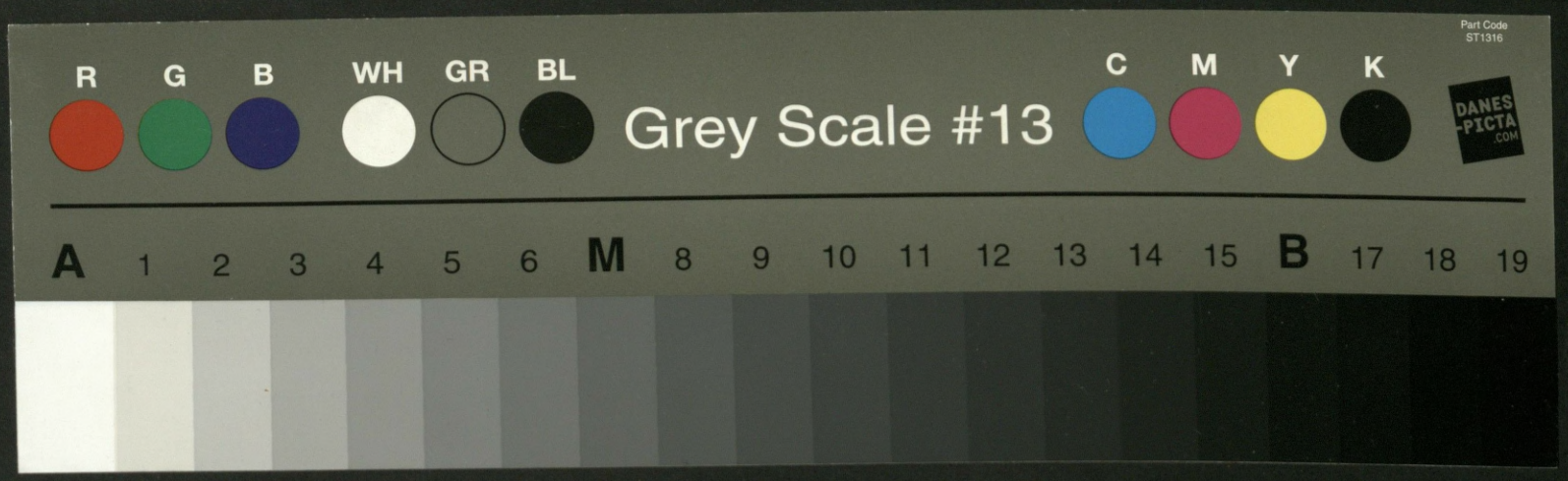
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code
ST1316
DANES PICTA .COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

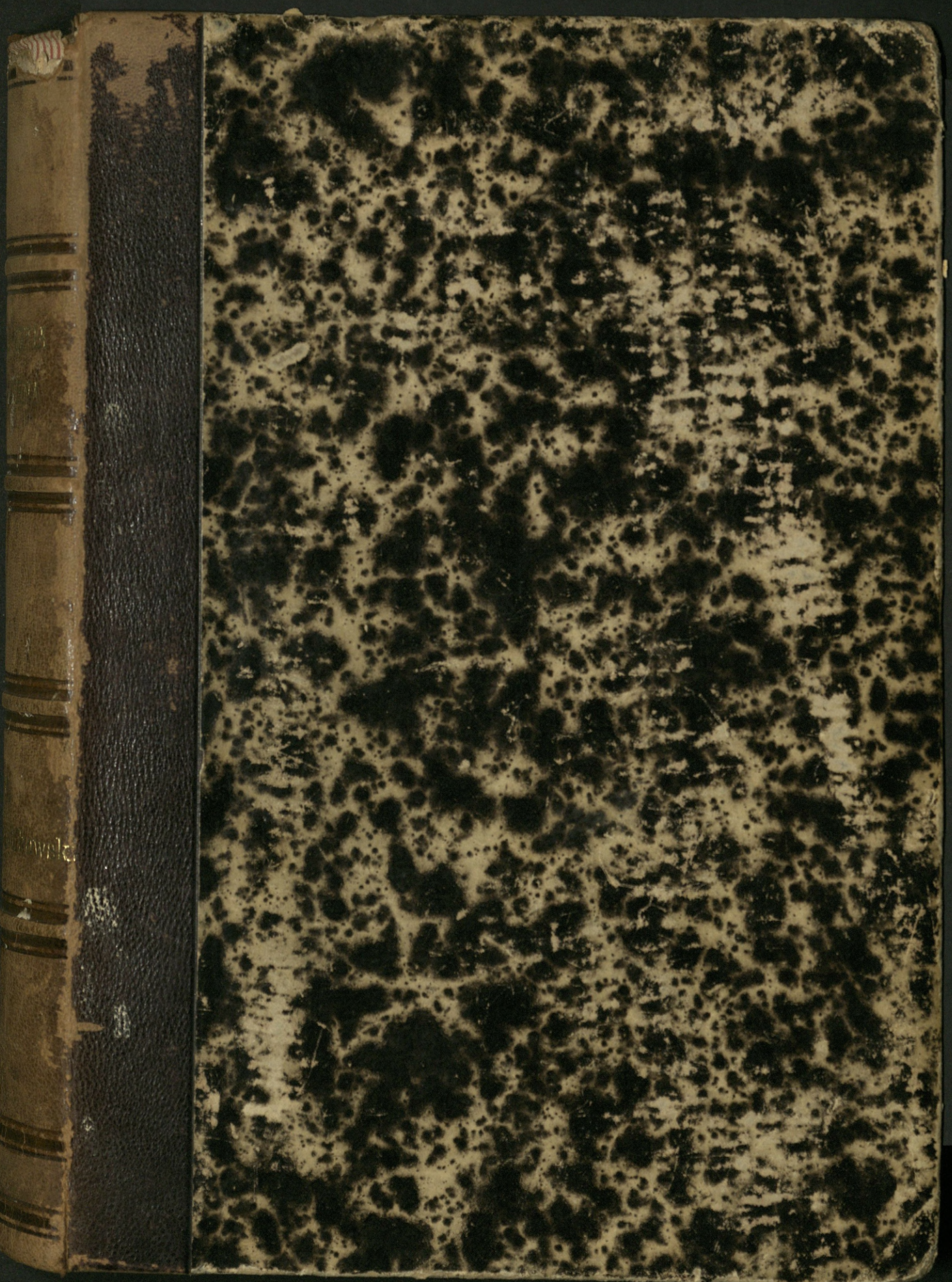

Inches
Centimetres
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
DANES PICTA .COM

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA.

Z KSIĘGOZBIORU
STRZEMIĘ
JANOWSKICH.

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA

S. ORGELBRANDA.

Nowe Stereotypowe odbicie.

TOM SIÓDMY

(Krzycki — Minasowicz).

WARSZAWA.
NAKŁAD, DRUK I WŁASNOŚĆ S. ORGELBRANDA SYNÓW,
ulica Bednarska № 20.

1884.

03

CZYTELNIA

Дозволено Цензурою.

Варшава, 29 Сентября 1883 года.

25003/2

K.

Krzycki (Andrzéj), po łacinie pisał się *Cricius*, arcybiskup gnieźnieński, znakomity poeta i dyplomata, ur. 1483 a wedle innych 1477 we wsi Krzycku, w ziemi wschowskiéj, z ojca Mikołaja i matki Tomickiéj, siostry słynnego Piotra podkanclerzego i bisk. krak.; † 1537 w Krakowie. Początkowe nauki odbył w Łęczycy, daléj kształcił się w akademii krak., w Paryżu i Bononii, skąd w 23 r. życia wrócił do kraju. Zalecony przez wuja Tomickiego J. Lubrańskiemu, biskup. pozn., używany był przez tegoż do rady i pomocy oraz promowany w zawodzie duchownym. Przy poparciu Krzysz. Szydłowieckiego został 1512 sekretarzem królewskim i kanclerzem królowéj Barbary. Był na zjeździe wiedeńskim 1515 r. i odznaczył się tam wymową. Po śmierci królowéj (1515) zostając nadal w kancelaryi królewskiéj, tak zdolnościami i wierszami jako téż pomocą Tomickiego i własną ambicyją pchał się na wyższe godności. Chciwy dostatków i znaczenia żądny, nie przebierał w środkach. Śpiewał téż pochwały nowéj królowéj Bonie; gdy ta jednakże katedrę poznańską wyrobiła bogatszemu Latalskiemu, zemścił się **K.** na obojgu pełnymi żółci wierszami. W 1524 r. został biskupem przemyskim; t. r. jeździł w poselstwie do Węgier a 1525 do Alberta ks. pruskiego; obie misyje opisał w osobnych relacyjach. Zawzięty wróg reformacyi, gardłował za surowymi przeciw niéj środkami i czynny brał udział w uśmierzeniu rozruchów gdańskich, wynikłych z powodu téjże reformy; w sprawie onéj zostawił **K.** dwie broszury rękopiśmienne. W nagrodę poselstwa odprawionego 1526 do Węgier (którego relacyja mieści się w 8 t. *Acta Tomiciana*) otrzymał 1527 biskupstwo płockie i wysłany został z kanclerzem Szydłowieckim na zjazd ołomuniecki; o téj psrawie zostawił także relacyję (*Tomiciana*, t. 9). I późniéj jeszcze używany był do ważnych posług dyplomatycznych tak w kraju jak i zagranicą. W 1535 r. otrzymał wreszcie dawno upragnioną godność arcybiskupa prymasa. Po śmierci Tomickiego, który go jak mógł hamował, puścił się **K.** wraz z Boną na wszelkiego rodzaju intrygi i frymarki, pomagał jéj w knowaniach przeciw staremu królowi i krajowi, siał niesnaski, poniżał zasłużonych, a posuwał służalców i zauszników. W 1536 r. załatwiał sprawę małżeństwa Anny ks. mazowieckiéj ze Stan. Odrowążem i miał z tego powodu wiele przykrości, jak sam mówi w piśmie: „*Negotium matrimonii Annae Masoviae Ducis* etc.“ (*Tomiciana*, t. 24). Na sejmie piotrkowskim (1 Listop. 1526—2 Mar. 1537) działając w duchu Bony, bałamucił szlachtę.—Był to człowiek niepospolitych zdolności, wielkiéj nauki, mówca zawołany, biegły nadzwyczaj w sprawach politycznych i kościelnych, poeta utalentowany. W obcowaniu towarzyski, przystępny, miłosierny i ludzki. Lubił nauki i uczonych wspierał (np. Janickiego, Wawrz. Korwina). Znany téż był zaszczytnie i za granicami kraju. Wielu jednak przywarami i namiętnościami niskiemi zaćmiewał owe świetne przymioty umysłu. Jako polityk i dyplomata położył **K.** zasługi rzeczywiste. Biskup był nieszczególny; hulaka, kobieciarz (bronią go jednak Bużeński, Damalewicz, Łętowski i in.). Jako autor, poeta i prozaik, zarówno chwalił jak i chłostał, lubo niezawsze sprawiedliwie. Pisał wiele i ogromną miał w tém łatwość. Celował szczególniéj w satyrze. Układał nadto pieśni nabożne, żale, nagrobki, paszkwile, epigramaty i t. d. Są téż pióra jego wiersze gorszące i nieprzystojne. Pisma **K.** w ogóle cennym bardzo są materyjałem do dokładnego zapoznania się z epoką ówczesną. Wiele z nich pozostało w rękopisach; w dość znacznéj liczbie mieszczą się w Tomicianach. Drukowane zaś za życia autora lub późniéj należą do rzadkości. Wyliczone są w *Encykl. powsz.* Orgelbranda większéj t. XVI; tutaj przytaczamy jeno niektóre, np. „*In Augustissimum Sigismundi Regis Poloniae et Reginae Barbarae Connubium* etc.“ (Krak. 1512); „*Descriptio victoriae de Tartaris A. D. 1512* etc.“ (b. m. dr. i r.; wiersz przetłumaczony w *Dziejach Literatury* Kondratowicza i w *Pomnikach*

historyi literatury polskiéj Wiszniewskiego, t. IV, str. 177); „*Encomia Luteri*“ (Krak. 1524), zbiór satyr przeciw Lutrowi pióra K. jako też innych autorów; „*Andreae Cricii Episc. Premisl. ad Joannem Antonium Pulleonem Baronem Brugii nuntium apostolicum in Hungaria de negotio Prutenico epistola*“ (Krak. 1525; list ten przedrukował Nakielski w *Miechovii* a wypis w tłumaczeniu pols. umieszczony w 4-ym t. *Wiadom. hist.-kryt.* Ossolińskiego); dziełko to postawione było w Rzymie na indeksie ksiąg zakazanych; „*Religionis et Reipublicae Querimonia*“, wiersz (Krak. 1525; 3 ed. Pozn. 1606); „*Threnodia Valachiae*“ (Krak. 1531); „*Cantica sacra carmine saphico*“ (Krak. 1635); „*Dialogus de asiana diaeta*“ (b. m. dr. i r.), pismo prozą nader uszczypliwe i satyryczne.

Krzyckich, herb, zwany *Kitą*, przedstawia w polu czerwoném rękę prawą zbrojną, trzymającą kitę rycerską czarną; w szczycie hełmu takież godło. Herbu tego używała nie wielkopolska lecz litewska rodzina Krzyckich.

Krzycko, jezioro w w. ks. i regencyi poznańskiéj, pow. wschowskim.

Krzyczew, miasteczko prywatne w gub. mohilewskiéj, pow. czerykowskim, na prawym brzegu rz. Soży, przy ujściu do niéj rzeki Krzyczewatki położone; około 3,500 m.; starożytny kościół parafijalny rzymsko-katolicki i sześć cerkwi prawosławnych. Pamiętne bitwą 1664 pomiędzy wojskiem polskiém, dowodzoném przez Jana Kazimierza a rossyjskiém, będącém pod rozkazami ks. Czerkaskiego.

Krzyczewskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk litewskich powstało w początkach XVI wieku, gdy król Zygmunt I, skłoniony potrzebami Rzpltéj zaciągnąwszy dług 733 kóp groszy litewskich u kniazia Wasila Semenowicza Żylińskiego, przywilejem z d. 8 Stycznia r. 1519 oddał mu w zastaw to sstwo wraz z zamkiem Krzyczewskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z miast: Krzyczewa, Chocima i dzierżawy ołuczyckiéj. Najintratniejsze to sstwo posiadali Szołuhowie, Służkowie, książęta Sołomereccy, Łukomscy, Pacowie, Radziwiłłowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 20 Maja r. 1760 otrzymał je Jerzy Wandalin Mniszech, marszałek nadwor. kor., który z niego opłacał kwarty złp. 28,272 gr. 2, a hyberny złp. 10,300. Pamiętne jest to sstwo zwycięstwem, jakie na jego polach odniósł Stanisław Kiszka het. pol. lit. nad Michałem Glińskim, w czasie jego najazdu na Polskę w r. 1507.

Krzyczewskich, herb, przedstawia w polu czerwoném słowiańską głoskę П ze strzałą, albo też głoskę Ш, w ten sposób zmienioną, że średnia laska u dołu kończy się ostrzem strzały, u góry zaś nad laską poprzeczną wychyla się rozdzieloną w kształcie głoski **V**; w szczycie hełmu kruk z pierścieniem w dziobie, w prawo obrócony.

Krzyk, ob. Bekas.

Krzyszkowski (Wawrzyniec), sławny kaznodzieja ewangielicki, † około 1573 r., początkowo należał do wyznania braci czeskich; następnie 1558 został pastorem wyznania helweckiego w Nieświeżu i tu brał udział w przekładzie katechizmu Lutra i Biblii Radziwiłłowskiéj; po śmierci Radziwiłła 1565 r. wystąpił jako zwolennik aryjanizmu, w końcu był superintendentem anabaptystów. Wydał „*O prawdziwém i gruntownėm używaniu zbawienia w zaspokojoném człowieka sumieniu*“ (Szamotuły 1558) i „*Żywot Justyna* i t. d.“ (Nieśwież 1564).

Krzyszkowski (Innocenty Seweryn), ur. 1789, przełożony księży trynitarzy w Wilnie na Antokolu, doktor teologii, tłumaczył dzieła ś. Augustyna i ś. Jana Złotoustego i inne. Oprócz tego napisał ciekawą rozprawę p. t. „*Założenie, dokończenie tudzież stan obecny kościoła Pana Jezusa na Antokolu*“ (*Wizer. i roztrząs. nauk.*, tom 20, k. 82); wydał także skróconą przez się i zmodernizowaną postylę Białobrzeskiego p. t. „*Wykład Świętych Ewangelij*“ (4 t., Wilno 1839—41).

Krzysztanowicz (Stanisław), znakomity prawnik, ur. 1577 we wsi Zubrza pod Lwowem, po ukończeniu akademii krakowskiéj, dworzanin Zygmunta III, następnie czas niejaki prorektor szkół lwowskich. Słynął z obszernéj nauki i † r. 1617. Dzieła jego są: „*Polonia sive brevis descriptio statuum Regni Poloniae cum partitione provinciarum et ordinum ex variis auctoribus collecta* etc.“ (Moguncyja 1606); „*Liber contra decretum Parlamenti anglici, latum adversus catholicos*“ (1606) i „*Disputatio Canonica de sponsalibus et matrimoniis*“ (Würzburg 1600).

Krzysztof, t. j. niosący Chrystusa (ś.), zwany też *Wielkim* K. albo *Christofelem*; o życiu jego nic niewiemy. Podług legendy K., zowiący się właściwie Reprobus albo Adykymos, pochodził z Palestyny (podług innych z Syryi lub Licyi) i miał być niezwykłéj wielkości i siły. Poślubił, że zawsze będzie służył najpotężniejszemu; gdy się przekonał że król, w służbie którego pozostawał, boi się dyjabła, przeszedł na usługi tego; widząc jednakże że dyjabel unika krzyża, poznał że Chrystus jest najpotężniejszym i postanowił mu służyć. Przyszedł on do jakiegoś pustelnika, otrzymał chrzest i za pokutę rozkaz przenoszenia pielgrzymów chrześcijańskich przez rzekę, na któréj niebyło mostu. Razu jednego przenosząc dziecko, z ciężaru, pod którym upadał, oraz z tego, że kij, którym się podpierał, zatknięty przez dziecko w ziemię okrył się liśćmi i owocami, poznał że niósł Zbawiciela. Następnie poniósł śmierć męczeńską. Legenda ta oparta jest na imieniu. K. jest uważany za patrona od nagłéj śmierci oraz od śmierci bez poprzedniéj pokuty. Kościół rzym.katolicki obchodzi jego pamiątkę 23 Sierpnia, grecki zaś 9 Maja. Bywa K. wyobrażany w postaci olbrzyma, niosącego na swém ramieniu Dzieciątko Jezus i podpierającego się zieloném drzewem palmowém, gdy przechodzi przez wodę.

Krzysztof z Cieszyna, malarz z XVI w., uczeń J. Chryz. Pruszowskiego w Krakowie. Znane są dwa jego studyja do obrazów kościelnych, z których jedno przedstawia *Świętą Trójcę*, drugie *Chrzest cesarza Konstantyna*. Oba wykonane są piórem i nieco podłożone kolorami; świadczą one o wyższych zdolnościach artysty.

Krzysztof (Henryk), czarny kreolczyk z Grenady, król Haiti, ur. 1767 r. Będąc niewolnikiem na wyspie St. Domingo w czasie powstania murzynów r. 1791, po wstąpieniu do służby francuskiéj swego przyjaciela Toussaint-Louverture, został dowódcą brygady i przyczynił się do wypędzenia z wyspy Hiszpanów i Anglików. Po upadku i zamordowaniu cesarza Dessalinesa przez spiskowych r. 1806, generałowie czarni powołali Krzysztofa do rządu z tytułem prezydenta i generalisimusa. Gdy w r. 1811 K. celem utrwalenia swéj władzy przybrał tytuł króla dziedzicznego, wsparty został przez Angliję i odtąd zaczął panować despotycznie, ale nie bez chwały. Wypadki zaszłe w Europie w r. 1814 oddziałały także i na państwo hajtyjskie. Skutkiem wynikłych w kraju niespokojności i dążeń republikańskich, K. opuszczony przez swych stronników odebrał sobie życie wystrzałem z pistoletu 8 Paźdz. 1820. Jego syn Jakób Wiktor został w kilka dni potém zamordowany, a pozostała po nim wdowa Maryja Ludwika, otrzymawszy szczupłe dożywocie, osiadła wraz z córką we Włoszech w mieście Pizie.

Krzysztofowicz (Grzegórz), Ormijanin, należał w XVII w. do liczby owych dziewięciu poetów, których nazywano Muzami. Elegije ich na śmierć Jana Zamojskiego wydał Stanisław Stadnicki ze Żmigrada p. t. „*Planetus musarum*“ (Zamość 1619).

Krzysztopory, starożytny zamek, dzisiaj w zwaliskach, we wsi Ujazd w gub. radomskiéj, pow. sandomierskim; zbudowany był przez Krzysztofa Ossolińskiego w r. 1644. Był to właściwie w stylu włoskim obszerny pałac, osobliwy z tego względu, że wszystko odnosiło się w nim do podziału roku i tak: okien miał tyle, ile dni w roku zwyczajnym; pokojów tyle, ile tygodni; sal wielkich tyle, ile miesięcy, a 4 narożne jego baszty odpowiadały liczbie kwartałów. Zburzony w połowie przez Szwedów 1655, służył jeszcze w r. 1770 za silne miejsce obrony dla wojska konfederacyi barskiéj i to właśnie przyprowadziło go do ostatecznego upadku. Niegdyś otaczały go roskoszne włoskie ogrody.

Krzywda, jezioro w królestwie polskiém, gub. kieleckiéj, pow. pinczowskim, na gruntach m. Skalbmierza położone, zajmuje $3\frac{1}{2}$ morgów powierzchni.

Krzywda, herb, przedstawia w polu czerwoném podkowę ocelami na dół, krzyż kawalerski otaczającą; nad nią takiż krzyż bez prawego ramienia; na hełmie trzy strusie pióra.

Krzywe albo *Zielone*, jezioro w królestwie polskiém, gub. suwalskiéj, po obu stronach mostu z Hutty do Suwałk, zajmuje 50 morgów rozległości.

Krzywe linije, linije które nie są ani proste, ani z prostych złożone; albo ściśléj, **L. K.** jest miejscem geometryczném następujących po sobie położeń punktu poruszającego się i zmieniającego ustawicznie swój kierunek. Gdy K. ma wszystkie swoje punkta na téj saméj płaszczyźnie, zowie się *płaską* (okrąg koła, elipsa, spiralna), w przeciwnym razie nazywa się K. *o podwójnéj krzywiźnie* (helissa, loksodromija). W starożytności o ogólnych własnościach L. K. mowy być nie mogło, dopiero wprowadzenie współrzędnych przez Kartezyjusza (ob. geometryja), pozwoliło poddać je rachunkowi ogólnemu, a rachunek różniczkowy pozwala z ogólnych zasad wyprowadzać szczególne własności krzywych. W geometryi analitycznéj każda K. płaska wyraża się równaniem o dwu zmiennych (ob. geometryja), a K. zowie się *algebraiczną*, gdy jéj równanie jest czysto algebraicznem, *przestępną* zaś czyli *transcendentalną* (ob. funkcyja) w razie przeciwnym (spiralne, cyklojdy, logarytmika sinusojda, linija łańcuchowa i t. d.). K. algebraiczne rozróżniają się stopniem swego równania. Równanie stopnia pierwszego przedstawia liniję prostą; równanie stopnia 2° wyobraża przecięcia stożkowe—okrąg, elipsę, hyperbolę, parabolę. Linij stopnia 3° jest 78 gatunków—parabole sześcienne, cissojda, liść Kartezyjusza i t. d. Linij stopnia 4° jest przeszło 500 gatunków, najwięcéj znane są konchojda i kassinojda. K. o podwójnéj krzywiźnie uważane być mogą za przecięcie się dwu powierzchni krzywych, zatém są one zbiorem punktów wspólnych obu powierzchniom. Że zaś równanie powierzchni wyraża się równaniem o trzech zmiennnych, przeto K. o podwójnéj krzywiźnie wyraża się dwoma równaniami o trzech zmiennych.

Krzywica, *choroba angielska*, jestto zboczenie w rozwoju szkieletu: kości nadmiernie się rozwijają i nie wapnieją, stąd stawy mianowicie okazują się zgrubiałe, a kości miękkie łatwo się wyginają; czaszka staje się wielką, wzrost nizki, nóżki łukowato skrzywione. Jeżeli choroba przeminie, zmiany szkieletu pozostają. K. jest najczęstszą przyczynę powiększenia czaszki, niekształtności w budowie klatki piersiowéj, zwężeń miednicy, skrzywień kręgosłupa. Zdarza się najczęściéj u biednych i poprawieniem warunków hygienicznych najlepiéj leczyć się daje.

Krzywicki (Prokop), kapucyn, kaznodzieja liceum wołyńskiego w Krzemieńcu. Porywająca jego wymowa stawia go w rzędzie znakomitych mówców kościelnych. Liczne jego kazania pozostały dotąd w rękopisie. Umarł w Krzemieńcu wkrótce po przeniesieniu stamtąd liceum do Kijowa.

Krzywicki (Kazimierz), ur. 1820 na Wołyniu. Po ukończeniu nauk prawnych w uniwersytecie dorpackim i otrzymaniu stopnia doktora, został urzędnikiem w ministeryjum spraw wewnętrznych w Petersburgu, następnie w kancelaryi własnéj cesarskiej, a od 8 Czerw. 1862 do 22 Wrześ. 1863 był dyrektorem głównym prezydującym w komisyi rządowéj wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie. Uwolniony od tych obowiązków, został członkiem rady stanu królestwa polskiego i wkrótce wyjechał za granicę, gdzie i obecnie (1874) przebywa. Oprocz dwu rozpraw napisanych po niemiecku: „*Die Aufgabe der Statistik*“ (Dorp. 1844) i „*Ueber Besteuerung der Gastwirtschaft als Gewerbe*“ (Dorp. 1846), wydał téż bezimiennie rozprawę treści politycznéj p. t. „*Rossyja i Polska w r. 1872*“ (Lipsk 1872).

Krzywicze, miasteczko w gub. mińskiéj, nad rzeką Serwecz, wpadającą o 2 mile stąd do Wilii; osa-

da bardzo starożytna, niegdyś własność znanéj w dziejach polskich rodziny Kiszków.

Krzywin, po niem. *Kriewen*, miasteczko w w. ks. i regencyi poznańskiéj, pow. kościańskim, nad rz. Obrą, ma 1,200 m.

Krzywizna czyli *Krzywość*, jestto niejako wielkość zboczenia linii krzywéj od prostéj, zatém ilość, o jaką się łuk krzywéj nieskończenie mały oddala od stycznéj. Łatwo pojąć, że okrąg koła ma K. wszędzie jednaką i że ta krzywizna jest tém większą, im promień okręgu jest mniejszym, tak że wyrażeniem K. okręgu o promieniu r jest $\frac{1}{r}$. Inne linije krzywe mają w różnych swych punktach różne K., a miarę téj K. odnosi się do K. okręgu koła, jak najściśléj przystępującego do krzywéj w punkcie uważanym; takie koło nazywa się ściśle styczném, czyli przylegającém, jego K. jest K. uważanéj linii w danym punkcie. W linijach krzywych o podwójnéj krzywiźnie (ob. krzywe linije), konieczna jest uważać i K. *drugą*, t. j. wielkość o jaką ta krzywa zbacza od płaszczyzny. W powierzchniach krzywych przecięcia czynione płaszczyznami, w różnych kierunkach mogą mieć rozmaite K.; kula ma wszędzie K. jednakową. Gauss wprowadził do powierzchni krzywych pojęcie K. *całkowitéj*, t. j. niejako wielkość, o jaką nieskończenie mały element téj powierzchni zbacza od płaszczyzny.

Krzywkowski (Sebastyjan), miecznik płocki, był jednym z najsławniejszych gospodarzy w Polsce za czasów Zygmunta III. Jako zarządca dóbr Jana Kuczborskiego, biskupa chełmińskiego, piérwszy ulepszył w Prusach gospodarstwo rolne i przemysłowe. † 1623.

Krzywodziób, ob. Krzyżodziób.

Krzywoprzysięstwo, ob. Przysięga.

Krzywosielskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie brzesko-litewskiém, powiecie pińskim. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały je na emfiteutyzm Adamowi Skirmuntowi, sędziemu ziemskiemu powiatu pińskiego, wraz z sstwem pleszczyckiém i wsiami: Motodelczyn, Berezce, Sietyck i Łosice. W r. 1766 opłacano z niego kwarty w ilości złp. 600 gr. 3, a hyberny złp. 602.

Krzywuła lub *Krzywosz*, trąbka lub rożek zakrzywiony, dawny instrument muzyczny, dęty, drewniany, z rodzaju klarnetów. Zadęcie odbywało się za pomocą pyszczka, kapsuli i stroika, a objętość nie przechodziła duodecymy. Dały one początek następnym puzonom. Tę nazwę nosi téż jeden z głosów (szeregu piszczałek) w organach.

Krzywulka, jezioro w królestwie polskiém, gub. suwalskiéj, w dobrach Motule, zajmuje 206 morgów przestrzeni.—Drugie jezioro *Krzywule*, w tejże gub. i powiecie, w dobrach Czortków, ma 41 morgów rozległości. Z tego ostatniego wypływa rzeczka Szlachta.

Krzyż, narzędzie do wykonywania kary śmierci, często używane u starożytnych, składało się albo z pojedynczego pala do, którego skazany był przywiązywany lub téż wbijany nań (*impalatio*), albo téż dwu, spojonych z sobą pali, tworzących wedle sposobu spojenia trzy rozmaite formy, a mianowicie: *crux immisa* (+), jeżeli belka poprzeczna spojona jest z palem głównym w środku pod kątem prostym; *crux commisa* (T), zwany téż K. egipskim lub św. Antoniego, jeżeli belka poprzeczna przymocowana jest u góry pala pionowego i *crux decussata* (×), K. św. Andrzeja lub burgundzki, gdy oba pale są spojone ukośnie. K. składa się z dwu części: pala umocowanego jednym końcem w ziemi (*crux* we właściwym znaczeniu) i belki poprzecznéj (*patibulum*), do któréj umocowywano ręce skazanego. Wprowadzenie w użycie kary K. jest przypisywane Tarkwinijuszowi Pysznemu. Kara ta była uważaną za tak hańbiącą, że wykonywano ją tylko na niewolnikach i złoczyńcach z najniższéj warstwy ludu. Zwykle ogłaszano nazwisko skazanego i powód kary lub téż umocowywano na samym K. tabliczkę (album), na któréj wypisywano te okoliczności. Przymocowany lub przybity winowajca częstokroć żył jeszcze przez kilka dni. Przyczyna, że Chrystus zmarł na K., spowodowała, że zwolennicy jego nauki zaczęli uważać K. za godło święte i za znak przypomnienia i rozróżnienia. Znaczenie K. podniosło się szczególniéj od czasu, gdy Konstanty W. przypisał zwycięstwo nad Maksencyjuszem pomocy K.; wtedy zaczęto stawiać K. na placach, w pałacach i kościołach, oznaczano nimi wejścia do domów, jak równie zaczęto budować kościoły w formie krzyża. Część ta wzniosła się jeszcze gdy cesarzowa Helena wynalazła w Jerozolimie K. Jezusa i część jego przyniosła do Konstantynopola. Od tego czasu przypisywano cudowną moc zarówno relikwijom K. św. jak i wizerunkom K., które poczęto umieszczać na ołtarzach i zdobiono niemi chorągwie, broń i t. d. Napróżno obrazoburcy i niektóre późniejsze sekty walczyły przeciwko czci K., czczono bowiem przed wszystkiemi świętościami K. z rozpiętym na nim wizerunkiem umierającego Zbawiciela, tak zwany krucyfiks (ob.). Że i na Zachodzie przypisywano znakowi K. tajemną siłę najlepiéj przekonywają próby lub sądy K. przy ordalijach. Używano nadto K. jako środek zabezpieczenia przeciwko wszemu złemu a zwłaszcza przeciwko złym duchom i czarownicom, przypuszczano bowiem że nie są w stanie przestąpić znaku K., jako symbola zwycięzcy złego. K. gra ważną rolę w dyplomatyce oraz w heraldyce i numizmatyce, gdzie znane są rozmaite formy K.

Krzyż, okolica ciała powyżéj grzbietu i lędźwi umieszczona, któréj szkielet stanowi kość *krzyżowa* z pięciu niewykształconych i zrośniętych pomiędzy sobą kręgów utworzona. W téj okolicy wychodzą z rdzenia kręgowa nerwy dla kończyn dolnych, które poplątane, stanowią tu *krzyżowy splot*.

Krzyża Świętego Podwyższenie, święto ustanowione w V lub VI w. na dzień 14 Września, na pamiątkę ukazania się krzyża Konstantynowi W. W tymże dniu święcono także pamiątkę znalezienia krzyża przez ś. Helenę; wreszcie zwycięstwo cesarza Heraklijusza nad Persami i odzyskanie drzewa Krzyża Świętego (628 r.), były powodem ustanowienia na ten dzień trzeciego jeszcze święta. Obe-

cnie kościół rzymski obchodzi tę ostatnią pamiątkę 14 Września, a znalezienie Krzyża Świętego przeniósł na dzień 3 Maja.

Krzyża Świętego Znalezienie, święto obchodzone w kościele katolickim 3 Maja na pamiątkę znalezienia krzyża, na którym miał ponieść śmierć Jezus. Podług podania Helena, matka Konstantyna W., miała podczas pielgrzymki do Palestyny odkryć cudownym sposobem krzyż św. i część z niego zabrać z sobą do Konstantynopola.

Krzyżacy albo *zakon niemiecki* czyli *teutoński* (po niem. *Deutsche Ritter*, *Deutscher Orden* albo *Deutsche Herren*), nazwa trzeciego chrześcijańskiego zakonu rycerskiego, powstałego w epoce krucyjat. Od 1128 roku istniał już w Jerozolimie dla udzielania opieki pielgrzymom niemieckim szpital niemiecki. Z braćmi jego powzięli zamiar 1190 r. podczas oblegania Ptolemaidy niektórzy obywatele Bremy i Lubeki, którzy pod wodzą Adolfa hr. Holsztynu wyruszyli do ziemi Świętéj, utworzenia na wzór Joannitów (op.) i Templaryjuszów (ob.) zakonu rycerskiego, któryby miał podwójne zadanie: opiekować się chorymi i bronić mieczem ziemi Świętéj przeciw niewiernym. Plan ten podobał się ks. Fryderykowi Szwabskiemu i już 1191 r. został potwierdzony przez papieża Celestyna III i cesarza Henryka VI. Ptolemaida czyli Acca była pierwszém miejscem pobytu nowego zakonu, równouprawnionego z Joannitami i Templaryjuszami. Członkowie jego mieli nosić jako ubiór zakonny płaszcz biały z czarnym krzyżem i nazywać się *braćmi szpitala niemieckiego*. Do zakonu mogli być przyjmowani sami jeno Niemcy pochodzenia szlacheckiego. Wedle dwoistego swego przeznaczenia dzielił się zakon na dwie klasy: *braci wyświęconych* czyli rzeczywistych kapłanów (w niewielkiéj liczbie) i *braci rycerskich* czyli laików. Ci ostatni stanowili ogół rycerstwa krzyżackiego, w którym były znowu podrzędne stopnie zakonne, jak np. *spółbracia* i *bracia służebni*, mogący prowadzić życie całkiem świeckie. Za patronów obrał sobie zakon Pannę Maryję i Ś. Jerzego. Piérwszym mistrzem wielkim, to jest naczelnikiem zakonu był Henryk Walpot von Bassenheim. Pod czwartym mistrzem Hermannem von Salza (1210—1239) poczęli K. zyskiwać wielkie znaczenie i wpływ niezmierny, dzięki opiece papieża i cesarza Fryderyka II. Posiadali już niemałą sławę z czynów wojennych a nadto ogromne posiadłości w Niemczech, Włoszech i na wyspie Sycylii. Rozrzutny Andrzéj II król węgierski nadał im 1211 pusty kraj Borza, położony w połud. Siedmiogrodzie w okolicach Kronstadu i wystawiony na ciągłe napady dzikich Kumanów. W krótce zbudowali tu K. zamek Kreuzburg, zaludnili niezamieszkaną dotąd ziemię i całkiem się rozgospodarowali, ale Andrzéj ulegając namowom syna swego (późniejszego Beli IV) i obawiając się rosnącéj potęgi zakonu, wypędził go 1225 i nadany mu kraj odebrał. W tym właśnie czasie Konrad (ob.) ks. mazowiecki, nie mogąc podołać sąsiednim Prusakom pogańskim, którzy ciągłymi napadami dzielnice jego niszczyli, wszedł w układy z K., celem przywołania ich na pomoc. Cesarz Fryderyk II, przyjaciel i opiekun Hermana von Salza, przywilejem ogłoszonym w Marcu 1226 mocą swéj władzy cesarskiéj, roszczącéj prawa do supremacyi nad wszystkimi książętami świata, nadał zakonowi na własność wieczystą i niepodległą tak ziemie przyobiecane przez Konrada jako téż ziemię pruską, mającą się zdobyć na Prusakach. Mistrz W. wysłał w końcu 1227 lub na początku 1228 poselstwo z Włoch do Polski dla porozumienia się ostatecznego. Konrad po klęsce *Dobrzyńskich Braci* (ob.) i śmierci brata Leszka Białego (1227) widząc swe krainy bezustannie a strasznie przez Prusaków pustoszone, wydał za przyzwoleniem panów świeckich i duchownych przywiléj datowany w Bresze (Brześć?) 23 Kwietnia 1228, nadający K. wieś Orłów w ziemi kujawskiéj i ogólnikowo, bez oznaczenia granic, ziemię chełmińską, która należała od 1222 r. do Chrystyjana biskupa pruskiego. Piérwsze hufce K. przybyły nad Wisłę 1229 i zajęły Orłów. W r. następnym 1230 darowuje Konrad zakonowi zamek Nieszawę z 4 wsiami pobliskiemi w ziemi kujawskiéj a Chrystyjan naglony straszném zniszczeniem ziemi chełmińskiéj dał się także nakłonić do jéj ustąpienia zakonowi (Stycz. 1230), ale pod ciężkimi dlań warunkami. Zastrzegał sobie bowiem między innemi zwierzchnictwo nad ziemiami darowanemi i nad zdobyć się mającemi, a w razie niedotrzymania przez zakon warunków mógł mu donacyję odebrać. Nadanie to, za przybyciem znaczniejszych sił krzyżackich w Lutym czy Marcu 1230 pod wodzą Hermanna Balke, nietylko Konrad potwierdził, ale nawet przywilejem wydanym w Kruszwicy (Czerwca 1230 roku) oddał zakonowi w wieczne i niezależne posiadanie ziemię chełmińską, przyłączając do tego wszystkie zdobycze w Prusach. Roepell a za nim inni dowodzą, że mimo to Konrad nie zrzekł się zwierzchnictwa nad ziemią chełmińską i nad podbojami w Prusach, przeciwnie utrzymuje Sokołowski i wielu historyków niemieckich. Donacyję Konradową potwierdził uroczyście papież Grzegórz IX 15 Stycznia 1234 r., biorąc ją w opiekę Ś. Piotra i ze swéj strony oddając zakonowi w lenno. Ubezpieczeni zapisami Konrada i biskupa pruskiego, zwrócili K. zaraz całą swą energiczną działalność na Prusy pogańskie, przeciw którym rozpoczął H. Balke systematyczną wojnę 1231 r. a podbitą ziemię zabezpieczał budowaniem obronnych grodów (Toruń, Chełmno, Marienwerder i t. d.). Przy pomocy książąt polskich odnieśli K. świetne zwycięstwo nad rz. Sirguną (1233), a w latach 1235—37 zdobyli prowincyje Pogezaniję, (gdzie założono Elbing to jest Elbląg), Warmiję, Natangiję i Bartoniję. W r. 1234 odwiedził po raz piérwszy nowe siedziby Hermann von Salza i nadał ziemi chełmińskiéj prawa, które podniosły znacznie jéj ludność, ożywiły handel i przemysł. Równocześnie wzrośli K. w potęgę skutkiem przyłączenia się do nich *Mieczowych kawalerów* (ob.) w r. 1237. Szybko téż szerzyli podboje w Prusiech, doznając wsparcia to od książąt polskich to od wypraw krzyżowych z Zachodu. Z zamożnością zakonu rosło téż rozpasanie świeckie. Nieszczęśliwych Prusaków mimo interwencyi pa-

pieskiéj nawracano do chrystyjanizmu środkami wcale niechrześcijańskimi. Ucisk straszny, zdzierstwa i okrucieństwa — byłto zwyczajny w ręku K. oręż dla utrzymania w podaństwie nowo nawróconych. Książęta polscy obojętném na to patrzyli okiem. Świętopełk tylko ks. pomorski stanął w obronie krzywdzonych Prusów. Za jego podnietą powszechne w 1242 wybuchło powstanie, ale z jedenastoletniéj zaciętéj między Świętopełkiem i K. walki (1242—1253) wyszli ci ostatni zwycięsko. Polacy w czasie tych zapasów stali po stronie zakonu i we własnych granicach dali urość wielce szkodliwéj dla siebie potędze. Krótkowidzącéj polityki Konrada nie naprawili bynajmniéj następni małoduszni książęta. W tymże czasie zwrócili K. swą uwagę na sąsiednią Litwę. Już w r. 1251 ją napadli, zagnali się aż do Krewa i zmusili Mendoga do tego, że zgodził się przyjąć chrześcijaństwo, dozwolił je w swych szerzyć dzierżawach, koronował się 1252 na króla litewskiego, a nawet zapisał zakonowi Litwę (1260) w razie bezpotomnego swego zejścia. Niezadługo wprawdzie bo 1261 r. rozpoczęła się na Litwie sroga przeciw K. reakcyja, tém dla nich groźniejsza, że ją popierali Mszczug (Mestwin) syn Świętopełka i ciągłe a straszne bunty ujarzmionych Prusów. Mimo to przetrwał zakon burzę, zgnębił do reszty i podbił ostatecznie Prusów (1283) i prowadził odtąd systematyczną walkę z Litwą, obracając przytém oręż przeciw własnéj piastunce Polsce. Za burzliwych czasów Łokietka w drugiém pięćdziesięcioleciu swego w Prusach istnienia wydarł Polsce bogate Pomorze (1309), Dobrzyń i Kujawy i zatrzymał je mimo klęski swéj pod Płowcami (27 Września 1331) i walk nie zawsze szczęśliwych z Gedyminem (ob.). Straszne były rządy K. na zagrabioném Pomorzu. Ogromne nakładali podatki a w razie niewypłacalności masami przesiedlano ludność do opustoszałych Prus, sprowadzając natomiast osadników niemieckich. Budowali obronne grody i klasztory i wszelkimi sposobami wskroś słowiańską germanizowali ziemię. Dotąd zarządzali Prusami mistrze prowincyjonalni. Teraz zaś przeniósł się z Wenecyi na Pomorze (1309) sam mistrz wielki i założył swą stolicę w nowo wzniesionym grodzie Malborgu (Marienburg). Od czasu zaboru Pomorza patrzy zakon na Litwę jako na pewną w niedalekiéj przyszłości zdobycz, marząc o zgotowaniu takiegoż losu i Polsce. Z Litwą więc i Polską nieustanne toczy boje i rośnie w coraz straszniejszą dla obu sąsiadek potęgę. Roztropny Kazimierz W. oceniając dokładnie siły tego ogromu wbrew patryjotycznym ale niepolitycznym żądaniom narodu zawarł z nim w Kaliszu 8 Lipca 1343 pokój, mocą którego zrzekł się pretensyj do wszystkich ziem dawniéj nadanych i do Pomorza, a odzyskał Kujawy i Dobrzyń. W téj właśnie epoce dochodzi zakon szczytu potęgi. Czasy rządów dwudziestego z porządku w. mistrza Weinricha de Kniprode (1351—1382) uważane są za złoty wiek zakonu. Jednakże nadmiar fortuny światowéj zdemoralizował K., którzy oparci na srodze dla Słowian nieprzyjaznéj narodowości germańskiéj, łącząc w swych rękach środki duchowne i świeckie stworzyli ze swego zakonu instytucyję potworną, groźną dla sąsiadów. Charakter swój duchowny wyzyskują w Europie zręcznie a obłudnie dla celów chciwéj i niesumiennéj polityki świeckiéj. Litwę pogańską uważali za podwalinę swego bytu i wojowali tak, aby jéj nigdy nie zawojować. Nie myśleli bowiem o nawróceniu pogan, ale o utrzymaniu ciągłéj wojny, z powodu któréj chełpili się zasługami rycerskiemi dla chrześcijaństwa a religijnym urokiem wabili do swych zapasów z poganami rycerstwo z całéj Europy i oszczędzali własne zasoby. Łatwowierna Europa straszona zręcznie przesadnemi wieściami o pogaństwie litewskiém i o heroicznych z niém bojach nie skąpiła zakonowi ni sympatyi, ni ludzi, ni hołdów, ni złota. Rycerstwo z Zachodu całemi napływało masami a zakon nieraz był w kłopocie, nie wiedząc co robić z tymi tłumami. Współczucie Europy zwłaszcza za pośrednictwem kobiet potrafili sobie jednać ci mnisi w lisiéj skórze najrozmaitszymi środkami; jednym z głównych było obłudne udawanie czci dla relikwij, które zewsząd na swe prośby otrzymywali, niby ochronę od grożącego pogaństwa. Nadto przeróżne obrzędy i zwyczaje rycersko-chrześcijańskie, np. chrzest rycerski, stół honorowy, spółbraterstwo a nawet spółsiostrzeństwo zakonne, przyczyniały K. wszędy przyjaciół, zawiązywały pomocne stosunki, rozszerzały wpływ przemożny zakonu. Tak np. spółbraćmi i spółsiostrami bywały zwykle osoby najznakomitsze (królowie, książęta, ich żony, córki i t. d.), które zostając zawsze w stosunku duchowéj podrzędności względem zakonu, pełniły obowiązki sług wiernych, protektorów i obrońców. Dla tego też w sporach z K. ciężko było Polsce uzyskać wyrok sprawiedliwy w obec takich koneksyj. Oprócz posiadłości swych nad Bałtykiem, rozciągających się od Odry do odnogi Fińskiéj, mieli jeszcze K. liczne ziemie i majętności w różnych krajach europejskich zwłaszcza w Niemczech, Czechach i Węgrzech. Organizacyja polityczna tego państwa mniszego opierała się na prostéj klasztornéj organizacyi zakonu, ale administracyją ścisłą, opartą na akuratnéj a najszczegółowszéj rachunkowości i kontroli, wyrafinowanym biuralizmie, systematycznie uorganizowanéj policyj jawnéj i tajnéj, przewyższali K. wszystkich książąt ówczesnych. Przy licznych swych stosunkach mieli K. szpiegów w całéj Europie. Mistrz w., dożywotni władca tego państwa, otoczony gronem dostojników zakonnych, rządził całym krajem za pomocą podwładnych powiatowych rządców, którzy (zawsze krzyżacy) obchodzili się łagodnie z ludnością spółplemienną a bezlitośnie i surowo z mieszkańcami tuziemnymi, drobną szlachtą oraz ludem pruskim. Dochody mieli K. ogromne i celowali w wynajdywaniu ich źródeł niepospolitą zmyślnością. Daniny bywały więc rozliczne a uciskano niemi wszystkie zarówno stany. Mieszczanie sarkali na zmonopolizowanie handlu (zwłaszcza zbożowego) i zamyślali o zrzuceniu jarzma krzyżackiego. Srogą też niedolę znosiło duchowieństwo nie krzyżackie, świeckie, któremu rozszerzać się bynajmniéj nie dozwolono. Główną gałąź przemysłu i gospodarstwa za-

konu stanowiła bezwstydna i szeroko rozgałęziona lichwa. Sam mistrz w. bawił się lichwą i pożyczał znaczne sumy na fanty. W ogóle ucisk i zdzierstwa ciążyły mocno na całym kraju. Charakter K. odpowiadał w zupełności organizacyi ich państwa. Obok udanéj dobroduszności i pokory, posuwającéj się w razie potrzeby do nikczemnego schlebiania i płaszczenia, obok zmyślonéj pobożności i tkliwości zwłaszcza w stosunkach z kobietami, odznaczali się K. gburowatością, pychą i niezwykłą zarozumiałością, chciwością przekupstwem, wybiegami niskiego kłamstwa; nawet nie gardzili fałszerstwem i radzi popisywali się swemi bogactwy, a nie mogli ukryć prostactwa obyczajowego i umysłowéj nieokrzesaności. W tym względzie nie przywyszali bynajmniéj swych poddanych, ale górowali nad nimi tylko przebiegłością, chytrością i niezmierną zręcznością w sztuczkach i wykrętach dyplomatycznych. Lubili też wygody zmysłowe, rozrywki rubaszne, dowcipy i figle karczemne. Takie więc było owo państwo zakonne rycerzów Najświętszéj Maryi Panny i taki ich charakter. W epoce Kazimierza W. mieli K. rzeczywistą nad Polską przewagę, która była dotkliwszą jeszcze za rządów przyjaznego im Ludwika. Górowali też i nad Litwą zwłaszcza od czasu wielkiego zwycięstwa na brzegach Rudawy 1370 roku i zagarnięcia Żmudzi. Zmieniło się jednak położenie od chwili, gdy Litwa przyjęła chrześcijaństwo a Jagiełło wstąpił na tron polski (1386), zespolił interesa obu narodów i przygotował ich uniją. Dla zakonu był to cios ciężki; wszelkiemi też siłami starali się zapobiedz mu, ale daremnie. Spory więc i walki między zakonem z jednéj a Litwą i Polską z drugiéj strony, odnawiały się ciągle. K. znaleźli sprzymierzeńców w Władysławie Opolskim i Zygmuncie Węgierskim. Tymczasem owa potęga zakonu oparta na niesprawiedliwości i krzywdzie znacznie się nadwątliła. Nagromadzone bogactwa zrodziły jak zwykle marnotrawstwo, rozpustę i zniewieściałość, a nieprawości krzyżackie utrzymywały w poddanych nienawiść głęboką i nieżyczliwość dla zakonu powszechną. Po śmierci (1407) pokojowo usposobionego Konrada Jungingen obrano 1407 r. w. mistrzem wojowniczego jego brata Ulrycha Jungingen, który zaślepiony dumą i nienawiścią ku Polsce i Litwie przyspieszył katastrofę. W tak zwanéj *wielkiéj wojnie*, na polach między Grunwaldem i Tanenbergiem, zmierzył się germanizm ze słowiańszczyzną 15 Lipca 1412 roku i zupełną poniósł klęskę. Zakon został zniszczony a siła Polski znakomicie się wzmogła mimo zmarnowania owoców zwycięstwa i niekorzystnego pokoju toruńskiego zawartego w Styczniu 1411 r. Zatargi jednak nie ustawały i w ponawiających się bojach Polska nowe Zakonowi zadawała ciosy, od których jako też od burz wewnętrznych zguba jego stawała się niehybną. Ucisk i gwałty mnichów-rycerzy rozbudziły w szlachcie i miastach pruskich ducha wolności. *Jaszczurkowy związek* (ob.) stawiał opozycyję absolutnym rządom zakonu i pracował nad zrzuceniem jego jarzma. Gdy więc K. przyrzekanych swobód nie udzielali i represyjami grozili, wypowiedzieli im związkowi posłuszeństwo 4 Lutego 1454 i poddali się Polsce. W Marcu t. r. nastąpiła ugoda i ogłoszono wcielenie Prus do Rzeczypospolitéj. Wynikła z tego powodu między Polską i zakonem, rządzonym teraz przez w. mistrza Ludwika Erlichshausena, długoletnia, krwawa i wyniszczająca wojna (1454—1466), zakończona wieczystym pokojem toruńskim 19 Paźdz. 1466. Rzeczpospolita odzyskała ziemie: Pomorską, Chełmińską, Michałowską, biskupstwo warmińskie i powiat kryszborgski, reszta zaś Prus ze stolicą Królewcem została przy w. mistrzu, który obowiązany był składać hołd królowi polskiemu w 6 miesięcy po objęciu urzędu i honorowe otrzymał miejsce w senacie polskim po lewéj ręce króla. Był to zawsze jeszcze hołdownik niebezpieczny. K. by przez związki familijne uzyskać pomoc dla siebie, wynosili odtąd na mistrzostwo książąt niemieckich. I tak w r. 1511 obrali Albrechta (ob.) brandenburgskiego, który po nieszczęśliwéj wojnie (1520—21) z Zygmuntem I, kr. polskim, i po upływie 4 letniego rozejmu rozwiązał zakon, sekularyzował się, przyjął luteranizm i podał się pod zwierzchnictwo Polski jako jéj lennik książę pruski; w d. 8 Kwiet. 1525 roku stanęła w Krakowie ugoda a 10 Kwiet. złożył Albrecht hołd królowi polskiemu i otrzymał inwestyturę leniczą na *Księstwo pruskie*. Takim sposobem skończyły się ostatecznie sprawy z K., po których smutną dla nas pamiątką zostały zgermanizowane krainy nadbałtyckie i wyrosła na ich miejsce potęga królów pruskich. Po rozwiązaniu zakonu, ci co nie poszli za przykładem Albrechta, obrali nowego w. mistrza, który 1527 przeniósł swą rezydencyję do Mergentheim w Szwabii i został księciem cesarstwa Niemieckiego. Mocą pokoju presburgskiego uzyskał cesarz austryjacki godność, prawa i dochody w. mistrza krzyżackiego, a chociaż z rozporządzenia Napoleona I został zakon 24 Kwiet. 1809 r. zniesiony, to jednakże tytuł w. mistrza nosił jeden z arcyksiążąt austryjackich (od 1863 arcyksiążę Wilhelm).— Porów. Voigta *„Geschichte der deutschen Ritterordens“* (2 t., Królew. 1857—59); Watterichа *„Die Gründung des deutschen Ordensstaates in Preussen“* (Lipsk 1857); Retwischa *„Die Berufung des deutschen Ordens gegen die Preussen“* (Berlin 1868); Didolffa *„De republica ordinis teutonici Borussica commentatio historica etc“* (Bonn 1870); u nas o K. pisali: Moraczewski w *„Starożytnościach Polskich“* (Pozn. 1842); St. Kaczkowski *„Krzyżacy i Polska, wspomnienie historyczne“* (Pozn. 1845); L. Rogalski *„Dzieje Krzyżaków oraz ich stosunki z Polską, Litwą i Prussami etc“* (2 t., Warsz. 1846); Romanowski *„De Conradi Masoviae ducis atque ordinis Cruciferorum prima mutuaque conditione“* (Pozn. 1857); Sokołowski *„Konrad ks. na Mazowszu i Zakon niemiecki“* (Pozn. 1873); cenne wskazówki daje Szajnocha w dziele *„Jadwiga i Jagiełło“*.

Krzyżak, ob. Pająk.

Krzyżak, nazywano na Litwie lisa, który przez grzbiet miał pas czarny, a drugi w poprzek przez łopatki aż do nóg przednich. Futra takich lisów były bardzo rzadkie i dochodziły do ceny soboli.

Krzyżanowski (Adam), prawnik polski, † 1847 r.

w Krakowie, był profesorem prawa cywilnego przy tamecznym uniwersytecie, a od 1807 r. rektorem tegoż uniwersytetu, reprezentantem na sejmy i adwokatem. Napisał wiele rozpraw prawnych, ogłaszanych w „*Rozmaitościach krakowskich*“ z r. 1827 i następnych.

Krzyżanowski (Adryjan), zasłużony matematyk i historyk, ur. 1788 we wsi Dąbrowie w Augustowskiém, † 1852. Po ukończeniu szkół w 17 roku życia wstąpił do zgromadzenia pijarów i był nauczycielem matematyki na Żoliborzu w Warszawie, a późniéj w latach 1809—10 w gimnazyjum rydzyńskiém w Wielkopolsce. Wystąpiwszy potém ze zgromadzenia, po złożeniu izbie edukacyjnéj rozprawy: „*O najdogodniejszym sposobie uczenia i napisania jeometryi elementarnéj*“ został nauczycielem matematyki w szkole departamentowéj płockiéj. W r. 1817 wysłany został kosztem rządu do Paryża, gdzie bawił trzy lata, poświęcając się naukom matematycznym i fizycznym. Po powrocie został piérwszym profesorem w szkole wojewódzkiéj w Kielcach, a w r. 1821 otrzymał katedrę mechaniki analitycznéj i algebry wyższéj w uniwersytecie warszawskim. Po roku 1831, zaniechawszy matematykę, oddał się wyłącznie badaniom dziejów ojczystych. Oprócz licznych rozpraw, zamieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił „*Teoryja liczebnych równań*“ (Warsz. 1816); „*Z czyjéj winy, królów czy narodu, Polska upadła*“ (Kielce 1821); „*Geometryja analityczna linij i powierzchni drugiego rzędu*“ (1822); „*O życiu uczonem Stanisława Solskiego*“ (1822); „*Dawna Polska ze stanowiska jéj udziału w dziejach postępującéj ludzkości, skreślona w jubileuszowym Mikołaja Kopernika roku 1843*“ (Warszawa 1844, 2 wyd., ogłosił H. Skimborowicz w 2 tomach, Warsz. 1857 z życiorysem autora) i in.

Krzyżanowski (Jan Kanty), pedagog, ur. w Krakowie 1780 r., † 1854, kształcił się w Krakowie i Wiedniu, od r. 1810—12 był profesorem zastępcą w uniwersytecie krakowskim, a od r. 1812—23 prof. nauk fizycznych w szkole wojewódzkiéj lubelskiéj; w tymże czasie zwiedził zakłady naukowe zagraniczne. Od r. 1823 był profesorem w szkole aplikacyjnej i w szkole zimowéj artyleryi w Warszawie, a po r. 1832 członkiem rady wychowania publicznego i prezydującym w komitecie egzaminacyjnym. On piérwszy wprowadził do kraju metodę wzajemnego uczenia (Lankastra) i urządził szkołę rzemieślniczą niedzielną w Lublinie. Ogłosił „*Wykład fizyki dla szkół wojewódzkich*“ (Warszawa 1825); „*Początki chemii dla użytku szkół wojewódzkich*“ (1827); „*Hystoryczny obraz instytutów naukowych pośrednich we Franncyi*“ (Bibl. Warsz. 1842, t. 2) i in.

Krzyżanowski (Ignacy), kompozytor i fortepijansta, ur. 1826 w Opatowie. Po ukończeniu uniwersytetu w Krakowie, udał się 1843 do Paryża, gdzie w konserwatoryjum kształcił się przez lat 5 w kompozycyi. W r. 1848 wyjechał za radą Chopina do Londynu, ale zagrożony chorobą oczu powrócił wkrótce do kraju i od r. 1850 stale zamieszkał w Warszawie. Kompozycyje jego (kaprysy, nokturna, mazury, fantazyje, marzenia, romanse, elegije i t. d.) odznaczają się poprawnością stylu, śpiewnością i dosadną charakterystyką w pomysłach.

Krzyżanowski (Stanisław Filip Jakób), archeolog, ur. 1841 w Petersburgu, z ojca Michała, deputata kijowskiego, właściciela wsi Czerpowody w pow. humańskim, gub. kijowskiéj. Od r. 1852 chodził do gimnazyjum w Niemirowie na Podolu; następnie (1857) podróżował z ojcem po Europie zachod. a zwiedzaniem muzeów, galeryj i biblijotek nabrał zamiłowania do archeologii. Od 1858 chodził na uniwersytet kijowski a od 1861 na wydział filozoficzny uniwersytetu jagielońskiego. W 1870 r. otrzymał stopień doktora i został członkiem tow. nauk. krak. Zawód literacki rozpoczął K. wydawnictwem pisma zbiorowego, „*Równianka*“ (Humań 1861), w którém umieścił własne „*Wrażenia pielgrzyma za granicą*“. Z prac jego bardzo ważnych tak dla historyi jak i archeologii wymieniamy: „*Dwa Szkice*“ (Kraków 1861); monografija „*Tulczyna*“ (Krak. 1862); „*Pamiątki polskie w muzeum towarzystwa historyi i archeologii w Odesie*“ (Kijów 1863); „*Biblijoteka wspomnień rodziny Krzyżanowskich*“ (Krak. 1866); „*Wspomnienia Padwy*“, notatki z podróży (Krak. 1868), „*Słownik heraldyczny*“ (Krak. 1870); „*O grobowcach*“ (Kraków 1870); „*De Simonis Okolscii vita et scriptis*“ (Kraków 1870). Oprócz tego ogłosił z rękopisu „*Silva rerum Księdza Szymona Krzysztofowicza*“ (Odesa 1864) oraz t. 1-y „*Materyjałów do dziejów Polski*“ (Krak. 1868), obejmujący wiadomośćo życiu *Jana de Witte*, generała-lejtnanta wojsk koronnych, i wydaje od 1869 „*Rocznik dla archeologów, numizmatyków i biblijografów polskich*“ (dotąd 2 t. za r. 1869 i za 1870). Do druku ma przygotowaną 6-cio tomową historyję województwa bracławskiego wraz z jego herbacrem. W Krakowie posiada piękną biblijotekę, galeryję obrazów oraz zbiory starożytności i wykopalisk.

Krzyże, w herbach polskich bywają rozmaitego kształtu, jako to: zwyczajne, kawalerskie, w kształcie głoski X, z końcami zagiętemi lub rozszczepionemi, podwojne, półtoraczne, o trzech ramionach, bez prawego ramienia i t. p.

Krzyżek *Krzižek* (Wacław), pisarz czeski, ur. 1833 r. w Strażowie; po ukończeniu gimnazyjum w Klatowach (1851) wstąpił do klasztoru benedyktyńskiego w Pradze, gdzie przebył niedłużéj jak pół roku; następnie studyjował na uniwersytecie praskim filologiję klasyczną i słowiańską; 1854 był asystentem archiwum i zbiorów archeologicznych Muzeum Czeskiego, 1855 powołany został na suplenta do gimnazyjum warażdyńskiego w kroacyi; 1860 przeniósł się na nauczyciela gimn. w Litomierzycach, w r. zaś 1862 do Taboru. Oprócz artykułów, pomieszczanych w pismach peryjodycznych, z których najważniejszy „*Struczny przehled weszkere literatury jihoslowanske*“ (w *Czasopisie Muzeum* 1859 i 1860), ogłosił: „*Zprada o archiwu musea kr. czeskeho*“ (Praga 1855); „*Rjecznik latinsko-niemacko-hwatski*“ (Wiedeń 1861); „*Latinsko-czesko-niemecky slownik*“ (Praga 1861); „*Anthologii jihoslovanska*“ (t. 1862); „*Czeska czitanka*“ (Tabor 1865).

Krzyżeń, ob. Staurolit.

Krzyżmo, *chrisma*, *chryzma* (z grec. *chriô*—mazać), jestto oliwa zmieszana z balsamém i używana w kościele chrześcijańskiem początkowo do namaszczania przy chrzcie i święceniu kapłańskiem, następnie zaś i przy innych sakramentach, oraz przy konsekracyi kościołów, ołtarzy, kielichów i t. d. Namaszczanie, znane już w Starym Testamencie, weszło w powszechne użycie pod koniec II w. po Chr. Poświęcenie K. dokonywa w kościele katolickim biskup właściwéj dyjecezyi w Wielki Czwartek, w kościele zaś greckim patryjarcha.

Krzyżna, jezioro w wielkiem księstwie i regencyi poznańskiéj, pow. odalanowskim, na południowéj stronie rzeki Baryczy położone.

Krzyżodziób, *Krzywonos*, *Krzywodziób* (*Loxia*), rodzaj ptaków wróblowatych, z grupy stożkodziobych (*Conirostres*), odznaczający się budową dzioba, którego ostre końce obu szczęk, w przeciwnym kierunku zakrzywione, wzajemnie się mijają. Inne cechy zbliżają go do rodzajów łuszczaka i gila. Niektórzy wszystkie należące tu ptaki ściągają do jednego gatunku, inni tworzą aż 29 gatunków. Zamieszkują one głównie kraje północne obu lądów, niektóre żyją w górach azyi międzyzwrotnikowéj. Przebywając stadami w lasach iglastych, gdzie karmią się nasieniem sosnowem, świerkowem, modrzewiowem i t. p.; łażą i czepiają się po gałęziach podobnie do papug, dopomagając sobie dziobem. Gnieżdżą się w różnych czasach, często wśród najtęższych mrozów i śniegów, jaj niosą 3 — 4. Pod względem upierzenia przedstawiają ciekawe właściwości, spotyka się bowiem samce w każdem stadzie różnokolorowe i w różnych odcieniach, najwięcéj czerwonych; inne są mniéj więcéj żółtawe lub szare, do samic podobne. W jakim porządku barwy te się zmieniają, niewiadomo z pewnością. U nas znajdują się trzy gatunki: K. *świerkowy* (*L. curvirostra*), o dzióbie szczupłym; K. *papużka* (*L. pythiopsittacus*), znacznie większy, o grubym dziobie i rzadszy i *Loxia bifasciata*, najmniejszy, żyje na północy Europy i Azyi.

Krzyżowa droga (*Via crucis*), przedstawienie w obrazach (tak zwanych stacyjach) drogi bolesnéj, którą Jezus Chrystus przechodził od domu Piłata, gdzie był skazany na śmierć, aż na górę Kalwaryi, dźwigając krzyż, na którym miał umrzeć. K. d. zowie się także i nabożeństwo zaprowadzone przez franciszkanów a zasadzające się na przechodzeniu od jedne go obrazu do drugiego, rozmyślaniu przed każdym o przedmiocie za nim wyobrażonym, odmówieniu pewnych modlitw i odśpiewaniu pieśni. Odbywający to nabożeństwo dostępują odpustów, nadanych przez papieżów Inocentego XI i XII, Benedykta XIII i Klemensa XVI. Obrazów czyli stacyj jest 14; niekiedy są one umieszczone w kapliczkach, znajdujących się około drogi wiodącéj pod górę, na szczycie któréj stoją 3 krzyże, lub też jest zbudowana kapliczka z grobem Chrystusa. Szereg takich kapliczek nosi nazwę *Kalwaryi*; częścią stacyje urządzone są w kościołach lub na cmentarzach kościelnych.

Krzyżowa sztuka, zręczne władanie szablą, która niegdyś stanowiła główne uzbrojenie szlachty polskiéj, i w którem taż szlachta nieraz cudów zręczności dokazywała.

Krzyżowanie czyli **interferencyja**, w fizyce nazwa zjawiska, następującego w skutek spotykania się lub przecinania dwu ruchów falowych (ob. falowy ruch). Jeżeli w tym samym szeregu cząsteczek posuwają się dwie fale mające jednaki kierunek biegu i jednaki kierunek drgań, to każda cząsteczka w skutek każdego ruchu otrzymuje pewną obszerność drgania, czyli pewną amplitudę. Jeżeli więc oba te ruchy drgające idą w jednę stronę, to obszerność drgania cząsteczki będzie summą obu obszerności; jeżeli zaś idą w strony różne, to droga cząsteczki jest równa różnicy obu obszerności i może być =0, jeżeli obie obszerności są między sobą równe. Przypadek piérwszy będzie miał miejsce, jeżeli obie fale zupełnie na się padają, jeżeli zatém wychodzą z jednego punktu, albo z dwu punktów, które są odległe o całe długości fal, czyli, gdy różnica dwu fal = parzystéj liczbie półfal; przypadek zaś drugi będzie miał miejsce, jeżeli góra jednéj fali pokrywa dół fali drugiéj, jeżeli więc fale wychodzą z punktów odległych o połowę długości fali, albo o nieparzystą liczbę tych półfal. Jeżeli podobneż fale idą w kierunkach wprost przeciwnych, powstaje zjawisko fal stojących (ob. falowy ruch). Zjawisko staje się bardziéj zawiłem, gdy kierunki drgań w obu falach są różne; w ogólności droga cząsteczki będzie tu pewną elipsą. Ciekawe i ważne te zjawiska sprawdzić można za pomocą ruchów falowych wywoływanych w cieczach, jak to robili bracia Webera, za pomocą przyrządu falowego Fessela i in. K. to jest niesłychanie ważnem dla teoryi światła; jeżeli mianowicie światło (ob.) jest objawem ruchu drgającego eteru, to przy spotykaniu się dwu promieni świetlnych nie zawsze powinno następować powiększenie światła, ale też może powstawać i zmniejszenie, a nawet zupełny brak światła, zupełna ciemność, jeżeli mianowicie różnica faz dwu promieni wynosi nieparzystą liczbę półfal. Zjawisko to piérwszy zauważył Grimaldi (1665); wpuściwszy do ciemnego pokoju przez dwa sąsiednie otwory dwie wiązki światła, otrzymał na ścianie przeciwległéj dwa obrazy słońca, które się częściowo pokrywały; ale to miejsce ich zbiegu nie wszędzie okazywało większą jasność, ukazały się na niem naprzemian pręgi jaśniejsze i ciemniejsze. Zjawisko to wyłomaczył dopiéro Young 1802, a przekonywające doświadczenia przedstawił Fresnel (1820), przez skrzyżowanie promieni odbitych od dwu bardzo mało pochylonych ku sobie zwierciadeł; Ohm (1840) użył do tego pryzmatu o ścianach pochylonych ku sobie pod bardzo małym kątem. Zjawisko przedstawia się najprościéj, gdy używany światła jednorodnego. Jeżeli używamy światła czerwonego smugi interferencyjne ciemne i jasne są najdłuższe, przy świetle fijoletowym najkrótsze, co wskazuje, że promienie różnych barw mają fale różnéj długości, i zarazem daje możność wymierzania téj długości (ob. Światło). Gdy używamy zwykłego światła bia-

lego, złożonego, to różne fale znoszą się w różnych miejscach i otrzymujemy smugi różnych barw. To tłomaczy zjawiska barw w cieńkich blaszkach, jak np. w bańkach mydlanych, barwy te pochodzą od K. promieni odbitych od przedniéj i tylnéj ściany blaszki. Najdokładniéj badać można te zjawiska jeżeli umieścimy soczewkę szklaną na takiejże tafli, wtedy naokoło punktu zetknięcia tworzą się pierścienie barwe (pierś. bar. Newtona), które przechodzą w pierścienie naprzemian jasne i ciemne, gdy używamy światła jednorodnego. Fizeau i Foucault (1847), Knoblauch (1867), okazali K. promieni ciepła, co potwierdza, że i ciepło (ob.) jest objawem ruchu falowego. K. fal głosowych wykazać można za pomocą przyrządu Kundta.

Krzyżowanie, w hodowli zwierząt domowych, płciowe łączenie dwu zwierząt odmiennych ras jednego gatunku, podjęte celem uszlachetnienia plemienia, czyli przyswojenia potomstwu zalet rasy szlachetniejszéj. Zalety utrwalają się przez K. kilkakrotne z potomstwem coraz nowem; daleko dogodniejszem jest K. za pomocą samców niż za pomocą samic. U owiec K. ustala rasę uszlachetnioną już po czwartem pokoleniu, u koni K. winno być prowadzonem przynajmniéj przez siedm pokoleń.

Krzyżowe (*Cruciferae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła roczne, dwuroczne lub trwałe, z następującemi cechami: Liście naprzemianległe; kwiaty, zebrane w kłosy lub grona wierzchołkowe, są białe lub żółte, rzadko purpurowe, bez przylistków, kielich 4 działkowy, opadający; w koronie są 4 płatki naprzemianległe z listkami kielicha, paznogciowate, całobrzegie, ustawione w krzyż, pod słupkiem umocowane; pręcików 6, czterosilnych, t. j. 4 dłuższe w 2 pary uszykowane, 2 krótsze, wszystkie utwierdzone pod słupkiem; pylniki 2 komórkowe, otwierają się na wewnątrz podłużnemi szparami. W słupku zawiązek jest 1 komórkowy o dwu osadach ściennych, obciążonych zalążkami; szyja krótka, znamię 2 klapkowe. Owoc, łuszczyna niekiedy stawowata, albo orzeszkowata, prawie nieotwierająca się; nasiona liczne, kuliste, bezbiałkowe; zarodek oleisty, skrzywiony, pochylony na spojenie lub na grzbiet liściami, które są płaskie, sfałdowane w podłuż, lub na sobie zwinięte. K. stanowią rodzinę wielką, bardzo naturalną, obejmującą około 1,000 gatunków, która u Linneusza tworzyła rzęd czterosilnych. Rośliny te zawierają we wszystkich częściach istotę lotną, ostrą i olejek eteryczny; w wielu nasionach znajduje się też tłusty olej i istota siarkowa; zawierają też wiele śluzu, cukru, niekiedy błękitny barwnik. Działają mniéj lub więcéj pobudzająco na przewód pokarmowy, błony śluzowe i nerwy i już oddawna używały się w medycynie jako przeciwszkorbutyczne. Wiele stanowi środki pożywne lub przyprawy, jak np. gatunki kapusty, rzepy i t. d. Największa ich część rozmieszczoną jest w strefie umiarkowanéj półkuli północnéj.

Krzyżowe dni (*Dies rogationum*), zowie się dzień św. Marka ewangielisty oraz trzy dni poprzedzające Wniebostąpienie Pańskie. W dni te podług rytuału i mszału rzymskiego odbywają się procesyje, podczas których śpiewaną jest litanija do wszystkich świętych, skąd też i procesyje zowią się *litaniae*, a mianowicie odbywana w dzień św. Marka *litaniae majores* a w dni przed Wniebowstąpieniem pańskiém *litaniae minores*. K. d. zaprowadzone zostały podobno przez św. Mamerta, biskupa wijeneńskiego i rozszerzone wkrótce po Francyi, Hiszpanii. U nas procesyje odbywają się, zwłaszcza po wsiach i miasteczkach do najbliższych krzyżów, skąd poszła nazwa uroczystość.

Krzyżowe wojny czyli *Krucyjaty*, tak się nazywają wyprawy wojenne ludów chrześcijańskich Zachodu, podejmowane na Wschód od końca XI do końca XIII w. celem zdobycia Palestyny. Oddawna już było pobożnym zwyczajem zwiedzanie grobu Chrystusowego. Nawet Helena, matka Konstantyna W., odbyła do Jerozolimy pielgrzymkę. Arabowie, panujący tu od VII w., szanowali pobożny zwyczaj pielgrzymów i nie stawiali im żadnych przeszkód. Fatymidzi dopiéro, władający Palestyną od początku X w., poczęli ich prześladować, a prześladowania te wzmogły się jeszcze pod Seldżukami, którzy 1078 zdobyli Jerozolimę. Skargi pielgrzymów wracających do Europy, na pohańbienie miejsc świętych i srogość niewiernych, rozbudzały w chrześcijanach zachodn. zapał i chęć do oswobodzenia z rąk muzułmańskich grobu świętego. Na podniecony ten zapał chętném patrzyli okiem papieże, którzy z jednéj strony spodziewali się zaszczepić chrześcijaństwo między ludami Wschodu, a z drugiéj znów strony pragnęli w ludach zachod. podnieść zapał religijny, poddać je pod większą jeszcze zależność od kościoła i oręż ich, w którym nieraz widzieli przeszkodę do uskutecznienia własnych zamiarów, na inną zwrócić uwagę. Już Grzegorz VII powziął plan taki, ale stanęła mu na zawadzie walka z Henrykiem IV. Zachowanem to było dla Urbana II. Występki i zbrodnie, dzikie namiętności, wojny domowe i rozdział w kośc., szarpiące społeczeństwo owego czasu, przejmowały coraz większą trwogą pobożne dusze; marzycielstwo religijne ówczesne, ascetyzm i mistycyzm podżywiane w umysłach narodu przez duchowieństwo, wojowniczość szlachty, podniecana przez chrześcijańsko-religijne rycerstwo, duch którego przedzierał się z Hiszpanii aż nad Odrę i Wisłę; pociąg do wędrówek i awanturnictwa, rozbudzony szczególniéj przez Normannów; wzgląd wreszcie na wasalów i poddanych, których spodziewano się w ogólnym ruchu oswobodzić od ciężkiego jarzma panów: oto były spółdziałające przyczyny Krucyjat, nakłaniające papieżów tém silniéj do przeprowadzenia zamierzonych planów. Potrzeba było tylko iskerki do zapalenia przygotowanego materyjału. Rozniecił ją właśnie *Piotr z Amiens* (ob.), Pustelnikiem zwany; opatrzony prośbami Symeona, patryjarchy jerozolimskiego, wrócił do Europy 1098 z pielgrzymki, przestawił Urbanowi II w czarnych kolorach stan chrześcijan na Wschodzie, opowiadał jak Chrystus mu się we śnie ukazał i zalecił wezwać Chrześcijaństwo do oswobodzenia grobu świętego. Za pozwoleniem papieża i zbrojny jego błogo-

sławieństwem, przebiegł Piotr Włochy i Francyję, a wymową ognistą wszędy wzruszał umysły. Na zgromadzeniach kościelnych w Piacenzie (Marca 1095) i Clermont we Francyi (Listop. 1095) nieprzeliczone tłumy chrześcijan, zagrzane pobożnością, jednogłośnie na wezwanie papieża odpowiedziały: „*Bóg tak chce!*“, a na znak udziału w wyprawie krzyżowéj przypinali na prawém ramieniu krzyż czerwony. Ademar, biskup Puy, miał w zastępstwie papieża przewodniczyć wyprawom. Już w boju 1069 wyruszyły niezliczone gromady Krzyżowców zachodnich przez Węgry i Serbiję pod wodzą Piotra, Waltera Ferejo i Waltera Bez Mienia, ale do cna prawie wyginęły w drodze. Nie lepiéj powiodło się tłumom, które pod kierunkiem Gotszalka i hr. Emikona rozpoczęły od krwawego prześladowania Żydów w miastach nadreńskich. Po tych nieudałych przedsięwzięciach dopiero pod wodzą Gotfryda de Bouillon, ks. niższéj Lotaryngii, oraz innych książąt, porządnie uorganizowane zgromadziły się wojska (głównie pochodzenia normandzkiego) w liczbie około 600,000 lądem i morzem przeprawiły się do Małéj Azyi; 1097 zdobyły Niceję, 1098 Antyjochiję i Edessę, a nareszcie 15 Lipca 1099 Jerozolimę, któréj królem obwołany został Gotfryd. Obok królestwa jerozolimskiego powstały hrabstwa Tripolis i Edessa i księstwo Antyjochija, wszystkie urządzone na wzór europ. normandzkiego systemu lennego. Na wieść o tém powodzeniu nowe ruszyły tłumy około 260,000; zaledwie doszły Małéj Azyi, a już wyginęły od wiarołomstwa greckich przewodników lub miecza tureckiego (1101). Zdobycie Edessy przez Turków 1144 r. i zburzenie tego miasta 1146 spowodowało *drugą krucyjatę* w 1147 r., do któréj z rozkazu Eugenijusza III zagrzewał *Bernard* ś. (ob.) opat klerwoleński. Ludwik VII (ob.), kr. Francyi, i Konrad III (ob.), kr. niemiecki, przyciągnęli 1147 do Azyi z licznemi armijami, ale nic nie zdziaławszy, wrócili do Europy. *Trzecia Krucyjata* w 1189 r. była następstwem klęski pod Tyberyjadą i zdobycia Jerozolimy przez Saladyna 1187 r. Przedsięwzięli ją: Fryderyk I (ob.) cesarz niem., Filip August (ob.), kr. franc. i Ryszard I (ob.), kr. angiel. Lecz śmierć Fryderyka oraz niezgody królów franc. i angiel., przybyłych do Azyi 1191, przedsięwzięcie to całkiem sparaliżowały. Daremną też była *Czwarta Krucyjata* 1204 r., podjęta na zalecenie Inocentego III przez Francuzów, która pod przewodnictwem przebiegłego Dandolo (ob.), doży weneckiego, skończyła się obaleniem tronu byzantyńskiego i utworzeniem cesarstwa łacińskiego. Krucyjata dzieci franc. i niem. około 1212, jak również wyprawy Andrzeja II, kr. węgierskiego, 1217—18 (*piąta krucyjata*) i Fryderyka II (ob.), cesarza niem. 1228 (*szósta kracyjata*), nie urzeczywistniły bynajmniéj zamierzonych celów. Ostatnie szeregi bohaterów krzyżowych zbroiły się we Francyi. Ludwik IX (ob.), kr. franc., dla oswobodzenia ziemi świętéj przedsięwziął dwie bezowocne wyprawy: 1248—50 do Egiptu (*siódma krucyjata*), podczas któréj popadł w niewolę, i 1270 do Tunisu (*ósma krucyjata*), podczas któréj zmarł. Tymczasem w Palestynie jedno miasto za drugiém przechodziło w ręce niewiernych (Antyjochija 1268, Tripolis 1289 i Acre po walecznéj obronie 1291) i chrześcijanie musieli całkiem ustąpić. Żaden może wielki w historyi wypadek niepodlega tak różnorodnym ocenom jak krucyjaty. Opinija zeszłego stulecia potępiła je bezwarunkowo za to, że zmarnowały tyle sił szlachetnych dla jakiegoś manidła na Wschodzie; nowsza zaś romantyka upatrywała w nich wspaniały rozwój, religijnym żarem rozbudzonego w pełni czynów życia, rzadką w pochodzie ludzkości chwilę, kiedy duszę ożywia pragnienie ideału i samoofiarności, żądza heroicznych czynów i poświęcenie dla wyższych celów. Bezstronny zaś historyk wyznać musi, że olbrzymie te dwuwiekowe przedsięwzięcia nie osiągły zamierzonego celu, ale były przyczyną innych większych korzyści, które bynajmniéj nie leżały w planie twórców tych poruszeń. Straciła wprawdzie Europa skutkiem krucyjat około 6 milijonów mieszkańców, nakładali książęta dla ponoszenia kosztów wojennych, ogromne na poddanych ciężary, pobożni ludzie wydzierżawiali, sprzedawali lub dawali w darze kościołowi swe dobra, zwiększyła się liczba klasztorów, wzmogły się przesądy, powszechne ubóstwo, a przedewszystkiém potężniała władza kościoła, ale krucyjaty zarazem zbliżyły do siebie ludy zachodnie, przez zubożenie szlachty podniosły stan mieszczański, przez zapoznanie się ze Wschodem utorowały nowe dla handlu drogi, zbogaciły Europę masą nowych sztuk i nauk, uszlachetniły rycerswto i wywarły wpływ dobroczynny i wielki na towarzyskie formy życiowe wszystkich stanów owczesnego społeczeństwa. Jedném słowem skutki Krucyjat dla powszechnego rozwoju ludzkości są tak wielkie, że obecny stan Europy uważać trzeba w znacznéj części za bezpośredni rezultat onych krwawych pielgrzymek.—Porów. Wilkena „*Geschichte der Kreuzzüge*“ (7 t., Lipsk 1807—32); Michauda „*Histoire des Croisades*“ (6 t., Paryż 1825—30); tegoż „*Bibliothèque des Croisades*“ (4 t., Paryż 1830); Sybla „*Geschichte des ersten Kreuzzügs*“ (Lipsk 1841); Kuglera „*Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzügs*“ (Stuttg. 1866); Heerena „*Versuch einer Entwickelung der Folgen der Kreuzzüge für Europa*“ (dział jego t. II, Get. 1821); Kampschultego „*Ueber Charakter und Entwickelungsgang der Kreuzzüge*“ (Bonn 1864).

Krzyżowiec, *Harmotom*, minerał z gromady krzemianów, krystalizujący w szeregu różno-osiowym; graniastosłupy bywają płaskie, zaostrzone czterema ścianami i pospolicie przerastają się na krzyż, mając osie równoległe; bywa najczęściéj szarawo biały, rzadziéj bezbarwny, żółtawo, lub czerwonawobiały; blask szklisty, słabo przezroczysty. Jestto wodny krzemian gliuki i baryty. Znajduje się w Szkocyi, na Harzu, w Szlązku i in.

Krzyżownica (*Polygala*), rodzaj roślin z rodziny krzyżownicowatych, cechujący się kielichem trwałym o 5 działkach, z których dwie wewnętrzne są skrzydełkowato rozszerzone, 3—5 płatkami korony, zrosłemi, z których dolny łódkowaty, i torebką odwrotnie jajowatą lub odwrotnie sercowatą, ście-

ścioną; należą tu drobne zioła lub krzewy, o liściach całych przeciwległych i kwiatach zebranych w grona wierzchołkowe, we wszystkich krajach; niektóre lekarskie lub ozdobne. **K.** *pospolita* (*P. vulgaris*), ziele trwałe w całéj Europie na suchych łąkach, o kwiatach błękitnych, fijoletowych lub cielistych; korzeń i całe ziele polecają się w chorobach płucnych, także jako moczopędne i napotne. **K.** *gorzka* (*P. amara*), rzadsza od poprzedniéj, o kwiatach błękitnawych, również używa się w chorobach płucnych. **K.** *wirginijska* (*P. senega*) w Ameryce dostarcza korzenia *senega*. Woni nieprzyjemniéj, zawiera on istotę ostrogorzką, smaku ługowego, *poligalinę* czyli *seneginę*, i tłuszcz lotny, *kwas wirginijski*. Jestto silny środek moczopędny i napotny, a zarazem silnie działa na przyśpieszenia wydzielin błony śluzowéj dróg oddechowych; w ojczyźnie uchodzi za środek przeciw ukąszeniu węży jadowitych *P. latifolia* i *myrtifolia* są pięknemi roślinami ozdobnemi.

Krzyżownicowate (*Polygaleae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kielich o 5 działkach, często z dwoma większemi, wewnętrznemi, płatkowatemi. Płatków 3—5, podzawiązkowych; dwa boczne niezrosłe, lub w nasadzie spojone z niższym wklęsłym, tworząc koronę zrosłą, rozdartą w tyle, rzadko żadne. Pręcików 8, rzadko 5 lubo 4, zazwyczaj jednowiązkowe, o pylnikach wzniesionych, jedno (rzadko 2) komórkowych, otwierających się u wierzchołka dziurką. Owoc pospolicie torebkowaty, komórkowo pękający, czasem niepękający, pestkowatowaty lub skrzydlakowaty i zawiera nasiona wiszące. Należą tu zioła i krzewy o liściach naprzemian, rzadko naprzeciwległych, pojedynczych, całobrzegich, i kwiatach nieforemnych, samotnych, lub zebranych w kłosy albo grona. Należy tu około 350 gatunków w 20 rodzajach, rozprzestrzenionych po całéj ziemi, najwięcéj jednak w strefie umiarkowanéj płd., zwłaszcza w Afryce.

Krzyżtopor (Adam), pseudonym Tomasza Potockiego (ob.).

Krzyżyk, w muzyce, oznaczony przez ♯, jest znakiem podwyższającym ton o pół tonu i tak podwyższonéj nucie przydaje końcówkę *is* (*f—fis*, *c—cis*); podwójny **K.** ♯ ♯ lub X podwyższa o cały ton i zdwaja nazwę—*fis fis*, *cis cis*, lub przez skrócenie *fisis*, *cisis*.

Krzyżyki, jezioro w królestwie polskiem, gub. radomskiéj, pow. stopnickim, gminie Zborówek, zajmuje 6 morgów powierzchni.

Ksiądz, osoba duchowna tak świecka jako zakonna, a zwłaszcza wyświęcona na kapłaństwo (ob.). W dawnéj polszczyźnie wyraz ksiądz oznaczał także króla lub księcia panującego, podobnie jak st. słow. *Knęź*, w nowszych słow. ęz. *Kniaź*, *Kniez*, *Knez*, (od st. niem. *Kunig*, *König*).

Książ, miasteczko w w. księstwie i regencyi poznańskiéj, powiecie szremskim, licząc 1,200 lud.

Książ Wielki, osada w gub. kieleckiéj, pow. miechowskim, o 2 mile od Miechowa odległa; liczy 1,200 m.

Książę, wyraz odpowiadający u nas dwu łacińskim *princeps* i *dux*, francuskim *prince* i *duc*, niemieckim *Fürst* i *Herzog*. *Książętami krwi* nazywają się członkowie rodzin panujących. *Wielcy książęta* są albo samodzielnymi władcami, jak np. niektórzy dawniéj książęta w Niemczech, albo też jest to tytuł osób z domu szanującego, jak w Rossyi.

Książka (po łac. *liber*), zowie się kilka, kilkanaście lub kilkadziesiąt i więcéj arkuszy papieru, złączonych w jedną całość. Księgi starożytnych były po większéj części pisane na papyrusie, którego pojedyncze paski sklejano z sobą i zwijano na jeden wałek. Stąd książki zwały się u Rzymian *Volumina*, t. j. role. W VII w. pargamin został wyłącznym materyjałem piśmiennym. Ze składania pargaminu i oprawiania nakształt dzisiejszych książek powstały tak zwane *Codices*. Za czasów rzymskich tak volumina jako i codices ozdabiano w rozmaity sposób, ale w wiekach średnich, kiedy miejsce oświaty powszechna ciemnota zajęła, zniszczone zostały bogate starożytne zapasy ksiąg pisanych. Jednakże w niektórych klasztorach, na mocy wyraźnych przepisów zakonnych, jak np. u benedyktynów, zajmowano się gorliwie przepisywaniem książek i tym to klasztorom zawdzięcza potomność przechowanie większéj części dzieł starożytnych. Największą atoli i najważniejszą zmianę w książkach sprowadził wynalazek sztuki drukarskiéj w XV wieku.

Ksieni, przełożona klasztoru żeńskiego.

Księga ziemiańska, uchwalona na sejmie 1791 r., miała być ułożona dla każdego okręgu sejmowego i obejmować wszystkie parafije, spisane porządkiem abecadłowym, tudzież wszystkie leżące w nich dobra z wymienieniem właściciela i ilości podatku. Każdemu obywatelowi prawo głosowania na sejmikach miało służyć tylko na zasadzie téj księgi. Księgi hypoteczne sąto książki utrzymywane w archiwach hypotecznych, w których zeznają akta tyczące się praw rzeczowych i pokładają odnośne dokumenta. Księgi hypoteczne, a wszczególności wykaz hypoteczny, przedstawiają obraz całego stanu nieruchomości.

Księgarstwo, zowie się ta gałęź handlu, któréj towarem i produkcyją są wyłącznie tylko książki. Właściwe księgarstwo poczyna się dopiéro z wynalezieniem sztuki drukarskiéj, ponieważ w czasach starożytnych i w wiekach średnich, handel księgarski ograniczał się tylko na handlu rękopisami i rozmnażaniem tychże przez przepisywaczy. Do początków bieżącego stulecia księgarstwo w Niemczech skupiało się głównie na jarmarku w Frankfurcie n. M. i w Lipsku. Tutaj przybywali wydawcy z dziełami nakładowemi i zamieniali je na takie, które im mogły być potrzebnemi. Z coraz bardziéj wzrastającą produkcyją i ułatwieniem środków komunikacyjnych, wewnętrzna organizacyja handlu księgarskiego, przy pomocy zawiązujących się stowarzyszeń, przybrała inną, systematyczniejszą postać, tak, że od r. 1825 wszyscy członkowie zjednoczyli się w jedno towarzystwo handlowe i weszli pomiędzy sobą w jak najbliższe stosunki. W Niemczech księgarstwo dzieli się na *nakładowe*, *sortymentowe*, *antykwarskie* i *komisowe*. Księgarze nakła-

dowi, nakładcy (po ang. *publisher*, po franc. *editeur libraire*, po niem. *Verlagsbuchhändler*) zowią się tacy księgarze, którzy nabywszy od autora rękopis, obowiązują się wydać takowy w oznaczonéj liczbie egzemplarzy, ponosząc koszta nakładu i domniemane straty lub korzyści. W tym celu wchodzą oni w stosunki z księgarzami sortymentowymi, którzy pośredniczą między nakładcą a publicznością. Księgarz antykwaryjusz zajmuje się tylko kupnem i sprzedażą dawniejszych, w księgarstwie sortymentowém już nie znajdujących się, lub też nowszych, ale po zniżonéj cenie książek. Ułatwienie przesyłek pomiędzy nakładcą, księgarzem sortymentowym i antykwaryjuszem przyjmuje na siebie spedytor, komisant. Punktem koncentracyjnym księgarstwa niemieckiego jest Lipsk. Oprócz tego dla Niemiec północnych są jeszcze Berlin i Kolonija, dla Niemiec południowych Frankfurt n. M., Norymberga, Augsburg i Stuttgard; dla państwa austryjackiego Wiedeń głównemi punktami składowemi. Każda księgarnia zagraniczna posiada w Lipsku swego komisyjonera, który jéj interesa załatwia. Księgarze sortymentowi otrzymują od nakładców nowości literackie w komis (*à condition*) i mają prawo książki, których sprzedać nie mogli, powrócić przed następnym jarmarkiem; często atoli, jeśli jest nadzieja sprzedania pozostałych książek, nakładcy zostawiają im takowe jeszcze na jeden rok, oddając je do ich rozporządzenia. Kredyt, dawany przez nakładcę księgarzowi sortymentowemu, liczy się od 1 Stycznia do 31 Grudnia, tak, że wszystkie książki, które w tym przeciągu czasu aż do następnego jarmarku wielkanocnego nie zostały zbyte lub zwrócone, muszą być zapłaconemi. Likwidacyja i obrachunki odbywają się w Lipsku, podczas wielkanocnego jarmarku. We Francyi siedliskiém handlu księgarskiego jest Paryż. Księgarz francuski nie zna ogólnéj wysyłki (*à condition*). Księgarnie komisowe paryskie dostarczają zagranicznym księgarniom sortymentowym czego im potrzeba od nakładców, z którymi one nie mają rachunków. Podobnież uorganizowany jest handel księgarski w Anglii, gdzie głównem jego ogniskiem jest Londyn. Włoskie księgarstwo, nie ma ani stałego punktu zjednoczenia, ani też księgarze nie zaprowadzili pomiędzy sobą żadnych ułatwiających urządzeń. W Holandyi, Szwecyi, Norwegii i Danii są niektóre urządzenia podobne do niemieckich i wielu tamecznych księgarzy zostaje w bezpośrednich stosunkach z Niemcami. Księgarstwo belgijskie zajmowało się głównie do r. 1852 przedrukowywaniem dzieł francuskich, których sprzedaż prowadziło na najrozleglejszą stopę. Księgarstwo Ameryki Północnéj, nie będąc nigdzie scentralizowaném, ma główne swoje siedliska w Nowym Yorku, Filadelfii i Bostonie. Księgarstwo polskie kwitnie głównie: w Warszawie, Lwowie, Krakowie i w Poznaniu. Niegdyś Wilno zajmowało bardzo ważne w tym względzie stanowisko.

Księgi, część żołądka zwierząt przeżuwających (ob. przeżuwające).

Księgi apokryficzne (z greckiego *apokryptô*-ukrywać), nazywają się w ogóle księgi podrobione, niepewnego pochodzenia, zwłaszcza zaś w kościele katolickim pisma fałszywie wydawane za dzieła napisane przez mężów natchnionych przez Ducha św., a których zatém wierzący niepowinien używać dla poznania źródeł prawdziwéj wiary Chrystusa. Pism takich powstało bardzo wiele za pierwszych czasów chrześcijaństwa. K. a. dzielą się apokryfy Starego i Nowego Testamentu. Do pierwszych zaliczają się: 3 i 4 księga Ezdraszowa, księga Henoch, Wniebowzięcie proroka Izajasza, Testament 12 patryjarchów, 3 ks. Machabejska, kr. Judyth, ks. Tobit, ks. JezusaSiracha, ks. Mądrości Salomona, ks. Baruch, i in. Za księgi podrobione Nowego Testamentu są uważane: tak zwana Ewangielija 12 apostołów, Ewangielija o narodzeniu N. M. P., Żywot św. Józefa, Żywot św. Joachima i Anny, Listy św. Pawła do Seneki i w. in., przypisywanych apostołom a przepełnionych rozlicznymi błędami.—Wyrazu *apokryf* używa kościół chrześcijański za przykładem żydów, którzy nietylko nieużywali ksiąg świętych, błędnie przepisanych, ale ukrywali się w tajemniczych skrzynkach, zowiąc je *ganuszim*, t. j. księgi ukryte, akokryfa.

Księgi wieczste, zwały się akta czyli księgi, w których zapisywane były wszelkie ważniejsze tranzakcyje. Zwano je także księgami grodzkiemi. Zostawały one pod strażą osobnych pisarzy albo regentów; dziś nazywają tak niekiedy księgi hypoteczne, ob. Księga ziemiańska.

Księgosusz, zaraźliwa i w najwyższym stopniu zabójcza choroba bydła rogatego, czasem i owiec. Ma pewne pokrewieństwo z tyfusem ludzkim. Objawia się gorączką, zapalnem zajęciem błon śluzowych, nieporządkami w trawieniu, osłabieniem ogólnem i rozdraźnieniem nerwowem. Zarazę sprowadza do nas bydło rasy stepowéj. K. jest przedmiotem ścisłych przepisów policyjno-lekarskich.

Księżyc, towarzysz (satelita, trabant) naszéj ziemi w biegu jéj około słońca. Okrąża on naszą ziemię raz w ciągu miesiąca i wraz z nią posuwa się około słońca; względem przeto środka ziemi droga K. jest elipsą, względem środka słońca pewnym rodzajem cykloidy. Odległość K. średnia od ziemi wynosi około 51,800 mil geogr. Elipsa opisywana przez K. około ziemi posiada mimośród=0,055, a płaszczyzna jéj pochylona jest względem płaszczyzny drogi ziemskiéj o kąt zmieniający się w granicach 5° i 5° 18'. Nadto droga K. nie zachowuje stale jednego położenia—węzły (punkta przecięć drogi K. z ekliptyką) posiadają ruch wsteczny, t. j. od wschodu ku zachodowi, i cały obrót kończą w lat 19. Wielkość pozorna K. przy średniéj odległości wynosi 31'19", z czego się okazuje średnica jego= 469 mil, zatem objętość K.=$^1/_{150}$ objętości ziemi. Masę K. obliczono z działania jego na morza ziemskie, t. j. z przypływu, i znaleziono ją=$^1/_{80}$ masy ziemskiéj, z czego się okazało, że ciężkość na K.= $^1/_6$ ciężkości na ziemi, a gęstość K.=0,6 gęstości ziemi. Ponieważ K. w ciągu 28 dni obiega ziemię, to przyjmuje rożne położenia względem ziemi i słońca, skąd powstają *odmiany* czyli *fazy* K. Jeżeli K. stoi między słońcem a ziemią w połączeniu, to

obraca ku nam swą połowę nieoświeconą, jest niewidzialny: *nów*; gdy się od słońca oddala K. ku wschodowi, to po 7 dniach stoi w kwadraturze, jego zachodnia czyli prawa połowa jest oświecona, któréj znów połowę tylko widzieć możemy: *pierwsza kwadra*; w 7 dni później stoi w przeciwległości i zwraca ku nam tęż samą stronę co ku słońcu: *pełnia*; znowu po 7 dniach jest ku wschodowi oddalony od słońca o 9 ćwiartki okręgu, czyli ku zachodowi o 1 ćwiartkę, jego wschodnia czyli lewa połowa jest oświetloną,—ma miejsce *druga kwadra*. Odmiana K. powtarza się, czyli kończy się *lunacyja*, gdy K. wraca do tegoż samego położenia względem słońca i ziemi; czas w którym to ma miejsce, nazywa się *miesiącem synodycznym*= 29 dni 12 god. 44 min., jest on dłuższym od *miesiąca syderycznego* czyli *gwiazdowego*=27 dni 7 god. 43. min. 12. sek., t. j. czasu zupełnego obrotu, czyli powrotu do tejże saméj gwiazdy. Obieg ten i 4 odmiany wywołały podział roku na miesiące i tygodnie. Gdyby droga K. i ziemi przypadała na jednéj płaszczyźnie, to ponieważ na nowiu K. staje między słońcem a ziemią, a na pełni znajduje się za ziemią z drugiéj strony niż słońce, i wchodziłby w cień rzucony przez ziemię, to na każdym nowiu byłoby zaćmienie słońca, na każdéj pełni zaćmienie K., że jednak drogi te są pochylone, zaćmienia (ob.) przypadają tylko w niektórych wyjątkowych położeniach. Gdy tarcza K. jest wązka i przedstawia się jako sierp, to obok téj części oświeconéj widzimy część pozostałą, słabo oświetloną tak nazwanem *światłem popielatem*; światło to jest światłem odbitém od ziemi, która, gdy K. jest względem nas na nowiu, dla obserwatora na księżycu przedstawiałaby się w pełni. Czas obrotu K. około osi wyrównywa czasowi obiegu jego około ziemi; z powodu téj równości K. zwraca ku nam zawsze iednę i tęż samą stronę swéj powierzchni, z wyjątkiem małego kołysania bocznego, co się nazywa *libracyją*. Z powodu przyciągania słońca i większych planet, jako też z powodu eliptycznego biegu ziemi i jéj kształtu przypłaszczonego, bieg eliptyczny K. zostaje zawikłanym i powstaje cały szereg nierówności, które się zmieniają w różnych peryjodach. Nierówności te są: ewekcyja, waryjacyja, równanie roczne, kołysanie się w pochyłości drogi K., cofanie się węzłów, posuwanie się apsydów i przyspieszenie.—Co do natury fizycznéj K., to różne okoliczności (a głównie brak refrakcyi u gwiazd tuż przy brzegu K. obserwowanych) każą przyjąć, że na K. niema żadnéj atmosfery, a tem samem i wody, gdyż w próżni woda wrze przy najniższéj temperaturze; z resztą nie zaobserwowano na K. żadnych chmur. Na powierzchni K. już gołem okiem rozróżnić można miejsca jaśniejsze i ciemniejsze. Miejsca ciemniejsze nważano poprzednio za morza i dotąd noszą nazwę mórz; największem z nich jest *Oceanum procellarum* (90,000 mil kw.) na połowie wschodniéj, i na połowie zachodniéj łączące się między sobą—*more serenitatis*, *m. tranquillitatis*, *m. foecunditatis*, *m. nectaris*. Miejsca jaśniejsze są to okolice górskie, między któremi rozróżniają się góry zwykłe i góry obrączkowe. Góry zwykłe tą to masy nieregularnie obok siebie rozmieszczone ze szczytami kopulastemi i spadzistemi dolinami; wysokość ich wymierzono z długości cienia i innemi sposobami. Kaukaz posiada wierzchołek 18,000 st. wysokości, Apeniny 17,000 st. Wyższemi są jeszcze góry obrączkowe, t. j. wały kołowe, otaczające płaszczyzny lub góry środkowe, mające do 49 mil średnicy, stosownie do wielkości i rozróżniają się w tych utworach płaszczyzny wałowe, góry obrączkowe i kratery. Tu należą: Landsberg, Kopernik, Archimedes i in. Godnemi uwagi są zauważane na K. długie szpary czyli doły, dochodzące do 30 mil długości, których znamy około 500, z téj liczby Schmidt poznał 300. Głębokość ich dochodzi 1,000 stóp, a szerokość $^1/_2$ mili. Zupełnie nieznaną jest natura systemów promieni, t. j. linij bardzo jasnych, jakie się ukazują w czasie pełni, zbiegające promieniście z niektórych gór obrączkowych; długość ich przechodzi niekiedy 100 mil. K. w ogóle silnie przypomina utwory wulkaniczne; działalność jednak wulkaniczna na K. uważaną była za wygasłą, dopiero w r. 1866 Schmidt na kraterze Linneuszu i dwu innych zauważał zmiany, które przypisuje wybuchom wulkanicznym. Z powodu braku wody i powietrza na K. istnienie tam istot żywych jest, co najmniéj, wątpliwém. O wpływie K. na pogodę na ziemi nic stanowczego powiedzieć nie można. *Tablicami* K. zowią się tabele oparte na teoryi ruchu K. z których oznaczyć można łatwo miejsce K. na niebie na czas dany. Najdawniejsze są tablice Halley'a i Eulera, najściślejsze—Hansena i najnowsze Delaunay'a. Księżycami nazywają się też towarzysze innych planet, Jowisza, Saturna, Urana (ob. te wyrazy). Lud u nas nazywa K. *miesiącem*.

Księżyc turecki, narzędzie używane w muzyce janczarskiéj, przyjęte i w naszych orkiestrach. Składa się z talerza mosiężnego, opatrzonego mnóstwem blaszek, dzwonków i wieszadeł, osadzonych na rękojeści i wydających przez potrząsanie brzęk podobny do tryjangułowego.

Księżycowe góry (po arabsku Dżebl-el-Komo), według dawniejszego mniemania olbrzymie pasmo gór we wschodniéj Afryce, z których miał wypływać Nil. Są to prawdopodobnie alpejskie kraje Dzagga i Ukamba; według innych K. góry tworzą liniję graniczną wód północnéj i południowéj Afryki; część wód z nich spływa do jeziora Niansa, a część do Tanganyjka.

Księżycowy kamień, ob. Adular.

Ksiuk (*Hallux*), palec wielki u nóg ptaków, zwykle na tyle skoku osadzony.

Ksobne mięśnie, są to mięśnie zbliżające kości do środkowéj osi ciała.

Ksyst (Piotr), karmelita bosy, żyjący w Krakowie w XVI w., zostawił po sobie rękopis treści statystycznéj, znajdujący się w biblijotece cesarskiéj w Petersburgu p. t. „*De Polonia ex originali quod apud regem Sigismundum Poloniae erat descriptio*“.

Kszatryjas, u Braminów Hindu, kasta wojownicza.

Ktezybijusz, słynny mechanik grecki, żyjący około r. 150 prz. Chr.; początkowo był cyrulikiem, następnie poświęciwszy się mechanice, wynalazł kilka

ciekawych machin, jak organy hidrauliczne, klepsydrę, pokazującą godziny za pomocą skazówki, lewar, fontanę ściśliwości, a zwłaszcza jemu przypisują wynalazek pomp. Wspominają o nim Plinijusz, Ateneusz i Witruwijusz.

Ktezyfon, teraz El-Madain, warowne miasto, na wschodnim brzegu Tygru, było w końcu stolicą całego państwa Partów. Istniejące dotąd zwaliska świadczą o wielkiéj dawnéj świetności tego miasta.

Ktezyfon (grecki *Ktesiphon*), mąż stanu ateński, który po bitwie pod Charoneą r. 338 prz. Chr. podał wniosek uwieńczenia Demostenesa złotą koroną. Za wniosek ten Eschines (ob.) oskarżył K., ale zwycięsko obronił go sam Demostenes, w mowie znanéj powszechnie p. t. *Za koroną*.

Ktezyjasz (greck. *Ktesias*), znakomity historyk grecki, rodem z Knidos w Karyi, spółczesny Xenofonta; jako nadworny lekarz Artaxerxesa Mnemona kr. perskiego, miał udział w bitwie pod Kunaksą 401 r. prz. Chr.; w kilka lat potém wrócił jednak do kraju. W dyjalekcie jońskim napisał 2 dzieła historyczne: „*Persica*“, obejmujące w 23 ks. dzieje Assyryi i Persyi, oraz mniejszych rozmiarów „*Indica*“, zawierające wiadomości, niezawsze jednak wiary godne, o Indyjach. Pozostałe ułamki wydał i objaśnił Bähr (Frankf. 1824). Porów. Bluma „*Herodot und Ktesias, die frühesten Geschitsforscher des Orients*“ (Heidelb. 1836).

Ktytor lub *Ktitor* (z greck.), niegdyś na Zaporożu syndyk albo kolator, czyli opiekun klasztoru lub kościoła.

Kuang-si (właściwie szeroki zachód), prowincyja południowych Chin, obejmująca kotlinę wyższéj i średniéj rzeki Si-kiang, która na rozległości 3,651 mil kw. liczy przeszło 10,580,000 m. i któréj stolicą jest miasto Kuei-lin-fu.

Kuang-tung albo *Kuang-tong*, miasto i prowincyja w Chinach, ob. Kanton.

Kuba, największa z wysp Antylskich, leży na wodach oceanu Atlantyckiego, między odnogą Meksykańską i morzem Karaibskiém i ma 136 mil długości, 15 mil średniéj szerokości, 500 mil obwodu a 2,140 kw. mil powierzchni. Wybrzeża jéj po większéj części płaskie, bogate w zatoki i odnogi, jednak w wielu miejscach z przyczyny mielizn, skał podwodnych i skał nadbrzeżnych trudno dostępne. Przecięta jest Kuba w całéj długości wielkiém pasmem gór, które w pojedynczych szczytach wznoszą się do wysokości 8,000 stóp. Wody jest tu podostatkiem, dostarczają jéj liczne rzeki nadbrzeżne, z których zaledwie kilka jest spławnych, jak np. rzeka Rio Cauto. Klimat wyspy jest wprawdzie bardzo gorący, ale w ogólności zdrowy. Ziemia urodzajna, wydaje wiele produktów wywozowych najrozmaitszego rodzaju, do których głównie należą: produkta Indyj Zachodnich, jak cukier, kawa, tytuń, kakao, indygo, drzewo chlebowe, owoce południowe wszelkiego rodzaju, wosk, wyborne gatunki drzewa (mahoń) i t. d. Co do zwierząt domowych, bydło rogate, konie i trzoda chlewna stanowią rzeczywiste bogactwo wyspy. Drób domowy i ptastwo leśne są tutaj bardzo liczne. Wody dostarczają niezliczonego mnóstwa ryb i obfitują w krokodyle i kajmany. Ludność Kuby wynosiła w r. 1861 1,369,400 głów, z których było 793,400 białych, 232,000 wolnych kolorowych i blisko 370,000 niewolników, nie licząc w to przybyłych ostatniemi czasy Kulisów i Chińczyków. W 1867 r. ludność K. zwiększyła się nieco i wynosiła 1,414,508 m. Handel nadzwyczaj ożywiony i rozwinięty. Do przedmiotów wywozu należą: cukier, tytuń, cygara, kawa, miód, wosk, bawełna, miedź i t. d.; przywożone są towary bawełniane, lniane, jedwabne, żelazne; wyroby ze skóry, porcelany, drzewa, szkła i inne. Handel zewnętrzny utrzymuje się głównie ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, a także z Anglią, Francyją i z Niemcami; handel zaś wewnętrzny pozostawia jeszcze bardzo wiele do życzenia, pomimo że wyspa Kuba pod względem kolei żelaznych i telegrafów stoi nierównie wyżéj od wszystkich innych wysp Antylskich. Pod względem politycznym Kuba należy do Hiszpanii i wspólnie z mnóstwem wielu innych wysp, tworzy generalny kapitanat Hawanny. Rezydencyją kapitana generalnego i najwyższych władz miejscowych, tudzież głównym punktem handlowym jest miasto Hawanna.

Historyja. Wyspa *Kuba* została odkrytą przez Kolumba 18 Paźdz. 1498 w czasie pierwszéj jego podróży i nazwana przezeń *Juana*, nazwa ta jako téż późniejsza *Fernandina*, nadana przez Velasqueza, nie ostała się w obec nazwy dawnéj narodowéj. Diego Velasquez otrzymał 1511 zlecenie podbicia wyspy i dokonał tego po krótkim oporze władcy Hatuega. W 1512 r. założył m. Buracoa, a późniéj kilka innych, popierał przywóz negrów, zawiązał stosunki z Meksykiem i mianowany generalnym kapitanem K., postawił ją już 1520 r. w kwitnącym stanie. O dobrobyt wyspy dbali gorliwie i pierwsi następcy Velasqueza († 1524). Dopiéro za rządów Hernando Soto (od 1539) poniosła kolonija wielką klęskę z powodu zupełnego niemal wytępienia Indyjan już w 1560 r. Szczęśliwe jeno położenie wyspy i wyborny port Hawany ocaliły ją od losu innych wysp Antylskich. W ciągu XVII w. ucierpiała wiele K. od napaści flibustyjerów. Z początkiem XVIII w. poczyna się wzmagać dobrobyt. Nieliczne plantacyje należały wyłącznie do mieszkańców miejskich, ludność zaś wiejska zajmowała się wyłącznie prawie hodowlą bydła. Uprawa tytuniu rozwinęła się znacznie późniéj i okazała się tak korzystną, że handel tytuniem wziął rząd w swe ręce 1717 r. jako monopol. Skutkiem tego rozporządzenia doszło przemytnictwo do niezmiernych rozmiarów, a rząd hiszp. musiał się z tego powodu niejednokrotnie uciekać do siły zbrojnéj i wikłał się często w spory z władzami angielskiemi na Jamajce. W 1762 zdobyli Hawanę z okolicą Anglicy, ogłosili wolność handlu, ale pokojem 1763 odstąpili tę zdobycz za Florydę. Krótkie to zajęcie ważne niezmiernie sprowadziło następstwa; rząd hiszpański albowiem nie mógł już przywrócić dawnych stosunków handlowych. Musiał nawet ogłosić wolny handel K. z Hiszpaniją i przyczynił się tém samém do szybkiego zakwitnięcia wyspy, a zwłaszcza Hawany,

która od 1778 stała się ogniskiem handlu niewolnikami w całéj Ameryce hiszpańskiéj. W 1777 podniesiono K. do stopnia niezależnego generał-kapitanatu. Rewolucyja franc. wywarła także wpływ zbawienny na rozwój wyspy. Emigranci bowiem z San-Domingo tłumnie tu osiadając, rozszerzyli plantacyje i sprowadzili uprawę kawy. Ze wzrostem bogactw i handlu obudziła się w ludności dążność do niepodległości i wszczęły się zarazem niezgody wewnętrzne. W 1812 r. ponawiały się niejednokrotnie powstania negrów przeciw białym, a za każdym razem ciężkie na K. sprowadzały klęski. Po odpadnięciu kontynentalnych kolonij starała się Hiszpanija usilnie o utrzymanie K. i otaczała ją największą troskliwością, zwłaszcza, że tak Stany Zjednoczone, do których i kreolowie objawili pociąg, jako i Anglija niedwuznaczną okazywały chętkę anneksowania wyspy, będącéj kluczem do odnogi Meksykańskiéj i naturalném ogniskiem handlowém dla wszystkich portów w tejże odnodze i na morzu Karaibskiém położonych. Gdy senat washingtoński podniósł 1845 r. myśl zakupienia K., utworzyło się 1846 w Stanach Zjednoczonych towarzystwo, które postanowiło zebrać w tym celu 200 milijonów dolarów. Równocześnie organizowały się potajemnie oddziały ochotników, mające na celu oswobodzenie wyspy od jarzma hiszpań. przy pomocy kreolów kubańskich. Rząd północ.-amerykański powściągał wprawdzie te zapędy, ale mimo to Narcyz Lopez (ur. 1798 r.), dawny namiestnik Trinidadu, wylądował w Cardenos 19 Maja 1850 r.; po bezowocnéj próbie przedsięwziął drugą wyprawę w Sierpniu 1851; nie znalazłszy jednak poparcia u ludności został rozbity, pojmany i stracony 1 Września w Hawanie. Mimo to nie wygasła jednak w półn. Amerykanach żądza zagarnięcia K. i zapewnienia sobie przez to wszechwładnego panowania w całéj odnodze Meksykańskiéj. Ważność następstw, wrazie przeprowadzenia tych planów, zrozumiała doskonale Anglija i rywalizując z Ameryką ciągle aż do ostatnich czasów, starała się o utrzymanie pokoju między Hiszpaniją i Stanami Zjednoczonymi, które nie przestały łakomém na K. spoglądać okiem. Tymczasem wytworzyło się na wyspie potężne stronnictwo, wstrętne despotyzmowi generalnych kapitanów (namiestników hiszpańskich), nieograniczoną posiadających władzę. Domagało się ono najrozleglejszych reform politycznych i społecznych (zniesienia niewolnictwa), ale rząd hiszpań. życzeń tych uwzględnić nie chciał, jakkolwiek słuszność ich uznawał. Nawet rewolucyja Wrześniowa (1868) i wypędzenie Izabeli II w niczém nie zmieniło stosunków kubańskich. Przemagało ciągle stronnictwo *półwyspiarskie* t. j. tych, którzy nie myśląc o zadośćuczynieniu sprawiedliwym zażaleniom K. uważali ją za tłusty kąsek dla metropolii. Rządy znienawidzonego namiestnika Cercundi powiększały coraz bardziéj ogólne niezadowolnienie. Nareszcie pod koniec 1868 r. wybuchło powstanie w Yara i rozszerzyło się znacznie w początku 1869 r. Na czele jego stanęli adwokat Karol Manuel Cespedes i właściciel ziemski Aguilera. W manifeście datowanym 21 Lut. 1869 r. w Comaguay ogłosił Cespedes zniesienie niewolnictwa a w m. Guaimaro utworzył formalny rząd rzeczypospolitéj demokratycznéj, którą uznały natychmiast republiki połud.-amerykańskie. Generał powstańczy Quesada kierował operacyjami wojennemi, zdobył wiele ważnych punktów a przez ustawiczną gerylasówkę z 26,000 ludzi trzymał w szachu 110,000 armiję hiszpań (70,000 ochotników i 40,000 wojsk linijowych). Zmieniani jeden po drugim namiestnicy (Dulce, Caballero de Rodos, hr. Bulmaseda, Józef de la Coucha, Jovellos) mimo żelaznych i krwawych rządów nie zdołali dotąd (1874) stłumić powstania. Wielką zresztą dla działania namiestników zawadą są *legijony ochotników*, werbowane w metropolii, które występowały jakby rząd samodzielny, mianowały i usuwały urzędników, konfiskowały majątki i więziły osoby wedle swego upodobania, a wszelkiego rodzaju okrucieństwa i gwałty zamieniły walkę w wojnę zniszczenia. Stan mało się zmienił i po abdykacyi króla Amadeusza i ustanowieniu rzeczypospolitéj hiszpańskiéj. Sympatyje Amerykanów dla Kubańczyków ożyły na nowo i nie ustają dotąd od samego początku powstania. Wyprawy flibustyjerskie, wspierane tajemnie przez obywateli amerykańskich, czynną K. dawały pomoc. Gdy więc Hiszpanie schwytali w końcu 1873 okręt flibustyjerski pod flagą amerykańską i znaczną część załogi rozstrzelali, wybuchło poważne między Hiszpaniją a Stanami Zjednoczonymi starcie, które groziło wojną, ale w końcu było załatwione na drodze pokojowéj.—Porów. Humboldta „*Essai politique sur l'île de Cuba*“ (Paryż 1826); Ramon de la Sarga „*Historia economica, politica y natural de la isla de Cuba*“ (Havana 1831); tegoż wydanie ozdobne „*Historia fisica, politica y natural de la isla de Cuba*“ (Paryż 1837 sq.) i wyciąg z téjże pracy: „*Histoire physique et politique de l'île de Cuba*“ (2 t., Paryż 1844); Pesaron y Lastra „*La isla de Cuba*“ (Madr. 1858); de Saco „*Coleccion de populos scientificos etc. sobre la isla de Cuba*“ (2 t., Paryż 1858—59); Sikersa „*Cuba die Perle der Antillen*“ (Lipsk 1861); Pezuela „*Diccionario geografico, estadistico y historico de la isla de Cuba*“ (Madr. 1863 sq.).

Kubala (Ludwik), historyk spółczesny zamieszkały w Galicyi. Oprócz artykułów umieszczonych w różnych czasop. ogłosił „*Jan Czarnkowski i jego kronika*“ (Warszawa 1871); „*Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta*“ (Krak. 1872); „*Kostka Napierski*“ w „*Przewodniku naukowym i literackim*“ (Lwów 1873).

Kubań, starożytna *Hypanis* albo *Vardanes*, jedna ze znaczniejszych rzek kraju kaukaskiego; bierze początek na północnéj stronie Elborusu, przechodzi przez gub. stawropolską, tworzy granicę pomiędzy krajem Kozaków Czarnomorskich i Czerkasyją i ubiegłszy mil 95, wpada licznemi odnogami do morza Czarnego i Azowskiego. Przyjmuje wiele dopływów.

Kubań, m. pow. gub. bakińskiéj, nad rz. Kubinką, czyli Kudżal-Czaj; przeszło 13,000 m. i mnóstwo sadów; założone na początku XVIII w., niegdyś mia-

sto stołeczne chanatu tegoż nazwiska, od 1857 miasto powiatowe.—*Kubański* lub *Kubiński powiat*, ma rozległości 7836,7 w. kw.; pobrzeże m. Kaspijskiego stanowi nizinę, pokrytą błotami; część południowa równina urodzajna, pozostała zaś część powiatu górzysta; grunt gliniasty z domieszką czarnoziemu. Z rzek główne: Karaczaj i Samur, z jezior największe jez. słone Ach-Zybir; lesisty. Mieszkańców 140,000, zajmujących się rolnictwem, jedwabnictwem, sadownictwem i hodowlą owiec i koni.

Kubański obwód (*obłast'*), położony na Kaukazie, pomiędzy ziemią Kozaków czarnomorskich, gub. stawropolską, obwodem terskim, generał-gubernatorstwem kutaiskiém i morzem Czarném, ma na przestrzeni 82562,8 w. kw. 600,000 m. (w téj liczbie przeszło 500,000 gr.-katolików i 84,000 mahometan). Powierzchnia górzysta, poprzerzynana odnogami pasma Kaukaskiego; błota szczególniéj wzdłuż biegu rz. Kubani; lasów dostatek. K. o. dzieli się na *ziemię wojska kubańskiego*, rozpadającą się na okręgi: jejski, jekaterinodarski i tamański, ziemię 4 pierwszych brygad wojska kubańskiego i ziemię 5 i 6 brygady, oraz na *ziemię zamieszkałą przez plemiona góralskie*, rozdzieloną na okręgi: psekupski, łabiński, urupski, zieleńczucki i elborusski. Stolicą obwodu jest m. Jekaterinodar; obok tego ważniejsze miasta są: Jejsk i Temriuk.

Kubeby, sąto używane w medycynie owoce kubebca lekarskiego (*Cubeba oficinalis*), mają kształt czarnego pieprzu z ogonkami. Działanie ich jest drażniące i głównie wywiera się na organa moczowe, stąd zastosowanie jego najczęstsze w tryprze. Dziś K. rzadziéj się używają (ob. pieprz).

Kübeck (Karol Fryderyk baron), mąż stanu austryjacki, ur. 1780 r. w Iglawie, w Morawii, † 1855 w Hadersdorf pod Wiedniem; po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w Znoimie, oraz uniwersyteckich w Wiedniu i Pradze, od 1800 urzędnik administracyjny w Ołomuńcu, następnie sprawował rozmaite urzędy; 1814 referent komisyi do organizowania nowo zyskanych prowincyj: Lombardzko-Weneckiéj i Tyrolu; 1839 prezes generalnego dyrektoryjum rachuby, 1840 r. prezes izby nadwornéj, w r. 1849 wspólnie z Schönhalsem reprezentował Austryję na sejmie frankfurckim. W r. 1851 mianowany został prezesem rady państwa (późniéj stanu).

Kubicki (Jakób), budowniczy polski, ur. w Warszawie 1753, † 1833. Odznaczywszy się zdolnościami w matematyce, zdobył sobie opiekę Stanisława Augusta i poświęcił się budownictwu pod kierunkiem Merliniego; w 1783 wysłany został kosztem rządu do Włoch, a po powrocie miał udział w budowie wszystkich niemal podówczas wznoszonych gmachów w Warszawie, zwłaszcza Łazienek Królewskich i kościoła ewangielickiego. W r. 1794 otrzymał stopień generała artyleryi, a po wypadkach 1795 oddany wyłącznie sztuce, wybudował w całym kraju kilkadziesiąt kościołów, pałaców i domów wiejskich obywatelskich, zalecających się ozdobą i wygodą. W 1806 został budowniczym rządowym, a 1818 generalnym intendentem budowli koronnych. Wtedy wzniósł główny pawilon koszar Aleksandrowskich, pałac Belwederski, ujeżdżalnię przy Saskim ogrodzie, zrobił model restauracyi zamku królewskiego. Ostatek życia przepędził w dobrach swoich Wilkowie.

Kubiczny, *Kubiczność*, ob. Sześcian.

Kubleńskie, jezioro, w południowo-zachodniéj części gub. wołogodzkiéj, na granicy powiatu wołogodzkiego i kadnikowskiego; ma $8\frac{1}{2}$ mili długości a 1—2 mil szerokości. Znajduje się na niém mała wyspa zwirowa, na któréj jest pustelnia *Bielawińska*, niegdyś słynny monaster Spaso-kamienny. Do tego jeziora wpadają rzeki: Kubina i Uchtoma, a wypływa zeń rzeka Suchona.

Kubilaj albo *Kublaj*, wnuk Dżengishana, syn Tuli. Po bracie swym Mangu przyjął 1259 tytuł w. hana, zdobył 1279 Chiny i utrwalił tam na lat 80 swą dynastyję. Przeniesieniem stolicy z Karokorum do Chin rozwolnił nieco jedność państwa.

Kubina, rz. w gub. wołogodzkiéj; bierze początek w pow. wielskim z jeziora Wierchnie-Kubieńskiego i ubiegłszy 340 w. wpada 7 odnogami do jeziora Kubieńskiego; spławna tylko na wiosnę na przestrzeni 250 w.

Kublicki (Stanisław), poseł inflandzki, pułkownik b. wojsk polskich, † 1809. Oprócz kilku tłumaczeń z języka rosyjskiego, wydał pisemka: „*Kalendarzyk nowy damski na rok 1807*“ (Wilno); „*Koszula damska, prezent dla mojéj żony*“ (Wilno 1806); „*Zabawy wierszem i prozą*“ (3 t., Wilno 1807). Nadto, napisał także kilka komedyj, grywanych na scenie warszawskiéj, np. „*Na postrachu wszystko się zakończy*“ (Warsz. 1780); „*Ubył bankrut*“ (tamże 1780) i operę p. t. „*Obrona Trembowli*“ (Warsz. 1764 i 1789).

Kubo, świecki najwyższy władca w Japonii.

Kubrakiewicz (Michał), niegdyś urzędnik austryjacki w Galicyi, zmarły we Francyi w mieście Bourges około 1853 r. Oprócz kilku drobnych pism politycznych, wydał: „*Uwagi polityczne i religijne*“ (Bordeaux 1839, Paryż 1843); „*Essai sur le gouvernement paternel et les mystères d'Autriche*“ (tamże 1846), dzieło to przerobione i znacznie pomnożone wyszło także w językach angielskim i niemieckim (2 ed., Kreutzliegen 1848).

Kućank (Jakób), patryjota i pisarz górno-łużycki, ur. 1818 r. w Nuknicy; po ukończeniu gimnazyjum w Pradze, odbył tamże studyja uniwersyteckie; wyświęcony na kapłana 1842, został wikaryjuszem w Budziszynie a od 1854 proboszczem tamże. Brał udział we wszystkich ruchach dążących do rozbudzenia narodowości serbsko-łużyckiéj. Pod koniec r. 1848 zaczął wydawać czasopismo „*Jutniczka*“. Wydał kilka książek nabożnych, jak: „*Dobre symje na płódnu zemju*“; przełożył ze Schmidta „*Jutrowne jejka*“ (1848) oraz opracował część katolicką w statystyce „*Srbske Hornje Łužici*“ (1848).

Kucharski (Andrzéj), filolog, ur. 1795 r. we wsi Papieże w pow. piotrkowskim, † 1862 w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Piotrkowie, pełnił obowiązki nauczycielskie w Lublinie, Płocku i Warszawie, gdzie równocześnie chodził na uniwersytet. Otrzymawszy 1821 r. stopień magistra nauk i sztuk pięknych, został nauczycielem szkoły

wojewódzkiéj w Kielcach, a następnie podróżował kosztem władzy edukacyjnéj lat 5 po Słowiańszczyźnie, celem usposobienia się na profesora języków słowiańskich przy uniwersytecie warszawskim. Zawiódł jednak pokładane w nim nadzieje i dla nauki języków słowiańskich nic nie zrobił; został tylko słowianofilem uganiającym się za mrzonkami i drobiazgowym erudytem. Oprócz wielu artykułów i rozpraw treści filologicznéj, drukowanych w rozmaitych czasopismach (np. „*Listy z krajów słowiańskich*“ w *Gazecie Polskiéj* 1828 i 29; „*O przekładach Pisma ś. na język słowiański*“ w *Pamiętn. relig.-moral.*“ na r. 1853), wydał oddzielnie: „*Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowiańskiego*“ (Warsz. 1838). Piękną biblijotekę jego, złożoną przeważnie z książek odnoszących się do rzeczy słowiańskich, zakupił uniwersytet odeski.

Kucharskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie witebskiém, powiecie orszańskim. Podług lustracyi z r. 1545, w metrykach litewskich znajdującéj się, król Aleksander Jagiellończyk nadał to sstwo kniaziowi Michałowi Kożece, które się wówczas składało z trzech wsi: Kuchary, Mokrce i Bobrowniki z przyległościami. W r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 1,179 gr. 23, a hyberny złp. 1,000.

Kucharzewski (Ludwik), jeden z najzdolniejszych spółczesnych rzeźbiarzy polskich, ur. w Pułtusku w 1840 r. Po skończeniu b. szkoły powiatowéj w Pułtusku, wstąpiłw 1858 r. do b. szkoły sztuk pięknych w Warszawie, a następnie w 1866 r., uzyskawszy stypendyjum rządowe, udał się do Paryża, a w rok potém do Rzymu, gdzie uczęszczał do akademii szt. pięk., pracując jednocześnie u rzeźbiarzów Wolfa i Tenerani'ego. Za nadesłaną z Rzymu marmurową statuę: „dziewczyna z palmą“ otrzymał medal od akademii szt. p. w Petersburgu. Do ostatnich celniejszych dzieł jego należą: Falkowski, Kopernik, i pomieszczony obecnie w jednéj z sal szpitala Dzieciątka Jezus pomnik ks. Baudonina; obecnie zajęty jest wykonaniem posągu Jędrzeja Śniadeckiego dla towarzystwa lekarskiego w Warszawie.

Kucharzewski (Feliks), spółczesny matematyk polski, ur. 1849 r. w Warszawie, ukończywszy gimnazyjum tamże, wszedł 1865 na wydział matematyczny szkoły głównéj; 1867 r. wyjechał do Paryża, gdzie 1872 ukończył szkołę dróg i mostów. Obecnie służy przy drodze żelaznéj warszawsko-wiedeńskiéj. Oprócz pomniejszych artykułów krytycznych i naukowych, zamieścił w *Pamiętniku towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu* rozprawy: „*O astronomii w Polsce*“ (w t. II) i „*O prawach hydraulicznych inżyniera M. Lévy*“ (w t. III). Odzielnie wydał spólnie z Wł. Klugerem „*Wykład hydrauliki*“ (Paryż 1873).

Kuchenna łacina (*latinitas culinaria*), tak nazywają łacinę złą i gminną, jaką pierwotnie w Rzymie mówiły może kucharki. Nazwą tą oznaczano zwłaszcza zepsutą średniowieczną łacinę klasztorną, wyszydzoną przez Reuchlina, Erazma i Huttena, oraz w „*Epistolae obscurorum virorum*“. W nowszych pismach łacina taka w znacznéj części już znikła, a jaką w wiekach średnich mówiono w wielu klasztorach.

Kuchenna sól, ob. Sól.

Kuchmistrz (po łac. *Magister coquinae*, później *praefectus culinae*), urząd nadworny, następnie (za Zygmunta III) koronny, po którym szły urzędy: cześnika, krajczego i stolnika. Urząd ten pojawia się u nas w XIV w. za Kazimierza W.; królowe polskie a czasem i królewicowie własnych mieli kuchmistrzów. Na sejmie lubelskim 1569 książęcy nadworny K. litewski przybrał tytuł kuchmistrza w. ks. litewskiego. Na dworach zamożnych panów kuchmistrzem nazywano najstarszego kucharza, który zarządzał kuchnią, kucharzami, kuchtami i całą służbą kuchenną.

Kuchtuj, rzeka w Syberyi, w ochockim zarządzie nadmorskim. Ubiegłszy mil 28 wpada do ujścia rz. Ochoty. Na jéj brzegach rosną bardzo piękne modrzewie.

Kücken (Fryderyk Wilhelm), kompozytor niemiecki, ur. 1810 r. w Bleekede, w Lüneburgskiém. Był przez pewien przeciąg czasu nauczycielem muzyki króla hanowerskiego, następnie przebywał kolejno w Wiedniu, Szwajcaryi i Paryżu, gdzie pod kierunkiem Halevy'ego wykształcił się ostatecznie w instrumentacyi. Od 1851 do 1860 był nadwornym kapelmistrzem w Stuttgardzie; następnie osiadł w Szwerynie. Oprócz kilku oper, skomponował znaczną liczbę ulubionych pieśni i przyczynił się wiele do wykształcenia śpiewu męskiego w Niemczech.

Kucz (Karol), literat polski spółczesny, ur. 1815 r. w mieście Brzezinach. Ukończywszy szkoły pijarskie w Warszawie był urzędnikiem, najprzód w komisyi rządowéj spraw wewnętrznych i duchownych, a następnie w najwyższéj izbie obrachunkowéj do r. 1864. Oprócz wielu pomniejszych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „*Próbki poetyczne*“ (Warszawa 1840) i „*Pamiętnik Warszawy 1853 r.*“. Jego utwory dramatyczne: *Rodzina mazurska*, *Król dziewosłębem*, *Nowa miłość*, *Suknia balowa*, grywane były na teatrach warszawskich. W r. 1848 objął redakcyję *Kuryjera Warszawskiego* i prowadził ją do r. 1863. Od 1863 przebywał czas jakiś w Rosyi. W r. 1866 założył nowe pismo pod nazwą *Kuryjera codziennego* i dotąd (1874) jest głównym jego redaktorem i wydawcą.

Kuczanie albo *Kuczewanie*, plemię słowiańskie, osiadłe w dawnéj bułgarskiéj a teraz serbskiéj krainie Kuczewskiéj albo Kuczajewskiéj, położonéj we wschodniéj części księstwa serbskiego, pomiędzy rzeką Morawą a Timokiem, opadał gór Kuczaje, na południo-wschód od spółplemiennych Braniczewców. Pierwsza wzmianka o K. znajduje się pod r. 818 u Einharda, ostatnia zaś o nich wiadomość jest w przywileju króla węgierskiego Matyjasza z 1459.

Kuczbork, osada w gub. płockiéj, pow. mławskim, nad rzeczką Przylepnicą, o milę od Szreńska odległa; liczy 640 m.

Kuczborski (Walenty), pisarz polski z XVI w.,

mieszany przez niektórych z Walentym z Kucbora, inną zupełnie osobą, ur. 1525 w mieście Kuczborku. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, wstąpił w Rzymie do stanu duchownego. Za powrotem do kraju był sekretarzem Hozyjusza i w nagrodę zasług został archidyjakonem pomorskim, kanonikiem warmińskim i kanonikiem katedralnym krakowskim. Mianowany później sekretarzem króla Zygmunta Augusta, † 1572 r. lub 1573 w Krakowie. Był to człowiek rozległéj nauki i gruntownie obeznany z literaturą klasyczną. Czystością i pięknością języka dorównywa najcelniejszym pisarzom złotego wieku. Prócz zaginionych kazań i listów do St. Karnkowskiego, oraz dwu listów ogłoszonych w *Zbiorze listów Karnkowskiego*, ogłosił drukiem: „*Katechizm albo nauka wiary i pobożności chrześcijańskiéj*“ (Kraków 1568 i 1643, oraz Wilno 1762). W nowszych czasach odkryto dwa jego dzieła polskie i jedno łacińskie. Pierwsze z nich „*Wykład na lament Jeremijasza proroka, wykład bardzo osobliwy z naukami zbawiennemi*“ wydane przez Żupańskiego (Pozn. 1843), odznacza się wzorowym językiem i pięknemi myślami; w XVI już wieku, w epoce największéj świetności, przepowiada wieszczym duchem przyszłość kraju. Dwa inne: „*Przestroga przeciw konfederacyi, którą pisał ks. W. K. kan. krak. do króla Augusta*“ (1569) i „*Concilium Tridentinum sub Pio papa quarto anno 1562 celebratum*“ zostają w rękopisach. — **Kuczborski** (Jan), z téjże saméj rodziny, biskup chełmiński, nominat płocki, akademię kończył w Krakowie, † 1624, wielki dobrodziéj jezuitów, których sprowadził do Bydgoszczy; słynął jako zawołany gospodarz, znaczny majątek, pominąwszy krewnych, za pisał królowi Zygmuntowi III.

Kuczki żydowskie, ob. Sukos.

Kuczko (Stefan), bojarzyn suzdalski, był panem bogatych włości, a między innemi sioła *Kuczkowo*, na miejscu którego założone zostało przez Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego 1154 r. miasto Moskwa. K. został zabity z rozkazu Jerzego.

Kuczkowski (Jan), wojskowy polski, żyjący w pierwszych latach XVII w.; wzięty do niewoli po klęsce korsuńskiéj, opisał żywot Wojciecha Giebułtowskiego znakomitego wojownika i dyplomaty, p. t. „*Oniroctrica aeternae memoriae incomparabilis Herois Alberti Giebułtowski Comitis de Kozieglowy*“ (Kraków 1621).

Kuczmański albo **Podolski szlak**, zwała się droga idąca od wschodu przez Trębowlę i Złoczów, którą Tatarzy wdzierali się do Rusi Halickiéj. Pierwszą nazwę wywodzą jedni od wyrazu *Kuczma*, rodzaj zawoju lub czapki (tureck. *Kecze*—piłśń z wełny), drudzy od rzeczki Kuczmenia, wpadającéj do Bohu.

Kuczmerka, ob. Marek.

Kuczska nahija (t. j. okrąg), w księstwie czarnogórskiém, nazwana tak od równiny t. n., obejmuje wschodnią część Berd, graniczy od zachodu z nahiją piperską, od północo-zachodu z nahiją moraczską, z innych stron otoczona Turcyją. Zamieszkują ją 4 plemiona, a mianowicie: Bratonożycze, Wasojewicze, Orahowo i Zatrebac, liczące razem przeszło 18,000 głów.

Kuczum, ostatni car sybirski, żył w drugiéj połowie XVI w.; syn chana kirgiskiego Murtazy, po śmierci Edygiera sybirskiego, został panem narodów nad brzegami Tobola, Irtysza i Obi. W 1569 r. Iwan Groźny przyjął K. pod swą opiekę, z warunkiem składania daniny, od któréj chcąc się uwolnić K. wszedł w stosunki z Czeremisami, oraz z in. narodami sybirskimi i pobudzał ich do powstania. Skutkiem tego Iwan dozwolił Strogonowym na budowanie fortec na brzegach Tobola i prowadzenie wojny z K. przy pomocy Kozaków dońskich i wołgskich. Zwycięstwa odniesione przez Jermaka, dowódzcę Kozaków, ustaliły panowanie jego od pasma Kamiennego aż do rz. Obi i Tobola. Późniejsze jeszcze zwycięstwo odniesione 1591 w pobliżu jeziora Czuli Kuła przez wojewodę sybirskiego, księcia Kolcowa-Massalskiego, zadało ostatni cios panowaniu K., który utraciwszy całe swe wojsko w bitwie stoczonéj 1597 na brzegu rz. Obi, udał się do Nogajców i tam życie zakończył, podług niektórych zamordowany.

Kuczumowe horodyszcze, miejsce o $19^1/_2$ w. od Tobolska, blisko wsi Alemasowéj, w któréj spostrzegać się dają dotychczas ślady Iskeru albo Sybiru, dawnéj stolicy Kuczuma.

Kuczwarewicz (Marcin), wierszopis polski, żyjący w drugiéj połowie XVII w. W młodości służył wojskowo, potém został księdzem, dziekanem szreńskim i plebanem w Kuczborku, † 1696. Dzieła jego są: „*Siedm psalmów spowiednich jednego książęcia luzytańskiego, przez księdza Marcina Kuczwarewicza* i t. d.“ (Warsz. 1667; 2 ed., Słuck 1674 z przydaniem siedmiu psalmów pokutnych, żywcem wyjętych z przekładu Kochanowskiego; dzieło to bardzo rzadkie); „*Zabawy rycerstwa polskiego po szczęśliwéj elekcyi Jana Kazimierza wespół z oblężeniem zbaraskiém i szczęśliwie dokończoną ekspedycyją zbaraską przez jednego żołnierza*“ (Lublin 1650); „*Relacyja ekspedycyi zbaraskiéj r. p. 1649 przeciw Chmielnickiemu rytmem polskim przełożona*“ (tamże). Poezyje jego odznaczają się językiem łatwym i gładkim wierszem.

Kuczyński (Wiktoryn), kasztelan podlaski za Augusta II i III, był najprzód łowczym mielnickim, potém podstolim, deputatem na trybunał koronny 1710 — 1711 r., chorążym mielnickim 1712 r., podkomorzym drohickim i nareszcie od 1730 kasztelanem podlaskim, † 1738 r. — **Kuczyński** (Dominik), senator kasztelan królestwa kongresowego, ur. w Korczewie na Podlasiu 1760 r. Wychowany w podaniach barskich, niechętny królowi Stanisławowi Augustowi, był za czasów rzeczypospolitéj starostą żurobickim, a za sejmu wielkiego komisarzem cywilno-wojskowym w ziemi Drohickiéj. Podczas wojen napoleońskich, oddał znaczne sumy na wojsko i wsparcie zubożałych przez wojnę; krótko przed pokojem tylżyckim mianowany został starostą brańskim i organizatorem dawnego Podlasia. Jako gorliwy patryjota i nieprzyjaciel wszelkich nowości, przeciwny był wprowadzeniu

kodeksu francuskiego i z tego powodu miał głośny swojego czasu proces z ministrem Łubieńskim. Pod rządem księstwa warszawskiego K. był członkiem izby organizacyjnéj, a następnie mianowany, został senatorem kasztelanem królestwa polskiego. Złożywszy wkrótce urzędowanie, † 1819 w Warszawie.

Kuczyński (Tadeusz), jezuita, ur. 1769 r. na Białorusi, był nauczycielem w Dynaburgu, a potém niezmordowanym misyjonarzem łotewskim i na wyspach Egejskich, † 1856 r. w Tynie. Wydał kilka dzieł łotewskich w przedmiotach religijnych i zostawił w rękopisie 2 tomowy *Dyjaryjusz*, mający obejmować wiele rzeczy ważnych (przechowuje się w archiwum jezuickiém prowincyi galicyjskiéj).

Kuczyński (Stefan), prof. fizyki w uniwers. jagiel., ur. 1811 r. we Lwowie, tamże ukończył nauki w wydziale filozoficznym w r. 1828, a w prawnym r. 1832, dyplom doktora filozofii otrzymał r. 1835. Najprzód był adjunktem przy katedrach matematyki i fizyki w uniwersytecie lwowskim, potém profesorem w uniwersytecie w Insbrucku, a od 1839 r. w Krakowie, gdzie także kilka razy obierany był dziekanem. Od roku 1868 jest członkiem komisyi egzaminacyjnéj dla kondydatów stanu nauczycielskiego. W r. 1872 obrany członkiem świeżo utworzonéj akademii umiejętności w Krakowie. Od r. 1842 wydał kilkanaście rozpraw w różnych przedmiotach fizyki; ważne są szczególnie jego prace odnoszące się do optyki jak np. „*Przyczynek do teoryi soczewek*“ (Kraków 1871).

Kudak lub *Kodak*, niegdyś twierdza na Ukrainie, na prawym brzegu Dniepru, powyżéj porohów, naprzeciw ujścia rzeki Samary, założona r. 1635 za staraniem St. Koniecpolskiego, hetmana w. koron., podług planu i pod kierunkiem francuskiego inżeniera Beauplana, na obronę przeciwko Kozakom. Marian, dowódca twierdzy, postępując nader surowo, wprędce do tego stopnia oburzył przeciw sobie Kozaków, że ci pod dowództwem Sulimy, wpadłszy nocą do twierdzy (Wrzesień 1635), wyrznęli całą osadę, złożoną z kilkuset dragonii cudzoziemskiéj, oraz zburzyli twierdzę; chcąc się jednak uchronić od zemsty i zyskać przebaczenie wydali Sulimę, który 2 Grudnia t. r. został ścięty w Warszawie. Odbudowana na nowo twierdza Kudacka, została powtórnie zburzoną przez Chmielnickiego r. 1648 po pamiętnéj klęsce pod Korsuniem i Żółtemi Wodami.

Kudasiewicz (Adolf), gramatyk i badacz języka polskiego, ur. 1820 r. w Krakowie, † 1865 w Warszawie. Ukończywszy liceum krakowskie, chodził w uniwersytecie jagiellońskim rok jeden na wydział filozoficzny, a lat 3 na wydział prawny. Nie oddał się jednak praktyce sądowéj, ale zawodowi nauczycielskiemu, najprzód w domach prywatnych, a potém w szkołach publicznych. Przybywszy do królestwa, został 1852 nauczycielem w Szczebrzeszynie, następnie przy instytucie szlacheckim, a od r. 1862 przy gimnazyjum II w Warszawie, gdzie był także członkiem komitetu egzaminacyjnego; wykładał głównie jęz. polski, logikę i pedagogikę. Oprócz rozpraw drukowanych w *Bibl. Warsz* np „*Przeszłość i teraźniejszość ortografii polskiéj, ocenione ze stanowiska zasad wymowy*“ (Bibl. Warsz. 1860); wydał osobno: „*Próbki filozofii mowy*“ (Warszawa 1858); „*Kurs początkowy nauki języka polskiego*“ (Warsz. 1861) i „*Kurs II nauki języka polskiego*“ (Warsz. 1862). Życiorys w *Tyg. Ilustr.*“ (T. XI N. 300 r. 1865).

Kudlicz (Bonawentura), znakomity aktor, urodz. 1780 r. w Pleszewie, w w. ks. Poznańskiém, † 1848 w Warszawie. W r. 1809 policzony w poczet artystów teatru narodowego w Warszawie i wykształcony pod okiem Bogusławskiego, pracował przez lat 40 na scenie warszawskiéj, jako jeden z pierwszorzędnych artystów. Występował w tragedyjach klasycznych i dramatach; w komedyjach grywał role charakterystyczne. Od 1816 r. był nauczycielem w szkole dramatycznéj. Tłumaczył też wiele sztuk teatralnych, a między innemi: *Machabeuszów*, *Upiór*, *Rywal swojego lokaja* i t. d.

Kudrewicz (Floryjan), bazylijanin, profesor teologii w uniwersytecie krakowskim i proboszcz kościoła ś. Norberta w Krakowie, obrządku greko-unickiego, † 1834. Jest autorem kilku dzieł treści teologicznéj.

Kudriawcow (Piotr), znakomity historyk rossyjski, ur. 1816 r. w Moskwie, † 1858 tamże; nauki uniwersyteckie odbył w Moskwie, gdzie następnie po śmierci Granowskiego (1855) objął katedrę historyi powszechnéj i odziedziczył po nim szacunek i przywiązanie słuchaczów. Początkowo pod pseudonymem *Niestrojewa* pisał powieści, mające na cel usamowolnienie oraz ukształcenie umysłowe i moralne kobiet; następnie poświęcił się historyi i z prac jego na tém polu, oprócz artykułów zamieszczonych w czasopisach, a zwłaszcza w *Russkim Wiestniku*, którego był spółredaktorem, ważniejsze: „*Sud'by Italii od padenija Zapadnoj Rimskoj Imperii do wozstanowlenija jeja Karlom W.*“ (Moskwa 1850) i „*Rimskija żenszczyny. Istoriczeskije rozskazy po Tacitu*“ (t. 1860).

Kudryńce, miasteczko w gub. podolskiéj, pow. czerwonogrodzkim, niegdyś własność znakomitéj rodziny Herburtów.

Kuei-czeu (t. j. szlachetna okolica), prowincyja w środku południowych Chin, posiada na przestrzeni 3,033 mil kw. do 6,000,000 m. z miastem stołecznem *Kuei-pang-fu*.

Kuen-luen, Kuen-lün, potężne pasmo gór na środkowéj wyżynie Azyi, poczyna się na zachodzie górami, Karakorum, stanowi na przestrzeni 350 mil granicę między Tybetem a Bucharyją. Szczyty tego pasma nie są jeszcze zbadane, wszakże dochodzą do 20,000 st. wysokości.

Kufa, w wiekach średnich, znakomite, sławne ze swéj szkoły miasto nad Eufratem. Skutkiem szybkiego wzrostu Bagdadu upadło i obecnie leży w ruinach.

Kufa, beczka wielkich wymiarów, w Prusiech, jako miara do piwa,=114½ garncom warsz.

Kuff, w północnych miastach nadmorskich, statek kupiecki dwu masztowy, płaski.

Kufickie monety, zowią się wszelkie monety władców mahometańskich z napisami w języku kufickim (ob. *Kufickie pismo*).. Znajdują się złote (dynary), srebrne (dirhem) i miedziane (fuls), napisy idą w około, albo dwoma wierszami albo też na brzegach. Wyobrażenia rysunkowe rzadko się na nich trafiają. Nauka zajmująca się badaniem tych monet, dopiero ostatniemi czasy nabrała pewnego znaczenia. Zasłużyli się w tym względzie najwięcéj Adler („*Museum Cuficum Borgianum*") dwaj Tychsenowie, Hallenberg, Castigliani, Marsden, de Sacy, Frähn, Dorn, Stickel, de Saulay, Olschansen i Soret.

Kufickie pismo, tak nazwaną została od miasta Kufy jedna z najdawniejszych form pisma arabskiego, która jeszcze wyraźnie wskazuje swoje pochodzenie od staro-asyryjskiego pisma, zwanego *Estrangelo*. Gdy późniéj weszło w powszechne użycie pismo Neskhi, pismo kufickie utrzymało się już tylko na monetach i rozmaitych napisach. Porów. Möllera „*Orientalische Paläographie*" (Gotha 1844).

Kufstein, *Kuefstein*, *Koffstein*, m. okręgowe w pow. insbruckim w Tyrolu, w powabnéj okolicy nad rz. Inn, w pobliżu granicy bawarskiéj, ma 1,500 m. Na stromój skale nad miastem stoi pograniczna twierdza, zwana Geroldseck; w górnych piętrach twierdzy urządzone jest więzienie stanu. Porów. „*K. więzienie stanu i dola Polaków w niém osadzonych*" (Poznań 1849).

Kügelgen (Gerhard von), niemiecki malarz historyczny i portrecista, ur. 1772 r. w Bacharach nad Renem kształcił się w malarstwie razem z bliźnim swym bratem *Karolem von Kügelgen*, († 1832 roku w Rewlu). Późniéj Gerhard przebywał jako portrecista w Monachijum i Rydze, skąd wraz z bratem Karolem wezwany przez cesarza, wyjechał 1799 do Petersburga, gdzie Karol otrzymawszy 3,000 rs. rocznéj pensyi, wykonał dla cesarza Aleksandra szacowny zbiór 30 widoków okolic krymskich i tyleż finlandzkich, wydał także „*Malerische Reise in die Krim*" (Petersb. 1823). Gerhard w 1803 r. opuścił Petersburg wrócił do swego kraju i od 1805 przemieszkiwał w Dreznie i w bliskości tego miasta został zamordowany 27 Marca r. 1820 przez głośnego rozbójnika Kaltofen. Prace Gerharda odznaczają się poetyczną kompozycyją, idealnemi formami i pięknym kolorytem. Porów. Hasse'go „*Leben Gerhard von Kis, nebst einigen Nachrichten aus dem Leben Karl von Kis.* (Lipsk 1824).

Kugler (Franciszek Teodor), znakomity krytyk i historyk sztuk pięknych, ur. 1808 w Szczecinie, prof. w Berlinie, gdzie kończył uniwersytet, urzędnik w ministeryjum wychowania publicznego od 1843 roku. Mianowany w 1849 tajnym radcą regencyi i radcą i przewodniczącym w ministeryjum wyznań, † r. 1858. Wsławił się głównie jako autor w dziedzinie historyi sztuk pięknych. Celniejsze jego dzieła są: „*Handbuch der Kunstgeschichte* (2 tomy, 4 ed. 1861, Stuttgard 1841—42); „*Handbuch der Geschichte der Malerei*" (2 t., Berlin 1847); „*Geschichte der Baukunst*" (2 t., Berlin 1855—59); „*Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte*" (3 t., Stuttgard 1853—55). Nie mniejszéj wartości są jego dzieła historyczne „*Geschichte Friedrich's des Grossen*" (Lipsk 1840); „*Neuere Geschichte des preussischen Staats*" (Berlin 1844), tudzież znaczna liczba utworów dramatycznych, z których godniejszymi uwagi są: „*Jakobäa*" i „*Der Doge von Venedig*". Inne jego sztuki, tudzież poezyje liryczne i powieści, zamieszczone są w zbiorze „*Belletristische Schriften*" (8 t., Stuttg. 1852).

Kuguar, *lew amerykański*, *puma* (*Felis concolor*) podrodzaj kota (ob.), cechuje się ciałem wysmukłém, głową okrągłą, stosunkowo małą, pokryciem ciała miękkiem, bez grzywy, barwy jednostajnéj, ciemnoczerwonéj, która na grzbiecie jest najciemniejsza. Długość ciała wynosi $3\frac{1}{2}$—4 stóp, długość ogona 2 stopy. Żyje w całéj Ameryce połud., w Meksyku, w Stanach Zjed., gdzieniegdzie jest już wygubiony. Przebywa najchętniéj na skrajach lasów, dzień przepędza na drzewach lub w gęstwinie, w nocy wychodzi na polowanie. Wykonywa skoki na 20 stóp, ma ostry słuch, ale tchórzliwy, nie napada na ludzi i większe zwierzęta. Samica wydaje na świat 2—3 młode, które się łatwo dają oswoić. Gdzieniegdzie mięso jego jest jadalne.

Kuh (Efraim Mojżesz), ur. 1731 w Wrocławiu, pochodzenia izraelskiego, subjekt handlowy w Berlinie. Znakomitym talentem poetyckim zjednał sobie przyjaźń wielu uczonych, lecz z powodu nadzwyczajnego zamiłowania w książkach stracił całe mienie i dostał pomieszania zmysłów. † 1790. Poezyje jego (epigramaty, pieśni, ody i bajki) wyszły pod tyt. „*Hinterlassene Werke*", wydane przez Hirszla i Kausza (2 t., Zürich 1792). Porów. Keyserlinga „*Der Dichter E. Kuh*" (Berl. 1863).

Kuhn (Paweł), jezuita, ur. 1603 w Poznaniu biegły nauczyciel wymowy i poezyi, rektor kolegijum w Gdańsku, † 1649 r. w Jarosławiu. Jest autorem kilku poematów historycznych w języku łacińskim. Porów. Browna „*Bibl. pisarz. assystencyi pol. tow. jezusowego*" (str. 245—246).

Kuhn (Franciszek baron v. Kuhnenfeld), feldmarszałek austryjacki, ur. 1817 w Prośnicy w Morawii. Po ukończeniu akademii wojskowéj w Wiedniu, wszedł 1837 r. do armii, podczas wojen 1848 i 49 we Włoszech i Węgrzech należał w stopniu majora do sztabu generalnego i odznaczył się szczególniéj w walkach na ulicach Medyjolanu, pod Custozzą i przy oblężeniu Komorna. W r. 1856 został profesorem strategii w szkole wojskowéj w Wiedniu, 1859 naczelnikiem sztabu generalnego w armii włoskiéj feldceugmistra Gyulay'a i brał udział w wojnie przeciw Włochom i Francuzom. Jako generał major był podczas wojny 1866 komendantem Tyrolu i bronił go pomyślnie przeciw Garibaldi'emu. Po ukończeniu wojny został feldmarszałkiem, a 1868 ministrem wojny; na tém stanowisku zostając dotąd (1874) położył dla Austro-Węgier ważne zasługi przez zreorganizowanie armii. W świecie naukowo-literackim dał się K. poznać kilku broszurami, oraz dziełem o wojnie górskiéj. Poświęca się też astronomii.

Kuhn (Karol), zasłużony fizyk, ur. 1804, † 1870, był profesorem w różnych zakładach naukowych; liczne prace zamieszczał w rocznikach Poggendorfa, sprawozdania meteorologiczne w „*Fortschritte der Physik*“ i ogłosił nadto „*Angewandte Elektricitätslehre*“.

Kuhn (Wojciech), znakomity mytolog i badacz języków, ur. 1812 w Królewcu w Nowéj Marchii. Po ukończeniu uniwersytetu berlińskiego został r. 1841 nauczycielem przy gimnazyjum realném w Kolonii, a 1856 r. otrzymał tytuł profesora. K. położył wielkie zasługi na polu gramatyki i mytologii porównawczéj narodów indo-europejskich. Piérwszy z uczonych europejskich probował po wyjściu Rigwedy Rosena (1837) dać charakterystykę języka Wedów. W nieobszerném, ale bardzo ważném piśmie, „*Zur ältesten Geschichte der indogerm. Völker*“ (Berlin 1845; rozszerzone w Webera „*Indische Studien*“ t. 1, Berlin 1850), przy pomocy badań etymologicznych położył K. podwalinę dla prac późniejszych o cywilizacyi piérwotnéj ludów aryjskich. Liczne prace K. z dziedziny filologii porównawczéj mieszczą się w czasopismach: „*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen*“ i w „*Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celt. und slav. Sprachen*“, z których piérwsze wydawał sam od 1851, drugie zaś ze Schleicherem od 1856. K. stworzył nową zupełnie naukę, mytologiję porównawczą; wykazał bowiem i dowiódł pokrewieństwa mytów indyjskich z greckimi rzymskimi, germańskimi i słowiańskimi. Wzorem badań tego rodzaju jest jego monografija: „*Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*“ (Berlin 1859). Z innych dzieł jego wymieniamy: „*Märchische Sagen und Märchen*“ (Berlin 1843); „*Norddeutsche Sagen Märchen und Gebräuche*“ (Lipsk 1848); „*Sagen Gebräuche und Märchen aus Westfalen*“ (2 t., Lipsk 1859).

Kühn (Karol Gottlob); zasłużony pisarz na polu medycyny, ur. 1754 w Spergau pod Merseburgiem, † 1840 jako profesor fizyjologii i patologii w Lipsku. Z licznych jego prac przytoczymy: „*Opera medicorum Graecorum quae supersunt*“ (28 t., Lipsk 1821—33) w oryginale i przekładem łacińskim. Z jego większych dzieł oryginalnych, ważniejsze są: „*Die Geschichte der medicinischen und physikalischen Elektricität*“ (2 t., Lipsk 1783—85). Ważniejsze jego pisma akademickie wyszły pod tyt. „*Opuscula academica medica et philologica*“ (2 t., 1827—8). —**Kühn** (Otto Bernard), syn poprzedniego, zasłużony chemik, ur. 1800 w Lipsku, gdzie w r. 1830 został zwyczajnym profesorem chemii ogólnéj, ogłosił: „*Versuch einer Anthropochemie*“ (1824); „*Praktische Chemie für Staatsärzte*“ (1837); „*System der unorganischen Chemie*“ (1848) i in.

Kühn (Karol), major wojsk austryjackich, ur. 1812 w Złoczowie w Galicyi, chodził do gimnazyjum w Rzeszowie, a na uniwersytet we Lwowie. Od 1831 do 1859 służył w wojsku austryjackiém, które opuścił w stopniu majora. Od r. 1855 do r. 1859 stojąc kwaterą w Wenecyi, nabrał wielkiego zamiłowania sztuki, zakupił tamże piękny zbiór znakomitych dzieł najcelniejszych artystów i takowy 1868 r. zapisał zakładowi Ossolińskich we Lwowie. W zbiorze tym jest 148 obrazów i teki z oryginalnymi rysunkami starych mistrzów. K. mieszka w Bernie na Morawach.

Kühne (Gustaw), pisarz niemiecki. ur. 1806 r. w Magdeburgu, pobierał wyższe nauki w Berlinie, następnie poświęcił się literaturze w Lipsku i od roku 1856 zamieszkuje w Dreźnie. Idąc za kierunkiem tak zwanych młodych Niemiec, ogłosił prócz „*Gedichte*“ (Lipsk 1831), cały szereg nowelli, z pomiędzy których najcelniejsze: „*Klosternovellen*“ (2 t., Lipsk 1838), *Die Rebellen von Irland*“ (3 t., Lipsk 1843),oraz romans „*Die Freimaurer*“ (Frankfurt 1854). Nierównie wyższemi od prac beletrystycznych są jego pisma poświęcone krytyce i charakterystyce, jak: „*Männliche und weibliche Charaktere*“ (2 t., Lipsk 1838); „*Porträts und Silhouetten*“ (2 t., Hannower 1843); „*Mein Carneval in Berlin*“ (tamże 1843), a szczególniéj „*Deutsche Männer und Frauen*“ (Lipsk 1851, 2 ed. 1863), w dziele: „*Mein Tagebuch in bewegter Zeit*“ (Lipsk 1863), opisuje ciekawą epokę 1848—50 r. Dramaty jego nie miały powodzenia. Poezyje swe wydał K. w 1-ym t. zbiorowego wydania swych prac (Lipsk 1862 sq.).

Kühner (Rafał), filolog niemiecki i pedagog, ur. 1802 w Gotha, gdzie jego ojciec Jan Krystyn *Kühner* (ur. 1774. † 1852), był profesorem sztuk pięknych i wysoko cenionym malarzem. Ukończywszy studyja filologiczne w Göttingen, został 1824 nauczycielem przy liceum Hanowerskiém. Z jego prac filologicznych, oprócz wydań Cycerona „*Tusculana*“ (Jena 1829, 4 ed. 1852), oraz Xenofonta „*De Socrate Commentarii*“ (Gotha 1841) i „*De expeditione Cyri libri septem*“ (Gotha 1852 r.), ważniejsze są: „*Versuch einer neuen Anordnung der griech. Syntax*“ (Hanow. 1829); „*Sämmtliche Anomalien des griech. Verbum*“ (Hanow. 1831) i „*Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*“ (2 t., Hannower 1834—1835). Jak to ostatnie dzieło stanowi epokę w historyi języka greckiego, z tego mianowicie powodu, że naukę o formach oparł autor na badaniach gramatyki porównawczéj, a składnię na podstawie czysto naukowéj, tak inne jego gramatyki szkolne *Grecka* (24 ed. 1866) i *Łacińska* (26 ed. 1866), nietylko w Niemczech ale i za granicą powszechnie używane są w szkołach i wielkiém cieszą się powodzeniem, jako wyborne podręczniki.

Kühnit, minerał występujący w stanie ziarnistym, blasku miodowego, blado-żółty; twardość=5—6, c. wł.=2,5. Jestto arsenijan wapna i magnezu z małą ilością magnezyi. Znajduje się w Wermeland w Szwecyi.

Kuhreihen albo *Kuhreigen*, zowie się stara melodyja narodowa, którą pasterze alpejscy w Szwajcaryi zwykli śpiewać, albo na różkach wygrywać, a która odbijając się echem po skałach i górach niezwykłe sprawia wrażenie.

Kuhrud, 8,582 stóp wysoki wąwóz w Persyi, przez który prowadzi droga z Kaszan do Ispahanu.

Kujacyjusz, ob. Cujas (Jakób).

Kujawiacy, lud zamieszkujący powiaty: włocławski w gub. warszawskiéj i inowłocławski w w. ks. Poznańskiém, dorodny, silny i ochoczy do pracy, oddający się wyłącznie rolnictwu. Strój Kujawiaka stanowi sukmana granatowa, długa za kolana, ze stojącym kołnierzem i wyłogami, zapinająca się na haftki, oraz kaftan sukienny granatowy lub ciemnozielony, czasem kamlotowy czarny, z rękawami lub bez takowych, i spodnie płócienne, w buty o krótkich cholewach wywijanych wkładane. Na wierzch używają kierei granatowéj z szerokiemi rękawami i workiem na plecach „Bóg zapłać“ zwanym, przewiązanéj pasem włóczkowym w kolorach granatowym z amarantem. Chustka czérwona na szyi, na głowie kapelusz z wązkiemi skrzydłami i szerokiém dnem, a w zimie czapka barankowa rogata z uszami. Kobiéty noszą spódniczki, gorsety czyli staniki i kaftaniki płócienkowe lub kamlotowe w kolorach jaskrawych. Kujawianki są przystojne i zgrabne; tak dziewczęta jak i mężatki włosy przycinają równo z karkiem, a głowy obwiązują chustkami nakształt zawojów.

Kujawiak, taniec podobny do obertasa, lecz tém różniący się od niego, że jest wolny od skoczności i rubaszności. Kujawiak ruchami jest znacznie wolniejszy od obertasa. Melodyja kujawiaka pełna jest ducha i charakteru.

Kujawskie księstwo, ob. Kujawy.

Kujawy, prowincyja dawnéj Polski, rozciągająca się po lewym brzegu Wisły pomiędzy tąż rzeką a Notecią i Gopłem; obejmowała w królestwie dawniejszy powiat kujawski (od r. 1848 włocławski), a w Prusach część w. ks. Poznańskiego (regencyi bydgoskiéj). Kraina to żyzna, słynęła mnogością ryb, obfitością zboża i hodowlą bydła. Samo położenie ziemi ułatwiało handel z Gdań- skiem, który ułatwiając zbyt produktów, przynosił wielkie zyski tutejszym mieszkańcom (ob. Kujawiacy).

Historyja. Nazwa K. pochodzi od lechickiego plemienia *Kujawian.* Gdy plemię to utonęło w jednolitéj monarchii Polan, miano K. poszło w zapomnienie i odżyło dopiero w skutek podziału kraju przez Bolesława Krzywoustego (1139). Występuje naówczas *Księstwo Kujawskie,* stanowiące początkowo jeden dział z Mazowszem; od śmierci Konrada (1247) staje się księstwem osobném, jako dział Kazimierza Konradowicza; następnie dwaj synowie Kazimierza († 1268) podzielili się spuścizną ojcowską; Ziemomysł osiadł na Inowłocławiu a Władysław Łokietek na Brześciu. Linija Ziemomysła wygasła ze śmiercią jego wnuka Władysława Białego ks. Gniewkowskiego (1388), samo zaś księstwo, z wyjątkiem działu Białego, wcześniéj już wcielone zostało do Korony przez Władysława Łokietka. W biegu czasu doznawały K. wiele klęsk wojennych od nieprzyjaciół zewnętrznych, ale najwięcéj ucierpiały od Krzyżaków, nad którymi téż odniósł tu Władysław Łokietek walne pod Płowcami zwycięstwo (1331).—Po wcieleniu do Korony rozdzielono K. na dwa województwa: brzesko-kujawskie i inowłocławskie. Oba sejmikowały spólnie, łącznie broniły swych interesów na sejmach i jednego używały herbu (pół orła białego i pół lwa). Przy pierwszym podziale kraju 1772 znaczna część województwa inowłocławskiego przeszła wraz ze stolicą Inowłocławiem do Prus, w posiadaniu których do dziś pozostaje jako część w. ks. poznańskiego. Utworzony za księstwa warszawskiego departament bydgowski (złożony z 10 powiatów) obejmował 5 powiatów kujawskich: bydgowski, inowłocławski, brzesko-kujawski, kowalski i radziejowski.

Kuka albo **Kukawa,** stolica państwa Bornu, blisko zachodniego brzegu jeziora Czad, ma 8,000 m. i prowadzi obszerny handel karawanowy i niewolnikami. Zbudowaną została dopiéro w r. 1835.

Kukawik (*Coccyzus*), rodzaj ptaków dwuparzystopalcowych, oddzielony z rodzaju kukułki (*Cuculus*). Ciało ich jest w ogóle krótsze i zwięźlejsze niż u kukułek. Gniazda budują jużto na drzewach, już w dziuplach i same wysiadują swoje potomstwo. Żyją w gorących krajach obu lądów.

Kukiewicz (Konstanty), malarz, po odbytych naukach w Wilnie, kształcił się w akademi sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie rozwinął znakomity talent. Znane są jego obrazy: *Widok karczmy żydowskiéj w Werkach* i *Żydzi przemycający towary.* Są także jego litografije scen ludowych Wilna w VI obrazkach (Wilno 1840).

Kuklik, *Benedykt* (*Geum*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, cechujący się kielichem 5 razy wciętym, koroną 5 płatkową, płasko roztoczoną, owockami orzeszkowatemi, uwieńczonemi szyjką trwałą, szczecinowatą, stawowatą. Z 45 znanych gatunków, 5 należy do flory polskiéj. K. *gwoździkowy* (*G. urbanum*), rośnie po gajach i zaroślach całéj Europy, kwitnie od Czerwca do Sierpnia; ma korzeń obły skośny, przygryziony, grubemi włóknami porosły, łodygę 1—2 stóp wysoką, liście włoskami porosłe, w szczycie łodygi dwa lub więcéj kwiatków żółtych; korzeń słabego gwoździkowego zapachu używany był pod nazwą korzenia goździkowego, jako lekarstwo ściągające gorzkie przy śluzotokach, cierpieniach organów trawienia i in. Inne gatunki krajowe K. są: *G. rivale* na miejscach mokrych, wszędzie pospolity; *G. montanum* w Karpatach; *G. reptans* na najwyższych szczytach Tatrów; *G. intermedium* napotyka się rzadziéj, *G. coccineum* rośnie dziko w Grecyi i Azyi Mniejszéj, u nas hoduje się w gruncie dla piękności szkarłatnych kwiatów.

Kukliński (Stanisław), jezuita, ur. 1596 w Warszawie, był nauczycielem wymowy i poezyi, potém filozofii, przełożonym w Marburgu, Lublinie i Krakowie, gdzie † 1679 r. Pomiędzy innemi wydał z druku: „*Virtutes Thomae Oborski, episc. laodicensis, suffraganei et canonici cracoviensis*“ (Kraków 1663; 2 ed. 1673; przekład polski uskutecznił ks. Tłuczyński, Kraków 1683).

Ku-Klux-Klan, sąto tajne zakony socyjalno-polityczne, w Ameryce północnéj, które powstały po wojnie domowéj, skutkiem środków rekonstrukcyjnych, przedsiębranych przez kongres i rząd Stanów Zjednoczonych przeciw stanom południowym. Wedle sprawozdań urzędowych powstał tajny związek *Ku-Klux-Klan,* albo krócéj *Kuklux,* około 1867 r.

w półn. Karolinie i w niedługim przeciągu czasu rozszerzył się we wszystkich stanach południowych. W związku tym odżyły potężniéj jeszcze wszystkie dawniéjsze istniejące w niewolniczych stanach stowarzyszenia tajne, jak np. *Samotnéj gwiazdy* i *Rycerzów złotego koła*. Panowały w nich też same namiętności, taż sama zapamiętałość fanatyczna i nienawiść wściekła, jakie ożywiały i dawniéj nieprzyjaciół unii, a przyjaciół niewolnictwa i prześladowców rasy murzyńskiéj. Członkowie zakonu K. zobowiązani przysięgą do tajemnicy, nie cofają się przed żadnym gwałtem, używając w razie potrzeby żelaza i ognia; na zgromadzenia zbierali się często zazwyczaj konno i mocno zamaskowani; działali wyłącznie przeciw wszystkiemu, co się sprzeciwiało tendencyjom dawniejszéj partyi demokratycznéj, pragnącéj utrzymania niewolnictwa, a więc przeciw partyi republikańskiéj, i zaprowadzonym przez nią urządzeniom. Związek ten zwrócił na się uwagę kongresu już w Maju 1870 r., wydane przeciw niemu surowe prawo nie mogło go jednak zagładzić. W kwiet. 1871 udzielił kongres prezydentowi Stanów Zjednoczonych, prawem Anti-Kuklux, dyktatorską niemal władzę aż do Czer. 1872 celem ostatecznego zniszczenia onego zakonu. Jakoż wedle najnowszych wiadomości związek ten już zamarł lub dogorywa.

Kukolnik (Bazyli), rodem z Węgier, po drugim podziale kraju przybył do części zajętéj przez Austryję i był profesorem fizyki oraz historyi naturalnéj i nauk ekonomicznych w liceum zamojskiém i tam ogłosił „*Zbiór prawideł ekonomicznych podług starożytnych i teraźniejszych ekonomiki autorów dla uczącéj się młodzieży*“ (Część 1-a *Rolnictwo*, Zamość 1800, część 3-a *Ogrodnictwo* 1802, część 2-a nieznana). W latach 1803—4 był wspólnie z Wojciechem Gutkowskim redaktorem i wydawcą *Dziennika ekonomicznego Zamojskiego*, którego wyszło 18 zeszytów. Z Zamościa przeniósł się do Szczebrzeszyna, a stąd do Petersburga, gdzie został profesorem w instytucie pedagogicznym, a późniéj rektorem liceum w Nieżynie i tam † 1821. Z dzieł jego napisanych po rossyjsku tłumaczoném jest na język polski „*Prawo cywilne prywatne państwa rossyjskiego*“ (tłum. S. Budnego, Wilno 1818).—**Kukolnik** (Nestor), poeta i powieściopisarz rossyjski, syn poprzedniego, ur. 1812 w Petersburgu, został 1829 nauczycielem języka i literatury rossyjskiéj w gimnazyjum w Wilnie, gdzie starszy brat jego *Paweł* był profesorem historyi powszechnéj w uniwersytecie. W r. 1832 przeniósł się do Petersburga i służył początkowo w ministerstwie finansów od r. zaś 1843 w minist. wojny. Po r. 1846 opuścił służbę rządową i zamieszkawszy w Taganrogu, oddał się wyłącznie pracom literackim, pisząc głównie dramata, powieści i romanse. Z piérwszych celniejsze są: „*Tasso*“, „*Ręka najwyższego ocaliła ojczyznę*“, „*Książę Skopin Szujski*“, „*Książę Chołmski*“ i inne; z romansów zasługują na wzmiankę: „*Ewelina de Wallerol*“, „*Piękność historyczna*“, „*Alf i Aldona*“ (1844); z nowelli „*Nowy rok*“, „*Prokurator*“, „*Andronik*“ i w. in. Z ostatnich powieści K. odznacza się „*Dwie siostry, epizod z ostatnich polskich zamieszek*“ (Peters. 1865). W latach 1845—48 redagował czasopismo pod tyt. *Illustracyja*. Wydanie zbiorowe dzieł K. („*Polnoje sobranie Sočinenij*“) wyszło w 10 tomach (Petersburg 1852).

Kukuljewicz Sakcinski (Jan), zwany z włoska *Bassani de Sacchi*, spółczesny historyk południowosłowiański i jeden z najczynniejszych stronników illiryzmu (ob.), ur. 1816 w Warażdinie; po ukończeniu szkół niższych, gimnazyjum i kursów filozoficznych w Zagrzebiu, wstąpił 1833 do wojska, w którém pozostawał do 1842. Wziąwszy uwolnienie z wojska został urzędnikiem w żupie zagrzebskiéj, następnie 1845 sędzią w żupie warażdińskiéj a pod koniec 1848 r. archiwistą królestwa chorwackiego; 1861 sprawował z wyboru urząd wielkiego żupana zagrzebskiego. Działalność K. rozpada się na polityczną i literacką; do r. 1848 przemagała pierwsza. Jako mówca polityczny wystąpił K. po raz pierwszy 1843 w radzie (skupsztinie) żupy zagrzebskiéj; następnie na sejmie chorwackim t. r. przedstawił projekt, aby w miejsce łaciny był przyjęty jako urzędowy język chorwacki, projekt ten przyjęty z wielkim zapałem przez wszystkich patryjotów, został odrzucony przez arystokracyję. Mowy, jakie wypowiedział K. na zebraniach narodowych, zjednały mu ogólne wzięcie w narodzie, tak że 1848 z chwilą nastania ogólnéj anarchii, wybrany został, wraz z Gajem i Wraniczanem, członkiem rządu tymczasowego. W tym czasie urządził zebranie narodowe (skupsztinę), które wybrało Jelaczyca na bana Kroacyi. Następnie stał K. na czele deputacyi chorwackiéj, złożonéj z kilkuset członków, która przedstawiła cesarzowi Ferdynandowi 24 punkta żądań narodu. K. pierwszy ogłosił także w czasopiśmie *Slowenski jug* wezwanie do zjazdu Słowian, który miał miejsce w Pradze; spełniał potém dyplomatyczne poruczenia tak w Serbii austryjackiéj jako i tureckiéj. Następnie gdy się okazało, że dążności Chorwatów nie otrzymały skutku, z chwilą rozpoczęcia reakcyi, porzucił K. działalność polityczną i z wielkim zapałem powrócił do zajęć archiwalnych i literackich. 1850 założył towarzystwo historyczne (*Družstvo za povjestnicu jugoslowensku*), którego został prezesem oraz głównym redaktorem organu tegoż towarzystwa (*Arkiv za pov. jugoslowensku*). Działalność literacką rozpoczął K. będąc jeszcze w wojsku; w tym czasie, oprócz drobnych poezyj, pomieszczanych w czasopiśmie wydawaném przez Gaja p. t. *Danica*, napisał dramat bohaterski „*Juran i Sofija*“ (Zagrzeb 1839); następnie wydał „*Razliczita djela*“ (4 t., Zagrzeb 1842—47), w których zebrał powieści, opowiadania, utwory dramatyczne i poezyje; „*Malo zrcalo naroda slawjanskago*“ (t. 1845); „*Slawjanke*“, zbiór poezyj politycznych (t., 1848); „*Żiwot J. J. Kłowija*“ (t., 1852); „*Izwieszće o putowanju po Dalmaciji*“ (t., 1855); „*Prwostolna crkwa zagrebacka*“ (t., 1856); „*Waraszdin*“ (t., 1857); „*Izwieszće o putowanju kroz Dalmaciju u Napulji i Rim*“ (t., 1857); „*Putowanje po Bosni*“ (t., 1858); „*Slownik umjetnikah jugoslawenskich*“ (5 części, t. 1858—60); „*Bibliografia Hrwatska*“ (2 cz., t. 1860

—63); *„Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“* (t., 1861); *„Monumenta historica Slavorum meridionalium“* (1863); *„Borba Hrvatah s Mongoli“* (1863) i w. in. Zasłużył się nadto K. wydawaniem starych poetów i pisarzy chorwackich i dubrownickich.

Kukułka (*Cuculus*), rodzaj ptaków dwuparzystopalcowych, mający za cechy dziób mierny lub nieco krótszy od głowy, cokolwiek łukowaty, paszcz obszerna, nogi krótkie, palce skrajne od wnętrznych dłuższe, tylny skrajny zwrotny, skrzydła mierne, ogon nadmierny, stopniowany, o 10—12 sterówkach. K. mieszkają we wszystkich częściach świata, a szczególniéj w strefie gorącéj. Najwybitniejszą cechą ich obyczajów jest sposób wyprowadzania potomstwa; jedna samica przestaje z kilku samcami i jaj nie wysiaduje, lecz zniósłszy jajko na ziemi, przenosi je w dziobie pojedynczo do gniazd obcych drobnych ptaków, zostawiając im obowiązek wysiedzenia i wykarmienia młodych. Po wylęgnieniu młode kukułcze, szybcéj dorastając, wypełnia całe gniazdo i prawe potomstwo wypycha. Z tą okolicznością łączy się jeszcze szczególna rozmaitość jaj kukułczych, jaja te są rozmaitéj barwy, podobnéj do jaj tych ptasząt, w których gniazda bywają składane. K. w ogóle są owadożerne, zwłaszcza téż żyją gąsienicami motyli. Są dzikie, ostrożne i samotne; ubarwienie w obu płciach jednostajne, niektóre gatunki afrykańskie są świetnie ubarwione. Do Europy przylatują na lato dwa gatunki, z których K. *pospolita* (*C. canorus*), u nas powszechna, znana ze swego kukania przez całą wiosnę. Samica jest odmienna i była uważana za osobny gatunek pod nazwą *C. rufus*. Zowią ją także u nas *zezulą* lub *kukawką*. Między ludem panuje o K. wiele bajek, jak np. zmuszanie innych ptaków do wysiadywania jaj K. przez przywiązywanie na włosieniu i t. p.

Kukurydza (*Zea*), rodzaj roślin z rodziny traw, cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi; kwiaty mianowicie pręcikowe tworzą rozpierzchłą wiechę wierzchołkową, słupkowe zaś osadzone są poniżéj i mają kłoski skupione w kłos boczny, otulony obszernemi pochwami; znamiona są nitkowate, bardzo długie, a ogół ich tworzy pęk długich włókien zwisłych, nakształt kłaka włosów; nasiona mają postać okrągławą, są gładkie, trochę spłaszczone i tworzą kłos walcowaty, w którym ułożone są ściśle, podłużnemi rzędami i niby wrosłe w jego oś środkową. Źdźbła czyli łodygi są grube i pełne. K. *zwyczajna*, *pszenica turecka*, *hiszpańska*, *gwinejska*, *proso indyjskie* (*Z. mais*) stanowi główną roślinę zbożową dla Europy płd., Ameryki i znacznéj części Azyi i Afryki. Uprawia się w bardzo wielu odmianach, które się jednak łatwo wyradzają. Właściwy obszar uprawy K. przypada razem z winoroślą. W Polsce uprawa jéj jest bardzo ograniczoną; tylko ną paszę zieloną K. w większych ilościach z korzyścią siewać można, a na ziarno chyba w ogrodach; Dniestr i Boh stanowią granicę uprawy K. na większy rozmiar. K. lubi grunt bogaty w materyje pożywne, wilgotny i ciepły, wymaga mocnego gnojenia. Cierpi ona wiele od kruków i napastuje ją grzybek *Ustilago maidis*. Na paszę K. zielona jest korzystna dla produkcyi mleka z powodu swéj soczystości i słodyczy. Nasiona K. zawierają bardzo wiele mączki, lecz mało istot azotowych, popiół jest bogaty w kwas fosforny. Ziarna dobrze się nadają do pędzenia spirytusu. Mąka zarobiona na tęgie ciasto daje tak zwaną u Włochów *polentę*, u ludu rusińskiego *mamałygę*; chleb wyrabia się z niéj z dodatkiem mąki pszennéj lub żytnéj. Łodygi używają się na opał, na kosze i in., włókna łodygi i liści dają trwałą tkaninę; z liści zaczęto wyrabiać papier. K. w stanie dzikim nie znaleziono, przynajmniéj z pewnością pochodzi ona z Ameryki płd. Por. Wernera *„Der Mais“* (1857).

Kul, rossyjska miara objętości, dla ciał sypkich =1 czetwerti.

Kul, wielki snop słomy, wiązanéj na knebel. Dawniéj rachowano u nas len na kule, t. j. 10 lub 15 snopków lnu, brano za jeden kul.

Kula, bryła powstająca przez obrót półkoła około swéj średnicy; zatém powierzchnia ograniczająca K., czyli *sfera*, ma wszystkie punkta jednako odległe od punktu stałego, zwanego środkiem. Odległości te punktów na powierzchni od środka zowią się *promieniami*. Linija prosta, idąca przez środek i kończąca się z obu stron na K., zowie się *średnicą*. Każde przecięcie K. płaszczyzną jest kołem; koła te, jeżeli idą przez środek K., zowią się *kołami wielkiemi*, w przeciwnym razie *małemi*. Koło wielkie dzieli K. na dwie *półkule* równe. Biegunami okręgu leżącego na K. są końce średnicy płaszczyzny do tego okręgu prostopadłéj. Płaszczyzna styczna do K. jest prostopadłą do promienia, przez punkt styczności poprowadzonego. Część K., zawarta między dwiema płaszczyznami równoległemi, nazywa się *odcinkiem kulistym* (*sferycznym*), część zaś zawarta między powierzchnią K. a płaszczyzną *krymką*. Powierzchnia K. = czterem kołom wielkim, zatém jeżeli promień kuli jest r, powierzchnia ta wyrazi się przez $4 \pi r^2$ (ob. okrąg). Objętość K.=$^4/_3 \pi r^3$. Ze wszystkich brył mających jednaką objętość, K. ma powierzchnię najmniejszą. Wielokąty i trójkąty kuliste sąto figury utworzone na K. przez łuki kół wielkich. K. ma ważne znaczenie w matematyce, a zwłaszcza w astronomii, która gwiazdy uważa rozmieszczone na powierzchni sfery.

Kulbaka, łęk u siodła i siodło tatarskie całe z drzewa. Od tego wyrazu poszło: kulbaczyć, okulbaczenie konia, t. j. siodłać i osiodłanie wierzchowca.

Kulczyba, ob. Strychnos.

Kulczycki, urodzony w Samborzu, mieszkał w Wiedniu, podczas odsieczy danéj temu miastu przez Jana Sobieskiego. Za przeniesienie przez obóz turecki listów do wojsk pomocniczych otrzymał od cesarza Leopolda, prócz sowitego wynagrodzenia, pozwolenie założenia kawiarni w stolicy Austryi i piérwszéj w całéj Europie.

Kulczycki (Tomasz), krawiec lwowski i redaktor-literat tamtejszy, † 1873 we Lwowie. W epoce kiedy żaden z literatów lwowskich nie mógł otrzymać pozwolenia na wydawanie pisma literackiego, K. potrafił wyjednać konsens na *Dziennik mód* i redakcyją jego kierował wraz z Borkowskim, Bielowskim i Dobrzańskim (1840—48). Dziennik ten, w którym

brali udział najcelniejsi literaci miejscowi, rozbudził ruch piśmienniczy, ma wielkie znaczenie w naszéj literaturze

Kulczyckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług metryk litewskich od r. 1644 obejmowało dobra Kulczyce, Zabłocie i Słobodę, było zaś od tego czasu w posiadaniu: Terebeszów, Kurhańskich, Niesiołowskich, Judyckich, Połusowiczów, Szemiotów, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 11 Grudnia r. 1765, Ignacy Poniatowski, generał-adjutant królewski, ustąpił tego sstwa Frańciszkowi Wasilewskiemu, horodniczemu powiatu orszańskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 358 gr. 7. Sstwo to od d. 16 Września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie.

Kulczyński (Ignacy), historyk kościoła, ur. 1707 we Włodzimierzu na Wołyniu, † 1747; wstąpiwszy do zakonu bazylijanów, sprawował rozmaite urzęda duchowne, następnie prokurator generalny kongregacyi bazylijanów w Rzymie, w końcu archimandryta grodzieński. Wydał kilka dzieł w języku łacińskim i polskim w przedmiocie historyi kościoła greko-unickiego, z których najważniejsze „*Specimen historiae ecclesiae ruthenicae*“ (Rzym 1733 i *Appendix*, t. 1734; 2 wyd. Poczajów 1759); w dziele tém mówi K. o jedności z kościołem rzymskim, wylicza świętych kościoła greko-unickiego, podaje życia arcybiskupów kijowskich i metropolitów, dalej opisuje synody: kijowski, nowogrodzki, kobryński i t. d.

Kulda (Benesz Metody), pisarz czeski, ur. 1820 r. w Iwanczycach, w Morawii, gimnazyjum oraz studyja teologiczne odbył w Igławie; wyświęcony na kapłana 1845, był od 1850 nauczycielem religii w Bernie, następnie od 1859 r. proboszczem w Chlumie; wybrany 1861 przez okręgi siedczański i wotycki na sejm czeski, złożył 1864 mandat poselski z powodu nadwątlonego zdrowia. Oprócz artykułów do rozmaitych czasopisów, pisanych pod pseudonymem Skalkowicza, redagował kalendarz „*Morawan*“ (Bern 1852—60) i nielicząc tłumaczeń wydał „*Kazani*“ (3 t., Bern 1852); „*Krasne weczery*“, zbiór powiastek (Bern 1852); „*Morawske narodni pohadky a powiesti*“ (t., 1854); „*Pisnie a basnie pro narodni szkoly*“ (t., 1856); „*Horliwy a wesely budiczek*“ (5 cz., t. 1856—59); „*Swadba w narodie czesko-slowanskem*“ (Ołomuniec 1862); „*Żiwot Tomasza Prohazky*“ (Bern 1863) i in. Od r. 1864 wydawał w Ołomuńcu czasopismo „*Poswatna kazatelna*“.

Kulesza (Jan Aloizy), jezuita misyjonarz, ur. 1660 na Polesiu, † 1706 w Wilnie, wydał głośne swojego czasu dzieło p. t. „*Wiara prawosławna, pismem ś., soborami i ojcami śś., mianowicie greckimi, i historyją kościelną objaśniona*“ (Wilno 1704). Oprócz tego wydał: „*O początkach schizmy*“ (1747) i „*Philosophia peripatetica*“ (2 t. 1749).

Kuliczkowski (Adam), pisarz spółczesny, zamieszkały we Lwowie, gdzie jest nauczycielem gimnazyjalnym. Oprócz artykułów umieszczonych w pismach czasowych, wydał: „*Zarys dziejów literatury polskiéj na podstawie badań najnowszych pracowników*“ (Lwów 1872), jestto niewątpliwie najlepszy podręcznik do historyi literatury polskiéj.

Kulig (*Numenius*), rodzaj ptaków brodzących z rodziny bekasowatych, mający za cechy: dziób bardzo przedłużony, szczupły, łukowaty, od nasady czworograniasty, daléj zaokrąglony, ze szczęką nieco dłuższą od żuchwy, do $^3/_4$ bruzdowaną, nogi nadmierne, podkasałe, czteropalcowe, skrzydła mierne, ogon krótki. Rodzaj ten obejmuje kilkanaście gatunków we wszystkich częściach świata; żyją one po rozległych bagnach i łąkach wilgotnych. Czas lęgowy przepędzają w parach odosobnionych, wędrują w dosyć licznych gromadach. Są bardzo ostrożne i o niebezpieczeństwie ostrzegają się charakterystyczném gwizdaniem. Gniazda urządzają między kępą traw i niosą po 4 jaja, potomstwo troskliwie pielęgnują, Upierzenie K. jest jasno szare z rudawą i brunatną pstrocizną, samice zwykle są znacznie większe od samców, mięso ich jest jadalne, lecz niewiele cenione. Z pomiędzy trzech gatunków europejskich, największy *N. arcuatus*, prawie równy kaczce, u nas jest najpospolitszym, zwłaszcza po prawéj stronie Wisły. *N. phoebus* jest rzadszy, *N. tenuirostris* nie był u nas dotąd spostrzeżony. Gatunki krajowe są u nas pospolicie *kulonami* zwane.

Kulig, Kulik, zabawa zimowa zapustna, szlichtada czyli przejażdżka w licznem gronie zebranych osób, sankami z muzyką i pieśnią.

Kuligowski (Mateusz Ignacy), wierszopis, żyjący na Litwie w drugiéj połowie XVII w., dziekan wołkowyski i pleban wołkoński, zostawił kilka dzieł wierszem, użytecznych do historyi i heraldyki.

Kulik (Jakób Filip), matematyk, ur. 1793 r. we Lwowie, był nauczycielem w Ołomuńcu, a od 1826 profesorem wyższéj matematyki przy uniwersytecie pragskim. Wydał „*Nowy sposób łatwiejszego i pewniejszego mnożenia i dzielenia liczb*“ (Praga 1851); „*Lehrbuch der höheren Analysis*“ (1831, wyd. 2 1844); „*Tablice wycinków hiperbolicznych, tudzież długości łuków ćwierciokręgowych eliptycznych*“ (Praga 1851); „*Anfangsgründe der höheren Mechanik*“ (Lipsk 1846) i w. in. O zasługach jego naukowych podały wiadomość *Rozmaitości Lwowskie*.

Kulikowe pole, obszerna równina w gub. tulskiéj, w pow. epifańskim, pomiędzy rzekami Niepriawdą, Donem i Mieczą, pamiętna wielką bitwą, stoczoną tu 8 Października (v. s.) 1380, w któréj w. ks. moskiewski Dymitr IV Iwanowicz, zwany Dońskim, pokonał chana tatarskiego Mamaja, co było pierwszym krokiem do oswobodzenia Rusi od jarzma mongolskiego. Zwycięstwo to opiewa epos ludowy *Zadonszczina*, podobny do *Słowa o pułku Igora*.

Kulikowski (Jan), znakomity kaznodzieja i pisarz duchowny, kanonik katedralny łucki, ostatni nauczyciel religii rzymsko-katolickiéj w liceum krzemienieckiém, po r. 1832 nauczyciel religii w gimnazyjum żytomierskiém i regens seminaryjum dyjecezalnego. Wydał: „*Katechizm początkowy dla młodzi chrześcijańskiéj rzymsko-katolickiego kościoła*“ (Poczajów 1828).

Kulisy (z franc.), zowią się w teatrze ściany malowane, wysuwalne, stanowiące dekoracyje boczne

i dozwalające w pewnych odstępach swobodnego przechodzenia dla występujących aktorów.

Kulisy (angiel. *Coolies*, franc. *Coulies*), jestto najprzód nazwa dzikich plemion w zachod. części indobrytań. prezydentury Bombay, które zaliczają się do mieszkańców pierwotnych, żyją z grabieży, polowania lub rybołówstwa i są najnieprzyjaźniéj usposobione dla cywilizacyi; daléj imieniem tém oznaczają przedewszystkiém wyrobników, należących do jednéj z niższych kast Hindusów. Po zniesieniu niewoli w wielu posiadłościach narodów europejskich w Ameryce, wpadli na myśl Anglicy przewożenia tamże K.; ponieważ zgadzało się na to i mnóstwo chińczyków, przeto nazwa K. stała się ogólném mianem dla wszystkich ludzi, co się najmują do każdéj pracy. Umyślni agenci zawierają z K. tak w Indyjach jako téż i Chinach umowy, obowiązujące ich na dłuższy lub krótszy przeciąg czasu do robót w polu i zapewniające im obok umiarkowanéj płacy inne korzyści. Bardzo często nie wracają K. wcale do ojczyzny i osiadają na zawsze w kolonijach. Najwięcéj znajduje się ich na wyspie Trinidad. K. nie pracują usilniéj, ale staranniéj od Negrów.

Kulisz (Pantalejmon), pisarz rossyjski, jeden z najgorliwszych i najczynniejszych obrońców interesów narodowych małorossyjskich w literaturze, ur. 1819 w pow. głuchowskim, gub. czernihowskiéj; przebył kilka lat w uniwersytecie kijowskim, następnie wydalony za niezachowanie jakiejś formalności, został nauczycielem szkoły powiatowéj w Łucku, potém w Kijowie a następnie w Rownie. 1845 na wezwanie Pletniewa udał się do Petersburga, gdzie został nauczycielem gimnazyjalnym i lektorem języka rossyjskiego dla nie-Rossyjan w uniwersytecie. Wkrótce jednak, otrzymawszy stypendyjum akademii nauk, udał się za granicę, w zamiarze poświęcenie się w Pradze językom słowiańskim. Aresztowany jednak wraz z szwagrem swym Bielozierskim, po krótkiém uwięzieniu wysłany został na służbę do Tuły, gdzie przebył przeszło 3 lata. Mając sobie dozwolony powrót do Petersburga, służył w ministeryjum dóbr państwa; następnie przebywał kolejno na Ukrainie i w Petersburgu, zajmując się pracami literackiemi. Po ustanowieniu komitetu urządzającego w królestwie polskiém powołany na członka, przebył kilka lat w Warszawie, w końcu porzuciwszy ten urząd przeniósł się za granicę. Początki działalności literackiéj K. sięgają r. 1840; w tym czasie wydrukował w almanachu *Kijewlanin*, wydawanym przez Maksymowicza, kilka powiastek, osnutych na tle legend ludowych małorossyjskich. Następnie wydał tak w języku rossyjskim jak i małoruskim cały szereg poematów, drobnych poezyj, opowiadań, powieści, prac etnograficznych i historycznych, a mianowicie: „*Michajło Czarnyszenko*", romans historyczny (3 tomy, Kijów 1843). „*Ukraina. Od poczauku Ukrainy do bat'ki Chmielnickaho*" (Kijów 1843); „*Zapiski o južnoj Rusi*" (2 t., Petersburg 1856); „*Czornaja rada, chronika 1663*" (po rossyjsku i oddzielnie po małorossyjsku, Moskwa 1857); „*Gramatka*", elementarz małoruski (Petersburg 1857; 2 wyd. 1861); „*Powiest' o Borisie Godunowie i Dmitrije Samozwancie*" (Petersb. 1857); „*Kwitka i jeho powisti*" (t., 1858); „*Powiesti*" (4 t., t. 1860); „*Chata*", almanach ukraiński (t. 1860); „*Chmielniszczina, istoryczne opowidannja*" (t. 1861); „*Doswitki. Dumy i poemy*" (t. 1862). Przygotował nadto do druku wydanie dzieł Gogola i kazań w języku małorossyjskim Gieczulewica oraz czynny brał udział w wydawanym przez Bielozierskiego czasopiśmie małoruskim *Osnowa*, gdzie napisał zwłaszcza szereg artykułów o literaturze małorossyjskiéj. K. zawdzięczać także trzeba ustalenie ortografii małorossyjskiéj.

Kulm (po czesku *Chlumec*), wieś w pow. litomierzyckim, w Czechach, o 3 godziny od Cieplic (Teplic), z zamkiem i parkiem, liczy do 700 m. Pamiętna jest bitwą, stoczoną tu 29 i 30 Sierp. 1813 r., pomiędzy wojskiem sprzymierzonych a francuskiém, dowodzoném przez marszałka Vandamme, w skutek któréj ostatni był zmuszony poddać się z 10,000, straciwszy poprzednio 81 dział i 5,000 zabitych.

Kulmbach, miasto w bawarskim obwodzie Wyższéj Frankonii, przy kolei żelaznéj między Norymbergą i Hof, ma 4,800 m., wielkie browary, fabryki wyrobów glinianych, garbarnie i ogrody słynne wybornemi owocami. W pobliżu leży dawna twierdza Plassenburg, dzisiaj zamieniona na więzienie poprawcze.

Kulminacyja, ob. Górowanie.

Kulminacyjny punkt, nazywa się w balistyce ten punkt drogi wyrzuconego pocisku (paraboli), w którym tenże pocisk znajduje się w najwyższém wzniesieniu po nad poziom, przechodzący przez punkt wyrzucenia.

Kulmus (Jan Adam), doktor medycyny, biegły anatom, nadworny lekarz króla polskiego Augusta II, ur. w Wrocławiu 1689, † 1745; w 1725 został profesorem medycyny i filozofii przy gdańskiéj szkole lekarskiéj, w któréj urządził gabinety anatomiczne. Z dzieł jego szczególnéj używały wziętości „*Anatomische Tabellen*" (Gdańsk 1722), które się aż ośmiu wydań doczekały. Por. Gąsiorowskiego „*Zbiór wiadomości* i t. d." (tom II).

Kulon (*Oedicnemus*), rodzaj ptaków brodzących, którego cechy są: dziób mierny lub dłuższy od głowy, prosty, silny, nozdrza podłużne, na przestrzał otwarte; nogi podkasałe, dosyć długie, zgrubiałe, trzypalcowe, bez ksiuka, skrzydła mierne szerokie, ogon mierny, płaski, stopniowany, oko wielkie. Kilka należących tu gatunków żyje w różnych okolicach starego lądu. Sąto ptaki bardzo dzikie i ostrożne, przebywające po przestrzeniach piasczystych nadwodnych, niekiedy téż suchych. Żywią się mięczakami, robakami, owadami, młodemi ptaszkami, płazami i drobnemi ssącemi. Jednożenne, znoszą po dwa jaja, kształtu eliptycznego, o skorupie matowéj, bez żadnego gniazda, tylko w rozgrzebanym nagim piasku. Biegają bardzo szybko. Głos wydają donośny, chrapliwo gwiżdżący. Okazują wielkie powinowactwo z dropiami i żurawiami. Gatunek europejski *O. crepitans* jest dosyć pospolitym wzdłuż całego biegu Wisły; jest on wielkości gołębia, płowy, brunatno plamisty; odznacza się wielkiemi żół-

temi oczami, do sowich podobnemi. Z łatwością daje się obłaskawić; tak jest wtedy żarłoczny, że zjada dziennie około dwu funtów mięsa.

Kulpa, *Kupa* albo *Kolpa*, lewy dopływ rz. Sawy; wypływa pod Krasem, na wschodzie góry Snieżniku w Krainie i ubiegłszy mil 44 wpada pod Sisek do Sawy; spławne od Karlowca. Główne dopływy K. są: Koranda, Glina i Petrynia, wszystkie w Pograniczu Wojskowém.

Kulszowa kość czyli *siedzeniowa* (*Ischias*), u dziecka oddzielna, ma kształt łuku z dwoma wyrostkami ku górze zwróconemi, na którym wspiera się ciało w czasie siedzenia. U dorosłych, zrósłszy się z innemi kośćmi, wchodzi w skład t. z. kości bezimiennéj. Nadaje ona nazwę mięśniom, nerwom i naczyniom znajdującym się w jéj okolicy.

Kult adoracyjny (*adoratio*, *cultus latriae*), oznacza sposób oddawania czci Bogu, jako najwyższéj istności. Cześć ta wyraża się zwykle przez przyklękanie. Ktoby więc czynem tym oddawał cześć innéj jakiéj istocie (stworzonéj) jest bałwochwalcą. Ponieważ *Zbawiciel*, właściwie *Słowo* (logos), jest drugą osobą w Bogu, przeto cześć taką oddają chrześcijanie i Jezusowi Chrystusowi. W kościele rzymsko-katol. jest w zwyczaju przyklękać przed *Eucharystyją*, w któréj czci się ukryta moc i miłosierdzie Boga Zbawiciela oraz modlić się do tego sakramentu a także i do *serca Jezusowego*, podobnież przed obrazami i posągami, przedstawiającemi Chrystusa P., jego matkę, jak również różnych świętych mężów i niewiasty (ob. Adoracyja). W kościele grecko-kat. zwykle cześć tę oddają stojący przez pokłony (ob. Klęczenie).

Kulteronizm (po hiszp. *estilo culto*), zowie się w literaturze hiszpańskiéj kierunek szkoły pisarzy, któréj twórcą był Gongora (ob.), szukający szczególnéj chluby w stylu przesadnym i manierowym.

Kułtucka góra, jedna z najwyższych gór w Syberyi, w pobliżu Bajkału.

Kułtuk, osada na południowym brzegu Bajkału, któréj mieszkańcy trudnią się przeważnie połowem ryb, oraz wydobywaniem miki, kamienia lazurowego i rzadkiéj piękności marmuru białego.

Kułundyński step, rozciąga się w zachodniéj części powiatu barnaulskiego, w gub. tomskiéj. Rzeki Kułunda, Karasuk, Burla i Bagan; jezior przeszło 90, z których największe Kułundyńskie, 36 w. długie, 24 w. szerokie i 14 st. głębokie, mające obwodu 105 w., przyjmujące do siebie rz. Kułundę i połączone z jęz. kuczuckim. Jeziora obfitują w ryby; lasów bardzo mało, istniejące znajdują się w stronie południowo-zachodniéj. Klimat umiarkowany, pomiędzy + 20° a —35° R. Mieszkańcy zajmują się przeważnie hodowlę bydła, rolnictwo na niskim stopniu.

Kum, Kuma, ob. Kmotr.

Kuma, jedna z najważniejszych rzek w kraju zakaukaskim, wypływa z północnych stoków Elborusa; przy ujściu stanowi granicę pomiędzy gub. stawropolską i astrachańską i wpada kilku ramionami do morza Kaspijskiego. Jakkolwiek nie spławna, lecz przerzynając bezwodne stepy gub. stawropolskiéj, wielce jest użyteczną.

Kumanowie, zwani przez Słowian *Połowcy* (*Palóci*), przez Madziarów zaś *Kunowie* prawdopodobnie, identyczni z wymienionymi przez pisarzy bizantyńskich *Uzami* albo przez arabskich *Gussami*, naród bezwątpienia plemienia tureckiego, osiadły pierwotnie w ziemiach między Wołgę i Jaikiem, skąd wyciągnąwszy w połowie XII w. pokonali lub wyparli pokrewnych sobie Peczeniegów (ob.) i zajęli ichsiedliska w stepach południ. Rossyi, na brzegach dolnego Dniepru, aż do ujść Dunaju i wschodnich odrośli Karpat. Stąd czynili nieustanne napady do państwa byzantyńskiego i do Bułgaryi, mieszając się zwłaszcza często do spraw wewnętrznych Bułgaryi. Szczególniéj jednak sąsiednia Rossyja była narażona na ciągłe najazdy K. Potęgę ich złamali Mongołowie, przeciwko którym połączyli się K. z książętami ruskimi, ponieśli jednak klęskę na brzegach rz. Kałki (1224). Wtedy naciskani przez Mongołów schronili się K. (40,000 rodzin), pod przywództwem chana Kuthena, do Węgier (1248), gdzie ks. Bela IV wyznaczył im siedliska nad Temeszą, Maroszą i Körösz, pomiędzy Dunajem i Cisą. Kuthen osiadł w Peszcie i złożył przysięgę wierności ks. Bell IV; od tego czasu królowie węgierscy przybrali tytuł kr. kumańskich (*rex Cumaniae*). Wkrótce jednak nastąpiły nieporozumienia między K. i Węgrami, a zwłaszcza z przyczyny podejrzenia że K. sprowadzili napad Mongołów. Kuthen uchodząc hańbiącéj śmierci odebrał sobie życie, większa zaś część K. opuściła Węgry wraz z Mongołami (1242); zostałą zaś podzielił król Bela na okręgi i poddał po ich władzy palatynów. Za króla Ładysława przyjęli chrześcijanizm i otrzymali wiele przywilejów; po raz pierwszy spotykany ich 1298 na sejmie węgierskim; od tego czasu często spominają się i pod imieniem Jazygów (ob.). Król Zygmunt r. 1407 potwierdził dawne przywileje K. i Jazygów i nadał im nowe, zachowane do 1848. Obecnie okrąg *Wielkiéj Kumanii*, w górnych Węgrzech, liczy na przestrzeni 21 m. kw. przeszło 50,000 m.; *Mała Kumanija*, w dolnych Węgrzech, pomiędzy Dunajem i Cisą, składa się z trzech oddzielnych części, liczących razem na 44 m. kw. około 70,000 m. Pod względem wyznania należą K. po większéj części do kościoła ewangielicko-reformowanego; zajmują się rolnictwem, hodowlą wina, bydła i uprawą tytuniu. Na sejm węgierski posyłają 4 deputowanych.

Kumas (Konstanty Michał), uczony grek, ur. 1777 w Larissie w Tessalii, † 1836 w Tryjeście. K. tak zarówno rozmaitemi tłumaczeniami jako i własnemi pismami przyczynił się znakomicie do rozszerzenia oświaty w swym kraju. Najważniejszém jego dziełem jest historyja powszechna opracowana podług Beckera p. t. „*Historiai ton anthropinon praxeon*“ (12 t., 1826—32). Był członkiem honorowym akademii nauk w Berlinie.

Kumassi, stolica państwa Aszantów w Wyższéj Gwinei, ma około 80,000 m. W r. 1874 zajętą została przez Anglików.

Kumejki, wieś w gub. kijowskiéj, niedaleko Borowicy (nad Dnieprem) położona, pamiętna bitwą stoczoną 18 Grudnia r. 1637, w któréj Mikołaj Potocki, hetman w. kor., pobił na głowę Kozaków pod dowództwem Pawluka.

Kumejska Sybilla, ob. Sybilla.

Kumelski (Norbert Alfons), zasłużony naturalista, ur. 1801 na Ukrainie, † 1853. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie Wileńskim, kształcił się za granicą na profesora technologii. W r. 1834 pazeniósł się do Królestwa i został sekretarzem tłumaczem w komisyi rządowéj sprawiedliwości, a następnie członkiem redakcyi b. Gazety Rządowéj. Ważniejsze jego prace są: „*Krótki wykład mineralogii podług zasad Wernera*“ (2 t., Wilno 1825—26); „*Zasady Geognozyi podług Wernera*“ (1827); „*Zoologija albo Historyja naturalna zwierząt*“ (3 t., Wilno 1837); „*Rys systematyczny nauki o skamieniałościach*“ (1826): „*Cukrownictwo europejskie*“ (Warsz. 1836) i w. in.

Kumerdej albo *Kumerdey* (Błażéj), pisarz słowiński, ur. 1744 r. w Bledie (Veldes) w Krainie; sprawował rozmaite urzędy w swéj ojczyźnie, a mianowicie około 1779 był radcą komisyi szkolnéj i dyrektorem szkoły normalnéj w Lublanie, 1791 komisarzem powiatowym w Celi, 1793 komisarzem szkolnym powiatu lublańskiego, od r. zaś 1798 komisarzem powiatowym lublańskim. Był to mąż uczony, miłośnik języka i literatury ojczystéj, w sprawie podniesienia których położył wraz z Japlem wielkie zasługi. Zajmował się głównie badaniem języka ojczystego oraz innych słowiańskich. Oprócz przekładu Nowego Testamentu (2 części, Lublana 1784—86; 2 wyd., 1800—4), dokonanego wraz z Japlem, napisał następujące dzieła, znajdujące się w rękopisach: „*Gramatykę porównawczą języków słowiańskich na podstawie języka słowińskiego*“ (ręk. z 1793); „*Versuch über die krainische Rechtschreibung*“ (ręk. z 1779); „*Słownik słowińsko-niemiecki*“ (do wyr. *Lib*); „*Alphabetarium Carnislicum*“ i in. O zasługach K. mówi Kopitar w Gramatyce słowińskiéj i szafarzyk w I t. „*Gesch. d. südsl. Literatur*“.

Kummer (Fryderyk August), ur. 1797 w Meiningen, od 1822 muzyk pokojowy w Dreźnie i biegły celista, odznaczył się jako niepośledni kompozytor.

Kumo, rzeka w południowo-zachodniéj Finlandyi, w gub. abo-björneborgskiéj, wypływa z jeziora Liekowem, wpada pod Björneborg sześcioma ujściami do odnogi Botnickiéj; długa około 100 w.; szeroka od 50—150 sążni.

Kumulacyja beneficyjów, zwało się w stanie duchownym łączenie wjednéj osobie kilku obowiązków i przywiązanych do tychże obowiązków dochodów.

Kumy (*Cumae*), starożytne miasto nadmorskie w Kampanii, z portem zwanym Puteoli, upadłe w piérwszym wieku po Chr. a zburzone zupełnie przez Neapolitańczyków r. 1203. Miała tu mieszkać Sybilla kumejska, któréj przypisywano sprzedanie ksiąg sybillijskich królowi Tarkwinijuszowi Pysznemu. Blisko miasta, Cycero posiadał willę, zwaną *Cumanum*.

Kumykowie, naród plemienia turecko-tatarskiego, zamieszkały na Kaukazie, w okręgu kumykskim, pomiędzy rz. Terekiem i Sułakiem, na brzegu morza Kaspijskiego, w liczbie około 14,000; wyznają mahometanizm. Zajmują się hodowlą bydła i owiec; rolnictwo na niskim stopniu.—*Kumykski okrąg*, w prowincyi terskiéj, ma na przestrzeni 4,608 1/2 w. kw. około 36,000 m.; obejmuje obszerną *płaszczyznę kumykską* i leży na wschód od Czeczni, między rz. Terekiem i Sułakiem; zroszony rz. Aksajem, Jaryksoj, Kumbułatą i in. Grunt w większéj części urodzajny, rolnictwo jednak na niskim stopniu rozwoju.

Kumys, przetwór mleczny, polegający na tém, że cukier mleczny przechodzi w fermentacyją alkoholową, przy czém się pewna ilość kwasu węglanego wytwarza. Jestto więc płyn alkoholowy, mussujący, zawierający prócz zmniejszonéj ilości cukru i prócz produktów jego fermentacyi, inne składowe części mleka mniéj więcéj w zwykłym stosunku. Napój ten przygotowywano oddawna u narodów kirgizkich i tatarskich z mleka klaczy. Jego razem pożywne i pobudzające własności czynią go bardzo właściwym środkiem dyetetycznym przy znacznem osłabieniu ogólném, mianowicie w skutek suchot płucnych, to téż od pewnego czasu wielu suchotników wysyłano do Krymu dla podobnéj kuracyi, często z dobrym skutkiem. Od kilku lat powstały w Europie zakłady sztucznego przygotowywania K. z mleka klaczego lub krowiego. Warszawa wyprzedziła inne miasta pod tym względem i posiada (w murach swych lub bliskich okolicach) trzy takie zakłady. Kuracyja w stepach z powodu innych warunków będzie zawsze miała przewagę nad kuracyją w takich zakładach.

Kun (madz.), w złożonych nazwach miejscowości oznacza, że są one położone w okręgu Kumanów, jak *Kun-Hegyes*, *Kun-Szent-Marton* (św. Marcin), *Kun-Szent Miklos* (św. Mikołaj).

Kuna (*Martes*), rodzaj ssących drapieżnych, oddzielony od rodzaju Linneuszowego łasicy (*Mustela*) z powodu różnicy w formie zębowéj; K. mają bowiem w obu szczękach po jednym fałszywym zębie trzonowym więcéj niż inne łasice, nadto różnią się ostrzejszym pyszczkiem i delikatniejszém futrem. Należą tu większe gatunki łasicowatych, dostarczające najkosztowniejszych futer. Większa ilość mieszka w lasach i wybornie łażą po drzewach, we dnie przebywają w gniazdach ptasich i wiewiórczych, nocami polują. Żywią się ptakami i ssącemi, wyjadają jaja ptasie i tak są drapieżne, że przy zdarzonéj sposobności mordują daleko więcéj, niż są w stanie spożyć. Z dziesięciu przeszło znanych gatunków, u nas znajdują się dwa: *tumak* czyli K. *leśna*, (*M. abietum*), z żółtém podgardlem, żyjąca w lasach, i *kamionka* czyli K. *domowa* (*M. foina*), z białém podgardlem, mieszkająca w budynkach miejskich i wiejskich. Futra téj ostatniéj są więcéj cenione niż pierwszéj. Z zagranicznych zasługują na wzmiankę: K. *kanadyjska* (*M. canadensis*), któréj piękne i kosztowne futro znane jest pod nazwą elków męskich;

Soból (M. zibellina), w północnych stronach Azyi i Ameryki do 58° szer. płn., którego futra są najkosztowniejsze ze wszystkich współrodzajowych. Są ślady historyczne, że soból znajdywał się w lasach litewskich i polskich, obecnie jest już rzadkim w okolicach zaludnionych Syberyi.

Kuna, dawniéj narzędzie kary. Byłto słup drewniany z wrzeciądzem żelaznym, czyli szyną wygiętą do zamknięcia człowieka za szyję, albo też po prostu wrzeciądz żelazny, przytwierdzony do ściany, najczęściéj kościelnéj zewnętrznéj. Karę kuny wymierzali plebani, właściciele wsi oraz gromady wiejskie za cudzołóztwo, rozpustę, kłótnie, niezachowanie świąt i t. d.—*Kuna*, nazywa się u wozu, oprawa żelazna, łącząca rozworę z przednią osią.

Kuna, tak w dawnéj Rusi nazywał się jakiś rodzaj pieniędzy, w liczbie zaś mnogiéj pieniądze w ogóle. Pierwotnie zamiast pieniędzy płacono skórami kuniemi, a nazwa ta przeszło późniéj na pieniędzie skórzane i metalowe. Liczyło się na grzywnę srebra 20 kun, na kunę zaś 20 wiewiórek.

Kunat (Stanisław), ur. 1799 we wsi Michaliszkach, pow. maryjampolskim. Po ukończeniu w r. 1820 ze stopniem magistra praw uniwersytetu warszawskiego, wysłany został kosztem rządu za granicę, celem dalszego sposobienia się na profesora technologii. Mianowany po swoim powrocie w r. 1823 profesorem nauki handlowéj, po roku 1831 osiadł stale we Francyi. Oprócz kilku rozpraw, ogłosił drukiem: „*O zasadach ekonomii politycznéj i o podatku przez D. Ricarda*“, tłumaczenie z francuskiego (2 tomy, Warsz. 1826—27). W Paryżu redagował wspólnie z Ksawerym Bronikowskim czasopismo p. t. Feniks, wychodzące w r. 1833.

Kunaxa, miejscowość w Babilonii, około 10 mil odległa od Babilonu, pamiętna zwycięstwem, odniesioném 401 prz. Chr. przez Artaxerxesa, nad bratem swoim Cyrusem Młodszym.

Kuncewicz (Jozafat), arcybiskup unijacki połocki i witebski, urodz. 1579 roku we Włodzimierzu Wołyńskiém; będąc w Wilnie około 1604 zbliżył się z mnichami unijackiemi klasztoru troickiego, wstąpił do tegoż zakonu i oddał się studyjom teologicznym. Za przykładem biskupa Pocieja i archimandryty Rudzkiego został gorliwym zwolennikiem unii i przyjacielem jezuitów. Popierał w Wilnie i w okolicach uniję, wszelkiemi środkami. Za swą gorliwość mianowany archimandrytą a w końcu (1618) arcybiskupem płockim i witebskim wyznanie prawosławne było wówczas na Białorusi jeszcze dość silném; mimo to przy pomocy rządu objął K. władzę i zaprowadził uniję w swéj dyjecezyi; przeciwnicy, a zwłaszcza w Mohilewie i Orszy były surowo karane. Gorliwość K. w zaprowadzeniu unii i nienawiść przeciwko kościołowi greckiemu nietylko że oburzyły nań mieszkańców prawosławnych Białorusi, ale spowodowały ostrzeżenie ze strony władzy świeckiéj i duchownéj, a zwłaszcza w. het. lit. Lwa Sapiehy i metropolity Rudzkiego. Um. w Witebsku 1623. Życiorysy K. są liczne; dawniejsze wymienia **Jocher** w *Obrazie bibl.-historycznym*.

Kunduriotis (Łazarz), patryjota grecki, u. . 1768 na wyspie Hydrze, gdzie równie jak brat jego *Jerzy Kunduriotis*, był jednym z najbogatszych właścicieli okrętów kupieckich. W 1821 r. przy rozpoczęciu wojny o niepodległość Grecyi poniósł tak wielkie ofiary patryjotyczne, że skutkiem tego obaj bracia zupełnie zubożeli. Mimo wielkich zasług dotknięty niewdzięcznością i oszczerstwem ziomków, † Łazarz 1852 na wyspie rodzinnéj.—Brat jego, *Jerzy* **Kunduriotis** osobiście brał udział w walce o niepodległość; w r. 1824 był prezesem rady wykonawczéj i urząd ten sprawował do roku 1827 z wielkiém powodzeniem przeciwko stronnictwu angielskiemu. W r. 1843 był jeszcze prezydującym w greckiéj radzie stanu; † 1858.

Kunduz, Chunduz, państwo w zachodniéj części Azyi Wyższéj (Turkestanie), obejmuje całą przestrzeń od Amu na północy i Hindukusz na południu, Turkomanii na zachodzie i Belur na wschodzie. Kraj to żyzny i dobrze nawodniony; powierzchnia dochodzi 2,000 mil kw. a ludność 500,000 m. Miasto *Kunduz*, rezydencyja zimowa panującego księcia.

Kunegunda (św.), żona cesarza Henryka II (ob.), córka hr. Sygfryda Luksemburgskiego; podług podania miała żyć z mężem w stanie dziewiczym, co jednak nie zgadza się z tą okolicznością, że Henryk II oskarżał żonę na sejmie w Frankfurcie o bezpłodność oraz o tajemne stosunki z księżmi. Dla okazania swéj niewinności przeszła obnażonemi stopami po rozpaloném do czerwoności żelazie. Po śmierci męża osiadła jako zakonnica w zbudowanym przez się klasztorz Kaufungen pod Kassel i tu † 1038 lub 1040. Przez papieża Inocentego II ogłoszona ze świętą. Kościół katolicki obchodzi jéj pamiątkę 3 Marca.

Kunegunda, z polska *Kinga* (św.), królowa polska, córka Beli IV, króla węgierskiego, ur. 1224; 1239 zaślubiona Bolesławowi Wstydliwemu, królowi polskiemu, przyniosła mu w posagu 40,000 grzywien, a podług podania sól węgierską, która się w Bochni i Wieliczce pod ten czas znalazła i chociaż już Naruszewicz dowodnie wykazał że nierównie dawniéj znano w Polsce sól bocheńską i wielicką, to jednak pewna że za czasów K. rozwinęło się jéj wydobywanie, prawdopodobnie za pomocą sprowadzenia górników węgierskich. 1257 otrzymała od męża tytułem wiana ziemię sandecką; po śmierci męża (1279) założyła w Starym Sączu klasztor klarysek i, uposażywszy go przywilejem 1280, zamieszkała w nim aż do † 1292. Cnotą czystości i wielkiéj pobożności, wykonywanéj w całém swém życiu, zjednała sobie imię świętéj. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi pamiątkę św. K. 24 Lipca.

Kunersdorf, wieś w obwodzie pruskiéj regencyi frankfurckiéj, w pobliżu Frankfurtu nad Odrą, pamiętna bitwą, stoczoną tutaj 12 Sierp. 1759, w któréj Prusacy, pod dowództwem króla Fryderyka II, zostali pobici przez wojska rossyjskie i austryjackie, dowodzone przez Sołtykowa i Loudona.

Kungur, m. pow. gub. permskiéj, nad rzeką Sylwą, około 11,000 m.—*Kungurski powiat*, ma na

przestrzeni 10,511 w. kw. przeszło 109,000 m.; powierzchnia górzysta, przerznięta odnogami gór Uralskich, grunt gliniasto-piaszczysty; lasów dostatek. Mieszkańcy zajmują się uprawą roli, hodowlą bydła, myślistwem oraz górnictwem.

Kunica, ob. Cunagium.

Kunicki (Leon), powieściopisarz, ur. 1828 w Siedliszczach na Podlasiu, † 1873 w Warszawie. Ukończywszy kurs nauk gimnazyjalnych w Warszawie, urzędował czas jakiś w banku polskim, a następnie osiadł na roli we wsi rodzinnéj. Wystąpiwszy na niwę literacką, zaczął od formy powieściowéj. Nie posiadając jednak ani dominujących zdolności twórczych ani też odpowiedniego przygotowania naukowego, nie stworzył w tym kierunku nic znakomitego. Dobił się jednak pewnego uznania jako szkicownik. Z powodzeniem przedstawiał typy swéj okolicy i obrazki z życia różnych warstw ludności wioskowéj, zalecające się wiernością rysów i wybitną charakterystyką, a świadczące także o darze spostrzegawczym autora. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy: „*Krajowe obrazki i zarysy*“ (Warsz. 1851); „*Nadbużne obrazy i powieści*“ (3 t.); „*Iwanko*“; „*Obrazki z mojego sąsiedztwa*“; „*Djak*“ i t. d. W warszawskich czasopismach ilustrowanych pomieszczał dość udatne *typy charakterystyczne* własnego ołówka.—Życiorys w „*Tyg. Ilustr.*“ (N. 265, r. 1873).

Kunicz, *Cunich* (Rajmund), sławny poeta łaciński zeszłego wieku, ur. 1719 r. w Dubrowniku, † 1794 w Rzymie; wstąpił do zakonu jezuitów, nauki odbył w Rzymie, następnie nauczał w Fermie, Castellu i Florencyi a ostatnio od 1749 był w Rzymie profesorem retoryki. Napisał wiele łacińskich *elegij* i *epigramatów*, częścią oryginalnych, częścią przełożonych z greckiego, wydanych wielokrotnie w Rzymie, Weronie i t. d.; daléj przełożył *Sielanki* Teokryta, oraz wybor z *Epigramatów* greckich (wyd. w Rzymie i w Wenecyi). Najwięcéj jednak wsławił się mistrzowskim przekładem *Ilijady* (wyd. w Rzymie i w Wenecyi), który znawcy pod względem formy stawiają na równi z utworami Wergila.

Kunigk (Jan Jerzy), kanonik i oficyjał w Frauenburgu, administrator biskupstwa warmińskiego, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII w., ogłosił drukiem: „*Jus Culmense, correctum una cum processu juris pro diocesi Varmiensi*“ (Braunsberga 1711).

Kuniglis, herb rodziny t. n. na Żmudzi, przedstawia w polu zieloném zająca w skoku; w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Kuniów, miasteczko na Wołyniu, o 2 mile od Ostroga, posiada bogate łomy piaskowca.

Kunów, osada w gub. radomskiéj, powiecie opatowskim, położona nad rzeczką Kamienną i strumieniem Ciołek; liczy 1,186 m.

Kunowskie jezioro, leży w królestwie polskiém, gub. lubelskiéj, pow. lubartowskim, na gruntach dóbr Lubartowa; zajmuje 120 morgów przestrzeni.

Kunth (Karol Zygmunt), znakomity botanik, ur. 1788 w Lipsku, † 1850. Będąc w młodości urzędnikiem w zarządzie handlu morskiego w Berlinie, zyskał względy Humboldta przez zamiłowanie nauk przyrodzonych, przy jego pomocy otrzymał wstęp na wykłady uniwersyteckie i poświęcił się botanice. Pierwszym owocem jego prac była „*Flora berolinensis*“ (1813, 2 wyd. 1838). Po śmierci Wildenowa otrzymał polecenie dalszego porządkowania roślin, zebranych przez Humboldta i Bonplanda. Przeniosłszy się następnie do Paryża ogłosił tam „*Nova genera plantarum*“ (7 t. 1815—38), monografije czułków i traw i inne prace. Założył nadto tam zielnik zawierający 30,000 gatunków. W r. 1829 wrócił do Berlina, gdzie został profesorem botaniki. Tam jeszcze ogłosił „*Handbuch der Botanik*“ (1831), „*Enumeratio plantarum omnium huncusque cognitarum*“ (5 t., Stuttgard 1833—50) i w. in.

Kuntz (Karol), ur. 1770 r. w Manheim, dyrektor galeryi w Karlsruhe, † tamże 1830, znakomity malarz zwierząt i pejzażów, którego prace odznaczają się wzorowym rysunkiem i pięknością kolorytu. Jego synowie: Rudolf **Kuntz**, ur. 1797 i Ludwik **Kuntz**, ur. 1811, znani są także jako malarze w rodzaju ich ojca.

Kunzen (Fryderyk Ludwik Emil), ur. 1761 w Lubece, † 1817, kapelmistrz w Kopenhadze. Oprócz opery *Holger Danske* i *Fest der Winzer*, skomponował kilka oper duńskich, kantat i oratoryjów.

Kuopio, m. stołeczne gub. kuopioskiéj w Finlandyi, nad jeziorem Kallavesi, przeszło 5,000 m.—*Kuopioski powiat*, ma na przestrzeni 5,226 w. kw. około 47,660 m.; powierzchnia pokryta w większéj części wodami, ku północy górzysta; grunt nieurodzajny. —*Kuopiowska gubernija*, w wschodniéj części Finlandyi, ma na 37,406 w. kw. przestrzeni ok. 226,000 m. Powierzchnia przerznięta górami Maanselkie i pokryta wodami (około 40% całéj przestrzeni); pod gruntami ornemi znajduje się zaledwo 6%, reszta przypada na lasy i góry. Klimat surowy, zima długa (około 6—7 miesięcy) i ostra, lato krótkie i gorące; bystry przechód od jednéj do drugiéj pory roku. Mieszkańcy obok rolnictwa (sieją głównie żyto, jęczmień i owies) zajmują się hodowlą bydła, przeważnie owiec, myślistwem, rybołóstwem, przemysłem leśnym oraz dobywaniem żelaza. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernija na 6 powiatów: kuopioski, idensalmijski, ilomancki, libelicki, pieliserwijski i rautalampijski.

Kupała, w południowéj i zachodniéj Rossyi święto ludowe, obchodzone w wiliję św. Jana Chrzciciela. Jestto podobnie jak kolada, kolęda (ob.) święto słońca, wspólne pod różnemi nazwami nietylko wszystkim narodom słowiańskim ale i wielu innym. Istotnymi obrzędami święta tego są: zbieranie ziół, kąpanie się oraz zapalanie stosów i przeskakiwanie przez nie. Piérwszy obrządek opiera się na wierze, że słońce doścignąwszy największéj siły w ciągu roku, udziala cudownych własności roślinom; kto np. ma kwiat paproci ten rozumie rozmowę zwierząt i drzew i widzi ukryte skarby. Słońce wywierające silny wpływ na całą naturę, wywiera go też i na wodę, stąd wiara w uzdrawiającą moc kąpieli w tym dniu. Zapalenie stosów, niezbędne pod-

czas zebrań nocnych, było także konieczném do składania ofiar; skakanie zaś przez ogień ma znaczenie oczyszczenia. W niektórych miejscowościach podczas K., podobnie jak i podczas wiosennego święta słońca, topią wyobrażenie zimy lub śmierci: Marę, Maranę, Marenę. Dawniejsi pisarze przyjmowali K. za bóstwo urodzajności.

Kupelacyja, postępowanie mające na celu oddzielenie srebra i złota od przymięszanych do nich metali nieszlachetnych; używa się głównie w probierstwie i polega na dodaniu ołowiu do badanego alijażu, z którym się topiąc, utlenia się na powietrzu i wraz z powstałemi tlenkami innych metali przymięszanych, wsiąka w dziurkowate ściany naczynia (kupeli), w którém topienie się odbywa.

Kupelwieser, malarz historyczny, ur. 1798 w Piesting w niższéj Austryi, † 1862 w Wiedniu; pracował w kierunku nowéj szkoły niemieckiéj, a mianowicie szkoły Overbeck'a. Jego obrazy przedstawiają po większéj części tylko przedmioty biblijne i legendowe.

Kupetcki, Kupecky (Jan), znakomity malarz czeski, ur. 1667 w Pezinku w Węgrzech, kształcił się w Wiedniu a następnie w Wenecyi i Rzymie. Wykonał tu wiele prac dla królewica polskiego Aleksandra Sobieskiego, nie zaniedbując przytém pilnie studyjować starych malarzy włoskich, a zwłaszcza Correggia, Guido Reni'ego i Tiziana. Przebywszy 22 lat we Włoszech udał się na wezwanie ks. Adama z Lichtenszteinu do Wiednia i tu zyskał przyjaźń cesarza Józefa I i Karola VI. Pod koniec życia nieczując się bezpiecznym z powodu wyznania (był bratem czeskim), przeniósł się do Norymbergi i tam † 1740. Najwyżéj stanął jako malarz portretów, których wykonał wielką ilość i które obok wierności, odznaczają się wybornym kolorytem.

Kupffer (Adolf Teodor), zasłużony fizyk i meteorolog, ur. 1799 w Mitawie, † 1865; był przez długi czas dyrektorem centralnego obserwatoryjum fizycznego w Petersburgu i na tém stanowisku rozwinął znakomitą działalność. Urządził strażnice ostrzegawcze wzdłuż wybrzeży państwa rossyjskiego. Poszukiwania jego nad areometryją spowodowały wprowadzenie do Rossyi nowego alkoholometru; odnoszące się do tego prace ogłosił p. t. „*Handbuch der Alkoholometrie*“ (Berlin 1865). Wiele jego rozpraw odnoszących się do meteorologii i magnetyzmu ziemskiego mieści się w różnych czasopismach.

Kupiańsk, m. pow. gub. charkowskiéj, nad rz. Kupianką, dopływem Oskoła; ma 4,400 m. — *Kupiański powiat*, ma na przestrzeni 6,068 w. kw. przeszło 182,000 m.; powierzchnia po większéj części równina, zwilżona rzekami Oskołą, Krasną, Żerebcem i in.; grunt urodzajny. Główne zajęcie mieszkańców hodowla bydła i rolnictwo, zbyt jednak na płody rolne niewielki i ceny niskie.

Kupido, Kupidyn (po gr. Patos), właściwie żądza, namiętność, był u Rzymian bożek miłości, tenże sam co u Greków Amor lub Eros.

Kupiskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomierskim. Składało się z miasta Kupiszki z obszernemi dobrami, przyległemi rzeki Ławeny, na pograniczu Żmudzi. W wieku XVIII posiadali je Tyzenhauzowie, a w r. 1771 Czartoryski, kanclerz w. w. ks. lit., opłacając z niego kwarty złp. 7,090, a hyberny złp. 3,084. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj wyznaczyły oddzielną komisyję z trzech urzędników dla ostatecznego oznaczenia granic tego sstwa; uchwałą zaś sejmową z r. 1780 zabezpieczono Eleonorze księżnie Czartoryskiéj, kanclerzynie litewskiéj, dożywocie z dochodów sstwa kupiskiego i pieniańskiego tak za życia Adama księcia Czartoryskiego i małżonki jego Elżbiety z Flemingów, jak i w przypadku przeżycia onych.

Kupkówka, toż co psia trawa, ob. Dactylis.

Kupon (z franc.), asygnacyja lub kwit drukowany, dołączany w pewnéj ilości na cały szereg lat czy półroczy do papierów publicznych, listów zastawnych, akcyj i t. p. na procent od wniesionego na ten papier kapitału, posiadaczowi przypadający. K. zwykle brzmią na okaziciela; przy wypłacie procentu, zwrócony kassie K. jest dla niéj kwitem.

Kur, lub *Kura* u starożytnych *Cyrus*, rz. w kraju zakaukaskim, wypływa ze stoków Sagan-Dagh w tureckim ejalecie Erzerum i ubiegłszy mil 140, wpada pomiędzy Baku i Leukoranem wieloma ujściami do morza Kaspijskiego. Z prawéj strony przyjmuje rzekę Araks, wypływającą z Armenii, długą przeszło 100 m., z lewéj Argawę.

Kur (*Gallus*), rodzaj ptaków grzebiących, mający za cechy: dziób mierny ale silny, sklepisty; na głowie grzebień czerwony mięsisty, lub czub pierzasty, pod żuchwą płatki mięsiste; nogi mierne, silne, u samca ostrogą szponiastą uzbrojone; skrzydła mierne, zaokrąglone, o lotkach stopniowanych, ogon mierny, zadarty, o 14 sterówkach daszkowato ułożonych; pokrywy ogonowe długie, wąskie, łukowate. K. *domowy* (*G. domesticus*), którego samiec zowie się *kogutem*, samica *kurą*, jest najbardziéj rozpowszechnionym ptakiem domowym. Przedstawia niesłychane mnóstwo odmian, różniących się nie tylko barwą, ale kształtem i wielkością. Nie można na pewno podać od jakiego gatunku pierwotnego kura domowa pochodzi. Powszechnie wyprowadzano ją dawniéj z gatunku indyjskiego (*G. Sonnerati*), obecnie z gat. *G. bankiva*, niedawno odkrytego na Jawie. Zapewne jednak różne odmiany pochodzić mogą od różnych gatunków dzikich, których kilka znamy, a liczba odmian mnoży się przez krzyżowanie. Rasy wielkie pochodzić mogą z gat. *G. giganteus*, gdzie należą odmiany *kochinchińska* i *bramaputra*, barwy srebrzystoszaréj, z mocnym połyskiem. Do K. *czubatych*, mających czuby w miejsce grzebienia, należą odmiany *polska*, *hamburska*, *angielska*. Hodowla K. rozpowszechniona jest obecnie na całéj ziemi. Przy dobrym pokarmie K. znoszą jaja przez cały rok, z wyjątkiem Grudnia i Stycznia, dobra kura znieść ich może rocznie 100—150; po 6 roku życia ustaje ich płodność, żyją zaś około 10 lat. Kura pielęgnuje starannie swe młode, które do wzrostu potrzebują około roku. Kogut zapładniać mo-

że około 15 samic i żyje dłużéj. Jest to ptak zu chwały; czujny, a walki kogutów znane już w Grecyi, dziś są lubione jeszcze w Anglii i wielu innych krajach. Pożywienie ich może być bardzo rozmaite, lecz muszą być dobrze karmionemi dla płodności. Znane są różne choroby kur, do nieprzyjaciół ich należą ptaki drapieżne, lis, kuna, kot, szczur i in. Pasożytami ich są właściwe wszy, które je często niszczą, i kilka gatunków tasiemców. Wytrzebione koguty zowią się kapłonami, wytrzebione kury pulardami; stają się wtedy daleko tłuściejszemi. K. hodują się dla mięsa i jaj; używa się też ich pierzy, piór z ogonów na pióropusze, gnoju na nawóz. W mitologii zajmował K. właściwe stanowisko jako wzór czujności, był poświęcony Marsowi, Eskulapowi i innym bogom. W Rzymie K. święte były pielęgnowane przez augurów. U sławian pianie koguta miało odpędzać dyjabła. Litwini dla przebłagania bogów zabijali koguta. Zresztą i w życiu domowém ludu naszego K. znaczną odegrywa rolę.—Porów. Temminck „*Hist. nat. des Gallinacées*“ (Amsterdam 1815), Wegener „*Hühnerbuch*“ (1861).

Kur, herb, przedstawia koguta białego, obróconego w prawą stronę tarczy w polu czerwoném.

Kurakin, ród książęcy rossyjski, wywodzący swój początek od Gedymina, w. ks. litewskiego, zwany dawniéj *Bułhakowymi*, od Jana Wasilewicza *Bułhaha*, potomka Gedymina, a ojca 4 synów, z których *Kuraka* jest protoplastą rodu K.

Kuranda (Ignacy), publicysta i polityk austryjacki, ur. 1811 w Pradze. Ukończywszy studyja filozoficzne w Wiedniu, poświęcił się zawodowi literackiemu. Pisywał artykuły polityczne i naukowe do różnych dzienników, a 1837 ogłosił dramat „*Die letzte Weisse Rose*“, który w Wiedniu był zakazany, ale miał powodzenie na wielu scenach niemieckich. Przeniosłszy się zagranicę, założył w Brukselli 1841 czasopismo niemieckie „*Grenzboten*“ które przeniósł następnie do Lipska i uczynił zeń organ pośredniczący między Austryją i Niemcami. Po wypadkach Marcowych 1848 r. wrócił do Wiednia, czynny brał udział w ówczesnych politycznych sprawach niemieckich; dziennik swój odstąpił G. Freytagowi i Jul. Schmidtowi, a następnie założył nowy „*Ost—Deutsche-Post*“, w którym występował nieprzyjaźnie przeciw narodowościom słowiańskim, broniąc interesów niemieckich. Zaniechał jednak dalszego wydawnictwa po wystąpieniu Austryi ze związku niemieckiego. Od 1861 jest ciągle niemal wybierany do rady państwa. Z pism K. najgłówniejsze: „*Belgien seit seiner Revolution*“ (Lipsk 1846).

Kurant (z franc.), moneta obieg w kraju mająca, t. j. pieniądz zastosowany do stopy menniczéj krajowéj, gdy tymczasem bilon jest monetą pośledniejszéj wartości. Na giełdach i K. miewa niekiedy wartość zmienną.

Kurara trucizna, któréj macierzysta roślina nie dobrze jest znaną. K. ma stanowić zwykły jad, używany przez dzikich dla zatrucia strzał. K. sprowadza paraliż wszystkich mięśni dowolnych (wraz z oddechowemi) i z tego powodu bardzo iest pożyteczną przy doświadczeniach fizyjologicznych z żywemi zwierzętami. Zastosowanie jéj w medycynie, mianowicie przy rozległych kurczach, otruciu strychniną, dotychczas nie zostało jeszcze ustalone.

Kuratela (z łac.), czuwanie, opieka nad osobą, niezdolną do wykonywania działań prawomocnych. Osoba, wykonywająca kuratelę, zowie się kuratorem. Główne jego zadanie stanowi albo zarząd majątku będącego w kurateli, albo też zgoda i akceptowanie niektórych czynności zostającego w kurateli, dla nadania im prawoważności. W Rzymie kurateli podlegali marnotrawni (prodigi), szaleni (furiosi), nieletni (minores viginti quinque annis). Te przyczyny do ograniczenia lub pozbawienia własnéj woli i przydania ubezwłasnowolnionym opiekuna lub też doradcy sądowego przyjęły po większéj części i nowsze prawodawstwa. Por. K. C. P. ks. I tyt. XI; K. C. Fr. ks. I tyt. XI.

Kurator, w dawnych prawach polskich był doradca lub opiekun, który także opiekował się szalonymi (mente capti) i marnotrawnymi. Stąd poszedł wyraz *Kuratoryja*, czyli opieka nad osobami bezwłasnowolnemi; kuratoryję nad szlachtą ustanawiał król, a to stosownie do konstytucyi z 1638 r. Por. Vol leg. t. III, t. 952.

Kurbasy, nazwa ludowa niektórych odmian tykw i bani, czyli dyni.

Kurbscy, ród książęcy rossyjski, pochodzący od Teodora Rościsławicza, ks. smoleńskiego i jarosławskiego, żyjącego w XIII w., potomka Włodzimierza Monomacha. Wnuk jego Wasili Groźny panował na Jarosławiu w XIV w.; od niego pochodzą między innymi i ks. K., wspominani w historyi od połowy XV w.—Z rodu tego wsławił się najwięcéj **Kurbski** (Andrzéj Michałowicz, ks.), bojar i wojewoda cara Iwana Groźnego, urod. około 1528 r. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, odznaczył się jako stolnik w wyprawie kazańskiéj, wskutek czego mianowany został wojewodą w Prońsku; r. 1552 rozbił w okolicach Tuły Tatarów krymskich i jakkolwiek ciężko ranny wziął udział t. r. jeszcze w wyprawie na Kazań; dowodząc prawém skrzydłem, zaszczytnie odznaczył się zarówno podczas wzięcia miasta jak i podczas ścigania Tatarów. Zyskawszy odtąd przychylność Iwana Groźnego, został bojarem po stłumieniu powstania pomiędzy mieszkańcami chańskiego. Podczas wojny w Liwonii szczęśliwie dowodził K. wojskiem ruskiém, aż skutkiem klęski, poniesionéj w bitwie z Polakami pod zamkiem Newlem, obawiając się gniewu carskiego, przeniósł się r. 1563 do Polski i oddał się pod opiekę króla Zygmunta Augusta, od którego łaskawie przyjęty, walczył w szeregach polsko-litewskich przeciwko swéj ojczyźnie, zwłaszcza pod Połockiem i Wielkiemi Łukami (1564—65); za zasługi swe otrzymał starostwo kowelskie na Wołyniu i starostwo krewskie w województwie wileńskiém, powiększone późniéj włościami Upicką i Smedyńską. Spokrewniwszy się przez małżeństwo z księżną Holszańską z wielu najznakomitszemi domami litewskiemi, z powodu licznych zatargów familijnych i majątkowych, prowadził żywot pełen goryczy i niepokojów, śród których † r. 1587 czy

1588. K. było człowiek wielce uczony na swój czas; przekładał Cycerona i niektóre pisma Ojców kościoła; opisał daléj wzięcie Kazania, wojnę liwońską; ciekawą jest jego korespondencyja z carem Iwanem Groźnym (4 listy księcia i 2 Iwana). Najważniejszém dziełem K. jest *„Istorija kniazia wielikago moskowskago dieł* i t. d.“, obejmująca opis życia Iwana IV, począwszy od jego lat dziecinnych, aż do r. 1578. Pisma K. wydane zostały po raz pierwszy przez M. Ustriałowa, p. t. *„Skazanija kniazia* K.“ (Petersb. 1833, 2 wyd. 1842).—Porów. *„Zizń kn. K. w Litwie i na Wołyni*“ (2 t., Kijów 1849); Gorskiego *„Żizń i istoriczeskoje znaczenie kn.* K.“ (Kazań 1858).—Syn K., ks. *Dymitr*, przyjął wyznanie katolickie; na synach jego: Andrzeju i Janie wygasł ród K. na Litwie a wkrótce także i na Rusi.

Kurcyjusz (Curtius Marcus), młodzieniec rzymski, który, według dawnego podania, poniósł śmierć bohaterską dla dobra swéj ojczyzny, w sposób następujący: W r. 362 prz. Chr. otworzyła się głęboka przepaść na forum rzymskiém. Zdaniem kapłanów krajowi groziło, gdyby ta przepaść się nie zamknęła, wielkie niebezpieczeństwo, którego możnaby uniknąć, gdyby Rzym pogrążył w niéj to, co mógł mieć najlepszego. K. tłumacząc takowe zdanie kapłanów, uważał zbroję i odwagę za rzecz najlepszą i okryty zbroją wraz z rumakiem swoim rzucił się w otchłań, która się natychmiast zamknęła.

Kurcyjusz Rufus (Quintus), dziejopis rzymski, żył według jednych za panowania Augusta, według drugich w II w. po Chr. gdy tymczasem inni jeszcze odnoszą życie jego do epoki Konstantyna lub Teodozyjusza. Znane jest pod jego imieniem dzieło: *„De rebus gestis Alexandri Magni*“, obejmujące historyję Aleksandra W. Wartość historyczna téj pracy bardzo wątpliwa; osnową swoją więcéj bowiem podobniejsza do jakiegoś romansu, niż do rzeczywistych dziejów Aleksandra. Język jego w ogóle czysty i szlachetny, styl piękny, niekiedy wszelako przesadny i deklamatorski. W wiekach średnich dzieło to było niezmiernie poczytne. Najlepsze ed. sporządzili: Mützell (2 t., Berlin 1841) i Zumpt (Brunśw. 2 ed. 1864). Na język polski tłumaczył K. ks. Wargocki (Krak. 1618), a oddzielne mowy ks. Wulfers (Warsz. 1780).

Kurcyjuszowa (Józefa z *Możdżeńskich*), artystka teatrów warszawskich, ur. 1811 w Krakowie. Od r. 1839 występowała na scenie warszawskiéj, najprzód pod imieniem Estelli, a po wyjściu za mąż pod właściwém nazwiskiem. Odznaczała się głównie w rolach charakterystycznych komedyj Fredry i Korzeniowskiego; publiczność słusznie przyklaskiwała jéj niepospolitemu talentowi.

Kurcz, herb litewski, przedstawia głoski *F* i *K* w monogramie, między któremi znajdują się z lewéj strony księżyc, a z prawéj gwiazda w polu czerwoném, zaś w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Kurcz (*Spasmus*), jestto chorobowy stan mięśni, w którym one bez udziału woli znajdują się w stanie stałego ścięgnięcia. Przyczynę K. stanowią albo chorobowe podrażnienia odpowiednich nerwów, jak ucisk i t. p., albo podrażnienia ośrodków, lub wreszcie odruchowe (ob. odruchy) sprawy chorobowe w innych miejscach. Stąd znaczenie patologiczne K. jest bardzo rozmaite. Stosownie do zajętego mięśnia K. objawia się rozmaicie, w kończynach objawia się nieruchomością i skrzywieniem, na twarzy najdziwaczniejszą często mimiką, w mięśniach strum głosowych silną dusznością, w mięśniach żołądka wymiotami i t. d. Często skurczeniu mięśni towarzyszy ból silny.

Kurczyński (Stanisław), malarz, ur. 1780 w Warszawie, † 1822. Wszedłszy do wojska polskiego, był 1808 porucznikiem gwardyi narodowéj, następnie został profesorem topografii i rysunków w szkole artyleryi i inżenieryi. Był biegłym rysownikiem i malował farbami wodnemi.

Kurdesz (po tur. *Kurdasz*, brat), wyraz używany w dawnych pieśniach litewskich przy ucztach, kończący często ich strofki, np. Héj Kurdesz! Kurdesz! nad Kurdeszami!

Kurdwanowski (Jakób), biskup płocki, rodem z Kurdwanowa w sochaczewskiém; po ukończeniu akademii krakowskiéj obrał stan duchowny i był proboszczem w Biały. Udawszy się następnie do Bolonii, gdzie otrzymał stopień doktora prawa, został 1471 audytorem sądu nadwornego apostolskiego, a 1396 biskupem płockim. Posłował na sobory pizański (1409) i konstancyjeński (1415). Towarzyszył królowi na wyprawie 1410 przeciw krzyżakom i na zjeździe horodelskim 1413, † 1425 w Kurdwanowie.

Kurdowie, naród irański, bardzo wojowniczy i rozbójniczy, który częścią koczuje a częścią stale jest osiadły na południowo-wschodniéj pochyłości Armenii górzystéj i północno-zachodnim stoku gór Zagros, w okolicach górnego biegu rzeki Tygru. K. zostają pod zwierzchnictwem Turcyi, Persyi, a w części także i Rossyi. Kraj ich, **Kurdystan**, obejmuje około 2,000 mil kw. i 2—3 milijonów ludności. Stolicą części tureckiéj jest Bedlis, perskiéj Kermanszah. Język kurdyjski, pochodzenia medo-perskiego, jest spokrewniony z językiem nowo-perskim i uległ silnemu wpływowi języka tureckiego i arabskiego.—Porów. Richa *„Narrative of a residence in Koordistan*“ (2 t., Londyn 1836); Wagnera *„Reise nach Persien und nach dem Lande der Kurden*“ (2 tom., Lipsk 1852); Lercha *„Forschungen über die Kurden*“ (2 t., Petersburg 1857—58).

Kureci, synowie Apollina i Thalii, w starożytności kapłani Rhei i Zeusa na wyspie Krecie, którzy przy obrzędach odbywali krzykliwe tańce wojownicze.

Kurek, ptak drewniany, wyobrażający koguta, do którego, jako do celu w bractwach strzeleckich, po miastach strzelano. Stąd odznaczający się celnemi strzałami nazywany bywa królem kurkowym.

Kurek (Karol), agronom, urod. 1800, po odbyciu nauk w Prusach, zarządzał dobrami ks. Zajączka, w 1835 został nauczycielem języka niemieckiego w b. instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie. Ogłosił: *„Rady dla poczynających w praktyce gospodarskiéj*“ (Warsz. 1841); *„Uwagi praktyczne nad warzeniem piwa*“ (Warsz. 2 t.); *„Uwa-*

gi nad gorzelnictwem krajowém“ (w *Zasadach technologii* Bełzy, t. I).

Kurelac (Frańciszek), pisarz słowiński, ur. 1810 r. w Bruwnie, uczył się w Hradcu i Zagrzebiu, następnie przebywał w Wiedniu i Peszcie, zajmując się nauczaniem języków francuskiego i włoskiego. Odznaczył się podczas ruchów 1848, będąc użyty przez rząd narodowy chorwacki do agitowania w walce przeciwko Madziarom. Od 1849—53 nauczyciel jęz. chorwackiego w Rjece, od 1860 wykładał jęz. starosłowiański w seminaryjum w Djakowie. Zajmował się przeważnie badaniem języka ojczystego. Drobne jego pisma wyszły p. t. „*Fluminensia*“ (Zagrzeb 1862); poprzednio oprócz innych wydał: przegląd języka i literatury serbsko-chorwackiéj, p. t. „*Recimo koju*“ (Karłowce 1860).

Kureń, chata drewniana, dymna, nie mająca komina, w któréj ogień pali się na środku izby, a dym uchodzi szczelinami. W stolicy Zaporoża czyli Koszu, a raczéj Siczy, był obszerny plac, na którym stało 38 budynków drewnianych w kształcie koszar, zwanych kureniami; w K. mogło się pomieścić więcéj niż 600 Kozaków. Naczelnik kurenia nosił miano *atamana kurennego*. Dla K. swych mieli Kozacy patryjarchalny szacunek.

Kurgan, m. okręgowe w gub. tobolskiéj, na lewym brzegu Tobola, przeszło 6,000 m.—*Kurgański okrąg*, ma na przestrzeni 20,619 w. kw. około 106,000 m.; powierzchnia falowata, grunt nader urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, rybołóstwem, wyprawą skór i handlem zamiennym z Kirgizami.

Kurhan, mogiła, grobowiec, wzgórze grobowe (wedle Muchlińskiego wyraz ten pochodzi z perskiego *gur-chane*, dom mogiły, lub tatarsko-dżagotajskiego *kurgon*, twierdza, wedle Skalkowskiego zaś jest wyraz zepsuty w ruskiem narzeczu ludowém zam. *krugon*). K. nazywa się *mogiłą*, gdy jest cały, a *majdanem*, gdy rozkopany we środku. Na Podolu nazywa je lud *kutołowami*. Stepy Wołynia, Ukrainy i Podola, szczególniéj noworosyjskie i besarabskie, na przestrzeni od Kremeńczuka do brzegów Dunaju, do mórz Czarnego i Azowskiego pokryte są tymi kurhanami. Czyt. M. Grabowskiego „*Ukraina dawna i teraźniejsza*“ (Kijów 1858).

Kurhanowicz (Tomasz), ur. 1801; † około 1865. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, rozpoczął 1824 zawód nauczycielski; od 1846 był profesorem akademii duchownéj rzymsko-katolickiéj w Warszawie a obok tego nauczycielem gimn. realnego. Opuścił służbę, jako emeryt r. 1859. Oprócz wielu rozpraw drukowanych, w rozmaitych czasopismach, wydał „*Gramatykę języka polskiego*“, która kilku doczekała się edycyj.

Kurka, ob. Chróściel.

Kurlandyja, jedna z rossyjskich prowincyj nadbałtyckich, stanowi obecnie gub. kurlandzką, mającą na przestrzeni 496½ m. kw. przeszło 597,000 m. Kraj to płaski, najwyższe wzniesienie wynosi zaledwo 700 st. nad poziom morza; skropiony wielu rzekami, należącemi do systemu Dźwiny zachodniéj, ra. Aa i Windawy, ma około 300 jezior, z których ważniejsze: Angersee, Usmajtersee i Libawskie, oraz wiele bagnisk. Grunt gliniasty, nad brzegami Dźwiny piaszczysty, w ogóle dość urodzajny; klimat surowy, mglisty, wilgotny i zmienny, średnia roczna temperatura w Mitawie wynosi + 4°85 R. Ze zbóż udaje się: żyto, jęczmień, owies i t. d.; zasługuje także na wzmiankę uprawa lnu i konopii. W lasach, zajmujących znaczną przestrzeń, ukrywa się wiele zwierzyny (niedźwiedzie, wilki, dziki), w wodach przebywa wiele gatunków ryb. Z ciał kopalnych najważniejsze są: gips, wapno, bursztyn a także żelazo; torf znajduje się wszędzie. *Mieszkańcy* Kurowie, Łotysze stanowią przeważnie ludność wiejską, w miastach przeważa żywioł niemiecki; właściciele ziemscy są Niemcy oraz Polacy. Oprócz tego zamieszkują w gubernii Rossyjanie, Żydzi, Liwonowie i t. d. Znaczna większość mieszkańców (około 480,000) wyznaje religiję augsburgską, daléj znajduje się około 15,000 prawosławnych (wraz z rozkolnikami), 52,000 katolików i przeszło 33,000 żydów. Przemysł i handel nieznaczny. Stolicą gubernii jest m. Mitawa (ob.). Pod względem administracyjnym dzieli się K. na 5 oberhauptmańtw czyli powiatów: mitawski, hazenpocki, goldyngeński, zelburgski i tukkumski.

Historyja. K. osiedlona przez plemiona litewskie i fińskie, miała aż do XVI w. wspólne dzieje z Liwoniją (ob.). W XIII w. osiadł tu zakon mieczowników i zjednoczony od 1233 z zakonem niemieckim, zaprowadził feodalizm. Ostatni w. mistrz Gotard Kettler, poddał się 1561 pod władzę Zygmunta Augusta, jako w. ks. litewskiego, i wziął od niego w lenno dziedziczne K. i Semigaliję z tytułem księcia. Następnie zaprowadził w K. protestantyzm i sam 1587 przyjął jawnie wyznanie augsburgskie. Potomkowie Kettlera władali do początków XVIII w. K., która niejednokrotnie była teatrem wojny pomiędzy Polską z jednéj a Rossyją lub Szwecyją z drugiéj strony. Rossyja zyskiwała coraz większy wpływ na sprawy księstwa, do czego przyczyniło się zwłaszcza zamęzcie 1710 księżniczki Anny, córki cara Iwana, z Fryderykiem Wilhelmem, ks. K., po którego † 1711 Anna objęła tron przy pomocy Piotra W. Polska ze swéj strony, starała się przyłączyć K. do siebie. Po wstąpieniu na tron rossyjski Anna mianowała ks. K. Jana Birona, wkrótce jednak (1740) wygnany został na Sybir. Wtedy stany kurlandzkie powołały 1741 na tron Ludwika Ernesta Bruńszwickiego; Polska niezgodziła się na ten wybór i po wielu walkach przeprowadziła 1758 wybór księcia saskiego Karola, syna Augusta III. Między tém jednak Biron był powrócony z wygnania a gdy następnie Katarzyna II wróciła mu wszystkie urzędy, Karol musiał 1763 ustąpić a 1764 i Polska uznała Birona. 1768 była ogłoszona nowa ustawa, rozszerzająca prawa księcia z ujmą praw stanów. Biron † 1772, ustąpiwszy poprzednio (1769) władzy bratu swemu Piotrowi. Wynikły spory domowe pomiędzy stanami i miastami i obie strony szukały poparcia bądź w Petersburgu, bądź w Warszawie, w końcu jednak 1795 sejm kurlandzki ogło-

sił przyłączenie do Rossyi; książe za roczną pensyję zrzekł się dobrowolnie władzy na korzyść Rossyi. Od téj chwili K. weszła jako gubernija w skład cesarstwa rosyj. zachowawszy jednak niektóre swe prawa. Porów. Oranowskiego „*Kurlandzkaja gub.*“ (Petersb. 1862); Richtera „*Geschichte der Ostseeprovinzen*“; Krusego, „*Geschichte von Kurland unter den Herzogen*“; Ziegenorna „*Staatsrecht von Kurland und Semgallen*“; Binenstamma „*Geogr. Abriss von Estland, Livland und K.*“ (Mitawa i Lipsk 1826; nowe wyd., 1841); Possarta „*Die russ. Ostseeprovinzen K., Estland, Livland*“ (Stuttgart 1840).

Kurmarchija, główna część Marchii Brandeburgskiéj, stanowiła jądro państwa pruskiego. Obejmowała 447 mil kw. i 852,000 m. i dzieliła się na Starą Marchiję z miastem głównem Stendal, Marchię bliższą albo Priegnitz z miastem głównem Perleberg, Marchiję średnią z miastem Brandeburg, Uker-Marchiję z miastem Prenzlau, i posiadłości Beeskow i Starkow.

Kurmysz, m. pow. gub. symbirskiéj, nad ujściem Kurmysza do Sury, około 1,300 m.; zbudowane 1372.—*Kurmyski powiat*, ma na przestrzeni 3785,6 w. kw. 118,000 m.; położenie wzniesione, falowate, grunt na prawéj stronie Sury i na południe piaszczysty, na północy gliniasty, na zachodzie czarnoziem. Mieszkańcy zajmują się uprawą ziemi, ogrodnictwem i sadownictwem, a także hodowlą bydła i rybołóstwem.

Kurnik, miasto, ob. Kórnik.

Kuronowie, ob. Kurlandyja.

Kurońska zatoka, po niem. *Kurisches Haff*, największe pruskie jezioro, ma 16 mil długości, $4^1/_2$ mili szerokości, a $29^1/_2$ mil kw. powierchni; oddzielona jest od morza Baltyckiego 16 mil długą a $^1/_2$ mili szeroką *kępą Kurońską*, między Królewcem a Kłajpedą, jednakże na północy przez memelski przesmyk łączy się z morzem Baltyckiém.

Kuropatnicki (Ewaryst Andrzéj), syn Michała, kasztelana bieckiego; obrany deputatem bełskim na trybunał r. 1762—63, był posłem na sejm elekcyjny. Jako stronnik króla Stanisława Augusta i Czartoryskich został 1766 kasztelanem bełskim, lecz złożył ten urząd 1781, a następnego roku otrzymał hrabstwo galicyjskie. Osiadłszy po podziale kraju w dobrach swych w Galicyi, zajmował się z zamiłowaniem literaturą i naukami, któréi owocem są dwa dzieła: „*Geographia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi*“ (Przemyśl 1786) i „*Wiadomość o klejnocie szlacheckim, oraz herbach domów szlacheckich w Koronie polskiéj i w. ks. litewskiém, tudzież w przyległych prowincyjach*“ (Warszawa 1789), † 1788 w Tarnowcu.—Jego żona Katarzyna z Łętowskich **Kuropatnicka**, ur. 1732 roku, zajmowała się także naukami i oprócz wielu listów, stanowiących ciekawy materyjał historyczny, wydała: „*Listy jm. pani de Montier*“, przekład z franc. (2 t., Warszawa i Lwów), oraz „*Ascetyzm o sercu Jezusowem*“, także tłumaczenie z tegoż języka. Syn ich *Józef* poświęcał się również naukom, zabrał piękną biblijotekę, z któréj wiele rękopisów podarował towarz. warsz. przyj. nauk.

Kurklewskie starostwo niegrodowe, było pomieszczone w województwie wileńskiém, powiecie wiłkomierskim. Wedle metryk litewskich i przywileju Zygmunta Augusta z d. 4 Października roku 1546, składało się: z dóbr i miasteczka Kurklewa i wsi Rymiatowszczyzna, Moniatowszczyzna, Spitowszczyzna i Sibitowszczyzna. oraz z wsi oderwanych od starostwa onikształńskiego: Zodejki, Zborowszczyzna, Ropały i Tejkiszki. Wr. 1771 posiadał je Wereszczyński, opłacając kwarty w ilości złp. 929 gr. 2, a hyberny złp. 516.

Kurkuma, *ostryż* (*Curcuma*), rodzaj roślin z roślin z rodziny imbierowatych, obejmujący rośliny indyjskie o trojakich korzeniach: cebuli środkowéj, bulwach i włóknach; z bulwek wielu otrzymuje się mąkę. Niektóre gatunki ważne jako roślíny pokarmowe, farbierskie lub lekarskie; niektóre hodują się jako ozdobne. *C. longa*, *żółcień szafraniec*, uprawia się w Indyjach wsch., Chinach i Kochinchinie i dostarcza korzenia żółtego, zwanego *kurkumą*, *temerik*, przybywającego w handel w kształcie kłębów jajowo okrągłych (*C. rotunda*), lub walcowych spłaszczonych (*C. longa*), najlepsze gatunki pochodzą z Chin. K. zawiera nieco oleju eterycznego istotę wyciągową, gumę, mączkę i właściwy farbnik żywiczny, *kurkuminę*. Działa słabo-korzennie, barwiąc ślinę i mocz na żółto, ale używa się teraz tylko w farbierstwie i do *papieru kurkumowego*, stanowiącego oddczynnik na alkalija, które ją zmieniają na brunatno-czérwoną. *C. zerumbet*, *Amomum zedoaria*, ma dostarczać korzenia zedoarowego czyli cytwarowego (ob.). Niektóre gatunki dostarczają *arrow-rotu* (ob.).

Kuropatwa (*Perdrix*), rodzaj ptaków grzebiących, mających dziób krótki bez woskówki, o szczęce wypukło-sklepistéj, przy końcu zgiętéj, obwody oczu nagie, nogi mierne, skrzydła krótkie, zaokrąglone, wypukłe, ogon krótki ku ziemi schylony. Mieszkają w otwartych polach okolic płaskich lub w górach i chętnie przebywają w drobnych zaroślach. Są jednożenne, samce biorą udział w wysiadywaniu jaj; znoszą znaczną ilość jaj na ziemi, w dołku wysłanym suchą trawą. Pisklęta po kilku dniach zdolne są do lotu. W ogóle szybko biegają, lot ich jest szybki, lecz niewytrzymały, są też ptakami miejscowemi. Żywią się trawami, ziarnem zbożowem, korzonkami i owadem. Mięso wszystkich gatunków jest bardzo cenione. Samce odznaczają się pewnemi cechami w ubarwieniu. Po oddzieleniu przepiórek (ob.), należy tu jeszcze kilkadziesiąt gatunków, rozmieszczonych w różnych częściach ziemi; na starym lądzie mieszkają frankoliny (ob.) i K. *właściwe*, a w Ameryce oddział *Ortyx*. U nas znajduje się tylko jeden gatunek *P. cinerea*.

Kurów, osada w gubernii lubelskiéj, powiecie nowoaleksandryjskim, ma 3,004 m. Znany w literaturze naszéj Grzegorz Piramowicz, proboszcz parafii kurowskiéj, † tutaj 1801.

Kurowka, rzeczka w królestwie polskiém, wypływa w okręgu lubartowskim z błot Woli Przybysławskiéj, i ubiegłszy mil 5, wpada do Wisły poniżéj wsi Wólka Profecka.

Kurowski (Mikołaj), arbskup gnieźnieński i kanclerz koronny, ur. we wsi Kurowie pod Bochnią. Pod odbyciu nauk za granicą, obrał stan duchowny i wkrótce został dziekanem krakowskim. Biegły prawnik, używany na dworze Władysława Jagiełły, otrzymał za wpływem królowéj Jadwigi biskupstwo poznańskie, z którego przeniesiony został na kujawskie. Kanclerz koronny w latach 1399—1405, został 1402 arcybiskupem gnieźnieńskim. W skutku upadku z konia † 1411.

Kurowski (Frańciszek Ksawery), historyk i archeolog, ur. 1796 w Warszawie. Jako wykwalifikowany aptekarz wyjechał 1816 do Wilna i tam uczył się chemii i języków. Wróciwszy w następnym roku do Warszawy, wstąpił do zgromadzenia pijarów i uczęszczał na wydział nauk przyrodzonych w uniwersytecie. Wyświęcony 1823 na kapłana, był profesorem na Żoliborzu, a późniéj obierany kilkakrotnie rektorem i prowincyjałem, † 1857 w Warszawie. Przygotował do druku obszerny rękopis w 2 tomach p. t. *Pamiątki Warszawy*, z którego wyjątki były drukowane w rozmaitych czasopismach.

Kurowski (Jan Nepomucen), pisarz zasłużony na polu rolnictwa i technologii, urodzony 1783 roku w Poznańskiém. Po ukończeniu nauk w Krakowie, a następnie trzechletnim pobycie w Paryżu, mianowany został naczelnikiem wydziału do interesów gospodarstwa wiejskiego w prefekturze poznańskiéj. Od 1812—32 miał dzierżawę skarbową w Poznańskiém, za któréj wzorowe zagospodarowanie otrzymał od króla pruskiego w dziedzictwo wieś Pławę. Przeniósłszy się następnie do królestwa polskiego, poświęcił się wyłącznie literaturze gospodarsko-technicznéj i ogłosił: „*O urządzeniu gospodarstw*“ (2 t., 1821, wyd. 2 pod tyt. „*Szkoła urządzenia gospodarstw wiejskich*“ 2 t. 1844), „*Weterynaryja popularna*“ (wyd. 2, 1847), „*O warzeniu piwa*“ (1837), „*Wypalanie wódki*“ (2 t., 1829); „*Owczarstwo popularne*“ (1858) i w. in. Nadto redagował „*Pamiętnik rolniczo-technologiczny*“ (15 t., Warsz. 1832—4) i „*Tygodnik rolniczo-technologiczny*“ (16 t., 1835—1860). Rząd król. polskiego za zasługi literackie wyznaczył mu pensyję dożywotnią w ilości 2,000 złp.

Kurozwęccy, starodawny ród polski, h. Róża, używający hasła Poraj, biorący nazwę od m. Kurozwęk (ob.). Najznakomitszym tego rodu przedstawicielem jest *Zawisza z Kurozwęk*, biskup krakowski i kanclerz koronny, syn *Dobiesława z Kurozwęk*, wojewody krakowskiego i brat młodszy *Krzesława z Kurozwęk*, kasztelana sandeckiego, Młody Zawisza, umysłu bystrego i zdolności niepospolitych, obrał zawód naukowy. Kształcił się we Włoszech i tam wstąpił do stanu duchownego. Za powrotem do kraju, wsparty całą potęgą swego rodu i wszystkich spół-klejnotników, przechodził szybko stopnie w hijerarchii duchownéj i na sprawy polityczne zaczął wywiérać wpływ znaczny. W 1364 kanonik katedralny krakowski, 1368 archidyjakon tameczny, 1370 r. kustosz wiślicki, następnie po Janku z Czarnkowa (któremu tę godność wydarto) podkanclerzy, a w końcu kanclerz wielki i biskup krakowski (1380). Człowiek ambitny, wykształcony, przebiegły, gładkich a nawet śliskich obyczajów, prędko do ogromnego przyszedł znaczenia. Jako archidyjakon dał się poznać z tendencyi i działań nieprzyjaznych zarówno szlachcie i duchowieństwu, za Kazimierza W. używanym był już Zawisza do prac poważnych a po śmierci jego wielkie miał zachowanie u króla Ludwika i królowéj Elżbiety. Ta ostatnia mianowana 1371 wielkorządczynią Polski, pracowała nad urzeczywistnieniem myśli swego syna, aby wbrew układowi budzieńskiemu z 1355 r. zapewnić następstwo tronu w Polsce jednéj z córek Ludwikowych. Potrafiła więc w tym celu utworzyć partyję dworską, złożoną z Dobiesława z Kurozwęk, syna jego Zawiszy i Mikołaja z Kurnika, proboszcza krak., którzy jako przywódcy Małopolan popierali plany królewskie przeciw Wielkopolanom. Głównie za radą Zawiszy i dzięki jego przebiegłości przyszedł do skutku na zjeździe w Koszycach 1374 roku ów pakt, koszyckim zwany, tak ważny w historyi naszéj. Z powodu ogromnego w kraju bezrządu zwołał Ludwik zjazd do Budy 1381 roku, gdzie ustanowił 3 rządców w Polsce: Zawiszę, ojca jego Dobiesława i Sędziwoja z Szobina, wojewodę kaliskiego. *Tryjumwirat* ten wziął w swe ręce władzę najwyższą, ale obudził ku sobie niechęć w narodzie. Zawisza, zwąc się wicekrólem, wszystkiém kierował i działał w myśl dworu. Spółcześni oskarżają go o liczne nadużycia i przeróżne zarzucają mu występki. Faktem jest jednak, że obok zdrożności posiadał niemałe zalety i pewne dla kraju położył zasługi. † 1382 w Krakowie, skutkiem stłuczenia na jakiéjś wyprawie miłosnéj. Ojciec i brat umarli późniéj. Porów. Szajnochy „*Jadwiga i Jagiełło*“ (t. 1, ed. 2, str. 84, 138 i 172—217). — *Krzesław z Kurozwęk*, kanclerz koronny 1485 i biskup kujawski 1493 r. Jeździł 1406 r. w poselstwie do Stefana, wojewody multańskiego, i odradzał królowi Olbrachtowi ową nieszczęśliwą wyprawę wołoską. Utrzymywał surową karność w duchowieństwie, † 1503 w Olborzu, pochowany w Włocławku. Jedna jego mowa pogrzebowa umieszczona jest w *Swadzie polskiéj* Danejkowicza Ostrowskiego (część VI, ks. 17).

Kurozwęki, osada w gub. kieleckiéj, powiecie stopnickim, na wyniosłéj górze wapiennéj nad rz. Czarną, liczy 835 m.

Kurpie, Kurpiki, gałąź szczepu plemienia Mazurów, osiadła od wieków w puszczach mazowieckich, ciągnących się od okolic miasta Ostrołęki ku granicom Litwy. Plemię to zamieszkawszy ogromne puszcze, wyrobiło odpowiednio do ziemi, właściwy sobie charakter, gospodarstwo i sposób życia. Kurp', posiadając mało ziemi zdolniéj do uprawy, zwrócił całą swą uwagę na korzystanie z plonów, jakie puszcza dać mu mogła; dla tego też mniéj był rolnikiem, a więcéj łowcem i bartnikiem. K. nie zbierali się w większe gromady wioskowe, stąd rozrzucone ich osady pierwotnie pojedyńczo, dopiéro późniéj z wytrzebieniem lasów, zaczęły się skupiać w większe wioski. Życie samotne, w szczupłem tylko kółku własnéj rodziny, wyrobiło w nich charakter dziki i szorstki, uniesienia gwałtowne, niezwykłą zręczność ciała, wytrzymałość na wszelkie trudy.

Zawołani łowcy, K. celują jako wyborni strzelcy. W obecnych czasach, gdy dawne puszcze znikły prawie zupełnie, zubożeni K. musieli zmienić sposób życia i trudnią się, oprócz rolnictwa, ścinaniem drzewa, skrobaniem kory, wywózką i orylką. Zwyczajnym ich ubiorem jest sukmana z ciemno siwego sukna, z klapami granatowemi i stojącym kołnierzem z tyłu fałdowana, przepasana czerwonym lub różnokolorowym pasem, kapelusz nizki z wąskiemi skrzydłami, sznurkami szychowemi z kutasami okolony, z pawiém piórkiem (psiorem); chodaki na nogach z łyka lipowego lub ze skóry. Kobiety przyjemne i piękne, ale za to dość lekkich obyczajów, chodzą w sukmanach burych lub siwych, spódnice w pasy, chustka duża na głowie raz w tyle związana, latem boso lub w kurpiach, zimą w trzewikach z czarnéj skóry. Chociaż stósownie do miejscowości, ubiór ten rozmaicie się zmienia. Są oni niezmiernie gościnni, ale z drugiéj strony mściwi za wyrządzoną krzywdę. Porów. K. Wł. Wojcickiego „*Zarysy domowe*“ (Warszawa 1842 r.) i A. Połujańskiego „*Wędrówki po gubernii augustowskiéj* i t. d.“ (Warszawa 1859).

Kurpiński (Karol), znakomity kompozytor polski urodzony 1785 roku we wsi Włoszakowice, powiecie wschowskim, w w. ks. poznańskiém, syn zamożnego organisty w dobrach księcia Sułkowskiego, już w dziecinnych latach okazywał wielkie zdolności do muzyki i wykształciwszy się przy ojcu w grze na organach w 12 roku życia objął obowiązek organisty w Sarnowie pod Rawiczem. Bracia matki K., Wańscy, muzycy z powołania (jeden z nich Jan był nawet kompozytorem), wywarli wielki wpływ na młodym organiście, który, porzuciwszy swój zawód, udał się jako skrzypek na dwór starosty Feliksa Polanowskiego u którego Wański był wiolonczelistą. Ówczesnych panów polskich ogarnęła z zagranicy przejęta manija posiadania orkiestr lub kwartetów nadwornych. Maciéj Kamiński, Stefani a nawet i Dobrzyński rozpoczynali swój zawód artystyczny na dworach magnackich. Pan starosta, bywając w Wiedniu, sprowadzał ztamtąd partycyje orkiestrowe utworów Haydna i Mozarta, brał przytém K-go do Lwowa, gdzie tenże miał sposobność poznać na scenie niemieckiéj arcydzieła ówczesnéj muzyki. W domu podczaszego Czackiego, którego syn Feliks był gorącym lubownikiem włoskiéj muzyki, zapoznawał się z partyturami Paisiellego, którego operę „*Cyrulik Sywilski*“ wykonywano podczas familijnéj uroczystości pod dyrekcyją K. Po śmierci starosty polanowskiego dostał się K. do Warszawy i tu otrzymał miejsce drugiego dyrektora orkiestry, z obowiązkiem uczenia śpiewaków i chórzystów (1810 r.). Mając otwarte pole, rozpoczął K. swą kompozytorską działalność operetką „*Dwie chatki*“ do słów Dmuszewskiego, po któréj zaraz ukazał się „*Pałac Lucypera*“, 4 aktowa opera z librettem Żółkowskiego (1811 r.), która zyskała uznanie tak publiczności jak ówczesnego króla saskiego. Po niéj nastąpiły „*Szarlatan*“, do słów Żółkowskiego, „*Łaska Imperatora*“ i „*Jadwiga*“, arcydzieło K., do słów Niemcewicza. Z pomiędzy innych zasługują na uwagę: „*Jan Kochanowski*“ (1818), do słów Niemcewicza, „*Czaromyść*“, z librettem Żółkowskiego, „*Zamek na Czorsztynie*“, z librettem Józefa Krasińskiego (1819); a wreszcie „*Kalmora*“, do słów Brodzińskiego (1820) i „*Cecylija Piaseczyńska*“, do słów Dmuszewskiego (1829 roku). Zszedłszy z samoistnéj drogi, wytkniętéj przez „*Pałac Lucypera*“, K. staje się w końcu niewolniczym naśladowcą Rossini'ego co jest widocznem głównie w *Cecylii Piaseczyńskiéj* ostatniéj operze polskiéj przed zjawieniem się w 28 lat poźniéj „*Halki*“ Moniuszki. Wysłany kosztem rządu za granicę, zwiedził K. w 1823 główniejsze miasta i teatry w Europie i powrócił pełen entuzyjazmu dla Rossini'ego, którego opery zaczął wystawiać na scenie Warszawskiéj. W ciągu 30 letniego przewodniczenia operze polskiéj K. wystawił prawie wszystkie arcydzieła muzyczne obcych kompozytorów jak: *Rodzinę Szwajcarską* (w ciągu 1815), *Don Juana* (1817), *Tankreda* (1818); *Westalkę*, Spontiniego (1821); *Cyrulika Sewilskiego*, *Otella*, *Wolnego Strzelca* (1826), *Damę Białą* (1827), *Niemę z Portici* (1831), a wreszcie w nowo zbudowanym teatrze Roberta *Dyjabła* (1837). W r. 1840 opuścił K. stanowisko dyrektora opery, przekazując takowe Tomaszowi Nideckiemu. Dożył jeszcze przedstawienia „*Halki*„ i odrodzenia opery, zmarł bowiem 18 Września r. 1857. Na cześć K. go wybito w 1819 medal za staraniem St. Potockiego, Niemcewicza i innych ówczesnych znakomitości. Co do szczegółów bijograficznych i oceny muzycznéj porów. M. Karasowskiego: „*Rys historyczny opery polskiéj*“ (Warszawa 1859, str. 257 i nast.).

Kurrer (Jakób Wilhelm Henryk von), znakomity technik, ur. 1781 w Wirtembergskiém, † 1862 r. W latach 1805—13 prowadził w Zwickau własną, a późniéj zarządzał kilku cudzemi fabrykami kartonu. Od r. 1843 poświęcił się wyłącznie pracy literackiéj. Dzieła jego są „*Geschichte der Zeugdruckerei*“ (2 wyd. Norymberga 1844); „*Die Druck und Färbekunst in ihrem ganzen Umfange*“ (3 tomy Wiedeń 1848—50); *Ueber das Bleichen der Leinwand und der leinenen Stoffe*“ (Brunświk 1854, z dodatkiem) i w. in. oprócz licznych rozpraw w pismach specyjalnych.

Kurs (z łac. bieg), na kolejach żelaznych i pocztach kierunek i porządek pociągów; w żegludze kierunek, w jakim płynie okręt, podany według róży wiatrów; w szkołach całość wykładu pewnego przedmiotu; w handlu obieg monety, w szczególności zaś cena targowa papierów publicznych, akcyj, weksli, a nawet monet metalowych, obliczona na zwykły kurant. K. monet niekiedy oznacza samo państwo, i wtedy jest *przymusowym*, gdy każdy brać je musi po oznaczonym K., lub *kasowym*, gdy służy tylko dla kass państwa. Nadto K. reguluje się według stosunku między żądaniem a ofiarowaniem. Gdy rzeczywista wartość papieru publicznego odpowiada cenie nominalnéj, mówimy że K. stoi *al pari*, stąd wyrażenia niżéj pari, wyżéj pari. Stan K. wekslowych i in. podają *cedułу giełdowe*, czyli *kurscetle*. Pod względem weksli na każdym placu (tar-

gowisku) wekslowym ustanowioną jest norma, który weksel ma miéć wartość (walutę) stałą, a który zmienną, to jest za stale oznaczoną w jednych wekslach, oznacza się suma niestała, ulegająca falowaniu w wekslach innego kraju, tak np. w K. giełdy warszawskiéj na Berlin stałą walutę ma Berlin, a niestałą Warszawa, to jest za stałą sumę 100 talarów żądają lub płacą w Warszawie pewną sumę rubli, w K. na Paryż stałą walutą jest 300 franków, na Londyn 1 funt szterling, na Petersburg 100 rs., na Wiedeń 150 złotych konwencyjnych.

Kursk, m. stołeczne gub. t. n., nad rz. Tuskorą i wpadającą do niéj rzeczką Kurą, liczy 29,000 m. Założone przez Wiatyczów w X w., zależało następnie od ks. kijowskich, czernichowskich i siewerskich; od początku XIII w. stanowiło udzielne księstwo; ucierpiało wiele w różnych latach od napadów Połowców, Mongołów i Nogajców, późniéj Tatarów; 1612 i 1634 r. zajmowany przez Polaków; miasto gub. od 1779.—*Kurski powiat* ma na rozległości 2,977 w. kw. 167,000 m.; powierzchnia falowata, grunt-czarnoziem, miejscami gliniasty lub kamienisty; główna rzeka Sejm. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, sadownictwem, hodowlą bydła, wielu wychodzi nadto na zarobek.—*Kurska gubernija*, jedna z gub. wielkorossyjskich, graniczy z gub. orłowską, woroneżską, charkowską, czernihowską i połtawską i ma na 43,015 w. kw., 1,867,000 m. Powierzchnia—płaszczyzna falowata, wzniesiona, poprzerzynana wąwozami i dolinami i zroszona wielką ilością rzek i rzeczek, należących do systemu Dniepru i Donu. Grunt gliniasty lub czarnoziem, nad brzegami niektórych rzek piaszczysty, w ogóle urodzajny. Lasów dostatek, lecz tylko w północno-wschodniéj i południowo-wschodniéj stronie gub., w innych zaś brak prawie zupełnie. Rolnictwo w stanie kwitnącym, oprócz tego uprawiają len i konopije. Hodowla bydła słabo rozwinięta. Pod względem administracyjnym gub. rozdzielona jest na 15 powiatów.

Kurski (Maciéj Maryjan), biskup bakoński, wstąpiwszy do zgromadzenia bernardynów, był definitorem w Poznaniu i w r. 1649 mianowany został przez Jana Kazimierza biskupem bakońskim na Wołoszczyznie, z powodu jednak wojen i ustawicznych zatargów politycznych powrócił do Polski i otrzymał r. 1660 sufraganiję poznańską z tytułem biskupa ennеńskiego. Wydał w języku łacińskim kilka dzieł treści religijnéj; † 1681 w Poznaniu.

Kursoryczny wykład, oznacza nieprzerwane i szybkie czytanie jakiego dzieła, z mniejszą uwagą na szczegółowe objaśnienia wyrazów i rzeczy.

Kursywa, rodzaj druku zbliżonego kształtem do liter pisanych.

Kurszany, miasteczko w gub. kowieńskiéj, nad rz. Windawą, o 3 mile od Szawel, ku morzu. W jego okolicy znajduje się wiele olbrzymich mogił.

Kurtaczek (*Pitta*), rodzaj ptaków owadożernych, zbliżony do drozdów i mrówkołowów, odznaczający się krótkością ogona, długiemi szczupłemi nogami i głową stosunkowo zawielką. Należy tu około 20 gatunków, obejmujących ptaki zwykle świetnie ubarwione, mieszkające w krajach międzyzwrotnikowych, zwłaszcza na wyspach oceanu spokojnego, w miejscach lesistych. Żywią się termitami i tępieniem ich czynią przysługę tamecznéj ludności. Pomiędzy K. a drozdami znanym jest jeszcze rodzaj pośredni *Kurtodrozd* (*Timalia*).

Kurtyna (z franc.), zasłona w teatrze, oddzielająca scenę od widzów. K. w fortyfikacyi, ob. bastyjon.

Kurtz (Jan Henryk), znakomity teolog niemiecki, ur. 1809 w Montjoire, po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w Dortmund i Soert, studyjował teologiję na uniwersytetach w Halli i Bonn, następnie udał się jako nauczyciel prywatny do Kurlandyi; od r. 1835 nauczyciel religii w gimn. mitawskiém, w r. 1850 powołany na profesora historyi kościoła przez uniwersytet w Dorpacie, 1859 r. został profesorem egzegiezy. Kierunek jego teologiczny jest ściśle kościelno-luterański z silnym odcieniem realizmu biblijnego. Zajmował się głównie badaniem Starego Testamentu. Z dzieł K., liczących po większéj części wiele wydań, ważniejsze: „*Bibel und Astronomie*“ (Mitawa 1842; 5 wyd., Berlin 1865); „*Geschichte des Alten Bundes*“ (t. 1 i 2, Berlin 1848—1855); „*Lehrbuch der Kirchengeschichte*“ (Mitawa 1849; 5 wyd. 1863); „*Lehrbuch der heiligen Geschichte*“ (10 wyd., Królewiec 1864); „*Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte*“ (część I, 3 t., Mitawa 1853; 2 wyd. 1858; część II, t. 1 1856); „*Biblische Geschichte*“ (Berlin 1865); „*Christliche Religionslehre*“ (9 wyd., Mitawa 1866).

Kurulne krzesło (*Sella curulis*), u starożytnych Rzymian, krzesło składane, ozdobione kością słoniową, na którém w czasie urzędowania zasiadali konsulowie, pretorowie i edylowie i którzy z tego powodu zwani także byli *urzędnikami kurulnymi*.

Kuryja, w starożytnym Rzymie ob. Curia.

Kuryja, K. *rzymska*, t. j. dwór rzymski, nazwa ogólna nadana najwyższym władzom kościelnym w kościele rzymsko-katolickim. Wzorem do organizacyi władz papieskich było urządzenie władz najwyższych w państwie byzantyńskiém. Urządzenie to zmieniali następnie Leon X, Pijus IV, Inocenty XI, Benedykt XIV, a zwłaszcza Pijus IX. K. dzieli się na dwa główne podziały: K. *łaski* (Curia gratiae), stanowiąca część administracyjną i K. *sprawiedliwości* (Curia justitiae). Piérwszą składają wydziały: 1) *Kancelaryja rzymska* (ob.) czyli *apostolska* (Cancellaria romana); 2) *Dataryja rzymska*, (Dataria romana), ob. Dataria; 3) *Penitencyjaryja rzymska* (Poenitentiaria romana), do któréj należą absolucyje, jakie sobie zastrzega papież i dyspensy w przypadkach wymagających sekretu; 4) *Kamera rzymska* czyli apostolska (Camera romana), zarządzająca finansami papieskiemi; 5) *Sekretaryja apostolska*, stanowiąca gabinet papieski, w któréj załatwiają się sprawy oraz korespondencyje z obcemi mocarstwami. K. zaś sprawiedliwości składa się z trzech wydziałów: 1) *Rota rzymska* (Rota romana), najwyższy trybunał kościoła katolickiego; 2) *Sygnatura sprawiedliwości* (Signatura di giustizia), stanowiąca o rozmaitych punktach prawa, szcze-

gólniéj atoli o apelacyjach i 3) *Sygnatura łaski* (Signatura grazia), w któréj się roztrząsają trudności prawne, rozwiązywane przez papieża w drodze osobistéj łaski.—Porów. Bangena „*Die römische Curie*“ (Münster 1854).

Kuryjusz Dentatus (Curius Marcus), znakomity wódz rzymski; pokonał 290 prz. Chr. Samnitów, a 275 króla Pyrrhusa pod Benewentem. Umarł 272, sławny z nadzwyczajnéj skromności i prostoty życia.

Kurylskie wyspy, po japońsku *Tsi-Sima*, grupa 26, średnio zaludnionych, po większéj części wulkanicznych i nieurodzajnych wysp, rozciągająca się 160 mil, pomiędzy południowym krańcem Kamczatki i Japoniją, z których większa połowa do Rossyi, mniejsza zaś do Japonii należy. Pomiędzy piérwszemi największy jest Paramuszyr, pomiędzy drugiemi Jetorop albo Iturup (125 m. kw.). Wyspy te, których ogólna przestrzeń wynosi 295 m. kw., ważne są z przyczyny handlu futrami. Na najwięcéj na południe wysuniętéj wyspie rossyjskiéj *Urup*, zwanéj także wyspą Aleksandra, jest forteca *Kuryło Rossy*. Mieszkańcy na wyspach należących do Rossyi nazwani *Kurylami*, stoją na niskim stopniu cywilizacyi i językiem oraz obyczajami zbliżają się bardzo do Ainosów (ob). Wyspy K. odkryte zostały wprawdzie jeszcze w XVII w. przez Holendrów, bliżéj jednak poznane dopiero od czasu podróży Krusensterna i Wrangella.

Kurz (Henryk), pisarz niemiecki, ur. 1805 w Paryżu, † 1873 w Argowii. Ukończywszy uniwersytet lipski, musiał z powodu spraw burszenszaftowych wracać 1877 r. do Paryża, gdzie studyjował język chiński i ogłosił: „*Mémoire sur l'état politique et religieux de la Chine 2300 ans avant notre ère*“ (Par. 1830). W 1830 r. przybył do Niemiec i odznaczył się jako dziennikarz opozycyjny w Monachijum. Za swą śmiałość i prawdomówność odsiadywał 2 letnie więzienie. Od 1839 był profesorem języka niemieckiego i literatury w szkole kantonowéj w Argowii, a od 1846 biblijotekarzem tamże. Z pism jego wielkiéj wartości literacko-historycznéj, zasługują na wzmiankę szczególniéj następujące prace: „*Handbuch der poetischen Nationalliteratur*“ (6 cz., Zürich 1854); „*Handbuch der deutschen Prosa*“ (tamże, 3 t. 1845—52); „*Geschichte der deutschen Literatur*“ (3 t., Lipsk 1860—61, 5 ed. 1870), najgłówniejsze jego dzieło. Zasłużył się także wydawaniem „*Deutsche Bibliothek*“ (Lipsk 1862—68) i „*Bibliothek der deutschen Nationalliteratur*“ (zeszytów 1—125, Hildburgh. 1867—72).

Kurza ślepota, (*hemeralopia*), osłabienie bystrości wzroku, przy którem chory dla dokładnego widzenia potrzebuje silnego oświetlenia. Chorzy więc, widzący dobrze podczas dnia, stają się niewidomi z nadejściem wieczoru. K. bywa wrodzoną, mianowicie dzidzicznie, często sprowadza ją chwilowe olśnienie jaskrawem światłem, jak praca letnia na polu, marsze przez pustynie i t. d.; towarzyszy zawsze t. z. barwnikowemu zapaleniu siatkówki oka.

Kurzawka, ob. *Purchawka*.

Kurze ziele albo *Drzewianka* (*Tormentilla*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, różniący się od rodzaju srebrnika (*Potentilla*) jedynie poczwórną liczbą części kielicha i korony; obejmuje małe trwałe zioła o liściach pierzastych i kwiatach pojedynczych. *T. erecta* jest rośliną pospolitą w całéj Europie, po lasach i porębach, kwiaty ma drobne żółte; korzeń jéj bywa używany jako środek lekarski domowy, ściągający, używa się też do barwienia na czerwono.

Kurzelów, osada w gub. kieleckiéj, pow. włoszczowskim, nad rzeczką Kurzelówką, o 6 mil od Kielc odległa; niegdyś własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Jest tutaj piękna kolegijata z ciosowego kamienia, zbudowana r. 1360. Liczy 1177 m.

Kurzeniec, herb; przedstawia w polu czerwoném dwa żelezce strzał, przeciwnie, jeden w górę, drugi na dół zwrócone i złączone z sobą tak, że stanowią jakby jedną laskę.

Kurzeniecki (Marcin), jezuita, ur. 1705 w Warszawie. Uczył po rozmaitych kolegijach retoryki i gramatyki, ostatecznie rządził kolegijum w Nieświeżu i tam † 1771. Z licznych pism jego wspominamy: „*Nauki z Ewangelii na niedziele i święta Kościoła greckiego w unii z Kościołem rzymskim zostającego*“ (Wilno 1752); „*Mniejszy i większy katechizm*“ (tamże 1752); „*Kazania*“ (tamże 1754); „*Wykład pisma Starego i Nowego Testamentu* etc“. (Nieśwież 1769).

Kusak (*Tinamus*), rodzaj ptaków grzebiących, mający za cechy: dziób mierny, słabo przypłaszczony, z końcem tępo zaokrąglonym; nogi mierne z bardzo krótkim, wysoko osadzonym ksiukiem; skrzydła krótkie; ogon bardzo krótki. Budową jest bardzo zbliżony do chróściela tak, że stanowi przejście do brodzących. Wszystkie gatunki, w liczbie około 20, są mieszkańcami Ameryki południowéj, gdzie zastępują miejsce kuropatw. Żyją tam w wielkiéj obfitości; są to ptaki ciężkie, głupowate, lot ich ociężały, lecz bardzo szybko biegają, żywią się nasionami i owadami. Niosą 15—20 jaj. Ubarwienie ich mało urozmaicone, rudawo szare. Mięso jadalne.

Kuśnierstwo, ob. garbarstwo.

Kussino, *Kussyna* ob. Kusso.

Kusso, sąto kwiaty rośliny *Brayera* (ob.) *anthelmintica*, używane obecnie w medycynie jako jeden z najpewniejszych środków przeciwko tąsiemcowi. W ostatnich czasach nauczono się wyciągać z K. skuteczną jego część składową (kussynę), co użycie tego niemiłego leku uczyniło bardzo łatwem.

Kusowo, jezioro w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgowskiéj, na lewéj stronie rzeki Brdy położone.

Küssnacht, okrąg i miasteczko w kantonie Schwytz w Szwajcaryi, u podnoża góry Rigi nad północno-wschodnią odnogą jeziora Vierwaldstädter, która stąd nazywa się *Küssnachter See*. Wąwóz pod Küssnacht, gdzie Tell miał zabić namiestnika cesarskiego Gesslera, znikł przez wybudowanie tu nowego traktu, jednakże kaplica Tella, dotąd jeszcze licznie jest zwiedzaną.

Kustosz (*Custos*), tak się nazywa kanonik, który z zatwierdzenia biskupa zarządza duchownie w i-

mieniu kapituły probostwem katedralném lub kolegijackiém. W zakonach św. Frańciszka, a mianowicie u bernardynów, **K.** zowie się przełożony klasztoru, mający zwierzchność nad kilku innemi klasztorami.

Kustosz koronny, strażnik, (po łacinie *Regni Poloniae thesauri custos* albo *Custos diadematum Regni*) nazywał się urzędnik postanowiony dla pilnowania klejnotów koronnych i archiwum narodowego. Pierwszym **K. k.** był Stanisław Zaborowski, gramatyk polski; został nim w epoce między 1515—32. Później ślad tego urzędu znika. Pojawia się znowu w lat 100 prawie za Zygmunta III a dopiero za Jana III staje się kustoszostwo dygnitarstwém. Bywali kustoszami powiększéj części duchowni, mianowicie kanonicy krakowscy. J. Bartoszewicz naliczył ich 16. Ostatnim był Sebastyjan Sierakowski, † 1824.

Küstner (Karol Teodor, von), znany ze swych zasług dla teatru niemieckiego, ur. 1784 w Lipsku, † 1864 tamże. Ukończywszy uniwersytet w rodzinném mieście, w r. 1813 walczył przeciwko Napoleonowi. Po skończonj wojnie mianowany został przez księcia Sasko-Koburgskiego radcą dworu i zajmował się urządzeniem stałego teatru w Lipsku, którego dyrekcyję prowadził od 1718 do 1828 i postawił go na wysokim stopniu artystycznego udoskonalenia. Następnie położył niemałe także zasługi jako dyrek. lub intendent teatrów w Darmsztadzie (1830—31), Monachijum (1833—42) i Berlinie (1842—51). Przyczynił się też do podwyższenia honoraryjów poetów i artystów, mianowicie przez wprowadzenie tantyjemy i przez założenie 1846 stowarzyszenia scenicznego. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „*Vierunddreisig Jahre meiner Theaterleitung*“ (Lipsk 1833); „*Taschen und Handbuch der Theaterstatistik*“ (Lipsk 1855—57); „*Album der königl. Schauspiele und Opern zu Berlin*“ (Berl. 1858).

Kustynia (Piotr), był od 1414 do 1421 biskupem wileńskim i przyczynił się wiele do rozszerzenia na Litwie wyznania rzymsko-katolickiego.

Kusza, rodzaj łuku do strzelania, dawniéj w Polsce używany. Obłąk u **K.** był z żelaza lub stali, cięciwa z kręconego rzemienia lub sznura, cyngiel nakształt cyngla, jaki późniéj do strzelby zastosowano. Strzały do **K.** były z samego żelaza i daleko niosły. **K.** były także machiny używane do ciskania kamieni przy dobywaniu zamków.

Kusza, herb, przedstawia w polu czerwoném kuszę napiętą ale bez strzały; w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Kuszaba, herb, zwany także *Paprzycą*, *Kurzawą*, *Ruchabą* albo *Ruchawą*, przedstawia w polu białém kamień młyński szary, z paprzycą żelazną w pośrodku; w szczycie hełmu ośmioro szczeniąt. Wedle heraldyków naszych miał być przyniesiony z Czech za Leszka Czarnego.

Kuszański (Aleksander), chirurg wojskowy, ur. 1777 r. w Mysłowicach, † 1860 w Krakowie, tłumaczył wiele dzieł dla W. B. Korna w Wrocławiu; ogłosił mianowicie: „*De viribus vitalibus*“ (Kraków 1820); „*Urzędnik zdrowia stanu małżeńskiego*“ (Wrocław 1819), „*Historyja naturalna*“ (z Funke'go 1820); „*Hist. naturalna*“ (z Löhra 1822); „*Mitologija Greków i Rzymian*“ (z Moritza 1820).

Kuszel (Aniela, zamężna *Walewska*), znana pod pseudon. *Bożenny* i *Wandy Odrowąż*, ogłosiła drukiem: „*Kilka chwil we Włoszech w latach 1847 i 48*“ (Poznań 1850); „*Stefanija*“ powieść (Wilno 1854); „*Frańciszek ś. Seraficki i poeci włoscy z jego szkoły*“ (Kraków 1854).

Kuszewicz (Paweł), rodem z Chełmna, żyjący w piérwszéj połowie XVII w., przełożył prawo chełmińskie na jęz. polski p. t. „*Prawo chełmińskie poprawione i z łacińskiego języka na polski przetłumaczone*“ (Poznań 1623; kilkakrotnie przedrukowywane). — **Kuszewicz** (Samuel), rodem ze Lwowa, gdzie sprawował urząd radnego, wydał po łacinie: „*Opis poselstwa do Turek przez Krzysztofa księcia Zbaraskiego, w r. 1621 odbytego* i t. d.“ (Gdańsk 1645; przekł. W. Wolskiego umieszczony w Niemcewicza „*Pamięt. o dawnéj Polsce*“, t. II); „*Collectanea de foro et jurisdictioni civitatum*“ (Warszawa 1646) i „*Debitum pietatis, seu laus posthuma Ill. Jacobi Zadzik ep. Crac.*“ (Kraków 1642).

Kuszlickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie połockiém. Podług metryk litewskich powstało około r. 1597 i składało się z dóbr Kuszliki z przyległościami i folwarkami. Posiadali je od tego czasu kniaziowie Sołomereccy, Naruszewiczowie, Wojnowie, Szczytowie, Szpakowscy, Jabłońscy i Hilzenowie. Wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 14 Października r. 1760 dzierżyli toż sstwo Józef i Katarzyna Korsakowie, którzy opłacali z niego kwarty złp. 223 gr. 18, a hyberny złp. 42.

Kutahia (*Kutajeh*) albo *Kiutahia*, *Kataja*, u starożytnych *Kotiaion*, m. w tureckim małoazyjatyckim ejalecie Khudawendikjar, rezydencyja Baglerbega; ma do 42,000 m. Jest tu wielki zamek warowny, 50 meczetów; tu był internowany w 1850 r. Kossuth i inni Węgrzy.

Kutais, *Kutaisi*, m. gubernijalne generał-gub. t. n. w kraju zakaukaskim, na obu brzegach rz. Rion, przeszło 12,000 m.; podług kronik gruzijskich założone 792 r. przez króla abchazyjskiego Leona; od 1462 r. stolica Imeretyi, zdobyte przez Turków 1692, w r. 1810 przyłączone do Rossyi. W starożytności na miejscu dzisiejszego **K.** znajdowała się *Kytea* lub *Kutatisium*, stolica Kolchidy. — *Kutaiski powiat*, ma na przestrzeni 3,774,5 w. kw. około 139,000 m. (przeważnie, bo 90%, Imeretyńcy, daléj Osetyńcy, Armeńczycy i Żydzi). Powierzchnia górzysta i leśna, zwłaszcza na południu i północy; klimat rozmaity, w ogóle niezdrowy; grunt tylko w porzeczu rz. Rion urodzajny. — *Kutaiskie generał-gubernatorstwo*, ma na przestrzeni 24,156,6 w. kw. przeszło 653,000 m. (oprócz 5,500 żydów i 24,000 mahometan, reszta chrześcijanie). Powierzchnia jest w ogóle górzysta, równina ciągnie się tylko z biegiem rz. Kwiryli od Szaropanu do ujścia Kwiryli do Rionu, daléj między Rionem i Cchenis-cchalin. Rzeki: Kura, Kwiryla, Cchenis-cchali, Rion, Supra, Choni, Ingur; w pow achałcyckim

jest kilka jezior i źródeł mineralnych. Klimat rozmaity, w ogóle umiarkowany, w powiatach kutaiskim i szaropańskim niezdrowy. Średnia temperatura roczna w m. Kutais + 11,3°R. Główne zajęcie mieszkańców: rolnictwo, jedwabnictwo, uprawa wina oraz hodowla bydła.

Kutera, rodzaj gumy; jestto sok zasuszony rośliny *Stercularia urens*, i znajduje się często jako zanieczyszczenie gumy arabskiéj i tragantowéj.

Kuthа, starożytna prowincyja w Azyi, z któréj Salmanassar przeniósł osadników do zniszczonego przez siebie królestwa izraelskiego. Z pomieszania się tychże z Izraelitami powstali później Samarytanie, których z tego powodu w Talmudzie nazywają *Kuthim*. Położenie K. bliżéj nie jest wiadome.

Kuthen *ze Sprimsberku* (Marcin), poeta i historyk czeski, ur. około 1510 w Kutnych Horach, skąd pisał się *Cuthenus*, *Kutensky*, † 1564 w Pradze. Po ukończeniu studyjów na akademii pragskiéj, przez dłuższy przeciąg czasu zajmował się wychowywaniem młodzieży szlacheckiéj, przyczém z uczniami swymi niejednokrotnie odbywał podróże po obcych krajach, co dało mu sposobność zapoznać się z obyczajami i językami obcymi. Po powrocie do kraju zajmował się studyjami humanistycznemi i historycznemi. Następnie był pisarzem i ingrosatorem ksiąg starego miasta Pragskiego, zajmując się przy tém handlem. Oprócz rozmaitych poezyj łacińskich, pomiędzy któremi odznaczają się epigramaty oraz „*Catalogus ducum regumque Bohemiae*“ (Praga 1540), napisał w języku czeskim „*Kroniku o założeni a prwnich obywatelich zemie czeske i t. d.*“ (Praga 1539; 2 wyd. 1585; 3 wyd. 1817) i „*Kroniku welmi pieknou o uroz. a stat. rytirzi J. Žižkowi, prawdy Boži horliwem milowniku*“ (Praga 1564) oraz przełożył dzieło Apijana Aleksandryjskiego *O Illirach*. Zdania o zdolności K. i wartości jego dzieł są nader rozmaite; jedni uważają go za wybornego poetę i dowcipnego epigramacistę, podczas gdy inni widzą w nim tylko paszkwilanta i złośliwego dowcipnisia; toż samo odnosi się i do prac historycznych K.

Kutna-hora albo *Hory Kutne*, po niem. *Kuttenberg*, m. górnicze i okręgowe w powiecie czasławskim w Czechach; około 15,000 m.; siedlisko urzędu okręgowego, sądu i zarządu górniczego; kilka kościołów, pomiędzy którymi odznacza się wspaniały, choć niewykończony kościół gotycki św. Barbary; gimn. realne, oraz kilka szkół niższych; kilka fabryk, jak: wyrobów bawełnianych, płócienek, skór i cukru. Odkryte 1237 kopalnie dostarczały niegdyś wiele srebra; obecnie, po zalaniu najważniejszych kopalni, otrzymuje się tylko ołów.

Kutno, miasto powiatowe w gub. warszawskiéj, powiecie kutnowskim, nad rzeczką Ochnią; liczy 6,050 m.—*Kutnowski powiat*, ma około 16 mil kw. powierzchni; liczy 59,676 m. Oprócz miasta Kutna są tu 3 osady i 14 gmin.

Kutorga (Stefan), naturalista, ur. 1808 w Mścisławiu, w gub. mohylewskiéj, † 1861, pobierał nauki w uniwersytecie petersburgskim i dorpackim, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny. Mianowany 1833 profesorem zoologii w uniwersytecie petersburgskim, a 1848 r. mineralogii i geognozyi w głównym instytucie pedagogicznym, odbywał liczne podróże naukowe tak w Rossyi jak i za granicą. Z licznych prac jego ważniejsze są: „*Beiträge zur Geognosie und Palaeontologie Dorpats*“ (1835 i 37); „*Beitrag zur Kenntniss der organischen Ueberreste des Kupfersandsteins am westlichen Abhange des Urals*“ (1838); „*Jestestwennaja istorija naliwoczných životnych*“ (Petersb. 1839) i w. in. Oprócz tego ogłosił *Kartę geognostyczną gub. petersburgskiéj*.—**Kutorga** (Michał), brat poprzedniego, historyk rossyjski, ur. 1811, po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Petersburgu i Dorpacie, przebywał przez dwa lata za granicą, a zwłaszcza w Berlinie; po powrocie od 1835 profesor historyi powszechnéj w uniwersytecie petersburgskim. Ogłosił między innemi: „*De tribubus Atticis eorumque cum regni partibus nexu*“ (Dorpat 1832); „*Politiczeskoje ustrojstwo Germancew do VI st.*“ (Petersb. 1837); „*Koliena i sosłowija atticzeskija*“ (t. 1838); „*Istorija athinskoj respubliki od ubijenija Ipparcha do smierti Miltijada*“ (t. 1848); „*Persidskija wojny*“ (t. 1858); „*O dnie i prazdnikie Nowago goda u Athinijan*“ (t. 1865) i w. in.

Kutowskie albo **Kuty** starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie ruskiém, w ziemi halickiéj. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 składało się: z miasta Kuty (ob.) i wsi: Kuty Stare, Kobaki, Rybno, Słobódka, Tudiów, Rożen Wielki i Mały, Roztoki, Białoberezka, Berwinkowa, Chorocowa, Dołhopol, Hohopol, Hryniowa, Jabłonica, Krasnoiła, Perechresno, Polanki, Stebnie, Tereskul i Uścieryki. W r. 1771 posiadała je Ludwika z Mniszchów Potocka, kasztelonowa krakowska, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 19,104 gr. 11. Po zajęciu go przez rząd austryjacki d. 1 Maja 1782 r. sstwo to przyłączono do dóbr Kosowa i Pistyna.

Kutter, statek jednomasztowy z systematem linowym, podobny do jachtu. Z powodu wielkości żagli i ostrego przykroju do szybkiéj żeglugi przeznaczony. Anglija używa K. do straży nadbrzeżnéj.

Kutuzow (Michał, *Goleniszczew*), ks. smoleński, feldmarszałek rossyjski, ur. 1745, otrzymał wychowanie w Strasburgu i w 16 r. życia wstąpił do służby wojskowéj; w r. 1769 walczył w Polsce, potém 1770 w Turcyi; przyczyniwszy się do przytłumienia buntu Pugaczewa, został 1784 generał-majorem, a r. 1787 generał-gubernatorem Krymu. Za odznaczenie w bitwie pod Rymnikiem (15 Września 1789) i w zdobyciu Izmaiłowa mianowany generał-lejtnantem, pobił Turków pod Babadagh (14 Czerw. 1791); 1801 mianowany generał-gubernatorem Petersburga. W kampanii 1805 dowodził pierwszym korpusem armii rossyjskiéj i po odniesieniu zwycięstwa pod Dünenstein nad marszałkiem Mortier, dowodził wojskami sprzymierzonych 2 Grud. 1805 w bitwie pod Austerlic. W latach 1806—11 był generał-gubernatorem Litwy i Kijowa; w r. 1812 stał na czele armii przeciwko Napoleonowi; pod Smoleńskiem pokonał Davousta i Neya i z tego powodu otrzymał tytuł ks. smoleńskiego. Wydawszy 25 Mar. 1813 z Kalisza wymowną proklamacyję, po-

wołującą Niemców do walki, † 1813 w Bolesławiu (Bunzlau).

Kuty, m. okręgowe w Wschodniéj Galicyi, w obwodzie kołomyjskim, nad rz. Czeremoszem, nad granicą Bukowiny, liczy 5,800 m., po większéj części Ormijan.

Kutymskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie żmudzkiém, w powiecie pojurskim. W r. 1771 posiadał je Andrzéj Minejka, komornik ks. ęstwa żmudzkiego, wraz z żoną swą Frańciszką z Piestrzeckich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 134 gr. 28. Hyberny Żmudź nie opłacała.

Kützing (Fryderyk Traugott), naturalista niemiecki, ur. 1807 r. w Ritteburgu pod Artern, z początku pracował w aptece, następnie poświęcił się naukom przyrodzonym w Halli i w r. 1838 został profesorem szkoły realnéj w Nordhausen. Z dzieł jego ważniejsze: „*Die Umwandlung niederer Algenformen in höhere*“ (Harlem 1839); „*Phycologia generalis*“ (z 80 tablicami, Lipsk 1843); „*Die kieselschalligen Bacillarien oder Diatomeen*“ (z 30 tabl. Nordhausen 1844); „*Species Algarum*“ (Lipsk 1849); „*Grundzüge der philosophischen Botanik*“ (2 tomy, Lipsk 1851—52); „*Tabulae phycologicae*“ (12 t., Nordhausen 1845—62) i in. Prace jego nad wodorostami stanowią epokę w téj części botaniki.

Kuzmany (Karol), patryjota i pisarz słowacki, ur. 1806 w Brzeznie; uczył się w mieście rodzinném, potém w Dobszynie, Szajawym Gömerze i Presburgu, gdzie ukończył dwuletni kurs teologiczny; następnie studyjował w Jenie. Wróciwszy 1829 do ojczyzny, nauczał przez pół roku w Keżmakru; od 1830 dyjakon superintendentalny w B. Bystrzycy, przeszedł tegoż roku na plebena do Zwolenia, skąd 1832 powrócił do Bystrzycy i tu przebył do 1849, sprawując jakiś czas urząd prezesa komitatu zwoleńskiego. W Marcu 1849 udał się do Ołomuńca z deputacyją do cesarza Frańciszka Józefa; powróciwszy, był zmuszony uchodzić do Wiednia, gdzie wkrótce został profesorem fakultego teologicznego ewangielickiego. Od 1860 superintendent dyjecezyi presburgskiéj i proboszcz w Turoczy. Całe swe życie poświęcił pracy nad podniesieniem oświaty i dobrobytu pomiędzy spółziomkami. W tym celu nauczał, odbywał podróże, wydawał książki, zakładał towarzystwa i t. d. Oprócz książek elementarnych, katechizmów i t. d., redagował czasopismo „*Hronka*“ (B. Bystrzyca 1836—38) oraz wydał: „*Modlitby*“ (t. 1835); „*Ewanj. Funebral*“ (t. 1838); „*Ewanj. Zpiewnik*“ (Peszt 1842): wiele kazań i mów; ważne dzieła tyczące prawa kościelnego obowiązującego w Austryi, a zwłaszcza: „*Prawo kościelne ewangielickie*“ (2 t., Wiedeń 1856); „*Prawo co do małżeństw u wszystkich wyznań*“ (t. 1860). Przygotował nadto do druku nowe wydanie Biblii kralickiéj.—Porów. życiorys K. w 6 zeszycie „*Slavische Blätter*“ (1865).

Kuźma (Jan), konfederat barski, ur. 1742 r. Po ukończeniu szkół u jezuitów, był towarzyszem w kawaleryi narodowéj, a w konfederacyi dosłużył się stopnia porucznika. Mając udział w zamierzoném przez Strawińskiego i Łukawskiego porwaniu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, zdradził zaufanie swych towarzyszów, podejmując się sam jeden wykonać ten zamiar w nocy z 3 na 4 Listopada 1771. Jakoż z oddziałem konfederatów porwał króla przed pałacem radziwiłłowskim na ulicy Miodowéj i, zamiast wydać Strawińskiemu, uprowadził go do młyna marymonckiego, skąd dano znać generałowi Kokcejowi, ten nadbiegł z oddziałem gwardyi i króla do Warszawy odprowadził. Broniony w wytoczonym procesie przez samego Stanisława, skazany tylko został na wygnanie; szczodrze wsparty, wyjechał do Włoch, gdzie przebywał blisko lat 30. Po podziale kraju, wrócił do Polski i osiadł w Warszawie, gdzie † 1822.

Kuźnieck, m. pow. gub. saratowskiéj, nad rz. Trujewą; przeszło 14,000 m. — *Kuźniecki powiat*, ma na przestrzeni 4,627 w. kw. przeszło 138,000 m.; powierzchnia-równina, pokryta czarnoziemem. Rzeki: Sura, z dopływami Kodagą, Uzą i in. Zajęcie mieszkańców: rolnictwo, obok tego ogrodnictwo, sadownictwo, hodowla bydła oraz garncarstwo, stolarstwo, tokarstwo i wyprawa skór.

Kuźnieck, m. okręgowe gub. tomskiéj, nad rzeką Tomią, wprost ujścia rzeki Kandomy, około 3,000 m.; założony 1617, posiada twierdzę, która odegrała ważną rolę w XVII i w początkach XVIII w.— *Kuźniecki okrąg*, ma na przestrzeni 86,087 w. kw., 103,500 m.; powierzchnia górzysta, przerznięta łańcuchami gór: Ottygrańskich, Karokańskich i Kuźnieckich. Z rzek główna Tom; wiele jezior. Grunt dość urodzajny.

Kwadowie (*Quadi*), południ.-wschodnie pokolenie Swewów, mieszkali od I do IV w. naszéj ery w dzisiejszéj Morawii i na zachodnim skraju Węgier. Wymieniają ich zwykle obok pokrewnych Markomannów a późniéj obok Sarmatów, z którymi to narodami brali udział w napaściach na prowincyje państwa Rzymskiego. W V w. znikły już ich ślady zupełnie z widowni świata.

Kwadra, ob. Księżyc.

Kwadrans, czwarta część godziny=15 minutom, a 900 sekundom. W geometryi K. zowie się rozwartość cyrkla, obejmująca $^1/_4$ część okręgu koła wielkiego kuli, którą zakreślają się łuki i okręgi kół wielkich.

Kwadrant, dawniejsze narzędzie astronomiczne, składające się z ćwiartki okręgu koła podzielonéj na stopnie. Tycho Brahe, zdaje się, piérwszy używał K. do swych obserwacyi. Większe tego rodzaju narzędzia, ustawione w płaszczyźnie południkowéj, przymocowane były do muru (K. ścienny). Wszakże przyrząd ten ustąpił daleko dogodniejszym, całym kołom.

Kwadrat, prostokąt (ob.) mający boki równe; zatém znajomość jednego boku K. wystarcza do wykreślenia K. W K. przekątnie są prostopadłe do siebie i między sobą równe. K. wystawiony na przekątni kwadrata, jest względem niego podwojonym. Bok K. wpisanego w okrąg=promieniowi tego okręgu pomnożonemu przez $\sqrt{2}$. Ponieważ pole prostokąta równa się iloczynowi z podstawy przez wysokość, przeto pole K.=drugiéj potędze z jedno-

go boku, dla tego druga potęga zowie się zwykle kwadratem (ob. potęga). K. służy za miarę powierzchni, mianowicie K. mający za bok jednostkę długości, tak np. stopa kwadratowa jest K., którego bok=1 stopie. K. *ukośny* jestto równoległobok, mający boki równe; kąty przeciwległe K. ukośnego są między sobą równe, przekątnie do siebie prostopadłe. *Kwadratowe równanie*, toż co równanie (ob.) drugiego stopnia.

Kwadrat magiczny, kwadrat podzielony na pewną liczbę mniejszych kwadratów, w których są tak wypisane liczby naturalne, lub wyrazy postępu różnicowego, że wszystkie szeregi pionowe, poziome, lub przekątne dają tęż samą summę. Znaczenia teoretycznego ani praktycznego zresztą K. m. nie mają, jakkolwiek były przedmiotem zajęcia wielu matematyków. Por. Klügela „*Commentatio de quadratis magicis*“ (Halla 1806).

Kwadratura, dochodzenie powierzchni, czyli pola, figur geometrycznych. K. figur prostokreślnych znajduje się za pomocą zasad geometryi elementarnéj (ob. trójkąt, prostokąt i t. d.). K. wielokątów dochodzi się przez rozkład ich na trójkąty lub na trapezy. K. figury krzywokreślnéj w ogólności sprowadzoną być musi do figury prostokreślnéj, złożonéj z nieskończenie wielu boków nieskończenie małych, jak najbliżéj przystępujących do figury badanéj, wychodzi zatém na sumowanie nieskończenie małych elementów powierzchni; jest przeto przedmiotem rachunku całkowego. W historyi matematyki słynném jest zadanie K. koła, które wszakże przez wykreślenie znalezioném być może tylko z przybliżeniem (ob. okrąg koła). Teoryję K. podają wykłady rachunku całkowego, historyję K. koła podał Montucla „*Histoire des recherches sur la quadrature du cercle*“ (1754, wyd. nowe z notami Lacroix 1861). K. w astronomii ob. aspekt.

Kwagga, ob. koń.

Kwakry (po ang. *Quakres*, t. j. drżący), członkowie sekty religijnéj, powstałéj w środku XVII w. w Anglii, nazwani tak przez przeciwników z przyczyny drżenia, z jakiém w zachwyceniu mówili o wielkości Boga; sami zowią się: *Chrześcijańskiém towarzystwem przyjaciół* (Society of Evangelical Friend), ponieważ związek przyjaźni i równości ma połączyć ich członków i gminy; inaczéj zowią się *synami* lub *wyznawcami światła*. Sekta ta założoną została r. 1646 przez Jerzego Foxa (ob.), rozszerzyła się w krótkim przeciągu czasu w Anglii, gdzie prześladowana, rozpowszechniła się w Północnéj Ameryce za pośrednictwem Penna (ob.). Jednakże dekret tolerancyjny, wydany 1689, przywrócił K. wolność wyznania w Anglii. W Niemczech K. znajdują się obecnie w okolicy Pyrmonta i Minden, a prócz tego znajdują się jeszcze w południowéj Francyi około Nimes, w Holandyi, Norwegii i Australii. Właściwego wyznania wiary niepodali założyciele sekty, jednak za księgę symboliczną K. może być uważany ułożony początkowo w języku angielskim przez Roberta Barclaya „*Catechismus et fidei Confessio*“ (Amsterdam 1679), który uzupełnia się dziełem tegoż „*Theologiae verae Christianae apologia*“ (bez r. i miejsca), oraz pismami Jerzego Foxa, Jerzego Kaitha, Samuela Fishera, Williama Penna, Henryka Fuke'go, J. J. Gurneya i in. Jako podstawę ich wyznania, zgadzającego się z głównemi zasadami symbolu protestanckiego, można uważać właściwą im naukę o świetle boskiém i nadnaturalném, przebywającém w sercu człowieka, a które zdaniem ich jest samym Chrystusem a raczéj Słowem Bożém (*logos*). W Piśmie św. odróżniają znaczenie zewnętrzne od wewnętrznego, t. j. Chrystusa lub Ducha ś., będącego źródłem wszelkiéj prawdy. Urządzenia K. są bardzo proste, nie mają oni ani stanu duchownego, ani żadnych obrządków kościelnych; na zgromadzeniach przemawia każdy, kto się do tego czuje być powołanym. Nigdy nie składają przysięgi, nie służą wojskowo i unikają wszelkich zbytków oraz zabaw. Urządzenia gmin K., jako oparte na zasadzie równości, są ściśle demokratyczne i przepisywane na synodach, które są zarazem sądami pokoju; K. położyli wielkie zasługi w zniesieniu handlu niewolników. W Północnéj Ameryce, gdzie liczba ich wynosi około 20,000, dzielą się K. na kilka sekt: ci którzy zachowują życie mniéj surowe, zowią się *mokrymi* K., gdy tymczasem surowsi nazywani bywają K. *surowymi* albo *suchymi*; K. spełniający służbę wojskową—*wolnymi* albo *wojującymi*; którzy podług nauki Elijasza Hicks są zwolennikami ścisłego deizmu, zwani są *Hiksytami*, gdy tymczasem przeciwni im, *Przyjaciołmi Ewangielii* (Evangelical Friends).

Kwalifikacyjne decyzyje, są postanowienia sądów lub władz, stawiające obwinionego na mocy istniejących przeciw niemu poszlak w stanie obwinienia. Skutkiem wydania takiéj decyzyi, zakwalifikowany musi być wyrokiem sądu albo ukaranym, albo pod zarzutem pozostawionym, albo zupełnie uniewinnionym. U nas dwa są główne rodzaje decyzyj kwalifikacyjnych: pierwsze dotyczą zwyczajnych przestępców, czyli osób prywatnych i wydawane są przez sądy, a drugie odnoszą się do urzędników, w służbie rządowéj zostających, o nadużycie w téjże służbie obwinionych, i wydawane są przez władze nominujące.

Kwarantanna, jeden z najważniejszych środków policyjno-lekarskich, dążących do ograniczenia zaraźliwych chorób. Polega na zamknięciu granicy zewnętrznéj kraju lub części kraju, tak, aby ludzie i wszelkie przedmioty mogli ją przestąpić dopiero po dokładnem zbadaniu lekarskiem. Przed przejściem granicy ludzie muszą pewien czas przepędzać pod ścisłą obserwacyją, gdyż zarazek dostawszy się do organizmu dopiero po pewnym czasie się objawia.—Zamknięcie granic w krajach środkowych Europy przy dzisiejszych warunkach jest niemożliwe; łatwiéj przeprowadzić się daje na granicy tureckiéj. Możliwą jest K. dla okrętów i jéj przepisy zostały ściśle zebrane przez międzynarodową konwencyję sanitarną zawartą między Francyją a innemi państwami morskiemi i ogłoszoną dekretem Napoleona. Istnieją też kwarantanny dla bydła dla ograniczenia epizoocyi. Bydło rasy stepowéj może być do nas sprowadzane tylko po prze-

byciu K. w mieście Włodawie, Luszkowie lub Ciechanowcu.

Kwarc, minerał z grupy tlenków niemetalicznych, będący naturalną krzemionką (ob. krzem), często z małemi przymieszkami tlenków i soli żelaza, przez co minerał, sam przez się bezbarwny, zostaje rozmaicie zabarwionym. Jestto jeden z najpowszechniejszych minerałów i zarazem przedstawia się w najrozmaitszych postaciach. Twardość=7, o stal uderzany wydaje iskry; ciężar wł.=2,5—2,7, nierozpuszczalny w wodzie i kwasach, oprócz kwasu fluowodornego. Sam przez się nietopliwy; proszek jego ze sodą topi się na szkło bezbarwne. Liczne jego odmiany, według Naumanna, ująć można w odmiany jawno—i skrytokrystaliczne. 1) *Odmiany jawnokrystaliczne*, krystalizują w szeregu trzy-a-jednoosiowym; K. najczęściéj występuje w postaci słupa sześciennego, zakończonego dwiema piramidami, albo w podwójnéj piramidzie, lub też w formie połowicznéj, t. j. romboedrze, którego kąt wynosi 94° 15′. Zresztą formy krystaliczne K. bardzo są zawiłe; są najczęściéj z jednéj strony wrosłe i tylko z jednéj wykształcone; często są zrosłe, niekiedy włókniste, lub drobnoziarniste, często tak dalece, że się wydają zbitemi; odróżniają się następne gatunki a) *kryształ górny* (*hyalin kwarcowy*) o różnéj krystalizacyi, przezroczysty, blasku szklistego, odłamu muszlowego, bezbarwny, szarawy, żółty (*cytryn*), gwoździkowobrunatny (*topaz zadymiony*), czarny (*moryjon*). Często przymięszywa się do niego chloryt w cieńkich łuszczkach, albo różne minerały włoskowate, jak epidot, rutyl, amfibol i in. Znajduje się w Alpach, na Szląsku, przy Baligrodzie pod Sanokiem i w. in. b) *ametyst* (ob.). c) K. *zwyczajny*, jest tylko półprzezroczysty lub przeświecający, mniejszego blasku, niekiedy włóknisty (K. *włóknisty*). Krystalizuje tylko w połączeniu i wtedy graniastosłup albo dwunastościan przeważają, często też w krzyształach naśladowniczych według fluorytu, kalcytu, gipsu i in.; albo też ziarnisty, jako gruzy, piasek, piaskowiec. Odróżniają tu odmiany: K. *różowy*, *mleczny*, *niebieski*, *zielony* czyli *prazem*, *kocie oko* (ob.) *awanturyn* (ob.). d) K. *żelazisty*, jestto K. krystalizowany, tlenkiem żelaza lub jego wodanem zabarwiony na żółto, czerwono, brunatno. 2) Do odmian skrytokrystalicznych należą: a) *rogowiec*, jednostajny, najczęściéj w kryształach naśladowniczych według kalcytu, wypełnia skamieniałości, mianowicie zastępuje drzewo; barwy różne, mniéj żywe, w Saksonii, Krakowskiém i in. b) *ftanit*, *lidyt* (*lapis lidius*), barwy czerwonawéj, żółtéj, lub od węgla ciemnéj lidytem mianowicie zowią odmianę czarną, niewyraźnie łupkową; na Harzu. c) *Jaspis* (ob.).—Krzemionka bezpostaciowa, zawierająca pospolicie nieco wody, stanowi *opal* (ob.). Pomiędzy K. a opalem umieścić należy *chalcedon* (ob.) i *krzemień*, napotykający się w kulach, bulwach i warstwach; wypełnia też skorupy różnych zwierząt; odłam płasko muszlowy, szarawo-biały, brunatny, żółtawy, czarny; blask słaby lub żaden; prześwieca na krawędziach; zawiera w sobie pancerze wymoczków i innych zwierzątek. Tu też należy *agat* (ob.) i *krzemień pływak*, stanowiący buły niebardzo spojne, tak lekkie, że po wodzie pływają. K. stanowi często całe skały; tworzy *kwarcyty* czyli *krzemionkoskały*, które, zdaje się, są tylko piaskiem krzemionkowym zlepionym przez działania metamorficzne. Kwarcyty są zbite, ziarniste, a nawet krystaliniczne, barwy ich rozmaite; występuje w nich spat polny, turmalin, topaz, amfibol, mika. Sąto skały azoiczne lub palezoiczne. Ziarna kwarcowe są główną częścią składową *piaskowców* (ob.). Zresztą K. wchodzi w skład wielu innych skał. Użytki K. są rozmaite; kryształ górny używa się często jako fałszywy dyjament lub na inne wyroby, również jak topaz przydymiony, ametyst, awanturyn, jaspis i in. Z powodu twardości niektóre odmiany używają się na kamienie młyńskie; daléj K. używa się do fabrykacyi szkła, przy wytapianiu metali z rud i t. d.; krzemień używał się na skałki. W postaci piasku i piaskowców (ob.) odegrywa bardzo ważną rolę w gospodarstwie przyrody i człowieka.

Kwarciane wojsko. Za króla Zygmunta Augusta r. 1562 postanowiono dla ciągłéj straży granic Rzeczypospolitéj wojsko, zwane kwarcianém, a to stąd, że ono z kwarty (ob.) dóbr królewskich miało być opłacaném. Chorągwie jego składały się z jazdy i piechoty.

Kwarta, polska miara objętości do ciał płynnych i sypkich, będąca $^1/_4$ garnca i=1 litrowi francuskiemu; dawna K. warszawska=0,94223, kaliska =0,86586, sandomierska=0,5306 K. nowopolskiéj, K. lwowska=0,9609, K. berlińska=1,145031 K. n. pols.

Kwarta, zwała się $^1/_4$ część wykrytéj przez lustratorów intraty, opłacana na utrzymanie wojska z dóbr królewskich, krzesłowych, starostw, leśnictw i lemaństw. K. ustanowił Zygmunt August na sejmie 1562 r., wyrzekłszy się dla dobra państwa tak znacznéj części dochodów królewskich. Była ona niekiedy zwiększaną i wtedy nazywała się dupla, tripla, quadrupla. W 1734 r. poddano dobra królewskie nowéj lustracyi, dla wykrycia rzeczywistego dochodu, a powstałą stąd K. zwano sprawiedliwą.

Kwarta, w muzyce, ob. interwal.

Kwartacyja. Przy oddzielaniu srebra od złota za pomocą kwasu azotnego (ob. kupelacyja), sądzono, że jeżeli złoto wynosiło więcéj niż $^1/_4$ wagi alijażu, wówczas oddzielenie srebra nie było dokładne, złoto bowiem ochraniało go od działania kwasu azotnego, który przez to wszystkiego srebra rozpuścić nie mógł. Ażeby więc rozpuszczenie było zupełném, potrzeba było, jak mniemano, przez dodanie srebra i topienie doprowadzić je do takiego stosunku, iżby ilość złota nie wynosiła więcéj jak $^1/_4$ całkowitéj wagi i ten sposób oddzielania oba metalów nazywano K. Nowsze atoli badania okazały, że jeżeli tylko kwas azotny dosyć jest mocny i gotowanie przeciąga się dosyć długo, daleko większa ilość złota rozpuszczeniu się srebra nie przeszkadza.

Kwartał, czwarta część roku. W większych miastach rosyjskich cyrkuły nazywają kwartałami.

Kwarter, ob. Angielskie miary i monety.

Kwarteroni (*Quarteroons*), tak w Ameryce nazywają dzieci ludzi białych, spłodzonych z Terceronami, t. j. z ludźmi powstałymi ze skojarzenia się białych z Mulatami (ob.) albo Mestisami (ob.) **K.** już w czwartym stopniu oddalają się od murzynów i bardzo mało przypominają pochodzenie afrykańskie, w Ameryce jednak pozostają w pogardzie jak inni ludzie kolorowi.

Kwartet (z włosk. *Quartetto*), kompozycyja muzyczna zbiorowa, bądź na cztéry głosy ludzkie czyli partyje, bądź na cztéry instrumenta napisana.

Kwas. Pod nazwą kwasów rozumie się szereg związków chemicznych, mających własność wydawania z zasadami (ob.) soli (ob.). **K.** rozpuszczalne w wodzie czerwienią błękitny barwnik lakmusu i mają smak kwaśny; krédę rozkładają z burzeniem; względem zasad zachowują się w ogólności elektroujemnie (ob. elektrochemija). Sądzono dawniéj, że wszystkie **K.** zawierają tlen; wiadomo obecnie, że wiele związków wodoru, nie zawierających wcale tlenu, są istotnemi **K.** Poznano owszem, że wodór stanowi konieczną część składową **K.**, a kwasy tlenu, nie zawierające wody, nie uważają się właściwie za **K.** i nazywają *bezwodnikami kwasów*. Słownictwo jednak **K.** utworzone jest na zasadach dawniejszych, i stosownie do tego, czy **K.** zawiera mniéj lub więcéj tlenu, dajemy mu końcówkę *owy* lub *ny*: kwas siarkowy, kwas siarczany. Przy kwasie wodornym wymieniamy wyraźnie, że zawierają wodór: kwas chlorowodorny. Odróżnić też należy **K.** *mineralne*, dostarczane przez królestwo mineralne, i **K.** *organiczne*, daleko liczniejsze, utworzone z rodników organicznych, rozmaitego ustroju chemicznego, i niemające ustalonego słownictwa, jak w ogóle związki organiczne. W ogóle **K.** zawierają 1, 2, 3,... atomów wodoru, które przy tworzeniu soli zastąpione być mogą przez metale lub rodniki alkoholowe; stosownie do ilości atomów wodoru nazywają się jedno, dwu, trójzasadowemi; tak np. **K.** azotny (NO_3) H jest jednozasadowym, **K.** *siarczany* (SO_4) H_2 dwuzasadowym, **K.** fosforny (PO_4) H_3 trójzasadowym. Pod nazwą **K.** rozumie się w Rosyi płyn otrzymywany przez fermentacyję zeszrotowanego zboża i który u ludu powszechnie zastępuje miejsce piwa.

Kwaśnica, ob. Berberys.

Kwasoród, ob. Tlen.

Kwassyja, ob. Quassia.

Kwatera, leże wojskowe, zajmowane czasowo przez wojsko, bądź w mieście, bądź na wsi. **K.** *główną* zowie się miejsce, w którém przebywa sztab główny korpusu lub armii, oraz ich główno-dowodzący.

Kwatermistrz, oficer lub urzędnik wojskowy, czuwający nad kwaterami, obozem, żywnością i rozpłacaniem żołdu.—**Kwatermistrzowstwo generalne**, ob. Sztab główny.

Kwaterno (z łac.), ob. Loteryja.

Kwestarz, mnich, zwykle braciszek, zbierający kwestę na utrzymanie klasztoru.

Kwestor (Quaestor), nazywał się u dawnych Rzymian najwyższy urzędnik skarbowy, pod którego zarządem zostawały kasy państwa. Pierwotnie bywało po dwu kwestorów, którzy, z powodu że zawiadywali kassowością miasta (*aerarium*) nazywani także byli kwestorami miejskimi. Później wybierano jeszcze i innych kwestorów, którzy jako płatnicy towarzyszyli konsulom do obozu lub namiestnikom do wyznaczonych im prowincyj. Godność takiego urzędnika: *Kwestura* prowadziła do wszelkich innych godności, zwłaszcza gdy Sulla przez swą *lex Cornelia de magistratibus* postanowił, iż nikt nie może być konsulem, kto nie był pretorem, nikt zaś nie może pozyskać pretury, kto nie spełniał obowiązków kwestora. Dopiero pod panowaniem cesarzów zeszła kwestura stopniowo na czczy tylko tytuł; jako *magistratus minores* wybierani byli w komicyjach trybutach pod przewodnictwem konsula i obejmowali urząd początkowo współcześnie z konsulami, pretorami i edylami, a późniéj nieco wcześniéj. W niektórych uniwersytetach niemieckich, urzędnik ściągający honoraryja za odczyty nazywa się *kwestorem*, a jego mieszkanie *kwesturą*. *Kwestorami* zwali się także we francuskiém zgromadzeniu narodowém od 1848 r. do zamachu stanu 1851 r. trzéj członkowie zawiadujący rachunkowością, bezpieczeństwem i porządkiem tegoż zgromadzenia.

Kwiat, ogół organów rośliny, przeznaczonych do zapłodnienia. Z organów tych, jedne są niezbędne do zapłodnienia i stanowią istotną część **K.**, t. j. *pręciki* (ob.) czyli organy męzkie i *słupki* (ob.) czyli organy żeńskie. Inne służą tylko do ochrony pierwszych,—należy tu *korona* (ob.) i *kielich* (ob.), i im to kwiat zawdzięcza swą piękność. Okrywy te mogą niekiedy niedostawać, i wtedy **K.** nazywa się nagim. **K.** zupełny zatem składa się z 4 *okółków*, które idąc od zewnątrz na wewnątrz są: kielich, korona, pręciki i słupki; często istnieją jeszcze organy dodatkowe—*miodniki* (ob.); kielich i korona stanowią okwiat; gdy jednéj z okryw brakuje, **K.** posiada okwiat pojedyńczy. Okółek organów męzkich zowie się *męzkozbiorem* (*androeum*), żeńskich zaś *żeńskozbiorem* (*gynaceum*). **K.** jest *obupłciowy*, gdy zawiera pręciki i słupki, *jednopłciowym*, *męzkim* lub *żeńskim*, gdy posiada jeden tylko z tych okółków. Rośliny mające na jednym osobniku **K.** i męzkie i żeńskie nazywają się *jednodomowemi* lub *oddzielnopłciowemi* (*plantae monoïcae*), gdy na różnych osobnikach—*dwudomowemi* lub *rozdzielnopłciowemi* (*dioicae*); jeżeli zaś na jednym osobniku umieszczone są **K.** męzkie, żeńskie i dwupłciowe, roślina nazywa się *mięszanopłciową* (*polygama*). Wszystkie części **K.** mieszczą na osi, różnego kształtu, mającéj nazwę *osadnika* (*receptaculum*). Kształt **K.** jest b. rozmaity, i zależy głównie od korony (ob.). Różne części **K.** uważać można za przeobrażone liście. Wymiary **K.** nie są wcale proporcyjonalne do wielkości roślin (np. **K.** większéj części naszych drzew leśnych). Przed rozwinięciem części **K.** są ściśle między sobą zbliżone, tworząc *pączek kwiatowy* (*alabastrum*), a sposób ułożenia różnych części **K.** w pączku nazywa się *przedkwitnieniem* (*praefloratio*

v. *aestivatio*). Pączki jednych roślin istnieją tylko przez jedno lato aż do rozwoju, i są wtedy zwykle nagie; u wielu jednak drzew trwają przez zimę i rozwijają się dopiero drugiego lata, pączki takie są łuskowate. Otwieranie i rozwój pączka nazywa się *kwitnieniem* rośliny. Czas kwitnienia podlega wpływowi ciepła, wilgoci, klimatu, pory roku (według tego Linneusza kalendarz flory), a nawet i godziny dnia (zegar flory). Najważniejszą czynnością w życiu K. jest zapłodnienie (ob.), po czém najczęściéj wszystkie części K. opadają, i pozostaje tylko zapłodniony *zawiązek* (dolna część słupka), który się daléj rozwija w owoc (ob.). Sposób ułożenia K. na roślinie nazywa się *kwiatostanem* (ob.). W chemii zowie się często K. ciało otrzymywane przez sublimacyję w drobnym proszku, np. K. arszenikowy, K. siarczany.

Kwiatkiewicz (Jan), jezuita, ur. 1630 w Małopolsce, profesor wymowy w rozmaitych kolegijach a zarazem filozofii, teologii i matematyki; późniéj zarządzał kolegijami w Jarosławiu, Sędomierzu i Krakowie, gdzie † 1703. Zostawił około 40 dzieł różnéj treści (po większéj części jednak retorycznych) pisanych po łacinie i po polsku. Jest on jednym z wyobrazicieli szkoły jezuickiéj, zepsucia smaku, napuszystości, przesadzonego stylu, pedantyzmu i skażenia obu języków, w których pisał. Niektóre z pism K. kilkakrotnie były przedrukowywane. Z poezyj jego najlepsze: „*Factorum triumphalium tres partes, bellorum et triumphorum Joannis III Sobieski Regis-Poloniae elogiastica descriptio etc.*“, pomieszczone przez Załuskiego w jego „*Listach historycznych, familijnych*“ (Brunsberga 1711, str. 454—519).—Porów. Browna „*Biblijoteka pisarz. asyst. pols. tow. Jezus*“ (str. 248—250).

Kwiatkowski (Marcin), z Rożyc, podobno inaczéj miał się nazywać *Płachta*, szlachcic województwa sieradzkiego i krewny Marcina Kromera; w młodych latach dworzanin Zygmunta Augusta a w późniejszym wieku rezydent domu Szafrańców. Z katolickiego przeszedł do kościoła helweckiego. Jest autorem kilku dzieł, z których wymieniamy: „*Książeczki rozkoszne a wielu i użyteczne o poczciwém wychowaniu i w rozmaitych wyzwolonych naukach ćwiczeniu etc.*“ (Królew. 1564); „*Wszystkiéj Liflandzkiéj ziemie, jako przedtém sama w sobie była, krótkie a pożyteczne opisanie*“ (Królew. 1567); „*De latissimo usu et maxima utilitate linguae Slavonicae*“ (Królew. 1569), rzadkość biblijograficzna.

Kwiatkowski (Piotr), uczony jezuita, ur. 1657 r., † 1747 w Krakowie. Z dzieł jego ważniejsze są: Życie Boga Rodzicy, p. t. „*Miasto święte*“ (2 t., Kalisz 1731; 2 ed., 4 t., Lublin 1732; 3 ed., 4 t., Kalisz 1767); „*Historia veteris et novi Testamenti etc.*“ (Augsburg 1741); oraz sławne dzieło ascetyczne: „*Collectanea ascetica*“ (Krak. 1741, Augsburg 1741).

Kwiatkowski (Kajetan), historyk, ur. 1770, szambelan króla Stanisława Augusta, potem członek warszawskiego towarzystwa przyjaciół nauk, ostatecznie dyrektor gimnazyjum w Kielcach, † 1852 w Warszawie. Wezwany przez wspomniane wyżéj towarzystwo do napisania dziejów króla polskiego Władysława IV, wykonał tę pracę sposobem kronikarskim i ogłosił p. t. „*Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV króla Polskiego*“ (Warszawa 1823). Z innych prac jego ważniejsze są: „*Próbka pióra bezstronnego obywatela nad stanem teraźniejszym i przyszłym Polski*“ (Warszawa 1791) i przekład Swetnijusza „*Dzieje XII cesarzów rzymskich*“ (2 t., Wrocł. 1826; obok tekst łaciński). K. posiadał piękny zbiór książek polskich i ważnych rękopisów; te ostatnie zakupił 1821 T. Działyński.

Kwiato główka (*Capitulum*), jest to kwiatostan, gdy kwiaty bezszypułkowe, liczne, osadzone są na powierzchni osi rozszerzonéj, jakby na tacy np. w złocieniu (*Chrysanthemum*).

Kwiatostan, sposób ułożenia kwiatów na roślinie. K. mogą być przedewszystkiém *bezszypułkowe* (*flores sessiles*), gdy umieszczone są wprost na łodydze lub gałęzi, lub też *szypułkowe*, gdy osadzone są za pośrednictwem szypułki (*pedunculus*). K. głównie dzieli się na dwa typy; w pierwszym oś jego główna nie jest zakończona kwiatem,—K. *nieskończony*, w drugim ta oś zakończona jest kwiatem, a rozwój może mieć miejsce tylko za pomocą osi drugorzędnych,—K. *skończony* przedstawicielem typu pierwszego jest grono, od którego dają się wyprowadzić: kłos, wiecha, baldaszek, baldaszkogron, przedstawicielem typu drugiego jest podbaldaszek (*cyma*).

Kwiczoł, ob. Drozd.

Kwidzyn (po łacinie *Insula Mariana*, po niem. *Marienwerder*), gł. m. regencyi kwidzyńskiéj w Prusiech Zachodnich, nad rz. Liwną czyli Liebą, o $^1/_2$ mili od Wisły, bardzo starożytne. Znajduje się tu piękny kościół katedralny, wzniesiony r. 1225, z wieżą 170 stóp wysoką, w którym znajdują się groby trzech w. mistrzów krzyżackich i 17 biskupów pomezańskich; stary zamek zrujnowany, niegdyś mieszkanie komodorów krzyżackich, z długiém sklepieniem, zwaném *der Danziger*, dziś na więzienie zamienioném; pałac regencyi, sąd apelacyjny i gimnazyjum. Liczy 7,172 m.

Kwiet (Franciszek Bolemir), pisarz czeski, urodz. 1825 w Taborze w Czechach, † 1865 w Warszawie; studyjował prawo w Pradze, następnie przez niejaki czas był nauczycielem domowym, potem suplentem gimn. Staromiejskiego w Pradze, w końcu od 1862 lektorem języka i literatury czeskiéj w szkole głównéj warszawskiéj. Oprócz wielu artykułów, a zwłaszcza filozoficznych, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „*Nauka prostonarodni o wychowani*“ (Praga 1849); „*Slzy*“, zbiór poezyj (t. 1850); „*Jana z Lobkowic zprawa a nauczeni syna Jaroslawowi*“ (t. 1851); „*Leibnitz und Komenius*“ (t. 1857); „*Žiti basnicke*“, poemat (t. 1859); „*Aestheticky rozbor Rukopisu Kralodworskeho*“ (t. 1861); „*Staroczeska mluwnice*“ (t. 1860; 2 wyd. 1864).

Kwietnia lub Palmowa Niedziela (*Dominica palmarum*), tak nazwana od poświęcania palm lub innych gałązek, które w tym dniu na procesyi niosą wierni i duchowieństwo, na pamiątkę tryjumfalnego wjazdu Jezusa Chrystusa do Jerozolimy. Nazywa się ona także *Paschą Kwietnią*, ponieważ w tę niedzielę zaczyna się Wielki Tydzień i czas przypisany do

spowiedzi i komunii wielkanocnéj. O uroczystości K. p. znajdują się zmianki u św. Efrema Syryjskiego, św. Hieronima i św. Epifanijusza, z czego okazuje się że w kościele wschodnim była obchodzoną już w IV w.; na Zachodzie zaczęła się rozszerzać dopiero w VIII w., szczególniéj za staraniem czcigodnego Bedy († 753).

Kwijetyzm (z łać. *quies*), kierunek religijny, rozprzestrzeniony w XVII w., zwłaszcza we Włoszech i Francyi. Skierowana prawie wyłącznie do spraw doczesnych działalność wielu zakonów, przedewszystkiem jezuitów i dominikanów, spowodowała zamianę modlitwy przez prawie mechaniczne nabożeństwo, które niezadawalniając pobożne umysły popchnęło je na drogę mystyki. K. żądał tak zwanéj czystéj miłości, która bez bojaźni i nadziei, obojętna na niebo i piekło, z zaparciem się samego siebie, zwraca się ku Bogu, li tylko dla tego, że on tego żąda. Ciało przytém musi być zabite, wszelka myśl światowa oddalona, zniszczona wiara w swe siły i dusza postawiona w stan bierny, przy którym ustaje zupełnie własna działalność i działa jedynie Bóg; stan ten, łączący istotnie duszę z Bogiem, jest spokój lub wewnętrzna modlitwa, przez którą się nic nieżąda, nic nieżyczy od Boga lecz się zupełnie na niego we wszystkiem zdaje i zadawalnia się jedynie oglądaniem jego istoty. Początek K. dał Michał Molinos, ksiądz świecki hiszpański, dziełem „*Guida spirituale*“ (Rzym 1678). Molinos 1687 na żądanie dworu francuskiego musiał odprzysiądz 68 błędnych zdań, w dziele tém zawartych, i następnie był zamknięty w klasztorze dominikańskim w Rzymie, gdzie † 1696. Środek ten jednak nie powstrzymał rozszerzenia się K. Gorliwą stronniczką i opiekunką we Francyi była Joanna Maryja Bouries de la Mothe Guyon; zdania swe rozszeszała ona w pismach oraz słowem za pomocą spowiednika swego Lacombe'a. Jako obrońca K. wystąpił także i Fénélon, zwłaszcza pismem „*Explication des maximes des saints sur la vie interieure*“ (1697). Wtedy Bossuet wyjednał 1699 uznanie 28 zdań Fénélona za kacerskie; ten ostatni poddał się z pokorą wyrokowi i publicznie ogłosił potępiające go brewe i wzywał wiernych, aby zapomnieli o tém, czego ich nauczał. Wkrótce potém upadł zupełnie K.

Kwilcz, rzeka w w. ks. poznańskiém, bierze początek pod wsią Wituchowo w powiecie międzychodzkim i wpada do Warty pod miastem Sierakowem.

Kwincyjusz lub **Kwinkcyjusz** (*Quintius*, *Quinctius*), nazwisko rzymskiego rodu partycyjuszów i plebejuszów. Do pierwszego należał sławny *Lucius Quinctius Cincinnatus* (ob. *Cyncynnat*) do drugiego *Titus Quinctius Flamininus* (ob. *Flamininus*).

Kwindecemwirowie (*Quindecemviri*), kolegijum piętnastu kapłanów rzymskich, którzy mieli pieczę nad księgami sybilińskiemi i odbywali igrzyska sekularne.

Kwinkunx (z łac.), rodzaj szyku bojowego, obejmującego kilka czworoboków, które na dwu lub kilku linijach ze wszystkich stron ten sam przedstawiają front do ataku; moneta rzymska *quincunx* =5 uncyjom=$^5/_2$ asa. K. zowie się także w ogrodnictwie plantacyja drzew tak ustawionych, że we wszystkich kierunkach przedstawiają linije proste.

Kwinta, ob. Interwal.

Kwintal (*Quintal*), francuski centnar handlowy, wynoszący 100 funtów,=48,950,58 kilogramom, =120,72 funta polskiego. K. *metryczny*=100 kilogramom. W Hiszpanii K. dzieli się na 4 aroby i = 113,46 funt. polsk. K. wielki=6 arobom.

Kwinterno (z łac.), ob. Loteryja.

Kwinteroni, ludzie spłodzeni z białych i kwateronów (ob.), zatem w piątym już stopniu oddaleni od plemienia murzyńskiego.

Kwintessencyja (z łac. *Quinta essentia*), u Pitagorejczyków eter, piąty element (ob. elementa) czyli esencyja rzeczy; miał to być według Paracelsa żywioł najlotniejszy, najczystszy, stanowiący ducha lub siłę każdego ciała. Następnie oznaczano tą nazwą wyciągi, w których sądzono, że zawierają się wszystkie istotne części danéj substancyi, więc tyleż co tynktura.

Kwintus (*Quintus*) **Calaber** albo *Quintus Smyrnaeus*, poeta grecki, rodem ze Smyrny, żyjący w IV w. po Chr., uważany jest za twórcę poematu epicznego w 14 ks., p. t. „*Posthomerica*“ albo „*Paralipomena Homeri*“, w którym jako dalszym ciągu Ilijady opowiedziana jest historyja wojny trojańskiéj od zgonu Hektora aż do powrotu Greków; najlepsza ed. Lehrsa (z Hezyjodem, Paryż 1840) i Köchly'ego (Lipsk 1853).

Kwintet (z włosk.), kompozycyja muzyczna ułożona na pięć głosów ludzkich, lub na pięć instrumentów oddzielnych.

Kwintola, w muzyce grupa z pięciu nót złożona, która się bierze zamiast trzech lub czterech téjże saméj wartości czyli kalibru, w czasie dla tych ostatnich oznaczonym.

Kwintomonarchijanie (*Pięciomonarchiści*), stronnictwo powstałe w Anglii podczas zamieszek rewolucyjnych XVII w., które powołując się na 7 rozdział proroctwa Daniela, nauczało, że po upadku czterech monarchij: assyryjskiéj, perskiéj, greckiéj i rzymskiéj, nastanie piąta, duchowa monarchija, któréj panem będzie Chrystus. K. istnieli jeszcze w XVIII w.

Kwintylijan (*Marcus Fabius Quintilianus albo Quinctilianus*), pisarz rzymski, ur. około 42 po Chr. w Calagurris w Hiszpanii. Po śmierci Nerona poświęcił się w Rzymie praktyce sądowéj, a następnie z wielkiém powodzeniem wykładał retorykę i † 118 po Chr. Najznakomitsze jego dzieło jest: „*Institutiones oratoriae*“ w 12 księgach, z których szczególniejszy interes dla historyi literatury ma ks. dziesiąta. Postawił tu sobie K. za zadanie dać system całéj wiedzy i działalności retorycznéj oraz metodyczny przewodnik dla wykształcenia mówcy od lat najmłodszych aż do wieku dojrzałego. Styl zachowuje czystość klasyczną. Najlepsze jego edycyje są: Spaldinga, Buthmanna i Zumpta wraz z „*Lexicon Quintilianeum*“ Bonnella (6 t., Lipsk 1798—1829) i Krügera (Lipsk 1861). U nas wedle paryskiéj ed. Rollina wydał to dzieło pijar ks. Seb. Michałowski (Warsz. 1756). Pod imieniem K. posiadamy nadto 19 większych i

145 mniejszych „*Declamationes*“ t. j. ćwiczeń krasomówczych, z których żadne nie jest napisane przez samego K. Przypisywano mu też mylnie pismo Tacyta „*Dialogus de oratoribus*“.

Kwintylijusz (*Marcus Aurelius Claudius Quintilius*), brat cesarza rzymskiego Klaudyjusza II, dowódca wojsk we Włoszech. Otrzymawszy wiadomość o śmierci brata (270 po Chr.), ogłosił się cesarzem, lecz gdy armija iliryjska obrała cesarzem swego wodza Aurelijusza, K. nie chcąc z nim współzawodniczyć, kazał sobie w łaźni przeciąć żyły. Panował tylko dni 20.

Kwiryci (*Quirites*), wyraz albo tegoż samego pochodzenia co Kwirynus (ob.), albo utworzony od *Cures* albo też, jak chce Niebuhr od *Quirium*, miejsca położonego na wzgórzu Kwirynalskiém, oznacza nazwę Sabińczyków, którzy zaraz po zbudowaniu Rzymu połączyli się z Rzymianami. Tegoż nazwiska używano za rzeczypospolitéj w przemowach do ludu rzymskiego, tudzież na oznaczenie obywateli rzymskich w przeciwstawieniu do żołnierzy rzymskich.

Kwirynalie (*Quirinalia*), uroczystość obchodzona w starożytnym Rzymu 17 Lutego na cześć Romulusa, mającego przydomek *Kwirynus* (ob.).

Kwirynus (łaciń. *Quirinus*), wyraz pochodzący podobno od Sabińskiego *quiris* albo *curis*=włócznia, oznaczał u Sabińczyków przydomek Marsa; u Rzymian nazwę tę dano Romulusowi ubóstwionemu po jego z ziemi zniknięciu.

Kwitka (Grzegorz), powieściopisarz i dramaturg rossyjski i małoruski, znany pod pseudonymem *Osnowianenki*, ur. 1778 we wsi dziedzicznéj Osnowie pod Charkowem, † 1843 w Charkowie; przechodził ze służby wojskowéj do cywilnéj, w 23 r. życia wstąpił do monasteru kurażskiego, gdzie blisko lat 4 zostawał. Po wystąpieniu z klasztoru zamieszkał w Charkowie, spełniając rozmaite urzędy obywatelskie. Działalność literacką rozpoczął wydawaniem czasopisma „*Ukrainskij Wiestnik*“ (od 1816—18); następnie w 30 latach ogłaszać zaczął w rozmaitych czasopisach szereg opowiadań małoruskich, stanowiących główną jego zasługę, w nich bowiem pierwszy z pisarzy małoruskich oparł się na elementach czysto ludowych. Zbiorowe wydanie tych opowiadań, z których najlepsze: „*Marusia*“; „*Serdeszna Oksana*“; „*Konotopśka widma*“; „*Kozir-diwka*“ i „*Wot ljubow*“, wyszło pod t. „*Małorusskie powiesti*“ (2 t., Moskwa 1834—37; 2 wyd., Charków 1841) oraz staraniem Kulisza p. t. „*Powiesti K.*“ (2 t., Petersburg 1858). Nadto K. napisał kilka utworów dramatycznych, tak w języku rossyjskim jak i małoruskim (zbiorowe wydanie, Petersburg 1862), z których „*Szelmeńko wołostnyj pisar*'“ (Moskwa 1834) i „*Szelmeńko denszczik*“ (Charków 1840) dotychczas z powodzeniem są grane. Romanse obyczajowe: „*Pan Chalawski*“ (2 t., Charków 1840) i „*Pochoždenija Stołbikowa*“ (3 t., Petersburg 1841) niemają wartości jego nowelli. Porów. Danilewskiego „*Osnowianenko*“ (Petersburg 1856).

Kwitnienie, ob. Kwiat.

Kyaneae, także Planktae albo Symplegades, dwie małe wyspy skaliste w Bitynii, przy wejściu do morza Czarnego, przez które leżąca między niemi cieśnina jest niezmiernie zwężoną, a tém samém żegluga jest bardzo niebezpieczną. Teraz zowią się one Urek-Jaki.

Kyanizacyja, postępowanie wprowadzone w użycie przez Anglika Kyana, według którego napawa się roztworem sublimatu drzewo, w celu zabezpieczenia go od gnicia. Sposób ten okazał się niedostatecznym.

Kyanol, ob. Anilina.

Kydnos, w czasach starożytnych rzeka w Cylicyi, która płynęła pod Tarsusem i któréj orzeźwiające wody były ulubioną kąpielą tamecznych mieszkańców.

Kydonia, w starożytności jedno z trzech najznakomitszych miast na wyspie Krecie, położone na brzegu północno-zachodnim, dostarczało sławnych łuczników i posiadało świątynię Artemisy.

Kyffhäuser, grzbiet górzysty w księstwie Schwartzburg-Rudolstadt, graniczący w stronie południowéj z tak zwaną *Złotą niwą* (Goldene Aue) i którego najwyższy wierzchołek 1,468 stóp wysoki, uwieńczony jest majestatyczną ruiną starożytnego zamku *Kyffhausen*. Zamek ten, zbudowany za czasów cesarzy saskich, był niejednokrotnie rezydencyją Hohenstaufów. Według podania ludowego, cesarz Fryderyk I Barbarossa jest w tym zamku zaczarowany.

Kylon, Ateńczyk. Opanowawszy zamek ateński, założył r. 612 prz. Chr. z pomocą swego teścia Theagenesa, tyrana Megary, rząd jednowładny. Zmuszony jednak przez przeciwników do ustąpienia, szukał przytułka w świątyniach bogów, lecz mimo to został zamordowany. Wzburzone tym wypadkiem całe Ateny (*Cylonium scelus*) narażone były na wielkie niebezpieczeństwo, dla odwrócenia którego sprowadzono z Krety Epimenidesa; ten potrafił obrażonych przebłagać bogów.

Kyme, najstarsze i najznaczniejsze miasto Eolidy w Azyi Mniejszéj, obecnie Sanduli, nad morzem Egejskiém, zostało r. 17 po Chr. przez gwałtowne trzęsienie ziemi prawie zupełnie zburzone.

Kynopolis, w starożytności miasto główne jednego obwodu w Środkowym Egipcie, położone na wyspie Nilu, miało świątynię Anubisa, teraz Samallut. Tutaj psom oddawano niegdyś cześć boską.

Kynuria, w starożytności mała prowincyja w Argolidzie, na granicy Lakonii, któréj mieszkańcy *Kynuryjczykowie*, długo jeszcze zachowali swoje jońskie obyczaje i język, i która przez długi przeciąg czasu była jabłkiem niezgody pomiędzy Argos i Lacedemonem, aż nareszcie Spartanie ją opanowali.

Kyparissia, starożytne miasto w Messenii, w pobliżu przylądka *Kyparission* (teraz Kunello), dzisiaj zwie się Arkadyja.

Kyrie elejson, z greckiego, Panie, zmiłuj się, *Chryste elejson*, Chryste, zmiłuj się, słowa biblijne stanowiące początek i podstawę modlitwy, wprowadzonéj w użycie w kościele zachodnim przez Sylwestra I. Też same słowa brzmią po słowiańsku *Hospodi pomiłuj*.

L.

L. spółgłoska płynna, dwudzieste trzecie zajmuje miejsce w alfabecie naszym (złożonym z 45 głosek). U Hebrejów nazywała się *Lamed* (kij do popędzania wołów); od Fenicyjan przeszła do Greków (u których otrzymała nazwę *Lambda*) i Rzymian, a z alfabetem rzymskim do wszystkich narodów nowszych germańskich, romańskich i sławiańskich. L. jako dźwięk płynny tak wielkie ma pokrewieństwo z **r**, że np. w języku Pehlwi dla obu głosek jeden znak istnieje. Niektóre języki Oceanii, Afryki i Ameryki, mało jeszcze rozwinięte, wcale nie posiadają jednéj lub drugiéj z dwu tych spółgłosek. W językach starosławiańskim, czeskim i słowackim jest L. i samogłoską zarazem. Cóś podobnego było i w starożytnym języku polskim, w którym L. jest spółgłoską pochodną miękką, powstałą ze zmiękczenia piérwotnéj twardéj również płynnéj spółgłoski **Ł**. W liczbach rzymskich L. znaczy 50; jako zaś rzymski znak skrócenia, wyraża już to imię *Lucius*, *Laelius*, już *Lex* (prawo), już *Liber* (księgę). W spisach bibliograficznych *s. l.* znaczy *sine loco* bez miejsca (t. j. bez wskazania miejsca, gdzie książka drukowana). Na monetach *Lir* i *Livre* skracają się przez **L.** Podobnie **L.** jest znakiem angielskiego funta szterlinga; na monetach francuskich **L.** znaczy mennicę Bayońską; na francuskich kurscetlach toż co *Lettres*. Na receptach wyraża *Lege artis* (łac.), to jest podług przepisów sztuki farmaceutycznéj. W Chemii *La* jest symbolem lantanu, *Li* litu.

Laachersee, jezioro w pruskiéj prowincyi Nadreńskiéj, regencyi koblenckiéj, o 5 godzin drogi w stronie północno-zachodniéj od Koblenz. Bardzo rzadko zamarza i ma czystą, błękitną wodę, smaku nieprzyjemnego.

Laalandyja albo **Lollandyja**, wyspa duńska, położona przy wstępie do wielkiego Bełtu; obejmuje $21^1/_2$ mil kw. i łącznie z wyspą Falster tworzy obwód Maribo, który na powierzchni $30^1/_2$ mil kw. liczy 90,000 ludności.

Laar albo **Laer** (Piotr van), znakomity malarz i muzyk, zwany *Bamboccio*, to jest *garbus*, ur. około 1613 w Laren pod Naarden w Holandyi. Malował głównie sceny z najniższych warstw ludu (żebraków, rozbójników etc). Od danego mu przydomku wszystkie tego rodzaju obrazy nazywają powszechnie *Bambocciadami* (ob.). W napadzie hypokondryi odebrał sobie życie w Harlem 1674 r.

Laba, miasto w rossyjskiéj gubernii petersburgskiéj, nad jeziorem Ładoga, liczy 3,000 m.

Laba lub *Łaba*, sławiańska nazwa rz. Elby (ob).

Labadie (Jan), mistyk i sekciarz francuski XVII w., ur. 1610 w Bourg w Gujennie, † 1674 w Altonie; odebrał wychowanie u jezuitów w Bordeaux. wstąpił następnie do ich zakonu, opuścił go jednak 1639, nieznajdując ani życia nieskazitelnego ani też niemogąc zadowolnić swego pociągu do spekulacyi mystycznéj. Przebywał jakiś czas w Genewie, powróciwszy do Francyi został kanonikiem w Amiens i miał sobie powierzoną wizytacyję klasztorów. Ciągłe jednak napaści na kler rzymski naraziły go na nowe prześladowania i to skłoniło go 1650 do przejścia do kościoła reformowanego. Zgadzając się co do zasad pomienionego kościoła, starał się w jego łonie zaprowadzić kościół apostolski, jako gminę nowoodrodzonych, ze szczególném podniesieniem domowéj służby bożéj. Występując jako kaznodzieja w rozmaitych miejscach, jak w Montauban, Orange, Genewie, Middelburg i Amsterdamie i prześladowany wszędzie, znalazł nareszcie przytułek w Altonie. W Amsterdamie (1669) zjednoczył swych stronników w zgromadzenie religijne, członkowie którego od jego imienia nazwani zostali *Labadystami*. Z nich odznaczyli się szczególniéj Piotr Yvon, Piotr de Lignon, Henryk i Piotr Schlüter a zwłaszcza uczona Anna Maryja Schurmann (ob.). Pismo obejmujące ich wyznanie wiary jest w języku niemieckim „*Declaration oder nähere Erklärung der reinen Lehre*“ (Herford 1671). Sekta Labadystów utrzymywała się do połowy XVIII w.

Laban, bogaty właściciel trzód w Hanaan, syn Bethuela, a wnuk Nahora, brata Abrahama, brat Rebekki, ojciec Lei i Raheli, które swemu siostrzeńcowi Jakubowi, zbiegłemu z domu rodzicielskiego przed gniewem Ezawa i pełniącemu u niego służbę, oddał za żony.

Labarum, tak się nazywała w późniejszych czasach rzymskich cesarska główna chorągiew wojskowa, na której Konstantyn Wielki kazał umieścić znak krzyża i greckie litery początkowe imienia Chrystusa (X i P).

Labat (Jan Chrzciciel), misyjonarz i podróżnik francuski, ur. 1663 w Paryżu, † tamże 1738; 1685 wstąpił do zakonu dominikanów, następnie uczył matematyki i filozofii w Nancy; od 1694 występował najprzód jako kaznodzieja, następnie jako generalny prokurator misyi swojego zakonu w Indyjach Zachodnich. Podczas napadu Anglików na Gwadelupę, jako doświadczony inżynier, okazał spółziomkom wielkie usługi. W r. 1705 powrócił do Europy, zbadał naukowo okolice Kadyksu i wybrzeża Andaluzyi, następnie w interesach zakonu udał się do Rzymu, gdzie przebył do 1715, powróciwszy do ojczyzny stale przebywał w Paryżu. Z pism L. najważniejsze: „*Nouveau voyage aux îles de l'Amerique*“ (6 t., Amsterdam 1722 i częściéj); „*Voyage en Espagne et Italie*“ (8 t., tamże 1730); „*Nouvelle relation de l'Afrique occidentale*“ (5 t., tamże 1728); „*Relation historique de l'Ethiopie occidentale*“ (5 t., tamże 1732).— **Labat** (Leon), lekarz i podróżnik z téjże saméj rodziny, ur. 1803 roku w Agde, † 1847 w Nizza, był od 1826 r. lekarzem w służbie Mehmeda Alego, a następnie przybocznym lekarzem szacha perskiego. Ogłosił: „*Route de l'Inde par l'Egypte et la mer Rouge*“ (1839); „*De la rhinoplastie*“ (1834) i in.

Labbe (Filip), pisarz franc., ur. 1607 w Bourges, † 1667; 1623 wstąpił do zakonu jezuitów, następnie nauczał rozmaitych przedmiotów w kolegijach swego zgromadzenia, późniéj jednak wyłącznie poświęcił się pracy literackiéj. Wydał wiele pism, z których celniejsze są: „*De Byzantinae historiae scriptoribus*“ (Paryż 1648); „*Nova Bibliotheca msc.*“ (2 t., 1653); „*Bibliotheca anti-janseniana*“; „*Bibliotheca Bibliothecarum*“ (1664) i in. Najważniejszém dziełem L. jest zbiór koncylijów p. t. „*Sacrosancta Consilia etc*“ (18 t., Paryż 1672; 25 tomów, Wenecyja 1728—32).

Labé (Ludwika Charly), zwana *Dame Perrin*, jedna z najcelniejszych dawniejszych poetek francuskich, ur. 1526 w Lyon, † 1566 r. tamże. Bardzo już wcześnie budziła podziw spółczesnych zarówno niezwyczajną swą pięknością jak zdolnościami niepospolitemi i usposobieniem męskiém. W 6 r. życia czynny brała udział w oblężeniu Perpignan i pod nazwą kapitana *Loys* niejednokrotnie odznaczyła się męstwem. Następnie poślubiwszy bogatego kupca Ennemonda Perrin, poświęciła się całkiem poezyi i muzyce. Dom jéj był miejscem zebrań znakomitości naukowych i artystycznych. Poezyje jéj składające się z 3 elegij, prawdziwych arcydzieł, 24 sonetów i jednéj alegoryi: „*Débat de la folie et de l'amour*“ wyszły po raz piérwszy 1555 r. w Lyon Z późniejszych najlepszą ed. sporządził Brégnot (Lyon 1824).

Labeaumelle (Laurent Augliviel de), pisarz francuski, ur. 1727 w Langwedocyi, † 1773 w Paryżu. Powołany 1751 na profesora literatury francuskiéj do Kopenhagi, wydał tu piérwsze swoje dzieło „*Mes pensées*“, które ściągnęło nań nienawiść i prześladowanie Voltaire'a. *Uwag* Z powodu swych naddziełem tegoż pisarza *Wiek Ludwika XIV* oraz *Pamiętników pani de Maintenon*, dwukrotnie odsiadywał więzienie w Bastylii. Inne jego prace są: „*Défense de l'esprit des lois*“; „*Pensées de Séneque*“; „*Commentaire sur la Henriade*“ (2 t., 1775) i t. d.

La-Bédollière (Emil *Gigault de*), pisarz francuski, ur. 1814 w Paryżu, synowiec hr. Gigault de La Bédollière de Bellefont. Zawód literacki rozpoczął dziełem „*Vie politique du marquis de La Fayette*“ (Paryż 1833), które otworzyło mu wstęp do wielu dzienników. Od 1850 był spółpracownikiem dziennika *Siècle*. W r. 1869 należał do założycieli czasopisma politycznego „*National*“ bardzo taniego, którego odbijano do 100,000 egzemplarzy. L. pisywał w nim przegląd codzienny i artykuły nieprzyjazne dla partyi klerykalnéj. Z prac jego wymieniamy najgłówniejsze: „*Soirée d'hiver*“ (1838); „*Beautés des victoires et conquêtes des Français*“ (3 t., Paryż 1841); „*Histoire des moeurs et de la vie privée des Français*“ (3 t., Paryż 1847); „*Histoire de la garde nationale*“ (Paryż 1848); „*Histoire des environs du nouveau Paris*“ (Paris 1860); „*Histoire de la guerre du Mexique*“ (3 części, Paryż 1861—68); „*Histoire complète de la guerre d'Allemagne et d'Italie*“ (2 części, Par. 1866) i t. d. Oprócz tego wydał wiele broszur, tłumaczył F. Coopera i pisał mnóstwo artykułów w różnych dziennikach i pismach zbiorowych.

Labédoyère (Karol Angelik Huchet, hrabia de), ofiara reakcyj z 1815 r., ur. 1786 w Paryżu, wstąpił 1806 do żandarmeryi armii francuskiéj i brał zaszczytny udział w kampanijach Napoleona, do którego fanatycznie był przywiązany. Za wpływem rodziny swéj żony po piérwszéj abdykacyi Napoleona wrócił wprawdzie 1813 do armii, lecz po wylądowaniu cesarza przyłączył się zaraz do niego i odznaczył się w bitwie pod Waterloo. W chwili (3 Lipca 1815) kiedy, mając zamiar odpłynięcia do Ameryki, przybył na pożegnanie swéj rodziny do Paryża, został aresztowany i 19 Sierpnia na mocy wyroku sądu wojennego rozstrzelany.

Laber, trzy małe rzeczki w Bawaryi: *Czarny*, *Wielki i Mały* Laber; biorą początek w bawarskim palatynacie Wyższym i wpadają z prawéj strony do Dunaju; piérwsza pod Sinzig, druga pod Obermotzing, trzecia pod Niedermotzing.

Laberyjusz (Decimus Laberius), rycerz rzymski, i sławny poeta mimiczny, ur. 107 r., † 43 r. przed Chr. Z pozostałych po nim 13 ułamków (zebranych przez Ribecka w dziele „*Comicorum latinorum reliquiae*“ (Lipsk 1855) odznacza się szczególniéj jeden *Prolog* w którym ubolewa poeta nad wyrządzonym mu przez Julijusza Cezara przymusem publicznego

wystąpienia na scenie w jednéj ze sztuk swoich, przez co utracił cześć rycerską i prawo obywatela rzymskiego.

Labiawa (po niem. *Labiau*), miasto powiatowe w pruskiéj regencyi królewieckiéj, nad rz. Deimą, niedaleko Kurisch-Haff, ma 4,341 m. i starożytny zamek. W dniu 30 Paździer. 1656 tutaj zawarty został pomiędzy wielkim elektorem brandeburgskim Fryderykiem Wilhelmem, a królem szwedzkim Karolem Gustawem *traktat*, zwany *Labiowskim*, mocą którego piérwszy z nich otrzymał zwierzchnictwo nad Wschodniemi Prusami i Warmią.

Labiche (Eugenijusz), współczesny komedyjopisarz francuski, ur. 1815 w Paryżu. Jest autorem stu kilkudziesięciu sztuk scenicznych, napisanych, już to samoistnie już w kolaboracyi z Ravelem, Grassotem, Sainvillem, Markiem Michel, Lefranc, Delacourem i innymi. Celuje L. szczególniéj w wodewilach, mających wielkie powodzenie szczególniéj na scenach teatrów bulwarowych. Wymieniamy z nich niektóre co najlepsze: „*Deux Papas très-bien*“ (1845); „*Mme Larifla*“ (1849); „*Edgard et sa bonne*“ (1852); „*Le voyage de Monsieur Perrichon*“ (1860); „*Les petits oiseaux*“ (1862); „*Mai*“ (1864); „*Le papa du prix d'honneur*“ (1867); „*Le livre bleu*“ (1871); „*Le dira-t-on*“ (1872) i t. d. Niektóre z utworów jego znane są i na naszéj scenie np. „*Uściskajmy się*“.

Labienus (Tytus Atius), wódz rzymski, zyskał sławę i bogactwa jako legat Cezara w wojnie z Gallami. Po wybuchu wojny domowéj (49 r. prz. Chr.) przeszedł na stronę Pompejusza, walczył we wszystkich niemal bitwach przeciw Cezarowi i poległ pod Munda w Hiszpanii (17 Mar. 43).—Jego syn **Karintus Labienus**, stronnik Brutusa i Kassyjusza, wysłany przez nich do Orodesa I, kr. Partów, z prośbą o pomoc, otrzymał ją wprawdzie, ale już po bitwie pod Philippi. Wkroczył jednak do Syryi i Azyi bliższéj, lecz pobity w górach Taurus 39 r., zginął w Cylicyi od miecza wyzwoleńca Cezarowego.— Syn czy też brat poprzedniego **Tytus Labienus**, zyskał rozgłos za Augusta jako mówca i historyk opozycyjny (antymonarchiczny) a dla swéj gwałtowności otrzymał uszczypliwe nazwisko *Rabienus* (łaciń. *rabies*, wściekłość). Pisma jego historyczne na mocy postanowienia senatu rzymskiego publicznie były palone. Za Kaliguli dozwolono je wprawdzie rozpowszechniać, ale nic naszych nie doszło czasów.—W ostatnich czasach imię L. stało się głośném z powodu wymierzonego przeciw Napoleonowi III pamfletu A. Rogearda (ob.), pod tyt. „*Les propos de Labienus*“ (1865).

Labirynt (z greck.), tak nazywano w starożytności pewne budowle, albo podziemne wydrążenia w skałach, które zawierały mnóstwo komunikujących się z sobą komnat o niewielu wchodach i wychodach, tak że każdy wchodzący łatwo mógł się w nich zabłąkać. Znajomsze labirynty są: *Kreteński* pod Knossos, w skale wybudowany, mieszkanie bajecznego Minotaura, i *Egipski*, nad jeziorem Moeris, którego zwaliska dotąd jeszcze istnieją pod Howarą przy wejściu do Fayum. Obejmują one około 1,000 stóp w kwadrat; trzy ogromne budowle stanowiły jego skrzydła, które wraz z piramidą wystawioną na czwartym boku obejmowały cztéry dziedzińce kolumnowe, a we wnętrzu swojém już to w ziemi już na zewnątrz zawierały dziwną krętaninę po większéj części ciemnych i małych, bądź pod ziemią bądź na pierwszém piętrze, drobnych komnat i kurytarzy. Piramida i dziedzińce kolumnowe były (podług Lepsiusa) zbudowane za panowania Amenemha III (greckiego Merysa) około r. 2100 przed Chr., budowle zaś główne późniéj dopiéro.—Porów. Lepsiusa „*Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien*“ (Berlin 1849). **L.** nazywa się ucho wewnętrzne (ob. ucho).

Labiryntodonty, grupa zaginionych płazów, którą uważają za osobny rzęd téj gromady, a które w osobliwy sposób łączyły w sobie cechy ryb szklistołuskich i płazów ogoniastych. Szczątki ich właściwe są pokładom tryjasowym i węglowym. Posiadały one szkielet zewnętrzny, utworzony przez trzy tarcze piersiowe i małe tarcze na brzuchu, a w szczękach, podobnych do krokodylowych, zęby charakterystycznie powikłane, skąd poszła ich nazwa. W stanie nierozwiniętym posiadały łuki skrzelne. Niektóre dochodziły wymiarów większych niż krokodyle. Należą tu *Capitosaurus*, *Chirosaurus*, *Archegosaurus*, *Mastodonsaurus* i in.

Lablache (Ludwik), sławny śpiewak, urodz. 1794 w Neapolu, ojciec jego był Francuz, matka Włoszka; występował w Palermo, Medyjolanie, Turynie Rzymie i Wiedniu. W r. 1830 rozpoczął najświetniejszą epokę swéj karyjery w Paryżu; od r. 1835 występował stale na przemian to w Paryżu to w Londynie; zimami 1853—57 śpiewał w Petersburgu, gdzie świetne miał powodzenie, zbierał oklaski i pieniądze ale zarazem stracił i zdrowie. † 1858 w Neapolu. **L.** uważany był za najznakomitszego basistę w swym czasie.

Laboratoryjum (z łac.), pracownia, miejsce przeznaczone do wykonywania rozmaitych czynności chemicznych. Urządzenie **L.** bywa różnem, stósownie do tego, czyjest przeznaczoném do większych robót technicznych, czy do prac czysto naukowych; w artyleryi **L.** jest miejscem gdzie się wyrabia wszelkiego rodzaju amunicyja.

Laborde (Jan Józef de), mąż znany z ludzkości i przedsiębiorczości ducha, ur. 1724 w Jaca w Aragonii. Zyskawszy w handlu ogromny majątek, był za ministerstwa Choiseula nadwornym bankierem. Po wybuchu wojny o niepodległość amerykańską udzieleniem rządowi francuskiemu 12 mil. liwrów w złocie umożliwił wyprawę pod wodzą Rochambeau przeciw Anglikom. Późniéj wykonał znaczną ilość wielkich i wspaniałych budowli. Wydawał też corocznie niezmierne sumy dla wspierania biednych, a 1788 ustanowił stały fundusz dla cztérech wielkich szpitalów w Paryżu. Podczas teroryzmu obwiniony o stosunki z lichwiarzami, został 18 Kwietnia 1794 na śmierć skazany i natychmiast stracony.—Z cztérech jego synów, dwaj marynarze towarzyszyli Laperouse'owi i znaleźli śmierć w czasie téj podróży.—Trzeci i najstarszy syn jego *Franciszek Ludwik*

Józef hr. de **Laborde**, podskarbi królewski, a w epoce rewolucyi członek zgromadzenia narodowego; później usunął się do Londynu i tam † 1801.—Najmłodszy z braci *Aleksander Ludwik Józef, hr. de* **Laborde**, ur. 1774 w Paryżu, † 1842 r. tamże. Podczas rewolucyi wstąpił do wojska austryjackiego i walczył przeciw rzeczypospolitéj francuskiéj, a po zawarciu pokoj uw Campo-Formio wrócił do kraju, został stronnikiem Bonapartego i pełnił wyższe urzędy administracyjne. Za restauracyi zasiadał w izbach; po rewolucyi Lipcowéj 1830 r. był prefektem Sekwany, generałem gwardyi narodowéj i adjutantem Ludwika Filipa. Od r. 1813 był członkiem akademii napisów a od 1832 akademii nauk. Z pism jego przytaczamy najgłówniejsze: „*Voyage pittoresque et historique en Espagne*“ (4 t., Paryż 1807—18); „*Itinéraire descriptif de l'Espagne*“ (5 tomów, Paryż 1809—27; 3 ed. z uzupełnieniami Humboldta i Bory de Saint-Vincent, 6 t., Paryż 1827—1828); *Les monuments de la France*“ (2 t., Paryż 1832—36, z 259 miedziorytami); *Versailles ancien et moderne*“ (Paryż 1839—40).—*Leon Emanuel Szymon Józef margr. de Laborde*, syn poprzedniego, archeolog i podróżnik, ur. 1807 w Paryżu, † 1869 tamże. Ukończywszy studyja w Getyndze, towarzyszył ojcu w podróży na Wschód i opisał ją w dwu dziełach ozdobnych: „*Voyage de l'Arabie Petrée*“ (Paryż 1830—33) i „*Voyage en Orient*“ (36 zeszyt., Paryż 1837—64). Podczas rewolucyi Lipcowéj 1830 był adjutantem gen. Lafaytte'a, a później sekretarzem poselstw w Londynie Haadze i Kasselu. Od r. 1848 do 1854 był konserwatorem rzeźby nowoczesnéj w Luwrze a od 1856 dyrektorem generalnym archiwów cesarstwa. W r. 1842 został członkiem akademii nauk a 1868 senatorem. Z innych prac jego oprócz wielu rozpraw, umieszczonych w różnych czasopismach, wymieniamy jeszcze następujące: „*Essai pour servir à l'histoire de la gravure sur bois*“ (Par. 1833); „*Histoire de la découverte de l'imprimerie*“ (Paryż 1836); „*Commentaire géographique sur l'Exode et les Nombres*“ (2 t., Paryż 1842); „*Les ducs de Bourgogne*“ (t. 1—2, Paryż 1849—51); „*De l'union des arts et de l'industrie*“ (2 t., Paryż 1856); „*Inventaires et documents publiés par ordre de l'empereur*“ z archiwów cesarstwa, Paryż 1863) i t. d.

Labouchère (Henryk), mąż stanu angielski, ur. 1798 w Highlands, hrabstwie Essex, † 1869 r.; syn rojalisty francuskiego. W r. 1828 wszedł do izby gmin, był 1832—34 lordem admiralicyi, został 1835 wiceprezesem izby handlowéj, potém dwa razy prezydował w ministeryjum handlu i w latach 1855—58 był ministrem osad. Należał on do stronnictwa whigów, popierał wszystkie liberalne projekta i w r. 1859 otrzymał tytuł lorda Taunton.

Laboulaye (Edward René Lefebvre), prawnik i publicysta francuski, ur. 1811 w Paryżu, od 1849 profesor prawa tamże, licznemi bardzo ważnemi dziełami zjednał sobie zasłużony rozgłos we Francyi i starał się ugruntować tamże szkołę historyczną prawa. Równie zasłużył się wielce na drodze publicystyki i dziennikarstwa. Do najważniejszych jego prac należy „*Histoire politique des Etats Unis de l'Amerique*“ (3 t., 1854—55). Oprócz licznych zozpraw treści społecznéj i historycznéj, wydał także utwory beletrystyczne (*Contes bleus*, 1863; *le prince Caniche*, 1868, i t.d.).—Jego brat *Karol Piotr Lefebvre Laboulaye*, ur. 1810 r. w Paryżu, odznaczył się jako biegły technik, jest właścicielem wielkiéj giserni i ogłosił „*Organisation du travail*“ (1848); „*Théorie des mécanismes*“ (1849).

Labourdan, prowincyja w południowéj Francyi, należąca w części do departamentu Niższych Pirenejów, a w części do Hiszpanii, zamieszkała głównie przez Basków. Otrzymała nazwę od dawnego Laburdum, dzisiejszéj Bayonny.

Labourdonnaye (Bertrand Erańciszek Mahé de), marynarz francuski, ur. 1699 w St.-Malo, † 1753. Od młodości przeznaczony do służby marynarskiéj, był już 1723 kapitanem marynarki wschodnio-indyjskiéj kompanii francuskiéj, potém przeszedł do służby portugalskiéj, ale już 1733 roku wrócił do Francyi. Jako gubernator wysp Isle-de-France i Bourbon podniósł je do stanu kwitnącego; w latach 1841—1844 zadał Anglikom wielkie klęski na wodach oceanu Indyjskiego, zdobył Madras, lecz za okupem 9 milijonów liwrów zwrócił je Anglii za co więziony był przez 3 lata w Bastylii—Bijografiję jego napisał jego wnuk sławny aktor *Bertrand Frańciszek Mahé de Labourdonnaye*, urodz. 1795, † 1840 w Londynie.—*Anna Frańciszek Augustyn*, hrabia *de Labourdonnaye*, z téjże saméj pochodzący familii, ur. 1747 w Guérande, generał podczas rewolucyi francuskiéj, znany ze stosunków z Jakobinami, † 1793 w Dax.—*Frańciszek Regis* hrabia *de Labourdonnaye*, krewny poprzedniego, ur. 1767 w Angers, występował przeciwko rewolucyi aż do konsulatu. Pogodził się jednak następnie z nowym porządkiem rzeczy, po drugiéj restauracyi został najżarliwszym rojalistą, 1829 ministrem spraw wewnętrznych, lecz niedługo potém opuścił urzędowanie i † 1839 w Mésangean.

Labourcur (Jan), historyk francuski, ur. 1623 w Montmorency, † 1675 r.; dworzanin Ludwika XIV, dodany jako historyk do poselstwa, które w r. 6664 odwoziło do Polski Władysławowi IV Maryję Ludwikę, opisał tę podróż w dziele „*Relation du voyage de la reine de Pologne et de retour du maréchale de Gubriant*“ (Paryż 1647), w którém znajduje się wiele ciekawych szczegółów dotyczących naszego kraju. Oprócz innych dzieł historycznych, wydał także „*Les tombeaux des personnes illustres*“ (Paryż 1642); „*Histoire de Charles VI Roi de France*“ (2 t., Paryż 1633).

Labrador, dziś urzędownie *Nową Brytanią* zwany, kraj w Ameryce północ., stanowi wielki, 24,000 mil kw. obejmujący półwysep, który graniczy na południe z Kanadą i odnogą Ś-go Wawrzeńca, na wschód z oceanem Atlantyckim, na północ z cieśniną, a na zachód z odnogą Hudsońską. Cała ta olbrzymia przestrzeń ziemi pokryta jest górami śnieżnemi, do znacznéj dochodzącemi wysokości; ma wybrzeża wysokie, urwiste, niełatwo dostępne, rzeki znaczne, ale po większéj części znane tylko przy ujściach; klimat tutejszy bardzo surowy i zimniej-

szy niż gdziekolwiek indziéj pod tą samą szerokością. Roślinność znajduje się tylko na południu, wzdłuż granicy z Kanadą, i na wybrzeżach aż do 56° połud. szer. Składa się ona z owsa, kartofli, żyta, brzozy i t. d. Daléj na północy spotykają się już mchy i roślinność zwolna ustaje. Ze zwierząt znajdują się tu przedewszystkiém zwierzęta dzikie, dostarczające dobrych futer (wilki, niedźwiedzie, lisy, kuny, bobry i t. d.), oraz ryby. Z minerałów spotykamy labrador, żelazo, miedź i asbest. Ludność nadzwyczaj mała (4,000 do 5,000 m.) należy przeważnie do Eskimosów. Cały ten kraj należy do Anglii i stanowi część posiadłości kompanii Hudsońskiéj, która tu ma kilka stacyj handlowych. Wymiar sprawiedliwości karnéj należy do rządu angielskiego. L. został odkryty d. 24 Czerwca 1497 r. przez Sebastyjana Cabit, a zwiedzony w 1,500 r. przez portugalczyka Cortereala, od którego otrzymał nazwanie. Od 1772 probowali tu Hernhuci wysyłać swoje misyje, co im po wielu próżnych usiłowaniach teraz w części się udało. Porów. L. A. Ansbach'a „*Geschichte und Beschreibung von Newfoundland und der Küste von* L." (Wejmar 1822).

Labrador (*labradoryt*, *maulit*, *silicyt*), minerał będący gatunkiem spatu polnego, krystalizujący według graniastosłupów ukośnych; rozwój krystaliczny przedstawia podobny do albitu, podobnież się zrasta w dwojaki; szary lub biały, mieniący się jasno w różnych barwach za zmianą położenia. Jestto krzemian glinki i wapna, z małą ilością sody i potażu. Odłam muszlowy, c. wł.=2,6 twardość=6. Znajduje się na wybrzeżu Labradoru, w Kanadzie i in. Wchodzi też często w skład niektórych bazaltów, law, które wtedy łatwo działaniu kwasów ulegają. Szlifowany, używany bywa na pierścienie, guziki ozdobne, tabakierki i t. p. ozdoby.

Labruyère (Jan de), wyborny malarz charakterów ludzkich i jeden z najcelniejszych prozaików francuskich, ur. 1639 r. (podług innych 1644) pod Dourdan w Normandyi, † 1696 w Wersalu. Pod kierunkiem Fénélona był guwernerem ks. Bourgogne; przebywał ciągle na dworze; od 1693 r. był członkiem akademii. Byłto filozof praktyczny, który jedno tylko miał życzenie: pędzić żywot spokojny w towarzystwie książek i przyjaciół. Zasłużył się wielce dziełem p. t. „*Caractères de Theophraste traduit du grec, avec les caractères ou les moeurs de ce siècle*" (Par. 1687; z późniejszych ed. najlepsze: Walckenaera, Par. 1845, Destailleura Paryż 1855) i Lemerre'a (Paryż 1872). Dzieło to napisane prześlicznym językiem wybornie maluje wizerunki jednostek.—Porów. wyborne studyjum Ed. Fourniera p. t. „*Comédie de La Bruyère*" (Paryż 1866). Polski przekład dał kasztelan Fr. Podowski (2 t., Warsz. 1787).

Labry, są części zewnętrzne i podrzędne tarczy herbowéj u ludów zachodnich, mające kształt wielkich liści wyszczerbionych, otaczających hełm i tarczę. Mają one być symbolem płaszcza, albo całunu rycerskiego, w którym na turniejach w paradzie występowano.

Labuan, wyspa w północno-zachodniéj stronie od Borneo położona, obejmuje 3 mile kw. z ludnością 2,600 dusz; stanowi ona bardzo ważną stacyję pośrednią w żegludze między Singapore i Hong Kong, należy do Anglików.

Lacaille (Mikołaj Ludwik de), znakomity matematyk i astronom francuski, ur. 1713 r. w Rumigny, † 1762. Z początku poświęcał się teologii, następnie zwrócił się do matematyki, został 1746 r. profesorem matematyki w kolegijum Mazariniego i na tém stanowisku zasłużył się poprawą katologów gwiazd i tablic astronomicznych. W r. 1750 udał się na przylądek Dobréj Nadziei, celem poznania gwiazd południowéj półkuli, tudzież oznaczenia paralaksy księżyca, Wenery i Marsa. Oznaczył tam położenie około 10,000 gwiazd, wymierzył ściśle stopień szerokości na półkuli płd. i podał kartę wysp Isle de France i Bourbon. Po powrocie odmówił przyjęcia gratyfikacyi 100,000 liwrów i kosztа swego przedsięwzięcia obliczył tylko na 9,144 liwrów. Liczba jego obserwacyj astronomicznych jest ogromna. Ogłosił „*Leçons d'astronomie*" (1746, 1780); „*Elémens d'optique*" (1750); „*Coelum australe stelliferum*" (1763); „*Observations sur 515 étoiles du zodiaque*" (wyd. Bailly'ego, 1763) i in.

Lacalprenède (Gauthier de Costes, kawaler, pan de), ur. na początku XVII w. na zamku Tolgon, w Gaskonii, † 1663 na urzędzie podkomorzego królewskiego w Paryżu. Wsławił się jako autor wielce czytywanych swojego czasu romansów rycerskich, jak: „*Cassandre*" (10 t., Paryż 1642); „*Cléopâtre*" (12 t.); „*Faramond*" (7 t., Paryż 1661) i t. d. Z tragedyj jego zasługuje na wzmiankę jeno „*Le comte d'Essex*".

Lac-dye, barwnik czerwony, otrzymywany w Indyjach z gumilaki i używany jako surrogat koszenili. Używa się do tego gumilaka w ziarnach, oczyszczona i sproszkowana; barwnik wyciąga się sodą i strąca ałunem. W ogóle barwnik ten niewiele ustępuje koszenili.

La Cécilia (Napoleon), generał Komuny paryskiéj, pochodzenia włoskiego, ur. 1834. Ukończywszy z odznaczeniem studyja, był profesorem matematyki; 1860 r. wziął udział w wyprawie Garibaldi'ego do Sycylii, odznaczył się pod Marsala i Palermo, za co otrzymał stopień pułkownika. Odrzuciwszy ofiarowane sobie miejsce w armii włoskiéj, wykładał czas jakiś matematykę na uniwersytecie w Ulm. Za powrotem do Francyi został członkiem *Internationala*, a po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj zaciągnął się do 1 batalijonu wolnych strzelców paryskich brygady Lipowskiego (ob.); w wielu bitwach złożył dowody niezwykłéj odwagi, waleczności i talentu; w Stycz. 1871 został pułkownikiem. Po zawarciu pokoju z częścią swego batalijonu udał się do Paryża, ofiarował swe usługi Komunie, otrzymał stopień generała dywizyi i dowództwo nad armiją środkową od Billancourt do la Bièvre. L. walczył dzielnie, ale musiał uledz przewadze wojsk wersalskich, cofnął się do fortu Vincennes, po zdobyciu którego 29 Maja odebrał sobie życie wystrzałem.

Lacedemon (*Lakedaimon*), ob. Sparta.

Lacépède (Bernard German Stefan de Laville hrabia de), słynny naturalista francuski, ur. 1756 w Agen, † 1825; z początku służył w wojsku, następnie poświęcił się historyi naturalnéj pod Buffoném i Daubenton'em, został nadzorcą gabinetów historyi naturalnéj w ogrodach królewskich, za rewolucyi profesorem historyi naturalnéj w Paryżu, w 1791 deputowanym, 1799 senatorem, 1809 ministrem stanu i 1814 parem Francyi. Najważniejsze jego dzieła są: „*Histoire des quadrupèdes, ovipares et des serpents*“ (2 tomy, 1788—89); „*Histoire naturelle des reptiles*“ (1789); „*Hist. nat. des poissons*“ (6 t., 1798—1803); „*Hist. nat. de l'homme*“ (1827) i „*Les ages de la nature*“ (2 t., 1830). Zajmował się też muzyką i ogłosił „*Poétique de la musique*“.

Lach, *Lech*, toż samo co Polak.

Lach z Lachów, kryptonim *Leona Zienkowicza*, (ob.).

Lach Szyrma, ob. Szyrma.

Lachaise (Franciszek d'Aix de), jezuita francuski, ur. 1624 r. w Aix, w departam. Loiry, † 1709; po odbyciu studyjów w kolegijach jezuickich w Lyonie i Rohan, wstąpił do tegoż zakonu i został następnie prowincyjałem; powołany 1675 r. przez Ludwika XIV na spowiednika, sprawował te obowiązki aż do śmierci, biorąc udział we wszystkich ważniejszych sprawach owego czasu, jako to: w ogłoszeniu wolności kościoła galikańskiego, w odwołaniu edyktu nantejskiego, w prześladowaniu jansenistów, w zaślubieniu króla z panią Maintenon i t. d., działając zawsze na korzyść swego zakonu. Napisał też kilka dzieł, z których najważniejsze „*Kurs filozofii*“ (2 t., Lyon 1661). Ogrody podarowanéj mu przez króla willi, zwanéj Mont-Louis, zostały 1804 zamienione na cmentarz, nazwany od jego imienia *Père-Lachaise*, najpiękniejszy i największy, jaki Paryż posiada.

Lachambeaudie (Piotr), bajkopisarz francuski, ur. 1806 r. w Montignac depart. Dordogne, † 1872. Zajmując się kupiectwem, ogłosił 1829 „*Essais poétiques*“, a w r. 1839 swoje „*Tables populaires*“, których odtąd wyszło już kilkanaście edycyj. Odznaczają się one nietylko zacnością myśli, ale także wytwornym i poprawnym stylem. Czynny brał udział L. w rewolucyi Lutowéj. Po zamachu 2 Grud. 1851 wysłany został do Kajenny; późniéj zmieniono mu karę deportacyi na banicyją. Osiadł w Brukseli, gdzie utrzymywał się z pisania romansów. Wydał także „*Poésies nouvelles*“ (1861).

Lachaud (Karol Aleksander), adwokat francuski, ur. 1818 r. w Treignac w depar. Corrèze; praktykował najpierwéj w Tulle, gdzie dał się poznać obroną trucicielki Lafarge. W r. 1844 przeniósł się do Paryża i jako obrońca występował w wielu głośnych procesach, jak Carpentiera, Lemoine'a, Troppmana. W 1871 bronił Tonneleta, oskarżonego o zabicie żołnierza pruskiego, który w skutek obrony L. uwolnionym został; uwolnienie to wywołało ostrą notę Bismarcka do rządu francuskiego. W r. 1872 zwrócił na siebie uwagę całéj Europy, jako obrońca Bazaine'a, przyczém okazał się jawnym bonapartystą.

Lachaussée (Piotr Klaudyjusz Nivelle de), dramatyk francuski, urodz. 1692 r. w Paryżu, † 1754. Jako autor komedyi „*Le préjugé à la mode*“ (1735) został założycielem tak zwanéj komedyi płaczliwéj (*Comédie larmoyante*). Oprócz tego napisał znaczną liczbę innych komedyj, które swojego czasu znaczne miały powodzenie. Próbował też sił w tragedyi.

Laches, wódz ateński, syn Melanoposa. Z Charojadesem dowodził 427 flotą, wysłaną na pomoc Leontynom sycylijskim. Prześladowany przez Kleona, po śmierci jego znowu ważne zajmował stanowiska. Wraz z Nicyjaszem należał do układów pokojowych 421 r. W 418 r. wysłany na pomoc Argiwom, zginął pod Mantyneją.—Jeden z dyjalogów platońskich od niego otrzymał swą nazwę.

Lachesis, trucizna otrzymywana z jadowitych zębów sercogłowa (*Trigoncephalus rhombeatus*) stanowi jeden z najważniejszych środków homeopatycznych, używany przeciw różnym chorobom.

Lachesis, jedna z trzech Park, ob. Parki.

Lachmann (Karol), filolog i krytyk niemiecki, ur. 1793 r. w Brunświku. Studyja odbywał w Lipsku i Göttingen; służył wojskowo w kampanii 1815 r.; w 1818 r. został profesorem filologii uniwersytetu w Królewcu, a 1825 w Berlinie; 1830 przyjęty był do akademii; † 1851 w Berlinie. L. położył niemałe zasługi tak w dziedzinie filologii klasycznéj jak i staroniemieckiéj. Zaleca się on szczególniéj metodyczną krytyką. Wzorowemi w tym względzie pracami iego są badania nad Nibelungami („*Zu den Nibelungen und zur Klage*“, Berl. 1836) i nad Homerem („*Betrachtungen über die Ilias*“, Berl. 1847). Do zakresu filologii klasycznéj należą: „*De Choreis systematis tragicorum Graecorum libri quatuor*“ (Berl. 1819); „*Demensura tragoediarum*“ (Berlin 1822), oraz wyd. Katulla (1829), Tybulla (1829), Genezyjusza (1834), Terencyjana Maura, Lukrecyjusza i t. d. Z dziedziny filologii staroniemieckiéj oprócz wydań dzieł pisarzów dawniejszych główniejsze jego prace są: „*Ueber althochdeutsche Betonung und Verskunst*“ (1831); „*Ueber Singen und Sagen*“ (1833); „*Ueber den Eingang des Parcival*“ (1835), drukowane w „*Abhandlungen*“ akademii berlińskiéj.—Porów. Hertza „*Karl L. eine Biographie*“ (Berl. 1851).

Lachner (Franciszek), kompozytor muzyczny, ur. 1814 w Rain, w Bawaryi; najprzód kapelmistrz teatru am Kärtnerthor w Wiedniu, od 1836 kapelmistrz nadworny w Monachijum i od 1852 generalny dyrektor muzyki tamże. Należy on do znakomitszych kompozytorów tegoczesnych, mianowicie symfonicznych. Z licznych prac jego najwyżéj są cenione 8 jego symfonij (z których „*Sinfonia apassionata*“ otrzymała pierwszą nagrodę w Wiedniu), sztuki orkiestrowe, pieśni jedno-głosowe i większe kompozycyje na chóry męskie. Z oper jego tylko „*Katarzyna Cornaro*“ utrzymała się na scenie monachijskiéj.—Jego brat, *Ignacy Lachner*, ur. 1807 r. w Rain, znakomity skrzypek, z kolei kapelmistrz w Wiedniu, Stuttgardzie, Monachijum i w Hamburgu, a od 1860 w Frankfurcie n. M. jest ulubionym kompozytorem rozmaitych śpiewów. —

Młodszy ich brat, *Wincenty Lachner*, ur. 1811 r. w Rain, pierwotnie organista przy kościele kalwińskim w Wiedniu, a od 1836 kapelmistrz w Manheimie, także niepospolitéj używa wziętości. Z kompozycyj jego celniejsze: kilka uwertur, kwartet na fortepijan i instrumenty strunowe, muzyka do Schillera „*Turandot*“ i liczne kompozycyje na głosy męskie.

Lachnicki (Ignacy), pułkownik b. wojsk polskich, obywatel gubernii grodzieńskiéj, oprócz tłumaczeń z francuskiego kilku sztuk dramatycznych, wydał ważne dziełko do historyi włościańskiéj, p. t. „*Bijografija włościanina nad brzegami powyżéj Łososny mieszkającego*“ (Warszawa 1815). — **Lachnicki** (Ignacy Emanuel), synowiec poprzedniego, doktor filozofii, ur. 1793 r., † 1826. Uniwersytet kończył w Wilnie, gdzie czynny brał udział w ówczesnym ruchu literackim; żarliwy krzewiciel pomysłów o magnetyzmie zwierzęcym, zajmował się obok tego z wielką gorliwością statystyką krajową. W 1816 r. wydał parę kartek okolicznościowych p. t. „*Wiadomości brukowe*“, które to pismo utrwaliło się późniéj pod redakcyją towarzystwa Szubrawców. Prace jego są: „*Rozprawa z Chemii o rozpuszczaniu*“ (Wilno 1812); „*Statystyka gub. litewsko-grodzieńskiéj*“ (Wilno 1817); „*Wiadomość o sposobie leczenia wścieklizny*“ (Warsz. 1823). Redagował także „*Pamiętnik magnetyczny*“ (Wilno 1816—18) a z Marcinkowskim i Kontrymem „*Dzieje Dobroczynności*“ (Wilno 1820—23).

Lachowickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie brzesko-litewskiém, powiecie pińskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 dobra Lachowicze z przyległościami należały do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 posiadał je Onufry Bęklewski, opłacając z niego kwarty złp. 400, a hyberny złp. 120. Z powodu nader wielkiego zniszczenia tego sstwa w latach 1661 i 1678 r. przez wojska nieprzyjacielskie, Stany Rzpltéj na sejmach z tychże lat uwolniły też dobra od wszystkich bez wyjątku opłat skarbowych.

Lachowicz (Stanisław August), pisarz i wydawca, zamieszkały w Petersburgu, w latach 1839—1844 współpracownik *Tygodnika Petersburgskiego*; umieszczał tam artykuły z dziedziny historyi i sztuk pięknych. Przełożył z francuskiego tragedyję Woltera „*Katylina albo Rzym wybawiony*“. Oprócz tego wydał bardzo ważne „*Pamiętniki do dziejów Polski*“ (Wilno 1842), zawierające listy Zygmunta Augusta, tudzież *Reszta rękopisu Jana Chryzostoma na Goslawicach Paska*, które to wydanie nierównie jest poprawniejsze i dokładniejsze od edycyj poznańskich.

Lachowicze, miasteczko w gub. mińskiéj, nad rz. Darad, o 3 mile od Klecka, słynne niegdyś zamkiem warownym, znanym w XVII w. pod nazwą fortecy Lachowickiéj. W tutejszym kościele farnym znajduje się grobowiec Tadeusza Rejtana, posła nowogrodzkiego, † 1780.

Lachowski (Sebastyjan), znakomity kaznodzieja XVIII w., ur. 1731 r. w Krakowskiém, wstąpił do zgromadzenia jezuitów 1745. Od r. 1762 był kaznodzieją w Warszawie a przez ostatnie lat 10 nadwornym kaznodzieją Stanisława Augusta. Sekularyzowany na świeckiego księdza, otrzymał probostwo w Wilanowie i tam † 1794. W kazaniach, miewanych w obec dworu odznaczał się śmiałością i prawdomównością. Ogłosił: „*Kazania niedzielne* i t. d. (2 t., Warsz. 1770, Supraśl 1793); „*Kazania o męce pańskiéj i inne przygodne*“ (7 tom., Poznań 1772); „*Kazania na niedziele i święta*“ (Warszawa 1773) i t. d.

Lachy Cieszyńskie, tak się nazywa lud zamieszkały w zachodnio-północnéj części obwodu cieszyńskiego, na Szlązku austryjackim.

Lackich, herb litewski, przedstawia w polu czerwoném potwór który w półowie jest gryfem białym, a w półowie smokiem czarnym w szczycie hełmu trzy pióra strusie.

Laclos (Piotr Ambroży Frańciszek Choderlos de), generał i pisarz francuski, ur. 1741 r. w Amiens. W 18 r. życia wstąpił do korpusu inżynierów i wcześnie już zyskał sobie rozgłos jako utalentowany publicysta i pisarz w rzeczach wojskowych. Na początku rewolucyi był sekretarzem księcia Orleańskiego; jako przyjaciel jego uwięziony był 1793, lecz za wynalezienie nowego rodzaju broni palnéj uwolniony. Mianowany przez Bonapartego generałem brygady artyleryi, † 1803 w Tarencie. Na polu literackiém odznaczył się szczególniéj jako autor wyuzdanego romansu „*Les liaisons dangereuses*“ (4 t., Paryż 1782 i częściéj).

Lacombe (Jakób), historyk i adwokat, ur. 1724 r. w Paryżu, † 1801 tamże. Jest autorem dzieła: „*Abrégé chronologique de l'histoire du Nord ou des états de Danemarck, de Russie, de Suède, de Pologne, de Prusse, de Courlande* etc.“ (2 t., Amsterdam 1763). Grzegorz Kniaziewicz przełożył to dzieło na język polski i wydał je w r. 1766.

Lacondamine, ob. Condamine.

Lacordaire (Jan Chrzciciel Henryk), znakomity kaznodzieja francuski, ur. 1802 w Recey-sur-Ourse (dep. Côte-d'Or), † 1862 w Sorrèze (dep. Tarn); ukończył studyja prawne w Dijon, 1822 udał się do Paryża, gdzie odznaczył się jako wymowny adwokat. Wkrótce jednak z niemałém zdziwieniem swych przyjaciół, wstąpił do seminaryjum św. Sulpicyjusza i 1827 był wyświęcony na kapłana. Od 1830 kaznodzieja przy Collége Henri, połączył się wraz z Lamennais i Montalembertem i zaczął wydawać dziennik ultramontańsko-radykalny *L'Avenir*. Wypowiedziane w nim śmiałe zdania i doktryny zaprowadziły go niejednokrotnie przed sąd, podobnie jak i założona wspólnie z Montalembertem wolna szkoła. Gdy papież Grzegorz XVI encykliką z 18 Września 1832 potępił *L'Avenir*, L. udał się do Rzymu żeby przeprosić papieża. Po powrocie do Paryża poświęcił się wyłącznie kazalnicy; od 1835 zgromadzał licznych słuchaczy na swoje kazania w Nôtre-Dame. 1838 odwiedziwszy powtórnie Rzym wstąpił do zakonu dominikanów. 1848 wybrany był przez Marsylię do zgromadzenia narodowego, na którém zasiadł pomiędzy partyją góry, niemiał jednakże powodzenia jako mówca polityczny i

prędko złożył mandat. Po 1850 roku prowincyjał swego zakonu we Francyi; za kazanie przeciwko rządowi, miane 1853 u św. Rocha, wzbroniono mu miewać kazania; następnie w interesach zakonu podróżował po Holandyi i Anglii. Od 1860 przyjęty do akademii francuskiéj. Z dzieł L. najważniejsze: „*Considérations sur le système philosophique de M. de Lamennais*“ (Paryż 1834); „*Lettre sur le saint siège*“ (1838); „*Mémoire pour le rétablissement en France de l'ordre des Frères Prêcheurs*“ (1839); „*Vie de St. Dominique*“ (3 wyd. 1844; przekład polski Paryż i Berlin 1841, 1843); zbiór kazań: „*Conferences de Nôtre-Dame de Paris*“ (3 tomy, Paryż 1835—1850) i in. Za życia przygotował wydanie zbiorowe swych dzieł (6 t., Paryż 1858).—**Lacordaire** (Jan Teodor), naturalista i podróżnik, brat poprzedn., ur. 1804 r. w Recey, odbył w latach 1825—34 cztery podróże do Ameryki południowéj, a w 1835 został profesorem zoologii w Lüttich. Ogłosił: „*Introduction à l'entomologie*“ (2 t., 1834—37); „*Histoire naturelle des insectes*“ (4 t., 1857); „*Faune entomologique des environs de Paris*“ (1835) i in.—Trzeci brat poprzednich, **Lacordaire** (Antoni Ludwik), inżynier cywilny, ur. 1803 r., został w 1850 dyrektorem sławnéj fabryki gobelinów.

La Courvée (Jan Klaudyjusz), lekarz francuski, ur. w Vevoul we Franche Comté około 1615, mieszkał w Polsce jako lekarz nadworny i tu † 1664. Ogłosił między innemi: „*Frequentis phletotomiae usus et cautio in abusum*“ (Paryż 1647); „*Discours sur la sortie des dents aux petits enfants, de la précaution et de remèdes, que l'on peut apporter*“ (Warszawa 1651); „*Paradoxa de nutritione foetus in Abdomine*“ (Gdańsk 1655).

Lacretelle (Piotr Ludwik), *Starszy*, znakomity pisarz francuski, ur. 1751 w Metz, był najprzód adwokatem w Nancy, potém adwokatem parlamentu w Paryżu. Podczas rewolucyi czynny brał udział jako deputowany do wszystkich niemal zgromadzeń; reprezentował zawsze prawo i wolność umiarkowaną. Za pierwszego cesarstwa usunął się od spraw publicznych a za restauracyi stał po stronie opozycyi; † 1824. Z licznych jego prac literackich, wydanych w ogólnym zbiorze (6 t., Paryż 1823—24), ważniejsze są: „*Discours sur le préjugé des peines infamantes*“ (Paryż 1784); „*Oeuvres diverses, mélanges de philosophie et de littérature*“ (5 t., Paryż 1802—7); „*Fragments politiques et littéraires*“ (2 t., Paryż 1817); „*Portraits et tableaux*“ (2 t., Paryż 1824), w których mieszczą się po mistrzowsku skreślone charakterystyki Mirabeau, Bonaparte'go, Lafayette'a.—**Lacretelle** (Jan Karol Dominik de), *Młodszy*, brat poprzedniego, znakomity historyk, ur. 1766 w Metz, † 1855 w Maçon. Od 1789 działał jako publicysta w Paryżu; zagrożony w epoce teroryzmu, szukał schronienia w wielkiéj armii republikańskiéj i, lubo nie miał żadnego do wojaczki zamiłowania, walczył mężnie. Po 9 Thermidora wrócił do Paryża i pisywał artykuły dziennikarskie. Aresztowany 18 Fructidora 1797 r., odzyskał wolność dopiéro po 18 Brumaire'a 1799. W 1800 r. mianowany przez Napoleona członkiem biura prasy, został 1810 cenzorem, 1812 profesorem historyi w uniwersytecie a 1816 prezydentem akademii; za restauracyi miał łaski u dworu, którego gniew ściągnął jednak na się 1827 wystąpieniem przeciw ścieśnieniom prasowym. Pod rządami Ludwika Filipa uchodził za przeciwnika Orleanów. L. należy do najcelniejszych tegoczesnych dziejopisarzów francuskich. Główne jego prace są: „*Précis de l'histoire de la révolution française*“ (6 t., Paryż 1808—1812); „*Histoire de France pendant le 18-me siècle*“ (6 t., Paryż 1808—12); „*Histoire de la révolution française jusqu'au 18 Brumaire*“ (9 t.. 1821—26); „*Histoire de France depuis la Restauration*“ (4 t., Paryż 1829—35); „*Histoire de l'Assemblée constituante*“ (2 t., Paryż 1844); „*Histoire du Consulat et de l'Empire*“ (6 t., Paryż 1845—46). Bardzo są też interesujące jego pamiętniki p. t. „*Dix années d'épreuves pendant la révolution*“ (Paryż 1842). —**Lacretelle** (Henryk), syn poprzedniego, ur. 1816 w Paryżu, znany jest jako poeta i romansista. W Lip. 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, zasiada na lewicy jako republikanin gorący. Z utworów jego wymieniamy dramat: „*Fais ce que dois*“ (1856); poezyje: „*Cloches*“ (1841); „*Dona Carmen*“ (1844) i „*Nocturnes*“ (1846) oraz powieści: „*Contes de la méridienne*“ (1859); „*Colonel Jean*“ (1865) i „*Sous la hache*“ (1872).

Lacroix (Jan), sekretarz ambasady francuskiéj w Konstantynopolu od r. 1670—1680, skąd kilkakrotnie jeździł w interesach dyplomatycznych do Polski, † w Paryżu 1738; ogłosił kilka dzieł o historyi Turcyi, w których są także dotknięte i sprawy polskie. W jednem z nich: „*Abrégé chronologique de l'histoire Ottomane*“ (Paryż 1695 powtórna edycyja 1767, w 2 tomach) znajduje się historyja polska; równie jak w inném, p. t. „*Guerre des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*“ (tamże 1689) są ciekawe szczegóły z historyków tureckich o wojnach z Polską.

Lacroix (Paweł), pisarz francuski znany pod pseudon. *P. L. Jacob, Bibliophile*, ur. 1807 w Paryżu, zjednał sobie powszechne uznanie jako historyk, filolog i romansopisarz. Oprócz licznego szeregu romansów historycznych i nowelli, tudzież wielkiéj liczby wydań dzieł dawnéj literatury francuskiéj, z mnóstwa innych celniejsze jego pisma są: „*Dissertations sur quelques points curieux de l'histoire de France*“ (2 t., Paryż 1834—38); „*Histoire du XVI siècle en France*“ (tamże 1834); „*Le moyen âge et la renaissance*“ (5 t., 1847—52); „*Histoire de la prostitution chez tous les peuples du monde*“ (6 t., 1854—56); „*Histoire politique onecdotique et populaire de Napoleon III*“ (4 t. 1853); „*Histoire de la vie et du règne de Nicolas I, empereur de Russie*“ (4 t., Paryż 1864—68); „*Arts au moyen âge et à l'époque de la Renaissance*“ (Paryż 1868). Z utworów jego scenicznych najlepszy jest dramat: „*La Maréchale d'Ancre*“ (1840). Ogłosił także znaczną ilość katalogów dla użytku biblijofilów; wraz z Thoré'm założył „*Bulletin de l'alliance des arts*“ (1847—48).—Jego brat, *Julijusz* **Lacroix**, ur. 1809 w Paryżu, na-

pisał znaczną liczbę romansów, sztuk teatralnych i tom poezyi „*Les Pervenches*“ (1838). Tłumaczył także Shakespeare'a, Sofoklesa, Horacego, Persyjusza i Juwenalisa.

Lacroix (Sylwester Frańciszek), znakomity matematyk, ur. 1765 w Paryżu, † 1843; był profesorem w różnych szkołach paryzkich, od 1799 w szkole politechnicznéj, następnie w uniwersytecie, a od 1815 w Collége de France. W 1799 został członkiem instytutu. Ogłosił wiele rozpraw, a podręczniki jego używały znakomitéj wziętości w całéj Europie. Z tych wymienimy: „*Traité du calcul différentiel et du calcul intégral*“ (2 t. 1797, 2 wyd. 3 t. 1818; tłum. pol. Z. Niemczewskiego, poprawione przez Polińskiego p. t. „*Traktat początkowy rachunku różniczkowego i całkowitego*“, Wilno 1824); „*Traité des différences et des séries*“ (3 t. 1800, 2 wyd. 1810—19); „*Cours de mathématiques élémentaires*“ (9 t., 1797—1816), z którego na pol. przełożył ks. Dąbrowski „*Algebrę*“ (Warsz. 1818) i „*Geometryję*“ (część 1, 1813; część 2, 1826).

Lacrymae Christi (łac.), *łzy Chrystusa* (*Lagrima de Gallitti*), delikatne włoskie wino koloru ciemnoczerwonego, smaku słodkiego ale ostrego; rośnie u stóp Wezuwijusza.

Lactuca, ob. Sałata.

Lactucarium, zasuszony sok mleczny sałaty jadowitéj i ogrodowéj (*Lactuca virosa* et *sativa*); jestto masa brunatna, narkotycznie działająca, w alkoholu i eterze tylko częściowo się rozpuszcza. W medycynie L. używane było już przez starożytnych, ale obecnie rzadko się używa. Zawiera wiele części składowych, jak *laktucynę*, *laktukon* i in.

Lada, narzędzie używane do wydobywania pni z korzeniami głęboko w ziemi zapuszczonemi, oraz sztuka drzewa dębowego 30—40 cali gruba 18 stóp długa, używana w olearni. L. także narzędzie do ręcznego rznięcia sieczki.

Lada, *Lado*, ob Ładо.

Ladak, Ladakh, albo Tybet środkowy, księstwo w Azyi Wyższéj, pomiędzy Kaszmirem, Małym Tybetem (Baltistanem), Małą Bucharyją i właściwym Tybetem; obejmuje około 1,420 mil kw. i blisko 250,000 m., częścią Tybetanów, częścią wyznawców buddyzmu, a częścią i mahometanizmu. Jestto kraina alpejska, przerznięta przez Indus górny i kilka jego dopływów; grunt tylko w dolinach jest uprawny. Szczególniéj hodują tutaj czarną herbatę chińską, która na proszek starta i ugotowana, stanowi podstawę wszelkiego pożywienia. Z bydła, znajdują się tu yaki (rodzaj wołów), krowy, konie, kozy i owce; między temi ostatniemi najważniejsze są owce zwane puriki. Stolicą kraju jest handlowe miasto. Ladak albo Leh, na 11,000 stóp nad poziom morza wzniesione, którego ludność dochodzi 12,000 m.

Ladan (*Ladanum*, *Labdanum*), żywica pochodząca z dwu gatunków czystka (ob. czystek), z *Cistus creticus* i *C. cyprius*, które ją wydzielają obficie od Czerwca do Sierpnia. Znajduje się w handlu w kilku gatunkach, pochodzących ze wschodu, często fałszowanych; L. najlepszy, cypryjski, przedstawia się w masach czarniawych, w palcach miękngących, palących się jasnym płomieniem i wydających miłą woń ambrową Niegdyś używany był w medycynie, obecnie tylko do kadzideł; na wschodzie jest dotąd wysoko ceniony, a w Egipcie jest noszony, jako uchrona od zarazy.

Ladegast (Fryderyk), znakomity tegoczesny organmistrz, ur. 1821, osiadły w Weissenfels; sztukę swoją szczególniéj pod względem intonacyi nadzwyczajnie udoskonalił. Najlepsze jego organy są w katedrze w Merseburgu (1855) i w kościele ś. Mikołaja w Lipsku (1862).

Ladikieh, starożytna Laodicöa, miasto w tureckim ejalecie Saidy, ma około 14,000 m., stanowi wraz z Aleksandrettą port Aleppu.

Ladino, żargon żydów na półwyspie pirenejskim, składający się z mieszaniny języka hiszpańskiego z portugalskim, ma własną literaturę i przeniesiony został do Hamburgu, Londynu, Amsterdamu i innych handlowych miast. Obecnie bardzo już mało używany.

Ladinos, tak w Ameryce środkowéj nazywają Indyjan przeszłych na katolicyzm, w różnicy od Indyjan niechrzczonych, których nazywają *Indios barbaros*.

Ladis, wieś tyrolska w pow. insbruckim, o półtory godziny drogi od Ried, ma 460 m., źródło siarczane i kąpiele. W pobliżu jest kąpiel mineralna *Obladis*, posiadająca wodę siarczano-żelazistą kwaśną.

Ladmirault (Ludwik Renat Paweł de), generał francuski, ur. 1808. Ukończywszy szkołę w Saint-Cyr 1829, służył czas długi w Afryce. Jako generał dywizyi zaszczytny wziął udział w bitwie pod Solferino. Mianowany 1866 generałem, otrzymał 1867 dowództwo 2 korpusu w Lille a po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj (1870) 4-go korpusu. Po piérwszych klęskach Francuzów skoncentrował się pod Metz i stanowczy brał udział w bitwach pod Borny, Mars-la-Tour i Gravelotte; został następnie otaczony przez Niemców i wraz z całą armiją marszałka Bazaine'a poszedł w niewolę. Po zawarciu pokoju (1871) wrócił do kraju, walczył na czele 1 korpusu przeciw Komunie, zdobył Monmartre i 1 Lip. 1871 został gubernatorem Paryża; stanowisko to zajmuje dotąd jeszcze (Marzec 1874). Ogłosił broszurę „*Bases d'un projet pour recrutement de l'armée de terre*“ (Paryż 1871).

Ladrony, inaczéj wyspy Złodziejskie, Rozbójnicze albo Maryjańskie (ob.).

Lady (z anglosaksońskiego *hlafdige*, chlebodawczyni), niegdyś tytuł królowych angielskich a później księżnych i księżniczek krwi, obecnie dawany bywa tylko żonom parów angielskich, baronów i rycerzy, tudzież córkom książąt, margrabiów i hrabiów. W ogólności atoli w Anglii każda kobieta wykształcona otrzymuje ten tytuł.

Ladziński (Józef), sędzia graniczny w. ks. litewskiego, żyjący w drugiéj połowie XV i na początku XVI w. Po powrocie swoim z Jerozolimy w r. 1509 napisał dzieło: „*Peregrynacyja prawdziwego opisania Ziemi Świętéj, Betlejem i Jerozolimy*“ (Wilno 1725).

Laennec (Réné Teofil Hyjacynt), jeden z najgenialniejszych lekarzy francuskich, ur. 1781 w Quimper, wychowany przez stryja lekarza; od 18 r. życia pełnił obowiązki lekarza wojskowego; po powrocie do Paryża studyjował daléj medycynę i w 1804 otrzymał stopień doktora, w 1816 został lekarzem w szpitalu Neckera. 1823 został profesorem w Collége de France, a 1824 profesorem kliniki lekarskiéj, † 1826. Był jednym z najznakomitszych przedstawicieli szkoły paryskiej (ob. Francuska medycyna); położył ważne zasługi dla anatomii patologicznéj, ale unieśmiertelnił się wprowadzeniem auskultacyi (ob.), co dla chorób organów piersiowych stanowi epokę pierwszéj wagi; on też wprowadził w użycie stetoskop (ob.). Wydał: „*Traité de l'auscultation medicale et de maladies des poumons et du coeur*“. Prócz tego umieszczał w pismach lekarskich i słowniku lekarskim bardzo ważne artykuły.

Laërtes, syn Akrisiosa i Chalkomeduzy, ojciec Odysseusza (Ulissesa), którego powrotu z pod Troi doczekał się już w późnéj starości. Znany był poprzednio jako uczestnik łowów Kalydońskich i wyprawy Argonautów.

Laesare (szwedzkie, t. j. *Czytelnicy*), nazwa sekty religijnéj w Szwecyi, która fanatyzmem swoim wywołała znaczne zawichrzenia w tym kraju. Założycielem jéj był Hans Nielsen Hauge, ur. 1771 w Norwegii, † 1824; zaczął od 1797 kazać jako prorok od Boga zesłany, w imieniu Ducha świętego; zowiąc się nieomylnym, odłączył się stanowczo od kościoła panującego i przywiązywał wielką wagę do nabożeństwa domowego i czytania Biblii przez wiernych. Od 1803 przybrała sekta L. umiarkowańszy charakter, niejednokrotnie jednak przez swój fanatyzm stała się powodem zamieszek, a zwłaszcza 1819, opierając się wprowadzeniu nowego śpiewnika oraz 1842, za przywodem wieśniaka Eryka Jansena, głoszącego się bezposrednim uczniem Jezusa oraz palącego pisma i katechizmy Lutra, jak równie i śpiewniki. Zwolennicy Jansena przenieśli się 1846 do Ameryki północnéj i założyli kolonię duchowną.

Laetare (łac.), niedziela czwarta wielkiego postu, zwana stąd, że msza zaczyna się od słów: *Laetare Jerusalem* (Wesel się Jerozolimo).

Lafare (Karol August, margr. de), poeta francuski ze szkoły *Ninon de L'Enclos*, ur. 1644 w Valgorge, oficer francuski, † 1712. Pisał pieśni i epigramaty, drukowane zwykle w dziełach jego przyjaciela Chaulieu, a oddzielnie wydane przez St.-Maré (Paryż 1755). Tłumaczył także ze smakiem niektórych poetów rzymskich. Jako prozaik zaszczytnie dał się poznać swemi „*Mémoires et réflexions sur les principaux événements du règne de Louis XIV*“ (Amsterdam 1734).

Lafarge (Maryja Capelle), kobieta znana ze swego procesu, ur. 1816 w Paryżu, córka półkownika z czasów piérwszego cesarstwa, zaślubiła 1838 właściciela kuźni Lafarge, którego nie kochała i który zjadłszy kawałek ciasta, przysłanego mu przez żonę, uczuł gwałtowne symptomata otrucia i w dniu 5 Stycz. 1840 zakończył życie. L. została oskarżo o otrucie męża i skazaną na całe życie do ciężkich robót. Odsiadywała karę w więzieniu Montpellier, gdzie napisała „*Mémoires de Marie Capelle, veuve Lafarge*“ (4 t., 1840—42), w których usiłowała wykazać swą niewinność. Po pięciu latach złagodzono jéj karę zamknięciem w klasztorze St. Rémy, a w Czerw. 1852 zupełnie ją ułaskawiono, lecz we Wrześniu t. r. umarła w kąpieli w Usset. Do ostatniéj chwili życia utrzymywała, że była niewinną.

Lafayette (Maryja Magdalena Pioche de Lavergne, hrabina de), jedna z najwykształceńszych niewiast swego czasu, ur. 1632, † 1693. Córka Aymara de Lavergne, marszałka polnego i gubernatora Hawru, odebrała jak najstaranniejszą edukacyję. Była jedną z piérwszych ozdób koteryi w hotelu Rambouillet. W 1655 poślubiła hr. Fr. de Lafayette i uczyniła dom swój punktem zbornym najznakomitszych ludzi. W ścisłych stosunkach przyjaźni zostawała z ks. Larochefoucauld. Ostatek życia spędzała na surowych praktykach religijnych. Napisała kilka romansów, które ze względu na czas, uważane są za najpierwsze we Francyi. Zawarte one są w dziele „*Oeuvres complètes*“ (5 t., Paryż 1825) wydaném przez Stefana Jay. Celniejsze z nich są: „*Jaïde histoire espagnole*“ (7 t., Paryż 1670—71; nowa ed. 1826) i „*Histoire de Henriette d'Angleterre, roman historique*“ (Amsterd. 1720). Dziś jeszcze stanowią one przyjemną lekturę.

Lafayette (Maryja Jan Paweł Roch Yves Gilbert Motier, margrabia de), generał francuski, słynny z zacności i dzielnego charakteru polityk, ur. 1757 w zamku Chavagnac w dep. Wyższéj Loary, ze starożytnego rodu szlacheckiego. Odziedziczywszy po matce znaczny majątek, w 16 r. życia poślubił córkę ks. Noailles d'Ayen i nie szukając karyjery u dworu wstąpił do wojska. Przejęty zapałem dla Ameryki Północnéj, rozpoczynającéj walkę o swą niepodległość, udał się tam r. 1777, odznaczył się wielokrotnie na polu bitwy jako generał amerykański i zjednał sobie przyjaźń Washingtona. W 1779 przybył do Paryża i z wielkim był przez lud przyjęty zapałem. Następnego roku wrócił do Ameryki i przyczynił się niemało do stanowczego zwycięstwa pod Yorktown 17 Paźdz. 1781. Wkrótce udał się znowu do Europy, by nakłonić Hiszpaniję do wypowiedzenia wojny Anglii. Starania jego zniweczył jeno świeżo zawarty pokój paryski. Trzecia jego podróż do Ameryki 1784 równała się najwspanialszemu tryjumfowi. Za powrotem do kraju czynny brał udział w wypadkach, skutkiem których stany generalne 1789 zmieniły się w zgromadzenie narodowe. Na jego wniosek ustanowiono 11 Lipca odpowiedzialność ministrów. W burzliwych dniach 13 i 14 Lipca prezydował w zgromadzeniu. Jako generalny dowódca uzbrojonych obywateli utworzył gwardyję narodową i dał jéj kokardę trójkolorową. W początkach rewolucyi zdawało się, że L. weźmie na swe barki losy Francyi. Jednakże przez pośrednie swo stanowisko utracił zaufanie obu skrajnych partyj. Ocalił wprawdzie rodzinę królewską w Wersalu 6 Paźdz., ale mimo to nienawidzony był przez partyję dworską. Równocześnie naraził się republikanom,

niezadowolnionym z jego monarchii republikańskiéj. Jako dowódca armii Ardennów wywalczył pierwsze zwycięstwa pod Philippeville, Maubeuge i Florennes. W Czerw. 1792 chcąc familiję królewską przeprowadzić w bezpieczne miejsce do Compiègne, ściągnął na się nienawiść ludu, postawiony był w stanie oskarzenia ale wkrótce uwolniony. Mimo to zaprotestował przeciw wypadkom Sierpniowym 1792 i uciekł do Flandryi. Uwięziony przez Austryjaków, siedział w Ołomuńcu do r. 1797, skąd dopiero za wstawieniem się Bonapartego został uwolniony. Odtąd aż do czasów pierwszéj restauracyi żył zupełnie na uboczu. W r. 1815 powołany do izby deputowanych, po bitwie pod Waterloo głosował za powróceniem do zasad r. 1789 i nastawał na abdykacyję Napoleona. Od r. 1818 **L.** zasiadał w izbie na krańcowéj lewicy i do rewolucyi 1830 występował w piérwszych szeregach opozycyi. W 1824 zaproszony przez prezydenta Stanów Zjednoczonych, udał się raz jeszcze do Ameryki północnéj i przyjęty był jako gość całego narodu (Porów. „*Voyage du général* **L.** *aux États-Unis en 1824 et 1825*“, 4 t., Paryż 1825). W rewolucyi Lipcowéj 1830 czynny brał udział i 29 Lipca został dowódcą paryskiéj a potém i całéj francuskiéj gwardyi narodowéj. Zjednany przez Laffite'a dla Orleanów, popierał usilnie wybór Ludwika Filipa na króla Francuzów, pragnąc założyć monarchiję opartą na wszechwładztwie ludowém i instytucyjach republikańskich. Przychylniejszy jednak zasadom republikańskim niż monarchicznym, poróżnił się wkrótce z królem, złożył 1831 urząd dowódcy gwardyi narodowéj, połączył się z partyją ruchu i † 1834, zasmucony poczynającą się reakcyją.—Porów. Regnault Warin „*Mémoires pour servir à la vie du général* **L.** etc.“ (2 t., Paryż 1824); Sarrans „**L.** *et la révolution de 1830*“ (2 t., 2 ed. Paryż 1839); „*Mémoires, correspondance et manuscrits du général* **L.**“ (6 t., Paryż 1836—37).—Jego syn *Jerzy Washington de* **Lafayette**, ur. 1779, służąc wojskowo, odbył kampanije we Włoszech, Ameryce, Prusach i Polsce, ale nie postąpił wyżéj jak do stopnia porucznika, z powodu nienawiści Napoleona ku ojcu. Od 1815 r. zasiadał bez przerwy prawie w izbie deputowanych po lewicy; † 1849.—Syn tego ostatniego, margrabia *Oskar de* **Lafayette**, ur. 1816, służył zaszczytnie w Afryce; po rewolucyi Lutowéj 1848 został komisarzem rządu tymczasowego i tak w konstytuancie, jako i w zgromadzeniu prawodawczém trzymał się stronnictwa umiarkowanych republikanów. Po rozwiązaniu zgromadzenia usunął się do życia prywatnego; dopiero w Lut. 1871 wybrany został do zgromadzenia narodowego, gdzie zasiadał po lewicy.—Młodszy brat jego *Edmund de* **Lafayette**, ur. 1818 w zamku Chavagnac, zasiadał również 1848 w konstytuancie i podzielał zawsze liberalne zasady swojéj rodziny. Późniéj nie występował już na widownię publiczną.

Laffitte (Jakób), francuski mąż stanu i bankier paryski, ur. 1767 r. w Bayonnie, od 1814 gubernator banku francuskiego, w latach 1816—1824 zasiadał w izbie deputowanych po stronie opozycyi. W r. 1827 znowu powrócił do izby i stanął na czele lewicy. W rewolucyi 1830 okazał się szczególnie czynnym przy wyborze księcia Orleańskiego na króla Francuzów, został ministrem lecz uległ opozycyi w izbie i ustąpił; zajmował się późniéj głównie podniesieniem swego wielce nadwerężonego majątku, a to przez założenie kasy dyskontowéj. Zasiadając od 1831 r. w izbie, ciągle należał do najuporczywszéj opozycyi, a nawet w r. 1843 stanął na jéj czele, lecz wkrótce potém † 1844.—Porów. „*Souvenirs de Jacques Lafitte, racontés par lui-même et puisés aux sources les plus authentiques*“ (Paryż 1844).

La Fite de Pellepore (Włodzimierz, hr.), pisarz rossyjski, znany pod pseudonymem *Piotr Artamow*, ur. 1818 w Krukowie, w gub. smoleńskiéj, wiele podróżował po Rossyi i spostrzeżenia swe ogłosił w dziele „*La Russie historique, pittoresque et monumentale*“ (1864). Nadto wydał „*Histoire d'un bouton*“ (1862, 3 wyd. 1863); „*La ménagerie littéraire*“ (1863); „*Les instruments de musique du Diable*“ (1864); „*Histoire d'un conseiller municipal* etc.“(1865); „*Affaire Khomiakow* (*le servage et la bureaucratie*)“ (2 wyd. 1865).

La Flèche, miasto w francuskim departamencie Sarthe na Loarą, ma 7,200 m. i wspaniałe kolegijum, założone przez Henryka IV, które późniéj zamienione zostało na szkołę wojskową, zwaną *Prytanée impérial*.

Lafont (Karol Filip), znakomity skrzypek, ur. 1781 w Paryżu; 1815 został pierwszym skrzypkiem kapeli królewskiéj i † 1839. Gra jego zalecała się przedewszystkiém czystością, delikatnością i zdobnością. Jego kompozycyje (koncerty, fantazyje, waryjacyje, ronda, romanse i t. d.) są pełne smaku i bardzo wdzięczne, lubo nie mają wyższego w muzyce znaczenia.

Lafontaine (Jan de), słynny bajkopis francuski, ur. 1621 w Château-Thierry, † 1695 w Paryżu. W młodości uczył się mało; dopiero w 22 r. życia począł studyjować poetów klasycznych. Ojciec wyrobił mu po sobie urząd *Maître des eaux et forêts* i ożenił go, ale **L.** porzucił i urząd i żonę i udał się do Paryża, gdzie znalazł opiekę u wielu znakomitych mężów a między innymi u intendenta Fouquet i pani Sablière, która troszczyła się u wszystkie jego potrzeby. W 1684 został **L.** członkiem akademii. Sławę literacką zjednał sobie swemi „*Contes*“ (1665) i „*Fables*“ (piérwsze 6 ksiąg 1668, następnych pięć 1678 a dwunasta 1694; z późniejszych edycyj najlepsza Nodiera, 2 t., Paryż 1839), których zalety nie tyle polegają na sztuce wynalazczéj, ile na naturalnym i prostym wykładzie. Treść do bajek czerpał z pisarzów starożytnych a do powiastek z nowelistów włoskich i ze starofranc. fabliaux (ob.); w przedstawieniu za to jest mistrzem. Naiwność, prawda, prostota, naturalność i żywość—oto przymioty, dla których zyskał sobie **L.** nieśmiertelność. Inne jego prace poetyczne mają już tylko wartość podrzędną. Najlepsze wydanie wszystkich pism jego „*Oeuvres*“ uskutecznił Valckenaer (18 t., Paryż 1819—20; nowa edycyja 6 t. 1822—23).

Lafontaine (Aunust Henryk Julijusz), swojego czasu jeden z najulubieńszych niemieckich roman-

sopisarzów, ur. 1759 w Brunświku, † 1831 w Halli. Jego mieszczańskie obrazki rodzinne zalecają się szczególniéj miłą i rzewną konwersacyją, żywością kolorytu, pięknością szlachetnych charakterów i lekkością opisów. Napisał 150 tomów.—Porów. Grubera „*L.'s Leben und Wirken*“ (Halla 1833).

Lafontaine (Leopold), zasłużony lekarz, ur. 1756 w Biber w Szwabii, † 1812; był najprzód lekarzem w wojsku austryjackiém, późniéj osiadł w Krakowie, następnie w Krzeszowicach, skąd, w r. 1787 wezwany został do Warszawy, na nadwornego lekarza króla Stanisława Augusta. W latach 1801—2 wydawał czasopismo: *Dziennik zdrowia*, który pisał po niemiecku, a na polskie tłumaczył Adamczewski. Za księstwa Warszawskiego mianowany protochirurgiem generalnym wojsk polskich, odbył zaszczytnie ówczesne kampanije i za powrotem napisał: *O zdatności fizycznéj polskiego żołnierza do stanu wojskowego*. Wydał także: „*Opisanie skutków i używania ciepłych siarczystych i zimnych żelaznych kąpieli w Krzeszowicach*“ (Kraków 1784) i in.

Lafuente (Modesto), historyk hiszpański, ur. 1806 w Rabanol de los Caballeros w prowincyi Palencia; początkowo był profesorem i biblijotekazrem w Astorga; 1837 założył w Leonie czasopismo satyryczne, z którém 1838 przeniósł się do Madrytu i stale tu zamieszkał. Wybierany niejednokrotnie deputowanym i wiceprezesem kortezów, odznaczył się jako mówca polityczny. Sławę w Hiszpanii pozyskał jako dziennikarz i pisarz obyczajowy. Pod imieniem *Fray Gerundio* i *Tirabeque* wydawał w latach 1844—50 kilka wybornych pism peryjodycznych. Europejską jednak sławę zjednał sobie wielkiém dziełem p. t. „*Historia general de Espana*“ (24 t., Madryt 1850—62), które jest powszechnie uważane za najlepszą pracę nad historyją Hiszpanii.— **Lafuente** (Miguel y Alcantara), historyk hiszpański, ur. 1817 w Archidona, w prowincyi Malaga; piérwotnie adwokat w Granadzie, późniéj urzędnik rządowy w Hawannie, † 1850; główne jego dzieło: „*Historia de Granada*“ (4 t., Granada 1843—48; 2 t., Paryż 1851) jest ozdobą literatury hiszpańskiéj.

Lagarde (de Messence), hrabia, emigrant francuski, zamieszkały na Wołyniu w dobrach Szczęsnego Potockiego; nauczywszy się po polsku, przełożył wierszem na język francuski „*Opisanie Zofijówki St. Trembeckiego*“ (Wiedeń 1815) i wydał „*Les obseques de Kościuszko à Cracovie*“ (Monachijum 1819, tłumaczone na niemiecki 1825).

Lag-ba-Omer (trzydziesty trzeci dzień), jest nazwa dnia 18 Ijar, będącego trzydziestym trzecim z 49 dni od drugiego dnia Paschy; jestto u Żydów dzień radosny, w nim bowiem podług podania talmudycznego ustał mór, jaki w II w. od świąt Paschy grasował wśród 24,000 uczniów wielkiego talmudysty rabi Akiby. Na pamiątkę tego smutnego wypadku, Żydzi co rok od końca świąt Paschy do **L.-b.-O.** nie zawierają ślubów małżeńskich.

Lagetta, rodzaj roślin z rodziny tymiałkowatych, obejmujący krzewy i drzewa bardzo gałęziste w Ameryce połud., odznaczające się bardzo ciągliwem włóknem. *L. lintearia* posiada własności wilczego łyka, i używa się w chorobach kości; z łyka otrzymuje się tkanina koronkowata, używana na mankiety, kokardy i t. p.

Lago-Maggiore, u Rzymian *Lacus Verbanus*, piękne jezioro na południowym stoku Alp, wzniesione 636 stóp nad poziom morza; należy w części do Włoch, w części zaś do Szwajcarskiego kantonu Tessyńskiego, ma 15 mil długości i do 2 szerokości, zajmuje 4¼ mil kw. powierzchni. Przez jezioro przechodzi rzeka Ticino albo Tessino. W południowo-zachodniéj zatoce L. leżą wyspy Borromejskie. Brzegi jeziora są okryte bujną i pyszną roślinnością, którą wielce się przyczynia do podwyższenia piękności widoku.

Lagoa, *Dalagoa*, *Delagoa*, *Delgao*, zatoka przy wschodnim brzegu Afryki południowéj, pod 26° szer. połudn., utworzona przez ocean Indyjski, dzieli kraj nadbrzeżny Natal od Sofali, jest pełna raf i ław piasczystych.

Lagophthalmus (z grec. *oko zające*), niemożność zamknięcia powiek, z powodu paraliżu mięśnia obrączkowego.

Lagrange (Józef Ludwik), genijalny matematyk, ur. 1737 w Turynie, ale pochodzenia francuskiego, † 1813. Poświęcał się z początku filozofii, następnie zwrócił się do matematyki i we wczesnéj młodości rozwiązał zadanie przed 10 laty stawione przez Eulera o izoperymetrach. W 19 r. życia został profesorem w szkole artyleryi w Turynie i otrzymał od akademii paryzkiéj nagrodę za dzieło o trabantach Jowisza. Fryderyk W. mianował go dyrektorem akademii berlińskiéj po Eulerze, a w 1787 r. udał się do Paryża, gdzie został członkiem akademii, a za rewolucyi był jednym z dyrektorów mennicy. Następnie był prof. szkoły normalnéj i politechnicznéj. Napoleon udzielił mu tytuł hrabiego; ciało jego pochowano w Panteonie. Najważniejsze jego dzieła są: „*Théorie des fonctions analytiques*“ (1797, 1813), gdzie rachunek różniczkowy sprowadza do analizy ilości skończonych; „*Traité de la résolution des équations numériques*“ (1798, 1826); „*Mécanique céleste*“ (2 t., 1788, 2 wyd. 1811—5). Mnóstwo jego rozpraw mieści się w ówczesnych rocznikach różnych akademij.—Życiorys jego mieści się w dziełach Jana Śniadeckiego.

Lagrange-Chancel (Józef), poeta francuski, urodz. 1676 w zamku rodzinym w prowincyi Périgord, był paziem księżnéj Conti, a potem ministrem ceremonii dworu królewskiego. Z licznych jego tragedyj największe miała powodzenie: „*Jugurta*“. Szczególny atoli rozgłos zyskał sobie jako satyryk swojemi *Filipikami*, któremi jednak, z powodu że w nich ostro powstawał na regenta, księcia Orleańskiego, ściągnął na się karę deportacyi na wyspę św. Małgorzaty. Wróciwszy po śmierci regenta do Francyi, † w miejscu swego urodzenia 1758.

Laguéronnière (Ludwik Stefan Artur *Dubreuil Hélion*, wicehrabia de), publicysta i mąż stanu francuski, ur. 1816 z familii szlacheckiéj, zamieszkałéj w Poitou. Początkowo należał do legitymistów, dowodem czego kilka jego artykułów umieszczonych

1845 w dzienniku prowincyjonalnym „*Avenir National*“. Podczas drugiéj rzeczypospolitéj Lamartine mianował go 1848 naczelnikiem swego gabinetu, późniéj powierzył mu redakcyję dziennika „*Le bien Public*“ a następnie dziennika „*Pays*“. Po zamachu stanu 1851 przeszedł L. na stronę Bonapartystów, występował w obronie tegoż zamachu i 1852 wybrany był deputowanym a 1853 wszedł do rady stanu. Po nieporozumieniach, zaszłych między Ludwikiem Napoleonem III i Anglią w 1858, pisał broszury półurzędowe, w których cesarz starał się wpływać na opinię publiczną Europy (np. „*La France, Rome et Italie*“ 1859; „*L'abandon de Rome*“ 1862 i t. d.). Potém jako naczelnik biura prasy był przez pewien przeciąg czasu głównym kierownikiem prasy francuskiéj. W r. 1861 powołany do senatu, odznaczył się jako główny mówca tego ciała. Mianowany posłem w Brukselli 1868, miał załatwić kwestyję kolei belgijskich. Po upadku drugiego cesarstwa usunął się do życia prywatnago. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „*Etudes et portraits politiques contemporains*“ (1856); „*Les hommes d'état d'Angleterre*“ (1853). Od 1862 redagował też dziennik „*La France*“.

Laguny (z łacińskiego), tak nazywają w ogóle nadmorskie niziny bagniste, w których wdzierające się morze potworzyło kanały; w szczególności lagunami zowią bagna na wybrzeżach północno-zachodnich morza Adryjatyckiego, na długości przeszło 20 mil, od ujścia Izonzo aż do delty Po ciągnące się.

Lagus i **Lagidowie**, ob. Ptolomeusze.

Laharpe (Jan Frańciszek de), poeta francuski, ur. 1739 z nieznanych rodziców, którzy go porzucili na ulicach Paryża. Od 1786 profesor literatury nowo utworzonego liceum w Paryżu; pierwotnie zwolennik, a potem zacięty wróg rewolucyi, † 1803. Należał on do znakomitszych swego czasu poetów. Najcelniejszemi jego dziełami są dramaty: „*Warwick*“ (1763) i „*Mélanie*“ (1770). W pismach: „*Lycée ou cours de littérature ancienne et moderne*“ (nowe wydanie Buchona, t. 18, Paryż 1830) i „*Correspondance littéraire*“ (t. 6, Paryż 1801—7) okazał się wprawdzie jednostronnym krytykiem ale wykwintnym stylistą.

Laharpe (Fryderyk Cezar), dyrektor rzeczypospolitéj helweckiéj, ur. 1754 w Rolle, w kantonie Vaud w Szwajcaryi, słuchał kursów prawa w Tühingen; w r. 1783 został nauczycielem wielkiego księcia Aleksandra, późniejszego cesarza rossyjskiego, i wielkiego księcia Konstantego; z powodu jednak udziału w ruchach szwajcarskich, przyjaznych rewolucyi, francuskiéj wygnany został z Rossyi, wrócił do Szwajcaryi, wspierał działania rewolucyjonistów francuskich, a po zamianie Szwajcaryi na rzeczpospolitę helwecką został jéj dyrektorem i energicznie utrzymywał rewolucyjną politykę francuską. Usunięty następnie z tego urzędu, musiał 1800 uciekać do Francyi, a 1801 udał się do Rossyi. Na kongresie Wiedeńskim pracował nad zapewnieniem niepodległości kantonom Vaud i Argowii; † 1838.

Lahire, właściwie *Szczepan Vignoles*, przywódca band zbrojnych Karola VII, króla francuskiego, walczył na czele Armagnaków przeciwko Anglikom przyłączył się do Joanny d'Arc; przyczynił się 1432 do zdobycia Chartres i odebrał Anglikom kilka miast, których po zawartym pokoju mimo rozkazów króla powrócić im nie chciał; † 1442 w Montauban. Waleczność i przywiązanie L. do dziewicy Orleańskiéj stały się powodem, że jego nazwisko nadano w kartach francuskich niżnikowi czerwiennemu.

Lahn, jeden z dopływów Renu; bierze początek w pruskiéj regencyi Arensbergskiéj niedaleko Siegen; spławny jest aż do Giessen i ubiegłszy mil 22, uchodzi do z prawéj strony Renu pod Niederlahnstein. Od niéj wzięła nazwę ostatnia odnoga gór zwanych Vogelgebirge (Ptasie góry) w elektorstwie heskiém.

Lahore, dawna stolica państwa Sikhów, a od 1849 Pendżabu angelskiego, nad Rawi, ma 95,000 m., dobre fortyfikacyje, mnóstwo karawanserajów, pałaców, meczetów, pagod, mauzoleów, grobów świętych i wspaniałych budowli starożytnych. Chociaż L. straciło już dawną świetność, jednakże jeszcze należy do najznakomitszych grodów Hindostanu. Dnia 22 Lut. 1846 miasto i cytadella zostały zajęte przez armiję angielską, a w 1849 L. wraz z całym Pendżabem wcielono do posiadłości anglo-indyjskich.

Laibach, m., ob. Lublana.

Laik (z greck. *Laos*, lud), w kościele katolickim nazywa się tak każdy nienależący do kleru (ob.). Pierwotnie zwano L. także i mnichów, a stąd w IX w. uważani byli za L. ci, którym nadawano dobra kościelne oraz opactwa i nazywano ich L. *opatami* (Abbacomites). W klasztorach *Bracia laicy* i *Siostry laiczki* (Fratres conversi, Sorores conversae), zajmują się posługami klasztornemi i niemając żadnych święceń, obowiązani są tylko do posłuszeństwa. W wiekach średnich wyrazem L. nazywany był każdy nieuczony, skąd poszło że dziś L. w jakimkolwiek przedmiocie nazywany każdego, niemającego o nim dokładnego pojęcia.

Lainez (Aleksander), poeta francuski, ur. 1650 w Chimay w Hennegawii, † 1710 w Paryżu. Epikurejczyk jak Chapelle i Chaulieu, opiewał w pięknych i dowcipnych wierszach zmysłowe rozkosze życia. Poezyje jego, powstałe w znacznéj części przy stole, spisywali zazwyczaj przyjaciele i wydali 1733 w Paryżu; nowsza ed. 1753.

Lainez (Jakób), ob. Laynez.

Laing (Aleksander Gordon), podróżnik angielski, ur. 1794 w Edynburgu. Jako porucznik wojsk angielskich z polecenia rządu odbywał podróże z Siersa-Leone nad Gambiją w kraje górzyste Senegambii, a następnie w drugiéj wyprawie z Tripolis w r. 1826 przez pustynię dotarł aż do Tumbuktu, lecz w wycieczce do Sansanding nad Dżolibą, † śmiercią męczeńską. Podróże jego opisane są w dziele: „*Travels through Africa*“ (Londyn 1829).

Laios, syn króla tebańskiego Labdakosa, mąż Jokasty, ojciec Edypa (ob.), z którego ręki zginął.

Laird (szkock.), pan, właściciel dóbr, szlachcic.

Laird (Macgregor), słynny podróżnik, ur. około

1800 w Szkocyi, † 1861; do r. 1832 pracował w fabryce machin w Liverpoolu, potem towarzyszył Lander'owi w jego podróży nad Nigrem, podczas której zwiedził Czadda czyli Biane,—następnie popierał gorliwie w Anglii żeglugę parową i budowę doków, a od r. 1848 poświęcił się wyłącznie interesom handlu i cywilizacyi w Afryce. Założył afrykańskie towarzystwo żeglugi parowéj i przy pomocy rządu w latach 1854 i 1857 urządził wielce pożyteczną wyprawę na Niger.

Lairesse (Gérard de), ur. 1640 w Lüttich (Leodium), niderlandzki malarz historyczny i miedziorytnik, oślepł w 50 roku życia i † 1711 w Amsterdamie. W utworach swych, świadczących o wielkiém bogactwie pomysłów, wzniósł się L. nad poziom manierystów, a przypomina w części, ze względu na siłę i dzielność, owoczesnych naśladowców natury, w części zaś, mianowicie w układzie, mistrza swego M. Poussina, któremu nie dorównywa wszakże. Dzieło jego „*Groot schilderboek*“ (2 t., Amsterdam 1707) tłumaczone jest na rozmaite języki.—Z trzech jego braci odznaczyli się: *Ernest de* **Lairesse** jako malarz zwierząt i *Jakób de* **Lairesse**, malarz kwiatów; ten ostatni napisał także dzieło o sztuce malarskiéj.

Lais (z celtyc. *Laidh*, zwrotka, pieśń), znaczyły w dawnéj poezyi francuskiéj, jak dziś jeszcze w angielskiéj (*Lays*), każdą piosnkę w ogólności, późniéj zaś takie tylko pieśni, które ze względu na treść lub formę nosiły cechy poezyi ludowéj; przeciwstawiano je w tém znaczeniu pieśniom artystycznym, właściwym *Chansons*. Słynne są L. kwitnącéj w XIII w. anglo-normadzkiéj poetki *Marie de France*, wydane z innemi jéj poezyjami przez Roqueforta (2 tomy, Paryż 1820). — Porów. Wolfa „*Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche*“ (Heidelb. 1841).

Lais, zamek krzyżacki w Inflantach, blisko jeziora Pejpus, obecnie jedna z najpiękniejszych i najsławniejszych ruin tego kraju.

Laïs, imię dwu sławnych ze swéj piękności zalotnic (*heter*) greckich, z których mianowicie starsza w Koryncie potrafiła wikłać w swoje powabne sidła najznakomitszych i najbogatszych ludzi w kraju. Utrzymują, że została zamordowaną w Tessalii w świątyni Wenery przez kobiety, zazdroszczące jéj cudnéj piękności; inni zaś mniemają, że ten rodzaj śmierci poniosła młodsza *Lais*, któréj dzieje mniéj są wiadome. — Porów. Jacobsa „*Lais die ältere und die jüngere*“ w jego „*Vermischte Schriften*“ (t. 4, Lipsk 1830).

Lajskie starostwo niegrodowe, było pomieszczone w księstwie inflantskiém. Podług metryk koronnych składało się z zamku obronnego Lais (ob.) i z dóbr przyległych. Król Stefan Batory, po oswobodzeniu Inflant, nadał toż sstwo za okazaną waleczność Andrzejowi Orzechowskiemu, król zaś Zygmunt III przywilejem z d. 7 Listopada r. 1589 zatwierdził go w posiadaniu tego sstwa. W r. 1627 był sstą Kacper Dönhoff. Traktatem Welawskim z r. 1660 odpadło wraz z częścią Inflant do Szwecyi.

Lak (*Cheiranthus*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się łuszczyną 4 kątną, nasionami jajowatemi, ścieśnionemi i znamieniem 2 klapkowem, obejmuje zioła dwuletnie lub trwałe, powszechnie znane jako rośliny ozdobne. L. *ogrodowy* (*C. cheiri*), zwany *fijołkiem żółtym*; liście ma wązkie lancetowate, a kwiaty najczęściéj żółte, lub brunatno żółte, chociaż bywają też różowe, cieliste i in. Hodują się w ogrodach i doniczkach w licznych odmianach, kwitną wcześnie i woń mają miłą i mocną. Lubią ziemię tłustą, pulchną i obfitą wilgoć.

Lak, mieszanina żywiczna zabarwiona, która łatwo się topi, dobrze przylega do papieru i daje wyraźne odciski. Zwyczajny L. czerwony składa się z szellaku, terpentyny weneckiéj i cynobru. Do gatunków pospolitszych używa się terpentyny francuskiéj, kolofonii, dammary i t. d. Do zabarwiania używa się też smalty, ultramaryny, tlennika żelaza i t. p. Do nadania woni używa się storaksu lub benzoesu. L. marmurkowe otrzymuje się przez mieszanie mas rozmaicie zabarwionych. Masy przygotowane na L. albo się odlewa w formach mosiężnych, wytartych olejkiem migdałowym, albo się toczy na płytach marmurowych.

Lak, **Laka**, w Indyjach-wschodnich suma wynosząca 100,000 rupij (ob.).

Laka, *Gumilaka*, ob. Żywice i szellak.

Lakediwy, **Lakkadiwy**, gromada wysp na Oceanie Indyjskim, odległa około 20 mil od brzegów Malabaru, składa się z 20 grup małych wysepek koralowych, z których największa ma $1\frac{1}{2}$ mili długości. Otoczone są niebezpiecznemi rafami i liczą około 10,000 m., po większéj części arabskiego pochodzenia. Z wysp tych najwięcéj zwiedzaną jest przez Europejczyków wyspa Kan-Ratlea.

Laki farbierskie, związki chemiczne, albo mięszaniny, barwników z tlenkami metalicznemi, zwłaszcza z tlenkiem glinki, ołowiu, cyny i t. p.; otrzymują się pospolicie przez strącenie temi tlenkami roztworów barwników, a jeżeli przez to osad jeszcze nie powstaje, wywołuje się go przez dodanie amonijaku lub sody. Tlenki opadają z barwnikami, a ciecz po nad osadem staje się mniéj lub więcéj bezbarwną. Powtórne z niéj strącenie wydaje lakę gorszego gatunku. To drugie strącenie otrzymuje się niekiedy przez wodan wapna, przyczem, jeżeli w roztworze znajdywały się siarczany, do laki łączy się gips; w podobny sposób, dla rozcieńczenia lak, używa się mączki i in. O ich użyciu ob. farbierstwo.

Lakier, ob. Werniksy.

Lakiści, nazywają tak w Anglii szkołę (*Lake School*), która na początku bieżącego stulecia sprawiła rewolucyję w poezyi angielskiéj; postawiła bowiem na miejsce wszechwładnego klasycyzmu kult natury i analizę serca ludzkiego. Nazwę swą wzięła od malowniczych jezior (*Lakes*) Westmorelandu, na wybrzeżach których usadowili się jéj koryfeusze: Wordsworth, Coleridge i Southey.

Lakmus, *błękitnik*, barwnik niebieski, otrzymywany z niektórych porostów, głównie z *Roccella tinctoria* i innych, z których się także otrzymuje orselija (ob.). Wyrabia się głównie w Holandyi; po-

sób jego otrzymywania nie jest dobrze znany; wiadomo tylko, że porosty zmielone z dodatkiem ałunu, wapna, potażu i moczu poddają się fermentacyi przez 4 około tygodnie. Barwnik ten już od najmniejszéj ilości kwasu przechodzi w czerwony, dla tego papierki lakmusowe służą za odczynniki do kwasów; L. sczerwieniony również łatwo przechodzi znów w niebieski pod wpływem alkalijów. Inny gatunek L. otrzymuje się z soku rośliny należącéj do ostromleczowatych—*Crozophora tinctoria*; barwnik ten otrzymuje się głównie we Francyi połud. i służy do barwienia sera, konfitur i wina; ten L. przyjmuje także od kwasów barwę błękitną, ale alkalija nie wracają mu już barwy błękitnéj, a przeprowadzają ją w zieloną.

Lakonija, ob. Sparta.

Lakonizm, *lakoniczny* sposób mówienia, właściwy Lacedemończykom czyli Spartanom, zasadza się na dosadném zwięzłém a jędrném wypowiedzeniu jakiegoś zdania, np. Filip Macedoński groził Spartanom w długim liście straszliwą zemstą „gdy wejdzie do ich miasta". Spartanie odpowiedzieli mu jednym tylko wyrazem: „Gdy".

Lakońska zatoka, starożytna nazwa dzisiejszéj zatoki Maratonisi, pomiędzy dwoma półwyspami Lakonii.

Laksmann, *Laksmann* (Eryk), naturalista rossyjski, ur. 1737 w Abo, † 1796 na drodze do Irkucka. Od 1762 nauczyciel przy szkole ewangielickiéj św. Piotra w Petersburgu, został 1764 pastorem gminy ewangielickiéj w Barnaulu, przy zakładach górniczych Koływańskich, gdzie zajmował się szczególnie mineralogiją. Od 1770 profesor chemii i gospodarstwa rolnego w Petersburgu; dla dokończenia studyj mineralogicznych podróżował po Syberyi, przebywając głównie w Irkucku. Napisał wiele ważnych rozpraw, zamieszczonych zwłaszcza w *Aktach* i *Komentarzach*, wydanych przez akademiję nauk.

Laktancyjusz (Lucius Coelius Firmianus), znakomity filozof chrześcijański IV w.; pochodził w Włoch i przebywał w Nikodemii jako nauczyciel wymowy; następnie powierzył mu Konstanty W. wychowanie najstarszego swego syna. L. † około 330. Pojęcia zbliżone do manicheizmu, a które przyjął od swego nauczyciela Arnobijusza z Sicci, jak również i przekonania chilijastyczne, wielce szkodziły opinii L. pod względem ortodoksyi. Z przyczyny jednak poprawnego języka nazwany był *Chrześcijańskim Cyceronem* i pisma jego w wiekach średnich były wiele czytane i naśladowane. Najznakomitszém jego dziełem są: „*Institutiones divinae*" (wyd. Darisiusa, Cambridge 1718). Przypisują mu także kilka elegij, między innemi: „*Carmen de Phoenice*" (wyd. przez Martini'ego, Lüneburg 1825). Najlepsze edycyje wszystkich pism L. dali: Bünemann (Lipsk 1739), Dufresnoy (2 t., Paryż 1748) i Fritzsche w Gersdorfa „*Bibliotheca patrum Latinorum*" (2 t., Lipsk 1842—44).

Laktometr, ob. Mleko.

Lakton, ob. Mleczny kwas.

Laktoza, *cukier mleczny*, $C_{12}H_{24}O_{11} + H_2O$, gatunek cukru znajdujący się w rozpuszczeniu w mleku zwierząt ssących; otrzymuje się przez odparowanie do krystalizacyi serwatki, pozostającéj po fabrykacyi sera. W handlu znajduje się w postaci kawałów walcowych, utworzonych przez nagromadzenie kryształów około pręcika, służącego za oś. Kryształy te są bezbarwne i twarde; są to słupy rombowe, proste, z zakończeniami ośmiościennemi. Wodę krystalizacyi utracają w 140°. Rozpuszczają się w 6 częściach wody zimnéj, a 2 cz. wrzącéj. Roztwór skręca płaszczyznę polaryzacyi na prawo. Ogrzewana z kwasem azotnym, L. wydaje pewną liczbę kwasów, między któremi zwłaszcza *kwas śluzowy*, $C_6H_{10}O_8$, jednoskładny z cukrowym, mało rozpuszczalny w wodzie. Ogrzewana z kwasem siarczanym, L. przechodzi w ciało cukrowate, równoskładne z glukozą i zwane *galaktozą*, która pod wpływem drożdży ulegać może fermentacyi alkoholowéj. Pozostawiona na powietrzu w temperaturze letniéj, w obec jakiéj soli alkalicznéj, lub węglanu wapna, L. ulega fermentacyi mlecznéj (ob. fermentacyja).

Lalande (Józef Hieronim Lefrançais de), słynny astronom francuski, ur. 1732, † 1807; w 19 roku życia był wysłany przez akademiję paryzką do Berlina dla oznaczenia paralaksy księżyca, w 1753 został członkiem akademii par., 1761 prof. astronomii w College de France, 1768 dyrektorem obserwatoryjum paryskiego. W latach 1765—6 zwiedził Włochy, podróż tę opisał p. t. „*Voyage d'Italie*" (9 t., 1786). Obok zacności charakteru odznaczał się próżnością i żądzą sławy. Głównem jego dziełem jest „*Traité d'astronomie*" (2 t., 1764 3 wyd. 1792). Daléj ogłosił „*Bibliographie astronomique*" (1803); „*Abrégé de navigation*" (1793); „*Dictionnaire des athées anciens et modernes*" (1800) i w. in. W testamencie przeznaczył do rozporządzenia akademii nagrodę za najlepsze prace astronomiczne.—Synowiec jego **Lalande** (Jan Hieronim), ur. 1766, † 1839; dał się poznać opisem nieba gwiaździstego widzialnego nad poziomem paryskim.

Lallemand (Klaudyjusz Franciszek), słynny lekarz francuski, ur. 1790 w Metz, † 1857 w Marsylii. W r. 1819 został profesorem kliniki chirurgicznéj w Montpellier, następnie powołany został do Paryża, a w 1845 wszedł do instytutu. Ogłosił „*Recherches anatomico-pathologiques sur l'encéphale et ses dépendances*" (3 t., Paryż 1834—36); „*Observations sur les maladies des organes génitourinaires*" (2 t., 1825—27) i in. Wykłady jego wydał Kaula, p. t. „*Clinique médico-chirurgicale*" (1845).

Lally-Tollendal (Tomasz Artur, hrabia de), ofiara francuskich sądów XVIII w., ur. 1698 w Delfinacie, walczył zaszczytnie podczas sukcessyjnéj wojny austryjackiéj 1741 we Flandryi i Niderlandach; 1756 mianowany został przez Ludwika XV generalnym komendantem wszystkich francuskich osad wschodnio-indyjskich. Tu rozpocząwszy wojnę z Anglią, długo się bronił w Pondichery, aż wreszcie po uporczywéj walce musiał się poddać, wzięty został do niewoli (1761) i zaprowadzony do Brytanii. Sprowadzony do Francyi, dla usprawiedliwienia się z uczynionego mu zarzutu zdrady, stawiony przed

sądem jako zdrajca, poniósł karę śmierci 1766. Później wznowiono tę sprawę i L. został uznany za niewinnego (1778). — **Lally-Tollendal** (Trofime Gérard, margr. de), syn poprzedniego, ur. 1751 w Paryżu, † 1830. Członek stanów generalnych (1789) i zgromadzenia narodowego, proponował utworzenie dwu izb i przedstawił plan swój ugruntowania nowych rządów, opartych na utrzymaniu arystokracyi, w piśmie: „*Rapport sur le gouvernement, qui convient à la France*“ (1789). Po wypadkach 5 i 6 Październik uciekł do Szwajcaryi; 1792 wrócił do Paryża, ale po 10 Sierp. uszedł znowu do Anglii i ogłosił obronę króla. Pismem „*Dépense des émigrés français, adressée au peuples français*“ (1794, nowa ed. 2 t. 1825) zrobił wielkie wrażenie. Po 18 Brumoire'a wrócił do Francyi i mianowany był radcą stanu i parem. Z pomiędzy wielu innych jego pism wymieniamy jeszcze „*Essai sur la vie de Th. Wenthworth, comte de Strafford*“ (Lod. 1795; 2 ed. Par. 1814).

Lalo, wysuszone liście baobabu, które negrzy mięszają z największą częścią swych pokarmów.

Lam (Jan), humorystyczny pisarz polski, ur. 1838 w Stanisławowie (z matki Polki, Ziołeckiéj, i ojca Niemca z Hessyi), uczęszczał do gimnazyjum w Buczaczu, w r. 1855 przeszedł na wydział prawny w uniwersytecie lwowskim. Powołany do wojska austr. w r. 1859, odbył kampaniję włoską, poczém uwolniony, trzy następne lata był nauczycielem prywatnym. W tym czasie wydrukowany bez jego wiedzy przez kolegów rapsod historyczny „*Zawisłost*“ otworzył mu karyjerę literacką. L. został współpracownikiem *Kuźni*; w r. 1863 napisał do *Dziennika Liter.* powieść „*Pan Komisarz Wojenny*“. Ożeniwszy się w r. 1865, wkrótce wstąpił do redakcyi „*Gazety Narodowéj*“, gdzie od r. 1868 zaczął pisać, dowcipne, pełne sarkazmu i lekceważącego tonu „*Kroniki niedzielne*“. W tém także piśmie drukował powieści: „*Panna Emilja*“ (drugi tytuł: „*Wielki świat Capowic*“) i „*Koroniarz w Galicyi*“ tudzież „*Studyja sejmowe*“. Od r. 1869 jest właścicielem i redaktorem „*Dziennika Polskiego*“, który założył i w którym umieścił, oprócz wielu artykułów i rozpraw politycznych, jakoteż „*Kronik Lwowskich*“, 3 tomową powieść: „*Głowy do pozłoty*“, jako pierwszą serją powiastek, które wydać zamierza. Lam ma dowcip oryginalny, często kąsający, ale zawsze to, co tego godne.

L. A. M., znaczy: *liberalium artium magister*, magister nauk wyzwolonych, stopień akademicki.

Lama (*Auchenia*), rodzaj zwierząt przeżuwających z rodziny wielbłądowatych (*Tylopoda* v. *Camelida*). Podobnie jak wielbłądy mają zębów przednich $\frac{2}{6}$, kłów $\frac{1-1}{1-1}$, trzonowych po $\frac{5}{5}$ lub $\frac{4}{4}$, przerwanych, ukośnych, trących. Nogi dwupalcowe z kopytkami na końcach palców osadzonemi; uszy długie, ogon krótki, pysk długi z górną wargą przeciętą; szyję długą i wysmukłą; kształty ciała lżejsze i zgrabniejsze niż u wielbłądów; grzbiet bez garbu; wielkością nie dochodzą dorosłego jelenia. L. żyją dziko w górach Ameryki południowéj. Są one towarzyskie i bardzo łagodne, łatwe do obłaskawienia. Używają ich do przenoszenia ciężarów, chociaż to ich znaczenie zmniejszyło się od czasu wprowadzenia do Ameryki koni, i głównie używają się w tym celu w górach. Daléj dostarczają mięsa, nabiału i wełny. W pobliżu równiku żyją na wysokości 13,000 do 16,000 stóp, a w wysokościach niższych nad 8000 st. nie utrzymują się. Wszystkie gatunki, których naturaliści liczą 4, wydają tylko 1 młode, które ssie około 2 miesięcy. *Guanako* (*A. huanaco*) dochodzi $7\frac{1}{4}$ stóp długości, szyję ma długą, cieńką, ogon bardzo krótki, ubarwienie brudno-brunatne; żyje w Kordylijerach od cieśniny Magielańskiéj aż do Peru, ale wskutek polowania gatunek ten znacznie się liczebnie zmniejszył. Żyje trawami i mchem. *Lama* (*A. glama*), nieco większa od poprzedniego gatunku, jest rozmaicie ubarwiona, znajduje się obecnie tylko ułaskawiona w Peru i Chili, służy do znoszenia rud z kopalń; dostarcza mięsa i wybornego mleka, wełna przerabia się na grube sukno, gnój służy na opał. *Alpaka* (*Pako*, *A. alpaco*) jest mniejsza od L. i z budowy ciała jest podobna do owcy, ubarwienie najczęściéj zupełnie białe, lub czarne. Utrzymują ją w wielkich trzodach, które się paszą na wyżynach i tylko dla strzyżenia sprowadza się ją do chat. Z powodu wełny starano się ją przyswoić w Europie, co się wszakże dotąd nie udało. *Wigon* (*A. vicunia*) co do wielkości trzyma środek między L. a alpaką, odznacza się wełną bardzo delikatną; ubarwienie wierzchu ciała jest czerwonawo-żółte, spodu białe. Żyje na najwyższych szczytach i nie daje się oswoić. Corocznie odbywają na nie wielkie polowania za pomocą sznurów z kulami (*bola*), które się na zwierzęta zarzucają. Wełna przerabia się na tkaniny i kapelusze. Wszystkie gatunki L. dostarczają bezoarów.

Lama, z arab., gatunek tkaniny wełnianéj, przetykanéj srebrem lub złotem.

Lama, kapłan buddaistyczny w Tybecie, u Mongołów i Kałmyków; *Lamaizm* zaś jestto późniejsze rozwinięcie buddyzmu (ob. Budda i Buddaizm), z przymieszką wielu żywiołów szamaizmu mongolskiego oraz niektórych pozostałości pierwotnéj wiary tybetańskiéj. Jest on panujący w Tybecie, Mongolii i u Kirgizów, oraz wielce rozprzestrzeniony w Chinach. Za twórcę Lamaizmu uważa się Tsonkhapa, ur. 1357 w tybetańskiéj prowincyi Amdo. Zbadawszy dokładnie zasady różnych szkół buddaicznych, stworzył system eklektyczny, który wkrótce zyskał przewagę nad wszystkiemi innemi. Jako oznakę zewnętrzną wprowadził na miejsce sukni czerwonéj, używanéj dotychczas przez kapłanów tybetańskich, zgodnie z pierwotnym buddaizmem suknię żółtą, do czego dawał i czapkę tegoż koloru, skąd zwolennicy jego nazwani zostali *żółtemi czapkami*. Lamaizm tak pod względem dogmatycznym, jako téż nabożeństwa i hierarchii ma wiele podobieństwa do chrystyjanizmu, co tłumaczy się bądź okolicznością, że w krajach gdzie się rozwinął, pozostały silne ślady manicheizmu i nestoryjanizmu, bądź téż wpływem późniejszych misyjonarzy chrześcijańskich, którzy nawiedzili te krainy. Za gło-

wne siedliska Lamaizmu uważają się zbudowany 1409 w pobliżu Lhassy klasztor Goldan, daléj klasztory Seran, Braipung i Teszu (Dżaszy)—Lumpo. Głową hierarchii lamaistycznéj jest *Dalaj-Lama*, przebywający w klasztorze Galdan; obok niego najwyżéj stoi *Bogdo-Lama*, mieszkający w Teszu-Lumpo. Obaj najwyższi lamowie są wcieleniem (inkarnacyją) samego Buddy, który po ich śmierci przechodzi w ciała ich następców, wybieranych z zachowaniem wielu ceremonij. Dziś wybór Dalaj-Lamy odbywa się pod wpływem rządu chińskiego. Porów. Köppena „*Die lamaische Hierarchie und Kirche*“ (Berlin 1859).

La Manche, departament nadbrzeżny w północnéj Francyi, w prowincyi Normandyi, ma 107½ mil kw; i 544,776 m.; grunt tu częścią piaszczysty, częścią bagnisty, a na południe pagórkowaty, klimat zmienny, w znacznéj części morski. Departament ten biorący nazwisko od cieśniny La Manche, która dzieli Francyję od Anglii, jest podzielony na 6 okręgów, a stolicę ma w m. St.-Lo.

Lamantin, *Manati*, *Krowa morska* (*Manatus*), rodzaj zwierząt z rzędu wielorybowych, z podrzędu roślinożernych, (*Cetacea herbivora* v. *Sirenia*), odznaczający się 8 z każdéj strony i w każdéj szczęce zębami trzonowemi; dorosłe kłów i zębów przednich nie mają; wargi mają opatrzone tęgiemi szczecinami, ciało pokryte delikatnemi włosami. Kończyny przednie płetwowate, ogon poziomy, eliptyczny. **L.** *amerykański* albo *pospolity* (*M. americanus*), młody w kości międzyszczękowéj ma jeden ząb przedni; żyje w ujściach wielkich rzek amerykańskich, dochodzi długości 15—20 stóp, żywi się roślinami; mięso jest jadalne, a tłuszcz mniéj odrażający niż wielorybi. **L.** *afrykański* (*M. senegalensis*) dorasta 8 stóp długości. Krowami morskiemi nazywają się i inne wielorybowe roślinożerne: należą tu: *Halicore*, odznaczający się 2 wielkiemi, stożkowemi zębami przedniemi i 3 z każdéj strony i w każdéj szczęce zębami trzonowemi; *H. dugong*, w morzach indyjskich, ma barwę ołowianą popielatą, na grzbiecie zielonawą. *Rhytina*, *R. Stelleri*, ma szczęki bezzębne, i opatrzone warstwą złożoną z rurek rogowych, pionowych; skóra pokryta warstwą z rurek prostopadłych, na cal grubą. Gatunek ten niedawno żyjący w pobliżu Kamczatki obecnie, zdaje się, już wymarł.

Lamarck (Jan Chrzciciel Antoni Piotr Monet de), jeden z najznakomitszych naturalistów francuskich, ur. 1744 w Bazentin, † 1829. Z początku służył w wojsku, następnie zajął się medycyną i historyją naturalną, a w 1792 r. został profesorem historyi naturalnéj niższych zwierząt w *Jardin des plantes*, następnie członkiem instytutu i prof. w muzeum historyi naturalnéj. W r. 1812 stracił wzrok. Z początku zajmował się botaniką i ogłosił „*Flore française*“ (3 t. 1780, 2 wyd. 1793, 3 wyd. przerobione przez Décandolle'a 6 t. 1805—15). Słynniejsze są jego prace zoologiczne, zwłaszcza „*Histoire des animaux sans vertèbres*“ (7 t., 1815—22, wyd. 2 przerobione przez Deshayes'a i Milne-Edwardsa 10 t., 1835—45). **L.** jest jednym z pierwszych twórców darwinizmu (ob.), jakkolwiek pomysły jego wyłożone w „*Philosophie zoologique*“ (2 t. 1809) i in. długo były nieuznane i obecnie dopiero przyznanem im zostało należne uznanie. W r. 1791 wydawał „*Annuaire météorologique*“.

La Marmora (Alfons *Ferrero*, margr. di), mąż stanu i generał włoski, ur. 1804 ze znakomitéj rodziny piemonckiéj. Po ukończeniu akademii wojskowéj w Turynie, uzupełniał swe wykształcenie w podróżach, a od 1831 czynny brał udział w reformach artyleryi piemonckiéj, zaprowadzanych przez króla Karola Alberta. Jako major artyleryi odznaczył się w walkach 1848 zwłaszcza na wzgórzach Pastrengo (2 Kwiet.). Mianowany generałem brygady, piastował krótko urząd ministra wojny w konserwatywnym gabinecie Alfieri'ego (od 27 Paźdz. 1848). Po klęsce Nowarskiéj stłumił powstanie demokratyczne w Genui a za rządów nowego króla Wiktora Emanuela objął zarząd ministerstwa wojny 3 List. 1849 i ważne położył na tém stanowisku zasługi zreorganizowaniem armii. Podczas wojny krymskiéj dowodził naczelnie posiłkowym korpusem sardyńskim a w kampanii 1859 r. był doradcą króla, który osobiście dowodził całą armiją. Od pokoju w Villafranca (po ustąpieniu Cavoura) do Stycznia 1861 r. był ministrem wojny i prezesem gabinetu. W r. 1861 został cywilnym i wojennym gubernatorem Neapolu, ale nie mógł zniszczyć rozbójnictwa. Jesienią 1864 stanął znowu na czele gabinetu ministerstwa spraw zewnętrznych, przeniósł stolicę z Turynu do Florencyi, zawarł traktat handlowy włosko-niemiecki i przymierze zaczepno—odporne z Prusami. W wojnie 1866 był szefem generalnego sztabu i właściwym wodzem. Po zawarciu rozejmu z Austryją złożył swe urzędy, jeździł następnie w kilku misyjach dyplomatycznych i zasiadał ciągle w parlamencie włoskim jako przedstawiciel partyi konserwatywnéj. Wielkiego rozgłosu w Europie narobił **L.** ogłoszeniem broszury (1868) przeciw ministrowi pruskiemu Usedomowi i dzieła (1873) o wojnie 1866 r., któremi ściągnął na się nienawiść Bismarcka i partyi rządowéj w Prusach. Wykrywa w nich bowiem szacherską politykę dyplomacyi pruskiéj.—Starszy brat jego *Karol Ferrero*, *margr. di* **La Marmora** *ks. Masserano*, ur. 1788, † 1854 jako generał sardyński.—Drugi brat *Albert Ferrero hr. di* **La Marmora**, ur. 1789, † 1863; od 1848 generał sardyński, dał się poznać kilku wybornemi dziełami, między któremi najcelniejsze: „*Voyage en Sardaigne*“ (5 t., Paryż i Tur. 1839—57, z atlasem). — Czwarty brat *Aleksander Ferrero kawaler di* **La Marmora**, ur. 1799, † 1855; uformował za rządów Karola Alberta bersaglierów piemonckich i walczył pod rozkazami brata w wojnie krymskiéj.

Lamarque (Maksymilijan, hrabia), generał francuski, ur. 1770 w St.-Sever Landes. W r. 1791 zaciągnął się do wojska francuskiego i, doszedłszy do stopnia generała porucznika, zjednał sobie niepospolitą sławę we wszystkich kampanijach Napoleona. Odznaczył się szczególniéj zdobyciem twierdzy hiszp. Fuentarabia z 80 działami i 800 jeńcami (1793) oraz w bitwach pod Laibach i Wagram (1809).

Następnie działał w Hiszpanii, gdzie złożył liczne dowody ludzkości, energii i waleczności. Po powrocie Napoleona z Elby dowodził w Wandei a po powrocie Burbonów schronił się do Belgii; w r. 1818 otrzymał pozwolenie wrócić do kraju. W r. 1828 wybrany do izb, zasiadał w szeregach opozycyi; po 1830 występował energicznie przeciwko zagranicznéj polityce Ludwika Filipa; † 1832, jego pogrzeb wywołał 5 i 6 Czerwca krwawe rozruchy na ulicach Paryża.—Po śmierci L. wyszły jego „*Mémoires*“ (4 t., Paryż 1835—36).

Lamartine (Alfons Prat de), poeta, historyk i mąż stanu francuski, ur. 1790 w Maçon z rodziny staroszlacheckiéj; pierwsze lata życia przepędził w szczęśliwem zaciszu w posiadłości wiejskiéj swego ojca, w Milly, a po ukończeniu nauk w kolegijum księży de la Foi w Belley, przebywał w Paryżu i na wsi. Dopiero po upadku Napoleona w 1814 wstąpił do gwardyi królewskiéj, niedługo jednak porzucił służbę wojskową i poświęcił się pracom literackim. W 1820 r. wydał poezyje pełne tęsknoty i ducha religijnego p. t. „*Méditatios poétiques*“ (przełożone na polski w 1837); w 1823 r. ogłosił: *Nouvelles méditations poétiques*, które lubo pod względem formy były poprawniejsze, nie znalazły przecież tak dobrego jak pierwsze przyjęcia. W tymże samym roku ukazał się poemat dydaktyczny „*La mort de Socrate*“, a w 2 lata późniéj ku czci zgasłego przedwcześnie lorda Byrona „*Le dernier chant du pélérinage d'Herold*“. W r. 1829 pojawiły się „*Harmonies poétiques et réligieuses*“, które wiele mają podobieństwa z pierwszymi jego „Dumaniami“. W ogóle w tym okresie życia poeta jest gorliwym wyznawcą zasad konserwatywnych i zaciętym przeciwnikiem wszystkich nieprzyjaciół tronów i duchowieństwa. Pozyskuje przez to ufność panującego wówczas we Francyi stronnictwa i zostaje sekretarzem ambasady, najprzód w Neapolu, potem w Londynie, a później sprawującym interesa we Florencyi. Powróciwszy stąd w 1829 do Paryża, został wybrany członkiem akademii. Po rewolucyi lipcowéj Lamartine stopniowo przyjmuje zasady liberalne i przechodzi do opozycyi. Wybrany w 1839 r. członkiem izby deputowanych, odznaczył się natychmiast świetną wymową i walczył przeciw karze śmierci, w obronie swobody handlowéj, gorąco przemawiał za budowaniem nowych linij kolei żelaznych, aby przez to dać ludowi sposobność zarobku i podnieść ogólny dobrobyt. Takie poglądy jednały mu wielu stronników i czyniły niebezpiecznym dla rządu Ludwika Filipa, który napróżno ofiarowaniem wysokich godności pragnął go przeciągnąć na swą stronę. Wielkie dzieło wydane w 1847 p. t. „*Histoire des Girondins*“ dowiodło jego liberalnych pojęć i powiększyło popularność. Po rewolucyi lutowéj zostaje L. ministrem spraw zagranicznych i członkiem rządu tymczasowego i niemało się przyczynia do uspokojenia miasta i pogodzenia nieprzyjaźnych stronnictw. W r. 1849 r. utraca mandat deputowanego, który jednak odzyskuje w kilka miesięcy późniéj (w Lipcu t. r.). Robiono mu wtedy zarzuty, że był zmienny, niestały w poglądach, zbyt chwiejny w działaniu i zbyt zarozumiały co do własnych zdolności. Oczyszcza się on z tych i innych zarzutów w pismach: „*Trois mois au pouvoir*“ i „*Histoire de la revolution de 1848 et 1849 r.*“ W 1850 r. L. cofa się z życia publicznego na czas krótki i w 1851 zostaje wybrany prezydentem rady generalnéj w departamencie Loary i Saony i obejmuje kierunek dziennika bonapartystowskiego, *Le Pays* Słusznie mu przeto zarzucają odstępstwo od zasad politycznych i zmianę przekonań, stosownie do prądów opinii publicznéj lub własnych widoków. Smutny także dowód jego słabości charakteru przedstawiają ostatnie lata jego życia, gdy, zubożały, dla uratowania od sprzedaży swych posiadłości ogłaszał wezwania o popieranie wydawanego przez siebie: „*Cours familier de litérature*“. † w 1809 r. Prócz wyżéj wymienionych, na bliższą uwagę zasługują następujące prace: „*Contre la peine de mort*“ (1830); „*Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient*“ (4 t., 1835); „*Raphaël*“ (1849), przełożone na polski język w tymże roku przez Porajskiego); „*Les confidences*“ (1849) i *Les nouvelles confidences*“ (1850 tłumaczone na język polski); „*Histoire de la restauration*“ (1851); „*Histoire de la Turquie*“ (1854); „*Histoire de la Russie*“ (1855). W ostatnich czasach ogłoszono obszerną korespondencyję Lamartine'a.

Lamb (Karol), pisarz angielski, ur. 1775 w Londynie, przez długi przeciąg czasu urzędnik kompanii wschodnio-indyjskiéj, † 1834 w Edmonton. Odznaczył się jako wyborny i płodny nowelista, dramatyk i liryk. Pisma jego prozą pisane „*Prose Works*“ wyszły w Londynie (3 t. 1835), a poezyje p. t. „*Poetical works*“ tamże (3 t., 1836). Sławę literacką winien jednak przedewszystkiém swym *Essays* (szkice), które pod pseudon. Elia umieszczał w „*London Magazine*“ a następnie ogłosił w dwu zbiorach (Lond. 1823 i 1831). — Porów. Talfaurda „*Letters of Charles Lamb, with a sketsch of his life*“ (2 t., Lond. 1837) i „*Final memorials of Ch. L.*“ (2 t., Lond. 1848).—Jego siostra, **Maryja Anna Lamb**, ur. 1765, † 1847, znaną jest jako autorka znakomitego dzieła poświęconego młodzieży, p. t. „*Mrs. Leicesters school*“ (1809); miała też udział w pracy brata: „*Tales from Shakspeare*“ (2 t., Lond. 1807; 14 ed. 1865).

Lambach, m. okręgowe w arcyks. austryjackiém, w pow. welskim, na lewym brzegu rz. Traun i przy kolei żelaznéj Linz-Gmundeńskiéj, ma 2,000 m. i sławne opactwo benedyktynów, założone 1056 r., w którém znajduje się piękna biblijoteka, około 30,000 tomów i 400 rękopisów, archiwum, bogate zbiory obrazów, rycin i bogate zbiory naukowo przyrodnicze.

Lamballe (Antoni Józef Jobert de), zasłużony chirurg, ur. 1799 w Lamballe (Côtes du nord), † 1867. Był profesorem kliniki chirurgicznéj w Paryżu, i lekarzem przybocznym Ludwika Filipa, następnie Napoleona III. W ostatnich latach życia popadł w obłąkanie. Ogłosił: „*La guérison des plaies intestinales par l'adossement des membranes séreuses*“ (1825); „*Des maladies chirurgicales du canal inte-*

stin“ (1829); „*Traité de chirurgie plastique*“ (1849) 1 w. in.

Lamballe (Maryja Teressa Ludwika z książąt Sabaudzkich Carignan, księżna de), ur. 1749 w Turynie, córka księcia Ludwika Aleksandra Józefa Stanisława Bourbon-Lamballe, mianowana przez Maryję Antoninę ochmistrzynią dworu, podczas burz rewolucyjnych weszła w najbliższe stosunki przyjaźni z rodziną królewską i, wzbraniając się odprzysiądz królestwa, poniosła śmierć 1792.—Porów. Lescure'a „*La princesse de* L.“ (Paryż 1864).

Lambeck (Piotr), zwany powszechnie *Lambeccius*, ur. 1628 w Hamburgu, ostatecznie biblijotekarz, cesarskiéj biblijoteki w Wiedniu, † 1680; tamże. Dla historyi literatury zasłużył się wielce jako uczony biblijograf dziełem, p. t. „*Commentarii de bibliotheca caesarea Vindobonensi*“ (8 t., Wiedeń 1766—82; 2 wyd. Kollara, 8 t., 1766—82). Oprócz tego on pierwszy ogłosił chronologicznie ułożony rys historyi literatury, p. t. „*Prodromus historiae literariae*“ (Hamb. 1659; 2 ed. 1710).—Porów. Hoffmanna „*Peter* L. *als Schriftsteller und Bibliothekar*“ (Soest. 1864).

Lamberg, staroszlachecka rodzina austryjacka, osiadła głównie w Krainie, gdzie w XIV w. synowie *Wilhelma Lamberg*, Jakób, Baltazar i Jerzy założyli trzy linije, z których linija Jakóba już w r. 1689 wygasła. Z potomków Baltazara odznaczył się szczególniéj hrabia *Jan Filip Lamberg*, ur. 1651, † 1712; zasłużywszy się w wyprawach przeciwko Turkom, wstąpił do stanu duchownego, został 1689 biskupem passawskim, a 1700 kardynałem i zajmował wysokie stanowiska dyplomatyczne.—Z potomków Jerzego zasługuje na wzmiankę **Lamberg** (Franciszek Filip), ur. 1791; 1810 r. wstąpił do armii austryjackiéj i brał udział w wojnach z Napoleonem I; 1843 został feldmarszałkiem porucznikiem; mianowany 1848 komisarzem królewskim w powstałych Węgrzech i naczelnym dowódcą wojsk węgierskich zabity został 1848 przez lud na moście między Budą i Pesztem.

Lambert (św.), ur. w pierwszéj połowie VII w. w Mastrychcie, nastąpił r. 669 po swoim nauczycielu św. Teodardzie na biskupstwo w mieście rodzinném. Odznaczał się cnotami chrześcijańskiemi, usilnie starał się nadto o rozszerzenie chrześcijaństwa na północy, z powodu jednak przewrotów politycznych w państwie Franków, wycierpiał wiele ucisków i prześladowań. Powstając na Pepina Heristala, mera pałacowego, żyjącego w cudzołożnych stosunkach z Alfeidą, matką Karola Martela, ściągnął na siebie nienawiść téj ostatniéj i za jéj wpływem zamordowany został 708 czy 709 r. przy wyjściu z kościoła. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 17 Września.

Lambert z Aschaffenburga, po łacinie *Lambertus Schafnaburgensis* a przez nowszych pisarzów *Lambert von Hersfeld* zwany, kronikarz niemiecki; ur. w Aschaffenburgu, w Würzburgskiém; żył jako mnich w opactwie benedyktyńskiém Hersfeld albo Hirschfeld, odbył pielgrzymkę do Jerozolimy i † około 1100 w klasztorze w Saalfeld. Z pism jego pozostało tylko dzieło p. t. „*Chronicon historicum apud Germanos*“, umieszczone w *Monumenta Germaniae historica*“ (tomy 3 i 5; osobna odbitka Hanow. 1843) bardzo ważne źródło do historyi onego czasu mianowicie epoki 1050—1077. L. należy do najcelniejszych historyków średniowiecznych.

Lambert I, biskup krakowski od r. 996, Rzymianin, z domu Ursynów, mąż wielkiéj pobożności, który miał benedyktynów do Sieciechowa sprowadzić i wykorzenić w Polsce resztki balwochwalstwa, † 1014. Nowsza krytyka uznaje L. wraz z dwoma jego poprzednikami za bajecznych, jednakże Łętowski i Lelewel na mocy miejscowych śladów archiwalnych uznają go za istniejącego.—**Lambert II Zula**, herbu Starża, ósmy z porządku (licząc 3 pierwszych wątpliwych), biskup krakowski od r. 1061 do 1071, człowiek uczony i gorliwy pasterz; na godności kościelne starał się posuwać rodaków a nie cudzoziemców jak jego poprzednicy. — **Lambert III**, herbu Habdank, dziesiąty biskup krakowski, syn Michała z Góry. Zostawał przez długi czas na dworze papieża Grzegorza VII; po powrocie do kraju wybrany przez kapitułę na katedrę krakowską, wyświęcony został na biskupa r. 1083. Zaprowadził porządek i karność pomiędzy duchowieństwem i przeniósł ciało swego poprzednika św. Stanisława ze Skałki do katedry, gdzie mu wspaniały grób zbudował; † 1101.

Lambert (Jan Henryk), filozof i matematyk niemiecki, ur. 1728 w Mühlhausen, † 1777; był buchalterem, następnie nauczycielem prywatnym, w r. 1764 przybył do Berlina, gdzie został starszym radcą budowniczym i członkiem akademii. Był on w matematyce, logice i metafizyce jednym z największych analityków swojego czasu, założył naukę o mierzeniu natężenia światła i odkrył teoryję tuby do przesyłania głosu. Ogłosił „*Kosmologische Briefe über die Einrichtung des Weltbaus*“ (Augsb. 1761); „*Photometria* i t. d.“ (1760); „*Neues Organ, oder Gedanken über die Erforschung und Beziehung des Wahren*“ (2 t., 1764) i in. Korespondencyję jego wydał Bernoulli (5 t., 1782—4). Życiorys jego ogłosił Huber (Bazylea 1829).

Lambert, starożytny ród arystokratyczny francuski, z którego *Józef*, maréchal du camp Ludwika XVI, dowodził gwardyją narodową paryską i wyemigrował podczas wielkiéj rewolucyi; syn jego *Karol*, † 1843 jako generał piechoty i senator, przesiedlił się do Rossyi, miał udział w bitwie pod Maciejowicami i przy wzięciu Pragi, oraz zaszczytnie odznaczył się w wojnach napoleońskich 1806—15.—Syn ostatniego **Lambert** (Karol), namiestnik królestwa polskiego, ur. około 1815 r. służąc w gwardyi doszedł szybko wyższych stopni; w r. 1849 odbył kampanijię węgierską i wkrótce po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra II mianowany został generał-adjutantem, generał-porucznikiem i 1857 r. miał sobie poruczoną reorganizacyję osad wojskowych w południowéj Syberyi; 1861 mianowany generałem jazdy i głównodowodzącym pierwszą armiją, przeznaczony został 18 Sierpnia na namiestnika królestwa polskiego. Na stanowisku

tém starał się przedewszystkiém uspokoić wzburzone umysły a to za pomocą przeprowadzenia wyborów do rad miejskich i t. d., przy pomocy partyi umiarkowanych. 16 Paźdz. z powodu aresztowań po kościołach popadł w spór z generał-gubernatorem Gerstenzweigem, który się zakończył śmiercią ostatniego. Wkrótce po tym wypadku (26 Października) namiestnik wyjechał z Warszawy i stale aż do śmierci przebywał na wyspie Maderze. W ogóle rządy jego były chwiejne i brak mu było potrzebnéj w tak trudnych okolicznościach energii.— Porów. Berga „*Zapiski o polskich zagoworach i wozstanijach*“ (str. 313—382; Moskwa 1873).

Lambesc (Karol Eugenijusz z Lotaryngii, książę de), ur. 1751 r., † 1825 w Wiedniu. Pochodził z bocznéj gałęzi domu Lotaryngskiego. W pierwszych wypadkach rewolucyi francuskiéj występował krwawo przeciwko ludowi, czém ściągnął na się powszechną nienawiść. W r. 1794 wszedł do służby austryjackiéj i w stopniu generała feldmarszałka odbył wszystkie kampanije przeciwko rzeczypospolitéj i cesarstwa, za co Burbonowie mianowali go parem z tytułem księcia Elboeuf i marszałkiem.

Lambèse, francuska nazwa łacińskiego *Lambaesis*, starożytne niegdyś kwitnące miasto rzymskie i stacyja wojskowa w Numidyi, którego obszerne zwaliska dziś jeszcze widzieć się dają, u stóp gór Aures w prowincyi Konstantyny w Algierze. W pośrodku tych ruin Napoleon III kazał zbudować więzienie, najprzód dla zwyczajnych, a potém i dla politycznych przestępców.

Lambeth, parafija i część miasta **Londynu**, na południu Tamizy leżąca, 260,000 m.

Lambin (Dyjonizy), zwykle *Dionysius Lambinus* zwany, filolog francuski, ur. 1516 r. w Montreuil-sur-Mer, profesor kolegijum francuskiego w Paryżu, † 1572. Sporządził wysoko cenione edycyje Horacyjusza (Lejda 1564; 2 t., nowy przedruk Koblenz 1829—30); Lukrecyjusza (Par. 1564 i późń.), Plautusa (Paryż 1576); Cycerona (4 tomy, Paryż 1566).

Lambl (Karol), pisarz czeski z zakresu rolnictwa, ur. 1822 w Letinach, w pow. pilzneńskim; od 1849 nauczyciel szkoły gospodarstwa wiejskiego w Liebwerda, od 1860 zaś dyrektor szkoły leśnictwa i gospodarstwa w Krzyżewcu, w Kroacyi. Między innemi wydał: „*Die Cultur der Wiesen und ihr höchster Ertrag*“ (Praga 1860); „*Die landwirthschaftliche Thierzucht des Kaiserstaates*“ (t. 1861). W r. 1860 rozpoczął wydawnictwo dzieła encyklopedycznego: „*Rolnik noweho wieku*“, do którego między innemi napisał: „*O chmielarzstwi*“, „*O zwelebowani luk*“, „*O zakladach chowu zwirzectwa*“; „*O chowu dobytka howieziho*“; „*Koniarzstwi*“ i in. — **Lambl** (Jan Chrzciciel), brat poprzedzającego, ur. 1826 w Letinach, ukończył 1849 w Pradze wydział medyczny; następnie poświęcił się wyłącznie chemii technicznéj. Od 1851 profesor chemii przy szkole w Belgradzie, od 1855—64 nauczyciel wyższego oddziału szkoły rolniczéj w Liebwerda, został 1864 dyrektorem szkoły rolniczéj w Stieżerach pod Kralowym Hradcem. Wydał po niemiecku wiele podręczników do nauk przyrodniczych, napisał nadto do *Rolnika noweho wieku*: „*O kameni a zeminach rolnich*“, „*Nauka o hnojiwech*“, „*Nauka o wzdielawani zemie a narzadi orebnem*“; „*Nauka o plemenitbie, chowu a krmeni brawu weprzoweho*“ i in.

Lambruschini (Ludwik), kardynał, który jako minister Grzegorza XVI wywierał przeważny wpływ na rządy papieskie, ur. 1776 r. w Genui, † 1854; wstąpiwszy do zakonu barnabitów, został 1831 r. kardynałem i sekretarzem stanu do spraw zagranicznych, ministrem oświecenia, następnie sekretarzem brewów papieskich i biblijotekarzem Watykanu. Za prześladowania polityczne i procesa duchowne znienawidzony przez ludność Rzymu. Pod rządem Pijusa IX sprawował téż same godności; w czasie zaburzeń 1848 przymuszony szukać schronienia zagranicą, powrócił wraz z Pijusem IX 1850 do Rzymu i został domowym kardynałem papieża.

Lambruschini (Rafał), ur. 1788 r. w Genui. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, z powodu prześladowań politycznych przebył lat kilka na Korsyce; 1812 osiadł stale we Florencyi, gdzie z zapałem oddał się naukom ekonomii politycznéj i rolnictwa, a od 1830 wyłącznie sprawie wychowania. Oprócz wielu innych rozpraw, napisał ważne dzieło „*O wychowaniu*“ (Florencyja 1849). W r. 1848 wybrany na członka zgromadzenia narodowego, należał do umiarkowanego stronnictwa liberalnych.

Lamé (Gabryjel), znakomity matematyk francuski, ur. 1791 w Tours, † 1870. Był od 1822 inżynierem górniczym, następnie służył w korpusie inżynieryi w Rossyi, od 1832—44 był prof. fizyki w szkole politechnicznéj w Paryżu, a od 1848 prof. rachunku prawdopodobieństwa w wydziale nauk. Prace jego w fizyce matematycznéj bardzo są ważne, znakomicie zwłaszcza rozwinął teoryję sprężystości. Najważniejsze jego dzieła są: „*Leçons sur l'élasticité des corps*“ i „*Leçons sur la chaleur*“.

Lamech, patryjarcha hebrejski, syn Matuzala, piąty potomek Kaina, dał pierwszy przykład wielożeństwa, zaślubiwszy dwie żony: Adę i Sellę; z pierwszéj spłodził: Jabela i Jubala, z drugiéj Tubalkaina, oraz córkę Noemi.—Inny **Lamech**, syn Matuzala, ojciec Noego, żył 777 lat.

Lamego, miasto w portugalskiéj prowincyi Beira, nad rz. Douro, rezydencyja biskupa, ma 9,500 m. W Lamego r. 1143 za panowania króla Alfonsa I odbył się sławny sejm narodowy, na którym zostało ustanowione następstwo tronu i zaprowadzono kortezy.

Lamennais (Hugo Felicyjan Robert de), pisarz francuski, ur. 1782 w St. Malo, w Bretanii, † 1854 w Paryżu; ukończywszy nauki, przyczém najwięcéj zawdzięczał własnéj pracy, wstąpił 1815 do seminaryjum św. Sulpicyjusza w Paryżu i w r. następnym otrzymał święcenie kapłańskie. 1817 wydał I t. najważniejszego swego dzieła „*Essai sur l'indifference en matière de religion*“ (t. 2—4, 1820—23), przyjętego z wielkim zapałem w całym świecie katolickim. W tym czasie był spółpracownikiem czasopisma *Conservateur*, założonego przez Chateaubrianda i in. W artykułach swych stał L. w szere-

gach obrońców monarchii, w zachowaniu bowiem tronu widział gwarancyję dla religii. Później w czasopisach: *Drapeau blanc* i *Memorial catholique*, przechylił się na stronę opozycyi. Chcąc się wytłumaczyć z licznych zarzutów przeciw ostatnim tomom dzieła „*Essai sur l'indeference*“ udał się do Rzymu, gdzie przez Leona XII przyjęty był jako „ostatni ojciec kościoła“. Nieprzyjąwszy ofiarowanego mu kapelusza kardynalskiego, powrócił do Francyi. Po wybuchu rewolucyi Lipcowéj 1830 zaczął wydawać czasopismo „*L'avenir*“, organ katolicyzmu rewolucyjnego. W piśmie tém żądał !.. aby wszyscy monarchowie byli podwładni papieżowi, daléj decentralizacyi władzy politycznéj, rozszerzenie prawa głosowania, wolności wyznań, nauczania i druku. Papież Grzegorz XVI potępił oddzielną encykliką nauki wypowiedziane w *L'avenir*, w skutek czego L. poddał się wyrokowi papieskiemu, zaprzestał wydawanie dziennika i czas jakiś żył na uboczu. W tym czasie nastąpił zupełny przewrot w jego umyśle; spostrzegłszy bowiem że niemożna się spodziewać pomocy kościoła w przeprowadzeniu reform społecznych zwrócił się przeciw kościołowi, którego dotychczas był gorliwym obrońcą. 1834 wydał „*Paroles d'un croyant*“, prawdziwą apoteozą rewolucyi, w którém jawnie zerwał z kościołem katolickim. Dziełko to miało niesłychane uznanie, w przebiegu kilku lat doczekało się przeszło 100 edycyj i było tłumaczone prawie na wszystkie języki europejskie. Na encyklikę z 15 Lipca 1834, wyklinającą te dzieło, odpowiedział L. pismem „*Affaires de Rome*“ (1836 r.), w któréj klątwę odparł klątwą i wypowiedział ognistemi słowami najcięższe zarzuty przeciwko kuryi rzymskiéj. 1837 zaczął wydawać ultrademokratyczny dziennik *Le monde*, który utrzymał się zaledwo kilka miesięcy. 1848 jako jeden z naczelników stronnictwa republikańskiego wziął czynny udział w rewolucyi Lutowéj, wydawał czas niejaki czasopismo *Peuple constituant*. Powołany z Paryża do zgromadzenia ustawodawczego, przedłożył projekt reformy, z powodu ultraradykalizmu uznany za niepraktyczny. Od tego czasu niewystępował więcéj na widownię polityczną, zajmując się przeważnie przekładem i studyjami nad *Boską komedyją* Dantego. Do końcu życia zachował wiernie swe przekonania i mimo nalegań ze wszech stron niepogodził się z kościołom. Oprócz wymienionych, wydał między innemi: „*De la religion, considerée dans ses rapports avec l'ordre civil et catholique*“ (2 tomy, Paryż 1825—26); „*Des progres de la revolution et de la guerre contre l'eglise*“ (1829); „*Le livre du peuple*“ (1837); „*Le pays et le gouvernement*“ (1840); „*Esquisse d'une philosophie*“ (4 t., 1841—46); „*Discussions critiques*“ (1841); „*De la religion*“ (1843); nowy wykład Ewangielij z uwagami (1846). Zbiorowe wyd. L. wyszło pod tyt. „*Oeuvres completes*“ (12 t., Paryż 1844), które uzupełniają „*Oeuvres posthumes*“ (t., Paryż 1855—59), zawierające ważną korespondencyję L. z lat 1818—40.

Lamentacyje (*Lamentationes*), nazywają się 3 rozdziały trenów Jeremijaszowych, śpiewane w kościele katolickim podczas pierwszego nokturnu ciemnéj jutrzni, w Środę, Czwartek i Piątek Wielkiego tygodnia.

Lameth (Karol Malo Frańciszek, hrabia de), generał francuski, ur. 1757 r. w Paryżu, ze starożytnéj familii, osiadłéj w Pikardyi, † 1832. Pod wodzą Rochambeau brał udział w wojnie o niepodległość Ameryki półn. a za powrotem został pułkownikiem kawaleryi i dobrze był widziany na dworze. Mimo to jednak jako reprezentant szlachty w stanach generalnych występował energicznie za potrzebą wprowadzenia reform, a późniéj działał ciągle w duchu monarchii konstytucyjnéj. Za rządów jakobińskich uszedł do Hamburga, gdzie z innymi wspólnikami założył dom handlowy. Po 18 Brumaire'a powrócił do Francyi i został generałem brygady. Za restauracyi zasiadał w izbie deputowanych. — Jego brat, *Aleksander Teodor Wiktor*, hrabia de **Lameth**, ur. 1760 w Paryżu, zajmował takież samo stanowisko w stanach generalnych, lecz późniéj uciekł z Lafayette'm i więziony był razem z nim w Ołomuńcu. Po r. 1815 wrócił znowu do życia publicznego i od 1819 jako deputowany bronił żarliwie dawnych zasad; † 1829. — Dwaj inni bracia: *Teodor*, hrabia de **Lameth**, ur. 1756 r., † 1854 i *Augustyn Ludwik Karol de* **Lameth**, urodz. 1755, † 1837; mniéj się odznaczyli w życiu publicznem.

Lamettrie (Julijan Offray de), pisarz ateistyczny i lekarz, ur. 1709 w St.-Malo, † 1751. Uczył się medycyny pod Boerhavem i był lekarzem przy pułku ks. Grammont, gdzie przy oblężeniu Freiburga ciężko zachorował. Zrobiona przy tém obserwacyja, że siła duchowa, zwana duszą, ginie wraz z ciałem, spowodowała go do ogłoszenia „*Histoire naturelle de l'âme*“ (Haga 1745, 2 wyd. 1748) które to dzieło, jako ateistyczne, spaloném zostało. Podobnemuż losowi uległo dzieło wymierzone przeciw lekarzom „*La politique du medecin de Macchiavel, ou le chemin de la fortune ouvert aux médecins*“ (Amsterdam 1746). Zewsząd wydalany, znalazł przytułek u Fryderyka II, który go mianował swym lektorem. Inne jego pisma, zasługujące na wzmiankę, są: „*L'homme machine*“ (Leyda 1748); „*L'homme plante*“ (Potsdam 1748). Sam Fryderyk II napisał mu po śmierci „*Eloge*“ (Haga 1753) i polecił sporządzić wydanie „*Oeuvres philosophiques etc. de L.*“ (2 t., Berlin 1751, 1796, Amsterdam 1774). W dziełach „*Art de jouir ou l'école de volupté*“ i „*Antiseneque*“ wzywa do najgrubszéj rozwiązłości. Nie bez dowcipu jest jego paszkwil przeciw Boerhavemu, Linneuszowi i in. p. t. „*Ouvrage de Pénélope ou Machiavel en medecine*“ (2 t., Berlin 1748, 3 t., 1750).

Lamia, starożytne miasto Malijczyków w Tessalii, w wiekach średnich Zeituni, teraz znowu Lamia, jest obecnie stolicą Nomarchii Ftyotydy; ma 4,800 m. gimnazyjum i wielkie jarmarki.

Lamia, córka Pozeidona, z Jowisza urodziła Sybillę Herofilską. — **Lamia**, córka Belosa i Libyi, kochanka Zeusa, pozbawiona przez zazdrosną Herę (Junonę) swoich dzieci i przywiedziona z tego powodu do szaleństwa, porywała i zabijała dzieci innym matkom, które poczytywały ją za straszną,

przerażające widmo. Później nazywano *Lamiami* piękne ale niebezpieczne czarodziejki, które, wabiąc do siebie młodzieńców, jak dzisiejsze upiory, krew ich wysysały.

Lamiańska albo **Lamijska wojna**, zowie się tak wojna, którą Ateńczycy wspólnie ze swymi przymierzeńcami prowadzili po śmierci Aleksandra W. przeciwko jego wodzowi Antypatrowi (ob.), celem zrzucenia jarzma macedońskiego. Leosthenes wódz grecki pokonał wprawdzie Antypatra pod m. Lamia (ob.) w Tessalii 323 r. prz. Chr. i zamknął go w mieście, ale sam zginął przy oblężeniu; Grecy zaś ulegli potędze macedońskiéj w nieszczęśliwéj bitwie pod Kranon 322 r. i tak zakończyła się wojna lamijska.

Laminaria, ob. blaszkowiec.

Lamium, ob. jasnota.

Lamont (Jan), astronom, ur. 1805 w **Bracmar**, w Szkocyi, został 1835 konserwatorem, a w 1852 dyrektorem obserwatoryjum w Bogenhausen pod Monachijum, gdzie ze skutkiem używał wielkiego refraktora do obserwacyi mgławic, przyczém gorliwie się zajmował obserwacyjami magnetycznemi; oznaczył stałe magnetyczne dla wielkiéj liczby miejsc, i ulepszył przyrządy i metody obserwacyj magnetycznych.

Lamoricière (Krzysztof Leon Ludwik Juchault de), generał francuski, ur. 1806 w Nantes, † 1865 na swym zamku Pronzel pod Amiens. Po ukończeniu szkół specyjalnych w Paryżu i Metz, wstąpił 1828 do korpusu inżynierów i odznaczył się w Algierze (1830 r.) zarówno walecznością jak inteligencyją i wyższymi talentami wojskowymi. Za bitwę pod Muzaïa mianowany 1840 generałem brygady, walczył zaszczytnie we wszystkich następnych walkach a zwłaszcza pod Isly 1844; w 1845 został generał-porucznikiem i tymczasowym generał-gubernatorem Algieru; wzięciem do niewoli Abd-el-Kadera 1847 zakończył wojnę i mianowany był za to wielkim oficerem legii honorowéj. Podczas rewolucyi Lutowéj 1848 proklamował abdykacyję Ludwika Filipa i regencyję księżny Orleańskiéj, przez co chciał powstrzymać walkę; usiłowania jego były jednak daremne. W powstaniu Lipcowém stanął po stronie Cava'ignaca i przyczynił się najwięcéj do potłumienia insurekcyi. Od 28 Lipca do 28 Grudnia 1848 był ministrem wojny. Za prezydentury Ludwika Napoleona jeździł w poselstwie do Petersburga 1849 a za powrotem jako wiceprezes ciała prawodawczego zwalczał dążności prezydenta i w czasie zamachu stanu 2 Grud. 1851 został uwięziony i z kraju wygnany. Przebywając odtąd w rozmaitych miejscach, otrzymał 1857 pozwolenie powrotu do Francyi i żył zdala od spraw publicznych. W Kwiet. 1860 objął dowództwo nad armiją papieską, lecz pobity przez Piemontczyków pod Castelfidardo, usunął się do Francyi i spędził resztę życia w zaciszu domowém.—Porów. Pougesis „*Le général de* L.“ (Paryż 1866).

Lamormain, właściwie *Lämmermann* (Wilhelm), jezuita, ur. około 1560 pod Luksemburgiem, † 1648 w Wiedniu, był jako spowiednik cesarza Ferdynanda II, na którego wywierał niezwykły wpływ, głównym sprawcą krwawych prześladowań protestantów czeskich po bitwie Białogórskiéj. Skłonił podobno przeszło 100,000 protestantów do przejścią na łono kościoła katolickiego; przyczynił się téż wielce do upadku Wallensteina.

Lamothe (Joanna de Luz, de St.-Remy, de Valois, hrabina de), główna osoba w słynnym procesie o naszyjnik, pochodząca prawdopodobnie z rodu Valois; ur. 1756 w Fontète w Szampanii. Wiek dziecinny spędziła w nędzy. Dopiéro za protekcyją hrabiny Boulainvilliers otrzymała wraz z siostrą i bratem od Ludwika XV zapomogę i jakie takie wykształcenie. Zaślubiwszy awanturnika hr. Lamothe, starała się zapewnić sobie karyjerę na dworze królewskim. Chytra i przebiegła, zdołała wiele osób utwierdzić w przekonaniu, jakoby z królową Maryją Antoniną zostawała w bliskich tajnych stosunkach. Złudziwszy kardynała de Rohan, który się kochał w królowéj, ale popadł w niełaskę, że go z nią pojednać zdoła, skłoniła go w imieniu téj ostatniéj do kupienia wspaniałego naszyjnika brylantowego (za 1,600,000 liwrów) i w tym celu podsunęła mu zmyślony bilet opatrzony podpisem Antoniny. Otrzymawszy od kardynała ów naszyjnik, wyłamała z niego ze swymi wspólnikami wszystkie kamienie i sprzedała je do Anglii, następnie podstawiwszy pewną awanturnicę, urządziła schadzkę kardynała z mniemaną królową a wypłatę za kupiony naszyjnik, tak umiała odroczać i całą sprawę zawikłać, że królowa dopiero przez samych jubilerów została objaśnioną o nadużyciu jéj podpisu i imienia. Dekretem parlamentu z d. 31 Maja 1786 hrabia Lamothe, który szczęśliwie ujść zdołał, w nieobecności swojéj jako główny winowajca skazany został na chłostę i dożywotnie galery, a hrabina również skazaną była na chłostę, piętnowanie na obu ramionach przez kata i dożywotnie więzienie. Uwięziona w Salpetrière, uciekła po jakimś czasie do Anglii, gdzie ogłosiła kilka pism na swoje usprawiedliwienie. Nareszcie 23 Sierp. 1791 znaleziono ją na ulicy Londynu z pogruchotanemi członkami skutkiem wyrzucenia jéj z trzeciego piętra, po jakiéjś orgii. Proces ten o naszyjnik wywołał wiele pism i pamfletów, z których zasługuje na wzmiankę: „*Vie de Jeanne de Saint-Remy de Valois, Comtesse de Lamothe etc. écrite par elle même*“ (Paryż 1793). — Porów. „*Compardon Marie-Antoinette et le procès du Collier*“ (Par. 1864). Ponieważ ks. Rohan († 1802) nie wypłacił całéj należytości jubilerom, sprawa ta toczyła się jeszcze w sądach paryskich 1865 między spadkobiercami jubilerów i księżną Karoliną spadkobierczynią kardynała.

Lamothe-le-Vayer (Frańciszek de), ur. 1588 r. w Paryżu, filozof sceptyk, wychowawca króla Ludwika XIV i młodszych jego braci, † 1672. Główne jego dzieło jest: „*Cinq dialogues faits à l'imitation des anciens par Horatius Tubero*“ (Frankfurt 1706 i 1716). Najlepsze wydanie jego „*Oeuvres*“ dał jego synowiec Roland le-Vayer de Bautigni (7 tom., Drezno 1756—59).—Porów. Etienne „*Essai sur L. le Vayer*“ (Paryż 1849).

La Motte-Fouqué (Henryk August, baron de), ob. **Fouqué** (Henr. Aug. bar. *de la Motte*).

Lamotte (Antoni Houdar de), poeta francuski, ur. 1672 r. w Paryżu, † 1731. Sił swych probował we wszystkich rodzajach poezyj, był jednak tylko zręcznym i utalentowanym naśladowcą. Wszystkie jego prace wyszły zebrane p. t. „*Oeuvres*“ (10 t., Paryż 1754). W r. 1811 wydano w Paryżu jego „*Oeuvres choisies*“. Najcelniejszymi utworami L. są: komedyja „*Le magnifique*“ i tragedyja „*Ines de Castro*“. Wielkiém powodzeniem cieszyły się też jego opery, a rzeczywistą wartość posiadają bajki.

Lampa, przyrząd służący do oświetlania za pomocą olejów tłustych, ciekłych w zwykłéj temperaturze; w dalszém znaczeniu L. nazywają się też przyrządy do spalania gazu oświetlającego, oraz przyrządy do światła elektrycznego. Ponieważ płomień i światło pochodzą ze spalenia gazów, wywiązujących się z oleju, przy dostatecznie wysokiéj temperaturze, przeto w budowie każdéj L. głównie idzie o zachowanie tych samych warunków, jakim dobre ognisko zadosyć czynić powinno. Stąd więc knot, zastępujący niejako ruszt, wysoki kominek szklanny, zwężony po nad płomieniem dla zapewnienia dokładnego mięszania się powietrza z gazami palnemi, kanały doprowadzające powietrze, zbiornik oleju i przyrządy do ciągłego zasilania nim knota, są głównemi częściami każdéj dobréj L. Najprostsze L. są *lampki nocne* z knotem pływającym, albo L. większe, o knocie pełnym, zamkniętym w rurce i umieszczonym w zbiorniku dostatecznie szerokim, aby się poziom oleju zanadto nie obniżał; oléj dostaje się do wierzchu knota w skutek włoskowatości, a rurka działanie to powiększa; spalenie jest tu jednak niedostateczne i zmienne, płomień jest czerwony i mało świeci. Podobnemi były wszystkie L. starożytnych, które z małemi zmianami przetrwały do końca zeszłego wieku. Główne ulepszenie w budowie L. zaprowadził około 1790 r. Argand, przez wprowadzenie knota walcowego, pustego wewnątrz, umieszczonego w odpowiedniéj przestrzeni obrączkowéj, pomiędzy dwoma walcami; dolna część téj przestrzeni połączona jest ze zbiornikiem oleju, którego poziom leży nieco niżéj od wierzchniego brzegu knota, a drążek łamany służy do podnoszenia knota w miarę jego zużywania się. Główna korzyść polega tu na doprowadzeniu do płomienia powietrza zewnątrz i wewnątrz, przez co spalenie jest dokładniejszém, zwłaszcza przy dodaniu szklannego kominka. Fresnel i Arago urządzili L. o kilku knotach współśrodkowych, daiące wiele światła, lecz które po wprowadzeniu oświetlenia gazowego wyszły z użycia. L. tego rodzaju ulepszone następnie zostały przez zwężenie kominka po nad płomieniem i przez zastąpienie drążka łamanego kółkiem i drążkiem zębatym, lub też szrubą bez końca. Oprócz budowy knota, L. różnią się jeszcze między sobą rozmaitym sposobem umieszczenia zbiornika oleju i doprowadzenia go do ogniska. W L. dawniejszych, zbiornik umieszczony jest bezpośrednio pod ogniskiem, a przypływ oleju odbywa się tylko w skutek włoskowatości knota. L. te są niedogodne, z powodu niejednostajnego dopływu oleju. Jedną z odmian tych L. są tak zwane L. *astralne*, których zbiornik ma kształt powierzchni obrączkowéj, otaczającéj ognisko i które używane są głównie w tych razach, gdy światło ma być skierowane z góry na dół. W tak zwanych *kinkietach* zbiornik jest umieszczony z boku, powyżéj ogniska i połączony z nim kanałem poziomym lub zgiętym. Oléj nie dopływa tu do ogniska bezpośrednio, lecz z naczynia, które się może napełnić tylko do wysokości ogniska. Najwłaściwsze położenie zbiornika jest pod ogniskiem, w dolnéj części lampy. Tu atoli, aby oléj przypływał na knot w jednostajnych ilościach, wypadało opatrzyć lampy oddzielnemi przyrządami działającemi nakształ pomp, i to właśnie stanowi odrębną cechę L. zwanych *karselskiemi*, od nazwiska ich wynalazcy. W tych lampach mechanizm zegarowy porusza za pomocą korbki pompkę ssąco-tłoczącą, która za jedném posunięciem swego tłoka ciągnie oléj ze zbiornika, a za drugiém tłoczy go do ogniska. Cały ten mechanizm poruszany jest sprężyną. Następnie wprowadzono do L. Carcela to ulepszenie, że zamiast jednéj pompki użyto dwóch działających na przemian. Prostsze w zasadzie są L. z *moderatorem*, wynalezione przez Franchot'a, których zbiornik kształtu walca, umieszczony w podstawie lampy posiada tłok, na który z góry ciśnie sprężyna spiralna o skrętach różnych promieni; tu oléj znajduje się pod tłokiem, a party przez sprężynę, wznosi się oddzielną rurką, doprowadzającą go do knota. Ujednostajnienie zaś dopływu oleju zyskuje się za pomocą prostego przyrządu, zwanego moderatorem, złożonego z drążka stożkowego, w kształcie czopa, poruszającego się w otworze rurki prowadzącéj oléj na knot; gdy sprężyna jest zwinięta, a zatém działa najsilniéj, najgrubsza część drążka znajduje się w otworze, a zatém zostawia dla przepływu oleju najmniejszą przestrzeń obrączkową: w miarę rozwijania się sprężyny, drążek opada i coraz mniéj tamuje przejście oleju. Gdy tłok dojdzie do dna zbiornika, można go podnieść na nowo i nakręcić sprężynę, za pomocą kółka i drążka zębatego. Urządzone są też L. olejowe na innych zasadach, tak np. w L. Girarda dopływ oleju ma miejsce na téj zasadzie, na jakiéj następuje wytrysk w fontanie Herona (ob. Herona bania). L. do oleju skalnego, czyli *naftowe*, są w ogóle prostszego urządzenia niż L. olejne, gdyż oléj skalny, jako płynniejszy od olejów roślinnych, dopływa do szczytu knota wprost w skutek jego włoskowatości, bez żadnych pomocniczych dodatków, tak że knot umieszcza się tu wprost w zbiorniku znajdującym się pod ogniskiem. Ale L. naftowe wymagają silnego ciągu powietrza, gdyż przy paleniu nafty wywiązuje się dużo węgla; dla tego przy knocie płaskim umieszcza się po nad nim zasłonę metalową półkulistą, zwężającą płomień, i kierującą nań całą ilość powietrza dopływającego; przy knotach jednak okrągłych zasłona ta jest niepotrzebna. Lippowitz urządził L. naftową, w któréj do płomienia dopływa prąd tlenu; światło takich L. wyrównywa niemal Drummondowemu. Do palenia oleju ter-

pentynowego urządził Lüdersdorff tak zwaną L. parową. Ponieważ oléj ten i podobne mu silnie kopcą, Lüdersdorff miesza go z 4 częściami spirytusu, który jest znacznie uboższym w węgiel; przed zapaleniem ogrzewa się górny koniec knota dla utworzenia pary tego spirytusu oświetlającego, para się zapala, a następnie już sam płomień wywołuje dostateczne ulatnianie się cieczy. Beall i d'Hanens podali inne urządzenia L. parowéj. Do ogrzewania służą głównie L. spirytusowe, które w najprostszém urządzeniu przedstawiają tylko naczynie z knotem. Bardziéj złożone są urządzenia Berzeliusza, Deville'a i Schiffa. Zamiast spirytusu używa się téż eteru, oleju terpentynowego, albo ich mięszaniny. Obecnie wchodzą téż w użycie L. do ogrzewania za pomocą oleju skalnego. — Porów. Fink „*Die Arbeiten des Spenglers*“ (1859); Buchner „*Die Mineralöle und Mineralöllampen*“ (1864).

Lampa bezpieczeństwa, lampa mająca chronić górnika od niebezpieczeństwa wybuchów gazów, jakie się zbierają w kopalniach węgla i od zwykłéj lampy łatwo zapalić się mogą. L. b. wprowadził Davy (1816); w L. tych światło otoczone jest gęstą siatką z drutu metalowego; siatka zaś metalowa płomienia nie przepuszcza, z powodu, że metal silnie przewodzi i wysyła ciepło, zwłaszcza, gdy siatka powleczona jest sodą. W skutek tego, choć gaz piorunujący dostaje się wewnątrz lampy i w niéj się zapala, to płomień na zewnątrz nie wychodzi. Jednakowoż L. te przyczyniły się po części do powiększenia ogromu klęsk, gdyż przy nich może się zebrać znaczna liczba robotników w miejscu, mającém powietrze przejęte gazami wybuchowemi, a błąd w urządzeniu jednéj lampki czyni los ich wszystkich od niéj jednéj zależnym. Müsler urządził L., która gaśnie w powietrzu wybuchającém i przy silnym ruchu; L. ta używa się powszechnie we Francyi i Belgii. W nowszych czasach starają się w ogóle usuwać niebezpieczeństwo raczéj przez dobrą wentylacyję kopalni, niż przez szczególne urządzenie lampy.

Lampa filozoficzna, ob. Wodór.

Lampadius (Wilhelm August), pisarz zasłużony na polu chemii, hutnictwa i fizyki, ur. 1772 w Hehlen w Brunświckiem, † 1842; poświęcał się początkowo aptekarstwu, następnie podróżował po Rossyi i Czechach, a w r. 1794 został profesorem chemii w akademii górniczéj w Frejbergu. Głównem jego dziełem jest „*Handbuch der Hüttenkunde*“ (4 tomy, Getynga 1817—18). Najwięcéj zajmowała go nauka o nawozach, fermentacyi i oświetlaniu gazem. Z odkryć jego najważniejszém jest odkrycie siarku węgla. Najwięcéj jego prac mieści się w Erdmana „*Journal für praktische chemie*“.

Lampart, podrodzaj zwierząt z rodzaju kotów (ob.); główne zwierzęta tu należące są L. (*Felis leopardus*) i *pantera* (*F. pardus*), atoli naturaliści uważają je już za odrębne gatunki, już za odmiany jednego gatunku. Według Brehma L. jest ciemniejszy od pantery, która jest jasno żółtą; oboje mają na grzbiecie czarne plamy. L. według Brehma jest najbardziéj typowem zwierzęciem drapieżném. Długi jest na 4 i więcéj stopy, ogon cieńki ma długości $2\frac{1}{2}$ stopy. Ciało wysmukłe, głowa mała i okrągła. Skóra wspaniale oznaczona pierścieniami brunatnoczarnemi, które na grzbiecie układają się w kilka szeregów. Z wiekiem L. staje się na grzbiecie ciemniejszym, na brzuchu jaśniejszym. Żyje w całéj Afryce i Azyi zachodniéj, w rozległych lasach, wszakże nie ma stałego siedliska i bezustannie się włóczy. Jestto straszny nieprzyjaciel wszystkich zwierząt, zwłaszcza napada na antylopy, kozy i owce; za małpami wdziera się na drzewa. Gdy napada na trzodę owiec, morduje 30—40 sztuk. Na ludzi wprawdzie nie napada, ale napastowany rzuca się na nich z gwałtownością. Wypowiadają mu téż wszędzie zaciętą walkę: poluje się nań z psami, albo téż chwyta go się w sidła. Samica wydaje 2—4 młodych, które się dają oswoić. Skóra jego jest w wysokiéj cenie; hotentoci jedzą jego mięso. Rzymianie sprowadzali go w znacznéj ilości na igrzyska; Pompejusz nadesłał naraz z Azyi Mniejszéj 410 sztuk. Mało dotąd poznanym jest L. *czarny* czyli *pantera czarna*, ubarwienia ciemnobrunatnego, według niektórych osobny gatunek *F. poliopardus*. Do tegoż samego podrodzaju (*Pardinae*) należą *Irbis* (*F. uncia*) w Azyi środkowéj, o włosach gęstszych i dłuższych, niż L., ubarwienia białawo szarego, na grzbiecie biegnie ciemna linija, łącząca się z czarnym ogonem. Długością wyrównywa L. *Jaguar*, *tygrys amerykański* (*F. onca*); ma skórę jasnopłową z czarnemi obrączkami; bywają i czarne; jaguary w ogóle w ubarwieniu przedstawiają ogromne różnice; samica jest pospolicie bledszą. Długość jego wynosi $4\frac{1}{2}$ stopy i więcéj; niekiedy dorównywa tygrysowi. Żyje w całéj Ameryce połud. i środkowéj. Wejrzenie jego przedstawia raczéj obraz siły niż zręczności. Żyje nad lesistemi brzegami rzek, strumieni i błót. Na żer wychodzi o zmierzchu lub w czasie jasnych nocy, we dnie się kryje. Chwyta wszystkie zwierzęta, umie nawet łowić błotne ptaki i ryby; w trzodach sprawia znaczne zniszczenia; ścierwa nie rusza. W bliskości miejsc zamieszkałych jest strasznym dla człowieka, napada zwłaszcza na murzynów, mulatów i indyjan, rzadziéj na białych. Pływa dobrze, samica rodzi 2—3 młode ślepe. Mięso jego wydaje przykrą woń, ale indyjanie chętnie je jedzą, a tłuszczem nacierają sobie ciało, skóra jego ma małą wartość. Młodo chwytane dają się oswoić i trzymają się uwiązane. Indyjanie polują na nie zatrutemi strzałami. *Ocelot* (*F. pardalis*), ma futro gęste, miękkie, pięknie ubarwione, brunatno lub czérwono szarawe, z czarnemi plamami; na grzbiecie idą smugi ciemne. Dochodzi 3 stóp długości, żyje w Ameryce środkowéj; na żer wychodzi w nocy i żywi się małemi zwierzętami. Młode dają się oswoić, godzą się z psami i kotami; ale nie tracą drapieżności i są zwłaszcza dla drobiu niebezpieczne.

Lampecyjanie, heretycy, uczniowie Lampatiusa, żyjącego w V w. i będącego jednym z głównych naczelników sekty Maryjonistów. Potępiali oni wszelkiego rodzaju śluby, a szczególniéj posłuszeństwa, jako przeciwne wolności synów Bożych.

Lampeduza, u starożytnych *Lopadusa*, wyspa na morzu Śródziemném, należąca do sycylijskiéj pro-

wincyi Girgenti, 1 milę długa, ½ mili szeroka, ma obwarowaną przystań i 700 m.

Lamperyje, listwy drewniane, przybijane do ścian tuż nad podłogą w rozmaitych budynkach, dla ukrycia zetknięcia się téj ostatniéj ze ścianami.

Lampi (Jan Chrz. von), malarz historyczny i portrecista, ur. 1751 w Romeno pod Trydentem, profesor akademii sztuk pięknych w Wiedniu. W 1787 r. powołany przez Stanisława Augusta do Warszawy, w ciągu cztéroletniego tamże pobytu odmalował kilkadziesiąt pięknych portretów króla i znakomitszych ówczesnych osobistości; od 1791—98 przebywał w Petersburgu, następnie w Wiedniu, gdzie † 1830 roku.— Synowie jego **Jan Chrzciciel Lampi**, urodz. 1775 w Trydencie, † 1837 w Wiedniu, odznaczył się także jako wielkich zdolności malarz. W galeryi w Królikarni są dwa jego obrazy: „*Dziewczyna śpiąca*“ i „*Dziewczynka drzymiąca na łóżku*“. Celował głównie w portretach.

Lamprecht Klecha (*Lamprecht der Pfaffe*), niemiecki poeta średniowieczny, ksiądz, opracował w 1 połowie XII w wedle oryginału francuskiego nieznanego skądinąd poety Elbericha von Bisenzo (Aubry de Besançon) poemat pod tyt. „*Alexanderlied*“, ale nie dorównał swemu pierwowzorowi. Najlepsze wyd. sporządził Weismann (2 tomy, Frankf. n. M. 1850). Porów. Pfeiffera „*Germania*“ (t. 1-y i 2-gi).

Lampronti (Izaak), syn Samuela, rabin i lekarz w mieście Ferrara, † 1757. Ułożył pod tyt. „*Pachad licchak*“ (Obawa Izaaka) bardzo ważną encyklopedyję wszelkich przepisów, tradycyj religijnych, podań ludowych, aforyzmów i przysłów objętych Talmudem, decyzyjami i responsami rabinicznemi, do jego czasów wydanemi. Encyklopedyja ta wydrukowana tylko do włącznie litery *M* (Mem) częścią w Wenecyi, a częścią w Reggio 1813 r., jest u nas wielką rzadkością.

Lampyrydyjusz (*Aelius Lampiridius*), historyk rzymski, żyjący w IV w. po Chr., opisał życie cesarzów: Kommoda, Antonina Diadumena, Helijogabala i Aleksandra Sewera. Należy on do szeregu tak zwanych *Scriptores historiae Augustae*. Niektórzy identyfikują go ze Spartianusem (ob.).

Lamscheid, wieś w pruskiéj regencyi koblenckiéj o 3 mile od m. Koblenc odległa, ma bardzo skuteczne wody mineralne, znane pod nazwą *Leininger Sauerbrunnen*.

Lana caprina (łac.), właściwie *kozia wełna*, wyrażenie przysłowiowe, używane przez Rzymian na oznaczenie rzeczy spornych małéj wagi (*rixari de lana carpina* to jest sprzeczać się o kozią wełnę), powstało ono stąd zapewne, że nie było wiadomo, czy kozy mają sierć czy wełnę.

Lanark albo *Clydesdale*, hrabstwo w południowéj Szkocyi, mające 41⅘ mil kw. z ludnością 630,000. Znajdują się tu najbogatsze kopalnie węgla w Szkocyi, najważniejsze kopalnie ołowiu w całéj Anglii i wielkie fabryki żelaza. Pod względem przemysłu rękodzielnego Lanark stoi na czele wszystkich innych hrabstw Szkockich. *Lanark* miasto stołeczne hrabstwa nad Clydą liczy 5,800 m. W pobliskiéj wiosce *New-Lanark* znajdują się wielkie przędzalnie bawełny.

Lanca, broń podobna do dawnéj kopii, ale znacznie krótsza, z proporcem czyli chorągiewką, jakiéj ułani używają. Samo drzewce bez téj chorągiewki nazywa się piką.

Lancaster albo **Lancashire**, hrabstwo w północnéj Anglii, mające 89½ mil kw. z ludnością 2,500,000, trudniącą się, obok rolnictwa, hodowlą sławnego bydła. Główne jego bogactwo stanowią olbrzymie pokłady węgla, które wraz z kopalniami miedzi, ołowiu, żelaza i siarki są dźwignią rozległego przemysłu krajowego. Ogniskiem handlu i przemysłu tutejszego są miasta: Manchester i Liverpool, stolicą zaś handlowe miasto *Lancaster* nad Luną i *kanałem Lancaster*, mające 15,000 m. i starożytny zamek warowny. Z rozmaitych miast t. n. w Północnéj Ameryce, zasługują na wzmiankę: *Lancaster* w Pensylwanii nad rz. Conestoga, ma 20,400 m., po większéj części Niemców, i sławne fabryki broni i żelaza.—*Lancaster* w Ohio, hrabstwie Fairfield, 6,000 m. Co się tyczy domu L. i wiążących się z nim walk dynastycznych, ob. *Plantagenet*.

Lancaster (Sir Janus Jakób), ur. 1550, † 1620 r., podróżnik angielski, który piérwszy w latach 1591—93 i 1601—1603 r. odbył dwie podróże w celach handlowych do Indyj Wschodnich i ustalił stosunki Anglii z tym krajem. Wedle wskazówek L. kapitanowie Weymouth i Hudson szukali północno-zachod. przejścia i z tego powodu na cześć jego cieśnina, leżąca pomiędzy Devon i krajem Baffina, tworząca wejście do zachodniego morza podbiegunowego, nazwana została cieśniną *Lancastra*.

Lancaster (Józef), ur. 1778 w Londynie, twórca metody wzajemnego uczenia. Pochodząc z biednéj klasy, chciał uczynić oświatę przystępną dla wszystkich, by przez to uchronić lud od nędzy materyjalnéj i moralnéj. Z pomocą króla Jerzego III i arystokracyi pozakładał bezpłatne szkoły elementarne i zakład dla kształcenia nauczycieli ludowych. Jako kwaker i jako starający się nadać swoim szkołom bezwyznaniowy charakter, napotkał silną opozycyję w duchowieństwie anglikańskiém, które popierało Bella (ob.), twórcę podobnéj metody nauczania. Prześladowany i zniechęcony niepowodzeniami udał się L. do Ameryki, gdzie w Kolumbii znalazł gorące poparcie prezydenta Bolivara. Po abdykacyi jego musiał się L. przenieść do Stanów Zjednoczonych (1829), gdzie umarł w nędzy i opuszczeniu. Zasadą systemu L. było stosowanie nauczania do stopnia uzdolnienia ucznia, ćwiczenie jego umysłu przez ciągłe zajmowanie uwagi podczas lekcyi i przez używanie wyżéj posuniętych uczniów jako korepetytorów dla mniéj umiejących. Rozdzielał przeto L. uczniów jednéj szkoły, podług stopnia rozwinięcia umysłowego, na klasy, zostające pod nadzorem monitorów. I tak przy nauce czytania piérwsza klasa rozpoznawała litery, druga sylabizowała dwuliterowe brzmienia, trzecia trzechliterowe, czwarta cztéroliterowe, następne odczytywały urywki z biblii aż wreszcie 8 klasa czytała różnorodnéj treści kawałki. Ci co już umieli czytać, uczyli się

katechizmu w ten sposób, iż monitor każdéj klasy odczytywał pytania a klasa głośno odczytywała odpowiedzi. Przytém dobierano zwykle na lekcyje czytania kawałki odpowiednie treścią, ustępom przypadającym na lekcyje katechizmu, śpiewy również stósowano co dzień do treści wykładanych lekcyj.

Lance (Jerzy), ur. 1802 w Dunmow w hrabstwie Essex, † 1864 r., jeden ze znakomitszych tegoczesnych malarzów angielskich. Celował szczególniéj jako malarz owoców. Wykonał także wiele wysoko cenionych kopij obrazów historycznych i rodzajowych najsłynniejszych mistrzów.

Lancelot (także *Lanzelet*) *du Lac*, jeden z bohaterów bretońskiego cyklu podań o królu Artusie (ob.) i okrągłym stole. Podania o przygodach L. nie są jednozgodne. We Francyi obrobili je: truwer Chrétien de Troyes (XII w.), trubadur Armand Daniel (w języku prowansalskim), według którego opracował rzecz tę po niemiecku Ulrych von Zatzikhoven (ed. Hahn, Frankf. 1849) i Gautier Mapp za Henryka II wedle nie istniejącego oryginału romańskiego. Opracowane holenderskie dał Jonckbloet (2 t., Haaga 1846—49).

Lancelotti (Jan Chrz.), biskup Noli, nuncyjusz w Polsce za Zygmunta III; wysłany przez Grzegorza XV, bawił w Polsce od 1623 do r. 1628. Zajmował się głównie sprawami kościoła ruskiego, popierając gorliwie metropolitę Rutskiego i pracując nad przygotowaniami do kanonizacyi ś. Józafata.

Lancerota, jedna z większych wysp Kanaryjskich, najwięcéj na wschód wysunięta, ma na przestrzeni 14 mil kw. 17,000 m. i miasto główne Teonise; grunt tu wulkuniczny.

Lancet, mały nożyk ostro zakończony, obosieczny i ruchomo osadzony na oprawce. Używa się do puszczania krwi, otwierania ropni, szczepienia ospy i t. p. mniejszych operacyjek.

Lanciano, miasto we włoskiéj prowincyj Abruzzo citeriore, rezydencyja arcybiskupa, ma 12,000 m. i piękny kościół katedralny.

Lanckorona, m. w obwodzie wadowickim w Galicyi, 5 mil na południe od Krakowa, nad rz. Skawiną, w r. 1370 przez Kazimierza W., który tu zamek obronny wybudował, nadane braciom z Brzezia, herbu Zadora. Jeden z ich potomków, przybrawszy nazwisko *Lanckorońskiego*, stał się protoplastą sławnéj w dziejach polskich rodziny Lanckorońskich (ob.). Na początku XVII w. L. była własnością wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego, który obrażony na Zygmunta III przebywał na zamku tutejszym, układając plany pamiętnego rokoszu. Podczas konfederacyi barskiéj zamek L. służył za punkt oparcia działań wojennych i czynienia wycieczek. Miasto liczy około 2,000 m.

Lanckorona, miasteczko w gub. podolskiéj, nad rz. Zwańczykiem, założone przez Lanckorońskich, ma 1,500 ludności.

Lanckorońscy, h. Zadora, starodawny ród szlachecki, sławny w dziejach Polski. Bracia z *Brzezia* h. Zadora otrzymali testamentem Kazimierza W. 1370 r. wraz z innemi majętnościami m. Lanckoronę (ob.), skąd poszło i nazwisko Lanckorońskich. *Mikołaj z Brzezia Lanckoroński*, wspominany jest pod r. 1382 jako marszałek koronny.—**Lanckoroński** (Zbigniew), także marszałek koronny 1413 r.—**Lanckoroński** (Przecław), mniemany hetman Kozaczyzny. W rycerskiém rzemiośle kształcił się za granicą, podróżował do Ziemi Świętéj, a po powrocie do kraju walczył pod rozkazami księcia Konstanego Ostrogskiego. Zostawszy starostą chmielnickim na Ukrainie, razem z Ostafim Daszkiewiczem urządził Kozactwo na Zaporożu i robił z niém wyprawy zapędzając się przeciw Turkom i Tatarom pod Belgrad 1516; pod Oczaków 1528 i t. d. Sławne jego na Ukrainie czyny dały powód da mylnego mniemania, jakoby on był piérwszym hetmanem kozackim. † 1531.— **Lanckoroński** (Stanisław), starosta kamieniecki, wojewoda sędomirski, † 1535.—**Lanckoroński** (Stanisław), hetman polny koronny syn Jana chorążego podolskiego, mąż rycerski, stawając od piérwszéj młodości do boju, gromił Tatarów i Kozaków pod wodzą hetmana w. kor. Koniecpolskiego; odznaczył się szczególniéj pod Martynowem 1624. Mianowany kasztelanem halickim 1646, podczas rozruchów wojennych za Jana Kazimierza walczył mężnie pod Kamieńcem, Ostropolem, Zbarażem i Krasnem. W r. 1649 został kasztelanem kamienieckim, 1650 wojewodą bracławskim, 1651 wojewodą ruskim i nareszcie 1654 r. hetmanem polnym. Walczył też ze Szwedami, od których poniósł klęskę pod Wojniczem 23 Września 1655; z hetmanem w. kor. Stan. Potockim i innymi należał czynnie do zawiązania konfederacyi tyszowieckiéj i ciągle stał wiernie na przeciw Szwedom przy boku króla, wspierając go radą i czynem; † 1657 r., pochowany we Lwowie.

Lanckorońskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, powiecie szczerzeckim. Podług lustracyi z r. 1770 składało się z miasta Lanckorony i z wsi Izdebniki, Biełrowice, Sułkowice, Skawinki, Palcza, Baczyn, Budzów, Jachówka, Bieńkowka, Bogdanówka, Zarnówka, Wieczorka, Zawadka, Jasienica, Harbutowice, Budnik, Zachełmna, Maków, Biała Trzebunia, Skawica. Zawoja, Kojszówka, Wieprzec, Juszczyn, Osielec i Sidzina. Od r. 1759 posiadał je Józef Wielopolski, wda. sędomierski, opłacając z niego kwarty złp. 23,963 gr. 8, a hyberny złp. 11,557 gr. 6. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austryjacki w d. 17 Marca 1774 r., tenże sprzedał je w dwu sekcyjach, to jest piérwszych 18 posiadłości Frańciszce z Krasińskich, księżnie Kurlandyi i Żmudzi, za złot. reń. 464,662, zaś resztę w r. 1839 nabył na licytacyi Feliks Ludwik hr. Saint Genois d'Anneancourt, za złotych reń. 260,500.

Lancyjery, kawalerzyści uzbrojeni lancami. Była to w Europie zachodniéj po ustaniu rycerstwa, przez długi czas, główna część wojska, zwłaszcza u Hiszpanów. Za Augusta II uformowano w Polsce pułk jazdy lżejszéj od dawnych husarzy, który nazwano L., nazwa ta potém przeszła na hułanów. Za Stanisława Augusta, po reorganizacyi woska koronnego, L. otrzymali nazwę kawaleryi narodowéj.

Landau, miasto, niegdyś niemiecka twierdza związkowa, w bawarskim powiecie Palatynatu, nad rz. Queich, ma 11,300 ludności. Twierdza tutejsza została zburzoną 1871 r.

Landau (Ezechijel), syn Jehudy, biegły w naukach rabinicznych, ur. 1713 w Opatowie, † 1793 r. w Pradze Czeskiéj. W 20 roku życia był już prezesem cztérech sądów religijnych, w Brodach istniejących; od 30—40 r. życia rabin w Jampolu, 1754 r. objął takiż urząd w Pradze czeskiéj; wydał: „*Noda Bi-Jechuda*“ (część I, Praga 1776, część II t., 1810), „*Cyjon-Le-Nefesz Chajah*“ (Praga 1784; Żółkiew 1824); „*Doresz-Le-Cyjon*“ (Sudzików 1834); „*Dagul-Me-Rbabah*“. Wszystkie te prace, zalecające się głębokością i gruntownością rozumowań, doczekały się licznych wydań i wielkiéj używają wziętości.

Landeck, kąpiele w Szlązku pruskim, oddalone na 3 mile od miasta Glatzu; wyniesione nad poziom morza na 1,400 st. i położone w śród pięknych górskich okolic. Sześć źródeł wytryskujących w tém miejscu posiadają wodę bardzo ubogą w stałe części składowe, która całą skuteczność winna swéj temperaturze 14—23°R.

Landeńskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie inflanckiém. Wedle metryk koronnych, a mianowicie na zasadzie przywileju Zygmunta Augusta z d. 27 Czerwca r. 1564, nadane zostało Mikołajowi Sieniawskiemu, podówczas wojewodzicowi ruskiemu i hetmanowi wojsk litewskich, i wtedy składało się z zamku Landen i z miast, wiosek i folwarków przyległych temu zamkowi. Traktatem welawskim w r. 1660 odpadło wraz z częścią Inflant do Szwecyi.

Lander (Ryszard), podróżnik angielski, ur. 1804 w Cornwall, udał się 1825 z Clappertonem do środkowéj Afryki; skąd sam tylko powrócił do Angli r. 1828 r. Potém w r. 1830 wraz z bratem swoim *Janem* **Lander** (ur. 1807, † 1839) zwiedził i zbadał nieznane dotąd brzegi dolnego Nigru, tudzież jego dopływ Czaddę. Obaj bracia doznawszy wiele przygód, wrócili do ojczyzny 1831 r. i ogłosili „*Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger*“ (3 t., Lond. 1832; 2 ed. 1845). W 1832 przedsięwzięli nową wyprawę, która smutny miała koniec; albowiem podczas wycieczki nad rzekę Brass 1833 L. otrzymał od nieprzyjaznych mieszkańców tamtejszych niebezpieczną ranę, skutkiem któréj † 1834 na wyspie Fernando-Po. Opis téj ostatniéj jego podróży wydali Laird i Oldfield (2 tomy, Londyn 1837).

Landes, tak nazywają stepy ciągnące się wzdłuż odnogi biskajskiéj w południowo-zachodniéj Francyi, na przestrzeni między Pireneami i ujściem Garonny. Departament L., w téjże części Francyi położony, obejmuje $169\frac{1}{3}$ mil kw., ma grunt nieurodzajny, w większéj części przez stepy, w mniejszéj przez bagna zajęty. Klimat tu niezdrowy, szczególniéj w zachodniéj części. Mieszkańcy pochodzenia gaskońskiego, trudnią się chowem bydła, rybołowstwem, zbieraniem żywicy i smoły, a także w okolicach południowych rolnictwem. Departament ma 300,550 m. i dzieli się na okręgi: Mont de Marsan, St. Sever i Dox. Główne miasto Mont de Marsan.

Landgraf, dosłownie *hrabia krajowy*, po łacinie *Comes provincialis*, tytuł godności książęcéj wyłącznie w Niemczech używany, powstały w XII w. z dawnych *gangrafów*, gdy ci przestawali być lennikami monarchów, najprzód w Alzacyi, późniéj w Turyngii. W nowszych czasach aż do 1866 r. tytuł L. nosili naczelnicy linij bocznych domu heskiego.

Landi (Gasparo), włoski malarz historyczny, ur. 1756 w Piacenza, † 1830 na urzędzie prezydenta oddziału malarstwa akademii San-Luca w Rzymie. Wspólnie z Sabatellim, Podestim i innymi założył nowszą szkołę włoskiego malarstwa. Celował szczególniéj jako znakomity portrecista. Z obrazów historycznych najcelniejsze: *Złożone do grobu* i *Wniebowzięcie Maryi*.

Landon (Karol Paweł), malarz, miedziorytnik i płodny pisarz franc., ur. 1760, kształcił się w Paryżu i Rzymie, † 1826 jako konserwator muzeum w Paryżu. Celniejsze jego prace pisarskie są: *Annales de musée et de l'école moderne des beaux-arts*“ (17 t., Paryż 1801—10; 2 ed. 1833); „*Vies et oeuvres des peintres les plus célèbres*“ (20 t., Paryż 1803); „*Galerie historique des hommes les plus célèbres*“ (12 t., Paryż 1805—9); „*Choix de tableaux et de statues des plus célèbres musées et cabinets étrangers*“ (18 t., Paryż 1821). Z obrazów jego najznajomsze są: *Dedal i Ikar* tudzież *Paweł i Wirginija*.

Landon (Letycyja Elżbieta), poetka angielska, ur. 1802 w Chelsea, od śmierci ojca musiała piórem zarabiać na utrzymanie swéj matki. Po piérwszéj publikacyi „*The improvisatrice*“ (Lond. 1824) umieszczała liczne poezyje w różnych czasopismach i almanachach, odznaczające się głębokiém uczuciem i melodyjnym wierszem. Jako powieściopisarka celowała wielką znajomością serca niewieściego. Była żoną Jerzego Maclean, gubernatora Cape-Coast-Castle i tam † 1838 r. od trucizny, którą czy wzięła umyślnie czy przez pomyłkę, nie wiadomo. Jéj „*Life and literary remains*“ wydał Laman Blanchard (Londyn 1840).

Landor (Walter Savage), pisarz angielski, urodz. 1775 w Ipsley-Court w Warwickshire, † 1864 we Florencyi. Relegowany z uniwersytetu oxfordzkiego, osiadł w Walii i tam napisał piérwsze swe „*Imaginary conversations*“. Odziedziczywszy późniéj znaczny majątek, podczas hiszpańskiéj wojny o wolność poprowadził własnym kosztem uzbrojony oddział wojska do Hiszpanii, za co otrzymał od junty centralnéj w Kadyksie patent na generała brygady, ale odesłał go napowrót, gdy Ferdynand VII przywrócił w Hiszpanii rządy absolutne. Późniéj żył po większéj części w Włoszech, mianowicie w willi pod Fiesole, gdzie wykończył swe *Imaginary conversation of literary men and statesmen*“ (3 t., 1824; 2 seryja 1836), które należą do najciekawszych płodów nowszéj literatury angielskiéj; oprócz tego pisał poezyje drobniejszych rozmiarów i dzieła sceniczne. Jego dzieła: „*Works*“ wyszły w Londynie w 2 t. 1846 i 1852.

Landrat (z niem. *Landrath*), w Prusach naczelnik

okręgu administracyjnego, będącego poddziałem okręgu regencyjnego.

Landsberg, margrabstwo niemieckie, założone w XII w. i tak nazwane od miasta Landsberg w Saksonii pruskiéj. Należało ono od r. 1210, z wyjątkiem przeciągu czasu 1291—1347, w któréj je margrabiowie brandeburscy posiadali, do margrabiów Myśnii, i dopiéro w r. 1815 przeszło w posiadanie Prus.

Landsberg nad Wartą (*an der Warthe*), m. w pruskiéj regencyi frankfurtskiéj, w Brandeburgii, nad rz. Wartą, ma 18,500 m. Pamiętne jest bitwą 4 Lut. 1813, w któréj 1,500 Francuzów z korpusu Davousta stoczyło bitwę z armią Czernyszewem. W pobliskim kościele Konkordyi znajduje się pomnik Schleiermachera, który tu był kaznodzieją. L. prowadzi znaczny handel wełną i zbożem.

Landseer (Jan), znakomity rytownik angielski, ur. 1769 w Lincoln, † 1852 w Londynie; wydał także kilka dzieł treści archeologicznéj i artystycznéj.—Jego syn **Landseer** (Edwin), ur. 1803 w Londynie, † 1873, jeden z najsławniejszych nowszych angielskich malarzy rodzajowych, odznaczał się szczególniéj jako biegły malarz zwierząt. Wykształcenie artystyczne winiem własnym studyjom tylko i dawnym mistrzom; co się tyczy malowania zwierząt, to wzorem był dlań Weenix. Obrazy L., których jest moc wielka, odznaczają się poetycznością, mechaniczną zręcznością w użyciu środków artystycznych, narodowym kierunkiem w idejach i humorze a świadczą oraz o niepospolitym talencie obserwacyjnym. Do najcelniejszych prac jego należą: *Polowanie z sokołami* (1832); *Śniadanie w górach Szkockich* (1834); *Odjazd wolarza* (1835); *Chata owczarza* (1842); *Pokój i Wojna* (2844); *Rozmowa pod Waterloo* (1859); *Powódź w górach* (1860); *Klacz ujeżdżona* (1867) i t. d. Wybrany 1866 na prezesa akademii londyńskiéj, nie przyjął téj godności. Wiele jego utworów jest rytowanych przez znakomitych artystów, niektóre przez jego ojca a niektóre także przez jego brata *Tomasza* **Landseer**, ur. 1800, † 1866, niepośledniego rytownika.—Inny brat jego **Landseer** (Karol), ur. 1805, znany jest również jako malarz rodzajowy.

Landsfeld, hrabina, ob. Montez (Lola).

Landshut, miasto stołeczne bawarskiego obwodu Niższéj Bawaryi, nad rz. Isar, ma 14,600 m., gimnazyjum i inne zakłady naukowe, oraz kilka klasztorów. Z kościołów tutejszych odznacza się szczególniéj kościół ś. Marcina, z wieżą 416 stóp wysoką. Uniwersytet, przeniesiony tutaj r. 1800 z miasta Ingolstadt, w r. 1826 przeniesiony znowu został do Mnichowa. W pobliżu leży zamek Trausnitz, w którym Ludwik Bawarski, cesarz, przez długi przeciąg czasu więził Fryderyka Pięknego Austryjackiego.

Landskrona, miasto portowe i twierdza w Szwecyi, obwodzie (län) Malmö, nad Zundem, liczy 6,600 ludnosci.

Landskrone, odosobniona góra bazaltowa i granitowa w Łużycach pruskich, o $^1/_2$ mili drogi od Zgorzelca (Görlitz), ze zwaliskami zburzonego zamku. Góra ta jest 1,335 st. wysoka i należy do pasma gór Łużyckich, czyli Widłowych (Gabelgebirge).

Landsturm, ob. Landwehr.

Landwehr, oznacza w Prusiech tę część siły zbrojnéj, która podczas pokoju zajmuje sie swemi cywilnemi zatrudnieniami, a tylko w wojnie, lub chwili grożącego niebezpieczeństwa, bierze się do oręża wewnątrz kraju rodzinnego. Pruski system landwerowy, zaprojektowany 1806 przez majora Knesebeck, a wprowadzony 16 Marca 1813 podług planu Scharnhorsta, okazał się najlepiéj wykształconym. Po zawarciu piérwszego pokoju paryskiego, landwer podzielony został na dwie części, czyli dwa wezwania, z których piérwsza, ludzie od 26—32 lat wieku, używaną była w wojnie jako armija nieruchoma, a w pokoju prawie cała urlopowana i corocznie tylko na kilka tygodni do ćwiczeń wojskowych zwoływana. Druga zaś składająca się z ludzi do 39 roku życia, używaną była podczas wojny na załogi i jako służba garnizonowa, a w koniecznéj potrzebie i do wzmocnienia armii. Ludzie starsi, do 60 r. życia, należeli do *Landsturmu*, mającego bronić tylko domów i zagród rodzinnych. Po drugim pokoju paryzkim wydane zostało 21 Kwiet. 1815 *pruskie rozporządzenie o landwerze*, mocą którego cały kraj został podzielony na 104 batalijony landwerowe i na tyleż szwadronów kawaleryi (ułanów); dwa pułki landweru tworzyły jednę brygadę, która zostawała pod komendą dywizyi obok brygady piechoty i kawaleryi. W r. 1858 L. został jeszcze ściśléj połączony z wojskiem linijowém; brygady L. zostały zniesione, a każda brygada piechoty otrzymała jeden pułk linijowy i jeden landweru, pułki zaś kawaleryi L. na 4 szwadrony zredukowane, zostały przydzielone do brygad kawaleryi. W r. 1860 przedstawiono izbom pruskim projekt zupełnéj reorganizacyi armii, według którego instytucyja L. miała być w gruncie swoim usuniętą, a stała armija o 70,000 ludzi zwiększoną. Lubo projekt ten czasowo tylko został przyjęty, rząd atoli przeprowadził tę nową reorganizacyję w zupełności. Skutkiem tego powrot do poprzedniego systemu landwerowego jest połączony z największemi trudnościami, a może nawet i zupełnie niemożebny.

Lanfranc, słynny scholastyk, ur. 1005 w Pawii, † 1089 jako arcybiskup w Canterbury; wprowadził dyjalektykę do teologii. Odznaczył się jako biegły dyjalektyk w sporze z Berengarem z Tours o transsubstancyjacyję; w ogóle jednak niewielkie położył zasługi dla filozofii. Napisał: *Wykład listów św. Pawła*, *Kazania*, *Listy*, *Rozprawy o Najświętszym Sakramencie* przeciwko Berengarowi i w. in., które zebrał i wydał d'Achery (Paryż 1648).

Lanfranco (Jan), ur. 1581 w Parmie, malarz szkoły bonońskiéj, uczeń Caracci'ego, † 1647 w Rzymie. Wymalował znaczną liczbę kościołów w Neapolu i Rzymie i wysoko był ceniony przez współczesnych.

Lanfrey (Piotr), dyplomata i literat francuski, ur. 1828 w Chambéry. Początkowy kształcił się u jezuitów w mieście rodzinném a następnie w Paryżu, gdzie téż ukończył studyja prawne. Następnie poświęcił się wyłącznie badaniom filozoficznym i hi-

storycznym. Wielki rozgłos zjednał sobie dziełem „*L'église et les philosophes du XVIII siècle*“ (Paryż 1857), napisaném z wielką śmiałością i niezależnością zdania. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj służył jako ochotnik w gwardyi ruchomėj. Wybrany 1871 do zgromadzenia narodowego, zasiadła po lewicy. Od Paźdz. 1872 do Grud. 1873 był posłem w Szwajcaryi. Z innych prac L. (pisanych w takimże duchu jak poprzednia) wymieniamy: „*Essais sur la révolution française*“ (Paryż 1858); „*Histoire politique des papes*“ (Paryż 1860; polski przekład Warsz. 1873); „*Etudes et portraits politiques*“ (Paryż 1863); „*Histoire de Napoléon I*“ (3 t., Paryż 1867—68), główne dzieło L., napisane z wielką gruntownością ale w duchu nieprzyjaznym legendzie imperyjalistowskiéj.

Lang (Karol Henryk von), historyk niemiecki, ur. 1764 w Balgheim w Szwabii, do r. 1817 dyrektor powiatowy w Ansbach, późniéj żył prywatnie w majętności swéj pod témże miastem, gdzie † 1835. Z pism jego, oprócz: „*Hammelburger Reisen*“ (Norymberga 1818—33) i „*Memoires*“ (2 t., Brunświk 1842), zasługują jeszcze na wzmiankę: „*Neuere Geschichte des Fürstenthum Baireuth*“ (3 t., Getynga 1798—1811); „*Bair. Jahrbücher*“ (Augsb. 1824) i „*Regesta Bavarica*“ (4 t., Monachijum 1822—28).

Lang (Henryk), znakomity teolog protestancki, ur. 1826 r. w Frommern, w Wirtenbergskiém, od 1844—48 studyjował teologiję w Tübingen, pod Bauerem i Zellerem; od 1848 pastor w Wartau (w kantonie St.-Gallen), 1863 został pastorem w Meilen, a 1871 przy kościele św. Piotra w Zürich. L. należy do liberalnych teologów, odrzucających wszelkie pośrednictwo; stanowisko jego religijne, wedle własnego określenia, jest chrześcijanizm bez cudów. Przekonanie to, które zjednało mu licznych nieprzyjaciół nie tylko w obozie ortodoksyjnym, wypowiedział w szeregu pism budujących i nauczających, z których ważniejsze: „*Predigten*“ (St.-Gallen 1852); „*Stunden der Andacht*“ (2 tomy, Winterth. 1862 — 65); „*Versuch einer christ. Dogmatik*“ (Berlin 1852; 2 wyd. 1868); „*Ein Gang durch die christl. Welt*“ (Berlin 1859; 2 wyd. 1870); „*Religiöse Charaktere*“ (Winterth. 1862); „*Martin Luter*“ (Berlin 1870); „*Das Leben Jesu und die Kirche der Zukunft*“ (1872); „*Religiösen Reden*“ (Zürich 1872) i in. Od 1859—71 redagował czasopismo *Zeitstimmen aus der reform. Kirche der Schweiz*, od 1872 zaś *Reform, Zeitstimmen aus der schweiz. Kirche*. Większość pism L. ma za zadanie spopularyzować rezultaty najnowszych badań filozoficznych i historycznych, w niektórych jednak, a zwłaszcza w życiorysie Lutra, jest on samodzielnym badaczem.

Langbein (August Fryderyk Ernest), poeta i romansopisarz niemiecki, ur. 1757 w Radebergu pod Dreznem, został 1785 kancelistą przy archiwum tajném w Dreźnie, a w r. 1800 udał się do Berlina, gdzie 1820 otrzymał urząd cenzora; † 1835 tamże. Jako poeta pisywał najwięcéj powiastki komiczne, zbliżone formą do ballad. Romanse jego również dla wesołego humoru podobały się powszechnie. Zbiorowe wydanie wszystkich pism jego: „*Sämmtliche Schriften*“ wyszło w Stuttgardzie (31 t., 1835—37) a poezyj „*Sämmtliche Gedichte*“ tamże (4 t., 1854).

Lange (Joachim), teolog niemiecki, ur. 1670 w Gardelegen w Staréj Marchii, od 1709 profesor teologii w Halli, gdzie † 1744. Wsławił się nietyle pracami filozoficznemi i teologicznemi, w których, a zwłaszcza w pismach polemicznych przeciwko filozofii Wolfa, okazał zupełny prawie brak bystrości i zdolności zastanawiania się, jak raczéj jako autor *Gramatyki łacińskiéj* (1 wyd., Halla 1707) i *Gramatyki greckiéj* (1 wyd., Halla 1701), które bardzo licznych doczekały się wydań i były tłumaczone na wiele języków.

Lange (Samuel), poeta niemiecki, ur. 1711 w Halli, † 1781 jako pastor w Lanblingen. Wraz z przyjacielem swoim Pyra założył towarzystwo prywatne przeciwko szkole Gottscheda i starał się szczególniéj o wprowadzenie na miejsce rymów dawnéj miary wierszowéj. Poezyje jego i Pyry wyszły p. t. „*Thyrsis und Damon's freundschaftliche Lieder*“ (Zürich 1845). Najznajomszą jego pracą jest miarowy przekład „*Ód Horacego*“ (Halla 1752), które Lessing na powszechne wystawił pośmiewisko. Jego „*Sammlung gelehrter und freundschaftlicher Briefe*“ (2 t., Halla 1769—70) stanowi dobrą charakterystykę ówczesnéj epoki.

Lange (Jan Piotr), znakomity teolog niemiecki, ur. 1802 pod Elberfeld, po odbyciu studyjów teologicznych na uniwersytecie w Bonn od 1826 kaznodzieja w prowincyi nadreńskiéj, 1841—54 profesor historyi kościelnéj i dogmatyki w Zürich, od 1854 profesor teologii systematycznéj w Bonn, gdzie r. 1860 mianowany został radcą konsystorza. Najważniejsze jego prace są: „*Das Leben Jesu, nach den Evangelien dargestellt*“ (3 t., Heidelberg 1844—47); „*Christ. Dogmatik*“ (3 t.. t. 1849—52) i „*Die Geschichte der Kirche*“ (część I, „*Das apostolische Zeitalter*“, 2 t., Brunświk 1853—54). Redagował nadto „*Theologisch-homiletische Bibelwerk*“, do którego opracował wiele oddziałów, jak Ewangielije: Mateusza, Marka, Jana, daléj Genesis i t. d. Z innych jego prac teologicznych, oprócz kazań, odznaczają się: „*Ueber den geschichtlichen Charakter der kanonischen Evangelien*“ (Duisburg 1836) i „*Die Kirchliche Hymnologie*“ (Zürich 1843). Pisał także poezyje duchowne, w rodzaju dydaktycznym i lirycznym, odznaczające się głębokością myśli i żywą fantazyją. Tu należą: „*Biblische Dichtungen*“ (2 t., Elberfeld 1832—34); „*Gedichte und Sprüche*“ (Dnisburg 1835); „*Die Welt des Herrn*“ (t. 1835) i w. in. Część drobnych pism wydał p. t. „*Vermischte Schriften*“ (4 t., Mörs 1840—41; dalszy ciąg, t. 1—3, Bielefeld 1860—64).

Lange (Ludwik), zasłużony budowniczy, ur. 1808 w Darmstadzie, † 1868 w Monachijum; wykształcił się pod kierunkiem Lercha, a dalsze nauki pobierał w Monachijum. W latach 1834—37 był w Grecyi nauczycielem rysunków w gimnazyjum, skąd wróciwszy znowu do Monachijum, został r. 1847 profesorem szkoły budowniczéj przy tameczné

akademii sztuk pięknych. Wypracował mnóstwo wszelkiego rodzaju planów budowniczych i część takowych wydał p. t. „*Werke der höhern Baukunst*“ (Cz. 1—3, Darmst. 1846—55). Z planów tych zostały wykonane: Willa pod Berchtesgaden dla króla Maksymilijana i Nowe Muzeum w Lipsku 1856—57.

Lange (Antoni), znakomity malarz krajobrazów. Przybywszy z Wiednia do Lwowa 1810 r., zamieszkał tu aż do śmierci, zaszłéj r. 1844. Celował szczególniéj w malowaniu widoków gór i lasów. Znane są jego *Ryciny widoków galicyjskich*, wydane 1824 we Lwowie przez J. Pillera.

Lange (Fryderyk), budowniczy i pisarz w zakresie historyi sztuki, ur. 1817 w Kassel; w r. 1851 został profesorem historyj sztuki i budownictwa w Marburgu. L. dał się poznać z wielu robót restauracyjnych; ważniejsze jego prace są: restauracyja klasztoru w Haina, kościoła ś. Michała w Fuldzie i kościoła ś. Elżbiety w Marburgu. Wystawił on także nową klinikę w Marburgu w dawnym stylu. Z prac jego literackich zasługują na szczególną uwagę: „*Die Baudenkmale und Alterthümer Fulda's*“ (Fulda 1847), oraz 2 część do Hoffstadta „*Gothisches A-B-C- Buch*“ (Frankfurt 1848).

Lange (Karol Julijusz Henryk), zasłużony kartograf, ur. 1821 w Szczecinie, kształcił sie pod kierunkiem Berghausa i Rittera. Najprzód pracował w Edynburgu nad Johnstona *Physical-Atlas*, późniéj przebywał w Berlinie i w latach 1855—59 zarządzał zakładem geograficzno-artystycznym F. A. Brockhausa w Lipsku. Od r. 1861 okazał się szczególniéj czynnym w założeniu instytutu zwanego Karl-Ritter-Stiftung, tudzież towarzystwa przyjaciół geografii. Z prac jego ważniejsze są: „*Schulatlas*“ (44 kart, Brunświk 1852); „*Atlas von Nordamerika*“ (18 kart, Brunświk 1853); „*Land und Seekarte des Mittelländischen Meeres*“ (10 kart, Tryjest 1857); „*Reiseatlas von Deutschland*“ (58 kart, Lipsk 1855—59); „*Bibelatlas*“ (10 kart, Lipsk 1860); „*Atlas von Sachsen*“ (12 kart, Lipsk 1860—62); „*Handatlas*“ (Lipsk 1862).

Lange (Jan Marcin Chrystyjan), botanik duński, ur. 1818 w Ostedgaard w Jutlandyi, od r. 1851 biblijotekarzi konserwator przy ogrodzie botanicznym w Kopenhadze, a od 1859 jego dyrektor i nauczyciel szkoły weterynaryi, odznaczył się jako autor dzieła p. t. „*Handbog i den danske Flora*“ (2 części 1856—59).

Lange (F. Albin), współczesny filozof niemiecki, zbliżony w swoim poglądzie do zasad Kanta. Różni się tém głównie, iż nie uznaje możliwości ujęcia zasadniczych pojęć naszego umysłu drogą dedukcyi; odkryć je można tylko z pomocą indukcyi i psychologicznych spostrzeżeń. Najważniejszą jego pracą jest „*Geschichte des Materialismus*“ (Iserlohen 1866). W piśmie swém o kwestyi robotniczéj „*Ueber die Arbeiterfrage*“ (Winterthur 1865 i 1870) wskazuje drogę, na któréj z pomocą moralnych wpływów można ograniczyć jednostronność zasad na egoizmie opartych.

Lange (Ludwik), filolog i archeolog niemiecki, ur. 1825 w Hanowerze. Ukończywszy uniwersytet w Göttingen, został tamże 1853 profesorem; w 1871 przeniósł się na uniwersytet lipski. Głównem jego dziełem jest „*Handbuch der röm. Alterthümer*“ (t. 1—3, Berl. 1856—71). Oprócz tego ogłosił wiele rozpraw i dzieł mniejszych rozmiarów, jak np. „*Historia mutationum rei militaris Romanorum inde ab interitu rei publicae usque ad Constantinum Magnum*“ (Götting. 1846).

Langebek (Jakób), historyk duński, ur. 1710 w Skjoldborg w Jutlandyi, od 1748 duński archiwaryjusz tajny, † 1775 w Kopenhadze; z prac jego najcelniejsze: „*Scriptores rerum Danicarum*“ (t. 1—3, Kopenh. 1772—74; dalszy ciąg przez Suhma, t. 4—7, 1776—92).

Langeland, wyspa duńska, leżąca na wielkim Bełcie pomiędzy Fijonią i Laalandem, która z wyspą Fijonią i Taasinge stanowi dyjecezyję Fijońską, liczy na 5 milach kw. 18,600 m. i posiada jedyne miasto Rudkjöbing.

Langen (Józef), teolog katolicki, ur. 1837 w Kolonii, odbył studyja w Bonn, gdzie został 1859 wikaryjuszem, a 1860 repetentem konwiktu teologicznego; 1861 habilitował się na wydziale teologicznym w Bonn, gdzie 1864 otrzymał katedrę egzegezy. Podczas soboru watykańskiego stanął jawnie po stronie partyi przeciwnéj tendencyjom jezuickim i po ogłoszeniu dogmatu nieomylności uczestniczył w zgromadzeniu teologów, zwołaném przez Döllingera w Norymberdze (Sierpień 1870). W skutek tego przez arcybiskupa kolońskiego zawieszony jako profesor, został następnie 1871 suspendowany, a 1872 ekskomunikowany. Napisał: „*Die deuterokanonischen Stücke des Buches Esther*“ (Freiburg 1862); „*Die letzten Lebenstage Jesu*“ (t. 1864); „*Das Judenthum in Palästina zur Zeit Christi*“ (t. 1866); „*De apocalypsi Baruchs*“ (t. 1867); „*Grundriss der Einleitung in das N. Testament*“ (t. 1868); „*Das vaticanische Dogma von dem Universalepiscopat und der Unfehlbarkeit der Päpste in seinem Verhältniss zum N. Testament und der patristichen Exegeze*“ (Bonn 1871); „*Zur Lehre der Scholastiker*“ (t. 1872).

Langenbielau, największa wieś w państwie pruskiém, położona w regencyi wrocławskiéj, powiecie Reichenbach; ma znaczne fabryki cukru, oraz wyrobów wełnianych i bawełnianych; liczy 12,710 m.

Langenbrücken, miasteczko w badeńskim powiecie średniego Renu, ma 1,500 m. i licznie zwiedzane źródło mineralne, którego woda w całych Niemczech jest najobfitszą w siarkę.

Langendijk (Piotr), poeta holenderski, ur. 1683 w Harlem, † 1756. Najwięcéj wziętości miały jego komedyje (np. „*Don Quichot op de Bruiloft van Camacho*“, „*Krelis Louwen of Alexander de Grote op hes Poëtenmaal*“, „*De Wiskunstenaars of't gevluchte juffertje* etc.“). Jego poezyje opisowe są bez wartości i dla tego téż nie zostały pomieszczone w ogólnym zbiorze jego pism (4 t., Harlem 1757—58).

Langenn (Fryderyk Albert von), prawnik i historyk niemiecki, ur. 1798 w Merseburgu, † 1868 w Dreźnie. Po ukończeniu uniwersytetu w Lipsku, sprawował w Saksonii różne urzędy, był także gu-

wernerem dzisiejszego króla Alberta, a od r. 1849 prezesem najwyższego sądu apelacyjnego w Dreźnie. Oprócz dzieł prawnych wydał znaczną liczbę pism historycznych, dotyczących dziejów Saksonii, jak np. „*Leben Herzog Albrecht's des Beherzten*“ (Lipsk 1838); „*Moritz, Herzog und Kurfürst von Sachsen*“ (2 t., Lipsk 1841); „*Züge aus dem Familienleben der Herzogin Sidonie und ihrer Fürstlichen Vervandten*“ (Drezno 1852); „*Christoph von Carlowitz*“ (Lipsk 1854).

Langensalza, miasto powiatowe w pruskiéj regencyi erfurtskiéj, nad Salzą; ma 9,200 m. Tu zaszła w 1866 r. między Prusakami i Hanowerczykami bitwa, zakończona kapitulacyją ostatnich. W pobliżu znajduje się siarczane źródło mineralne.

Langenschwalbach, miasto w pruskiéj regencyi Wiesbaden, nad rz. Münzenbach, ma 2,400 m., kilka źródeł mineralnych i wybornie urządzone łazienki.

Langer (Jan Piotr von), malarz historyczny, ur, 1756 w Kalkum, dyrektor akademii sztuk pięknych w Monachijum, † 1824; głównym jego utworem jest „*Chrystus błogosławiący dzieci*“ (w kościele karmelitów w Monachijum).—Jego syn **Robert von Langer**, ur. 1783 w Düsseldorfie, najprzód profesor akademii w Monachijum, od 1841 dyrektor tamecznéj galeryi centralnéj, urządził Pinakotekę i odznaczył się jako płodny malarz obrazów z historyi świętéj i starożytnéj; † 1846 w swéj posiadłości wiejskiéj w Haidhausen.

Langer (Józef Jarosław), pisarz czeski, ur. 1806 w Bogdanczy, † 1848 tamże; po ukończeniu gimnazyjum w Kralowym Hradcu, studyjował filozofiję w Pradze, następnie poświęcił się literaturze i przy pierwszym wystąpieniu wzbudził niezwykłym talentem poetycznym wielkie nadzieje. 1830 redagował wraz z Frantą i Tomiczkiem czasopismo *Czechoslaw*; t. r. wydał „*Selanki*“, dobrze w swym czasie przyjęte, dziś prawie zapomniane. Pisał nadto artykuły do *Muzejnika*, w których zwłaszcza w *Rukopise Bohdaneckem* i w *Koprziwach*, okazał wiele dowcipu i zdolności satyrycznéj. Obawiając się odpowiedzialności za jeden ze swych artykułów, udał się do miejsca urodzenia i, zostawszy poborcą miejskim, zarzucił prawie zupełnie literaturę. Wydanie zbiorowe dzieł L. (*Spisy*) wyszło w Pradze (2 t. 1863).

Langethal (Chrystyjan Edward), pisarz na polu rolnictwa i botaniki, ur. 1806 w Erfurcie. W r. 1834 został nauczycielem historyi naturalnéj rolniczéj w Eldena, a w 1839 profesorem w Jenie. Oprócz ważnego dzieła: „*Geschichte der deutschen Landwirthschaft*“ (księga 1—4, Jena 1850—56), celniejsze jego prace są: „*Die landwirthschaftliche Pflanzenkunde*“ (3 wyd., Jena 1855), „*Beschreibung der Gewächse Deutschlands*“ (Jena 1858) i in.

Langfjeld, góry na granicy norwegskich okręgów Aggerhuus i Bergen, kończące się przylądkiem Lindenäs, nad morzem Północném; wznoszą się przecięciowo do wysokości 4—5,000 stóp, chociaż niektóre pojedyncze szczyty przechodzą 7,000 stóp.

Langhaus (Karol Gotthart), budowniczy niemiecki, ur. 1733 w Landeshut na Szląsku, † 1808; w r. 1785 został dyrektorem naczelnego urzędu budowniczego w Berlinie; wystawił znaczną liczbę gmachów we Wrocławiu, gdzie poprzednio urzędował, a późniéj w Berlinie, gdzie najznakomitszém jego dziełem jest sławna brama brandeburska. — Jego syn, tegoż imienia, starszy radca budowniczy w Berlinie, (ur. 1781 w Wrocławiu, † 1869), wystawił między innemi gmach opery w Berlinie i teatr w Wrocławiu.

Langiewicz (Maryjan), dowódca z powstania 1863 r., ur. 1827 w Krotoszynie w w. ks. poznańskiém, syn lekarza tamecznego. Ukończywszy gimnazyjum, studyjował (od 1848) matematykę i języki słowiańskie w Wrocławiu i Pradze. Późniéj był nauczycielem prywatnym a następnie służył w artyleryi pruskiéj. W Lip. 1860 r. przybył do Paryża i otrzymał tamże miejsce profesora w założonéj przez Mierosławskiego szkole wojskowéj. W tymże jeszcze roku wziął udział w wyprawie Garibaldi'ego a po zdobyciu królestwa Neapolitańskiego był znowu profesorem szkoły wojskowéj w Cuneo aż do czasu jéj zamknięcia. W 1862 zawiązał stosunki z komitetem centralnym w Warszawie, przybył potajemnie do Polski i po wybuchu powstania 22 Stycz. 1863 stanął na czele zbrojnych oddziałów. Z korpusem, liczącym do 10,000 ludzi, stoczył kilka potyczek (pod Wąchockiem, Staszowem, Małogoszczą), ogłosił się 10 Marca dyktatorem i 12 Marca ustanowił wbrew protestacyjom Mierosławskiego rząd cywilny. Po bitwach pod Chrobrzem 17 Marca i Buskiem 18 Marca schronił się na terytoryjum austryjackie; internowany był najprzód w Tarnowie, potém w Krakowie, następnie w Tisznowicach w Morawii a nareszcie w Josepnstadzie. Pod koniec Lutego 1865 uwolniony z więzienia, osiadł w kantonie szwajcarskim Solurze i otrzymał odeń prawo obywatelstwa. W 1867 r. donosiły gazety, jakoby L. wstąpił do służby tureckiéj.

Langlois (Jan Karol), oficer i malarz francuski, ur. 1789 w Beaumont-en-Auge, dep. Calvados, † 1870 w Paryżu. Ukończywszy szkołę politechniczną (1807), wstąpił do armii i równocześnie poświęcał się malarstwu pod kierunkiem Girodeta, Grosa i Verneta. Służbę wojskową opuścił w stopniu pułkownika 1849. Początkowo malował bitwy Napoleońskie, następnie zaś zwrócił się do rodzaju malarstwa panoramowego, którego w części on jest twórcą. Celniejsze jego utwory w piérwszym kierunku są: *Przeprawa przez rzekie Lech*; *Przejście Berezyny*, *Bitwy*: *pod Walls*, *Navarin*, *Sidi-Feruch*, *Smoleńskiem*, *Montereau* i t. d.; w drugim kierunku: *Pożar Moskwy*, *Bitwa pod Eylau*, *Bitwa pod piramidami*, *Bitwa pod Solferino*, *Wzięcie Małachowa* i t. d. Na ulicy Marais-du-Temple zbudował rotundę, urządził tam nieustającą wystawę widoków panoramowych i ogromne miał powodzenie. L. wydał także kilka prac literackich, jak: „*Voyage pittoresque et militaire en Espagne*“ (Paryż 1826—30); „*Panorama de la bataille de Moskova*“ (Paryż 1835); „*Notice sur le panorama de l'incendie de Moscou*“ (1839) i t. d.

Langlois (Wiktor), oryjentalista francuski, ur

1829 w Dieppe, † 1869. Jako jeden z najcelniejszych uczniów szkoły języków wschodnich jeździł z polecenia Napoleona III w misyi naukowéj do Cylicyi i Armenii (1852—53), skąd przywiózł 24 napisy greckie i kolekcyję figurek z terrakoty, znalezionych w nekropolu pod Tarsos. L. poświęcał swe studyja głównie historyi i starożytnościom armeńskim. Oprócz 4 dzieł (1854—61), w których przedstawił rezultaty swéj podróży na Wschód, zasługują jeszcze na uwagę następujące jego prace: „*Numismatique des nomes d'Egypte sous l'administration romaine*“ (Paryż 1852); „*Numismatique de la Géorgie au moyen âge*“ (Paryż 1852); „*Le Mont Athos et ses monastères*“ (Paryż 1867); przedewszystkiém zaś: „*Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*“ z tłumaczeniem francuskiém (Paryż 1868), dzieło wysoce przez znawców cenione, ale z powodu śmierci autora niedokończone.

Langner, wydał w języku niemieckim atlas podziałów Polski, w latach 1775, 1793 i 1796, z 4-ch map złożony.

Langora, w mytologii wyobraża pierwiastek świetlny, zwyciężony przez Bugę (ob.), symbol zniszczenia, jak Samson przez Dalilę.

Langres, miasto warowne w francuskim depart. Wyższéj Marny, na płaskowzgórzu obfitującém w żelazo, zwaném Plateau de Langres, jako punkt strategiczny bardzo ważne; rezydencyja biskupa, ma piękny kościół katedralny i 9,300 m.

Langsdorff (Karol Chrystyjan von), ur. 1757 r. w Nauheim, † 1834; pierwotnie urzędnik warzelni soli, potém profesor konstrukcyi maszyn w Erlangen, profesor matematyki i technologii w Wilnie, od 1806—1827 profesor matematyki w Heidelbergu. Jest autorem wielu dzieł w przedmiocie warzenia soli, fizyki, matematyki i mechaniki. — **Langsdorff** (Jerzy Henryk), syn popr., ur. 1774 r. w Wollstein w Hessyi Nadreńskiéj, † 1852; odbył jako badacz przyrody w r. 1803 podróż razem z Krusensternem do Syberyi, skąd powrócił lądem do Europy. W r. 1815 został konsulem rossyjskim w Brazylii, w latach 1825—29 odbył wielkie podróże wewnątrz tego kraju, a od r. 1831 obrał sobie stałe mieszkanie we Freiburgu w Bryzgowii. Ogłosił „*Bemerkungen auf einer Reise um die Welt*“ (2 t., Frankfurt 1812); „*Plantes recueillies pendant le voyage des Russes autour du monde*“ (1810); „*Mémoires sur le Brésil*“ (1820).

Langside, wieś pod Glasgowem w Szkocyi, gdzie 13 Maja 1568 r. wojsko Maryi Stuart pod dowództwem Hamiltona pobite zostało na głowę przez Kirkaldy de Grange.

Languet (Hubert), śmiały i utalentowany pisarz polityczny, ur. 1518 w Viteaux w Burgundyi. Ukończywszy nauki we Francyi i Padwie, podróżował wiele po Europie, wszedł 1565 do służby elektora saskiego i jako jego poseł znajdował się podczas rzezi ś. Bartłomieja w Paryżu; † 1581 w Antwerpii, w służbie księcia Oranii. Najsławniejsze jego pismo jest: „*Vindiciae contra tyrannos, sive de principis in populum, populi in principem legitima potestate*“ (Edynburg i Bazyleja 1579; Amsterdam 1660; tłumaczenie francuskie wydał Etienne pod pseudonym. Juniusa Brutusa potról „*De la puissance légitime du prince sur le peuple*“ (Paryż 1581). Bijografiję jego napisał Filibert de Lamarre (Halla 1700).

Langus (Jan), wierszopis łaciński XVI w., rodem z Freysztadu, miasteczka szląskiego. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, był profesorem w Budzie, późniéj syndykiem miasta Świdnicy, następnie kanclerzem biskupa wrocławskiego Promnica, a nareszcie konsylijarzem nadwornym casarza Ferdynanda, od którego przyjeżdżał w poselstwie do Polski. † 1569. Celniejsze jego poezyje tyczące się Polski są: „*Encomium vini et cerevisiae*“ (Kraków 1533); „*In nuptias Regis Pol. Sigismundi Augusti atque Ser. Virginis Elisabethae Ferdinandi Romanor. filiae Elegiacum carmen*“ (1543); „*De bello Turcae decernendo ad Equites Polonos Elegia*“ (1543) i kilka innych okolicznościowych.

Langwedocki kanał, czyli kanał południowy (*Canal du midi*), ciągnie się mil 30 w południowéj Francyi, łącząc ocean Atlantycki, a raczéj Garonnę, z morzem Środziemnem; ma 64 szluzy i przeszło 100 mostów. Jestto jeden z najsławniejszych kanałów w świecie. Plan jego przygotował Andréossy. Rozdoczęty r. 1666, ukończony został r. 1680 przez P. P. Rignet.

Langwedocyja (Languedoc), niegdyś prowincyja południowéj Francyi, z któréj powstały dzisiejsze departamenta: Lozère, Gard, Ardèche, Aude, Hérault i Wyższéj Garonny. Otrzymała swą nazwę od południowo-francuskiego narzecza (Langue d'oc), które różniło się od północno-francuskiego (Langue d'oui). Prowincyja ta obejmowała około 650 mil kw., miała swe własne stany prowincyjonalne i dzieliła się na trzy części Wyższą i Niższą L. oraz Sewenny, stolicą była Tuluza.

Lani (Elijasz), pisarz słowacki i pierwszy superintendent ewangielicki w Węgrzech, ur. 1570 w Słoweńskim Prawnie, † 1618; od 1594 kaznodzieja w Moszewcach, został 1062 senijorem turczańskim; 1610 na synodzie żylińskim wybrany na superintendenta komitatu turczańskiego, orawskiego i liptowskiego. Napisał wiele pieśni religijnych, wydanych wraz z niektóremi innemi jego dziełami przez Dan. Przybysza (Lewocza 1634). Oprócz tego napisał: „*Scutum libertatis Christianae* etc.“ (Bardyjów 1599); „*Defensio libertatis Christianae*“ (t. 1599); wiele kazań, a między innemi „*Rzecz na pohrzebu hr. Jiriho Turza*“ (Praga 1617) oraz przełożył wespół z Izaakiem Abrahamidesem i Samuelem Melikam „*Katechizm Lutra*“ (Lewocza 1612).

La Nicca (Ryszard), inżynier szwajcarski, ur. 1794 w Graubündten, zbudował fortyfikacyje w Luziensteig i jako podpułkownik wszedł do sztabu generalnego wojska związkowego. Potém, będąc nadinżenierem kantonu Graubündten, wybudował mnóstwo wybornych dróg, mostów, galeryj w skałach, tunelów i t. p., tudzież urządził znaczną liczbę rozmaitych konstrukcyj wodnych.

Lanjuinais (Jan Dyjonizy, hrabia), francuski mąż stanu, ur. 1753 w Rennes; najprzód adwokat, po-

tém profesor tamże. W konwencyi narodowéj występował po stronie Żyrondystów, był członkiem rady starszych i ciała prawodawczego a od 1800 roku członkiem senatu; mianowany też był przez Napoleona, mimo że się opierał jego monarchicznym dążeniom, hrabią. Po restauracyi wyniesiony do godności para, stawał zawsze w obronie praw konstytucyjnych przeciwko reakcyi i † 1827. W 1806 r. wszedł L. do instytutu. Posiadał on obszerne wiadomości z dziedziny filologii w ogólności a z lingwistyki oryjentalnéj w szczególności. Z prac jego publicystycznych zasługują na uwagę: „*Constitutions de la nation française, précédées d'un essai historique et politique sur la charte*“ (2 t., Paryż 1819) i „*De l'organisation municipale en France*“ (Paryż 1821). Jego „*Oeuvres complètes*“ wydał syn jego (4 t., Paryż 1824).—Jego starszy syn (Paweł Eugeniusz), hrabia **Lanjuinais**, ur. 1789 w Rennes, nastąpił po swoim ojcu w godności para. W 1848 roku usunął się do życia prywatnego i † 1872.—Młodszy syn (Wiktor Ambroży) wice-hrabia **Lanjuinais**, ur. 1820, † 1869. Ukończywszy studyja prawne, praktykował jako adwokat, od 1837 do 1848 zasiadał w izbie deputowanych po lewicy. W 1848 wybierany był do konstytuanty i do ciała prawodawczego. W gabinecie 2 Czerw. 1849 objął ministerstwo rolnictwa i handlu a tymczasowo zastępował ministra oświaty. Przeciwny jednak dążnościom prezydenta Ludwika Napoleona, złożył urzędy, przyłączył się w ciele prawodawczém do mniejszości republikańskiéj i w czasie zamachu stanu 2 Grud. 1851 został uwięziony w Vincennes. Od 1863 r. zasiadał także w ciele prawodawczem na ławach opozycyi. Z prac jego oprócz bijografii ojca wymieniamy: „*Nouvelles recherches sur la question de l'or*“ (Paryż 1855).

Lankaster, ob. Lancaster.

Lankorskie starostwo ob. Łąkarskie.

Lanner (Józef Frańciszek Karol), ur. 1802 w Wiedniu, sławny kompozytor walców. Talent muzyczny poświęcił wyłącznie tańcom, do wykonywania których zebrał sobie wyborną orkiestrę i tak w Wiedniu jako i innych znaczniejszych miastach ogromne miał powodzenie. † 1843.

Lannes (Jan), *książę Montebello*, marszałek cesarstwa francuskiego, ur. 1769 w Lectoure (dep. Gers). W chwili kiedy wybuchła rewolucyja, uczył się farbiarstwa; w 1792 r. wstąpił do wojska a 1795 z powodu rzadkiéj waleczności i talentów wojskowych był już pułkownikiem. Wierny przyjaciel Bonapartego, walczył pod jego rozkazami we Włoszech, został wkrótce generałem brygady, a 1798 udał się z nim do Egiptu i przyczynił się najwięcéj do stanowczego zwycięstwa pod Abukir, gdzie ciężką otrzymał ranę. Za powrotem do kraju, oddał Bonapartemu wielkie usługi w dniu 18 Brumaire'a. W kampanii 1800 r. odznaczył się szczególniéj pod Montebello i Marengo. Przy ustanowieniu cesarstwa mianowany był marszałkiem i księciem Montebello. Odtąd służył cesarzowi we wszystkich jego kampanijach nie tylko jako waleczny żołnierz ale także jako zdolny dyplomata. Sławę wojenną powiększył jeszcze w bitwach pod Austerlitz, Jeną, Pułtuskiem, Frydlandem, Tudelą i przy oblężeniu Saragossy. W kampanii r. 1809 przeciwko Austryi, idąc na czele przedniéj straży, zajął 13 Maja Wiedeń. W bitwie pod Aspern i Esling (22 Maja) utracił od kuli armatniéj obie nogi i † w Wiedniu 31 Maja, serdecznie żałowany przez swego przyjaciela cesarza.—Jego najstarszy syn **Napoleon August Lannes**, książę Montebello, ur. 1801, został 1815 przez Ludwika XVIII mianowany parem Francyi. Wszedłszy po rewolucyi 1830 do służby publicznéj, był posłem przy rozmaitych dworach i za gabinetu Guizota ministem marynarki. W r. 1840 powołany do zgromadzenia prawodawczego, działał w interesie dawniejszego stronnictwa konserwatywnego; od r. 1858 do 1864 sprawował urząd posła francuskiego w Petersburgu. W 1864 został senatorem. Po rewolucyi 4 Września 1870 usunął się do życia prywatnego.—Brat jego **Gustaw Olivier Lannes**, hrabia Montebello, ur. 1804 był do 1864 generałem dywizyi a następnie przeszedł do rezerwy.

Lannoy (Gilbert de), dyplomata i podróżnik XV w., ur. 1386; † 1442. W młodości swéj podróżował po rozmaitych krajach jako wojownik; w r. 1413 walczył z Krzyżakami przeciwko Władysławowi Jagielle. Po ukończeniu téj wojny zwiedził Litwę i Polskę. W r. 1421 przybył do Prus jako poseł od królów angielskiego Henryka V i francuskiego Karola VI. Stamtąd przez Polskę i Wołoszczyznę udał się do osad Genueńskich w Krymie, a potém zwiedził Syryję i Egipt. Wyjątki z opisów jego podróży, dotyczące krajów polskich, wydał w przekładzie polskim Lelewel p. t. „*Gilbert de Lannoy i jego podróże*“ (Poznań 1845).

Lannoy (Julijanna Kornelija, baronówna de) poetka holenderska, ur. 1738 w Breda, † 1782 w Gertruidenbergu. Przyczyniła się wiele do rozkwitu poezyi holenderskiéj. W jéj: „*Diehtkundige werken*“ (2 t., Lejda 1780) i „*Nagelaten Dichtwerken*“ (Lejda 1783), znajduje się kilka pięknych dramatów jak: „*Leo de Groote*“, „*De Belagering von Harlem*“ i „*Cleopatra*“.

Lansdowne (William Petty, hrabia Shelburne, margrabia de), mąż stanu angielski ze stronnictwa whigów, ur. 1737; † 1805. Kierując przez lat kilka opozycyją parlamentarną, zasiadał 1766—68 w ministeryjum; późniéj był znowu gwałtownym przeciwnikiem gabinetu, aż w r. 1780 został ministrem stanu spraw zagranicznych i przyprowadził do skutku pokój z Ameryką północną. W r. 1783 wystąpił znowu z gabinetu, zwalił wraz z Pittem ministetyjum koalicyi, lecz sam do gabinetu już nie powrócił.—Jego syn **Henryk Petty Fitz-Maurycy**, margrabia **Landsdowne**, także mąż stanu, ur. 1780, † 1863. Ukończywszy nauki w Cambridge i Oxford, podróżował po Europie, 1802 wszedł do izby niższéj, był 1806—7 kanclerzem skarbu, w latach 1827—28 w gabinecie Canninga ministrem spraw wewnętrznych, od 1880—52 prezydentem rady tajnéj i członkiem wszystkich ministrów whigowskich, w latach 1852—58 członkiem bez wydziału gabinetów Aberdeen i Palmerston; na wszystkich tych

stanowiskach okazał się jako jeden z najrozumniejszych i najbardziéj wpływowych przywódców swojego stronnictwa.—Syn jego *Henryk Tomasz Fitz Maurycy hr. Shelburne*, ur. 1816 otrzymał ojcowski tytuł margrabiego L.; jako baron Wycombe wstąpił do izby wyższéj i † 1866, zostawiwszy następcą syna swego *Henryka Karola Keith*, hr. *Kerry* (ur. 1845).

Lantan, (symbol *La*, ciężar atomowy=93), pierwiastek metaliczny, dwuatomowy, odkryty w cerycie 1839 przez Mosandra. Znajduje on się zwykle z cerem, od którego trudny jest do odróżnienia. Jestto proszek popielaty, z połyskiem metalicznym. Tlenek L. przedstawia się w postaci proszku ceglastego, wodan jego jest białym.

Lantana, rodzaj roślin z rodziny wargowych (witułkowatych), obejmujący krzewy właściwe głównie Ameryce zwrotnikowéj, mające liście aromatyczne, których napar w ich ojczyźnie używa się często w miejsce herbaty przy cierpieniach kataralnych; niektóre gatunki uprawiają się w ogrodach europejskich, jako ozdobne, jak L. *aculeata*, o łodydze kolczystéj, lisciach jajowatych, kwiatach żółtych; L. *camara*, o kwiatach żółtych, następnie czerwonych; L. *nivea*, o kwiatach białych, wonnych; L. *pseudothea*, któréj liście bardzo aromatyczne używają się najczęściéj w miejsce herbaty, i. in.

Lantier (Stefan Franciszek), pisarz francuski, ur. 1734 w Marsylii, † 1826; autor kilku komedyj i słynnego romansu historycznego p. t. „*Voyages d'Anténor*“, tłumaczonego na wszystkie języki a także i polski przez Dieblera (Kraków 1808).

Lanuvium, m. w Lacyjum, w stronie południowowschodniéj od Rzymu przy drodze Apijskiéj, sławne było w starożytności z powodu uroczystego obchodu wiosennego na cześć Junony Sospity, która tutaj miała poświęconego sobie smoka. Dziewice Lannewijskie składały mu ciasto ofiarne, a smok przyjęciem lub odrzucaniem go świadczył o ich czystości lub nagannem postępowaniu.

Lanyi (Karol), historyk piszący po madziarsku i po czesku, ur. 1812 w Pukańcu (w kom. hontjańskim), † 1856 w Gbelach (w kom. nitrzańskim); po ukończeniu nauk w Kremnicy i Ostrzygamiu, wstąpił 1829 do seminaryjum ternawskiego. Wyświęcony na księdza 1836, został kapelanem w Marienthalu, od 1840 kaznodzieją w Presburgu. 1845 odbył podróż po Niemczech, Francyi, Anglii i Włoszech dla zbadania tamecznych uniwersytetów oraz prawa o małżeństwach mieszanych; po powrocie został profesorem seminaryjum ternawskiego; od 1847 członek korespondent akademii madziarskiéj; został 1853 proboszczem w Gbelach. Napisał: „*Keresztény kat. hittanitmány Weinkopf után*“ (Presburg 1842); „*A magyar föld egyháztörténelei a fölséges Ausztria házbol szarmazott királyok alatt*“ (3 t., Ternawa i Presburg 1844); „*Magyar nem zet története a nép szamárá kepekkel*“ (Presburg 1845); „*A magyar kat. Clerus érdemeinek történetigazotta emléke*“ (2 t., Presburg 1848). W języku czeskim wydał: „*Kratky diejopis cirkwe krzestjansko-katolicke*“ (Presburg 1850) i „*Diejiny starowiekeho lidstwa*“ (Wiedeń 1852; 2 wyd. Praga 1860).

Lanza (Jan), mąż stanu włoski, ur. około 1815 w Piemoncie. Ukończywszy studyja medyczne w Turynie, zajmował się z wielkiém powodzeniem praktyką, zaś od 1848 poświęca się wyłącznie sprawom publicznym. Członek rozmaitych stowarzyszeń liberalnych, które pracowały nad reformą konstytucyjną Piemontu, kilkakrotnie wybierany był deputowanym. Podczas wojny 1859 r. zarządzał finansami w gabinecie Cavoura. I późniéj niejednokrotnie był członkiem różnych gabinetów. Prezes izby deputowanych 1867 i 1869, utworzył w Grudniu 1869 nowy gabinet, w którym jako prezes zachował dla siebie wydział spraw wewnętrznych. Głównymi wypadkami jego rządów są: zajęcie Rzymu, przeniesienie doń stolicy z Florencyi i sekularyzacyja licznych klasztorów. W wojnie francusko-niemieckiéj okazywał L. więcéj sympatyi dla Francyi aniżeli dla Niemców; w końcu 1873 r. musiał ustąpię miejsca Minghetti'emu.

Lanzi (Luigi), archeolog włoski, ur. 1732 w Monte dell'Olmo pod Macerata, † 1810 jako prezydent akademii della Crusca we Florencyi. Główne jego dzieła są: „*Saggio di lingua etrusca*“ (3 t., Rzym 1789) i „*Storia pittorica d'Italia dal risorgimento delle belle arti fin presso al fine del XVIII secolo*“ (Cassano 1795; 4 ed. 1815). Cenne są też prace jego: „*Dei vasi antici volgarmento chiamati etruschi*“ (Florenc. 1806) i „*Notizie della scultura degli antichi*“ (Florenc. 1824). Jego „*Opere postume*“ wydał Boni (2 t., Florenc. 1817).

Lao, starożytny *Laus*, rzeka w neapolitańskiéj prowincyi Kalabryi.

Laodamas, syn Eteoklesa, króla tebańskiego. Za jego rządów miała miejsce wyprawa Epigonów przeciwko Tebom. L. poległ podczas niéj w bitwie z Argejczykami, z ręki Alkmeona. Podług innych ratować się miał ucieczką ze szczątkiem swego wojska do Illiryi.

Laodicea, miasto we Frygii, znane w dziejach z odbytych tu soborów: w 363 (spis pism kanonicznych) i w r. 476 (skazanie Eutychesa).

Laodike, córka Pryjama i Hekaby, żona Helikaona, uciekając po zburzeniu Troi, pochłoniętą została przez ziemię, podług innych zaś miała się zabić z rozpaczy po utracie syna swego Munitosa.—**Laodike**, córka Agamemnona i Klitemnestry, zwana zwykle przez tragików *Elektra*.

Laokoon, syn Antenora czy też Akoitesa, podług Wergilijusza kapłan Thymbrajskiego Apollina czy też Pozeidona w Troi, ostrzegał Trojańczyków o niebezpieczeństwie, grożącem im od drewnianego konia i z tego powodu został z dwoma synami zabity przez dwa ogromne węże, nasłane nań przez zagniewaną Minerwę. Podanie to ma znakomite znaczenie z powodu słynnego dzieła rzeźbiarskiego znalezionego r. 1506 pod Sette-Sala w okolicy Rzymu, przedstawiającego śmierć L. i dwu jego synów a umieszczonego przez papieża Julijusza w w zbiorach Watykanu. Utwór ten zwany *gruppą Laokoona*, wykonany przez rzeźbiarzów Agezandra, Po-

lydora i Atenodora z Rhodu, należy do najcelniejszych dzieł sztuki klasycznéj. Wedle O. Müllera przedstawia on 3 akty tragedyi. Podczas gdy starszy syn, będący jeszcze jakoby w możności ratować się ucieczką, wyobraża początek akcyi a młodszy zginął już w uściskach węży, w ojcu, figurze środkowéj, uwydatnia się energija i pathos, koncentruje się straszny moment, pełen wzniosłości i grozy. Wykonanie całości jako też wszystkich części zaleca się nieporównaném mistrzostwem. Co do czasu powstania grupy Laokoona nie ma dotąd zgody. Welcker i O. Müller odnoszą ją do kwitnącéj epoki szkoły rodyjskiéj (147 prz. Chr.), inni zaś jak Thiersch i C. T. Hormann do pierwszych czasów cesarstwa. Piękną kopiję tego arcydzieła wykonali między innymi Bacio Bandinelli (w galeryi Medycejskiéj we Florencyi) i Giacopo Tatti czyli Sansovino (w Paryżu). — Porów. Bernoulli'ego „*Ueber die Laokoongruppe*“ (Bazyleja 1863).—**Laokoon**, syn Partaona, wuj Melaagra, towarzyszył temu ostatniemu w wyprawie Argonautów.

Laomedon, syn Ilosa i Eurydyki, król trojański, nie dotrzymał Apollinowi i Neptunowi warunków ugody, tyczącéj wynagrodzenia za zbudowanie murów Troi. Potwór morski nasłany przez nich za karę, któremu Hezyjona córka L. miała być poświęconą, zabity został przez Herkulesa. Lecz kiedy L. i temu ostatniemu słowa nie dotrzymał, Herkules pozbawił go życia.

Laon, starożytne *Laudunum*, warowne miasto stołeczne francuskiego departamentu Aisne, liczy 10,460 m.; pamiętne jest zwycięstwem odniesioném tu przez Blüchera nad Napoleonem 10 Mar. 1814. W wojnie 1870 r. Francuzi wysadzili cytadelę L. w powietrze, a miasto kapitulowało i zostało zajęte przez Prusaków 9 Września 1870.

Laos, nazwa tuziemnych pierwotnych plemion, zamieszkujących w Indyjach Wschodnich zależną od Syjamu przestrzeń kraju, między Chinami, Assam Birmą, Syjamem i Tonkinem. L. należą do rasy Thai; zachodnie ich odrośla tatuują się i noszą nazwę *Lao pung tam* (L. z czarnymi brzuchami), gdy tymczasem wschodnie nazywają się *Lao sung khao* (biali L.). Tworzą oni kilka oddzielnych księstw, dawniéj niepodległych. Europejczykom długo byli nieznani. Pierwszy zwiedził te strony Wusthof, ajent faktoryi holenderskiéj w Kambodża (1641). Pod imieniem wolnych L. rozumieją się zazwyczaj plemiona górskie, które same nazywają się Thai-Yai. Między językami L. i syjamskim istnieją różnice tylko dyjalektyczne. L. przewyższają wszystkich Syjamczyków zmysłem muzykalnym i dla téj przyczyny poszukiwani są jako muzycy przez możnowładców syjamskich. Handel karawanowy dość ożywiony. — Porów Bastiana „*Die Völker des östlichen Asien*“ (Lipsk 1866—74).

Laotse, filozof chiński, ur. 565 prz. Chr. w pewnéj wsi okręgu Honan, współczesny Konfucyjusza, jest u Chińczyków boskim założycielem wiary *Tao* czyli *religii prawéj drogi*. Nauka ta, jakotéż nauka Konfucyjusza, w przeciwstawieniu do inoziemnego buddyzmu, uważane są za religije narodowe. W rozmowie z Konfucyjuszem miał wyrzec: „Prawdziwy mędrzec jeden tylko przyjmuje urząd, jeżeli okoliczności temu sprzyjają; opuszcza go zaś, jeżeli nie sprzyjają“. Sam też postępował wedle téj maksymy; z powodu bowiem ciągłych rozruchów za panowania cesarza Czeu usunął się w okolice półn.-zachodnie i zginął bez śladu. Na prośbę jednego z przyjaciół napisał o saméj nauce słynne dzieło *Tao-te-king* (t. j. *Księga o sile i skutku*), przełożone na język francuski przez Saint-Julien p. t. „*Le livre de la voie et de la vertu*“ (Paryż 1842). Inne dzieło ze szkoły L., któréj stronnicy zowią się *Taose* (t. j. uczniowie ducha) wydał Neumann p. t. „*Lehrsaal des Mittelreichs*“ (Monachijum 1836). Religija *Tao* wbrew nauce Konfucyjusza uczy, że dzielny człowiek powinien opuścić zgiełk życia i w samotności oddawać się rozpamiętywaniom; ma więc podobieństwo do buddyzmu; liczy ogromną ilość klasztorów męskich i żeńskich; otoczona jest siecią zabobonów i cudów, duchów i czarów, między którymi ważną odgrywa rolę woda nieśmiertelności.

La-Paz, albo **La Paz de Agacucho**, miasto w Boliwii, na południowo-wschodnim brzegu jeziora Titicaca, rezydencyja biskupa, ma 80,000 m., piękny kościół katedralny, uniwersytet i prowadzi obszerny handel. Miasto wyniesione jest na 11,500 stóp nad powierzchnią morza.

Lapérouse (Jan Franciszek Galaup hr. de), marynarz francuski, ur. 1741 w Guo pod Albi. Już od 1756 służył w wojnie morskiéj przeciw Anglii i odbył kilka podróży w najodleglejsze strony świata. Jako kapitan okrętu otrzymał 1782 polecenie zburzenia osad angielskich nad odnogą Hudsońską i przy operacyi téj niepospolite okazał zdolności. Z rozkazu Ludwika XVI objął kierownictwo nad wyprawą, mającą na celu poczynić nowe odkrycia i zawiązać stosunki handlowe. W r. 1785 wypłynął z dwoma okrętami: Astrolabe i Boussole, zwiedził północno-zachod. wybrzeża Ameryki (1786) i półn.-wschod. mało dotąd znane brzegi Azyi (1787), gdzie między Japoniją, Koreą i Kamczatką nadzwyczaj ważne poczynił odkrycia, w zupełności potwierdzone przez późniejszych żeglarzów. W 1788 wylądował w Botanybaj w Australii. Stąd miał zwiedzić zachod. Archipelag Oceanu Wielkiego i Nową Gwineję i przez Isle-de-France wrócić do Europy. Od tego jednak czasu nie otrzymano już o nim żadnych bezpośrednich wiadomości, aż nareszcie 1826 angielski kapitan Dillon i później Dumont-d'Urville w 1828 wykazali, że L. wraz z okrętami swymi rozbił się przy brzegach wyspy Malicolo. Ułożony podług dziennika L. opis jego podróży „*Voyage autour du monde*“ (4 t., Par. 1797, z atlasem) jest nader ważny dla geografii żeglarskiéj.

Lapethus, w starożytności kwitnące miasto na północnym brzegu wyspy Cypru, za panowania Rzymian było stolicą jednéj części wyspy. Teraz zowie się Lopito.

Laphria, przydomek Artemidy, podobno pochodzący od posągu, jaki syn Kastalii, *Laphrios*, w Kalydonie wystawić jéj kazał. Dwudniowa uroczystość Artemidy w Achai nosiła toż samo nazwisko.

Lapidarne pismo, nazywa się rodzaj pisma łacińskiego *antykwa*, używający tylko głosek dużych, początkowych, naśladujący przez to formy napisów na pomnikach kamiennych (*lapis*).—*Lapidarnym stylem* nazywają sposób wyrażania się zwięzły i uroczysty, właściwy starym napisom rzymskim.

Lapilli, ob. Lawa.

Lapis Lazuli, ob. Lazurowy kamień.

Lapithes, syn Apollina i Stilby, mytyczny praojciec Lapitów, narodu dzikiego w Tessalii, nieprzyjaźnego Centaurom.

La-Place (Cyryl Piotr Teodor), marynarz francuski, ur. 1793. Wstąpił 1812 do marynarki francuskiéj i do r. 1841 dosłużył się stopnia kontr-admirała. Mianowany 1853 wice-admirałem, został w 1857 prefektem marynarki okręgu brestskiego, a od 1858 zaliczony do rezerwy. Odbył dwie podróże na około świata, pierwszą 1830—32 na korwecie Favorite (opis, 5 tomów, Paryż 1833—39 z atlasem) i drugą 1837—40, na fregacie Artemida (4 t., Paryż 1845—48).

Laplace (Piotr Szymon, hrabia), znakomity matematyk i astronom, ur. 1749 w Beaumont en Auge w depart. Calvados, † 1827; był pierwiastkowo nauczycielem matematyki w szkole wojskowéj w mieście rodzinnem, następnie został w Paryżu egzaminatorem w korpusie artyleryi, członkiem akademii, następnie instytutu i biura długości. Za konsulatu został ministrem spraw wewnętrznych, lecz już po 6 tygodniach, dla braku uzdolnienia do tego, usunięty, został członkiem senatu zachowawczego, w r. 1803 wiceprezesem, następnie kanclerzem tegoż, a Napoleon mianował go hrabią cesarstwa. L. pierwszy w r. 1805 wniósł w senacie zniesienie kalendarza republikańskiego. W r. 1814 głosował za wróceniem Burbonów .Ludwik XVIII mianował go parem i margrabią. W r. 1816 został prezesem komisyi do reorganizacyi szkoły politechnicznéj. Jako członek izby parów okazywał brak uzdolnienia politycznego i nieograniczony serwilizm. Najznakomitszem jego dziełem jest „*Mécanique celeste*“ (5 t., 1799—1825, nowe wyd. 1843), w którym z nadzwyczajną dokładnością wyłożył ruchy planetarne i okazał wzajemne oddziaływania planet. Za popularne obrobienie tego dzieła może być uważane jego „*Exposition du systéme de monde*“ (2 t., 1796, 5 wyd. 1824). Zajmował się też fizyką i wymyślił między innemi kalorymetr. Ogłosił nadto „*Théorie analytique des probabilités*“ (1812, 3 wyd. 1820); „*Essai philosophique sur les probabilités*“ (1814, 1840), oraz wiele rozpraw. Jego „*Oeuvres completès*“ wyszły w Paryżu w 7 t. (1843—48).

Lapo (nazwisko zdrobniałe z *Jacopo*, stąd mylnie niekiedy zwany *Jacopo di Lapo*), budowniczy włoski, wedle Vosaricego rodem Niemiec, wedle innych Włoch. Żył w XIII w., po większéj części we Florencyi. Od 1218 wykonał wiele znakomitych budowli, np. mosty: Ponte-Nuovo i Alle Grazie; kościoły: San Salvatore i Ś-go Michała, tudzież projekty do pałacu Podesty i grobowca Fryderyka II w opactwie Monreale na wyspie Sycylii. Jest on ojcem słynnego *Arnolfo di Lapo* (ob.)

Laponija, inaczéj Samelandyją zwana, stanowi obszerną krainę na ostatnich krańcach Europy północnéj, z północy morzem Lodowatém, ze wschodu morzem Białem oblaną, a na południe z częścią Norwegii, Szwecyi i Finlandyi graniczącą. Kraina ta przerznięta jest łańcuchem gór, które swe odnogi i rozgałęzienia w różne strony kraju wysyłają i tworzą wiele rzeczek i strumieni, spływających do morza Lodowatego i odnogi Botnickiéj. Znajduje się tu także wiele jezior dość znacznéj wielkości, jak np. Enare (mające około 60 mil kw. powierzchni). Klimat tutajszy surowy, zima długa, lato krótkie. Najdłuższy dzień w okolicach południowych wynosi 24 godzin, w północnych aż 3 miesiące, a taka sama jest długość nocy w porze zimowéj. Lato trwa tylko 9 tygodni, ale jest bardzo gorące, prawie tak jak we Włoszech. Grunt przydatny do uprawy tylko w okolicach południowych i tu sieją żyto w końcu Maja, a zbierają je w połowie Sierpnia. Lasy, w stronie południowéj dość gęste, składają się z jodeł, olch, brzóz, sosen, które ku północy karłowacieją i stają się rzadsze, a miejsce ich zastępują mchy, jagody i porosty (które stanowią prawie jedyny pokarm renów); koloniści szwedzcy chowają tu konie, bydło i owce; Lapończykom wszystkie te zwierzęta zastępuje ren. Z dzikich zwierząt znajduje się tu: niedźwiedzie, wilki, rysie, gronostaje, wydry i kuny, jest także wielka ilość ryb i ptaków. Z pomiędzy minerałów, których jest wielka obfitość, najważniejsse są: żelazo, miedź i ruda ołowiana, zawierająca srebro. Mieszkańcy Lapończycy (ob.) są nieliczni, oprócz nich jest wielu Szwedów, Norwegczyków, Finnów i Rossyjan. Pod względem politycznym L. dzieli się na: *szwedzkę*, mającą 2,412 mil kw. rozległości, *norwegską*, 1,285 mil kw. obejmującą, i *ruską*, włączoną w części do gubernii archangielskiéj, w części do Finlandyi.

Lapończycy, lub jak się sami zowią *Same*, *Samelads* (uważając nazwę *Lapi* za ubliżającą), naród plemienia fińskiego (czudzkiego), liczący 25,000 m., z czego do 15,000 zamieszkuje w Norwegii, w Szwecyi około 6,000, w Rossyi zaś 3,000; liczba ta jednak da się tylko w przybliżeniu oznaczyć, L. bowiem, jako naród koczujący, często zmieniają siedliska i przechodzą z jednego kraju do drugiego. L. są w ogóle wzrostu niskiego, dochodzą najwyżéj do 5 st. wysokości, twarz mają płaską, szeroką, czoło niskie, nos mały, płaski, brodę śpiczastą, oczy skośno osadzone, czaszkę prawie okrągłą, włosy rzadkie, grube, czarne, kolor skóry brunatno-żółty lub żółty. Wyznają religiję chrześcijańską, która chociaż od kilku wieków zaprowadzona, nie zapuściła głębokich korzeni, liczne bowiem są ślady dawniejszego fetyszyzmu. Z natury łagodni, dobroduszni i uczciwi, oprócz nadmiarowego użycia napojów spirytualnych, nieodznaczają się L. ani wybitnemi cnotami, ani też występkami. L. prowadzą życie koczujące, zajmują się przeważnie hodowlą reniferów, daléj myślistwem i rybołóstwem. Przemysł ogranicza się wyrobem przedmiotów na potrzeby domowe: garbują skóry, kręcą nici z kiszek reniferów, przyrządzają ubrania, ręka-

wice, naczynia drewniane, sanki i t. d. Ubiór obu płci prawie jednostajny; składa się ze skór, futra i grubego sukna. Latem mieszkają pod namiotami, zimą zaś w chatach, darnią pokrytych. Język L. należy do gałęzi fińsko-baltyckiéj szczepu ałtajskiego i dzieli się na kilka narzeczy. Gramatycznie opracowywali go: Rask (1832), Stockfleth (1840), Friis (1856), i in.; słowniki wydali Lindal i Erlinger (1780).

Lappa, ob. Łopian.

Lappe (Karol), ludowy poeta niemiecki, ur. 1774 w Wusterhausen pod Wolgast, do r. 1817 nauczyciel gimnazyjum w Stralsundzie, † 1843 w Pütte. odznaczył się szczególniéj jako liryk. Z dzieł jego: „*Sämmtliche poetische Werke*“ (5 t., Rostok 1836, nowe wyd. 1840) zasługują na szczególną wzmiankę: „*Friedhofkränze*“ (Stralsund 1831), zbiór najpiękniejszych poezyj niemieckiéj o śmierci, grobie i wieczności.

Lappenberg (Jan Marcin), historyk niemiecki, ur. 1794 w Hamburgu, † 1865 tamże. W Edynburgu studyjował medycynę, późniéj zaś poświęcił się wyłącznie studyjom historycznym; od r. 1823—63 był archiwistą senatu hamburgskiego. Celniejsze jego dzieła są: „*Geschichte von England*“ (2 tomy, Hamb. 1834—37, tomy 3—5 przez Pauli'ego 1853—59); „*Quellen zur Geschichte des Erzbisthums und der Stadt Bremen*“ (Bremen 1841); „*Hamburgisches Urkundenbuch*“ (Hamb. 1845); „*Hamburger Rechtsalterthümer*“ (1845); „*Quellensammlung der schleswig-holstein.-lauenburg. Gesellschafft für Vaterländische Geschichte*“ (t. 1—3, Kiel 1863—65) i t. d. Oprócz tego wydał „*Chroniken der stadt Hamburg in niederdeutscher Sprache*“ (Hamburg 1852—61) a w Pertza „*Monumenta*“ opracował Dytmara Merseburskiego, Adama Bremeńskiego, Helmolda i Arnolda z Lubeki.

Lapsaki, wieś na azyjatyckiéj stronie cieśniny Dardanelskiéj, z pięknym meczetem, wzniesionym na miejscu starożytnego Lampsaku.

Lapsana, ob. Łoczyga.

Lapsi (po łac. t. j. *upadli*), zwali się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa ci, którzy zagrożeni prześladowaniem odstępowali od wiary; rozróżniali się pomiędzy nimi: a) *Sacrificati*, którzy składali ofiary bóstwom; b) *Thurificati*, którzy kadzili przed niemi; c) *Libellatici*, którzy brali świadectwa od urzędników pogańskich że składali ofiary i d) *Traditores*, którzy za Dyjoklecyjana wydali władzy rzymskiéj księgi święte. Kościelną karą dla takowych L. była pierwotnie ekskomunika czyli wyklęcie; następnie złagodzono przeciw nim postępowanie. Donatyści jednak domagali się żeby L. przy powtórném przyjęciu do zgromadzenia wiernych na nowo otrzymywali chrzest.

Larcher (Piotr Henryk), filolog fraucuski, urodz. 1726 w Dijon, † 1812 w Paryżu, jako profesor języka greckiego przy tamecznym uniwersytecie. Znany jest szczególniéj jako tłumacz Herodota, (7 t., Paryż 1786; 2 wyd. 9 t. 1803). Prowadził polemikę z Voltaire'm, przeciw któremu, zwłaszcza przeciw jego „*Philosophie de l'histoire*“ napisał: „*Supplement à la philosophie de l'histoire*“ (Paryż 1767).

Larcy (Karol Paulin Roger *de Saubert* baron de), mąż stanu francuski, ur. 1805 r. w Vigan depart. Gard. Ukończywszy studyja prawne, zajmował się praktyką adwokacką w Nîmes i zyskał rozgłos w sprawach politycznych jako gorący obrońca legitymizmu. Wierny swym zasadom, walczył niestrudzenie w izbach z rządem monarchii Lipcowéj. Po rewolucyi Lutowéj 1848 r. występował jako jeden z głównych koryfeuszów reakcyi monarchicznéj. Za cesarstwa żył zdala od spraw publicznych, zwłaszcza że mimo usilnych zabiegów przepadł przy wyborach do ciała prawodawczego w 1863 i 1869. Wybrany w Lut. 1871 do zgromadzenia narodowego, objął w ministeryjum pojednawczém wydział robót publicznych, ale nie przestając wraz z legitymistami spiskować przeciw rzeczypospolitéj i władzy Thiersa, ustąpił ze swego stanowiska w Czerw. 1872. Oprócz mnóstwa artykułów, umieszczanych w różnych czasopismach, wydał L. osobno: „*Des Vicissitudes politiques de la France*“ (Paryż 1860).

Lardner (Dyjonizy), matematyk i fizyk angielski, ur. 1793 w Dublinie, † 1859 w Neapolu. W r. 1817 został nauczycielem w Trinitycollege w Cambridge i dał się poznać dziełami „*Teatise on algebraical geometry*“ (Londyn 1823) i „*On the differential and integral calculs*“ (1825, 28), a zwłaszcza obszerną encyklopedyją, do któréj pisali najznakomitsi pisarze, i któréj stopniowo pod tytułem „*Lardner's Cyclopaedia*“ (wyszło 132 t., wyd. 2, 135 t., 1854 i nast.). W latach 1828—40 wykładał filozofiję natury i astronomiję w uniwersytecie londyńskim, ale stracił to miejsce w skutek skandalicznego procesu, w który go wplątało uwiedzenie żony jednego kapitana. Przebywał następnie w Ameryce płn. i Paryżu, ostatnio znów w Londynie. Nadto ogłosił „*Handbook of natural philosophy and astronomy*“ (3 t., 1851—52); „*Treatise on heat*“ (1842) i w. in. Ogłosił też opis wystawy londyńskiéj z r. 1852. Pisma jego w ogóle zalecają się jasnością, dostępnością i ścisłością.

Lares, ob. Lary.

Largo (po włosku, *szeroko*), wyrażenie służące na oznaczenie najpowolniejszego tempa w muzyce. *Larghetto*, zdrobnienie tegoż samego wyrażenia muzycznego, to jest ustęp muzyczny, wykonywany mniéj wolno i poważnie od poprzedniego.

Larissa, miasto, ob. Laryssa.

Larive (Jan Mauduit de), jeden z najsłynniejszych aktorów francuskich, ur. 1747 w Larochelle Montmorency. Od 1771 występował na scenie paryskiéj, któréj długo był jedną z najgłówniejszych ozdób; ustąpił wtedy dopiero, gdo go Talma począł zaćmiewać. Celował głównie w rolach bohaterskich a mianowicie jako. Warwick, Orosman, Filoktet i Spartak. W r. 1808 porzuciwszy scenę, usunął się do majątku swego Montlignon pod Montmorency i tam † 1827. Nie bez wartości jest jego „*Cours de déclamation*“ (3 t., Paryż 1804—10).

Laroche (Maryja Zofija), autorka niemiecka, ur. 1731 w Kaufbeuren, córka uczonego lekarza Guter-

manna, pierwsza kochanka z młodych lat Wielanda, późniéj (od 1760) żona elektorsko-trewirskiego tajnego radcy konferencyi. L. wdowa od 1789, † 1807 w Offenbach. Wielkiéj wziętości używały jéj romanse, pisane w formie listowéj, np. „*Geschichte des Fräulein von Sternheim*“ (Lipsk 1771); „*Rosaliens Briefe*“ (1779) i t. d. — Porów. Ludmiły Assing „*Sophie von* L. *die Freundin Wielands*“ (Berl. 1859) i Neumann—Strela „*Sophie* L. *und Wieland*“ (Weimar 1862).

La Roche (Karol), aktor niemiecki, ur. 1796 r. w Berlinie. Sławę swą ustalił r. 1822 w Wejmarze, a następnie w rolach gościnnych na znaczniejszych scenach północnych Niemiec. Od r. 1833 występował ciągle na scenie teatru nadwornego w Wiedniu, gdzie aż do ostatnich czasów największą był jego ozdobą. Celował zarówno w dramacie jak i komedyi.

Larochefoucauld, starożytny, słynny i wielce rozgałęziony francuski ród szlachecki, którego rodzinnym gniazdem jest miasteczko L. niedaleko Angoulême. Przodkiem tego rodu ma być niejaki *Foucauld de Laroche*, żyjący około r. 1026. Potomkowie jego odgrywali ważną rolę w wojnach Guyenny od XI do XV w. — *Frańciszek de Larochefoucauld*, podkomorzy Ludwika XII, † 1517, otrzymał tytuł hrabiowski 1518. — *Frańciszek V de Larochefoucauld*, ur. 1588, † 1650, wyniesiony był r. 1622 do godności księcia i para.—Syn tego ostatniego *Frańciszek VI de Larochefoucauld*, urod. 1613, † 1680. Wcześnie okazywał skłonność do literatury i sam się kształcił. Zawikłany w instrygi przeciw kardynałowi Richelieu, musiał aż do śmierci Ludwika XIII unikać dworu. Kochanek księżny Longueville, czynny brał udział w rozruchach Frondy. Po przywróceniu spokojności wrócił do życia prywatnego i dom swój uczynił punktem zbornym wszystkich znakomitości owoczesnych. Z pism jego zasługują na szczególną uwagę: „*Mémoires de la regence d'Anne d'Autriche*“, w których po mistrzowsku skreślił historyję swego czasu (Kolonija 1662 r., Amsterdam 1723 r. i późń.), tudzież „*Maximes et réflexions morales*“ (ostatnie wyd. 1853), które uchodzą za wzór pracy klasycznéj. Bystry postrzegacz, przedstawił w nich L. w sposób nieporównany zepsucie i obłudną cnotę swych spółczesnych. Jego „*Oeuvres complètes*“ wydał Depping (Par. 1818) a „*Oeuvres inédites*“ Barthélemy (Par. 1863). — *Frańciszek VII* ks. de *Larochefoucauld*, syn poprzedniego, ur. 1734, † 1714 na urzędzie gubernatora Poiton.—*Aleksander*, ks. de *Larochefoucauld*, ur. 1690, wnuk poprzedniego, odznaczył się w wojnach Ludwika XIV jako kapitan floty i † 1762, nie zostawiwszy po sobie potomków płci męskiéj. Obie jego córki poślubiły krewniaków z bocznych linij hrabiów *Larochefoucauld-Roucy*. Z małżeństwa jego starszéj córki *Nikoli de Larochefoucauld*, z księciem d'Anville († 1746) pochodzi *Ludwik Aleksander*, ks. de *Larochefoucauld* i *Larocheguyon*, ur. 1743; przed rewolucyją par Francyi; w r. 1789 na zgromadzeniu stanów generalnych przeszedł wprawdzie do stanu trzeciego, lecz w r. 1792 jako umiarkowany został uwięziony i † w więzieniu w Gisors 1792.—*Maryja de Larochefoucauld*, młodsza córka Aleksandra ks. L., poślubiła *Ludwika de Larochefoucauld de Roye*, *hr. Roucy*, który 1737 otrzymał tytuł księcia *Estissac* i † 1783 r. Jako ofiary rewolucyi zginęli także w Paryżu: *Frańciszek Ludwik Larochefoucauld Bayers*, urodzony 1755 r. w Angoulême, od roku 1772 biskup w Beauvais, i jego brat *Piotr Ludwik*, urodz. 1744 r., od r. 1782 biskup w Saintes.—*Dominik de Larochefoucauld*, pochodzący z linii bocznéj hrabiów *St.-Elpis*, ur. 1713, był biskupem w Rouen, 1778 r. został kardynałem i † 1800 jako emigrant w Münster. — *Frańciszek Aleksander Fryderyk de Larochefoucauld-Liancourt*, znany jako filantrop, starszy syn wzmiankowanego wyżéj księcia *Estissac*, ur. 1747. Na zamku swym Liancourt, blisko Clermont, założył wzorową szkołę dla dzieci żołnierskich (zwaną „*Ecole des enfants de la Patrie*“), bronił w zgromadzeniu stanów generalnych i w zgromadzeniu narodowém wszystkich filantropijnych planów reformy; obok tego starał się jednak o ocalenie tronu i monarchii; po wypadkach 10 Sierpnia musiał uciekać do Anglii, a potém podróżował po Ameryce północnéj i podróż swą opisał w sławném dziele: „*Voyages dans les Etats Unis d'Amerique en 1745—94*“ (8 t., Paryż 1798 i późń.). Wróciwszy po 18 Brumaire'a do Francyi, mieszkał w Paryżu, gdzie 1800 ogłosił pismo „*Les prisons de Philadelphie*“; żądał w niém reformy więzień i zniesienia kary śmierci. Za restauracyi wszedł do izby parów; jako prezes lub członek wielu towarzystw dobroczynnych i zakładów pożytecznych rozwijał ogromną działalność. Z powodu swéj opozycyi przeciw polityce dworu usunięty był 1823 od urzędów, ale zato obrany członkiem akademii nauk. Zajmował się też wprowadzeniem metody wzajemnego nauczania i założył we Francyi pierwszą kasę oszczędności; † 1827.—Jego najstarszy syn, *Frańciszek* ks. de *Larochefoucauld*, par francuski, ur. 1765, † 1848, zostawił czterech synów, z których *Frańciszek*, ks. de *Larochefoucauld* i *Larocheguyon*, ur. 1794, jest obecnie głową linii książęcéj.—Jeden z braci jego, hrabia *Hipolit de Larochefoucauld*, ur. 1804 w Liancourt, był za Ludwika Filipa przez pewien przeciąg czasu francuskim ministrem rezydentem w Darmstadzie. — *Aleksander*, hrabia *de Larochefoucauld*, drugi syn księcia de L.-*Liancourt*, ur. 1766 używany był przez Napoleona w kilku misyjach dyplomatycznych; za restauracyi i dynastyi lipcowéj był deputowanym i † 1841.—Najstarszy syn jego *Julijusz* hr. *de Larochefoucauld*, ur. 1796, adjutant Ludwika Filipa, mianowany został 1839 księciem *Estissac* i parem; † 1856.—Brat jego *Polidor*, hr. *de Larochefoucauld*, ur. 1801, † 1855, był w latach 1842—46 francuskim ministrem rezydentem w Wejmarze. — *Fryderyk Kajetan*, margrabia *Larochefoucauld-Liancourt*, najmłodszy syn księcia de L.-*Liancourt*, ur. 1779, † 1863, był za rządów Napoleona prefektem rozmaitych departamentów a za restauracyi występował gorliwie w sprawie wolności konstytucyjnéj. Ogłosił on cały szereg dzieł treści literackiéj i publicystycznéj; pisał też i poezyje. Z pism

jego wymieniamy najważniejsze: „*L'esprit des écrivins du XVIII siècle*“ (Paryż 1809); „*Mémoires de Condorcet sur la révolution française etc.*“ (2 t., Paryż 1824); „*Examen de la théorie et du pratique du système pénitentiaire*“ (Paryż 1840). Wydał też „*Oeuvres complètes*“ swego ojca (Par. 1825) i jego bijografiję (Paryż 1827).—*Ambroży Polikarp de* **L.** *książę de Doudeauville*, z bocznéj linii tego rodu, ur. 1765, † 1841, za rewolucyi emigrował, za cesarstwa był przychylny Napoleonowi, za restauracyi został 1822 r. generalnym dyrektorem poczt a 1824 ministrem domu królewskiego. Mimo to występował przeciw polityce Karola X i zrzekł się swego urzędu 1827.—Jego syn *Sostenes de* **L.** *książę de Doudeauville*, ur. 1785, † 1864, był za drugiéj restauracyi gorliwym członkiem ultrarojalistowskiéj *Chambre introuvable*. Oprócz swych „*Mémoires*“ (5 t., Paryż 1835) ogłosił jeszcze: „*Pensées*“ (Paryż 1835) i broszurę polityczną „*La vérité à tous*“ (Paryż 1839).—Najstarszy jego syn *Augustyn Maryja Mateusz Stanisław*, margrabia *de* **L.** *książę de Doudeauville*, ur. 1822 zginął w czasie obrony Châteaudun przeciw Niemcom 18 Paźdz. 1870 r.

Larochejacquelein (Duvergier de), francuska rodzina szlachecka, pochądząca z Poitou i Wandei sławna z wierności swéj dla legitymicznego domu królewskiego.—*Gui Duvergier* poślubił 1505 Renatę, córkę i spadkobierczynię Jakóba Lemastain, pana *de Larochejacquelein* i od przypadłych mu posiadłości wziął nazwę **L.**—*Henryk Ludwik August Duvergier*, margabia *de Larochejacquelin*, ur. 1749, generał brygady, † 1802 na San-Domingo, z powodu ran otrzymanych w bitwie przeciwko korsarzom. Jego najstarszy syn *Henryk Duvergier*, hrabia *de Larochejacquelein*, urod. 1772, jeden z najdzielniejszych dowódców rojalistowskich w Wandei w latach 1792—94. Po wielu istotnie bohaterskich czynach okrzyknięty przez Wandejczyków generalissimusem, odniósł kilka zwycięstw nad republikanami aż wreszcie zginął 1794 pod Nouaillé.—*August Duvergier*, hrabia *de* **L.**, najmłodszy brat poprzedniego, ur. 1783, † 1868; podczas rewolucyi emigrował z Francyi; powrócił do kraju za konsulatu, wszedł do armii cesarskiéj, walczył 1815 obok swego brata w Wandei; w r. 1823 należał do wyprawy do Hiszpanii, a 1832 wspierał zamach księżnéj Berri w Wandei, za co stawiony był przed sądem, lecz został uniewinniony. — Starszy brat jego *Ludwik Duvergier*, margrabia *de* **L.**, ur. 1777 w St.-Aubin, podczas rewolucyi emigrował z kraju, lecz w r. 1801 powrócił za amnestyją do Francyi, w r. 1814 wprowadził księcia Angoulême do Bordeaux i mianowany był za to przez Ludwika XVIII generałem brygady. W r. 1815 stanął na czele Wandejczyków i poległ 4 Czerw. t. r. pod St.-Gilles. Żona jego *Maryja Ludwika Wiktoryja* z domu *de Donnissan*, również słynna z przywiązania do rojalizmu, ur. 1772 w Wersalu, † 1857. W r. 1791 poślubiła swego krewniaka Lescure'a, przywódcę rojalistów, i dzieliła z nim wespół wszystkie niebezpieczeństwa wojny, pełniła przy nim funkcyje sekretarza i adjutanta a po śmierci męża towarzyszyła jeszcze armii wandejskiéj aż do klęski pod Saveray. W r. 1812 poślubiła innego krewnego Ludwika de Larochejacquelein, po którym owdowiała 1815. Zostawiła ona swe „*Mémoires*“ (Bordeaux 1851; ostatnia ed. 1862), ważne do historyi rewolucyi.—Porów. Nettement „*La vie de Madame de* **L.**“ (Paryż 1858). Z małżeństwa tego byli dwaj synowie.—Starszy z nich, *Henryk August Jerzy Duvergier*, margrabia *de* **L.**, ur. 1805, zajmował się odr. 1830 prawie wyłącznie przedsiębierstwami przemysłowemi. Po rewolucyi Lipcowéj wziął czynny udział w ruchach wandejskich, za co skazany został na śmierć *in contumaciam*, ale późniéj od téj kary uwolniony. W r. 1842 wybrany do izby deputowanych, starał się usilnie zjednoczyć i pogodzić dogmat legitymiczności monarchicznéj z zasadą wszechwładztwa ludowego. Po rewolucyi Lutowéj 1848 połączył się ze sprawą nowéj rzeczypospolitéj a po zamachu 1851 pogodził się z nowym rządem, 1852 został senatorem i aż do śmierci, zaszłéj 1867, wiernym był cesarstwu. Ogłosił pewną liczbę broszur treści politycznéj i ekonomicznéj a między temi „*La France avant la Pologne* (Paryż 1863). Młodszy zaś, *Henryk August Lescure Duvergier*, hrabia *de* **L.**, urodz. 1809, starał się nadaremnie 1832 przywieść do powstania Wandeję, po czem udał się do Portugalii, gdzie zginął w sprawie Dom Miguela. Synowiec poprzedniego *Julijusz Gustaw Duvergier*, margrabia *de* **L.**, a syn *Henryka Augusta Jerzego*, urodz. 1833 w Chartres; w Lutym 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego; jeden z najgorętszych stronników legitymizmu i zacięty nieprzyjaciel Thiersa za czasów jego prezydentury, występuje ciągle jako nieprzejednany wróg rzeczypospolitéj.

Larochelle, warownia i stolica francuskiego departamentu Niższéj Charenty, nad morzem Atlantyckiem, rezydencyja biskupa; ma port, warsztaty okrętowe, sławny arsenał, wspaniałe łaźnie morskie, liczne fabryki, akademiją sztuk pięknych, szkołę medyczną i t. d.; mieszkańców liczy 16,500.

Laromiguière (Piotr), filozof francuski, ur. 1756, † 1837. Profesor filozofii w różnych wyższych zakładach naukowych paryskich, był on ostatnim reprezentantem sensualizmu (ob.) XVIII w. Zasady swoje wyłożył głównie w dziele: „*Leçons de philosophie sur les principes de l'intelligence, ou sur les causes et origines des idées*“ (2 t., Paryż 1815—18).

La Roncière le Noury (Kamil Wojciech Maryja baron de *Clément de*), marynarz francuski, ur. 1813 r. w Turynie. Szkołę żeglarską ukończył 1830 r. Mianowany kapitanem fregaty 1851, zaszczytny brał udział w wojnie krymskiéj 1853—55. W 1856 kierował wyprawą naukową na morzach półn. Kontradmirał 1861, otrzymał 1866 dowództwo nad dywizyją pancerną, z którą wykonał ewakuacyję Meksyku; 1868 został wice-admirałem. Podczas wojny francusko-niemieckiéj objął 8 Sierp. 1870 naczelne dowództwo nad dywizyją marynarzów, przeniesionych z floty do obrony fortów paryskich. Podczas rewolucyi 4 Wrześ. utrzymał się na tém stanowisku i z żołnierzami swymi walczył dzielnie w obronie Paryża pod Champigny (30 Listop.) i Bour-

get. Po zawarciu pokoju wybrany w Lut. 1871 do zgromadzenia narodowego, należy do prawego środka. — **L.** ogłosił drukiem: „*Considérations sur les marines à voile et à vapeur de France et d'Angleterre*" (Paryż 1844) i „*La marine au siège de Paris*" (Paryż 1872).—W Kwiet. 1873 został prezesem towarzystwa geograficznego.

Larra (don Mariano José de), publicysta i jeden z najcelniejszych nowoczesnych poetów hiszpańskich, ur. 1809 w Madrycie, † w skutku samobójstwa 1837. Od 1813 r. do 1822 przebywał z rodzicami we Francyi. W 1827 wystąpił po raz pierwszy jako poeta i do 1831 r. wydawał kilka czasopism satyrycznych. Redagował także „*Revista espanola*", w którém zamieszczane przez się artykuły z podpisem *Figaro* wydał p. t. „*Figaro, coleccion de articulos dramaticos*" (5 t., Madr. 1837), oraz dziennik „*El mundo*". Dla sceny oprócz dramatów przerabianych z francuskiego i wydawanych pod pseudon. *Ramon Arriala* ogłosił komedyję „*No mas mostrador*" (Madryt 1831) i tragedyję „*Macias*" (Madr. 1834). Napisał także książkę dotyczącą najnowszych dziejów Hiszpanii p. t. „*De 1830 á 1835, ó la Espana desde Fernando VII hasta Mendizabal*" (Madr. 1836). Prace jego noszą rzeczywiste piętno narodowego charakteru hiszpańskiego. Zbiorowe ich wyd. wyszło w Madrycie (4 t. 1843) i Paryżu (2 t., 1848).

Larrey (Dominik Jan, baron), słynny chirurg francuski, ur. 1766 r. w Baudeau pod Bagnères-de-Bigorre; † 1842. Za rewolucyi został chirurgiem wojskowym i pierwszy zaprowadził tak zwane *ambulances volantes*. Napoleonowi towarzyszył we wszystkich wyprawach. W r. 1805 został generalnym inspektorem francuskiéj wojskowéj służby lekarskiéj, później do r. 1836 był chirurgiem naczelnym domu inwalidów. Celniejsze pisma jego są: „*Sur les amputations des membres à la suite des coups de feu*" (Paryż 1808); „*Clinique chirurgicale*" (5 tom., Paryż 1830—36).—Brat jego, *Klaudyjusz Franciszek Hilary* **Larrey**, ur. 1774, † 1819 w Nismes, i syn jego *Feliks Hipolit* baron *de* **Larrey**, ur. 1810, byli również sławnymi chirurgami.

Larrouy, chińskie wyspy w zatoce Kantonu, mają około 40,000 m. trudniących się po większéj części kontrabandą i rozbojem morskim.

Lartet (Edward), geolog i paleontolog francuski, ur. 1801 r. w Castelnau les Bains, † 1871. Do poświęcenia się geologii powiodło go odkrycie kości kopalnych pod Sausan (1834), które to wykopaliska zbadał i opisał; między niemi była pierwsza małpa kopalna (*Protopithecus antiquus*). W r. 1856 wraz z Gaudry'm opisał odkrycia paleontologiczne dokonane w Attyce. W r. 1868 został prof. paleontologii w Paryżu. Wiele się przyłożył do rozstrzygnięcia pytania, czy człowiek żył współcześnie z zaginionemi zwierzętami. Ogłosił w tym przedmiocie wiele rozpraw, z których pierwszą była „*Sur l'ancienneté géologique de l'espèce humaine dans l'Europe occidentale*" (1866).

Larwa (Larva), u Rzymian jedno z mnogich wyrażeń na oznaczenie różnych poczwar, straszydeł, widm i t. p., tudzież maska na zakrycie twarzy. W historyi naturalnéj toż co poczwarka ob. Owady.

Lary (łaciń. *lares*), u Rzymian duchy dobre, które jako bóstwa opiekuńcze czuwają nad człowiekiem i jego stosunkami. Rozmaite były rodzaje larów. *Lares familiares*, duchy opiekujące się rodziną i domem; wedle mniemnnia starożytnych są to ubóstwione dusze zmarłych przodków, mające pieczę nad krewnymi. Wizerunki ich stały na ognisku domowém w *atrium* albo w osobnéj kaplicy (*Lararium*).—*Lares Compitales*, opiekunowie dróg rozstajnych; *Lares vicorum*, orędownicy cyrkułów miejskich lub gmin wiejskich; *Lares permarini*, obrońcy na morzu; *Lares urbani* albo *hostilii*, broniący miasta od nieprzyjaciół zewnętrznych; *Lares publici*, L. publiczne i t. d. Na cześć L. odbywała się w Rzymie 1 Maja uroczystość *Laralia* zwana. Ofiary większe składano L. z jagniąt, cieląt, baranów, mniejsze zaś z pierwocin owoców, oliwy, mleka i t. d. Z L. w ścisłym zostają związku *Penaty* (ob.) jako bóstwa domowe.

Laryngitis, zapalenie błony śluzowéj krtani, bywa rozmaitego charakteru. Najważniejszym objawem jest chrypka (ob.), jako następsto obrzęku strun głosowych, kaszel, duszność, która czasem przy zupełnem zatkaniu krtani uduszeniem się kończy. Najczęstsze jest zapalenie kataralne, objawiające się np. jako przemijająca chrypka po zaziębieniu, krzyku; katar przewlekły, powodujący chrypkę długotrwałą jest może najczęściéj następstwem pijaństwa, bywa u śpiewaków, nauczycieli i t. d. Często towarzyszy suchotom płucnym i wtedy na błonie śluzowéj krtani zwykle napotykają się wrzodziki. L. *crudosa*, znana pod nazwą **Krupa**, stanowi jedną z najcięższych chorób dziecięcych. Wysięk zapalny krzepnie, obleka błonę śluzową, a często zupełnie zatyka wąskie światło krtani u dzieci. Jeżeli wysięk nie zostanie usunięty, doprowadza do zaduszenia; dla usunięcia tego niebezpieczeństwo w gwałtownéj potrzebie robi się tracheotomiję (ob.). Rzadsze już jest zapalenie dyfterytyczne, z rozpadem tkanki połączone, które towarzyszy albo dyfterytowi gardła, albo z ogólnym krwi rozkładom. W ostatnich czasach zaczęto środki, dla leczenia krtani służące, bezpośrednio stosować na jéj błonę śluzową (ob. wziewania).

Laryngoskop, przyrząd pozwalający sztucznie oświetlić wnętrze krtani dla dokładnego jéj obejrzenia, albo co rzadziéj, dla robienia w tem świetle operacyj; obejrzenie nim dokonywa się w ten sposób, że za pomocą zwierciadła rzuca się do krtani przez otwarte usta wiązkę silnego światła. Do gardła jednocześnie wkłada się małe lusterko (wziernik krtaniowy), które, zwrócone ku dołowi, odbija w sobie krtań całą i pozwala ją dokładnie obejrzeć. L. w szersze użycie wszedł od 1857, t. j. od czasów Türcka i Czermaka. Obecnie istnieje już bardzo wiele form L., jak Tobolda, Störka, Levina. Por. Tobold „*Lehrbuch der Laryngoskopie*" (Berlin 1869); Taczanowski „*Laryngoskopia i Rynoskopia*" (Warszawa 1871).

Laryssa (Larissa), największe i najbogatsze mia-

sto w prowincyi tureckiéj Tessalii, zwane *Larga*, po turecku *Jeniszer*, w sandżaku Trikala, ejalecie Saloniki, sławne w starożytności walkami byków; dziś rezydencyja arcybiskupa greckiego. Liczy 25,000 m. między którymi 16,000 Turków; ma wiele meczetów i kościołów, znaczne farbiarnie nici, fabryki safijanu, obszerny handel i winnice.

Laryssa, herb polski, sięgający czasów piastowskich; przedstawia w polu czerwoném dwa lemiesze, ostrzami w górę zwrócone; w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Las, ob. Leśnictwo.

Lasaulx (Ernest von), filolog i archeolog niemiecki, ur. 1805 r. w Koblenz, † 1864. Studyja odbywał w Bonn i Monachijum (1824—30) a następnie kontynuował je w Wiedniu, Rzymie, Atenach, Konstantynopolu i Jerozolimie. Od 1835 profesor w Würzburgu, od 1844 w Monachijum, zasiadał 1848 r. w niemieckiem zgromadzeniu narodowém a od Września 1849 w bawarskiéj izbie deputowanych, gdzie znaczną odgrywał rolę jak gorliwy obrońca katolicyzmu. L. zajmował się przeważnie starożytnością klasyczną. Między uczonymi swego fachu zajmuje odrębne jednak stanowisko, gdyż nawet w tym kierunku badań działał dla interesów katolicko-kościelnych. Usiłował mianowicie wykazać nietylko w literaturze, sztuce i poglądach religijnych, ale nawet w urządzeniach społecznych klasycznéj starożytności pewne ideje i elementy chrześcijańskie, jakoby bezwiedne zwiastany chrystyjanizmu. Prace jego, chociaż surowo krytykowane tak przez filologów jak i teologów, zwróciły jednak uwagę badaczów na zaniedbaną dotąd stronę życia ludów starożytnych i zrodziły wiele płodnych w następstwa myśli. Zasługują z nich na szczególną uwagę następujące: „*Studien des classischen Alterthums*“ (Monachijum 1854); „*Philosophie der schönen Künste*“ (tamże 1860); „*Der Untergang des Hellenismus*“ (tamże 1854); „*Ueber die theologische Grundlage aller philosophischen Systeme*“ (Monach. 1846); „*Des Sokrates Leben, Lehre und Tod*“ (tamże 1857); „*Die prophetische Kraft der menschlichen Seele*“ (Monach. 1858); „*Neuer Versuch einer Philos. der Geschichte*“ (Monach. 1856). Cztéry ostatnie dzieła pomieszczone zostały na indeksie rzymskim.—Porów. Hollanda „*Erinnerungen an E. von Lasaulx*“ (Monach. 1861).—*Jan Kladyjusz de Lasaulx*, ojciec poprzedniego, ur. 1781 w Koblenz, † 1848 r., był znakomitym budowniczym w służbie pruskiéj.

Las Casas (Fray Bartolomé de), biskup chiapański w Meksyku, jeden z najszlachetniejszych przyjaciół ludzkości, zwany *Apostołem Indyjan amerykańskich*, ur. 1474 r. w Sewilli, † 1566 w Madrycie; wraz z ojcem swym Frańciszkiem towarzyszył Kolumbowi w drugiéj podróży do Nowego Świata, następnie do 1498 r. studyjował prawo i teologiję w Salamance; 1502 udał się do Ameryki, 1510 wyświęcony na kapłana, został proboszczem na wyspie Kubie, gdzie przez prawość, łagodność i słodycz zjednał sobie wielki wpływ u Indyjan i uczynił się głośnym w dziejach przez szczególną gorliwość o polepszenie losu miejscowéj ludności, dręczonéj przez hiszpańskich zdobywców. W celu usunięcia nadużyć, odbył dwie podróże do Hiszpanii i wyjednał w końcu przyjęcie przez władzę projektu, iżby dla zapobieżenia ostatecznemu wytępieniu Indyjan, niezdolnych do ciężkiéj pracy, wysyłać włościan kastylskich jako osadników i upoważnić zarazem kolonistów hiszpańskich do zakupywania murzynów do robót w kopalnijach i pantacyjach cukru. Niesłusznie z tego powodu zarzucają L. C., że tym projektem dał początek późniejszemu handlowi niewolnikami, dowiedzioną bowiem jest rzeczą, że handel ten istniał już przed nim. Gdy projekta L. C. z przyczyny niesumiennego wykonania nie udały się, odbył próbę podobnéj kolonizacyi na własną rękę, lecz i to przedsięwzięcie upadło a L. C. zniechęcony, usunął się do klasztoru w Hiszpanii. Karol V w uznaniu jego zasług ofiarował mu bogate biskupstwo w Cuzco, w Peru; L. C. odmówił przyjęcia, przenosząc natomiast ubogie biskupstwo w Chiapa, w Meksyku. Po trzech jednak latach, spotykając ciągle niechęć i utrudnienia ze strony spółziomków, powrócił 1547 do Hiszpanii i resztę życia przepędził w klasztorze, zajmując się pracami pisarskiemi, a zwłaszcza wykończeniem „*Historia general de las Indias*“, nad którą kilkanaście lat pracował, a która dotychczas pozostaje w rękopisie. Zbiór pism L. C. wyszedł jeszcze za jego życia (Sewilla 1552); najpierwsze miejsce pomiędzy niemi zajmuje: „*Relacion de la destruccion de las Indias*“, przełożone na główniejsze języki europejskie; tłumaczenie francuskie niektórych pism jego, tak drukowanych jako i rękopiśmiennych, dał Llorente (2 t., Paryż 1822).

Las Cases (Emanuel August Dieudonné, hrabia), towarzysz i historyjograf Napoleona I na wyspie ś. Heleny, ur. 1766 w zamku Las Cases pod Revel, † 1842. W 1791 emigrował, lecz za konsulatu powrócił do ojczyzny i wydaniem: *Atlasu historycznego* (Paryż 1824—28) pod imieniem *Lesage'a*, zwrócił na siebie uwagę Napoleona, który 1809 roku mianował go hrabią, a następnie referendarzem stanu. Las Cases towarzyszył Napoleonowi wraz ze swym synem na wyspę ś. Heleny, spisał część dyktowanych przez cesarza pamiętników i uczył go po angielsku, lecz 27 Listop. 1816 został zmuszony wrócić do Europy; aż do śmierci cesarza żył naprzemian bądź w Niemczech bądź w Belgii. Następnie osiadł w kraju rodzinnym, i wydał znakomite i ważne dzieło: „*Mémorial de S-te Hélène*“ (8 tomów, Paryż 1823—24, zmienione 1824 i w późniejszych edycyjach).—Porów. Grille i Musset Pathay „*La suite au Mémorial*“ (2 t., Paryż 1824). Po rewolucyi Lipcowéj zasiadał w izbie deputowanych na krańcowéj lewicy.—Jego syn, *Emanuel Pons Dieudonne*, początkowo *baron*, potém hrabia *de Las Cases*, ur. 1800 w St.-Meeu, depart. Finistère, był na wyspie ś. Heleny sekretarzem Napoleona, a od r. 1837 występował w izbach w sprawie nowéj dynastyi. Mianowany przez Napoleona III senatorem, † 1854. Podróż odbytą na wyspę ś. Heleny, celem sprowadzenia zwłok Napoleona w r.

1840 opisał w dziele „*Journal écrit à bord de la frégate la Belle Poule*“ (Paryż 1841).

Laserpitium, ob. Okrzyn.

Laskarys (Andrzéj *Gosławicki*), biskup poznański w XV w., pochodził z rodziny niegdyś panującéj w Konstantynopolu, która przed Paleologami schroniła się do Węgier. Późniéj jedni z Laskarysów osiedli we Włoszech, drudzy w Polsce i tu dali początek domowi *Laskarysów Gosławickich*, h. Godziemba. L. ur. w Wielkopolsce, nauki pobierał za granicą; jako proboszcz kujawski jeździł w poselstwie od Władysława Jagiełły do Rzymu 1411 r.; biskupem poznańskim został obrany 1414 r. w czasie poselstwa swego do Węgier. Na soborze konstancyjeńskim zyskał wielki rozgłos zarówno roztropnością jak nauką, niepospolitą wymową i wielką śmiałością. On bowiem odczytał wyrok przeciw Janowi XXIII złożonemu ze stolicy papieskiéj, na co nikt inny nie mógł się odważyć; † 1426. Znane są dwie jego mowy miane na owym soborze 1415: „*De pace et unione Ecclesiae per Sigismundum Imper. paranda*“, zamieszczona w dziele Hermanna von der Hardt: „*Magno Oecumenico Constanciensi Consilio*“ (t. II, str. 170—176) i „*De humilitate papam decente*“, drukowane tamże.

Laskarys (Konstanty), rodem Grek, uszedł 1454 z Konstantynopola do Włoch, gdzie nauczał języka greckiego w Medyjolanie, Rzymie, Neapolu i Messynie; † 1493. Jego gramatyka grecka „*Erotemata*“ (Medyjolan 1476) stanowi zarazem osobliwość jako pierwszy druk w tym języku.—**Laskarys** (Andrzéj Jan), z przydomkiem *Rhyndacenus*, synowiec poprzedniego, udał się ze stryjem swoim do Włoch i przebywał ostatecznie we Florencyi, Paryżu i Rzymie; † 1535. Pisał traktaty gramatyczne i poezyje oraz trudnił się wydawnictwem niektórych pisarzy greckich.—Por. Villemain'a „*Lascaris*“ (Paryż 1825),

Lasker (Edward), jeden z najznakomitszych członków pruskiéj izby deputowanych i parlamentu niemieckiego, ur. 1829 w Jarocinie, w w. ks. poznańskiém, z rodziców izraelskich. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich w Wrocławiu wstąpił do służby publicznéj. W latach 1861—64 ściągnął na się powszechną uwagę pracami swemi o historyi konstytucyi pruskiéj w Oppenheima „*Deutsche Jahrbücher*“. Od 1865 r. wybierany do izby pruskiéj a potém i do parlamentu niemieckiego, odznaczył się nie opozycyją przeciw rządowi, ale obroną konstytucyi ze stanowiska czysto prawnego. Początkowo należał do stronnictwa postępowego; w 1866 r. jednak został spółtwórcą partyi narodowo-liberalnéj, któréj jest filarem. Przyczynił się wiele do zjednoczenia Niemiec i działa zawsze w duchu polityki rządowéj.

Laski herb, ob. Leszczyc.

Laskowski (Stefan), sekretarz królewski, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII w., zostawił w rękopisie, znajdującym się w biblijotece stauropigijalnéj we Lwowie: „*Dyjarjusz oblężenia Lwowa przez Szwedów 1704*“. Wyjątki z niego zamieszczone są w *Kronice miasta Lwowa* Zubrzyckiego.

Laskowski (Roman), powieściopisarz, początkowo urzędnik w kom. przychodów i skarbu w Warszawie, ostatnio nadleśny w Zakroczymiu, gdzie † 1858. Prace jego literackie, na tle historycznem oparte, nie odznaczają się ani talentem autorskim ani umiejętném obrobieniem.

Lasocin, osada w gub. radomskiéj, pow. opatowskim, liczy 672 m.

Lasocina albo **Łososina**, rzeka w gub. i pow. kieleckim; początek pod wsią Grzymałkowem, na granicy powiatu końskiego, na zachód Wymysłowa wpada z lewego brzegu do Nidy. Długa 25 wiorst. Przyjmuje z lewego brzegu pod Rudą Strawczyńską rzeczkę Czarnystok.

Lasocki (Mikołaj), bisk. kujawski, h. Dołęga. Jako kanonik krak. jeździł 1427 w poselstwie do Rzymu od Władysława Jagiełły, a następnie na sobór bazylejski, gdzie bronił praw krajowych przeciw Krzyżakom. Biegły w sprawach publicznych towarzyszył Władysławowi Warneńczykowi do Węgier i przeszkodził wojnie domowéj; potém sprawował poselstwa do Fryderyka cesarza i papieżów Eugenijusza IV i Mikołaja V, przez którego mianowany był biskupem kujawskim. Wracając do kraju † w Camerino 1450 i tamże pochowany. L. odznaczał się zarówno wysokiemi cnotami jakoteż nauką wielką. Mowa jego miana do Mikołaja V, wzór krasomówstwa ówczesnego, mieści się w *Hist. liter.* Wiszniewskiego (t. III, str. 390) a przekład jéj polski w *Ateneum* (oddz. V, t. VI).

Lasopolski (Karol de Boscamp), przyjaciel Stanisława Augusta; prawdopodobnie Francuz rodem, człowiek niepoślednich zdolności, zręczny i wyćwiczony w intrygach dworskich. Ze służby pruskiéj, jak się zdaje, przeszedł do polskiéj, został tajnym konsylijarzem królewskim i 1765 towarzyszył poslestwu polskiemu do Turcyi a w nagrodę położonych zasług otrzymał 1768 indygenat i francuskie swe nazwisko Bascamp przerobił na *Lasopolski*. Mianowany 1776 szambelanem, był zausznikiem króla i powiernikiem tajnych jego miłostek. W 1777—78 posłował do Carogrodu. Biorąc udział w najnikczemniejszych intrygach, ściągnął na się nienawiść ludu i został zabity podczas rozruchów na ulicach Warszawy 28 Czerw. 1794.

Lasowanie, ob. wapno.

Lassalle (Ferdynand), przywódca partyi socyjalnych demokratów w Niemczech, ur. w 1825 r. w Wrocławiu † 1864. Przeznaczony przez ojca do stanu kupieckiego, niechciał wstąpić do szkoły handlowéj w Lipsku, ale wbrew woli ojca ukończył gimnazyjum i poświęcił się filozofii i filologii. W 19 r. życia napisał dwutomowe dzieło „*Die Philosopie Herakleitos des Dunklen*“ wydane dopiero w 1857 roku. W rozgłośnym procesie hr. Hatzfeld z jéj mężem, brał L. czynny udział i był z tego powodu oskarżony o podmówienie swych przyjaciół do wykradzenia szkatułki, w któréj się miały znajdować różne papiery, walczące przeciw hr. Hatzfeldowi. Wtedy już zajmował się żywo kwestyjami socyjalnemi, i 1848 był przywódcą poruszenia ludowego w Düsseldorfie, za co skazany został na

6 miesięcy więzienia. Największą czynność umysłową rozwija L. po r. 1857, w którym ogłasza historyczną tragedyję p. t. „*Franz von Sickingen*“. Po kilku broszurach, przeważnie politycznéj treści, wydaje najważniejsze swe dzieło „*Das System der erworbenen Rechte, eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie*“ (2 t., Lipsk 1862); wkrótce stara się o rozwiązanie umiejętne sporów pomiędzy zasadami demokratycznemi i ideą prawa. Gorąco pragnąc polepszenia losu robotników, chce urzeczywistnić L. tę myśl: że celem państwa jest staranie się o rozwój ludzkich istot, czyli o doprowadzenie ludzkości do takiéj kultury, do jakiéj człowiek jest w ogóle zdolnym, że cel taki może państwo osiągnąć przez połączenie sił wszystkich jednostek. Późniéj jeszcze bardziéj popierał L. tę zasadę, że tylko państwo, w kierunku socyjalno-demokratycznym działające, losy milijonów robotników polepszyć może. W tym duchu są napisane: „*Zur Arbeiterfrage*“; „*Arbeiterlesebuch*“ (1863); „*An die Arbeiter Berlins*“ (1862) i t. d. Pisma te nabrały wielkiego rozgłosu pomiędzy robotnikami, którzy go téż wybrali prezydentem ogólnego stowarzyszenia robotników niemieckich, utworzonego w 1863 r. L. był człowiekiem wielkich zdolności, a chociaż można nie podzielać środków proponowanych przez niego, to przecież szlachetności jego dążeń i czystości jego charakteru nic zarzucić nie można.

Lassen (Chrystyjan), znakomity oryjentalista, ur. 1800 w Bergen, w Norwegii. Po ukończeniu nauk w Chrystyjanii, Heidelbergu i Bonn, przebywał czas jakiś w Paryżu i Londynie, gdzie poświęcił się wyłącznie studyjom indyjskim. Wespół z Burnoufem wydał „*Essai sur le Pali*“ (Paryż 1825). Za powrotem do Niemiec został prywatdocentem a 1830 profesorem staro-indyjskiego języka i literatury w Bonn. Głębokiemi badaniami swemi, rozciągającemi się na przeróżne kierunki życia starych Indów i ludów z nimi pokrewnych, stał się L. założycielem i twórcą nauki starożytności indyjskich. Główne jego dzieło jest: „*Indische Alterthumskunde*“ (4 t., Bonn 1844—1862; 2 ed., 1866 sq.). Oprócz ważnych jego wydań: „*Hitopadesa*“ (2 tomy, Bonn 1829—31); Jayadevy „*Gitagowinda*“ (Bonn 1837); „*Antologia sanscrita*“ (tamże 1838) oraz innych dzieł staroindyjskich, zasługują jeszcze między innemi jego pracami na wzmiankę: „*Institutiones linguae practicae*“ (Bonn 1837), oraz uczone badania nad staroperskiém pismem klinowém, którego właściwe odcyfrowanie i objaśnienie przedstawił w dziele „*Die altpers. Keilinschriften*“ (Bonn 1836). Wiele rozpraw umieszczał w „*Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes*“ (którego redakcyją kierował czas jakiś), w *Encyklopedyi* Erscha i Grubera i w innych czasopismach. Dla epigrafiki starożytnéj ważna jest także rozprawa jego „*Ueber die lykischen Inschriften und die alten Sprachen Kleinasiens*“, zamieszczona w „*Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*“ (t. 10).

Lassen (Edward), kompozytor niemiecki, urodz. 1830 w Kopenhadze; od 1842 kształcił się w konserwatoryjum brukselskiém; w wyższéj kompozycyi mistrzem jego był Fétis. Za powrotem z podróży artystycznéj (1855) przedstawił na scenie teatru dworskiego w Weimarze operę „*Król Edward*“ (1857) i był mianowany dyrektorem muzyki dworskiéj. Oprócz jednéj jeszcze opery „*Frauenlob*“ (1860), z utworów jego wymieniamy: *Te Deum*, chory i melodramy do Sofoklesa tragedyi „*Edyp król*“; symfonija, uwertury, kantata i t. d.

Lasso, długi rzemień, na którego końcu jest przymocowana kula żelazna, lub ołowiana. Służy on do łowienia żywcem bawołów, koni i innych zwierząt w Ameryce południowéj. W wojnach domowych amerykańskich często jako broń się używa.

Lasso (Orlando di), albo *Orlandus Lassus*, pierwotnie zwany *Roland Delaltre*, ur. 1520 w Mons, w Hennegawii, po Palestrinie najznakomitszy kompozytor swojego czasu, kapelmistrz w kościele lateraneńskim w Rzymie, od 1556 kapelmistrz nadworny w Monachijum, gdzie † 1594. Znakomite jego utwory, tak treści religijnéj jako i świeckiéj, są dzisiaj wielką rzadkością. Zbiór jego motetów wydali, znani również jako kompozytorowie, jego synowie *Ferdynad* († 1609) i *Rudolf* († 1625) p. t. „*Magnum opus musicum*“ (17 t., Monachijum 1604). Mnóstwo rękopiśmiennych jego kompozycyj znajduje się w Monachijum.—Porów. Dahna „*Biographische Notiz über Roland de Lasso*“ (Berlin 1837). W r. 1849 wzniesiono mu piękny pomnik w Monachijum.

Lasteyrie-Dusaillant (Karol Filibert, hrabia de), zasłużony we Francyi krzewiciel przemysłu i pożytecznych wiadomości, ur. 1759 r. w Brives-la Gaillarde, krewny i zwolennik zasad Lafayette'a. W r. 1792 wydalił się do Hiszpanii, a za powrotem zaprowadził we Francyi owce merynosy. Późniéj położył jeszcze zasługi w gospodarstwie rolném i w zakresie dobroczynności publicznéj. Był współzałożycielem towarzystw: „*Société centrale et nationale d'agriculture*“, „*Société de vaccine*“, „*Société philantropique*“, „*Société d'instruction élémentaire*“ i innych tym podobnych. Pisał téż książki popularne rozmaitéj treści; † 1849 w Paryżu.—**Lasteyrie-Dusaillant** (Ferdynand Karol Leon hrabia de), syn poprzedniego, ur. 1810, przez długi przeciąg czasu urzędnik i deputowany, głosował po rewolucyi Lutowéj 1848 z umiarkowanymi republikanami, lecz po zamachu stanu 2 Grud. 1851 usunął się do życia prywatnego. L. zasłużył się literaturze francuskiéj wielu cennemi pracami z dziedziny archeologii i krytyki artystycznéj. Od r. 1860 jest członkiem akademii napisów oraz wielu towarzystw uczonych. Z dzieł jego najgłówniejsze są następujące: „*Histoire de la peinture sur verre d'après ses monuments en France*“ (Paryż 1837—56); „*Rapport sur les manufactures de Sèvres et des Gobelins*“ (1850); „*Theorie de la peinture sur verre*“ (1852) i t. d.—**Lasteyrie-Dusaillant** (Adryjan Julijusz margrabia de), brat stryjeczny poprzedniego, ur. 1810 w zamku Lagrange depart. Seine et Marne, od r. 1842 deputowany, został po zamachu 2 Grud. 1851 wygnany z Francyi, lecz pozyskał amnestyję dekretem 7 Sierp. 1852 i pozwolenie powrotu do kra-

ju W Lut. 1871 r. wybrany do zgromadzenia narodowego, należał do lewego środka i popierał rządy Thiersa. Oprócz rozpraw umieszczanych w „*Revue des Deux Mondes*“, wydał między innemi: „*Portugal depuis la révolution de 1320*“ (Paryż 1841) i „*Souvenirs des Açores*“ (Paryż 1842).

Lastra-a-Signa, miasteczko w włoskiéj prowincyi Florencyi, nad rz. Arno, ma 9,700 m. i fabryki kapeluszy słomianych.

Lastricz (Filip), pisarz serbski, ur. 1700 w Oczewiu w Bosnii, † 1783; był prowincyjałem zakonu frańciszkanów w Bosnii. Wydał: „*Koristan nauk i naczin dilowati malitwu od pameti*“ (Wenecyja 1742); „*Testimoniuum bilabium seu sermones panegyrico-dogmatico-morales pro solemnitatibus*“ (tamże 1755 i 1766); „*Kratak naczin cziwiti put kriża*“ (Rzym 1758); „*Od wse me, iztumaczenje nauka karstjanskoga* etc.“ (Wenecyja 1796); zbiór kazań niedzielnych p. t. „*Nediljnik dwostruk*“ (t. 1766); kazania świąteczne p. t. „*Swetrjak*“ (t. 1766), oraz ważne dzieło historyczne „*Epitoma vetustatum provinciae Bosnensis*“ (2 wyd. Ankona 1776), w którém podał spis pisarzy boseńskich. W rękopisie pozostawił kronikę swego czasu.

Laswa, lewy przytok rzeki Bosny w Bośnii, bierze początek w górach Radowan.

Lasy, przyrząd do suszenia słodu (ob.), znajdujący się przy browarach i gorzelniach. Najlepsze lasy urządzone są z siatki drucianéj; znajdujące się pod nią rury, zawierają krążącą w nich parę, która ogrzewając słód, wysusza takowy.

Laszina, wieś w Kroacyi, o 5 godzin drogi od Karlstadtu; w bliskości jest źródło mineralne (kwaśno-glaubersko-solno-żelazne).

Latalski (Jan), arcybiskup gnieźnieński, ur. 1463 w Wielkopolsce z zamożnego domu Prawdziców, którzy się pisali hrabiami z Łabiszyna. Wstąpiwszy do stanu duchownego, był najprzód sekretarzem królewskim, daléj kanclerzem królowéj Kazimierzowéj Rakuszanki, od r. 1511 proboszczem gnieźnieńskim i jednocześnie krakowskim, poznańskim i łęczyckim, a od 1525, zapłaciwszy za to królowéj Bonie, biskupem poznańskim. Używany przez Zygmunta I do spraw dyplomatycznych, przeniesiony został na katedrę krakowską 1535 i wtedy wyznaczony był od papieża na poborcę świętopietrza w Polsce. W r. 1537 mianowany został arcybiskupem gnieźnieńskim; † 1540 w Skierniewicach. Pochowany w Gnieźnie. Miłował nauki i wspierał uczonych.

Latania (*Krasłonica*), rodzaj palm, cechujący się kielichem 3 dzielnym, takąż koroną i jagodą 3 pestkową. Z 4 gatunków godne są zwłaszcza uwagi L. *borbonica* na wyspie Bourbon i L. *rubra* na wyspie ś. Maurycego, — obie stanowią wspaniałą ozdobę okazałych cieplarń.

Latarnia (z łac. *latere*, ukrywać się), powłoka urządzona z materyjału przezroczystego lub przeświecającego, w któréj płonie świeca lub lampa. Najpospolitsze są L. szklane, urządzone z prętów blaszanych i tafel szklanych. Mniéj cienia rzucają L. złożone z kuli szklanéj; w nowszych czasach urządzają się L. ze szkieł soczewkowatych, które światło koncentrują i są trwalsze. Światło przytłumione dają L. z tafel rogowych. Aby płomień otrzymywał dostateczną ilość powietrza, L. winna być u spodu i u góry zaopatrzoną w małe otwory. Dla silniejszego skoncentrowania światła dodają się reflektory. L. przeznaczone do oświetlania ulic mają u góry pokrywy żelazne, które światło odbijają; najlepiéj użyć w tym celu blachy powleczonéj bielą barytową. L. iluminacyjne urządzają się ze szkła matowego, zabarwionego, lub z papieru stłuszczonego, pstro pomalowanego. W budownictwie nazywa się L. wieżyczka szklana, urządzona nad przestrzenią, którą trudno oświetlić światłem z boku wpadającém.

Latarnia czarodziejska, L. *czarnoksięska* (*Laterna magica*), przyrząd fizyczny wymyślony przez Kirchera 1646, służący do otrzymywania na ścianie lub przeponie, w ciemności, powiększonych obrazów figur namalowanych na szkle; polega ona na téj zasadzie, że soczewka wypukła wydaje obrazy powiększone, odwrócone i rzetelne przedmiotów znajdujących się w pobliżu jéj ogniska. L. c. składa się ze skrzyni, w któréj umieszczoną jest lampa; promienie światła z niéj wychodzące zbierają się za pomocą soczewki wypukłéj i rzucają na taflę szklaną, na któréj wymalowane są przedmioty, mające być przedstawione; stąd zaś wychodzące promienie zbierają się znów za pomocą soczewki, tak, że powstaje obraz tych przedmiotów na odległéj ścianie. Przez nadanie ruchu saméj latarni, lub malowidłom, można otrzymać ruchy obrazów, a tym sposobem przedstawiać np. zjawienia się duchów i t. p., które w zeszłym wieku pod nazwą *fantasmagoryj* wzbudzały silne zajęcie. Za pomocą L. c. otrzymują się tak zwane obrazy mgliste (*dissolving views*): dwie L. c., których otwory są w półowie zakryte, wydają na zasłonie obraz mglisty, mięszany; jeżeli pierwsza L. coraz się silnéj otwiera, a druga coraz bardziéj zakrywa, obraz jeden staje się coraz wyraźniejszym, drugi zaś zwolna ginie. Takie lub podobne urządzenie mają zabawy okazywane pod różnemi nazwami, jak *polijoramy*, *megaskopy*, *fantaskopy* i t. p.

Latarnia morska, wysoki budynek wznoszony na niebezpiecznych miejscach wybrzeży morskich, na którym w nocy utrzymuje się ogień dla ostrzegania żeglarzy. Budynki te wymagają oddzielnych środków, aby się mogły oprzeć uderzaniu fal. Dawniéj w L. m. palono drzewo, węgle i t. p., obecnie używa się głównie oléj, w niektórych światło Drummonda, elektryczne lub magnezyjowe. Lampy używane w L. m. mają palniki argandzkie i knoty współśrodkowo ułożone, pomysłu Fresnel i Arago (ob. lampy). Aby skoncentrować światło rzucane przez lampy używa się zwierciadeł (system angielski), albo soczewek (system francuski). Zwierciadła używają się paraboliczne, w ognisku ich umieszczoną jest lampa. Soczewki mają tę niegodność, że pochłaniają wiele światła, dlatego użycie ich umożebnioném zostało dopiero przez wprowadzenie przez Fresnela soczewek obrączkowych, które skła-

dają się z jednéj niewielkiéj soczewki, otoczonéj kilkoma pierścieniami współśrodkowemi takiéj krzywizny, że ogniska ich schodzą się razem z ogniskiem soczewki. Ponieważ L. m. nietylko mają ostrzegać żeglarza o niebezpieczeństwie, ale także wskazać mu, w którém się miejscu znajduje, dla tego sąsiednie L. m. winny być tak urządzane, aby łatwo mogły być odróżniane. W tym celu używa się L. m. ze światłem stałém, które znów od czasu do czasu winno dawać odbłyski silniejsze, albo też urządza się światło obrotowe, rzucające swe promienie kolejno w różne miejsca poziomu, albo też światło w krótkich po sobie odstępach zaciemnia się i rozjaśnia; niekiedy używa się też świateł barwnych. Najlepszém urządzeniem L. m. zaleca się kanał Brytański, gdzie na długości około 75 mil geograf. znajduje się na wybrzeżu angielskiém 50, a na francuskiém 99 L. m.—Gdy z powodu niestałości gruntu niemożliwém jest urządzenie na wybrzeżu L. m., umieszcza się światło na odpowiednich statkach, pływających na wodzie. O L. m. wspomina już Homer. Do 7 cudów świata starożytnego należała L. m. na wyspie Pharos.—Por. Couliera *„Description générale des phares et fanaux du globe“* i tegoż *„Atlas des phares“*.

Latarnik, *nocoświec* (*Fulgora*), rodzaj owadów z rzędu półpokrywych, z podrzędu piewików (*Cicadaria*), cechujący się czołem wydłużoném w rogowy, podługowaty bąbel, oliwkowo-żółtego koloru, ze szkarłatnemi prążkami i kropkami. Bąbel ten według spostrzeżeń malarki Merian wydawać ma w nocy światło; własność ta wszakże następnie została zaprzeczoną, obecnie naturalista belgijski Linden znowu ją utrzymuje. Główny gatunek jest **L.** *surynamski* (*F. surinamensis*), ma do 3 cali długości, a bąbel wyrównywa całemu ciału; uważany jest w Surynamie za bardzo jadowity. **L.** *chiński* (*F. candelaria*), od poprzedniego mniejszy, w Chinach i Indyjach. W Europie płd. żyje mały gatunek, *F. europaea*, jest wszakże bardzo rzadki. Owady z rodziny *latarnikowatych* wydzielają z tylnéj części ciała wosk, który w gatunku chińskim *Flata limbata* zbiera się w takiéj ilości, że wchodzi w handel pod nazwą *wosku chińskiego*. Sąto w ogóle owady właściwe krajom zwrotnikowym.

Latawiec (*Paradisea*, *Manucodiata*), rodzaj ptaków wróblowatych, z grupy *dentirostres*, zwanych pospolicie *rajskiemi ptakami*. Mają one dziób mierny, lub od głowy krótszy, ścieśniony, ze szczytem łagodnie łukowatym; brzegi szczęki gładkie, nozdrza ukryte w kutnerowatém upierzeniu błony je otaczającéj. Nogi silne i niezgrabne, czteropalcowe; skrzydła i ogon mierne. Pióra głowy i szyi są mniéj więcéj krótkie, mocno nabite i gładkie, delikatne jak aksamit; podskrzydłowe zaś przedłużone i strzępiaste, tworzą sute pęki, rozmaitych wielkości i kształtów w różnych gatunkach, niekiedy po za ogon sięgające. U niektórych para środkowych sterówek zmieniona jest w długie zgrubiałe witki bez chorągiewek, w całéj długości lub w większéj części, o wiele od innych dłuższe i rozmaicie powykręcane; głowa bezczubna, niekiedy ozdobiona bywa długiemi witkami, w końcu tylko chorągiewkami opatrzonemi. Wszystkie gatunki mają pewne części ciała okryte piórami najświetniejszych metalicznych połysków i gry kolorów nie ustępujących w niczém ptakom najhojniéj pod tym względem uposażonym; pióra te pod szyją lub na karku tworzą niekiedy różnych kształtów kołnierze, mniéj więcéj odstające od reszty upierzenia. W ogóle sąto ptaki najświetniéj i najoryginalniéj ozdobione. Wszakże wszystkie te ozdoby samym tylko samcom służą. Największe gatunki nie przechodzą wielkością naszéj sójki, najmniejsze wyrównywają skowronkowi. Wszystkie gatunki mieszczą się na wyspach położonych pod strefą równikową, między Malazyją i Australiją, a mianowicie na Nowéj Gwinei, wyspach Waigion, Aron i sąsiednich. W Europie znane są oddawna; w Indyjach Wschod. i Chinach używają się na ozdoby. O zwyczajach ich krążyły liczne przesądy, i dotąd sposób ich życia nie jest dobrze znany. Najruchliwsze są rankami i wieczorami, a z powodu długości piór podskrzydłowych mogą się tylko pod wiatr kierować. W obyczajach mają wiele podobieństwa z krukami; żyją towarzysko, są złośliwe i kłótliwe, głos mają ostry i donośny, żywią się pokarmami roślinnemi i owadami.

Lateran, plac oraz pałac w Rzymie, nazwane tak od senatora Plancyjusza Laterana, do którego niegdyś należały, zamordowanego z rozkazu Nerona. Konstantyn W. darował pałac L. papieżom, którzy w nim rezydowali aż do czasu przeniesienia się do Avignon, po powrocie swoim do Rzymu przenieśli rezydencyję do Watykanu. Późniéj pałac L. zgorzał i Sykstus V rozkazał budowniczemu Dominikowi Fontana wystawić w tém samém miejscu nowy. Kościołem *Lateraneńskim* zowią także kościół św. Jana, zbudowany przez Konstantyna W. obok pałacu laterańskiego, najpiérwszy w Rzymie, odznaczający się bogactwem znajdujących się w nim relikwij i pamiętny odbytymi w nim soborami (ob. Lateraneńskie sobory).

Lateraneńscy kanonicy regularni, ob. Regularni kanonicy lateraneńscy.

Lateraneńskie sobory. W Lateranie odbyło się pięć soborów, z których 4 piérwsze są uważane za ekumeniczne. 1) 1123 r. za papieża Kaliksta II, na którym potwierdzono konkordat wormacki, dotyczący inwestytury, wydano surowe prawa przeciwko symonii i małżeństwu księży, oraz udzielono odpustny Krzyżakom. 2) 1139 za Inocentego II, na którym potępieni zostali Piotr Bruys i Arnold z Brescii, daléj wydano liczne prawa dotyczące karności duchownéj, nakazano zwrót dóbr odebranych kościołom, zakazano lichwy, oraz udzielono kościołom i cmentarzom prawa schronienia. 3) 1179 za Aleksandra III, na którym postanowiono, żeby podczas wyboru papieży rozstrzygała większość $^2/_3$ głosów; daléj żeby nikt przed 30 rokiem życia nie był ordynowany na biskupstwo i żeby nikomu nieudzielano prawa spadkowego na beneficyja duchowne, żeby przez władzę świecką nie były na duchownych nakładane żadne podatki, żeby Albigensowie i inni kacerze byli prześladowani orężem, żeby przy ka-

żdym kościele katedralnym był ustanowiony nauczyciel, bezpłatnie nauczający biednych uczniów, oraz postanowiono rozmaite prawa zmierzające do zaostrzenia karności duchownéj. 4) 1215 za Inocentego III, na którym było obecnych 412 biskupów, 800 opatów i przeorów, wielu posłów od królów i książąt, dwu patryjarchów greckich (carogrodzki i jerozolimski), oraz patryjarcha Maronitów. Potwierdzono na nim naukę o transsubstancyjacyi, postanowiono prześladowanie kacerzy, przeszkody z pokrewieństwa do zawierania małżeństw ograniczono do stopnia czwartego, oraz wydano wiele rozporządzeń tyczących się karności kościelnéj. Na soborze tym roztrząsano kwestyję pokoju pomiędzy państwami chrześcijańskiemi oraz wydobycia Ziemi św. z rąk niewiernych. 5) 1512—1517 za Julijusza X, zwołany przeciwko soborowi pizańskiemu; brali w nim udział prawie wyłącznie biskupi włoscy. Postanowiono na nim zniesienie postanowień soboru pizańskiego, potwierdzono zawieszenie tak zwanéj sankcyi pragmatycznéj, oraz wydano rozmaite kanony dyscyplinarne, dotyczące zwłaszcza duchowieństwa zakonnego.

Laterna (Marcin), jezuita, znakomity kaznodzieja polski, ur. w Drohobyczu na Rusi 1553. Wstąpił do zakonu 1571 w Brunsbergu i po powrocie do kraju był kaznodzieją Stefana Batorego. Głośne były jego misyje apostolskie w Krakowie, Wilnie, Grodnie i nareszcie we Lwowie, dokąd przeniesiony był po śmierci króla Stefana i gdzie sprawował zarząd tamecznego kolegijum. Późniéj łącznie ze Skargą był teologiem Zygmunta III, z którym popłynąwszy do Szwecyi, w powrocie schwytany został przez żołnierzy Karola Sudermańskiego i utopiony r. 1598. Oprócz dwu mów łacińskich jest jego książka modlitw katolic. p. t. „*Harfa duchowna*“ (Krak. 1563), wielokrotnie przedrukowywana. Żywot jego opisali między innymi Stanisław Niegoszewski w dziele „*Laterna Poloniae* etc“ (Kraków 1599) i Cypryjan Terlecki: „*Żywot świątobliwéj pamięci W. X. Marcina Laterny S. J. etc*“ (Warszawa 1829).—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asysten polsk. tow. Jezus.*“ (str. 256—257).

Latham (Robert Gordon), filolog i etnolog angielski, ur. 1812 w Billingborough, pierwotnie lekarz, zaś od 1840 profesor języka angielskiego i literatury przy uniwersytecie londyńskim. Z licznych pism jego najcelniejsze są: „*Norway and the Norwegians*“ (2 t., Lond. 1840); „*On the english language*“ (London 1841, 5 ed. 1866); „*Natural history of the varieties of man*“ (1850); „*Man and his migrations*“ (1851); „*Descriptive ethnology*“ (2 t., Lond. 1859); „*The nationalities of Europe*“ (2 t., Lond. 1863). L. jest współzałożycielem „*Philological Society*“ w Londynie. Nie porzucając bynajmniéj praktyki lekarskiéj, umieszczał wiele cennych rozpraw w różnych czasopismach angielskich i wydał w nowém opracowaniu Johnsona „*Dictionary of the english language*“ (2 t., Lond. 1864—66).

Lathraea, ob. Łuskiewnik.

Lathyrus, ob. Groszek.

Latimer (Hugh), biskup i reformator angielski, ur. 1490 w Thurcaston, hrabstwie Leicester, spalony jako kacerz wraz z Ridleyem 15 Października 1555 w Oxfordzie; prześladowany za swe kazania podczas odbywania studyjów teologicznych w Cambridge, za panowania Henryka VIII przeszedł na stronę reformy i został 1535 biskupem w Worcester, lecz gdy przyszło do złożenia przysięgi na sześć artykułów wiary, podanych przez króla, opuścił swoje urzędowanie. Nie sprawując już żadnéj godności kościelnéj, zostawał wraz z Cranmerem (ob) i Ridleyem na czele protestantów. Po wstąpieniu na tron kr. Maryi, oskarżony o zdradę stanu i pozwany przed sąd, mimo możności ucieczki stawił się dobrowolnie i został wraz z innymi biskupami protestanckimi osadzony w Towrze. W ciągu dwuletniego procesu ograniczył się L. jedynie złożeniem wyznania wiary. Nowe wydanie dzieł L. „*Works*“, pomiędzy któremi odznaczają się kazania (wydane po raz piérwszy 1570), przygotował Corrie (4 t., Londyn 1845).

Latinius (Latinus), uczony Włoch rodem z Witerbo, żyjący od 1513—1593, sekretarz kilku kardynałów, zostawił „*Zbiór listów*“ (2 t., Witerbo), w którym znajduje się wiele pisanych do Polaków tudzież ciekawe wiadomości w przedmiocie kościoła polskiego.

Latinus, Latynus (Ursyn), legat w Polsce za Władysława Jagiełły, przybył do niego w sprawie czeskiéj r. 1425, daremnie pobudzając do wojny przeciw Husytom. On to przywiózł królowi od papieża jeden gwóźdź, którym Chrystus Pan do krzyża miał być przybity.

Latitudinaryjusze, *Latitudinarious*, stronnictwo kościoła anglikańskiego, powstałe w Cambridge za czasów Karola I, którego celem na wzór arminijanów było pojednanie rozumu z religiją, za pomocą szerszego (*latitude*, skąd i ich nazwa) i swobodniejszego wykładu dogmatów i unikania wszelkiéj polemiki drażliwéj. Z pomiędzy L. wsławili się zwłaszcza: Henryk More, Cudworth, Chillingworth, Hales, Wilkins, Gale i Tillotson.

Latium, ob. Latynowie.

Lato, pora roku, ob. Rok.

Latolice, jezioro położone w **w. ks. Poznańskiém**, powiecie szrodzkim.

Latona, po gr. *Leto*, córka Koiosa i Feby, jedna z żon Zeusa, matka Apollina i Artemidy; zazdrośna Juno wielce ją prześladowała.

Latos (Jan), astronom i astrolog polski, ur. 1539 w Krakowie; w r. 1565 został profesorem akademii krakowskiéj, następnie dziekanem wydziału lekarskiego. Prześladowany za powstawanie przeciwko projektowi reformy kalendarza i samemu kalendarzowi, zatwierdzonemu 1582 przez papieża Grzegorza XIII, usunięty został 1601 r. z akademii i udał się do Ostroga, na dwór Konstantego księcia Ostrogskiego, u którego znalazłszy silne poparcie, pisał swoje *Minucyje*, w których dowodził niedokładności nowego kalendarza. Następnie pogodził się z akademiją i † w pierwszych latach XVII stulecia. Ogłosił „*Kometa z podziwieniem*“ (Kraków 1595); „*Srogiego i straszliwego zaćmienia słonecznc-*

ho w r. 1589 przypadającego krótkie opisanie", „*Nowa poprawa kalendarza*", przeciw której Rościszewski napisał dziełko pod tyt. „*Latosie ciele*" i in.

Latoszyn, inaczéj *Poberežany*, wieś nad Bugiem, w powiecie hrubieszowskim, znana z wielkiéj fabryki olejów i krochmalu.

Latouche (Hyjacynt Thabaud de), znany pod nazwą *Henryk de* L., pisarz franc., ur. 1785 w La-Châtre prowincyi Berry, † 1851 w Aulnay pod Paryżem. Pisywał wyższéj wartości poezyje liryczne i romanse. Sławę autorską utrwalił romansem „*Fragoletta*" (2 t., Par. 1829). Z innych dzieł jego zasługują na szczególną wzmiankę zbiory poezyj „*Adieux*" (Par. 1843), „*Les agrestes*" (Paryż 1844) i „*Encore Adieux*" (Paryż 1852). Pracował też jako dziennikarz i artykułami swymi niezmiernie dowcipnymi przyczynił się do podniesienia gazety „*Figaro*". Jego utwory dramatyczne nie miały powodzenia.

Latour (Baillet de), dawna rodzina szlachecka z Burgundyi pochodząca, obecnie osiadła w Austryi i Belgii. Hrabia *Maksymilijan Baillet de Latour* wszedł w młodym wieku do służby austryjackiéj, gdzie ostatecznie był feldcechmistrzem i prezesem nadwornéj rady wojennéj, † 1806.—Najstarszy jego syn hrabia *Józef Baillet de Latour*, ur. 1775 r., † 1831 w stopniu pułkownika austryjackiego, był ojcem naczelnika starszéj (austryjackiéj) linii hrabiego *Józefa Baillet de Latour*, majora wojsk austryjackich, ur. 1816.—Młodszy syn, hrabia *Teodor Baillet Latour*, ur. 1780 feldcechmistrz austryjacki, był w wypadkach Marcowych 1848 mianowany ministrem wojny i 6 Października 1848 padł ofiarą zemsty ludowéj. — Brat hrabiego Maksymilijana, hrabia *Ludwik Baillet de Latour*, ur. 1753, † 1836 jako francuski generał porucznik, pozostawił syna, hr. *Jerzego Baillet de Latour*, ur. 1802, który jest przedstawicielem młodszéj (belgijskiéj) linii.

Latour (Antoni Tenout de), pisarz francuski, ur. 1808 w St. Irieix, guwerner księcia Montpensier, syna Ludwika Filipa, wydał dwa zbiory poezyj: „*La vie intime*" (1833) i „*Loin du foyer*". Prozą oprócz licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach oraz tłumaczeń autorów włoskich, ogłosił: „*Essai sur l'étude de l'histoire de France au XIX siècle*" (1835); „*Etudes sur l'Espagne*" (1855).

Latour d'Auvergne, sławna rodzina szlachecka francuska, któréj początek sięga XIII w., wywodząca swój rodowód od *Bertranda I de Latour d'Auvergne*. Z jego potomków głośniejsi: *Agne I de* L. † 1354, odznaczył się w wojnach z Anglikami w Gaskonii i Pikardyi (1338—41).—*Agne III de* L., † r. 1849, znany w dziejach swego kraju pozostawił dwu synów: Antoniego i Antoniego Rajmunda, z których piérwszy był protoplastą *wicehrabiów Turenne*, książąt *Bouillon*, *Albret i Château-Thierry*, drugi protoplastą panów *Murat* i *Quaires*, hrabiów *Apchier* i książąt de *Latour d'Auvergne*. *Franciszek de* L. syn Antoniego, przodka wicehrabiów Turenne odziedziczył tytuł hrabiego Auvergne i Boulogne, który to tytuł wnuk jego, *Henryk de* L., wicehrabia Turenne, w skutek małżeństwa swojego z Karoliną, sukcesorką Wilhelma Roberta de Lamarck, pomnożył tytułami księcia Sédan i Baucourt oraz księcia de Bouillon. Synami tego ostatniego byli Henryk de L. wicehrabia Turenne (ob.) i *Fryderyk Maurycy de* L., książę Bouillon i Sédanu, który w r. 1651 sukcesyję macierzystą zamienił na księstwo Albret i Château-Thierry.—Na *Jakóbie Karolu Godefroy de* L. księciu Bouillon, Albret i Château-Thierry linija ta wygasła r. 1802 — Druga główna linija tego domu, to jest *panów de Murat* założona była przez *Antoniego Rajmunda de* L. ur. 1471.—*Mikołaj Franciszek Julijusz hrabia de* L. *Apchier*, został 1772 r. *księciem de* L., którego to tytułu używa teraźniejszy reprezentant tego domu *Maurycy Cezar* książę de L.— Z linii nieprawego łoża tegoż domu pochodzi *Teofil Malo Corret de* L. zwany, piérwszym grenadyjerem Francyi, ur. 1743 w Carhaix (dep. Finisterre), który w początku rewolucyi francuskiéj wszedł do wojska, a odmawiając ciągle tytułu i stopnia generała, objął dowództwo nad oddziałem 8,000 grenadyjerów i uczynił go tak strasznym w ataku na bagnety, że mu dano nazwę *kolumny piekielnéj*. Zasiadał on także we wszystkich ówczesnych radach wojennych. Wróciwszy po jednorocznéj niewoli w Anglii do Francyi, przeszedł 1800 r. do armii nadreńskiéj, gdzie nie przyjmując żadnego awansu, otrzymał od konsula Bonapartego tytuł *pierwszego grenadyjera Francyi*. Poległ 27 Czerwca 1800 w bitwie pod Neuburg w Bawaryi. Na polu bitwy, w pobliżu wsi Oberhausen, tudzież w wiosce jego rodzinnéj wzniesiono mu stosowne pomniki. Byłto nietylko zawołany wojak ale także i wysoko wykształcony człowiek. Napisał: „*Nouvelles recherches sur l'origine, la langue et les antiquités des Bretons*" (Bayonne 1792) i „*Origines gauloises*" (3 ed., Hamb. 1801).— Porów. Buhat de Kersers „*Histoire de* L. (Par. 1841).—W związku z tym rodem zostaje rodzina *Latour d'Auvergne-Lauraguais*, któréj członkowie po wygaśnieniu książąt de Bouillon w 1802 przyjęli tytuł książęcy. Do tegoż domu należy książę Henryk Godfryd Bernard Alfons de *Latour d'Auvergne-Lauragnais*, dyplomata francuski, ur. 1828 w Paryżu. Ukończywszy nauki, wszedł bardzo młodo do ministeryjum spraw zewnętrznych i pełnił następnie obowiązki ministra pełnomocnego przy mniejszych państwach a 1860 został posłem w Berlinie, 1862 w Rzymie, 1863 w Londynie, gdzie rezydował lat sześć; w Lipcu 1869 objął ministeryjum spraw zewnętrznych, z urzędu tego ustąpił 3 Stycznia 1870 przed gabinetem E. Ollivier (ob.) i w chwili wypowiedzenia wojny Prusom mianowany był 16 Lipca 1870 r. ambosadorem w Wiedniu. Po piérwszych klęskach francuskich i upadku gabinetu Ollivier został 10 Sierpnia ministrem spraw zewnętrznych, ale po rewolucyi 4 Września (t. r.) usunął się do Anglii. † 1871 w zamku Angliers pod Laudun.

Latour-Maubourg (Maryja Wiktor de Fay, margrabia de), generał francuski, ur. 1768, † 1850 r. Pochodził z bocznéj linii starożytnego rodu *de Fay*. W początkach rewolucyi oficer gwardyi francuskiéj, towarzysz broni i przyjaciel Lafayette'a, wespół z

którym szukał schronienia za granicami swéj ojczyzny. Za powrotem do kraju 1797 miał udział w wyprawie egipskiéj a po bitwie pod Austerlitz został generałem brygady. W Hiszpanii dowodził 1808 kawaleryją i odznaczył się szczególniéj pod Cuença i Badajoz w wyprawach 1812 i 1813 r. Po restauracyi otrzymał godność para; 1819—21 r. był ministrem wojny a 1822—30 gubernatorem domu inwalidów; po rewolucyi Lipcowéj udał się z Karolem X na wygnanie i r. 1835 mianowany był przez tegoż króla guwernerem księcia Bordeaux.—Jego brat *Maryja Karol Cezar de Fay*, hrabia de *Latour Maubourg*, ur. 1758, także generał był w r. 1791 jednym z komisarzy, którzy zbiegłego króla odwieźli do Paryża; za Napoleona został senatorem i zarazem komendantem dywizyi wojskowéj w Cherbourgu. Mianowany po restauracyi parem, † 1831. Jego najstarszy syn *Just Pons Florimon de Fay*, margrabia de *Latour-Maubourg*, ur. 1781 r., dyplomata, † 1837 na poselstwie w Rzymie.— Brat jego, *Rudolf de Fay*, wicehrabia de *Latour-Maubourg*, ur. 1787, służąc od 1806 w armii francuskiéj, walczył dzielnie w Hiszpanii, był podczas restauracyi generałem brygady, potém generałem dywizyi a w r. 1845 został parem Francyi; † 1871—Inny brat *Armand Karol Septym de Fay* hrabia de *Latour-Maubourg*, ur. 1801 w Passy, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu; od 1837 był posłem w Rzymie; † 1845 w Marsylii.

Latowicz, osada w guber. warszawskiéj, powiecie nowo-mińskim, nad rzeczką Świder, o 18 wiorst od Kałuszyna odległa, liczy 722 m.

Latowickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie mazowieckiém, w ziemi czerskiéj. Podług lustracyi z 1660 składało się z miasta Latowicza nad (ob.) rz. Swidrem i ze wsi: Wielgolas, Chyziny, Trembczbór, Kamionka, Wężyczyn, Dąbrowka, Oleksianka, Iwowe, Strachomin, Jaliny, Rędzyńskie, Żebraczka, Rudnik, Kochany, Roża, Toczyska, Zgorznica, Wolka Rożańska i Zabiele. W r. 1771 posiadał to starostwo Adam ks. Czartoryski, generał ziem podolskich, wraz z swą małżonką Izabelą z Flemingów, którzy z niego opłacali kwarty złp. 5,432 gr. 23, a hyberny złp. 2,382 gr. 19. Posiadłości te niegdyś stanowiły oprawę wiana królowéj Bony i królowéj Konstancyi, drugiéj żony Zygmunta III.

Latreille (Piotr Andrzéj), słynny zoolog francuski, ur. 1762 w Brives, † 1833, był profesorem entomologii przy muzeum historyi naturalnéj w Paryżu. Ważniejsze dzieła jego są: „*Histoire naturelle des singes*“ (2 t., 1808); „*Histoire naturelle des reptiles*“ (4 tomy, 1802—26); „*Cours d'entomologie*“ (2 t., 1831—33) i in.

Lattaignant (Gabryjel Karol de), ksiądz poeta francuski, ur. 1697 w Paryżu, † 1779 tamże; wielkim cieszył się rozgłosem z powodu swego dowcipu, pięknych madrygałów i satyrycznych kupletów. Zbiór wyborowych jego poezyj wydał Laporte (4 t., Paryż 1757), piąty tom stanowią „*Chansons et poésies fugitives*“ (Paryż 1779). Pośród jego pełen komicznych najwięcéj miała wziętości *Fanchon*.

Latude (Henryk Masers de), urodz. 1725 r. w Montagnac, porucznik francuski słynny z tego, że obraziwszy margrabinę Pompadour więziony był w Bastylli, Vincennes i Bicêtre od roku 1749 do r. 1784 bez wytoczenia mu procesu. Po trzykroć uciekał i za każdym razem był chwytany. Uwolniony 1784, zwrócił na się po wybuchu rewolucyi powszechną uwagę jako ofiara despotyzmu; w 1793 sądy zmusiły sukcesorów margrabiny do wynagrodzenia mu strat w kwocie 60,000 fr. L. † 1805.—Porów. Thierry'ego „*Le despotisme dévoilé, ou mémoires de Latude, rédigés sur les pièces originales*“ (3 t., Paryż 1791—92).

Lätus (*Julius Pomponius Laetus*), także *Sabinus* zwany, uczony włoski wielce zasłużony w krzewieniu literatury klasycznéj, był aż do śmierci zaszłéj r. 1497 publicznym nauczycielem w Rzymie; staraniami swemi doprowadził do skutku piérwszą drukowaną edycyję Wergilijusza (Rzym 1467 r. albo 1469).

Latusek, Latussek (Daniel), biskup sufragan wrocławski, ur. 1787 w Bralinie, † 1857 w Wrocławiu; syn włościanina polskiego z Górnego Szlązka, przeszedłszy od najniższych do wyższych stopni duchownych, został 1838 biskupem Diany *in partibus* i sufraganem wrocławskim. Zasłużył się wielce rozbudzając ruch piśmienniczy na Szlązku i gorliwie dbając a rozszerzenie języka polskiego pomiędzy ludem.

Latyczów, Letyczew, m. pow. gub. podolskiéj, nad rz. Worożną, o 20 mil od Kamieńca odległe, wielokrotnie palone i niszczone przez Tatarów. Znajdował się tu słynny klasztor ks. ks. dominikanów, z cudownym obrazem N. M. P.; około 5,000 m.—*Latyczewski powiat*, ma na przestrzem 2,398 w. kw., przeszło 114,000 m.; położenie wzgórkowate, grunt w stronie południowéj i północno-zachodniéj piaszczysto-gliniasty, we wschodniéj gliniasty. Zajęcie mieszkańców stanowi: rolnictwo, uprawa lnu, konopi, i tytuniu, ogrodnictwo, sadownictwo, hodowla bydła i t. d.

Latyczewskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie podolskiém, powiecie latyczewskim. Podług lustracyi z lat 1629 i 1636 zaliczały się do niego: miasto (ob.) Latyczew z zamkiem obronnym i wsie: Kudynka, Kierdanowka, Zezulińce, Buchny, Swieczna, Markowce, Czaple, Iwonice, Lodzynińce, pół wsi Bohowicy, Jurczanki, Małczowie, Czereśniowka; Wójtowce, miasteczko i wieś Wierpka, Buczoniowce i Kalińce. W r. 1771 posiadał je Adam ks. Czartoryski generał ziem podolskich, opłacając z niego kwarty złp. 11,068 gr. 7. Starostwo to, będąc położone blisko traktu głównego, trzykrotnie było zupełnie zniszczone przez Tatarów, Hajdamaków i Turków.

Latynowie (*Latini*), tak się nazywali mieszkańcy *Latium*, lud staro-italski szczepu umbryjsko-sabelskiego, przybyły do Italii w czasach przedhistorycznych prawdopodobnie z północy i osiadły na równinie po lewym brzegu Tybru, między morzem, górami Albańskiemi i Sabińskiemi. Późniejsze podanie ukazuje jako jądro L. mytyczne plemię Abo-

ryginów; z nimi połączyli się pod Ewandrem Arkadowie i Trojanie pod Eneaszem a ze zlania się tych plemion powstał lud L., którzy mieli otrzymać swą nazwę od Eneasza dla uczczenia króla *Latyna* (Latinus). Pomijając to podanie, jak również baśni o stosunkach Latyna z Eneaszem, o założeniu Albalongi przez Askanijusza (italskiego Julusa) i o całym szeregu wymyślonych królów (Sylwijuszami zwanych), którzy przez lat 300 mieli panować aż do czasów Amulijusza i Numitora, ostatnich władców Albalongi, wyznać trzeba, że L. a z nimi i nazwisko Latium ukazują się już w najdawniejszych czasach. Sąsiadami ich na półn. byli Sabinowie, na półn.-wschod. drobne ludy Ekwów i Herników. Ziemia ich była żyzna i dobrze uprawna; liczna ludność dzieliła się na mnóstwo gmin i zamieszkiwała otwarte wioski; wewnątrz kraju istniały jednak warowne zamki (*arx*), służące za przytułek podczas napadów nieprzyjacielskich. Takiemi były: Lavinium, Albalonga, Antium, Aricia, Lanuvium, Velitrae (dziś Velletri), Cora, Norba, Setia, Suessa Pometia, Tibur (dziś Tivoli), Tusculum (dziś Frascati), Gabii, Praeneste i w. in., które w późniejszych czasach znikły bez śladu. Pojedyncze gminy dla własnego bezpieczeństwa łączyły się w związki; najznaczniejszy z nich, na czele którego stała Albalonga, składał się z 30 małych republik Staro-latynów (*Prisci Latini*); najwyższym urzędnikiem po ustaniu władzy królewskiéj był *dyktator*, a późniéj dwaj *pretorowie*. Rzym, jakkolwiek w przeważnéj części zaludniony przez L., długo występował nieprzyjaźnie przeciw temu związkowi a po zburzeniu Albalongi stanął na jego czele i posiadał nad Latium rodzaj zwierzchnictwa, które ustało z upadkiem królestwa. Nowy związek utworzył się 493 r. prz. Chr.; 486 r. przyłączyli się doń i Hernikowie. Oba te ludy podczas napadu Gallow 390 r. wystąpiły groźnie przeciw Rzymowi; Hernikowie jednak zostali podbici 358 r. a z L. przywrócono dawne stosunki związkowe. Gdy jednak Rzym dążył widocznie do ujarzmienia L., chwycili oni wespół z Wolskami i Kapuańczykami za oręż 340 r., ale zostali na głowę pobici pod Trifanum, a 338 r. wszystkie miasta w Latium podbite; jedne z nich otrzymały całkowite prawo obywatelstwa rzymskiego, inne zaś obywatelstwo bez prawa głosowania (*civitas sine jure suffragii*). Do Latium przyłączono teraz okręgi Wolsków, Aurunków, Ekwów i Herników; ziemie te w przeciwstawieniu do dawnego Latium zwano *Latium adjectum* albo *novum*. Podbici mieszkańcy tworzyli wedle woli Rzymian określoną całość zwaną *Nomen Latinum*; otrzymali też pewne przywileje, którymi odróżniali się od właściwych sprzymierzeńców italskich (*socii*) i od cudzoziemców (*peregrini*); też same przywileje nadawano w różnych stronach Italii osadom, zwanym latyńskiemi (*coloniae Latinae*). Tym sposobem powstało prawo latyńskie (*jus Latii*) zwane także *Latinitas*, stopień pośredni między obywatelstwem (*civitas*) i obczyzną (*peregrinitas*).

Lauban, miasto, ob. Lubań.

Laube (Henryk), pisarz niemiecki, ur. 1806 r. w Sprottau na Szlązku; studyja uniwersyteckie odbył w Hali i Wrocławiu. Żyjąc od 1832 jako literat w Lipsku, należał do przywódców Młodych Niemiec i podzielał wszystkie ich losy. Późniéj schodził stopniowo z téj drogi; w r. 1848 jako członek parlamentu frankfurckiego przeszedł do środka i stronnictwa dziedziczno-cesarskiego, lecz w następnym roku usunął się od spraw publicznych i został dyrektorem artystycznym teatru nadwornego (Hofburg) w Wiedniu, gdzie ważne w tym kierunku położył zasługi. Opuściwszy to miejsce 1867 r. dyrygował 1869—70 sceną teatru miejskiego w Lipsku a 1872 otworzył nowy teatr miejski w Wiedniu. Z licznych pism jego zasługują na szczególną wzmiankę; „*Das neue Jahrhundert* szkice hist. polit." (2 t., Fürth i Lipsk 1822—33); romanse: „*Das junge Europa*" (4 t., Manh. 1833—37); *Die Gräfin Châteaubriand*" (3 t., 1846), daléj: „*Reisenovellen*" (6 t., Manh. 1834—37); „*Geschichte der deutschen Literatur*" (4 t., Stuttgard 1840); „*Französische Lustschlösser*" (3 t.; Manh. 1840); „*Drei nordische Königsstädte*" (2 t., Berl. 1845); „*Das erste deutsche Parlament*" (3 t., Lipsk 1849); „*Der deutsche Krieg*", wielki romans historyczny z epoki wojny 20 letniéj; „*Das norddeutsche Theater*" (Lipsk 1872) i wiele innych prac różnéj treści. Od r. 1841 pracował także z wielkiém powodzeniem dla sceny. Z jego utworów dramatycznych (9 t., Lipsk 1863—66). Celniejsze są: „*Monaeseschi*" (1845 r.); „*Rococo*" (1846 r.); „*Stenenеld*" (1847 r.); „*Gottsched und Gellert*", „*Die Karlsschüler*", „*Prinz Friedrich* i "*Graf Essex* (1856); „*Cato von Eisen*" (1858); „*Montrose der schwarze Markgraf*" (1859); „*Demetrius*" (1869).

Laud (William), arcybiskup Canterbury, ur. 1573 w Roading, hrabstwie Berkshire, wyświęcony na kapłana 1601, od samego początku okazał wstręt przeciwko swobodniejszym instytucyjom kościelnym prezbiteryjanów szkockich i dążnościom reformatorskim purytanów angielskich. Powołany 1611 na kapłana królewskiego, szybko postępował w godnościach. Przez Karola I mianowany 1628 biskupem londyńskim, był zarazem przez lat 11 ministrem do spraw kościelnych. Na stanowisku tém usilnie przeprowadzał wolę królewską co do zbliżenia kościoła anglikańskiego z Rzymem. Zostawszy 1633 arbpem Canterbury, jeszcze energicznéj przeprowadzał swe dążności reakcyjne co wreszcie wywołało powstanie w Szkocyi i dało początek rewolucyi angielskiéj. Po zwycięstwie odniesioném przez parlament 1640, oskarżony o zdradę stanu, uwięziony w Tower, po kilkoletnim procesie skazany został przez izbę gmin na śmierć, wbrew woli izby lordów i ścięty 10 Stycznia 1645 na Towerhill, bez względu na ułaskawienie królewskie. Z pism L., ostatnio wydanych w „*Library of Anglo-Catholic Theology*" (6 t., Oxford 1847—49), najważniejsze są *Pamiętniki*, wydane przez Whartona (London 1695). Życie L. opisał Baines (Lond. 1855).

Lauda Sion, hymn dogmatyczny, ułożony na cześć Najświętszego Sakramentu i śpiewany w uroczystość Bożego Ciała; pochodzi z XIII w. Hymn ten, arcydzieło poezyi wieków średnich, przypisują św. Tomaszowi z Akwinu, inni zaś św. Bonawenturze.

Laudanum (łac.), u lekarzy średniowiecznych każdy środek usypiający, zwłaszcza z opium. Z tych wszystkich przetworów przetrwało dotąd tylko **L.** *ciekłe Sydenhama*, które jest wyciągiem opium i szafranu i używa się dotąd pod nazwą *Tinctura opii crocata*. **L.** *holenderskie*, używane na Jamajce, jest tynkturą przyrządzoną z Passiflora rubra.

Laudemium, po niem. *Lehgeld* albo *Lehnwaare*, zowie się opłata pobierana przez właściciela gruntu od emfiteuty, przy przechodzeniu prawa emfiteutycznego w obce ręce, bądź to drogą sprzedaży, bądź drogą spadku. Opłata laudemium z mocy dekretu króla saskiego z d. 31 Stycz. 1810 pobieraną u nas bywała po 2% od sumy sprzedażnéj, a w przypadku sukcesyi po 5% od wkupnego. Ukazem z d. 19 Lutego (2 Marca) 1864, o urządzeniu włościan w królestwie Polskiém, opłata laudemium została zniesioną i dziś istnieje jeszcze w miastach.

Lauder (Robert Scott), malarz szkocki, ur. 1803; po kilkoletnich studyjach w akademii Edynburgskiéj i w British Museum bawił 1833—1838 we Włoszech; celował w portretach i krajobrazach. Do najlepszych swych utworów czerpał treść z romansów Walter Scotta.

Lauderdale, porzecze rzeki *Lauder*, od którego stara żyzna rodzina szkocka *Maitland of Thirlestane and Leithington* otrzymała tytuł hrabiowski i książęcy.—*William Maitland of Lauderdale*, sekretarz stanu królowéj Maryi Stuart, odebrał sobie życie w Czerw. 1573, ażeby przy poddaniu się Edynburga, podczas owoczesnych zaburzeń, nie popaść w ręce nieprzyjaciela.—*John Maitland* drugi hrabia *Lauderdale*, członek osławionego gabinetu *Kabały* (ob.), wyniesiony r. 1672 do godności księcia *Lauderdale*, ściągnął na siebie powszechną nienawiść z powodu krwawego prześladowania Covenantu. † 1682. Walter Scott przedstawił go w dziele swém „*Old Mortality*“.—*James Maitland*, ósmy hrabia *Lauderdale*, mąż stanu i ekonomista, ur. 1759, † 1839 w zamku swym Thirlestane pod Berwick. Zwrócił na siebie uwagę najprzód w izbie niższéj, a potém w izbie wyższéj stawianą ciągle opozycyją. Za ministerstwa Foxa mianowany był parem Wielkiéj Brytanii, członkiem rady tajnéj i wielkim pieczętarzem Szkocyi, lecz przy zmianie gabinetu 1807 utracił wszystkie urzędy i stanął znowu na czele opozycyi. Występował przeciw prawom wyjątkowym, przeciw wyprawie na Kopenhagę i popierał 8 Kwiet. 1816 wniosek lorda Hollanda przeciwko więzieniu Napoleona. Później jednak przeniewierzył się zasadom liberalnym i został w końcu przywódcą wysokich torysów szkockich. Z pism jego najważniejsze: „*Enquiry in to the nature and origin of public wealth*“ (Edynb. 1804), w którém zbija teoryje Adama Smitha.—Jego syn, *James Maitland* hrabia *Lauderdale*, ur. 1784, lord namiestnik w Berwickshire i dziedziczny chorąży Szkocyi, należał w parlamencie do stronnictwa konserwatystów i sprawował kilka urzędów dworskich; † 1860 bezdzietnie. Dziedzicem tytułu lordowskiego został brat jego *Antoni Maitland* hr. *Lauderdale*, admirał angielski, ur. 1785, a po śmierci tego ostatniego (1863) krewny obu poprzednich *Tomasz Maitland* wiceadmirał, ur. 1803, jedenasty hr. *Lauderdale*.—Krewny ich, *Sir Fryderyk Lewis Maitland*, ur. 1776, jako oficer marynarki odznaczył się w wojnach z Francyją; on to przyjął 16 Lip. 1815 Napoleona na pokład zostającego pod jego dowództwem okrętu Bellerophon; † 1839 jako dowódca floty na morzach Indyjskich.

Laudes (łac.), ostatnia część nabożeństwa kościelnego porannego w jutrzni, tak nazwana od psalmu: *Laudate Dominum de coelis*. Następuje po nokturnach i zawiera w sobie pięć psalmów, hymn, śpiew Zacharyjasza i zakończa się krótką modlitwą.

Laudon albo **Loudon**, dawna rodzina szkocka, która w jednéj linii od XV w. była osiadłą w Inflantach i r. 1759 otrzymała tytuł baronów austryjackich, a obecnie ma swoje posiadłości w Niższéj Austryi. Do niéj należy *Gideon Ernest* baron **Laudon**, słynny generał austryjacki, ur. 1716 w Trotzen w Inflantach. W r. 1742 przeszedł ze służby wojskowéj rosyjskiéj do austryjackiéj i pozyskał sławę w wojnie siedmioletniéj. W bitwie pod Pragą a bardziéj jeszcze w ściganiu Prusaków po bitwie pod Kollinem, okazał jako major niepospolity talent w prowadzeniu wojny podjazdowéj i zwrócił na się uwagę zwierzchników. Mianowany 1757 generałem, został 1758 za oswobodzenie Ołomuńca feldmarszałkiem-porucznikiem, przyłożył się znakomicie do zwycięstw pod Hochkirchen i Kunersdorf (1759). Wyniesiony do godności barona i stopnia feldcejgmeistra, zwyciężył Prusaków pod Landshut (29 Czerw. 1760), poniósł klęskę od Fryderyka II pod Lignicą (15 Sierp. 1760), ale zdobył za to silnie bronioną Swidnicę (1 Paźdz. 1761). Podczas bawarskiéj wojny sukcesyjnéj objął naczelne dowództwo i nareszcie orężowi Józefa II zapewnił zwycięstwo w nieszczęśliwéj dotąd wojnie z Turkami. Zajęty wystawieniem armii austryjackiéj przeciwko Prusom, † 1790 w Neutitschein w Morawii.

Laudum (łac.), tak zwano u nas ustawy i przepisy województw i ziem, na zjazdach publicznych za powszechną zgodą ustanowione.

Laudyskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie trockiém, powiecie upitskim. Małe to i zniszczone sstwo było w r. 1766 w posiadaniu Puzyniny, podstoliny upitskiéj, która z niego opłacała kwarty złp. 137 gr. 7, a hyberny złp. 40. Następnie posiadali je Karpiowie.

Lauenburg, księstwo należące przedtém do związku niemieckiego a od niedawnego czasu zostające w posiadaniu królewskiego domu pruskiego. Graniczy z okręgami Hamburga i Lubeki, z Holsztynem i Meklenburgiem. Na przestrzeni 19 m. kw. liczy 50,000 m. Posiada ziemię żyzną, rozległe lasy i mnóstwo odznaczających się pięknem położeniem jezior. Z rzek najgłówniejsze Delvenau (dopływ Elby) i Stecknitz (dopływ Trawy), połączone z sobą kanałem. Komunikacyję ułatwia koléj hamburgsko-berlińska. Mieszkańcy pochodzenia dolno-saskiego; z dawnéj ludności słowiańskiéj nie pozostało śladu prawie. We względzie administracyjnym dzieli się **L.** na 4 urzędy: Ratzeburg, Lauenburg, Schwarzenbeck i Steinhorst. **Główne** miasto Ratzeburg.

Historyja. Pierwotni mieszkańcy tego księstwa, Połabianie, szczepu słowiańskiego, po długich walkach zostali ujarzmieni przez książąt saskich z rodu Billungów i Welfów a kraj, zgermanizowany w skutek napływu kolonistów saskich, przyłączony do księstwa saskiego. Protoplastą książęcéj linii saskolauenburgskiéj jest *Jan*, syn księcia saskiego Alberta I, z rodu askańskiego, który r. 1227 ziemię tę zajął w posiadanie. Po wygaśnieniu domu askańskiego na Julijuszu Frańciszku 1689, dostał się L. księciu brunświk-cellejskiemu Jerzemu Wilhelmowi, a po jego śmierci linii elektorskiéj domu brunświckiego. W latach 1803—13 L. zostawał pod panowaniem francuskiém, poczém przeszedł wprawdzie pod władzę dawnéj dynastyi, lecz na mocy postanowienia z 16 Lip. 1816 z wyjątkiem ziemi Hadelu i oddzielnie leżącego okręgu Neuhaus, został odstąpiony Prusom, a przez te ostatnie Danii. Wtedy to otrzymał L. własny zarząd i ciesząc się dobrobytem nigdy nie występował w opozycyi przeciw rządowi ze Szlezwig-Holsztynem. Z powodu pretensyj roszczonych do L. po śmierci Fryderyka VII przez wielu książąt niemieckich, zostało to księstwo zajęte przez wojska rzeszy (21 Listop. 1863) a pokojem wiedeńskim 30 Paźdz. 1864 ustąpione przez Chrystyjana IX Austryi i Prusom. Austryja mocą układu gasteinskiego 14 Sierp. 1865 zrzekła się swego działu za wynagrodzeniem pieniężném na rzecz Prus, które téż weszły niebawem w posiadanie onego.—Porów. Duve *„Mittheilungen zur Staatsgeschichte des Herzogthums* L.“ (Ratzeburg 1857); Knautha *„Das Herzogthum* L.“ (Langensalza 1866).

Lauenburg, m. pow. w pruskiéj regencyi koźlińskiéj (Kösling) nad Lebą, ma 6,500 m. Teraźniejsze powiaty lauenburgski (22, 15 m. kw. i przeszło 40,000 m.) i bytowski tworzyły poprzednio ziemię polską, należącą do książąt pomorskich, i dostały się w r. 1773 elektorowi brandeburgskiemu.

Lauer (Frańciszek, baron von), generał austryjacki, ur. 1735. Odznaczył się już w wojnie siedmioletniéj; podczas bawarskiéj wojny sukcesyjnéj skreślił plany twierdzy Theresienstadt i kierował budową Pless-Josephstadt; mianowany 1795 feldmarszałkiem porucznikiem, miał czynny udział w zdobyciu twierdzy Manheim; † 1803 w stopniu feldcechmistrza.— Jego syn, *Józef* baron *Lauer*, ur. 1769 w Gracu, zasłużywszy się już dobrze w poprzednich wojnach, odznaczył się głównie 1815 w obronie Ferrary i przy zdobyciu Gaëty; † 1848 jako feldcechmistrz i dyrektor inżynieryi.

Laugier (Andrzéj), farmaceuta i chemik francuski, ur. 1770 w Paryżu, † 1832, profesor przy szpitalu instrukcyjnym wojskowym w Lille, od 1803 profesor historyi naturalnéj w szkole farmacyi, a następnie dyrektor téjże szkoły, ogłosił wiele rozpraw, a jego kurs chemii był uważany za jeden z najlepszych wykładów téj nauki.

Laugier (August Ernest Paweł), astronom francuski, ur. 1821 w Paryżu, † 1872; po ukończeniu szkoły politechnicznéj 1834 został uczniem, następnie adjunktem obserwatoryjum, członkiem akademii nauk i biura długości, oraz egzaminatorem w szkole żeglarskiéj. Odkrył kometę II 1842, podał ścisłe pierwiastki ruchu wirowego słońca i ogłosił kilka innych rozpraw, jak *„Recherches sur la rotation du soleil“* (1841); *„Sur les taches du soleil“* (Comptes rendus 1842); *„Recherches sur la pendule“* (1845) i in.

Laumonit (*Laumontyt*), minerał z grupy zeolitów, krystalizujący w szeregu dwuskośnoosiowym; występuje pospolicie w postaci graniastosłupów, towarzysko narosłych, lub w stanie ziarnisto-pręcikowatym; jest kruchy i rozcierający się; twardość=3—3, 5; c. wł.=2, 2. Bywa żółtawy, szarawy i czerwonawy, blask perłowo maciczny; przezroczysty. Jestto podwójny krzemian wapna i glinki z wodą. Występuje wśród wielu skał i w pokładach metalicznych, w Bretanii, pod Pragą, pod Dreznem, w Uralu i in.

Lauma, bogini litewska, ob. Lajma.

Launitz (Edward Schmidt, von der), spółczesny rzeźbiarz, ur. 1797, † 1869 w Frankfurcie nad Menem; w Kurlandyi, w Krelinie studyjował początkowo prawo w Getyndze, później zamienił je na sztukę i poświęcił się rzeźbie pod Thorwaldsenem w Rzymie; od 1830 osiadł w Frankfurcie nad M. Oprócz wielu posągów mitologicznych, wykonał modele do pomników brązowych dla *Gutenberga* (w Frankfurcie), *Kutuzowa* i *Barclaya de Tolly* (w Petersburgu), pomnik *Guioletta* (w Frankfurcie), nagrobek dla ostatniéj księżny kurlandzkiéj (w Mitawie), popiersie Justusa Mösera (w Walhalli) i szereg głów charakterystycznych pod względem etnograficznym.

Laupmann (Henryk), prosektor medyko-chirurgii i zootomii w byłym uniwersytecie wileńskim, w którym położył zasługi przy urządzeniu gabinetu zoologicznego. Ogłosił: *„O kuciu koni i obchodzeniu się z kopytami* i t. d.“ (Wilno 1827) i *„O wypychaniu i zachowywaniu zwierząt* i t. d.“ (tamże 1828).

Laur, ob. Wawrzyn.

Laura (z greck.), w kościele wschodnim klasztor, składający się z pewnéj liczby celek, lub oddzielnych zabudowań, zajmowanych przez zakonników pojedynczo. Sławny jest taki klasztor *Hagia-Laura* na górze Athos. W Rossyi słyną L. czyli *Ławry*: Aleksandro-Newska w Petersburgu, Troicko-Siergiejewska w pobliżu Moskwy, Pieczerska w Kijowie i Poczajowsko-Uspieńska w gub. wołyńskiéj.

Laura, kochanka Petrarki, sławiona przezeń w wielu jego poezyjach. O jéj osobie, pochodzeniu, stanie i życiu mało co wiadomo. Boccacio fałszywie uważał L. za osobę fikcyjną. Belutello, lord Waadhousely i Blanc uważają ją za dziewicę, inni zaś, opierając się na *„Mémoire sur la vie de Pétrarque“* (1764), utrzymują, że L. była córką Audiberta de Noves a żoną niejakiego Hugona de Sade i matką 11 dzieci. Ur. się podobno 1308 a † 1348 w Avignon.

Laureat, Laureatus (łac.), ozdobiony wieńcem laurowym, poeta uwieńczony.

Lauremberg (Jan Wilhelm), poeta niemiecki, ur. 1591 w Rostocku, profesor szkoły rycerskiéj w Soroë, † 1650. Swemi pełnemi dowcipu, w gminném narzeczu pisanemi, poezyjami (Hamb. 1654 i Kas-

sel 1750) stał się twórcą dydaktycznéj satyry niemieckiéj.

Laurencyjusz, doktor teologii, obojga prawa i medycyny, ur. 1538 w Wszereczu, pobierał wyższe nauki w Rzymie i † w Płocku 1614, jako jeden z prałatów tameczněj kapituły. Zostawił w rękopiśmie w języku łacińskim „*Wiadomość o Mazowszu*“ i „*Opis Płocka i niektórych jego osobliwosci w r. 1603*“. Wyjątki z tego rękopisu podał Gawarecki w „*Pismach historycznych*“ (Warszawa 1824).

Laurent (Paweł Maryja), zwany *Laurent de l'Ardèche*, pisarz francuski, ur. 1793; piérwotnie adwokat i urzędnik w Privas; w r. 1848 głosował w konstytuancie i zgromadzeniu prawodawczém z krańcową lewą; w r. 1854 został konserwatorem biblijoteki arsenału. Oprócz wielu innych prac politycznych, historycznych i dziennikarskich, wydał „*Histoire de Napoleon*“ (1828; 3 wyd. 1849); „*Résumé de l'histoire du Dauphine*“ (Paryż 1825); „*Résumé de l'histoire de la philosophie*“ (1826); „*Considerations philosophiques sur la révolution de Decembre*“ (1852); „*Maison d'Orléans devant la légitimité et la democratie*“ (3 ed. 1873).

Laurent (August), znakomity chemik francuski, ur. 1807 w La Folie w Langresu, † 1853 w Paryżu. Wykładał lat kilka w fakultecie nauk ścisłych w Paryżu, w 1848 otrzymał posadę w mennicy paryskiéj. Najważniejsze jego prace odnoszą się do badań nad wewnętrznym ustrojem związków organicznych; jest on twórcą poglądu unitarnego w chemii; w ogóle nauka o typach i o podstawianiu wiele mu zawdzięcza. Wiele prac dokonał razem z Gerhardtem (ob.). Wykład szczegółowy swoich poglądów zamieścił w „*Méthode de chimie*“.

Laurent (Franciszek), historyk i publicysta belgijski, ur. 1810 w Luksemburgu. Ukończywszy wyższe studyja w Lowanijum i Liège, został 1835 profesorem prawa na uniwersytecie gandawskim. Z powodu swych dążności anty-papieskich niejednokrotnie wystawiony był na napaści stronnictwa klerykalnego. L. jest autorem obszernego zbioru dzieł, wydawane p. t. „*Études sur l'histoire de l'humanité*“ (t. 1—16, Bruksella i Paryż 1860—70), zawierającego w osobnych tomach: Wschód, Grecyję, Rzym, Chrystyjanizm, Barbarzyńcy i Katolicyzm, Papiestwo i cesarstwo, Feudalizm i kościoł, Reformacyja i t. d. Jestto owoc rozległych studyjów i ogromnéj pracy. Z innych pism jego wymieniamy: „*Van Espen*“ (3 części, Bruksella 1860—63), studyjum historyczne nad kościołem i państwem w Belgii i „*Lettres sur les Jésuites*“ (Bruksella 1865).

Laurentie (Piotr Sebastyjan), historyk i publicysta francuski, ur. 1793 w Houga, w depart. Gers; jeden z najznakomitszych przedstawicieli monarchizmu katolickiego, był naczelnym redaktorem kilku pism i wydał między innemi: „*Introduction à la philosophie*“ (Paryż 1829); „*Histoire des ducs d'Orléans*“ (4 t., Paryż 1832—34); „*Histoire de France*“ (8 t., Paryż 1841—43); „*Histoire de l'empire romain*“ (4 t. 1861—62); „*Mélanges*“ (2 t. 1866); „*Crimes de l'éducation française*“ (1872) i t. d.

Laurenty, zakonnik suzdalski, żyjący w końcu XIV w., przepisywacz i prawdopodobnie kontynuator kroniki Nestora. Odpis L. kroniki Nestora jest najdawniejszy i najdokładniejszy ze wszystkich dotąd znanych rękopisów téj kroniki i kończy się na r. 1305; w środku brak kilku arkuszy. Obecnie stanowi własność biblijoteki publicznéj w Petersburgu. Wydrukowany w 1 t. „*Polnago sobranija russkich letopisiej*“.

Laurenty (Ławr), samozwaniec rossyjski; pojawił się 1606 w Astrachaniu i udawał się za wnuka cara Iwana IV Groźnego. Został powieszony przez Samozwańca Tuszyńskiego.

Lauriano (Augustyn Trybonijusz), historyk rumuński, ur. około 1815 w Siedmiogrodzie, po ukończeniu studyjów w Wiedniu, od 1844 profesor w szkole św. Sawy w Bukareszcie; brał w r. 1848 czynny udział w ruchach politycznych w Siedmiogrodzie; w r. 1851 mianowany inspektorem szkół w Mołdawii. Celniejsze jego prace są: „*Tentamen criticum in linguam romanicam*“ (Wiedeń 1840); „*Magazinu historicu pentra Dacia*“ (4 zesz., Bukareszt 1844—47), czasopismo poświęcone dziejom i starożytnościom ziemi rumuńskiéj; „*Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*“ (Bukareszt 1846); „*Istoria Romanitor*“ (3 t., Jassy 1843).

Laurineae, ob. Wawrzynowate.

Lauriston (Aleksander Jakób Bernard *Law*, margrabia de), marszałek i par francuski brat Johna Lawa (ob.), syn generała Lawa gubernatora posiadłości francusko-indyjskich, ur. 1768 w Pondichéry; został 1795 pułkownikiem artyleryi, w 1800 adjutantem Bonapartego a wkrótce potém generałem brygady i dowódcą szkoły artyleryjskiéj w Lafère. Odznaczył się męstwem w wielu bitwach. Używany też był przez Napoleona do rozmaitych misyj dyplomatycznych. Wzięty do niewoli w bitwie pod Lipskiem, uwolniony został po pokoju paryskim. Ludwik XVIII mianował go 1815 parem, dowódcą dywizyi gwardyi i w r. 1817 margrabią. Od 21 Lut. 1820 sprawował L. urząd ministra domu królewskiego a w Maju 1821 otrzymał buławę marszałkowską; w r. 1824 porzucił służbę publiczną i † 1828.

Laurop (Chrystyjan), zasłużony leśnik, ur. 1772 w Szleswigu, † 1858. Sprawując poprzednio rozmaite urzęda leśne, przybył r. 1807 jako nadradca leśny do Karlsruhe i w latach 1809—20 zarządzał główną tameczną szkołą leśną. Ogłosił: „*Handbuch der gesammten Literatur der Forst und Jagdwesens*“ (Frankf. 1828); „*Handbuch der Forst und Jagdliteratur sest 1829*“ (Frankfurt 1844) i in. oraz miał czynny udział w wydawaniu kilku pism lekarskich.

Laurośliw, *Wawrzynośliw*, *Laurowiśnia* (*Prunus laurocerasus*, *Cerasus laurocerasus*), krzew lub niskie drzewko, należące do rodzaju wiśni, a pochodzące z Azyi zach. Liście ma jajowato-lancetowate, piłkowane, gładkie, tęgie i trwałe, pod spodem na żeberku dwoma gruczołkami opatrzone, kwiaty białe; owoce czarne, soczyste, do trześni podobne. U nas w gruncie utrzymać się nie może. Świeże liście L., zwane też migdałowemi, wydają za roztarciem zapach migdałowy i smak mają gorżki, korzenny. Za-

wierają amygdalinę, właściwy olejek eteryczny, istotę gorżką, wyciągową i garbnik. Działają uspakająco na system nerwowy, w większych dawkach narkotycznie trująco. Przez destylacyję ich z wodą i spirytusem otrzymuje się *wodę laurowiśniową*, która ma zawierać około 0,001 kwasu pruskiego, powstałego przez rozkład amygdaliny; w aptekach zastępuje się najczęściéj przetworem otrzymywanym przez destylacyję z wodą gorżkich migdałów.

Laurostearowy kwas, *laurowy kwas*, kwas tłusty, o 12 atomach węgla, znajdujący się w połączeniu z gliceryną w jagodach wawrzynowych, w oleju kokosowym i in. L. k. przedstawia się w postaci łusek krystalicznych, topi się przy 43°, w alkoholu i eterze łatwo się rozpuszcza.

Lauryna, istota roślinna bezazotowa, znajdująca się w jagodach wawrzynu; tworzy pryzmaty, bez woni i smaku, łatwo rozpuszczalne w alkoholu i eterze.

Lausanne (*Lozanna*), miasto stołeczne szwajcarskiego kantonu Waadt, u stóp góry Jorat, położone na trzech wzgórzach, o $^1/_2$ godziny drogi od jeziora Genewskiego, w malowniczéj okolicy; ma wspaniały kościół katedralny (ukończony 1275), starożytny zamek (dzisiaj ratusz), 20,700 m., wzorowe szkoły i rozmaite zakłady dobroczynne.

Lauterbach (Samuel Fryderyk), historyk polski, ur. 1662 w mieście Wschowie, † 1727. Pobierał nauki w mieście rodzinném, a potém w Toruniu pod kierunkiem Hartknocha. Obrawszy stan duchowny, wysłany został na uniwersytet do Witenbergi. Zapowrotem do kraju sprawował obowiązki pastora w rozmaitych miastach a w końcu był senijorem generalnym wszystkich kościołów w Wielkopolsce. Dzieła jego są: „*Vita, fama et fata Valeriani Herbergeri*“ (Lipsk 1708); „*Kleine Fraustädtische Pesth Chronik der Jahre 1709 und 1710*“ (tamże 1710); „*Fraustädtische Zion*“ (1711); „*Ariano-Socinismus olim in Polonia* i t. d.“ (Frankf. i Lipsk 1725); „*Polnische Chronik oder historische Nachricht von dem Leben und Thaten aller Hertzoge und Könige in Polen*“ (tamże 1727), jestto skrócona historyja Polski od Lecha do 1720 r.

Lauterbrunnen, wieś parafijalna w Szwajcaryi, kantonie berneńskim, okręgu Interlaken, ma 1,800 m.; leży w 6 godzin długiéj tegoż samego nazwiska dolinie, która należy do najromantyczniejszych i najpiękniejszych w całym kraju.

Lautrec (Odet de Foix), marszałek Francyi, brat stryjeczny sławnego Gastona de Foix, obok którego walczył pod Ravenną. Późniéj pod konetablem de Bourbon przyłożył się do zdobycia Medyjolanu i został jego gubernatorem. Po opuszczeniu armii przez konetabla mianowany był przez Frańciszka I namiestnikiem we Włoszech, gdzie pobił cesarskich pod Brescią, Weroną i Parmą (1521). Po nieszczęśliwéj bitwie pod Bicoque opuścił Włochy i został gubernatorem Guienny. W r. 1525 znowu z królem powrócił do Włoch i przy jego boku był ranny w bitwie pod Pawią. We dwa lata potém otrzymał dowództwo nad sprzymierzonemi wojskami francusko-angielskiemi, zdobył Pawią i Aleksandryję; podczas oblegania Neapolu † 1528 na zarazę.

Lauxmin (Zygmunt), jezuita, znakomity kaznodzieja i helenista, ur. na Żmudzi 1596, wstąpił do zakonu 1616, rządził kolegijami w Płocku, Połocku i Krożach i był wice-prowincyjałem litewskim; † 1670. Oprócz licznych kazań, ogłosił drukiem: „*Praxis oratoria et praecepta artis rhetoricae*“ (Brunsberga 1658, Frankf. 1675, Würzburg 1690); „*Demonstratio Ecclesiae Catholicae*“ (Wilno 1643, 1645 i 1648); „*Epitomae Institutionum linguae Graecae*“ (Wilno 1655); „*Ars et praxis musicae*“ (tamże 1669) i t. d.

Lavabo, obrządek, w którym kapłan odprawiający mszę, po ofiarowaniu chleba, wina i kadzeniu, umywa przy ołtarzu końce dwu piérwszych palców, t. j. wielkiego i wskazującego każdéj ręki, którymi trzyma ciało Jezusa Chrystusa, prosząc jednocześnie Pana Boga o oczyszczenie jego serca z najmniejszéj skazy.

Laval, warowne miasto stołeczne francuskiego departamenta Mayenne, ma 27,200 m. i wielkie fabryki wyrobów lnianych.

Lavalette, silnie obwarowane miasto stołeczne angielskiéj wyspy Malty, z dwoma portami. Ma wiele wspaniałych kościołów i pałaców, między któremi piękny pałac gubernatora angielskiego (niegdyś pałac wielkiego mistrza), wspaniała katedra, uniwersytet założony 1838 i t. d. Miasto liczy 60,000 m., trudniących się żeglugą i handlem. Dawnemi czasy (od 1530—1798) L. było głównem siedliskiem rycerskiego zakonu św. Jana. Nazwę swą otrzymało od wielkiego mistrza Jana de Lavalette (ob.).

La Valette (Jan Parisot, de), w. mistrz zakonu maltańskiego, ur. 1494, † 1568. Odznaczył się męstwem w wielu okolicznościach; wybrany 1557 na w. mistrza, wiódł szczęśliwe boje z Turkami i opanował Trypolis. Sułtan Soliman II, chcąc pomścić się doznanych klęsk, mając 200 statków i 40,000 wojska, oblegał przez 4 miesiące Maltę, zdobył jednak zaledwo jednę warownię, którą przez krótki przeciąg czasu dzierżył. Następnie wystawił La V. na wschodnim brzegu twierdzę *La Valette* (ob.), która uczyniła wyspę niezdobytą.

La Valette (Antoni de), jezuita francuski, urodz. 1707, † po 1762; wystąpiwszy 1725 do zakonu, został 1731 profesorem, 1740 wyświęcony, wysłany został 1741 jako misyjonarz na wyspę Martynikę, gdzie od 1747 został superyjorem misyi jezuickiéj. W tym czasie przybrawszy do spółki żyda Kohen z St. Domingo, owładnął monopolem handlowym na obu tych wyspach. 1753 skutkiem zażaleń mieszkańców powołany przez rząd do Paryża, potrafił się przy pomocy zakonu usprawiedliwić i powróciwszy do Martyniki z tytułem generalnego wizytatora i prefekta apostolskiego, jeszcze czynniéj jak dawniéj zajmował się handlem. Tymczasem wybuchła walka pomiędzy Francyją a Angliją i gdy Anglicy zabrali dwa statki, wysłane przez La V. do Marsylii, wtedy tenże ogłosił bankructwo. Wynikły z tego powodu proces, pomiędzy La V. a domem marsylskim, był wytoczony przed parlament paryski, któ

ry 1762 uznał La V. winnym podstępnego bankructwa i skazał zakon jezuitów na zwrot strat. Przy téj okoliczności wyszły na jaw i inne oskarżenia na jezuitów, w skutek czego 1 Kwietnia 1762 zamknięto im wszystkie kolegija, 1763 zabroniono używania stroju zakonnéj, 22 Lutego nakazano członkom zakonu odwołanie ślubów zakonnych a w Listopadzie t. r. zniesiono zakonu jezuitów we Francyi.

Lavalette (Antoni Maryja Chamans, hrabia), generalny dyrektor poczt za Napoleona I, ur. 1769 w Paryżu, † 1830 r. W r. 1792 wstąpił do wojska jako ochotnik i po bitwie pod Arcole został adjutantem Bonapartego. Używany przezeń do rozmaitych misyj dyplomatycznych, wywiązywał się ze swego zadania zawsze należycie. Poślubiwszy Emiliję Ludwikę Beauharnais, synowicę Józefiny, zbliżył się jeszcze bardziéj do Bonapartego, popierał rewolucyję 18 Brumaire'a, został za konsulatu naczelnikiem zarządu pocztowego a po założeniu cesarstwa generalnym dyrektorem poczt i hrabią. Po restauracyi 1814 musiał się usunąć z tego urzędu. Za powrotem Napoleona z wyspy Elby L. odzyskał znowu toż samo urzędowanie, lecz Burbonowie w r. 1815 oskarżając go o zdradę stanu uwięzili. Oswobodzony bohaterskiém poświęceniem żony, schronił się przy pomocy kilku szlachetnych Anglików do Monachijum. Ludwik XVIII pozwolił mu wrócić do Francyi r. 1822. Żona jego długo trzymana w więzieniu za swą szlachetność i śmiałość dostała pomięszania zmysłów i w takim stanie żyła aż do 1855 r. — **Lavalette** (Karol Jan Maryja Felix margrabia de), z tejże rodziny co poprzedni, dyplomata francuski, ur. 1806 w Senslis. Rozpocząwszy zawód dyplomatyczny, zaraz po rewolucyi Lipcowéj był 1841—1845 konsulem generalnym i agentem politycznym w Egipcie, 1846—51 posłem w Kassel; 20 Lut. 1851 udał się jako nadzwyczajny poseł i minister pełnomocny do Koystantynopola, skąd odwołany został w Lutym 1853. Toż samo stanowisko zajmował w Konstantynopolu od 1860—61, a od końca Sierp. 1861 do Paźdz. 1862 w Rzymie; w Marcu 1865 został ministrem spraw wewnętrznych; pełniąc obok tego chwilowo obowiązki ministra spraw zagranicznych, po ustąpieniu Drouyn de l'Huys we Wrześ. 1866 ogłosił znany owego czasu okólnik dyplomatyczny, w którym występował życzliwie względem zmian zaszłych w Niemczech. Przy końcu 1868 objął stale zarząd ministeryjum spraw zewnętrznych i zostawał na tém stanowisku do 1869. Następnie aż do 1870 r. był ambosadorem w Londynie. Po rewolucyi 1870 usunął się do życia prywatnego.

Lavallée (Teofil Sebastyjan), historyk francuski, ur. 1804 w Paryżu, † 1867, jako profesor geografii i statystyki w szkole Saint-Cyr. Oprócz dwu głównych dzieł jego: „*Géographie physique, historique et militaire de la France*“ (Paryż 1836; 7 ed. 1864) „*Histoire des Français*“ (3 t., Paryż 1838—1839; 15 ed., 6 t. 1864), wymieniamy jeszcze: „*Histoire de l'empire Ottoman*“ (1855; 2 ed. 2 t., 1859) i „*Histoire de la maison royale de Saint-Cyr*“ (1853).

Lavallière (Ludwika Frańciszka de Labaume Leblanc księżna de), kochanka Ludwika XIV, ur. 1644 w Tours z rodziny staroszlacheckiéj. Jako dama honorowa księżny Henryjety angielskiéj weszła w stosunki z królem 1661 i powiła mu czworo dzieci, z których pozostali przy życiu tylko Maryja Anna de Bourbon, mademoiselle de Blois, ur. 1666, i hrabia de Vermandois, ur. 1667. Rozżalona na króla, który odwrócił się od niéj dla w dziękow pani Montespan, i zbolała z powodu utraty jego przywiązania, opuściła dwór 1674 r., usunęła się do klasztoru Karmelitanek w Paryżu i 1675 pod imieniem *Ludwiki de la Miséricorde* przywdziała suknię zakonną; † 1710, doczekawszy się pierwéj tego, że i jéj rywalka przyszła także w tymże samym klasztorze szukać przytułku. L. uchodzi za autorkę książki: „*Réflexions sur la miséricorde de Dieu*“ (Par. 1685; ostatnia ed. 1854). Pani de Genlis wzięła ją za przedmiot do swego romansu „*Mademoiselle de L.*“ a słynny Lebrun przedstawił ją pędzlem jako pokutującą Magdalenę.—Porów. „*Mémoires de Madame la duchesse de Lavallière*“ (2 t., Paryż 1829); Quatrmère de Rossy „*Histoire de Madame de L. duchesse et Carmelite*“ (Par. 1828).

Lavater (Jan Kacper), ur. 1741 w Zurychu, † 1801. Jestto jedna z najosobliwszych postaci XVIII w., pełna kontrastów niezwykłych, które stawiając ją w sprzeczności z otoczeniem, sprowadzały liczne zawody i przykrości. Obrawszy stan duchowny, L. pełnił swe obowiązki jak najgorliwiéj, lecz egzaltowana uczuciowość, popędy poetyczne i upodobanie w mistycyzmie ściągały nań często zarzuty herezyi. Charakter pełen ufności i czułości narażał L. na czyste zawody od ludzi, wyzyskujących jego łatwowierność, i stąd to wpadł na myśl poznawania charakterów ludzkich z fizyognomii i owoc swoich studyjów zawarł w dziele: „*Physiognomische Fragmenta zur Beförderung der Menschenkentniss und Menschenliebe*“ (4 t., 1775-78). Pisał prócz tego wiele pieśni religijnéj i świeckiéj treści, kazań i rozpraw, z których wybór wydał Orelli w Zurychu (8 t., 1841—44).

Lavatera (*ślazówka*), rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, cechujący się podwójnym kielichem (zewnętrzny trójszczepny), obejmujący zioła i krzewy głównie w Europie połud., niektóre z nich hodują się jako ozdobne. L. *thuringiaca*, jedyny gatunek jaki się u nas przytrafia, głównie w Galicyi, na Wołyniu i Podolu, ma kwiaty wielkie, jasno różowe; gdzieniegdzie liście i kwiaty używają się zamiast ślazowych.

Laves (Jerzy Fryderyk Ludwik), znakomity budowniczy, ur. 1789 w Uslar, od 1838 starszy radca budowniczy w Hannowerze, gdzie naprzód wybudował piękny pałac rezydencyjonalny. Późniéj urządził plac musztry, wystawił pomnik Waterloo, nowy teatr (1852) tudzież mauzoleum dla żony króla Ernesta Augusta w Herrenhausen i w ogólności przyczynił się znakomicie do upiększenia Hannoweru. Wynalazł nowy system konstrukcyj z belek, szczególniéj w budowie mostów i wielkich przykryciach dachowych. † 1864.

Lavigerie (Karol Marcyjal Allemand), teolog fran-

cuski, ur. 1825 w Bayonnie, otrzymał 1848 święcenie kapłańskie i 1852 został profesorem historyi kościelnéj wydziału teologicznego w Paryżu. Przed wojną krymską otrzymał misyję do Syryi, następnie został w Rzymie audytorom roty do spraw francuskich, od 1863 biskup w Nancy, został 1867 arcybiskupem Algieru, gdzie z powodu rozszerzania chrystyjanizmu pomiędzy krajowcami popadł w silne nieporozumienia z gubernatorem wojennym Mac-Mahonem. Pomiędzy innemi wydał „*Exposé des erreurs doctrinales du Jansénisme*“ (1858).

Laville (Piotr), francuz, służył w wojsku szwedzkiem, które pod dowództwem Jakóka de la Gardie w r. 1611 pomagało carowi Szujskiemu przeciwko Polakom. Zostawił w rękopisie opis téj wyprawy, p. t. „*Discours sommaire de ce qui est arrivé en Moscovie dépuis le regne de Ivan Wasilewitsch Empereur jusqu'à Vasili Ivanovitsch Szuyski*“; rękopis ten znajdujący się w jednéj z biblijotek paryskich, wydrukowany został przez Ludwika Paris w I tomie „*La Chronique de Nestor*“ (Paryż 1834), przełożony na jęz. rossyjski w czasopiśmie „*Ruskij Wiestnik*“ (1841).

Lavinia, ob. Lavinium.

Lavinium, starożytne miasto w Latium, położone w stronie północno-zachodniéj od Laurentum, według podania założone przez Eneasza (ob.), na pamiątkę jego żony Lawinii, córki Latyna; było metropolią Albalongi.

Lavoisier (Antoni Wawrzyniec), jeden z twórców chemii, ur. w Paryżu 1743, † 1794; młodo dał się już poznać z rozpraw naukowych; w r. 1768 został przyjęty do akademii. W swoich „*Opuscules physiques et chimiques*“ (1774) zebrał wszystko co zrobiono przed nim nad gazami i dodał własne doświadczenia. Zbadał gaz odkryty przez Priestley'a, pod nazwą powietrza zdeflogistowanego, i nazwał to *oxygenium*, a prace jego nad łączeniem wodoru i tlenu (1783) uczyniły go twórcą chemii antyflogistycznéj. Podał teoryję palenia się ciał, rozebrał powietrze atmosferyczne, i t. d. Ulepszył fabrykacyję prochu, dla nowego systemu metrycznego przeprowadził doświadczenia nad rozszerzalnością metali. Wprowadzenie nowego systemu opodatkowania ułatwił pismem „*Sur la richesse territoriale de France*“ (1791). Od 1791 był jednym z komisarzy skarbu państwa. Jednak, jako dawny dzierżawca generalny, został za teroryzmu uwięziony i ścięty. W więzieniu jeszcze zajęty badaniami naukowemi, po ogłoszeniu wyroku żądał zwłoki kilkudniowéj dla ukończenia ważnéj pracy,—odpowiedziano mu, że rzeczpospolita nie potrzebuje uczonych i chemików. Głównem jego dziełem jest: „*Traité élementaire de chimie*“ (2 t., 1789); po śmierci wyszły jego „*Mémoires de chimie*“ (2 t. 1805).

Lavoissieur (Jan), kanonik katedralny wileński i mohilewski, od 1823 infułat geraneński, ur. 1766, † 1841. Tłumaczył na język francuski niektóre dzieła Krasickiego i historyję Naruszewicza.

Law (Jan de Lauriston), rozgłośny bankier i finansista, ur. 1671 w Edymburgu w Szkocyi; w 1694 r. przybył do Londynu, gdzie oddawał się matematyce i badał sprawy handlowe i pieniężne. Zmuszony stąd uciekać w skutek nieszczęśliwego pojedynku, bawił jakiś czas w Amsterdamie, a powróciwszy do Szkocyi, podawał projekta urządzenia banku i występował jako gorliwy obrońca kredytu papierowego. Gdy jednak swych zamiarów nie zdołał urzeczywistnić, udał się do Paryża, a oddając się grze hazardownéj, zyskał znaczny majątek(2,000,000 liwrów) i w wielu miastach Europy występował napróżno ze swym planem urządzenia banku kredytowego. Dopiero po śmierci Ludwika XIV, gdy finanse Francyi w opłakanem zostawały położeniu, L. zdołał zjednać sobie dwór wersalski. W r. 1716 otrzymał pozwolenie założenia banku prywatnego, a gdy znalazł olbrzymie powodzenie, regent, książę orleański, polecił w 1717 jego papiery przyjmować za gotowiznę we wszystkich kasach państwa, a w r. 1718 bank L. zamienił na bank publiczny. Współcześnie z otwarciem banku swego utworzył L. wielką spółkę handlową, pod nazwą *Compagnie d'Occident*, z celem kolonizacyi krajów nad rzeką Missisipi. Spółka ta otrzymała niezadługo wszystkie przywileje dawniejszéj kompanii indyjskiéj i wzięła w dzierżawę dochody państwa,monopol tabaczny, menniczny i t. p. Jakiś czas bank L. używał wielkiego powodzenia, wszyscy przynosili mu złoto dla wymiany na papierki, akcyje banku stały niezmiernie wysoko, a kurs papierów kredytowych był o 10% wyższy od monety brzęczącéj. Do tego stopnia wzrosł szał, że akcyję na 500 liwrów nominalnéj wartości sprzedawano po 18 do 20 tysięcy liwrów. Ciągłe jednak emisyje nowych akcyj i nowych papierów kredytowych (biletów bankowych wypuszczono za $3\frac{1}{2}$ milijarda), nie oparte na żadnym zastawie, wywołały niedługo nieufność, masa biletów wracała do banku, w którym zapasy gotówki były bardzo małe. Dla podtrzymania ufności w to przedsiębierstwo regent Francyi mianował L. generalnym kontrolerem państwa, a sam L. podwyższył dywidendę od akcyi z 12 na 40%. Wszystkie te usiłowania były już bezowocne, ufność nie wracała i L. musiał się uciec do nadzwyczajnych i gwałtownych środków. Zabroniono posiadania więcéj nad 500 liwrów w złocie, zakazano wybijania naczyń złotych i srebrnych, zniesiono użycie złotéj monety, a w końcu zmniejszono wartość biletów kredytowych do połowy nominalnéj ich wartości. I te bezprawne środki niepomogły już bankowi, który stał się zupełnym bankrutem i w Lipcu 1820 zawiesił całkowicie wypłaty, a akcyje prawne po kilkanaście do 20 tysięcy franków sprzedawano po luidorze. L. złożył urząd i uciekł w Grudniu 1820 do Brukselli. Po téj katastrofie, która na długo wstrząsnęła handel i przymyślność Francyi, L. podróżował po Europie i następnie osiadł w Wenecyi, gdzie zawsze utrzymywał się z gry. Majątek jego pochłonęło bankructwo, tak że umierając w 1729 zostawił jedynie dyjamenty wartości 40,000 liwrów. Dzieła Lawa o handlu i kredycie wydane zostały w Paryżu 1790 r. — Porów. „*Histoire du système de finances sous la minorité de Louis XV*“ (Haaga 1739); Kurzella „*Geschichte der Law'schen Operation*“

(1846); J. E. Horna „*Ein finanzgeschichtlicher Versuch*“ (Lipsk 1858).

Lawa, masa stopiona, wylewająca się z kraterów przy wybuchach wulkanicznych; nie jest to pojęcie mineralogiczne, a geognostyczne, i obejmuje wszystkie skały, jakie z wulkanów wypływają lub wypłynęły. Jeżeli masy te z wulkanów wypływają, stanowią *potoki lawy*, jeżeli zaś przez pary zostają wyrzucone, spadają jako bomby lub łzy, tak zwane z powodu kształtu kulistego lub gruszkowatego, albo też wydęte przez parę wodną jako pumeks, lub w postaci pęcherzowatych żuzlów (lapilli) i popiołu wulkanicznego. Co do składu mineralogicznego rozróżnia się L. *piroksenową* czyli *augitową*, uboższą w krzemionkę, i L. *trachitową*, bogatszą w krzemionkę, i jako mieszaninę obudwu L. *trachydolerytową*. L. augitowe są łatwiéj topliwe, najczęściéj ciemne, złożone z augitu i labradoru, do czego się przyłącza żelazo magnetyczne, niekiedy apatyt, tytanit i in. L. te w ogóle zbliżają się do bazaltu i dolerytu. L. trachitowe zbliżone są do trachitu, cechują się ortoklazem, zamiast którego występuje też oligoklaz. Najbardziéj bogate w krzemionkę są odmiany zwane liparytami, a zbliżone do granitów. L. po zwietrzeniu tworzą grunt bardzo urodzajny. L. używają się jako materyjał budowlany; dodane do marglu zamieniają go na cement (ob. wulkany).

Lawena, rzeka w gub. kowieńskiéj, bierze początek z błot blisko jeziora Natigala, w pow. nowoaleksandrowskim, na południe miasteczka Poniedziel; płynie ku zachodowi, następnie skręca ku północy i poniżéj miasteczka Poswole wpada z prawego brzegu do rz. Muszy. Długa około 130 wiorst, szeroka z początku do 7 sążni, potém od 15 do 30. Głębokość w ogóle nieznaczna, przy ujściu dochodzi od 8 do 11 stóp. Do L. wpadają: od prawego brzegu Istra, Swolka i Piwesa z Oryją, od lewego Werzynta.

Lawenda (*Lavandula*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem jajowatym, nierówno ząbkowatym, koroną o wardze górnéj 2 szczepnéj, dolnéj 3 szczepnéj, obejmuje niskie, aromatyczne krzewy, głównie właściwe krajom nad morzem Śródziemném. L. *kłosowata* (*L. spica*) ma liście długie, szerokie, ma równe własności, jak i następna; dostarcza olejku zwanego *oleum spica*, (ob. lewandowy olejek). L. *prawdziwa* (*L. vera*) o liściach równowąsko-lancetowatych, i kwiatach błękitnawych; rośnie w całéj Europie połud., u nas hoduje się w ogrodach. Liście i kwiaty są lekarskie; woń ich właściwa, silna i balsamiczna; działają pobudzająco. Z tego gatunku otrzymuje się olejek lawendowy (ob.).

Lawendowy olejek (*Oleum Lavandulae*), olejek eteryczny, otrzymywany z kwiatów lawendy prawdziwéj, która się w tym celu uprawia głównie we Francyi i niektórych miejscach Anglii. Kwiaty świeże poddają się destylacyi z wodą; 100 funtów dobrych kwiatów wydaje około 30 uncyi L. o. Jest on łatwo ciekły, jasnożółty lub zielonawy, c. wł= 0,89. Zawiera węglowodór, który wrze w 200°, nadto kwas octowy i eter amylowy. Używa się w parfumerstwie, gorsze gatunki przy fabrykacyi werniksów. Gorszym jest olejek, *oleum spicae*, otrzymywany z lawendy kłosowatéj, mający woń zbliżoną do woni kamfory.

Laweta, przyrząd na którym spoczywa działo dla nabijania go i celowania; główne jéj części są: ściany, rygiel, machina do celowania, oś i koła, tudzież przyrząd do łączenia i oddzielania L. od przodka.

Lawiny, wielkie masy śniegu z gór spadające i swoim upadkiem zrządzające często wielkie zniszczenia. Odróżniają 5 rodzajów L.: *wietrzne*, które powstają, gdy śnieg świeży i sypki zsuwa się ze spadzistości i dla braku spójności rozsypuje się; *górskie* albo *śniegowe*, które spadają mocą swojéj ciężkości i zsuwają z sobą grunt na którym leżały; *ślizgające*, powstające na wiosnę, na pochyłościach gór zwróconych ku południowi; *uderzające*, najniebezpieczniejsze ze wszystkich, które powstają na wiosnę tam, gdzie wysokie, nie zarosłe lasami i nie zbyt spadziste pochyłości gór oddzielone są od równin spadzistemi skałami; i *lodowe*, *gleczerowe* albo *letnie*, tworzą lody oderwane z lodników, (ob. lodniki).

Lawirowanie, żegluga pod wiatr, czyli przy przeciwnym wietrze; okręt zbacza w tym razie już na prawo, już na lewo, aby tylko postępować naprzód, jakkolwiek powoli.

Lawowanie, w malarstwie, rozprowadzenie po rysunku farby rozpuszczonéj lub rozmięszanéj w wodzie, za pomocą pędzla.

Lawrence (Sir John Laird Mair), mąż stanu angielski znany że swéj działalności w Indyjach, ur. 1811 w Richmond w Yorkshire. Jako urzędnik kompanii wschodnio-indyjskiéj zjednał sobie w Indyjach sławę znakomitego finansisty i administratora; w r. 1849 został członkiem komisyi rządowéj dla Pendżabu, a niedługo potem nadkomisarzem tamże i na tém stanowisku umiał tak zręcznie postępować, że w r. 1857 podczas wybuchu powstania indyjskiego nie tylko Pendżab w spokojności utrzymał, ale nadto był jeszcze w możności posyłać do Delhi wojsko, pieniądze i t. p. Sławiony przez parlament jako zbawca Indyj, mianowany przez królowę 16 Sierp. 1858 baronetem, powrócił t. r. do Anglii, został wiceprezesem rady indyjskiéj, a po śmierci hr. Elgin wicekrólem Indyj w Grud. 1863; urząd ten pełnił do końca 1868. Za powrotem do ojczyzny otrzymał godność para; od 1870—72 rozwijał niezwykłą działalność jako członek i prezes rady szkolnéj londyńskiéj. — Jego brat, **Henryk Montgomery Lawrence**, ur. 1806 w Mattura na wyspie Ceylon, rozpoczął służbę w armii indyjskiéj, odznaczył się w Afganistanie i w bitwach przeciwko Sikhom; został 1849 naczelnikiem komisyi administracyjnéj dla Pendżabu, w latach 1852—57 był agentem politycznym w Radżputanie a w Marcu 1857 otrzymał zarząd Oudy; † 1857 w skutek odniesionych ran przy obronie Lucknowa.

Lawrence (Sir Tomasz), malarz angielski, urodz. 1769 w Bristolu, został 1792 malarzem nadwornym

i po śmierci Westa prezydentem akademii, † 1830. L. słynął szczególniéj jako portrecista. Arcydziełem jego ma być portret Jerzego IV w stroju mieszczańskim.

Lawrence (William), sławny chirurg angielski, ur. 1785; w r. 1816 został profesorem anatomii i chirurgii przy królewskiem kolegijum chirurgów, a 1837 lejb-chirurgiem królowéj i lekarzem w szpitalu Ś. Bartłomieja. Ogłosił: „*Lectures on physiology i t. d.*“ (1839); „*Lectures ou surgery*“ (1832) i w. in., † 1867.

Lawrence (Abbott), mąż stanu i filantrop amerykański, ur. 1792 w Groton, w stanie Massachusets, † 1855 w Bostonie. Zebrawszy wielki majątek na handlu i przemyśle, założył 1830 w hrabstwie Essey miasto *Lawrence*, dziś zamożne i kwitnące. W latach 1834 i 39 zasiadał w kongresie; 1849 posłował do Anglii i był ministrem za prezydentury Taylora. Wsławił się głównie licznymi zakładami dobroczynnymi, religijnymi i naukowymi, które hojnie wyposażał własnym kosztem.

Lawskie jezioro, w królestwie polskiém, gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim, w dobrach Hańsk, zajmuje 42 mórg przestrzeni.

Lawsonia (*Turecznia*, *Nabarwia*), rodzaj roślin z rodziny krwawnicowatych (*Lithrarieae*), obejmująca krzewy na wschodzie o liściach całobrzegich i kwiatach białych. L. *alba*, L. *inermis*, *Alcanna spinosa*, krzew dochodzący 12 i więcéj stóp, w Afryce płn. i Azyi płd., gdzie jest uprawiany; korzeń ciemno-czerwony pod nazwą *alkanny prawdziwéj wschodniéj* używa się w Indyjach wsch. jako środek ściągający i do barwienia na żółto. Kwiaty z powodu wonności bardzo są cenione i służą do przyrządzania różnych wonnych tynktur. Proszkiem z suszonych liści (henne, elhanna, kanna) kobiety na Wschodzie farbują sobie paznogcie, dłonie i podeszwy; mężczyźni używają tam tych liści do wzmacniania wzrostu włosów.

Lawszowa, herb, ob. Strzemię.

Laya (Jan Ludwik), poeta francuski, pochodzenia hiszpańskiego, ur. 1761 w Paryżu, † tamże 1833, członek akademii francuskiéj, autor sławnéj komedyi „*Ami des lois*“. Inne jego utwory dramatyczne także znakomitéj są wartości.—Dwaj jego synowie: **Laya** (Aleksander), ur. 1806, i **Laya** (Leon), urodz. 1809, † 1872, wskutek samobójstwa, odznaczyli się w literaturze francuskiéj, pierwszy jako publicysta i dramatyk a drugi wyłącznie jako dramatyk. Wiele utworów tego ostatniego znakomitéj używały wziętości. Do najcelniejszych należą komedyje: „*Etourneau*“ (1844); „*Pauvres d'esprit*“ (1856); „*Duc Job*“ (1859) i „*M-me Desroches*“ (1867).

Layard (Austen Henryk), urod. 1817, mąż stanu angielski, podróżnik i badacz starożytności, znany z wykopalisk, jakie poczynił (od 1845) na miejscu dawnéj Niniwy i Babilonu; rezultaty prac swych złożył w dziełach: „*Niniveh and its remains*“ z atlasem złożonym ze 100 tablic (2 t., Lond. 1848) i „*Discoveries in the ruins of Babylon and Niniveh*“ (Lond. 1858). Od r. 1852 zajmował wysokie urzędy; w Marcu 1853 udał się z angielskim posłem lordem Stratford Canning do Konstantynopola, a od 1854 ważną grał rolę w parlamencie, mianowicie przy rozprawach nad prowadzeniem wojny wschodniéj. Od 1861—66 pełnił urząd podsekretarza stanu w ministerstwie spraw zagranicznych.

Laynez, *Lainez*, *Leynez* (Jakób), drugi z kolei generał jezuitów, ur. 1512 w Almancario w Kastylii, † 1565 w Rzymie; studyjował w Alkali i Paryżu, gdzie zawarł ścisłą przyjaźń z Loyolą. Obaj postanowili udać się do Turcyi, w celu nawracania niewiernych i odbycia pielgrzymki do Jerozolimy. Wojna jednak z Turcyją przeszkodziła wykonaniu tego planu; wtedy obaj powzięli 1536 w Wenecyi zamiar założenia towarzystwa, mającego na celu wychowywanie młodzieży w duchu kościoła rzymskiego (ob. Jezuici). L. w licznych podróżach przyczynił się bardzo do rozkrzewienia nowego zakonu; na soborze trydenckim energicznie bronił interesów papieskich, w nagrodę czego papież Paweł IV chciał mu ofiarować kapelusz kardynalski, L. jednak odmówił przyjęcia. W r. 1556 został następcą Loyoli jako generał zgromadzenia. W r. 1561 udał się z kardynałem Ferriera do Francyi, dla wykorzenienia herezyi; wyjednał jednocześnie przyjęcie jezuitów do Francyi, choć wprawdzie pod ścieśnionymi warunkami. Następnie walczył na soborze trydenckim w sprawie supremacyi biskupów rzymskich nad innymi biskupami i po powrocie do Rzymu zajmował się wyłącznie sprawami swego zakonu.—Życiorys L. napisał jezuita hiszpański Ribadeneira.

Lazar, ks. serbski, ob. Łazarz.

Lazaret, ob. Szpital.

Lazarewicz, nazwisko kilku pisarzy serbskich, z których odznaczył się szczególniéj *Lazarz Lazarewicz*, ur. 1805 w Karlowcu, od 1830 nauczyciel gimnazyjum w Nowym Sadzie, wydał dramat w 3 aktach: „*Wladimir i Kosara*“ (Buda 1829), oraz niektóre inne utwory dramatyczne, będące dotychczas ozdobą sceny serbskiéj.

Lazarus (Maurycy), filozof niem., ur. 1824 w Filenie w w. ks. poznańskiém, syn uczonego rabinisty († 1874). Początkowo pracował w domu handlowym w Poznaniu, następnie ukończywszy gimnazyjum w Brunświku (1846), studyjował w Berlinie historyję, nauki przyrodzone, prawo i filozofiję. W r. 1860 powołany był na profesora psychologii i etnopsychologii do Berna, skąd 1866 wrócił do Berlina i tu 1868 otrzymał katedrę filozofii w akademii wojskowéj. W latach 1869 i 71 prezydował na synodach izraelskich w Lipsku i Augsburga. Od 1859 począł L. wraz ze Steinthalem wydawać „*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*“ i założył tym sposobem podstawy nowéj zupełnie umiejętności zwanéj etnopsychologiją (ob.). Z prac jego w tym okresie najcelniejsze są: „*Ueber den Ursprung der Sitten*“ (Berl. 1860; 2 ed. 1867); „*Ueber die Ideen in der Geschichte*“ (Berl. 1865); „*Zur Lehre von den Sinnestäuschungen*“ (Berl. 1867). Oprócz tego wydał „*Das Leben der Seele in Mono-*

graphien“ (2 t., Berl. 1856—58) i umieszcza wiele rozpraw w naukowych pismach czasowych.

Lazaryści, ob. Misyjonarze.

Laziez (Grzegorz), pisarz serbski, niegdyś nauczyciel gimn. w Karlowcu, wydał: „*Kratko nastawlenije fisike*“ (Buda 1822); „*Prosta narawna istorija*“ (t. 1836); „*Srbsko-njem.-latin. rjecnik*“ (Belgrad 1849) i in.; przełożył nadto z Cycerona „*O prijateljstwu*“ (Belgrad 1856) i „*O dužnostima ozoweczeskim*“ (t. 1845).

Lazowie, naród plemienia gruzińskiego, mieszkający na południowo-wschodnim brzegu morza Czarnego w tureckim paszaliku Trapezundy (Lazistan); ziemia ich, podzielona na kilka powiatów, poprzerzynana jest lasem pokrytemi skałami, 4,000—5,000 st. wysokości; doliny w ogóle dobrze uprawne, głównie sieją kukurydzę i żyto. Miast niema. L. sąto silni i wytrwali górale, dobrzy żołnierze.

Lazulit, minerał, krystalizujący w szeregu dwuskośnoosiowym; występuje w kryształach ośmiościanowych, tabliczkowatych i graniastosłupowych; w odłamie równy lub muszlowy; blask szklisty, na krawędziach prześwieca, w proszku bezbarwny, zwykle jest niebiesko zabarwiony. Jest to fosforan glinki i magnezyi, z przymieszką żelaza i wapna. Znajduje się w Salzburgskiem, w północnéj Karolinie i Brazylii. L. zowią też lazurowy kamień (ob.).

Lazurowy błękit, toż co ultramaryna (ob.).

Lazurowy kamień, *lapis lazuli*, zwany też *lazurytem* lub *lazulitem*, (choć ta nazwa posługuje innemu minerałowi,—ob. lazulit), minerał krystalizujący w szeregu równoosiowym, rzadko wszakże tworzący wyraźne kryształy; zwykle występuje w stanie drobnoziarnistym. Twardość=5,5; c. wł=2,4. Barwę posiada pięknie lazurowo-niebieską, blask środkujący między szklistym a tłustym, na krawędziach prześwieca. Jest to podwójny krzemian glinki i sody z siarkiem sodu. Pod dmuchawką traci barwę i topi się na białe, pęcherzykowate szkło. Znajduje się nad Bajkałem, w Tybecie, Chinach, w Ameryce połud. Z powodu pięknéj barwy jest bardzo poszukiwany, zwłaszcza w większych kawałach, a przedewszystkiem odmiany napełnione złocistemi iskrzykami, czyli pirytami, które mu nadają piękne złociste plamy na tle błękitném. Używa się do wykładania ozdób w kaplicach, na mozaiki, do pierścieni, na tabakierki i t. p. Dawniéj był jedynym materyjałem do wyrobu ultramaryny (ob.) i wtedy był daleko droższy.

Lazzari (Donato), ob. Bramante.

Lazzaroni (w liczbie pojedynczéj *Lazzarone*), nazwa najniższéj klasy ludności neapolitańskiéj, niemającéj ani stałego zatrudnienia ani przytułku, i żyjącéj wyłącznie na ulicach. Nader ograniczone potrzeby zaspokajają L. szczupłym zarobkiem, wynajmując się na posłańców, tragarzy, wyrobników i t. p. Z natury charakteru niespokojnego, odgrywali L. niejednokrotnie znaczną rolę w rozruchach i rewolucyjach neapolitańskich. W r. 1647 wspierali dzielnie Massaniella przeciw Hiszpanom, ale od 1799 wspomagali reakcyję rządową i nieraz dali się dobrze we znaki stronnictwu liberalnemu. Liczba ich wynosiła dawniéj 40—50,000; po zjednoczeniu Neapolu z królestwem Włoskiém klasa L. znacznie się pod względem moralnym i ekonomicznym zmieniła, a proletaryjat neapolitański właściwie nie różni się już dziś niczém od proletaryjatu miast innych.

Lazzi, tak się nazywają u Włochów improwizowane farsy i krotochwile komików i śpiewaków a w ogólności wszelkie dowcipy i żarty.

Ląd, oznacza suchą ziemię w różnicy od wód ją pokrywających. L. stały, albo kontynent, stanowi wielką masę ziemi w różnicy od drobniejszych części ziemi otoczonych wodą, które zowią wyspami. Podług dawnego zwyczaju całą ziemię dzielą na pięć lądów, zwanych częściami ziemi lub świata, a te są Europa, Azyja, Afryka, Ameryka i Australija, z których trzy pierwsze stanowią tak zwany świat stary, dwie ostatnie świat nowy.

Lądek, osada w gub. kaliskiéj, pow. słupeckim, niegdyś własność opactwa cystersów w Lądzie, liczy 714 m.

Leadhillit, rzadka, ale ciekawa ruda ołowiu, znajdująca się w Leadhills w Szkocyi i w Nerczyńsku. Minerał ten, niewiele twardszy od gipsu, krystalizuje w szeregu różnoosiowym, pospolicie występuje w postaciach tablicowatych, barwy szaréj, zielonéj, żółtawéj, c. wł=6,2—6,4. Zawiera jednę cząsteczkę siarczanu ołowiu z trzema węglanu ołowiu. Podobnyż zupełnie skład ma *suzanit*, znajdujący się w Leadhills i Banacie, ale krystalizujący w szeregu romboedrycznym, tak że te minerały przedstawiają przykład dwukształtności.

Leake (Wilhelm Marcin), angielski podróżnik i archeolog, ur. 1777, † 1860. Zasłużył się zwłaszcza badaniami starożytnych zabytków w Grecyi i Azyi Mniejszéj. Ważniejsze jego dzieła są: „*Researches in Greece*“ (Lond. 1814); „*Journal of a tour in Asia Minor*“ (1824); „*Topography of Athens*“ (1842); „*Travels in the Morea*“ (3 t., 1830); „*Numismata Hellenica*“ (1854) i in.

Leamington, miasto w angielskiem hrabstwie Warwick, nad rz. Leam (dopływ rz. Avon), przed 30 laty mało znacząca wioska, dzisiaj ma 18,000 m. i sławne źródła mineralne. Tutejsze wyścigi konne i polowania sprowadzają wielu ciekawych.

Leander, ob. Hero.

Leander (św.), ur. w hiszpańskiéj prowincyi Kartagenie, został około r. 578 biskupem Sewilli. Zwołał 590 sobór w Sewilli, na którym uchwalono wiele urządzeń; z trzech liturgij: rzymskiéj, wschodniéj i galikańskiéj, ułożył czwartą, nazwaną później *Mozarabiczną*. Podniesiony do godności arcybiskupa, † około 597. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 13 Marca.

Lear, bajeczny król Brytanii, główna osoba tragedyi Shakspera t. n.

Leavenworth, miasto w północno-amerykańskim stanie Kansas, nad r. Missouri, ma 12,000 m.; kwitnie przemysłem i handlem.

Lebeau (Jan Ludwik Józef), mąż stanu belgijski, ur. 1794 w Huy, † 1865 tamże. Przed r. 1830 adwokat i publicysta w Liège; przyłożył się wielce

do zjednoczenia stronnictwa liberalnego, przez co ułatwioną została rewolucyja belgijska. Za regencyi sprawował urząd ministra spraw zagranicznych i popierał wybór króla Leopolda. Od Października 1832 do Kwiet. 1834 był ministrem sprawiedliwości i 1840—41 ministrem spraw zagranicznych. Odtąd działalność jego polityczna ograniczała się tylko na izbach i prasie. L. występował zawsze w obronie zasad liberalnych i należał do głównych przeciwników klerykalizmu.—Porów. Juste'a „*Les fondateurs de la monarchie Belge, Joseph Lebeau*“ (Bruksella 1865).

Lebedos, w starożytności jedno z jońskich miast nadbrzeżnych w Azyi Mniejszéj, miało źródła mineralne gorące i świątynię Apolina Klariosa, na którego uroczystość (Lebedion) zgromadzali się dla popisu artyści teatralni z całéj Jonii.

Lebel (Ignacy), lekarz i zasłużony pisarz w polskiéj literaturze medycznéj, † 1861. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, przybył do Warszawy, gdzie był sekretarzem tow. lekarskiego i redaktorem od 1840 *Pamiętnika lekarskiego*. Oprócz wielu rozpraw, ogłosił: „*O kuracyi wiosennéj*“ (Warsz. 1830); „*O wpływie zimna na ciało ludzkie*“ (1833); „*O kąpielach wiślanych w czasie lata*“ (1835); „*O nagannym zwyczaju używania merkuryjuszu słodkiego*“ (1829).

Lebelski, *Lebbelski* (Jerzy), kaznodzieja kaszubski w XVI w., ur. w Wresznicach 1582, był kaznodzieją katolickim przy kościele św. Wawrzyńca w Toruniu, gdzie wydał w narzeczu kaszubskim tłumaczenie z łacińskiego mocy Warszewickiego o pokoju zawartym w Zabłoczu, pomiędzy królem Stefanem a w. ks. moskiewskim (Toruń 1572).

Lebensohn (Abraham Dob Ber ha-Kohen), z przydomkiem *Adam ha-Kohen*, ur. w Wilnie, jeden z najlepszych poetów hebrejskich i egzegetów biblijnych. Oprócz pomniejszych prac wydał: „*Szire Sefat Kodesz*“ (Pieśni świętego języka, Lipsk 1842; Wilno 1856) i „*Byurim Chadaszim*“, komentarz na całe prawie Pismo św. Starego Testamentu (Wilno 1849—53 i t. 1858).—**Lebensohn Michah** (Michał Józef), pisarz i poeta hebrejski, syn poprzedniego, ur. w Wilnie 1828, † 1852. Przełożył wierszem 3 i 4 księgę Enejdy Wergilijusza na jęz. hebrejski p. t. „*Herisut Troja*“ (Wilno 1849) i napisał „*Szire Bat Cyjon*“ (Śpiewy córy syjońskiéj, t. 1851).

Lebiedian, m. pow. gub. tambowskiéj, na prawym brzegu Donu, 5,700 m.—*Lebiediański powiat*, ma 2,988 w. kw. i przeszło 117,000 m.; położenie wyniosłe, miejscami wzgórkowate; zroszone rzekami Donem, Krasiwoj-Mieczy, Koronoj i in.; grunt iłowaty, gliniasty lub piaszczysty. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu i konopii, ogrodnictwem, hodowlą bydła i t. d.

Lebiediew (Gerasim), podróżnik rossyjski, ur. 1749, odbył 1775 z ks. Razumowskim podróż po Włoszech a potém po Francyi; 1785 udał się do Indyi, gdzie osiedliwszy się w Madrasie, utrzymywał się z udzielania lekcyj muzyki. Następnie przesiedlił się do Kalkuty i tu zajął się pilném badaniem bramanizmu; przy pomocy kilku braminów przełożył z jęz. angielskiego na bengalski dwa dramaty, z wielkim powodzeniem przedstawione na scenie 1796. Przebywszy 12 lat w Indyi wrócił do Europy, przebywał początkowo w Anglii i 1801 wydał w Londynie *Gramatykę narzeczy indyjskich*; następnie przeniósł się do Petersburga, założył tu drukarniję i wydał 1805 dzieło w 3 tomach p. t. „*Bezpristrastnoje sozercanije sistem wostocznoj Indii bramhenow, swiaszczennych obrjadow ich i narodnych obyczajew*“.

Lebiediew (Michał), jeden z lepszych pejzażystów rossyjskich, ur. 1812, uczył się w akademii petersburgskiéj, poczém dla dalszego wykształcenia udał się do Włoch, gdzie wkrótce † 1837 w Neapolu. Obrazy L. odznaczają się świetnym i żywym kolorytem, oraz mistrzowskiém oświetleniem. Z obrazów L. najlepsze: *Dąb*, *Biała ściana*, *Okolice Albano pod Rzymem*, *Błoto na wyspie Piotrowskiéj* i *Willa Rafaela*.

Lebiedin, m. pow. gub. charkowskiéj, o 8 w. od rz. Psioły, przeszło 15,000 m.—*Lebiediński powiat*, ma 2,722 w. kw. i przeszło 122,000 m.; położenie wzniesione, falowate, grunt-czarnoziem; główna rz. Psioła; lasów mało. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, a zwłaszcza koni i owiec, uprawą tytuniu, czumactwem i t. d.

Lebiedziew, miasteczko w gub. wileńskiéj, przy trakcie z Wilna do Mińska położone, o 15 w. od Wilna odległe, starodawna dziedzina ks. Holszańskich, po wygaśnięciu których przeszedł do rąk Radziwiłłów. Był tu dawniéj zbór kalwiński, założony pod koniec XVI w.

Lebioda, ob. Łoboda.

Lebioda, rzeka w gub. wileńskiéj, pow. lidzkim; płynie z północy na południe i wpada z prawego brzegu do Niemna o 3 wiorsty powyżéj miasteczka Orle. Długa 30 wiorst, szeroka do 4 sążni; z przyczyny bardzo nierównego dna i ław piaszczystych do spławu niezdatna.

Lebiodka (*Origanum*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem rurkowatym, 5 zębnym, rzadziéj 2 wargowym, koroną 4 działkową, zaledwie 2 wargową, o wardze dolnéj 3 działkowéj, i pręcikami prostemi, najczęściéj oddzielnie stojącemi; należą tu zioła i podkrzewy w Europie i na Wschodzie, o liściach przeciwległych, omszonych, kropkowanych i kłosach gęstych, czworokątnych. L. *pospolita* (*O. vulgare*), zwana *macierzycą*, *macierduszką*, lub *majoranem zimowym*, roślina pospolita w całéj Europie, a u nas po suchych wzgórzach, na brzegach lasów i około dróg, ma łodyżkę gałęzistą 1—2 stóp wysokości, wraz z liśćmi często purpurowo nabiegłą, liście jajowato podłużne, kwiaty ciemno-różowo-czerwone, baldaszko-graniasto rozłożone, mocno-korzenno pachnące. Dawniéj na lekarstwo rozgrzewające używana, dzisiaj służy tylko do kąpieli ziołowo-parowych. Używa się też do przypraw kuchennych. L. *kreteńska* albo *dyptam*, lub *majoranek kreteński* (*O. creticum*), rośnie w Europie południowéj. Olejek lotny z niéj odkroplony znany jest pod nazwą olejku chmielowego hiszpańskiego. Grecy uważali tę roślinę za cudowny środek na wszelkie rany. Najwięcéj jednak znanym gatunkiem jest *ma-*

ran ogrodowy (*O. majorana*), pochodzący z Afryki płn. i Azyi środkowéj, rośnie dziko w Europie płd., w środkowéj uprawia się w ogrodach i dostarcza powszechnéj przyprawy kuchennéj. Zawiera oléj eteryczny i garbnik, działa pobudzająco i tonicznie.

Leblanc (Tomasz), teolog, jezuita, ur. 1597 w Vitry, blisko Châlons, † 1669 w Reims. Oprócz wielu dzieł ascetycznych i moralnych, przeznaczonych dla ludu, wydał obszerny komentarz na psalmy p. t. „*Psalmorum Davidicorum analysis*“ (6 t., Lyon 1665; Kolonija 1681).

Leboeuf (Edmund), marszałek francuski, ur. 1809 w Paryżu. Ukończywszy szkoły politechniczną i generalnego sztabu, wszedł do artyleryi 1832; od 1837 do 1841 służył w Algierze, gdzie w wielu bitwach złożył dowody wyższych zdolności wojskowych i niezwykłéj waleczności, za co mianowany był dowódcą bateryi i otrzymał stopień majora; w Sierp. 1848 został drugim komendantem szkoły politechnicznéj a 1852 pułkownikiem. Podczas wojny krymskiéj jako szef sztabu artyleryi odznaczył się nad Almą i jako generał brygady (od Listop. 1854) przy oblężeniu Sewastopola. Zreorganizowawszy artyleryję gwardyi, otrzymał 1857 stopień generała dywizyi i znowu w wojnie włoskiéj 1859 wielkie swéj armii oddał usługi zwłaszcza pod Solferino. We Wrześniu 1866 r. jako komisarz cesarski odebrał z rąk Austryjaków Wenecyję i oddał ją władzom królestwa Włoskiego. W Sierp. 1869 został po śmierci marszałka Niela ministrem wojny, pracował nad ukończeniem rozpoczętéj przez swego poprzednika organizacyi całéj armii i mianowany był 1870 marszałkiem Francyi. Przed samym wybuchem wojny z Prusami zapewniał uroczyście, że Francyja w zupełności przygotowana do wojny, a zapewnienie to przyczyniło się podobno nie mało do wypowiedzenia wojny. Późniéj wszakże pokazało się wcale co innego i opinija publiczna srodze potępiała marszałka. Po pierwszych klęskach armii francuskiéj pod Weissenburgiem, Wörth i Forbach, musiał złożyć urząd szefa generalnego sztabu, ale od marszałka Bazaine'a, nowo mianowanego naczelnego wodza armii reńskiéj, otrzymał dowództwo nad 3-im korpusem armii i bił się z niesłychaną walecznością w morderczych bitwach pod Saint-Privat i Gravelotte. Oblężony następnie z resztą armii w Metz, walczył z niepospolitym męstwem w wycieczce 30 i 31 Sierp. pod Maiseville. L. był jedyny z generałów francuskich, który wbrew zdaniu marszałka Bazaine'a utrzymywał, że można się przebić przez linije oblężniczych wojsk niemieckich. Po kapitulacyi Metzu poszedł w niewolę niemiecką a po zakończeniu wojny wrócił do Francyi. Zawezwany przed sąd śledczy badający kapitulacyję, usprawiedliwiał siebie za początki wojny a za działania pod Metz oskarżał bezwzględnie Bazaine'a.

Lebrija, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Sewilli, nad Gwadalkwiwirem, ma 10,400 m.

Lebrun (Karol), znakomity malarz francuski, ur. 1619 w Paryżu, † 1690. Początkowo miał za nauczyciela Boreta, późniéj studyjował w Rzymie pod kierunkiem Poussina antyki i dzieła Rafaela. Za powrotem do Paryża uszlachcony, został 1648 prezydentem akademii malarstwa i rzeźbiarstwa, późniéj piérwszym malarzem królewskim i dyrektorem fabryki gobelinów. L. posiadał obok wielkiego daru inwencyi i nadzwyczajnéj łatwości znakomite wykształcenie artystyczne, czego dowodzą niektóre jego pisma (np. „*Traités sur la physionomie*“ i „*Sur le caractère des passions*“). Wszystkie te przymioty uczyniły go założycielem tak zwanego *nowego klasycyzmu*, który licznych późniéj miał przedstawicieli. Louvre posiada najlepsze jego obrazy, jak np. *Bitwy Aleksandra W.*; *Święta Rodzina*; *Wejście Chrystusa do Jerozolimy*; *Mucyjusz Scewola przed Porsenną*; *Śmierć Katona* i t. d. Pracował też L. nad przyozdobieniem pałacu wersalskiego i wykonał tam wiele wspaniałych obrazów.

Lebrun (Poncyjusz Dyjonizy Ecouchard), zwany zwykle *Lebrun-Pindare*, najznakomitszy liryk francuski ze szkoły klasycznéj, ur. 1729 w Paryżu, † 1807. Ukończywszy nauki został sekretatzem ks. Conti a po jego śmierci otrzymał od rządu stałą pensyję i schlebiał Ludwikowi XVI. Późniéj oddał swą muzę na usługi rewolucyi; jako poeta konwencyi wsławił się wielu pięknemi odami, istnemi arcydziełami poetycznemi. Od Napoleona pobierał także 6,000 fr. rocznéj pensyi, opiewał go ale też i wyszydzał w swych epigramatach. Nagaiają L., że w epigramatach nie oszczędzał nawet najlepszych swych przyjaciół. Jego „*Oeuvres complètes*“ (wydane przez Ginguené, 4 t., Paryż 1811), tudzież „*Oeuvres choisies*“ (2 t., Paryż 1821) zawierają najpiękniejsze ody i elegije oraz często ostre i przedrwiwające epigramaty.—Jego brat *Jan Stefan Ecouchard* **Lebrun**, ur. 1733, † 1765, był swojego czasu ceniony jako dobry krytyk.

Lebrun (Karol Frańciszek), *książę Placencyi*, ur. 1739 w St. Sauveur-Landelin pod Coutances, † 1824. Jako urzędnik królewski pracował usilnie dla dworu, ale mimo to popadł za Ludwika XVI w niełaskę. Pismem „*La voix du Citoyen*“ zwrócił na się powszechną uwagę i po wybuchu rewolucyi został wybrany do zgromadzenia narodowego. Jako prezes rady administracyjnéj departamentu Seine-Oise okazał wiele rozsądku i śmiałości. Uwięziony 1792, odzyskał wolność po upadku teroryzmu; w 1796 został prezesem rady Pięciuset, a po 18 Brumaire'a wybrany przez Bonapartego trzecim konsulem. Za cesarstwa mianowany był wielkim podskarbim państwa, gubernatorem Liguryi i księciem Placencyi. Po r. 1814 przeszedł na stronę Burbonów i 1819 otrzymał godność para. L. znany jest także jako tłumacz Tassa „*Jerozolimy wyzwolonéj*“ (2 t. 1774; 2 ed. 1840) i Homera „*Ilijady*“ (3 t. 1776; 2 ed. 1809).—Jego syn, *Anna Karol* **Lebrun**, książę Placencyi, ur. 1775, † 1859, walczył w wojnach napoleońskich, w r. 1824 został parem, a Napoleon III mianował go 1852 senatorem.

Lebrun (Jan Chrzciciel Piotr), ur. 1748 w Paryżu, † 1813, znakomity krytyk artystyczny; najważniejszém jego dziełem jest: „*Galérie des peintres flamands, hollandais et allemands*“ (3 t. 1792—96) z 201 rycinami.—Jego żona, *Maryja Ludwika El-*

ibieta **Lebrun**, córkc malarza Vigée, ur. 1755, † 1842, wsławiła się w sztuce malarskiéj jako wyborna portrecistka. Wydała też swoje pamiętniki „*Souvenirs*“ (3 t., Paryż 1835—37).

Lebrun (Piotr Antoni), poeta francuski, ur. 1785 w Paryżu, † 1873; był za Napoleona I głównym poborcą dochodów niestałych; po rewolucyi Lipcowéj otrzymał urząd dyrektora królewskiéj drukarni; w r. 1839 został parem, 1848 usunął się do życia prywatnego a 1853 otrzymał godność senatora. Najcelniejsze jego utwory (ogólny zbiór 2 t., Paryż 1844) są dramaty: „*Maryja Stuart*“ podług Schillera (1820); „*Cid d'Andalousie*“ (1825) i „*Le voyage de Grèce*“ (Paryż 1828).

Lebrun (Karol August), aktor i poeta dramatyczny niemiecki, ur. 1792 w Halberstadt, † 1842 w Hamburgu; z prac jego najcelniejsze: „*Drillinge*“ i „*Numero 777*“. Jako aktor celował szczególniéj w charakterystycznych rolach komicznych.

Le Brun (Aleksander Antoni), chirurg polski, ur. 1803 w Warszawie, † 1868. Po ukończeniu w r. 1824 uniwersytetu warszawskiego ze stopniem magistra medycyny i chirurgii, doskonalił się następnie przez trzy lata w szkole lekarskiéj w Paryżu, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii. Późniéj jeszcze uczył się w Londynie, Wiedniu i Berlinie. Wróciwszy do kraju w r. 1828, osiadł stale w Warszawie, w r. 1860 został profesorem chirurgii praktycznéj w akademii lekarskiéj, i tęż samą katedrę zajmował w szkole głównéj, gdzie był oraz dziekanem wydziału lekarskiego. Był także prezesem towarzystwa lekarskiego warszawskiego. Liczne rozprawy zamieszczał w czasopismach lekarskich.

Lebsko (*Leba See*), jezioro na Pomorzu, przez które przechodzi rzeka Leba (12 m. długa); z nią razem przy mieście Leba łączy się z morzem Bałtyckiém; 3 m. długie a 1 m. szerokie.

Lecanora (*Krusznica*), rodzaj porostów, cechujący się plechą skorupiastą, niemal chrząstkowatą, i pleszkami (apothecia) miseczkowatemi, grubemi. Z licznych gatunków **L.** *tartarea* i **L.** *parella* często przerabiają się na farby (ob. lakmus). **L.** *esculenta*, znajdująca się w stepach kirkizkich, na Ałtaju, w puszczy Damaszku, w Saharze i t. d., znaną już była starożytnym i przez kirgizów nazywaną jest chlebem ziemnym. Beduini zbierają ją na paszę dla bydła. Smak jéj nie jest nieprzyjemny; podobną jest do ziarn pszenicy i zawiera wiele części pożywnych. Ponieważ **L.** ta leży swobodnie na ziemi, może być przeto przez wiatr daleko unoszoną i stąd téż nazywa się chlebem niebieskim, a przez wielu uważaną jest za mannę biblijną. Arabowie wypiekają z niéj chleb, z dodatkiem pewnéj ilości mąki jęczmiennéj.

Lecce, stolica włoskiéj prowincyi Otranto, rezydencyja biskupa, ma 18,000 m. Miasto piękne i pełne życia; posiada kilka wspaniałych gmachów, kościołów i klasztorów.

Lech (*Licus*), rzeka, bierze początek z góry Rothe Wand w Vorarlbergu, staje się spławną pod Schongau i ubiegłszy mil 38 wpada pod *Lechsend* z lewéj strony do Dunaju. Nad tą rzeką leży sławne Lechowe pole (Lechfeld), 5 mil długa równina, na któréj Oton W. zadał wielką klęskę Madziarom 10 Sierpnia 955 r.

Lech, w epoce bajecznéj historyi polskiéj pierwszy władca panujący. Wedle podań mytycznych (których ogniskiem Wielkopolska) brat Czecha i Rusa, przybył z Kroacyi, osiadł w Wielkopolsce i założył tam stolicę swego państwa Gniezno. Po nim miało panować jeszcze kilku **L.**, zwanych przez naszych kronikarzy także *Lestkami* albo *Leszkami*, co jest tylko zdrobniałą nazwą **L.** Nazwa ta wprowadzona po raz pierwszy przez Bogufała, znaczy w języku czeskim młodziana, wojownika; pierwotnie nie jest więc imieniem własném, jakiém się stało późniéj. Nestor nazywa ogólnie *Lachami* albo *Lechami* plemiona Słowian nadwiślańskie a więc polskie; stąd niektórzy historycy nazwą plemion *lechickich* oznaczają wszystkie ludy słowiańskie, językowo pokrewne, osiadłe na przestrzeni od Bugu aż po za Odrę, między Tatrami i Bałtykiem. Lachy tedy, Lechy lub Lechici znaczą toż samo co Polanie, Polacy. Rusini zawsze tak nazywali Polan. Dla tego téż Lelewél Polskę nazywa *Lechiją*. Szajnocha („*Lechicki początek Polski*“) dowodzi że *Lachy*, *Lechici* sąto drużyny Normanów skandynawskich, które najechały od Bałtyku Sławian nadwiślańskich, jak Wariagowie Słowian wschodnich, przywłaszczyły sobie nad niemi przodownictwo, zniszczone dopiero przez rewolucyję Piastowską. Lelewel widzi nadto w Lachach, Lechitach, zaród zlachty, szlachty, która ujarzmiła kmieciów. Bielowski („*Wstęp krytyczny do dziejów Polski*“) historyję wszystkich naszych bajecznych władców, a więc i Lechów, Leszków, Lestków, widzi w iliryjsch *Linchitach* czyli *Lęchitach*, którzy z Iliryi przenieśli się do Dacyi i których dzieje uważa za okres podaniowy dziejów Polski. Z rozpatrzenia krytycznego tych hypotez wynikać się zdaje mniéj więcéj pewném to, że nazwa Lachów, Lechów, która dała pohop do baśni o Lechu, Czechu i Rusie, wskazuje istnienie historyczne szczepu lub stanu słowiańskiego czy obcego, że ten stan lub szczep wojowniczy, zawładnąwszy Słowianami nadwiślańskimi, zmieszał się z krajowcami i wpłynął stanowczo na organizacyję państwową Polski (Szujski „*Dzieje Polski*“).

Lechevalier (Ja Chrzciciel), archeolog francuski, ur. 1752 w Trelly depart. Manche. Ukończywszy nauki w Paryżu, zwiedził Małą Azyję i całą Europę. W 1806 osiadł stale w Paryżu i tu † 1836 jako piérwszy konserwator biblijoteki św. Genowefy Główne jego dzieła są: „*Voyage de la Troade*“ (1 wyd., 3 t. Paryż 1802, z atlasem) i „*Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*“(2 t., Paryż 1800).

Lechija, Lechici, ob. Lech.

Lechler (Gottard Wiktor), teolog ewangielicki, ur. 1811 w Kloster-Reichenbach w Würtembergskiém, najprzód dyjakon w Waiblingen, od 1853 dziekan dyjecezyi Kuittlingen, od 1858 superintendent i profesor w Lipsku. Główne jego dzieła są: „*Geschichte des englischen Deismus*“ (Stuttg. 1841); „*Das apostolische und nachapostolische Zeitalter*“ (z

wyd., t. 1857); „*Geschichte der Presbyterial-und Synodalverfassung seit der Reformation*“ (Leyda 1854); opracował nadto do Biblii wydawanéj przez Langego „*Dzieje Apostolskie*“ (Bielefeld 1862).

Lechowicz (Andrzéj), albo *Loeaechius Scotus* lub *Loeaechowicz*, poeta polski z początku XVII w., pochodził z rodziny Szkockiéj w Polsce osiadłéj, przebywał w Koronie i na Litwie; przyjaciel Kacpra Miaskowskiego. Z pomiędzy licznych jego wierszy okolicznościowych w języku polskim i łacińskim największą ma wartość „*Muza gór Wielickich*“ (Krak. 1608), poetyczny obraz kopalni wielickich. Opisał także wierszem łacińskim żywoty Zygmunta Augusta, Henryka i Stefana Batorego, umieszczone w piątéj edycyi krakowskiéj (1615) dzieła Janickiego „*Vitae Regum Polonorum*“.

Leck, główna odnoga Renu w Niderlandach, oddziela się od niego blisko granicy pruskiéj i płynie daléj koło Rotterdamu.

Leclerc d'Ostin (Wiktor Emanuel), generał francuski, ur. 1772 w Pontoise, wszedł 1792 do batalijonu ochotników, został pod Toulon szefem batalijonu a 1797 generałem brygady. Ożeniony z Pauliną, siostrą Napoleona, oddał temu ostatniemu wielkie usługi w dniu 18 Brumaire'a. Mianowany następnie generałem dywizyi, przyczynił się wiele do zwycięstwa pod Hohenlinden (3 Grud. 1800 r.) a r. 1802 dowodził wyprawą na wyspę St.-Domingo; † 1802. Pozostała po nim wdowa zaślubiła 1802 księcia Borghèse. W Pontoise wzniesiono L. 1869 pomnik.

Leclercq (Michał Teodor), dramatyk francuski, ur. 1777 w Paryżu, † 1851. Wsławił się szczególniéj jako autor tak zwanych przysłów dramatycznych „*Proverbes dramatiques*“ (8 t., Paryż 1834—38) i „*Nouvelles Proverbes dramatiques*“ (2 tomy, Paryż 1833), które w całéj Francyi wielkie miały powodzenie i niejednokrotnie były przedrukowywane. Każda z takich drobnych sztuczek w ciasnych na pozór ramach zawiera wiele głębokich postrzeżeń, rysów wiernie zdjętych z natury i prawdziwie podziwu godną rozmaitość charakterów, szkicowanych z niepospolitym artyzmem. Łagodny sędzia obyczajów i moralności, przedstawiał L. w całym szeregu obrazków rodzajowych przywary, ułomności i smieszności wszystkich czasów i krajów, ale w charakterystycznych barwach i rysach swéj epoki i swego kraju. Niektóre z tych prac jego są pełnemi dowcipu satyrami politycznemi.

Lecluse (Karol de), zwykle *Clusius* zwany, lekarz i botanik, ur. 1554 w Arras, † 1609, po życiu pełném przygód, w obowiązkach profesora botaniki w Lejdzie. Oznaczył wiele nowych roślin i opisał je wzorowo w kilku dziełach, z których najsławniejsze są: „*Rariorum plantarum historia*“ (Antwerpija 1601) i „*Exoticorum Libri X*“ (tamże 1605). Od niego nazwanym jest rodzaj roślin *Clusia*.

Lecomte (Klaudyjusz Marcin), generał francuski, ur. 1811 r. Mianowany generałem brygady 1870 r., walczył w armii północnéj pod rozkazami Faidherbe'a. Po wybuchu powstania 18 Mar. 1871 r. otrzymał rozkaz zdobyć Montmartre, obsadzony przez gwardyję narodową. Podczas walki dostał się w niewolę powstańców i na mocy wyroku sądu doraźnego został rozstrzelany. Zgromadzenie narodowe adoptowało rodzinę zabitego.

Lecomte (Julijusz), ur. 1814 w Boulogne, † 1864 w Paryżu. Pierwotnie oficer marynarki, oddał się potém około r. 1833 literaturze i ogłosił cały szereg powieści morskich, kilka dzieł treści historycznéj i wiele utworów scenicznych, pracował także jako dziennikarz.

Leconte de Lisle (Karol Maryja), poeta francuski, ur. 1820 na wyspie Bourbon. Wcześnie już odbył kilka podróży do Francyi a 1847 osiadł stale w Paryżu i czynny brał udział w rewolucyi Lutowéj 1848. Następnie poświęcił się wyłącznie literaturze. Swemi „*Poëmes antiques*“ (Paryż 1853); „*Poëmes et poésies*“ (1855) i „*Poëmes barbares*“ (1862), zajął poczestne miejsce między poetami francuskimi. L. szczególną zwraca uwagę na formę; wiersze jego jakby wyrzeźbione. Poezyjom jego zarzucają jednak chłód i uczoność. Późniéj zajmował się głównie przekładami poetów klasycznych. I tak przetłumaczył Teokryta *Idylle* (1862), Homera *Ilijadę* (1867) i *Odysseję* (1870), Hezyjoda *Hymny orficzne* (1869). Nadto oprócz poezyj, umieszczanych w różnych czasopismach i kilku pism okolicznościowych, dał na scenę 1872 piękną tragedyję „*Erinnyes*“, która nie miała jednak wielkiego powodzenia.

Lecoq (Henryk), naturalista francuski, ur. 1802 w Aresnes (depar. du Nord), † 1871, był przez długi czas profesorem w szkole farmacyi w Clermont-Ferrand, oraz dyrektorem tamecznego ogrodu botanicznego. Główne jego dzieła są: „*Etudes sur la géographie botanique de l'Europe* i t. d.“ (9 t.) i „*Carte géologique du departement du Puy de Dôme*“, w skali 1: 40,000. Może być uważanym za założyciela fakultetu nauk ścisłych w Clermont Ferrand, którego był dziekanem.

Lectisternium, nazywali Rzymianie uroczystą, publiczną biesiadę bogów, celem zjednania sobie ich przychylności w chwilach wielkiego niebezpieczeństwa; stoły zastawiano wówczas wszelkiego rodzaju potrawami przed obrazami bogów.

Lecythis (*Krużyca*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa w Ameryce płd. L. *ollaria*, w Brazylii i Gujanie, jest wysokiem drzewem,u krajowców zwanem *sapukaja*; owoc jest torebką drzewiastą, niekiedy wielkości głowy dziecięcia, otwierającą się poprzecznie przez podniesienie krążka nazawiązkowego, mającego kształt krymki; z torebki téj robią naczynia, miski, kociołki i t. p.; stąd ludowa nazwa tego owocu—kociołek małpi. Nasiona mają smak pistacyj i jadają się surowe lub przyprawione; drewno jest bardzo twarde. Nasiona niektórych innych gatunków również są jadalne.

Lecytyna (z grec. *lekithos*, żółty), materyja znajdująca się w mózgu, otrzymana po raz pierwszy przez Vauquelin'a, a następnie w stanie prawie zupełnéj czystości przez Conerbe'a. Zdaje się tworzyć główną część składową masy nerwowéj, po wyciągnięciu z niéj wody i cholesteryny. W r.

1868 Strecker podał jéj wzór, dosyć zawiły, C_{42} H_{83} NPh O_9. Skład ten odpowiada eterowi, wypadającemu z połączenia się stearopalmitanu glicerynę z kwasem fosfornym, połączonym w części z neuryną (ob.), z wytrąceniem z całości dwu cząsteczek wody. Ciało to łatwo ulega psuciu. Liebreich nadał jéj nazwę *protagon* i wskazał, że ilość jéj w mózgu powiększa się w miarę zdrowia, niknie zaś przy silnych wzruszeniach.

Leczenie, ob. Terapija.

Leda, żona spartańskiego króla Tyndareusa, znana ze stosunków miłosnych z Jowiszem, który ją odwiedzał w postaci łabędzia. Z jednego jaja Ledy, według podania mytologicznego, mieli się urodzić Pollux (Polydeukes) i Helena, według innego zaś podania Kastor i Pollux. Zresztą o jéj rodowodzie i życiu przeróżne są powieści. W dziedzinie sztuki podanie to opracowywali najznakomitsi mistrze (np. *Corregio* w słynnym swym obrazie).

Leda jedna z małych planet, odkryta 12 Czerw. 1856 przez Chacornac'a w Paryżu, oznaczona liczbą 38. Czas jéj obiegu koło słońca wynosi dni 1656.

Ledebour (Karol Fryderyk von), zasłużony botanik, ur. 1785 w Stralsundzie, † 1851 w Monachijum; był w latach 1811—35 profesorem w Dorpacie; stąd w 1826 r. przedsięwziął podróż do Ałtaju, którą opisał p. t. „*Reise durch das Altaigebirge* i t. d". Dalszym owocem téj podróży były dzieła ważne dla flory rossyjskiéj: „*Flora altaica*" (4 t., Berlin 1829—34), opracowana wraz z towarzyszami podróży Meyerem i Bungem, oraz „*Icones plantarum floram rossicam imprimis altaicam illustrantes*" (5 t., Ryga 1829—34), głównem jego dziełem jest „*Flora Rossica*" (3 t., Stuttg. 1842—51).

Ledebur (Leopold Karol Wilhelm August baron von), zasłużony historyk niemiecki, ur. 1799 w Berlinie; całe wykształcenie winien tylko własnéj pracy i zdolnościom. Od 1816 do 1829 służył w wojsku pruskiém. Zwróciwszy na się uwagę władzy swemi pracami literackiemi, mianowany był dyrektorem królewskiego gabinetu sztuk, muzeum starożytności germańskich i zbiorów etnograficznych w Berlinie. Z prac jego, oprócz wielu monografij historycznych, genealogicznych, heraldycznych i archeologicznych, celniejsze są: „*Allgemeiner Archiv für die Geschichtskunde des preussischen Staats*" (2 t., Berlin 1830—36); „*Adelslexikon der preuss. Monarchie*" (3 t., Berl. 1854—5457); „*Dynastische Forschungen*" (3 części, Berl. 1856—57). „*Archiv für deutsche Adelsgeschichte, Genealogie, Heraldik und Sphragistik*" (2 t., Berl. 1863—65).

Ledeganck (Karol Ludwik), poeta flamandzki, ur. 1805 w Eeclov, † 1847 w Gandawie, gdzie był prowincyjonalnym inspektorem szkół elementarnych. Rozrzucone po czasopismach poezyje swe wydał w osobnym zbiorze p. t. „*Kwiaty méj Wiosny*" (1839). Następnię wydał między innemi „*Zamek Zomergem*" 1842), opowieść w balladach, i najpopularniejszy swój utwór „*Trzy miasta Siostrzane*", w którym opiewa Gandawę, Brügge i Antwerpiję.—Zbiór jego poezyj wraz z bijografiją poety wydał Heremans (Gandawa 1856).

Ledóchowska (Józefa z *Truskolawskich*), jedna z najznakomitszych artystek dramatycznych polskich, ur. we Lwowie 1780. Jako córka artystki dramatycznéj w 12 roku życia już się liczyła do aktorek teatru narodowego pod kierunkiem Wojc. Bogusławskiego i w dwa lata późniéj wystąpiła po raz pierwszy w komedyi *Żona Zazdrosna*. W r. 1801 wyszła za mąż za Stanisława hr. Ledóchowskiego, lecz po kilku latach rozłączyła się z nim i wróciła na scenę. Talent jéj jaśniał przeważnie w tragedyi, mianowicie: w Barbarze Radziwiłłównie, Ludgardzie, Cydzie (Xymena), Makbecie (lady Makbeth), w Intrydze i Miłości. Cudnemi pełnemi ognia oczyma wspierała swą grę mistrzowską daleko więcéj, aniżeli wyrazem trądowatego oblicza. Opuściwszy scenę w 53 r. życia, † 1847 w Warszawie.

Ledóchowski (Stanisław) marszałek konfederacyi tarnogrodzkiéj, syn Stefana, kasztelana wołyńskiego; w r. 1694 z cześnika został podczaszym wołyńskim; w r. 1700 był podkomorzym krzemienieckim i marszałkował w trybunale głównym koronnym. Gdy szlachta, oburzona nadużyciami saskich wojsk za Augusta II, zawiązała znaną w dziejach konfederacyję tarnogrodzką, L. obrany został jéj marszałkiem 1715 i na tem stanowisku, ramieniem, majątkiem i rozumem wielkie oddał krajowi usługi. Marszałkował też i na sejmie *Niemym* 1717 r. Mianowany 1724 wojewodą wołyńskim, † 1725.

Ledóchowski (Antoni), ur. 1775, syn Franciszka, wojewody czernihowskiego; poseł na sejm czteroletni z województw wołyńskiego i czernihowskiego, stawał wymownie w obronie kościoła i włościan. Po podziale kraju przeniósł się do Galicyi. Nareszcie po długoletnich usługach obywatelskich w r. 1822 wstąpił do zgromadzenia księży misyjonarzy w Warszawie i tu † 1835. Oprócz licznych „*Głosów*" i „*Mów*", mianych na sejmie, wydał „*Zbiór różnych pism od 1815—20*" (Kraków 1820) i kilka dzieł nabożnych w Warszawie.

Ledóchowski (Mieczysław), arcybiskup gnieźnieński, ur. 1823 roku w Klimontowie. Po ukończeniu szkół w Radomiu i Warszawie, wstąpił do seminaryjum ś. Jana a następnie udał się do Rzymu i na koszt papieża umieszczony był w Propagandzie. Zyskawszy względy Pijusa IX, lat kilka był audytorem nuncyjatury w Lizbonie a 1857 został delegatem apostolskim w rzeczypospolitéj południ.-amerykańskiéj Nowéj-Granadzie. Niedługo jednak wygnany przez prezydenta Mosquera, który więził biskupów i stosunki z dworem papieskim zerwał, wrócił L. do Rzymu, gdzie niebawem mianowany był nuncyjuszem w Belgii, a 1861 prekonizowany na arcyb. tebańskiego, otrzymał nuncyjaturę w Bawaryi. Po śmierci Przyłuskiego, arcyb. gnieźnieńskiego, L. zajął jego miejsce. Początkowo, dopóki dwór berliński w dobrych zostawał stosunkach z Rzymem, L. działał w myśl rządu, występując niejednokrotnie wbrew interesom miejscowéj narodowości. Zresztą jako filar ultramontanizmu i opiekun jezuitów bynajmniéj nie zyskał sobie sympatyi. Kiedy zaś po

zwycięstwach pruskich nad Francuzami (1870—71) ochłodły stosunki Berlina z Rzymem i rząd postanowił nietylko usunąć wszelki wpływ duchowieństwa na państwo, ale nawet poddać kościół pod kontrolę państwa, L. wraz z innymi biskupami pruskimi wystąpił w obronie przywilejów kościoła i stawił niezłomną opozycyję. Nie uznając słynnych praw Majowych, zatwierdzonych przez parlament w Maju 1872 r., i postępując wbrew ich rozporządzeniom, wielokrotnie skazywany był na grzywny aż wreszcie został uwięziony 3 Stycznia 1874 i osadzony w Ostrowie.

Ledoux (Franciszek Gabryjel), sławny tancerz i dyrektor pierwszego baletu polskiego, ur. w Paryżu 1754, † 1823 w Warszawie. 1783 wystawił w Warszawie pierwszy balet swego układu *Hulas i Sylwija*, w którym występowali uczniowie i uczennice założonéj przezeń szkoły. Najwięcéj powodzenia miały jego balety: *Wanda*, *Kora i Alonzo*, *Zaślubiny góralów*. L. był także adjutantem królewskim i 1794 jednym z 16 czuwających nad bezpieczeństwem jego osoby.

Ledru-Rollin (Aleksander August), adwokat, radykalista francuski, ur. 1807 w Paryżu, gdzie téż ukończył studyja prawne i został adwokatem. Wystąpiwszy publicznie przeciw stanowi oblężenia w Paryżu, ogłoszonemu z powodu powstania Czerwcowego 1832 r., zjednał sobie wielką między radykalistami wziętość, którą powiększył jeszcze bardziéj sprawozdaniem o wypadkach na ulicy Transnonain w Kwiet. 1834. Jako adwokat przy sądzie kasacyjnym bronił świetnie wielu obwinionych w procesach politycznych. Wybrany deputowanym w Le-Mans 1844, reprezentował w izbie odcień radykalny. Równocześnie nie zaniedbywał specyjalnych prac naukowych. Objąwszy dyrekcyję „*Journal du Palais*“, sporządził między innemi nową edycyję wielkiego tego zbioru za 46 lat minionych p. t. „*Journal du Palais*; *Recueil* etc“....., od 1791 do 1837 (27 t.,) i od 1837 do 1847 (17 t.,). Pod jego kierunkiem wyszły także publikacyje: „*Jurisprudence française ou Répertoire du Journal du Palais*“ (8 t. Paryż 1843—48) i „*Jurisprudence administrative en matiére contentieuse de 1789 à 1831*“ (9 t., 1844—46); spółczesnie był także redaktorem naczelnym dziennika „*Le Droit*“. Osamotniony w izbie, zyskiwał stronników zewnątrz niéj, rozwijąc w założonym przez się dzienniku „*Réforme*“ teoryje reformy socyjalnéj, i wkrótce stał się naczelnikiem potężnego stronnictwa republikańskiego. Na posiedzeniu 24 Lut. 1848 wystąpił przeciw wnioskowi, mającemu na celu ustanowienie regencyi, i oświadczył się stanowczo za apelacyją do ludu. Mianowany członkiem rządu tymczasowego, objął ministeryjum spraw wewnętrznych i wybrany był przez zgromadzenie narodowe do tymczasowéj komisyi wykonawczéj pięciu mężów. Na wysokiém tém stanowisku L., ulubieniec ludu, okazywał wielką uległość dla demagogów i zmierzał jakoby do teroryzmu. Nie posiadając jednak dostatecznéj energii do kierowania wewnętrznemi sprawami państwa, utracił niebawem wiele z dawnéj popularności u mas ludu a z drugiéj strony stał się przedmiotem nienawiści mieszczaństwa. Usunięty od rządu skutkiem powstania 27 Czerwca 1848, odzyskał dawny wpływ przez to, że stanął jako przywódca stronnictwa socyjalno-demokratycznego. Wybrany do ciała prawodawczego przez 5 departamantów, zasiadał w nim jeno dni kilka. Występując przeciw reakcyjnym działaniom rządu, wywołał powstanie 13 Czer. 1849, ale pokonany, musiał szukać schronienia w Anglii a we Francyi skazany był na deportacyję. Przemieszkując w Londynie, ogłosił oprócz wielu broszur większych rozmiarów dzieło: „*De la décadence d'Angleterre*“ (2 t., Paryż 1850) i „*La loi anglaise*“ (2 t.). Członek komitetu rewolucyjnego, który ześrodkowywał w sobie dążności demokracyi europejskiéj, oskarżony był 1857 wraz z Mazzinim o spisek na życie Napoleona III i przez sąd przysięgłych, mimo swych protestacyj, powtórnie na deportacyję skazany a skutkiem tego wykluczony od ogólnéj amnestyi 1860 i 1869 r. Dopiero za gabinetu parlametarnego E. Ollivier zniesiono prawo wyjątkowe i L. wrócił do Francyi w Mar. 1870 r. Odtąd w sprawach publicznych mały brał udział. Wybrany deputowanym 8 Lutego 1871, wkrótce potem podał się do dymisyi. Dopiero na wyborach dodatkowych 1874 wybrany deputowanym, zasiadł po lewicy.

Ledum, ob. Bagno.

Ledytanowy kwas, kwas garbnikowy znajdujący się w liściach bagna (ob.) pospolitego, stanowi proszek czerwony, łatwo rozpuszczający się w wodzie i alkoholu; roztwór alkaliczny na powietrzu brunatnieje. Przez ogrzewania go z kwasami mineralnemi powstaje *ledyksantyna*.

Lee (Anna), założycielka sekty *Shakers* (Drżących), prześladowana w Anglii, udała się do Ameryki północnéj, gdzie założyła pomienioną sektę 1774 i † r. 1784, przed spełnieniem się jéj przepowiedni, według któréj, jako oblubienica Baranka, miała porodzić nowego mesyjasza; ob. Shakers.

Lee (Zofija i Harriet), córki aktora John'a Lee, znane autorki angielskie. *Zofija*, (ur. 1750 w Londynie, † 1824 w Bristolu) napisała lubioną powszechnie komedyję: „*The chapter of accidents*“; potém łącznie z młodszą siostrą swoją *Harriet* (Henryką), ur. 1756, założyła szkołę dziewcząt w Bath, i romansem *The recess* dała niejako początek nowelistyce historycznéj. Wydała też wespół z siostrą „*Canterbury tales*“ (5 t., Londyn 1797—1805), dotąd jeszcze chętnie czytane. Henryka napisała także kilka nowelli i dramatów; † 1851 w Clifton.

Lee, hrabia, ob. *Montholon* Karol Tristan de.

Lee (Samuel), znakomity oryjentalista i badacz języka angielskiego, ur. 1783 w Longnor, † 1852 w Barley; syn biednych rodziców, otrzymał zaledwo wychowanie elementarne i był oddany na naukę do cieśli; w chwilach wolnych od pracy nauczył się języków starożytnych i kilku nowych. Znalazł przypadkiem opiekuna, który dał mu możność odbycia studyjów w uniwersytecie w Cambridge, gdzie 1819 został L. profesorem jez. arabskiego a 1833 pro-

fesorem języka hebrejskiego. Napisał L. wyborną gramatykę hebrejską (2 wyd., Londyn 1831), przełożył i komentował księgę Joba (3 t., Londyn 1837), tłumaczył podróże Ibn Batuty (Londyn 1833) i wydał słownik hebrejsko-chaldejsko-angielski (Londyn 1840). Nadto dla towarzystwa biblijnego londyńskiego przygotował tłumaczenia Biblii na języki: malajski, perski, hindustański i w. in.

Lee (Robert Edmund), najznakomitszy generał południowo-amerykański, syn słynnego w epoce wojny o niepodległość Generała *Henryka Lee* (ur. 1756; † 1818), ur. 1808 w Wirginii. Po ukończeniu akademii wojskowéj w Westpoint mianowany 1838 kapitanem, brał udział w wojnie z Meksykiem jako szef sztabu generała Wool i za waleczność w wielu okazaną bitwach otrzymał stopień podpółkownika a późniéj pułkownika kawaleryi. Przed samém rozpoczęciem wojny domowéj podał się do dymisyi (25 Kwiet. 1861). Już dzień przedtém mianowany dowódcą wszystkich wojsk secesyjonistowskich w Wirginii, 12 Wrześ. t. r. poniósł klęskę pod Cheat-Mountain; w Kwiet. 1862 nakreślił plan kampanii przeciw gen Mac-Clellan i po Johnstonie objął w Czerw. naczelne dowództwo nad armiją południową; dowodził sam pod Malvern-Hill i przedsięwziął wyprawę (w Sierp. 1862) przeciw gener. Pope, po klęsce którego wkroczył do Marylandu, ale był pobity pod Antietam (17 Wrześ.). Dotkliwą za to klęskę zadał wojskom północnym pod Frederiksburgiem (13 Grudnia 1862) i Chancellorsville 3 Maja 1863. Zwyciężony pod Gettysburgiem w Pensylwanii (1—3 Lip. 1863), cofnął się w największym porządku za rz. Potomac. Wysokie talenta wojskowe rozwinął najświetniéj w wojnie obronnéj (1864—65) przeciw gen. Grant. Dopiero po 11 miesięcznych bohaterskich bojach musiał ustąpić z Richmondu (2 Kwiet. 1865) a 9 Kwiet. 1865 poddał się Grantowi pod Appomatox-Court-House i miał dozwolony wolny pobyt w Richmond. W Grud. 1868 r. otrzymał amnestyję i żył zdala od spraw publicznych aż do swéj śmierci, zaszłéj w Paźd. 1870. r. W straszliwéj téj wojnie dwaj tylko generałowie Grant i L. dowiedli, iż rzeczywiście posiadali zdolności potrzebne naczelnym wodzom.—Porów. Booke „*A life of General Lee*“ (Bost. 1871).

Lee, rzeka w irlandzkiem hrabstwie Cork, wypływa z jeziora Lucra i wpada, tworząc port Cork, do oceanu Atlantyckiego.—Także nazwisko kilku hrabstw w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj.

Leech (John), karykaturzysta angielski, ur. 1817 w Londynie, † 1864 tamże. Medycynę porzucił dla sztuki i wcześnie już zyskał rozgłos swemi „*Etchings and Sketchings*“ oraz ilustracyjami do A'Becketta „*Comic English grammar*“. Najwięcéj swych kreacyj zamieszczał w humorystycznym dzienniku „*Punch*“, któremu téż nadzwyczajnie zapewnił powodzenie. Wybór rysunków z „*Puncha*“ wydawał téż zeszytami p. t. „*Pictures of life and character*“. Oprócz tego ilustrował Dickensa *Książki noworoczne* i dzieła wielu innych autorów. Najlepiéj mu się udawały sceny myśliwskie, konie i obrazy z życia domowego.— Por. Browna „*Memoir of John Leech*“ (Lond. 1866).

Leeds, główne miasto angielskiego hrabstwa York nad rz. Aire, za pośrednictwem kanału z Liverpoolem a przez kilka kolei żelaznych z innemi miastami Anglii połączone; liczy 208,000 m. i jest głównym punktem angielskiego przemysłu wełnianego i sukiennego, i prowadzi wielki handel suknem, płótnem, papierem i t. d. Kanał *Leeds-Liverpoolski* jest jednem z największych dzieł tego rodzaju. Wykonany on został 1770—1816, kosztem 20,000,000 funt szter. i wynosi 28 mil długości.

Leemans (Konrad), archeolog niderlandzki, ur. 1808 w Zalt-Bommel w Geldryi; teologiję porzucił dla archeologii i 1835 został konserwatorem muzeum starożytności w Leydzie a 1839 jego dyrektorem. L. należy do najznakomitszych egiptologów. W celach naukowych przedsiębrał podróże do Paryża i Londynu. Z prac jego wymieniamy najważniejsze: „*Hieroglyphica*“ (Lejda 1835) i „*Aegiptische Monumenten van het Museum von Oudheden te Leyden*“ (zesz. 1—23, Lejda 1835—65). Oprócz wielu innych prac szacownych z zakresu archeologii egipskiéj, rzymskiéj i greckiéj wydał także opis starożytności azyjatyckich i amerykańskich muzeum lejdejskiego. Z polecenia rządu (1859) utworzył w Lejdzie muzeum etnograficzne i objął jego dyrekcyję.

Leer, miasto w pruskiéj regencyi Aurich nad Ledą, blisko jéj ujścia do Ems, ma 8,900 m. i port rzeczny.

Leeuwarden, stolica niderlandzkiéj prowincyi fryzońzkiéj, nad rz. Ee i przy zbiegu kilku kanałów, ma 25,000 m., pałac królewski, wspaniały ratusz i liczne fabryki.

Leeuwenhoek (Antoni von), słynny badacz przyrody, ur. 1632 w Delft, † tamże 1723; słynął zwłaszcza jako fabrykant narzędzi optycznych, szczególniéj mikroskopów, oraz jako jeden z pierwszych zoologów, który się zaczął zajmować badaniami mikroskopicznemi. Z pism jego (4 tomy, Lejda 1724) najważniejszem jest: „*Arcana naturae ope microscopiorum detecta*“ (Lejda 1708).

Leeward-Islands, tak nazywają Anglicy i Amerykanie, drobne wyspy Antylskie, leżące pomiędzy Dominiką i Portorico.

Lefèbre także *Lefèvre* (Tanegui), zwykle *Tanaquil Faber* zwany, uczony francuski, ur. 1615 w Caen, długi czas profesor-akademii teologicznéj reformowanéj w Saumur, † 1675; zasłużył się wielce swemi edycyjami i tłumaczeniami klassyków greckich i rzymskich. Z własnych dzieł jego wymieniamy: „*Epistocae Criticae*“ (Saum. 1659 i częściéj); „*Les vies des poëtes grecs*“ (Saum. 1665); „*Méthode pour commencer les humanités greques et latines*“ (Saum 1672 i częściéj).

Lefèbure de Fourcy (Ludwik Stefan), matematyk francuski, ur. 1785, † 1869; po ukończeniu szkoły politechnicznéj był oficerem artyleryi, następnie marynarki, od 1831 egzaminatorem w szkole poli-

technicznéj, od 1838 prof. matematyki w wydziale nauk ścisłych w Paryżu. Jego podręczniki algebry, geometryi analitycznéj i opisującéj, oraz trygonometryi, przez długi czas używały wielkiéj wziętości. Trygonometryję i geometryję wykreślną przełożył na polski Bernhardt (ob.).

Lefebvre (Charlemagne Teofil), słynny podróżnik francuski, ur. 1811 w Nantes, † 1859 w Tigre. Jako oficer marynarki odbył kika wielkich podróży morskich. Z polecenia rządu francuskiego zwiedził Abissyniję w latach 1839—43 i 1847—54; rezultaty pierwszéj swéj podróży opisał w dziele: „*Voyage en Abissynie*“ (6 t., Paryż 1844—47).

Lefebvre (Franciszek Józef), *książę Gdański*, marszałek francuski, ur. 1775, syn młynarza w Ruffach w Alzacyi. Wszedł 1773 do gwardyi francuskiéj; w nagrodę wielokrotnie okazanéj waleczności i odwagi awansował szybko; jako generał w bitwie pod Fleurus 1794 odniósł świetne zwycięstwo. Późniéj miał udział w bitwach nad Renem a po 18 Brumaire'a otrzymał dowództwo nad gwardyją dyrektoryjatu i z nią rozpędził radę pięciuset, skutkiem tego został pretorem a 1804 r. marszałkiem; za zdobycie Gdańska (26 Maja 1807) pozyskał godność *księcia Gdańskiego*. Następnie walczył zwycięsko w Hiszpanii, 1809 przeciwko Austryi i w kampanii rossyjskiéj 1812 dowodził gwardyją francuską. Po abdykacyi Napoleona poddał się Burbonom i został parem. † 1820 w Paryżu. Dwunastu jego synów wstąpiło przed ojcem do grobu i wdowa po nim (zmarła 1835 w 76 r. życia) zostawiła swym synowicom 15 milijonów franków majątku.

Lefebvre-Desnouettes (Karol hr.), generał francuski, ur. 1775 w Paryżu. Z początkiem rewolucyi wszedł do legii ochotników; w r. 1804 był podpułkownikiem, 1806 generałem brygady a 1808 generałem dywizyi i pułkownikiem konnych strzelców gwardyi. Udawszy się do armii w Hiszpanii, podczas oblężenia Saragossy 23 Września pobił część wojska hiszpańskiego, ale sam dostał się do niewoli angielskiéj. Zdoławszy uciec, uczestniczył w kampanijach 1809, 1812, 1813 i 1814. Po piérwszéj abdykacyi Napoleona eskortował go do Roanne. Na wiadomość o wylądowaniu cesarza pospieszył znowu pod jego chorągwie i został parem. Skazany r. 1816 na śmierć, umknął do Ameryki i 1822, udając się do Belgii po swą żonę, zginął skutkiem rozbicia się okrętu już blisko brzegów Europy.

Leflô (Adolf Karol Emanuel), generał i mąż stanu francuski, ur. 1804 w Lesneven w depart. Finistère. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint-Cyr 1825, służył następnie w Algierze, gdzie tak dalece nad innymi się odznaczał, że w rozkazie dziennym z 12 Maja 1840 r. marszałek Vallée nazwał go najodważniejszym z odważnych. Za waleczność otrzymał 1844 stopień pułkownika. Po rewolucyi Lutowéj 1848 został mianowany generałem brygady i wysłany w misyi dyplomatycznéj do Petersburga. Za powrotem występował w izbach początkowo jako stronnik Ludwika Napoleona, późniéj zaś przeciw niemu, za co po zamachu stanu 2 Grud. 1851 został aresztowany i skazany na banicyję. W 1859 otrzymał amnestyję i żył zdala od spraw publicznych aż do upadku cesarstwa. Po rewolucyi 4 Wrześ. 1870 mianowany był ministrem wojny, ale podczas oblężenia Paryża nie rozwinął należytéj działalności, paraliżowanéj zresztą przez sztab generała Trochu. Toż samo stanowisko zajmował za prezydentury Thiersa do Czerwca 1871 r., a następnie otrzymał ambasadę w Petersburgu, gdzie dotąd pozostaje (1874).

Lefort (Franciszek Jakób), piérwszy admirał floty rossyjskiéj oraz nauczyciel i ulubieniec Piotra I, ur. 1656 w Genewie, † 1699 w Moskwie; mając lat 14 zaciągnął się do wojska francuskiego, następnie służył w wojsku holenderskiém a od r. 1676 w rossyjskiém. Brał udział w wojnach tureckich (1677—81); 1682 poznał młodego cara Piotra, zjednał sobie wkrótce jego względy i podczas powstania strzelców 1689 ważne oddał mu usługi. Po objęciu tronu przez Piotra rosło znaczenie L.; mianowany został generałem i admirałem przyszłéj floty rossyjskiéj, 1695 i 96 dowodził flotą w wyprawie azowskiéj; późniéj został namiestnikiem Nowogrodu Wielkiego, w r. zaś 1697 naczelnikiem poselstwa wyprawionego do dworów europejskich, w orszaku którego znajdował się inkognito sam Piotr. Z podróży téj powrócił wraz z carem dla uśmierzenia buntów strzelców. L. był walecznym żołnierzem oraz wysoko wykształconym, bystrym i zdolnym człowiekiem; względów swych u cara nigdy na złe nie użył. Porów. Posselta „*Der General und Admiral Franz* L.“ (Petersburg 1865).

Lefranc (Jan Jakób margrab. de Pompignan), poeta francuski, ur. 1709 w Montauban, † 1784 r. Oprócz przekładów tragedyj Eschylesa i Georgików Wirgilijusza napisał „*Poésies sacrées*“ (Paryż 1734), piękną tragedyję *Dydona* (1734) i kika oper. Najlepszy zbiór wszystkich dzieł jego wyszedł w 2 tomach (Paryż 1813).

Lefranc (Edward Edmund Wiktor Stefan), mąż stanu francuski, syn *Jana Lefranc* konwencyjonisty, ur. 1809 w Gorlin. Ukończywszy studyja prawne, był adwokatem i odznaczał się nieugiętą opozycyją przeciw rządom Ludwika Filipa. W rewolucyi Lutowéj 1848 czynny brał udział; po zamachu stanu 2 Grudnia 1851 r. wrócił do dawnych zajęć. Wybrany 8 Lut. 1871 do zgromadzenia narodowego, dał się poznać z wymowy i umiarkowanych opinij republikańskich. Należał do komisyi, która prowadziła z Niemcami negocyjacyje pokojowe w Wersalu. Gorący stronnik polityki Thiersa, mianowany był 5 Czerw. 1871 ministrem handlu i rolnictwa, a w Stycz. 1872 wydział spraw wewnętrznych. Jakkolwiek na tém ostatniém stanowisku działał w duchu antyliberalnym, musiał jednak pod naciskiem większości ustąpić z gabinetu w Grud. 1872 i zajął znowu miejsce na ławach lewicy republikańskiéj.

Lefrançais (Gustaw), członek komuny paryskiéj, ur. 1826 w Angers. Będąc nauczycielem, musiał pójść na wygnanie po zamachu 2 Grud. 1852. Wróciwszy do Paryża 1859, pracował w pewnym domu handlowym. Na zgromadzeniach publicznych wy-

stępował (od 1868) jako jeden z najskrajniejszych mówców socyjalistowskich. Po rewolucyi 4 Września 1870 agitował przeciwko rządowi obrony narodowéj, za co był więziony. W powstaniu 18 Marca 1871 r. czynny brał udział i mianowany był członkiem komuny. L. należał do umiarkowanéj mniejszości i głosował przeciw utworzeniu komitetu ocalenia publicznego. Ocaliwszy się po upadku komuny ucieczką do Szwajcaryi, redagował tam czas jakiś dziennik „*Revanche*“ i ogłosił: „*Aux Parisiennes, le 31 Octobre*“ (1871).

Legaci (z łac.), zwali się u starożytnych Rzymian wyżsi urzędnicy, i tak w czasach rzeczypospolitéj wodzowie, tudzież namiestnicy większych prowincyi, mieli po kilku pomocników czyli legatów, wybieranych przez senat lub samego rządcę prowincyi z dawniejszych konsulów i pretorów; za cesarzów legatami nazywano wodzów pojedynczych armij, a także namiestników cesarskich w prowincyjach (*legati Caesaris*).—Kuryja rzymska daje tytuł L. nietylko swoim umocowanym, ale także i wielu arcybiskupom. Często także papieże wysyłali L. w szczególnych jakich zleceniach, a tacy nazywali się *Delegatami*. L. kuryi rzymskiéj rozróżniają się trojacy: *Legati a latere* (zaufani, przyboczni papieża), wysyłani bywają od papieża tylko w ważnych zleceniach do wielkich dworów; wybierani są z grona kardynałów i papież nazywa ich swymi braćmi. *Legati missi*, zwykle zwani *nuntii apostolici* (niższego stopnia zowią się *internuntii*), wybierani zwykle z wyższych prałatów i będący bądź zwyczajnymi posłami papieskiemi przy jakim dworze, bądź nadzwyczajnymi, dla załatwienia pojedynczych interesów. *Legaci urodzeni* (Legati nati albo ex officio) są tacy, którzy piastując pewną godność kościelną, już tém samém są L.; dzisiaj godność ta jest już tylko tytułem honorowym pojedynczych arcybiskupów.—*Legacyja*, poselstwo jednego państwa niezależnego do drugiego; tęż samą nazwę nosiły także niektóre części prowincyj państwa kościelnego, na których czele stał legat.

Legalność, postępowanie zgodne z prawem, stąd nielegalnym czynem nazywa się każdy czyn spełniony wbrew przepisom prawa.

Legalny (z łac.), prawny, z przepisami prawa zgodny.

Legar, sztuka dębowego lub sosnowego drzewa, na pokład pod podłogę, lub jaki ciężar podłożonego.

Legat, ob. Zapis.

Legatowicz (Ignacy), współczesny biblijograf polski, magister filozofii, nauczyciel języka łacińskiego w Wilkomierzu, z powodu utraty wzroku uwolniony od służby w r. 1856. Liczne artykuły biblijograficzne umieszczał w *Dzienniku Wileńskim* 1822—1826 r.

Legenda (z łac.), tak w dawnym kościele rzymsko-katolickim nazywała się księga zawierająca codzienne lekcyje, odczytywane w czasie nabożeństwa. Później nazywano tak zbiory opowiadań o życiu świętych i męczenników, dla tego że czytano je na jutrzniach i podczas obiadu i wieczerzy w refektarzach. Najsłynniejszym zbiorem legend w wiekach średnich była ułożona w drugiéj połowie XIII w. przez Jakóba de Voragine, arcybiskupa genueńskiego, „*Legenda aurea*“, zwana także „*Historia Lombardica*“ (nowe wyd. przez Grässego, Lipsk 1845); najobszerniejszym zbiorem żywotów świętych są „*Acta sanctorum*“ (ob.), spisane w XVII i XVIII w. Ponieważ w L. obok faktów historycznych zawarte są podania, przeto L. nazwano wszelkie podanie religijne niehistoryczne, w odróżnieniu od historyi kościoła, oraz od podań świeckich. Później, zwłaszcza od czasu Herdera (ob.), L. dostarczały także obfitego materyjału dla poetów, którzy do zakresu ich wciągnęli również podania ludowe, zatrącające w czémkolwiek o cudowność i bezpośrednie wdanie się Boga lub świętych w sprawy ludzkie. U nas pomiędzy pisarzami L celują: St. Witwicki, A. E. Odyniec i ks. Ign. Hołowiński.— *Legenda* w numizmatyce znaczy każdy w ogóle napis na monecie lub medalu, tak ze strony głównéj jak i odwrotnéj.

Legendre (Adryjan Maryja), znakomity matematyk francuski, ur. 1752 w Paryżu, † 1833; młodo otrzymał profesurę matematyki w szkole wojskowéj w Paryżu; w 1783 został członkiem akademii. Wraz z Cassini'm i Méchain'em wyznaczony był do wymierzenia stopnia szerokości między Dunkierką a Boulogne. W r. 1808 mianowany był dożywotnim zwierzchnikiem uniwersytetu, a 1816 r. egzaminatorem w szkole politechnicznéj. Z dzieł jego ważniejsze „*Eléments de géometrie*“ (1798, liczne wyd., na pols. tłumaczyli Hreczyna i Karczewski 1834 r., część 2 solidometryja wyszła 1844, ostatnie wyd. 1858) „*Mémoire sur les transcendantes elliptiques*“ (1794); „*Essai sur la théorie des nombres*“ (1798 r. 3 wyd. 1830); „*Exercices de calcul intégral*“ (3 t., 1807—19) i w. in. Głównie zasłużył się pracą nad przyciąganiem elipsoid.

Léger (Ludwik), spółczesny pisarz francuski, zajmujący się literaturą oraz językami słowiańskiemi, ur. 1843; ukończył 1863 uniwersytet paryski. Pod przewodnictwem Aleksandra Chodźki nauczył się 1862 języka polskiego, którym wybornie włada; następnie przyswoił sobie i inne języki słowiańskie. Od 1864 wykładał przy szkole batignolskiéj bezpłatny kurs języka francuskiego dla wychodźców słowiańskich; w r. 1867 czytał lekcyje publiczne dla rzemieślników o historyi powszechnéj w ogóle a zwłaszcza o historyi polskiéj, od 1868 rozpoczął w Sorbonie kurs historyi literatur słowiańskich. Zawód literacki rozpoczął 1863 artykułami pomieszczanemi w czasopiśmie *La Pologne*, wychodzącém w Brukseli; następnie wydał „*Notice sur Paul Susine*“ (1864); „*L'Encyklique du Tsar*“ (1864); „*Chants héroiques et chansons populaires des Slaves de Bohême*“ (1866); „*La Bohême historique et littéraire*“ (wespół z J. Friczem (ob.), 1866); „*L'Etat Autrichien, la Hongrie, la Bohême*“ (t. r.); „*Ciril et Methode, étude historique sur la conversion des Slaves au Christianisme*“ (1868); oprócz tego zamieszczał wiele artykułów po różnych czasopismach, z których ważniejsze: opis podróży odbytych w r. 1864 do Pragi i w r. 1867 do Chorwacyi (w *Revue*

moderne); przekład poematu Słowackiego *Anhelli* (tamże); *La patrie de Copernik* (w *Revue litteraire* 1870) i w. in. Podczas wojny francusko-niemieckiéj (1870—1) przebywał w Pradze i był głównym redaktorem czasopisma *Correspondance Slave*.

Legija honorowa, francuski order zasługi, ustanowiony w 1802 r. przez Bonapartego, dożywotniego wówczas konsula rzeczypospolitéj. L. h. pierwotnie podzieloną była na 16 kohort, których każda, złożona z 7 wielkich urzędników, 20 komendantów, 30 urzędników i 350 legijonistów, miała rocznego uposażenia 200,000 fr. Dekoracyja składała się z gwiazdy z białéj emalii o pięciu promieniach; po jednéj jéj stronie był wizerunek pierwszego konsula, po drugiéj wyrazy *Honneur et patrie*, a w około napis *Republique française*. L. h. ulegała wielu zmianom, a mianowicie po wstąpieniu na tron Bonapartego, po restauracyi (zamiast wizerunku Napoleona umieszczono wizerunek Henryka IV), po rewolucyi lipcowéj, za drugiéj rzeczypospolitéj (1848) i za drugiego cesarstwa (1852).

Legijon, *legija* (łac. *legio*), tak się nazywała u Rzymian w najdawniejszych czasach cała siła zbrojna, późniéj zaś oddział armii, odpowiadający mniéj więcéj nowszéj dywizyi. Armija więc rzymska dzieliła się na *legijony*. Skład, siła, jakoteż taktyczna formacyja L. rozmaicie w biegu czasu się zmieniała. Za piérwszych królów 3 starożytne rody: Ramnes Tities i Luceres wystawiały wedle 30 swych kuryj: 300 *equites* (jeźdców) czyli *Celeres* (szybkich) i 3000 piechoty. Wszyku bojowym jazda stała na przedzie. Podług ustawy Serwijusza Tullijusza wybierano L. z trzech piérwszych klas; czwarta i piąta klasy dawały lekko-uzbrojonych (*rorarii* albo *ferentarii*), a szósta tylko w razie potrzeby tak zwanych *accensi*. Najlepiéj uzbrojeni stali w piérwszych szeregech i zwali się *principes*, w trzeciéj linii, *triarii*, była rezerwa; od włóczni (*hasta*) wszyscy prawdopodobnie zwali się *hassati*, którą to nazwą oznaczano późniéj tylko trzeci rodzaj broni. W epoce wojen galskich i samnickich okazał się koniecznym podział L. na mniejsze oddziały (*manipuli*). Kamillus zamienił dotychczasowe szykowanie L. falangami na szykowanie manipulami. W szyku bojowym stali w 1 szeregu *hastati*, ludzie młodzi (1,200 żołnierzy), w 2 szeregu *principes*, starsi i wytrwalsi (1,200 ż.), w 3 szeregu *triarii*, starzy i doświadczeni (600 ż.). Każdy z tych rodzajów broni dzielił się na 10 *manipuli* a 20 centuryj (*centuriae*), po 2 w każdym manipulus; do każdéj centuryi dodawano jeszcze po 20 *velites*, którzy w liczbie 1,200 zastępowali dawniejszych *rorarii* i *accensi*; manipuli ustawiane były w szachownicę. Tym sposobem L. składał się pospolicie z 4,000 piechoty. Obok tego było w L. 300 *equites*, t. j. konnicy, która dzieliła się na 10 *turmae* po 30 ludzi. Dowódca ich zwał się *praefectus equitum*. Jednakże z powodu przypuszczania do obywatelstwa sprzymierzeńców (*socii*) urosł L. do 6,000 blisko ludzi. Armija konsularna składała się zwykle z dwu rzymskich i z dwu sprzymierzeńczych legijonów. Każdy L. miał 6 trybunów wojskowych (*tribuni militum*), z których dwaj zawsze na dwa miesiące zostawali w służbie i codziennie zmieniając się dowodzili L. Znakiem (*signum*) L. był orzeł srebrny. Maryjusz reorganizując armiję rzymską, 2 manipuli połączył w jednę kohortę (*Cohors*), zniósł *Velites* i ujednostojnił 3 owe rodzaje broni. Za Cezara L. dzielił się na 10 kohort, a każda z nich obejmowała 3 manipuli. Konnicy dostarczali tylko sprzymierzeńcy. Podczas wielkich wojen liczba legijonów powiększała się; odróżniano je numerami a niekiedy osobnemi przezwiskami, jak np. *fulminatrix* (piorunujący), *fidelis* (wierny). Za cesarstwa, gdy szeregi wojska zapełniały się tłumami barbarzyńców, stracił L. wiele na dawnéj spójności i sile.—W wiekach średnich kroniki łacińskie wyrazem L. nazywały w ogóle oddziały wojska.—W nowszych czasach nazywano za czasów rzeczypospolitéj francuskiéj i rządów Napoleona *legijonami* oddziały wojska różnéj broni, ustanawione na czas trwania jednéj jakiéj wojny lub do zajęcia pewnego kraju albo prowincyi. Takimi były np. *legijony polskie* (ob.) i *angielsko-niemieckie* 1813—1815 r. Po rewolucyi Lipcowéj 1830 rząd francuski z emigrantów politycznych utworzył *legijon zagraniczny*, którego przeznaczeniem było walczyć w Algieryi. Początkowo składał się głównie z Włochów, Niemców i Hiszpanów; pod koniec 1831 liczba żołnierzy jego urosła z 2,000 do 4,000 a najwięcéj należało doń Polaków. W 1835 r. odstąpiony przez Francyję Hiszpanii, bił się znakomicie, ale przez rząd był tak zaniedbany że bez żołdu, odzieży i żywności zeszczuplał do 300 ludzi, którym nareszcie dozwolono powrócić do Francyi. W Algieryi tymczasem utworzone nowy L. *zagraniczny*, który odznaczał się we wszystkich bitwach. Po wstąpieniu na tron Napoleona III podzielony był na 2 pułki zagraniczne. Podczas wojny krymskiéj uorganizowano obok tamtego drugi jeszcze L. zagraniczny (szwajcarski), ale 1861 został rozwiązany. W ostatniéj wojnie Francyi z Prusami (1870—71) oraz za rządów komuny paryskiéj istniały także rozmaite L. zagraniczne, między innymi i polski.—Porów. Fieffé „*Histoire des troupes étrangeres au service de France*“ (2 t., Paryż 1854).

Legijony polskie, taką nazwę nosiły wojska polskie, zostające w służbie francuskiéj 1797—1801. Kiedy po ostatnim podziale Rzeczypospolitéj emigranci polscy rozbiegli się po całéj Europie, potworzyły się w różnych punktach komitety, które, zostając ze sobą w ciągłych stosunkach, pracowały nad zmianą owoczesnych w kraju stosunków. Komitet paryski mianowicie starał się usilnie zainteresować swą sprawą rząd rzeczypospolitéj francuskiéj i wyjednać u niéj pozwolenie na organizacyję legijonów. Ambasadarowie francuscy Verninac w Konstantynopolu i Cailliard w Berlinie wspierają czynnie usiłowania emigracyi. Obywatele zgromadzenie potajemnie w Krakowie 6 Stycz. 1796 łączą się aktem konfederacyi, że celem odzyskania niepodległości obowiązują się dostarczać Francyi pomocy w pieniądzach i ludziach i żądają dozwolenia na formowanie korpusu ochotniczego w Mołdawii. Niedługo potém przybył do Paryża Henryk Dąbrowski (ob.) i wraz z Wybickim podał Dyre-

ktoryjatowi 10 Paźd. 1796 memoryjał o legijonach. Odesłany do gen. Bonapartego, naczelnego wodza we Włoszech, zawarł na skutek jego polecenia 9 Stycz. 1797 z rzecząpospolitą włoską konwencyję, mocą któréj mający się utworzyć legijon będzie miał komendę polską, oficerów samych Polaków, barwy i sztandary polskie a organizacyję francuską; legijoniści zaś mają być uważani za obywateli rzeczypospolitéj włoskiéj i zostawać będą na żołdzie francuskim. Dąbrowski, ogłosiwszy 20 Stycz. praklamacyję do rozproszonych wojowników, zajął się natychmiast organizacyją legijonów. Było ich dwa po trzy batalijony każdy. W końcu Mar. składały się już z 6,000 blisko ludzi. Dąbrowski ułożył już plan przedarcia się do kraju, gdy zawarte przez Bonapartego preliminaryja pokoju z Austryją w Leoben (18 Kwiet.) wszystkie nadzieje zniweczyły. Po pokoju w Campo Formio oba legijony liczyły 7146 ludzi. Pierwszym dowodził Kniaziewicz, drugim Wielhorski obaj pod naczelną komen lą Dąbrowskiego. Tegoż jeszcze roku jak również w początkach następnego walczyli legijoniści szczęśliwie z wojskami papieskiemi. W Maju 1798 roku wszedł Dąbrowski do Rzymu. W wojnie neapolitańskiéj, wybuchłéj w Listop. 1798 roku, oddziały polskie odznaczyły się pod Terracina, Fabrica, Civita Castelana, Calvi i t. d. Legijony złożone z 6 batalijonów piechoty i 2 kompanij artyleryi dokompletowały się skutkiem tych zwycięstw pułkiem jazdy i posiadały już teraz wszystkie rodzaje broni. W dowód uznania ważnych usług oddanych w téj wojnie przez legijony, otrzymał Kniaziewicz zaszczytną misyję (5 Lut. 1799) wręczenia Dyrektoryjatowi zdobytych przez całą armiję sztandarów nieprzyjacielskich. W kampanii 1799 r. legijony dokazywały cudów waleczności zwłaszcza nad Addygą (26 Mar.), pod Magnano (gdzie zginął gen. Rymkiewicz), nad Trebiją (18 Czerw.), pod Novi (15 Sierpnia. i 24 Października), ale w krwawych tych bojach do tego stopnia zmalały, że pod koniec 1799 r. L. drugi zupełnie był zniszczony a na początku 1800 pierwszy stopniał do 800 ludzi. Równocześnie rozpoczęła się organizacyja nowego L. *nadreńskiego* (zwanego także *naddunajskim*), dowództwo nad którym objął Kniaziewicz. Na żądanie zaś Dąbrowskiego wydał pierwszy konsul (Bonaparte) polecenie, by niedobitki obu legijonów *włoskich* zgromadziły się w Marsylii i tam na nowo się dokompletowały. Jakoż już 8 List. 1800 r. zreorganizowany dzięki staraniom Dąbrowskiego liczył nowy legijon w Medyjolanie 5,000 ludzi i znowu złożył dowody świetnéj waleczności pod Castelanuovo 28 Grud. 1800 i przy oblężeniu Peschiery w Stycz. 1801. Równocześnie legijon nadreński Kniaziewicza walczył dzielnie w armii gen. Moreau, przyłożył się znakomicie do zwycięstwa pod Hochenlinden 28 Grud. 1800 i wyruszywszy z Niemiec połączył się z legijonem włoskim w Medyjolanie. Oba liczyły teraz około 15,000. Przedtém jeszcze stanął pokój w Luneville (4 Lut. 1801) i Francyja poświęciła najzupełniéj sprawę polską. Mocą warunków tego pokoju legijony zostały rozwiązane. Część mniejszą rozdzielono między pojedyncze korpusy a większość w brew woli swéj, pod grozą dział francuskich wyprawioną została z Livorno i Genui (1802), pod wodzą księcia Jabłonowskiego, na wyspę San-Domingo, gdzie wyginęła docna niemal od chorób i oręża Murzynów. Legijony te występowały zawsze w charakterze polityczno-wojskowym, mając na myśli wywalczenie niepodległości. Dowódcy ich pracowali usilnie nad tém, aby przy każdém zawieraniu traktatów pokojowych wytoczyć pod obrady mocarstw sprawę polską. Zabiegi ich były daremne. Rząd francuski, zwłaszcza Bonaparte, za przelaną krew legijonów i poświęcenie Polaków czarną odpłacił się niewdzięcznością. Pozostała jeno pamięć walecznych czynów i mniemane braterstwo Polski z Francyją, które ostatecznie więcéj przyniosło nam szkody niż pożytku. — Por. L. Chodźki „*Histoire des legions polonaises*“ (2 t., Paryż 1829); Schmitta „*Dzieje Polski XVIII i XIX w.*“ (tom 4-y, Lwów 1868).

Legitymacyja (z łac. *legitimatio*), uprawnienie. Tak w Rzymie nazywano akt, przez którzy dzieci naturalne uznawano za prawe. L. taka mogła się uskutecznić jużto przez zawarcie małżeństwa między rodzicami dzieci nieprawych (legitimatio per subsequens matrimonium), jużto przez dozwolenie cesarza na prośbę ojca (L. per rescriptum principis), już to w skutek życzenia wyrażonego w ostatniéj woli rodziców (L. per testamentum). W sądownictwie L. nazywają uprawnienie do jakiegoś działania, stąd legitymować się znaczy wywodzić swe prawa do czegoś. W prawie policyjném L. nazywają dowody poświadczające nazwisko, stan, zatrudnienie i t. d. jakiejś osobistości. Takie dowody u nas stanowią np. książeczki legitymacyjne, paszporta i t. d.

Legitymizm (z łaciń. *lex*-prawo), stan prawny czyli ustanowiony przez prawo, zwłaszcza ze względu na prawowitość władzy rządowéj w przeciwstawieniu do uzurpacyi. W tém właśnie znaczeniu Burboni francuscy zaprzeczają legitymizmu Orleanom i Bonapartym. Stronnicy ich nazywają się *legitymistami*. Głową Burbonów i przedstawicielem zasady legitymizmu jest obecnie hr. Chambord (ob.).

Legnano, miasto i twierdza w włoskiéj prowincyi Weronie nad Adygą, liczy 10,500 m. Jestto jedna z cztérech warowni, tworzących sławny czworobok forteczny na linii Mincio.

Legouvé (Gabryjel Maryja Jan Chrz.), poeta francuski, syn znanego poety i adwokata *Jana Chrzc. Legouvé* (ur. 1730 w Montbrison, † 1782 w Paryżu), ur. 1764 w Paryżu, † 1812; swym poematem dydaktycznym „*Le mérite de femmes*“ (1801) stał się ulubieńcem kobiet francuskich. Ogólny zbiór prac jego (3 t., Paryż 1823) wydali Bouilli i Malo.—**Legouvé** (Gabryjel Jan Chrzciciel Ernest Witfryd), syn poprzedniego, znany pisarz francuski, ur. 1807 w Paryżu. Rozgłos winien L. przedewszystkiém swym utworom dramatycznym, które 1855 otworzyły mu podwoje akademii. Do najcelniejszych należą 3 sztuki napisane spólnie ze Scribem: „*Adrienne Lecouvreur*“ (1849); „*Bataille de Dames*“ (1851); „*Les Contes de la reine de Navarre*“ (1853), piér-

wsza i ostatnia znane są także na scenie warszawskiéj. Napisana dla Racheli a przetłumaczona na włoski i grywana przez Ristori tragedyja „*Médée*“ wielkie miała powodzenie. Z innych prac scenicznych L. wymieniamy: „*Les doigts de fée*“ (1858); „*Beatrix*“ (1861); „*Miss Suzanne*“ (1867); „*Adieux de jeu*“ (1868); „*Deux reines*“ (1872). Nadto oprócz wielu artykułów i poezyj, umieszczanych w różnych czasopismach, wydał część swych odczytów akademickich i publicznych pod tyt. „*Conferences parisiennes*“ (Paryż 1872) oraz „*Pères et les enfants au XIX siècle*“ (1872). Odczyty miewane 1847 r. w *Collège de France* wydał pod tyt. „*Histoire morale des femmes*“ (Paryż 1848). Utwory sceniczne L., zalecające się pięknym językiem i czystym stylem, świadczą o wyższym talencie, fantazyi i bystréj obserwacyi poety.

Legowicz (Józef), pleban kościoła korkożyskiego, † 1811. Celniejsze jego dzieła są: „*Historyja prześladowania kościoła Bożego i dziejów męczeńskich*“ (Wilno 1788); „*Obowiązki człowieka chrześcijanina i obywatela* (tamże 1781); „*Powinności gospodarzów wiejskich*“ (tamże 1799); „*Zbiór pożytecznych zabawek dla każdego stanu ludzi służyć mogących*“ (tamże 1798); „*Zbiór krótki o obrządkach Mszy św.*“ (tamże 1787).

Legrand (Marek Antoni), poeta i artysta dramatyczny, urodz. 1673 r., † 1728 r. W komedyjach swych, wydawanych kilkakrotnie p. t. „*Théâtre de L.*“ (4 t., Paryż 1731), okazał się po Molierze najznakomitszym mistrzem w humorystycznym stylu ludowym. Jako aktor miał talent rzeczywisty, ale dla swéj brzydoty nieraz był wygwizdany.

Legua, mila hiszpańska; rozróżniają dawną L. o 3 *milla*, wynoszącą 15,000 stóp, i nową L., używaną od r. 1766=4,800 *vasos* czyli 24,000 stopom. $16^2/_3$ tych L. idzie na stopień południka.

Legucki (Jan), jezuita, znakomity swojego czasu kaznodzieja polski, † 1754 we Lwowie. Zostawił w druku mnóstwo kazań, miewanych szczególniéj na pogrzebach osób znakomitszych. Niektóre z nich wyszły razem pod tyt. „*Kazania na solennych pogrzebach znacznych i urodzeniem i honorami w ojczyźnie naszej osób etc*“ (Lwów 1750). — Por. Browna „*Biblijoteka tow. Jesus. asyst. polsk.*“ (str. 258—259).

Leguminosae, ob. Strąkowe.

Legwany, *Jaszczurki drzewne*, *Agamy drzewne* (*Iguanidae*), rodzina rzędu jaszczurek (ob. jaszczurki), obejmująca jaszczurki często znacznéj wielkości, z postaci ciała i obyczajów zbliżające się do chameleonów (ob.). Ciało ich, z boków nieco ścieśnione, dźwigane jest przez długie, wysmukłe nogi, które usposobione są zwłaszcza do łażenia po drzewach. Głowa, mniéj lub więcéj piramidalna, dziwacznie jest ukształtowaną przez worek błonkowaty, znajdujący się pod szyją. Niektóre posiadają na grzbiecie grzebień kolczasty i zmieniają swe zabarwienie, jak chameleony. Rodzajem typowym jest *legwan* (*Iguana*) z grzebieniem grzbietnim i długim ogonem. *I. tuberculata*, na grzbiecie zielonawożółty, z zielonemi centkami, w Ameryce zwrotnikowéj; 4—5 stóp długości. Żyje na drzewach i w rozpadlinach skał, żywi się owocami i owadami. Podrażniony dosyć silnie gryzie, pomimo małych zębów. Mięso jego jest wyborne, z tego powodu na Antylach jest już niemal wytępiony. Również smaczne są jego jaja, złożone z samego żółtka, i nie twardniejące w gotowaniu. Lepszego jeszcze mięsa dostarcza *I. delicatissima*. Do téjże rodziny należą bazyliszek (ob.), smok (ob.) i in.

Lehmann (Jan Jerzy), wynalazca nowéj metody rysunków topograficznych, ur. 1765 w Johanismühle pod Baruth, † 1811. Był w młodości pisarzem wojskowym i stojąc załogą w Dreźnie, uczęszczał do tamecznéj szkoły wojskowéj, gdzie zwrócił na siebie uwagę robotami kartograficznemi. Wystąpiwszy następnie z wojska, dokonał kilka pomiarów, przy czém poprawił w niektórych szczegółach stolik mierniczy. Służył potém w wojsku i zdjął liczne plany w celach wojennych, między innemi zdjął znakomicie plan Warszawy. Zasługa jego w kartografii polega na tém, że przedstawia coraz większą spadzistość gór coraz czarniejszą farbą, tak że łatwo pochyłość gór poznać z karty.

Lehmann (Karol Gotthelf), znakomity chemik, ur. 1812 w Lipsku, † 1863; w 1843 został profesorem medycyny i nauczycielem badań patologicznochemicznych i mikroskopijnych przy klinice, w r. 1856 profesorem w Jenie, zasłużył się głównie na polu chemii fizyjologicznéj. Ważniejsze jego dzieła są: *Taschenbuch der Chemie*“ (6 wyd., Lipsk 1854), „*Lehrbuch der phisiol. Chemie*“ (3 t., Lipsk 1841—43) i in.

Lehmann (Piotr Marcin Orla), mąż stanu duński, ur. 1810 w Kopenhadze. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich zwrócił na się uwagę pracami publicystycznemi w czasopiśmie „*Fädrelandet*“ oraz mowami na zgromadzeniach publicznych. Tymi działając środkami, przyczynił się niemało do rozbudzenia ruchu literackiego w Danii, ale wystawiał się też zarazem na dotkliwe prześladowania. Od r. 1848 występował jako jeden z głównych przywódców stronnictwa narodowo liberalnego (eiderduńsko-skandynawskiego). Od Marca do Listopada 1848 r. minister bez teki, był potém amtmannem okręgu. W r. 1851 wybrany do Volksthingu a 1854 do rady stanu, zarządzał od 15 Września 1861 w gabinecie Halla wydziałem spraw wewnętrznych, a po rozwiązaniu tego ministeryjum przy końcu 1863 r. usunął się do życia prywatnego.—**Lehmann** (Teodor Henryk Wilhelm), krewny poprzedniego, twórca partyi narodowéj w Szlezwig-Holsztynie, ur. 1824 r.,

† 1862. Po ukończeniu studyjów prawnych był adwokatem. Odznaczył się w czynnych swych agitacyjach jako nieprzyjaciel Danii, obrońca interesów szlezwicko-holsztyńskich i zwolennik połączenia księstw z Niemcami pod kierownictwem pruskiém.

Lehocky (Andrzéj), genealog i adwokat, urodz. 1741 r. w Presburgu, † 1813 r. w Ternawie; nauki pobierał w Presburgu i Debreczynie, 1782 został adwokatem przy sądzie tabularnym królewskim, 1785 asesorem tabularnym ternawskim i na tym stanowisku pozostał do śmierci. L. był mężem uczonym, biegłym w historyi i prawie. Oprócz wielu dzieł naukowych, wydał ważne dla historyi rodów szlacheckich w Węgrzech dzieło: „*Regni Hungariae et partium eidem adnexarum statuum et ordinum seu nobilium familiarum stematografia, insertis accessorie natationibus et antiquis populis Hungariae oras incolentibus*“ (t. 1—2, Presburg 1798; t. 3 w rękopisie).

Leibnitz (Gottfried Wilhelm), głośny filozof i uczony, ur. 1646 w Lipsku, † 1716. Potomek polskiéj rodziny protestanckiéj (Lubienieckich), która się przesiedliła do Niemiec, był on synem prawnika, wykładającego w Lipsku filozofiję moralną. Ukończywszy w rodzinném mieście szkoły i uniwersytet, studyjował obok filozofii, prawo i matematykę, ogłaszając w języku łacińskim liczne w tych przedmiotach rozprawy. Zajmowały L. prócz tego kwestyje religijne, myśl połączenia protestantyzmu z katolicyzmem, polemika z aryjanami (z Wiszowatym mianowicie) o dogmat Trójcy. W 1670 roku został L. członkiem najwyższego sądu apelacyjnego w Moguncyi. W 1672 udał się w podróż do Londynu i Paryża, w tym ostatniém mieście bawił do r. 1676. Otrzymawszy miejsce biblijotekarza przy księciu Janie Hannowerskim, udał się na Londyn i Amsterdam do Hannoweru. W podróżach tych pozbierał stosunki z uczonymi i filozofami (Arnauld, Huygens, Newton, Spinoza i inni). Niezmordowany umysł L. najróżnorodniejsze poruszał kwestyje. Tak np. Ludwikowi XIV przedstawił projekt zdobycia Egiptu. Do téj epoki odnieść należy wynalezienie przez L. rachunku różniczkowego, o którym pierwszą wiadomość podał w „*Acta eruditorum*“ z Października 1684, pod tyt. „*Nova methodus pro maximis et minimis itemque tangentibus*“ i t. d., gdzie podany jest sposób różniczkowania funkcyj całkowitych, ułamkowych, pierwiastkowych z licznemi zastosowaniami. Wkrótce potém ogłosił piérwsze zasady rachunku całkowego w dziele „*De geometria recondita*“ i t. d. Jako biblijotekarz książęcy miał obowiązek pisać historyję panującéj w Hannowerze rodziny, w skutek czego po odbyciu w tym celu podróży po Niemczech i Włoszech (1687—90) zajął się studyjami nad przeszłością domu brunszwicko-lüneburskiego. Z téj to epoki pochodzą „*Codex juris gentium diplomaticus*“ (1693—1700); *Scriptores rerum Brunsvicensium*“ (1701—1741); i „*Annales Brunsvicenses*“ (nieukończone). L. zostawał w blizkich bardzo stosunkach z całym domem panującym a mianowicie z ks. Ernestem Augustem i jego żoną Zofiją (siostrą księżniczki Elżbiety, któréj Descartes przypisał swe „*Principia philosophiae*“). Był L. nauczycielem ich córki Zofii Karoliny (żony późniéjszego króla pruskiego Fryderyka I), za któréj pomocą skłonił małżonka do założenia Berlinie towarzystwa naukowego (1700) przekształconego w 1744 w akademiję umiejętności. Starał się również, choć nadaremnie o założenie akademii w Dreznie i Wiedniu; od niego także wyszła piérwsza myśl co do utworzenia akademii nauk w Petersburgu. Pragnąc doprowadzić do skutku połączenie kościoła katolickiego z protestanckim, wszedł w stosunki z Bossuetem którego „*Exposition de la foi*“ miało służyć za dogmatyczną podstawę ugody; sam przytém napisał w pojednawczym duchu „*Systema theologicum*“, katolicy jednak wymagali, by to połączenie było tylko powrotem ze strony protestantów na tono kościoła i obstawali przy ważności uchwał soboru trydenckiego, któremu protestanci odmawiali nazwy ekumenicznego. Również daremnie starał się L. o połączenie wyznania luterańskiego z reformowaném. Wygłaszana przez Bayle'a w jego „*Dykcyjonarzu*“ niezgodność wiary z rozumem, spowodowała L. do odparcia tych zarzutów w dziele: „*Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et sur l'origine du mal*“ (1710) a głównie w dołączonéj do niego rozprawie: „*Discours de la conformité de la foi avec la raison*“ W r. 1712 zapoznał się L. z Piotrem Wielkim, który, ceniąc wielce jego naukę i głęboki umysł, mianował go radcą tajnym i zasięgał zdania L. co do środków, jakiemi możnaby zaszczepić nauki w Rossyi. Dwór wiedeński również osypywał L. swemi względami i tytułami (szlachectwo, a następnie tytuł barona państwa). W czasie pobytu w Wiedniu napisał L. dla księcia Eugenjusza sabaudzkiego w języku francuskim zarys swego systematu, który dopiéro po śmierci tego wielkiego myśliciela ukazał się na świat w niemieckim przekładzie p. t. „*Leibnitz's Lehrsätze über die Monadologie*“. W ostatnich latach życia pracował L. nad swemi rocznikami brunszwickiemi i prowadził polemikę z Clarkem (ob.) o jego filozoficzne zasady. Wiele mu też zgryzot sprawił spór ze stronnikami Newtona o pierwszeństwo odkrycia rachunku różniczkowego, w któréj to sprawie towarzystwo królewskie londyńskie wyrzekło za Newtonem. Zapewne obaj genijalni myśliciele, niezależnie jeden od drugiego, doszli do swych odkryć, jakkolwiek przyznać należy, że L. lepiéj ogarnął całą doniosłość teoretyczną téj nowéj metody rachunkowéj. L. w swych poglądach, tak samo jak Descartes i Spinoza, uważa umysł ludzki za nieomylne narzędzie badania, jasność i wyrazistość myśli za kryteryjum (ob.) prawdy. Cały świat jest zbiorem istot, będących w różnych stopniach swego rozwoju; istoty te zwie L. *monadami*. Istotę ich stanowi substancyja prosta, nie mająca żadnéj rozciągłości, obdarzona tylko siłą rwącą się do działania, jak siła napiętego łuku. Atomy Demokryta (ob.) różnią się wielkością, kształtem i położeniem; monady L. są to punkty, różniące się tylko jakościowo. Różnice te, a zarówno i czynna energija monad polegają

na *wyobrażeniach*, jakie posiadają wszystkie monady, tylko nie z jednakową jasnością. Wyobrażenia te są *jasne*, gdy umożebniają odróżnienie ich objektów; są absolutnie wyraźne, gdy dają poznać przedmiot aż do jego najprostszych składowych części. Bóg tylko jeden, jako *pierwotna monada*, któréj wszystkie inne są odblaskiem, ma absolutnie jasne wyobrażenia. Dusza ludzka jest także monadą zdolną do przejmowania *jasnych* wyobrażeń, i niektórych tylko absolutnie jasnych (świadomość Boga i siebie). Dusze zwierząt mają pamięć i czucie. Każda dusza jest monadą, albowiem może oddziaływać sama na siebie, co dowodzi jéj substancyjalności, a każda substancyja jest monadą. To, co nam się przedstawia jako ciało, jest w istocie zbiorem mnóstwa monad, które tylko mylność zmysłów przedstawia jako jednę całość. Rośliny i zwierzęta są monadami uśpionemi z nieświadomemi wyobrażeniami. Każda monada odbija w sobie wszechświat, najjaśniéj jednak pojmuje swe najbliższe otoczenie. Współczesne istnienie monad wytwarza przestrzeń; następstwo zaś pojawów zwiemy czasem. Rozwój wyobrażeń w każdéj monadzie zależy od wewnątrz niéj tkwiącéj przyczynowości, nie zaś od wrażeń z zewnątrz przyjmowanych. Ruchy monad zaś, ich wzajemne stosunki, są dziełem czysto mechanicznych przyczyn. Zgodność rozwoju wyobrażeń z ruchami i zewnętrzną czynnością jest wynikiem ustanowionéj naprzód przez Boga harmonii (ob. *harmonia przedustawna*). Ciało i dusza sąto dwa zegarki zgodne dla tego tylko, że jednocześnie zostały nakręcone i zregulowane. Świat istniejący jest najlepszym ze wszystkich możliwych światów.—Prace filozoficzne L. porozrzucane były po różnych czasopismach, rozprawach, listach. Korespondencyja olbrzymia, jaką ten myśliciel prowadził ze wszystkiemi współczesnemi znakomitościami, zawiera wiele materyjałów i wyjaśnień co do głównych zasad systemu L., które dopiéro późniejsi badacze, krytycy i uczniowie porządkowali i układali w jedną całość. Z wydań zbiorowych najważniejsze są: „*Oeuvres philosophiques latines et françaises de feu Mr. Leibnitz.... publiées par R. E. Raspe*“ (Amsterdam, Lipsk 1765. Toż samo po niemiecku z notami J. H. Ulricha w Halli 1778—80). Niezamieszczone tu prace wydał Ludwik Duteus pod tyt. „*Leibnitzi opera omnia*“ (6 t., Genewa 1768). Z nowszych wydań najważniejsze są w Niemczech Erdmanna, na podstawie rękopisów biblijoteki hanowerskiéj (Berlin 1840) i Pertza w trzech seryjach (12 t., Hannower, Berlin i Halla 1843—63); we Francyi A. Foucher de Careil wydał w 6 tomach (Paryż 1859—67), P. Janet i Am. Jacques wydawali najważniejsze filozoficzne prace L. Najświeższe, nieukończone jeszcze wydanie, na podstawie rękopisów bibl. hanowerskiéj, rozpoczął Ouno Klopp (Hannower 1864 i następne). Sława i wpływ Leibnitza wzrastały w miarę, jak wydobywane na świat rękopisy pozwalały lepiéj ocenić głębokość i oryginalność jego systemu, który dziś zyskuje coraz to silniejszą podstawę w rezultatach nauk przyrodzonych, stwierdzających genijalność apriorycznych pomysłów i poglądów L. Z bijografij najszczegółowszą skreślił Guhraner (2 tomy, Wrocław 1842). Rozbiór i ocenę systemu uskuteczniли między innymi: Feuerbach Ludwik w dziele „*Darstellung, Entwicklung und Kritik der* L.*-en Philosophie*“ (Ausbach 1837—44); Nourisson „*La philosophie de* L.“ (Paryż 1860); Grote „L. *und seine Zeit*“ (Hannower 1869 r.); Otto Caspari „L.*'s Philosophie*“ (Lipsk 1870) i mnóstwo innych.

Leicester, hrabstwo w Anglii środkowéj, obejmujące 37 1/3 mil kwadr., z ludnością 238,000 m., przerznięte jest rz. Welland i Avon, tudzież kilku dopływami rzeki Trent, oraz kilku kanałami, z których głównym jest kanał *Leicesterski*. Tutaj jest główne siedlisko fabrykacyi wyrobów wełnianych pończoszniczych w Anglii. Miasto stołeczne hrabstwa *Leicester* nad spławną rz. Soar i kanałem Leicesterskim położone, ma 68,500 m., handlowe i zamożne, było niegdyś rezydencyją potężnych hrabiów angielskich Leicester.

Leicester (Roberd Dudley, hrabia), ulubieniec królowéj angielskiéj Elżbiety, ur. 1531, syn księcia Northumberland. Piękny mężczyzna i zręczny dworak, ale obok tego niesumienny intrygant, powodowany dumą, umiał bezwstydnie wyzyskiwać korzystne swe położenie przy boku królowéj. Jego tajemne małżeństwo z wdową po hrabi Essex wywołało oburzenie królowéj; mimo to jednak L. potrafił zachować jéj względy i mianowany został naczelnym dowódcą wojsk posiłkowych, wysłanych do Niderlandów przeciwko Hiszpanii, lecz z powodu nieudolności w r. 1587 odwołany do Londynu. Mimo to królowa oddała mu powtórnie dowództwo nad wojskiem, mającém bronić stolicy od spodziewanego wtargnięcia Hiszpanów. L. † 1588 w uniesieniu radości z powodu rozbicia armady hiszpańskiéj. Królowa zapomniała o nim bardzo prędko, a bezpośrednim jego następcą w łasce monarchini był jego 21 letni pasierb hrabia Essex. Podejrzenie, jakoby L. otruł piérwszą swą żonę Annę Robrart, jest osnową sławnego ramansu Walter Scotta „*Kenilworth*“.

Leichhardt (Fryderyk Wilhelm Ludwik), słynny podróżnik, ur. w Trebatsch pod Beeskow, poświęcał się filozofii i historyi naturalnéj, i w r. 1841 udał się do Sidney, skąd odbył wielką podróż do wnętrza stałego lądu Australii. Drugą takąż podróż rozpoczął 1847 i od Kwietnia 1848 zginął bez śladu. Dziennik jego podróży 1844—1846 ogłosił Zuchold (Halla 1851). Porów. Zucholda „L. *eine bijographische Skizze*“ (Lipsk 1856).

Leidenfrosta kropla, ob. Sferoidalny stan.

Leine, rzeka w Niemczech, bierze początek na górze Hundeshagen pod Worbis, w Eichsfelde, zaczyna być spławną pod Hanowerem, tworzy pod Neustadt bagnisko *Leinemoor*, i ubiegłszy mil 28, wpada poniżéj Hudemühlen do rz. Aller.

Leiningen, jedna z najdawniejszych rodzin hrabiowskich i książęcych w Niemczech, niegdyś udzielnie panująca, w nowszych czasach medyjatyzowana, która po mieczu wygasła już 1220 r. Głową rodziny jest książę *Ernest*, ur. 1830, dziedziczny członek pierwszéj izby bawarskiéj i kapitan okrętu marynarki angielskiéj.

Leinster, prowincyja w południowo-wschodniéj Irlandyi, ma grunt w części górzysty, skropiony kilku małemi rzekami, żyzny; powierzchnia jéj obejmuje 358 mil kw., a ludność wynosi 1,425,000 m. Prowincyja dzieli się na 12 hrabstw: Louth, East-Meath, Dublin, Wicklow, Wexford, Carlow, Kilkenny, Kildare, Queen's-County, King's-County, West-Meath i Longford.

Leisewitz (Jan Antoni), dramatyk niemiecki, ur. 1752 w Hannowerze, † 1806 na urządzie prezesa kolegijum sanitarnego w Brunświku. Wsławił się jako autor jedynéj lecz znakomitéj wartości tragedyi „*Julius von Tarent*“ (Lipsk 1776). Zbiorową ed. pism L. uskutecznił Schweiger (Brunśw. 1838).

Leith, miasto i port w Szkocyi, w hrabstwie Edynburgskiem, nad Firth of Forth, ma 33,700 m.; wyborna przystań tutajsza uważaną jest za port Edymburga (ob.).

Leitha lub **Leytha** (*Litawa*), rz. w Austryi, wypływa pod Haderstwerth, w Niższéj Austryi, i powstaje z połączenia rzek Schwarzau i Pitten; tworzy na pewnéj długości granicę od Węgier (stąd podział państwa austryjackiego na właściwą Austryję z téj strony Leithy, Cyslitawiję, i Węgry czyli Translitawiję), i ubiegłszy mil 24, wpada pod m. Moszony z prawéj strony do Dunaju. Po prawéj stronie L., na granicy węgierskiéj, ciągnie się pasmo gór L., będące wąską odnogą Przedalpów Styryjskich, które przerznięte przez L., zbliżają się aż do Dunaju i tutaj w połączeniu z Mniejszemi Karpatami, pomiędzy Fischament i Presburgiem tworzą tak zwaną bramę Dunaju.

Leitrim, hrabstwo na północno-wschodnim krańcu irlandzkiéj prowincyi Connaught, na 29 m. kw. powierzchni, liczy 100,000 m.; jest nawodnione rzekami Shannon i Bonnet, posiada kilka jezior, produkuje kartofle, owies, len i bydło. Główne miasto Carrick-on-Shannon.

Leja (Emilija z *Milkuszyców*), literatka spółczesna, ur. 1839 w Warszawie. Przez jakiś czas była nauczycielką; zamężna od 1859; poświęca się literaturze. Pisze prozą i wierszem. Prace jéj, przeznaczone wyłącznie dla dzieci, zalecają się szlachetną dążnością. Wymieniamy z nich niektóre: „*Kilka próbek poetycznych* (Warsz. 1861); „*Wieczory zimowe*“ (1863); „*Serdeczny podarunek dla dzieci*“ (Warszawa 1867); „*Krótki przegląd kuli ziemskiéj*“ (Warsz. 1868); „*Obrazki z dziejów starożytnych*“ (Warsz. 1869); „*Krótki rys zoologii*“ (Warsz. 1872) i t. d.

Lejbowicz (Herszek), znakomity rytownik polski XVIII w., żyjący w Nieświeżu. Z utworów jego odznaczają się: *Zbiór wizerunków rodziny Radziwiłłów, złożony z 165 rycin, przedstawiających członków tego domu, żyjących od 1346—1780.* Dzieło bardzo rzadkie.

Lejean (Wilhelm), podróżnik francuski, ur. około 1818 w Plouégat—Guérand, depart. Finistère, † 1871 tamże. Syn rolnika, po ukończeniu nauk był czas jakiś urzędnikiem administracyjnym w Morlaix, a 1844 osiadł w Paryżu, studyjował historyję, pisywał do dziennika „*Pays*“ i ogłosił dwie cenne prace: „*Histoire politique et municipale de la ville et de la communauté de Morlaix*“ (1847) i „*La Bretagne, son histoire et ses historiens*“ (1850). Ulubioném wszakże jego zajęciem była geografija. Jako członek paryskiego towarz. geograficz. ogłaszał w jego „*Bulletin*“ i w Petermanna „*Mittheilungen*“, różne z dziedziny geografii prace. Najdłużéj podróżował po Turcyi Europejskiéj (1857—58 i 1867—70); zwiedzał także Azyję zachodnią aż do Kaszmiru (1865—66) i Afrykę zwłaszcza krainy Nilowe, które badał w latach 1862—64, będąc czas jakiś konsulem w Abisynii. Oprócz artykułów i rozpraw szacownych, umieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił „*Deux Nils*“ (Paryż 1865, z atlasem) i „*Voyage en Abyssinie*“ (Paryż 1872). Najgłówniejszą wszakże pracą L. jest dzieło pośmiertne „*Ethnographie de la péninsule turco-hellenique*“, które stawia go w rzędzie najznakomitszych podróżników.

Lejpuny, wieś w gub. grodzieńskiéj, nad rz. Lejpunką, przy drodze z Wilna do Merecza, o 7 mil do Wilna położona. Na jéj obszernych polach zaszła 1700 r. pamiętna bitwa między szlachtą litewską a wojskami Sapiehów.

Lekain (Henryk Ludwik), znakomity aktor francuski, ur. 1728 w Paryżu, † 1778. Pierwotnie jubiler, późniéj (pokierowany przez Voltaire'a) członek *Teatru francuskiego* i jeden z najznakomitszych artystów dramatycznych swojego czasu. Voltaire nazywał go jedynym prawdziwym aktorem tragicznym. L. cieszył się powszechnym szacunkiem, na co zasługiwał zarówno szlachetnością charakteru jako też wysokim swym talentem. Najhuczniejsze oklaski zbierał w ostatniém wystąpieniu, jako Vendôme w Voltaire'a *Adelaïde*“.—Porów. Talmy „*Réflexions sur L. et sur l'art théâtral*“ (Paryż 1825).—Jego *Mémoires* wydał Talma.

Lekanorowy kwas, ciało roślinne, znajdujące się w niektórych porostach, należących do rodzajów *Lecanora*, *Variolaria*, *Rocella*. Rozpuszcza się w wodzie słabo, lepiéj we wrzącym alkoholu, eterze i kwasie octowym. Roztwór amonijakalny barwi się na powietrzu purpurowo.

Lekarstwo, ob. Terapija.

Lekcyje, zowią się w kościele wyjątki z Pisma św., z Ojców Świętych i t. d., czytane w czasie mszy, pod nazwiskiem epistoł i ewangelij. Zwyczaj czytania L. podczas nabożeństwa przejął kościół chrześcijański od Żydów, u których Stary Testament był czytany w świątyniach i w tym celu Pięcioksiąg Mojżesza podług ilości sabatów był podzielony na 54 części. W pierwotnym kościele chrześcijańskim czytanie pism apostołów i proroków, a zwłaszcza dla katechumenów, stanowiło ważną część nabożeństwa.

Lekcyjonaryjusz, *Lectionarium Romanum*, księga kościelna, obejmująca bądź wszystkie epistoły i ewangelije, czytane przez ciąg roku podczas mszy świętéj, stosownie do przepisów liturgii rzymskiéj, bądź tylko epistoły, bądź wreszcie wszystkie lekcyje w ogólności przy obrzędach kościelnych, według rytuału rzymskiego.

Lektor, jeden z czterech niższych stopni duchow-

nych czyli święceń mniejszych. Lektorzy powstali pod koniec II lub na początku III w., byli wyświęcani przez biskupów i podczas nabożeństwa czytali rozdziały pisma św. oraz spisywali martyrologijum i spełniali inne obowiązki, należące dawniéj do dyjakonów lub prezbyterów. W zakonach L. jest profesorem młodych zakonników.

Lelek, ob. Kozodój.

Leleux (Adolf), malarz francuski, ur. 1812 w Paryżu. Z początku oddawał się rytownictwu i litografii, późniéj zaś malarstwu krajobrazowemu i rodzajowemu. Z wielkiém zamiłowaniem maluje sceny z życia ludu wiejskiego, który zbadał doskonale przebywając długo w Bretanii, Pirenejach i Algierze. Obrazy jego głębokie na widzów wywierają wrażenie niepospolitą energiją, oryginalnością, swobodą, wiernością i wyborną charakterystyką. L. należy także do najcelniejszych kolorystów francuskich. Z pomiędzy licznych prac jego wymieniamy najlepsze: cały szereg scen bretańskich przysyłanych na wystawę paryską (1838—42) p. t. „*Bas-Bretons*“; *Korolla*, taniec bretański (1843); *Kontrabandziści hiszpańscy* (1846); *Improwizator arabski* i *Kobiety arabskie w pustyni* (1848); *Żniwiarze* (1859); *Wesele wiejskie w Bretanii* (1861); *Rybacy* (1866); *Wieś bretańska* (1867) i t. d.— **Leleux** (Armand), brat poprzedniego, urodz. 1818 w Paryżu, oraz żona tego ostatniego **Leleux** (Emilija) z domu *Giraud*, ur. około 1834 w Genewie, poświęcają się także malarstwu i celują w tymże kierunku co Leleux Adolf.

Lelewel (Henryk), był lekarzem nadwornym króla Augusta III, znanym w zawodzie naukowym.— **Lelewel** (Karol Maurycy), syn poprzedniego, w kolebce jeszcze miał sobie nadany patent na szarżę kapitana w regimencie dragonii wojsk koronnych. W 12 roku życia wziął dymisyję z rangi wojskowéj, i w kilka lat potem udał się na naukę do Getyngi (1765). Wróciwszy do kraju 1768, wszedł do regimentu gwardyi pieszéj koronnéj i dosłużył się stopnia kapitana. Powołany do komisyi edukacyjnéj, mianowany został 1787 łowczym, a 1789 cześnikiem ziemi liwskiéj. Usunąwszy się od obowiązków urzędowych po podziale kraju, osiadł w majętności swéj Wola Cygowska i oddał się zatrudnieniom gospodarskim. Za księstwa warszawskiego był powtórnie członkiem komisyi edukacyjnéj, a późniéj radcą komisyi oświecenia; † 1830 roku.— **Lelewel** (Joachim), najstarszy syn poprzedniego, najuczeńszy z naszych historyków, ur. w Warszawie 1786 roku; w dziecinnych już latach objawiał niezwykłe zamiłowanie do nauk, a mianowicie historyi, rozczytywał się w kronikach i dziełach Naruszewicza, próbując nawet kreślić małe próbki historyczne, jak „*Oblężenie Pskowa za Batorego*“ na podstawie kronik (w 1800 r.). Umieszczony w 1801 r. w szkołach pijarskich, poświęcał wolne chwile pisaniu dziejów XVIII w. Widząc niezwykłe zdolności młodego ucznia, rektor Kamiński powierza mu przełożoną przez siebie „*Chronologiję*“ Blaira, dla uzupełnienia takowéj datami z dziejów polskich. W 1804 r. udaje się L. z ojcem do Wilna, gdzie dopiero otworzono uniwersytet. Tu najwięcéj korzystał od Groddka, który go zaznajamiał nietylko z greczyzną, ale i współczesnemi pracami historycznemi w Niemczech. W 1807 r. wydał L. przekład „*Eddy*“ (Wilno), a w 1808 „*Rzut oka na dawność litewskich narodów*“ (t.), gdzie ostro krytykuje „uczoną niewiadomość“ Schlözera (ob.) i wytyka błędy Naruszewicza co do pierwotnych dziejów północnéj Europy. Zabierając się do prac historycznych, zaraz na wstępie nakreślił sobie ogólny plan poszukiwań, z którego powstała wydana późniéj „*Historyka*“ (Wilno 1815). Czacki (ob.), zwróciwszy uwagę na zdolności i naukę młodego badacza, zaprosił go na profesora do liceum krzemienieckiego. Zastawszy jednak katedrę historyi zajętą, musiał poprzestać na wykładzie pozaplanowym geografii starożytnéj, czem zniechęcony usunął się (1810) i przebywał częścią w Łucku, a częścią w Porycku, gdzie pracując z pomocą bogatych zbiorów Czackiego, zatarł tém chwilowe poróżnienie. Owocem tych studyjów były: „*Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa*“ (Wilno 1811), w których wyświecił udział tego kronikarza w opracowaniu kroniki Kadłubka. Przebywając w Warszawie, probował chwilowo pracy biurowéj, jako aplikant jednéj z władz ówczesnych. Wypadki 1812 silnie podziałały na L., odrywając go od pracy, do któréj powróciwszy w 1813, napisał pod wpływem gorączkowego zapału obszerną „*Historyję polską*“ aż do zgonu Batorego, która dopiero po śmierci L. wyszła z druku, w zbiorze prac jego przez Żupańskiego w Poznaniu wydawanych. Odrzucenie L. przez tow. przyjaciół nauk nagrodziła mu katedra historyi w uniw. wileńskim, ofiarowana przez Śniadeckiego w 1814 r. Przybywszy do Wilna, wskrzesił wydawnictwo „*Tygodnika wileńskiego*“, w którym pomieszczał swoje liczne rozprawy. W 1818 r. ogłosił „*Dzieje starożytne*“, jako podręcznik do wykładów uniwersyteckich. Po czteroletnim pobycie wraca 1818 r. L. do Warszawy i obejmuje obowiązki biblijotekarza i prof. biblijografii w uniwersytecie. Niezmordowanéj pracowitości badacz, pomieszcza po pismach (*Tygodnik wileński*, *Pamiętnik warszawski* i *Dziennik warszawski*) cały szereg rozlicznych rozpraw, traktatów, recenzyj, nietylko historycznéj, lecz archeologicznéj, geograficznéj, filologicznéj, prawnéj, literackiéj nawet treści. Ogłasza nowe, uzupełnione i poprawne wydanie Wagi „*Historyi polskiéj*“ (Wilno 1816—18); pełne wartości dzieło: „*Badania starożytności we względzie geografii*“ (t. 1818); „*Dzieje Indyi*“ (t. 1820), „*Nauki dające poznawać źródła historyczne*“ (t. 1822); „*Bibliojograficznych ksiąg dwoje*“ (Warszawa 1823); „*Księgi ustaw polskich i mazowieckich*“ (Wilno 1823); „*O historyi, jéj rozgałęzieniu i naukach związek z nią mających*“ (Warszawa 1826); „*Ocalenie Polski za króla Łokietka*“ (t. 1826); „*Dzieje biblijotek*“ (t. 1827); „*Edda*“ (2 wyd., t. 1828); „*Początkowe prawodawstwo polskie za czasów Jagielońskich*“ (t. 1828; część pierwsza téj pracy wyszła w przekładzie francuskim p. n. „*Éssai historique sur la législation polonaise*“ w „*Tableau de la Pologne*“ Malte Bruna, Paryż 1830). W 1829 r. ogłosił „*Dzieje Pol-*

ski“ dla swych synowców napisane, które doczekały się ogromnéj popularności i licznych przedruków. Jedną z najciekawszych drobnych prac L., ogłoszonych po czasopismach, był: „*Krótki rys panowania Stanisława Augusta*“, zamieszczony w *Pamiętniku warszawskim* z 1818 r.; praca ta, oparta na domowych tradycyjach historyka, wyszła powtórnie znacznie rozszerzona w 1831 w Warszawie. Te liczne i różnorodne prace nie przeszkadzały mu spełniania z całym zapałem obowiązków profesorskich. Mając wykładać, jako biblijotekarz, kurs biblijografii, odłożył takowy na późniéj i wziął na to miejsce historyję polską w XVI i XVII w. Gdy jednak uniwersytet wileński ogłosił konkurs na katedrę historyi, L. przesłał swą rozprawę i otrzymał katedrę jako zwyczajny profesor. Śród natłoku tysiącznych słuchaczów odczytał L. swą pierwszą lekcyję 9 Stycznia 1822; pod jéj to wrażeniem skreślił Mickiewicz ów znany wiersz *Do Joachima Lelewela*. Sprawa Filaretów (ob.) pozbawiła L. katedry w 1824. Powrócił przeto do Warszawy i, nie starając się o żaden publiczny urząd, oddał się całkiem pracy i wspieraniu ówczesnego ruchu umysłowego. Wypadki 1830 i 31 r. wyprowadziły L. na widownię publiczną. Opuściwszy kraj, osiadł początkowo w Paryżu (1832), a następnie w Brukseli. Nie mogąc prowadzić daléj swych prac dla braku źródeł, gdyż papiery i książki pozostawił w kraju, a biblijoteki brukselskie nie zawierały rzeczy polskich, wziął się do numizmatyki i po kilkoletniéj pracy ogłosił jéj rezultaty w dziełach: „*Numismatique du moyen âge*“ (2 t., Bruks. 1835) i „*Etudes numismatiques et archeologiques*“ (t. 1840). Jednocześnie z pamięci i notat podręcznych skreślił i ogłosił „*Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską*“ (Lipsk 1839). Nadeszły nareszcie oczekiwane tak długo papiery i książki, lecz podeszły wiek L. nie pozwolił mu już pracować z taką korzyścią dla nauki, jak poprzednio. Wiek, praca i niedostatek nadwątliły zdrowie i siły niezmordowanego badacza. Wydał wprawdzie jeszcze i teraz kilka prac, opartych przeważnie na dawniejszych studyjach i notatach, jak: „*Polska wieków średnich*“ (4 t., Poznań 1846 sq.), zbiór prac dawniéj już po różnych czasopismach ogłoszonych; „*Rozbiory dzieł obejmujących albo rzeczy albo dzieje polskie*“ (Poznań 1844); „*Wykład dziejów powszechnych*“ (4 t., Wrocław 1849—50); „*Géographie du moyen âge*“ (4 t. i epilog, tudzież atlas, Bruksela 1852—57). Zawiązawszy układ z księgarzem Żupańskim w Poznaniu o wydawnictwo wszystkich swych prac pod zbiorowym tytułem „*Polska, dzieje i rzeczy jéj rozpatrywane*“, rozpoczął takowe dziełem: „*Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*“ (Poznań 1853), stanowiącém I tom tego zbioru; cztery następne stanowią drugie wydanie „*Polski wieków średnich*“. Dotąd wyszło tomów 20 (Poznań 1851—64). Początkowemi tomami tego wydania zajmował się gorliwie sam L.; siły jednak opuszczały go powoli. W Maju 1861 r. rozchorował się na dobre i przeniósłszy się na naleganie przyjaciół do Francyi, † w Paryżu d. 29 Maja; pochowany w Montmartre. W pamiętniku swego życia, skreślonym w 1858 („*Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich*“) i ogłoszonym na czele „*Polski, dziejów jéj i rzeczy*“, w ten sposób charakteryzuje swą działalność. „Od pięćdziesięciu i sześćdziesięciu lat gryzmoliłem i zrzędziłem, rozpatrując: chronologiję, geneałogiję, geografiję, politykę, prawodawstwo, urzędy; dzieje kultury i piśmiennictwa, biblijotek, druku, historyków i geografów; bałwochwalstwo, monumenta, monety, grobowce, budowy, herby; dyplomata, pieczęcie, pismo; ubiory, obyczaje i zabytki starożytne“. Przy całym tym ogromie wiadomości i bystrości krytycznéj zbywało L. na talencie pisarskim i na umiejętnym na dzieje poglądzie. To téż nie mógł się zdobyć, nietylko na skreślenie całkowitego obrazu dziejów, lecz nawet na odtworzenie wszechstronne pewnéj epoki w życiu narodu. Utorował on tylko drogi do zrozumienia należytego przeszłości, wskazał źródła, przerobił i przetrawił niejako cały niemal materyjał historyczny, ułatwiając taką uprawą nieruszonéj przez nikogo przed tém roli, rozkwit badań historycznych. Rezultaty otrzymane w ostatnich czasach przez etnografiję, językoznawstwo, archeologiję i mytologiję przy użyciu metody porównawczéj, zmieniły zupełnie metodę badania dziejów pierwotnych, polegającą w epoce L. na zestawianiu i krytyce świadectw dziejopisarzy. Piérwszy Duchiński (ob.) zaczął posługiwać się rezultatami etnografii jako świadectwami. Obecnie pojawił się nowy pracownik Wojciechowski Tadeusz (ob.), którego „*Chrobacyja*“ (Kraków 1873), jeżeli zostanie do końca doprowadzoną (dotąd mamy I tom), może sprawić zupełny przewrót w dotychczasowych badaniach nad pierwotnemi dziejami Polski. Szczegóły do życiorysu L. mieszczą głównie skreślone przez niego „*Przygody w poszukiwaniach*“, o których już wspomnieliśmy powyżéj. Porów. także: Życiorys L. skreślony przez H. Schmitta w *Dzienniku literackim* (1858); „*Ostatnie chwile Joachima L.*“ (Poznań 1862); „*Portrety literackie*“ L. Siemieńskiego (Poznań 1865—68) i „*Korespondencyja J. L. z Karolem Sienkiewiczem*“ (Poznań 1872).— **Lelewel** (Prot Adam Jacek), młodszy brat poprzed., ur. w Warszawie 1790. Po ukończeniu nauk w kolegijum księży pijarów w Warszawie, pracował najprzód przy ministrze spraw wewnętrznych, Łuszczewskim, w r. 1809 wszedł do służby wojskowéj, w któréj zostawał do r. 1813 i miał udział w kampanijach 1809, 12, 13. Późniéj urzędował jako sekretarz dyrekcyi ogniowéj, a w r. 1825 wybrany został posłem z powiatu węgrowskiego. Po r. 1831 osiadł w odziedziczonéj po ojcu Woli Cygowskiéj, i zebrał troskliwie rękopisma i korespondencyje brata Joachima. — **Lelewel** (Jan Paweł), najmłodszy brat poprzedniego, urodz. 1796 r. w Warszawie, † 1847 r. w Berlinie. Pobierał nauki w szkole kadetów i w szkole elewów w Warszawie, po ukończeniu których wszedł do służby wojskowéj inżynierskiéj; po utworzeniu królestwa był adjutantem generała Malletskiego; w r. 1830 wykonał plan mostu trwałego pod Warszawą, w r. 1831 kierował fortyfikacyją Pragi, poczém mianowany był komendantem Pragi i podpułkownikiem. Osiadłszy na-

stępnie w Szwajcaryi, został tam mianowany w r. 1837 inżynierem naczelnym dróg i mostów. Oprócz pozostałych po nim rękopisów, ogłosił „*Le compte rendu sur les opérations du desséchement du Seeland*“ i in. Zajmował się też malarstwem. — Porów. „*Żywot J. P.* L.“ (Poznań 1857).

Lelijusz (*Laelius Cajus*), zaszczycony przez Rzymian przydomkiem *Mądrego* (*Sapiens*), syn *Cajusa Laeliusa*, który odznaczył się jako dowódca w drugiéj wojnie Punickiéj i z Lucyjuszem Scypijonem Azyjatyckim sprawował konsulat 90 r. przed Chr. L. *Sapiens* walczył zaszczytnie 145 r. przeciw Wiryjatowi w Luzytanii, był konsulem 140 r. Mądrością jako też talentem krasomówczym wywierał wpływ wielki (mianowicie w senacie) na sprawy publiczne. Cyceron w dyjalogu swoim od jego imienia nazwanym *Laelius, sive de Amicitia*, wprowadza go jako jednę z figur głównych. — Jego córka **Lelija** (*Laelia*), żona augura Kwintusa Mucyjusza Scewoli, słynęła także z wysokiego ukształcenia.

Leliwa, herb polski, i przedstawia półksiężyc złoty rogami do góry, gwiazdę sześciopromienną otulający; pole tarczy błękitne; w szczycie hełmu ogon pawi, na którym toż samo godło.

Lelów, osada w gub. kieleckiéj, pow. włoszczowskim, nad rzeką Białką, słynęła niegdyś z licznych i dobrych fabryk sukna, ma starożytny kościół parafijalny i 847 mieszkańców.

Lelowski (Antoni), zasłużony technik, ur. 1783 w Galicyi, † 1855. Rozpoczął służbę publiczną za księstwa warszawskiego i w r. 1820, wraz z szwagrem swoim Gracyjanem Korwinem, założył czasopismo *Izys polska*, które po śmierci tamtego sam jeden redagował. Od 1825—47 był komisarzem fabryk w Królestwie i na tém polu zaprowadził wiele ulepszeń w handlu i przemyśle krajowym.

Lelowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, powiecie lelowskim. Podług rewizyi z r. 1564 zaliczały się do tego sstwa miasta: Lelów (ob.), Olkusz z kopalniami, Wolbrom, zamek Ojców i wsie następujące: Sliczany, Staremiasto, Zbyczyce, Dybicze, Skolniki, Bliżyce, Łobzów, Dłuża, Lgota, Wierzbów, Szklary, Wielkawieś, Bembel, Zelków, Wierzchowce, Jerzmanowice, Gotkowice i Smarzowice. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Kalinowskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 2,124 gr. 14, hyberny zaś złp. 2,291 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Radońskiemu, pisarzowi radomskiemu.

Lelum-Polelum, bóstwa w pogańskiéj Polsce, spomniane po raz pierwszy przez Stryjkowskiego, a których właściwego znaczenia dotąd nie zbadano. Na Łyséj Górze miała się znajdować ich świątynia. Spotykane w pieśniach ludowych słowiańskich wyrazy: „*Lelum—polelum!*“; „*Lerum—polerum!*“; „*Leli—poleli!*“; „*Lela—malina!*“; „*Heja lele, lele!*“ i in., prawdopodobnie są tylko prostymi okrzykami radości i wesołości.—W mytologii litewskiéj, wedle Narbuta, było czczone słońce jako bóstwo leków tajemnych, pod nazwą *Lelus* (łot. *leals*), t. j. jasny, wielki, siostra zaś jego księżyc, pod nazwą *Lela*. Mniemanie to jednak jest co najmniéj wątpliwe z tego już powodu, że słońce (po lit. *saulie*) jest rodzaju żeńskiego.

Lely (Piotr), właściwie *van der Faes*, znakomity portrecista niderlandzki, ur. 1618 w Soest. Początkowo uczył się u Grebbera w Harlemie, później zaś studyjował pilnie arcydzieła van Dycka. Malował wiele, ale wszystkie jego prace różnią się stanowczo od van Dyckowych. Był najprzód malarzem nadwornym Karola I, później wszedł w służbę Cromwella, następnie opływał we wszystkie dostatki i wiódł żywot wolny od trosk, poświęcony wyłącznie sztuce; mianowany przez Karola II kawalerem i szambelanem, † 1680. Znakomity jego zbiór obrazów, którego egzemplarze oznaczone literami *P. L.* znajdują się jeszcze w wielu znaczniejszych galeryjach, sprzedany został za 26,000 funtów szterlingów.

Lemaire (Jakób), żeglarz niderlandzki, udawszy się 1615 z dwoma okrętami na wody Ameryki Południowéj, odkrył tam cieśninę, nazwaną od niego *Cieśniną Lemaire* (ob. *Ogniowa Ziemia*). Posądzony w Batawii o naruszenie przywilejów kompanii wschodnio-indyjskiéj, † tamże w więzieniu.

Le Maistre (Mateusz), znakomity kontrapunkcista muzyczny XVI w., ur. w Niderlandach flamandzkich, był od 1550 kapelmistrzem przy kościele katedralnym w Medyjolanie, a od 1554 kapelmistrzem elektora saskiego w Dreźnie.—Porów. Otto Kade'go „*Matthaeus le Maistre; ein Beitrag zur Musikgeschichte des XVI Jahrhunderts*“ (Mogunc. 1862).

Lemaistre de Saci (Izaak Ludwik), teolog francuski, ur. 1613, † 1684; studyjował razem z krewnym swym Antonim Arnauldem (ob.), następnie z nim, oraz innemi uczonymi, przebywał w klasztorze Port Royal de Champs, zajmując się naukami, pracą ręczną, nauczaniem i broniąc nauki Jansena przeciwko papieżowi i jezuitom. Zostali oni właściwemi twórcami jansenizmu (ob.). L. wyświęcony 1650 na księdza, został przełożonym klasztoru. Podczas prześladowania jansenistów 1661 ukrywał się L. w Paryżu, odkryty 1666, został wtrącony do więzienia, w którém przebył dwa lata i wykończył przekład Pisma św. Gdy 1679 wznowiono prześladowanie, L. był wygnany z Port Royal i udał się na wieś, gdzie zajmował się pisaniem komentarzy do Pisma św. Wydał (po większéj części pod pseudonimem): „*L'imitation de Jesus Christ*“ (1662); przekład *Nowego Testamentu* (2 t., Amsterdam 1667, mimo potępienia przez papieża, przedrukowany jużto oddzielnie, już wraz z Starym Testamentem, niezliczoną liczbę razy); „*La saint bible*“ (po łacinie i francusku, 32 t., Paryż 1672; najlepsze wyd. 12 t., Paryż 1789—1804); „*Les psaumes de David*“ (3 t., Paryż 1696).

Lemaître (Fryderyk), artysta dramatyczny francuski, ur. 1800 w Hawrze, uważany za najpierwszego z tegoczesnych aktorów paryskich. Grywał przeważnie na scenach bulwarowych i stąd zwano go *Talmą bulwarowym*. Ostatni raz wystąpił w 1808 r. Celował zarówno w komedyi jak i tragedyi. Napisany przez niego melodramat „*Robert Macaire*“ miał

wielkie powodzenie, lecz ze względu na dążności polityczne został zakazany. Jego syn *Karol Fryderyk* L., ur. 1835, † 1870, odznaczał się także jako artysta i autor dramatyczny.

Lemańskie jezioro, ob. *Genewskie jezioro.—Lemańską rzecząpospolitą* nazywała się za rewolucyi francuskiéj rzeczpospolita genewska.

Lemcke (Karol), współczesny profesor estetyki w amsterdamskiéj szkole sztuk pięknych, wydał w języku niemieckim „*Populäre Aesthetik*“ (Lipsk 1865), któréj przekład polski p. Bronisława Zawadzkiego dokonany, wyszedł w r. 1874 we Lwowie (2 t.). L. nie należy do żadnéj szkoły filozoficznéj i stara się, uwzględniając rezultaty nauk przyrodzonych, pogodzić prawa fizyczne z idealnemi wymaganiami.

Lemercier (Ludwik Jan Nepomucen), poeta francuski, ur. 1771 w Paryżu, † 1840. Oprócz komedyj (jak: „*Pinto*“ 1800; „*Richelieu, ou la journée des dupes*“; *L'ostracisme, ou la comedie greque* i t. d.“), tragedyj (z których najcelniejsza *Agamemnon*), melodramatów („*Les deux filles spectres*“ i „*Les serfs polonais*“), napisał także znaczną ilość utworów bohaterskich i dydaktycznych. Między tymi ostatnimi odznaczają się szczególniéj filozoficzna satyra „*La Panhypocrisiade*“ w 20 pieśniach (Paryż 1819—32); „*L'Atlantiade, ou théogonie Newtonienne*“ w 6 pieśniach (Paryż 1812); „*Les âges françaises*“ w 15 pieśniach (Paryż 1803). Wydał także „*Cours analytique de littérature générale*“ (4 t., Par. 1817). Od 1810 r. był L. członkiem instytutu.

Lemierre albo **Lemière** (Antoni Marcin), dramatyk francuski, ur. 1723 r. w Paryżu, † 1793 w St.-Germain-en-Laye. Tragedyja L. „*Wilhelm Tell*“, była w początkach rewolucyi ulubioną sztuką publiczności paryskiéj. Z innych utworów scenicznych jego zasługują jeszcze na wzmiankę: „*La veuve du Malabar*“ (1770) i „*Barnevelt*“ (1784). Pisał też L. poezyje opisowe i dydaktyczne, z których zalecają się wielu pięknościami szczególniéj: „*La peinture*“ (Paryż 1769) i „*Les fastes, ou les usages de l'année*“ (Paryż 1779). Jego „*Oeuvres*“ wydał Perrin (3 t., Paryż 1810).

Lemiesz, ob. Pług.

Leming (*Lemmus, Myodes*), rodzaj ssących szczurowatych, z rodziny ślepcowych. Ma konchy uchowe krótkie, w odzieży ukryte, pysk tępy, zębów 16, ogon bardzo krótki, nogi także bardzo krótkie z pazurami do kopania usposobionemi, podeszwy gęstą siercią pokryte. Największe gatunki wyrównywają szczurowi pospolitemu. Rodzaj ten obejmuje kilka gatunków, mieszkających na północy obu lądów, i słynie z wędrówek odbywanych gromadnie co lat kilka ku południowi, zwłaszcza gatunek *L. norvegicus*. W podróżach tych, których góry, rzeki, ani nawet odnogi morskie wstrzymać nie zdołają, prawie wszystkie giną i do stron rodzinnych nie wracają. Wyniszczają całą okolicę, którą przebywają, i prowadzą za sobą tłumy zwierząt i ptaków drapieżnych, na nie polujących. Przyczyny tych wędrówek są nieznane.

Lemka (Grzegorz), doktor prawa, ławnik lubelski, żyjący w końcu XVI i na początku XVII w., zostawił ciekawe i rzadkie dzieło: „*Traktacik i dyskurs krótki o Rzeczypospolitej, jej różnych kształciech. postanowieniu, zacności* i t. d.“ (Lublin 1608, część druga tamże 1632).

Lemna, ob. Rząsa.

Lemnos, teraz *Lemni*, *Limno* albo *Stalimene*, wyspa na morzu Egejskiem, należąca do tureckiego ejaletu Dżezair, leży na południo-wschód od półwyspu Atos, obejmuje 9 1/4 mil kw. powierzchni i ma 22,000 m., po większéj części greków. Znaną jest powszechnie tak zwana *Terra Lemnia*, czyli *Sphragidis*, używana już to jako środek lekarski, już też jako materyjał farbierski. Główne miasto wyspy zowie się *Kastros* albo *Lemnos*.

Lemniskata, linija krzywa, mająca własność główną tę, że iloczyn odległości każdego z jéj punktów od dwu punktów stałych jest stały, i równy kwadratowi z połowy odległości tych punktów stałych. Linija ta, któréj równanie jest stopnia 4-go, ma kształt 8. Własności jéj zbadali w XVIII w. Foguano i Bernoulli.

Lemnius (Szymon), właściwie *Lemchen*, satyryk, ur. pomiędzy 1510 — 20 w Margadant w Kantonie Graubündten, kończył nauki w Wittenberdze, gdzie uszczypliwymi epigramatami (część I, Wittenberg 1538) ściągnął na się niechęć Lutra. W r. 1550 został nauczycielem gimnazyjum w Chur, gdzie 1550 napisał przeciwko reformatorom wittenbergskim oprócz drugiéj księgi „*Epigrammata*“ jeszcze: „*Apologia*“ i „*Monachopornomachia*“, które dzisiaj do nadzwyczajnych rzadkości literackich należą. Oprócz tego pozostały jeszcze po nim: „*Amorum libri IV*“ (1542) i przekład *Odyssei* (2 t, Bazyleja 1549).

Lemoine albo **Lemoyne** (Frańciszek), malarz historyczny, ur. 1688 w Paryżu, † 1737 skutkiem samobójstwa. L. był jednym z ostatnich malarzy francuskich, który w czasie upadku sztuki zdołał się jeszcze uchronić od czczéj wykwintności i maniery.—**Lemoine** (Jan Chrzciciel), ur. 1704 w Paryżu, † 1778, znakomity rzeźbiarz francuski, miał szczególne względy u Ludwika XV i wsławił się jako twórca kilku pięknych pomników. — **Lemoine** (Gustaw), poeta francuski, ur. 1786 roku, autor sławnego libretta do opery komicznéj „*Le mauvais oeil*“ (1836), oraz innych utworów scenicznych (np „*Abbage de Castro*“; „*Grâce de Dieu*“; „*Feu à une vieille maison*“ i t. d.), które wielkiém na scenach bulwarowych cieszyły się powodzeniem, a także licznych albumów z romansami i pieśniami, do których żona jego słynna kompozytorka, znana jako panna *Luiza Puget* dorabiała piękną muzykę.— **Lemoine** (Edward), pisarz francuski, ur. 1810 w Paryżu, † 1868. Jako dziennikarz liberalny założył w Chalons-sur-Saône pismo: „*Le drapeau tricolore*“ i jest współpracownikiem kilku innych dzienników. Oprócz tego napisał: „*Physologies*“ (1841); „*L'abdication du roi Louis-Philippe*“ (1851), oraz zbiór nowelli i powiastek p. t. „*Le dessous des cartes*“. — **Lemoine** (Adolf), zwany *Lemoine-Montigny*, autor dramatyczny, ur. 1812 w Paryżu, dyrektor teatru *du Gymnase*, już sam, już do współki z in-

nymi autorami napisał znaczną ilość dobrych wodewilów i dramatów. — **Lemoine** (John Emil), współczesny publicysta francuski, ur. 1814 roku z rodziców francuskich w Londynie, kształcił się we Francyi i Anglii. W 26 roku życia został spółpracownikiem *Journal des Débats*, do którego pisywał korespondencyje z Anglii. Liberalizm, szerokość poglądów i bystrość sądu postawiły go w szeregu piérwszorzędnych redaktorów tego dziennika. Szczególniéj zaś wybitne stanowisko zajął po rewolucyi 4 Września 1870 r. Za rządów Thiersa bronił rzeczypospolitéj konserwatywnéj a po jego upadku (1873) przeszedł do obozu monarchistów konstytucyjnych. W Czerwcu 1871 został L. biblijotekarzem w Fonteinebleau. Oprócz artykułów w *Journal des Débats* umieszczał wiele cennych rozpraw w *Revue des Deux-Mondes*, z których pewną ilość wydał p. t. „*Etudes biographiques et Critiques*“ (Paryż 1862).

Lemon (Marek), dziennikarz angielski, ur. 1809, † 1870 w Londynie. Aż do śmierci główny redaktor *Puncha*, ulubionego w Anglii pisma satyrycznego, oraz współpracownik wielu innych czasopism londyńskich i autor mnogich komedyjek chętnie widywanych na drugorzędnych teatrach angielskich.

Lemontey (Piotr Edward), pisarz francuski, ur. 1762 w Lyonie, † 1826 w Paryżu. Pod czas rewolucyi czynny brał udział w sprawach publicznych, występując zawsze w obronie zasad umiarkowanych; za czasów teroryzmu mieszkał w Szwajcaryi. Oprócz oper (np. *Palma ou voyge en Grèce* i romansu „*La famille du Jura*“, wydał wiele prac historycznych, z których celniejsze są: „*Sur l'etablissement monarchique de Louis XIV*“ (Paryż 1818) i „*Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV*“ (2 t., 1832). Zbiorowe wydanie jego dzieł „*Oeuvres*“ wyszło w Paryżu (5 t., 1829).

Lempa, rzeka w Ameryce Środkowéj, wypływa z jeziora de Guisa, w stronie północno-zachodniéj od San-Salvador, przechodzi przez tę krainę, i ubiegłszy mil 60, wpada do oceanu Wielkiego.

Lemur, w liczbie mnogiéj *Lemures*, była w Rzymian ogólna nazwa cieniów czyli dusz zmarłych, z których dobre czczono jako *Lares* (ob.), złe zaś jako widma i strachy starano się przejednać i z domów oddalić; w tym celu odprawiano corocznie w godzinach północnych 9, 11 i 13 Maja uroczystość *Lemuryjów* (Lemuria) przy szczególnych obrządkach, które Owidyjusz w 5 księdze swoich *Fasti* dokładnie nam opisał.

Lemur, ob. małpozwierze.

Len (*Linum*), rodzaj roślin z rodziny lenowatych, cechujący się kielichem 5 działkowym, koroną 5 płatkową, któréj płatki są często u dołu zrosłe, i torebką 10-komórkową. Należą tu w wielu gatunkach zioła i krzewy, właściwe wszystkim częściom świata, oprócz Australii. Najważniejszym gatunkiem jest L. *pospolity* (L. *usitatissimum*), pochodzący prawdopodobnie ze wschodu, od niepamiętnych czasów uprawiany jest w Europie i w wielu miejscach zachodzi zdziczały. Jestto roślina jednoroczna, o łodydze prostéj, walcowatéj, dość tęgiéj, w górze gałęzistéj, około łokcia dorastającéj; liście bezogonkowe, równowązko lancetowate, trzynerwowe; kwiaty końcowe lub naprzeciwlistne, zebrane w wiechę, niebieskie, niekiedy białe, torebka prawie kulista, niewyraźnie 5 ścienna, dobrowolnie lub za uderzeniem pękająca, z nasionami jajowatemi, ścieśnionemi, połyskującemi, kasztanowatobrunatnemi. Odróżnia się dwie odmiany L. pospolitego, przez niektórych uważane za osobne gatunki, t. j. *praglec*, *przędlec*, *patruch*, *pryszczek*, *samosiéj* (*L. crepitans*) *i słowień*, *młócek*, *głuch* (*L. vulgare*); piérwszy ma łodygę krótszą, kwiaty i torebki większe, pękające, daje włókno cieńsze i łatwiéj dające się bielić, lecz mniéj trwałe niż słowień, który się uprawia więcéj w okolicach północnych. L. lubi grunt piaszczysto gliniasty, dostatecznie wilgotny, dobrze nawożony. Dojrzewa w 11—14 tygodniach, lecz własności włókna silnie zależą od czasu rwania. We Flandryi, gdzie L. się uprawia dla otrzymania delikatnego włókna na koronki, wyrywa się zaraz po okwitnieniu. W Szlązku, Czechach, Westfalii i Holandyi wyrywa się, gdy torebki żółknieją; taki L. daje włókno cieńkie i mocne; w Prusiech zachod., na Litwie, L. się wyrywa dopiero po dojrzeniu torebek, daje on wiele włókna, lecz to nie jest delikatne i używa się tylko na grubsze płótna. Po wyrwaniu L. się suszy, poczem uwalnia się od główek przez młócenie lub czochranie; następnie dla otrzymania włókna poddaje się L. moczeniu albo roszeniu, suszeniu, międleniu, obijaniu i skrobaniu. Zresztą szczegółowe metody dosyć są różne w różnych okolicach, w wielu miejscach prowadzą się fabrycznie. Włókno lniane pod mikroskopem przedstawia się walcowem lub ścieśnionem, ale nigdy nie skręcone spiralnie, jak bawełna; jest wydrążonem, ale ściany są grube, powierzchnię mają gładką i tylko gdzie niegdzie pokryte linijami poprzecznemi. Koniec przykorzeniowy włókna jest lepszy niż z wierzchołka. Najbardziéj ceniony jest L. irlandzki, dalej flandryjski i holenderski, Prusy zachodnie i Rossyja prowadzą znaczny handel lnem. Nasiona L. (lniane siemię) mają znaczenie lekarskie; mają one smak nieprzyjemny, zawierają wiele tłustego oleju, śluzu, gumy, glutenu, białka, nieco żywicy, i uważają się jako środek odmiękczający, chłodzący. Nasiona zmielone dają mąkę lnianą, przez wyciskanie otrzymuje się oléj lniany; makuchy, pozostałe po wyciśnięciu oleju, używają się na nawóz, oraz na pokarm dla krów i trzody chlewnej. Z innych gatunków L. przytoczymy L. *łąkowy* (*L. catharticum*) o łodydze cieńkiéj, dwudzielno rozgałęzionéj, kwiatach drobnych, białych; rośnie u nas wszędzie na łąkach nieco wilgotnych; ziele używało się, jako środek lekko przeczyszczający. L. *trwały* (*L. perenne*), przytrafia się na Podolu, kwiaty blado-niebieskie, był polecany do uprawy w miejsce L. pospolitego. L. *trójsłupkowy* (*L. trigynum*), krzew z Indyj wsch. o kwiatach wielkich, żółtych, stanowi piękną ozdobę cieplarń.

Lena, największa rzeka w Syberyi Wschodniéj; bierze początek w górach Bajkalskich, przepływa

gub. irkucką i obwód jakucki i przebywszy obszerne błotniste równiny, przy ujściu do oceanu Lodowatego rozdziela się na wiele koryt, tworzących gromadę wysp. Długość L. w prostéj linii wynosi 300 m., bieg około 600 m., kotlina zaś obejmuje przeszło 37,000 mil kw. Szerokość i głębokość rozmaita, i tak pod Jakuckiem jest 1 m. szeroka; pod Żygańskiem około 2 mil szeroka, przy 55—70 st. głębokości, pod Buluwem szeroka $^1/_3$ mili, głęboka zaś 35 — 55 stóp, przy ujściu ma znów około $1^1/_2$ mili szerokości i 15—25 st. głębokości. Z dopływów L., których w ogóle jest 323 większych, nielicząc mniejszych, najważniejsze: z prawéj strony Kirenga (długa około 70 m.), Witim (200—300 m.); Olegma (200 m.) i Ałdan (około 300 m.), do którego uchodzi Maja (120—140 m. długa); z lewéj zaś strony Wiłuj (120—150 m. długi), nad brzegami którego znajduje się wiele kości zwierząt przedpotopowych.

Lenarczyckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie sędomierskim. Na sejmie z r. 1766 stany rzpltéj dozwoliły Adamowi Podoskiemu, podkomorzycowi rożańskiemu, zamiany dóbr narodowych Brzeskiéj Woli i innych za dobra jego dziedziczne Niedomice i inne w powiecie pilzneńskim, jako też Lenarczyce w powiecie sędomierskim leżące. Kiedy jednakże komisyja do téj zmiany wyznaczona, nakazała dopłatę pewnéj sumy do skarbu Podoskiemu, dla zrównoważenia wartości dóbr narodowych, a Podoski opierał się tejże sumy wypłaty; przeto na sejmie warszawskim z r. 1773, 1775 stany rzpltéj uchwaliły, iż, w razie wykazania przez Podoskiego w asesoryi koronnéj niesłuszności żądanéj od niego dopłaty, zamiana ta ma być uchyloną i on do swoich dóbr, dawniéj jego dziedzicznych, ma być przywrócony.

Lenartowicz (Kazimierz), pijar, przełożony nad biblijoteką pijarską w Wilnie i profesor logiki oraz filozofii moralnéj w tamecznéj akademii duchownéj, wydał z druku: *Urządzenie konwiktu szlachetnéj młodzi przy szkole wyższéj połockiéj księży Pijarów na Białorusi* (Połock). W rękopiśmie zostawił: *Historyję zgromadzenia pijarów prowincyi litewskiéj.*

Lenartowicz (Teofil), spółczesny poeta, ur. 1822 w Warszawie, syn niezamożnych rodziców, po ukończeniu szkoły powiatowéj wszedł w 14 r. życia jako dependent do kancelaryi adwokata, skąd w 1837 r. przeszedł jako aplikant do b. sądu najwyższéj instancyi, i tam po trzech latach otrzymał posadę kancelisty. Szczupły zasób wiadomości, w szkołach nabytych, starał się uzupełnić przez ten czas pracą własną. Piérwsze swe próbki poetyczne pomieszczał w „*Nadwiślaninie*“ noworoczniku wydawanym przez grono młodych, bogatych w serce i dobre chęci jedynie literatów, jak Wł. Wolski, Filleborn, Roman Zmorski i in. Opuściwszy kraj w 1848 r., mieszkał L. długi czas w Krakowie i Poznaniu, udał się następnie do Paryża, a wreszcie (1854) do Włoch, gdzie obecnie stale przemieszkuje (we Florencyi). W 1861 r. ożenił się z Zofiją Szymanowską, siostrą przyrodnią żony Mickiewicza. W czasie pobytu za granicą, ogłosił drukiem dopiero zbiór swoich dawniejszych poezyi p. t. „*Lirenka*“ (Poznań 1851); „*Nowa lirenka*“ (Poznań 1857); nowe po opuszczeniu kraju napisane utwory: „*Szopka*“ (Wroc. 1849). Talent L. zajaśniał teraz w całéj pełni, objawiając oryginalność poety nie idącego za żadnemi wzorami, lecz tylko w własném sercu, głębokiéj a prostéj wierze, tudzież miłości i znajomości ludu czerpiącego treść i formę swoich utworów. To też największéj popularności dostąpiły utwory z życia i wierzeń ludowych zaczerpnięte, jak np. „*Zachwycenie i Błogosławiona*“ (Poznań 1855); tudzież znane powszechnie „*Wiochna*“ i „*Kalina*“. Słabszemi znacznie są utwory przeważnie religijnego charakteru, jak: „*Święta Zofia*“ (Poznań 1857); „*Najświętsza Panna Maryja Studzienicka*“ (Warszawa 1857) i zbiorek drobniejszych utworów p. t. „*Nowa lirenka*“ (Warszawa 1859). Jednocześnie w Paryżu ukazali się „*Gladyatorowie*“ (1859) i „*Bitwa Racławicka*“ (t. r.). W ostatnich czasach, mimo ciągle wzmagającéj się choroby piersiowéj, L. nie tylko że pisze dużo, ale poświęca się z powodzeniem rzeźbiarstwu. Działalność jego poetyckiéj duszy inny przybrała charakter, porzucił sielankowe postacie ludowe a bierze albo osobistości i wydarzenia dziejowe za przedmiot swoich utworów, albo też kreśli swe osobiste wrażenia. Prócz innych w *Bibl. Warsz.* pomieścił L. ustępy ze swego poematu „*Niemcy i Chrobaty*“ i wykończył wielki, filozoficzno-społecznego charakteru utwór dramatyczny, p. t. „*Cielec Złoty*“. Pracuje również nad przekładem „*Boskiéj komedyi*“. Niektóre poezye L. zostały przełożone na język włoski i wydane p. t. „*Poesie Polacche di* L. *recate in versi italiani da Ettore Marccucci*“ (Florencyja 1871).

Lenau (Mikołaj), pseudonym poety niemieckiego *Niembsch von Strehlenau* (ob.).

Lenclos (Anna), zwana *Ninon de Lenclos*, słynna w XVII w. Francuska, ur. 1616 r. w Paryżu z rodziny szlacheckiéj, † 1706. Osierociała w 15 r. życia, dzięki niepospolitym zdolnościom i gorliwéj pracy sama się wysoko wykształciła. Znana z galanteryi, dowcipu i dobrego smaku, otoczona rojem wielbicieli wybierała kochanków jednego po drugim wedle upodobania, krępując się w używaniu rozkoszy roztropnością tylko. Względami jéj cieszyli się: kardynał Richelieu, Coligny, Villarceaux, margr. de Sévigné, wielki Kondeusz, ks. de Larochefoucauld, marszałek d'Albret, marszałek d'Estrées, d'Effiat, Gourville, Lachêtre, księża Gèdoyn i Châteauneuf; dwaj ostatni byli amantami już zestarzałéj L. Wszyscy ci znakomici mężowie, od których nigdy pieniędzy nie brała a porzucała ich wedle swego zachcenia, nie przestali być nigdy jéj przyjaciołmi. We wszystkich zresztą stosunkach życiowych postępowała z całą godnością i sumiennością. Posiadając własnego majątku około 10,000 liwrów rocznéj renty, prowadziła żywot bez troski. Dom jéj był ciągle punktem zbornym wszystkich znakomitości stolicy i dworu. Dla młodzieży, która często ulegała jéj wdziękom, była to szkoła ogłady świeckiéj. Uczeni i poeci czytali jéj swe utwory i zasięgali u niéj rady. Najzacniejsze matrony ubiegały się o jéj towarzystwo i przyjaźń

z dwu jéj synów Laboissière, † 1732 jako urzędnik marynarki w Toulon, drugi zaś zakochał się podobno w swéj matce, lecz poznawszy następie tajemnicę, życie sobie odebrał. Uważają L. za autorkę pisma: „*La coquette vengée*“ (1649) i kilku listów, zachowanych w dziełach Saint-Evrement.—Życie jéj opisywali Damours i Lebret; Dauxmesnil wydał: „*Mémoires pour servir à l'histoire de Mad. de* L.“ (Paryż 1751).

Lenek, *Promienica* (*Radiola*), rodzaj roślin z rodziny lenowatych, różniący się, od lenu 4 działkami kielicha i tyluż płatkami korony, gdy u lenu jest ich po 5. L. *stoziarn* (*R. linoides*) rośnie u nas na miejscach piaszczystych, wilgotnych, ma liście b. małe, kwiaty liczne, drobne, białe; z powierzchności do lnu podobny.

Lenfant (Jakób), historyk i teolog francuski, ur. 166 w1 Bazoche, † 1728 w Berlinie; ukończywszy nauki w Genewie, wyświęcony był na księdza 1683 w Heidelbergu, gdzie został do 1688 kapelanem kurfirszta i pastorem gminy francuskiéj; następnie aż do śmierci przebywał jako kaznodzieja francuski w Berlinie. Był to mąż rozległéj wiedzy, stały w przekonaniach i szlachetny. Napisał wiele dzieł, z których ważniejsze: „*Histoire du concile de Constance* etc“. (Amsterdam 1714 i 1727); „*Poggiana, ou la vie, etc. de Pogge Florentin, avec son Histoire de la république de Florence*“ (2 t., t. 1720); „*Histoire du concile de Pise* etc.“ (2 t., t. 1724); „*Histoire de la guerre des hussites et du concile de Bâle*“ (2 t., t. 1731), dzieło niedokończone z powodu śmierci autora, i w, in.

Lengerke (Aleksander von), pisarz na polu rolnictwa, urodzony 1802 roku w Hamburgu, † 1853 roku, jako sekretarz generalny krajowego kolegijum ekonomii wiejskiéj w Berlinie. W 1841 roku był profesorem rolnictwa w Carolinum w Brunświku. Ogłosił „*Anleitung zum praktischen Wiesenbau*“ (wyd. 2, Praga 1844); „*Landwirthschaftliches Konversationslexikon*“ (4 t., t. 1837—38) i inne. Wydawał też od r. 1842 „*Annalen der Landwirthschaft in den preussischen Staaten*“, a od 1852 „*Landwirthschaftliche Jahresschrift*“.— **Lengerke** (Cezar von), brat poprzedniego, ur. 1803 w Hamburgu; należał od 1829 do składu uniwersytetu królewieckiego. W latach 1835—51 był zrazu profesorem teologii, późniéj języków wschodnich tamże, † 1855 w Elbing. Odznaczył się jako exegeta Starego Testamentu i jako poeta. Oprócz komentarzów do proroka Daniela (Królew. 1835) i do psalmów (2 t., Królew. 1846), oraz dzieła historyczno-archeolog. „*Kenaan*“ (Królew. 1843), wymieniamy jeszcze jego poezyje, jak: „*Bilder und Sprüche*“ (Królew. 1844), „*Lieder*“ 1840); „*Gedichte*“ (1838); „*Weltgeheimnisse*“ (1851).

Lenglet du Fresnoys (Mikołaj), pisarz francuski, ur. 1674, † 1755 r. Już jako student zwrócił na się uwagę kilku pismami. Początkowo był sekretarzem elektora kolońskiego, późniéj zaś odrzucał najkorzystniejsze posady, byle zachować swą niezależność. Z powodu prac swych literackich musiał niejednokrotnie odsiadywać więzienie w Bastylii. Wa-

żniejsze z dzieł jego są: „*Histoire de Jeanne d'Arc*“ (2 t., Paryż 1733—34); „*Méthode pour étudier la géographie*“ (10 t., Paryż 1716; 4 wyd., 2 t. Paryż 1768); „*Méthode pour étudier l'histoire*“ (Par. 1713; 12 t. 1735; najlepsza ed. Droueta 15 t. 1772).

Lengnich (Gotfryd), historyk polski, ur. 1689 r. w Gdańsku, † 1774 tamże. Syn kupca; ukończywszy gimnazyjum gdańskie 1710, studyjował następnie historyję i prawo w Hali, gdzie był także spółpracownikiem wydawanéj przez Gundlinga *Nowéj biblijoteki polskiéj*. Za powrotem do kraju poświęcił się nauczycielstwu i literaturze; od 1729 był nauczycielem wymowy i poezyi w gimnazyjum gdańskiém. W roku 1739 wezwany do wykładu historyi polskiéj synom St. Poniatowskiego wojewody mazowieckiego, ułożył z téj okazyi kompendyjum pod tyt. „*Historia Polona a Lecho ad Augusti II mortem*“ (Lipsk 1740; 2 ed. Gdańsk 1750), które niejednokrotnie służyło późniéj za wzór dla prac tego rodzaju. W 1748 mianowany był nauczycielem prawa i historyi oraz inspektorem gimnazyjum w Gdańsku, a 1750 wybrany syndykiem tegoż miasta; 1767 r. czynny brał udział na słynnym zjeździe dysydentów w Toruniu. Był to człowiek uczony, cnotliwy i niezmiernie pracowity. Z licznych dzieł jego przytaczamy najważniejsze: „*Polnische Bibliothek*“ (2 t., Tannenb. a właściwie Gdańsk 1718—19), jestto czasopismo, zawierające recenzyje i rozbiory dzieł polskich; *Geschichte der Preussischen Lande, königlich-polnisch Antheils*“ (9 t., Gdańsk 1722—1755), kontynuacyja Schütza, dobrze wykonana, obejmuje czas od Zygmunta I do śmierci Augusta II; „*Jus publicum Regni Poloniae*“ (2 t., Gdańsk 1742—56; 2 ed. znacznie powiększona, tamże 1765—66; polski przekład ks. Moszczeńskiego, 2 t., Krak. 1761 i Helcla Krak. 1836), dzieło do historyi prawa polskiego niezmiernie ważne; „*Jus publicum Prussiae Polonae*“ (Gdańsk 1758); w rękopisie zostawił „*Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte*“, dzieła tego dokonany jest przekład polski, ale dotąd nie drukowany. Biografija L. mieści się w Inglera „*Beiträge zur juristische Biographie*“ (t. III) i w *Biblijot. zakładu nauk. Ossolińskich*“ (r. 1842, t. I).—**Lengnich** (Karol Beniamin), synowiec poprzedniego biblijograf i numizmatyk, ur. 1733 w Gdańsku, † 1795 r. tamże. Był archidyjakonem przy kościele Panny Maryi w Gdańsku, posiadał piękną biblijotekę, zawierającą wiele dzieł rzadkich do historyi Prus polskich, katalog jéj wyszedł pod tyt. „*Biblioteca Lengnichiana*“ (Gdańsk 1796). Z dzieł jego oprócz pism teologicznych wymieniamy: „*Beiträge zur Kenntniss seltener und merkwürdiger Bücher*“ (2 tomy, Gdańsk 1776); „*Nachrichten zur Bücher und Münzkunde*“ (2 t., tamże 1780—82); „*Neue Nachrichten zur Bücher und Münzkunde*“ (2 t., tamże 1782); „*Hevelius oder Anegdoten und Nachrichten zur Geschichte des grossen Mannes*“ (tamże 1786).

Lenie, jezioro w królestwie polskiém, gub. płockiéj, pow. lipnowskim, w dobrach Lenie położone, obejmuje 30 morgów powierzchni.

Leniek (Maciéj), dzielny rycerz, ur. 1545, za znakomite zasługi wojskowe otrzymał 1588 starostwo

inflanckie, a później i inne jeszcze od króla Zygmunta III, który w r. 1599 mianował go piérwszym kasztelanem dorpackim.

Lenistwo, jeden z siedmiu grzechów głównych i śmiertelnych; zależy ono nietylko na bezczynném i próżniackiém życiu, ale także na zaniedbywaniu swych powinności bądź doczesnych, bądź duchownych, lub na wykonywaniu ich z niechęcią i opieszale. Cnotą przeciwną L. jest miłość pracy i mocna wola do wykonywania swych obowiązków.

Leniwiec (*Bradypus*), rodzaj ssących z rzędu szczerbatych lub bezzębnych; rodzaj ten nie posiada zębów przednich, kły krótkie, stożkowate, trzonowe walcowate, kościste, wewnątrz zwykle wydrążone. Głowa okrągła, tępa, z pyskiem obnażonym, oczy i konchy uszne małe. Członki przednie od tylnych dłuższe i silniejsze, szerść długa i krucha, zwykle kędzierzawa; powierzchność ich jest w ogóle dosyć do małp podobna. Wszystkie gatunki L. mieszkają w gorących krajach Ameryki południowéj; obyczaje ich są powolne, łagodne i głupowate, a ruchy niezgrabne. Głównie przebywają na drzewach, a włażą na nie powolnie. Żywią się liśćmi, szczególniéj drzewa *Cecropia pellata*. L. jest typem rodziny *leniwcowatych* lub *leniwych*, która przez dawniejszych naturalistów do małp zaliczaną była. Oprócz rodzaju L. należy tu jeszcze *Choloepus*.

Leniwka, jedna z trzech odnóg Wisły, która, płynąc pod Gdańskiem, uchodzi do morza Baltyckiego pod Weichselmünde.

Leńkiewicz (Wiktor), ur. w Huszczy, miasteczku gub. wołyńskiéj, pobierał nauki wyższe w Wilnie i w r. 1819 wstąpił do wojska polskiego pod dowództwem generała Konopki, który go do ważnych używał zleceń. Opuściwszy wkrótce służbę wojskową z powodu słabości zdrowia, umarł w Wiedniu, mając lat dwadzieścia dwa wieku. Zbiór jego wierszy wydał Tymon Zaborowski wraz z życiorysem w „*Ćwiczeniach naukowych*“ (2 t., 1818)

Lenkoran, m. pow. gub. bakińskiéj, przy ujściu rz. Lenkoranki do morza Kaspijskiego, liczy 5,300 m., ma port i małą warownię; stanowi ważny punkt handlowy między Rossyją i Persyją.—*Lenkorański powiat*, ma na przestrzeni 11,243 1/2 w. kw. przeszło 108,000 m., położenie górzyste, w stronie południowéj stepowe. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą bawełny, hodowlą bydła i jedwabników i t. d.

Lenne prawo, jako systemat posiadania majętności nieruchomych, było powszechne w Europie zachodniéj w wiekach średnich. Dający prawem lennem zwał się panem lennym albo suzerenem; biorącego zaś w ten sposób posiadłość (lenno, beneficium) zwano wasalem (ob. *feodalizm*).

Lenné (Piotr Józef), słynny ogrodnik, ur. 1789 w Bonn, † 1866; był synem *Józefa Lenné*, nadwornego ogrodnika elektora; od r. 1816 urządzał wielkie zakłady ogrodnicze w Poczdamie, Charlottenburgu, na wyspie Pawiéj i t. d., obok tego był dyrektorem szkoły drzew i instytutu ogrodniczego w Berlinie. Według jego planu zostały założone 1857 r. nowe promenady w Lipsku, pomiędzy bramami Grimmaiską i Piotrową. Od jego imienia otrzymała nazwę jedna z najpiękniejszych ulic berlińskich przed bramą Brandeburgską.

Lennep, miasto powiatowe w pruskiéj regencyi düsseldorfskiéj, nad rzeką t. n., ma 7,700 m. i liczne fabryki sukna i płótna.

Lennep (Dawid Jakób van), filolog niderlandzki, ur. 1774 w Amsterdamie, † 1853 tamże, jako profesor miejscowego Athenaeum; zasiadając od 1838 w izbach, odznaczał się nłepospolitą wymową i przyłożył się niemało do podniesienia krasomówstwa ojczystego. Z prac jego głównie egzegetycznych celniejsze są: „*Anthologia graeca*“ (5 tomów, Utrecht 1795—1822), opracowania: *Heroid* Owidyjusza (1807), oraz Hezyjada „*Theogonii*“, „*Prac i Dni*“ (1848) i „*Tarczy Herkulesowéj*“ (1858). Ogłosił też kilka poezyj łacińskich. Bijografiję jego napisał syn Jakób van Lennep (4 ed., Amst. 1862).—**Lennep** (Jakób van), syn poprzed., jeden z najcelniejszych nowoczesnych pisarzów niderlandzkich, ur. 1802 w Amsterdamie, † 1868 w Oosterbeck pod Arnheim. Ukończywszy studyja prawne w Lejdzie, był adwokatem rządowym prowincyi Holandyi i przez krótki przeciąg czasu członkiem drugiéj izby. Czując nieprzeparty pociąg do poezyi, już jako student zyskał sobie rozgłos „*Idyllami akademickiemi*“, sławę zaś poety utrwalił swemi „*Nederlandsche legenden*“, w których opiewa podania i legendy ojczyste. Podobnéjże treści są trzy większe poemata „*Het huis ter Leede en Adegilo*“, „*Jacoba en Bertha*“ i „*De Strijd met Vlaanderen*“, większéj jednak nierównie wziętości używają jego romanse np. „*De Roos van Dekama*“ (1837); „*Ferdinand Huyck*“ i „*De lotgevallen van Klaasje Zevenster*“ (5 t., Amsterd. 1866) i utwory dramatyczne w liczbie przeszło 30, z których komedyje: „*Het dorp an die Grenzen*“, „*Het dorp over die Grenzen*“ (1830) i *De vrouwe van Waardenburg*“ (1859) niezmierne miały powodzenie. Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „*Hollands romantische Geschiedenis*“ (11 t., Akwizgran 1840—43) i „*Geschiedenis van Naord-Neederland*“ (1865 sq.).— **Lennep** (Jan Daniel van), krewniak poprzednich, ur. 1724 w Leeuwarden, † 1771 jako profesor języków klasycznych we Franeker, zasłużył się wybornemi wydaniami Koluthusa (Leeuward. 1744) i *Listów* Phalarisa (2 t.. Gröningen 1777). Jego „*Etymologicum linguae graecae*“ (2 t., Utrecht 1790) wydał Scheid.

Lenoir (Maryja Aleksander), starożytnik francuski, ur. 1761 w Paryżu, † 1839 w obowiązkach nadzorcy zabytków sztuki w kościele ś. Dyjonizego. Zasłużył się głównie jako autor dzieł: „*Musée des monuments français*“ (8 t., Paryż 1800—22) i „*Histoire des arts en France*“ (Paryż 1811).— **Lenoir** (Aleksander Albert), syn poprzedniego, architekt i starożytnik, ur. 1801. Znany jest jako autor kilku dzieł napisanych w przedmiocie sztuk pięknych i jako redaktor pism peryjodocznych sztukom poświęconych. Od roku 1869 jest członkiem akademii sztuk pięknych.

Lenoira maszyna, ob. Gazowy motor.

Lenormand (Maryja Anna), słynna kabalarka, ur.

1772 w Alençon, † 1843; zjednawszy sobie względy cesarzowéj Józefiny, w krótkim przeciągu czasu przyszła do zamożności i niepospolitéj sławy, lecz mszcząc się za wygnanie z kraju w r. 1809, wydała w r. 1814 „*Souvenirs prophétiques d'une Sibylle sur les causes de son arrestation*“, w których przepowiedziała bliski upadek Napoleona. Wiele rozgłosu miały jéj „*Mémoires historiques et secrets de l'impératrice Josephine*“ (2 t., Paryż 1820).

Lenormant (Karol), archeolog i historyk francuski, ur. 1802, † 1859 w Atenach. Początkowo konserwator biblijoteki paryskiéj, a od 1848 profesor archeologii egipskiéj w Collège de France. Z dzieł jego ważniejsze są: „*Des artistes contem porains*“ (2 t., Paryż 1833); „*Trésor de numismatique et de glyptique*“ (5 t., Paryż 1836—50); „*Musée des antiquités égyptiennes*“ (Paryż 1842); „*Elite des monuments céramographiques*“ (3 t., 1844—57), „*Questions historiques*“ (2 t., Paryż 1845); „*Introduction à l'histoire orientale*“ (Paryż 1838 r.). — **Lenormant** (Franciszek), syn poprzedniego, znakomity starożytnik i numizmatyk francuski, urodz. 1835 w Paryżu. Ukończywszy świetnie studyja prawne, poświęcił się wyłącznie prawie archeologii i numizmatyce; czynnym odtąd jest spółpracownikiem założonego przez ojca czasopisma „*Correspondant*“ oraz wielu innych naukowych pism francuskich i za granicznych. Za powrotem z podróży na Wschód mianowany był członkiem i podbiblijotekarzem instytutu. Z prac jego wymieniamy najważniejsze: „*Essai sur la classification des monnaies des Lagides*“ (Paryż 1858); „*Sur l'origine chrétienne des inscriptions sinaïtiques*“ (Paryż 1859); „*Deux dynasties françaises chez les slaves méridionaux au XIV et XV siècles*“ (tamże 1861); „*Recherches archeologiques à Eleusis. Recueil des inscriptions*“ (tamże 1862); „*Essai sur l'organisation politique et économique de la monnaie dans l'antiquité*“ (tamże 1863); „*Introduction à un mémoire sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde*“ (tamże 1866); „*Manuel d'histoire ancienne de l'Orient jusquaux guerres médiques*“ (2 t., 3 ed. 1869); „*Lettres assyriologiques sur l'histoire et les antiquités de l'Asie*“ (Paryż 1871) i t. d. Wedle rękopisu swego ojca wydał także „*Mémoires sur les peintures de Polygnote dans la lesché des Delphes*“ (Paryż 1864).

Lenôtre (Andrzéj), twórca francuskiéj sztuki ogrodniczéj, ur. 1613 r. w Paryżu, † 1700 r., założył wspaniałe ogrody w Wersalu, Chantilly, Meudon, Sceaux, Fontainebleaux i St. Germain.

Lenowate (*Lineae*), rodzina roślin dwuliściennych, zawierająca zioła lub podkrzewy, o następnych cechach: kielich 5 lub 4 działkowy, korona 5 lub 4 płatkowa, pręcików tyleż co płatków, u dołu w wiązkę połączonych; torebka najczęściéj okrągła, 4 lub 5 komórkowa, lub też pozornie 8 lub 10 komórkowa; nasion bezbiałkowych 8—10. Liście naprzemian lub naprzeciwlegle, pojedyncze, całobrzegie, bez przylistków. Należą tu głównie dwa rodzaje len (ob.) i lenek (ob.), obejmujące około 80 gatunków. Niektóre są ważne z powodu nasion, a zwłaszcza włókien łodygi, nadających się na trwałe tkaniny.

Lenström (Karol Julijusz), pisarz szwedzki ur. 1811 r. w Gefle. Od 1830 studyjował teologiję w Upsali; 1836 został tamże docentem historyi literatury a 1845 proboszczem w Wester-Löfsta w prowincyi Westmanland. L. należy do najpłodniejszych pisarzów szwedzkich. Jako bystry i śmiały krytyk zyskał rozgłos swymi artykułami umieszczanymi w „*Gazecie szwedzkiego towarzystwa literackiego*“ oraz we własném czasopiśmie „*Eos*“ (Upsala 1839—40). Prace jego dotyczą teologii, estetyki, historyi sztuki, filologii i literatury. Celniejsze z nich są: „*Försök till Lärobok i Åstetiken*“ (Stockh. 1836); „*Konst-Theoriernas Historia*“ (2 t., Upsala 1839); „*Handbok i Poesiens Historia*“ (2 t., Örebro 1840); „*Allmän Konst.-Historia*“ (Stockh. 1848) i t. d. Probował też sił jako poeta epiczny, liryczny i dramatyczny. L. zajmuje bardzo ważne w historyi oświaty i literatury szwedzkiéj stanowisko.

Lentulus, nazwisko rodziny patrycyjuszowskiéj z rzymskiego rodu *Kornelijuszów*, wspomniane po raz pierwszy przy oblężeniu przez Gallów Kapitolijum 390 prz. Chr. w osobie *Lucyjusza Kornelijusza Lentulusa*, który niechcąc okupić poniżającego pokoju, zdołał się przerznąć przez szyki nieprzyjacielskie. W późniejszych czasach znani jeszcze byli: *Publijusz Kornelijusz Lentulus Sura*, były pretor i konsul, z powodu rozpustnego życia został wypędzony z senatu; w r. 63 prz. Chr. złączył się z Katyliną (ob.) i był w więzieniu śmiercią ukarany.—*Publijusz Kornelijusz Lentulus Spinther*, pretor i konsul, popierał odwołanie Cycerona z wygnania, późniéj występował jako żarliwy stronnik Pompejusza. — *Lucyjusz Kornelijusz Lentulus Crus*, w r. 61 przed Chr. oskarżyciel Klodyjusza, przeciwnik Cezara, po bitwie Farsalskiéj uszedł do Egiptu, gdzie go doradcy Ptolomeusza zabić kazali. - *Publijusz Lentulus*, w urzędowaniu poprzednik Piłata, znany w historyi Kościoła z listu pisanego do senatu rzymskiego, w którym opisuje dokładnie osobę Jezusa Chrystusa; list ten jednak jest podrobiony.

Lenz (Harald Otmar), zasłużony naturalista, ur. 1799 w Schnepfenthal, † 1870, studyjował nauki przyrodzone i filologiję w Lipsku i Getyndze, następnie był nauczycielem kolejno w Toruniu, Marienwerder i Schnepfenthal. Ogłosił: „*Die Schlangenkunde*“ (Gotha 1832); „*Gemeinnützige Naturgeschichte*“ (3 wyd., 5 t., Gotha 1831—55); „*Zoologie der Griechen und Römer*“ (Gotha 1856) i in.

Lenz (Emil), znakomity fizyk, ur. 1804 w Dorpacie, † 1865 w Rzymie; poświęcał się pierwiastkowo teologii, następnie fizyce. W latach 1823—6 jako fizyk towarzyszył Kotzebuemu w podróży około ziemi, a od r. 1834 był profesorem fizyki w uniwersytecie petersburskim i w kilku innych wyższych zakładach naukowych tamże, oraz członkiem tamecznéj akademii, a obok tego był nauczycielem przedmiotów fizyczno-matematycznych wielkich książąt Mikołajewiczów. Zasłużył się licznemi badaniami na polu elektryczności; główniejsze jego prace, ogłaszane w *Pamiętnikach* akad. peters., są: nad wyznaczeniem przewodnictwa ciał i siły elek-

trowzbudzającéj, nad zależnością magnetyzmu od siły prądu i od wymiarów prętów, nad rozkładem magnetyzmu w sztabach, nad siłą elektromagnesów, a zwłaszcza nad prawami prądów indukcyjnych. Podręcznik jego fizyki: „*Naczalnyja osnowanija fizyki*“ (6 wyd. 1864), dotąd jest używany w gimnazyjach rossyjskich.—**Lenz** (Robert), sanskrytolog rossyjski, brat poprzedniego, ur. 1808 w Dorpacie, † 1836 w Petersb.; ukończywszy w uniwersytecie dorpackim wydział teologiczny, studyjował od 1830 w Berlinie pod Boppem sanskryt, następnie na koszt rządu odbył podróż po Europie, zajmując się przeważnie w biblijotekach: londyńskiéj, oksfordzkiéj i paryskiéj. Po powrocie do Rossyi r. 1835 wykładał sanskryt w uniwersytecie petersburgskim. Oprócz artykułów w rozmaitych pismach, wydał dramat Kalidasa „*Urvasi*“ (Berlin 1833) i „*Apparatus criticus*“ (1834). Pozostawił nadto życiorys i charakterystykę Buddy, skreśloną podług *Lalita-vistara-purana*. — **Lenz** (Robert), syn Emila, fizyk spółczesny, po ukończeniu 1855 wydziału fizyko-matematycznego w uniwersytecie petersburgskim, brał udział 1858—59 w ekspedycyi chorosańskiéj, wysłanéj w celu zbadania wschodniéj Persyi; 1860 wysłany był dla przeprowadzenia oznaczeń magnetycznych w odnodze Fińskiéj; od 1865 objął po ojcu katedrę fizyki i geografii fizycznéj w uniwersytecie. W *Buletynach*, oraz *Zapiskach* akademii nauk zamieścił kilka ważnych rozpraw.

Lenz (Jakób Michał Reinhold), poeta niemiecki i przyjaciel Göthego, ur. 1750 w Sesswegen w Inflantach. Ukończywszy studyja uniwersyteckie w Królewcu, przybył 1771 do Strasburga, gdzie zapoznał się Göthem i zawiązał z nim ścisłe stosunki. Pokochawszy namiętnie ale bez wzajemności Fryderykę Brion von Sesenheim (przyjaciółkę Göthego), w kilku lat późniéj (1778) dostał obłąkania. Odwieziony przez brata do ojczyzny, † 1792 r. w Moskwie w największéj nędzy. Zbiór jego pism „*Gesammelte Schriften*“ wydał Tieck (3 t., Berlin 1828); obejmują one po większéj części utwory dramatyczne, świadczą o wysokim ale niewyrobionym talencie i są interesującym pomnikiem literatury niemieckiéj z epoki *burz i zapędów*. — Porów. Stöbera „*Der Dichter Lenz und Friederike von Sesenheim*“ (Bazyleja 1842) i Gruppé „*Lenz's Leben und Werke*“ (Berl. 1861).

Leo (Jan), historyk, żyjący w pierwszéj półowie XVII w., archiprezbiter i paroch heilsbergski, dziekan i kanonik kolegijaty gutstadskiéj. W skutek zamieszek krajowych w Warmii z powodu reformacyi, schronił się do cystersów w Wągrowcu, w Wielkiéjpolsce. Oprócz wielu innych cennych prac jego ważném jest dzieło p. t. „*Historia Prussiae sub auspiciis Christophori Szembek, Ep. Varm., nunc primum in lucem edita*“ (Amsterdam, a właściwie Brunsberga 1726).

Leo (Leonard), znakomity kompozytor włoski, ur. 1694 w San-Vito degli Schiavi w prowincyi Lecce. Kształcił się w konserwatoryjum della Pietà de' Turchini w Neapolu i pod Pitoni'm w Rzymie. Jako prof. neapolitańskiego konserwatoryjum Sto.-Onofrio wykształcił kilku najcelniejszych mistrzów XVIII w. W 1717 r. został kapelmistrzem kościoła Sta.-Maria della Solitoria w Neapolu, gdzie † 1746 (a nie 1742 lub 1743). L. wraz z poprzednikiem swym Scarlattim, oraz rowieśnikami Durante i Feo, jest twórcą tak zwanéj szkoły neapolitańskiéj. Wysoko cenią jego kompozycyje zarówno świeckie jak i religijne. Opery L. (około 30) mimo wielu zalet poszły już w zapomnienie, ale kompozycyje religijne dziś jeszcze mają rzeczywistą wartość.

Leo (Henryk), historyk niemiecki, ur. 1799 r. w Rudolstadt. Jako student uniwersytetu jenajskiego był czynnym członkiem burszenszaftów i stowarzyszeń gimnastycznych. Późniéj zerwał dawne stosunki i występował nawet przeciw tak zwanym demagogom. W 1828 r. został profesorem historyi powszechnéj w Halli a 1863 dożywotnim członkiem pruskiéj izby panów. Celniejsze jego prace są: „*Handbuch der Geschichte des Mittelalters*“ (2 t., Halla 1830); „*Geschichte der ital. Staaten*“ (5 t., Hamburg 1829—30); „*Zwölf Bücher niederl. Geschichten*“ (2 t., Halla 1832—35); „*Lehrbuch der Universalgeschichte*“ (6 t., 3 ed., Halla 1849—53); do czego należy „*Leitfaden für den Unterricht in der Universalgeschichte*“ (4 części, Halla 1838—40), dwie ostatnie prace przeniknięte są nawskroś reakcyjnymi jego poglądami, przeciwnymi wszystkim nowoczesnym kierunkom ducha; „*Vorlesungen über die Geschichte des deutschen Volks und Reichs*“ (tom 1—5, Halla 1854—66). Oprócz tego odznaczył się L. w literaturze jako głęboki znawca języka staroniemieckiego, angielskiego i celtyckiego.

Leo Africanus, Maurytanin rodem z Granady, właściwie *Alhassan Ibn-Mohammed Alwazzan*, zwiedził od 1492 całą północną Afrykę i Azyję zachodnią, a wpadłszy w ręce korsarzy, przeszedł w Rzymie na chrześcijanizm, następnie wrócił do islamizmu i † po r. 1526. W tym roku napisał w języku włoskim *Opis Afryki*, ogłoszony najprzód w zbiorowém dziele Ramusio, który przez długi czas był głównem źródłem wiadomości geograficznych o Sudanie.

Leo Diakonus, rodem z Jonii, żył w Konstantynopolu i napisał „*Historyję państwa byzantyńskiego od 959—975*“ (wydanie Hasego, Paryż 1819, Bonn 1828).

Leoben, miasto w Styryi, nad rz. Mur, siedlisko zarządu górniczego i główny skład surowca, liczy 5,100 mieszk., ma huty żelazne i miedzi, prowadzi znaczny handel żelazem. Na pamiątkę zawartego tutaj pomiędzy Austryją i rzecząpospolitą Francuską pokoju przedwstępnego, wzniesiony tu został odpowiedni pomnik marmurowy.

Leobschütz, ob. Lubczyce.

Leochares, giser i rzeźbiarz, współczesny Praxytelesa, pracował w Atenach w epoce od 104 do 111 Olimpijady i wysoko był ceniony przez starożytnych. Z dzieł jego chwalono szczególniéj *Porwanie Ganimeda przez orła*.

Leon, miasto środkowéj Ameryki, niegdyś stolica stanu Nicaragua, ma 70,000 m., posiada kilka wspaniałych budowli, a między niemi piękny ko-

ściół katedralny; podupadłe, ma jeszcze ślady dawnéj świetności.

Leon, niepodległe dawniéj królestwo na półwyspie Pirenejskim, w półn.-zachod. części Hiszpanii, położone między Asturyją. Starą Kastyliją, Estremadurą, Portugaliją i Galicyją, na przestrzeni 716 mil kw. liczy przeszło 880,000 m. Jestto kraina górzysta, przerznięta rz. Duero. Ziemia nie bardzo urodzajna. Główne jéj bogactwo stanowią stada merynosów a także kozy, woły i konie. Mieszkańcy *Leoneses*, wogóle są niewykształceni i małemi obdarzeni zdolnościami, ale uczciwi, wolnomyślni, prawdomówni, dobroduszni, gościnni i waleczni.—W najdawniejszych czasach należał L. z kolei do Rzymian, Gotów i Saracenów. Tych ostatnich wypędzili Hiszpanie i utworzyli niepodległe królestwo, które zjednoczone 1065 z Kastyliją, po śmierci Alfonsa VIII oddzieliło się, ale 1218 ponownie zostało z nią połączone i odtąd dzieliło ciągle losy tego królestwa (ob. *Hiszpanija*).—*Prowincyja Leon*, najbardziéj na północo-zachód wysunięta, położona między Asturyją, Galicyją, Palencyją, Valladolidem i Zamorą, liczy na przestrzeni 289 mil kw. 350,000 m.— *Stolica Leon*, u Rzymian *Legio septima gemina*, od któréj królestwo wzięło swą nazwę, liczy 9,000 m., jest siedzibą biskupa, ma uczoną szkołę, oprócz wspaniałéj katedry, 13 kościołów i 11 klasztorów, 4 szpitale, piękny ratusz i wiele pysznych pałaców.

Leon, imię dwunastu papiczów. — **Leon I**, czyli Wielki (św.), 440—461, ur. podług jednych w Rzymie, podług drugich w Toskanii, nastąpił 440 na tron Piotra po Sykstusie III. On pierwszy jasno wypowiedział ideę zwierzchnictwa biskupa rzymskiego nad całym kościołem chrześcijańskim, i poparty sprzyjającemi okolicznościami, starał się ją wprowadzić w życie. Jego mniemanie w sporach o naturach Chrystusa, wypowiedziane w liście do Flawijana, biskupa konstantynopolskiego, wpłynęło stanowczo na postanowienia soboru chalcedońskiego; w r. 451 zawarł w imieniu Walentynijana III pokój z Attylą; 455 ocalił Rzym od zniszczenia, jakiém mu Genzeryk zagrażał. † 461. Jego dzieła (5 t., Wenecyja 1755—57) składają się z 96 kazań, 41 listów i kilku traktatów.—Porów. Arendta „*Leo der Grosse und seine Zeit*“ (Moguncyja 1835); Perthsela „*Papst Leo's I Leben und Lehren*“ (Jena 1843); St-Chérona „*Hist. du pontificat du St. Léon-le-Gr. et de son siècle*“. — **Leon II** (św.), 682—683, rodem ze Sycylii, poprawił śpiew gregoryjański. Był kanonizowany i pamiątkę jego obchodzi kościół 28 Czerwca.—**Leon III**, 795—816, Rzymianin, wstąpił na tron papieski po śmierci Adryjana I; po 4 letniém panowaniu był przez przeciwników w kościele napadnięty i wtrącony do więzienia, z którego wkrótce wydobył się i schronił do obozu Karola W. w Paderbornie (799). Powróciwszy przy pomocy Karola W. do Rzymu ukoronował go 25 Grud. 800 na cesarza. — **Leon IV** (św.), 847—855, rodem Rzymianin, opasał murem cyrkuł watykański w Rzymie i walczył z Saracenami, przeciwko którym wystawił twierdzę Leopolis, późniejszą Civita vecchia. Kościół obchodzi jego pamiątkę 17 Lipca. Następczynią jego miała być papieżnica Joanna (ob.).—**Leon V**, 907, panował tylko dni 40, zrucony z tronu przez Krzysztofa, który po 7 miesięcznem panowaniu zmarł w więzieniu.—**Leon VI**, 928—929 i **Leon VII**, 936—39, żyli w burzliwych czasach Teodory i Marozzyi.—**Leon VIII**, 963—965, wyniesiony na papieża przez cesarza Ottona I, przyznał cesarzowi i jego następcom prawo mianowania papieży i udzielania inwestytury biskupom. — **Leon IX**, 1049—54, poprzednio Brunon, arcybiskup Toul, krewny cesarza Konrada II i Henryka III, wybrany za wpływem ostatniego, rozpoczął za poradą Hildebranda walkę przeciwko symonii i małżeństwu księży. W tym celu zwołał synody w Rzymie (1049 i 1051), Rheims, Moguncyi (1049), Vercelli, Sipontum (1050) i Mantui (1052). Pobity w wojnie z Normandami, dostał się do niewoli (1053). Pozostały po nim listy, kazania i dekretalija. — **Leon X**, 1513—21, właściwie Jan Medici, ur. 1475 w Florencyi, drugi syn Wawrzyńca Medycyjusza, w 13 r. życia został kardynałem. 1499 odbył podróż po Włoszech, Niemczech i Francyi; powróciwszy do Rzymu został gorliwym miłośnikiem i opiekunem nauk i literatury. 1512 walczył przeciwko Francuzom, przyczém w bitwie pod Rawenną popadł w niewolę. 1513 po śmierci Julijusza II wybrany na papieża, przywrócił w Rzymie uniwersytet, powołał do niego znakomitych profesorów, między innymi Laskarysa, oraz polecił wydawnictwo autorów greckich. Wystawne życie dworu rzymskiego, budowa kościoła św. Piotra oraz mieszanie się do spraw politycznych, postawiły w opłakanym stanie skarb papieski, celem polepszenia którego nadał wielką liczbę odpustów, sprzedawanych za pieniądze szczególniéj w Szwajcaryi i w Niemczech, co dało powód Lutrowi do wystąpienia przeciwko władzy papieża a tém samém stało się początkiem reformacyi. Usiłowania L. X wywołania nowéj wojny krzyżowéj stały się bezskutecznemi, ale za to szczęśliwszym był w środkach przeciwko zmniejszeniu potęgi i wpływu Francyi we Włoszech, w którym to celu połączył się z cesarzem Karolem V.—Porów. Roscoe „*Life and pontificate of Leo X*“ (4 t., Liverpool 1805); Audina „*Vie du pape Léon X*“ (Paryż 1854). — **Leon XI**, 1605 r., poprzednio Aleksander Oktawijan Medici, arcybiskup i kardynał florencki, ur. 1535, panował tylko 27 dni. — **Leon XII**, 1823—29, poprzednio Anibal della Genga, ur. 1760 w Genui (podług innych w Genga), przed wstąpieniem na tron papieski, za Piiusa VII był niejednokrotnie czynny jako nuncyjusz w Niemczech i Francyi. Wybrany na papieża, potępił wolne mularstwo i towarzystwa biblijne, zwrócił jezuitom dawniejsze ich kolegijum (1824), w r. 1825 obchodził pamiętny rok jubileuszowy, przy czém zalecił modły o nawrócenie różnowierców i wykorzenienia herezyi.—Porów. Artand de Montor „*Histoire du Pape Léon XII*“ (Paryż 1843).

Leon I Wielki, cesarz byzantyński, rodem z Tracyi, panował od 457—474.—**Leon II**, wnuk poprze-

ski“ dla swych synowców napisane, które doczekały się ogromnéj popularności i licznych przedruków. Jedną z najciekawszych drobnych prac L., ogłoszonych po czasopismach, był: „*Krótki rys panowania Stanisława Augusta*“, zamieszczony w *Pamiętniku warszawskim* z 1818 r.; praca ta, oparta na domowych tradycyjach historyka, wyszła powtórnie znacznie rozszerzona w 1831 w Warszawie. Te liczne i różnorodne prace nie przeszkadzały mu spełniania z całym zapałem obowiązków profesorskich. Mając wykładać, jako biblijotekarz, kurs biblijografii, odłożył takowy na późniéj i wziął na to miejsce historyję polską w XVI i XVII w. Gdy jednak uniwersytet wileński ogłosił konkurs na katedrę historyi, L. przesłał swą rozprawę i otrzymał katedrę jako zwyczajny profesor. Śród natłoku tysiącznych słuchaczów odczytał L. swą pierwszą lekcyję 9 Stycznia 1822; pod jéj to wrażeniem skreślił Mickiewicz ów znany wiersz *Do Joachima Lelewela*. Sprawa Filaretów (ob.) pozbawiła L. katedry w 1824. Powrócił przeto do Warszawy i, nie starając się o żaden publiczny urząd, oddał się całkiem pracy i wspieraniu ówczesnego ruchu umysłowego. Wypadki 1830 i 31 r. wyprowadziły L. na widownię publiczną. Opuściwszy kraj, osiadł początkowo w Paryżu (1832), a następnie w Brukseli. Nie mogąc prowadzić daléj swych prac dla braku źródeł, gdyż papiery i książki pozostawił w kraju, a biblijoteki brukselskie nie zawierały rzeczy polskich, wziął się do numizmatyki i po kilkoletniéj pracy ogłosił jéj rezultaty w dziełach: „*Numismatique du moyen âge*“ (2 t., Bruks. 1835) i „*Études numismatiques et archeologiques*“ (t. 1840). Jednocześnie z pamięci i notat podręcznych skreślił i ogłosił „*Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską*“ (Lipsk 1839). Nadeszły nareszcie oczekiwane tak długo papiery i książki, lecz podeszły wiek L. nie pozwolił mu już pracować z taką korzyścią dla nauki, jak poprzednio. Wiek, praca i niedostatek nadwątliły zdrowie i siły niezmordowanego badacza. Wydał wprawdzie jeszcze i teraz kilka prac, opartych przeważnie na dawniejszych studyjach i notatach, jak: „*Polska wieków średnich*“ (4 t., Poznań 1846 sq.), zbiór prac dawniéj już po różnych czasopismach ogłoszonych; „*Rozbiory dzieł obejmujących albo rzeczy albo dzieje polskie*“ (Poznań 1844); „*Wykład dziejów powszechnych*“ (4 t., Wrocław 1849—50); „*Géographie du moyen âge*“ (4 t. i epilog, tudzież atlas, Bruksela 1852—57). Zawiązawszy układ z księgarzem Żupańskim w Poznaniu o wydawnictwo wszystkich swych prac pod zbiorowym tytułem „*Polska, dzieje i rzeczy jéj rozpatrywane*“, rozpoczął takowe dziełem: „*Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*“ (Poznań 1853), stanowiącém I tom tego zbioru; cztery następne stanowią drugie wydanie „*Polski wieków średnich*“. Dotąd wyszło tomów 20 (Poznań 1851—64). Początkowemi tomami tego wydania zajmował się gorliwie sam L.; siły jednak opuszczały go powoli. W Maju 1861 r. rozchorował się na dobre i przeniósłszy się na naleganie przyjaciół do Francyi, † w Paryżu d. 29 Maja; pochowany w Montmartre. W pamiętniku swego życia, skreślonym w 1858 („*Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich*“) i ogłoszonym na czele „*Polski, dziejów jéj i rzeczy*“, w ten sposób charakteryzuje swą działalność. „Od pięćdziesięciu i sześćdziesięciu lat gryzmoliłem i zrzędziłem, rozpatrując: chronologiję, geneałogiję, geografiję, politykę, prawodawstwo, urzędy; dzieje kultury i piśmiennictwa, biblijotek, druku, historyków i geografów; bałwochwalstwo, monumenta, monety, grobowce, budowy, herby; dyplomata, pieczęcie, pismo; ubiory, obyczaje i zabytki starożytne“. Przy całym tym ogromie wiadomości i bystrości krytycznéj zbywało L. na talencie pisarskim i na umiejętnym na dzieje poglądzie. To téż nie mógł się zdobyć, nietylko na skreślenie całkowitego obrazu dziejów, lecz nawet na odtworzenie wszechstronne pewnéj epoki w życiu narodu. Utorował on tylko drogi do zrozumienia należytego przeszłości, wskazał źródła, przerobił i przetrawił niejako cały niemal materyjał historyczny, ułatwiając taką uprawą nieruszonéj przez nikogo przed tém roli, rozkwit badań historycznych. Rezultaty otrzymane w ostatnich czasach przez etnografiję, językoznawstwo, archeologiję i mytologiję przy użyciu metody porównawczéj, zmieniły zupełnie metodę badania dziejów pierwotnych, polegającą w epoce L. na zestawianiu i krytyce świadectw dziejopisarzy. Piérwszy Duchiński (ob.) zaczął posługiwać się rezultatami etnografii jako świadectwami. Obecnie pojawił się nowy pracownik Wojciechowski Tadeusz (ob.), którego „*Chrobacyja*“ (Kraków 1873), jeżeli zostanie do końca doprowadzoną (dotąd mamy I tom), może sprawić zupełny przewrót w dotychczasowych badaniach nad pierwotnemi dziejami Polski. Szczegóły do życiorysu L. mieszczą głównie skreślone przez niego „*Przygody w poszukiwaniach*“, o których już wspomnieliśmy powyżéj. Porów. także: Życiorys L. skreślony przez H. Schmitta w *Dzienniku literackim* (1858); „*Ostatnie chwile Joachima L.*“ (Poznań 1862); „*Portrety literackie*“ L. Siemieńskiego (Poznań 1865—68) i „*Korespondencyja J. L. z Karolem Sienkiewiczem*“ (Poznań 1872).— **Lelewel** (Prot Adam Jacek), młodszy brat poprzed., ur. w Warszawie 1790. Po ukończeniu nauk w kolegijum księży pijarów w Warszawie, pracował najprzód przy ministrze spraw wewnętrznych, Łuszczewskim, w r. 1809 wszedł do służby wojskowéj, w któréj zostawał do r. 1813 i miał udział w kampanijach 1809, 12, 13. Późniéj urzędował jako sekretarz dyrekcyi ogniowéj, a w r. 1825 wybrany został posłem z powiatu węgrowskiego. Po r. 1831 osiadł w odziedziczonéj po ojcu Woli Cygowskiéj, i zebrał troskliwie rękopisma i korespondencyje brata Joachima. — **Lelewel** (Jan Paweł), najmłodszy brat poprzedniego, urodz. 1796 r. w Warszawie, † 1847 r. w Berlinie. Pobierał nauki w szkole kadetów i w szkole elewów w Warszawie, po ukończeniu których wszedł do służby wojskowéj inżynierskiéj; po utworzeniu królestwa był adjutantem generała Malletskiego; w r. 1830 wykonał plan mostu trwałego pod Warszawą, w r. 1831 kierował fortyfikacyją Pragi, poczém mianowany był komendantem Pragi i podpułkownikiem. Osiadłszy na-

stępnie w Szwajcaryi, został tam mianowany w r. 1837 inżynierem naczelnym dróg i mostów. Oprócz pozostałych po nim rękopisów, ogłosił „*Le compte rendu sur les opérations du desséchement du Seeland*“ i in. Zajmował się też malarstwem. — Porów. „*Żywot J. P. L.*“ (Poznań 1857).

Lelijusz (*Laelius Cajus*), zaszczycony przez Rzymian przydomkiem *Mądrego* (*Sapiens*), syn *Cajusa Laeliusa*, który odznaczył się jako dowódca w drugiéj wojnie Punickiéj i z Lucyjuszem Scypijonem Azyjatyckim sprawował konsulat 90 r. prz. Chr. **L.** *Sapiens* walczył zaszczytnie 145 r. przeciw Wiryjatowi w Luzytanii, był konsulem 140 r. Mądrością jako też talentem krasomówczym wywierał wpływ wielki (mianowicie w senacie) na sprawy publiczne. Cyceron w dyjalogu swoim od jego imienia nazwanym *Laelius, sive de Amicitia*, wprowadza go jako jednę z figur głównych. — Jego córka **Lelija** (*Laelia*), żona augura Kwintusa Mucyjusza Scewoli, słynęła także z wysokiego ukształcenia.

Leliwa, herb polski, i przedstawia półksiężyc złoty rogami do góry, gwiazdę sześciopromienną otulający; pole tarczy błękitne; w szczycie hełmu ogon pawi, na którym toż samo godło.

Lelów, osada w gub. kieleckiéj, pow. włoszczowskim, nad rzeką Białką, słynęła niegdyś z licznych i dobrych fabryk sukna, ma starożytny kościół parafijalny i 847 mieszkańców.

Lelowski (Antoni), zasłużony technik, ur. 1783 w Galicyi, † 1855. Rozpoczął służbę publiczną za księstwa warszawskiego i w r. 1820, wraz z szwagrem swoim Gracyjanem Korwinem, założył czasopismo *Izys polska*, które po śmierci tamtego sam jeden redagował. Od 1825—47 był komisarzem fabryk w Królestwie i na tém polu zaprowadził wiele ulepszeń w handlu i przemyśle krajowym.

Lelowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, powiecie lelowskim. Podług rewizyi z r. 1564 zaliczały się do tego sstwa miasta: Lelów (ob.), Olkusz z kopalniami, Wolbrom, zamek Ojców i wsie następujące: Sliczany, Staremiasto, Zbyczyce, Dybicze, Skolniki, Bliżyce, Łobzów, Dłuża, Lgota, Wierzbów, Szklary, Wielkawieś, Bembel, Żelków, Wierzchowce, Jerzmanowice, Gotkowice i Smarzowice. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Kalinowskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 2,124 gr. 14, hyberny zaś złp. 2,291 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Radońskiemu, pisarzowi radomskiemu.

Lelum-Polelum, bóstwa w pogańskiéj Polsce, spomniane po raz pierwszy przez Stryjkowskiego, a których właściwego znaczenia dotąd nie zbadano. Na Łyséj Górze miała się znajdować ich świątynia. Spotykane w pieśniach ludowych słowiańskich wyrazy: „*Lelum—polelum!*“; „*Lerum—polerum!*“; „*Leli—poleli!*“; „*Lela—malina!*“; „*Heja lele, lele!*“ i in., prawdopodobnie są tylko prostymi okrzykami radości i wesołości.—W mytologii litewskiéj, wedle Narbuta, było czczone słońce jako bóstwo leków tajemnych, pod nazwą *Lelus* (łot. *leals*), t. j. jasny, wielki, siostra zaś jego księżyc, pod nazwą *Lela*. Mniemanie to jednak jest co najmniéj wątpliwe z tego już powodu, że słońce (po lit. *saulie*) jest rodzaju żeńskiego.

Lely (Piotr), właściwie *van der Faes*, znakomity portrecista niderlandzki, ur. 1618 w Soest. Początkowo uczył się u Grebbera w Harlemie, późniéj zaś studyjował pilnie arcydzieła van Dycka. Malował wiele, ale wszystkie jego prace różnią się stanowczo od van Dyckowych. Był najprzód malarzem nadwornym Karola I, późniéj wszedł w służbę Cromwella, następnie opływał we wszystkie dostatki i wiódł żywot wolny od trosk, poświęcony wyłącznie sztuce; mianowany przez Karola II kawalerem i szambelanem, † 1680. Znakomity jego zbiór obrazów, którego egzemplarze oznaczone literami *P. L.* znajdują się jeszcze w wielu znaczniejszych galeryjach, sprzedany został za 26,000 funtów szterlingów.

Lemaire (Jakób), żeglarz niderlandzki, udawszy się 1615 z dwoma okrętami na wody Ameryki Południowéj, odkrył tam cieśninę, nazwaną od niego *Cieśniną Lemaire* (ob. *Ogniowa Ziemia*). Posądzony w Batawii o naruszenie przywilejów kompanii wschodnio-indyjskiéj, † tamże w więzieniu.

Le Maistre (Mateusz), znakomity kontrapunkcista muzyczny XVI w., ur. w Niderlandach flamandzkich, był od 1550 kapelmistrzem przy kościele katedralnym w Medyjolanie, a od 1554 kapelmistrzem elektora saskiego w Dreźnie.—Porów. Otto Kade'go „*Matthaeus le Maistre; ein Beitrag zur Musikgeschichte des XVI Jahrhunderts*“ (Mogunc. 1862).

Lemaistre de Saci (Izaak Ludwik), teolog francuski, ur. 1613, † 1684; studyjował razem z krewnym swym Antonim Arnauldem (ob.), następnie z nim, oraz innemi uczonymi, przebywał w klasztorze Port Royal de Champs, zajmując się naukami, pracą ręczną, nauczaniem i broniąc nauki Jansena przeciwko papieżowi i jezuitom. Zostali oni właściwemi twrócami jansenizmu (ob.). **L.** wyświęcony 1650 na księdza, został przełożonym klasztoru. Podczas prześladowania jansenistów 1661 ukrywał się **L.** w Paryżu, odkryty 1666, został wtrącony do więzienia, w którém przebył dwa lata i wykończył przekład Pisma św. Gdy 1679 wznowiono prześladowanie, **L.** był wygnany z Port Royal i udał się na wieś, gdzie zajmował się pisaniem komentarzy do Pisma św. Wydał (po większéj części pod pseudonimem): „*L'imitation de Jesus Christ*“ (1662); przekład *Nowego Testamentu* (2 t., Amsterdam 1667, mimo potępienia przez papieża, przedrukowany jużto oddzielnie, już wraz z Starym Testamentem, niezliczoną liczbę razy); „*La saint bible*“ (po łacinie i francusku, 32 t., Paryż 1672; najlepsze wyd. 12 t., Paryż 1789—1804); „*Les psaumes de David*“ (3 t., Paryż 1696).

Lemaître (Fryderyk), artysta dramatyczny francuski, ur. 1800 w Hawrze, uważany za najpierwszego z tegoczesnych aktorów paryskich. Grywał przeważnie na scenach bulwarowych i stąd zwano go *Talmą bulwarowym*. Ostatni raz wystąpił w 1808 r. Celował zarówno w komedyi jak i tragedyi. Napisany przez niego melodramat „*Robert Macaire*“ miał

dowolnieniem poddanych. W skutek śmierci brata swojego Józefa II (ob.), wybrany 1790 cesarzem niemieckim, musiał uśmierzać wzburzenia niespokojności, wywołane reformią swego poprzednika. Z Prusami pogodził się zawarciem konwencyi Reichenbachskiéj a z Turcyją zawarł 1791 pokój Szystowski. Z powodu postępów rewolucyi francuskiéj chwytał się w polityce wewnętrznéj środków krańcowo-reakcyjnych a w polityce zewnętrznéj wziął udział w kongresie Pilnickim (1791) i zawarł przymierze z królem pruskim (1792) przeciw Francyi. Wkrótce potem † 1792. Po nim wstąpił syn Franciszek II, a jako cesarz Austryjacki Franciszek I.

Leopold I (Jerzy Chrystyjan Fryderyk), król Belgów 1831—65, ur. 1790, trzeci syn Franciszka księcia sasko-koburgskiego, początkowo zostawał w służbie rossyjskiéj; jednakże wskutek zagrożeń Napoleona wystąpił z armii rossyjskiéj 1810, a 1813 znowu do niéj powrócił i dowodząc pułkiem kirasyjerów odznaczył się zaszczytnie w kilku bitwach. Przed i po pokoju Wiedeńskim bawił czas jakiś w Anglii, gdzie go poznała i pokochała ówczesna następczyni tronu angielskiego Karolina Augusta. Naturalizowany 1816 r., został L. członkiem rady tajnéj, otrzymał 50,000 funt. szt. rocznéj pensyi, stopień brytańskiego feldmarszałka i poślubił księżniczkę 1816 r., ale utracił ją już przy pierwszym połogu 1817 r. Odtąd żył zdaleka od spraw politycznych naprzemian podróżując i przebywając to w Londynie, to w swojéj majętności wiejskiéj Claremont. Ofiarowanego sobie w r. 1830 tronu greckiego nie przyjął, ale za to 1831 wziął koronę belgijską i został 1831 po zaprzysiężeniu ustawy ogłoszony królem (ob. *Belgija*). W roku 1832 ożenił się z księżniczką Ludwiką († 1850), córką Ludwika Filipa. Z niéj miał dzieci: następcę tronu, *Leopolda II* (ob.) księcia Brabantu, *Filipa* hrabiego Flandryi (ur. 1837) i księżniczkę *Maryję Karolinę*, ur. 1840, zaślubioną 1857 arcyksięciu Ferdynandowi Maxymilijanowi, późniejszemu cesarzowi meksykańskiemu. L. posiadał niepospolite zalety zarówno jako człowiek i jako monarcha. Roztropnością, sprawiedliwością, szlachetnością i szanowaniem prawa potrafił sobie zjednać zaufanie i miłość poddanych. Dokładał też wszelkich usiłowań, by podnieść moralny i materyjalny dobrobyt kraju. W ogóle uchodził L. za najpopularniejszego z książąt w Europie.—**Leopold II**, król Belgów, syn i następca poprzedniego, urodz. 1835 w Brukseli. Odebrał staranne wychowanie pod kierunkiem generałów de Lannoy i bar. Prisse i 1846 otrzymał tytuł księcia Brabantu (który pozostał na przyszłość jako tytuł następcy tronu), 1844 wstąpił do wojska i przechodził wszystkie stopnie aż do generała lejtnanta (1868). W r. 1853 poślubił arcyksiężniczkę Maryję Henrykę (ur. 1836), córkę arcyks. Józefa palatyna Węgier. Mianowany 1853 członkiem senatu, złożył dowody talentu krasomówczego zwłaszcza przy obradach nad sprawami dotyczącemi handlu i przemysłu. Po śmierci ojca (10 Grud. 1865) wstąpił na tron belgijski i przy złożeniu przysięgi 1865 dał uroczyste przyrzeczenie, że rządy sprawować będzie w duchu polityki ojca swego. I rzeczywiście, dotąd przynajmniéj, postępuje L. tak w sprawach zewnętrznych jak i wewnętrznych z wielkiém umiarkowaniem, taktem i roztropnością. Ze zgonem jedynego jego syna Leopolda ks. Brabantu (ur. 1859, † 1869), prawa następstwa tronu przeszły na brata królewskiego hr. Flandryi.

Leopold I, w. ks. Toskanii, ob. *Leopold II* (cesarz niemiecki).—**Leopold II** (Jan Józef Franciszek Ferdynand Karol), w. ks. Toskanii, 1824—59, ur. 1759 w Florencyi, drugi syn wielkiego księcia Toskańskiego Ferdynanda III i Maryi Ludwiki Sycylijskiéj, zaślubił 1817 Maryję Annę, księżniczkę Saską i wstąpił na tron po swym ojcu 17 Czerw. 1824. Rządy jego przed 1848 r. uchodziły za najswobodniejsze w całych Włoszech. W epoce narodowych ruchów Włoskich 1848 początkowo przyłączył się do sprawy ogólnéj, ale już w Lut. 1849 zmienił swe postępowanie i uciekł bez koniecznéj wszelako potrzeby do Neapolu. Nie zadługo potém wrócił do kraju pod opieką wojsk austryjackich i sprawował rządy w duchu militarno-jezuickiéj reakcyi. W wypadkach 1859 nie chcąc przystąpić do sprawy narodowéj, uciekł z kraju (1859) i w Vöslau 1859 abdykował na rzecz swego syna Ferdynanda IV. Po wcieleniu Toskanii do królestwa Włoskiego osiadł stale na zamku Brandeis w Czechach i † 1870 tamże.—Porów. Baldasseroni'ego „*Leopoldo II, granduca di Toscanae i suoi tempi*“ (Flor. 1871).—

Leopold, imię kilku książąt niemieckich. — **Leopold I**, książę Anhalt-Dessau, 1693—1747, jako wódz znany pod nazwą *Starego Dessauczyka*, urod. 1676, wziął koronę po ojcu księciu Janie Jerzym II i rządził swym kraikiem rozumnie i energicznie, ale z żołnierską surowością. L. należy do najznakomitszych wodzów swego czasu. W hiszpańskiéj woinie sukcessyjnéj odbył pierwszą szkołę wojskową, został w Grudniu 1712 feldmarszałkiem pruskim, zdobył 1715 Rugiję i Stralsund; podczas pierwszéj kampani szląskiéj zasłaniał kraje brandeburgskie przeciwko Hannowerowi, a następnie Szlązk Górny; odniósł zwycięstwa 1745 pod Neustadt na Szlązku, pod Jägendorf i pod Kesselsdorf. Złamany śmiercią swéj żony (5 Lut. 1745), Anny Ludwiki Föse, powrócił do swego kraju, gdzie † 1748. Po nim nastąpił drugi jego syn Leopold Maxymilijan, ur. 1700, † 1751.—Porów. Varnhagena von Ense „*Biographische Denkmale*“ (t. 2., 2 ed. Berl. 1845). —**Leopold** (Fryderyk Franciszek), książę Anhalt-Dessau, 1751—1817, ur. 1740, wnuk poprzedniego, syn księcia Leopolda Maxymilijana. Objął rządy 1758, zaślubił 1767 Ludwikę Henrykę Wilhelminę, księżniczkę Brandenburg-Schwedt i znakomicie podniósł dobrobyt swego kraju. Uczynił też L. bardzo wiele dla oświaty narodowéj. Wybudował wiele kościołów, dróg, mostów, spłacił wszystkie długi krajowe i zmniejszył wydatki. Napoleon poważał go bardzo i zniewolił w czasie przystąpienia do związku reńskiego przyjąć tytuł książęcy; † L. 1817; straciwszy 1814 syna Fryderyka, wyznaczył swym następcą wnuka Leopolda Fryderyka. — **Leopold** (Fryderyk), książę Anhalt-Dessau od 1817,

od 1853 książę Anhalt-Köthen a od 1863 i ks. Anhalt-Bernburg, ur. 1794 w Dessau, najstarszy syn dziedzicznego księcia Fryderyka; po śmierci swego dziada Leopolda Fryderyka Franciszka objął rządy 1817 i zaślubił 1818 księżniczkę Fryderykę, córkę księcia pruskiego Ludwika (ur. 1796, † 1849). Po wygaśnięciu linii Anhalt-Köthen (1847), książę L. objął jako senijor rządy Kötheńskie, które na mocy układu 1853 z Bernburgami zostały mu w zupełności oddane, a po wygaśnięciu linii Anhalt-Bernburg (1863) odziedziczył i jéj posiadłości. W r. 1866 przyłączył się do Prus i przzstąpił do związku północno-niemieckiego; † 1871. Nastąpił po nim *Fryderyk* Franciszek Mikołaj. Z małżeństwa jego wyją: książę następca *Fryderyk*, urod. 1831, który 1854 zaślubił Antoninę, księżniczkę Sasko-Altenburgską, córkę księcia Edwarda; *Agnieszka*, urodz. 1824, zaślubiona 1853 z teraźniejszym księciem Sasko-Altenburgskim; *Maryja*, ur. 1837, od 1854, żona księcia pruskiego Fryderyka Karola. — **Leopold** (Maksymilijan Julijusz), książę Brunszwicki, najmłodszy syn księcia Karola Brunszwickiego, urodz. 1752, został 1776 szefem pruskiego pułku piechoty w Frankfurcie na Odrą, gdzie od r. 1779 stale przebywał, odznaczając się rzadką troskliwością i pieczołowitością o dobro miejscowych zakładów dobroczynnych. Wedle ogólnego mniemania utonął 1785 w rzece Odrze, jako ofiara szlachetnych swych uczuć filantropijnych. Wszakże G. W. Kessler w dziele Raumera „*Historisches Taschenbuch*“ (Lipsk 1844) twierdzi: że L. padł tylko ofiarą nadzwyczajnego zuchwalstwa swojego. — **Leopold** (Karol Fryderyk), wielki książę badeński, 1830—52, ur. 1709 w Karlsruhe, najstarszy syn wielkiego księcia Karola Fryderyka, zaślubił 1819 Zofiję Wilhelminę, księżniczkę szwedzką (ur. 1801) i wstąpił 30 Marca 1830 na tron po swym bracie przyrodnim Ludwiku. Od chwili objęcia rządów wszedł zaraz na drogę reform liberalnych i podczas wypadków Marcowych 1848 porobił narodowi znaczne ustępstwa, nie opierając się nawet ruchom politycznym, rozpoczętym z wiosną 1849. Późniéj wszakże opuścił w nocy 13 Maja Karlsruhe i kraj a w Sierpniu t. r. wrócił przy pomocy bagnetów pruskich ale postępował łagodnie i z wyrozumiałością; † 1852. Gdy najstarszy syn jego Ludwik (ur. 1824, † 1858) nie mógł z powodu choroby objąć rządów, przeto drugi syn jego Fryderyk, jeszcze za życia ojca stanął na czele władzy jako regent, a późniéj jako wielki książę.

Leopold (Karol Gustaw), poeta szwedzki, ur. 1756 w Stockholmie, od 1818 sekretarz stanu, † 1829. W literaturze ojczystéj odznaczył się jako główny przedstawiciel smaku i kierunku francuskiego; z utworów jego poetycznych (3 t., Stockholm 1831—33) najlepsze są tragedyje: „*Odin*“ (1760) i „*Wirginija*“ (1799).

Leopoldów, po niem. *Leopoldstadt*, niegdyś twierdza w węgierskim komitacie nitrzańskim, na prawym brzegu rz. Wagi (Waag), założona 1665 r. na obronę przeciwko Turkom przez cesarza Leopolda I; w r. 1855 zamieniona na wielki zakład karny, w którym jest pomieszczenie na 800—1000 więźniów.

Leopoldstadt, ob. Wiedeń.

Leopolici (Janowie), uczeni polscy XVI w., którzy nie będąc bynajmniéj krewnymi, tylko od miejsca rodzinnego Lwowa powyższego używali nazwiska. — **Leopolita** (Jan), profesor akademii krakowskiéj i znakomity kaznodzieja, urodz. 1482 r., † 1536 we Lwowie, ogłosił drukiem: „*Vivificae passionis Christi historia explanatio*“ (Kraków 1537 i 1538) i „*De matrimonio neque licito neque valido inter catholicos et haereticos*“ (tamże 1549).—**Leopolita** (Jan Nicz), ur. 1523, także znakomity kaznodzieja i profesor, biegły w językach łacińskim, greckim i hebrejskim; zajmował się poprawą polskiego tłumaczenia Biblii, dokonanego przez Leonarda dominikanina, które potém niesłusznie Leopolicie było przyznane. Od 1564 był przez lat 8 kaznodzieją w kościele archiprezbiteryjalnym Panny Maryi i kanonikiem kolegijaty św. Floryjana; † 1572.—**Leopolita** (Jan *Weiss*), syn Jerzego, otrzymał 1567 w akademii krakowskiéj stopień doktora nauk wyzwolonych i filozofii, a w następnym roku powołany został na profesora nauk filozoficznych. W r. 1566 za napisanie paszkwilów, publicznie na rynku krakowskim na czci ukarany, dostał pomięszania zmysłów i † 1584. — **Leopolita** (Jan *Parvus*, właściwie *Wenig*), skończył akademiję krakowską 1543, był rektorem jezuitów w kolegijum kaliskiém i tam † 1596. Pisał wiersze, umieszczone w dziełach Herbesta.—**Leopolita** (Jan *Alandus*), jezuita, syn Stanisława, otrzymał 1583 w akademii krakowskiéj stopień doktora filozofii. Co się tyczy szczegółów o nim, ob. *Alandus*.—**Leopolita** (Jan *Ursinus*), w aktach rodzinnego miasta nazywany *Bär*, a u Siarczyńskiego mylnie *Niedźwiedziem*, syn Walentego, urodz. 1563, † 1613; wyższe nauki odebrał we Lwowie kosztem Simonidesa, w r. 1593 został doktorem filozofii w Krakowie i następnie tamże był profesorem matematyki i astronomii. Wysłany potém przez Jana Zamojskiego do Włoch, otrzymał po pięciu latach w Bononii stopień doktora medycyny, skąd wróciwszy, był profesorem w Zamościu i nauczycielem matematyki syna Zamojskiego. W późnym już wieku został księdzem. Dzieła jego są: „*Gramatica methodica*“ (Lwów 1592); „*De ossibus humanis tractatus tres*“ (Zamość 1610).—Porów. Chodynickiego „*Historyja miasta Lwowa*“ (str. 427).—**Leopolita** (Jan *Czechowicz*, *Czechovius*), syn Jana, otrzymał 1599 stopień doktora filozofii w akademii krakowskiéj i był nauczycielem synów księcia Ostrogskiego w Jarosławiu; późniéj kaznodzieją i kanonikiem lwowskim. Zostawił w druku rozmaite kazania okolicznościowe.—**Leopolita** (Jan *Jowijusz*), syn Wawrzyńca. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, został 1597 senijorem bursy jerozolimskiéj i wykładał w tejże akademii autorów greckich i łacińskich, † 1640 w Krakowie. Ważniejsze jego prace są: „*Quaestio de penitentia ut est sacramentum*“ (Kraków 1619) i „*Quaestio de merito Christi*“ (tamże 1620).—**Leopolita** (Jan *Petrycy*), syn Adama; po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj

1598 był notaryjuszem lwowskim i wydał z druku: „*De poena parricidii*“.—**Leopolita** (Jan *Wuchaliusz*), właściwie *Wuchalski*, ur. 1547. Ukończywszy nauki w akademii Krakowskiéj ze stopniem magistra nauk wyzwolonych, wstąpił w Rzymie do zakonu jezuitów 1581, skąd przybywszy do kraju, uczył przez lat kilkanaście wymowy i był przełożonym nad kolegijami we Lwowie i Kaliszu, † 1608 w Radlinie. Jest autorem kilku dzieł polskich treści religijnéj. — **Leopolita** (Gabryjel), *Zawieszko*, słynny teolog i kaznodzieja z czasów Zygmunta III, był prowincyjałem dominikanów i kaznodzieją w kościele krakowskim Panny Maryi; † 1649. Zostawił znaczny zbiór kazań, z których widać wysokie wykształcenie, cnotę obywatelską oraz godną apostoła żarliwość. Kazania jego zalecają się jędrną i pełną ozdób krasomówczych mową, okazują jednak ślady psującego się smaku; niezmierne ważnie do historyi obyczajów. Ogłosił drukiem: „*Historyja o Jonaszu dla rozmyślania najdroższéj męki Pana Jezusa*“ (Lwów 1618); „*Zwierciadło pokutujących*“ (t. 1618); „*Wąż miedziany albo rozmyślanie najdroższéj męki Jezusowéj*“ (t. i t. r.); „*Księgi ćwiczenia chrześcijańskiego*“ (t. 1619); „*Przysmaki duchowne gorczyca i kwas*“ (t. 1618) i „*Oratoryjum pałacu duchownego*“ (Jaworów 1619).—Pisał o Leopolitach Muczkowski w „*Dwutyg. liter. Krak.*“ (t. II).

Leopolis, łacińska nazwa miasta Lwowa.

Leotychides, król Sparty, rządził po strąceniu Demaratusa od 491 prz. Chr. jednocześnie z Kleomenesem a później z Leonidasem i przyczynił się wiele do zwycięstwa morskiego, odniesionego nad Persami pod Mykale r. 479 prz. Chr. Oskarżony wszakże o przekupstwo, † 477 na wygnaniu.

Lepanto, u tegoczesnych Greków Epakto, miasto w greckiéj prowincyi Etolii-Akarnanii, na północ zatoki Lepanckiéj czyli Korynckiéj położone, rezydencyja arcybiskupa greckiego, ma porti 1,800 m. Miasto zbudowane jest na miejscu dawnego Naupaktos, ważnego w starożytności portu w zachodniéj czyli ozolickiéj Lokrydzie. Tutaj 1571 włosko hiszpańska flota, pod dowództwem Don Juana Austryjackiego, odniosła wielkie zwycięstwo nad Turkami.

Lepel, m. pow. gub. witebskiéj, nad rz. Ułą, około 4,000 m.—*Lepelski powiat*, ma na przestrzeni 8,505 w. kw. 89,000 m., zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu i pieńki, rybołóstwem, hodowlą bydła i t. d.

Lepelskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie połockiém, o 7 mil od miasta Czasniki, nad rz. Ułą. Obejmowało w sobie miasto Lepel (ob.) z zamkiem i przyległościami. Po pierwszym rozbiorze Polski sstwo to było przez lat kilka grodowe, bo roki ziemskie i grodzkie odbywały się w m. Lepelu, skąd w r. 1776 przez oddzielną konstytucyję przeniesiono je do m. Usacza. Około r. 1568 sstą lepelskim podług Niesieckiego był Jerzy Zienowicz, kasztelan smoleński i połocki.

Lepelletier (Ludwik Michał), *hrabia de St.-Fargeau*, ur. 1760, generalny-adwokat i prezydent parlamentu w Paryżu; czynny przyjmował udział w rewolucyi, głosował za bezzwłoczną śmiercią króla i z tego powodu został przez jednego żołnierza gwardyi 1793 zamordowany. Konwencyja przyznała jego jedyną córkę za dziecię narodu. Młodszy jego brat, Felix **Lepelletier**, *hrabia de St.-Fargeau*, ur. 1769, † 1837; z początku przeciwnik rewolucyi, został po zamordowaniu brata żarliwym Jakobinem. Należał do spisku Babeufa a po zamachu przeciw pierwszemu konsulowi 1800 poszedł na wygnanie. Podczas stu dni wybrany do izby deputowanych, wielkiego używał znaczenia, ogłosiwszy Napoleona zbawcą ojczyzny. Za drugiéj restauracyi żył z tego powodu długo na wygnaniu. Wydał „*Oeuvres*“ swego brata (Bruksel. 1821).

Lepidium, ob. Pieprzyca.

Lepidodendron, rodzaj roślin zaginionych z gromady widłaków. Pnie jego, często olbrzymie, dzielą się widlasto i dają się poznać po spiralnie rozmieszczonych piętnach liści, które tu były linijne lub lancetowate (*lepidophyllum*); kwiaty zebrane były w kłos walcowy (*lepidostrobus*). Gatunki jego należą do najbardziéj rozpowszechnionych roślin okresu węglowego i szczątki ich napotykają się w pokładach węgla we wszystkich częściach świata.

Lepidolit, odmiana miki, (ob.).

Lepidokrokit (*Göthit*, *pyrrosideryt*), odmiana żelaziaka brunatnego, znajdująca się wraz z innemi rudami żelaza w Siegen, Zwickau, Eiserfeld, Kornwalii. Jestto wodan tlennika żelaza i manganu; natrafia się w różnych postaciach. W stanie jednostajnym tworzy z limonitem pokłady i służy jako dobra ruda do wytopiania żelaza.

Lepidosiren, rodzaj ryb z rzędu dwudysznych (ob.). Jestto ryba najdawniéj z tego rzędu poznana, bo w r. 1837 w okolicach Bahia, w Brazylii, przez Natterera. Odkrycie L. wzbudziło wielkie zajęcie, jako zwierzęcia przedstawiającego istotne przejście od ryb do płazów. Jak inne dwudyszne, L. posiada organa oddychania podwójne, t. j. skrzela i płuca, szkielet chrząstkowaty, głowa tylko częściowo skostniała; serce złożone z dwu przedsionków i jednéj komórki, aorta z zastawkami; kiszka gruba opatrzona zastawką spiralną. L. jestto ryba wejrzenia węgorzowatego, o płetwach szczupłych, pręcikowatych, o 5 łukach skrzelnych, na których osadzone są skrzela grzebykowate, niewystające na zewnątrz; płuca parzyste. Jedyny gatunek L. *paradoxa* zamieszkuje wody słodkie Brazylii. Zbliżonym bardzo do L. rodzajem jest *Protopterus*, którego jedyny gatunek *P. annectens* żyje w Nilu białym i odkryty został przez Owena w 1840. Różni się od L. tem, że ma 6 łuków skrzelonych i 3 zewnętrzne wyrostki skrzelowe. Trzecim nakoniec rodzajem pokrewnym jest niedawno odkryty Ceratodus (ob.). Monografije L. podali Natterer (1837), Bischoff (1840), Hyrtl (1845), Owen (1840) i in.

Lepidus, nazwisko rodziny rzymskiéj, należącéj do starodawnego rodu patrycyjuszowskiego *Emilijuszów*. —Sławniejsi członkowie téj rodziny są: *Marek Emilijusz Lepidus*, konsul 78 r. prz. Chr., daremne czynił wysilenia, by przemocą oręża zniweczyć urządzenia Sulli. Schroniwszy się potem do Sardynii, tam życie zakończył. Jego syn, *Marek Emilijusz Lepidus*,

mianowany przez Cezara, udającego się do Hiszpanii, dyktatorem w Rzymie, przeszedł po zamordowaniu Cezara do stronnictwa Antonijuszowego; gdy potém Oktawijan pojednał się z Antonijuszem, L. przyłączył się do nich jako trzeci i utworzył wraz z nimi drugi tryjumwirat; przy podziale prowincyj otrzymał Afrykę, ale kiedy się pokusił o utrzymanie Sycylii w swych ręku wbrew interesom Oktawijana, dostał się w moc jego. Oktawijan atoli pozostawił mu majątek i urząd najwyższego kapłana. L. † 13 r. przed Chr.

Lepidyna, związek organiczny zasadowy, zbliżony do leukoliny (ob.), otrzymuje się jak i ta ze smoły węgli kamiennych, w części dystylującéj około 270°.

Lepiechin (Jan), podróżnik rossyjski, urod. 1737 w Petersburgu, † 1802. Po ukończeniu nauk wyższych w Strasburgu, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny, powrócił do Rossyi i w latach 1768—73 kierował wyprawą naukową, wysłaną dla zbadania wschodniéj Rossyi szczególniéj pod względem przyrodniczym. Opis téj wyprawy podał w dziele: „*Dniewnyja zapiski puteszestwennika po raznym prowincijam rossijskago gosudarstwa*“ (4 t., Petersburg 1771—1805), przedrukowaném w dziele zbiorowem: „*Polnoje sobranije uczenych puteszestwij po Rossii*“ (t. 3—5, Petersburg 1821—22). Ogłosił nadto wiele rozpraw, zwłaszcza w *Komentarzach* i *Aktach* akademii petersburgskiéj.

Lepiecki (Floryjan), ur. w końcu XVI wieku. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, gdzie 1642 otrzymał stopień doktora filozofii był profesorem filozofii, nauk wyzwolonych i krasomówstwa, † w Krakowie 1653. Oprócz kazań i mów, pisał także panegiryki.

Lepiężnik (*Petasites*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, mający kielich ogólny pojedynczy, główki kwiatowe różnopłciowe, z których rodzajne są tylko kwiaty czysto słupkowe. Należą tu zioła trwałe, europejskie, rosnące na miejscach wilgotnych, o liściach wielkich, sercowatych, okazujące się późniéj niż kwiaty, które się rozwijają z początkiem wiosny. L. *pospolity*, *Podbiał łopianowaty* (*P. vulgaris*, *Tussilago petasites*), u nas dosyć pospolity nad brzegami rzek i strumieni, u dawnych botaników *car-ziele*, o kwiatach brunatno czerwonawych i liściach niemiłéj woni. Korzeń słynął niegdyś jako środek przeciw różnym chorobom.

Lepnica (*Silene*), rodzaj roślin z rodziny gwoździkowatych, typ plemienia lepnicowych, cechujący się kielichem rurkowatym, niekiedy rozdętym, 5-ząbnym, koroną o 5 płatkach paznogciowatych, torebką 3-komorową, otwierającą się 6 klapkami, z nasionami nerkowatemi. L. *baldaszkowata* (*S. armeria*) na gruntach twardych, suchych, u nas rzadko się przytrafia, o kwiatach czerwonych lub białych, stanowi w ogrodach ulubioną roślinę ozdobną. L. *skrzypka* (*S. inflata* v. *Cucubalus behen*), u nas pospolita, o kielichach bardzo wydętych; korzeń, pod nazwą *radix behen nostratis* używał się zamiast behenu (ob.) białego. L. *drobnokwietnia* (*S. otites*), również pospolita, o kwiatach drobnych, zielonawych lub żółtawych, ziele używało się niegdyś jako ściągające. Niektóre inne gatunki hodują się jako ozdobne.

Lepona, rzeka w gub. suwalskiéj, powiecie wyłkowyskim; poczyna się na wschód wsi Łuki i wpadc z lewego brzegu do rz. Szyrwinty. Długa około 22 wiorst.

Lepsius (Karol Piotr), ur. 1775 w Naumburgu, † 1853 tamże tajnym radcą regencyi, zasłużył się jako gruntowny badacz historyi swego rodzinnego miasta. Jego zbiór: „*Kleinere Schriften*“ (3 t., Magdeb. 1854—55) wydał A. Schulz.—**Lepsius** (Karol Ryszard), syn poprzedniego, znakomity egiptolog i badacz języków, ur. 1810 w Naumburgu. Rozpoczęte w Lipsku i Getyndze studyja filologiczne kontynuował pod kierunkiem Boppa w Berlinie, a następnie w Paryżu (gdzie od uczonych francuskich najlepszego doznał przyjęcia), Turynie i Rzymie. Wielką uwagę zwrócił na się pismem „*Lettre à Mr. Rosellini sur l'alphabet hiéroglyphique*“ (Rzym 1837) oraz różnemi rozprawami o pomnikach sztuki egipskiéj. W latach 1842—46 był naczelnikiem wielkiéj pruskiéj wyprawy naukowéj do Egiptu, któréj rezultaty ogłosił w „*Briefe aus Aegypten, Aethiopien und der Halbinsel des Sinai*“ (Berl. 1852) oraz w przepysznem swém dziele „*Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien*“ (12 t., Berl. 1849—59, z 900 rycinami). W 1846 został L. profesorem na uniwersytecie berlinskim. Z innych prac jego, dotyczących starożytności egipskich zasługują jeszcze na wzmiankę: „*Das Todtenbuch der Aegypter*“ (Lipsk 1842); „*Das Königsbuch der alten Aegypter*“ (2 t., Berl. 1858); „*Chronologie der Aegypter*“ (Berl. 1849); „*Ueber einige Berührungspunkte der ägyptischen, griech. und röm. Chronologie*“ (Berl. 1859); „*Die altägyptische Elle und ihre Eintheilung*“ (Berl. 1865) i t. d. tudzież znaczna liczba rozpraw. Od 1864 redaguje L. założone przez Brugscha „*Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumskunde*“. Jak poprzednio z wielkim pożytkiem pracował około języków italskich, czego dowodem jest dzieło „*Inscriptiones umbricae et oscae*“ (Lipsk 1841), tak późniéj poświęcił się badaniom lingwistyczno-porównawczym, dotyczącym głównie fonetyki rozmaitych języków. Z téj dziedziny ważniejsze jego prace są: „*Ueber chines. und tibetan. Lautverhältnisse und über die Urschrift jener Sprachen*“ (1861); „*Ueber die arab. Sprachlaute*“ (1861); „*Ueber das Lautsystem der pers. Keilschrift*“ (1863); „*Ueber das Ursprüngliche Zend-Alphabet*“ (1863) i t. d. Za szczególne zadanie położył sobie L. utworzenie i praktyczne zastosowanie powszechnego alfabetu lingwistycznego, opartego na podstawie pisma łacińskiego. Zapatrywanie swe w tym względzie przedstawił w dziele: „*Standard alphabet for reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform ortography in European letters*“ (2 ed., Lond. i Berl. 1863). W 1866 odbył L. drugą podróż do Egiptu.

Lepta, Lepton, u dawnych Greków najdrobniejsza moneta miedziana; w nowéj Grecyi stanowi setną część drachmy, i = 0,43 kopiejki.

Leptospermum (*Mirta morska*, *Maliczka*), rodzaj

roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący piękne krzewy w Nowéj Holandyi, o drobnych liściach i białych kwiatach. Liście L. *scoparium* są miłéj woni aromatycznéj i używane były przez Cook'a w czasie jego podróży morskiéj w naparze, jako środek przeciw szkorbutowi. Stąd ich nazwa *herbaty nowozelandzkiéj*.

Leptynit, *Granulit*, *Białoskał*, *Bielec*, gatunek skał granitowych, różniący się od granitu, syjenitu i gnejsu brakiem kwarcu, łyszczyku albo amfibolu, tak że skała złożoną jest głównie ze spatu polnego. Jestto skała miałkoziarnista, zbita lub łupkowata; niekiedy zawiera rozsiane blaszki łyszczyku, rzadziéj kwarcu. Barwa L. jest najczęściéj biała lub szara, rzadziéj żółta, czerwona lub zielona. Występuje w Saksonii, Czechach i Wogezach; w ogóle dosyć rzadko występuje.

Lerida, w starożytności *Ilerda*, warowne miasto stołeczne górzystéj i nieurodzajnéj prowincyi t. n. ($224^1/_2$ mil kw. i 329,000 m.), w hiszpańskiém księstwie Katalonii nad rz. Segre, liczy 19,500 m. i posiada piękny gotycki kościół katedralny.

Lerinijskie wyspy, po franc. *Lerins*, grupa małych wysp na morzu Śródziemném, przy brzegach Prowancyi, naprzeciwko Cannes, należąca do departamentu Alp morskich, z których największa, wyspa ś. Małgorzaty, ma fort i więzienie stanu, w którém przebywał więzień znany pod nazwą *maski żelaznéj*; obecnie więzionym tu jest Bazaine; mniejsza, w. ś. Honoraty (w starożytności Lerina), posiada latarnię morską i klasztor założony przez ś. Honorata.

Lerma (Frańciszek de Roxas de Landoval, książę de), piérwszy minister króla hiszpańskiego Filipa III. Obwiniony 1618 o otrucie królowéj Małgorzaty, dla uratowania życia wstąpił do stanu duchownego i został kardynałem; † 1625.

Lerminier (Jan Ludwik Eugenijusz), ur. 1803, od 1831—49 profesor historyi prawa w Collège de France, † 1857. Był najprzód republikanem, potém przeszedł na stronę dynastyi Lipcowéj i pismami swojemi jak „*Philosophie du droit*“ (3 wyd. 2 t., Paryż 1853); „*De l'influence de la philosophie du 18-me siècle sur la legislation et la socialité*“ (Paryż 1833); „*Au delà du Rhin*“ (2 t., Paryż 1835); „*Etudes d'histoire et de philosophie*“ (2 t., 1836); „*Histoire des legislateurs et des constitutions de la Grèce antique*“ (2 t., Paryż 1852) a więcéj jeszcze przez swoje artykuły dziennikarskie wpływał przeważnie na opinię publiczną.

Lermontow (Michał), znakomity poeta rossyjski, ur. 1814 w Moskwie; straciwszy wcześnie matkę, odebrał nader staranne wychowanie domowe pod okiem babki; w 10 roku życia jeździł z nią do wód na Kaukazie, gdzie wspaniałe widoki gór silny wpływ wywarły na młodociany umysł L. i rozbudziły w nim zdolności poetyczne. Od 1826—32 przebywał w Moskie, początkowo w pensyjonacie uniwersyteckim, następnie zaś w uniwersytecie, z którego na żądanie jednego z profesorów relegowany, wstąpił wbrew życzeniu babki do szkoły junkierskiéj w Petersburgu; 1834 r. zostawszy oficerem w pułku huzarów gwardyi przybocznéj zaczął wieść żywot lekki i wesoły. 1837 za wiersz na śmierć Puszkina zesłany na Kaukaz, skąd po roku, na prożby swéj babki, powrócony, ażeby znów być wysłanym w początkach 1840 r. za pojedynek z Barantem, synem posła francuskiego. Zginął 27 Lipca 1841 w pojedynku z jednym z kolegów. Poezyje L. wyszły po jego śmierci 1841 r.; zupełne wydanie dzieł L. („*Soczinenija*“, 2 t., Petersburg 1860 i 1863) rzucają ciekawy pogląd na jego działalność literacką. W początkowych utworach, sięgających 12 r. życia, naśladował Puszkina, późniéj oddał się całą duszą bajronizmowi i pozostał mu wiernym aż do śmierci, co okazuje się z najważniejszych prac jego, jakiemi są: „*Demon*“, „*Mcyri*“ i „*Geroj naszego wieka*“. We wszystkich tych utworach widać z jednéj strony zniechęcenie do świata i wzgardę do ludzi przeżytych, bezsilnych, nikczemnych, z drugiéj zaś uwielbienie natury w jéj zjawiskach, a zwłaszcza wzniosłych, pełnych grozy widoków gór Kaukaskich. L. należy do czysto subjektywnych poetów i gdzie nie maluje swéj własnéj osobistości, tam na każdym kroku przebijają się jego myśli i uczucia. Utwory L. przekładali na język polski: Syrokomla (*Mcyri*), Lenartowicz, Prusinowski, Sabowski (*Demon* i in.), Budziński (*Chadzi-Abrek*) i in.

Lernejski wąż czyli *Hydra Lernejska* (spłodzona przez Typhona i Echidnę), w greckiéj mytologii potwór przebywający w bagnach Lernejskich, posiadał sto głów, które odcinane, zawsze mu odrastały. Dopiero Herkules, przypalając rany po odciętéj głowie żarzącemi głowniami, zdołał ubić tego potwora.

Lernet (Jan Nepomucen), doktór medycyny, nauk wyzwolonych i filozofii, nadworny konsylijarz Stanisława Augusta, od 1806 dyrektor szkół gubernii wołyńskiéj w Krzemieńcu, gdzie † 1820, przeznaczając cały niemal swój majątek na stypendyja w liceum wołyńskiém i całą swoją biblijotekę temuż liceum. Ogłosił: „*Joannis Lernet* etc. *Ad propositiones de Peste a Regia Societate Scientiarum Varsaviensi prolatas respondens dissertatio*“ (Krzemieniec 1814, tłum. pol. Soczyńskiego w Rocz. war. tow. przyj. nauk, t. XI) i in.

Lero, w starożytności *Leros*, wyspa turecka przy brzegach Azyi Mniejszéj, na morzu Egejskiém, przed zatoką Mendelia położona, ma przeszło 1 m. kw. powierzchni i 3,000 m., posiada miasto t. n. i dobry port.

Leroux (Piotr), publicysta francuski i filozof socyjalny, ur. 1798, † 1871 w Wersalu. Rozpocząwszy swój zawód jako zecer, został wydawcą odpowiedzialnym pisma „*Le Globe*“ a następnie jego współpracownikiem i jednym z najczynniejszych Saint-Simonistów. Odstąpiwszy jednak od zasad téj szkoły, utworzył własną na socyjalistycznych teoryjach wspartą filozofiję, którą wyłożył w dziele „*De l'humanité*“ (2 t., Paryż 1840). Wydawał następnie z J. Sand „*Revue independante*“. W czasie rewolucyi 1848 r. był członkiem zgromadzenia prawodawczego, w któ-

rém popierał i rozwijał swe teoryje socyjalne. Po zamachu stanu wrócił do prac naukowych.

Leroux de Lincy (Adryjan Jan Wiktor), biblijotekarz biblijoteki arsenału w Paryżu, jeden z najgruntowniejszych badaczów starożytności i znawca dawnéj literatury francuskiéj, ur. 1806 w Paryżu, † 1869 tamże. Z dzieł jego celniejsze są: „*Recueil des chants historiques français*“ (Paryż 1841); „*Le livre des proverbes français*“ (2 t., Paryż 1842—59); „*Hôtel de ville de Paris pendant la Fronde*“ (2 t., Paryż 1844—46); „*Les femmes célèbres de l'ancienne France*“ (2 t., Paryż 1846—47); „*Chants historiques et populaires du temps de Charles VII et de Louis XI*“ (Paryż 4857); „*Vie de la reine Anne de Bretagne*„ (2 t., Paryż 1861); „*Paris et ses historiens au XIV-e et XV-e siècle*“ (4 t., Paryż 1868) i t. d.

Leroy de St.-Arnaud, ob. *Arnaud* (Jakób *Leroy de St.*).

Lerue (Adam), artysta rysownik, ur. w Lublinie, od 1847 uczeń szkoły sztuk pięknych w Warszawie, znajdował się w latach 1850—53 w delegacyi, wysłanéj z polecenia rady administracyjnéj królestwa Polskiego do opisania zabytków starożytności w kraju, jako rysownik. Z zebranych w téj podróży materyjałów wydawał od 1857—59 *Album lubelskie, rysowane z natury i opisane*. W końcu był nauczycielem rysunków w szkole powiatowéj w Częstochowie; † 1863.

Le Sage (Alain Réné), poeta francuski, ur. 1668 w Sarzeau, † 1747 w Paryżu; znany jest najwięcéj ze swych wybornych romansów komicznych: „*Le diable boiteux*“ (Paryż 1757), przełożony na język polski przez Annę Narbutowę (2 t., Warsz. 1804) i „*Gil Blas de Santillane*“ (2 t., Paryż 1715), przekład polski p. t. „*Historyja Idziego Blassa z Santyllany*“ (4 t., Wilno 1811 i 1841). Oprócz jego „*Oeuvres complètes*“ (12 t., Paryż 1828) wyszły także „*Oeuvres choisies*“ (14 t., Paryż 1818—21) i „*Théâtre complet*“ (2 t., Paryż 1774).

Lesar (Antoni), czynny pisarz słowiński, ur. 1824 we wsi Suszy, w dolinie Rybnickiéj, w Krainie, odbył studyja gimnazjalne i teologiczne w Lublanie, od 1849 kapelan biskupa Wolfa, został 1852 nauczycielem religii i języka słowińskiego przy szkole realnéj w Lublanie. Oprócz czynnnego spółpracownictwa do czasopism *Nowice* i *Zgodna Danice*, przełożył niektóre części Pisma św., do wydania dokonanego staraniem biskupa Wolfa (Lubl. 1856); nadto wydał: „*Hwaljen bodi Jezus kristus*“ (Lublana 1855); „*Glasoslowje slowenskego jezika*“ (t. 1861) „*Zgodbe sw. pisma*“ (Wiedeń 1863); „*Zgodbe sw. katoliszke cerkwe*“ (Celowiec 1863); „*Liturgika*“ (Brno 1863); „*Slowenska slownica w spregledih*“ (Lublana 1863); „*Ponowilo najpotrebniszich naukow za nedeljske szole na kmetih*“ (Wiedeń 1863, 1864) i w. in. Przygotował nadto *Opis doliny Rybnickiéj*, ciekawy i pod względem językowym.

Lesbonax, retor grecki, żyjący w I w. po Chr., prawdopodobnie z Mytyleny na wyspie Lesbos, jest autorem dwu mów, które w zbiorach Orelli'ego „*Oratores attici*“ (Lipsk 1820) zostały pomieszczone.

Lesbos albo *Mytilene*, teraz *Metelino*, a przez Turków Midillie zwana, turecka wyspa na morzu Egejskiém, przy brzegach azyjatyckich położona; obejmuje 12½ mil kw. z ludnością 36,000, po większéj części Greków. Obfituje w drzewo, zboże, wino, figi, oliwę, marmur i drogie kamienie. Z dziewięciu, niegdyś kwitnących miast, szczególniéj sławne były: Mytilene lub Mitylene, Pyrrha, Methymna, Antissa i Eressus. Z małoznaczącego państwa monarchicznego, Lesbos przekształciła się w kilka rzeczypospolitych, które, łącząc się niekiedy, dochodziły wielkiéj potęgi. Starożytni *Lesbijczykowie* odznaczali się wykwintnością obyczajów i wysokiém wykształceniem umysłowém; szczególniéj sławną była *lesbijska* szkoła muzyki. Głośni byli także z wszelkiego rodzaju zbytków i rozpusty (lesbijska miłość). W połowie XIV w. wyspa Lesbos została ustąpioną przez Byzantynów genueńskiéj rodzinie Gateluzo, z któréj ostatni, książę Mikołaj, utracił ją 1462 do Mohameda II. W 1867 r. zaszło tu straszliwe trzęsienie ziemi. Obecnie stolicą wyspy jest m. Castro. Porów. Newton „*Travels and discoveries in the Levant*“ (Lond. 1868) i Conze „*Reise auf der Insel Lesbos*“ (Hanow. 1865).

Lescot (Piotr), budowniczy francuski, ur. 1510, † 1571, opat w Clugny i kanonik katedralny w Paryżu; najważniejszą pracą jego jest pałac Louvre; L. jest jednym z założycieli stylu odrodzenia.

Lesina, wyspa dalmacka, ob. Hwar.

Lesiński (Teofil), chemik, ur. w Warszawie 1821, † 1860; kursa farmacyi przebył w Warszawie, chemii poświęcał się w Paryżu, poczém objął aptekę w mieście rodzinném po swoim ojcu i został asesorem farmacyi przy urzędzie lekarskim, następnie profesorem w szkole farmaceutycznéj, a w końcu profesorem chemii w akademii medyko-chirurgicznéj w Warszawie. Ogłosił „*Główniejsze wody mineralne, ich skład, działanie i wskazanie do użycia*“ (Warsz. 1851); „*O niektórych nowych formach zadawania lekarstw*“ (tamże 1854) i in. Życiorys jego mieści się w Tygodniku ilustrowanym z r. 1860.

Lesiowski (Jan), jezuita, kaznodzieja; był rektorem kolegijum w Grodnie i rządził domami profesów w Krakowie i Warszawie, † 1633 w Krakowie. Mąż uczony i głośny z cnoty, ogłosił: „*Wzywanie do pokuty obywatelów Korony Polskiéj i księstw jéj podległych*“ (Kraków 1609); „*Wielkie zwierciadło przykładów* etc.“ (tamże 1633; 2 ed. Kraków 1690).

Leski (Wojciech Stanisław), opat cystersów w Peplinie, od 1747 biskup chełmiński, † 1758; ogłosił drukiem: „*Statuta Ordinis Cisterciensis tam antiqua quam novissima per capitulia generalia acetiam et provincialia pro Polona congregatione Cisterciensium sanccita et definita*“ (1745) i „*Dissertatio in qua contravertitur liceat ne Dissidentibus Thorunensibus, fanum vulgo sbór erigere Thorunii*“ (Toruń 1753).

Leskich herb, przedstawia tarczę, pionową linią przepołowioną, o którą oparte plecami do siebie

stoją dwa brytany wspięte. W szczycie herbu takież dwa brytany, ale siedzące, w postawie jakby służyły.

Leskien (August), ur. 1840 w Kiel, studyjował od 1860 w mieście ojczystem i w Lipsku, gdzie od 1865 został nauczycielem przy szkole św. Tomasza; 1867 habilitował się w Getyndze, następnie został 1869 profesorem gramatyki porównawczéj w Jena a od 1870 profesorem języków słowiańskich w Lipsku. Wydał: „*De ratione quam J. Bekker in restituendo digammo secutus est*“ (Lipsk 1860); „*Handbuch der altbulgarische Sprache*“ (Wejmar 1871), oraz wspólnie w Eblem i innymi „*Indogermanische Christomathie*“ (Weimar 1869).

Leśkiewiczowa (Józefa z *Turowskich*), znakomita śpiewaczka, kontraltystka opery warszawskiéj, uczennica Kurpińskiego; opuściła scenę w r. 1857. Ponętny jéj śpiew zwabiał zawsze licznych wielbicieli do teatrów warszawskich.

Leskowac, także *Leskodża*, m. w tureckim ejalecie Nisz albo Nissa, nad rz. Morawą Bułgarską, na wschód od Nowego Pazaru, ma 12,000 m.

Leslie (Jan), słynny fizyk angielski, ur. 1766 w Largo, w Szkocyi, † 1832; w r. 1804 został w Edymburgu profesorem matematyki, w r. 1819 nauk przyrodzonych. Z wynalazków jego najwięcéj są znane: termometr różnicowy, hygrometr, fotometr i sposób zamrażania wody za pomocą machiny pneumatycznéj. Ogłosił „*Elements on geometry*“ (1811) i in.

Leslie (Karol Robert), znakomity malarz angielski, ur. 1794 w Londynie. Młodość przypędził w Stanach Zjednoczonych; od 1811 r. kształcił się w Londynie pod kierunkiem Westa i Allstona. Mianowany 1825 członkiem akademii londyńskiéj, udał się 1833 do Ameryki, gdzie został profesorem rysunków przy szkole wojskowéj w Westpoint; niezadługo jednak wrócił do Londynu i tu otrzymał profesorę malarstwa w miejscowéj akademii. Obrazami swymi niewielkich rozmiarow, do których treść zapozyczał zwykle z Shakspeare'a, Cervantesa, Molière'a, Sterne'a, Smoletta, Walter Scotta i t. d., zyskał sobie wielki rozgłos w Anglii i we Francyi. Do najcelniejszych należą między innymi: *Sancho u księżniczki* (1824); *Roger de Coverley* (1829); *Wesołe kumoszki z Windsor* (1831); *Wuj Tobijasz* i *Wdowa Wadmann* (1831), jednó z jego arcydzieł; *Dulcynea* (1838); *Falstaff odgrywający rolę króla* (1851) i t. d. Na wystawie paryskiéj 1867 za obraz *Klarysa* otrzymał medal I-éj klasy. Oprócz tego wykonał wiele pięknych portretów i kilka wielkich obrazów. Z prac literackich wydał: „*Life of Constable*“ (Lond. 1845) i „*Handbook for young painters*“ (Lond. 1853).

Leśna, wieś w gubernii siedleckiéj, powiecie bialskim, słynna kościołem i klasztorem księży paulinów, z cudownym obrazem Bogarodzicy, położona w pięknéj okolicy, nad kilku jeziorami.

Leśne, w dawnych prawach polskich obowiązek oddawania panom pewnéj liczby skór z dzikiego zwierza.

Leśnickie starostwo, ob. Knyszyńskie.

Leśnictwo, nauka obejmująca wykład praw i zasad, na których opierać się winna racyjonalna uprawa lasów, i zarazem zastosowanie téj nauki do praktyki, t. j. gospodarstwo leśne. Lasy nie tylko są ważne z powodu materyjałów, jakie dostarczają, ale mają niesłychane znaczenie w gospodarstwie ogólnem przyrody, walnie się przyczyniając do ujednostajnienia klimatu. Z wyniszczeniem lasów wysychają rzeki i następuje gwałtowne zerwanie równowagi w temperaturze okolicy i w ilości wody spadłéj z deszczem. Rozróżniają się lasy *liściaste* i *iglaste*, czyli *bory*. L. obejmuje kilka głównych części; należą tu mianowicie: 1) *Uprawa lasów*, zakładanie, hodowla i ścinanie drzewa; pod tym ostatnim względem cięcie lasu może być rozrzucone i porębowe, gdy drzewo się wycina kolejno na oznaczonych przestrzeniach (kolej leśna); odnawianie lasu uskutecznia się albo z nasienia (uprawa wysokopienna), albo przez puszczanie z korzeni (uprawa niskopienna), albo jednym i drugim sposobem (uprawa mięszana); użytkowanie gałęzi może mieć miejsce albo przy zachowaniu, albo przy ścinaniu wierzchołków. 2) *Ochrona lasów*,—usuwanie szkód sprawianych przez ludzi, zwierzęta, rośliny i wypadki przyrodzone. 3) *Użytkowanie z lasów*. 4) *Technologija leśna*. 5) *Ekonomija polityczna leśna*, obejmująca stosunek uprawy lasów do potrzeb państwa i społeczeństwa. Z nauk pomocniczych mają ważne znaczenie przedewszystkiem matematyka leśna, botanika leśna i entomologija leśna. Zajmujący się dozorowaniem i pielęgnowaniem lasów noszą ogólną nazwę *leśniczych*. W król. polskiém zarząd lasami należał do komisyi skarbu, a urzędnicy i oficyjaliści wydziału lasów dzielili się na 8 klas. Na polu literatury leśnictwa najwięcéj są u nas zasłużeni Henke, Kurowski, Pohlens, Aleksandrowicz, Połujański (ob. te nazwiska).

Leśniewska (Ludwika), córka Pawła Leśniewskiego (ob.), znakomita tegoczesna śpiewaczka, ur. w Warszawie około 1830. Nie znalazłszy w kraju rodzinnym należytego uznania, poniosła znakomity swój talent za granicę i szczególniéj we Włoszech odznaczała się jako jedna z najlepszych sopranistek.

Leśniewski (Franciszek Michał), jezuita, wierszopis i krasomówca, ur. w Sędomierzu 1720, † 1798, nauczyciel gramatyki, retoryki i historyjograf swojéj prowincyi. Przerobił i pomnożył gramatykę Alwara, wydaną r. 1747. Oprócz mnóstwa panegiryków wydał: „*Nauka zdrowia* i t. d.“ (Lwów 1765, 1775, Kraków 1845); „*Uwagi nad religiją panów dysydentów*“ (Przemyśl 1792—3) i in.

Leśniewski (Paweł E.), zasłużony pisarz polski na polu nauk przyrodzonych i technologii, ur. 1794, † 1855; pierwiastkowo członek zgromadzenia pijarów, które opuścił w 1818, był nauczycielem w Sejnach, Łęczycy, Kaliszu i Białéi, w r. 1832 został urzędnikiem wydziału dóbr i lasów w b. komisyi rządowéj przychodów i skarbu. Ogłosił: „*Poradnik dla gospodyń wiejskich*“ (3 t., Warsz. 1838); „*Ogrodnictwo*“ (wydane pod nazwą Czempińskiego 1841, wyd. 2 1851); „*Praktyczne gorzelnictwo*“ (1841); „*Nauka leśnictwa*“ (1843); „*Obraz świata pod wzglę-*

dom geografii, statystyki i historyi" (2 t. 1843, 2 wyd. 1852); „*Historyja naturalna systematycznie ułożona*" (3 t. 1855, 2 wyd. 1858) i in.; tłumaczył „*Historyję rodu ludzkiego*" Virey'a (4 t. 1844); „*Powszechne ziemioznawstwo*" Hoffmana (1853) i w. in. Redagował też pismo „*Kmiotek*" od r. 1842—50 (z wyjątkiem r. 1846) wydawane przez S. Orgelbranda.

Leśnik, Szympans (*Troglodytes*), rodzaj małp, człowiekokształtnych (*antromorphae*), przez Lessona oddzielony od rodzaju Orangutana, mający za cechy: twarz prawie pionowa z głową długoczaszkową, uszy wielkie, podobne do ludzkich, nos rozszerzony z okrągłemi otworami, twarz naga, zęby przednie płaskie, sute faworyty, kończyny przednie sięgające za kolana, paznogcie płaskie, bez ogona, sześć prosta, rzadka. Gatunki tu należące bardzo są do człowieka zbliżone. Najdawniéj jest znany **L. czarny** (*T. niger*), żyjący w Afryce zach., daje się łatwo ułaskawić i nauczyć naśladowania rozmaitych czynności ludzkich, bardzo krótko żyje w naszym klimacie i zwykle kończy życie swoje na suchoty. Du Chaillou w r. 1858 odkrył dwa nowe gatunki *T. koolokamba* i *T. nshiego-mbomve*, obyczajów podobnych do szympansa; ostatni gatunek żyje parami i urządza sobie na drzewach rodzaj dachu z liści palmowych.

Leśniów, miasteczko w Galicyi, obwodzie złoczewskim, o półtrzeciéj mili od Brodów.

Leśniowolski (Marcin), słynny z wymowy kasztelan podlaski w drugiéj połowie XVI w., przyjaciel Jana Zamojskiego. Po wyborze na tron polski Zygmunta III, wyprawiony był od Rzeczypospolitéj w poselstwie do Szwecyi. † w Krakowie 1599, zostawiwszy w rękopisie opis tego poselstwa.

Leśnowolskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie mazowieckiém, w ziemi warszawskiéj. W r. 1771 posiadał je Wojciech Jakubowski (ob.), pułkownik wojsk kor., a następnie brygadyer wojsk francuzkich, który z niego opłacał kwarty złp. 255 gr. 11, a hyberny złp. 266 gr. 14. Na sejmie warszawskim z roku 1773 Stany Rzpltéj nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie temuż Jakubowskiemu, wraz z dzierżawą wereszkowską i wilczkowską w ziemi wyszogrodzkiéj.

Lessel (Franciszek), znakomity kompozytor i fortepijanista, ur. 1780 w Puławach. Wysłany około 1800 do Wiednia, był jednym z najlepszych uczniów Haydna. Po powrocie do kraju w 1810 r. zajmował się kompozycyją i nauką muzyki w Warszawie. Pomiędzy innemi przełożył na dzisiejszą pisownię stary hymn ś. Wojciecha, *Boga Rodzica* i do *śpiewów historycznych* J. U. Niemiewicza ułożył 10 śpiewów własnéj kompozycyi. Odbywszy powtórną podróż za granicę, otrzymał zarząd majątku księżnéj Maryi Würtembergskiéj z domu Czartoryjskiéj, w któréj dobrach Pilicy okazałe urządził ogrody i fabryki. W r. 1836 został inspektorem instytutu gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, a w r. 1837 przeniesiony został na inspektora gimnazyjum w Piotrkowie i tam † 1839. Liczne jego kompozycyje trio (op. 5), kwartet (op. 3), adagio i nando (op. 9), uwertura z C-major (op. 10), pot-pourri (op. 12), 4 duety, 4 sonaty, 2 fantazyje i t. d.) głównie na fortepijan odznaczają się stylem jędrnym szlachetnym, posiadają wiele charakteru i świadczą o talencie inwencyjnym kompozytora.

Lesseps (Jan Chrz. Bartłomiéj, baron de), towarzysz podróży Lapeyrouse'a, ur. 1766 r. w Cette, † 1834; pozostawał w Petersburgu przy ojcu, który był tam generalnym konsulem francuzkim i w roku 1785 otrzymał od Ludwika XVI polecenie towarzyszenia Lapeyrouse'owi w charakterze tłómacza do Kamczatki 1787 r., skąd powrócił przez Syberyję; późniéj był konsulem w Kronstadzie, Petersburgu i Lizbonie. W 1812, po zajęciu Moskwy, Napoleon polecił mu zaprowadzenie rady urządzającéj.— **Lesseps** (Ferdynand), syn poprzedzającego, znakomity inżynijer, ur. 1805 w Nersailies, † 1872; pracował najpierw przy konsulacie francuskim w Lizbonie, w 1828 udał się na podobnąż posadę do Tunisu, następnie był konsulem w Aleksandryi, Roterdamie, Malądze; w r. 1848 został ministrem pełnomocnym rzeczypospolitéj w Madrycie, w 1849 r. towarzyszył w nadzwyczajnéj missyi wojsku francuskiemu do Rzymu, ale gdy jego usiłowania utorowania przyjaznych stosunków z Francyją się nie powiodły, zażądał uwolnienia. Zajął się wtedy już poprzednio powziętą myślą przekopania międzymorza Suez, zyskał 1854 pomoc wicekróla Saida, następnie uzyskał zezwolenie sułtana, zwołał 1855 do Paryża zgromadzenie najznakomitszych inżynijerów i został mianowanym kierownikiem tych robót. Zyskał we Francyi podpisy na 200 milijonów franków i pomimo przeszkód ze strony Anglii rozpoczął prace w Lutym 1859. Plan budowy wyłożył w dziele „*Percement de l'Isthme de Suez*" (1855). Pomimo ogromnych przeszkód, stawianych przez naturę i ludzi, L. doprowadził do końca to największe dotąd dzieło inżynierskie i w r. 1869 nastąpiło otwarcie kanału Suezkiego. Obecnie L. zajęty jest projektem kolei żelaznéj syberyjskiéj.

Lesser (Aleksander), znakomity malarz historyczny, ur. 1814 r. w Warszawie. Po ukończeniu liceum w Warszawie, przeszedł na wydział sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, dalsze zaś studyja akademicizne odbywał w Dreznie (1833—1835) i Monachijum pod kierunkiem Corneliusa i Schnorra. Następnie zwiedził Niemcy, Francyję, Belgiję i Angliję, badając zbiory zabytków sztuki i czyniąc poszukiwania pomników polskich, których piękny i wielce szacowny zbiór zgromadził. Celniejsze jego obrazy historyczne są: *Błogosławiony Wincenty Kadłubek*, *Obrona Trembowli*, *Skarbek Habdank*, *Młody Bolesław Krzywousty*, *Znalezienie zwłok Wandy*, *Święta Jadwiga na pobojowisku* i t. d. Jedną z piękniejszych i ważniejszych prac jego jest 40 popiersi, zdobiących *Wizerunki królów polskich*, wydane przez A. Dzwonkowskiego (Warszawa 1860), za które został członkiem tow. nauk. krak. Oprócz tego wykonał wiele obrazów religijnych i portretów. L. jest jednym z niewielu u nas malarzów, którzy pracują i na polu literackim. Oprócz recenzyj i krytyk artystycznych, umieszczanych głównie w „*Kłosach*", wymieniamy jego „*Pa-*

miątki Piastowskie na Szląsku" (Gaz. Codz. z r. 1839, Nr. 186) i „*Dzieła Wita Stwosza oznaczone monogramami*" (Tygodnik illustrowany z r. 1863, Nr. 196).

Lesseur Lesserowicz (Wincenty), znakomity minijaturzysta, urodzony w Warszawie, syn Fryderyka, pułkownika wojsk koronnych, paź, kamerjunker i w 1787 szambelan króla Stanisława Augusta.

Lessing (Gotthold Efraim), znakomity pisarz niemiecki, ur. 1729 w Kamieńcu w Saksonii, † 1781 w Brunświku. Odbywał studyja w Lipsku; od r. 1759 przebywał w Berlinie, gdzie jako poeta i krytyk ogłosił swe „*Kleine Schriften*" (2 tomy); „*Theatralische Bibliothek*" (2 sztuki) i dokończył 1755 w Poczdamie tragedyję „*Miss Sara Sampson*", przez którą dramatowi w Niemczech zupełnie nową utorował drogę. Łącznie z F. Nicolai i Mojżeszem Mendelsohnem rozpoczął wydawnictwo: „*Bibliothek der schönen Wissenschaften*" i „*Literaturbriefe*", pisał „*Bajki*" i zaczął dramat „*Wirginiję*", który dopiéro r. 1772 ukończył i wydał pod tyt. „*Emilija Galotti*". Mianowany 1760 członkiem królewskiéj akademii nauk w Berlinie, udał się jako sekretarz generała Tanenzien do Wrocławia i tu napisał swe arcydzieła: dramat „*Minna von Barnhelm*" (1765) i „*Laokoon, oder über die Grenzen der Malerei und Poesie*" (1766). Około 1767 objął zwierzchni kierunek nad teatrem narodowym w Hamburgu i wtedy to napisał dzieło „*Die Dramaturgie*" (2 t., 1768). Powołany 1770 na biblijotekarza do Wolfenbüttel, ogłosił 1774 i 1778 „*Wolfenbüttler Fragmente eines Ungenanten*", których autorem okazał się późniéj H. S. Reimarus. Z tego powodu zawikłał się L. w spory teologiczne i ogłosił między innemi przeciwko pastorowi hamburgskiemu J. Melch. Götze pełne dowcipu pismo „*Antigötze*". Stąd także powstał sławny jego „*Nathan der Weise*" (Mądry Natan); złożył w nim L. w formie dramatycznéj, swoje wyznanie wiary, przez które stał się głównym założycielem swobodnego kierunku religijnego. Do dzieł tych dołączyć jeszcze należy: „*Ernst und Falk, Gespräche über die Freimaurerei*" (1778), tudzież ostatnią jego pracę literacką „*Die Erziehung des Menschengeschlechts*" (1780). W r. 1796 wzniesiono mu na placu biblijoteki w Wolfenbüttel skromny pomnik, a 1853 w Brunświku posąg, wykonany przez Rietschel'a. Ogólny zbiór pism jego wyszedł najpierwéj w Berlinie 1774—94 (30 t.). Wzorowe edycyje są: K. Lachmanna (3 t., Berlin 1838—40) i Maltzahna (12 t., Lipsk 1853—56). Zasługi działalności L. w dziedzinie niemieckiéj poezyi, krytyki, badań starożytniczych, teologii, wykształcenia języka i stylu niemieckiego, słowem w dziedzinie całéj literatury narodowéj i duchowego życia Niemców są ogromne. L. nie był co prawda genijuszem, ale posiadał w każdym razie niepospolite zdolności; przy głębokiéj więc nauce mógł nowe literaturze torować drogi. Między spółczesnymi zajmuje najwybitniejsze stanowisko, szczególniéj przez to, że zarówno jako człowiek i jako pisarz w całém życiu kierował się prawdomownością, odznaczał się stałością charakteru, śmiałością i niepodległością zdania.—Porów. „*Lessing's Leben nebst seinem noch übrigen literarischen Nachlasse*" (wydane przez jego brata Karola Gotthelfa Lessinga, 2 t., Berlin 1793); F. Schlegla „*Lessings Gedanken und Meinungen, aus dessen Schriften zusammen gestellt und erläutert*" (3 tomy, Lipsk 1804) i wyborne dzieło Danzela: „*Gotthold Ephraim Lessing, sein Leben und seine Werke*" (1 t., Lipsk 1850, dokończone przez Guhranera, 3 t., 1853); Stohra „*G. E. Lessing, sein Leben und seine Werke*" (2 t., Berlin 1859); Straussa „*Lessings Nathan der Weise*" (Berlin 1864).— **Lessing** (Karol Gotthelf), młodszy brat poprzedniego, ur. 1740, † 1812 jako dyrektor mennicy w Wrocławiu, dał się poznać kilku komedyjami.—**Lessing** (Karol Fryderyk), ur. 1808 w Würtembergu na Szlązku, stryjeczny wnuk G. E. Lessinga, malarz niemiecki, ur. 1808 w Würtembergu na Szlązku. Poświęcał się najprzód w Berlinie, potém w Düsseldorfie pod kierunkiem Schadowa malarstwu historycznemu i krajobrazowemu; w 1826 ustalił już swą sławę takiemi dziełami, jak: *Opuszczony cmentarz*, *Podwórze klasztorne*, *Zwaliska kościoła*, *Żałobna para królewska*, tudzież wielu innemi, do których treść brał z rozmaitych ballad. Wkrótce atoli potém zwrócił się do malarstwa ściśle historycznego i oprócz freska, *Bitwa pod Iconium* (w zamku Helfort), wykonał cały szereg ślicznych obrazów jak np. *Kazanie Husytów*, *Hus przed soborem konstancyjeńskim* (1844) i *Hus idący na stos* (1850). Z nowszych jego utworów zasługują na szczególną wzmiankę: *Luter palący bullę papieską*, *Wzięcie do niewoli papieża Paschalisa* (1858) i *Dysputa Lutra z Eckiem w Lipsku* (1866). Oprócz tego wykonał L. wiele pięknych portretów. W r. 1858 został dyrektorem galeryi obrazów w Karlsruhe.

Lessmann (Daniel), komunista niemiecki, urodz. 1794 w Soldin, żył jako prywatny uczony w Berlinie i został we Wrześniu 1831 znaleziony pod Wittenbergiem powieszony. Wiele powodzenia miały jego „*Nowellen*" (4 t., Berlin 1828—29); „*Briefe aus Südspanien*" (2 t., Berlin 1827); „*Das Wanderbuch eines Schwermüthigen*" (2 tomy, Berlin 1831—32).

L'Estocq (Jan Herman), ulubieniec cesarzowéj Elżbiety, ur. 1692 w Celle, † 1767; przybył roku 1713 jako chirurg do Petersburga i wszedł do służby Piotra W.; 1725 został lekarzem nadwornym w. księżniczki Elżbiety. L. zyskał zupełne zaufanie Elżbiety, przyczynił się do wstąpienia jéj na tron (1741) i wywierał wielki wpływ na sprawy polityczne. Wkrótce jednak upadł wpływ L.; oskarżony przez Bestużewa o knowania z carewiczem i dworami zagranicznemi, został 1748 uwięziony i osadzony w fortecy Petropawłowskiéj, a 1753 skazany na wygnanie. Po 12 latach uwolniony przez Piotra III, który mu wszystkie urzędy powrócił.

Lesueur (Eustachy), znakomity malarz francuski, ur. 1617 w Paryżu, † 1655 tamże, jeden z założycieli akademii malarstwa, odznaczył się wielu wspaniałymi utworami w stylu włoskim; najwięcéj atoli sławy zjednały mu obrazy wykonane dla klasztoru Kartuzów w Paryżu, przedstawiające 22 sceny

z życia ś. Brunona (upowszechnione w litografii, Paryż 1822—23). Mistrzostwo L. tém większy budzi w nas podziw, że artysta przez całe życie nie wydalał się za granice swéj ojczyzny, a więc w studyjach swych ograniczył się na kilku zaledwie wzorach, znajdujących się w Paryżu. W obrazach jego uderzają czystość form, miłe ciepło, zapał poetyczny i prostota, którą nieskończenie przewyższa Lebruna i Poussina.—**Lesueur** (Jan Franciszek), kompozytor francuski, potomek poprzedniego, urodz. 1763 w Drueat-Plessiel pod Abbeville, † 1837. Początkowe wykształcenie muzyczne odebrał przy katedrach w Abbeville i Amiens, a później w Paryżu u księdza Roze. Jako dyrektor muzyki przy kościele Notre-Dame w Paryżu (od 1786) zwrócił na się powszechną uwagę wielu własnemi podniosłego ducha kompozycyjami. Od 1788 do 1792 żył na wsi a następnie w Paryżu i poświęcił się wyłącznie operom, z których *La Caverne* (1793); „*Paul et Virginie*“ (1794) i *Les Bardes*“ (1804) ogromne miały powodzenie. Przez jakiś czas był aż do 1802 jednym z inspektorów konserwatoryjum; w r. 1804 został kapelmistrzem Napoleona, 1813 członkiem akademii, za Restauracyi kompozytorem kapeli królewskiéj i profesorem kompozycyi (1817) w nowozorganizowaném konserwatoryjum. Oprócz wielu drobniejszych kompozycyj ogłosił L. także kilka prac literackich, dotyczących muzyki i był spółpracownikiem dzieła „*Sur les principes élementaires de la musique*“ (Paryż 1816).

Leszcz (*Abramis*), rodzaj ryb z rodziny karpiowatych (ob.), mający za cechy: płetwa podogonowa długością swéj podstawy i liczbą promieni znacznie przeważa grzbietową; ciało z boków ścieśnione, spód brzucha wyciągnięty w krawędź ostrą; usta przodowe lub dolne; łuska w ogóle spora, dość twarda, z połyskiem sinawym lub złotawym. Po oddzieleniu z tego rodzaju *podleszczyka* czyli *krąpia* (*Blicca*), mającego zęby gardłowe w dwa rzędy ustawione, pozostały tu tylko gatunki o zębach gardłowych jednorzędnych, z każdéj strony po 5 w rzędzie. Z cztérech gatunków europejskich, najważniejszym jest L. właściwy (*A. brama*), odznaczający się kształtem ciała wysokim, wzrostem okazałym, dochodzącym 1 łokcia długości i wagi około 10 funtów. Przebywa najchętniéj w wodach obszernych i chłodnych, w wielkich rzekach, a jeszcze obficiéj w wielkich jeziorach i stawach. Mięso ma smaczne i zdrowe. Jestto w ogóle ryba klimatu północnego.

Leszcz, pod Pińskiém, słynne niegdyś opactwo bazylijańskie, zwane w XIII w. wrowskiem, w którém po zabicu 1263 Mindowsa, króla Litwy, syn jego, Wojsiełk czyli Wolstynik, ukrywał się przed nienawiścią Trojnata, zabójcy swego ojca

Leszczówek, jezioro przy wsi t. n. w gub. suwalskiéj, powiecie augustowskim, 60 morgów obszerne.

Leszczyc, herb, właściwie Laski, przedstawia w polu czerwoném bróg, o żółtym duchu i białych słupach. W szczycie hełmu ogon pawi, na którym toż samo godło, ale ukośnie umieszczone.

Leszczyna (*Corylus*), rodzaj roślin z rodziny miseczkowatych, cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi; kwiaty męskie zebrane są w kotki długie, zwisłe, pod każdą ich łuską jest kwiat, zawarty między dwiema mniejszemi łuszczkami, o 5 (lub 8) pręcikach; kwiaty żeńskie pojedynczo lub po kilka ukryte w pączku, na wierzchołku lub z boku młodocianych gałązek; zawierają zawiązek dolny, uwieńczony dwiema szyjkami, o znamionach długich, kosmatych. Owoc—orzech 1—2 nasienny; zarodek bezbiałkowy, o liścieniach grubych, mięsistych. L. *pospolita* (*C. avellana*), znany powszechnie krzew, rośnie w całéj Europie i Azyi północ., u nas głównie po brzegach lasów, w gajach i zaroślach. Dorasta 15 do 30 stóp. Kwitnie bardzo wcześnie, kotki męskie ukazują się już na jesień. Liście ma jajowate, lub okrągławe, kończyste, podwójnie piłkowane. Owoce jéj znane są pospolicie pod nazwą *orzechów laskowych*, których odmiany są, orzechy barcelońskie, rzymskie, hiszpańskie i in. Przez wyciskanie otrzymuje się z nich oléj, prędko schnący, używany dla tego w malarstwie olejnem. Gładkie gałązki służą na laski, z grubszych otrzymują się obręcze, a węgiel L. używa się do rysowania na płótnie. Inny gatunek L. *C. colurnus*, pochodzący ze wschodu, u nas często hodowany po ogrodach, jest drzewem dochodzącém 40 stóp, wydaje orzechy większe, zwane *tureckiemi*. *C. tubulosa*, dorasta 10—20 stóp, rośnie dziko w Europie połud. jak gatunek poprzedni, wydaje orzechy, zwane *orzechami Lamberta*, dla tego, że dojrzewają około ś. Lamberta (17 Wrześ.). Odmiana o liściach brudno-krwistoczérwonych hoduje się często w ogrodach dla ozdoby

Leszczyńscy, dawny ród szlachecki polski, h. Wieniawa. Gniazdem jego rodzinném jest m. Leszno (ob.) w Wielkopolsce. Znakomitszym jego przedstawicielami są:—**Leszczyński** (Rafał), bkup płocki, syn Kacpra, początkowo kasztelan lędzki i starosta człuchowski. Porzuciwszy godności świeckie, wstąpił do stanu duchownego i został 1522 biskupem przemyskim, a w 2 lata potém płockim. Gorliwy obrońca wiary katolickiéj, zamknął różnowiercom wstęp do Mazowsza. Za jego sprawą wydał Janusz ks. mazowiecki dwa surowe statuta przeciwko kacerzom i mężobójcom; L. † 1527.—**Leszczyński** (Rafał), wojewoda brzesko-kujawski. Był to człowiek ogromnéj buty i niezmiernie burzliwego charakteru. W młodym jeszcze wieku otrzymawszy województwo brzesko-kujawskie, występował na pierwszym sejmie za Zygmunta Augusta nadzwyczaj przeciw temu królowi zuchwale. Następnie złożywszy urząd wojewody, niejednokrotnie popuszczał cugle dumie szlacheckiéj. W raz z J. Sierakowskim i M. Siennickim na różnych sejmach poczynał sobie zbyt śmiało, jako bezwzględny opozycyjonista, obrońca szlachty przeciw możnowładcom i głowa różnowierców. Mowę jego mianą na sejmie piotrkowskim r. 1550 zamieścił w swéj kronice Orzechowski. Pozostał też po nim w druku ważny zabytek pod tytułem „*Rzecz którą uczynił do najmocniejszego króla Zygmunta Augusta i do wszystkiéj rady koronnéj urodzony pan Rafał Leszczyński w Piotrkowie na wolnym sejmie 1562*. Mowa ta znacznie przyczyniła się do tego, że uchylono naówczas jurysdyk-

cyję biskupów nad świecką w rzeczach wiary.— **Leszczyński** (Jędrzéj), arcybiskup gnieźnieński i kanclerz w. koronny, syn Wacława, kanclerza w. kor. Wstąpiwszy do stanu duchownego został 1624 kanonikiem krakowskim, a 1620 kanclerzem królowéj Cecylii Renaty; posiadał wielkie względy u króla Władysława IV, który go do wielu ważnych używał zleceń. Mianowany, podkanclerzym 1645, kanclerzem w. kor. 1650, a w 2 lata potém 1652 prymasem i arcybiskupem gnieźnieńskim, † 1658 w Skierniewicach. Był to człowiek zdolny, roztropny, cnotliwy i w sprawach publicznych biegły. Tak za Władysława, jako też w ciężkich czasach za Jana Kazimierza pracował gorliwie dla dobra pospolitego i we wszystkich działaniach ówczesnych czynny brał udział. Niektóre jego mowy są wydrukowane w *Mówcy Polskim*, dwie w Podgórskiego „*Pomniki do dziejów Polski*“ (t. I, str. 103—119) a list z r. 1655 w dziele Plebańskiego *Jan Kazimierz Waza*. —**Leszczyński** (Wacław), arcybiskup gnieźnieński, stryjeczny brat poprzedniego, syn Andrzeja wojewody kujawskiego, który był głową dysydentów w Polsce, i Zofii Opalińskiéj gorliwéj katoliczki, ur. 1605; uczęszczał do kolegijum jezuickiego w Poznaniu, a wyższe nauki pobierał za granicą. Za powrotem do kraju wstąpił do stanu duchownego, został sekretarzem królewskim i kanonikiem krakowskim. Następnie otrzymał od Władysława IV referendarstwo koronne 1643, a w następnym roku już był biskupem warmińskim. Wraz z Opalińskim, wojewodą poznańskim, jeździł w poselstwie do Francyi po Maryję Ludwikę i przepychem swym wprawiał w podziw cudziemców. Podczas wojny szwedzkiéj bronił dzielnie sprawy narodowéj. Po śmierci Jędrzeja Leszczyńskiego wyniesiony został na godność prymasa arcybiskupa gnieźnieńskiego r. 1658; słynął jako pasterz pobożny, gorliwy o chwałę bożą i miłujący naukę. † 1666 w Łyszkowicach, pochowany w Łowiczu. Został po nim w druku „*Skrypt W. Leszczyńskiego*“ (1661), umieszczony w Podgórskiego „*Pomniki do dziejów Polski*“ (t, 2).— **Leszczyński** (Bogusław), biskup łucki, syn Bogusława podkanclerzego koronnego. W latach 1670—74 proboszcz płocki i kanclerz królowéj Eleonory, 1668 kanonik krakowski, 1670 opat czerwiński, został 1688 biskupem łuckim. † 1691. Odznaczał się niepospolitą biegłością w prawie duchownem. — **Leszczyński** (Rafał), wojewoda bełski za Zygmunta III. Ukończywszy nauki w akademijach zagranicznych i zwiedziwszy całą niamal Europę, wrócił do kraju i poświęcił się jego usłudze. Zostając w łaskach u króla, mianowany był najprzód kasztelanem wiślickim, późniéj kaliskim, a nareszcie wojewodą bełskim. Biegły był w wielu językach, muzyce, teologii, mechanice i architekturze. Dla pięknéj wymowy i niepospolitych zdolności używany był niejednokrotnie do załatwiania ważnych spraw publicznych. Tak np. wyznaczony do układów ze Szwedami 1635, zawarł z nimi szczęśliwie traktat na lat 5. Przeszedł przed śmiercią z wyznania kalwińskiego na łono kościoła katolickiego; † 1636 r. we Włodawie, pochowany w Częstochowie. Tłumaczył z francuskiego wierszem utwór du Bartasa pod t., *Judith* (1 ed. 1920, 2 ed. 1629; 3 ed. Lipsk 1841) i zostawił w rękopisie wiele poezyj łacińskich i modlitw polskich, tudzież dzienniki i mowy rozmaite. —**Leszczyński** (Bogusław), podskarbi, potém podkanclerzy koronny, jeden z najcelniejszych mowców XVII w. Nauki wyższe odbywał w akademijach zagranicznych; za powrotem do kraju niejednokrotnie posłując na sejmy i marszałkując im, odznaczał się zawsze wielką o dobro publiczne gorliwością. Jako krosomówca piérwszorzędne między spółczesnymi zajmował miejsce. Wymowa jego poważna, świetna, obfita, łatwa i swobodna, uderza niezwykłém bogactwem wysłowienia, śmiałymi i zręcznymi zwroty. W r. 1640 przeszedł z wyznania kalwińskiego na łono kościoła katolickiego, † 1660. Niektóre jego mowy są umieszczone w *Mówcy Polskim* (T. 1) i w *Swadzie* Danejkowicza Ostrowskiego. — **Leszczyński** (Rafał), podskarbi w. kor., generał wielko-polski, ojciec króla Stanisława, był marszałkiem na dworze królowéj Maryi Kazimiry; posłował 1699 do Porty Ottomańskiéj; † 1703. Ogłosił drukiem: „*Chocim Wiktoryja, to jest zwycięstwo na polach Chocimskich r. 1673 odniesione*“ wierszem (1673), tudzież „*Sermo post ratificationem pacis carlovicien-sis*“ w *Swadzie* Danejkowicza. W rękopisie zostawił *Dyjaryjusz poselstwa do Turcyi w r. 1699 odbytego*, znajdujący się w biblijotece cesarskiéj w Petersburgu.—**Leszczyński** (Stanisław), król polski. ob. Stanisław.

Leszczyńska (Maryja), kr. francuska, ob. Maryja Leszczyńska.

Leszek (ob.), imię kilku bajecznych, oraz kilku historycznych książąt polskich, nazwa zdrobniała z *Lech* (ob.). — *Leszek Biały*, książę krakowski 1206 — 1227 r., syn Kazimierza Sprawiedliwego, ks. krakowskiego i sędomierskiego, i Heleny Wszewołodównéj, ks. bełskiéj, ur. około 1187. Po śmierci ojca (1194) 6 letni L. objął dziedziczne księstwo sędomierskie, a za staraniem Pełki bisk. krak. i Mikołaja wojewody krak., pragnących utrzymać starszeństwo i dziedziczne tronu następstwo w linii Kazimierzowéj, wyniesiony i na tron krakowski. Mieczysław Stary, obruszony tym wyborem, postanowił pretensyje swe popierać zbrojnie, ale poniósł klęskę nad Mozgawą (1196). Pobity, starał się drogą intryg dopiąć tego, czego nie dokazał orężem. Jakoż wyzyskując mądrze wzajemne niechęci Mikołaja i Goworka, wdy sędomier., faworyzowanego przez matkę Leszkową Helenę, nakłonił tę ostatnią, iż wbrew radom Mikołaja oddała mu Kraków (1200), a sama osiadła z synem w Sędomierzu. Mikołaj wypędził wprawdzie załogę wielkopolską i przyzwał L. z Heleną, ale widząc ich wstręt ku sobie przeszedł na stronę Mieczysława (1201), po którego śmierci (2001), gdy wezwany przez Mikołaja L. nie chciał usunąć Goworka, musiał poprzestać na Sędomierzu a na tronie krak. zasiadł syn Mieczysławów Władysław Laskonogi. Leszek tym czasem rządząc Sędomierzem pod opieką Goworka, odniósł świetne nad Romanem (ob.), ks. halickim, zwycięstwo pod Zawichostem (1205 roku) i zyskał sobie taki

mir w narodzie, ze Laskonogi po śmierci Mikołaja (1206 r.) dobrowolnie ustąpił mu Krakowa. Odtąd panował już L. na dzielnicy krakowskiéj. Nie posiadał on jednak potrzebnych w owéj epoce zdolności i energii. Zaraz na początku samodzielnych swych rządów odstąpił bratu Konradowi (ob.) Mazowsze z Kujawami, przez co osłabił i tak już wątłe prawo zwierzchnictwa monarchicznego nad innemi dzielnicami. Nie potrafił wyzyskać zwycięstwa nad Romanem i Polska utraciła przewagę na Rusi. Nie zdołał też utrzymać przy sobie Pomorza i zostawił rządy Świętopełkowi, który stawał się powoli udzielnym księciem. Niesnaski między książętami wzrastają coraz groźniéj, powiększają nieład i przygotowują ogólny zamęt. Chciał L. przywrócić pokój i ułożył w tym celu z Henrykiem Brodatym, Laskonogim, Władysławem Odoniczem, Konradem mazow. i Świętopełkiem zjazd w Gąsawie 1227. Zdradliwy Świętopelk napadł książąt niespodziewanie i L., ratując się ucieczką, został zabity we wsi Marcinkowie 23 Listopada 1227. Z żony Grzymisławy, ks. ruskiéj, zostawił syna Bolesława.— **Leszek Czarny**, książę krak. 1279—88, najstarszy syn Kazimierza, ks. kujawskiego († 1268), i Konstancyi, córki Henryka II wrocławskiego, wnuk Konrada mazowieckiego. Po śmierci ojca (1268) otrzymał księstwo sieradzkie; wyznaczony przez bezdzietnego Bolesława Wstydliwego następcą 1265, objął dzielnicę krakowską i sędomierską 1279 mimo nieprzyjaznéj sobie partyi, na czele któréj stał zawzięty wróg jego Paweł z Przemankowa, bkup krak. Rządy rozpoczął świetnemi zwycięstwy nad Rusią (1280), Jaćwieżą (1282) i Litwą (1282) pod Równem, wewnątrz tymczasem podnośli głowę malkontenci. U szlachty nie posiadał L. miru powodu sprzyjania Niemcom a u możnowładców z powodu dążenia do niezawisłości i samodzielności. Ostatni napad bitwy jakotéż bunt Janusza wojewody sędomier. (1282) przypisywał L. Pawłowi z Przemankowa; kazał go więc uwięzić (1282), ale uległ wreszcie przed potęgą kościoła i wypuścił biskupa na wolność 1282 r. Mimo to wybuchł ponowny rokosz możno władców, sprzymierzonych ze spodlonym Konradem ks. Czerskim. L. zdał obronę Krakowa mieszczanom niemieckim, którzy dzielnie się sprawili a sam poszedł szukać u Węgrów pomocy. Jakoż wróciwszy z posiłkami rozbił Konrada pod Bogucicami nad Rabą (4 Siepnia 1285), pokarał surowo rokoszan, wynagrodził mieszczan przywilejami, ale z Pawłem, ostateczną sprężyną całego ruchu, musiał się pogodzić. Początkowym swym czynom, zmierzającym do odrodzenia upadłego narodu, sprzeniewierzył się teraz L., oparłszy się wyłącznie na Niemcach, jako na podstawie swego bytu. W niepochamowanéj zemście spustoszył strasznie ziemię Konrada Czerskiego (1287), ale musiał tego roku uciekać znowu do Węgier przed strasznym napadem Tatarów. Za powrotem zwyciężony przez Konrada, † 1288. Rządy L. ważne są z tego względu, że stanowią niejako chwilę przełomu w dziejach. Naród otrząsa się z nierządu, przychodzi do samowiedzy o sobie, poczyna dławić rozstrój wewnętrzny. L. toruje drogę Przemysławowi i Łokietkowi. Żoną L. była Gryfina, ks. kijowska. Piękny obraz tych czasów dał Szajnocha w dziele „*Pierwsze odrodzenie się Polski*“.—**Leszek**, książę inowrocławski w końcu XIII i w połowie XIV w., syn Ziemomysła, ks. kujawskiego na Inowłocławiu, i Salomei, ks. pomorskiéj, synowiec Leszka Czarnego i Łokietka. Po śmierci ojca 1278 otrzymał Inowrocław. Był to książę nierządny, pozbawiony zdolności, ale bardzo ambitny. Żył w przyjaźni z Krzyżakami i to na szkodę Polski.—**Leszek**, książę raciborski na Szlązku w XIV w., syn Przemysłowa I, księcia na Raciborzu. Z księstwa swego był lennikiem czeskim; † 1339.

Leszka (Stefan), pisarz czeski, ur. 1757 w Werbowcach, w Słowacyi, † 1818 w Małym Kereszu; po ukończeniu nauk w Presburgu, od 1701 kantor i organista przy kościele słowackim w Presburgu, zaczął wydawać tamże 1783 pierwsze czasopisma w języku słowackim, p. t. *Preszburskie nowiny*. Wyświęcony 1784 na księdza, udał się jako kaznodzieja ewangielicki do Pragi, gdzie 1786 został superintendentem kościołów ewangielickich w Czechach; 1798 powrócił do Węgier i został kaznodzieją, początkowo w Edhazie, następnie w Małym Kereszu. L. byłto mąż uczony, prawy, dbały o dobro i podniesienie swego narodu i języka ojczystego. Wydał wiele dzieł religijnych, pomiędzy któremi odznacza się: „*Nowa kniha zpiewu*“ (Praga 1796; 2 wyd. 1818); „*Suma zakona Božího*“ 1798) i w. in., oraz kilka poezyj okolicznościowych, wydanych w Presburgu w latach 1781—95. Zajmował się nadto nader pilnie zbieraniem wyrazów i zwrotów opuszczonych w słownikach Tomsy, Dobrowskiego i Jungmana, oraz wyrazów przejętych przez Madziarów z języków słowiańskich i innych. Ciekawy i pouczający zbiór ten wyszedł p. t. „*Elenchus vocabulorum Europeorum imprimis Slavicorum Magyarici usus*“ (Buda 1825).

Leszno (po niem. *Lissa*), m. w w. ks. poznańskiém, pow. wschowskim, niegdyś gniazdo i dziedzictwo rodziny Leszczyńskich (ob.), sprzedane 1738 przez króla Stanisława Leszczyńskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu, łowczemu nadwornemu litewskiemu, dotąd pozostaje w ręku jego potomków; ma 10,200 mieszkań., zamek, fabryki i prowadzi dość ożywiony handel.

Lesznowski (Antoni), publicysta polski, urodz. 1769 w Warszawie, † 1820. Ukończywszy nauki u Pijarów i w korpusie kadetów, pracował pierwotnie w ministeryjum polskiém spraw zagranicznych. W r. 1794 nabył od szambelana Włodka *Gazetę Warszawską* i prowadził jéj redakcyję przez lat 24 starannie i umiejętnie. W dowód publicznego uznania zasług redaktorskich wybrany został L. deputowanym na sejm 1809 r.— **Lesznowski** (Antoni), syn poprzedniego i redaktor téjże gazety, ur. 1815 r. w Warszawie, † 1853 r. Po ukończeniu szkół w konwikcie pijarów na Żoliborzu, był przez jakiś czas urzędnikiem w komisyi rządowéj spraw wewnętrznych, a następnie 1 Kwiet. 1841 objął redakcyję *Gazety Warszawskiéj*. W pismiennictwie peryjodyczném położył L. istotne zasługi. Wprowadził bo-

wiem do swéj Gazety wiele nowych przedmiotów, rozszerzył w niéj korespondencyje literackie, historyczne i polityczne tak za graniczne jako i krajowe. Tłumaczenia zastąpił utworami oryginalnymi najcelniejszych pisarzów naszych i znacznie tym sposobem rozszerzył koło czytelników. Liczbę prenumeratorów z 300 podniósł do 7,500. Sam L. odznaczał się przedewszystkiém jako niepospolitych zdolności pisarz polemiczno-polityczny. Wielkiéj też używały wziętości w swym czasie jego recenzyje teatralne, zalecające się trafnym na rzeczy poglądem i zdrowym sądem.

Lete, Lethe, rzeka niepamięci w państwie podziemném, z któréj dusze zmarłych przed swojém przybyciem do Elyzyjum piły dla zapomnienia o dolegliwościach i cierpieniach przebytych w przeszłém życiu

Leti, wyspa na Dunaju, leżąca blisko ujść jego, pomiędzy dwiema odnogami Sulina i św. Jerzego.

Letniowie, miasteczko w gub. podolskiéj, pow. latyczowskim, nad rz. Kalusem czyli Kalusikiem, należało niegdyś do dóbr królewskich; słynęło dawniéj z hut saletrzanych.

Leto, jedna z małych planet, odkryta 29 Kwiet. 1861 przez Luthera w Bilk, oznaczona liczbą 68; czas jéj obrotu około słońca wynosi dni 1693,4.

Letronne (Ludwik), znakomity rysownik, przybywszy z Paryża do Warszawy w r. 1817, założył tu szkołę rysunkową dla płci pięknéj, a w r. 1819 litografiję, z któréj wyszło wiele portretów wsławionych Polaków i innych rycin, tudzież nut muzycznych. W r. 1829 opuścił L. Polskę i założył w Paryżu skład litograficzny. Skończył życie samobójstwem r. 1842 w Paryżu.

Letronne (Jan Antoni), starożytnik francuski, ur. 1787 w Paryżu, profesor historyi i archeologii w Collège de France i dyrektor biblijoteki królewskiéj, zaś od 1840 nadinspektor archiwów Francyi, † 1848 w Paryżu. Położył znakomite zasługi szczególniéj na polu historyi starożytnéj i epigrafiki greckiéj. Z prac jego wymieniamy najcelniejsze: „*Recherches pour servir à l'histoire de l'Égypte pendant la domination des Grecs et Romains*“ (Paryż 1823); „*Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Egypte*“ (2 t., Paryż 1842—48, z atlasem) i „*Diplomes et chartres de l'époque Mérovingienne sur papyrus et sur velin*“ (Paryż 1844). Ogłosił także drukiem ważne zabytki z czasów Merowingów.

Lette (Wilhelm Adolf), rolnik i mąż stanu pruski, ur. 1799 r. w Kienitz, w Brandeburgii, † 1868, został 1840 starszym radcą regencyi i kierującym wydziałem gospodarstwa wiejskiego w Frankfurcie, 1843 r. tajnym nadradcą regencyi w ministeryjum spraw wewnętrznych, 1844 zarazem członkiem rady stanu i 1845 prezydentem kolegijum rewizyjnego do interesów rolniczych. W Marcu 1848 był jednym z przywódców i założycieli towarzystwa konstytucyjnego w Berlinie i jako deputowany do frankfurtskiego zgromadzenia narodowego, należał do stronnictwa Gagerna. W r. 1851 był kilkakrotnie wybrany do izb pruskich. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Die Landesculturgesetzgebung der preussischen Staats*“ (z Rönne'm, 3 t., Berl. 1853—1855).

Lettow, *Littawer Vorbek* (Maciéj), doktór medycyny i filozofii, nadworny lekarz króla Władysława IV. Ur. w Wilnie 1593, † 1667. Początkowe nauki odbywał w Polsce, wyższe w Bononii. Zostawił po sobie ciekawe pamiętniki, znajdujące się w biblijotece sieniawskiéj, p. t. „*Skarbnica pamięci różnych spraw domowych jako i potocznych przypominania godnych*“. Por. rozprawę Arnolda o L. w Rocz. warsz. tow. przyj. nauk (t. VIII).

Letycyja Ramolino, matka cesarza Napoleona I, ob. Bonaparte.

Leuca, Capo Santa Maria di Leuca, przylądek na najdalszym południowo-wschodnim krańcu Włoch.

Leuchtenberg, niegdyś księstwo w Wyższym Palatynacie w Bawaryi; obejmowało 4 mile kw. z ludnością 7,300 m. i miastem głównem Pfreimdt. Otrzymało swą nazwę od starożytnego zamku *Leuchtenberg*, w miasteczku t. n. (500 m.), rezydencyi *landgrafów Leuchtenbergskich*, których ród wygasł 1646 w w linii męskiéj na Adamie Maksymilijanie. Król bawarski Maksymilijan Józef, odstąpił w r. 1817 L. wraz z częścią księstwa Eichstädt swemu zięciowi Eugenijuszowi Beauharnais, ówczesnemu wicekrólowi włoskiemu, który przyjął z tego powodu tytuł księcia Leuchtenberg i Eichstädt. Po nim odziedziczył L. najstarszy syn jego.

Leuchtenbergski (Eugenijusz *książę*), *książę Eichstädt*, za czasów pierwszego cesarstwa francuskiego wicekról włoski, ur. 1781 r., syn straconego na rusztowaniu 1794 wicehrabiego *Beauharnais* (ob.) i Józefiny Tascher de la Pagerie, późniejszéj żony Napoleona I. W 12 r. życia towarzyszył ojcu przy armii reńskiéj, następnie zostawał pod rozkazami generała Hoche a późniéj Bonapartego. Prędko dostąpił najwyższych godności wojskowych; w 1805 został księciem francuskim i wicekrólem włoskim. Po ożenieniu się 14 Stycz. 1806 z księżniczką bawarską Amaliją Augustą (ur. 1788, † 1851) adoptowany był przez cesarza za syna i uznany za następcę tronu włoskiego. Mając sobie poruczone przez Napoleona najwyższe dowództwo we Włoszech, bronił tego kraju z wielkiém powodzeniem aż do upadku cesarza; następnie odrzuciwszy ofiary sprzymierzeńców i Ludwika XVIII, udał się do Paryża, a stąd do Niemiec, lecz w wypadkach 1815 nie miał już żadnego udziału. Od teścia swego króla bawarskiego Maksymilijana Józefa otrzymał landgrafstwo leuchtenbergskie i księstwo Eichstädt; † 1824 w Monachijum.—Porów. Aubriet „*Vie politique et militaire d'Eugène Beauharnais*“ (2 ed., Paryż 1825) i Vaudoncourt „*Histoire politique et militaire du prince Eugène*“ (3 t., Par. 1827). Oprócz czterech synów miał ks. Eugenijusz jeszcze cztery córki: Józefinę, ur. 1807, żonę króla szwedzkiego Oskara; Eugeniję, (ur. 1808, † 1847), żonę Fryderyka księcia Hohenzollern-Hechingen; Amaliję (ur. 1812), wdowę po cesarzu brazylijskim Dom Pedrze I; Teodolindę (ur. 1814) żonę hrabiego Wilhelma Würtembergskiego. — Najstarszy syn, *Karol August Eugenijusz Napoleon książę Leuchtenbergski*,

ur. 1810 r. w Medyjolanie, zaślubił 25 Stycz. 1835 młodą królowę portugalską Donnę Maryję, córkę cesarza brazylejskiego Dom Pedra I, lecz † 28 Marca t. r. — Drugi syn *Maksymilijan Eugenijusz Józef Napoleon*, po śmierci swego brata *książę Leuchtenbergski*, ur. 1817, od 14 Lipca 1839 mąż Wielkiéj księżniczki Maryi Mikołajewny, najstarszéj córki cesarza Mikołaja, był wielkim lubownikiem mineralogii; † 1852. Pozostawił on dwie córki i czterech synów, którzy otrzymali tytuł Cesarskich Wysokości z przydomkiem książąt Romanowskich.

Leucippus, filozof grecki, założyciel szkoły atomistów około r. 500 prz. Chr., prawdopodobnie rodem z Miletu, był nauczycielem Demokryta i jest twórcą atomizmu (ob.) wydoskonalonego przez tego ostatniego.

Leuckart (Fryderyk Rudolf), znakomity zoolog współczesny, ur. 1828 w Helmstadt, synowiec znanego zoologa *Zygmunta Leuckart* (profesora medycyny w Freiburgu, w Bryzgowii, † 1843); pobierał wyższe nauki w Getyndze i od r. 1850 jest profesorem zoologii w Giessen. Celniejsze jego dzieła są: „*Beiträge zur Kenntniss wirbelloser Thiere*“ (z Frey'em, Brunświk 1848); „*Ueber Polymorphismus der Individuen*“ (Gies. 1851); „*Zoologische Untersuchungen*“ (Giessen 1853); „*Studien über die Morphologie und Verwandschaftsverhältnisse der wirbellosen Thiere*“ (Brunświk 1848); wspólnie z Bergmann'em: „*Vergleichende Anatomie und Physiologie*“ (Stuttg. 1853) i t. d. Wielki rozgłos miało jego pismo: „*Untersuchungen über Trichina spiralis*“ (Lipsk 1851) tudzież „*Die Parasiten des Menschen*“ (2 t., 1862—8).

Leucojum (*Gładyszek*, *Śnieżyca*), rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, obejmujący małe roślinki cebulonośne, trwałe, najwięcéj w Europie. Najwięcéj znanym gatunkiem jest L. *vernum*, o kwiatach białych i zwisłych, w Europie środk. i płd., w ogrodach i na łąkach wilgotnych. Cebula była niegdyś używana w medycynie.

Leucyna, związek chemiczny, zawierający azot, pospolity w organizmie ludzkim, tak w stanie normalnym, jak i w chorobach,—w wydzielinach trzustki i śledziony, w górnéj części kiszek, w wątrobie, niekiedy w moczu. Znaleziono ją zresztą we wszystkich gromadach zwierząt, z wyjątkiem polipów, wymoczków i wnętrzaków; wykazano ją téż w mucharach. L. powstaje przy gniciu ciał zwierzęcych bogatych w azot, np. starego sera, glutenu, przez działanie kwasów na tkanki zwierzęce i t. d. L. tworzy drobne, białe listki, tłuste w dotknięciu, w wodzie łatwo rozpuszczalne, w eterze wcale; łączy się z kwasami i zasadami i wydaje z niemi związki krystaliczne; z potażem stopiona, wydaje waleryjanian potażu, amonijak i wodę. Przez działanie kwasu azotnego na L. powstaje, przy wywiązywaniu się azotu, *kwas leucynowy*, oleisty, wydający z zasadami związki krystaliczne.

Leucyt, *amfigen*, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący według szeregu foremnego i występujący tylko w formie, od niego nazwanéj *leucytoedrem* (ob. ikozitetraedr). Blask szklisty, barwa szarawobiała lub popielata, wpółprzezroczysty. Jestto krzemian potażu i glinki. Wchodzi w skład law Wezuwiusza z okolic Rzymu, Viterbo, Aquapendente i in

Leuk, po franc. *Loueche*, miasteczko w szwajcarskim kantonie Wallis, nad Rodanem, ma 1,200 m. Sławne jest ze źródeł mineralnych, które w okolicy w liczbie 22 wytryskają. Znajdują się tu cztery zakłady kąpielne, do których woda ostudzona do 30° R. rurami jest sprowadzaną.

Leukadyja, *Leukas*, starożytna nazwa dzisiejszéj wyspy Jońskiéj Santa Maura, która do r. 600 była złączona przez małe międzymorze ze stałym lądem Grecyi (Akarnaniją). W tym roku Koryntyjanie przekopali międzymorze i utworzyli kanał, który jednak z powodu płytkości dla żeglugi mało był przydatny. Na południowym cyplu wyspy znajdowała się *Leukadyjska skała*, (dzisiaj przylądak Ducato), z któréj corocznie pośród wielkich uroczystości, na przebłaganie bogów, strącano w morze wybranego na ten cel przestępcę. Z tego to przylądku rzuciła się także w morze Sapho.

Leukaemia, ob. Białaczka.

Leukolina, *Chinolina*, C_9H_7N, zasada organiczna, otrzymana przez Runge'go w 1834 r. ze smoły węgli kamiennych, a którą Gerhardt otrzymał następnie przez dystylacyję chininy, cynchoniny i strychniny z potażem. Jestto ciecz bezbarwna, ruchliwa, wrząca przy 238°. Działa trującc.

Leukosyryjczykowie, w starożytności nazwa, jaką Persowie oznaczali mieszkańców Kappadocyi; u Greków atoli nazwę tę dawano mieszkańcom kappadockiéj krainy *Leukosyryi*, leżącéj pomiędzy rzekami Halys i Iris.

Leukothea, ob. Ino.

Leukothea, jedna z małych planet, odkryta 19 Kwiet. 1855 przez Luthera w Bilku, oznaczona liczbą 35, drogę około słońca kończy w dniach 1895.

Leuktra, miasteczko w Beocyi, położone w stronie południowo-zachodniéj od Teb, sławne zwycięstwem, jakie tu odniósł Epaminondas nad Spartanami r. 371 prz. Chr., przez co hegemonija Spartan w Grecyi została stanowczo zachwianą.

Leupoldt (Jan Michał), słynny medyk współczesny, ur. 1794 w Weissenstadt, śród gór Jodłowych, od 1826 profesor zwyczajny medycyny w Erlangen. Zasłużył się zwłaszcza na polu psychijatryi. Ogłosił: „*Allgemeine Geschichte des Heilkunde*“ (Erlangen 1825); *Ueber den Entwickelungsgang der Psychiatrie*“ (tamże 1833); „*Lehrbuch der Theorie der Medicin*“ (tamże 1851); „*Ueber ärztlich Bildung und Bildungsanstalten*“ (Erlangen 1853) i in.

Leuthen, wieś w pruskiéj regencyi wrocławskiéj, pow. Neumarkt, ma 1,000 m. i pamiętna jest z czasów wojny siedmioletniéj wielkiém zwycięstwem, odniesioném przez Fryderyka W. 5 Grudnia 1757 nad wojskiem austryjackiém, dowodzoném przez Karola księcia Lotaryngskiego. W 1854 r. wzniesiono tu na pamiątkę téj bitwy pomnik (80 stóp wysoki). — Porów. Müllera „*Die Schlacht bei Leuthen*“ (Berlin 1857).

Leutze (Emanuel), malarz historyczny szkoły düsseldorfskiéj, ur. 1816 r. w Gmünd, w Würtenbergskiém, † 1868 w Washingtonie. Wkrótce po urodzeniu udał się wraz ze swym ojcem emigrantem do Filadelfii, poświęcił się malarstwu i, wróciwszy 1841 do Europy, wykształcił się w Düsseldorfie (pod Lessingiem) a późniéj w Monachijum i we Włoszech na malarza historycznego. W 1859 osiadł stale w Ameryce. Treść do swych obrazów czerpał po większéj części z dziejów Anglii i Ameryki. Do najcelniejszych zaliczają: „*Przeprawa Washingtona przez Delawarę*“ (1852) i „*Bitwa pod Monmouth*“ (gdzie dowodził Washington; 1854). L. słynął szczególniéj jako niepospolity kolorysta; nierównie słabszym był w rysunku i charakteryzowaniu.

Leuze, miasto w belgijskiéj prowincyi Hainaul, nad rz. Dender, ma 6,000 m. Pamiętne jest zwycięstwem odniesioném 1691 przez Francuzów pod wodzą Luksemburga nad sprzymierzeńcami.

Leval (Józef), poeta madziarski, ur. 1825 w Sajo Szentpér, studyjował prawo w Kesmarku; od 1848 koncipista rządowy, miał udział w redakcyi czasopisma *Közlöny*, organu urzędowego rządu narodowego węgierskiego. Po zgnieceniu rewolucyi, utracił L. swój urząd, został feljetonistą przy dzienniku *Pesti-Naplo* a od 1852 profesorem literatury madziarskiéj w Miskolczu. Wydał zbiory poezyi („*Költeményei*“ i „*Ujabb költeményei*“, 2 t. 1852 i następ).

Levaillant (Franciszek), słynny podróżnik i ornitolog francuski, ur. 1753 r. w Paramaribo, † 1824; przybył do Amsterdamu 1778 dla sprzedania zebranego przez siebie zbioru przedmiotów historyi naturalnéj, skąd kosztem kupca Temminka udał się do Afryki przez Kap. Ze zbiorów jego wiele zaginęło, późniéj osiadł we Francyi. Oprócz opisów jego podróży: „*Voyage dans l'intérieur de l'Afrique pendant* 1780—3“ (1790, 2 wyd., 1798) i „*Seconde voyage dans l'interieur de l'Afrique dans 1783—5*“ (1795, 2 wyd. 1803), ogłosił jeszcze „*Histoire naturelle des oiseaux d'Afrique*“ (6 t., 1896—1812); „*Histoire naturelle d'une partie d'oiseaux nouveaux et rares de l'Amérique et des Indes*“ (1801—4); „*Histoire naturelle des perroquets*“ (2 tomy, 1801—5).

Levana, bogini starożytnych Rzymian, zaliczana do tak zwanych *Dii natalitii*. Jéj to wpływom przypisywano, że ojciec nowonarodzone dziecię podnosił do góry, dając tém poznać, iż je wychowyć będzie. Z tego to powodu Jean Paul dziełu swemu *O wychowaniu*, dał tytuł „*Levana*“.

Levanzo, największa z wysp Egatyjskich, przy zachodnich brzegach Sycylii, mająca $1^1/_2$ mili obwodu i 4,500 m.

Leverrier (Urban Jan Józef), znakomity astronom współczesny, ur. 1811 w Saint Lô (depart. La Manche), kształcił się w szkole politechnicznéj w Caen, gdzie 1829 odpadł na egzaminie, udał się następnie do Paryża do kolegijum Louis-le-Grand, gdzie zyskał nagrodę matematyczną i wstąpił do szkoły politech. w Paryżu. Następnie był inżynijerem w administracyi tabacznéj, lecz porzucił ten zawód i został nauczycielem w kolegijum Stanislas. Z poruczenia Araga zajął się obliczeniami astronomicznemi, obliczył przejście Merkurego przez tarczę słoneczną z r. 1845 i drogę komety Faye'a. 1845 rozpoczął pracę nad ruchem Urana i ostatnie jéj rezultaty złożył akademii 31 Sierpnia 1846 r. Przypisał on zboczenia w ruchu Urana planecie po za nim krążącéj, któréj miejsce oznaczył. W istocie 23 Września t. r. odkrył Galle na wskazaném miejscu tę planetę którą nazwano Neptunem. Odkrycie to jest najwyższém potwierdzeniem kopernikowego układu świata i praw ciążenia Newtona. To było kamieniem węgielnym sławy L., choć ją winien dzielić z Adamsem (ob.), a w papierach pozostałych po Hoene-Wrońskim miano znaleźć wskazówki, iż on pierwszy nad tém zadaniem pracował. L. został członkiem najznakomitszych akademij, w 1849 wszedł do zgromadzenia prawodawczego, w r. 1852 został senatorem, a po śmierci Araga dyrektorem obserwatoryjum paryskiego. Na tém jednak stanowisku nie umiał podnieść, a nawet utrzymać sławy tego obserwatoryjum, jako zakładu obserwacyjnego, a niesłychana duma i gwałtowność odosobniły go w kole uczonych francuskich, zarząd jego obserwotoryjum silnie ganiono, a lubo Napoleona III był gorliwym stronnikiem, został 1870 od zarządu usunięty, w skutek wielu środków nie dających się usprawiedliwić, jakie w swym zarządzi przedsięwziął. Dyrekcyję obserwatoryjum oddano Delaunay'owi, po którego jednak śmierci (1872) L. wrócił do zarządu. Prace L. nad Neptunem mieszczą się w *Connaissance de temps* z r. 1849. Badania jego w ogóle należą do najważniejszych z nowych prac astronomicznych; tablice jego słońca i planet zjednały sobie powszechną wziętość.

Levesque (Piotr Karol), historyk francuski, ur. 1736 w Paryżu, † 1812 tamże, profesor historyi w Collège-Royale; wsławił się głównie jako autor dzieła: „*Histoire de la Russie*“ (7 t., Par. 1782; 4 wydanie, kontynuowane przez Maltebruna i Deppinga, 1812).

Levisticum (*Lubczyk*, *Lubiśnik*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, obejmujący jedyny gatunek L. *officinale* w krajach połud. europejskich, górzystych, przytrafia się na Podolu; jestto ziele gładkie, o liściach trzy razy składanych, kwiatach żółtawych. Wszystkie części mają woń silną, nieprzyjemną i smak rozgrzewająco korzenny. Korzeń używa się w weterynaryi; w niektórych krajach stanowi też środek lekarski ludowy w różnych chorobach.

Levittoux (Henryk), spółczesny lekarz i autor dzieł treści filozoficznéj, ur. 1822 r. Ukończył gimnazyjum w Łukowie, kursa dodatkowe w Warszawie i wydział lekarski w Paryżu (1850). Przez lat kilka pozostawał w Paryżu jako lekarz szpitalny, a w 1858 powrócił do Warszawy, gdzie bawi obecnie jako lekarz praktykujący. W 1872 wydał *Filozofię Natury*, jednocześnie prawie w języku polskim i francuskim. Dzieło to doczekało się już kilku wydań. Prócz tego umieścił kilka artykułów pismach peryjodycznych, jak przeciw homeopatyi, i w gazetach lekarskich specyjalne spostrzeżenia i rozprawy: o cholerze, tyfusie, ospie, *O Neuralgijach i spo-*

sobach ich leczenia, (Gaz. Lek. 1872), mianowicie o leczeniu neuralgij żelazem rozpaloném.

Levkosia teraz *Nikosia*, po turecku Levkosza, miasto stołeczne na wyspie Cyprze, liczące 15,000 m. Znajduje się tu starożytny pałac królów cypryjskich i wiele innych pamiątek budownictwa.

Lew (*Leo*), gatunek zwierząt ssących z rodzaju kota (ob.), król zwierząt w baśni, odznaczający się od gatunków pokrewnych pokryciem ciała jednobarwném, okazałą grzywą u samca, twarzą szeroką ze stosunkowo małemi oczami i ogonem kończącym się kitą. Kadłub jest stosunkowo krótszy niż u innych gatunków, budowa ciała silna. Z kilku odmian najokazalszym jest **L.** *berberyjski* (*L. barbarus*), ciemno-brunatno-żółty, z długą, gęstą, ciemniejszą grzywą. Wysokość jego wynosi $2^1/_2$ stopy, przy długości $5^1/_2$ s., ogon ma $2^1/_2$ s. długości. Młode nie mają grzywy, ani kity ogonowéj, i pokryte są czarnemi plamami, które potém giną. Niegdyś pospolity w całéj Afryce płn. i Azyi płd. zach., dziś jest o wiele rzadszy, w dolinie Nilu wcale go nie ma. Żyje samotnie, w pary łączą się tylko, dopóki młode nie dojdą pewnego wieku; na większe wyprawy łączą się niekiedy po kilka. **L.** lubi przedewszystkiém rozległe, leśne doliny. Często wdziera się do wiosek i sprawia znaczne szkody w trzodach. Obok tygrysa i jaguara należy do najstraszniejszych zwierząt drapieżnych. Z niesłychaną siłą łączy zręczność i podstępność, jednym skokiem rzuca się na łup niekiedy z odległości 30 stóp. Przy spotkaniu ze **L.** jedyny ratunek znaleść można w bystrém na niego patrzeniu, ulega potędze wzroku ludzkiego i odchodzi. Na nazwę króla zwierząt zasługuje jedynie przez wspaniałą swą postawę, wszakże podania o jego inteligencyi i wspaniałości należą do bajek, a przynajmniéj są niesłychanie przesadzone. Samica wydaje po 15—16 tygodniach 1—6 młodych. Średnie życie jego ma wynosić lat 35, choć są przykłady, że w niewoli żył daleko dłużéj. W Afryce urządzają na nie wielkie polowania, jednym z najsłynniejszych myśliwych na **L.** był francuz Julijusz Gerard. W starożytności **L.** były dobrze znane, na igrzyskach odegrywały ważną rolę; za Pompejusza raz występowało w cyrku 600 **L.** Za inne odmiany **L.** uważają się **L.** *senegalski* o grzywie jaśniejszéj, **L.** *przylądkowy* (*L. capensis*) ciemniejszy, **L.** *perski* mniejszy, z grzywą mięszaną z włosów brunatnych i czarnych; w starożytności znajdował się w Palestynie i Grecyi; **L.** *z Guzeratu* (*L. geogratensis*) w Indyjach, zwany przez tameczną ludność *ondiabauch*, czyli tygrysem wielblądowym, mały, o grzywie bardzo słabéj, znajduje się tam w znacznéj ilości i sprawia ogromne szkody. **L.** *amerykański*, ob. Kuguar.

Lew, konstelacyja zwierzyńcowa, która nadała nazwę 5 znakowi zwierzyńca (ob. ekliptyka). Konstelacyja ta znajduje się na półkuli płn., poniżéj wielkiéj niedźwiedzicy, ma postać wielkiego trapezu i składa się z 95 głównych gwiazd, z których dwie są 1-éj wielkości (α Lwa czyli *Regulus* albo *serce* **L.** i β czyli *ogon*), a dwie 2-éj. **Ł.** *mały* jestto inna konstelacyja, mniejsza, położona między **L.** a niedźwiedzicą wielką.

Lew Daniłowicz, książe Halicza i Włodzimierza, najstarszy syn Daniela Romanowicza (ob.), ożeniony około 1250 z córką Beli IV, kr. węgierskiego; po śmierci ojca (1264) panował początkowo na Przemyślu, w końcu jednak, po śmierci braci Mścisława i Swarny, zjednoczył pod swą władzę całe państwo ojca i przeniósł stolicę z Włodzimierza do nazwanego od jego imienia Lwowa. Z dziewierzem swym Bolesławem Wstydliwym żył w zgodzie. Po śmierci Bolesława (1279) zamyślał rozszerzyć swe posiadłości ze strony Polski. Wystąpił więc z jakiemiś pretensyjami do spadku po nim i prawa swe postanowił popierać siłą oręża. Czując jednak własną niemoc udał się o pomoc do chana tatarskiego Nogaja, od którego otrzymał posiłki pod wodzą Kończaka, Kozieja i Kubatana. Przeszedł 1280 na czele wojska rusko-tatarskiego Wisłę po lodzie i chciał ubiedz Sędomierz, co gdy mu się nieudało, poszedł na Kraków. Rozbity jednak na głowę pod Goślicami (23 Lutego t. r.), nie śmiał ponowić wojny i ograniczył się tylko na podburzaniu przeciwko Polsce Litwy i Jadźwingów. Następnie spotykamy **L.** 1289 w szeregach ligi, jaką utworzył Łokietek przeciwko zniemczonym Szlązakom. Niewierzyli mu jednak sprzymierzeńcy, do tego stopnia, iż gdy **L.** pierwszy wdrapał się na mury Krakowa, odwołano go postrachem nacierającego z tyłu nieprzyjaciela, czém rozgniewany odstąpił z swym wojskiem. Podczas zaburzeń za Wacława probował znowu **L.** coś zyskać na Polsce; nie uszło mu jednak i teraz bezkarnie. Rozbity przez rycerstwo krakowskie i sędomierskie, utracił podobno w tym czasie (1301) Lublin, przed pół wiekiem zabrany Polsce. **L.** † 1301, pozostawiwszy rządy synowi Jerzemu, władnącemu do 1316, po którym nastąpili jego synowie Jędrzéj i Lew II († 1324), noszący tytuł księcia ziemi ruskiéj, Halicza i Włodzimierza.

Lewa, *Lewa strona*, znaczy w języku parlamentarnym stronnictwo opozycyjne, przeciwne rządowemu, czyli stronie prawéj. We Francyi lewa strona w ostatnich czasach oznacza stronników rzeczypospolitéj, prawa zaś stronników monarchii i w ogóle konserwatystów. *Krańcowa lewa* jest stronnictwem radykalném.

Lewald (Jan Karol August), beletrysta niemiecki, ur. 1792 w Królewcu, † 1871 w Monachijum. Przeznaczony pierwotnie do stanu duchownego, porzucił takowy i prowadził życie awanturnicze. Jako sekretarz w głównéj kwaterze rossyjskiéj, odbył ostatnią kampaniję przeciwko Napoleonowi I a potém oddał się studyjom dramatycznym. Od r. 1818 występował jako aktor; w r. 1849 do 62 był reżyserem teatru dworskiego w Stuttgardzie. Z pism jego (12 t., Lipsk 1844—45), zasługują na szczególną wzmiankę: „*Aquarellen aus dem Leben*“ (4 t., Manheim 1837) i „*Novellen*“ (3 t., Hamburg 1831—33), tudzież niektóre prace dramatyczne. W latach 1835—48 był redaktorem czasopisma *Europa*, z ostatnich prac jego zasługują na wzmiankę romans: „*Der Insurgent*“ (2 t. 1848) i „*Inigo. Eine*

Bilderreihe aus dem Leben des heil. Ignatius von Loyola“ (1870).—**Lewald** (Fanny), autorka niemiecka, krewna poprzedniego, ur. 1811 w Królewcu, pochodzenia żydowskiego, przeszła w 17 roku życia na wiarę chrześcijańską i w r. 1855 wyszła za mąż za Adolfa Stahr. Z licznych jéj prac literackich (romanse, nowele, opisy podróży i t. d.) celniejsze są: „*Italienisches Bilderbuch*“ (2 t., Berlin 1847); „*Prinz Louis Ferdinand*“ (3 t., Wrocław 1859); „*Wandlungen*“ (3 t., Bruświk 1853); „*Diogena*“ (Lipsk 1847), dowcipne szyderstwo z hrabiny Hahn-Hahn; „*Deutsche Lebensbilder*“ (Bruświk 1856); „*Die Reisegefährten*“ (Berlin 1858); „*Das Mädchen von Hela*“ (Berlin 1860); „*Bunte Bilder*“ (2 t., Berl. 1862); „*Meine Lebensgeschichte*“ (6 t., Berlin 1861—62); „*Von Geschlecht zu Geschlecht*“ (8 t. 1863—65), jestto najlepszy jéj utwór; „*Vornehme Welt*“ (1866); „*Die Dilettanten*“ (1867); „*Die Erlöserin*“ (3 t. 1872—73). Pismo jéj dotyczące kwestyi kobiecéj: „*Für und wider die Frauen*“ (Berl. 1870) przetłumaczone na wszystkie prawie języki europejskie. W 1871 r. poczęła L. ogłaszać zbiorową edycyję swych prac (t. 1—10, Berl. 1871—72).

Lewakowicz (Rafał), uczony chorwacki i wydawca ksiąg religijnych głagolickich, ur. w Jastrebsku w Chorwacyi. Wstąpił do zakonu franciszkanów i odznaczywszy się nauką powołany był przez papieża Urbana VIII do Rzymu, aby doglądał druku ksiąg głagolickich, wydawanych przez propagandę. 1638 z rozkazu papieża udał się do Zagrzebu, i został przez cesarza Ferdynanda III mianowany tytularnym biskupem w Smederewie; następie powrócił do Rzymu i został arcybiskupem Ancyry, podług zaś innych Ochrydy. Zasługi L. dla piśmiennictwa głagolickiego są wielkie; napisał lub wydał: „*Nauk karstianski kratok*“ (Rzym 1622; 2 wyd. t. 1628); „*Azluki vidnjak slowinskij*“ (t 1629); „*Missal Rimskij*“ (t. 1631; 2 wyd. 1706); „*Isprawnik za ierei, ispovidnici i za pokornih*“ (t. 1635); *Czasoslow Rimskij*“ (1648). Z dzieł L. pisanych po łacinie ważniejsze: „*Adversaria et schedae ineditae ad re illyricas*; „*Dialogus de antiquorum Klyricorum lingua*“.

Lewalt, herb, w czerwoném polu ręka prawa zbrojna, trzymająca pierścień z turkusem, w szczycie hełmu panna, lewą ręką pod bok ujęta, trzymająca w prawéj ręce takiż pierścień; na głowie jéj korona z trzema stojącemi piórami cietrzewia.

Lewanda, ob. Lawenda.

Lewandowski (Jakób Henryk), ur. w Warszawie 1807, współczesny lekarz weterynaryi i zasłużony na tém polu pisarz; weterynaryi poświęcał się w Warszawie i Wiedniu. Ogłosił „*O zarazie bydlęcéj* i t. d.“ (1840); „*Poradnik weterynaryi gospodarczéj* i t. d.“ (1850, wyd. 2 1858); „*O rasach koni i bydła*“; „*Zoopsychologija*“ (1873) i in., oraz wiele rozpraw w różnych czasopismach.—**Lewandowski** (Leopold), syn poprzedniego, współczesny muzyk, dyrektor orkiestry Teatru Rozmaitości i tak zwanéj orkiestry warszawskiéj, dającéj od kilku lat wielkiém powodzeniem cieszące się koncerta w każdą niedziele i święta. Kompozycyje L. na orkiestrę i fortepijan pisane, odznaczają się życiem, zręcznym układem i udatnemi melodyjami. Składają się one przeważnie z różnorodnych tańców (polonezy, walce, polki, kadryle), między któremi prym trzymają pełne ognia i zamaszystości mazury, stanowiące specyjalność tego kompozytora, w któréj mu, jak Straussowi w walcach, nikt dorównać nie zdołał.

Lewant (z włosk.), obejmuje w obszerniejszém znaczeniu kraje leżące na wschód Włoch, nad morzem Śródziemném aż do Eufratu i Nilu, a zatem i Turcyję europejską, Grecyję, wyspy Jońskie, Azyję Mniejszą, Syryję i Egipt. W ściślejszém zaś znaczeniu rozumiemy pod Lewantem tylko brzegi Azyi Mniejszéj, Syryi i Egiptu. Stąd handel z temi krajami prowadzony nazywa się *lewanckim*, a towary sprowadzane z portów pomienionych wybrzeży, *lewanckiemi*.

Lewar, prosty przyrząd mechaniczny, będący zastosowaniem drąga, a raczéj kołowrota i szruby, a służący do podnoszenia ciężarów. Także toż samo co syfon (ob.).

Lewartów, ob. Lubartów.

Lewenhaupt albo *Lövenhaupt* (Adam Ludwik, hr. de), generał szwedzki, ur. 1659 w obozie Karola Gustawa pod Kopenhagą, † 1719. Mianowany przez Karola XII gubernatorem Rygi 1706, odznaczył się w wielu bitwach z ówczesnymi nieprzyjaciołmi Szwecyi. W 1708 dążąc z Inflant na pomoc swemu królowi, poniósł od Piotra W. zupełną klęskę pod wsią Leszno w gub. mohilewskiéj. Straciwszy cały tobór żywności, z resztkami wojska przedarł się do obozu Karola XII i dokazywał cudów waleczności w nieszczęśliwéj bitwie pod Połtawą 1709 r. W skutek stanowczego pogromu, gdy król uchodził do Turcyi, L. zebrał szczątki armii i cofał się, ale w końcu musiał zawrzeć kapitulacyję nad Dnieprem i poszedł w niewolę, w któréj spędził niemal całe lat dziesięć. Zostawił bardzo interesujące *Pamiętniki*.—**Lewenhaupt** (Karol Emil, hr. de), krewny poprzedniego, generał szwedzki, ur. 1692. Odznaczył się już w wojnach za Karola XII. Jako marszałek sejmu 1742 przyczynił się najwięcéj do wypowiedzenia wojny Rossyi i mianowany był naczelnym wodzem (1742). Gdy w kilku starciach armija szwedzka została pobitą, L. musiał kapitulować w Helsingfors, za co stawiony przed sąd wojenny, poniósł karę śmierci 15 Sierp. 1743.

Lewental (Salomon), współczesny nakładca polski, ur. 1839 r. we Włocławku. W r. 1862 objął drukarnię po Janie Glücksbergu i w tymże roku rozpoczął wydawnictwo taniego „*Kalendarza ludowego*“, który się rozchodził w liczbie 15,000 egz.; kalendarz ten wychodził do r. 1866. W r. 1865 założył z kilku innymi pismo tygodniowe ilustrowe „*Kłosy*“, które w roku następnym przeszły na jego wyłączną własność i stały się najbardziéj w kraju rozpowszechnioném pismem tygodniowém. Nabywszy „*Kółko domowe*“, przekształcił takowe na „*Tygodnik romansów i powieści*“. W r. 1871 rozpoczął przy Kłosach zbiorowe wydawnictwo dzieł Korzeniowskiego, które się rozeszły w 7,000 egz. i dały pochop do podobnegoż wydania następnie

dzieł Fredry, Syrokomli, Kaczkowskiego i t. p. Od początku r. 1874 wydaje „*Bibliotekę najcelniejszych utworów literatury europejskiéj*“, mającą zawierać arcydzieła piśmiennictwa krajowego i zagranicznego. Zapowiedział wydanie „*Album Jana Matejki*“, które ma być wykonane siłami wyłącznie krajowemi. Od r. 1871 jest członkiem zarządu gminy starozakonnych, który się zajmuje gorliwie szerzeniem oświaty między ludnością żydowską Warszawy.

Lewes, miasto główne angielskiego hrabstwa Sussex, nad spławną rzeką Ouse, ma 10,500 m.

Lewes (Jerzy Henryk), znakomity pisarz angielski, ur. 1817 w Londynie. Kupiectwo porzucił dla medycyny, a medycynę dla filozofii, którą studyjował podczas pobytu w Niemczech 1838—39. Wróciwszy do Anglii poświęcił się zawodowi literackiemu. Jeden z najcelniejszych publicystów spółczesnych, był L. spółpracownikiem pism: „*Edinburgh*“, „*Westminster*“, „*Foreign Quarterly Review*“, „*Blackwood's Magazine*“ i „*Morning Chronicle*“; 1849—54 redagował opozycyjne czasopismo „*The Leader*“ a 1865 począł wydawać „*Fortnightly Review*“. Z obszerniejszych prac jego najznakomitsze są: „*Biographical history of philosophy*“ (3 ed. 1866); „*Life of Robespierre*“ (Lond. 1852); „*Life of Goethe*“ (2 t., Lond. 1855; 2 ed. Lond. 1863; przekł. pols. Marcinkowskiego, Petersb. 1860); „*Selections from the modern British dramatists*“ (2 t., Lipsk 1861); „*Seaside studies*“ (Lond. 1858); „*Physiology of common life*“ (Lond. 1860; przekład polski Masłowskiego, 2 t., Krak. 1872—73)), dwa te ostatnie dzieła bardzo przyjemną stanowią lekturę; „*Aristotle*“ (Lond. 1864), studyjum wielkiéj wartości. Z romansów jego ogromnéj używa wziętości „*Ranthorpe*“. Rozprawami fizyjologicznemi zwrócił na się uwagę najznakomitszych fizyjologów. W polskim przekładzie mamy jeszcze: „*Serce i Mózg*“ p. Mendelsohna (Warsz. 1872) i „*Szkice z życia zwierzęcego*“ p. Popławskiego (Warsz. 1872).

Lewestam (Fryderyk Henryk), współczesny literat i publicysta, ur. 1817 w Hamburgu. Ojciec jego rodem z Danii, osiadł jako dentysta w Warszawie. Rozpocząwszy nauki w liceum warszawskiém, kończył je L. w Flensburgu (Szlezwig), skąd udał się na uniwersytet berliński, który skończył ze stopniem doktora filozofii (1839). W tym czasie przełożył na język niemiecki „*Klechdy*“ Wojcickiego p. t. „*Polnische Volkssagen und Märchen*“ (Berlin 1838) i umieszczał w piśmie „*Magasin für die Literatur des Auslandes*“ artykuły o literaturze polskiéj. W 1840 r. udał się L. do Paryża, gdzie słuchał kursów w Sorbonie i Collège de France, utrzymując się z lekcyj i pracy literackiéj. Zachęcony przez Jul. Słowackiego zabrał się do studyjów nad pierwotnemi dziejami naszemi, owocem których było dziełko: „*Pierwotne dzieje Polski*“ (Warszawa 1841). Przełożył również w tym czasie „*Nieboską komedyję*“ na język niemiecki i wydał pod pseudonimem K. Baternickiego (Lipsk 1841). Wróciwszy do kraju rozpoczął z początkiem 1842 r. wydawnictwo czasopisma: „*Roczniki krytyki literackiéj*“, które w połowie 1843 r. przestało wychodzić. Mianowany w 1843 r. inspektorem szkół rządowych, zajmował tę posadę aż do 1854 r. Opuściwszy służbę, zajmował się współpracownictwem przy różnych wydawnictwach („*Dzwon literacki*“, „*Gazeta codzienna*“, „*Dziennik warszawski*“). Zbiór swoich recenzyj literackich wydał p. t. „*Obraz najnowszego ruchu literackiego w Polsce*“ (Warszawa 1858); przełożył także z duńskiego powiastki Andersena: „*Tylko grajek*“ (2 t., Warszawa 1857) i „*Powiastki moralno-fantastyczne*“ (t. t. r.). W 1858 zaczął L. wspólnie z J. K. Gregorowiczem (ob.) wydawać pismo ilustrowane satyrycznéj treści: „*Wolne żarty*“, które zyskało niezmierne powodzenie dzięki, starannéj i umiejętnéj redakcyi, lecz po trzech kwartałach wydawnictwo dalsze zostało zawieszone. Był L. również jednym ze współredaktorów „*Encyklopedyi powszechnéj*“ i zajmował się ułożeniem planu takowéj; opracowywał tu dział historyi, literatury i geografii powszechnéj, tudzież filozofiję i estetykę. Najważniejszą z prac L. jest „*Historyja literatury powszechnéj*“ (4 t., Warszawa 1863—6). Mianowany w 1866 r. prof. literatury powszechnéj w b. szkole głównéj, utrzymał się na tém stanowisku i po przekształceniu téj instytucyi na uniwersytet, obroniwszy napisaną w tym celu w języku rossyjskim rozprawę o „*Sagach skandynawskich*“. Otrzymawszy w 1873 r. pozwolenie na wydawanie pisma codziennego politycznego p. n. „*Wiek*“, rozpoczął takowe 1 Lipca 1873, pozyskawszy odrazu licznych prenumeratorów starannym i urozmaiconym programatem.

Lewi, trzeci syn Jakóba i Lii, od imienia którego nazwane zostało jedno z 12 pokoleń żydowskich (ob. Lewici). L. † podług podania w Egipcie, mając 137 lat, pozostawiwszy trzech synów: Gersona, Kaatha i Merari.

Lewici, zowią się u żydów potomkowie Lewi, jednego z 12 synów Jakóba, którym powierzona była służba Boża; stanowili oni za czasów królów oddzielne pokolenie, nie mieli jednak wydzielonéj sobie ziemi, lecz przebywali w wyznaczonych 35 miastach, utrzymując się z ofiar i dziesięcin. L. pomagali kapłanom, pochodzącym z familii Aarona, we wszystkich obrządkach, spełnianych nie przy ołtarzu i nie za pomocą świętych naczyń. Prawdopodobnie dopiero Dawid zorganizował L. i podzielił ich na 4 klasy.—Trzecia księga Mojżesza nazywa się *Lewityk* (Leviticus) z powodu, że głównie obejmuje w sobie przepisy dla kapłanów i Lewitów.—W kościele katolickim dyjakoni, jako pomocnicy kapłanów, dotąd jeszcze nazywani bywają *Lewitami*.

Lewicki (Michał), kardynał, arcybiskup metropolita lwowski, ruski, ur. 1774 na Pokuciu, † 1858 w Unijowie. Wyświęcony na kapłana 1798, został kanonikiem metropolitalnym 1808, biskupem przemyskim 1813 i 1816 arcybiskupem metropolitą lwowskim, ruskim. Wydawał liczne listy pasterskie, mające na celu ożywienie pobożności i pojednanie zwaśnionych. W r. 1848 mianowany został prymasem Galicyi a 1856 kardynałem.

Lewicki (Jan), rysownik i sztycharz, ur. 1802 w Krakowie. Od wczesnéj już młodości własną pracą zarabiać musiał na życie. Z Krakowa, gdzie pracował jako rysownik w zakładzie litograficznym, przeniósł się za radą S. Oleszczyńskiego do Warszawy i dawszy się zaszczytnie poznać ze swego talentu, otrzymał 1832 posadę litografa w Banku polskim. Ruchliwego z natury usposobienia, po roku już rzucił L. służbę i wyjechał do Paryża. Tu zajmował się malowaniem widoczków akwarelowych, które znaczny miały pokup tak w Paryżu jako też i u nas w kraju. W 1835 wezwany przez portugalskie ministeryjum wojny, udał się do Lizbony, gdzie wykonał kilka pysznych map topograficznych. Po kilkoletnim pobycie w Portugalii wrócił do Paryża i poświęcił się wyłącznie prawie sztycharstwu na kamieniu. Z tego to czasu pochodzą piękne ilustracyje do *Pamiętników Paska*, przedstawiające 60 scen w 16 dużych arkuszowych tablicach (Paryż 1850). Dzieło to, jakkolwiek niezawsze odpowiada wymaganiom surowéj krytyki, jest jednak dowodem wytrwałéj pracy i niepospolitego talentu artysty. Oprócz tego probował L. sił w miedziorytnictwie; wydawał też litografowane typy i sceny ludowe. Wróciwszy 1860 do kraju, kierował niespełna lat 3 częścią artystyczną *Tyg. Ilustrowanego*. Następnie otworzył (1863) w Warszawie zakład fotograficzny, ale nie mając powodzenia, zwinął go i wyjechał 1865 do Paryża, gdzie zginął niewinnie podczas zamieszek w Maju 1871 r. w skutek pomyłki.—Życiorys jego w *Tyg. Ilustr.* (r. 1871, N. 193) i w *Kłosach* (r. 1871, N. 330).

Lewijatan, potwór morski; oznacza w księdze Hijoba wieloryba czy krokodyla, a w podaniach talmudycznych olbrzymią rybę, którą kiedyś archanioł Gabryjel pokona. W znaczeniu przenośném L. oznacza nieprzyjaciela kościoła.

Lewiński (Stefan), biskup łucki, unicki. Z kapłana świeckiego został 1778 opatem bazylijanów supraskich, 1780 sufraganem całéj Rusi, 1785 biskupem tegoneńskim (in partibus), 1787 koadyjutorem M. Stadnickiego, biskupa łuckiego, a po śmierci tegoż biskupem łuckim. Mieszkał zwykle w Poczajowie; obowiązki swe pełnił gorliwie. Pomagał też Czackiemu w urządzeniu szkół, zwłaszcza liceum wołyńskiego. † 1806.

Lewiński (Feliks Łukasz, Zleka), piérwszy biskup podlaski, ur. około 1750 w Prusiech Królewskich, † 1825. Uczeń akademii krakowskiéj; najprzód kanonik, potém dziekan kujawski, scholastyk łęczycki i proboszcz w Brześciu, po śmierci biskupa Rybińskiego został 1806 administratorem kujawskim i pomorskim; zarządzał tą dyjecezyją lat kilkanaście. Naznaczony sędzią pokoju powiatu radziejowskiego (1809), zasłużył się na tym urzędzie krajowi, jako zacny obywatel i rozjemca rodzin zwaśnionych. W r. 1818 mianowany był piérwszym biskupem podlaskim, a w następnym senatorem królestwa.—**Lewiński** (Frańciszek Ignacy), brat poprzedniego, biskup eleuteropolitański, ur. 1783, † 1854 w dobrach swych Zakrzu. Wyświęcony na kapłana 1806, był dziekanem katedry podlaskiéj, następnie jéj sufraganem jako biskup eleuteropolitański a po śmierci brata administratorem dyjecezyi do r. 1826. Mieszkał ciągle w Łosicach jako proboszcz miejscowy.

Lewiński (Józef), lekarz i literat, ur. na Wołyniu 1808 we wsi Woszczatynie w Włodzimierskiém; naukom lekarskim poświęcał się w Wilnie. W r. 1829 wysłany został wraz z innymi jako lekarz do Turcyi, a przebywszy lat 9 w służbie wojskowéj, osiadł w Równem. Oprócz wzorowego przekładu komedyi Grybojedowa „*Biada temu kto ma rozum*“ (Warsz. 1857), liczne jego wiersze satyryczne i okolicznościowe, pod pseudonimem *Bociana z nad Horynia*, drukowane są w rozmaitych czasopismach.

Lewinsohn (Izaak Ber), uczony Izraelita, zasłużony działaniem około ucywilizowania swych spółwyznawców, ur. w Krzemieńcu, † r. 1860. Dzieła jego są: „*Teudah be-Izrael*“ (Wilno i Grodno 1826), traktujące o wychowaniu młodzieży żydowskiéj; „*Efse Damim*“ (Wilno, około 1842), zbijające zarzut, jakoby żydzi potrzebowali krwi chrześcijańskiéj i inne.

Lewis, wyspa w grupie północnych Hebrydów, połączona z wyspą Harris wąskiém międzymorzem, podczas przypływu morskiego zalewana, należy do szkockiego hrabstwa Boss i ma łącznie z wyspą Harris $37\frac{1}{2}$ mil kw. powierzchni, oraz 20,600 m. Jest górzysta, ma grunt bagnisty i wiele jezior.

Lewis, albo *Snake-River*, rzeka w zachodniéj części Północnéj Ameryki; bierze początek na zachodniéj stronie gór Skalistych w Nebraska, przechodzi przez stany Oregon i Washington i ubiegłszy mil 180, wpada do rz. Kolumbii.

Lewis (Jan Fryderyk), malarz angielski, ur. 1805 w Londynie, odbywał w latach 1830—50 wielokrotne podróże po Europie południowéj i na Wschodzie; wsławił się szczególniéj jako malarz akwarelista scen z życia mieszkańców Włoch, Hiszpanii i Wschodu. Do najcelniejszych prac jego zaliczają: *Harem beja* (1852); *Chłopi rzymscy*, *Wielbłądy egipskie* (1854); *Kobiety armeńskie w Kairze* (1855); *Szpiegi Krystynosów*; *Szkoła turecka* (1867) i t. d.

Lewis (Sir George *Cornewall*), mąż stanu i uczony angielski, syn *Tomasza Franklanda Lewis*, († 1855), wyższego urzędnika, ur. 1806 w Londynie † 1863 w majątku swym Harpton-Court. Ukończywszy studyja prawne w Oxfordzie 1828, dopuszczony był 1831 do stanu adwokackiego, ale nie zajmował się praktyką; natomiast poświęcał się literaturze. Oprócz szacownych artykułów zamieszczanych w „*Classical-Journal*“ i „*Foreign Quarterly Review*“, wydał między innemi: „*Essay on the use and abuse of political terms*“ (1832); „*On the Influence of authority in matters of opinion*“ (1849) i „*Essay on the origin and formation of the romanic languages*“, dzieła zalecające się bogactwem myśli i głębokim poglądem filozoficznym. Deputowany do parlamentu z hrabstwa Hereford, był 1847—48 sekretarzem urzędu do spraw indyjskich, następnie podsekretarzem stanu w ministeryjum spraw wewnętrznych i 1850—52 sekretarzem skarbu. Po śmierci ojca odziedziczył godność baroneta; w Lut. 1855 został

na miejscu Gladstone'a kanclerzem skarbu i urząd ten wśród najtrudniejszych okoliczności sprawował z ogólném zadowolnieniem aż do 1858; od 1859 był jeszcze ministrem spraw wewnętrznych a od 1861 ministrem wojny. Zajęcia urzędowe nie przeszkadzały mu bynajmniéj w pracach naukowych. Oprócz głównego swego i rzeczywiście wielkiéj wartości dzieła: „*Enquiry into the credibility of early Roman history*“ (2 t., Lond. 1855) ogłosił jeszcze: „*Historical survey of the astronomy of the ancients*“ (Lond. 1862) i „*Dialogue on the best form of government*“ (Lond. 1863); po śmierci autora wyszły: „*Essays on the administration of Great Britain from 1783 to 1830*“ (Lond. 1864).—Żona jego lady *Maryja Teresa* **Lewis**, siostra hr. Clarendon, wdowa po noweliście T. H. Lister, ur. 1803, † 1865, opracowała wraz z pierwszym mężem „*Memoir of the life and administration of the Earl of Clarendon*“ (3 t., Lond. 1838) i wydała oprócz romansu „*The semi-detached house*“ (Lond. 1859), dziennik miss Berry o społecznym i politycznym stanie Anglii i kontynentu w końcu XVIII i na początku XIX w.

Lewisohn (Abraham), ur. 1806 w Szwarzędziu, rabin w Raszkowie, potém w Pyszkowicach (Peiskretscham), w Szląsku pruskim, i tam † 1860. Oprócz różnych artykułów, drukowanych w *Biblijotece* Kleina, zostawił w rękopiśmie kilkaset kazań w języku niemieckim, studyja nad Talmudem i dwa zbiory hebrejskich poezyj.

Lewita lub **Levita** (Elijasz), znakomity gramatyk i leksykograf hebrejski, właściwie Elijasz Lewi Ben Aszer, przezwany *Bachur*, ur. około 1472, kolejno nauczyciel języka hebrejskiego w Padwie, Wenecyi, Rzymie i znów w Wenecyi, gdzie † 1549. Najważniejsze dzieła jego są: „*Bachur*“ (Gramatyka hebrejska, 1518); „*Meturgeman*“ (słownik do Targumu, 1511) i „*Masoret Ha- Masoret*“ (1538); wszystkie te prace jeszcze za życia L. były tłumaczone na język łaciński.

Lewityk, ob. Lewici.

Lewkonija (*Matthiola*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący zioła i krzewy właściwe Europie płd. i Azyi Mniejszéj, z których kilka gatunków stanowi ulubione rośliny ozdobne. L. *jednoroczna* czyli *letnia* (*M. annua*), o liściach wązko-lancetowatych, kwiatach białych, różowych, czerwonych, fijołkowych lub pstrych, przez uprawę wydała liczne odmiany, jak L. angielską, cesarską i t. d. L. *zimowa* czyli *trwała* (*M. incana*, *Cheiranthus incanus*), różni się liśćmi mniéj tępemi w wierzchołku i odznacza się silniejszą wonią kwiatów, również przedstawia liczne odmiany. Syrenijusz zowie L. *skopkami* lub *fijołkami białemi*. Dobra, pulchna ziemia i częste przesadzanie zmieniają L. pustą w pełną.

Lewkowicz (Sykstus), zasłużony chirurg polski, ur. w Szkudach na Żmujdzi 1775, † 1838; medycynę studyjował w Wilnie i Wiedniu; poczém 1809 wszedł do służby wojskowéj, którą najprzód pełnił w lazaretach francuskich, a późniéj w legijonach polskich. W czasie pobytu w Hiszpanii wydał opis wynalezionych przez siebie kleszczy do operacyi kamienia, co zjednało mu tytuł profesora honorowego akademii lekarsko-chirurgicznéj w Walladolidzie i członka różnych towarzystw uczonych. Po powrocie do kraju był profesorem chirurgii w uniwersytecie krakowskim do 1829. Ogłosił „*O operacyi wargi zajęczéj*“, „*Początki i przeszkody wzrostu chirurgii*“, „*O łóżku dla rodzących*“ i in.

Lewocka (Katarzyna), z Lipińskich (siostra Tymoteusza Lipińskiego), ur. 1799 roku w Zelwie na Litwie, jest autorką kilku pisemek przeznaczonych dla ludu i młodzieży jak np. „*Powiastki dla dzieci z prawdziwych wydarzeń*“ (Warsz. 1837); „*Kasper Owczarek*“, dramat (Warsz. 1832); „*Powieści starego sługi*“ (Warsz. 1840; 2 ed. Lwów 1849) i t. d. Wyjątki ze swych *Pamiętników* umieszczała w *Pierwiosnku* i *Kółku domowém*. Oprócz tego przetłumaczyła powieść W. Hugo „*Bug Jargal*“; umieszczała wiele też artykułów w pismach czasowych.

Lewocki (Onufry), matematyk polski, ur. 1787 w Żytomierzu, † 1854. Po ukończeniu nauk w szkole krzemienieckiéj, był nauczycielem syna Tadeusza Czackiego, a następnie nauczycielem prywatnym w domach kilku znakomitych rodzin polskich. Późniéj był urzędnikiem w królestwie polskiém, a ostatecznie od 1829 wizytatorem generalnym szkół. Ogłosił „*Wykład statyki*“ (przekład z Monge'a War. 1820); „*Geometryja dla szkół wydziałowych*“ (1828, 1830); „*Dowód ogólny wzoru Newtona*“ (w Ćwiczeniach nauk., 1818); „*Nowy sposób dzielenia linii prostéj na części równe*“ (w Pamięt. umiejętności, sztuk i nauk 1824).

Lewocza, po madz. *Löcse*, a po niem. *Leutschau*, królewskie miasto wolne i zarazem stolica komitatu spiskiego, założone podług podania 1245 przez Belę IV, było niegdyś najbogatszém i najbardziéj kwitnącém miastem, oraz piérwszorzędną fortecą w górnych Węgrzech. Zniszczone przez częste oblężenia i szturmy, straciło swą dawną świetność, lecz jeszcze i dziś należy, z powodu pięknego położenia i wielu starożytnych budowli, do najgodniejszych uwagi miast węgierskich. Z gmachów publicznych odznacza się starożytny kościół katolicki, z pięknemi organami, ratusz i in. L. liczy około 6,000 m., powiększéj części pochodzenia niemieckiego, ma dwa gimnazyja (katolickie i ewangielickie), założoną 1585 drukarnię i in. Mieszkańcy oprócz handlu i przemysłu zajmują się rolnictwem i sadownictwem; słynny po całych Węgrzech jest tutejszy groch.

Lewstik (Frańciszek), filolog i poeta słowiński, ur. 1833 w pobliżu Laszcz w Dolnéj Krainie; odbywszy gimnazyjum w Lublanie, udał się do Wiednia dla studyjowania nauk technicznych. Kompletny jednak brak środków pieniężnych zmusił go porzucić tę drogę i z biedy przymuszony był wstąpić do zakonu rycerzy niemieckich; wysłany na studyja teologiczne do Ołomuńca, po pół roku był relegowany z powodu wydania zbiorku poezyj „*Pesmi*“ (Lublana 1853), w których dopatrzono się myśli antyreligijnych. Wróciwszy do Krainy, zajmował się L. do 1861 nauczycielstwem prywatném. Następnie udał się do Tryjestu, gdzie został sekretarzem *Czitalnicy* oraz spółredaktorem czasopisma

Naprej, założonego przez Vilhara. Po upadku tego pisma, powołany został L. 1864 na sekretarza *Matícy slowenskiéj* w Lublanie. Oprócz wymienionych *Pesmi*, wydał L. przekład *Rękopisu królodworskiego* (Celowiec 1856), napisał oraz wiele artykułów filologicznych i beletrystycznych do *Nowic* i *Glasnika*. Wszystkie prace L. są wielkiéj wagi dla literatury słowińskiéj, tak, że słusznie wystąpienie jego można uważać za początek nowéj epoki literatury słowińskiéj.

Lewszyn, Lewszin (Aleksy), mąż stanu rossyjski, ur. 1799, studyjował w Charkowie, następnie wstąpił do służby do ministerstwa spraw wewnętrznych; od 1831—38 był prezydentem Odessy; położył wielkie zasługi dla tego miasta, zakładając biblijotekę publiczną, szkoły żydowskie oraz ogrody publiczne. Od 1844 towarzysz ministra spraw wewnętrznych, przygotował na tym urzędzie wstępne prace w kwestyi zniesienia poddaństwa. Napisał wiele dzieł po rossyjsku i francusku, z których ważniejsze: „*Istoriczeskoje i statisticzeskoje opisanije Uralskich Kazakow*“ (1823); „*Opisanije Kirgizokajsackich ord*“ (3 t. 1832); „*Progułki Russkago w Pompei*“ (1843); „*Ekon. - statisticzeskij atlas jewropejskoj Rossii*“ (1851) i in.

Lewuloza, *cukier owocowy*, *niekrystaliczny*, *płynny*, $C_6H_{12}O_6$, rodzaj cukru zawarty w wielu owocach obok glukozy (ob.), który przy wysychaniu wykwita na ich powierzchni. L. jest do krystalizacyi niezdolną i płaszczyznę polaryzacyi skręca na lewo. Powstaje z cukru krystalicznego wraz z glukozą przez działanie kwasów (ob. cukier krystaliczny) i wraz z nią znajduje się w rozenkach, wiśniach, figach i t. d. Z téj mięszaniny dwu cukrów otrzymuje się L. przez zmięszanie z wapnem gaszoném i wodą; masa z początku ciekła staje się przez mięszanie ciastowatą; zawiera wtedy glukozan wapna płynny i lewulozan wapna stały. Ten drugi oddziela się przez wyciskanie i rozkłada kwasem szczawiowym. L. pozostaje w roztworze i tworzy po odparowaniu syrop słodszy niż glukozowy. L. ulega fermentacyi bezpośrednio. Ogrzana do 170° traci cząsteczki wody i przechodzi w lewulozanę $C_6H_{10}O_5$.

Lewy (Wacław), słynny spółczesny rzeźbiarz czeski, ur. 1820 w Nebrzeżynach, w pow. pelzneńskim, † 1870 roku w Pradze; wstąpiwszy jako braciszek do zakonu augustyjanów w Lnarzach, był oddany na naukę przy kucharzu w Libichowie (1844); wkrótce jednak znalazł protektorów, którzy ocenili jego talent. Przy ich pomocy wysłany 1845 do Monachijum, przebył tam pracując u Schwanthalera do 1848; od 1854—57 przebywał dla dalszego wykształcenia w Rzymie. Z prac jego najważniejsze są posągi: *Żyżki* i *Prokopa Wielkiego* (w Libichowie), *Lumira* (w Kralowym Dworze); *ornamentacyje* w zamku Ploskonickim i w kaplicy Zakupskiéj; popiersie cesarza *Franciszka Józefa* (w koszarach w Wiedniu); posąg *Chrystusa* (w Karlsbadzie), *Madonna immaculata*, posągi: *Cyryla i Metodego* (w kościele św. Klemensa w Rzymie); *św. Rafała* (w zakładzie niewidomych w Pradze); *św. Elżbiety* i *św. Franciszka* (w Belwederze w Wiedniu) i w. in.

Lexicon (greck.), ob. Słownik.

Lexington, miasto w północno-amerykańskim stanie Kentucky, nad rz. Kentucky, ma 12,000 m. i uniwersytet Transylwanija, założony 1798 roku.—**Lexington**, miasteczko w stanie Wirginii, w Ameryce znane szczególniéj ze znajdującego się w pobliżu skalistego mostu naturalnego, na rzeczce Cedar-Creek.—**Lexington**, miasteczko, liczące 3,000 ludności w Stanie Massachusetts, hrabstwie Middlesex; tu Amerykanie 19 Kwiet. 1775 odnieśli ważne zwycięstwo nad Anglikami.—**Lexington**, miasto w północno-amerykańskim stanie Missouri, na prawym brzegu Missouri, ma 6,000 m.; tutaj podczas wojny domowéj 24 Wrześ. 1861 zaszła bitwa pomiędzy unijonistami i skonfederowanymi.

Lexycki (Franciszek), znakomity malarz polski obrazów kościelnych w XVII w. Urodzony w Krakowie, wydoskonalił się w sztuce malarskiéj we Włoszech. Żonaty ale bezdzietny wstąpił do zgromadzenia bernardynów i † 1668 w Grodnie. Obrazy jego zdobią wiele kościołów w Krakowskiém i w Galicyi.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. I).

Leyda (Leyden), dawne *Lugdunum Batavorum*, miasto w południowéj Hollandyi, powyżéj ujścia Starego Renu do morza Północnego, ma 39,600 m., wiele wspaniałych budowli, sławny (1575 r. założony) uniwersytet z bogatą biblijoteką i szacownemi zbiorami anatomii porównawczéj, starożytności i historyi naturalnéj. Znajdują się tu wielkie składy wełny i towarów wełnianych, oraz warzelnie soli.

Leyden (Łukasz z), ob. Łukasz z Leyden albo z Leydy.

Leys (Jan August Henryk baron de), znakomity malarz belgijski, ur. 1815 w Antwerpii, † 1869 tamże; uczeń swego szwagra Brackelaera. Treść do swych obrazów brał najczęściéj z epoki wieków średnich, które znał doskonale. W kolorycie prześcignął mistrzów XVII w. Celował w malarstwie rodzajowém. Jego *Puszkarz*, *Sceny karczemne*, *Kazania w kościołach gotyckich* i t. d. czarują pięknemi barwami. W wielu swych obrazach do tego stopnia zachował wierność, że malował w stylu epoki, którą przedstawiał. Do celniejszych jego malowideł należą jeszcze: *Cyganka*, *Żebracy*, *Wesele w XVII w.*, *Burmistrz Six u Rembrandta*, *Albert Dürer portretujący Erazma*, *Przechadzka*, *Filip Piękny* i t. d. Wszystkie one, świadcząc o niepospolitych zdolnościach artysty, noszą charakter szkoły staroflandryjskiéj i staroniemieckiéj.

Leyser (Augustyn), prawnik niemiecki, ur. 1683 w Wittenbergu, profesor prawa przy tamecznym uniwersytecie, † 1752. Główne jego dzieło jest: „*Meditationes ad Pandectas*“ (11 t., 1718—47), które miało wielką wziętość w praktyce sądowéj i które po jego śmierci było daléj przez Hartnera kontynuowane (2 t., 1774—88), a przez J. E. D. Müllera komentowane.

Lezgińcy, przez Georgijczyków, Armeńczyków i Ossetów nazwani *Leki*, naród na Kaukazie, podzielony na wiele plemion, zamieszkujący Dagestan. L. uważani za pierwotnych mieszkańców tych nie-

urodzajnych okolic, znani byli starożytnym pod nazwą *Lechae*. Narażeni ciągle na klęski wojenne, zamieszkują wielkie wsie (*auły*), liczące niekiedy po kilka tysięcy mieszkańców i najczęściéj położone w miejscach trudno dostępnych. L. są ludem mężnym, wojowniczym, niezdolni są jednak do utrzymania zgody pomiędzy sobą. W ostatnich czasach udało się Szamilowi (ob.) zjednoczyć wszystkie plemiona lezgińskie pod swą władzę; z jego jednak upadkiem L. podbici zostali przez Rossyję. Z kilkakrotnie zaprowadzanego w Dagestanie chrystyjanizmu pozostały się zaledwo słabe ślady; panującą wiarą między L. jest zreformowany przez Szamila islamizm (tak zwany *murydyzm*). Pod względem politycznym są podzieleni na wiele (do 39) plemion. Ogólna liczba L. dochodzi do 400,000. Język ich dzieli się na wiele narzeczy, częstokroć znacznie różniących się od siebie, lecz widocznie należących do jednego i tego samego szczepu językowego. Główniejsze narzecza są: awarskie, kazykumyskie, akuszyńskie, i in.

Leżajsk, m. okręgowe w Galicyi, w obwodzie rzeczowskim, o $^1/_4$ mili od Sanu położone, ma 4,200 m. i najpiękniejszy w Galicyi klasztor i kościół bernardynów z cudownym obrazem N. M. P. oraz z największemi w świecie organami. Mieszkańcy trudnią się głównie przędzeniem i farbowaniem wełny, oraz wyrobem grubego sukna czyli bai.

Leżajskie albo **Lezańskie** starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie ruskiém, w ziemi przemyskiéj. Wedle lustracyi z r. 1765 zaliczały się do niego: miasto Leżajsk (ob.) i wsie: Biedaczów, Brzoza, Brzyska, Wola, Dębno, Gielarowa, Hucisko, Jelna, Janda, Judaszowa, Kurytowka, Majdan, Niedzwiecka Wola, Ozanna Wielka i Mała, Przychajec, Rzuchów, Ruda, Sarzyna, Siedlonka, Staremiasto, Lukowa, Wierzowice i Zarzycka Wola. Od r. 1759 posiadał toż sstwo Józef Potocki, krajczy kor., opłacając z niego kwarty złp. 22,128 gr. 18, a hyberny złp. 5,393 gr. 20. Po zajęciu przez rząd austryjacki sprzedane zostało na licytacyi 1819 Wojciechowi hr. Mierowi za złot. reń. 273,052 krajc. 35.

Leżeński (Mikołaj), kanonik krakowski od 1658, sekretaz królewski i proboszcz żelechowski, a od 1675 opat wąchowski; zostawił w rękopisie: „*Rewizyja zamku krakowskiego odbyta w r. 1665*“. Rękopis ten znajduje się w biblijotece głównéj w Warszawie.

Lędźwian, nazwa w niektórych okolicach Polski groszków polnych, łąkowych i leśnych.

Lgów, m. pow. gub. kurskiéj, nad rz. Sejmą, ma 3,500 m. — *Lgowski powiat*, ma na przestrzeni 2,371 w kw. około 106,000 m.; grunt nader urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, sadownictwem, uprawą konopii i hodowlą bydła.

L'Hassa, *Hlassa*, stolica Tybetu, licząca około 80,000 m., z których jest dwie trzecie części duchownych; posiada wiele klasztorów, wspaniałych świątyń i pałaców, jest rezydencyją Dalai-Lamy, mieszkającego na wzgórzu Potala; nawiedzaną bywa przez liczne kompanije pielgrzynów i lamów, którym zwiedzenie tego miejsca pobożność zaleca. L. stanowi główne targowisko handlu azyjatyckiego, który jednakże zostaje po większéj części w ręku Chińczyków.

Lhomond (Karol Frańciszek), filolog francuski, ur. 1727, † 1774 w Paryżu profesorem w szóstém kolegijum paryskiém; zasłużył się jako autor wielu książek szkolnych, dotąd jeszcze przez młodzież francuską używanych; najważniejsze z nich są gramatyki francuskie, łacińskie i greckie. Z innych prac jego zasługują na uwagę: „*De viris illustribus urbis Romae*“; „*Doctrine chretienne*“; „*Histoire abregée de la religion avant la venue de Jesus-Christ*“.

L'Hospital (Michał de), ob. *Hospital*.

L'Huillier (Szymon), matematyk, ur. 1720 w Genewie, był przez niejaki czas nauczycielem matematyki w domu księcia Czartoryskiego, generała ziem podolskich, a późniéj jego biblijotekarzem. Tu wydał: „*Arithmetique pour les Ecoles palatinales*“ (Warszawa 1778). Dzieło to, oraz geometryja i algebra, były w przekładzie polskim ks. Gawrońskiego używane w szkołach narodowych. W Warszawie też wydrukował „*De relatione* i t. d. *seu de maximis et minimis*“ (1780).

Lhuillier (Zofija de Puget), sławna kabalarka, wywróżyła młodemu Stanisławowi Poniatowskiemu, bawiącemu w Paryżu, że zostanie królem polskim. Kiedy potém Stanisław rzeczywiście wstąpił na tron, sprowadził ją do Warszawy i podarował jéj piękny dom na Krakowskiém-przedmieściu; L. † w Warszawie 1702. W Polsce zwano ją zwykle *panną Lulli*.

Li, mila chińska, wyrównywająca 1998, 20 stopy warszawskiéj; także moneta miedziana w Chinach, wartości około $^3/_8$ grosza polskiego.

Liadières (Piotr Chaumont), pisarz francuski, ur. 1792 w Pau, † 1858. Po ukończeniu szkoły politechnicznéj, służył wojskowo i w końcu jako oficer ordynansowy Ludwika Filipa był jednym z najzaufańszych ulubieńców rodziny królewskiéj. W r. 1846 został członkiem rady stanu, a po rewolucyi Lutowéj 1848 opuścił zawód publiczny. Celniejsze jego prace są: „*Conradin et Frédéric*“ (1820); „*Jean sans Peur*“ (1821); „*Jane Shore*“ (1824); „*Walstein*“ (1829); „*Souvenirs historiques et parlementaires*“ (1855). Niektóre jego komedyje miały dużo powodzenia.

Liakura, w starożytności *Lykorcia*, szczyt Parnasu, mający 7,570 stop wysokości, z którego jest widok piękny i rozległy.

Liang, moneta chińska rachunkowa=1000 li=2 talarom pruskim. L. jest także podstawą wagi złota i srebra=$37^4/_5$ gramma.

Liany (*Liane*), ogólna nazwa roślin wijących się czyli pnących, w lasach zwrotnikowych amerykańskich; wiją się one tak silnie około drzew, że je często duszą, a przerzucając się z jednych drzew na drugie, tworzą gęstwinę nieprzebytą. Należą one do różnych rodzin; z roślin europejskich zaliczyć tu można powojnik i wiciokrzew. L. używają się często w miejsce sznurów.

Liard, dawniéj srebrna, późniéj miedziana mone-

ta francuska=3 deniers=$^1/_4$ sou, albo przeszło pół grosza polskiego.

Lias, *lijasowe pokłady*, ob. jurajski górotwór.

Libacyja (od łaciń. *libare*, t. j. na cześć bogów coś wylewać), u Rzymian pewien rodzaj ofiary, mianowicie ofiary płynnéj, zasadzający się na rozlaniu cokolwiek wina na ołtarze bogów i położeniu na niem ciasta, którego cząstkę małą palono.

Liban, u Arabów *Dżebel-Liban* (t. j. góra *Biała* albo *Snieżna*), łańcuch gór w Syryi, ciągnie się między Tripolis i Tyrus równolegle do pobrzeża morza Śródziemnego, na szerokości około 4 mil, długości przeszło 20 mil, dochodząc do 7,000 stóp wysokości. Środkowa część gór Libanu, czyli właściwy Dżebel Liban Arabów, tworzy płaskowzgórze na 6 mil długie, którego góry poprzeczne stanowią na południu Dżebel-Sanin, 7776 stóp, na północy Dżebel Makenel, 8,796 stóp wysoki. W pobliżu téj ostatniéj znajdują się szczątki sławnych i wspaniałych lasów cedrowych. Zachodnie stoki gór pokrywają bujne plantacyje drzew morwowych. Na wschodzie, równolegle z Libanem ciągnie się pasmo gór *Anti-Libanu* (ob.). Pomiędzy obydwoma leży wązka równina Beka czyli starożytna Celesyryja. Mieszkańcy Libanu, których liczba do 400,000 głów wynosi, dzielą się na rozmaite plemiona. Główniejszemi z nich są: Druzowie, Maronici chrześcijańscy i Anzarich albo Azeirysowie.

Liban (Jerzy z Lignicy), pierwszy profesor języka greckiego w akademii krakowskiéj i w Polsce, ur. na Szlązku 1464. Po ukończeniu wyższych nauk w tejże akademii, mianowany został 1515 profesorem w szkole Panny Maryi a późniéj w akademii. Obok języka greckiego wykładał i naukę śpiewu kościelnego; † 1544 w Krakowie. Wykładami ustnymi jak również pracami piśmiennemi przyczynił się wiele do rozbudzenia u nas studyjów klasycznych i wykształcił wielu helenistów.—Z prac jego wymieniamy między innemi: „*Plutarchi Cheronei de liberis educandis libellus*“ (Kraków 1514); „*Carmina Sibillae Erythreae*“ (tamże 1528, 4 ed. 1554); „*Oeconomicorum Aristotelis libri graecis et latinis annotationibus suis locis illustrati*“ (Kraków); „*De musicae laudibus oratio*“ (Krak. 1540); „*De accentuum ecclesiasticorum etc.*“ (Krak. 1539); „*Elementale introductorium in nominum et verborum declinationes graecas*“ (Krak. b. r.) i t. d. Bijografiję Libana napisał Adolf Mułkowski p. t. „*De vita et scriptis Georgii Libani Lignicensis i t. d.*“ (Kraków 1836).

Libanius, sofista grecki, ur. około 315 r. po Chr. w Antyjochii w Syryi, nauczał w Nikomedyi i Konstantynopolu i † 393 po Chr. w mieście rodzinném. Z licznych jego pism zasługują na wzmiankę: mowy i deklamacyje (wydane przez Reiskego, 4 t. Altenburg i Lipsk 1791—97), tudzież listy (wyd. przez Wolfa, Amsterdam 1738).

Libawa, Lubawa, po niemiecku *Libau*, a po łotysku *Lepaia*, miasto w Kurlandyi, w oberhauptmaństwie hazenpockim, przy ujściu jeziora Libawskiego (ob.) do morza Baltyckiego; około 10,000 m.; port, latarnia morska i kąpiele morskie. Jestto najważniéjsze miasto nadmorskie w Kurlandyi; istniało już przed przyjściem kawalerów mieczowych; od 1795 wcielone do Rossyi.

Libawskie jezioro, po łotewsku *Lepajas-Ezars*, w gub. kurlandzkiéj, oberhauptmaństwie hazenpockim, rozciąga się na przestrzeni 35 w. kw. z południa ku północy wzdłuż brzegu morza, od którego oddziela go wąski i piasczysty pas ziemi. Na północnym krańcu tego przesmyka, leży m. Libawa (ob.), zaś tuż za miastem szeroki kanał łączy jezioro z morzem. Wpadają do niego rzeki: od południa Bardawa, od wschodu Purwa.

Libella, *waga wodna*, narzędzie, służące do poziomego ustawiania instrumentów mierniczych, a szczególniéj stolika mierniczego, kątomiarów i narzędzi niwelacyjnych. Składa się z naczynia, zamkniętego tafelką szklaną, napełnionego najczęściéj alkoholem, z pozostawieniem małéj przestrzeni powietrznéj czyli pęcherzyka powietrznego, oznaczającego swojem przechyleniem na jedną lub drugą stronę poziomość danego miejsca. Używa się też L. w kształcie rurek zgiętych w kształt głoski U,— w obu odnogach takiéj rury ciecz staje na téj samej wysokości.

Libelt (Karol), spółczesny filozof i jeden z przywodzców opinii publicznéj w w. ks. poznańskiém, ur. 1807 r. w Poznaniu z niezamożnych rodziców. O własnych siłach ukończył gimnazyjum (1826) i udawszy się na uniwersytet berliński, otrzymał tam złoty medal za rozprawę o Spinozie (1828). Studjując filozofiję (Hegla) i matematykę, otrzymał stopień doktora po złożeniu rozprawy „*De pantheismo in philosophia*“ (1830). W 1831 r. służył w wojsku i odbył ówczesną kampaniję. Wróciwszy w Poznańskie, osiadł na wsi i ożeniwszy się, obok gospodarstwa, oddawał się nauce, a głównie filozofii. W 1840 r. przybył do Poznania i miewał publiczne odczyty z estetyki i lit. niemieckiéj. Otrzymał następnie posadę nauczyciela matematyki przy gimnazyjum niemieckiém lecz takową po 2 latach utracił. W skutek udziału w wypadkach 1846 r. dostał się do więzienia, w którém napisał prześliczne studyjum „*Dziewica Orleańska*“ (Poznań 1847). W 1848 r. uwolniony, wziął czynny udział w ówczesnym ruchu; redagował „*Dziennik Polski*“, był członkiem *Komitetu polskiego* w Berlinie, przewodniczył sekcyi polsko-szląskiéj na kongresie w Pradze, był deputowanym do parlamentu frankfurckiego. Odtąd bierze czynny udział w sprawach politycznych i jako poseł na sejm pruski w Berlinie przewodniczy kołu polskiemu. Mieszka obecnie we wsi Czeszewie w Węgrowieckiém, zajmując się gorliwie archeologiją, ekonomiją, bierze czynny udział w pracach akademii umiejętności w Krakowie i Tow. przyj. nauk w Poznaniu. Jako filozof L. jest wyznawcą zasad Hegla, którego panteizm modyfikuje, starając się stworzyć oryginalną słowiańską filozofiję, opartą na wyobraźni (zwanéj *umem*); stąd dzieło swe nazwał „*System umnictwa*“ (Poznań 1857). Inna praca L. „*Estetyka czyli umnictwo piękne*“ (3 t., Petersburg 1854), jest bardzo piękném streszczeniem dzieł Vischera i innych estetyków niemieckich. Drobniejsze prace L. wychodziły p. t. „*Pisma pomniejsze*“

(6 t., Poznań 1849—51). Osobno wyszedł zbiorek rozpraw p. t. „*Humor i Prawda*“ (Petersburg 1851). Wiele wartości posiada „*Wykład matematyki w zakresie gimnazyjalnym*“ (Poznań 1851), owoc studyjów L. z czasów zawodu profesorskiego. Najświeższą pracą jest broszurka „*O kanale suezkim*“ (Poznań 1871).

Libenyi (Jan), ur. 1831 w Csakvar, w Węgrzech, czeladnik krawiecki, dokonał 1853 zamachu na cesarza austryjackiego Franciszka Józefa I, uderzywszy go, podczas przechadzki na wałach miejskich w Wiedniu, nożem w tył głowy. Schwytany na uczynku, został powieszony 26 Lut. t. r.

Liber, staroitalskie bożyszcze zapłodniania drzew; u Rzymian przydomek Bachusa. L. odbierał cześć wspólnie z Cererą i *Liberą* (Persefoną). Podczas odprawianych na cześć jego uroczystości, *Liberalia* (17 Marca), dorastająca młodzież rzymska płci męskiéj przywdziewała po raz pierwszy togę męską na Kapitolu.

Libera (Jan), wzorowy nauczyciel miejski w Polsce. Służąc w młodości swéj wojskowo, zwiedził wiele obcych krajów i z zapasem nauki i doświadczenia w r. 1815 został dobrowolnie nauczycielem wiejskim we wsi Morawicy, blisko Krakowa; †1830 w Krakowie powszechnie szanowany i kochany przez włościan i uczniów swoich.—**Libera** (Anna), znana pod pseudon. *Anny Krakowianki*, córka poprzedniego, urodzona w Morawicy, wykształcona przez ojca, pracowała igłą na utrzymanie siebie i sędziwéj matki w Krakowie. Oprócz wielu drobnych poezyjek, zamieszczanych głównie w *Gwiazdce Cieszyńskiéj*, wydała oddzielnie: „*Dwa tomy poezyj*“ (Krak. 1842—46); „*Wiejska rodzina*“ (tamże 1859); „*Pani dobra i dobra sługa*“ (Kraków 1845); „*Przygoda z czartem Janka Magury*“ (tamże 1845).

Liberalizm, Liberalni, ob. Polityczne stronnictwe.

Liberiusz (Marcelinus Feliks, św.), papież od 352—366, na synodach w Aretate (353) i w Medyjolanie (355) nie chciał podpisać potępienia Atanazego w sporze z Aryjuszem, za co strącony i wygnany; 358, po ogłoszeniu dwu formuł wyznania semiaryjańskich, napisanych w duchu Euzebijusza z Nikodemi, został znowu przywrócony. Zaliczony w poczet świętych; kościół rzymski obchodzi jego pamiątkę 27 Sierp., grecki zaś 23 Wrześ.

Liberiusz (Jacek), rodem z Kazimierza pod Krakowem, proboszcz kościoła Bożego Ciała tamże, żyjący za czasów Jana Kazimierza, używał jako kaznodzieja wielkiéj wziętości. Z licznych jego dzieł kaznodziejskich ważniejsze są: „*Przyłbica żołnierska na kazaniu zalecona*“ (Kraków 1640); „*Wieniec św. Augustynowi uwity*“ (1641 i 644); „*Kolęda gospodarska różnym stanom na kazaniu ofiarowana*“ (1649); „*Gospodarz nieba i ziemie Jezus Chrystus na kazaniach wysławiony*“ (tamże 1657).

Libertacyja, w dawnych konstytucyjach i ustawach rzeczypospolitéj polskiéj uwolnienie od jakiego ciężaru, jak od leż woskowych, podatków, stawiania zbrojnego żołnierza i t. p.

Libertad, departament w północnéj części południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Peru, nad brzegiem morskim; obejmuje 2,400 mil kw. z ludnością 206,000 i miastem głównem Truxillo.

Libertas (łac.), t. j. wolność u Rzymian bogini *Wolności*, któréj świątynię zbudował na górze Awentyńskiéj ojciec Tyberyjusza Semproniusza Gracchusa prokonsula i zwycięzcy pod Benewentem 214 r. prz. Chr. a syn przyozdobił tę świątynię obrazem, mającym związek z odniesioném przezeń zwycięstwem. Na monetach przedstawianą bywa z podługowatą czapką w ręku, lancą i rogiem obfitości.

Libertowskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie krakowskiém, powiecie księskim. W roku 1771, podług spisów podskarbińskich, zaliczały się do niego wsie: Libertowa Wola, Chlina, Wierzbica i Zebrów. W tym czasie posiadał je Michał Walewski, podkomorzyc sieradzki, opłacając z niego kwarty złp. 3,300 gr. 23, a hyberny złp. 382 gr. 6. Na sejmie warszawskim z r. 1773 stany rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Krosnowskiemu, wraz z przyległemi dobrami Snochowice i Klonna.

Libertyni, sekta panteistyczno-antinomistyczna XVI w., założona przez Coppina z Lille we Flandryi, szczególniéj rozkrzewiona we Flandryi, z dążnością do emancypacyi ciała.—W ogóle *Libertynem*, nazywa się człowiek lekkomyślny, szukający tylko rozrywki i niedążący do żadnych wyższych celów.

Liberum veto, tak zwano osławioną za czasów *złotéj wolności* w Polsce możność niedopuszczenia uchwały sejmowéj i zerwania sejmu przez głos jednego posła. Polegało ono na zasadzie jednomyślności, którą uznawano konieczną do stanowienia uchwał. Niektórzy, jak Maciejowski lub Koronowicz, uważają, że liberum veto ma początek od najstarożytniejszych słowiańskich czasów i jako dowód stawiają, że obyczaj jednomyślności przy uchwałach był u Lutyków, którzy nie chcących się zgodzić na uchwałę ogółu kijami bili i przymuszali do przyjęcia woli zgromadzenia. Zdanie to nie wydaje się uzasadnionem Bartoszewiczowi, który słusznie uważa, że gdyby nawet obyczaj taki był w prastaréj pogańskiéj Polsce, to epoka samowładnych rządów Bolesławowych i następny okres podziałów zatarłyby go w pamięci. Pewném jest jednak, że uchwały w czasach Jagiellońskich już zapadały za ogólną zgodą posłów; ogólna ta zgoda łatwo jednak przychodziła, bowiem początkowo całe prowincyje (Małopolska i Wielkopolska) posiadały niejako po jednym tylko głosie. Porozumiewały się one bowiem najprzód na swoich generalnych sejmach (generałach) a dopiero potém z gotowemi zdaniami przybywały na sejm wspólny. Dopiero w czasach po Zygmuntowskich, gdy poczucie obywatelstwa i miłości do kraju osłabło, gdy egoizm i prywata wzięły górę, a zaślepiona i ogłupiona przez złą edukacyję szlachta straciła wszelki zmysł polityczny, dopiero wtedy *liberum veto* w całéj obrzydłéj nagości się rozwinęło. Wtedy już Siciński mógł dla prywatnéj przyczyny nie pozwalać na żadną uchwałę, zrywać obrady sejmowe i unieważnić przez to wszystkie postanowienia na sejmie uprzednio zapadłe.

Odtąd bezmyślni posłowie używali często tego nieszczęsnego przywileju. Nakoniec samo nadużywanie L. v. otworzyło oczy, choć już za późno, najciemniejszym nawet, i na sejmie warszawskim 1768 pozostawiono jednomyślność tylko *in materiis status*, zaś konstytucyja 3 Maja całkowicie je uchyliła. Targowica przywróciła je, ale już nie na długo.

Liberyja, rzeczpospolita murzyńska, leżąca na zachodniem pobrzeża Afryki (Gwinei), obejmuje obszerny pas ziemi nad brzegiem oceanu Atlantyckiego pomiędzy 7° i 4½° połud. szer. i ma około 700 mil kw. przestrzeni, do której jeszcze należy dodać rozległą kolonię Maryland, między rzekami Wielki Sestros i Rio Pedro położoną i część wybrzeża Gallinas. Grunt tu nadzwyczajnie żyzny, wydaje ryż, kawę, bawełnę, trzcinę cukrową, indygo, ananas, drzewa farbierskie i t. d. Oprócz tego ważnymi produktami tutejszymi są: kość słoniowa, złoty piasek, miedź, i inne. Klimat w ogóle niezdrowy, teraz jednak w skutku przedsięwziętych osuszań nadbrzeżnych bagnisk miał się polepszéć. Mieszkańcy dzielą się na Negrów cywilizowanych: 18,000 przybyłych z Ameryki i krajowców 700,000. Ci ostatni należą do plemion: Fey, Dey, Bassa, Sinu i Krumen, również robią szybkie postępy. Wyznają po większéj części religiją chrześcijańską, używają języka angielskiego i oddają się rolnictwu, dokładając ciągle wielkich starań o rozszerzanie oświaty i powiększanie liczby szkół. Rząd jest utworzony na wzór Stanów Zjednoczonych. Na czele władzy stoi prezydent z senatem i przedstawicielami ludu. Wolność prasy, zakaz handlu murzynami, liberalne prawo wyborcze, powszechny obowiązek służby wojskowéj, szybki i dobry wymiar sprawiedliwości, wielka dbałość o oświatę, pomyślne finanse i przewyżka dochodów nad wydatkami, aż nadto dowodzą, że murzyni są zdolni do wyższéj cywilizacyi. Stolicą kraju jest m. Monrovia.

Libethrios, część Helikonu w Beocyi z grotą i posągami muz, które także zwano *Libetrydami*.

Libicki (Jan), wierszopis polski, żyjący za Władysława IV i Jana Kazimierza, był sekretarzem królewskim. Wydał oprócz przekładów: „*Horatiusa Flaccusa*“ (Kraków 1647) i Baldego „*Sen żywota ludzkiego*“ (Krak. 1647; 2 ed. 1677), „*Sen dziwny: w którym wino i woda o godnościach swoich rozprawiają*“ (tamże 1647) i „*Bachus miraculosus etc.*“ (b. w. m. dr.).

Libija (Libya), najdawniejsza nazwa Afryki, używana także niekiedy przez starożytnych na oznaczenie najdaléj na północ wysuniętego pasa przechodzącego przez Egipt, aż do wejścia do zatoki Arabskiéj, i który uważano za niebezpieczny, z powodu mnogości dzikich zwierząt. Według późniejszego podziału Libija rozpadła się na Libiję Zewnętrzną, Wewnętrzną i Libiję-Marcotis.—*Libijska pustynia*, znaczy w ogólności północno-afrykańską pustynię (Saharę), w szczególności zaś wschodnią jéj część pomiędzy Fezzanem i Egiptem.

Libitina, staroitalska bogini trupów, z której świątyni kupowano i najmowano wszystko, co było potrzebne do pogrzebowych obrzędów, wraz z grabarzami, płaczkami i ludźmi do obmywania ciała.

Libourne, *Liwurno*, miasto w francuskim depart. Żyrondy, przy ujściu rzeki Isle do Dordogne, liczy 14,960 m.

Libra, w Hiszpanii i Portugalii, toż co funt, a także moneta hiszpańska i katalońska wartości około jednego rubla.

Libracyja, ob. Księżyc.

Libretto (wyraz włoski, znaczący książeczka), jest to nazwa tekstu operowego. Jako utwór poetyczny L. posiada zwykle bardzo małą wartość, ponieważ żaden zdolniejszy poeta nie chce się naginać do wymagań i grymasów kompozytorów. Najnędzniejszemi są L. włoskich oper. We Francyi odznaczał się na tem polu Scribe (ob.); w Niemczech wartością poetycką celuje L. Wolnego Strzelca przez Fr. Kinda napisane; u nas dawniéj L. pisywał głównie L. Dmuszewski, Żołkowski (ojciec) i inni; z późniejszych odznaczył się Wł. Wolski (ob.) ślicznemi libretami „*Halki*“ i „*Hrabiny*“. B. Wagner (ob.) swą reformę opery opiera głównie na L. o którego piękność kompozytor winien tak samo się starać jak i o zupełniającą go muzykę; opera bowiem powinna odrodzić się jako dramat muzyczny. Ztąd Wagner sam pisze L. swoich oper. — Porów. R. Wagnera „*Oper und Drama*“ (Lipsk 1852).

Libri Carucci della Sommaia (Wilhelm Brutus Icile Tymoleon, hrabia), matematyk i biblijograf, ur. 1803 w Florencyi, † 1869; został profesorem matematyki w Pizie, przybył jako wychodziec polityczny 1830 do Francyi, gdzie się naturalizował i został członkiem instytutu, profesorem matematyki w Sorbonie, a następnie został z biegiem czasu inspektorem wychowania publicznego i biblijotek rządowych, lecz oskarżony o kradzież wielkiéj wartości dzieł z tychże biblijotek w 1847, uszedł z kraju i zaocznie skazany został na 10-letnie więzienie. L. starał się obronić w kilku broszurach. Głównem jego dziełem jest „*Histoire de sciences mathématiques en Italie*“ (4 t., Paryż 1824—41).

Liburnija, w czasach starożytnych i wiekach średnich kraina w Illiryi, pomiędzy Istryją i Dalmacyją aż do morza Adryjatyckiego, które od téj strony zwane także było *morzem liburnijskiem*, obejmowała zachodnią część dzisiejszéj Kroacyi i północną Dalmacyi, wraz z pewną liczbą mniejszych wysp przybrzeżnych.

Libuskie albo **Libuszowskie** starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie krakowskiém, powiecie bieckim. W r. 1770 zaliczały się do tego sstwa wsie: Libusza, Krzyk, Rzepiennik, Siepietnice, Binarowa, Moszczenica Dolna i Niżna, Rzepiennice z 8 folwarkami. Od r. 1739 było w posiadaniu Joanny Lubomirskiéj, chorążyny kor., która z niego opłacała kwarty złp. 9,894 gr. 9, a hyberny złp. 7,741 gr. 14. Po zajęciu przez rząd austryjacki, tenże oddał d. 1 Lipca 1786 r. toż sstwo massie wierzycieli Joachima hr. Potockiego, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Bolechowskie, zajęte na saliny.

Libusza (po st.-czesku *Lubusza*), najmłodsza cór-

ka Kroka (ob.), obrana po jego śmierci przez lud, panowała w Czechach. Zasiadając na Wyszogrodzie, rządziła mądrze i roztropnie narodem, pozostając w stanie panieńskim, aż znieważona przez jednego z lechów za wydany wyrok, zażądała, żeby naród wybrał sobie pana. Na odpowiedź Czechów, że przyjmą za pana wybranego przez nią małżonka, oddała swą rękę Przemyślowi ze Stadicy, który tym sposobem został piérwszym księciem czeskim i protoplastą rodu Przemyslowców. Podług podań krajowych L. była natchnioną wieszczką, założyła wraz z mężem Pragę i odkryła bogate kopalnie czeskie. Pamięć o L., oprócz podań ludowych, zapisanych przez kronikarzy, przechował złamek staroczeskiéj poezyi, znany zwykle pod nazwę *Sądu Libuszy* (Libuszin Soud), co do którego ob. artykuł *Zielonogórski rękopis*.

Lice, w dawném prawie polskiém rzecz, która służyła za przedmiot w wykonaniu przestępstwa, i którą w śledztwie kładziono przed oczy obwinionemu; stąd *licowanie*, obejrzenie urzędowe przez woźnego.

Licencyja (z łac.), wolność, pozwolenie, np. na wprowadzenie do kraju towarów zagranicznych.— *Licencyja poetyczna*, jestto przekroczenie prawideł prozodyi w wiérszu, niekiedy nawet rozmyślne; użyte w porę i umiejętnie samém już urozmaiceniem zwykłéj jednostajności dodaje czasem utworowi pewnego wdzięku.

Licencyjat (z łac.), niższy stopień naukowy w niektórych uniwersytetach zagranicznych.

Liceum (łacin. *lyceum* z greck. *lykeion*), nazwa okolicy Aten, poświęconéj Apolinowi *Lykejos*, t. j. pogromcy wilków, sławnéj z cienistych gajów i pięknych ogrodów. W nowszych czasach oznaczają tą nazwą na cześć Arystotelesa wyższe szkoły czyli gimnazyja, ponieważ dawniéj filozofija Arystotelesowa stanowiła w nich główny przedmiot wykładowy. W niektórych krajach liceum jest rodzajem przedwstępnéj szkoły głównéj. Od 1816—32 istniało także L. w Warszawie, które stało na równi z innemi szkołami wojewódzkiemi i zamienione było późniéj na gimnazyjum gubernijalne.

Lichenes, ob. Porosty.

Lichenina, związek chemiczny, należący do grupy wodanów węgla, znajdujący się w mchu islandzkim i różnych gatunkach porostów. L. nie posiada smaku, w wodzie wrzącéj się rozpuszcza, a roztwór ten przy oziębianiu przechodzi w galaretę. Kwas siarczany wrzący zamienia ją w cukier gronowy, kwas azotny w kwas szczawiowy; jod barwi ją na żółto. Jéj to zawdzięcza mech islandzki swą wartość pożywną.

Lichnowski, dom książęcy w Austryi i Prusach. Książę *Edward Maryja* **Lichnowski**, ur. 1789, † 1845, pozostawił niedokończone dzieło: *„Gesch. des Hauses Habsburg“* (8 t., Wiedeń 1836—44).—Jego najstarszy syn i następca, **Lichnowski** (Feliks), ur. 1814. Służył początkowo w wojsku pruskiém, a od 1838 jako generał brygady w szeregach hiszpańskiego pretendenta Don Carlosa. Za powrotem do Niemiec wydał: *„Erinnerungen aus den Jahren 1837—39“* (2 t., Frankfurt 1842). W r. 1842 odbył podróż do Portugalii, którą opisał w dziele: *„Portugal. Erinnerungen aus dem Jahre 1842“* (Moguncyja 1843); deputowany na sejm pruski 1847, wybrany był 1848 z Raciborza do niemieckiego zgromadzenia narodowego w Frankfurcie, gdzie należał do liczby najznakomitszych mowców prawéj strony. Zginął podczas powstania ludowego 1848 wraz z generałem Auerswald na Bornheimer Heide.—Porów. Köstlina *„Auerswald und* L.“ (Tübing. 1853). Po nim nastąpił jego brat, książę *Karol Lichnowski*, ur. 1820, jako głowa rodziny.

Lichtenberg, niegdyś księstwo niemieckie na lewym brzegu Renu, dziś obwód regencyi trewirskiéj, obejmuje $10^1/_2$ mil kw. i około 42,000 m. Dawniéj zwane Baumholder, w 1816 odstąpione przez Prusy księciu Sasko-Koburgskiemu, nazwane zostało przez niego 1819 księstwem L., od dawnego zamku L. t. n. W r. 1834 znowu za roczną rentę 80,000 talarów odstąpione Prusom, w których posiadaniu ciągle zostaje.

Lichtenberg (Jerzy Krzysztof), satyryk i fizyk niemiecki, ur. w Oberramstäd pod Darmstadtem, † 1799, jako profesor w Getyndze. Jako naturalista zasłynął z wykładów swoich fizyki doświadczalnéj, oraz z odkrycia figur elektrycznych (ob. Lichtenberga figury). Główną atoli sławę zjednały mu artykuły dowcipne i satyryczne; śmiało występował przeciw przesadnéj sentymentalności, mistycyzmowi, przesądom, co go uwikłało w liczne spory literackie. Zbiór prac jego wyszedł p. t. *„Lichtenberg's vermischte Schriften“* (9 tom., Getynga 1800—5), a dokładniéj wraz z *„Erklärung von Hogarth's Kupferstichen“* przez jego synów (14 t., 1844—53).

Lichtenberga figury, figury powstające, jeżeli krążek żywiczny, posypany nasieniem widłakowem, dotkniemy gałką butelki lejdejskiéj; figury te są odmienne przy elektryczności dodatniéj i odjemnéj; przy pierwszéj powstają formy gałęziste, przy drugiéj gwiazdkowe. Jest to jedna z niewielu różnic elektryczności dodatnéj i odjemnéj, któréj wytłomaczenie podał Riess.

Lichtenstein (Marcin Henryk Karól), słynny naturalista, ur. 1780 w Hamburgu, † 1857 na morzu między Korsör a Kiel. W latach 1804—6 żył na przylądku Dobréj Nadziei, jako lekarz generała holenderskiego Janssena, gubernatora téj kolonii, i nauczyciel jego syna; w r. 1805 wysłanym był jako komisarz rządowy do plemienia Betszuanów. Wróciwszy z bogatemi zbiorami do Niemiec, w r. 1811 został profesorem zoologii w Berlinie, 1815 dyrektorem muzeum zoologicznego. Ogłosił: *„Reisen im südl. Afrika“* (2 t., Berlin 1810—11) i *„Darstellung neuer oder wenig bekannter Säugethiere“* (9 zeszyt. 1827—34).

Lichtwer (Magnus Gotfryd), ur. 1719 w Wurzen, † 1783 w Halberstadt, pruski radca regencyi i członek deputacyi krajowéj. Odznaczył się w literaturze niemieckiéj swemi: *„Vier Bücher Aesopischer Fabeln“* (Lipsk 1748) jako niepospolity bajkopisarz.

Lichwa, tak nazywają pobiéranie przez wierzyciele od dłużników wyższéj stopy procentu, aniżeli ta,

jaką prawo dozwala. Prawo rzymskie karze lichwiarzy infamiją, prawo kanoniczne idzie jeszcze daléj i zabrania wszelkiego pobiérania procentów. Nowsze prawodawstwa w ogóle uznawały karalność lichwy i odróżniały przytém lichwę zwyczajną, prostą, od ukrytéj. Dopiéro rozwój i przenikanie w życie zasad ekonomii politycznéj, która potępia karalność lichwy, jako niezgadzającą się z zasadą wolnéj konkurencyi, wpłynęły także na zmianę prawodawstw. Najnowsze zatém prawodawstwa nie uważają lichwy za czyn karygodny. Prawo karne obowiązujące w art. 1417 zagraża za lichwę karami pieniężnemi, aresztem i więzą. Spodziéwaną jest jednak blizka zmiana tego przepisu i zniesienie prawnéj stopy procentowéj.

Lichwen, *Luchwen*, *Lingwen*, *Ligwen*, syn Olgierda, przezwany na chrzcie Szymon, ob. *Szymon Lichwen.*

Lichwin, m. pow. gub. kałuskiéj, nad rz. Oką, 2,200 m. — *Lichwiński powiat*, ma na przestrzeni 1,584 w. kw. 60,000 m.

Licyja, w starożytności kraina w Azyi Mniejszéj, leżąca między Karyją, Frygiją, Pizydyją, Pamfiliją i morzem Śródziemném, przerznięta odnogami gór Tauros; była bardzo urodzajna i zamieszkała przez Licyjczyków, pochodzenia kretyjskiego i karyjskiego, spokojnych i dość ucywilizowanych; miała kwitnące miasta nadmorskie: Talmissos, Petara, Antipellos, Pheselie i wewnętrzne Pinara, Tlos, Ksenthos, Phellos, Arykanda i t. d. W czasach historycznych okazuje się L. złożoną z wielu rzeczypospolitych, połączonych w jeden związek, który dość jest silnym, aby się oprzeć zachciankom zaborczym króla Lidyi, Krezusa, lecz nie może sprostać orężowi Persów i dostaje się pod ich panowanie. Po upadku monarchii Persów zostawała L. pod władzą Syryi, a w 123 r. przez Rzymian oddana w rządy Rodyjczyków, którym po wojnach macedońskich została odebraną i udarowana wolnością, przywróciła dawną republikańską związkową formę rządu. Cesarz Klaudyjusz zamienił L. na prowincyję rzymską i poddał pod zarząd prefekta Pamfilii, a dopéiro Teodozyjusz II zamienił ją w oddzielną rzymską prowincyję ze stolicą Myra. L. odtąd dzieliła losy państwa Bizantyńskiego i dopiéro w nowszych czasach ściągnęła na się uwagę uczonych badaczów starożytności, którzy tu znaleźli mnogie zabytki, świadczące o wysokiéj kulturze tego kraju w starożytności.—Porów. Fellow: „*Discoveries in Lycia*“ (Londyn 1840); Spratt i Forbes: „*Travels in Lycia*“ (2 t., Londyn 1847).

Licynijusz (*Licinius*), nazwisko rzymskiego rodu plebejuszowskiego, który się odznaczył już w piérwszych czasach rzeczypospolitéj. — *Kajus Licynijusz* był jednym z najpiérwszych trybunów ludu 493 prz. Chr.—*Publijusz Licynijusz Kalwus* piérwszy z plebejów otrzymał godność trybuna wojskowego z władzą konsularną 400 r. a *Kajusz Licynijusz Kalwus* piérwszy z plebejuszów godność magistra jazdy 368 r.—Najwięcéj atoli wsławił się wpływem, jaki wywiérał na zrównanie plebejuszów z patrycyjuszami *Kajusz Licynijusz Kalwus*, z przydomkiem *Stolo*, przez lat 10 zrzędu (376 — 67) piastując wraz z Kajuszem Sekstyjuszem godność trybuna ludowego, przeprowadził, tak zwane, prawa Licynijuszowskie (*Leges liciniae*), z których jedno nakazywało wybiérać na przyszłość konsulów jako zwyczajną najwyższą magistraturę i zapewniało plebejuszom udział w konsulacie; drugie (*prawo rolne*) ograniczało posiadanie gruntów publicznych do 300 morgów (*jugera*); trzecie zmniejszało długi plebejuszów potrącaniem zapłaconych już procentów z kapitału i ustanowieniem terminów na wypłatę reszty; czwarte wreszcie zapewniało wybór tak zwanych *Decemviri sacrorum*, pomiędzy którymi mieli być i plebejusze. Późniéj był tenże L. dwukrotnie (364 i 361) konsulem; 375 oskarżony był o przekroczenie własnego prawa rolnego. W następnych czasach zasłużyły się szczególniéj rodziny Krassów (ob.) i Lukullów (ob.) z domu Licynijuszowskiego.—Do innych familij tegoż samego rodu należeli: *Kajus Licynijusz Macer*, trybun ludowy w r. 73 prz. Chr., zawzięty wróg Optymatów.—Jego syn, *Kajus Licynijusz Macer Kalwus*, słynął jako mówca i poeta.—*Lucyjusz Licynijusz Murena*, pretor 65 r., oskarżony 63 r. o używanie bezprawnych środków przy ubieganiu się o konsulat, ale w skutek słynnéj obrony Cycerona uwolniony a nawet 62 r. konsulem obrany.—*Licynijusz* zwał się także jeden cesarz rzymski, pochodzący z niskiego rodu w Dacyi, który dosłużył się wysokich stopni w wojsku i wyniesiony został 307 po Chr. przez Galeryjusza na Augusta, a w r. 323 zwyciężony przez Konstantyna W., zabity został 324 r.

Licytacyja (z łac.), sprzedaż publiczna ruchomości lub nieruchomości, dobrowolna lub przymusowa. Przez licytacyje publiczne rząd nabywa także rzeczy potrzebne dla jego administracyi cywilnéj i wojskowéj, lub porucza wykonanie rozmaitych robót publicznych. Te ostatnie licytacyje nazywają się licytycyjami *in minus*, ponieważ na nich utrzymują się zwykle dostawcy lub przedsiębiorcy, którzy za żądane od nich przedmioty wymagają mniejszéj od innych zapłaty. Piérwsze zaś są licytacyjami *in plus*, na nich bowiem utrzymują się licytanci postępujący za sprzedawany przedmiot najwyższą sumę.

Liczba, zbiór rzeczy lub jedności tego samego rodzaju, zatém wielkość wyznaczona co do swéj wielokrotności, w różnicy od ilości algebraicznych, gdzie wielokrotność nie jest oznaczona. L. jest *mianowaną*, gdy jedność jest wyznaczona, np. 8 złotych, 7 funtów; gdy zaś tą jedność nie jest oznaczona, L. jest *niemianowaną* albo *oderwaną*. Działania arytmetyczne uskuteczniają się na L. oderwanych. L. wyrażają się za pomocą cyfr czyli znaków, których układy dla utworzenia L. dają różne systematy *liczenia* (ob.). L. są daléj *całkowite* i *ułamkowe* czyli *ułamki*. Najogólniejszy podział L. całkowitych jest: na L. *piérwsze*, które tylko przez 1 i siebie dadzą się dzielić, np. 5, 7, 11 i t. d. i na L. *złożone*, które dają się dzielić przez inne liczby i wypadają z pomnożenia przez siebie liczb piérwszych. Podział ten wprowadził Eratostenes (ob.). L. dzielą się jeszcze

na *parzyste* i *nieparzyste*, na *wielorakie* i *pojedyncze*; wielorakie zawierają w sobie jedności jednego rodzaju, lecz różnych gatunków np. 3 złp. gr. 20; pojedyncze zaś składają się z jedności jednego rodzaju i gatunku.

Liczba (*Numerus*), w gramatyce, oznacza w deklinacyi i konjugacyi formę, wyrażającą pojęcie jedności, dwójności lub mnogości. Wszystkie niemal żyjące dziś języki rozróżniają tylko dwie liczby: *Pojedynczą* (Singularis) i *Mnogą* (Pluralis). Pierwotnie jednak języki indo-europejskie posiadały jeszcze trzecią liczbę: *Podwójną* (Dualis); zachowała się ona całkowicie w sanskryckim i greckim. Była także i w języku staropolskim, ale z czasem całkowicie prawie zaginęła; dziś mamy jeszcze jéj ślady w mowie piśmiennéj, np. wyrazach: oczy, uszy, ręce, oraz w mowie ludowéj.

Liczba złota, ob. Cykl.

Liczbarskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie chełmińskiém, w ziemi michałowskiéj, w powiecie brodnickim. Podług lustracyi z r. 1664 zaliczały się do niego miasto Lautenburg czyli Liczbarg i wsie: Wompiérsk, Jeleniec, Jamielnik i folwark Podciborski. W r. 1771 posiadał je Stefan Rumocki wraz z żoną Anną z Pląskowskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,071 gr. 7. Od d. 13 Września 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Liczebnik (*Nomen Numerale*), nazywa się w gramatyce imię, oznaczające *ilość* czyli *liczbę* osób lub rzeczy. Liczebniki bywają: *Oznaczone* np. dwa, dziesięć, czworo, piętnasty i t. p., gdzie ilość wyrażona jest dokładnie, i *nieoznaczone*, wyrażające ilość tylko w przybliżeniu, np. kilka, kilkoro, kilkadziesiąt, mało, wiele i t. p. Wedle znaczenia swego dzielą się Liczebniki, czy to oznaczone czy nieoznaczone na: *Właściwe* czyli *Główne*, np. trzy, pięć, sto, tysiąc, kilkanaście i t. p. 2° *Porządkowe* np. piérwszy, dwunasty, setny, tysiączny i t. d., od których tworzą się *liczebne przysłówki porządkowe* np. po piérwsze, po wtóre, po piąte i t. d.; 3° *Zbiorowe* np. dwoje, sześcioro, kilkoro i t. d.; 4° *wielorakie* albo *mnożne* np. pojedynczy, jednaki, dwoisty, podwójny, czworaki, poszóstny, kilkoraki i t. d.; formują się od nich także *przysłówki liczebne mnożne* np. podwójnie, dwojako, troiście, wielorako i t. d.; 5° *Podziałowe*, urabiane przez opisanie np. po jednemu, po dziesięciu, po tysiąc, po kilku. Są także *przysłówki liczebne* urobione opisowo, np. raz, dwa razy, sto razy i t. d., albo: trzy kroć, sto kroć i t. d.

Liczenie, sztuka wyrażania wszystkich liczb za pomocą ograniczonéj liczby znaków, czyli cyfr. Pospolicie przyjętym jest system czyli układ liczenia dziesiętny, polegający na użyciu dziesięciu znaków, oznaczających liczbę jedności od 1 do 9, dziesiąty zaś oznacza brak wielkości zupełny, t. j. 0. Liczbę każdą wyrazić można przez szereg, idący według potęg z dziesięciu, tak np. siedm tysięcy dwieście ośm da się napisać $7.10^3+2.10^2+8$, a zgodziwszy się po prostu na to, że idąc od ręki prawéj ku lewéj, każda cyfra na miejscu o jedno dalszém będzie miała wartość 10 razy większą, niż gdyby była na miejscu bezpośrednio poprzedzającém, liczba dana napisze się 7208; 0 na drugiém miejscu wskazuje brak dziesiątków w liczbie uważanéj. Mając cyfer 2, 12 i t. d., mieć będziemy system liczenia dwójkowy, dwunastny i t. d. W każdym układzie niezbędnym jest znak 0.

Liczeszewy, jezioro w królestwie polskiém, gub. płockiéj, pow. lipnowskim, w dobrach Działyń położone, ma 37 morgów rozległości.

Licznik, ob. ułamek.

Liczwarta, rzeka, bierze początek w Szlązku, niedaleko wsi Parszwic i miasteczka Lubliniec. Stanowiąc od wsi Leśniak do Podłęża w Wieluńskiém granicę królestwa polskiego, wpada powyżéj Wąsosza z lewéj strony do Warty.

Liczydło, toż co kokoryczka (ob.).

Lida, m. pow. gub. wileńskiéj, nad rz. **Lidzieją**, ma 3,300 m.; zwaliska dawnego zamku. Założona przez Gedymina (1323), była następnie udziałem książąt litewskich z rodu Gedymina; 1392 i 1394 zdobywana przez Krzyżaków; 1434 spalona przez Swidrygajłę; bitwa 23 Maja 1831.—*Lidzki powiat*, ma na przestrzeni $4,932\frac{1}{2}$ w. kw. (więcéj niż $\frac{1}{4}$ część lasów) przeszło 122,000 m.; grunt piaszczysty i gliniasty. Gł. rzeka Niemen. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła i t. d.

Lidl (Albert), gramatyk, rodem ze Lwowa, uczeń liceum krzemienieckiego, a późniéj uniwersytetu wileńskiego, ostatecznie lektor języka niemieckiego przy uniwersytecie w Kazaniu, gdzie † 1858 r. Oprócz kilku poezyj, tłómaczonych z języka niemieckiego, wydał: *Gramatykę języka niemieckiego* (Wilno 1828), *Wypisy niemieckie* (2 t., tamże 1831) i zostawił w rękopisie bardzo dokładny „*Słownik niemiecko-polski*“.

Lidyja, w starożytności kraina w Azyi Mniejszéj, rozciągająca się aż do rzeki Halis, późniéj za czasów rzymskich znacznie mniejsza zajmowała przestrzeń między Frygiją, Karyją i morzem Egejskiém, obejmując około 300 mil kw., grunt miała górzysty, skropiony wielu rzeczkami (Hermos, Lykos, Hyllos, Paktolos) które nawadniając obficie ziemię, dopomogały do jéj nadzwyczajnéj żyzności. Klimat tu umiarkowany i zdrowy, ale częste trzęsienia ziemi zrządzały wielkie szkody. Mieszkańcy Lidowie, dawniéj Meończykami nazywani, byli prawdopodobnie pochodzenia trackiego, odznaczali się pierwotnie dzielnością w boju, pracowitością i przemyślnością. Dopiéro po ujarzmieniu przez Persów, którzy zabronili im używania broni, a kazali ćwiczyć w śpiéwie i tańcach, L. stali się zniewieściałymi, a kobiéty hołdowały rozpuście. Jednak i wtedy nie opuścił ich duch handlowy i przemysłowy; oni to bowiem wynaleźli wiele kosztownych strojów, drogocennych pachnideł, sztukę topienia kruszców, farbowania wełny i t. d. Początkowo Lidyja zostawała pod rządami królów z rodu Atysa (Atyjadów), następnie powstała tu dynastyja Heraklidów, za rządów których L. hołdowała Frygii. Ostatnią dynastyją był ród królewski Mermuadów, który poczynił znaczne zawojowania. Ostatni z tego rodu, Krezus, początkowo panował świetnie i szczęśliwie,

ale zwyciężony przez Cyrusa perskiego dostał się do niewoli, a L. przyłączoną została do Persyi 546 r. prz. Chr.

Lidynia, właśc. *Łydynia*, rzeka w król. polskiém, powstaje z dwu strumieni, połączonych pod wsią Żmijewo, skąd przeszedłszy w powiat przasnyski, a następnie w powiat płocki, wpada pod wsią Gutarzewem, powyżéj Sochocina, z lewéj strony do rz. Wkry.

Lidzkie starostwo grodowe, leżało w województwie wileńskiém, powiecie lidzkim. Wedle metryk litewskich, na sejmie walnym horodeńskim r. 1522, nadano je w posiadanie Jerzemu Iliniczowi i wówczas składało się z miasta Lidy (ob.) z starożytnym zamkiem, z miasta Beresteczka i z dóbr Belice Lipniszki. W r. 1766 posiadał je wraz z ekonomiją lidzką Ignacy Scypio, opłacając z niego kwarty złp. 780 gr. 15, a hyberny złp. 120. Starożytne to sstwo po śmierci Gedymina stanowiło oddzielne księstwo lidzkie, a Lida stała się głównym jego grodem.

Liebe, rzeka w pruskiéj regencyi Marienwerder, łącząca się z odnogą Wisły, Nogatem, powyżéj Montauerspitze.

Liebenstein, miejscowość w pięknem położeniu w ksiąst. Sasko-Meiningeńskiém, pomiędzy Eisenach i Meiningen. Ma 952 m. i wody mineralne, należące do najmocniejszych żelazistych ziemno-słonych.

Lieber (Franciszek), filozof i publicysta amerykański pochodzenia niemieckiego, urodz. 1800 r. w Berlinie, † 1872 r. w Nowym Yorku; ścigany w Prusach, jako demagog, udał się 1822 roku do Grecyi, stąd 1825 r. do Anglii, a następnie 1827 do Ameryki północnéj, gdzie 1835 został profesorem historyi w mieście Columbia, a 1858 otrzymał katedrę w Columbia-College w Nowym Yorku. Z prac jego, w Ameryce bardzo wysoko cenionych, najgłówniejsze są: „*Political ethics*“ (2 t., Boston 1838); „*Laws of property*“ (Nowy York 1842) i „*On institutional selfgovernment or discourses on civil freedom*“ (2 t., Filadelfija 1853, 2 ed. 1859). Oprócz tego wydał szacowną „*Encyclopedia Americana*“ (13 t., Filadel. 1829—33), czém dał początek do znanego powszechnie dzieła: *Conversations-Lexicon.*— Jego syn *Oskar Montgomery Lieber*, ur. 1830, wykształcony naukowo w Freiburgu, zjednał sobie w Ameryce znakomite imię jako biegły geolog.

Lieberkühna gruczołki, są to drobne gruczołki rurkowe, znajdujące się w miąszu błony śluzowéj kiszek, otwiérające się na jéj powierzchni i wydzielające sok kiszkowy.

Liebfrauenmilch, gatunek wina reńskiego, rosnącego około kościoła Panny Maryi (Liebfrauenkirche) w Worms; jest łagodne, z lekkim przysmakiem ziemnym.

Liebig (Justus, baron), jeden z największych chemików, ur. 1803 w Darmsztadzie, † 1873. Młodo wstąpił do apteki, następnie udał się do uniwersytetu w Bonn, potém w Erlangen, gdzie oddawał się naukom przyrodzonym, a głównie chemii, która wtedy była dopiéro w zawiązku. Uzyskawszy stypendyjum od księcia heskiego, pracował daléj w Paryżu. Badania jego nad kwasem cyjannym zwróciły nań uwagę Humboldta, i z jego polecenia otrzymał wstęp do pracowni Gay-Lussac'a, z którym odtąd wiele prac wspólnie prowadził. Przez pośrednictwo Humboldta został 1824 nadzwyczajnym, a 1826 zwycz. prof. chemii w Giessen; zaprowadził tam wzorową pracownię i uniwersytet tameczny wzniósł na stanowisko punktu centralnego badań chemicznych w Niemczech. Wkrótce został członkiem wielu towarzystw naukowych i uzyskał tytuł barona 1845. W 1852 przeniósł się na prof. do Monachijum, gdzie pozostał do śmierci, na kilka lat przedtém zaprzestawszy wykładać. Zasługi jego w chemii polegają zarówno na rozległych badaniach doświadczalnych, jak i na wysnuwaniu poglądów teoretycznych. Udoskonalił analizę ciał organicznych, za podstawę któréj posłużył jego *przyrząd kulkowy*, i sam oznaczył skład bardzo wielu ciał, a wiele nowych odkrył; wymienimy tylko zbadanie kwasu hipurowego (1829), kamfory i kw. kamforowego (1830), kw. mlécznego i jabłkowego (1832 i 3), moczowego (1834), chloralu (1834), aldehydu (1835) i w. in. Od r. 1839 zajmował się zastosowaniem chemii do fizyjologii, i na téj drodze położył podstawy chemii fizyjologicznéj i rolniczéj, co się przyczyniło głównie do wsławienia jego nazwiska. Jedną z głównych jego zasług jest rozwinięcie nauki o rodnikach (ob. chemija). Prace swe ogłaszał w różnych czasopism., zwłaszcza w „*Annalen der Ch. und Phar.*“, które to pismo, częścią sam, częścią wraz z innymi redagował przez długi czas. Z dzieł oddzielnie wydanych wymienimy „*Anleitung zur Analyse Organischer Körper*“ (1837, 2 wyd. 1853); „*Chemija z zastosowaniem do rolnictwa i fizyjologii*“ (tłom. pols. Zdzitowieckiego, Warsz. 1846, nowe tłom. w Krakowie według 8 wydania 1871—2); „*Chemija organ. z zastosow. do zoofizyjologii i patologii*“ (tłom. pols. Pankiewicza, Warsz. 1844); „*Listy o chemii*“ (tł. Zdzitowieckiego, Warsz. 1845); „*Nowe listy o chemii*“ (tł. L. Natansona, Warsz. 1851)..—Syn jego Jerzy **Liebig**, ur. 1827 r., lekarz w Reichenhall, dał się poznać na polu piśmiennictwa lekarskiego.

Liebknecht (Wilhelm), dziennikarz i socyjalista niemiecki, ur. 1817 w Giessen; brał udział 1848 w powstaniu badeńskiém, za co więziony do 1849, przebywał następnie do 1862 w Szwajcaryi i Anglii. Powróciwszy do Niemiec, przebywał początkowo w Berlinie; 1865 wygnany z Prus, zamieszkał w Lipsku, gdzie od 1868 redagował czasopismo „*Demokratisches Wochenblatt*“, organ towarzystwa międzynarodowego robotników niemieckich. W czasie wojny francusko-niemieckiéj (1870—71) występował przeciwko przyłączeniu Alzacyi do Niemiec, za co oskarżony o zdradę stanu, został przez sąd przysięgłych w Lipsku 26 Marca 1873 skazany wraz z Beblem (ob.), na dwuletnie więzienie.

Liebmann (Fryderyk Michał), botanik szwedzki, ur. 1813 w Helsingör, † 1856; od r. 1845 był profesorem, a od 1852 zarazem dyrektorem ogrodu botanicznego w Kopenhadze. Oprócz mnóstwa monografij ogłosił „*Flora danica*“. Bogate jego zbiory, zebrane w podróży po Ameryce, nabył rząd duński 1860 dla ogrodu bot. w Kopenhadze.

Liebner (Teodor Albert), teolog ewangelicki niemiecki, ur. 1806 w Schkölen pod Naumburgiem, † 1871 r. w Meran; po ukończeniu studyjów teologicznych w Lipsku i Berlinie, od 1832 kaznodzieja w Kreisfeld, następnie od 1835 kolejno profesor teologii w Getyndze, Kiel i Lipsku, od 1856 r. kaznodzieja nadworny i wice-prezes konsystorza w Dreźnie. Dziełem: „*Christliche Dogmatik*“ (t. I, Getynga 1849) wraz z Dornerem i Thomasiusem stał się założycielem teologii chrystologicznéj, a dziełem „*Hugo von St.-Victor*“ (Getynga 1832) przyczynił się wiele do dokładniejszego poznania średniowiecznéj mystyki. Obok tego odznaczył się także jako kaznodzieja i zasłużył się na polu teologii praktycznéj. Od 1856 wydawał wraz z Dornerem, Ehrenfeuchterem i in. czasopismo „*Jahrbücher für deutche Theologie*“.

Liechtenstein, najmniejsze niemieckie księstwo udzielne, nad Renem, pomiędzy Tyrolem i Graubündten, złożone z posiadłości Vaduz (teraz Liechtenstein), i hrabstwa Schellenberg; liczy na 2,9 mil. kw., 8,400 m. wyznania katolickiego, i od 1 Sierp. 1852 należy do austryjackiego zarządu celnego i podatkowego. Od 5 Paźdz. 1862 otrzymało nową liberalną ustawę z dwiema izbami. Zarząd kraju sprawuje w imieniu księcia, który po większéj części w Wiedniu rezyduje, kancelaryja nadworna w temże mieście urzędująca. Administracyją wewnętrzną kieruje regencyja książęca w Vaduz, na któréj czeli stoi urzędnik zwany Landesverweser. Dochody wynoszą 60,000, a wydatki 56,000 guldenów. Długów państewko to nie ma żadnych. Kontyngens związkowy wynosił dawniéj 64 ludzi i 28 rezerwy, lecz od 1868 już nie jest dostawiany. Oprócz tego dom Liechtensteinów jest właścicielem wielkich posiadłości medyjatyzowanych w Austryi, Prusach i Saksonii, ogółem 104 mil i 360,000 m., z czego książę pobiéra rocznego dochodu 1,400,000 guldenów.—Ród *Liechtensteinów* jest jednym z najdawniejszych w Austryi. Naczelnikiem jego obecnie jest *Jan II*, (ur. 1840 r.), wnuk *Jana Józefa* (ur. 1760, † 1836), który jako wódz austryjacki odznaczył się walecznością i szczęściem w walkach nad Renem i we Włoszech.

Lieder (Franciszek), gramatyk, ur. 1791 we wsi Busowie, w Warmii, został 1808 nauczycielem języka niemieckiego i łacińskiego w Mławie, późniéj był nauczycielem prywatnym w Warszawie do r. 1815. Następnie słuchał kursów uniwersyteckich w Krakowie i Warszawie, po ukończeniu których 1817 był nauczycielem języka i literatury niemieckiéj w rozmaitych gimnazyjach warszawskich aż do czasu wysłużenia pensyi emerytalnéj. Ogłosił drukiem „*Gramatyka niemiecka*“ (Warsz. 1835 i późniéj) „*Zadania do gramatyki niemieckiéj*“ (tamże 1835—47).

Liège, po flamadzku *Luyk*, po łac. *Leodium*, po niem. *Lüttich*, prowincyja belgijska, mająca $52^1/_2$ mil kw. i 570,600 m., z miastem głównem *Liège*, nad rz. Mozą; miasto to ma silną cytadelę, 12 placów publicznych, 18 mostów, 40 kościołów i klasztorów, pałac biskupi, ratusz z biblijoteką, arsenał, teatr i uniwersytet założony 1817, w którym szczególniéj odznacza się wydział lekarski. Tutejsze fabryki broni słyną w całéj Europie. Miasto prowadzi żywy handel. L. w wiekach średnich zostawało w ciągłych sporach ze swymi biskupami; przez pokój w Luneville przeszło do Francyi, w r. 1815 powrócone Holandyi, w 1831 dostało się Belgii.

Lier albo **Lierre**, miasto w belgijskiéj prowincyi Antwerpii, przy zbiegu dwóch rzek, wielkiéj i małéj Nethy, ma 15,000 m.; fabryki koronek i wyrobów jedwabnych.

Liespfund, waga handlowa w północnych Niemczech $=^1/_{30}$ funta okrętowego; liczy po większéj części 14, a w rossyjskich portach morza Baltyckiego 20 funtów handlowych.

Lieue, miara drożna francuska. Dawna **L. *de France***, których 25 szło na jeden stopień równika, czyniła 0.6 mili geogr.; nowa *Lieue*=1 myriametrowi (10 kilometrom), takich **L.** idzie 11,11 na jeden stopień równika.

Lieu-kieu albo **Lu-czu**, grupa wysp na oceanie Wielkim, pomiędzy Formosą i Japoniją, obejmuje około 85 mil kw. i 200,000 m., zależnych w części od Chin, a jeszcze więcéj od Japonii. **L.** stanowią atoli oddzielne państwo, którego dziedziczny, acz hołdowniczy, władca rezyduje na wyspie Wielkiéj Lu-czu albo Okinawa, gdzie się znajduje port zwany Napa.

Lieven, starożytny ród osiadły w Inflantach i Kurlandyi, który w Szwecyi otrzymał tytuł hrabiowski, w Rossyi zaś książęcy. Najważniejsi członkowie tego rodu są: **Lieven** (Jan Henryk, hr.), ur. 1670 r., † 1733, towarzyszył Karolowi XII w jego wyprawach wojennych; w Carogrodzie zachęcał Portę do wojny z Rossyją.—**Lieven** (Karolina, ks.), wdowa po generale majorze wojsk rossyjskich *Andrzeju Lieven*, jako guwernantka dzieci cesarza Pawła I wyniesioną została 1799 do hrabiowskiéj, a 1826 do książęcéj godności; † 1828.—**Lieven** (Karol ks.), ur. 1767 r., † 1845; generał rossyjski, od 1817 kurator uniwersytetu dorpackiego, został 1827 generałem przechoty, od 1828—33 minister oświecenia narodowego, potém marszałek dworu cesarskiego. **Lieven** (Krzysztof, ks.), brat poprzedniego, generał porucznik, w 1810 minister pełnomocny w Berlinie, od 1813—34 poseł w Londynie, następnie powołany do Petersburga, kierował wychowaniem cesarza Aleksandra.—Jego żona **Lieven** (Dorota, ks.), z domu Benkendorff, ur. 1786, † 1857; dama honorowa cesarzowéj, od śmierci swego męża przebywała w Paryżu, gdzie równie jak poprzednio w Londynie, dom jéj uczęszczany był przez wszystkie ówczesne znakomitości.

Lievens (Jan), ur. 1607 r. w Lejdzie, zmarły po r. 1647, znakomity historyczny malarz holenderski; najpiękniejsze jego utwory posiadają miasta Bruksella, Antwerpija i Lejda. Najznakomitszy jego obraz *Wstrzemięźliwość Scypijona* znajduje się w ratuszu lejdejskim. Malował także piękne portrety. Jego ręczne rysunki i miedzioryty (np. *Wskrzeszenie Łazarza*) posiadają również wysoką wartość.

Liewryt, *ilwait*, *jenit*, minerał z grupy krzemia-

nów, krystalizujący w szeregu różnoosiowym, pospolicie w długie, prążkowane graniastołupy. Twardość=5,5; c. wł.=3,8. Barwa brunatnawo-czarna, blask tłusty. Jest to krzemian tlenku żelaza i wapna z krzemianem tlenniku żelaza; znajduje się na wyspie Elbie, w Saksonii i in.

Liflandzka czyli **Inflandzka gubernija**, niegdyś udzielne księst. (ob. *Inflanty*), obecnie jedna z tak zwanych gub. nadbałtyckich (ostzejskich), graniczy z morze Bałtyckiém, Estoniją, jeziorami Pejpus, gub. pskowską, witebską i kurlandzką i obejmuje 887,38 mil kw. z ludnością przeszło 990,000; pod względem administracyjnym dzieli się na pięć powiatów: rygski, wendeński, dorpacki, parnawski i ezelski (wyspę Ösel). Z rzek główniejsze: Dźwina Zachodnia, Aa, Salir, Kiawo, Embach, Pimpe; z licznych jéj jezior (do 1000) największe jest Pejpus, dalej: Wirzjärw, Burtnek i inne. Liczne błota wynoszą do 430,000 dziesięcin; grunt w ogóle piasczysty; pod lasami znajduje się prawie $^1/_4$ część powierzchni. Klimat niejednostajny, średnia roczna temperatura wynosi w Rydze +4°,8, w Dorpacie 3°,9. Z płodów rolnych rodzi obficie: żyto, jęczmień oraz konopie i len. Z państwa mineralnego znajduje się: wapno, gips, alabaster, marmur i t. d. Kraj cały, a mianowicie okolice Wendeńskie, zwane *Szwajcaryją Liflandzką*, mają wiele wspaniałych zwalisk z czasów dawnych rycerzy inflanckich. Mieszkańcy w części południowéj są Łotysze, w północnéj zaś Estoni; daléj znajdują się tu Niemcy, Rossyjanie, Polacy i Żydzi. Pod względem religii zaliczają się przeważnie do kościoła ewangielicko-augsburgskiego (przeszło 800,000); prawosławnych jest około 180,000, katolików przeszło 5,000, żydów do 8,000. Miasto stołeczne Ryga (ob.), oprócz tego w gub. jest jeszcze 10 miast. Resztę szczegółów ob. art. *Inflanty*.

Liga (z franc. *Ligue*), w języku politycznym XVI i XVII w. oznaczała chwilowe przymierze, zawierane częstokroć w interesach najsprzeczniejszych; odpowiada mniéj więcéj używanym dzisiaj wyrazom: przymierze i koalicyja. Do najsławniejszych tego rodzaju przymierzy należą: *Liga Kambrejska*, zawarta w Grud. 1508 między papieżem, cesarzem, Francyją, Hiszp. i kilku drobniejszemi państwami włoskiemi przeciwko Wenecyi, niedługo wszakże potém z powodu różnorodności interesów zerwana; na jéj miejsce utworzył papież 1511 r. tak zwaną Ligę świętą (*Liga santa*), celem wygnania z Włoch Francuzów. Późniéj używano tego wyrazu na oznaczenie przymierzy, których podstawą i celem była religija. Tak, przeciwko protestanckiemu związkowi Szmalkaldzkiemu powstała 1538 r. *Liga katolicka* w Norymberdze. W epoce francuskich wojen religijnych utworzyła się najprzód w Pikardyi *Liga*, któréj głównem wprawdzie zadaniem było przywrócenie i obrona religii katolickiéj, ale mimo to nie były jéj obce interesa czysto polityczne. Na czele jéj stanął 13 Lut. 1576 książę Henryk Gwizyjusz, a 6 Listop. 1576 przystąpił do niéj sam król Henryk III. Liga ta pod przewodnictwem Gwizyjuszów (ob.) stała się z czasem tak niebezpieczną dworowi, że Henryk III i *Katarzyna Medici* (ob.) zawarli z nią 7 Czerwca 1585 w Nemours traktat, mocą którego przyjęli wszystkie uchwały ligi i na łup jéj wydali protestantów. W wynikłéj z tego powodu wojnie domowéj powstała nowa liga, założona przez paryskiego mieszkańca Rocheblond i nazwana od cyrkułów miasta *Ligą szesnastu*, która, kierowana ciągle przez Gwizyjuszów, a potém przez ich brata ks. Mayenne, działała przeciwko Henrykowi III, a po jego śmierci przeciw Henrykowi IV. Ligiści wspiérani nawet przez Filipa II króla hiszpańskiego (który przywłaszczał sobie protektorat nad nimi i zamyślał prawdopodobnie o koronie francuskiéj), ale szarpani niezgodami wewnętrznemi, ponieśli klęskę pod Ivry (14 Mar. 1591) i ostatecznie uledz musieli Henrykowi IV. Gdy wreszcie ten ostatni w Lip. 1593 r. przeszedł na katolicyzm, *Liga szesnastu* otworzyła bramy Paryża i rozwiązała się ostatecznie po uwolnieniu króla od klątwy.—Porów. Migneta: „*Histoire de la Ligue*“ (5 t., Par. 1829).— Inna jeszcze *Liga katolicka* zawartą była 10 Lipca 1609 w Monachijum przeciwko Unii protestanckiéj, zawiązanéj 4 Maja 1607 w Ahausen; działała ona szczególniéj podczas wojny trzydziestoletniéj i rozwiązaną została pokojem Westfalskim 1648.

Ligaryjusz (Quintus Ligarius), senator rzymski, stronnik Pompejusza, od r. 51 prz. Chr. legat w Afryce; oskarżony o niechęć i opór przeciw Cezarowi, obroniony został przez Cycerona r. 47 przed Chr. w jednéj z najpiękniejszych mów jego p. t. „*Pro Ligario*“. Późniéj wziął L. udział w sprzysiężeniu przeciwko Cezarowi i zginął z upadkiem rzeczypospolitéj.

Ligatura, nitka jedwabna, metaliczna i t. d., którą się zawiązuje naczynia krwionośne, przecięte przypadkowo lub przy operacyi, celem zatrzymania krwotoku.

Ligawka, **Legawka**, instrument muzyczny pasterski, używany głównie na Mazowszu i Podlasiu. Jestto długa rura prosta, czasami nieco zakrzywiona, zakończona lejkiem nakształt trąby, służąca pastuchom do nawoływania bydła. Ton jéj przenikliwy, podobny jest do tonu oboja.

Ligęza (Mikołaj Spytek z Bobrku), syn Mikołaja, kasztelana czechowskiego, od r. 1624 kasztelan sędomierski, znakomity mówca i biegły polityk za czasów Zygmunta III. Założył w mieście dziedzicznem Dąbrowie, (dziś w Galicyi w Tarnowskiém) drukarnię, w któréj wydał kilka dzieł własnych treści politycznéj; † 1637 r. L. odznaczał się jako dobroczyńca ludu wiejskiego. W swém „*Votum na sejm walny warszawski*“ (Dąbrowa 1635) przemawia nadzwyczaj gorąco za stanami miejskim i wiejskim. Jabłonowski wspomina o 2 tomowém wydaniu jego „*Mów sejmowych*“, nieznanych wcale naszéj literaturze.

Ligne, starożytny ród książęcy, osiadły w Belgii, mający swe gniazdo w Hennegawii, a pochodzący od *Herbranda*, jednego z potomków udzielnych hrabiów Alzacyi.—Cesarz Maksymilijan I nadał r. 1479 swemu doradcy i podkomorzemu *Janowi IV de Ligne*, dla niego i jego następców tytuł kuzyna.— *Antoni de Ligne*, zwany *Wielkim Dyjabłem*, otrzy-

mał 1513 od króla Henryka VIII i późniejszego cesarza Karola V godność księcia Mortagne, syn jego *Jakób* († 1552) w r. 1544 tytuł hrabiowski, a wnuk tego ostatniego *Lamoral de Ligne*, tytuł ks. Epinay oraz 20 Mar. 1601 godność księcia państwa rzymskiego.—Jego syn, *Florenty de Ligne*, († 1619), przez małżeństwo (1608) z Ludwiką Lotaryngską przyłączył księstwo Amblise i inne majętności lotaryngskie do posiadłości swojego domu. Książę *Klaudyjusz Lamoral*, wicekról Sycylii († 1679) otrzymał 1643 r. dziedziczną godność granda hiszpańskiego pierwszéj klasy. Nad wszystkich innych odznaczał się szczególniéj książę *Karol Józef de Ligne*, ur. 1735, jako wódz austryjacki, polityk i pełen dowcipu autor; † 1814 w stopniu feldmarszałka podczas kongresu wiedeńskiego. Pisma swe wydał p. t. „*Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires*“ (34 t., Wied. i Drezno 1795—1811), do których dodać należy: „*Oeuvres posthumes*“ (16 t., Wiedeń i Drezno 1817); „*Vie du prince Eugène de Savoie*“ (Weim. 1809); „*Lettres*“ (2 t., Weim. 1815) i „*Philosophie du Catholicisme avec une préface par Ph. Marheineke*“ (Berl. 1816); jego „*Oeuvres choisies*“ wydał Makebrun (2 t., Paryż 1809).—Porów. „*Le prince de Ligne, ou un écrivain grand seigneur à la fin du XVIII siècle*“ (2 ed., Liège 1861).—Wnukiem poprzedniego jest żyjący książę *Eugenijusz Lamoral de Ligne*, książę d'Amblise i Epinay, ur. 1804, który w czasie oddzielenia się Belgii od Holandyi obrany został przez jedno stronnictwo jéj królem, lecz ofiarowanéj korony nie przyjął. Późniéj sprawował kilka poselstw dyplomatycznych i mianowany był 1852 prezesem senatu belgijskiego. W trzeciém małżeństwie pojął za żonę 1836 Jadwigę Juliję Wandę księżnę Lubomirską.—Najstarszy z jego trzech synów *ks. Henryk* (ur. 1834) poślubił 1851 córkę hr. Talleyrand-Périgord. Głównem siedliskiem téj rodziny jest wspaniały zamek letni Bel-Oeil w Hennegawii.

Lignica, po niem. *Liegnitz*, m. stołeczne pruskiéj regencyit. n. (246,9 m. kw. i 979,900 m.) w Dolnym Szlązku, przy ujściu rzeki Czarna Woda do Katzbach; liczy 20,000 m. (Niemców), posiada wielki zamek królewski, teatr, akademiję wojskową i liczne fabryki. L. była od 1164 rezydencyją udzielnych książąt lignickich (ob. Lignickie księstwo), którzy wygaśli r. 1675.

Lignickie księstwo, niegdyś udzielne państwo na Szlązku. Synowie Henryka II Wrocławskiego, który poległ 9 Kwietnia 1241 w bitwie z Mongołami na Dobrém Polu (Wahlstatt), a mianowicie Bolesław Rogatka, Henryk III i Konrad, po wielu niezgodach rozdzielili 1252 r. pomiędzy siebie Dolny Szlązk w ten sposób, że Bolesławowi dostało się środkowo-zachodnie Przedodrze. jako udzielne księstwo L. Synowie Bolesława podzielili się znów w ten sposób, że starszy Henryk wziął część wschodnią, urodzajną, pozostawiwszy młodszemu bratu Bolkowi część zachodnią, górzystą. Henryk rozszerzył swe posiadłości, odziedziczywszy po † Henryka IV dzielnicę Wrocławską, i † 1296 r., pozostawiwszy trzech synów, którzy dopiéro 1311 r. podzielili się ojcowizną w ten sposób, że najstarszy Bolesław III dastał część południową (Brzeg), Henryk VI dział środkowy (Wrocławskie) Władysław zaś otrzymał część północno-zachodnią, nad rz. Kacbachem, czyli właściwe ks. L.—1329 r. sprzedał on dział swój królowi czeskiemu Janowi, który, jako lenno korony czeskiéj, oddał go Bolesławowi III, ks. na Brzegu. Od téj chwili dzieliło ks. L. wspólne losy z księstwem Brzegu. Fryderyk II, ks. Brzegu i L. zawarł 31 Marca 1537 umowę o wzajemne dziedzictwo z rodem brandenburgskim (Joachimem II), która jednak wkrótce rozwiązaną została. Niezważając na to, po wygaśnięciu w osobie Jerzego Wilhelma (1675) rodu książąt na Brzegu i Lignicy, zgłosił się z żądaniem dziedzictwa Fryderyk Wilhelm, kurfirszt brandeburgski i za odstąpienie od swych praw otrzymał, ks. swibuskie, pod warunkiem, że po jego śmierci za wynagrodzeniem pieniężnem księstwo to powróci do korony czeskiéj. Księstwo L. podczas wojen szląskich za Fryderyka II, przeszło we władanie pruskie.

Lignit, ob. Węgiel.

Ligny, wieś w Belgii, prowincyi Namurskiéj, ma 370 m.; pamiętna bitwą stoczoną tu przez Napoleona 16 Czerwca 1805 z Prusakami, pod wodzą Blüchera, w któréj armija pruska straciła 20,000 ludzi. W dwa dni potém 18 Czerwca nastąpiła pamiętna bitwa pod Waterloo.

Lignina, materyja dotąd nie zbadana, a która według Schultzego, pokrywa cellulozę (ob.) komórek roślinnych i powiększa grubość ścianek komórek. Kwas azotny niszczy L., która tym sposobem różni się od cellulozy. Tu należą też ciała opisane pod nazwami lignozy, lignonu i in., o których w ogóle nic pewnego powiedzieć nie można.

Ligroina, nazwa nadana w Ameryce najlotniejszym częściom oleju skalnego, które muszą być od niego usunięte przez destylacyję, aby zmniejszyć niebezpieczeństwo łatwego zapalania się oleju skalnego. Jestto toż samo ciało, co eter oleju skalnego; nazwa L. nadaną mu została, aby je wprowadzić jako nowy środek oświetlający. Pali się bez niebezpieczeństwa w małych nocnych lampkach, stosownie urządzonych.

Liguori (Alfons Maryja, św.), ur. 1696 w Neapolu, † 1787; poświęcił się początkowo zawodowi prawnemu, wkrótce jednak (1722) wstąpił do stanu duchownego i zasłynął jako biegły kaznodzieja, zajmując się przytém jako misyjonarz nauczaniem ludu. Za przyzwoleniem papieża Klemensa XII, założył 1732 w Villa Scala, blisko Benewentu, kongregacyję Przenajświętszego Odkupiciela (*il Santo Redentore*), zatwierdzoną przez Benedykta XVI 25 Lut. 1749, która przybrała nazwisko *Redemptorystów* (ob.), zwanych także niekiedy *Liguoristami*. Mianowany 1762 przez Klemensa XIII biskupem w Sta-Anna Gotici, z powodu słabości i sterania postami, oraz umartwieniami ciała zwolniony od obowiązków 1775 przez papieża Pijusa VI. Liczne jego pisma teologiczne były wielokrotnie wydawane i przekładane na różne języki; główniejsze z nich: „*Theologia moralis*“ (Neapol 1755); „*Institutio cate-*

christica“ (Bassano 1768) i „*Homo Apostolicus*“ (Wenecyja 1782). Beatyfikowany 5 Września 1816 r. przez Pijusa VII, został 26 Maja 1839 r. zaliczony w poczet świętych przez Grzegorza XVI. Kościół obchodzi jego pamiątkę 2 Sierpnia.—Porów. Jeancarda „*Vie du b. Alph.* L.“ (Liège 1829).

Liguoryści, ob. Redemptoryści.

Liguryja, kraj *Ligurów*, narodu, o pochodzeniu którego tyle tylko wiemy, że nie należał ani do Iberów ani do Celtów. Na liczne drobne pokolenia podzieleni, mieszkali Ligurowie w starożytności w połud. Gallii i w półn. Italii, daleko więcéj wewnątrz kraju aniżeli później, gdy ich stąd wyparli Celtowie. Plemiona liguryjskie na zachód od Rodanu zmieszały się z Iberami i całkiem zaginęły, na wschód zaś od téj rzeki podbite zostały przez Rzymian 125 r., a kraj ich dał początek prowincyi Galii; ujarzmienie zaś pokoleń zamieszkałych w Italii dokonane już było na lat 150 prz. Chr., po długich jednak i upartych walkach. Jako kraj otrzymała Liguryja swą nazwę dopiéro za Augusta, który 9 regijon włoski tak nazwał i oznaczył ściśle jego granice. Główniejsze miasta téj krainy były: *Nicaea* (Nizza), *Genua*, *Dertona* (Tortona), *Aquae Statiellorum* (Acqui), *Polentia* (Pollenza) i *Asta* (Asti). Mieszkańcy pracowici, wstrzemięźliwi, silni, zręczni i waleczni uchodzili przytém za podstępnych i chciwych rozboju. W nowszych czasach starożytne nazwisko Liguryi przyjęła teraźniejsza prowincyja włoska Genueńska.

Liguryjska rzeczpospolita, taką nazwę otrzymała rzeczpospolita Genueńska, gdy zdobyta 1797 r. przez Francuzów, musiała zamienić konstytucyję arystokratyczną na demokratyczną; uorganizowaną była na wzór rzeczypospolitéj francuskiéj, a 1805 r. wcielona do Francyi (ob. *Genua*, *historyja*).

Liguster (*Ligustrum*), rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, cechujący się kielichem trwałym, 4 ząbnym, koroną lejkowatą z brzegiem 4 dzielnym, pylnikami utwierdzonemi w rurze korony, i jagodą 2 komórkową, 2—4 nasienną; należą tu krzewy w Europie i Azyi, o liściach przeciwległych i kwiatach białych, zebranych w bukiety wierzchołkowe. L. *zwyczajny*, *kocierpka* (*L. vulgare*), krzew pospolity w naszych ogrodach, rosnący dziko w Europie południowéj, kwitnie w Czerwcu i Lipcu. Ma gałązki do 6 stóp dorastające, liście podłużne, lancetowate, gładkie, kwiaty nieprzyjemnie pachnące, w małe bukieciki poskupiane i jagody czarne. Mnoży się z nasienia, odkładów i gałązek. Drzewo jego po zaschnięciu jest nadzwyczaj twarde. Nadaje się do ozdoby kląbów i na żywopłoty. Drzewo po zasuszeniu jest bardzo twarde; kwiaty i liście działają ściągająco i były używane w owrzodzeniach gardła i dziąseł. Jagód używać można z pewnemi dodatkami do barwienia na czarno, granatowo i czerwono; we Francyi używają ich do zaprawiania win.

Lijasowy górotwór, ob. Jurajski górotwór.

Likajos (greck. *Lykajos*), przydomek Zeusa i bożka Pana, którzy odbiérali cześć na górze *Lykajos* w Arkadyi.

Likaon (greck. *Lykaon*), syn Pelasgosa i Meliboei, gdzie zbudował miasto Lykosurę i w niém zaprowadził cześć Zeusa Lykajosa. L. był ojcem 50 synów, z pomiędzy których wymieniają kilku jako założycieli miast arkadyjskich. Wedle mytu opowiedzianego przez Owidyjusza Zeus, zwiédzając Arkadyję, od wszystkich odbiérał cześć boską. L. wątpiąc o jego boskości i chcąc go doświadczyć, częstował na biesiadzie mięsem ludzkiém, za co Zeus króla wraz z jegosynami pozamieniał w wielki lub też pozabijał piorunem. Z synów ocalał jeno *Nyktimos*, za rządów którego miał mieć miejsce potop Deukalijona, sprowadzony na ziemię z powodu bezbożności *Likaonidów*.

Likaonija, zwał się kraj w Azyi mniejszéj ze stolicą Ikonium, położony między Kappadocyją, Galacyją, Pizydyją, a Izauryją i Cylicyją.

Likiery, sąto w ogólności wódki ocukrzone i przyprawne korzeniami; znajdują się w handlu w najrozmaitszych gatunkach. Podstawą ich jest wódka wolna od fuzlów; cukier nadający im gęstość i oleistość dodaje się w postaci bezbarwnego syropu, po nadaniu wódce przypraw aromatycznych. Takowe składają się z olejków roślinnych eterycznych, istot gorzkich i t. p. Noszą one zresztą najrozmaitsze nazwy, jak *maraschino*, *chartreuse*, *curaçao* i t. d. Często nadaje się też L. sztuczne zabarwienie tynkturą koszenilową, farbami anilinowemi i t. p. Zawartość ich alkoholu zmienia się między 30 i 50%. Najsilniéj ocukrzone, a tém samem najgęstsze, zowią się *crêmes* albo *huiles*. Silne L., zaprawione sokami owocowemi, zowią się *ratafija*. Por. Möwes „*Die Destillirkunst der geistigen Getränke*“ (5 wyd. 1857).

Likofron (greck. *Lykophron*), gramatyk i tragik grecki, rodem z Chalcis na Eubei, kwitnący około 270 przed Chr., większą część życia przepędził na dworze Ptolemeusza Filadelfa w Aleksandryi. Jest autorem pisanego w jambach melodramatu pod tyt. „*Kassandra*“ albo „*Alexandra*“, w którym wieszczka owa przepowiada upadek Troi. Utwór ten z powodu wielu ciemnych niezrozumiałych aluzyj i mytologicznéj uczoności wybornie charakteryzuje kierunek tak zwanéj szkoły aleksandryjskiéj. Najlepsze edycyje sporządzili: Potter (Oxford. 1697; 2 ed., 1702), Sebastiani (Rzym 1803) i Müller (3 t., Lipsk 1811).

Likos (*Lykos*), kilka postaci mytologicznych: 1) *Likos* syn Neptuna i najady Kelajno, przeniesiony przez swego ojca na wyspę Szczęśliwych. 2) *Likos*, syn Marsa, jako król Libii wszystkich cudzoziemców poświęcał na ofiarę swemu ojcu, oprócz Dyjomedesa, który przez jego córkę został ocalony. 3) *Likos* syn Hyrieusa, brat Nykteusa, któremu przywłaszczoną nad Tebami władzę odebrał. 4) *Likos*, syn Pandiona; wygnany z Aten przez swego brata Egeusza do Licyi, nadał temu krajowi od swego imienia nazwę, wprowadził z Attyki cześć bogiń Demetery i Persefony do Messenii i był protoplastą kapłańskiego rodu *Likomedów*.

Liksna, wieś kościelna w dawnych Inflantach, dziś w gubernii witepskiéj, przy ujściu Likśnianki do Dźwiny. Tu w r. 1626, podczas wojny o Inflanty ze

Szwecyją, pobity został Horn przez Aleksandra Gosiewskiego, wojewodę smoleńskiego.

Liktorowie (*lictores*) w starożytnym Rzymie publiczni słudzy początkowo królów później wyższych urzędników, posiadających *imperium* (ob.), przed którymi nosili *fasces* (ob.), torowali im w śród tłumów drogę i pilnowali, aby im część należną oddawano. Wykonywali też karę przez nich naznaczaną.

Likurg (greck. *Lykurgos*), słynny prawodawca spartański. Epoka jego życia (wedle zwyczajnéj chronologii wspominany około 880 r. przed Chr.) jako też cała osobistość taką chmurą baśni są zaciemnione, że krytyk pozostaje nawet w wątpliwości, czy go uważać za osobistość historyczną, czy też za postać czysto mityczną. Za hipotezą ostatnią przemawia imię jego, będące zarazem przydomkiem Apollina, oraz cześć, boska oddawana mu w Sparcie. Wedle najbardziéj upowszechnionego podania był L. synem króla Eunomosa z rodziny Eurypontydów; czas jakiś sprawował opiekę nad swym synowcem, małoletnim królem Charylaosem i przez przeciwną partyję był wygnany. Zwiédziwszy Kretę, Małą Azyję i Egipt, wrócił do ojczyzny z polecenia spółobywateli i za zezwoleniem wyroczni delfickiéj nadał ojczystemu miastu ustawę, która wprowadziła kilka nowych urządzeń, a zresztą starodawne jeno zwyczaje zamieniła w prawo. Zasadnicze punkty téj ustawy są: utrzymanie wedle dawnego zwyczaju dwu dziedzicznych królów z przydaniem im do boku rady 28 doświadczonych starców (ob. *Geronci*), ustanowienie zgromadzeń ludowych, w których brał udział każdy Spartanin, mający lat 30; rozstrzygano w nich o wyborze urzędników, pokoju i wojnie oraz w rzeczach prawodawstwa prostém potwierdzeniem lub zaprzeczeniem. Co się tyczy wychowania i życia prywatnego, zalecał L. przedewszystkiém hartowanie ciała i ćwiczenie się w sztuce wojskowéj, prostotę w ubiorze i mieszkaniu; ustanowił też publiczne uczty obywateli, na których główną potrawę stanowiła słynna polewka czarna. Zabronił podróży za granicę i niedozwalał pobytu cudziemcom w Sparcie. Błędném jest przypisywane mu ustanowienie eforów (ob.). Zobowiązawszy spółziomków przysięgą, że podczas jego nieobecności nowonadanéj ustawy nie zmienią, opuścił L. miasto i nigdy już nie wrócił; według podania pasmo życia przeciął dobrowolnym głodem.—Por. Lachmana, *Spartanische Sttaatsverfassung*“ (Wrocł. 1836); Kopstadta „*De rerum Laconicarum constitutionis Lycurgeae origine et indole*“ (Greifsw. 1849). W starożytności bijografiję L., napisał Plutarch.—**Likurg** mąż stanu i mówca ateński, syn Likofrona ze starożytnego rodu Eteobutadów, ur. około 330 roku przed Chr. w Atenach, † 323. Uczeń Izokratesa i Platona. Przejęty nawskroś miłością ojczyzny, występował L. jako jeden z najznakomitszych przedstawicieli stronnictwa antymacedońskiego. Po bitwie Cheronejskiéj 338 roku zarządzał pomyślnie przez lat 12 finansami ateńskiemi, uporządkował je i przyprowadził do świetnego stanu a miasto przyozdobił wielu pięknemi i pożytecznemi budowlami. W sądach odznaczał się L. jako mówca bezwzględną sprawiedliwością i nieugiętym charakterem. Lękano go się powszechnie jako oskarżyciela. Z 15 mów jego zachowała się tylko jedna (miana 330 r. przeciw Leokratesowi, z powodu zdrady ojczyzny), zalecająca się głębokością i powagą myśli; brak jéj wszelako wygładzenia i owéj piękności klasycznéj. Najlepsze jéj wyd. sporządzili Mötzner (1856) i Scheibe (1853). Ułamki zaś mów zaginionych zebrał Kiessling (Halla 1847, wraz z rozprawą Meiera o życiu L.

Likwidacyja, tak się nazywa obrachunek i wykaz szczegółowy na coś poniesionych wydatków, lub pretensyj do kogoś roszczonych, tak np. w postępowaniu przy upadłościach, wszyscy wierzyciele upadłego, chcący być zaspokojonymi z masy, winni w prawem przepisanych terminach zgłosić się, należności swe wylikwidować i udowodnić, a to pod karą nieuwzględnienia ich praw w dystrybucyi masy. Likwidacyjnemi komisyjami nazywano w Polsce komisyje, przeznaczone do sprawdzania pretensyj, jakie obywatele tutejszego kraju rościli do często zmieniających się przed 1815 r. rządów. Ostatnia komisyja likwidacyjna była utworzona z powodu nadania gruntów włościanom królestwa polskiego, ukazem z d. 9 Lutego (2 Marca) 1864 r. Miała ona za zadanie wynagrodzić obywateli ziemskich za odpadłe z ich dóbr dla włościan grunta i obliczyć wysokość wynagrodzenia dla każdego majątku. Składała się ona z prezesa, mianowanego przez cesarza, i trzech członków, powołanych przez b. komitet urządzający. Wynagrodzenie udzielane było *listami likwidacyjnemi*, które przynoszą 4% procentu i stopniowo są umarzane, głównie z funduszów wnoszonych w tym celu przez skarb królestwa. Porządek listów ulegających umorzeniu oznacza się przez losowanie, które ma miejsce dwa razy do roku, w d. 1 Marca i w d. 1 Września. Za uszkodzone lub zaginione listy likwidacyjne można otrzymać duplikaty, a to za dopełnieniem formalności, jakie w podobnych razach posiadcze listów zastawnych przejść są obowiązani.

Lilak (*Syringa*) pospolicie zwany *bzem*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, cechujący się kielichem 4 zębnym, koroną o brzegu 4 klapkowym, i torebką suchą, 2 komórkową; obejmuje krzewy o liściach przeciwległych, ogonkowych, sercowatych, gładkich całobrzegich, i kwiatach pięknych, wonnych, zebranych w bukiety wierzchołkowe. L. *pospolity* (*S. vulgaris*) zwany pospolicie *bzem włoskim* lub *tureckim*, pochodzi z Persyi; obecnie wszędzie hodowany w ogrodach, w Europ. płd. zachodzi nawet zdziczały; jestto krzew dochodzący 10—15 stóp, o kwiatach blado-fijoletowych, w różnych odcieniach. Torebki używały się niegdyś jako środek ściągający, zawiérają one materyję gorzką, *lilacynę*, liście zaś inną *syringinę*; drewno używa się przez stolarzy i tokarzy. L. *perski* (*S. persica*), mniejszy od poprzedniego i o kwiatach mniejszych, hoduje się także, jako krzew ozdobny. Inny gatu-

nek L. *chiński (S. chinensis)*, o bukietach wielkich i bardzo gęstych, ma pochodzić ze skrzyżowania gatunków poprzednich.

Lilia (Piotr), znakomity teolog i mówca, urodz. 1546 w Poznaniu, † tamże 1606; wyższe nauki pobierał w Rzymie, gdzie otrzymał stopień doktora teologii. Po powrocie do kraju, był kapelanem i kaznodzieją Stefana Batorego, profesorem akademii krakowskiéj, a od 1582 rządcą kolegijum Lubrańskiego w Poznaniu. Z licznych pism jego w języku łacińskim ważniejsze są: „*De Deo trino et uno oratio*“ (Kraków 1582); „*Salomon, sive pro religione catholica et dignitate sacerdotali oratio*“ (Kraków 1588).

Lilienthal (Michał), historyk i biblijograf, urodz. 1686 w Leibstadzie w Prusach, pastor i profesor uniwersytetu królewieckiego, † 1750 w Królewcu. Znawca i miłośnik literatury polskiéj, wydał następujące dzieła ważne dla historyi literatury naszéj a mianowiecie czasopisma: „*Das Gelehrte Preussen etc*“ (Toruń 1722—24), do czego należy „*Continuirtes gelehrtes Preussen*“ (Toruń 1725); „*Erläutertes Preussen etc*“ (4 t., Królew. 1724—27; tom 5-y wyszedł pod tyt. „*Preussische Merkwürdigkeiten*“ (Toruń 1742); „*Acta Borussica ecclesiastica civilia literaria oder Sammlung zur Geschichte des Landes Preussen gehörigen Nachrichten*“ (3 tomy, Królew. 1730—42) oraz *Schediasma de praecipuis rerum Prussicarum scriptoribus*“ (Królew. 1758).

Lilija (*Lilium*), rodzaj roślin z rodziny lilijowatych, cechujący się okrywą kwiatową 6 listkową, nieco dzwonkowatą, któréj listki u dołu zaopatrzone są w bruzdę podłużną, wypełnioną miodem, 6 pręcikami, słupkiem walcowym o znamieniu trójdzielném, i torebką trójgraniastą; są to rośliny cebulonośne, trwałe, o cebuli łuskowatéj, i pięknych kwiatach wierzchołkowych; stanowią ulubione rośliny ozdobne. **L. biała**, (*L. album*) pochodzi ze Wschodu, w Eur. płd. gdzieniegdzie zdziczała; ma łodygę wzniosłą, liście dolne lancetowate, górne jajowato lancetowate, kwiaty ułożone groniasto, śnieżno-białe, wonne; wielkie. **L.** oddawna jest symbolem niewinności i czystości, w starożytności była poświęcona Junonie, uprawia się wszędzie w ogrodach. W ciasnych sypialniach woń jéj jest szkodliwa. Wymaga gruntu pulchnego, miernie wilgotnego, dobrze nawożonego. Niektóre jéj części były lekarskie. **L. żółta** (**L.** *bulbiferum*) z Europy płd., najpospolitsza w naszych ogrodach, o kwiatach szafranowo-żółtych, wewnątrz ciemnemi plamkami upstrzonych; cebula jest w Rossyi przez lud jadaną. **L. czerwona** (**L.** *pomponicum*) o kwiatach zwisłych, żywéj czerwoności. **L. nakrapiana** (**L.** *trigiinum*), o kwiatach zwisłych, czerwonych, wewnątrz ciemno-purpurowo upstrzonych, i in. Krajowym gatunkiem jest *zawojek* czyli *maśleszka* (**L.** *martagon*), o kwiatach odgiętych, przyćmiono purpurowych, wewnątrz czerniawemi plamkami upstrzonych. Nowym gatunkiem jest **L.** *olbrzymia* (**L.** *giganteum*), w Indyjach wschod., o kwiatach białych, wewnątrz purpurowych. **L.** nazywają się też pospolicie gatunki kosaćca, sasanki i in. **L. wodną** nazywa się grzybień (ob.).

Lilijowate (*Liliaceae*), rodzina roślin jednoliścieniowych, obejmująca rośliny zielne, rzadko krzewy lub drzewa, o łodydze pojedynczéj lub u góry rozgałęzionéj; kwiaty najczęściéj wielkie i pięknie zabarwione, zebrane w kłosy lub grona, mają okrywę 6 listkową, foremną; pręcików 6, przeciwległych listkom okrywy, słupek pojedynczy; owoc, —torebka, nasiona zawiérają białko. **L.** obejmują rośliny ozdobne, hodowane po ogrodach dla piękności lub wonności kwiatów. Występują one już w bardzo dawnych utworach geologicznych, zwłaszcza w formacyi węglowéj, i są tam w ogóle drzewiaste. Por. Redouté „*Les liliacées*“ (8 t. Paryż. 1802—16).

Lilijowiec (*Hemerocallis*), rodzaj roślin z rodziny lilijowatych, o kwiatach podobnych do lilij, lecz różniących się pręcikami pochylonemi; należą tu rośliny zielne, trwałe. W ogrodach uprawiają się *H. flava*, o kwiatach żółtych, *H. fulva*, o kwiatach rdzawo pomarańczowych, *H. speciosa* i in. Z niektórych gatunków tego rodzaju utworzono rodzaj *Funkia*, różniący się koroną ziejącą, u dołu brzuchato rozszerzoną. Z tych hodują się w ogrodach: *F. subcordata*, o kwiatach mléczno-białych, i *F. ovata*, o kwiatach mniejszych, błękitnawych.

Lille, po flamandzku *Ryssel*, warowna stolica francuskiego departamentu du Nord, nad spławnym kanałem Deule, który tutaj do rzeki Lys uchodzi; liczy 154,800 m.; pięknie zabudowane, posiada liczne fabryki i prowadzi bardzo obszerny handel. Cytadela tutejsza jest arcydziełem Vauban'a.

Lilliput, u Swifta „*Podróżach Gulliwera*“ zmyślona nazwa małego kraiku, którego mieszkańcy, *Lilliputowie*, nie więksi są od wielkiego palca u ręki. Fikcyja ta jest prawdopodobnie naśladowaniem starożytnego mytu o Pigmejach.

Lilly (Wilhelm), astrolog angielski, ur. 1602 w Diseworth, w hrabstwie Leicester, † 1681, który obok licznych wielbicieli znalazł także i nie mało prześladowców. Wydawał od r. 1644 aż do śmierci almanach pod tytułem „*Merlinus Anglicus*“ w roku 1647 wydał „*Monarchy or no monarchy*“, z kilkoma figurami hieroglificznemi, które później objaśniono za przepowiednie moru i pożaru, jakie nawiedziły Londyn 1665 1666 roku. Napisał nadto „*Introduction to astrology*“ (Londyn 1715) i in.

Lilpop (Stanisław), przemysłowiec polski, ur. 1817 w Warszawie, † 1866 w Biarritz. Po ukończeniu szkół średnich, wszedł na praktykę do warsztatów bankowych fabryki machin na Solcu; następnie kosztem Banku pol. wysłany został na kilka lat za granicę, dla wydoskonalenia się w mechanice praktycznéj. Po powrocie wszedł spółkę z fabrykantem machin Bazylim Zakrzewskim, a w r. 1848 objął na własny rachunek wydział machin rolniczych w fabryce bankowéj na Solcu. W r. 1854 wspólnie z Wilhelmem Rau zawiązał w spółkę z braćmi Evans, i objąwszy kierunek fabryki machin rolniczych na ulicy Ś-to Jerskiéj w Warszawie, znacznie ją rozwinął, tak że liczba robotników, wynosząca w cza-

nie wejścia L. do spółki 300 osób, wkrótce się podwoiła. Filiję téj fabryki stanowi fabryka żelaza w Drzewicy, w powiecie opoczyńskim. Jego też staraniem robotnicy cudzoziemscy zwolna zastąpieni zostali przez krajowców. W r. 1865 bracia Evans wystąpili ze spółki. L. zasłużył się udoskonaleniem żniwiarki amerykańskiéj Mac-Cornick'a, budową siewnika uniwersalnego i in. Przed śmiercią dążył do zaprowadzenia w Warszawie fabryki lokomotyw.

Lilybaeum, u starożytnych zachodni krainiec Sycylii, obecnie przylądek Boco albo Lilibeo, blisko miasta Marsala. Około r. 330 przed Chr. założyli tutaj Kartagińczycy miasto t. n., które jako stacyja przewozowa do Afryki przez długi przeciąg czasu używało wielkiéj pomyślności.

Lima, stolica rzeczypospolitéj Peru nad rz. Rimac, o 2 mile od jéj ujścia do Oceanu Spokojnego, połączona koleją żelazną z portem Callao; ma 121,500 mieszkańców, wspaniałą katedrę, wiele kościołów i dawnych klasztorów, jest rezydencyją arcybiskupa. Znajdują się tu: uniwersytet, szkoła marynarki i inne zakłady naukowe. Założone zostało 1535 przez sławnego Pizarro, a w 1746 zostało prawie do szczętu zniszczone przez trzęsienie ziemi. Lima jest środkowym punktem bardzo rozległego handlu.—Porów. Tuentesa „*Lima, esquisses historiques, statistiques etc*“ (Paryż 1866).

Limak, ob. Wiąz.

Liman, szerokie ujście rzeki, tworzące zatokę morską z licznemi drobnemi wyspami i kępami.

Limanowski (Bolesław), spółczesny literat polski, ur. 1835 we wsi Podgórze pod Krasławiem (w Inflantach), nauk uniwersyteckich słuchał w Moskwie i Dorpacie; od 1861 przez lat pięć przebywał w gub. archangielskiéj, następnie przez rok w woroneżskiéj. W r. 1867 przybył do Warszawy, od 1870 stale przebywa we Lwowie. Oprócz artykułów dziennikarskich, pomieszczanych w r. 1869 i 1870 w *Przeglądzie tygodniowym*, następnie zaś w czasopismach lwowskich, napisał obszerniejsze studyja socyjologiczne: „*Plato i jego rzeczpospolita*“ (w piśmie zbiorowém *Na dziś*, 1872); „*O kwestyi robotniczéj*“ (Lwów 1871); „*Dziewczyna Nowego Świata*“ (t. 1872) i „*Dwaj znakomici komuniści: Tomasz Morus i Tomasz Campanella i ich systematy: Utopija i Państwo słoneczne*“ (t. 1873). Obecnie pracuje nad rozprawą doktorską „*O socyjologii Augusta Comte'a*“.

Limba (*Pinus Cembra*), gatunek sosny alpejskiéj, rosnącéj nie tylko w Alpach, ale także na Karpatach i w Syberyi, gdzie tworzy całe lasy, gdy w Alpach i Karpatach występuje pojedynczo. Często jest kształtu piramidalnego, z gałązkami grubszemi od zwyczajnéj sosny; korę ma szarą, grubą i gąbczastą; dochodzi pospolicie 20—40 stóp wysokości. Gałęzie jéj, grubsze niż u sosny, zawsze wierzchołkiem podnoszą się do góry. Igieł w pochewce wyrasta po 3—5 (u sosny po 2). Szyszki L. są duże, $3^1/_2$ cala długie, a $2^1/_2$ cala szerokie, u wierzchu zaokrąglone. Za każdą łuską znajdują się dwa duże nasionka orzeszkowate, które szczególniéj w Syberyi chętnie bywają na stół podawane i znajdują się w handlu pod nazwą cedrowych. Drewno L. jest lekkie, gęste, za młodu białe, późniéj czerwonawe, mocno żywiczne, dosyć przyjemnie pachnące i wyborne na wyroby snycerskie. L. mnoży się jedynie z nasion; w naszych ogrodach jest rzadką.

Limburg, niegdyś księstwo, między Niemcami a Belgiją i Holandyją położone, zostało na mocy pokoju Westfalskiego rozdzielone między Niderlandy niepodległe i austryjackie. Po przyłączeniu Niderlandów do Francyi w r. 1794 tworzyło w części departament Ourthe, a w części departament Niższéj Mozy, w roku zaś 1814 powrócone Niderlandom, stanowiło jednę z prowincyi tego królestwa. W r. 1830 prowincyja ta z wyjątkiem Mastrychtu przystąpiła do rewolucyi Belgijskiéj i pozostała przy Belgii, aż dopiéro w r. 1839 część leżąca na prawym brzegu Mozy wraz z Mastrychtem i niektóremi miejscowościami, na lewym brzegu, odpadły do Niderlandów, resztę przyłączono do Belgii. *Niderlandzka prowincyja Limburg*, położona między Północną Brabancyją, Geldryją, Prusami nadreńskiemi i belgijską prowincyją Limburga i Liège, obejmuje 40 mil kw. i 224,000 m. z miastem stołecznem Mastrycht.—*Belgijska* zaś prowincyja *Limburg*, pomiędzy Północną Brabancyją, niderlandzkim Limburgiem, Liège, Południową Brabancyją i Antwerpiją położona, ma 43 mil kw. i 199,600 m., st. Hasselt.

Limburg, niegdyś stolica księstwa t. n., należy obecnie do belgijskiéj prowincyi Liège, nad rz. Weze, liczy 2,200 m., ma zamek obronny, gotycki kościół Ś. Jerzego i słynie z wyrobu wybornego *séra limburgskiego*.

Limburg, miasto w pruskiéj regencyi Wiesbaden, nad rz. Lahn, rezydencyja biskupa katolickiego, z pięknym kościołem katedralnym; liczy 4,500 m.; w pobliżu łomy marmuru. Tutejsza kronika, obejmująca wypadki od 1370 do 1400 r. ważną jest dla dziejów kultury wieku XIV, wydał ją Nogel w roku 1828.

Limbus (łac.), właściwie przepaska, albo linija graniczna. Jestto według nauki kościoła rzymskokatolickiego miejsce pobytu dusz w świecie podziemnym. Dzieli się na dwie części: L. *patruum* i L. *infantum*; w piérwszym, nazwanym także łonem Abrahama, przebywali aż do czasu odkupienia przez Jezusa błogosławieni Starego Zakonu, w drugim zaś przebywają dzieci chrześcijańskie, zmarłe bez chrztu.

Limerick, miasto stołeczne hrabstwa t. n. (50 mil kw. i 175,000 m.) w prowincyi Munster w Irlandyi, liczy 45,000 m. ma port i liczne fabryki.

Limfa ob. Limfatyczny układ.

Limfatyczne gruczoły, są to niewielkie, okrągławe, żółtawego koloru organy, do których wpływają naczynia limfatyczne i z których inne podobne wychodzą. Badanie mikroskopowe wykazuje, że złożone są one z delikatnéj siateczki, przez którą limfa z naczyń przywodzących ją do naczyń wyprowadzających przepłynąć musi; w węzłach téj sieci znajdują się komórki; potomstwo tych komórek prądem limfy porwane dostaje się do krwi i stanowi

jéi ciałka białe (ob. krew); a wdalszém następstwie stanowi najważniejszy materyjał, z którego nowe komórki w organizmie powstają. Analogiczne pod tym względem utwory stanowi gracica, po części śledziona i niektóre inne organy. Prócz tego L. g. stanowią niejako filtry, w których zatrzymują się obce ciała, prądem limfy porwane; ciała te, drażniąc gruczoły, sprowadzają ich zapalenie (ob. Rubo).

Limfatyczny układ, *Limfa*, jestto płyn w organizmie zwierzęcym bardzo rozpowszechniony; jest on przezroczysty, składa się z lepkiéj jednostajnéj cieczy, podobnéj składem do osocza krwi, w któréj są zawieszone liczne ciałka, z białemi ciałkami krwi identyczne. L. przesiąka wszystkie organy ciała, napełnia jamy, otacza naczynia krwionośne i t. d. L. znajduje się wszakże zawsze w drogach dla niéj przeznaczonych, nabłonkiem wysłanych; drogi limfy zostały w ostatnich dopiéro czasach bliżéj poznane. Początek swój biorą one w otworkach drobnych naczyń krwionośnych, od tych otworków (stigmata) ciągną się nieregularne wydrążenia w miąszu organów, wysłane nabłonkiem, zwane *kanalikami sokowemi* i przed kilku dopiéro laty przez Recklinghausena po raz piérwszy w rogówce oka odkryte. Te kanaliki zwolna zbiérają się i dalszą drogę odbywa limfa w rurach, własne ściany mających, podobnych do naczyń krwionośnych i zwanych *naczyniami limfatycznemi*; naczynia zbiśrają się w pnie coraz grubsze i nakoniec pniem pojedyńczym, *przewodem piersiowym*, otwiérają się znowu do grubszych naczyń krwionośnych, u człowieka do żyły podobojczykowéj lewéj. Drogi limfatyczne rozszerzają się w niektórych miejscach, tworząc obszerne *limfatyczne przestwory*; przestwory takie otaczają naczynia, niektóre nerwy i inne organy. Surowicze worki, otaczające trzewia brzuszne, piersiowe i mózg, worki maziowe stawów stanowią właśnie takie przestwory limfatyczne. Wreszcie drogi limfatyczne w wielu miejscach są przecięte *limfatycznemi gruczołami* (ob.). Limfa przez te drogi krąży wciąż, choć zwolna, począwszy od obwodu, t. j. od drobnych naczyń krwionośnych, przez pnie coraz grubsze, aż do żyły podobojczykowéj lewéj. Siła pędząca limfę poczęści pochodzi od skurczów serca, które pędząc; krew przez naczynia i wypchnąwszy część jéj do dróg limfatycznych, jeszcze przez te drogi ją pędzą, w części limfa ruch zawdzięcza wązkości dróg swoich (siła włosowatości), w części nareszcie skurczom mięśni, przez które przepływa. Limfa gra pierwszorzędną rolę w odżywianiu tkanek. Stanowi ona właściwie część składową krwi, która z naczyń wyszedłszy, ze wszystkiemi cząstkami tkanek wchodzi w zetknięcie, oblewa je i proces odżywiania utrzymuje, zawiéra ona i ciała do odżywiania potrzebne i użyte produkta przemiany materyi (ob. przemiana materyi), a cały przyrząd limfatyczny uważać należy za przynależność przyrządu krwionośnego. Naczynia limfatyczne mają własność wsysania płynów i ciał drobnych; wszystkie jady, np. które przez ukłucie do ciała się dostaną, zostają wessane i do krwi przeprowadzone przez naczynia limfatyczne; wszakże zdrowe naczynia limfatyczne nie chłoną zwykle szkodliwych dla organizmu pierwiastków i tę ich własność Virchow instynktem naczyń limfatycznych nazywa. A i po wessaniu cząstki szkodliwe zatrzymują się często w limfatycznych gruczołach i do krwi nie dochodzą. Część L. zaczyna się w błonie śluzowéj kiszek cienkich, służy do wessania mlécza pokarmowego (naczynia chłonne) i w ten sposób dostarcza krwi świéżych pierwiastków pożywnych.— Porów. podręczniki fizyjologiczne i histologiczne.

Limfjord, Liimfjord albo *Lymfjord*, 21 mil długa odnoga morska przy wschodnich brzegach Jutlandyi północnéj. W r. 1825 przerwała wielką ławę piasczystą, oddzielającą ją od morza Niemieckiego i skutkiem tego Jutlandyja północna zamieniła się na wyspę.

Limita, *Limitacyja* (z łac.), zawieszenie obrad sejmowych lub sądowych.

Limmat, rzeka, łącząca jezioro Zurychskie z rzeką Aar; przechodzi przez miasto Zurych, przyjmuje powyżéj tego miasta rzekę Sihl i pod m. Brugg wpada do Aar, przepłynąwszy mil 19.

Limoges, stolica francuskiego departamentu Wyższéj Vienne, nad rz. Vienne; rezydencyja biskupa i akademii uniwersyteckiéj; ma 53,000 m., wspaniały gotycki kościół katedralny, i wielkie fabryki sukna, kaszmiru, szkła i porcelany. Jestto punkt środkowy handlu pomiędzy Paryżem i Tuluzą, Lyonem i Bordeaux. Sławne niegdyś tutejsze fabryki emalii zupełnie upadły.

Limonada, napój chłodzący, złożony z wody, soku cytrynowego i cukru. *Proszek limonadowy* jest mieszaniną kwasu cytrynowego, cukru i olejku cytrynowego; rozpuszczony w wodzie daje L. L. *gazowa* przyrządza się jak woda gazowa, ale w miejsce wody używa się L. L. *magnezyjowa* otrzymuje się przez zmieszanie 17 części węglanu magnezyi z 250 cz. wody, do powstałéj stąd cieczy mlécznéj dodaje się 17 cz. kwasu cytrynowego i po odstaniu przecedza się w butelkę, zawiérającą nieco kwasu cytrynowego i syropu cukrowego.

Limonia (*Cytrynówka*, *Cierniówka*), rodzaj roślin z rodziny pomarańczowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Indyjach wsch., z których najwięcéj znaną jest L. *acidissima*, drzewko wysokości człowieka, pokryte cierniami, z liśćmi piérzastemi, kwiatami białemi, wonnemi, i owocami żółtemi, okrągłemi, smaku słono gorzkiego, korzennego. Owoce używają się w chorobach żołądkowych; zaprawione w cukrze dają dobre konfitury. Ob. téż cytryna.

Limonina, związek chemiczny, bezazotowy, krystaliczny, znajdujący się w pestkach cytryny; smak ma gorzki, w alkoholu i potażu łatwo się rozpuszcza. Zawiéra dwa atomy tlenu więcéj niż florydzyna (ob.).

Limonit, ob. Żelazne rudy.

Limosin (Leonard), znakomity malarz na szkle w XVI w. Frańciszek I mianował go dyrektorem założonéj przez się słynnéj fabryki emalii w Limoges. Do najcelniejszych prac jego należą dwa wyobrażenia „*Męki Pańskiéj*, otoczonéj medalijonami i kameami. Podług powszechnego ale fałszywe-

go mniemania od jego nazwiska miały wziąć swe miano *Limosins* starofrancuskie emalije, wyrabiane w Limoges i właściwie od miejsca wyrobu tak nazwane.— Porów. Texier „*Essai historique sur les émailleurs de Limoges*“ (Poitiers 1843).

Limousin, prowincyja dawnéj Francyi z miastem stołecznem Limoges, obejmowała dzisiejsze departamenty Wyższéj Vienne i Porrèze, w 1589 złączona została z koroną. Mieszkańcy jéj, *Limousins*, poczciwy lud górski, trudnią się przeważnie rolnictwem i hodowlą bydła.

Limoux, miasto w francuskim departamencie Aude, nad rz. Aude, ma 7,000 m. i wielkie winnice.

Limpach, kąpiele mineralne w szwajcarskim kantonie berneńskim, okręgu Seftingen, blizko lewego brzegu rzeki Aar, ma cztéry źródła mineralne.

Limphoma, nowotwór podobny budową do gruczołów limfatycznych i najczęściéj z tych gruczołów biorący początek.

Limpopo, rzeka we wschodniéj części południowéj Afryki, bierze początek w krainie rzeczypospolitéj Transvalskiéj, na zachodniéj stronie Gór Smoczych i ubiegłszy około 200 mil, wpada do zatoki Izhambana.

Lin (*Tinca*), rodzaj ryb z rodziny karpiowatych (ob.). Cechy jego są: obie płetwy szczytowe, grzbietowa i podogonowa nielicznopromienne, przeto o krótkich podstawach, obie bez skostniałego promienia w przodzie; usta przodowe opatrzone jedną parą bardzo krótkich wąsików, zęby gardłowe jednorzędowe, o koronach zgrubiałych (zęby maczugowate). Łuska bardzo drobna, szluzem pokryta. **L.** *zwyczajny* (*T. vulgaris*), jest u nas bardzo pospolity i łatwy do odróżnienia na piérwszy rzut oka po drobności łuski, po mięsistości i zaokrągleniu wszystkich płetw, po grubości warg i wąsikach. Ubarwienie jego jest w ogólności ciemne z rozmaitemi odmianami, od śniado-oliwkowego do żółto-płowego, a nawet czasami srokate, z połyskiem miedzianym lub złotawym. Przebywa głównie w wodach stojących o dnie mulistém i roślinami wodnemi zarosłém; leniwy; zagrzebuje się w muł, w którym szuka pożywienia. Jest mięsisty, tłusty, dosyć poszukiwany. *T. aurata* jest odmianą **L.** zwyczajnego, jasno ubarwioną.

Lin albo *Linus* (święty), z Volatterra, następca ś. Piotra na stolicy apostolskiéj; po jedenastoletnich rządach kościołem poniósł śmierć męczeńską. Kościół obchodzi jego pamiątkę 23 Września.

Linaria, ob. Lnianka.

Linares, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Cordova, ma 8,000 m., w pobliżu znajdują się bogate kopalnie ołowiu i miedzi.

Linaryt, *lazur ołowiany*, rzadki minerał, będący związkiem siarczanu ołowiu z wodanem tlenku miedzi; znajdują csię w Linares w Hiszpanii i w Leadhills w Szkocyi.

Lincoln, jedno z największych i najżyżniejszych hrabstw Anglii, obejmuje 130,9 mil kw. i 415,000 ludności, dzieli się na trzy okręgi: Lindsay, Kesteven i Holland. Owce tutejsze dostarczają najlepszéj wełny w Anglii. Miasto stołeczne Lincoln nad spławną rzeką Wittham, ma 21,000 m. i piękny kościół katedralny.

Lincoln (Abraham), 16-ty prezydent Stanów Zjednoczonych półn.-Ameryki, ur. 1809 w Hardin-County w stanie Kentucky, pochodził z pensylwańskich Kwakrów. Młodość przepędził L. w Indyjanie jako parobek wiejski, majtek, rębacz drzewa i robotnik przy ładowaniu towarów. W 1830 r. przeniósł się z rodziną do Macon-County w stanie Illinois; 1832 uorganizował kompaniję ochotników i w stopniu kapitana odbył ówczesną kampaniję przeciw Indyjanom. Następnie założył sklep kramarski w New-Salem. Mimo braku wykształcenia, gdyż 16 miesięcy tylko chodził do szkoły, postanowił zostać adwokatem. Jakoż usilną pracą dokazał tego, że już 1835 w tym charakterze osiadł w Springfield i niebawem zyskał wielki rozgłos jako obrońca w sądach przysięgłych, a swym dowcipem, humorem, rzetelnością i łatwością w obcowaniu zjednał sobie niezwykłą popularność. Wybrany deputowanym do kongresu 1847 dał się poznać swymi talentami szerszemu kołu, zwłaszcza walką parlamentarną z wpływowym senatorem St. A. Douglas. Ten ostatni obrońca niewolnictwa, zwyciężył wprawdzie, ale za to L., wręcz przeciwnemi kierujący się zasadami, wybrany został 6 Listopada 1860 roku prezydentem Stanów Zjednoczonych. Wybór ten posłużył stanom niewolniczym za pozór do secesyi. Daremnie L. odwodził je od tego i przekonywał w mowie mianéj przy objęciu urzędowania (4 Marca 1861 roku) o najlepszych swych zamiarach. Mimo to wszystko wybuchła 4 letnia krwawa wojna domowa, podczas któréj działał L. konsekwentnie, jako przywódca stanów wolnych (północnych) a wróg stanów niewolniczych (południowych). Wybrany powtórnie prezydentem, objął urzędowanie 4 Marca 1865 a 9 Kwietnia t. r. poddał się naczelny wódz secesyjonistów i wojna tym sposobem została ukończona. Gdy więc miał L. używać owoców swego zwycięstwa, został niespodziewanie zamordowany w teatrze waszyngtońskim przez fanatycznego południowca aktora J. Bootha 14 Kwietnia 1865 r. Wśród największych uroczystości pochowany w Springfield na ziemi, zakupionéj przez naród. Tak dla wielkich zalet osobistych jako i dla ogromnych zasług względem kraju uważają go Amerykanie za najpopularniejszego i najznakomitszego po Waszyngtonie męża.

Lind (Jenny), słynna śpiéwaczka sopranistka, ur. 1821 w Stockholmie, występując od 1844, zjednała sobie europejską sławę. Odniósłszy najświetniejsze tryjumfy w Niemczech, Anglii i Paryżu, udała się w Sierpniu 1850 r. do Ameryki, gdzie szczególniéj 1851 w Nowym Yorku z niesłychanym zapałem była przyjmowaną. W Bostonie zaślubiła 5 Lutego 1852 r. fortepijanistę *Ottona Goldschmidta* z Hamburga. Wróciwszy następnie do Europy, osiadła najprzód w Dreźnie, lecz w r. 1858 przeniosła się na stałe mieszkanie do Anglii. Po raz ostatni występowała w koncertach na cele dobroczynne w Londynie i Cannes 1866. Celowała zarówno jako nieporównana śpiéwaczka i artystka dramatyczna.

Linda (Łukasz), historyk, urodzony w Gdańsku, gdzie był później sekretarzem miasta i † 1660 r. Z pomiędzy prac jego wymieniamy opisanie świata, pod tytułem „*Descriptio orbis et omnium ejus rerum publicarum in qua praecipuae omnium regnorum et rerum publicarum ordine et methodice pertractantur*“ (Lejda 1655, 2 ed. Jena 1670; tłumaczone na języki włoski i niemiec.), w którém mieści się wiele wiadomości o Polsce.

Lindau, miasto w bawarskim obwodzie Szwabii, położone na południowo-wschodnim krańcu jeziora Bodeńskiego, na trzech wyspach, ma 5,400 m., bardzo ożywiony port, piękny pomnik króla Maksymilij na II, i stacyję parowców, żeglujących po jeziorze Bodeńskiem.

Lindberg (Jakób Chrystyjan), teolog i oryjentalista duński, ur. 1797 w Ribe, studyjował teologiję, zajmując się obok tego badaniem języków wschodnich oraz numizmatyką i epigrafiką; od r. 1844 kaznodzieja w Tingsted na wyspie Falstern, † 1857 w Kopenhadze. Wydał wiele dzieł teologicznych i archeologicznych (np. o monetach i medalach punickich i kufickich); najważniejsze jego urace są: „*Hebraisk Grammatik*“ (Kopenh. 1828); „*Analytisk hebraisk-Danisk Haandlexikon*“ (tamże 1836), oraz przekład Pisma św. na język duński.

Linde (Samuel Bogumił), znakomity filolog polski, urodz. 1771 w Toruniu, † 1847 w Warszawie. Ukończywszy gimnazyjum w mieście ojczystém, studyjował od 1789 r. filologiję w uniwersytecie lipskim. Mianowany za staraniem profesora Ernesti'ego 1791 lektorem języka polskiego, poświęcił się odtąd badaniom nad nim i nad jego literaturą, w czém wielkiéj doznawał pomocy od bawiących naówczas w Lipsku takich mężów jak Ign. i Stan. Potoccy, Kołłątaj, I. U. Niemcewicz i Fr. Dmochowski. W Lipsku już powziąwszy zamiar napisania słownika języka polskiego, przybył 1794 do Warszawy i zajął się gromadzeniem potrzebnych ku temu materyjałów. W końcu t. r. wyjechał do Wiednia, gdzie pomagając M. Ossolińskiemu w urządzeniu biblijoteki, sam doznawał dla swéj pracy wielkiéj od niego pomocy i badał języki słowiańskie. Wezwany 1803 przez rząd pruski, przybył do Warszawy, urządził liceum 1804, objął jego dyrekcyję i pracował z wielkim dla oświaty pożytkiem w zawodzie pedagogicznym. Za księstwa warszawskiego został członkiem Izby Edukacyjnéj i towarzystwa prz. nauk oraz prezesem towarzystwa do układania ksiąg elementarnych, a za królestwa dwukrotnie wybierany był deputowanym na sejm. Po założeniu uniwersytetu warszawskiego mianowany dyrektorem biblijoteki publicznéj, zabiegami swymi 1819 wielce ją wzbogacił. L. zasłużył sobie na niewygasłą wdzięczność narodu pomnikowém swém dziełem: „*Słownik języka polskiego*“ (6 t., Warsz. 1807—14; 2 ed. z dopełnieniami z rękopisów autora, sporządzona przez A. Bielowskiego, 6 t., Lwów 1854—60), w którém złożył dowody olbrzymiéj pracy i wielkiéj nauki. Dla języka naszego jestto skarbiec nieoceniony, jakiego wówczas żaden nie posiadał naród a i dziś mało który czémś podobném poszczycić się może. Zasługa L. tém większa jeszcze, że, uprzedzając Humboldta i Boppa, posługiwał się przy układzie swego słownika metodami: porównawczą i historyczną; stąd też słownik ten polskiego języka jest już właściwie słownikiem porównawczym języków słowiańskich. W nagrodę téj pracy uczczono L. dwoma medalami: 1815 r. po wyjściu 6-go tomu i 1842 przy obchodzie 50 letniéj rocznicy jego doktoratu, a kilka akademij zagranicznych mianowało go swym członkiem. Z innych dzieł L. wymieniamy jeszcze: „*Prawidła etymologii przystosowane do języka polskiego*“ (Warsz. 1800); „*O statucie litewskim*“ (Warsz. 1816). Przetłumaczył też na niemiecki dzieło „*O ustanowieniu i upadku ustawy rządowéj polskiéj r. 1791*“; „*Życie Kadłubka*“ napisane przez Ossolińskiego i komedyję Niemcewicza „*Powrót Posła*“. W r. 1871 obchodzono w Warszawie 100 letnią roczniczę urodzin L.—Życiorysy jego dali: Saint-Maurice Cabany „*Notice nécrologique sur S. T. de Linde etc.*“ (Paryż 1856); J. Papłoński, w *Bibl. Warsz.*; Wójcicki, w „*Cmentarzu Powązkow.*“ (t. III); Bielowski w nowém wydaniu „*Słownika*“ i J. Przyborowski, w „*Tyg. Ilustr.*“ (r. 1871, N. 179—80).

Linde (Justyn Tymoteusz Baltazar von), prawnik i mąż stanu niemiecki, ur. 1797 w Brilon w Westfalii, najprzód profesor prawa w Giessen, od 1829 wyższy urzędnik i tajny radca w służbie wielkiego księcia heskiego, później aż do 1866 poseł przy związku niemieckim w Frankfurcie; † 1870. Ważniejsze jego pisma są: „*Abhandlungen aus dem deutschen gemeinen Civilprocesse*“ (2 t., Bonn 1823—29); „*Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses*“ (6 wyd. Bonn 1842); „*Über die Lehre von den Rechtsmitteln*“ (2 wyd. Giessen 1831—40); „*Staatskirche, Gewissensfreiheit und religiöse Vereine*“ (1845).

Lindenau (Bernard August von), astronom i mąż stanu saski, ur. 1779 w Altenburgu, † 1854. Poświęcał się prawu i astronomii i został 1804 dyrektorem obserwatoryjum Seeberg w Gotha. W r. 1817 wszedł do służby cywilnéj księcia Altenburgskiego. W r. 1820 był tajnym radcą, ministrem w Sachsen-Gotha, 1826 dyrektorem Landszafty w Altenburgu i jednocześnie wszedł jako tajny radca do służby króla Saskiego. Mianowany w Saksonii 1830 ministrem gabinetowym, od 1831—34 ministrem spraw wewnętrznych, został później prezesem gabinetu. Na tem stanowisku znacznie się przyczynił do rozwinięcia życia konstytucyjnego Saksonii. Usunąwszy się 1843 ze służby, osiadł w swojéj dziedzicznéj majętności Pohlhof pod Altenburgiem. Zbiory swoje przedmiotów artystycznych zapisał rodzinnemi krajowi, a znaczną część swego wielkiego majątku przeznaczył na zakłady dobroczynne. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „*Tables barométriques i t. d.*“ (Gotha 1809), „*Tabulae Veneris*“ (tamże 1810), „*Tabulae Martis*“ (Eisenb. 1811), „*Geschichte der Sternkunde im ersten Jahrzehnt des 19 Jahrhunderts*“ (Gotha 1811).

Lindenbrog albo **Lindenbruch** (Erpold), historyk, ur. 1540 w Bremen, † 1616 w Hamburgu, wydał „*Scriptores rerum Germanicarum septentrionalium*“

(Hamb. 1593) i „*Historia regum Daniae*“ (Leyda 1594).

Lindley (John), botanik angielski, ur. 1799 w Catton pod Norwich, † 1865; w r. 1829 został profesorem botaniki w uniwersytecie londyńskim; w r. 1835 podał nowy układ roślin, w którym rośliny dzieli na 7 plemion (*tribus*), a rodziny łączy w grupy pośrednie. Z dzieł jego wymienimy: „*Introduction to the natural system of botany*“ (Lond. 1839); „*Natural system of botany*“ (1835); „*Vegetable kingdom*“ (1846); „*A synopsis of the British flora*“ (1841); „*Pomologia Britannica*“ (3 t., Lond. 1841). Na jego cześć nazwany jest rodzaj roślin *Lindleya* z rodziny *Bixaceae*.

Lindner (Fryderyk Ludwik), publicysta niemiecki, ur. 1772 w Mitawie, † 1845; do r. 1814 profesor geografii i statystyki w Jenie; później żył w Stuttgardzie, a od 1825 w Monachijum, gdzie redagował pismo „*Politische Annalen*“. Oprócz wielu prac treści politycznéj, które znaczny posiadały w swym czasie rozgłos, wydał: „*Europa und der Orient*“ (Stuttgard 1839); „*Skythien und die Skythen des Herodot*“ (Stuttg. 1841).

Lindner (Fryderyk Wilhelm), ur. 1779 w Weida, † 1864 w Lipsku; od 1806 nauczyciel szkoły obywatelskiéj w Lipsku i obok tego od 1808 docent a 1825—60 profesor katechetyki i pedagogiki przy tamecznym uniwersytecie. Jako pedagog zalecał chrzescijanizm za główną podstawę wychowania i całéj pedagogiki ludów, wprowadzając do każdéj nauki metodę genetyczną. Oprócz wielu pism w przedmiocie pedagogiki i wolno-mularstwa ogłosił drukiem: „*Die Lehre vom Abendmahle nach der Schrift*“ (Lipsk 1831).

Lindos, starożytne miasto na wyspie Rodos, ze świątyniami Ateny i Herkulesa. Dzisiaj na gruzach tego miasta leży wieś *Lindo*.

Lindpaintner (Piotr Józef von), kompozytor niemiecki, ur. 1791 w Koblenz, od 1819 nadworny kapelmistrz w Stuttgardzie, † 1856 w Nonnenhorn nad jeziorem Bodeńskiém. Z pomiędzy oper jego najcelniejsze są: *Wampir*, *Nieszpory sycylijskie*, *Lichtenstein*, *Julija*, *Potęga miłości*. Jedną wszakże z najlepszych jego kompozycyj jest muzyka do *Fausta* Goethego. Oprócz tego napisał wiele sztuk na instrumenta dęte.

Lineamenta, różnica układu twarzy, ze względu na linearne granice rysunku. L. oznaczają podstawy, czyli linije zasadnicze jakiéj nauki.

Ling (Piotr Henryk), poeta szwedzki i założyciel gimnastyki leczniczéj, ur. 1776 w Ljunga w Smalandzie, † 1839 jako przełożony cetralnego instytutu gimnastycznego w Stockholmie. Dążeniem jego było umysłowe i fizyczne odrodzenie rodaków; za środki do tego celu uważał gimnastykę ze śpiewem i poezyją. Epopeje jego „*Gylfe*“ (1812) i „*Asarne*“ (2 t., 1816—26) nie miały powodzenia; więcéj zasłynął jako twórca gimnastyki leczniczéj czyli szwedzkiéj, którą oparł na podstawach anatomii i ułożył w prawdziwy system (ob. *gimnastyka*). Dzieło jego „*Ogólne podstawy gimnastyki*“ wyszło po szwedzku dopiéro po jego śmierci 1840.

Lingam, po sanskrycku *Fallus* (ob.), symbol wiary indyjskiéj, wyobrażający w postaci części rodnych męskich i żeńskich siły tworzące w przyrodzie.

Lingard (Jan), historyk angielski, urodz. 1771 r. w Winchester, † 1851 w Hornby pod Lancaster; po ukończeniu studyjów teologicznych, został 1795 księdzem a zarazem profesorem filozofii natury i moralności w seminaryjum katolickiém w Crook-Hall. Napisał „*Antiquities of the Anglo-Saxon church*“ (2 t., Lond. 1809; 2 wyd. 1844); „*History of England till the revolution of 1688*“ (8 t., Londyn 1819—25 i częściéj). Dziełem tém zjednał sobie L. poważne miejsce między historykami angielskimi. Wydał nadto: „*Documents to ascertain the sentiments of Britisch catholics in former ages in regard to the power of the popes*“ (1812); „*Strictures on dr. Marsh's comparative view of the churches of England and Rome*“ (1815); „*Translation of the four gospel*“ (1836); „*Account of the martyrs*“ (1839); „*Catechetical instructions on the doctriner and worship of the catholic church*“ (1840) i in.

Lingen, miasto w Prusiech, było niegdyś stolicą hrabstwa tegoż nazwiska, leży nad rz. Ems; ma 4,800 m. W latach 1685—1819 był tu uniwersytet, a teraz gimnazyjum.

Lingg (Herman Ludwik Otto), poeta i lekarz niemiecki, urod. 1820 w Lindau nad jeziorem Bodeńskiém. Od 1837 studyjował medycynę w Monachijum, poświęcając się obok tego czytaniu poetów niemieckich i Shakespeare'a. W r. 1846 został lekarzem wojskowym; 1847 odbył podróż do Włoch; od 1849 mieszka w Monachijum i oddaje się wyłącznie pracom literackim. L. należy do najcelniejszych spółczesnych poetów niemieckich. Oprócz jego „*Gedichte*“ (1854; 5 ed. 1865), pomiędzy któremi najpiękniejsze są: „*Spartakus*“, „*Leparto*“ i „*Der Schwarze Tod*“, wysokiéj są jeszcze wartości: „*Die Walkyren*“ (Monach. 1864; 2 ed. 1865), poemat dramatyczny; „*Catilina*“ (Monach. 1865), tragedyja, i obszernych rozmiarów poemat epiczny p. t. „*Die Völkerwanderung*“ (część I, Stuttg. 1866). W utworach tych kolorytu posępnego i przenikniony idejami uniwersalno-historycznemi wykazuje L. talent całkiem oryginalny. Jego dramaty nie są bynajmniéj przydatne dla sceny, ale zalecają się pełnią pierwszorzędnych piękności lirycznych, bujną fantazyją i bogactwem głębokich myśli.

Lingga, rezydencyja holenderska na archipelagu Indyjskim, obejmuje oprócz wyspy *Lingga*, inne jeszcze wyspy, około południowego krańca półwyspu Malakka położone.

Linguet (Szymon, Mikołaj Henryk), pisarz francuski, urod. 1736 w Rheims. Ukończywszy studyja prawne, przebywał od 1771 czas jakiś w Niemczech a potém w Portugalii. Za powrotem do kraju zwrócił na się uwagę powszechną pismami: „*Histoire du siècle d'Alexandre*“ (Amsterd. 1762); „*Histoire des révolutions de l'empire romain*“ (2 t., Paryż 1766); „*Théorie de lois civiles*“ (3 t., Paryż 1767) i „*Histoire impartiale des Jesuites*“ (Par. 1768), w których złożył dowody ogromnéj nauki, okazał bystrość po-

glądów i wielką śmiałość myśli; napadając w nich na ekonomistów i filozofów spółczesnych, ściągnął na się nienawiść przeciwnego stronnictwa. Jako adwokat parlamentu, powstawał z wielką odwagą i wymową na zużyte instytucyje swojego kraju i musiał z tego powodu ratować się ucieczką. Za powrotem więziony był przez dwa lata w Bastylli i znowu uciekł do Londynu, gdzie ogłosił wielce interesujące pamiętniki „*Mémoires sur la Bastille*“ (Londyn 1783) a potém do Wiednia, gdzie zyskał względy Józefa II. Po wybuchu rewolucyi występował w interesie ludu przeciw zgromadzeniu narodowemu, przez konwencyję zaś oskarżony o schlebianie tyranom, poniósł śmierć na rusztowaniu 27 Lip. 1794. Z licznych pism jego, oprócz już wymienionych, na szczególniejszą uwagę zasługuje jeszcze słynne i osławione czasopismo: „*Annales politiques civiles et littéraires du 18-me siècle*“ (9 t., 1777—92).

Lingwistyka, ob. Filologija.

Linija (z łac.), tak zowie się w matematyce wielkość geometryczna, mająca tylko długość, bez szerokości i wysokości czyli grubości. Jest to zatém ślad pozostawiony przez poruszający się punkt. Najkrótsza odległość dwu punktów stanowi **L.** *prostą*; **L.** z prostych złożona zowie się *łamaną*, a **L.**, która nie jest prostą ani łamaną, zowie się krzywą (ob. krzywe linije). W żeglarstwie **L.** zowie się równik. W strategice **L.** jest rozkład wojsk, gdy oddziały ustawione są obok siebie. Także **L.** nazywa się wojsko stałe w różnicy od rezerwy, albo armija w różnicy od gwardyi. **L.** jako miara długości w rozmaitych krajach różną ma wartość. **L.** w miarach polskich jest dwunastą częścią cala, i=2 millimetrom.

Link (Henryk Fryderyk), naturalista niemiecki, ur. 1769 w Hildesheim, † 1851, był profesorem botaniki w Rostocku, Wrocławiu, a ostatnio profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Berlinie. Ważniejsze jego dzieła są: „*Die Urwelt und das Alterthum, erläutert durch die Naturkunde*“ (2 t., Berlin 1820—22); „*Das Alterthum und der Übergang zur neuern Zeit*“ (Berlin 1842); „*Ueber die Bildung der festen Körper*“ (1841); „*Anatomie der Pflanzen*“ (1845); „*Propyläen der Naturkunde*“ (2 t., 1836—39) i w. in.

Linköping, miasto stołeczne szwedzkiego obwodu (Län) t. n., na południowym brzegu jeziora Noxen położone, ma 6,500 m. i piękny gotycki kościół katedralny.

Linlithgow, albo West-Lothian, jedno z najmniejszych hrabstw w południowéj Szkocyi, obejmuje około 6 mil kw. z ludnością 38,600 i stanowi po większéj części kraj pagórkowaty, bardzo dobrze uprawny. Główne miasto Linlithgow nad jeziorem t. n.; ma 4,100 m. i zwaliska zamku królewskiego. Jest to miejsce urodzenia Maryi Stuart.

Linnaea *(Zimozioł)*, rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, cechujący się kielichem o rurze jajowatéj z brzegiem 5 dzielnym, koroną dzwonkowatą o 5 wcięciach, i jagodami małemi, prawie suchemi, 5 komórkowemi. Jedynym gatunkiem jest **L.** *borealis*, piękna, drobna krzewinka, rosnąca dziko w całéj północnéj Europie, Azyi i Ameryce, w lasach iglastych, kryjąc się pośród mchu gęstego. Ma listeczki drobne, okrągławe, kwiatki niewielkie, białe, wewnątrz krwisto prążkowane. W Szwecyi zielę **L.** używa się jako środek napotny i rozcieńczający, a dla miłéj woni dodaje się tam do pieczywa.

Linneusz, *Linné* (Karol), jeden z najznakomitszych naturalistów, ur. 1707 w Rashutt w prowincyi szwedzkiéj Smalandyi, † 1778; syn pastora, przeznaczony był do tegoż samego zawodu, ale okazywał tak małe usposobienie do nauki języków starożytnych, że ojciec zamierzał go już oddać do szewca, i jedynie za wstawieniem się jednego lekarza, który poznał zamiłowanie jego do botaniki, pozwolił mu pozostać przy nauce i **L.** poświęcił się medycynie w Lund, potém w Upsali. W tym ostatnim uniwersytecie, użyty przez Celsiusa do pomocy przy spisie roślin, wpadł na pomysł użycia stosunku pręcików do słupka dla uklasyfikowania roślin, a pomysł ten następnie rozwinięty, powiódł go do wytworzenia systemu, przewyższającego niesłychanie wszystkie poprzednie układy. Według tego systemu ułożył rośliny w dziele „*Flora laponica*“ (2 t., Amsterdam 1735), które było owocem podróży jego do Laponii. Wkrótce potém udał się do Holandyi dla dalszego studyjowaniu medycyny. Tam wystąpił z genijalném swém dziełem: „*Systema naturae, seu regna tria naturae systematice proposita per classes, ordines, genera et species*“ (Lejda 1735, 13 wyd. w 10 tom. Gmelina, Lipsk 1788—93). Uzyskawszy miejsce lekarza i nadzorcy ogrodu jednego bankiera, ogłosił „*Fundamenta botanica*“ (Amsterd. 1735), „*Genera plantarum*“ (1737), gdzie zdeterminował 935 rodzajów, i in. W r. 1738 był w Paryżu, poczém wrócił do Sztokholmu, gdzie został lekarzem admiralicyi, botanikiem król. i prezesem akademii. W r. 1742 otrzymał katedrę botaniki w Upsali, gdzie ogłosił mnóstwo rozpraw i wiele dzieł; przedewszystkiém jednak zajmował się opracowaniem głównego swego dzieła „*Species plantarum*“ (2 t., Sztokh. 1754, późniejsze wyd. Willdenowa w 5 t., Berlin 1797—1800, t. 6 dodał Link 1825). Ostatnie lata życia przepędził schorzały. W Upsali i Sztokh. wzniesiono mu posągi. Porów. Fee „*Vie de* **L.**“ (Paryż 1833). Zbiory po nim pozostałe przedała do Anglii wdowa po jego synie *Karolu* **L.** (ur. 1749, † 1783), który po ojcu objął katedrę botaniki. Zbiory te są obecnie własnością *Linnean society* w Londynie.

Linos, Tebańczyk, śpiéwak i muzyk mytyczny, żyjący około 1280 r. prz. Chr., podobno syn Apolina, nauczyciel Orfeusza i Herkulesa w sztuce muzycznéj. Ostatni z nich zabił go swoją cytrą.

Linowski (Zygmunt), pijar, znakomity kaznodzieja, ur. w 1738 Poznańskiém, ostatecznie rektor w Krakowie, † tamże 1808; ogłosił drukiem: „*Badania i myśli wyborne filozoficzne o prawdzie objawienia i świadectwa pisanego i niepisanego*“, przekład z Bossueta (Warsz. 1772); „*Kazania i homilije na wszystkie niedziele roku*“ (1779); „*Kazania adwentowe i postne* i t. d.“ (2 t., 1776) i kilka innych.

Linowski (Aleksander), ur. w Krakowie, sena*tor*

i kasztelan królestwa polskiego, odznaczający się niepospolitą wymową na sejmie czteroletnim, wpływał do narad nad ułożeniem ustawy 1791, któréj był gorliwym stronnikiem. Czynny w powstaniu 1794 roku, jako rotmistrz kawaleryi znajdował się w bitwach raclawickiéj i szczekocińskiéj. W roku 1807 został refendarzem, 1808 radcą stanu, 1815 dyrektorem generalnym policyi w komisyi spraw wewnętrznych oraz po śmierci Sartoryjusza dyrektorem poczt, a nareszcie senatorem kasztelanem. Urażony na Mostowskiego, ministra spraw wewnętrznych, występował na sejmach przeciwko najzbawienniejszym projektom; † 1820 w Warszawie. Ogłosił drukiem: „*List do przyjaciela, odkrywający wszystkie czynności Kołłątaja w ciągu insurrekcyi 1794, pisany r. 1795*“, przedrukowany w 1-ym zeszycie zamierzonéj publikacyi „*Przedruk rzadszych materyjałów do historyi polskiéj*“ (Wrocław 1846) i pod zmienionym tyt. „*Kołłątaj w rewolucyi Kościuszkowskiéj*“ (Leszno 1846), w którym rzuca potwarze na zasłużonego w kraju męża, i „*Pismo o działaniach rządu podczas powstania 1794 r.*“

Linz, stolica wyższéj Austryi, położona nad Dunajem z prawéj strony, rezydencyja namiestnika i biskupa; liczy 30,600 m.; ma liczne i obszerne fabryki i prowadzi znaczny handel. Na obszernym rynku tutejszym wznosi się wystawiona r. 1723 przez Karola IV kolumna ś. Trójcy. Oprócz wielu innych gmachów, zasługują tu na uwagę nowe fortyfikacyje, 32, tak zwanych, wież Maksymilijańskich; jest to rodzaj warownego obozu.

Lionel, książę Clarence, ob. Plantagenet.

Liouville (Józef), matematyk francuski, ur. w Saint-Omer 1806, w r. 1833 został profesorem szkoły politechnicznéj, po rewolucyi Lutowéj był deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego i należał do stronnictwa demokratycznego umiarkowanego. Liczne jego rozprawy matematyczne wprowadziły go w r. 1839 do akademii nauk na miejsce sławnego Lalanda. Redaguje znakomity dziennik „*Journal des mathématiques pures et appliquées*“.

Lipa (*Tilia*), rodzaj roślin z rodziny lipowatych, mający za cechy: kielich o 5 działkach lancetowatych, opadający; korona 5 płatkowa; pręciki liczne (20—70), wolne lub w nasadzie kilkowiązkowe; zawiązek górny, 5 komóreczkowy, komóreczki o 5 zalążkach, szyjka pojedyncza o znamieniu 5 klapkowém; owoc orzeszkowaty, kulisty, niepękający, skutkiem zniknięcia przegródek najczęściéj 1 komórkowy, o 1 lub 2 ziarnach. Należą tu wielkie drzewa, o liściach sercowatych, piłkowanych, o przylistkach rychło opadających i kwiatach ułożonych w nielicznokwiatowe baldaszkogrona, wyrastające z kątów liści, na szypułkach spojonych u dołu z przysadką podłużną, żółtawą, siatkowatą; właściwe są w Europie, Azyi zach. i Ameryce płd. U nas zachodzą dwa gatunki L., t. j. L. *wielkolistna* (*T. grandifolia*), przytrafiająca się szczególniéj około miast i wiosek, dochodzi nadzwyczajnéj grubości, a trwać może około 1,000 lat; liście ma wielkie, pod spodem rszone; i L. *zwyczajna* lub *małolistna* (*T. parvifo-*), napotykana w lasach liściastych, różni się od popr. liśćmi mniejszymi, gładkimi. L. jest bardzo ulubioném drzewem dla ozdoby parków i alej. Drewno lipowe jest białe, nieco wpadające w czerwone, miękkie i lekkie, używa się przez stolarzy i tokarzy. Płonie łatwo, a wartość jego, jako drzewa opałowego, ma się do bukowego jak 682: 1,000. Węgiel używa się do rysunku. Łyko jest silnie rozwiniętém, używa się powrozy, plecionki, rogoże i t. p., ze staréj kory robią pudła. Liście używają się na karm dla kóz i owiec. Z kwiatów wyciągają pszczoły najwięcéj wosku i miodu; w medycynie używają ich jako lekko napotnych i uśmierzających kurcze. Nasiona zawiérają oléj, podobny do migdałowego. Z innych gatunków hodują się w ogrodach L. *amerykańska* (*T. americana*), o liściach większych niż poprzednie, i L. *srebrzysta* (*T. argentea*) odznaczająca się liśćmi od spodu białemi.

Lipany, wieś w pow. pragskim w Czechach, 1,200 m., pamiętna bitwą, stoczoną 30 Maja 1434, pomiędzy stronnictwem szlacheckiém, dowodzoném przez Diwisza Borzka z Miletnika a Taborytami (stronnictwem mieszczańsko-demokratyczném), pod dowództwem Prokopa Wielkiego, w którém Taboryci na głowę rozbici zostali, zostawiwszy na placu boju około 13,000 wojowników.

Liparyjskie wyspy, u starożytnych *Vulcaniae Insulae* albo *Wyspy Eolskie*, tworzą grupę siedmiu większych i kilku mniejszych wysp wulkanicznych, w stronie północno-wschodniéj od Sycylii leżących. Stanowią one łącznik między Etną i Wezuwijuszem, obfitują w wino, oliwę, owoce południowe, bawełnę, pomeks, ałun i siarkę i mają do 20,000 m. Największa z wysp *Lipari* ma $5^1/_2$ mil kw. i 12,000 m., posiada źródła mineralne gorące i wydaje wyborne wino. Stolicą jéj jest m. *Lipari* z zamkiem i pięknym pałacem biskupim. Inne ważniejsze wyspy są: Vulcano, Saline, Felicudi, Alicudi, Ustica, Panaria, Stromboli (z ciągle czynnym wulkanem).

Lipiec (*Julius*), siódmy miesiąc roku, zawiérający 31 dni. Łacińska jego nazwa pochodzi od imienia Julijusza Cezara, który się urodził d. 12 tego miesiąca, polska zaś od tego zapewne, że miód przez pszczoły z lip zebrany, w tym miesiącu z ulów się wybiéra.

Lipiec, miód, ob. Miód.

Lipieck, m. pow. gub. tambowskiéj, nad rz. Woroneżą, przeszło 14,000 m., kąpiele mineralne i pomnik Piotra W.—*Lipiecki powiat*, ma na przestrzeni 2919,3 w. kw. przeszło 124,000 m.; powierzchnia—równina wzniesiona, grunt piaszczysty, gliniasty, czarnoziemu mało.

Lipieńskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w wdztwie chełmińskiém, powiecie brodnickim. Podług lustracyi z r. 1664 zaliczały się do niego wsie: Lipienko z zamkiem, zbudowanym przez Krzyżaków r. 1320, Kornatowo, Lissowo, Malankowo, Drzonowo, Pniewite, Kotniewo i Fijowo. W r. 1771 posiadał je Adam Grabowski, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 3,222 gr. 8, a hyberny złp. 1,428 gr. 18. Od d. 13 Września r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Lipiewicz (Andrzéj), profesor matematyki w aka-

demii krakowskiéj i geometra przysięgły, późniéj rektor akademii poznańskiéj, † 1778. Oprócz sławnych kalendarzy krakowskich (1744—49) wydał „*Traktat o starostwach na rok 1746*“ (i in.); „*Compendium albo krótkie zebranie chronologii miasta Krakowa z opisaniem niektórych godności, praw i prerogatyw jego*“ (Krak. 1749, przedrukowane w „*Starożytniczych wiadomościach o Krakowie*“ A. Grabowskiego, str. 167—80).

Lipinowy kwas, produkt utlenienia tłuszczów przez kwas azotny; tworzy on warstwę przeświécającą, złożoną z małych pryzmatów. Topi się przy 151°; w nieco wyższéj temperaturze ulatnia się, przy utracie pewnéj ilości wody. Rozpuszcza się w wodzie, a roztwór strąca krystalicznie sole baryty i wapna.

Lipiński (Augustyn), jezuita, znakomity kaznodzieja, ur. 1745 w Warszawie, † 1814 w Krakowie. Po zniesieniu jezuitów sekularyzowany, był ostatecznie kustoszem i archidyjakonem krakowskim. Ogłosił drukiem pewną liczbę kazań, mianych w rozmaitych okolicznościach.—Porów. Browna „*Biblijoteka pisarz. tow. Jezus. asysten. pol.*“ (str. 261—262).

Lipiński (Józef), literat, zasłużony w sprawie oświaty krajowéj, ur. 1764 w Tetyjowie w Kijowskiém, † 1828 w Warszawie. Początkowe nauki pobiérał w konwikcie ks. pijarów w Warszawie. Po utworzeniu księstwa warszawskiego wezwany 1806 na członka izby wojennéj i administracyjnéj, był późniéj sekretarzem generalnym izby edukacyjnéj przez lat 20, a w końcu wizytatorem generalnym zakładów naukowych. Na stanowisku tém gorliwą rozwijał działalność i położył ważne zasługi przez zakładanie i wzorowe urządzanie szkół w królestwie Polskiém. Przyłożył się téż do zawiązania i ustalenia towarzystwa dobroczynności w Warszawie. Jako literat zajmował się głównie tłumaczeniem z obcych języków. Z prac jego wymieniamy: „*Wybór powieści moralnych i romansów*“ (2 t., Warsz. 1804—5); „*Bukoliki Wergilijusza Marona*“ (1805); „*Nauka zdrowia dla szkół elementarnych*“ (1822); „*Powinności nauczyciela mianowicie w szkołach parafijalnych*“ (1817); „*O edukacyi publicznéj i jéj udoskonaleniu w kraju naszym*“ (1815); „*Instrukcyja dla nauczycieli szkół początkowych*“ (1812) i inne treści pedagogicznéj. Był także L. członkiem towarzystwa Warszawskiego przyjaciół nauk.

Lipiński (Karol), skrzypek i kompozytor znakomity, ur. 1790 w Radzyniu. Poświęciwszy się muzyce, został dyrektorem orkiestry przy teatrze niemieckim we Lwowie. W Wiedniu zapoznawszy się z metodą gry L. Spohra (ob.), powrócił do Lwowa i zaczął ogłaszać swe piérwsze kompozycyje. Wyruszywszy w podróż za granicę, spotkał się L. we Włoszech z Paganinim, a doznawszy od niego serdecznego przyjęcia, grywał razem z tym mistrzem na koncertach. W 1829 r. spotkał się L. powtórnie z Paganinim w Warszawie i nie wahał się dawać równocześnie koncertów, czarując słuchaczów pełnością i potęgą tonu, tudzież śmiałością i pewnością swego smyczka. Po zwiédzeniu całéj niemal Europy, osiadł L. w Dreźnie (1840 r.), jako dyrektor orkiestry kościelnéj dworskiéj kaplicy i nadworny skrzypek króla. W 1860 r., wziąwszy uwolnienie, osiadł w Galicyi w swéj posiadłości, gdzie wkrótce życie zakończył (1861 r.). Z kompozycyj L. najwięcéj wartości posiada „*Koncert militarny*“. Popularną wielce była muzyka L. do sonetu „*Niemen*“ Mickiewicza. Prócz zbioru melodyj do pieśni ludowych, wydanych przez Wacława z Oleska, nie zostawił L. nic nacechowanego wybitnie charakterem narodowym.

Lipiński (Tymoteusz), historyk i starożytnik, ur. 1797 we wsi Dereszynie w gub. grodzieńskiéj, † 1856 jako emeryt w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, był od 1833 nauczycielem historyi, geografii i języka polskiego w szkołach warszawskich aż do 1851 r. Biegły w starożytnościach i historyi polskiéj, podróżował wiele po kraju i troskliwie zbiérał wszelkie o nim wiadomości. Owocem tych trudów jest pomnikowéj wartości dzieło „*Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*“ (3 t. w 4 częś., Warsz. 1843—46), wypracowane wraz z M. Balińskim, który opisał tylko Litwę, reszta zaś jest pióra L. Oprócz tego wydał jeszcze: „*Wiadomości historyczne, numizmatyczne, o koronacyjach obrazów Matki Boskiéj w dawnéj Polsce*“ (Warsz. 1850); „*Opis powiatu Radomskiego*“ (tamże 1847). W rękopisach pozostawił: „*Życiorysy znakomitych Polaków w XVIII w. żyjących*“ i „*Słownik, zawiérający przysłowia, przypowieści, zdania i sposoby mówienia*“. Wiele artykułów i rozpraw umieszczał téż L. w różnych czasopismach.

Lipka-Święta, po niem. *Heilige Linde*, miejsce cudowne, położone w Warmii, niedaleko miasta Rössel, o 3 mile od Raitenburga, otoczone lasami, jeziorami Denau i Werbel, oraz rzeczką Schatenicht. Znajduje się tu piękny kościół N. Panny i na pagórku z ciosowego kamienia lipa i statua N. M. P. Tysiące pobożnych pielgrzymów odwiédza w czasie odpustów to święte miejsce.

Lipków, wieś w pow. warszawskim; do r. 1869 znajdowała się tu fabryka wyrobów iedwabnych i półjedwabnych, zatrudniająca około 30 robotników.

Lipnica Murowana, nad Uszwicą, miasteczko położone w Galicyi, obwodzie bocheńskim, miejsce urodzenia błogosławionego Szymona z Lipnicy, bernardyna, † 1482 w Krakowie.

Lipnicki (Wojciech), h. Półkozic, w młodości służył wojskowo i odznaczał się walecznością, a późniéj wstąpił do stanu duchownego i był sekretarzem królewskim i ostatecznie sufraganem krakowskim i biskupem laodycejskim; † w Krakowie 1657.

Lipnickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, księstwie zatorskiém i oświęcimskiém. W r. 1771, podług spisów podskarbińskich, należały do niego wsie: Lipnik, Leszczyny, Straconka, Międzybrodzie. W tym czasie posiadał je Teodor Wessel, podskarbi w. kor., opłacając z niego kwarty złp. 10,963 gr. 20, a hyberny łącznie

z Białą złp. 1,015. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki, tenże na publicznéj licytacyi w r. 1820 sprzedał je Wilhelmowi Tschikardt za złot. reń. 71,000.

Lipnickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie krakowskiém, powiecie czchowskim. W r. 1771 zaliczały się do niego: miasto Lipnica Murowana nad rz. Uszwicą i wsie: Królowka, Leszczyna, Lipnica dolna i górna, oraz Rajbrot. Ostatnim sstą był Fryderyk Moszyński, referendarz w. lit., który z niego opłacał kwarty złp. 4,790 gr. 4, a hyberny złp. 2,482 gr. 22. Po zajęciu tego sstwa przez Austryję, w r. 1787 sprzedano je w trzech sekcyjach, a w szczególności: wieś Rajbrot r. 1811 Dunikowskiemu za złotych reń. 48,560; wieś Leszczynę w r. 1818 Ignacemu Modelskiemu za złot. reń. 26,227, resztę zaś posiadłości w r. 1834 Kazimierzowi Bzowskiemu za złot. reń. 31,250. We wsi Królówce tego sstwa urodził się w r. 1791 słynny nasz poeta i pisarz Kazimierz Brodziński, który często publikował swe prace pod nazwą Kazimierza z Królówki.

Lipnicy (Szymon z), bernardyn, uczeń Jana Kapistrana, doktor filozofii, † 1482 w Krakowie. Pielgrzymował na Wschód w celu opowiadania wiary świętéj i odznaczał się nauką, pobożnością i cnotami chrześcijańskiemi.

Lipniskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie wileńskiém, powiecie oszmiańskim. W r. 1522, wedle metryk lit., Zygmunt I za odebranie Połocka nadał toż sstwo Wojciechowi Gastoldowi, wdzie wileńskiemu i kanclerzowi w. lit. Na sejmie z r. 1670 Stany Rzpltéj oddzielną konstytucyją naznaczyły toż sstwo na utrzymanie artyleryi w. ks. lit. wraz z sstwem gieranowskiém (ob.). Kiedy zaś następnie, na mocy ustawy sejmowéj, dobra te narodowe oddano w miejsce pensyi, jako generałowi artyleryi w. ks. lit., Kazimierzowi ks. Sapieże, a liczne spory zaszły o granice i posiadłości tego sstwa, z tych powodów na sejmie Warszawskim (1773—1775) Stany Rzpltéj wyznaczyły oddzielną komisyję z 13 urzędników litewskich, dla ostatecznego oznaczenia tychże granic a zwłaszcza: miast Lipniszki, Gieranony i dóbr Nosewicze, Remizów i Antokol z przyległościami.

Lipniszki, miasteczko w gub. wileńskiéj, pow. oszmiańskim, nad rz. Gawią, niegdyś dziedzictwo znakomitéj w dziejach polskich rodziny litewskiéj Gastoldów.

Lipno, miasto powiatowe w gub. płockiéj, nad rzeczką Mień, liczące około 4,973 m. Jest tutaj starożytny kościół parafijalny, gotyckiéj struktury.— *Lipnowski powiat*, ma 29 mil kw. przestrzeni i 61,658 m., obejmuje 2 miasta, 3 osady i 17 gmin.

Lipnowskie albo **Lipnińskie** starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie inowrocławskiém, w ziemi dobrzyńskiéj. W r. 1592 zaliczało się do wdztwa chełmińskiego, a po r. 1736 do wdztwa brzesko-kujawskiego. Według metryk kor. w r. 1592 należały do tego sstwa: miasto Lipno (ob.), nad rz. Mień, i wsie: Lissowo, Konratowo, Pniewite, Krosin, Drzonowo, Malenkowo i folwarki: Firlusz, Sturczwan, Bocień i Serokopase. W r. 1771 posiadał je Ignacy Zboiński, kasztelan płocki, opłacając z niego kwarty złp. 260 gr. 23, a z wójtostwa złp. 520, hyberny zaś złp. 154 gr. 5.

Lipogramatyczne utwory literackie, płody igrających bezrozumnie literatów, w których umyślnie unikają oni używania pewnéj danéj litery.

Lipoma, *tłuszczak* (ob.).

Lipoman (Jan), chorąży powiatu czechryńskiego, obywatel gub. kijowskiéj, naoczny świadek buntu Hajdamaków na Ukrainie, ur. 1758, † 1832. Wydał z druku: „*Flawijusza Józefa, Jerozolimskiego kapłana, starożytności żydowskich ksiąg 20*“ (3 t., Warsz. 1829); „*Zastanowienie się nad mogiłami pustemi, siedliskami i zamczyskami okopanemi, żmijowemi wałami*“ (Berdyczów 1832) i „*Bunt Hajdamaków na Ukrainie w r. 1768*“ (Poznań 1842; 2 ed. 1854).

Lipona (hrabina), ob. Bonaparte (Maryja Annuncyjata Karolina) VII.

Lipowate (*Tiliaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca kielich 4—5, rzadko 6—7 działkowy, lub klapkowy; płatków korony tyléż, co działków kielicha; z resztą cechy ogólne, jak u lipy (ob.). Należą tu drzewa i krzewy, rzadko zioła, w 250 przeszło gatunkach i 32 rodzajach, właściwych głównie okolicom zwrotnikowym, w małéj tylko części umiarkowanym. Główne części składowe są kléj i garbnik. Niektórych gatunków liście lub owoce służą za pokarm.

Lipowiec, m. pow. w gub. kijowskiéj, nad rz. Sobem, liczy 6,700 m., po większéj części żydów.— *Lipowiecki powiat*, ma na przestrzeni 2,540 w. kw. przeszło 142,000 m.; powierzchnia falowata, grunt urodzajny.

Lipowieckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie bełzkiém, powiecie lubaczowskim. Podług metryk kor. powstało z dawniejszego sstwa lubaczowskiego, przez wydzielenie z niego dóbr i wsi następujących: Lipowiec z folw., Kobelnica Ruska i Wołoska, Wólka, Kamieniarz z hutą szklaną, wójtostwami, sołtystwami i rudami żelaznemi. Na tym sstwie w r. 1680 zabezpieczoną była suma złp. 10,000 dla Lubomirskich. W r. 1771 było w posiadaniu Jerzego Mniszcha, generała wielkopolskiego, i małżonki jego z Brühlów, którzy za nie, wraz z wójtostwem lipowieckiém, opłacali kwarty złp. 804 gr. 9. Zajęte przez rząd austryjacki d. 15 Października r. 1778, sprzedane zostało na licytacyi d. 23 Października 1818 r. Kieliszkiewiczowi wraz ze wsią Majdanem i osadą Lindenau za złot. reń. 34,500.

Lipowski (Feliks Józef), historyk i publicysta bawarski, pochodzący z rodziny polskiéj, osiadłéj jeszcze za czasów Sobieskiego w Bawaryi. Ur. 1764 w Wiesensteig w Wittembergskiém, kształcił się w Monachijum, gdzie sprawował różne urzędy sądowe i wojskowe, † 1842 tamże. Zostawił wiele dzieł historycznych, dotyczących Bawaryi; celniejsze z nich są pisane po niemiecku: „*Historyja bawarska*“ (1799); „*Słownik artystów bawarskich*“; „*Słownik muzyków bawarskich*“ (1811); „*Historyja szkół*“

(1825); „*Historyja jezuitów*“ (2 t. 1816) i „*Heraldyka bawarska*“ (1834).

Lipowski (Ernest hr.), oficer francuski pochodzenia polskiego, ur. około 1843 w Strasburgu. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint.-Cyr 1855, służył jako kapitan strzelców pieszych w Algierze. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj (1870—71) uorganizował batalijon wolnych strzelców paryskich i na czele tego doborowego oddziału oddał bardzo ważne usługi armii Loary. W licznych potrzebach okazywał śmiałość niezwykłą i wielką przytomność umysłu. Słynną jest jego obrona otwartego miasta Châteaudun, gdzie z 1,500 ludźmi stawiał aż do ostatka opór 10 razy liczniejszym siłom nieprzyjacielskim. Za czyn ten mianowany był przez rząd obrony narodowéj z pułkownika generałem brygady. Późniejszy rząd francuski nie przyznał mu tego stopnia i L. przyjął podobno ofiarowaną sobie służbę w armii rossyjskiéj (1872) z zachowaniem rangi generała.

Lippe, dopływ Renu, do którego, ubiegłszy mil 30, wpada pod Wesel w Westfalii.

Lippe (często zwane Lippe-Detmold), księstwo w północnych Niemczech, nad rzeką Lippe położone, obejmuje hrabstwa: Lippe, Schwalenberg i Sternberg; ma rozległości $20^1/_2$ mil kw. z ludnością 113,200 m., wyznających przeważnie religiję reformowaną. W części zachodniéj przerzyna ten kraik tak zwany Lippijski las. Rzeki, poczynające się w części północnéj, wpadają do Wezery, w części południowéj, do Renu i Ems. Główne zatrudnienie mieszkańców stanowią: rolnictwo, hodowla bydła, przędzalnie i tkactwo. Znaczna część ubogich mieszkańców tutejszych wychodzi latem na robotę do krajów zagranicznych, najmując się głównie do robót stry charskich. Handel tutejszy małoznaczny i to wyłącznie prawie płodami i wyrobami krajowymi. Budżet krajowy wynosił w r. 1868 dochodu 185,273 tal., wydatku 178,280 tal. a dług krajowy 368,505 tal. Kontyugens, wynoszący dawniéj 840 ludzi, od 1867 r. został zniesiony. Rząd monarchiczny konstytucyjny. Stolica—miasto Detmold (ob.).

Historyja. Przodkowie dzisiejszego domu książęcego należeli jeszcze w XII w. do najbogatszych rodzin westfalskich. Bernard VIII († 1563) nazwał się piérwszy hrabią Lippe.—Z Synów Szymona III († 1613) założyli: Szymon VII panującą dzisiaj linię książęcą, Otton linię Brake, która w r. 1790 wygasła, i Filip linię Bückeburgską. Pomiędzy piérwszą i trzecią linią trwały długoletnie spory, ukończone z korzyścią dla piérwszéj linii. W 1720 r. hrabstwo L. zostało podniesione przez Karola VI do godności księstwa, które przystąpiwszy r. 1807 do Związku Reńskiego, zostało państwem udzielném i w r. 1815 jedném z państw związku Niemieckiego. Skutkiem ruchów 1848 r. nadał książę Paweł Aleksander Leopold swemu krajowi ustawę liberalną, rozszerzoną 1849 r., którą jednak 1853 zniósł syn jego Leopold i przywrócił konstytucyję z 1836 r. Podczas wojny 1866 r. księstwo L. wzięło stronę Prus i przystąpiło do związku półn.-niemieckiego, a po wojnie francusko-niemieckiéj 1870—71 weszło w skład cesarstwa niemieckiego.—Porów. Falkmanna „*Lippesche Regesten*“ (2 t., Lemgo 1861—63).

Lippe-Biesterfeld-Weissenfeld (Ernest hr. *na*), pisarz niemiecki, ur. 1825 w See, niedaleko Görlitz. Ukończywszy 1842 berlińską szkołę kadetów, służył odtąd w wojsku pruskiém do 1860 r. Odznaczył się w wojskowéj literaturze niemieckiéj dziełami: „*Geschichte des 6' Husarenregiments*“ (Berlin 1860); „*Husarenbuch*“ (Berl. 1863); „*Militaria aus König Friedrich des Grossen Zeit*“ (Berl. 1866); „*Fridericus Rex und sein Heer*“ (Berl. 1868) i t. d.—**Lippe-*Biesterfeld-Weissenfeld*, starszy brat poprzedniego, członek pruskiéj izby panów, ur. 1815, położył w Prusiech pewne zasługi jako minister sprawiedliwości (1862—67).—Teoryje swe złożył w dziele: „*Meditationes discontinae* etc.“ (Berl. 1867).

Lippe-Schaumburg, ob. Schaumburg-Lippe.

Lippi (Fra Filippo), ob. Filippo-Lippi.

Lippomano (Alojzy), biskup Bergamu, nuncyjusz papieski w Polsce, ur. 1500 w Wenecyi; pochodził ze starożytnego rodu. Odbywszy nauki w ojczystém mieście, był najprzód biskupem modeńskim, potém koadyjutorem biskupa werońskiego a nakoniec biskupa Bergamu. Człowiek niepospolitych zdolności, używany był do załatwiania ważnych spraw w Niemczech (1548) i Portugalii. Za Julijusza III przewodniczył wraz z dwoma innymi obradom soboru Trydenckiego i bronił dzielnie zasad kościoła katolickiego. W Polsce naówczas za rządów mądrego i przejętego nawskroś duchem tolerancyi Zygmunta Augusta swobodnie i silnie krzewiła się reforma. Otóż dla zapobieżenia temu wysłany był do Polski 1555 r. przez Pawła IV w poselstwie L. Nuncyjusz ten, człowiek „pobożny i ostry“, mimo wielkich zdolności i gorliwéj pracy około powściągnienia reformy, nic nie mógł zdziałać wobec swobód i przywilejów stanu szlacheckiego. Daremnie podmawiał króla do użycia środków gwałtownych. Wbrew woli i bez wiedzy króla dokazał tyle tylko, że skutkiem jego starań, na synodzie łowickim, spalono 3 żydów i ścięto biédną kobietę katoliczkę za skradzenie hostyi. Radami i postępkami swymi ściągnął L. na się powszechną w kraju nienawiść. Nic nie wskórawszy, po krótkim w Polsce pobycie wrócił na biskupstwo Bergamu i † 1559. Niektóre listy jego oraz relacyja o Polsce znajdują się w Rykaczewskiego: „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich* etc.“ (t. II). J. Trzycieski wyśmiéwał nuncyjusza w dwu wierszach: „*De sacrosancti evangelii* etc.... *progressu et incremento*“ i „*De Lippomani ingressu et progressu in Polonia*“.—**Lippomano** (Hieronim), rodem z Wenecyi, może z téjże familii co i poprzedni, poseł wenecki w Polsce za Henryka Walezego. Posłował przedtém do Turynu i Neapolu a w końcu do Konstantynopola. Tu, oskarżony przed rządem weneckim o zdradę stanu, został uwięziony, sprowadzony do kraju rodzinnego i wtrącony do więzienia, gdzie się udusił 1591 r. Orzelski nazywa go mylnie Kontarinim. L. zostawił ciekawą relacyję o Polsce, wydrukowaną z rękopisu przez Rykaczewskiego w dziele „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich* etc.“ (t. I, str. 238—287).

Lippspringe, miasteczko w pruskiéj regencyi mindeńskiéj, blizko źródeł rzeki Lippe, ma 2,000 m. i licznie zwiédzane źródło mineralne, nader skuteczne dla chorych na piersi.

Lippstadt, miasto powiatowe w pruskiéj regencyi Arnsbergskiéj, nad rz. Lippe, ma 7500 m.

Liprandi (Paweł), generał rossyjski, urodz. 1796, † 1864; walczył w kampanii francuskiéj 1812—15, tureckiéj 1828—29 i polskiéj 1831. Od 1854 dowodził korpusem blokady pod Kalafat i po bitwie pod Almą poszedł ze swoją dywizyją do Krymu, gdzie pomiędzy innemi 1854 pod Kadikem szczęśliwie walczył z Turkami; 1855 w bitwie pod Traktirem bronił lewego skrzydła, a następnie strzegł wąwozów Belbeku.

Lipsius (Justus), właściwie *Joest Lipst*, filolog i krytyk znakomity, ur. 1547 w Overyssche pod Bruksellą. Ukończywszy studyja prawne w Lowanijum, wyjechał 1567 do Rzymu, gdzie poświęcał się wyłącznie badaniom starożytniczym. Za powrotem otrzymał 1572 katedrę w Jenie, przyjąwszy przedtém pozornie protestantyzm, ale już 1579 opuścił to miejsce i został profesorem historyi w Lejdzie, gdzie † 1606 na urzędzie historyjografa króla hiszpańskiego. Oprócz wielu znakomitéj wartości wydań krytycznych Plautusa, Valeriusa Maximusa, Vellejusa Paterkula, Liwijusza, Seneki, wydał znaczną liczbę pism, dotyczących starożytności greckich i rzymskich, np. „*Antiquarum lectionum libri V*“ (Antwerp. 1575; 2 ed. 1596), tudzież z dziedziny teologii i filozofii starożytnéj. Listy jego („*Epistole selectae*“) zostały najprzód wydane przez niego samego (2 t., Lejda 1586—90) a późniéj w znacznie większéj kolekcyi przez Burmanna (5 t., Amsterdam 1727). Jego „*Opera Omnia*“ wyszły w Antwerpii (8 t. 1585, 2 wyd. 4 t. 1657), w Wesel (4 t. 1675). L. odznaczał się ogromném oczytaniem i niepospolitą bystrością sądu. W niektórych swych pracach występował jako gorliwy ultramontanin. Porów. Reiffenberga „*De vita J. Lipsii*“ (Bruksella 1823); Nisarda „*Triumvirat littéraire au XVI siècle*“ (Paryż 1852).

Lipsk, po niem. *Leipzig*, drugie co do znaczenia miasto w królestwie saskiém, jest stolicą obwodu tegoż nazwiska (65 mil kw. i 554,000 m.), położone w północno-zachodniéj części kraju w rozległéj, żyznéj i po większéj części lesistéj równinie, nad rzekami Elstrą, Pleissą i Parthą; liczy 106,925 m. po większéj części ewangelików. W mieście tém pośród licznych placów publicznych zasługują na szczególną wzmiankę: plac targowy, plac Augusta i plac królewski (z piękną statuą Fryderyka Augusta I). Z wielu wspaniałych budowli odznaczają się ratusz (podobnie jak zamek Pleissenburg z połowy XVI w.), Augusteum, pałac pocztowy, bursa księgarzy, muzeum, kościoły ś. Tomasza i Mikołaja, Paulinów, oraz nowy kościół katolicki i synagoga żydowska. Pomniki Thaera, Hahnemanna, Gellerta, Bacha i Hillera, są rozmieszczone po rozmaitych częściach miasta. Wielką, rozgłośną sławę miasta handlowego zawdzięcza głównie Lipsk jarmarkom, handlowi księgarskiemu i licznym drukarniom. Sławne w Europie trzy jarmarki lipskie (wielkanocny, ś. michalski i najmniéj ważny, noworoczny), ustanowione zostały roku 1497 przez cesarza Maksymilijana a ogromna ich działalność prawie ciągle wzrasta. Lipsk bowiem jest dzisiaj ogniskiem wszelkiego handlu wewnętrznego Niemców, a w szczególności handlu księgarskiego i nakładów muzycznych prawie całéj Europy. Liczą tu 280 firm księgarskich, z których wiele należy do najznakomitszych w Niemczech. Pod względem księgarskiego handlu najważniejszym jest jarmark wielkanocny. Drukarni znajduje się w Lipsku 49, o 263 pospiesznych prasach, nie licząc w to mnóstwa zakładów litograficznych i innych tego rodzaju. Lipsk ma wiele zakładów naukowych, na czele których stoi bogaty uniwersytet (założony 4 Grud. 1409), ze wspaniałą bibljoteką i przeszło dwoma tysiącami słuchaczów; daléj idą gimnazyja, szkoła realna, szkoła handlowa, szkoła dla uczniów księgarskich i wyborne szkoły elementarne. Zasługują także na uwagę akademija rysunkowa, konserwatoryjum muzyczne, akademija śpiéwu i t. d. Lipsk znajduje się w pięknem położeniu; zewsząd otaczają go kwitnące i zamożne wioski, które dla mieszkańców tutejszych stanowią miejsce przyjemnych przechadzek. Miasto Lipsk, tak nazwane od słowiańskiego wyrazu *Lipa*, wspominane już jest w r. 1015. Za rządów margrabiego Ottona Bogatego (1166—89) odbywały się tu corocznie dwa jarmarki, a w 100 lat późniéj za Dytrycha z Landsbergu kwitnął tu już handel i przemysł. W r. 1507 otrzymał L. od cesarza Maxymilijana prawo składowe, a 1521 r. cesarz Karol V rozszerzył mu znakomicie przywiléj wolności jarmarcznéj. Odbyte tutaj 1519 w starożytnym zamku Pleissenburg, tak zwane, Lipskie Colloqium pomiędzy Lutrem, Eck'em i Karlstadt'em przyczyniło się wielce do wzrostu luteranizmu. Podczas wojny szmalkaldzkiéj Lipsk w r. 1547 wytrzymał ciężkie oblężenie, a wojna trzydziestoletnia zadała mu dotkliwe klęski, które na długi przeciąg czasu zniweczyły jego pomyślność. Od połowy XVII w. zaczął handel księgarski coraz bardziéj z Frankfurtu nad Menem przenosić się do Lipska. Lecz wojna siedmioletnia znowu bardzo niekorzystnie oddziałała na miasto. W następnych czasach podniosły się jarmarki tutejsze tak dalece, że miasto znowu zakwitło dobrobytem, atoli francusko-rossyjska wojna zadała mu nowe ciosy; a mianowicie dnie 16—18 Paźdz. 1813 r., w których toczyła się pamiętna bitwa narodów, były dla niego nader niebezpieczne i szkodliwe. W r. 1830 otrzymał Lipsk swoje teraźniejsze prawa miejskie. Przystąpienie Saksonii do Związku celnego i założenie kolei żelaznych wywołały nowe życie w handlu i przemyśle i wraz z innemi odpowiedniemi urządzeniami przyczyniły się do powiększenia miasta i podniesienia jego pomyślności.—Porów. Gretschel'a „*Beiträge zur Geschichte Leipzig's*“ (Lipsk 1836); Dolz'a „*Versuch einer Geschichte Leipzig's*“ (Lipsk 1818), Meidinger'a „*Leipzig*“ (tamże 1860). *Bitwa pod Lipskiem*, jest jednym szeregiem utarczek i bitew od 14—20 Października 1813, które złamały przewagę Francyi.

Naprzeciwko Francuzów, pod dowództwem samego Napoleona, stały trzy armije sprzymierzonych: Szląska pod rozkazami Blüchera (60,000) ludzi, wielka czyli czeska armija pod wodzą Schwarzenberga (134,000 ludzi) i armija północna pod dowództwem Karola Jana, króla Szwedzkiego (50,000 ludzi). Po rozwinięciu bitwy 14 i 15 Paźdz. pojedynczemi utarczkami nastąpił ważny dzień 16 Paźdz., którego głównemi wypadkami były bitwy pod Wachau i Möckern, tudzież potyczki pod Connewitz i Lindenau; 17 Paźdz. walczono tylko pod Lindenau, ale za to 18-go, gdy nocy poprzedniéj wzmocniona armija francuska nowe zajęła stanowisko, bitwa ściéśniała się coraz więcéj około miasta i zakończyła wyparciem Francuzów ze wszystkich otaczających wiosek, przez co odwrót ich stał się koniecznym. Odwrót ten rozpoczął się w nocy, a L. został zdobyty przez sprzymierzonych. Podczas odwrotu wielu Francuzów, a między nimi i nasz książę Józef Poniatowski, utonęło w Elsterze. Siły walczących tutaj wojsk wynosiły około 500,000 ludzi i 2000 armat. Straty Francuzów obliczano na 68,000 ludzi, między którymi 30,000 niewolnika; sprzymierzonych zaś na 48,000. Pewna liczba pomników wskazuje obecnie najważniejsze punkta téj wiekopomnéj bitwy. Opis bitwy pod Lipskiem drukowany był przez pułkownika Wyleżyńskiego w Biblijotece warszawskiéj z r. 1860.

Lipsk, osada w gub. suwalskiéj, pow. augustowskim, nad rz. Bobrą, liczy 1,813 m.

Lipski, nazwisko zasłużonego w Rzpltéj rodu szlacheckiego, osiadłego głównie na Kujawach. Znane są szczególniéj dwie rodziny jedna h. Grabie, druga h. Łada.—**Lipski** (Jędrzéj), h. Grabie bisk. krakowski, znakomity prawnik, ur. w Rzeplinie 1572 w wyznaniu ewangelickiém. Po ukończeniu w Rzymie (gdzie przeszedł na łono kościoła katolickiego) kursów teologii, prawa duchownego i świeckiego, powrócił do ojczyzny, został kustoszem gnieźnieńskim i płockim, kanonikiem krakowskim 1612, a scholastykiem 1616. Mianowany sekretarzem Zygmunta III, używany był do załatwiania rozmaitych spraw dyplomatycznych. W r. 1617 otrzymał biskupstwo łuckie i pieczęć mniejszą po Firleju, w r. 1618 kanclerstwo przy królowéj Konstancyi, a po śmierci Żołkiewskiego został 1620 kanclerzem w. kor. Przeniesiony 1622 na biskupstwo kujawskie, przeszedł z niego na katedrę krakowską, † 1631. L. posiadał ogromną naukę i uważany był powszechnie za piérwszego prawnika swego wieku; w sprawach publicznych zręczny, dworak wielki, z charakteru dumny i porywczy, odznaczał się jednak jako pasterz przykładnością i gorliwością niezwykłą. W dyjecezyjach swych wystawił wiele nowych kościołów, zwłaszcza wspaniałą kolegijatę w Chodczu (na Kujawach), przy któréj ustanowił gimnazyjum i stypendyjum dla 12 synów szlacheckich. Ważniejsze jego dzieła są: „*De rebus gestis serenis. et potentis. Sigismundi III Pol. et Sueciae regis etc. brevis narratio*“ (Rzym 1605), dziełko, to w którém podaje L. treściwy opis kilku lat panowania Zygmunta III (1588—1595), nadzwyczaj dla tego króla pochlebny, należy dziś do rzadkości biblijograficznych; „*Practicarum observationum ex jure civili et saxonico collectarum et ad stylum usumque judiciorum curiae regalis accomodatarum centuria prima*“ (Ryga 1602 i Kraków 1620, 6 ed., najlepsza, Gdańsk 1648); „*Centuria II*“ (Kraków 1619), przedrukowana wraz z Centuryją I w Poznaniu i Gdańsku (1626). Dzieło to ocenił R. Hube w rozprawie „*O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce*“ (Warsz. 1829); „*Decas quaestionum publicorum regni etc.*“ (Krak. 1616; 5 ed. Gdańsk 1647) i t. d.— **Lipski** (Jan), herbu Łada, arcybiskup gnieźnieński, syn Wawrzyńca, sędziego ziemskiego rawskiego. Po ukończeniu teologii i prawa we Włoszech, został sekretarzem królewskim, kanonikiem łęczyckim, gnieźnieńskim i kantorem płockim; w r. 1627 kanonikiem krakowskim, a 1632 referendarzem koronnym. Wreszcie, jako serdeczny przyjaciel Władysława IV, w którego sprawie zawsze i wszędzie występował, otrzymał 1636 r. biskupstwo chełmińskie, a 1639 arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Używany do załatwienia najdrażliwszych spraw tak wewnątrz kraju jako téż i za granicami jego, † 1641 w Gnieźnie. Mąż wielkiéj nauki i świetnéj wymowy, zostawił w druku kilka mów (przedrukowanych już to w zbiorze Trzebickiego „*Manipulus orationum*“ 1639, już w *Swadzie* łacińskiéj Danejkowicza, już w *Mówcy polskim* Pisarskiego) i listów dyplomatycznych.—**Lipski** (Feliks Aleksander), herbu Łada, kasztelan sieradzki, późniéj wojewoda kaliski, jeden z najcelniejszych mowców łacińskich. Po śmierci Jana III był stronnikiem partyi francuskiéj, pragnącéj mieć królem Ludwika Conti. Gdy potém Karol XII, chcąc złożyć z tronu króla Augusta II, wkraczał zbrojnie do Litwy i Kurlandyi, L., jako posłannik od stanów Rzeczypospolitéj, usiłował odwieść go od tych zamysłów. Mowa, jakiéj w tym celu użył, obudziła podejrzenie szlachty, która go rozsiekała 1702. Dwie jego znane mowy zamieszczone są w *Swadzie* łacińskiéj Danejkowicza.—**Lipski** (Jan Aleksander), herbu Grabie, kardynał, biskup krakowski, ur. 1690, † 1746 w Kielcach. Po ukończeniu nauk w Rzymie, zwiédzał obce kraje i za powrotem mianowany został kanonikiem gnieźnieńskim i krakowskim, następnie proboszczem poznańskim. Wybrany 1724 prezydentem trybunału koronnego, gorliwie przestrzegał sprawiedliwości. Późniéj mianowany przez Augusta II podkanclerzym koronnym, został 1731 biskupem łuckim, 1732 krakowskim, wreszcie 1737 kardynałem. W 1738 wyniesiony był na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, lecz już 1739 zrzekł się dobrowolnie tego dostojeństwa i powrócił na katedrę krakowską. Mowy jego, miane w senacie, jedne umieszczone są w *Swadzie* łacińskiéj Danejkowicza (część I), a inne pozostały w rękopisach. Osobno wydał „*Mandata varia publicata A. 1737*“ i „*Epistola pastoralis ad clerum et populum dioece. Cracov.*“ (Krak. 1737).—**Lipski** (Stanisław), syn Kacpra, kasztelana rawskiego, kanonik krakowski i płocki, regent kancelaryi koronny, † 1674. Jeździł do Rzymu na jubileusz 1659 i tam miał sławne kazanie w dzień ś. Stanisława w kościele polskim, ogłoszone

p. t. „*Panegyris Divo Stanislao Episcopo Cracovien-si ac Martyro*“ (Rzym 1650).—**Lipski** (Andrzéj), od 1678 podczaszy chełmski, służył wojskowo podczas wojen szwedzkiéj i kozackich, † 1689 w Krakowie. Jemu przypisywano mylnie autorstwo poematu „*Wojna Chocimska*“ (Lwów 1850), którego przecież rzeczywistym autorem jest Wacław Potocki (ob.), jak tego dowiódł K. Szajnocha.—**Lipski** (Jan), kasztelan santocki, † 1786. Zostawił ważne do historyi panowania Stanisława Augusta notaty z lat 1775—78, które wydał J. I. Kraszewski w „*Bibliotece Warszawskiéj*“ na r. 1854.—**Lipski** (Michał), synowiec kardynała, opat lubieński, pisarz w. koronny do r. 1779; † 1780 w Lubieniu. — **Lipski** (Tadeusz), bliski krewny kardynała, kasztelan łęczycki, dyplomata polski, ur. 1625 w Boniowicach na Rusi, słuchał prawa kanonicznego i cywilnego w Rzymie, skąd wróciwszy do kraju, posłował z bełskiego na sejmy i był od r. 1748 szambelanem Augusta III. Sprawy dworu bronił gorliwie i używany był do załatwiania ważnych zleceń. Mianowany 1760 generałem majorem wojsk koronnych, został w 3 lata potém kasztelanem łęczyckim, następnie generałem lejtnantem i 1776 konsylijarzem rady nieustającéj, w któréj zasiadał przez lat 8. Żarliwy stronnik Stanisława Augusta, pobiérał od niego pensyję jeszcze nawet po abdykacyi i † 1796 r. w Warszawie. — **Lipski** (Mateusz), biskup miński uważał się za szlachcica h. Grabie, ale podobno podszył się tylko pod nazwisko rodziny Lipskich, ur. 1769, † 1841; pierwotnie bazylijanin, przeszedł później na obrządek łaciński i jako ulubieniec arcybiskupa mohilewskiego Siestrzeńcewicza, został jego sekretarzem i domownikiem, potém kanonikiem mohilewskim, prałatem, archidyjakonem białoruskim, sufraganem połockim i biskupem aureopolitańskim. Po śmierci Siestrzeńcewicza administrował dyjecezyją mińską, a w r. 1829 mianowany został biskupem mińskim.—**Lipski** (Wincenty), ur. 1796, wyświęcony został na kapłana 1823, od 1849 prałat scholastyk wileński, został 1853 archidyjakonem. W r. 1856 przedstawiony na sufragana tyraspolskiego w Saratowie, został biskupem jonopolitańskim 18 Września t. r.

Lipsko, osada w gub. radomskiéj, pow. iłżeckim nad rz. Zbierzek i Czapka. Liczy 1,862 m.

Liptowski komitat (po madz. *Liptó vármegye*), rozległy $42\frac{1}{2}$ m. kw., graniczny na północ z kom. orawskim i z Galicyją, na wschód z kom. spiskim, na południe z gemarskim i zwoleńskim, na zachód zaś z turczańskim; jestto w ogóle kraj górzysty, przerznięty odnogami Karpat; ze szczytów najważniejsze: Czertowa swadba, Kralowa hola, Krzywań i in. Z pomiędzy rzek godniejsze uwagi Biały i Czarny Wah oraz Poprad. Lasów dostatek, wydających wszelkiego rodzaju drzewa. W górach tutejszych znajduje się: złoto, srebro i inne minerały. Klimat ostry, dla tego mało sieje się pszenicy i żyta, dosyć natomiast owsa, jęczmienia, tatarki, lnu i konopi oraz wybornego grochu. Dostątek dobrych pastwisk daje pożywienie dla bydła, starannie tu hodowanego.—*Sér Liptowski* oraz bryndza stanowią ważne artykuły handlu wywozowego. Mieszkańcy, w liczbie 78,000, wyjąwszy 440 Madziarów i 3,000 żydów, wyłącznie Słowacy, pod względem wyznania należą w połowie do kościoła katolickiego, w połowie zaś do ewangelickiego, zamieszkują w 12 osadach i 144 wsiach i pusztach. Miasto główne jest Liptowski Ś-ty Mikołaj (Szent-Miklos).

Liquidambar (*Ambrowiec*, *styracznik*), jedyny rodzaj z rodziny balsamodajnych (ob.). L. *styraciflua*, drzewo w Luizyjanie i Meksyku, dorastające 30—40 stóp. Ze starych pni, przez nacięcie lub dobrowolnie wycieka balsam żółtawo-czerwonawy, co do konsystencyi podobny do terpentyny weneckiéj, który potém ciemnieje i gęstnieje, a nakoniec staje się stałym. Wydaje woń silną i przyjemną, benzoesową. Balsam ten, zwany białym peruwiańskim, lub ambrą płynną, nie przychodzi do Europy i w saméj Ameryce jest rzadkim. Samo drzewo sadzi się w ogrodach dla ozdoby. Z L. *attingia*, na Jawie, ma pochodzić styraks płynny wschodni, którego nie należy uważać za jedno ze styraksem płynnym.

Liquor anodynus mineralis Hoffmanni, ob. Hoffmana krople.

Lir, Lira, jedność monety włoskiéj, podzielona na 100 centesimi, wyrównywająca obecnie francuskiemu liwrowi, czyli frankowi.

Lira, konstelacyja nieba północnego, złożona z 21 gwiazd. α Liry, czyli *Wega*, jest gwiazdą pierwszéj wielkości; β Liry jest jedną z najciekawszych gwiazd peryjodycznych.

Liriodendron, ob. Tulipanowiec.

Lirogon (*Menura*) rodzaj ptaków pokrewny drozdom, zaliczany już to do wróblowatych, już do grzebiących; ma on dziób prosty, w nasadzie szeroki, ostrokończysty, nogi silne, skrzydła krótkie, zaokrąglone, ogon o 16 sterówkach, odmiennego kształtu w obu płciach. Dawniéj znany gatunek *M. lyra* jest wielkości bażanta, ubarwienia brunatno szarego. Dwa zewnętrzne pióra ogona tworzą niby obwód liry, któréj struny przedstawiają pióra wewnętrzne. Właściwy jest Australii. W nowszych czasach odkryty gatunek *M. Alberti* ma ogon daleko skromniejszy.

Liryka, *Liryczna poezyja*, rodzaj poezyi, który za przedmiot swego przedstawienia bierze życie wewnętrzne. L. jest subjektywném wyrażeniem uczuć subjektywnych; w historycznym rozwoju przeto, następuje dopiéro po eposie, przedstawiającym życie zewnętrzne. Prawdziwa L. musi przy pomocy fantazyi nadać uczuciom wewnętrznym jasną, widoczną postać a zaś wewnętrzną prawdę treści podnieść do ideału. Ze wszystkich gatunków poezyi L. najwięcéj jest sposobna do towarzyszenia muzyce, z którą téż w najdawniejszéj epoce zwykle bywała łączona; stąd i nazwa jéj pochodzi od towarzyszącéj śpiéwowi liry *(lyra)*. Głównym dla poetów lirycznych czyli *liryków* warunkiem jest natchnienie, z którego powstają wielkie i wzniosłe, nadzwyczajnéj żywości wyobrażenia, obrazy i uczucia, wcielające się w sam poemat i stanowiące jego polot liryczny czyli *liryzm*. Gatunkami L. czystéj, wyrażającéj li tylko uczucia i poglądy sub-

jektywne są: Hymm (ob), Oda (ob.), Dytyramb (ob.) i Pieśń (ob.); trzy pierwsze gatunki wyrażają uczucia najgłębszego natchnienia w odpowiedniéj wzniosłéj formie, ostatni zaś uczucia daleko spokojniejsze w formie prostszéj. Nadto jeszcze odróżniają poezyję liryczno-epiczną w formach Elegii (ob.) i Heroidy (ob.), oraz poemat liryczno-dydaktyczny (ob. *Dydaktyczna poezyja*). Co się tyczy miary utworów lirycznych, to zwykle w niéj dwa lub więcéj wierszy wiążą się w strofy czyli wrotki, których układ przy wyższym liryźmie bywa zawsze swobodniejszy i śmielszy. Mimo to wszakże jedność rytmu jest nieuniknioném prawem dla formy poematów lirycznych.—W literaturach wschodnich (u Hebreów i Persów) L. wybitne zajmuje miejsce. U Greków najcelniejsi lirycy są: Pindar, Sappho i Anakreon; u Rzymian Katullus, Tybullus, Proporcyjusz i Horacyjusz. Z piérwszych wieków chrześcijaństwa zachowały się wzniosłe hymny kościelne. Od XII w. L. świecka rozwijała się wspaniale w połudn. Francyi i w Hiszpanii, nieco późniéj we Włoszech a w XIII w. w Niemczech. W nowszych czasach przeważa L. świecka. U nas do najcelniejszych liryków należą: J. Kochanowski, Sęp Szarzyński, Miaskowski, Karpiński, Kniaźnin, Mickiewicz, Słowacki, K. Baliński, Zaleski, Ujejski, Asnyk i t. d.

Lis, herb, przedstawia na tarczy krzyż podwójny, zakończony żeleźcem strzały; z hełmu w koronie wyskakuje lis w lewą stronę tarczy obrócony, mający przednie nogi wzniesione i ogon w górę zadarty.

Lis (Mikołaj), biskup poznański, rządził dyjecyzyją lat 9; † 1273; mianowany tylko przez papieża, niechętnie przez władze krajowe był przyjęty.

Lis, podrodzaj psa (ob.).

Lisch (Jerzy Chrystyjan Fryderyk), historyk i starożytnik niemiecki, urodz. 1801 w Altstrelitz. Po ukończeniu uniwersytetu w Rostocku i Berlinie, był od 1827 nauczycielem w Schwerinie, od 1834 starszym archiwistą, a od 1852 konserwatorem pomników historyi i sztuki tamże. L. zasłużył się głównie badaniami nad historyją ojczystéj swéj ziemi, Meklenburga. W r. 1854 założył historycz.-archeolog. towarzystwo meklemburgskie, przy którém pełniąc obowiązki sekretarza wydawał jego „*Jahrbücher*“. Sporządził kilka niezmiernie ważnych zbiorów starożytniczych i przyczynił się wiele do założenia germańskiego muzeum w Norymberdze. Oprócz wybornych dzieł genealogicznych, dotyczących kilku familij niemieckich, wydał: „*Beiträge zur allgemeinen vergleichenden Sprachkunde*“ (Berl. 1826); „*Geschichte der Buchdruckerkunst in Meklenburg bis zum J. 1540*“ (Schwer. 1839) i „*Pfalbauten in Meclenburg*“ (2 zesz., Schwer. 1865—67).

Lisco (Emil Gustaw), teolog protestancki, ur. 1819 r. w Berlinie, studyjował teologiję tamże i w Bonn, od 1843 proboszcz w Zohdenick, został 1845 kaznadzieją przy kościele P. Maryi w Berlinie, 1859 zaś przy, tak zwaném, *Neue Kirche*, gdzie kolegował z Sydowem. L. uczeń i gorliwy zwolennik Schleiermachera, należy do rzędu przedstawicieli i obrońców wolnomyślnego kierunku w teologii. Za odczyt wypowiedziany w Styczniu 1872, o wyznaniu wiary apostolskiém popadł w silne nieporozumienia z władzą kościelną. Wydał: „*Berlin und der Protestantismus*“; „*Schleiermacher's Reden über die Religion und Chateaubriand's Geist des Christenthums*“; „*Ueber das apostolische Glaubensbekenntnis*“ (1872) i in

Liscow (Chrystyjan Ludwik), satyryk niemiecki, ur. 1701 w Wittenburgu w Meklenburgii. Pełnił rozmaite urzędy, a ostatecznie służył w administracyi wojskowéj w Saksonii, ale z powodu zasad liberalnych usunięty 1749; umarł w majętności swojéj Eilenburg 1760 r. Pisma swoje, wychodzące od r. 1732, wydał r. 1739 bezimiennie w dziele: „*Sammlung satirischer und ernsthafter Schriften*“. Najważniejszą jego pracą jest: „*Die Vortrefflichkeit und Nothwendigkeit der elenden Scribenten*“. L. uważany jest za najlepszego prozaika przed Lessingiem. Bijografije jego pisali Helbig (1844) i Lisch (1845).

Liść (*Folium*), część rośliny, stanowiąca pod względem fizyjologicznym jéj organ oddechowy, t. j. służący do przyjmowania ciał gazowych, znajdujących się w powietrzu, a pożytecznych dla rośliny, tudzież do oddzielania ciał niepotrzebnych organizmowi roślinnemu (ob. roślina). L. składa się z dwu części: t. j. *ogonka* (*petiolus*), którym jest osadzony na gałęzi lub łodydze, i z *blaszki* (*lamina*), czyli rozszerzenia spłaszczonego. Gdy brak ogonka, L. zowie się bezogonkowym (*f. sessile*); niekiedy brak blaszki, wtedy ogonek jest spłaszczony i zowie się ogonkiem *liściowatym*. Ogonek liściowy składa się z włókien, które następnie się rozdzielają, tworząc tak zwane *nerwy liściowe*, doprowadzające soki odżywcze do przerobienia pod wpływem powietrza atmosferycznego. Pomiędzy nerwami, rozgałęziającemi się rozmaicie, znajduje się tkanka komórkowata, zwana *miękiszem* (*parenchyma*), a wszystko to jest powleczone bardzo delikatną skóreczką, zwaną *naskórkiem* (*epidermis*), pokrytym mikroskopowemi dziurkami, czyli *szparotworami* (*stomata*). Liście bywają rozmaitéj postaci: okrągłe, jajowate, eliptyczne, szczecinowate, lancetowate, szydłowate i t. d.; co do trwałości, są: *roczne*, gdy co rok opadają, *trwałe* albo *wieloletnie*, gdy dłużéj niż przez jedno lato trwają na drzewie, skutkiem czego drzewa są zawsze zielonemi, jak n. p. bukszpan. U bardzo wielu roślin w L. odróżnić można niejako stan czuwania i snu, gdy są bardziéj zwinięte i jakby więdnące; a niektóre liście okazują jakby pewną czułość, zwijając się za dotknięciem. L. drzew i roślin mają w medycynie znaczenie bardzo obszerne, a w gospodarstwie i przemyśle zajmują także bardzo ważne stanowisko.

Liścień, ob. zarodek.

Liścionos (*Phyllostoma*), rodzaj ssących z rzędu skrzydlatych, typ rodziny liścionosych (*Phyllostomina*), mający za cechy: na nosie dwie skośne narośle, jedna listkowata, druga kształtu podkowy; uszy wielkie i gładkie odosobnione, język rogowemi narośla mi najeżony, ogon różnéj wielkości. Z rodzaju tego jest około 10 gatunków, żyjących w Ameryce.

Lisi ogon, roślina, ob. Wyczyniec.

Lisganich (Józef), rodem z Siedmiogrodu, oficer kwatermistrzostwa wojsk austryjackich; po zajęciu Galicyi przez Austryję wykonał z polecenia Józefa II mapę geograficzną Galicyi, która wyszła w Wiedniu 1780 w 9 arkuszach, a w powtórném wydaniu 1790 w 14 arkuszach. Późniejsza jeszcze jego mapa, ulepszona, składała się z 8 arkuszy i służyła za podstawę do wszystkich późniejszych map tego kraju.

Lisianka, miasteczko w gub. kijowskiéj, przy ujściu Lisianki do Gniłego-Tykicza. Za czasów Koliszczyzny w 1768 był to murowany zamek obronny, który Hajdamacy napadli i okropną w nim rzeź sprawili.

Lisiański (Herakli), zwany przez niektórych *Lisańskim*, arcybiskup smoleński, ruski, w XVIII w., mąż wielce pobożny i zacny, wyświęcony w Rzymie na kapłaństwo i zaszczycony tamże stopniem doktora teologii. Jako bazylijanin, był przez lat 7 konsultorem przy generale Tomiłowiczu, potém sekretarzem generalnym bazylijanów, superyjorem połockim, nareszcie prowincyjałem i generałem prowincyi litewskiéj. Mianowany arcybiskupem smoleńskim 1762; † 1771.

Lisiatyckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie ruskiém, ziemi przemyskiéj. Podług lustracyi z r. 1628 powstało z dawniejszego sstwa stryjskiego, przez odłączenie wsi: Lisiatycze, Piątniczany, Kawczykąt, Strymcze i folwarku Lisiatyckiego z młynami. W r. 1771, po Ludwiku Pocieju i Wiktoryi z Potockich, posiadał toż sstto Józef Mierzejewski, opłacając z niego kwarty złp. 2,687 gr. 7, a hyberny złp. 339 gr. 9. Po zajęciu tych dóbr przez rząd austryjacki w r. 1794, tenże sprzedał je na licytacyi w d. 22 Sierpnia r. 1817 i takowe nabył Bernard Zerboni za zł. reń. 281,400.

Lisiecki (Andrzéj), herbu Dryja, historyk i prawnik za czasów Zygmunta III. W r. 1631 mianowany surogatorem grodzkim kaliskim, został późniéj instygatorem koronnym; † 1639, zapisawszy bogatą swą biblijotekę jezuitom w Kaliszu. Ogłosił drukiem: „*Trybunał główny koronny siedmią splendorów oświecony*“ (Kraków 1638); „*Apologija praw Rzeczypospolitéj*“ (tamże 1625); w rękopisie zostawił po łacinie „*Dzieje Zygmunta III od 1605 do 1614*“ w 3 tomach. Urywkiem zapewno z I t. tych dziejów będzie rękopis p. t. „*Fragmenta mortis Augusti et expeditio Polonorum pro Henrico*“, z którego wyjątki są umieszczone w *Bibl. Warsz.* (r. 1853, t. X).

Lisiecki (Dominik), poeta, ur. na Podlasiu 1801, † 1846 w Warsz. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, pracował do 1833 w komisyi rządowéj przychodów i skarbu, poczém osiadł na wsi, oddając się gospodarstwu. Prócz udziału w wydawnictwie kilku pism peryjodycznych, ogłosił drukiem tłumaczenia: „*Szkołę starców*“ i „*Niestały*“, komedyje Delavigne'a; „*Nieszpory Sycylijskie*“ tragedyję tegoż (Warsz. 1820); „*Dumania poety Alfonsa de Lamartine*“ (Warsz. 1820), wespół z F. S. Dmochowskim komedyję Moliera „*Kto się kocha ten się kłóci*“ (Warsz. 1820). Na scenie warszawskiéj grano też jego przekładu tragedyje: *Polieukt*, Corneille'a, i *Śmierć Cezara*, Voltaire'a.

Lisiecki (Henryk), spółczesny literat polski, ur. 1839 w Lubelskiém; nauki gimnaz. pobierał w Lublinie i w Kielcach. Obecnie przebywa w Krakowie. Oprócz artykułów treści przeważnie politycznéj, drukowanych w *Dzienniku Poznańskim*, w *Czasie* i w *Przeglądzie polskim*, napisał powieści: „*Kometa*“ (Kraków 1869); „*Serafina*“ (t. 1873) i „*Błędne ogniki*“ (w *Przeglądzie polskim*), zalecające się żywém obrazowaniem i dobrém malowaniem stosunków tak zwanego wyższego świata.—Żona jego *Lisiecka* (Anna, z hr. *Mycielskich*), pisze pod pseudonimem *Marty Moinier*. Oprócz drobnych powiastek, drukowanych w *Kronice rodzinnéj*, *Przegląd polski* zamieścił obszerniejsze jéj opowiadania: *Kosztem życia*“ i „*Rywal pośmiertny*“. Osobno wydała powieść „*Wielki los*“ (Kraków 1871) oraz zbiór utworów muzycznych: „*Album de salon pour chant et piano*“ (Wiedeń 1874).

Lisieux, miasto w francuskim departamencie Calvados, nad rz. Touque, ma 12,800 m., bardzo starożytny kościół katedralny i jest środkowym punktem fabrykacyi płótna, okryć lnianych i wstążek.

Lisikiewicz (Józef), naturalista polski i kaznodzieja, zmarły w piérwszych latach XIX w., regens seminaryjum sandomierskiego i profesor, wydał: „*Fizykę czyli wiadomość natury i skutków rzeczy pod zmysły podpadających*“ (2 t., Sędomierz 1779—81); „*Kazania adwentowe*“ (2 t., Lublin 1796) i „*Kazania na niedziele całego roku*“ (3 t., tamże 1707—1806).

Liske (Ksawery), współczesny historyk polski, ur. 1838 w Szląskowie, w w. ks. poznańskiém; nauki gimnazyjalne pobiérał w Lesznie, uniwersyteckie w Wrocławiu i Berlinie. Od uniwersytetu lipskiego otrzymał 1867 dyplom doktora filozofii, poczém jeszcze ćwiczył się w paleografii pod okiem sławnego berlińskiego paleografa prof. Jaffé'go. Powołany przez wydział krajowy Galicyjski od początku 1869 r. na posadę wydawcy aktów grodzkich i ziemskich, wydał tychże dotychczas 2 tomy (tom II i III, Lwów 1870 i 1872). Równocześnie habilitował się na docenta historyi w uniwersytecie lwowskim, a 1871 r. mianowany został nadzwyczajnym profesorem. Oprócz obszerniejszego dzieła „*Studyja z dziejów polskich wieku XVI*“, napisał wiele monografij i rozpraw historycznych w języku polskim i niemieckim, drukowanych w rozmaitych pismach peryjodycznych.

Lisko, miasteczko w obwodzie sanockim w Galicyi, nad rz. Sanem, ma 2,800 m. i zamek.

L'Isle, miasto w francuskim depart. Vaucluse, ma 6,300 m.

Lisowczyki, hufiec jazdy polskiéj, utworzony w czasie wojny z w. księstwem moskiewskiém, za Zygmunta III i tak nazwany od pierwszego jego pułkownika Aleksandra Józefa Lisowskiego (ob.). Po zgonie Lisowskiego w r. 1616 objął nad nimi dowództwo Stanisław Czapliński, po którym w r. 1618 obrany został Walenty Rogawski. Oddział ten, odznaczający się w czasie wojny moskiew-

skiéj męstwem i zuchwałością, za powrotem do kraju puścił się w ojczyźnie na liczne bezprawia. W chwili zamierzonego przez króla Zygmunta III zniesienia L., cesarz Ferdynand wezwał pomocy oręża p lskiego przeciw Węgrom i Czechom, i to ocaliło dalszy byt Lisowczyków. Rogawski w 10,000 jazdy został wysłany przeciwko nieprzyiaciołom cesarza i pod Homonną 13 List. 1619 odniósł nad nimi najświetniejsze zwycięstwo. Surowy rygor wojskowy dowódcy nie podobał się rozzuchwalonemu wojsku, które, zrzuciwszy z dowództwa Rogawskiego, obrało swym wodzem Jarosza czyli Hieronima Kleczkowskiego (ob.). Rozdzieliwszy się poprzednio na kilka pojedynczych chorągwi, które przyzwyczajone do łupów zagranicznych, boleśnie dały się późniéj współrodakom we znaki. Wezwani powtórnie na pomoc cesarzowi w r. 1620, walczyli dzielnie przeciwko Czechom. W jednéj z bitew zginął Kleczkowski a jego miejsce zajął Stanisław Rusinowski. Niezrównaną walecznością przyczynili się znacznie do ostatecznego pognębienia Czechów. W roku 1621 L. mieli udział w wyprawie Chocimskiéj, gdzie Rusinowski ciężko raniony usunął się od dowództwa, a jego miejsce zajął Stanisław Strojnowski, który w r. 1622 na czele 15,000 jazdy znowu poszedł w pomoc cesarzowi nad Ren. Sprawiwszy się walecznie, powrócili L. w następnym roku do kraju. Ustawiczne kłopoty cesarza z własnymi poddanymi znowu powołały 1624 rycerstwo nasze w liczbie 6,000 pod dowództwem Strojnowskiego i Kalinowskiego do Lombardyi i Wenecyi. Prędko stamtąd wróciwszy na wezwanie Zygmunta III, występowali L. przeciwko Szwedom pod buławą Stanisława Koniecpolskiego. Ostatnia wielka wyprawa tych wojowników wyruszyła na pomoc cesarzowi Ferdynandowi w 7,000 koni pod wodzą Pawła Noskowskiego i Jana Gromadzkiego. Rozbiwszy wojsko francuskie pod Ivry, powrócili z końcem Września do Polski i odtąd znikli już bez śladu z karty dziejów naszych. O ile z jednéj strony L., jako dzielni wojownicy, szeroko roznieśli sławę swéj waleczności, o tyle znowu łupieżami zarobili sobie na ochydę i potępienie, tak że niejednokrotnie łotr a Lisowczyk były to owych czasów synonimy. Orężich stanowiły spisa, szabla i przez plecy zawieszona rusznica, albo łuk z sajdakiem; u łęku wisiał młotek; koń ich był lekki i wytrwały. Wozów ani taborów hufy te nie znały. L. potykali się, uderzając całym pędem w ściśnionym szeregu. Szczegoły ich wypraw zagranicznych od 1619 do 1623 opisał W. Dębołęcki (ob.). Najdokładniéj dzieje L. skreślił Maurycy Dzieduszycki w dziele p. n. „*Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*“ (Lwów 1843). Charakterystyczne sceny z życia L. nieraz już dostarczały treści malarzom naszym.

Lisowski (Aleksander Józef, *Janowicz*), herbu Jeż, pochodził z rodu z dawna osiadłego na Pomorzu, który się następnie przeniósł do Litwy. Rozpoczął służbę rycerską jako porucznik w chorągwi Szczęsnego Niewiarowskiego, następnie służył pod buławą J. K. Chodkiewicza i miał udział w zwycięstwie pod Kircholmem (1605). W czasie rokoszu Zebrzydowskiego stanął ze swą chorągwią przeciw Zygmuntowi III. Za pojawieniem się Dymitra Samozwańca, popiérał jego stronę z hufcem 200 jazdy kozackiéj, który to oddział wkrótce znakomicie się powiększył. L. † 1616 pod Starodubem. Bohaterstwem swém wprawiał L. w podziw najznakomitszych onego czasu wojowników. Od jego to imienia nazwany został *Lisowczykami* (ob.) znany w dziejach hufiec jazdy polskiéj. W r. 1620 wyszła z druku „*Pieśń na pamiątkę nieśmiertelną pułkownika K. I. M. niezwyciężonego J. A. Lisowskiego*“, umieszczona w „*Obrazach starodawnych*“ K. Wł. Wojcickiego (t. I, Warszawa 1845).—Czterej bracia jego: *Stanisław*, *Jan*, *Stefan i Mikołaj* służyli także wojskowo.

Lisowski (Stanisław), badacz dziejów i literatury ojczystéj, ur. 1820 w Warszawie. Z wielu jego rozpraw, drukowanych w rozmaitych pismach, ważniejsze są: „*Wiadomość o dwóch uczonych fałszerzach historycznych polskich w XVII i XVIII w.*“; „*Wiadomość historyczna o księgarniach i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do r. 1793, czerpana z akt dawnych*“. Przełożył także komedyję Gutzkowa: „*Wzór do świętoszka*“ (Warsz. 1852), † w początkach r. 1852.

Lissa, rzeczka w królestwie polskiém, stanowiąca część granicy od cesarstwa rossyjskiego aż do Suraża, gdzie ubiegłszy mil 2, wpada z lewéj strony do Narwi.

List (Fryderyk), publicysta i ekonomista niemiecki, ur. 1789 w Reutlingen, był od 1817 do 1819 profesorem ekonomii politycznéj w Tybindze, odtąd aż do 1821 pełnił obowiązki konsulenta niemieckiego związku handlowego. W 1825 przeniósłszy się do Ameryki, osiadł w Pensylwanii i tu napisał dzieło „*Outlines of a new system of political economy*“ (Filadelfija 1827), zajmując się jednocześnie kwestyją kolei żelaznych, których budowę gorliwie popiérał. W r. 1832 powrócił ostatecznie do Europy, jako konsul amerykański w Lipsku, i zajmował się usilnie projektami zakładania dróg żelaznych niemieckich, w którym to przedmiocie ogłosił kilka pism. Od r. 1837, przebywając w Paryżu, pracował nad swoim handlowo-politycznym systematem, który, powróciwszy 1841 do Niemiec, ogłosił p. t. „*Das nationale System der politischen Oekonomie*“ (Stuttgard 1841), w którym bronił opiekuńczego systemu celnego przeciwko nauce o wolności handlowéj. List osiadł późniéj w Augsburgu, założył dziennik *Zollvereinsblatt* i w czasie podróży do Tyrolu odebrał sobie życie wystrzałem z pistoletu 1846 r. Jego „*Gesammelte Schriften*“ wraz z bijografiją wydał Häusser (9 t., Stuttg. i Tübinga 1850—51). W r. 1850 r. postawiono mu pomnik w Reutingen.

List, nazywa się tak w ogóle każde pismo, zwrócone do jednéj lub kilku osób w formie złożonego i opieczętowanego arkusza papiéru. Listy tak zwane *otwarte*, pisywane niekiedy przez uczonych do uczonych, albo przez rządy i dwory jedne do drugich, miéwają tylko zewnętrzne cechy toku listowego; do rzędu tego rodzaju listów można zaliczyć również: podania, raporty, okólniki, depesze i orędzia czyli misywy, wystosowywane przez naczelników

rządu do całych korporacyj. Wzajemna wymiana listów i odpowiedzi nazywa się *korespondencyją*, która zastępuje rozmowę ustną. Stąd i treść listu może być tak samo rozmaitą jak treść rozmowy i odnosić się do najrozmaitszych przedmiotów i stosunków między ludźmi. Ze względu na taką rozmaitość treści dzielą listy na 3 klasy: 1) obejmuje listy, dotyczące interesów, oraz takie, w których się mieszczą prośby, propozycyje, doniesienia i t. d.; 2) wszystkie piśmienne objawy spółczucia dla doli lub niedoli, a więc listy karcące i napominające, pochwalne, miłosne, winszujące i t. p.; 3) wszystkie listy przyzwoitości czyli konweniencyi towarzyskiéj, pisane bez właściwéj konieczności; tu należą także wszystkie w formie listowéj utwory literackie. Główna i charakterystyczna cecha listu polega na tém, iżby wiernie malował zarówno usposobienie piszącego jako też zwykłe między ludźmi pożycie. Najważniejszymi więc warunkami *stylu listowego* w różnicy od innych rodzajów stylu są: wystrzeganie się sztuczności i wymuszenia, zbliżanie się do toku rozmowy potocznéj, prostota i naturalność, związek między myślami łatwo zrozumiały.—*List poetyczny*, wznoszący się nad sferę lub też nawet formę prozy, należy w poezyi do rodzaju dydaktyki (ob. *dydaktyczna poezyja*).—Najdawniejsze ślady listu znajdujemy w Piśmie św. (2-a ks. Samuela) i w Ilijadzie Homera. U Greków i u Rzymian listy stanowiły oddzielny rodzaj literacki, *epistolografiję*. Z epoki starożytnéj Grecyi właściwych listów jest niewiele; listy ogólniejszéj i nauczającéj treści pisali: Platon, Arystoteles, Izokrates, Eschines, Pythagoras, Theano, Falarys i t. d. Alcyfron zaś i Arystenetes w formie listowéj układali romanse erotyczne; u Rzymian najcelniejsi epistolografowie są: Cycero, Seneka i Plinijusz, a z późniejszych: Symurachos, Antonijusz i Sydonijusz. W epoce odrodzenia zasłynęli swymi listami łacińskimi: Vives, J. Lipsius, Erasmus, Celtes, Mulin, Horst, Morhof i t. d. Włosi zaczęli najpiérwsi pisać listy w języku ojczystym; odznaczyli się między nimi: Caro, Manutius, Dolce, Bentivoglio, P. Aretino, B. Tasso, Gozzi, Algarotti, Metastasio, Ugo Foscolo i t. d.; u Francuzów najcelniejsi w tym rodzaju pisarze są: Pascal, pani de Sévigné, Ninon de l'Enclos, Babet, Racine, Rousseau, Courier i t. d.; u Anglików: Swift, Pope, Hughes, Richardson, lady Montague, Addison, Locke, Bolingbroke, Sterne, Gray i t. d.; u Niemców: pani Gottschel, Gellert, Lessing, Winckelmann, Klopstock, Wieland, Kant, J. Müller, Göthe, Schiller, Weber, Jean Paul, Richter, Matthisson i t. d.; w literaturze naszéj zasłużyli się listami literackimi: I. Krasicki, Naruszewicz, Trembecki, Brodziński, Mickiewicz, Hoffmanowa, Śniadeccy, Witwicki, J. Słowacki, Z. Krasiński i t. d.—Często także w formie listowéj pisane są dzieła naukowe, romanse, opisy podróży i t. d.

List frachtowy, ob. Fracht.

List gończy, obejmuje rysopis przestępcy lub więźnia zbiegłego, a poszukiwanego przez władze sądowe lub administracyjne, i zwykle ogłaszany bywa w pismach publicznych, z wezwaniem o ujęcie i dostawienie zbiega.

List zapowiedni, tak w dawném prawie polskiém nazywano rozkaz wstrzymania się z sądzeniem sprawy; toż co inhibicyja.

List żelazny, ob. Glejt.

Lista y Aragon (Don Alberto), poeta i matematyk hiszpański, ur. 1775 w Triana pod Sewillą, † 1848; został 1831 profesorem matematyki wyższéj w Madrycie, redagował różne pisma, założył z innymi towarzystwo literackie *Athenaeum*; w latach 1838—40 zarządzał kolegijum San-Felipe-Neri w Kadyksie, a ostatnio osiadł w Sewilli. Zasłynął zwłaszcza jako poeta liryczny. Z dzieł jego ważniejsze: „*Poesias*“ (Madryt 1822 i 37); *Lecciones de literatura dramatica espanola*“ (Madr. 1839) i „*Ensayos literarios y criticos*“ (2 t., Sewilla 1844); „*Tratado de metematicas puras y mixtas*“; „*Curso de historia universal*“ i in.

Listopad, u Rzymian dziesiąty miesiąc roku, zwany *November*, w kalendarzu zaś julijańskim i gregoryjańskim jedenasty.

Listowski (Andrzéj), poeta i kompozytor polski ur. 1802. Dosłużywszy się w armii rossyjskiéj stopnia pułkownika, przybył 1840 do Warszawy i został najprzod sekretarzem dyrekcyi teatralnéj, a późniéj naczelnikiem kontroli służących; † w Warszawie 1860. Przełożył na język polski kilka sztuczek dramatycznych i do nich podkładał muzykę (np. „*Papuga naszéj Babuni*“, Wilno 1830 i Warszawa 1841; „*Szpital waryjatów*“, Wilno 1832) jak również do piosnek Bérangera. Oprócz wielu drobnych utworów na fortepijan, ułożył także muzykę do wiersza Syrokomli *Hetman polny* i do wielu wierszów, umieszczonych w *Motylu* J. Klukowskiego.

Listy apostolskie, ob. Apostolskie listy.

Listy likwidacyjne, ob. Likwidacyja.

Listy pasterskie, są odezwy wydawane przez biskupa do duchowieństwa lub wiernych swojéj dyjecezyi, w pewnych ważnych okolicznościach, jak np. przy objęciu dyjecezyi, przy ogłoszeniu jubileuszu i t. p.

Listy uwierzytelniające, ob. kredytywy.

Listy zastawne, ob. Zastawne listy.

Liszewski (Jerzy), biegły portrecista, ur. 1674 r. w Olesku na Rusi Czerwonéj, † 1750 jako nadworny malarz króla pruskiego. Cała jego rodzina niepoślednich artystów zupełnie zniemczała.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. I.).

Liszka, ob. Owady.

Liszków, niegdyś miasteczko, dziś wieś prywatna, w gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim, nad Niemnem, o 1 milę drogi od Druskiennik. Znajduje się tu dawny, piękny klasztor ojców dominikanów, dziś zamieniony na parafijalny, który użyty został na pomieszczenie księży demerytów czyli księży zdrożnych.

Liszt (Franciszek), najznakomitszy fortepianista i wirtuoz nowszych czasów, ur. 1811 w Raiding, w Węgrzech. Ojciec jego służący w zarządzie dóbr ks. Esterhazy'ego udzielał mu początków muzyki. Znalazłszy możnych protektorów, udał się L. na na-

ukę do Czernego (ob.) w Wiedniu. Paryskie konserwatoryjum niechciało go przyjąć, jako cudzoziemca, mimo to za poparciem ks. Orleanu utorował sobie drogę do sławy. Bawiąc kolejno w Anglii, Francyi, Szwajcaryi, to żyjąc w wirze wielkiego świata, to pogrążając się w religijno-marzycielskich kontemplacyjach, to znowu zapalając się wrażeniami rewolucyi lipcowéj („*Symphonie révolutionnaire*“ nieogłoszona wcale), żył tak gorączkowo aż do chwili, gdy spotkanie z Paganinim (ob.) skłoniło go do oddania się wyłącznego fortepijanowi, dla którego zapragnął stać się drugim Paganinim. Po kilkoletniém, samotném życiu i studyjach w Genewie (1833—35), rozpoczął swe artystyczne podróże, w których do 1848 r. zwiędził całą Europę, zyskał olbrzymie powodzenie i nieśmiertelną sławę. Zaprzestawszy od 1848 r. publicznych wystąpień, osiadł w Weimarze, jako dyrektor nadwornéj orkiestry, gromadząc dokoła siebie grono uczniów i wielbicieli. Rozbudził tu niezmiernie życie muzykalne i rozpoczął gorącą propogandę teoryi Wagnera i Berlioza, zarówno swoimi kompozycyjami orkiestrowemi („*Tasso*“, „*Bitwa Hunnów*“, „*Faust*“, „*Ideały*“, „*Orfeusz*“, „*Prometeusz*“ i inne), jak i piórem (por. „*Lohengrin et Tannhauser de Richard Wagner*“, Lipsk 1851). W 1859 opuścił Weimar, udał się do Rzymu i został księdzem. Obecnie przebywa w Peszcie, gdzie w 1874 r. obchodził 50 letni jubileusz swéj artystycznéj działalności. W ostatnich latach oddał się głównie muzyce religijnéj; napisał między innemi wspaniałą „*Mszę koronacyjną*“, *Oratoryjum o św. Elżbiecie*“; i jak donoszą dzienniki pracuje nad oratoryjum o św. Stanisławie. Jako wykonawca nie ma sobie równego pod względem techniki i umożebnionéj przez nią genijalności w pojęciu utworu. Zarzucają mu tylko zbytnią subjektywność w wykonywaniu cudzych kompozycyj. Żyjąc w bliskich stosunkach z Chopin'em, skréślił wyborną pod wielu względami ocenę jego działalności w książce p. t. „*Frédéric Chopin*“ (Paryż 1852), która świéżo wyszła w polskim przekładzie F. Faleńskiego (Warszawa 1874).

Lit de justice, tak się nazywało we Francyi posiedzenie parlamentu, na którém król, otoczony książętami krwi, parami i dygnitarzami korony, udzielał rozkaz zaregestrowania swego postanowienia lub edyktu, gdy tego poprzednio parlament uczynić nie chciał. W skutek tego zaregestrowanie miało miejsce i edykt królewski mógł być już wprowadzony w wykonanie.

Lit, *Lityn* (*Lithium*), pierwiastek chemiczny, alkaliczny, zachodzący w bardzo małéj ilości w przyrodzie i towarzyszący zwykle potasowi i sodowi; symbol jego jest L., ciężar atomowy=7. Otrzymuje się ze swego chlorku przez elektrolizę; jestto metal srebrzysto biały, na powietrzu się utlenia i rozkłada wodę, lecz trudniéj niż sód; jestto najlżejsze z ciał stałych, bo jego c. wł=0,58. Tapi się przy 180°. *Tlenek* jego Li_2O jest nieznany, natomiast *wodan tlenku* L., czyli *lityna*, *Li HO*, otrzymuje się przez dodanie baryty do roztworu siarczanu L. Po odparowaniu stanowi białą masę, rozpuszczona w wodzie stanowi ciecz silnie alkaliczną. *Chlorek* L., *Li Cl*, rozpuszcza się łatwo w alkoholu i płomień jego barwi na czerwono. Sole w ogóle są łatwo rozpuszczalne, węglan tylko i fosforan trudniéj. Związki L. otrzymują się głównie z lepidolitu. Lityna odkrytą została przez Arfvedsona w r. 1817, pierwiastek wydzielił z niéj Bunsen.

Litanija, pokorna i gorąca prośba, zwłaszcza dla odwrócenia klęsk i niebezpieczeństwa. Stąd téż L. zowią się także i modlitwy oraz uroczyste nabożeństwa pokutne, połączone z procesyjami (*litaniae majores*, w dzień św. Marka; *minores*, podczas dni krzyżowych). Według dzisiejszego znaczenia L znaczy uroczystą błagalną modlitwę, nuconą w dniach świątecznych i pokutnych, połączoną z responsoryjami a zakończoną zwykle prośbą: *Panie zmiłuj się nad nami*! W wiekach średnich namnożyło się mnóstwo modlitw tego rodzaju, pomiędzy któremi nie wszystkie zgodne były z duchem wiary, tak że 1601 papież Klemens VIII bulą *Sanctissimus* zakazał rozpowszechniania i używania L. niepotwierdzonych przez kongregacyję obrządków. Najbardziéj rozszerzone L. są: 1) L. *o wszystkich świętych*, prawdopodobnie najstarsza i prawdziwie jedyna przyjęta do liturgii kościelnéj; 2) L. *loretańska*, pochodząca z XIII lub XIV w. i tak nazwana od kaplicy loretańskiéj i 3) L. *o najświętszém imieniu Jezus*, pochodząca z początku XV w.

Litawor, książę litewski, ob. Lutawor.—**Litawor**, książę na zamku nowogrodzkim jest bohaterem poematu Adama Mickiewicza, p. t. Grażyna.

Litawra, po arab. *el-thabl*, narzędzie muzyczne metalowe, podobne do kotła pękatego, mające otwór, obciągnięty naprężoną skórą surowcową, i wydające za uderzeniem pałeczkami dźwięk głuchy, ale bardzo wybitny. Starszyzna zaporoska między swemi klejnotami, czyli oznakami, miała srebrne L.

Litera, ob. Głoska i Czcionka.

Literacka własność, ob. Własność i autorskie prawa.

Literat (z łaciń. *literatus* t. j. piśmienny, uczony), imieniem tém w nowszych czasach oznaczają zwykle tego rodzaju pisarzów, którzy żyją wyłącznie z pracy literackiéj, ograniczającéj się na artykułach dziennikarskich, romansach, broszurach publicystycznych i popularyzowaniu nauk. Nazwa L. weszła w powszechne użycie dopiéro w XIX w., gdy na olbrzymią skalę poczęło się rozwijać dziennikarstwo. Autorowie poważnych samodzielnych prac naukowych nie nazywają się *literatami*, lecz *uczonymi*.

Literatura (z łaciń. *literae*), u nas zwana także *piśmiennictwem*, w najobszerniejszém znaczeniu tego wyrazu, oznacza wszystkie zabytki piśmienne, w których ród ludzki złożył cały rozwój swéj oświaty i umysłowego ukształcenia; w ściślejszém zaś znaczeniu miano L. nadają tylko poezyi (połączonéj niekiedy z historyją, wymową i filozofiją), w utworach któréj odzwierciedla się najdoskonaléj duch i charakter pojedynczych narodów. Ponieważ rozwój oświaty we wszystkich czasach i u wszystkich narodów ciągle postępuje naprzód, przeto każde

przedstawienie obrazu L., jakichkolwiek ono jest rozmiarów, musi przybrać formę historyczną, i tym to sposobem powstaje *Historyja literatury*. W dawniejszych czasach ograniczała się ona na chronologiczném jeno zestawieniu pisarzów i ich utworów. Na początku bieżącego stulecia ugruntowało się przekonanie, że prawdziwa historyja literatury musi przedewszystkiém przedstawiać obraz życia duchowego, w ciągłym jego postępie, a wyliczenie pisarzów i dzieł powinno tylko dostarczać materyjału do skreślenia owego obrazu. W najnowszych zaś czasach starają się tak pojętéj historyi literatury dać podstawę cywilizacyjno-historyczną; każdorazowy bowiem rozwój literatury pewnego narodu i epoki czynią zależnym od zasad i wpływu, istniejących równoczesnie stosunków religijnych, państwowych i społecznych. Historyja literatury nie jest więc historyją ksiąg, jak biblijografija (ob.), ale historyją idei i ich form, tak naukowych jak artystycznych.

Litewska gubernija, tak, od 1797 nazwane zostały, połączone w jednę, dwie gubernije: wileńska i słonimska. W r. 1801 L. g. rozdzielono napowrót na dwie gub.: wileńską i grodzieńską, przemianowaną ze słonimskiéj. Obecnie w niektórych geografijach *litewskiemi gubernijami* nazywają gub. wileńską, grodzieńską i kowieńską.

Litewska mytologija. Pogańscy Litwini oraz Prusacy, podobnie jak pokrewni im Słowianie, niemieli pierwotnie żadnych wizerunków bóstw, ani też uorganizowanéj kasty kapłańskiéj, oddając cześć naturze w jéj dobrotliwych i zgubnych objawach, jak: słońcu, księżycowi, gwiazdom, ziemi, morzu, gromowi i t. d. Późniéj dopiéro pod wpływem zetknięcia z plemionami germańskiemi wyrobiła się kasta kapłańska oraz cały szereg bóstw. Źródła do poznania L. m. są zupełnie niepewne i bałamutne, tak że na nich, przynajmniéj dotychczas, niemożna się oprzeć. Szereg bóstw podany przez Łasickiego (ob.), na podstawie którego rozwinęli systemat mytologiczny Narbut, Kraszewski i in., według wskazówek podanych przez Akielewicza (w Lelewela „*Polska, dzieje i rzeczy*“, t. V), Manhardta (w nowém wydaniu Łasickiego „*De diis Samagitarum*“) i Mierzyńskiego (w „*Jan Łasicki*“), okazał się zupełnie fałszywym. Łasicki bowiem, nie znając języka litewskiego, pisząc nadto z pamięci, potworzył mnóstwo bóstw nie istniejących nigdy. To tylko pewna, że starożytni Litwini wyznawali jedynego boga, którego zwali *Diewas*, *Dejwas* (światło, porów. *deus*, *divus*), i dawali mu przymioty: *Wieszpatis*—pan ludzi, pan, świata; *Wisagalins*—wszechmocny; *Sutwertojas*—stwórca. Diewas jako światło światłości, jako istota najdoskonalsza, żyjąca w niebie i wędrująca po ziemi w postaci starca, nie może być stwórcą złego. Staje więc obok niego *Welnias*, początek złego, który chociaż miał udział w stworzeniu człowieka, jednak jest słabszym od niego i w podaniach ludowych często daje się oszukiwać ludziom. W ogóle wszystkie duchy dobre—*Diewajcziaj* (synowie Diewasa), jak Perkunas, Łajma, oraz istoty złe, jak Wielnas, Łaume, są niższe od człowieka i mogą być użyte przezeń do pewnych celów, podczas gdy Diewas jest wszechmocny, niezawisły od człowieka i wszędzie przytomny.—Najgłówniejszém miejscem przebywania bogów i zarazem najświętszém miejscem na Litwie było Romowe, wielki gaj, w pośrodku którego stał prastary, wielki, latem i zimą zielony dąb. Do gaju mieli wstęp tylko *kriwe*, kapłani wyżsi, z *kriwe-kriwejtą* (ob.) na czele, oraz *wajdeloci* (ob.), kapłani niżsi. Tu gorzał ogień wieczny *Znicz* (ob.). Nabożeństwo zasadzało się przeważnie na składanych bogom ofiarach, głównym dochodzie kasty kapłańskiéj. Ofiary składały się z płodów ziemi, dobytku, miodu, piwa, płótna i t. d., a pod czas gwałtownych nieszczęść i klęsk z ofiar ludzkich.

Litewski język, wraz z wymarłym językiem *pruskim* (ob.) i *łotewskim* (ob.), stanowi gałęź języków litewskich lub baltyckich, która wraz z najbliżéj pokrewnemi sobie językami słowiańskiemi (ob.) odłączyła się jako gałęź leto-słowiańska od szczepu języków indo-europejskich. Z czasem języki słowiańskie, w których prawa głosowe rychléj zaczęły wywierać wpływ zniszczący i odmieniać oraz zacierać stopniowo starożytne formy, oddzieliły się od litewskich, które piérwotne formy o wiele czyściéj zachowały. Niemogąc się tu wdawać w szczegóły, musimy nadmienić, że języki słowiańskie zachowały w większéj czystości formy słowne, podczas gdy litewskie zachowały obok sanskrytu najczystsze formy imienne. Właściwy język litewski (*lietuwiszka kalba*), utrzymał się dotychczas w północnéj części Prus Wschodnich, a mianowicie w wschodnich częściach regencyi królewieckiéj i gombińskiéj, oraz w pogranicznych częściach Rossyi, a mianowicie w gub. kowieńskiéj, wileńskiéj i w północnych powiatach gub. augustowskiéj. L. j. dzieli się na kilka podrzeczy, dających się ściągnąć do dwu narzeczy: *górnolitewskiego*, czyli litewskiego we właściwym znaczeniu i *dolnolitewskiego*, czyli *żmudzkiego* (*żemaitiszka kalba*, od *żemas* dolny, niski). Granicę obu narzeczy stanowi Niemem. Narzecze górnolitewskie jest starożytniejsze i zachowało wiele form i praw językowych zatraconych w dolnolitewskim, lecz z drugiéj strony jest bliższe niż to wygaśnięcia. Ogólna liczba ludności mówiącéj L. j. wynosi około 1,400,000, a zwłaszcza: w Prusiech 136,000, w król. polskiém 220,000, w cesarstwie zaś przeszło 1,000,000.—Najlepszą gramatykę L. j. napisał Schleicher „*Handbuch der litauischen Sprache*“ (2 t., Praga 1856—57); nadto gramatyki wydali: Ostermeyer (1791), Mielcke (1800), Kossakowski (1832), Kurschat (1843—49) i in. Słowniki wydali: Szyrwid (1677; 4 wyd. 1713), Mielcke (1800), Nesselmann (1850) i Kurschat (dotychczas nieukończony).—*Literatura litewska*, jest nader uboga i rozpoczyna się dopiéro od czasów reformacyi. Najstarszą książką litewską jest *Katechizm*, wydany 1547 przez Monswidiusa, daléj idzie *Postyla* Bretkunasa (1581), przekład *Postyli* Wujka, dokonany przez kanonika Daukszę (1599) i in., przeważnie treści religijnéj. Pismo św. tłumaczyli Chyliński (Londyn 1660), Sand (1701), Quand lub Kwandt

(1727), Gedrojć (1816), zbiory pieśni narodowych wydali: Rhesa (1825), Staniewicz (1829), Dowkont (1846), Nesselmann (1853), Schleicher (1857) i in. W literaturze pięknéj odznaczyli się Donalejtis, autor poematu „*Cztery pory roku*“ (wydanego przez Rhesę, Schleichera, oraz Nesselmanna), Szymon Staniewicz, Dyjonizy Paskiewicz, Ant. Drozdowski, Jucewicz i in.

Litewski statut, ob. Statut.

Lithium, ob. Lit.

Lithospermum, ob. Nawrot.

Lithotomija, operacyja wydobycia kamienia moczowego przez otwór sztucznie od zewnątrz utworzony.

Litotrypsyja, skruszenie kamienia w pęcherzu moczowym, za pomocą narzędzi wprowadzonych doń drogą naturalną, celem usunięcia kamienia w rozdrobnionym stanie naturalną drogą.

Litigans, w dawnym prawie polskiém: *partis litigantes*, strony przeciwne, rozprawiające się u sądu.

Litis pendentia, nazywał się w dawném prawie polskiém czas, pomiędzy wpisaniém sprawy do sądu i jéj rozsądzeniem.

Litochromija (z greck.) toż co chromolitografija (ob.).

Litofanija (z greck.), sztuka, wynaleziona 1827 we Francyi, polegająca na nadawaniu rozmaitéj w różnych miejscach grubości, taflom miękkiéj porcelany, które po wypaleniu, trzymane przeciw światłu, dają rozmaite obrazy, przedstawiając miejsca przeświecające w rozmaitym stopniu i mniéj lub więcéj ciemne. W tym celu na tafli szklanéj naprowadza się powłoka woskowa na $^1/_4$ cala gruba i na niéj wykonywa się obraz za pomocą narzędzia ostrego. Tak przygotowana powierzchnia woskowa zalewa się gipsem, przez co otrzymuje się formę, z któréj można robić odpowiednie odlewy porcelanowe. W ostatnich czasach zaczęto też wyrabiać podobne obrazy barwne. W miejsce porcelany używa się też w podobnym celu gutaperchy.

Litografija (z greck. *kamieniorytnictwo*), sztuka, wynaleziona przez Sennefeldera w Pradze 1771, za pomocą któréj zarysy, jako też wykończone rysunki wypukłe lub wklęsłe, na kamieniu wykonane, przenoszą się na papiér i odbijają w prasie. Do obu pierwszych rodzajów używa się tuszu chemicznego i krédy chemicznéj, do drugiego zaś i narzędzi używanych przez rytowników. Zasada odbić litograficznych polega na niemieszaniu się wody z tłuszczem. Jeżeli więc kamień w pewnych miejscach napojony jest tłuszczem, to w tych miejscach nie przyjmuje wody, gdy znów miejsca napojone wodą nieprzyjmują tłuszczu. W tym celu, na tak zwanym kamieniu litograficznym, który jest rodzajem łupka wapiennego dziurkowatego, naprowadza się rysunek odwrócony krédą litograficzną, która się składa z ciał tłustych, pomieszanych z mastyksem, terpentyną i sadzą, albo też piórem i tuszem litograficznym, zawiérającym też same materyje w rozpuszczeniu, a pozostałe części wilgoci się wodą, to farba drukarska, jaką się następnie naprowadza na kamień, przylega tylko do rysunku i te tylko części następnie mogą być na papiérze odbite. Dla lepszego uchronienia części białych kamienia od przyjmowania rysunku, kamień nagryza się jeszcze kwasem azotnym i gumuje. Najlepsze kamienie litograficzne pochodzą ze wsi Solenhofen w Bawaryi. Dla naprowadzenia farby drukarskiéj, przeciąga się po rysunku kilkakrotnie drewniany walec, owinięty flanelą i skórą cielęcą, któréj powierzchnia jest pokryta farbą drukarską; po naczernieniu tym sposobem kamienia, przykłada się do niego papiér zwilżony i poddaje działaniu prasy. Odbijanie rysunków rytowanych wykonywa się odmiennym sposobem; kamień najpiérw się nagryza mieszaniną kwasu fosfornego i gumy, dla uchronienia od przyjęcia farby, następnie go się czerni roztworem asfaltu, mastyksu i wosku; po wyschnięciu kamienia, rysunek ryje się igłami stalowemi, tak że w tych miejscach kamień się obnaża, następnie ługuje się go kwasem azotnym; wtedy naprowadza się we wszystkie rysy za pomocą gąbki, mieszanina 1 części farby drukarskiéj, stopionéj z $^1/_4$ częścią łoju, poczém warstwa czarna, na kamień naprowadzona, zmywa się wodą, skutkiem czego na powierzchni kamienia rysunek występuje czarno, a tło pozostaje białém. Rozwinięcie L. przedstawia *chromolitografija* (ob.), któréj wyższe wydoskonalenie stanowi *druk olejny*. Odmianą L. jest *cynkografija* (ob.), a połączenie L. z fotografiją wydało *fotolitografiją* (ob. fotografija).

Litolf (Henryk), głośny fortepijanista i kompozytor francuski, ur. 1818 r. w Londynie. W 18 r. życia, wykradłszy swą ukochaną, zaślubia ją i ucieka do Francyi, gdzie śród niedostatku utrzymuje się z lekcyi muzyki. Walka i praca rozwinęły szybko talent L. i nadały jego grze ten ogień namiętny, tę oryginalność i siłę, jakiemi wyróżnia się od innych wykonawców. Straciwszy żonę i dzieci, udał się w podróż do Belgii, Niemiec i Anglii. Osiadłszy, wreszcie w Brunszwiku i ożeniwszy się z wdową po księgarzu Meyerze, rozpoczął piérwszy wydawać klassyków muzycznych, po bajecznie niskich cenach. Rozwiódłszy się z drugą żoną, zaślubił w 1850 r. pannę de la Rochefoucauld. Jako kompozytor, zostając pod wpływem Wagnera i Schumana, nie przestaje jednak być oryginalnym; oprócz drobniejszych rzeczy, napisał kilka znakomitych koncertów symfonicznych na fortepijan z orkiestrą; wspaniałe uwertury: „*Robespierre*“, „*Żyrondyści*“, „*Hymn Gwelfów*“, operę trzy aktową „*Nakel*“, małe operetki: „*Puszka Pandory*“ i „*Heloiza i Abelard*“ (1872 w Paryżu grana). Pisze również muzykę do *Fausta*, nad którą całe życie niemal pracuje. U nas dał się poznać podczas dwukrotnéj bytności, raz przez czas dłuższy w 1844, jako dyrektor orkiestry teatru wielkiego, drugi raz w 1867 kilkoma świetnemi koncertami, złożonemi głównie z jego własnych kompozycyj.

Litr (z greck.), jednostka miar objętości w nowych miarach francuskich=1 kwarcie polskiéj (ob. dziesiętne miary).

Litta (Wawrzyniec, hrabia) arcybiskup tebański, i ostatni nuncyjusz w Polsce, ur. 1754 w Medyjolanie, człowiek wysoce wykształcony, używany był

przez stolicę apostolską do załatwiania różnych spraw dyplomatycznych. Mianowany nuncyjuszem w Polsce, przybył tu za sejmu wielkiego; doczekał się jeszcze powstania Koszciuszkowskiego. Po upadku Rzeczypospolitéj przesiadywał i nadal w Warszawie pod rządem pruskim. Następnie, jako ambassador nadzwyczajny przy cesarzu Pawle i delegat polski do urządzenia spraw kościoła w prowincyjach polskich, przyłączonych do Rossyi, wyjechał 1797 do Petersburga, gdzie bawił jeszcze przez cały rok następny. Ukończywszy swą pracę, wrócił do Rzymu, został kardynałem 1801 i † 1820 w Monte-Flavio.—Brat jego hr. **Litta**, minister pełnomocny zakonu Maltańskiego, osiadł w Petersburgu, został admirałem i członkiem rady państwa.—**Litta** (Pompejusz, hrabia), prawdodobnie z téj saméj rodziny co i poprzedni, historyk, ur. 1781 w Medyjolanie, zostawał do r. 1814 w służbie francuskiéj. Mianowany 1848 przez rząd tymczasowy w Medyjolanie ministrem wojny, a następnie generałem tamecznéj gwardyi narodowéj, † 1852, używając powszechnego szacunku. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Famiglie celebri italiane*“ (145 zeszytów, Medyjolan 1819—65), kontynuowane po śmierci L. przez Odorici'ego, Passerini'ego i in. Jestto dzieło pomnikowe, jakiém nie może się poszczycić literatura żadnego innego kraju. Służy ono za dowód, że właściwą genealogiję można połączyć w piękną całość z historyją polityczną, powszechną i specyjalną, oraz z historyją literatury i cywilizacyi.

Littré (Maksymilijan Paweł Emil), spółczesny filozof i filolog francuski, ur. 1801 r. Poświęciwszy się z początku medycynie, został lekarzem przy szpitalu, lecz zaniechał wkrótce praktyki, by oddać się studyjom filologicznym nad sanskrytem, językami wschodniemi i greckim. Z tém wszystkiém nie zaniedbywał medycyny, jak o tém świadczy czynny udział w wydawnictwie pisma: „*Journal hebdomadaire de medecine*“, założenie następnie innego organu lekarskiego „*L'experience*“ i wyborna edycyja (tekst i przekład) dzieł Hippokratesa („*Oeuvres d'Hippocrate*“ 10 vol. Paryż 1839—61). Po wybuchu rewolucyi z 1830 r., rzucił się L. z równym zapałem do polityki i został współpracownikiem dziennika „*National*“ (aż do 1851 r.). Mianowany członkiem *akademii napisów*, otrzymał polecenie (1844) współpracownictwa w dziele „*Histoire littéraire de la France*“, w skutek czego przedsięwziął głębokie studyja nad historyją języka francuskiego. Zawiązawszy stosunki z Comte'm (ob.), stał się jego najgorliwszym uczniem, a następnie głową szkoły pozytywnéj. Od 1857 r. wydaje L. „*Revue de philosophie positive*“, organ poświęcony propagandzie i rozwojowi zasad powyższéj szkoły. L. nie jest bynajmniéj ślepym zwolennikiem zasad Comte'a, wziąwszy od niego główne podstawy, rozwija je samodzielnie, wspierając się na postępach nauk przyrodzonych i społecznych. Najznakomitszą pracą L. jest „*Dictionnaire de la langue française*“ (2 t., Paryż 1863—72), pomnikowe prawdziwie dzieło dla ogromu zawartéj w niém erudycyi i nauki. L. obecnie jest członkiem zgromadzenia narodowego, jako deputowany z departamentu Sekwany. Akademija francuska, pomimo zaciętego oporu ks. Dupanloup'a, przyjęła L. 1871. r., oddając mu krzesło po Villemain'ie. Z innych prac L. najważniejsze są: przekład francuski „*Życia Jezusa*“ D. Straussa (2 t. Paryż 1839—40); „*Paroles de philosopie positive*“ (Paryż 1859), streszczenie całéj nauki szkoły pozytywnéj „*Histoire de la langue française*“ (2 t., t., 1862); „*Auguste Comte et la philosopie positive*“ (t., 1853); „*La science au point de vue philosophique*“ (t., 1873).

Littrow (Józef Jan von), zasłużony astronom, ur. 1781 w Czechach, w Horszowyn Tynie; † 1840. W r. 1807 został profesorem astronomii w Krakowie, 1810 w Kazaniu, w 1816 wicedyrektorem obserwatoryjum w Budzie, a 1819 r. profesorem i dyrektorem obserwatoryjum w Wiedniu. Liczne jego rozprawy mieszczą się w pismach naukowych. Z dzieł większych, ważniejsze są: *Theoretische und praktische Astronomie*“ (3 t., Wiedeń 1821—27); „*Darstellung der Sonnenfinsternisse*“ (Peszt 1820 i w. in.). Najwięcéj rozgłosu zjednał mu wyborny, popularny wykład astronomii p. t. „*Die Wunder des Himmels*“ (3 t., 1836 4 wyd. Stuttg. 1853).—Najstarszy syn pop. **Littrow** (Ludwik Karol von), również znakomity astronom, ur. 1811 w Kazaniu, nastąpił po swoim ojcu 1842, jako dyrektor obserwatoryjum w Wiedniu, ogłosił kilka nowych wydań dzieł swego ojca, a pismo, „*Annalen der wiener Sternwarte*“, uczynił jedném z najważniejszych tego rodzaju. Jestto uczony wielostronny; wiele jego rozpraw mieści się w rocznikach akademii wiedeńskiéj, któréj członkiem jest od r. 1848. W wydawanym przez siebie „*Kalender für alle Stände*“, zamieścił w r. 1873 rozprawę o Koperniku.—**Littrow** (Henryk von), brat pop., poeta i pisarz w przedmiocie marynarki, ur. 1820; w r. 1846 został profesorem matematyki i literatury niemieckiéj w kolegijum marynarki w Wenecyi; odznaczył się przy blokadzie Wenecyi 1849, w 1858 został kapitanem fregaty i dyrektorem akademii handlowéj i żeglarskiéj w Tryjeście. Poezyje swe wydał p. t. „*Aus der See*“ (Wiedeń 1859); nadto wydał „*Handbuch der Seemannschaft*“ (tamże 1858) i in. Ulepszył też karty morza Śródziemnego i Adryjatyckiego.

Liturgija (z greck. *leitourgija*), wogóle zbiór obrzędów i ceremonij kościelnych. Ponieważ obrzędy kościelne już bardzo wcześnie przyjęły stałe, określone formy, przeto L. zowie się rytuał zachowywany przy służbie bożéj. *Liturgiką*, w teologii praktycznéj zowie się nauka, zajmująca się urządzeniem i porządnym wykonywaniem czynność kościelnych. Dzieli się ona na trzy części: 1) dogmatyczną, zajmującą się istotą kultu; 2) historyczną, badającą rozwój kultu chrześcijańskiego i 3) praktyczną. W najdawniejszych czasach kościoła, biskupi mieli prawo zaprowadzać L. w powierzonych sobie dyjecezyjach; jednak już wcześnie starano się zaprowadzić jedność obrządków i ceremonij, najdawniejsze ślady czego spotykamy w kościołach Hiszpanii i Francyi. Oprócz niektórych późniejszych

dodatków, L. wyrobiła się już w połowie IV w. Najważniejsze ze starych L. podał Bunsen w dziele „*Hippolitus und seine Zeit*“ (2 t., Lipsk 1853). Po rozdziale państwa rzymskiego, wyrobiły się L. narodowe, przyjęte przez pojedyncze państwa lub narody. W 5 w. na Wschodzie w powszechném użyciu była L. św. Bazylego Wgo.; obok niéj jednak używaną była i L. św. Jana Chryzostoma. Na Zachodzie papieże od 6 w. starali się w podległych kościołach zaprowadzić jedność L., i w tym celu często wydawano *Sakramentaryjusze*, albo księgi liturgiczne, z których najdawniejszy jest *Sacramentarium* papieża Leona I, daléj *Sacramentarium* Gelazyjusza i kanon mszy Grzegorza I. W tym czasie ułożono również i księgi liturgiczne dla pojedynczych czynności kościelnych, jak: Antifonaryjusze, Lekcyjonaryjusze, i w. in. Powszechne zaprowadzenie jedności L. rzymskiéj, mimo wszelkich usiłowań ze strony papieży, nienastąpiło nigdy w zupełności, do dziś bowiem w rozmaitych narodach i zakonach duchownych spotykamy ważne nieraz różnice liturgiczne. Główne księgi liturgiczne kościoła katolickiego są: Mszał, Brewijarz, Martyrologijusz, Rytuał i Ceremonijał biskupi oraz papieski. W kościele ewangielickim zreformował L. Luter, uprościwszy służbę bożą; jedności jednak L. i tu nie osiągnięto, jak okazują zarówno nowsze jak i dawniejsze Agendy (ob.), tak kościoła luterańskiego jak i reformowanego.

Litwa. *Georafija.* We właściwém znaczeniu L. oznacza ziemie zamieszkałe przez naród mówiący językiem litewskim, granice którego były niegdyś znacznie obszerniejsze, dziś zaś ciągną się od Labiawy, nad zatoką Kurońską, na wschód do Grodna, stąd na północ pod Dynaburg, a stąd na zachód sięgają m. Baltyckiego pod Libawą. Powszechnie jednak nazwę L. nadajemy krajom, zamieszkałym przez narodowości: litewską, białoruską i małoruską, które po ostatniéj unii z Polską (1569), jako w. ks. litewskie, stanowiły obok Wielkopolski i Małopolski trzecią prowincyję, wchodzącą w skład dawnéj Rzeczypospolitéj polskiéj. W tém znaczeniu L. rozciągała się na około 5,535 m. kw., i obejmowa niniejsze gubernije: kowieńską, wileńską, witebską, mohylewską, mińską, grodzieńską (z wyjątkiem powiatów białostockiego i bielskiego, stanowiących część Podlasia małopolskiego) i północną część gub. augustowskiéj. W ogóle jestto równina, pokryta lasami i skropiona mnóstwem rzek i jezior. Z rzek najgłówniejsze: Niemen, Dźwina i Prypeć z ich dopływami. Grunt w ogóle urodzajny, wydaje dostatek zboża wszelkiego rodzaju, piękny len i t. d.; z lasów, obfitujących w zwierzynę, otrzymujemy wyborny materyjał okrętowy. W ogóle, za wyjątkiem kruszców, L. hojnie obdarzoną jest we wszelkie bogactwa i płody natury.—Przed piérwszym podziałem Polski (1771)), L. dzieliła się na 11 części, a mianowicie: województwo wileńskie, trockie, księstwo żmudzkie, podzielone na 12 powiatów, województwo smoleńskie, połockie, nowogródzkie, witebskie, brzesko-litewskie, mścisławskie, mińskie i Inflanty. Oprócz tego podziału politycznego, były w powszechném użyciu i inne nazwy, pochodzące z różnicy rodowéj mieszkańców, lub miejscowego położenia i zwyczajów. I tak województwo wileńskie i większa część trockiego stanowiła właściwą L.; ks. żmudzkie.—L. niższą, czyli *Żmudź*; województwo połockie, witebskie i mścisławskie z częścią mińskiego—*Białoruś*; nowogrodzkie z częścią trockiego i mińskiego—*Czarną Ruś*; część woj. trockiego zwała się *traktem zapuszczańskim*; nakoniec południowe części województwa mińskiego i brzesko-litewskiego zwano *Polesiem*. Podobnie jak Inflanty, wspólnie do Korony i L. należało i ks. kurlandzkie, dzielące się na Kurlandyję i Semigaliję. Co do bliższych szczegółów geograficznych ob. pojedyncze gubernije oraz województwa, wchodzące w skład dawnéj L.

Historyja Pierwotna historyja L. kryje się w nieprzeniknionéj mgle ciemności. Ciemności téj nie rozjaśniają nam bynajmniéj podania litewskie rzekomo narodowe, a rzeczywiście w znacznéj części zmyślone, podrabiane lub pofałszowane, tak że nie dopatrzysz w nich jądra historycznego. Kroniki swojskie i obce przepełnione są najróżnorodniejszemi baśniami o pochodzeniu i wędrówkach Litwinów, o ich pokrewieństwie z innymi narodami, oraz o ich początkowéj historyi już po zajęciu stałych siedzib. Wielu z nowszych historyków grzeszą także niepomierną łatwowiernością i brakiem krytycznego sądu. Pomijamy więc milczeniem owe podania i baśni o Palemonie i Dorsprungu, o braciach Brutenie i Wejdewucie, o dwunastu synach tego ostatniego, z których najstarszy *Litwo* miał dać nazwę ludowi i krajowi, i o wielu innych postaciach mytycznych. Faktem pewnym, jak to okazały w nowszych czasach badania gramatyczno-porównawcze, jest to, że Litwini (Litwini właściwi i Żmudzini) wraz z Łotyszami (ob.) i dawnymi Prusami (w XVII w. ostatecznie zgermanizowanymi) stanowią we względzie językowym osobną grupę narodów: *litewską*, *lettycką* albo *baltycką*, która najbliżéj spokrewniona jest ze Słowianami i wespół z nimi tworzy wielką *litewsko-słowiańską* gałęź szczepu indo-europejskiego (ob. *Indoeuropejczykowie*). Czas przybycia Litwinów do Europy historycznie oznaczyć się nie da. Rezultaty gramatyki porównaczéj uczą nas jednak, że od narodu pierwobytnego w Azyi oddzieliła się najwcześniéj grupa północno-wschodnio-europejska czyli słowiańsko-niemiecka (Słowianie, Litwini i Germanie), jako naród z jednym osobnym językiem; że następnie, po wspólném czas pewien pożyciu, naród ten rozpadł się (czy na drodze z Azyi do Europy, czy już w Europie, tego nie wiemy) na Germanów i plemię litewsko-słowiańskie; że w końcu od Słowian odosobniła się grupa litewska, rozdzieliwszy się na Litwinów, Łotyszów i Prusów. Tak więc Litwini są dawno osiadłym w Europie narodem. Podane przez Greków i Rzymian nazwy Estiów lub Hestiów (Tacyt), Frugundionów, Galindów i Sudenów (Ptolemeusz), oznaczają wedle wszelkiego prawdopodobieństwa ludy grupy litewskiéj; nazwa Estiów, dla oznaczenia ludów nadbaltyckich, była w pospolitém użyciu jeszcze na początku wieków śre-

dnich, a później, gdy się zaczęły upowszechniać właściwe miana Prusów, Litwinów i Łotyszów, przeszła na Czudów. Sami Litwini nazywają siebie *Lietuwis* albo *Lietuwinkas*, a ziemię swą *Lietuwa*. Imię Litwy upatruje Szafarzyk w Jornandesowych *Lythas* (lub *Letta*). Między Litwinami odróżniają zwykle dwa różniące się nieco od siebie plemiona; właściwych Litwinów, zamieszkałych w górnéj części kraju t. j. *Ankszlote*, późniejsze (województwo wileńskie i większa część trockiego) i Żmudzinów (*Żamaiten*) osiadłych w niższéj części t. j. *Żamaitis* (Żmujdź). W IV wieku ulegli Litwini Gotom, a w następnych czasach (od IX w.) wystawieni byli na napady i wpływ Skandynawców. Osiadli jednak wśród błot, jezior i nieprzebytych lasów, długo o sobie niedawali wieści. Podobnie dawnym Sławianom, Litwini, nie znając różnicy stanów ani przewodzących nad sobą panów, używali zupełnéj wolności i żyli w gminowładztwie. Dopiéro zabory Niemców (Mieczowców i Krzyżaków) i rozprzężenie osłabłéj w rozdrobnieniu Rusi zmuszały gminy do łączenia się w większy, silniejszy organizm i spowodowały Litwę do wystąpienia na widownię szerszéj działalności. Jakoż zjednoczenia tego dokonywa Ryngold. Przesiadując w Kiernowie, jako kniaź zdobywa 1235 Połock, zwycięża kawalerów Mieczowych pod Tyłtagołą (Kamieniem) 1236 i zakłada sobie państwo. Po śmierci Ryngolda (1240) syn jego Mendog (ob.) albo Mindowe wystąpił dzielnie na czoło Litwy i wprowadził ją w szranki państw europejskich, jako dość silną już monarchiję. Jego synowcowie Towciwiłł, Wikind i Erdziwiłł Montwiłłowicze, usadowili się w Połocku, Witepsku, Smoleńsku, szerzyli swe panowanie na Rusi, chrzcili się, żenili z Rusinkami i ulegali wpływowi wyższéj kultury Rusinów. Mendog, pragnąc zostać jedynym władcą Litwy i Żmujdzi, w trudnych znalazł się okolicznościach. Kawalerowie Mieczowi, Daniel halicki i Tatarzy ciągłymi grozili najazdami. Z nieprzyjaciółmi tymi wiązali się nawet właśni jego synowcowie. Otoczony zewsząd wrogami, mężne Mendog stawiał czoło, ale w końcu przyciśnięty przez Krzyżaków, zgodził się przyjąć chrzest i za pozwoleniem Inocentego IV koronował się w Nowogródku 1252 na króla litewskiego. Dozwalając szerzyć chrześcijaństwo i uciskać swych spółplemieńników pogańskich, zdradził sprawę narodową i wywołał silną reakcyję. Załatwiwszy zgodnie 1258 sprawy ruskie z nieprzyjaznym sobie Danielem (ob.), ukoronowanym na króla halickiego 1253, nie widząc zbawienia w katolicyzmie, stanął po stronie ruchu ludowego i pobił Krzyżaków nad Durbą 1261, ale, wchodząc ponownie w zmowy z Niemcami, padł ofiarą partyi staro-litewskiéj i 1263 zginął z ręki swego synowca Dowmunta. Śmierć Mendoga wywołała srogie w Litwie zamieszanie i wojny domowe, które trwały lat dwadzieścia. Zamęt ogólny ustaje dopiéro za rządów Lutuwera albo Lutawora (1283—92) i syna jego Witenesa (1292—1315), którzy, opiérając się na potędze narodowéj bałwochwalstwa (zasilanego ciągle resztkami tępionych spółplemieńników), walczyli dzielnie z Krzyżakami i Tatarami, podbudzanymi przez Ruś, pragnącą się wyłamać z poddaństwa litewskiego; niejednokrotnie też łupieżyli Polskę. Z Gedyminem (1315—1341), synem Witenesa (wedle innych źródeł jego konijuszym), rozpoczyna się drugi świetny okres (1316—1386) dziejów potęgi litewskiéj. Gedymin (ob.), uwolniwszy się od spółzawodnika Peluzy, zwrócił oręż przeciw zwycięskim jego opiekunom Krzyżakom i nad Żeimelą 1320 r. stanowczą zadał im klęskę. Następnie, złupiwszy Mazowsze, wyruszył przeciw sprzymierzonéj z zakonem Rusi, któréj część południową zdobył w niedługim przeciągu czasu (Włodzimierz i Łuck 1320 a Kijów 1321, czy też dopiéro 1333). Równocześnie wpływ swój szerzył i na Rusi wschodniéj, gdzie rozmaite grody (Witepsk, Połock, Mińsk i Nowogród wielki) uznawały chętnie zwierzchnią władzę Litwy, wykonywaną przez synów Gedyminowych. Ruś ulegała potędze litewskiéj, ale sama oddziaływała też na nią wyższą swą kulturą. Litwa bałwochwalska, pod wpływem obyczajów i kościoła ruskiego poczyna się przenaradawiać. Od Rusi a także i od Krzyżaków przejmuje wiele, mianowicie pojęcia dynastyczne i feudalne, nie tamuje propagandy religijnéj, tak z zachodu jaki wschodu idącéj, szanuje prawa cerkwi i instytucyje ruskie, łączy się z książęty przez małżeńst. i sojusze, a władca litewski odbiéra od nich czołobitność. Żmujdź jednak, bardziéj konserwatywna, aniżeli właściwa Litwa, w daleko mniejszym stopniu ulegała temu wpływowi. Mimo całéj potęgi swego państwa widział Gedymin, że jako poganin nie będzie miał od sąsiadów (mianowicie Niemców) pokoju, i że zaborów swych nie zdoła utrzymać w całości. Pomny więc polityki Mendoga, postanowił wciągnąć Litwę w zakres stosunków Europy chrześcijańskiéj. Za pośrednictwem biskupa rygskiego, uciśnionego przez Krzyżaków, porozumiéwał się z papieżem Janem XXII i 1323 r. oświadczył się z chęcią przyjęcia chrześcijaństwa i z prośbą o przysłanie misyjonarzów. Krzyżacy lękając się chrztu Litwy, gdyż straciliby przez to pozór do walki, intrygami swymi zniszczyli wszystko. Gedymin, widząc matactwa niemieckie oraz słabą gwarancyję swéj niepodległości w przyjaźni ze stolicą apostolską, przyjął co prawda wspaniale posłów papieskich 1324, ale od zamiaru swego względem chrztu stanowczo odstąpił. Natomiast zbliżył się do Polski, zagrożonéj także przez Krzyżaków i zawarł przymierze z Łokietkiem 1325, oddając córkę swą Aldonę w małżeństwo jego synowi Kazimierzowi. Sojusz ten zwrócił Polsce mnogich jeńców i uwolnił ją od łupiestw litewskich. Sprzymierzeńcy walczyli wespół Brandeburczyków 1326, a 1328—29 Krzyżaków. Z tymi ostatnimi, wspiéranymi przez rycerstwo całéj Europy, ustawicznie lubo nie zawsze szczęśliwie wojował Gedymin aż do swéj śmierci, zaszłéj pod Wielona 1341. Gedymin, umysł bystry i wszechstronny, wojownik dzielny, organizator zdolny, jest prawdziwym twórcą potęgi litewskiéj, jest dla Litwy tém, czém dla Polski Bolesław Chrobry. Właściwie Gedymin dopiéro uorganizował nowszą historyczną Litwę, wprowadził feudalizm i dał początek systemowi sukcesyjności

dynastycznéj, który podtrzymywał ale i zawichrzał Litwę. Budował miasta (Troki, Wilno) i przywoływał z zagranicy rękodzielników i przemysłowców. Na tronie wielko-książęcym zasiadł teraz najmłodszy z Gedyminowiców, Jawnuta, starsi zaś, Olgierd i Kiejstut, prowadzili daléj bój heroiczny z Niemcami. Wsławiwszy się męstwem, zrzucili nieudolnego Jawnutę, miejsce którego zajął Olgierd (1344—1347). Odtąd obaj bracia działają jednozgodnie. Celem ich utrzymać z jednéj strony narodowość i obyczaj dawny, a z drugiéj nowymi zabory szerzyć granice państwa litewskiego. Olgierd (ob.) za pole działania obrał sobie strony połud.-wschod. a Kiejstut (ob.) półn.-zachodnie. Tamten wojuje Ruś, ten broni święty ogień Żnicza od zagłady niemieckiéj. Oba przedłużają daléj bohaterski okres, tak świetnie rozpoczęty przez Gedymina. Klęska nad Strawą, zadana przez Krzyżaków 1348, wstrząsnęła gwałtownie pogańską Litwę i sprowadziła zniszczenie kraju, ale książęta nie upadli na duchu. Bój z Krzyżakami trwa bez przerwy, a Kiejstut ze swymi hufcami dokazuje cudów waleczności. Walna bitwa pod Rudawą 1370 r. nie wydała stanowczych rezultatów. Zawiązane z Karolem IV układy, dotyczące przyjęcia chrztu, i ułożony zjazd we Wrocławiu spełzły na niczém z powodu intryg krzyżackich. Gdy Kiejstut ubija się z Niemcami, Olgierd tymczasem zdobywa Podole, walczy z Tatarami, utrzymuje Ruś podbitą w poddaństwie i rozpiéra się z Dymitrym, w. ks. moskiewskim, któremu niejednokrotnie dotkliwie daje uczuć swą przewagę. Równocześnie ponawiają się często walki z Polską o Wołyń, rządzony przez Lubarta Gedyminowica i Ruś halicką, zajętą przez Kazimierza W. 1340 r. Traktat pokojowy 1366 r. załatwił ostatecznie długoletni spór sąsiedni z powodu stosunków ruskich. Dopiéro po śmierci Kazimierza (1370) rozpoczynają Litwini najeżdżać Polskę. Szczególniéj straszne zniszczenie zostawił po sobie najazd 1376 r. na Małopolskę. W odwet wyprawili się Małopolanie pod wodzą króla Ludwika równocześnie z Krzyżakami przeciw Litwie 1377 i Olgierd przed samą śmiercią († 1377) musiał ze zwycięskimi Niemcami zawrzéć rozejm. Za rządów jego Litwa na zewnątrz urosła bardziéj jeszcze w potęgę; szerokie stosunki wiązały ją z cesarstwem niemieckiém, z Polską, a nawet z Anglią. Cywilizacyja chrześcijańska, wolny znajdując przystęp (od strony Krzyżaków, Polski i Rusi), zwolna podkopywała pogaństwo, jakkolwiek wytrwale bronione przez Kiejstuta, a zakon drogą intryg, matactw, szalbierstw i zdrady na wewnętrzne stosunki Litwy wywiérał wpływ zgubny. Po śmierci Olgierda, syn jego Jagiełło objął tron wielko-książęcy przy pomocy i pod opieką Kiejstuta. Jagiełło, całkiem różny w zasadach od starowierczego stryja, wiązał się z Krzyżakami i potajemnym traktatem, zawartym w Dawidziszkach 1380 r., obowiązał się do neutralności w razie napadu Niemców na Kiejstuta. Ten dowiedziawszy się o tém, uwięził Jagiełłę; za radą syna swego Witolda puścił go wprawdzie na wolność, ale sam się ogłosił wielkim księciem. Jagiełło pałając zemstą, w nowe wchodzi zmowy z zakonem. Kiejstut na czele wiernych Żmujdzinów wystąpił do rozpacznego boju 1382, ale zwabiony chytrze do obozu synowca, został wraz z synem pojmany i osadzony w więzieniu, gdzie wkrótce życia dokonał. Z nim upadł ostatni filar pogaństwa. Jagiełło intrygami krzyżackiemi przywiedziony do uległości, myślał o wycofaniu się z pod kurateli niemieckiéj. Jakoż stosunki przyjaźni zerwały się już 1383 r. Jagiełło pogodził się z Witoldem i wespół stawiali opór najazdom niemieckim. Tymczasem do Polski przybyła młoda królowa Jadwiga. Jagiełło za radą Małopolan zaczął się starać o rękę królowéj. Jakoż przyjąwszy chrzest i przyrzekłszy ochrzcić Litwę, poślubił 1386 Jadwigę i został królem Polski. Fakt ten, piérwszorzędnéj w dziejach naszych doniosłości, pojednał, zbliżył i zaprzyjaźnił dwa dotąd sobie wrogie a pokrewne ludy. Zbliżenie to sprowadziły z jednéj strony obawy Małopolan, głównych aktorów sojuszu, przed najazdami litewskimi a z drugiéj potęga krzyżacka niebezpieczna zarówno dla Polski jako i Litwy. Od téj chwili datuje się zwrot stanowczy w dziejach i życiu Litwy. Chrześcijaństwo katolickie płynie z Polski i niweczy pogaństwo. — W téj ważnéj chwili, obaczmy, jakie było *życie wewnętrzne* państwa litewskiego. Państwo to, jakeśmy widzieli, urosło *na zewnątrz* w potęgę olbrzymią; sięgało od Bałtyku do m. Czarnego. *Wewnątrz* zaś zupełnie inny, nie tak ponętny przedstawia się nam widok. Ludność *właściwych Litwinów* bardzo nieliczna, zamieszkująca krainę lesistą i jeziorną, w klimacie ostrym, gdzie tylko dwa miesiące lata, żyła w prostocie patryjarchalnéj i zupełném ubóstwie. Rolnictwo było uprawiane, ale nieudolnie i w rozmiarach bardzo szczupłych. Do uprawy służył pług drewniany. Brak młynów zastępowano żarnami. Myśliwstwo, rybołówstwo i pasterstwo, oto główne zajęcia mieszkańców. Obok tego kwitło pszczolnictwo i ogrodnictwo (uprawa rzepy, lnu, konopi). Wyrabiano téż wyborne miody i piwo. Chata litewska, *numas*, podobna była raczéj do budy pasterskiéj, aniżeli do zwykłéj zagrody gospodarskiéj. Podstawą *społecznego ustroju* pogańskiéj Litwy, była niewola. Oprócz kapłanów, którzy ustopniowaną stanowili hierarchiję, i kupców, 4 były warstwy narodu: *książęta*, *bojarowie*, *poddani* i *niewolnicy*. Książęta (kniaziowie), pochodzenia ruskiego i litewskiego, tworzyli stan osobny. Połączeni z wielkim księciem węzłem feudalnym, starali się ile możności od zwierzchnictwa jego uwolnić; w obrębie ziem swych byli nieograniczonymi samowładcami. Naród spełniał bez szemrania wolę księcia, który w napadzie złego humoru lub gniewu za lada przewinienie zabijał ludzi i na srogie nieraz wydawał męki. Posłowie miast hołdowniczych padali na twarz, zbliżając się do księcia. Oryjentalny despotyzm cechuje rządy jego. Dwór książęcy jaśnieje bogactwem i przepychem, nieraz nawet wykwitną ogładą, rycerskością i polorem europejskim, ale naród żyje w nędzy i ciemnocie. *Bojarowie*, t. j. właściciele mniejszych lub większych kawałków ziemi, różni jednak od szlachty europejskiéj, zależeli całkowicie od samowoli książęcéj, nie mogli rozporzą-

dzać majątkiem, ani losem rodziny, obowiązani byli do bezwarunkowéj służby wojskowéj i do różnych danin. Oni téż dostarczali urzędników książęcych. Posiadając zaledwie cień swobody, stanowili najgłówniejszą klasę narodu. Oddani wyłącznie życiu wojennemu, słynęli z łupiestwa i dzikości. Gdy bojar zabawiał się wojną, żona jego zajmowała się tymczasem całém gospodarstwém domowém. Gdy zaś czasu pokoju zostawał w domu, większą część dnia spędzał na pijatykach. Uczty, w których brały udział i kobiety, nabiérały tém większego znaczenia i wziętości, że łączyły się ze wszystkiemi ofiarami i świętami. Szczególniéj święta jesienne, zwłaszcza na cześć zmarłych, obfitemi obchodzono libacyjami. *Poddani*, t. j. masa ludności zależna od bojarów lub bezpośrednio od książąt, i *niewolnicy*, w zwyczajném tego słowa znaczeniu, najsroższego doznawali ucisku. Wielki książę władał samowolnie kniaziami, bojar poddanymi. Człowiek mógł być sprzedany. Wolny, ożeniony z niewolnicą, stawał się niewolnikiem. Plagą ludu byli drapieżni urzędnicy książęcy. Różne rodzaje więzień, kar i tortur, to zwyczajny sposób przekonywania w sądownictwie Litwy pogańskiéj. Tak było w Litwie właściwéj. Na Żmujdzi los ludu o wiele był znośniejszy. Nie było tam kniaziów ani bojarów, a lud wszystek używał wolności i praw jednakich. Bogatsi nie stanowili jeszcze wyłącznéj kasty. Istniał jednak jak i na Litwie właściwéj stan niewolniczy. U wszystkich Litwinów rodzina opiérała się na wielożeństwie. Jedna z małżonek miéwała zwykle starszeństwo. Każda z nich jest niewolnicą męża, którą sobie kupował a w razie potrzeby mógł sprzedać. Mimo to wszakże żona bojara, wszechwładna pani domu, częstokroć większéj niż gdziebądź indziéj dostępowała swobody. Zdarzało się niekiedy, że można niewiasta litewska miéwała naraz kilku mężów, na wzór wielożeństwa męskiego. Ojciec jest samowładnym panem swych dzieci. Przy takim ustroju społecznym, opartym na niewoli, życie Litwy nosi pewną barwę posępną. Litwin nie zna wartości życia, nie obawia się śmierci. Z téj obojętności o życie wyrodził się dziki obyczaj, że rodzice topili nieraz nowonarodzone dziewczęta, dzieci chorowite i kaleki; takiż los spotykał od syna zniedołężniałego ojca lub matkę. Chorego, by mu skrócić cierpienia, duszono lub palono. Niewolnik dobrowolnie płonął na stosie wraz z trupem pana.— Przybysze cudzoziemscy dobrego doznawali przyjęcia i nieraz różne otrzymywali przywileje. Nie źle się działo osiadłym Niemcom, Polakom i Żydom.— Co się tyczy religii, ob. *Litewska mytologija*.— W takim stanie zostawała Litwa pogańska, gdy Jagiełło, wstąpiwszy na tron polski, ochrzcić ją postanowił i przez unię z Polską przybliżyć do cywilizacyi zachodniéj. Zimą na początku 1387 r. przybył z Krakowa do Litwy na czele wyprawy apostolskiéj, złożonéj z prałatów i książąt polskich oraz litewskich. Nawracano przedewszystkiém środkami łagodnymi. By zachęcić do chrztu bojarów, nadał im Jagiełło edyktem 20 Lut. 1387 r. pewne przywileje, stanowiące piérwsze podstawy bytu obywatelskiego. Zbliżyło się przez to bojarstwo do szlachty polskiéj, ale masa ludu nic nie uzyskała. Opiérających się chrztowi zmuszano do posłuszeństwa karami. Nad nawracaniem pracowali znani już dawniéj w Litwie Franciszkanie. Lud, lubo z żalem, bez oporu jednak dawne porzucał bogi. Karta fundacyjna z 17 Lutego 1387 organizowała kościół litewski. W Wilnie założono biskupstwo łacińskie z 7 parafijami. Tak było w Litwie właściwéj czyli wyższéj, w dolnéj zaś czyli na Żmujdzi, która pod tę porę zostawała nawet w ręku Krzyżaków, gorzał jeszcze Żnicz święty. Żmujdź konserwatywna, wierna dawnemu porządkowi, opiérała się jak mogła i dopiéro 1413 — 1417 chrzest przyjęła i biskupstwo żmujdzkie zostało ustanowione z 12 parafijami. Nie odrazu jednak zasady chrystyjanizmu przeniknęły do gruntu umysły ludu. Długo jeszcze trwał w rzeczach religii zamęt i dziwna mieszanina pierwiastków pogańskich z chrześcijańskimi. Czas dopiéro i oświata sprzeczności te zatarły. — Od wstąpienia na tron polski Jagiełły aż do Kazimierza Jagielończyka Litwą rządzą samowładnie wielcy książęta jako namiestnicy królewscy. Po Skirgielle (1388—1392), który był jeno gubernatorem, został w. księciem Witold. (1392—1430). Mąż ten, niepospolitymi obdarzony talentami, dzielną dłonią potrafił utrzymać w jedności potęgę litewską. Utrzymał Ruś w posłuszeństwie, gromił Tatarów, odebrał Żmujdź Krzyżakom, wywiérał wpływ na Psków i Nowogród. Wewnątrz szerzy cywilizacyję i katolicyzm, podnosi handel i bogactwo kraju, czuwa nad sprężystém wykonywaniem sądownictwa, daje opiekę Żydom, wznosi miasta i grody. *Horodelska unija* (ob.) po wspólnym tryjumfie grunwaldzkim zjednoczyła wprawdzie bliżéj Polskę z Litwą, ale Witold mimo to zachowywał jeno pozory zależności, w rzeczywistości zaś władał jakby pan udzielny i marzył o utworzeniu niepodległego państwa litewsko-ruskiego. Łudzony intrygami i matactwy wrogiego Polsce cesarza Zygmunta, układa się z nim w Łucku (1429) o przysłanie korony królewskiéj, wyznacza nawet czas na koronacyję, ale wkońcu plany jego rozbijają się o opór Jana Tarnowskiego i Zbig. Oleśnickiego. Z Witoldem zamarła myśl udzielnéj Litwy, jako państwa zaborczego. Następca jego Świdrygiełło, człowiek gwałtowny i niespokojny, przeciwnik Polski i sprzymierzeniec Krzyżaków, został przez nowo mianowanego w. księcia Zygmunta Korybutowica pokonany dwukrotnie, pod Oszmianą 1432 i nad Swiętą 1435, i od rządów usunięty. Zygmunt umowami zawartemi z Jagiełłą w Trokach (20 Stycz. 1433) i Grodnie (18 Mar. 1434), utwierdził unię, uznał prawa Polski do Podola i Wołynia i zobowiązał się do nieprzyjęcia bez wiedzy króla korony litewskiéj. Mimo to jednak chciał iść podobno w ślady Witolda, ale dla srogich rządów zginął z ręki Iwana Czartoryskiego, przywódcy stronnictwa ruskiego 1440. Tymczasem niechętni unii panowie litewscy, których interesa reprezentuje rada, będąca rodzajem senatu, wybrali sobie w. księciem Kazimiérza, brata panującego w Polsce Władysława. Sprzyjając Litwie i ulegając wpływom Jana Gasz-

tolda (ob.), przywódcy separatystycznego stronnictwa litewskiego, postępował w duchu nieprzyjaznym Polsce. Nawet po wstąpieniu na tron polski (ob. *Kazimierz Jagiellończyk III*) chwiejnością swoją między wpływem polskim i litewskim rozognia spory wzajemne, a arystokracyja litewska z Gasztoldem na czele do widocznego dąży zerwania. Tymczasem unija florencka (1439), szczepiona na Rusi litewskiéj, i wyższość kultury polskiéj wywiérają wpływ znaczny, przeobrażają społeczeństwo Litwy i ciągną bojarów, zwłaszcza zadowolnionych otrzymanemi przywilejem, ku Polsce. Katolicyzm i narodowość polska ciągły robią postęp. Po śmierci Kazimierza znowu Litwini odseperowali się, wybiérając na w. księcia Aleksandra Jagielończyka, gdy Polacy powołali na tron brata jego Olbrachta. Odnowili jednak uniję 1499, przyrzekli po śmierci Olbrachta, że odtąd jedna tylko osoba władać będzie Polską i Litwą. Wprawdzie podniosło głowę stronnictwo ruskie pod przywództwem kniazia Michała Glińskiego (ob.), ale ambitne, plany jego, zmierzające do oderwania Rusi i utworzenia osobnego państwa ruskiego, spełzły na niczém. Łagodne i rozumne rządy obu Zygmuntów, szanowanie narodowości i języka ruskiego, panującego w Litwie, ogłoszenie dwu statutów 1530 i 1564, regulujących stosunki społeczne, utwierdzały wpływ Polski. Przez zrzeczenie się dziedzictwa Litwy i przez zniesienie swoich praw senijoralnych do ziem szlacheckich równouprawnił Litwę z Polską i dokonał ostatecznie mimo opozycyi magnatów (Radziwiłłowie, Chodkiewicze, Wołłowicze) unii obu narodów na sejmie lubelskim 1569 r. (ob. Lubelska unija). — *Literatura* dotycząca Litwy jest w prawdzie dość bogata, ale dotąd nie mamy jednak historyi téj krainy we właściwém tego słowa znaczeniu. Oprócz prac dawniejszych Stryjkowskiego (ob.) Łasickiego (ob.) i innych wymieniamy co ważniejsze: Czackiego „*O litewskich i polskich prawach*“ (2 t. Warsz. 1800—1801); Narbutta „*Dzieje starożytne narodu litewskiego*“ (9 t., Wilno 1827—41; skrócone wydanie, Wilno 1847); tegoż „*Pomniki do dziejów litewskich* etc“ (Wilno 1846); Jaroszewicza „*Obraz Litwy* etc“ (3 t., Wilno 1844—45); Jucewicza „*Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona*“ (Wilno 1846); Kraszewskiego „*Litwa, starożytne dzieje, ustawy, język, wiara*“ (2 t., War. 1847—40); Stadnickiego „*Synowie Gedymina*“ (Lwów 1849); tegoż „*Bracia Jagiełły*“ (Lwów 1869).—Porów. też Szafarzyka „*Starożytności słowiańskie*“ (tłum. pols. t. I, Pozn. 1842); Szajnochy „*Jadwiga i Jagiełło*“ (wyd. t. I i III, Lwów 1861); Voigta „*Geschichte Preussens* etc.“ (t. 1—9 Królew. 1826—39). Bogate materyjały zawiérają w sobie: Raczyńskiego „*Kodeks dyplomatyczny Litwy*“ (Wrocł. 1845); Działyńskiego „*Zbiór praw litewskich od r. 1389 do 1529*“ (Pozn. 1841); Krupowicza „*Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych* etc.“ (ed. komisyi archeolog wileńskiéj, Wilno 1858); Daniłowicza „*Skarbiec dyplomatów* etc.“ (Wilno 1860); „*Polnoje sobranije ruskich letopisiej*“ (8 t., Petersburg 1841—62), wydane przez komisyję archeograficzną, i wiele innych.

Litwin, (Michał), ob. Michajło Litwin.

Litwinowicz (Spirydyjon), metropolita i arcybiskup gr.-kat. lwowski, ur. 1810, † 1869; poprzednio kapłan dyjecezyi lwowskiéj w Bukowinie, potém proboszcz u św. Barbary w Wiedniu, sufragan lwowski i biskup Canato, następnie administrator archidyjecezyi. Wybrany został 1861 do sejmu galicyjskiego, a stąd do rady państwa w Wiedniu. Wbrew Polakom, którzy, wraz z Czechami i innymi Słowianami, reprezentowanymi w radzie państwa, opiérając się o patent Październikowy 1860, stanęli jako federaliści w opozycyi przeciwko centralistycznemu ministerstwu Schmerlinga i patentowi Lutowemu, L., jako naczelnik tak zwanego stronnictwa świętojurców, wraz z posłami rusińskiemi wspiérał ministerstwo i niejednokrotnie za pomocą głosów, którymi rozporządzał, ochronił je od zupełnéj porażki. W nagrodę za to po Grzegorzu Jachimowiczu († 1863) został mianowany 30 Czerwca 1863 metropolitą gr.-kat. lwowskim; następcą jego jest Sembratowicz.

Litwiński (Walenty), prawnik polski, ur. 1778 w Rzeszowie w Galicyi, otrzymał stopień doktora obojga prawa w uniwersytecie lwowskim i był obrońcą publicznym w Krakowie, a następnie profesorem prawa karnego i postępowania sądowego w uniwersytecie tamecznym. Obrany 1815 rektorem, został z prokuratora dożywotnim sędzią apelacyjnym i † 1823 w Krakowie. Liczne jego prace naukowe drukowane były w „*Rocznikach Tow. Nauk. Krak.*“

Lityn, *Lityna*, ob. Lit.

Lityn, m. pow. gub. podolskiéj, na lewym brzegu rz. Zgary, dopływie Bohu, przeszło 5,000.—*Lityński powiat*, ma na przestrzeni 2926½ w. kw. około 143,000 m.; powierzchnia falowata, grunt gliniasty lub czarnoziem; lasów dostatek. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą tytuniu, lnu, konopi, ogrodnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.

Lityńskie starostwo niegrodowe, mieściło się przed traktatem Buczackim r. 1672 w wdztwie podolskiém, a po odebraniu Podola z rąk Tureckich traktatem Karłowickim, r. 1699 zaliczało się do wdztwa bracławskiego, powiatu winnickiego. Podług lustracyi z r. 1789, obejmowało toż sstwo: miasto Lityn (ob.), nad rz. Zbarem, z zamkiem i przedmieściem Sieliszce, oraz dobra: Nowosielica, Sosny, Wojniaczyn, Bruślinów, Kułyha, Hruszkie, Huta i Balin. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Swidzińskiego i żony jego Heleny z Mierzejewskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 6,625 gr. 27. Na sejmie jednak Warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie generałowi Kozłowskiemu.

Liutprand, kronikarz włoski, ob. Luitprand.

Liverpool, po Londynie największe miasto handlowe Wielkiéj Brytanii, a nawet Europy, położone w hrabstwie Lancaster, przy ujściu rzeki Mersey do morza Irlandzkiego, z ludnością 517,600 m. Posiada znaczną liczbę kościołów, wiele wspaniałych

gmachów, jak np. Komorę celną, Ratusz, Giełdę, olbrzymi i wspaniały Bazar kupiecki, Bank, wielkie składy towarów i ogromne gmachy kolei żelaznych. Niewystarczający port na rzece Mersey wywołał potrzebę założenia odpowiednich doków, których Liverpool posiada 36, a które są prawdziwemi arcydziełami w swoim rodzaju. Kunsztowne te budowle ciągną się na 3 mile ang. nad brzegami rzeki. Do miasta Manchester prowadzi jedna z pięciu, łączących się tutaj dróg żelaznych, tudzież oddzielne ramię kanału Bridgewater; zaś do Leeds, sławny kanał zwany *Leeds-Liverpool*. Miasto Liverpool jest wyłącznie handlowém, ma ono 2,450 okrętów, obejmujących 1 milijon tonn ładunku. Najgłówniejsze artykuły przywozu stanowią: herbata, surowy jedwab', bawełna, tytoń i wełna. Wywożone najwięcéj są towary bawełniane i żelazne. Tu jest najpierwsze w świecie targowisko na bawełnę i najważniejszy punkt emigracyjny w Europie (w 1868 wyjechało stąd około 120,000 ludzi). Pod względem nauk i kunsztów Liverpool posiada wspaniałe Athenaeum, lyceum, muzeum, bogatemi opatrzone zbiorami, instytut królewski, Mechanic institution, Collegial-institut, ogród zoologiczny i botaniczny, połączone z rozmaitemi towarzystwami naukowemi.

Liverpool (Karol Jenkinson, baron Hawkesbury, hrabia de), mąż stanu angielski, ur. 1727 w hrabstwie Oxford. Ukończywszy uniwersytet w Oxfordzie, wcześnie już odznaczył się jako poeta i publicysta. Przy protekcyi lorda Bute dostał się 1761 do ministeryjum jako podsekretarz stanu; równocześnie wybrany do parlamentu, bronił wymownie polityki swego protektora. Zajmując następnie inne niemniéj ważne stanowiska, ściągnął na się nienawiść patryjotów jako czynny i niebezpieczny członek kamaryli, otaczającéj króla. Za ministerstwa Northa podskarbi Irlandyi, tajemnym wpływem przyczynił się wiele do wojny przeciwko osadom północno-amerykańskim; w latach 1778—82 był ministrem wojny, a za Pitta kanclerzem księstwa Lancaster; od 1786 do 1801 sprawował urząd prezesa rady handlowéj; † 1808. Między innemi wydał „*Zbiór traktatów pokojowych od 1648 do 1783 r.*“ (3 t., Lond. 1785).—Jego syn *Robert Banks Jenkinson* hrabia **Liverpool**, ur. 1776, był z kolei ministrem wojny i kolonij, spraw wewnętrznych, a potém zagranicznych; po zamordowaniu Percevala 1812 i zreorganizowaniu ministeryjum, stanął na czele nowéj administracyi jako minister skarbu. Stronnik stabilizmu, występował przeciw wszelkim reformom. Schorowany, ustąpił miejsca 1827 Canningowi i † 1828.—Brat tego ostatniego, *Karol Cecyl Cope Jenkinson*, ur. 1784, sprawował za gabinetu Peela godność naczelnego ochmistrza dworu i † 1851 bezpotomnie.

Livet (Jan Joachim), matematyk, ur. 1783 w Morlaix we Francyi, † 1812 w Warszawie; po ukończeniu zaszczytnie nauk w instytucie politechnicznym w Paryżu, był tam adjunktem i korepetytorem, w r. 1808 przybył do Polski, jako nauczyciel prywatny i został profesorem matematyki przy założonéj świéżo szkole artyleryi i inżénijeryi. Liczne jego rozprawy matematyczne były drukowane w ówczesnych naukowych pismach peryjodycznych francuskich. Żywot jego opisał F. Bentkowski w 10-m tomie *Rocz. War. tow. przyj. nauk.*

Livingston (Edward), ur. 1764 w Nowym Yorku, mąż stanu i znakomity prawnik amerykański, † 1836, zawdzięcza swą sławę kodeksowi karnemu, który ułożył z polecenia stanu Luizyjany.—Jego brat *Robert* **Livingston**, ur. 1764, † 1813; jako kanclerz Unii odebrał 30 Kwiet. 1789 piérwszy raz przysięgę od Washingtona na urząd prezydenta; położył wielkie zasługi w sprawie podniesienia żeglugi parowéj i przemysłu.

Livingstone (Dawid), słynny podróżnik, ur. 1817 w Blantyre pod Glazgowem. Wśród ubóstwa i ciężkiéj pracy fabrycznéj wykształciwszy się wysoko w filologii klasycznéj, medycynie i teologii, postanowił zostać misyjonarzem, by zadowolnić żądzę podróżowania. Jako duchowny udał się 1840 do Afryki połudn. i lat 9 przebywał po największéj części między plemieniem Bakuena. Od 1849 robił wycieczki wewnątrz Afryki; w jednéj z nich 1851—53 odkrył rzekę Leambye; od 1854 zwiédzał cały kontynent afrykań. od Loanda aż do Zambezi i przez Egipt wrócił 1856 do Anglii. Opis swych podróży złożył w dziele „*Missionary travels and researches in South Africa*“ (2 t., Lond. 1857). Przyjęty w kraju z wielkim zapałem i obsypany pochwałami, mianowany był konsulem w Quillimane, celem powściągnienia handlu niewolnikami, rozszerzania chrześcijaństwa, zaszczepiania między tuziemcami rolnictwa i przemysłu, a szczególniéj uprawy bawełny. Wraz z bratem swym *Karolem Livingstone*, wyjechał z Liverpool 1858 r. Podróż ta, podczas któréj odkrył jezioro Szirwa niedaleko jeziora Nyassa, dla celów praktycznych była bezowocną. Wrócił więc L. 1864 do ojczyzny i ogłosił „*Narrative of an expedition to the Zambezi and its tributaries*“ (Lond. 1865). W r. 1865 naznaczony konsulem środkowéj Afryki, udał się znowu w owe strony i wśród najcięższych trudności, przezwyciężając wszelkie przeciwności z wielkiém męstwem i nadzwyczajną wytrwałością, zwiédzał we wszystkich kierunkach głównie krainy między 10 i 12° szerok. połudn. i 1869 przybył w okolicę wielkich jezior, które miały być rzeczywistemi źródłami Nilu. Przez długi czas nie było żadnych o L. wieści. Dopiéro Amerykanin Stanley odszukał go w Listop. 1871 w okolicach jeziora Tanganjika i przywiózł do Europy 5 jego listów, ogłoszonych 1872, z których dowiadziano się, że odkrył rzekę Chambeze, wpadającą do Nilu, zupełnie różną od Zambezi; że źródła Nilu znajdują się pod 11° szer. połudn.; że jezioro Tanganjika łączy się z jeziorem Liemba; że odkrył rzekę Lualaba, jednoczącą się z Chambeze pod 4° szer. połud. i że do ukończenia zamierzonych badań potrzebował jeszcze L. dwu lub trzech lat. Tymczasem w Stycz. 1874 przyszły do Europy autentyczne wieści, że ten nieustraszony podróżnik † w Sierp. 1873 w Unyanyembe. Życiorys L. mieści się w *Tyg. Ilustr.* (r. 1872, Nr. 147—148).

Livorno, jedno z najznakomitszych miast handlo-

wych i portowych nad morzem Śródziemném, w prowincyi włoskiéj tegoż nazwiska (5 mil kw. i 119,490 m.), ma 84,000 m., wygodny port, piękny kościół katedralny, liczne zakłady naukowe i dobroczynne. Tutejszy przemysł i handel, szczególniéj lewancki, są bardzo rozgałęzione. W mieście znajduje się źródło mineralne, zwane *Aqua di San Rocco*, którego woda jest przezroczysta, bez zapachu, słonawo-gorzkiego smaku, temperatury niższéj od powietrza atmosferycznego.

Liw, osada w gubernii siedleckiéj, pow. węgrowskim, nad rz. Liwcem, o 4 mile od Siedlec odległa, bardzo starożytna, niegdyś była miastem głównem ziemi Liwskiéj. Miasto spustoszone podczas wojen Szwedzkich, a mianowicie w r. 1703, coraz bardziéj upadało. Znajdują się tu szczątki starożytnego zameczku. Liczy 1,416 m.

Liwa (po turecku *chorągiew*), tak się nazywa w Turcyi poddział ejaletu, w którym zarządza Kajmakan.—*Liwa*, zowie się także w armii tureckiéj generał brygady.

Liwadyja, niegdyś *Lebadea*, miasto w greckiéj nomarchii Attyki, u stóp Helikonu, liczy 5,000 ludności. Od tego miasta nazywała *Liwadyją* się aż do ostatnich czasów północna część Grecyi lądowéj.

Liwerunek, podatek, ob. Kontyngens liwerunkowy.

Liwiec, rzeka w królestwie polskiém; bierze początek w gubernii siedleckiéj, z trzęsawisk Krzymowskich, poniżéj miasta Mordy, i wpada w gub. warszawskiéj, pow. stanisławowskim, pod Kamieńczykiem z lewéj strony do Bugu.

Liwija Druzylla (*Livia Drusilla*), druga żona Augusta, cesarza rzymskiego, ur. 55 prz. Chr., córka Lucyjusza Liwijusza Druzusa Klaudyjanusa, który z rodu Klaudyjuszów przeszedł do Liwijuszów i po bitwie pod Filippi życie sobie odebrał. August, oczarowany wdziękami L. D., odepchnął od siebie własną żonę Skryboniję i rozwiódł L. D., która z piérwszym mężem Tyberyjuszem Klaudyjuszem miała Tyberyjusza (ob.), późniejszego cesarza i Nerona Klaudyjusza Druzusa. Dumna, chytra, przebiegła, okrutna i chciwa władzy, wywiérała L. D. ogromny wpływ na Augusta. Usiłując zapewnić po śmierci męża następstwo tronu swemu synowi Tyberyjuszowi, przed żadnym nie cofała się środkiem. Po śmierci Marka Klaudyjusza Marcella, zięcia Augustowego, oraz Lucyjusza i Kajusa Cezara (2 i 4 r. po Chr.), wnuków cesarskich, o zgładzenie których przez opiniję publiczną była oskarżoną, potrafiła nakłonić Augusta do tego, że adoptował Tyberyjusza za syna, a w testamencie mianował ją i Tyberyjusza swymi spadkobiercami. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa była ona także sprawczynią śmierci własnego wnuka Germanika (ob.). Potężny wpływ wywiérała aż do śmierci, zaszłéj 29 r. po Chr.—Porów. Aschbacha „*Livia Gemahlin des Kaisers Augustus*“ (Wiedeń 1864).—Jéj wnuczka, córka Druzusa, *Liwija* albo *Livilla*, była żoną syna Tyberyjuszowego Druzusa, którego zamordowała przy pomocy swego kochanka Sejana. Zawikłana późniéj w sprawę tego ostatniego, została stracona r. 31 po Chr.

Liwijusz (*Livius*), starożytny ród plebejuszów rzymskich.—Z pomiędzy wielu jego członków, znakomitszym jest **Marcus Livius**, zwany *Salinator*, z powodu podwyższenia ceny soli; pobił on jako konsul r. 219 przed Chr. Illiryjczyków, a 207 Hazdrubala, brata Annibalowego nad Metaurem. Jego wyzwoleńcem był sławny *Liwijusz Andronikus* (ob.). Do tegoż rodu należał *Liwijusz Druzus Klaudyjanus* i córka jego *Liwija Druzylla* (ob.).

Liwijusz (*Titus Livius*), jeden z najznakomitszych historyków rzymskich, ur. 59 prz. Chr. w Padwie. Za Augusta, względami którego bez przerwy się cieszył, przybył do Rzymu i kierował edukacyją późniejszego cesarza Klaudyjusza; pod starość wrócił do rodzinnego miasta, gdzie † 11 r. po Chr. L. posiadał wszechstronne wykształcenie, zajmował się retoryką i filozofiją i w przedmiotach tych ułożył nawet pism kilka. Głównem wszelako dziełem jego jest „*Historyja Rzymska*“, obejmująca przeciąg czasu od zbudowania m. Rzymu do r. 10 prz. Chr. Jakkolwiek L., ze względu na rozum polityczny, gruntowość badań i krytykę źródeł stoi, o wiele niżéj od innych historyków rzymskich, to jednak praca jego dla piękności i artyzmu w przedstawieniu, szlachetności uczuć i czystości języka, należy do najcelniejszych dzieł klasycznéj literatury rzymskiéj. Świetności jego nie mogą zaćmić pojedyncze usterki. W starożytności już uczynił mu Asinius Pollio, mało wreszcie zrozumiały dla nas, zarzut *patowinizmu* (t. j. używania paduańskich prowincyjonalizmów językowych). Dzieło to obejmowało pierwotnie 142 księgi, które późniéj oznaczono *dekadami* t. j. zbiorami po 10 ksiąg. W całości pozostało z nich tylko 35 ksiąg, t. j. 10 piérwszych i od 21 do 45; z reszty zaś oprócz licznych fragmentów, pozostały krótkie streszczenia albo wyciągi, tak zwane *Argumenta* albo *Epitomae*, których w nowszych czasach użył Freinsheim do sporządzenia swych uzupełnień czyli „*Supplementa*“. Najlepsze edycyje dzieł Liwijusza są: Gronova (3 t., Lejda 1645, Amsterdam 1679), Drakenborcha (7 t., Amsterdam i Utrecht 1780—46, przedruk, 15 t., Stuttg. 1820—28); Alszewskiego (tom 1—3, Berl. 1841—46); Weissenborna (8 t., Lipsk 1852—62) i Freya (Lipsk 1865 sq.). Oprócz kilku *Mów*, spolszczonych przez różnych tłumaczów (Warsz. 1804), mamy całkowity i wyborny przekład L., dokonany przez J. M. hr. Ossolińskiego (2 t., Lwów 1849).

Liwijusz Andronik (*Livius Andronicus*), poeta rzymski, rodem Grek z Tarentu, późniéj wyzwoleniec Marka Liwijusza Salinatora, żył w III w. prz. Chr. Swemi tragedyjami, komedyjami, oraz tłumaczeniem Odyssei stał się założycielem poezyi dramatycznéj i bohaterskiéj u Rzymian. Ułamki jego tworów poetycznych wydał oddzielnie Düntzer (Kolonija 1835); fragmenty zaś dzieł dramatycznych wydał Ribbeck w zbiorach: „*Tragicorum latinorum reliquiae*“ (Lipsk 1852) i „*Comicorum latinorum reliquiae*“ (Lipsk 1855).

Liwny, m. pow. gub. orłowskiéj, przy ujściu rz.

Liwenki do Soszy, 18,700 m.—*Liweński powiat*, ma na przestrzeni 4,992½ w. kw. około 252,000 m.; równina pokryta czarnoziemem; mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, daléj hodowlą bydła (80 stadnin), ogrodnictwem i t. d.

Liwonija, ob. Inflanty.

Liwr (po franc. *Livre*), właściwie funt, dawna srebrna moneta francuska=20 soldom. *Livre Tournois*, do r. 1795 był jednością rachunkową monet francuskich, został zostąpiony frankiem wartości nieco wyższéj. Wartość liwra odpowiada 24¾ kopiejkom. L. jako jednostka wagi, czyli funt francuski, był równy 489, 5058 gram.=1, 2071 funta warsz. Do r. 1839 we Francyi używanym był *livre usuelle* =500 gramom.

Liwskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie mazowieckiém, w ziemi liwskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 zaliczały się do niego: miasto Liw Nowy i Stary i wsie: Krypy, Grodziska, Popowo, Korytnica, Korycka Wola i Ruda Wydra. W r. 1771 posiadał je Józef Karczewski, opłacając z niego kwarty złp. 1,450, a hyberny złp. 574 gr. 10. W czasie obudwu wojen szwedzkich zamek Liwski, dwukrotnie zdobywany, zniszczony został przez Szwedów.

Lizbona (po portug. *Lisboa*), miasto stołeczne królestwa Portugalii, położone o 4 mile od ujścia rzeki Tagu, który tu ma 1½ mili szerokości; liczy 224,500 m. Zbudowana amfiteatralnie na trzech pagórkach po prawéj stronie Tagu, przedstawia szczególniéj od strony morza uroczy widok. Oprócz zamku królewskiego, posiada wiele pięknych budowli i wspaniały wodociąg; jest rezydencyją najwyższych władz kraju, tudzież patryjarchy i arcybiskupa. Znajdują się tu również liczne zakłady naukowe i artystyczne. Fabryki tutejsze odznaczają się wyrobami złotymi, srebrnymi, jak również doskonałe są przędzalnie, zakłady tkackie i tabaczne. Handel L. jest i dziś bardzo ważny i przeważnie morski (do tutejszego portu wpływa rocznie około 2,500 okrętów). —*Lizbona*, w starożytności *Olisippo*, jako rzymskie miasto municypalne *Felix Julija*, przez Wissygotów *Olisippona*, przez Arabów *Lischbuna* albo *Aschbuna* zwana, dostała się 712 w posiadanie Arabów i dopiéro w r. 1147 została odzyskaną przez Alfonsa I. Pod panowaniem królów chrześcijańskich miasto szybko wzrastało, zostało wzmocnione fortyfikacyjami; przez Emanuela I wyniesione na rezydencyję królewską, stało się w wieku XII punktem wyjścia portugalskich wypraw morskich i najważniejszém targowiskiem dla handlu świata. Pod panowaniem hiszpańskiém (1580—1640) znowu upadać zaczęło. Straszne trzęsienie ziemi r. 1755 Lizbonę w większéj części zburzyło, a podobneż trzęsienie 11 Listop. 1858 nawiédziło ją powtórnie. W r. 1807 zajęli ją Francuzi, lecz w r. 1808 oswobodzili Anglicy i wzmocnili szańcami przeciwko nonowemu najściu Francuzów. Sławne fortyfikacyje, urządzone 1809 i 1810 przez Wellingtona, tworzą cały szereg groźnych warowni, które się zaczynają w stronie północnéj od przylądka Roca, a ciągną na wschód do Terras Vedras i następnie zwracają na południe ku Alkandra nad Tagiem.

Lizdejko, ostatni arcykapłan pogańskiéj Litwy, świadek upadku bałwochwalstwa i obalenia świątyni Perkuna w Wilnie.—Bernatowicz wprowadził L. jako jednę z głównych postaci w swéj powieści „*Pojata*“.

Lizmanin (Frańciszek), teolog socynijański, ur. na wyspie Korfu, wstąpił do zakonu franciszkanów i został doktorem teologii. Przybył w młodym wieku do Polski, około 1546 r. jako spowiednik królowéj Bony; tu zszedł się z Andrzejem Trzecieckim, rozsiewaczem reformacyi w Polsce, i pod wpływem jego skłonił się ku protestantymowi. Stosunki L. z nowatorami ściągnęły nań podejrzenia biskupa krakowskiego Zebrzydowskiego, który, gdy L. był wysłany przez Bonę do papieża Julijusza III, z powinszowaniem wstąpienia na tron, posłał gońca z listem do Rzymu, prosząc o zatrzymaniem L. List ten przyszedł jednak za późno i L. wróciwszy do Polski, zyskał przychylność Zygmunta Augusta, zwłaszcza za ułagodzenie gniewu Bony, z powodu małżeństwa króla z Barbarą Radziwiłłówną, i miał sobie przez niego powierzonem wypracowanie planu reformacyi w Polsce. W tym celu udał się L. w podróż do Włoch, Szwajcaryi i Francyi, zapoznał się z Socynem i Kalwinem, przejął się ich nauką i zrzuciwszy habit, ożenił się w Genewie. Za ten postępek rozgniéwał słę król na L., wygnał go z kraju i porzucił myśl reformy. L. mimo to przybył do Polski, wziął udział w piérwszym synodzie protestanckiem 1556 r., otrzymał od króla przebaczenie, brał udział w sporach religijnych, gorliwie pracując nad zjednoczeniem wyznań ewangelickich. Niemogąc jednak odzyskać łaski królewskiéj, gdy nadto sprzykrzyły mu się ciągłe spory o Trójcy św. przeniósł się L. na dwór ks. Alberta do Królewca, gdzie się utopił 1566 w przystępie obłąkania. Wydał: „*Literae ad generosum dom. Stanislaum Karninsium*“; „*Brevis expositio doctrinae de ss. trinitate*“ (1565) i in.; miał także udział w tłumaczeniu tak zwanéj Biblii Radziwiłłowskiéj, wydanéj w Brześciu Litewskim 1563 r.

Liżączka, choroba u bydła rogatego i owiec, zależąca na ich szczególnym pociągu do lizania i zjadania ciał, obfitujących w istoty alkaliczne, jak starych murów, podściółki moczem nasiąkłéj i t. p. Czasami choroba ta staje się epizoocyjną i dotyka całą oborę, albo nawet wiele obór współcześnie. Przyczyną L. jest nagromadzenie z różnych przyczyn znacznéj ilości kwasów w przyrządzie pokarmowym bydła. Konieczném jest przeto poznanie i usunięcie tych przyczyn, a leczenie polega na użyciu środków, zobojętniających kwasy, jak np. krédy, wapna, potażu, a w braku innych i popiołu drzewnego.

Ljusna, rzeka w Szwecyi; poczyna się pomiędzy jeziorem Tämuz i Syltoppen i, przebiegłszy mil 42, wpada na wschód od Söderhamm do zatoki Botnickiéj.

Llanelly, miasto w angielskiém księstwie Wallii,

hrabstwie Caermarthen, ma 11,200 m., wielkie huty żelaza i miedzi i port.

Llanos, w północnéj stronie Ameryki południowéj, wielkie, po części bujną trawą, po części ruchomemi piaskami pokryte równiny, zamieszkane zwykle przez pasterzy, zwanych *Llaneros*. Na równinach tych utrzymują się liczne stada wszelkiego rodzaju zwierząt. Takie **Ll.** ciągną się np. między górami Caracas i ujściem rz. Orinoco.

Llorente (Don Juan Antonio), historyk hiszpański, ur. 1756 w Rincon-del-Solo w Aragonii, † 1823 w Madrycie. Ukończywszy studyja filozoficzne w Tarragonie, wstąpił 1770 do stanu duchownego i otrzymał prebendę w Calahorra; od 1789 był sprawującym interesa a od 1789 do 1791 piérwszym sekretarzem inkwizycyi. Niesłusznie podejrzany, skazany został na jedenastomiesięczne zamknięcie w klasztorze. Na wezwanie Murata 1808 udał się do Bayonny i brał udział w projektach do nowéj konstytucyi hiszpańskiéj, za co prześladowany przez ultra-rojalistów, musiał podczas restauracyi uciekać do Francyi, ale i tu (mieszkając do 1822) znosił prześladowania od obskurantów. Główne jego dzieło jest: „*Histoire critique de l'inquisition d'Espagne*“ (4 t., Paryż 1815—17). Oprócz tego zasługują na wzmiankę: „*Noticias historicas de las tres provincias bascongadas*“ (5 t., Paryż 1806—8) i „*Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution d'Espagne*“ (3 t., Paryż 1815—19), wydane pod nazwiskiem R. Nelleto (anagram z Llorente), oraz jego autobijografija (Paryż 1818).

Lloyd (Henryk), ur. 1729 w ang. hrabstwie Wales, sławny partyzant, utalentowany wojownik, ale człowiek dwuznacznego charakteru, zostawał kolejno w angielskiéj, austryjackiéj, pruskiéj i rossyjskiéj służbie; † 1783 w Huy nad Mozą. Jakkolwiek po śmierci **Ll.** wszystkie jego papiéry, pomiędzy którymi znajdował się także plan wylądowania wojsk obcych w Anglii, zostały zabrane przez rząd angielski, mimo to jednak wyszły z druku w r. 1798. Niedokończona przez niego historyja wojny siedmioletniéj (2 t., London 1781) posłużyła Tempelhoffowi za podstawę do większego w tym przedmiocie dzieła.

Lloyd Austriaco albo *Lloyd Austryjacki*, ob. Tryjest.

Lloyd's Caffee-house (*Kawiarnia Lloyda*), w Londynie, od jéj właściciela nazwana kawiarnia w bliskości giełdy, gdzie od końca XVII w. zbiérali się członkowie rozmaitych ubezpieczeń, kupcy i inne tego rodzaju osoby, celem umawiania się tutaj i korzystniejszego załatwiania swych interesów. Osoby te zawiązały 1727 oddzielne stowarzyszenie, które aż dotąd zatrzymało nazwę *at Lloyd's*, chociaż lokal jego już od dawna przeniesiony został do gmachu giełdy.

Lluch, *Neustra Senora de Lluch*, sławne miejsce cudowne na hiszpańskiéj wyspie Mallorca, z pięknym kościołem z czarnego marmuru.

Lnianka, *Judra* (*Camelina*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący zioła roczne, o kwiatach żółtych, zebranych w grona wierzchołkowe, i o nasionach oleistych. Najwięcéj znanym gatunkiem jest **L.** *siéwna* (*C. sativa*), wyrastająca w całéj Eur. i Azyi płn. jako chwast, zwłaszcza między lnem; uprawia się niekiedy jako roślina olejna i daje olej dobry, ale nietrwały; nasieniem tuczy się ptastwo; ziele i nasiona były niegdyś używane w medycynie (ob. lnica).

Lniany olej, ob. Len i oléj.

Lnica (*Linaria*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, odznaczający się koroną u dołu wydłużoną w ostrogę, czem się różni od rodzaju wyżlina (ob. *Antirrhinum*), obejmuje zioła i krzewy w znacznéj części właściwe Europie. **L.** *pospolita* (*L. vulgaris*) rośnie u nas wszędzie po polach i miedzach; kwiaty ma dość wielkie, siarkowo-żółte z podniebieniem płomienisto-pomarańczowem, liście równowązkie, po łodydze rozrzucone. Ziele uważa się za jadowite, zawiéra istotę wyciągową gorzką, używane było w puchlinie, przy hemoroidach, obecnie otrzymuje się z niego maść na rany, napar kwiatów używa się wraz z dziewanną. Z innych gat. przytrafiają się u nas. **L.** *mniejsza* (*L. minor*) o kwiatach drobnych, blado fijoletowych, **L.** *bluszczkowata* (*L. cymbalaria*), o kwiatach błękitno-fijołkowych, niegdyś używana w medycynie, i in. Niektóre hodują się jako ozdobne. Nazwiska lnicy i lnianki (ob.) w różnych dziełach są często pomięszane.

Loanda, San Paulo de Loanda, miasto główne portugalskich posiadłości na zachodnich brzegach południowéj Afryki, ma 12,600 m. i port osłoniony dwiema cytadelami.

Loango, królestwo w Niższéj Gwinei, obejmuje kraj między rzekami Mayumba i Kongo a miastem stołecznem *Loango* albo Boaly, mający około 8,000 mil kw. przestrzeni i do 800,000 mieszkańców negrów, czcicieli fetyszyzmu. Miasto oddalone o 1 milę od morza, ma 20,000 ludności i faktoryje angielskie i amerykańskie. Król tego kraju rezyduje w Boaro.

Loara, po franc. *Loire*, największa rzeka we Francyi; bierze początek na zachodnim stoku Sewennów w depart. Ardèche; powyżéj Roanne zaczyna być spławną, w kierunku północnym płynie aż do Orleanu, następnie przybiéra kierunek zachodni, a przepłynąwszy obok Blois, Tours i Nantes i przyjąwszy do swego koryta znaczną liczbę rzek bocznych (Mayenne, Allier, Cher, Vienne, Sevre i t. d.), wpada po 135 milowym biegu pod Paimboeuf do oceanu Atlantyckiego. Porzecze jéj obejmuje 2,350 mil kw. Za pośrednictwem kilku kanałów łączy się z Rodanem, a będąc spławną 105 mil, jest najważniejszą drogą komunikacyjną wodną wewnątrz Francyi. Dolina Loary ciągnie się jako bardzo urodzajna od oceanu Atlantyckiego na wschód aż do Nevers. *Departament Loary*, obejmuje $86\frac{1}{2}$ mil kw. z ludnością 550,610 głów i dzieli się na trzy okręgi: Montbrison, St. Etienne i Roanne. Miasto stołeczne Montbrison. — *Departament Niższéj Loary* (*Loire inférieure*), w zachodniéj Francyi, ma 125 mil kw. i 602,206 m. Dzieli się na pięć okręgów: Nantes, Ancenis, Paimboeuf, Châteaubriand i Savenay. Jego miastem stołecznem jest

Nantes.—*Departament Wyższéj Loary* (*Haute Loire*), zajmuje 90 mil kw., z ludnością 308,750. Dzieli się na trzy okręgi: Le Puy, Brioude, Yssingeaux. Miasto stołeczne Le Puy.

Loar, po franc, *Loir*, rzeka we Francyi, bierze początek w depart. Eure-Loir i ubiegłszy mil 37, wpada powyżéj Angers do Sarthy. Nazwany od niéj *departament Loir-Cher* obejmuje $109,_{69}$ mil kwadr. z ludnością 268,800. Dzieli się na trzy okręgi: Blois, Vendôme i Romorantin; miasto stołeczne Blois.

Loaret po franc. *Loiret*, departament w środkowéj Francyi, nazwany tak od małéj ale spławnéj rzeczki *Loiret*, która blisko Orleanu wpada do Loary, obejmuje 123 mile kwadr. z ludnością 353,600. Dzieli się na cztéry okręgi: Orléans, Montargis, Gien i Pithiviers. Miasto stołeczne Orléans.

Loasa (*Ożwia*), rodzaj roślin z rodziny *Loaseae*, obejmujący zioła, właściwe Peru i Chili; są to piękne, pnące się rośliny, o liściach najczęściéj pokrytych włoskami parzącemi, o kwiatach żółtych, rzadziéj białych. W ogrodach europejskich hoduje się *L. lateritia* i in.

Loaseae (*Ożwiowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty foremne, kielich górny trwały, na brzegu 4—5 dzielny, płatki najczęściéj w liczbie podwójnéj działkom; pręciki już dwa razy od płatków liczniejsze, już w liczbie nieoznaczonéj, rzadko wszystkie płodne, często wiązkami rozmieszczone; zawiązek 1 komóreczkowy, szyjka pojedyncza, torebka skręcona lub walcowata, nieco mięsista, otwiérająca się w wierzchołku, lub pękająca na 3—5 ścian; ziarna liczne, jajowate lub spłaszczone, na krótkich sznurkach wiszące, zarodek prosty, umieszczony na osi mięsistego ciałka. Należą tu rośliny zielne, wzniesione lub pnące się, o liściach zazwyczaj dłoniasto dzielnych, często opatrzonych włoskami parzącemi. Z 30 opisanych gatunków, właściwych Peru i Chili, niektóre odznaczają się wspaniałością kwiatów.

Lobau, wyspa na Dunaju pod Wiedniem, pamiętna historycznie zajęciem jéj przez Francuzów i przejściem Dunaju w r. 1809.

Lobau (Jerzy *Monton*, *hrabia de*), marszałek Francyi, urodz. 1770 r. w Pfalzburgu w Lotaryngii. Wstąpił 1792 do armii francuskiéj i, odznaczywszy się w wielu bitwach, mianowany był 1805 generałem brygady oraz adjutantem Napoleona. Jako generał dywizyi walczył dzielnie i pomyślnie w Hiszpanii, a podczas kampanii 1809 r. w bitwie pod Aspern przyczynił się najwięcéj do ocalenia armii francuskiéj, ściśniętéj na wyspie Lobau, za co też otrzymał godność hrabiego *Lobau*. Po rozpaczliwym boju pod Waterloo, popadł w niewolę. W latach 1815—18 żył na wygnaniu. Podczas rewolucyi Lipcowéj został na miejscu gen. Lafayette komendantem paryskiéj gwardyi narodowéj. Mianowany 1831 r. marszałkiem, † 1838. Napoleon o nim mawiał: *Mon Monton c'est un lion.*

Löbau, po łużycku *Lubij*, miasto w okręgu budyszyńskim w Saksonii, przy sasko-szląskiéj kolei żelaznéj, liczy 5,100 m. (nie licząc wsi Altlöbau, mającéj 750 ludności). Pobliską górę *Löbauską*, z któréj piękny rozciąga się widok, zdobi od 1854 r. żelazna wieża (König-Friedriech-August-Thurm). Znajdujące się tutaj kryształy górne znane są pod nazwą löbauskich dyjamentów (*Löbauer-Diamanten*).

Lobe (Jan Chrystyjan), kompozytor i pisarz muzyczny, urod. 1797 w Weimarze, pierwotnie skrzypek, późniéj flecista, był członkiem kapeli nadwornéj w Weimarze, skąd, uwolniwszy się z tytułem profesora, przeniósł się 1846 do Lipska, gdzio rozwijał wielką działalność jako nauczyciel kompozycyi i pisarz. Z kompozycyj jego najcelniejsze są opery: „*Księżna Granady*“ (1833); „*Czerwone Domino*“ (1837) i „*Król i dzierżawca*“ (1844). Z dzieł zaś literackich wymieniamy: „*Das Lehrbuch der musikalischen Composition*“ (t. 1—3, Lipsk 1850—60); „*Catechismus der Musik*“ (8 ed. Lipsk 1866) i „*Katechismus der Compositionslehre*“ (Lipsk 1862). Niektóre jego pisma są nadzwyczajnie rozpowszechnione i miały wiele edycyj.—Jego brat *Julijusz* **Lobe**, ur. 1805 w Altenburgu, od 1839 duchowny w Rasephas pod Altenburgiem, znany jest jako redaktor dzieła wydawanego przez Pierer'a p. t. „*Universallexikon*“ i ze swego wydawnictwa Ulfilasa (wspólnie z Gabelentz'em, 2 tomy, Lipsk 1836—46, dodatek 1860).

Lobeck (Chrystyjan August), filolog niemiecki, ur. 1781 w Naumburgu, od 1814 profesor w Królewcu, gdzie † 1860. Odznaczył się szczególniéj dziełami „*Aglaophannes seu de theologiae mysticae Graecorum causis*“ (2 t., Królewiec 1829); „*Paralipomena grammaticae Graecae*“ (3 t., Lipsk 1837); „*Rhematicon*“ (Królew. 1846); „*Pathologia linguae Graecae elementa*“ (2 t., tamże 1853—60).

Lobeira czyli *Loveira* (Vascoda), ur. około 1270 w m. Porto w Portugalii, † 1325, (tak wedle Bouterwecka; Ticknor kładzie go o wiek późniéj, podając datę † na r. 1403), uważany powszechnie za autora *Amadysa Gallijskiego*. Oryginalny rękopis tego poematu zaginął 1753 podczas pożaru Lizbony.

Lobelia (*Stroiczka*), rodzaj roślin z rodziny *Lobeliaceae*, obejmujący około 200 gatunków, właściwych głównie strefie gorącéj i umiarkowanéj płd.; niektóre z nich hodują się jako ozdobne, inne mają własności lekarskie. Z soku mlécznego *L. caoutchouc* na Andach ma się przyrządzać rodzaj kauczuku. Liście *L. inflata*, w Ameryce półn., pod nazwą *indian tabaco*, używają się jako nawymiotne i moczopędne. Korzeń *L. syphylitica* ma być skutecznym przeciw chorobie syfilitycznéj i gdzieniegdzie wszedł w użycie i w Europie. Jako ozdobne hodują się w ogrodach europejskich: *L. cardinalis*, o kwiatach groniastych, pąsowych, *L. fulgens*, o kwiatach wielkich, czerwonych i in. Jeden gatunek *L. dortmanna* ma rosnąć na Litwie.

Lobeliaceae (*Stroiczkowate*), rodzina roślin, oddzielona od rodziny dzwonkowatych, od któréj się różni jedynie nieforemnością korony, gdyż tu płatki w liczbie 5 są pospolicie spojone, dwuwargowe lub jednowargowe, daléj spojeniem zupełniejszém pręcików i owocem często mięsistym. Właściwe są okolicom zwrotnikowym i strefie umiarkowanéj połud.;

wypełnione są sokiem mlécznym, ostrym i narkotycznym; często działają trująco.

Löbell (Jan Wilhelm), historyk niemiecki, urodz. 1786 w Berlinie, od 1831 profesor historyi w Bonn, gdzie † 1863. Z dzieł jego oprócz nowoopracowanéj Beckera „*Weltgeschichte*“ (7 wyd. 14 t., Berlin 1836—38) zasługują na szczególną wzmiankę: „*Gregor von Tours und seine Zeit*“ (Lipsk 1839); „*Die Entwickelung der deutschen Poesie von Klopstock's erstem Auftreten bis zu Goethe's Tode*“ (2 t., Brunświk 1856—58, tom 3-ci wydał Koberstein, Brunświk 1865).—Porów. Bernhardt i Noorden „*Zur Würdigung Löbell's*“ (Brunśw. 1864).

Lobenwein (Jan Andrzéj), doktor medycyny i chirurgii, ur. 1718 w Wiedniu, † w Wilnie 1820. Powołany 1783 do Petersburga, dla założenia szkoły medyko-chirurgicznéj, przeniesiony został w dwa lata potém do Rygi, skąd w r. 1787 przeszedł do Wilna na profesora anatomii i fizyjologii; następnie wykładał téż medycynę sądową. Trzy razy sprawował urząd dziekana wydziału lekarskiego, a w r. 1816—18 rektora. Kilka razy był prezesem tow. lek. wileńskiego, w pamiętnikach którego mieści się kilka jego rozpraw, tłumaczonych z łacińskiego.

Lobineau (Wit Alexy), uczony benedyktyn francuski, ur. 1666 w Rennes, † 1727 w opactwie St.-Jagut pod Saint-Malo; zasłużył się kilku ważnemi pracami historycznemi.

Lobkowic, starożytny ród czeski, obecnie książęcy; piérwszym historycznym członkiem tego rodu był rycerz *Marcin z Ujezda*, wspominany 1390 r., jako właściciel zamku i majętności Obrzystwi. Syn jego *Mikołaj*, zwany *Chudy* († 1435), kupił 1406 zamek i majętność Lobkowice, w pow. kourzymskim i od niéj przybrał nazwisko. Synowie jego *Mikołaj* i *Jan Popiel* byli założycielami dwu linij tego rodu: *Hasisztejnskiéj*, wygasłéj w XVII w. i *Popielów z L.* Ostatnia rozdwoiła się znowu na liniję *Bilińską*, która wygasła 1722 i na liniję *Chlumecką*. Z téj *Zdenko Wojciech* otrzymał 1624 od cesarza Leopolda II godność księcia państwa niemieckiego; w osobie jego prawnuków znowu się ród rozdzielił na linije: *starszą*, założycielem któréj był *Józef Antoni August* (ur. 1681, † 1734) i *młodszą*, pochodzącą od *Jerzego Chrystyjana* (ob. niżéj), które dotąd jeszcze istnieją i obok dawnego tytułu posiadają tytuł książąt *Roudnickich*. Starsza z nich posiada księstwo Roudnice, majorat Bilin i liczne inne majętności, obejmujące około 38 mil kw.; młodsza zaś majętność alodyjalną Melnik oprócz innych dóbr, w ogóle 10 mil kw. Teraźniejszą głową starszéj linii jest ks. *Maurycy* L., ur. 1831, młodszéj zaś ks. *Jerzy Chrystyjan Franciszek* L., ur. 1835.—Z pomiędzy członków tego rodu odznaczyli się szczególnie: *Bogusław* L. *na Hasisztejnie*, ur. 1462, † 1510, jeden z najuczeńszych ludzi swojego czasu. Nauki pobiérał na uniwersytetach w Strasburgu, Bolonii i Ferrarze, gdzie głównie studyjował prawo rzymskie i kościelne; od 1488 sekretarz króla Władysława. W r. 1503 porzucił żywot dworski i osiadłszy w zamku dziedzicznym Hasisztejnie, poświęcił resztę życia naukom i literaturze; utwory jego poetyczne, jak elegije, epigramaty, listy, satyry, pisane w języku łacińskim (wydane 1570 w 2 odziałach), pod względem żywości obrazowania i piękności języka dościgają wzorów klasycznych Pisma prozaiczne Bogusława wydał Tomasz Mitis (1563); wybór zaś tak z prozy jak i z poezyj dał w przekładzie Winarzycki (Praga 1836).—Porów. Cornowa „*Der grosse Böhme Bohuslaw* L.“ (Praga 1808).—Starszy brat poprzedniego *Jan z* **Lobkowic** *na Kodani*, ur. 1450, † 1517, pozostawił w rękopisie *Opis pielgrzymki, odbytéj 1493 do Jerozolimy* i „*Sprawa a nauczeni synu Jaroslawowi*“ (1 wyd. Praga 1795; 2 poprawne wyd. staraniem F. Kwieta, t. 1851).—*Władysław Franciszek Euzebijusz* ks. L., położył wielkie zasługi podczas wojny trzydziestoletniéj, następnie był wielce wpływowym ministrem cesarza Leopolda I; 1774 popadł z niewyjaśnionych przyczyn w niełaskę i pod pozorem, że się zaprzedał Ludwikowi XIV, został usunięty; † 1677.—*Jerzy Chrystyjan*, książę L., ur. 1608, † 1753, wstąpił do służby wojskowéj i doszedł do godności marszałka polnego. Walczył szczęśliwie 1739 przeciwko Turkom, 1741—42 przeciwko Francuzom oraz 1743—48 we Włoszech i Niemczech.—*August Longin*, książę L., ur. 1797, † 1842; był najprzód gubernatorem Galicyi, gdzie się zasłużył, zwłaszcza podczas cholery 1831, następnie kanclerzem nadwornym, a w końcu prezesem zarządu mennicy i górnictwa w Wiedniu.

Lobos, grupa trzech wysp na Oceanie Wielkim, blisko brzegów Peru, posiadających wielkie pokłady guana i znanych ze sporu, jaki wynikł o wywożenie bezpłatne guana pomiędzy Peru a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, który w r. 1852 został rozstrzygnięty na korzyść piérwszego z tych państw.

Lobsenka, dopływ rzeki Noteci; bierze początek pomiędzy Preussisch-Friedland i Kamminem, z początku zwie się Kaszubką; wpada do Noteci blisko Friedrichshoff w regencyi bydgoskiéj.

Locatio perpetua (łac.), tak zwano w dawném prawie polskiém wieczystą dzierżawę mniejszych posiadłości ziemskich.

Lochman (Augustyn), bonifrater w Warszawie, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII wieku. Oprócz kilku kazań, wydał wiérszem: „*Żywota i cudów błogosławionego Jana Bożego zebranie z łacińskiego dzieła Franciszka de Gorea na polskie przełożone*“ (Warszawa).

Lochner (Gustaw), profesor w Norymberdze, napisał rozprawę p. t. „*Ile Polacy pod sterem Jana III Sobieskiego i Sasi pod przewodnictwem Jana Jerzego III elektora Saskiego przyłożyli się do oswobodzenia Austryi od Turków w r. 1683*“ (tłum. niem. Norymberga 1831). Oprócz tego wydał dzieło: „*Entstehung und erste Schicksale der Brüdergemeinde in Böhmen und Mähren und Leben d. G. Israel ersten ältesten der Brüdergemeinde in Gross Polen*“ (Norymb. 1832).

Lochwica, m. pow. gub. połtawskiéj, nad rz. Sulicą, ma 8,000 m.; założone w XVI w., należało w XVII w. do ks. Wiśniowieckich; 1680 zburzone przez Doroszenkę.—*Lochwicki powiat*, ma na prze-

strzeń 2,819 w. kw., 123,000 m.; położenie wzniesione, wzgórkowate, grunt gliniasty lub piaszczysty; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła i t. d.

Locke (John), głośny filozof i pedagog angielski, ur. 1632 we Wrington pod Bristolem, † 1704. Syn uczonego prawnika, odbywał L. nauki w kolegijum westminsterskiém i w Oxfordzie, gdzie oddawał się medycynie i naukom przyrodzonym. Pisma Descartesa (ob.) wywarły wielki wpływ na umysł młodzieńca. Po skończeniu nauk prowadzi ruchliwe wielce życie, pełniąc kolejno obowiązki lekarza, nauczyciela domowego, towarzysza podróży, urzędnika przy rozmaitych panach i dygnitarzach angielskich. Zwiédza Niemcy i Berlin jako sekretarz poselstwa angielskiego (1664), podróżuje po Francyi i Włoszech (1668), wychowuje dzieci hr. Shaftesbury i w czasie jego kanclerstwa pełni urząd sekretarza „*of the prescutation of benefices*". Od r. 1675—79 mieszka we Francyi, w Montpellier i Paryżu, utrzymując stosunki ze wszystkiemi ówczesnemi znakomitościami. Wróciwszy do Anglii, opuszcza ją wkrótce razem z hr. Shaftesbury, który ściągnąwszy na siebie niełaskę króla, musiał szukać schronienia w Holandyi. Rewolucyja 1688, osadzając ks. Oranii na tronie, umożliwiła powrót wygnańcom. L. teraz zostaje „*Commisioner of appeals*" i ogłasza bezimiennie swe listy „*O tolerancyi*" (1685—89). Główna praca L. „*An essay concerning human understanding*" (Badania nad rozumem ludzkim) zaczęta 1670, a wykończona 1687, dopiéro 1689—90 wyszła z druku w Londynie. L. stara się tu zbadać źródło poznania i oznaczyć granice, tudzież stopień jego objektywnéj prawdziwości. Źródłem wszystkich pojęć są wrażenia zmysłowe lub refleksyjna obserwacyja stanów naszéj duszy, nié ma nic w umyśle, coby pierwéj nie przeszło przez zmysły. Nie wszystkie wrażenia zmysłowe opiérają się na odpowiedniéj im objektywnéj rzeczywistości. Rozciągłość, kształty i ruchy istnieją rzeczywiście jako własności przedmiotów; barwy jednak i dźwięki są tylko subjektywnemi wrażeniami, znakami ruchów, zachodzących w przedmiotach. Poznanie polega na postrzeganiu łączności i zgodności lub odrębności, sprzeczności naszych wyobrażeń, na podstawie czworakich między niemi stosunków: tożsamości lub różnicy, odnośności, współistnienia i rzeczywistego bytu. Istnienie Boga wspiéra na dowodzie kosmologicznym (ob. Bóg); duszę za niemateryjalną uważa. Drugiém znakomitém dziełem L. jest: „*Thoughts on education*" (Myśli o wychowaniu, Londyn 1693), w którém występując przeciw protestancko-scholastycznemu kierunkowi ówczesnego wychowania i pedanteryi szkolnéj, stawia zasadę: zdrowa dusza w zdrowém ciele, i żąda rozwijania jednoczesnego strony fizycznéj i duchowéj, wszechstronnego kształcenia charakteru i towarzyskiéj ogłady. Wychowanie opiérać się winno na dokładném zbadaniu uzdolnienia i właściwości dziecka, winno rozbudzać ambicyją, wyrabiać ducha zaparcia się i gotowość do poświęcenia. Chciwość, próżność i kłamstwo najgorliwiéj tępić należy. Działać należy głównie przykładem i rozwijać umysł przez podniecanie i należyte zaspokajanie właściwéj dzieciom ciekawości. Zostawił L. jeszcze kilka innych pism politycznéj treści (o rządzie, monecie) i traktat „*O zgodności chrześcijaństwa z rozumem*" (1695). Ostatnie lata życia spędzał L. w hrabstwie Essex w domu Sir Francis Masham'a. Z licznych prac o życiu i filozofii L. wymieniamy nowsze i znakomitsze: Tagart: „L. *Wirtings and philosophy*" (Londyn 1855); I. Brown „L. *and Sydenham*" (Londyn 3 wyd. 1866); V. Cousin „*La philosophie de* L." (Paryż 1861); Hartenstein „L.-s. *Lehre von den menschlichen Erkentniss in Vergleichung mit Leibnitz's Kritik derselben*" (Lipsk 1861 i 1871); T. Ziemba „L. *und seine Werke*" (Lwów 1870). W naszéj literaturze posiadamy przekład pracy Cousin'a: „*Historyja filozofii XVIII w.*" (2 t., Warszawa 1866), przez M. Gliszczyńskiego dokonany, gdzie mieści się obszerniejszy rozbiór systematu L., zaś dzieło o „*Wychowaniu dzieci*" wyszło w polskim przekładzie p. t. „L. *o edukacyi dzieci z angielskiego na francuzkie, a teraz na polskie*" przez Edmunda Truskolawskiego pijara (2 t., Warszawa 1781, 2 wyd. w 1801).

Locke (Józef), inżénijer angielski, ur. 1805 w Atlercliffe pod Sheffield, † 1860; wykształcił się pod kierunkiem Stephensona na inżeniera kolei żelaznych; prowadził daléj rozpoczętą przez tamtego koléj żelazną, zwaną Grand-Junction, budował potém drogi Liverpool-Preston i London-Southampton. Od r. 1841 prowadził we Francyi koleje: z Rouen do Paryża, z Rouen do Hawru i z Caen do Cherbourg'a. Oprócz tego miał czynny udział w budowie dróg żelaznych w Hiszpanii, Holandyi i Szkocyi. Zakupił majętność książęcą Hinton i w r. 1847 wybrany został do izby niższéj, gdzie należał do stronnictwa liberalnego.

Lockhart (John Gibson), literat angielski, urodz. 1792 w Glasgowie, † 1854 w Abbotsford. Ukończywszy studyja prawne, został adwokatem w Edynburgu, ale więcéj niż praktyce adwokackiéj poświęcał się literaturze. W r. 1825 objąwszy redakcyję konserwatywnego czasopisma „*Quarterly review*", przeniósł się do Londynu i wywiérał wielki wpływ nie tylko literacki ale także i polityczny; za gabinetu Peela otrzymał intratną synekurę audytora księstwa Lancaster. Z artykułów jego, umieszczanych w „*Quarterly review*" na szczególną zasługuje uwagę nekrolog Teod. Hook (osobna odbitka „*Life of Teodor Hook*", 1852). Najsławniejsze jego dzieło jest „*Life of Sir Walter Scott*" (7 t., Edynburg i Lond. 1838); niemniéj szacownem jest także „*Life of Robert Burns*" (5 wyd. Lond. 1853). Pisał téż L. i romanse, jak np. „*Valerius*" (3 t., Lond. 1821). Jego żona *Zofija*, córka Walter Scotta, zaślubiona 1820, † 1837 w Londynie. Jedyny syn ich *Walter*, jako sukcesor majoratu Abbotsford przybrał nazwisko *Lockhart-Scott*, † 1853.

Lockport, miasto fabryczne w północno-amerykańskim stanie Nowego-Yorku, hrabstwie Niagary, nad kanałem Erie, liczy 15,000 m.

Locle, wieś w szwajcarskim kantonie Neuenbur-

skim liczy 9,500 m., zajmujących się prawie wyłącznie zégarmistrzostwem.

Lodejnoje Pole, m. pow. gub. ołonieckiéj, nad rz. Swirem, ma 1,100 m.—*Lodejnopolski powiat*, ma na przestrzeni 9,008 w. kw. 36,000 m.; powierzchnia górzysta; grunt bagnisty, gliniasty, częścią piaszczysty i kamienisty.

Lodève, miasto położone w francuskim depart. Hérault, u podnoża Sewennów, ma 12,000 m. i wielkie fabryki sukna. Jest to miejsce urodzenia kardynała Fleury.

Lodi, miasto we włoskiéj prowincyi medyjolańskiéj, nad rz. Addą, rezydencyja biskupa ma 18,200 m., posiada piękny kościół katedralny, zamek, zbudowany przez Fryderyka Barbarossę i inne godne uwagi budowle. Znajduje się tu sławny instytut wychowania dziewcząt i liczne przedzalnie jedwabiu. Znane są w świecie tutejsze wyroby z glinki, zwanéj *terra majolica*, tudzież séry parmezańskie, pochodzące z okolic miasta. O półtoréj mili leży w stronie zachodniéj *Lodi vecchio*, starożytne *Laus Pompeji*, które Medyjolańczycy zburzyli r. 1158. L. jest także pamiętném w dziejach wielkiém zwycięstwem, odniesioném przez Bonapartego 1796 nad Austryjakami, pod dowództwem generała Beaulieu.

Lód, ob. Woda.

Lodij (Piotr), filozof i prawnik rossyjski, ur. niedaleko Munkacza w Węgrzech, studyjował w Wielkim Waradie i Munkaczu, od 1787 profesor logiki i metafizyki we Lwowie, 1801 został profesorem filozofii i matematyki w Krakowie. Na wezwanie cesarza Aleksandra udał się do Petersburga, gdzie wykładał początkowo filozofiję w instytucie pedagogicznym, następnie zaś prawo na uniwersytecie. Wydał: „*Logiczeskija nastawlenija*“ (Petersb. 1807); „*Teorija obszczich praw*“ (t. 1828) oraz wspólnie z Cebrykowem i Połońskim przełożył z Feuerbacha „*Ugołownoje prawo*“ (t., 1810; 2 wyd., 1827).

Lodniki, *Lodowce*, *Gleczery*, rozległe zbiorowiska lodów, pokrywające łańcuchy gór; zajmują one już to szczyty gór i stoki ponad granicą śnieżną, lub też wypełniają szerokie doliny, zbiegające aż do stóp gór; te drugie posiadają niekiedy znaczną rozległość, tak np. w Alpach znane są L. mające do 25 i więcéj kilometrów długości przy 15 szer. Grubość przechodzi często 30 metrów. L. biorą początek ze śniegów, spadających obficie w górach; śniegi te, kolejno tając i marznąc, przechodzą najpiérw w masę grudkowatą (*firn*, *névé*), która zwolna staje się zbitą i jednorodną. L. przedstawiają już to powierzchnię ciągłą, jakby zmarzłe jeziora, już to powierzchnia ta pokrytą jest rozległemi i głębokiemi szparami. Najciekawszém zjawiskiem, jakie przedstawiają L., jest ich posuwanie się; podczas kiedy lód topi się w swych częściach dolnych lub bocznych, nowe masy śniegu spadają u jego szczytu, a przechodząc w stan zbity, spychają bezustannie L. w kierunku pochyłości góry; stąd pochodzi ruch dosyć szybki całéj jego masy. Granice zresztą dolne L. nie są niezmienne; oprócz zmian wahadłowych rocznych, zależnych od następstwa lata i zimy, granice niektórych L. ulegają zmianom statecznym; tak np. w ciągu ostatniego wieku niektóre L. obniżyły się o kilkaset metrów, inne o tyleż się odsunęły w górę. Przy ześlizgiwaniu swojém L. popychają przed sobą potężne odłamy skał, tworząc u swego podnóża wały kamieniste z rumowisk, zwane *morenami*, a zarazem, za pomocą drobnych ziarnek piasku przez siebie pędzonych, wygładzają skałę, po któréj się posuwają. Moreny są wskazówkami, dokąd L. niegdyś sięgały. Stąd wnieść można, że L. sięgały niegdyś granic o wiele niższych niż obecnie, co spowodowało wielu geologów do przypuszczenia tak zwanego peryjodu lodowego w epoce czwartorzędowéj; podają też różne przyczyny istnienia tak znacznéj ilości lodów, jak np. znaczną ilość pary, która w owym czasie wypełniać mogła atmosferę i t. p. L. zajmują wiele bardzo gór; w Tatrach właściwych L. nie ma, czego przyczyny szukać można w otwartém ich położeniu, przez co wiatry łatwo rozwiewają śnieg, jakoteż w licznych szczerbach ich trzonu i w prostopadłości ich turni. Nad teoryją L. pracowało wielu uczonych, jak Saussure (1760), Bordier (1773), Hugi (1830), Agassiz z Désor'em i Vogtem (1841—3), Charpentier, Forbes, Schlagintweit, Tyndall.—Porów. Tyndalla „*Woda*“ (tłom. pol. Jurkiewicza, Warsz. 1874).

Lodoicea, (*Dziworzesznia*), rodzaj roślin z rodziny palm, obejmujący jedyny gatunek L. *maldivica*; jest to drzewo na 80—90 stóp wysokie, rosnące tylko na niektórych wyspach sechelińskich. Było ono niegdyś w wielkiém poszanowaniu dla cudownych własności, które mu przypisywano. Liście są do 20 st. długie, a do 12 szerokie, tak że sto ich wystarcza do urządzenia lekkiego mieszkania. Każde drzewo wydaje około 20—30 owoców, ważących po 40—50 funtów, są to więc największe owoce drzewne. W stanie niedojrzałym są one jadalnymi. Ze skorup orzechów wyrabiają się naczynia.

Lodomeryja, łacińska nazwa księstwa włodzimiérskiego, z miastem głównem t. n. Po piérwszym podziale Polski, cesarz austryjacki przybrał tytuł króla Galicyi i L., opiérając się na tém, że dawni królowie węgierscy w XIII w. tego tytułu używali.

Lodowate morze, albo ocean podbiegunowy, tak się nazywają zwyczajnie wielkie masy wodne, otaczające bieguny północny i południowy, a między kołami biegunowemi i biegunami położone. Z téj przyczyny rozróżniają ocean: Lodowaty północny i ocean Lodowaty południowy. Oba te morza z powodu ogromnych mas lodu są niełatwo przystępne i rzadko też zwiédzane bywają.

Lodowce, ob. Lodniki.

Loechius Scotus, ob. Lechowicz Andrzéj.

Lofoten, **Lofodden**, **Loffoden**, gromada sześciu większych (Röst, Barö, Moskenes, Flagstadde, Ostvaagö, Westvaagö) i kilku mniejszych wysp, przy północnych brzegach Norwegii położona, obejmuje razem około 50 mil kw. z ludnością 28,000 m., trudniącą się przeważnie rybołówstwem.

Logania (*Połata*), rodzaj roślin z rodziny Loganiaceae, obejmujący krzewy w Nowéj Holandyi, z których w ogrodach naszych hodują się L. *flori-*

banda i L. *latifolia*, obie o kwiatach białych i zebranych w baldaszkogrony wierzchołkowe.

Loganiaceae (*Połatowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich wolny, 4—5 dzielny lub ząbkowy; korona jednopłatkowa, o brzegu 5—4—10 klapkowym, o przedkwitnieniu skręconém; pręcików do rurki korony przyrosłe i w liczbie równéj jéj klapkom; zawiązek dźwiga szyjkę pojedynczą o znamieniu tarczykowatém lub dwuklapkowém; owoc jest torebką wielonasienną, 2—4 komórkową, albo pestkowcem. Należą tu krzewy lub drzewa, rzadko zioła, o liściach przeciwległych, najczęściéj z przylistkami, i kwiatach zebranych w grona lub baldaszkogrony. Należy tu około 25 gatunków w 10 rodzajach, właściwych głównie okolicom zwrotnikowym. Niektóre, jak Strychnos, zawiérają silnie działające alkaloidy.

Logau (Fryderyk, baron von), poeta niemiecki, ur. 1604 na Szląsku, † w Lignicy. Sława jego głównie polega na epigramatach, które wydał pod imieniem Salomona von Golau (Wrocł. 1638); powtórna ich ed. p. t. „*Deutscher Sinngedichte Drey Tausend*“ (Wrocł. 1654) należy do największych rzadkości biblijograficznych.

Loggia, ob. Loża.

Logarytmika, linija krzywa przestępna (ob. krzywe linije), mająca za równanie $x=log.\ y$, t. j. krzywa, któréj odcięte są równe logarytmom liczb, wyobrażających rzędne. Przedstawia ona jednę odnogę, ciągnącą się w obie strony do nieskończoności, mając za asymptotę (ob.) oś odciętych ze strony odciętych odjemnych.

Logarytmy, są to w matematyce wykładniki potęg, do których podnieść należy pewną podstawę, aby otrzymać liczby dane. Tak np. jeżeli $y=a^x$, x jest logarytmem liczby y przy podstawie a. Jakąkolwiekby liczbą dodatną było a, byle różną od 1, można, nadając na x wartości bardzo mało między sobą różne, otrzymać na y wszystkie liczby dodatne od 0 do nieskończoności. Jeżeli $x=0$, jest $y=1$, przeto log 1=0. Ponieważ zaś a jest ilością dowolną, przeto układów czyli systemów L. może być nieskończenie wiele; gdy $x=1$, $y=a$, przeto podstawą danego układu L. jest liczba, któréj L.=1. Z określenia powyższego L. łatwo jest otrzymać inne, często używane w dziełach elementarnych. Jeżeli mamy dwa postępy, ilorazowy, rozpoczynający się od 1, i różnicowy, zaczynający się od 0, oba ciągnące się w obie strony do nieskończoności, i jeżeli wyrazy postępu ilorazowego przedstawiają liczby, to odpowiadające im wyrazy postępu różnicowego przedstawiają ich L. Główne własności L. są: L. iloczynu=summie L. czynników; L. ilorazu=różnicy L. dzielnéj i dzielnika; L. potęgi=L. podstawy, pomnożonemu przez wykładnik; L. pierwiastku=L. liczby pod znakiem pierwiastku będącéj, podzielonemu przez skaźnik pierwiastku. Tak więc przy pomocy L. można działania obniżać, t. j. zamiast mnożenia, dzielenia, podnoszenia do potęg i wyciągania pierwiastków wykonywać dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie. Stąd ważność L. w rachunkach. Jeżeli np. chcemy obliczyć wartość 2^{64}, trzeba odszukać L. 2, pomnożyć go przez 64 i odszukać liczbę odpowiadającą temu iloczynowi, uważanemu za L. Najważniejsze układy L. są: *naturalny*, *hyperboliczny* czyli *Nepera*, którego podstawą jest liczba $e=2{,}71828...$, i *pospolity*, *zwyczajny* czyli *Briggsa*, którego podstawą jest 10 i który jest pospolicie używany. W układzie tym, jak łatwo widzieć, L. 10=1, L. 100=2, L. 1000=3, i t. d., inne liczby mają L. ułamkowe; całkowita, wchodząca w skład L., zowie się jego *cechą* czyli *charakterystyką*, cyfry dziesiętne *mantysą*. Aby przejść od jednego układu L. do drugiego, należy wszystkie L. pomnożyć przez stałą liczbę, zwaną *modułem* czyli *zamiennikiem*. Dla przejścia od układu naturalnego do pospolitego modułem jest 0,434294.... Dla obliczania L. służą różne szeregi, podawane przez analizę wyższą, a wyprowadzane z szeregu zasadniczego: Log. nat. $x=\frac{x}{1}-\frac{x^2}{2}+\frac{x^3}{3}-\frac{x^4}{4}+\frac{x^5}{5}-...$ Wynalazcą L. jest baron szkocki Jan Napier lub Neper 1614, który podał L. nat. i zwrócił uwagę na układ o podstawie 10. Tablice tego układu podał już w r. 1618 Briggs dla liczb od 1 do 1000, a w r. 1624 dla liczb od 1 do 20,000 i od 90,000 do 100,000 obliczone w 14 cyfrach dziesiętnych. Do rozpowszechnienia L. przyczynił się najwięcéj Kepler, a księgarz Vlacq ogłosił wydanie tablic Briggsa, w którém zapełniona jest próżnia od 20,000 do 90,000, a L. obliczone są w 11 cyfrach dziesiętnych. Z dalszych tablic najsłynniejsze są Callet'a, Vegi, (wyd dalsze Bremikera), Schröna. Najpospoliciéj L. są obliczane w 7 cyfrach dzies. Do użytku podręcznego dogodne są też tab. Lalande'a o 5 cyfrach dzies. Do rozwoju teoryi L. przyczynili się najwięcéj Mercator, Gregory, Halley, Craige, Taylor, Côtes, a zwłaszcza Euler. W historyi L. słynnym jest spór o to, czy liczby odjemne mają L. rzetelne czyli rzeczywiste, t. j. nieurojone. Matematycy idą dziś za zdaniem Eulera, że ich nie mają. Wykład teoryi L. mieści się w traktatach algebry.

Logier (Jan Bernard), ur. 1780, † 1846. Muzyk, wynalazca *chiroplastu*, instrumentu, nadającego palcom ucznia położenie najwłaściwsze przy grze na fortepianie lub organach. Wynalazek ten dziś zapomniany, wywołał około 1815 r. ogromny rozgłos w świecie muzykalnym. L. ogłosił między innemi: „*Nouveau système d'enseignement musicale*“ (Paryż 1827).

Logika, umiejętność, zajmująca się wykryciem praw i form myślenia i stąd stanowiąca naukę przygotowawczą do filozoficznych i naukowych studyjów. Poznanie dokładne różnorodnych form myślenia i rozumowania pozwala nam zarówno jasno i przekonywająco własne rozwijać poglądy, jak oceniać, rozbiérać i odpiérać obce rozumowania; teoryja przyucza do zręcznego dobiérania i grupowania dowodów, szybkiego chwytania błędów lub fałszów przeciwnika. Ta część L., szczegółowo rozwinięta, nosi nazwę *dyjalektyki* (ob.) i stanowi jéj pierwotną formę. Dziś dyjalektyczna część zeszła na drugi plan, a za to głównie opracowywane bywają

metafizyczne i psychologiczne podstawy, by arystotelesowską anatomiję form myślenia uzupełnić i oprzéć na fizyjologii siły myślenia. Od chwili, gdy Kant wykrył iż prawa myśli ludzkiéj (ob. Kant i kategoryje) są wiernym pierwowzorem zasadniczych stosunków świata zewnętrznego, odtąd L. z formalnéj i czysto subjektywnéj została objektywną umiejętnością. Hegel (ob.) zjednoczył najzupełniéj L. z metafizyką; L. u niego jest umiejętnością wszechświata; prawa myśli są prawami bytu. Formalna L. wzięła początek u sofistów (ob.) a doszła szczytu udoskonalenia u Arystotelesa (ob.). Najważniejsza i najdoskonaléj przez tego myśliciela opracowana nauka o wniosku (ob. syllogizm) była przez całe średnie wieki i późniejsze czasy pilnie opracowywana i studyjowana (por. scholastyka) i dotąd jeszcze znajduje uprawiaczy (Beucke, Lotze, Drobisch). L. jako naukę o metodzie wykształcili Bakon, Locke, Leibnitz, Wolf, Lambert i Ploucquet. Heglowską L. rozwijali i przekształcali: Erdmann, Rosenkranz, Kuno Vischer. Samodzielnie pracowali: Treudelenburg, I. H. Fichte, Ulrici. Angielscy myśliciele odrębną poszli drogą, uważając L. za filozofiją metody indukcyjnéj. Najważniejszemi pracami tu są: Whewell'a: „*Philosophy of the inductive sciences*“ (2 ed. Londyn 1852) i Mill'a „*System of Logic, rationative and inductive*“ (Londyn 1843). Co do Historyi L. por. Prantl: „*Geschichte der Logik*“ (Lipsk 1858) i prace Treudelenburga (ob.).

Logografowie, tak się nazywają najdawniejsi historycy greccy (w przeciw stawieniu do poetów epicznych), obrabiający prozą podania po największéj części o zakładaniu miast. Wszyscy oni (najcelniejsi: Kadmus, Dyjonizyjusz, Hekateusz, Choron, Ksantos, Ferecydes i Hellanikos) żyli w Jonii przy końcu VI i napoczątku V w. prz. Chr. Herodot (ob.) stanowi przejście od L. do właściwych historyków. Fragmenta ich pism wydali Creuzer w „*Historicorum graecorum fragmenta*“ (Heidelb. 1806) i Müller pod takimże tytułem (Paryż 1841).

Logogryf (z greck.), wyraz, który przez odjęcie lub przełożenie niektórych pojedynczych głosek przybiéra rozmaite znaczenia np. *woda*, *oda*, *da*.

Logone, Logun, Loggene, państwo murzyńskie we wnętrzu Afryki, w sąsiedztwie z państwem Bornu położone; z miastem stołecznem *Logonbirni*, liczy 15,000 m.

Logos (λόγος), wyraz grecki znaczący „słowo“ i używany przez aleksandryjsko-żydowską szkołę (ob. Aleks. szk. katechetów) na oznaczenie przedwiecznéj myśli Boga o samym sobie. Myśl ta wystąpiwszy na zewnątrz przy tworzeniu świata, jako twórcza mądrość i rozum Boga, stała się zasadą wszelkich objawień boskości śród świata. Czwarta ewangielija umocniła i rozpowszechniła teryję *logosu*, na któréj wspiérali się ojcowie kościoła ze szkoły aleksandryjskiéj, ażeby uzasadnić filozoficznie chrześcijaństwo, jako objawienie zupełne znanéj już światu pogańskiemu zasady. Chrystus bowiem było to wcielenie *logosu*. Nauka ta została w końcu II w. zarzuconą przez kościół rzymski (ideologija).

Logrono, miasto stołeczne prowincyi t. n. (91 mil kw. i 182,200 m.) w hiszpańskiém królestwie Staréj Kastylii, nad rz. Ebro, liczy 12,000 ludności.

Lohe, rzeka w Szląsku, bierze początek na północ Frankensteinu i uchodzi poniżéj Wrocławia do Odry.

Lohengrin, tak się nazywa od głównego swego bohatera poemat średnio-górno-niemiecki, ułożony około r. 1300 przez nieznanego poetę; obecnie istnieje on tylko w późniejszém obrobieniu. Połączone jest w nim podanie o rycerzu, ciągnionym w łódce przez łabędzia, z podaniem o św. Graalu oraz podaniami o czynach niemieckiego króla Henryka I. Treść tego poematu wydanego przez Görresa (Heidelb. 1813) użył R. Wagner do znanéj opery.

Lohenstein (Kacper Daniel von), jeden z naczelników drugiéj szkoły poetów szląskich, urod. 1635 w Nimptsch, † 1683 jako radca cesarski w Wrocławiu. Napisał sześć tragedyj oraz mnóstwo pieśni lirycznych treści świeckiéj i religijnéj. Pracując nad tém, by wbrew szkole Opitza, przywrócić fantazyi w zakresie poezyi właściwe jéj znaczenie, popadł w napuszystość i przesadę, które wielu znalazły naśladowców, zwanych *Lohensteinijanami*. Zbiór jego utworów wyszedł p. t. „*Trauer und Lustgedichten*“ (Wrocław 1680; Lipsk 1733). Z pism jego prozą zasługuje na wzmiankę romans bohaterski „*Arminius und Thusnelda*“ (2 t., Lipsk 1689; przerobione wydanie. 4 t., Lipsk 1731).

Löher (Franciszek), historyk niemiecki, ur. 1818 w Paderborn, zwiédził 1846—47 północną Amerykę i w r. 1849 został wybrany do drugiéj izby pruskiéj. Otrzymawszy 1853 stopień naukowy w Getyndze, został 1855 profesorem w Monachijum a 1864 dyrektorem archiwum państwa. L. należy do najznakomitszych historyków niemieckich. Oprócz poematu bohaterskiego „*General Sporck*“ (2 wyd. Gött. 1856) oraz szkiców podróżniczych „*Land und Leute in der alten und neuen Welt*“ (3 t., Gött. 1854—56), ogłosił między innemi następujące prace: „*Fürsten und Städte zur Zeit der Hohenstaufen*“ (Halla 1846); „*System des preussischen Landrechts*“ (Paderb. 1852); „*König Konrad I und Herzog Heinrich von Sachsen*“ (Monach. 1858); „*Jakobäa von Baiern*“ (Nördlingen 1861); „*Neapel und Sicilien*“ (2 t., Monach. 1864) i „*Beiträge zur Geschichte der Jakobäa von Baiern*“ (2 cz., Monach. 1865—66).

Lohmann (Fryderyka), z domu Ritter, ur. 1749 w Wittenbergu, † 1811 w Lipsku, wsławiła się jako autorka wielu romansów i nowell w guście Lafontaine'a. Jeszcze liczniejsze są tegoż samego rodzaju prace (18 t., Lipsk 1844) jéj córki, *Emilii Fryderyki Zofii* **Lohmann**, ur. 1784 w Schönebeck, † 1830 w Lipsku.

Loi, Loas, w literaturze hiszpańskiéj rodzaj dramatu, przedstawiany przy komedyjach i przy autos (ob.) jako prolog, w formie monologu lub dyjalogu, wyrażający albo pieśń pochwalną albo wykład treści mającego się przedstawić dramatu.

Loir, Loire, Loiret, ob. Loar, Loara i Loaret.

Loibel, po chorwacku *Ljubel* (Lubel), szczyt w

Alpach Karnijskich na granicy korutańsko-krainskiéj, mający 4,361 stóp wysokości, przez który przechodzi jedna z głównych austryjackich dróg do Włoch.

Loing, dopływ Sekwany, bierze początek Auxerre, w departamencie Yonne i ubiegłszy mil 15, wpada do Sekwany. Obok niéj aż do Sekwany ciągnie się spławny *kanał* L., zwany także *Montargis*. Taż sama rzeka za pomocą kanałów, idących od Orleanu i Briare, łączy Sekwanę z Loarą.

Loja albo **Loxa**, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Granady, położone malowniczo nad rz. Xenil, ma 15,000 m. i śliczny zamek maurytański.

Lokeren, miasto fabryczne w belgijskiéj prowincyi Wschodniéj Flandryi, nad rz. Durmą, ma 17,000 mieszkańców.

Loki, bóstwo mytologii skandynawskiéj, początkowo bóg ognia, później zaś, gdy siły fizyczne nabiérały znaczenia etycznego, bóg zniszczenia i przedstawiciel zasady złego. Pracuje nad zagładą świata i bogów, sprowadza śmierć Baldura, od życia którego zawisło istnienie Azów. Liczne bardzo zresztą są mity, objaśniające naturę tego bóstwa.—Porów. Weinholda „*Die Sagen von Loki*“ w Haupta „*Zeitschrift für deutsches Alterthum*“ (t. 7).

Lokman, według podań arabskich mędrzec żyjący przed Mahometem, pod którego imieniem istnieje zbiór bajek (prawdopodobnie pochodzenia greck.), wydanych przez Rödigera (Halla 1830), Schier'a (2 wyd. Drezno 1839) i Derenburga (Berlin 1850).

Lokomobila, (z łac. *locus* i *mobilis*), przenośna machina parowa, osadzona na kołach, które przy pomocy pary lub też innéj siły pociągowéj pozwalają przeprowadzać maszynę na miejsce, gdzie czasowo zachodzi potrzeba jéj użycia. L. opatrzoną jest kotłem rurowym, a ruch tłoka, zamieniony zwykłym sposobem na obrotowy, przesyła się za pomocą pasów przyrządom, mającym być w ruch wprawionemi. L. ma dziś bardzo obszerne zastosowanie w rolnictwie, robotach inżénijerskich, przy pompowaniu wody i t. p. Usiłowania ku użyciu L. jako machiny pociągowéj na zwykłych drogach nie zostały dotychczas zupełnie pomyślnym uwieńczone skutkiem.

Lokomotywa (wyraz uformowany z łacińskich *locus* i *motor*, i będący skróceniem nazwy *Machina locomotiva*), jest nazwą ciężkich wozów, używanych na drogach żelaznych i mieszczących w sobie zarazem mechanizm i silnik czyli motor, konieczny do poruszania go bez pomocy żadnéj zewnętrznéj siły. Jest to więc maszyna parowa o wysokiém ciśnieniu i bez kondensatora, zasilana parą z kotła rurowego, wpuszczającego ją do dwu walców poziomych lub też bardzo pochyłych. Każdy z tych walców mieści w sobie tłok, którego rękojeść, przymocowana drugim końcem blisko obwodu do tarczy ruchomej naokoło osi, przez jéj środek przechodzącéj, nadaje jéj ruch obrotowy. Ognisko mieści się po za kotłem, komin zaś przed takowym, po nad komorą dymową. Do komina uchodzi też para, wymykająca się z walców, a przepływ jéj zapewnią silny ciąg, konieczny do spalenia materyjału opałowego. Cała maszyna spoczywa na wielkiéj prostokątnéj ramie żelaznéj, opartéj z kolei na dwu lub trzech parach mocnych kół. Wspomniane wyżéj tarcze mimośrodowe, poruszane przez tłoki, przytwierdzone są do każdego z jednéj pary kół, a obracając takowe, popychają całą maszynę, która ciągnie za sobą szereg połączonych z nią wagonów. Piérwszą myśl użycia pary, jako siły pociągowéj, powziął w 1759 r. przyjaciel Watta, Dr. Robison, a Francuz, Cugnot w r. 1769, piérwszy zbudował parowóz użyty do przewożenia dział i pocisków artyleryjskich po zwykłych drogach. Piérwszą jednak właściwą L. (ob. *koleje żelazne*), zbudował w r. 1830, Stephenson w Anglii, po wynalezieniu w r. 1829 przez Francuza Séguina, kotła rurowego, który umożebnił nadanie parowozom wielkiéj prędkości. Kocieł rurowy różni się od zwyczajnego tylko tém, że wnętrze jego przerznięte jest wzdłuż wielką liczbą rur, przeprowadzających ciepło od ogniska do komina i powiększających tym sposobem znakomicie powierzchnię ogrzewaną wody. Dzisiejsza L. będąca tylko znacznem ulepszeniem stephensonowskiéj, połączona jest stale z *tendrem*, czyli wagonem, przeznaczonym do dźwigania zapasu wody i węgla. Może ona poruszać się naprzód i w tył, za stosowną zmianą układu *szufladek* (ob. *maszyna parowa*) regulujących wpuszczanie i wypychanie pary z pod tłoków. Można też powiększać lub zmniejszać do pewnego stopnia otwór wpuszczający parę do walców, a tym sposobem zmieniać stosownie do potrzeby szybkość L-y, nawet podczas biegu. W ciągu godziny wywiązuje się w L-ie około 60 kilogr. pary na każdy metr kwadratowy powierzchni ogrzewanéj; prężność pary wynosi 5 atmosfer, a ciężar saméj L-y 15 do 20 tonn. L-a dwudziesto tonnowa może poruszać pociąg ważący około 800 tonn. Jestto jednak wartość graniczna, a wypadek rzeczywisty jest zależny od prędkości pociągu; przy prędkości 45 kilometrów na godzinę, L. musiałaby posiadać siłę 472 koni parowych. L-y, przeznaczone na znaczne pochyłości, posiadają wszystkie koła równe, których ruch ujednostajniony jest nadto przez to, że wszystkie poszczególe poruszane są razem przez pręt tłoka. Dla otrzymania znacznéj prędkości biegu, najdogodniejsze są L-y Cramptona (1851), o dwu tylko znacznéj wielkości kołach poruszających, umieszczonych po za kotłem. Mogą one przebiedz 120 kil. na godzinę.

Lokri, niegdyś znakomite, przez swego prawodawcę Zaleukusa wsławione miasto w Niższych Włoszech, zaludnione przez Lokrów ozolskich, pochodzenia greckiego.

Lokryda, kraina w starożytnéj Grecyi, która przez góry Parnas, oraz przez Focydę i Dorydę dzieliła się na dwie oddzielne części, a mianowicie na Wschodnią i Zachodnią L., razem około 20 mil kw. rezległości mające i zamieszkałe przez Lokryjczyków, podzielonych na trzy plemiona: Ozolijczyków, Opuntyjan i Epiknemidów.

Loksodromiczna linija, *Loksodromija*, linija krzywa o podwójnéj krzywiźnie, opisana na powierzchni kuli lub sferoidy, tak, że ze wszystkimi połu-

dnikami czyni kąty równe. Po linii téj posuwa się okręt pędzony siłą wiatru, mającego stały kierunek, a różny od kierunków ku głównym stronom świata; w tym bowiem razie okręt biegłby po południku lub równoleżniku.

Lokusta (Locusta), sławna w Rzymie trucicielka za panowania cesarzów: Klaudyjusza, Nerona i Galby; ostatni ukarał śmiercią tę zbrodniarkę.

Lola Montez, ob. Montez.

Lollhardowie albo **Lollardowie**, tak się nazywali od swego cichego śpiéwania (od dolno niemieckiego *lollen* lub *lullen*, usypiać śpiéwem) ludzie pobożnego stowarzyszenia do pielęgnowania chorych i grzebania umarłych. Takie towarzystwo znajdowało się około r. 1300 w Antwerpii. Nazywano ich także *Matemans* (ludzie umiarkowani) albo *Aleksyjanami*, od ich patrona, św. Aleksyjusza. Rozszerzyli się oni szczególniéj w Niderlandach i w Niemczech.—Nazywano także L. sektarzy, włóczących się po kraju, zbliżonych do Beghardów, Fraticellich, oraz Waldensów i innych heretyków manichejskich, tudzież zwolenników herezyjarchy Waltera, spalonego w Kolonii 1322. W Anglii nazywano L. stronników Wiklefa.

Lombard, jestto publiczny zakład kredytowy, w którym każdy, za złożeniem pewnego zastawu, odpowiednią do wartości złożonego przedmiotu i zamożności zakładu ilość pieniędzy, na czas krótki i za nizką stopą procentową otrzymać może. L. wydają na wzięte zastawy świadectwa, w których dzień zastawienia, nazwisko zastawiającego, suma wypożyczona, opis zastawionych przedmiotów i termin wykupna są umieszczane. Jeżeli zastawiający nie wykupi przedmiotów zastawionych w oznaczonym czasie, to zostają one sprzedane przez zakład i pozostała po zaspokojeniu L. kwota, oddaje się właścicielowi sprzedanych rzeczy; a jeśli ten się nie zgłasza, bywa obracaną najczęściéj na cele dobroczynne. Lombardy powstały w połowie XV w. i wzięły nazwisko od Lombardyi, gdzie się najpiérw ukazały. Stąd szybko rozpowszechniły się w zachodnich krajach Europy, a ponieważ uważano je jako instytucyję miłosierdzia, mającą ratować biédnych z rąk lichwiarzy, przeto nazwano je górami pobożności albo miłosierdzia (mons pietatis, monte de pieta, mont de pieté). W Polsce najdawniejszą taką instytucyją jest bank pobożny (ob.) Skargi, chociaż ten jest prawdziwie zakładem miłosierdzia, bo wypożycza bez procentu. W Warszawie piérwszy L. założył Wyszyński w 1743 r., który to zakład niedługo (w 1753) upadł. Jako instytucyja miejska powstał L. warszawski za czasów pruskich w 1797 i miał kapitał zakładowy 180,000 zp. W r. 1809 znacznie podupadł, ale odtąd wznosił się szybko i już w r. 1860 miał 117,904 rs. 65¼ kop. własnego kapitału. Podobne zakłady istnieją także w Radomiu i Łowiczu.

Lombardus (Piotr), średniowieczny filozof i teolog rodem z Lombardyi, † 1164 w Paryżu, jako biskup tego miasta. Był on uczniem Abelarda (ob.) i zostawił głośną przez długie lata pracę „*Libri quatuor sententiarum*“ (piérwsze wydanie w 1477 r. w Wenecyi), które zjednało mu nazwę „Magister sententiarum“ i służyło jako podręcznik teologii i źródło dyjalektycznych argumentów w zapasach teologicznych. W 1-éj księdze mówi L. o Bogu, jako absolutném dobru (quo fruimur); w 2-éj o stworzeniach (quibus utimur); w 3-éj o odkupieniu świata i cnotach; w 4-éj o 7 sakramentach, śmierci i sądzie ostatecznym. U nas Wojciech z Brudzewa, słynny astronom, pisał komentarz do tego dzieła (Bentk., II 303) a Michał z Wrocławia wstęp ogłoszony drukiem w Krakowie (1521) por. Bentk. II 299.

Lombardyja, część Włoch wyższych, którą w r. 568 zdobyli Longobardowie (ob.) i lat 200 przeszło w swém dzierżyli posiadaniu (do 774). Pod panowaniem rzymskiém ta część kraju nazywała się *Gallia Cisalpina*, jako należąca przedtém do Gallów. Po upadku cesarstwa rzymsko-zachodniego zostawała w ręku: Odoakra 476—493, Ostrogotów 493—553, cesarzów greckich 553—568, wreszcie Longobardów 568—744, którym wydarł ją Karol W.—Z powstałego w r. 843 niezależnego królestwa włoskiego potworzyły się niezadługo oddzielne księstwa i margrabstwa (Fryjul, Mantua, Suza i t. d. albo rzeczypospolite jak Wenecyja, Genua, Medyjolan), które tytułem lennym połączone z Niemcami, walczyły niejednokrotnie z cesarzami o swą niepodległość. Rozdrobnione, między sobą niezgodne, były ciągle prawie igraszką polityki austryjacko-hiszpańskiéj i francuskiéj; z tego téż powodu większa część owych państewek daremnie się kusiła o zachowanie swéj samodzielności. Skutkiem zdobycia Medyjolanu i Mantui przez Austryję powstała *Lombardyja Austryjacka*. Nazwa ta znikła pod rządem francuskim w latach 1797—1814. Na mocy warunków pokoju paryskiego i kongresu wiedeńskiego otrzymała Austryja w dodatku do dawnych swych posiadłości lombardzką część wyższych Włoch i byłéj rzeczypospolitéj Weneckiéj. Kraje te pod nazwą królestwa *Lombardzko-Weneckiego* (ob.) tworzyły część monarchii austryjackiéj, która pokojem w Villafranca 1859 r. ustąpiła zjednoczonym Włochom Lombardyję, a pokojem wiedeńskim 1866 r. i Wenecyję.

Lombardzko-Weneckie królestwo, utworzone na kongresie wiedeńskim 1815 i oddane Austryi, składało się głównie z księstw Medyjolanu i Mantui z cząstek Parmy, Piacenzy i państwa kościelnego oraz Wenecyi, razem 820 mil kw., z ludnością 5,173,854 (1857 r.), do rewolucyi r. 1848 miało swoją własną ustawę; zostawało pod zarządem wicekróla, który w Medyjolanie rezydował i wielką władzę posiadał. Całe królestwo podzielone było na dwie gubernije: Lombardyję (392 m. kw. i 2,866,396 m.) i Wenecyję (434 mile kw. i 2,306,658 m.), a te rozpadały się na pewną ilość delegacyj i obwodów. W 1851 r. zarówno Lombardyja jak i Wenecyja stały się oddzielnymi krajami koronnymi i ulegały zarządowi (co do niektórych spraw) generał-gubernatora w Medyjolanie. Gubernatorowie zaś każdéj części podlegali wprost ministeryjum wiedeńskiemu. Dalsze szczegóły czytelnik znajdzie w artykułach: Wenecyja i Włochy.

Lombok, jedna z małych wysp Sundy, na wschód

Jawy, ma 71 mil kw. i 200,000 m., zostaje pod zarządem radży, który rezyduje w Mataram; główny port jest Ampinan.

Loménie de Brienne (Stefan Karol de), kardynał i minister francuski, ur. 1727 w Paryżu, od 1763 r. arcybiskup Tuluzy. Główny przeciwnik ministra finansów Calonne'a, zajął jego miejsce 1787 r., ale z powodu nieudolności musiał już w następnym zaraz r. ustąpić przed Neckerem. Za to otrzymał od króla kilka prebend i mianowany został przez Pijusa VI kardynałem. W czasie rewolucyi 1790 r. wykonał przysięgę jako kapłan konstytucyjny, lecz nie zdołał uniknąć prześladowania rewolucyjonistów i † w więzieniu 1794.— Jego brat *Atanazy Ludwik Maryja de Loménie de Brienne*, ur. 1730 r., generał francuski, zginął 10 Maja 1794 pod gilotyną.

Lomnicki (Szymon z Budcza), pisarz i wierszopis czeski, ur. 1552 w Lomnicy w Budziejowskim, † po 1622; Właściwie zwał się *Żebrak* i później dopiéro, od miejsca urodzenia, przybrał nazwisko L. Po odbyciu nauk w szkołach krumlowskiéj i indrzychohradieckiéj, był przez lat 7 przełożonym szkoły w Kardaszowéj Rzeczycy; w r. 1581 przeniósł się do Pragi, następnie został pisarzem w dobrach Wilhelma z Rożenberka. Około 1585 wszedł w posiadanie dworca w Szenietynie, gdzie przebył do 1618, zajmując się więcéj literaturą niż gospodarstwem. Utraciwszy przez ogień cały swój majątek udał się do Pragi i chociaż sam katolik, widząc przewagę strony ewangelickiéj, ułożył kilka pieśni na cześć króla Fryderyka, za co po w bitwie Białogórskiéj opuszczony przez swych protektorów przepędził resztę życia w biédzie i niedostatku. Byłto nader płodny pisarz i tłumacz (Jungman wylicza 42 jego dzieła), lecz pozbawiony zarówno prawdziwego talentu jak i stałych przekonań; L. był satyrykiem i moralistą, poetą patryjotycznym, lecz przedewszystkiém wierszopisem okolicznościowym. Z dzieł L. najważniejsze: „*Kniżka o żiwotu a dobrem chowani filosofuw pohanskych*“ (Praga 1591 i 1595) i „*Kratke nauczeni mlademu hospodarzi* (Praga 1586; 5 wyd. 1862).

Lomond, Loch-Lomond, największe jezioro Wielkiéj Brytanii, w szkockich hrabstwach Dumbarton i Stirling, $5^1/_2$ mili długie, $1^1/_4$ mili szerokie, obejmuje przeszło 30 wysp i przez Leven uchodzi do Clydy; bardzo rybne.

Lompa (Józef), zasłużony nauczyciel ludowy w Górnym Szląsku, ur. 1797 w mieście Oleśno (Rosenberg), † 1863 w Lubszy; początkowe nauki pobiérał u reformatów w Wieluniu, gdzie był zarazem organistą, kończył je zaś w seminaryjum katolickiém we Wrocławiu. W r. 1817 został nauczycielem i pisarzem gminy Łomnicy, w pow. oleskim, potém w Lublińcu i Lubszy. W końcu był tłumaczem sądowym w mieście Woźnikach. L. jako pisarz ludowy położył niezaprzeczenie ważne zasługi dla oświaty ludności polskiéj na Szląsku i przyczynił się nie mało do odżywienia języka polskiego tamże. W uznaniu tych zasług zaszczycony był tytułem członka korespondenta wszystkich prawie towarzystw polskich naukowych i rolniczych, a od Mich. Konarskiego (ob.) otrzymał 10,000 złp. Wydał i napisał dziełek ludowych 53, z których celniejsze są: „*Krótkie wyobrażenie historyi Szląska dla szkół elementarnych*“ (Opole 1821); „*Zbiór pieśni*“, po większéj części treści religijnéj (Opole 1840); „*Książka do czytania dla klassy średniéj w szkołach katolickich miejskich i wiejskich*“ (Wrocław 1843); „*Pielgrzym z Lubopola*“, „*Krótki rys geografii Szląska dla nauki początkowéj*“ (Głogówek 1847); „*Nowe udoskonalone pszczolnictwo*“ (Leszno 1859); „*Przewodnik dokładny dla odwiédzających święte, od wieków cudami słynące miejsce na Jasnéj Górze w Częstochowie*“ (Warsz. 1860).—Życiorys jego w *Tygod. Ilustr.* (r. 1860, N. 48).

Londonderry albo *Derry*, zwane także *Coleraine* albo *Krine*, hrabstwo irlandzkiéj prowincyi Ulster, obejmuje 38 mil kw. z ludnością 184,000. Grunt bagnisty w ogólności żyzny; tkactwo jest tu prawie jedynym przemysłem mieszkańców. Miasto stołeczne Londonderry albo Derry, o $^1/_2$ mili powyżéj ujścia rzeki Foyle do zatoki tegoż nazwiska, jest rezydencyją katolickiego i protestanckiego biskupów, ma 15,000 m. i piękny gotycki kościół katedralny.

Londonderry (Karol Wilhelm Vane, margrabia de), poprzednio *Sir Karol Stewart*, brat wicehrabiego Castlereagh, mąż stanu angielski, ur. 1788, † 1854 w Londynie Początkowo służył w wojsku, zaś od 1813 poświęcał się zawodowi dyplomatycznemu i oddał ważne swemu krajowi usługi. Wyniesiony zato 1814 jako lord Stewart do godności para, otrzymał 1822 r. po swym bracie margrabstwo Londonderry. Zakamieniały torys, występował tak w polityce wewnętrznéj jak i zewnętrznéj przeciw wszelkim reformom i ruchom liberalnym, za co ściągnął na się nienawiść ludu. Literaturze ojczystéj zasłużył się dziełami „*History of the war in Spain*“ (Londyn 1829); „*Narrative of the war in Germany and France*“ (Lond. 1839). Wydał także *Korrespondencyje* swego brata, oraz opisy podróży po Europie półn. i do Konstantynopola.

Londonderry (Henryk Robert Stewart, margrabia de), ob. Castlereagh (wicehrabia).

Londyn, stolica państwa Wielkiéj Brytanii; po obu brzegach rzeki Tamizy o 12 mil od jéj ujścia położona, jest największém i najważniejszém miastem na kuli ziemskiéj; swoją ogromną i ciągle jeszcze wzrastającą masą dotyka czterech hrabstw: Middlesex, Surrey, Kent i Essex. Stare miasto czyli City tworzy nadto oddzielne wielkie hrabstwo. W skutku ciągłego wzrostu L. pochłonął znaczną liczbę przyległych miast i wsi, które jednak zatrzymały dotąd swoje poprzednie miana i dawniejszą gminną samoistność, tak, że dzisiaj znajduje się tutaj 156 oddzielnych gmin. Na przestrzeni 5 przeszło mil kw. Londyn liczy 362,900 domów i 3,267,000 m. Całe to olbrzymie miasto składa się z kilku oddzielnych części, z których najważniejsze są: City i Westminster, oprócz nich są jeszcze przedmieścia, dzielące się na trzy dywizyje, a daléj 2 oddzielne części fabryczne, Southwark i Lambeth.—Jądro Londynu stanowi City (Stare miasto), prawdziwe zbiorowi-

sko starodawnych praw, przywilejów i osobliwości z najrozmaitszych epok. Jest ono ogniskiem handlu świata i sercem obrotów pieniężnych wszystkich narodów. Tu najcelniejsze firmy handlowe mają swe siedlisko i kantory, tu się mieści i rada municypalna L. złożona z 268 radców, 26 aldermanów, 2 szeryfów i lorda mayora. Druga wielka i główna część Londynu, Westminster, jest siedliskiem najwyższych władz rządowych, towarzystwa arystokratycznego i parlamentu. Trzecia część Londynu, zrosła z rozmaitych pojedynczych miejscowości, zowie się Southwark i jest środkowym punktem fabryk i przemysłu rękodzielniczego. Podobną do téj jest dzielnica, zwana Lambeth, przemysłowa i fabryczna. Pośród wielkiéj liczby gmachów publicznych i wspaniałych budowli, które więcéj pod historycznym niżeli architektonicznym względem godne są uwagi, odznaczają się pałac Buckingham, rezydencyja miejska królowéj Wiktoryi, pomiędzy Green i Jamespark, pałac St. James w stronie północnéj Jamesparku, od r. 1695 rezydencyja królów angielskich; Whitehall, także na północy Jamesparku, do Karola I, który tu w 1649 został ścięty, rezydencyja królów, teraz główna kwatera naczelnego wodza armii; pałac Kensington, dawniéj rezydencyja książąt Kent; Marlborough-House, teraz muzeum obrazów Hogarth'a i innych osobliwości. Na miejscu Halli i Westminsterskiego pałacu wznosi się nowy parlamentu; jestto wspaniały gmach gotycki przy moście Westminster; opera królewska, teatr Haymarket, galeryja narodowa, i pałac skarbu państwa. W City zaś: bank królewski i giełda z kawiarnią Lloyd'a; naprzeciwko banku wznosi się Mansion House, rezydencyja lorda Mayora; niedaleko stąd Guild-Hall, ratusz starego miasta, z ogromnych rozmiarów salą; mennica, generalny dom pocztowy, główny urząd celny nad Tamizą; dom kompanii Wschodnio-Indyjskiéj; Temple, niegdyś siedlisko Templaryjuszów. Na wschodnim krańcu City leży sławny zamek Tower, niegdyś miejsce pobytu królów, a później niezliczonych ofiar rozmaitych stronnictw politycznych. W pobliżu Tamizy zasługują jeszcze na wzmiankę: wspaniały Somerset-House i Lambeth-House, starożytny pałac arcybiskupów Canterbury. Z liczby około 1,000 kościołów i kaplic celniejsze są: olbrzymi kościół ś. Pawła i wspaniałe gotyckie opactwo Westminster, miejsce koronacyi królów Anglii, obejmujące groby najsławniejszych mężów Anglii. W ogóle budowle londyńskie nie są piękne; wyjątek pod tym względem stanowią gmachy publiczne i pałace magnatów, domy bowiem prywatne są na 3 lub 4 piętra wysokie, ale wązkie, ledwie o 3 lub 4 oknach. Ulice w City są wązkie i często błotniste i brudne, w Westminster zaś znacznie szersze i czystsze. Szczęśliwie na stan zdrowia mieszkańców Londynu działającemi są cieniste parki i skwery, które w znacznéj liczbie miasto zalegają. Wspaniałe ogrody St. James, Green-i Hydepark łączą się prawie ze sobą: potém Kensington-Gardens, Regentspark i we wschodniéj części Victoriapark, jak równie nowy i wielki Batersea park na zachodzie części miasta Surrey. Wiele publicznych ogrodów i placów zdobią rozmaite pomniki; tak na Fishstreet-Hill stoi wielka kolumna dorycka, 206 stóp wysoka; przed St. Jamespark pomnik Yorka, pomnik Nelsona na Trafalgar Square i znaczna liczba posągów wzniesionych na cześć monarchów i monarchiń, mężów stanu i wodzów, pomiędzy innemi kilka na pamiątkę Wellingtona. Z każdym rokiem przybywa w Londynie kilka pałaców prywatnych i domów klubowych; ostatnie szczególniéj są bardzo liczne, wspaniałe, i stanowią jednę z charakterystycznych właściwości miasta. Jedną z największych i najśmielszych budowli jest dworzec wielkiéj kolei żelaznéj północnéj. Z tunelem otwartéj w r. 1862 drogi żelaznéj podziemnéj i z dokami łączą się magazyny, składy towarów i piwnice, które zajmują przestrzeń całych miast pomniejszych. Arcydziełami budowli wodnych są mosty na 1,000 aż do 1,500 stóp szerokiéj tu Tamizie, które łączą południową część Londynu z północną, jakoto: żelazny, Southwark, Blackfriar (wybudowany w latach od r. 1866 do 1869), Waterloo, Westminsterski i t. d.— Wybitna dążność Anglików do tworzenia publicznych religijnych i dobroczynnych instytucyj sprawia, że w L. liczba zakładów szkolnych i domów przytułków wyrobnych, więzień, szpitali, towarzystw dobroczynnych i zjednoczeń w celach religijnych, jak np. biblijnych i missyjnych, jest ogromną. Opieka nad ubogimi zatrudnia 48,000 samych urzędników. Śród 250 przeszło szpitali odznaczają się wielkie, wspaniałe pałace inwalidów morskich i lądowych w Greenwich i Chelsea. Wykształceńsze klassy robotników posiadają wielkie mnóstwo stowarzyszeń, kas oszczędności i banków groszowych. Śród towarzystw religijnych, zasługują na szczególną wzmiankę towarzystwa rozkrzewiania chrystyjanizmu (od 1795), które działalność swoją na wszystkie części świata rozszerzyły i towarzystwo biblijne, które pismo święte przełożyło już na 180 języków i bibliję w wielu milijonach egzemplarzy rozpowszechniło. Na czele zakładów i stowarzyszeń naukowych stoi uniwersytet londyński, założony 1828 środkami prywatnemi, który teologiję wyłączył ze swoich fakultetów; uniwersytet King's-College opiéra się na prawowiernych podstawach starego anglikańskiego obrządku, podobnież kollegijum Sioms i Gresham-College. Najsławniejsze gimnazyja są: Charterhause, Westminster, Merchant-Tailor's i St. Pauls School. Prócz tego istnieje jeszcze mnóstwo towarzystw, zakładów, zbiorów i biblijotek, których wyłącznem zadaniem jest krzewienie nauk specyjalnych. Bardzo są także liczne muzea i zbiory artystyczne, których atoli większa część jest własnością prywatną. Pierwsze między niemi zajmuje miejsce, sławne w całym świecie Muzeum Brytańskie (ob. *British-Museum*), potém idą *Pałac kryształowy* w Sydenham i *South-Kensington Museum*. Głównem siedliskiem towarzystw artystycznych jest *Pall-Mall*. Wielkie gazety angielskie wychodzą w ogólności w City, gdzie także mieszkają najgłośniejsi i najzamożniejsi księgarze. Pod względem licznych stowarzyszeń muzycznych i sal koncertowych, stoją na czele: Galeryja muzyczna (Hanover-Square-Rooms) i towarzy-

stwo Filharmonijne. Teatrów wszelkiego rodzaju, poczynając od tak zwanych, Pennyteatrów (groszowych), aż do najznakomitszych, jest tutaj wielkie mnóstwo; wielkich teatrów jest 18, z których celniejsze: *Her Majesty's*, *Królewska opera włoska* (Covent-Garden), *Drury-Lane*, *Haymarket*, *St.-James* i *Sadler's Well's*. Handel miasta Londynu jest tak ogromny, że ani go skontrolować, ani nawet w przybliżeniu wyobrazić nie można; dość powiedzieć że stanowi on $^2/_5$ części całego handlu Anglii. Liczne koleje żelazne, schodzące się w Londynie, które po części przechodzą pod jego domami i ulicami, łączą stolicę W. Brytanii ze wszystkiemi ważniejszemi miastami i portami państwa; krocie statków parowych uwija się na Tamizie, tysiące ombnibusów, powozów i dorożek pod rozmaitemi nazwaniami krąży pomiędzy rojącymi się na wszystkich ulicach mieszkańcami, ułatwiając im komunikacyję z najodleglejszemi częściami miasta. Do portu i doków londyńskich wpływa rocznie 12,000 wielkich okrętów i 20,000 statków przybrzeżnych. Roczny wywóz i expedycyja, wynoszą przeszło 200,000,000 funtów szterlingów, to jest około 10,000,000,000 zł. polskich. Wszystkie obroty pieniężne i kredytowe koncentrują się w banku angielskim, któremu przychodzą w pomoc giełdy i liczne banki prywatne, mające swoje stosunki na całéj kuli ziemskiéj; skutkiem tego Londyn jest kierownikiem targu pieniężnego na całym świecie. Obok tego wszystkiego, stolica W. Brytanii, Londyn, słynie ze swoich fabryk wyrobów jedwabnych, browarów, cukrowni, fabryk wyrobów bawełnianych, wełnianych, złotych, srebrnych i t. d. Klimat L. jest w ogólności mglisty i wilgotny, a mocny dym z węgli kamiennych jeszcze bardziéj zagęszcza powietrze; średnia roczna temperatura wynosi tu 8,4° R. W jesieni mgły są tak gęste, że często w południe nawet miasto musi być gazem oświetlane. Londyn był już za czasów rzymskich znacznem miastem. Konstantyn W. polecił go obwieść murem. Po zaprowadzeniu chrześcijaństwa został stolicą biskupa i dopiéro Alfred W. uczynił je stolicą swego państwa. Pod panowaniem króla Jana otrzymało miasto ustawę, która dziś jeszcze jest podstawą jego przywilejów. Mimo wielokrotnéj zarazy, zaburzeń i pożarów miasto prędko się dźwigało napowrót i doszło w końcu do tak olbrzymiego znaczenia, jakie dziś posiada. Tu odbywały się także nieraz narady przedstawicieli państw europejskich, czyli konferencyje celem uspokojenia zawikłań politycznych w Europie; i tak w 1826 r. w sprawie greckiéj, w r. 1831 w sprawie Belgii, w r. 1834 w sprawie Hiszpanii i Portugalii, w r. 1841 w kwestyi przepływania przez Dardanelle, w r. 1852 w sprawie Danii i w 1866 w sprawie Luksenburga.— Por. „*History of London*“ (4 t., Londyn 1829); Emchley'a „*Picture of London*“ 16 wyd., tamże 1851) i Thimms'a „*London*“ (Londyn 1856).

Londyńskie Konferencyje, ob. Londyn.

Longchamps, inżénijer francuski, przejrzał i poprawił mapę Polski, którą wydał VII roku (1799) rzeczypospolitéj francuskiéj pod tyt. *Carte nouvelle, dressée pour l'intelligence du dernier partage de la Pologne* i t. d.

Longet (Frańciszek Achilles), fizyjolog francuski, ur. 1811 w Saint Germain en Laye (Seine et Oise), † 1871 w Bordeaux. Był profesorem fizyjologii w fakultecie lekarskim w Paryżu, a po Dumérilu wszedł do akademii nauk. Zyskał rozgłos głównie dwoma dziełami: „*Traité d'anatomie et de physiologie du systéme nerveux de l'homme et des animaux vertebrés*“ (1842); „*Traité complet de phisiologie*“ (1850—59).

Longfellow (Henryk Wadsworth), poeta amerykański, ur. 1807 w Portland w Stanie Maine. Już jako student Bawdoin-College w Brunświku umieszczał poezyje w „*United States Literary Gazette*“, któremi wielki zyskał sobie rozgłos. Mianowany 1827 profesorem języków nowszych w Bawdoin-College, odbył przed objęciem miejsca podróż do Europy. Sławę swą ugruntował romansem „*Outremer*“ (Bost. 1835). Po Ticknorze otrzymał 1835 r. katedrę języków nowoczesnych i literatury pięknéj w najcelniejszym uniwersytecie amerykańskim w Cambridge i zajmował ją aż do 1854 r. Po romansie „*Hyperion*“ (Boston 1839) oprócz zbioru poezyj pod tyt. „*Voices of the night*“ (Boston 1840) wydał „*Ballads*“ (t. 1841); „*Poets und poetry of Europe*“ (Filadelfija 1845); dramat „*The Spanish student*“ (Boston 1842), nowellę „*Kavanagh*“ (tamże 1849), oraz i większych rozmiarów utwory poetyczne: „*Evangline*“ (Boston 1850; przekład polski F. Jezierskiego), epopeja idyliczna; „*The golden legend*“ (1851; przekład polski F. Jezierskiego) i „*The song of Hiawatha*“ (1856; przekład polski F. Jezierskiego) najcelniejszy jego utwór w ciągu pół roku doczekał się 30 edycyj. Oprócz tego wymieniamy jeszcze: „*Miles Standish*“ (Boston 1858), powieść poetyczna, i zbiór poezyi „*Tales of a wayside inn*“ (Londyn 1863 roku). W utworach L. widoczny jest wpływ wzorów europejskich. Odznaczają się one więcéj miłym wdziękiem i marzycielską romantyką, aniżeli silnym polotem myśli i świéżą oryginalnością. Nie można im téż odmówić takich zalet, jak malowniczość, dramatyczność stylu i głębokie spółczucie dla wszystkiego, co szlachetne i dobre.— Życiorys jego w „*Kłosach*“ (r. 1873, N. 397).

Longhi (Józef), ur. 1766 w Monza, włoski miedziorytnik, † 1831 w Medyjolanie; był znakomitym mistrzem we wszelkim rodzaju rytownictwa. Ogłosił także „*Teoria della calcografia*“ (Medyjol. 1830; dzieło niedokończone).

Longimetryja, ob. Geometryja.

Longinus (Dionysius Cassius), filozof i retor z Aten lub Emesy, żyjący w środku III w. po Chr. Jako nauczyciel Zenobii został razem z nią ścięty w Palmirze 273 r. po Chr. z rozkazu cesarza Aurelijana. Z licznych pism jego pozostało tylko jedno, *o Górności*, przełożone na język polski przez Józefa Kowalewskiego (Wilno 1823). Najlepsze wydanie Longinusa dali: Toup (Oxford 1778—86) i Spengel w dziele „*Rhetores Graeci*“ (Lipsk 1853).

Long-Island, jedna z trzech wysp, położonych przy południowych brzegach północno-amerykań-

skiego stanu Newyork, ma 48 mil kwadr. i 750,000 m. Wyspa ta łącznie z przeciwległém wybrzeżem tworzy zatokę *Connecticut-Sund* czyli *Long-Island-Sund*, która w stronie południowo-zachodniéj połączona jest z East-River, czyli wschodnią odnogą ujściową Hudsonu, za pośrednictwem wązkiéj cieśniny, nader niebezpiecznéj z powodu skał i prądów wodnych, zwanéj Bramą piekielną (Hellgate). Najważniejsze miasto na wyspie jest Brooklyn.

Longobardowie, właściwie *Langobardowie*, nieliczne, ale waleczne pokolenie germańskie szczepu Swewów. Wedle najdawniejszych wiadomości w epoce narodzenia Chrystusa przemieszkiwali L. nad dolną Elbą, prawdopodobnie w Lüneburgskiém, lecz w IV wieku opuścili swe siedziby i po długich walkach z Germanami wschodnimi tudzież sąsiedniemi plemionami słowiańskiemi i Hunnami przenieśli się nad Dunaj. Tu przyjęli aryjanizm 512, obalili państwo Herulów około 512 r. a 566 lub 567 r. państwo Gepidów, owładnęli Pannoniją i zostali jednym z najpotężniejszych i najbogatszych narodów téj okolicy. Pod swym wielkim i utalentowanym wodzem Alboinem (ob.) wkroczyli 569 do Włoch wyższych, lecz kraj, od swego imienia Lombardyją (ob.) nazwany, zdołali tylko w części opanować z powodu silnych nieporozumień i niezgód, wśród których zginął Alboin (574) i następca jego Kleph (575). Przez następnych lat dziesięć bezkrólewia (575—585) błąkali się L. po całym półwyspie Apenińskim, pustosząc kraj i ponosząc klęski od Byzantyńców. Zagrożeni licznemi niebezpieczeństwy, obrali sobie wreszcie 585 królem Authari'ego syna Klepha. Dopiéro pod jego rządem (585—590) rozpoczyna się prawdziwa polityczna organizacyja państwa L. Ludność miejscowa rzymska wiele ucierpiała od tego ludu dzikiego i nieokrzesanego. Utraciła prawa polityczne a posiadacze ziemscy (zwłaszcza bogata szlachta, kler i korporacyje miejskie, albowiem drobnych właścicieli gruntowych tak zwanych *possesores* było mało) musieli odstąpić $^1/_3$ ziemi zwycięzcom. Osiedliwszy już stale w taki sposób swe gromady, przyjął Authari używany przez późniejszych cesarzów tytuł *Flawijusza*, przez co wstępował w prawa władcy rzymskiego, t. j. wchodził w posiadanie legalne wszelkich praw fiskalnych i stawał się obrońcą poddanych rzymskich. Utworzył więc dwór królewski i ustanowił odpowiednie do nowych stosunków urzędy, których zadaniem było godzić wymagania obu narodowości. Tak zwani *duces* (książęta) posiadali obok władzy wojskowéj sądowniczą i administracyjną. Miasta zachowały dotychczasowe swe ustawy; *gastoldowie*, urzędnicy królewscy, sprawowali nad niemi zwierzchnią władzę króla. Jakkolwiek starorzymska autonomija i swobody municypalne dawno już zginęły, to jednakże w miastach nowe poczęło się budzić życie. Wielką zawadą do wzajemnego zbliżenia się obu narodowości był aryjanizm zwycięzców, nienawistny zwyciężonym katolikom. Dopiéro gdy L. za królowéj Theodolindy, żony Authari'ego, i drugiego jéj męża Agilulfa († 615) weszli w przyjazne stosunki z papieżem i przyjęli katolicyzm, zmniejszyła się obopólna nienawiść i nastąpiło ostateczne zlanie obu narodowości. Przy tym procesie element rzymski powoli zaczął brać górę nad żywiołem czysto germańskim. Theodolinda zbudowała wspaniałą bazylikę w Monza (gdzie przechowywano później lombardzką *koronę żelazną*), szerzyła silnie katolicyzm, podniosła napowrót znaczenie duchowieństwa i syna swego ochrzcić kazała. Ród jéj panował do 702 r. Mimo to wszystko państwo nie mogło przyjść ani do zupełnéj jedności wewnątrz, ani też rozszerzać się na zewnątrz z powodu niezgód i buntów nieposłusznych książąt. Ważném jednakże było pod rządem Rothari'ego zebranie w jednę całość *prawa longobardzkiego* (wydanie Baudi di Verms, Turyn 1855), które zostało w języku łacińskim 22 Listopada 643 r., pod nazwą *Edictum* ogłoszone, a pod panowaniem następnych królów przeglądane, rozszerzane i wykształcane, przetrwało nawet upadek państwa Longobardów i stało się podstawą całéj nauki prawa w wiekach średnich. Szkoła bolońska ułożyła w końcu XI w. systematyczny zbiór praw jako podstawę do wykładów pod tyt. *Liber Longobardae* albo *Lombardae*. Prawodawstwo Rothari'ego służyło początkowo głównie tylko dla L.; obowiązywało wszystkich jako prawo państwowe; ludność rzymskiego pochodzenia mianowicie w sprawach cywilnych używała obok tego prawa rzymskiego. Dopiéro w biegu czasu przy zaciéraniu się różnic narodowościowych i coraz większém romanizowaniu elementu germańskiego nabiérało przemocnego wpływu prawo rzymskie i kanoniczne. Zromanizowaniu zaś musieli uledz L. Wpływały na to potężne okoliczności: przewaga liczebna Rzymian, małżeństwa, katolicyzm, wzrost znaczenia politycznego, zwycięstwo języka łacińskiego i wreszcie wyższość cywilizacyi rzymskiéj. Po dziesięcioletnich rozterkach (702—713), jakie nastąpiły z wymarciem rodu Theodolindy, stanęło państwo L. na szczycie swéj potęgi pod silnym rządem króla Liutpranda (713—744), który usiłował całą opanować Italiję. Jednakze sprzeciwiła się temu stanowczo polityka papieżów. Okoliczność ta jak również nieustalone następstwo tronu zgotowały w krótkim przeciągu czasu upadek kwitnącego państwa. Następca dzielnego Liutpranda, Ratchis (744—749), skłoniony przez papieża Grzegorza III zrzekł się wprawdzie korony i wstąpił do klasztoru, ale brat jego przedsiębiorczy Aistulf (749—756) podjął znowu myśl zdobycia całych Włoch i zażądał daniny od Rzymu. Musiał jednak uledz (754—755) przemocy Pepina kr. Franków (przywołanego na pomoc przez papieża Stefana II), oddał mu wszystkie zdobyte ziemie, a ten podarował je kościołowi rzymskiemu. Z daru Pepinowego urosło z czasem państwo Kościelne. Lubo następca Aistulfa, Dezyderyjusz (756—774), umocnił na stolicy apostolskiéj Stefana III, mimo to wszakże ten ostatni, lękając się potęgi L., podsycał nieprzyjaźń między domami królewskimi: longobardzkim i frankońskim i starał się przyspieszyć starcie. Jakoż gdy stosunki wzajemnéj przyjaźni się porwały, papież Adryjan przyzwał przeciwko idącemu na Rzym Dezyde-

ryjuszowi (ob.) Karola W., który przybywszy do Włoch w Maju 774 roku, zdobył Pawiję i tym sposobem położył koniec państwu longobardzkiemu. Następstwem nowéj wyprawy (776) przeciwko zbuntowanym L., było wprowadzenie do ich kraju frankońskiego systemu administracyjnego i nareszcie w roku 803 zupełne uprawnienie tego podboju przez zawarcie traktatu z cesarzem wschodnim Niceforem. Odtąd poczęło się romanizowanie L. Język ich, należący do grupy narzeczy górno-niemieckich, znikł zupełnie wśród żywiołu romańskiego. Z literatury czysto narodowéj nic nie znamy, ponieważ najpiękniejsze nawet podania narodowe przechowały się tylko w języku łacińskim.—Porów. K. Hegel „*Geschichte der Städteverfassung von Italien*“ (t. 1, Lipsk 1847); Flegler „*Das Königreich der Longobarden in Italien*“ (Lipsk 1851); Abel „*Der Untergang des Longobardenreichs in Italien*“ (Götting. 1858).

Longolius (Krzysztof), właściwie *Longueil*, urodz. 1488 w Mechlinie, radca parlamentu paryskiego, † 1522 w czasie podróży do Padwy. Słynął jako żarliwy orędownik literatury klasycznéj na początku XV w. Ogólny zbiór dzieł jego wyszedł w Paryżu 1530.

Longolius (Paweł Daniel), urodzony 1704 roku w Kesselsdorf w Saksonii, † 1779 roku jako rektor gimnazyjum w Hof; znany jest jako autor dzieła „*Sichere Nachrichten von Brandenburg-Kulmbach*“ (10 t., Hof. 1731—62).

Longomontanus (Chrystyjan), słynny astronom, ur. 1564 w Longberg (skąd przybrał łacińskie swe nazwisko) pod Lemvig, † 1647, jako profesor matematyki w Kopenhadze; z prac jego najważniejszą jest *Astronomia danica* (Kopenhaga 1622). Starał się on połączyć systemy Ptolomeusza, Kopernika i Tychona Brahego.

Longstreet (Jakób), generał południ.-amerykański, ur. 1823 w Karolinie południ. Ukończywszy szkołę wojskową w West-Point; służył w piechocie i zaszczytny brał udział w wojnie z Meksykiem. Po wybuchu wojny domowéj stanął po stronie południowców i mianowany generałem dywizyi oddał swemu rządowi wielkie usługi podczas kampanii 1862 r. Dowodząc dwiema dywizyjami, przyczynił się wielce do zwycięstwa pod Chilkamanga 19—20 Listopada 1863 r. Jeden z najdzielniejszych generałów armii, prawa ręka gener. Lee (ob.), i w następnych bojach zasłużył się L. dobrze sprawie secesyjonistów.

Longus, sofista i erotyk grecki, żyjący w IV czy V w. po Chr., jest autorem dzieła „*Poimenica*“ czyli „*Pastoralia*“, romansu pasterskiego, w którym opowiada miłość Dafnisa i Chloi. Najlepsze wydanie sporządzili Seiler (Lipsk 1835), Courier (Rzym 1810) i Hercher w „*Scriptores erotici graeci*“ (t. 1, Lipsk 1858).

Longwood, folwark na wyspie św. Heleny, znany jako miejsce pobytu Napoleona I w latach 1815—1821. Folwark ten został przez rząd angielski w r. 1858 podarowany Napoleonowi III.

Longwy, miasto i twierdza przygraniczna, w francuskim depart. Mozy, nad rz. Chiers, ma 8,500 m., w 1871 r. przez kapitulacyję zajęta przez Niemców.

Lonicera, ob. Wiciokrzew.

Lönnrot (Elijasz), jeden z najczynniejszych twórców nowszéj literatury fińskiéj, ur. 1802 w Samatti, w Nyland. Syn ubogiego krawca, własną pracą tyle nabył wiadomości, że 1822 r. mógł wstąpić do uniwersytetu w Abo, gdzie studyjował filozofiję, filologiję i nauki przyrodzone, a w Helsingforsie medycynę. W 1838 zajął miejsce Castrena jako profesor języka i literatury fińskiéj w Helsingforsie. Jemu to głównie zawdzięcza piękny swój rozkwit narodowa literatura fińska w ostatnich lat dziesiątkach. Od 1828 przedsiębiorąc liczne podróże, zbierał między ludem runy, pieśni, zagadki, podania, powiastki i t. d.; owocem czego była „*Kalewala*“ (ob.). W drugiém głównem swém dziele „*Kanteletar*“ (3 t. Helsingf. 1840) zestawił kilkaset starożytnych pieśni i 60 balad. Wydał także zbiory: przysłów („*Suomen kansan sanalaskaja*“ Helsingf. 1842), zagadek („*Suomen kansan arvoituksia*“ Helsingf. 1844) i pieśni („*Kantele*“ 1829—31). Oprócz tego własnemi pracami literackiemi przyczynił się wielce do wykształcenia języka fińskiego. Najwięcéj swych rozpraw umieszczał w roczniku „*Suomi*“. Dla podniesienia oświaty ludu wydawał miesięcznik „*Mehiläinen*“ a późniéj tygodnik „*Oulun Wükko-sanomia*“.

Lonowics (Józef), archeolog madziarski i arcybiskup koloczski, ur. 1793 w Miszkowcu. wyświęcony 1817 na kapłana, został 1829 kanonikiem katedry jagerskiéj a 1834 biskupem czanadzkim. 1845 odbył w sprawach kościelnych podróż do Rzymu, 1848 mianowany przez ministeryjum węgierskie biskupem jagerskim i jako taki zasiadał w izbie panów. 14 Lipca 1848 wybrany do komisyi, któréj powierzono wypracowanie adresu w odpowiedź na mowę tronową. Po zgnieceniu powstania, pozbawiony biskupstwa, przebywał L. w Wiedniu, poświęcając się naukom i literaturze, aż do 1861, w którym zasiadał w izbie magnatów nowo zwołanego sejmu. Wydał pomiędzy innemi w języku madziarskim „*Archeologiję kościelną*“ (3 t., Wiedeń 1857), dzieło wielce ważne dla historyi kościoła.

Lons-le-Saulnier, miasto główne w francuskim depart. Jura, 9,700 m.

Lonyay (Melchijor, hr.), ekonomista i mąż stanu węgierski, ur. 1822; ukończywszy 1839 studyja prawne na uniwersytecie w Peszcie, 1843 wybrany od komitatu bereżskiego posłem na sejm węgierski, przyłączył się do opozycyi i jako członek komisyi do spraw handlowych rozwinął wielką czynność. Po rozwiązaniu sejmu odbył podróż po Europie, z któréj powróciwszy wydał ważne dzieło „*Hazánk anyagi érdekeiröl*“ (Peszt 1847) i był spółpracownikiem czasopisma *Pesti-Hirlap*. Wybrany 1847 powtórnie deputowanym z kom. bereżskiego, został w ministeryjum nadwornym sekretarzem stanu w wydziale finansów. Po katastrofie pod Vilagos (1849) schronił się zagranicę i przebywał do 1850 w Paryżu. Po powrocie do ojczyzny zajął się urządzeniem swych majątków, został jednym z naj-

czynniejszych członków towarzystwa rolniczego i grał główną rolę w wypracowaniu i przeprowadzeniu projektu banku hypotecznego węgierskiego. Wybrany do sejmu 1861, występował energicznie przeciwko zarządowi finansowemu dawniejszego rządu absolutnego; od 17 Lutego 1867 został w gabinecie Andrasy'ego ministrem finansów węgierskich, następnie od 21 Maja 1870 ministrem finansów państwa austryjackiego a od 16 Listopada 1871 na miejscu Andrasy'ego prezesem ministeryjum węgierskiego. Od Kwietnia 1866 jest L. drugim prezesem akademii madziarskiéj.

Loos (Daniel Fryderyk), słynny medalijer, urod. 1735 w Altenburgu, † 1819; był rytownikiem mennicznym w Lipsku i Magdeburgu, później medalijerem nadwornym w Berlinie. Wiele się przyczynił do rozwoju sztuki medalijerskiéj. — Jego syn **Loos** (Gottfryd Bernard), ur. 1774 w Berlinie, w latach 1806—12 pracował w tamecznéj mennicy, † 1843, wykonał wiele pięknych utworów medalijerskich. Ogłosił „*Die Kunst falsche Münzen zu erkennen*“ (1828) i in.

Lopez, przylądek na zachodniém pobrzeżu południowéj Afryki, tworzący granicę pomiędzy wyższą a niższą Gwineją.

Lopez de Vega, ob. *Vega* (Lopez Feliks de Vega Carpio).

Lopez (Francisco Solano), prezydent Paraguay'u, ob. Paraguay.

Lopez y Portaña (Wincenty), malarz hiszpański, ur. 1772 w Walencyi, † 1853; za czasów Ferdynanda VII generalny dyrektor akademii w Madrycie, Saragossie i Walencyi; odznaczał się szczególniéj jako biegły portrecista.

Loranthaceae (*Gązewnikowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty już jednopłciowe, drobne, niepozorne, żółtozielone, już obupłciowe, świetnie ubarwione; okrycie kwiatowe pojedyncze, o 4—6—8 działkach wolnych, lub w rurkę, często z jednego boku rozdartą, spojonych; pręciki w liczbie działkom okrycia wyrównywającéj i na nich umocowane; zawiązek dolny 1 komóreczkowy i 1 zalążkowy, zwykle uwieńczony krążkiem obrączkowym; owoc—jagoda jednoziarnowa, białko mięsiste, obfite. Sąto krzewy zawsze zielone, pasożytne, rzadziéj wyrastające z ziemi, o liściach skórkowatych, niekiedy łuskowatych lub żadnych. Należy tu około 300 gatunków, w 20 rodzajach, z których Europa posiada tylko 3 gatunki. Sąto godne uwagi pasożyty; najczęściéj zapuszczają korzenie w substancyję pni innych roślin drzewiastych i z nich wyciągają materyje pożywne.

Loranthus (*Gązewnik*, *Rzemiennik*), rodzaj roślin z rodziny *Loranthaceae*, o kwiatach rozdzielnopłciowych i z jagodą jednonasienną; są to krzewiny pasożytne, podobne do jemioły, w krajach cieplejszych, o gałęziach stawowatych, liściach przeciwległych i kwiatach żółtych lub czerwonych, stanowiących niekiedy ozdobę drzew, na których L. wyrasta. W Europie przytrafia się tylko jeden gatunek **L. *europaeus***, w Eur. płd., na dębach i kasztanach słodkich.

Lorca, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Murcyi, nad rz. Sangonera, ma 30,900 m. i wielkie fabryki saletry i prochu.

Lord, t. j. pan, w Anglii ogólny tytuł parów, w ściślejszém jednak znaczeniu tylko baronów. Tytułu tego używają także synowie książąt i margrabiów, oraz starsi synowie hrabiów, a w Szkocyi wszyscy sędziowie wyższych trybunałów. *Lordami admiralicyi i skarbu* nazywają członków najwyższéj rady marynarki i skarbowéj.—*Lord-Lieutnant*, jest tytułem wicekróla Irlandyi, w Anglii najwyższego urzędnika administracyi i komendanta milicyi w hrabstwie.—*Lord-Mayor*, tytuł corocznie wybiéranych burmistrzów czyli prezydentów miast Londynu, Dublina i Yorku. — *Lord szachownicy* naczelnik wydziała skarbowego. *Lordship*, godność Lorda.

Lorencowicz (Aleksander), sławny kaznodzieja, jezuita, ur. 1609 r. we Lwowie, † 1675 tamże; nauczyciel retoryki i matematyki, zarządzał kolegijami w Jarosławiu i Lwowie; był prowincyjałem od 1656 do 1673. Zajmował się zebraniem dowodów do kanonizacyi błogosławionego Stanisława Kostki. Ogłosił drukiem: „*Centuria emeritae virtutis militum e minimo S. J. Ordine ad saecularem triumphum decuriata*“ (Lwów 1640), dzieło nadzwyczaj rzadkie; „*Kazania pogrzebne*“ (Kalisz 1670) i „*Kazania na niedziele całego roku*“ (2 tomy, tamże 1670), oraz wiersz „*Vaticinum regale sub auspicatissimo coronatae Majestatis primordio Michaelis Korybut Regis Poloniae*“ (Krak. 1669).

Lorenz (Ottokar), historyk niemiecki, ur. 1832 r. w Igławie, w Morawii. Po ukończeniu gimnazyjum w Ołomuńcu, studyjował w Wiedniu filologiję i historyję. Od 1860 jest profesorem historyi przy uniwersytecie wiedeńskim. Z prac jego wymieniamy najcelniejsze: „*Deutsche Geschichte im XIII und XIV Jahrh.*“ (2 t., Wied. 1863—67); „*Geschichte König Ottokar's II vom Böhmen*“ (Wiedeń 1866); „*Deutschlands Geschichtsquellen im XIII und XIV Jahrh.*“ i „*Geschichte des Elsass von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*“ (Berlin 1871; 2 ed., 1872).

Loret, Loreto, miasto w prow. włoskiéj Ankonie, blisko ujścia rzeki Musone do morza Adryjatyckiego, rezydencya biskupa, ma 5,200 m., sławne z odbywanych tutaj pielgrzymek do domku N. M. Panny (*La casa santa*), znajdującego się we wspaniałym kościele katedralnym, w którym podług podania mieszkała Boga Rodzica i który mieli przenieść aniołowie z Nazaretu do Dalmacyi 1291, stąd zaś do L. 1295. W XVII w. zakładano w wielu miejscowościach *domki loretańskie*, jak np. w kościele bernardynów na Pradze pod Warszawą, stąd statua N. M. P. przeniesioną została do kaplicy loretańskiéj, wystawionéj 1837 przy b. kościele bernardyńskim w Warszawie.

Loretańska litanija, ob. Litanija.

Loretki (Lorettes), zwykła nazwa w Paryżu kobiét wątpliwego prowadzenia, dawnych *Femmes galantes*, to jest gryzetek wyższego znaczenia. Nazwa ta pochodzi stąd, że głównie zamieszkują one cyrkuł

Notre-Dame-de-Lorette; rozpowszechnioną zaś została przez Karra, który jéj użył w swoich „*Guêpes*“.

Lori, ob. papuga i nosacz.

Lorient albo *L'Orient*, miasto nadmorskie i warownia w francuskim depart. Morbihan, na południowych brzegach Bretanii, przy ujściu rzek Scorf i Blavet do zatoki ś. Ludwika; ma 37,650 m. i wyborną przystań; jest portem wojennym, stacyją floty i rezydencyją prefektury morskiéj.

Lorinser (Karol Ignacy), pisarz lekarski, urodz. 1796 w m. Mimń, w Czechach, † 1853 w Paczkowie na Szlązku; znany szczególniéj jako gruntowny badacz i autor w przedmiocie epidemij, w którym to celu zwiédził w latach 1829—30 Galicyję i Węgry. Jego praca p. t. „*Zum Schutze der Gesundheit auf Schulen*“ (Berlin 1836), wywołała tak zwany *Spór Lorinseński*, i spowodowała rozpowszechnienie gimnastyki w szkołach.

Loriquet (Jan Mikołaj), pisarz francuski, ur. 1760 r., † 1845; wstąpiwszy do zakonu jezuitów, był nauczycielem w szkołach przez nich utrzymywanych, następnie superyjorem w Aix, nakoniec przełożonym szkoły w St. Acheul pod Amiens, skąd gdy wygnani byli jezuici (*pères de la foi*) w 1830 r., schronił się do Szwajcaryi. Wsławił się szczególniéj jako przerabiacz i wydawca książek elementarnych, w duchu jezuicko-rojalistowskim, które się w niezliczonych masach po całéj Francyi rozchodziły. Głośną była powszechnie jego bezczelność, z jaką fałszował i przekręcał historyję, tak np. w pierwszém wydaniu swéj „*Abrégé de l'histoire de France*“ mówi: „w r. 1809 margrabia Buonaparte, naczelny wódz wojsk królewskich, wszedł do Wiednia, w Austryi, na czele armii 80,000“.

Lormann (A.), biegły rysownik i malarz, pensyjonowany przez Stanisława Augusta; w późniejszych czasach był przy księciu Józefie Poniatowskim.

Lornetka, ob. Luneta.

Lornsen (Uwe Jeus), ur. 1793 na wyspie Sylt, od 1830 landvoigt na téjże wyspie. Wydaném przez się pismem: „*Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein*“, spowodał ruchy polityczne szlezwicko-holsztyńskie i został osadzony w fortecy w Rendsburgu. Po dwu latach więzienia udał się do Rio-Janeiro, skąd wróciwszy, † w Genewie 1838.

Lorry (Anna Karol), lekarz francuski, ur. 1726 w Crosne, † 1783; był doktorem Ludwika XV, zarządzał fakultetem paryskim. Celniejsze jego dzieła są: „*De Melancholia*“ (2 tomy, Paryż 1765) i „*Tractatus de morbis cutaneis*“ (Paryż 1777).

Lortzing (Albert Gustaw), kompozytor niemiecki, ur. 1803 w Berlinie, był śpiéwakiem i aktorem na rozmaitych scenach, od r. 1833 w Lipsku, potém kapelmistrzem w Lipsku i Wiedniu, a od 1850 r. w Berlinie, gdzie † 1851. Z licznych oper, któremi wielką zjednał sobie wziętość, celniejsze są: „*Zar und Zimmermann*“ (1838) i „*Undine*“ (1844). Porów. Düringera „*Albert Lortzing's Leben und Werken*“ (Lipsk 1851).

Los-Arquiles, wieś pod Salamanką w Hiszpanii, pamiętna zwycięstwem, odniesioném 22 Czerwca 1812 przez Wellingtona nad Francuzami, pod dowództwem Marmonta.

Löscher (Walenty Ernest), teolog protestancki, niemiecki, ur. 1673 w Sangerhausen, od 1709 pastor przy kościele św. Krzyża w Dreźnie, † 1749, znany jest jako autor dzieł: „*Ausführliche Historia motuum zwischen den Evangelisch-Lutherischen und Reformirten*“ (3 t., Frankfurt i Lipsk 1723—27); „*Vollständige Reformationsacta und Documenta*“ (3 t., Lip. 1720—29), oraz jako wydawca słynnego czasopisma teologicznego „*Altes und Neues aus dem Schatz theol. Wissens*“ (od 1701), dalszy ciąg p. t. „*Unschuldige Nachrichten*“.

Losoncz, po słow. *Luczeniec*, m. w węgierskim komitacie nowogrodzkim, nad rz. t. n., ma 3,500 m., wody mineralne i sławne jarmarki. Ucierpiał wiele podczas wojny 1849 r.

Lossius (Piotr), naturalista rodem z Gdańska, ur. 1579, † 1639; był profesorem i biblijotekarzem w rodzinném mieście; wydał kilkanaście dzieł w języku łacińskim w przedmiocie nauk przyrodzonych, z których ważniejsze: „*De fossibus et metalibus*“ (Gdańsk 1633); „*De lapidibus et gemmis*“ (1631) i in.—Porów. Charitius'a „*De viris eruditis Gedani*“ str. 100.

Lot, rzeka w południowéj Francyi; bierze początek na zachodnim stoku gór Seweńskich, w depart. Lozère; od Entraigues zaczyna być spławną i ubiegłszy mil 59, wpada pod Aiguillon do Garonny. Departament francuski *Lot*, obejmuje 94 mile kw., z ludnością 281,400 m., ma grunt urodzajny, klimat przyjemny i zdrowy; główne zatrudnienia mieszkańców: rolnictwo, uprawa wina, hodowla bydła i owoców. Departament dzieli się na trzy okręgi: Cahors, Gourdon, Figeac; miasto główne Cahors.—Departament *Lot-Garonne*, liczy na przestrzeni 97 mil kw. 319,300 m., ma grunt pagórkowaty i w części bagnisty; wydaje zboże, konopie, tytuń i t. d., mieszkańcy odznaczają się przemysłem i prowadzą żywy handel. Departament dzieli się na cztery okręgi: Agen, Villeneuve, Marmande, Nérac; miasto główne Agen.

Lot, podług podania hebrejskiego wnuk Tharaha, a syn Arana, przybył po śmierci ojca z dziadem oraz ze stryjem Abrahamem z Ur do ziemi chananejskiéj, ale późniéj oddzielił się i osiadł w Sodomie. Przy zniszczeniu tego miasta, ostrzeżony przez Boga, uszedł do Zoar, gdzie upojony, spłodził z córkami swojemi synów Moab i Ammi, protoplastów Moabitów i Ammonitów.

Lotaryjusz I, cesarz niemiecki, 840—855, najstarszy syn Ludwika Pobożnego, ur. około 795. Przy podziale kraju w r. 817, zamiast posiadanéj dotąd Bawaryji, otrzymał współregencyję cesarstwa, a w r. 820 i Włochy, których królem ukoronowany został 822 w Medyjolanie. Po śmierci ojca chciał sam jeden panować, lecz został przez braci Ludwika i Karola pobity pod Fontenai w Burgundyi. Pojednawszy się z braćmi, otrzymał traktatem w Verdun 843 godność cesarską, Włochy i owę wąską przestrzeń kraju pomiędzy Niemcami i Francyją, która od jego imienia Lotaryngiją została nazwa-

ną. Po podziale swego państwa pomiędzy trzech synów Ludwika, *Lotaryjusza II* (który po śmierci ojca wziął Lotaryngiją) i Karola, wstąpił do klasztoru w Prüm i tam † 855 roku.—**Lotaryjusz II**, *Saksończyk*, hrabia Suplinburg, od roku 1106 książę Saski, a 1125—1137 król niemiecki i cesarz rzymski. Nieubłagany wróg cesarza Henryka V, został z tego powodu po śmierci jego (1125) przez nieprzyjaciół domu Salickiego wybrany cesarzem, ale wybór swój okupił ciężkimi warunkami, które znacznie ściéśniały prawa korony. Zaraz po wstąpieniu na tron, chcąc podnieść swą powagę, postanowił osłabić Hohenstaufów, wielce dla cesarstwa niebezpiecznych. Połączył się w tym celu z Welfami, poślubiwszy córkę swą Gertrudę Henrykowi Pysznemu, ks. Bawaryi. Tu właśnie początek walki Welfów z Hohenstaufami. Po dziewięcioletnim boju poddali się wprawdzie ci ostatni L., ale utrzymali się przy swych posiadłościach. Nierównie większe korzyści osiągnął L. w wojnach ze Słowianami. Albrecht Niedzwiedź za okazane ważne w tych stronach usługi otrzymał margrabstwo półn.-saskie (1133), które, ujarzmiwszy Słowian, nazwał *marchiją Brandenburgską*. Wyprawiał się też L. dwa razy (1132 i 1136) do Włoch, gdzie 30 Kwiet. 1133 z żoną swoją Richenzą, córką Henryka Tłustego, hrabiego Nordheimu, koronowany był w Rzymie przez papieża. † 1137, wracając do Niemiec w Breitenwang pod Hohenschwangau; pochowany w wystawionym przez się klasztorze Königslutter. Następcą jego był Konrad III (ob.). Porów. Gervais *„Polit. Geschichte Deutschlands unter der Regierung der Kaiser Heinrich V und Lothar III“* (2 t., Lipsk 1841—42); Jaffe *„Geschichte des Deutschen Reichs unter Lothar dem Sachsen“* (Berl. 1843).

Lotaryjusz, król Francyi, syn Ludwika IV d'Outremer, ur. 941 w Laon, został 952 współregentem swego ojca. We dwa lata potém został jedynowładcą pod opieką matki Gerbergi i Hugona Wielkiego; † 986.

Lotaryjusz, król włoski, syn hrabiego Prowancyi i króla włoskiego Hugona; będąc od 931 współregentem, objął na siebie rządy 945 i † 950 w Medyjolanie.

Lotaryngija po franc. *Lorraine*, stanowiła krainę, leżącą między Niemcami i Francyją, od 1766 tworzyła prowincyję francuską, obejmującą 479 mil kw. i 1,300,000 m. i podzieloną między departamentami: Mozy, Mozelli, Meurthe, Wogiezów i w części Dolnego Renu. Mówią tu w części po francusku, w części po niemiecku. Język niemiecki używanym jest od Wogezów do Metz. Obecnie część Lotaryngii (ob. niżéj), łącznie z Alzacyją, przyłączoną została do Niemiec, które starają się zasymilować nowonabyte prowincyje z dawnemi, przez wprowadzenie prawodawstwa, administracyi i języka niemieckiego. Nowa prowincyja lotaryngsko-alzacka posyła na sejm do Berlina 15 deputowanych.

Historyja. Dzieje L. rozpoczynają się z Lotaryjuszem II, który po śmierci ojca Lotaryjusza I (ob.), 855 otrzymał kraje między Skaldą, Renem, Mozą i Saoną, tak zwane *królestwo Lotaryngskie* (Lotharii regnum). Odtąd była L. zawsze jabłkiem niezgody pomiędzy Niemcami i Francyją. Część całego kraju, przy Niemczech pozostała, nadaną została 953 przez cesarza Ottona I jego bratu, Brunonowi, arcybiskupowi Kolonii; ten zaś w r. 959 musiał ją podzielić na d[illegible] księstwa, nad któremi, jako arcyksiążę miał bardzo ograniczoną władzę, gdy tymczasem Trewir, Metz, Toul i Verdun zostały samoistnemi lennictwami cesarstwa. *Niższa Lotaryngija*, kraj pomiędzy Renem, Mozą i Skaldą, *Lotharingia Mosana* albo *Ripuaria*, dostała się skutkiem owego podziału księciu Gottfrydowi, a od niego przechodziła w posiadanie rozmaitych domów; książęta jéj od czasu Henryka II († 1248) zwali się książętami Brabantu; w r. 1529 przeszła na własność Burgundyi a wraz z nią w dzierżenie Francyi. *Wyższa Lotaryngija*, pomiędzy Renem i Mozellą aż do Mozy (*Lotharingia Mosellana*), dostała się Fryderykowi hrabiem Baru; po wygaśnięciu jego rodu 1046, przeszła w posiadanie hrabiego Alzacyi, Albrechta, a 1048 w ręce jego brata Gerharda. Potomek tego ostatniego Karol II † 1431 i kraina ta nadana została jego córce Izabeli i mężowi jéj Renatowi Anjou. Rodzina Anjou wygasła już 1473 i L. przeszła na własność członka dawnéj dynastyi Renata II. Ten, wygnany przez Karola Zuchwałego, odzyskał swój kraj przy pomocy Szwajcarów i odniósł zwycięstwo 1477 pod Nancy. Najmłodszy jego syn Klaudyjusz założył linię boczną we Francyi, do któréj należeli książęta Guise, Aumale, Elboeuf, Harcourt; wygasła ona 1751 na księciu Lambesc. W linii głównéj nastąpił najstarszy syn Renata II, Antoni r. 1508, którego następcami byli syn Frańciszek I (1544), wnuk Karol III (1545). Syn ostatniego z nich Henryk II panował od 1608—24. Po nim nastąpił jego synowiec i zięć Karol IV, który kilkakrotnie przez Francuzów wyganiany, † 1670, nie odzyskawszy już swego państwa. Nie odebrał go także i syn jego Karol V, który odznaczył się jako generał cesarski. Na mocy pokoju ryświckiego przywrócony został wprawdzie syn Karola V, Leopold Józef Karol, lecz pod uciążliwymi bardzo warunkami. Po tym nastąpił syn jego Frańciszek Stefan IV w r. 1729. Podczas wojny o tron polski zajęli znowu L. Francuzi 1733, ale pokojem wiedeńskim 1735 odstąpili ją Stanisławowi Leszczyńskiemu, królowi polskiemu, po którego zgonie 22 Lut. 1766 został kraj wcielony do Francyi. Skutkiem wojny 1870—71 musiała Francyja wraz z Alzacyją ustąpić Niemcom i część L., mianowicie tak zwaną *L. niemiecką* t. j. znaczne części departamentów *Meurthe* i *Moselle*, ogółem 110 mil kw. i 514,440 mieszkańców.—Porów. Digot *„Histoire de Lorraine“* (Nancy 1856 sq.).

Loteryja, gra publiczna losowa, urządzana zwykle przez samo państwo, lub pod jego nadzorem, któréj każdy uczestnik za pewną *stawkę* ma prawo do wygranéj, jaka na numer jego wypaść może. Rozróżniają się dwa rodzaje L.: L. holenderska czyli klasyczna, i L. genueńska czyli liczbowa. W piérwszéj liczba i wielkość stawek jako też wygranych oznaczoną jest z góry i ciągnienie odbywa się

planu; dla ułatwienia wnoszenia stawek ciągnienie odbywa się w kilku odstępach, w tak zwanych klasach, a losy dzielą się na połówki, ćwiartki i t. d. Układanie planu L. polega na téj zasadzie, że stawka winna się równać nadziei matematycznéj wygrania (ob. prawdopodobieństwo), z uwzględnieniem kosztów, oraz zysków, jakie państwo ma z L. osiągnąć. W królestwie polskiém L. klasyczna ustanowioną została w r. 1808 i wypuszczaną była pierwotnie w dzierżawę, obecnie jest w administracyi rządu, i od czasu zniesienia komisyi skarbu zostaje pod zawiadywaniem banku polskiego. Liczba losów wynosi 22,500, dzieli się na 5 klas, stawka wynosi 60 rs., a główna wygrana 75,000 rs. Zysk państwa stanowi 12% ogólnéj summy stawek. W L. liczbowéj jest 90 numerów, z których 5 za każdym ciągnieniem się wyciąga. Stawka jest dowolną; grający może stawiać bądź na jeden numer, przyczém zakłada się tylko na to, że numer ten w ogóle zostanie wyciągniętym (*ekstrakt*), albo że będzie wyciągniętym na oznaczoném miejscu między 5 wyciągniętemi numerami (*ekstrakt determinowany*) albo też stawiać może na 2 (*ambo*), na 3 (*terno*), na 4 (*kwaterno*), na 5 numerów (*kwinterno*), albo wreszcie na amba zawarte w 3, 4, 5 numerach. W każdym z tych wypadków tak grający, jak i kasa loteryjna mają pewne oznaczone prawdopodobieństwo wygrania, a wygrana powinna być w stosunku odwrotnym wzajemnych prawdopodobieństw. A że prawdopodobieństwo, wyjścia oznaczonego numeru między 5 wyciągniętymi z 90, jest $^5/_{90}=^1/_{18}$, więc w razie wyciągnięcia ekstraktu stawka powinna być 18 krotnie wynagrodzoną, jednak płacono tylko 14 lub 15. Podobnież za wyciągnięte ambo, terno, kwaterno, kwinterno należałoby płacić kwotę większą 801, 11.748, 511.038, 43.949.268 razy od stawki. Zamiast tego różne L. płacą tylko sumy daleko mniejsze, np. w Austryi 240, 4.800 19.200, 48.000. Z tego się pokazuje, jak wielkim jest zysk przedsiębiercy. L. liczbowa, wymagająca małych stawek, a mająca częste ciągnienia, jest bardzo zgubną dla biédniejszych warstw ludności i dziś rzadko gdzie się utrzymuje. W król. polskiém L. liczbowa istniała od r. 1768—1775 i od 1808—39. Do L. zaliczyć także można pożyczki państwowe premijowe, t. j. takie, w których opłata procentów częścią lub całkowicie zastąpioną zostaje wygranemi. Bywają też często L. urządzane na cel dobroczynny i t. p.

Lothian, sławna ze swéj urodzajności okolica Szkocyi, na południu zatoki Forth, rozdzielona pomiędzy trzy hrabstwa: Haddington, Linlithgow i Edynburg, czyli Wschodni, Zachodni i Środkowy Lothian.

Lotichius (Piotr), z przydomkiem *Secundus* (dla odróżnienia od stryja tegoż imienia i nazwiska), słynny poeta nowo-łaciński, ur. 1528 w Schlüchtern, w hrabstwie Hanau, † 1560 jako profesor w Heidelbergu. Jego poezyje, wydane przez P. Vurmanna (2 t., Amsterdam 1754) i Friedemanna (Lipsk 1840), stawiają go w rzędzie najznakomitszych nowoczesnych poetów łacińskich. Niemniéj sławnym jako poeta łaciński jest jego synowiec, *Jan Piotr* **Lotichius**, lekarz, ur. 1598 w Nauheim, † 1669 jako radca cesarski i historyjograf w Frankfurcie. Ten oprócz innych prac swych wydał dwa zbiory poezyj: „*Vademecum*“ (Frankfurt 1625) i „*Poemata*“ (Marburg 1640).

Lotofagi (*Lotophagi*), dosłownie *lotusożercy*; tak nazywali starożytni naród, mieszkający w północnéj Afryce na brzegach Cyrenajki, z powodu że słodkie owoce drzewa lotusowego stanowiły główne jego pożywienie. Wedle opowieści Homera Odysseus gościnnie tu był podejmowany. Towarzysze jego, zakosztowawszy owocu lotusowego, zapominali o ojczyznie. (Ob. lotus).

Lotokot (*Galeopithecus*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu małpozwierzów; stanowi on przejście od niedopérzów do właściwych małpozwierzów. Palce jego nóg przednich nie są przedłużone, lecz mają proporcyje podobne do małpich i prawie jednakie wymiary z palcami nóg tylnych; obie pary nóg prawie jednakiéj długości. Błona opasująca zaczyna się od kąta szczękowego, przechodzi wzdłuż boków szyi, obejmuje palce po pazury i ogon w całéj długości, i z obu stron pokryta jest gęstym włosem. Głowa stożkowata z krótkiemi okrągłemi uszami i pyskiem miernie zaostrzonym. L. mieszkają na wyspach indyjskiego oceanu; chodzą zręcznie po drzewach, błony międzyczłonkowe służą im do przelatywania, w czém jednak nie dorównywają niedopérzom. Żywią się owocami, owadami i młodemi ptakami; w dzień kryją się dla spoczynku. Obyczaje ich nie są jeszcze dokładnie znane. Z powodu zmienności ubarwienia, potworzono liczne gatunki, z których, zdaje się, że tylko jeden jest uzasadniony, *G. volans*. Wszystkie nie przechodzą wielkości kota domowego.

Lotopałanka (*Petaurus*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu workowatych, z podrzędu workowatych łażących (*Scandentia*). Zwierzęta te mają pysk zaostrzony, z wydatnemi oczami bocznemi, konchy uchowe mierne, zaokrąglone, włosiste, nogi pięciopalcowe, połączone jak u polatuch skórą włosistą; ogon długi, wolny, kosmaty. Żyją w lasach Nowéj Holandyi, dnie przesiadują w dziuplach. Żywią się owadami i przy pomocy błon mogą znaczne odległości przeskakiwać. Znanych jest kilka gatunków, od wielkości szczura do kota domowego.

Lotter (Tobijasz Konrad), wydał r. 1759 jednoarkuszową mapę geograficzną Polski z napisem: „*Mappa geographica ex novissimis observationibus representans Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lithuaniae*“ i t. d., oraz kilka innych map dawnych prowincyj Rzeczypospolitéj.

Lotto (Lorenzo), malarz szkoły weneckiéj, w peryjodzie jéj przekwitu, ur. w Wenecyi 1480, † w Lorecie po r. 1554, był uczniem Giovanniego Bellini i Leonarda da Vinci. Oprócz obrazów jego *N. Panny*, znajdujących się w kilku celniejszych miastach włoskich, Ermitaż w Petersburgu posiada znakomity jego pędzla portret mężczyzny.

Lotto (Izydor), znakomity skrzypek tegoczesny, ur. w Warszawie około r. 1840. Po odebraniu piér-

wszéj nauki w mieście rodzinném, kształcił się następnie w swoim artystycznym zawodzie w konserwatoryjum paryskiém, gdzie 1855 pozyskał piérwszą nagrodę. Od tego czasu imię jego i rzeczywisty talent, udowodniony w licznych koncertach, dawanych w główniejszych miastach Europy, stawiają go w rzędzie celniejszych skrzypków.

Lotus, Lotos, u Greków nazwa rozmaitych roślin, których owoce służyły na pokarm. L. wspominany przez Teofrasta jest *jujubą* (ob. Zizyphus). U Indyjan i Egipcyjan, jakotéż u Dioskorydesa, nazwa L. odnosi się do kilku pięknych gatunków róż wodnych czyli grzybieni (ob.). W Indyjach pod tą nazwą rozumieją téż wspaniałą Nelumbę (*Nelumbium speciosum*). W Indyjach i Egipcie L. był symbolem najwyższéj siły płodzącéj czyli rodzącéj, w Indyjach uchodził za roślinę stworzoną przez Wisznu, w Egipcie poświęconym był Ozyrysowi i Izydzie, był oznaką użyznienia Egiptu przez Nil i obrazem stworzenia ziemi z wody.

Lotze (Rudolf Herman), współczesny filozof niemiecki, ur. 1817 roku w Budziszynie; zasady jego zostają w bliskiém pokrewieństwie z systematem Leibnitza (ob.), tudzież po części Herbarta (ob.) i Spinozy (ob.). Uważa on wszechświat jako zbiór niezliczonych, w ścisłéj harmonii pozostających, sposobów istnienia jednéj nieskończonéj potęgi. Wszystkie monady są tylko modyfikacyjami absolutu; mechanizm jest formą jego doczesnego bytu. Główniejsze prace L. są: „*Metaphysik*“ (Lipsk 1841); „*Algemeine Physiologie des körperlichen Leben*“ (Lipsk 1851); „*Medicinische Psychologie oder die Physiologie der Seele*“ (t. 1852); i najważniejsza nareszcie: „*Mikrokosmos, Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit*“ (1856 64, 68); „*Geschichte der Esthetik in Deutschland*“ (jako część dzieła „*Geschichte der Wissenschaften in Deutschland*“ Monachijum 1868).

Louda (Maciéj z Chlumczan), hetman taborycki w Pisku, był r. 1409 studentem w Pradze i przyłączywszy do mężów, którzy głosili poprawę w kościele, został gorliwym Taborytą i wytrwał w swych przekonaniach aż do † 1451. Od 1420—36 był hetmanem w Pisku i używał u spółwyznawców wielkiego zaufania; od 1431—37 był wielokrotnie wybiérany na pełnomocnika do traktowania bądź z soborem bazylejskim, bądź téż z jego posłami. W r. 1436, po ostatecznem objęciu tronu przez Zygmunta, mianowany L. hofrychterem miast królewskich, spełniał aż do śmierci ten urząd. Przed samą śmiercią założył na uniwersytecie pragskim kolegijum, zwane od jego imienia. Przypisywane mu przez Balbina dzieje, podlegają wątpliwości, nikt bowiem nie widział rękopisu i sam zresztę Balbin nie przytacza z nich wyjątków.

Loudon (Gideon Ernest, bar.), ob. Laudon.

Loudon (Jan Klaudyjusz), botanik angielski, ur. 1783 w Cambuslang w Lankashire, † 1843 w Bayswater, poświęcał się ogrodnictwu i zasłużył się popularyzowaniem swéj nauki. Najważniejszém jego dziełem jest „*Arboretum Britannicum*“ (8 t. 1838).—Jego żona **Loudon** (Joanna), z domu Webb, ur. 1808 w Birmingham, † 1858, uczestniczyła w pracach męża i ogłosiła kilka dzieł botanicznych, z których główne jest „*The ladies flower garden*“ (4 t. 1849—50).

Loughborough, miasto w ang. hrab. Leicester, nad rz. Soar, ma 10,600 m.; główne siedlisko wełnianych wyrobów pończoszniczych i przędzalń wełny.

Louis (Antoni), chirurg francuski, ur. 1723 w Metz, kierował budową wynalezionéj przez Guillotin'a maszyny do ścinania ludzi, na śmierć skazanych, dla czego gilotynę nazywano we Francyi ironicznie *Louison*.

Louis d'or, ob. Luidor.

Louisville, główne miasto hrabstwa Jefferson w północno-amerykańskim stanie Kentucky, na lewym brzegu rzeki Ohio, liczy 76,000 m., ma uniwersytet, 46 kościołów, 2 synagogi, 5 banków i wielkie fabryki.

Loulé, obwarowane miasto, w portugalskiéj prowincyi Algarbii, ma 8,300 m.; ma zamek, szpital dobrze urządzony, 2 kościoły i dom przytułku.

Loulé (margrabia), ulubieniec Jana VI, kr. portugalskiego, ur. 1785 w Lizbonie. Towarzysz lat dziecinnych późniejszego króla, posiadał jego przyjaźń i zaufanie i mianowany był 1807 margrabią. Jako gorliwy stronnik Napoleona, uzbroił własnym kosztem korpus 8,000-ny (*legijon luzytański*) i na jego czele odznaczył się w wielu bitwach. Po upadku Napoleona udał się do Brazylii, skąd powrócił z Janem VI do Portugalii. Ulubieniec króla, popadł w nienawiść stronnictwa absolutystów i został zamordowany 1 Maja 1824.—Syn jego, książę **Loulé**, ur. 1801, zaślubił 1827 infantkę portugalską Annę da Jesus-Maria.

Lourdes, starożytne *Lapardum*, warowne miasto w franc. dep. Wyższych Pirenejów, w okręgu Argèles, przy wyjściu z doliny Lavedan, ma 4,600 m. i więzienie stanu. W ostatnich czasach zasłynęło licznemi pielgrzymkami do cudownéj Matki Boskiéj, która się tutaj objawiła.

Louth, hrabstwo w północnéj części irlandzkiéj prowincyi Leinster; obejmuje 15 mil kw. i 104,000 m. Miasto główne Dundalk, od którego o $1^1/_3$ mili leży starożytna osada L. i zwaliska niegdyś sławnego opactwa.—L., miasto w angielskiém hrabstwie Lincoln, połączone z morzem północném kanałem tegoż nazwiska, liczy 10,600 m.

Louvain (po niem. *Löwen*, po łac. *Lovanium*), miasto w belgijskiéj prow. Brabancyi południowéj, nad rz. Dyle, połączoną kanałem ze Skaldą. Celniejsze jego budowle są: ratusz, jeden z najpiękniejszych gmachów w późniejszym stylu gotyckim, skończony r. 1493; kościół ś. Piotra, w takimże stylu; starożytny dom cechu piwowarskiego i dawny dom cechu tkackiego (*halles*), zbudowany r. 1317, odstąpiony 1679 uniwersytowi. Uniwersytet tutejszy założony 1426 przez Jana IV, ks. Brabancyi, ma biblijotekę, jednę z najbogatszych w Belgii i liczył w XVI w. przeszło 6,000 uczniów, a jego wydział teologiczny katolicki uważany był za najpiérwszy w Europie. Uniwersytet, zniesiony po r. 1830, został staraniem kilku biskupów na nowo usta-no-

wiony w 1835. Dzisiaj ważnymi tu są browary, z których do 150,000 beczek piwa wywożą; fabryki tytoniu, koronek, garncarnie i gorzelnie. Mieszkańców liczy 32,000.

Louvel (Piotr Ludwik), zabójca księcia Berry, ur. 1783 w Wersalu, czeladnik siodlarski; służył za Napoleona w kawaleryi, następnie pracował w warsztatach stajen królewskich. Z nienawiści do dynastyi Burbonów zamordował przed teatrem księcia Berry (ob.) d. 13 Lut. 1820, a 7 Czerw. t. r. poniósł za to karę śmierci. Porów. „*Histoire du procès de Louvel*“ (2 t., Paryż 1820).

Louverture Toussaint, ob. Toussaint Louverture.

Louvet de Couvray (Jan Chrzc.), konwencyjonista i pisarz francuski, ur. 1760 w Paryżu z ubogich rodziców, † 1797 tamże. Wykształcenia nie odebrał prawie żadnego; posiadał jednak wrodzone niepospolite zdolności i bujną fantazyję. Pracując w księgarni, napisał sławny swój romans „*Les aventures du chevalier Faublas*“ (13 t., Paryż 1791; 4 t., Paryż 1822 z bijografiją autora). W czasie rewolucyi wszedł do klubu Jakóbinów a w zgromadzeniu prawodawczém stał po stronie Żyrondystów. W romansie „*Emilie de Varmont, ou le divorce nécessaire*“ bronił rozwodów i małżeństwa księży. Za ministerstwa Rolanda wydawał czasopismo „*La sentinelle*“, nieprzyjazne dworowi. Jako członek konwencyi domagał się ukarania septembrystów i 29 Paźdz. 1792 nie lękał się oskarzyć Robespierre'a o dążenie do dyktatury. Po upadku Żyrondystów błąkał się czas jakiś po Francyi, wreszcie krył się w Paryżu aż do 9 Thermidora. Historyję swych przygód podczas ucieczki wydał p. t. „*Quelques notices pour l'histoire et le récit des mes périls*“ (Paryż 1795 i częściéj). Od Marca 1795 zasiadał znowu w konwencyi i energicznie zwalczał reakcyję. Za dyrektoryjatu zasiadał w radzie pięciuset; był téż członkiem instytutu. Mimo braku gruntownéj nauki, L. słynął jednak jako jeden z najznakomitszych mówców w epoce rewolucyi.

Louviers, miasto w franc. dep. Eure, nad rz. Eure, liczy 15,600 m. i słynne jest z fabrykacyi cienkiego, wybornego sukna.

Louvois (Franciszek Michał Letellier, margrabia de), ur. 1639 w Paryżu, minister wojny za Ludwika XIV. Syn sekretarza stanu w departamencie wojskowym, wcześnie już był przysposobiony przez ojca do zajęcia tegoż samego urzędu. Ożeniwszy się 1662 z bogatą margrab. de Courtanvaux, pracował usilnie nad zgłębieniem administracyi wojskowéj; już 1665 zastąpił ojca i wkrótce do wielkiego doszedł wpływu. Mianowany ministrem wojny, stworzył potężną armiję, podniósł inżénijeryję i artyleryję do wysokiego stopnia doskonałości. Wcielony demon wojny, chciwy sławy, wikłał króla w śmiałe przedsięwzięcia, rozwijał rozległe plany i podbudzał jego namiętność podbojów. Ukończywszy bój z Hiszpaniją 1668, podmówił króla do wojny z Niderlandami, a po zawarciu pokoju nimwegskiego skłonił go do przyjęcia osławionéj zasady połączeń (*réunions*), mającéj na celu zaokrąglenie terytoryjum francuskiego i 30 Wrześ. 1681 zajął Strasburg. Po śmierci Colberta (ob.), mieszając się do finansów, systemem swym ucisku postawił Francyję nad brzegiem przepaści. Mimo to wszystko umiał zawsze tak się względem króla postawić, że ten uważał go za nieodbicie potrzebnego. Namówiwszy króla do strasznego prześladowania protestantów, nakłonił go 1688 do zgubnéj dla Francyi wojny z Niemcami, w któréj 1689 Palatynat w prawdziwą zamienił pustynię. Widząc w końcu odwracającą się łaskę królewską, zapadał coraz bardziéj na zdrowiu, aż wreszcie doznawszy upokorzenia na radzie stanu (16 Lip. 1691), w pół godziny potém umarł na apopleksyję.—Porów. Rousseta „*Louvois et son administration politique et militaire jusqu'à la paix de Nimégue*“ (4 t., Paryż 1861—63).

Louvre, dawny zamek królewski w Paryżu, budowany w części przez Franciszka I, za wielu następnych monarchów powiększany i przyozdabiany, z rozkazu Napoleona III przez dwie wspaniałe galeryje połączony z Tuillerjami, mieścił w sobie obecnie muzea narodowe. W Maju w 1871 r. uległ w części pożarowi, wznieconemu przez Komunę. Muzea jednak ocalały.

Lover (Samuel), pisarz i malarz irlandzki, ur. 1797 w Dublinie, od 1837 roku mieszkał w Londynie, gdzie † 1868. Jako malarz odznaczał się szczególniéj w portretach i minijaturach. Obok tego zjednał sobie wziętość literacką swą legendą iryjską i kilku powieściami. Śród utworów jego literackich szczególniéj zasługują na uwagę: „*Songs and ballads*“ (Lond. 1839); poezyje „*Handy Andy*“ (1842), „*Rory O' More*“ (1843); „*Trea sure trove*“ (1844); niezmiernie popularne; nareszcie „*Metrical tales and other poems*“ (London 1859).

Lowanijum, ob. Louvain.

Lowe (Sir Hudson), ob. Hudson Lowe.

Löwe (Löw Jehuda), syn Becalela, znakomity talmudzista i teolog XVI i początku XVII w., ur. w Poznaniu, † 1609 w Pradze. Od 1553 do 1573 r. był rektorem talmudycznéj szkoły *Jeszyba* i nadrabinem w Morawii. Następnie w latach 1584—1592 przewodniczył takiéjże szkole w Pradze czeskiéj. W r. 1592 w Kwietniu przybył do Poznania, gdzie został rektorem Jeszyby i nadrabinem całéj Wielkopolski. Po kilku latach wrócił znowu do Pragi na posadę nadrabina. Pożyteczne urządzenia w żydowskiéj gminie Pragi czeskiéj, tudzież kilka założonych przez niego towarzystw naukowych i dobroczynnych, spółwyznawcy jego we wdzięcznéj zachowują pamięci. Ogłosił liczne dzieła i komentarze.

Löwe, rodzina artystów dramatycznych niemieckich. **Löwe** (Jan Karol), głośny był w połowie zeszłego wieku jako komik na scenie berlińskiéj. — **Löwe** (August Leopold) syn jego, ur. 1767 roku w Schwedt, znany śpiéwak i kompozytor, † 1816 r. w Lubece. Jego siostra Dorota **Löwe**, celowała także jako śpiéwaczka. Z synem Augusta Leopolda, Ferdynandem **Löwe**, ur. 1787 w Rathenow, † 1832, celującym szczególniéj w wyższéj tragedyi, poczyna się prawdziwa sława téj rodziny. Starsza jego córka Zofija **Löwe**, ur. 1815 w Oldenburgu, występowała z wielkiém powodzeniem, od r. 1832 w Wiedniu i

Berlinie. Zaślubiła 1848 we Włoszech księcia Fryderyka Liechtenstein; † 1866 w Peszcie.— Brat jéj Franciszek Ludwik Teodor **Löwe**, ur. 1816 w Kassel, odznaczał się jako reżyser teatru w Stuttgardzie; grywał wybornie role charakterystyczne. Dał on się również zaszczytnie poznać jako poeta utworami „*Dichterweihe*“, „*Frankfurter Lieder*“, „*Venetianische Sonette*“ etc., wydanym pod zbiorowym tytułem „*Gedichte*“ (Stuttg. 1856, 2 ed. 1860).— Jego brat Julijusz Fryderyk Ferd. Franc. **Löwe**, ur. 1823, jest słynnym chemikiem, w r. 1852 założył laboratoryjum chemiczno-analit. w Frankfurcie n. M.—Młodsza ich siostra, Lilla **Löwe**, ur. 1817, objawiała znakomity talent jako amatorka, lecz wyszedłszy za mąż, za inflanckiego barona von Küster, opuściła scenę.— Ciotka poprzedniéj Julija **Löwe**, ur. 1790, ozdoba wiedeńskiego teatru nadwornego w rolach wyższéj komedyi salonowéj, † około r. 1850.— Jéj brat Ludwik **Löwe**, ur. 1795 w Rinteln, pracował aż do ostatnich czasów, jako reżyser i artysta przy nadwornym teatrze wiedeńskim, † 1871.—Jego córka Anna **Löwe**, ur. 1821, występuje z powodzeniem w komedyjach.

Löwe (Jan Kar. Gotfr.), kompozytor niemiecki, ur. 1796 w Löbejün pod Hallą, † 1869 w Kiel, od 1821 do 1866 r. dyrektor muzyki w Szczecinie. Jako kompozytor zajmuje L. jedno z piérwszych stanowisk. Jego pieśni ludowe i ballady, pomiędzy któremi jest kilka Mickiewicza, wielce są upowszechnione. Z jego kilkogłosowych pieśni i oratoryjów, celniejsze są: „*Die Siebenschläfer*“, „*Gutenberg*“, „*Jan Hus*“, „*Zburzenie Jerozolimy*“ i t. d. Mniejszém nierównie powodzeniem cieszyły się jego opery. Oprócz tego wydał L. szkołę śpiewu dla gimnazyjów.

Lowell, miasto w półn. ameryk. stanie Massachusetts nad rz. Merrimack, ma 38,000 m. i jest głównem w téj stronie siedliskiem przemysłu bawełnianego, który zajmuje do 15,000 robotników; L. połączone jest kolejemi żelaznemi ze wszystkiemi ważniejszemi miastami kraju.

Lowell, rodzina w Massachusetts, któréj kilku członków odznaczyło się pod względem politycznym i literackim; pochodzi ona od *Percivala* L., który 1689 emigrował z Bristolu w Anglii, osiadł w Newbury i tam †.— **Lowell** (John), ur. 1743 r. w Newburyport, † 1802 w Rorbury, odznaczył się w sprawie wybicia się półn. Ameryki na wolność i pełnił kilka wysokich urzędów sądowych. — **Lowell** (Francis Cabot), jego brat, ur. 1775, † 1817 w Bostonie, był bardzo czynnym kupcem i przemysłowcem, oraz założycielem miasta Lowell. — **Lowell** (John), syn ostatniego, ur. 1799 w Bostonie, † 1836 tamże, najprzód kupiec, potém zapalony turysta, pamiętny jest jako założyciel instytutu Lowella w swém mieście rodzinném. — **Lowell** (Robert Traill Spence), ur. 1816 w Bostonie, został proboszczem w Duanesburgu (stan Nowego Yorku), znany jako nowellista i pisarz teologiczny. — **Lowell** (James Russell), brat jego, ur. 1819 w Cambridge, od 1855 profesor nowoczesnych języków i literatury w Harvard College, należy do liczby dzisiejszych najcelniejszych poetów amerykańskich. Z utworów jego najsłynniejszym jest „*Biglow papers*“, kilkakrotnie wydawany. — Żona jego L. (Maryja), z domu White, ur. 1821, † 1853 r. w Cambridge, ogłosiła też kilka utworów poetycznych, zalecających się tkliwością.

Löwen (Jan Fryd.), poeta niemiecki, ur. 1729 w Klausthal, † 1771 w Rostocku. Jego „*Romance*“ są piérwszymi zwiastunami komicznych poezyj Bürgera. Nadto jeszcze z pism jego (4 t., Hamburg 1765—66) zasługują na wzmiankę satyry, komedyje i prace dramatyczne.

Löwen, ob. Louvain.

Löwenberg, m. pow. w pruskiéj reg. lignickiéj, nad rz. Bobrem, przeszło 6,000 m., wielkie fabryki sukna i płótna, oraz znaczny handel zbożem. W d. 19 Lipcu 1813 r. Rossyjanie pod Szczerbatowem i Sackenem pobili tu marszałka Macdonalda, a 21 Sierpnia t. r. generała Puthod.

Löwendal (Ulrych Fryd. Waldemar hrabia), znakomity swego czasu wojownik, prawnuk króla duńskiego Fryderyka III, syn barona Waldemara de Löwendal († 1704), ur. 1700 w Hamburgu, † 1755. Początkowo służył z odznaczeniem w wojsku austryjackiém, potém duńskiém, saskiém i rossyjskiém; przeszedł następnie do służby francuskiéj i podczas wojny w Niderlandach za zdobycie wielu miast, a między innemi warowni Bergen-op-Zoom 16 Września 1747 otrzymał buławę marszałkowską. Obok specyjalnych wiadomości wojskowych znał wszystkie niemal nowoczesne języki i posiadał wyższe wszechstronne wykształcenie.

Löwenhaupt, ob. Lewenhaupt.

Löwenstein, miasto w würtembergskim powiecie Nekary, ma 1,200 m. i zamek; jest stolicą hrabstwa t. n. ($2^1/_2$ mil kw.). Hrabstwo to aż do połowy 15 w. zostawało pod rządem własnych hrabiów; następnie dostało się Ludwikowi, synowi Elektora Palatynatu Fryderyka I ze związków morganatycznych, który przybrał tytuł hrabiego *Löwenstein* i przez Maksymilijana I został zaliczony w poczet hrabiów rzeszy. Jego wnuk, Ludwik II, przyłączywszy hrabstwo Wertheim i Rochefort, przyjął nazwę hrabiego *Löwenstein-Wertheim*. Synowie Ludwika II, Krzysztof Ludwik i Jan Teodor, byli założycielami dwu dotąd kwitnących linij, ewangelickiéj: *Löwenstein-Wertheim-Birneburg*, teraz *Löwenstein-Wertheim-Freudenberg*, i katolickiéj: *Löwenstein-Wertheim-Rochefort*, albo *Löwenstein-Wertheim-Rosenberg*. Głową téj ostatniéj jest książę *Karol von* L. ur. 1834.

Lowth (Robert), biskup londyński, ur. 1710 w Buriton, w Hampshire, † 1787 w Fulham pod Londynem; po ukończeniu studyjów na uniwersytecie w Oxfordzie, został 1741 tamże profesorem poetyki, następnie 1750 archidyjakonem w Winchester, 1753 rektorem w Eart Woodhay, 1766 biskupem w St. Dawids a ostatnio od 1777 biskupem londyńskim. Najważniejsze dzieła jego są: „*Prelectiones de sacra poesi Hebraeorum*“ (Oxford 1753; nowe wyd. Rosenmüllera, Lipsk 1815); „*Life of William of Wykeham*“ (2 wyd., 1759); „*English grammar*“

(1767) i wyborny metryczny przekład *Izajasza* (1778; 13 wyd., Londyn 1842).

Loxa, miasto w Hiszpanii ob. Loja.

Loyola (Ignacy św.), właściwie *Inigo* Lopez de Realde, założyciel zakonu jezuitów (ob.), ur. 1491 r. w zamku Loyola, w hiszpańskiéj prowincyi Guipuzcoa, † 1556; początkowo paź na dworze Ferdynanda katolickiego, służył następnie woskowo i przy niewielkich zdolnościach umysłowych odznaczał się rycerskością, chęcią błyszczenia i fantastycznością. Ciężko raniony 1521 podczas oblężenia Pampeluny przez Francuzów, czytając podczas długiéj choroby żywot Chrystusa i legiendy o świętych zmienił się zupełnie i z człowieka światowego stał się pobożnym i dbającym o rzeczy wieczne. Wyzdrowiawszy, rozdzielił majątek pomiędzy ubogich i odbył piergrzymkę do Montferatu, gdzie złożył broń swą przed cudowną statuą N. M. P. i przebywszy przez 10 miesięcy w pobliżu na pokucie, udał się do Ziemi św. z zamiarem nawracania mahometan. Doznawszy przeszkód ze strony franciszkanów, powrócił 1524 do Barcelony i tu przez lat dwa studyjował gramatykę łacińską, poczém udał się dla słuchania wyższych nauk do Complutum, gdzie zachęcał innych do praktyk religijnych i lud nauczał religii. Uwięziony przez inkwizycyją, przesiedział w więzieniu do 1528, w którym dla studyjowania teologii udał się do Paryża. Tutaj zapoznał się z Laynezem, Bobadillą, Rodriguezem, Lefèvrem i in. i wraz z nimi powziął 1534 zamiar założenia zakonu religijnego. 1537 po odwiédzeniu Hiszpanii, połączył się L. z towarzyszami w Wenecyi, skąd udali się wszyscy do Rzymu i otrzymali 27 Września 1540 od pap. Pawła III częściowe, zaś 1543 r. zupełne potwierdzenie nowego zakonu, poczém złożyli w Wenecyi przed kardynałem Veralli śluby zakonne. L. został 1541 obrany piérwszym generałem zakonu; jakkolwiek już wtedy Laynez (ob.), następca jego w godności generała, był duszą i właściwym założycielém zakonu. Resztę życia przepędził L. na posługach dla dobra zakonu, poświęcając się nauczaniu dzieci a zwłaszcza nawracaniu żydów i jawnogrzesznic. Paweł V ogłosił go 1599 błogosławionym, Grzegorz XV zaś 1622 świętym. Kościół katolicki obchodzi pamiątkę jego 31 Lipca. L. wydał w języku hiszpańskim 2 dzieła: „*Cwiczenia duchowne*“ (Rzym. 1548). — Porów. Życiorysy Ribadeneiry, Maffei'ego i Bouhoursa.

Loyson (Karol), znakomity kaznodzieja francuski i jeden z przedstawicieli partyi starokatolików, znany pod imieniem klasztorném *Ojca Jacka* (Hyjacynta), ur. 1827 w Orleanie. Wstąpiwszy 1845 do seminaryjum św. Sulpicyjusza, przeniósł się 1846 do seminaryjum w Paryżu, gdzie 1851 wyświęcony został na księdza i wkrótce mianowany profesorem klasy filozoficznéj seminaryjum w Avignon, został 1854 profesorem dogmatyki w Nantes; chcąc jednak poświęcić się kazalnicy został wikaryjuszem przy kościele św. Sulpicyjusza. Po kilku latach wstąpił do zakonu dominikanów we Flawigny; następnie przeszedł do zakonu karmelitów w Bransay, gdzie ukończywszy nowicyjat, zaczął kazać na nowo, początkowo w Bagnères de Bigorre, następnie w Montpellier, Lyonie, Bordeaux, Périgueux a w końcu w Paryżu, zrazu w kościele św. Magdaleny a następnie w Notre Dame. Jednocześnie był superyjorem klasztoru w Passy. Sławę kaznodziejską, jaką się poprzednio cieszył podniósł wolnomyślnością, z jaką karcił nadużycia kościelne. Przez czas niejaki bronił go arcybiskup Darboy przeciwko prześladowaniom i denucyjacyjom jezuitów aż w końcu w Lipcu 1869 po przystąpieniu do ligi pokoju, odjął mu generał karmelitów wolność przemawiania tak ustnie jak i piśmiennie. Na zakaz ten L. odpowiedział 20 Września t. r. powszechnie znanym listem, w którym ogłosił wystąpienie z zakonu i oraz jako „Kaznodzieja ewangielii“ wobec Soboru watykańskiego oświadczył się za gruntowną reformą kościoła i zaprotestował przeciwko tendencyjom ultramontańsko-jezuickim. W skutek tego wystąpienia został ekskomunikowany. L. widząc zawiedzione swe nadzieje reformatorskie, opuścił Paryż, przebył jakiś czas na uboczu i dopiero po ukończeniu Soboru i upadku władzy świeckiéj wystąpił z listem do biskupów katolickich, w którym, jako przeciwnik władzy świeckiéj i nieomylności, zaklinał biskupów francuskich aby przystąpili do reformy kościoła. Późniéj przyłączył się do partyi starokatolików, wziął udział w kongresie monachijskim (Wrzesień 1871), następnie przebywał w Rzymie, żeby w stolicy hierarchii katolickiéj, działać w duchu reformy kościoła; od 1873 jest proboszczem gminy starokatolików w Genewie. Wydał wiele pism polemicznych przeciwko tendencyjom jezuicko-ultramontańskim.

Lozanna (Lausanne), stolica szwajcarskiego kantonu Vaud, u stóp góry Jérat, nad r. Flon, o pół mili drogi od jeziora Genewskiego, w położeniu malowniczém. Posiada wspaniały kościół katedralny (ukończony 1275), zamek niegdyś warowny, dziś na ratusz obrócony, wzorowe szkoły, liczne zakłady dobroczynne i 26,520 m.

Lozère, departament w południowéj Francyi, tak nazwany od gór *Lozère*, należących do centralnéj masy Sewennów, które go we wschodniéj i wschodnio-południowéj części zalegają. Obejmuje 94 mile kw., z ludnością 135,200. Dzieli się na trzy okręgi: Mende, Marvejols i Florac. Stolicą jego jest m. Mende.

L.-s.=loco sigilli, znaczy w miejscu pieczęci, albo też *Lectori salutem*, pozdrowienie czytelnikowi.

Lśna, rzeczka, powstająca z dwu strumieni, z których wschodni wypływa z błot Szereszewskich, zachodni zaś z puszczy Białowieskiéj; oba łączą się pod Uglanami; odtąd L. płynie mimo Kamieńca litewskiego i pod wsią Kołodna wpada do Buga. Spław drzewa, mimo napotykanych trudności, jest na niéj dość znaczny. Długość L. wynosi 15 m., szerokość od $1^1/_2$ do 10 sążni, głębokość od $1^1/_2$ do 9 stóp.

Lubaczowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie bełzkiém, powiecie lubaczowskim. Podług lustracyi z r. 1628 zaliczały się go niego: miasto Lubaczów (ob.), nad rz. Lubaczówką, z zamkiem

i wsie: Opaka, Gorajec, Wola Dworzecka czyli Lisie Jamy, Baśnia, Lubliniec, Żuków, Rodrusz, Bruszno, Dziewiecirz, Prusie, Smolin, Krupie oraz 2 miasteczka Potylicze i Płazów. W r. 1771 posiadał je Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, opłacając z niego kwarty złp. 26,281 gr. 4, a hyberny złp. 7,348 gr. 22. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki w d. 15 Października r. 1778 i dodaniu do niego przez Austryję innych dóbr z utworzonych 10 osad rzemieślniczych, sprzedano je łącznie w 8 sekcyjach różnym osobom w roku 1818, za ogólnie wynoszącą sumę zł. reń. 506,900, prócz browaru w Ostrowcu przy Lubaczowie, który w r. 1869 nabyty został za złot. reńs. 2360.

Lubaczów, m. w Galicyi, w okr. żółkiewskim, nad rz. Lubaczówką; ma 3,280 m. i piękny zamek. W okolicach znajdowały się niedawnemi jeszcze czasy znaczne kuźnice żelazne, w których wyborne robiono kotły i inne naczynia.

Lubań, jezioro 9 mil długie, a przeszło 2 mile szerokie, położone w téj części Inflant, która po pokoju oliwskim do Polski należała.

Lubański (Henryk), lekarz współczesny, osiadły we Francyi. Poświęcił się głównie chorobom płucnym. Ogłosił „*Guide des poitrinaux*“ i wiele innych. Wraz z Audrieux de Brioude redagował „*Annales d'obstétrique des maladies des femmes et des enfants*“.

Lubańskie albo *Diwińskie jezioro*, w gub. grodzieńskiéj, mające 4 w. długości a 2 szerokości; łączy się za pośrednictwem kanału Kazackiego z rz. Muchawcem.

Lubar, miasteczko prywatne w gub. wołyńskiéj, pow. nowogród-wołyńskim, w malowniczém położeniu nad rz. Słuczą, przeszło 7,000 m. Pamiętne zwycięską bitwą, stoczoną 1660 przez Stanisława Rewerę Potockiego z Kozakami. Zasługują na uwagę: w części miasta, zwanéj Starym L., pałac z rozległym parkiem, klasztor pobazylijański, przy którym jeszcze w r. 1818 była szkoła na stopie gimnazyjum, ogród botaniczny i 4-ry kościoły prawosławne; w nowym zaś L. klasztor i kościół ks. dominikanów, tudzież 3 kościoły prawosławne. Przemysł dość rozwinięty.

Lubart, książę wołyński, syn Gedymina; nie mając sobie wydzielonéj części od ojca, otrzymał za żoną, córką księcia Włodzimierza, Wołyń. Kazimiérz W. trzykrotnie zdobywał Wołyń (1349, 1355 i 1366), i za każdym razem zostawiał Lubartowi Łuck jeno. Musiał więc L. uznać zwierzchnictwo Polski, ale przy lada okazyi chętnie się z pod téj zależności wyłamywał. Po śmierci Kazimiérza W. odzyskał nawet cały Wołyń a po zgonie Ludwika posunął się aż nad San a 1382 zdobył Przemyśl i inne w owych okolicach grody. L. zmarł między 1383 a 1386. Nie posiadał on wprawdzie zdolności wielkiego wojownika, ale mimo to, wróg Polski, pracował usilnie nad tém, aby poraliżować wpływ jéj na Rusi. Po śmierci pierwszéj żony, zaślubił 1349 córkę księcia rostowskiego.—Porów. Stadnickiego „*Synowie Gedymina*“ (2 t., Lwów 1849—1853).

Lubartów, miasto powiatowe w gub. lubelskiéj, o dwie wiorsty od rz. Wieprza, a o mil $3^1/_2$ od Lublina odległe. Założone w r. 1543 przez Piotra z Dąbrowicy Firleja, herbu Lewart, zwało się pierwotnie Lewartowem. Dawnemi czasy Lewartów słynął wspaniałością budowli, rozkosznemi ogrodami i szkołą kalwińską, do któréj młodzież garnęła się z całego kraju. W r. 1580 zebrał się tu synod akatolików dla porozumienia się między sobą co do różnicy dogmatów; liczono na nim 150 kalwińskich i luterskich pastorów. Oprócz szkoły kalwińskiéj była tu i szkoła aryjańska, któréj piérwszym rektorem był uczony Albert Kalisz. Później, Lewartów przeszedł w ręce córki Firleja, Elżbiety, zamężnéj Kazimirskiéj-Biberstein, a następnie był w posiadaniu Wiśniowieckich, Lubomirskich i Sanguszków; ci ostatni, wywodząc ród swój od Lubarta, syna Gedymina, przezwali w r. 1744 miasto Lubartowem. Książę Paweł Sanguszko, przebudował i rozprzestrzenił 1733 dawny pałac i wzniósł wspaniały kościół, uważany słusznie za jednę z najpiękniejszych nowożytnych budowli u nas. W 1831 r. pod L. zaszła walka Rossyjan z Polakami, a skutkiem wypadków wojennych samo miasto uległo pożarowi i znacznemu uszkodzeniu. W ostatnich czasach właścicielem L. był Bank polski, który odstąpił miasto skarbowi, a ten zbył je w 1859 hr. Mycielskiemu, któremu z powodu niewypłacalności napowrót przez Bank odebrane zostało. Po należytém uporządkowaniu dobra L. mają być częściami sprzedane. Miasto, obecnie powiatowe, liczy 8,427 m., w mniejszéj połowie żydów. Chrześcijanie trudnią się po większéj części rolnictwem.—*Lubartowski powiat*, jeden z dziesięciu powiatów gub. lubelskiéj, ma 25 mil kw. rozległości i 52,116 m. Są tu 2 miasta, 4 osady i 15 gmin.

Lubaszka, ob. Śliwka.

Lubawo, Lubowo, po niem. *Löbau*, m. niegdyś w wojew. chełmińskiém, dziś w reg. kwidzyńskiéj w Prusach zach., nad rz. Jasionką i Sandułą, pamiętne oblężeniem w r. 1422 w wojnie Polski z Krzyżakami. W grobach dawnego kościoła ks. bernardynów spoczywają zwłoki kilku dawnych biskupów chełmińskich. Miasto prowadzi handel lnem, płótnem i zbożem, i ma 4,100 m.

Lubcz, miasteczko, dawniéj w wojew. nowogrodzkiém, dziś w gub. mińskiéj, nad Niemnem, o 6 mil od Nowogródka odległe; bogate w rozliczne wspomnienia historyczne. Do końca XV w. należał L. do dóbr w. księcia i dopiéro Aleksander Jagiellończyk darował go 1699 Fedkowi Chreptowiczowa, w r. 1547 został własnością Jana Kiszki, krajczego litewskiego. Kiszka założył 1592 w L. drukarnię, trwającą do 1655, któréj płody, pierwotnie dysydenckie, następnie aryjańskie, należą do najpiérwszych rzadkości biblijograficznych. R. 1606 L. przeszedł w posiadanie Radziwiłłów. Kwitnące niegdyś miasto upadło zupełnie w czasie klęsk za Jana Kazimiérza i dotychczas podzwignąć się nie może. Mieszkańcy, w większéj części żydzi, zajmują się drobnym handlem, rolnictwem i wyrobem płótna, nieustępującego w dobroci holenderskiemu.

Lubecki (Franciszek Ksawery, książę Drucki) ob. Druccy książęta.

Lubeka (po niem. *Lübeck*), księstwo, należące obecnie do wielk. księstwa oldenburgskiego, w Holsztyńskiéj ziemi Wagiją zwanéj, około jeziora Eutyńskiego, położone wzdłuż rz. Trawy; obejmuje 9 mil kw. i 34,400 m., z miastem Eutin i 82 wioskami; stanowiło poprzednio biskupstwo i zostało r. 1802 z wyjątkiem kilku wiosek kapituły, które w posiadanie miasta wolnego L. przeszły, przyznane księciu Oldenburgskiemu.

Lubeka (po niem. *Lübeck*), jedno z miast wolnych cesarstwa niemieckiego, obejmuje wraz ze swém terytoryjum przeszło 5 mil kw. i liczy 52,200 ludn., zajmującéj się głównie rolnictwem i chowem bydła. Przemysł nie zbyt rozwinięty z wyjątkiem gałęzi, odnoszących się do budowy okrętów. Demokratyczna ustawa miasta z d. 8 Kwietnia 1848 została przejrzaną i zatwierdzoną postanowieniem 1851. Na czele rządu, jako władza najwyższa, stoi senat, składający się z 14 dożywotnich członków; jest on także władzą wykonawczą; władzę prawodawczą i zarazem administracyjną sprawuje tenże senat łącznie z obywatelstwem (120 członków). Finanse w dość pomyślnym stanie. Według budżetu z r. 1870 dochody wynoszące 676,800 tal. równoważyły się całkowicie z wydatkami. W r. 1873 dochody wynosiły 1,763,028 marek (każda wartości 1 fr. 50 cent), a dług państwa przedstawiał cyfrę 7,521,880 tal. Dla rozstrzygania spraw cywilnych istnieje w Lubece sąd apelacyjny dla wszystkich trzech wolnych miast niemieckich. Do 1867 miała L. własny oddział wojskowy, który od tego czasu tworzy 1 batalijon piechoty niemieckiéj. Herbem państwa jest tarcza przedzielona, z wierzchu srebrna, ze spodu czerwona. Miasto L., nad rz. Trawą położone, liczy 39,740 m. Pośród budowli zasługują na szczególną wzmiankę: piękny gotycki kościół N. P. Maryi, wspaniały ratusz z dawném hanzeatyckiém archiwum i biblijoteką, kościół katedralny (1170—1341), tudzież klasztor z kościołem (Katharineum), gdzie się mieści gimnazyjum. Z licznych tutejszych zakładów naukowych, ważniejsze są: szkoła marynarki, handlowa i rzemieślnicza. Do znakomitego ruchu handlowego miasta przyczyniają się: giełda i dwa banki tutejsze. Obok wielce ożywionego przemysłu rękodzielniczego, handel i żegluga są głównem źródłem zarobkowania mieszkańców. L. posiada 45 własnych okrętów, rocznie zawija tu przeszło 1500 statków. Stała komunikacyja parowa łączy L. z Göthaborgiem, Helsingforsem, Kopenhagą, Malmö, Rygą, Petersburgiem i Sztokholmem. Port dla statków cięższych był dawniéj w Travemünde, obecnie wszakże rzeka Trawa tak została pogłębioną, że okręty wszelkich rozmiarów aż do samego miasta dochodzą. L. jest pochodzenia słowiańskiego; założył ją podobno *Luby*, książę Wilków, podczas napadów frankońskich za Ludwika Pobożnego. Piérwszą wzmiankę o tém mieście znajdujemy za Gotszalka księcia Wendyjskiego (1043—66), ale podówczas leżało ono więcéj na północ. Teraźniejsze miasto zbudował 1143 Adolf II, hrabia Holsztyńsko-Schaumburgski, który w piętnaście lat potém odstąpił je Henrykowi Lwu, księciu Saskiemu, po czém biskupstwo oldenburgskie tutaj przeniesione zostało. W r. 1226 cesarz Fryderyk II nadał L. na wieczne czasy swobody wolnego miasta cesarskiego, skutkiem czego, jak równie skutkiem przyłączenia się do związku wielkiéj hanzy, któréj stolicą zostało, miasto doszło do wielkiego znaczenia i bogactw. Podczas wojny trzydziestoletniéj straciła swoje wysokie historyczne stanowisko, chociaż stosunki jéj handlowe jeszcze wtedy były bardzo rozległe; 1806 r., miasto, zajęte poprzednio przez Blüchera, zostało przez Francuzów szturmem zdobyte i zrabowane. Odtąd zostawało pod władzą Francyja, 1810 r. zamienione na departament cesarstwa, doznawało wielkiego ucisku; dopiéro 1813 oswobodzili je Szwedzi. Po zawarciu pokoju, handel i przemysł, które przez długie lata w zupełném były odrętwieniu, dźwigać się zaczęły i miasto nowém zakwitło życiem, ob. Becker'a: „*Geschichte der Stadt Lübeck*“ (3 t., Lubeka 1783—1805); Waitz'a „*Lübeck unter Jürgen Wullenweber*“ (3 t., Berlin 1855—58); Decke'go „*Die freie Stadt Lübeck*“ (Lubeka 1854).

Lubelczyk (Jakób), poeta polski, za Zygmunta Augusta żyjący, autor piérwszego *Kancyjonału polskiego ewangelickiego*, drukowanego w Krakowie; pod koniec życia podobno kaznodzieja zboru w Małopolsce. Piérwszemi jego pracami były *Psalmy*, wydawane osobno w Krakowie, dziś nadzwyczaj rzadkie, które późniéj zebrał razem i wydał p. t. „*Psałterz Dawida, onego świętego a wiecznéj pamięci godnego króla* i t. d.“ (Kraków, druk Wierzbięty, 1558) z nutami. Język piękny, czysty, niekiedy bardzo poetyczny, stanowi ważne zalety tego przekładu, wydanego nader ozdobnie. Tłumaczył nadto księgi Hijoba, które wydał p. t. „*Joba, onego sprawiedliwego, cierpliwość i wiara* i t. d.“ (Krak., u Wierzb., 1559), które prawie całkiem weszły w skład Biblii Leopolity.

Lubelczyk (Walenty), albo *Walenty z Lublina*, zasłużony medyk polski XVI w. Pobiérał nauki w akademii krakowskiéj, a w r. 1547 udał się do Włoch, gdzie otrzymał stopień dokt. filoz. i med. Po powrocie do kraju 1554 r., pismami swemi już to oryginalnemi, już wydawnictwem innych znakomitych autorów, przyczynił się wiele do rozszerzenia i postępu nauki lekarskiéj w Polsce; szczegóły jednak dalsze jego życia są nieznane. Oryginalne prace jego są: „*De impotentia et causis ineptiae et statum matrimonii*“ (1545); „*O różnych chorobach i leczeniu ich*“ (Krak. 1592), z przedmową do Jana Zamojskiego. Jako wydawca innych autorów medycznych, położył ważne zasługi w kraju, bo umiał doskonale wybiérać przedmioty, ówczesną naukę lekarską najbliżéj obchodzące.—Porów. Majera „*Kilka wiadomości o Walentym z Lublina i Walentym Fontanie*“ (Rocz. wyd. lek. uniw. Jag., tom VIII, 1845, str. 171).

Lubelczyk (Samuel), albo *Samuel z Lublina*, znakomity teolog i filozof, żyjący za czasów Zygmunta III, dominikanin z Krakowa, gdzie był profesorem i magistrem teologii, † 1638. Wydał w języku łacińskim kilka dzieł treści teologicznéj i filozoficznéj, odznaczających się głębokością nauki.

Lubelska gubernija, położona na południowo-wschodnim krańcu królestwa polskiego, graniczy na północ z gubernią siedlecką, na zachód z radomską, na południe z Galicyją i na wschód z gubernią wołyńską. Obejmuje ona 295 mil kw. czyli 1,503,831 dziesiatyn rozległości. Grunt po większéj części nierówny, wzgórkowaty szczególniéj w okolicach południowych, gdzie z Galicyi wchodzą odnogi Karpat. Jedna z takich odnóg wchodzi do królestwa pod wsią Pasieki, w bliskości Tomaszowa i ciągnie się w kierunku północno zachodnim przeszło 113 wiorst. Wzniesienie gubernii nad poziom morza Baltyckiego wynosi 600—1000 stóp. Gleba w ogólności urodzajna, osobliwie w południowéj części téj gubernii, gdzie ziemia składa się przeważnie z glinki, czarno-ziemu i borowiny. W wielu za to miejscach, jak np. w lubartowskiém, kraśnickiém, w okolicach Tomaszowa i t. d., grunt jest piasczysty, żwirowaty i sapowaty. *Wód* bieżących jest tutaj podostatkiem. Najważniejszą z rzek jest Wisła, która oddziela gubernię L. od radomskiéj. Daléj ważne są: Bug, oddzielający tę gubernię od wołyńskiéj; San, tylko na niewielkiéj przestrzeni dotykającéj granicy austryjackiéj. Wieprz płynie całkowicie w tutejszéj gubernii i tworzy na północy na niewielkiéj przestrzeni granicę z gub. siedlecką. Wszystkie te rzeki przyjmują wiele drobniejszych, jak: Wiśnica, Chodel, Bystrzyca, Huczwa, Tanew' i t. d. Jezior jest niewiele: najważniejsze idą w kierunku od Łęczny na północo wschód, a także we wsiach Klimontowie i Kunowie.—*Klimat* jest tu umiarkowany, chociaż cieplejszy i bardziéj sprzyjający roślinności niż w innych, więcéj ku północy położonych okolicach kraju. Średnia temperatura Lublina wynosi + 8° R, tak więc jest przeszło o 2° R. wyższa niż w Warszawie. — *Ludność* gubernii wynosiła z początkiem 1873 r. 739,026 m., z których 364,720 mężczyzn i 374,306 kobiét. Wzrost od 1871 r. wyniósł 37,650 m., a przyrost ten pochodził już to z rzeczywistéj przewyżki urodzeń nad śmiertelnością (8,774 m.), już z zapisania do ksiąg ludności bawiących w gubernii za pasportami i wojska. Pod względem religijnym największa liczba mieszkańców jest katolików (480,261), następnie greko-unitów (132,348), żydów (100,385), prawosławnych (13,408), protestantów (12,580), a także niewielka ilość anabaptystów i mahometan.—*Płody*. Gubernija lubelska jest przeważnie rolniczą; przeszło $^1/_3$ część ogólnéj jéj powierzchni zajęta jest pod uprawę roli, która po większéj części hojnie odpłaca trudy rolnikowi. Gospodarstwo jest tu przeważnie trzypolowe, u włościan zaś niektórych miejscowości (bardzo już zresztą nielicznych) prowadzi się jeszcze gospodarstwo dwupolowe. Płodozmian spotyka się jedynie u właścicieli wielkich dóbr, którzy starają się o lepszą uprawę ziemi i zastąpienie pracy ludzkiéj maszynami rolniczemi. Najwięcéj uprawiane bywają: pszenica, żyto i kartofle, daléj owies, jęczmień gryka, rzepak, groch, len, tytuń i t. d.—Znaczne i dobre łąki dostarczają pokarmu dla wielkiéj liczby inwentarza, a co zatém idzie i nawóz do lepszéj uprawy roli. Zwierzęta dzikie są dość rzadkie; do pospolitszych należą: zające i lisy; więcéj rzadkiemi są: sarny, dziki i wilki. Wiele za to jest dzikiego i wodnego ptastwa. Przemysł tutejszy znajduje się jeszcze na nizkim stopniu rozwoju. Wieśniacy w czasie wolnym od robót w polu zatrudniają się przysposabianiem niezbędnych sprzętów gospodarskich; drobni mieszczanie zaś zajmują się już to jak w osadach uprawą roli, już to przewożeniem towarów i drobnemi rzemiosłami. Mieszkańcy okolic, skropionych rzekami spławnemi, wynajmują się jako flisy. Przemysł fabryczny w 1872 przedstawiał następujące dane: gorzelni 115, browarów 47, fabryk miodu 9, cukrowni 2, hut szklanych 4, garbarni 28, papierni 4, cegielni 49, fabryk mydła i świéc 9, octu 7, żelaza 2, narzędzi rolniczych 5, sukna 26 i t. d. Razem fabryk było 376, które zatrudniały 3,125 robotników i wyprodukowały za 3,302,764 rs. towarów. Rozwój produkcyi dostrzegać się daje jedynie w fabrykach wyrobów tabacznych w m. Lublinie.—*Handel* ogranicza się na zbycie produktów piérwszéj potrzeby. Największe obroty handlowe odbywają się na jarmarkach w Łęcznéj, przypadających 2 razy do roku. Inne jarmarki w gubernii, których liczba wynosi 297, są bardzo nieznaczne. Z artykułów wywozowych najważniejsze są: zboże, a przedewszystkiém pszenica, wełna i drzewo. Przywożone zaś bywają: futra, materyje jedwabne i wełniane, wino, towary kolonijalne, nafta i t. d. Do złego stanu handlu przyczynia się niedostateczna ilość komunikacyj: w całéj gubernii bowiem drogi bite rządowe mają tylko 280 wiorst długości, trakty gubernijalne 1-go rzędu 105 wiorst, drogi bite 2-go rzędu 11 wiorst i drogi miejskie zwyczajne 3,284 wiorsty. Przykro wyznać, iż dotychczas w gubernii nie było żadnéj drogi żelaznej i dopiéro pierwsza teraz ma się zacząć budować. Drogi wodne przedstawiają: Wisła, Bug, Wieprz i San. Z rzek tych jedna tylko Wisła jest spławną dla wszelkich statków, inne zaś dostępne są tylko dla tratew, po Bugu jednak krążą i berlinki. Poczta ma jeden kantor gubernijalny, 7 powiatowych i 27 stacyj, na których przyjmuje się korespondencyja wszelkiego rodzaju. Pod względem administracyjnym dzieli się gubern. na 10 powiatów, a mianowicie: lubelski, lubartowski, nowo-aleksandryjski, janowski, biłgorajski, zamojski, krasnostawski, chełmski, hrubieszowski i tomaszowski. Stolicą gubernii jest m. Lublin.

Lubelska unija. Władysław Jagiełło, starając się o rękę Jadwigi, wystawił w Krewie 1385 r. dokument, przyrzekający między innemi połączenie Litwy z Polską. Od téj chwili datuje się kwestyja unii obu tych krajów. Zgadzają się na nią w Horodle 1413 (ob. *Horodelska unija*), pożądają jéj sami 1499 (ob. *Alexander Jagiellończyk*), ale dążą znowu do jéj rozerwania. Na sejmie warszawskim (Listopad. 1563, Kwiec. 1564) pragnąc usunąć główną przeszkodę unii, zrzekł się 12 Lut. 1564 dziedzictwa Litwy, któréj był dotąd panem samowładnym; obdarzył ją przez to elekcyją i porównał z Polską. Przyjęciem zaś nowo opracowanego statutu litewskiego (1 Lip. 1564) przeprowadził stanowcze zmia-

ny prawodawcze i społeczne, które przygotowywały szlachtę litewską do połączenia się z Polską. Opozycyja jednak możnowładcza z Radziwiłłem Czarnym na czele, zniweczyła i tą razą zabiegi króla. Daremne też były zjazdy w Bielsku i Parczowie (1564). Dopiéro na sejmie lubelskim 1568—69 postanowił Zygmunt August dokonać swego dzieła. Umarł wprawdzie główny przeciwnik unii, Radziwiłł Czarny, ale miejsce jego zajęli: Radziwiłł Rudy, wojewoda wileński i kanclerz w. litewski, Jan Chodkiewicz, marszałek w. litewski i Ostaf Wołłowicz, podkanclerzy, jako przywódcy opozycyi. Rozprawy sejmowe zaczęły się od unii, ale wobec obustronnych żądań zgoda była trudną. Litwini bowiem przystawali tylko na uniję osobistą, Polacy zaś żądali formalnego wcielenia Litwy do korony. Litwini, nie przyjąwszy podanego przez sejm memoryału, opuścili Lublin, ale wrócili późniéj (w dzień Zielonych Świątek 1569), gdy im zagrożono, że król jako zwierzchniczy pan Litwy dokona unii zaocznie, *in contumaciam*. Przychodziło jednak do scen burzliwych; tylko wytrwałością swoją potrafił Zygmunt August ułagodzić wreszcie Litwinów i powściągnąć zapędy Polaków. Stanęła wreszcie zgoda i ułożono 1 Lip. 1569 akt unii, znanéj w dziejach pod nazwą *unii lubelskiéj*. Główniejsze jéj punkta są następujące: 1° Korona i W. ks Litewskie są jedném i nierozdzielném ciałem; 2° zostają pod jednym królem na wspólnym sejmie obranym i w Krakowie ukoronowanym; 3° prawo sukcesyjne Jagiellonów do w. księstwa upada; 4° po koronacyi ma król potwierdzić wszystkie przywileje polskie i litewskie; 5° sejmy mają być wspólne; 6° przymierza i traktaty zawiérać się będą wspólnie; 7) moneta jednaka i równa; 8) Wołyń, Kijów i Podlasie wracają do korony i t. d. Inflanty miały odtąd należeć tak do Polski jak do Litwy, Semigalija zaś i Kurlandyja zostały wcielone przywilejem 3 Sierpnia do państwa polskiego. Równocześnie mimo silnéj opozycyi magnatów pruskich przeprowadzono też uniję zupełną z Prusami.—Porów. Mosbacha „*Początki unii lubelskiéj*“ (Pozn. 1872).

Lubelskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie lubelskim. Podług lustracyi z r. 1660 składało się z miasta Lublina z zamkiem i wójtostwem i ze wsi: Tatary z folw., Wrotków, Krzepiec, Zemborzyce, Krzczonów z folw., Olszanka, Janowice, Zuków i Chmiel. W r. 1771 posiadał je Jan Zamojski, ordynat, opłacając z niego kwarty złp. 12,942 gr. 29, a hyberny złp. 1,375 gr. 4. Na sejmie r. 1773 stany rzpltéj zabezpieczyły na tém sstwie sumę złp. 350,000 dla Potockiego, podkomorzego w. kor., ssty wówczas lubelskiego, tytułem wynagrodzenia mu za wypłaconą takąż sumę sukcessorom Aleksandra Ludwika Niezabitowskiego, przez komisyję sejmową w r. 1673 temuż Niezabitowskiemu przyznaną.

Lubelskie województwo, ustanowione zostało r. 1474 na sejmie w Piotrkowie; oblane rzekami: Wisłą, Wieprzem i Sanem, składało się tylko z trzech powiatów: lubelskiego, urzędowskiego i ziemi lukowskiéj; na sejmikach w Lublinie obiérało 6 posłów na sejm i 2 deputatów na trybunał. Herb województwa: na tarczy w polu czerwoném, jeleń biały rogaty, z koroną królewską na szyi, nogi do biegu podjęte.

Lubica v. **Lubicza**, miasteczko w Galicyi położone. W pobliżu włość t. n. zamieszkana przez kniaziów, osadzonych na prawie wołoskiém.

Lubicz, herb polski. Na tarczy w polu błękitném podkowa, a wewnątrz niéj i nad nią krzyż biały; w hełmie trzy pióra strusie.

Lubieckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie kijowskiém, nad Dnieprem, w odległości pięciu staj od téj rzeki. Według lustracyi z r. 1606, w aktach podskarbińskich znajdującéj się, składało się z miasteczka Lubiec z obronnym zamkiem i ze wsi: Łopatnie, Pierski, Sowicze, Hruśna, Zylicze, Kruki, Illuszec, Malczyn, Otrekowicze, Bieldzinki, Dzierażyce, Bywałki, Wiale, Gubicze i Oserowicze. Pokojem Andruszowskim z r. 1667 i przez traktat Grzymułtowskiego w r. 1686, gdy miasto Kijów z okręgiem przeszło pod panowanie Rossyi, sstwo to wraz z częścią zadnieprską województwa kijowskiego odpadło.

Lubień, osada w gub. warszawskiéj, pow. włocławskim, nad obszerném jeziorem; ma 1,040 m.

Lubieniecki (Jędrzéj), słynny socynijanin, historyk, ur. 1550, † 1622 w Siedliskach pod Lublinem; w młodości dworzanin królów: Zygmunta Augusta, Henryka, po którego jeździł do Francyi, Stefana Batorego i Zygmunta III. Zostawszy aryjaninem, porzucił dwór i był dyjakonem zborów w Szmiglu, Hoszczy i t. d., pełniąc obowiązki pastora. Wydał lub zostawił w rękopisach następujące dzieła: „*Kronika albo opisanie królestwa Bożego, począwszy od narodzenia króla pana naszego J. Chrystusa*“; „*Komentarz na Apokalypsis św. Jana*“; „*Catalogus disputationum quas Fratres Poloni Unitarii cum adversariis suis habuerunt*“; „*Observationes historicae de rebus notatio dignis in negotio religionis*“; „*Pamiętnik przyjaciół Lubienieckiego*“ i in. Najważniejszą jego pracą jest historyja polska z główną uwagą na dzieje kościoła, napisana 1616 a wydana z rękopisów zakładu Ossolińskich przez Batowskiego p. t. „*Poloneutichia albo królestwa polskiego szczęście, a przytém i w. ks. litewskiego* i t. d.“ (w *Biblijotece zakładu Ossolińskich*, 1842 t. 1—7, a następnie oddzielnie, Lwów 1843).—**Lubieniecki** (Stanisław starszy), młodszy brat poprzedniego, opuściwszy za namową i przykładem brata dwór, przyłączył się do aryjanizmu i został pastorem zborów w Tropieniu, Rakowie, potém w Lukławicach, gdzie † po r. 1645, mając 75 lat życia. Wydał: „*Odpowiedź na artykuły, które już od kilku lat rozsiéwa na Podgórzu Petricius z Chomranic minister*“ (Raków 1596). Inne pisma jego, pisane także po polsku, znamy tylko z tytułów, tłumaczonych na łacińskie a podanych w Bocka „*Hist. Antitrinit.*“ — **Lubieniecki** (Krzysztof), brat poprzedniego, pastor zboru rakowskiego, potém lubelskiego, † 1648 w wieku lat 50, ogłosił drukiem kilka dzieł treści religijnéj i polemicznéj w języku łacińskim. — **Lubieniecki** (Stanisław młodszy), syn poprzedniego, jeden z najznakomi-

tszych socynijanów polskich, sławny astronom i historyk, ur. 1623 w Rakowie w Sędomierskiém; nauki pobiérał początkowo w tamtejszéj szkole pod kierunkiem ojca, od 1638 zaś w Kisielny na Wołyniu. Wysłany 1645 przez spółwyznawców wraz z Jonaszem Schlichtingiem i Marcinem Ruarem na zjazd ewangelików polskich w Toruniu, tak zwane *Colloqium charitativum* (ob.), niebył przypuszczony do obrad, lecz znajdował się tylko jako prywatny świadek. Następnie, przez dwuletni pobyt w Toruniu, wydoskonaliwszy się w jęz. niem. i wyższych naukach, był prywatnym nauczycielem Stefana Niemirycza, późniejszego wojewody kijowskiego, i z nim zwiedzał Holandyję i Francyję. Za powrotem do kraju poświęcił się, jako duchowny, usługom swéj sekty, i ostatnio od 1654—55 zarządzał jéj zborem w Czarkowy w Sędomiérskiém, skąd, podczas wojny szwedzkiéj, napadnięty przez opryszków, straciwszy całe mienie i piękny zbiór książek, przeniósł się do Krakowa, zajętego wówczas przez Szwedów, którzy pozwolili mu swobodnie wykonywać obrządki religijne. Po ustąpieniu Szwedów z Krakowa L. udał się za nimi do Szczecina, w nadziei, że w mających się zawrzéć traktatach pozyska amnestyję dla swoich spółwyznawców. Nadzieja ta zawiodła go, mimo bowiem wszelkich starań i zabiegów socynijanie wyłączeni byli z amnestyi, udzielonéj akatolikom polskim przez traktat w Oliwie; gdy nadto termin wywołania aryjanów z Polski ograniczono do jednego r., L. zabrawszy rodzinę udał się do Szczecina i Kopenhagi a to celem wyjednania stałego schronienia i tolerancyi dla swych spółwyznawców, co mu się jednak tylko chwilowo udawało w skutek prześladowań księży luterańskich. Zrujnowany na mieniu, które chętnie i hojnie dla swoich przekonań poświęcał, † w Hamburgu 1675, wraz z dwiema córkami, niewiadomo, czy przypadkowo, czy też zdradziecko otruty. Oprócz wielu dzieł religijnych i polemicznych wydał: „*Historia reformationis polonicae* i t. d.“ (Amsterdam 1685); „*Theatrum cometicum tum duobus partibus constans* i t. d.“ (3 t., Amsterd. 1668; 2 wyd., Lugduni Batav. 1681); „*Hymny na skład apostolski z przydaniem hymnów i psalmów przez Braci Czeskich*“. Wiele z dzieł L. pozostało w rękopisach.—**Lubieniecki** (Bogdan), syn poprzedniego, rysownik, malarz i sztycharz, urod. 1653 w Krakowie; wraz z ojcem emigrował i kształcił się zagranicą; wrócił do kraju 1709 i † po 1729 r.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. I).—**Lubieniecki** (Krzysztof), młodszy brat poprzedniego, ur. 1659 w Szczecinie w czasie tułactwa rodziców, również artysta. Celował jako malarz historyczny i jako portrecista; † 1729 w Amsterdamie.

Lubieniecki (Jan Damascen), dominikanin, mylnie tak zwany, właściwie *Łubieniecki* (ob.).

Lubieniecki (Julijan), rolnik galicyjski, zasłużony na polu pszczolnictwa, † 1862. W majętności swéj, Przemyślanach, założył szkołę pszczolnictwa, i występował w obronie systemu Dzierżona przeciw Namowiczowi. Ogłosił: „*Pasieka w ulach Dzierżona* i t. d.“ (Lwów 1856, tłom. czeskie 1858); „*Dokładna praktyczna nauka dla pasieczników*“ (3 t., Lwów 1859) i inne.

Lubieńskie, jezioro w gub. warszawskiéj, pow. włocławskim, we wsi Lubieniu, $10^1/_2$ mor. rozległe, 62 st. głęb.

Lubieszów, albo *Dolsk Nowy*, m-czko w gub. i pow. mińskim, nad rz. Strumieniem, niegdyś własność książąt Dolskich, z których Jan Karol, marszałek wiel. lit., z żoną Anną, fundowali r. 1693 pijarów i kościół drewniany im wystawili. Później sami pijarzy wznieśli tu okazałą bazylikę, ukończoną 1762 r., ozdobioną pięknymi freskami, wykonanymi przez pijara Łukasza Hübel. L. słynął swojego czasu z dobrych szkół pijarskich.

Lubin, ob. Łubin.

Lubin, wieś paraf. w w. ks. poznańskiém, pow. kościańskim, blisko rz. Obry, na zachód od m. Dolska, niegdyś bogate opactwo benedyktynów, których tu sprowadził z Francyi r. 1193 Michał Skarbek, a którzy posiadali 45 wsi i kilka miasteczek. W kościele spoczywają zwłoki błogosławionego Bernarda z Wąbrzeźna, benedyktyna, † 1603 i podobno Władysława III Laskonogiego, syna Mieczysława Starego, którego grobowiec wszakże dotąd wynalezionym być nie mógł.

Lublana, po łac. *Labacum*, po niem. zaś *Laibach*, główne miasto Krainy, zbudowane pośród rozległéj i powabnéj doliny, na obu brzegach rz. Lublanicy, o $1^1/_2$ godzin od ujścia jéj do Sawy; liczy wraz z przedmieściami, których jest siedem, przeszło 23,000 m., przeważnie narodowości słowiańskiéj. L. jest siedliskiem zarządu krajowego, biskupa, noszącego tytuł księcia i rozmaitych urzędów; ulice ma ciasne, nieprawidłowo zbudowane. Z gmachów publicznych najznaczniejsze: katedra, zbudowana 1700—1706 w stylu rzymskim, kościół franciszkański, zbudowany pod koniec XVI w. w stylu jońsko-korynckim, kościół św. Jakóba z pięknymi posągami, ratusz w stylu gotyckim z 1767, pałac biskupi, seminaryjum, pałac ks. Auerspergów i in. Z zakładów naukowych główniejsze: fakultet teologiczny, gimnazyjum, szkoła realna. L. leży na miejscu staréj osady *Emona* lub *Hemona*; około 100 przed Chr. dostała się pod panowanie rzymskie, doścignęła największego rozkwitu za czasów Maksyma. Zburzona zupełnie przez Atyllę 451, odbudowana pod panowaniem Franków, spustoszoną została 900 przez Węgrów, ciągnących do Włoch, którzy tu 914 na głowę pobici zostali. R. 1270 zdobyta przez Otokara II, ks. czeskiego, od Rudolfa Habsburgskiego (1277) pozostaje pod władzą Austryi. 1461 założył w L. cesarz Fryderyk III nowe biskupstwo; w roku 1515 obleganą była przez powstałych wieśniaków, a w 1584 przez Turków; w latach 1797, 1805, 1806 i 1809 zdobywana przez Francuzów, była od 1809 do 1813 stolicą prowincyi illiryjskiéj. R. 1821 odbył się tu kongres Lublański, w duchu świętego przymierza.

Lublin, miasto stołeczne gub. i pow. lubelskiego, w królestwie polskiém, nad rz. Bystrzycą. Czas jego założenia i piérwsze początki są niewiadome; to tylko pewna, że bardzo odległéj sięga ono staroży-

ności. Za Mieczysława I stanął tu jeden z piérwszych kościołów chrześcijańskich, a za Bolesława Chr. miał już L. obronny drewniany zamek. Od r. 1200 należało miasto do Kazimierza Sprawiedliwego. W w. XIII L. był napadany i przywłaszczany przez różnych nieprzyjaciół, i tak, w latach 1241 miało miejsce spalenie przez Mongołów, co w r. 1244 powtórzyli znowu Litwini. Tegoż roku opanował miasto Daniel, książę Halicki, którego synowi Leonowi odebrał je r. 1280 Leszek Czarny. Pobiwszy na głowę Litwę i Jadźwingów nad rz. Narwią, wzniósł Leszek na pamiątkę tego zwycięstwa wspaniały kościół farny, pod wezwaniem ś. Michała, który zniszczony ręką czasu, rozebrany został w r. 1856. Późniéj L. odebrali znowu Rusini i trzymali go do r. 1302, odkąd stale już do Korony należał. Władysław Łokietek nadał upadłemu grodowi r. 1317 prawo magdeburskie, co przyczyniło się do jego podniesienia, zwłaszcza gdy późniéj Kazimierz W. zaczął się troskliwie jego losem zajmować. W r. 1341 spalili Tatarzy nowo odbudowaną część miasta, za co przecież srodze odpokutowali, gdyż Kazimierz, przybiegłszy na pomoc, położył ich 6,000 trupem pod samém miastem. W następnym zaraz roku, król opasał miasto murem i przekopem, wzniósł piękne bramy, krakowską i grodzką, umocnił zamek 1342, fundował i uposażył dominikanów. L. podnosił się odtąd szybko w zamożność i należał już do piérwszorzędnych miast w kraju, chociaż wzrost ten i pomyślność jego zachwiane były chwilowo w r. 1376—77 przez najazdy Litwy. W 1474 r. wyniesiony na stopień miasta wojewódzkiego, dźwigał się L. coraz widoczniéj, pomimo klęsk przechodnich, jakie mu w r. 1491 wielki pożar, a w r. 1500 napad Tatarów zadały. Za Zygmunta Augusta handel był tu w stanie kwitnącym, a sejmy bardzo często się odbywały, jak np. w latach 1568 i 1569, na którym doprowadzono do skutku wiekopomne połączenie się Litwy z koroną. Zaprowadzenie przywilejem Stefana Batorego w r. 1578 trybunału koronnego dla województw małopolskich w L. podniosło znakomicie dobrobyt mieszkańców. Koniec XVI i początek XVII w. były najświetniejszą epoką dla L., liczył bowiem wtedy do 40,000 ludności, miał kilkanaście kościołów, wiele pałaców możniejszéj szlachty i znaczną ilość fabryk. Następujące odtąd smutne wypadki krajowe, jak: rokosz Zebrzydowskiego (1606), zatargi katolików z różnowiercami, jednoczesne prawie wejście Szwedów, rabunek Tatarów (1672), morowe powietrze (1695), nowy pożar (1702), strąciły L. z dawnego świetnego stanowiska, chociaż i wtedy był on nieraz świadkiem wypadków, decydujących o losie całego kraju. Tu August II zwołał na 19 Czerw. 1703 sejm nadzwyczajny, na którym stany związek pomiędzy narodem a królem, dla silniejszéj obrony od Szweda, nowemi ustawami wzmocniły, i na którym obywatele lubelscy przez nową konstytucyję zostali porównani w swoich prawach i swobodach z Krakowem. Tu także w r. 1716 miały miejsce układy, na których stanęła ugoda za pośrednictwem księcia Dołgorukiego z konfederacyją tarnogrodzką. Uderzającą jednak jest rzeczą, że właśnie w téj epoce, kiedy L. upadać zaczął, budowano w nim więcéj niż kiedykolwiek kościołów, fundowano coraz nowe zgromadzenia duchowne, chcąc niejako modłami i pobożnością nagrodzić brak rozumu politycznego i ducha obywatelskiego, jaki się widomie w ówczesnem społeczeństwie naszém okazał. Smutna kompensata, bo karmelici, kapucyni, jezuici, trynitarze, karmelitanki, wizytki i t. d. były to już zbyt kruche fundamenta upadającego gmachu i gwałtem należało je zastąpić innemi. Nareszcie w połowie panowania Stanisława Augusta, Kajetan Hryniewicki, wojewoda lubelski, mąż wielkich zasług, zajął się czynnie losem tego starożytnego, upadającego grodu. Stanąwszy 1785 na czele komisyi, tak zwanéj, dobrego porządku, doprowadził do ładu dochody L., wybrukował główniejsze ulice, oczyścił rynek z gruzów, wyrestaurował bramy miejskie i ratusz. Odtąd też L., przy silném współdziałaniu mieszkańców, zaczął na nowo powstawać, a od r. 1815 wzniesiono tu wiele okazałych gmachów, lub dawniejsze pięknie odnowiono. Ważniejsze budowle L., koleją lat wznoszone, są: zamek, przez Kazimierza W. przebudowany, a w r. 1825 na więzienie i pomieszczenie sądu policyi poprawczéj przemieniony, z kościołkiem ś. Trójcy, wystawionym r. 1395;—brama krakowska, wzniesiona 1342 r., restaurowana 1787, z wieżą, mającą 180 stóp wysokości; brama grodzka, nad któréj sklepieniem wznosi się kamienica mieszkalna, w r. 1785 wystawiona, a zacierająca wszystkie ślady starożytności téj budowli; — brama ś. Ducha, prawie w stanie ruiny; — brama rybna, wybudowana 1448, na mieszkania zamieniona;—brama jezuicka, ze wszystkich najwyższa, któréj wieża dopiéro w r. 1826 wybudowaną została. Ratusz starożytny, w którym się odbywały posiedzenia trybunału koronnego, zajęty jest obecnie na trybunał cywilny i sąd pokoju. W tym to gmachu zakończył życie nasz poeta Jan Kochanowski, tknięty apopleksyją, 22 Sierp. 1584. Z istniejących obecnie świątyń chrześcijańskich celniejsze są następujące: Kościół parafijalny ś. Mikołaja, na przedmieściu Czwartek, najdawniejszy ze wszystkich, fundowany podobno przez Mieczysława I, chociaż mury jego zdają się być dziełem XVI w. Kościół ś. Ducha, na Krakowskiém przedmieściu, wzniesiony ze składek miejskich r. 1342; przy nim urządzony był szpital na 12 ubogich, w liczbie których był zmarły r. 1607 nasz poeta Sebastyjan Klonowicz. Szpital ten, przez miejscowy magistrat zaniedbany, rozebrany został w r. 1834. Dawny kościół OO. Dominikanów, założony przez Kazimierza W. przy ulicy Złotéj, z kaplicami Firlejów i Tyszkiewiczów. Oprócz pomników grobowych, a mianowicie dwóch Firlejów, znajduje się w kościele grobowiec Adama Pszonki z Babina, † 1677.—Dawny klasztor i kościół Bernardynów, w r. 1459 przez niewiadomego fundatora założony, posiada kilka pięknych grobowców, jak np. pomniki dwóch braci Jana i Jeremijasza Kochanowskich.—Kościół katedralny, wzniesiony pierwotnie dla jezuitów r. 1582 przez Bernarda Maciejowskiego, biskupa krakowskiego; gmach

okazały i obszerny, ozdobiony pięknym frontonem i dwiema wieżami. Na szczególną uwagę zasługuje tu zakrystyja, któréj eliptyczne sklepienie tak silnie głos odbija, że gdy ten wychodzi ze środka, zostawia po sobie odgłos do dzwonu lub organu podobny, a cicho nawet wymówione w jednym rogu téj obszernéj sali słowa, w przeciwległym, za przyłożeniem ucha do ściany, dosyć wyraźnie słyszanemi być mogą. W kościele znajduje się wielce starożytna chrzcielnica w kształcie kielicha.—Kościół księży bazylijanów, wystawiony w 1588 przez Zygmunta III, zewnątrz przyciężki, wewnątrz jednak bardzo powabny. Kościół niegdyś karmelitów, obecnie bonifratrów, utrzymujących szpital dla obłąkanych; jestto gmach o pięknych proporcyjach, ze sklepieniem przyozdobioném w stylu włoskim.—Kościół prawosławny, przerobiony z powizytkowskiego, gmach wspaniały, ozdobiony popiątną kopułą, w stylu obrządku wschodniego.—Piękny kościół ewangielicki, wzniesiony 1785 r. ze składek gminy, przyczynia się nie mało do ozdoby miasta. Zasługują jeszcze na uwagę niektóre gmachy świeckie, ze starodawnych przerobione, jak pałac rządu gubernijalnego, przeistoczony z dawnego pałacu Radziwiłłów i ratusz miejski, przebudowany ze spalonego w r. 1803 karmelickiego kościoła. Ludność L. wynosi 21,124 m.; domów murowanych jest tu 527, kościołów 20, ulic 37, z tych najokazalszą jest Krakowskie-Przedmieście, które zdobią: pałac rządu gubernijalnego z pomnikiem wzniesionym na pamiątkę sejmu r. 1569, na którym stanęła Unija Litwy z Koroną, dwa kościoły prawosławne i trzeci ewangielicki, gmach kontroli skarbu, poczta, ratusz i t. d. Jest tu kilka rynków i placów publicznych. Z władz rządowych są: Izba kontroli, rząd gubernijalny, Izba skarbowa, biuropowiatowe, sąd kryminalny, sąd policyi poprawczéj, trybunał cywilny, sąd pokoju, dyrekcyja szczegółowa towarzystwa kredytowego ziemskiego, kasa oszczędności, urząd pocztowy, magistrat, magazyn solny, urząd leśny, więzienie kryminalne; daléj gimnazyjum, 2 sale ochrony dla dzieci i sierot, zakład wychowania sierot, towarzystwo dobroczyn. i szpitale, dom przytułku dla starców i kalek, teatr, resursa i t. d. Z fabryk, znaczniejsze są: machin rolniczych, aparatów gorzelnianych, świéc, mydła, cegielnie, browary, trzy fabryki cygar, tytóniu, i t. d. Handel L. nie jest bardzo świetny i w ogóle ogranicza się do przewozu produktów surowych. Przeprowadzenie tędy kolei żelaznéj (już zatwierdzonéj przez rząd) jest bardzo pożądane i wpłynie niezawodnie na wzrost L. Kilka przedmieść przyczynia się wiele do obszerności i ozdoby L.; temi są: Czwartek, Kalinowszczyzna, Kazimiérz albo Piaski żydowskie, Sierakowszczyzna i Wieniawa.

Lublina (Walenty z), ob. Lubelczyk.

Lubliński (Marcin Ant.), malarz czeski, od 1665 zakonnik zgromadzenia św. Augustyna w Ołomuńcu, † 1690; ozdobił kościół, przy którym zostawał pięknymi freskami i olejnymi obrazami. Wiele kościołów na Morawach szczyci się również pracami jego pędzla.

Lubochnijskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie łęczyckiém, powiecie inowłodzkim. Podług lustracyi z r. 1661 powstało z dawniejszego sstwa łęczyckiego i zajmowało dobra: Lubochnia, Luboszów, Bryniczę, Mały Lubocheń i dzierżawę Jasienię. W r. 1771 posiadał je Stanisław książę Lubomirski, marszałek w. kor., płacąc zeń kwarty złp. 759 gr. 9, a hyberny złp. 932 gr. 12.

Lubomelskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie ruskiém, w ziemi chełmskiéj. Wedle taryfy pogłównego, do sstwa tego zaliczały się następujące wsie i dobra: Lubomla (ob.), Lawale, Skiby, Zapole, Rymacze, Jahodyn, Hołowno, Berezce, Lubochinie, Nudysz, Wiśniów, Kośniszcza, Krymno, Rejowiszcze, Mosfór, Olesko, Komorów, Szacko, Szczodrohost, Zabrodzie, Powiecie, Tur, Kortylesy, Samorowice i Radosław. W r. 1771 posiadała je Antonina Rzewuska, wojewodzina wołyńska, opłacając zeń kwarty złp. 26,470 gr. 27, a hyberny złp. 6,808 gr. 16, późniéj przeszło na własność Branickich.

Lubomirka, niegdyś miasto, dziś wieś w gub. wołyńskiéj, pow. Nowogród-Wołyńskim, nad rz. Służą. Dawnymi czasy własność książąt Lubomirskich, obecnie należy do cząstkowych właścicieli i ma kilka kościołów prawosławnych. W dawnych wiekach, jak przekonywają dokumenta archiwalne, miało tu stać znaczne miasto *Lubomir*.

Lubomirscy, dawny ród szlachecki w Polsce, biorący swą nazwę od wsi *Lubomiérza* Piérwszy tak się nazwał *Piotr* pan na Posiebieczu i Wołowéj Górze. Znakomitszymi tego rodu przedstawicielami są:—**Lubomirski** (Sebastyjan), kasztelan wojnicki, syn Stanisława i Barbary Hussoy de Zablath z Węgier, wnuk poprzedniego, ur. 1536, † 1613. Piérwszy to magnat w swéj rodzinie i fundator jéj potęgi. Zostawszy starostą t. j. panem na Spiżu, przez kilka pokoleń zachował tę ziemię dla swego rodu. Na żupach wielickich ogromny zebrał majątek, ale używał go szlachetnie. W bezkrólewiu po Stefanie Batorym pod Byczynę, a za Zygmunta III pod Smoleńsk, dostawiał własnym kosztem zbrojne hufce. Kupiwszy Wiśnicz po Kmitach, otrzymał godność hrabiego państwa rzymskiego. Delegowany 1590 do lustracyi starostwa spiskiego, cały Spiż polski własném złotem od Węgrów odkupił i do królestwa przyłączył. Mianowany 1598 r. starostą bieckim, z zachowaniem starostwa spiskiego, został 1603 kasztelanem wojnickim i 1609 starostą sędomiérskim. Mąż pobożny i wielce dobroczynny, fundował kamedułów na Bielanach pod Krakowem. — **Lubomirski** (Stanisław), wojewoda krakowski, syn poprzedniego, ur. 1583, † 1649; był najprzód starostą sądeckim, a w r. 1613 został starostą spiskim. Po śmierci Chodkiewicza dowodził 1621 wojskami koronnemi i litewskiemi pod Chocimem, w zastępstwie Koniecpolskiego hetmana polnego, który zostawał w niewoli tureckiéj. Zarobił sobie tam na sławę, a w nagrodę czynów wojennych został wojewodą ruskim 1625. W dziesięć lat potém otrzymał starostwo niepołomickie, a 1638 r. mianowany był wojewodą krakowskim. Od cesarzów Ferdynanda II i III pozyskał tytuł księcia świętego państwa

rzymskiego, z którego dopiéro synowie korzystali. Sam bowiem L., jakkolwiek wielce dumny, nie śmiał go używać w obec szlachty, która rzucała infamiję na panów, wynoszących się nad równość. Względem króla okazywał nieraz wiele pychy magnackiéj. Należał do tych panów, co stwarzali oligarchiję a obok króla stawali jako królewięta. Na Spiżu w Podoleńcu założył kościół i klasztor dla księży Pijarów.—**Lubomirski** (Jerzy Sebastyjan), marszałek w. koronny, hetman polny, syn poprzedniego, urodz. 1616 na wsi pod Krakowem. Jako starosta sądecki odbył podróż za granicę i po powrocie był marszałkiem sejmowym w 1643; w 1616 otrzymał starostwo krakowskie, co podniosło wielce butę Lubomirskich, gdyż król mimo woli po długim oporze na to się zgodził, nie chcąc drażnić przemożnéj rodziny. W bezkrólewiu po Władysławie IV znajdował się pod Piławcami, skąd wraz z innymi uciekł sromotnie. Z Janem Kazimierzem zostawał początkowo w dobrych stosunkach i brał udział w wyprawie zborowskiéj (1649); 1650 został marszałkiem w. koronnym. Z powodu sławnéj swéj przygody z Żydkiewiczem, poróżnił się z królem i musiał przepraszać go w Lublinie. Wielce to rozdraźniło wyniosłą pychę magnata, który chowając żal w sercu do króla, przeszkodził stanowczemu zwycięstwu pod Beresteczkiem 1651 r. Za wojny szwedzkiéj zachowywał się z początku obojętnie, dopiéro po zawiązaniu konfederacyi tyszowieckiéj wystąpił dzielnie przeciw najezdcy. Wraz z braćmi uorganizował na Podgórzu karpackiém ruch odporny; poruszył mieszczan i włościan; z góralów uformował wyborny oddział strzelców, którzy niejednokrotnie bili Szwedów. W piérwszych dniach Stycznia 1656 podejmował L. króla w Krośnie i ważne odbywał z nim i innymi senatorami narady względem poprawy rządu. Doradzał nawet Janowi Kazimierzowi, by przyjął Rakoczego za towarzysza rządów i adoptował go za syna. Później jednak, gdy tenże Rakoczy najechał i pustoszył Polskę (1657), L. niemając dostatecznych sił do odparcia najazdu, wkroczył do Siedmiogrodu i w ciągu dwu tygodniowego pobytu odpłacił się straszném onego spustoszeniem. Otrzymał za to buławę mniejszą koronną. Walczył następnie ze Szwedami w Prusach, ale nieświadomy wyższéj sztuki wojennéj, a zresztą nie mając sił dostatecznych, zbyt długo przeciągał wojnę. W r. 1660 wraz z innymi hetmanami odniósł zwycięstwo pod Cudnowem nad Szeremetjewem i Jurkiem Chmielnickim, skutkiem czego na mocy układów hadziackich cała Kozaczyzna powróciła chwilowo pod panowanie polskie. Koniec życia L. zawichrzyła sprawa elekcyjna. Jeszcze 1659 r. król pozwolił i polecił senatorom obranie następcy. Senatorowie zgodzili się na to; L. był jednym z promotorów téj sprawy. Między stronnikami dworu powstał projekt (1661) obrania ks. d'Enghien, syna Kondeuszowego, którego królowa chciała ożenić ze swą siostrzenicą. L., przyjaciel Francyi a wróg Austryi, popiérał z początku te zamysły. Później wszakże, gdy partyja dworska we wszystkiém poszłuszna królowéj, lękając się potęgi L., postanowiła bez niego przeprowadzić elekcyję, a królowa faworyzowała widocznie na przekór marszałkowi niechętnych mu Czarnieckiego i Sobieskiego, obrażony tém dumny magnat, niejednokrotnie okazywał dworowi swe rozdrażnienie. Intryganci dworscy poddmuchywali ciągle wzajemną i coraz bardziéj rosnącą nienawiść. Wszyscy nieprzyjaciele dworu lub też zasadowi przeciwnicy elekcyi poczęli się odtąd skupiać koło L. Później łączyły się z nim nawet zbuntowane z powodu zaległego żołdu wojska. Stanął więc L. na czele groźnéj tronowi opozycyi, jako obrońca wolności i swobód szlacheckich przeciw wrzekomemu absolutyzmowi. Z jawną opozycyją wystąpił L. 1661 r. nie przeciw elekcyi wszakże, ale przeciw królowéj i jéj stronnictwu; na sejmie zaś 1662 r. za jego, zdaje się, wpływem i na żądanie wojsk skonfederowanych uchylono całkiem elekcyję, jako przeciwną kardynalnym wolnościom szlachty. Królowa nie porzuciła jednak ulubionego zamysłu i wszelkimi sposobami torowała drogę do tronu ks. d'Enghien a przeciw L. występowała z całą nienawiścią i mściwością. L. znów wchodził ze swéj strony w stosunki z cesarzem i elektorem brandeburgskim, niechętnymi ustaleniu się wpływu francuskiego w Polsce. Jak daleko te stosunki sięgały i co miały na celu, nie wiadomo. W końcu stronnictwo dworskie zapozwało L. przed sąd sejmowy 1664; sejm wprawdzie zerwano, ale sąd przyszedł do skutku. Królowa ze swą kamarylą, nie pohamowana w zaciekłości, musiała się uciekać do środków najniegodziwszych i bezprawnych, by potępić marszałka. Jakoż zapadł wyrok skazujący go na śmierć, infamiję i pozbawienie wszystkich godności. L. zaprotestował przeciw takiemu wyrokowi, wyjechał z kraju i osiadł we Wrocławiu, skąd rozesłał „*Manifest jawnéj niewinności*“, żądał zgody u dworu, a wobec tłumów szlacheckich występował równocześnie w charakterze męczennika i obrońcy gwałconych swobód. Sprawa ta zajmowała wszystkich Zaburzała spokojność kraju, naturalnie z nawięk szą dlań szkodą. Pośrednictwo przyjaznych mar szałkowi senatorów, nie odniosło pożądanego skutku. Wkroczył nareszcie L. z wojskiem do kraju 23 Maja 1665; ogół szlachty miał za sobą. Po kilku utarczkach z wojskiem królewskiém i dwu ugodach z dworem, za każdym razem zerwanych, przyszło do stanowczéj bitwy pod Mątwami w Wielkopolsce, gdzie *regaliści* zupełną ponieśli klęskę 18 Lip. 1666. Skutkiem tego stanęła ugoda w Łęgonicach 31 Lipca. Król zapewnił ogólną amnestyję i wyrzekł się wszelkiego popiérania elekcyi. L. zaś miał przeprosić króla, co też zrobił w Jarocinie i wyjechał na Szląsk. Podług jednych pogodził się L. zupełnie z Francyją i królową, podług innych zaś obiecywał Francyi popiéranie ks. d'Enghien, elektorowi ks. Neuburgskiego, a sam knuł równocześnie inne jakieś zamysły. Śród tych okoliczności, nie doczekawszy sejmu, który go miał przywrócić do godności, † 31 Stycz. 1667 we Wrocławiu. Wydanie na L. ostatecznego sądu niezmiernie jest trudne i niemożebne z powodu braku wielu autentycznych dokumentów. To jednak pewna, że

duma niepomierna i ambicyja wygórowana pchnęły go na drogę rokoszu, ułatwionego bezprawiami i niegodziwością królowéj i jéj kamaryli. Zresztą w postępowaniu jego znać dwuznaczność, złą wiarę i podstępność; godném téż jest potępienia znoszenie się z cesarzem i elektorem. Rokosz L. świadczy w każdym razie o upadku moralności obywatelskiéj i braku rozumu politycznego. Odyniec, Szajnocha i Szujski na tle tych wypadków osnuli dramaty, w których L. przedstawiony jest ze strony szlachetniéj. Życiorys L. jest w *Tyg. Illustr.* (r. 1863, N. 206 i następne).—**Lubomirski** (Stanisław Heraklijusz), syn poprzedniego. Od najmłodszych lat życia występował publicznie z ramienia swego ojca, którego sprawy bronił na sejmie r. 1664. Po śmierci ojca starał się o przyspieszenie zdjęcia infamii, brał udział w elekcyi i u szlachty mir wielki posiadał. W r. 1669 został podstolim koronnym; 1670 r. był marszałkiem sejmu i stawał gorliwie po stronie króla Michała przeciwko malkontentom. Nie posiadał owéj dumy ojcowskiéj i dziadowskiéj. Za usługi oddane krajowi na Spiżu, który z pod zajęcia cesarskiego rzeczypospolitéj przywrócił, został najprzód dożywotnim marszałkiem nadwornym a 1676, po Sobieskim, marszałkiem wielkim. Przyjaciel królów Michała i Jana, otrzymał w r. 1683 darem od Rzeczypospolitéj Ujazdów, gdzie wystawił piękny pałac. W Czerniakowie pod Warszawą założył kościół i klasztor bernardynów, do którego sprowadził z Rzymu zwłoki ś. Bonifacego. Mąż uczony, pracował gorliwie nad naukami i zostawił po sobie dziesięć dzieł po polsku i po łacinie, wierszem i prozą, treści historycznéj, filozoficznéj i w większéj części religijnéj, drukowanych dopiéro po jego śmierci (w latach 1702—1723); jedno tylko z nich: „*Rozmowy Artaxerxesa i Ewandra polityczne*“ wyszło za jego życia (1 ed., 1683; 2 ed. Częstoch. 1718). L. † 1702 w Ujazdowie.—**Lubomirski** (Hieronim Augustyn), brat poprzedniego, hetman w. koronny, kasztelan krakowski. Człowiek dumny i przewrotny, z powodu ogromnéj pychy, targał się na wszystko, zdradzając na każdym kroku każdego, kogo bliższe z nim łączyły stosunki. W bezkrólewiu po Janie III był podskarbim wielkim koronnym, późniéj hetmanem polnym, daléj wojewodą i kasztelanem krakowskim, a następnie hetmanem wielkim kor. Zrazu popiérał ks. Conti, ale porzucił go i przeszedł do Sasa. Stanąwszy u szczytu dostojeństw, popiérał konfederacyję wielkopolską, sięgał nawet po koronę, obiecywaną mu przez prymasa Radziejowskiego. Gdy jednak królem został Stanisław Leszczyński, zawiedziony w swych marzeniach L., przeszedł napowrót do Sasów, ale nie otrzymał dowództwa. Wszystkich oburzył na siebie. Zdolności wojenne posiadał znakomite, ale ducha obywatelskiego nie miał wcale. Wszystko, co robił, to nie dla Rzeczypospolitéj a dla siebie wyłącznie. Żył pychą, obłudą, prywatą i egoizmem; † 1760 w Rzeszowie.—**Lubomirski** (Stanisław), marszałek w. koronny, syn Józefa, wojewody czernihowskiego, ur. 1719. Jako zięć wojewody ruskiego, księcia Czartoryskiego, był całe życie ciałem i duszą oddany widokom rodziny teścia; posłując z sędomierskiego na sejmy w latach 1756, 1758, 1761 i 1762 w tym działał duchu. Wszakże najważniejszą czynność rozwinął dopiéro po śmierci Augusta III, mianowicie przy elekcyi nowego króla Stanisława Poniatowskiego, którego wybór wszelkiemi popiérał siłami. Mianowany dwukrotnie komisarzem skarbowym, otrzymał 1766 r. po Bielińskim wielką laskę marszałkowską i urząd ten sprawował z wielkim pożytkiem dla Warszawy. Wynagradzając trudy jego, król kazał w 1771 wybić medal z napisem: *Quod ex munere officii, bene prospexit Saluti, Quieti etiam Decori Metropolis Varsaviae luctuoso et difficili tempore Pestis, Dissidii Civilis et Caritatis: hoc meritae laudis praemium Stanislaus Augustus Rex dedit, anno MDCCLXXI.* Obrany 1778 członkiem rady nieustającéj, zasiadał w niéj ciągle i prezydował w wydziale policyi. Pod koniec życia pragnął uorganizować stronnictwo republikańskie, chciał wciągnąć doń króla i opiérać się wpływom postronnym. Jakoż po śmierci obu braci Czartoryskich, kanclerza i wojewody ruskiego, już podczas sejmu 1782 stał na czele familii, ale dalsze jego w tym kierunku prace przecięła śmierć 1783.—**Lubomirski** (Antoni), kasztelan krakowski, brat poprzedniego, ur. 1719 r. Chciwy urzędów i godności, wszędy szukał łaski i znalazłszy wstęp do dworu, stał się służką Brühla i uległym stronnikiem domu Saskiego. Mianowany 1748 strażnikiem koronnym, został 1752 wojewodą lubelskim i marszałkiem dworu królewiców, a 1758 marszałkiem dworu samego królewica Karola, księcia kurlandzkiego. Ożeniony z Zofią Krasińską, wiedział o tajném małżeństwie królewica z Franciszką Krasińską, synowicą swéj żony, i spodziéwał się wielkich stąd dla siebie korzyści. Po kilkoletnim pobycie w Saksonii, wróciwszy do kraju, został 1778 wojewodą a 1779 kasztelanem krakowskim; † 1782 w Warszawie.—**Lubomirski** (Stanisław), wojewoda kijowski, syn Jerzego, wojewody sędomierskiego, ur. 1704 r. Od 1735 starosta grodowy sądecki, komisarz czernihowski na trybunał radomski, w r. 1739 obrany marszałkiem; tegoż roku mianowany podstolim koronnym. Pracował usilnie nad pomnożeniem swego majątku i zostawszy panem potężnym na Ukrainie, prowadził tam życie królewskie i w taką wzrósł dumę, że podczas elekcyi 1764 r. wystąpił jawnie jako kandydat do korony. Zawiedziony w swoich zabiegach, gdyż zamiast tronu, dostał tylko województwo bracławskie; popadł w zupełną bezwładność umysłową (1767). Pod wpływem żony, która była promotorką i gorącą zwolenniczką konfederacyi barskiéj, nadszarpał dla sprawy Barzan fortunę, oświadczając się mimo to z życzliwością dla króla. Po śmierci Salezego Potockiego r. 1772 został wojewodą kijowskim, ale godność tę złożył 1783 r. i oddawszy się życiu spokojnemu, † 1793 w Warszawie.—**Lubomirski** (Józef Karol), marszałek wielki koronny, syn Aleksandra Michała, wojewody krakowskiego, a synowiec hetmana i marszałka Jerzego Sebastyjana. Od r. 1678 starosta sędomierski, od r. 1688 w. koniuszy, a nareszcie od

1702 r. marszałek w. koronny. Przez żonę Teofilę, wdowę po księciu Wiśniowieckim, siostrzenicę Jana III, spokrewniony był z domem królewskim. Dla kraju nie położył zasług żadnych; pamiętny jest tylko z wielkich bogactw, z rozwiązłego życia i marnotrawstwa, † 1702 r.—**Lubomirski** (Edward), książę, syn Michała, generała wojsk polskich, urodzony 1796 roku w Dubnie. Po ukończeniu nauk w liceum warszawskiém a potém w Wiedniu, rozpoczął zawód dyplomatyczny przy poselstwie rossyjskiém w Berlinie i Londynie; późniéj wszakże opuścił służbę i zajmował się gospodarstwem w dobrach swoich Radzyminie pod Warszawą. Poświęcał się obok tego literaturze. Porożniwszy się z jednym oficerem gwardyi polskiéj strzelców konnych, wyzwany został na pojedynek i umarł z odniesionéj rany w r. 1823. Z hojnych zapisów jego na rozmaite zakłady dobroczynne powstał w r. 1827 instytut oftalmiczny, przeznaczony dla ubogich wyznań chrześcijańskich; zamieniony w końcu na szpital oftalmiczny, mieszczący się obecnie przy ulicy Smolnéj. Prace jego literackie są: „*Faust*“, tragedyja w 5 aktach przez Klingemanna, przełożona wiérszem z niem. (Warsz. 1819); „*Damy rycerskie*“ (część I, Warsz. 1821); „*Obraz historyczno-statystyczny Wiednia*“ (tamże 1821), tudzież „*Rys statystyczny i polityczny Anglii*“ (Poznań 1829).—**Lubomirski** (Henryk), książę, syn Józefa, kasztelana kijowskiego, założyciel ordynacyi przeworskiéj, ur. 1777, † 1850, jako kurator zakładu naukowego imienia Ossolińskich we Lwowie; przyczynił się wiele do jego wzrostu. Jest autorem „*Wiadomości o Krzemieńcu*“, drukowanéj w Czasopiśmie Biblijoteki Ossolińskich; wydał także „*Zbiór widoków celniejszych ogrodów w Polsce*“, a nakładem swym wygotował ryciny do dzieła Albertrandego o medalach polskich, których potém użył Raczyński do wydanego przez się *Gabinetu medalów*.—**Lubomirski** (Jerzy), książę, syn poprzedniego, ur. 1817 w Wiedniu, † 1872. Po ukończeniu edukacyi domowéj chodził od 1836 na uniwersytet pragski, gdzie pod wpływem Hanki przejął się idejami słowiańskiemi i zawarł bliższe stosunki z W. Sztulcem, Irzyczkami i innymi znakomitościami czeskiemi. Następnie przebywał czas jakiś w Rzymie, gdzie wszedł w ścisłą zażyłość z Zyg. Krasińskim, Cieszkowskim, Raczyńskim i w. in. przedstawicielami ówczesnego ruchu umysłowego. W 1848 występował jako jeden z najgorliwszych popleczników idei wszech-słowiańskiéj; brał téż czynny udział na zjazdach wrocławskim i pragskim. Myśli swe ogłosił w broszurze: „*Słowa wieszcze, pamiątka piérwszego zjazdu słowiańskiego*“ (Praga 1848). Więziony chwilowo w Pradze, posłował następnie na sejm wiedeński, gdzie działał w duchu zachowawczym. Po śmierci ojca objął kuratoryję zakładu imienia Ossolińskich i ogłosił „*Zbiór ustaw i dokumentów, tyczących się zakładu imienia Ossolińskich*“ (Lwów 1851). Wkrótce atoli usunięty został z polecenia rządu od kuratorstwa i rozpoczął o to kilkanastoletni proces, pamiątką którego są litografowane memoryjały przezeń wypracowane. Ożeniwszy się 1854 z Cecyliją Zamojską, córką Andrzeja Zamojskiego, osiadł stale w Krakowie. W 1861 posłując na sejm, bronił sprawy Rusinów i federalizmu w Austryi. W 1870 r. odzyskał kuratoryję zakładu Ossolińskich i pracował nad jego zreformowaniem. Podarował zakładowi biblijotekę i zbrojownię przeworską, rozpoczął oraz wydawnictwo „*Biblii Szarospatackiéj*“ i „*Kodeksu dyplomatycznego tynieckiego*“. Członek Tow. nauk. krak. przyczynił się wiele do przeobrażenia go na Akademiję nauk. L. uchodził w Galicyi za najznakomitszego i najszlachetniejszego wyobraziciela arystokracyi tamtejszéj. Obszerną jego bijografiję w duchu panegirycznym napisał L. Dembicki (1872).—**Lubomirski** (Tadeusz), książę, syn Eugenijusza, ur. 1826. Po ukończeniu nauk w Petersburgu, wróciwszy do Warszawy, poświęcał się piśmiennictwu. Zasłużył się także jako członek towarzystwa dobroczynności i wydawca przewodników dla rozmaitych rzemiosł. W 1862 r. został członkiem rady wychowania publicznego w królestwie polskiém. Pracuje głównie nad zbadaniem finansów dawnéj Polski, handlu, systemu podatkowania, historyi włościan i t. d. Oprócz wielu w tych przedmiotach rozpraw, drukowanych w *Biblijotece Warszawskiéj*, wydał oddzielnie: „*Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego*“ (Warsz. 1860); „*Opowiadania dla dzieci*“ (1860); „*Juryzdykcyja patrymonijalna w Polsce*“ (Warsz. 1861); „*Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVI w.*“ (1862); „*Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*“ (Warsz 1863). Pod jego redakcyją oraz Przystańskiego i Stawiskiego wychodzi w Warszawie od 1872 *Encyklopedyja Rolnicza*.—**Lubomirski** (Kazimierz), książę, syn Fryderyka, ur. 1813 w Czerniejowcach na Pobereżu; w latach 1852—58 wiceprezes towarzystwa wsparcia artystów muzycznych, ich żon i sierot w Warszawie. Wydał około 60 kompozycyj muzycznych na fortepijan (mazurki, polki, galopady i t. d.) oraz melodyje do niektórych śpiéwów poetów naszych, jak: *U nas inaczéj*, *Pieśń z wieży*, *Zawsze i wszędzie* i t. d., które się bardzo upowszechniły. W 1860 r. osiadł w Równém na Wołyniu.

Lubomla, miasteczko prywatne w gub. wołyńskiéj, niedaleko Bugu, ma starożytny kościół prawosławny p. wezw. św. Jerzego i dawny zamek, w którym r. 1492 przebywał czas niejaki Władysław Jagiełło. W r. 1782 przeszło na własność Branickich, którzy tu posiadają wielki pałac z ogrodem.

Lubomlczyk (Seweryn), *Lubomlius Roxolanus*, znakomity teolog i kaznodzieja z końca XVI w., ur. w Lubomli z rodziców starozakonnych, przyjął w dojrzałym już wieku chrześcijanizm i wstąpił do zgromadzenia dominikanów w Łucku. Wysłany do Hiszpanii, kończył wyższe nauki na akademii w Salamance, a magistrem teologii został w Rzymie r. 1580. Wróciwszy do kraju, poświęcił się pracom uczonym i kaznodziejstwu. Jako kaznodzieja kościoła katedralnego w Krakowie, miał sobie poruczone popiéranie u stolicy świętéj kanonizacyi św. Jacka; jego téż staraniem wystawiono w Krakowie wspaniałą kaplicę tego świętego i przeniesiono do niéj jego zwłoki. Przechodząc rozmaite wyższe w zakonie stopnie, † penitencyjarzem w Rzymie 1619 r.,

zjednawszy sobie sławę z żarliwych rozpraw z różnowiercami, tudzież z kazań, któremi się powszechnie zachwycano. Z dzieł jego ważniejsze: „*De vita miraculis et actis canonisationis s. Hiacinthi*“ (Rzym 1794; tłumaczenie polskie Ant. Grodzickiego, Kraków 1595); „*Theatrum seu potius officina concionatorum*“ (Wenecyja 1597); „*Genealogia Christi a primo parente Adamo praefigurata et producta aenea tabula depicta*“; „*Tabula summae s. Thomae*“; „*Turris Babel seu haeresiarchum omnium catalogus*“; „*Libellus contra Roxolanos*“, wszystkie w Rzymie. Oprócz tego rozpoczął wydanie obszernego dzieła: „*Monotessaron Evangelicum seu Catena aurea ex quatuor Evangelistis totidemque pene millibus distinctionum connexa*“, którego tylko tom piérwszy wyszedł w Krakowie (1607), pięć dalszych pozostało w rękopisie, a następnych jeszcze sześć sędziwy już autor wykończyć nie zdążył.

Lubonickie albo **Lubowickie** starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług Voluminów Legum składało się z miasteczka Lubowice i z dzierżaw Kostrójsk, Kozary, Cyble, Białowieście i Pirlów. W r. 1771 posiadali je Łęscy, opłacając z niego kwarty złp. 2,381 gr. 4, a hyberny złp. 544 gr. 26. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Michałowi Pruszanowskiemu, sędziemu grodzkiemu i podczaszemu powiatu rzeczyckiego, łącznie z dzierżawami Stoupiszczem w Rzeczyckiém, oraz Kokoszycami i Jarniewem, w powiecie słonimskim położonemi.

Luboszany, miasteczko w gub. mińskiéj, niegdyś stolica starostwa, do którego należało m-czko Berezyna nad Berezyną; okolica, pamiętna straszną klęską Francuzów w r. 1812.

Luboszańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie witebskiém, powiecie orszańskim. Według spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Składało się z miasteczek: Luboszany (ob.) i Berezyny Ihumeńskiéj z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Tyszkiewicza, hetmana pol. lit., który z niego opłacał w r. 1766 kwarty złp. 4,925 gr. $7^1/_2$, zaś hyberny z obudwu części tego sstwa złp. 4,900. Znaczna część tego sstwa przy piérwszym rozbiorze kraju odpadła do Rossyi.

Lubowidzkie jezioro, na gruntach wsi Lubowidza, w gub. płockiéj, pow. lipnowskim, ma 20 mor. rozległości i 18 st. głębokości.

Lubowla (*Loblowna*, po madz. *Lubló*, po niem. *Lublau*), m. węgierskie w komitacie spiskim, nad Popradem, jedno z 16 miast koronnych, zastawionych niegdyś Polsce; starożytny zamek; 2,000 m., zakłady płócienne i papiernia. L. pamiętna jest zjazdem i zawarciem traktatu 15 Mar. 1412, między Władysławem Jagiełłą a cesarzem Zygmuntem, królem węgierskim oraz Witoldem, w. ks. litewskim, mocą którego stanęła spólna umowa przeciw Krzyżakom i Turkom. O $^3/_4$ godziny stąd leży wieś Nowa L., mająca 1,000 m. oraz wody mineralne kwaśne.

Lubowski (Józef), fortepijanista i kompozytor, ur. około 1825, † 1856 w Warszawie, ogłosił kilkanaście utworów muzycznych mniejszych rozmiarów. —**Lubowski** (Edward), brat poprzedniego, współczesny pisarz polski, ur. 1839 w Krakowie, ukończył tamże gimnazyjum, a następnie uniwersytet. W ciągu lat czterech przygotowywał się praktycznie z zamiarem zostania adwokatem w Galicyi; będąc zarazem spółpracownikiem *Dziennika literackiego*, *Gazety narodowéj*, *Niewiasty*; 1865 przybył do Warszawy, i poświęciwszy się wyłącznie literaturze, został stałym spółpracownikiem: *Bluszczu*, *Kłosów i Biblijoteki Warszawskiéj*. Oprócz wielu artykułów rozmaitéj treści, z których ważniejsze: „*Maryja Leszczyńska*“ (w *Niewieście* i w *Noworoczniku* Dzwonkowskiego 1862); „*Maryja Stuart*“ (w *Pamiętniku Naukowym*, 1867); „*Don Carlos*“ (w *Bibl. Warszawskiéj*); „*Alfred de Musset*“ (w *Wieńcu* 1872); „*Wallenstein*“ (w *Tygodniku Ilustrowanym*, 1874) i in., wydał oddzielnie: „*Silni i słabi*“ (2 t., Krak. 1865, pod pseudonymem *Spirydijon*); „*Aktorka*“ (Warsz. 1869); „*Na pochyłości*“ (2 t., 1874, pod pseudonimem *Bolej Kruta*) i kilka powiastek. Jako pisarz dramatyczny napisał kilkanaście komedyj i dramatów, przedstawianych na rozmaitych scenach polskich a wyliczonych w *Biblijografii* Estreichera. Ważniejsze z nich, począwszy od „*Karyery*“ (komedyja w 5 aktach 1863) i „*Protegowany*“ (komedyja w 4 akt. 1864) są: „*Ubodzy w salonie*“ (1867); „*Żyd*“ (1867) i in. Przełożył nadto Szskepira „*Tymon z Aten*“ (1871) i „*Poskromienie złośnicy*“; Weilena „*Horn*“ (1870); Smilesa „*Charakter*“ (Kłosy 1872—73); Dumasa „*Dama w perłach*“ (1872) i in.

Lubraniec, osada w gub. warszawskiéj, pow. włocławskim, nad rz. Zgłowiączką, pierwotnie własność Lubrańskich, a późniéj Dąbskich, którzy stąd pisali się hrabiami na Lubrańcu; ma starożytny kościół, założony 1497 przez Grzegorza z Lubrańca, podkanclerzego koronnego; w wielkim ołtarzu tego kościoła mieszczący się obraz, Ecce homo, należy do lepszych dzieł malarskich. Ludność tutejsza wynosi około 2,160 głów. O 4 wiorsty od L. jest źródło bogate w solankę.

Lubrański (Grzegórz), archidyjakon krakowski, proboscz skalbmierski. Posłował od Kazimierza Jagiellończyka do króla czeskiego r. 1469; w r. 1481 został podkanclerzym koronnym, a 1488 administratorem żup wielickich; † 1500 w Krakowie.—**Lubrański** (Jan), doktór obojga prawa, w r. 1498 biskup płocki, a w następnym poznański, † 1520; jeździł 1501 do Brześcia litewskiego w poselstwie, ofiarującém koronę polską Aleksandrowi Jagiellończykowi. Mąż dbały o naukę i kościół, zajmował się gorliwie sprawami kraju i wzniósł sobie nieśmiertelny pomnik założeniem i uposażeniem w Poznaniu szkoły wyższéj, zwanéj *Kolegijum Lubrańskiego*, jako kolonii akademii krakowskiéj. Szkoła ta dosięgła największéj świetności za rektorów Tomasza Bedermana i Grzegorza z Szamotuł. Świetny jéj stan trwał aż do r. 1573, w którym jezuici utworzyli swoje szkoły w Poznaniu; w dziesięć lat potém już pustkami stała i nareszcie została ostatecznie zamkniętą w r. 1780 przez ówcze-

mą komisyję edukacyjną.—Porów. J. Łukaszewicza „*Historyja Szkół*“.

Lubryka, ob. Rubryka.

Lubusz (*Lebus*), m. powiat. w pruskiéj reg. frankfurckiéj, nad Odrą, ma 2,700 m., było niegdyś ważną twierdzą graniczną. Dawnymi czasy istniała tu katedra biskupia, należąca do Wielkopolski, która z rozszerzeniem luteranizmu upadła r. 1556.

Lucas (Dawid), historyk pruski, ur. w Allenstein 1503, † 1582. Ukończywszy nauki w uniwersytecie lipskim, był od 1541 kanclerzem T. Giese'go, bisk. chełmińskiego a od 1550 radcą sądów nadwornych w służbie Alberta, piérwszego księcia pruskiego. Przez obu używany był do rozmaitych poselstw. Zajmując się gorliwie historyją krajową, zbiérał przez lat 40 materyjały do historyi Prus. Dzieło jego ogłoszone zostało przez Henniga p. t. „*David Lucas Preussische Chronik nach d. Handschrift des Verfas. mit Anmerk.*“ (8 t., Królewiec 1812—17). Praca ta, sięgającą r. 1410, napisana jest w duchu niemieckim, przeciwnym wpływowi polskiemu; pod względem naukowym nie wiele ma wartości. Głównem źródłem dla L. był Sz. Grunau (ob.).

Lucas (Hipolit Julijan Józef), literat francuski, ur. 1807 w Rennes. Ukończywszy studyja prawne, poświęcił się całkowicie zawodowi literackiemu i artykułami swymi, umieszczanymi w różnych czasopismach, powszechną zwrócił na się uwagę. Z prac jego, wysoce cenionych, wymieniamy najważniejsze: „*Histoire philosophique et littéraire du Théâtre Français*“ (2 t., Paryż 1843); „*Curiosités dramatiques et littéraires*“ (Paryż 1855); „*Documents relatifs à l'histoire du Cid*“ (Paryż 1861). Oprócz tego przełożył kilka arcydzieł z literatury hiszpańskiéj, wydał zbiór poezyj oryginalnych i nowel, oraz kilka libret.

Lucca, ob. Lukka.

Lucca (*Bagni di*). O dwie mile od m. Lucca (ob. Lukka), w stronie zachodniéj, pośród Apeninów, w uroczéj dolinie nad rz. Limą, leży miasteczko *Ponte a Seraglio*, w którego okolicy znajduje się kilkanaście zdrojowisk wody mineralnéj gorzkiéj, znanéj już od XIII w. ze zbawiennych skutków, jakie chorzy z nich odnoszą. Wzorowe urządzenie kąpieli, piękność samego miejsca i okolic zwabiają tu w każdéj porze roku, bo nawet i w zimie, wielkie mnóstwo gości, szukających poratowania zdrowia.

Lucca (Paulina), słynna śpiéwaczka spółczesna, ur. 1842 r. w Wiedniu, córka biédnego Izraelity. Występując od 1856 w chórach jednego z teatrów miejscowych, zwróciła na siebie uwagę; wykształcona przez G. Levy, wystąpiła po raz piérwszy 1859 na scenie ołomunieckiéj w operze *Ernani* i była przyjęta z wielką przez publiczność sympatyją. Odtąd zbiéra ciągle oklaski i piéniądze tak w Europie jak i Ameryce. W 1865 mianowana była nadworną śpiéwaczką króla pruskiego.

Lucchesini (Girolamo, margrabia), dyplomata pruski, ur. 1752 w Lukce. Wszedł 1778 r. jako lektor i biblijotekarz do służby Fryderyka W. Za panowania królów Fryderyka Wilhelma II i III używany był do rozmaitych misyj dyplomatycznych. Mianowany na miejsce Buchholtza posłem pruskim w Polsce, przybył do Warszawy w Kwietniu 1789 r. Człowiek gładki, wymowny i zręczny łatwo pozyskał względy Polaków, a to tym bardziéj jeszcze, że występował jako przyjaciel narodu, chwalca przeprowadzanych reform i pragnący przywrócenia Rzeczypospolitéj dawnéj świetności. Podburzając nadto stronnictwo patryjotyczne przeciw Rossyi, potrafił przywieść do skutku przymierze zaczepno-odporne Prus z Polską (29 Mar. 1790 r.), gwarantujące niepodległość i samodzielność kraju. W r. 1791 znajdował się jako minister pełnomocny na kongresie w Reichenbach i towarzyszył królowi swemu podczas całéj kampanii przeciw Francyi. Później sprawował poselstwa w Wiedniu i od 1802 w Paryżu. Opuściwszy służbę 1806 r., został szambelanem księżnéj Lukki i † 1825 we Florencyi. Z pism jego zasługuje na wzmiankę „*Sulle cause e gli effetti delli confederazione Renana* etc.“ (3 t., Flor.).— Brat jego **Lucchesini** (Cezar), ur. 1756, † 1832, radca stanu w Lukce, zasłużył się piśmiennictwu ojczystemu wielu uczonemi dziełami z zakresu historyi i lingwistyki Zbiorowe wyd. prac jego wyszło p. t. „*Opere*“ (22 t., Lukka 1832).

Lucena, m. hisz. prow. Korduby, ma 19,000 m. i sławne jest z wybornych koni; fabryki mydła i płótna.

Lucera, starożytne miasto we włoskiéj prow. Kapitanatu; rezydencyja biskupa, ma 12,000 m. Por. Wachmutha „*De Lucera*“ (Lipsk 1849).

Lucerna, m. w Szwajcaryi, ob. Luzern.

Lucerna, *Koziorożec*, *Wilczy groch*, (*Medicago*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, cechujący się kielichem 5 dzielnym lub 5 ząbkowym, pylnikami 2 wiązkowymi, skrzydełkami jednostajnie wypukłemi i strąkiem sierpowatym lub ślimakowatym, 1 lub wielonasiennym; należą tu zioła roczne, rzadziéj trwałe, w Eur. połd. i środkowéj, Afr. półn. i Azyi wsch.; wiele z nich uprawia się jako rośliny pastewne. Najważniejszym rodzajem jest L. *pastewna* (*M. sativa*), pochodząca z Azyi, lecz już w starożytności uprawiana w Europie; u nas tylko na Podolu w stanie dzikim się przytrafia. Ma liście 3 listkowe, główki kwiatowe podłużne, jasno-fijoletowe. Jest rośliną trwałą, daje się 2—4 razy rocznie kosić, a jeden zasiéw wystarcza na 5—8 lat. Lubi grunt gliniasty, miernie wilgotny, nieco wapienny. Po koniczynie jest jedną z najważniejszych roślin pastewnych. L. *żółta*, czyli *dzięcielina*, o kwiatach żółtych, rośnie u nas na łąkach i lubo ustępuje poprzedniéj co do wartości pożywnéj, wydaje dobre siano, równie jak i podobna do niéj L. *chmielowata* (*M. lupulina*), również u nas pospolita, odznaczająca się strąkami drobnymi, nerkowatymi.

Luciąża, rzeka w gub. piotrkowskiéj; początek bierze w powiecie noworadomskim i pod Murowańcem, na północ Sulejowa, wpada z lewego brzegu do Pilicy. Długa 36 wiorst. Przyjmuje z lewéj strony rzeczki Prudkę i Skawę.

Lucieńskie, jezioro w gub. warszawskiéj, pow. gostyńskim, gminie i wsi Lucień, zajmuje 913 morgów przestrzeni i ma do 80 st. głębokości; łączy się po-

dobno pod ziemią z jeziorem Bialskiém, które jest o pół mili od niego odległe.

Lücke (Gottfryd Chrystyjan Fryd.), uczony teolog niemiecki, ur. 1792 w Egeln pod Magdeburgiem, po odbyciu studyjów teologicznych w Halli i Getyndze, habilitował się 1816 w Berlinie; od 1818 profesor w Bonn, powołany został 1827 do Getyngi, gdzie † 1855; zasłużył się szczególniéj około egzegezy Now. Test. Głównem jego dziełem jest „*Commentar über die Schriften des Evangelisten Johannes*“ (4 t., Bonn 1820—32; 3 wyd., t. 1 i 2 1842—52; t. 3, 1856).

Lückenwalde, miasto w pruskiéj reg. poznańskiéj, w pow. Jütterbogk-L., nad Rutą i przy berlińsko-anhaltskiéj drodze żel., ma 11,000 m. i wielkie fabryki sukna.

Luckner (Mikołaj, hrabia), marszałek francuski, ur. 1722 w Kampen w Bawaryi. Zostawał naprzód w bawarskiéj, potém w hanowerskiéj a późniéj w pruskiéj służbie wojskowéj, odznaczył się jako pułkownik huzarów w wojnie siedmioletniéj pod Rossbach. Po ukończonéj wojnie wszedł do służby francuskiéj; w r. 1790 przyjął udział w rewolucyi; wyniesiony do godności marszałka, objął 1791 naczelne dowództwo nad wojskiem na granicy północnéj przeciwko Austryi, lecz wciągniony przez Lafayette'a do działań ku oswobodzeniu króla, musiał złożyć dowództwo w ręce Kellermanna i otrzymał zlecenie uorganizowania nowéj armii rezerwowéj. Przybywszy do Paryża celem własnéj obrony, został osadzony w areszcie miejskim a następnie zgilotynowany 4 Stycz. 1794.

Luculia (*Cielistka*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, z którego najwięcéj znaną jest L. *gratissima*, drzewko dochodz. do 16 stóp, o kwiatach różowych, nader wonnych; rośnie w Nepalu, i według Carey'a stanowi jeden z najokazalszych tworów państwa roślinnego. Z niéj pochodzi china nepalska, znana w Bengalu Ussokoli.

Lucyjan (greck. *Lukianos*), najdowcipniejszy z późniejszych pisarzów greckich, ur. około 130 r. prz. Chr. w Samosata, stolicy syryjskiéj prowincyi Komagene nad Eufratem. Początkowo kształcił się w rzeźbiarstwie, ale gdy mu się nie udały piérwsze próby, zwrócił się do studyjów naukowych i mimo zupełnego ubóstwa ukończył je z najświetniejszém powodzeniem. Po kilkuletnim pobycie w Jonii i Grecyi, wrócił do ojczyzny i występował najprzód jako rzecznik w Antyjochii; potém odbywał dalekie podróże, zebrał znaczny majątek i osiadł w Atenach; w końcu stracił podobno całe mienie i był aż do śmierci prokuratorem prowincyi Egiptu. W licznych swych pismach opowieściowych, retorycznych, filozoficznych i satyrycznych, w formie lekkiéj rozmowy, stylem prostym i czystym, szczęśliwie naśladowanym z epoki najlepszego attycyzmu, w sposób niezmiernie dowcipny chłoszcze niemiłosiernie wady i przywary swego wieku, szczególnie zaś upadek moralny, zabobonność ludu oraz pychę i kuglarstwo ówczesnych filozofów. Z pomiędzy mnóstwa edycyj pism jego najlepsze są: Reitza (2 ed., 10 t. Zweibrücken 1789—93; przytém „*Lexicon Lucianeum*“, Utrecht 1740); Bekkera (2 t. 1853); Fritzsche'go (Lipsk 1863). U nas wydał J. Struthius *Astrologiję* i *Sąd głosek* (Krak. 1531). Polskie przekłady dzieł jego są: „*Tragedyja o Pedogrze* i t. d.“ przez Alana Bardzińskiego; „*Tymon, z Lucyjana przekładany*“ (Kraków 1608); „*Historyja albo przykłady szczeréj i statecznéj miłości sprzysiężonego towarzystwa*“, przez Jana Danieckiego (Kraków 1610); „*Lucyjan Greczyn do polskiéj młodzieży, o krótkiéj, łatwéj i pewnéj drodze osiągnienia sławy i bogactwa*“ (Warsz. 1802); „*Rozmowy Umarłych*“, częścią tłumaczył, częścią naśladował Ign. Krasicki.

Lucyjan (św.), męczennik, kapłan antyjocheński, ur. w Samosata przy końcu III w. Zajmował się pierwotnie retoryką i filozofiją, lecz po śmierci rodziców poświęcił się kapłaństwu. Otworzył szkołę w Antyjochii, poprawił Księgi Święte w przekładzie Siedmiudziesięciu i w tekście Now. Test., które heretycy w wielu miejscach skazili. Podczas prześladowania za Dyjoklecyjana poniósł śmierć męczeńską r. 312. Kościół rzymski obchodzi jego pamiątkę 7 Stycz., grecki zaś 15 Paźdz.

Lucyjusz, imię trzech papieży.—**Lucyjusz** I (252—253), miał za panowania Gallusa umrzeć śmiercią męczeńską; występował przeciwko Nowacyjanom.—**Lucyjusz** II (1144—45), poprzednio *Gerhard da Caccianimi*, pochodził z Bolonii; starał się wszczęte przez Arnolda z Brescia zawichrzenia przytłumić. Prowadząc wojsko przeciwko ludowi, w czasie zdobywania Kapitolium, † ugodzony kamieniem.—**Lucyjusz** III (1181—85), urodzony w Lukce, poprzednio *Ubaldo Allincigoli*; zostawał w sporach z cesarzem Fryderykiem I; z powodu powstań ludowych, przymuszony był dwukrotnie uciekać z Rzymu. Ogłosił wiekuistą klątwę przeciw Katarom czyli nowym Manichejczykom i † w Weronie 1185.

Lucylijusz (*Cajus Ennius Lucilius*), rycerz rzymski, ur. 149 r. prz. Chr. w Suessie w Kampanii, † około 103 r. prz. Chr. w Neapolu, przyjaciel Lelijusza i Scypijona, pod wodzą którego odbył wyprawę numantyńską. Uważany jest powszechnie za piérwszego twórcę satyry, wykształconéj następnie przez Horacyjusza, Persyjusza i Juwenalisa. Fragmenta jego satyr zebrał Gerlach (Bazyleja 1846). Porów. Gerlacha „*Cajus Lucilius und die römische Satura*“ (Bazyleja 1844).—**Lucylijusz** młodszy, prokurator Sycylii, uchodzi za autora poematu „*Aetna*“, objaśniającego wybuchy tego wulkanu. Wedle innych autorem tego poematu ma być *Cornelius Severus* czy też *Manilius*. Wydanie jego sporządzili między innymi: Jacob (Lipsk 1826) i Meinecke wraz z przekładem niemieckim (Quedlinb. 1818).

Lucyn, m. pow. w gub. witebskiéj, nad jeziorem Łuża. Ma zwaliska zamku, założonego r 1339 przez Krzyżaków i zwanego przez nich *Ludsen*. Liczy 3,600 m. — *Lucyński powiat*, ma na przestrzeni 4,656 1/2 w. kw. przeszło 73,000 m.; powierzchnia falowata, grunt gliniasty, pomieszany z wapiennym, miejscami kamienisty. Rzeki: Sinia, Kuchwa, Warnana, Ewest i in.; jeziora Nyrwańskie, Łuża i in.

Lucyna (łaciń. *Lucina*), dawczyni światła, przy-

domek Dyjany i Junony, jako bóstw, niosących pomoc rodzącym matkom. Na cześć L. obchodzono uroczystość 1 Marca.

Lucyńskie starostwo niegrodowe, leżało w księstwie inflanckiém, a wedle spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało miasto i zamek Lucyn (ob.), nad obszernem jeziorem Łuża, z wójtostwami Nerzy, Hotyszowo, Kuszew, Plusyny, Pyldy i mojzą Małnowa. Podług metryk litewskich od r. 1586 posiadali je Naruszewiczowie, Skarbkowie, Tomasz Dąbrowa, Denhoffowie, Potoccy, Sienniccy, Czartoryscy, Bucholtzowie; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego, z d. 8 Sierpnia r. 1772 Jan i Ludwika z Zyberków Borchowie, podkomorstwo księstwa inflanckiego, a następnie podkanclerstwo kor.; ustąpili sstwo swemu synowi Michałowi Boronitochowi, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 14,721 gr. 28, a hyberny złp. 3,086.

Lucyper, Lucyfer (z łaciń. *roznosiciel światła*), u Greków *Phosphoros*, nazywa się planeta Wenus jako gwazda zaranna, natomiast Hesperus (ob.) jako gwiazda wieczorna. W mytologii greckiéj L. jest synem Jowisza i Aurory i wraz z Horami ma nadzór nad końmi i wozem słonecznym Helijosa.—L. zowié się także książe ciemności, władca wszystkich szatanów.

Luczka, po madz. *Nagy Luczka*, miasteczko w komitacie węg. berezskim, w Karpatach, ma 2,400 m. i kąpiele mineralne ciepłe.

Luden (Henryk), historyk niemiecki, ur. 1780 w Lorstedt w księstwie Bremy, † 1847 jako profesor historyi w Jenie. Z prac jego celniejsze są: „*Allgemeine Geschichte der Völker und Staaten des Alterthums*“ (3 wyd., Jena 1824); „*Allgemeine Geschichte der Völker und Staaten des Mittelalters*“ (2 wyd., Jena 1824); „*Die Geschichte des deutschen Volks*“ (12 t., Gota 1825—37), dzieło dochodzące tylko do r. 1237. Po śmierci autora wydano interesujące „*Rückblicke in mein Leben*“ (Jena 1847).

Luder (Bartłomiéj), jezuita polski, słynny swojego czasu mówca i poeta; † r. 1747 w Gdańsku, wydał z druku wiele poezyj łacińskich i polskich, tudzież rozpraw teologicznych i krasomówskich.—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asystencyi pols. tow. Jesus*“ (str. 263).

Lüders (Aleksander), generał rossyjski, ur. 1790, † 1873. Od r. 1807 walczył we wszystkich wojnach Rossyi; w r. 1831 w wojnie z Polską odznaczył się szczególniéj przy wzięciu Warszawy. Od r. 1843 znajdował się na Kaukazie, gdzie został generałem piechoty. W r. 1848 spólnie z Omerem-Paszą zgniótł powstanie w księstwach Naddunajskich; 19 Czerw. 1849 wkroczył do Siedmiogrodu, zdobył Hermannstadt, pobił Bema 31 Lipca pod Schäuburgiem i zmusił w Dewa i Szibo 20,000 wojska węgierskiego do kapitulacyi. Przy wybuchu wojny Wschodniéj dowodził początkowo korpusem pod rozkazami ks. Gorczakowa, następnie dowódca wojsk w Odessie i Nikołajewie a od Stycznia 1856 naczelny dowódca armii w Krymie, na którém to stanowisku zawarł ze sprzymierzonymi zawieszenie broni. W r. 1861 mianowany został główno dowodzącym piérwszą armiją i namiestnikiem królestwa polskiego. 1862 wykonano na L. podczas spaceru w Saskim ogrodzie (w Warszawie) atentat, przy którym został ciężko raniony. Odwołany wkrótce potém, został wynagrodzony tytułem hrabiego; po wyleczeniu przebywał częścią w Odessie, częścią w dobrach swych w Bessarabii.

Ludewig (Jan Piotr), historyk niemiecki, ur. 1670, na zamku Hohenhard w Szwabii, † 1773 r., od r. 1703 profesor historyi, a od 1722 kanclerz uniwersytetu w Halli. Celniejsze jego dzieła są: „*Scriptores rerum Germanicarum*“ (2 t., Halla 1718) i „*Reliquiae manuscriptae omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum*“ (12 t., 1740—41).

Ludgarda, właściwie *Lukierda*, żona króla Przemysława, córka księcia windawskiego, a według innych księcia kaszubskiego, lub Mestwina księcia pomorskiego albo wreszcie Henryka księcia na Widzimirze, zaślubiona r. 1283. Dziesięcioletnie bezpotomne życie z młodą i piękną małżonką zniechęciło Przemysława do niéj tak dalece, że w nocy 1293 r. z jego rozkazu przez służebnice w pościeli zaduszoną została w zamku poznańskim. Pieśni ludowe, powtarzane do końca XV w., wyrażały oburzenie narodu na króla, który się takiéj dopuścił zbrodni. Karpiński na podstawie opowieści Bielskiego ułożył piękną dumę o L. a Kropiński p. t. „*Ludgarda*“ napisał tragedyję, która miała niegdyś wielkie powodzenie.

Ludmiła (św.), księżna i patronka czeska, córka Sławibora Pszowskiego, ur. 873, wychowana była w pogaństwie i wydana za księcia czeskiego Borzywoja. Przyjąwszy wraz z mężem chrzest, gorliwie krzewiła wiarę chrześcijańską. Została z poduszczenia swéj pogańskiéj synowéj Drahomiry uduszoną w zamku Tetinie (15 Wrześ. 927). Pamiątkę L. obchodzi kościół 16 Września.

Ludolf (Hiob), oryjentalista niemiecki, ur. 1624 w Erfurcie, † 1704 w Frankfurcie n. M., tajny radca rządu Gotajskiego. Jako autor gramatyki (2 wyd. Frankf. 1702) tudzież słownika języka etyjopskiego (2 wyd. Frankf. 1699) zjednał sobie imię najznakomitszego w swym czasie badacza tego języka. Niemniéj ważnemi są jego dzieła: „*Historia Aethiopica*“ (Frankf. 1681), do któréj dodał: „*Commentarius ad historiam Aethiopicam*“ (Frankf. 1691; „*Appendix*“ 1693); „*Grammatica Amharicae linguae*“ (Frankfurt 1698) i „*Lexicon Amharico-Latinum*“ (1698).

Ludolfina, *Ludolfa liczba*, ob. Keulen.

Ludwig (Otto), poeta niemiecki, ur. 1815 w Eisfeld w Meiningeńskiém. Początkowo kształcił się w muzyce, a następnie poświęcił się literaturze; 1855 osiadł w Dreźnie, gdzie † 1865. Sławę poety ugruntował tragedyjami: „*Der Erbförster*“ (Lipsk 1853) i „*Die Makkabäer*“ (Lipsk 1854), które się odznaczają jędrną i bystrą charakterystyką, językiem silnym i obrazowym, ale pozbawionym klasycznéj piękności. Oprócz tego wydał nowelle „*Zwischen Himmel und Erde*“ (3 wyd. Berl. 1862) i „*Thüringer Naturen*“ (Lipsk 1857), zalecające się, zwłaszcza piérwsza, bujną fantazyją.

Ludwigh (Jan), publicysta węgierski, ur. 1812 w Bele, w komitacie spiskim, † 1869 w Brukselli; w 1832 był posłem na sejm w Presburgu, niejednokrotnie wybiérany późniéj, na sejmie 1848 gorliwy zwolennik Kossutha, był przez niego wysłany jako komisarz cywilny do armii Görgeya. Po upadku powstania schronił się do Niemiec, potém do Francyi. Przez rząd austryjacki skazany na śmierć in contum., powieszony został w portrecie w Peszcie. Ostatnie lata przebył w Brukselli zajmując się literaturą. Oprócz wielu artykułów dziennikarskich wydał „*Nonvelle page de l'histoire des Habsbourgs*“ (1859); „*La Hougrie et la germanisation autrichienne*“ (1860); „*La liberté religieuse et le protestantisme en Hongrie*“ (1860); „*La Hongrie devant l'Europe*“ (1860).

Ludwigsburg, m. w wirtemb. obw. Nekary, druga rezydencyja króla, ze wspaniałym pałacem królewskim, przeznaczone na kwaterę główną wojska krajowego; liczy 12,450 m. W okolicy znajdują się piękne pałace letnie: Monrepos, Favorite i Solitude. Przemysł znacznie rozwinięty; największa w świecie fabryka organów.

Ludwigshafen, m. w bawar. palatynacie nadreńskim, okręgu Spiry, położone wprost Manheimu nad Renem, dawniéj „*Szańcem reńskim*“ zwane, połączone koleją żelazną z Moguncyją, Strasburgiem i Paryżem, stanowi bardzo dogodne stanowisko dla handlu składowego. Założone dopiéro r. 1843, ma ludności 4,500 m.

Ludwigslust, m. w okr. grabowskim w w. ks. meklenburg-szweryńskiém; ma 5,500 m., pałac rezydencyjonalny w. księcia z pięknemi zbiorami starożytności meklemburgskich i kunsztów, groby familijne i wspaniałe ogrody.

Ludwik I, *Pobożny* (przez Francuzów zwany *le Débonnaire*, t. j. dobroduszny), cesarz rzymski i król francuski, 814—840, trzeci syn Karola W. i trzeciéj jego żony Hildegardy, księżniczki alemańskiéj, ur. 778 r. Od 783 król Akwitanii, od 813 współregent swego ojca, a od 814 władca samoistny. Początkowe jego rządy były silne i sprawiedliwe; usunął z dworu rozpustę, karał ciemiężców ludu, pragnął reformy mnichów i duchowieństwa świeckiego, obchodził się łagodnie z ujarzmionymi Sasami i Fryzami. Niezadługo wszakże wielce się zmienił; usuwał i prześladował doradców ojcowskich a natomiast ulegał coraz bardziéj rosnącemu wpływowi duchowieństwa. W r. 817 podzielił państwo pomiędzy swych synów: Lotaryjusza, Pepina i Ludwika, co było powodem silnych zaburzeń. Upośledzony bowiem synowiec jego Bernhard kr. włoski podniósł chorągiew buntu i zwabiony 818 r. do Châlons, um. skutkiem wyłupienia oczu a Lotoryjusz wziął Włochy. Gdy cesarzowi druga jego małżonka Judyta powiła r. 823 syna Karola, zwanego późniéj Łysym, zmienił w r. 829 podział, oddając i jemu część pewną. Niezadowoleni z tego powodu synowie, powstali przeciw ojcu, pojmali go i złożyli z tronu. Dwaj młodsi jednak synowie, widząc, że Lotaryjusz dąży do jedynowładztwa, przy współdziałaniu duchowieństwa zwrócili mu na powrót koronę. Zgoda ta nie długo trwała. Wyznaczenie Karolowi Akwitanii, posiadanéj dotąd przez Pepina, wywołało 833 nowe synów powstanie. L. straciwszy czas sposobny do walki podczas układów z papieżem Grzegorzem IV (stronnikiem książąt), został przez synów pojmany pod Kalmarem i zaprowadzony do klasztoru w Soissons, gdzie musiał publiczną czynić pokutę i grzechy swe wyznać. Obrażeni przez Lotaryjusza bracia, połączyli się znowu przeciw niemu i ojca przywrócili do tronu. Po śmierci Pepina 838 zarządził cesarz nowy podział państwa, korzystny głównie tylko dla Karola, czém zwrócił na się broń Ludwika i Akwitańczyków, wiernych synom Pepina. Wśród tych zamieszań, † L. 840 r. niedaleko Moguncyi, pochowany w Metz. Obok niektórych zalet charakteru i głębokiéj nauki nie posiadał jednak L. zdolności potrzebnych władcy tak obszernego państwa. Łagodność jego graniczyła ze słabością a pobożność z bigoteryją i ślepą uległością kościołowi.—Porów. Funcka „*Ludwig der Fromme*“ (Frankf. 1832).—**Ludwik Niemiec**, syn poprzedniego, król niemiecki 843—876, ur. około 805 r. Otrzymał przy piérwszym podziale r. 817 Bawaryję i graniczące z nią od wschodu krainy. Skutkiem nowych podziałów w latach 823 i 838 walczył przeciw ojcu, po śmierci którego musiał wespół z bratem Karolem toczyć wojnę przeciw trzeciemu bratu Lotaryjuszowi. Po zwycięstwie pod Fontenai 841 r. zawarto traktat w Verdun 843 r. mocą którego wziął L. Niemcy aż po Ren, tudzież Moguncyję Spirę i Worms. Napady Normandów przyczyniały mu wiele kłopotów. W r. 858 zajął Francyję, ale musiał ją wkrótce zwrócić prawowitemu władcy Karolowi Łysemu. Po śmierci Lotaryjusza zdobył połowę Lotaryngii i zamierzał celem pozyskania korony cesarskiéj wyruszyć przeciw Karolowi Łysemu, lecz zamiarowi temu przeszkodziła śmierć, która go zaskoczyła 876 w Frankfurcie. Zostawił L. trzech synów: Karlomana, Ludwika i Karola, którzy posiadłości jego między siebie rozdzielili.—**Ludwik II**, cesarz rzymski, 855—875, najstarszy syn Lotaryjusza I, ur. około 822. Został w r. 844 przez papieża Sergijusza, którego wybór przeciwko papieżowi Janowi rozstrzygnął, ukoronowany królem Longobardów. Powołany w r. 850 przez ojca na współregenta, został r. 855 jego następcą jako cesarz i władca Włoch. W r. 848 pobił Saracenów pod Beneventem i obronił cesarstwo od Greków, którzy je zagarnąć pragnęli. Po bezdzietnéj śmierci brata swego Karola, pozyskał 863 jednę połowę jego państwa, a drugą wziął trzeci brat Lotaryjusz; po zgonie zaś tego ostatniego 869 Karol Łysy i Ludwik Niemiec zagarnęli Lotaryngiję bez względu na bliższe doń prawa Ludwikowe. Jednakże Ludwik Niemiec, z którego córką Ingelbergą był L. ożeniony, powrócił mu w r. 872 przypadającą nań część, ale powtórnie i ostatecznie ją zagarnął po śmierci L., który † 875 bez potomstwa płci męskiéj.—**Ludwik III**, *Dziecko*, syn króla niemieckiego Arnulfa, ur. 893. Pozyskał 900 r. niemiecką koronę królewską a 908 przybrał tytuł cesarza. Za rządów jego Lotaryngija znowu dostała się do Niemiec. K.

tkie panowanie tego władcy zapełniają walki wewnętrzne coraz bardziéj dumnych wazalów oraz niszczące napady Węgrów. L. † bezżennie 911 jako ostatni z Karolingów niemieckich. Konrad I był jego następcą na tron królewski. — **Ludwik IV**, *Bawarczyk*, cesarz niemiecki 1314—47, ur. 1286, syn Ludwika Surowego księcia bawarskiego; posiadał z ojcowizny tylko część Bawaryi po lewym brzegu Izaru, gdy tymczasem brat jego Rudolf otrzymał Palatynat. Obrany w r. 1314 większością głosów elektorskich cesarzem, musiał toczyć boje z rywalem swym antycesarzem Fryderykiem Pięknym, arcyk. austryjackim, którego pokonał dopiéro po 8 letniéj niszczącéj wojnie w stanowczéj bitwie pod Mühldorf 1322. Walka jednak nie ustała; brat bowiem Fryderyka i papież Jan XXII prowadzili ją daléj we własnym interesie. L. dał pomoc zwyciężonym przez papieża w górnych Włoszech Viscontim i pomógł im do zgniecenia partyi Gwelfów. Jan XXII rzucił nań klątwę 1324, podburzał Polaków, by zajęli Brandeburgiję, i przywiódł do skutku tajemne przymierze Francyi i Austryi. L. zawarł sojusz z Janem czeskim przeciw Polsce a z Fryderykiem ostatecznie się pojednał; chciał go nawet przypuścić do spółrządów, ale oparli się temu elektorowie. W r. 1327 przedsięwziął wyprawę do Włoch; w Medyjolanie koronował się na króla włoskiego a w Rzymie, gdzie wybrał antypapieża Mikołaja V, wziął koronę cesarską. Zagrożony jednak buntem Włochów, wrócił z uszczuploném wojskiem do Niemiec 1330 r. Po śmierci rywala swego Fryderyka oraz ks. Leopolda pojednał się z Austryją. Z papieżem, rezydującym w Avignon i zostającym pod wpływem polityki francuskiéj, pożądana przez L. zgoda, okazała się niemożebną. Wówczas to zniecierpliwieni książęta niemieccy uwolnili cesarza z pod klątwy i na sejmie elektorskim w Rense nad Renem wydali uchwałę 1338, mocą któréj „*Każdy większością głosów powołany na tron niemiecki, jest prawowitym monarchą nawet bez potwierdzenia papieskiego*“. Mając przez to zapewnioną swobodę, pracował odtąd L. samowolnie nad powiększeniem potęgi swego domu. Przyłączywszy w r. 1322 Brandenburg zajął 1341 także Niższą Bawaryję i starał się o nabycie Tyrolu przez ożenienie syna Ludwika z Małgorzatą Maultasche. Po żonie swojéj Małgorzacie odziedziczył także Holandyję, Zelandyję, Fryzyję i Hennegawiję. Takie spotężnienie domu cesarskiego rozdrażniło wielce książąt niemieckich a zwłaszcza dom luksemburgski. Papież Klemens VI, następca Benedykta XII, rzucił na L. ponowną klątwę 1346 i nakłonił większość książąt, że ci wybrali 1346 r. w Rense antycesarza Karola IV (ob.). Wśród przygotowań do nowéj z tego powodu wojny † L. nagle na polowaniu pod Fürstenfels, blisko Monachijum 1347 r. Miejsce, na którém ducha oddał, naznaczone jest kolumną marmurową. —Porów. Mannerta „*König Ludwig IV*“ (Landshut 1812) i Dönnigesa „*Geschichte des deutschen Kaiserthums im XVI Jahrhunderte*“ (Berl. 1841).— —**Ludwik**, imię kilkunastu królów francuskich.— **Ludwik I, król francuski, zwany** *pobożny*, (ob.) Ludwik I cesarz rzymsko-niemiecki i król francuski. **Ludwik II**, *Jąkała*, syn Karola Łysego, ur. 846 r., nastąpił po ojcu 877 i † 879.— **Ludwik III**, syn poprzedniego, panował wspólnie z bratem 879—882; pokonał Normandów 880 r. i † 882 bezdzietnie, a jego dziedzictwo dostało się bratu Karlomanowi.— **Ludwik IV**, *Zamorski* (d'Outremer), tak nazywany z powodu że się w Anglii wychowywał; syn Karola Prostaka a wnuk Ludwika II. Ur. się 920, następca Raula, panował od 936—954. Usiłując zdobyć Normandyję na Ryszardzie, był zwyciężony i uwięziony 995: wypuszczony na wolność 996, musiał ustąpić Normandyję Ryszardowi a hrabstwo Laon Hugonowi Białemu. Laon odzyskał jednak pokojem zawartym 950 r., † 954 r.— **Ludwik V**, *Gnuśny*, wnuk poprzedniego, syn Lotaryjusza II, ur. 967 r., panował 986—987, na nim wygasła dynastyja Karolowingów, francus.— **Ludwik VI**, *Gruby*, syn Filipa I, ur. 1077, panował 1108—37. Był to monarcha dzielny, energiczny i sprawiedliwy. Bezustanne toczył boje z Angliją i własnymi wazalami, których znaglał do uległości i szanowania zasad sprawiedliwości. Opiekował się także komunami i nadawał im różne swobody. Ministrem jego był słynny opat Suger (ob.), który zostawił bijografiję swego monarchy. Ś. Bernard i Abelard uświetnili panowanie tego króla.—**Ludwik VII**, *Młody*, syn poprzedniego, ur. 1120, został królem 1137 i panował do 1180 r. Z papieżem Inocentym II toczył spory o rozdawnictwo beneficyjów i walczył z tego powodu przeciw sprzymierzeńcowi papieskiemu Tybaldowi hr. Szampanii. Pojednawszy się następnie za namową ś. Bernarda, wziął udział w nieszczęśliwéj drugiéj krucyjacie 1147. Rozwiódłszy się z niewierną małżonką Eleonorą (ob.), dziedziczką Guyenne i Poitou, która poślubiła następnie Henryka II, króla Anglii, utracił te prowincyje, a skutkiem tego przyczynił się wielce do zapewnienia królom angielskim wpływu na sprawy francuskie i do 20 letniéj wojny. L. prześladował Albigensów a wspiérał Becketa przeciw Henrykowi II kr. Anglii; † 1180.— **Ludwik VIII**, *Lew*, wnuk poprzedniego, syn Filipa Augusta, ur. 1187, panował od 1223—26. Za rządów ojca odznaczył się w walkach z Albigensami. Na Anglikach odzyskał Poitou, Limousin i Périgord. — **Ludwik IX**, *Święty*, 1226—1270, ur. 1215 w Poissy, syn poprzedniego, wstąpiwszy na tron 1226 r., zostawał z początku pod opieką matki, Blanki Kastylskiéj, a od 1236 rządził samodzielnie i nieposłusznych wasalów zmusił do uległości. W 1248 powierzywszy regencyję matce, przedsięwziął nieszczęśliwą krucyjatę do Egiptu, podczas któréj wojsko zostało zniszczone a król wzięty do niewoli, dopiéro za znacznym okupem odzyskał wolność i wrócił do kraju 1253. W powtórnéj również niepomyślnéj krucyjacie 1270 † pod Tunisem. Dla pobożności i cnotliwego życia został zaliczony w poczet świętych przez Bonifacego VIII 1297. L. pracując gorliwie nad usunięciem nadużyć i ścisłém wykonywaniem sprawiedliwości nadał swemu krajowi prawa znane pod nazwą „*Etablissement de Saint Louis*“, w których usuwa sądy boże, zapewnia lepszy wymiar sprawiedli-

wości, ale niszczy zarazem, prawa ludu i kładzie podstawę dla despotyzmu królewskiego. Jakkolwiek wielce pobożny nie wahał się stawić oporu pretensyjom duchowieństwa i ogłosić *Sankcyję pragmatyczną* (1269), która gruntowała swobody kościoła gallikańskiego. Przyłączywszy do korony kilka prowincyj, zawarł z Henrykiem III kr. angielskim r. 1259 traktat i dobrowolnie odstąpił mu niektóre posiadłości. Francyja za rządów jego wzmogła się znakomicie.—Porów. Sieur de Joinville „*Histoire de St. Louis*“ (ed. Michela, Paryż 1858); Beugnot *Essai sur les institutions de St.-Louis*“ (Paryż 1821) i Faure „*Histoire de Saint-Louis*“ (2 t., Paryż 1866). —**Ludwik X**, *Kłótnik*, prawnuk poprzedniego, a syn Filipa Pięknego, ur. 1289, panował od r. 1314 do r. 1316. Po matce odziedziczył 1304 królestwo Nawary. Dozwolił wrócić do Francyi wypędzonym przez ojca Żydom, walczył daremnie przeciw Flamandom (1315), nie mógł stawić czoła reakcyi panów feudalnych przeciw koronie; † 1316 bezpotomnie; nastąpił po nim brat jego Filip V.—**Ludwik XI**, 1461—82, ur. 1423, najstarszy syn Karola VII i Maryi d'Anjou. Od młodości już odznaczał się uporem, żądzą panowania, chytrością i podstępnością. Przeciw własnemu ojcu wziął udział w powstaniu zwaném *Praguerie* 1440; zarządzając delfinatem, dopuszczał się licznych nadużyć i musiał uciekać do Brabantu, gdzie żył aż do śmierci ojca 1461. Wstąpiwszy na tron, prześladował doradców ojcowskich i usiłował zniszczyć możnowładców, zwłaszcza domy burgundzki i bretoński. Powstała więc z tego powodu koalicyja szlachty (*la ligue du bien public*), na czele któréj stanął Karol Śmiały (ob.), późniejszy ks. Burgundyi. W wojnie stąd wynikłéj był nawet L. czas jakiś przez Karola Śmiałego więziony. Uwolniony następnie za znacznym okupem, oderwał Edwarda IV kr. Anglii od przymierza z Burgundyją 1475 i zdala patrzał na upadek swego wroga, ks. Burgundyi. Po śmierci jego (1477) zagarnął Burgundyję i przyłączył do korony przemocą i podstępem Provence, Maine, Anjou i hrabstwo Bar. Człowiek ten bez sumienia, wiarołomny i okrutny, mściwy i zabobonny, był najzręczniejszym politykiem swego czasu i znakomitym mężem stanu. Ostatnie lata życia przepędził w twierdzy Plessis-les-Tours, dręczony ustawiczną trwogą i oddany praktykom zabobonym; † 1483. Przeszło 4,000 ludzi kazał stracić i to po większéj części skrycie, bez zachowania form sądowych. Złamaniem szlachty feudalnéj i sprzyjaniem mieszczaństwu podniósł znakomicie władzę królewską i uporządkował sprawy państwa. Dla utrzymania dobrych stosunków z papieżem zniósł sankcyję pragmatyczną. Przyjaciel nauk, zbogacił biblijotekę, zreformował uniwersytet paryski i ściągał do kraju uczonych Greków. Na usługi państwa zaprowadził poczty. Uważany jest za autora dzieł: „*Les cent nouvelles*“ i „*Rosier des guerres*“. Porów. Comines „*Mémoires*“ (wyd. Lenglet-Dufresnoy, 4 tomy, Londyn 1747); Duclos „*Histoire de Louis XI*“ (Paryż 1745).—**Ludwik XII**, 1498—1515, ur. 1462 r., prawnuk Karola V a syn księcia Orleańskiego Karola (ob. *Walezy*), i Maryi ks. Kleve. Po śmierci Karola VIII wstąpił na tron 1498 i łagodnym a sprawiedliwym rządem w kraju zasłużył sobie na imię ojca ludu. Wybrawszy na ministra późniejszego kardynała Jerzego d' Amboise, zostawał pod wpływem jego i drugiéj swéj żony Anny bretońskiéj. Jako krewny Viscontich wystąpił z pretensyjami do Medyjolanu, zdobył go i uwięził panującego tam księcia Ludwika Sforza 1500 r. Następnie wespół z Ferdynandem aragońskim zdobył Neapol, ale wkrótce między samymi zwycięzcami wybuchła wojna, zakończona ugodą familijną 1505. W r. 1509 przystąpił do ligi Cambrayskiéj (ob. *Liga*) przeciwko Wenecyi, lecz za staraniem Julijusza II, który więcéj się bał Francuzów niż Wenecyjan, utworzyła się przeciw niemu 1511 liga święta (Papież, Wenecyja, Aragonija i Anglija), która początkowo żadnego nie miała powodzenia. Opuszczony przez Szwajcarów i cesarza, wyklęty przez papieża, przeciągnął na swą stronę Wenecyję 23 Marca r. 1513 i odnosił we Włoszech zwycięstwa, ale w saméj Francyi zagrożony najazdem Anglików i pobity przez nich pod Guinegate (bitwa ostróg) 17 Sierp. 1513, pogodził się z papieżem i Aragonią (na rzecz któréj musiał zrzec się Neapolu), z cesarzem Maksymilijanem zawarł rozejm w Mar. 1514, a z Anglią drogo okupiony pokój 7 Sierp. tegoż roku. Mimo takich niepowodzeń, zamyślał L. o ponownem zdobyciu Medyjolanu, ale wśród przygotowań do wojny, † 1515 w 2 tygodnie po zaślubieniu i trzeciéj żony Maryi, królewny angielskiéj. U ludu posiadał wielką miłość. Dla nienakładania nowych podatków, zrobił urzędy cywilne kupnymi, przez co stał się powodem wielu nadużyć. Następcą jego był Franciszek I.—Porów. „*Histoire de Louis XII*“ (Paryż 1615); Baudier „*Histoire de l'administration du cardinal d'Amboise*“ (2 t., Paryż 1634); Röderer „*Louis XII et François I*“ (2 t., Paryż 1825).—**Ludwik XIII**, 1610—43, ur. 1601, syn Henryka IV i Maryi Medici, wstąpił na tron 14 Maja 1610 pod opieką matki, która sprzyjając Hiszpanii i dążnościom katolickim, chciała zgnieść Hugonotów. Ci wszelako, połączywszy się z możnowładcami, oburzonymi na samowładne rządy ulubieńca królowéj marszałka d'Ancre (ob.), zmusili dwór do ugody w Loudun 4 Maja 1616. Intrygi i kabały dworskie mimo to nie ustawały. Wreszcie za staraniem faworyta królewskiego de Luynes (ob.) i zezwoleniem samego króla d'Ancre został zabity 1617, Maryja Medici aresztowana a de Luynes stanął u steru rządu i nakłonił króla, że ten siłą zmusił do posłuszeństwa niechętnych panów i zwyciężył protestantów w wojnie zakończonéj 1622. Miejsce do Luynes'a († 1624) zajął późniejszy kardynał Richelieu (ob.); owładnął on słabym umysłem króla i stał się wszechwładnym panem Francyi. Richelieu postawił sobie za zadanie wewnątrz utworzyć monarchiję nieograniczoną a na zewnątrz osłabić potężny dom habsburgski. Piérwszego celu dopiął zniweczeniem politycznego znaczenia Hugonotów w krwawéj wojnie 1624—28, nadwątleniem, jeżeli nie zupełném jeszcze złamaniem potęgi możnowładców w bitwie pod Castelnaudary (Wrześ. 1632) i ściśnieniem parlamentów.

Drugiego zaś zadania dokonał przez czynne wmieszanie się Francyi (1635) do wojny trzydziestoletniéj, podczas któréj wojska francuskie okrywały się sławą zarówno w Niemczech jak i na granicy hiszpańskiéj. Przed zakończeniem jednak téj wojny L. † 1643 r. Był to człowiek słabowity, charakteru niezdecydowanego, bez silnéj woli, ponury, podejrzliwy i samowolność lubiący. W bitwach okazywał krew zimną i męstwo. Pozostawił naród uciśniony podatkami i despotyzmem. Żona jego Anna Austryjaczka urodziła mu Delfina, późniejszego Ludwika XIV i Filipa ks. Orleańskiego, protoplastę młodszéj linii Orleanów.—Porów. Bazin „*Histoire de Louis XIII*“ (4 tomy, 2 ed., Paryż 1846).—**Ludwik XIV**, 1645—1715, ur. 1638, syn poprzedniego i Maryi Austryjaczki (właściwie ks. hiszpańskiéj), wstąpiwszy na tron po śmierci ojca 14 Maja 1643 r., zostawał pod opieką matki i wpływem Mazarini'ego (ob.), którzy w imieniu króla przy pomocy Turenne'a pokonali Frondę (ob.). Pokojem westfalskim (1848) uzyskała Francyja większą część Alzacyi a pokojem pirenejskim (1659 r.) otrzymała od Hiszpanii Roussillon i Conflans. W Czerwcu 1660, zaśl. L. infantkę Maryję Teressę, córkę Filipa IV. Po śmierci Mazarin'iego 9 Marca 1661 sam objął ster rządu i postawił Francyję na najwyższym szczeblu potęgi i świetności. Obdarzony wrodzonym instynktem despotyzmu, nienawidzący żadnych autorytetów politycznych, z rzadką energiją urzeczywistniał L. teoryję polityczną zgubną zarówno dla Francyi jak i dla całego świata europejskiego. Lekceważąc wszelkie prawa i zwyczaje, ugruntował swe panowanie na osławionéj zasadzie „*L'état c'est moi*“ (państwo to ja). Z fikcyją tą łączył jeszcze przekonanie o boskości swéj osoby jako indywiduum i jako króla. L. szczególną posiadał zręczność w wyborze ludzi, którzy genijuszem swym tron i potęgę jego uświetniali. Takimi byli szczególniéj oprócz wielu innych Colbert (ob.), znakomity administrator i Louvois (ob.) wielki organizator i twórca armii, przy pomocy któréj stał się L. zdobywcą. Król był wszystkiém i sam rządy sprawował. Ministrowie słuchali tylko jego rozkazów i czuwali nad wykonywaniem takowych. Roszcząc pretensyje na podstawie prawa rewolucyi (ob.), do części Niderlandów hiszpańskich, wyruszył 1667 na podbój tych krajów i byłby je całe zdobył, gdyby zwycięstw jego nie powstrzymało potrójne przymierze (Anglija, Holandyja i Szwecyja), które zniewoliło go do pokoju w Akwizgranie 2 Maja 1668. W roku 1672 uderzył na Holandyję, a skutkiem tego popadł w wojnę z Hiszpaniją i Niemcami. Szczęśliwy w bojach, otrzymał na mocy pokoju nimwegskiego 1678 niektóre posiadłości graniczne Niderlandów hiszpańskich, mianowicie Franche-Comté, a na prawym brzegu Renu Frejburg i Breysach. Za pośrednictwem sławnych onego czasu izb połączenia (*Chambres de réunion*) powiększył bezprawnie dotychczasowe zdobycze wielu posiadłościami w Alzacyi i w Niderlandach, a pośród zupełnego pokoju zajął 30 Września 1681 Strasburg. Tegoż roku flota francuska bombardowała Tripolis a 1684 Algier i Genuę, która musiała się upokorzyć. Teraz stał L. na szczycie potęgi. Swemi zwycięstwy dał uczuć przewagę całéj niemal Europie a naród własny ciemiężył i przyzwyczajał do azyjatyckiego posłuszeństwa; znikły wszystkie ślady dawnéj samoistności politycznéj, w sądownictwie cywilném liczne zakorzeniały się nadużycia a sądownictwo kryminalne krwawe przybrało formy. Na wzór oryjentalnych despotów uważał się król w prawie rozporządzania nawet majątkami prywatnymi, a wszelką ze swéj strony łagodność poczytywał za dobrodziejstwo i łaskę. Sercem życia państwowego i narodowego był wedle teoryi dwór tylko. Tu koncentrowała się świetność i potęga kraju. Tu mówiono językiem najczystszym i celowano w owych obyczajach powierzchownych i śliskich, w których sam król był mistrzem. Etykietę posuwał aż do śmieszności i uczynił z niéj rodzaj monarszego kultu. Dwór jego był wzorem dla całéj Europy, a język i literatura francuska stały się modą powszechną. W późniejszych latach życia swojego został L. bigotem, w czém podtrzymywała go jego ulubienica, potém tajemna żona pani Maintenon (ob.). Skutkiem téj żarliwości jego religijnéj było prześladowanie Hugonotów i zniesienie edyktu Nantejskiego w r. 1685, co zmusiło mnóstwo ludzi najpożyteczniejszych dla kraju do opuszczenia rodzinnéj ziemi. Jego osławione egzekucyje wojskowe (ob. *Dragonady*) i wysokie opodatkowanie narodu wywołały powstanie Kamizardów, a wszystko to było wynikiem despotyzmu królewskiego. Przeciw papieżowi bronił L. energicznie niezależności kościoła gallikańskiego. W r. 1685 wystąpił w imieniu swéj bratowéj Elżbiety Karoliny Orleańskiéj z pretensyjami do Palatynatu. Z tego powodu jak również z powodu wyboru elektora kolońskiego, wywiązała się r. 1688 wojna z Niemcami, państwami morskiemi, Hiszpaniją i Sabaudyją, w któréj Francuzi okropnie spustoszyli południowo-zachodnie Niemcy, odnosili świetne zwycięstwa i opiérali się całéj prawie skoalizowanéj Europie. Pokojem ryświckim, który tę wojnę zakończył 1697 roku, zatrzymała Francyja Alzacyję i Strasburg ze wszystkimi okręgami na lewym brzegu Renu. Nareszcie 1700 dosięgnął L. ostatniego celu swych życzeń: Karol II (ob.), kr. hiszpański, uznał wnuka jego Filipa V swym spadkobiercą. Ale z tego powodu właśnie rozpoczęła się hiszpańska wojna sukcesyjna (ob.), w któréj Niemcy, Anglija, Holandyja, Sabaudyja i Portugalija przeciw Francyi wystąpiły. Zmiana wszakże stosunków politycznych rozwiązała istniejące przymierza nieprzyjaciół Ludwikowych, a układy pokojowe w Utrechcie (1713) w Rasztadzie i Badenie (1714) nie wypadły dla Francyi tak niekorzystnie, jakby się tego spodziéwać wypadało. Kraj jednak był niezmiernie zubożony. Na téj wojnie zakończyła się wojownicza działalność L. XIV. Nie cierpiąc najmniejszego oporu i lekceważąc zawsze opiniję publiczną, przedsiębrał L. w ostatnich latach życia różne środki prześladowcze przeciw Jansenistom (ob.). Umiérając (1 Wrześ. 1715 r.), wyrzucał sobie, iż dobrobyt narodu poświęcił własnéj dumie i żądzy panowania. Majestatycznéj po-

wierzchowności, zachowywał L. zawsze naturalną powagę; w obcowaniu okazywał wiele uprzejmości. Odznaczał się przytém niezmordowaną działalnością i wytrwałością. Miłośnik nauk i sztuk, gromadził na swym dworze uczonych, poetów i artystów, zakładał akademije i wznosił wspaniałe budowli. Dzieci jego (których mu Maryja Teresa urodziła sześcioro) i wnuki poprzedziły go do grobu. Z pobocznych stosunków miłosnych miał z panną Lavallière (ob.) troje a z panią Montespan czworo naturalnych, późniéj uprawnionych dzieci. Następcą jego był prawnuk Ludwik XV. Najlepszą charakterystykę L. XIV dają własne jego pisma „*Oeuvres*“ (6 t., Paryż 1806), zawiérające instrukcyje dla Delfina i Filipa V, oraz listy. Porów. Voltaire'a „*Siècle de Louis XIV*“; Lemontey'a „*Essai sur l'établissement monarchique de Louis XIV*“ (Paryż 1818); Saint-Simon „*Mémoires complètes et authentiques sur le siècle de Louis XIV et la régence*“ (16 t., Paryż 1829 i częściéj); Michelet'a „*Louis XIV et la révocation de l'Edit de Nantes*“ (Paryż 1860); Cosnac „*Souvenirs du règne de Louis XIV* (Paryż 1866 sq.); Krohna „*Die letzten Lebensjahre Ludwigs XIV*“ (Jena 1865).—**Ludwik XV**, 1715—74, ur. 1710 r., syn Delfina Ludwika, księcia Burgundyi, prawnuk Ludwika XIV, po którym objął tron 1 Września 1715 pod opieką księcia Orleańskiego. Lekkomyślność regenta i operacyje finansowe Lawa (ob.) postawiły Francyję nad brzegiem przepaści. Miejsce ks. Orleańskiego († 1723) zajął ks. de Bourbon, który ożenił króla 1725 z Maryją Leszczyńską, córką króla Stanisława, ale już 1726 został zastąpiony przez oszczędnego kardynała Fleury (ob.). Popiérając sprawę teścia swego Stanisława Leszczyńskiego, wziął L. czynny udział 1733 w wojnie o wybór króla polskiego przeciw Austryi, popiérającéj Augusta elektora saskiego i otrzymał pokojem wiedeńskim 1738 dla Stanisława Leszczyńskiego Lotaryngiję, która następnie została wcieloną do Francyi. Mimo pokojowych usposobień kardynała Fleury Francyja uwikłała się znowu w *austryjacką wojnę sukcesyjną* (ob.), a następnie za radą faworyty królewskiéj p. Pompadour w nieszczęśliwą *siedmioletnią wojnę* (ob.), która ogromne pociągnęła za sobą klęski (utrata najważniejszych osad wycieńczyła Francyję zniszczyła dawną jéj w Europie przewagę i wszelki wpływ na sprawy ogólne. Równocześnie z upadkiem zewnętrznym poczyna się i niemoc wewnętrzna. L. rządził samowładnie, ale nie samodzielnie. Leniwy, odrętwiały i na wszystko obojętny, oddany niegodnym rozkoszom i niecnym spekulacyjom, pozostawiał ster rządu w ręku ministrów (Fleury, Choiseul, Bernis, Aiguillon), których dowolnie obalały kochanki królewskie, będące często narzędziem duchowieństwa a zwłaszcza potężnych na dworze jezuitów. Zapomniawszy o zacnéj małżonce, wiódł żywot bezwstydny w towarzystwie ludzi niegodziwych i zmieniających się metres wszechwładnych. Ludzie bez czci i sumienia zajmowali najwyższe urzędy i kierowali losami Francyi. Tron tracił zwolna dawną powagę i szacunek, a z łona znieważanego narodu wynurzali się ludzie, co śmiało podjęli walkę przeciw istniejącemu porządkowi, zarówno w kościele jak w administracyi i społeczeństwie. Choiseul (ob.) przedsiębrał wprawdzie niejakie reformy i zniósł zakon jezuitów r. 1764, ale zanim mógł cóś więcéj zdziałać, został strącony przez faworytę królewską p. Dubarry (ob.). Parlamenty, z którymi spory ciągle się ponawiały, za inicyjatywą znienawidzonego kanclerza Maupeau zostały zniesione i rozpędzone 1771 r. Lud żyjący w nędzy i ucisku pałał coraz większą nienawiścią ku dworowi, gdy król tymczasem bawił się z metresami a p. Dubarry ogromne trwoniła sumy. Zwiastunów przyszłéj katastrofy, jakkolwiek widocznych, dwór znikczemniały nie widział lub téż widzieć nie chciał. Nareszcie L. zestarzały, nękany chorobą, do któréj się w końcu i ospa przyłączyła, † osierocony 1774, utraciwszy syna Delfina 1765 r. a żonę 1768. Lud cieszył się ze śmierci króla i pogrzeb jego uczcił paszkwilami. Następcą L. XV był wnuk jego Ludwik XVI.—Porów. Voltaire'a „*Siècle de Louis XV*“ (2 t.; Paryż 1796); Desodoardsa „*Histoire de Louis XV*“ (3 t., Paryż 1798); Lemonteya „*Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV*“ (2 t., Paryż 1832); Barbiera „*Journal historique et anecdotique du règne de Louis XV*“ (4 t., Paryż 1849—56); Tocqueville'a „*Histoire philosophique du règne de Louis XV*“ (2 t., Paryż 1847); Micheleta „*Louis XV, 1724—57*“ (Paryż 1866); Jobez „*La France sous Louis XV*“ (t. 1—2, Paryż 1864—65). — **Ludwik XVI** (August), 1774—93, ur. 1754, wnuk poprzedn., syn Delfina Ludwika i Maryi Józefy, ks. Saskiéj, zaślubił 1770 Maryję Antoninę, arcyks. Austryjacką, i 16 Maja 1774 wstąpił po swym dziadku na tron francuski. Od natury silném obdarzony ciałem, posiadał L. wiele dobroci serca, ale mało rozumu a jeszcze mniéj woli. Zajęcia i skłonności L. odpowiadały w zupełności jego ograniczoności. Największe upodobanie znajdował w pracach mechanicznych i polowaniu. Jakkolwiek wychowany w atmosferze najbardziéj zepsutego dworu, zachował przecież prostotę i czystość obyczajów, okazywał poczucie prawa i obowiązku, nienawidził zbytku i skłaniał się ku klasom robotniczym. Koronę brał z wielką bojaźnią. Jakoż rzeczywiście ówczesne położenie Francyi wymagało od monarchy więcéj siły, energii i zdolności, aniżeli ich posiadał L. XVI. Rozrzutność i despotyzm przodków zniweczyły dobrobyt ogólny; lud żył w nędzy; wszelka reforma była już spóźnioną i na nieprzezwyciężone trafiała przeszkody. Stan finansów groził ruiną. Usiłowania patryjotycznych ministrów, jak Malesherbes i Turgot, były bezowocne. Głębszym reformom mimo ustępstw króla sprzeciwiała się arystokracyja. Katastrofa była nieunikniona. Rewolucyja wielkimi zbliżała się krokami. Paryż dawał popęd całemu krajowi. Jakoż mimo licznych koncesyj król nie umiał sobie zjednać ludu i musiał odpokutować za nadużycia i wszystkie niesprawiedliwości swych poprzedników. Po powstaniu 10 Sierp. 1792 został L. aresztowany z całą swą rodziną i w kilka dni potém osadzony w więzieniu Temple. Francyja tymczasem zamieniła się w rzeczpospolitę. L. stawiony (poraz pierw-

szy 10 Grud. 1792) przed sądem konwencyi narodowéj, skazany został mimo obrony Troncheta, Malesherbesa i Defèze'a na śmierć 383 głosami przeciw 310 a wyrok wykonano 21 Stycz. 1793 r. (ob. *Francyja*).—Porów. Soulavie „*Mémoires historiques et politique du règne de Louis XVI*“ (6 tom., Paryż 1801); Girtanner „*Schilderung des häuslichen Lebens, des Charakters und der Regierung Ludwig's XVI*“ (Berl. 1783); Moleville „*Histoire de la révolution de France pendant les dernières années du règne de Louis XVI*“ (10 t., Paryż 1801); Barrière „*La cour et la ville sous Louis XIV, XV et XVI*“ (Paryż 1829); Capefigue „*Louis XVI*“ (4 t., Paryż 1844); Tocqueville „*Coup d'oeil sur le règne de Louis XVI*“ (Paryż 1850); Feuillet de Conches „*Louis XVI, Marie-Antoinette et Mme Elisabeth*“ (Paryż 1865 sq.).—**Ludwik XVII** (Karol), ur. 1785, drugi syn poprzedniego i Maryi Antoniny Austryjackiéj. Nosił pierwotnie tytuł *księcia Normandyi*, a po śmierci brata 4 Czerw. 1789 r. tytuł *Delfina*. Po straceniu ojca ogłoszony przez stryja, późniejszego Ludwika XVIII, królem Francyi. Więziony ciągle w Temple, został w Czerwcu 1793 odłączony od swéj matki i oddany w więzieniu na wychowanie szewcowi Simonowi, człowiekowi surowemu, który okrutném postępowaniem starał się fizycznie osłabić i moralnie poniżyć młodego królewica. Trzymany ciągle w zamknięciu, później bez żadnego nawet dozoru i opieki, † L. 8 Czerw. 1795.—Porów. Eckarda „*Mémoires historiques sur Louis XVII*“ (Paryż 1817); Beauchesne „*Louis XVII, sa vie, son agonie, sa mort*“ (2 t., Paryż 1852). — Jakkolwiek śmierć jego została zupełnie dowiedzioną, mimo to jednak występowało kilku fałszywych Ludwików XVII. Np. *Jan Maryja Herwagault*, syn krawca z St.-Lô; *Mathurin Bruneau*, ur. 1784 r. w Bezius pod Cholet, syn fabrykanta sandałów drewnianych; *Henryk Hébert* z okolicy Rouen, który się *księciem Richmond* nazywał. Najwięcéj atoli stronników znajdował Niemiec *Karol Wilh. Naundorf*, który w r. 1810 występował jako zegarmistrz w Spandau, potém się przeniósł do Brandenburga, następnie do Krossen w Niższych Łużycach a stąd po rewolucyi Lipcowéj do Francyi. Tu familijne podobieństwo z Burbonami zyskało mu wielu stronników. Stawając bezskutecznie w izbach i w sądach, został wygnany z kraju i udał się do Anglii, a następnie do Delft w Niderlandach, gdzie † mając lat 40 życia. Syn jego, zostający w służbie wojskowéj holend., występował także w roli pretendenta pod imieniem ks. Normandyi. Sprawę swą wytoczył w sądach francuskich jeszcze 1874 r. ale bezskutecznie. Śmierć Ludwika XVII stwierdzono ponownie i Naundorf uznany został za uzurpatora i oszusta. — Oprócz tych występowali nadto i inni awanturnicy z pretensyjami Ludwika XVII, ale nie z takim jak tamci hałasem.—Porów. Bülau „*Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen*“ (2 t., Lipsk 1850).—**Ludwik XVIII** (Stanisław Ksawery, 1814—24, ur. 1755 r., brat Ludwika XVI, czwarty syn Delfina Ludwika i Maryi Józefy, księżniczki saskiéj, nosił tytuł hrabiego Prowancyi a po wstąpieniu na tron brata zwany *Monsieur*. W początkach rewolucyi uszedł szczęśliwie do Niderlandów. Po straceniu brata ogłosił się regentem, a po śmierci Ludwika XVII królem i przebywał kolejno w Hamm, Blankenburgu, Weronie, Warszawie, Mitawie i Anglii, gdzie kupił sobie zamek Hartwall i stale zamieszkiwał. Po upadku Napoleona ogłosił 1 Lut. 1814 proklamacyję do Francuzów i został 4 Kwiet. przez senat do kraju przywołany. Wylądował 26 Kwiet. w Calais, 3 Maja wjechał uroczyście do Paryża i 4 Czerw. nadał krajowi kartę konstytucyjną (ob. *Francyja*). Skutkiem powrotu Napoleona z wyspy Elby musiał L. 19—20 Mar. 1815 uciekać i udał się do Lille a potém do Gandawy; stąd po klęsce Napoleona pod Waterloo znowu do Paryża wrócił 9 Lipca t. r. Powolny sługa stronnictwa arystokratyczno-klerykalnego, na czele którego stał hr. Artois, popuścił L. cugle fanatyzmowi i absolutyzmowi bezgranicznemu. Straszna reakcyja była zasadą rządu jego ministrów. (ob. *Francyja*). L. † 1824 bezdzietnie. Jego następcą był Karol X (ob.). — Porów. „*Mémoires de Louis XVIII*“ (Paryż 1822).—**Ludwik Filip**, król Francuzów, od rewolucyi Lipcowéj 1830 do rewolucyi Lutowéj 1848, ur. 1773 w Paryżu, najstarszy syn Ludwika Filipa Józefa, księcia Orleańskiego. Nazywał się z początku *księciem Valois*, od 1785 *ks. Chartres*, a od śmierci ojca *ks. Orleanu*. Wraz z ojcem swym przystąpił do rewolucyi, zaciągnął się do gwardyi narodowéj i należał do klubu jakóbinów. W stopniu generała walczył pod Valmy i Jemappes, lecz 4 Kwiet. 1793 z generałem Dumouriez opuścił Francyję i tułał się w Szwajcaryi, gdzie ściągnął i siostrę swą Adelajdę. Przez ośm miesięcy przebywał pod imieniem Chabot-Latour jako nauczyciel geografii i matematyki w Reichenau pod Chur, następnie podróżował po krajach skandynawskich i nareszcie czas jakiś żył w ciężkim niedostatku w Hamburgu. Kiedy Dyrektoryjat za uwolnienie jego matki i młodszych braci postawił mu warunek opuszczenia Europy, udał się L. F. r. 1796 do Ameryki. Od 1800—8 przebywał w Anglii a w r. 1809 przeniósł się do Palermo, gdzie zaślubił Maryję Amaliję († 1866), córkę Ferdynanda IV, króla Obojéj Sycylii. W powstaniu narodu hiszpańskiego ubiegał się nadaremnie o dowództwo przeciwko Napoleonowi, po którego upadku wrócił do Paryża. Tu w 1815 starał się bezskutecznie uorganizować pewien opór przeciw niemu. Podejrzany Ludwikowi XVIII, znowu aż do 1816 przebywał w Anglii. Na początku r. 1817 powrócił do Paryża, gdzie zamieszkał w Palais-Royal., który stał się ogniskiem opozycyi liberalnéj. Po rewolucyi Lipcowéj został ogłoszony 30 Lipca 1830 r. generalnym namiestnikiem królestwa, a 9 Sierpnia wyniesiony na tron, zaprzysiągł przejrzaną kartę konstytucyjną. Uznany przez mocarstwa europejskie, unikał wszelkiego mieszania się do polityki zagranicznéj, usiłując życzliwością swoją dla klas średnich, popiéraniem materyjalnego dobrobytu kraju i zachowaniem pośredniego stanowiska (*Juste milieu*) śród innych stronnictw utrzymać się na tronie. Lękliwa

polityka w sprawach wschodnich w r. 1840, nadużycia urzędników, cierpiane w najwyższych nawet sferach, i działania rządu w duchu antydemokratycznym obudziły nienawiść ludu i zachwiały tronem królu mieszczańskiego. Opór króla przeciw reformie wyborczéj wywołał ostatecznie rewolucyję 24 Lutego 1848 roku, skutkiem któréj L. F. zrzekł się korony na rzecz swego wnuka, Ludwika Filipa, hrabiego Paryża, i wyjechał ze stolicy (ob. *Francyja*). Ukrywał się potém czas jakiś na brzegach Normandyi, skąd 3 Marca na przysłanym umyślnie parowcu angielskim przeprawił się do W. Brytanii. Tu pod nazwą hr. Neuilly zamieszkał w Claremont, posiadłości swego zięcia, króla Belgów, † 1850; pochowany w kaplicy katolickiéj w Weybridge. Obdarzony wielką siłą fizyczną, odznaczał się L. F. jasnością i bystrością umysłu, śmiałością i stałością charakteru i czystością obyczajów. Posiadał wszechstronne wykształcenie i wzorowym był ojcem rodziny. Pozostawił liczną rodzinę, któréj głową i spadkobiercą praw królewskich jest wnuk jego Ludwik Filip Albert, ks. Orleański, hr. Paryża.—Porów. Birch „*Ludwig Philipp*“ (3 t. Stuttgard, 1841—44); „Douglas „*Life and times of Louis-Philippe*“ (Lond. 1848); Montalivet, „*Le roi Louis Philippe* etc.“ (Paryż 1851); Lemoine „*Abdication du roi Louis Philippe, racontée par lui même*“ (Paryż 1851); Blanc „*Histoire de dix ans, 1830—40*“ (5 t. Paryż 1841—42); Regnault „*Histoire de huits ans 1840—48*“ (3 t., Paryż 1849); Guizot „*Mémoires*“ (t. 1—7, Paryż 1858—64).—**Ludwik Napoleon**, ob. Napoleon III.—**Ludwik Bonaparte**, król holenderski, ob. Bonaparte (V).

Ludwik I (Dom Luis Felippo), od 1861 kr. Portugalii i Algarbii, drugi syn królowéj Maryi II da Gloria i króla Ferdynanda (księcia Sachsen-Koburg-Kohary), ur. 1838 w Lizbonie, odebrał bardzo staranne wychowanie wraz ze starszym swym bratem Dom Pedro II, po którego śmierci 1861 wstąpił na tron portugalski (ob. *Portugalija*). Od 1862 żonaty jest z ks. Maryją Piją, ur. 1847, drugą córką Wiktora Emanuela, kr. włoskiego.

Ludwik I Wielki, król węgierski i polski, syn Karola Roberta, kr. węgierskiego, i Elżbiety, córki Wład. Łokietka, ur. 1326. Wstąpiwszy na tron węgierski 1342, zaczął rządzić krajem z pomocą swéj matki, która aż do końca życia zawsze przeważny wpływ nań wywiérała. Po śmierci Roberta Dobrego korona neapolitańska dostała się jego wnuczce Joannie, która, chciwa władzy, starała się usunąć od tronu Andrzeja, młodszego brata Ludwikowego, od lat dziecinnych przeznaczonego na jéj męża, godząc nawet na jego życie. Ludwik ujmując się za bratem wyruszył ze znaczném wojskiem do Włoch, wszedł do Neapolu i objąwszy rządy na rzecz małego syna Joanny, przybrał tytuł króla Sycylii i Jerozolimy. Wkrótce atoli opuścił Włochy, zostawiwczy namiestniczą władzę Stefanowi, wojewodzie siedmiogrodzkiemu. Korzystając z jego nieobecności, Joanna pobudziła Włochów do powstania i Ludwik przymuszony był powtórnie i z groźniejszemi siłami wystąpić. W danie się atoli papieża przerwało podbicie tego kraju i Ludwik, nie przyjąwszy nawet kosztów wojennych, odwołał swoje wojska z Neapolu. Następnie zajął Dalmacyję pod swoje panowanie, ale gdy Wenecyja przeciw niemu wystąpiła, zmuszony był niepowodzeniem wojsk swoich do zawarcia dziewięcioletniego rozejmu, po upływie którego podpisał ostateczny pokój i za cenę 500,000 dukatów zrzekł się swoich pretensyj do téj krainy. Potém prowadził wojnę z Karolem IV, królem czeskim, ale i tę ukończyło niezadługo pośrednictwo papieża. Pokrewieństwo L. przez matkę z Kazimierzem Wielkim, który nie miał potomstwa męskiego, przedstawiało mu nadzieję otrzymania z czasem korony polskiéj. Jakoż w r. 1370 po śmierci Kazimierza uzyskał takową i po krótkim pobycie w Polsce, powierzył rządy nad nią swéj matce Elżbiecie. Chcąc zjednać przychylność szlachty polskiéj dla córek swoich (z których Maryję, zaręczoną z Zygmuntem synem cesarza Karola IV, zamierzał na tronie polskim osadzić) nadał jéj w Koszycach 17 Września 1374 r. obszerne przywileje, będące kamieniem węgielnym tych swobód, z powodu których nasz kraj potém tyle ucierpiał. Swawola i nadużycia szlachty węgierskiéj, zostającéj w Krakowie przy boku Elżbiety, wywoływały wielkie oburzenie w mieście; skutkiem tego zaszła 1376 r. krwawa bójka, która pociągnęła za sobą wyjazd Elżbiety; w imieniu jéj sprawował odtąd rządy kraju Władysław ks. Opolski. Po śmierci królowéj (1380) przybył do Polski 14 letni Zygmunt, jako przyszły król polski, któremu Krakowanie przysięgę wierności złożyli, ale gdy L. † 1382, Zygmunt powrócił do Węgier. Dla Polski L. był monarchą słabym, dbającym więcéj o własny interes niż o dobro kraju, o którego koronę tyle czynił zachodów; innym był przecież dla Węgrów, których obdarzył dobremi prawami i którzy przez wdzięczność za jego mądrą administracyję wewnętrzną nadali mu tytuł *Wielkiego*. Następczynią jego w Polsce była córka Jadwiga, która poświęceniem swojém dla przybranéj ojczyzny sowicie wynagrodziła ojczyźnie rządy rodzica.—Porów. Szajnocha „*Jadwiga i Jagiełło*“ mianowicie t. I.—**Ludwik II**, król węgierski, syn Władysława II Jagiellończyka, ur. 1506 roku wstąpił na tron 1516 roku i poległ w bitwie przeciwko Turkom pod Mohaczem 29 Sierpnia 1526 roku. Rządy L. były krótkie i burzliwe.

Ludwik, imię kilku landgrafów turyngskich, (ob. *Turyngija*).

Ludwik I (Karol August), król bawarski 1825—48, piérworodny syn i następca Maksymilijana Józefa, ur. 1786 w Strasburgu. Po ukończeniu studyjów na uniwersytetach w Landshut i Göttingen walczył przeciw Austryi. W 1810 ożenił się z Teresą ks. Hildburghausen. Jako następca tronu żadnego prawie nie brał udziału w sprawach państwa, ale poświęcał się naukom i sztukom. Oszczędny w życiu prywatném, obracał pieniądze na zakupywanie skarbów sztuki i zbudowanie glyptoteki. Wstąpiwszy na tron 1825, całą niemal swą działalność poświęcał podniesieniu sztuki, wspiérał rzeźbiarstwo,

malarstwo a zwłaszcza też budownictwo. Przeniósł uniwersytet z Landshut do Monachijum, zreorganizował akademiję sztuk pięknych i wzniósł wiele przepysznych gmachów, jak np. Odeon, pałac królewski, bazylikę, kościoły Wszystkich Świętych i św. Ludwika, bramę zwycięstwa, biblijotekę, pinakotekę, Walhallę i t. d. Probował też sił jako poeta. Jego „*Gedichte*“ (Monach. 1829; 3 ed. 4 t., 1839) noszą piętno pewnéj oryginalności. W zarządzie kraju tymczawem panował surowy system reakcyi tak politycznéj jak i kościelnéj. Obok przewagi duchowieństwa szkodliwym wielce był wpływ tancerki Loli Montez (ob.). Po rozbudzeniu się ruchów liberalnych z największym tylko wstrętem przystał na niektóre koncesyje (ob. *Bawaryja*, historyja). Złożywszy rządy 20 Marca 1848 w ręce najstarszego syna Maksymilijana II, usunął się do życia prywatnego i zajmował się wyłącznie sztuką. Przyjazny Austryi, pałał wielką nienawiścią przeciw Prusom, zwłaszcza po wojnie 1866 r. Pod koniec życia wiele podróżował; † 1868 w Nizzy. Z żony swéj Teresy († 1854) miał 4 córki i 4 synów, z których Maksymilijan II objął po nim rządy a Otton był królem greckim.—**Ludwik II** (Otton Fryderyk Wilhelm), król bawarski od 10 Marca 1864, syn Maksymilijana II (ob.) i królowéj Maryi, ks. pruskiéj, ur. 1845 w Nymphenburgu. Otrzymawszy edukacyję domową, w 18 r. ogłoszony został pełnoletnim i po śmierci ojca 1864 wstąpił na tron. Pierwszym jego czynem samodzielnym było zawezwanie Ryszarda Wagnera, którego opera *Lohengrin* wielkie na królu sprawiła wrażenie. Odtąd posiadł Wagner całkowite jego zaufanie i stał się ulubieńcem króla, dla którego muzyka *przyszłości* i czytanie romansów stanowiły wyłączną w ulubionéj samotności rozrywkę. Po wybuchu wojny-pruskofrancuskiéj 1870 wziął stronę Prus i piérwszy zaproponował książętom niemieckim, by królowi pruskiemu ofiarować tytuł cesarza niemieckiego. Po ukończeniu wojny ostygł znacznie w zapale pruskim i niejednokrotnie już okazał niechęć ku nowemu porządkowi w Niemczech (ob. *Bawaryja*, historyja).

Ludwik Wilhelm I, margrabia Baden-Baden, ur. 1655 w Paryżu, † 1707 w Rastadzie, syn dziedzicznego księcia Ferdynanda Maksymilijana, objął rządy po śmierci ojca 1669. Odznaczył się jako jeden z najznakomitszych generałów cesarskich swojego czasu w wojnach z Turcyją i Francyją. Nad Turkami odniósł dwa wielkie zwycięstwa pod Nissą 24 Września 1689 r. i Salankemen 19 Sierpnia 1691 r. Po śmierci Jana III starał się daremnie o koronę polską.

Ludwik (Fryderyk Krystyjan), zwykle *Ludwik Ferdynand*, także *Książę Ludwik* zwany, książę pruski, ur. 1772, syn księcia Ferdynanda, brata Fryderyka W. człowiek rozumny, waleczny, ale ekscentryczny. W wojnie z Francyją 1792 r. okazał wyższe talenta wojskowe. Jeden z głównych przedstawicieli stronnictwa wojennego, wpłynął nie mało na wypowiedzenie wojny 1806 r.; dowodził przednią strażą korpusu Hohenlohe, gdzie wbrew otrzymanym instrukcyjom stoczył utarczkę pod Saalfeld i tu poległ 10 Października 1806. W r. 1823 wzniesiono mu tu pomnik.

Ludwik (Józef Antoni), arcyksiążę austryjacki, ur. 1784 r. we Florencyi, najmłodszy syn cesarza Leopolda II; za panowania cesarzów Franciszka I i Ferdynanda I wywiérał wielki wpływ na sprawy państwa, jako filar absolutyzmu i wstecznictwa; w r. 1848 usunął się zupełnie od spraw publicznych i † 1864 w Wiedniu.

Ludwik z Grenady (Luis de Granada), ob. Granada (Ludwik de).

Ludwik z Pokiewia, ob. Jucewicz.

Ludwika kanał, wykonany przez króla bawarskiego Ludwika I według planu budowniczego Pechmana i oddany na użytek publiczny w r. 1845, łączy Dunaj z Renem. Na długości mil $23^1/_2$ ma 95 szluz i 22 porty. Ogólne koszta budowy wynosiły blisko 10 milijonów zł. reń.

Ludwika Maryja, królowa polska, ob. Maryja Ludwika.

Ludwika (Augusta Wilhelmina Amalija), królowa pruska, córka Karola, księcia Meklenburg-Strelickiego, ur. 1776, zaślubiła 1793 ówczesnego następcę tronu, późniejszego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III. Dobrocią serca oraz cnotami niewieściemi zjednała sobie miłość całego narodu. Poświęcenia swego dała dowody w krytycznych dla monarchii pruskiéj czasach wojny z Francyją. † r. 1810 w Strelitz, przybywszy w odwiedziny do swego ojca. Na jéj cześć założony został w Berlinie *instytut Ludwiki*, szkoła wychowania panien i ustanowiony order Ludwiki dla dam. W ogrodzie zamkowym w Szarlottenburgu, gdzie jéj zwłoki spoczywają, wzniesiono w r. 1840 wspaniałe mauzoleum.

Ludwika Ulryka, królowa szwedzka, siostra Fryderyka W., ur. 1720 r. Zaślubiła 1744 r. następcę tronu, późniejszego króla szwedzkiego Adolfa Fryderyka; odznaczyła się wielką gorliwością w popiéraniu sztuk i nauk. W r. 1753 założyła w Sztokholmie akademiję literatury i historyi, oraz kilka innych pożytecznych instytucyj; wspiérała hojnie przemysł i ubogich. Po śmierci męża w r. 1771, z powodu nieporozumień, zaszłych pomiędzy nią a nowym królem, rzadko się już pokazywała u dworu. † 1782.

Ludwinów, dawniéj miasteczko, dziś osada w gub. suwalskiéj, pow. kalwaryjskim, nad rzeczkami Sudoń i Szeszupą; erygowane w r. 1719 przez Ludwika Konstantego Pocieja, kasztelna wileńskiego i wielk. hetmana litewskiego; liczy 1,779 m.

Ludwipol, miasteczko w pow. rowieńskim, gub. wołyńskiéj, nad rz. Słuczą, ma około 1,300 ludności, dobrze urządzoną papiernię i handel dosyć ożywiony.

Ludwisarnia, miejsce lub budowla, gdzie odléwają działa wojenne; *ludwisarz* w ogóle rzemieślnik odléwający różne przedmioty z metalu.

Luffa (*Trukwa*), rodzaj roślin z rodziny ogórkowatych, obejmujący rośliny zwrotnikowe, podobne do ogórków. *L. acutangula* uprawioną jest w Indyjach Wsch i Zach. dla owoców, które przed dojrzeniem używają się jak u nas ogórki.

Lugano albo *Lauis*, największe miasto w szwajcarskim kantonie tessyńskim, nad jeziorem t. n., w jednéj z najpowabniejszych okolic; ma 5,609 m., wspaniały gmach rządowy i kilka pięknych kościołów.

Lugańskie jezioro (*Lago di Lugano*), ma 5 mil długości, 1 milę szerokości i za pośrednictwem rz. Trezy łączy się z jeziorem Lago Maggiore.

Lugdun (*Lugdunum*), ob. Lyon.

Lugo, m. główne prowincyi t. n., w dawném hiszpańskiem król. Galicyi, nad rz. Minho, rezydencyja biskupa, 8,200 m.; ma katedrę gotycką i znane już za rzymskich czasów źródła wody siarczanéj (26—33° R.).

Lugos, miasto handlowne i stolica komitatu węgierskiego kraszowskiego, położone na obu brzegach rz. Temesz, rezydencyja biskupa grecko-katolickiego, liczy 11,000 m. (Wołosi i Niemcy, nieco Słonian i Madziarów). Okolice wydają wyborne wina. L. powstało za czasów rzymskich; ufortyfikowane 1237, w czasie późniejszych bojów z Turkami było niejednokrotnie świadkiem krwawych walk. 1849 r., na krótko przed katastrofą wilagoską, punkt zbiorowy armii i rządu węgierskiego.

Luhaczowice, wieś w morawskim powiecie hradyskim, na pochyłości Karpat, ma około 1,000 m., zamek i wody mineralne, zawiérające w sobie kwas węglany oraz chloran i węglan sody.

Luidor (*Louis d'or*), moneta złota, istniejąca we Francyi od czasów Ludwika XIII, wartości około 35 zł. 2 gr.; wybijana była w pojedynczych i podwójnych sztukach; miejsce jéj od r. 1795 zastępują 20 i 40 frankówki. U nas i w wielu innych krajach niewłaściwie nazywają luidorem każdą monetę złotą, mającą wartość wyższą od zwykłego dukata holenderskiego.

Luini albo *Luvino* (Bernardino), najznakomitszy malarz szkoły medyjolańskiéj, ur. w drugiéj połowie XV w. prawdopodobnie w miasteczku Luvino nad Lago-Maggiore. O życiu jego mało co wiémy; to tylko pewna, że był najcelniejszym uczniem Leonarda da Vinci i że obrazy jego przypadają na czas między 1500—1530 r. Znajdują się one, mianowicie zaś pyszne freski, głównie w Medyjolanie i jego okolicach. Do najcelniejszych prac L. należą *S. Jan*, igrający z barankiem (w biblijotece Ambrozyjańskiéj w Medyjol.), *Herodyjas* we Florencyi); *Męka Pańska* (w San-Giorgio); *Włożenie korony cierniowéj* (w San-Sepolcro); *Hołd trzech królów* (w San-Eustorgio) a przedewszystkiém *Madonna* oraz kolosalnych rozmiarów *Ukrzyżowanie Chrystusa* (w Santa-Maria degli Angeli w Lugano). — Syn jego *Aureli Luini* był także znakomitym malarzem.

Luitprand albo **Liutprand**, historyk średniowieczny, ur. około 922 we Włoszech, † około 970. Od 945 r. zostając w służbie Berengaryjusza II, jeździł odeń 949 w poselstwie do Konstantynopola. Następnie po kilkuletnim pobycie w Niemczech, został biskupem kremońskim i 968 jeździł znowu w poselstwie od cesarza Ottona I. Oprócz „*Antopodosis i. e. retribactio*“ w 6 ks., sięgającéj od 886 do 948, napisał „*De rebus gestis Ottonis Magni imperatoris*“ i „*De legatione Constantinopolitana*“. Pisma te stanowią niezmiernie ważne źródło do historyi Niemiec. Najlepszą ich ed. sporządził Pertz w „*Monumenta Germaniae historica*“ (3 t., Hanow. 1839).

Luizyjady, grupa wysp australijskich, w pobliżu Nowéj Gwinei, dotąd mało jeszcze przez badaczów znana. Mieszkańcy, rasy papuasów, chodzą zupełnie nago, są dzicy, ale wojowniczy.

Luizyjana, jeden ze Stanów Zjednoczonych północnéj Ameryki, położony nad brzegami odnogi Meksykańskiéj, obejmuje 1,950 mil kwadr. powierzchni. W ogólności kraj to równy płaski i niski, tylko w północno-zachodniéj stronie pagórkami do 200 stóp wysokości dochodzącymi przerznięty. Na południu prawie nigdzie wybrzeże więcéj jak na 10 stóp nad poziom morza nie jest podniesione i dla tego często podczas przypływu bywa zalewane. Główna rzeka Missisipi z początku tworzy tylko granicę, a potém całkowicie przechodzi na terytoryjum L. Z innych rzek ważniejsze: Red, Black, Sabine, Iberville i t. d. Klimat ciepły, ale nader zmienny i dla zdrowia nieprzyjazny. Szczególniéj szkodliwe są wyziewy z bagien nadmorskich, powstające przy końcu lata i w początku jesieni, które sprowadzają żółtą febrę. Grunt na północy chudy, ku południowi pokryty lasami, nad brzegami rzek, a szczególniéj Missisipi bardzo urodzajny, w tych ostatnich miejscach wydaje obficie cukier, bawełnę i inne płody południowe. Wewnątrz kraju, na rozległych łąkach, wypasają się niezliczone stada bydła rogatego, koni i trzody chlewnéj. Handel ożywiony, mianowicie morski, który głównie odbywa się z Nowym Orleanem. Liczba mieszkańców, po większéj części pochodzenia francuskiego, wynosi 726,915. Głównem miastem Luizyjany jest Bâton Rouge, rezydencyja władz rządowych. Według konstytucyi, nadanéj w r. 1852, L. wysyła na kongres 5 deputowanych. Do r. 1762 L. była posiadłością francuską, potém hiszpańską; w r. 1800 powróciła znowu do Francyi, lecz w trzy lata potém (1803) za summę 15 milijonów dollarów, cała przestrzeń między rz. Missisipi i Wielkim Oceanem, między angielską i hiszpańską Ameryką, odstąpioną została Stanom Zjednoczonym. Podczas wojny domowéj w r. 1862 Luizyjana występowała po stronie skonfederowanych. Porów. Hoddarda „*Sketches hist. and deser of* L.“ (Filadelfija 1822); Brunnera „*The history of* L.“ (Nowy York 1841).

Lukajskie wyspy, ob. Bahama.

Lukan (*Marcus Annaeus Lucanus*), poeta rzymski, ur. ok. 38 r. po Chr. w Kordubie, w Hiszpanii, synowiec Seneki, kwestor i augur w Rzymie, wdał się w spisek przeciwko Neronowi, za co, skazany na śmierć w r. 65 po Chr., uprzedzając spełnienie wyroku, sam otworzył sobie żyły i dobrowolnie umarł. Z utworów jego poetyckich mamy epopeję w 10 pieśniach, p. t. *Pharsalia*, opiéwającą wypadki wojny domowéj pomiędzy Cezarem i Pompejuszem i historyczną bitwę pod Farsalem. Jako całość poemat ten nie wielką ma wartość. Każą go szorstkość i ciemność wyrażeń, retoryczna napuszoność i przesada w obrazowaniu; zalecają zaś szlachetność myśli i miłość wolności; pojedyn

ese zresztą miejsca są prawdziwie poetycznie. Najlepsze wydanie tego poematu sporządził Weber (3 t., Lipsk 1821—31). Polskie tłumaczenia Farsalii mamy: Wojc. Stan. Chrościńskiego (Oliwa 1698), Księdza Jana Alana Bardzińskiego (tamże 1691) i Franciszka Dmochowskiego.

Lukanija, starodawna kraina włoska nad zatoką Tarentyńską, z miastami: Paestum, Heraklea, Sybaris i Elea albo Velia.

Lukar, właściwie *Lukarys* (Cyryl), jeden z głównych pomocników ks. Konstantego Ostrogskiego w sprawie przeciwko unii, potém patryjarcha carogrodzki, rodem z wyspy Kandyi, pobiérał nauki w Padwie, późniéj w Genewie, skąd wróciwszy, wyświęcony został na kapłana przez Melecego Pegi, patryjarchę aleksandryjskiego, zawziętego wroga stolicy rzymskiéj. W tym czasie przybył L. do Polski, ażeby walczyć z kościołem łacińskim; był czas jakiś rektorem szkoły w Wilnie, wkrótce jednak wrócił na Wschód i intrygami dorwał się władzy. W 1602 został patryjarchą aleksandryjskim, a 1621 r. carogrodzkim. W religijnych przekonaniach swoich zwolennik Kalwina, działał tak jawnie jak i podstępnie zarówno przeciwko greckiemu jak i łacińskiemu kościołowi, za co potępiony przez synod carogrodzki, został uwięziony i ścięty 1638, a wiara jego przez tenże synod obrzucona została klątwą i uznana za kacerską.

Lukka, dawniéj udzielne, a w r. 1847 przyłączone do Toskanii, księstwo w środkowych Włoszech położone, obejmowało 24 mil kw. przestrzeni. W r. 1860 weszło w skład królestwa włoskiego, i dziś stanowi prowincyję t. n., mającą 27 mil kw. rozległości i 262,000 m. Pierwotnie było posiadłością rzymską, w r. 774 przeszło pod panowanie Karola W., a w r. 962, za rządów Ottona, pod rządy niemieckie. W r. 1370 okupiło od cesarza Karola IV swą wolność i zachowało ją do r. 1797, w którym je Francuzi zajęli. Z mocy traktatu Wiedeńskiego, kraj ten z tytułem księstwa i władzą monarszą nadany został infantce Maryi Ludwice, wdowie po bylym królu Etruryi i jéj dzieciom. Po niéj nastąpił 1840 infant Karol, po większéj części zagranicą przebywający, który jednakże w skutku powstania 7 Paźdz. 1847 zrzekł się dalszych rządów na korzyść Toskanii. — Miasto główne *Lukka*, blisko rz. Serchio, ma 22,000 m., jest rezydencyją biskupa; posiada uniwersytet, wspaniały zamek i 40 kościołów, pomiędzy którymi wielki i wspaniały kościół katedralny San Martino, tudzież kościół San-Frediano. O parę mil drogi od miasta znajdują się sławne *kąpiele mineralne Lukka*, składające się z 10 źródeł, między któremi najważniejszém jest źródło zwane *Ponte-Seraglio*.

Lukkullus (*Lucius Licinius Lucullus*), wódz rzymski. Pierwszą służbę wojskową odbył w wojnie z Marsami 90 r. prz. Chr. jako legat Sulli, dowodząc flotą; odznaczył się świetnie w piérwszéj wojnie z Mitrydatesem. Za powrotem był edylem 79 r., pretorem 77 a następnie zarządzał Afryką. Wybrany wraz z Aurelijuszem Kottą konsulem 74 r., otrzymał prowincyję Cylicyję a Kotta Bityniję. Mitrydates rozpoczął właśnie trzecią z Rzymem wojnę, pobił Kottę i obległ go w Chalcedonie; L. przybył z odsieczą, zwyciężył Mitrydata i ścigał go tak, że ten straciwszy większą część wojska i floty musiał uciekać 73 i 72 do Pontu. L. dognał go tutaj, zwyciężył pod Cabira 71 r., zmusił szukać schronienia u Tygranesa, kr. Armenii, i cały kraj zajął 70 r.; wreszcie wkroczył do Armenii 69 r. i odniósł świetne zwycięstwo pod Tigranocerta (69 r.), którą zdobył, i nad rz. Arsanias 68. Legijony tymczasem, które utrzymywał w wielkiéj karności, odmówiły mu posłuszeństwa i nie dozwoliły ostatecznego zadać ciosu ośmielonym przez to nieprzyjaciołom. Senat zresztą skutkiem intryg publikanów i lichwiarzów rzymskich, nienawidzących L. za jego sumienność i sprawiedliwość, przysłał nowego wodza Manijusza Acylijusza Glabryjona a późniéj Pompejusza, który zbiérał owoce działań swego poprzednika. L. opuścił Azyję 66 r. i dopiéro 63 r. pozwolono mu odbyć tryjumf. Porzuciwszy odtąd sprawy publicznie, żył na uboczu aż do śmierci, zaszłéj prawdopodobnie 57 r. prz. Chr. Pędził życie w rozkoszy i przepychu. *Uczty Lukullusowe*, weszły w powszechne przysłowie a jego ogrody i wille słynęły z niezmiernego przepychu i wspaniałości. Zabawiał się też studyjami nad filozofiją i historyją. Otaczał się uczonymi i poetami, wspiérał malarzów i rzeźbiarzów. Jemu to zawdzięczamy przeniesienie do Europy z miasta Cerasus w Poncie drzewa wiśniowego. — Jego syn, tegoż imienia, ur. 65 r., poległ w bitwie pod Filippi r. 42 prz. Chr. — *Marek Licynijusz Lukullus*, młodszy brat słynnego wodza, konsul 73 r., odznaczył się jako rządca Macedonii a 72 r. szczęśliwą wojną w Tracyi.

Luknow, **Lucknow**, stolica dawnego królestwa Udy w Indyjach przedgangesowych, nad rz. Gumti; z ludnością 300,000; miasto bardzo przemysłowe i handlowe, ma wiele pałaców, świątyń, meczetów i grobowców. W r. 1857 było głównem siedliskiem powstania indyjskiego i po morderczych walkach zostało zdobyte przez Anglików pod dowództwem Outrama, Havelocka i Campbella 26 Mar. 1858 r.

Lukrecyja (*Glycyrrhiza*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, cechujący się kielichem 2 wargowym i strąkiem jajowatym, 1 komórkowym, 1—4 nasiennym, obejmujący zioła trwałe w Eur. południ., w Syberyi i na Wschodzie, o liściach nieparzysto-piérzastych, kwiatach zebranych w kłosy lub główki, i długich, słodkich korzeniach. Najwięcéj znaną jest L. *gładka* (*G. glabra*) w Europie połud. o kwiatach białofijoletowych. Korzeń w stanie świeżym ma woń niemiłą, smak bardzo słodki, potém nieco gorzkawy; zawiéra istotę wyciągową słodką (*glicyjon* czyli *glicyryzynę*), żywicę i mączkę. Działa na przyśpieszenie wydzielań śluzowych i używa się w chorobach piersiowych i in. Najczęściéj używa się w tym celu zagęszczonego soku (*succus Liquiritiae*). Podobnież używa się i korzeń *G. echinata*, we Włoszech i Tartaryi, pod nazwą L. rossyjskiéj.

Lukrecyja (*Lucretia*), żona Tarkwinijusza Kollatyna, sławna ze swéj piękności, nieskazitelności obyczajów i cnót niewieścich. Zhańbiona przez Sex-

tusa Tarkwinijusza, syna Tarkwinjusza Pysznego, w rozpaczy odebrała sobie życie; skutkiem tego w r. 509 przed Chr. nastąpiło wygnanie Tarkwinijuszów z Rzymu i zaprowadzenie rzeczypospolitéj rzymskiéj.

Lukrecyjusz (*Titus Carus Lucretius*), jeden z najcelniejszych starszych poetów rzymskich, ur. około 99 r. prz. Chr., skutkiem napoju miłosnego popadł podobno w szaleństwo i odebrał sobie życie 15 Październ. 55 r. Napisał heksametrami poemat dydaktyczny: „*De rerum natura*“ w 6 księgach, w którym objaśnia zasady filozofii epikurejskiéj. Mimo tak suchéj i niepoetycznéj treści, traktuje jednak poeta rzecz swą z wielką sztuką i w opizodach umié ją ożywić. Całe dzieło przenika myśl szlachetna i święty zapał przeciw zabobonom i kuglarstwom kapłańskim. Budowa wiérsza nieco jeszcze ciężka ale silna i dźwięczna; używa poeta często aliteracyi i paronomazyi. Owidyjusz nazywa L. „*boskim*“. Najlepszą ed. sporządził Lachmann (2 t., 3 ed., Berlin 1866).

Luksor, wieś egipska w dawnym okręgu miasta Teb, na wschodnim brzegu Nilu, sławna wspaniałą świątynią założoną przez Amenofisa III, ukończoną przez Ramzesa II i wielu przez Ramzesa wzniesionymi obeliskami, z których jeden (62 stóp wysoki), w r. 1831 do Paryża przeniesiony, i tam na placu Zgody postawiony został.

Lukumoni (*Lucumones*), zwała się w Etruryi dostojniejsza szlachta i obywatele, z pośród których w dwunastu rzeczach pospolitych, po zniesieniu godności królewskiéj, wybiérano corocznie zmieniających się urzędników, piastujących najwyższą władzę w kraju.

Lulea, rzeka w Szwecyi, wypływa w bliskości Sulitelma i utworzywszy wiele wodospodów, po 39 milowym biegu uchodzi do odnogi Botnickiéj.

Lulek (*Hyoscyamus*), rodzaj roślin z rodziny psiankowych, cechujący się kielichem 5 zębnym, koroną léjkowatą o 5 tępych klapkach, pręcikami zgiętemi i torebką 2 komórkową, wielonasienną; należą tu rośliny zielne w Europie, Azyi zachodniéj i Egipcie, w ogóle trujące. L. *pospolity* (*H. niger*), zwany *szalejem* czyli *blekotem*, pospolity około wsi i miasteczek, koło płotów, po gruzach i t. d. w całéj Eur., o kwiatach bladożółtych z żyłkami fijoletowemi, niemal bezszypułkowych. Zielę ma woń nieprzyjemną, odurzającą, i jest narkotycznie-trującém. Używa się w medycynie dla uspakajania bólów; nasiona używają się jako środek domowy przeciw bólowi zębów. Wszystkie części rośliny zawiérają *hyoscyjaminę* (ob.). *H. albus* w Eur. południ., o kwiatach białych, ma podobneż własności, lecz słabsze. *H. physoloides* w Syberyi, o kwiatach purpurowych, używa się tam zamiast opium i jako środek lekarski w różnych chorobach.

Lull (Romon), zwykle *Rajmund Lullus* zwany, jeden z najosobliwszych ludzi XIII w., ur. 1234 w Palmie na wyspie Majorce; na dworze Jakóba, króla Aragonii, prowadził życie równie czcze, jak od 1266 ascetyczne; majątek swój rozdał ubogim i poświęcił się nawracaniu mahometan i żydów; udawał się trzykrotnie do Tunisu i ostatecznie został tam ukamienowany 1315. Zastanawiając się nad środkami, któreby mogły skłonić mahometan do przyjęcia chrześcijanizmu, przyszedł do układu sławnéj swojéj metody powszechnéj nauki, którą sam nazwał wielką sztuką, *ars magna Lulli*, *ars universalis scientiarum*; jestto właściwie logika, a raczéj metoda logiczno-mechaniczna, dla ułatwienia łączenia niektórych kategoryj pojęć, a tym sposobem łatwego wiedzenia dysput. Pojęcia podzielił L. i zestawił tak, aby łatwo było odszukać, co o każdym przedmiocie mówić można. Dzieła jego „*Opera omnia*“, wydał Salzinger (10 tomów, Moguncyja 1721—42), poezyje zaś „*Obras rimadas*“ Rosello (Palma 1859). Stronnicy jego, *Lulliści*, oddawali się jeszcze długo marzycielstwu religijnemu i alchemii. Por. Helffericha „*R. L. und die Anfänge der katalonischen Literatur*“ (Berlin 1858).

Lullier (Karol Ernest), oficer marynarki i pisarz francuski, ur. 1838 w Mirecours (depart. Vosges). Po ukończeniu szkoły żeglarskiéj służył jako oficer na flocie, ale za przekroczenie przepisów wojskowych dwukrotnie był uwolniony. Powołany znowu do służby 1867, udał się do Kochinchiny i otrzymał 1868 stopień porucznika okrętu. Za powrotem do Paryża, występował jako jeden z najczynniejszych agitatorów republikańskich, za co, jak również za pojedynki z monarchistami, niejednokrotnie odsiadywał więzienie. Po rewolucyi 4 Września 1870 dowodził dwoma batalijonami na przedmieściu Belleville; następnie jeździł w poselstwach do Kopenhagi i do Stanów Zjednoczonych. Wróciwszy do Francyi na początku 1871 r., mianowany był po wybuchu powstania 18 Mar. przez komitet centralny naczelnym wodzem gwardyi narodowéj. Energiją swoją i wielką stanowczością w działaniach oraz wypuszczeniem na wolność gen. Chanzy (ob.), obudził podejrzenie komitetu i został uwięziony. Wydobywszy się z aresztu, zawiązywał stosunki z rządem wersalskim, celem obalenia komuny, ale nic nie zdziałał. Po zdobyciu Paryża przez wojsko rządowe, został L. aresztowany i skazany do robót ciężkich na całe życie; w 1873 zmieniono tę karę na dwuletnie więzienie. Oprócz kilku broszur i artykułów, umieszczanych w pismach czasowych, wydał osobno: „*Mission politique et maritime de la France au XIX siècle*“ (Paryż 1865); „*Histoire de la tactique navale et des évolutions de mer*“ (Paryż 1867) i „*Vérité sur la campagne de Bohême en 1866*“ (Paryż 1867).

Lully (Giovanni Battista), ur. we Florencyi 1638, † 1687, twórca opery francuskiéj. Przybywszy do Paryża jako kuchcik na dworze ks. Montpensier, dzięki wrodzonemu talentowi dostał się do nadwornéj orkiestry Ludwika XIV. Zyskawszy względy tego monarchy został dyrektorem nadwornéj muzyki, pisał tańce, układał balety i od 1664 r. zaczął układać muzykę do niektórych utworów Moliera. W 1672, otrzymawszy przywiléj królewski, otworzył „*Académie royale de musique*“ dla któréj sam musiał uczyć orkiestrę, śpiéwaków, tancerzy i maszynistów. W tymże roku wystawił piérwszą operę: *Les fêtes de l'Amour et de Bacchus*“ po któréj

nastąpiło 14 innych do słów Quinault'a i mnóstwo baletów. Opery te utrzymywały się na scenie aż do zjawienia się Gluck'a (ob.). Mimo ubóstwa techniki niezbywało tym kompozycyjom na pełnych prawdy i dramatyczności ustępach. L. pisał również wiele kompozycyj kościelnych.

Luna (łac.), księżyc, rzymska bogini księżyca, zwana u Greków *Selene* (ob.).

Luna (Alvaro de), Hrabia de Gormas, naturalny syn Don Alvara de L., ur. 1388; był ulubieńcem Jana II króla Kastylii, ministrem i konetablem; kilkakrotnie wyganiany i przywracany do godności, w r. 1445 został naczelnym wodzem całéj siły zbrojnéj, a 1453 w Valladolid na śmierć skazany za to, że się z infantką portugalską Maryją ożenił bez wiedzy króla.

Lunacyja, odmiana księżyca, (ob. księżyc).

Lunaria (*Miesiącznica*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący dwa gatunki L. *biennis* o kwiatach różowawych lub białych, i L. *rediviva*, o kwiatach wonnych, fijoletowo-różowych, oba w lasach Europy płd. Hodują się w ogrodach, jako ozdobne. Nasiona stanowiły niegdyś środek chłodzący i przeciwszkorbutyczny.

Lunatyzm, rodzaj snu, w którym czucie i władze umysłowe są uśpione, gdy władza wykonywania ruchów trwa; śpiący, przy zupełnéj nieświadomości, chodzi i wykonywa ruchy, do których przywykł na jawie. Nazwa L. powstała z pojęcia, jakoby lunatycy wszystkie ruchy pod wpływem księżyca wykonywali. Bliższe warunki postawania L. są nieznane.

Lund (Piotr Wilhelm), słynny zoolog duński, ur. 1801 w Kopenhadze; po długich podróżach osiadł w Brazylii. Bogate jego zbiory znajdują się w Kopenhadze; najważniejsze jego prace odnoszą się do zaginionych zwierząt ssących, które w epoce trzeciorzędowéj zamieszkiwały Brazyliję; umieszczone są w 8 i 9 tomie „*Videnskabernes Selskabs Skrifter*".

Lund, m. w szwedzkiéj prow. Skanii, rezydencyja biskupa i w r. 1668 założonego uniwersytetu (Academia Carolina Gothorum), ma 9,500 m. i wspaniały kościół katedralny z XII w. Przed gmachem uniwersyteckim stoi pomnik poety Izajasza Tegner.— L. zaraz po wprowadzeniu chrześcijaństwa do Danii zostało rezydencyją arcybiskupa, który był głównym dostojnikiem kościoła dla Danii, Szwecyi i Norwegii. Późniéj bywał rezydencyją królów duńskich. Zdobyty i zrabowany przez Szwedów, w 1452, bardzo podupadł, i traktatem pokoju w r. 1658 odstąpiony został Szwecyi.

Lüneburg, dawniéj księstwo hanowerskie, obecnie regencyja pruska, obejmuje 211 mil kw. z lud. około 381,200. Południowo-wschodnia część obwodu zwana jest *ziemią Wendów* (Wendland), któréj mieszkańcy, dziś zupełnie zniemczeni, pochodzą od plemienia słowiańskiego Obotrytów (ob. Drewanie). Miasto główne *Lüneburg*, nad rz. Ilmenau i przy drodze żelaznéj prowadzącéj z Hanoweru do Harburga; ma 16,000 m., jest bardzo starożytnéj budowy i posiada piękny ratusz z wielu osobliwościami, zamek, kościoły śś. Michała i Jana, biblijotekę, gimnazyjum, dom poprawy, rozmaite fabryki i prowadzi znaczny handel (dwa wielkie jarmarki). Ważnemi dla miasta są łomy wapna i gipsu, tudzież saliny (rocznie do 300,000 centn.). Do r. 1369 L. był rezydencyją książąt Brunświk-Lüneburgskich, a od 1367 miastem hanzeatyckiém.

Lunel, m. w franc. dep. Hérault, nad rz. Vidourle i kanałem t. n., ma 7,000 m., fabryki spirytusu i likierów; prowadzi znakomity handel sławném winem muszkatowém (*Muscat de Lunel*), wyciskaném z białych jagód słokich muskatelowych.

Luneta, w ogólności dalekowidz, t. j. przyrząd optyczny, służący do obserwowania przedmiotów odległych; w szczególności jednak nazwa ta stosuje się obecnie do przyrządów złożonych ze samych soczewek, gdy przyrządy zawierające w swym składzie zwierciadła noszą nazwę teleskopów (ob.). L. zowią się też *refraktorami*, lubo ta nazwa stosuje się głównie do przyrządów większych. Rozróżniają się dwa rodzaje L. 1) L. *holenderska* czyli *Galileusza* składa się z soczewki dwuwypukłéj, o wielkiéj odległości ogniskowéj, która stanowi szkło przedmiotowe, czyli objektywę, i z soczewki dwuwklęsłéj, o odległości ogniskowéj bardzo krótkiéj; obie te soczewki, umieszczone w pewnéj odległości, osadzone są we wspólnéj rurze. Soczewka wypukła wydaje obraz odwrócony, zmniejszony i rzetelny przedmiotu znajdującego się w odległości, obraz ten wypada w pobliżu ogniska téj soczewki; soczewka atoli wklęsła ma takie położenie, że promienie padają na nią przed swem połączeniem się; w skutek tego promienie zbiegające stają się rozbieżnemi i odrzuconemi tak, że dla oka obraz raz jeszcze się odwraca, zatem staje się prostym, a zarazem powiększonym. Powiększenie równa się ilorazowi obu odległości ogniskowych. Soczewka ta nie może dawać wielkich powiększeń i używa się tylko w tych razach, gdzie wymaganem jest niewielkie powiększenie przy małéj długości rury, jak np. przy lornetkach teatralnych i t. p. Jednak Galileusz poczynił tą L. wiele odkryć astronomicznych, jak księżyce Jowisza, pierścień Saturna, odmiany Wenery i in. Odkrycie tych L. przez długi czas przypisywano Janssenowi; zdaje się atoli, że zawdzięczamy je Lippershey'owi, fabrykantowi okularów w Hadze. Galileusz dowiedziawszy się o tem odkryciu, nie wiedząc o jego szczegółach, wkrótce sam podobną L. urządził. 2) L. *astronomiczna* czyli *Keplera* składa się z soczewki wypukłéj o wielkiéj odległości ogniskowéj, służącéj za szkło przedmiotowe i z drugiéj soczewki wypukłéj, o małéj odległości ogniskowéj, stanowiącéj szkło oczne. Szkło przedmiotowe wydaje tu, jak i w L. poprzedniéj, obraz zmniejszony, odwrócony i rzetelny w pobliżu swego ogniska; obraz ten rozpatrywany jest drugą soczewką, jako lupą (ob.), która go powiększa, ale nie odwraca, tak że obraz zostaje odwróconym. Stanowi to wprawdzie ujemną stronę téj L., co wszakże nie przeszkadza użyciu jéj do obserwacyi astronomicznych; daje ona natomiast obszerne pole widzenia i znaczną jasność; powiększenie wyraża się tu jak poprzednio. Osadzając w téj samej L.

różne szkła oczne otrzymać można rozmaite powiększenia. Nadto przez przesuwanie szkła ocznego obraz może być zawsze doprowadzonym do odległości wyraźnego widzenia. Urządzenie tych L. zawdzięczamy Keplerowi (1611) i Scheinerowi (1617). Przed odkryciem soczewek achromatycznych (ob. achromatyzm) nie można było używać małych szkieł ocznych, z powodu silnego rozszczepiania światła, i zaradzano sobie wprowadzaniem wielkich szkieł przedmiotowych, przez co L. stawały się nader długiemi i giętkiemi. Huygens przeto (1684) umieszczał szkła przedmiotowe na długim maszcie i spoglądał na nie z dołu przez szkło oczne, a Newton zarzucił L. i zwrócił się do teleskopów. Dopiero po odkryciu achromatyzmu zwrócono się znowu do L. Faunhofer dostarczył wielkie refraktory do Pulkowy i Bostonu. Największy refraktor posiada 24 cali otworu w objektywie i 72 stóp odległości ogniskowéj. Cook i syn w York'u przygotowali objektywę o 25 calach średnicy dla Newalla, który zamierza urządzić obserwatoryjum na Maderze. Według Littrowa (1832) można soczewkę flintglasową umieszczać w pewnéj odległości od krownglasowéj, nie psując przez to achromatyzmu, potrzeba wtedy tylko małych soczewek flinglasowych; L. takie, *dialityczne*, mogą mieć wielkie otwory, przedstawiają przeto wielką jasność i wielkie pole widzenia. Dla dokładnych mierzeń dodaną jest w L. siatka z cieńkich nici, albo mikrometr. Dla obserwacyj atoli ziemskich odwrócone położenie obrazów jest niedogodnem; Kepler wprowadził przeto trzecią soczewkę wypukłą, która odwracała obraz, ale wywoływała znaczne ograniczenie pola widzenia. Dopiero Rheita okazał (1665), że za pomocą szkła ocznego, złożonego z 4 soczewek płasko wypukłych, można otrzymać obraz nieodwrócony przy dobrem polu widzenia. L. te nazywają się *ziemskiemi* lub *perspektywami*. Urządzenie takie sprowadza jednak znaczne osłabienie jasności.

Luneville, m. w franc. dep. Meurthe, przy zbiegu rzek Meurthe i Vezouze, niegdyś rezydencyja króla Stanisława Leszczyńskiego, który jako książę Lotaryngii od r. 1735—66 tutaj przemieszkiwał. Liczy 16,000 m., posiada piękny kościół; liczne fabryki, i pamiętne jest traktatem pokoju, zawartym tu 9 Lut. 1801 pomiędzy Niemcami a rzecząpospolitą francuską, mocą którego Francyja otrzymała Belgiję z lewym brzegiem Renu, rzeczpospolitą Cyzalpińską, Medyjolan i Mantuę, Austryja zaś Wenecyję, kraje aż po Adygę, Istryję i Dalmacyję z m. Cattaro.

Lupa (po fr. *Loupe*), soczewka (ob.) szklana dwuwypukła, używana jako miskroskop (ob.) pojedynczy do rozpatrywania drobnych przedmiotów; może ją stanowić albo jedna tylko soczewka, albo kilka razem połączonych i działających jako jedna silniejsza soczewka. Jest ona niezbędną dla naturalisty, zegarmistrza i t. p.

Luperkus (*Lupercus*), ob. Faunus.

Lupin (Fryderyk baron), mineralog i humorysta niemiecki w rodzaju Jean Paula, ur. 1771 w Memmingen, † 1845; poświęcał się prawu i mineralogii i w celach téj ostatniéj zwiedził Szwecyję i Polskę. W r. 1804 został radcą, a 1809 r. nadradcą górniczym w Bawaryi, następnie żył w swojéj majętności Illerfeld. Oprócz pism mineralogicznych, z których najważniejsze są badania nad Alpami szwabskiemi, ogłosił: humorystyczną „*Schulrede, geschriben am Sylvesterabend 1837 von Florian Telbel*“ (Lipsk 1838); „*Erneuerte Schulrede am Sylvesterabend 1839*“ (Wejmar 1840). Zajmującą jest jego autobijografija „*Selbstbiographie*“ (2 wyd. 4 część Wejm. 1847).

Lupinus, ob. Łubin.

Lupulina, ob. Chmiel.

Luria, Loria (Salomon), zwany także *R'szal* lub *M'harszal*, jeden z koryfeuszów nauk rabinicznych XVI w. w Polsce. Wychowanie odebrał w Wormacyi u swego dziadka Izaaka Klaubera, † w Lublinie 1573 r. Z jego szkoły w Ostrogu i Lublinie wyszło wielu uczonych rabinów. Zajmował się rozstrzyganiem rozmaitych kwestyj, i walczył energicznie i roztropnie przeciw korrupcyi sędziów religijnych, tudzież innym bezprawiom swych spółwyznawców, objawiając we wszystkiém sąd samodzielny, skutkiem czego miał licznych nieprzyjaciół. Jego prace są: „*Jam szel*“ (Morze Salomona, najnowsze wydanie Szczecin 1861); „*Chochmat Szlomoch*“ (Mądrość Salomona) i w. in. Synagoga jedna w Lublinie nosi dotąd jego nazwę *Szlomoch*.—**Luria, Loria** (Aszkienazy), syn Salomona, a krewny poprzedniego, zwany *Ha-Ari*, twórca nowszéj szkoły kabalistycznéj, ur. w Jerozolimie 1534, † w Safet w Palestynie 1572 r., wyrocznia dzisiejszych kabalistów i chasydów, oprócz kilku pieśni sobotnich, jest autorem dzieła: „*Ec Ghajim*“ (Drzewo żywota).

Luristan, kraina górzysta w południ.-zachodniéj Persyi, dzieli się na *Mały* L., zamieszkały przez mało jeszcze znany naród Lurów, lud dziki i rozbójniczy, i *Wielki* L., zamieszkały przez Bakczarów.

Lurlei albo **Lorolei**, według dawnego podania nimfa czy syrena w Renie, która żeglujących wabiła do siebie śpiéwem, a potém wciągała w nurty rzeki; od niéj to nazwaną została skała *Lurlei*, na prawym brzegu Renu pomiędzy Caub i St.-Goarshausen.

Lusignan, ob. Gwidon de Lusignan.

Lussan (Małgorzata), ur. 1682 w Paryżu, naturalna córka księcia Edgara Sabaudzkiego, głośna swojego czasu z potwornéj brzydoty, a niezrównanych wdzięków umysłu i serca; † 1758 w Paryżu, zostawiwszy dzieła: „*Histoire de la Comtesse de Goudez*“ (2 t., 1725); „*Anecdotes de la cour Philippe Auguste*“ (6 t., 1733); „*Les annales galantes de Henri II*“ (2 t. 1749) i kilka innych.

Lustracyja, tak zwano w dawném prawie rewizyje dóbr królewskich i starostw. Dzisiaj L. używa się w znaczeniu każdego ścisłego przejrzenia danego przedmiotu.

Lustrum (od *luere* t. j. oczyszczać, pokutować), pierwotnie uroczysta pokutna i oczyszczająca ofiara u Rzymian, składana co lat pięć w imieniu ludu rzymskiego przez jednego z cenzorów po ukoń-

czeniu *Census* (ob.). Stąd później każdy pięcioletni przeciąg czasu nazywano *lustrum*.

Luszowice, wieś w Galicyi o 2 mile od Tarnowa, ma starożytny zamek, niegdyś siedzibę zamożnego rodu Tarłów i kościół parafijalny, zbudowany w r. 1668 przez Zygmunta Tarłę, starostę pilzneńskiego; w grobach tego kościoła spoczywają zwłoki Tarłów, a między innemi zwłoki Adama Tarły, wojewody lubelskiego, zabitego 1744 w głośnym swego czasu pojedynku pod Marymontem.

Lutacyjusz (*Lutatius*), rzymski ród plebejuszów. *Cajus Lutatius Catulus*, jako konsul zwycięstwem, odniesioném r. 242 prz. Chr. nad flotą kartagińską przy wyspach Egatyjskich, ukończył pierwszą wojnę punicką.—*Quintus Lutatius Catulus*, kolega Maryjusza w konsulacie, pobił łącznie z nim Cymbrów na polach Raudyjskich a potém, zamieszczony przez Maryjusza na liście proskrypcyjnéj, sam sobie śmierć zadał w r. 87. Był to człowiek wysoko wykształcony i zajmował się literaturą; z pism jego nic jednak nie pozostało.—Syn jego *Quintus Lutatius Catulus*, bronił r. 78 urządzeń Sulli; był przyjacielem Cycerona a przeciwnikiem Cezara i † r. 61 prz. Chr.

Lutawor, *Litawor*, syn Dorminimunda, znany w dziejach krzyżackich, pan znacznych na Żmudzi posiadłości, których stolicą była Ejragola. Po śmierci Trojnata 1262 był aż do r. 1281 wielkorządcą księstwa połockiego; † 1291, zostawiwszy syna Witenesa.

Lutecyja (*Lutetia*), ob Paryż.

Lutecyja (Lutetia), jedna z małych planet, odkryta 15 list. 1852 przez Goldszmidta w Paryżu, oznaczona liczbą 24; obrót około słońca dokonywa w dniach 1388,236.

Lutek (Jan), biskup krakowski, ob. *Brzezia* (Jan Lutek z).

Luteolina, ob. Rezeda.

Luter, *Luther* (Marcin), reformator niemiecki, ur. 1483 w Eisleben, † 1546 tamże. Syn biednego górnika, walcząc z niedostatkiem odbył studyja w Magdeburgu, Eisenach i Erfurcie, gdzie 1503 otrzymał stopień magistra. Następnie sam nauczał przez czas niejaki fizyki i etyki, lecz czytanie Biblii i niespodziewana śmierć jednego z przyjaciół skłoniły L., że 1505, wbrew oczekiwaniu wszystkich, wstąpił do zakonu augustyjanów w Erfurcie; 1507 otrzymał święcenie kapłańskie i wkrótce potém, polecony kurfirsztowi saskiemu Fryderykowi przez prowincyjała augustyjanów Staupitza, został 1508 profesorem filozofii w Wittenberdze. 1510 odbył pielgrzymkę do Rzymu; po powrocie przedłużał studyja i wykłady, spełniając przytém z wielkim uznaniem urząd kaznodziejski. 1512 został doktorem teologii i od tego czasu datuje się przejście L. z scholastycyzmu do mistyki i coraz głębsze wczytywanie się w Biblię oraz Ojców kościoła, a zwłaszcza św. Augustyna. W r. 1516 pełnił obowiązki wikaryjusza zgromadzeń augustyjańskich Miśnii i Turyngii; w tym także czasie został kaznodzieją kościoła zamkowego w Wittenberdze. L. znany w dość obszernem kółku ze swéj nauki i pobożności, sprawił ogólne wrażenie przybiwszy 31 Październ. 1517 na drzwiach zamkowego kościoła w Wittenberdze 95 tez, w których występował przeciwko sprzedaży odpustów przez dominikanina Tetzla. Przeciwko temu czynowi L. wystąpili Prierias i Eck; L. broniąc się z zarzutów kacerstwa, odpowiedział na pisma przeciwników odwołaniem się do papieża. Przysłany do Niemiec legat papieski kardynał Kajetan (ob.), zawezwał L. przed siebie do Augusbuga i zażądał od niego odwołania wypowiedzianych przekonań; L. tego nie uczynił i natomiast 28 Listopada 1518 odwołał się do soboru powszechnego. Wysłany do Niemiec poseł papieski Miltitz potrafił ułagodzić L. i dopiéro dysputa lipska (27 Czerwca do 16 Lipca 1519), wywołana przez gwałtownego Ecka, rozbudziła w nim na nowo dążności reformatorskie. 20 Grudnia 1520 L. jawnie odłączył się od kościoła katolickiego, spaliwszy publicznie wyklinającą go bullę papieską i tém sprawił że zgoda stała się niemożliwą. Zebrany 1521 sejm w Wormacyi powołał L. przed swój trybunał sejmowy. L. mimo odradzań przyjaciół, lękających się żeby go niespotkał los Husa, zjawił się 17 Maja przed zgromadzenie stanów, przyznał się do swych pism i niechciał odwołać swych twierdzeń. Wyjęty w skutek tego z pod praw, został, dla ochronienia go od gwałtu, podczas powrotu do Wittenberga schwytany z rozkazu elektora saskiego i odwieziony do Wartburga. Pobyt L. na zamku Wartburskim był nader zbawienny tak dla niego jako i reformacyi; czas ten poświęcił L. studyjom jęz. greckiego i hebrejskiego, pisaniu pism polemicznych a zwłaszcza przekładowi na język niemiecki Nowego Testamentu. Na wieść o zaburzeniach wywołanych przez Karlstadta, mimo nowéj klątwy i widocznych niebezpieczeństw, opuścił L. po 10 miesięcznym pobycie swe schronienie; 7 Marca 1522 przybył do Wittenbergi i zarówno słowem jak i czynem wystąpił przeciwko burzycielom. Od tego czasu rozpoczyna się konserwatywny peryjod działalności reformatorskiéj L. 1523 zaczął on oczyszczać liturgiję z wielu obrządków; 1524 zrzucił habit mnisi i w następnym roku poślubił Katarzynę von Bora, niegdyś zakonnicę. Lata 1527—1529 r. poświęcił wprowadzeniu nowego porządku kościelnego w Saksonii; w celu rozprzestrzeniania nowéj nauki pomiędzy ludem napisał około tego czasu obszerny i skrócony katechizm; przekład Pisma św., rozpoczęty 1521, ukończył 1534. Obok licznych swych zajęć w wolnych chwilach poświęcał się muzyce. Energiczny umysł L. wyłącznie był zajęty sprawami teologicznemi, strony politycznéj i socyjalnéj reformacyi niezrozumiał on wcale i jego działaniu przypisać trzeba, że ruch cały ze sprawy czysto ludowéj zmienił się w sprawę książąt i zatrzymał się w połowie rozwoju. Luteranizm skostniał wprędce w surową ortodoksyję, pod względem nietolerancyi szczęśliwie współzawodniczącą z kościołem rzymskim. Pod względem politycznym luteranizm stał się prawdziwą szkołą serwilizmu; pod względem socyjalnym L. otwarcie bronił zasady poddaństwa i niewoli osobistéj. Co się tyczy stanowiska historycznego L.

stosunku ruchu religijnego XVI w. ob. art. *Reformacyja*; o znaczeniu L. pod względem teologicznym ob. *Ewangielicki kościół*. Wydania prac L. tak pojedyncze jak i zbiorowe były nader liczne; ze zbiorowych najzupełniejsze są wyd. Walcha (24 t., Halla 1740—51), oraz nieukończone jeszcze Erlangeńskie (dzieła w języku niemieckim, 67 t., 1826—57; w jęz. łacińskim, t. 1—28, 1829—65); wybór z pism L. wyszedł w Hamburgu (10 t., 1826), w Berlinie staraniem Gerlacha i w Darmstadzie staraniem Zimmermanna.— Porów. życiorysy L. przez Mathesiusa (Berl. 1842); Ukerta (2 t., Gotha 1817); Pfizera (Stutgart 1836); Jäkla (Lipsk 1840—46); Genthego (t. 1841—45); Jürgensa (3 t., t. 1846—47); Meurera (2 t., Drezno 1851—52) i w. in.

Luthardt (Krzysztof Ernest), znakomity teolog niemiecki, ur. 1826 w Maroldsweisach, w Niższéj Frankonii, odbywszy studyja teologiczne na uniwersytetach w Erlangen i Berlinie, od 1847—51 nauczyciel gimnazyjum w Monachijum, późniéj docent w Erlangen, od 1854 profesor nadzwyczajny w Marburgu, od 1856 profesor teologii w Lipsku. Pod względem teologicznego i kościelnego kierunku, należy L. do tak zwanéj szkoły erlangeńskiéj. Oprócz licznych kazań, wydał: „*Das Johanneische Evangelium*“ (2 t., Norymb. 1852—53); „*Die Lehre von den letzten Dingen*“ (Lipsk 1861); „*Die kirchliche Lehre vom freien Willen*“ (Lipsk 1863); „*Compendium der Dogmatik*“ (Lipsk 1865; 2 wyd., t. 1866) i inne.

Luther (Karol Teodor Rob.), zasłużony astronom, ur. 1822 r. w Świdnicy, pracował w obserwatorjach we Wrocławiu i Berlinie, a od r. 1851 jest dyrektorem obserwatoryjum w Bilk pod Düsseldorfem; gdzie odkrył około 20 małych planet między Marsem a Jowiszem i podał wiele obliczeń astronomicznych.—**Luther** (Edward), zasłużony również astronom, ur. 1816 w Hamburgu, w 1859 został profesorem astronomii i dyrektorem obserwatoryjum w Królewcu.

Lütke (Teodor), admirał rossyjski, urodz. 1797 w Petersburgu, 1813 wstąpił do służby wojskowéj na flocie, 1817—19 odbył podróż na około ziemi i w latach 1821—24 czterokrotnie podróżował do brzegów Laponii i Nowéj Ziemi; rezultaty ostatnich podróży opisał w dziele „*Czetyrekratnoje puteszestwije w siewernyj Ledowityj okean*“ (1828). W latach 1826—29 kierował wyprawą na około świata i opis téj podróży wydał w języku rossyjskim (4 t., Petersburg 1834—36 z atlasem). Po powrocie mianowany kapitanem, odbył na czele większych oddziałów floty liczne podróże po Europie; od 1843 wice admirał, został następnie admirałem, generał-adjutantem. Od r. 1864 prezes petersburgskiéj akademii nauk.

Lutnia, dawny instrument muzyczny strunowy, na którym gra się podobnie jak na gitarze. Składa się ona z korpusu sklepionego, złożonego z cienkich deszczułek, z długiéj szyi zagiętéj w tył, opatrzonéj kołkami, i z 14 strun na chóry podzielonych, z których tylko sześć wierzchnich służy do grania reszta odbrzmiewa wydobywane z pierwszych głosy. Do lutni używano oddzielnego systemu nutowego, składającego się nie z pięciu, ale z sześciu linij.

Lutomiersk, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. łaskim, nad rz. Nerem. Niegdyś miasteczko dosyć obszerne, zniszczone zostało przez wojny szwedzkie i pożary w latach 1696 i 1797 i już się podźwignąć nie zdołało. Liczy 2,133 m. i ma 2 kościoły.

Lutomirski (Stanisław), sławny teolog i katecheta, początkowo kalwiński, a następnie aryjański, ur. w Lutomiersku. Po ukończeniu nauk w kraju i za granicą, wstąpił do stanu duchownego, był proboszczem w Koninie i Tuszynie, r. 1551 został kanonikiem przemyskim i sekretarzem Zygmunta Augusta. Odstąpił jednak tego wszystkiego i przeszedł na wyznania kalwińskie. I tu przecież nie wytrwał, gdyż Socyn, Lismanin i inni przeciągnęli go do antitrynitarzy, u których r. 1563 został superintendentem. Po synodzie w Mordach, złożonym t. r., zwołał w r. 1565 dwa jeszcze, piérwszy w Brzezinach, drugi w Węgrowie. W następnym roku na sejmie piotrkowskim miał publiczną rozmowę z kalwinami, przyczém wypowiedział zdania wbrew przeciwne wszelkim dogmatom chrześcijańskim, za co nawet kalwini go potępili, † 1575. Wydał: „*Confessio t. j. wyznanie wiary chrześcijańskiéj i t. d.*“ (Królewiec 1556 4-to). Inne jego pisma, po łacinie pisane, są czysto aryjańskie.—**Lutomirski** (Samuel), † 1717, był superintendentem dystryktu wileńskiego i odznaczał się wielką żarliwością w obronie uciśnionych spółwyznawców.

Luton, m. w ang. hrabstwie Bedford, nad rz. Lea, ma 15,400 m. i w bliskości piękny zamek L.—*Hoo-Park*, margrabiego de Bute, fabryki kapeluszy słomkowych.

Lutowanie (z niem. *Löthen*), postępowanie techniczne, za którego pomocą dwie części metalowe spajają się z sobą przez użycie do tego stopionego metalu lub alijażu. Metal do lutowania użyty, powinien być łatwiéj topliwy, niż metale mające być złączonemi. Do spajania blachy żelaznéj, ołowiu, cynku, miedzi i t. d. używa się alijażu z ołowiu i cyny w różnym stosunku, do wyrobów złotych, alijażu z tegoż metalu, srebra i miedzi, do srebrnych, alijażu ze srebra i miedzi; miedzią lutuje się bardzo trwale żelazo. Powierzchnie poddawane L. winny być przedewszystkiém starannie oczyszczone i należycie przygotowane do przyjęcia metalu spajającego. Metale lutują się nad zwykłym ogniem płonących węgli, nad lampą spirytusową, nad płomieniem gazowym i t. d.; gdy idzie o wyższą temperaturę używa się dmuchawki, a niekiedy i miechów tleno-wodornych.

Lutowiska, mczko w obw. sanockim, w Galicyi, położone w pięknéj górskiéj okolicy, sławne jarmarkami na bydło.

Lutter am Barenberge, wieś w brunświckim pow. Gandersheim, ma 1,500 m. i pamiętna jest bitwą stoczoną podczas trzydziestoletniéj wojny 1623, w któréj Tilly pobił króla duńskiego Krystyjana IV.

Lüttich, ob. Liège.

Lüttringhausen, fabryczne miasto w pruskiéj reg. düsseldorfskiéj, pow. Leunep, 9,600 m.

Lututów, osada w gub. kaliskiéj, pow. wieluńskim, dawniéj miasteczko, założone r. 1407, ma 540 m.

Luty (surowy, srogi), nazwa drugiego miesiąca roku. U Rzymian nazywał się *Februarius*, i to nazwisko zachowały prawie wszystkie narody nowożytne z odpowiedniemi tylko swemu językowi zmianami. Liczy on dni 28, a w roku przestępnym dodaje się tu dzień przybyszowy, tak że liczy dni 29 (ob. Kalendarz).

Lutycy, ob. Wilcy.

Lutydyna, związek chemiczny własności zasadowych, znajdujący się w olejku Dippela (ob. Dippela olejek); jestto oléj bezbarwny, silnéj woni, w wodzie trudno rozpuszczalny i wydający sole, po największéj części łatwo rozpuszczalne.

Lutynia, rz. w w. ks. poznańskiém, poczyna się pod wsią Lgota w pow. krotoszyńskim i w pow. wrzesińskim pod wsią Pogorzelice wpada do Warty. Długość jéj wynosi mil 7.

Lutze, (Artur), słynny homeopata, urodz. 1813 r. w Berlinie; † 1870. Poświęcał się piérwotnie teologii, następnie był urzędnikiem pocztowym, poczém oddał się z zamiłowaniem homeopatyi i w r. 1843 został nauczycielem i lekarzem domu sierot w Klein Glinicke. Skutkiem licznych przykrości, doznawanych w swéj praktyce, udał się r. 1846 do Köthen, gdzie mu praktyka lekarska dozwoloną została i gdzie w r. 1854 urządził klinikę na obszerną skalę. Praktyka jego była tak rozległą, że w r. 1862 udzielił porady 173,277 chorym. Również jest czynnym pod względem literackim. Ogłosił: „*Hahnemann's Todtenfeier*“ (17 wyd. Köthen 1855); „*Lebensregeln*“ (22 wyd. tamże 1853), a zwłaszcza „*Lehrbuch der Homöopathie*“ (1860). Ogłosił także zbiór poezyj, p. t. „*Gedichte*“ (2 wyd. Dessau 1859) i kilka komedyj.— Porów. Ebelinga „*L. Leben und Wirken*“ (Köthen 1860), oraz przez niego samego skreśloną „*Selbstbiographie*“ (1866).

Lützelburgier (Hans), rzeźbiarz na drzewie z początków XVI w., któremu niewłaściwie przypisywano słynny utwór ansa Holbeina *Taniec śmierci*.

Lützen, m. w pruskiéj prow. saskiéj, reg. merseburgskiéj, mające 2,720 m. pamiętne dwiema bitwami. W pierwszéj, podczas trzydziestoletniéj wojny, król szwedzki Gustaw Adolf pobił 1632 wojska cesarskie pod dowództwem Wallensteina, lecz zwycięstwo przypłacił śmiercią. Na pamiątkę téj bitwy wzniesiono tu pomnik z lanego żelaza. W drugiéj bitwie pod L., 1813, właściwie bitwą pod Grossgörschen zwanéj, Napoleon odniósł zwycięztwo nad połączonemi siłami sprzymierzonych i powrócił do posiadania Saksonii i Elby.

Lützow (Ludwik Adolf Wilhelm baron von), generał niemiecki, ur. 1782, † 1834 w Berlinie; wstąpiwszy 1796 do wojska, brał udział w wojnach ówczesnych, został 1808 majorem, a 1813 otrzymał upoważnienie do organizowania korpusu portyzanckiego ochotników, którym dowodził i do którego zaciągnęło się wkrótce wielu znakomitych ludzi. Oddział ten zwany *korpusem ochotników Lützowa* albo *korpusem uczonych strzelców*, odznaczył się niejednokrotnie w wojnie o niepodległość Niemiec i został rozwiązany po pierwszym pokoju paryskim. L. walczył następnie jako dowódca pułku ułanów w wojskach linijowych i 1822 otrzymał stopień generał-majora.—Porów. „*Geschichte des Lützowschen Freicorps*“ (Berlin 1827) i „*Ein Streifzug der Lützowschen Reiterschar*“ (Berlin 1863).

Lützow (Teresa), z domu *Struve*, autorka niemiecka, ur. 1804 w Stuttgardzie, † 1852 na wyspie Jawie. W piérwszém małżeństwie żona rossyjskiego jeneralnego konsula Bacharacht, od r. 1849 małżonka niderlandzkiego pułkownika Lützow. W swych romansach salonowych („*Ein Tagebuch*“, 1842; „*Folkenberg*“, 1843; „*Lydia*“, 1843; „*Am Theetisch*“, 1844 i t. d.) i opisach podróży („*Briefe aus dem Süden*“, 1841; „*Menschen und Gegenden*“, 1845; „*Paris und die Alpenwelt*“, 1846 i t. d.), okazała wiele niepospolitéj bystrości umysłu i zdrowego sądu.

Lux (Kazimiérz), ur. 1780 w Warszawie; od r. 1796 żołniérz legijonów polskich we Włoszech, ranny pod Marengo i awansowany na porucznika, odbył wszystkie kampanije tychże legijonów w Europie i Ameryce. Złamany trudami, w r. 1820 przeszedł do służby cywilnéj i jako emeryt † 1846 w Warszawie. L. zostawił w rękopisie *Historyję legijonów Polskich* z uwzględnieniem głównie kampanii włoskiéj i wyprawy na San-Domingo; małe wyjątki z tego rękopisu (który przeszedł późniéj na własność J. I. Kraszewskiego) ogłosił ówczesny jego posiadacz pułkownik P. B. Wierzbicki w *Bibl. Warsz.* (t. I. r. 1847); opis San-Domingo umieszczony w témże czasopiśmie 1854 r.—Życiorys L. mieści się w K. Wł. Wójcickiego „*Cmentarzu Powązkowskim pod Warszawą*“ (t. I, 1855).

Luxemburg (Franc. Henr. de Montmorency, książę de), marszałek francuski, urod. 1628 r., syn hr. Bouteville. Ożeniwszy się z dziedziczką domu Luksemburgskiego, przyjął jego nazwę. Pod kierunkiem swego krewniaka Kondeusza wykształcił się w sztuce wojennéj. W bitwie pod Lens 1648 tak się odznaczył, że natychmiast mianowany był marszałkiem polnym. Podczas Frondy stał po stronie Kondeusza; amnestyjonowany, walczył pod Turenne'm w wyprawie flandryjskiéj 1667 a w wojnie z Niderlandami 1672 otrzymał naczelne dowództwo, lecz nic ważnego nie dokonał. Po śmierci Turenne'a wyniesiony 1675 do godności marszałka, spustoszył 1676 Bryzgowiję, pobił księcia Oranii pod Mon-Cassel 11 Kwiet. 1677 i zdobył St-Omer. Skutkiem nieporozumień z ministrem Louvois, oskarżony o niebywałe występki, uwięziony był przezeń w bastylii, ale po 14 miesiącach został uniewinniony i do swych dóbr wygnany (1680). W 1690 otrzymał znowu naczelne dowództwo we Flandryi i odniósł świetne zwycięstwa pod Fleurus (1 Lipca 1690), Steenkerken (4 Sierpnia 1692 r.) i Neerwinden (29 Czerw. 1693). Zachorował wśród działań wojennych i † 1695.—Porów. Beauvaina „*Histoire militaire du duc de Luxembourg*“ (Haaga 1756); „*Mémoirs pour servir à l'histoire du maréchal de Luxembourg*,

écrite par lui même“ (Haaga 1758) i „*Campagne de Hollande en 1672*“ (Haaga 1759).

Luxemburg, właściwie Lützelburg, stolica w. księstwa t. n., do 1866 ważna twierdza Związku Niemieckiego, ma 14,600 m. Twierdza ta, przez samą naturę i sztukę postawiana na wysokiém stanowisku piérwszorzędnych fortec europejskich, została na mocy wiedeńskiego traktatu twierdzą Niemieckiego Związku, a według konferencyj londyńskich 1868 r. powinna być zburzoną.

Luxemburg niegdyś księstwo, podzielone od 1839 na niemieckie księstwo L. i prowincyję belgijską, L. Niemiecki L. zostaje pod władzę domu Nassausko-Oraserskiego, ma 46½ mil kw. i 199,000 m.; kraina ta górzysta, lesista, ale przytém żyzna i bogata. Lud mówi przeważnie po niemiecku, wyższa warstwa społeczna po francusku; władza prawodawcza jest w ręku izby deputowanych, wykonawcza należy do w. księcia (króla Niderlandów).—Belgijski L. ma 80 mil kw i 205,784 m. Jestto kraina górzysta, lesista i mniéj żyzna niż L. niemiecki. Za to są tu liczne pastwiska i wiele bydła, którém prowincyja ta znaczny handel prowadzi.— Dzieli się na obwody Bastogne, Arlon, Marche, Neufchatel i Virton.—Stolicą jest m. Arlon.

Historyja. Kraina ta wzięła swą nazwę od starożytnego zamku *Lützelburg* (łac. *Luciliburgum*), który 963 przez zamianę przyłączył do swych posiadłości hrabia Zygfryd, pan Ardennów, i stał się założycielem domu ardeńsko-luksemburgskiego, wygasłego w linii męskiéj 1136; L. przeszedł wówczas na własność Gottfryda ks. Namur, a po jego śmierci dostał się Warlamowi III, księciu Limburga; Limburg jednak został wkrótce odłączony a L. pozostał w ręku linii żeńskiéj hr. Zygfryda. W r. 1308 Henryk VII (ob.) wstąpił na tron cesarsko-niemiecki. Syn Henryka Jan, otrzymał z żoną koronę czeską, a najstarszy syn tego ostatniego został pod imieniem Karola IV (ob.) cesarzem niemieckim. Za niego to hrabstwo L. wyniesione zostało dogodności księstwa. Syn jego, cesarz Wacław, przekazał księstwo swojéj krewnéj Elżbiecie, która 1443 odstąpiła wszystkie swe prawa księciu Burgundyi, Filipowi Łaskawemu. R. 1447 L. przeszedł w posiadanie domu Habsburgów-Austryjackich i stał się częścią składową obwodu Burgundzkiego, a r. 1555 wraz z Niderlandami dostał się królowi hiszp. Filipowi II. Dopiéro w 1713 na mocy pokoju utrechckiego powrócił L. znowu do Habsburgów i zostawał przy nich do 1795, t. j. do chwili, kiedy kraj ten zdobyła Francyja. Traktatem wiedeńskim 1815 L. pod nazwą wielkiego księstwa, jako część związku niemieckiego, przyłączony został do Niderlandów, a w skutku rewolucyi belgijskiéj z wyjątkiem twierdzy związkowéj wcielony do Belgii. Nareszcie w r. 1839 stanęła ugoda, mocą któréj za odstąpioną Belgii wallońską część L. połączono z L. odpowiedniéj wielkości część Limburga i tak utworzone w. księstwo L., jako państwo związkowe niemieckie, oddano pod zwierzchnictwo króla holenderskiego. Podczas wojny 1866 ogłosił się L. neutralnym. Choć nie wszedł w skład związku półn.-niemieckiego, Prusy jednak trzymały załogę w twierdzy L. Na żądanie więc Francyi, niepokojącéj się takiém rzeczy położeniem, zawarto traktat w Londynie 12 Maja 1867, skutkiem którego, garnizon pruski ustąpił, twierdza została zburzona a księstwo ogłoszone neutralném pod zwierzchnictwem Holandyi.

Luynes (Karol *d'Albert*, książę de), ulubieniec Ludwika XIII, ur. 1578 w Pont St.-Espert, depart. Garde. Pochodził z familii włoskiéj. Dostał się jako paź do dworu Henryka IV i zjednawszy sobie w młodych latach względy Delfina, został po wstąpieniu tegoż na tron, jego ulubieńcem. Wpływem swym potrafił do tego stopnia podkopać znaczenie potężnego marszałka d'Ancre i królowéj matki, że marszałek z rozkazu króla został rozstrzelany 1617 r. a Maryja Medici uwięziona. L. otrzymał majątki zamordowanego i lubo nie posiadał odpowiednich zdolności, opanował ster rządów. Ożeniony z córką ks. Montbazon, mianowany był 1619 księciem i parem Francyi. Wyniesienie to rozbudziło powszechną ku niemu nienawiść panów, którzy postanowili go zgubić. Mimo to otrzymał L. 1621 godność konetabla i kanclerza, ale już w Grudniu t. r. zakończył życie, wprzód nim go dosięgła zemsta ludu.—**Luynes** (Honoryjusz, Teodoryk Paweł Józef d'Albert, książę de), potomek poprzedniego, archeolog francucuski, ur. 1802 r. w Paryżu, † 1867 w Rzymie. Miłośnik sztuk i nauk używał ogromnego swego majątku dla celów artystycznych i naukowych. Znał wiele języków zamarłych i żyjących, studyjował chemiję i metalurgiję a specyjalnie poświęcał się archeologii, z dziedziny któréj wydał kilka prac wysoce cenionych, mianowicie: „*Métaponte*“ (Paryż 1836); „*Description de quelques vases peints*“ (Paryż 1840, z 44 miedziorytami) i „*Essai sur la numismatique des satrapies et de la Phénicie*“ (2 t., Paryż 1846). Piękną kolekcyję starożytności zapisał 1865 wielkiéj biblijotece paryskiéj. Ogłosił nadto pamiętniki swego przodka (17 tom., Paryż 1860—65).

Luzacyja, ob. Łużyce.

Luzak, umundrowany według właściwéj chorągwi posługacz towarzysza jazdy polskiéj.

Luzan (Don Ignacio de), poeta hiszpański, urod. 1701 w Saragossie, † 1754 jako dyrektor mennicy w Madrycie i radca ministeryjum skarbu. Przez swe krytyczne „*Poetica*“ (Sarag. 1737; 2 t., Madr. 1783 i 1789) wywarł wpływ na literaturę hiszpańską o tyle, że piérwszy wprowadził do niéj klasyczny ówczesny smak francuski. Samoistne jego utwory poetyczne nie wielkiéj są wartości; zalecają się jednak poprawnością, wytwornością i biegłością techniczną. Oprócz tego zostawił L. uczone rozprawy o polityce i historyi narodowéj oraz „*Memorias literarias de Paris*“ (1751).

Luzern, prawie w środku Szwajcaryi leżący kanton, rozległości 22½ m. kw. z ludnością 132,444 m., po większéj części wyznania katolickiego. Kanton ten jest na północy pagórkowaty, na południu zaś przerznięty odnogami Alp, grunt ma w ogóle żyzny, szczególniéj w dolinach skropionych rz. Reuss i

Wigger. Ustawa jego rządowa z roku 1831 miała charakter demokratyczny; późniejsza zaś, przeprowadzona przez stronnictwo ultramontańskie, w d. 1 Maja 1841, miała charakter teokratyczno-demokratyczny. Przywołanie w r. 1844 jezuitów, stało się powodem wielkich niesnasek w Szwajcaryi i uczyniło miasto Luzern siedliskiem oddzielnego związku kantonów, znanego w historyi pod nazwą *Sonderbundu*. Władza prawodawcza należy do wielkiéj rady złożonéj ze 100 członków, władza wykonawcza powierzoną jest małéj radzie, albo radzie rządowéj z 9 członków się składającéj. Konstytucyja zabezpiecza wolność prasy, zniesienie wszelkich przywilejów, zwiérzchnią władzę ludu, uznając przytém religiję katolicką jako religiję państwa.— Główne miasto *Luzern*, przy wypływie rz. Reuss z jeziora Vierwaldstettersee, którego zatoka zowie się tutaj jeziorem Luzernskiém, ma 14,620 m. i jest rezydencyją nuncyjusza papieskiego w Szwajcaryi.— Porów. Pfyffera „*Der Canton Luzern*“ (2 części, St.-Gallen 1857—59).

Luzula ob. Kosmatek.

Luzytanija, ob. Portugalija.

Luzzatto (Mojżesz Chaim), uczony Izraelita, poeta, wskrzesiciel dobrego smaku w mowie hebrejskiéj, ur. 1707 w Padwie, † 1746 na morową zarazę w Palestynie, zostawiwszy kilka ważnych dzieł treści kabalistycznéj. Utwory jego poetyczne zalecają się bystrym polotem myśli i wdzięk iem wyrażeń, prace zaś naukowe głęboką znajomością rzeczy i wielką jasnością.—**Luzzatto** (Samuel Dawid), znakomity poeta hebrejski i egzegetyk biblijny, ur. 1800 w Tryeście; 1829 r. został profesorem padewskiego kolegijum rabinicznego. Napisał wiele dzieł tak poetycznych, jako téż i religijnych, między innemi ogłosił włoski przekład Jezajasza i gramatykę hebrejską w tymże języku.—**Luzzatto** (Philoxène, Oheb Ger), syn poprzedniego, zasłużony oryjentalista, ur. 1829 w Tryeście, † 1854; liczne pisma treści archeologicznéj, w języku francuskim wydane, poczynając od r. 1847, postawiły go w liczbie pierwszorzędnych uczonych i badaczów starożytności wschodnich.

Lwów (po łac. *Leopolis*, po niem. *Lemberg*), niegdyś stolica Czerwonéj Rusi, dziś Galicyi Austryjackiéj, nad rzeczką Pełtwią; założony został według jednych przez Lwa Daniłowicza księcia halickiego, według innych zaś przez ojca jego Daniela w połowie XIII w. Bolesław, syn Trojdena, księcia mazowieckiego, a mąż Maryi, córki ks. Lwa, przekazał księstwo halickie z Lwowem swemu spadkobiercy, Kazimiérzowi W., królowi polskiemu, który w r. 1340 przedsięwziął na Ruś dwie wyprawy, celem objęcia jéj w posiadanie, przyczém wzmocnił fortyfikacyje miasta i zaprowadził w niém prawo magdeburskie. Ludwik, kr. węgierski i polski, odstąpił Ruś polską Władysławowi księciu Ostrogskiemu, który przybywszy do L. r. 1370, nadał mu wiele przywilejów i rozszerzył swobody handlowe. Gdy w r. 1379 opuścił L., wymieniwszy Ruś na inne dzierżawy, ziemia Lwowska została przyłączona do Węgier i dopiéro ją królowa Jadwiga odebrała i odtąd już nieprzerwanie aż do r. 1772 podlegała królom polskim. Miasto było niegdyś silną fortecą, otoczoną w czworobok podwójnym murem, wałami i fosami. Bram w murze było dwie: krakowska od północy i halicka od południa, i tyleż furt pomniejszych: bosacka od wschodu i jezuicka od zachodu; mury były najeżone 17 basztami. W początkach XVIII w. miasto handlowe i bogate, skutkiem napadów nieprzyjacielskich, kontrybucyj, oblężeń i szturmów znacznie podupadło. L. był niejednokrotnie świadkiem ważnych wypadków politycznych, i tak: w r. 1436 Władysław Warneńczyk odbiérał tu hołd od Elijasza, hospodara mołdawskiego. W r. 1673 zakończył tu życie król Michał. Bogdan Chmielnicki oblegał miasto dwa razy: w r. 1648 i 1655, biorąc z niego za każdym razem ciężki okup; Turcy oblegali je także w r. 1672 i 1675. Tegoż roku, 24 Sierp., Jan III pod Lwowem przy wiosce Zniesienie odniósł świetne zwycięstwo nad Tatarami. Najcięższą klęskę zadali miastu Szwedzi, którzy je zdobyli 6 Wrześ. 1704 i najokropniéj zrabowali. Pożary, z których najstraszniejszy był w r. 1527, i morowa zaraza, która się tu kilkakrotnie srożyła, również bolesne zadawały miastu klęski. W r. 1772 uniwersałem cesarskim z d. 11 Września, Galicyja została przyłączoną do Austryi i Lwów ogłoszony stolicą tego kraju. Miasto ucierpiało wiele od bombardowania w czasie wypadków 1848.—L. ma w herbie bramę otwartą, w któréj na tylnych łapach stoi lew, powyżéj trzy wieże. Do tego herbu, papież Sykstus V, wynagradzając wierność i wytrwałość L. w wierze świętéj, przydał r. 1586 swój własny, t. j. trzy pagórki z gwiazdą. Teraźniejszy L. ma 0,55 mil kw. powierzchni, 4 przedmieścia, placów w mieście 7, na przedmieściach 11, ulic w mieście 28, na przedmieściach 117 i przeszło 87,000 m. jest siedzibą władz główniejszych: namiestnictwa, władzy obwodowéj i powiatowéj, magistratu, dyrekcyi policyi, sądu apelacyjnego i niższych, nadprokuratoryi państwa i prokuratoryi, sejmu krajowego z urzędującym ciągle wydziałem, dyrekcyi poczt i t. p. Miasto zbudowane jest w kotlinie, otoczonéj wzgórzami, które są odnogą gór Karpackich i wznoszą się do 800 st. nad poziom morza. W środku czworobocznego rynku stoi piękny ratusz, zbudowany w latach 1826 do 1837 w miejscu dawnego, gmach 3-piętrowy, z wieżą 42 st. wysoką, zegarem i strażnicą; cały niemal rynek zapełniony jest starożytnemi budowlami, między któremi odznaczają stary pałac arcybiskupi i in. Z 29 kościołów L. celniejsze są: kościół archikatedralny, wzniesiony przez Kazimiérza W., po kilkakrotnych pożarach przedbudowany r. 1765 przez arcybiskupa Wacława Sierakowskiego, mający 4 kaplice i 13 ołtarzy, cudowny obraz N. M. Panny, umieszczony w głównym ołtarzu, kilkanaście pomnikowych nagrobków z XVII, XVIII i XIX wieku i wiele drogocennych sprzętów kościelnych. Kościół Bożego Ciała, przy klasztorze ks. dominikanów, założony za czasów ś. Jacka, odbudowany r. 1749, przez kasztelana krakowskiego, Józefa Potockiego, na wzór kościoła św. Piotra w Rzymie, w

kształcie krzyża, z obrazem w głównym ołtarzu N. M. P., malowanym podobno przez św. Łukasza, i ślicznym nagrobkiem Józefy z Olizarów Duninowéj Borkowskiéj, dłuta Thorwaldsena. Kościół św. Jędrzeja przy klasztorze Bernardynów, założony 1460 przez Andrzeja Odrowąża, odbudowany 1730 przy pomocy ks. Augusta Czartoryskiego z ciosowego kamienia w stylu włoskim, posiadający w srebrnéj trumnie relikwije bł. Jana z Dukli, i inne drogocenne pamiątki. Kościół św. Michała przy klasztorze ks. karmelitów, fundowany r. 1642 przez Aleksandra na Ostrogu księcia Zasławskiego i Aleksandra Kuropatwę, posiada jeden z najdawniejszych zabytków sztuki bizantyńskiéj, w ołtarzu głównym, z czarnego marmuru, obraz N. M. P. z dzieciątkiem Jezus. Kościół św. Piotra i Pawła przy klasztorze jezuitów, w stylu odrodzenia, fundowany r. 1608, mający kilka pięknych nagrobków marmurowych i na jednym z ołtarzy szklaną ze srebrnemi ozdobami trumnę, w któréj spoczywają zwłoki św. Benedykta. Prócz wielu innych, zasługujących na uwagę kościołów katolickich, wymieniamy jeszcze: kościół Wniebowzięcia N. M. P., jako archikatedrę obrządku ormijańskiego, zbudowany r. 1437;—cerkiew św. Jerzego, obrządku grecko-katolickiego, w stylu włoskim, w kształcie krzyża, stanowiącą jedną z główniejszych ozdób L., starożytną cerkiew Wniebowzięcia N. M. P., zwaną stauropigijalną albo wołoską, jako będącą jedną z najcenniejszych dawnych pamiątek miasta i t. d., kościół ewangelicki, i 8 synagog izraelskich.—Z zakładów naukowych Lwowa piérwsze miejsce trzyma uniwersytet, otwarty 17 List. 1774, a zreorganizowany 1817, opatrzony w biblijotekę, liczącą około 50,000 tomów dzieł drukowanych i kilkaset manuskryptów, w bogaty zbiór monet i medalów, obrazów i dzieł sztuk piękn., oraz w muzea nauk przyrodz. i ogród botaniczny; daléj zaś idą: akad. techniczna, dwa gimnazyja, wyższa szkoła realna i kilkanaście szkół niższych, przygotowawczych.—L. jest stolicą trzech arcybiskupstw katolickich: a) ruskiego (od początku XVII w. unickiego), pierwotnie biskupstwa, przeniesionego z Halicza do L. w I połowie XVI w., a 1805 podwyższonego na metropoliję halicką; b) łacińskiego, założonego 1367 w Haliczu, a 1416 przeniesionego do L. i c) ormijańskiego, jako biskupstwo istniejącego od 1367, a podwyższonego na arcybiskupstwo za bisk. Mik. Torosończa (1627—81). Śród instytucyj i stowarzyszeń dla podniesienia nauk i sztuk, piérwsze zajmuje miejsce zakład narodowy imienia Ossolińskich, założony 1817 r. przez Józefa Maksymilijana, hr. na Tenczynie Ossolińskiego (ob.), posiadający cenną szczególniéj pod względem rzeczy polskich, biblijotekę (około 100,000 tom., przeszło 1,600 rękopisów i do 11,000 monet i medalów), oraz zbiór 6,000 rycin i muzeum starożytności. Daléj muzeum rusińskie, oraz biblijoteka i zbiory przyrodnicze hr. Dzieduszyckiego. Teatr polski, założony przez hr. Stanisława Skarbka w r. 1843, teatr ruski, założony r. 1864.—Zakładów dobroczynnych, niosących pomoc ubogim chorym wszelkiego stanu i wyznania, tudzież sierotom i głuchoniemym i ociemniałym, L. posiada taką liczbę, że mało jest większych miast europejskich, któreby się podobném współczuciem dla bliźnich pochlubić mogły. W skutek swego położenia, w środku pomiędzy m. Czarném a Baltyckiém L. w średnich wiekach prowadził nader ożywiony handel, który upadł prawie zupełnie po rozbiorze Polski i dopiéro w nowszych czasach, po otwarciu kolei żelaznych, rozwinął się nieco handel komisowy i spedycyjny, zostający przeważnie w ręku żydów. Przemysł fabryczny dość znaczny. Do podniesienia handlu i przemysłu służą: towarzystwo kredytowe ziemskie, lombard ormijański, kasa oszczędności, filija banku wiedeńskiego, bank kredytowy i bank angloaustryjacki; tudzież łączące się we L. drogi żelazne: Karola-Ludwika i Czerniowicka; i 3 uprzywilejowane kilkotygodniowe jarmarki, ożywione zjazdami bogatych kupców zagranicznych. Niegdyś odbywały się tu słynne kontrakty lwowskie, corocznie po 3 królach, aż do r. 1848, w którym zupełnie ustały.—Z licznych monografij, celniejsze są: Chodynieckiego, „*Historyja miasta Lwowa*“ (Lwów 1828); Zubrzyckiego „*Kronika miasta Lwowa*“ (1844) i Józefowicza „*Kronika miasta Lwowa*“, (przekładu Piwockiego, 1854).

Lwow (Aleksy), muzyk rossyjski, ur. 1799 r. w Rewlu; kształcił się początkowo w domu rodzicielskim, następnie w instytucie inżynierów i wszedłszy do służby wojskowéj, przechodził rozmaite stopnie aż do generał-majora, oddając się przytém studyjom muzycznym. Od r. 1836—61 dyrektor śpiéwaków nadwornych. Jego staraniem zebrano i ułożono na głosy śpiéwy kościoła greckiego, sam zaś oprócz kilku oper, oraz wielu fantazyj na temat pieśni narodowych i dzieł religijnych napisał 1833 do słów Żukowskiego hymn narodowy: „*Boże cesarza chroń!*“.

Lwowczyk (Łukasz), sławny kaznodzieja XVI w., ur. 1523 we Lwowie, † 1583 w Dynowie; był po dwakroć przeorem dominikanów w Krakowie i kaznodzieją katedry tamecznéj. Żadne z pism L. nie przechowało się do naszych czasów, chociaż wedle Okólskiego miały się znajdować w biblijotece ks. dominikanów we Lwowie.

Lwowczyk (Stanisław), profesor prawa kościelnego w akademii krakowskiéj w XVI w., sławny swego czasu teolog i asceta. Jest autorem, wydanéj w Krakowie 1543 z komentarzami, pieśni „*Boga rodzica*“, tudzież pism: „*O świętych, zamordowanych przez Żydów*“ (tamże 1543); „*Stella clericorum cui libet clerico summae necessaria*“ (Wiedeń 1515), oraz kilku innych.

Lwowczyk (Jan Kacper), profesor nauk wyzwolonych w akademii krakowskiéj w XVI w., wydał dyjalektykę i retorykę Nikana, p. t. „*Dialecticae et rhetoricae praecepta a Stephano Nicano in usum discipulorum suorum nuper collectae* i t. d.“ (Kraków 1564—68), dzieło to długo używane było jako podręcznik w szkołach polskich.

Lwowczyk (Marcin), rymopis, organista i muzyk za Zygmunta Augusta, ur. 1540 we Lwowie, † 1589 w Krakowie. Po ukończeniu wyższych nauk w Kra-

kowie, był nauczycielem muzyki Zygmunta Augusta; miał napisać piękną muzykę do hymnu na cześć św. Marcina i ułożył pieśni nabożne na cały rok. Prace te znajdowały się w biblijotece Załuskich. Jest także autorem dyjalogu łacińskiego, o którym pisał obszerniéj K. Wł. Wojcicki (*Bibl. Star.* 5 VI).

Lwowek (*Neustadt bei Pinne*), meczko w w. ks. poznańskiém, pow. bukowskim, miejsce urodzenia Andrzeja Wolana (ob.); słynęło niegdyś z wybornego piwa, a w w. XVIII z doskonałych muzyków; przeszło 2,500 m., dawny zamek, kościół katolicki i ewangielicki; znakomite targi.

Lwowskie starostwo grodowe, było położone w wdztwie ruskiém, w ziemi lwowskiéj. Przy zajęciu go przez rząd austryjacki w r. 1772, obejmowało i zamek Lwowski wysoki i niski z wójtostwami: Podgrodzie zamkowe, na Porzeczu, Tarniawce, Biskupczyzna, Żynawczyzna, na Zniesieniu, wsie Zyrawka, Soionka wyższa i niższa i czynsze z realności miejskich i przedmieść. W r. 1774 dołączono wiele realności pojezuickich. Tak połączone rząd austryjacki w epoce po r. 1857 częściowo posprzedawał różnym osobom za sumę zło. reń. 158,076 kraj. 40, a częściowo miastu do użytku publicznego odstąpił.— Przy zajęciu Galicyi w r. 1772 posiadał sstwo Jan Kicki, wielki koniuszy kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,593 gr. 26; odebrano mu je jednak po odmówieniu złożenia przysięgi rządowi austryjackiemu.

Ly...., wyrazy piszące się niekiedy przez *Ly* a tu niezamieszczone ob. pod *Li....*

Lychnis, ob. Firletka i Kąkol.

Lycium (*Kolcowój*, *Nikokol*), rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, obejmujący cierniste krzewy, w cieplejszych klimatach, o gałązkach długich, zwisłych, liściach lancetowatych i drobnych kwiatach. L. *afrum*, w Afryce i Hiszpanii, ma piękne kwiaty czarno fijoletowe i żółtawe jagody; wyciąg z liści i gałęzi był dawniéj używany przeciw zapaleniom. L. *barbarum* używa się do ubiérania altan. L. *europaeum*, po nad morzem śródziemném, młode pędy używają się w Hiszpanii i Włoszech jak szparagi.

Lycke, ob. Lücke Gotfryd.

Lycopsis, (*Wilczygląd*, *Krzywoszyj*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, obejmujący zioła roczne w Eur. i Azyi zach., z których L. *arvensis* rośnie w całéj Eur., jako chwast na polach.

Lycopus, ob. Wilcza stopa.

Lyell (Karol), jeden z najznakomitszych geologów, ur. 1797 w Kinnordy, w Szkocyi, syn botanika, Karola L. († 1849), poświęcał się w Oksfordzie prawu, ale zostawszy adwokatem w Londynie, oddał się z zapałem geologii i został czynnym członkiem tamecznego towarzystwa geologicznego. Po powrocie z podróży na ląd stały w r. 1832 rozpoczął wykłady w Kingscollege. Od r. 1824 liczne prace ogłaszał w sprawozdaniach tow. geol. i in. Dzieło jego „*Principles of geology*“ (3 t., Londyn 1830—33; 9 wyd. 1853), stanowi istotną epokę w nauce. Co do poglądów tam wyłożonych, ob. geologija. Krótsze i popularne opracowanie tegoż dzieła stanowi „*Elements of geology*“ (Lond. 1857); kilkarotnie zwiédził Amerykę i rezultaty swych badań ogłosił w dziełach „*Travels in North America*“ (2 t., 1845) i „*A second visit to the United States*“ (1846). W dziele „*Antiquity of man*“ (Lond. 1863) występuje jako stronnik darwinizmu, przeciw któremu poprzednio powstawał. Przełożył téż na angielski liryczne poezyje Dantego.

Lynch, tak nazywają w Zjednoczonych Stanach Ameryki północnéj doraźną sprawiedliwość, którą sam lud pośród nadużyć i gwałtów wymierza na tych, których prawo miejscowe albo wcale, albo téż zbyt powolnie według jego mniemania karze.

Lynchburg, m. w półn. ameryk. stanie Wirginii, hrabstwie Campbell, nad rz. James-River, 12,000 m. i fabryki wyrobów żelaznych.

Lyndhurst (Jan Singleton Copley, baron), mąż stanu angielski, ur. 1772 w Bostonie, † 1863 w Londynie. Po ukończeniu studyjów prawnych wielkiéj używał wziętości jako adwokat. Wybrany 1818 do izby niższéj, został 1819 generalnym prokuratorem korony, a 1826 naczelnikiem archiwów przy izbie kanclerskiéj. Wkrótce zmienił dawne opinije demokratyczne i stanął jako jeden z filarów partyi torysów. Od 1827 do 1830 piastował urząd kanclerza i występował energicznie przeciw reformie parlamentu; tenże urząd zajmował późniéj dwukrotnie jeszcze (w gabinecie Peela) i odznaczał się wielką w parlamencie działalnością aż do ostatnich niemal chwil życia.

Lynn, m. w półn. amer. stanie Massachussetts; ma 28,000 m., trudniących się po większéj części szewctwem.

Lynn-Regis, albo **Kings-Lynn**, m. w ang. hrabstwie Norfolk, przy ujściu rz. Ouse do Wash, ma 17,000 m. i prowadzi bardzo ożywiony handel.

Lyon (Lugdun), stolica franc. dep. Rodanu, po Paryżu najznaczniejsze miasto Francyi, przy zbiegu rzek Rodanu i Saony położone, a połączone drogami żelaznemi z Paryżem, St. Etienne i Marsyliją; rezydencyja arcybiskupa i kwatera główna wojska garnizonowego; liczy wraz z rozległemi przedmieściami, 323,420 m. Najpiękniejsze części miasta stanowią nadrzeczne wybrzeża, do których wspaniałe przytykają budowle, jak: pałac arcybiskupi, pałac sprawiedliwości, ratusz i prefektura. Pośród licznych placów, odznaczają się głównie: plac Belle-Cour, największy ze wszystkich, ze statuą Ludwika XIV na koniu, plac Terreaux i plac Sathonay z posągiem Jacquarda. Z kościołów, piérwsze zajmuje miejsce katedralny ś. Jana. Pomiędzy naukowymi zakładami, główną uwagę zwracają na siebie: Akademija uniwersytecka (*Académie universitaire*), akademija nauk i sztuk pięknych, ogród botaniczny i obserwatoryjum astronomiczne, sławna szkoła wetenaryjna. L. jest najcelniejszém miastem fabrycznem we Francyi, jego fabryki wyrobów jedwabnych trzymają piérwsze miejsce w świecie. Niemniéj ważnymi są tutaj wyroby kwiatów sztucznych, taśm, kapeluszy, dywanów, szalów, biżuteryj, wyrobów chemicznych i t. d., co wszystko

jest przedmiotem znacznego handlu. L. w dawnéj ziemi Seguzyjanów w Gallii lugduńskiéj leżący i dla tego *Lugdunem* zwany, był już w starożytnéj Gallii, jednem z najznakomitszych miast tego kraju. Później, za panowania rzymskiego, m. Lugdun miało pałac cesarski i swoją mennicę. Tutaj założony został piérwszy kościół chrześcijański w Gallii. Po wielkiéj wędrówce narodów został L. stolicą powstałego tu państwa Burgundów. W 532 r. zdobyty został przez Franków i na mocy traktatu w Verdun, 843 r. dostał się Lotarowi, a po śmierci jego synów przeszedł pod rządy Karola Łysego. W XI w. miasto Lyon, wraz z otaczającém je hrabstwem, zwanem *Lyonnais*, przeszło pod panowanie cesarza niém. Konrada II wraz z prowincyją Arelat. W r. 1173, hrabstwo lyońskie dostało się pod władzę arcybiskupów lyońskich, a z nimi następnie pod opiekę monarchii francuskiéj, aż nareszcie r. 1363 ostatecznie do Francyi wcielone zostało. W 1793 r. powstanie przeciw rewolucyi, po zdobyciu L. przez armije konwentu, srodze ukarane zostało. — Porów. Clerjon „*Histoire de Lyon*“ (4 t., Lyon 1829—35); Beaulieu „*Histoire du commerce, de l'industrie et des fabriques de Lyon*“ (Lyon 1838); Monfolcon „*Histoire monumentale de Lyon*“ (8 t., Paryż 1866).

Lyonnet (Jan Chrzc.), znakomity teolog francuski, ur. 1804 w St.-Etienne, potém biskup Algieru, biskup Saint Flour, a od r. 1857 biskup Walencyi, wydał kilka dzieł w języku francuskim, używanych w francuskich seminaryjach i dzieł znanych w obszerniejszych niż szkolne zakresach, jak n. p. „*Le Cardinal Fesch*“ (2 t., Paryż 1841); „*Mémoire sur les droits de l'eglise primatiale de Lyon*“ (1847).

Lyons (Edmund), admirał angielski, ur. 1790 w White-Hayes, wcześnie wstąpiwszy do służby na flocie, walczył jako dowódca fregaty 1828 na wodach greckich, 1832 pod Acre, w latach 1833—49 jako poseł angielski wywiérał wielki wpływ w Grecyi, potém przeniósł się na poselstwo do Sztokholmu i 14 Stycznia 1850 został kontradmirałem błękitnéj flagi. Z początkiem wojny wschodniéj jako drugi dowódca floty morza Śródziemnego, udał się L. na Wschód, gdzie po odwołaniu Dundasa, otrzymał naczelne dowództwo; odznaczył się pod Sebastopolem, zdobył Kercz i Kinburn. W Czerw. 1856 mianowany parem, a 1851 wice-admirałem, † 1858 w Arundel-Castle w hrab. Sussex.—Drugi syn jego *Ryszard Bickerton Pemell* lord *Lyons*, ur. 1817 r. w Lymington, po ukończeniu nauk w Oxfordzie, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu; urzędował naprzód w Atenach, potém w Dreźnie i Florencyi, r. 1858 został posłem w Washingtonie a 1867 ambasadorem w Paryżu.

Lysimachia, ob. Tojeść.

Lythrarieae (*krwawnicowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich trwały, rurkowaty lub dzwonkowaty, 3 lub wielozębkowy; płatki osadzone w rurze kielicha, niekiedy żadne; pręciki przyrosłe też do rurki korony pod płatkami, w równéj lub wielokrotnéj względem nich liczbie; szyjka wierzchołkowa, pojedyncza; torebka błoniasta, po pęknięciu zostają nasiona spojone w kolumnę wolną. Należą tu zioła, rzadko krzewy, o liściach całobrzegich, i kwiatach zebranych w kłosy lub grona, albo też pojedynczych. Z 200 gatunków w 27 rodzajach $^5/_6$ rośnie w Ameryce zwrotnikowéj. Niektóre dostarczają żółtych i czerwonych barwników, lub też służą do garbowania.

Lythrum (*krwawnica*), rodzaj roślin z rodziny Lythrarieae, obejmujący krzewy o kwiatach czerwonych, rzadko białych. L. *salicaria* (*Wilczy ogon, wierzbienica*), rośnie w całéj Eur. na wilgotnych łąkach. Korzeń działa silnie ściągająco.

Lyttelton (Jerzy, lord), poeta i historyk angielski, potomek sędziego Lyttelton († 1481), znanego autora dzieła „*Treatise on tenures*“, ur. 1709 w Hagley w hrab. Worcester, był kilkakrotnie kanclerzem izby skarbowéj i występował jako przeciwnik Walpole'a, † 1773. Główniejsze jego dzieła są: „*History of the life of Henry II*“ (5 t., Lipsk 1755—71) i „*Dialogues of the dead*“ (Londyn 1767).—Jego syn *Tomasz Lyttelton*, ur. 1744, † 1779 r. w skutek samobójstwa, głośny w swym czasie rozpustnik; niewłaściwie przypisują mu dzieło: „*Letters of Thomas, lord Lyttelton*“ (3 t., Londyn 1780—82).

Lytton-Bulwer (sir Edward de), ob. Bulwer-Lytton.

Lyzander (greck. *Lysandros*), wódz i znakomity dyplomata spartański, głośny z wielkiéj energii, bystrości umysłu, chytrości, niesumienności i bezmiernéj żądzy sławy. W niepomyślnych dla Sparty okolicznościach objąwszy 407 r. prz. Chr. dowództwo nad flotą, pokonał tegoż jeszcze roku flotę ateńską u przylądku Notion. Naznaczony 406 r. adjutantem nominalnego admirała Arakos, dowodził powtórnie flotą spartańską i zniszczył flotę ateńską pod Egospotamos 405 prz. Chr.; 404 r. zdobył Ateny, położył koniec wojnie peloponeskiéj i zaprowadzał u pokonanych sprzymierzeńców ateńskich urządzenia arystokratyczne pod zwierzchnictwem spartańskich *harmostów* (namiestników). Wróciwszy do Sparty, używał rozkosznie swych bogactw, popadł w zniewieściałość i ściągnął na się nienawiść rządu. Wysłany na czele armii przeciw Beotom, poległ 394 pod Haliartus. Życie jego opisali w starożytności Plutarch i Kornelijusz Nepos.

Lyzimach (grec. *Lysimachos*), jeden z wodzów Alexandra W., został po jego śmierci panem Tracyi macedońskiéj, a po bitwie pod Ipsus (301 przed Chr.) i całéj Azyi z téj strony Tauru. Pragnąc rozszerzyć granice swego państwa, rozpoczął wojnę z Seleukiem Nikatorem i poległ w bitwie pod Kurupedijon we Frygii r. 282 prz. Chr.

Lyzippus (grec. *Lysippos*), sławny rzeźbiarz grecki, ur. około 330 przed Chr. w Sycyjonie; przedstawiał ze szczególnem upodobaniem postaci bohatorów, mianowicie Herkulesa i atletów; zjednał zaś sobie wielką sławę przedewszystkiém swymi posągami Aleksandra W. i całą grupą jego wodzów i wojowników.

Lyzistrat (greck. *Lysistratos*), rzeźbiarz grecki, żyjący około 330 prz. Chr., rodem z Sycyjonu, brat Lyzippa; on piérwszy wyrabiał twarze z gipsu, a potém odlewał je z wosku i śpiżu.

Lyzyjasz (greck. *Lysias*), mówca grecki, syn Kephalosa Syrakuzańczyka, osiadłego w Atenach, ur. 459, a prawdopodobniéj 444 prz. Chr. w Atenach, † tamże około 378. Pod kierunkiem Syrakuzańczyka, Tyzyjasza, kształcił się w m. Thurii w południ. Włoszech, skąd dopiéro 411 r. wrócił do ojczyzny, ale za rządu 30 tyranów musiał czas jakiś przebywać w Megarze. Działalność krasomówczą rozwijał nadzwyczajną. Starożytni wymieniają 425 mów jego, z których tylko 230 uważane są za autentyczne. Zalecają się one czystością, prostotą i powagą języka oraz zaokrągloną i powabną ekspozycyją. Najlepsze edycyje sporządzili Förtsch (Lipsk 1829), Franz (Monach. 1831) i Scheibe (Lipsk 1852).

Ł.

Ł. dwudziesta czwarta z rzędu głoska, w alfabecie naszym (złożonym z 45 głosek). Jestto spółgłoska pierwotna, płynna, twarda, ze zmiękczenia któréj powstaje spółgłoska L. (ob.). Właściwą jest ona tylko językowi polskiemu i niektórym innym słowiańskim.

Łaba, ob. Elba (rzeka).

Łabanow-Rostowski (Aleksander, ks.), generał i pisarz rossyjski, ur. 1788, 1806 wstąpił do wojska, 1813—14 był adjutantem cesarza a w wojnie tureckiéj 1828 został generałem. Opuściwszy następnie, z powodu słabości zdrowia, służbę wojskową, poświęcił się wyłącznie pracom literackim; zebrał przytém znakomitą biblijotekę, w któréj znajdowała się cała literatura o Maryi Stuart. Wydał: „*Catalogue des cartes géographiques etc. de la bibl. du prince Al.* Ł.“ (Paryż 1823); „*Recueil des pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I etc.*“ (Paryż 1826); „*Lettres inédites de la reine Marie Stuart*“ (Paryż 1839); „*Lettres, instructions et mémoires de Marie Stuart*“ (8 t., Paryż 1844).

Łabęcki (Baltazar), kaznodzieja kalwiński, ur. w Prusach książęcych, od 1636—40 senijor dystryktu wileńskiego, † 1645 w Prusiech, gdzie przymuszony był schronić się, szukając bezpieczeństwa przeciwko wyrokowi sejmowemu, skazującemu go na gardło w sprawie o zaburzenia w Wilnie, wynikłe ze swawoli uczniów jezuickich i nieroztropności samych kalwinów. Wydał kilka dzieł treści religijnéj, napisanych czystą i wyborną polszczyzną, pomiędzy któremi odznacza się szczególniéj zbiór 23 kazań, p. t. „*Anatomia Conscienciae, to jest rozebranie i roztrząśnienie sumienia człowieczeyo w kazaniach uczynione*“ (w Lubczu 1638).

Łabęcki (Adam), jezuita, ur. 1730, † 1818 w Warszawie, ukończywszy teologiję w Krakowie, był kaznodzieją w Poznaniu, a w roku kasaty zgromadzeniu ministrem i prokuratorem kolegijum w Grudziądzu. Ogłosił drukiem: „*O powrocie jezuitów i o powszechném przez nich nauczaniu młodzieży*“ (War. 1805, przekł. z fr.), z dodatkiem: „*O powrocie jezuitów, książka druga czyli dodatki ciekawe* i t. d.“ (Warsz. 1805), zawiérającym właściwie historyję jezuitów od ich rozwiązania i materyjały dotyczące szkoły w Połocku.

Łabęcki (Ksawery), ur. ok. 1790, † 1855; urzędnik przy poselstwie rossyjskiém w Londynie a następnie sekretarz gabinetowy hr. Nesselrode w Petersburgu. Jest autorem licznych poezyj, pisanych po francusku i wydawanych po większéj części pod pseudonymem *Jean Polonius*. Celniejsze z nich są: „*Poésies*“ (Paryż 1827); „*La Vision d'Empédocle*“ (tamże 1829) i „*Erostrate*“, poemat filozoficzny w 6 pieśniach (1840), wydany pod prawdziwém autora nazwiskiem.

Łabęcki (Antoni), prawnik, † 1854 w Warszawie, był obrońcą przy sądzie kasacyjnym księstwa warsz., następnie przy sądzie najwyższéj instancyi; ogłosił: „*Kodeks postępowania sąd. cyw. franc.*“ (Warsz. 1807 i 1810); „*Krótki rys procesu, stosowanego do postępowania sądowego cywilnego*“ (1808); „*Przypisy i inwentarz do kodeksu postępowania cywilnego i sądowego*“ (1811).—**Łabęcki** (Hieronim), zasłużony górnik i pisarz, syn poprzedn., ur. 1809 w Warszawie, † 1862. Pierwiastkowo poświęcał się prawu w uniwer. warsz. i po uzyskaniu tamże stopnia magistra, wstąpił do służby publicznéj w wydziale górnictwa w banku polskim. W r. 1830 wstąpił do artyleryi b. wojska pol., poczém, przebywając za granicą, wykształcił się w górnictwie i po powrocie swoim do kraju w r. 1833, wstąpił znowu do wydz. górnictwa, którego ostatnio był wicedyrektorem. Górnictwo polskie wiele mu zawdzięcza; jako pisarz najbardziéj się zasłużył pod względem dziejów górnictwa krajowego, a zarazem ustalił słownictwo górnicze polskie. Z dzieł jego ważniejsze: „*Górnictwo polskie*“ (2 t., Warsz. 1841), uzupełnione późniejszemi studyjami i pracą, przygotowane do druku; „*Początki kopalnictwa*“ (1843); „*Wykład początków mineralogii i geologii*“ (przekł. z Beudanta, 2 t. 1848); „*Pogadanki o żelazie*“

(1856), oprócz wielu rozpraw zamieszczonych w różnych czasopismach. W rękopisie pozostawił obszerny *Słownik Górniczy polski*, obejmujący około 16,000 wyrazów górniczych. Życiorys w *Tyg. Ilustr.* (N. 444, za r. 1862).

Łabędź (*Cygnus*), rodzaj ptaków pływających z rodziny listkozębnych (*Lamellirostres*), odznaczający się wielką długością szyi, o 23 lub 24 kręgach; dziób mają równo-szeroki, przy końcu płaski i zaokrąglony, nogi krótkie z palcami długiemi; uzdy nagie. Barwa łabędzi jest biała, w młodości szaropopielata. Trzymają się na powierzchni wód stojących, słodkich. W czasie wędrówek zapadają po brzegach morskich. Żywią się trawą i ziołami wodnemi. Pływają bardzo zręcznie i szybko, nadstawiając pióra swych skrzydeł jakby żagle, pod powiew wiatru. Chód ich jest niezgrabny, lot szybki i wytrzymały. Są jednożenne, samiec ciągle strzeże samicy, na gnieździe wysiadującéj. Głos rozmaity, najczęściéj dźwięczny. Pióra Ł. są gęste i sztywne, podbite gęstym puchem, bardzo sprężystym i wybornym do wyściełania, mięso czarne i chude. Z dzikich gatunków postrzegano u nas *C. gibbus*, od którego pochodzi ptak domowy, w niczém niezmieniony, i *C. musicus*, o czarnym dziobie i żółtych uzdach. Starożytni sądzili, że Ł. bliski śmierci wydaje śpiéw melodyjny,—stąd wyrażenie *pieśń łabędzia*.

Łabędź, konstelacyja nieba północnego, położona między Cefeuszem, Lirą i Lisem, obejmująca gwiazd 81.

Łabędź, herb polski, przedstawiający na tarczy w polu czérwoném białego lub szarego łabędzia, z takimże łabędziem na hełmie. Piérwotny herb Duninów.

Łabiszyn, m. w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj, pow. szubińskim, nad rz. Notecią, niegdyś warowne, liczy około 2,500 m.; wspominane po raz piérwszy pod r. 1313, znane jest z wielu wspomnień historycznych, między innemi z potyczek, stoczonych 1794 pomiędzy gen. Dąbrowskim a wojskiem pruskiém.

Łabuń, m-czko w gub. wołyńskiéj, pow. zasławskim, przy ujściu Poganki do Chomoru, pamiętne smutnemi przejściami podczas wojen Bogdana Chmielnickiego. Niegdyś własność rodziny Stępkowskich.

Łabunów, dawna osada litewska, w gub. kowieńskiéj, nad rz. Niewiażą, pamiętna w XIV w. ciężkimi najazdami i krzywdami, wyrządzanymi przez Krzyżaków.

Łacha, w języku orylów odnoga rzeki, oddzielona od głównego jéj koryta kępami.

Łacińska literatura, ob. Rzymska literatura.

Łaciński język (*lingua latina*). Mową starożytnych Rzymian był język łaciński, t. j. ten dyjalekt italski, którym mówiono w Latium (ob.). Język ten jak wszystkie narzecza italskie (ob. *Italskie narody i języki*) jest gałęzią indoeuropejskiéj familii języków (ob. *Indoeuropejczykowie*) zupełnie samodzielną obok innych narzeczy italskich. Całkowity rozwój Ł. j. uskutecznił się w 4 peryjodach: 1) przedliteracki do III w. prz. Chr.; 2) literatury starożytnéj, przedklasycznéj aż do Cycerona; 3) literatury klasycznéj, od Cycerona do II w. prz. Chr.; 4) języka ludowego upadającego (*lingua vulgaris*). Zabytkami piśmiennymi z I peryjodu są szczątki liturgicznych pieśni kapłanów salijskich i *Arwalskich braci* (ob.), formuły prawne i napisy (zebrane przez Ritschla, Mommsena i Henzena w „*Corpus inscriptionum latinarum*“, Berl. 1863). Przeważną ich cechą jest zatracanie wokalizmu a po części i systemu spółgłoskowego. W III w. poczyna się już literatura; poeci: Plaut, Ennijusz, Attyjusz, Lucylijusz starają się przedewszystkiém o udoskonalenie form językowych, a to przez zastosowanie metryki greckiéj. Równocześnie przez zakładanie kolonij i podbój miast italskich, rozszerza się Ł. j. po całym półwyspie, absorbując narzecza: etruskie, umbryjskie i oskie; w południ. Italii utrzymał się tylko grecki obok łacińskiego. W peryjodzie trzecim cycerońsko-augustowskim doszedł Ł. j. szczytu swego rozwoju. Obok dawnéj siły i powagi zyskał wiele na wytworności, symetryi i harmonii. Cyceron pragnąc stworzyć filozoficzny język rzymski, zbogacił mowę ojczystą wielu pojęciami filozoficznemi, ale musiał zarazem przyjąć i wiele wyrazów greckich. Na urobienie języka klasycznego wywarła wpływ niemały mowa potoczna wykształconego społeczeństwa. W I w. po Chr. przez szybkie romanizowanie prowincyj i tworzenie nowych wyrazów za pośrednictwem składania, język znacznie się bogaci i mało się różni od języka klasycznego. Dopiéro w biegu II w. ginie zwolna klasyczność języka skutkiem przyjmowania wyrazów i form przedcycerońskich oraz grecyzmów. Mowa ludu (*sermo vulgaris*, *plebejus*, *rusticus*) wkracza w dziedzinę języka literackiego a prowincyjonalizmy i grecyzmy, pojawiają się coraz obficiéj. W IV i V w. widzimy jeszcze u niektórych pisarzów stosunkowo dość znaczną czystość języka, ale mowa ludowa upada coraz bardziéj, ulega licznym zmianom leksykalnym i gramatycznym, stanowiącym przejście do języków romańskich. W epoce Karolowingów i przez całe wieki średnie utrzymuje się Łacina jako język piśmienny, ale skażony napływem żywiołów germańskich, celtyckich a późniéj i romańskich. Językiem dyplomatycznym była Łacina aż do XVII w., a językiem uczonych do ostatnich niemal czasów. Zpomiędzy Rzymian piérwszy Terencyjusz Warron rozpoczął systematyczne opracowywanie teoryi Ł. j. i wielu miał następców. W wiekach średnich panują gramatyki Donata i Pryscyjana, którzy obrobili morfologiję, a prace ich stanowią dziś jeszcze podstawę gramatyk szkolnych. Składnia wraz z teoryją stylu jest utworem dopiéro czasów nowszych. Cenne są w tym względzie prace Reisiga, Zumpta, Billrotha, Krügera, Madviga, Handa, Näglesbacha i w. in. W najnowszych czasach Bopp i Schleicher wyświetlili historyczny rozwój Ł. j. i stosunek jego do innych języków familii indoeuropejskiéj.—Porów. Corssena „*Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache*“ (2 t., Lipsk 1858); Handa „*Lehrbuch des lat. Stils*“ (2 ed., Jena 1889);

Krebsa „*Antibarbarus*“ (4 od., opracowana przez Allgayera, Frankf. 1866).

Łacińskie cesarstwo, założone zostało r. 1204 w Konstantynopolu przez Krzyżowców francuskich i weneckich po strąceniu z tronu Aleksego V Dukasa. Piérwszym tu cesarzem był *Baldwin*, hr. Flandryi, następcami: *Henryk*, brat jego *Piotr*, *Robert* de Courtenay, *Baldwin II* i *Jan* de Brienne (1231—1237). Cesarstwo to zniesione zostało r. 1261 przez Michała Paleologa.

Łada, rz. w gub. lubelskiéj, poczyna się we wsi Łada, w okręgu Kraśnickim, płynie około Biłgoraja i ubiegłszy 5 mil, wpada do Tanwi, pod Babicami.

Ładо, Łada, w mytologii słowiańskiéj i litewskiéj bóstwo młodości, wdzięku, miłości, związku małżeńskiego i płodności. Pamięć o tém bóstwie przechowała się dotychczas w pieśniach ludowych, w których zwykle ma dodawany epitet *did* (lit. *didis*, wielki).

Łada, herb polski. Na tarczy w czerwoném lub błękitném polu, biała podkowa, nad nią krzyż złoty a po obu stronach strzały, pod któremi róg myśliwski. Na hełmie były piérwotnie dwa orle skrzydła, późniéj strusie pióra, w końcu lew, w górę podniesiony z mieczem w jednéj łapie i koroną na głowie.

Łada (Kazimierz), utalentowany skrzypek, uczeń konserwatoryjum paryskiego. Oprócz kilkudziesięciu kompozycyj drobniejszych rozmiarów, z których najpopularniejszy kujawiak, wydał dziełko: „*Historyja muzyki*“ (Warsz. 1861). Ł. † w wielkiéj nędzy w 1872.

Ładnowski (Aleksander), współczesny pisarz i artysta dramatyczny sceny krakowskiéj, odznaczający się niepospolitym talentem komicznym. Z utworów jego wydanych p. t. „*Teatr wiérszem i prozą*“ (6 t., Rzeszów i Bochnia 1859—63), najwięcéj się podobały i dotąd jeszcze na scenie się utrzymują: *Berek* (*Icek*) *zapieczętowany*, *Pan Stefan z Pokucia* i *Lokaj za Pana*. Wydał Ł. także powieść historyczną p. t. „*Ludoksyja Czartoryska*, *czyli Tatarzy na Podolu*“ (Rzeszów 1860), a w ostatnich czasach napisał sztukę treści ludowéj p. t „*Skarby i upiory*“ (jako trzecia część „*Krakowiaków i Górali*“) uwieńczoną na konkursie krakowskim 1871 r.; muzykę dorobił Kaz. Hoffman.—**Ładnowski** (Bolesław), syn poprzedniego, spółczesny artysta dramatyczny, ur. 1841 w Płocku, do szkół uczęszczał we Lwowie i w Krakowie, kształcąc się piérwotnie na technika. W r. 1860 wystąpił po raz piérwszy na scenie krakowskiéj, zrażony jednak krytyką, dopiéro 1862 wszedł znów (w maleńkich rolach) na scenę warszawską, skąd przeniósł się 1864 do Krakowa. Wtedy pokazyły się dopiéro i zostały ocenione jego zdolności. W rolach amantów i bohaterów tragicznych zyskał sobie imię. Od 1872 zaangażowany został do Lwowa, gdzie także pełni obowiązki generalnego reżysera.

Ładoga, dawniéj *Newo* (*New*), jezioro w północnéj Rossyi, położone między gubernijami petersburską, ołoniecką i częścią Finlandyi, długie 175, szerokie 105 w., głębokie od 12—1000 stóp. Od strony Finlandyi otoczone wysokiemi i stromemi skałami granitowemi, z innych stron ma brzegi niskie i piaszczyste. Żegluga z powodu częstych i silnych burz niebezpieczna. W zimie całe jezioro pokryte jest silnym lodem. Znajdują się na niém dwie znaczniejsze wyspy: *Walaam*, mająca około 30 w. obwodu, i *Koniewiec* 15 w. obwodu, słynne ze swych monasterów.

Ładoga (Stara), piérwsza stolica Ruryka, jedno z najdawniejszych miast Rossyi północnéj, leżąca na miejscu dzisiejszéj osady Uśpieńskiéj, na lewym brzegu rz. Wołchowa, o 30 w. od m. Nowéj Ładogi. Spalone w latach 1214 i 1337 przez Szwedów, upadło zupełnie i dzisiaj tę osadę składa zaledwie kilkanaście chat ubogich, z monastérem żeńskim, zwanym *Uśpieńskim*. Za czasów Piotra W. zupełnie upadła i miejsce jéj zastąpiła *Nowa Ł.*, obecnie m. pow. gub. petersburgskiéj, liczące około 4,400 m.—*Nowo-Ładogski powiat*, ma na przestrzeni 7,629 w. kw. przeszło 74,000 m.

Ładogski kanał, łączy Newę z rz. Wołchowem, przechodząc prawym brzegiem jeziora Ładogi, między miastami Szlisselburgiem i Nową Ładogą, na długości 104 w. Rozpoczęty r. 1718 przez Piotra W., ukończony został 1732. Żegluga na nim bardzo jest ożywiona.

Ładośniańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie połockim, w dzierżawie czerświackiéj. Wedle metryk litewskich składało się w r. 1511 z dóbr Ładosno, Dernicy i Wieliczkowice. Długoletnie spory, jakie zachodziły między starostami ładośniańskimi a sąsiedzkiemi dobrami o granice, stały się powodem iż na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj, powodowane skargą ówczesnego ssty Marcina Hercyka, wyznaczyły, dla ostatecznego załatwienia tychże sporów oddzielną komisyję, z 9 urzędników litewskich.

Ładowski (Maciéj Maryjan), biegły prawnik za panowania Jana III, sekretarz królewski, notaryjusz, a późniéj prefekt archiwum większego królewskiego, † 1668 w Warszawie, ogłosił drukiem: „*Inwentarz konstytucyj koronnych od r. 1550 do 1683 ułożony*“ (Warsz. 1685); czwarta edycyja doprowadzona do r. 1781 przez Teodora Wagę (Warsz. 1782) i został w rękopiśmie: „*Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomaticum et monumentorum, quaecunque in Archivo regni in Arce Cracoviensi continentur, confectum A. D. 1682*“.

Ładowski (Remigijusz), naturalista polski, ur. 1738 na Wołyniu, † 1798 w Warszawie. Należał do zgromadzenia pijarów i przez pewien czas był wiceregentem konwiktu Szaniawskiego w Łukowie. Dzieła jego są: „*Historyja naturalna królestwa Polskiego, czyli zbiór krótki przez alfabet ułożony zwierząt, roślin i minerałów, znajdujących się w Polsce, Litwie* i t. d.“ (Krak. 1783; wyd. 2 tamże 1804; tłum. niemieckie Bokshammera); „*Dykcyjonarz, służący do poznawania historyi naturalnéj i różnych osobliwszych starożytności, które ciekawi w gabinetach znajdują*“, przekład z franc. (Krak. 1783); „*O hodowaniu pszczół*“ (Warsz. 1781), oraz kilka dzieł geograficznych i in., po większéj części z francuskiego przełożonych.

Ładysław z Gielniowa, czyli *Władysław błogosławiony*, ur. 1440 w miasteczku Gielniowie w Opoczyńskim, w r. 1468 przybył do Warszawy i wstąpił do zakonu bernardynów, w którym całe życie na rozmaitych stopniach, a w końcu na urzędzie prowincyjała, przepędził. Żarliwy kaznodzieja, słynął z wymowy kościelnéj i wielkiéj pobożności. Przypisują mu ułożenie kilku pieśni nabożnych polskich i łacińskich, tudzież wielu książek i kazań na niedziele i święta. † 1505 w tym samym klasztorze, w którym przywdział suknię zakonną. Beatyfikacyja jego rozpoczęta 1572 staraniem Stanisława Karnkowskiego, ukończoną została dopiéro w r. 1753. Pamiątkę jego obchodzi kościół 27 Września. Porów. Morawskiego „*Opisanie żywota i cudów bł. ojca Ładysława z Gielniowa*“ (Krak. 1612); tegoż „*Lucerna perfectionis christianae, hoc est vita B. Ladislai Gelnovii*“ (Warszawa 1623).

Ładyżyn, m. w gub. podolskiéj, pow. hajsyńskim, przy ujściu rz. Sielnicy do Bohu. Osada bardzo starożytna, była już w XIII w. miastem mocno obwarowaném, które jednakże r. 1240 przez Tatarów w pień wycięte zostało. Późniéj ucierpiało wiele podczas wojen Chmielnickiego, a jeszcze więcéj r. 1674, kiedy Turcy szturmem zdobyli je na Kozakach.

Łagiewnicki (Ignacy), prawnik i wierszopis, adwokat sądu głównego wileńskiego; oprócz dzieła, napisanego w obronie ks. Antoniego Radziwiłła, ordynata nieświeżskiego, zawierającego wiele ważnych szczegółów historycznych i drukowanego r. 1824, ogłosił „*Zasady i pomysły obyczajowe*“, wierszem (Wilno 1846); obraz poetycki p. t. *Burza* (w Wizer. i Roztrząs. nauk. T. 16); w r. 1819 wydawał humorystyczny tygodnik *Gębacz*.

Łagiewniki, w. w gub. piotrkowskiéj, pow. łódzkim, słynie kościołem i znajdującym się tu cudownym obrazem ś. Antoniego.

Łagów, osada w gub. radomskiéj, pow. opatowskim. Spalona zupełnie w r. 1502 przez Tatarów, odbudowaną została na nowo; ma starożytny kościół i 1,886 m.

Łahiszyńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie brzesko-litewskiém, powiecie pińskim. W roku 1766 składało się z miasteczka wśród lasów Łahiszyna (ob.), dóbr Mokry Dąbrowy z przyległościami, o mil 13 na północ od Pińska położonemi. Radziwiłłowie nieraz to starostwo posiadali. W r. 1766 dzierżył je Michał Ogiński wojewoda wileński, opłacając zeń kwarty złp. 2,750, a hyberny złp. 3,470. W roku jednak 1768 Stany Rzeczypospolitéj, z uwagi na ważność rozpoczętéj budowy słynnego kanału przez Ogińskiego i na jego ofiarę dla kraju z własnego majątku w ilości 12,000,000 złotych na ten cel poniesioną, prawem sejmowém darowały sukcessorom Ogińskiego starostwo Ł. i wieś Myszkowce z przyległościami.

Łaiszew, m. pow. gub. kazańskiéj, na prawym brzegu Kamy, o 4 mile od jéj ujścia; liczy około 5,300 m.—*Łaiszewski powiat*, ma na przestrzeni 4,807 1/2 w. kw., 145,000 m.

Łajma, *Łajme* (porówn. *łajmetie*, zyskać, skorzystać, *łajmintie* błogosławić), bóstwo starożytnych Litwinów, właściwie szczęście, los, błogosławieństwo. Jako przeciwnica Ł. występuje *Łaume*, przeciwność, niepowodzenie, śmierć. I tak *Łaumes juosta* pas Łaumy, tęcza; jestto znak nieszczęście bo Łauma pije wodę z morza by świat zalać.

Łakomstwo, jeden z siedmiu grzechów głównych, nieporządna miłość dóbr doczesnych a szczególniéj piéniędzy. Grzech Ł. stanowią nie bogactwa same w sobie uważane, ani ich posiadanie, lecz nieumiarkowane przywiązanie do bogactw, namiętność w ich nabywaniu lub zachowaniu. Cnotą przeciwną Ł. jest oderwanie się od dóbr doczesnych i przestawanie na tém, co posiadamy.

Łan, dawna miara, odpowiadająca dzisiejszéj włóce. Ł. *frankoński większy* równał się 53,9414 morga; *frankoński mniejszy* 43,1532 m., *teutoński* albo *niemiecki*, 46,1855 m., *łan kmiecy* albo *polski większy* 22,6313 m., takiż *mniejszy* 7,3066. Bliższą wiadomość podaje Dzien. powsz. z r. 1863 N. 641—49.

Łańcuch mierniczy, jestto łańcuch używany do mierzenia krótkich odległości; składają go ogniwa jednakowéj długości z drutów mocnych, żelaznych. Długość Ł. miary polskiéj wynosi pół sznura mierniczego, czyli 5 prętów, a długość każdego ogniwa, których jest 50, równa się pręcikowi.

Łańcuchowa linija, linija krzywa mająca kształt taki, jaki przybiéra sznur ciężki i giętki, w dwu końcach wolno zawieszony. Linija ta w budownictwie ma ważność nie tylko stąd, że kształt ten występuje przy mostach wiszących i t. p. urządzeniach, ale że sklepienia według niéj wyprowadzone wywierają najmniejsze ciśnienie na swe podpory. Piérwsze badania nad Ł. l. podali Jakób i Jan Bernouiliowie, Huygens, Leibnitz i Gregory około 1690 r.

Łańcuchowa regula, rachunek arytmetyczny, za pomocą którego znajdujemy stosunek między dwiema wielkościami różnemi za pomocą wielkości pośrednich. Uważać ją można jako zastosowanie proporcyi, choć w przeprowadzeniu zagadnienia dogodniéj jest unikać proporcyi, przyczém wielkości, do rachunku wchodzące wiążą się między sobą, niby ogniwa łańcucha, skąd też i nazwa przechodzi.—Główne zastosowanie znajduje ona przy zamianie miar, wag i monet jednego kraju na miary, wagi i monety kraju drugiego.

Łańcuchowe mosty, ob. Mosty.

Łańcuchowe wnioski (Sorites), jestto szereg sylogizmów skróconych, w których skutkiem opuszczenia piérwszych lub drugich części pojedynczych sylogizmów, pozostałe łączą się w jeden wniosek łańcuchowy, tak, że zdania pojedynczych sądów są z sobą połączone w ten sposób, iż ostatnia część piérwszego jest zarazem piérwszą częścią drugiego.

Łańcucki (Wojciech), doktór ob. prawa, profesor akademii krakowskiéj, kanonik od r. 1680; † 1686 r. Oprócz wiérszy łacińskich rozrzuconych w różnych panegirykach, wydał wiérsz: „*Quaestio de animae humanae in statu separationis operationibus*“ (Kraków 1646); „*Quaestio juridica de jure immunitatis ecclesiasticae seu contributionibus spiritualium*“ (tamże 1658).

Łańcucki (Wincenty Józef), jeden z celniejszych mówców kościelnych, ur. 1756 na Rusi, † 1841 r. w Krakowie; wstąpił 1776 do zgromadzenia pijarów, w którém odznaczał się piękną wymową i gruntowną nauką. Sekularyzowany 1798, został kanonikiem katedralnym krakowskim 1802 i przez cztéry lata czytał lekcyje wymowy kościelnéj w akademii jagielońskiéj; potém był prałatem scholastykiem, a r. 1839 rektorem uniwersytetu. Oprócz mnóstwa kazań i mów przygodnych, które swojego czasu miały wielki rozgłos, ogłosił: „*Kazania postne*“ (Warszawa 1784); „*Kazania niedzielne*“ (2 t., Kraków 1787); „*Odezwy przygodne*“ (t. I, Krak. 1834); „*Kazania i mowy oddzielnie wydawane..... zebrane staraniem ks. Kilińskiego*“ (Poznań 1856). Pisał także bajki i rozmaite wiérsze ulotne.

Łańcut, m. w Galicyi, obw. rzeszowskim, niedaleko rz. Wisłoki położone. Miejsce to bogate jest w rozmaite wspomnienia historyczne, i tak: w roku 1417 Władysław Jagiełło był tu wspaniale podejmowany przez dwa dni od Elżbiety z Pileckich Granowskiéj, którą wkrótce potém zaślubił. W roku 1498 Stefan, wojewoda wołoski, wspólnie z Turkami i Tatarami, złupił i spalił miasto, co w r. 1502 powtórzyli sami Tatarzy. W XVI w. Stadniccy, jako właściciele Ł., dawali czynną opiekę nowowiercom i kalwini utrzymywali tu szkoły, a w latach 1565 i 67 odprawiali swoje synody. Po Stadnickich majętność tę nabył Stanisław Lubomirski, wojewoda ruski, który wyrugował dysydentów i około r. 1541 wzniósł silny zamek warowny. W r. 1656 gościł tu Jan Kazimiérz, wracający z zagranicy. W następnym roku miasto zostało spalone przez Jerzego Rakoczego, posiłkującego Szwedom, ale zamek ocalał, a chociaż obecnie bardzo przeistoczony, zachował przecież dawną postać obronną i wspaniale zawsze wewnątrz jest przybrany, ma piękną biblijotekę, zbiory sztuki i mnóstwo innych osobliwości. Ludność Ł. dochodzi do 3,000.

Łańcuta (Jan z), matematyk polski w XV w., profesor akademii krakowskiéj, wydał piérwszą u nas arytmetykę w języku łacińskim, pod tyt. „*Algorithmus linealis cum pulchris conditionibus duarum regularum de Tri*, etc“ (Kraków 1513), która długo była przewodnikiem w téj nauce.

Łania, samica jelenia (ob.).

Łanowe, jeden z najdawniejszych podatków w Polsce, o którym już wspominają konstytucyje z XIV i XV w., jako był wówczas pobiérany po groszy dwa z łanu. W dawnéj Polsce podatki były zawsze tylko czasowe i zmieniały się na każdym niemal sejmie, dla tego téż podatek łanowy ograniczył się w końcu do wójtostw i sołectw w dobrach królewskich czyli starościńskich. Za rządu pruskiego, inkamerowano tylko te wójtostwa i sołectwa, z których dochód przenosił sto talarów, inne zaś pozostawiano dawnym ich posiadaczom i utrzymano zasadę, że te tylko wójtostwa i sołectwa podlegać miały opłacie łanowego, które do inkameracyi nie weszły, albo które pruskim donataryjuszom rozdarowane zostały. Księstwo warszawskie utrzymało i nadal opłatę łanowego.

Łanowieckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie podolskiém, powiecie kamienieckim i czerwonogrodzkim. W r. 1770 podług spisów podskarbińskich obejmowało miasto Jezierzany i wsie: Łanowce, Kuzaczyzna, Zielińce, Cygany i Hluboczek. W tym czasie posiadał je Wacław Rzewuski, hetman polny kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,902 gr. 12. Po zajęciu go w d. 27 Października r. 1779 przez rząd austryjacki zostało sprzedane za kontraktem Sewerynowi hr. Rzewuskiemu, w r. 1780 za sumę złot. reń. 122,000.

Łanowy regiment, za czasów dawnéj rzeczypospolitéj chorągwie wojska, utrzymywane z opłaty od łanów. Opłata ta i regimenty zostały zniesione konstytucyją z r. 1775.

Łapsiński (Józef), wiérszopis rodem z Krakowa, zapalony wielbiciel i niewolniczy naśladowca Mickiewicza. Zbiorek swoich poezyj, pisanych w czasie pobytu w uniwersytecie jagielońskim, wydał pod tyt. „*Poezyje*“ (t. I, Kraków 1829). Zginął w wojnie 1831 r.

Łaryjanowskie sstwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk lit. składało się w r. 1730 z dóbr i włości: Łaryjanów, Dudczyca, Tuchołdów, Rewiaki, Droździenicze, Rabieki i Oleszkowszczyzna. Od połowy XVII wieku posiadali je: Kamińscy, Siesicki, Dowmont, Poniński, Zemboccy, Iliniczowie, Szpilowscy, Wołowiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 8 Marca 1768 po Michale Łopacińskim, pisarzu w. ks. lit., dzierżył to starostwo Franciszek Święcicki, rotmistrz wdztwa mścisławskiego, opłacając zeń kwarty złp. 243 gr. 7, a hyberny złp. 622. Od dnia 16 Września r. 1772 przeszło wraz z całém wdztwem pod panowanie rossyjskie.

Łasica (*Mustela*), rodzaj ssących drapieżnych, mający za cechy: zębów przednich w obu szczękach po 6, kłów po 2 stożkowych, trzonowych: po 2 mięsożerne, 2 sęczkowe, w górnéj 2, w dolnéj 3 fałszywe; ciało wysmukłe przedłużone, w karku zgrubiałe, z grzbietem wypukłym; głowa stożkowata z pyskiem krótszym od czaszki; konchy uchowe szerokie, krótkie i zaokrąglone, język gładki, nogi krótkie pięciopalcowe, palce błoną połączone, pod spodem nagie, pazury mierne, zakrzywione, bardzo ostre; ogon prawie zawsze tak długi jak ciało, włosisty, u innych kiściasty; odzież długa, gęsta, delikatna, dubeltowa, składa się z bardzo gęstego, jedwabistego podszycia i mniéj gęstego, znacznie dłuższego włosa; przy odchodku dwa gruczoły, wydające ciecz ostrego, nieprzyjemnego zapachu. Należy tu około 30 gatunków, rozmieszczonych na całéj ziemi, oprócz Australii. Są one wielkości kota domowego, bardzo drapieżne; duszą zwierzęta i ptaki znacznie od siebie większe, głównie jednak żywią się zwierzątkami myszowatemi, przez co gospodarstwu ważne wyświadczają usługi, chociaż przy zdarzonéj sposobności mordują więcéj, niżeli spożyć mogą, i dla tego często w drobiu lub gołębnikach znaczne wyrządzają szkody. Obyczaje ich są nocne. Zręcznie łażą po drzewach, niektóre pływają dobrze. Dzielą je na kilka podrodzajów. Z powodu

różnicy w formie zębowéj oddzielono stąd kuny (ob.). Z pozostałych żyją u nas, *Tchórz* (*M. putorius*), którego futro znane jest pod nazwą elków damskich; odmianą jego jest *fretka* (*M. furo*), utrzymywana w stanie oswojonym w Europie połud. dla polowania na króliki. *Norka* (*M. lutreola*), dosyć u nas rzadka, żyje nad brzegami wód, żywi się głównie rybami, futro daje gęste i zbite, ceny prawie równéj jak tumaków; *Łaska* (*M. vulgaris*) u nas pospolita, najmniejsza ze wszystkich, latem żółta, zimą biała; futro jéj się nie używa. *Gronostaj* (*M. erminea*) żyje na całéj półkuli półn., latem cynamonowy rudawy, zimą bieleje; tutra zimowe używane są raczéj do ozdoby niż dla użytku; u nas lubo są obfite i mało północnym ustępują, nie zbiérają się z powodu małéj wartości pojedynczéj skórki, których znaczną ilość na futro potrzeba. *Pekan* (*M. canadensis*) i *soból* zaliczają się do kuny (ob.). *Wizon* (*M. vison*), gat. amerykański, uważa się za odmianę norki. Mniej kosztowne futra dają: *kałanek* (*M. sibirica*) i *perewiazka* (*M. sarmatica*) między Donem i Wołgą. Do rodziny łasicowatych należą jeszcze *śmierdziel*, *wydra* i kilka innych.

Łasicki (Jan), historyk, ur. 1534 w Wielkopolsce, pobiérał nauki w akademii krakowskiéj, późniéj za granicą; w Czechach przeszedł na wyznanie helweckie i po powrocie został prywatnym nauczycielem w Barcinie, w domu Jana Krotowskiego, wojewody inowrocławskiego, z którego synem powtórnie udał się za granicę. Około 1580 objął znowu miejsce nauczyciela domowego u Jana Chlebowicza, podskarbiego litewskiego; przemieszkując w Wilnie, zostawał w bliskich stosunkach z naczelnikami kalwińskimi i lubo wstrętny polemice występował w obronie And. Wolana (1583). Używany przez Stefana Batorego do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, wywiązywał się z nich dobrze. Na starość osiadł w Zasławiu, w domu swego wychowańca Mikołaja Chlebowicza i tam † 1605 roku. Z licznych prac jego więcéj są znane: *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano et caede Turcarum*", drukowane razem z dziełem Leonarda Góreckiego: *Descriptio belli Ivoniae* etc. (Frankf. 1578); przedruki w *Zbiorze histor. pol. Pistoryjusza* (t. III) i w *Zbiorze Gwagnina* (t. II); przekład pols. Syrokomli w *Zbiorze dziejopisów krajowych* wyd. Wolfa; „*Clades Dantiscorum*" (Poznań. 1577, 2 ed. Frankf. 1578; 3 ed. w *Zbiorze Pistoryjusza*, a 4 w *Zbiorze Gwagnina*); obie powyższe prace tłumaczone są i na niemiecki; „*De Diis Samogitarum caeterumque Sarmatarum et falsarum Christianorum, item de religione Armeniorum et de initio regiminis Stephanis Batorei*", umieszczone przy dziele Michajła Litwina: „*De moribus Tartarorum*" (Bazylea 1615); i w *Zbiorze Elzewirskim* (1626 i 1642), najnowsze wyd. Mannhardta, (Ryga 1868); polski przekład tylko „*O bożkach żmudzkich* dał A. Rogalski w *Dzien. Wileń.*" (1823, t. I i III); „*Historia ecclesiastica de disciplina, moribus et institutis Fratrum Bohemorum*", którego część tylko wydrukowaną została staraniem Jana Komeńskiego w r. 1640 i powtórnie w Amsterdamie; „*De Russorum, Moscovitorum et Tartarorum religione, sacrificiis etc*" (Spira 1582). Porów. Mierzyńskiego „*Jan, Ł. źródło do mytologii litewskiéj*" (Kraków 1870).

Łask, miasto powiatowe w gub. piotrkowskiéj, pow. łaskim, nad rz. Plisią i Grabią położone; przywilejem Władysława Jagiełły wieś Łask, starożytna siedziba możnéj niegdyś rodziny Łaskich w 1422 roku zamieniona została na miasto Ł., które do połowy XVII w. liczyło się do bardzo zamożnych, ludnych i przemysłowych, ale późniéj ponosiło się często pogorzele, oraz wypadki wojenne i inne klęski, przywiodły je do upadku. Ł. ma piękny kościół w stylu gotyckim, założony r. 1366 przez Jarosława ze Skotnik, arcybiskupa gnieźnieńskiego, który zniszczony pożarem w r. 1747, wiele ze swéj pierwotnéj wspaniałości utracił. W skarbcu tutejszym znajduje się znaczna liczba bogatych i starożytnych osobliwości. Ludność Ł. wynosi 4,216 głów. —*Łaski powiat* stanowi część guber. piotrkowskiéj, ma 24½ mil kw. i 71,097 m. W powiecie są 2 miasta, 3 osady i 18 gmin.

Łaska (*Gratia*), pod względem teologicznym jest to dar nadprzyrodzony, którego Bóg udziela ludziom jedynie z dobroci swojéj, przez wzgląd na zasługi Jezusa Chr., aby ułatwić zbawienie. Dar ten jest nadprzyrodzony, podnosi lub dąży do podniesienia człowieka nad stan jego natury, odnosi się do życia przyszłego. Sam tylko Bóg może udzielić téj łaski człowiekowi. Niektórzy heretycy, jak Pelagijanie (ob.) i Semipelagijanie nie zgadzali się z nauką kościoła o Ł.

Łaska, ob. Łasica.

Łaskarzew, osada w gub. siedleckiéj, pow. garwolińskim, nad rz. Pronik; niegdyś Ł. był znacznem i ludném miastem, ale wojny szwedzkie i pogorzele zniszczyły je zupełnie i obecnie liczy około 1,200, m., przeważnie chrześcijan.

Łaski (Jan), arcybiskup gnieźnieński, ur. 1456 r. w Łasku. Po ukończeniu nauk w kraju i za granicą, podróżował do Ziemi św., skąd wróciwszy, sprawował rozmaite urzędy duchowne; był sekretarzem wielkim koronnym, a w r. 1505 został kanclerzem. Na sejmie w Radomiu przedstawił zebrane przy pomocy Jakóba z Zaborowa, z rozkazu Aleksandra Jagiellończyka statuta, prawa i przywileje dawniejszych królów i ogłosił je pod tyt. „*Commune inclyti Poloniae Regni privilegium, constitutionum et indultum publicitus decretorum approbatorumque*" (Kraków 1506, przedruk w *Volumina legum* t. I, str. 1—360); bardzo ważny ten zbiór praw, znany pod nazwą *Statutu Łaskiego*, jakkolwiek otrzymał moc obowiązującą, przyjęty był niechętnie i w sądach polskich nie miał powagi. W r. 1511 został arcybiskupem gnieźnieńskim. Ukoronowawszy 1512 królowę Barbarę, żonę Zygmunta I, wysłany był 1513 r. na sobór lateraneński, na którym czynny brał udział, z wielkim dla kraju pożytkiem. Miał tam świetną mowę („*Oratio ad P. M. Leonem X etc*", Rzym 1513), w któréj bronił wymownie i dzielnie praw Polski do Prus. List Ł., donoszący królowi o mianowaniu go przez sobór naczelnym wodzem zamierzonéj przeciw Turkom wyprawy, oraz rozpo-

rządzenie soboru względem onéj wyprawy, z obszernemi uwagami arcybiskupa, mieszczą się w *Acta Tomiciana* (t. III, p. 349). On to wyrobił wtedy dla siebie i swoich następców, arcybiskupów gnieźnieńskich, tytuł *legati nati*. Niepospolite zdolności dyplomatyczne wykazał i w innych jeszcze poselstwach. Odznaczał się także wielką gorliwością o dobro kościoła i krzewienie nauk. Nakłoniwszy Zygmunta do poślubienia Bony, koronował ją 1518. Pod koniec życia posądzony o wspiéranie swego synowca Hieronima, wojewodę sieradzkiego, który podburzywszy Turków, za ich pomocą wprowadził strąconego Jana Zapoly na tron węgierski, ściągnął na siebie klątwę papieża Klemensa VIII i został powołany przed sąd jego; zmartwił się tym wypadkiem do tyla że wkrótce potém † 1531 w Kaliszu. Ł. posiadał wiele rzeczywistych zalet; mimo to zarzucają mu, że był dumny, popędliwy, chciwy, że dla wyniesienia swego rodu nie wahał się popełniać niesprawiedliwości, że wreszcie wyrobił bullę, mocą któréj nieszlachta nie miała być przypuszczona do wyższych godności duchownych, wyjąwszy cztérech osób, będących doktorami prawa lub teologii. Z licznych prac jego, oprócz powyższych wymieniamy jeszcze: „*Statuta provinciae gnesnensis antiqua etc*“ (Krak. 1525 i 1528), szacowny pomnik do historyi kościoła polskiego, wydany przy pomocy Jana Chojeńskiego; „*Statuta provincialia*“ (druk w Norymberdze); „*De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus*“ w Zbiorze Turgieniewa *Hist. Rus. munim.* (t. I).Wiele jego listów i relacyj mieści się w *Acta Tomiciana*.— **Łaski** (Jan), znakomity reformator religijny w XVI w., synowiec poprzedniego, ur. 1499 w mieście Łasku, z ojca Jarosława, woj. sieradzkiego. Udawszy się na nauki za granicę, wszedł w stosunki z Zwinglijuszem, Erazmem z Rotterdamu i innymi uczonymi mężami. Obrawszy po powrocie stan duchowny (1526), za poparciem stryja postępował szybko w godnościach kościelnych i otrzymał od króla Jana Zapoly biskupstwo wesprińskie w Węgrzech. Oskarżony o zawarcie tajnego małżeństwa, został odsądzony od wszystkich beneficyjów przez Gamrata, arcyb. gnieźn. Oczyściwszy się z zarzutów przed kapitułą krakowską, złożył dobrowolnie zwrócone mu beneficyja i wyjechał do Niemiec (1543). W Wittenberdze przyjął wyznanie augsburskie a w Lowanijum (w Belgii) zaślubił żonę. Przyjąwszy urząd superintendenta kościołów we Fryzyi (późniejszy Hannower),stanowiącéj wtedy udzielne hrabstwo ze stolicą Emden, zajął się żarliwie wytępieniem katolicyzmu a zaprowadzeniem liturgii i obrządków Kalwina, zmienionych znacznie przez siebie. W skutek wynikłych stąd nieporozumień przeniósł się do Londynu na wezwanie Tomasza Kraumera, arc. kantuaryjskiego, by zająć się ugruntowaniem reformy religijnéj, przez Edwarda VI wprowadzonéj. Zostawszy superintendentem kościołów cudzoziemskich (*ecclesiae peregrinorum*), złożonych z licznych emigrantów, szukających tu schronienia przed prześladowaniami religijnemi, Ł. zaprowadził w tym kościele nowy porządek nabożeństwa i liturgiję. Za wstąpieniem na tron Maryi musiał Ł. (1553) opuścić Angliję; synów jego uwięziono a wyznawców pousuwano z kraju. Udał się Ł. do Danii a następnie do Emden, lecz będąc prześladowany przez tamtejszych teologów, osiadł w Frankfurcie nad Menem, gdzie objął zarząd kościoła cudzoziemców. Stąd pisał trzy listy do Zygmunta Augusta, szlachty i całego narodu („*Epistolae tres lectu dignissimae* etc“, Bazylea 1556), radząc zaprowadzenie reformy religijnéj i poprawienie nadużyć. Kalwini polscy wyjednali u króla, mimo opozycyi nuncyjusza i duchowieństwa, pozwolenie na powrót Ł., który osiadłszy w Pińczowie, brał udział w wydaniu biblii Brzeskiéj i uczestniczył czynnie na synodzie (1557 roku). † 1560 r. w Pińczowie, pochowany tamże uroczyście. Na pogrzebie jego przemawiali: St. Sarnicki, Piotr Stojeński i Jan Sylwijusz. Zgon upamiętniono wybiciem medalu. Prócz obszernéj korespondencyi i rękopisów, mających się znajdować dotąd w bibljotece w Emden, ogłosił Ł. do 16 drukowanych rozpraw, traktatów i t. p. pism. Wylicza je F. M. Sobieszczański w obszernym życiorysie Ł., *Enc. Pow.* T. XVII str. 550. Ze współczesnych ciekawe i obszerne opisanie działalności Ł. w czasie pobytu za granicą zostawił Cypryjan Bazylik w dziele: „*Historyja o srogiém prześladowaniu kościoła bożego*“ (1567 r.). W ostatnich czasach pisał o Ł. Cypryjan Walewski w *Bibl. Warszaw.* (roku 1872). —**Łaski** (Hieronim Jarosław), synowiec arcybisk., wojewoda inowrocławski, a następnie sieradzki, mąż wysokiéj nauki, używany przez Zygmunta I do poselstw dyplomatycznych; obrażony zazdrością możnych na dworze królewskim przyłączył się do sprawy Jana Zapoly króla węgierskiego, któremu zabiegami swymi u sułtana Solimana wyjednał pomoc wojskową i pomógł do przywrócenia go na tron utracony; otrzymał za to w nagrodę miasto Kesmark, zamek Dunawiec na Spiżu i zarząd Siedmiogrodu. Te łaski królewskie oburzyły nań Węgrów, którzy intrygami swemi dokazali tyle, że król zapomniał o usługach, wyświadczonych przez Ł. i kazał go uwięzić. Uwolniony za staraniem hetmana Jana Tarnowskiego, powrócił do Polski r. 1354 i rozżalony na niewdzięczność Jana Zapoly pracował odtąd na korzyść jego współzawodnika Ferdynanda, w którego poselstwie jeździł znowu do Solimana. Za powrotem umarł 1542 w Krakowie, od zadanéj podobno trucizny.—**Łaski** (Stanisław), brat poprzedniego, wojewoda sieradzki. W młodym wieku zwiédził Palestynę i miejsca święte, następnie udał się do Francyi, gdzie przyjął służbę w wojsku króla Franciszka i wraz z nim dostał się do niewoli. Wróciwszy do kraju, posłował w imieniu Rzeczypospolitéj do postronnych monarchów, za co Zygmunt August nagrodził go oddaniem mu w zastaw starostwa łęczyckiego. W r. 1540, został kasztelanem przemęckim; † wojewodą sieradzkim. — **Łaski** (Olbracht), znakomity wojownik, znany ze swych przygód, syn Hieronima Jarosława, ur. 1533 r. w zamku Kesmarskim w Węgrzech. Zwiédziwszy w piérwszéj młodości Europę, po powrocie do kraju zawiązał bliskie stosunki z księciem wy-

spy Samos, Jakóbem Heraklidesem (ob.), bawiącym r. 1559 na dworze królowéj węgierskiéj, Izabeli Jagielonki, i w r. 1561 z licznym hufcem uzbrojonego przez się rycerstwa, dopomógł mu do opanowania tronu hospodarskiego na Wołoszczyźnie, za co nagrodzony przezeń został zamkiem Chocimem i całym powiatem Chocimskim oraz godnością najwyższego hetmana ziemi wołoskiéj. Heraklides przecież, niepomny usług Ł. podstępem odebrał mu późniéj zamek, ale téż sam wkrótce tron i życie utracił. Odzyskał Ł. wprawdzie ten zamek 1564, ale gdy Turcyja zagroziła wojną, na wezwanie króla, dla dobra kraju, opuścił go znowu. W r. 1568 wsławił się jako pogromca Tatarów. Po śmierci Zygmunta Augusta popiérał wybór Henryka Walezyjusza i był w liczbie posłów, wyprawionych do Paryża. Za Stefana Batorego jakkolwiek prześladowany początkowo, jako przeciwny jego elekcyi, stanął jednak pod Połockiem ze zbrojnym hufcem, i zyskał przebaczenie królewskie. Zygmuntowi III także ważne wyświaczał usługi; † w sędziwym wieku. Czyt. w „*Tece Wileńskiéj*“ (T., III z r., 1858), art. Mikoł. Malinowskiego p. t. „*Jakób Heraklides i Olbracht Łaski*“.

Łaski (Marcin), jezuita, † 1618 jest autorem kilkunastu komedyj i dyjalogów w języku polskim, grywanych w kolegijum pułtuskiém od r. 1571 do 1621. Porów. Browna „*Bibl. pis. asyst. pol. tow. Jezus.*“ (str. 265—266).

Łaskun (*Paradoxurus*), rodzaj ssących drapieżnych z rodziny wiwerrowatych, mających ciało wysmukłe na miernie nizkich, nastopnych nogach pięciopalcowych, z pazurami na pół wysuwalnymi; pysk spiczasty, uszy zaokrąglone, język kolczasty, ogon długi i wielki. Mieszka wyłącznie w południowéj Azyi i na wyspach Archipelagu Indyjskiego. Z obyczajów, postaci, koloru i wielkości podobny jest do łasz (ob.).

Łasza (*Viverra*), rodzaj ssących drapieżnych z rodziny wiwerrowatych (*Viverrinae*); zębów mają przednich po 6, kły stożkowate; trzonowych z każdéj strony po 6; ciało wysmukłe, podłużne, nogi palcochodne dość krótkie, pazury na pół wysuwalne, pysk stożkowaty; sierść gruba, długa i twarda, ogon długi, włosisty, torebka gruczołowa pod odchodkiem pomieszczona, przegrodzona na dwoje, wydziela tłuszcz woni piżmowéj. Jest ich kilkanaście gatunków, właściwych ciepłym krajom starego lądu; Europa posiada tylko jeden, mieszkający w Hiszpanii i Portugalii. Obyczaje ich są nocne, podobnie jak kuny i tchórza, to téż Ł. takież same jak tamte w drobiu wyrządzają szkody. Futra ich są małego użytku. Ciecz, otrzymywana z torebki podogonowéj niektórych gatunków, zwłaszcza z *cywety* (*V. Zivetha*) używa się jak piżmo.

Łaszcz nazwisko dawnego rodu szlacheckiego. Znakomitszymi jego przedstawicielami są:— **Łaszcz** (Jan), podkomorzy podolski 1453 roku, waleczny pogromca Tatarów, przeciwko którym w jednéj bitwie zginął. — **Łaszcz** (Łazarz) syn poprzedniego, założyciel zamku i m. Łaszczowa (ob.).— **Łaszcz** (Samuel), † 1649 w Krakowie. W walkach z Tatarami i Kozakami za czasów Zygmunta III słynął z męstwa i głębszéj znajomości sztuki wojennéj. On piérwszy wprowadził zwyczaj strzyżenia wysoko włosów i taki rodzaj czupryny zwano *czupryną Łaszczową*.— **Łaszcz** (Marcin), z łacińska pisał się *Lascius*, jezuita, znakomity kaznodzieja, teolog i polityk, ur. 1551 w Kaliszu; był przez długie lata przełożonym we Lwowie, Lublinie, Toruniu i Krakowie, † 1615 w Krakowie. Piérwszy wprowadził do Polski nabożeństwo czterdziestogodzinne w publicznych potrzebach. Pisał wiele pod pseudon. ks. *Mar. Tworzydło* i *Mik. Isiory*. Prace jego są: „*Okulary na zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego u Polaków* etc.“ (Wilno 1594); „*Wieczerza ewangielicka, w obronie szafunku wieczerzy ministrów napisana* etc.“ (Wilno 1594); „*Judicium albo rozsądek ks. Mikołaja Isiory, proboszcza Oszmiańskiego w w. księstwie Lit., o konterfekcie jezuitów*“ (Wilno 1594); i inne. — (Porów. Browna „*Bibl. pis. asyst. pol. tow. Jezus.*“ (str. 264 — 265). — **Łaszcz** (Józef), koadyjutor, biskup kijowski, przed samym ślubem z młodą Cetnerówną zmienił postanowienie i został księdzem; 1720 roku kanonik krakowski i poznański a potém kanclerz gnieźnieński. Prezydował na trybunale koronnym w latach 1730 i 1737. Następnie został sufraganem chełmskim. Obrany na koadyjutora biskupa kijowskiego, przed uzyskaniem potwierdzenia † 1748 w Łaszczowie. Pozostałe po nim włości przeszły na jego siostrzenicę Annę Potocką, matkę Szczęsnego.

Łaszczów, osada w gub. lubelskiéj, pow. tomaszowskim, nad rz. Huczwą, niegdyś gniazdo starożytnéj i możnéj rodziny Łaszczów. W drugiéj połowie XVI w. przeszła na własność Gorajskich, którzy tu zbór kalwiński założyli i utrzymywali kilka drukarń swojego wyznania. Znajduje się tu kościół parafijalny z pięknymi freskami na sklepieniu. Ludność wynosi 1,086 głów.

Łaszt (z niem. *Last*), miara zbożowa. Ł. polski obejmuje korcy 30, niemiecki, do pszenicy i żyat 72 szefle czyli 30,9157 korcy warsz., do jęczmienia zaś i owsa 48 szefli=20,6106 kor. warsz.; w Hamburgu na Ł. liczą 60 szefli pruskich, czyli 25,7631 korcy warsz. W żeglarstwie Ł. nazywa się pewien ciężar normalny, jak np. w Prusiech 4,000 funtów.

Łaszyn (Lessen), w dawnych Prusach królewskich, wojew. chełmińskiém, rzeczka nad rz. Jardęgą lub Wardęgą. Utrzymują, że Bolesław Chrobry podbiwszy Prusaków, miał pomiędzy Łaszynem i Rogoźnem postawić słup żelazny w rz. Ossie.

Łauma, ob. Łajma.

Ławaryskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie wileńskim. Przed r. 1781 wedle spisów podskarbińskich zaliczały się do niego: miasteczko Ławaryszki i dobra Madziuny, Mazule i Sedaniszki. W r. 1766 samo miasteczko z przyległościami posiadali wraz z dzierżawą Rokaniszki Zybergowie, opłacając kwarty złp. 2,382 gr. 9, a hyberny złp. 1,450, zaś inne dobra stanowiły następnie oddzielnie sstwo madziuńskie (ob.)

Ławeczka, dziesiąta część ławki, ob. Pręt.

Ławka, miara miernicza, ob. Pręt.

Ławmiańskie albo **Łyngmiańskie starostwo** niegrodowe, wedle spisów podskarbińskich mieściło się w księstwie żmudzkiém, powiecie birżańskim; niektórzy zaś pisarze mylnie zamieszczają je w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomiérskim. W r. 1766 obejmowało dobra: Ławmiany i Dowiedziany z przyległościami, które posiadał w tym czasie Omulski, o płacając z nich kwarty złp. 453, bez hyberny ponieważ jéj cała Zmujdź nie opłacała.

Ławnik, urzędnik zasiadający w magistracie miejskim, lub jako pomocnik w radzie wiejskiéj wójta albo sołtysa. W dawnéj Polsce ławników zwano także przysiężnikami.

Ławra, ob. Lawra.

Ławrowski (Julijan), wicemarszałek sejmu galicyjskiego, Rusin rodem; w r. 1848 wraz z Oktawem Pietruskim podpisał petycyję do rządu o zaprowadzenie języka polskiego w sądach; następnie jako prokurator rządowy w Samborze, wybrany został 1861 posłem i od tego czasu datuje się działalność polityczna Ł. Choć gorący stronnik narodowości rusińskiéj, zawsze skłaniał się do wspólnego działania z posłami polskimi. Dawszy się poznać gruntowną znajomością prawa, wybrany został do wydziału krajowego. W tym czasie wywiérał wielki wpływ na młodzież ruską; jemu zawdzięcza początek resursa (*besida*) rusińska we Lwowie oraz teatr. Gdy za czasów ministerstwa Belcredi'ego *Słowo* zamanifestowało dążności nienarodowe, Ł. ogłosił w dziennikach wiedeńskich protest przeciwko temu w imieniu Rusinów. 1869 wystąpił na sejmie z wnioskiem porozumienia się i zgody dwu narodowości. Po śmierci Litwinowicza mianowany wicemarszałkiem sejmu, na stanowisku tém występował jawnie i energicznie za zgodą, i w skutek tego opuszczony został zupełnie przez Świętojurców. † 1873, jednego dnia ze swą żoną, *Kamilą z Malewskich*, zaną kobiétą i obywatelką.

Ławrowski, (Piotr) filolog i historyk, ur. 1827 w Wysznie-Wołocku, w gub. twerskiéj; ukończywszy 1851 studyja w instytucie pedagogicznym w Petersburgu, po Sreźniewskim, został docentem języków słowiańskich na uniwersytecie charkowskim. Otrzymawszy 1853 stopień doktora słowiańsko-rossyjskiéj filologii, został nadzwyczajnym, a od 1857 zwyczajnym profesorem swego przedmiotu; r. 1860—61 wysłany kosztem rządu, odbył podróż naukową po ziemiach słowiańskich. Po przemianowaniu szkoły głównéj w Warszawie na uniwersytet, mianowany rektorem, sprawował aż do 1873 te obowiązki, gorliwie przeprowadzając nową reformę. Ł. tak w pismach jak w życiu należy do krańcowych stronników tak zwanéj partyi *sławianofilów*. Oprócz licznych artykułów w pismach peryjodycznych wydał: „*O jazykie siew. russkich letopisiej*“ (1852); „*Kiril i Methodij, kak prawosł. propowiedniki u zap. Sławian*“ (1863); „*Ob osobiennostiach słowoobrazowanija w drewn. jazykie russkom*“ (1853); „*Ob osobennostiach drewn. jazyka polskago*“ (1858); „*O mithicz. wierowanii Sławian w obłaka i dożdż*“ (1862); „*O małorusskom narieczii*“ (1859); „*O russkom połnogłasii*“ (1859); „*Padienije Czech w XVII stol.*“ (1863 i 1868); „*Słowar' serbsko-ruskij*“ (1871) i w. in.—Brat poprzedniego **Ławrowski** (Mikołaj), od 1860 profesor zwyczajny literatury rossyjskiéj na uniwersytecie charkowskim, napisał między innemi, „*O wizantijskom elementie w jazykie dogoworow Russkich s Grekami*“ (1853); „*O drewnie-russkich uczyliszczach*“ (1854); „*O pedagogiczeskom znaczenii soczinenij Ekateriny II*“ (1856).

Ławryszew, miasteczko w gub. mińskiéj, sławne istniejącym tu niegdyś klasztorem i kościołem bazylijańskim, założonym 1260 r. przez Wojsiełka, syna króla Mindowga.

Łazarew (Michał), admirał rossyjski, ur. 1788 w gub. włodzimiérskiéj, od 1803 służył na flocie rossyjskiéj, w 1819—21 odbył z Bellinghausenem podróż na około świata a późniéj sam dowodził podobnąż wyprawą od 1822—25, odznaczył się w bitwie pod Nawarynem, 1827—33 był dowódzcą floty rossyjskiéj na morzu Czarném; † 1851 r.

Łazarew (Jan), Ormijanin, założył łącznie z bratem Joachimem r. 1816 w Moskwie instytut języków wchodnich, zwany *Łazarewskim*, w którym kształci się 16 młodych Ormijan.

Łazarewicz dr. filozofii, nauczyciel filologii klasycznéj w gimnazyjum św. Magdaleny w Poznaniu. Wydał: „*Słownik do Xenofonta Anabasis*“ (Poznań 1863); „*Słownik do Homera Odyssei*“ (Poznań 1865); „*Słownik do Homera Ilijady*“ (Poznań 1874).

Łazarz (skrócone z *Eleazer*), brat Maryi i Marty, mieszkających w Betanii niedaleko Jeruzalem, gdzie ich Jezus często nawiédzał i bardzo miłował. Złożony ciężką chorobą Ł. umarł, a Jezus po trzech dniach śmierci cudownym sposobem wskrzesił go do życia. Wedle podania miał Ł w chwili wskrzeszenia 30 lat i żył jeszcze drugie 30.

Łazarz, nędzarz, który według ewangielii św. Łukasza (16—19) „leżał okryty ranami i wrzodami u wrót wielkiego bogacza, karmiąc się odrobinami, spadającemi z jego stołu, a psy jego rany lizały“. Nędzarz został zbawiony i poniesiony przez aniołów na łono Abrahamowe, a bogacz potępiony po jego śmierci, cierpiąc, w mękach błagał o pomoc nędznego Łazarza, by umoczył koniec palca swego w wodzie i ochłodził język jego. Od tego to Ł., przedstawiciela wszystkich cierpień ludzkich, otrzymały szpitale nazwę *Lazaretów*; od niego również podczas wojen Krzyżowych utworzył się w Palentynie zakon Ł., czyli zakon rycerzy szpitalnych św. Ł., który w XIII w. we Francyi przyjęty został do opiekowania się szpitalami krajowymi, tudzież *Lazaryści* czyli kapłani misyjni, założeni przez św. Wincentego a Paulo r. 1624 w Paryżu, zajmujący się pielęgnowaniem chorych, wychowywaniem dzieci i spełnianiem obrządków religijnych.

Łazarz, ostatni niepodległy książę serbski (1372—89), podobno syn poboczny cara Szczepana Duszana, według innych syn bojara Pribaca (Łazarza) Grbljanowicza; wychowany na dworze carskim, zaślubił 1340 Milicę, córkę Wukana, brata króla Stefana; za waleczność okazaną w wojnie ze Stefa-

nem Kotromanem mianowany banem Bośnii, kniaziem, potém wojewodą i namiestnikiem Sremu i Maczwy, Kuczewy i Braniczewa. Broniąc praw syna Duszana, Urosza VI, przeciwko roszczeniom naddunajskiego namiestnika, kniazia Wukaszyna, wypowiedział temuż wojnę i odniósł nad nim zwycięstwo. Wukaszyn poległ 1371 w bitwie pod Marycą, a kniaź Ł. ogłosił się władcą Serbii. Zobowiązawszy się pokojem zawartym r. 1386 z Turkami płacić sułtanowi daninę i dostarczać tysiąc wojowników, chciał się wyłamać od téj powinności, i połączywszy się z królami Bośnii i Epiru oraz kniaziem Bałszą, namiestnikiem Zetu, wspólnemi siłami odparł Turków. Rozdrażniony tém sułtan Murad wkroczył z potężném wojskiem do Serbii i przy pomocy zdrady zięcia Ł., Wuka Brankowicza, odniósł 1389 wielkie zwycięztwo na Kosowém polu (ob.), gdzie Ł. poległ.

Łazarz Andrysowic, słynny drukarz krakowski w XVI w., podług domniemania Bandtkiego Ormijanin, rodem z Krakowa, miał drukarnię od 1553—1577, która następnie przeszła na własność jego syna Jana Januszowskiego (ob.). Z druków Ł. najważniejsze są „*Artykuły prawa magdeburgskiego* i t. d“ (1559).

Łazienki królewskie, pałac i park cesarski w Warszawie, tak nazwany od łaźni, która tu jeszcze za książąt Mazowieckich istniała. Na miejscu dzisiejszego parku był niegdyś zwierzyniec Jazdowskiego zamku (Ujazdowa), w którym królowie, przyjeżdżając do Warszawy, chętnie mieszkali i polowali. Po zniszczeniu zamku podczas piérwszéj wojny szwedzkiéj, budowle, ogrody i zwierzyniec zostały zupełnie zaniedbane. Jan Kazimiérz oddał je 1668 r. w dzierżawę wieczystą Teodorowi Denhoffowi, który 1674 odstąpił praw swoich Stanisławowi Lubomirskiemu, marszałkowi nadwornemu, a ten wyjednał sobie r. 1683 uchwałę sejmową, mocą któréj grunta Jazdowskie na własność darowane mu zostały; poczém sprowadziwszy artystów włoskich, wystawił wspaniały pałac, urządził ogrody i zwierzyniec, a w miejscu, gdzie dzisiejszy pałac stoi, wzniósł bardzo ozdobną łazienkę. August II, upodobawszy sobie to miejsce, zadzierżawił cały Jazdów z przyległościami od Teodora Lubomirskiego w r. 1720, łazienkę wspaniałéj wewnątrz ozdobił i otoczył ją kanałem, zwierzyniec zaś napełnił wszelkiego rodzaju zwierzem, i częste wyprawiał tu polowania. August III mniéj dbał o Ł. tak, że znowu opustoszały i upadły, chociaż panowie od czasu do czasu lubili tu wyprawiać uczty i bale. Nareszcie w r. 1764 stolnik, litewski Stanisław Poniatowski, nabył od Lubomirskich cały Ujazdów z przyległościami i parkiem łazienkowskim, a zostawszy królem, zajął się przebudowaniem Ł. na letni pałac, przeistoczeniem kanałów i upiększeniem parku. Budową a raczéj przekształceniem i uzupełnieniem kierował Dominik Merlini, przy pomocy znakomitych tak krajowych jako i zagranicznych artystów, i tym sposobem powstał w r. 1788 ten pałac, świadczący o dobrym guście króla i jego upodobaniach. Po śmierci króla Stanisława Ł. przeszły na jego synowca, ks. Józefa Poniatowskiego, a po śmierci tegoż na siostrę Teresę Tyszkiewiczową, która w r. 1817 sprzedała wszystko ces. Aleksandrowi I. Odtąd pałac i park, zostawszy własnością monarchów, służy za pomieszkanie w czasie ich pobytu w Warszawie.

Łaźniński (Franciszek), generał polski. Jako namiestnik kawaleryi narodowéj w r. 1794 na czele brygady ukraińskiéj przerznął się przez Mołdawiję i Galicyję i połączył z Kościuszką w okolicach Połańca. Mianowany generałem, należał do dywizyi Kołyski. Po rozejściu się armii Rzeczypospolitéj, wyszedł do Francyi, skąd wróciwszy za amnestyją, † 1819 w Warszawie.

Łazowski (Dobromysł Eugen. Łada), spółczesny gramatyk, nauczyciel szkół w Tarnowie w Galicyi, ogłosił następujące prace: „*Gramatyka niemiecka*“ (część I Tarnów 1845); „*Gramatyka języka polskiego*“ tudzież „*Przypisy do starożytnéj literatury polskiéj*“ (Lwów 1861).

Łazowski (Korneli), nauczyciel gimnazyjum we Lwowie, wydał bardzo dobre: „*Wypisy dla użytku klass niższych w ces. król. szkołach gimnazyjalnych*“ (3 t., Lwów 1852), w wypracowaniu których mieli udział Bielowski, Starzyński, Sartyni, Stroński i Suchecki; ten ostatni zamieścił na początku piérwszego tomu rys gramatyki języka staropolskiego.

Łażecznikow (Jan), spółczesny powieściopisarz rossyjski, ur. 1792 w Moskwie. Początkowo służył w wojsku i odbył kampaniję francuską; od r. 1820 przeszedł do służby cywilnéj i był wice-gubernatorem twerskim, a następnie cenzorem. Wydał: „*Putiewyja zapiski russkago oficera*“ (Peter. 1820); romanse historyczne: „*Poślednij nowik*“ (4 t., 1831—32); „*Ledianoj dom*“ (4 t., Moskwa 1835 i 38), najlepszy jego utwór; „*Basurman*“ (4 t., Moskwa 1838); „*Niemnogo let nazad*“ (4 t., Moskwa 1862), tudzież kilka dramatów wiérszem i prozą. Zupełne wydanie dzieł Ł. (*Połnoje sobranije soczinenij*) wyszło w Petersburgu (1858).

Łącki (Adam Saryjusz), kasztelan sędomierski, ur. 1720, † 1784 w Warszawie. Od 1757 podstoli opoczyński; służył też w wojsku, 1776 został pułkownikiem. Gorliwy stronnik Stanisława Augusta brał udział w konfederacyi radomskiéj i jako jéj konsylijarz posłował na sejm 1767—8; 1768 otrzymał kasztelaniję czechowską. Na sejmie delegacyjnym należał do układów z mocarstwami, posiadał prócz innych zaszczytów kasztelaniją sędomiérską, obszerne dobra pojezuickie i dożywotnią pensyją 20,000 zł. Z sejmu tego wyznaczany też był do rozmaitych komisyj. W r. 1777 został generałem lejtnantem wojsk koronnych.

Łąckie, dwa jeziora w gub. warszawskiéj pow. gostyńskim, gminie i wsi Łącku, jedno rozległe morgów 120, głębokie 11—25 stóp, drugie rozległe morgów 78.—W gub. płockiéj, pow. lipnowskim, dobrach Łąck, jest także jezioro *Łąckie*, zajmujące 50 morgów przestrzeni i głębokie st. 50.

Łącznik (po łac. *Copula*), tak się nazywa w gramatyce słowo *być*, łączące orzeczenie (jeżeli jest niém imię) z podmiotem zdania.—*Łącznikiem* zowie się także znak pisarski (—).

Łącznowski (Jakób), wiérszopis i satyryk polski, w drugiéj połowie XVII w. wydał dowcipną i ważną do historyi obyczajów satyrę: „*Nowe zwierciadło dla niewiast, modnie się ubiérających*“ (b. m. dr. 1678 i 1682).

Łączyński (Jan), prawnik polski XVI w., sekretarz królewski, konstytucyją 1589 wyznaczony był do korektury praw koronnych. Pozostawił ważne dzieło: „*Compendium sądów króla jści, prawem koronném na dwie części rozdzielone*“ (1594).

Łączyński (Ludwik Kazimiérz), dyplomata rossyjski, rodem z Łęczyckiego, poznany przez Piotra Aleksiejewicza w czasie jego pochodów przez Polskę, wszedł 1707 r. do służby rossyjskiéj, został sekretarzem przybocznym i szambelanem cara, potém używany był przez niego w rozmaitych misyjach dyplomatycznych, a ostatecznie przez lat 30 przebywał jak poseł w Wiedniu, gdzie † 1751.

Łąg, łęg, ług, niskie miejsce nadrzeczne, zaléwane wiosennemi wodami, a zarosłe drzewami i wysoką trawą.

Łąka, ziemia, produkująca głównie wszelkiego rodzaju trawy i rośliny pastewne. Odróżniamy Ł. sztuczne i naturalne; te ostatnie dzielą się na ciepłe i zimne, suche i mokre. Zresztą i dobre Ł. naturalne wymagają użyzniania.

Łąkarskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie chełmińskiém, w ziemi michałowskiéj. Podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa lipińskiego przez oddzielenie od niego wsi: Lankorek, Lankorza i Lipienki. Właściwiéj przeto powinno się było nazywać lankorskiém. W r. 1771 posiadał je Tomasz Czapski, ssta knyszyński, wraz z żoną Maryjanną z Czapskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 2,646 gr. 18, a hyberny złp. 389 gr. 19. Od d. 13 Września 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie.

Łechtaczka, część organów płciowych żeńskich, znajduje się u górnego spojenia warg sromnych mniejszych i stanowi organ szczątkowy, odpowiadający prąciu męskiemu.

Łek, rzeczka, poczyna się w Prusach, następnie wchodzi do gub. łomżyńskiéj i pod wsią Bogusza pod Goniądzem wpada do Biebrzy.

Łekno, m-czko w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj, pow. węgrowskim. W bliskości znajduje się jezioro t. n.

Łepkowski (Józef), archeolog polski, urodz. 1826 w Krakowie. Ukończywszy 1846 wydział filozoficzny w uniwersytecie jagielońskim, oddał się wyłącznie badaniom archeologicznym i położył ważne rzeczywiście na tém polu zasługi przez to, że rozbudził (w Krakowie mianowicie) zapał do archeologii i przyczynił się wielce do jéj spopularyzowania. Posiada szczególną biegłość w ocenianiu pomników dawnéj sztuki polskiéj, zwłaszcza budowniczéj. Jego staraniem powstało w ostatnich latach, jakkolwiek szczupłe, ale piękne już w zaczątkach swoich *muzeum starożytności* w Krakowie. Od r. 1863 jest profesorem archeologii w uniwersytecie krakowskim. Uwagę zwrócił na siebie „*Listami z podróży*“ (1850). Studyjami swemi obejmuje głównie Kraków i Krakowskie. Z licznych prac jego oprócz wielu rozpraw, umieszczanych w różnych czasopismach, wymieniamy tylko najgłówniejsze: „*Starożytności i pomniki Krakowa*“ (Krak. 1847); „*Kalwaryja Zebrzydowska i jéj okolice*“ (Krak. 1850); „*Ikonografija*“ (Warsz. 1857); „*Broń sieczna w ogóle i w Polsce*“ (Krak. 1857); „*O tradycyjach narodowych*“ (Kraków 1861); „*Przegląd zabytków przeszłości*“ (Warsz. 1863); „*Z przeszłości, szkice i obrazy*“ (Krak. 1866); „*Sztuka, zarys jéj dziejów, zarazem podręcznik dla uczących się i przewodnik dla podróżujących*“ (Krak. 1872). Oprócz tego wydał także ważne pod względem historycznym „*Tajne listy Zygmunta Augusta do St. Hozyjusza*“ (Wied. 1850; tłumaczone na niemiecki); przetłumaczył „*Gigantomachiję Aug. Kordeckiego*“ (Warsz. 1858) i brał udział w wydawnictwie Długosza, prowadzoném przez Przeździeckiego. — **Łepkowski** (Ludwik), brat poprzedn., ur. 1829 w Krakowie, artysta malarz, uczeń K. Statlera, poświęca się szczególniéj akwareli w zastosowaniu głównie do przedmiotów starożytnych; wiele prac jego, dotyczących artystycznych zabytków naszéj przeszłości, weszło w chromolitografijach do *Wzorów sztuki średniowiecznéj*. Maluje także obrazy religijne.

Łęczna, miasto w gub. lubelskiéj, pow. lubartowskim, nad rz. Wieprzem, niegdyś własność Tenczyńskich, potém Firlejów, sławne jarmarkami na woły, konie i różne towary. Na jarmarki tutejsze przybywali dawniéj kupcy nawet ze Wschodu. Obecnie liczy Ł. 3,055 ludności. Z 6 jarmarków dwa są walne, jeden na Boże Ciało, drugi na ś. Idziego; piérwszy trwa dni 8, drugi 10.

Łęczyca, m. powiatowe w gub. kaliskiéj, nad rz. Bzurą, niegdyś stolica osobnego księstwa, wspominana już jest w wieku XI. W r. 1180 za Kazimierza Sprawiedliwego, odbył się tutaj synod a raczéj zjazd powszechny, na którym ustanowiono prawa, potwierdzone potém przez papieża Aleksandra III. Odtąd Łęczyca przechodziła pod panowanie rozmaitych książąt, aż nareszcie dostała się Władysławowi Łokietkowi, od czasów którego już należała do korony. Z dawnych zabytków, pozostały tu szczątki zamku, wzniesionego przez Kazimierza W., a zniszczonego w 1705 r. przez Szwedów. Zamek ten, wzmocniony późniéj jeszcze przez rząd pruski, został powtórnie zrujnowany przez wojska austryjackie w r. 1809, a obecnie z powodu świéżego rozwalenia murów, ma być zupełnie rozebranym. Zbudowany był on na małéj kępie i do koła oblany wodą; w podziemiach jego miał przemieszkiwać ów sławny łęczycki dyjabeł Boruta, który według podań miejscowych płatał podróżnym rozmaite figle na okolicznych błotach. W tutejszym kościele podominikańskim znajduje się drogocenny relikwijarz starożytnéj byzantyńskiéj roboty, zawiérający drzewo krzyża świętego. Ludność miasta wynosi 6,488 m. Władze miejscowe są: biuro naczelnika powiatu, sądy policyi poprawczéj i pokoju, więzienie, magistrat i progimnazyjum.—*Łęczycki powiat* ma 22,8 mil kw. i 86,145 m. W powiecie są 2 miasta, 4 osady i 17 gmin.

Łęczycki (Paweł), bernardyn, historyk, był kapelanem Mikołaja Oleśnickiego, kasztelana małogoskiego, z którym znajdował się w Moskwie za czasów Samozwańców, gdy ten posłował przy Dymitrze. Po wyniesieniu na tron Szujskiego, osadzony w więzieniu, przetłumaczył z włoskiego geografiję powszechną Botera, wydaną p. t. „*Relatie powszechne albo nowiny pospolite*“ (Krak. 1609; 3 ed. p. t. „*Theatrum świata wszystkiego*“, Kraków 1659). Jemu także przypisują dzieło p. t. „*Kronika trzech zakonów, od ojca ś. Franciszka postanowionych*“ (2 cz., Kraków 1610).

Łęczycki (Mikołaj), z łacińska pisał się *Lancicius*, znakomity teolog polski, ur. 1574 w Nieświeżu, † 1652 w Kownie. Wychowany w wierze kalwińskiéj, nawrócony został przez ks. Skargę do katolicyzmu w r. 1590 i w dwa lata potém wstąpił do zgromadzenia jezuitów. Wyświęcony na kapłana w Rzymie, gdzie 14 lat przebywał, powrócił do kraiu i uczył w akademii wileńskiéj języka hebrejskiego; następnie zarządzał kolegijami w Kaliszu i Krakowie, był prowincyjałem litewskim i instruktorem księży trzeciéj probacyi w Litwie i Czechach. Ogłosił dwadzieścia kilka pism treści religijnéj w językach łacińskim i polskim, które zebrane razem wyszły p. t. „*Nicolai Lancicii S. J. Opusculorum spiritualium*“ (2 t., Antwerpija 1650), tudzież w innéj ed. p. t. „*V. P. N. Lancicii e S. J. opera omnia spiritualia 21 opusculis comprehensa* etc.“ (7 t., Ingolstadt 1724). Dzieła jego wychodziły i osobno; tłumaczone były na języki niemiecki i francuski. Życiorys jego napisał ks. Kazimierz Kojałowicz, którego to dzieła poprawiona i pomnożona edycyja, przez ks. Bogusława Balbina, wyszła w Pradze r. 1690 p. t. „*Vita Venerabilis Patris Nicolai Lancicii*“. Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asyst. pols. tow. Jezus.*“ (str. 252—255).

Łęczyckie starostwo grodowe, leżało w wdztwie i powiecie łęczyckim. Podług lustracyi z r. 1662 zaliczały się doń: miasto Łęczyca (ob.) i wsie: Błonie z wójt.: Ostrów, Orla, Parzyce, Czerchowo, Kowalewicze, Dzierzbiętów, Wiczkowice, Krzeszewo, 8 wsi opactwa Przemeszyńskiego, z których tylko daniny i stacyje do ssty należały i 4 wsie, do opactwa Sulejowskiego zaliczane. W r. 1771 posiadał je Maciéj Łuszczewski, opłacając zeń kwarty złp. 2,941 gr. 24, a hyberny złp. 2,590 gr. 12.

Łęczyckie województwo, dawniéj osobne księstwo, przez potomków Konrada I, księcia mazowieckiego, rządzone, przyłączone zostało do korony przez Władysława Łokietka w 1305 r. Graniczyło na północ z województwem brzesko-kijowskiém, na południe z województwem sandomierskiém, od którego oddzielała je rz. Pilica, na wschód z Rawskiém, a na zachód z Sieradzkiém i Kaliskiém. W herbie miało pół lwa czerwonego w białém i pół orła białego w czerwoném polu, grzbietami do siebie obróconych i jedną uwieńczonych koroną. Województwo obierało na sejm posłów 4, deputatów na trybunał 2. Składało się z 4 powiatów: łęczyckiego, brzezińskiego, orłowskiego i inowłodzkiego.

Łęczycy (Sebestyjan z), wierszopis, za czasów Zygmunta Augusta żyjący, napisał tragedyję w języku polskim (niezmiernie dziś rzadką) p. t. „*Sofrona*“, wydaną r. 1540, pełną baśni i podań ludowych. Pisał o niéj Wł. Trębicki w *Bibl. Warsz.* (za r. 1843).

Łęgonice, wieś w gub. radomskiéj, pow. opoczyńskim, pamiętna ugodą, zawartą 31 Lipca 1666 r., po przegranéj bitwie pod Montwami, pomiędzy Janem Kazimierzem a Jerzym Lubomirskim, mocą któréj Lubomirski i związkowi przeprosili króla i rozpuścili swoje wojska, otrzymawszy zapewnienie ogólnéj amnestyi.

Łęk, *łękowata linija*, (ob. *koszykowa linija*).

Łęski (Józef Frańciszek), astronom i matematyk polski, ur. 1760, † 1825 w Warszawie; pobierał nauki w korpusie kadetów w Warszawie, po ukończeniu których dosłużył się tamże stopnia brygadyjera, a r. 1789 został profesorem matematyki i miernictwa. W wojnie 1794, powołany do służby polowéj w stopniu majora inżynijeryi, dostał się do niewoli pruskiéj i osadzony był w twierdzy Nissie, gdzie się utrzymywał z malowania miniatur. W r. 1796 powrócił do Krakowa, i w dwa lata potém, po powołaniu Jana Śniadeckiego do Wilna, objął po nim zarząd obserwatoryjum i posadę profesora matematyki wyższéj i astronomii w uniwersytecie jagielońskim. Następnie od 1804 do 1809 był profesorem fizyki i matematyki przy liceum w Warszawie, skąd r. 1810 udał się do Paryża, celem dalszego kształcenia się. W r. 1811 został profesorem astronomii teoretycznéj i praktycznéj w Krakowie i sprawował te obowiązki do r. 1823. Oprócz wielu rozpraw astronomicznych i in., główniejsze jego dzieła są: „*Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarów czyli miernictwo wojenne*“ (Warsz. 1790); „*Darstellung der sämmtlicher Theile der Mathematik*“ (Kraków 1801) i in.

Łętowski (Ludwik), kanonik katedralny krak. i bisk. jopejski, ur. w ziemi przemyskiéj we wsi Tarnawatce r. 1786, † 1869. Odebrawszy wyższe nauki w szkole wojskowéj gwardyi galicyjskiéj w Wiedniu, wszedł r. 1809 do wojska i wkrótce, bo w rok niespełna, został w sztabie ks. Józefa Poniatowskiego kapitanem. W kampanii r. 1812 dostał się do niewoli, z któréj wróciwszy 1814 do Warszawy, zostawał przy sztabie w. ks. Konstantego. Atoli po dwu latach wziął dymisyję i w Kielcach przywdział 1816 sukienkę duchowną, W krótkim przeciągu czasu wyświęcony na kapłana, został proboszczem w Końskich, skąd niebawem przeszedł do Stopnicy. W r. 1819 biskup Woronicz powołał go do siebie i odtąd tak szybko posuwał się Ł. w hierarchii duchownéj, że r. 1841 został już administratorem generalnym dyjecezyi krakowskiéj i wikaryjuszem apostolskim, na część jéj będącą w królestwie polskiém a 1845 biskupem jopejskim in part. infid. Oprócz licznych kazań, mów i dwu tragedyj, osnutych na tle historyi polskiéj i pism drobniejszych wydał: „*O naśladowaniu Chrystusa Pana ksiąg czworo*“ (Krak. 1841); „*Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*“ (4 t., Kraków 1854), dzieło niezmiernie ważne, zawiérające bogaty materyjał tak do historyi polskiéj jak i do historyi literatury;

oraz *„Katedra na Wawelu“*, drukowana w Krakowie z chromolitografijami, wykonanemi w Brukselli przez Stroobanta.

Łobarzewski (Hijacynt), botanik polski, ur. 1815 w Galicyi, † 1862 we Lwowie. Historyi naturalnéj poświęcał się w Wiedniu, w r. 1839 został profesorem botaniki i dyrektorem ogrodu botanicznego we Lwowie. Oprócz rozpraw, ogłaszanych w pismach zagranicznych, wydał oddzielnie: *„Musci hypnoidei Galiciae“* (Lwów 1849); *„Muscorum frondosorum species novae“* (1847); *„Popularny zarys botaniki“*; *„Pojęcie geografii roślin“* i in. Zebrał bogate materyjały do geografii roślinnéj Polski i wzorowo urządził ogród bot. we Lwowie.

Łobaszewski (Piotr), polityk z czasów Stanisława Augusta, major w wojsku koronném, używany był do rozmaitych misyj politycznych. Przeniósłszy się z królem do Petersburga, służył tam jako wyższy urzędnik; † 1822. Ogłosił drukiem kilka dzieł treści politycznéj w językach polskim i francuskim, jak np. *„Zlecenie deputacyi do formy rządu“* (Grodno 1793); *„Respect du à tête couronnée ou exposé historique, politique et moral des grands événements relatifs à Pologne etc.“* (Petersb. 1818) i t. d.

Łobeski (Felicyian), malarz i literat, ur. 1815 w Wiśniczu w Galicyi, † 1859 we Lwowie. Oprócz drobniejszych prac, zamieszczanych w rozmaitych pismach peryjodycznych, zwłaszcza w *Dodatku tygod. do Gazety Lwow.*, *Rozmaitościach Lwowskich*, *Czasopiśmie bibl. Ossolińskich* i *Dzienniku literackim*, którego redakcyją rok jeden kierował, wydał oddzielnie: *„Gawędy i obrazki ludowe“* (Lwów 1852), powieść: *„Sobek Skórka* czyli *Chata Grzegorzowa“* (tamże 1856) i *„Poezyje“* (Poznań 1845). Ł. posiadał rzeczywiste zdolności, ale, wychowany w szkołach niemieckich, pisał niepoprawnie po polsku. Obok literatury poświęcał się także malarstwu. Życiorys jego w *Gazecie Warsz.* (r. 1859, N. 171).

Łoboda (Archory), hetman kozacki za Zygmunta III. Po stłumieniu ruchu Kosińskiego (ob.) stali na czele Kozactwa Ł. i Nalewajko. Piérwszy był hetmanem właściwych Zaporożców Siczowych, drugi zaś wodzem kupy wojennéj, złożonéj z wałęsającéj się po włościach szlachty, banitów, chłopów zbiegłych i t. p. Obadwaj, działając już to razem, już odrębnie, walczyli z pohańcami i szli w pomoc każdemu, kto ich jeno wezwał. Nalewajko, wracając z wyprawy węgierskiéj (1596), grabił posiadłości panów, ale lękając się Żółkiewskiego, hetmana polnego, połączył się z Ł., wespół z którym pokonał ks. Rożyńskiego, ale poniósł zupełną klęskę od Żołkiewskiego pod Ostrym Kamieniem, skutkiem czego został zrzuczony z dowództwa a hetmanem całego Kozactwa obrany Ł. Ścigany przez wojska koronne i oblężony pod Łubnami, wchodził Ł. w układy z Polakami; pomawiany z tego powodu o zdradę, za poduszczeniem Nalewajki, który go nienawidził i chciał się pozbyć jako spółzawodnika, został przez czerń kozacką zamordowany (1596). Byłto człowiek ogromnéj siły, umysłu wspaniałomyślnego i wyższych zdolności wojskowych. Szczęśliwy w boju z Turcyją, Tatarami i Wołoszą, szeroko rozsławił imię Kozacze. B. Zaleski idealizuje go w dumce o *Mazepie*.

Łoboda, *Lebioda* (*Atriplex*), rodzaj roślin z rodziny komosowatych, mający kwiaty oddzielnopłciowe, rzadko dwupłciowe; w męzkich kielich 3—5 działkowy, pręcików 3—5; w żeńskich kielich spłaszczony, 2 klapkowy lub 2 dzielny; owoc spłaszczony o ziarnie soczewkowatém. Należy tu około 60 gatunków, krzewów lub ziół; kilka z nich stanowi u nas pospolite chwasty, jak *A. patula*, *A. hastata*, i in. W ogrodach hoduje się *Ł. ogrodowa* (*A. hortensis*), o liściach i kwiatach krwisto-czerwonych, napotykająca się także często w stanie zdziczałym. Liście używają się zamiast szpinaku, nasiona mają własności przeczyszczająco-wymiotowe. Z *łobodrzewu* (*A. halimus*), krzewu z Eur. połud., młode pędy w Portugalii używają się jak szparagi. Z *szałesznika* (*A. portulacoides*), nad brzegami morskimi, otrzymuje się soda, a młode pędy zaprawiają się jak kapary.

Łobzonka, rzeka w w. ks. poznańskiém, bierze początek w reg. kwidzyńskiéj, przechodzi do pow. wyrzyskiego i przy karczmie Wygoda, ubiegłszy mil 62, wpada do Noteci.

Łobzów, wieś pod Krakowem, posiadał zamek, należący do Kazimiérza W. W r. 1824 łobzowski pałac został odbudowany i obecnie służy na szkołę kadetów. — Porów. J. Mączyńskiego *„Pamiątka z Krakowa“* (cz. trzecia, str. 183—201).

Łobżenica, po niem. *Lobsens*, miasteczko w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj, pow. wyrzyskim położone, nad rz. Łobżanką albo Kaszubką. Ma bardzo starożytny kościół parafijalny, założony r. 1141, który około r. 1550 był przez Jana Krotowskiego, wojewodę inowrocławskiego, oddany braciom czeskim i zostawał w ich posiadaniu przez lat 80. W latach od 1612—30 istniała tu mennica, w któréj wybijano monetę miedzianą zdawkową, oznaczoną w stemplu już to napisem *LOBZ*, już to herbem Leszczyc, godłem rodziny Krotowskich (Porów. *„Bibl. Warszawsk.“* 1860 t. I). Obecnie, jest tu około 3,000 m.

Łochowski (Stanisław), biegły prawnik, pisarz grodzki opoczyński, jest autorem licznych dzieł prawnych w języku łacińskim, † 1650.

Łochóżwa, rz. wypływająca w gub. grodzieńskiéj, pow. słonimskiego, z małego jeziora Łochozwy, przebiegłszy mil $12\frac{1}{2}$, wpada do Szczary. Obfituje w wodę; głęboka na stóp 4, szeroka od 2—$5\frac{1}{2}$ sążni; spławna wiosną na przestrzeni mil 5, a nawet i latem od ujścia rz. Tartaka.

Łochwica, m. powiat. w gub. półtawskiéj, nad rzeczk. Sulicą i Łochwicą; przeszło 8,000 m. Tu w r. 1668 esauł Mnohohreszny rozbił liczną hordę tatarską; w r. 1680 spustoszył Ł. Doroszenko a r. 1709 zajęta była przez Szwedów — *Łochwicki powiat* ma na przestrzeni 2,319 w. kw. przeszło 123,000 m.; położenie górzyste i wzniesione, grunt piasczysty i gliniasty.

Łoczyga, *Mlécz* (*Lapsana*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła roczne w Europie i Azyi zach. Najwięcéj znanym gat. jest *L. commu-*

sis, stanowiąca często na polach uciążliwy chwast. Niegdyś cała roślina używała się jako środek rozmiękczający i chłodzący.

Łodwigowski (E. Stefan), muzyk znany z licznych układów na fortepijan melodyj polskich kompozytorów i pieśni ludowych. Znane są każdemu jego wyjątki z Halki, Hrabiny, tudzież zbiory krakowiaków i mazurów.

Łodyga (*Caulis*), część osiowa rośliny, wznosząca się po nad ziemię i dźwigająca gałęzie, liście i kwiaty. Cechą, różniącą ją od korzeni, są *oczka* czyli *węzły życia (nodi vitales)*, ułożone w porządku prawidłowym, z których wyrastają liście i wypustki. Główny podział Ł. jest na *zielne i drzewiaste (c. herbacei et lignosi)*, daléj co do czasu trwania, być może roczną, dwuroczną lub trwałą. Jeżeli substancya Ł. ma tkankę rzadką, soczystą, zowie się mięsistą (*c. carnosus*). Najczęściéj Ł. wznosi się w górę pionowo—Ł. *wyprężona (c. strictus)*, często jednak ropościera się na ziemi całkowicie— Ł. *leżąca* lub *rozpstarta (c. procumbens)*, już wznosi się tylko częścią górną—Ł. *podnosząca się (c. ascendens)*, albo też leżąc, przyczepia się do ziemi za pomocą korzeni przybyszowych— Ł. *czołgająca się (c. repens)*. Niektóre czepiają się przyległych przedmiotów, wpuszczając w nie brodawki lub haczykowate korzonki— Ł. *korzenioczepna (c. radicans)*, albo też wiją się dokoła drzew i t. p.—Ł. *wijąca się (c. volubilis)*. Niekiedy Ł. rozwija się pod ziemią, wegietując tylko częścią przednią, podczas gdy część tylna niszczy się zwolna, skutkiem wieku; Ł. taka zowie się *kłąbem* czyli *kłączem (rhizoma)*. Inny rodzaj Ł. podziemnéj przedstawia cebula (ob.). Nakoniec Ł. drzewiaste przedstawiają dwa główne typy—*pnia*, w drzewach dwuliścieniowych, i *trzona* czyli *słupca* w drzewach jednoliścieniowych (ob. drzewo).

Łódź, statek wodny, większy od czółna, zbudowany z desek, często opatrzony rudlem i żaglem. Ł. *kanonijerskie*, używane do strzeżenia rzek, uzbrojone są zwykle jedném działem.

Łódź, m. powiatowe, fabryczne, w gub. piotrkowskiéj, pow. łodzińskim, nad dwiema strugami: Jesień i Łódka położona. Niegdyś wieś biskupów kujawskich, za których staraniem wyniesioną została na początku XV w. na miasto, które dopiéro w r. 1820 zostało fabryczném, a w r. 1841 otrzymało prawa i prerogatywy służące miastom gubernijalnym. Od tego czasu miasto zaczęło się szybko podnosić i dziś jest prawdziwą stolicą przemysłu krajowego; liczy przeszło 36,000 m., trudniących się po większéj części wyrobem materyj bawełnianych, lnianych i konopnych. Z władz rządowych znajdują się tutaj: biuro powiatowe, magistrat, oddział Banku Polskiego wraz ze składami towarów, stacyja pocztowa, sąd pokoju, gimnazyjum przemysłowo-handlowe, szkoła wyższa żeńska i t. p. Do podniesienia bogactwa przyczynia się także: bank handlowy łódzki i towarzystwo miejskie kredytowe, otwarte w r. 1872. Kolej żelazna, łącząca się z Warszawsko-Wiedeńską, przyczynia się nie mało do podniesienia tutejszego ruchu handlowego i przemysłowego.—Porów. Oskara Flatta „*Opis m. Łodzi*“ (Warsz. 1853).—*Łódzki powiat*, ma 153 mil kw. i 106,622 m. W powiecie tym są 2 miasta 3 osady i 18 gmin.

Łodzia, herb polski; na tarczy w polu czerwoném łódź bez żagli i masztów, żółta czy złota, z 4 desek zbita; nad hełmem pęk piór pawich a w środku łódź takaż sama.

Łodziata (Aleksander Augustyn), biskup chełmski i bełski unicki w XVII w., szlachcic litewski, h. Wadwicz, ur. w województwie połockiém, uczył się teologii w Rzymie, gdzie otrzymał godność doktorską. W 30 roku życia został już koadyjutorem przy Jakóbie Suszy, biskupie chełmskim, a wkrótce potém, po tymże Suszy († 1686) biskupem chełmskim i bełskim. Mąż wielkiéj gorliwości w wierze, pracowity, uczony, † 1694.

Łohojsk, Łohojsko lub **Lohwojsk**, starożytne miasteczko w gub. mińskiéj, pow. borysowskim, nad rz. Hajną, o którém kroniki ruskie już w XII w. wspominają. W r. 1505 Tatarzy, a w 1708 Szwedzi spalili miasto i zamek. W pobliskich lasach znajduje się mnóstwo kurhanów, z których już niejednokrotnie wykopywano rozmaite zabytki starożytności.

Łój, tłuszcz zwierzęcy stały, którego stosownie do pochodzenia rozróżnia się kilka gatunków. Ł. z *bydła rogatego* jest biały lub blado żółty, słabéj woni, c. wł=0, 821, topi się przy 37° i składa się z 2 części tłuszczu stałego (palmityny, stearyny) i 1 cz. tłuszczu płynnego (oleiny); Ł. *owczy* jest twardszy i bielszy i łatwo jełczeje; Ł. *kozi* jest bardzo twardy, ale niemiłéj woni; Ł. *końskí* jest miękki i zły. Tłuszcz ze świń nazywa się sadłem lub słoniną. W ogóle Ł. pochodzący z okolicy nerek jest twardszy, niż Ł. z okolicy kiszek, zresztą twardość i białość Ł. zależą od płci, wieku i innych okoliczności. Dla otrzymania Ł. gotuje się wycięty tłuszcz z wodą i przez wyciskanie oczyszcza z tkanek. Ponieważ przy tém wytapianiu wywiązują się szkodliwe gazy, przeto fabryki, znajdujące się w miastach, muszą mieć właściwe urządzenia, aby nie były uciążliwemi dla sąsiedztwa. Bardzo dogodnym jest do tego przyrząd Wilsona, opisany przez Perutz'a („*Die Industrie der Fette und Oele*“ 1866). Najlepszego Ł. dostarcza Holandyja, daléj Irlandyja, Rossyja, Polska i Ameryka płd. Ł. używa się do wyrobu świec łojowych i stearynowych, mydła i t. d.

Łojciewskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomiérskim. W r. 1771 posiadał je Józef Hurko, opłacając zeń kwarty złp. 622 gr. 2, a hyberny złp. 420. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany Rzpltéj dwie oddzielne komisyje wyznaczyły do załatwienia ostatecznego sporów tego ssty względem dóbr w księstwie żmujdzkiém położonych, jako to **Widukl**, Petrajcie, Dworzec Gondyński i Kurszany.

Łojko (Feliks), z przydomkiem *Rędziejewski* czyli *Rydzewski*, znakomity historyk i ekonomista polski, ur. 1717 w Wielkopolsce; † 1779 w Warszawie. Po ukończeniu akademii wojskowéj w Lignicy, został paziem Augusta III, potém kamerjunkrem i szambelanem; dostał starostwo Szerepskie na Pomorzu. Za Stanisława Augusta utrzymał się przy

szambelaństwie i używany był do spraw dyplomatycznych. Za dobre sprawienie się w poselstwie do Paryża (1766) został t. r. członkiem komisyi skarbowéj. Wkrótce jednak opuścił dwór, przyłączył się do konfederacyi barskiéj i służył jéj na polu dyplomatyczném. Posłując od generalności do Wiednia 1771, przekonał się o bezowocności wszystkich zabiegów, pogodził się z królem, wrócił do dawnego urzędowania (Lip. 1772) i zasiadał następnie w radzie nieustającéj. Od r. 1772 poświęcał się najwięcéj badaniom historycznym i ekonomicznym. Po piérwszym rozbiorze Polski, gdy się ukazały wywody praw trzech mocarstw do zagarniętych prowincyj, napisał Ł. uczone na to odpowiedzi, które wydał bezimiennie najprzód osobno a potém pod ogólnym tytułem: *„Zbiór deklaracyj, not i główniejszych czynności, które poprzedziły i zaszły podczas sejmu pod węzłem konfederacyi odprawującego się od 1772—73“* (Warsz. 1773); w dodatku do tego zbioru mieści się: *„Historyczny wywód praw trzech mocarstw do prowincyj polskich“*. Dziełem tém zyskał sobie zasłużony rozgłos jako piérwszy istotnie krytyczny u nas dziejopis. Rękopisy uczonych i ważnych prac Ł., dotyczących historyi i ekonomii, składały się podobno z 69 tomów i stały się własnością Tadeusza Czackiego; po jego śmierci przeszły do Puław, a późniéj w części do Petersburga. Obszerniejszy życiorys Ł. pomieścił J. Bartoszewicz w dziele swém *„Znakomici mężowie polscy w XVIII w.“* (1 t., Petersb. 1853).

Łojów lub **Łojowgród**, miasteczko w gub. mińskiéj, pow. rzeczyckim, nad Dnieprem, pamiętne zwycięztwem, odniesioném 31 Lipca 1649 przez Janusza Radziwiłła, hetm. poln. litewskiego, nad Kozakami, dowodzonymi przez Krzyczowskiego, którzy w bitwie téj, dwa dni trwającéj, stracili 3,000 ludzi, 17 dział i 12 chorągwi, przyczém Krzyczowski, śmiertelnie ranny, dostał się do niewoli.

Łojowskie albo **Łojowa góra** starostwo niegrodowe, mieściło się w dawniejszém wdztwie kijowskiém, o pięć mil od miasta i zamku Lubiecza, po drugiéj stronie Dniepru. Wedle lustracyi z r. 1606 dokonanéj przez Mikołaja Strusia, sstę chmielnickiego, obejmowało: miasteczko i zamek Łojową górę i wsie: Kamieńsk, Poznochowiec, Ostrów Smięcki, Popowce, Irzykowce, Izbin, Łojów, Mochów i Abakismy. Na sejmie r. 1661 stany Rzpltéj, wynagradzając wojskom litewskim stateczne ich męstwo w czasie piérwszéj wojny Szwedskiéj okazane, sstwo Ł. wraz z sąsiedniém sstwem lubieckiém (ob.), oddały na dziedzictwo wojsku wielkiego ks. lit. starego zaciągu. Obadwa te sstwa w r. 1646 zaliczały się do wdztwa smoleńskiego, powiatu starodubowskiego i przez traktat Andruszowski z r. 1667 odpadły do Rossyi.

Łokciowa kość albo *łuśnia*, ob. Łokieć.

Łokieć (po franc. *aune*, po niem. *Elle*), miara długości, dzieląca się na 2 stopy, 4 ćwierci, 24 cale, 288 linij. Nazwa zapewne pochodzi od długości przedramienia ludzkiego, od stawu łokciowego do końca palca średniego. Ł. warszawski=576 milimetrom, Ł. wiedeński=1,3528; Ł. berliński=1,1579; Ł. saski albo lipski=0,9853; arszyn rossyjski=1,2308; metr franc. 1,7342; yard ang. 1,5875 Ł. warszawskiego. Dawny Ł. polski koronny=1,0339218 Ł. nowego.

Łokieć, okolica ręki pośrednia pomiędzy ramieniem a przedramieniem. Jéj szkielet stanowi *staw łokciowy*. Staw ten, utworzony od góry przez kość ramieniową, od dołu przez dwie kości przedramienia, wykonywać może ruchy tylko około jednéj osi poziomej, należy więc do stawów zawiasowych; ruchy ku tyłowi są ograniczone przez tak zwany wyrostek dziobiasty. *Kość łokciowa* stanowi jednę z kości przedramienia (ob.).

Łomazy, osada w gub. siedleckiéj, pow. bielskim, nad Bielawą, ma 2,853 m.

Łomikamień ob. Skalnica.

Łomikost (*Cachesia ossifraga*, *Osteomalacia*), choroba bydła rogatego i kóz, tak nazwana z powodu kruchości, jakiéj w niéj nabywają kości, w których składzie chemicznym przemagają części mineralne, nad chrząstką kostną. Najczęściéj Ł. poprzedza tak zwana liżączka (ob.), do któréj on w przypadłościach swoich jest mniéj więcéj podobny. Ł. bywa zwykle następstwem karmienia inwentarza lichą paszą, pochodzącą z łąk bagnistych. Wysoko rozwinięta choroba uleczyć się nie daje; w piérwszych początkach zaradzić jéj można dobrą, pożywną paszą, ruchem pomiernym, czystością obór i częstém ich przewietrzaniem. Ze środków lekarskich zalecają gorzkie, w połączeniu z solą kuchenną, tudzież materyje pochłaniające kwasy, jak: kréda, wapno, potaż, popiół drzewny i t. p.

Łomnica (*Łomnicki szczyt*), najwyższa góra w Tatrach, leżąca w Węgrzech, w ziemi spiskiéj, ma około 8,000 stóp wysokości.—Porów. L. Zeisznera *„Opis Spiża“* (w *„Biblijotece Warszawskiéj“* z roku 1854 w zeszytach z Lipca i Sierpnia).

Łomonosow (Michał), twórca noworossyjskiéj literatury, ur. 1711 r. we wsi Denisowka pod Chołmogorami w gub. archangielskiéj, † 1765 r. w Petersburgu; syn włościanina skarbowego, pomagał w młodości ojcu przy rybołóstwie. Podczas zimy, gdy niebyło żadnéj roboty, nauczył się czytać od jednego ze sług kościelnych, przekład Biblii a zwlaszcza Psałterza, dokonany przez Symeona Połockiego, rozbudził w Ł. ducha poetycznego. Party żądzą nauki, zasłyszawszy o szkołach w Moskwie i Kijowie, opuścił 1729 lub 1730 potajemnie dom rodzicielski i towarzysząc transportowi soli, dostał się do Moskwy. Tu przebył lat kilka, cierpiąc niekiedy ostatnią nędzę, w szkołach spaskich; następnie krótki czas przebywał w Kijowie, lecz w obu tych miejscach bystry umysł Ł. niezadowolniony był panującą wówczas scholastyką. 1734 wysłany na akademiję nauk do Petersburga, a następnie 1736 za granicę dla wykształcenia się w górnictwie. Początkowo pod kierunkiem Wolfa, studyjował matematykę w Marburgu, następnie zaś w Freibergu górnictwo i metalurgiję, zajmując się jednocześnie poznaniem poetów niemieckich. 1740 ożenił się z córką mieszczanina maburgskiego; nieotrzymując jednak dalszéj zapomogi od akademii nauk, popadł

w wielki niedostatek, w skutek czego opuścił tajemnie żonę, chcąc przez Holandyję dostać się do Petersburga. W Brunświku, upojony przez werbowników pruskich, był zapisany do wojska, z którego jednak wkrótce udało mu się szczęśliwie ujść i przez Haagę dostać się 1741 do Petersburga, gdzie mianowany został adjunktem akademii i dyrektorem gabinetu mineralogicznego, dokąd też sprowadził żonę i córkę. 1745 został profesorem chemii, a 1760 powierzono mu nadzór nad gimnazyjami i uniwersytetem. Działalność literacka Ł. była wielostronna; był on poetą, mówcą, matematykiem, fizykiem, chemikiem, gramatykiem, historykiem i t. d., lecz przedewszystkiém patryjotą i dla tego cała czynność jego, tak w życiu jak i w pismach skierowaną była do podniesienia Rossyi i zapewnienia jéj szczęścia i pomyślności. Z dzieł naukowych Ł. najważniejsze: „*O polzie knig cerkownych*“ i „*Rossijskaja grammatika*“ (1755); z pism poetycznych: ody pochwalne, pieśni duchowne i świeckie, przekład psalmów i in. Pisał nadto w przedmiocie mineralogii, metalurgii, chemii, retoryki i t. d. Zupełne wydanie dzieł Ł. wychodziło niejednokrotnie, począwszy od 1751; najlepsze są wyd. Smirdina z 1847 i 1850. W r. 1865 obchodzono stuletnią rocznicę śmierci Ł. z okazyi czego wydano wiele pism rozjaśniających tak jego życie jak i działalność literacką i naukową. Najlepsze życiorysy napisali Bilarski, Łamański, Aksakow i in. R. 1838 wzniesiono na cześć Ł. pomnik w Archangielsku.

Łomża, miasto stołeczne gub. łomżyńskiéj, na lewym brzegu Narwi w odległości 20 mil od Warszawy położone, liczy 13,237 m. Połączona jest z Warszawą traktem bitym piérwszego rzędu, prowadzącym do Petersburga. Trakt ten teraz nieco zaniedbany i mniéj ożywiony niż w czasach dawniejszych. Komunikacyja bowiem z Warszawą daleko szybsza, wygodniejsza i tańsza jest za pośrednictwem drogi żelaznéj Warszawsko-Petersburgskiéj, któréj stacyja Czyżew, połączona obecnie z Ł. za pomocą szosy, jest tylko o 6 mil odległa. Z władz tu znajdujących się wymieniamy: rząd gubernijalny, trybunał, hypotekę gubernijalną, sąd poprawczy; a także gimnazyjum, archiwum akt dawnych, urząd pocztowy i inne. Z budowli godne są uwagi: 4 kościoły, 2 klasztory, gmach szkolny, dom więzienny, ratusz z wieżyczką, dom trybunału i t. d. Początek Łomży sięga czasów Bolesława W., chociaż data jéj założenia, równie jak i piérwotne jéj dzieje nie są dokładnie znanemi. W wieku XV i XVI licznymi obdarzone przywilejami szybko wznosiło się miasto i jak świadczy Surowiecki miała Ł. w wieku XVI samych domów opodatkowanych 540, a mieszkańców kilkanaście tysięcy. Kromer zalicza Ł. razem z Warszawą i Płockiém do najpiękniejszych miast Mazowsza, a Gwagnin i Stryjkowski chwalą jéj okazałe gmachy i budowle. Taki jednak jéj stan nie trwał długo; klęski ogólne krajowe (jak napady chłopów i kozaków, szwedów i t. d.), oraz miejscowe nieszczęścia (jak powodzie w 1600, 1631, morowa zaraza w 1624, 1625, 1630, 1650, 1652; pożar w 1658 a i t. d.), sprowadziły upadek miasta. Napróżno August II chciał je przywrócić do dawniejszéj świetności i w 1700 r. potwierdził Ł. wszystkie jéj przywileje. Czasy i okoliczności nie sprzyjały rozwojowi miast w Polsce i dopiéro w ostatnich czasach, szczególniéj od 1840 r. Ł. zaczyna się dźwigać i dziś jest jedném z piękniejszych miast królestwa.—Porów. Rzeczniowskiego „*Dawna i teraźniejsza Ł.*“ (Warszawa 1861).

Łomżyńska gubernija, położona w strefie północnéj królestwa polskiego, graniczy na północ z gub. suwalską, na wschód z grodzieńską, na południe z siedlecką i warszawską, na zachód z płocką i wreszcie na północo-zachód z Prusami. Ogólna jéj przestrzeń wynosi 207 mil czyli przeszło 10,000 w. kw., a większa część całéj téj powierzchni jest pod gruntami ornymi; lasy zajmują więcéj niż $^1/_4$, a łąki blisko $^1/_8$ część powierzchni; resztę gruntu zalegają place, ogrody, zabudowania, nieużytki i t. d. Grunt jest tu po większéj części nawpół piasczysty, od spodu gliniasty, przydatny jednak do uprawy wszelkiego rodzaju zboża i roślin okopowych. Łąki ciągną się nad brzegami rzek tutejszych: Niemna, Bugu, Narwi i innych, procz tego znajdują się wśród lasów na polanach. Klimat gubernii jest nieco chłodniejszy, niż części południowéj królestwa, ale przytém zdrowy i dość przyjemny. Najważniejszym produktem jest zboże, a mianowicie: pszenica, żyto, jęczmień, owies, gryka, oprócz tego, wyka, proso, rzepak, koniczyna, len, konopie, buraki, a przedewszystkiém kartofle. Gospodarstwo dotychczas przeważnie trzypolowe, płodozmian zaprowadzony jedynie w dobrach zamożniejszych właścicieli ziemskich. Włościanie od czasu otrzymania gruntów znacznie ulepszyli system gospodarowania, za to nie możnaby tego powiedzieć o stanowiącéj znaczną część ludności (120,665) drobnéj szlachcie, która zanadto rozdrabnia grunta. Hodowla bydła nie jest znaczną. Konie miejscowe są małe i nie silne. Kurpie jedynie posiadają tu lepszéj rasy konie. Bydło rogate nieco lepsze, a nawet w niektórych miejscowościach, jak w Szczawinie, bardzo piękne. Ogółem posiada gubernija koni, bydła, owiec, trzody chlewnéj i kóz 633,237 sztuk. Ze zwierząt dzikich przedewszystkiém zasługują na uwagę wilki, które zrządzają tu zawsze szkody, daléj lisy, sarny, zające i t. d. W minerały gubernija nie obfituje; jeden tylko bursztyn, dobywany w powiecie ostrołęckim, a w części także i torf, używany na opał i do uprawy gruntu stanowią niejakie bogactwo we względzie kopalnym. Przemysł znajduje się tu na bardzo niskim stopniu rozwoju i nie wywiéra prawie żadnego wpływu na zwiększenie dobrobytu mieszkańców. Może jedyny tu wyjątek stanowi wyrób płócien na warsztatach ręcznych przez włościan powiatów ostrołęckiego i kolneńskiego. W 1871 r. było w gubernii 53 gorzelnie, 42 browary, 4 fabryki wódek, 13 fabryk miodów, 45 garbarń 31 smolarnia, 5 fabryk świec łojowych, 46 cegielń, 2 cukrownie, 13 fabryk octu, 2 fabryki wyrobów miedzianych, 5 fabryk wyrobów żelaznych, 1 fabryka narzędzi rolniczych, 24 olejarnie, 2 młyny parowe i 1 huta szklana. Wartość produkcyi wszy-

stkich tych fabryk nieowiele przenosiła 1,000,000 rs., a robotników w nich było 708. Handel tutejszy, również bardzo nieznaczny, znajduje się przeważnie w ręku drobnych handlarzy żydowskich, którzy nie dopuszczają z sobą żadnéj konkurencyi, co tém jest łatwiejsze przez to, że w ludności chrześcijańskiéj nie okazuje się najmniejszéj przedsiębierczości w tym kierunku. Główny przedmiot handlu wewnętrznego stanowią artykuły żywności, wyroby rzemieślnicze, lniane i bawełniane, oraz towary galanteryjne i sukno. Towary te sprzedają się w znacznéj części na jarmarkach, z których najważniejszym jest św. Wojciecha w Ciechanowie. W ostatnich czasach zwiększyły się nieco tutejsze stosunki handlowe z Prusami, a to z powodu otwarcia drogi żelaznéj brzesko-grajewskiéj. Artykuły wywozowe szczególniéj drogą spławną są: drzewo, zboże, len, smoła, łój. Wartość spławionych tak towarów wynosiła w 1869 r. 225,100 rub. sreb. Komunikacyje w gub. oprócz dróg żelaznych warszawsko-petersburskiéj i brzesko-grajewskiéj oraz rzek: Narwi, Bugu, Bobru stanowią jeszcze trakty bite 1-go rzędu (podług wiadomości z r. 1869) 548 w., drugiego rzędu 144 wiorsty i drogi pocztowe, 871 wiorst. Stacyj pocztowych w gubernii jest 28.— Ludność w 1871 r. wynosiła 479,931 głów, w 1872 o 9,768 osób więcéj, a więc 489,699 m. Pod względem religijnym było katolików 402,145, ewangielików 10,359, prawosławnych 1,272, żydów 75,382, greko-unitów 540. Sprawa oświaty publicznéj wyłącznie zawisła od władz szkolnych, pod nadzorem których znajdowały się w gubernii w 1872 r.: dwa gimnazyja męskie, 1 progimnazyjum żeńskie, 3 szkoły prywatne żeńskie, 156 elementarnych i 5 szkół niedzielno-rzemieślniczych. W szkołach tych było ogółem 9398 uczących się, czyli że na 52 mieszkańców wypada 1 uczący się. Pod względem administracyjnym dzieli się na ośm powiatów, a mianowicie: łomżyński, mazowiecki, ostrowski, pułtuski, makowski, ostrołęcki, kolneński i szczuczyński. Gmin wiejskich w gubernii jest 90, a do ich składu wchodzą 2,784 wsie i 25 osad. Stolicą gubernii jest m. Łomża.

Łomżyńskie starostwo grodowe, rozciągało się w wdztwie mazowieckiém, w ziemi łomżyńskiéj. Podług lustracyi z r. 1620 zaliczały się do niego: miasto Łomża (ob.) i wsie: Łomżyca, Stara Łomża, Siemion, Podgórze, Konarzyce, Piątnica, Czarnocin, Zembrowska Wola, Zembrów, Grabowska Wola, Borków, Czerwone, Zabiele, Mątwica, Kupiski, Kąty i miasteczka Kolno i Nowogród. W r. 1771 posiadał je Ignacy Przyjemski, opłacając zeń kwarty złp. 3,582 gr. 18, a hyberny złp. 8,763. Na sejmie z r. 1873—75 stany rzpltéj nadały w emfiteutyczne posiadanie wójtostwo w Łomży Janowi Smolińskiemu.

Łopaciński (Jan Dominik), biskup żmujdzki od r. 1762, ur. 1709 w Łopacinie, † 1778. Zostawił po sobie pamięć najzacniejszego pasterza; własnym nakładem wzniósł wiele świątyń i takowe hojnie uposażył. Przetłumaczył z francuskiego: *„Zbiór krótkiéj historyi kościelnéj“*, opata Langlet du Fresnoy i *„Historyja rewolucyi Portugalskiéj“* Vertota (Wilno 1753).—**Łopaciński** (Ignacy), brat poprzedniego, pisarz skarbowy litewski, ur. 1722. Opisał życie swoje i podróże po Europie w ciekawych onego czasu pamiętnikach, których część drukowała *„Biblijoteka Warsz.“* (3 t., 1855) i *„Gazeta Codzienna“* (1856).—**Łopaciński** (Józef Leon), synowiec biskupa, sufragan żmujdzki, biskup trypolitański od r 1776; przełożył z francuskiego *„Czytania pobożne na każdy dzień miesiąca“* (Wilno 1772) i *„Mowy Massyljona“* (2 t., tamże 1773).

Łopaciński (Józef), poeta spółczesny, ur. 1815 w Płockiém, nauki pobiérał w szkołach łomżyńskich, pracował potém w sądownictwie i został patronem. Obecnie mieszka w Warszawie. W dziele zatytułowaném *„Poezyje“* (Warszawa 1841) wydał kilkuaktowy dramat *„Macocha“*. Poprzednio zamieszczał swe poezyje w *„Wieńcu“*, piśmie datkowém przy *Gazecie Warszawskiéj*.

Łopacki (Jacek), doktor med. i prof. akad. krakowskiéj w połowie XVII w., † 1701; przez lat 44 wykładał w akademii, głównie anatomiję, wydał rozprawę *„De epilepsia“* (Krak. 1658). — **Łopacki** (Stanisław Antoni), syn poprzedniego, również doktór med. i filoz., profesor tejże akademii, w któréj wykładał farmakologiję, † 1738. Ogłosił rozprawę: *„De Ophtalmia“* (Kraków 1691). — **Łopacki** (Jacek Augustyn), brat poprzedniego, archipresbiter kościoła p. Maryi w Krakowie, doktór med., filozofii i teologii, urodz. w Krakowie 1690 r.; w medycynie kształcił się w Bolonii, używał w Rzymie, a późniéj w mieście rodzinném wielkiéj wziętości jako lekarz; lecz porzucił ten zawód, i w r. 1724 został kapłanem następnie kanonikiem katedry krak. penitencyjaryjuszem i prokuratorem kapituły, dziekanem kolegijaty sędomierskiéj i proboszczem w Popradzie na Spiżu; nie przestawszy jednak leczyć chorych, mianowicie ubogich, dla których był prawdziwym aniołem opiekuńczym, † 1761, zostawiając po sobie pamięć szlachetnego dobroczyńcy. Dzieła jego są: *„Laurea Apollinis“* (Krak. 1707); *„Zabawy zbawienne“* (tamże 1726); w rękopisie została *„Historyja kościoła archipresbyteryjalnego Panny Maryi w Krakowie“*.

Łopatka, jestto płaska, szeroka, trójkątna kość, leżąca po obu stronach u wierzchołka tylnéj strony klatki piersiowéj, do żeber i kręgosłupa przyczepiona mięśniami i więzami. Na zewnętrznéj stronie przedstawia Ł. powierzchnię stawową dla główki kości ramieniowéj.

Łopian (*Lappa*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, różniący się od ostów brakiem cierni i liśćmi niepodzielnymi, sercowatymi; kwiatogłówki kuliste pokryte są kolcami giętkimi, haczykowato zakrzywionymi; są to zioła dwuletnie, pospolite około dróg i w miejscach nieuprawionych w Eur. i Amer. półn. Trzy gatunki Ł. *kutnerowaty* (*L. tomentosa*), Ł. *wielki* (*L. major*) i Ł. *mniejszy* (*L. minor*), przez niektórych uważane są za jeden gatunek. Odwar korzenia, wewnątrz białego i mięsistego, uważany bywa jako środek pobudzający poty i w chorobach

skórnych. Młode pędy używają się w niektórych miejscach na pokarm, jak karczochy.

Łopiennik, wieś w gub. lubelskiéj, pow. krasnostawskim, nad rzeczą Łopień, pamiętna porażką Jadźwingów przez Leszka Czarnego r. 1282.

Łopot, herb polski, przedstawia na tarczy w polu czerwoném dwa jelce płaskie, na krzyż ułożone, w hełmie trzy strusie pióra.

Łopucha, ob. Rzodkiew.

Łoś, ob. Jeleń.

Łoś (Władysław), wojew. pomorski a późniéj malborski, † 1694, zostawiwszy wydane przez Żegotę Paulego: „*Pamiętniki Łosia, towarzysza chorągwi pancernéj Władysława, margabi Myszkowskiego, wojewody krakowskiego, obejmujące wydarzenia od 1646—47 r.*“, z dodatkiem kilku drobniejszych prac Łosia (Krak. 1858).

Łoś (Jan), chemik, ur. 1823 w Warszawie, † 1860; po świetném ukończeniu nauk w uniwersytecie petersburgskim jako biegły chemik, był nauczycielem gimnazyjum realnego w Warszawie. W Petersburgu uwieńczone zostały dwie jego rozprawy: „*O chemicznem działaniu światła*“ i „*O gatunkach soli kuchennéj, dobywanéj w Rossyi*“. Choroba nie pozwoliła mu spełnić wielkich nadziei, jakie zapowiadały piérwsze jego prace.

Łosice, osada w gub. siedleckiéj, pow. konstantynowskim, nad rz. Toczną, około 2,280 m.

Łosickie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie podlaskiém, w ziemi mielnickiéj. Podług osnowy lustracyi z r. 1664, powstało z dawniejszego sstwa mielnickiego i obejmowało miasto Łosice (ob.), i wsie: Kornica, Rudka, Łempki, Szydłówka, Prochenka, Szpaki, Karczówka i Olszanka z wybraniectwami. W r. 1771 posiadał je Józef Miączyński, opłacając zeń kwarty złp. 4,401 gr. 26, a hyberny złp. 3,033 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj wyznaczyły oddzielną komisyję do ostatecznego załatwienia sporu o wieś Karczówkę, do tego sstwa należącą,

Łosk, niegdyś zamek i rezydencyja książąt Łoskich, w gub. wileńskiéj, o 2 mile od Krewa leżący, dziś małe miasteczko; w wieku XVI istniała tu głośna drukarnia socynijańska, założona 1576 przez Jana Kiszkę z Ciechanowca, starostę żmujdzkiego i krajczego litewskiego, głównego orędownika aryjanizmu na Litwie. Oprócz przekładu *Nowego Testamentu* przez Budnego (1574), wydano tu wiele dzieł socynijańskich Budnego, Paleologa, Czechowicza, Witrelina i in., oraz przekład Bazylika ksiąg Modrzewskiego „*O poprawie Rzeczypospolitéj*“ (1577).

Łoski (Franciszek), poeta, ur. 1661 na Mazowszu, † 1728 w Warszawie; podkomorzy warszawski, od r. 1719 regent kancelaryi mniejszéj koronnéj, w sprawach publicznych biegły, kilkakrotnie posłował na sejmy, ogłosił drukiem: „*Dźwięk na wdzięk opatrzności Boskiéj przez głosy, ku któréj wdzięczność nigdy dosyć, chwała zawsze cyfra i ja autor nic*“ (Warsz. 1724, 27, 34), poemat o niebie; Szajnocha oddaje mu pochwały; „*Głosy oratorskie*“ (Warsz. 1727), obejmujące 65 mów i zbiór jego poezyj, oraz epigramaty p. t. „*Lutnia rozstrojona*“. Pisali o nim Szajnocha w „*Dzien. literac.*“ (Lwów 1852) i J. Łoski w *Bibl. Warsz.* (t. II, r. 1864).

Łosoś (*Salmo*), rodzaj ryb z rodziny łososiowatych (ob.), odróżnia się od rodzajów pokrewnych, głównie uzębieniem:—obie szczęki i kość międzyszczękowa opatrzone są zębami, a prócz tych zęby nieco drobniejsze na podniebieniu; należą tu z naszych krajowych trzy gatunki: **Ł.** *właściwy* (*S. salar*), *troć* (*S. trutta*) nazwany przez Kluka *łososio-pstrągiem*, u nas rzadki, i *pstrąg* (*S. farcio*). **Ł.** właściwy odznacza się najokazalszym wzrostem, kształtem wrzecionowatym, szczęką dolną, opatrzoną na przodowém spojeniu wyrostem, powiększającym się z wiekiem. Cechą tego gatunku najwyraźniejszą jest lemiesz, mający w przednim końcu blaszkę pięciokątną, na tył wyciągnięty w listewkę cienką, za młodu w podłuż szeregiem zębów słabych opatrzoną, u dorosłego bezzębną. Ubarwienie **Ł.** bywa zmienne; na wiosnę boki ciała są srebrzyste bez plam, lub trochę śniado centkowane, w jesieni, podczas tarła, ciemnieją i pokrywają się obficie śniademi plamkami. Pod względem mięsa **Ł.** należy do ryb najwyżéj cenionych; mięso jego jest czerwone, najsmaczniejsze przed tarłem. Jestto ryba morska, wstępująca w rzeki od Maja aż do Lipca, gdzie oczekuje dojrzenia ikry, i skąd we Wrześniu, Listopadzie, a czasami dopiéro w Grudniu wraca do morza. Ikrę ma czerwoną, w ziarnach wielkich, zupełnie oddzielnych, prawie wielkości porzeczek. **Ł.** poławia się u nas w Wiśle, Sanie, Bugu i Niemnie, ale niezbyt obficie.

Łososiowate ryby (*Salmonoidei*), rodzina ryb z rzędu ryb kostnych, z podrzędu otwartopęcherzowych (*teleostei physostomi*); cechy jéj są: usta o brzegu górnym, utworzonym tylko po środku przez kości międzyszczękowe, po bokach zaś przez kości szczęki górnéj; uzębienie rozmaite; żołądek kiszkowaty, w połowie długości przygięty na część wpustową i część odźwiernikową, początek kiszki otoczony odrostkami ślepymi. Jajniki są w całéj długości otwarte; jajowodów wcale nie ma, a ikra dojrzała wpada do jamy brzuchowéj, skąd przez otwór w tylnéj ścianie steku na zewnątrz odchodzi. Na grzbiecie za płetwą zwyczajną, promieniami podpartą, jest druga mała płetewka tłuszczowa. Ryby **Ł.** są przeważnie mieszkańcami stref północnych starego lądu, a przebywając w morzu, wstępują w rzeki dla złożenia ikry, chociaż niektóre z nich są prawdziwie wędrowne, dociérają bowiem w swoich wyprawach aż do źródeł rzek. Żywią się wyłącznie pokarmem zwierzęcym. Do hodowli przedstawiają znaczne trudności. Oprócz trzech gatunków łososia, do fauny naszéj należą z téj rodziny: *lipień* (*Thymallus vexillifer*), *sieja* (*Coregonus maraena*), *sielawa* (*C. albula*) i *stynka* (*Osmerus eperlanus*).

Łososna, rzeczka, biorąca początek w pow. sokolskim pod wioską Dolna, płynie kręto ku północy, przecinając kilka razy drogę Białostocko-Grodzieńską i koléj żelazną Warszawsko-Petersburgską. Na pewnéj przestrzeni stanowi ona granicę pomię-

dzy gub. grodzieńską i królestwem polskiém: uchodzi do Niemna.

Łót, jest $^1/_{32}$ częścią funta (ob.).

Łotewski język, może być uważany za młodszą siostrę jęz litewskiego (ob.); dzieli się na 3 narzecza, z których środkowe jest językiem kościoła i piśmiennictwa. Długo na Ł. j. nie zwracano żadnéj uwagi w świecie uczonym; istniały wprawdzie gramatyki łotewskie Desselsa („*Ganz kurze Anleitung zur letischen Sprache*“, Ryga 1685); Adolphi („*Anleitung zur letischen Sprache*“, Mitawa 1685), wszakże do wydania przez Stendera Gramatyki (Brunświk 1761 i Mitawa 1783) oraz słownika (2 t. 1789) nie miano w Europie o téj mowie żadnego pojęcia. Najlepszą pracą o języku łotewskim jest Bielensteina „*Die lett. Sprache nach ihren Lauten und Formen*“ (Berlin 1863) oraz tegoż „*Handbuch der lett. Sprache*“ (Mitawa 1863).—Piérwszą książką drukowaną w Ł. j. jest *Katechizm* Lutra (1586), następnie w latach 1631—1642 wyszły niektóre części Nowego Testamentu, przekładu Jerzego Manzela, (ur. 1593, † 1654); cały N. Test. przekładu Glücka wyszedł w Rydze 1685, Stary zaś 1689. Oprócz tego istnieje wiele książek do nabożeństwa, kazań postyll, katechizmów, pieśni, kancyjonałów i t. d. Bogatą jest także literatura ludowa, choć jeszcze niedokładnie poznana. O literaturze łotewskiéj pisali Zimmermann (1812) i Napierski (1851).

Łotoć, Łotocie, litewska nazwa *kaczyńca* (ob.).

Łotysze albo *Łetowie* (po łot. *Latwiszi Latwji*), naród szczepu indoeuropejskiego, najbliżéj spokrewniony z Litwinami, zajmuje dzisiaj przestrzeń ziemi do 1,000 mil kw. i liczy około 1,000,000 ludności. Ł. zamieszkują w sąsiedztwie Niemców, Litwinów, Słowian, i Finów. Linija poprowadzona w kierunku południowo-wschodnim od Libawy do Druż nad Dźwiną rozgranicza ich od Litwinów; linija idąca ku północy od Druż ku Pskowu od Rossyjan, linija zaś od Pskowa do zatoki Rygskiéj od Estów; Niemcy zamieszkują nad zatoką Rygską, na pobrzeżach m. Baltyckiego i w pojedynczych osadach wewnątrz kraju. Pod względem geograficznym Ł. zamieszkują całą gub. kurlandzką, trzy zachodnie powiaty gub. witebskiéj, a mianowicie: rzeczycki, lucyński i dynaburgski (tak zwane Inflanty polskie), cztery parafije w pow. upickim, gub. kowieńskiéj, oraz pojedyncze osady w gub. pskowskiéj, i petersburgskiéj. Pod względem wyznania przeważna większość Ł. należy do kościoła ewangielicko-augsburgskiego. Ł. podobnie jak i Litwini, zamieszkują od wieków kraje zajmowane obecnie i historyja niemoże wskazać czasu ich przybycia. Od r. 1159 rozpoczęła się kolonizacyja Niemców, którym udało się po 1201 założyć tu państwo polityczno-duchowne. Co do dalszych losów ziemi a zarazem i plemienia łotewskiego ob art. Inflanty.

Łotwak albo **Łotysz** (Henryk), ob. Henryk Łotysz.

Łowat', dawniéj zwana *Wołota*, rz., bierze początek w powiecie newelskim, gub. witebskiéi, przechodzi przez gub. pskowską, nowogrodzką i wpada kilku odnogami do jeziora Ilmen ze strony południowo-wschodniéj. Bieg jéj wynosi 300 w. długości; w gub. nowogrodzkiéj szeroka od 30—60 sążni, miejscami szerokość jéj dochodzi nawet do 100 sążni; na wiosnę głęboka do 2 sążni, spławną jest, poczynając od m. Chołna w miesiącach wiosennych do końca Czerwca. Obfituje w ryby.

Łowczy (po łacinie *Venator*), urzędnik dworski, którego obowiązkiem jest czuwanie nad zachowaniem zwierzyny i urządzanie łowów dla królów lub panujących udzielnie książąt. Łowczowie książęcy zwali się także *psiarzami*. Urząd ten bardzo starożytny stał się późniéj tytularnym tylko. Obok łowczego *wielkiego* byli téż łowczowie *ziemscy*. Na urząd Ł. postępowano u nas z pisarza grodzkiego lub wojskiego; z Ł. zaś posuwano się na podczaszego, cześnika, podstolego, chorążego. Ł. mógł posiadać jednocześnie i urząd burgrabiego, sędziego grodzkiego a nawet rejenta ziemskiego. Panowie polscy, naśladujący dwory monarsze, mieli także swoich łowczych, podłowczych i całą służbę potrzebną do łowów w obszernych dawniéj kniejach i puszczach.

Łoweckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie wileńskim. Według spisów podskarbińskich z r. 1772, obejmowało wójtostwa: Giełozuny, Giduny, Łowcze, Łowcykuny. W tym czasie po Brzostowskich, co spólnie sstwo bystrzyckie (ob.) dzierżyli, posiadał je Franciszek Rohoziński, który zeń opłacał kwarty złp. 404 gr. 5, a hyberny złp. 800.

Łowicka księżna, małżonka wielkiego księcia cesarzewicza Konstantego Pawłowicza, z domu hrabianka *Joanna Grudzińska*, córka Antoniego, ur. 1799 w Warszawie, zaślubiona 1820, otrzymała tytuł ks. łowickiéj; † 1831 w Carskiém Siole.

Łowickie księstwo, niegdyś w Mazowszu, województwie rawskiém, obecnie w gub. warszawskiéj położone, należało od najdawniejszych czasów do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasow rzeczypospolitéj polskiéj, którzy w obrębie jego posiadali władzę najwyższą i prawie udzielną, tak dalece, iż szlachcie tu zamieszkałéj żadna apelacyja od arcybiskupich wyroków nie służyła do króla. Następnie własność ta prymasów w r. 1795 po podziale kraju przeszła na rzecz rządu. W r. 1806 Napoleon I obdarował nią tytułem donacyi marszałka Davousta, lecz po r. 1815 powróciło znów w charakterze dóbr narodowych pod administracyję rządową. Cesarz Aleksander I, postanowieniem z d. 22 Czerw. (4 Lipca) 1820, za położone przez wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza w reorganizacyi wojska polskiego, jak niemniéj w sprawowaniu obowiązków naczelnego wodza tegoż wojska zasługi, nadał mu *titulo gratuito* wieczyście dobra Łowicz, a następném zaraz postanowieniem z d. 8 (20) Lipca, upoważnił małżonkę tegoż wielkiego księcia, z domu Joannę Grudzińską, do noszenia tytułu *Księżnéj Łowickiéj*. W kilka lat późniéj, mianowicie 20 Maja (1 Czerw.) 1829 nadaniem dodatkowém w. księciu Konstantemu, na własność prywatną ekonomij: Skierniewice, Głuchów, Bąków, Jeziorko i Kompin, uczynioném przez cesarza Mi-

kołaja I, znacznie powiększoną została rozległość dóbr, księstwo łowickie składających. Po zgonie w. księcia Konstantego i jego małżonki, księstwo przeszło na własność cesarza Mikołaja I, a po nim na własność N. cesarza i króla Aleksandra II i stanowi dobra koronne, należące do panujących w Cesarstwie i Królestwie Monarchów. Główny zarząd administracyjny księstwa znajduie się we wsi *Łyszkowicach*. Ludność księstwa wynosi około 50,000 m., osiadłych w przeszło 200 wsiach i miasteczku Iłowie.

Łowicz, m. pow. w gub. warszawskiéj, nad rz. Bzurą, stanowił z licznemi okolicznemi włościami uposażenie prymasów, arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy tutaj chętnie przemieszkiwali. Łowicz, jak wszystkie niemal miasta polskie, przechodził koleje świetnych powodzeń i wielkich niedoli, jakie nań częste pożary i napady nieprzyjacielskie Litwinów, Szwedów i Rakoczego sprowadzały. Pomimo tych wszystkich klęsk jednakże, miasto liczyło się jeszcze w XVII w. do znaczniejszych w kraju i w r. 1680 miało 11 kościołów. Z zabytków dawnych czasów był tu zamek prymasów, który po zniszczeniu przez Szwedów, opuszczony przez arcybiskupów dla pałacu w Skierniewicach, a rozebrany r. 1822, tudzież kolegijata, erygowana r. 1433 przez Wojciecha, herbu Jastrzębiec, arcybiskupa gnieźn., piérwotnie drewniana, od r. 1650 murowana, wzniesiona przez prymasa Macieja Łubieńskiego, i pełna wewnątrz bardzo pięknych pomników starożytności i sztuki. Do takich należą: grobowy kamień ś. Wiktoryi, z IV w. pochodzący, ołtarz i relikwijarz téjże świętéj, tudzież ołtarz ukrzyżowanego Chrystusa w kaplicy prymasa Tarnowskiego; grobowce arcybiskupów gnieźnieńskich, których tu jedenastu spoczywa, i niektórych panów polskich, niemniéj nagrobki prałatów i kanoników tutejszéj kapituły. W kolegijum księży misyjonarzy, których tu kardynał Radziejowski r. 1689 sprowadził, a w którém obecnie mieści się progimnazyjum, znajdują się na korytarzach portrety wszystkich arcybiskupów aż do Ignacego Krasickiego, którego kosztem ta galeryja sprawioną została. Ludność miasta wynosi 6,464 m. Kilkanaście rozmaitych fabryk, stacyja kolei żelaznéj i sławny jarmark czterodniowy na ś. Mateusza, przyczyniają się do wzrostu miasta.— *Łowicki powiat*, ma 22 mile kw. i 59,336 m. W powiecie jest miasto 1, osad 3, gmin 9.

Łowicza (Szymon z), słynny lekarz za Zygmunta I, † 1538. Był lekarzem nadwornym Andrzeja Krzyckiego, następnie Piotra Opalińskiego. Ogłosił: „*Enchiridion medicinae* i t. d." (Kraków 1537), gdzie są podane polskie nazwy chorób, roślin i in., które to dzieło dziś do rzadkości należy.

Łowicza (Cypryjan z), dokt. med. i filoz., profesor akademii krakowskiéj za Zygmunta I, nauczyciel sławnego Józefa Strusia i in. Miał napisać dzieło „*Practica medica*", którego przecież odszukać nie zdołano.

Łowicza (Stanisław z), doktór medycyny i profesor wymowy w akademii krakowskiéj od r. 1517 do 1522; był potém kaznodzieją przy kościele P. Maryi w Krakowie i proboszczem w okolicy tegoż miasta. Oprócz tragedyi „*Judicium Paridis de poma aureo inter tres deas Palladem, Venerem de triplici hominum vita* etc." (Kraków 1522; dziś rzadkość biblijograficzna), wystawianéj na zamku krakowskim, wydał między innemi: „*De arte componendi epistolas libellus*" (Krak. 1521); „*Francisci Philelphi, viri graece et latine eruditissimi, Epistolarum familiarium libri 37*" (Krak. 1512); „*Modus epistolandi egregii viri Joannis Sacrani*" (Krak. 1520) i t. d.

Łowiectwo, ob. Myśliwstwo.

Łoza, ob. Wierzba.

Łoździeje, osada w gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim, 3116 m.

Łoziński (Walery), powieściopisarz polski, urodz. w Smolnicy w obwodzie samborskim 1838, † 1861 we Lwowie z rany, otrzymanéj w pojedynku. Ukończywszy gimnazyjum w Samborze, wrócił na wieś i już w 18 r. życia zaczął pisać artykuły do dzienników, powiastki i wiérsze. W r. 1856 osiadł we Lwowie i przy pomocy Szajnochy, który wywiérał nań wpływ wielki, został spółpracownikiem *Gazety Lwowskiéj*; opracowywał mianowicie artykuły do dodatku, wychodzącego przy tejże gazecie p. t. *Rozmaitości*. Umieszczał tam także i swe powieści: „*O błędnym rycerzu polskim*" (1856); „*Pan Skarbnik drochorucki*" (1856); „*Sąsiadka*" (1856); „*Izabela Zapolska*" (1857) i t. d., któremi zyskał sobie rozgłos i stał się ulubionym pisarzem w Galicyi. Ze wszystkich jego utworów najlepsze: „*Szlachcic chodaczkowy*" (Lwów 1857); „*Szaraczek i Karmazyn*" (Lwów 1859); „*Czarny Matwij*" (Lwów 1860; 2 ed., Lwów 1872) i „*Zaklęty dwór*" (Lwów 1864). Kreślił Ł. wybornie miejscowe typy różnych warstw społecznych, nawodząc często swe obrazki dowcipem. Był także czynnym spółpracownikiem wielu czasopism polskich.

Łoziński (Józef), spółczesny gramatyk i pisarz rusiński. Ogłosił drukiem: „*Abecadło i uwagi nad rozprawą abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*" (Lwów 1834); „*Ruskoje wesile*", zbiór pieśni weselnych Rusinów galicyjskich (Przemyśl 1835); „*Gramatyka języka małoruskiego*" (Przemyśl 1846); „*O obrazowaniu języka ruskoho*" (tamże 1849) i in.

Łoziński (Władysław), ur. w Oparach w obwodzie samborskim r. 1843, szkoły gimnazyjalne skończył w Samborze, na wydział filozoficzny uczęszczał we Lwowie. Młodzieńcze jego próby drukował od r. 1862 „*Dziennik Literacki*", którego redakcyją następnie 1867—69 Ł. prowadził. Oprócz rozmaitych rozpraw literackich i krytycznych, jak i mniejszych powiastek, wydał osobno następujące powieści: „*Piérwsi Galicyjanie*" (Lwów 1866); „*Czarne godziny*" (1869); „*Hazardy*" (1870); „*Legijonista*" (1870); „*Galicyjana, kilka kartek z piérwszych lat historyi Galicyi*" (1872); „*Historyja siwego włosa*" (Poznań 1871); „*Opowiadanie JPana Narwoja*" (1873); tudzież „*Z estetyki i z życia*" (zbiór odczytów publicznych 1871). W r. 1873 został redaktorem urzędowéj „*Gazety Lwowskiéj*", przy któréj wydaje miesięcznik: „*Przewodnik literacko-naukowy*".

Łoździejeskie starostwo niegrodowe, było położo-

ne w wdztwie i powiecie trockim, na trakcie zaniemeńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1568 należało do dóbr stołowych królewskich, następnie jednak zamienione na sstwo, obejmowało miasteczko Łoździeje ze wsią Dublem, z folwarkiem i przyległościami. W r. 1766 posiadał je Józefowicz, starosta orszański, a po nim Łopacińscy, którzy z niego opłacali kwarty złp. 2,558 gr. 16, a hyberny złp. 780.

Łożysko, ob. Płodowe jaje.

Łubieniecki (Jan Damascen), mylnie *Lubienieckim* zwany, teolog i historyk, wstąpił 1668 do zakonu dominikanów warszawskich, odbywszy studyja, zwiédził Francyję i Włochy, gdzie uczył teologii. Późniéj jako dr. teol., prowincyjał dominikanów i nadworny teolog Jana Sobieskiego, który go wysoko cenił, wyświęcony r. 1711 w Rzymie na biskupa bakońskiego na Wołoszczyźnie, † 1714 w parafii Wobińskiéj na Podlasiu. Prócz dzieł: „*Martyrologium dominicanum*“; „*Inquisitio de gestis et miraculis B. Ceslai*“, pozostawił kilka rękopisów treści historycznéj w języku łacińskim i w języku polskim obszerną „*Historyję życia Pijusa V papieża*“.

Łubieńscy, dawny ród szlachecki polski.—**Łubieński** (Maciéj), arcybiskup gnieźnieński, syn Świętosława, twórca świetności swego domu, ur. 1572 r. we wsi Łubny, w Sieradzkiém, † 1652 w Łowiczu. Po ukończeniu nauk w Sieradzu i Poznaniu, słuchał teologii we Włoszech i Niemczech; za powrotem do kraju został sekretarzem swego wuja biskupa kujawskiego, Macieja Pstrokońskiego, następnie kanonikiem poznańskim, sekretarzem Zygmunta III i regentem kancelaryi koronnéj, zawiadowcą żup wielickich i bocheńskich, proboszczem kilku bogatych plebanij, 1620 bisk. chełmskim, (wedle Niesieckiego był przedtem jeszcze bisk. kamienieckim), 1626 poznańskim, 1631 kujawskim a 1641 prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim. Po śmierci Władysława IV zarządzał krajem podczas bezkrólewia i zwołał zjazd panów koronnych do Łowicza. Osiągnąwszy najwyższą godność w kraju, jaśniał na nim jako kapłan świątobliwością, a jako najpiérwszy senator służył sprawie publicznéj doświadczeniem i głębokim rozumem. Wznosił, odnawiał i hojnie uposażał kościoły; wiele łożył na ozdobienie katedry gnieźnieńskiéj, kościoła jasnogórskiego i szkoły jezuickiéj w Kaliszu. Ogłosił drukiem: „*Epistola synodi provincialis Poloniae celebratae Varsaviae 1642 ad dissidentes*“ (Warsz. 1644). Są także w druku statuta odbytych pod jego kierunkiem synodów: uniejowskiego i warszawskiego 1643 r.—**Łubieński** (Stanisław), biskup płocki, historyk, młodszy brat poprzedniego, ur. 1573, † 1640 w Wyszkowie. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, w któréj 1598 otrzymał stopień doktora obojga prawa, oddawał się przez cztéry lata w Łęczycy praktyce prawnéj, porzucił atoli ten zawód i przeszedł do kancelaryi koronnéj, skąd towarzyszył Zygmuntowi III w jego podróży do Sztokholmu. Wróciwszy do ojczyzny poświęcił się stanowi duchownemu i dla nabycia potrzebnych nauk udał się za granicę i w Rzymie otrzymał święcenia kapłańskie r. 1600. Po powrocie do kraju, zostawał najprzód przy boku swego wuja bisk. Pstrokońskiego, kanclerza w. koronnego, który go do wszelkich ważniejszych używał czynności. Mianowany kanonikiem płockim i proboszczem katedralnym gnieźnieńskim, zajmował toż samo miejsce przy kanclerzach Gembickim (z polecenia którego uporządkował 1613 r. archiwum koronne) i Tylickim. W r. 1614 został regentem kancelaryi królewskiéj, 1618 opatem tynieckim, 1624 biskupem łuckim a 1627 płockim. Dyjecezyją płocką zarządzał nader gorliwie i wiele dla niéj dobrego czynił. Mianowany 1625 po Zadziku podkanclerzym, wpływał stanowczo na wszystkie ważniejsze sprawy państwa, służąc krajowi majątkiem rozumem i nauką. Niektóre z prac swych literackich ogłosił jeszcze za życia, wszystkie zaś wyszły dopiéro po jego śmierci pod tytułem „*Opera postuma historica, politica variique discursus, epistolae et aliquot orationes*“ (2 części Antwerp. 1643); najważniejsze z nich „*Droga do Szwecyi*“ (Zygmunta III roku 1593) i „*Rozruchy domowe*“ (to jest opis rokoszu Zebrzydowskiego) przetłumaczył na polski A. Jocher w „*Dziejopisach krajowych*“ ed. Wolfa (Petersburg 1855 roku). Jako historyk zajmuje Ł. niepoślednie w literaturze naszéj stanowisko. Biegły w sprawach politycznych, znał doskonale stosunki krajowe. Zarzucają mu jednak stronność względem różnowierców i pewną w wyjawianiu prawdy bojaźliwość. W opisie rokoszu występuje jako obrońca dworu i historyk niemal urzędowy. Pisał łaciną dobrą, stylem czystym i pełnym wdzięku. Obszerną wiadomość *o życiu i pismach* Ł. podał Adam Jocher przy swym przekładzie pism jego.— **Łubieński** (Wojciech), brat poprzedniego, kanonik krakowski i gnieźnieński, † 1640, zrzekł się ofiarowanéj sobie infuły i wiele łożył na wychowywanie ubogiéj młodzieży. — **Łubieński** (Kazimiérz), syn Zygmunta, chorążego sieradzkiego, ur. 1642, † 1719 r. Od r. 1711 biskup krakowski, odznaczał się wielką gorliwością o chwałę bożą; świadczył liczne dobrodziejstwa kościołom i szkołom.—**Łubieński** (Maciéj), syn Bogusława, kasztelana sędomierskiego, dziekan gnieźnieński, jeździł z oznajmieniem śmierci króla Augusta III do Rzymu, Neapolu i Wenecyi. Przełożył z włoskiego dzieło księdza Jakóba Facciolatego „*Młody kawaler w umiejętnościach sprawowania Rzeczypospolitéj i w ustawach przyjacielstwa ćwiczony*“ (Kraków 1752) i z franc. wiérszem „*Rozmowy duszy z Bogiem*“ ś. Augustyna (Bydg. 1761); osobno wydał kilka mów i kazań.—**Łubieński** (Władysław Aleksander), arcybiskup gnieźnieński, syn Macieja, łowczego sieradzkiego, ur. 1703 r., † 1767 w Warszawie. Zwiédziwszy kraje zagraniczne dla nabycia nauk teologicznych, wyświęcony został na kapłana 1727. Jako stronnik dworu saskiego utorował sobie drogę do najwyższych dostojeństw. Będąc prałatem scholastykiem krakowskim, został 1742 pisarzem wielkim koronnym i przesiadywał głównie w Dreźnie przy boku królewskim. Stąd poszły dalsze godności; r. 1758 mianowany arcybiskupem lwowskim, a 1754 prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim. Jako

duchowny, był wzorowym pasterzem, jako mąż stanu nie odznaczył się wielkiemi zdolnościami; uczciwy z gruntu ale słabego charakteru dał sobą powodować innym, jak np. za bezkrólewia Młodziejowskiemu. Ostatni prymas polski, przewodniczący elekcyi, koronował Ł. 1764 królem Stanisława Poniatowskiego. Oprócz kilku mów, kazań i listów pasterskich wydał piérwszą, najobszerniejszą geografiję powszechną w języku polskim pod tyt. „*Świat we wszystkich swoich częściach większych i mniejszych*“ (Wrocław 1740) z rycinami i mapami; dzieło to zostało z niektóremi zmianami i opuszczeniami przedrukowane raz pod tyt. „*Domowe wiadomości o księstwie litewskiém*“ (Wilno 1763) drugi raz: „*Historyja polska z opisaniem urzędów polskich*“ i t. d. (tamże i tegoż roku). Obszerny jego życiorys umieścił J. Bartoszewicz w dziele „*Znakomici mężowie polscy*“ (t. II).—**Łubieński** (Feliks Walezyjusz), minister sprawiedliwości i spraw zagranicznych w epoce księstwa warszawskiego, syn Celestyna, ur. 1758 we wsi Minodze w Olkuskiém. Wychowany pod przewodnictwem Albertrandego, zwiédził obce kraje i za powrotem posłował na sejmach 1778 i na sejmie cztérolétnim, na którym zajmował się sprawami zagranicznemi. W r. 1794 był komisarzem cywilno-wojskowym przy Kościuszce. Po upadku Rzeczypospolitéj jeździł w poselstwie od województw wielkopolskich do króla pruskiego, u którego wyjednał uwolnienie jeńców politycznych, a przy koronacyi następnego monarchy 1798 otrzymał tytuł hrabiowski. W 1806 był jednym z deputowanych do Napoleona I, a w r. 1807 mianowany został przezeń dyrektorem wydziału wyznań i sprawiedliwości. Za księstwa warszawskiego piastował godność ministra sprawiedliwości i interesów zagranicznych, na którém to stanowisku ważne położył dla kraju zasługi; zaprowadził bowiem kodeks Napoleona, założył szkołę prawa, dał początek biblijotece publicznéj i polecił zebranie rozproszonych akt dawnéj kancelaryi królewskiéj, czyli tak zwanéj metryki koronnéj. Po r. 1814 usunął się do majętności swéj Guzowa, gdzie † 1848. Jego pióra jest pochwała Jana Albertrandego, umieszczona w „*Rocznikach Tow. Warsz. Prz. Nauk*“ (t. 13).—**Łubieński** (Tadeusz), biskup sufragan dyjecezyi kujawsko-kaliskiéj, syn poprzedniego, ur. 1794 w Żelechowie, w Galicyi, † 1861 w Warszawie. Po skończeniu nauk w kraju, wstąpił w szeregi wojska narodowego, a odznaczywszy się w pułku gwardyi Napoleona, dosłużył się stopnia oficera i trzech krzyżów wojskowych. Późniéj atoli wszedł do stanu duchownego i wyświęcony na kapłana r. 1823 w Rzymie, był prałatem domowym papieża Leona XII i jego następców Pijusa VIII, Grzegorza XVI i Pijusa IX. Za powrotem do kraju, przechodząc wyższe stopnie duchowne, został sufraganem dyjecezyi kujawsko-kaliskiéj, biskupem rodionopolitańskim. W rękopisie zostawił przekład z iliryjskiego poematu Gundulicza, pod tyt. *Osmanida*.— **Łubieński** (Tomasz), generał b. wojsk polskich, brat poprzedniego. Wszedł 1806 do służby wojskowéj i już w roku 1808 odznaczył się zaszczytnie w Hiszpanii przy zdobyciu wąwozów Somo-Sierra. Pamiętną tę w dziejach wojennych szarżę jazdy polskiéj, w któréj sam czynny i chlubny miał udział, opisał i wydrukował w tygodniku „*Wanda*“ (rok IV, ur. 33). W 1831 roku dowodził jazdą polską pod Grochowem, a potém oddzielnym korpusem i czynny brał udział w różnych bitwach. — **Łubieński** (Leon), syn poprzedniego, urodzony 1812 r. w Sedan, we Francyi. Opuściwszy w r. 1829 uniwersytet warszawski, wyjechał do Szkocyi, gdzie ukończył kursa akademickie w Edymburgu. Po powrocie r. 1833 do kraju wszedł do służby cywilnéj. † 1860 r. jako naczelnik w wydziale przemysłu banku polskiego. Wielki miłośnik nauk i literatury ojczystéj, był jednym z głównych założycieli i gorliwych współpracowników czasopisma „*Biblijoteka Warszawska*“.

Łubieńska (Tekla z Bielińskich), autorka polska, ur. 1767 w Warszawie, † 1810. Od 1782 żona ministra Feliksa Łubieńskiego, w zaciszu domowém pisała i tłumaczyła wiele ulotnych wiérszyków, piosenek i poezyj religijnych, wyższy znamionujących talent. Za księstwa warszawskiego mieszkając z mężem w stolicy, przełożyła umiejętnie kilka dramatów z angielskiego, włoskiego i francuskiego. Głównymi jednak jéj pracy utworami są dramaty oryginalne: „*Wenda*“, oraz „*Karol wielki i Witykind*“ (Warszawa 1808) które były przedstawione na scenie (1807) i oba dobrego doznały przyjęcia. Życiorys jéj mieści się w „*Zorzy*“ (4 t., 1843) i w *Tyg. Ilustr.* (N. 214, r. 1873).

Łubin Wilczy groch, Wilczyn (*Lupinus*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, cechujący się kielichem dwuwargowym i łódką korony motylkową, opatrzoną dziobkiem; są to zioła lub podkrzwy o liściach palczastodzielnych i kwiatach drobnych, zebranych w okółki, właściwe krajom cieplejszym. Z licznych gatunków ważnym jest jako roślina pokarmowa i pastewna **Ł.** *biały* (*L. albus*) mający kwiaty białe, pochodzący ze Wschodu oraz niektóre inne gatunki lub odmiany poprzedzającéj *L. termis*, *L. luteus* i in. Uprawiają go już to jako nawóz zielony pod zboża, już téż dla nasion obfitujących w mączkę, gorzką wprawdzie ale pożyteczną na pożywienie dla wołów roboczych, lub dla uwolnienia bydła i owiec od robaków. Niektóre gat. uprawiają się w ogrodach jako ozdobne. Ziarna **Ł.** polecone są jako surrogat kawy, stąd nazwa *Kawianego ziela*, zwłaszcza dla gat. *L. varius*.

Łubny, m. pow. w gub. półtawskiéj, na prawym brzegu rz. Suły, ma około 3,700 m.—*Łubieński powiat*, ma na przestrzeni 2,059 w. kw., około 88,000 m.; powierzchnia-równina, zroszona rz. Orżycą, Udajem i Sułą.

Łuck, m. pow. gub. wołyńskiéj, nad rz. Ster i Głuszec, gród bardzo dawny, niegdyś najobszerniejszy na Wołyniu; naprzemian wydzierany sobie przez Litwę, Polskę i książąt ruskich. W r. 1429 odbył się w **Ł.** pamiętny zjazd monarchów i książąt, na którym w. ks. Witold zamierzał oddzielić Litwę od Korony i ogłosić się jéj królem, w czasie którego z bajeczną wystawnością podejmował swych gości. Odtąd **Ł.** przechodził rozmaite koleje, wźra-

stał i upadał; najcięższe atoli czasy nastały dla niego w w. XVII. Celem załagodzenia sporów religijnych, zwołany był w Ł. sobór r. 1684, lecz zbyt rozdrażnione umysły nie przyjęły upragnionéj zgody. Pożary w latach 1781, 1793, 1800 i 1803 zniszczyły najznakomitsze gmachy miejskie. Zamiana zubożałego miasta z wojewódzkiego na powiatowe, przeniesienie katedry biskupiéj i seminaryjum do Żytomiérza i t. p. zmiany, zatarły ostatnie ślady dawnego znaczenia Ł. Z zabytków budownictwa pozostały do dziś wspaniałe zwaliska zamku i kościół pojezuicki, zamieniony na katedrę, zbudowany w stylu odrodzenia i będący jednym z najpiękniejszych i najobszerniejszych w gub. wołyńskiéj, mieści w sobie bardzo piękne obrazy Smuglewicza, przeniesione z dawnego kościoła dominikanów; daléj malownicze ruiny kościoła bazylijanów; cerkiew Pokrowy, starożytnéj budowy, z odwiecznym obrazem Matki Boskiéj, szkoły byzantyńskiéj, i t. d. Obecnie Ł. posiada 487 domów i liczy 8,600 ludności, w dwu trzecich częściach starozakonnéj.—*Łucki powiat*, ma na przestrzeni 6,623 w. kw., przeszło 111,000 m.; grunt piaszczysty i gliniasty, lasów dostatek ($^4/_7$ powierzchni). W powiecie znajdują się wielkie fakryki sukna.

Łuckie starostwo grodowe mieściło się w wdztwie wołyńskiém, powiecie łuckim. Podług lustracyi z r. 1663 zaliczały się do niego: miasto Łuck (ob.) z zamkiem i wsie: Holeszów z folw., Krasne, Kolczyn, który była uposażeniem klucznictwa łuckiego, Hnidawa, Swoż, Siołoswoż, Radomyśl i Suchawola. W r., 1771 posiadał je Józef książę Czartoryski, stolnik w. ks. lit., opłacając zeń kwarty złp. 4,236 gr. 16, a hyberny złp. 1,000.

Łuczkiewicz (Henryk), współczesny lekarz, profesor i literat, ur. 1826 w Galicyi wschodniéj, ukończył we Lwowie gimnazyjum i kursa filozoficzne, medycynę studyjował w uniwersytetach wiedeńskim, pragskim i jagiellońskim. W ostatnim pozyskał dyplom doktorski r. 1852. Do 1855 pełnił obowiązki adjunkta kliniki terapeutycznéj przy prof. Dietlu. Przez dwa lata był lekarzem szpitala w Wilanowie; w 1859 osiadł w Warszawie, a 1860 mianowany docentem do wykładu patologii i terapii szczegółowéj w ówczesnéj akademii medyko-chirurgicznéj. Obecnie, jako profesor nadzwyczajny uniwersytetu warszawskiego, wykłada patologiję ogólną, historyję medycyny i encyklopedyję lekarską. Jest jednym z dwu kandydatów na opróżnioną w téj chwili (1874) katedrę kliniki terapeutycznéj w uniwersytecie jagielońskim. Jest autorem bardzo licznych artykułów naukowych i popularnych, umieszczanych w rozmaitych pismach warszawskich (*Tygodnik lekarski*, *Gazeta lekarska*, *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego warszawskiego*, *Przegląd postępu nauk lekarskich*, *Gazeta Polska*, *Kłosy*). Oddzielnie wydał: „*Farmakologija*“ (Warszawa 1860); „*O białaczce*“ (tamże 1861); „*Aforyzmy i rokowania Hipokratesa*“ (przekład, tamże 1864); „*O hemoroidach*“ (tamże 1866); „*O suchotach płucnych*“ (tamże 1865); „*Choroby układu nerwowego*“ (1869); „*Patologija ogólna*“ (przekład z Wagnera i Hartmana, tamże 1873). „*Choroby narządu krążenia krwi*“ (tamże 1874).

Łuczyński (Franciszek Kanty), astronom i matematyk, żyjący w piérwszéj połowie XVIII w. w Krakowie; oprócz rozprawy „*Questio astronomica de eclipsibus* i t. d.“ (Krak. 1748), wydawał *Kalendarze Krakowskie*, mieszczące w sobie niektóre ważne wiadomości historyczne.—**Ł.** (Jan), syn poprzedniego, po ukończeniu nauk w uniwersytecie krak., powołany został na profesora fizyki w liceum krzemienieckiém r. 1807, gdzie przedmiot ten z pożytkiem wykładał aż do † w r., 1820. Przed śmiercią nadesłał tow. war. przyj. nauk do druku traktaty: *O elektryczności i głosie*, oraz *Trygonometryję płaską*.

Ług, w ogólności roztwór soli, otrzymywany w ten sposób, że substancyję, w któréj się ta sól znajduje (popiół, ziemie, rudy i t. d.) przepłukuje się (ługuje) kilkakrotnie wodą. **Ł.** *gryzącymi* nazywają się roztwory wodanów potażu i sody. **Ł.** *macicznym* nazywa się ciecz, pozostająca po odkrystalizowaniu z niéj ciała w niéj rozpuszczonego.

Łuk, w geometryi każda część okręgu koła lub jakiéjkolwiek linii krzywéj (ob. okrąg).

Łuk, broń starożytna, bardzo prostego przyrządu, składająca się z obręczy, stanowiącéj mniejsze pół okręgu, żelaznéj, stalowéj, rogowéj lub drewnianéj, związanéj w obu końcach napiętym sznurkiem konopnym, lnianym albo z kiszek zwierzęcych, zowiącym się cięciwą. **Ł.** taki oparty był zwykle na krótkim drążku, na który nakładano strzałę, t. j. pręcik drewniany, okuty grotem żelaznym. Udoskonalony **Ł.** stanowi kuszę (ob.).

Łuk herb polski, w polu czerwoném łuk napięty ze strzałą na cięciwie wymierzonéj w górę. Na hełmie trzy strusie pióra.

Łukasz (św.), jeden z czterech ewangielistów, podług podania kościelnego, ur. w Antyjochii lub téż w Cyrenie (w Libii), poświęcał się sztuce lekarskiéj oraz malarstwu; po wniebowstąpieniu Chrystusa przyjął chrześcijaństwo i przyłączywszy się w Troadzie do św. Pawła, towarzyszył mu nieodstępnie w podróżach misyjnych. †, mając lat 80 lub 84, podług jednych w Tebajdzie, podług zaś innych w Efezie. Św. **Ł.** uważa się za autora trzeciéj Ewangielii oraz Dziejów Apostolskich, nowsza jednak krytyka stara się oba te pisma odnieść do początku 2 wieku. **Ł**-wi św. przypisuje się także kilka obrazów, pomiędzy innymi cudowny obraz N. P. M. w Częstochowie. Kościół obchodzi pamiątkę św. **Ł.** 18 Października.

Łukaszewicz (Jan), jezuita, ur. na Litwie 1699, był przez pół wieku blisko misyjonarzem łotewskim w Dynaburgu, † w Uzwaldzie 1779. Wydał w języku łotewskim: „*Ewangielije na niedziele i święta całego roku*“ (Mitawa 1756 — 96) i *Katechizm*, którego ostatnia edycyja wyszła p. t. „*Pawinnastes kristigas aba katechizms*“ (Wilno 1808).

Łukaszewicz (Józafat Ignacy), znakomitych zdolności malarz, ur. 1789, uczeń Rustema, a później od r. 1818 uczeń uniwersytetu warszawskiego na wydziale malarskim; ozdobiony na wystawie war-

szawskiéj 1819 medalem złotym, został nadwornym malarzem w. księcia cesarzewicza Konstantego, z którego polecenia malował mnóstwo obrazów przedstawiających ówczesne wybitniejsze postacie wojskowe i sceny wojenne (np. „*Bitwa pod Raszynem 1809*“) malował też obrazy religijne i portrety, † 1850 w Warszawie. Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“, (t. I).

Łukaszewicz (Józef), historyk współczesny, ur. 1797 w Krąplewie w w. ks. poznańskiém. Odbywszy nauki w gimnazyjum poznańskiém, dalsze wykształcenie własnéj winien pracy. Pomocy i wypływowi Ed. Raczyńskiego zawdzięczał głównie obiór zawodu naukowego. Po otwarciu w 1829 r. biblijoteki Raczyńskich w Poznaniu, Ł. został przy niéj biblijotekarzem. Wysłany przez swego protektora dla poszukiwania rzadkich książek i rękopisów, zwiédził biblijoteki i archiwa w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Królewcu, Gdańsku, Toruniu i innych miastach. Archiwum braci czeskich w Lesznie, bogate w dokumenta do dziejów protestantyzmu w Polsce, skłoniło Ł. do poświęcenia się studyjom nad tym przedmiotem. Piérwszym téj pracy owocem była: „*Wiadomość historyczna o dysydentach w mieście Poznaniu w XVI i XVII w. podług lat zebrana*“ (Poznań 1832). Dziełko to zyskało ogólne uznanie i zostało przełożone na język niemiecki przez Winc. Balickiego (Darmstad 1843). Wkrótce obszerniejsze i bogatsze treścią prace: „*O kościołach braci czeskich w dawnéj Polsce*“ (t., 1835); i „ *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*“ (t. 2 t., 1841 i 43) znalazły szeroki rozgłos i uznanie; ostatnia z tych prac wyszła w niem. przekładzie (Lipsk 1848). — W dalszym ciągu swych studyjów wydał: „*Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnéj Małéj Polsce*“ (t., 1853) i wreszcie dzieje kościoła katolickiego w dawnéj dyjecezyi poznańskiéj pod skromnym tytułem: „*Krótki opis historyczny kościołów parochijalnych, kaplic, klasztorów..... w dawnéj dyjecezyi poznańskiéj*“ (t., 2 t., 1858—63). Opracował również podobno i przygotował do druku „*Dzieje rozmaitych odcieni antytrynitarzy polskich*“. Wydał także Ł. z licznymi własnymi przypisami dzieło Ostrowskiego „*Dzieje kościoła polskiego*“ (t., 3 t. 1846). Bezstronność, krytyczność i bogactwo, wprost ze źródeł czerpanych, szczegółów cechują powyższe prace Ł. Działalność jednak tego niezmordowanego badacza nie ograniczała się na jednym kierunku. Opracował on wyczerpującą niemal monografiję: „*Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania*“ (t., 2 t. 1838; po niem. wydany w Lesznie 1842). Najważniejszą bezwątpienia z prac Ł. jest: „*Historyja szkół w koronie i w. ks. litewskiém, od najdawniejszych czasów do 1794 r.*“ (t., 4 t. 1849—51). Mieści się tu zarówno historyja akademij krakowskiéj, zamojskiéj i wileńskiéj, jak szkół jezuickich, pijarskich, bazylijańskich, seminaryjów duchownych i licznych protestanckich zakładów naukowych. Zbiegiem szczęśliwych okoliczności niezmordowany nasz badacz znalał się 1852 r. posiadaczem znacznego majątku ziemskiego (Targoszyce w pow. krotosz.), co mu pozwoliło porzucić obowiązki biblijotekarza i osiąść we wsi dla poratowania nadwątlonego pracą zdrowia. Nie zaprzestawał jednak swoich poszukiwań, których rezultatem był: „*Krótki historyczno-statystyczny opis miast i wsi w pow. krotoszyńskim od najdawniejszych czasów aż po r. 1794*“ (t. 1869). Jestto znakomitéj wartości praca, rzucająca wielkie światło na los ludu wiejskiego i miejskiego w przeszłości. Jako wydawca zasłużył się Ł. swoim współudziałem w wydawnictwach Raczyńskiego. Przełożył „*Historyję naturalną*“ Plinijusza (t., 10 t. 1845), wydał swoim nakładem „*Pamiętniki polskie*“ (t. 1836); redagował od 1834 wraz z Janém Poplińskim „*Przyjaciela ludu*“ (w Lesznie) a od 1838 „*Tygodnik literacki*“ i następnie „*Orędownik naukowy*“ w Poznaniu wspólnie z Poplińskim. Mnóstwo naukowych i krytycznych artykułów pomieszczał w „*Biblijotece warszawskiéj*“ i innych czasopismach. † 1873 r. w Targoszycach. Życior. w Tyg. ilustr. (r. 1873, N. 292 i 293).

Łukaszewicz (Lesław), ur. 1811 w Galicyi wschodniéj pod Buczaczem. Odbywszy kampaniję 1831 r., słuchał prawa w uniw. lwowskim. Uwięziony w 1850 r., zmarł w twierdzy Terezynum 1855. Piérwszy Ł. skreślił maleńki podręcznik do dziejów naszéj literatury p. t. „*Rys dziejów piśmiennictwa polskiego*“ (Kraków 1836), który w następnych przerabianiach urósł do pięćkroć większych rozmiarów (przerabiacze są: W. Kalinka, J. N. Czarnowski, ks. T. Kiliński i L. Rogalski); późniejsze wydania wychodziły w Poznaniu.

Łukaszewski (Ksawery T. A. E.), nauczyciel języka polskiego w szkołach poznańskich, ogłosił drukiem: „*Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*“ (Królewiec 1847); „*Nauka pisania listów*“ (Gliwice 1847), oraz kilka elementarzów i innych książek pedagogicznych.

Łukawski (Walenty), rotmistrz zakroczymski w konfederacyi barskiéj, należał pod dowództwem Stanisława Strawińskiego (ob.) do porwania króla Stanisława Augusta 2 Listopada 1771 r., za co w r. 1773 został ścięty na rynku starego miasta w Warszawie.

Łukie, jezioro w gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim, we wsi Zawadówka, ma 296 morgów przestrzeni i 42 st. głębokości.

Łuklawice, wieś w Galicyi, w pow. bocheńskim, nad rz. Dunajcem, blisko m. Zakliczyna leżąca, sławna w historyi socynijanów polskich, którzy tutaj przez długie czasy mieli stały przytułek i główną na wszystkie strony szkołę aryjańską. Tu spędził ostatnie swoje lata założyciel sekty Faust Socyn i tu † 1604.

Łukocz (herb polski). Na tarczy w polu czerwoném kawał muru, z którego wychyla łeb dzik, miejsce kłów zastępują dwa kłosy pszenne. Na hełmie trzy strusie pióra.

Łukojanów, m. pow. gub. niżegorodzkiéj, nad rz. Tieszą i Chwoszczówką, przeszło 2,700 m.—*Łukojanowski powiat*, ma na przestrzeni 5,361 m. kw., około 167,000 m.; powierzchnia-równina, grunt-czarnoziem.

Łukomscy, książęta, których gniazdem rodzinném było mczko Łukomla w gub. mohilewskiéj. Pochodzenie tych książąt od Gedymina, jako mniemanych potomków Andrzeja Wiganta Olgierdowica czy też siostry Jagiełłowéj, podlega wątpliwości (porów. Stadnickiego „*Bracia Wł. Jagiełły*“, Lwów 1867, str. 40). Piérwszym wspominanym w dziejach jest książ *Iwan Łukomski*, który w zamiarze otrucia Iwana Wasilewicza udał się do Moskwy, ale gdy rzecz się odkryła, został spalony w klatce 1493 r. *Teodor Iwanowicz* (może syn poprzedniego?) i *Andrzéj Łukomscy* występowali gorliwie jako stronnicy M. Glińskiego (ob.). W XVI w. służyli *Łukomscy* dzielnie krajowi w różnych potrzebach. Odznaczył się między nimi szczególniéj jako znakomity wojownik *Konstanty Łukomski*, który przyczynił się wiele do zwycięstwa nad Ułą 1565 i bronił pogranicza litewskiego. W XVII w. zarzucili tytuł kniaziowski. Na sejmach smutną niektórzy z nich często zyskiwali sławę z szalonéj opozycyi i zrywania obrad. W następnych czasach zupełnie podupadli i z widowni dziejów zniknęli. Jedna ich linija przeszła do Rossyi, gdzie dotąd jeszcze istnieją książęta Łukomscy.

Łukomski (Jan), pisarz pedagogiczny, ur. 1838, † 1869 r., syn zasłużonego pedagoga Adama Ł. (ur. 1799, † 1872); nauki średnie kończył w Piotrkowie i Lublinie, uniwersyteckie w Moskwie, poczém był nauczycielem w jedném z gimnazyjów warszawskich, lecz z powodu choroby zawód ten opuścił i został urzędnikiem w komisyi oświecenia. Ogłosił: „*Praktyczną gramatykę polską na zasadach historyczno-porównawczych*“ (Warsz. 1862); „*Krótką gramatykę polską*“ (kurs wstępny 1866, część 2 w rękopisie); „*Przewodnik do wykładu geografii powszechnéj*“ (przekład z Pütza) i in. Nadto ułożył wyborne „*Wypisy polskie*“ (3 części).

Łuków, m. powiat. w gub. siedleckiéj, nad rzeką Krzną położone, jest wielce starożytne i już w dziejach XIII w. bywa wspominane, jako pozycyja ważna na pograniczu Polski, Litwy i Jadźwingów. Dla poskromienia napadów pogan i nawracania Jadźwingów, Bolesław Wstydliwy zaprowadził tu r. 1250 Templaryjuszów. Pod Łukowem to miał on w krwawéj bitwie r. 1264 stanowcze odnieść zwycięstwo i Jadźwingów prawie do szczętu wytępić. W r. 1533 uległ Ł. klęsce pożaru, która i późniéj jeszcze miasto kilkakrotnie nawiédziła. Obecnie ma Ł. 4,900 m. i jest stacyją drogi żelaznéj warszawsko terespolskiéj.—*Łukowski powiat*, jeden z dziewięciu powiatów gubernii siedleckiéj, ma 33 mile kw. rozległości i 62,521 m. Oprócz miasta Łukowa ma jeszcze 5 osad i 23 gminy.

Łukowski (Stanisław Wojciech), literat współczesny, ur. 1843 w Łęczycy; nauki wyższe pobiérał w szkole głównéj warszawskiéj. Zajmuje się opracowywaniem różnych części hygijeny, i oprócz wielu prac w pismach, wydał oddzielnie „*Rys badań o cholerze*“ i t. d. (z Pappenheima 1872); „*Oględziny i grzebanie zmarłych*“ (1873); „*O małżeństwie*“ (1872).

Łukowskie jezioro w gub. warsz., pow. gostyńskim, gminie Białłe, zajmuje 30 mor. i ma 6 do 9 st. głębokości.

Łukowskie starostwo grodowe, było położone w województwie lubelskiém, w ziemi łukowskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 obejmowało: miasto Łuków (ob) z Podzamczem i wsie: Krynka, Zdżarz z puszczą, Sieciaszki, Kownatki, Trzebieszów oraz dzierżawy Wiśniów i Kąkolewnicę. W r. 1771 posiadał je Sebastyjan Dłuski, opłacając kwarty złp. 3,966 gr. 18, a hyberny złp. 1,385 gr. 4.

Łuksniany, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. kalwaryjskim, ma 247 mor. przestrzeni.

Łunna, mczko w gub. grodzieńskiéj, nad Niemnem; był tu jeden z najdawniejszych kościołów katolickich na Litwie. Kościół ten, zniszczony przez pożary, wspaniale odbudował Stanisław August w r. 1782.

Łupek, w mineralogii wszelki kamień, dający się dzielić na cienkie tafle lub listki; rozróżniamy przeto pod względem naukowym Ł. wapienny, kwarcowy, gliniasty, bitumiczny, mikowy i t. d., a pod względem jego użytków Ł. dachowy, szyfrowy (do pisania) litograficzny i t. d. U największéj części Ł łupliwość jest zgodną z uwarstwieniem i jest skutkiem piérwotnego osadzania się minerału. U niektórych jednak łupliwość jest zupełnie niezależną od kierunku i nieregularności ułożenia i w tym razie budowa łupliwa minerału jest skutkiem następnych przeobrażeń, jakim on ulegał, a przy których miało miejsce jego ściąganie się.

Łupina, w botanice ściany strąka, na które ten się dzieli przy pękaniu; niektórzy jednak botanicy nazywają tak strąk, jakkolwiek to się sprzeciwia ogólnemu znaczeniu tego wyrazu.

Łuski (*squamae*), utwory naskórkowate ciała zwierzęcego, mające postać błon płaskich, dachówkowato ułożonych; występują one w wielu gromadach zwierząt i na różnych częściach ich ciała. Blainville podzielił je na trzy rodzaje, t. j. na Ł. nadskórne, skórne i włosowe. Piérwsze powstają przez zgrubienie albo sfałdowanie skóry, tu należą pokrywy łuskowate nóg ptaków i żółwi, oraz całego ciała jaszczurek. Ł. skórne rozwijają się w zagłębieniach skóry, jak Ł. ryb. Trzeci nakoniec rodzaj Ł. powstaje z włosów lub włókien rogowych, ze sobą złączonych, jak Ł. pokrywające ogon szczura lub bobra. W botanice Ł. zowią się liście przeobrażone w błony tęgie, skórzaste, które często służą do ochrony różnych organów rośliny.

Łuskina (Szczepan), jezuita, ur. 1725 w województwie witebskiém, po ukończeniu akademii wileńskiéj i 10 letnim pobycie w Rzymie, Włoszech, Francyi i Niemczech oddał się astronomii i pracował jako profesor, gdy go powołał do Nancy Stanisław Leszczyński na swego spowiednika. Po jego śmierci wrócił do Warszawy i wykładał w kolegijum jezuickiém matematykę i astronomiję. Od czasu zniesienia jezuitów zaczął wydawać 1774 *Gazetę Warszawską* i redagował ją aż do swéj śmierci, zaszłéj 1793. Ł. celował w nauce, ale pełen był fanatyzmu i przejęty nawskroś zasadami wstecznemi. Obszerny życiorys jego znajduje się w dziele Bar

toszewicza „*Znakomici mężowie Polscy w XVIII w.*“ (t. 1).

Łuskiewnik (*Lathraea*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmujący rośliny europejskie, rosnące pasożytnie na korzeniach drzew i krzewów. U nas przytrafia się **Ł.** *zwyczajny* (*L. squamaria*) w lasach cienistych, liściastych. Cała roślina jest biaława lub blado czerwona, łodyga w miejsce liści łuskami pokryta. Korzeń, a raczéj łodyga podziemna, używał się niegdyś w medycynie.

Łuskowiec (*Manis*), rodzaj ssących z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich (*Vermilinguia*). Zwierzęta te odznaczają się pokryciem ciała, nóg i ogona wielkiemi, rogowemi, trójkątnemi, ostremi łuskami; ciało podługowate, na bardzo niskich nogach; głowa szczupła ze znacznie przedłużonym pyszczkiem, szczęki bezzębne, oczy małe, język robakowaty, bardzo długi, wysuwalny, cyców para na piersi, nogi 4 lub 5 palcowe. **Ł.** żyją w Indyjach wschodnich, na wyspach przyległych i w południowéj Afryce; karmią się mrówkami i termitami; obyczaje mają nocne. Przed nieprzyjacielem zwijają się w kłębek jak jeże, i wtedy ostre łuski są jedyną ich obroną. Rozróżniono sześć gatunków tych zwierząt.

Łuskowiec (*Corytus enucleator*), ptak krajowy z rodziny łuszczaków; z ptaków pokrewnych jest on najbardziéj zbliżony do gila, lecz obecnie zalicza się do innego rodzaju.

Łuszczak (*Fringilla*), rodzaj ptaków z rzędu śpiewających czyli wróblowatych, z podrzędu stożkodziobych czyli wróblowatych właściwych (*conirostres*), typ rodziny łuszczaków (*fringillidae*), obejmujący około 300 gatunków, które zresztą u różnych pisarzy łączone są do innych rodzajów, zwłaszcza do ziarnojada (*Loxia*). Ptaki te mają dziób krótki i ostry, nozdrza nasadowe, okrągłe, pokryte piórkami czołowemi, nogi mierne, 4 palcowe, 3 palce na przód obrócone. Rozmieszczone są na całéj ziemi. Są w ogóle towarzyskie, żywią się głównie nasionami, zwłaszcza oleistemi, wyłuskując jądra z łupin, skąd pochodzi ich nazwa rodzajowa polska, nadana przez Tyzenhauza; w pewnych porach roku jadają téż owady. Są jednożenne, gniazda budują misterne, różnych kształtów, jaj niosą 5—6 i gnieżdżą się kilkakrotnie do roku. Ubarwienie w obu płciach odmienne; samce bywają niekiedy bardzo ozdobne, młode są podobne do samic. Dla świetności ubarwienia i przyjemnego śpiewu często chowane są w klatkach. Pomimo małości, mięso ich bywa dosyć poszukiwane. Niektóre gatunki wyrządzają szkody w zbożach i innych roślinach uprawnych, lecz wynagradzają to tępieniem owadów i nasion chwastów. W kraju naszym znajdują się następne gatunki: 1) *Grubodziób*, zwany téż *grubołuskiem*, *klęskiem*, *pestkogryzem*, *kostogryzem* (*F. coccothraustes* lub *Loxia coccothraustes*), odznacza się grubością dzioba, którym wyłuskuje pestki wiśni. 2) *Dzwoniec* (*Loxia chloris*), ubarwienia z wierzchu zielono-oliwkowego, często chowany w klatkach. 3) *Kulczyk* (*F. serinus*), najmniéjszy z krajowych gatunków, przebywa tylko w dolinie ojcowskiéj i sąsiednich miejscach. 4) *Wróbel* (*F. domestica*), powszechnie znany. 5) *Mazurek* (*F. montana*). 6) *Zięba* (*F. coelebs*), nieco większa od wróbla, buduje piękne półkuliste gniazda; zaleca się miłym śpiewem. 7) *Jer* (*F. montifringilla*), ptak północny i górski, jest u nas tylko przelotnym. 8) *Makolągwa* lub *konopka* (*F. cannabina*), odznacza się czystym fletowym śpiewem, lecz samiec traci w niewoli piękną czerwoność na piersiach i głowie. 9) *Rzepołusk* (*F. flavirostris*), ptaszek północny, zalatujący do nas tylko w czasie tęgich zim. 10) *Czeczotka* (*F. linaria*), nalatująca co zima. 11) *Szczygieł* (*F. carduelis*) najozdobniejszy i najzgrabniejszy z krajowych, lubiony dla wesołości, pięknego śpiewu i zdolności wyuczenia się różnych sztuczek. 12) *Czyż* (*F. spinus*) również poszukiwany dla śpiewu.—Z zagranicznych wymienimy *kanarka* (*F. canaria*), którego rasa piérwotna żyje na wyspach kanaryjskich i odznacza się przepysznym śpiewem; upowszechniony w Europie już od XVI wieku. W niewoli ubarwienie jego jest inne, niż w stanie dzikim. Przez łączenie go z niektórymi innymi **Ł.** otrzymano kilka mieszańców.

Łuszczewska (Teofila), ze Skarzyńskich, urodz. 1807 w Warszawie, żona Adama Łuszczewskiego posła sochaczewskiego na sejmach za królestwa; po r. 1831 przeniosła się z mężem do w. ks. poznańskiego, gdzie † r. 1856. Niewiasta wielkich cnót domowych chlubną po sobie zostawiła pamięć ze swéj filantropii, rzeczywistéj dobroczynności i prawdziwego poświęcenia.

Łuszczewska (Jadwiga), znakomita współczesna improwizatorka i poetka polska, znana pod pseudonimem *Deotymy*, córka Wacława *Łuszczewskiego* (ob.), urodzona między 1830 r. a 1840 r. w Warszawie. Dom jéj rodziców przez lat dwadzieścia był jednym z najważniejszych ognisk życia literackiego i artystycznego w Warszawie. Śród takiego otoczenia, pod kierunkiem zdolnych nauczycieli (Dominik Szulc i Antoni Waga) i światłych rodziców, rozwinął się u młodéj panienki talent improwizatorski, którym (około 1853) wprawiała w podziw i zachwyt słuchaczów napełniających tłumnie salony rodziców. Improwizacyje te uderzały nie siłą uczucia, nie liryzmem bardzo naturalnym zresztą u młodéj poetki, lecz przeciwnie, głębokością myśli i bogactwem erudycyi. Wygłaszała w nich Deotyma najczęściéj rezultaty swych studyów nad dziejami ludzkości lub życiem przyrody. Była to filozofija i że tak powiemy poezyja nauki ale nigdy poezyja serca i przyrody. Fantazyja improwizatorki czerpała swój pokarm i materyjały w zdobyczach wiedzy, nie zwracając uwagi na życie rzeczywiste, na skarby poezyi w sercu ludzkiém i przyrodzie istniejące. Zbiór utworów **Ł.** z tego peryjodu wyszedł p. t. „*Improwizacyje i poezyje*“ (2 t., Warsz. 1854—58). Stopniowo dopiéro fantazyja poetki zaczęła zwracać się ku właściwszym przedmiotom, poezyja zaczęła się uwalniać z pęt wiedzy i abstrakcyjnych poglądów. Owocem tego zwrotu była: „*Tomira*“ (Warsz. 1855); „*Polska w Pieśni*“, któréj dotąd wyszły dwie części (2 t., Warsz. 1859—60) obejmujące poematy „*Lech*“, „*Wojna olbrzymów*“, „*Wyzomira*“, „*Dziunastu Wojewodów*“. Wpływ odbywa-

nych w tym czasie podróży w kraju i zagranicą szczęśliwie poddziałał na talent Deotymy, jak o tém świadczą skréślone prozą opisy tych wycieczek (Wycieczka do Gdańska, na Rugiję, na górę św. Krzyską, w Karpaty i do Ojcowa) drukowane w *Gaz. Warsz.* i *Tygodniku Illustr.* (1856—60) Przez kilka lat (od 1863 r.) towarzyszyła swemu ojcu w czasie jego pobytu w Rossyi. Powróciwszy starała się na nowo wskrzesić przerwane zebrania literackie i odnowić tradycyję słynnego salonu rodziców. Talent Ł. teraz dopiéro wszedł na odpowiednią drogę; serce poetki uderzyło prawdziwie ludzkiém uczuciem, erudycyja znikła a oktawowa zwrotka zastąpiła ulubioną dawniéj formę starożytnéj ody. Z tego peryjodu pochodzi nie ogłoszony dotąd drukiem a znany tylko z odczytów na sobotnich wieczorach autorki, rapsod: „*Bolesław Chrobry*“, tragedyja „*Wanda*“ i liczne drobniejsze wielkiéj nieraz wartości urywki po pismach peryjodycznych zamieszczane. Talent improwizatorski Ł. bywał przedmiotem wielu rozpraw i studyjów. Oprócz Zyg. Kaczkowskiego „*Deotyma w Krakowie*“ (Warszawa 1854) pisał o niéj Estreicher (*Dziennik literacki* z 1858 r.) i A. Marcinkowski.

Łuszczewski (Jan Paweł), mąż stanu, ur. 1764 r. we wsi Skotnikach powiecie sochaczewskim, † 1812 r. w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie, zostawał przy dworze Stanisława Augusta i w r. 1788 wybrany posłem z powiatu sochaczewskiego na sejm wielki, był przez lat 4 sekretarzem tegoż sejmu. Osiadłszy potém na wsi, wyprawiony został 1806 wraz z innymi w deputacyi do Napoleona I, który, poznawszy wysokie jego zdolności, polecił mianować go członkiem Izby najwyższéj w rządzie tymczasowym. Po utworzeniu księstwa warszawskiego został Ł. ministrem spraw wewnętrznych i religijnych, którą to godność blisko lat 5 piastował i wiele pożytecznych urządzeń przeprowadził. Był także członkiem tow. prz. nauk. Wydał z druku „*Dyjaryjusz sejmu ordynaryjnego pod związkiem konfederacyi generalnéj obojga narodów w Warszawie rozpoczętego r. p. 1788*“ (2 t., Warszawa 1788—90), tudzież kilka mów sejmowych.— **Łuszczewski** (Wacław), syn poprzedniego, ur. 1806 w Warszawie. Po ukończeniu wyższych nauk w uniwersytecie warszawskim, wszedł 1827 do służby publicznéj w ministerstwie spraw wewnętrz. W r. 1840 przeszedł do ówczesnéj dyrekcyi ubezpieczeń, a 1859 r. mianowany radcą stanu i dyrektorem wydziału przemysłu i handlu w komisyi rz. spraw wewnętrz., zajmował ten urząd do końca r. 1863. Następnie przemieszkiwał w Rossyi wschodniéj, gdzie † 1867. Od piérwszego zawiązania się *Biblijoteki Warszawskiéj* należał Ł. do składu jéj redakcy i zasilał ją pracami swemi głównie z dziedziny ekonomii politycznéj. Córką jego jest Jadwiga *Łuszczewska* (ob.).

Łuszczka (*paunus*), jest to chroniczne zapalenie rogówki oka, skutkiem którego błona ta mętnieje i rozwijają się w niéj naczynia, których normalnie nie posiada. Choroba zajmuje powierzchowne warstwy rogówki i albo na całą błonę się rozszerza, albo się sadowi na ograniczonéj przestrzeni (najczęściéj na górnéj połowie). Skutkiem zmętnienia rogówki widzenie staje się bardzo niewyraźném. Przyczyną Ł. bywają zawsze mechaniczne podrażnienia, jak ziarniste zapalenie łącznicy pod górną powieką (trachoma, najczęstsza przyczyna ograniczonéj Ł.), wrastające do oka rzęsy, pył, jaki przy niektórych zajęciach działa ciągle na oko. Najważniejszą rzeczą w leczeniu Ł. jest usunięcie drażniących przedmiotów; dla rozjaśnienia rogówki starają się wyzwać wydzielnię na powierzchnię przez maście rtęciowe, lub t. p. przetwory. Często z korzyścią zaszczepia się w oko zaraźliwy katar. Wreszcie obcięcie łącznicy w około rogówki, z przecięciem naczyń do niéj idących, często do celu prowadzi. Często wszakże Ł. opiéra się stanowczo wszelkiemu leczeniu.

Łuszczkiewicz (Władysław), profesor malarstwa i badacz krajowéj sztuki, urodz. 1828 w Krakowie, gdzie także uczęszczał do uniwersytetu a współcześnie do szkoły sztuk pięknych. Od 1849 kształcił się przez kilka lat w akademii sztuk pięknych w Paryżu. Od 1853—73 kierował szkołą malarską w Krakowie; kilka jego obrazów historycznych pojawiło się od r. 1851. Zajmuje się opieką nad dawnymi zabytkami sztuki w Krakowie jako sekretarz oddziału archeologii i sztuk pięknych w b. Tow. Nauk. i jako członek komitetu restauracyi ołtarza W. Stworza i t. p. W téj materyi wydał także osobno kilku prac., „*Wskazówka konsewatorska do zachowania zabytków sztuki po kościołach*“ (Krak. 1866); „*Zabytki budownictwa w krakowskiém*“; „*Zabytki miasta Krakowa*“ (zeszyt 1-szy Krak. 1872).

Łuszczyca (*psoriasis*), zapalna choroba skóry, przedstawiająca się w formie ograniczonych wyniosłości; po oderwaniu tych guziczków, z suchych łusk złożonych, odkrywa się zaczerwieniona powierzchnia. Ł. sadowi się najchętniéj na wyprostnych powierzchniach stawów. Przyczyną jéj jest b. często syfilis; jest to choroba zawsze bardzo uparta.

Łuszczyna (*siliqua*), w botanice owoc, zwykle podłużny, który rozrywając się na dwie klapki, czyli łupiny, ukazuję we środku osadnik nasienny pokryty ziarnami; osadnik ten stanowi przegrodę, która dzieli owoc na dwie komórki. Owoc taki cechuje rodzinę krzyżowych. Gdy szerokość Ł. jest prawie równą długości, przybiéra nazwę *łuszczynki*. Niektórzy nazwę Ł. nadają strąkowi, strąk zaś mianują łupiną.

Łuza, rzeka systemu Dźwiny Północnéj, bierze początek na południowo-zachodnim końcu pow. ust-sysolskiego, na pograniczu gub. wiatskiéj i ubiegłszy 600 w. wpada pod Wielkim Ustiugiem do rz. Jug. Szeroka od 30—80 sążni, spławną jest i żeglowną tylko w porze wiosennéj.

Łużyczanie i **Łużycc**, ob. Serbowie Łużyccy.

Łykawość, ob. Ruktacyja.

Łyko (*liber*), najbardziéj wewnętrzna warstwa kory, oddzielająca ją od warstw drzewnych. Ł. jest złożone z pokładów utworzonych naprzemian z żywiołu o ścianach grubszych i cieńszych. Te ostatnie pokłady zawiérają podczas wiosny mączkę i włókna bardzo cienkie, których ścianki okazują

nader delikatną siatkę; włókna te zowią się *kraktowatemi* i według wielu badaczy tą drogą odbywa się bieg soku zstępującego w roślinie. Tu to, na granicy systemu korowego i drzewiastego, na wiosnę, w czasie rozwoju życia roślinnego, jest warstwa zwana *płodzącą* (*zona generatrix*), utworzona z *miazgi* (*cambium*), pochodzącéj z soku zstępującego i w któréj się odbywa corocznie tworzenie zarazem układu korowego i drzewiastego. W ogóle jednak rzecz ta dotąd ściśle nie jest zbadaną. Ł. w niektórych drzewach silnie jest rozwinięte i może być użytem na różne wyroby, jak np. w lipie (ob.).

Łygmiany, miasteczko w gub. kowieńskiéj, pow. wiłkomiérskim, nad rozległém jeziorem, słynne z wybornego lnu, jaki się tu rodzi.

Łysa góra albo **Świętokrzyska**, w gub. radomskiéj pow. opatowskim, sławna ze starożytnego pobenedyktyńskiego kościoła i znajdującéj się w nim relikwii drzewa Krzyża św. O kościele tym wspominają dyplomata z XII w., a pobożność owoczesnych wieków nagromadziła tu wielkie skarby, tak że już w XIII w. kościół tutejszy słynął z bogactw i kosztowności. To właśnie było powodem, że niejednokrotnie był napadany i niszczony przez nieprzyjaciół, jak np. w r. 1260 przez Tatarów, którzy złupiwszy klasztor, wszystkich zakonników wymordowali; w r. 1370 książęta litewscy obdarli kościół, a nawet drzewo Krzyża ś. zabrali, które jednak w skutek cudu, zdarzyć się mianego, powrócili. Klasztor tutejszy ulegał licznym pożarom, z których najstraszniejsze były w r. 1459 i 1777. Ten ostatni zniszczył prawie do szczętu kościół i klasztor, na miejscu których dopiéro w 1806 r. nową wybudowano świątynię. Benedyktyni byli tu prawie do połowy bieżącego stulecia i dopiéro od 1851 r. osadzono tu za karę księży zdrożnych czyli demerytów. Klasztor łysogórski jest budową piękną i poważną i sprowadza wielu pobożnych (ob. Łysogóry).

Łysienie, ob. Alopecyja.

Łyska (*Fulica*), rodzaj ptaków z rzędu brodzących, z rodziny chróścielowatych, mający dziób mierny, prosty, ściśniony ze szczytem rozszerzonym, skórnym płatkiem na czoło zachodzącym, nozdrza podłużne, przyśrodkowe, na przestrzał otwarte, nogi mierne, ku tyłowi ciała posunione, obnażone nad przegubiem, z miernie przedłużonymi palcami skrzydła miernie zaokrąglone, upiérzenie gęste, bawełniste, barwy łupkowo czarniawéj z małemi odmianami. Ł. trzyma się po wodach zarosłych trzciną i krzewami; doskonale pływa, nurza się z łatwością, nie długo bawiąc pod wodą; lot jéj jest dosyć ociężały. Ł. żywią się roślinami wodnemi, drobnemi rybkami, ikrą i t. p. Są jednożenne, gniazda urządzają po kępach lub wprost pływające na wodzie, zaczepione o gałęzie; jaj znoszą kilkanaście blado glinistéj barwy, z drobnemi ciemnemi kropkami i plamkami. W ogóle są krzykliwe. Gatunki północne odlatują na zimę. Z kilku gatun., rozmieszczonych na całéj ziemi, u nas przez lato pospolitą jest *F. atra* z mięsa mało ceniona.

Łyska, gatunek traw, ob. Phalaris.

Łyskowo, bogata osada handlowa w guber. niżegorodzkiéj, pow. makaryjewskim, na prawym brzegu Wołgi, naprzeciw m. Makaryjewa położna, ma przeszło 5,000 m.; ożywiony handel zbożem; około 200 młynów.

Łyskowski (Ignacy), współczesny agronom i wiérszopis, właściciel dóbr Mieliszewa pod Brodnicą w reg. kwidzyńskiéj, członek towarzystwa rolniczego ziemi michałowskiéj, wielce zasłużony na polu rozbudzenia narodowości polskiéj w Prusiech Zachodnich. Ł. odznacza się także jako dzielny obrońca interesów polskich w sejmie pruskim, którego jest członkiem. Ogłosił: „*Ziemianin na michałowskiéj ziemi*“, poezyje (Brod. 1847); „*Książka dla ludu polskiego*“ (Chełm. 1849); „*Gospodarz*“ (Brodnica 1850, 3 wydaw. 1861); „*Pieśni gminne i przysłowia ludu polskiego w Prusach Zachodnich*“ (tamże 1854); „*Słowa prawdy*“ (t. 1854); własne „*Curiculum vitae*“ (Lipsk 1861). „*Beiträge zur Beleuchtung der Gleichberechtigungsfrage der polnischen Sprache in Westpreussen*“ (2 ed., Pozn. 1872).

Łyskowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie nowogrodzkiém, powiecie wołkowyskim, na południe od m. Wołkowysk. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 należało do dóbr stołowych królewskich. Wedle metryk Litewskich obejmowało: miasteczko Łyskowo z zamkiem i wsie: Międzyrzyc, Piotuchowo, Łopienica, Derewna, Dorohowo. Markowo, Potońsko, które Matys Janowicz, starosta Żmujdzki, umiérając zapisał królowi Zygmuntowi Augustowi w wywdzięczeniu za otrzymane od niego dobrodziejstwa; Zygmunt zabezpieczył na tém sstwie 11,000 kóp lit. gr. pozostałéj żonie Janowicza, jako reformacyję jéj posagu. W Łyskowie pochowany jest Franciszek Karpiński, † d. 4 Września 1825 r.

Łysobyki, osada w gub. siedleckiéj, pow. łukowskim, nad rzeką Wieprzem. W początkach jeszcze XVII w. istniał tu zbór kalwiński; osada ma 1,030 m., trudniących się rolnictwem, garncarstwem i najmem przy spławach.

Łysogóry, właściwie nazwa gór ciągnących się w środkowéj Polsce, od wsi Zagdańska, na wschód wsi Krajno, do Nowéj Słupi ku Opatowu. Grzbiet tego pasma wznosi się najwyżéj między Bodzentynem a Nową Słupią, gdzie na dwu końcach leżą najwyższe góry: *Łysica* czyli *św. Katarzyny* i *Łysa* czyli *św. Krzyska*. Od tego łańcucha obok Kajetanowa, przy wierzchołku góry Wiszniówki, oddziela się kręta gałąź, idąca półkolem ku Bodzentynowi, gdzie złączywszy się z głównym pniem, tworzy obszerną lesistą kotlinę. Daléj na północ, między wsiami Skarzysko-książęce, Błoto i Łęczna, wychodzi pasmo znacznych wyniosłości, które zwracając się ku południowi wsi Mostki, tworzy w środku błotnistą kotlinę. Ciągnąc się zaś na północo-wschód, w połączeniu z gałęzią idącą od Małachowa do Zagdańska, przechodzi przez Końskie, Gielniów, Szydłowiec, gdzie już niewielkie przedstawia pagórki, tracące nazwę Ł. Lud wszakże nadaje jeszcze tę nazwę górom, idącym od głównego pasma, w stronę południowo- wschodnią. Tu wyniosłości po za Nową-Słupią są jeszcze dość znaczne i ściśle z głównym

kierunkiem Łysic związane. Pasmo to ciągnie się między Łagowem a Opatowem i niknie w płaskowzgórzu Sędomierskiém. Podług obserwacyj astronomicznych, dokonanych 1828 i 1829 przez Armińskiego, wysokość Łysicy wynosi nad powierzchnię morza baltyckiego przy Gdańsku 1865, 786 st. par. kiedy Łysa, czyli św. Krzyska ma 1775,08 st. par. nad poziom tegoż morza. Wzniesienia innych szczytów mniéj ściśle są oznaczone. Pod względem geologicznym pasmo Łysic składają po większéj części skały przechodowe; ważniejsze jest natomiast pasmo Ł. pod względem metalurgicznym. Formacyja przechodowa, mianowicie wapień, dostarczający pysznych marmurów w Chęcinach i Słupicach, mieści także żyły rudy ołowianéj i ślady miedzi. Daleko jednak ważniejsze są te pokłady kruszcowe, jakie formacyja przechodowa w sobie zawiéra, a które leżą pomiędzy skałą kwarcową a wapienną; należą tu rudy miedziane: miedź siarczykowa, płowokrusz miedzi, czerń miedziana, malachit i lazur miedziany, miedź krzemionkowa, miedź czerwona, miedź rodzima, ruda szara manganezowa, ruda czarna takaż i t. p. W znaczniejszych ilościach znajdują się rudy żelazne, a szczególniéj ruda żelazna, między szarogłazem i wapieniem sylurycznym, znajduje się ruda żelazna czerwona. Pod względem roślinnym całe pasmo Łysogór pokryte jest potężnym i starym lasem, złożonym ze zwykłych u nas drzew, niekiedy w pysznych egzemplarzach; najzwyczajniejszemi są: sosna pospolita, rzadko modrzew, częściéj jodła, grab, buk, dąb, jesion, klon, jawor, jarząb, pod których cieniem właściwa i bogata rozwija się roślinność. Porów. Staszyca „*O ziemiorodztwie gór dawnéj Sarmacyi i t. d.*“; Puscha „*Geognostyczny opis Polski*“ i *Geognostische Beschreibung von Polen*“; Armińskiego „*Opis Góry św. Krzyskiéj*“ (w t. 2 *Pamiętnika Sędomierskiego*) i in.

Łyszcz, Łyszczyk, ob. Mika.

Łyszczak, ob. Pierwiosnka.

Łyszczyński (Kazimierz), mniemany ateusz, ofiara fanatyzmu religijnego w XVII w., urodz. około 1634 w województwie brzesko-litewskiém. Wstąpił do zakonu jezuitów, w których szkołach lat kilka nauczał, lecz nieobowiązany jeszcze ślubami wystąpił, ożenił się i został podsędkiem ziemskim brzesko-litewskim. W roku 1687 Jan Brzoska, dawny przyjaciel i dłużnik, przez złość i chciwość, dostawszy do rąk jego rękopis, posłał go biskupowi wileńskiemu Brzostowskiemu z oskarżeniem o ateuszostwo; miał to być komentarz nad dziełem Altstadiusa p. t. „*Theologia naturalis*“ (Frankf. 1615), na którego marginesie Ł., wyszydzając słabe dowodzenie istności Bożéj, napisał: *Ergo non est Deus*. Te kilka źle zrozumianych wyrazów zgubiły go. Uwięziony bezprawnie, wyrokiem sądu biskupiego pod przewodnictwem Mikołaja Popławskiego, bisk. inflanckiego, uznany został winnym najwyższéj zbrodni obrazy Majestatu boskiego; wykonanie wyroku powstrzymała jeno interwencyja władz ziemskich. Sprawa przeszła do sejmu i Ł. przy słabéj obronie a przy silném nastawaniu biskupów: poznańskiego Witwickiego i kijowskiego Andrz. Chr. Załuskiego, skazany został 4 Marca 1689 na spalenie żywcem wraz z pismami, któremi Boga znieważył. Król Jan III złagodził nieco sposób wykonania wyroku i Ł. ścięty został 30 Marca na rynku Starego Miasta, a zwłoki jego spalono. Papież Innocenty XI, dowiedziawszy się o tém mocno zgromił fanatyzm biskupów. Jest w druku Łyszczyńskiego „*Suplika pisana do króla Jana w więzieniu z Wilna 1688*“, umieszczona w Malinowskiego „*Źródłach do dziejów polskich*“ (t. II). Porów. anonyma „*Historische und ausführliche Relation von dem Gefängniss und Tode Casimiri Łyszczyński*“ (1689; przekład polski w *Przyjacielu ludu*, rok 10 N. 37); C. F. Ammona „*Casimir Łyszczyński, Ein Beitrag zur Geschichte des idealischen Atheismus*“ (Getynga 1802).

Łyszkowice, wieś. w guber. warszawskiéj, pow. łowickim, posiada jednę z najlepszych cukrowni w król. polskiém.

Łyszkowski (Stanisław), literat rodem z Galicyi, osiadły po 1831 r. w Warszawie, gdzie zajmował się od r. 1832—35 redakcyją „*Gazety codziennéj*“, którą znakomicie podniósł. Później pisał i tłumaczył rozmaite dzieła, gospodarstwa wiejskiego dotyczące np. „*Poradnik hodowli i weterynaryi dla ziemianina*“ (2 t., Warsz. 1839); „*Hodowla koni*“ (2 t., Warszawa 1842) i t. d. † 1844 w Warszawie. — Syn jego **Łyszkowski** (Maksymilijan), urodzony 1810 w Galicyi, po ukończeniu uniwersytetu lwowskiego przybył do Warszawy i pomagał ojcu w redakcyi *Gazety codziennéj*. W roku 1845 został nauczycielem szkół warszawskich, 1854 r. dyrektorem gimnazyjum realnego, a 1862 r. rektorem gimnazyjum w Suwałkach, † 1872 w Warszawie, jako emeryt. Ogłosił „*Wypisy z pisarzów polskich, zawiéraiące po większéj części przedmioty realne*“ (4 cz., Warszawa 1849—51; 2 ed. część 1—2, Warszawa 1871—72) i „*Krótkie wiadomości z dziejów piśmiennictwa polskiego*“ (Warsz. 1855).

Łyżwa, czółno płaskie, podłużne, potrzebuje 2—6 ludzi do obsługi i dźwiga 8—12 łasztów zboża. Na takich statkach budują mosty pływające, młyny, łazienki i t. p. Ł. zowią się też przyrządy na nogi do ślizgania się na lodzie.

Łzawica, ob. (Coix Łzawica).

Łzawienie (*epiphora*), wyciekanie łez z oka, albo bezustanne, albo, co częściéj, przy zmęczeniu oka na wietrze. Jest często objawem odruchowym i towarzyszy wszelkim ostrym chorobom zapalnym rogówki i łącznicy, towarzyszy osłabieniu akkomodacyi (asthenopia ob.). Często zależy od chorobnego zwężenia przewodu prowadzącego łzy do nosa i wtedy leczy się przez rozszerzanie przewodu za pomocą zgłębników. Prócz niewygody Ł. prowadzi za sobą zapalenie powiek, łącznicy i niewinne skąd inąd owrzodzenia rogówki w ciężkie choroby oka przemienia, (ob. Łzy).

Łzawnice, naczynia szklane lub gliniane, w których opłakujący zmarłego w czasach przedchrześcijańskich, łzy swoje zbiérali i stawiali je w mogiłach obok prochów zgasłego.

Łzy, wydzielina właściwych gruczołów. *Łzowe gruczoły*, znajdują się w zewnętrznym górnym kącie oczodołu, nad górną powieką i małe gruczołki téj saméj budowy (gruczoły Krauzego), rozsypane są jeszcze ku wewnątrz. Łzy przez odpowiednie przewody dostają się na przednią część gałki ocznéj, skąd w części parują, w części przez *drogi łzowe* (kanaliki, worek i przewód noso-łzowy) udają się do nosa. Ł. stanowią ciecz przezroczystą o alkalicznéj reakcyi; wydzielnia ich odbywa się pod wpływem nerwów, stąd ból lub psychiczne stany na wydzielnię wpływ wywiérają. Najważniejsze są choroby dróg łzowych, mianowicie stany ich zapalne i następcze zwężenie, a najprzykrzejszém następstwem tych chorób jest *łzawienie* (ob.).

Łzy batawskie, małe kawałeczki szkła, mające niejako kształt łzy, a otrzymywane przez nagłe wpuszczenie kilku kropel szkła roztopionego do zimnéj wody. Przez to nagłe ostudzenie, cząsteczki szkła przyjmują ułożenie niejako naprężone, a równowaga ich jest sztuczną, nienaturalną, tak, że za utrąceniem ogonka rozpryskują się natychmiast z pewnym rodzajem wybuchu. Mają one w nauce podobne znaczenie co bolońskie flaszki (ob.).

Łzy jelenie, ob. Bezoary.

M.

M. dwudziesta piąta głoska alfabetu naszego (złożonego z 45 głosek). Jestto spółgłoska pierwotna, twarda, nosowa, wargowa, przed samogłoską *i* oraz samogłoskami miękkiemi przechodzi w miękką *m'*. W pismach łacińskich *M* znaczy imię *Marcus*; a z apostrofem *M'* znaczy *Manlius*. Toż samo *M'* jest skróceniem szkockiego *Mac* (syn). Na receptach *M* znaczy *misceatur*, zmieszaj, albo też *Manipulus*, garść czegoś. W pismach łacińskich *M* znaczy 1,000, *MM*=2,000. Na odwrotnéj stronie nowszych monet *M* znaczy mennicę Tuluzy.

Maanen (Kornelijusz Fel. van), holenderski mąż stanu, ur. 1769 w Hadze, † 1849. Pierwotnie republikanin; od 1806—1809 minister sprawiedliwości króla Ludw. Bonapartego. Zostawszy znowu w 1815 ministrem sprawiedl. króla Wilhelma III, zmienił dawne przekonania liberalne i środkami reakcyjnymi przyczynił się wielce do wybuchu rewolucyi belgijskiéj, skutkiem czego podał się 3 Wrześ. 1830 do dymisyi. Po uznaniu niepodległości Belgii, był po raz trzeci ministrem aż do r. 1842.

Maas, ob. Moza.

Maasland, późniéj *Ujścia Mozy*, za Napoleona I departament francuski, obejmujący dzisiejszą prowincyję południ. Holandyi.

Maba, rodzaj roślin z rodziny hebankowatych, obejmujący drzewa w Indyjach wsch. i Nowéj Holandyi. *M. ebenus* na Molukkach dostarcza drewna hebanowego; odwar drewna i korzeni używa się w Indyjach wsch., jako środek przeciw różnym chorobom. Jagody tego, i niektórych innych gatunków, są jadalne.

Mabillon (Jan), jeden z najuczeńszych benedyktynów francuskich kongregacyi św. Maura, ur. 1632 St. Pierremont w Szampanii, † 1707 r. w Paryżu; wstąpił 1654 r. do zakonu, wyświęcony na kapłana 1660, został 1664 pomocnikiem biblijotekarza w klasztorze St.-Germain i na stanowisku tém pilnie pracował nad wydaniem dzieł Ojców kościoła, a zwłaszcza św. Bernarda (2 t., Paryż 1667). Pracą „*De re diplomatica*“ (Paryż 1681, suplement 1704; nowe wyd. 1709 i 1789), przez którą stał się twórcą nowéj nauki dyplomatyki, zwrócił na się uwagę Colberta; 1683 wysłany został przezeń do Niemiec, zebrania z archiwów i biblijotek tamecznych wiadomości, odnoszących się do historyi Francyi. Rezultaty téj podróży, przedstawione przez M. w czwartym tomie dzieła „*Vetera analecta*“ (4 t., Paryż 1675—85), skłoniły króla do wysłania go 1685 w podobnym celu do Włoch. Wiadomości tu zebrane, ogłosił M. po części w dziele „*Musaeum Italicum*“ (2 t., Paryż 1687 — 89; nowe wyd. 1724). W podróżach swych zebrał dla biblijoteki królewskiéj w Paryżu do 3,000 rzadkich książek i rękopisów. Oprócz dzieł wymienionych wydał nadto: „*Traité des études monastiques*“ (2 t., Paryż 1692), krótka metodologija studyjów teologicznych; „*Acta sanctorum ordinis s. Benedicti*“ (9 t., Paryż 1668—1702) i „*Annales ordinis s. Benedicti*“ (6 t., Paryż 1703—39), piérwsza krytyczna historyja zakonu benedyktynów, kontynuowana przez Ruinarta a ukończona przez Massenta i Martene'a.

Mably (Gabryjel Bennot de), publicysta francuski, ur. 1709 w Grenobli, † 1785, starszy brat filozofa Condillaca. Wstąpił do stanu duchownego, ale nie dbając o zaszczyty i godności, poświęcał się wyłącznie pracom naukowym. Wezwany wraz z Janem Jakóbem Rousseau przez konfederacyję Barską o radę i pomoc w ułożeniu nowéj ustawy dla Rzeczypospolitéj, bawił rok jeden (1771) w Polsce i

napisał dziełko p. t. „*Du gouvernement et des lois en Pologne*“ (Paryż 1781). Inne dzieła jego „*Oeuvres*“ (12 t., Paryż 1789 i późn.) są po większéj części treści historycznéj i politycznéj. Celniejsze z nich są: „*Observations sur les Romains*“ (Genewa 1751); „*Observations sur l'histoire de France*“ (2 t., Genewa 1765; nowe wyd. uzupełnione przez Guizota 4 t., Paryż 1823—24 i 1840); „*Entretiens de Phocion*“ (Amsterd. 1763) i „*De la législation, ou principes des lois*“ (Amsterd. 1776). Zupełną ed. pism jego sporządził Arnaux (15 t., Paryż 1795). Pisali o M. Barthélemy (Paryż 1791) i Rochery (Paryż 1849).

Mabub, turecka moneta złota wielkości dukata, wybijana w XVIII w.

Mabuse (Jan), właściwie *Gessart*, malarz flamandzki, ur. 1499 r. w Maubeuge albo Mabuse w Hennegawii, † 1532 r. w Antwerpii. Zajmował się przez długi przeciąg czasu we Włoszech studyjowaniem dzieł Leonarda da Vinci i Michała Anioła. Za powrotem do kraju zyskał sławę i liczne miał obstalunki. Czas jakiś przebywał w Anglii. Był to człowiek niezmiernie ruchliwy, charakteru nieposkromionego. On piérwszy przyniósł z Włoch do Flandryi sposób malowania nagich figur i przez to sztuce narodowéj otworzył obszerną dziedzinę mytologii. Utwory jego znajdują się w znaczniejszych galeryjach. Do najcelniejszych należą: *Pokłon trzech królów* (w Howardcastle w Anglii) i *Ukrzyżowanie Chrystusa* (w muzeum berlińskiém).

Mac, ob. *M.*

Maca, cienkie, niekiszone ciasto, używane przez Izraelitów zamiast chleba przez 8 dni świąt paschy (wybawienia), na pamiątkę spiesznego upieczenia ciasta w chwili wyjścia z niewoli egipskiéj; dla tego M. nazywa się także chlebem nędzy (*lechem onyj*). Ciasto to robi się tylko z mąki i wody. Przesąd, jakoby żydzi do M. używali krwi chrześcijańskiéj, niejednokrotnie był powodem prześladowania żydów.

Macao, portugalskie miasto i kolonija na chińskiéj wyspie Hiangszang, poniżéj Kantonu przy ujściu rzeki Perłowéj, ma 15,000 m., założone w 1563 r.

Macarius *z Merfelic* (Józef), teolog czeski, ur. w drugiéj połowie XVI w., † 1635 w Pradze; otrzymawszy wychowanie w kolegijum jezuickiém, udał się do Rzymu, gdzie przyjęty do kol. niemieckiego, otrzymał stopień doktora teologii. Powróciwszy do Pragi wkrótce został kanonikiem i scholastykiem przy kościele św. Wita, od r. 1612 zaś dziekanem u wszystkich św. Odznaczał się wymową i gorliwością w obronie katolicyzmu przeciwko ewangielikom, mając silnych przeciwników w osobie Gawła Żalańskiego i Skulteta. Używał wielkiéj wziętości u dworu i strony katolickiéj; 1623 r. został hrabią falckim, 1628 radcą tajnym a 1629 wikaryjuszem generalnym i oficyjałem kardynała Harraha. Napisał „*Directorium juris canonici*“ (Paryż 1611), oraz liczne pisma polemiczne, z których ważniejsze: „*Oratio contra moderni aevi haereticos*“ (t. 1616); „*Prawdiwe zdani proti Hawlu Zalanskemu* i t. d.“ (1621) i in.

Macaulay (Tomasz Babington lord), dziejopis i krytyk angielski, ur. 1800 w Rothley-Temple w hrab. Leicester, † 1859 w Kensington, pochowany w opactwie Westminsterskiém. Po ukończeniu studyjów w Cambridge, gdzie zwrócił na się uwagę poematami: „*Pompei*“ (1819) i „*Evening*“ (1821), rozpoczął 1826 praktykę adwokacką. Po rozprawie o Miltonie, umieszczonéj w „*Edinburgh Review*“, nastąpił cały szereg tego rodzaju znakomitych prac literacko-krytycznych, które sam autor zebrał i wydał p. t. „*Critical and historical essays, Contributed to the Edinburgh Review*“ (3 t., Lond. 1843 i częściéj). Od 1830 zasiadał w izbie niższéj i bronił wymownie reformy, od 1832 był sekretarzem w ministeryjum do spraw indyjskich, od 1834 członkiem rady najwyższéj w Kalkucie i gubernatorem Agry, a 1838—47 zasiadał znowu w parlamencie i pełnił wyższe urzędy w ministeryjum wojny. Usunąwszy się od życia publicznego, oddał się całkowicie pracom naukowym. Dziełem „*History of England from the accession of James II*“ (5 t., Lond. 1848—61; polski przekład różnych tłumaczów pod kierunkiem profesora Pawińskiego, 10 t., Warsz. 1873—74) zyskał europejską sławę. Historyczne prace M. zalecają się drobiazgową znajomością faktów, niedoścignionym talentem w kreśleniu charakterów i wypadków, silnym i malowniczym językiem, stylem wytwornym. Mowy swe wydał M. w 2 t. (Lond. 1854); w 1857 otrzymał tytuł *barona de Rothley* i godność parowską. Zbiorową ed. pism jego sporządziła siostra autora lady Trevelyan (8 t., Lond. 1866).— Porów. Arnolda „*Public life of Lord Macaulay*“ (Lond. 1863).

Macbeth, według podania król szkocki, żyjący w XI w. Zamordowawszy króla Dunkana VII, przywłaszczył sobie koronę, ale w 10 lat potém przez Macduffa, Thana z Fife i Malcolma, synów zamordowanego króla, został zwyciężony i zabity. Przedmiot ten Shakspeare przedstawił w znanéj powszechnie tragedyi p. t. *Macbeth*.

Macchi (Maurycy), publicysta włoski, ur. 1818 w Medyjolanie. Więziony w młodości przez Austryjaków, wydawał późniéj przegląd miesięczny p. t. „*Spettattore industriale*“, następnie, znajdując się w Pjiemoncie, pracował w redakcyi „*Messagiere torinese*. Po powrocie do Lombardyi występował jako stronnik przymierza z Francyją i przeciwnik sławnéj maksymy Gioberti'ego „*L'Itatalia fara da se*“. W r. 1849 założył w Turynie stowarzyszenie robotników, któremu wykładał kursa nauk społecznych. Po klęsce pod Nowarą przeniósł się do Genui, gdzie 1850 założył pismo rewolucyjne „*L'Italia*“, z powodu którego musiał uciekać do kantonu Tessyńskiego, gdzie założył „*Il monitore bibliografico*“ i miał udział w redakcyi *Archiwów rewolucyi włoskiéj*. W 1861 wybrany deputowanym do parlamentu włoskiego, zasiadał na skrajnéj lewicy i odznaczał się niepospolitą wymową. Wydał także mnóstwo broszur treści politycznéj i ekonomicznéj.

Mac-Clellan (Jerzy Brinton), generał amerykański, ur. 1826 r. w Filadelfii. Ukończywszy szkołę wojskową w Westpoint, miał udział zaszczytny w

wojnie meksykańskiéj, a następnie zwiédziwszy Europę w celach naukowo-wojskowych, sprawował od 1857 urząd prezydenta kolei żelaznych w Ohio i Illinois. Po wybuchu wojny domowéj mianowany 14 Maja 1861 generał-majorem wojsk Stanów Zjednoczonych w departamencie Ohio, prędko zorganizował swą armiję i w kilku bitwach znaczne odniósł nad południowcami korzyści. Po ustąpieniu gener. Scotta, otrzymał naczelne dowództwo nad wszystkiemi wojskami Stanów Zjednoczonych, zorganizował armiję, rzucił się w Mar. 1862 na Richmond, ale z powodu zbytniéj przezorności i kunktatorstwa pobity pod Pines 31 Maja, walczył bezskutecznie w 7 dniowéj bitwie (24 Czerw.—1 Lip. 1862) o posiadanie Richmondu. Nie skorzystawszy ze stanowczego zwycięstwa, odniesionego nad gener. Lee pod Antietam 16 i 17 Wrześ. 1862, usunięty został 7 Listop. od dowództwa. W 1864 daremnie występował jako kandydat do prezydentury przeciwko Lincolnowi (ob.).

Macclesfield, m. w ang. hrabstwie Chester, nad rz. Bollin; ma 65.000 m. i wielkie fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych.

Mac-Clintock (sir Francis-Leopold), marynarz angielski, ur. 1819 w Dundulk w Irlandyi. W bardzo młodym wieku wstąpiwszy do służby na flocie, należał do wypraw pod biegun północny Jakóba Rossa (1848—49) i Austina (1850—51); podczas téj ostatniéj dostał się po lądzie do zachodniego krańca zachodniéj Ameryki podbiegunowéj. Późniéj jako komodor dowodził okrętem Intrepid w czasie wyprawy Belchera (1852—54) i nareszcie kierował wyprawą podbiegunową, urządzoną przez wdowę po Franklinie (1857 do Wrześ. 1859), podczas któréj w Marcu 1859 dotarł do owego nieszczęśliwego miejsca, gdzie wyprawa Franklina grób znalazła. Podróż swą opisał w dziele „*Voyage of the Fox in the Arctic Seas*“ (Lond. 1860).

Mac-Clure (sir Robert John, Le Mesurier), marynarz angielski, ur. 1807 w Wexford w Irlandyi. W latach 1836—37 i 1848—49 miał udział w wyprawach do bieguna północnego pod kierunkiem Backa i Jakóba Rossa a kierując późniéj własną wyprawą, dotarł przez cieśninę Beringa 1850 do północnych krańców Ameryki, odkrył od wieków szukane północno-zachodnie przejście i przez zatokę Baffińską 1854 powrócił do Anglii. Późniéj otrzymał dowództwo floty na wodach Azyi wschodniéj. Porów. Osborn „*The discovery of the North-West Passage by H. M. ship Investigatore*“ (Lond. 1856).

Macconnell (Jan), powieściopisarz amerykański, ur. 1826 w stanie Illinois. W 20 roku życia wszedł do armii wysłanéj przeciwko Mexykowi i odznaczył się w bitwie pod Buena-Vista. Wróciwszy do ojczyzny w stopniu kapitana, został w Jacksonville adwokatem i napisał kilka powieści obyczajowych, malujących dokładnie życie amerykańskie; celniejsze z nich są: „*Talbot and Vernon*“ (1850); „*Graham or youth and manhood*“ (1851); „*The Gleens, a family history*“ (1852) i „*Western charakters*“ (1853).

Mac-Culloch (Jan), naturalista i lekarz angielski, ur. 1773 na wyspie Guernsey, † 1835. Medycyny uczył się w Edynburgu, następnie był chirurgiem wojskowym, w r. 1803 został prof. chemii w kolegijum artyleryjskiém, a potém w szkole wojskowéj w Addiscombe. Zasłużył się głównie zbadaniem Szkocyi pod względem historyi naturalnéj i geologii. Ogłosił: „*Description of the Western Islands of Scotland*“ (3 t., Lond. i Edynb. 1819); „*The Highlands and Western Islands of Scotland*“ (Lond. 1824); „*A system of geology*“ (Lond. 1844).

Mac-Culloch (Jan Ramsay), ekonomista angielski, ur. 1789 w Wigton, † 1864; był do 1832 profesorem w uniwersytecie londyńskim. Ogłosił wiele szacownych dzieł, z których najważniejsze są: „*The principles of political economy*“ (Londyn 1864, wyd. 5); „*A dictionary of commerce and commercial navigation*“ (Lond. 1832); „*Treatises and essays*“ (Edynburg 1853).

Macdonald (Stefan Jakób Józef Aleksander, *książę Tarentu*), marszałek francuski, ur. 1765 w Sédan z szlacheckiéj rodziny szkockich wychodźców. W r. 1784 wszedł do francuskiéj służby wojskowéj i od 1792 jaśniał pomiędzy piérwszymi bohaterami Francyi. Sławę wojenną zyskał we Włoszech pod rozkazami Bonapartego. Zwyciężony nad Trebiją 18 i 19 Czerw. 1749 przez Suwarowa i Melasa, mianowany był komendantem w Wersalu i 18 Brumaire'a czynnie wspiérał Bonapartego. Bitwę pod Wagram on stanowczo rozstrzygnął i za to otrzymał buławę marszałkowską z godnością księcia Tarentu. Po bitwie lipskiéj zasłaniał odwrót armii i ocalił się przebywszy wpław Elsterę. W kampanii 1814 pomiędzy Marną i Sekwaną czynił rozpaczliwe wysilenia. Widząc że opór był już daremnym, sam doradzał cesarzowi abdykacyję, za co przez Burbonów wyniesiony został do godności para i obsypany wszelkiego rodzaju zaszczytami. Po rewolucyi lipcowéj usunął się od życia publicznego i † 1840 r. w zamku swoim Courcelles pod Guise.

Mac Donnell (J. P.), agitator irlandzki, ur. 1840; ukończywszy nauki na uniwersytecie dublińskim, brał czynny udział w ruchu narodowym Fenijanów (ob.), wydawał kilka dzienników, przez policyję zamykanych (np. „*Irish Star*“), i czas jakiś był nawet więziony. Następnie udał się do Anglii, gdzie 1867 uorganizował głośną onego czasu manifestacyję w Hydepark. Podczas wojny francusko-niemieckiéj (1870—71) wysłał do Francyi 1870 pewną liczbę Irlandczyków, którzy weszli do armii francuskiéj; musiał odsiadywać za to 3 miesięczne więzienie. W ostatnich czasach został wybrany członkiem Stowarzyszenia Międzynarodowego (*Internationale*) i mianowany sekretarzem do spraw irlandzkich. M. jest bogatym kupcem.

Mac Dowell (Irwin), generał półn.-amerykański, ur. 1818 w stanie Ohio. Ukończywszy nauki w szkole wojskowéj w West-Point, został oficerem artyleryi. Po wybuchu wojny domowéj mianowany w armii Scotta generałem brygady, poniósł zupełną klęskę pod Bull-Run 21 Lipca 1861; również nieszczęśliwie walczył na czele korpusu w armii Potomac'u pod Rappahannook i Manassas. Otrzymał s

tego powodu uwolnienie, ale 1867 r. mianowany był generał-majorem i komendantem departamentu wschodniego z główną kwaterą w New-Yorku.

Macé (Jan), literat francuski, ur. 1815 r., syn robotnika; nauki kończył w Paryżu, 1836 został nauczycielem historyi w kolegium Stanisławowskiém, następnie służył w wojsku 1842—45. W 1848 redagował dziennik „*République*"; po zamachu stanu 2 Grudnia usunął się do Alzacyi, gdzie był nauczycielem; później wystąpił na pole literackie. Z prac jego wymieniamy: „*Histoire d'une bouche de pain*" (1861), (przekład polski Kuczyńskiego, Warszawa 1864 i częściéj); „*Théâtre du petit chateau*" (1862); „*Arithmétique du Grand-papa*" (1863) przekład polski A. Egera Krak. 1869). „*Les serviteurs de l'estomac*" (1866). W 1864 założył ze Stahlem „*Magasin d'éducation et de récréation*" a 1866 „*Ligue de l'enseignement*", mając na celu polepszenie i pomnożenie szkół i biblijotek ludowych. W przekładzie polskim Chęcińskiego mamy jeszcze „*Powiastki dla małych czytelników*" (Warsz. 1873).

Macedo (Joachim Emanuel de), ur. 1820 w San-Joao de Itaborahy, doktór med., od 1854 deputowany zgromadzenia prowincyjonalnego w Rio-Janeiro i członek czynny instytutu historyczno-geograficznego, należy do najznakomitszych tegoczesnych poetów i prozaików brazylijskich. Jako powieściopisarz zjednał sobie sławę dziełem: „*Moreninha*" (Rio 1849), po którém napisał: „*O Moço-louro* (2 t. 1854); „*Rosa*" (2 t., 1854); „*Os dous amores*" (2 t., 1854); „*Vicentina*" (3 t., 1859) i t. d. Z innych utworów jego zasługuje na uwagę poemat obszerny epiczno-liryczny „*A nebulosa*" (1849) i tragedyja „*Cobé*" (1855).—Porów. Wolfa „*Le Brésil littéraire*" (Berl. 1863).

Macedonija, piérwéj Ematyja, kraina leżąca na północy Grecyi, rozciągała się piérwotnie na południe do Olimpu, na wschód aż do rz. Strymon, nie mając na zachodzie i północy stałéj granicy, późniéj atoli za Filipa znacznie została rozszerzona. Przerznięta wielu górami, była także bogatą w rzeki i jeziora. Urodzajność ziemi, przyjemny i surowy klimat, i bogate kopalnie przyczyniały się wiele do zamożności tego państwa; dla tego też znajdowało się tutaj mnóstwo miast kwitnących, jak Pella, Pydna, Tessalonika, Potydea, Olynt, Philippi. Dzisiaj Macedonija należy do Turcyi i wchodzi po większéj części w skład ejaletu Saloniki.—Porów. Cousinery „*Voyage dans la Macedoine*" (Paryż 1831).—*Historyja.* Macedończyków, naród szczepu iliryjskiego, z silną przymieszką żywiołu tracko-frygijskiego, a może i pelazgijskiego, Grecy nigdy nieuważali za swych krewnych. Pewniejsza historyja M. zaczyna się w epoce wojen perskich. Król Aleksander został 490 prz. Chr. pobity przez Mardonijusza i shołdowany dla Persyi, ale 479 w bitwie pod Plateami znowu odzyskał wolność. Perdykkas II, 454—413 w czasie wojny peloponeskiéj występował po stronie Spartan; Archelaus, 413—399, krzewił rolnictwo, wspiérał sztuki i nauki, zakładał i obwarowywał miasta, organizował wojsko i podniósł państwo do znacznéj już potęgi, którą Filip II (ob.), 359 333 prz. Chr., jeszcze powiększył i w bitwie po Cheroneą doszedł do panowania nad Grecyją, a sy jego Aleksander W. (ob.), 333—320, zrobił M. władczynią połowy świata. Po jego śmierci, skutkiem częstéj zmiany panujących i licznych powstań, M. upadła. Królowie macedońscy Demetryjusz II, 243 —233, i brat jego Antygon Dozon, 233—221, podobnie jak i poprzedni królowie staczali ciągłe boje z Grekami, którzy usiłowali wyzwolić się z pod ciężkiego jarzma. Filip III został przez przybyłych Grekom na pomoc Rzymian pobity r. 197 pod Kynoskephalae, a Perseusz 168 prz. Chr. pokonany pod Pydną przez Pawła Emilijusza, oddał M. Rzymianom, którzy ją 148 prz. Chr. zamienili w prowincyję rzymską. — Porów. O. Müllera „*Ueber die Wohnsitze, die Abstammung und die ältere Geschichte des macedon. Volks*" (Berlin 1825); Flathe'go „*Geschichte Macedoniens*" (2 t., Lipsk 1833—34); Abla „*Macedonien vor König Philipp*" (Lipsk 1847); nadto dzieła podróżopisarzów: Leake, Griesebach; wreszcie Desdevises-du-Desert „*Géographie ancienne de la Macédoine*" (Paryż 1863) i Henzeya „*Exploration archéologique de la Macédoine*" (Paryż 1864 sq).

Macedonius, patryjarcha carogrodzki w IV w., objął władzę 341 lub 342 przy pomocy Aryjanów; stronnictwo ortodoksyjne wybrało jednocześnie Pawła, z czego powstały krwawe zatargi w Carogrodzie. Zatargi te ponowiły się, gdy cesarz Konstancyjusz potwierdził wybór M. R. 348 musiał M. ustąpić i dopiéro 350 powrócił nazad do władzy, przyczém srogo mścił się nad stronnictwem ortodoksyjném; ofiary, które podczas tego prześladowania padły, uważa kościół tak wschodni jak i zachodni za męczenników i obchodzi pamiątkę ich 30 Marca i 25 Października. M. zyskał ogólną nienawiść, tak że koncylijum aryjańskie w Seleucyi 359 powołało go do odpowiedzialności, a koncylijum carogrodzkie 360 odjęło mu władzę. Od tego czasu przebywał M. niedaleko Konstantynopola i przyłączył się do seminaryjanów. Zwolennicy jego *Macedonijanie*, zaprzeczali bóstwa Duchowi św., skąd też zwano ich *Pneumatomachii*. Dzielili się na dwa stronnictwa, z których jedno twierdziło, że Duch św. jest istotą samoistną, stworzoną przez Syna Bożego, drugie zaś przypuszczało że Duch św. nie jest osobą, lecz tylko przymiotem lub siłą Boga Ojca. Przekonania te potępił pierwszy sobór powszechny konstantynopolski.

Macen, $C_{10}H_{10}$, węglowodór znajdujący się w olejku muszkatołowym, składem i właściościami podobny do olejku terpentynowego.

Macenauer (Antoni), lingwista czeski, ur. 1823 w Dolnych Mosztienicach blisko Przerowa w Morawii, studyjował filozofiję i prawo w Ołomuńcu, 1849 objął po Szemberze miejsce tłumacza do języków słowiańskich w zarządzie namiestnikowstwa morawskiego oraz profesurę języka i literatury czeskiéj na akademii w Bernie. M. jest uważany za jednego z najlepszych żyjących filologów czeskich. Oprócz artykułów, pomieszczanych w czasopismach

pod pseudon. *Moszteniecki*, wydał: „*Cizi slowa w Slowansztinie*“ (Berno 1870—72), oraz posiada w rękopisie *Słownik porównawczy języków słowiańskich z innymi indoeuropejskimi.*

Macer (Aemilius), poeta rzymski, rodem z Werony, † 17 r. prz. Chr. w Azyi; uważany jest za autora zatraconych poematów „*Ornithogonia*“, o ptakach, i „*Theriaka*“, o wężach; poemat „*De viribus herbarum*“, wydany przez Choulanta (Lipsk 1832), jest podrobiony w wiekach średnich. Inny *Macer Aemilius*, przyjaciel Owidyjusza, napisał poezyje: „*Bellum Trojanum*“ albo „*Antehomerica*“ i „*Posthomerica*“.

Maceracyja (z łac.), w chemii postępowanie, polegające na moczeniu jakiegokolwiek ciała stałego w cieczy, dla odmiękczenia tegoż ciała, albo też w celu rozdzielenia ciał rozpuszczalnych w jakowym płynie od ciał nierozpuszczalnych. Cieczami do tego używanemi są: woda, alkohol, ocet, eter, wino, oleje i t. p.

Macerata. do r. 1860 delegacyja papieska, od tego zaś czasu prowincyja włoska; obejmuje 42 mil kw. z ludnością 229,000. Miasto główne M., w pobliżu Potenzy, ma 10,000 m.

Mac Gregor (Jan), statystyk i historyk angielski, ur. 1797 w Stornaway, w hrabstwie Ross, od 1840 podsekretarz ministerstwa handlu, później jeden z dyrektorów banku królewskiego, 1856 z powodu bankructwa téj instytucyi schronił się do Francyi, gdzie † 1857 w Boulogne. Wydał wiele szanownych dzieł, z których ważniejsze: „*The progress of America from the discovery by Columbus to the year 1846*“ (2 t., Lond. 1847); „*The commercial statistics*“ (4 t., Lond. 1848—50); „*British America*“ (Londyn 1852); „*The history of the British Empire from the ascension of James I*“ (2 t., Lond. 1852).

Macha (Karol Hinek), jeden z lepszych poetów czeskich, ur. 1810 w Pradze, † 1836 w Litomierzycach; po odbyciu nauk gimnazyjalnych a potém studyjów filozoficznych i prawnych w Pradze, został 1836 r. adwokatem w Litomierzycach. Z natury skłonny do marzycielstwa i fantazyi, wyrobił je w sobie jeszcze bardziéj czytaniem dzieł Zacharyjasza Wernera, Nowalisa i Ossyjana; następnie wywierały nań wpływ utwory Goethego i Walter Scotta. W końcu, nauczywszy się po polsku, przylgnął do poetów polskich, a zwłaszcza Mickiewicza; największy jednak wpływ wywarł nań pokrewny mu duchem Byron. Pogrążony w mystyczny romantyzm, M. chętniéj malował naturę aniżeli społeczeństwo ludzkie, które niedoścignęło ideału, jaki sobie w duchu utworzył. Z poetycznych utworów M. najważniejszym jest poemat liryczno-epiczny „*Maj*“, zawierający pojedyncze ustępy nieporównanéj piękności („*Spisy*“ t. I, Praga 1836; 2 wyd. 1866, 3 1872; przekład polski w *Biblijotece Warszawskiéj*). Nadto ogłosił wiele drobnych poezyj w *Kwietach* i in. czasopismach, oraz powiastkę *Krziwoklat*, okazującą niepospolity talent wykończenia. Po śmierci M. wydano jego „*Sebrane spisy*“ (Praga 1848, tylko tom I, zawierający obszerny życiorys i niektóre poezyje; zupełne wyd. t. 1862, jako t. 8 *Spisu wy-*

tecznych basniku nowowiekych). Waldau wydał przekład wybranych poezyj M. na jęz. niemiecki („*Ausgewählte Gedichte*“, Praga 1862).

Machabejczycy (z hebr. *Makkab*—młot), książęta i arcykapłani hebrejscy z rodu Asmonejczyków, panujący nad ludem Izraela w II i I w. przed Chr. Po śmierci arcykapłana Matatyjasza († około 166), który piérwszy rozpoczął walkę przeciwko Antijochowi Epifanesowi i zrzucił jarzmo syryjskie, prowadził daléj walkę wyzwolenia syn jego *Juda*, przezwany *Makkabi*, który nadał nazwę całemu rodowi. Juda w kilku pomyślnych bitwach pobił wodzów syryjskich Gorgijasza, Lizyjasza i Nikanora; miał zamiar, chcąc silnéj stawić czoło, zawrzeć przymierze z Rzymem, lecz zmuszony przez świeży napad wojsk syryjskich, stoczył bitwę, w któréj poległ 160 przed Chr. Bracia jego *Jan*, *Jonatan* i *Szymon* ukończyli dzieło przezeń zaczęte i choć na krótko przywrócili niepodległość państwu izraelskiemu. Pod synem Szymona *Janem Hyrkanem I* (135—105) państwo M. doszło do szczytu świetności i kult Jehowy niezwykłą zajaśniał siłą. Syn Hyrkana *Arystobul I* (105) przybrał tytuł królewski; po krótkich jego rządach wstąpił na tron brat jego *Janneus Aleksander* (105—77), który zaledwo przy pomocy nader surowych środków potrafił utrzymać w karbach posłuszeństwa krnąbrną partyję faryzeuszów. Pod słabemi jego następcami, w skutku niezgod familijnych i pomiędzy stronnictwami, stanęło państwo nad brzegiem przepaści, podpadło w zależność od Rzymian i nakoniec 57 r. padł ród M. z ręki Heroda W. — Dzieje ucisku wiary i ludu izraelskiego za Antijocha Epifana i bohaterskie walki o wyzwolenie pod wodzą rodu Matatyjasza opowiadają *Księgi Machebejskie*, których dawniéj istniało 4, a z których dwie kościół katolicki uważa za kanoniczne; kościół ewangielicki zalicza je do apokryfów. Księga I, napisana około 107 przed Chr., piérwotnie po hebrejsku lub chaldejsku, doprowadzona do śmierci Szymona (135), jest właściwie kroniką urzędową państwa M.; pisana dobrze, ważna jako źródło historyczne. Ks. II opowiada wypadki do czasów Demetryjusza Sotera w sposób fantastyczny i cudowny, w duchu partyi Hassydów. Biblija grecka obejmuje pod nazwą ks. III Machabejskiéj, opowiadanie prześladowania Żydów w Egipcie od Ptolomeuszem Filopatorem.—Pamiątkę wspomnianych w II ks. rozdz. 7 siedmiu braci Machabejczyków i ich matki, jako męczenników za wiarę, kościół chrześcijański począwszy od 4 w. po Chr., święci 1 Sierpnia.

Machaczek (Karol Szymon), pisarz czeski, ur. 1799 w Pradze, † 1846 tamże; po ukończeniu gimnazyjum a następnie studyjów filozoficznych w mieście rodzinném, został od 1828 nauczycielem przedmiotów humanitarnych w gimn. w Iczynie i na tém stanowisku pozostawał aż do śmierci. Będąc jeszcze uczniem gimnazyjalnym tłumaczył M. ustępy z *Ilijady* Homera; następnie umieszczał w czasopisach przekłady poezyj Schillera, Goethego i Wielanda; przekład tragedyi Goethego „*Iphigenie in Tauris*“ (Praga 1822), zjednał mu powszechne uznanie.

Gorliwie pracując nad zaprowadzeniem w Pradze opery czeskiéj, przełożył kilkanaście libretów, z których niektóre zostały wydrukowane. Przetłumaczył nadto: list Horacego „*De arte poetica*“ (1827; 2 wyd. 1832); Cycerona „*Cztery mowy przeciwko Katylinie*“ (1834); Schillera „*Dziewicę Orleańską*“ (1837) i in. Najwyżéj jednak stanął utworami dramatycznemi, a zwłaszcza komedyją „*Żenichowe*“ (1826, 1841 i 1866) oraz tragedyją „*Zawisz z Falkensteina*“ (wyd. wraz z tragedyją „*Bulhar*“ i komedyją „*Pujczka za oplatku*, p. t. „*Nowe diwadelni hry*“, (Praga 1846). Zbiór drobnych poezyj wydał p. t. „*Drobniejszi basnie*“ (Praga 1846).

Machaon, syn Eskulapa, słynął wraz z bratem Podaleiriosem jako chirurg wojska greckiego pod Troją.

Machator (Jan), wiérszopis łaciński, rodem z Morawii, kończył nauki w akademii krakowskiéj 1638, następnie wykładał filozofiję w Poznaniu i tu † 1665. Z licznych dzieł jego łacińskich celniejsze są: „*Epicharma*“ (Kraków 1636), ody pochwalne; „*Astrea*“ (1658) i „*Fastigium laboris*“ (1659).

Machczyński (Konrad), współczesny prawnik, ur. 1828 w Płocku, ogłosił drukiem rozprawy: „*O listach żelaznych czyli glejtach i o formie odwoływania się od wyroków i postanowień sądów karnych*“ (Warsz. 1861); „*Zarysy z prawodawstwa kryminalnego*“ (Gazeta Warsz. Nr. 128—176); „*Pogląd historyczny na sądownictwo ludowe jako źródło instytucyi przysięgłych*“ (Warsz. 1869).— Siostra jego **Machczyńska** (Antonina), urodz. w Płocku 1837, prócz wielu drobnych utworów wiérszem i prozą, wydała: „*Szkółka wiejska*“ (Warsz.); „*Złota księga*“ (Lwów 1862); „*Młoda nauczycielka*“ (Warsz. 1862); „*Kilka obrazów, kilka nauk zebranych przed wiejską chatą*“ (Poznań 1863).

Machek (Antoni), wyborny portrecista czeski, ur. 1775 w Podlazicach pod Kolinem, † 1844; początkowo kształcił się w Kralowym Hradcu, daléj w Pradze pod Ludwikiem Kohlem, który poznawszy niepospolitą zdolność **M.**, wysłał go dla dalszego kształcenia do Wiednia. Po 1805 r. stale osiadł w Pradze. Wydał 72 portretów historycznych mężów czeskich (do króla Jerzego), z których początkowe odbijał w Wiedniu, następne we własnéj litografii w Pradze. Z portretów jego, odznaczających się niezwykłém podobieństwem i schwyceniem wyrazu twarzy, odznaczają się portrety ministra *Kolowrata Liebszteinskiego* i arcybiskupa *Chlumczańskiego*.

Machina, każdy przyrząd, za pomocą którego siła działać może w odmiennym od własnego kierunku na punkt oddalony, aby w tym punkcie przezwyciężyć inną siłę. Siłę daną do przezwyciężenia zowie się pospolicie oporem, siłę poruszającą po prostu siłą. Równowaga ma miejsce w machinie, gdy praca wydana przez siłę przy pewnym ruchu machiny równa jest pracy zużytéj przez opór. A że mechaniczna praca (ob.) jest iloczynem siły i drogi przebytéj, wypada stąd, że ile za pomocą **M.** zyskuje się na sile, tyleż traci się na drodze czyli czasie. Reguła ta, zgodna z zasadą zachowania siły, okazuje że siła z niczego stworzoną być nie może, nie ogranicza to wszakże użyteczności machin, bo z jednéj strony w sile prężności pary człowiek posiada ogromny zasób siły, którą dowolnie rozporządzać może, z drugiéj zaś często, gdy idzie o pokonanie wielkich oporów, nie zależy często na pośpiechu. Opory czyli ciężary, jakie mają być pokonane czyli przezwyciężone za pomocą **M.**, podzielić można na opory czynne i bierne. Opory czynne czyli użyteczne są to właśnie siły, przezwyciężenie których jest celem **M.**; jest nim np. ciężar, gdy idzie o podniesienie ciała, spójność cząstek ciała, gdy idzie o jego zdrobnienie, jak np. przy piłowaniu, krajaniu i t. d. Opory bierne występują jako przeszkody ruchu i pochłaniają pracę siły bezużytecznie; takiemi są tarcie, sztywność sznurów, opór środka i t. d. Usunięcie ich zupełne jest niemożliwe, w każdéj jednak **M.** winny być one sprawadzane do najmniejszości. W mowie pospolitéj nazwę **M.** nadaje się często motorom (ob.); i pod tym względem mówi się niewłaściwie np. **M.** parowa, zamiast motor parowy. Podział **M.** pod względem technicznym może być rozmaitym i opierać się musi na celach, do jakich **M.** są przeznaczone. Pod względem teoretycznym **M.** dzielą się na proste i złożone; jakkolwiek by **M.** była złożoną, sprowadza się ona do niewielu, istotnie czynnych pierwiastków, które nazywany **M.** prostemi, a które są: dźwignia, blok, kołowrót, równina pochyła, klin i szruba (ob. te wyrazy). O korzyściach **M.** mówić byłoby zbytecznem, cały rozwój przemysłu polega na ich użyciu. Nauka o **M.** stanowi mechanikę stósowaną; budownictwo machin stanowi dział osobny techniki. Z dzieł tu się odnoszących ważniejsze są: Weisbach „*Lehrbuch der Ingenieur und Maschinenmechanik*“ (3 t.), Rühlmann „*Allgemeine Maschinenlehre*“ (1862 i następ.), Redtenbacher „*Principien der Mechanik und des Maschinenbaus*“ (1859), tegoż „*Resultate für den Maschinenbau*“ (1860), Laboulaye „*Dictionnaire des manufactures*“ Pietraszek „*Przewodnik dla maszynisty*“ (1874).

Machina Atwooda, ob. Spadanie ciał.

Machina elektryczna, parowa i t. d., ob. elektryczna, parowa i t. d. machina.

Machiavelli (Niccolo di Bernardo dei), znakomity pisarz i mąż stanu włoski, ur. 1469 we Florencyi, † 1527 tamże. Po wypędzeniu Medyceuszów (1494) spełniał wiele ważnych misyj politycznych i zapoznał się bliżéj z Cezarem Borgia. Po przywróceniu Medyceuszów oskarżony o udział w spisku, był więziony, torturowany i skazany na wygnanie. Za Leona X otrzymał amnestyję, ale znowu podejrzany, usunął się do życia prywatnego i dopiéro za Klemensa VII brał ponownie udział lubo niewielki w sprawach publicznych. Zyskawszy zaufanie Medyceuszów, stracił miłość ludu i umarł niepoznany i oszkalowany. Jako autor zyskał wielką sławę pismami politycznemi: „*Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*“ (napisane między 1518 i 1522), w których, zużywając materyjał historyczny, wykazuje jakimi to środkami można uczynić państwo potężném i dowodzi, że państwa europejskie a zwłaszcza włoskie są zepsute a ocalenia szukać mogą jeno w nieograniczonéj władzy zdolnego

monarchy, W „*Il principe*“ (Wenecyja 1515 i częściéj; polski przekład Sozańskiego, (Kraków 1868), stara się M. okazać, jakim sposobem nieograniczona władza monarchy może być ugruntowaną i utrzymaną; środków ku temu celowi można używać wszystkich, bo złość ludzi do tego upoważnia. Dzieło to nie zawsze było należycie rozumiane: Fryderyk W. swoim „*Antimachiavelli*“ uważał je za najniebezpieczniejsze. W nowszych czas broni M. oprócz wielu innych Ranke w piśmie „*Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*“ (Berlin i Lipsk 1824). Najgłówniejszém jednak dziełem M. jest „*Istorie fiorentine 1215—1492*“ (Florenc. 1532). Pisał także komedyje i sprawozdania poselskie. Ze zbiorowych wydań prac jego wymieniamy florenckie (8 t., 1813; 10 t., 1826 oraz w 1 t. 1843).— *Machiawelizmem* nazywają (od jego imienia) przebiegłe, chytre, przewrotne i niesprawiedliwe postępowanie ludzi, tak w sprawach politycznych jako też codzienno-życiowych. Powód do tego jakoby dały wygłoszone przez M. zdania w jego pismach politycznych.

Machwicz (herb polski), na tarczy w polu cielistém Maur (murzyn) z rozciągnionemi nogami, w prawéj ręce łuk, w lewéj sajdak ze strzałami. Na hełmie bez korony popiersie Maura bez rąk, w fezie na głowie.

Machzor (po hebr. zwrót, obrót), hebrejska książka do nabożeństwa, zawiérająca modlitwy na dni świąteczne całego roku; zwykła książka do nabożeństwa zowie się *Tefilla*. M. zupełny oprócz modlitw w prozie zawiéra i pieśni (*pijutim*), wyjątki z ksiąg Mojżeszowych i proroków, tak zwanych pięć ksiąg, t. j.: ks. Rut, pieśń Salomonową, skargi Jeremijaszowe i ks. kaznodziejskie i nakoniec zdania i sentencyje ojców (*Pirke Aboth*). M. skrócony zawiéra tylko modlitwy i śpiéwy. Z powodu różnego rytuału i porządku nabożeństwa w różnych krajach, rozróżnia się M. włoski, niemiecki, polski, hiszpański i portugalski. Tłumaczenia niemieckie M. wydali: Heidenstein, Sachs i Letteris, francuskie Bloch.

Macias, trubadur hiszpański z Galicyi w piérwszéj połowie XV w. Będąc paziem w służbie markiza Henryka de Villena w Jäen, zakochał się w pewnéj szlachciance i został zabity przez jéj męża. Dla swych przygód smutnych i pięknych pieśni żyje dotąd jeszcze w ustach ludu. Z pieśni jego mała tylko liczba naszych doszła czasów; niektóre zebrane są w *Cancionero de Baena*.

Macica, organ w ciele kobiécem, służący do zachowania płodu od chwili zapłodnienia do porodu. M. znajduje się w jamie małéj miednicy, pomiędzy pęcherzem moczowym a kiszką odchodową; pokryta jest otrzewną i składa się przeważnie z włókien mięśniowych gładkich, od wewnątrz zaś jest błoną śluzową wysłana. W czasie wolnym od ciąży M. ma postać i wielkość małéj spłaszczonéj gruszki, któréj zwężony koniec, zwany *szyjką*, objęty jest przez *pochwę maciczną* (ob.). M. ma trzy otwory; dwa bardzo drobne u góry w samém ciele macicy stanowią wejście *jajowodów* (ob.) i pozwalają jajku dostać się do macicy; trzeci otwór większy, zwany ustami macicznemi, znajduje się na wierzchołku szyjki i prowadzi do pochwy; przez otwór ten dostaje się do macicy nasienie, wydostaje się na zewnątrz krew, co miesiąc z błony śluzowéj wypływająca (ob. miesiączka), i płód w czasie porodu. Właściwe znaczenie fizyjologiczne zyskuje macica w czasie ciąży (ob.). Zapłodnione jajko w macicy się zatrzymuje, błona śluzowa zmienia się w zewnętrzne pokrywy płodowego jaja, a jama macicy i mięsne jéj ściany nadzwyczajnie się powiększają. Przy końcu ciąży M. wypełnia całą jamę brzuszną, rozciągając znakomicie jéj miękkie powłoki. Kurczenie się mięsnych ścian macicy stanowi w czasie porodu główną siłę, która płód na zewnątrz wydala. Rozległe funkcyje fizyjologiczne, jakie spełnia macica (miesiączka, ciąża, poród), sprzyjają bardzo chorobnym zmianom, to też macica bardzo często chorobom ulega; hysteryja, tak zwane rozdraźnienie nerwowe, osłabienie kobiét, najczęściéj w chorobach macicy mają swoje źródło. Pojęcia ludowe, które na macicę zwalają przyczyny wszystkich chorób, mają więc pewną podstawę. Choroby macicy polegają często na zmianie jéj położenia (opuszczenie, podniesienie, przechylenie), lub kształtu (zgięcie szyjki ku przodowi, ku tyłowi, w bok). Częste bardzo są zajęcia zapalne jéj błony śluzowéj czy to kataralne (białe upławy), czy dyfterytyczne (najczęściéj połogowe); przewlekłym stanom towarzyszy często przerost mięśni macicznych; wreszcie i surowicza powłoka macicy często zapaleniu ulega. Po chorobach zapalnych piérwsze co do częstości miejsce zajmują nowotwory M. (mięśniaki, włókniaki, raki). Choroby te sprowadzają przedewszystkiém zmianę w jéj funkcyjach, miesiączkowanie staje się nieregularne i bolesne; bezpłodność skutkiem obfitych upławów, zatkania utworów macicy, nieprawidłowa ciąża, poronienia, zboczenia w porodzie. W dalszem następstwie choroby M. odbijają się szkodliwie na organizmie kobiéty, sprowadzając osłabienie ogólne i objawy hysteryi (ob.). Wreszcie choroby M. często szybko śmierć prowadzą za sobą, mianowicie choroby połogowe (ob. połogowe choroby). Nauka o chorobach macicy i ich leczeniu miejscowem w ostatnich czasach znakomite uczyniła postępy i stanowi największą część gynekologii (ob.). Wewnątrz gruczoła przyprątnego u mężczyzn znajduje się mały pęcherzyk trójkątny, który się komunikuje niekiedy z przewodami nasiennemi i nosi nazwę M. *męzkiéj*.

Macica perłowa, ob. Perły.

Maciéj (św.), apostoł; wiemy o nim tylko tyle, że od samego chrztu był uczniem Jezusa i że następnie po wniebowstąpieniu Pańskiém, jeszcze przed zesłaniem Ducha św., był losem wybrany na Apostoła w miejsce Judasza. Według tradycyi opowiadał ewangieliję albo w Kappadocyi albo w Etyjopii albo nakoniec w Palestynie i zginął śmiercią męczeńską. Kościół obchodzi jego pamiątkę 24 Lutego, w roku zaś przestępnym 25 Lutego.

Maciéj (niem. *Matthias*), cesarz niemiecki, 1612—1619, czwarty syn Maksymilijana II, ur. 1557 r.

W 1577 roku wezwany przez stronnictwo habsburgskie można władców niderlandzkich, przeciwne księciu Oranii, przybył do Niderlandów, wziął tytuł monarchy, ale nie mogąc mimo to nic zdziałać, złożył swą godność 1580 roku. Mianowany 1595 r. namiestnikiem w Austryi, odznaczał się wielką nietolerancyją przeciw protestantom. Z bratem swym cesarzem Rudolfem nie koniecznie w dobrych zostawał stosunkach, mianowicie gdy układem familijnym uznany za głowę domu całego, mocą dwu traktatów pokojowych z Węgrami (23 Czerwca 1606) i Turkami (11 Listop. 1606) przywrócił zakłócony spokój wewnętrzny i zewnętrzny, a następnie 1608 r. wymógł na cesarzu dla siebie Morawiję, Austryję i Węgry oraz zapewnienie następstwa tronu w Czechach. Wezwany przez Czechów wystąpił M. zbrojnie przeciw bratu i zmusił go do odstąpienia nie tylko Czech, ale także Szląska i Łużyc 11 Kwietnia 1611. W 1612 r. po śmierci Rudolfa wybrany został cesarzem niemieckim, ale rządy jego nie były szczęśliwe. W Niemczech nie potrafił przejednać i pogodzić z sobą dwu przeciwnych stronnictw religijnych, a w krajach austryjackich swą nietolerancyją wywołał ogólne niezadowolnienie, które zwiększyło się bardziéj jeszcze, gdy następcą swym wyznaczył M. fanatycznego arcyks. Ferdynanda, późniejszego Ferdynanda II (ob.). W Czechach wybuchło nawet zbrojne powstanie, które dało początek *trzydziestoletniéj wojnie* (ob.). M. pośród tych kłopotów, † 1619 roku, znienawidzony przez wszystkie prawie stronnictwa.

Maciéj Korwin, kr. węgierski, ob. Matijasz.

Maciejowice, miasteczko w gub. siedleckiéj, pow. garwolińskim, nad rz. Okrzejką, ma 1,408 m. Pamiętne bitwą, stoczoną 10 Października 1794 r., w któréj Tadeusz Kościuszko, porażony przez wojska rossyjskie pod dowództwem gen. Ferzena, ranny, dostał się do niewoli.

Maciejowski (Samuel), biskup krakowski, kanclerz w. koronny, znakomity mąż stanu. Syn Bernarda, kasztelana czechowskiego i lubelskiego, ur. 1498, † 1550 w Łukowie. Po ukończeniu szkół krajowych a następnie akademii padewskiéj, został sekretarzem królewskim, kanonikiem gnieźnieńskim i krakowskim, proboszczem w Gołębiu, roku 1537 sekretarzem wielkim koronnym, po sejmie 1539 r. otrzymał pieczęć mniejszą, w r. 1540 biskupstwo chełmskie, z którego 1541 przeniósł się na biskupstwo łuckie, a z tego 1542 na płockie. Zostając ciągle przy boku królewskim, służył mu zawsze zdrową radą, strzegąc praw i godności tronu z niczém niezłamaną stałością. Używany do najważniejszych spraw państwa, spełniał je umiejętnie i z godnością, narażając się nieraz królowéj Bonie, która go za to nienawidziła. Czynny na wszystkich sejmach, przemawiał na nich gorąco, zachęcając do zgody i przepowiadając wiszące nad Rzecząpospolitą niebezpieczeństwa. Posiadając nieograniczone zaufanie Zygmunta I, został po śmierci Gamrata 1545 biskupem krakowskim, a 1547 kanclerzem w. koronnym. Szczególniéj na tym urzędzie odznaczył się wielkimi rozumu i duszy przymiotami, pracując zawsze i wyłącznie dla dobra kraju; w sprawie małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną, stanął po stronie króla i powagą swą przyczynił się wiele do uspokojenia umysłów. M. jest jedną z najświetniejszych postaci czasów Zygmuntowskich. Człowiek wysoko wykształcony, gromadził M. na swym dworze ludzi uczonych i łożył wiele na wychowanie ubogiéj młodzieży. Bijograf jego, Górski, zarzuca mu, że trzymał się króla, celem zbogacenia swéj rodziny. Z prac jego piśmiennych znane są głosy sejmowe i mowy. Mowa, miana przy otwarciu sejmu 1538, mieści się w *Pamiętniku warszawskim* (r. 1819 tom XIII), a z r. 1548 w *Dyaryjuszu sejmu 1548 r.*, wydrukowanym w *Pamiętnikach o dawnéj Polsce* Niemcewicza (t. I); mowa, miana na pogrzebie Zygmunta I w r. 1548, która wyszła osobno p. t. „*Sermo habitus per rev. in Chr. patr. d. Sam. Maciejowski*“ (Kraków 1548), a także mowa przełożona na łacinę i zamieszczona między dziełami Hozyjusza (wyd. Kolońskie 1584, tom II str. 462), oraz mowa przy wjeździe Zygmunta Augusta do Krakowa zawarte są również w dziełach Hozyjusza. Życiorys jego w *Tygod. Ilustr.* (r. 1861, Nr. 67). — **Maciejowski** (Stanisław), brat poprzedniego, wierszopis i mówca, kasztelan sędomiérski, odznaczał się niepospolitą nauką. W *Pamiętnikach o królowéj Barbarze*, wydanych przez Balińskiego, znajdują się jego listy. — **Maciejowski** (Bernard), kardynał, arcybiskup gnieźnieński, syn Bernarda kasztelana lubelskiego a synowiec poprzedniego, ur. 1548, † 1608 w Krakowie. Pobiérał nauki najprzód w kraju, potém w Wiedniu u jezuitów. Za Zygmunta Augusta został chorążym koronnym, lecz godność tę złożył dobrowolnie, udał się do Rzymu i tam wyuczywszy się teologii, otrzymał święcenia kapłańskie. Po powrocie do ojczyzny, wsparty potężną opieką jezuitów, szybko coraz wyżéj postępował w hierarchii duchownéj, bo 1588 został już biskupem łuckim, 1600 krakowskim, 1605 kardynałem, a 1606 arcybiskupem gnieźnieńskim z prawem rządzenia obiema dyjecyzyjami. Wielki dobrodziéj jezuitów, wspiérał hojnie szpitale i klasztory. Pisma jego łacińskie w druku są następujące: mowa miana na konsystorzu publicznym wobec Grzegorza XIII 1591 r. (Rzym 1591); „*Epistola pastoralis*“ (Poznań 1640, 5 ed. Oliwa 1687); „*Concilium provinciale* etc“ (Kraków 1609); „*Index librorum prohibitorum*“ (Kraków 1603). Obszerniejszy życiorys jego mieści się w „*Wizerunkach i roztrząśnieniach naukowych*“ (poczet nowy drugi).

Maciejowski (Michał), pijar, za rządu pruskiego wysłany kosztem skarbu do Berlina, kształcił się w pedagogice i po powrocie otworzył w Białymstoku gimnazyjum, którém rządził przez lat 12. W r. 1814 wezwany na dyrektora do Winnicy, założył gimnazyjum podolskie i wtedy się sekularyzował. W r. 1830 powrócił do zgromadzenia ks. pijarów w Warszawie i tam życia dokonał. Z prac jego piśmiennych, ważniejsze są: „*Wykład nauk i sposobu tychże dawania w gimnazyjum podolskiém*“ (Berdyczew 1816); „*O sposobie uczenia języka greckiego*“ (tamże

1817); „*O duchu i cechach prawdziwéj pobożności*“ (Warszawa 1830).

Maciejowski (Wacław Aleksander), znakomity badacz dziejów i literatury ojczystéj oraz niepospolity znawca prawodawstwa polskiego i słowiańskiego, ur. 1793 w Kalwaryi. Po ukończeniu nauk w Piotrkowie, udał się do akademii krakowskiéj w 1812, a od 1814 do 1818 słuchał nauk w uniwersytetach: wrocławskim, berlińskim i getyngskim. Za powrotem do Warszawy mianowany został przy liceum profesorem literatury starożytnéj, a następnie w uniwers. warszawskim profesorem historyi i instytucyj prawa rzymskiego. W 1825 objął katedrę pandektów i zajmował ją do 1831. Od 1838 był profesorem literatury starożytnéj w akademii duchownéj rzymsko-katolickiéj, a na kursach prawnych historyi prawa rzymskiego i jednocześnie sędzią trybunału. Obecnie emeryt. Oprócz wielu rozpraw, pisanych po łacinie między 1814 i 27, wydał: „*Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian*“ (2 t., (Warszawa 1839); „*Polska aż do pierwszéj połowy XVII w. pod względem obyczajów i zwyczajów*“ (4 t., tamże 1842), udatny i wyczerpujący rys obyczajów i zwyczajów narodowych owych czasów; „*Pierwotne dzieje Polski i Litwy*“ (1846); „*Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych, aż do r. 1830*“ (3 t., Warszawa 1851), doprowadzone tylko do r. 1650, jestto praca niezalecająca się wprawdzie bystrością poglądów, ale mimo to wielkiéj wartości dla szczegółów biblijograficznych zupełnie wiarogodnych; „*Historyja prawodawstw słowiańskich*“ (4 t., Warsz. 1832—35; 2 ed. 6 t., Warsz. 1856—65; tłumaczona na obce języki), niewątpliwie najgłówniejsze dzieło, którém M. zyskał sobie sławę europejską. Wydał też jego „*Dopełnienia*“, w których mieści się dotąd jedna tylko rozprawa „*Dzieje Polski przechrobrowéj*“ (Warszawa 1872). M. jest w pewnym względzie uzupełnieniem Lelewela, przynajmniéj o tyle, że badania swoje rozciąga nie do saméj tylko Polski, ale także i do reszty Słowiańszczyzny, któréj gorącym jest wielbicielem. W ludach słowiańskich upatruje nawet wyższość nad narodami zachodnimi. Usiłuje też dowieść, że obrządek wschodni panował piérwotnie w całéj Słowiańszczyznie zachodniéj i że następnie wyparty został przez katolicyzm. Teoryje jego, dotyczące piérwotnych dziejów Polski, wobec surowéj krytyki i dzisiejszego stanu nauk ostać się nie mogą. W. Dutkiewicz (ob.) w dziele „*Spostrzeżenia nad historyją prawodawstw słowiańskich*“ (Warszawa 1870) ciężkie mu robi, co do ostatniéj pracy, zarzuty i uczoność jego podaje w wątpliwość. W ostatnich czasach wydał jeszcze M. „*Przegląd najnowszych prawodawstw słowiańskich*“ (Warszawa 1871) i „*Historyja włościan*“ (Warszawa 1874). — **Maciejowski** (Franciszek), synowiec poprzedniego, dr. prawa, ur. 1798 w Piotrkowie, † 1873; po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie i uniwersyteckich w Krakowie i Wrocławiu, wszedł 1826 na liniję sądową jako sędzia trybunału, w r. 1839 został profesorem kursów prawnych w Warszawie, następnie w instytucie szlacheckim i w 8 klasie przy gimnazyjum warszawskiém. Od r. 1863 był profesorem historyi i instytucyj prawa rzymskiego w szkole głównéj warszawskiéj. Oprócz wielu rozpraw, drukowanych w *Biblijotece warszawskiéj*, wydał oddzielnie: „*Wykład prawa karnego*“ (Warsz. 1848) i „*Zasady prawa rzymskiego podług instytucyj Justynijańskich*“ (tamże 1861).

Macierzanka, ob. Tymian.

Maciora, ob. świnia i pszczoła.

Mack von Leiberich (Karol, baron), feldmarszałek austryjacki, ur. 1752 w Neusliugen, w Frankonii, † 1828 w St.-Pötten, syn furyjera dworu cesarskiego, talentem i walecznością dosłużył się stopnia feldmarszałka porucznika. Po pokoju w Campo-Formio 1798 dowodził naczelnie armiją neapolitańską przeciwko Francuzom; odniósłszy niejakie korzyści, musiał, zagrożony przez lazzaronów, szukać bezpiecznego schronienia u nieprzyjaciół. Uciekłszy z Paryża 1800 r., dowodził 1805 armiją austryjacką w Niemczech, gdzie pod Zelle został pobity, a późniéj Ulm z 20,000 ludzi poddał Francuzom. Stawiony za to przed sądem wojennym, został na śmierć skazany, lecz cesarz złagodził mu tę karę na 20 letnie więzienie w fortecy a w r. 1808 zupełnie go ułaskawił, przywróciwszy mu ordery i pensyję feldmarszałka.

Mackenzie, wielka rzeka w angielskiéj Ameryce północnéj, początkiem jéj jest rz. Athapasca, która wyszedłszy z jeziora t. n. pod nazwą rzeki Niewolniczéj, przechodzi przez Wielkie jezioro Niewolnicze z nazwą Mackenzie i ubiegłszy mil 425, wpada do oceanu Północnego. Najważniejszą zasilającą jéj wody rzeką jest Peace-River.

Mackenzie (Henryk), romansopisarz angielski, ur. 1745 r. w Edynburgu, † 1831 jako generalny kontroler podatków w Szkocyi; w romansach swych (np. „*The mon of feeling*“; „*The mon of the world*“ i „*Julia de Roubigné*“) szczęśliwie naśladował Sterne'a; przewyższał go nawet smakiem i wytwornością, ale mu nie dorównał w dowcipie i humorze. Zbiorowe wyd. pism jego wyszło w Londynie (8 t., 1818). Życie jego opisał Walterscott w „*Lifes of the novelists*“.—**Mackenzie** (William Forbes), urod. 1807, od 1838 w izbie niższéj jeden z najczynniejszych członków stronnictwa protekcyjonistów, został 1845 r. lordem skarbu, lecz gdy Peel objawił swoje postanowienie zniesienia praw zbożowych, podał się do dymisyi i przyłączył się do opozycyi, która upadek ministeryjum sprowadziła. Od Lut. do Grud. 1852 był sekretarzem skarbu w gabinecie Derby; † 1862.

Mackiewicz (Frańciszek Borgijasz Łukasz), biskamieniecki. Do r. 1802 sekretarz Michała Romana Sierakowskiego, który się samowolnie przezwał biskupem latyczowskim na Podolu, był potém kanonikiem kapituły kamienieckiéj a następnie koadyjutorem biskupa kamienieckiego Jana Dembowskiego, po jego śmierci zaś (13 Wrześ. 1809) objął w Paździer. rządy biskupstwa i wkrótce potém sam się stał aktualnym biskupem, † 1842. Podniósł on kapitułę w znaczeniu, naprawił katedrę i jako pa-

ńterz gorliwy chętnie krzewił oświatę ludową w swéj dyjecezyi.

Mackintosh (Sir Jakób), ur. 1745 w Aldouriehouse (Invernes), † 1832 r; był w parlamencie bardzo czynnym współpracownikiem w sprawie reformy prawodawstwa kryminalnego i zjednał sobie wielką sławę w czasie rozpraw nad bilami o cudzoziemcach, o tolerancyi religijnéj, o handlu niewolnikami. On piérwszy przemawiał za wyswobodzeniem Grecyi i w r. 1821 był jednym z najcelniejszych obrońców bilu reformy. Od r. 1827 był członkiem komisyi do spraw wschodnio-indyjskich. Z prac jego ważniejsze: „*Dissertation on the progress of ethical philosophy*“ (Lond. 1830); „*History of England*“ (9 t., Lond. 1830) i „*Vindiciae gallicae*“ (Londyn 1791).

Mackintosh (Karol), chemik szkocki, ur. 1766 r. w Glasgowie. W fabryce swéj pod Glasgowem piérwszy przedsięwziął wyrób fabryczny wielu przetworów chemicznych, ulepszył fabrykacyję błękitu pruskiego, odkrył sposób wyrobu stali przez żarzenie żelaza w węglowodorze i tkaninę nieprzemakalną, od jego nazwiska zwaną makintoszem.

Maćkowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie trockim. W r. 1766 posiadał je Ignacy Ogiński, marsz. w. ks. lit., razem z dzierżawą Zaboryczkami, opłacając zeń kwarty złp. 2,240 gr. 29, a hyberny ze sstwem kadaryskiém (ob.) złp. 3,000. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w posiadanie emfiteutyczne Andrzejowi Ogińskiemu, sekretar. w. ks. lit., łącznie z wsią Brzozową i sstwem płotelskiém.

Mac-Laurin (Colin), znakomity matematyk, urod. 1698 r. w Kilmoddan w Szkocyi, † 1746 w Yorku. Nauki pobiérał w Glazgowie, w r. 1717 został prof. mat. w Aberdeen, w 1719 członkiem towar. król. W r. 1745 pracował gorliwie nad ufortyfikowaniem Edynburga przeciw powstańcom. Położył wielkie zasługi w matematyce, a między innemi nazwisko jego nosi szereg bardzo ogólny, służący do rozwijania funkcyj w szeregi. Z dzieł jego słynniejsze: „*Geometria organica*“ (Lond. 1720); „*A treatise of Algebra*“ (6 wyd., Londyn 1796) i „*An account of Newton's discoverses*“ (Lond. 1830).

Macleod (Ksawery Donald), powieściopisarz amerykański, ur. 1821 w Nowym-Yorku, duchowny kościoła episkopalnego, udał się do Europy i tu w r. 1848 został katolikiem. Za powrotem do Ameryki wydał kilka zajmujących romansów, jak: „*The Idler and the Alps*“ (1852); „*The Bloodstone*“ (1853); „*Lescure*“ (1855) i „*Życie Walter-Scotta*“.

Mac-Mahon (Maryja Edme Patrycy Maurycy, hr. de), *książę Magenty*, marszałek francuski a od roku 1873 prezydent rzeczypospolitéj francuskiéj, ur. 1808 w Sully pod Autun. Pochodzi ze starożytnéj rodziny irlandzkiéj, która dzieliła losy Stuartów i osiadła we Francyi. Syn para francuskiego i osobistego przyjaciela Karola X. Ukończywszy szkołę wojskową w Saint-Cyr, w r. 1829 wszedł do franc. sztabu generalnego, znajdował się przy zdobyciu Antwerpii a służąc długi przeciąg czas w Algieryi, odznaczył się w wielu bitwach niezwyczajną walecznością i prędko posuwał się w stopniach wojskowych. Generał brygady 1845, został 1852 generałem dywizyi. Od Sierpnia 1855 dowodził dywizyją w Krymie i na jéj czele zdobył 8 Wrześ. fort Małachowa, który był kluczem Sebastopola. W r. 1857 walczył jako szef dywizyi przeciwko Kabylom i czas jakiś był dowódcą wszystkich wojsk konsystujących w Algieryi. W wojnie włoskiéj dowodził drugim korpusem armii, na czele którego rozstrzygnął 4 Czerw. 1859 los bitwy pod Magentą, za co został marszałkiem i księciem Magenty. Nie mało też przyczynił się do drugiego zwycięstwa pod Solferino. Po zawarciu pokoju otrzymał dowództwo 7-go korpusu terytoryjalnego w Lille, a 1864 na miejsce gen. Pelissier mianowany był generał-gubernatorem Algieryi. Na stanowisku tém postępował w duchu zasad imperyjalistowskich, sprawował rząd militarny osobisty, pod ciężarami którego kolonija wiele ucierpiała i znajdowała obrońców w prasie liberalnéj. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj 1870 r., M. przywołany z Algieryi otrzymał dowództwo nad armiją południową. Zwyciężony pod Wörth 6 Sierp. przez następcę tronu pruskiego, cofnął się do Châlons a stąd po klęskach Bazaine'a, wzmocniony nowemi siłami, z rozkazu cesarza i ministra wojny gener. Palikao ale wbrew własnym widokom spieszył przez Reims Réthel i Argonne na odsiecz zamkniętemu w Metz Bazaine'owi. Na czele 120,000 armii musiał przyjąć bitwę pod Sédan 1 Wrześ., ale z samego zaraz początku ciężko raniony, złożył dowództwo w ręce gener. Wimpffen i po zupełnéj klęsce Francuzów poszedł w niewolę niemiecką. Po zawarciu pokoju otrzymał 11 Kwiet. 1871 naczelne dowództwo nad armiją wersalską i w krwawych walkach stłumił powstanie Komuny paryskiéj. Po upadku Thiersa (ob.) 24 Maja 1873 mianowany był przez zgromadzenie narodowe naczelnikiem władzy wykonawczéj a uchwałą tegoż zgromadzenia z 29 Listop. 1873 prezydentem rzeczypospolitéj francuskiéj na lat siedem. Godność tę piastuje M. dotąd (Maj 1874) opiérając się na nielicznéj większości rojalistowskiéj.

Macon, stolica franc. departamentu Saony i Loary, nad Saoną, ma port rzeczny i 16,000 m. Niegdyś ze swemi przyległościami stanowiła hrabstwo Maconnais.

Macpherson (Jakób), wydawca mniemanych pieśni Ossyjana, ur. 1738 w Kingussie pod Ruthven, † 1796 w Belleville pod Inverness. Zjednał sobie sławę literacką wydaniem tłumaczonych z gealickiego języka: „*Fragments of ancient poetry*“ (1761), po których nastąpiły jakoby Ossyjana (ob.) poematy: „*Fingal*“ (1762) i „*Temora*“ (1763).—Z prac jego historycznych najlepszą jest „*History of Great-Britain from the restoration to the accession of the House of Hanover*“ (2 t., Edynb. 1775).

Macready (Wilhelm Karol), ur. 1793 r. w Londynie, sławny aktor angielski, celował szczególniéj w głównych rolach Szekspirowskich. Opuścił scenę w r. 1861.

Macun (Jan), pisarz południowo-słowiański, ur.

1821 w Ternowcach w Styryi; po ukończeniu gimn. w Mariborzu (Marburgu), oraz studyjów filozoficznych i prawnych w Styryjskim Gradcu, został 1845 suplentem gimn. w Celi a następnie od 1851 nauczycielem filologii w Zagrzebiu. Oprócz wielu artykułów pomieszczanych w czasopismach, wydał: „*Cwetje slowenskiga pesnicztwa*“ (1850); „*Kratko krasoslowje o peszniczstwu*“ (1852); przerobił Fröhlicha „*Theor.-praktische Grammatik der ilirischen Sprache*“ (1864) oraz napisał kilka książek szkolnych.

Maczewski (Jan Jakób), teolog ewangielicki, ur. 1718 w Toruniu, † 1775; był przez długie lata pastorem u Łotyszów. Prócz dzieł teologicznych, w językach łacińskim i niemieckim, najważniejszą jego pracą jest zbiór pieśni duchownych łotewskich, które przetłumaczył na niemiecki i z tekstem oryginalnym wydał p. t. „*Lettische geistliche Lieder*“ (Mitawa 1766).

Maczuski (Andrzéj), żyjący w końcu XVI i piérwszych latach XVII w. tłumacz polski. Zrobił wyjątki z rozmów Platona, filozofa stoickiego, i Teofrasta, traktujących rzecz o przyjaźni, przełożył w skróceniu całe niemal pisemko Cycerona w tymże przedmiocie i zaokrągliwszy to wszystko wstępem i zakończeniem wydał p. t. „*O przyjaźniach i przyjaciołach*“ (Dobromil b. r.). Powtórnie wydał to dzieło Sz. Fel. Żukowski z objaśnieniami (Wilno 1817).

Maczwa, nazywa się do dziś dnia w równina księstwie serbskim, pomiędzy Dryną a Sawą. M. wspomina się już w XIII w. jako *banowina* węgierska (*Machov*, *banatus Machoviensis*), stolicą któréj był Belgrad. 1247 banem M. był Rościsław Michałowicz († 1262), zięć króla Beli IV. Banowie M. mieli zwierzchnią władzę nad wszystkiemi za Sawą leżącemi ziemiami węgierskiemi, a niekiedy i nad Bosną. Pod koniec XIII w. dostała się M. Stefanowi Dragutinowi, królowi serbskiemu, zięciowi króla węgierskiego Stefana V, lecz już 1319 przeszła napowrót pod władzę Węgier. Przechodząc z rąk do rąk, zostawała w końcu pod władzą węgierską, aż dopóki w końcu XV w. nie przeszła w ręce Turków. Obecny *Maczwański okrąg* (srez), w pow. szabackim liczy w 38 wsiach przeszło 30,000 m.

Madách (Imre), poeta węgierski, ur. 1820 w Dolnym Strzehowie w kom. nowogrodzkim, † 1864 w Balaszowych Darmotach; po odbyciu studyjów w Peszcie, powrócił do miejsca urodzenia i wziął czynny udział w życiu politycznem swego komitatu. Po upadku powstania 1849 wyłącznie poświęcił się literaturze. Oprócz drobnych poezyj, pomieszczanych w różnych czasopismach, oraz wybornych artykułów politycznych, któremi do 1849 zasilał dzienniki węgierskie, wydał poemat dramatyczny „*Az ember tragoediája*“ (Tragedyja człowieka, Peszt 1862), którym zjednał sobie trwałą sławę w literaturze. W poemacie tym głównymi działaczami są Bóg, Lucyper i człowiek (jako pojęcie oderwane) i przedstawione są niedole i walka ludzkości od początku dziejów do naszych czasów. Poemat ten przełożony w krótce w urywkach na wiele języków, przetłumaczył na niemiecki Aleks. Dietze.

Madagaskar, u krajowców Nossindambo, u Arabów Dżesira-el-Komr, wielka wyspa na oceanie indyjskim, przy wschodnim brzegu południowéj Afryki położona i oddzielona od niéj kanałem Mozambickim, rozciąga się przy średniéj szerokości 50 m. z północy ku południowi na długości 210 mil i obejmuje 10,500 mil kw. powiérzchni. Grunt tu w ogólności górzysty; szczególniéj ważny jest łańcuch gór Ambohitsmena (Czerwone góry), przerzynający wyspę przez całą jéj długość i sięgający od 8 do 12,000 stóp wysokości. Pobrzeża bardzo jednostajne nie obfitują w porty. Rzeki liczne i obfitujące w wodę, ale dość krótkie i przy ujściu często zamulone ławami piaskowemi. Klimat we wnętrzu zdrowy i przyjemny, na pobrzeżach za to niebezpieczny dla Europejczyków (madagaskarska febra), przez co wszelkie próby osiedlania się tutaj nie mają powodzenia. Roślinność i inne produkta takież prawie jak i w innych krajach podzwrotnikowych.— Mieszkańcy sami nazywają się *Malaguzami*, z czego Europejczycy utworzyli *Madegassy*, *Madskassy* albo *Malgaszy*. Ludności liczą tu $4^1/_2$ do 5 milijonów. Mieszkańcy, na rozmaite podzieleni plemiona, należą tylko do dwóch głównych ludów. Na stronie zachodniéj mieszkają plemiona czarne z typem Kafrów; ludność zaś strony wschodniéj i wnętrza jest malajskiego pochodzenia. Rolnictwo, hodowla bydła, myśliwstwo i rybołóstwo stanowią główne zatrudnienie Madegassów; tylko mieszkańcy okolic nieurodzajnych, jak Howasy i Betsyleosy, zajmują się także i technicznym przemysłem. Najważniejsze i najsilnieisze plemię wyspy stanowią Howasy lub Owasy. Połączyli oni r. 1813 inne pozostałe plemiona w jedno państwo i podzielili wyspę na 20 mniéj więcéj prowincyj pod oddzielnymi wodzami. Stolica państwa Tanarivo albo Tananarivo leży w mocno zaludnionéj prowincyi środkowéj Ankova, w macierzystym kraju Howasów; głównem miastem portowem i handlowém jest Tamatave. Przy wschodnich brzegach Francuzi posiadają wyspę Ste-Marie (albo Nossi-Ibrahim), przy północno zachodnim krańcu wyspę Nossi Bé. Jakkolwiek Marco Polo już w XIII w. wspomina o wyspie Madagaskarze pod nazwą Madagaskar albo Magastar, inaczéj Magestra, jednakże dopiéro w r. 1506 Portugalczyk Almeida zaznajomił z nią bliżéj Europejczyków. Od czasu jéj odkrycia Anglicy, Holendrzy i Francuzi próżne czynili usiłowania by się tutaj osiedlić; ostatnią ekspedycyją w tym celu wysłaną dowodził Beniowski. Ekspedycyje te były jednak udaremnione przez zacięty opór panującego plemienia wojowniczych Howasów. To potężne państwo Howasów było założone przez króla Radama, który starał się wprowadzić cywilizacyję pomiędzy swoich poddanych. Urządził on dzielne, na wzór europejskiego wyćwiczone wojsko, zniósł handel niewolnikami i ofiary z ludzi i dozwolił wstępu do krajn misyjonarzom chrześcijańskim. Ale po jego śmierci, zaszłéj 1828 r., wszystkie postępy cywilizacyi zostały zniweczone. Jego żona Ranavalo panowała po nim despotycznie, wygnała misyjonarzy i skazała wielu chrześcijan na śmierć męczeńską. W r.

1846 następca tronu Radama II przyjął wiarę chrześcijańską. Z jego wstąpieniem na tron (16 Sierp. 1861) otworzyły się przyjaźniejsze stosunki Madagaskaru z Europą, a szczególniéj z Francyją. Te jednak niedługo trwały, bo Radama już w 1863 r., podczas zaszłéj tu rewolucyi został, zamordowany, a po nim rządziły niezbyt przychylne Europejczykom królowe: Basaherina i Banavalo-Mandżoka.—Czyt. Ellis'a „*History of Madagascar compilled chiefly from original documents*“ (Loud. 1838); tegoż samego „*Three visits to Madagascar*“ (2 tomy, Loud. 1859); Mace Descartes'a „*Histoire et géographie de Madagascar*“ (Par. 1846); Lacaille'a „*Connaissance de Madagascar*“ (Par. 1863); Mac Leod'a „*Madagascar and its people*“ (Lond. 1865) i Oliver „*Madagascar and the Malagasy*“ (Lond. 1866).

Madaliński (Bonawentura), biskup kujawski w XVII w. Syn Piotra, w aktach dawnych ziemi wieluńskiéj zamieszczony jeszcze pod r. 1628 jako małoletni. Był z początku sekretarzem Jana Kazimiérza do tajnéj korespondencyi, proboszczem piotrkowskim, kanonikiem gnieźnieńskim, płockim i warszawskim. Posuwając się coraz wyżéj, mianowany był biskupem metońskim i sufraganem wileńskim, 1673 biskupem płockim a 1680 roku biskupem kujawskim, † 1691 r.—**Madaliński** (Wojciech), prawnik, wojski wieluński, stryj poprzedniego rodem z Sieradzkiego, † na Czerwonéj Rusi około r. 1657 (wedle akt dawnych wieluńskich). Wydał z druku: „*Inwentarz constitucii koronnych od r. pańs. 1570 aż do r. 1628 uchwalonych, in ordinem alphabeti zebrany*“ (Lwów 1630 i powtórnie Warszawa 1632). Jan Dzięgielowski, doprowadziwszy powyższe prace do r. 1643, wydał je po dwakroć w Warszawie 1644 i 1661 r.

Madaliński (Antoni), generał polski. Służył w jeździe koronnéj w brygadzie zwanéj wielkopolską. Po kampanii 1792 w stopniu majora wrócił ze swą brygadą do Wielkopolski. Mianowany generałem, brał udział w bitwach pod Racławicami, Szczekocinami i w obronie Warszawy. Następnie pod rozkazami H. Dąbrowskiego, któremu dobrowolnie dowództwa ustąpił, walczył w Wielkopolsce. Po bitwie pod Maciejowicami, cofając się ku Krakowowi, popadł w niewolę Prusaków i odsiadywał więzienie najprzód w Głogowie a potém w Magdeburgu. Uwolniony w r. 1797, osiadł w zaciszu domowém w Wielkopolsce i tam † r. 1805. Był to generał niewielkich zdolności, ale człowiek odwagi i poświęcenia.

Madame, (wyraz utworzony z *Dame*, a ten z łac. *domina* pani), za dawnéj monarchii francuskiéj tytuł najstarszéj córki króla, albo delfina, jako téż małżonki brata królewskiego, zwanego *Monsieur*; obecnie używa się we Francyi wyraz M. w przemowach do wszystkich niewiast, wyjąwszy kobiety z najniższych warstw.

Madara, wieś bułgarska, w ejalecie dersterskim (Silistrija), o 1 godzinę drogi od Szumny, zamieszkała przez same młode kobiéty, w liczbie mniéj więcéj 2,000, które łatwych będąc obyczajów, chociaż mahometanki, nie zasłaniały sobie twarzy welonami. M. jest schronieniem kobiét zbiegłych przed zemstą mężów, lub rozgniéwanych rodziców i krewnych. Znajdują się tu kobiéty ze wszystkich stanów i ze wszystkich krajów państwa tureckiego.

Madarász (Wiktor), malarz historyczny węgierski, ur. 1828 w Pięciu Kościołach w Węgrzech; kształcił się pod Waldmüllerem w Wiedniu, od 1857 przebywa w Paryżu, gdzie obrazy jego zyskały powszechne uznanie. Na wystawie 1861 otrzymał złoty medal. Z obrazów M. najważniejsze: *Klara Zach*, *Helena Zrynyi*, *Spotkanie Zrinyi'ego i Frangepana* i *Ścięcie Ładysława Hunyada*, najlepsza jego praca.

Madarász (Władysław), mąż stanu węgierski; 1848 był posłem na sejm; 24 Listopada t. r. powołany przez Kossutha wszedł, jako minister spraw wewnętrznych, do nowo utworzonego ministerstwa; następnie był członkiem komitetu obrony narodowéj, a 1849 ministrem policyi. W Maju 1849 złożył mandat poselski, udał się do armii i był przy kapitulacyi w Komornie; 1850 przebywał w Hamburgu, następnie osiadł w stanie Jowa w północnéj Ameryce.

Madden (Fryderyk), uczony angielski, ur. 1801 w Portsmouth; mianowany 1826 urzędnikiem przy biblijotecie British Museum, pracował aż do 1866 r. jako konserwator oddziału rękopisów. Zasłużył się szczególniéj badaniami nad starożytną literaturą angielską. Z prac jego wymieniamy: wydanie rymowanéj kroniki „*Havelock the Dane*“ (ze słownikiem, Londyn 1828); „*Privy purse expenses of the Qeen Mary*“ (1831); „*William and the Werwolf*“ (1832); „*Gesta Romanorum*“ (1838); „*Universal paloeography*“ wedle Silvestre'a (1850) i t. d.

Madej, w podaniach i powieściach naszego ludu słynny rozbójnik, postrach całego kraju, a szczególniéj okolic puszczy, w któréj z towarzyszami swymi przesiadywał. Straszna kara, jaka go w piekle za to oczekiwała, wywołała w przestraszonéj wyobraźni ludu rozmaite przysłowia *o cierpieniach Madeja* i *o Madejowém łożu*.—Porów. Wojcickiego „*Klechdy*“.

Madejski (Idzi), pijar, kaznodzieja, wiérszopis i historyk, piszący pod nazwiskiem *Idzi od ś. Józefa*, ur. 1691, † 1746 w Kolbuszowy. Zostawił mnóstwo kazań i dzieł teologicznych, drukowanych w językach polskim i łacińskim w latach od 1720 do 1744. Nadto w rękopisie została po nim pisana po łacinie historyja zgromadzenia pijarów, z któréj wiele korzystał Bielski.

Madejski (Marceli), urzędnik wydziału prawnego we Lwowie, ur. 1822 r. tamże, dał się poznać jako zdolny kompozytor muzyczny kilkunastoma utworami mniejszych rozmiarów.

Mademoiselle (panna), w dawniéj Francyi tytuł niezamężnych córek, wnuczek, siostrzenic i synowic królów francuskich. Najpiérwsza księżniczka krwi nazywała się *Mademoiselle de France*.

Madera (Madejra), wyspa portugalska, położona przy zachodnim brzegu Afryki, tworzy wraz z przyległemi drobniejszemi wysepkami, grupę *wysp Maderskich* czyli północno-kanaryjskich, mającą prze-

szło 16 mil kw. i 115,700 m. Klimat jest tu przyjemny, dosyć jednostajny, ciepły i zdrowy, ziemia niesłychanie urodzajna. Głównym produktem jest wino powszechnie znane i noszące nazwisko wyspy, którego najlepszymi gatunkami są: Małwazyja i Dry-Madera. Ludność jest po większéj części portugalskiego pochodzenia. Zarząd administracyjny idzie prosto z Portugalii, bez żadnego pośrednictwa gubernatorów. Handel znajduje się przeważnie w ręku angielskich przedsiębiorców. Miasto stołeczne *Funchal*, liczy 25,000 m.—Porów. Hascourta „*A sketch of Madeira*“ (Lond. 1850).

Madera (Madejra), jedna z główniejszych rzek, wpadających do rz. Amazonek, bierze początek w w Boliwii, pod nazwą Rio de Cochabamba, potém zmienia dwukrotnie nazwę i wreszcie złączywszy się z rzeką Beni, przybiéra nazwę Madera, a ubiegłszy mil 390, wpada do Amazonki.

Madera, wino uprawiane na wyspie Maderze, jest mocne, ogniste i przyjemnego smaku. Najlepsze gatunki są: *małwazyja* wino słodkie i z wiekiem coraz przyjemniejsze, i *dry-madera*, barwy bursztynowéj, aromatyczne, często smaku orzechowego. Wino to poprawia się, gdy przechodzi liniję (t. j. równik), przeto Anglicy posyłają je często kilkakrotnie do Indyj i napowrót (*East India Madeira*), osiąga się jednak tenże sam cel, jeżeli się je pozostawi przez kilka miesięcy w ciepłym pokoju. Gatunek *tinto* jest ściągający, czerwony i sam się nie używa. M. należy do win ubogich w kwasy, a bogatych w cukier i alkohol. Z powodu choroby gron, uprawa wina na Maderze znacznie się zmniejszyła i w handlu znajduje się często M. fałszowana.

Madina, *el-M.*, m. handlowe w środkowém państwie Marokko, nad rzeką Umm-er-rebich, ma 12,000 m.

Madison (Jakób), czwarty prezydent Zjednoczonych Stanów Północnéj Ameryki 1809—17, urodz. 1751 w Wirginii. Odznaczył się w kongresie jako biegły mówca, potém jako gorący zwolennik nowéj konstytucyi; pod Jeffersonem był sekretarzem stanu. Obrany prezydentem, występował przeciwko stronnictwu federalistów, sprzyjającemu Anglii, i przedsięwziętymi przez siebie środkami wywołał z tém państwem w r. 1812 wojnę, która znacznie podkopała dobrobyt kraju. Jakkolwiek z powodu klęsk kilku generałów amerykańskich obudził ku sobie niezadowolnienie pewnéj części narodu, mimo to obrany został powtórnie prezydentem i przedsięwziął tak energiczne środki, że w końcu zapewnił Amerykanom przewagę. Pokój zawarty w Gandawie 24 Grudnia 1814 przywrócił stosunki, istniejące przed wojną. Następnie, pracując gorliwie nad podniesieniem dobrobytu, złożył M. 4 Mar. 1817 swój urząd i † 1836 sędzią pokoiu w Wirginii. Jego następcą był Jakób Monroe.

Mädler (Jan Henryk), słynny astronom, ur. 1794 w Berlinie, † 1874 r.; młodo stracił rodziców, poświęcił się zawodowi nauczycielskiemu i był nauczycielem w seminaryjum nauczycielskiém, poświęcając wszystkie wolne chwile astronomii; piérwsze swe obserwacyje odbywał w obserwatoryjum prywatném Wilhelma Beera; owocem wspólnych ich prac były spostrzeżenia nad Marsem, następnie słynna karta księżyca i jego monografija. W 1836 r. otrzymał miejsce przy nowozałożoném obserwatoryjum w Berlinie, w 1840 został dyrektorem obserwatoryjum i prof. astronomii w Dorpacie, gdzie przeprowadził ważne badania nad gwiazdami stałemi i doszedł do wniosku, że w Plejadach znajduje się punkt środkowy całego naszego systemu gwiazdowego (ob. gwiazdy). W r. 1866 w skutek choroby oczu opuścił swe stanowisko i ostatnie lata życia przepędził w Bonn. Ogłosił: „*Untersuchungen über den Fixsternhimmel*“ (2 t., 1847—1848); „*Populäre Astronomie*“ (5 wyd. 1861—1862); „*Die Fixsternwelt*“ (1861) i w. in.

Madonna (z wł., znaczy: *moja pani*), nazwanie Najświętszéj Panny, o ile się przez to wyraża utwór sztuki. Pojedyncze obrazy P. Maryi występują dopiéro w V w.; Matka Boska przedstawianą jest z twarzą owalną, z wyrazem słodyczy na licach, włosami okrytymi welonem; dzieciątko Jezus prawie zawsze w odzieniu. Od Cimabue pojawiają się początki nowego obrazowania, które przez Rafaela do najwyższéj doskonałości zostało doprowadzone; w M. swych przedstawia on to kochającą matkę, to znowu ideał niewieściéj piękności, aż nareszcie w Madonnie Syxtyńskiéj dosięgnął szczytu wyobrażenia królowéj niebios. Obrazy M. bez dzieciątka należą dopiéro do utworów nowszéj sztuki, a taką najpiękniéj przedstawił Murillo w *Niepokalaném poczęciu*.

Madoz (Paschalis), mąż stanu hiszpańs., ur. 1806 w Pampelunie, początkowo jako adwokat, a następnie jako urzędnik sądowy w Barcelonie wielką zjednał sobie popularność. Wybrany 1836 z Lerydy do Kortezów, występował 1843 przeciwko Esparterze i przyczyniwszy się 9 Sierp. 1854 do uspokojenia Barcelony, został jéj gubernatorem. Jako minister skarbu od 21 Stycz. 1855 przedstawił przyjęte przez Kortezy sławne prawo sprzedaży dóbr kościelnych. Opuściwszy urząd 1855 r., zasiadał w Kortezach po lewicy, miał udział w rewolucyi 14 Lipca 1856 i emigrował. Wróciwszy następnie do kraju, należał do głównych twórców rewolucyi Wrześniowéj 1869, otrzymał od rządu tymczasowego urząd gubernatora cywilnego prowincyi Madrytu, należał do najgorliwszych zwolenników Prima (ob.) i jeździł w deputacyi do Włoch z ofiarowaniem korony ks. Aosta. Wracając do kraju, † 1870. M. nie tylko jako mąż stanu, ale także jako literat położył ważne dla swéj ojczyzny zasługi, mianowicie dziełem: „*Diccionario geografico estatistico y historico de Espana*“ (16 t., Madryt 1848—50).

Madras, stolica angielskiego prezydenctwa t. n. w Indyjach Wschodnich, przy ujściu rz. Palicr na wybrzeżu Koromandel; dzieli się na fort ś. Jerzego, tak zwane Czarne miasto i przedmieścia. Ma 720,000 m. i około 1,000 pagód, meczetów, świątyń i kościołów chrześcijańskich, jest stolicą gubernatora, władz sądowych i administracyjnych, oraz biskupa anglikańskiego; ma ogród botaniczny, szkołę medyczną, obserwatoryjum, instytut politechniczny, towarzystwo literackie i t. d. Miasto posiada liczne fabry-

ld i prowadzi bardzo rozległy handel. Madras jest najdawniejszą warowną osadą angielską w Indyjach Wschodnich; Anglicy zbudowali tu w 1639 fort ś. Jerzego, do koła którego pod opieką wschodnio-indyjskiéj kompanii wzrosło wkrótce całe miasto. W r. 1653 tameczna agentura kompanii zamienioną została na prezydenctwo i ku końcowi XVII w. liczono tu już 300,000 m.— Teraźniejsze prezydenctwo *Madras*, obejmuje 6,240 mil kw. z ludnością 22,500,000 i rozciąga się na południu i południowschodzie Indyj przedgangesowych.

Madrazo y Agudo (don Józef de), malarz hiszpański, ur. 1781 w Santander, kształcił się w Madrycie a potém w Paryżu pod kierunkiem Davida. Po powrocie swoim do Hiszpanii, zwrócił na się uwagę swymi obrazami kościelnymi i portretami; został 1818 dyrektorem akademii San-Fernando i za pośrednictwem znacznéj liczby uczniów wywarł przeważny wpływ na rozwój nowszéj szkoły hiszpańskiego malarstwa, † 1859.—Jego staraniem wyszło „*Coleccion lithographica de cuadros del Rey de Espana*“ (3 t., Madr. 1826). — Jego syn *Madrazo y Kund* (don Federigo), ur. 1815 w Rzymie, uczeń Winterhaltera, odznaczył się jako malarz historyczny, a głównie jako portrecista. Od 1873 jest członkiem akademii sztuk pięknych w Paryżu. Z prac jego najcelniejsze: *Gotfryd król jerozolimski*, *Maryja Krystyna w ubiorze mniszki*; *Królowa Izabela*; *Dziewice święte u grobu Chrystusa* i t. d.

Madrepory ob. Polipy i Korale.

Madrolle (Antoni), pisarz religijny i polityczny francuski, ur. 1792 w Saint-Seine (dep. Côte d'or), † 1861; Studyjował prawo w Paryżu. Z powodu swych pism ultramontańskich był narażony na ostre przytyki w pismach liberalnych. Między innemi wydał: „*Les crimes de la presse*“ (Paryż 1825); „*Défense de l'ordre social*“ (tamże 1826); „*Apologie du clergé et des jésuites*“ (tamże 1828); „*Histoire des assemblés délibérants*“ (t. 1829); *Manifest des catholiques français*“ (tamże 1831); *Les crimes des faux catholiques*“ (tamże 1832); „*Histoire secrète du partie et de l'apostasie de Lamennais*“ (tamże 1834); „*Le prêtre devant le siecle*“ (tamże 1841) i w. in. Około r. 1847 został uczniem mniemanego proroka Michała Vintras i wydał: „*l'Almanach de Dieu*“ (1847—1851); „*La Constitution divine*“ (1850); „*L'Evangile du règne futur*“ (1851); „*L'Esprit saint des tables animées*“ (1854) i wielu broszur.

Madryd (Madryt), stolica Hiszpanii i prowincyi t. n. (140 mil kw. i 493,600 m.), w królestwie Nowéj Kastylii, nad rz. Manzanares położona, ma przeszło 300,000 ludności. Leży w nieuprawnéj, niezdrowéj i ubogiéj w wodę okolicy. Ma wiele pięknych ulic, między któremi szczególniéj odznacza się Calle de Alcala, która ze swemi przedłużeniami miasto prawie na dwie równe połowy rozdziela. Z placów najwięcéj są godne uwagi Plaza major, Puerta del Sol, Plaza de Oriente (z pomnikiem Filipa IV na koniu) i plac Kortezów, z ukończonym dopiéro w 1850 nowym pałacem Kortezów i bronzowym posągiem Cervantesa. Ślicznym ogrodem spacerowym jest Prado. Mnóstwo tu jest kościołów, bogatych w arcydzieła sławnych malarzy. Inne znakomitsze gmachy są: zamek królewski; stary pałac królewski Buen-Retiro, we wschodniéj części miasta, muzeum królewskie, z jedną z najznakomitszych galeryi obrazów w świecie, teatr królewski i t. d. Śród wielu zakładów naukowych, uniwersytet piérwsze zajmuje miejsce. Do instytucyj naukowych należą jeszcze: akademija hiszpańska, biblijoteka, mająca przeszło 200,000 tomów, z bogatym zbiorem medalów, królewski gabinet historyi naturalnéj, obserwatoryjum i ogród botaniczny. Ze zbiorów artystycznych, prócz muzeum królewskiego, zasługują na uwagę muzea książąt Alby, Infantado i Medina Celi, tudzież galeryja obrazów Antoniego de Perez. Ulice są wprawdzie pełne wspaniałych i bogatych sklepów kupieckich wszelkiego rodzaju, jednakże handel i przemysł nie wielkiego są tu znaczenia. Madryd znany już jest w 8 po Chr. wieku, jako arabskie miasto Magerita, w 931 r. zostaje odebrany Arabom i odtąd dość szybko wzrasta. Filip II wybiéra go na swą rezydencyję i od téj chwili staje się Madryd widownią wszystkich prawie znaczniejszych wypadków, mających wpływ na losy Hiszpanii. Traktaty, przymierza, powstania i rewolucyje, często tu się odbywały, świadcząc, że i w Hiszpanii stolica na życie całego kraju przeważny wpływ wywiérała.— Por. Roman de Mesonero Romanos „*Manual de M. historico-topographico*“ (Madryd 1831).

Madura, miasto okręgu t. n. (639 mil kwadr. i 1,800,000 m.) w angielsko-indyjskiém prezydenctwie Madras nad rz. Baygaru, ma 36,000 m. silny fort wspaniałe zwaliska dawnego pałacu królewskiego i piękną świątynię Siwy.

Madura, wyspa holenderska na oceanie Indyjskim, na północ od Jawy położona, obejmuje 91 mil kw. z ludnością 400,000.

Madvig (Jan Mikołaj), mąż stanu i znakomity filolog duński, ur. 1804 w Svaneke na wyspie Bornholm. Ukończywszy studyja filologiczno-historyczne w Kopenhadze, otrzymał tamże 1826 docenturę, a 1829 katedrę profesora języka i literatury łacińskiéj. Od r. 1829 profesor w Kopenhadze, od Listopada 1848 do Grudnia 1851 był ministrem wyznań religijnych i odtąd równie na sejmach jako téż w radzie państwa, któréj był członkiem, rozwijał znakomitą i dla kraju zbawienną działalność polityczną. Na polu naukowém odznaczył się jako jeden z najznakomitszych filologów i krytyków nowoczesnych. Z pism jego oprócz wybornych wydań Cycerona: „*De finibus bonorum et malorum*“ (Kopen. 1839); „*Cato major et Laelius* (Kopenh. 1835), niektórych mów oraz egzegetyczno-krytycznych opracowań Liwijusza, Lukrecyjusza i Juvenalisa wymieniamy między innemi: „*Opuscula academica*“ (2 t. Kopenh. 1834—42); „*Rzut oka na ustawy starożytne*“ (1840); „*O istocie, rozwoju i życiu języka*“ (1842); „*O stanowisku języków w rozwoju oświaty*“ (1843); „*Gramatyka łacińska dla szkół*“ (1841, 3 ed. 1852); „*O składni greckiéj*“ (1842, 2 ed. 1857) i „*Emendationes Livianae*“ (1860) i t. d.

Madyjan, czwarty syn Abrahama i Cetury; ojciec

Madyjanitów, którzy wraz z Izraelitami zaludnili północno-zachodnią Arabiję. Część Madyjanitów za Mojżesza opuściła prawdopodobnie swą piérwotną ojczyznę i posunęła się na północy ku wschodniemu brzegowi morza Martwego. Ci Madyjanici byli nieprzyjaciółmi Izraelitów a sprzymierzeńcami Moabitów, późniéj zaś Amalecytów. Gedeon ich pokonał i rozproszył.

Madziuńskie sołtostwo niegrodowe, leżało w województwie i powiecie wileńskim. W r. 1766 wedle spisów podskarbińskich zaliczały się do niego wsie: Madziuny, Mazule i Sedaniszki. W tymże czasie posiadał je Michał Massalski, hetman w. lit., a następnie było w dzierżeniu Kazimiérza Zabłockiego, który zeń opłacał kwarty złp. 300 gr. 24, a hyberny złp. 162.

Madżyjary, ob. Węgry.

Maerlant (Jakób), najznakomitszy poeta holenderski w XII w., rodem Flamandczyk, † około 1300 w Damm pod Brügge. Zresztą o życiu jego mało co wiémy. Z pochodzenia mieszczanin, trzymał się zasad mieszczańskich, posiadał rozległą naukę i odznaczał się nadzwyczajną pilnością. Piérwsze jego płody: „*Wojna trojańska*“ (zachowana jeno w ułamkach) wedle Bénoît de Ste-Maure i „*Aleksander*“ napisany 1246, wydany w Brukseli 1860) podług Guatterusa de Castellione należą wprawdzie do cyklu epiki rycerskiéj, ale nacechowane są silną przymieszką żywiołu dydaktycznego. Późniéj pisał opowiadania historyczne, biblijne, duchowne lub świeckie i czysto dydaktyczne. Pismami tego rodzaju zyskał poklask u mieszczaństwa i przyczynił się nie mało do upadku więdnących już podaniowych poezyj rycerskich. Słusznie też M. uważanym jest za twórcę i ojca poezyi niderlandzkiéj od czasu, jak odkryto owe dawne jego bogactwa. Z innych utworów M. wymieniamy: „*Heimelijkheid der heimelijkheiden*“ wedle łaciń. „*Secreta Secretarum*“ (ed. Clarisse, Dordr. 1838); wiérsze wrotkowe „*Wapen Martijn*“ (Antw. 1496; ed. Verwys, Lejda 1857); „*Von den lande von odersee*“ i t. d. Najobszerniejszém jego dziełem jest rozpoczęta r. 1284, a z powodu śmierci autora nieskończona „*Spighel historiael*“ (t. 1—4 Lejda 1857—61), rymowana kronika powszechna podług „*Speculum Historiale*“ Wincentego Bellowaceńskiego.

Maëstoso (wł.), t. j. majestatycznie, wyrażenie używane w muzyce na oznaczenie ustępów, które przy powolnym tempie nosić winny uroczysty charakter.

Maëstro (wł.), mistrz, nazwa dawana głównie kompozytorom muzycznym.

Maffei (Frańciszek Scypijon margr.), dramatyczny poeta włoski, ur. 1675 w Weronie, † 1755 r. Czas jakiś służył wojskowo i brał udział w hiszpańskiéj wojnie sukcesyjnéj; późniéj zaś poświęcił się wyłącznie naukom i literaturze. Ustalił swą sławę tragedyją: „*Meropa*“ (Modena 1713) i komedyją: „*La ceremonia*“. Pomiędzy innemi jego dziełami (ogólny zbiór 21 t. Wenecyja 1790) na szczególną zasługuje wzmiankę „*Verona illustrata*“ (Verona 1731—32, nowa ed. 8 t., Verona 1792—93).—Jego brat **Maffei** (Aleksander, margr.), ur. 1662, † 1730 w Monachijum, był feldmarszałkiem w służbie bawarskiéj.

Maffei (Jan Piotr), jeden z najuczeńszych jezuitów, ur. 1536 w Bergamo, był 1563—65 profesorem w Genui, potém przebywał w Rzymie i Lizbonie, † 1603 w Tivoli. Oprócz zbioru pism łacińskich (2 t., Bergamo 1747) zasługuje na wzmiankę główne jego dzieło „*Historiarum Indicarum libri XVI*“ (Kolonija 1593).

Magalhaens (Domingo José Gonçalves de), najznakomitszy nowoczesny poeta brazylijski, ur. 1811 w Rio Janeiro. Ukończywszy medycynę, był od r. 1836 urzędnikiem poselstwa brazylijskiego w Paryżu, od roku 1830 profesorem filozofii w Rio Janeiro, następnie wszedł do administracyi i zasiadał w izbie deputowanych, w końcu wrócił znowu na drogę dyplomatyczną i 1859 roku został posłem w Wiedniu. M. próbował sił we wszystkich rodzajach poezyj. Zerwawszy pęta pseudo-klasycyzmu stał się twórcą nowego peryjodu literatury ojczystéj i naczelnikiem narodowéj szkoły poetycznéj. Z utworów jego oprócz poezyj lirycznych „*Poesias*“ (Rio Janeiro 1832) i pieśni miłosnych „*Urania*“ (Wied. 1862), najsłynniejsze są „*Mysterios*“, w których widoczny pociąg do spekulacyj filozoficznych. On piérwszy z poetów brazylijskich pisał tragedyje („*Antonio José*“ 1838 r. i „*Olgiata*“ 1839) i na teatr narodowy wywarł wpływ ogromny. Największą jednak sławę zyskał poematem epicznym „*A confederaçao dis Tamoyos*“ (Rio 1857; Coimbra 1864), w którym opiéwa walkę wolnych jeszcze plemion indyjskich z Portugalczykami i założenie Rio Janeiro.

Magdala, nad jeziorem Genezareth, dzisiaj Madżel, zwaliska starożytnego miasta w Perei, miejsce urodzenia Maryi Magdaleny.

Magdala, twierdza górska w środkowéj Abisynii, położona na 3,000 stóp wysokiéj Amba (ob.), składającéj się z masy półksiężycowych płaskowzgórzy, otoczonéj głębokiemi dolinami i nazywanéj ogólném mianem *Magdala*. Twierdza ta zdobyta na Gallasach (ob.) 1855 przez negusa Teodora, była od 1864 jego rezydencyją. W wyprawie abisyńskiéj przeciw temu władcy zdobyli Anglicy po krwawych walkach M. 18 Kwietnia 1868 r., a przy jednéj z bram twierdzy znaleziono trupa Teodora. Nieliczna ludność musiała z miasta ustąpić, a budowle wszystkie zostały zniszczone.

Magdalena (święta), ob. Maryja Magdalena.

Magdalena, po hiszp. Rio Madalena, główna rz. w południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Nowéj Grenady, bierze początek na południowéj granicy z jeziora Papas, przedziéra się przez środkowe i wschodnie Kordyljery w Nowéj Grenadzie, przyczém ma spadek dość gwałtowny; następnie wchodzi na wielką, od jéj imienia nazwaną nizinę, i u biegłszy 207 mil, wpada kilku ramionami do morza Antylskiego. Od téj rzeki bierze nazwę *Magdaleny* jeden stan w konfederacyi Nowéj Grenady, liczący 100,000 m. z m. gł. Santa-Marta.

Magdaleny św. Jaskinia (po niem. *Magdelenengrotte*), słynna jaskinia w Krainie, w pobliżu mia-

steczka Postójny, w górach ksaszskich; znajduje się w niéj jezioro z małemi, mieniącemi się rybkami (*Proteus anguinus*), znalezionemi tu po raz piérwszy.

Magdalenki, tak od imienia św. Maryi Magdaleny zowią się zakony lub zgromadzenia, mające na celu poprawę jawnogrzesznic. W kościele katolickim było kilka takich zakonów, z których jeden, niewiadomo przez kogo założony, w XIII w. w Niemczech był wielce rozszerzony i miał nadane sobie od pap. Grzegorza IX i Inocentego IV liczne przywileje. Początkowo przyjmowano do niego tylko kobiéty upadłe, późniéj zaś i inne; używał szat białych, od których nosiły nazwę *białych pań*. Inne zgromadzenie M. było założone 1618 we Francyi, ze zmianą jednakże swego piérwotnego charakteru, gdyż nad wstępującemi do nich pokutnicami miały zwykle opiekę zakonnice innych reguł. Tego rodzaju M. dzieliły się na trzy stopnie odpowiednio do swéj poprawy; M. stopnia piérwszego były albo wypuszczane na świat albo téż składały śluby klasztorne. Tego rodzaju klasztory były w Paryżu, Bordeaux i Rouen. Oprócz tego klasztorzy M. istniały: w Rzymie, założony przez Leona X, w Sewilli, założony 1550 i w w. in. miejscach.—W Warszawie istnieją M. przy ulicy Żytniéj, założone około 1860, staraniem kilku dam i ks. Lasockiego.

Magdeburg, stolica prowincyi saskiéj i regencyi t. n. (209 mil kw. i 854,000 m.) w Prusach nad Elbą położona, liczy 84,500 m., a z przedmieściem Neustadt 114,500 m. Jestto miasto staroświeckiéj budowy, z ulicami wąskiemi i niedogodnemi, domami wysokimi i 10 starożytnymi kościołami, z których odznacza się gotycki kościół katedralny (zbudowany 1211—1363). Jako punkt handlowy, któremu sprzyjają: żegluga na rzece Elbie i łączące się tutaj koleje żelazne, M. zajmuje ważne stanowisko. Znajdują się tu wielkie fabryki: cukru, wyrobów chemicznych, blejwasu, cykoryi, czokolady, tytuniu i t. p. Magdeburg jest miastem bardzo starożytném, które już za Karola W. obszernych używało przywilejów. Założony tutaj r. 937 przez cesarza Ottona I klasztor Benedyktynów, zamieniony został w r. 967 na arcybiskupstwo, któremu Jan XIII, papież, nadał prymaturę nad całemi Niemcami. Tutejszy sąd ławników przez cały średniowieczny okres używał wielkiéj sławy; *prawo Magdeburgskie* miało nawet znaczenie i w innych krajach, a szczególniéj téż w wielu miastach polskich. W XVI w. M. przyjął reformacyję, za co z polecenia cesarza Karola V przez elektora saskiego Maurycego, po długiém oblężeniu, został 1551 zdobyty i większéj części swoich przywilejów pozbawiony. W wojnie trzydziestoletniéj, mianowicie podczas strasznego szturmu i rabunku przez Tillego w Maju 1631, miasto ogromne poniosło klęski. Na mocy pokoju westfalskiego 1648, arcybiskupstwo magdeburgskie zamienione zostało na księstwo świeckie i oddane książętom brandeburgskim. Porów. Rathmanna „*Geschichte der Stadt Magdeburg*“ (4 t., Magd. 1800—17); Woltera „*Geschichte der Stadt Magdeburg von ihrem Ursprunge bis auf die Gegenwart*“ (Magd. 1845); Hoffmanna „*Chronik der Stadt Magdeburg*“ (3 t., Magd. 1843—50).

Magdeburgskie centuryje, tytuł piérwszéj powszechnéj historyi kościelnéj, autorem któréj był Mateusz Flacius Illyricus, ur. 1520 w Albona w Istryi, od r. 1544 profesor języka hebrejskiego przy uniwersytecie wittenbergskim a późniéj pastor w Magdeburgu. Wydał on łącznie z Wiegandem, Mateuszem Jedexem, Bazylim Fabrem, Jędrzejem Corvinusem i Tom. Holthulerem, od r. 1560 do 1574 w 13 tomach historyję powszechną kościoła, pod tytułem: „*Ecclesiastica historia, integram ecclesiae catholicae ideam complectens, congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica*“. Z powodu że autor tego dzieła obrabiał, pisane przez siebie dzieje, stuleciami (po łac. *centuriami*), praca ta nazwaną została M. C. Mimo wielu niedokładności, mimo stronniczego niekiedy sądu Flaciusa, dzieło jego sprawiło w świecie uczonym wielkie wrażenie i wywołało prawie równie ważne dzieło Cezara Baronijusza (ob.), p. t. „*Annales Ecclesiastici*“ (12 t., Rzym 1508—1607), które jednak okazało się o wiele niższém od dzieła, przeciwko któremu wymierzoném zostało. Dalszy ciąg centuryj, a mianowicie centuryje 14, 15 i 16, dokonał Wiegand, praca którego znajduje się w rękopisie biblijoteki wolfenbittelskiéj.

Magdeburgskie prawo, zwane u nas *Magdeburyją* albo *Magdeburgija*, prawo miejskie, przyswojone przez Kazimierza W. z praw Ottona W. Prawo to obowiązywało wiele miast naszych.

Magdeburskie półkule, ob. Pneumatyczna machina.

Magellan właściwie *Magelhaens* (Ferdynand de), marynarz portugalski, ur. około 1470. Zasłużywszy się dobrze krajowi, ale przez dwór pokrzywdzony, przeszedł do służby hiszpańskiéj cesarza Karola V, któremu przyobiecał odkryć nową drogę od zachodu do wysp Moluckich, i 20 Wrześ. 1519 wypłynął w tym celu z pięciu okrętami z portu San Lucar. W końcu Paźdz. 1520 dostał się do przylądka (który nazwał przylądkiem *de las Virgines*) przy wejściu do cieśniny 80 mil długiéj, od jego imienia nazwanéj *Magellańską*; odkrył 27 Listop. 1520 morze Spokojne, 6 Mar. 1521 zauważył wyspy Ladrony, a 26 Kwiet. 1521 poległ w utarczce z władcą wyspy Matan.—Najdokładniejszy opis podróży M., wedle jego dziennika sporządzony, wydał Amoretti (Medyjol. 1811).—Porów. Börcka „*Magellan oder die erste Reise um die Welt*“ (Lipsk 1844).—Prawnuk jego **Magellan** (Jan Hijacynt), ur. 1723 w Lizbonie, † 1790, zajmował się fizyką i piérwszy podał sposoby przyrządzania wód mineralnych.

Magellana obłoczki, ob. Mgławice.

Magelona albo *Maguelonne*, bohatérka podania, które najprzód Bernard de Tréviers opowiedział wiérszem prowansalskim, a które potém przerobiono w języku francuskim prozą na zwyczajny romans, wydany w r. 1457. Romans ten tłumaczony na wszystkie języki europejskie, mamy i w przekładzie polskim od XVI w. wielokrotnie przedrukowywany.

Magendie, znakomity fizyjolog francuski, ur. 1782, † 1855; kształcił się w Paryżu, został tam lekarzem w szpitalu Hotel-Dieu, a w 1831 prof. medycyny w College de France; do akademii nauk wszedł w r. 1821. M. może być uważany za twórcę fizyologii i medycyny doświadczalnéj. Starał się on przez wprowadzenie doświadczenia do badań w medycynie nadać jéj ścisłość fizyki. Wpływ życiowy dla wytłumaczenia jakiego objawu wprowadzał dopiéro wtedy, gdy go fizyczne i chemiczne procesy nie były w stanie wyjaśnić. Najważniejsze są jego prace nad funkcyją przednich i tylnych korzeni rdzenia kręgowego, nad wymiotami, wstrzykiwania tworów chorobnych do krwi i badania nad znaczeniem leczniczém ciał prostych (alkalojdy, brom, jod). Kierunek, jaki przez te badania, prace literackie i wykłady nadał M. medycynie nowszéj, przyniósł nieobliczone korzyści. Ważniejsze dzieła: „*Précis élémentaire de physiologie*“ (1813); „*Mémoire sur le vomissement*“ (1813); „*Phénomènes physiques de la vie*“ (1842), wydawał też „*Journal de physiologie expérimentale et pathologique*“ (1821—1831).

Magenta, m-czko we włoskiéj prowincyi medyjolańskiéj, ma 5,200 m.; pamiętne bitwą, w któréj Francuzi z Pijemontczykami odnieśli 4 Czerw. 1859 ważne zwycięstwo nad Austryjakami.

Maghiero (Jerzy), generał wołoski, ur. 1804. Podczas wojny 1828—29 wstąpił do wojska rossyjskiego i odznaczył się na czele oddziału ochotników pandurów; pamięć o jego czynach bohaterskich dotychczas żyje w ustach narodu. Po pokoju Adryjanopolskim wystąpił z wojska, był przez lat kilka sędzią, następnie prezesem sądu, a 1846 został naczelnikiem okręgu Romanati, 1848 został członkiem rządu tymczasowego, dowódzcą wojska i ochotników w stopniu generalnego kapitana, oraz powierzono mu uformowanie oddziałn pandurów i przygotowanie obrony narodowéj. Po wejściu Turków do Bukaresztu (25 Września) otrzymał rozkaz rozpuszczenia wojska co uczyniwszy, podał protestacyję do komisarzy Porty i konsulów obcych mocarstw i oddalił się przez Siedmiogród do Wiednia. Wezwany 1854 do Carogrodu, wstąpił do armii Omera Paszy, i miał sobie polecone uformowanie legii rumuńskiéj, co jednakże niepowiodło mu się. 1857 powrócił do Wołoszczyzny, wydał kilka dzieł w obronie praw swéj ojczyzny, i był członkiem dywanu, zwołanego do uregulowania stosunków rumuńskich.

Magier (Antoni), profesor nauk przyrodzonych, ur. 1762 w Warszawie, † 1837; młodość przepędził na dworze F. Bielińskiego, następnie w liceum warszawskiém był profesorem fizyki i astronomii. Słynął ze swych obserwacyj meteorologicznych, które prowadził w latach 1803—28; urządził próby do wódek, które długo były w król. Polskiém używane (ob. alkoholometryja). Ogłosił „*O używaniu barometrów i termometrów*“ (Warsz. 1802); „*O próbach czyli sposobach próbowania wódek i spirytusów*“ (1814); „*Dostrzeżenia meteorologiczne czynione od 1813—24*“; „*Karta meteorologiczna stolicy królestwa polskiego*“ (1829) i in.

Magierka, czapka węgierska, jakiéj u nas używano w XVI w.

Magija, w ogólności toż samo co czarnoksięstwo, t. j. sztuka wywoływania za pomocą tajemniczych, nadprzyrodzonych środków, działań cudownych. Nazwę magii w szczególności otrzymała u greków ta forma czarnoksięstwa, jaka od magów babilońskich przeszła do Persów i Medów, od tych zaś rozszerzyła się po zachodzie. Magowie sądzili, że zaklęciami i tajemniczymi symbolami można działaniami bogów kierować i czynić ich od siebie zależnymi. W wiekach średnich, tak zwana, nauka tajna ułożyła się nawet w pewien system i odróżniano M. wyższą i niższą, białą i czarną, według tego czy używała sił niebieskich lub ziemskich, dobrych lub złych duchów, do osiągnienia skutku zamierzonego przez czary. Do M. należało: władanie nad zmianami powietrza, wywoływanie umarłych, wróżenie z dłoni, czarowanie wzrokiem, leki sympatyczne wszelkiego rodzaju, sprowadzanie pomyślności lub nieszczęścia i t. p. Na nieszczęście z takiego zabobonu wywiązało się przekonanie o związkach z dyjabłami, a stąd smutne prześladowanie czarownic i ich procesy. M. *naturalną*, nazywa się obecnie sztuka i zręczność wywoływania za pomocą fizycznych, mechanicznych i chemicznych środków działań, zdumiewających ludzi, w te sposoby niewtajemniczonych. Ob. czarnoksięstwo.

Magister t. j. mistrz, tak się nazywał w starożytnym Rzymie w ogóle przełożony, nadzorca, jako urzędnik państwowy. Należą do takich między innymi: *M. admissionum*, mistrz ceremonij na dworze cesarskim; *M. aeris*, kasyjer; *M. census*, przełożony poborców miejskich; *M. equitum*, dowódca konnicy, pomocnik i zastępca dyktatora, wybiérany przez tegoż; był to urzędnik wyższy kurulny. *M. officiorum*, marszałek albo minister dworu cesarskiego, ustanowiony przez Konstantyna W. *M. scriptorum*, naczelnik wszystkich biur kancelaryi cesarskiéj; *M. vestis lineae* albo *linteae*, nadzorca bielizny cesarskiéj i t. d.

Magister, dokładniéj *Magister artium liberarum* t. j. mistrz sztuk wyzwolonych, stopień akademicki wydziału filozoficznego, istniejący od najdawniejszych czasów na wszystkich niemal uniwersytetach. Kiedy zakres działalności akademickiéj ograniczał się na siedmiu sztukach wyzwolonych, nauczyciele ich, *artystami* zwani, godność tę nadawali swym uczniom, mającym już stopień bakałarza. Nowszymi czasy pozyskanie tego stopnia jest niezbędnym warunkiem dla każdego, kto chce uzyskać prawo miéwania odczytów akademickich (*M. legens*) i dostąpić wyższych akademickich godności.—W kościele M. *disciplinae* nazywał się duchowny, wyznaczony do dozorowania młodzieży, sposobiącéj się do życia zakonnego.—M. *scholarum* miał główny nadzór nad szkołą, należącą do kościoła.—M. *sancti palatii* nazywa się w Rzymie dominikanin, wybrany przez papieża na cenzora dzieł, wychodzących z druku.

Magisterium (łac.), robota godna magistra, majstra, *majstersztyk*; w dawnéj medycynie zwano tak środki lekarskie, których sposób otrzymywania u-

chodził za bardzo trudny, lub które się zalecały dzielnością skutków; np. M. *bismuthi*. M. *wielkie* i *małe* ob. alchemija.

Magistrat (Magistratus) znaczył u Rzymian tak władzę zwierzchnią, jako też osobę, która tę władzę sprawowała. Władza takiego urzędnika zwała się *Potestas*; *Imperium* należało do ludzi zajmujących najwyższe stanowiska. Czas trwania urzędu M. wynosił rok jeden; tylko cenzorowie byli początkowo 5 letni, potém ograniczono ich urzędowanie na $1^1/_2$ roku. Za cesarstwa republikański M. tracił stopniowo znaczenie. Obecnie wyraz magistrat oznacza władzę miejską, toż samo co urząd municypalny.

Magna charta (*The great charter*), zowie się w Anglii list nadawczy *Jana bez ziemi* (ob.), wymuszony na nim przez zbrojną szlachtę i duchowieństwo 19 Czerwca 1215 r. po trzechdniowych układach na łące Runnymede pod Windsorem, celem zabezpieczenia swych praw i swobód. Dokument to niezmiernie ważny ze względu na ugruntowanie i rozwój angielskiego prawa państwowego. Złożony z 60 artykułów, uważany być może za podstawę konstytucyjnéj wolności angielskiéj. Urządzenie stosunków lennych, uwolnienie duchowieństwa z pod juryzdykcyi świeckiéj, potwierdzenie dawniéjszych swobód miast, zapewnienie swobody handlowéj, prawne poszanowanie własności i osoby, obietnice usunięcia wojsk najemnych cudzoziemskich, tudzież zaprowadzenie jednakowéj miary i wagi—oto są główniejsze punkta téj ustawy.—Henryk III, przynaglony smutnym stanem finansów, musiał ją potwierdzić 11 Lutego 1225 nowym dokumentem, zawiérającym 37 artykułów. Tegoż dnia udzielił on drugą jeszcze kartę swobód, *Charta de foresta*, ograniczającą nadużywane prawa korony, dotyczące lasów i polowania. Zresztą tak Henryk III jako też jego następcy niejednokrotnie jeszcze musieli potwierdzać i rozszerzać nawet (np. Edward I) zawarte w M. ch. wolności. M. ch. spisana była po łacinie; wydrukowana po raz piérwszy 1507 i odtąd bardzo często przedrukowywana. Najlepszą ed. dał Blackstone w „*The Great Charter and charter of the forest*“ (Oxford 1753). W Węgrzech M. ch. znaczy to samo co *bulla złota* (ob.).

Magnaci (z łac. *Magno-nati* t. j. wysoko urodzeni), zowią się w Węgrzech najznakomitsze rodziny szlacheckie, barones Imperii, którzy według dawnych ustaw z prawa urodzenia brali udział w reprezentancyi narodowéj i zasiadali osobiście w oddzielnie dla nich utworzonéj izbie (*tabula magnatorum*, *Magnatentafel*). W Polsce nazywano tak prócz senatorów całą można szlachtę.

Magnan (Bernard Piotr), generał francuski, ur. 1791 w Paryżu, walczył od 1809 pod Napoleonem I i po drugiéj restauracyi znowu powrócił do służby; odznaczył się 1830 w Algierze, został 1831 generałem brygady, w 1849 oddał swe usługi Ludwikowi Napoleonowi, w Czerwcu t. r. stłumił powstanie w Lyonie, uśmierzył krwawo takież powstanie w Paryżu 2 Grudnia 1851 i został 27 Stycznia 1852 senatorem, 2 Grudnia t. r. marszałkiem i wielkim łowczym. Przy organizacyi dywizyj wojskowych otrzymał naczelne dowództwo nad 1-m korpusem armii w Paryżu † 1865.

Magnavacca, malarz i archeolog, przebywał na dworze króla Władysława IV, od r. 1639 wykonał wiele robót do zamku królewskiego i kościołów w Polsce.

Magne (Piotr), mąż stanu francuski, ur. 1806 w Périgueux. Ukończywszy studyja prawne w Tuluzie, był adwokatem w mieście rodzinném a od 1835 radcą prefektury w Dordogne. W 1843 r. obrany deputowanym, odznaczył się jako jeden z rzeczników partyi konserwatywnéj i 1847 został podsekretarzem stanu w ministeryjum wojny, 1849 podsekretarzem finansów, 1851 ministrem robót publicznych, a 1855 ministrem finansów. W Listop. 1860, zastąpiony przez Forcade Laroquette, był ministrem bez wydziału aż do końca 1863. Tegoż roku mianowany członkiem tajnéj rady stanu, pełnił urząd ministra finansów za cesarstwa jeszcze 2 razy: 1867—69 i od 10 Sierpnia do 4 Września 1870. W Lipcu 1871 r. wybrany do zgromadzenia narodowego, działał wraz z innymi Bonapartystami w interesach swego stronnictwa. Po upadku Thiersa 29 Maja 1873 otrzymał znowu za prezydentury Mac-Mahona zarząd skarbowości. M. należy w istocie do najznakomitszych finansistów francuskich.

Magneański legat, zbiór rękopismów islandzkich (w liczbie około 1800), zebrany (1702—1713) przez Islandczyka *Arni Magnusson* (ur. 1663 w Koennabrekka na wyspie Islandyi, † 1730 w Kopenhadze), i ofiarowany biblijotece uniwersytetu kopenhagskiego. Dar ten powiększony jeszcze został znacznym kapitałem na jego utrzymanie. Tym ostatnim zawiaduje od 1762 oddzielna komisyja, która połączyła się z królewskiém towarzystwem starożytności i ogłosiła już znaczną liczbę szacownych zabytków literatury islandzkiéj.

Magnencyjusz (*Flavius Magnentius Augustus*) cesarz rzymski, pochodził z niskiego rodu z Germanii. Wyniesiony do najwyższych godności w armii przez cesarza Konstansa, kazał zamordować swego dobroczyńcę 350 po Chr. i ogłosił się cesarzem w Autun. Pobity dwukrotnie przez brata Konstansowego Konstancyjusza, uciekł do Lugdunu, gdzie, wymordowawszy całą swą rodzinę, sam sobie życie odebrał (353).

Magnes, ob. Magnetyzm.

Magneto-indukcyjne machiny, *magneto-elektryczne machiny*, machiny służące do wzbudzania prądów elektrycznych za pomocą magnesów; polegają one na zasadzie wzbudzania elektryczności przez magnesy (ob. indukcyja) i są różnych konstrukcyj. Najdawniejszą podał Pixii 1830 r., najwięcéj rozpowszechnioną jest machina Stöhrera: pomiędzy ramionami silnego magnesu znajduje się oś, dźwigająca naprzeciw biegunów taflę z 2 prętami żelaza miękkiego, około których zwinięte są pokłady drutu. Jeżeli tafla zostaje wprawioną w obrót, w drucie wzbudzają się prądy (ob. indukcyja), a dla ujednostajnienia kierunku prądów jest dodany oso-

bny przyrząd, zwany *komutatorem*. Machina ta służy głównie do celów lekarskich. Większe urządzone zostały przez Nollet'a i Malderena (1849) i Wilde'go (1867). Ważne ulepszania do konstrukcyi M. m. wprowadził Siemens.

Magnetometr, przyrząd do ścisłego mierzenia kierunku igły magnesowéj; główną jego częścią jest igła mag. zawieszona na nitce jedwabnéj, lub druciku metalowym; igła magnesowa opatrzona jest zwierciadłem, a położenie igiełki oznacza się za pomocą lunety, przez uważanie, jaka podziałka stosownie umieszczonéj skali odbija się w zwierciadle. Niekiedy używa się M. z igłą zawieszoną na dwu nitkach—M. dwunitkowy, czyli bifilarny.

Magnetyzm. W niektórych miejscach ziemi znajduje się ruda żelazna (tleno-tlennik żelaza), posiadająca własność przyciągania i przytrzymywania drobnych cząstek żelaza; mineralogowie nazywają tę rudę *żelaziakiem magnetycznym*, fizycy zaś *magnesem naturalnym* i nazywają w ogóle *magnesem* każde ciało, które posiada własność przyciągania i przytrzymywania żelaza. Własność ta, czyli siła, zwana M. może też być nadawaną trwale i prętom stalowym, które się wtedy nazywają *magnesami sztucznymi*. Na inne ciała, oprócz żelaza, zwykły magnes nie wywiéra żadnego wpływu, ale jeżeli dosięga on pewnéj mocy, to działa i na wiele innych ciał, które są przezeń albo przyciągane, albo odpychane, piérwsze nazywają się *paramagnetycznemi*, drugie *diamagnetycznemi*; po żelazie najsilniéj param. ciałami są nikiel i kobalt, diam. jest bizmut; wiele także cieczy i gazów są albo param. albo diam. Przyciąganie magnesu jest najsilniejszem w dwu miejscach, zwanych *biegunami*, położonych blisko jego końców; pomiędzy nimi przyciąganie coraz słabnie w miarę oddalania się od nich; w pośrodku wcale nie istnieje. Oprócz przyciągania, magnes ma jeszcze drugą własność zasadniczą, że przy swobodném zawieszeniu przyjmuje oznaczone położenie; jeżeli pręt magnesowy zawiesimy swobodnie na nieskręconéj nitce jedwabnéj, albo jeżeli na śpiczastéj podstawie umieścimy *igiełkę magnesową*, t. j. cienki, w końcach zaostrzony pręcik magn., to pręt lub igiełka przyjmują położenie mniéj więcéj północno-południowe, t. j. jeden biegun zwraca się mniéj więcéj na północ, drugi na południe. Własność ta zowie się siłą kierunkową magnesu, biegun wskazujący północ nazywa się *b. południowym*, przeciwległy mu *północnym*, a linija łącząca oba bieg. *osią magnesu* (Niektórzy jednak biegun zwrócony na północ nazywają północnym i nawzajem). Co do bliższych szczegółów ob. *magnetyzm ziemski*. Piérwsze odkrycie M. ginie w pomrokach starożytności; według Plinijusza nazwa ma pochodzić od pasterza Magnesa, którego gwoździe u obuwia zostały zatrzymane na górze Ida, według Arystotelesa od miasta Magnezyi, gdzie jednak obecnie ruda magn. się nie znajduje. Siłę kierunkową mag. mieli już w najdawniejszych czasach znać Chińczycy.—Za pomocą prostych doświadczeń okazać można działanie obu biegunów na siebie: Bieguny jednoimienne (płn. i płn., płd. i płd.) odpychają się, bieguny różnoimienne przyciągają się (Hartmann w Norymberdze 1543). W ten sposób działają jednak nie same tylko bieguny, ale i sąsiednie im miejsca, jakkolwiek coraz słabiéj w miarę zbliżania się ku środkowi mag., a że obie połowy mag. działają w sposób przeciwny, trzeba przeto powiedzieć, że są dwa rodzaje magnetyzmu— M. *północny* i M. *południowy*. Jeżeli igiełka mag. znajduje się w pobliżu bieguna silnego mag., to opuszcza ona swe położenie i kieruje się tak, że ku owemu biegunowi jéj bieg. z nim różnoimienny zwraca się tak,aby względem niego znajdował się jak najbliżéj.—Żelazo znajdujące się w pobliżu mag. samo staje się mag., czyli innemi słowy, mag. wzbudza w żelazie magnetyzm, ale tylko przez czas, w którym żelazo w pobliżu niego się znajduje, i to tak, że pręt żelazny w końcu zbliżonym do bieg. magn. zyskuje biegun z nim różnoimienny, w końcu odwróconym biegun jednoimienny. Tłomaczymy to w ten sposób, że w żelazie znajdują się oba magnetyzmy na każdem miejscu w jednakiéj ilości, tak, że się nawzajem znoszą czyli zobojętniają; jeżeli do takiego ciała obojętnego zbliżamy biegun magnesu. to ten przyciąga magnetyzm różnoimienny do końca zbliżonego ku sobie, a M. jednoimienny odpycha w koniec przeciwległy. To objaśnienie tłumaczy zarazem przyciąganie żelaza przez mag. i wiele innych zjawisk mag. Rozkład ten M. przez wpływ nanastępuje szybko, ale ginie zaraz po usunięciu mag., w stali natomiast zwolna, ale za to pozostaje i po usunięciu mag. Przypisywano to dawniéj pewnéj sile tkwiącéj w stali, która ma przedstawiać opór ruchowi magnetyzmu.—Jeżeli pręcik mag. rozłamiemy na dwie połowy, to każda część staje się znowu mag. z obu biegunami, a doświadczenie to można ciągle daléj prowadzić. Z tego się okazuje (Coulomb 1789), że i najdrobniejsze cząsteczki, molekuły, magnesu są również mag., że jedna połowa każdéj cząsteczki posiada M. półn., druga połud. i że bieg. północne zwrócone są w jednę, płd. zaś w drugą stronę; to tłumaczy łatwo zmniejszanie się przyciągania w miarę zbliżania się ku środkowi mag. i inne zjawiska. Według Reesa (1847) siła magnetyczna oddzielnych warstw rośnie od końców ku środkowi. W żelazie zwykłém cząsteczki posiadają bieguny zwrócone w różne strony, magnesowanie polega na tém, że bieguny płn. zostają skierowane w jednę, płd. zaś w przeciwną stronę; w ciałach paramag. cząsteczki kierują swe bieguny ku różnoimiennemu, w diamag. ku jednoimiennemu bieg. magnesu; w żelazie cząsteczki łatwo ulegają temu działaniu kierunkowemu, w stali natomiast trudniéj przechodzą w położenia równoległe, ale raz je przyjąwszy, trwale w nich pozostają; trwały magnetyzm wzbudzić można tylko w stali. Uskutecznia się to przez pociéranie pręta stalowego magnesem; przytém pociérać można jednym tylko biegunem w jednę stronę (Gilbert 1633); albo też ustawia się dwa magnesy zwrócone przeciwnemi bieg. w jednę stronę i pociéra się pręt od środka ku końcowi, następnie stąd ku drugiemu końcowi i t. d. (Aepinus 1760). Dogodnym bardzo sposo-

bem jest pociéranie kołowe, gdy cztery pręty układają się w czworobok i pociéranie odbywa się po nich sposobem ciągłym, albo też gdy żelazo w kształcie podkowy zamyka się kotwicą (kawałkiem miękkiego żelaza) i w podobny sposób się pociéra. Dla otrzymania silniejszych magnesów zbiera się ich kilka w jeden, przez złożenie ich jednoimiennymi bieg. Działanie jednak jest wtedy mniejsze od sumy pojedynczych działań. Wzmacniająco nieco działa *zbroja* czyli *armatura*, t. j. okłady miękkiego żelaza w pobliżu biegunów. Przez pociéranie otrzymuje się w stali pewna granica siły mag., która następnie nieco maleje do pewnego stopnia (*nasycenie magnet.*), i w tym stanie pozostaje całe lata, jeżeli mag. nie ulega wstrząśnięciu. Ciężar, jaki magnes udźwignąć może, rośnie z siłą magnetyzmu, ale nie proporcyjonalnie; mag. zgięte w podkowę dźwigają ciężary większe niż podwojone ciężary, dźwigane przez każdy bieg. oddzielnie. Natężenie siły magn. mierzy się z jéj działania kierunkowego (Gauss 1833), t. j. z kąta o jaki magnes wywołuje skręcenie nitki, na któréj zawieszoną jest igiełka magnesowa. Jeżeli odległość dwu magn. jest dosyć mała, to przyciąganie i odpychanie ma miejsce w stosunku odwrotnym kwadratów z odległości, co można sprawdzić za pomocą szalek Coulomb'a, albo z drgań igiełki mag. Przy wysokiéj temperaturze trwałe mag, tracą swój M.—M. zresztą okazuje związek i z innemi siłami przyrody, najważniejszym atoli jest związek z elektrycznością (ob. elektromagnes, elektromagnetyzm). Związek ten M. z elektr. i uderzające podobieństwo magnesów z solenojdami, powiodły Ampére'a (1827) do następnéj teoryi M. Magnes składa się z magnesów cząsteczkowych, molekularnych, których M. stąd pochodzi, że cząsteczki te są okrążane prądami elektr. równoległymi. Dopóki prądy te nie biegną równolegle, ciało nie jest magnesem; magnesowanie ciała sprowadza te prądy do położeń równoległych. Działanie zatém M. sprowadza się zupełnie do działania prądów elektr. Za pomocą tylko najsilniejszych elektromagnesów można okazać zjawiska diamagnetyzmu, które piérwszy odkrył Faraday (1845). Używa się do tego dwu elektromag., połączonych podstawą żelazną tak, że tworzą niby magnes kształtu podkowy: pręciki ciał magn. stawiają się w kierunku linii łączącéj końce obu magnesów, czyli w położeniu osiowém, pręciki zaś ciał diam. stają w kierunku do téj linii prostopadłym, czyli w położeniu równikowém. Paramagnet., czyli po prostu magnet. ciałami są: żelazo, nikiel, kobalt, platyna, pallad, tytan, mangan, chrom i większa część ich soli, daléj fluspat turmalin, porcelana, papiér i t. d.; diamagn. zaś bizmut, antymon, cynk, cyna, kadm, rtęć, ołów, srebro, miedź, złoto i większa część ich soli, fosfór, siarka, tellur, jod, flintglas, tłuszcz, mięso, drzewo, lód, woda, alkohol, eter, krew, mléko i t. d. Godném uwagi jest, że ciało param. staje się diam., jeżeli jest pogrążoném w cieczy silniéj param., a to przedstawia taką analogiję z prawem Archimedesa, że można powiedzieć (Becquerel), że ciało w pewnym środku traci tyle ze swych własności mag., ile ich posiada ciało usunięte. Stąd badania nad gazami są bardzo utrudnione. Za pomocą *diamagnetometru* (Weber 1856) można było oznaczyć, że siła magn. (moment magnetyczny) bizmutu jest $1^1/_2$ milijona razy mniejszą niż żelaza, co tłumaczy dla czego oprócz żelaza inne ciała nie ulegają wpływom zwykłych magnesów. Ciekawy związek M. ze światłem polega na tém, że płaszczyzna polaryzacyi ciał przezroczystych zostaje przez silne elektrom. skręconą (Faraday 1847). O wywoływaniu strumieni elektr. przez magnesy ob. indukcyja.

Magnetyzm obrotowy, jest to indukcyja (ob.), wywołana w przewodnikach nie mających kształtu drutów, a w ogóle w ciałach. W ogóle, jeżeli magnesy poruszają się w pobliżu jakichkolwiek ciał, wywołują w nich prądy (Arago 1825). Poruszający się magnes i poruszająca się tafla przez wzbudzone tu prądy otrzymują popęd, przeciwny ich ruchowi; stąd to tafla mosiężna zwalnia ruch igiełki magnesowéj, nad nią się wahającéj. Jeżeli pręt magnesowy jest nieruchomy, to tafla szybko obok niego obracana stawia temu obrotowi opór, w skutek wzbudzonych w niéj prądów, a przy ciągłym obrocie temperatura tafli znacznie się podnosi; podniesienie to temperatury wymaga powiększenia się, o równoważną ilość, pracy łożonéj na obrót tafli (Joule 1843, Foucault 1855).

Magnetyzm ziemski. Igiełka magnesowa swobodnie zawieszona przyjmuje stałe położenie względem stron świata, mianowicie kierunek z północy na płd. mniéj więcéj (ob. magnetyzm), nadto pręty ziemskie ustawione pionowo stają się zwolna magnesami, tak że wnieść można, iż ziemia objawia własności magnetyczne i przedstawia niejako wielki magnes. Badanie M. z. ma na celu zbadanie stanu magnetycznego ziemi i jego wpływu na inne zjawiska ziemskie i na magnetyzm innych ciał. W tym celu zbadać przedewszystkiém należy wielkość, czyli natężenie M. z. i jego kierunek. Biegun południowy igiełki mag. właściwie nie wskazuje ściśle na płn., ale kierunek jéj czyni z południkiem pewien kąt, zwany *zboczeniem* czyli *deklinacyją*, a sam jéj kierunek nazywa się *południkiem magnetycznym*. Również pręt magnesowy, zupełnie swobodnie w swym środku zawieszony, nie przyjmuje kierunku poziomego, ale biegun jego płd. u nas pochyla się ku dołowi; kąt jaki ta igiełka czyni z liniją poziomą nazywa się *nachyleniem* czyli *inklinacyją*. Zboczenie np. w Warszawie wynosi obecnie około 16°, nachylenie 66° 19' 56" (1873, Dziewulski). Dokładne mierzenia wykazały, że zboczenie i nachylenie w różnych czasach i miejscach jest różne, zboczenie w Eur. Afr. i oceanie Atlant. jest zachodnie, w Amer. Oceanie Wiel. i Azyi wschodnie, na półkuli płn. biegun płd., na połud. północny zwraca się ku dołowi. Kierunkowa ta siła magnesu ma ważne zastosowanie w żegludze. Zboczenie mierzy się za pomocą deklinatoryjum; w najprostszym kształcie jest to bussola (ob.), największą ścisłość uzyskać można za pomocą magnetometru (ob.) Gaussa. Lamont urządził w tym celu teodolit podróżny. Linije łączące miejsca, mające jednakie zboczenie, zowią

nię *izogonicznemi*. Przechodzą one przez oba bieguny magnetyczne i w ogóle mają kierunek zbliżony do południków; linija, na któréj zboczenie=0, nazywa się *agoną*. Zmiany zboczenia mogą być wiekowe, dzienne i przypadkowe; te ostatnie występują zwykle razem z zorzami płn. i zostają w pewnym dotąd niewytłumaczonym związku z plamami na słońcu. Do mierzenia nachylenia służy inklinatoryjum. Linije łączące miejsca, mające jednakie nachylenie, nazywają się *izoklinicznemi*, których przebieg przypomina mniéj więcéj bieg równoleżników. W dwu punktach ziemi wynosi ono 90°; są to *bieguny magnetyczne* ziemi, w pobliżu równika jest = 0; linija łącząca miejsca mające nachylenie = 0 nazywa się równikiem magnetycznym. Nachylenie okazuje podobnież zmiany, jak i zboczenie. Siła magnetyczna ziemi, według Gaussa, wyrównywa mniéj więcéj sile 8,464 trylijonów jednofuntowych prętów magnesowych; linije łączące punkta, mające jednakie zboczenie, nazywają się *izodynamicznemi* i mają mniéj więcéj tenże przebieg, co linije izokliniczne. Ponieważ w ogóle magnetyzm tłumaczymy prądami elektrycznymi (ob. magnetyzm), przeto i M. z. może być wyjaśnionym przez prądy elektr., opływające ziemię od wschodu ku zachodowi w kierunku mniéj więcéj równika magn. Zöllner (1871) tłumaczy te prądy elektr. w następny sposób: Ognistopłynne jądro ziemi, podobnie jak i ocean, posiada prądy dolne płn. wschodnie i górne płd. zach; w prąd ten sięgają skaliste odskoki skorupy ziemskiéj i wywołują prądy elektr., mogące wytłumaczyć wszystkie objawy M. z.

Magnetyzm zwierzęcy, ob. Mesmeryzm.

Magnez (*Magnesium*), pierwiastek chemiczny, metaliczny, którego symbol jest *Mg*, ciężar atomowy=24. Sole jego w znacznéj ilości znajdują się w przyrodzie, i tak krzemiany magnezyi tworzą steatyt, piankę morską, serpentyn, azbest, znajdują się w blendzie rogowéj, w augicie i oliwinie; węglan M. tworzy magnezyt, a w połączeniu z węglanem wapna—szpat gorzki i dolomit; chlorek M. znajduje się w wodzie morskiéj, w solankach i w niektórych pokładach soli kamiennéj, tworząc z chlorkiem potasu karnalit; siarczan M. znajduje się również w wodzie morskiéj, czysty stanowi kizeryt, z gipsem i siarczanem potażu polihavit; boran M. stanowi boracyt, fosforan M. z fluorkiem M.— wagneryt, wodan M. brucyt, a z tlenkiem żelaza peryklaz; znaleziono téż w przyrodzie ałun magnezyjowy. Czysty M. otrzymuje się przez ogrzéwanie chlorku M. z sodem, pod okrywą chlorku potasu i fluorku wapnia; jestto metal srebrzystobiały, klepalny, c. wł = 1,74, topi się w żarze czerwonym i ulatnia jak cynk; na powietrzu mało się utlenia, ale zapala się bardzo łatwo i płonie światłem oślepiająco białém, nieco błękitnawém wydając magnezyję; płomień ten posiada bardzo wiele promieni chemicznych i nadaje się dobrze do celów fotograficznych, na sygnały i t. d. Urządzono w tym celu stosowną lampę, ale znaczna cena dotąd przeszkadza jego rozpowszechnieniu. Spiże jego z cynkiem, miedzią i strontem również dają silne światło. Przez spalenie metalu, albo przez wyżarzenie węglanu magnezyi, otrzymuje się *tlenek magnezu*, Mg O czyli *magnezyja* (*magnezyja palona*, *magnesia usta*), jako proszek biały, pulchny, nietopliwy, łatwo rozpuszczalny w kwasach; w medycynie często się używa do chłonienia kwasów żołądkowych. Z roztworów soli M. silne zasady strącają biały, galaretowaty *wodan magnezyi* H_2 Mg O_2, który w przyrodzie występuje skrystalizowany w szeregu trzy- a jednoosiowym, jako brucyt. Przez żarzenie traci wodę. Sole magnezyjowe rozpuszczalne mają smak gorzki, stąd magnezyję nazywano solą gorzką. *Chlorek* M., Mg Cl_2, jest związkiem krystalicznym, łatwo się rozpływającym. *Siarczan magnezyi*, $MgSO_4$, *sól gorzka*, znajduje się w wodach mineralnych gorzkich, jak w Setlitz, Epsom i in., (sól seidlicka, epsomska); krystalizuje z 7 cząsteczkami wody w szeregu kwadratowym. *Węglan* M. normalny, Mg CO_3, tworzy w przyrodzie *magnezyt*, minerał bardzo zbliżony do wapienia i dolomitu, często występuje krystalicznym, jako *szpat magnezytowy*; zawiérający tlenek żelaza tworzy breuneryt i pissomezyt, używa się do otrzymywania kwasu węglanego i soli gorzkiéj, przy fabrykacyi porcelany i in. Przez strącenie soli gorzkiéj węglanem potażu otrzymuje się związek węglanu z wodanem M., zwany w aptekach magnezyją białą, a która się używa jak palona i stanowi osad biały, bardzo lekki. *Fosforan* M. znajduje się w popiołach roślinnych, w moczu i przy jego gniciu tworzy *fosforan amonowo-magnezyjowy*, niekiedy w kryształach kwadratowych (*struwit*). Sól ta trudno-rozpuszczalna tworzy niekiedy kamienie moczowe. Wody mineralne magnezyjowe mają w ogóle własności przeczyszczające.

Magnezyja, miasto lidyjskie w Azyi mniejszéj, sławne zwycięstwem, odniesioném przez Rzymian pod dowództwem Scypiona nad Antyjochem III, Wielkim, r. 190 prz. Chr. Jestto dzisiejsza Manissa. M. zwał się także półwysep macedoński, oblany morzem Egiejskiém, a w szczególności zatokami Pagaza i Tracką.

Magnezyja ob. magnez.

Magnezyt ob. magnez.

Magni (Waleryjan), teolog, historyk i fizyk, kapucyn, rodem Włoch, † 1661. Wysłany do Polski 1626 przez papieża Urbana VIII jako misyjonarz apostolski, był ze czcią przyjmowany przez Zygmunta III i duchowieństwo, ale, naraziwszy się dumą i intrygami przeciwko jezuitom, został odwołany. Powtórnie do Polski przysłany, skojarzył małżeństwo Władysława IV z Cecyliją Renatą. W czasie tego drugiego pobytu kierował w Warszawie budową wodociągów, zaopatrujących Stare Miasto i zamek w wodę, a które zaprowadził a raczéj wznowił Władysław IV; robił także doświadczenia fizyczne z barometrem w przytomności króla i dworu i wydał o tém dziełko p. t. „*Opusculum de vacuo*“ (1645 Kraków), przyznając sobie wynalezienie barometrów. Oprócz tego wydał jeszcze kilka innych dzieł teologicznych w Krakowie i Warszawie. Najważniejszém atoli jego dziełem jest

„*Apologia contra Imposturas Jesuitarum*“ (bez m. dr. i r.).

Magnicki (Leonty), ur. 1669, † 1739, nauczyciel matematyki w Moskwie, potém w Petersburgu; w swéj „*Aryfmetyce*“ (Moskwa 1703) piérwszy w Rossyi użył cyfr arabskich, zamiast używanych poprzednio abecadłowych.

Magnificat (łac.), w kościele katolickim tak się zwie kantyk na cześć N. M. P., poczynający się od słów: „Magnificat anima mea dominum“; hymn ten powtarza się we wszystkich nieszporach.

Magnificencyja (łac.), tytuł rektora i kanclerza uniwersytetu, tudzież burmistrzów w miastach wolnych. Jeśli książę piastuje godność rektora, w takim razie tytułuje się *Magnificentissimus*.

Magnin (Karol), pisarz francuski, ur. 1793 r. w Paryżu, † 1862 na urzędzie konserwatora biblijoteki cesarskiéj. Zjednał sobie sławę znakomitego historyka literatury dziełami: „*Les origines du théâtre moderne*“ (Paryż 1838); „*Causeries et méditations historiques et littéraires*“ (2 t., Paryż 1843); „*Le Theâtre de Hroswitha*“ (Paryż 1845) i „*Histoire des marionettes*“ (Paryż 1852). Oprócz tego umieszczał wiele cennych artykułów w różnych czasopismach.

Magnolia (*Bobrownik*, *Bobrowe drzewo Rozwoń*), rodzaj roślin z rodziny bobrownikowatych (*Magnoliaceae*), cechujący się kielichem 3 działkowym, koroną 6—15 płatkową, licznymi pręcikami, torebką 2 ścienną i nasionami jagodowatemi, które w czasie dojrzałości zwieszają na długich nitkach. Należą tu piękne drzewa w Amer. i Indyjach wsch., o wielkich liściach i wspaniałych, wonnych kwiatach. Niektóre gatunki są lekarskie lub ozdobne. *M. conspicua*, *M. yulan*, jest wspaniałém drzewem w Chinach, o kwiatach białych, podobnych do lilij; gorzkie nasiona używają się przeciw febrze. *M. glauca* pochodzi z Amer. płn., kwiaty ma białe i bardzo wonne, kora pni i korzeni używa się w Amer. jako środek toniczny, pobudzający i napotny; bobry chętnie jedzą tę korę, stąd nazwa bobrowego drzewa. Największa część gatunków M. udaje się w Anglii na otwartém powietrzu, dla niektórych udaje się to i w Europie środkowéj.

Magnoliaceae (*Bobrownikowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich o 3, rzadko 6 działkach, płatkowatych, opadających; płatków 6 lub wiele, przymocowanych do podstawy osadnika, o przedkwitnieniu dachówkowatém, opadających; pręciki liczne, kilkorzędne, osadzone z płatkami; zawiązki najczęściéj liczne, już wielu rzędami w główkę lub kłos skupione, już okręgowo na wierzchołku osadnika utwierdzone, 1 komóreczkowe; owoc rozmaity, o nasionach często na zewnątrz zwieszających. Należą tu krzewy i drzewa wytworne, o liściach skórkowatych, naprzemianległych, niekiedy kropkowanych, o przylistkach błoniastych i kwiatach wielkich, wonnych, wierzchołkowych lub międzylistnych, najczęściéj samotnych. Właściwe są strefie zwrotnikowéj i umiarkowanéj cieplejszéj, zawiérają istotę wyciągową gorzką i oléj eteryczny, działają pobudzająco i drażniąco.

Magnus (Jan), historyk i arcybiskup szwedzki, ur. 1488 w Linköping, † 1544 w Rzymie; w 18 r. życia został kanonikiem w Linköping i w Skarze; następnie studyjował w Lowanium i Kolonii. Jako poseł Sten Sturego Młodszego do dworu papieskiego udał się do Włoch, czas jakiś nauczał w Perugii, w końcu przez Adryjana VI wysłany jako legat do Szwecyi, został wybrany na arcybiskupa i używany przez Gustawa I do załatwiania czynności dyplomatycznych. Opiérając się wprowadzeniu reformacyi, popadł u Gustawa I w niełaskę, był 1526 wtrącony do więzienia, na skutek podejrzeń o tajne knowania. Wypuszczony wkrótce, opuścił dobrowolnie ojczyznę, przebywał czas niejaki w Polsce, następnie osiadł stale we Włoszech. Podczas wygnania napisał dwa dzieła: „*Historia metropolitanae Ecclesiae Upsalensis*“ (1560) oraz „*Historia de omnibus Gothorum Suerorumque regibus*“ (1554), w którém szereg królów szwedzkich rozpoczyna od potopu.—Brat jego **Magnus** (Olaus), ur. 1490 w Skening, † 1558 w Rzymie; był także kanonikiem, przebywał jako poseł Gustawa I w Rzymie i następnie spełniał rozmaite misyje dyplomatyczne. Towarzyszył bratu swemu na wygnaniu, po śmierci jego mianowany został przez papieża tytularnym arcybiskupem upsalskim. Przygotował do druku prace brata oraz wydał dzieło: „*Historia de gentibus septentrionalibus* etc.“ (I wyd. 1555), które rozpowszechnione w mnóstwie wydań i przekładów przez długi czas służyło w Europie za główne źródło wiadomości o Szwecyi, oraz o obyczajach i sposobie życia jéj obywateli.

Magnus (Edward), znakomity malarz niemiecki, ur. 1799 w Berlinie, † 1872 tamże. W sztuce swéj jest autodydaktem. W Paryżu i Rzymie studyjował tylko arcydzieła mistrzów. Osiadłszy w Berlinie, zyskał wielki rozgłos jako znakomity portrecista. Oprócz portretów wykonał także wiele obrazów rodzajowych. Celniejsze z nich są: „*Dwoje bawiących się dzieci*“, „*Dwie dziewczynki*“, „*Rybak z Nizzy*“ i t. d. W r. 1836 został M. członkiem senatu akademii berlińskiéj. Wydał także „*Ueber Einrichtung und Beleuchtung von Räumen zur Aufstellung von Gemälden und Sculpturen*“ (Berl. 1864).

Magnus (Henryk Gustaw), zasłużony fizyk, ur. 1802 w Berlinie, † 1870; studyjował w Berlinie fizykę i chemiję i w r. 1825 ogłosił piérwszą swą pracę o piroforach, następnie kształcił się pod Berzelijuszem, Gay-Lussac'iem, i in. i w r. 1831 został w Berlinie docentem technologii, następnie i fizyki; w 1834 został nadzwyczajnym; w 1845 zwycz. prof. spełniając przytém wiele innych zajęć naukowych, między innemi założył towarzystwo chemiczne niemieckie. Piérwsze jego prace odnoszą się głównie do chemii, następnie zwrócił się do fizyki, najważniejszemi z tych prac są doświadczenia nad rozszerzalnością gazów, nad zbaczaniem pocisków, a zwłaszcza nad ciepłem promienistém. Rozprawy jego ogłaszane były głównie w rocznikach Poggendorffa.—Por. Hofmanna „*Zur Erinnerung an M*“ (Berlin 1871).

Magnusen (Finn), archeolog skandynawski, ur. 1781 w Skalholt na wyspie Islandyi, do 1812 r.

adwokat w miejscu swego urodzenia, od 1815 profesor w Kopenhadze, † tamże 1847. Celniejsze jego dzieła są: „*Priscae veterum Borealium mythologiae lexicon*“ (Kop. 1828); tłumaczenie z objaśnieniami „*Aldre Edda oversat og forklaret*“ (4 t., Kop. 1821—23); „*Eddalären og dens Oprindelse*“ (4 t., Kopenh. 1824—1826); wspólnie z Rafnem wydał „*Grönlands historiske Mindesmärker*“ (3 t., Kop. 1838—45). Oprócz tego miał udział w wydawnictwie „*Antiquités russes*“ (2 t., Kopenh. 1850—52) i ogłosił wiele cennych rozpraw w przedmiocie archeologii skandynawskiéj i powszechnéj, historyi i runologii. Odznaczał się także jako deputowany i gorliwy obrońca interesów rodzinnéj wyspy.

Magnusson (Arni), ob. Magneański legat.

Magnuszew, osada w gub. radomskiéj, pow. kozienickim, nad wielkiém jeziorem, ma 1,185 m.

Magnuszewski (Dominik), znakomity poeta polski, ur. 1810 w Ustanowie, † 1847. Ukończywszy nauki gimnazyjalne w Warszawie, słuchał tamże kursów prawa. Po upadku powstania 1830—31, w którém czynny brał udział, wyszedł za granicę. Wróciwszy stamtąd, osiadł w Galicyi we wsi Załuczu nad Prutem, i oddał się wyłącznie pracom literackim. Strata żony i syna zgon jego przyśpieszyła. M. zostawał w bliskich stosunkach z Szopenem, Z. Krasińskim i K. Gaszyńskim. Z licznych prac jego wymieniamy następujące koleją czasu, w jakiéj się ukazywały: „*Stary kawaler*“, komedyja w 1 akcie (1828); „*Zdzisław czyli skutki płochości*“, kom. wiérszem w 2 aktach (1829); dwa poematy: „*Wołoszczyzna*“ i „*Młodzieniec*“ oraz powieść prozą, *Guy du Faur* (drukowane w *Ziewonii* 1834); „*Zemsta panny Urszuli*“ (1838), powieść, która powszechną na autora zwróciła uwagę; „*Niewiasta polska w 3 wiekach*“ (Pozn. 1843) w 3 częściach: 1°) „*Krwawy chrzest*“ (prozą; z czasów Bolesława Szczodrego); 2°) „*Barbara, jeszcze Gastoldowa żona*“ (dramat) i 3°) „*Posiedzenie Bacciarellego malarza z r. 1794*“ (prozą); „*Dramat w naturze*“, poemat zamieszczony w „*Album dla pogorzelców we Lwowie*“ (1844). S. Koszowski przedsięwziął wydać zbiorowe wyd. pism M., ale ogłosił tylko tom 1-y w którym się mieszczą: „*Rozbójnik salonowy*“, dramat w 4 aktach wiérszem: „*Barbara, jeszcze Gastoldowa żona*“ i „*Inkwizycyja święta* fragment dramatyczny.

Mago, sufet kartagiński, około r. 500 prz. Chr., napisał dzieło w 24 księgach o rolnictwie, które po trzeciéj wojnie punickiéj na język łaciński zostało przełożone.—**Mago**, syn Hamilkara Barkasa, brat Hannibala i Hasdrubala; podczas drugiéj wojny punickiéj dowodził w Hiszpanii i z Hasdrubalem zwyciężył r. 212 Scypijonów. Kiedy w r. 205 przybył Hannibalowi na pomoc do Liguryi i już pewne nad nieprzyjacielem odniósł korzyści, został odwołany de Kartaginy i w téj podróży zakończył życie.

Magog, ob. Gog.

Magonia, rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, obejmujący jeden tylko gatunek *M. pubescens v. Phacocarpus campestris*, drzewo brazylijskie z trującemi własnościami. Z jego kwiatów zbiérają pszczoły trujący miód, liści używa się do ogłuszania ryb.

Magot (*Inuus*), rodzaj małp z rodziny koczkodanów, obejmujący małpy o ogonie bardzo krótkim. Głównym gatunkiem jest *I. sylvanus*, dochodzący przeszło 2 stóp, o pysku szerokim, z dosyć obszernemi torebkami; na grzbiecie włosy szaro-żółte, ręce czarniawe, okryte włosami. Licznemi stadami żyje w Afryce płn., pojedynczo napotyka się na skałach Gibraltaru. Jest podstępny i zręczny, i on to najczęściéj oprowadzany bywa przez sztukmistrzów. Przed jedzeniem napełnia żywnością torebki twarzowe, gdzie również chowa drobne, schwytane przedmioty. Jestto jedyna małpa europejska.

Magowie (Magi), nazywali się w Persyi i Medyi członkowie kasty kapłańskiéj, którzy jak Lewici u Izraelitów należeli do osobnego pokolenia. Posiadali oni znajomość nauki i spełniali obrządki religijne. Nauka ich nazywa się *Magizmem*, mądrość *magiją*. Reformatorem ich był Zoroaster (ob.). U Chaldejczyków był także *zakon Magów*, którego członkowie wróżyli z gwiazd; o nich to wspomina Biblija przy narodzeniu Chrystusa. Później nazwa M. przeszła na mniemanych czarnoksiężników, kuglarzy i t. p.

Magyar (Ładysław), słynny podróżnik po wnętrzu południowéj Afryki, ur. 1817 w Teresiopoli w Węgrzech, † 1864 w Dombo Grande w Bengueli; uczył się w szkole marynarki w Rjece, zwiédził następnie Indyje Wschodnie i południową Amerykę, służył jakiś czas jako porucznik floty, pod dyktatorem Rosasem; następnie udał się do Afryki, gdzie 1847 został dowódzcą sił morskich księcia kalabarskiego. Od 1848—57 podróżował nieustannie po wnętrzu południowéj Afryki (pomiędzy 7 a 20° szerokość południ). Rezultaty jego badań, przesyłane akademii madziarskiéj, wydał Hunfalvy p. t. „*Magyar László délafrikai levelei*“ (Peszt 1857) oraz „*Magyar László délafrikai utozási*“ (t. 1859).

Mahabharata, ob. Sanskrycka literatura.

Mahanadi, także *Mahanuddy*, rzeka spławna, bierze początek na południowo-zachodniéj granicy Bengalu, przechodzi przez Berar i Oryssę; po 108 milach biegu, uchodzi do zatoki Bengalskiéj.

Maha-Radża, wielki król, tytuł, którego używa wielu książąt indyjskich.

Maharaci, albo *Maraci*, *Marattowie*, lud indyjski plemienia aryjskiego, zamieszkały w środku Indyj przed-gangiesowych, był długo ujarzmiony przez Mahometan i dopiéro w połowie XVII w. wystąpił na scenę dziejową. Zasługę tego ma Sewadżi († 1680), który pojedyncze plemiona w jedno potężne państwo połączył. Pod niedołężnymi jego następcami, piérwszy wezyr, Peiszwak Badżiro († 1750) wybił się na wolność i podzielił się państwem ze swoim współtowarzyszem Radżodżi. Ten ostatni założył państwo Berar z miastem stołecznem Sattarah, zaś Badżiro utworzył państwo Peiszwah, z m. st. Punah. Wkrótce jednakże potém, oba te państwa rozpadły się na części bądź samoistne bądź lennicze, które w ciągłéj zostawały między sobą niezgodzie, zwłaszcza że angielska kompanija wschodnio-indyj-

ska starała się tę niezgodę pomiędzy niemi podtrzymywać. Skutkiem tego pojedyncze prowincyje przechodziły kolejno w ręce Anglii, aż nareszcie po krwawéj walce w r. 1817 i 1818 wszyscy książęta dawnego państwa Maharatów zostali lennikami angielskimi, z wyjątkiem tylko Rao-Scindiah'a. Po śmierci tego ostatniego wszakże następca jego nie zdołał się uchronić od losu, jaki już innych sąsiednich władców spotkał; jakoż po dwóch krwawych bitwach, stoczonych 29 Grud. 1843 pod Maharadżpur i Puniar i to ostatnie państwo przeszło w poddaństwo Anglii. Najznaczniejszemi z podległych Anglii księstw Maharackich są: państwo Scindia czyli Gwabór, państwo Maha-Radży z Sattarah, państwa Maha-Radżów: Gwikowara, Holkara i Bunslaha albo Nagpoora. Język maharacki, zwany *Mahratti*, pochodzący od Sanskrytu, dopiéro od w. XVII stał się językiem piśmiennym braminów, i od tego to czasu datuje się powstanie oddzielnéj literatury maharackiéj, z sanskrycką spokrewnionéj. Literatura ta obfituje w bogate skarby poezyi ludowéj, oraz dzieła, odnoszące się do religii, moralności i obyczajów krajowych. Gramatyki języka maharackiego ułożyli: Carey (1808), Stevenson (1843), Ballantyne (1839); słowniki napisali: Carey (1808), Vans Kennedy (1824) i Moleswarth (1831—1847).

Mahé (największa ($2^1/_3$ mil kw.) z wysp Séchelles, z powodu któréj pomienione wyspy nazywane bywają *wyspy Mahé*.

Mahé, francuskie miasto na pobrzeżu Malabarskiém w Indyjach przedgangesowych, ma 12,000 m. i jest rezydencyją gubernatora.

Mahlmann (Zygfryd Aug.), poeta niemiecki, ur. 1771 r. w Lipsku, † 1826. Poświęcał się szczególniéj beletrystyce; od roku 1805 redagował gazetę „*Zeitung für die elegante Welt*“, najprzód sam, potém wspólnie z Meth. Müllerem, a od 1810—1818 także „*Leipziger Zeitung*“; następnie zaś zajmował się naukami przyrodzonemi i ekonomiją. Jego poezyje odznaczają się w ogóle tonem elegicznym a niektóre tylko satyrycznym jak np. „*Marionettentheater*“ (Lipsk 1806). Zbiorowa ed. prac Mahlmanna: „*Sämmtliche Werke*“ wyszła w Lipsk (8 t., 1839—40).

Mahmud I, sułtan turecki, syn Mustafy II, urodzony 1696 roku, wstąpił na tron 1730 r. po usunięciu swego stryja Achmeda III, † 1754. Za jego panowania utraciła Turcyja Georgiję i Armeniję, które zdobył Szamos-Kuli-Khan. — **Mahmud II**, ur. 1785 r., wyniesiony został przez janczarów na tron 1808 na miejsce Mustafy IV. Mimo wszelkich usiłowań nie zdołał M. powstrzymać upadku państwa ottomańskiego. Utracił z kolei 1812 Besarabiję a 1828 prowincyje Naddunajskie i Grecyję. Nie wiele pomogło i wytępienie burzliwych janczarów 1826. Starania jego celem wprowadzenia cywilizacyi europejskiéj rozbiły się o upór muzułmański a bunt paszy Egiptu poddał go pokojem adryjanopolskim (1829) w pewną zależność od Rossyi. M. † 1839 niedługo po klęsce pod Nisib, poniesionéj od *Ibrahima Paszy* (ob.), syna Mahmed-Alego. Następcą M. był starszy syn jego Abd-ul-Medżyd (ob.).

Mahomet właściwie *Mohammed*, (t. j. po arabsku uwielbiany), założyciel nazwanéj od jego imienia religii (ob. *Mahometanizm*), syn Abd-allaha i Aminy, ur. 571 w Mekce. Jakkolwiek pochodził ze znanego w całéj Arabii środkowéj plemienia Kureiszytów, młodość jednak przepędził w ubóstwie. Dzieckiem jeszcze utraciwszy rodziców, wychowywany był przez stryja Abu-Taliba, mającego nadzór nad Kaabą (ob.) a stąd i pewne znaczenie w Mekce. W 12 r. życia odbył ze swym opiekunem podróż handlową do Basry, gdzie spotkał się z chrześcijańskim mnichem Bahira (czy Dżerdżys) i zwrócił na się uwagę stryja niepospolitą bystrością umysłu. O następnych latach życia jego mało co wiémy. W 25 r. przyjął służbę u bogatéj wdowy Kadidży, trudniącéj się handlem, i pojął ją w małżeństwo. Po ożenieniu zajmował się kupiectwem, wiódł żywot bez troski i oddawał się szczególniéj refleksyjom religijnym. Mając lat 40, powziął zamiar zjednoczyć w jednę religiję wszystkie kulty, istniejące naówczas w Arabii, a mianowicie: sabeizm, judaizm i chrystyjanizm. Początkowo ideje swe propagował tajemnie. Przez lat 3 żył na pustyni. Człowiek nerwowy, bujnéj wyobraźni, marzyciel, podległy atakom epileptycznym miéwał, objawienia połączone z jasnowidzeniem. Zrazu przeląkł się ich; późniéj wszakże utwierdził w sobie przekonanie o boskiém swém posłannictwie a owe objawienia (które już do końca życia niby miéwał) stały się podstawą nowéj religii zawartéj w Koranie (ob.), téj ewangelii i kodeksie, muzułmańskim. W Mekce nie znalazł odrazu wielu zwolenników; ogłosiwszy się prorokiem był nawet wyszydzony i przez Kureiszytów prześladowany, zwłaszcza że liczba uczniów wzrastała. Z obawy więc o swe życie uciekł z Mekki do Yatreb (odtąd *Medyna*) 622 r. a wypadek ten nazywa się *Hedzirą*. W Medynie silne znalazłszy od mnogich stronników poparcie, urządził nowe gminy a Mekkę i innych nieprzyjaciół swych postanowił orężem przynaglić do uległości. Jakoż po krwawych walkach zmusił Mekkę do zawarcia formalnego traktatu pokojowego (628); zyskał przez to wielkie znaczenie, rósł w potęgę, rozkrzewiał swe zasady przez gorliwych wysłańców po całéj Arabii, a nawet po za jéj granicami; w końcu zdobył Mekkę, wrócił do Medyny, przyjmował poselstwa i hołdy od różnych plemion i zjednoczywszy w swych ręku władzę świecką z duchowną, stał się potentatem (630). W 10 r. hedżiry odbył ostatnią pielgrzymkę do Mekki, aby zgromadzonym pątnikom ustnie wyłożyć najgłówniejsze zasady swéj nauki. Wkrótce po swym powrocie do Medyny zachorował na febrę i † 8 Czerwca 632 r. na ręku drugiéj swéj żony Aiszy (ob.). Pochowany został w mieszkaniu, w którém chorował; miejsce to znajduje się teraz wewnątrz obszernéj moschee, licznie przez wiernych zwiedzanéj. — Porów. Weila „*M. den Prophet sein Leben und seine Lehre*“ (Stuttg. 1843); Caussin de Perceval „*Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme*“ (2 t., Paryż 1847); Meier „*The life of M.*“ (Londyn 1861); Sprenger „*Das Leben und die Lehre des M.*“ (3 t., Berlin 1861—65).

Mahomet właściwie *Mohammed*, nazwisko kilku cesarzów czyli sułtanów tureckich.—**Mahomet I**, ur. 1387 r.; po śmierci ojca swego Bajazeta I († 1403) musiał o tron staczać zacięte boje z braćmi Solimanem, Izą i Muzą i dopiéro po śmierci tego ostatniego utrzymał się przy władzy. Państwo swe znacznie nadwątlone przez Tamerlana umiał zjednoczyć i podnieść jego potęgę. Stolicę swą przeniósł do Adryjanopola; † 1421 r. — **Mahomet II**, z przydomkiem Bujuk to jest Wielki, 1451—81, syn Amurata II (ob.) a wnuk poprzedniego, urodz. 1430 w Adryjanopolu. Uśmierzywszy powstania małoazyjatyckie, wyruszył 1453 z ogromną siłą przeciw Konstantynopolowi zdobył go po 53 dziennem oblężeniu (29 Maja 1453) i obrał za swą stolicę; poddanym greckim zapewnił jednak wolność religijną. Następnie rzucił się na podbój Serbii, ale został odparty przez Jana Hunyadi (ob.) 1454 pod Semendryją i 1456 pod Belgradem. Później zdobył jednak Serbiję i Bośniję, spustoszył Węgry, Kroacyję, Slawoniję i Styryję, ale Skandeberga (ob.) musiał uznać 1461 niepodległym władcą Albanii. Wiódł także szczęśliwe boje z Wenecyjanami i Genueńczykami a hana Tatarów krymskich uczynił swym wazalem (1473). Napad na Rhodus nie udał mu się z powodu waleczności Joannitów. Śmierć tego zaborcy, zaszła 1481 podczas wyprawy perskiéj, uchroniła Włochy od klęsk niehybnych, M. zdobył 12 państw i 200 miast przeszło. Świetne zalety umysłu przyćmił okrucieństwem, wiorołomstwem, rozpustą i najgrawaniem się z praw wszelakich. Nie posiadał wprawdzie wyższego wykształcenia, ale mówił po grecku, arabsku i persku, znał łacinę i historyję starożytną, rysował i malował, miał pewne wiadomości z geografii i matematyki.—**Mahomet III**, 1595—1603, ur. 1566. Wstąpiwszy na tron po ojcu Amuracie III, kazał udusić 19 swych braci i utopić 10 żon ojcowskich. Początkowo szczęśliwy był w bojach z książętami chrześcijańskimi (Austryja i Węgry), ale później musiał ich prosić o pokój; † r. 1603.—**Mahomet IV**, 1648—87, ur. 1641. Po śmierci ojca Ibrahima, zamordowanego przez janczarów, wstąpił na tron 1648 pod opieką swéi babki. Państwo osłabione wewnątrz i zaniepokojone zewnątrz intrygami pałacowemi i serajowemi wzmocnił znakomicie wielki wezyr Kiuprili (od 1656) i rozwinął niezwyczajną potęgę. Islam zerwał się raz jeszcze do wielkiego, ale i ostatniego boju z chrześcijaństwem. Wielki wezyr Achmet I (1662) walczył szczęśliwie z Węgrami i Rossyją a na Wenecyjanach zdobył Kandyję. W r. 1672 sam M. wyruszył na czele 150,000 ludzi w granice Polski, zdobył Kamieniec i pokojem buczackim (18 Paźdz. 1672) otrzymał Podole z Ukrainą. Odniósł wprawdzie Jan Sobieski świetne nad Turkami zwycięstwo pod Chocimem 12 Listop. 1673, bił ich i później ale pokojem żórawińskim 16 Października 1676 odzyskał jeno $^2/_3$ Ukrainy, a sprawa Podola została w zawieszeniu. Nowy wezyr Kara Mustafa miał wielkie powodzenie w wojnie z Austryją i obległ już Wiedeń 1683, gdy Sobieski przybywszy na odsiecz rozgromił go całkowicie i zadał cios śmiertelny potędze tureckiéj. W skutek całego szeregu klęsk następnych, a zwłaszcza ostatniéj pod Mohaczem (1687) został M. zrzucony przez janczarów z tronu i wtrącony do więzienia, w którém † 1691.

Mahometanizm, właściwie *Mohammedanizm*, religija utworzona przez Mahometa (ob.), nazywana przez jéj zwolenników *Islamem* i polegająca na objawieniach jéj założyciela, spisanych i ułożonych w Koranie (ob.) za piérwszego kalifa Abubekra. W Koranie zestawione są zasady religii, prawidła moralności, historyja, legiendy, modlitwy, hymny, przepisy policyjne, prawa kryminalne i cywilne jako objawienia boskie bez żadnego porządku systematycznego tak, jak je głosił Mahomet stósownie do potrzeb czasu i okoliczności. Początkowo występował Mahomet jako reformator czystéj objawionéj przez Boga Abrahamowi religii, później zaś podawał się za ostatniego i największego proroka. Od pogan żądał zniszczenia bałwanów, od Żydów zamienienia praw Mojżeszowych na własne, od chrześcijan wyrzeczenia się czci Chrystusa jako Boga, nauki o trójcy i ukrzyżowaniu Jezusa. Zasady jego nauki odznaczały się wielką prostotą. Wiara w jedynego, prawdziwego, wszechpotężnego, wszystkowiedzącego i najpotężniejszego Boga, wiara we własne posłannictwo i sąd ostateczny, nieśmiertelność duszy i przeznaczenie—oto główne dogmaty. Niewiernym grozi srogiemi karami na ziemi i wiecznemi mękami ognia piekielnego, wyznawcom zaś swym zapowiada zwycięstwa nad wrogami i w najzmysłowszych barwach maluje im rozkosze raju niebieskiego. Siebie uważa za najprzedniejsze ze wszystkich stworzeń boskich. Największa wada téj nauki, pomijając już grube przesądy i zabobony, polega na nieokreśloności i zbytecznem uogólnianiu pewnych zasad, co dało później powód do gwałtownych i krwawych sporów np. o pojęciu przeznaczenia i jedności Boga. Najpiękniejszą stosunkowo stroną M. jest nauka rzetelnéj moralności. Prawo, nakazujące mieczem rozszerzać Islam, rozbudziło w Arabach wielką wojowniczość i fanatyzm niezmierny, przy pomocy których rozpowszechnił się M. nietylko w Azyi i Afryce, ale nawet i Europie. Obecnie liczą około 180 milijonów Mahometan. Był czas, że M. obok potęgi politycznéj jaśniał jeszcze lśniącym blaskiem sztuk i nauk, dla których zrobił wiele dobrego. W M. wytworzyło się około 72 sekt, uważanych za heretyckie przez prawowiernych (ortodoksów), zwanych *Sunnitami* (ob.), którzy przyjmują i zwyczaje. Z sekt najgłówniejsza *Szyitów* (ob.).

Mahon, Port-M., m. portowe i twierdza piérwszorzędna na wyspie hiszpańskiéj Minorca, ma 14,500 mieszk., gotycki kościół katedralny i wielki szpital morski.

Mahon (Filip Henryk, wicehr.), ob. **Stanhope.**

Mahoń, ob. Swietenia.

Mai (Angelo), archeolog i filolog włoski, ur. 1781 r. w Schilpario, prow. Bergamo, † 1854 w Albano pod Rzymem. Z początku jako jezuita żył w zaciszu zakonném aż do 1813 r., kiedy został nadzorcą biblijoteki Ambrozyjańskiéj w Medyjolanie; od 1819 kustosz, potém prefekt biblijoteki watykańskiéj w

Rzymie, od 1838 kardynał. Ustalił swą sławę odkryciem wielu, mianych za zatracone, skarbów literatury klasycznéj (np. Cycerona „*De republica*“, Rzym 1822) i kościelnéj, które wydawał bądź pojedynczo, bądź w dziełach zbiorowych, jak: „*Scriptorum veterum nova collectio*“ (10 t., Rzym 1835—38); „*Classici autores e Vaticanis codicibus editi*“ (10 t., Rzym 1828—38); „*Spicilegium Romanum*“ (10 t., Rzym 1839—44); „*Nova Patrum Bibliotheca*“ (6 t., tamże 1852—53).

Maignan (Piotr Franc. Julijan), zasłużony u nas chirurg, ur. 1752 w Cherlieux blisko Besançon, † w Warszawie 1811. Po ukończeniu nauk w kraju rodzinnym, przybył do Polski i osiadł w Warszawie, gdzie wyuczywszy się języka polskiego, ogromną miał praktykę. Mianowany przez Stanisława Augusta piérwszym nauczycielem położnictwa w nowo założonéj w Warszawie szkole chirurgicznéj, sprawował te obowiązki aż do jéj zamknięcia przez rząd pruski. W r. 1794 był generalnym sztabschirurgiem przy wojsku polskiém i za księstwa warszawskiego egzaminatorem w ówczesnéj dyrekcyi lekarskiéj.

Mailáth de Székhely, starożytny ród węgierski szlachecki, obecnie hrabiowski, z członków którego odznaczyli się: **Mailáth** (Józef), minister austryjacki, ur. 1737, † 1810 w Mustarze (w Śremie); po ukończeniu nauk wstąpił do służby publicznéj w kom. honckim, gdzie był urzędnikiem fiskalnym, notaryjuszem i wice-żupanem; od 1776 gubernator Rjeki, został następnie wielkim żupanem kom. seweryńskiego. Podniesiony 1783 do godności hrabiowskiéj, był kolejno wielkim żupanem borszodzkim, komisarzem królewskim, wielkim żupanem peszteńskim, wice-kanclerzem węgierskim, wicegubernatorem Galicyi (1794), kanclerzem koronnym galicyjskim (od 1797); przeniesiony 1801 na takąż godność do Wenecyi, był następnie od 1802—1809 ministrem stanu. — Syn jego **Mailáth** (Jan Nepom., hr.), pisarz i mąż stanu węgierski, urodz. 1786 w Peszcie, † 1855 w Monachijum; po ukończeniu studyjów prawnych w Rab, wstąpił do służby publicznéj, którą porzucił po 10 latach z powodu choroby oczu. Wyleczywszy się, przemieszkiwał w Wiedniu, zajmując się literaturą; wstąpiwszy znowu do służby był do r. 1848 początkowo radcą dworu w węgierskiéj kancelaryi nadwornéj, następnie sędzią państwa (judex curiae). Po upadku rewolucyi węgierskiéj zamieszkał w Monachijum i w początkach 1855 r. wraz z córką utopił się dobrowolnie w jeziorze Starnbergskiém. Z jego prac historycznych celniejsze są: „*Geschichte der Magyaren*“ (5 t., Wiedeń 1828—31; 2 wyd., Regensburg 1852—53); „*Geschichte des österreichischen Kaiserhauses*“ (5 t., Hamb. 1834—50); „*Die Religionswirren in Ungarn*“ (3 t., Regensb. 1845—46); „*Neueste Geschichte der Magyaren*“ (2 t., 1845); z poetycznych zaś „*Magyar. Märchen und Sagen*“ (2 wyd.; 2 t., Stuttg. 1837).

Maine, dopływ rzeki Loary. Od niego i Loary nazwany departam. *Maine-et-Loire* obejmuje 131,61 mil kw. z ludnością 527,000 i dzieli się na 5 okręgów: Angers, Beaupréau, Saumur, Beaugé i Segré; miasto główne Angers.

Maine, dawna prowincyja francuska (mniéj więcéj dzisiejsze departamenty Sarthe i Mayenne) była od r. 955 rządzoną przez dziedzicznych hrabiów i dopiéro r. 1481 do korony została wcieloną.

Maine, jeden ze stanów zjednoczonych Północnéj Ameryki, leżący na północno wschodnim krańcu państwa, zajmuje 1,646 mil kw. i liczy 860,000 m. Jest tu wiele jezior, z których największe są: Moosehead, Sebago, Chefunkook i Umbagog; z rzek najważniejsze: Penobscot, Kennebec i St. Johns. Klimat podlega częstym zmianom, w ogóle jednak zdrowy; zima długa i ostra, wiosna krótka, lato gorące. Z płodów przedewszystkiém zasługują na uwagę wszelkiego rodzaju zboża, chmiel, len, kartofle i wiele owoców. Drzewo, marmur i wapno są głównymi artykułami handlu. Chów bydła, owiec, koni i trzody chlewnéj odbywa się bardzo pomyślnie. M. dzieli się na 13 hrabstw i zostaje pod zarządem wybiéralnego co rok gubernatora, który ma dodanych do swego boku siedmiu radców. Senat liczy 31, izba reprezentantów 151 członków. Na kongres stan ten wysyła 5 deputowanych. M. po raz piérwszy nawiédzony był przez Europejczyków w 1607 i odtąd powoli się zaludniał. W r. 1652 należał do okręgu Massachusets, dopiéro w 1820 przystąpił do unii jako stan samoistny. Rezydencyją zarządu jest Augusta, lecz najważniejszém miastem Portland. Por. D. Wiliamsona „*The history of the state of Maine*“ (Halbow 1839).

Maine (Ludwik August Bourbon, książę de), naturalny syn Ludwika XIV i pani de Montéspan, ur. 1670 w Wersalu. Wraz z żoną swoją Anną Ludw. Benedyktą Bourbon-Condé (ur. 1676, † 1753 w Sceaux) i posłem hiszpańskim, księciem Cellamare uknuł spisek przeciwko regentowi, księciu Filipowi Orleańskiemu, który udzielonych mu przez Ludwika XIV przywilejów księcia krwi odmawiał. Spisek ten pierwotnie przez ministra hiszpańskiego Alberoni ułożony, miał na celu utworzenie nowéj regencyi na rzecz Filipa V hiszpańskiego. Po wykryciu sprzysiężenia 1718 r. książę przez rok był więziony, a następnie, uzyskawszy wolność, żył z żoną w Sceaux, gdzie † 1736. Na dwu jego synach wygasła rodzina książąt de M.

Maine de Biran (Maryja Franciszek Piotr *Gonthier de Biran*), filozof i najznakomitszy metafizyk francuski, ur. 1766 w Bergerac, † 1824 w Paryżu. Mimo słabowitego zdrowia wstąpił do armii 1785, ale opuścił służbę już 1789 osiadł na wsi i poświęcił się naukom. Mianowany 1795 r. prefektem departamentu Dordogne, zasiadał krótko w radzie pięciuset (1797), a za cesarstwa i restauracyi był także deputowanym. M. lichy polityk, znakomitym jest filozofem. W przekonaniach filozoficznych M. spotykamy trzy różne zasady a raczéj stadyja rozwoju. Piérwsze, zawarte w pracy „*Mémoire sur l'habitude*“ (1803) zostają w ścisłym związku ze szkołą Condillac'a (ob.). Źródłem naszych wyobrażeń o przedmiotach zewnętrznych jest swobodny ruch. Wrażenie zmysłowe jestto afekcyja

wywołana przez zewnętrzne przyczyny; percepcyja zaś jest dziełem naszéj swobodnéj czynności nie zaś przekształceniem wrażeń zmysłowych. W drugim peryjodzie rozwija M. swą własną filozofiję w pismach: „*Raports du physique et du moral*“ (1811 pisane lecz dopiéro po śmierci autora 1834 ogłoszone) a głównie w „*Essai sur les fhenomènes de la psychologie*“ (Ogłoszone przez Beorlle'a 1859 roku w Paryżu). Zasadniczą myślą M. jest odróżnienie punktu widzenia istoty, poznawającéj samę siebie, od punktu widzenia zewnętrznych przedmiotów (o czém zaponimali sensualiści). Czyż bowiem istota świadoma swoich czynów może się uważać za zewnętrzny przedmiot? Opór, jaki nasze ciało stawia naszéj woli, obudza samowiedzę. Pojęcie przyczyny jak i inne kategoryje (ob.) są tylko rozmaitymi punktami widzenia w naszém wewnętrznėm doświadczeniu t. j. refleksyi nie zaś czczemi formami. Treść poznania otrzymujemy od stawiających nam opór przedmiotów. W trzecim peryjodzie rozwoju, naszkicowanym tylko w nieukończonéj „*Antropologii*“, odróżnia M. trzy stopnie życia w człowieku: zmysłowe (zwierzęce), moralne (ludzkie) i na miłości wsparte (boskie). Najwyższym stopniem udoskonaleniu się istoty ludzkiéj jest zlanie się jéj z Bogiem. Pisma M. a wydawał Cousin (4 tomy, 1840) a następnie Naville (3 t. Paryż 1859). Szczegółowszy rozbiór zasad M. przedstawił Janet w artykule „*Le spiritualisme français au XIX siécle*“ („*Rev. d. d. mondes*“ 1868 r., t. 65).

Mainland, największa z wysp Shetlandzkich, ma 18 mil kw. powierzchni i około 22,000 ludności; górzysta, piasczysta i bagnista; jest jednak w ogóle dosyć urodzajna.

Maintenon (Franciszka d'Aubigné, margrabina de), kochanka, a następnie tajemna żona Ludwika XIV, ur. 1635 w Niort z protestanckiéj rodziny szlacheckiéj. W kilka lat po śmierci swego męża, poety Scarrona († 1660), została guwernantką synów Ludwika XIV i pani Montespan (ob.), nabyła majętność Maintenon, od któréj nazwisko sobie przybrała, wyzuła panię Montespan z łaski króla i zastąpiła jéj miejsce. W r. 1685 Ludwik XIV potajemnie zaślubił p. M. i stał się za jéj wpływem takim samym jak ona bigotem a nawet odwołał edykt Nantejski. M. wywiérała przeważny wpływ na sprawy państwa. Po śmierci króla (1715) usunęła się do, zamienionego przez się na instytut wychowania panien, opactwa St. Cyr, gdzie † 1719. Jéj listy, wydane przez Baumalla (9 t. Amstrd. 1756; najlepsza ed. 3 t. Paryż 1815), stanowią ważny materyjał historyczny do owych czasów; później wyszły jeszcze „*Lettres inédites de madame de Maintenon et de la princesse des Ursins*“ (4 t., Par. 1814 i 1826); zbiorową ed. jéj listów wydał w nowszych czasach Lavallée (Paryż 1865 sq.). — Porów. Caraccioli „*Vie de Madame de M.*“ (Paryż 1786) i p. Genlis „*Histoire de Madame de M.*“ (2 t., Paryż 1806).

Maison (Mikołaj Józef), margrabia i marszałek francuski, ur. 1770 r. w Epinay pod St.-Dénis, syn wyrobnika; wszedłszy 1792 r. do armii francuskiéj, podczas wojen rzeczypospolitéj i napoleońskich w Niemczech, Hiszpanii i Rossyi, dosłużył się stopnia generała dywizyi, a po bitwie pod Lipskiem mianowany został naczelnym dowódcą armii północnéj. Po abdykacyi Napoleona przeszedł na stronę Burbonów, otrzymał od Ludwika XVIII godność para, w Marcu 1815 został gubernatorem Paryża, a 1817 margrabią. Podczas wojny o wolność Grecyi dowodził 1828 wyprawą do Morei i 1829 otrzymał buławę marszałkowską. Następnie sprawował kilka poselstw dyplomatycznych, a 1835 i 36 był ministrem wojny; † 1840 w Paryżu.

Maistre (Józef, hrabia), pisarz francuski, ur. 1754 w Chambéry, od 1803—1817 poseł w Petersburgu, potém w Turynie, gdzie † 1821. Odznaczył się jako zdolny szermierz i gorący obrońca bezwzględnego absolutyzmu. Z dzieł jego wymieniamy: „*Considérations sur la France*“ (Paryż 1796 i późn.); „*Essai sur le principe générateur des constitutions politiques*“ (Petersb. 1810 i Paryż 1814); „*Du Pape*“ (2 t., Lyon 1820); „*De l'église gallicane*“ (Paryż 1821) i t. d. Jego „*Correspondence diplomatique*“ wydał Blanc (2 t., Paryż 1860). — **Maistre** (Ksawery de), brat poprzedniego, ur. 1763 w Chambéry, żył na przemian w Paryżu i Petersburgu, gdzie † 1852. Z prac jego literackich (3 tomy, Paryż 1825 i późn.), oprócz bardzo dowcipnego pisma „*Voyage autour de ma chambre*“ (Petersburg 1794 i późn.), zasługują na wzmiankę: „*Le lépreux de la cité d'Aoste*“ (Paryż 1811); „*les Prisonniers du Caucase*“; „*Prascovie, ou la jeune Sibérienne*“.

Maj, piąty miesiąc roku, a drugi wiosny, liczący 31 dni.

Maj (Jan), publicysta polski, ur. w Krakowie 1738, † 1831 r., redagował od 1796—1831 *Gazetę Krakowską* i w latach 1798 do 1804 wydawał „*Kalendarzyki kieszonkowe krakowskie*“.

Maja, w mytologii indyjskiéj bogini, występująca w towarzystwie pra-twórcy świata. W mytologii greckiéj i rzymskiéj, M., córka Atlasa i Plejony, urodziła Zeusowi Hermesa. U Rzymian Maja (Majesta), córka Fauna i małżonka Wulkana, bogini identyczna z ziemią, któréj na objatę zabijano prośną świnię w czasie Kalendów miesiąca Maja. — **Maja**, bogini wiosny i zieloności, w Polsce przedchrześcijańskiéj i na Rusi.

Majaczenie, *bredzenie*, *mówienie od rzeczy (delirium)*, jestto psychiczne zboczenie mowy, zwichnięcie w mowie logiki i piérwiastku duchowego, które całą jéj istotę stanowią. M. odnosi się do tworów, jakie chwilowo wyobraźnia choremu przedstawia, a które umysł jego bierze za rzeczywistość; zbłąkana logika często jeszcze tę mowę, żadnego z otaczającą rzeczywistością nie mającą związku, łamie w dziwaczny szereg najniedorzeczniejszych zdań, bezładnie z sobą powiązanych. M. może mieć charakter najrozmaitszy, od szeptu cichego i łagodnego, aż do gwałtownego szału. M. w każdym razie dowodzi zboczenia umysłowego i stąd może mieć miejsce przy wszystkich formach chorób umysłowych; często wszakże, równie jak umysłowe zboczenie, jest objawem chwilowym i przemijającym, jak w stanie upojenia i w gorączce.

Majano (Benedykt da), rzeźbiarz florencki, ur. 1424 w Majano, † 1498; uważany jest wraz z Ghibertim i Donatellem za jednego z głównych przedstawicieli ówczesnéj sztuki rzeźbiarskiéj.— Krewny jego **Majano** (Giuliano da), żył jeszcze w r. 1481 i jako rzeźbiarz i budowniczy kierował budową katedry we Florencyi. Pałac San Marco w Rzymie i część kościoła w Loreto są również jego dziełem.

Majdan (z tur.), w ogólności plac wielki, gdzie się może zgromadzić wielu ludzi, zatém targ, rynek, pole bitwy, szranki i dziedzińce. W języku leśnym M. znaczy budynek wśród lasu, w którym się popiół przerabia na potaż, albo też miejsce wycięte w lesie na postawienie majdanu.

Majdańska smoła, najlepszy gatunek smoły, pędzonéj z karpiny, pochodzącéj z miejsc wysokich.

Majer (Józef), spółczesny fizyjolog polski i zasłużony pisarz na polu literatury lekarskiéj, ur. w Krakowie 1808 r. Medycynę studyjował w mieście rodzinném, gdzie też w r. 1830 został profesorem, a w 1850 objął katedrę fizyologii. Obok zajęć profesorskich spełniał różne obowiązki obywatelskie; kilkakrotnie był dziekanem wydziału lekarskiego, rektorem uniwersytetu jagielońskiego, prezesem towarzystwa naukowego krakowskiego, a po założeniu akademii krak. został jéj prezesem. Najważniejsze jego dzieła są: „*Fizyjologija zmysłów*“ (Krak. 1857); „*Fizyjologija układu nerwowego*“ (1854). Oprócz tego ogłosił „*Uwagi nad niektóremi wyrazami lekarskiemi*“ (1835); „*Słownik anatomiczno-fizyjologiczny*“ wraz ze Skoblem (1838); „*Niemiecko-polski słownik wyrazów lekarskich*“ (1842); „*Literatura fizyjografii ziemi polskiéj*“ (1862) i in.

Majer lub *Majar* (Maciéj), jeden z najgorliwszych patryjotów słowińskich w Korutanach, oraz nader czynny na polu zjednoczenia i zbratania narodów słowiańskich, ur. 1809 r. w Zilskiéj Dolinie, proboszcz podklosterski. Literackie prace stawiają go w rzędzie piérwszorzędnych pisarzów południowosłowiańskich. Wydał: „*Piesmarika cerkewna*“ (1846); „*Korutanske powiestki*“; „*Pienie*“ (pieśni narodowe słowińskie); „*Prawila kako izobražewati Ilirsko nareczje i u obcze slawenski jezik*“ (Lublana 1848); „*Słownica*“ (wyborna gramatyka dla szkół ludowych); „*Spisownik*“, oraz kilka książek szkolnych. Pomieszczał nadto wiele ważnych artykułów w czasopisach: *Kolo*, *Slowenii* i in.; w rękopisie ma przygotowaną *Gramatykę porównawczą narzeczy słowiańskich*.

Majerano (Kajetan), ob. Caffarelli.

Majeranowski (Konstanty), pisarz dramatyczny i publicysta polski. Po wyjściu z wojska był urzędnikiem w Krakowie i tam † 1841 r. Jako pisarz dramatyczny wystąpił piérwszy raz w r. 1810 z komedyją „*Dla króla i ojczyzny wszyscy w mundurach*“. Odtąd przez lat 33 główna podpora teatru krakowskiego: podtrzymywał go i zasilał mnóstwem swych utworów, które dziś już dla małéj wartości poszły w zapomnienie, ale w swoim czasie wielkie miały powodzenie z powodu scen efektownych i przedmiotów patryjotycznych. Do najgłośniejszych należały: „*Ursula Mejerin*“ i „*Dwory polskie*“. Zasłużył się również jako wydawca wielu pism peryjodycznych. I tak: od 1819 do 1823 wydawał *Pszczółkę krakowską*, potém *Pszczółkę Polską*, *Muzę nadwiślańską*, *Florę Polską*, 1827 *Gońca krakowskiego*, dziennik polityczny, historyczny i literacki. Z prac swych dramatycznych kilka drukował w powyższych pismach, oddzielnie zaś wyszły: „*Kazimiérz Wielki i Brózda*“ (Kraków 1822); „*Kościuszko nad Sekwaną*“ (tamże 1821); „*Rej z Nagłowic*“ i kilka innych.

Majestat (Majestas), wyraz, znaczący wielkość, wspaniałość, używany był w rzeczypospolitéj rzymskiéj na oznaczenie powagi, oraz najwyższéj godności i władzy w państwie ludu rzymskiego (*majestas populi Romani*), jako ogólnego zebrania obywateli; późniéj przybrali go cesarze rzymscy, a od nich przeszedł na cesarzy zachodniéj Europy. Od Henryka II używali go także królowie francuscy. Dzisiaj dają władcom znaczniejszych państw.

Majewski (Skorochód Wincenty), badacz językowy i uczony archiwista, ur. 1764 w wojew. podlaskiém, † 1835. Piérwotnie był profesorem w szkole kadetów, następnie służył wojskowo, a po upadku kraju osiadł w domowém ustroniu, poświęcając się badaniu dziejów starożytnych i nauce prawa. W r. 1809 został członkiem towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk. Od 1799 roku archiwista główny metryk koronnych, potém metrykant koronny i pisarz koronny królestwa, uporządkował dawne akta, spisał inwentarz i umieścił w bezpieczném miejscu. Główném zadaniem jego pracy i badań było dowiedzenie pochodzenia Słowian od Indów i w tym celu zebrał ogrom materyjałów, których jednakże część tylko drukiem ogłosić zdołał. Dzieła jego drukowane są: „*O Słowianach i ich pobratymcach*“ (Warsz. 1816); „*Rozkład i treść dzieła o początku licznych słowiańskich narodów, tudzież każdego w szczególności*“ (Warsz. 1818); „*Zbiór rozpraw podług działów, nauk i umiejętności, historyję wędrówek, przesiedleń i przenosin, ogólną i szczególną ludów i narodów odrębnych ras czyli plemion* i t. d.“ (Warszawa 1828); „*Gramatyka mowy starożytnych Skuthów czyli Skalnych Górali, Indo-Skythów, Indyków, Budhynów Herodota, Samskrytem czyli dokładną mową zwanéj*“ (Warsz. 1828); „*Gramatyka języka tureckiego*“ (str. 94 litografowanych). Z rozpraw, czytanych na posiedzeniach towarzystwa przyjaciół nauk, ogłosił drukiem: „*Rzecz o archiwach*“ (1810); „*Rzecz o sztuce dyplomatycznéj, czyli umiejętności rozpoznawania dyplomatów i rękopisów*“ (1814) i in.

Majewski (Wincenty), magister pr. i adm., współczesny prawnik, ur. 1806 we wsi Milkowicach, pow. opatowskim, guber. radomskiéj, obecnie mecenas przy warszawskich departamentach rządzącego senatu, napisał wiele rozpraw prawnych, znakomitéj wartości, które drukował w *Temidzie* i w *Biblijotece Warszawskiéj*, liczącéj go do grona piérwszych swoich założycieli.

Majkow (Bazyli), poeta rossyjski XVIII w., ur. około 1725 w gub. jarosławskiéj, † 1778 lub 1780; służył w wojsku, a następnie w służbie; cywilnéj był członkiem jednéj z lóż masońskich i należał do

kółka Nowikowa. Dramata jego „*Agriopa*“ oraz „*Femist i Jeronima*“, cieszyły się wielkiém powodzeniem; przełożył *Metamorfozy* Owidyjusza, oraz *Meropę*, tragedyję Voltaire'a; pisał bajki i powieści komiczne: „*Igrok Lombera*, *Sud Paridow*“ i inne. Zbiorowe wydanie dzieł M. wyszło w Petersburgu (1773 i 1809).

Majkow (Apollon), spółczesny poeta rossyjski, ur. 1821 w Moskwie, ukończył 1841 wydział prawny na uniwersytecie w Petersburgu. Pisał piękne utwory antologiczne oraz poezyje, przedmiot do których brał ze świata klasycznego; przedstawił poetycznie Rzym (*Wiecznyj gorod*), jego antyczne wspomnienia i upadek późniejszy. W poezyi „*Dwie sud'by*“ przedstawił dążenia młodego pokolenia. Podczas wojny wschodniéj napisał cały szereg utworów patryjotycznych, niezbyt sympatycznie zresztę przyjętych. Z innych jego poezyj odznaczają się piękność: *Klermontskij sobor*, *Sawanarola* i in. Wydał: „*Stichotworenija*“ (Petersb. 1842); „*Oczerki Rima*“ (t. 1847); „*Stichotworenija*“ (2 t., t. 1858); „*Nowyja stichotworenija*“ (Moskwa 1864); „*Soczinenija i perewody*“ (Peters. 1867) i in.— Brat poprzedniego **Majkow** (Waleryjan), ur. 1823 w Moskwie, † 1847; po ukończeniu wydziału prawnego w uniwersytecie petersburgskim prowadził dział krytyczny i biblijograficzny w czasopisach: *Finskij Wiestnik* a następnie *Otieczestw. Zapiski*. Odznaczał się wszechstronném wykształceniem i po Bielińskim był jednym z najlepszych krytyków rossyjskich.

Majmaczyn, osada handlowa w Mongolii, przy granicy rossyjskiéj, naprzeciwko Kiachty, ważny punkt handlu zamiennego między Rossyją i Chinami.—W ogóle M. lub *Majmaczen*, nazywa się w Mongolii przedmieście handlowe, oddalone od miasta i otoczone ścianą drewnianą, w którém przebywają sami kupcy bez familij.

Majmon (Salomon), jeden ze znakomitszych filozofów XVIII w., ur. 1754 w Nieświeżu, z biédnych rodziców; ożeniony w 11 roku życia, pracował na chléb codzienny jako nauczyciel dzieci ubogiego pachciarza. W 25 roku życia dostał się do Królewca, a stąd do Berlina, gdzie po całym roku ciężkiéj nędzy, znalazł nareszcie środki dalszéj pracy na obranéj przez siebie drodze; tu zawiązał bliskie stosunki z wieloma uczonymi i zyskał sławę głębokiego myśliciela wydanemi w języku niemieckim dziełami: „*Versuch über die Transcendentalphilosophie*“ (Berl. 1790); „*Versuch einer neuen Logik*“ (t. 1794); „*Philosophisches Wörterbuch*“ (tamże 1791); „*Streifereien in Gebiete der Philosophie*“ (1793). Starał się uzupełnić krytycyzm (ob.) Kanta przez zniesienie pojęcia kantowskiéj „rzeczy saméj w sobie“ (Dinges an sich). Fichte cenił wysoko prace M, który prześladowany przez swoich ciemnych i fanatycznych spółwyznawców, przeniósł się z Berlina do Wrocławia, gdzie znalazł dla siebie dobroczyńcę w osobie hr. Kalkreita, w którego téż dobrach Siegesdorf na Szląsku, w końcu r. 1800, żywot swój zakończył. Życiorys Majmona podał Kazimierz Kaszewski w *Bibl. Warszaw.* (T. I, 1862 r.) i w *Tygod. Ilustr.* (T. IV, 1862).

Majmonides (właściwie *Mojżesz Ben-Maimon*, *Ben-Józef*, po arabsku *Abu-Amran-Muza-ibn-Abdalla*), jeden z najznakomitszych uczonych żydowskich, ur. 1135 w Kordubie, † 1204; uczył się w Kordubie nauk żydowskich, arabskich i greckich,— pracując zwłaszcza nad Arystotelesem. Z powodu prześladowania żydów w Andaluzyi udał się na Wschód, gdzie jakiś czas trudnił się handlem drogich kamieni, następnie został lekarzem sułtana egipskiego, a rozgłos jego nauki i szlachetnego charakteru zjednał mu niezmierną sławę. Jako teolog i uczony prawnik wpływem swoim przyczynił się niezmiernie do rozwoju judaizmu. Napisał po arabsku: „*Przewodnik zbłąkanych*“ (*More Nebochim*, Paryż 1856, przekład niemiecki Schreyera, 3 t., Frankf. 1838—39), filozoficzne poparcie prawa Mojżeszowego, a oprócz tego kilka dzieł treści filozoficznéj, historycznéj i lekarskiéj. Po hebrajsku zaś napisał „*Mischne Thora*“, książkę, zwaną później po prostu „*Dziełem*“ albo „*Jad Chasaka*“, obejmującą systematykę judaizmu talmudycznego. — Syn jego **Majmonides** (Abraham), ur. 1184, † 1254, również lekarz przyboczny, napisał dzieło teologiczne: *Co wystarcza pobożnemu*, i komentarze do dzieł ojca.

Majna, góry w południowéj części półwyspu Morei, w dzisiejszém królestwie greckiém położone, bardzo strome, przystępne tylko przez wązkie ścieżki. Góry te zamieszkane są przez osobne pokolenie Majnotów. *Majnoci*, w liczbie około 60,000 głów, z charakteru dzicy, odważni, skłonni do rozboju, ale ceniący wolność, gościnni, umiarkowani i surowych obyczajów, za tureckiego panowania zostawali pod zwierzchnictwem ośmiu naczelników pokoleń, z których każdy miał jeden obwód pod swoim zarządem. W r. 1834 powstali przeciw rządom greckim, ale siłą zostali zmuszeni do uległości.

Majnoci, ob. Majna.

Majolika, ob. garncarstwo.

Major w muzyce, ob. Dur.

Major, w służbie wojskowéj najniższy stopień sztabsoficera, zatém idący zaraz po kapitanie (rotmistrzu); major dowodzi najczęściéj batalijonem.

Major domus, ob. Mer pałacowy.

Major lub **Majorano** (Jerzy), teolog ewangielicki, ur. 1502 w Norymberdze, od 1536 profesor w Wittenbergu, później superintendent w Eisleben, † 1572; miał przeważny udział w ówczesnych zapasach teologicznych. Znany jest szczególniéj ze swoich sporów z Amsdorfem (*Spór Majorystyjski*), o stosunku wiary do dobrych uczynków. Dzieła jego wyszły 1569 (3 t., Wittenberg).

Majorat, prawo spadkowe podług przywileju starszeństwa, którego trzy są rodzaje: 1) Jeżeli starsi synowie i ich potomkowie wyłączają młodszych wraz z ich potomstwem, który to rodzaj zowie się prawem *primogenitury* (pierworodztwa); 2) jeżeli o prawie dziedziczenia stanowi bliskość stopnia pokrewieństwa, albo między kilku jednego stopnia krewnymi starszeństwo wieku, co jest *majoratem* w ściślejszém znaczeniu tego wyrazu; 3) jeżeli prawo

spadku polega na starszeństwie wieku, bez względu na linię rodową i bliskość pokrewieństwa, co się nazywa *senijoratem*. Wszystkie te normy spadkowe w tém się z sobą zgadzają, że spadek przechodzi na jednego tylko członka rodziny, że więc żadnych nie ma działów. Majorat w ściślejszém znaczeniu jest prawem spadkowém, według którego spadek przechodzi na tego z pośród kilku agnatów, który najbliżéj był spokrewniony ze zmarłym spadkodawcą; w razie zaś, gdy jest kilku agnatów równouprawnionych, spadek dostaje się z nich najstarszemu. Prawo do majoratu, nabyte dopiéro przez sam spadek, nie może być przelane na spadkobierców. Posiadłości przywiązane do tego prawa nazywają się *majoratami* albo *ordynacyjami* i zwykle posiadaczom przedawać ich nie wolno. U nas liczne majoraty zostały potworzone przez rząd i prawa posiadaczów takich majoratów określone zostały ukazem cesarskim w r. 1835. Ob. Zawadzkiego *Kod. cywil.* T. I. str. 650 i następne.

Majoritas, w dawném prawie polskiém pełnoletność (ob.).

Majorka, ob. Mallorka.

Majorkiewicz (Jan), ur. 1820 w m. Płońsku, po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie i odbytéj aplikacyi sądowéj w Warszawie, otrzymał urząd w komisyi rządowéj sprawiedliwości. Działalność swą literacką rozpoczął rozprawami, pomieszczonemi w *Przeglądzie naukowym*, przez Skimborowicza wydawanym. Pod wpływem filozofii niemieckiéj, którą umiał pogodzić z głęboką wiarą, starał się M. rozszerzać u nas najnowsze umiejętne poglądy na dzieje i literaturę, i oprócz wielu drobniejszych artykułów ogłosił swe „*Pomysły do dziejów piśmiennictwa krajowego*“ (Warszawa 1847 r.), stanowić mające piérwszy tom prac, które zamierzał ogłaszać pod ogólnym tytułem *Historyja*, *Literatura* i *Krytyka*. Piérwszy M., uważając dzieje literatury za organizm, rządzony stałemi prawami, starał się przedstawić je w sposób umiejętny. Choroba nie pozwoliła mu wykończyć należycie szeroko zakreślonego planu. † w 1847 pozostawiając w rękopisie *Historyja serca i rozumu*, i zbiór rozpraw pomniejszych.

Majówka (*Meloë*), rodzaj owadów, z rzędu tęgopokrywych, z grupy niedostawnych (*heteromera*), mający głowę zupełnie swobodną, oddzieloną za pomocą szyi wyraźnéj, czółki paciorkowate, pokrywy skrzydeł skrócone, skórzaste, miękkie. Z wielu gatunków niektóre miały zastosowanie lekarskie; do tych należy M. *błękitna (M. proscarabaeus)*, długa około cala, koloru błękitnawo-czarnego, pojawiająca się już w Kwietniu przy drogach; za poruszeniem stawów nóg wydaje płyn oleisty, naciągający pęcherze na skórze, i używaną była przeciwko wodowstrętowi, zamiast kantarydy i t. d. M. *właściwa (M. majalis)* rzadziéj bywa spotykana niż poprzednia. Gąsienice M. czepiają się owadów pszczołowatych i zaniesione przez nie do ich gniazd, żywią się głównie miodem. M. w niektórych okolicach jest nazwiskiem konwalii (ob.).

Majuskuły, większe litery początkowe używane w drukarstwie; mniejsze głoski nazywają się *minuskułami*.

Mak (*Papaver*), rodzaj roślin z rodziny makowatych, mający za cechy: kielich 2—3 działkowy, odpadający; korona 4—6 płatkowa, o płatkach przewrotnie jajowatych, odpadających; pręciki liczne, znamię bezszyjkowe 4—20 promieniowe, zawiązek krążkowaty; torebka przewrotnie jajowa lub kulistawa 4—20 komorowa, pękająca pod znamieniem; najczęściéj nasion mnóstwo, prawie nerkowatych. Należą tu zioła roczne lub trwałe, omszone, w Europie i Azyi, z sokiem mlécznym białym, o liściach klapkowo,—a nawet piérzasto-dzielnych, kwiatach pojedynczych. M. *ogrodowy* (*P. somniferum*), jest prawie gładki, o liściach modrawo-zielonych, kwiatach czerwonych lub białych. Hodują się dwie odmiany, o nasieniu białém i czarném; odmiany pełne często uprawiają się jako ozdobne. W sztuce lekarskiéj używane bywają torebki czyli *makówki* niezupełnie dojrzałe, tudzież białe nasiona maku, a głównie sok rośliny, wygotowany do suchości, jako opijum (ob.). Oléj makowy, otrzymywany z nasion przez wytłaczanie, ma podobne zastosowanie jak orzechowy lub migdałowy, a nadto, używany jest do farb olejnych. Jest on blado-żółty, nasiona dają go na zimno 33, na ciepło 50%. Używa się często do fałszowania oliwy. M. *wschodni* (*P. orientale*), rosnący na Kaukazie i w Armenii, o kwiatach mocnoczerwonych, hodowany bywa w naszych ogrodach; na Wschodzie otrzymują z niego dobre opijum. *Maczek* (*P. rhoeas*) ma liście piérzastodzielne, łodygę 1—3 stóp wysoką, gałęzistą lub pojedynczą, okrytą włosami poziomo odstającemi; rośnie wszędzie dziko na polach; niektóre odmiany bywają hodowane w ogrodach, kwiaty działają słabo narkotycznie. M. u starożytnych poświęconym był Cererze.

Makadamizacyja, system budowania dróg bitych podany przez amerykanina Jana London M'Adama (ur. 1755, † 1836), według którego spód nasypu kamiennego uskutecznia się na 10 cali grubości nie z kamieni grubych, jak przy zwyczajnéj budowie szossy (ob. komunikacyje lądowe i wodne), lecz z kamieni tłuczonych, przedewszystkiém wapiennych, mających w powierzchni poprzecznéj kwadraty o bokach od $1^1/_2$ do 3 cali. Nasyp wiérzchni daje się z takich samych kamieni co spód, lecz drobniéj tłuczonych i po nasypaniu, za pomocą ciężkiego walca żelaznego mocno ugniecionych. Pomimo wielu niewygód, drogi te mają tę korzyść, że łatwo mogą być naprawiane.

Makamy (arab.), właściwie posiedzenia, stąd u dawnych Arabów pewien rodzaj literackich zebrań, na których pojedynczy członkowie zabawiali słuchaczów dowcipnemi improwizacyjami, a głównie powiastkami; późniéj wykształcił się dla tego rodzaju powiastek oddzielny styl artystyczny, polegający na tém, że w prozie rymują się okresy, a nadto powplatane są wiérsze rzeczywiste. Piérwszy zbiór takich powiastek p. t. *Makâmât* zebrał Hamadâni, ale przewyższył go w tym względzie Hariri. Pomiędzy żydowskimi ich naśladowcami w wiekach śre-

dnich zasługują na wzmiankę Charizi i Emmanuel Rumi.

Makako (*Macacus*), rodzaj małp pośredni między pawijanami a koczkodanami, obejmujący małpy o silnych członkach i długim ogonie. Należy tu kilka gatunków, jak **M.** *sinicus* czyli *munga*, **M.** *silenus* czyli *wonderu*, oboje w Indyjach przednich, **M.** *cynomolgus* na Jawie, **M.** *nemestrinus* czyli małpa świńska, utrzymywana jako zwierzę domowe na Borneo i Sumatrze, **M.** *rhesus* lub *Rhesus erythraeus*, albo *bunder*, w całych Indyjach, utrzymuje się na znacznéj wysokości nad poziomem morza. Do tego też rodzaju niektórzy zaliczają magota.

Makao (*Macao*), miasto i osada portugalska na chińskiéj wyspie Hiangszang, nad ujściem rzeki Tygrysiéj czyli Perłowéi, naprzeciwko Kantonu. **M.** zostaje od 1563 w posiadaniu Portugalii i od 1844 ma własnego gubernatora; liczy około 30,000 ludności. **M.** było niegdyś środkowym punktem europejsko-chińskiego handlu, który się obecnie całkiem w Kantonie skoncentrował.

Makariew, m. pow. w gub. kostromskiéj, na prawym brzegu Unży, o 27 mil od Kostromy, liczy około 4,000 m. — *Makarjewski powiat* ma na przestrzeni 10,360 w. kw. przeszło 120,000 m.; wiele lasów.

Makariew, m. pow. w gub. niżegorodzkiéj, na lewym brzegu Wołgi, ma 1,500 m. Przez trzy ostatnie wieki odbywały się tu sławne jarmarki, które w r. 1817 przeniesione zostały do Niższego Nowogrodu. — *Makarjewski powiat* ma na przestrzeni 7,646½ w. kw. przeszło 82,000 m.

Makaron (wł. *Maccaroni*), zwitki ciasta z mąki pszennéj, często zabarwiane na żółto jajami i szafranem, przyrządzane na oddzielnych młynach lub machinach. **M.** bywa kształtu rurkowatego, kłosowatego. Najlepsze wyrabiają się w Amalfi blisko Neapolu, w Genui i we Francyi w Aix.

Makaronizm, tak nazywają używanie w mowie lub w piśmie słów cudzoziemskich na przemiany z ojczystemi. U nas, po upadku świetnego okresu literatury ostatnich Jagiellonów, zaczęto do polszczyzny mieszać nie tylko pojedyncze wyrazy, ale całe nawet zdania łacińskie. Trwało to do połowy XVIII w. i stąd ten dwuwiekowy niemal okres dziejów naszéj literatury zwany bywa *makronicznym*. **M.** spotykamy jednak tylko w prozie, pocci bowiem nasi w XVII wieku nie posiłkują się wcale łacińskiemi słowami i zwrotami. Jan Kochanowski już wyśmiewał **M.** w znanym powszechnie: „*Carmen macaronicum de eligendo vitae genere*“, z którego parę wierszy przytaczamy: *Est prope wysokum celeberrima silva Krakowum, Quercubus insignis, multo miranda Żołędzio, Vistuleam spectans wodam, Gdańskumque goscincum, Dąbie nomen habent, Dąbie dixere priores* i t. d.

Makart (Hans), znakomity malarz spółczesny, ur. 1840 w Salzburgu. Po krótkim pobycie w akademii wiedeńskiéj kształcił się pod kierunkiem Piloty'ego w Monachijum, od którego przejął świetny koloryt. Powszechną uwagę zwrócił na siebie obrazami: *Topieloy, całujący śpiącego ryceraza* (1866) i *Nowozesne Amoretty*. Sławę zaś europejską zyskał obrazem: *Zaraza we Florencyi* (utwór ten nosi też nazwę: *Siedem grzechów głównych*, a sam artysta zatytułował go *Marzenie pustaka*), który najprzeróżniejsze wywołał sądy. Z nowszych prac **M.** wymieniamy: *Wenus*; *Śpiący śpiewak*; *Dwaj mnisi w celi* a przedewszystkiém jego arcydzieło „*Katarzyna Cornaro*“ (1873). Oprócz tego wykonał **M.** rysunki do ilustracyi Uhlanda i Shakespeare'a (Lipsk 1870 r. sq.).

Makary, *Egipski*, *Starszy*, *Wielki* (św.), ur. około 300 w Thebaidzie w Egipcie, był uczniem św. Antoniego, przebywał przez 60 lat na puszczy Setis i † 391. Czynił mnogie cuda i piérwszy przeszczepił mistykę na pole wymowy. Przypisują mu 50 homilij, wydanych w jęz. greckim w Paryżu (1559) i kilkakrotnie w języku łacińskim (ostatnio w Halli 1713). Pisma jego wydał G. Pritius (Lipsk 1698; przekład niem. Jochama, 2 t. Sulzberg 1839). Kościół obchodzi jego pamiątkę 2 Stycznia.—**Makary** *Aleksandryjski* czyli *Młodszy* (św.), spółczesny poprzedniego i także uczeń św. Antoniego. W 40 r. życia przyjął chrzest i był następnie prezbyterem i archimandrytą w Cellii; † 406, mając prawie 100 lat. Przypisują mu pismo *Regula monastica*, wydane po raz piérwszy przez jezuitę Piotra Rovariusa. Pamiątkę jego kościół obchodzi 15 Stycznia.—**Makary**, patryjarcha Antyjochii, został r. 680 na 6 soborze konstantynopolskim potępiony za monotheletyzm.

Makary, metropolita moskiewski z w. XVI, za młodu był malarzem, potém wstąpił do zakonu, był przełożonym łużeckiego monasteru w Możajsku, w r. 1526 mianowany arcybiskupem nowogrodzkim, a 1542 wyniesiony na metropolitę moskiewskiego; kilkakrotnie, a mianowicie w latach 1551, 1554 i 1555, zwoływał sobory; założył nadto drukarnię w Moskwie. † 1564. Napisał „*Czetyi Minei*“, żywoty świętych. Jemu także przypisują dopełnienie do 1559 i sprostowanie *Ksiąg stiepiennych* (zwane tak od stopni panujących, poczynając od Ruryka), ułożonych w XIV w. przez metropolitę Kipryjana.

Makary, właściwie *Bułhakow*, spółczesny teolog i historyk rossyjski, wychowaniec akademii duchownéj kijowskiéj, od 1850 r. rektor akademii petersburgskiéj, następnie biskup tambowski, arcybiskup charkowski, obecnie arcybiskup wileński i litewski. Wydał: „*Wwedenie w prawosławnoje bogosłowie*“ (3 wyd., Petersburg 1863); „*Dogmaticzeskoje bogosłowie*“ (2 t.); „*Istorija russkago raskoła*“ (2 wyd., 1858); „*Istorija kiewskoj akademii*“ (1842); „*Istorija russkoj cerkwi*“ (1857) i w. in.

Makassar (*Macassar*), albo Vlaardingen, miasto niderlandzkie na wyspie Celebes, od r. 1847 ogłoszone za port wolny, ma 20,000 m. Do 1668 **M.** było stolicą wielkiego państwa malajskiego, znanego z olbrzymiéj potęgi na morzu. Część morza, oddzielająca wyspy Borneo i Celebes, nazywana bywa *cieśniną Makassarską*.

Maki, ob. Małpozwierze.

Makó, m. w węgierskim komitacie czanadzkim, na południo-wschód od Segedynu, nad rz. Marosz, około 26,000 m. (Madziary, między którymi wie-

lu Żydów); siedlisko urzędu okręgowego, oraz sołnego.

Makolągwa, ob. Łuszczak.

Maków, m. pow. w gub. łomżyńskiéj, pow. makowskim, nad rz. Orzycą. Najdawniejszym zabytkiem miasta jest kościół parafijalny pod wezwaniem Bożego Ciała, wystawiony podobno w r. 1200, budowany z cegły na czerwono. Ludność wynosi 6,099 głów. W północno-wschodniéj stronie miasta leżą dwa kopce, według podania usypane na pamiątkę śmierci dwu ostatnich książąt mazowieckich, Janusza i Stanisława, † w latach 1524 i 1525.—*Makowski powiat*, jeden z 8 powiatów gub. łomżyńskiéj, ma 18,8 mil kw. przestrzeni i 38,234 m., w powiecie jest 1 miasto, 2 osady i 8 gmin.

Maków, m. okręgowe w pow. wadowickim w Galicyi, przeszło 2,000 m. — *Makowski okręg*, ma na przestrzeni 5,76 m. kw. około 19,000 m., osiadłych w 1 mieście i 14 wsiach.

Makowate *(Papaveraceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, zbliżająca się bardzo do dymnicowych, i mająca główne cechy jak w rodzaju maku (ob.). Są to rośliny zielne, rzadko krzewy, o soku mlecznym białym lub żółtym, o liściach naprzemianległych, ząbkowanych, na klapki podzielonych, czasem pierzasto-siecznych, zwykle długich i gładkich; korzeniowe są ogonkowe, łodygowe bezogonkowe. Kwiaty wyrastają pojedynczo, na długich szypułkach i przed rozkwitnieniem są zwisłe, znikliwe. Występują we wszystkich częściach świata, głównie jednak w strefie umiarkowanéj płn. Pod względem chemicznym cechują się istotą ostrą i narkotyczną; piérwsza znajduje się głównie w jaskółczem zielu, druga w maku. Nasiona zawierają najczęściéj olej tłusty, łagodny, niekiedy jednak działają narkotycznie ostro, np. w rodzaju Sanguinaria.

Makowica, w architekturze toż co kapitel (ob.).

Makowiec, ob. Opium.

Makowiecki (Stanisław), wiérszopis z XVII w., stolnik latyczowski, współuczestnik wyprawy przeciwko Turkom, napisał niezłym wiérszem: *„Szczęśliwa expedycyja pod Kamieńcem z Turkami Jana Potockiego, wojew. Bracł.* i t. d.“ (1674), przedrukowana w Wójcickiego *„Bibl. Star. pisarzy polskich“* (2 t., str. 71) i *„Kapitolium nieśmiertelnéj chwały“* (Krak. 1689).

Makowiecki (Aleksander), literat spółczesny, pracujący głównie na polu popularyzacyi ekonomii politycznéj, ur. 1840. Ogłosił *„Przyszłość naszego rolnictwa“* (1864); *„Banki zaliczkowe dla rzemieślników“* (1867); *„Spółki spożywcze“* (1868) i in. Od r. 1872 redaguje *Gazetę przemysłowo-rzemieślniczą*. Przyczynił się do założenia kucheń tanich w Warszawie, za jego głównie staraniem zaprowadzone zostały tamże odczyty popularne dla rzemieślników i sam się odznacza jako zdolny prelegent ludowy.

Makowski (Jan), z łacińska *Macovius* zwany, teolog polski ewangielicki, ur. 1588 w Łobżenicy, † 1644 w Franecker; w późnym wieku wziął się do nauk, i odbywszy takowe w Gdańsku pod słynnym Keckermanem, jako domowy nauczyciel Sienińskich zwiedził kilka uniwersytetów niemieckich, przyjął wyznanie ewangielickie, i wkrótce zasłynął jako gorący szermierz teologiczny. W r. 1614 otrzymał w Franecker stopień doktora teol., w następnym roku został tamże profesorem teologii, wykładając obok tego nauki przyrodzone i fizyczne, którym się gorliwie poświęcał. Obowiązki te sprawował aż do śmierci, nieprzestając wieść rozpraw z jezuitami oraz z socynijanami, arminijanami i t. d. Pisał bardzo wiele rozpraw teologicznych i polemicznych, a wszystkie jego prace, drukowane pojedynczo za życia, wyszły po jego zgonie p. t. *„Macovius redivivus seu manuscripta ejus typis expressa“* (Franecker 1654; 3 wyd. Amsterd. 1659).

Makowski (Tomasz), wydał za Zygmunta III mapę Litwy, p. t. *„Magni Ducatus Lithuaniae tabula geographica“*.

Makowski (Adam), jezuita, żyjący w XVII w., słynął swojego czasu z kaznodziejskiéj wymowy i ogłosił wiele pism treści religijnéj i mnóstwo kazań (1628—82), z których jedno tylko, wielkiéj dla nas wartości tu podajemy: *„Obraz Wielkiego Ojca Fabiana Birkowskiego z zakonu Dominika świętego doktora“* (Krak. 1636).—Porów. Browna *„Bibl. pis asyst. polskiéj tow. Jezus“* (str. 270—271).

Makowski (Szymon Stanisław), profesor teologii w akademii krakowskiéj, czas niejaki rektor tejże akademii, dzielnie się opiérał zaprowadzeniu szkół jezuickich we Lwowie; † 1683. Prócz obszernego zbioru kazań w języku łacińskim (5 t., Krak. 1648—76) i wielu nieznacznych i suchych panegiryków, wydał kilka obszernych dzieł treści filozoficznéj, moralnéj i teologicznéj, z których ważniejsze: *„Cursus philosophicus“* (3 t., Kraków 1679); *„Theologia christiana“* (t. 1682); *„Explanatio decalogi“* (t. 1682); *„Theologia speculativa“* i t. d.

Makowski (Bonawentura), mag. teol., bernardyn, żyjący w drugiéj połowie XVIII w., historyk swojego zakonu; oprócz kilku dzieł drukowanych, zostawił rękopis, przechowany w wielu klasztorach bernardyńskich, p. t. *„Monumenta Fratrum Ord. Minor. Conventui Provinciis Regni Poloniae suis temporibus viventium“* (1765), zawierający ciekawe wiadomości, ułożone chronologicznie, o wszystkich pisarzach polskich zakonu św. Franciszka, począwszy od 1500 r. aż do ostatnich czasów.

Makowskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie mazowieckiém, w ziemi rożańskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 zaliczały się do niego: miasto Maków (ob.), wsie Makowica, Janików, Słoniawy i Smroczek. W r. 1771 posiadał je Antoni Glinka, podkomorzy łomżyński, opłacając zeń kwarty złp. 2,913 gr. 23, a hyberny złp. 1,012 gr. 26. Na sejmie z r. 1773—75 stany rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Łempickiemu, sscie rożańskiemu, łącznie ze sstwem rożańskiém i dzierżawami: Chotecką, Czarną i Białą.

Makrele, ob. Wrzecionkowate (ryby).

Makrobijotyka (z greck.), sztuka przedłużenia życia ludzkiego, zatém zbiór tych wszystkich wiadomości fizyjologicznych i lekarskich, które do ochrony życia posłużyć mogą. Tytuł ten nosi słynne dzieło Hufelanda, przełożone na język polski przez

T. Krauzego p. t. „*M. czyli sztuka przedłużania życia ludzkiego*“ (Warsz. 1828).

Makrobijusz (Aurelius Ambrosius Theodosius *Macrobius*), gramatyk rzymski w V w. po Chr., rodem Grek; z dwu pozostałych pism jego „*Commentariorum in somnium Scipionis libri duo*“ i „*Saturnalium conviviorum libri septem*“, ostatnie zawiéra dość bogaty materyjał do historyi, mytologii i starożytności. Z trzeciego dzieła M. „*De diferentiis et societatibus Graeci Latinique verbi*“, znamy jeno wyciąg sporządzony przez Jana Scotusa w IX w. Najlepszą ed. wszystkich pism M. sporządził Jan (2 t., Paryż 1848—52).

Makrokosmos i Mikrokosmos, ob. Kosmos.

Maksencyjusz, cesarz rzymski, syn Maksymijana (ob.), wyniesiony r. 303 przez pretoryjanów na godność Augusta. Człowiek okrutny, samowładny i rozpustny, wypowiedział wojnę Konstantynowi W., ale zaniedbawszy wystąpić w pole we właściwéj porze, pobity został 27 Paźdz. 312 pod Pons-Milvius i sam utonął w rz. Tybrze.

Maksym (*Maximus*), imię czterech cesarzów rzymskich. 1) *Marcus Pappienus Maximus*, syn kowala, waleczny żołnierz, r. 227 po Chr. konsul, a następnie razem z kolegą swym w konsulacie Balbinem, cesarz rzymski; zamordowany został przez stronników poprzedniego cesarza Maksymina.—2) *Magnus Clemens Maximus*, senator i dowódca w Brytanii, korzystając z niezadowolnienia, jakie obudzał w narodzie cesarz Gracyjan, sam się ogłosił Augustem r. 383 po Chr. Ściągnąwszy jednak na się powszechną nienawiść z powodu srogiego prześladowania kacerzy, naraził się cesarzowi Teodozyjuszowi, który, pobiwszy go w Pannonii, wziął do niewoli i 387 ukarał śmiercią. 3) *Maximus*, był tylko chwilowym przywłaszczycielem tronu słabego Honoryjusza w Brytanii i Gallii (409); wzięty do niewoli 422, został stracony.— 4) *Flavius Anicius Petronius Maximus*, następca Walentynijana III, którego kazawszy za zgwałcenie swéj żony zamordować, poślubił jego małżonkę Eudoksyję, następnie zabity został przez Genzeryka, którego przywołała Eudoksyja, by się pomścić na M. śmierci piérwszego męża.

Maksym (*Maximus Tyrius*), rodem z Tyru, filozof platoński, wykładał swą naukę w II w. po Chr. na przemiany w Grecyi i Rzymie. Pozostawił 41 retoryczno-filozoficznych traktatów, których najlepsze wyd. sporządził Reiske (2 t., Lipsk 1774).

Maksym Grek, teolog rossyjski, ur. w Arcie w Albanii, kształcił się naukowo w Paryżu, Florencyi i Wenecyi, później został mnichem na górze Atos w monasterze watopadyckim. Wezwany r. 1516 przez Wasila Iwanowicza, w. ks. moskiewskiego, do uporządkowania rękopisów greckich w jego dworcu złożonych, przybył do Moskwy 1518, przełożył *Psałterz z wykładem* poprawił przekład *Tryjodu* i innych ksiąg religijnych. Oskarżony przez zazdrośnych, był skazany na zamknięcie w klasztorze Simonowskim; na soborze 1526 uznany za kacerza, skazany został na wygnanie do monastyru Wołokołamskiego a potém Twerskiego. W więzieniu napisał rozmaite dzieła, między innemi: „*Wyznanie wiary*“, „*Słowco otwieszczatelno o książnom ispraw-lenii*“ i in. Wypuszczony 1551 z więzienia, powrócił do Moskwy, gdzie † 1556. Odznaczał się niepospolitą na swój wiek uczonością i bystrym krytycznym rozumem. Oprócz wymienionych, napisał wiele dzieł tyczących się historyi, filozofii, gramatyki i t. d., dotychczas spoczywających w rękopisach. Rozprawa jego „*O użyteczności gramatyki*“ drukowaną była przy Gramatyce słowiańskiéj Smotryckiego (w Jewiu pod Wilnem 1619).

Maksymijan (*Marcus Antonius Valerianus Maximianus*), z przydomkiem *Herculius*, cesarz rzymski. Urod. się w okolicy Sirmium z niskiego stanu, ale doszedł w służbie wojskowéj najwyższych godności. W r. 285 po Chr. przybrany został na Cezara przez Dyjoklecyjana 286 r. za świetne czyny wojenne a wyniesiony został do godności Augusta. Przy podziale kraju z Dyjoklecyjanem otrzymał Afrykę i Italiję i rezydował w Medyjolanie. Na żądanie Dyjoklecyjana złożył wprawdzie godność Augusta, ale 306 r. przybrał ją napowrot wraz z synem swym Maksencyjuszem (ob.), przed którym wszakże musiał niedługo potém uciekać do Gallii. Przyciśniony następnie przez Konstantyna W., złożył purpurę, ale w nowém przeciwko niemu powstaniu pojmany, został stracony 310 r.

Maksymilijan I, cesarz niemiecki, 1493—1519, syn i następca Fryderyka III, ur. 1495, † 1510 w Wels. Obrany 1486 królem rzymskim, brał odtąd udział w sprawach państwa. Przez ożenek (1478) z Maryją († 1482), córką Karola Śmiałego ks. Burgundyi, pozyskał tę krainę, ale już 1482 musiał ją ustąpić Francyi jako posag swéj córki Małgorzaty, poślubionéj Delfinowi, który wstąpiwszy na tron pod imieniem Karola VIII, odesłał narzeczonę i ów posag zwrócił 1493. Po śmierci Macieja Korwina wypędził Węgrów z krain austryjackich 1490 a 1492 zwyciężył Turków pod Villach i odparł ich do Bośnii. Wstąpiwszy na tron cesarski 1493, poślubił Blankę Sforzę, córkę Galeazza Sforzy ks. Medyjolanu, ale przez to małżeństwo uwikłał dom swój w krwawe spory, dotyczące spraw włoskich. Swemi reformami wewnętrznemi (ob. *Niemcy*, *historyja*) usunął istniejące bezprawia, zaprowadził ład lepszy, porządek i sprawiedliwość, ułatwiał komunikacyje, wspierał nauki i sztuki. Rozleglejszéj w tym kierunku działalności przeszkadzały cesarzowi stosunki zewnętrzne, mianowicie wyprawy do Szwajcaryi, która pokojem bazylejskim 1499 oderwała się nazawsze od Niemiec, i kilkakroć panowiające się a ostatecznie niekorzystne wojny z Wenecyją i Francyją z powodu spraw włoskich (ob. *Liga*; *Karol VIII*, *Ludwik XII* i *Franciszek I* królowie francuscy). Chytry i przebiegły cesarz szczęśliwszym był dyplomatą aniżeli wojownikiem. Przez małżeństwo syna swego Filipa z Joanną infantką hiszp. i córki swéj Małgorzaty z Janem infantem hiszp. przygotował nabytek Hiszpanii; z drugiéj zaś strony przez skojarzone na kongresie wiedeńskim 1515 podwójne a dla interesów polskich szkodliwe małżeństwa wnuka swego Ferdynanda z Anną Jagiellonką i wnuczki swéj Maryi z Ludwikiem Jagiel-

łończykiem zapewnił swemu domowi posiadanie Czech i Węgier. Oprócz tego nabył wiele innych drobniejszych posiadłości i podniósł znacznie potęgę Habsburgów. Było człowiek wysoko ukształcony, usposobienia rycerskiego a nawet awanturniczego. Okrom kilku dzieł o sztuce wojskowéj, ogrodnictwie, łowiectwie i architekturze zostawił romansowy opis swego życia.—Porów. Klüpfela „*Maximilian I*“ (Berl. 1864).—**Maksymilijan II**, cesarz niemiecki, 1564—76, ur. 1527, syn cesarza Ferdynanda I, był przez 3 lata wicekrólem Hiszpanii, przyczynił się wiele do zawarcia traktatu passawskiego, został 1562 królem rzymskim, czeskim i węgierskim a 1564 cesarzem. Protestantom nadał wielkie swobody. Ożeniony z córką cesarza Karola V Maryją, która mu 6 synów i dwie córki powiła, † 1576. W godności cesarskiéj nastąpił po nim najstarszy syn Rudolf II.

Maksymilijan (Ferdynand Józef), arcyksiążę austryjacki, 1864—67 cesarz meksykański, syn arcyks. Franciszka Karola i Zofii, ks. bawarskiéj, ur. 1832 w Wiedniu. Wysoce wykształcony i biegły marynarz (od 1854 kontradmirał), zwiedził M. 1850 brzegi m. Śródziemnego, 1852 Maderę, 1855 Grecyję, Syryję, Egipt a 1856 porty francuskie. W 1857 r. poślubił Karolinę, ks. belgijską. Od 1857 do 1859 był generał-gubernatorem królestwa lombardzko-weneckiego i jakkolwiek starał się o polepszenie dobrobytu kraju, nie zjednał sobie jednak zaufania mieszkańców. Następnie zwiedziwszy Brazyliję, mieszkał na swym zamku Miramar pod Tryjestem. Żądny władzy, zgodził się na propozycyję Napoleona III, który ofiarował mu koronę meksykańską. Jakoż wybrany cesarzem przez klerykalno-arystokratyczne stronnictwo Meksykanów (10 Lip. 1863), wbrew woli narodu przyjął ofiarowaną koronę, zrzekł się pretensyi do tronu austryjackiego, zgromadził kilkutysięczny korpus ochotników i wraz z swą małżonką stanął 28 Maja 1864 w Veracruz a 12 Czerw. wjechał do stolicy. M. rozwijał tu wprawdzie energiczną i pożyteczną dla kraju działalność, ale mimo wszelkich usiłowań wśród owoczesnych stosunków (ob. *Meksyk*) nie potrafił sobie zjednać ani partyi republikańskiéj, ani w ogóle narodu, nienawistnego narzuconéj przez Francuzów monarchii. Dzielny prezydent Juarez (ob.) toczył tymczasem wytrwale bój narodowy z cudzoziemcami i wojskami cesarskiemi. Gdy wreszcie Napoleon III pod naciskiem gabinetu waszyngtońskiego i opinii publicznéj we Francyi oraz skutkiem stosunków europejskich odwołał swą armiję z Meksyku (w Mar. 1867), posiadał M. zaledwie cień władzy, ale mimo to nie dał się nakłonić do abdykacyi. Nareszcie po dwumiesięcznem przeszło oblężeniu w Queretaro wzięty do niewoli 15 Maja 1867, został, mimo pośrednictwa Stanów Zjednoczonych, mocą wyroku sądu wojennego rozstrzelany 19 Czerw. 1867 wraz z generałami Mejia i Miramon. Zwłoki M. przewieziono do Europy i pochowano 1868 w Wiedniu. Żona jego dostała pomięszania zmysłów.—Porów. Kératry'ego „*L'empereur Maximilien, son élevation et sa chute*“ (Lipsk 1867); Hellewalda „*M. I, Kaiser von Mexico, nebst Abriss der Geschichte des Kaiserreichs*“ (2 t., Wied. 1868). Z pośmiertnych papierów M. wydano „*Aus meinem Leben, Reiseskizzen, Aforismen* etc.“ (7 t., Lipsk 1867; 2 ed. t. r.).

Maksymilijan I, elektor bawarski, 1597—1651, ur. 1573 w Landshut, syn ks. bawarskiego Wilhelma V, objął 1597 złożone przez ojca dla względów religijnych rządy; spełnił nałożoną przez cesarza na miasto Donauwörth banicyję i zatrzymał je w swojém posiadaniu, a przeciwko zawiązanéj z tego powodu unii protestanckiéj stanął na czele ligi katolickiéj. W wojnie trzydziestoletniéj niósł cesarzowi skuteczną bardzo pomoc, za co otrzymał godność i kraje palatyńskiego domu elektorskiego. Na mocy pokoju westfalskiego (1648) zachował godność elektorską wraz z Wyższym Palatynatem i hrabstwem Cham Ułożone przezeń dla syna jego i następcy Ferdynanda Maryi (1651—79) dzieło p. t. „*Anleitung zur Regierungskunst*“, wydane zostało po łacinie i niemiecku przez Aretina (Würzb. 1822). M. † 1651 w Ingolstadzie.—Porów. Wolfa „*Geschichte Maximilians I und seiner Zeit*“ (4 t., Monach. 1807—11).—**Maksymilijan II** (Maryja Emanuel), elektor bawarski, 1679—1726, ur. 1662, syn elektora Ferdynanda Maryi, nastąpił po ojcu 1679. Walczył zaszczytnie 1683 pod Wiedniem i Belgradem przeciwko Turkom a nad Renem przeciwko Prancuzom. Ożeniony r. 1685 z Maryją Antoniną, córką cesarza Leopolda I, został 1692 hiszpańskim gubernatorem w Niderlandach. Utraciwszy żonę t. r. a jedynego syna 1699, pozbawił się przez to praw do korony hiszpańskiéj i w wynikłéj 1700 r. *hiszpańskiéj wojnie sukcesyjnéj* (ob.) stanął po stronie Francyi, ale skutkiem bitwy pod Hochstädt 1704 musiał ustąpić z własnego kraju, który wraz z jego rodziną dostał się w ręce Austryi, a sam M. 30 Kwiet. 1706 skazany został na banicyję; dopiéro pokój badeński 1714 r. powrócił mu utracone posiadłości. W r. 1694 wszedł w powtórne związki z Kunegundą, córką Jana Sobieskiego, która go licznem obdarzyła potomstwem. M. † 1726; następcą jego był Karol Albrecht, późniejszy cesarz Karol VII (ob.).—**Maksymilijan III** (Józef), elektor bawarski, 1745—77, ur. 1727, syn cesarza Karola VII. Po śmierci ojca pojednał się pokojem zawartym w Fussen 22 Kwiet. 1745 z Austryją i mądrym, oględnym rządem zagoił ciężkie rany swego kraju. W r. 1759 założył akademiję nauk w Monachijum. Zaślubiony z córką Augusta III, króla polskiego, Maryją Anną, † na ospę 1777 jako ostatni potomek młodszéj linii domu Wittelsbach. Kraje jego przeszły w posiadanie hrabiów palatynów domu Sulzbach, z którego pochodził jego następca elektor palatynatu Karol Teodor.— **Maksymilijan** (Józef), elektor bawarski od r. 1799, a od r. 1806—1825 król bawarski, ur. 1756 w Schwetzingen, syn Fryderyka, księcia Dwu Mostów-Birkenfeld i Maryi Franciszki, księżniczki Pfalz-Sulzbach. Po swym bracie Henryku II objął 1 Kwiet. 1795 księstwo Dwu-Mostów a 16 Lut. 1799 po elektorze Karolu Teodorze Palatynat i Bawaryję. W r. 1805 przystąpił do związku rén-

skiego, przybrał ofiarowany mu przez Napoleona I tytuł królewski 1 Stycz. 1806, wydał swą córkę za Eugenijusza Beauharnais, wicekróla włoskiego, znacznie rozszerzył granice swego kraju, lecz z mocy traktatu, zawartego 8 Paźdz. 1813 w Ried, przeszedł na stronę sprzymierzonych i przy ostatecznych układach pokojowych za kraje powrócone Austryi wynagrodzony został odpowiedniemi posiadłościami nad Renem i we Frankonii. Piérwszą jego żoną była od r. 1785 Wilhelmina Augusta, księżniczka Hessen Darmstadzka, drugą, od 1707 Karolina Fryderyka Wilhelmina, ks. Badeńska. **M.** † 1825 w Nymphenburgu; po nim nastąpił jego syn Ludwik I.—Porów. Seltla „*Maximilian Joseph, König von Bajern*“ (Stuttg. 1837).—**Maksymilijan II** (Józef), król bawarski, 1848—64, ur. 1811, syn króla Ludwika I i Teresy ks. Sax-Hildburghausen. Opiekował się gorliwie naukami i kunsztami i zostawał w bliskich stosunkach z ludźmi postępowymi, pragnącymi podniesienia Niemiec; 12 Paźdz. 1842 zaślubił Maryję Jadwigę, córkę Wilhelma, księcia pruskiego. W skutek abdykacyi ojca został 21 Mar. 1848 na tron powołany i jako monarcha nie przestał się kierować idejami, jakich poprzednio był zwolennikiem. † 1864, zostawiwszy dwu synów: Ludwika II (ob.) następcę tronu i Ottona (ur. 1848).—**Maksymilijan** (Józef), książę bawarski, ur. 1808, syn ks. Pijusa Augusta († 1837), od 1828 małżonek Ludwiki, córki Maksymilijana Józefa; 1837 otrzymał stopień generała majora. Swoje podróże na Wschód opisał w dziele: „*Wanderung nach dem Orient*“ (2 wyd., Monach. 1840); pod pseudon. Phantasus napisał kilka noweli i utworów dramatycznych. Oprócz tego wydał zbiór narodowych pieśni bawarskich p. t. „*Sammlung oberbair. Volkslieder und Singweisen*“ (Monach. 1846).

Maksymilijan (Aleksander Filip), książę Wied, ob. Wied.

Maksymilijan od N. M. P., właściwie *Karpowicz*, karmelita bosy w Wilnie i Grodnie, sławny swojego czasu kaznodzieja, † 1790 w Wilnie; wydał: „*Kazania na niedziele całego roku i święta ruchome*“ (Wilno 1763 i 1773); „*Kazania o męce Pańskiéj, z przydaniem niektórych przygodnych*“ (t. 1771 i 1772).

Maksymin (*Maximinus*), imię dwu cesarzów rzymskich: 1) *Cajus Julius Maximinus*, człowiek niskiego pochodzenia, rodem z Tracyi i dla tego *Thrax* zwany, wzniósł się walecznością swoją do wysokich godności i po zamordowaniu cesarza Aleksandra Sewera okrzyknięty został przez wojsko cesarzem. Szczęśliwy w wyprawach przeciwko Germanom, oburzył na się Rzym i prowincyje surowością swoją i okrucieństwy do tego stopnia, że wywołał powstanie w całéj Italii i przy oblężeniu Akwilei r. 238 został wraz z synem swoim przez żołnierzy zamordowany. 2) *Cajus Galerius Valerius Maximinus*, zwany *Dacicus*, rodem Iliryjczyk, mianowany przez Galeryjusza cezarem, 305 r. zarządzał Wschodem samowładnie i okrutnie; nielitościwym był szczególniéj względem chrześcijan; r. 307 przywłaszczył sobie tytuł Augusta. W chwili połączenia się Konstantyna W. z Licynijuszem wystąpił przeciwko ostatniemu, lecz pobity pod Adryjanopolem, uciekając, życie sobie odebrał w Tarsus.

Maksymowicz (Michał), spółczesny pisarz rossyjski, ur. 1804 w chutorze Timkowszczynie na Ukrainie, po odbyciu gimnazyjum w Nowogrodzie Siewierskim studyjował od 1819 na uniwersytecie moskiewskim nauki przyrodnicze. Od 1825 nauczyciel gimn. w Moskwie, został tamże 1826 dyrektorem ogrodu botanicznego, 1829 adjunktem, a 1833 profesorem botaniki; w r. 1834 przeniósł się na katedrę literatury rossyjskiéj do nowo założonego uniwersytetu kijowskiego, którą opuścił 1841. Działalność literacka M. rozpada się na dwa kierunki; początkowo zajmował się naukami przyrodniczemi, późniéj zaś literaturą i historyją rossyjską a zwłaszcza małoruską. Wydał: „*Gławnyja osnowanija zoologii*“ (Moskwa 1824); „*Kniga Nauma o welikom bożijem mirje*“ (t. 1833, 6 wyd. 1851); „*Małorossyjskija piesni*“ (t., I, Moskwa 1827; Kijów 1834 i 1849); „*Istorija drewnej rus. słowesnosti*“ (t. I, Kijów 1839); „*Otkuda idet russkaja zemlja*“ (1837) i w. in. Wydawał nadto czasopisma „*Kijewljanin*“ (3 t., Kijów 1840—41 i Moskwa 1850) i *Ukrainec*.

Makulski (Frańciszek Jaksyc), wydał w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta mnóstwo broszur okolicznościowych wiérszem i prozą, treści politycznéj i społecznéj, piosnek i bajek, drukowanych w Warszawie, mianowicie w r. 1790. Oprócz tego pisał i tłumaczył sztuki dramatyczne. grywane w teatrze. Z prac jego wymieniamy: „*Polusia córka Kołodzieja*“, opera trag. (Warsz. 1789); „*Sejmiki przez F. M.*“ (Warsz. 1790); „*Polak odrodzony*“ (Warsz. 1790); „*Bunty w Ukrainie*“ (1790) i t. d.

Malabar, kraj w ang. prezydencie Madras, zwany przez krajowców Malayawara t. j. kraj górzysty, obejmuje południową część zachodnich brzegów Dekanu; ma 780 mil kw. i około 3,000,000 m. Prócz mahometańskich Moplahsów i około 150,000 chrześcijan, przeważną ludność stanowią *Malayala* czyli *Malabarowie*, naród plemienia drawidyjskiego, który posiada własny język (*Malayalma*, *Malayalam*) i literaturę, wyznaje brahmanizm. Kraj dzieli się na królestwa: Kalikut, Travankore i Kochina, z których piérwsze bezpośrednio pod władzą angielską zostaje; dwa drugie rządzone są przez hołdowniczych Radżów. Angielski obwód M., z miastem głównem Kalikut, zajmuje 286 mil kw. z ludnością 1,520,000.

Malabranka (Jan), kardynał, legat w Polsce za Kazimiérza Sprawiedliwego, przysłany przez Klemensa III papieża z poleceniem, ażeby się starał o ratunek sprawy chrześcijaństwa na Wschodzie, w czasie gdy Jerozolima wpadła w ręce Saladyna. Przy téj sposobności polecił mu papież wejrzeć w zepsute naonczas obyczaje duchowieństwa polskiego. M. przybył do Krakowa 1189 i zwołał synod do Łęczycy, na którym przyjęto, że duchowieństwo zapłaci dziesięcinę na koszta odzyskania Ziemi Świętéj.

Malachijasz albo *Maleachi* (z hebr. anioł boży, anioł mój), podług septuaginty i wulgaty jeden z 12 mniejszych proroków Starego Zakonu, o życiu któ-

ego nie wiemy nic pewnego. W krótkiém swém proroctwie, zawiérającém tylko 4 rozdziały, gromi niedbałość ludu i kapłanów w składaniu ofiar i służbie bożéj; powstaje przeciwko małżeństwom z cudzoziemskiemi kobiétami oraz częstym rozwodom i przepowiada powrót Elijasza.

Malachit, węglan tlenku miedzi, zawiérający nieco wody, ciemnotrawiastego lub szmaragdowego koloru, kryształy—słupy romboedryczne—rzadko są wyraźne. Częściéj napotykają się kryształy iglaste, poplątane, masy włókniste, gronowe, zbite, nerkowe, lub téż ziemiste (*zieleń miedziana*). C. wł=3, 6 do 4, twardość=$3^1/_2$—4. Znajduje się w wielu miejscach, a zwłaszcza w Syberyi. Z powodu wspaniałéj barwy i łatwego przyjmowania politury, używany bywa na rozmaite drobniejsze sprzęty, a nawet i na wyroby jubilerskie. W Petersburgu znajduje się wielka fabryka wyrobów z M.

Maladetta, potężne pasmo gór w środkowych Pyrenejach, na granicy Francyi i Hiszpanii; w nich góra Pico de Nethou, 10,580 st. wysoka, stanowi najwyższy wierzchołek Pyrenejów.

Malaga, m. w t. n. prowincyi ($128_{,7}$ mil kw. i 473,000 m.), w hiszpańskiém królestwie Granady, nad zatoką Malaga, częścią wód morza Śródziemnego. Rezydencyja biskupa, port obronny, 94,750 m., katedra z XVI w., piękny pałac biskupi, stary maurytański zamek Alcazaba i t. d., przemysł bardzo rozwinięty. Najważniejszém atoli źródłem zarobkowania mieszkańców jest handel, mianowicie owocami południowymi i winem.

Malaga, gatunek win słodkich, wybornego smaku, otrzymywany z gron, rosnących na wzgórzach około miasta Malagi. Jest M. czerwona i biała; z ostatnich najlepszą jest *dom Pedro Ximenes*. Bardzo ciemne wino zowie się *tinto*. Do lepszych należy téż muszkatel malagowy, zwłaszcza *lagrima de Malaga*. Największa część jednak przychodzącéj do nas M. jest produktem sztucznym z lekkiego wina białego, rozenków, alkoholu i ciał barwiących, a często zupełnie bez wina.

Malagrida (Gabryjel), jezuita, ur. 1678 w Melapio nad jeziorem Como, udał się 1721 jako misyonarz do Brazylii; przywołany 1754 przez królową wdowę do Lizbony, ściągnął na siebie nienawiść ministra Pombala, który go wygnał do Setuval. Po zamachu na króla Józefa (1758), uwięziony w Styczniu 1759, oskarżony o udział w spisku i herezyję i oddany inkwizycyi, ukarany został śmiercią przez uduszenie. Zwłoki jego spalono a popioły rzucono do Tagu. Dzisiaj nie ulega wątpliwości, że M. zginął niewinnie.

Malaguti (Faustyn Jowita), słynny chemik, ur. 1802 w Bolonii; z powodu udziału w ruchach politycznych 1831, musiał opuścić Włochy i przybył do Francyi, gdzie od r. 1850 jest profesorem chemii w Rennes. Dał się poznać licznemi pracami w dziedzinie chemii i dobrymi podręcznikami.

Malajczycy, ogólna nazwa ludów zamieszkujących pobrzeża Azyi, leżące nad oceanem Indyjskim i wszystkie prawie wyspy od Madagaskaru na wsch. aż po najbardziéj oddalone kańce Australii. Ludy te przedstawiają jeden prawie typ ludzki i dla tego stanowią one oddzielną rasę *malajską*. Budowa ciała M. jest wielce zbliżoną do budowy ciała Europejczyków, nie jest może tak silną, ale zato niemniéj kształtną i symetryczną, Kolor ich skóry jest ciemno-brunatny, włosy długie, miękkie, czarne i połyskujące, broda rzadka, oko ciemne, wielkie i ogniste, nos płaski, usta wielkie, rozwarte. Charakter gwałtowny i namiętny; w boju są dzielni i energiczni, ale przytém dzicy, nielitościwi i wiarołomni, Właściwą ich ojczyzną jest wyżyna na wyspie Sumatrze, gdzie oddawna mieli państwo oparte na życiu osiadłém i rolniczém. Stąd wyszedłszy w 13 w. założyli na półwyspie Malakka potężne państwo, zawojowane w znacznéj części przez Portugalczyków w wieku XIII. Obecnie większa część plemion malajskich na archipelagu Indyjskim podległa jest Holendrom. Malajczycy dzielą się w ogóle na dwie grupy plemion: zachodnich M. i Polinezyjczyków. Piérwsi zamieszkują lądy i wyspy od Madagaskaru aż do wysp Flipińskich, ostatni wyspy Australskie. Właściwi M. osiedleni na wyspie Sumatrze, półwyspie Malakka i t. d. znani są jako dzielni żeglarze i straszni rozbójnicy morscy. Język ich rozszerzony jest jako język handlowy prawie po całéj Oceanii; literatura bogata, ale po większéj części tłumaczona lub naśladowana z indyjskiego lub arabskiego piśmiennictwa. Por. Waitz'a „*Anthropologie der Naturvölker*“ (5 t. 1869).

Malajska rasa, według podziału Blumenbacha, jedno z pięciu plemion ludzkich, które rozpostarło się na wszystkich wyspach oceanu Indyjskiego i w Polinezyi, od Madagaskaru na zachodzie, aż na daleki wschód. Przy dosyć pięknych rysach twarzy narody malajskie mają cerę brunatną, włosy długie kędzierzawe, wszystkie mówią językami sobie pokrewnymi, odznaczają się niejaką cywilizacyją i po części wyznają religiję mahometańską.

Malajskie albo **Malajsko-polinezyjskie języki**, rozgałęzione na wszystkich wyspach archipelagu Indyjskiego i oceanu Indyjskiego. Humboldt i Buschmann dzielą je na 4 grupy: 1) *polinezyjską*; 2) *filipińską*; 3) *właściwą malajską* i 4) *madegazyjską*; nowsi zaś badacze odróżniają dwa działy: *wschodni* czyli *polinezyjski* i *zachodni* czyli *malajski*, do którego należą także języki wyspy Madagaskaru. Każda z powyższych grup dzieli się jeszcze na rozliczne dyjalekty. Alfabety tuziemne jak: Batta, Redżany, Lampony, Budżi i t. d. są pochodzenia indyjskiego; pismo jawańskie, którego używają i w druku, jest rodzajem pisma Pali. Własną literaturę narodową mają tylko Jawańczycy po części w języku Kawi (po części zaś w jawańskim).—Porów. W. Humboldta „*Ueber die Kawi-Sprache*“ (3 t., Berl. 1836—40; dzieło dokończone przez Buschmanna); Junghuhna „*Die Battaländer in Sumatra*“ (2 t., Berl. 1847); Greya i Blecka „*Handbook of African, Australian and Polynesian philology*“ (3 t., Capstadt 1858 sq.) i F. Müllera „*Ueber den Ursprung der Schrift der malaiischen Völker*“ (Wied. 1856).

Malakka, wąski i długi półwysep tworzy południową część Indyi Zagangesowych i ma blisko 2,800

mil kw. przestrzeni. Od Sumatry oddzielony jest cieśniną Malakka, w najwęższém miejscu 9, w najszerszém 55 mil szeroką.—Wzdłuż całego półwyspu ciągnie się pasmo gór, które za przedłużenia gór Syjamskich uważać można. Klimat gorący, niezdrowy we wnętrzu, na pobrzeżach łagodzony przez wiatry morskie. Wszystkie produkta Indyj znajdują się tu w obfitości. Mieszkańcy Malajczycy (ob.) zajmują się rolnictwem, rybołówstwem i żeglugą. Wyznają religiję mahometańską i tworzą 11 państw. Część półwyspu zajęli Anglicy i utworzyli tu oddzielną prowincyję, mającą 74 mile kw. rozległości i 203,000 m. ze stolicą Malakka. *Miasto* **M.**, na południowo-zachodnim brzegu półwyspu, rezydencyja angielskiego gubernatora i biskupa, warownе, ma dobry port, prowadzi znaczny handel i liczy 12,000 lud. Od r. 1509 było w posiadaniu Portugalii, od 1641 Niderlandczyków, a 1825 odstąpione zostało Anglii. *Cieśniną* **M.** zowie się kanał między półwyspem Malakka a Sumatrą, łączący ocean Indyjski z wodami archipelagu indyjskiego.

Malambo, kora sprowadzona przez Bonpland'a w 1814, pochodząca z drzewa rosnącego w Kolumbii, zwanego tam *arbor de agi*, a które ma być *Drimys granatensis*. Kora ta ma woń aromatyczną, smak korzenny, ostry. Używa się w Kolumbii przeciw kurczom, zapaleniom, na rany i t. d.

Malamocco, 2 mile długa, lecz bardzo wązka i silnie wzmocniona wyspa, oddzielająca laguny Wenecyi od morza Adryjatyckiego; znajduje się na niéj wieś **M.** mająca przeszło 900 m.

Mälar, jezioro w Szwecyi, pomiędzy Nyköping, Sztokholmem, Upsalą i Westerås; obejmuje 25 mil kw., odznacza się wielką ilością odnóg, zatok i wysp (1260). Za pośrednictwem kanału Södertelie, wpada pod Sztokholmem do Baltyku.

Malaria, (z wł. złe powietrze), oznacza we Włoszech szkodliwy na zdrowie wpływ, właściwy okolicom bagnistym; w języku naukowym jest to zarazek zimnicy (ob. Zarazek).

Malarstwo, sztuka przedstawiania na płaszczyźnie najrozmaitszych objawów życia ludzkiego i przyrody a nawet pomysłów imaginacyi, tak, by te wyobrażenia, zwane *obrazami*, łudzić nas mogły wszelkimi pozorami prawdy. Dla dopięcia tego celu **M.** używa: *rysunku*, *światłocienia* i *kolorytu* (ob.), Rysunek jest jedną z najbardziéj zasadniczych podstaw **M.** Przedstawia on zarysy czyli kontury przedmiotów za pomocą linij, a w razie gdy przedmioty, na obrazie przedstawiane, nie znajdują się na jednéj płaszczyźnie, stosować się musi do prawideł geometrycznych *perspektywy liniinéj* (ob.), któréj złudzenie uzupełnia potém *perspektywa powietrzna*, nadana kolorytem. W celu należytego uwydatnienia myśli i uczuć za pomocą giestów i wyrazu twarzy **M.** wymaga od swych mistrzów dokładnéj znajomości człowieka pod względem budowy fizycznéj i wpływu, jaki uczucia i namiętności na zwykłą jego postać wywiérają. Malarz zwierząt musi podobnież dokładnie się obeznać ze światem zwierzęcym. Artysta, rzucając rysunkiem projekt swego pomysłu, winien największą zwrócić uwagę na ogólny efekt linij, pozostawiając do czasu na uboczu szczegóły, dążące do uwydatnienia charakteru postaci i nadania obrazowi złudzenia przestrzeni. *Światłocień* służy do nadania obrazowi pozorów wypukłości i w ogóle przedstawienia zmian, jakie światło wywołuje w wyglądzie przedmiotów, słowem, wyrażając się technicznie, dąży do zadośćuczynienia warunkom *modelacyi* (ob.). *Koloryt* nakoniec naśladuje ubarwienie przedmiotów, czyniąc zadosyć warunkom położenia, odległości i oświetlenia. Trudno wdawać się tutaj w szczegółowy rozbiór środków, jakimi pod tym względem malarz rozporządza. Ograniczyć się wypada na wzmiance, iż w celu uniknięcia ostrości konieczna tu jest znajomość kojarzenia się barw a zarazem ich własności, by z czasem obraz wyglądu swego nie zmieniał. Przy malowaniu obrazów olejnych farby zasadnicze nakładają się zwykle przy rozpoczęciu roboty na cienką deseczkę, prawie owalną, z drzewa orzechowego, kości słoniowéj lub porcelany. Deseczka ta nosi nazwę *palety*. Pod względem materyjału używanego do malowania odróżniamy: **M.** *farbami olejnemi*, **M.** *akwarelowe* czyli *farbami wodnemi*, **M.** *pastelowe* (f. suchemi), **M.** *ścienne* czyli *architektoniczne*. Nadto te same prawidła z pewnemi tylko odmianami stosownie do materyjału, użytego na powierzchnię obrazu, stosują się i do **M.** *emalijowego*, *na porcelanie*, *lawie*, *szkle*, a pod względem doboru kolorów i do *mozajkowania*, tudzież *inkrustowania* na drzewie i t. p. Akwarele tak zwykłe jak i *gwasze* (malowidła wykonywane zwykłemi farbami wodnemi, rozrobionemi z gumą na masę ciastowatą) malują się na właściwego rodzaju papiérze, *miniatury* (ob.) na papiérze gładkim lub kości słoniowéj. Malowidła olejne wykonywają się zwykle na drzewie, blasze a jak dziś przeważnie na płótnie, odpowiednio zagruntowaném, to jest powleczoném warstwą jasnéj farby olejnéj. Płótno takowe rozciąga się na *blejtramie* t. j. ramie drewnianéj składanéj i dla możności silniejszego rozciągnięcia płótna, opatrzonéj w rogach klinikami. Nakoniec w malowidłach *ściennych* powierzchnię podobrazową stanowi mur czyli ściana budynku. **M.** ścienne. przeznaczone ku ozdobie budynków, używa albo *farb kléjowych*, t. j. rozrabianych na gorąco z kléjem, lub téż *olejnych*, roztartych z olejem szybko-schnącym. Ostatni rodzaj, wymagający użycia znacznych ilości blejwasu, wystawia malarzów na dolegliwe choroby, dla zapobieżenia którym zamiast blejwasu próbowano używać bieli cynkowéj. Tu także należą *freski* (ob.) i starożytne malowidła *enkaustyczne*. Sekret tego rodzaju malowideł starożytnych zaginął, dzisiejsze zaś wykonywają się na powierzchni, powleczonéj masą z wosku, oleju i tlenku ołowiu, odpowiednio przygotowanemi farbami. Enkaustyka przekładaną jest dzisiaj nad freski z powodu daleko większéj trwałości. Do **M.** ściennego zbliżone jest bardzo **M.** *dekoracyjne* mające na celu przygotowanie akcesoryjów teatralnych malowanych na drzewie lub płótnie gwaszami, farbami kléjowemi lub olejnemi. Jako przewodniki techniki malarskiéj służyć mogą dzieła: Leonarda de Vinci, Rubensa, Paillot de

Montabert'a, Valin'a (*l'Art du peintre*), Ch. Blanc'a (*Grammaire des arts du dessin*), Chevreuille'a (*Du contraste des couleurs*), daléj: *Manuel de peintre en bâtiments* (Rifault, Vergnaud et Toussaint), Vatin, *l'Art du peintre, doreur et vernisseur.*—Pod względem treści M. rozpada się na: *historyczne, portretowe, rodzajowe, krajobrazów, zwierząt, kwiatów i przedmiotów martwych.* Dział M. *historycznego*, rozpadający się na M. *religijne, mitologiczne, fantazyjne* i właściwe *historyczne* jest najszczytniejszym ze wszystkich. Tutaj malarzowi nastręczają się największe trudności pod względem grupowania osób, odtworzenia na płótnie ich charakteru, wyboru najbardziéj malowniczéj chwili przedstawianego faktu i nakoniec umieszczenia obrazu w odpowiedniém wiekowi faktu otoczeniu, ale téż za to może największe na widzach sprawić wrażenie. M. *portretowe* ma oczywiście za zadanie jak najwierniejsze oddanie zewnętrznéj postaci osoby portretowanéj, przy wyciśnięciu na swych dziełach piętna sztuki w uwydatnieniu charakteru i indywidualności osoby. M. *rodzajowe* ma na celu przedstawienie zwyczajnych scen z życia społecznego i wznosi się do najwyższego szczytu w M. *obyczajowém*, do którego należą pomysły, odtwarzające pewne cechy wspólne pojedynczym warstwom społeczeństwa lub nawet stanowiące charakter całego narodu. *Krajobraz* nakoniec winien jaknajlepiéj uwydatniać powaby i grozę przyrody, podnosząc piękność widoku przez obranie najstosowniejszego punktu widzenia i najkorzystniejszych dla okolicy warunków oświetlenia. Piérwsze ślady M. napotykamy już w bardzo odległéj starożytności. Są to jednak po większéj części niezgrabne próby, mające prawdopodobnie na celu zastąpienie pisma, dla wyrażenia myśli i zmateryjalizowania symbolów. W Grecyi dopiéro, zaczyna kiełkować właściwe malarstwo, rozwijając się na tle uczucia religijnego i zostając w ścisłym związku z architekturą i rzeźbą. Jako malarze polichroniczni (używający wielu kolorów) wsławili się najpiérw Panneus, Mikon, Polignot z Thasos (ok. 420 r. przed Chr.), z których ostatni dopiéro nadał M. pewną powagę i niezawisłość. Po nich słynęli: Apollodor z Aten, Zeuksis, Parrhasios z Efezu, Timanthes i Apelles. Po śmierci ostatniego M. greckie wyrodziło się zupełnie, tak iż późniéj zajmowano się już tylko *ryparografiją*, to jest wyobrażaniem najpospolitszych przedmiotów. W Rzymie M. nie znalazło wielu przedstawicieli, z początku znali tam tylko, tak zwane, malowidła etruskie, a Fabijusz Pictor jest prawie jedynym artystą rzymskim. W czasach późniejszych Grecy jak we wszystkiém tak i w M. stali się mistrzami swych zwycięzców, ale sztuka pogrążoną przez nich została w grubéj zmysłowości. Z bardzo nielicznych, doszłych do nas, dzieł sztuki starożytnych pokazuje się iż znali oni już prawidła perspektywy, światłocień jednak był im zupełnie obcym. Co do historyi starożytnego malarstwa ob. dzieła: Juniusa, „*De pictura veterum*“ (Rotterdam, 1694); Durand'a „*Histoire de la peinture ancienne*“ (Londyn, 1725); Turnbull'a „*Treatise on ancient painture*“ Lond., 1740); Requena, „*Saggi sul ristabilimento dell antiva arte de'Greci e de'Romani*“ (Parma 1787); Grund'a „*Ueber die Malerei der Griechen*“ (Drezno 1810); Böttiger'a, „*Ideen zur Archeologie der Malerei*“ (Drezno 1811) i w. in. W epoce chrześcijańskiéj M. wnet wzięło górę nad plastyką. Najdawniejsze zastosowanie M. widzimy w katakumbach i sklepieniach, grobowych, obok licznych utworów mozajkowych. Od IV w. rozpowszechniły się już po świecie chrześcijańskim obrazy świętych, a zarazem powstały liczne legiendy o nadprzyrodzoném ich pochodzeniu. W piérwszéj połowie wieków średnich Konstantynopol był głównem siedliskiem M. i doprowadził je do znacznéj doskonałości technicznéj. Nową jednak erę M. rozpoczął dopiéro w XIII w. Cimabue, twórca szkoły włoskiéj, która późniéj tak znakomitych jak: da Vinci, Buonarotti, Rafael, Corregio i Tycyjan wydała mistrzów. W XVI w. pojawiły się téż nowe szkoły: flamandzka i hiszpańska. Potém M. znowu upadać zaczęło i dopiéro pojawienie się w XVIII w. David'a we Francyi i Appiani'ego we Włoszech zwiastowało nowy świetny okres dziejów M. Co do historyi M. ob. *Polskie sztuki piękne* i odpowiednie działy pod nazwą pojedynczych krajów tudzież *szkoły malarskie.*— Por. Decambe'a „*Vies des peintres flamands, allemands et hollandais*“ (Paryż 1755); Lanzi'ego „*Storia pittorica d'Italia dal risorgimento delle belle arti*; Völkera, „*Die Kunst der Malerei*“ (1861, 2 ed.); Kuglera, „*Geschichte der Malerei*“ (1837, 3 wyd. Blomberga 1867); Görlinga, „*Gesch. der M.*“ (1865—65); Crove i Cavalcaselle, „*Gesch. d. italienischen M.*“ (po niem. przekład Jordana 1769—71, 4 t.); J. Meyer, „*Gesch. d. modernen franz. M.*“ (1867).

Malaspina (Germanik), ze starożytnego domu margrabiów włoskich, nuncyjusz papieski w Polsce. Za Grzegorza XIII dostał się na dwór papieski, zwiédził z jego polecenia Szwecyję i Norwegiję, był internuncyjuszem u Karola arcyks. austryjac. w Styryi, został biskupem ś. Sewera w Apulii a następnie sprawował urząd nuncyjusza w Polsce, dokąd przybył 1592 r. z zamiarem wciągnięcia Zygmunta III w sojusz z Austryją przeciw Turcyi, czego jednak nie potrafił dokazać. Przyjaciel jezuitów, stronnik i służka domu rakuskiego, wywiérał na Zygmunta III wpływ zgubny. Towarzysząc królowi w podróży do Szwecyi 1593, radami i namowami swemi przyczynił się niemało do utraty korony szwedzkiéj. W Polsce postępował także wbrew interesom kraju naszego. On to podał myśl rewidowania sklepów księgarskich (dla stłumienia herezyi), co przywiódł potém do skutku biskup krak. Marcin Szyszkowski. O tym to nuncyjuszu powiada Piasecki: „*Nunquam erit bona spina, liceat mittatur Roma*“. Ściągnąwszy na się ogólne niezadowolnienie Polaków, został przeniesiony 1599 do Wiednia. Działając nader gorliwie w interesie cesarskim, mieszał się w sprawy siedmiogrodzkie i zdradził niecnie Andrzeja Batorego, biskupa warmińskiego, który objąwszy po Zygmuncie, bracie stryjecznym, Siedmiogród, bronił niepodległości swego kraju i zginął za sprawą nuncyjusza. Zgromiony przez Klemensa

VIII, usunięty został M. do swéj dyjecezyi, gdzie ze zgryzot † 1604 r. Jego „*Relacyja o Polsce*“ mieści się w Rykaczewskiego „*Relacyjach nuncyjuszów apostolskich*“ (t. II, str. 75—97).

Malatesta, starożytna rodzina włoska, z któréj *Zygmunt* M., wsławił się w historyi Włoch, jako nieprzyjaciel duchowieństwa, za co wyklęty został przez Papieża Pijusa II, przeciwko któremu zbrojnie nawet występował; † 1468 w Rimini.

Malborg (*Marienburg*), miasto pow. w pruskiéj regencyi gdańskiéj w Prusach zachodnich, na wzgórzu przy Żuławach, malborgskiemi zwanych (*Marienburgische Werder*), nad rz. Nogatem, przez który przechodzi wspaniały most drogi żelaznéj 890 stóp długi. M., niegdyś rezydencyja wielkich mistrzów zakonu Krzyżaków, późniéj pod panowaniem polskiém stolica województwa, liczy 8,300 m. Na szczególną uwagę zasługuje tu starożytny zamek, rezydencyja początkowo wielkich mistrzów, a potém wojewodów polskich, zamek ten od r. 1824, jako wspaniały pomnik dawnéj architektury niemieckiéj, został starannie odnowiony.

Malborgskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie malborgskiém, obejmując zamek obronny, niegdyś siedzibę wielkich mistrzów krzyżackich i Żuławy Wielkie oraz Małe, mające 16 mil kw. przestrzeni. Wielka Żuława 1649 r. zajmowała 39 wsi, na 1,728 włókach, i miasteczko Neutich, Mała zaś Żuława miała 22 wsie, na 677 włókach ziemi. W początkach XVII wieku włości te były sstwem, metryki bowiem koronne wymieniają w r. 1600 jako sstę Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana w. kor., a pod 1626 r. Mikolaja Rafała de Sternberg Kostkę. Następnie zamienione na ekonomiję królewską, w czasie piérwszéj wojny szwedzkiéj zalewami przez usunięcie tam i pożogami wojennemi tak było zniszczone, że Jan Kazimierz zmuszony był wypuścić je w r. 1663 w dzierżawę Frańciszkowi Bielińskiemu, podkomorzemu płockiemu, na lat 12, za sumę ogółową na cały ten czas w ilości złp. 165,000. Przy piérwszym podziale kraju w r. 1772 całe wdztwo malborgskie przeszło wraz z biskupstwem warmińskiém pod panowanie pruskie.

Malborgskie województwo, od północy morzem Baltyckiém oblane, od zachodu Wisłą od wojew. pomorskiego oddzielone, graniczyło na wschód i południe z ziemiami Prus książęcych. Jedno z najszczuplejszych, obejmowało tylko cztery powiaty: Malborgski, Elblągski, Sztumski i Kiszborgski. Herb miało jednakowy z województwem chełmińskiém (ob.). Sejmiki wojewódzkie, sądy grodzkie i ziemskie odbywały się w Sztumie. Senatorów liczyło dwu: wojewodę malborgskiego i kasztelana elblągskiego.

Malchus, jeden ze sług najw. kapłana żydowskiego Kajfasza, któremu przy pojmaniu Chrystusa, św. Piotr uciął mieczem prawe ucho, a Jezus dotknięciem go uleczył.

Malchus (Karol August, bar.), ekonomista niemiecki, ur. 1770 w Manheimie, został 1811 ministrem finansów w król. Westfalii, w r. 1817 był przez krótki czas wirtembergskim ministrem finansów, † 1840 w Heidelbergu. Z pism jego ekonomicznych celniejsze są: „*Politik der innern Staatsverwaltung*“ (3 t., Paryż 1823) i „*Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung*“ (2 t., Stuttg. 1830).

Malcolm (sir John), mąż stanu i historyk angielski, ur. 1769 w Eskdale w Szkocyi. Przebywał 1782—1812 po większéj części w Indyjach, gdzie do najważniejszych poselstw, a mianowice na dwór perski był używany. Od 1817—31 pełnił urząd gubernatora prowincyi Bombay, potém wrócił do Anglii i † 1833 w Windsor. Obok zajęć urzędowych poświęcał się także badaniom historycznym. Główne jego dzieła są: „*History of Persia*“ (2 t., Lond. 1828); „*Sketches of Persia*“ (2 t., Lond. 1827); „*Mémoir of Central India*“ (2 t., Lond. 1823) i „*Political history of India from 1784 to 1823*“ (2 t., Lond. 1826). Jego życiorys i korespondencyję ogłosił Kaye (2 t., Lond. 1856).

Malcz (Wilhelm), zasłużony lekarz polski, syn Konstantego M., również lekarza, ur. 1795 w Warszawie, † 1852 w skutek cholery. Medycynę studyjował najpiérw w szkole lekarskiéj warszawskiéj, potém w Berlinie, gdzie r. 1818 otrzymał stopień doktorski i po trzyletniéj podróży po Niemczech, Francyi, Anglii i Włoszech rozpoczął 1821 w rodzinném mieście praktykę lekarską, która mu wkrótce nadzwyczajną zjednała wziętość, nieprzeszkadzając należeć do wszystkich ważniejszych przedsięwzięć i prac, mających na celu pożytek ogółu lub dobroczynność. Wybrany 1828 członkiem towarzystwa warsz. przyjaciół nauk, założył *Pamiętnik lekarski*, którego z początku sam był redaktorem i wydawcą. Z prac jego piśmiennych ważniejsze: „*Wiadomość o wodach mineralnych*“ (Warsz. 1825); „*O cholerze indyjskiéj*“ (1831); „*Rady dla matek*“ (1834); „*Typhus po polsku Dur*“ (tamże 1847) i in.

Malczewski (Adam Skarbek), jezuita, ur. 1680 w Wielkopolsce, † 1754 w Poznaniu, uczył filozofii i teologii w różnych kolegijach, był rektorem w Sędomierzu i Ostrogu. Ogłosił w języku łacińskim wiele książek szkolnych, tyczących się nauki wymowy i uważanych swojego czasu za wzorowe; np. „*Umbra ligatae, praecursio solutae eloquentiae*“ (2 t., Pozn. 1747); „*Eloquentia propugnata et brevitas studiorum impugnata*“ (Pozn. 1747) i t. d.

Malczewski (Antoni), znakomity poeta, ur. 1793 r. w Warszawie z ojca Jana generała wojsk pols. Ukończywszy nauki w Krzemieńcu, wszedł do służby wojskowéj (1811) odbywał kampanię 1813 r. i wydostawszy się z niewoli, otrzymał uwolnienie ze służby w 1815. Podróżując po Europie poznał się z Bajronem który z jego opowiadań podobno powziął myśl do poematu „*Mazepa*“. Wróciwszy do kraju osiadł na Wołyniu i gospodarując na wsi, napisał swą „*Maryą*“ poemat osnuty na tragicznym losie Gertrudy Komorowskiéj (ob. *Komorowski*), pełen śladów wpływu utworów poety angielskiego. Straciwszy swe mienie, przeniósł się M. do Warszawy (1833) i ogłosił tu swój poemat p. t. „*Maryа, powieść ukraińska*“ (1825) z dedykacyją J. U. Niemcewiczowi, który jednak razem z krytykami i publicznością ówczesną nieumiał ocenić piękności te-

go utworu. Nikt niechciał kupować poematu nieznanego autora. Złamany niepowodzeniem, niedostatkiem i chorobą zmarł M. w 1826 r. w Warszawie. Gdy zdobyto się na postawienie mu pomnika nie znaleziono nawet śladu mogiły. W parę lat dopiéro po zgonie poety M. Mochnacki w *Gazecie polskiéj* i dziele „*O literaturze polskiéj w XIX w.*“ (1830), podniósł wartość „*Maryi*“ i naznaczył M. wysokie stanowisko we współczesnéj literaturze. Prócz „*Maryi*“ miał pozostawić jeszcze M. poemat „*Samuel Zborowski*“ lecz rękopisy wszystkie po śmierci zaginęły. Z licznych wydań „*Maryi*“ najstaranniejsze jest A. Bielowskiego (Lwów 1843) i Żupańskiego z illustracyjami (Poznań 1865). Szczegółowy życiorys M. mieści „*Cmentarz Powązkowski*“ K. Wł. Wojcickiego (T. I 1855).

Malczewski (Frańciszek Skarbek), arcybiskup warszawski, prymas król. polskiego, ur. 1754 w Wielkopolsce; zostawszy księdzem w Rzymie, otrzymał od Pijusa VI kanoniję gnieźnieńską r. 1782 i wrócił do kraju 1784 na dwór księcia Michała Poniatowskiego. Późniéj kanonik wieluński i proboszcz metropolitalny gnieźnieński, obrany został po śmierci Krasickiego administratorem gnieźnieńskim 1801, a 1806 biskupem kujawskim jako nominat, gdyż bullę otrzymał dopiéro w r. 1815. Jako senator zasiadał na sejmach i 3 Mar. 1809 podpisał sławny list biskupów przeciwko zaprowadzeniu kodeksu Napoleona. Bullą z d. 30 Czerw. 1818, mianowany został delegatem apostolskim do urządzenia kościoła w królestwie i po ukończeniu téj pracy 2 Paźdz. t. r. arcybiskupem warszawskim, prymasem królestwa, na któréj to godności † 1819 w Warszawie.

Malczowski (Jan Stanisław), gramatyk, nauczyciel języka polskiego w Rydze, w drugiéj połowie XVII w.; ogłosił kilka dzieł, dotyczących języka polskiego, jak np. „*Die deutsche und polnische Dialogi*“ (Ryga 1624; 2 ed. 1697); „*Kurzer Begrif der polnischen Sprache*“ (tamże 1687); „*Vollständige Polnische Grammatik*“ (tamże 1687) i kilka innych.

Malebranche (Mikołaj) filozof francuski ze szkoły Kartezyjusza (ob.), ur. 1638, † 1715. Obrawszy sobie zawód duchowny wstąpił do zgromadzenia Oratoryjanów. Najważniejszém z dzieł filozoficznych M. jest: „*De la recherche de la vérité, ou l'on traite de la nature, de l'esprit de l'homme et de l'usage qu'il doit faire pour eviter l'erreur dans les sciences*“ (Paryż 1675). Całą swoją naukę podał w streszczeniu M. w dziele: „*Entretiens sur la metaphysique et sur la religion*“ (1688). Wydanie zbiorowe pism M. wyszło w Paryżu 1712.—Co do pojęć filozoficznych, to M., o ile w rzeczach religii dawał pierwszeństwo wierze przed oczywistością rozumową, o tyle w filozofii wiara ustępować musiała na drugie miejsce. Wszystko widzimy w Bogu, w którym przebywają nasze duchy, o ile bierzemy udział w wiedzy Boga. Ten mistycyzm nie pozwalał pojąć działalności Boga i stąd Spinoza (ob.) starał się go usunąć z pomocą zasady o jedności substancyi. O M. pisali zwykle badacze zajmujący się szkołą Kartezyjusza, wymienieni przy tym myślicielu i prócz tego Blampignon: „*Etude sur M. d'après des documens manuscrits*“ (Paryż 1862; Ch. A. Thilo) „*Ueber M. religions-philos. Ansichten*“ (w Zeitschrift ex. Ch. IV 1863).

Malecka (Wanda), z domu *Fryze*, autorka polska, żona audytora b. wojsk polskich i literata Klemensa Maleckiego. Ur. 1800, † 1860 w Warszawie. Rozpoczęła swój zawód autorski wydawaniem pisemka peryjodycznego „*Domownik*“, które od 1818—1820 w rękopisie obiegało Warszawę. Późniéj współpracowniczka *Tygodnika Polskiego* umieszczała w nim artykuły pod pseudon. „*Pustelniczki z ulicy Wiejskiéj*“; wydała r. 1822, cztery numery z własnego czasopisma *Bronisława*, *Pamiętnik dla Polek*; następnie redagowała w r. 1828 *Wandę*, *Tygodnik nadwiślański*, a w r. 1829 *Rozrywki dla dobrych dzieci*. Nie mogąc atoli tych pism utrzymać o własnych siłach, zarzuciła swe wydawnictwa, tłumaczyła z języków obcych różne powieści, a nadto pisała wiérsze i książeczki dla dzieci.

Malediwy (*Malaja-diva*), długi łańcuch (w liczbie 12 do 15,000) niskich wysp i raf koralowych, na oceanie Indyjskim w kierunku południowo-zachodnim od Indyj przedgangiesowych położony, składa się z 17 grup czyli atolów, z których każda zarazem pewien polityczny dział stanowi. Palmy kokosowe, ryż, owoce południowe i rozmaite rośliny zwrotnikowe, stanowią główne ich płody. Drobne znajdowane tutaj muszelki zwane kauri, służą w Indyjach wschodnich i znacznéj części Afryki za monetę zdawkową. Mieszkańcy w liczbie około 200,000, stanowiący mieszaninę Hindusów z późniéj przybyłymi Arabami, wyznają mahometanizm i zostają pod zarządem sułtana, którego rezydencyja jest na wyspie Male.

Maleinowy kwas, $C_4 H_4 O_4$, kwas roślinny, powstający wraz z równoskładnym z nim kwasem fumarowym przez suchą destylacyję kwasu jabłkowego. Otrzymuje się w słupach bezbarwnych, smaku kwaśnego, niemiłego, topiących się przy 130°. Sole k. M., z wyjątkiem soli srebra, ołowiu i miedzi, są rozpuszczalne.

Malejewski (Jerzy), arcybiskup smoleński unicki w końcu XVII w., † 1696. Był najprzód marszałkiem u metropolity Gabryjela Kolendy, potém wstąpił do zakonu bazylijanów i został superyjorem w Żyrowicach. W sporach bazylijanów z metropolitą Żochowskim wysyłany był do Rzymu, a po powrocie stamtąd został 1690 arcybiskupem smoleńskim.

Malesherbes (Chrystyjan Wilhelm de Lamoignon de), minister i obrońca Ludwika XVI kr. franc., ur 1721 w Paryżu. Po ukończeniu studyjów prawnych już w 24 r. życia był radcą parlamentu. Mianowany 1750 profesorem izby podatków, opierał się edyktom dworu, obciążającym naród podatkami, żądał zwołania stanów generalnych i z tego powodu został wygnany 1771 do dóbr swoich. Za Ludwika XVI dwukrotnie (1775—76 i 1787) sprawował urząd ministra spraw wewnętrznych, ale nie mogąc wobec szkodliwych wpływów dworskich przeprowadzić potrzebnych reform, usunął się od spraw pu-

blicznych i oddał się studyjom naukowym. Kiedy Ludwika XVI przed sąd stawiono, występował M. śmiało w jego obronie wraz z Désèze'm i Tronchet'em. Wkrótce potém uwięziony, zginął pod gilotyną 22 Kwiet. 1794. Zostawił po sobie liczne pisma w przedmiocie rolnictwa i botaniki. Z pism zaś politycznych ukazały się: „*Maximes, suivies de réflexions sur les lettres de cachet*“ (Paryż 1802); „*Mémoires sur la librairie et la liberté de la presse*“ (Paryż 1809; 2 ed. 1827).—Porów. Boissy d'Anglas „*Essai sur la vie et les écrits de* M.“ (2 t., Paryż 1818).

Maleszewski (Piotr Paweł), publicysta i historyk polski, ur. 1767 w Lautenburgu w Prusach Królewskich, † 1828 w Paryżu. Odebrał wychowanie we Francyi i był kontrolerem generalnym armii alpejskiéj przy generale Moreau. Następnie czas jakiś bawił w Polsce. Po upadku Napoleona osiadł stale we Francyi, zajmując się literaturą i dziejami Polski. Oprócz wielu artykułów politycznych, umieszczanych w dziennikach francuskich i obszernéj rozprawy „*O portach nad morzem Baltyckiém i Czarném*“, przygotował do druku dzieło, które pozostała po nim wdowa wydała p. t. „*Essai historique et politique sur la Pologne depuis son origine jusqu'a 1788*“ (wyd. 2, Paryż 1833).

Maleszewski (Władysław Józef), ur. 1833 r. w Włocławku, piérwotnie spółpracownik niektórych pism warszawskich, ogłosił w *Tygodniku Ilustrowanym* powieści: „*Dziecię Żmujdzi*“ i „*Bracia*“. Piérwsza z tych powieści wyszła oddzielnie w Warszawie r. 1863. Obecnie w tymże samym piśmie zamieszcza „*Wieczory nad Tamizą*“, znakomitéj wartości studyja nad obyczajami, instytucyjami i życiem angielskiém.

Malewski (Frańciszek), syn Szymona M., urzędnik wyższy w kancelaryi przybocznéj cesarskiéj w Petersburgu, szwagier A. Mickiewicza, miłośnik starożytności krajowych, był piérwszym założycielem „*Tygodnika Petersburgskiego*“, w którym, jak równie w „*Noworoczniku literackim*“ Krasińskiego zamieszczał wiele swych artykułów.

Malgaigne (Józef Frańciszek), lekarz francuski, ur. 1806 w Paryżu; w r. 1846 został członkiem akademii lekarskiéj, następnie chirurgiem w szpitalu ś. Ludwika. Z licznych dzieł jego wymienimy: „*Manuel de médecine operatoire*“ (6 wyd., Paryż 1853); „*Traité d'anatomie chirurgicale et de chirurgie expérimentale*“ (2 t., Paryż 1838); „*Coup d'oeil sur la médecine en Pologne*“ (w *Journal de med. et chir.*); „*Leçons cliniques sur les hernies*“ (Paryż 1839—40) i in.

Malherbe (Frańciszek de), twórca francuskiéj poezyi klasycznéj, ur. 1555 w Caen, † 1628 w Paryżu. Gorliwy katolik, długo służył z odznaczeniem w Lidze, ale mimo to umiał oceniać i Henryka IV, u którego otrzymał miejsce szambelana. Jako pisarz nie posiadał nadzwyczajnych zdolności, ale dbał wielce o poprawność stylu. Najlepsze wydania dzieł jego: „*Oeuvres*“ uskutecznili Lefèvre de St.-Marc (4 t., Paryż 1764) i Didot (Paryż 1797). Porów. Gournay'a „*Malherbe, sa vie et ses oeuvres*“ (Paryż 1852).

Malibran (Maryja Felicyta), ur. 1808 w Paryżu, † 1836, sławna śpiéwaczka, córka hiszpańskiego śpiéwaka Manuela Garcia, siostra pani Viardot, żona najprzód kupca z New-Yorku Malibrana, z którym się rozwiodła, potém artysty skrzypka Bériota. Po raz piérwszy wystąpiła na scenę w Londynie 1825 r. a następnie czas jakiś przebywała w Ameryce północnéj. Za powrotem do Europy była ozdobą opery włoskiéj w Paryżu. Wielkiém powodzeniem cieszyła się także na scenach włoskich i angielskich. Posiadając szeroką skalę głosu, spiéwała zarówno partyje altowe jak i sopranowe.

Malice kościelne, wieś w gub. radomskiéj, pow. sędomiérskim, gniazdo Malickich, h. Junosza, którzy, przyjąwszy wyznanie helweckie, założyli tutaj zbór, istniejący do r. 1635, który zburzony został przez lud, podburzony przez ówczesnego proboszcza w Malicach, ks. Wacława Kosteckiego; przyczém mnóstwo kalwinów okrutną śmierć poniosło.

Malicki (Bartłomiéj Kazim.), doktor filoz., nauczyciel poezyi w Poznaniu, a następnie nauczyciel języka francuskiego w akademii krakowskiéj, † 1706. Oprócz panegiryków i wiérszy okolicznościowych wydał: „*Leksykon łacińsko-francusko polski*“ (Krak. 1701); „*Klucz do języka franc.*“ (tamże 1700); „*Tractatus ad compendiosam cognitionem linguae polonicae*“ (tamże 1699) i inne.

Malina (*Rubus*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia malinowych, mający za cechy: kielich pięciodzielny płaski, trwały; korona pięciopłatkowa; liczba pręcików nieograniczona; jajników bardzo wiele, osadzonych na półkulistym lub ostrokręgowatym osadniku; owoc—jagoda złożona. Należą tu krzewy lub zioła w 220 blisko gatunkach, z których ważniejsze są: M. *zwyczajna* (*R. idaeus*), ma łodygę stojącą, gałęzistą, liście piérzasto-dzielne, kwiaty białe, owoce czerwone, białawe lub żółtawe; rośnie w całéj prawie Europie i Azyi północnéj. Owoce odznaczają się smakiem i zapachem przyjemnym, używają się rozmaicie przyrządzane, dostarczają napojów chłodzących i stąd mają téż pewne znaczenie w medycynie. Przez uprawę powstały liczne odmiany. M. *jeżyna* (*R. fruticosus*), ma łodygę łukowato zakrzywioną lub czołgającą się, opatrzoną odgiętymi kolcami, rośnie po polach i lasach; owoce ma czarne, używane na pokarm. W medycynie ludowéj stanowi środek moczopędny. M. *moroszka* (*R. chamaemorus*) jest rośliną zielną o łodydze pojedynczéj; owoce najprzód czerwonawe, potém żółknące, używane są na pokarm. Rośnie w miejscach torfowych na północy. *Tekszla* (*R. arcticus*), wydaje owoce bardzo przyjemnego, nieco korzennego smaku, w Europie i Azyi półn. *Jeżyna małojagodowa*, *ostrężyna*, *niedźwiedzina* (*R. coesius*), owoce sine używają się jak owoce jeżyny. *Kamionka*, *kościanka*, *ostrężyna skalna*, (*It. saxatilis*) roślina mała, rośnie w gajach i lasach, ma owoce czerwonawe, kwaskowate. Dla ozdoby hodują się w ogrodach: *R. odoratus* i *R. rosaefolius*.

Malina (Jan), teolog ewangielicki i wiérszopis,

rodem z Prus Królewskich, kończył nauki w Wittenbergu, był po r. 1563 pastorem w Wilnie i superintendem kościołów litewskich, następnie archiprezbyterem i inspektorem szkoły w Tylży. † 1672. Oprócz wielu kazań w języku polskim, wydał: „*Porządek obrzędów zwyczajnych kościoła augustyjańskiéj konfesyi*“ (Wilno 1640); „*Lament żałosny*“ (Królewiec 1656), opis spustoszenia Wilna po ówczesnéj wojnie i „*Kancyjonał*“ (Królewiec 1671), w którym pomieścił wiele pieśni, napisanych lub przełożonych przez siebie.

Malinowski (Józef), syn Mordechai z Trok, teolog karaita XVI w., napisał „*Mynhagim*“ (Przepisy dotyczące obrządków służby Bożéj, Kozłów); „*Kicur Injan ha-Szchitah*“ (Skrócenie przepisów zarzynania zwierząt, Wiedeń 1830); „*Ha-Elef-leha*“ (Tysiąc dla ciebie), piękną modlitwę złożoną z 1,000 wyrazów, zaczynających się od głoski *Alef*, t. j. *A* (Amsterdam).

Malinowski (Mikołaj), znakomity historyk polski, ur. na Podolu około 1799, † 1865. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, przebywał dwa lata w Petersburgu, zajmując się poszukiwaniami historycznemi. Za powrotem do Wilna przyjął obowiązki sekretarza generalnego w b. komisyi Radziwiłłowskiéj, a potém był jéj prokuratorem i pełnomocnikiem aż do ukończenia całej sprawy. Następnie osiadł stale w Wilnie, prowadził daléj studyja historyczne i był jednym z najczynniejszych członków tamecznéj komisyi archelogicznéj. Oprócz licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach polskich, wydał: „*Jerozolima wyzwolona Tassa*“, przekład Kochanowskiego z obszerną przedmową (2 t., Wilno 1826). Dokończył tłumaczenia (rozpoczętego przez Krzeczkowskiego) „*Pamiętników o dawnéj Polsce*“ z czasów Zygmunta Aug. (2 t., Wilno 1847—51); dodał sprostowania i objaśnienia do tłumaczonia Szyszki: „*Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich*“ Bużeńskiego (tamże 1852—60); „*Źródła do dziejów polskich*“ (2 t., Wilno 1843—44); „*Dzieje korony polskiéj i w. księstwa litewskiego*“, tłumaczenie Wapowskiego, ważnymi przypiskami pomnożone (3 t., Wilno 1846—49); „*Stanisława Łaskiego prace naukowe i dyplomatyczne z dodaniem dzieł Jana Tarnowskiego*“ (Wilno 1864). Brał także czynny udział w redakcyi „*Dziennika wileńskiego*“; w wydaniu pamiątkowego „*Album wileńskiego*“ (w 1858 r.).

Malinowski (Frańciszek Ksawery), znakomity badacz języka polskiego, ur. około 1807, nauki gimnazyjalne pobiérał w Płocku; po odbyciu kampanii 1831 r., osiadł w Poznaniu, i zostawszy księdzem, był przez dłuższy czas wikaryjuszem w Poznaniu, następnie został proboszczem w Komornikach, gdzie dotychczas pozostaje. Rozprawa Cegielskiego o *Słowie polskiém* zwróciła M. do badań językowych, owoce których ogłaszał początkowo w *Bibliotece Warszawskiéj*; następnie zajął się przeważnie głosownią i rozwijając daléj wnioski deputacyi towarzystwa przyjaciół nauk, ogłosił w *Rocznikach towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego* cenne rozprawy: „*Zasady i prawidła pisowni polskiéj*“; „*Krytyczny pogląd na zasady głosowni w gramatykach polskich*“ i t. d. Oddzielnie wydał: „*Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego*“ (Poznań 1869—70); „*Dodatek do gramatyki języka polskiego*“ (t. 1873); „*Odpowiedź na Rzecz prof. Małeckiego o spółgłoscej*“ (t. 1868); „*Krytyka pisowni zawartéj w części VI gramatyki Małeckiego*“ (t. 1873); „*Gramatyka sanskrytu porównanego z językiem starosławiańskim i polskim*“ (Poznań 1873 i dotychczas zeszyt I). Posiada nadto w rękopisie wiele ważnych prac, odnoszących się do języka polskiego, oraz innych indoeropejskich. W główném swém dziele *Gramatyce języka polskiego*, szczęśliwie przeprowadził M. metodę porównawczą, oraz zastosował rezultaty najnowszych badań lingwistycznych. Główną zasługą M. jest gruntowne zbadanie praw głosowni i prosty a umiejętnie i konsekwentnie do języka zastosowany system konjugacyjny. Grafika M. oparta na zasadzie, że każde brzmienie powinno mieć oddzielny znak piśmienny, lubo ważna dla umiejętnéj gramatyki, niemoże znaleść zastosowania w życiu z przyczyn czysto praktycznych.

Maliński (Paweł), rzeźbiarz, ur. w Bernianach w Czechach, od 1810 uczeń akademii drezdeńskiéj, przybył 1816 do Warszawy, powołany przez hr. Stanisława Zamojskiego, który mu powierzył ozdobienie rzeźbami pałacu Ordynatów; mianowany 1817 profesorem rzeźby w uniwersytecie warszawskim, zajmował tę posadę aż do jego zamknięcia; † 1853 w Warszawie. Pracami swego dłuta przyozdobił wiele pałaców rządowych i domów prywatnych. Obszerny życiorys M. podał Wojcicki w I t. „*Cmentarza powązkowskiego*“.

Maliskiewicz (Wojciech), malarz z początku XVII w. We wsi Witowie w bliskości Piotrkowa w starożytnym kościółku drewnianym jest 14 pięknych jego obrazów treści religijnéj, malowanych na drzewie,

Mallet (Klaudyjusz Franc. de), generał francuski, ur. 1754 w Dôle, w Franche-Comté. Gorący zwolennik rewolucyi, zaciągnął się 1790 do wojska i odznaczył się w wielu bitwach. Mianowany 1805 gubernatorem w Pawii, został usunięty z powodu swych zasad republikańskich i za powrotem do Paryża aresztowany. W więzieniu ułożył r. 1812 z kilku rojalistami plan strącenia Napoleona podczas kampanii rosyjskiéj i w nocy z 23—24 Paźdz, t. r. wydostał się na wolność. Przyniósł komendantowi placu Hullin'owi fałszywą wiadomość o śmierci Napoleona i ustanowieniu rządu tymczasowego, lecz gdy ten nie chciał dać wiary jego słowom, zranił go niebezpiecznie, został następnie ujęty przez adjutanta Laborde i 29 Paźdz. 1812 wraz z generałami Guidal i Lahorie, których z więzienia Laforce wyswobodził, rozstrzelany.—Porów. Lafon „*Histoire de la conjuration de* M.“ (Paryż 1814); Hamel „*Histoire de deux conjurations du général* M.“ (Paryż 1873).

Mallet du Pan (Jakób), publicysta francuski, ur. 1749 w Genewie, † 1800. W czasie wybuchu rewolucyi bronił gorliwie w założonym przez się r. 1783 „*Journal historique et politique*“, który r. 1783 z *Merkurym* został połączony, sprawy rojalistów; sku-

tkiem tego musiał uciekać, ale nie przestał pisać artykułów politycznych przeciwko rewolucyi. W Londynie założył 1799 dziennik „*Mercure britannique*“, który świetne miał powodzenie. Z pism jego, osobno wydanych wymieniamy: „*Considérations sur la révolution de France*“ (Bruks. 1793); „*Correspondance politique pour servir à l'histoire du républicanisme français*“ (Hamb. 1796).

Mallinckrodt (Herman von), deputowany niemiecki, ur. 1821 w Minden, † 1874 w Berlinie. Ukończywszy studyja prawne w Berlinie i Bonn, służył w sądownictwie do 1872 r. Wybiérany kilkakrotnie deputowanym do sejmu pruskiego i ostatnio 1873 do parlamentu niemieckiego, występował jako jeden z najgłówniejszych przywódców stronnictwa klerykalno-konserwatywnego i piérwszorzędny zarazem mówca.

Mallorka albo **Majorka**, największa z wysp Balearskich na mrozu Śródziemném, która wraz z wyspami Pityjzyjskiemi, stanowi hiszpańskie królestwa Mallorka czyli prowincyję Palma, obejmującą $87^1/_2$ mil kw. i 278,660 m. Wyspa M., oddalona o 22 mile od brzegów Hiszpanii, ma 61 mil kw. i 229,000 m., wyspa jest górzysta, bardzo urodzajna, klimat ma łagodny, zdrowy i przyjemny, obfituje w wino i owoce południowe. M. stoł. Palma.

Malmaison, pałac i zamek królewski o $1^1/_2$ mili na zachód od Paryża, niegdyś własność ministra Richelieu, potém cesarzowéj Józefiny, drogą spadku przeszedł na księcia Eugenijusza Leuchtenbergskiego, poczém zupełnie upadać zaczął, dopóki go w r. 1842 nie nabyła królowa hiszpańska Krystyna. W r. 1870 służył za główny punkt działań przy jednéj z wycieczek oblężonych.

Malmesbury (Jakób Howard Harris, hr. de), dyplomata angielski, ur. 1746 w Salisbury, † 1820. Ukończywszy studyja naukowe w Oxfordzie i Lejdzie, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu i czynny brał udział we wszystkich wypadkach zeszłego stulecia. Ważne dla historyi dworów europejskich jego pamiętniki: „*Diary and correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury*“ (2 t., Lond. 1846) wydane zostały przez jego wnuka *Jakóba Howard* **Malmesbury**, ur. 1807, który mimo braku doświadczenia i potrzebnych zdolności, był ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Derby 1858—59 i ministrem sprawiedliwości 1866—68.

Malmö, miasto główne okręgu szwedzkiego t. n. (85,25 mil kw. i 115,000 m. w południowo-zachodniéj stronie Skanii), nad Zundem; posiada starożytny zamek warowny Malmöhuus, port, ok. 20,000 m., znaczny handel i przemysł. 23 Kwietnia 1523 zawarty został w M. pokój pomiędzy Danią a Hanzą i zawieszenie broni z królem szwedzkim Gustawem Wazą; zaś 26 Sierpnia 1848 Prusy zawarły tutaj z Danią rozejm na siedem miesięcy.

Malonowy kwas, kwas organiczny, powstający przez ostrożne utlenianie kwasu jabłkowego chromianem potażu. K. M. krystalizuje w romboedry, rozpuszcza się łatwo w wodzie i alkoholu, topi się przy 140°, przy 150° wywiązuje kwas węglany. Sole obojętne potażu i sody są rozpływalne, kwaśne dają wielkie kryształy.

Malope (*Ślęzawa*), rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący zioła w krajach nad morzem Śródziemném. Liście i kwiaty gatunku M. *malacoides*, o kwiatach purpurowych, używają się we Francyi połud. i Hiszpanii jak u nas ślaz. Niektóre hodują się jako ozdobne.

Malpighi (Marcelli), anatom i fizyjolog włoski, ur. 1628 r. w Crevalcuore pod Boloniją, † 1694 r. w Rzymie, jako lekarz i szambelan papieża Inocentego XII. Przy swoich studyjach nad biegiem krwi, piérwszy zaczął używać mikroskopu. Poczynił również ważne spostrzeżenia nad mózgiem, siatkówką, wnętrznościami, nerwami, i t. d., daléj nad rozwijaniem się zarodka w jaju, nad anatomiją roślin. Jego dzieła *Opera* (2 t.) wyszły w Lejdzie 1687 r.; następnie pod tyt. „*Opera medica et anatomica varia*“ w Wenecyi 1743 r. Wykazał właściwą budowę płuc, odkrył naczynia włosowate, ciałka krwi, gruczoły skórne. Nazwisko jego zostało wielokrotnie uwiecznione w nauce. *Siecią* M. zowie się część niezrogowaciała naskórka, *ciałka* M. w śledzionie są to woreczki limfatyczne, *kłębki* M. znajdują się w nerkach (ob. *nerki*).

Malpighia (*Łonozlita*, *Nagwiazdka*), rodzaj roślin z rodziny Malpighiaceae, obejmujący drzewa i krzewy w Amer. gorącéj, o liściach ciernistych lub parzących i kwiatach zebranych w baldachy. M. *urens*, drzewko w Amer. połud., o liściach podłużnych, parzących i kwiatach bladopurpurowych; czerwone, podobne do wiśni, owoce smaku cierpkiego używają się na konfitury, kora działa ściągająco. M. *glabra*, wydaje owoce przyjemne i chętnie jadane. M. *punicaefolia*, o kwiatach bladoróżowych, wydaje czerwone owoce, jadane pod nazwą *wiśni barbados*. Wiele gatunków uprawia się jako ozdobne.

Malpighiaceae, rodzina roślin, mająca za cechy: Liście przeciwległe, pojedyncze, całobrzegie; kwiaty łoremne, zebrane w grona i baldaszkogrony; kielich 5 działkowy, zwykle trwały, na zewnątrz osadzony 8—12 wielkimi gruczołami; korona 5 płatkowa; pręcików 10, wolnych, lub u dołu zrosłych; owoc—pestkowiec suchy lub jagodowaty, 3 komórkowy; nasiona bezbiałkowe. Należy tu około 350 gatunków, z których największa część posiada w korze garbnik, niektóre w drewnie barwnik czerwony, w owocach śluz i cukier.

Malplaquet, wieś w okr. Aresnes, dep. Nord we Francyi, pamiętna zwycięstwem, odniesioném 12 Września 1709 przez Austryjaków i Anglików, pod dowództwem Eugienijusza i Marlborough'a, nad Francuzami pod wodzą Villars'a.

Malta, u Greków Melite, wyspa na morzu Śródziemném pomiędzy Sycyliją i brzegami Afryki, obejmuje wraz z leżącemi obok w stronie północno zachod. małemi wysepkami Gozzo i Comino i niezamieszkałą wyspą Cominotto 6,71 mil kw. i około 150,000 m., mówiących zepsutym językiem arabskim. M. wydaje najdoskonalsze owoce południowe, bawełnę i trzcinę cukrową i jest niezmiernie ważną stacyją żeglugi parowéj na morzu Śródziemném, jak

niemniéj ważnym punktem strategicznym. Jestto jedna z głównych podstaw potęgi angielskiéj na tutejszych wodach i dla tego zamienioną została przez Anglików na niezdobytą twierdzę. Miastem głównem wyspy jest Lavalette. W odległéj starożytności M. była Tyryjsko-Fenicką osadą, którą Grecy nazywali Ogygia; około 400 prz. Chr. zajmowali ją Kartagińczycy, po drugiéj wojnie punickiéj Rzymianie. R. 454 po Chr. zdobyli wyspę Wandalowie, 494 Goci, 533 Bizantyńcy, a 870 Arabowie. R. 1090 M. była przyłączona do posiadłości normandzkich w Sycylii, w r. 1530, Karol V oddał ją w lenność zakonowi ś. Jana Jerozolimskiego, który odtąd zaczął się nazywać *Kawalerami Maltańskimi*. Bonaparte opanował ją zdradą i bez oporu w 1798, lecz załoga francuska zniewoloną była poddać się 1800 Anglikom, którzy téż odtąd są jéj posiadaczami. Por. Tullack'a „*Malta under the Phoennicians, Knights and English*“ (Lond. 1861); Avalos „*Tableau historique, physique etc. de Malte*“ (Paryż 1830).

Maltańscy kawalerowie, czyli *Zakon św. Jana Jerozolimskiego*, ob. *Joannici*. Do wiadomości tam podanych dodajemy tu, że w Polsce M. k., zwani *Joanitami*, mieli dwie komandoryje: Poznańską i Stwołowicką, fundowaną r. 1610 przez Radziwiłłów. Wielkie przeorstwo maltańskie w Polsce było dziełem ostatnich czasów Rzeczypospolitéj i wpływu obcych mocarstw. Janusz książę Ostrogski, kasztelan krakowski, zapisał umiérając ordynacyję swą M. k.; wprawdzie seim w r. 1766 zniósł ten zapis, lecz za zgłoszeniem się zakonu roku 1775 ze swemi pretensyjami, stany Rzeczypospolitéj zatwierdziły r. 1776 ustanowienie wielkiego przeorstwa i sześciu komandoryj z dóbr Ostrogskich. Także konstytucyja z r. 1775 pozwoliła obywatelom Rzeczypospolitéj, prócz powyższych, założyć jeszcze ośm nowych komandoryj. Krzyżanowski Adr. napisał „*Zarys dziejów zakonu maltańskiego w Polsce*“, któréj to pracy dwie piérwsze części, zawiérające dzieje zakonu od 1099—1525, wydrukowane zostały w *Album Warszawskiém* K. Wł. Wojcickiego (1845).

Malte-Brun (Konrad), geograf duński, ur. 1775 r. w Thisted w Jutlandyi, † 1826 w Paryżu, wydał znakomite prace, z których *Précis de la géographie universelle* (8 t, Paryż 1824—28) na szczególną zasługuje uwagę. Prócz tego w r. 1807 ogłosił *Tableau de la Pologne*, w 1821 *Tableau politique de l'Europe en* 1821, nakoniec w r. 1808 założył pismo *Annales de voyage*, które dotąd jeszcze wychodzi pod redakcyją jego syna, **Malte-Brun** (Wiktora Adolfa), geografa, ur. 1816 w Paryżu. Od 1848 nauczyciel w *Collége Stanislas*. Jest członkiem towarzystwa geograficznego. Z prac jego wymieniamy: „*Les jeunes voyageurs en France*“ (2 t., Paryż 1840, 2 ed. 1844); „*La France illustrée*“ (3 t., Paryż 1855—57); „*Résumé historique de l'exploration à la recherche des grands lacs de l' Afrique*“ (Paryż 1868); „*Les nouvelles acquisitions des Russes dans l'Asie orientale*“ (Paryż 1861); „*Histoire géographique et statistique de l'Allemagne*“ (1866—1868) i t. d. Wydaje także założone przez ojca „*Annales de voyage*“.

Malthus (Tomasz Bobęrt), ekonomista angielski, ur. 1766 r. w Rockery, hrabstwie Surrey, † 1834 w Bath; w głównem swojem dziele, *Essay on the principles of population* (Lond. 1798), postawił zasadę: że państwo w interesie swego zachowania powinno gwałtownymi środkami wstrzymywać wzrost ludności, stosując go do miary środków utrzymania. Inne jego dzieła są: *Principles of political economy*“ (3 t., Lon. 1819—22); „*Definitions in political economy*“ (t., 1827) i „*Law of population*“ (t., 1830).

Maltitz (Apolonijusz, baron von), syn zmarłego 1826 w Karlsruhe posła rossyjskiego Piotra Fryderyka M., ur. 1795, dyplomata rossyjski, od 1841 sprawujący interesa w Wejmarze do 1865, † 1870; wydał z druku „*Gedichte*“ (2 t., Monach. 1838), „*Dramatische Einfälle*“ (2 t., tamże 1838—43) i „*Drei Fähnlein Sinngedichte*“ (Berlin 1844).—Jego brat *Franciszek Fryderyk bar.* **M.**, ur. 1794 r., również dyplomata i rossyjski minister pełnomocny w Haadze, pomiędzy innemi pracami swojemi odznaczył się szczególniéj wykończeniem *Demetrius'a* Schillera (Karlsruhe 1817).

Maltzan (Henryk Karol Eckhardt Helmuth von), podróżnik, etnograf i lingwista, ur. 1826 w Dreźnie. Ukończywszy studyja prawne, zajmował się badaniem języków wschodnich. W długich podróżach po Europie południ., Afryce północ. i Azyi zachodn. (zwłaszcza Arabii) zebrał bogate materyjały, dotyczące geografii, etnografii i językoznawstwa, które złożył w dziełach: „*Drei Jahre im Nordwesten von Afrika*“ (4 t., Lipsk 1863; 2 ed. 1868); „*Wallfahrt nach Mekka*“ (2 t., Lipsk 1865); „*Reise auf der Insel Sardinien*“ (Lipsk 1839); „*Sittenbilder aus Tunis und Algerien*“ (Lipsk 1869); „*Reise in den Regentschaften Tunis und Tripolis*“ (3 t., Lipsk 1870; jest tu pomieszczony piękny zbiór napisów fenickich); „*Reise nach Südarabien*“ (Brunśw. 1872). Oprócz tego umieszczał wiele cennych artykułów w różnych czasopismach niemieckich.

Maluiny, ob. Falklandzkie wyspy.

Malus, fizyk francuski, ur. 1775 w Paryżu, † 1812; kształcił się w szkole politechnicznéj w Paryżu, wstąpił następnie do inżynijeryi francuskiéj jako podporucznik, miał udział w wyprawie do Egiptu, uległ tam zarazie, a lubo przezwyciężył tę chorobę, padł następnie ofiarą jéj skutków zawcześnie dla nauki. Unieśmiertelnił swe nazwisko odkryciem r. 1810 polaryzacyi światła przez odbicie.

Malva, Malvaceae, ob. Ślaz, Ślazowate.

Małachowscy, ród szlachecki polski.—**Małachowski** (Jan), biskup krakowski. Piérwotnie służył wojskowo i był rotmistrzem pod hetmanem Rewerą Potockim, lecz po śmierci żony obrał stan duchowny. i w 1660 r., został kanonikiem krakowskim. Dwukrotnie posłował do Francyi i raz do elektora brandeburgskiego. W kraju używany téż był do załatwiania spraw ważnych i zawsze z danych sobie poleceń wywiązywał się dobrze. Zaufaniec dworu i lubiony przez króla, towarzyszył mu po abdykacyi za granicę. Za powrotem do kraju mianowany przez Jana III biskupem chełmskim, 1666 r. podkanclerzem koronnym, a 1681 biskupem krakowskim; † 1697 w Krakowie. Niektóre jego mowy umieszczo-

ne są w „*Swadzie polskiéj*“ Danejkowicza.— **Małachowski** (Stanisław), wojewoda poznański, był z Janem III na wyprawach: wiedeńskiéj 1683 r. i wołoskiéj 1687. Kasztelan sieradzki 1692 r., wojewoda kaliski 1692, a poznański 1698 r., wysłany był do Karłowic jako poseł rzeczypospolitéj do zawarcia pokoju z Portą Ottomańską i r. 1699 przyprowadził do skutku traktat, na mocy którego Turcy powrócili Polsce Kamieniec i wszystko co posiadali na Podolu i Ukrainie. Po powrocie z tego poselstwa, † 1699.—**Małachowski** (Jan), syn poprzedniego, kanclerz w. koronny w XVIII w., ur. 1698, † 1768 w Końskich; wybiérany wielokrotnie na sejmy, działał w duchu stronnictwa saskiego i był jednym z głównych kierowników elekcyi Augusta III, przeciwnéj Stanisławowi Leszczyńskiemu. Za okazane usługi został 1735 podkanclerzym a 1746 kanclerzem koronnym i w zupełności oddał się dworowi, od którego otrzymywał nadto liczne starostwa, konsensa, wójtowstwa i przywileje. Bogacił więc siebie i liczną rodzinę. W Końskich zakładał różnego rodzaju fabryki i sprowadzał z Niemiec ludzi fachowych. Człowiek ten zresztą działał nieraz w interesie osobistym, mniéj bacząc na dobro publiczne. Początkowo przyjaciel Czartoryjskich, występował późniéj przeciwko nim i ich reformom, pragnąc utrzymać nadal stan dotychczasowy i dynastyję saską. Jeden z przywódców stronnictwa szlacheckiego zadziérał z magnatami, posiadał w kraju wielkie znaczenie i wywiérał wpływ ogromny. — **Małachowski** (Jacek), syn poprzedniego, przedostatni kanclerz koronny, urodzony w Końskich 1737 r. Wybiérany na sejmy i trybunały, trzymał się stronnictwa Czartoryjskich, popiérał elekcyję Stan. Poniatowskiego, za co otrzymał 1764 refendarstwo koronne a 1765 jeździł w poselstwie do Petersburga z oznajmieniem koronacyi. Za wpływem Repnina wybrany na sejm Październikowy 1767, należał po jego limicie do delegacyi 1767—1768. Piastując przedtém inne jeszcze urzędy, został 1780 podkanclerzym koronnym, był dwukrotnie członkiem rady nieustającéj, w któréj od r. 1784 prezydował w departamencie cudzoziemskim, to jest był ministrem spraw zagranicznych; w 1786 otrzymał kanclerstwo w. koronne. Za sejmu 4 letniego, jakkolwiek był członkiem rządu, trzymał się zdala od stronnictwa patryjotycznego a zawiadomiony przez króla o zamierzaném ogłoszeniu nowéj konstytucyi (3 Maja) wydał rzecz całą przed Bułhakowem i wyjechał na wieś. Mimo to okazywano mu wielką względność i mianowano nawet ministrem spraw wewnętrznych. Na sessyi 22 Lipca 1792 radził królowi przystąpienie do Targowicy, w któréj sam czynny brał udział. W r. 1794 zapozwany był przed sąd wojenny. Po upadku Rzeczypospolitéj utonął w niepamięci i † 1821 we wsi swojéj Bodzechowie. W majątkach swych starał się o rozwinięcie górnictwa. Wydał z druku *Mowy i pisma publiczne hrabi Jana Hyacynta Małachowskiego* (Wrocł. 1809). **Małachowski** (Stanisław), brat poprzedniego, urod. 1736 r. w Końskich. Od młodości saméj pracował ciągle dla dobra kraju. Poseł na sejm koronacyjny 1764, potém marszałek trybunału koronnego, jako mąż dbały o ścisły wymiar sprawiedliwości, zjednał sobie chlubny przydomek *Arystydesa polskiego*. Mianowany 1780 referendarzem koronnym, na sejmie 1788 wybrany został jednomyślnie jego marszałkiem. Zajmując to ważne stanowisko, skupiał około siebie ludzi, starających się o ratunek upadającéj Rzeczypospolitéj i gorliwie popiérał wszystkie przedsiębrane dla przeprowadzenia reformy środki. Gorący zwolennik i spółtwórca ustawy 3 Maja, przeciwne wręcz zajmował stanowisko aniżeli brat jego Jacek. Celem podniesienia stanu miejskiego i wiejskiego piérwszy wpisał się r. 1791 do księgi mieszczan warszawskich i piérwszy zawarł układy ze swymi włościanami, nadając im osobistą wolność. Zawiédziony w nadziejach, złożył urząd referendarza w r. 1792 i opuścił kraj, udając się do Włoch, a potém do dóbr swoich w Galicyi, gdzie oskarżony o udział w spiskach, czas jakiś był więziony. W r. 1807 stanął na czele komisyi rządowéj, a po utworzeniu księstwa warszawskiego król Fryderyk August mianował go prezesem senatu. W układach z dworem wiedeńskim o sól M. przychodząc w pomoc wycieńczonemu skarbowi, dał za nim kaucyję na całym swoim majątku, † 1809 w Warszawie, pochowany w kościele ś. Krzyża wobec tłumów, towarzyszących pogrzebowi. Na dowód wdzięczności i czci powszechnéj we wszystkich miastach odbyły się podobne obchody pogrzebowe. Wiele jego odezw, uniwersałów, uchwał i mów ogłaszano osobno lub umieszczono w „*Zbiorze mów sejmowych*“ i w „*Zabawach przyjemnych i pożytecznych*“. Syn jego *Henryk hr. Małachowski*, † 1867, syn zaś tego ostatniego *Waldemar hr. Małachowski* ur. 1830 roku. — **Małachowski** (Jan Nepomucen), synowiec Jacka i Stanisława, senator wojewoda, ur. 1764 w Końskich, z ojca Mikołaja wojewody sieradzkiego. Obrany marszałkiem trybunału w Piotrkowie, wywiązał się z tych obowiązków bardzo zaszczytnie. Następnie był posłem z województwa sędomierskiego na sejm czteroletni, odznaczał się wielką gorliwością o dobro kraju i wysłany został r. 1789 w poselstwie do Drezna. Uwolniony stamtąd na własne żądanie, został 1792 referendarzem koronnym. W r. 1807 powołany do izby administracyjnéj, był dyrektorem skarbu w komisyi rządowéj, a późniéj prezesem trybunału sądowego najwyższego. W r. 1810 mianowany został senatorem wojewodą, a po utworzeniu królestwa członkiem trybunału najwyższéj instancyi w senacie, † 1822 w Warszawie. M. był współpracownikiem pisma: „*Korespondencyja w materyjach, obraz kraju i narodu polskiego rozjaśniających*“ (Warszawa 1807). Są też w druku niektóre jego mowy. —**Małachowski** (Kazimiérz), generał polski, z innéj pochodził rodziny, ur. 1765 r. w Wiśniewie na Litwie. Nie mogąc z powodu ubóstwa ukończyć szkoły kadetów, wstąpił do wojska 1786 r. jako prosty kanonier. Za odznaczenie się w bitwie racławickiéj mianowany był majorem. Po ostatnim podziale kraju uciekł na Wołoszczyznę a potém do Włoch, gdzie 1797 zaciągnął się do legijonów polskich. Wzięty

nad Trebiją do niewoli, przesiedział rok w więzieniu austryjackiém; następnie otrzymał stopień pułkownika w armii francuskiéj i wziął udział w wyprawie na San-Domingo. Za powrotem wszedł do wojsk księstwa warszawskiego, odznaczył się podczas kampanii rossyjskiéj 1812 r. nad Berezyną i przyprowadził resztki wojska polskiego do Warszawy. Mianowany przez Napoleona generałem, dostał się w bitwie pod Lipskiem do niewoli rosyjskiéj, ale otrzymał potém uwolnienie i został 1815 gubernatorem Modlina. Wkrótce jednak porzucił służbę i osiadł na wsi. W powstaniu 1830 roku czynny wziął udział i na czele swéj dywizyi walczył pod Wawrem, Białołęką i Ostrołęką. Ofiarowanego sobie pod Bolimowem 14 Sierpnia dowództwa naczelnego odmówił, ale przyjął je 19 Sierpnia, zastąpiwszy Dembińskiego, i po zdobyciu Warszawy złożył pod Modlinem w ręce prezesa rządu Bon. Niemojewskiego. Po upadku powstania wyjechał do Francyi i † 1845 w Chantilly.—**Małachowski** (Gustaw), ur. 1797, po wybuchu powstania był ministrem spraw zagranicznych, dwukrotnie: najprzód w Grudniu 1830 a powtóre od Stycznia do Kwietnia 1831. Po upadku sprawy wyjechał za granicę i † 1835 w Paryżu.—**Małachowski** (Adam), syn Józefa kasztelana inowłodzkiego, krajczy wielki koronny od r. 1755, † w Warszawie 1766, słynny z gościnności swojéj i hulactwa. Uczty jego w Bąkowéj Górze tak były głośne w Sędomiérskiém, jak starosty kaniowskiego na Ukrainie.—**Małachowski** (Jan), h. Prus 2-gi, biskup unicki, władyka przemyski i samborski w XVII w. Wstąpiwszy do bazylijanów, został sekretarzem zakonu, następnie był superyjorem wileńskim, a w r. 1670 został biskupem przemyskim i samborskim. † 1692.—**Małachowski** (Piotr h. Nałęcz), ziemianin województwa czernichowskiego, ogłosił drukiem: „*Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych, familijom zostającym w królestwie polskiém i w. ks. litewskiém*“ (Łuck 1790, wyd. 2, Lublin 1805).

Małecki (Jan), zwany *Malletus*, *Maletius*, *Meletius*, był proboszczem katolickim w Ełku, potém, przyjąwszy wyznanie ewangielickie około r. 1536, założył w posiadłości, którą mu Albrycht, książę pruski, darował, drukarnię polską i wydawał z niéj pisma, służyć mające do rozkrzewienia nowéj wiary. Wydał: „*Ustawa albo porządek kościelny* i t. d.“ (Królewiec 1571; 2 wyd., t. 1615); „*Pasyja, t. j. historyja o zburzeniu płaczliwém Jeruzalem*“ (Królewiec 1571); „*Litanija polska*“ (b. w. m. i r.); „*Catechismus albo Dziecinne kazania o nauce chrześcijańskiéj*“ (Królewiec 1561; 2 wyd. t., 1615) i in.; pisał nadto o mytologii litewskiéj, praca jednak jego „*De religione veterum Prussorum*“ nie jest dotychczas krytycznie zbadaną.—**Małecki** (Hieronim), syn poprzedniego, objął po ojcu probostwo i drukarnię i zasłynął z głębokiéj nauki i wymowy. Przełożył piękną polszczyzną postylę Lutra p. t. „*Postyla domowa, t. j. kazania na ewangielije niedzielne i przedniejsze święta*“ (3 cz., 1574); wydawał nadto niektóre dzieła swego ojca.

Małecki (Antoni), znakomity spółczesny krytyk i filolog, ur. 1821 we wsi Obiezierzu pod Poznaniem. Straciwszy wcześnie ojca, administratora dóbr generała Węgorzewskiego, wychowywał się M. przy matce a następnie po jéj śmierci (1834) pod opieką ks. Józefa Grabowskiego. Ukończywszy szkoły w Poznaniu, przebywał na uniwersytecie berlińskim (1841—45), słuchając filologii i historyi. Zdawszy egzamin rządowy, pełnił obowiązki nauczyciela przy gimnazyjum w Poznaniu (1845—50). W 1850 powołany został niespodzianie na prof. filologii klasycznéj w uniwersytecie jagiellońskim. Bawiąc w Krakowie, urządził tam seminaryjum filologiczne i zajmował się reorganizacyją gimnazyjum ś. Anny. W 1853 w skutek pokątnych intryg otrzymał M. uwolnienie wraz z Polem, Helclem i Zielonackim. Ministerstwo, chcąc wynagrodzić M. wyrządzoną bezzasadnie krzywdę, ofiarowało mu katedrę filologii w Innsbrucku (1854—56). Tam zajmował się studyjami nad jęz. starosłowiańskim, przygotowując się do objęcia obiecanéj mu katedry we Lwowie. Otrzymawszy nareszcie pożądane przeniesienie, wykładał we Lwowie literaturę polską (1856—73). Mianowany członkiem rady szkolnéj, pełnił te obowiązki od 1867 do 1869. W 1872 obrany został rektorem uniwersytetu; w następnym zaś usunął się od służby publicznéj, by poświęcić się jedynie pracy nad wykończeniem swéj „*Historyi literatury polskiéj*“, dzieła ogromnych rozmiarów, które przy uczoności, sumienności i wszechstronném uzdolnieniu autora stanie się niezawodnie pomnikowéj wartości dziełem. Prócz licznych prac, ogłaszanych po różnych czasopismach (piérwsze próby poetyczne w „*Przyjacielu ludu*“, rozprawa o „*Mickiewiczu*“ w „*Orędowniku*“ z 1842), wydał osobno: „*De Academia Vetere*“ (Berlin 1844) rozprawa doktorska; „*Prelekcyje o fil. klasycznéj*“ (Kraków 1851); „*List Żelazny*“, tragedyja (Poznań 1854); „*Elektra*“ Sofoklesa (Poznań 1854); „*Wieniec Grochowy*“, komedyja na tle pamiętników Paska napisana (Poznań 1855); „*Mowy staropolskie*“ (Krak. 1860); „*Gramatyka polska*“ (Lwów 1863), dzieło znakomitéj wartości; piérwsze to umiejętne opracowanie wszystkich działów tego przedmiotu. Książka ta zwłaszcza w skróconym układzie doczekała się już kilku wydań jako najlepszy podręcznik do wykładu gramatyki polskiéj. Powszechne uznanie i uwielbienie obudziło „*Życie i pisma Słowackiego*“ (2 t., Lwów 1866—67), wielkiéj wartości studyjum nad genijalnym autorem „*Kordyjana*“, którego pisma pośmiertne wydał M. poprzednio w trzech tomach (Lwów 1865—66). Wielką również przysługę położył M. wydaniem „*Biblii królowéj Zofii*“ (Lwów 1872). Z innych osobno nie wydanych prac zasługują na uwagę: „*O Andrzeju Morsztynie*“ (Pismo Zbiorowe Ohryzki 1860 r.); „*O Modrzewskim Fryczu*“ (Bibl. Ossoliń. 1864); „*Panowanie Bolesława Krzywoustnego*“ (Przewodnik Lwowski 1873).—Życiorys M. skreślił Kraszewski w „*Kłosach*“ (N. 455 z 1874 r.).

Małapany (po niem. *Malapane*, osada, w Szląsku Górnym, w okr. opolskim, wielkie kopalnie żelaz i zakłady górnicze.

Małgoski (Franciszek Maciéj), ur. 1813, † 1844 w Warszawie, członek orkiestry teatrów warszawskich, ułożył kilka uwertur na orkiestrę, znaczną liczbę drobniejszych sztuk do tańca i dorobił muzykę do komedyjo-opery „*Pod strychem*“ Stanisława Bogusławskiego.

Małgorzata (św.), panna i męczenniczka, ur. podług podania w Antyjochii za czasów Dyjoklecyjana, córka arcykapłana pogańskiego, wychowana przez mamkę w religii chrześcijańskiéj, została przez własnego ojca oskarżoną. Poniosła śmierć męczeńską w Pizydyi pod pretorem Olybryjuszem. Wcześnie czczona w kościele wschodnim, od VII zaś w. i w zachodnim, a zwłaszcza w Anglii. Akta jéj męczeństwa, tak greckie jak i łacińskie, nie są autentyczne. Pamiątkę jéj obchodzi kościół 13 Lipca.

Małgorzata (św.), królowa szkocka, ur. 1046, † 1093; z rodu Edwarda Wyznawcy, od 1070 małżonka Malkolma, króla szkockiego, wzór cnoty i pobożności, usunęła wiele dzikich zwyczajów ludu, budowała i uposażała kościoły i t. d. Kanonizowana 1250 przez papieża Inocentego IV, przyjętą została za patronkę Szkocyi. Kościół obchodzi jéj pamięć 10 Czerw.

Małgorzata, królowa Danii, Norwegii i Szwecyi, zwana *Semiramidą północy*, ur. 1353, córka króla duńskiego Waldemara III, żona Hakona VIII, króla Norwegii, została po śmierci ojca 1374 królową duńską, 1387, po zmarłym bezdzietnie synu swoim Olawie V, królową norwegską a po wzięciu do niewoli króla Albrechta 24 Lutego 1389 i królową szwedzką. W roku 1397 zwołała stany wszystkich trzech królestw do Kalmaru, gdzie 13 Lip. stanęła pamiętna *kalmarska unija* (ob.), mocą któréj trzy te królestwa miały być złączone w jedną monarchiję. M. † 1412, a jéj następcą był jéj siostrzeniec Eryk, książę Pomorski.

Małgorzata Andegaweńska (*d'Anjou*), królowa angielska, córka Renata, księcia Andegaweńskiego (d'Anjou), z domu Valois, tytularnego króla Neapolu, i Izabelli Lotaryngskiéj, urod. 1425 r., od 22 Kwiet. 1445 żona Henryka VI, króla angielskiego, kobiéta piękna, energiczna i zdolna owładnęła zupełnie umysłem słabego męża, sprowadziła upadek i śmierć regenta ks. Glocester, wuja mężowskiego, i sama sprawowała rządy przy pomocy swych ulubieńców ks. Suffolk a późniéj ks. Somerset z największém niezadowoleniem narodu. W walkach domowych białéj i czerwonéj róży czynny brała udział, rozwijając działalność i energiję niezwykłą. Zwyciężana i naprzemian zwycięstwa odnosząc, dwukrotnie uciekała do Szkocyi a stąd do Francyi, gdzie otrzymawszy posiłki od Ludwika XI, wyruszyła znowu do Anglii, ale poniósłszy klęskę pod Hexham 15 Maja 1463, musiała znowu uciekać i po wielu przygodach znalazła wreszcie schronienie u swego ojca w Lotaryngii. Stąd w dzień bitwy pod Barnet (14 Kwietnia 1471 r.), w któréj Edward IV odzyskał, wydartą sobie przez hrabiego Warwick'a na rzecz Henryka VI koronę, wylądowała wraz z 18 letnim synem w 2000 wojska francuskiego. Pobita jednak 4 Maja 1471 pod **Tewkesbury**, została wziętą do niewoli i osadzona w wieży londyńskiéj, a syn i mąż zamordowani. Po czterech latach więzienia wykupiona przez Ludwika XI odpłynęła do Francyi, gdzie † 1482 r. Życie swe splamiła wszeteczną rozpustą.

Małgorzata Austryjacka, wielkorządczyni Niderlandów, córka cesarza Maksymilijana I i Maryi Burgundzkiéj, ur. 1480 Jako przyszła żona Delfina wychowywała się na dworze francuskim, lecz powróciła do kraju, gdy tenże zaślubił 1493 dziedziczkę Bretanii. Nowy jéj narzeczony, infant hiszpański, Jan, † 1496 r., a książę Sabaudzki Filibert II, którego zaślubiła 1501, także zeszedł z tego świata w r. 1504. Po śmierci Filipa Pięknego mianowana wielkorządczynią Niderlandów, sprawowała tę godność z powszechném zadowolnieniem narodu, † 1530 w Mecheln, gdzie jéj w r. 1850 piękny wzniesiono pomnik. Pisma jéj zebrał Lemaire w dziele „*Couronne Margaritique*“ (1549).

Małgorzata de Valois czyli *Nawarska*, ur. 1492 w Angoulême, córka Karola Orleańskiego, siostra Franciszka I, od 1509 żona Karola, księcia Alençon, a od 1527 Henryka d'Albert, króla Nawarry, przez córkę swą Joannę babka Henryka IV. Zasiadłszy na tronie nawarskim podniosła rolnictwo, wspierała sztuki i nauki, otaczała się uczonymi, obwarowywała i upiększała miasta, broniła protestantyzmu, ale nie porzucała swego wyznania, † 1549 w zamku Ortez. Z charakterem męskim łączyła M. wszystkie zalety płci swojéj. Pisała łatwo wiérszem i prozą. Z powodu swéj piękności i swych poezyj nazywaną była dziesiątą muzą i czwartą gracyją. Zostawiła „*Heptameron des nouvelles*“ (Paryż 1559; z późniejszych najlepsza ed. Leroux de Lincy; 3 t., Paryż 1853). Część jéj utworów poetycznych wydał jéj kamerdyner Jan de la Haye p. t. „*Marguerites de la Marguerite des princesses, très illustre reyne de Navarre*“ (Lyon 1547), a korespondencyję Fr. Génin (Paryż 1841).—Porów. Miss Freer „*Life of Marguerite, queen of Navarre*“ (2 t., Lond. 1855).

Małgorzata Parmeńska, wielkorządczyni Niderlandów, naturalna córka cesarza Karola V i Joanny van der Gheenst, ur. 1552. Po śmierci piérwszego męża Aleksandra Medyceusza, poślubiła 1538 Oktawijusza Farnese, księcia Parmy i Placencyi, za Filipa II sprawowała 1559—67 bardzo oględnie, chociaż śród trudnych okoliczności, wielkorządztwo w Niderlandach, a za przybyciem księcia Alby w Sierp. 1567 złożyła swą godność, oddaliła się do Włoch, i † w Ortona 1586 r.

Małgorzata Francuska albo *de Valois*, ur. 1552 w Fontainebleau, córka Henryka II i Katarzyny Medicis. Jakkolwiek kochała księcia de Guise, musiała jednak zaślubić króla Nawarskiego, późniejszego Henryka IV, a najutrz po ślubie nastąpiła pamiętna rzeź Św. Bartłomieja, którą nazwano krwawém weselem paryskiém. Mąż uciekł, a M. dopiéro w r. 1578 została mu do Pau odwieziona. Poróżniła się jednak z nim wkrótce i odtąd prowadziła w Owernii życie, na wszelką wylane roz-

pustę. Po wstąpieniu męża na tron, zgodzili się małżonkowie na rozwód i otrzymali go r. 1599. Ostatnia z domu Walezych, † M. 1615. Pozostały po niéj ciekawe pamiętniki *„Memoires“* (Paryż 1628 i późniéj); zbiór jéj listów wydał Guessard.

Małgorzatka, ob. Grusza.

Malmazyja (Malwazyja), wino rosnące piérwotnie pod *Napoli-di-Malvasia* w Morei, uprawiane téż na Cyprze, Kandyi i innych wyspach Archipelagu. Jest to wino bardzo słodkie a mocne, lubione na stołach dawnéj Polski. Obecnie wina tego dostarczają Teneryffa, wyspy Liparyjskie, Sycylija i t. d.

Małmysz, m. pow. gub. wiackiéj, nad rz. Wiatką, około 2,600 m.—*Małmyski powiat*, ma na przestrzeni 14,059½ w. kw. około 198,000 m.

Małoarchangielsk, m. pow. gub. orłowskiéj, nad rz. Kulikowy-Rżewiec, wpadającą do Sosny, przeszło 2,200 m. — *Małoarchangielski powiat*, ma na przestrzeni 3,278 w. kw. przeszło 152,000 m.

Małogoskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie sędomierskiém, powiecie chęcińskim. Podług lustracyi z r. 1765 składało się z miasta Małogoszczy (ob.) z wójtostwem i wsi: Cieśle z folw. Skorków i Leśnica. W r. 1771 posiadał je od r. 1742 Konstanty Szaniawski, który zeń opłacał kwarty złp. 2,244 gr. 15, łanowego zaś złp. 600. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzpltéj nadały toż sstwo rzeczonemu Szaniawskiemu w posiadanie emfiteutyczne.

Małogoszcz, osada w gub. kieleckiéj, pow. jędrzejowskim, niegdyś miasto górnicze, obwarowane przez Kazimiérza W., liczyła parę tysięcy domów i odpowiednią ludność, dzisiaj zaledwie około 1280 głów wynoszącą. Jest tutaj starożytny kościół parafijalny Wniebowzięcia N. M. Panny, wzniesiony 1342 przez Kazimierza W. z kamienia i cegły, w stylu gotyckim. Pamięne bitwą 1863 r.

Mało-Jarosławiec, m. pow. gub. kaługskiéj, na prawym, wyniosłym brzegu rz. Łuży, przeszło 5,000 m.; pamiętne zaciętą bitwą, stoczoną 12 (24) Paźdz. 1812 r., pomiędzy francuskiemi a rossyjskiemi wojskami, podczas któréj miasto siedm razy przechodziło z rąk jednych do drugich, a skutkiem któréj nastąpił odwrót Francuzów. — *Małojarosławiecki powiat*, ma na przestrzeni 1,163 w. kwad. około 48,000 m.

Małopolska, tak zwano dawniéj południową część Polski, złożoną z 11 województw, 3 księstw i 2 ziem, w różnicy od zachodniéj części, nazywanéj Wielkopolską. Nazwy te pozostały z niewłaściwéj przeróbki łacińskiego Major i Minor Polonia. Major Polonią zjawia się po raz piérwszy w 1242 r., jako nazwa dawniejszéj Polski, t. j. dzielnicy w któréj starożytne siedziby: Poznań, Gniezno Kruszwica i t. d. były połączone. Władysław Łokietek jednoczy tę Starszą Polskę z ziemią krakowską, Sędomiérską, Lubelską i wtedy występuje nazwa Minor Polonia, jako Polska młodsza, przez niewłaściwe zaś tłumaczenie tych wyrazów utarły się nazwy Wielko i Małopolski. Małopolska za Stanisława Augusta obejmowała województwa 1) krakowskie z księstwami oświecimskiém, zatorskiém i siewierskiém, oraz starostwem spiskiém, 2) sandomierskie, 3) kijowskie 4) ruskie z ziemiami halicką i chełmską, 5) wołyńskie, 6) podolskie, 7) lubelskie, 8) bełzkie, 9) podlaskie, 10) bracławskie, i 11) tytularne (bo już nie należące do rzeczypospolitéj) czernichowskie.

Małoruś, *Małorossyja*. Nazwy téj, o ile wiadomo, użył po raz piérwszy 1336 r. Jerzy, ks. Włodzimiérza Wołyńskiego, w liście do w. mistrza zakonu niemieckiego, mówiąc o sobie: Nos Georgius Dei gratia natus dux totius *„Rusiae minoris“*. W źródłach obcych spotykamy już 1292 r. w byzantyńskim kronikarzu Kodinie wyrażenie *mikrê Rôsia*, na oznaczenie księstwa halicko-włodzimiérskiego. Nazwa M. na oznaczenie Rusi naddnieprowskiéj, a zwłaszcza województw osiadłych przez Kozaków (kijowskiego, czernihowskiego i bracławskiego), spotyka się dopiéro od czasów Bogdana Chmielnickiego, który poddając się 8 Stycznia (v. st.) 1654 r. carowi Aleksiejowi Michałowiczowi, użył o ziemiach zamieszkanych przez Kozaków wyrażenia M., w przeciwstawieniu do Wielkiéj Rusi, rozumiejąc pod tą nazwą carstwo moskiewskie. Car Aleksy, przyjąwszy poddaństwo, zaczął się nazywać samodzierzcem *Wsieja Welikija i Małyja Rossii*, do czego w następnym roku przydano i *Biełyja Rossii*. Od czasów Chmielnickiego i Kozacy zaporoźscy nazywami są *mołaruskimi*, od pokoju zaś Andruszowskiego (1667) M. nazwaną została część Ukrainy rossyjska, t. j. zadnieprowska, zarządzana od początku XVIII w. przez oddzielne *kolegijum małoruskie*. Po ostatnim rozbiorze Polski, gdy prawie wszystkie ziemie ruskie dostały się pod władzę Rossyi, ukazem z 30 List. 1796, z dotychczasowych 3 namiestnictw: czernihowskiego, nowogród-siewierskiego i kijowskiego, utworzoną została gubernija *małoruska*, z wyłączeniem jednak m. Kijowa z okręgiem, leżącym na prawym brzegu Dniepru (gub. kijowska). W r. 1801 gub. małoruska rozdzieloną została na dwie: połtawską i czernihowską. Dzisiaj pod imieniem M. rozumie się gub. kijowska, czernihowska, połtawska i charkowska. M., jako taka, niéma oddzielnéj historyi, ponieważ nie występowała nigdy samoistnie; dzieje ziem, oznaczonych w różnych czasach imieniem M., łączą się kolejno z dziejami księstw ruskich, Litwy i ostatecznie kozaczyzny.

Małorusini, Małorossyjanie, ob. Rusini.

Małoruska, Małorossyjska gubernija, ob. Małoruś.

Małoruski, Małorossyjski język i literatura, ob. ruski (rusiński) język i literatura.

Małosiołkowskie starostwo niegrodowe, albo *Kucharzewszczyzna*, leżało w wdztwie i powiecie nowogrodzkim. Małe to i zniszczone sstwo, opłacało tylko kwarty złp. 42 gr. 24, zaś hyberny złp. 12.

Małpa, nazwa zachowywana przez niektórych pisarzy dla rodzaju małp *Macacus* (ob. Makako), co wszakże jest niewłaściwém przy ogólném znaczeniu téj nazwy (ob. małpy).

Małpeczki (*Hapalidae*), rodzina małp, stanowiąca w tym rzędzie oddzielny podrzęd (ob. małpy), zwany *Arctopitheci*; należą tu małpy nowego lądu, małe, z pokryciem ciała gęstém, wełniastém i palcami zakończonymi pazurami. Żyją towarzysko na

drzewach, ruchy mają zwinne. Wydają do trzech młodych. Główny rodzaj jest tu *małpeczka* (*Hapale*) z włosem jedwabistym. *H. jacchus*, do 7 cali długa, żyje w Brazylii, gdzie jest zwana *Uistiti* lub *Sahui*; *H. argentata*, zwana *miko* i in. Oprócz tego należy tu rodzaj *Midos*.

Małpozwierze (*Prosimiae*, *Lemurini*), rzęd zwierząt ssących, zaliczany dawniéj do małp, z któremi mają wiele cech wspólnych, od których odróżniają się głównie układem zębowym (w szczęce górnéj 4 zęby przodowe, z kły i z każdéj strony po 6 trzonowych, w dolnéj 6 przodowych, szczupłych, po każdéj stronie kieł i 5 trzonowych). Kończyny M., szczególniéj tylne, są długie, z ksiukiem oddzielonym i zwrotnym; wszystkie palce zakończone płaskimi pazurami, z wyjątkiem drugiego palca ręki tylnéj, który jest krótki z długim szponiastym pazurem. Kształty ich są wysmukłe, o długiéj głowie, z pyskiem na wzór lisiego wydłużonym; ogon długi niechwytny, futro bardzo gęste, wełniaste, uszy mierne, zookrągłone, włochate; cyców para piersiowych. Przebywając na drzewach, M. zręcznie po gałęziach przeskakują i żywią się owocami. Dzielą się na kilka rodzin, między innemi obejmują lotokoty (ob.). Główny rodzaj *Lemur* czyli *Maki*, jedyny dawniéj rodzaj tego rzędu, rozdzielony został na kilka rodzajów i podrodzajów; do najpiękniejszych gatunków należy *wari* (*L. macaco*), mający 12 cali długości, z ogonem 18 cali dług., ma futro białe z czarnemi plamami. Inne gatunki są: L. *catta*, L. *mongoz*, *Stenops gracilis*, *Tarsius spectrum* i in.

Małpy (*Simiae*), rzęd zwierząt ssących, obejmujący zwierzęta z ogólnego wejrzenia i budowy ciała najbardziéj do człowieka zbliżone i dla tego zwane też *naczelnemi* (*primates*). Cechami tego skupienia są: kończyny przednie w ogóle dłuższe od tylnych, zakończone ręką, która jednak wiele ustępuje ludzkiéj; kończyny tylne opatrzone silnie rozwiniętemi nogami chwytnemi, których wszakże z powodu budowy kości i układu mięśni bynajmniéj za ręce uważać nie można, jak to dotąd w ogóle przyjmowano, tworząc z małp rzęd *czwororęcznych* (*quadrumana*); paznogcie wszystkich palców płaskie, jednostajne, rzadko pazury, więcéj tylko spłaszczone na ksiuku; oczy naprzód zwrócone, z brwią wydatną jak u człowieka; po 5 lub 6 zębów trzonowych z każdéj strony obu szczęk; para cyców piersiowych. Całe ciało, oprócz twarzy i nabrzmiałości pośladkowych, pozostających często gołemi, pokryte gęstym włosem, pospolicie odcieni brunatnych lub szarawych. Kąt twarzowy rzadko przechodzi 30° i wyjątkowo tylko dochodzi 60°. Mózg przedstawia wszystkie części téż same i podobnie ułożone, co u człowieka. Z powodu budowy nóg tylnych M. są szczególniéj usposobione do łażenia po drzewach, chód ich z małym wyjątkiem jest ciężki. U wielu ogon jest również chwytny. M. żyją w lasach gorących klimatów, najczęściéj towarzysko, oddając dowództwo najsilniejszemu samcowi. Jedyną M. europejską jest magot, w małéj już tylko ilości przebywający w skałach gibraltarskich. Żywią się głównie owocami, rzadko owadami, jajami i ptakami. Samica wydaje na świat 1 (rzadko 2) młode, które starannie pielęgnuje. Co do zdolności umysłowéj stoją na równi z psem, sposobne są do naśladowania i umieją korzystać z doświadczenia; natomiast są złośliwe, trudne do poskromienia i oswojenia. Szczątki kopalne M. występują dopiéro w pokładach trzeciorzędowych. Po oddzieleniu małpozwierzy (ob.), dzielą się M. na trzy podrzędy: 1) *Małpeczki* (ob.), 2) M. *płaskonose* (*Platyrrhini*), obejmujące małpy nowego lądu, o nozdrzach płaskich, rozdzielonych szeroką przegrodą nosową; ogon ich jest bardzo długi, chwytny, ksiuk kończyn przednich zwykle nierozwinięty; co do zdolności umysłych ustępują małpom azyjatyckim i afrykańskim. Dzielą się na dwie rodziny: *Pithecidae* i *Cebidae*—najwięcéj znane rodzaje są *wyjec* (*Mycetes*) i *czepiak* (*Ateles*). 3) M. *wąskonose* (*Catarrhini*), obejmujące małpy starego świata, z wąską przegrodą nosową i nozdrzami między sobą zbliżonemi; ogon zwykle długi, ale nigdy chwytny, u niektórych nawet znika; ręce, prócz u niektórych gatunków, dobrze wykształcone. Należy tu 5 rodzin: *Pawijany* (*Cynocephalidae*), *Koczkodany* (*Cercopithecidae*), *Kudłacze* (*Semnopithecidae*), *Długoręki* czyli *gibbony* (*Hylobatidae*) i *Człekokształtne* (*Antropomorphae*). Pomiędzy ostatnimi mieszczą się rodzaje, najbardziéj do człowieka zbliżone—*orangutang*, *goryl*, *szympans*. Porów. Reichenbacha „*Vollständige Naturgeschichte der Affen*“.

Małże, ob. Mięczaki.

Małżeństwo, jestto związek między mężczyzną i niewiastą, oparty na wzajemnéj miłości, usankcyjonowany religiją i prawem, a zawarty w celu wspólnego pożycia i wychowania spłodzonego przez małżonków potomstwa. Małżeństwo wynika z fizycznych, moralnych i społecznych potrzeb człowieka, dla tego téż i wszystkie te piérwiastki w małżeństwie przedstawione, a przez prawo uwzględnione być winny. Z przewagi jednego z tych piérwiastków, a upośledzenia innych pochodzą i różne formy małżeństwa, częstokroć nieodpowiednie jego istocie. Tak np. z chęci zaspokojenia w małżeństwie li tylko chuci cielesnych rodzi się wielożeństwo (poligamija, powszechna jeszcze na wschodzie), z przeceniania moralnego znaczenia małżeństwa, a niezwrócenia uwagi na inne jego strony, powstało podniesienie go do godności sakramentu i traktowanie jako takiego. Do dnia dzisiejszego na małżeństwo zapatrują się jeszcze z dwojakiego stanowiska. Jedni uważają jak to już wyżéj powiedziano, że małżeństwo jest sakramentem, jest związkiem zawiéranym pod powagą religii i udzielającym pewnych błogosławieństw kościelnych, inni twierdzą, że małżeństwo jest związkiem opartym na dobréj i wolnéj woli wstępujących w ten stan, jest kontraktem zawiéranym przed urzędnikiem do tego upoważnionym i wedle form przepisanych prawem dla tak zwanych małżeństw cywilnych. Każda z tych zasad pociąga za sobą różne następstwa. Jeżeli się uważa małżeństwo jako sakrament, t. j. ono nierozerwalne i o jego ważności i o wszystkich kwestyjach, łączność z niém mających, stanowi władza duchowna, wyrokująca na podstawie prawa kanonicznego; przeciwnie, jeżeli

małżeństwo uważany kontrakt cywilny, to zarówno o jego ważności, trwałości, skutkach i t. d. wyrokuje władza cywilna, na podstawie prawa w państwie obowiązującego. Piérwszy systemat trwa dotąd w Hiszpanii i posiadłościach niegdyś hiszpańskich w Ameryce, drugi w Holandyi i w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj. Inne kraje chylą się na stronę piérwszego lub drugiego systemu, i tak Prusy w świéżo ogłoszonych prawach przechyliły się stanowczo na korzyść małżeństw cywilnych, Francyja również od zaprowadzenia kodeksu Napoleona takie małżeństwa przyjęła, z zastrzeżeniem późniéj ich nierozwiązalności. W Austryi od 1868 r. dozwoloném jest ludności zawiérać związki małżeńskie cywilne lub religijne. U nas wreszcie prawo o małżeństwie z r. 1836 uważa za ważne małżeństwa przed duchownymi, według właściwych obrządków religijnych, zawarte. Władza duchowna sądzi także o ważności małżeństwa, o jego czasowém lub na czas nieograniczny rozłączeniu (separacyi). Orzeczenie kar i skutków cywilnych, z unieważnienia małżeństwa lub rozłączenia co do stołu i łoża płynących, pozostawione jest sądom cywilnym. Obowiązujące są u nas prawa o małżeństwie z r. 1836 i art. 182 do 245, oraz art. 260 do 270 K. C. P. Patrz Zawadzkiego *Prawo Cywilne* T. I. Możnaby zapytać, która z dwu teoryj małżeństw, religijnych, czy téż cywilnych, jest lepszą. I jednéj i drugiéj robią tu ważne zarzuty. Zdaje się jednak, że zarzuty czynione małżeństwom cywilnym są o wiele mniéj ważne, aniżeli religijnym. I tak co do małżeństw religijnych powiadają: 1) Małżeństwa religijne dają niewłaściwe stanowisko duchownym, czyniąc ich sędziami w rzeczach, które do ich sfery nie należą. Małżeństwo bowiem wyradza bardzo mnogie kwestyje cywilne, tak ze stosunków majątkowych między małżonkami, jak i co do prawości rodu, potomstwa i praw przez toż potomstwo do spadku nabytych. Czyniąc, we wszystkich tych lub nawet tylko w niektórych sporach, duchownych sędziami, władza wyzuwa się z części swych praw. 2) Małżeństwa religijne tamują wstępowanie w związki małżeńskie osób różnych wyznań, co sprzeciwia się równouprawnieniu religij, ogranicza wolną wolę stron i wywołuje dążności nietolerancyjne. 3) Małżeństwo jako sakrament niedopuszcza rozwodów, przez co naraża częstokroć małżonków na pożycie najgorsze, a w przypadku rozłączenia co do stołu i łoża, skazuje na przymusową bezżenność. Małżeństwa cywilne nie mają wszystkich tych niedogodności, dlatego pokazują się w teoryi o wiele wyższe. Wyznać jednak trzeba, że stosowane one być winny w krajach wysoko cywilizowanych, gdzie poszanowanie prawa i sumienne wykonywanie przyjętych obowiązków jest rzeczą powszechną. Zresztą uważając ślub cywilny za rzecz konieczną, prawo pozostawić winno każdemu swobodę zawarcia małżeństwa religijnego.—Por. Narcyza Wiśniewskiego „*O małżeństwie* i t. d". (Warszawa 1866).

Mamadysz, m. pow. gub. kazańskiéj, na wyniosłéj górze przy ujściu Oszmy do Wiatki, przeszło 4,000 m.—*Mamadyski powiat*, ma na przestrzeni 4,592 w. kw. przeszło 162,000 m. (Rossyjanie, Tatarzy, Czeremisi i Wotiaki).

Mamaj, temnik tatarski, podburzył r. 1361 hordę kipczacką przeciw chanowi Temur-chadżi i po zabiciu tegoż ogłosił chanem Abdula. Opanował większą część hordy Złotéj i władał w niéj samowolnie, nie chcąc przyjąć godności chana. Z w. ks. moskiewskim Dymitrem Iwanowiczem początkowo żył w zgodzie, późniéj jednak, gdy 1374 w Niżnym Nowogrodzie rozbito drużynę wojenną, towarzyszącą posłom M., wybuchła nieprzyjaźń. M. spustoszył dzielnicę nowogrodzką, pobił Rossyjan nad rz. Pianą (1377), zlobył Niżny-Nowogród i Riazań; natomiast drużyna moskiewska spustoszyła ziemię Mordwy, uległą chanowi Złotéj hordy, skutkiem czego zaszła 1380 pamiętna bitwa na *Kulikowém polu* (ob.), w któréj M. porażony, ratował się ucieczką. Wygnany potém ze Złotéj hordy przez Tochtamysza, wspiéranego przez Tamerlana, przegrawszy bitwę w pobliżu Maryjupola, schronił się do Kafry i tam wkrótce przez Genueńczyków zabity został.

Mamałyga, ob. Kukurydza.

Mamczyński (Stanisław Sebastyjan), profesor wymowy w szkołach Nowodworskich, potém w akademii krakowskiéj; od r. 1745 rektor téjże a następnie rektor akademii poznańskiéj; † 1769 w Poznaniu. M. położył istotne zasługi w sprawie oświaty. Oprócz wielu kazań i panegiryków, ogłosił między innemi: „*De privilegiis jurisconsultorum*" (Kraków 1748); „*Quaestio juridica de testamentis et ultimae voluntatibus*" (tamże 1751); „*Quaestio juridica de immunitate ecclesiarum*" (tamże 1759) i t. d. W rękopisie zostawił „*Historyję konsystorzów w Polsce*".

Mamelucy, po arab. *Mamluki*, t. j. niewolnicy, tak byli nazywani w Egipcie, pochodzący z krajów obcych niewolnicy, którzy stanowili zbrojną potęgę sułtanów. Kiedy w XIII w. Dżengis-han masy mieszkańców w podbitych ziemiach zamieniał w niewolników, wówczas to Sułtan Nedżmedin kupił ich 12,000, wyćwiczył w sztuce wojennéj i utworzył z nich oddzielny korpus, który zapewniwszy sobie bezkarność, pochwycił wkrótce w swe ręce ster rządu. Po śmierci bowiem Turan-Szacha 1251 wynieśli M. z pośród siebie Eibeka do godności sułtana i dali początek własnéj dynastyi Bahritiszów, po któréj 1382 nastąpiła druga dynastyja mamelucka Bordżitów. Obie istniały lat 266 i wydały kilku zdobywców, jak Beibars i Kilawun. Jakkolwiek Selim I w r. 1517 obalił państwo M., musiał jednak utrzymać na namiestnictwach rozmaitych prowincyj 24 bejów mameluckich, którzy od XVIII w., mianowicie od czasów Ali-Beja (ob.), byli prawie jedynymi, rzeczywistymi władcami kraju. W czasie zajęcia w Egiptu przez Francuzów, odegrawszy ostatnią świetną rolę, zostali przez Mehemeda Alego w r. 1811 zupełnie zniweczeni.

Mamert, *Mamercus Edidius Claudianus* (św.), około połowy V w. biskup w Vienne, we Francyi; napisał wiele hymnów i psalmów, których nauczał śpiewaków swego kościoła; pamiętny jest zwłaszcza ułożeniem i zaprowadzeniem tak zwanéj *małéj lita-*

nii, śpiewanéj do dziś dnia w wielu kościołach przez trzy dni przed Wniebowstąpieniem Pańskiém. M. przypisują także ułożenie hymnu *Pange lingua gloriosi*. W dziele jego prozaicznem „*De statu animae*“ (3 księgi) spotykamy dość często poglądy platońskie. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 11 Maja.

Mamertyni, tak od *Mamersa* (oskiéj i sabińskiéj nazwy bożka Marsa) nazywali się Samnici kampańscy, którzy zostawali pierwotnie w służbie najemnéj Agatoklesa, a po jego śmierci 289 r. prz. Chr. opanowali zdradą miasto Messanę w Sycylii. Zwyciężeni przez Hierona II, pod Mylae, jedni oddali się w opiekę Kartaginie, drudzy (264 r.) Rzymowi. Wypadki te dały powód do piérwszéj wojny punickiéj.

Mamiani (Terenzio della Rovere, hrabia), mąż stanu i pisarz włoski, ur. 1802 w Pesaro. Od młodości już poświęcał się literaturze i poezyi a zarazem czynny brał udział w politycznych działaniach swych rodaków. Jako członek rządu tymczasowego podczas ruchów państwie kościelném 1831 uchodzić musiał za granicę i pracował nad moralném i umysłowém odrodzeniem Włoch w duchu przeciwnym Mazzini'emu. W tym czasie ogłosił wiele swych poezyj i pism filozoficznych, jak: „*Rinovamento della filosofia antica italiana*“ (2 ed., Flor. 1835); „*Dell' antologia e del metoda*“ (Paryż 1841); „*Dialoghi di scienza prima*“ (Paryż 1846) i t. d. Przebywał 1831—46 we Francyi. W 1846 r. osiadł w Turynie a 1848 działał w Rzymie jako przywódca partyi umiarkowanéj i po ogłoszenie konstytucyi 3 Maja, mianowany przez papieża Pijusa IX ministrem spraw wewnętrznych. W Lipcu złożył już ten urząd i udał się do Turynu. Po zamordowaniu Rossi'ego 15 Listop. 1848 przyjął znowu w demokratyczném ministeryjum rzymskiém Galetti'ego tekę ministra spraw zagranicznych. Po przywróceniu rządów papieskich zamieszkał w Genui, poświęcił się literaturze, założył akademiję filozoficzną i wybrany deputowanym do parlamentu sardyńskiego, bronił dzielnie polityki Cavoura. W 1860 sprawował czas jakiś urząd ministra oświecenia publicznego; w 1865 był posłem włoskim w Bernie. Z pism jego, oprócz wymienionych ważniejsze są: „*Poeti dell età media*“ (2 wyd., Paryż 1848); „*Del papato*“ (Paryż 1851); „*Scritti politici*“ (Florenc. 1853) i „*Dun nuovo Diritto Europeo*“ (Tur. 1859). Jako filozof starał się M. pogodzić sceptycyzm dogmatyczny Kanta z sentymentalizmem Gioberti'ego.

Mamidło, *miraż*, ciekawe zjawisko optyczne, obserwowane często na równinach piaszczystych, rozgrzanych przez słońce. Obserwator widzi jakby niezmierną powłokę wodną, w któréj jak w zwierciedle odbijają się chmury, drzewa i t. d. Zjawisko to oddawna znaném było Arabom, a wojsko francuskie w Egipcie w 1798 r. często łudziło się widokiem wody, któréj mu brakło. Monge, który miał udział w téj wyprawie, podał wyborne wytłumaczenie tego zjawiska. W skutek silnego rozgrzania gruntu, warstwy powietrza przy saméj ziemi są najsilniéj rozgrzane i rozrzedzone, tak że do pewnéj wysokości warstwy idą coraz gęstsze. Stąd promienie światła, pochodzące z wyżéj położonego przedmiotu ulegają nienormalnemu załamaniu, tak że w warstwach dolnych doznają po części zupełnego odbicia i oko dostrzega obraz odbity przedmiotu, a odbicie to zarazem wywołuje przypomnienie wody. Jestto M. dolne; na morzu w godzinach rannych dostrzega się często M. górne, odwrotne względem poprzedniego. Ponieważ woda chłodnie daleko wolniéj niż powietrze, takowe przedstawiać może warstwy o szybko malejącéj gęstości i może się zdarzyć, że promienie pochodzące z okrętu np. mogą dosięgać tych warstw pod kątem całkowitego odbicia, co daje obraz okrętu odwrócony, nad nim położony. W niektórych okolicznościach dostrzegacz widzi tylko obraz. Niekiedy też powstaje obraz boczny, jeżeli warstwy powietrza pionowe rozgrzewają się od jakiego muru np. Zresztą łatwo pojąć, że okoliczności mogą tu być bardzo rozmaite i wywoływać wielką rozmaitość zjawiska. Tak zwane *fata morgana* cieśniny Mesyńskiéj zdaje się należeć do téj kategoryi zjawisk: z miasta Reggio, patrząc w stronę miasta Messyny, dostrzega się niekiedy obrazy kolumn, pałaców, wież, które mają być obrazem Messyny, położonéj o 13 kilometrów; zresztą opisy są często przesadzone. Do M. zaliczają też niekiedy ciekawe zjawiska, które prawdopodobnie są tylko cieniami rzuconymi na chmury, albo odbiciami od chmur; takiém jest np. słynne widmo na Brokenie, cień Etny i t. d.

Mammalogija (z greck.), część zoologii, traktująca o zwierzętach ssących.

Mammea (*Przesłokla*), rodzaj roślin z rodziny sokowych, o kielichu barwnym 2 działkowym, koronie 4 płatkowéj, pręcikach licznych, krótkich i jagodzie 4 nasiennéj; należą tu drzewa w Amer. i Afr. M. *americana*, jest drzewem w Indyjach zach., wysokiém stóp 60—70, o liściach długich prawie na stopę i kwiatach wielkich, wonnych, białych lub jasnoróżowych. Brunatnożółte owoce, 3—7 cali średnicy mające, są brzoskwiniami Antylów, mają smak korzenny i używają się najczęściéj na kompoty, rzadko surowe. Alkohol destylowany z kwiatami M. daje *liqueur aux créoles*, uważany w Indyjach zach. za najlepszy napój alkoholowy. W Afryce jadane są owoce gat. M. *africana*.

Mammilaria (*Wymion, dyniokłęb, kakt pierś*), rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, o łodydze mniéj lub więcéj okrągłéj, mięsistéj, pokrytéj brodawkami ułożonemi spiralnie, które na wierzchołkach opatrzone są kolcami lub wełną; kwiaty, w ogóle małe, wyrastają między brodawkami. Należy tu około 130 gat., głównie w Meksyku; w cieplarniach europejskich hoduje się około 70 gat. Jagodowate owoce u większéj liczby gatunków są słodkie i jadalne. Zmiażdżona łodyga niektórych używa się na okłady chłodzące i rozmiękczające.

Mamut, ob. Słoń i mastodon.

Mamutowa Jaskinia, godna uwagi jaskinia w hrabstwie Edmondson w półn. Amer., stanie Kentucky, u stóp kopulastéj wyniosłości. Ma ona we wszystkich swych skrętach około 10 mil geogr. długości

i jest napełniona dziwacznymi utworami stalaktytowemi. Przez długi czas przypisywano jéj, zupełnie bezzasadnie, znakomite własności lekarskie. *Jaskinią mamuta* nazwali też w r. 1873 pp. Zawisza i Ślósarski grotę położoną na gruntach wsi Wierzchowa, w pobliżu Ojcowa, gdzie znaleziono kości mamuta i niewątpliwe ślady współczesnego istnienia człowieka. Por. „*Poszukiwania archeologiczne*“ (Warsz. 1874; t. II str. 1 i nast.).

Man., na receptach lekarskich: *Manipulus*, garść.

Man, wyspa angielska na morzu Irlandzkiém, obejmuje 107 mil kw., ma około 53,000 m. pochodzenia celtyckiego, nazywających się pomiędzy sobą *Manks*, a wyspę *Manning*. Wyspa ta ma oddzielnego gubernatora królewskiego, własną ustawę, własne prawa krajowe i wolną jest od wszelkich ceł i podatków. Głównemi miastami są: Castleton i Dowglas.

Man (Maurycy), współczesny publicysta i powieściopisarz, ur. 1824 w Krak., oddawna już współredaktor *Czasu* krakowskiego i *Dodatku literackiego* do *Czasu*. Oprócz artykułów w tych pismach drukowanych wydał oddzielnie: „*Egoizm, narodowość i Liga*“ (Pozn. 1849); „*Liga i doświadczenie*“ (tamże), dramat „*Sztuka i miłość we dwu dobach*“ (tamże 1848); „*Podróż na Wschód*“ (3 t., tamże 1854—55), powieść „*Szara godzina*“ (tamże 1854) i t. d.

Manacor, m. na wyspie Maiorce, ma 10,500 m., letnia rezydencyja bogatszéj szlachty.

Managua, stolica środkowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Nicaragua, nad jeziorem M. liczy 12.000 m. i jest rezydencyją władz rządowych.

Manasses (*Mnaseh*), pierworodny syn Józefa z Asnaty, córki Putyfara, przyjęty wraz z bratem Efraimem za syna przez Jakóba. W czasie podziału ziemi obiecanéj pomiędzy synów Jakóba obaj otrzymali udziały. Pokolenie M. otrzymało rozległe krainy na wschodnim brzegu Jordanu, a mianowicie ziemię Basan, połowę Gilead, daléj Astharot i Edrej. Za czasów Mojżesza pokolenie M. liczyło około 32,000, późniéj zaś 52,000 mężów, noszących broń.—**Manasses** zwał się także jeden z synów króla żydowskiego Hiskijasza, który r. 699 prz. Chr. objął rządy po swym ojcu; początkowo popadł w bałwochwalstwo i składał nawet własne dzieci w ofierze Molochowi; wzięty do niewoli przez Asarheddona, uprowadzony został do Assyryi, gdzie miał ułożyć *Modlitwę Manassesa*, zamieszczoną pomiędzy apokryfami, tak u katolików jako też i protestantów, kościół grecki uważa jednakże tę księgę za kanoniczną.

Manati, ob. Krowa morska.

Mancha albo *La Mancha*, czyli *La Mansza*, dawna prowincyja hiszpańska, stanowi obecnie główną część prowincyi Ciudad-Real; obejmuje 868 mil kw. z ludnością około 520,000; sławna jako ojczyzna Don Kiszota.

Manche albo *La Manche*, kanał morski, oddzielający Francyję od Anglii. Od niego otrzymał nazwę departament francuski (*Manche*), położony w północéj Francyi i mający 107 mil kw. i 544,770 m., miastem stołecznem St.-Lô.

Manchester, najważniejsze miasto fabryczne Anglii i główne siedlisko wyrobów bawełnianych tego kraju, położone w hrabstwie Lancaster, nad spławną rzeką Irwell, kanałem Bridgewater i innymi, w pośrodku wielkiéj sieci krzyżujących się tutaj kolei żelaznych, liczy 374,990, a łącznie z przedmieściem Saford 496,370 m. Obok wielkich fabryk wyrobów bawełnianych, znajdują się tu ważne fabryki wyrobów jedwabnych i wielkie zakłady budowy machin. Rozległy handel miasta prowadzony jest po większéj części en gros. Wiele tu jest ważnych instytucyj dobroczynnych, naukowych, religijnych i t. d. Miasto M. było w X w. skromną wioską, która dopiéro w XI w. zaczęła się podnosić w przemyśle, ale tak powolnie, że w r. 1708 zaledwie 8,000 m. liczyła. Tutaj zbudowano 1789 r. piérwszą machinę parową, zastosowaną do produkcyi wyrobów bawełnianych. Tu także ukonstytuowała się liga anti-corn-law-league i utworzyła szkoła ekonomiczna, zwana *manczesterską*, propagująca zasadę wolnego handlu. Ob. gospodarstwo narodowe.

Manchester, m. w północno-amerykańskim stanie New-Hampshire, nad rz. Merrimack, liczy 27,000 m. i jest ogniskiem rozległego przemysłu bawełnianego.

Manchester (hrabiowie i książęta), parowie angielscy, wywodzący swój ród od Drogona de Montacuto, który z Wilhelmem zdobywcą przybył do Anglii. Bezpośrednim jednak protoplastą M. jest Sir *Edward Montagu*, za Henryka VIII mówca izby niższéj i główny sędzia trybunału zwanego *Common Pleas*. Wnuk jego, *Sir Henryk Montagu*, lord skarbnik, a następnie wielki pieczętarz, wyniesiony został 1625 do godności hr. Manchester; † 1642.—Starszy syn jego, *Edward Montagu*, drugi hrabia **Manchester**, występował w opozycyi przeciwko Karolowi I pod imieniem *lorda Kimbolton*; jako generał parlamentu pobił 1644 pod Marston-Moor księcia Ruperta, ale po straceniu króla, wycofał się ze swego stronnictwa i 1660 głosował nawet za przywróceniem Karola II; † 1671.—Jego wnuk, *Karol Montagu*, czwarty hr. **Manchester**, gorliwy stronnik Wilhelma, księcia Oranii, sprawował kilka poselstw, został 1701 sekretarzem stanu, a 1719 przy wstąpieniu na tron Jerzego I, któremu rzeczywiście do pozyskania korony dopomógł, *księciem Manchester*. † 1722.—*Wilhelm Montagu*, piąty książę **Manchester**, ur. 1771, był gubernatorem Jamajki i † 1843 jako główny dyrektor poczt.—Jego syn, *Jerzy Montagu*, szósty książę **Manchester**, ur. 1799, † 1855, najprzód oficer marynarki, odznaczył się późniéj jako kaznodzieja i autor pism teologicznych.—Syn tego ostatniego, *Wilhelm Drogo Montagu*, poprzednio *wicehr. Mandeville*, od 1855 siódmy, żyjący dotąd książę **Manchester**, ur. 1823, służył do r. 1850 wojskowo a potém w izbie niższéj trzymał ze stronnictwem konserwatystów. Z papierów familijnych, przechowywanych w archiwum rodzinnego zamku Kimbolton wydał: „*Court and society from Elizabeth to Anne*“ (2 t., Lond. 1864).

Mancinella, ob. Hippomane.

Mancini (Laura Beatryx), z domu *Oliva*, poetka

włoska, ur. 1825 w Neapolu, † 1869 we Florencyi. Wykształcona starannie przez ojca, biegłego filologa, poświęcała się w chwilach wolnych od prac poważnych malarstwu, muzyce i poezyi. W 1840 poślubiła w Neapolu uczonego prawnika *Mancini*. Z poezyj jéj, zalecających się fantazyją, czystém uczuciem i bogactwem myśli, oprócz tragedyi „*Ines*“ (Floren. 1845), wymieniamy: „*Colombo al Convento della Rabida*“ (Genua 1846); „*Poesie Varie*“ (Genua 1846); „*A. E. G. Gladstone un esule Napolitana*“ (Tur. 1851) i „*L'Italia sulla tomba di Vicenzo Gioberti*“ (Tur. 1853). Od 1860 sławiła wielkie wypadki swéj ojczyzny. Mąż jéj **Mancini** (Paskal Stanisław), uczony prawnik i głośny adwokat, czynny brał udział w politycznych ruchach włoskich; w gabinecie Ratazzi'ego był chwilowo 1862 ministrem oświaty; w parlamencie włoskim występował jako przywódca lewego środka t. j. partyi Ratazzi'ego.

Mancipatio, inaczéj *venditio solemnis per aes et libram*, tak się zwał w prawie rzymskiém akt kupna i sprzedaży w formie urzędowéj z uroczystościami prawnemi zdziałany. Przy zawarciu tego aktu, oprócz kontraktujących stron musiało się jeszcze znajdować 5 świadków, w obecności których umówiona na rzecz cena była przez nabywcę wypłacaną przez ręce ważnika, a raczéj płatnika publicznego (libripens), który odważał kruszec (aes). Później w téj formie urzędowéj były zawiérane oprócz sprzedaży jeszcze i inne umowy prawne.

Mandaryn, wyraz przez Portugalczyków utworzony z sankryckiego *mantrin* doradca, którym Europejczycy nazywają każdego urzędnika publicznego w Chinach.

Mandat, z łacińskiego *mandatum*, toż samo co pełnomocnictwo. *Mandat* znaczy mocodawcę, *mandataryjusz*, pełnomocnika. W prawie rzymskiém mandat polegał na tém, że jedna z umawiających się stron (mandatarius, procurator) przyrzeka drugiéj (mandans) wykonanie pewnych dozwolonych prawem czynności bez żadnego za to wynagrodzenia, do czego téż zostaje przez udzielającego mandat umocowaną. W prawie kościelném M. znaczy list pasterski, polecający kolatorowi udzielenie beneficyjum osobie, przez stolicę apostolską wskazanéj. W ogólności M. znaczy rozkaz przesłany do wykonania, a dawniéj pozew, wychodzący od sądów królewskich.

Mandingo, Mandingosy, naród murzyński w zachodniéj Afryce, pochodzący piérwotnie z górskiego kraju *Manding*, później przez zdobycze i emigracyją stopniowo nad Nigrem ku południo wschodowi, tudzież nad Senegalem i Gambiją ku zachodowi i południo-zachodowi aż do krajów nadbrzeżnych osiadły. Język tego plemienia od Senegalu aż do Timbuktu stał się mową panującą. Gramatykę téj mowy wydał Maxwell-Maebraix w Londynie 1837. Kształniejszéj budowy ciała niż wszystkie inne plemiona Negrów, Mandingosy są czarni, ale co do kształtu ciała i budowy czaszki niewiele różnią się od plemion rasy kaukazkiéj. Wyznają wiarę mahometańską i tworzą najszlachetniejszą i najinteligentniejszą część ludności Senegambii. Najznaczniejsze z ich licznych, częścią monarchicznie, częścią republikańsko urządzonych państw są: Manding, Dentila, Konkoda, Bombuk, Bondu, Koarta, Barra i t. d. Do plemienia Mandingo należą także mieszkańcy Susu, Bullomsy i Timmani (Sierra Leone).

Mandolina (po wł. *Mandola*), mniejszy rodzaj lutni, któréj struny częścią palcami, częścią piórkiem bywają szarpane, gdy tymczasem lewa ręka na gryfie potrzebne tony wybiéra.

Mandragora (*Dziwostręt*), rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, obejmujący rośliny zielne z korzeniami rzepowymi, w których dostrzedz można postać ludzką. M. *autumnalis*, o okazałéj koronie fijoletowéj, rośnie w Andaluzyi, Sardynii i Grecyi; jagody zielone, następnie żółknące, jadane są z octem, olejem i pieprzem; liści używają niektóre wschodnie ludy do palenia jak tytoniu. Korzeń miał wielkie znaczenie w zabobonach średniowiecznych; wyrzynano z niego figurki ludzkie (*alruniki*), mające $1^1/_2$ stóp długości i przechowywano w domach jako szacowny talizman. Dziewica Orlańska była oskarżoną o używanie alruników do czarodziejstw.

Mandryl, ob. Pawijan.

Mandżuryja, prowincyja państwa chińskiego, graniczące z Syberyją, Mongoliją, Koreą i Chinami właściwemi, oblana morzami Japońskiém i Żółtém, ma około 33,000 mil kw. przestrzeni. Znaczna jednak część tego kraju, zawiérająca blisko 10,000 mil kw., odstąpioną została w 1756 r. Rossyi, z czego utworzono tak zwany kraj nadamurski. M. jest w ogóle bardzo górzystą (góry Jabłonowe, Dauryjskie, Szan-yan-alia i Chycata), przerzniętą rzeką Amur, z licznymi jéj dopływami. Klimat lądowy, zimny i ostry, lato nadzwyczaj gorące, zima dokuczliwie mroźna i długa. Grunt w nizinach urodzajny, wydaje zboże, tytuń, owoce i t. d.; główne przecież bogactwo kraju stanowią ogromne lasy, dające przytułek licznym gatunkom dzikich zwierząt (wilki, niedźwiedzie, kuny, sobole, gror ostaje), których futra są przedmiotem obszernego handlu. Ludność nie dochodzi 3,000,000; należy ona do plemienia Mandżurów, rasy mongolskiéj, wyznaje lamaizm i utrzymuje się przeważnie z rybołówstwa i polowania, prowadząc życie koczujące.—Por. F. S. H. Platha „*Die Völker der Mandschurei*“ (2 t., Göttinga 1830).

Manes, ob. Mani, Manicheizm.

Manethôs, kapłan egipski, rodem z Sebennytos, żył za czasów dwu piérwszych Ptolomeuszów, był naczelnym kapłanem i archiwistą w Heliopolis. M. należał do najuczeńszych w kraju kapłanów i na żądanie Ptolemeusza Filadelfa napisał po grecku dwa dzieła: jedno „*O starożytności i religii Egipcyan*“ i drugie daleko ważniejsze „*Historyja Egiptu*“ w 3 księgach, od czasów mytycznych aż do podboju perskiego, dokonanego przez Ochusa. Dzieło to, jedyne obszerniejsze i wiarogodne źródło do historyi egipskiéj dochowało się (tak jak i piérwsze) we fragmentach jeno u Józefa, Euzebijusza, Syncellusa i in. Oprócz tego istnieją dokładne listy pojedynczych dynastyj i wielu królów, ułożone w porządku chronologicznym. Najlepsze wyd. tych fra-

gmentów sporządzili Fruin (Lejda 1847) i Müller w „*Fragmenta historicorum Graecorum*“ (2 t., Paryż 1848).—Porów. Böckh'a „*Manethôs und die Hundssternperiode*“ (Berlin 1846); Bunsena „*Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte*“ (t. I); Lepsiusa „*Chronologie der Aegypter*“ (t. I, Berl. 1856).

Maneż (z franc. *manège*), machina, wprawiana w ruch za pomocą zwierząt pociągowych, a w znaczeniu ściślejszém machina, któréj oś obrotu jest pionowa, a zwierzęta poruszające ją odbywają drogę po kole poziomém.—M-mi też w XVII i XVIII w. zwano u nas ujeżdżalnie.

Manfred, książę Tarentu, ur. 1231, syn cesarza Fryderyka II i hrabianki Blanki Lanzia. Po śmierci ojca otrzymał 1250 r. księstwo Tarentu i obroniwszy przeciwko roszczeniom papieża Apuliję, posiadłość swego brata Konrada, objął 1254 r. po śmierci tegoż brata jéj zarząd w imieniu swego synowca Konradyna (ob.), ale musiał staczać walki z nieprzyjaznymi sobie papieżami: Innocentym IV i Aleksandrem IV. Obciążony przez tego ostatniego klątwą, wkroczył do jego państwa i po zwycięstwie Sieny nad Florencyją pod Montaperto 4 Września 1260 shołdował całą Tuscyję. Papież Urban IV rzucił atoli nową klątwę na M. i jego kraje, którymi jako lennością papieską obdarzył Karola d'Anjou. Gdy następny papież Klemens IV jeszcze ściśléj połączył się z Karolem d'Anjou i 6 Stycznia 1266 królem Sycylii ukoronować go kazał, M. stoczył z nim bitwę pod Beneventem 26 Lut. 1266 i poległ na placu boju, a żona jego, córka i trzéj synowie dostali się w ręce zwycięzcy. M. piękny, wesoły, przystępny, łagodny i szczodry, wysoce wykształcony i waleczny, przyjaciel poetów i śpiéwaków, zarówno zaletami jak i wadami przypominał ojca. — Porów. Cesare'go „*Storia di Manfredi*“ (2 t., Neapol 1837) i Münch'a „*König Manfred*“ (Stuttgard 1840).

Mangan (*Manganez*), pierwiastek chemiczny, metaliczny, pod wielu względami zbliżony do żelaza, którego symbol jest *Mn.*, a ciężar atomowy=55. W naturze występuje głównie w postaci tlenków, z których się otrzymuje przez wyżarzenie z węglem. Jest czerwonawo-szary, bardzo twardy, kruchy i nader trudno topliwy, c. wł=7,2. Utlenia się na powietrzu i rozkłada wodę. M. jest ważnym przy otrzymywaniu żelaza, oddala bowiem z niego siarkę i krzem. Z żelazem wydaje spiże bardzo twarde, z miedzią spiż podobny do bronzu, lecz od niego twardszy. Z tlenem wydaje M. 6 związków: *Tlenek manganu*, MnO, zielony proszek, otrzymywany przez wyżarzenie wyższych tlenków; wodan jego H_2MnO_2 znajduje się jako rzadki minerał *pyrochroit*—w masach blaszkowych; stanowi on zasadę jednoatomowych soli manganowych, z których strącają go alkalija, jako osad biały. *Tlennik manganu*, Mn_2O_3, czarny proszek, otrzymywany ze swego wodanu; wodan jego, $H_2Mn_2O_4$, stanowi minerał *manganit*, krystalizujący w szeregu dwu-a-jednoosiowym. *Tlenotlennik* M., $Mn_3O_4=MnO+Mn_2O_3$, jest proszkiem brunatnym, znajduje się w przyrodzie, jako *hausmanit*, krystalizujący w szeregu trzy-a-jednoosiowym. *Nadtlennik* M., MnO_2, stanowi najważniejszą rudę M., *pyroluzyt*, napotykany w przyrodzie w kryształach dwu-a-jednoosiowych, lub masach promienistych, wydających czarny proszek i mających c. wł=5. Tlenki te używają się do otrzymywania chloru i tlenu, niektóre do barwienia szkła i t. p. W handlu nazywają się *braunsztejnem*. Dwa wyższe związki M. z tlenem mają własności kwasowe. *Kwas manganny*, H_2MnO_4, i jego bezwodnik, MnO_3, otrzymać się nie dają; gdyż sole jego przy traktowaniu silnymi kwasami wydają kwas nadmanganny i wodan tlennika M.; sole te są zielone, gdy sole kwasu nadmangannego zawsze czerwone, stąd następuje łatwa zmiana barwy, co u *manganijanu potażu*, K_2MnO_4, ma miejsce już przez rozcieńczeniu wodą; stąd dawna nazwa séj soli—*chameleon mineralny* (ob.). *Kwas nadmanganny*, $HMnO_4$, otrzymuje się ze swéj soli barytowéj, przez dodanie kwasu siarczanego, w roztworze czerwonym; bezwodnik jego, Mn_3O_7, jest cieczą ciemno czerwoną, rozkładającą się przy 65° z wybuchem. Z soli jego najważniejszym jest *nadmanganijan potażu*, $KMnO_4$, otrzymywany przez wyżarzenie nadtlennika M. z potażem i chloranem potażu; jestto masa czérwona, dająca roztwór silnie czerwono-fijoletowy, z którego sól wydziela się w kryształach niemal czarnych, z połyskiem fijoletowym. Sól ta używa się w chemii analitycznéj i medycynie i zyskuje coraz większe zastosowanie z powodu silnych własności utleniających; przeszkadza ona gniciu ciał i stąd używa się do opatrunków chirurgicznych oraz do obmywania wrzodów lub błon zajętych dyfterytycznym procesem. W ogóle kwas nadmanganny i jego sole są ciałami silnie utleniającemi. — *Siarek* M., MnS, tworzy minerał rzadki, *blendę siarkową*, *dwusiarek*, MnS_2, stanowi w przyrodzie *haueryt* (ob.). — Sole *tlenku* M., czyli sole jednoatomowe, mają barwę bladoróżową: *Chlorek* M., $MnCl_2$, krystalizuje z 4 cząsteczkami wody i łatwo się rozpływa; *Węglan* M., $MnCO_3$, znajduje się w przyrodzie jako *szpat manganowy*, *diallagit*, *rodochroit*, *braunstajn czerwony*, w różowych romboedrach. Z soli *tlennika* M. bardzo mało jest znanych, gdyż łatwo się rozkładają. Oprócz wyżéj wymienionych rud M. znane są i jego *krzemiany*, mianowicie *czerwony* lub *rodonit*, rzadko krystaliczny, w stanie zanieczyszczonym zwany M. *rogowym*, *alagitem*, *fokicytem*, — i rzadszy *czarny*. Do krzemianów zaliczyć też można *braunit*, raczéj tlennik, zawiérający niewielką ilość krzemionki. Rudy M. są dosyć rozpowszechnione, w granicie, łupku mikowym, porfirze i in. w wielu miejscowościach.

Mangelsdorf (Karol), historyk niemiecki, urodz. 1748, † 1802, profesor literatury w uniwersytecie królewieckim, gruntowny znawca historyi i piśmiennictwa polskiego, wydał „*Allgemeine Geschichte der Europeischen Staaten*“ (Halla i Lipsk, 17 t.). Cały tom 12 tego dzieła poświęcony jest dziejom Polski, a ósmy obejmuje historyję Kurlandyi i Inflant.

Mangia, wyspa, ob. Cook'a archipelag.

Mangifera (*posmaka*, *magnusodrzew*), rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, obejmujący drze-

wa w Indyjach wschodnich, o liściach całobrzegich, skórzastych i kwiatkach małych, białawych lub czerwonych; owoce są soczystymi pestkowcami. Owoce te w gatunku M. *indica* są wielkości jaja gęsiego, pomarańczowo-żółte; stanowią one ulubiony owoc (*mango*) w krajach zwrotnikowych. Nasiona używają się jako środek przeciwrobaczny, a gumożywica wypławiająca z kory przeciw syfilis. Drewno używa się na opał, lubo się nadaje i na wyroby. Gałęźmi stroją bramini swe chaty we święta, a liśćmi czyszczą sobie zęby. Drzewo to wydaje owoce od 7 do 100 roku życia.

Manhattan, wyspa w północno-amerykańskim stanie New-York, utworzona z rzek: Hudson, Harlem i East-River; na niéj leży miasto New-York.

Manheim lub **Mannheim**, stolica badeńskiego obwodu Niższego Renu i druga rezydencya W. księcia, poprzednio rezydencyja elektora Palatynatu, przy ujściu Neckary do Renu i przy kolei żelaznéj. Regularnie na sposób nowoczesny, w kwadraty (jest ich 112) zbudowane miasto, posiada wielki zamek z bogatymi zbiorami sztuk i liczy 34,000 m. M. jest najważniejszém miastem handlowém w Badeńskiem i po Kolonii i Koblenz najpiérwszém nad Renem. Naprzeciw Manheimu leży Ludwigshafen. Z wyrobów tutejszych, sławny jest likier anyżowy, zwany *wodą manheimską*. M. w 1689 był spalonym przez Francuzów, lecz w 10 lat późniéj został na nowo odbudowany i obwarowany.

Manheimskie złoto (*Similor*), spiż naśladujący złoto, zawiéra 89,44% miedzi, 9,93% cynku i 0,62% cyny.

Mani, także *Manes* i *Manicheus*, filozof wschodni, twórca nowego systematu religijnego, syn Persa Futtaka z Hamadanu, ur. 214 w Ktezyfon, był wysłany przez ojca do Persyi, gdzie wychowany w zasadach parsyzmu, wystąpił w 24 r. życia jako nauczyciel nowéj wiary. Uważał się za wspominanego w Ewangielii Jana Parakleta, nierozumiejąc jednak pod nim Ducha św. lecz nauczyciela powołanego do oczyszczenia religii chrześcijańskiéj od fałszów. Nauka jego (ob. Manichejczycy) była połączeniem parsyzmu z chrześcijanizmem, przypominającém w wielu miejscach mniemania gnostyków a zwłaszcza Bardesanesa. Podług Abulfaradza miał był M. chrześcijanem a nawet prezbyterem, co jednak jest mylne. Celem rozkrzewienia swéj wiary odbywał przez lat 30 dalekie podróże i w r. 270 starał się króla perskiego Szabura I (Saporesa) w Ktezyfonie dla téj swojéj nauki zjednać; lecz przymuszony przez Magów do ucieczki, został po swoim powrocie 274 albo 275 r. z rozkazu króla Bahrama (Waranes) zabity.—Porów. Flügela „M., *seine Lehre und seine Schriften*“ (Lipsk 1862).

Mania, staro-italskie bóstwo podziemne matka Larów, z którymi wspólną cześć odbiérała; niegdyś składano jéj ofiary ludzkie.

Manicaria (*Oczepnica*) rodzaj drzew z rodziny palm, obejmujący jedyny znany gatunek M. *saccifera* nad Amazonką, zwany w Brazylii *bussu*, ma trzon wysoki na 10—15 stóp, liście długie na 30, a szerokie na 4—5 stóp, największe u palm; pochwy kwiatowe przedstawiają postać worka długiego na 4 stopy, który może być jak czapka włożony na głowę. Owoc jest jagodowaty, z pestką wielkości orzecha włoskiego; orzechy te są sprowadzane do Europy pod nazwą kości słoniowéj roślinnéj i przerabiają się na guziki.

Manichejczycy, zwolennicy nauki, głoszonéj przez Manesa, lub Mani (ob.). System religijny Maniego przyjmuje dwie istoty wieczne: dobrą, t. j. Boga, i złą (*Hyle*), t. j. dyjabła, otoczone niezliczonymi, od nich zależnymi Eonami. Szatan od wieków jest wrogiem Boga i kusząc się o panowanie nad państwem światłości, napada na nie. Stróż państwa światłości, jeden z Eonów, stwarza człowieka i wysyła go do walki z szatanem, w któréj człowiek zostaje pokonanym i pojmanym. Bóg dobrego zsyła na pomoc ducha żywiącego, lecz zapóźno, gdyż szatan oderwał część państwa światłości. Człowiek wyzwolony z niewoli, przeniesiony jest na słońce, a Bóg przez ducha żywiącego tworzy świat idealny. W każdym człowieku oprócz ducha światłości mieszka duch złego. W rozwijaniu się ku dobremu, dopomaga mu człowiek idealny, Chrystus, i unoszący się w eterze duch żyjący. Nakoniec Chrystus zstępuje ze słońca na ziemię, przybrawszy pozornie ciało ludzkie i staje się zbawicielem, umarłszy pozornie. Mani jest głową kościoła; pomocnikami jego byli 12 apostołów, 72 biskupów, oraz presbyterowie i t. d. Gminy M. składały się z katechumenów i wybranych; ci ostatni wiedli żywot ascetyczny, nie jedli nięsa ani mleka, nie pili wina, i niewolno było im wchodzić w związki małżeńskie. Prześladowani srodze w Persyi przenieśli się M. wkrótce po śmierci założyciela do Hindostanu. Za Szapura II, pojawiają się znów w Persyi, gdzie mimo prześladowań znajdują zwolenników. Nadto rozszerzyli się M. w Syryi, Egipcie, Palestynie i Afryce, gdzie wytępieni zostali przez aryjańskich Wandalów. Ślady M. spotykają się i we Włoszech, szczególniéj w Rzymie, oraz w Galii i Hiszpanii, wszędzie ich jednak prześladowano. Skutkiem rozpraw dogmatycznych rozdzielili się M. na kilka sekt, nieznanych bliżéj. W wiekach średnich M. od żył w sekcie katarów.—Porów. Baur „*Das manichäische Religionssystem*“ (Tübinga 1831).

Manifest, w prawie polskiém zwał się czasami protestacyją, albo żałobą. Rozumiano pod nim oświadczenie woli przed aktami publicznymi w celu zapobieżenia szkodzie publicznéj lub prywatnéj, lub w celu zaskarzenia zrobione. Manifest był uważany za wstęp do procesu i dla tego przerywał przedawnienie, lecz w takim wypadku należało go poprzeć pozwem, inaczéj bowiem tracił moc i znaczenie w sprawach prywatnych. Jeżeli podający manifest odstępuje od niego, to winien był uczynić to aktem, który zwano *remanifestem* lub *recesem*. Drugi, kiedy pojedynczy obywatel wnosił manifest czyli żałobę albo obżałowanie przeciw innemu obywatelowi, udając się ze swojém zażaleniem do akt ziemskich, grodzkich lub innych, gdzie takowe zapisywano. Dzisiaj *Manifest* oznacza publiczne obwieszczenie władzy rządzącéj, celem objaśnienia

swego postępowania w ważnych wypadkach, dotyczących polityki wewnętrznéj lub zewnętrznéj.

Manihot (*Manijok*), rodzaj roślin z rodziny wilczomléczowatych, obejmujący drzewa lub krzewy, o wielkich korzeniach bulwiastych, liściach dłoniasto-dzielnych i kwiatach zebranych w baldachy, w Amer. zwrotnikowéj; niektóre użyteczne, jako rośliny pokarmowe i lekarskie. M. *utilissima* (*Manijok gorzki*, *juka gorżka*, *kassawa*, *Jatropha manihot*), krzew dochodzący 8 stóp, uprawia się w Indyjach zach. i Amer. zwrotnikowéj w licznych odmianach. Korzenie obok znacznéj ilości mączki zawiérają i kwas pruski, są przeto trujące, ale ten ostatni można oddzielić i otrzymuje się ważny środek pokarmowy. Korzenie się rozciérają, wymywają, wypłukują, suszą i wypiekają. Chléb stąd otrzymany zowie się *kassawą* i jest bardzo pożywny, bo zawiéra dosyć części azotowych (2,63%). Mąka z tego korzenia pod nazwą *mandioki* przybywa często do Europy, jako surrogat saga lub arrowrotu. Mąka spieczona i zmielona zowie się *tapijoką*, *kassawą*, *cipapą*, *arrowrotem brazylijskim* i z powodu zupełnego braku smaku używa się w wykwintnych kuchniach. We Francyi robią sztuczną tapijokę z mąki kartoflanéj. Nasiona działają drastycznie. M. *aipi* (*Manijok słodki*), krzew w Brazylii, posiada korzeń z sokiem łagodnym i z mniejszym mozołem wydaje mąkę. Korzenie M. *janipha* są bulwiaste, i jedzą się pieczone w Ameryce płd. pod nazwą *kassawy słodkiéj*; oléj zawarty w nasionach służy do palenia.

Manija, jedna z najczęstszych form chorób umysłowych, zboczenie sądu, intelligencyi. Chory fałszywie sądzi o otaczających przedmiotach, o swojéj osobistości i na tych błędnych pojęciach opiéra postępowanie swoje. Przyczyną M. mogą być cierpienia ośrodków nerwowych, choroby inne (najczęściéj organów zmysłowych), których długotrwałe objawy chory fałszywie pojmuje (illuzyje) i fałszywe sądy przenosi następnie na zewnętrzne przedmioty; wreszcie przyczyną M. mogą być silne wpływy, bezpośrednio na psychiczną sferę człowieka działające. Charakter manii bywa najrozmaitszy, stąd nazwy: M. religijna, M. wielkiego szczęścia (chory ma się za bogacza, króla, Boga) i t. d. W błędnych tych sądach utrzymuje się związek i świat sztuczny, który chory sobie utworzył, istnieje dla niego stale. Przy postępie choroby następuje zupełny nieporządek w myśleniu (*Paranoia*). Często zboczenie odnosi się do jednego wyłącznie szczegółu, gdy cała pozostała sfera ducha przedstawia się normalną; choroba nosi wtedy nazwę M. częściowéj (*Monomania*). M. trwająca krótko w skutek gorączki, upojenia i t. d. nazywa się *majaczeniem* (*Delirium*).

Manijok, ob. Manihot.

Manila albo *Luzon* (Luçon), największa z wysp Filipińskich, cała prawie w posiadaniu Hiszpanów, obejmuje 2,014 mil kw., z ludnością około 2,500,000 m., dzieli się na 19 prowincyj. Główne na niéj miasto M. nad r. Pasig, liczy przeszło 160,000 m. bardzo handlowe, jest rezydencyją gubernatora hiszp., biskupa i ma uniwersytet.

Manilijusz (*Cajus Manilius*), trybun ludu w Rzymie, przedstawił w r. 66 prz. Chr. wniosek do prawa, ażeby w miejsce Lukulla dać nieograniczone pełnomocnictwo Pompejuszowi do ukończeniu wojny z Mitrydatesem. W przeprowadzeniu tego prawa popiérany był skutecznie przez Cycerona w sławnéj mowie: „*Pro lege Manilia*“.

Manilijusz (*Marcus Manilius*), poeta rzymski z czasów Augusta jest autorem niedoszłego do nas w całości poematu dydaktycznego „*Astronomica*“. Najlepsze ed. dali: Scaliger (Lejda 1600) i Bentley (Lond. 1739).—Porów. Jacoba „*De Manilio poëta*“ (4 częś., Lubeka 1830—36).

Manin (Daniel), patryjota i mąż stanu włoski, ur. 1804 w Wenecyi. Ukończywszy studyja naukowe, był w rodzinném mieście adwokatem i nadzwyczajną cieszył się wziętością. Od r. 1841 występował przeciw rządom austryjackim z opozycyją legalną ale tém skuteczniejszą, ze się opiérała na głębokiéj znajomości stosunków prawnych. Wkrótce zyskał M. taki wpływ na współobywateli, że ci uznali go jak również Mikołaja Tommaseo (ob.) za swych przywódców. Obaj oni zostali uwięzieni w Stycz. 1848, ale po wypadkach Marcowych w Wiedniu na żądanie ludu zostali uwolnieni 17 Marca 1848. M. kierował bezkrwawą rewolucyją 22 Marca, skutkiem któréj Austryjacy opuścili Wenecyją i po ogłoszeniu rzeczypospolitéj ś. Marka stanął jako prezes gabinetu na czele rządu tymczasowego. Chwilowo zastąpiony był (3 Sierp.) przez Castelli'ego, ale już 13 Sierp. otrzymał dyktaturę i bohaterski stawiał opór Austryjakom aż do upadku Wenecyi 24 Sierp. 1849, ciesząc się przez cały ten czas zupełném zaufaniem i nieograniczoną miłością ludu. Przed zemstą Austryjaków uciekł do Francyi i od 1854 aż do śmierci, zaszłéj w Paryżu 1857, pracował gorliwie w sprawie jedności i wolności półwyspu włoskiego. Planat de la Faye wydał bardzo interesujące „*Documents et pièces authentiques laissés par Daniel Manin*“ (Par. 1860). — Porów. H. Martin „*Daniel Manin*“ (Paryż 1859).

Manipularz (manipulus), szeroka wstążka, przy końcach w kształt trójkątów rozszerzona, odpowiadająca tak materyjałem jak i kolorem ornatowi i stule, którą kapłan, dyjakon i subdyjakon noszą na lewéj ręce. Znaczenie M. rozmaicie bywa wykładane.

Manipulus (łac.), garść, na receptach $^1/_2$ uncyi. W dawnym Rzymie oddział wojska, liczący zwykle dwie centuryje; był trzecią częścią kohorty, a 30-stą legijonu (ob.).

Manissa, starożytna Magnezyja, m. w ejalecie Aidyńskim w Azyi mniejszéj, ma 45,000 mieszkańców i fabryki bawełnianych wyrobów.

Mańkowski, malarz z drugiéj połowy XVIII w.; prace jego mianowicie al-fresco, posiadają kościoły: w Sieciechowie i w Górze nad Narwią pod Nowym-Dworem. W galeryi Stanisława Augusta był jego roboty portret pastelowy hetmanowéj z Engelhardtów Branickiéj.

Manlijusz (Manlius), rzymski ród patrycyjuszowski. *Marek Manlijusz* z przydomkiem (który i da-

wniéj nosiła jego rodzina) *Capitolinus*, konsul w r. 392 przed Chr., przeszkodził 390 Gallom w zdobyciu kapitolijum, 385 występował w obronie uciśnionych dłużników plebejuszowskich, był uwięziony ale na żądanie ludu uwolniony; 384 oskarżony o sięganie po koronę królewską, osadził swymi ludźmi Kapitol, ale został zabity przez zdrajcę niewolnika. — *Tytus Manlijusz* zwany *Torquatus*, od łańcucha na szyję (*torques*), który zdobył w pojedynku na pokonanym przez się olbrzymie-Gallu i zmusił przez to Gallów do odwrotu. Kiedy potém po raz trzeci był konsulem, a syn jego w roku 340, wbrew zakazowi wodzów, wdał się w podobnyż pojedynek z pewnym Latyńczykiem, kazał ojciec, surowy przestrzegacz prawa, ściąć nieposłusznego syna. Stąd poszło późniejsze przysłowie Rzymian: *Imperia Manliana*, określające wyroki nieubłaganéj surowości. **M.** ten odniósł późniéj dwa świetne zwycięstwa nad Latynami: jedno opodal Wezuwijusza, drugie pod Trifanum.

Manna (*Glyceria*), rodzaj roślin z rodziny trawiastych, z plemienia kostrzewowych, którego najważniejszym gatunkiem jest **M.** właściwa (*G. fluitans*), dawniéj *kaszyńcem*, późniéj *manną* albo trawą *mannianą* zwana. Korzeń jej jest trwały, źdźbło na 1—3 stóp wysokie, liście na nerwie i po brzegach ostre, wiecha jednostronna, rozpierzchła, kłoski 7—12 kwiatowe. Trawa ta rośnie po rowach, błotach, nad brzegami stawów i w miejscach wilgotnych. Jest ona ważną z powodu nasion, używanych na pokarm. Nasiona te jasnego koloru, łatwo wyłuskujące się, znane są u nas pod nazwą *manny*, w Niemczech pod nazwą *kaszy polskiéj*. Ryby tuczą się od niéj bardzo prędko.

Manna, ciało cukrowate, wydzielane przez wiele roślin, już to za nacięciem, już dobrowolnie. Najwięcéj znaną jest **M.** *jesionowa*, pochodząca z jesionu mannowego, rosnącego w całéj Europie. Z początkiem Lipca robią się w drzewie nacięcia, z początku blisko ziemi, następnie coraz wyżéj. W szczeliny wprowadza się słomki, a wypływający sok twardnieje. Sok z dolnych nacięć wydaje t. z. **M.** *in sortis*, z górnych **M.** *canellata*, która prędzéj twardnieje. W handlu rozróżniają się różne gatunki. Jako środek lekarski przeczyszczający, najważniejszą jest **M.** *pospolita* czyli *sycylijska* w masach kleistych, żółtawych i **M.** *tłusta* czyli *kalabryjska* (*M. calabrina*) w ziarnach brunatnych, pozlepianych. **M.** jesionowa zawiéra mannit (od 9 do 42%), cukier gronowy, wodę, popiół, śluz, gumę i t. d. Z innych rodzajów **M.** ważniejsze są: **M.** *bryjansońska* czyli *modrzewiowa* z modrzewia, zawiérająca właściwy cukier *melecytozę*; **M.** *libańska* z cedru; **M.** *kaukazka* czyli *dębowa* z *Quercus infectoria* i in. gat. dębu; **M.** *celastrina* lub *guz*, powstająca z zakłucia niektórych gat. Celastrusa w Indyjach; **M.** *australska*, wypływająca z *Eucalyptus mannifera* i *E. dumosa* i posiadająca cukier zbliżony do krystalicznego; **M.** *perska* (**M.** *maurorum*) z *Hedysarum alhagi* uważana jest przez mnichów synajskich za specyfik przeciw chorobom piersiowym. **M.** *tamaryskowa*, zbiérana na gałęziach i liściach drzewa *Tamarix mannifera*, gdzie się tworzy przez nakłucie owadu *Coccus maniparus* na Synaju, zawiéra wiele cukru, dekstryny i t. p. Ma to być według niektórych **M.** biblijna, choć niewiadomo, skądby się brała w pustyni, pozbawionéj drzew. Co do innego wytłumaczenia **M.** biblijnéj ob. *Lecanora*.

Manners (Jan Jakób Rodert lord), przywódca partyi torysów, ur. 1818 r., drugi syn księcia Rutland, zasiadał kilkakrotnie w izbie niższéj, gdzie się odznaczał jako głowa protekcyjonistów. W roku 1852 był od Lutego do Grudnia ministrem robót publicznych i głównym komisarzem pałaców i lasów, które to stanowisko zajmował i późniéj w latach 1858—59 oraz 1866 w gabinecie Derby. Jako pisarz i poeta, **M.** należy do szkoły tak zwanéj młodéj Anglii, która dzisiejsze zbawienie kraju widzi tylko w powrocie do średniowiecznego systemu feudalnego. Z pism jego wymieniamy: „*Plea for national holidays*“ (Londyn 1843); „*The spanish match of the 19 Century*“ (Lond. 1846) i „*Notes of an Irish tour*“ (Lond. 1849).

Mannert (Konrad), historyk i geograf niemiecki, ur. 1756 w Altdorf), † 1834, jako profesor historyi w Monachijum. Wsławił się głównie dziełem: „*Geographie der Griechen und Römer*“ (10 t., Norymb. 1795—1825). Z innych prac jego wymieniamy „*Geschichte Baierns*“ (2 t., Lipsk 1826); „*Geschichte der Deutschen*“ (2 t., Stuttg. 1829—30) i „*Geschichte der alten Deutschen, besonders der Franken*“ (Stuttg. 1829).

Manning (N.), prymas kościoła katolickiego w Anglii, ur. 1809 w Londynie, był księdzem kościoła anglikańskiego, od 1840 archidyjakonem dyjecezyi chichesterskiéj; początkowo stronnik puseizmu (ob.), przeszedłszy 1850 r. na katolicyzm, został przeorem zakonu braci św. Boromeusza, doktorem teologii, następnie proboszczem katolickim dyjecezyi westminsterskiéj, protonotaryjuszem akotholskim i domowym prałatem papieża. Mianowany r. 1865 arcybiskupem westminsterskim, był gorliwym obrońcą dążności hierarchicznych stolicy rzymskiéj. Na soborze watykańskim 1869—70 był **M.** jednym z najgorliwszych rzeczników dogmatu nieomylności. Wydał: „*The unity of the Church*“ (1842); „*The temporal power of the Pope in its political aspect*“ (1866); „*The oecumenical council and the infallibility of the Pope*“ (1869); „*Petri privilegium*“ (1871); „*Sermons*“ (2 t., 1871) i w. in.

Mannit, $C_6 H_{12} O_6$, ciało słodkie, odkryte przez Prouta w 1806, napotykane w wielkiéj liczbie roślin. **M.** stanowi główną część składową manny (ob.) jesionowéj, z któréj się łatwo otrzymuje. Tworzy wielkie graniastosłupy rombowe proste, rozpuszczalne w wodziei alkoholu. Ogrzewany z roztworem kwasu jodowodornego przechodzi na jodowodan heksylenu $C_6 H_{12}$ HI. Pod względem chemicznym **M.** uważać można za alkohol sześcioatomowy (ob. alkohole): $C_6 H_{12} O_6 = C_6 H_8 (OH)_6$, tworzący związki obojętne z 6 atomami kwasów jednozasadowych, jak kwasu octowego. Ale przez działanie największéj liczby kwasów na **M.** otrzymuje się etery nie samego **M.**, a jego bezwodnika, zwanego przez Berthelota

mannitanem, $C_6 H_{12} O_5$, z *kwercytem* czyli istotą słodką, otrzymywaną z żołędzi, i *pinitem*, otrzymanym przez Berthelota z żywicy sosny kalifornijskiéj.

Mannowiec, toż co jesion mannowy (ob. jesion).

Mannus (od indoeuropejskiego pierwiastku *man*, skąd staro-górno-niem. *maniseo*, nowo-górno-niem. *Mensch* człowiek), u Germanów podług Tacyta nazwisko syna boga *Tuisco* (ob.). Od 3 jego synów wyprowadzali Germanowie 3 główne swe plemiona: Ingewonów, Istewonów i Hermijonów. M. stanowi ostatnie ogniwo wspólnego wszystkim indoeuropejskim narodom mytu o początku rodu ludzkiego i znaczy toż samo co indyjski *Manus*, to jest praojciec mieszkańców ziemi, obdarzonych rozumem.

Manoel (don Francesco), najcelniejszy z nowszych liryków portugalskich, ur. 1734 r. w Lizbonie; chroniąc się przed inkwizycyją, uciekł 1778 do Paryża i tu † 1819. Z dzieł jego „*Obras completas*“ (2 wyd 11 t., Paryż 1819—19), które wydał pod pseudon. *Flinto Elysio*, najwyżéj są cenione *Ody* i przekład bajek Lafontaine'a.

Manolesse (Antoni), historyk włoski XVI w., żyjący w Wenecyi, wydał dzieło o Polsce pod t. „*La fausta et felice Electione in Re di Polonia del Seren. Henrico di Valois etc*“ (Wenec. 1573).

Manowczyk, *Wertebnik*, po greck. *meander* (od kręto płynącéj rzeki t. n.) w architekturze szlak ozdobny nakształt poskręcanego sznurka.

Manometr (z gr. *manos* rzadki), przyrząd służący do mierzenia prężności gazów, a zwłaszcza gorących par. Jest ich kilka rodzajów. M. *o otwartém powietrzu* czyli prościéj M. *otwarty*, składa się ze skrzyni żelaznéj, zawiérającéj rtęć, do któréj rura doprowadza gazy lub pary, których prężność ma być oceniona w rtęci zanurzoną jest inna rura szklana w obu końcach otwarta. Ponieważ ciśnienie atmosfery wywołuje podniesienie się słupa rtęci na 76 centymetrów (ob. atmosfera), to gdy para doprowadzana posiada prężność 2, 3, 4 i t. d. atmosfer, rtęć w rurze szklanéj zostanie podniesioną na 76, 2×76, 3×76 i t. d. cent. Stąd wszakże rury te muszą być nader długie, dla tego wprowadzono M. *zamknięte* (*o powietrzu zamkniętém*), w których rury są u góry zamknięte, a stąd w miarę ciśnienia gazu na rtęć, powietrze, w rurze będące, ściska się i zajmuje coraz mniejszą objętość, tak że wysokość rtęci ocenia prężność pary. Wygodniejszymi jeszcze są M. metalowe, podobne do barometrów metalowych. M. *rurowy Bourdon'a*, właściwie Schinz'a, zawiéra rurę zgiętą, któréj jeden koniec komunikuje z parą, gdy drugi wolny i zamknięty działa na skazówkę i udziela jéj ruch swój, wywołany przez parę. Urządzenie M. taflowego Schöffera i Budenberga podobne jest do barometru holosterycznego (ob. barometr).

Manresa, m. w hiszp. prow. Barcelony, nad rz. Cardener, liczy 12,000 m.

Mans, albo *Le Mans*, m. fabryczne i stolica depart. franc. Sarthe, rezydencyja biskupa, ma 46,980 m. i wspaniały gotycki kościół katedralny; pamiętne zwycięstwem Niemców nad Francuzami pod dowództwem generała Chanzy 12 Stycznia 1871 r.

Mansard (Julijusz Hardouin), budowniczy francuski, ur. 1645 w Paryżu, † 1708 jako dyrektor generalny budowli królewskich w Marly. Do prac jego należą zamki Clugny, zamki Marly i Trianon, kościół P. Maryi w Wersalu i in.—Stryj jego *Franciszek* M., ur. 1598 w Paryżu, † 1666 r., był wynalazcą dachów mansardowych (ob. dach).

Mansfeld, niemiecki ród hrabiowski, biorący nazwę. od starożytnego zamku t. n. w obwodzie górno-szląskim; rozdzielił się na wiele dziś już wygasłych linij, z których ostatnią była katolicka bornsztedzka, wyniesiona r. 1600 do godności książąt rzeszy; wygasła ona na księciu Józefie Wacławie 1780. Imię i posiadłości allodyjalne tego ostatniego przez małżeństwo przyrodniéj jego siostry przeszły do domu Colloredów. Z rodu tego wsławił się szczególniéj *Ernest Mansfeld* naturalny ale uprawniony syn *Piotra Ernesta Mansfeld* († 1604), namiestnika cesarskiego w Luksenburgu i Brukseli, ur. 1585. Wychowany w religii katolickiéj, wyświadczył ważne usługi ówczesnemu królowi hiszpańskiemu, ale z powodu odebranych sobie posiadłości ojcowskich przeszedł r. 1610 do kościoła reformowanego, stanął po stronie książąt protestanckich i stał się jednym z najgroźniejszych nieprzyjaciół Austryi. W r. 1618 dostarczał Czechom wojska w sprawie ich króla, elektora Palatanytu, i walczył z rozmaitém szczęściem w Czechach i nad Renem. W r. 1615 na czele wojska, najętego za francuskie i angielskie pieniądze, postanowił wtargnąć w dziedziczne kraje austryjackie, ale pobity pod Dessau 25 Kwietnia 1626 r przez Wallensteina i ścigany przezeń, cofał się do Węgier, celem połączenia się z Betlen-Gaborem, księciem siedmiogrodzkim, i rozpuścił swe wojska, gdy Gabor zmienił plany. Zamierzając przez Wenecyję przeprawić się do Anglii, zachorował podczas podróży w pewnéj wsi pod Zarą i † tamże 1626. M. należy do najznakomitszych wodzów XVII w.; zwano go Attylą niemieckim.— Porów. Reussa „*Graf Ernst von Mansfeld in böhm. Kriege* 1618—1621“ (Brunśw. 1865); Villermonta „*Ernest de Mansfeld*“ (2 t., Bruksela 1866).

Manso (Jan Kacper Fryd.), znakomity humanista i pedagog niemiecki, ur. 1759 r. w Blasienzell, około Gothy, rektor gimnazyjum ś. Magdaleny w Wrocławiu, † 1826. Z dzieł jego, dotyczących starożytności i literatury klasycznéj oraz historyi, ważniejsze są: „*Sparta*“ (3 t., Lipsk 1805—9); „*Leben Konstantins des Gr.*“ (Wrocław 1817); „*Geschichte des preuss. Staats*“ (2 wyd., 3 t., Frankf. 1819—20); „*Geschichte des ostgoth. Reichs in Italien*“ (Wrocław 1824).

Mansurah, kwitnące i handlowe miasto w Niższym Egipcie, przy wschodniém ramieniu r. Nilu, przeszło 11,000 m.

Mansyjonarz, kapłan, którego obowiązkiem jest codziennie w kościołach katedralnych i kolegijalnych śpiéwać w chórze oficyjum do N. M. P.

Mantegna (Andrzéj), malarz włoski i miedziorytnik, głowa szkoły padewskiéj, ur. 1431 w Padwie

† 1506 w Mantui. Otworzył w Mantui szkołę malarską, a następnie wypracował w Rzymie dla papieża Inocentego VIII wiele prześlicznych obrazów. Najcelniejsze z nich są: *Tryjumf Cezara*, *Madonna della Vittoria*; *Najświętsza panna z dzieciątkiem*, otoczona aniołami. Miedzioryty jego rylca były przepłacane. Ojciec jego tudzież trzéj synowie odznaczyli się także w malarstwie. Z uczniów M. najsłynniejsi: Corregio i Raibolini.

Manteuffel, starożytna rodzina szlachecka niemiecka, rozdzielona na kilka linij i od dawnych czasów osiadła w Prusiech (na Pomorzu zwłaszcza), Saksonii i Szwecyi oraz w Inflantach. Z rodu tego odznaczył się w nowszych czasach szczególniéj. **Manteuffel** (Karol Roch Edwin, baron von), feldmarszałek pruski, ur. 1809 w Magdeburgu. W 1826 wszedł do wojska, 1848 został adjutantem królewskim, następnie otrzymał stopień pułkownika i używany był do różnych misyj dyplomatycznych; mianowany 1857 r. naczelnikiem wydziału w ministeryjum wojny, a 1858 generałem, został 1865 cywilnym i wojskowym gubernatorem Szlezwigu. W wojnie 1866, wypędziwszy z Holsztynu Austryjaków, odznaczył się na czele swéj dywizyi w Hanowerze, Hesyi i Frankonii a po generale Vogel von Falkenstein objął naczelne dowództwo nad armiją Menu i walczył zwycięsko przeciw Niemcom południowym. W wojnie francusko-niemieckiéj 1870—71 jako dowódca 1 korpusu armii walczył szczęśliwie pod Metz, a po poddaniu się téj twierdzy dowodził naczelnie armiją piérwszą z większém jeszcze powodzeniem przeciw północnéj armii francuskiéj szczególniéj w bitwach pod Amiens 24 Listopada 1870 i Bapaume 2—3 Stycznia 1871. W końcu otrzymał 8 Stycznia dowództwo nad armiją południową i zmusił armiję Bourbaki'ego do cofnięcia się w granice neutralnéj Szwajcaryi po bitwie pod Pontarlier 1 Lutego 1871 r. Po zawarciu pokoju dowodził całą armija okupacyjną na ziemi francuskiéj aż do jesieni 1873 i mianowany był feldmarszałkiem.

Manto, córka Tyrezyjasza, ślepego wieszczka tebańskiego, także wieszczka i przewodniczka ojca. Po zdobyciu Teb wraz z innemi brankami, została przez Epigonów poświęcona Apollinowi Delfickiemu; odesłana przezeń do Azyi mniejszéj zaślubiła Rhakiosa i założyła świątynią Apollina Klaryjskiego pod Kolofonem.

Mantua, po wł. *Mantova*, niegdyś oddzielne księstwo w Lombardyi, stanowiło do r. 1859 prowincyję kraju. Lombardzko-Weneckiego, obejmującą 42 mil kw. z ludnością 270,000. Kraj ten, który pod panowaniem Rzymian w kwitnącym zostawał stanie, po upadku państwa rzymskiego, przeszedł pod władzę Longobardów, potém Franków, a następnie państwa niemieckiego. Jako lennictwo cesarskie bywało posiadłością różnych znakomitych rodzin, a ostatecznie domu Gonzagów. W r. 1785 Austryja zjednoczyła kraj ten z medyjolańskiém, i obie te ziemie podzieliły odtąd wspólne losy. Stołeczne miasto *Mantua*, położone nad idącą do Werony odnogą drogi lombardzko-weneckiéj Ferdynanda, na wyspie rz. Mincio, posiada kilka wyższych instytutów naukowych, wiele budowli znakomitych pod względem sztuki architektanicznéj, jest rezydencyją biskupa i jedną z najobronniejszych twierdz europejskich. Cytadela tutejsza ma daleko wysunięte i dobrze urządzone forty i potężne szluzy do zalania w potrzebie całéj okolicy. M liczy blisko 30,000 mieszkańców.

Mantynea, miasto starożytne w Arkadyi, przy którém Tabańczycy pod wodzą poległego tutaj Epaminondasa w r. 362 prz. Chr. odnieśli wielkie zwycięstwo nad Spartą.

Mantysa, ob. Logarytmy.

Manuał (z łac.), księga podręczna, w któréj zapisywano wszystko, co było godniejszém uwagi lub pamięci, podobnie jak się to dzieje w dzisiejszych pamiętnikach. W organach manuałem nazywa się szereg klapek, w które uderza sie rękami, to jest klawijatura.

Manuel (Mikołaj), zwany Niemcem *Deutsch*, artysta, dyplomata, poeta i żołnierz, ur. 1484, 1530. W malarstwie kształcił się pod kierunkiem Schöna w Kolmarze i Tycyjana w Wenecyi; przesiedliwszy się do Bernu, był członkiem rady rządzącéj, brał udział wyprawach do Włoch i w pracach reformatorskich w Szwajcaryi. Główny jego obraz *Taniec śmierci* (w Bernie na zewnętrznym murze klasztoru Dominikańskiego) istnieje w licznych kopijach, dotąd jeszcze często powtarzanych. Porów. Grüneisena *Nikolaus Manuel* (Stuttg. i Tübing. 1837).

Manuel (Piotr Ludwik), konwencyjonista, urodz. 1751 w Montargis; żarliwy zwolennik rewolucyi, został 1789 członkiem rady gminnéj Paryża i ogłosił z papiérów policyi pismo: „*La police dévoilée*“ (2 t., Paryż 1791), w którém wykrył wiele straszliwych nadużyć i szkaradzieństw. Jako prokurator gminny przyczynił się wiele do obalenia władzy królewskiéj, ale z drugiéj znowu strony, kiedy życiu Ludwika XVI i jego małżonki Maryi Antoniny istotne zaczęło grozić niebezpieczeństwo, występował śmiało i energicznie w ich obronie i zginął pod gilotyną 16 List. 1793.

Manuel (Jakób Antoni), członek franc. izby deputowanych za restauracyi, ur. 1775 w Barcelonette, † 1827 w Maisons. Początkowo służył w wojsku, następnie poświęcił się zawodowi adwokackiemu w Aix i wielkiéj używał wziętości. Podczas stu dni wybrany deputowanym, odznaczył się jako dzielny mówca i gorący patryjota. Za drugiéj restauracyi zasiadał (od 1818) po lewicy, bronił śmiało w ognistych mowach praw konstytucyjnych i zabiérał głos we wszystkich debatach, dotyczących różnych gałęzi administracyi. Nienawidzony za to przez większość rojalistowską, brutalnie został usunięty przez żandarmów z izby (4 Marca 1821) pod pozorem, jakoby bronił królobójców. Wypadek ten zadał Burbonom cios wielce dotkliwy w opinii publicznéj.

Manuel (Egienijusz), spółczesny poeta francuski, ur. 1023 w Paryżu. Ukończywszy studyja naukowe, był nauczycielem retoryki w Dijon, Grenoble i Taurs; 1839 przeniósł się do Paryża, gdzie 1868 otrzymał katedrę retoryki w College Rollin. Po rewolucyi 4 Wrześ. 1870 został szefem gabinetu L

Simon ministra oświecenia. Oprócz artykułów i poezyj, umieszczanych w „*Conseiller de l'enseipnement*“ i „*Revue des deux Mondes*“ wydał wraz ze swym bratem Ernestem dzieło szkolne „*France*“ (4 t., Paryż 1854—55), które kilku doczekało się wydań. Jako poeta dał się poznać kilku sztukami, zatytułowanemi „*Pages intimes*“ (Paryż 1866), uwieńczonemi przez akademiję francuską. Dramatem socyjalnym „*Ouvriers*“ (1870; znanym i na scenie warszawskiéj p. t. „*Robotnicy*“) zyskał wielki rozgłos. Z innych jego utworów wymieniamy: „*Poor les blessés*“ (Paryż 1870); „*Bon jour, bon an, compliment au public*“(Paryż 1871); „*Henri Regnault*“ (1871); „*Pigeons de la République*“ (1871); „*Poésies populaires*“ (1871). Zbiór poezyj uwieńczony także przez akademiję; „L'Absent“ (1873) komedyja jednoaktowa.

Manugiewicz (Mikołaj Jan), biskup augustowski, ur. 1754 we wsi Rychcice na Podolu, słuchał nauk teologicznych w Rzymie i tam się wyświęcił na kapłana. Po powrocie do kraju, został kanonikiem kapituły warszawskiéj i kustoszem, kanonikiem gnieźnieńskim i łowickim, a następnie referentem sekcyi duchownéj w komisyi wyznań i oświecenia. 3 Grudnia 1821 mianowany sufraganem warszawskim i biskupem tamaceńskim, otrzymał 1825 dyjecezyję augustowską, a 1826 godność senatora; † 1834 w Warszawie.

Manugiewicz (Ignacy), sekretarz króla Stanisława Augusta, przełożył z rossyjskiego „*Historyczno-geograficzne opisanie Pekinu*“ (Warsz. 1787) i wydał: „*Zbiór ciekawych wiadomości o Rossyi*“ (tamże 1806).

Manuskrypt, ob. Rękopis.

Manutius, Manucyjusz, po wł. *Manuzzi*, ob. Aldyny.

Manycz, rzeka w południowéj Rossyi, bierze początek z piasczystych pagórków stepu kałmyckiego, 56 w. od morza Kaspijskiego, płynie wolno w kierunku północno-zachodnim przez szereg jezior stepowych i wpada powyżéj Staro-Czerkaska do Donu; stanowi granicę pomiędzy gub. astrachańską a stawropolską i ziemią dońskich Kozaków.

Manyoki (Adam), znakomity swojego czasu portrecista, Węgier ur. w Szokolyi 1673, po długoletnich podróżach w całéj niemal Europie, zaplątawszy się w sprawę Clément, zmuszony do ucieczki, przybył do Warszawy, gdzie stale zamieszkał i † 1741. (Ob. E. Rastawieckiego „*Słownik mal. pols.*“, t. 2).

Manzoni (Aleksander), poeta i powieściopisarz włoski, przez matkę wnuk słynnego Beccaria (ob.), ur. 1787 roku w Medyjolanie, † 1873 roku. Piérwszy rozgłos zyskał poezyjami „*Versi sciolti*“ (Paryż 1806) i „*Inni Sacri*“ (1810), w których stworzył nowy rodzaj liryki. Tragedyją „*Il conte Carmagnola*“ (Medyjol. 1820), w któréj skruszył pęta szkoły francuskiéj, i odą na śmierć Napoleona I „*Il cinque maggio*“ (1823) urósł w większą jeszcze sławę. Najcelniejszém jednak dziełem M. jest piękny romans „*I promessi sposi, storia milanese del secolo XVII*“ (3 części Medyjol. 1827 i częściéj; polski przekład W. Szymanowskiego p. t. „*Oblubieńcy Medyjolańscy*“ Warszawa 1848). Następnie osiadł we wsi Brussado pod Medyjolanem, wyrzekł się literatury świeckiéj i prowadził żywot cichy zdala od spraw publicznych; wydał tylko jednę jeszcze pracę „*Osservazioni sulla morale cattolica*“ (Flor. 1835), przeciw Simondi'emu, który nadzwyczaj surowo oceniał wpływ moralny kościoła katolickiego w wiekach średnich. W r. 1860 mianowany był senatorem. Dzieła jego „*Opere*“ wydał Tommaseo (5 t., Flor. 1828—29).

Mapa, czyli *karta geograficzna*, jestto przedstawienie za pomocą rysunku na płaszczyźnie pewnéj części powierzchni ziemi. Ponieważ ziemia nie jest płaszczyzną, ani téż powierzchnią rozwijalną, t. j. nie dającą się rozwinąć na płaszczyznę bez zgięcia, lub rozdarcia, to nie można przedstawić obrazu żadnéj jéj części zgodnie z naturą. Figury zatém krajów, mórz i t. d. są koniecznie zmienione na każdéj karcie. Główniejsze metody używane dla kreślenia kart są: *Rzuty stereograficzne*, używane dla kreślenia obrazów całych półkul, czyli planiglobów. W tym razie płaszczyzna oddzielająca obie żądane półkule jest płaszczyzną rysunku, a oko rysownika umieszczoném jest w środku powierzchni, która nie ma być przedstawioną. Tak np., gdy idzie o kreślenie półkuli północnéj i południowéj, oko znajduje się w jednym z biegunów. Przy tych rzutach kraje leżące po brzegach karty są znacznie powiększone względem krajów leżących w pobliżu środka. Przy *rzutach ortograficznych* oko znajduje się nad płaszczyzną rysunku w odległości nieskończenie wielkiéj, t. j. z każdego punktu, który ma być przedstawionym, wyprowadzamy prostopadłą do płaszczyzny rysunku, a spodek téj prostopadłéj jest rzutem ortogr. danego punktu. Babinet wprowadził tak zwane rzuty *homalograficzne*, przy których równoleżniki są przedstawione przez linije proste, a południki przez elipsy; przytem obrazy krajów są dosyć zmienione, ale zachowują swe istotne wielkości. Jeżeli chcemy przedstawić mniejsze części ziemi, używamy *rzutów stożkowych* (*ostrokręgowych*), wprowadzonych przez Flamsteed'a, w tem przedstawieniu w miejsce części powierzchni ziemi, zawartéj między dwoma równoleżnikami i dwoma południkami, wyobrażamy sobie część powierzchni stożka, jak najbliżéj do niéj przystającą, i takową następnie wyobrażamy sobie rozwiniętą na płaszczyznę. Przy tém południki przedstawiają się jako linije proste zbiegające się, równoleżniki zaś jako koła współśrodkowe. Przy większych przestrzeniach ziemi, np. gdy idzie o całą część świata, należy mieć wzgląd i na krzywiznę południków. Karty morskie kreślą zwykle wedle *rzutów Mercatora*. Przy tych rzutach wszystkie południki przebiegają równolegle, jakby to istotnie miało miejsce, gdyby ziemia była walcem; równoleżniki tworzą z południkami kąty proste. Ale że wtedy kraje, im więcéj są od równika oddalone, tem więcéj by były rozsunięte ku wschodowi i zachodowi, poprawia się przeto ten błąd tym sposobem, że równoleżniki im więcéj są od równika oddalone, tem więcéj się mię-

dzy sobą rozsuwają tak, aby każda część karty była w tym samym stosunku wydłużona w kierunku północno-połud., jak to ma miejsce w kierunku wschodnio-zachodnim. Karty te, jakkolwiek silnie przekształcają zyrysy oddzielnych części ziemi, są bardzo dogodne dla żeglarzy, którzy odbywają swą drogę po loksodromii (ob. loksodromiczna linija), t. j. zachowując zawsze jednaki kąt z południkami; mają więc niesłychane uproszczenie przy kartach, gdzie południki są linijami równoległemi. M. przedstawiające niewielkie części ziemi, nazywają się *chorograficznemi*, przy większéj drobiazgowości *topograficznemi*, a przy jeszcze większéj *planami*. Daléj mogą być M., mające pewne przeznaczenie specyjalne, jak np. M. *hydrograficzne*, przedstawiające głównie stosunki nawodnienia pewnéj okolicy, M. *orograficzne*, przedstawiające stosunki rozkładu gór i wyżyn i t. d. Stosunki statystyczne i t. p. krajów dają się też bardzo dobrze przedstawiać za pomocą kart. M. *nieba* robią się w ogóle na tychże zasadach, co ziemskie. Zbiór M. zowie się atlasem. Najdawniejszy ślad historyczny M. w starożytności mamy około 500 r. prz. Chr., miał je w Grecyi piérwszy sporządzać Anaksymander. Ptolomeusz (70 r. po Chr.) zaczął używać zasad geometrycznych do ich kreślenia. Znakomite zasługi na tém polu położyli w 15 i 16 w. Beham, Münster, Ortelius, Mercator. Dopiéro jednak Cassini nadał im dzisiejszą postać, a w obecnym wieku sztuka kreślenia i odbijania M. doszła znakomitéj doskonałości. Por. „*Kritischer Wegweiser im Gebiete der Landkartenkunde*“ (5 t., Berlin 1829 i nast.). Historyję M. w wiekach średnich podał Sautarem (1849); co do historyi M. polskich ob. atlasy polskie.

Mapografija, sztuka kreślenia kart geograficznych, ob. Mapa.

Mappa (*Serwetnik*), rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, obejmujący małe drzewka na wyspach wsch.-indyjskich.—M *moluccana*, drzewko na Molukkach, o kwiatach białawych i liściach wielkich, okrągłych, tarczowatych, które przez krajowców używają się w miejsce serwet; kora tego i in. gatunków używa się jako środek ściągający.

Maputowy olej, oléj podobny do oliwy i mogący ją zastąpić, a pochodzący z nieznanéj rośliny, rosnącéj na płd.-wsch. wybrzeżu Afryki.

Maquet (August), romansopisarz francuski, ur. 1813 w Paryżu, gdzie też ukończył studyja. Początkowo zajmował się nauczycielstwem, wkrótce jednak porzucił to zajęcie i wyłącznie poświęcił się literaturze. Był jednym z tajemnych spółpracowników Dumasa, którego pozwał 1858, żądając znacznego wynagrodzenia oraz umieszczenia swego nazwiska na 18 dziełach wydanych pod nazwiskiem Dumasa. Z własnych dzieł M. wymieniamy: „*Deux trahisons*“ (2 t., 1844); „*Histoire de la Bastille*“ (1844); „*Les prisons de l'Europe*“ (spólnie z Alboize'm, 8 t., 1844—1846); „*La belle Gabrielle*“ (1853—54); „*Le conte de Lavernie*“ (1856); „*La maison du Baigneur*“ (1856) i in.

Marabut, ob. Bocian.

Marabut (z arab. *marbutâ* albo *morabeth*), piérwotnie nazwa pewnéj sekty w północnéj Afryce, która miała wielkie znaczenie polityczne i założyła dynastyję Morabitów czyli Almorawidów (ob.). Późniéj nazwa ta przeszła na oznaczenie kapłanów, służących przy meczetach i kaplicach grobowych.

Maracaibo, miasto warowne w południowo amerykańskiéj rzeczypospolitéj Wenezuela, przy zachodnim brzegu kanału, za pośrednictwem którego wielkie, 450 mil kw. obejmujące jezioro M. z morzem jest połączone. Miasto liczy 25,000 ludności i prowadzi rozległy handel.

Maragha, m. w perskiéj prowincyi Aserbeidżan, mające 18,000 m., było przez długi przeciąg czasu stolicą téj prowincyi.

Maralno, malarz włoski i budowniczy, był dekoratorem teatru warszawskiego w latach 1790—94. W r. 1791 poruczono mu przebudowanie i powiększenie teatru przy Krasińskim placu.

Maraldi (Jakób Filip), astronom, ur. 1665 w Perinaldo pod Nizzą, † 1729; w r. 1687 został powołany przez Cassini'ego do Paryża, gdzie 1702 został członkiem akademii. M. był gorliwym obserwatorem, oznaczył czas obrotu Marsa, zajmował zię ruchami księżyców Jowisza i miał udział w pomiarach długości stopnia południka.

Maranhao albo **Maranham**, jedna z północnowschodnich, prowincyj Brazylii, oblana z północy oceanem Atlantyckim; obejmuje 4,500 mil kw. z ludnością 500,000. Miasto M. albo San-Luiz-de-M. w zachodniéj części wyspy M. i nad ujściem r. M. jest rezydencyją biskupa, ma trzy forty, port, katedrę i 36,000 m.

Maranon, ob. Amazonka.

Maranta, (*Kruchla, Aksamitowiec*), rodzaj roślin z rodziny imbiérowatych, obejmujący rośliny o główkach przykorzeniowych; z 40 gatunków jest kilka ważnych jako rośliny lekarskie i pokarmowe. Z M. *arundinacea* i M. *indica* pochodzi arrowroot (ob.) zachodnio-indyjski. Korzeń piérwszéj w stanie świéżym uchodzi za środek przeciw otruciu owocem mancinelli. Korzeń gat. M. *allonsa* jest w Amer. płd. lekarskim pod nazwą korzenia kurkumy amerykańskiéj; główki przykorzeniowe są jadalne.

Maraschino, napój alkoholowy, otrzymywany z pewnéj odmiany kwaśnych wisien (*marchese*), które się uprawiają głównie w Dalmacyi. Najlepsza fabryka jest Drioli'ego w Zara; wyrabiają też M. sztuczne.

Marat (Jan Paweł), słynny rewolucyjonista francuski, ur. 1744 w Baudry w księstwie Neufchâtel. Studyjował medycynę i fizykę i podróżował wiele. Oprócz kilku pism z zakresu fizyki wydał: „*Les chaines de l'esclavage*“ (Paryż 1792 i częściéj) i „*De l'homme, ou des principes et des lois de l'influence de l'âme sur le corps et du corps sur l'âme*“ (3 t., Amster. 1775); przez to ostatnie uwikłał się w długi spór z Voltaire'm. Jako lekarz osiadł stale w Paryżu; następnie był weterynarzem u hr. Artois. Podczas wybuchu rewolucyi występował już jako demagog i mowami gwałtownemi, a bardziéj jeszcze artykułami, założonego przez się (12 Grudn. 1784) czasopisma „*Publiciste Parisien*“ (zamienionego

później na „*Ami du peuple*“, a w końcu na „*Journal de la République*“) wywiérał wpływ wielki. Głosząc w nich zasady najskrajniejsze, dwukrotnie musiał się czas jakiś ukrywać w piwnicach klubu Cordelieres. Po katastrofie 10 Sierp. 1792 stanął po stronie Dantona, który go używał jako swe narzędzie. Członek komitetu dozoru nad zdrajcami, przyczynił się M. wielce do krwawych scen Wrześniowych. Obrany we Wrześniu 1792 członkiem konwencyi, poczynał sobie niezmiernie śmiało, przemawiał za dyktaturą Robespierre'a i stosowaniem środków najgwałtowniejszych stał się postrachem saméj konwencyi, ale zarazem i bożyszczem ludu. Jako prezes klubu Jakobinów wystosował w Marcu 1793 do ludu adres, w którym domagał się wymordowania Żyrondystów, a w Kwiet. t. r. przeprowadził prawo o podejrzanych, na mocy którego uwięziono we Francyi 400,000 osób. Zapozwany na wniosek Lacroix przed trybunał rewolucyjny, uznany został niewinnym i prawdziwym przyjacielem ludu. Chwila ta i potępienie Żyrondystów były świetném jego zwycięstwem i szczytem zawodu rewolucyjnego. W oczach ludu stanowił M. wraz z Dantonem i Robespierre'm tryjumwirat, kierujący losami rzeczypospolitéj, w rzeczy zaś saméj nie był ani przywódcą partyi ani znakomitym mężem stanu, ale tylko apostołem rewolucyi i narzędziem dwu swych kolegów. Śmierć, zadana mu przez Karolinę *Corday d'Arnans* (ob.), 13 Lipca 1793 uprzedziła tylko jego zagładę z ręki Robespierre'a, ale podżegła masy ludu i wywołała krwawy na przeciwnikach odwet. David wymalował piękny obraz nieboszczyka z otwartą raną na piersi.

Marathon, wioska na wschodniém wybrzeżu Attyki, niedaleko Aten, pamiętna świetném zwycięstwem, jakie tu Ateńczycy r. 490 prz. Chr. pod dowództwem Milcyjadesa nad Persami odnieśli.

Marrattowie, **Maraci**, ob. Maharaci.

Maratti albo **Maratta** (Karol), uważany za ostatniego malarza szkoły rzymskiéj, ur. 1625 w Camerino, † 1713 w Rzymie. Wsławił się szczególniéj jako restaurator fresków Rafaela w Watykanie.—Córka jego, *Faustyna* M., malarka i poetka, była żoną poety Zappi (ob.).

Maravedi, dawna moneta hiszpańska, zniesiona prawem z r. 1848, którą jeszcze Maurowie do Hiszpanii wprowadzili. Najdawniejsze M. były srebrne i złote, a od r. 1474 miedziane. Miejsce M. zastąpił real. Real miedziany (Real de vellon) zawiera 34 M.

Marazm, wyniszczenie wiekowe, *uwiąd starczy*.

Marbach, miasteczko w obwodzie Neckary, król. Würtembergskim, 2,400 m., miejsce urodzenia Schillera, któremu tu w r. 1859 wspaniały wzniesiono pomnik; 14 Wrześn. 1405 stany i miasta Szwabii zawiązały w M. konfederencyję przeciw cesarzowi Ruprechtowi, zwaną *Marbacher Bund*.

Marbod albo **Marobod**, król Markomanów (ob.), których przeprowadził z dawnych siedlisk nad Menem do Czech, utworzył tu państwo z kilku ludów niemieckich złożone i zaczął występować jako władca groźny i niebezpieczny dla wolności germańskiéj. Osłabiony w wojnie z Hermanem (ob.) wodzem Cherusków 17 r. po Chr., musiał skutkiem intryg Rzymian i Gota Katualda szukać schronienia w Rzymie 19 r. Z rozkazu Tyberyjusza mieszkał w Rawennie i tu umarł po 18 letnim pobycie.

Marburg, miasto w pruskiéj regencyi Kassel, nad rz. Lahn, ma 8,600 m. i bogato uposażony uniwersytet, założony 30 Maja 1527 przez landgrafa Filipa Wspaniałomyślnego. Między pięknemi starożytnemi budowlami odznacza się tu kościół św Elżbiety, z grobem pomienionéj świętéj, tudzież zamek, którego kościół i sala rycerska pod względem architektury na szczególną zasługują uwagę. Tutaj odbyła się 1—3 Paźdz. 1529 dysputa pomiędzy Zwinglijuszem i Lutrem o Kommunii.

Marburg, miasto w Styryi nad Drawą i południową koleją żelazną, posiada 13,000 m., gimnazyjum i piękny kościół katedralny; jest rezydencyją biskupa.

Marceau (Frańciszek Seweryn Desgraviers), generał rzeczypospolitéj franc., ur. 1769 w Chartres. W 17 r. życia wstąpił do wojska i w wojnie Wandejskiéj odznaczywszy się walecznością i zarazem ludzkością, otrzymał stopień generała, a czasowo dowodził nawet całą armiją. W kampanii r. 1796 służył pod rozkazami gen. Moreau w armii reńaskiéj, blokował Moguncyję, uderzył na arcyksięcia Karola, ażeby armii franc. ułatwić przejście wąwozu pod Altenkirchen, przez co całą armiję ocalił, lecz śmiertelnie ranny, dostał się w niewolę Austryjaków, w ręku których umarł w trzy dni potém 23 Paźdz. 1796 r. i z wielką czcią został pochowany w Neuwied.

Marcela (św.), matrona rzymska; owdowiawszy po siedmiu miesiącach małżeństwa, odmówiła wejścia w powtórne śluby z wujem cesarza Galla i natchnięta przez św. Hieronima, założyła kilka klasztorów żeńskich; † r. 410. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 31 Stycznia.

Marceli, imię dwu papieży.—**Marceli I** (św.), papież, 308—310, podług innych 305—310. W historyi kościoła niema żadnego znaczenia. Kościół obchodzi jego pamiątkę 16 Stycznia.—**Marceli II**, poprzednio *Cervinus*, ur. w Fani, legat Pawła III na soborze trydenckim, biskup w Nicastro, został 1540 kardynałem, a 1555 papieżem, lecz † po 22 dniach panowania.

Marceli, biskup z Ancyry w Galacyi, jako gorliwy wyznawca i obrońca symbolu nicejskiego był 336 wygnany przez Aryjanów. Dogmat o Trójcy ułożył w duchu nauki sabelijskiéj (podalistycznej), za co przez biskupów wschodnich ogłoszony za heretyka, po złożeniu wyznania wiary uznany został 347 przez papieża Juliana i biskupów zachodnich za prawowiernego.

Marcelin (św.), papież, rodem Rzymianin, wstąpił na stolicę 296. Za prześladowania Dyjoklecyjana ze strachu przed mękami, zadawanemi chrześcijanom, składał ofiary bóstwom pogańskim, późniéj jednak, przyznawszy się do chrystyjanizmu, poniósł śmierć męczeńską r. 304. Św. Augustyn twierdzi że wieść o odtępstwie jego jest wymysłem Donatystów. Kościół obchodzi jego pamiątkę 26 Kwietn.

Marcello (Benedykt), kompozytor i poeta, urodz.

1686 w Wenecyi, † 1739 w Brescia. Jego motetty, kantaty i psalmy, pełne szlachetnéj prostoty, bardzo są upowszechnione.

Marcelus, nazwisko plebejuszowskiéj rodziny z rodu Klaudyjuszowego w starożytnym w Rzymie. Znakomitszymi jéj członkami są: *Marek Klaudyjusz Marcelus*, wódz znakomity, cztérokrotnie wybiérany Konsulem (222, 215, 214 i 210 r. prz. Chr.), odznaczył się najprzód w bojach z Gallami Cyzalpińskimi, a następnie czynami swymi w drugiéj wojnie punickiéj zjednał sobie przydomek „*miecza Rzymian*“. Zwyciężywszy Hannibala pod Nolą 216 r., zasłużył się wielce swéj ojczyźnie, gdyż podniósł odwagę Rzymian, złamaną niepowodzeniem pod Cannae. Zdobywszy 212 r. po dwuletniém oblężeniu Syrakuzy, podbił całą prawie Sycyliję. Poległ w bitwie przeciwko Hannibalowi r. 208 prz. Chr., między Wenusia i Bantia.—W późniejszych czasach byli Marcellowie główną podporą szlachty przeciwko Cezarowi. *Marek Klaudyjusz Marcellus*, stronnik Pompejusza, po bitwie Farsalskiéj uszedł do Mityleny, został przez Cezara w skutek sławnéj obrony Cycerona w mowie „*pro Marcello*“ ułaskawiony, lecz w powrocie do Rzymu zamordowany przez jednego ze swych towarzyszy.—Jego brat *Kajusz Klaudyjusz Marcellus*, nie należał podczas wojny domowéj do żadnego stronnictwa; syn jego i Oktawii, siostry Augusta, *Marek Klaudyjusz Marcellus*, został przez Augusta adoptowany i ożeniony z jego córką Juliją. Umarł, jak mówiono, otruty przez Liwiję r. 23 prz. Chr. w Bajae; August sam miał mowę pogrzebową nad nim i jego pamięci poświęcił *Theatrum Marcelli*.

March, r., ob. Morawa.

Marchantia (*Porostnica*), rodzaj roślin z rodziny wątrobnic, którego najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *polymorpha*, przypominająca liście dębowe, na miejscach wilgotnych w Europie środkowéj, była niegdyś pod nazwą *herba hepaticae fontanae* używaną w chorobach wątroby.

Marchesi albo **Marchesini** (Marek Ludwik), urod. 1741 w Medyjolanie, kastrat, znakomity sopranista, † 1826 w Bolonii. Występował z wielkiém powodzeniem na główniejszych scenach europejskich.

Marchesi (Pompejusz, kawaler), rzeźbiarz włoski, uczeń Canovy, ur. 1790 w Medyjolanie, † 1858 jako profesor akademii tamże. Do dzieł jego, oprócz znacznéj liczby statuj i portretów, należą pomiędzy innemi płaskorzeźby na łuku Simplońskim, Terpsychora i Wenus-Uranija, kolosalne posągi św. Ambrożego i króla Karola Emanuela, posąg Volty, nagrobek p. Malibran i t. d. Później wykonał M. marmurową siedzącą statuę Goethego dla biblijoteki miejskiéj w Frankfurcie, następnie (wspólnie z Manfredonim) 40 stóp wysoki posąg cesarza Franciszka I dla m. Grätz, posąg wielki na Hofburg w Wiedniu i arcydzieło swe, kolosalną Matkę Boską bolesną ze zwłokami Chrystusa w kościele św. Karola w Medyjolanie (1852).

Marchetto z Padwy, po Franku z Kolonii wydoskonalił śpiéw mensuralny, żył na początku XIV w. Dwa jego dzieła wydał Gerbert w *Scriptores de musica*.

Marchew (*Daucus*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, mający za cechy; kielich pięciozębny, płatki korony przewrotnie jajowate, wykrojone, z koniuszczkiém wygiętym. Owoce od przodu lekko ściśnione, jajowate lub podłużne; ziarneczka o 5 żeberkach głównych, nitkowych i szczecinkowatych. Należą tu głównie zioła trwałe, o liściach trzy razy pierzasto-dzielnych, w 40 około gatunkach; niektóre ważne pod względem gospodarskim i lekarskim. M. *pospolita* (*D. carota*), w stanie dzikim nazywana gniazdem ptasiém lub sroczém, pasternakiem płonnym, smłodem białym, kuczmerką albo świniakiem, jest zielem dwuletniém, pospolitém w strefie połud.; kwiatki ma białe lub czerwonawe. Korzeń dzikiéj prawie drzewiasty, białawy lub żółty, a niekiedy fijołkowy, hoduje się w licznych odmianach i uprawny dostarcza dobrego i zdrowego pożywienia dla człowieka i zwierząt; zawiéra wiele cukru śluzowego, oléj eteryczny i tłusty barwnik, zwany karotyną i in. Nasiona dzikiéj w medycynie zadawane bywają jako pobudzające, pędzące wiatry i mocz. Z innych gat. wymienimy: M. *gumodajną* (*D. gummifer*), rosnącą na wybrzeżach Europy połudn. i M. *żurnicę* (*D. gingidium*), w Sycylii, Korsyce i Afryce półn., z których otrzymuje się gumożywica, *Bdelium* zwana.

Marchija, po staroniemiecku *Mark*, znak przypomnienia, jak *Markung*, granica pewnego kraju lub obwodu i t. d. W wiekach średnich używano wyrazu M. na oznaczenie całych krajów. W szczególności zaś nazywano marchijami w państwie niemieckiém wydarte sąsiednim nieprzyjaciołom ziemie, które oddawano w zarząd cesarskim margrabiom i z tego powodu nazywano także *margrabstwami*. Takiemi były: M. austryjacka, brandenburgska, szlezwicka, morawska, łużycka i t. p. W Niemczech i dzisiaj jeszcze *Mark* oznacza mniejsze, do pewnéj większéj wspólności należące okręgi.—Porów. Maurera „*Geschichte der Markverfassung in Deutschland*“ (Ellang. 1856).

Marchocki (Mikołaj Ścibor), rodem z Marchocic z Małopolski, mąż rycerski za czasów Zygmunta III, służył jako rotmistrz w wyprawie Samozwańców do Rossyi 1607—1612; dobrze był znany Dymitrowi i Marynie Mniszchównie. Spisywał podczas téj wyprawy dziennik, który z rękopisu wydany został w Poznaniu r. 1841 p. t. „*Historyja wojny moskiewskiéj*“.—**Marchocki** (Ignacy), potomek możnéj szlacheckiéj rodziny Ściborów h. Ostoja. Za Rzeczypospolitéj miał być chorążym trębowelskim; człowiek majętny, uczony i prawy. Po r. 1794 mieszkał w pow. uszyckim na Podolu, w dziedzicznéj wsi Minkowcach, pogranicznéj z Galicyją. Przeznaczony do odprowadzenia rządowych rzeczy od wojska, towarzyszył napowrót podwodom do domu i stąd przezwał się *Dux i Redux*, co mu tak dalece głowę zawróciło, że wmówił w siebie iż rzeczywistym był księciem; budował, miasta, pałace, rezydencyje książęce, tytułując się już zawsze: „*Hrabia Jan Ścibor* **M.**, *h. Ostoja Dux i Redux na Minkowcach, Bel-*

moncie, Otrokowie i ogrodach Przytulijskich pan", nie zapominając nigdy kłaść roku swojego panowania. Dzieci za radami Jana Jak. Rousseau wyrażonemi w Emilu wychował w ogrodach Przytulii bez nauki, w stanie natury. W majętnościach swych odbywał sejmy, na których zasiadali najstarsi kmiecie. Panował niby to konstytucyjnie, a miał zawsze przy boku swoim radę stanu, trybunał złożony z sędziwych kmiotków, który najważniejsze sprawy sądził bez apelacyi. Na tych sejmach i w radzie występował w purpurowéj todze rzymskiéj, zasiadał na krześle szkarłatném i stolik miał przed sobą szkarłatem pokryty. Kodeks obowiązujący był z czasów patryjarchalnych, a nawet była osobna moneta papiérowa, kursująca w państwie minkowieckiém. Ułożył nawet własne wyznanie minkowieckie, składające się z dziwnéj mieszaniny obrzędów pogańskich z chrześcijańskimi, tchnących sielanką, bo obchodzono tu tylko święta rolne. Jako pan udzielny powystawiał słupy graniczne pomiędzy swojemi posiadłościami a Rossyją i Austryją. Oskarżony przez duchowieństwo o krzewienie obrządków bałwochwalskich, został uwięziony w Kamieńcu, lecz uszedłszy z więzienia, otrzymał zupełną wolność od cesarza Aleksandra I, jako starzec pomieszanych zmysłów, ale nie szkodzący nikomu. W dziele Aleksandra Przeździeckiego: „*Podole, Wołyń i Ukraina*" (t. II, str. 70—75) i *Pamiętnikach* Kowalskiego są obszerniejsze o nim wiadomości.

Marchołt, Marcholt, (według Muchlińskiego z persk. *marchor*, jedzący węże, albo wół dziki), oznacza gatunek upioru, albo też człowieka odrażającéj postaci, gbura, ale dowcipnego i mądrego. Na początku XVI w. wyszła w Niemczech książka, któréj głównemi dyjalogującemi postaciami jest król Salomon i Marchołt. Książka ta została przełożoną na język polski i wydaną r. 1521 w Krakowie, p. t. „*Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marchołtem grubym a sprośnym* i t. d.", którą długo uważano za piérwsze dzieło wydrukowane w języku polskim.

Marciano, wieś w Toskanii, pamiętna zwycięstwem odniesioném 3 Sierp. 1554 przez cesarza Karola V i księcia Florencyi Kosmę I nad Francuzami.

Marcianopolis, za czasów rzymskich miasto główne Niższéj Mezyi, wielokrotnie wspominane w III i IV stuleciu podczas wojen z Gotami.

Marcin (św.), biskup Tours, ur. około 316 w Sabaryi w Węgrzech a wychowany w Pawii, gdzie ojciec jego, poganin, był rzymskim trybunem wojskowym; od 16 r. życia przez lat 5 służył w wojsku rzymskiém, następnie, przyjąwszy chrześcijaństwo, został wzorem wszystkich cnót. Prześladowany przez Aryjanów, udał się do Francyi i został 371 biskupem w Tours; na stanowisku tém zasłużył się gorliwie, pracując nad nauczaniem i umoralnieniem ludu. † 400, wizytując swą dyjecezyję. Kościół obchodzi jego pamiątkę 11 Listopada.

Marcin, imię pięciu papieżów.—**Marcin I** (św.), papież i męczennik, ur. w Todi w Toskanii, rządził stolicą od 649—653; na piérwszym soborze lateraneńskim potępił Monoteletów i cesarza Heraklijusza, za co uwięziony, początkowo na śmierć skazany, lecz w drodze łaski ułaskawiony na wygnanie do Chersonezu, gdzie i wysłany † 655. Pamiątkę jego obchodzi kościół 11 Listop.—**Marcin II** albo **Maryn I**, zasiadał na stolicy apostolskiéj od 882—84.—**Marcin III** albo **Maryn II**, rodem Rzymianin, rządził stolicą od 943—46, odnowiciel karności kościelnéj, zwolennik życia klasztornego i opiekun ubogich.—**Marcin IV**, 1281—85, dawniéj Szymon de Brion, rodem Francuz, obrany papieżem 1281, był do r. 1285, ulegając wpływom Karola Andegaweńskiego i dworu francuskiego, powolném ich narzędziem, czém poniżył władzę papieską. Prześladował Gibelinów, rzucił klątwę na sprawców nieszporów sycylijskich (ob.), Piotra III, kr. aragońskiego i Michała Paleologa, cesarza byzantyńskiego.—**Marcin V**, 1417—31, dawniéj Otto Colonna, rodem Rzymianin, obrany został po zrzeczeniu się Grzegorza XII i Benedykta XIII na soborze konstancyjeńskim, przez co zakończoną została schyzma w kościele zachodnim. Jako głowa kościoła, umiał zręcznie odwracać ówczesne zabiegi reformatorskie. Chcąc przeprowadzić poprawę w kościele zwołał sobór bazylejski, zmarł jednak przed jego rozpoczęciem. Listy, bulle i mowy jego zebrał Mansi w „*Concil. coll.*" XXVII i XXVIII.

Marcin Polak, herbu Boduła, znany też pod imieniem *Martinus Polonus*, *Scotus*, *Corsulanus*, *Cortulanus*, *Corlana*, *Bohemus*, *Boduła*, *Streptus*, *Marcin Strempa*, arcybiskup gnieźnieński, dziejopis, prawnik i teolog, ur. w Opawie na Szlązku, wstąpił do zakonu dominikanów w Pradze Czeskiéj, przebywał w Rzymie w sprawach swego zakonu w latach 1243 do 1278. Sławny ogromną nauką, miał sobie powierzone przez Klemensa IV napisanie kroniki papieżów i cesarzów rzymskich, którą też doprowadził aż do swego czasu, poprzedziwszy ją historyją czterech starożytnych monarchij świata. W nagrodę zasług został przez papieża Mikołaja III wyświęcony r. 1278 w Viterbo na arcybisk. gnieźnieńskiego, lecz zaskoczony w drodze chorobą, † M. 1279 w Bononii. Jako historyk M. stanowił powagę chronologii w całym świecie katolickim do XV w. Kronika ta wielokrotnie przerabiana i dopełniana przez rozmaitych przepisywaczów lub wydawców, wychodziła z licznemi odmianami. Piérwsze jéj wydanie wyszło razem z kroniką Marcina Szkota w Bazylei 1559. Ostatnie zaś sporządził ksiądz Filip Klemens, p. t. „*Martinus Polonus, codex saeculi XIII teplones collatus cum codice Nicolai Hanc. edit. per Joannem caesar. Coloniae 1616*" (Praga 1859). Niektórzy uważają go za wynalazcę owéj bajki o Joannie papieżnicy, która przebrana za mężczyznę miała rządzić kościołem pod imieniem Jana VIII. Prawdopodobnie jestto jednak wręt innego pisarza. Inne jego dzieła są: „*Sermones de tempore et de Sanctis cum promptuario exemplorum*" (Strasburg 1486 i 88); „*Margarita decreti*" (wydawane po wiele razy w rozmaitych miejscach). Oprócz tych pozostało jeszcze wiele prac jego w rękopisach. Obszerniejsze szczegóły o życiu i pismach Marcina zawarte są w Osso-

lińskiego „*Wiadomościach historyczno-krytycznych*“ (t. 1, str. 297—355).

Marcin, h. Zabawa, arcybiskup gnieźnieński od r. 1092 do 1118, pośredniczył pomiędzy Bolesławem Krzywoustym a powstającym przeciw niemu synem Zbigniewem i wpływem swym wyjednał temu ostatniemu przebaczenie ojcowskie; † 1118.

Marcin z Olkusza, ob. z Olkusza Marcin.

Marcin z Urzędowa, ob. z Urzędowa Marcin.

Marcin (Teofil), zwany przez Niemców *Polack*, malarz historyczny, był nadwornym malarzem arcyksięcia Leopolda, a po jego śmierci 1632 przeszedł do służby księcia biskupa i kardynała Karola von Madruz w Trydencie. Zostawił wiele bardzo pięknych prac swoich w Innsbrucku, Hali, Trydencie i Brixen. † w tém ostatniém mieście.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. II).

Marcinkanki, siostry miłosierdzia, zawiadujące niegdyś szpitalem przy kościele św. Marcina w Warszawie, a obecnie szpitalem św. Ducha.

Marcinkiewicz (Wincenty Dunin), piszący w polskiém i białoruskiém narzeczu, wydał powieść „*Hapon*“, po białor. (Mińsk 1855); „*Poezyje*“ (tamże 1858); „*Dudarz Białoruski*, *Wieczernice*, *Obłąkany*“ (tamże) i „*Trzy powiastki*“ (tamże 1857).

Marcinkowski (Kajetan Jaksa), głośny swojego czasu wiérszoklета, rodem z Wołynia, przybył do Warszawy r. 1818 i otrzymał w komisyi oświecenia urząd kuratora szkół województwa płockiego. † r. 1830 w szpitalu bonifratrów w Warszawie. Oprócz wielu wiérszydeł i pism prozą mniejszéj objętości wydał między innemi „*Upominek dla młodzieży polskiéj*“ (Warsz. 1818); „*Rzut oka na stan tegoczesny oświecenia w Polsce*“ (Warsz. 1821).

Marcinkowski (Karol), zasłużony lekarz i filantrop polski, ur. 1800 w Poznaniu, z niezamożnych rodziców, † 1846; własną gorliwą pracą ukończył szkoły, potém wydział lekarski w uniwersytecie berlińskim, a powróciwszy do rodzinnego miasta, w prędkim czasie wielką zjednał sobie wziętość, a z nią i znaczne dochody, które w większéj części przeznaczył dla chorych, biédnych i szukającéj nauki ubogiéj młodzieży. Usługę i radę lekarską niósł wszędzie z największą bezinteresownością, a szpital siostr miłosierdzia pod jego kierunkiem niesłychanie się rozwinął. Następnie zwiédził Szkocyję, Angliję; w samym Paryżu przepędził dwa lata na zwiédzaniu zakładów medyko-chirurgicznych i w r. 1833 otrzymał od paryskiéj królewskiéj akademii nauk złoty medal, w nagrodę za wskazówki do leczenia cholery. W r. 1834 powrócił do Poznania, gdzie przywiódł do skutku założenie *Towarzystwa naukowéj pomocy*, które wkrótce rozpostarło się po całém w. ks. poznańskiém i dzisiaj tak błogie wydaje owoce. Jemu także zawdzięcza Poznań założenie przez akcyje wspaniałego Bazaru czyli hotelu, jednoczącego w sobie handel i przemysł rodzinny, łączącego życie miejskie z zamiejskiém. Ostatnie lata życia przepędził w chorobie płucnéj. Ogłosił: „*Uwagi o historyi i naturze kołtuna*“ (Kraków 1836) i in. Życiorys M. w *Tygod. Ilustr.* (r. 1862, N. 64).

Marcinkowski (Antoni), krytyk i powieściopisarz, zamieszkały w Nasiołkach na Ukrainie, pisał początkowo pod pseudonymem *Gryfa Alberta*, później zaś pod nazwiskiem *Nowosielskiego Antoniego*. Oprócz licznych artykułów, zamieszczanych w czasopismach polskich, wydał oddzielnie: „*Stepy, morza i góry*, *Szkice i wspomnienia z podróży*“ (2 t., Wilno 1854); „*Lud Ukraiński*“ (2 t., tamże 1857); „*Pamiętniki kuratora magazynów*“ (Warsz. 1858); „*Pogranicze naddnieprzańskie*, *Szkice społeczności ukraińskiéj w w. XVIII*“ (2 t., Kijów 1863); „*Stary biéralista*“ (tamże 1860) i przełożył z Lewesa „*Dzieje żywota i utworów Getego*“ (Petersb. 1860). Obecnie mieszka w Kijowie i pracuje nad mytologiją Słowian.

Marcinowski (Antoni), zasłużony publicysta, ur. 1781 w Radoszkowicach, gub. mińskiéj, † 1855 w Wilnie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, był sekretarzem wizytatorów szkół na Litwie, a w r. 1812 sekretarzem wydziału administracyi krajowéj. Za nastaniem pokoju nabył od szambelana Włodka przywiléj wydawania *Kuryjera litewskiego*, który redagował i z własnéj drukarni wydawał od r. 1817 do 1839. Jednocześnie od 1819—30 redagował *Dziennik Wileński*. Oprócz kilku własnych prac M. mniejszych rozmiarów wyszły z jego drukarni między innemi: „*Dzieje narodu litewskiego*“ Narbutta (9 t.); „*Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast Wilna*, *Trok*, *Kowna*“ (2 część. 1843). Człowiek pracowity i czynny wywiérał wpływ M. nie mały w swym czasie na wszelkie przedsięwzięcia naukowe i dobroczynne.

Marc-Michel, ob. *Michel* (Marek Antoni Amadeusz).

Marconi (Henryk), znakomity budowniczy, urod. 1792 w Bolonii, † 1863 w Warszawie. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w m. rodzinném, gdzie uczęszczał zarazem do tamecznéj akademii sztuk, był przez lat 4 profesorem rysunków przy liceum w Lugo. Wezwany przez Ludwika Paca do Polski, przybył do Warszawy w r. 1822. Tu doszedł wielkiéj wziętości, był członkiem rady budowniczéj i nauczycielem szkoły sztuk pięknych 1851—8, w końcu członkiem rady wychowania. W Warszawie i innych miastach król. wystawił bardzo wiele gmachów rządowych i prywatnych, odznaczających się wytwornością i artystycznością. Samych kościołów postawił przeszło dwadzieścia, jak ś. Karola w Warszawie, parafijalny w Wilanowie i in.; daléj gmach towarzystwa kredytowego, szpital ś. Łazarza, 11 więzień w król., hotel europejski w Warsz., pałac Paca tamże i w. in. Ogłosił „*O porządkach architektonicznych z dodatkiem zbioru ozdób starożytnych*“ (Warsz. 1837, z tablicami); „*Zbiór projektów architektonicznych*“ (2 zesz., tamże 1838). Życiorys w *Tyg. Illustr.* (N. 186, r. 1863).—**Marconi** (Karol), malarz polski, syn poprzedniego, ur. 1826 w Warszawie, † 1864 we Florencyi. Początkowo kształcił się w kraju pod kierunkiem Chiarini'ego następnie (1844) udał się do Włoch, gdzie studyjował głównie Rafaela i oddał się cały badaniu malarstwa pomnikowego na świérzym murze. Za powrotem do kraju 1850 r. rozwinął szeroką działal-

ność artystyczną, owocem której jest mnóstwo utworów wysokiéj wartości. Najcelniejszemi pracami M. są malowidła, zdobiące salę zebrań ogólnych w gmachu Towarzystwa Kredyt. Ziem. Przedstawiają one na 3 środkowych sklepieniach trzy główne epoki w dziejach rolnictwa i prawa od niego nieodłączne. Na 1-ém sklepieniu symbole prawa Mojżeszowego i rolnictwa z czasów patryjarchalnych, na 2-ém symbole Grecyi i Rzymu, na 3-ém godła czasów chrześcijańskich ze stosownymi na każdém medalijonami. Na głównéj arkadzie mieści się największa kompozycyja: *Nadanie ustawy Wiślickiéj przez Kazimierza W.* Malowidła te są niezawodnie jednym z najgłówniejszych nabytków sztuki naszéj. Życiorys M. w *Tyg. Illustr.* (N. 277, r. 1865).—**Marconi** (Leonard), rzeźbiarz polski, nieco młodszy brat poprzedniego, zajmuje się głównie rzeźbą ornamentacyjną. Jego dłuta są figury na domach pod N. 412-a i 2673-b na Krak.-Przedmieściu w Warszawie. Obecnie jest profesorem ornamentacyi w Technice Lwowskiéj.

Marco Polo, ob. Polo.

Marcou (Julijusz), geolog francuski, ur. 1824 w Salins, kształcił się w Paryżu, 1846 został preparatorem mineralogicznym w Sorbonie, w 1848 r. podróżnikiem geologicznym muzeum i objechał Amerykę płn., w 1853 na wezwanie rządu Stanów Zjednoczonych, zwiedził znowu Stany południowe i odkrył piérwsze ślady formacyi jurajskiéj w Ameryce. W latach 1855—60 był profesorem w politechnice w Zurich, poczém znowu się udał do Ameryki. Ogłosił „*A geological map of the united States*“ (1853); „*Lettres sur les roches de Jura*“ (1857); „*Geology of North America*“ (1859), oraz kartę geologiczną kuli ziemskiéj i in.

Marcowe pole (*Campus Martius*), tak się nazywało za panowania frankońskich królów z dynastyi merowingów walne zgromadzenie ludowe, zbiérające się corocznie w Marcu. Pepin Mały przeniósł je r. 755 na miesiąc Maj, od czego przyjęło nazwę *Majowego pola* (*Campus Majus albo Magicampus*). Głównym celem takich zebrań był przegląd wojska i narady nad wojną lub pokojem.

Marcyjan (*Marcyjanus*), cesarz grecki w latach 450—457, ob. *Byzantyńskie cesarstwo*.

Marcyjon, założyciel sekty Gnostyków, zwanych Marcyjonitami, syn biskupa Synopy w Poncie, wystąpił w połowie II w. w Rzymie przeciwko mozaizmowi i jego legalności, pojmując chrześcijaństwo tylko jako czystą miłość dobrego. Doskonałość chrześcijańska wedle M. polega za życiu ściśle ascetycznem oraz postach i bezżeństwie. Odrzucał St.-Testament, z nowego zaś przyjmował 10 listów św. Pawła oraz ewangieliję podług Łukasza. W dziele „*Antitheses*“ usiłował wyjaśnić różnice, zachodzące pomiędzy Starym a Nowym Testamentem. Zwolennicy jego, *Marcyjoniści*, upowszechnili się w Syryi, Egipcie, Palestynie i t. d. i pomimo prześladowań przetrwali do VI w.—Porów. Volckmar'a „*Das Evangelium Marcion's*“ (Lipsk 1852).

Marcyjoniści, ob. Marcyjon.

Marczyński (Wawrzyniec), historyk, doktór teologii, kanonik katedr. kamieniecki; ogłosił między innemi: „*Manualik historyczny, zawiérający ważniejsze wypadki, począwszy od początku świata aż do r. 1815*“ (Berdyczów 1816); „*Dzieje od stworzenia świata aż do r. 1816*“ (Poczajów 1817); „*Wybór różnych gatunków poezyi*“ (Wilno 1818); „*Statystyczno-topograficzne i historyczne opisanie gub. podolskiéj*“ z rycinami i mapami (2 t., Wilno 1831).

Marek, papież, nastąpił r. 336 po Sylwestrze I; † w 8 miesięcy po wstąpieniu na stolicę apostolską.

Marek Aurelijusz, ob. Antonin (Marcus Annius Aurelius Verus).

Marek, ksiądz karmelita, głośna, dramatyczna postać konfederacyi Barskiéj, nazywał się z ojca *Jandołowicz*, przyjął śluby zakonne w klasztorze niegdyś istniejącym we wsi Horodyszcze, blisko Zasławia na Wołyniu, gdzie wkrótce zasłynął z kaznodziejskiéj wymowy, wielkiéj pobożności i nauki, a zarazem skutecznego leczenia chorych, więcéj środkami duchownymi, niżeli lekarskimi. W chwili zawiązania się konfederacyi ksiądz M. znajdował się w klasztorze swego zakonu w Barze, gdzie po poniesionéj przez konfederatów 30 Czerwca 1788 klęsce dostał się do niewoli. Uwolniony, powrócił w rodzinne strony i był w r. 1783 przeorem klasztoru w Annopolu, niedaleko Zasławia, a następnie definitorem prowincyi i w tym charakterze przybył r. 1786 do Warszawy i mieszkał czas jakiś w klasztorze karmelitów na Lesznie, gdzie dotąd portret jego przechowują. W r. 1794 złamany chorobą i wiekiem, przemieszkiwał w klasztorze w Uszomiérzu. Pod koniec życia opuścił klasztor i był domowym kapelanem we wsi Berezówce pod Lubarem w domu Tadeusza Cieleckiego, łowczego bydgoskiego, gdzie też um. pomiędzy r. 1801—1806. Ciało jego spoczywa w grobach byłego klasztoru w Horodyszczach. Kitowicz i J. Wybicki niezbyt pochlebny sąd o nim wydają, Rzewuski zaś i ks. Chołoniewski podnoszą wzniosłość jego charakteru. W konfederacyi barskiéj wywiérał wpływ ogromny, uważany był za proroka i cudotwórcę. W okolicach Lubaru krąży o nim nie mało legend.—J. Słowacki napisał dramat p. t. „*Ksiądz Marek*“.

Marek (*Sium*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, obejmujący zioła trwałe, rosnące najczęściéj na bagnach i wodach starego i nowego świata. *S. latifolium*, w Europie, było niegdyś używane jako środek drażniący i moczopędny. Roślina ma jednak własności narkotyczne, lubo we Włoszech używają się młode pędy na sałatę. *Kuczmerka* (*S. siarum*), pochodząca z Azyi, oddawna uprawianą była w Europie, z powodu korzeni brunatnych, wewnątrz białawych, używanych na jarzynę pod nazwą *korzonków cukrowych*; są też uważane za środek dyjetetyczny w chorobach piersiowych.

Marekanit, ob. Obsydyjan.

Maremmy, tak się nazywają bagniste, niezdrowe wybrzeża włoskie w południowéj Toskanii, nad morzem Śródziemném, ciągnące się od ujścia rz. Cecina aż do Orbitello, długie mil 20, a $1^1/_2$ do 4 mil szerokie.

Marenco (Karol), płodny dramatyk włoski, urod.

1800 w Cassolo w Pijemoncie, † 1843. Ukończywszy studyja prawne na uniwersytecie turyńskim, poświęcił się wyłącznie literaturze. Tragedyje Manzoni'ego (ob.) wywarły stanowczy wpływ na wybór treści i manierę M. Po piérwszym głośnym dramacie „*Bondelmonte*“ (1828) nastąpiły: „*Corso Donati*“, „*Ezzelino terzo*“, „*Ugolino*“, „*La famiglia Foscari*“ (arcydzieło jego), „*Arnoldo da Brescia*“, „*Manfredi*“, „*Giovanna prima*“, „*Berengario*“, „*Cecilia da Baone*“, oraz wiele innych tragedyj i dramatów, w których obrabiał epizody z dziejów ojczystych. Utwory jego odznaczają się wierną charakterystyką, ciepłém uczuciem i wymownym dyjalogiem; zarzucają im jednak miejscami zbyt wyszukaną patetyczność. Wydane przez Jana Prati jego „*Tragedie inedite*“ (Florenc. 1856) zawiérają téż kilka poezyj lirycznych.

Marengo, wieś w pijemonckiéj prow. Alessandria, przy kolei żelaznéj z Alessandryi do Voghera, ma 2,200 m. i pamiętna jest zwycięstwem Bonapartego, odniesioném 14 Czerw. 1800 nad Austryjakami, pod dowództwem generała Melasa.

Mareotis, teraz Birket-Marint, jezioro w Niższym Egipcie, na południe od Aleksandryi, oddzielone od morza Śródziemnego tylko bardzo wązkim przesmykiem.

Marescotti (Galeas), arcybiskup Koryntu, urodz. 1627, wysłany był jako nuncyjusz papieski do Polski, celem ułatwienia Karolowi, księciu Lotaryngii, wstąpienia na tron polski po abdykacyi Jana Kazimiérza. Po elekcyi Michała dawał M. królowi ślub z arcyksiężniczką Eleonorą w Częstochowie 27 Lutego 1670 r. Przeniesiony r. 1671 na nuncyjaturę do Hiszpanii, został 1675 kardynałem i powróciwszy do Rzymu, używał tam wielkiéj powagi, † 1726. Jego relacyja o Polsce, obejmująca ciekawy opis dworu Rzeczypospolitéj i królestwa polskiego, wydrukowana jest w Rykaczewskiego „*Relacyjach nuncyjuszów apostolskich*“ (Berl. 1864, tom II, str. 361—410).

Maret (Hugo Bernard), *książę Bassano*, ur. 1763 w Dijon, adwokat w Paryżu, wszedł 1792 do ministeryjum spraw zagranicznych, a po 18 Brumaire'a mianowany został przez Bonapartego generalnym sekretarzem konsulów (który to urząd zamieniono późniéj na sekretaryjat stanu) i w tym charakterze towarzyszył Napoleonowi w jego kampanijach i na kongresach. W r. 1811 otrzymał tytuł *księcia Bassano*; podczas wyprawy rossyjskiéj 1812 kierował sprawami zagranicznemi. Po powrocie Napoleona z Rossyi piastował czasowo urząd ministra wojny a za stu dni objął znowu sekretaryjat stanu. Wygnany po powrocie Burbonów, został za dynastyi lipcowéj parem, objął 10 Lipca 1834 r. ministeryjum spraw wewn., lecz w trzy dni potém złożył je dobrowolnie, † 1839.—Syn jego *Napoleon Józef Hugo Maret*, książę Bassano, ur. 1803, od 1852 był nadzwyczajnym posłem i ministrem pełnomocnym w Brukselli, a 1852 został senatorem i wielkim szambelanem cesarskim.

Marewicz (Wincenty Ignacy), rotmistrz województwa trockiego, wiérszopis i dramatyk, † 1816 r. w Warszawie. Liczne jego wiérsze, satyry i sztuki dramatyczne, drukowane w Warszawie w końcu w XVIII, są małéj bardzo wartości. Wylicza je Bentkowski (T. I, str. 226, 448 i 534).

Marezoll (Jan Gottlob), kaznodzieja niemiecki, urodzony 1761 roku w Plauen, † 1829 roku; po ukończeniu studyjów teologicznych w Lipsku naprzód kaznodzieja uniwersytecki w Jena, potém pastor gminy niemieckiéj w Kopenhadze, a w końcu superintendent w Jenie. Z pism M. ważniejsze: „*Das Christenthums ohne Geschichte und Einkleidung*“ (Lipsk 1787); „*Andachtsbuch für das weibliche Geschlecht*“ (2 t., 1788—89 i częściéj); „*Ueber die Bestimmung des Kanzelredners*“ (Lipsk 1793) i kilka zbiorów kazań i homilij.—**Marezoll** (Gustaw Ludw. Teodor), prawnik niemiecki, syn poprzedniego, ur. 1794 w Getyndze, † 1873; najprzód profesor prawa w Giessen, od 1837 do 1863 w Lipsku; ogłosił następujące ważne dzieła: „*Lehrbuch des Naturrechts*“ (Giesen 1818); „*Ueber die bürgerliche Ehre ihre gänzliche Aufhebung und theilweise Schmälerung*“ (Giesen 1824); „*Lehrbuch der Institutionen*“ (7 wyd., Lipsk 1862) i „*Das Gemeine deutsche Criminalrecht*“ (3 wyd., Lipsk 1855);

Marfori (Karol margr. de *Loja*), ulubieniec Izabeli II (ob.), królowéj hiszpańskiéj, syn kucharza włoskiego, ur. około 1828 w Loja (prow. Granady). Przy poparciu marsz. Narvaeza, z którego synowicą się ożenił, otrzymał urząd w administracyi. Od zamachu stanu 1856 stawał się coraz głośniejszym przez swe stanowisko na dworze i używany był do załatwiania spraw finansowych. Kreatura Narvaeza i narzędzie powolne Moderadosów został M. po rewolucyi wojskowéj 1866 namiestnikiem Madrytu i odtąd uchodził już jawnie za kochanka królowéj, która obsypywała go tytułami i orderami a lud wyszydzał w gorzkich satyrach. W 1868 r. był czas jakiś ministrem merynarki, a późniéj ministrem stanu i intendentem pałacu królowéj. Stosunki Izabeli z Marfori'm przyczyniły się wiele do jéj upadku. Po rewolucyi Wrześniowéj 1868 r. udał się M. wraz z królową do Francyi.

Margaret (Jakób), awanturnik francuski, służył wojskowo za Henryka IV przeciwko Lidze, potém udał się do Siedmiogrodu, Węgier i Polski, gdzie był kapitanem piechoty. Stąd wyjechał do Rossyi i mianowany był przez cara Borysa Godunowa dowódcą kompanii kawaleryi. Za Dymitra Samozwańca dowodził jego strażą przyboczną. Podczas rewolucyi Szujskiego 1606 r. oddział, którym dowodził, prawie cały wyginął i M. tylko przypadkiem uniknął śmierci. Niechcąc przyjąć służby u Szujskiego, powrócił do Paryża i z polecenia króla Henryka napisał dzieło, obejmujące wiele ciekawych wiadomości o Rossyi i Polsce, p. t. „*Ètat présent de l'Empire de Russie et le Grand Duché de Moscovie avec ce qui s'y est passé de plus mémorable depuis l'an. 1590 jusqu' à l'an. 1606*“ (Paryż 1607, 1668, 1821, 1855; w przekładzie rossyj. Ustryjałowa w w „*Skazanijach o Łżedimitrije*“, Petersburg 1837). R. 1609 znajdował się w służbie u drugiego Samozwańca, wkrótce jednak przeszedł do Zygmunta

III, odznaczył się w bitwie pod Kłuszynem i przy wzięciu Moskwy 1611 przyczynił się do zgniecenia powstania Pożarskiego, za co mianowany radcą królewskim. Znudziła mu się jednak wkrótce służba dworska i 1612 wyjechał do Hamburga. Dalsze losy M. nie są znane.

Margarita, prowincyja południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezueli, składa się z głównéj wyspy (20 mil kw.) t. n. i z kilku małych wysepek (3 m. kw.) na morzu Karaibskiém, z ludnością około 20,000, trudniącą się rybołówstwem i żeglugą.

Margarowy kwas, $C_{17}H_{34}O_2$, związek chemiczny, należący do rzędu kwasów tłustych, istnieje według Chevreul'a we wszystkich prawie tłuszczach stałych. Jestto ciało stałe, krystalizujące w łuski, topliwe przy 60°, w alkoholu rozpuszczalne. Według Heintz'a, to co poprzednio nazywano pospolicie M. k., jest mieszaniną kwasu palmitowego i stearowego.

Margaryna, tłuszcz naturalny, w przyrodzie bardzo rozpowszechniony, jest mieszaniną stearyny i palmityny (ob. margarowy kwas).

Margaryt (*difunit*), minerał z grupy krzemianów, krystalizujący w szeregu różnoosiowym, w cienkie sześcienne tabliczki; zwyczajnie bywa w stanie ziarnisto-blaszkowym, lub tabliczkowatym. Blaszki łamią się bardzo łatwo, nie są sprężyste. Twardość =3,5—4,5, c. wł.=3. Biały, albo też czerwonawo lub szarowo biały. Jestto wodny krzemian glinki, zawiérający też wapno, żelazo, magnezyję, potaż i sodę. Znajduje się w Tyrolu, Azyi Mniejszéj, na Uralu i in.

Margate, m. w ang. hrabstwie Kent, na wyspie Thanet, przy ujściu rz. Tamizy do morza; ma 10,000 m., port i licznie zwiédzane kąpiele morskie.

Margaux, wieś w francuskim depart. Żyrondy, okręgu Bordeaux, ma 1,200 m. i sławne winnice (*Château Margaux*).

Marggraff (Rudolf), zasłużony pisarz niemiecki, ur. 1805 w Züllichau, w latach 1842—55 profesor i sekretarz generalny akademii sztuk pięknych w Monachijum. Z dzieł jego ważniejsze są: „*Kaiser Maximilian I und Albrecht Dürer*“ (Norymb. 1840); „*Erinnerungen an Albrecht Dürer und seinen Lehrer Wohlgemuth*“ (tamże 1840); „*München mit seinen Kunstschätzen und Merkwürdigkeiten*“ (Monach. 1846) i „*Verzeichniss der Gemälde in der ältern Pinakothek zu München*“ (Monach. 1865).—**Marggraff** (Hermann), brat poprzedniego, ur. 1809 w Züllichau, redagował w latach 1836—38 berlińskie pismo „*Conversationsblatt*“, od 1843 miał udział w redakcyi rozmaitych gazet, wychodzących w Monachijum, Augsburgu, Heidelbergu, Frankfurcie i Hamburgu, a od r. 1853 aż do śmierci, zaszłéj 1864 wydawał w Lipsku czasopismo „*Blätter für literarische Unterhaltung*“. W literaturze odznaczył się M. jako poeta i krytyk. Z poezyj jego prócz niektórych romansów humorystycznych celniejsze są: „*Gedichte*“ (Lipsk 1857). Zasługują również na wzmiankę: „*Deutschlands jüngste Literatur und Culturepoche*“ (Lipsk 1839); „*Hausschatz der deutschen Humoristik*“ (2 t., Lipsk 1860) i inne.

Margiel, ob. glina.

Margonin, jezioro w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgoskiéj, pow. chodzieskim, po prawéj stronie Noteci. — **Margonin**, mczko położone nad powyższém jeziorem; ma 1,800 m., trudniących się wyrabianiem sukna, baji i wyprawą skór.

Margoński (Wojciech), z łacińska *Margonius Albertus*, dominikanin, przeor w Gdańsku, Sieradzu i Poznaniu, † 1640. Ogłosił drukiem: „*Rosae salutiferae in horto B. Virginis plantatae*“ (Neapol 1629); „*Elogia heroum navis de Bnin Opaliniensis*“, są to żywoty Opalińskich, wiérszem opisane.

Margrabia, po łac. *Marchio*, tak nazywano ustanawianych od czasów Karola W. dowódców okręgów nadgranicznych w państwie, czyli *Marchij* (ob.). W XII w. posady margrabiów stały się dziedzicznemi; pod względem rangi margrabia niżéj stał od księcia, a wyżéj od hrabiego. Późniéj z godności téj powstał we Francyi tytuł *markizów* i przywiązanych do nich markizatów. W Polsce tytuł ten nadany został przez papieża rodzinie Myszkowskich, od których przeszedł następnie w dom Wielopolskich.

Margrabowo, miasto pruskie, niedaleko granicy polskiéj, zbudowane w miejscu, gdzie dawniéj stał zamek Olecko, w r. 1560 na pamiątkę rozmowy jaką tu miał margrabia Albrecht z królem Zygmuntem Augustem. Nad jeziorem sterczą jeszcze ruiny zamku Olecka, od którego bliscy mieszkańcy i samo miasto nazywają Oleckiem. W okolicy tego miasta zaszła 22 Październ. 1656 r. bitwa pomiędzy Szwedami i Brandeburgczykami z jednéj, a Litwinami z drugiéj strony.

Marheinecke (Filip Konrad), uczony teolog niemiecki, ur. 1780 w Hildesheim, † 1846 w Berlinie; profesor teologii w Erlangen, Heidelbergu, a od r. 1811 w Berlinie, gdzie zarazem był kaznodzieją przy kościele św. Trójcy. Był zwolennikiem zasad Schellinga i Hegla i pomiędzy innemi napisał: „*Grundlehren der christl. Dogmatik*“ (Berl. 1819; 2 wyd. 1827); „*Geschichte der deutschen Reformation*“ (4 t., Berl. 1816—34); „*Christliche Symbolik*“ (Heidelberg 1810—14); „*Institutiones symbolicae*“ (3 wyd., Berl. 1830); „*Entwurf der prakt. Theologie*“ (Berlin 1837).

Mariana (Juan), historyk hiszpański, ur. 1536 w Talavera, jezuita, był od 1560 profesorem w Rzymie, na wyspie Sycylii i w Paryżu; w r. 1574 osiadł w Toledo, ale, doznawszy z powodu swéj wolnomyślności wielokrotnych prześladowań, przeniósł się do Madrytu, gdzie † 1623. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Historia de rebus Hispaniae*“ (Moguncyja 1605), którą sam na język hiszpańs. przełożył (2 t., Toledo 1601 i późn.). Za słynną rozprawę „*De rege et regis institutione*“ uznany został przez parlament paryski godnym stosu, a w Hiszpanii znosić musiał wiele nieprzyjemności. — Porów. Ranke'go, „*Zur Kritik neuerer Geschitschreiber*“ (Berl. 1824).

Mariazell, miasteczko w powiecie styryjskim Bruck, nad r. Salzabach, ma 950 m.; posiada wspaniały kościół z cudownym obrazem N. M. P., któ-

ry corocznie niezliczone tłumy pobożnych pielgrzymów zwiédzają.

Marica, *Maryca* (skrócone prawdopodobnie z *Morawica*), starożytny Hebrus, rzeka w Turcyi europejskiéj, bierze początek na pograniczu staréj Macedonii, Tracyi i Mezyi, ze stykających się gór Rylskich, Bałkańskich i Dospackich, około m. Kostanicy (Kjustendże); przepływa w kierunku wschodnim Tracyję około miast: Tatar-Bazarczik, Plowdiw i Aryjanopola, daléj wraca się ku południowi i ubiegłszy mil 60 wpada przy bagnach Enos do morza Egiejskiego. Główne jéj dopływy są: Tunża, Ard i Ergeni. W dziejach serbskich pamiętna jest **M.** krwawą bitwą, stoczoną nad jéj brzegami niedaleko od Adryjanopola, pomiędzy królem serbskim Wukaszynem a sułtanem Muratem 26 Wrześ. 1371 (podług źródeł tureckich 1364), w któréj Wukaszyn utracił życie i tron serbski.

Marie (Aleksander Tomasz), adwokat paryski, ur. 1795 w Auxerre, od 1842 członek izby deputowanych, należał do stronnictwa radykalnych. Po rewolucyi Lutowéj, od 24 Lutego 1848 r. minister robót publicznych, został 10 Maja członkiem władzy wykonawczéj, 29 Czerw. prezesem zgromadzenia narodowego, a od 18 Lipca do 20 Grud. 1848 był ministrem sprawiedliwości. Od czasu jak Ludwika Bonaparte został prezydentem, powrócił **M.** do dawnego zawodu. Od 1863 do 1868 zasiadał w ciele prawodawczém w szeregach opozycyi.

Marienad (*Marianske laznie*), jedne z najliczniéj uczęszczanych wód mineralnych w Czechach, położone w powiecie chebskim, okręgu teplskim, w dolinie 1,932 st. nad poziom morza wzniesionéj, otwartéj tylko ku południowi, zresztą lesistemi górami otoczonéj. Z bardzo znacznéj liczby wytryskujących tu źródeł najważniejsze są Kreuzbrunnen i Ferdinandsbrunnen, szczawy alkaliczne, zawiérające kwas węglany i w obfitości sole alkalijów i ziem alkalicznych, oraz trochę żelaza. Działają przeczyszczająco dzięki swym solom i dostarczają krwi alkalijów (ob.), stąd używane są w zaparciach stolca, otyłości, podagrze i t. d. Mniéj używane źródła są: Waldquelle, źródła Karoliny, Ambrożego, Maryi, Rudolfa. Prócz wód do picia, urządzone tu są kąpiele w wodach **M.**, kąpiele gazowe, kąpiele i okłady szlamowe. Już Ferdynand I powziął 1528 zamiar założenia w **M.** warzelni soli; pod względem leczniczym wód tutejszych używali z pożytkiem w przeszłym wieku okoliczni mieszkańcy; jednakże dopiéro w początkach bieżącego stulecia okazał doktór Nehr skuteczność wód **M.**, największe zaś zasługi w podniesieniu ich znaczenia położył lekarz zdrojowy Heidler.—Porów., oprócz pism Heidlera, szczególniéj prace Kratzmanna „**M.**, *Handbuch für Curgäste*“ (Praga 1864), przełożone na język polski i rossyjski staraniem profesora Muchlińskiego (oba przekłady wyszły w Petersburgu 1864); „*Der Curort* **M.** *und seine Umgebungen*“ (5 wyd., t. 1862) i in.

Marienburg, ob. Malborg.

Marienburg, wioska przy granicy wschodniéj Inflant; był tu zamek leżący na wyspie jeziora, założony w r. 1341, a 1702 r. wysadzony w powietrze przez dowódcę, który oblężony przez wojska rossyjskie, widząc niepodobieństwo dalszéj obrony, zamku nie poddał i zginął wraz z całą załogą.

Marienhaus, m. w dawném wojew. inflanckiém, nad jeziorem, z którego wypływa Rzeczyca. Miało niegdyś obronny zamek, który w wojnach między Rossyją a Szwedami wraz z miastem zupełnie zniszczony został.

Marienhauskie starostwo niegrodowe, było położone w ks. inflatskiém nad rzeką Kira. Obejmowało miasteczko i zamek Marienhaus (ob.), niegdyś siesko rycerzy mieczowych, który w r. 1577 zburzony został. Obszerne to sstwo podług metryk litewskich posiadali od połowy XVII wieku: Henryk Recki, Mniszchowie Wandalinowie, Kątscy, Platerowie i Hilzenowie. Wreszcie na mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 24 Grudnia 1766 r. Jan Hilzen, wojewoda miński, ustąpił je swemu synowi Justynianowi Hilzenowi, generał majorowi wojsk w. ks. lit., który z niego opłacał kwarty złp. 6,456 gr. 10, a hyberny złp. 800.

Mariette (Piotr Jan), wielki znawca sztuki, urod. 1694 w Paryżu z ojca *Jana* **M.** (ur. 1660, † 1742), od którego się wyuczył rytownictwa na miedzi; wsławił się jako biegły artysta i pisarz, † 1774 r. w Paryżu. Z dzieł jego wymieniamy: „*Traité des pierres gravées du cabinet du roi*“ (2 t., Par. 1750) i „*Description du recueil d'estampes de M. Bayer d'Auquilles*“ (Paryż 1745).

Mariette (August Edward), egiptolog francuski, ur. 1821 w Boulogne, od 1848 konserwator muzeum egipskiego w Paryżu, odbył w latach 1850—54 piérwszą naukową wyprawę do Egiptu, gdzie odkrył pomiędzy innemi świątynię Serapisa pod Memfis, w skutku czego ogłosił dzieło „*Choix des monuments et de dessins découvertes pendant le déblayement du Sérapeum*“ (Paryż 1856). Drugą podróż nad brzegi Nilu odbył w latach 1858—60. Z innych prac jego wymieniamy: „*Le Sérapeum de Memphis*“ (9 zeszyt. Paryż 1857—64); „*Aperçu de l'histoire d'Égypte*“ (Paryż 1867); „*Fouilles exécutées en Egypte etc.*“ (część II, Paryż 1867).

Marignano albo *Melegnano*, miasto, mające 4,000 ludności w Lombardyi, na południe Medyjolanu, nad rz. Lambro, pamiętne jest zwycięstwem króla franc. Frańciszka I nad Szwajcarami i księciem Medyjolańskim 13 i 14 Wrześ. 1515, tudzież zwycięstwem Francuzów nad Austryjakami 9 Czerwca 1859 r.

Marignia, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, obejmujący drzewa w okolicach zwrotnikowych starego świata; z pnia **M.** *a cutifolia* wypływa żywica wpół płynna, potém twardniejąca, zwana *czarną dammarą*, a która się używa jak smoła.

Marina (Don Frańciszek Martinez), ur. 1757 r. w Saragossie, † 1833 jako kanonik w Madrycie; gorliwy obrońca liberalizmu konstytucyjnego, wydał pomiędzy innemi: „*Ensayo historico-critico sobre la antigua legislacion de los reinos de Leon y Castilia*“ (2 t., Madr. 1808) i „*Teoria de las Cortes*“ (3 t., Madr. 1821).

Marini albo *Marino* (Jan Chrzc.), poeta włoski,

ur. 1569 w Neapolu. Wbrew woli ojca, który go przeznaczał do zawodu prawniczego, idąc za wewnętrznym popędem, poświęcił się poezyi i znalazł wkrótce życzliwych opiekunów i mecenasów jak kardynał Piotr Aldobrandini i Maryja de Medici. Po dość długim pobycie w Paryżu i Rzymie wrócił do Neapolu, gdzie † 1625. M. stoi na czele poetów włoskich XVII w. Najgłówniejszymi jego utworami są poemat bohaterski „*Adone*“ (Par. 1623; dokładniejsza ed., 4 t., Lond. 1789) i „*La stratege degli Iznocenti*“ (Rzym 1633). Niektóre z jego sonetów należą do najcelniejszych płodów literatury włoskiéj. Przesadna jego napuszystość znaną jest pod nazwą *Marinizmu*, a przesadniejsi jeszcze naśladowcy jego nazywają się *Marinistami*.

Marino (rzeczpospolita), ob. San-Marino.

Mariotte (Edmund), słynny matematyk i fizyk francuski, ur. w Burgundyi, † 1684; był przeorem w St.-Martin-sous-Beaune i członkiem akademii nauk w Paryżu. M. posiadał niesłychaną biegłość w przeprowadzaniu doświadczeń i rozwinął znacznie niektóre części fizyki, jak o prawach ruchu i równowagi cieczy, o uderzeniu ciał stałych i in. Twierdzenie o zależności objętości gazu od ciśnienia nosi nazwę *prawa* M. (ob. gaz). Ogłosił: „*Essais de la végétation des plantes* i t. d.“ (1676—9); „*De la nature des couleurs*“ (1686) i in. Całkowity zbiór jego prac wyszedł w Lejdzie w 2 t. 1717 r.

Marivaux (Piotr Carlet de Chamblain de), romansopisarz i dramatyk francuski, ur. 1688 w Paryżu, † tamże 1763; w dramatach a także i w romansach przyswoił sobie jakiś naciągany dowcip i wytworność w wysłowieniu, które przez innych naśladowane, otrzymały przezwę *marivaudage*. Oprócz „*Oeuvres dramatiques*“ (4 t., Paryż 1740) wyszło także zbiorowe wyd. wszystkich dzieł jego „*Oeuvres complètes*“ (10 t., tamże 1827—30).

Marjanowicz (Stefan), franciszkanin boseński, ur. 1794 w Lipnicy, † 1847; napisał: „*Institutiones grammaticae idiomate Illyrico propositae*“ (Split 1822); „*Sintaxis linguae latinae*“ (Wenecyja 1823); „*Origo Vicariae Bosnae*“ (Split 1823); „*Systema literarium* etc“. (Buda 1835); „*Bukwar latinskih i iliriczkih slowah*“ (t. 1835). W rękopisie pozostawił kronikę swych czasów.

Marka, ob. Grzywna i moneta.

Markham (Klemens Robert), geograf angielski, ur. 1830 r. w Stillingfleet pod Yorkiem. Ukończywszy szkołę westminsterską w Londynie, wstąpił do służby na flocie i brał udział w poszukiwaniach Franklina. O wyprawie téj dał sprawozdanie w dziele „*Franklin's footsteps*“ (Lond. 1853). Rzuciwszy służbę morską, poświęcał się odtąd badaniom naukowym. Podróżował długo po Peru i Indyjach, gdzie z polecenia rządu zajmował się 1859—61 zaszczepieniem chinowca, przeniesionego z Andów. W 1863 został sekretarzem londyńskiego towarzystwa geograficznego a 1869, sekretarzem w ministeryjum do spraw indyjskich. Z dzieł jego wymieniamy: „*Cuzco and Lima*“ (Lond. 1855); „*Travels in Peru and India*“ (Lond. 1863); „*Grammar and dictionary of the Quichua language*“ (Londyn 1864); w dziele „*History of the Abyssinian Expedition*“ (Londyn 1869), bardzo ważném dla geografii, opisał wyprawę abisyńską, w któréj brał udział. Ogłosił nadto „*Life the great Lord Fairfax*“ (Lond. 1870).

Markiewicz (Jan), kupiec krakowski, żyjący w XVII w. zostawił dziennik swoich wydarzeń domowych i ważniejszych publicznych, od r. 1644 do 1688. Wyjątki z niego były drukowane w „*Pamiętniku lwowskim*“ na r. 1816, t. 3 str. 197.

Markiewicz (Jan), głośny przeciwnik jezuitów, dr. obojga pr., kanonik krakowski, warmiński, poznański, proboszcz tarnowski, ur. w Poznaniu na początku XVII w., † pomiędzy 1674 i 1680. Służył najprzód wojskowo przeciwko Szwedom, poczém udał się do Rzymu i po 6 latach studjów nad prawem kanoniczném, wyświęcony na kapłana. Po powrocie do kraju, zostając przy boku biskupa poznańskiegn Andrzeja Szołdrskiego, za jego wpływem i namową wystąpił po raz piérwszy przeciw jezuitom w pisemku p. t. „*De alienatione sex villarum a Capitulo Posnaniensi*“ (Padwa 1641). Pisemko to rozpoczęło cały szereg walki i wzajemnych z obu stron napaści. W r. 1643 wydał M.: „*Decima Cleri saecularis in regno Poloniae*“ (Paryż); potém: „*Decima Cleri saecularis in Juditiae sanctae Congregationis Eminenti Consilii Tridentini interpretentum contra exemplares Patrum S. J. Romae vindicata*“ (Krak. 1647); „*Decimae Cleri saecularis etc. vigore Brevis Innocenti X Papae executioni debitae accomodata*“ (t. 1648). Zaczepiony znowu przez jezuitów, napisał: „*Replicatio canonica ad responsum theologicum Soc. Jesu provinciae Polonae in materia Decimarum*“ (1650); a w kilku lat potém: „*Scandalum expurgatum in laudem-instituti Soc. Jesu*“ (Gdańsk 1654). Ścigany przez nienawiść i wpływy jezuitów, usunięty został od probostwa w Tarnowie, skutkiem czego pojechał ze skargą do Rzymu gdzie uwięziony 1655, osadzony został w zamku ś. Anioła. Uwolniony za staraniem kapituły krakowskiéj, która urzędownie jego niewinność zaświadczyła, pod warunkiem, że więcéj przeciw jezuitom pisać nie będzie, zapomniał o daném przyrzeczeniu i po 10 latach ogłosił nowe pisemko „*Carcer Romanus*“ (Paryż 1666), daléj: „*Veritas bonae vitae et occasione occupatae haereditatis Jaroslaviensis Patribus Societatis demonstrata*“ (Krak. 1671) i „*Summus Pontifex Innocentius X, de duplici institutione Societatis ejusque constitutionibus et declarationibus interrogatus*“ (tamże 1672). Obszerniejsze o nim szczegóły ob. Łukaszewicza: „*Obraz hist.-stat. Poznania*“ (t. II, str. 200).

Markiewicz (Andrzéj), profesor akad. krakowskiéj, † około 1814. Ogłosił drukiem: „*Moralność w wykładzie prawa przyrodzonego* i t. d.“ (Kraków 1809); „*O obrzydzeniu występków, wad i przesądów, a zamiłowaniu prawdy*“ (tamże 1809) i „*Nauka obyczajowa*“ (tamże 1810).

Markiewicz (Andrzéj), pisarz wojskowy rossyjski, ur. 1769, † 1832; po odbyciu nauk w kolegijum jezuickiém w Mohylewie, wstąpił 1789 do marynarki, 1791 przeszedł do artyleryi, 1800 został majorem, 1807 pułkownikiem a 1816 generałem. Napisał:

„Pamiatnaja kniżka dlya piechotnych oficerow“; *„Czerteži wsiech upotrebljajemych w polewoj artillerii orudij“*; *„Podrobnoje opisanije artyllerijskich okowok“*; *„Rukowodstwo k artillerijskomu iskustwu“* i w. in.

Markiewicz (Roman), profesor fizyki w uniwersytecie jagiell., ur. na Rusi 1770, † 1842. Po ukończeniu nauk akademickich wysłany został 1794 na nauczyciela do Pińczowa, od r. 1797—1801 nauczał w liceum krakowskiém. Dla wyższego wykształcenia się w fizyce, udał się r. 1805 do Wiednia, a po czterech latach do Paryża, gdzie bawił do r. 1813. W tymże roku mianowany został profesorem fizyki w uniwersytecie krakowskim i był nim do r. 1838. Oprócz mnóstwa rozpraw, ogłosił *„Paryż uważany co do nauk w r. 1811“* (Wilno 1811); *„Początki fizyki dla szkół gimnazyjalnych“* (Kraków 1819); *„O naturze i zasadach fizyki“* (tamże 1814); *„O własnościach fizycznych“* (tamże 1818); *„O ruchu undulacyjnym“* *„O związku i stosunkach między ciepłem, wodą i powietrzem w działaniach natury“* (tamże 1833).

Markiewicz (Stanisław), lekarz współczesny, ur. 1839 w Rance, medycynę studyjował w Warszawie i Wrocławiu. W 1866 osiadł w Tomaszowie Rawskim, od 1868 mieszka w Soczewce, jako lekarz fabryczny. Jest najczynniejszym pracownikiem na polu bieżącéj literatury peryjodycznéj lekarskiéj. Pisze głównie krytyki, referata, przeglądy i w pismach ogólnych porusza najważniejsze kwestyje z medycyny publicznéj. Oddzielnie wydał: *„Suchoty płucne“* (tłomaczenie z Niemeyera) *„Kwestyja kanalizacyi miast. Regulamin choleryczny* (przekład) i in. —**Markiewicz** (Seweryn) prawnik, brat poprzedniego, ur. 1839 w Warszawie, † 1869 w Soczewce. Po ukończeniu gimnazyjum 1857 studyjował prawo na uniwersytecie petersburgskim do 1861, a następnie w Paryżu i Heidelbergu. Za powrotem do kraju rozpoczął praktykę sądową i oddał się studyjom naukowym, które na lat kilka przerwać musiał z powodu powstania (1863). Po powtórnym do kraju powrocie z Rossyi został patronem i kontynuował daléj swe badania. Ogłosił: *„O sądach przysięgłych“* (Warsz. 1862); *„Prawa autorskie, czyli tak zwana własność literacka i artystyczna w królestwie polskiem i zagranicą“* i *„O własności podzielonéj“*, dzieła zalecające się zarówno erudycyją jak wzorową polszczyzną.

Markiz, z franc. *marquis*, ob. Margrabia.

Marko królewic, narodowy bohater pieśni serbskich i w ogóle południowo-słowiańskich. Wiadomości historycznych mamy o nim bardzo mało i te w innym zupełnie przedstawiają go świetle, mówiąc o zdradzie jakiéj się względem kraju swego dopuścił. M. był synem króla serbskiego Wukaszyna, zabitego w bitwie pod Marycą 1371. Po śmierci Wukaszyna synowie jego podzielili się oddziedziczoną ziemią i dopiéro po 6 latach poddali się carowi Łazarzowi; jeden tylko M., siedząc w Prylipie, niechciał uznać jego władzy i poddawszy się Turkom, rządził nieznaczną częścią Macedonii i niepokoił panowanie Łazarza. M. podług kronik namówił sułtana Amurata do boju przeciwko carowi Łazarzowi i prowadził wojsko tureckie w bitwie na Kosowém polu. Później podburzył Bajazeta do boju z Mirką, wojewodą wołoskim, i zginął w bitwie u Kraljewa. Zupełnie inaczéj przedstawiają nam M. pieśni narodowe. Podług nich M. jest idealnym typem rycerza południowo-słowiańskiego; jest on sprawiedliwy, miłujący swój kraj, obrońca słabych i uciśnionych, święcie dotrzymujący pobratymstwa i t. d. Stosunek M. do Turków przedstawiają pieśni w tém świetle, że M. okazuje się jako pan, uznając tylko sułtana, Turcy zaś jako podlegli jego woli słudzy. Pieśnio M. jest bardzo wiele, zebrane zostały przez Karadzicza i in.; najnowsze wyd. Nowy Sad 1857); na polskie wybornie je przełożył Roman Zmorski (Warszawa 1859).

Markomani, t. j. mieszkańcy Marchii, albo mieszkańcy nadgraniczni, naród górno-niemiecki, przeprowadzony przez Marboda (ob.) w 10 r. prz. Chr. z okolicy nad górnym Menem do teraźniejszéj Czechii. Tu utworzyli M. wraz z innymi ludami potężne państwo Marboda, rozciągające się później stąd aż za Dunaj; od połowy II w. usiłowali wtargnąć do państwa Rzymskiego. Wynikła z tego powodu piętnastoletnia *wojna markomańska* (166—180) po Chr., podczas któréj z wielką trudnością odeprzeć ich zdołał cesarz Marek Aurelijusz. Jeszcze daléj wdarli się r. 270, ale ostatecznie zostali odparci przez Aurelijana za Dunaj i zmuszeni do pokoju. W IV w. ginie nazwa M., ale z narodu ich wyszli, zdaje się, Bawarowie.

Markowicz; spółczesna autorka, pisząca po rossyjsku i małorossyjsku pod pseudonymem *Marko Wowczok*, utwory któréj odznaczają się niepospolitą świeżością myśli i wybornem przedstawieniem życia narodowego. Z utworów jéj ważniejsze: *„Opowidanija narodne“* (Petersb. 1858; t. 2, t. 1862); *„Powistki“* (2 t., t. 1861—62); *„Skazki“* (1864); *„Opowidanija Karmeljuk. Niewilniczka i t d“*. (t. 1865) i in. Wiele z utworów małorossyjskich pani M. przełożył na ją język rossyjski Turgeniew.

Markowie, tak zwani byli u nas kanonicy regularni *de poenitentia beatorum Martyrum*, od ich patrona *Marka*. Początek ich sięga wojen krzyżowych, kiedy kapłani jego czuwali nad konającymi i opatrywali ich śś. sakramentami, a laicy grzebali ciała zmarłych. Trzymając się reguły św. Augustyna, używali habitów białych ze szkaplerzem, na którym było serce z sukna czerwonego, a nad niém krzyżyk także czerwony. Do Polski sprowadził ich 1257 Bolesław Wstydliwy i osadził w Krakowie przy kościele św. Marka. Inne ich klasztory były: w Miednikach od r. 1391, w Libichowie czyli Trzcianie, w Pilecku, Bystrzycy i w Twerażu.

Markowski (Józef), chemik i lekarz polski, urodz. 1758 w Pikowie na Ukrainie, † 1829; kształcił się w szkole głównéj krakowskiéj i jako stypendysta rządowy wyjechał 1784 za granicę dla dalszego, wyższego kształcenia się naukowego. Zaskoczony ówczesnemi wypadkami we Francyi, zabawił tam dłużéj niż zamierzał, i otrzymawszy stopień doktora med. został lekarzem cesarzowéj Józefiny; głównie jednak oddawał się chemii. W r. 1810 wrócił do

kraju i został prof. chemii w uniwersytecie krakowskim, a w r. 1811 dziekanem wydziału lekarskiego; w Rocz. Tow. Nauk. Krak. mieszczą się liczne jego rozprawy, jak *O chlorze*, *O rozbiorze wód mineralnych*, *Rozbiór wody swoszowickiéj*, i w. in.

Markowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie wileńskiém powiecie oszmiańskim. Wedle metryk litewskich, a mianowicie przywileju króla Aleksandra Jagiellończyka z r. 1503, składało się z miasteczka Markowa, z dzierżawy krewskiéj, dóbr Niesadowszczyzny i Dworu Pułytowskiego. W XVIII wieku posiadał je Szczyt, następnie Kociełłowie, którzy zeń opłacali kwarty złp. 3,161 gr. 10. Na sejmie z r. 1773 stany rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Ignacemu Kurzenieckiemu, sędziemu grodzkiemu powiatu pińskiego, łącznie ze sstwem wilejskiém (ob.). Na tymże sejmie przez oddzielną konstytucyję wyznaczono komisyję z 7 urzędników litewskich do ostatecznego oznaczenia rozciągłości tych dóbr.

Markuszew, osada w gub. lubelskiéj, pow. aleksandryjskim, od Kurowa o 5 wiorst odległa, nad rzeczką Łachą, ma 1,270 m.

Markuszewskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie podolskiém, powiecie latyczewskim. Powstało z dawniejszego sstwa chmielnickiego przez oddzielenie wsi Markuszewa z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Feliksa Nowickiego, łowczego chełmskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 2,314 gr. 6. Gdy nader liczne i wieloletnie spory zachodziły o granice tego sstwa z dobrami chmielnickiemi, przeto stany rzpltéj na sejmie r. 1773—75 wyznaczyły przez oddzielną konstytucyję komisyję z 19 urzędników koronnych do ścisłego i ostatecznego oznaczenia granic obu tych starostw.

Markwart (Józef Joachim), pijar, żyjący w drugiéj połowie XVIII w. wydał: „*Nauka matematyczna w częściach arytmetyki i geometryi*“ (2 wyd. Wilno, 1772); „*Gramatyka niemiecka dla uczących się po niem. Polaków*“ (Warsz. 1778 i późn. aż do 1789) i bezimienne łacińskie tłumaczenie bajek Krasickiego p. t. „*Fabulae principis poloni versu jambico latine redditae*“ (Warsz. 1796).

Marlborough (Jan Churchill, książę), jeden z największych wodzów i dyplomatów angielskich, ur. 1650 w Ache w Devonshire. Mało wykształcony, ale od natury obdarzony powierzchownością piękną i przyjemną, został po restauracyi paziem u ks. York, następnie, wszedłszy do wojska, już w 16 r. życia był chorążym i walczył z Maurami. Ożenek (1678) jego z piękną *Sarą Jennings* (urodz. 1660, † 1744), faworytą późniejszéj królowéj Anny, oraz łaski ks. York (późniejszego Jakóba II), którego metresą była Arabella siostra M., zapewniły mu świetną przyszłość. Za Jakóba II prędko otrzymał stopień generała i godność barona Sundridge, a chociaż przyczynił się najwięcéj do stłumienia buntu ks. Monmouth, to jednak ganił reakcyjne plany dworu, połączył się z księciem Oranii i przeszedł na jego stronę z całym korpusem wojska, przyspieszywszy tém upadek swego dobroczyńcy. Nagrodzony za to godnością hrabiego Marlborough, otrzymał naczelne dowództwo przeciw Francuzom w Niderlandach i w wojnie 1690—1691 zyskał sławę znakomitego wodza. Podejrzany jednak o związki z Jakobitami (ob.), czas jakiś był więziony. Śmierć Wilhelma i wstąpienie na tron Anny (1702), którą niemal samowładnie kierowała jego żona, postawiły go znowu na czele wojska, z którém pobił Francuzów w Niderlandach i za to wyniesiony został do godności książęcéj. Podczas hiszpańskiéj wojny sukcesyjnéj poszedł 1703 w pomoc cesarzowi do Niemiec, połączył się z księciem Eugenijuszem Sabaudzkim i wygrał stanowcze, pełne ważnych następstw bitwy pod Donauwörth (2 Lip. 1704) i pod Hochstädt czyli Blancheimem (13 Sierp. 1704), 13 Maja 1706 r. pobił Francuzów pod Ramillies a 11 Wrz. 1710 pod Malplaquet, lecz po usunięciu swéj żony od dworu (1 Stycz. 1712) utracił jednocześnie dotychczasowe wpływy u królowéj, a z nimi i wszystkie urzędy. Do upadku tego przyczynili się głównie nienawidzący go torysowie. Jednakże po wstąpieniu na tron Jerzego I, został na nowo generalissimusem, ale nie długo się już cieszył tym zaszczytem, gdyż tknięty apopleksyją, † 1722.—Porów. Coxe „*Memoirs of John. duke of* M., *with original correspondence*“ (3 t., Lond. 1818); Murray „*Despatches of the duke of* M.“ (5 t., Lond. 1845—46); Macfarlane „*Life of* M.“ (Lond. 1852). Dobra i tytuły przeszły po śmierci M. na jego najstarszą córkę Harrietę, żonę hr. Godolfina, a po jéj bezdzietnym zgonie (1733) na syna drugiéj jego córki Anny, *Karola Spencer*, hr. Sunderlandu, który jako dowódca angielskich wojsk posiłkowych podczas siedmioletniéj wojny † 1758.—Wnuk tego ostatniego, *Jerzy Spencer*, czwarty książę M., urodz. 1766, przybrał w r. 1807 nazwisko *Churchill*, † 1840.—Syn jego, *Jerzy Spencer Churchill*, piąty książę M. ur. 1793, † 1857; początkowo margrabia Blandford, członek izby niższéj, występował jako przeciwnik emancypacyi katolików i reformy parlamentu. Tego znowu najstarszy syn, *Jan Winston Spencer-Churchill*, szósty książę M., ur. 1822, odznaczył się w izbie niższéj jako zwolennik idei wolnego handlu, popiéranéj przez Peela.

Marliński (Aleksander), ob. *Bestużew* (Aleksander).

Marlitt (E.), autorka niemiecka ob. *John* (Eugienija).

Marlow albo **Marlowe** (Krzysztof), dramatyk angielski, spółczesny Shakespeare'a, ur. 1563 w Canterbury, przebity sztyletem, † 1593 w Londynie. Piérwszy wprowadził na scenę angielską dra Fausta. Utwory jego wydał Dyce (3 t., Lond. 1850). Najgłówniejsze z nich są: „*Life and death of dr Faustus*“ i „*Edward II*“.

Marmarosz, po madz. *Marmaros-Varmegye*, komitat w północno-zachodnich Węgrzech, graniczący od północy i wschodu z Galicyją, od południ. z Siedmiogrodem, od zachodu z komitatem satmarskim, ugockim i bereskim, ze wszech stron otoczony górami; obejmuje $188_{,07}$ mil kw., z ludnością 200,000, najwięcéj Rusinów, daléj Rumunów, Madziarów i Niemców; pod względem wyznania prze-

waża unijackie; klimat łagodny i zdrowy, grunt dość urodzajny. Oprócz zboża wszelkiego rodzaju, owoców, lnu, obfituje komitat w drzewo, sól i żelazo; znajdują się także srebro i drogie kamienie; wysoko rozwinięty chów bydła. Stolicą komitatu jest m. Syhot (Marmaros Szigeth).

Marmier (Xawery), pisarz francuski, urodz. 1809 w Pontarlier, od r. 1846 konserwator biblioteki św. Genowefy. Dał się szczególniéj poznać z krytycznych prac swoich w przedmiocie literatury niemieckiéj i innych krajów północnych, tudzież z opisów licznych podróży. Celniejsze jego dzieła są: „*Etudes sur Goethe*“ (1835); „*Histoire de la littérature en Danemark et en Suède*“ (1839); „*Lettres sur la Russie, la Finlande et la Pologne*“ (2 t., 1848); „*Lettres sur l'Amérique*“ (2 t., Paryż 1852); „*Lettres sur l'Adriatique et Montenégro*“ (2 t., Paryż 1854); „*Vayage en Suisse*“ (Paryż 1861); „*Souvenirs d'un voyageur*“ (Paryż 1867) i t. d. W ostatnich czasach wydał cały szereg powieści, z których wymieniamy: „*Les fiancés de Spitzberg*“ (Paryż 1858); „*Gazida*“ (1860); „*Hasards de la vie*“ (1868) i t. d. Nadto umieszczał mnóstwo artykułów w różnych czasopismach.

Marmol (Józef), poeta hiszpańsko-amerykański, ur. 1818 w Buenos-Ayres. Po ukończeniu studyjów prawnych w rodzinném mieście, uwięziony 1838 z rozkazu dyktatora Rosasa a następnie wygnany, podróżował po Ameryce południ. a po upadku dyktatora wróciwszy do kraju, brał w sprawach publicznych czynny udział jako deputowany. M. należy do najznakomitszych poetów Ameryki południowéj. Najprzód dał się poznać pięknymi dytyrambami przeciwko Rosasowi, następnie zyskał powszechny rozgłos swemi „ *Cantus del pelegrino*“ (pierwsze 5 pieśni Montevideo 1847, zaś pięć ostatnich wyszły późniéj); jestto epopeja w rodzaju Byronowskiego *Childe Harolda*. Sławę swą ustalił a nawet powiększył dramatami „*Poeta*“ i „*Krzyżownik* oraz romansem „*Amalija*“ (1852; przekład polski w *Bibl. Warsz.* za r. 1872), w którym opowiada historyję Buenos-Ayres za rządów Rosasa.

Marmont (August Fryderyk Ludwik Viesse de), *książę Raguzy*, marszałek Francyi, ur. 1774 w Châtillon-sur-Seine. W 15 r. życia wstąpił do armii i pod Toulonem zapoznał się bliżéj z Bonapartem. W r. 1795 walczył nad Renem, następnie towarzyszył Bonapartemu do Egiptu, odznaczył się potém w bitwach we Włoszech, Holandyi i Niemczech i w r. 1809 za dobry zarząd Dalmacyi otrzymał tytuł księcia Raguzy. Po bitwie pod Znaim, stoczonéj zaraz po bitwie wagramskiéj, 11 Lip. 1809 pozyskał buławę marszałkowską. W r. 1811 walczył zaszczytnie w Hiszpanii i 1813 pod Lipskiem, 30 Marca 1814 wraz z generałem Mortier dowodził korpusami, które Paryża bronić miały, lecz został pobity i zawarł z rossyjskim feldmarszałkiem Barclay-de-Tolly zawieszenie broni, skutkiem którego Napoleon przymuszony został do podpisania swéj abdykacyi. Mianowany przez Ludwika XVIII parem i generałem gwardyi, żył M. po większéj części w swych dobrach. W r. 1830 wydalił się z Karolem X za granicę i † 1852 w Wenecyi, jako ostatni marszałek piérwszego cesarstwa francuskiego. Zostawił bardzo ważne do historyi owéj epoki pamiętniki „*Mémoires*“ (9 t., Paryż 1856—57).

Marmontel (Jan Franc.), pisarz francuski, urodz. 1723 w Bort, w prow. Limousin, † 1799 w Abeville pod Evreux. Z dzieł jego, wydanych przez Villenave (12 t., Paryż 1824—27), celniejsze są: „*Contes Moraux*“ (2 t., Paryż 1761; tłumaczone na wszystkie prawie języki, na polski przez T. Węgierskiego, Warsz. 1747); „*Bélisaire*“ (Paryż 1767); „*Les Incas*“ (2 t., Paryż 1777); „*Poétique française*“ (3 t., tamże 1763) i *Éléments de littérature*“ (6 t., Paryż 1787). M. należy do najlepszych stylistów francuskich. Od śmierci d'Alemberta (1783) był sekretarzem akademii.

Marmora albo **Marmara**, *Mari di Marmara*, u starożytnych *Propontis*, nie wielkie wewnętrzne morze pomiędzy europejską i azyjatycką Turcyją przez cieśninę Dardanelską z morzem Egejskiem, a przez Bosfor z morzem Czarném połączone, jest od zachodu ku wschodowi 30 mil długie, a około 10 mil szerokie, ma 220 mil kw. powierzchni i tworzy na wschodzie głęboko w ląd wrzynającą się zatokę zwaną Ismid. Z licznych, znajdujących się na niém wysp, największą jest *Marmara*, mająca 4,000 m. z miastem głównem t. n.

Marmur, ogólna nazwa odmian wapienia krystaliczno-ziarnistych, dających się polerować, i które dla piękności barw nadają się na wyroby rzeźbiarskie i architektoniczne. M. znajdują się prawie wszędzie, zacząwszy od utworów jurajskich aż do wapieni sylurskich, a leżące w bliskości skał krystalicznych są zwykle pięknemi żyłkami odcieniowane. Odmiany M. są bardzo liczne i u kamieniarzy noszą rozmaite nazwy; najpiękniejsze M. zowią się *starożytnemi*, mniemano bowiem długo, że łomy, z których starożytni wybiérali swe M., wyczerpane już zostały. Beudant dzieli M. na następne główne klasy: 1) M. *pojedyncze*, składające się tylko z czystego węglanu wapna, i z ciał-barwiących. Tutaj należą: M. białe, dziś łupane w Kararze, czarne, żółte i t. d. 2) M. *okruchowcowe* (*brekczyje*), składające się z różnorodnych ułamków, połączonych z sobą masą marmurową, albo M. tak żyłkami poprzecinane iż się wydaje jakoby do ich składu rozmaite części wchodziły (*pseudobrekczyje*). M. zwany *broccatello* składa się z bardzo drobnych ułamków. 3) M. *złożone*, są brekczyjami, które prócz wapienia i inne jeszcze zawiérają w sobie minerały, np. chloryt, serpentyn, wapno i t. d. Z pomiędzy takich marmurów *czypolin* (*cipolino*) zawiéra w sobie mikę, talk i chloryt, rozsiane w białéj cukrowatéj massie. M. *muszlowe* albo *ślimaczkowe* (*lumachelles*), zawiérają w sobie muszle, ślimaki i korale. Najpiękniejszym z tego gatunku jest M. opalizujący, wydobywany w Bleiberg w Karyntyi. M. twardemi nazywają niekiedy granity i porfiry. M. *bergamski* jest odmianą anhydrytu (ob.). Sztuczny M. otrzymali Rose i Siemens przez żarzenie aragonitu, oraz wapienia litograficznego. Za surrogat M. w wyrobach technicznych służy często

gips, którego twardość powiększa się dodatkiem ałunu.

Marmurowa kronika, ob. *Arundel* (Tomasz Howard hr.).

Marna, najznaczniejszy dopływ Sekwany, bierze początek powyżéj Langres w depart. Wyższéj Marny, i ubiegłszy mil 59, wpada pod Charenton do Sekwany. Pomiędzy kanałami które bądź obok niéj idą, bądź też łączą ją z innemi rzekami, ważniejsze są: kanał *d'Ourcq* prowadzący z Paryża do Sekwany wzdłuż *Marny i Ourcq* do La-Ferté-Milon; boczny kanał M., idący od Châlons do St. Dizier; kanał *Marne-Aisnes* i 36 mil długi kanał *Marne-Rhin*, które łączą Sekwanę z rzekami środkowéj i wschodniéj Europy. Departament *Marny*, utworzony z środkowéj części Szampanii, ma 149 mil kw. i 386,157 m. i podzielony jest na 5 okręgów: Châlons, Epernay, Reims, Menehould, Vitry le-Français, z miastem głównem Châlons sur Marne.—Departament *Wyższéj Marny*, obejmujący południowo-wschodnią część Szampanii i małą część Burgundyi, zajmuje 113 mil kw. z ludnością 259,096 i dzieli się na 3 okręgi: Chaumont, Langres, Vassy; miasto stołeczne Chaumont.

Marnawicz (Tomasz Jan), pisarz serbsko-chorwacki, ur. 1579 w Szybeniku, † 1637 w Rzymie; wstąpiwszy w młodym wieku do zakonu jezuitów, został kanonikiem szybenickim, potém powołany do Rzymu, był tam protonotaryjuszem apostolskim i rewizorem ksiąg chorwackich, drukowanych w Rzymie; następnie archydyjakonem kapituły zagrzebskiéj a w końcu od 1631 biskupem bosneńskim. Z licznych dzieł M., pisanych częścią po łacinie, częścią po chorwacku, najważniejsze: „*Zivot Margarite*“ (Wenecyja 1613); „*Zivot Magdalene*“ (najlepszy poemat M., Rzym 1623, 1935; nowe wyd. w Zadrze 1863); „*Iztumaczenje obilnje nauka karstianskoga od g. R. Bellarmina*“ (Rzym 1627, Wenecyja 1690, Rzym 1708, 1855); „*Osmanszcica*“ (dramat w wiérszach, Rzym 1631); „*Winograd gospodnjew u Ilirskoj* (Rzym); „*Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae dalmaticae nobilitas*“ (Rzym 1628); „*Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*“(t. 1630); „*Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae, vulgo Marnavitiae Nissensis*“ (t. 1632); „*Dialogi de Illyrico et ebus illyricis*“ (t. 1634) i in.

Marnix (Filip van), ob. *Aldegonde* (Filip de Marnix baron de Sainte).

Marocchetti (Karol, baron), rzeźbiarz francuski, ur. 1805 w Turynie, † 1868 w Londynie. Kształcił się pod kierunkiem Bosio; od 1802 aż do rewolucyi lutowéj przebywał we Francyi; wierny Orleanom, udał się wraz z nimi do Anglii i tu stale zamieszkał. M. uważamy jest za jednego z najznakomitszych tegoczesnych rzeźbiarzy francuskich. Z licznych utworów jego celniejsze są: *Posąg konny Emanuela Filiberta* w Turynie (jego arcydzieło), „*Statua konna księcia Orleańskiego*“ (1844); „*Kolosalna statua Ryszarda Lwie Serce w Londynie*“ (1851); „*Posąg konny królowéj Wiktoryi*“ (1854).

Marokko (po arabsku Maghrib-el-aksa to jest ostateczny zachód), państwo na północo-zachodzie Afryki, ograniczone morzem Srodziemném, oceanem Atlantyckim, Saharą i Algeryją, ma 13,500 mil kw. przestrzeni. Jestto kraina górzysta przerznięta Atlasem, rozgałęzionym tu w mnogich odnogach, tak że tylko pobrzeże oceanu Atlantyckiego stanowi tu jedyną nizinę. Strumieni górskich i rzek jest tu bardzo wiele, żadna z nich jednak nie jest żeglowną, z przyczyny zamulenia piaskiem przy ujściu. Najważniejsze z tych rzek są: Malvia, Garet, Nakor, Sebu, Sus, Run, Dra i inne. Klimat bardzo piękny, łagodzony przez wiatry morskie. Zima od Października do Marca stanowi porę mokrą. Grunt w ogóle nader urodzajny, tylko połud. część kraju, granicząca z Saharą, i wschodnia, dotykająca Algieru, są dzikiemi bezwodnemi pustyniami. Atlas pokryty jest wspaniałym lasem z najpyszniejszych drzew złożonym. W nizinach lasy są rzadkie. ale za to ryżu obfitość. Wino, bawełna, południowe owoce udają się tu wybornie. Zwierząt domowych wielka ilość, a z pomiędzy dzikich: małpy, antylopy, bawoły, hyjeny, lwy, strusie, są tu bardzo częste. Ludność rozmaicie jest podawaną, najprawdopodobniejsze obliczenie daje około 6,000,000 m., po większéj części Arabów, mahometan, zajmujących się rolnictwem i chowem trzód; język panujący arabski. Przemysł i handel nieznaczny; rząd despotyczny zostaje w ręku sułtana, noszącego tytuł Emira-al-Mumenia (władcy prawowiernych). Władza jest dziedziczną w męskiém potomstwie sułtana, ale nie określony porządek następstwa tronu powoduje liczne zaburzenia i wojny domowe. Stolice są w miastach: Fezie i Marokko.

Historyja. Dzieje M. są aż do końca XV w., kiedy Meriudowie przez Sanditów zostali strąceni, ściśle połączone z dziejami całéj Berberyi. Po Sanditach nastąpili w początkach XVI stulecia szeryfowie Tafileltu, pod których rządem granice kraju najbardziéj się rozszerzyły, obejmowały bowiem zachodnią część Algieru a na południu sięgały aż do Gwinei. Około połowy XVII w. Mulej-Szeryf dał początek dynastyi drugich Szeryfów, która dotąd jeszcze panuje. Osławionym z rozpusty i okrucieństwa władcą téj dynastyi był Mulej-Izmail. Za rządów sułtana Mulej-Solimana (1794—1822) zaczął się dobrobyt kraju nieco poprawiać. Po nim nastąpił Mulej sułtan Abd-ur-Rahman (1822—59), za którego czasów skutkiem zdobycia Algieru przez Francuzów, państwo marokańskie tak wewnątrz jako i zewnątrz w ciężkie popadło kłopoty. Albowiem walki Abdel-Kadera (ob.) były dla sułtana powodem do konfliktów i z Francuzami i z własnymi sfanatyzowanymi poddanymi. Nieprzyjazne stosunki z Francyją wywołały w r. 1844 wojnę, która po klęsce zadanéj wojsku marokańskiemu przez marszałka Bugeaud w bitwie nad Isly (14 Sierp. 1844), ukończyła się traktatem tangerskim 10 Wrześ. 1844, ratyfikowanym dopiéro pod grozą floty Francuskiéj 1845 r. Równoczesne zatargi z Hiszpaniją i państwami skandynawskiemi załatwiano na drodze pokojowéj. Podburzone przez Abdel-Kadera plemiona w prowincyjach półn. i wschodn. stanęły otwarcie po jego stronie przeciw rządowi

marokkańskiemu 1847. Na żądanie Sułtana, którego wojska poniosły dwie klęski od powstańców (1847), Francuzi czynnie interwenijowali i po poddaniu się Abdel-Kadera (22 Grud. 1847), zbuntowane plemiona zmuszone zostały do posłuszeństwa. Chwilowe spory z Francyją z powodu obrazy konsula Francuskiego (1849), zakończyły się pokojowo, ale M. ucierpiało wiele 1850 od strasznego głodu, stagnacyi handlowéj i groźnego wewnątrz powstania, którego celem była detronizacyja Sułtana. Zaledwie stłumiono to powstanie, aliści nowe z Francyją wszczęły się niesnaski (1851), dopiéro po bombardowaniu Saleh (Listop. 1851) załatwione w Mar. 1852. Za Sidi-Mohammeda (1859—73) Hiszpanija, nie mogąc otrzymać zadość uczynienia za przeróżne krzywdy, wypowiedziała sułtanowi wojnę (22 Paźdz. 1859). Marokańczycy pobici w dwu krwawych bitwach przez O'Donnela 4 Lut. 1860 pod Tetuan i 23 Mar. t. r., musieli zawrzeć 26 Kwiet. 1860 pokój, mocą którego zapłacili Hiszpanii 20 milijonów piastrów kosztów wojennych i odstąpili kraj między wzgórzami Sierra-Bullanes aż do drogi Angerskiéj wraz z przestrzenią około St.-Cruz. Sułtan musiał następnie pokilkakroć tłumić wewnętrzne rozruchy, jak np. groźne powstanie 1867 r.; dekretem 1864 dozwolił państwom europejskim wolnego handlu w całém cesarstwie M.— Porów. Augustin *„Marokko in seinen geogr. historischen, religiösen, politischen, militärischen und gesellschaftlichen Zuständen“* (Peszt 1845); Renou *„Description de Marocco“* (Paryż 1846); Richardson *„Travels in Marocco“* (2 t., Lond. 1859); Rohlf sprawozdania podróżnicze w Pettermanna *„Mittheilungen“* (1863—65); E. Schlagintweit *„Der Spanisch-morokkan. Krieg in den Jahren 1859 und 1860“* (Lipsk 1863).

Maroni, zbiegowie murzyńscy w części Gujany niderlandzkiéj w Ameryce południowéj, i ich potomkowie, tworzący kilka drobnych niezależnych państewek.

Maronici sekta chrześcijańska w Syryi, powstała w skutek sporów monotheletycznych. Gdy mianowicie po wstąpieniu na tron Anatazyjusza II Monotheleci (ob.) zewsząd wygnani zostali, schroniły się ich resztki na Libanie około klasztoru św. Marona. Na przywódcę wybrany został mnich Jan Marum albo Maro, który otrzymał tytuł patryjarchy antyjocheńskiego. M., będąc ludem bitnym, potrafili i pod panowaniem islamu zachować w pewnym stopniu samoistność polityczną i religijną. Zaludniają oni w północnym Libanie prowincyje Kesrowan i Bocherre, a nadto w znacznéj ilości mieszkają w górach środkowych, w tak zwanych okręgach mieszanych i w miastach nadmorskich. Ogólną ich ilczbę podają na 120—130,000 m. M. odznaczają się pracowitością i przemyślnością, głównie produkują surowy jedwab'. Dawniejsza władza szlachty upadła około 1858 r. w skutek połączenia się partyi klerykalnéj z demokratyczną. Żyjąc w ciągłych niezgodach z nielicznym, lecz wojowniczym plemieniem Druzów (ob.), doznali M. wielkich strat, zwłaszcza w walce 1860.— Mimo że już 182 a następnie 1445 poddali się papieżowi, 1736 zaś r. przyjęli uchwały soboru trydenckiego a nad to odznaczają się wielką przychylnością do stolicy apostolskiéj i nieograniczoném posłuszeństwém dla swych duchownych, zachowali jednak wiele zwyczajów i urządzeń kościelnych, nieprzyjętych gdzie indziéj.

Marony, ob. Kasztan.

Marosz, komitat w Siedmiogrodzie, jeden z pięciu, stanowiących kraj Szeklerów, słynny urodzajnym gruntem i dobrém winem, zroszony rz. Marosz, ułatwiającą handel drzewem. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła i uprawą wina oraz tytuniu. Komitat M. ma na rozległości 25,87 m. kw. przeszło 70,000 m., zamieszkałych w 1 mieście, 1 osadzie i 129 wsiach. Podzielony jest na 3 okręgi (*circuli*) a 8 podokręgów (*processus*). Stolicą komitatu jest *Marosz-Waszárhely*.

Marosz po madz. *Maros*, starożytna *Marisus*, rz. w Siedmiogrodzie i Węgrzech, bierze początek przy granicy Mołdawii w komitacie czeckim (Csik), pod Aradem wychodzi na wielką równinę, staje się spławną blisko Karlsburga i ubiegłszy mil 64, wpada pod Szegedynem do Cisy. Przyjmuje do siebie z lewéj strony: Görgeny i Kokel, z prawéj zaś Aranyosz.

Marosz Ujwar, wieś w siedmiogr. komit. dolnobiałogrodzkim nad rz. Maros, ma 2,800 m., zamek, piękne stada koni i po Wieliczce największą w całéj Austryi kopalnię soli.

Marosz-Vasarhely, albo Nowy-targ, stolica komitatu maroskiego w Siedmiogrodzie, w obwodzie szeklerów, nad rz. Maros, ma 12,000 m.; zamek warowny z koszarami, piękny kościół reformowany w stylu gotyckim, wyższe katolickie gimnazyjum, biblijotekę publiczną (60,000) tomów, klasztor franciszkanów i t. d.

Marot (Klemens), poeta francuski, ur. 1495 w Cahors, znany jest równie jak ojciec jego *Jan Marot*, kamerdyner Franciszka I, (ur. 1463, † 1523) z wielu utworów poetycznych. Po niezmiernie burzliwém i pełném przygód życiu, † w Tyrynie 1544 r. Jego naiwnie powabne poezyje, drukowane były wielokrotnie w w. XVI. W nowszych czasach najdokładniejsze ich wydanie sporządził Lacroix (3 t., Paryż 1824). Wielki rozgłos znalazły szczególniéj jego psalmy w liczbie 50. Naiwny styl M., skąd wyrażenie *Style marotique*, długo służył za wzór dla lżejszego rodzaju poezyi. Z wielkiém powodzeniem naśladował go Lafontaine.—Syn jego *Michał* M. był także poetą.

Maroto (don Rafał), jeden z najznakomitszych dowódców karlistowskich podczas hiszpańskiéj wojny domowéj, ur. 1785 w Conca w Murcyi, w 1808 zaciągnął się do armii, 1815 został pułkownikiem a następnie długie odbywał podróże szczególniéj po Ameryce. Stronnik Don Carlosa, walczył od 1834 pod wodzą Zumala-Carreguy'a a po jego śmierci 1835 objął dowództwo w Biskai, pobił Esparterę pod Arrigoria 11 Września 1835, ale popadłszy w niełaskę, usunął się od działania. Mianowany jednak naczelnym wodzem 25 Czerwca 1838, objął to sta-

nowisko, reorganizował armiię, występował krwawo przeciw intrygantom, ale zagrożony z tego powodu przez nienawidzącą go kamarylę, zawarł z Krystynosami traktat w Bergara (31 Sierp. 1839), skutkiem którego dalsza wojna domowa została przerwaną. M. † na początku r. 1847 w Chili w południowéj Ameryce, gdzie poszedł szukać schronienia, by uniknąć ciągłego prześladowania za dawne swe czyny.

Marozia, podobnie jak jéj matka *Teodora*, kobiéta osławiona w wiekach średnich. Mieszkała na zamku św. Anioła, rządząc samowładnie papieżem, państwém kościelném, a nawet i całemi Włochami. Z papieżem Sergijuszem III spłodziła syna, późniejszego papieża Jana X w r. 928. Nareszcie wtrącona przez własnego syna Alberta do więzienia, † przed rokiem 954. — Porów. Gregoroviusa „*Geschichte Roms im Mittelalter*“ (t. 3).

Marquesas, wyspy, po francusku *les Marquises*, a od ich odkrywcy zwane *Mendana*, grupa wysp we wschodniéj części Australii, obejmująca 23 mile kw. i około 11,000 m., składa się z 12 większych i mniejszych wysp, które tworzą dwie: południowo-wschod. (właściwe Marquesas) i południowo-zachodnią (wyspy Washingtona) grupę. Klimat i płody odpowiadają zupełnie reszcie wysp wulkanicznych podzwrotnikowéj Australii. Mieszkańcy, kształtnie i silnie zbudowani, pozostają dotychczas w stanie dzikim. Główną z wysp jest Nukahiva. Kontr-admirał Dupetit-Thouars zajął 25 Czerwca 1842 ten archipelag w posiadanie Francyi.

Marrast (Armand), dziennikarz francuski, znany téż z udziału w rewolucyi Lutowéj 1848 r., ur. 1801 w St. Gaudens. Niepospolitemi obdarzony zdolnościami, już w 17 r. życia był nauczycielem gimnazyjalnym w Orthez. Przeniósłszy się następnie do Paryża, był spółpracownikiem dziennika „*Courrier français*“ a 1831 objął naczelną redakcyję najgwałtowniejszego organu republikańskiego „*Tribune*“ i tak wielki rozwinął talent publicystyczny, że zajął piérwszorzędne w dziennikarstwie francuskiém stanowisko. Uwikłany 1834 w znany proces kwietniowy, zbiegł do Londynu. Po powrocie stamtąd kierował od r. 1838 redakcyją „*National*“. W r. 1848 został radcą rządu tymczasowego i merem Paryża. Od 15 Maja 1848 był prezesem konstytuanty, lecz w r. 1849 usunął się do życia prywatnego i † 1852. Jako gorący republikanin, był M. zawsze przedstawicielem najszlachetniejszego żywiołu rewolucyi. Wydał wraz z Dupontem „*Fastes de la révolution Française*“ (Paryż 1835).

Marrubium, ob. Szanta.

Marryat (Fryderyk), romansopisarz angielski, ur. 1792 r., † 1848 r. w Langham. Od r. 1806 służył w marynarce angielskiéj, odznaczył się w wielu bitwach i doszedł do stopnia kapitana floty. Jako autor powieści, osnutych przeważnie na tle życia marynarskiego, z których kilka i na język polski przełożono, ma M. nie wielu równych sobie współzawodników. Do najcelniejszych jego utworów należą: „*The naval officer*“ (1829); „*Jacob Faithful*“ „*Mr. Midshipman Easy*“; „*The Pacha of many tales*“; „*Percival Kiene*“ „*Valerie*“ (1849) i t. d. Oprócz tego wydał „*A diary in America with remarks on its institutions*“ (3 t. Lond. 1839), kilka cennych pism dla młodzieży i „*Code of Signals*“ dla marynarki handlowéj.

Mars (pełniejsza forma *Mavors*), jedno z głównych bóstw różnych ludów staroitalskich a zwłaszcza Rzymian. Pierwotnie wyobrażał płodzącą siłę w przyrodzie i męskość; późniéj poczęło przeważać pojęcie męskiéj waleczności i M. został bogiem wojny w Rzymie; miał on przydomki: *Gradivus* (kroczący), któremu od najdawniejszych czasów było poświęcone kolegijum kapłanów Salijskich, *Victor* (Zwycięzca), *Invictus* (niezwyciężony), *Ultor* (mściciel) i inne odnoszące się do wojny.—Podanie mianuje go ojcem Romulusa i Remusa a przezto protoplastą narodu rzymskiego. Identyfikowany zwyczajnie z italskim M. grecki *Ares* przeszedł zapewne z Tracyi do Greków. Pierwotnie wyobrażał niszczące siły przyrody, objawiające się w burzach i nawałnicach, ale zarazem, i to już wcześnie, a potém wyłącznie stał się bóstwem wrzawy wojennéj; dowodem tego przydomki: „*Szalejący*“ „*Mordujący ludzi*“ i t. p. Poeci mianują go synem Zeusa i Hery, przedstawiają go jadącego na wozie wojennym w zbroi spiżowéj, z hełmem na głowie, dzidą w prawicy i tarczą w lewicy. O Aresie, jego stosunkach do innych bogów i jego potomstwie liczne w Grecyi istniały podania. W Atenach wielką cześć odbiérał. Pomiędzy posągami starożytnymi, aż dotąd przechowanymi, najcelniejszy jest w Villa Ludovisi w Rzymie.

Mars, jedna z wielkich planet, najbliższa ziemi z planet górnych, t. j. z planet bardziéj niż ziemia od słońca oddalonych. Znak jego astronomiczny jest ♂. Średnia jego odległość od słońca wynosi 30 milijonów mil, ale że mimośród jego jest $^1/_{11}$, t. j. większy niż u wszystkich innych planet, oprócz Merkurego, przeto różnica między najmniejszą a największą odległością od słońca jest bardzo znaczna. Najmniejsza jego odległość od ziemi wynosi 8, największy 54 milijony mil, a z powodu téj różnicy przedstawia się nam w różnych stanach wielkości i jasności; w najkorzystniejszém położeniu świéci jaśniéj niż wszystkie inne gwiazdy. Świéci światłem czerwoném, skąd przez Greków zwany był „ognistym“. Średnica M. wynosi 900 mil, objętość jego przeto=$^1/_8$ objętości ziemi; masa jego, obliczona z zawikłań, jakie wywołuje w ruchu ziemi, wynosi $^1/_{11}$ masy ziemi, skąd jego gęstość = 0,7 gęstości ziemi. Spłaszczenie jest na téj planecie nieznacznem, co odpowiada wolnemu ruchowi obrotowemu,—trwanie obrotu dziennego wynosi 24 god. 40 minut;poznano je z obserwacyi jego plam. Plamy te są ciemne, stałe, i zapewne są to lądy, których ogólna przestrzeń wynosi $^5/_{12}$ powierzchni M. Oprócz nich, zaobserwowano jeszcze u obu biegunów M. plamy białe, malejące w czasie lata marsowego, a zwiększające się w czasie zimy; są to niewątpliwie śniegi i lody przybiegunowe. Wiele téż wskazówek każe przyjąć istnienie na M. atmosfery, odpowiada-

jącéj naszéj. W ogóle M. pod względem swéj natury fizycznéj zdaje się najwięcéj ze wszystkich planet być do ziemi zbliżonym. Karty M. podali Herschel, Beer i Mädler, oraz Secchi i Browning.

Mars (Anna Frańciszka, Hipolita Bontel-Monvell), jedna z najznakomitszych aktorek francuskich, ur. 1779 w Paryżu, grywała od r. 1812 w komedyjach role zalotnic, w późniejszych jednakże latach występowała świetnie i w rolach tragicznych. Usunąwszy się r. 1841 ze sceny, † 1847 w Paryżu.

Marsala, miasto nadmorskie i twierdza w sycylijskiéj prowincyi Trapani, na wschód przylądu Boëo; miasto portowe, liczące 17,800 m., prowadzi bardzo ożywiony handel produktami krajowymi, a szczególniéj doskonałém winem *Marsala*, uprawianém w Val-di-Mazzara. Tu 11 Maja 1860 wylądował Garibaldi, rozpoczynając zwycięski pochód, który się skończył poddaniem Neapolu pod berło Wiktora Emanuela i zjednoczeniem Włoch.

Marschner (Henryk), ur. 1795 w Zittau; słuchał najprzód kursów prawnych w Lipsku, potém oddał się wyłącznie muzyce, został 1823 dyrektorem muzyki w Dreźnie, a 1823 generalnym dyrektorem w Hanowerze. Usunięty od tych obowiązków w r. 1859, † 1861. Opera „*Vampir*“ (upiór) ustaliła mu sławę znakomitego kompozytora, co stwierdziły i inne dzieła jak: „*Templaryjusz i Żydówka*“; „*Hans Heiling*“. M. utwory zaleca bogactwo melodyi, wyborna charakterystyka zwłaszcza w ustępach nacechowanych demoniczną grozą tudzież efektowna budowa finałów.—**Marschner** (Adolf Edward), krewny poprzedniego, ur. 1810 w Grünbergu na Szlązku, † 1853, odznaczył się jako kompozytor wielu pieśni i śpiewów.

Marseillaise (*Marsylijanka*), znany francuski hymn wojenny, przy odgłosie którego szli do boju żołnierze piérwszéj rewolucyi. Twórcą i kompozytorem M. był Klaudyjusz Józef *Rouget de Lisle*, (ur. 1760 w Lons-le-Saulnier, † 1836), który będąc oficerem inżynieryi w Strasburgu, ułożył ten hymn 24 Kwiet. 1792 dla oddziału ochotników, idących na wojnę, zatytułowawszy go „*Le chant de guerre de l'armée du Rhin*“; późniéj przezwano go *Marseillaise*. Jestto na polu poezyi najpiękniejsza produkcyja z epoki rewolucyi, prawdziwe arcydzieło sztuki poetycznéj, pełne fantazyi, natchnienia, siły i ognia. M. nie jedno zapewniła Francuzom zwycięstwo. Twórca jéj prześladowany za teroryzmu, żył zapomniany za cesarstwa i restauracyi; dopiéro po rewolucyi Lutowéj znalazł uznanie, ale odrzucił ofiarowaną sobie pensyję 6,000 fr. Oprócz M., która pod rządami konserwatywnymi uważaną jest we Francyi za demonstracyję rewolucyjną, wydał jeszcze tenże poeta: „*École des mères*“ (Paryż 1798) i „*Cinquante chants français*“ (Paryż 1825)

Marsh'a aparat, przyrząd służący do wykazania arszeniku, podany przez Jakóba Marsha, lekarza dublińskiego (ur. 1790, † 1846), ob. Arsen.

Marsigli (Ludwik Ferdyn., hrabia), uczony włoski, ur. 1658 w Bolonii; 1683 wstąpił do wojskowéj służby austryjackiéj; w r. 1703 jako podkomendant twierdzy Altbreisach wydał ją bez stawienia żadnego oporu nieprzyjacielowi, za co został zdegradowany; † 1730 w Bolonii. Z pism jego, wielce cenionych swojego czasu, najgodniejszém wzmianki jest „*Danubius Pannonico-Myxicus*“ (6 t., Haga 1726; z 288 miedziorytami).

Marsowe pole (*Campus Martius* albo tylko *Campus*), zwała się u Rzymian północna część wielkiéj równiny po za Pomœrium Rzymu, ciągnąca się aż do Tybru, na któréj odbywały się ćwiczenia gimnastyczne i wojskowe, tudzież zgromadzenia ludu rzymskiego. Na miejscu tém wznosiły się wspaniałe budowle tak publiczne jak i prywatne (te ostatnie późniéj dopiéro) jak np. *Circus Flaminius*, *villa publica*, *teatr Pompejusza*, *Pantheon*, *Mausoleum Augusti* i t. d.; większa część zabudowań miejskich Rzymu dzisiejszego wznosi się na dawném M. p.

Marsowe pole, po franc. *Champ de Mars*, nazywa się w Paryżu plac położony na zachodnim krańcu miasta, pomiędzy prawym brzegiem Sekwany a szkołą wojskową. Na placu tym jeszcze przed rewolucyją odbywały się ćwiczenia wojskowe; na nim to 14 Lip. 1790 zaprzysiężoną została uroczyście piérwsza konstytucyjna ustawa Francyi i tu Napoleon I w d. 1 Czerwca r. 1815 odbył uroczystość zwaną *Majowém polem*.

Marsowie (*Marsi*), naród szczepu sabelskiego we Włoszech środkowych. Zamieszkiwali piękną wyżynę do koła jeziora *Fucinus* z głównem m. Marruvium (dziś San-Benedetto). Celem uyzskania praw rzymskich, zawarli M. r. 91 prz. Chr. przymierze z Samnitami przeciwko Rzymowi i w wynikłéj z tego powodu *wojnie Marsyjskiéj* przez Knejusza Pompejusza Strabona ostatecznie zostali ujarzmieni.—*Marsami* zwał się także naród niemiecki, osiadły nad niższym Renem, który łącznie z Cheruskami miał znaczny udział w wielkiéj bitwie z Varusem, wodzem rzymskim.

Marston (John Westland), dramatyk angielski, ur. 1820 w Bostonie w hrabs. Lincoln. Zawód prawniczy porzucił dla literatury i po raz piérwszy wystąpił na pole literackie z tragedyją „*The patrician daughter*“ (1841). Utworami swymi jak: „*Gerald, a dramatic poem*“ (1842); „*The heart and the World*“ (1847); „*Philip of France, a tragedy*“ (1850); „*The favourite of fortune*“ (1866) i t. d. zajął piérwszorzędne miejsce między żyjącymi dramatykami angielskimi. Obdarzony znakomitym talentem samodzielnym, opiéra się M. głównie na klasycznych wzorach angielskich. Piękne są także jego nowele: „*A lady in her awn righ*“ (1860); „*The family credit and other tales*“ (1860) i „*The soife's portrait and other tales*“ (1870).

Marstrand (Wilhelm Mikołaj), malarz duński, ur. 1810 w Kopenhadze, od 1848 profesor tamecznéj akademii, † 1873. Uważany jest za jednego z najlepszych malarzy duńskich historycznych i rodzajowych. Z prac jego wymieniamy: *Mieszkańcy Dalekarlii*; *Młodzi Rzymianie w oberży* (1855) i *Kobiéta z dziećmi* (1867).

Marsyjasz, syn Olymposa, biegły w graniu na flecie, wyzwał do walki Apolina. Muzy były sędziami. Z początku zwycięstwo przechyliło się na stronę

M., ale gdy Apollo muzyce swéj na lirze śpiéwem zaczął towarzyszyć, odniósł piérwszeństwo, zuchwałego spółzawodnika powiesił na drzewie i obdarł ze skóry. Walka ta greckiéj cytarystyki z aulityką frygijską wielokrotnie dostarczała treści do rozmaitych utworów artystom starożytnym.

Marsylija, po franc. *Marseille*, stolica franc. dep. Ujść Rodanu, trzecie miasto Francyi i jedno z najpiérwszych miast handlowych morskich w Europie, leży nad częścią morza Śródziemnego, zatoką lijońską, i liczy 312,650 m. Położona na równinie, otoczonéj amfiteatralnie górami, M. ma piękne place publiczne, wiele wspaniałych gmachów, między którymi odznaczają się: okazała katedra (l'église de St. Lazare), najdawniejsza świątynia Gallii, ratusz, arsenał, mennica, pałac sprawiedliwości i inne. Trzy obszerne i wygodne porty, a mianowicie: stary albo wolny port, na 1,000 okrętów, nowy piękny port la Jolliette, dla wielkich parowców zbudowany i port kwarantany albo Port Frioul. Porty te bronione są przez silne fortyfikacyje. Przed wejściem do głównego portu wznosi się, na skale If, twierdza Château d'If. Przemysł jest tu bardzo ożywiony, a różnorodny i rozległy handel ze wschodem i północną Afryką zapewnia miastu wielkie korzyści. Liczbę wchodzących i wypływających stąd okrętów podają na 18,000 rocznie. Nieustająca komunikacyja za pośrednictwem statków parowych łączy Marsylię ze wszystkiemi ważniejszemi miejscowościami nad morzem Śródziemném. Z tego to powodu, jak równie dla swego pięknego klimatu i wybornych kąpieli morskich, miasto jest wielkiém zbiorowiskiem cudzoziemców i podróżnych ze wszystkich stron świata. M. założoną była r. 560 czy też 546 prz. Chr. przez przybyłą tutaj osadę Focejczyków i nazwaną została przez Greków *Massilia*. W krótkim czasie osada ta została potężną arystokratyczną rzecząpospolitą i prowadziła obszerny handel. Późniéj dostała się pod panowanie Rzymian, którzy jednak zostawili jéj zupełny samorząd. Wiele ucierpiała w wojnie między Cezarem i Pompejuszem, w któréj musiała po długiém oblężeniu poddać się Cezarowi. W 414 r. po Chr. przeszła w posiadanie Wizygotów, a na początku 6 stulecia została opanowana przez Franków, a późniéj przez Burgundów; w 1218 utworzyła M. osobną rzeczpospolitę, która nakoniec w r. 1481 dostała się w ręce królów francuskich. Porów. Brucknera „*Historia reipublicae Massiliae*“ (Göttingen 1826).

Marsylijanka, ob. Marseillaise.

Marsz, ruch miarowy wojska, będącego w pochodzie. M. dzieli się na pokojowy lub wojenny, a stosownie do kierunku względem nieprzyjaciela jest prostym czyli naprzód, odwrotnym, bocznym czyli flankowym, daléj znów zwyczajnym lub pospiesznym. *Wymarsz*, znaczy zabranie się w pochód. Pod względem tempa marszowego piechoty bywają: M. paradowe, prędkie i szturmowe czyli biegane. M. zowie się także utwór muzyczny, grywany zwykle przez orkiestry wojskowe w czasie pochodów, przeglądów wojsk, pogrzebów, egzekucyj, tudzież wykonywany w czasie uroczystych obrzędów publicznych, jak koronacyje monarchów, poświęcanie pomników, pogrzeby znakomitości narodowych it. p. Stąd M. bywają wojenne, uroczyste, tryjumfalne, żałobne i t. d. Hymny narodowe bywają często w formie marsza, jak Marsylijanka, Marsz Rakoczego. U nas znanym jest powszechnie M. ks. Józefa Poniatowskiego, żałobny, Chopin'a. Z obcych kompozytorów najznakomitsze w téj formie utwory zostawili: Beethoven (w Eroice), Schubert, Mendelsohn (*Marsz weselny*), Wagner (*Tannhäuser*).

Marszałek, w średniowiecznéj łacinie *Marescalcus*, wyraz złożony z dwu staroniemieckich *March*, rumak i *Schalk*, parobek, sługa, oznaczał niegdyś dozorcę nad pewną liczbą koni, skąd poszło, że w języku franc. *maréchal* dziś jeszcze znaczy masztalerza i zarazem kowala. W państwie Niemieckiém marszałek był jednym z przedniejszych służebników dworu cesarskiego i tytuł ten nadawano koniuszemu i przywódcy sług dworskich, a z czasem stał się jednym z urzędów głównych u dworu. Obowiązkiem jego było przestrzeganie porządku na sejmach i uroczystościach dworskich. Z pierwotnego znaczenia tego urzędu wyrodził się następnie marszałek polowy czyli polny, *feldmarszałek* (ob.).

Marszałek wielki koronny i litewski. Piérwsze ślady tego urzędu znajdujemy u nas w drugiéj połowie XIII w. Przeszedł urząd ten do nas z sąsiednich krajów niemieckich, i zaraz w początkach dzielił się już na wyższego, właściwego marszałka i niższego, czyli jego zastępcę, jakoż widzimy, że ówcześni nasi książęta mieli zawsze takich marszałków na swoich dworach, i kiedy królestwo polskie połączyło się z księstwem krakowskiém, bywali już marszałkowie koronni, to jest całego kraju. Za Kazimierza W. było dwu marszałków, przywiązanych do osoby króla, jeden wyższy, drugi niższy, z których piérwszy był pewnym rodzajem ministra kraju, drugi właściwie był tylko nadwornym, jako wyręczyciel, pomocnik tamtego. W późniejszych czasach, gdy obudwu przydawano tytuł koronnych, piérwszego zaczęto nazywać wielkim i dano mu z urzędu krzesło w senacie, drugiego nadwornym. Przez naśladowanie zwyczajów Polski, marszałkowie przeszli za króla Władysława Jagiełły i do Litwy, chociaż tam dopiéro ich Witold i jego następcy używać zaczęli. Według przepisów danych przez Aleksandra Jagiellończyka r. 1504 na sejmie piotrkowskim (Vol. Leg. I, 295), marszałkowie nazwani są ministrami dworzan i urzędów dworskich. Polecono im, żeby dworzan wybiérali, zasługi im wypłacali, wydatki do rachunków wciągali, czuwali nad obyczajami służby i t. p. Powinnością ich było przyjmować gości koronnych, toż senatorów i innych dygnitarzy, starając się ażeby każdy otrzymał cześć należną. Rozruchy, gwałty i wszelkie zdrożności mieli poskramiać, karać winnych; rozporządzali sprawami dworu, a uchybienia powinni byli poprawiać za zezwoleniem i powagą króla. Naznaczali cenę rzeczy do użytku dworu przeznaczonych. Marszałkowie dowodzili nadto własnymi zbrojnymi hufcami królów, czyli gwardyją królewską i oddzielną gwardyją marszałkowską, przeznaczoną do

utrzymania porządku i wykonywania wyroków marszałkowskich. Marszałek miał władzę sądową w okolicy, w któréj znajdował się przy królu, mógł winnych i śmiercią nawet karać, ścisłe jednak określenie téj ostatniéj atrybucyi nastąpiło dopiéro r. 1678, a wniesione do księgi praw, nazwane zostało „organizacyją marszałkowskiego sądownictwa.“ Na walnych sejmach, pośród połączonych izb, marszałek rozdawał głosy senatorom, przestrzegał skromności i godności obrad, wskazując zarazem co miało być robioném na sejmie; na dworze pilnował troskliwie etykiety dworskiéj, dawał prawo wstępu do dworu, oznaczał żałobę dworską i zawsze z wielką laską w ręku poprzedzał króla we wszystkich publicznych wystąpieniach, a w podróży kareta marszałkowska poprzedzała królewską. Marszałkowie nawet po śmierci króla nie tracili swéj władzy. Marszałkowie koronni pełnili obowiązki przy królu w Koronie, za wyjazdem zaś królewskim do Litwy, prawo to przechodziło na marszałków litewskich. Z liczby siedmiu koronnych i siedmiu litewskich ministrów, piérwszym był marszałek wielki koronny, drugim marszałek wielki litewski i na ten urząd król wybiérał zawsze najznakomitszych, najzasłużeńszych i najmilszych sobie ludzi, pomnąc na to, że z marszałkiem codzienne, cogodzinne mieć będzie stosunki. Po marszałku wielkim, otrzymywał zwykle ten urząd marszałek nadworny. Dodać tu jeszcze należy, że marszałek, znajdując się zawsze przy boku królewskim, był tém samém gospodarzem w każdéj jego rezydencyi, a więc i w stolicy. Do niego należało porządkowanie ulic, domów, bruków, latarń, zakładów publicznych, szpitalów i t. p.; on wydawał przywileje na teatry, zabawy publiczne, przestrzegał porządku w mieście, słowem, był prawdziwym ministrem policyi; ostatnim marszałkiem za czasów Rzeczypospolitéj był Bieliński, któremu Warszawa wiele dobrych urządzeń zawdzięcza.

Marszałek nadworny koronny i litewski. Jeżeli marszałek wielki, jak to z poprzedniego pokazuje się określenia, był niejako piérwszym ministrem państwa, to marszałek nadworny, jako pomocnik, a w razie potrzeby zastępca jego także został z czasem ministrem, ale tylko ministrem niższego rzędu, prywatnym ministrem domu królewskiego, przełożonym nad służbą dworską. Władza jego ściéśniona w obrębie drobnych zajęć, nabywała dopiéro powagi i znaczenia, kiedy ze stanowiska swego przychodziło mu zastępować marszałka wielkiego w razie jego nieobecności, wtedy bowiem przybiérał wszystkie atrybucyje tamtego, cofając się znowu na podrzędnie swoje stanowisko, skoro starszy jego towarzysz do obowiązków swoich powracał. Jednakże tacy marszałkowie nadworni, czując się ministrami, a nie mając trwałéj ministeryjalnéj władzy w ręku, byli rzeczywiście tylko figurami bezczynnemi, wyczekującemi na sposobność zajęcia wyższego stanowiska, a tém samém mało, albo wcale nie zajmującemi się nadworną służbą królewską.

Marszałek dworu. Z poprzedniego określenia urzędu, *Marszałków wielkich i nadwornych*, którzy byli ministrami, pokazuje się, że niższa służba królewska pozbawioną była właściwych swoich naczelników, a jednakże i ona potrzebowała nadzoru, pieczy i pewnéj kontroli w spełnianych w domu królewskim obowiązkach. Otóż piérwszy podobno Jan Sobieski ustanowił trzecie jeszcze marszałkowstwo to jest *marszałkowstwo dworu* (różne od nadwornego), powierzając je swemu serdecznemu przyjacielowi Markowi Matczyńskiemu, którego zadaniem nie była już służba publiczna, ale po prostu ekonomiczne gospodarstwo czyli do najdrobniejszych szczegółów sięgający zarząd nad prywatnym domem królewskim. Takimi marszałkami, poczynając od wspomnianego dopiéro Matczyńskiego, bywali często i wyżsi dygnitarze Rzeczypospolitéj. Ostatnim z nich na dworze Stanisława Augusta był Witski, pułkownik gwardyi litewskiéj.

Marszałek królowéj, zwany w piérwszych czasach *Ochmistrzem* dworu królowéj, był urzędnikiem czysto prywatnym, zawiadującym dworem i służbą królowéj, to jest był tém, czém na dworze królewskim marszałek dworu. On, gdy królowa wychodziła na pokoje, poprzedzał ją z laską w ręku, przestając tego obowiązku wtedy, gdy królowa jednocześnie z mężem występowała; gdyż w takim razie szedł przed królestwem marszałek wielki koronny lub litewski. Jakkolwiek była to godność podrzędna, bo marszałek królowéj był właściwie tylko czuwającym nad jéj dworem, zarządzającym całą służbą, jednakże dla zjednania sobie wyższych wpływów przez stosunki z rodziną królewską, ubiegali się o nią i zwykle otrzymywali ją wysocy dostojnicy kraju, nie gardząc wcale służbą przy ukoronowanéj niewieście, która mogła dalszymi ich pokierować losami.

Marszałkiewicz (Stanisław), miniaturzysta polski, ur. 1789 w Warszawie, † 1872 tamże. Początkowo kształcił się w kraju pod kierunkiem Bacciarelli'ego i Ant. Brodowskiego (od 1816) a następnie (od 1830) w Dreźnie na wzorach dawnych mistrzów. Za powrotem do kraju pracował wiele i wielkie miał powodzenie. Malował minijatury na kości i na papierze. Wykonał ich podobno około tysiąca. Najlepiéj udawały mu się wizerunki popiersiowe. Do najcelniejszych prac jego należą kopije z obrazów olejnych dawnych i nowszych malarzów.

Marszańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie witebskiém, powiecie orszańskim. Dawniéj zaliczało się do wdztwa smoleńskiego. Podług metryk lit. w r. 1545 składało się ze wsi Marsze i Zalesie z przyległościami. Zniszczone wojnami to starostwo posiadał w r. 1771 Ogiński, opłacając zeń kwarty złp. 36 gr. 28, a hyberny złp. 100.

Marszewski (Sebastyjan), poeta łaciński w XVI w. żyjący, domownik i poufały Piotra Gamrata, arcybiskupa gnieźnień., zostawił w druku znaczną liczbę utworów poetycznych mniejszych rozmiarów.

Marszewskie, jezioro w gub. kaliskiéj, pow. konińskim, ma długości wiorst $4^1/_4$ i 185 sążni szerokości; odpływa przez rz. Mesznę do Warty.

Marta (św.), siostra Maryi przyjaciółki, Chrystu-

sa i Łazarza z Bethanii; Pismo św. przedstawia ją jako dobrą gospodynię. Podług jednych zmarła w pobliżu Jerozolimy, podług innych wraz z bratem udała się do Galii. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 29 Lipca.

Marta, *siostra Marta*, właściwie Maryja Biget, zakonnica francuska, ur. 1749 w Besançon, † tamże 1824; odznaczyła się podczas rewolucyi franc. czynami chrześcijańskiego miłosierdzia względem chorych i potrzebujących pomocy wszelkich stronnictw. Ludwik XVIII mianował ją przełożoną wszystkich sióstr miłosierdzia we Francyi.

Marta, Posadnica nowogrodzka, ob. Borecka (Marta).

Martaban, prowincyja angielska na zachodniém wybrzeżu Indyj zagangiesowych przy zatoce *Martaban*, obejmuje 570 mil kwadr. z ludnością około 127,000. W r. 1826 odstąpioną została przez Birmanów Anglikom. Rezydencyją władz angielskich jest Maulmain.—Miasto i twierdza M. zostały w ostatniéj wojnie z Birmanami, 15 Kwietnia 1852 przez Anglików szturmem zdobyte.

Marteau, francuz, znakomity malarz portretowy w Warszawie w początkach panowania Stanisława Augusta. Piękne jego portrety małych rozmiarów, robione pastelami na pargaminie, odznaczały się wielkiém podobieństwem. Pomiędzy innymi wykonał dla króla portrety uczonych, zapraszanych na obiady czwartkowe.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów Polskich*“ (t. II).

Martelli (Franciszek), nuncyjusz apostolski w Polsce, ur. 1633 we Florencyi, arcybiskup Koryntu, przysłany był r. 1668 przez papieża Klemensa IX jako nuncyjusz do Polski, celem odwiedzenia Jana Kazimiérza od zamiaru złożenia korony. Był on jeszcze drugi raz w Polsce za Jana Sobieskiego i znajdował się na sejmie w Grodnie r. 1768. Mowa jego, miana do Jana Kazimiérza drukowaną jest w dziele: „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich i innych osób w Polsce*“ (Berlin 1864, t. II, str. 339). M. † 1717 w Rzymie.

Martellos, zowią się okrągłe sklepione wieże, na brzegach Sardynii i Korsyki, obsadzone kilkoma działami, a pobudowane za Karola V dla obrony przeciw rozbójnikom morskim.

Martène (Edmund), uczony benedyktyn francuski z kongregacyi ś. Maura, urodz. 1654 w St.-Jean de Lône, † 1739. Celniejsze jego dzieła są: „*Thesaurus novus anecdotorum*“ (5 t, Paryż 1717) i „*Veterum scriptorum et monumentorum historicorum dogmaticorum et moralium amplissima collectio*“ (9 t., Paryż 1724—33).

Martens (Jerzy Frydryk von), dyplomata i publicysta, ur. 1756 w Hamburgu. Najprzód był profesorem w Getyndze, potém 1808—13 radcą stanu w Westfalii, 1814 został hannowerskim tajnym radcą gabinetowym, a 1816 posłem na sejm związkowy w Frankfurcie, gdzie † 1821 r. Główne jego dzieło jest: „*Recueil des traités*“ (2 wyd., 8 t., Getynga 1817—30), które w „*Nouveau recueil*“ (16 t., tamże 1817—42) i w uzupełniającém takowe „*Nouveau supplément*“ (3 t., t. 1839—42) przez Kar. v. Mar., Saalfelda i Murharda aż do r. 1839 zostało doprowadzone. Dalszy ciąg jego stanowi Murharda „*Nouveau Recueil*“ (11 t., 1843—45), z którym znowu jako tomy 12 i 13 łączą się Murharda i Pinhasa „*Archives diplomatiques*“ (1854—55), oraz jako tomy 14 i 17 Samwera „*Recueil général*“ (1856—61). Jego synowiec *Karol v.* **Martens**, † 1863 w Dreznie okazał się godnym następcą poprzedniego w pracach swych „*Guide diplomatique*“ (4 wyd., 2 tomy Lipsk 1851); „*Causes célèbres du droit des gens*“ (2 wyd., 4 t., Lipsk 1858—59) i „*Recueil manuel et pratique de traités*“ (5 t., Lipsk 1846—49).

Martensen (Hans Lassen), słynny teolog duński, ur. 1808 r. w Flensburgu, po ukończeniu studyjów uniwersyteckich podróżował przez lat dwa po Niemczech, poczém od 1838 lektor teologii na uniwersytecie w Kopenhadze, został 1841 tamże profesorem teologii dogmatycznéj i moralnéj; od 1845 kaznodzieja nadworny a od 1854 biskup Zelandyi. Z prac M., oprócz pięciu zbiorów kazań (1847—1859), ważniejsze: „*Selvbevidsthedens Autonomie*“ (1837); „*Grundrids til Moralphilosophiens System*“ (Kopenh. 1841), „*Den christelige Dogmatik*“ (1849 2 wyd., Kopenh, 1850, po niem. 4 wyd. Kiel 1858); „*Dogmatiske Oplisninger*“ (tamże 1858). Obok tego ogłosił bardzo gruntowne studyja nad dawniejszymi niemieckimi mistykami.

Martialis (Marcus Valerius), epigramacista rzymski, ur. ok. r. 40 po Chr. w Bilbilis w Hiszpanii, przybył za panowania Nerona do Rzymu, lecz potém wrócił do ojczyzny, gdzie † około r. 100 po Chr. Najlepsze wydanie jego 14 ksiąg epigramatów dał Schneidewin (2 t. Grimma 1841, Lipsk 1853). Większą ich część przełożył na język polski J. E. Minasowicz.

Martignac (Gaye, wicehr. de), mąż stanu francuski, ur. 1776 r. w Bordeaux. Początkowo adwokat tamże, sprawował następnie rozmaite wyższe urzędy, 1824 został wicehrabią a 9 Lut. 1829 jako minister spraw wewnętrznych stanął na czele ówczesnego rządu. Zająwszy stanowisko pośrednie, naraził się wszystkim stronnictwom i złożył urzędowanie 1829. Po rewolucyi Lipcowéj bronił w izbach sprawy księcia Polignaca, w 1831 usunął się od życia publicznego, † 1832 r. Po śmierci wyszło jego dzieło: „*Essai historique sur la révolution d'Espagne et sur l'intervention de* 1823“ (3 t., Paryż 1832).

Martin (Ludwik Aimé), piszący się także *Aimé Martin*, literat francuski, ur. 1782 w Lyon, † 1847 w Paryżu. Porzuciwszy studyja prawne dla literatury, przybył 1809 do Paryża; 1811 r. dał się zaszczytnie poznać dziełem: „*Lettres à Sophie sur la physique, la chimie et l'histoire naturelle*“ (2 t. Paryż 1811), zalecającém się obok rozległych wiadomości stylem powabnym i wytwornym. Mianowany później profesorem historyi w szkole politechnicznéj, był 1815 sekretarzem izby deputowanych a w końcu został biblijotekarzem S. Genowefy. Uczeń i przyjaciel Bernardin de Saint-Pierre (którego wdowę poślubił) wydał oprócz dzieł jego „*Oeuvres*“ (17 t., Paryż 1817—19) „*Essai sur la vie et les ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre*“ (Paryż 1820),

Z innych prac jego wymieniamy: „*Etrennes à la jeunesse*“ (Paryż 1809—12) i „*De l'éducation des mères de famille ou de la civilisation du genre humain par les femmes*“ (2 t., Paryż 1834), dzieło uwieńczone przez akademiję. Oprócz tego wydał dzieła Racine'a, La Fontaine'a, Molièr'a, Delille'a i t. d. i umieszczał wiele artykułów w różnych czasopismach. Próbował téż sił i na niwie dramatycznéj.

Martin (Aleksander), skrzypek i wjolonczelista orkiestry warszawskiego teatru, ur. 1825 w Warszawie, † 1856 r. Oprócz kilku dzieł na rozmaite instrumenta i dwu uwertur, napisał operę „*Wianki*“ (słowa Gwozdeckiego), przedstawianą na scenie warszawskiéj 1859 r.

Martin (Krzysztof Reinhard Dytrych), znakomity prawnik, ur. 1772 w Bovenden pod Getyngą. Wykładał prawo od r. 1790 w uniwersytetach w Getyndze i Heidelbergu, od r. 1815 był profesorem i sędzią apelacyjnym w Jenie, skąd, jako tajny radca, otrzymał żądane uwolnienie w 1842 r. Potém mieszkał w Mügeln w Saksonii, następuie w Gotha, gdzie † 1857 r. Ważniejsze jego dzieła są: „*Lehrbuch des deutschen gemeinen bürgerlichen Processes*“ (13 wyd., Lipsk 1862); „*Lehrbuch des deutschen gemeinen Criminalprocesses*“ (4 wyd., Heidelberg 1836); „*Lehrbuch des gemeinen deutschen Criminalrechts*“ (2 wyd., Heidelberg 1839). Jego „*Vorlesungen über die Theorie des deutschen bürgerl. Processes*“ (2 t. Lipsk 1855—57) wydał jescze za życia i pod jego kierunkiem syn jego *Teodor* M.

Martin (Jan), malarz angielski, ur. 1789 w Heydon-Bridge pod Hexham w Nordhumberland, † r. 1854 w Douglas na wyspie Man. Całe wykształcenie artystyczne winien głównie sobie samemu. Najcelniejsze jego obrazy: *Jozue*, *Upadek Babilonu*, *Uczta Baltazara*, *Zburzenie Herkulanum i Pompei*, *Upadek Niniwy i Potop* zalecają się wspaniałością stylu i pięknymi efektami światła; ganią w nich jednak błędność rysunku i jaskrawość kolorytu.

Martin (Bon Ludwik Henryk), historyk francuski, ur. 1810 w St.-Quentin. Przeznaczony przez ojca do zawodu prawniczego, poświęcił się jednak literaturze i 1830 wystąpił jako romansopisarz a następnie oddał się całkowicie badaniom historycznym. Za „*Histoire de Soissons*“ (1837), napisaną wespół z Pawłem Lacroix, otrzymał nagrodę 12,000 franków. Głównem dziełem M. jest „*Histoire de France*“ (15 t., Paryż 1833—36), która stała się pracą całego niemal jego życia. Drugie wyd. znacznie przerobione i bogatymi materyjałami wzbogacone wyszło w 19 t. (1837—54); tomy 10-y i 11-y (historyja wojen religijnych we Francyi) otrzymały od akademii napisów 1844 wielką nagrodę Goberta a tomy 14—16 (wiek Ludwika XIV) od akademii francus. 1856 piérwszą nagrodę. W trzeciém wyd. (16 t., Paryż 1855—66) opracował M. na nowo stosownie do postępów nauki historyję i religiję Gallów, początek i rozwój języka i poezyi francuskiéj, oraz stan i życie narodu w wiekach średnich i uczynił ze swego dzieła zupełnie nową i dokładną historyję Francyi W 1867 sporządził na podstawie tego dzieła edycyję ludową ilustrowaną, w 1869 otrzymał od instytutu nagrodę 20,000 fr. W 1840 r. wykładał M. chwilowo w Sorbonie historyję nowoczesną. Z innych prac M. wymieniamy: „*De la France, de son génie et des ses destinées*“ (Paryż 1847); „*Daniel Manin*“ (Paryż 1859); „*Pologne et Russie*“ (Paryż 1863); „*La Russie d'Europe*“ (Paryż 1866) i „*Etudes d'archéologie celtique*“ (Paryż 1872). Oprócz tego wydał znaczną liczbę bruszur i umieszczał mnóstwo artykułów w różnych czasopismach. Obrany 1871 członkiem zgromadzenia narodowego, zasiada po lewicy. Od 1871 jest członkiem akademii.

Martina, m. w neapolit. prowincyi Otranto, liczy 14,500 m.

Martineau (Henryka), autorka angielska, urodz. 1802 w Norwich, hrabstwie Norfolk z rodziny pochodzenia francuskiego. Otrzymawszy staranne wykształcenie, poświęciła się naukom i literaturze i już w 19 r. życia wystąpiła jako autorka. Jakkolwiek w przykrém znajdowała się położeniu, nie przyjęła jednak ofiarowanéj sobie przez rząd pensyi. Z prac jéj oprócz opisów podróży, romansów, wybornych szkiców i pism pedagogicznych najważniejsze dotyczą ekonomii i statystyki a mianowicie: „*Illustrations of political economy*“ (9 t., Londyn 1832—34); „*Pour laws and paupers*“ (1834); „*Society in America*“ (3 t., 1837); „*Retrospect of western travel*“ (2 t., 1838). Nadto wydała: „*History of England*“ (2 t., Lond. 1851) i *Positive Philosophy*“ (2 tomy, 1853). Artykuły swe, w różnych umieszczane czasopismach, ogłosiła razem pod tyt. „*Health husbandry and handicraft*“ (1861).—Brat jéj, *Jakób Martineau*, ur. 1805 w Londynie, znany jest jako pisarz teologiczny.

Martinengo (Hieronim), nuncyjusz apostolski, rodem z Brescia, przysłany był do Polski przez papieża Pawła III r. 1548 z poleceniem powitania Zygmunta Augusta po wstąpieniu jego na tron i utwierdzenia go w wierze katolickiéj i w przychylności dla stolicy apostolskiéj. Instrukcyja dana nuncyjuszowi mieści się w Rykaczewskiego „*Relacyje nuncyjuszów apostol.* i t. d.“ (t. I).

Martinez de la Rosa (Frańciszek), mąż stanu i poeta hiszpański, ur. 1789 w Granadzie, † 1862. Po ukończeniu uniwersytetu był profesorem filozofii. Podczas walki o niepodległość odznaczył się jako mówca i pisarz. Po przywróceniu konstytucyi 1812 r., do czego niemało przyczynił się swym wpływem, występował w Kortezach jako nieprzyjaciel stronnictwa klerykalno-absolutystycznego i z tego powodu musiał kilkakrotnie uciekać z kraju. Po śmierci Ferdynanda VII jako naczelnik gabinetu 1834—1836 skłonił regentkę Maryję Krystynę do nadania narodowi przygotowanego przez się „*Estatuto real*“; następnie był posłem w Paryżu i Rzymie, 1843—46 członkiem gabinetu Narvaeza, a 1847—51 powtórnie posłem w Paryżu. Od 1851 zasiadając w Kortezach, bronił zasady konstytucyjnéj; 1857 otrzymał urząd wiceprezesa, 1859 prezesa rady stanu. Był także dożywotnim sekretarzem akademii hiszpańskiéj. Jako poeta próbował sił w rozmaitych rodzajach poezyi. Z pism jego (zbiorowo ed. b. t.

Paryż 1844—46) najlepsze są: tragedyja „*Edipo*“ dramat „*La Conjuracion de Venecia*“ i komedyja „*La hija en casa y la madre en la casacra*“, na których znać wpływ szkoły francuskiéj. Poemat dydaktyczny „*El arte poetica*“ zaleca się wytwornością i precyzyją, ale brak mu oryginalności. Z pism jego (5 t., Paryż 1844—46), „*Poesias*“ (2 wyd., Madryd 1847), prace historyczne: „*Herman Perez del Pulgar*“ (Madr. 1834) i „*Espiritu del siglo*“ (10 t., tamże 1835—51) tudzież romans „*Isabel de Solis*“ (3 t., Madryd 1837—40) są znakomitéj wartości.

Martini (Jan), rektor szkoły P. Maryi w Gdańsku, wydał w drugiéj połowie XVI w. kilka książek szkolnych, a między innemi: „*Notae in oficio Ciceronis*“ (Gdańsk 1599) i „*Institutiones rhetoricae*“ (5 wyd. Leszno 1664).

Martini (Jan Chrzc.), znany pod nazwiskiem *Padre Martini*, kompozytor i teoretyk muzyczny, ur. 1706 w Bolonii, od 1725 kapelista klasztoru franciszkanów tamże, † 1784. **M.** jeden z najuczeńszych muzyków, otworzył w Bolonii szkołę, z któréj wielu znakomitych wyszło artystów. Jako kompozytor ma podrzędne znaczenie, największą sławę zjednał sobie dwoma głównemi dziełami: „*Saggio fondamentale pratico di contrapunto sopra il canto fermo*“ (2 t., Bol. 1774); „*Storia della musica*“ (3 t., 1775—81).

Martinowsky (Michał), słynny kompozytor czeski, ur. 1808; ksiądz zakonu premonstrateńskiego i dyrektor wyższéj szkoły realnéj w Rakownicy. Położył wielkie zasługi na polu muzyki kościelnéj, ogólne jednak uznanie zyskał pieśniami narodowemi. Układał muzykę do zbioru pieśni czeskich Erbena (4 zeszyty); nadto, oprócz wielu drobniejszych utworów wydał: *Szestero zpiewu jednohlasych*“; „*Sedmero pisni na slowa Pickowa*“ (Praga 1860); „*Desatero pisni z pruwodem fortepiana*“ (t. 1858); „*Patero zpiewu na slowa Hawelky*“ i in.

Martius (Henryk von), zasłużony botanik, urodz. 1781 w Radeberg w Saksonii, † 1831 r.; w latach 1804—16 był urzędnikiem muzeów cesarskich w Moskwie, późniéj przebywał jako lekarz w Rossen. Najważniejszą jego pracą jest „*Prodromus florae mosquensis*“ (2 wyd., Moskwa 1817).

Martius (Karol Fryder. Filip von), słynny naturalista i podróżnik niemiecki, ur. 1794 w Erlangen syn znanego pisarza botanicznego i farmaceutycznego *Ernesta Wilh.* **M.** (ur. 1756, † 1849), studyjował medycynę w rodzinném mieście, następnie miał udział w podróży przedsięwziętéj przez rządy austryjacki i bawarski do Brazylii i rezultaty onéj opisał w dziele: „*Reise nach Brasilien*“ (3 t., Monachijum 1814—31). W r. 1820 został radcą nadwornym, profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Monachijum, które to stanowisko opuścił 1864 r. Z licznych dzieł jego ważniejsze: „*Nova genera et species plantarum*“ (3 t., Monachijum 1824—32, z 300 illustrowanemi tablicami); „*Icones plantarum cryptogamicarum*“ (Monachijum 1828—34 z 36 tabic.); „*Genera et species palmarum*“ (3 t., Monach. 1823—45 z 219 tabl.), „*Flora Brasiliensis*“ (zesz. 1—30, Stuttg. 1829—62).—**Martius** (Teodor Wilh. Krystyjan), młodszy brat poprzedniego, ur. 1796 r. † 1863, był od 1848 profes. farmacyi i farmakografii w Erlangen, ogłosił: „*Grundriss der Pharmakognosie des Pflanzenreichs*“ (1832); „*Lehrbuch der pharmaceutischen Zoologie*“ (1838).

Márton de Mand (Józef), pisarz madziarski, ur. 1771 w Iszka Szentgyörgy, od 1778—93 studyjował w Debreczynie, poczém był nauczycielem w Lewoczy. W latach 1793—1800 podróżował po Węgrzech i Siedmiogrodzie, zbiérając prowincyjonalizmy i wyrazy techniczne; 1801 udał się do Wiednia, gdzie 1806 mianowany profesorem języka i literatury madziarskiéj. Wydał: „*Nemet Grammatika*“ (11 wyd., 1835); „*Słownik niemiecko-madziarski*“ (Wiedeń 1799); „*Słownik madziarsko-niemiecki*“ (Presburg 1800); „*Słownik madziarski i niemiecki*“ (Wied. 1803—7); „*Gramatykę madziarską dla Niemców*“ (1809, następnie 8 wyd.) i w. in.—**M.** de **M.** uzupełnił nadto wielki *Atlas Węgier*, Göröga i Kerekesa (62 tablie in fol.; 1797 — 1811) oraz w latach 1827—34 redagował *Magyar Kurir*; w ogóle położył wielkie zasługi dla języka i literatury madziarskiéj.

Martos, m. w hiszp. prow. Jaën, 14,000 m. i kąpiele mineralne.

Martwe morze, w Biblii *morze słone* albo *wschodnie*, u Greków i Rzymian morze *asfaltowe*, zowie się jezioro 12 mil długie i 3 mile szerokie, położone w południ. wsch. Palestynie, do którego wpada rz. Jordan. **M.** morze stąd wzięło nazwisko, że gorzka, cuchnąca, obfitująca w sól i asfalt jego woda zabija wszelkie życie organiczne. Leży ono o 1235 niżéj od powierzchni morza Śródziemnego i powstało, według podania biblijnego, skutkiem wybuchu wulkanicznego w dolinie Siddim, przy czém pochłonęło miasta Sodomę i Gomorrę.

Martynia (*Widubłak*), rodzaj roślin z rodziny bignonijowatych, obejmujący zioła trwałe w Ameryce. **M.** *cranoliaria*, ma piękne kwiaty bladoróżowe; korzeń podobny do marchwi, używa się na jarzynę. Ten i inne gatunki uprawiają się jako ozdobne.

Martynika, wyspa z gromady małych Antyllów, po Gwadelupie jedna z najważniejszych posiadłości francuskich w Indyjach zachodnich, obejmuje 18 mil kw. i liczy 140,000 m., wydaje trzcinę cukrową, kawę, kakao i bawełnę. Dzieli się na dwie główne części: Basse-Terre i Cabes-Terre. Miasto główne jest Fort-de France albo Fort-Royal na zachodnim brzegu. **M.**, odkryta r. 1493 przez Hiszpanów, została 1635 zajętą przez kolonistów francuskich.

Martynow (Aleksander), znakomity aktor rossyjski, ur. 1814 w Petersburgu, wystąpił po raz piérwszy na scenę 1832 i w krótkim czasie zjednał sobie powszechne uznanie. † 1860 w Charkowie. Byłto jeden z najpopularniejszych artystów rossyjskich; odznaczał się przeważnie w rolach komicznych.

Martynowski (Hijeronim), matematyk polski, ur. 1807 we wsi Ludwikówce pod Wilnem, † 1861 r. w Liège. Po ukończeniu szkół w Winnicy, od r. 1827 uczęszczał na medycynę w uniwersytecie Wileńskim. W r. 1831 wyszedł do Francyi, skąd przeniósł się do Belgii i w Liège złożył egzamin na kandydata nauk przyrodzonych. Następnie jako biegły

matematyk otrzymał w r. 1838 w nowo założonéj tamże szkole nauk i rzemiosł miejsce piérwszego repetytora, w r. 1849 na jednomyślne przedstawienie rady uniwersyteckiéj stopień profesora adjunkta i nareszcie profesora zwyczajnego z poleceniem wykładania rachunku różniczkowego i całkowego. Wydał: „*De la resolution des équations numeriques*“, „*Des transformations de l'equation du second dégré à 2 variables*“, „*De la construction des normales dans les courbes du 2 dégré*“; nadto pozostawił wiele prac w rękopisie.

Martynowskie albo **Marcinowskie starostwo** niegrodowe, leżało w województwie kijowskiém, powiecie owruckim. Podług metryk kanclerskich składało się z miasteczka i wsi Martynowa i wsi Ptoszczowa. W r. 1493 było w posiadaniu książąt Massalskich Wasila i Jana. W r. 1775 ostatnim starostą był Justynian Hilzen, wojewodzic miński, generał major wojsk w. ks. lit.

Martyrologijum, katalog męczenników, ułożony porządkiem miesięcy i dni, do użytku kościelnego. Początkowo były to tylko *calendaria martyrum*, w których oznaczano tylko dzień i imię męczennika; późniéj do imion dodawano i krótki opis życia a nadto pomieszczano i innych świętych, nietylko męczenników. W kościele rzymskim najdawniejsze M. ułożył podług podania św. Hieronim. Różne od ułożonego przezeń było M. rzymskie. Obecnie używane M. rzymskie napisał 1586 Baronius na rozkaz Grzegorza XIII. Już Dodwell okazał, że M. mało zasługują na wiarę i że liczba istotnych męczenników była stosunkowo bardzo mała.

Marulicz (Marek), najstarszy ze znanych poetów chorwackich, ur. 1450 w Splicie, † 1524 tamże; odbywszy studyja w Padwie, resztę życia przepędził częścią w mieście rodzinném, częścią na pobliskiéj wyspie Salcie, prowadząc żywot wielce ascetyczny. Napisał wiele dzieł treści historycznéj, archeologiczno teologicznéj i poetycznéj w językach: chorwackim, łacińskim oraz włoskim i cieszył się wielką sławą nietylko u spółrodaków ale i u Włochów. Z utworów M. wymieniamy: „*Historia św. udowice Judite*“ (Wenecyja 1521, 1522, 1627); „*Hist. sw. Susane*“; „*Razum a Pjesme po mudrih izrekach katonowih*“ (Zagrzeb 1856); „*De ratione bene pieque vivendi*“ (1601); „*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta latinitate donata*“ (w Lucicza „*Scriptores rerum Ungaricarum* etc“, Amsterdam 1666) i in. Zbiorowe wydanie utworów poetycznych M. przygotował do druku Kurelac.

Maruna, *Bertram, Bertramowiec* (Pyrethrum), rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący rośliny zielne, roczne lub trwałe, z liśćmi naprzemianległymi, ząbkowatymi lub rozmaicie wycinanymi, z ogólnéj postaci do rumianku podobne, głównie w Europie rosnące. M. *bezwonna* (*P. inodorum*), o liściach wązluutkich, jest rośliną pospolitą na polach, ugorach i dziedzińcach. M. *marunka* (*P. parthenium*), dawniéj zwana *bylicą*, rośnie w miejscach nieuprawnych i kamienistych całéj Europy, wydaje mocny aromatyczny zapach. Używaną była niegdyś jako środek wzmacniający i przeciw febryczny. M. *marzymiętka* (*P. tanacetum*), zwana *miętką* albo *szałwiją rzymską*, a u ludu *piwoniją wonną*, uprawianą bywa w ogrodach i zalecaną przeciwko pluskwom. Z niektórych gat. rosnących w Persyi i na Kaukazie, otrzymuje się z kwiatów *proszek perski*, używany przeciw robactwu domowemu. *P. sinense* z Japonii, uprawia się w cieplarniach jako roślina ozdobna.

Märwar, kraj Radżputów w Indyjach wschodnich, ob. Dżodpur.

Marx (Adolf Bernard), teoretyk i kompozytor muzyczny, ur. 1799 w Halli, † 1866 r. Piérwotnie prawnik, poświęcił się następnie muzyce i od roku 1830 był profesorem i dyrektorem muzyki przy uniwersytecie berlińskim. Jest twórcą kilku melodram, hymnów i oratoryjów; wydał nadto wszystkie utwory muzyki kościelnéj Bacha. Sława jego atoli opiéra się na gruntownych teoretycznych i historycznych dziełach w muzyce, z których celniejsze są: „*Die Lehre von der musik. Composition*“ (3 wyd., 4 t. 1852—60); „*Allgemeine Musik-Lehre*“ (6 wyd. Lipsk 1856); „*Die Musik des 19 Jahrh.*“ (Lipsk 1855); „*Beethoven's Leben und Schaffen*“ (2 tomy, Berlin 1859); „*Vollständige Chorschule*“ (Lipsk 1860); „*Gluck und die Oper*“ (Berlin 1862). Ogłosił także „*Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*“ (2 t., Berlin 1865).

Marx (Karol), przywódca międzynarodowego (*Internationale*) stowarzyszenia robotników, ur. 1820. Ukończywszy studyja prawne, filozoficzne i historyczne w Bonn i Berlinie, został spółpracownikiem Gazety „*Rheinische Zeitung*“, którą sam redagował 1842—43; zwracał główną uwagę na stosunki ekonomiczne. Po zamknięciu tego pisma przez sądy, udał się do Paryża, gdzie wraz z Rugem wydawał od 1844 „*Deutsch-franz. Jahrbücher*“, a z Engelsem ogłosił „*Die heilige Familie, gegen Bruno Bauer und Consorten*“, pismo, w którém usiłuje niemiecki idealizm zastąpić *realizmem historycznym*. Wypędzony z Paryża na żądanie Prus, przeniósł się do Brukselli, gdzie ogłosił między innemi „*Manifest der communistischen Partei*“ (1848), ale z powodu swych agitacyj przeciw Prusom musiał znowu szukać schronienia w Paryżu. Podczas ruchów rewolucyjnych 1848 przybył do Kolonii, założył „*Neue Rheinische Zeitung*“ i podżegał lud do powstania. Wygnany z Niemiec 1849, po chwilowym pobycie w Paryżu, przeniósł się na stałe mieszkanie do Londynu i utrzymywał się z pisania artykułów do „*New York-Tribune*“. Wybrany członkiem *Internationale* w 1869, ułożył jego statuta (przyjęte na kongresie genewskim) i jako sekretarz oddziału niemieckiego, jest absolutnym prawie kierownikiem tego stowarzyszenia. Doktryny swe przedstawił M. dokładnie w „*Misère de la philosophie*“ (Bruks. 1847); „*Das Kapital, Kritik zu der politisch. Oekonomie*“ (Hamb. 1867). Oprócz tego ogłosił: „*Zur Kritik der polit. Oekonomie*“ (Berl. 1859) i „*Herr Vogt*“ (Lond. 1860).

Marycki (Szymon), znakomity prawnik i filolog, profesor akademii krakowskiéj, ur. 1515 w Pilźnie. Nauki kończył w akademii krakowskiéj pod nazwiskiem Szymona z Pilzna; następnie za staraniem

Kmity wyjechał na dalsze studyja do Padwy, a potém do Rzymu, gdzie otrzymał stopień doktora ob. pr. i teologii. Po powrocie do Krakowa, został tamże profesorem retoryki; oprócz tego wykładał jeszcze literaturę starożytną i prawo. Zniechęcony atoli do stanu nauczycielskiego, porzucił go i przeniósł się na Pomorze, gdzie został kanclerzem świeckim przy biskupie chełmińskim Janie Lubodziejskim. Otrzymawszy od stanów pruskich indygenat, wybrany został posłem na sejm lubelski r. 1569, na którym według odebranego polecenia, protestował przeciwko unii z Polską. Data jego śmierci niewiadoma. Pozostałe po nim, drukiem ogłoszone, prace są: „*Demosthenis de pace Oratio graece et latine*“ (Krak. 1546); „*Demosthenis pro libertate Rhodiorum Oratio graece et latine Simone Maricio Pilsnense interprete*“ (tamże 1547); „*Simon. Maricii Pilsnensis in M. Tullii Ciceronis pro Publio Quinto Orationem annotationes*“ (tamże 1548); „*De scholis seu Academiis Libri II*“ (tamże 1557). W ostatniém tém znakomitéj wartości dziele śmiało i bez ogródki wypowiada gorzkie słowa prawdy.

Maryiński system wodny, łączy morze Baltyckie z Kaspijskiém, przechodząc przez gub. petersburską, nowogrodzką, ołoniecką i jarosławską. Poczynając od Wołgi, albo raczéj od rz. Szeksny, pod Rybińskiem do niéj wpadającéj, komunikacyja idzie w górę rz. Szeksną do jeziora Białego, stąd kanałem Białozierskim do rz. Kowży, następnie kanałem Maryińskim do rz. Wytegry, daléj kanałem Onegskim do źródeł rz. Świry, kanałem Świrskim i Siaskim. Ujście kanału Świrskiego, albo zlanie się tegoż z rz. Siasią, stanowi ostatni kraniec systemu Maryińskiego, który się tu zbiega z systemem tychwińskim. Z kanału Siaskiego komunikacyja, dobiegłszy do Nowéj Ładogi, idzie do Petersburga kanałem Ładogskim i rz. Newą. Odległość od Rybińska do Petersburga, podług pomienionego systemu, wynosi $150^4/_7$ mil długości.

Maryja (hebr. *Mirjam*), matka Jezusa, zwana w mowie kościelnéj Najświętszą Maryją Panną (N. M. P.) lub Bożą Rodzicielką, Bogarodzicą, podług Ewangelij córka Joachima i Anny, pochodziła z rodu królewskiego Dawida, przemieszkiwała jako panna w Nazarecie, gdzie zaręczyła się z cieślą Józefem. Anioł Gabryjel zwiastował jéj, że wybraną jest przez Boga na matkę Zbawiciela świata, poczém poczęła w swym żywocie i nawiedziła krewną swą Elżbietę, u któréj pozostawała przez 3 miesiące. Józef, jéj oblubieniec, nieporzucił jéj, lecz razem z nią udał się do Betlejem, gdzie M. porodziła w stajni syna. Tam przyszli do niéj mędrcy ze Wschodu, składając dary dziecku. By uchronić dziecko przed rzezią, nakazaną przez Heroda, uciekła wraz z Józefem do Egiptu, skąd wróciła dopiéro po śmierci Heroda. Dwunastoletniego syna swego wzięła z sobą do świątyni jerozolimskiéj. Gdy Jezus zaczął nauczać, M. towarzyszyła mu; spotykamy ją mianowicie w Kanie Galilejskiéj przemawiającą za godownikami. Towarzyszyła Jezusowi i podczas bolesnéj drogi jego, stojąc pod krzyżem umierającego syna, powierzoną była przezeń Janowi; następnie odprowadziła zwłoki syna do grobu. Podług podania żyła jeszcze czas niejaki, częścią pomiędzy apostołami, aż w 59 r. życia została żywcem wziętą do nieba. Podług nauki kościoła katolickiego M. była poczęta bez grzechu piérworodnego (8 Grudnia 1854 ogłoszone przez Pijusa IX za artykuł wiary); życia swego nieskalała nawet najlżejszym grzechem (Conc. Trid. Sess. IV. can. 23); bez utraty panieństwa poczęła z ducha św. i porodziła syna, zostawszy mimo to panną. (Conc. Lat. anno 649 can. 3); obecnie przebywa w niebie jako królowa nieba i ziemi, zasługuje na szczególną cześć (Conc. Trid. Sess. XXX. de invoc. et vener. Sanct.). I rozszerzyła się w kościele cześć „Panny Maryi, Rodzicielki Bożéj“, ponad cześć oddawaną innym świętym; od XII w. wzywaną jest od wiernych jako królowa niebios; poświęcona jéj modlitwa „*Zdrowaś M.*“ weszła do liturgii i na cześć jéj ustanowiono kilka świąt do roku, ważniejsze z których są: *Oczyszczenie* (2 Lutego), *Zwiastowanie* (25 Marca), *Nawiedzenie* (2 Lipca), *Wniebowzięcie* (15 Sierpnia), *Narodzenie* (8 Września), *Niepokalane poczęcie* (8 Grudnia), święto M. *Zwycięstwa* (Maria de Victoria piérwszéj Niedzieli Października) na pamiątkę zwycięstwa nad Turkami pod Lepantem 1571 r. i in. Nadto na cześć M. odprawiają różne modły: litanije, różańce i t. d., oraz odprawiają pielgrzymki do cudownych obrazów (M. Loretańska, Częstochowska, Poczajewska, Klatowska, Kazańska, Moskiewska i t. d.). Podobnie i kościół wschodni ze spolił cześć M. z liturgiją i obyczajami swymi, kościół ewangelicki, jakkolwiek nie ze wszystkiém zgadza się z nauką kościoła katolickiego o N. M. P., zatrzymał jednak święta Oczyszczenia, Zwiastowania i Nawiedzenia. Oprócz M., matki Jezusa, wspominają Ewangielije i inne M. a mianowicie: M. *z Bethanii*, siostrę Łazarza i Marty; M. *Magdalenę* (ob.); M. żonę Kleofasa, matkę apostoła Jakóba Mniejszego; M., matkę Marka i in.

Maryja z Magdala lub **Magdalena** (św.), zwana tak od miasteczka galilejskiego Magdala, towarzyszka i przyjaciółka Jezusa, podług dawnéj tradycyi jest uważaną za jedną osobę z grzesznicą (Łukasz, 7.36—50), która namaszczała nogi Jezusa, wyciérając je swemi włosami i otrzymała odeń odpuszczenie grzechów. Towarzyszyła Chrystusowi wszędzie, słuchając jego nauk i posługując mu, aż na górę Golgota. Udawszy się potém z N. M. P. i św. Janem do Efezu, życie tamże zakończyła. Pamiątkę jéj obchodzi kościół 22 Lipca.

Maryja, na piérwsze imię *Dąbrówka*, żona Kazimiérza Karola I. ob. Dąbrówka.

Maryja I, królowa angielska, 1553—58, ur. 1515, córka Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiéj. Wielką żarliwością dla wiary katolickiéj zniechęciła do siebie wielu i stała się powodem, że brat jéj, Edward VI, umiérając, za radą ks. Northumberland wyłączył ją od tronu a wyznaczył na swą następczynię krewniaczkę Joannę Grey (ob.). Większość atoli narodu stanęła po stronie M., która 3 Sierp. 1553 przybyła do Londynu i zaraz stanowczą rozpoczęła reakcyję. Joanna Grey zginęła na rusztowa-

niu a mnóstwo protestantów, między którymi biskupi: Latimer, Ridley, Ferrar, Hooper i Cranmer, ponieśli śmierć na stosie. 25 Lip. 1554 zaślubiła M. katolika, Filipa II króla hiszpańskiego, skutkiem czego jeszcze większą wywołała przeciwko sobie nienawiść. Krwawe prześladowania nie ustawały. Zawiedziona w nadziei macierzyństwa a także z powodu obojętności kochanego męża (który już 1555 r. odjechał do swych krajów dziedzicznych), popadła M. w melancholiję. Wojna z Francyją, prowadzona z woli Filipa II, ale wbrew interesom Anglii, wypadła nieszczęśliwie i skończyła się utratą Calais, ostatniéj posiadłości angielskiéj na ziemi francuskiéj. M. † 1558 na wodną puchlinę. Po niéj nastąpiła jéj przyrodnia siostra Elżbieta (ob.).—Porów. Griffeta „*Nouveaux éclaircissements sur l'histoire de Marie*“ (Amsterd. i Paryż 1766); Tytlera „*England under Edward VI and Mary*“ (2 t., Lond. 1839); Froude'a „*History of England*“ (t. 5-y i 6-y, Lond. 1860).—

Maryja II, królowa angielska, córka Jakóba I i piérwszéj jego żony Maryi Hyde, ur. 1662 w Londynie; wyszła za Wilhelma III księcia Oranii, a po wyładowaniu tegoż w Anglii i wypędzeniu Jakóba II otrzymała z małżonkiem koronę angielską. † 1694 bezpotomnie na ospę.

Maryja II da Gloria, królowa Portugalii i Algarbii, ur. 1819 w Rio-Janeiro, córka cesarza brazylijskiego, don Pedra I, i Leopoldyny, arcyksięż. austryjackiéj, została po zgonie swego dziadka, króla Jana VI, i abdykacyi ojca 2 Maja 1826 królową portugalską, a jéj stryj don Miguel przeznaczony na jéj męża. Miguel jednakże sam opanował tron i dopiéro po jego upadku została M. rzeczywistą władczynią. 27 Stycznia 1835 zaślubiła Karola Augusta Eugenijusza Napoleona, księcia Leuchtenbergskiego, ale utraciła go już w Marcu t. r., po czém 9 Kwiet. 1836 oddała swą rękę księciu Ferdynandowi (ur. 1816 r.), synowi Ferdynanda, księcia Sasko-Koburgskiego-Kohary). Panowanie jéj zapełniają liczne wstrząśnienia, cechujące nowsze życie Portugalii. (Ob. *Portugalija*). M. † 1853. Po niéj nastąpił najstarszy jéj syn Don Pedro V.

Maryja Agreda, ob. Agreda.

Maryja Amelija (de Bourbon), b. królowa Francuzów, ur. 1782 w Caserta, córka Ferdynanda IV, króla obojéj Sycylii, zaślubiła 25 List. 1809 księcia Orleańskiego Ludwika Filipa, który po wypadkach r. 1830 powołany został na tron francuski. Troskliwa o wychowanie dzieci, nie mieszała się nigdy do spraw politycznych. Ciężkiemi w rodzinie własnéj dotnięta stratami, poszła w d. 24 Lut. 1848 z mężem swoim na wygnanie do Anglii, gdzie, zamieszkawszy w zamku Claremont, † 1862 r.

Maryja Antonina, królowa francuska, najmłodsza córka cesarza niemieckiego Frańciszka I i Maryi Teresy, ur. 1755, zaślubiona 16 Maja 1770 późniejszemu królowi francus. Ludwikowi XVI. Piękna i rozumna (nierównie pod tym ostatnim względem wyższa od swego małżonka), szlachetna i dobra, nie uniknęła jednak w piérwszych zaraz chwilach rewolucyi całéj nienawiści ludu. Przedtém jeszcze z powodu osławionéj sprawy o naszyjnik (ob. *Lamothe*) stała się pastwą krzywdzących rozmów a dla zbytnich uciech i uległości ulubieńcom zyskała już niepopularność. Twierdzono, że jéj rozrzutność sprowadziła ruinę finansów a jéj wpływ na dwór i rządy stawiał tamę spokojnym reformom. Jakoż rzeczywiście pobudzała słabego męża do użycia stanowczych środków przeciw ruchom rewolucyjnym. Po niepomyślnéj próbie ucieczki rodziny królewskiéj (21 Czerw. 1791) okazała wiele stałości charakteru; towarzyszyła mężowi do więzienia Temple a następnie oddzielona odeń, przeprowadzona była do Conciergerie, 13 Paźdz. stawiona przed sądem i na śmierć skazana. Strasznego wyroku wysłuchała mężnie i odważnie; dała głowę pod gilotynę 16 Paźdz. 1793. Porów. Prudhomme'a „*Les crimes de Marie* etc.“ (Paryż 1793); pani Campan „*Mémoires sur la vie privée de Marie Antoinette*“ (4 t., 5 ed. Paryż 1823); Robiano de Borsbeck „*Marie Antoinette à la Conciergerie*“ (Paryż 1824); Hunolsteina „*Correspondence inédite de M.*“ (Paryż 1864); Feuillet de Conches „*Louis XVI, M. et Madame Elisabeth*“ (3 t., Paryż 1864—65); Arneth'a „*Maria Theresia und M.*“ (1864); tegoż „*M., Joseph II und Leopold II*“ (Wied. 1866).

Maryja de Medici, królowa francuska, ur. 1573, córka w. ks. toskańskiego Frańciszka II, od 16 Grud. 1600 żona Henryka IV. Po jego zamordowaniu 14 Maja 1610, regentka Francyi, okazała się bardzo zdolną do wszelkiego rodzaju intryg, ale niezdatną do rządzenia krajem, zaplątanym w nowe zawichrzenia i wojny domowe. Mimo wielu burz i przeciwności umiała przecież utrzymać wpływ swój nad synem Ludwikiem XIII (ob.) do czasu, dopóki przez kardynała Richelieu nie została usunięta od steru rządu a nawet i uwięziona (Lut. 1630). Oswobodziwszy się jednak z więzienia (Lip. 1630), wyjechała najprzód do Brukselli, w r. 1638 przeniosła się do swéj córki, żony Karola I, do Anglii, a stąd 1641 do Kolonii, gdzie † 1642. Porów. D'Estrées „*Mémoires d'état sous la régence de Marie de Médicis*“ (Paryż 1666); „*Histoire de la mère et du fils*“, prawdopodobnie przez Richelieu'go (2 t., Amsterd. 1730); pani d'Arconville „*Vie de Marie de Médicis*“ (3 t., Paryż 1774); Miss Parode „*The life of M. de Médicis*“ (2 ed., 3 t. Lond. 1852).

Maryja Kazimiera *Sobieska*, królowa polska, córka Henryka margr. de la Grange *d'Arquien* i Frańciszki de la Chatre de Brillebaut, ochmistrzyni księżnéj Nevres, późniéjszéj krolowéj polskiéj Maryi Ludwiki, ur. we Francyi między 1635 a 1639 a wychowywała się w Polsce pod opieką Maryi Ludwiki, która wielce ją pieszcząc, zepsuła, zrobiła dumną, kapryśną, samowolną i żądną władzy. Niezwyczajnéj piękności dziewica, zakochała się M. K. z najzupełniejszą wzajemnością w Janie Sobieskim, ale mimo to poślubiła z interesu za radą królowéj Jana Zamojskiego, wojewodę sędomierskiego 4 Mar. 1658 r. Po śmierci męża (7 Kwiet. 1665) poślubiła (w Maju czy też Lip. 1765) dawnego kochanka Jana Sobieskiego, którego potrzebowała Maryja Ludwika dla swych planów elekcyjnych. Roztropna i przebiegła M. K. zabiegami swymi przyczyniła się

nie mało do wyniesienia na tron męża, który zakochany w żonie bez miary i całkowicie przez nią opanowany, stał się powolném jéj narzędziem i przez całe panowanie zostawał pod nieograniczonym wpływem ukochanéj *Marysieńki*. Dochodziło do tego, że obywatel niknął w królu bohaterze przed kochankiem. Marysieńka zaś kapryśna i wszechwładna nie tylko że nie odpłacała miłością za szaloną miłość króla i wyrabiała z nim co chciała, ale nawet miała jakby przyjemność w zadawaniu mu udręczeń i męczarni. Wpływ M. K. na sprawy kraju był najszkodliwszy. Wszystkie błędy rządów Jana III pochodzą ze zbytniéj uległości dla żony. Dumna i pyszna królowa, obrażona przez Ludwika XIV, przyłożyła się do zerwania sojuszu z Francyją na korzyść przymierza austryjackiego. Pragnąc i po śmierci męża zachować władzę, dążyła wytrwale do tego celu, nie pogardzając intrygami i środkami brudnymi: przedawała wakanse, nadużywała władzy królewskiéj, obdzierała ją z resztek uroku i gotowała jéj upadek. Niechętna starszemu synowi Jakóbowi, którego późniéj nawet nienawidziła, stała się nieznośną zarówno rodzinie jak i Rzeczypospolitéj. Po śmierci króla 1696 dawszy pochop do scen gorszących swemi zatargami z Jakóbem, z którym jakkolwiek się pogodziła, to jednak przyczyniła się niemało, że kandydatura jego przepadła. W r. 1699 udała się do Rzymu, skąd po 15 letnim pobycie wyjechała do Francyi i † 1716 w Blois; pochowana w grobach królewskich na Wawelu.

Maryja Krystyna, żona króla hiszpańskiego Ferdynanda VII, ur. 1806, córka Franciszka I, króla Obojéj Sycylii, zaślubiła 11 Grud. 1829 Ferdynanda, którym zupełnie owładnęła i po jego śmierci (29 Wrz. 1833) na mocy podyktowanego mu przez się testamentu została opiekunką dwu swych córek (młodéj królowéj Izabelli (ob.) i infantki Maryi Ludwiki, ur. 1822, późniejszéj księżnéj Montpensier) a zarazem regentką państwa. Skutkiem tego wystąpił przeciwko niéj i córce z bronią w ręku jéj szwagier Don Karlos i rozpoczęła się wojna domowa, podczas któréj uznała M. K. za rzecz konieczną wesprzeć się na stronnictwie liberalném, którego członkowie przybrali nazwę *Krystynosów*. Nadała więc krajowi znaną konstytucyję *Estatuto-real*, ułożoną na wzór karty francuskiéj, która jednak nie zadowolniła stronnictw krańcowych. (Ob. *Hiszpania*). Regentka wśród kłopotów rządu pocieszała się miłością swego *Don Fernanda Munez* z Tarancon, którego najprzód szambelanem a potém *księciem Rianzares* mianowała i z którym już od 28 Grud. 1833 morganatycznie była połączona. Małżeństwo to liczném pobłogosławione potomstwem, zostało uroczyście stwierdzone 13 Paźdz. 1844 r. Przedstawiony przez królowę kortezom niepopularny projekt o ayuntamientach (ob.) wywołał powstanie, skutkiem którego musiała M. szukać schronienia we Francyi. Po upadku Espartera powróciła wprawdzie do Hiszpanii, ale nowa rewolucyja 1854 wygnała ją ponownie z kraju. Odtąd przebywa głównie we Francyi, gdzie już poprzednio umieściła cały swój majątek.

Maryja Leszczyńska (Katarzyna Zofija Felicyta) królowa francuska, córka Stanisława Leszczyńskiego kr. polskiego i Katarzyny Opalińskiéj, ur. 1703 w Poznaniu, † 1768 w Wersalu. Podczas wojny szwedzkiéj, gdy Stanisław Leszczyński, królem ogłoszony 1705, uchodził z Warszawy przed Sasami, 2 letnia M. omal że wśród zgiełku i zamieszania życia nie utraciła. Aż do bitwy pod Pułtawą mieszkała z matką to w Warszawie to w Rydzynie na pograniczu szląskim; po przegranéj zaś pułtawskiéj (1709) pożegnawszy na zawsze ziemię rodzinną, przesiadywała z rodzicami w Stockholmie, Szczecinie lub Biponcie a wreszcie od 1719 r. w Wissenburgu. Pod kierunkiem ojca odebrała jak najstaranniejsze wykształcenie. Jednocząc z nauką wszystkie niemal cnoty, jaśniała M. lśniącemi zaletami umysłu i serca, zyskała niemi rozgłos i przygotowała sobie los najświetniejszy. Gdy zamierzone małżeństwo z Wilhelmem Jerzym, margr. badeńskim, a późniéj z ks. de Bourbon, piérwszym ministrem francuskim, do skutku nie przyszło, za staraniem kard. de Rohan została M. 1725 r. małżonką Ludwika XV (ob.), kr. francuskiego, kilku laty od siebie młodszego. Za przybyciem swoim do Francyi z wielkim była przez lud przyjęta zapałem i pozyskała odrazu miłość króla, który przez czas jakiś pozostawał jéj wiernym. Późniéj wszakże zapomniał prawie o żonie a oddał się najbezwstydniejszéj rozpuście. M. pełna słodyczy, dobroci i umiarkowania znosiła swą dolę z rezygnacyją, jakkolwiek cierpiała wiele, widząc poniżenie króla i sama zmuszona do przyjmowania na swym dworze miłośnic mężowskich. Wierna przestrogom ojca, który przed odjazdem do Francyi udzielił córce stosowną informacyję jako prawidło życia, nie mieszała się do spraw państwa; żyła zdala od wszystkich intryg, zajęta wyłącznie edukacyją swych dzieci i wspieraniem nieszczęśliwych. Otoczona nielicznem kołkiem ludzi szlachetnych, świadczyła niezmiernie wiele dobrego biednym i chorym. Pogrzeb jéj był dowodem, jaką u ludu francuskiego zjednała sobie miłość. Dzieci miała dziesięcioro: 2 synów i 8 córek; pięcioro z nich umarło jeszcze za życia matki. Zgon ukochanego i pełnego nadziei delfina zadał cios śmiertelny i M.—Obszerniejszy życiorys M. pióra Lubowskiego mieści się w „*Noworoczniku dla Polek*“ (r. 1862, str. 30—81).

Maryja Ludwika Gonzaga de Nevres, królowa polska, córka ks. mantuańskiego a po matce księcia *Nevres* i Katarzyny Lotaryngskiéj, ur. 1611 w Paryżu. Straciwszy matkę 1618 r., wychowywała się pod okiem macochy ks. Longueville wśród arystokracyi najwyższéj. Wkrótce wesołością, pięknością, dowcipem i zdolnościami stała się ozdobą dworu i odbierała hołdy od licznych wielbicieli; między innymi kochali się w niéj ks. Orleański, brat Ludwika XIII, i Cinq-Mars, po którego stracie wpadła w dewocyję (około 1643). Za staraniem dyplomacyi francuskiéj, która już dawno robiła w tym wzglę-

dzie usiłowania, poślubił M. L. Władysław IV w Warszawie 10 Mar. 1646. Po śmierci Władysława, z którego niezupełnie była zadowolniona, wyszła za brata jego Jana Kazimierza 31 Mar. 1649, pragnąc przy słabym mężu odegrać wielką rolę polityczną. Jakoż królowa, posiadająca męski, dzielny i wytrwały charakter a przytem mistrzyni w intrygach, chciała rzeczywiście przewodzić w Polsce. W czasie nieszczęśliwéj wojny szwedzkiéj rozwijała działalność wielką i energiję niesłychaną a zabiegami swymi przyczyniła się wiele do wypędzenia Szwedów. W epoce klęsk ogólnych powzięto projekt ważnych reform, mających na celu ratunek Rzeczypospolitéj. Po przejściu srogiéj burzy wojennéj pozostał tylko z owych reform zamierzonych projekt elekcyi za życia króla. M. L., pragnąc siostrzenicę swą wydać za kandydata do tronu polskiego, czépiła się téj myśli wraz ze stronnictwem dworskiém (Prażmowski, Krz. Pac, And. Morsztyn, Leszczyńscy i inni), popierała gorliwie ów projekt i postanowiła go bądź co bądź przeprowadzić. Forytowała zaś, pominąwszy już dawniejszych kandydatów, ks. d'Enghien. Prawda, że miała królowa dobro Rzeczypospolitéj na celu, ale z drugiéj strony zaprzeczyć nie można, że widoki osobiste, samolubne wielką odrywały rolę. Zjednawszy dla swéj myśli Jerz. Sebast. Lubomirskiego (ob.), porzuciła go później i wbrew jego woli, z pogwałceniem nadto prawa, swego dokazać chciała, choćby przekupstwy, gwałty i niecnemi intrygami. Projekt elekcyi ks. d'Enghien został wprawdzie uchylony na sejmie warszawskim 1662, ale królowa nie zaniechała swego zamiaru, szła do celu krytemi drogami a nienawiścią swoją względem Lubomirskiego przyczyniła się nie mało do rokoszu tego magnata i ostatecznego pogrzebania całéj sprawy na sejmie warszawskim 1667. W kilkanaście dni po zakończeniu tego sejmu rozchorowała się M. L. i † 10 Maja 1667. Mimo złego, jakie sprowadziła na kraj niefortunną sprawą elekcyi, wyznać jednak trzeba, że M. L. posiadała wiele wyższych zalet umysłu i że jako królowa polska pracowała zawsze dla dobra Rzeczypospolitej. Od niéj datuje się u nas wzrastający coraz bardziéj wpływ francuski, więcéj ze swemi złemi niż dobremi stronami. Z Janem Kazimierzem miała M. L. dwoje dzieci, zmarłych zaraz po urodzeniu, mianowicie: Annę Teresę (ur. 1650) i Karola Ludwika (ur. 1652).—Porów. Des Noyers (ob.) „*Lettres etc*“ (Berl. 1859). Plebańskiego „*Jan Kazimierz i Maryja Ludwika Gonzaga*“ (Warsz. 1862).

Maryja Ludwika, żona Karola IV, króla hiszpańskiego, ur. 1751, córka Filipa, księcia Parmy, wyszła 1765 za infanta Karlosa, późniejszego Karola IV, którego w krótkim czasie zupełnie podbić umiała pod wpływy swoje i swoich ulubieńców. Jeden z nich Godoy starszy, z którym jeszcze jako księżniczka Asturyi w bliskich zostawała stosunkach, został wprawdzie wydalony z Madrytu, ale przebiegła M. związała się z jego bratem, późniejszym księciem Alcudja (ob.), który za rządów Karola IV stał się samowładnym panem kraju a zarazem i przyczyną, że oboje królestwo uciekli się pod opiekę Napoleona, występując przed nim z oskarżeniem syna swego, późniejszego Ferdynanda VII, co właśnie spowodowało Napoleona do zajęcia Hiszpanii. M. mieszkała ostatecznie w Rzymie, gdzie † 1819.

Maryja Ludwika, królowa Etruryi, ur. 1782, córka Karola IV, króla hiszpańskiego i Maryi Ludwiki księżniczki parmeńskiéj, była żoną infanta Ludwika z parmeńskiéj linii domu Burbonów, którego już w dniu 27 Maja 1803 utraciła. Ówczesne przyjazne stosunki tego dworu z Hiszpaniją i monarchiczne dążenia piérwszego konsula Francyi, stały się przyczyną, że z jednéj części Włoch północnych na rzecz jéj męża a potém na rzecz jéj syna Karola Ludwika utworzono królestwo Etruryi (ob.), które jednak wkrótce zajęte zostało przez Francuzów i do ich państwa wcielone. Kongres wiedeński wynagradzając M. za tę stratę, wyznaczył jéj i synowi księstwo Lukki z ekspektatywą późniejszego otrzymania Parmy, Placencyi i Gwastalli. M. † 1824 jako regentka Lukki.

Maryja Ludwika, druga małżonka Napoleona I, ur. 1791, najstarsza córka cesarza austryjackiego Franciszka I i Maryi Teresy Neapolitańskiéj; zaślubiona 2 Kwiet. 1810 w Paryżu cesarzowi Napoleonowi, powiła mu 20 Mar. 1811 syna, który otrzymał tytuł króla rzymskiego. W r. 1813 mianowana przez swego męża regentką państwa, za wolą jego udała się 29 Mar. 1814 z Paryża do Blois, lecz nie chciała swym szwagrom towarzyszyć za Loarę. Po abdykacyi Napoleona wyjechała z synem do Schönbrunn i 17 Mar. 1816 wraz z tytułem cesarzowéj objęła zapewnione jéj traktatem w Fontainebleau księstwa: Parmy, Placencyi i Gwastalli. † 1847 w Wiedniu. Od r. 1822 żyła w morganatycznem małżeństwie z hrabią Adamem Neipperg.

Maryja Stuart, królowa Szkocyi, 1542—68, ur. 1542 na 8 dni przed śmiercią swego ojca Jakóba V, króla szkockiego. Wychowywała się we Francyi, podczas kiedy jéj matka, Maryja Lotaryngska, sprawowała regencyję w Szkocyi 22 Kwiet. 1558 oddała rękę Delfinowi, późniejszemu królowi Franciszkowi II. Po jego śmierci wróciła w Sierp. 1561 do Szkocyi, w chwili kiedy powstańcza szlachta i reformator Knox (ob.) przy pomocy angielskiéj rząd pokonali. Położenie 18 letniéj, wesołéj i płochéj królowéj było nadzwyczaj trudne, a pogorszało się jeszcze z powodu nienawiści królowéj angielskiéj Elżbiety (ob.). M. bowiem jako wnuczka Henryka VIII rościła prawa do tronu angielskiego, a nawet przez pewną część katolików angielskich za prawą królowę była uważana. Uśmierzywszy bunt podburzonych przez Elżbietę protestantów, zaślubiła 29 Lip. 1565 swego krewnego Henryka Stuart, lorda Darnley, człowieka nieokrzesanego, który 9 Kwiet. 1566 śpiéwaka Riccio, poufnego sekretarza i ulubieńca królowéj, w jéj obecności kazał zamordować. Gniew, obrażoną dumę i zemstę stłumiła M. na chwilę i przebaczyła spiskowym. 9 Czerw. 1566 urodziła syna Jakóba VI, który później panował jako Jakób I w Anglii, i pojednała się ze swym mężem. Ten ostatni mimo to jednak został 9 Lut. 1567 z domkiem swym, w którym le-

tał chory w Edynburgu, prochem wysadzony w powietrze, a kiedy następnie, obwinionemu o to morderstwo Bothwellowi zaraz w trzy miesiące po tajemniczéj zagładzie męża M. rękę oddała, ściągnęła na się podejrzenie o wspólnictwo w téj zbrodni. Skutkiem zbrojnego powstania szlachty Bothwell poszedł na wygnanie, królowa uwięziona w zamku Lochteven a jéj jednoroczny syn ogłoszony królem. Jednakże w nocy 4 Maja 1568 wyswobodzona przez Jerzego Douglasa (brata komendanta zamku), stanęła M. na czele srtonnictwa katolickiego, lecz pokonana 15 Maja pod Langside, uszła do Anglii. Tu uwięziona z rozkazu swéj rywalki Elżbiety, przewożoną była z jednego zamku do drugiego i doznawała najsurowszego obchodzenia się. Kiedy wreszcie ustawicznie wznawiane spiski i usiłowania jéj przyjaciół, dla wyswobodzenia nieszczęśliwéj, nastręczyły Elżbiecie sposobność pozbycia się niebezpiecznéj współzawodniczki, oddaną została M. pod sąd oddzielnie wyznaczonéj komisyi, która ją na ścięcie skazała i wyrok ten w dniu 18 Lut. 1587 w zamku Fotheringhay został spełniony. Schiller i Słowacki na tle życia M. osnuli piękne dramaty, znane na scenach polskich.—Porów. Chalmersa *„Life of Mary, queen of Scots“* (1823); Miss Benger *„Memoirs of the life of Mary, queen of Scots“* (2 t., Lond. 1823); Mignet *„Histoire de Marie Stuart“* (2 t., Paryż 1850); Miss Stricland *„Life of Mary, queen of Scots“* (5 t., Lond. 1864).

Maryja Teresa, cesarzowa niemiecka, królowa węgierska i czeska, 1740—80, ur. 1717 w Wiedniu, córka cesarza Karola VI; przez sankcyję pragmatyczną do odziedziczenia tronu przeznaczona, wybrała sobie 1736 r. za małżonka wielkiego księcia toskańskiego Frańciszka Stefana Lotaryngskiego, któremu 13 Wrześ. 1745 wyjednała niemiecki tron cesarski. Sama wstąpiła na tron 21 Paźdz. 1740 pośród niezmiernie trudnych okoliczności. Jakkolwiek zaskoczona wojną (ob. *Austryjacka wojna sukcesyjna*) z połową Europy, umiała się jednak tak postawić, że przy pomocy Anglii i poświęceniu Węgrów po ośmioletniéj walce utraciła tylko Szląsk, Parmę, Placencyję i Gwastallę. Pałając zemstą przeciw Prusom za utratę Szląska, pozyskała sobie Rossyję a przy pomocy Kaunitza przeciągnęła na swą stronę Francyję i utworzyła tym sposobem koalicyję, któréj skutkiem była *siedmioletnia wojna* (ob.), groźna dla Prus a dla Austryi wcale niekorzystna. Po śmierci męża (11 Sierp. 1765) przybrała za spółregenta (w sprawach wojskowych tylko) syna swego Józefa II (ob.). Przy piérwszym podziale Polski (1772) zabrała Galicyję, ale nic nie zyskała w *bawarskiéj wojnie sukcesyjnéj* (ob.). Wewnętrzne jéj rządy były oględnie reformatorskie. Natchniona szczerą dla narodu życzliwością, wspiérała nauki, przemysł, rolnictwo i handel, starała się o polepszenie sądownictwa, zniosła niewolę chłopów w prowincyjach niemieckich i ograniczyła pańszczyznę. Jakkolwiek żarliwa katoliczka, przestrzegała jednak ścisle względem duchowieństwa praw państwa. Dla dzieci swych była tkliwą, ale bynajmniéj nie słabą matką. † 1780; po niéj wstąpił na tron syn Józef II (ob.). Porów. Dudlera *„Maria Theresia und ihre Zeit“* (Wiesb. 1844); Arnetha *„Maria's erste Regierungsjahre“* (3 t., Wied. 1863—65).

Maryjampol, m. powiatowe w gub. suwalskiéj, nad rz. Szeszupą, powstało dopiéro w w. 18 ze wsi Staropole, w któréj w r. 1755, Frańciszka Butlerowa, starościna Preńska w r. 1758 zbudowała klasztor i kościół dla ks. Maryjanów. Odtąd staraniem pomienionych księży wieś szybko wzrastała i wkrótce zmieniła się w małe i schludne miasteczko, które dostało nazwę teraźniejszą i prawa miast królewskich w 1792 r. Obecnie M. jest miastem powiatowém i liczy 6,389 m.—*Maryjampolski powiat*, ma 91,665 mieszk., 4 miasta, 2 osady i 14 gmin.

Maryjampol, m-czko w Galicyi, w pow. stanisławowskim, nad Dniestrem, ma piękny kościół farny i 1,600 m.

Maryjanie, Maryjanici, zgromadzenie zakonne, założone przez Stanisława Papczyńskiego, ur. 1631 w Sandeckiém, pijara, uwolnionego od ślubów zakonnych przez Klemensa X. Wsparty przez Jana Sobieskiego, utworzył w r. 1674 zakon, poświęcony wyłącznie czci N. M. P., który zwano jeszcze *Stanislaitami* albo *Białymi pijarami*. Nosili oni biały habit długi do ziemi, z płaszczykiem krótkim do kolan. Kolegija swoje mieli: w Górze Kalwaryi, w Skórcu na Podlasiu, w Goźlinie, w Maryjampolu, w Mirosławiu, w Rapcie, w Berezdowie i w puszczy Korabiewskiéj. Regułę dla M. potwierdził Innocenty XII 29 List. 1699.

Maryjawitki, czyli zgromadzenie sióstr *Mariae vitae*, t. j. żywota Maryi. Józef Stefan Turczynowicz, proboszcz kościoła ś. Stefana w Wilnie, gorliwy kapłan, szczególniéj w nawracaniu starozakonnych, utworzył przy swojém probostwie najprzód męskie, a gdy to okazało się nieprzydatném, żeńskie zgromadzenie, poświęcone nawracaniu i wychowywaniu izraelitek, którym następnie stosowny los i środki zabezpieczało. Gdy zgromadzenie to coraz pożyteczniéj działać i krzewić się zaczynało, przepisał mu regułę, odpowiednią powołaniu, i habit popielaty lub szaraczkowy, nazywając je siostrami *Mariae vitae* czyli M. Nowe zgromadzenie utwierdzone listami pasterskimi biskupów, wprowadzone zostało publicznie w Wilnie 1737 do szpitala św. Łazarza i otrzymało zatwierdzenie od papieża Benedykta XIV. W r. 1620 liczyło na Litwie klasztorów 17 i siostr 90. W Królestwie był tylko jeden klasztor M. w Częstochowie. M. trudniły się wychowywaniem panien, ślubów uroczystych nie składały, klauzury w ich klasztorach nie było i zależały wprost od biskupa.

Maryjonetki (z franc.), sztuczne lalki, których członki poruszane są zręcznie i niewidomie za pomocą sznurków lub drucików do nich przyczepionych. Występują one na *teatrach maryjonetek* w miejsce aktorów, w zastępstwie których odzywa się wtyle ukryty człowiek. W stałych teatrach M. są zwykle poruszane z góry, gdy w wędrownych, czyli tak zwanych *burettini*, małe lalki są poruszane od dołu. M. znane były od dawna, a w połowie XVIII w. zostały znacznie udoskonalone przez fran-

cuza Brioché. Najwięcéj powodzenia znajdują M. we Włoszech.

Maryjupol, m. portowe w gub. ekaterynosławskiéj, przy zatoce morza Azowskiego, nad ujściem rz. Kalmijus; posiada rogatkę kwarantannową i liczy około 8,000 m., w większéj części krymskich Greków i Ormijan, którzy w r. 1799 przyjęli poddaństwo Rossyi.

Maryjusz (*Cajus Marius*), słynny wódz rzymski, zwycięsca Jugurty, Cymbrów i Teutonów, ur. 157 prz. Chr. w Arpinum. Syn rolnika, przez osobistą zasługę i waleczność wzniósł się aż do godności konsula, który to urząd sprawował siedm razy w latach 107—85 prz. Chr. W r. 106 pokonał Jugurtę (ob.) i Bocchusa, 102 Teutonów pod Aquae Sextiae a 101 zadał ostatnią klęskę Cymbrom (ob.) na polach Raudyjskich pod Weroną. Za powrotem do Rzymu wybrany po raz szósty na r. 100 konsulem, wspiérał trybuna ludu L. Apulejusa Saturnina i pretora Kajusa Serwilijusza Glaucia w gwałtownych ich działaniach przeciw optymatom. W końcu jednak przynaglony od senatu, musiał poskramiać dotychczasowych sprzymierzeńców a swą chwiejnością zapewnił zwycięstwo nienawidzonéj przez się arystokracyi. Na czas jakiś opuścił Rzym, gdzie tymczasem przychodził do wielkiego znaczenia Sulla (ob.), głowa partyi arystokratycznéj. Kiedy więc Sulla został r. 88 konsulem i mianowany był naczelnym wodzem w wojnie z Mitrydatem, M. usiłował wydrzeć mu dowództwo i z tego powodu wywiązała się piérwsza wojna domowa, w któréj M. stał na czele stronnictwa demokratycznego, Sulla zaś przywodził arystokratom. Skazany przez Sullę na banicyję, z wielkiém niebezpieczeństwem uciekł M. do Minturnae, a potém do Afryki, skąd go dopiéro 87 r. Cynna (ob.) odwołał. Wtedy na czele cztérech korpusów wspólnie z Cynną, Sertoryjuszem (ob.) i Papiryjuszem Carbo wdarł się do Rzymu, pozwolił na pięciodniową rzeź i został po raz siódmy konsulem, lecz w 7 dni potém umarł. M. był wodzem znamienitym, ale nie posiadał odpowiednich zdolności do przeprowadzenia wielkich planów politycznych. Waleczny, wytrwały, okrutny, był nieprzyjazny wyższemu ukształceniu i niedostępny uczuciom wznioślejszym i delikatniejszym.—Jego syn *Kajus* **Maryjusz**, był 82 prz. Chr. konsulem; zwyciężony przez Sullę, odebrał sobie życie w Praeneste.

Maryland, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki północnéj, ma 523 mile kw. i około 790,000 m.; obejmuje on południową i zachodnią część półwyspu, leżącego pomiędzy rz. Delaware i zatoką Chesapeak. Grunt ma piasczysty i płaski, ale przytém dosyć urodzajny. Przemysł i handel są tu znacznie rozwinięte; znajduje się kilka uniwersytetów, kolegijów, akademij i mnóstwo szkół ludowych. Według ostatniego urządzenia z r. 1854, władzę prawodawczą sprawuje senat z 22 i izba deputowanych z 74 członków złożone. Na czele władzy wykonawczéj stoi gubernator, wybiérany na lat 4. Na kongres M. wysyła 5 reprezentantów. Rezydencyją rządu jest m. Annopolis. Najznaczniejszém zaś miastem Baltimore.

Marylski (Eustachy), literat, ur. 1806, uczeń uniwersytetu warszaws., w którym 1826 otrzymał stopień magistra prawa. W r. 1828 podróżował po Europie z Fryderykiem hr. Skarbkiem, celem zwiedzenia celniejszych zakładów dobroczynnych i więzień, których opisy podał w czasopismach: „*Kolumb*“ i „*Pamiętnik podróży*“. Od r. 1829 mieszkał w dobrach dziedzicznych Książenicach w pow. warszawskim; † 1871 roku we wsi Żółwinie, pow. błońskim. Prace jego naukowe są: „*Wspomnienia zgonu zasłużonych w narodzie Polaków*“ (Warsz. 1829); „*Pomniki i mogiły Polaków na cmentarzach zagranicznych*“ (Warsz. 1860). Przyjaciel Kazimierza Brodzińskiego, wzniósł mu w Warszawie w kościele pp. Wizytek piękny pomnik dłuta Władysława Oleszczyńskiego. Życiorys w „*Kłosach*“ (N. 326, r. 1871).

Marymont, wieś rządowa pod Warszawą od strony północnéj; otrzymała swą nazwę od pałacyku *Mariemont*, który Maryja Kazimiéra Sobieska wybudowała blisko Bielan i tu chętnie przemieszkiwała. Po śmierci Jana III i wyjeździe Maryi Kaz. z Polski, pałacyk poszedł w zapomnienie; nabył go dopiero król August II w r. 1720 od Konstantego Sobieskiego, kazał wyrestaurować, wspaniale wewnątrz ozdobić i dla ulubionego mu polowania często tu przebywał. Po jego śmierci M. stał się własnością skarbu i był w posiadaniu osób prywatnych aż do r. 1818, w którym założono tu instytut gospodarstwa wiejskiego. Instytut ten, powiększony w 1848 i 1858 r., przyniósł wielki pożytek dla kraju, pod kierunkiem bowiem światłych nauczycieli przysposobił wiele młodzieży krajowéj na zdolnych rolników i ukształconych urzędników leśnych. W r. 1863 instytut przyłączony został do szkoły politechnicznéj w Nowéj Aleksandryi (Puławach). Młyny, stojące przy drodze do Marymontu, wyrabiały sławną na cały kraj mąkę marymoncką.

Maryna Mniszchówna, carowa, żona Dymitra Samozwańca, córka Jerzego Mniszcha, wojewody sędomiérskiego, i Jadwigi Tarłównéj, ur. w piérwszych latach panowania Zygmunta III. Dymitr, pretendent do tronu moskiewskiego, podczas pobytu swego na dworze królewskim, poznał M., a chcąc sobie zjednać panów polskich, oświadczył się o jéj rękę. Zgodzili się na to chętnie i ojciec, że zostanie teściem cara, i córka, że będzie carowała. Ojciec podjął się nadto naczelnego dowództwa w wyprawie do Moskwy. Jakoż stanęły układy. Mniszech miał dostać 1,000,000 złp., a M. księstwo nowogrodzkie i pskowskie na oprawę. Wyprawa wyruszyła r. 1604 z Samboru za Dniepr, w Czerwcu 1604 Dymitr był już z przyszłym teściem w Moskwie, a 29 List. 1605 zaślubił w Krakowie przez zastępstwo M., która następnie w towarzystwie świetnego orszaku wyjechała do Moskwy. Koronacyja odbyła się 18 Maja 1606, ale już 27 Maja wybuchło powstanie, podczas którego Dymitr został zabity, a M. wraz z ojcem trzymani byli pod strażą, dopóki by nie wypłacili 55,000 rubli okupu. Uiściwszy część tylko téj sumy, Mniszech z córką i synami wysłani zostali 4 Wrześ. 1606 na wygnanie do Jarosławia, gdzie zostawali

lat ośm. Kiedy nareszcie uwolnieni, wracali już do Polski, Dymitr, drugi Samozwaniec, Tuszyńskim zwany, wysłał za nimi pogoń. Pojmana i odprowadzona do Tuszyna, ówczesnéj rezydencyi Samozwańca, chciwa władzy M. zgodziła się na ślub tajemny i daléj przy boku drugiego męża awanturnicze i obozowe zaczęła prowadzić życie. W Grud. 1610 i ten Samozwaniec został zabity, a M. uwięziona w r. 1612. Gdy wreszcie zjawił się jeszcze trzeci Samozwaniec, kozak Zarucki, M. wyswobodzona przezeń, zawarła z nim podobno trzeci związek małżeński. Niedługo jednak oboje zostali pojmani. Zarucki wbity na pal, M. utopiona a syn ich uduszony (1614). Starszy syn M. z piérwszego małżeństwa, *Iwan*, dostał się pod opiekę kanclerza litew. Lwa Sapiehy, który go oddał do akademii wileńskiéj. Pisał o M. Popow w dodatkach literackich do *Gazety Moskiewskiéj* (1857 r., Nr. 82 i t. d.).

Maryna, ob. Kontrabas.

Marynarka (z łac.), potęga morska mocarstwa z ém wszystkiém, co stanowi jego siłę na morzu, to jest z okrętami i statkami wszelakiéj wielkości i rodzaju, z ich uzbrojeniem i załogą.

Marzana, Marzanna, Morena, w wiekach przedchrześcijańskich słowiańska bogini śmierci. W Gnieźnie miała wspaniałą świątynię, gdzie jéj składano ofiary, celem uchronienia się od śmierci i morowéj zarazy.

Marzanka, toż co Barwica (ob.).

Marzanna (*Rubia*), rodzaj roślin z rodziny marzannowatych, mający za cechy: kielich rurkowato-jajowaty, korona dzwonkowata, 5 dzielna, owoc—ziarnczak mięsisty, 2 komorowy, 2 nasienny. Najważniejszym gat. jest M. *barwierska*, *krap*, *brocz*, *reta* (*R. tinctoria*), jedna z najcelniejszych roślin farbierskich, jest zielem trwałém, o kwiatach zielonawo żółtych, owocach czerwonych, następnie czarnych, korzeniach czerwonych grubości pióra gęsiego. Rośnie dziko na Wschodzie i w Eur. płd., uprawia się też w Eur. środkowéj. Dochodzi wzrostu dopiéro po 3 latach i wtedy się zbiéra. M. znajduje się w handlu w postaci korzeni wysuszonych, albo też zmielona w proszek. Najlepszy jéj gatunek pochodzi z Lewantu i znany jest pod nazwiskiem *lizari* albo *al-lizari*. Z M. przez działanie kwasu siarczanego otrzymują przetwór, zwany *garancyną*, przyczém części nieużyteczne zostają usunięte, a pozostają tylko farbniki z częścią zwęglonych materyj organicznych; jako produkt gorszy otrzymują przytém tak zwany *garanceut*. Inny jeszcze przetwór M. znajduje się w handlu pod nazwą *koloryny*. M. używa się do farbowania na czerwono, brunatno, fijoletowo i czarno wełny i bawełny, lecz wprowadzenie farb anilinowych znacznie zmniejszyło jéj użycie. Służy także do wyrobu pięknéj czerwonéj *lakki marzannowéj*. Głównemi jéj częściami składowemi są farbniki: alizaryna (ob.), kwas ruberytrynowy (zapewne toż samo, co dawniéj zwano ksantyną czyli barwnikiem żółtym marzanny), rubijacyna, purpuryna,—oraz ciała bezbarwne, jak cukier, kwas pektynowy, drzewnik i in. Inne gatunki M., rosnące na Wschodzie, jak *R. peregrina*, *R. lucida* i in. również dostarczają czerwonych korzeni.

Marzannowate (*Rubiaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kielich zrosły z zawiązkiem, o brzegu najczęściéj 4—5 dzielnym, rzadziéj 3—8 szczepnym lub ząbkowanym albo całkiem niewyraźnym; korona górna, jednopłatkowa, lejkowata lub tacowata, na brzegu zwykle na 4 (rzadko 5—6) działki rozcięta; pręcików 4 (czasem 5—6), przymocowanych do korony i z jéj działkami naprzemianległych; zawiązek dolny, 2 lub wielomóreczkowy, uwieńczony krążkiem mięsistym; szyjka pojedyncza, znamię 2 (lub wielo) szczepne. Owoc torebka, jagoda lub pestkowiec, ziarna rozmaitéj postaci i ułożenia. Należą tu zioła o łodydze często 4-kańczastéj, krzewy i drzewa, o liściach przeciwległych, całobrzegich i kwiatach ułożonych w podbaldaszki, wiechy lub główki; liczy się tu około 2,500 gatunków w 280 rodzajach. Znajdują się przeważnie w strefie gorącéj i zawiérają materyje gorzkie i ściągające, w korzeniach barwniki, istoty wonne, często też ciała wzbudzające wymioty. Niektóre zawiérają kwas chinowy, inne koffeinę. W ogóle wiele jest ważnych pod względem lekarskim i ekonomicznym.

Marzec (po łac. *Martius*), trzeci miesiąc roku, liczący dni 31, tak nazwany przez Romulusa od boga Marsa, za syna którego tatmen chciał uchodzić.

Marzęcki (Antoni), ob. Antoni od Niep. Poczęcia.

Marzymięta (*Elscholtzia*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, którego gatunek, *E. strobilifera*, rosnący na wschodzie, używa się jak mięta.

Marzymiętka, ob. Maruna.

Mas, drobna moneta w różnych okolicach Azyi wsch., w Japonii *Mas* stanowi dziesiąta część taila i wynosi $17^1/_{16}$ grosza.

Masaccio, właściwie *Tommaso Guidi*, malarz florencki, ur. około 1402 r. w St. Giovanni pow. Val d'Arno, żył po większéj części w Rzymie i Florencyi, gdzie też † 1443 r. Wsławił się głównie jako twórca fresków w kościele karmelitów we Florencyi, przedstawiających dzieje ś. Piotra. On piérwszy wyswobodził się z typowéj surowości czasów poprzednich i przedstawiał postaci ludzkie w przyrodzonéj ich piękności, rozwijając dokładną znajomość kształtów nagiego ciała. Jak w modelowaniu nagości tak i w układzie draperyj stworzył M. styl nowy.

Masalsk (*Mosalsk*), m. powiat. gub. kałuskiéj, położone na obu brzegach rz. Możajki, od XII do połowy XIV w. stanowiło udzielne księstwo, dziedziczne domu Masalskich (ob.), następnie przeszło w skład w. ks. moskiewskiego; liczy przeszło 2,000 m.—*Masalski* (*Mosalski*) *powiat*, ma na przestrzeni 3,890 w. kw. przeszło 131,000 m.

Masalski (herb polski). Na tarczy w polu czerwoném litera złota M., wśród niéj miecz utkwiony, a na tym pod rękojeścią księżyc. Na hełmie pięć piór strusich.

Masalski lub **Massalski**, nazwisko jednéj linii potomków Rurykowych, a mianowicie potomków *Światosława Tytusowicza*, ks. karaczewskiego i zwi-

nigrodzkiego, który pochodził od Olega, ks. czernihowskiego. Syn Światosława i Teodory Olgierdówny, Jerzy, dostał od ojca część księstwa, t. j. krainę między rzekami Desną, Ugrą, Żyzdrą i Oką, któréj głównem miastem był Mosalsk albo Masalsk (ob.) i od niego przyjął nazwisko ks. M. Jerzy miał trzech synów: *Włodzimiérza*, *Wasila* i *Szymona*, którzy dali początek trzem głównym linijom M. Włodzimiérz miał dwu synów: Tymoteusza i Bohdana; piérwszy z nich posłował od Kazimiérza Jagiellończyka do w. ks. moskiewskiego, dla ustalenia granic między prowincyjami litewskiemi a moskiewskiemi. Bohdana linija wygasła już w trzeciém pokoleniu. Syn Tymoteusza *Aleksander*, objął po ojcu ks. M., lecz w r. 1500 w. ks. moskiewski Iwan III zagarnął je z całą Siewierszczyzną, a Aleksander przymuszony był szukać przytułku na Litwie. Z nim udali się tam jednocześnie wszyscy wnukowie Wasila, a w księstwie pozostali tylko potomkowie Szymona, których linije także po kilku pokoleniach wygasły. Pozostały więc tylko dwie linije M. litewskich, starsza, pochodząca od Włodzimiérza Jerzowicza, któréj jedynym przedstawicielem był syn Aleksandra *Bohusz*, i młodsza, reprezentowana przez pięciu synów *Michała Wasilewicza*. Z tych ostatnich linija *Fiedora*, zbogacona wielokrotnie wielkiemi wianami, używała wysokiego znaczenia na Litwie. Z niéj pochodzili pod koniec ostatniego wieku: *Michał*, hetm. w. lit., syn jego *Ignacy*, bisk. wileński (ob. *Massalski*) i wojew., *Ksawery*, generał szef pułku swego imienia, ostatni potomek linii Fiedorowskiéj. Od dwu braci Fiedora poszło znowu kilka odrośli, ale z tych potomkowie litewscy wkrótce wygaśli, a dwaj wnukowie Michała: *Wasil Wasilewicz*, przezwany *Kolco*, i *Iwan Szymonowicz*, zwany *Litwinow*, przenieśli się do Moskwy, gdzie stali się protoplastami dwu nowych linij M., z których nosząca przydomek Litwinowych po kilku pokoleniach wygasła, a linija z przydomkiem Kolcow (ob. Kolcow-Masalski) dotychczas istnieje. Reprezentant linii starszéj *Bohusz*, na którego 1521 spadło starszeństwo rodowe w całéj familii potomków Rurykowych, pozostał na Litwie, należał do wypraw przeciw w. ks. moskiewskim, w jednéj z których (1534—35) syn jego *Piotr* dostał się do niewoli i uwolniony został dopiéro w zamian za ks. Sickiego. Piotr ten po powrocie przezwany został *Weryha*, od więzienia w którém go trzymano, i † bezdzietnie. Z wnuków Bohusza dwaj, Bohdan i Janusz, stali się protoplastami dwu linij, które dotychczas na Litwie istnieją.

Masalski (Konstanty), powieściopisarz rossyjski, ur. 1802 w Jarosławiu, † 1861; po ukończeniu pensyjonatu uniwersyteckiego w Petersburgu, urzędował do 1842, poczém wyłącznie zajmował się literaturą. Z dzieł jego ważniejsze: „*Terpi Kozak, atamanom budesz*“ (1829); „*Strielcy*“ (3 wyd., 1845); „*Czornyj jaszczyk*“ (1833); „*Regentstwo Birona*“ (1834); „*Perwaja liubow pośliedniago w rodie*“, romans, w którym wiernie scharakteryzowany jest Petersburg za panowania Katarzyny II i w. in. Przełożył nadto kilka rozpraw historycznych i romansów, a między innemi Cervantesa „*Don Quijota*“.

Masanderan albo *Mesenderan*, starożytna Hyrkanija, prowincyja perska, przy południowym i południowo-zachodnim brzegu morza Kaspijskiego, obejmuje 350 mil kw. i 220,000 m., składających się w części z osiadłych tu Szyitów, w części z pokoleń koczujących, należących po większéj części do sekty sunnickiéj. Niziny tutejsze są bardzo urodzajne, i dziś jeszcze M. nazywany jest przez Persów ogrodem Iranu. Około r. 1600, pod panowaniem szacha Abbas'a wielkiego M. był w bardzo kwitnącym stanie. Miasto główne jest Sari. Mieszkańcy mówią tu oddzielném narzeczem perskiém.

Masaniello, właściwie *Tomasz Aniello*, ur. 1620, rybak z Amalfi, przywódca powstania wybuchłego w Lipcu 1647 r. przeciwko hiszpańskiemu wicekrólowi w Neapolu, księciu Arcos. Wygnał on urzędników celnych i 13 Lipca 1647 wymógł mnóstwo rozmaitych ustępstw, ale z powodu rozpusty swéj i zbytków w trzy dni potém padł ofiarą wściekłości ludu. Auber z wypadków tych wziął treść do słynnéj opery *Niema z Portici*, do któréj Scribe libretto napisał.—Porów. Saavedra ks. do Pivas „*Insurreccion de Napolien 1647*“ (2 t., Madr. 1849).

Maść, lekarstwo przeznaczone do zewnętrznego użytku w postaci masy łatwo dającéj się rozsmarować. M. służą do pokrywania cierpiących miejsc skóry, błon śluzowych, do opatrywania wrzodów. Często zadaniem ich jest tylko osłonięcie choréj części i wtedy składają się z łagodnego tłuszczu, często wszakże z dodatkiem istotnie leczącego ciała. Maści czasami wciera się w zdrową skórę aby tym sposobem zawarty w nich środek lekarski do krwi się dostał (maść szara).

Mascagni (Paweł), anatom włoski, ur. 1752 r. w Castelleto, † 1815, był profesorem anatomii, fizyjologii i chemii kolejno w Sienie, Pizie i Florencyi, pracował głównie nad chłonicami, które opisał w dziele: „*Vasorum lymphaticorum corporis humani historia et iconographia*“ (Siena 1787). Wspólnie z Fontaną założył we Florencyi zbiór preparatów anatomicznych woskowych. Po śmierci już wydano jego „*Anatomia universa 44 tabulis etc. repraesentata*“ (Pisa 1823—31).

Mascara, m. w Algieryi, prow. Oranu, ma 9,500 m., było niegdyś rezydencyją bejów prowincyi.

Masdeu (Jan Frańciszek), historyk i krytyk hiszpański, ur. 1740 w Barcelonie, † 1817 w Walencyi. Wstąpiwszy do zakonu jezuitów, zyskał po niedługim czasie rozgłos rozległą swą wiedzą, wytrwałą pracą i zamiłowaniem starożytności ojczystych. Po kasacie zakonu przeniósł się do włoch i osiadł w Bolonii, gdzie został członkiem akademii i opracowywał nagromadzone materyjały, dotyczące archeologii i historyi. M. wydał jedno tylko dzieło „*Historia critica de Espana y de la cultura espanola*“ (20 t., 1783—1800; dwa piérwsze tomy napisane w języku włoskim, Foligno 1782 i 1787, pozostałe zaś w języku ojczystym), ale przez nie samo zasłużył sobie na nieśmiertelne imię w Hiszpanii. W dziele tém niezmiernie ważném traktuje M. ze stanowi-

ska głębokiéj i bezwzględnéj krytyki wszystkie rzeczy, dotyczące Hiszpanii. Przedewszystkiém odznaczają się działy starożytności, historyi, literatury i kultury hiszpańskiéj pod Rzymianami, Gotami i Arabami. M. należy do liczby największych erudytów, jakich wydała Hiszpanija.

Maska (średniow.-łaciń. *masca*, włosk. *maschera*), oznacza właściwie sztuczną osłonę twarzy, naśladującą twarz inną fantastyczną. Maski mają swój początek w sielskich uroczystościach dożynek i winobrania najdawniejszych mieszkańców Grecyi; stąd przeszły do tragedyi, potém do komedyi a następnie z greckiéj i na rzymską scenę. Używanie M. na scenie praktykuje się jeszcze dotąd we włoskich teatrach ludowych (*Commedia dell'arte*). Głównemi postaciami maskowanemi są tutaj: *Dottore* albo *Graziano*, *Pantalone*, *Zanni* albo *Arlekino*, *Scapino*, *Brighella*. Postaci te wraz z innemi, zwanemi *Zanneschi*, występowały już w XV w. na scenie. Do tych, prócz *Pulcinnell'a*, dodać jeszcze należy inne maski, w pojedynczych miastach lub prowincyjach spotykane. Charaktery niewieście, *Columbina* i *Spiletta* występują tu bez masek.—Porów. Filorini „*De larvis scenicis et figuris comicis*" (Rzym 1754); Valentini „*Trattato sulla commedia dell'arte*" (Berl. 1826, z miedziorytami); Sand „*Masques et bouffons*" (Par. 1860). W Polsce masek zaczęto używać w XVI w. Dzisiaj noszą maski tylko na maskaradach. U Anglików M. znaczy poemat dramatyczny, napisany w stylu tragicznym bez żadnego względu na przepisy teatralne i prawdopodobieństwo akcyi.—*Maska* w sztuce fortyfikacyjnéj jestto przodowy wał lub mur, zasłaniający przed ogniem nieprzyjacielskim inny szaniec lub bateryję.

Maska żelazna, tajemniczy więzień polityczy za Ludwika XIV we Francyi, o którym rozmaite są podania. Według jednych miał to być książę de Vermandois, syn naturalny Ludwika XIV i księżnéj de La Vallière, skarany dożywotniém więzieniem za policzek, dany przyrodniemu bratu swemu Delfinowi; według innych znowu szlachcic cudzoziemski, podobno szambelan królowéj Anny, prawdziwy ojciec Ludwika XIV; a według innych nareszcie ks. de Beaufort. Więzień ten † 19 List. 1703 roku w Bastylii. Dla ukrycia téj osobistości przed okiem ciekawych, twarz jego zawsze była pokryta czarną aksamitną maską, skąd poszło francuskie jego nazwanie: *l'homme au masque de fer*.—Porów. księdza Griffet, spowiednika Bastylii: „*Traité des différentes sortes de preuves, qui servent à etablir la vérité dans l'histoire*" (Liège 1769).

Maskareńskie wyspy (*Mascarenhas*), tak nazywają się wyspy, leżące na oceanie Indyjskim na wsch. od Madagaskaru a mianowicie: Réunion, Bourbon, Isle-de-France albo Maurycyjusza i Rodriguez.

Maskat, jedyne znaczne państwo w Arabii, na wschodnich brzegach krainy Oman, nad zatoką Perską położone, obejmuje wybrzeża perskich krajów Laristanu i Moghistanu, wraz z leżącemi przy wejściu do zatoki Perskiéj wyspami Ormusz i Kiszem. Państwo to zostaje pod rządem sułtana, który nosi tytuł Imama Maskatu. Łączy on w sobie władzę duchowną i świecką, posiada znaczną siłę zbrojną morską i jest piérwszym kupcem w kraju. Do r. 1856, t. j. do śmierci Sejjid-Said'a (który panował od r. 1804) do M. należały: Zanzibar i rozmaite wyspy i ziemie na wschodnich brzegach Afryki południowéj, ale od téj chwili ziemie te przypadły jednemu z braci dzisiejszego władcy M. i są całkowicie rozdzielone.—Miasto *Maskat*, z bardzo dobrym portem, ma 60,000 m. i prowadzi znaczny handel.

Maskawa, rz. w w. ks. Poznańskiém, wypływa z pow. środkiego pod wsią Tulce i ubiegłszy mil 6, pod wsią Kępa wpada do Warty.

Maskelyne (Nevil), astronom angielski, ur. 1732 r. w Londynie, † 1811. W latach 1761 i 63 odbył podróże naukowe na ś. Helenę i Barbados, a w r. 1765 został dyrektorem obserwatoryjum w Greenwich. Najważniejsze jego prace odnoszą się do wyznaczenia gęstości ziemi (ob. *gęstość ziemi*). Ogłosił: „*British mariners guide*" (Lond. 1763) i „*Tables roquisite to be used with the nautical ephemeres*" (tamże 1781).

Maski naturalne, ob. Darwinizm.

Maskiewicz (Samuel), Litwin, historyk XVII w. Służył w wojsku Rzeczypospolitéj, doszedł do stopnia pułkownika i należał do wszystkich ważniejszych swojego czasu wypraw wojennych, spełniając obok tego rozmaite wojskowo-administracyjne zlecenia. Następnie przeszedł do służby znakomitszych panów polskich a mianowicie do domu Radziwiłłów, gdzie wielkie miał poważanie. Zostawił po sobie ważne i nader ciekawe pamiętniki, wydane przez Zakrzewskiego p. t. „*Pamiętniki do historyi Rossyi i Polski wieku XVI i XVII*" (Wilno 1838). Przedtém jeszcze z innego rękopisu wydał tych pamiętników tłumaczenie rossyjskie Ustryjałów (Petersb. 1834). Życiorys jego (niezupełny jednak) napisał Al. Darowski w broszurze „*Samuel Maskiewicz*" (Paryż 1862). — **Maskiewicz** albo **Maszkiewicz** (Bogusław Kazimiérz), prawdopodobnie krewny poprzedniego, dworzanin najprzód księcia Bogusława Radziwiłła, potém Franciszka Zebrzydowskiego a w końcu księcia Jeremijasza Wiśniowieckiego, którego był poufnym i z którym podzielał pełne przygód życie i sprawy. Zostawił po sobie „*Dyjaryjusz*" czyli pamiętnik, poczynający się od r. 1642, bardzo ważny szczególniéj do czasów buntu Chmielnickiego, ogłoszony przez Niemcewicza w 5-m t. jego „*Zbioru pamiętników historycznych o dawnéj Polsce*"; urywa się na roku 1649.

Maskonur (*Mormon*), rodzaj ptaków pływających z rodziny alk, obejmujący trzy gatunki, mieszkające na morzach północnych. Odznacza się szczególną budową dzioba, krótszego od głowy, mocno z boków ścieśnionego, i którego wysokość jest większa od długości. Pod względem obyczajów mają M. wiele podobieństwa z alkami i nurkami. Kamczadale z mięsa, tłustości i jaj robią sobie zapasy żywności na cały rok, a ze skór szyją odzienie, dziobami ozdobione.

Maskowate (rośliny), ob. Trędownikowate.

Maślacz, albo *massyk*, wino węgierskie, słodkie, najwyborniejsze ze wszystkich win węgierskich,

Przy winobraniu, odkładają się oddzielnie najdorzalsze jagody, które bez tłoczenia, własnym tylko ciężarem gniecione, wypuszczają z siebie sok zwany *kapką*, służący głównie do zaprawy innych, lżejszych gatunków wina.

Maślanka, ciecz mléczna, pozostająca po wydzieleniu masła z mléka lub śmietany. Zawiéra w sobie: skrzepły sérnik, rozpuszczony cukier mléczny, kwas mléczny i octowy, sole znajdujące się w mléku i pewną pozostałą jeszcze ilość tłuszczów, nie dającą się już więcéj wydzielić z mléka sposobem mechanicznym. Jest napojem chłodzącym i pożywnym ale mało strawnym. Używa się na karm' dla bydła i do utrwalania farb.

Maśluchy, jezioro pod wsią t. n. w gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim; obejmuje 57 mor. przestrzeni; głębokość jego wynosi st. 15.

Masław, Mojsław, rodem Mazur, poufny Mieczysława II, króla polskiego i podczaszy na jego dworze. Gdy po śmierci tego króla Ryksa (Richeza) wywołała powszechne oburzenie w narodzie, Masław stanął r. 1040 na czele powstania, zmusił ją do ustąpienia z synem Kazimiérzem do Niemiec i ogłosił się księciem Płockim czyli Mazowieckim. Po powrocie Kazimiérza do Polski, zebrał hufce zbrojne, celem utrzymania się przy Mazowszu, ale pobity 1042, musiał uchodzić do Prusaków, z których pomocą, przybrawszy nadto Jadźwingów, Litwę i Pomorzan, w cztery lata potém na czele znacznych sił wkroczył do Mazowsza, ale został na głowę pobity i uciekł powtórnie do Prusaków, którzy oburzeni nań z powodu poniesionéj klęski, powiesili go na szubienicy mówiąc: „Wysokoś mierzył, wysoko wisisz". Ruch ten, na czele którego stanął M., ma charakter czysto ludowy; wyraża reakcyję społeczno-religijną pierwiastku słowiańskiego, narodowo-pogańskiego przeciw chrystyjanizmowi i rozwijającym się z nim równoczesnie nowym poprządkom społecznym. — Porów. Kozłowskiego „*Dzieje Mazowsza za panowania książąt*" (Warsz. 1858).

Masło, tłuszcz zawarty w mléku krowiém. Znajduje się ono w mléku w postaci drobniutkich kulek otoczonych białkową powłoczką sernika (ciałka mlékowe). W mléku stojącém tłuszcz, jako lżejszy, podnosi się ku górze, nadając górnéj warstwie mléka własności t. z. śmietany. Przez bicie, mięszanie i t. p: mechaniczne czynności rozrywają się te powłoczki kulek mlékowych a oswobodzone masło zbija się w jedną masę. Fabrykacyja masła odbywa się albo na małą skalę, albo na wielką, przy pomocy machin parowych. Otrzymane masło opłukuje się wodą i soli. Masło składa się z rozmaitych tłuszczów obojętnych, t. j. z gliceryny połączonéj z kwasami olejowym, stearowym, margarowym, masłowym i t. d. Prócz tego M. zawiera w małéj ilości inne części składowe mléka, jak cukier, sernik, mniéj albo więcéj wody, soli powietrza i obcych, czasem szkodliwych przymieszek z naczyń. Na powietrzu rozkładają się tłuszcze M., oswobodzają się kwasy tłuszczowe, M. jełczeje. Solenie w części zapobiega temu procesowi. Bréon zachowuje M. w hermetycznem naczyniu, pod roztworem kwasu octowego i winnego. Daleko lepiéj od jełczenia chroni przetopienie M., usuwające zeń powietrze i wiele obcych przymieszek. Objętość masła powiększają najczęściéj, zostawiając w niém jamki napełnione powietrzem, ciężar zaś powiększają wodą i solą; czasem przymięszana jest i mąka. Sztuczne zabarwienie masła pochodzi zwykle z barwników marchwi lub orleanu.

Masło kakaowe, ob. Kakao.

Masło metaliczne, u dawnych chemików nazwa niektórych związków metalicznych, zwłaszcza z chlorem, otrzymywanych w postaci gęstych, oleistych płynów, jak np. *butyrum zinci*, *antimonii*, *stanni*, t. j. M. cynkowe, antymonowe, cynowe i t. p.

Masłowski (Walenty), ur. 1828 w Krzewinie, w. ks. Poznańskiém, nauczyciel gimnazyjum w Płocku od 1863; napisał celem otrzymania w uniwersytecie wrocławskim stopnia doktora filoz. cenną rozprawę: „*De vita et poesi Clementis Janicii*" (Wrocł. 1857).

Masłowski (Frańciszek), pisarz ziemski wieluński w połowie XVI w.; wysłany był r. 1553 przez podkanclerzego Przerębskiego na wyższą naukę do Padwy, gdzie po trzechletnim pobycie, życie zakończył. Przełożył z greckiego na język łaciński dzieło Demetryjusza Falerejskiego o wysłowieniu, pod tyt. „*Demetrius Phalereus de elocutione liber a Francisco Maslovio Polono in latinum conversus* i t. d." (Padwa 1557) i oddzielnie „*Maslovii Poloni Scholia, quibus obscuriores loci in De metrii de elocutione libro explicatur*".

Masłowy eter, ob. ananasowy eter.

Masłowy kwas, $C_4H_8O_2$,=$C_4H_7O.H.O$, kwas organiczny z grupy kwasów tłuszczowych, otrzymany przez Chevreul'a z masła, gdzie istnieje w związku z glicerynę. Pelouze i Gélis okazali, że powstaje także z roztworu cukru lub glukozy, wystawionego na działanie ciepła przez kilka tygodni, po dodaniu doń kredy i starego sera. Kwas masłowy jest cieczą bezbarwną, obdarzoną wonią drażniącą i nieprzyjemną, przypominającą woń zjełczałego masła; w wodzie słabo się rozpuszcza. Nasyca doskonale zasady, tworząc maślany. Sole te, w ogólności rozpuszczalne w wodzie, przedstawiają wejrzenie tłuste. Maślan wapna, $(C_4H_7O_2)_2$ Ca, poddany destylacyi suchéj, wydaje jako główny produkt *butyron*: $C_7H_{14}O$. Przez destylacyję mieszaniny maślanu i mrówkanu wapna otrzymuje się *butyral* czyli *aldehyd masłowy* C_4H_8O; jestto ciecz wrząca przy 70°. Nakoniec Morkownikow przez utlenienie alkoholu butylowego (ob. butyl) otrzymał kwas *izobutyryczny*, równoskładny z masłowym.

Masora (hebr.), t. j. podanie, zbiór krótkich uwag starożytnych uczonych izraelskich, dotyczących krytyki i egzegezy hebrejskich ksiąg St. Testamentu. Autorowie i zbiéracze tych uwag zwani są *Masoretami*. M. piérwszy raz drukowana była w biblii rabinicznéj (Wenecyja 1525). Objaśnienie wyrazów w Masorze używanych dali: Elijasz Levita (Masoreth hammasoreth, Wenec. 1538) i Buxtorf („*Tiberias*", Bazyleja 1620).

Massa, ilość materyi zawartéj w pewném ciele

Rozważanie M. w stosunku do zajętéj przez nią objętości prowadzi do pojęcia gęstości (ob.). Dwa ciała z tejże saméj materyi mają równe M., jeżeli mają jednaką liczbę atomów. Pojęcie to jednak nie może służyć za punkt wyjścia do mierzenia M. Miara dla M. szukaną być może tylko w tém, co stanowi główną cechę materyi, a tą jest jéj bierność czyli bezwładność (ob.). M., jak się wyraża Redtenbacher, jest ilością bezwładności, a za jéj jednostkę bierze się M., która potrzebuje jednostki siły, aby w 1 sekundzie otrzymać jedność prędkości. Jeżeli na dwie M. działają jednakie siły, to nabyte prędkości mają się odwrotnie jak M., bo im M. większa, tém taż sama siła mniejszą jéj nada prędkość. Najlepiéj tu użyć wolnego spadku ciał, gdyż tu w każdéj sekundzie M. w skutek ciężaru swego G nabiéra pod wpływem siły przyciągania ziemi prędkość $g=10$ metrom, a więc na zasadzie wyżéj obranéj jednostki jest $M.=\frac{G.}{g}$ A że na tém samém miejscu kuli ziemskiéj g jest dla wszystkich M. jednakiém, więc miarą M. ciała jest jego ciężar, zaczém idzie, że i gęstość ciał wyraża się tąż samą liczbą, co jego ciężar właściwy.

Massa-Carrara, małe, niegdyś do ks. Modeny należące księstewko, składające się z księstwa Massa, nad morzem Środziemném i z księstwa Carrara w górach Apenińskich; oba te księstewka weszły w 1860 r. w skład włoskiéj prowincyi Massa-Carrara (32 mil kw. i 144,098 m.). Miasto główne Massa ma 5,000 m.

Massachusetts, jeden ze Zjednoczonych Stanów półn. Ameryki, należący do tak zwanych nowo-angielskich stanów. Oblany na wschodzie oceanem Atlantyckim, obejmuje 337 mil kw. Płaskie i piaszczyste jego wybrzeża wyzębione są licznemi zatokami, z których najważniejszą jest zatoka M. Zachodnie zaś granice są dosyć górzyste i przerznięte odnogami Aleganów. Główniejsze rzeki są tutaj: Connecticut, Houssatonick i Merrimac. Rolnictwo i hodowla bydła stanowią główne zajęcie mieszkańców; górnictwo dostarcza w obfitości żelaza, marmuru, talku i granitu. Przemysł rękodzielniczy jest tu bardzo wysoko rozwinięty; fabryki tutejsze słyną z produkcyi wielkiéj ilości wyrobów: jedwabnych, bawełnianych, wełnianych i lnianych, maszyn, gwoździ, papiéru, skór, trzewików i t. d. Handel bardzo rozległy, bo jego rozwojowi sprzyja silnie rozwinięty przemysł i 13 wybornych portów. Wywóz przenosi 2 milijony dolarów, a przywóz dochodzi do 25 mil. dolarów. Oświata wysoko posunięta. Dla jéj szerzenia istnieje tu 5 uniwersytetów i znaczna liczba średnich i niższych zakładów naukowych. Liczba mieszkańców wynosi około 1,460,000. M. wysyła na kongres 10 deputowanych. Według poprawionéj ostatecznie w r. 1840 ustawy, władza prawodawcza składa się z senatu o 40 i z izby deputowanych o 240 członkach; na czele zaś władzy wykonawczéj stoją: gubernator, podgubernator i rada 9 członków. Miasto stołeczne **Boston** (ob.).

Massageci, koczujący naród scytyjski, żyjący na południe rzeki Araxes albo Jaxartes (teraz Sir); w walce z M. miał poledz Cyrus.

Massalija, jedna z małych planet, odkryta 19 Wrześ. 1852 r. przez Gasparisa w Neapolu, a dnia następnego przez Chacornac'a. Oznaczona jest liczbą 21; drogę ok. słońca kończy 1365,148 w dniach.

Massalski, był nadwornym malarzem króla Stanisława Leszczyńskiego w Lunewilu.

Massalski (Ignacy Jakób), książę, biskup wileński, ur. 1729 r., syn Michała, hetmana w. ks. litewskiego. W 15 r. życia był już kanonikiem wileńskim; następnie wysłany był dla wyższéj nauki do Rzymu, gdzie po $3\frac{1}{2}$ latach otrzymał stopień doktora teol. i filoz. Po powrocie do kraju, obsypywany godnościami kościelnemi i świeckiemi, mianowany był pisarzem wielkim litewskim, referendarzem litewskim, proboszczem i prałatem katedry wileńskiéj, a r. 1762 biskupem wileńskim. Zawsze czynny i przedsiębiorczy, był po zniesieniu jezuitów piérwszym prezesem komisyi edukacyjnéj w roku 1774 i zarazem zarządcą funduszów wychowania publicznego na Litwie; oskarżony jednak o grube nadużycia, został z tego urzędu usunięty. Osobisty przyjaciel Stanisława Augusta, przystąpił M. 1792 r. do konfederacyi targowickiéj i znajdował się na sejmie grodzieńskim. Uwięziony z tego powodu w Warszawie, stracił życie podczas powstania 1794. M. lubił nauki, wspiérał hojnie uczonych, starał się o podniesienie stanu duchownego, ale dumą, ambicyją, zbytkami i marnotrawstwem zaćmił dobre strony charakteru. Z prac jego naukowych pozostały: rozprawa, napisana w Rzymie, za którą otrzymał stopień naukowy doktorski: „*De praecipuis Ecclesiae Romanae placitis*“ (Rzym 1755) i mowy, miane na sesyjach sejmowych, umieszczone w „*Zbiorze mów i pism w czasie sejmu 1788 r.*“ (T. 3, str. 174) tudzież dwa listy pasterskie.

Massalski (Tomasz), były urzędnik w Petersburgu i Warszawie, współczesny powieściopisarz, filolog i tłumacz, ogłosił drukiem: „*Pan Podstoli, albo czém jesteśmy i czém być możemy*“ (5 t., Wilno 1831—33); „*Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wag i miar, wyrachowanych na monety, miary i wagi nowe francuskie, nowe polskie i rossyjskie*“ (Petersburg 1834) i „*O skarbach słowiańskich a szczególniéj o gramatyce języka polskiego*“ (Warsz. 1853); „*Gramatyka polska*“ (Paryż 1861).—**Massalski** (Józef), brat poprzedniego, wydał zbiór swych *Poezyj* (Wilno 1828).

Masséna (Andrzéj), *książę Rivoli*, *książę Esling*, marszałek cesarstwa franc., ur. 1758 w Nizzy. Jako chłopiec okrętowy zaciągnął się 1775 do armii, po 14 latach wyszedł ze służby w stopniu podoficera a po wybuchu rewolucyi wstąpił w szeregi ochotników 1 Sierp. 1792 r. został dowódcą batalijonu, 22 Sierp. 1793 generałem brygady a 20 Grud. t. r. generałem dywizyi. W wojnach włoskich odznaczył się wielokrotnie; pobił Austryjaków między innemi 1795 pod Loano i nie mało się przyłożył do świetnych tryjumfów Bonaparte'go. Pod naczelnem dowództwem Jourdana dowodził w Szwajcaryi ar-

mują francuską i zwycięstwem, odniesioném pod Zürich 25 Wrześ. 1799 nad wojskiem rossyjskiém, uchronił Francyję od najazdu wojsk nieprzyjacielskich. W r. 1806, po zawarciu pokoju presburgskiego, zajął Neapolitańskie dla Józefa Bonapartego; po bitwie pod Eylau został księciem Rivoli, a 1809 po bitwie pod Wagram i księciem Esling. W r. 1810 otrzymał naczelne dowództwo w Hiszpanii, które przecież, z powodu przemagającéj siły nieprzyjaciół, dobrowolnie złożył w r. 1811. Mianowany 20 Grud. 1814 przez Ludwika XVIII parem Francyi, † 1817 zdala od spraw publicznych. Na cmentarzu Père-la-Chaise wzniesiono mu wspaniały pomnik pośmiertny. Był to jeden z najdzielniejszych generałów Napoleońskich. Jego „*Mémoires*“ (4 t., Paryż 1849) wydał gen. Koch.

Massillon (Jan Chrzciciel), kaznodzieja francuski, ur. 1663 w Hyères w Prowancyi, † 1742. Wstąpiwszy młodo do zakonu oratoryjanów, nauczał początkowo teologii w ich szkołach, następnie został w Paryżu przełożonym seminaryjum. Kazaniami, mianemi 1699 w tygodniu pasyjnym w Wersalu, zyskał powszechne uznanie. 1717 został biskupem w Clermont, gdzie pozostawił liczne ślady dobroczynności. Napisał około 100 kazań, z których najznakomitsze „*Petit carême*“, „*Aumône*“ i „*Petit nombre des élus*“; mowy pogrzebowe, z których najlepsze nad grobem Ludwika XIV; parafrazę psalmów i w. in. M. był znakomitym znawcą serca ludzkiego, a żyjąc w wieku filozoficznym często używał dowodów rozumowych. Zbiór dzieł M. wydał synowiec jego Józef (15 t., Paryż 1745—49); z nowszych wydań najlepsze Remonarda (13 t., Paryż 1810) i Guillona (16 t., t. 1828). Porów. Theremina „*Demosthenes und* M.“ (Berlin 1845).

Massinger (Filip), dramatyk angielski, ur. 1584 w Salisbury, † 1640 w Londynie. O życiu jego tyle tylko wiémy, że ciągle musiał walczyć z nędzą i ubóstwem. Pisał tragedyje i komedyje. Jedna ze sztuk jego „*A new way to pay old debts*“ utrzymała się na scenie. Ostatnie wydanie dzieł M. uskutecznił Hartley Coleridge łącznie z dziełami Ford'a (Londyn 1839).

Massmann (Hans Ferdynand), głęboki znawca języka i literatury staroniemieckiéj, ur. 1797 w Berlinie. Podczas studyjów teologicznych zaskoczyła go wojna 1814, w któréj czynny wziął udział. Gorliwy krzewiciel gimnastyki, od 1826 nauczyciel tego przedmiotu przy korpusie kadetów w Monachijum, następnie profesor uniwersytetu tamże, w r. 1842 osiadł w Berlinie, gdzie z polecenia rządu zaprowadził ogólny wykład gimnastyki i 1846 roku otrzymał także urząd profesora. Z literackich prac jego oprócz edycyi dawniejszych pomników językowych zasługują na wzmiankę: „*Auslegung des Evangeliums Johannes*“ (Monach. 1834); „*Goth. Urkunden*“ (Wiedeń 1834); „*Pisma Ulfilasa*“ (2 t., Stuttgart 1856—57); *Indeks* do Graffa „*Althochdeutscher Sprachschatz*“ (Berlin 1846); „*Libellus aurarius*“ (Lipsk 1841); „*Geschichte des mittelalterlichen Schachspiels*“ (Quedlinb. 1839) i t. d.

Masson (Antoni), słynny miedziorytnik francuski, ur. 1636 w Louvry pod Orleanem, † 1700 w Paryżu. Właściwém sobie traktowaniem swéj sztuki stanowi w jéj historyi epokę. Prace M. składają się po większéj części z portretów. Z utworów jego do arcydzieł miedziorytnictwa zaliczają *Cadet à la perle*, portret hrabiego Harcourt i obraz *Chrystus z Uczniami w Emaus*, podług Tycyjana, zwany przez Francuzów *la nappe*.

Masson (Karol), historyk, urodz. 1762 w Blemont w Franche Comté we Francyi, † 1807 w Koblenz; pierwotnie uczeń zegarmistrzowski, następnie powołany przez starszego brata do Petersburga, został przyjęty 1786 do korpusu kadetów artyleryi; przy protekcyi ministra wojny Sołtykowa posuwał się szybko w stopniach, znalazł wstęp do dworu i używany był przez cesarzowę Katarzynę w misyjach dyplomatycznych do Niemiec, skąd wróciwszy, został wyższym oficerem gwardyi grenadyjerów i sekretarzem wielkiego księcia Aleksandra. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła I stracił wszystkie urzędy i wywieziony był za granicę. Przybywał jakiś czas w Polsce, w r. 1799 wrócił do Francyi, w końcu był sekretarzem generalnym prefektury Rhin et Moselle. Ogłosił: „*Cours mémorial de géographie à l'usage du corps des cadets d'artillerie*“ (Petersburg 1789—90); „*Elmine*“ powieść (1790); „*Mémoires secrets sur la Russie*“ (4 t., Paryż 1803); „*Les Helvetiens*“ sławny swojego czasu poemat (Paryż 1800).

Masson (August Michał Benedykt *Gaudichot-Masson*, znany pod nazwiskiem *Michel*), romansopisarz i dramatyk francuski, ur. 1800 w Paryżu. Zupełnie ubogi, wśród ciężkiéj pracy i najniższego rodzaju zajęć (był garsonem w kawiarni) potrafił się tak wykształcić, że pracami literackiemi zyskał sobie niemały we Francyi rozgłos. Z powieści jego wymieniamy: „*Contes de l'atelier, ou Daniel le Lapidaire*“ (4 t., 1832—33; ostatnia ed. 1849); „*Thadéus le Ressuscité*“ (2 t., 1833); „*Vierge et martyre*“ (1835); „*Romans de la famille*“ (4 t., 1838); „*Souvenirs d'un enfant du peuple*“ (8 t., 1838—41); „*Diane et Sabine*“ (2 t., 1845); „*De la Gerbée*“ (1861), nagrodzona przez instytut 1865; „*Lectures en famille*“ (1867) i t. d. Z utworów scenicznych zasługują na wzmiankę: „*Frétillon*“ (1829); „*Mon oncle Thomas*“ (1832); „*Diable amoureux*“ (1836); „*Mauricette*“ (1847); „*Monceau*“ (1848); „*Marthe et Marie*“ (1851); „*Marie-Rose*“ (1853) i t. d.

Mastodon, rodzaj zwierząt ssących zaginionych, bardzo zbliżony do słonia, różniący się głównie od niego zębami trzonowymi, które najeżone tu były wyrostkami sutkowatymi, ułożonymi w 3—6 szeregów i nieoddzielonymi cementem. Z dziesięciu blisko znanych gatunków najważniejszym jest M. *giganteus*, znaleziony w Ameryce nad brzegami rzeki Ohio (zwierzę z Ohio), który wielkością przewyższał słonia i jak on był roślinożernym. W Europie znaleziono szczątki M. *angustidens* i in. Z początku M. był mięszany z mamutem (ob. słoń).

Mastodonsaurus, ob. Labiryntodonty.

Mastricht, po flamandzku *Maestricht*, najważniejsza twierdza w Niderlandach, jest stolicą holender-

...kiéj prow. limburgskiéj, leży przy ujściu rz. Jaar do Maas, ma 28,000 m., jest miastem bardzo handlowém i przemysłowém. W południowéj stronie miasta na górze Piotrowéj stoi cytadela, wzniesiona r. 1701. Godnymi zwiedzenia są znajdujące się w téj górze łomy kamienne, mające przeszło 20,000 podziemnych chodników.

Masulipatam, warowne miasto nadmorskie, w angielskiém prezydencie Madras w Indyjach wschodnich, przy ujściu jednego ramienia Kistny do zatoki Bengalskiéj, ma 28,000 m.

Massuet (Piotr), historyk, ur. 1698 w Mouzon we Francyi. Po otrzymaniu święceń kapłańskich w zakonie benedyktyńskim, uciekł do Holandyi, przyjął wyznanie ewangelickie i został 1729 r. lekarzem w Lejdzie, † 1776 w Lankeren. Z prac jego historycznych celniejsze są: „*Histoire de l'Empereur Charles VI*“ (2 t., Amsterd. 1742) i „*Histoire des Rois de Pologne et du gouvernement de ce royaume où l'on trouve un detail très circonstancié de tout ce, qui s'est passé de plus remarquable sous le règne de Frédéric Auguste et pendant les deux derniers interrégnes*“ (3 t., Amsterd. 1733 i Rouen 4 t.), trzecie wydanie znacznie poprawione i pomnożone z kartami geograficznemi wyszło w Amsterd. w 5 tomach 1738. Oprócz tego wydał M. jeszcze „*Życie króla polskiego Augusta II*“ (4 t., Londyn 1738; jednocześnie drukowane w Amsterdamie). Przypisują mu również „*Anecdotes du règne de Pierre I, dit le Grand*“.

Masûdi (Ali-Abul-Hassan), słynny pisarz arabski, ur. w Bagdadzie przy końcu IX w., † 956 w Egipcie. W długich podróżach zwiédził Persyję, Indyje, Ceylon, Armeniję, wybrzeża m. Kaspijskiego, państwo Byzantyńskie, różne strony Afryki, Arabiję, Azyję Mniejszą, Madagaskar i Hiszpaniję. M. posiadał rozległe wiadomości z zakresu starożytności wschodnich i zachodnich. Z pomiędzy prac jego na szczególną uwagę zasługuje „*Akhbar Alzeman*“ z któréj sam autor dał wyciąg pod tyt. „*Morudsch-alzeheb*“ to jest *Łąka złota* (tekst wraz z przekładem franc. dali Barbier de Meynard i Pavet de Courteville t. 1—4, Paryż 1861—66), stanowiący bogate źródło dla geografii i historyi Wschodu. Dzieło to ma także wartość jako źródło do Słowiańszczyzny piérwotnéj; porów. w tym względzie Lelewela „*Polska wieków średnich*“ (Paryż 1847, t. II, str. 215 sq.); i „*Narody na ziemiach słowiańskich*“ (Pozn. 1853, str. 695 sq.).

Massykot, ob. Ołów.

Masynissa, król Massylczyków i Numidyjczyków, syn Guli, sprzymierzeniec Kartaginy w drugiéj wojnie punickiéj od r. 213 przed Chr., narzeczony córki Hasdrubala, Sofonisby; gdy późniéj ojciec przyrzekł ją królowi Syfaksowi, M. połączył się z Rzymianami pod dowództwem Scypijona i odbił swemu rywalowi narzeczoną, a po bitwie pod Zamą wynagrodzony został przez Rzymian tytułem królewskim i ziemiami Syfaksa; Kartagińczycy musieli uznać go za króla Numidyi. Odtąd był M. wiernym sprzymierzeńcem Rzymu a nieubłaganym wrogiem Kartaginy. Nieprzyjaźń ta wywołała nawet trzecią wojnę punicką, podczas któréj † M. 148 r. przed Chr. a w 92 roku życia. Państwo jego podzielone zostało pomiędzy trzech jego synów Micypsę, Gulussę i Mastanabala; synem tego ostatniego był Jugurta (ob.).

Mastyks, żywica, wyciekająca z drzewa *Pistacia lentiscus*, rosnącego w Grecyi i na wyspach Archipelagu; w handlu znajduje się w postaci drobnych, okrągławych ziarn, koloru jasno-żółtego, przezroczystych, w rozłamie szklisto błyszczących, na powierzchni zaś jakby pyłkiem pokrytych. M. jest daleko miększym od sandaraki; ogrzewany wydaje woń bardzo miłą, topi się przy 90° C, w alkoholu bezwodnym i eterze łatwo się rozpuszcza. Używa się do wyrabiania werniksów bezbarwnych dla powlekania obrazów olejnych, Wchodzi do składu różnego rodzaju kadzideł, na wschodzie stanowi ważny środek tualetowy, służy też do sklejania porcelany.

Maszewski (Tadeusz), jezuita, ur. 1781 na Białéj Rusi, posłany do Syberyi jako misyjonarz, zostawał tam do r. 1821; † 1843 w Tarnopolu. Zostawił w rękopisie „*Opis Syberyi*“ i „*Pamiętniki swego tam pobytu*“, z których wyjątki drukowane były w „*Miesięczniku Połockim*“ (r. 1818, t. 2, str. 298—306).

Maszkary, mniéj więcéj toż samo co dzisiejsze *maskardy*, były to widowiska publiczne, urządzane z wielkim przepychem podczas obrzędów weselnych królewskich lub innych znakomitszych osób w Polsce. Wybiérano zwykle przedmiot treści mytologicznéj i stosownie do tego przebiérano cały orszak, który w tryjumfalnym pochodzie przeciągał na wyznaczonym placu. Przyrządzano na ten cel szranki z gankami na pomieszczenie zaproszonych gości. Udział w takich M. brała znakomitsza młodzież męska, nie rzadko nawet i królowie sami. Zabawy tego rodzaju przeszły do nas z Włoch, podobno z królową Boną; piérwsze bowiem takie widowisko napotykamy dopiéro za Zygmunta Augusta, na godach weselnych *Kieżgajła*.

Maszkowski, herb polski, przedstawiający na polu tarczy słońce w promieniach; nad hełmem 3 strusie pióra.

Maszt, sztuka drzewa sosnowego lub modrzewiowego, wysoka i prosta, która, wzniesiona na statku wodnym, służy do rozwieszania i rozpinania na nim żagli. Gatunki M. są 1) *Bukszpir*, 8—10 sążni długi. 2) *Maszt główny*, *koronny* albo *wielki*, w środku okrętu stojący, mający 17—30 palmów (palm= 3,174924 cali n. pol.) obwodu na 20 stopach od komla, a 72—98 stóp długi. 3) *Reja* albo *bukszprit*, maszt pochyło na przodzie okrętu stojący, 70 stóp długi. 4) *Ren*, maszt długi, prosto stojący, takich wymiarów jak reja. 5) *Spir*, *Szpir* albo *Szwaja*, maszt trzeci, na tyle okrętu 58—70 stóp długi. 6) *Samsonawa kolumna*, maszt główny, z kilku sztuk złożony, 108 st. długi (ob. Okręt).

Matador (z łac. *Mactator* zabójca), tak się nazywa w Hiszpanii w walkach z bykami główny zapaśnik, który bykowi ostatni cios śmiertelny zadaje. W niektórych grach w karty *matadorami* zowią się starsze kozery.

Matamoras, miasto portowe w meksykańskim stanie Tamaulipas, nad Rio-del-Norte, ma 41,000 m.

i stanowi ważny punkt handlowy dla wschodniego Meksyku.

Matanzas, warowne m. portowe na północno-zachodnim brzegu wyspy Kuby, nad rz. San-Juan, liczy 36,000 m.

Matapan, przylądek, w starożytności Taenaron. tak się nazywa południowy koniec Peleponezu.

Matarah, *Matrah*, m. portowe w Arabskiéj krainie Oman, ma 20,000 m. i warsztaty okrętowe Imama Maskatu.

Mataro, m. portowe w hiszp prow. Barcelonie, nad morzem Śródziemném, ma 25,000 m. wielkie fabryki wyrobów bawełnianych, jedwabnych i wełnianych.

Matczyński (Marek), wojewoda ruski, przyjaciel Jana III, ur. 1631. Poznawszy się w młodych latach z Janem Sobieskim, za jego wpływem został chorążym husarskim, miecznikiem podolskim, starostą grodowym grabowieckim (1663), a od elekcyi Jana nieodstępnym, zaufanym jego towarzyszem. W r. 1676 został koniuszym w. koronnym. W 1677 kupił M. dla króla ale na swoje imię Milanowo, z którego powstał Wilanów. Używany do wszelkiego rodzaju posług publicznych Rzpltéj i królewskich prywatnych, wywiérał niepospolity wpływ na ówczesne wypadki; postać jego znakomite obok Jana III zajmuje stanowisko. On to pod Parkanami ocalił swemu przyjacielowi życie. Po powrocie z wyprawy wiedeńskiéj został 1686 wojewodą bełskim i odtąd był niemal piérwszą figurą na dworze Jana III. Od 1689 do 1693 z całą sumiennością sprawował urząd podskarbiego w. koronnego, został wojewodą ruskim a podskarbstwo ustąpił Hier. Lubomirskiemu. Umarł bezdzietnie r. 1697, zapisawszy cały swój majątek królewicom Sobieskim.

Maté czyli *herbata paragwajska*, otrzymuje się z ostokrzewu paragwajskiego (*Ilex paraguayensis*); drzewo to rośnie dziko w Brazylii połud., wsch. i Paragwaju, zarastając w lasach dosyć rozległe miejsca (*herval*). Liście otłukują się z zasuszonych nad ogniem gałązek; stanowią one ważny przedmiot handlu w Ameryce połud. Teiny zawiérają 1,2—1,7%. Ziele (*herva*) naparza się wodą, a napar ten stanowi M. Europejczykom trudno doń przywyknąć, piérwszy napar jest zbyt silny, zwykle używa się drugiego lub trzeciego. M. pije się nieocukrzoną, lub też z cukrem, mlékiem i t. d. Brak mu garbnika, ale posiada istotę gorzką, która ma korzystnie wpływać na trawienie.

Matecki (Teodor Teofil), współczesny lekarz polski, ur. 1810 w Poznaniu; medycynę studyjował w Wrocławiu, gdzie się doktoryzował w r. 1837, poczém osiadł w Poznaniu jako lekarz praktyczny. Ogłosił: *O najnowszych sposobach leczenia skrzywień ciała ludzkiego i zézowatości*“ (Pozn. 1840); „*Poradnik dla młodych matek, czyli fizyczne wychowanie dzieci w piérwszych siedmiu latach*“ (Pozn. 1848); „*Domowa apteczka*“ (tamże 1860); „*Słownictwo chemiczne polskie*“ (tamże 1855); „*Słownik lekarski*“ (Pozn. 1872).

Matecznik, w ulach pszczelnych miejsce, gdzie matka roju jest osadzona; także nazwa lasu gęstego, bezdrożnego.

Matejko (Frańciszek Edward), dokt. prawa, ur. 1828 w Krakowie, gdzie był adjunktem biblijoteki Jagiellońskiéj, † 1872 w Wiedniu. Badacz dziejów i literatury, oprócz przekładu Historyi Czech Palackiego i rozprawy *Narodowe pieśni serbskie*, drukowanych (piérwsze w wyjątkach tylko) w *Biblijotece Warszawskiéj*, ogłosił „*Dzieje biblijoteki uniwersyteckiéj w Krakowie*“, zamieszczone w dziele: „*Zakłady uniwersyteckie w Krakowie*“ (Kraków 1864). — **Matejko** (Jan Alojzy), brat poprzedniego, genijalny twórca historycznego malarstwa polskiego, ur. 1838 roku w Krakowie. Uczęszczając najprzód do gimnazyjum św. Anny, opuścił je w 14 roku życia, aby przejść do szkoły sztuk pięknych, bo już od najmłodszego wieku uczuwał w sobie popęd do malarstwa; opowiadają, że już wtedy najulubieńszém było jego zajęciem kopjowanie rycin ze śpiewów historycznych Niemcewicza. Ojciec niechętnie zezwolił na tę zamianę zawodu, a ówcześni profesorowie szkoły sztuk pięknych nie uznawali wcale w nim albo tylko mierny talent. Czas wolny od studyjów artystycznych obracał M. na kształcenie się umysłowe, a szczególnie z zapałem rozczytywał się w historyi narodowéj. Piérwszemi jego pracami, datującemi się od 16 roku życia, były: *Szujscy przed Zygmuntem III*, *Wjazd Henryka Walezego do Krakowa*, *Jagiełło modlący się pod Grünwaldem*, *Starowolski z Karolem Gustawem przy grobie Władysława Łokietka i Nadanie przywilejów akademii krak. przez Zygmunta I.* Po tych pracach otrzymał stypendyjum zagranicę. W Monachijum bawił nie cały zaledwie rok, przeszedł tu ciężką chorobę i wymalował *Otrucie Bony*, za który to obraz otrzymał nagrodę akademicką, medal bronzowy. W r. 1859 powrócił do Krakowa, a w następnym przez 2 miesiące bawił w Wiedniu. Następujące prace pokazywały co raz większą doskonałość jak: „*Śmierć Wapowskiego*, *Jan Kazimierz z Bielan patrzący na pożar Krakowa*, *Jan Kochanowski nad zwłokami Urszulki i Stańczyk*“. Europejskim malarzem stał się M. przez „*Kazanie Skargi*“ (wymalowane w r. 1864), za które na wystawie w Paryżu otrzymał medal złoty w r. 1865. Od tego obrazu rozpoczyna się szereg jego wielkich arcydzieł: *Rejtan* (którego na wystawie Paryskiéj w r. 1867 kupił cesarz austryjacki a artystę krzyżem Frańciszka Józefa obdarzył), *Unija lubelska* (za którą w Paryżu otrzymał legiję honorową) i *Stefan Batory pod Połockiem*, który należał do najpiérwszych utworów sztuki na wystawie wiedeńskiéj 1873 r. Oprócz tych olbrzymich obrazów powstały jeszcze w tym czasie inne mniejszych rozmiarów prace: *Alchemik Sędziwój*, *Wit Stwosz*, *Władysław Biały*, *Ogłoszenie wyroku śmierci przez rajcę krakowskiego* (obraz alegoryczny z powodu niektórych sądów wydawanych o artyście po wymalowaniu Rejtana), *Wskrzeszenie Łazarza*, obraz do kościoła w Wiśniczu sprowadzony, tudzież *Kopernik* wymalowany na 400 letnią rocznicę (1873) wielkiego astronoma. Do ostatnich wreszcie prac historycznych je-

go należą: minijaturowych rozmiarów arcydzieło: *Kasztelan Borkowicz na zagłodzenie skazany* i *Hetman kozacki Daszkiewicz*. Różnymi czasy wymalował też M. bardzo wiele portretów jak: *swéj żony*, z domu Giebułtowskiéj) i jéj matki, rektora uniw., dr. Dietla, trojga swoich dzieci, swego szwagra Leonarda Serafińskiego, profesora Gilewskiego, pani Zofii Cieleckiéj, hr. Pusłowskiéj, hr. P. Moszyńskiego, Okszy Orzechowskiego, ks. Marc. Czartoryskiéj. Oprócz tylu i tak wielkich utworów pędzla, przy pomocy niezrównanéj pracy i pilności, M. miał jeszcze czas zajmować się i ołówkiem; do téj kategoryi jego prac należą: Zbiór ubiorów polskich i mnóstwo rysunków umieszczanych w warszawskich pismach: w Tygodniku Ilustrowanym, w Kłosach i w Wieńcu, które mają być wydane razem jako Album Matejki. Obecnie w nowéj pracowni, którą sobie urządził we własnym świeżo odrestaurowanym domu, pracuje nad wielkim obrazem: *Bitwa pod Grünwaldem*. W r. 1873 akademija sztuk pięknych w Pradze czeskiéj wezwała go na swego dyrektora; M. odmówił temu zaszczytnemu i korzystnemu dla siebie zaproszeniu, aby nie wydalać się z kraju; z końcem tegoż samego roku mianowany został przez cesarza dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Krakowie, gdzie kilku zdolnych i już znanych malarzy do swych uczniów zalicza. W utworach jego największy podziw wzbudzają: świetny, najpiérwszym mistrzom staro-włoskim nie ustępujący koloryt, głęboki i rozległy pogląd na historyję obok najsumienniejszego wykończenia szczegółów i silna, ze Szekspirowską zwykle porównywana charakterystyka. Nie zaprzeczenie jest on dzisiaj piérwszym historycznym malarzem w Europie.

Matera, miasto we włoskiéj prowincyi Basilicata ma 14,500 mieszkańców i znaczne fabryki broni.

Matematyka, nauka albo raczéj zbiór nauk, mających za przedmiot badanie własności liczb i w ogóle wszelkich wielkości, o ile te mogą być mierzone lub wyrażane liczbami. Dzieli się na M. czystą i stósowaną; piérwsza obejmuje arytmetykę, algebrę, teoryję liczb, rachunek różniczkowy, całkowy, waryjacyjny, geometryję; do drugiéj zaś należą mechanika, astronomija, fizyka matematyczna i rachunek prawdopodobieństwa. Właściwie M. czysta mogłaby być sprowadzoną do tego, co się obecnie nazywa analizą matematyczną (ob.), a geometryja mogłaby być zaliczoną do M. stósowanéj, gdyż przedmiot jéj nie jest zupełnie oderwany. Od wyżéj wymienionych działów M. stósowanéj, któreby można M. fizyczną, odróżnić należy M. techniczną, obejmującą praktyczne zastosowania M., jak arytmetykę handlową i polityczną, miernictwo, budownictwo, żeglarstwo, mechanikę praktyczną i t. d., których samo wyliczenie wskazuje ważność matematyki pod względem usług praktycznych. Co do swéj metody, M., lubo wychodzi z obserwacyi, jak nauki przyrodzone, atoli ten charakter traci tak rychło, że go trudno w niéj dojrzeć. Wszystko bowiem, co bierze z obserwacyi, ogranicza się do kilku zasadniczych pewników matematycznych (ob.). Odtąd M. rozwija się jedynie drogą czystego myślenia, drogą logicznego wnioskowania, które umożebnia ścisły jéj język i ułatwienie oparte na użyciu znaków i skróceń matematycznych. Wyniki badań matematycznych są tak pewne, że prawda matematyczna jest synonimem prawdy nieomylnéj. Metoda M. nadaje jéj niesłychaną wartość pedagogiczną, tak że M. w szkołach przez żadną inną naukę zastąpioną by być nie mogła. Co do bliższych szczegółów i historyi ob. nazwy oddzielnych gałęzi M. Historyję matematyki podał Montucla.

Materyja, to co wypełnia przestrzeń. Wewnętrzna natura M. jest nam nieznana, z jéj własności tylko wnioskować możemy o jéj ustroju. Piérwszą jéj własnością jest podzielność, która prowadzi do pojęcia atomów (ob.). Ale że różne względy przypuszczać każą, że atomy w stosunku do swéj wielkości, są bardzo między sobą odległe, to przyjąć należy, że między atomami ciał istnieje substancyja, któréj cząstki nawzajem się odpychają eter (ob.). Połączenie atomów ciał z atomami eteru tworzy dynamidę (ob.). Hypoteza ta *atomistyczna* ustroju M. jest w ogólności przyjmowaną przez badaczów przyrody; filozofowie po większéj części przyjmują M. za niepodzielną (hypoteza *dynamistyczna*). Według poglądów nowszéj fizyki atomy ciał nie zostają w spoczynku, ale w bezustannym ruchu; ruch ten wywołuje wszystkie zjawiska fizyczne, a nadto różny jego rodzaj związany jest z trojakim stanem skupienia ciał: stałym, ciekłym i lotnym.

Materyjalizm, nazwa kierunku filozoficznego, starającego się wyjaśnić zarówno pojawy życia duchowego, jak rozwój ludzkości, powstanie wszelkich organizmów i świata całego nareszcie, na podstawie praw fizycznych, uważającego przeto materyję i kierujące nią prawa za jedyną i ostateczną zasadę wszechrzeczy. Leucippus (ob.) a głównie uczeń jego Demokryt (ob.) stali się twórcami tego kierunku, wyprowadzając z oddziaływania i kombinacyi atomów zarówno duszę ludzką, jak i świat cały. Osobny odcień materyializmu, zwany *hylozoizmem* (ob.), zawdzięcza swój początek Heraklitowi, Pytagorasowi i młodszéj szkole Jońskiéj. Różni się od M. tém, iż nie przypisując piérwiastkowi duchownemu odrębnego istnienia, uważa go za nierozdzielny z materyją, podczas gdy czysty M. uznaje samę tylko materyję. W czasach nowożytnych Hobbes (1588 — 1679) wznowił ten kierunek, który we Francyi zwłaszcza w XVIII wieku w pismach Lamettrie'go (ob.) i Holbacha (ob.) doszedł do ostatecznych granic. Ateizm w metafizyce, sensualizm w psychologii i egoizm w etyce stały się głównemi zasadami tego systemu. W naszém wreszcie stuleciu zjawił się M. na nowo jako przekształcenie systemu Hegla, dokonane przez Feuerbacha (ob.) i innych myślicieli pod wpływem szybkiego i świetnego rozwoju nauk przyrodzonych. Głównemi momentami téj piérwszéj doby nowoczesnego (niemieckiego głównie) M. były walki toczone przez znakomitego fizyjologa R. Wagnera z Karolem Vogtem i sławnego chemika Liebiga z Moleschottem. Podczas gdy Wagner i Liebig twierdzili, iż nauki przyrodzo-

ne nie są w stanie rozstrzygać takich kwestyj, jak istnienie i nieśmiertelność duszy, strona przeciwna dowodziła, iż myśl jest wytworem mózgu, a życie rezultatem oddziaływania praw fizycznych i chemicznych. Systematyczne rozwinięcie M. dokonali w swych pracach: L. Büchner, I. Moleschott i H. Czolbe. Filiozofowie spekulatywni zmuszeni byli wziąć się do studyjowania nauk przyrodzonych, by pokonywać przeciwników jedyną przez nich uznawaną bronią. We Francyi P. Janet (ob.), F. Papillon (ob.), w Niemczech cały zastęp bojowników (Ulrici, Braubach, I. Schleiden, Drossbach i wielu innych) stara się wykazywać bezzasadność twierdzeń M. W ostatnich latach teoryja Darwina (ob.) wywarła stanowczy wpływ na umysły i sprowadziła walczące strony na inne pole, zaprzestano spiérać się o nieśmiertelność lub duchowość duszy, a za to postawiono na placu kwestyje: początku istot organicznych i człowieka, samorodztwa i przechodzenia gatunków. Najznakomitszym z propagatorów teoryi Darwina jest E. Häckel, a z jéj krytyków: Quatrefages. Co do historyi M. najlepszém źródłem jest F. Alb. Lange'go: „*Geschichte des* M. *und Kritik seiner Bedeitung in der Gegenwart*“ (Iserlohm 1866).—U nas pisał o M. St. Pawlicki: w „*Przeglądzie polskim*“.

Mateusz Cholewa, kronikarz polski, jako biskup kraowski następca Roberta, ur. 1143, † 1166. Będąc jeszcze kanonikiem stopnickim, zasilił pieniędzmi Władysława II, za co dostąpił infuły; był konsakrowany w Rzymie. Zostawał w stosunkach przyjaźni z Piotrem Hugonem Duninem, Janem, późniejszym arbpem gnieźn. i Bernardem de Clairveaux (ob.), którego zapraszał w celach naprawy kościoła do Polski. — Według zgodnéj opinii Nakielskiego, Załuskiego, Rzepnickiego, Ossolińskiego, Lelewela, Bielowskiego jest on autorem trzech piérwszych ksiąg kroniki napisanéj przez *Wincentego Bogusławica* (ob.), zwanego Kadłubkiem. Część ta kroniki jemu przypisana urywa się na opisie wyprawy na Jaćwież Bolesława Kędzierzawego. Reszta zapisek — są obcéj ręki. Cała księga 1-sza do czasów Popiela, znanych z Gallusa (ob.), jest zbiorem podań ludowych polskich okraszonych erudycyją. To było powodem naszym historykom do błędnego wyjaśniania opowiedzianych w téj 1-széj księdze wypadków dziejami. (Lelewel Bielowski, X. Maliszewski, W. A. Maciejowski z nowszych). Inni krytycy jak Kühnast, w części Roeppel, Rogawski, Łepkowski, Grohman, Roemer i in. objaśniają je *mytologiją*. W dalszych ustępach przetwarza M. Gallusa, póki go starczyło, dodając do nich zwykłym sobie sposobem paralele z dziejów starożytnych i różne uwagi. Niekiedy uzupełnia i tutaj z podań historycznych lub ludowych pogańskich wątek Gallusa, lubo téż często go przekręca. W III księdze korzysta pono z zapisek swego przyjaciela Dunina (którego jest wielbicielem) do opisu stosunków Bolesława III z Rusią. W opisie spółczesnych sobie dziejów Władysława II zdradza swój gniew do jego żony, któréj pono obraz dał w [illegible] księżnéj Popielowéj trucicielki. Co do przekonań, jest za wolnomyślnym jak na duchownego. Oryginał nieznany. Wydań już w przeróbce Wincentego było kilka: Herburta 1612 (przy Huseina Długoszu), w Warszawie u Pijarów 1824, Przeździeckiego 1862, Małkowskiego 1864, Bielowskiego w *Monum. V. Pol.* (t. II). Pisali o M. prócz wyżéj wymienionych: Zeissberg i Guttschmidt w rozprawach o „*Kadłubku*“.

Mathesius (Jan), czynny rozkrzewiciel reformacyi i wyborny kaznodzieja, ur. 1504 w Rochlitz w Saksonii, † 1566 lub 1568 jako piérwszy kaznodzieja ewangelicki i proboszcz w Joachimowie w Czechach. Oprócz pieśni kościelnych, jest autorem dzieł: „*Historien von Luther's Anfang, Lehre, Leben, standhaften Bekenntniss seines Glaubens und Sterben*“ (Norymb. 1570; now. wyd. Ohlera, Lipsk 1806) i „*Sarepta oder Bergpostille*“ (Norymb. 1564 i późn.). Porów. „*M. Matthesii Lebensbeschreibung*“ (Drezn. 1705).

Mathew (Teobald), znany jako apostoł wstrzemięźliwości, ur. 1790 w Thomastown w Irlandyi, † 1856 r. w Queenstown; po ukończeniu akademii w Kilkenny, wstąpił 1810 do seminaryjum w Maynooth i 1814 wyświęcony na kapłana, został proboszczem biédnéj parafii w południowéj stronie Irlandyi. Widząc, że główną przyczyną nędzy, trapiącéj ludność Irlandyi, jest nadmiar użycia napojów spirytusowych, przedsięwziął zakładanie towarzystw wstrzemięźliwości. W tym celu przebiegał całą Irlandyję i naukami swemi krocie ludzi na zbawienną drogę wstrzemięźliwości naprowadził; następnie udał się do Anglii i Ameryki, przyjmowany wszędzie z największym entuzyjazmem; 1851 powrócił do Europy i przed zgonem widział jeszcze upadek szlachetnych swych dążności.—Porów. Maguire „*Father* M., *a biography*“ (Londyn 1863).

Matico, środek lekarski, otrzymywany z rośliny *Aranthe elongata*, z rodz. *Piperaceae*, rosnącéj w Peru. M. w handlu przedstawia się pod postacią zbitych w jednę masę liści, z przymieszką kwiatów i łodyg. Środek ten 1835 dostał się do Antwerpii, używano go zrazu w suchotach, następnie poznano bliżéj ściągające jego własności i zaczęto go używać skutecznie przeciw rzerzączce. Paryscy aptekarze zrobili M. przedmiotem zyskownego przemysłu.

Matonak, ob. Życica.

Matławskie Uzbole starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie trockiém, powiecie kowieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 zaliczały się do niego dobra Matławka, zwane także Uzbole i wsie Romejki i Kurpiki. W r. 1771 posiadał je Podlecki, podstoli łomżyński opłacając zeń kwarty złp. 374 gr. 26, a hyberny złp. 190.

Matra, część Karpat, leżąca na południe od gór Nowogradzkich, około Diendieszu i Jagru, z północy i zachodu objęta doliną Zadwy, dzielącą ją od reszty Karpat. Od wschodu i południa skłania się ku równinie węgierskiéj; wysokość M. dochodzi do 2,000 stóp, najwyższy zaś szczyt ma 2,880 st. nad poziom morza.

Matricaria, ob. Rumianek.

Matryca (z łac. *mater*), w ogólności każda forma

zagłębiona, w którą wchodzi, albo w któréj przygotowuje się jakie ciało wypukłe; w szczególności forma, mająca wklęsło wybitą głoskę i służąca do odlewania czcionek (ob. też galwanoplastyka).

Matrykuła (z łac.), spis urzędowy osób albo dochodów, np. w uniwersytetach matrykułą nazywa się lista studentów do uniwersytetu przyjętych (*immatrykulowanych*). W księgach parafijalnych spisy parafijan są także matrykułami.

Matter (Jakób), filozof i teolog francuski, ur. 1791 w Alt-Eckersdorf, w depart. Niższego Renu. Nauki kończył w Strasburgu i Getyndze. Uwieńczenie piérwszéj pracy młodego myśliciela: „*Essai historique sur l'école d'Alexandrie*“ (2 t., Paryż 1820) przez akademiję napisów, zachęciło go do dalszych studyjów, których sława torowała mu drogę do wysokich godności. Mianowany w 1819 r. prof. historyi w Strasburgu, został w dwa lata dyrektorem gimnazyjum, a w 1832 generalnym inspektorem uniwersytetu i biblijotek francuskich. Z następnych prac M. najważniejsze były: „*Histoire générale du christianisme et de la société chrétienne*“ (4 t., t. 1826); „*Histoire critique du gnosticisme*“ (3 t., 1826); „*Histoire de doctrines morales et politiques des trois dernières siècles*“ (3 t., 1836); „*Histoire de la philosophie dans ses rapports avec la religion*“ (3 t., 1857 r.); „*Saint Martin, le philosophe inconnu*“ (1862—64); „*Swedenborg*“ (t. 1863). Pisywał również dużo rozpraw treści pedagogicznéj i filologicznéj.

Matterhorn (*Mont Cervin*), góra kształtu ostrosłupowego w Alpach, na granicy kantonu szwajcar. Wallis i Piemontu, ma 13,900 stóp wysokości. Zwiédzona po raz piérwszy w 1865 r. przez odważnych członków klubu alpejskiego w Londynie, z pomiędzy których trzech w powrocie z jéj szczytu wpadło w przepaść. Z doliny Matter prowadzi najwyższy w Europie wąwóz Metterjoch na 10,280 st. wzniesiony do doliny Tournanche.

Matteucci (Karol), znakomity fizyk włoski, urodz. 1811 w Forli, † 1868 w Livorno; od 1840 był profesorem w Pizie, a od 1862 r. w gabinecie Rattazi'ego był ministrem oświecenia publicznego, lecz stanowisko to opuścił już 1 Grudnia t. r. Ważne położył zasługi w nauce o elektryczności i magnetyzmie, oraz w telegrafii elektrycznéj.

Matthiä (August Henryk), filolog i pedagog niemiecki, ur. 1769 w Getyndze, † 1835 na urzędzie dyrektora gimnazyjum w Altenburgu. Znany jest powszechnie jako autor wielu dzieł bardzo szacownych, jak np. „*Miscellanea philologica*“ (2 t., Jena 1803—4); „*Ausfürliche griechische Grammatik*“ (3 wyd., 3 t., Lipsk 1835); „*Grundriss der griech. und röm. Literatur*“ (3 ed. 1834); „*Encyklopädie und Methodologie der Philologie*“ (Lipsk 1835) i opracowanie Eurypidesa (9 t., Lipsk 1813—29; „*Indices*“ przez Kampmann'a, Lipsk 1837) i w. in.

Matthiessen (August), chemik angielski, ur. 1831 w Londynie, † 1870, był prof. chemii w szpitalu św. Bartłomieja w Londynie. Śmierć zadał sobie sam dla uniknięcia grożącego mu niesłusznego oskarżenia. Dał się poznać wielu pracami nad zachowaniem się metali względem elektryczności i in.

Matthiola, ob. Lewkonija.

Matthisson (Frydryk von), liryczny poeta niemiecki, ur. 1761 w Hohendodeleben pod Magdeburgiem, od 1812 główny biblijotekarz w Stuttgardzie, † 1831. Od r. 1787, w którym jego poezyje: „*Gedichte*“ (12 wyd. 1824) na świat się pojawiły, był ulubieńcem publiczności niemieckiéj. Zbiorowe wyd. pism jego „*Schriften*“, wyszły w 8 tomach (Zürich 1825—31). Prozą wydał swoje „*Erinnerungen*“ (4 t., tamże 1810—16). Pozostałe po nim rękopisy wraz z wyborem listów jego przyjaciół ogłosił Schoch (4 t., Berl. 1832).

Mattra, także *Muttra*, w sanskrycie *Mathura*, miasto w angielsko-indyjskiéj prezydencyi Agra, nad Dżumną, liczy 50,000 m. i posiada mnóstwo świątyń; jest to miejsce urodzenia Kryszny, miasto święte Indusów bramańskich, zwiedzane przez niezliczone zastępy pielgrzymów.

Matty Jan z (św.), ob. Jan z Matty.

Maturyni, we Francyi zakonnicy od wykupywania niewolników, nazwani tak od swego piérwszego klasztoru, gdzie poprzednio był szpital św. Maturyna; ob. *Trynitarze*.

Matuszewicz (Andrzej), lekarz polski, ur. na Litwie 1760, † 1816 r. w Wilnie, gdzie był profesorem chirurgii teoretycznéj, materyi chirurgicznéj i akuszeryi; ogłosił: *Początki nauki położniczéj* J. Plenka, przekład z łac. uzupełniony dodatkami (Wilno 1806) i *O zapaleniu krtani, krup zwaném* (Dzien. wileński 1805, tom 11).

Matuszewicz (Marcin), poeta, kasztelan brzeski, ur. 1714 w Jelnéj na Podlasiu, † 1773 r., kształcił się u jezuitów, ale nie poszedł za ich przykładem; w piśmiennictwie bowiem własnym smakiem i nauką wiedziony, tłumaczył bardzo pięknym językiem polskim Horacyjusza, a mianowicie jego satyry (Warszawa 1874). Pisał o tych przekładach J. Bartoszewicz w „*Dzienniku Warszawskim*“ (1855). Jeden z celniejszych poetów epoki Stanisławowskiéj, był też M. znakomitym statystą, znał doskonale prawo narodowe i w tym charakterze oddawał swoje usługi Sapiehom, Czartoryskim a następnie Radziwiłłom. W r. 1765 został sędzią ziemskim brzeskim, posłem na sejm r. 1767, którego był sekretarzem i nareszcie 1768 kasztelanem brzeskim. Pod koniec życia pisał swe pamiętniki znakomitéj wartości pod względem historycznym i obyczajowym, które dotąd w rękopisie pozostają. — **Matuszewicz** (Tadeusz), syn poprzedniego, statysta polski, ur. 1765, † 1819 w Bolonii. Mąż wysokich zdolności, posłował z województwa brzeskiego na sejm wielki, na którym wymową swą i zacnemi dla kraju chęciami zjednał sobie powszechne uznanie. Po upadku Rzeczypospolitéj osiadł na wsi w Sędomierskiém i poświęcał się pracy literackiéj; tłumaczył wtedy wybornie poemat „*O imaginacyi*“ Delille'a, „*Poezyje*“ Horacego, oraz wiele dzieł moralnych i politycznych. W 1809 r. wystąpił na widownią publiczną; został członkiem rządu centralnego Galicyi pod przewodnictwem Stanisława Zamojskiego, następnie

jeździł w deputacyi do Wiednia, z prośbą ażeby Napoleon Galicyję przyłączył do Księstwa Warszawskiego. Jakoż za jego tylko staraniem Zamość i połowa Wieliczki powróciły do Księstwa. Wezwany przez Napoleona do Paryża, dla zdania sprawy o stanie Księstwa, napisał M. stosowny memoryjał, a po powrocie do Warszawy obszerne ułożył sprawozdanie wraz z członkami rady stanu. Następnie zabiegliwością swą dokazał tego, że za pośrednictwem bankiera Lafitte'a przeprowadził pożyczkę 12 milijonów franków, dla zasilenia wycieńczonego skarbu. Mianowany we Wrześniu 1811 roku ministrem finansów, oszczędną administracyją, oględnością swą na stosunki zewnętrzne z Napoleonem, który w ówczas był jedyną wyrocznią losów księstwa, oraz na stosunki wewnętrzne, które nieraz w drażliwém stawiały go położeniu, mianowicie względem ministra wojny, księcia Józefa Poniatowskiego, tak umiał rzeczy godzić, że i skarb zapomógł i potrzebnym wydatkom kraju zadosyć czynił, bez obciążenia znękanego tylu klęskami narodu. Przed wojną 1812 r. pytany przez Napoleona, pod jaką formą narodową miało się odrodzić królestwo, doradzał M. konfederacyję i konfederacyja r. 1812 była jego dziełem. — Za rządu królestwa mianowany znowu ministrem skarbu, po niejakim czasie złożył ten urząd, zostawiwszy milijony w skarbie i pamięć mądrego organizatora téj gałęzi służby publicznéj. Z ministeryjum przeszedł do senatu i 16 Lipca 1817 został kasztelanem. Jako pisarz zasłużył się wzorowém tłumaczeniem Tomasza à Kempis „*O naśladowaniu Chrystusa*“.

Matuzal, właściwie **Methusalah** (mąż boży), podług podania rodowego Hebrejów jeden z patryjarchów, syn Henocha a ojciec Lamecha. Słynny jest z tego, że podanie przypisuje mu najdłuższe życie ze wszystkich patryjarchów a mianowicie 969 lat; dotychczas jeszcze wiek M. używa się przysłowiowo na oznaczenie długiego życia.

Matwiejew (Artamon), mąż stanu rossyjski, bojar, ur. 1625; 1653 jeździł do Chmielnickiego, ażeby wstrzymać go od poddania się Porcie, następnie brał udział w wyprawach na Litwę; 1656 prowadził układy względem wybrania cara Aleksego na tron polski. Cieszył się zupełném zaufaniem Aleksego, który powierzył mu wychowanie swych dzieci. Po wstąpieniu na tron Feodora stracił zaufanie i wpływy u dworu i odzyskał je znowu dopiero po śmierci Feodora. Zginął 1682, podczas buntu strzelców. M. był przyjacielem literatury i nauk, piérwszy zaprowadził w Rossyi przedstawienia teatralne i pozostawił w rękopisie kilka dzieł historycznych.— Syn jego **Matwiejew** (Andrzej, hr.), mąż stanu i pisarz rossyjski, ur. 1666, † 1728; 1691 został wojewodą dwińskim, wkrótce jednak porzucił służbę i zajął się w Moskwie pracami naukowemi. 1699 mianowany posłem w Holandyi, 1712 w Wiedniu, gdzie zostawał do 1715, poczém powrócił do Petersburga i sprawował rozmaite urzędy do 1727. Pozostawił w rękopisie opis buntu strzelców, wydany przez Sacharewa w „*Zapiskach ruskich ludiej*“ (Peters. 1841); oraz przekład z dzieł ks. Skargi „*Sokraszczenije letopisiej cerkownych Kesaria Baronija*“, tudzież „*Letodiejanija cerkownyja Kesaria Baronija*“.

Matyjasz (Maciéj) *Korwin*, zwany *Wielkim*, król węgierski, drugi syn Jana Hunyada (ob.), ur. około 1440; 1457 uwięziony z rozkazu Władysława Pogrobowca i wywieziony do Czech, został po jego śmierci (tegoż r.) wybrany przez stronnictwo Hunyadów królem węgierskim (1458), do czego pomógł mu Jerzy z Podiebradu, późniejszy król czeski, córkę którego, Kunkę Katarzynę, pojął M. 1460 za małżonkę. Zaraz po wstąpieniu na tron okazał M. bystrość umysłu oraz siłę woli większą, niż tego spodziewali się magnaci, którzy z tego powodu już pod koniec 1458 sprzysiężyli się przeciwko niemu i ofiarowali koronę węgierską najprzód Jerzemu Podiebradzkiemu a następnie cesarzowi Fryderykowi II (1439), który ją przyjął i koronował się w Wiedniu. M. ukarał buntujących się magnatów; zmusił Fryderyka II do zrzeczenia się tronu węgierskiego (1461) i upewnił swą władzę zjednaniem niższéj szlachty czyli ziemianów oraz utrzymywaniem stałych wojsk. Pod silną dłonią jego użyły Węgry dłuższego pokoju wewnętrznego, przyczém wzrosł znacznie dobrobyt kraju; 1464 przedsięwziął M. wyprawę na wyswobodzenie z rąk Turków świeżo (1463) zdobytéj przez Mahometa II Bośni, w któréj odebrał część Bośnii i zyskał sławę znakomitego wojownika. W tymże r. zmarła małżonka M., córka Jerzego Podiebradzkiego, i od téj chwili M. zaczął brać czynny udział w sporze pomiędzy królem czeskim a stolicą apostolską, mając nadzieję zyskać przytém koronę czeską. W walce Jerzego z panami katolickimi i Fryderykiem III, wkroczył M. najprzód do Austryi (1468) a następnie 1469 do Czech. Wybrany w Ołumuńcu przez panów katolickich królem czeskim, zajął najważniejsze miasta w Szląsku, Łużycach i Morawii. Walka wiodła się daléj i po śmierci Jerzego (1471), gdy stany czeskie, mimo usiłowań M., powołały na tron Władysława Jagiellończyka. Z chwili téj skorzystali magnaci węgierscy, przeciwni ciągle M., i powstawszy przeciwko niemu, powołali na tron Kazimierza Jagiellończyka, który 1472 wtargnął z wojskiem polskiém do Węgier. M. jednak i tę przeciwność potrafił usunąć i wkroczył znów do Czech i dostał się aż do Kutnéj Hory, był jednak zmuszony odstąpić dla obrony swych ziem od częstych napadów Turków. Następnie (1477) rozpoczął wojnę z Fryderykiem III; zakończoną pokojem w Ołomuńcu 1478, do którego był zmuszony nowymi napadami Turków. Po zawarciu przymierza z Bajazetem (1483), rozpoczął na nowo walkę przeciwko cesarzowi (1484), wtargnął do Dolnéj Austryi, którą zajął wraz z Wiedniem. Osadził w Wiedniu namiestnika węgierskiego i miał zamiar Austryję przyłączyć do Węgier i całe państwo przelać na jedynego syna swego naturalnego Jana Korwina, lecz zawczesna śmierć jego. 1490 w Wiedniu, przeszkodziła spełnieniu tych zamiarów.

Matylda (św.), córka Dytrycha z Ringelheimu, hr. saskiego, od 909 małżonka Henryka I, kr. niemieckiego, matka cesarza Ottona W., opiekunka

ubogich i założycielka wielu klasztorów i szpitali; † 968 w założonym przez siebie klasztorze Kwedlinburgskim. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 14 Marca.

Matylda, margrabina Toskanii, ur. 1046, córka Bonifacego, margrabiego Toskańskiego, posiadała Toskaniję, Mantuę, Parmę, Reggio, Placencyję, Ferrarę, Modenę, część Umbryi, późniejsze państwo Kościelne od Viterbo aż do Orvieto i część Marchii Ankońskiéj, które to posiadłości były częścią alodyjalne, częścią lennicze. Zaślubiła księcia Lotaryngii Gotfryda Garbatego, ale z nim nie żyła i w 30 r. życia owdowiała. Wtedy stanęła po stronie papieża Grzegorza XII i wszelkiemi siłami wspierała go przeciwko cesarzowi Henrykowi IV, z którym nawet po śmierci Grzegorza daléj jeszcze wojnę prowadziła. W r. 1077 darowała swe posiadłości kościołowi (*dziedzictwo Matyldy*), ale z tego powodu wynikły długie spory, trwające jeszcze po jéj śmierci, zaszłéj 1115 r. w zbudowanym przez nią klasztorze benedyktyńskim w Polirone.

Matylda (Letycyja Wilhelmina Bonaparte), córka Hieronima, brata Napoleona I, ur. 1820 w Tryjeście, zaślubiła 1841 we Florencyi Anatola Demidowa, księcia San Donato, z którym się rozłączyła 1845 r. i otrzymała dożywotnią pensyję 200,000 rubli rocznie. Potém osiadła w Paryżu, gdzie podczas prezydentury brata stryjecznego Ludwika Napoleona, robiła honory jego domu, a po ogłoszeniu cesarstwa otrzymała tytuł cesarskiéj wysokości. Ks. M. zajmuje się malarstwem; w 1865 otrzymała nawet nagrodę za jedno ze swych malowideł. Wielkiego rozgłosu narobiło ogłoszenie listów pisanych przez nią do Sainte-Beuve'a (Paryż 1869).

Maubeuge, miasto i twierdza w franc. depart. Nord, na obu brzegach Sambry, ma 10900 m. Do 1678 było stolicą Hennegawii, lecz na mocy traktatu nimwegskiego przeszło w posiadanie Francyi.

Mauch (Karol), zasłużony podróżnik, ur. 1837 w Stetten w Würtembergskiém, ukończywszy wyższą szkołę realną w Ludwigsburgu, był czas jakiś nauczycielem. Party jednak nieprzezwyciężoną żądzą podróżowania, mimo ogromnych trudności udał się 1863 do Londynu, skąd po 5 miesięcznych przygotowaniach puścił się na morze, a następnie stanąwszy w Afryce, obrał w Czerwcu 1865 rzeczpospospolitą Transvaalską za główne pole swych badań i punkt wyjścia do dalszych wycieczek. Jakoż w kilku podróżach (1866—69 i 1871) zwiedził po większéj części nieznane dotąd krainy między Limpopo i Zambesi, odkrył złote pola w kraju Maszona oraz pola dyjamentowe i wspaniałe ruiny Zimbaoë, uważane przez niektórych za biblijny Ofir.— Mapa zbadanych przezeń krain znajduje się w Petermanna „*Mittheilungen*“ (1870), gdzie téż mieszczą się wszystkie listy i sprawozdania Maucha.

Mauguin (Franciszek), ur. 1782 r. w Dijon, adwokat paryski, zjednał sobie wielką wziętość jako obrońca przestępców politycznych; został 1828 deputowanym i zasiadał po lewicy, podnosząc przy każdéj sposobności wymownem słowem żywioł demokratyczny; jednakże jako człowiek zbyt namiętny nie znalazł dostatecznego poparcia i został w odosobnieniu; † 1854 w Saumur.

Maui, Mauwi albo **Mauwee**, jedna z większych wysp Sandwichskich, obejmuje $28\frac{1}{2}$ mil kw. z ludnością 19,000 i miastem głównem Laheina.

Maund, waga w Indyjach wsch. i Mokce. M. kalkuckitargowy=37,255 gramów=91 funt., 28 łutom, faktoryjny zaś=83 funt. $16\frac{3}{4}$ łuta. Maund w Mokce=1329 gr.=3 funt. $24\frac{3}{8}$ łut. warsz.

Maupeou (Mikołaj Karol Augustyn de), ur. 1714 w Paryżu, nastąpił po swym ojcu *René Karolu de M.*, (ur. 1688, † 1775) na urząd kanclerza Francyi; starał się wszelkiemi siłami o zmniejszenie władzy parlamentu i w tym celu kazał 21 Stycznia 1771 r. aresztować wszystkich członków i ogłosił utworzony przez się parlament tymczasowy (13 Kwietnia 1771) za samoistny; w chwili zgonu Ludwika XV (10 Maja 1774) został wygnany i zapomniany od wszystkich † 1792 w Thuit.

Maupertuis (Piotr Ludwik Moreau de), matematyk i filozof francuski, ur. 1698 r. w Saint-Malo, † 1759. Był z początku przeznaczony do służby wojskowéj, ale następnie oddał się wyłącznie nauce i w 1732 został członkiem akademii. W 1737 kierował w Laponii pomiarami długości stopnia. Spór z Voltaire'm o metafizyczne zasady spoczynku i ruchu uprzykrzył mu pobyt w Berlinie i ostatnie lata życia przepędził M. w Bazylei. Jako pisarz, jest on dowcipny, pełen zapału i wyobraźni, ale często dziwaczny. W r. 1746 wezwany został przez Fryderyka II do Berlina na prezydenta akademii. Dzieła jego treści filozoficznéj i matematycznéj wyszły w 4 tomach (Paryż 1752; Lyon 1768).

Maur (św.), uczeń św. Benedykta na górze Kasyno około r. 522; piérwszy opat nowo założonego klasztoru w Glaufeuil w Anjou. Od niego opactwo to przybrało nazwę opactwa św. M. nad Loarą, a zgromadzenie benedyktynów reformowanych we Francyi, kongregacyi św. M., która liczyła około 124 opactw czyli przeorstw. Zakon odznaczał się szczególném zamiłowaniem nauk i wydał wielu ludzi uczonych, mianowicie historyków.

Maurepas (Jan Fryderyk Phelyppeaux, hrabia de), francuski mąż stanu, ur. 1701; za Ludwika XV minister marynarki, został strącony przez p. Pompadour. Po wstąpieniu na tron Ludwika XVI (1774), mimo, że potrzebnych ku temu nie posiadał zdolności, mianowany piérwszym ministrem, zwołał na nowo zniesione przez Maupeou parlamenty i skłonił króla do wspierania północnéj Ameryki w wojnie północno-amerykańskiéj; † 1781.

Maurer (Jerzy Ludwik von), uczony prawnik niemiecki i mąż stanu bawarski, ur. 1790 r. w Erpolzheim pod Dürkheim, piérwotnie wyższy urzędnik sądowy, późniéj od r. 1825 profesor prawa w Monachijum. Chętnie widziany na dworze, przebywał szybko niższe stopnie urzędowania i zostawszy radcą stanu, radcą państwa, członkiem rady regencyjnéj w Grecyi, zakończył karyjerę jako minister sprawiedliwości i spraw zagranicznych w r. 1847. Jako uczony położył ważne zasługi przez zgłębianie historyi prawa niemieckiego. Ważne w tym wzglę-

dzie są następujące jego dzieła: „*Geschichte des altgerman. mündlichen Gerichtsverfahrens*“ (Heidelb. 1824); „*Grundriss des deutschen Privatrechts*“ (Monach. 1838); „*Ueber die deutsche Reichsterritorial- und Rechtsgeschichte*“ (Monach. 1830); „*Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf-und Stadtverfassung*“ (tamże 1854); „*Geschichte der Marken verfassung in Deutschland*“ (Erlang 1856); „*Geschichte der Fronhöfe*“ (1 t., tamże 1862); „*Geschichte der Fronhöfe, der Bauerhöfe und der Hofverfassungen in Deutschland*“ (4 t. Erlang 1862—63); „*Geschichte der Dorfverfassung in in Deutschland*“ (t. 1—2 1865—66); „*Geschichte der Städteverfassung in Deutschland*“ (t. 1—4, Erlang. 1869—71).—Jego syn **Maurer** *Konrad*, ur. 1823 w Frankenthal w Palatynacie Reńskim, pobierał nauki w Monachijum i w Berlinie, od r. 1855 profesor zwyczajny w Monachijum. Jest on jednym z najgłębszych znawców starożytności skandynawskiéj. Główne jego dzieła są: „*Die Bekehrung des norweg. Stammes zum Christenthum*“ (2 t., Monachijum 1855—56); „*Island. Volkssagen der Gegenwart*“ (Lipsk 1860) i wydanie „*Gull-Thorissaga*“ (Lipsk 1858).

Mauritia (Prześcigla), rodzaj roślin z rodziny palm, obejmujący palmy bardzo wysokie. **M.** *flexuosa miriti*, wysoka na 8 do 10 stóp, jest jedną z najpiękniejszych palm, rośnie w Ameryce płd. na wilgotnych miejscach, tworząc całe lasy; rdzeń drzewa zawiera mąkę sagową, zwaną *ipuruma*; z naskórka liści dają się wykręcać silne nici i prząść maty; sok sfermentowany wydaje słodkie, upajające wino. **M.** *vinivera buriti*, w Brazylii, dorasta 10—15 stóp, a liście ma na 15 stóp długie; owoce są podobne do jaj kurzych, czerwone zawierają jądro podobne do kasztana i mięso żółtawe, kwaskowato-słodkie, z którego się otrzymuje emulsyję (*pianhi*), która zaprawiona cukrem wydaje przyjemny napój (Sajette); liście służą do pokrywania dachów.

Mauritius, wyspa, ob. Maurycego św. wyspa.

Maurokordatos, rodzina greckich Fanaryjotów (ob.), wywodząca ród swój od greckiéj familii Scarlati, dała kilku hospodarów Mołdawii i Wołoszczyznie.—*Aleksander*, książę Maurokordatos, ur. 1787 w Konstantynopolu, był w latach 1821—1825 podczas wojny o wyswobodzenie Grecyi prezydentem władzy wykonawczéj, za króla Ottona ministrem skarbu, w Paźdz. 1833 prezesem gabinetu, a od r. 1834 kolejno posłem przy kilku dworach zagranicznych. Utworzywszy 11 Kwietnia 1844 nowy gabinet, jako głowa angielskiego stronnictwa, nie zdołał się na tém stanowisku utrzymać i w Sierpniu t. r. opuścił ster rządu. Od 1850 był posłem greckim w Paryżu, a od 1854 do Paździer. 1855 powtórnie prezesem ministrów; † 1865.

Maurolycos (Franciszek), zwany także *Maurolic*, *Maurolicus*, znakomity matematyk XVI w., rodem Grek, ur. 1494 w Messynie. Tłumaczył i komentował celniejszych geometrów starożytnych, † 1575 w okolicach Messyny. Ważniejsze prace jego są: *Przekłady łacińskie Teodozego*, *Menelausa*, *Apoloniusza* i t. d.; „*Cosmographia de forma, situ, numeroque coelorum et elementorum*“ (Wenecyja 1543); „*Theoremata de lumine et umbra*“ (Wenecyja 1575, Lyon 1613); „*Admirandi Archimedis Syracusani monumenta omnia quae exstant*“ (Palermo 1685) i in.

Mauromichalis, sławna rodzina szlachecka Majnotów (ob.). — *Jerzy* **Mauromichalis**, był głównym dowódcą Majnotów w powstaniu 1770.—*Piotr* **Mauromichalis**, znany pod nazwiskiem *Pietro-Bej*, od r. 1816 bej Majnotów, był w czasie wojny o wolność Grecyi członkiem messyńskiego i moreotyjskiego senatu, 1823 prezesem zgromadzenia narodowego w Astros, a zarazem naczelnikiem władzy wykonawczéj. Z powodu swéj opozycyi przeciwko Kolokotroniemu (ob.) i prezydentowi Kapodistrias (ob.), został uwięziony 1830 w Nauplii. Syn jego *Jerzy* i brat *Konstanty* zamordowali z téj przyczyny 9 Paźdz. 1831 r. hr. Kapodistrias i własném życiem zemstę swą przypłacili. Piotr po upadku Kapodistrias'a został wypuszczony na wolność i był jednym z najwierniejszych stronników króla Ottona. † 1848 r.

Maurowie, jeden z narodów zamieszkujących Berberyję, tak nazwani od starożytnych *Maurów*, których jednak nie są prawdziwymi potomkami. Dawni owi Maurowie, piérwotni mieszkańcy Maurytanii (ob.), byli prawdopodobnie spółplemiennikami Numidyjczyków a potomkami ich są Amazirghowie w dzisiejszém Morokku (ob.). Późniéj nazwę **M.** nosi plemię mieszane, powstałe z połączenia piérwotnych **M.** ze zdobywcami azyjatyckimi (głównie Arabami), osiadłe w miastach nadbrzeżnych Maurytanii a nawet i całéj Berberyi. Dzisiaj pod nazwą **M.** rozumiemy głównie tuziemną ludność miast berberyjskich. Nazwisko to przeszło także na pomieszanych z Maurami Arabów, którzy Hiszpaniję zawojowali i używane jest w historyi jako synonym obok nazw Arabów i Saracenów. Od nich pochodzą *Moryskowie*, t. j. *Maurowie*, którzy po obaleniu państwa mahometańskiego w Granadzie przez Ferdynanda Katolickiego pozornie przyjęli wiarę chrześcijańską, lecz skutkiem ucisku i prześladowania ze strony Filipa II, który postanowił ich nawrócić albo wytępić, powstali zbrojnie (1568—70), jednakże zostali zwyciężeni i najprzód w liczbie 100,000, a 1609 r. w całéj masie (z wyjątkiem niewielu, dotąd w górach Granady pozostałych) do Afryki północnéj wygnani.— Porów. Rochau „*Die Moriscos in Spanien*“ (Lipsk 1853).

Maurus Hrabanus, ob. Hrabanus Maurus.

Maurus, herbu Lewart, rodem Francuz, był biskupem krakowskim od 1109 do śmierci, zaszłéj 1118.

Maury (Jan Siffrein), prałat i znakomity mówca kościelny francuski, ur. 1746 w Valreas, † 1817 w Rzymie. W 1789 występował w zgromadzeniu narodowém przeciwko nowemu systemowi, poczém wyjechał do Rzymu, gdzie papież mianował go 1794 biskupem Nicei, a 1798 kardynałem; 1806 powrócił do Francyi, został jałmużnikiem przy królu Hieronimie, a 1810 arcybiskupem paryskim. Usunięty z téj ostatniéj godności przez restauracyję, wyjechał do Rzymu, gdzie spędził ostatek życia. Z dzieł

jego, „*Oeuvres choisies*“ (5 t., Paryż 1827), szczególniéj zasługuje na wzmiankę „*Essai sur l'eloquence de la chaire*“ (2 t., Paryż 1810 i późn.).

Maury (Juan Maria), z Malagi, poeta hiszpański, † 1845 w Paryżu. Sławę europejską pozyskał dziełem „*Espagne poétique*“ (2 t., Paryż 1826—27), w którém dał zbiór liryków hiszpańskich z metrycznym przekładem francuskim i bijograficzno-krytycznemi rozprawami. Inne jego prace poetyczne są: „*La agresion britanica*“ (Madr. 1806); „*Aswero y Almedora*“ (Paryż 1840); „*Poesias castellanas*“ (3 t., Walencyja 1845).

Maury (Ludwik Ferdyn. Alfred), archeolog i historyk francuski, ur. 1817 w Meaux, człowiek rozległéj nauki, od 1860 biblijotekarz tuileryjskiéj biblijoteki i od 1862 profesor historyi w Collège de France. Z prac jego literackich celniejsze są: „*Essai sur legendes pieuses du moyen âge*“ (Par. 1843); „*Les fées du moyen âge*“ (Paryż 1843); „*La terre et l'homme*“ (Paryż 1856); „*Histoire des religions de la Grèce antique*“ (3 t., Paryż 1857—60); „*Histoire des forêts de la Gaule et de l'ancienne France*“ (Paryż 1867); „*Rapport sur les progrès de l'archéologie en France*“ (Paryż 1867) i t. d. Pprócz tego umieszczał mnóstwo cennych rospraw w różnych czasopismach naukowych.

Maury (Maciej Fontaine), zasłużony astronom i geograf, ur. 1806 w Wirginii, młodo wstąpił do marynarki amerykańskiéj, w 1844 został dyrektorem obserwatoryjum morskiego w Washingtonie, które mu zawdzięcza swój rozwój i znaczenie praktyczne; z wybuchem wojny domowéj 1861 r. przyłączył się do stanów południowych. M. zasłużył się wielce na polu geografii fizycznéj, głównie w dziedzinie hydrografii, wykazał wiatry wiejące przeważnie w różnych miejscach oceanu, a tym sposobem spowodował znaczne skrócenie czasu trwania żeglugi między Europą a Ameryką. Odnoszące się tu jego prace „*Sailing directions*“ (8 wyd., 1859); „*Wind-and current chart* i *Physical geography of the sea*“ (Nowy York 1856), stanowią epokę w téj gałęzi nauki.

Maurycego św. włócznia, nazwa nadawana włóczni, przechowywanéj od ośmiu przeszło wieków w skarbcu katedry krakowskiéj, a któréj posiadaczem miał być św. Maurycy (ob.). W ostrzu żelazca znajdują się dwa otwory, niby wąskie okienka, przewiązane potrójném wiązaniem z potrójnie plecionego drutu żelaznego; pośrodku żelaza znajduje się skówka miedziana, grubo pozłacana, a u spodu jakby dwa krzyże z drutu żelaznego, przewiązane nad sześcią wyżłobionemi podłużnie pręgami. Długość żelezca wynosi 0, 5 metra. Włócznia ta ma być owém godłem władzy, które w 1000 r. cesarz Otton III darował przy grobie św. Wojciecha przyjacielowi niegdyś tego męczennika, a odtąd przyjacielowi i sprzymierzeńcowi cesarstwa Bolesławowi Chrobremu.—Porów. Przeździeckiego „*Włócznia św. Maurycego*“ (Warszawa 1861).

Maurycy (św.), męczennik, za cesarza Dyjoklecyjana dowódca legii chrześcijańskiéj Tebańskiéj, złożonéj z 6666 ludzi. Podczas wyprawy do Galii, legija ta odmówiła składania ofiar bogom bałwochwalskim, za co z rozkazu Maksymijana Herkulesa w pień przez wojsko rzymskie została wycięta. Wtedy zginął także i św. M. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 Września.

Maurycy (Mauritius Tiberius), cesarz wschodni, ur. 539 w Arabisa w Kapadocyi, zięć Tyberyjusza II, objął po jego śmierci 582 r. najwyższą władzę, zginął wraz z pięciu synami r. 602 w powstaniu, wznieconém przez Fokasa, który się cesarzem ogłosił.

Maurycy, najprzód książę, potém elektor saski, ur. 1521 w Freibergu, najstarszy syn księcia Henryka Pobożnego, przeszedł 1539 do kościoła protestanckiego i 18 Sierp. 1541 objął rządy po swym ojcu. Popierał on wprawdzie r. 1545 związek Szmalkaldzki przeciwko Henrykowi, księciu brunświckiemu, lecz kiedy następnego roku przyszło do otwartéj wojny z cesarzem Karolem V, stanął po stronie tego ostatniego, który tajemnym układem regensburgskim przyrzekł mu elektorstwo i kraj jego stryja elektora Jana Fryderyka. Jakoż po klęsce elektora i wzięciu go do niewoli pod Mühlbergiem 1 Lip. 1547 otrzymał M. wszystko, co mu przyrzeczono. Ponieważ jednak Karol V, teścia jego Filipa, landgrafa heskiego, trzymał w niewoli i coraz widoczniéj zmierzał do utrwalenia absolutyzmu tak kościelnego jako i politycznego, przeto M. sprzymierzywszy się 5 Paźdz. 1551 z Francyją, wystąpił zbrojnie przeciwko cesarzowi, którego w spieszných pochodach straszliwie nękał i zmusił do zawarcia korzystnego dla swéj sprawy pokoju passawskiego 22 Sierp. 1552. W zwycięskiéj bitwie z Albrechtem brandeburgskim raniony 9 Lip. 1553 pod Sievershausen, † t. r. bezdzietnie. Co się tyczy wewnętrznéj administracyi kraju, postępował M. mądrze i roztropnie. Dobra klasztorne obrócił na założenie trzech szkół książęcych i na hojniejsze uposażenie uniwersytetu w Lipsku. Następcą jego był brat August. Wdowa po M. Agnieszka, landgrafówna heska, zaślubiła 1555 księcia Jana Fryderyka Średniego, lecz umarła tegoż samego roku.—Porów. Langenna „*Moritz, Herzog und Kurfürst von Sachsen*“ (2 t., Lipsk 1841).

Maurycy, *książę Oranii, hrabia de Nassau*, ur. w Dillenburgu 1567, syn Wilhelma I księcia Oranii i Anny, księżniczki Saskiéj, został po zamordowaniu ojca (1584) naczelnym wodzem, a następnie namiestnikiem zjednoczonych prowincyj niderlandzkich. Do r. 1609 zajął przeszło 40 miast i zwyciężył nieprzyjaciół w trzech walnych bitwach. Armija jego była uważaną za najlepszą szkołę wojskową w Europie. † 1625 w Haadze.

Maurycy Saski, hrabia, znany pod nazwiskiem *Marszałka Saskiego*, ur. 1696 w Goslar, syn naturalny Augusta II Mocnego, króla polskiego, elektora saskiego i hrabianki Aurory Königsmark, piérwszorzędny wódz swego czasu. Służbę wojskową rozpoczął 1709; 1720 przeszedł na na żołd francuski; 1726 wybrany księciem Kurlandyi, walczył [illegible] o to księstwo; potém jako marszałek polny bił się pod Ettlingen 1734, zdobył Philippsburg, Pragę i Eger, zajął linije Lautenburgskie, a

w kampanii r. 1744 zbiérał laury najwyższego tryjumfa sztuki wojennéj; w latach 1745—48 kierował kampaniją niderlandzką, podczas któréj odniósł świetne zwycięstwa pod Fontenay 11 Maja 1745 i Raucoux 11 Paźdz. 1746 i wywalczył pokój akwizgrański. Po zawarciu tego pokoju mieszkał w zamku Chambord, otoczony licznem gronem uczonych i artystów i tu † 1750 roku, pochowany w protestanckim kościele ś. Tomasza w Strasburgu, gdzie mu 1776 wspaniały wzniesiono pomnik. Małżeństwo jego z hr. Löben, z którą się późniéj rozwiódł (1721), było bezdzietne. Kochanką jego była słynna aktorka francuska Adryjanna Lecouvreur. Oprócz słynnego dzieła „*Rêveries militaires*“ (Paryż 1757), dotyczącego sztuki wojskowéj, pozostały po nim jeszcze „*Lettres et mémoires choisies parmi les papiers originaux du Maréchal de Saxe*“ (Paryż 1794).—Porów. K. Webera „*Moritz, Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich*“ (Lipsk 1863) i Taillandier „*Maurice de Saxe*“ (Paryż 1865).

Maurytanija albo **Mauretanija**, nazywała się w starożytności północno-zachodnia część Afryki, od zamieszkującego ją narodu Maurów (*Mauri*, *Marussi*). Kraj ten Rzymianie poznali bliżéj, dopiéro podczas wojny z Jugurtą. Panująca tu rodzina Bochusa zostawała najzupełniéj pod wpływem rzymskim. Po śmierci ostatniego potomka téj rodziny r. 42 prz. Chr., August oddał cały kraj Jubie II w zamian za jego krainę Numidyję, którą uczyniono prowincyją rzymską. W r. 43 po Chr. cesarz Klaudyjusz i z Maurytanii także utworzył prowincyję państwa rzymskiego, podzieliwszy ją na dwie: **M.** *Tingitana* na zachodzie, z m. gł. Tingis (dzisiejsze *Tanger*), i **M.** *Caesariensis*, z m. gł. Caesarea (*Szerszel*). Późniéj prow. Tingitana należała do Wizygotów. W 7 wieku Arabowie owładnęli Maurytaniję i z prowincyi Tingitana przedsięwzięli i dokonali zdobycie Wizygockiéj Hiszpanii.

Mauss (Józef), profesor historyi, następnie prorektor uniwersytetu lwowskiego. W chwili zupełnego uśpienia literatury polskiéj w Galicyi wydawał w latach 1822—23 łącznie z profesorem Hüttnerem rodzaj Noworocznika p. t. „*Pielgrzym lwowski*“, w którym jest kilka dobrze napisanych artykułów jego pióra. Jako współpracownik „*Pamiętnika Lwowskiego*“ zamieścił w nim prócz innych prac swoich piękny życiorys Józefa Jaryny (r. 1818, t. 1, str. 57).

Mauvillon (Jakób), jeden z przedstawicieli systemu fizyjokratycznego, ur. 1743 w **Lipsku**; po rozmaitych innych zajęciach, ostatecznie nauczyciel szkoły Carolinum w Brunświku, gdzie † 1794 r. Wsławił się głównie dziełem *O Prusach* łącznie z Mirabeau opracowaném, które ten ostatni pod swojem imieniem ogłosił w Paryżu, a które następnie **M.** przerobiwszy zupełnie, wydał p. t. „*Schilderung des preuss. Staats unter Friedrich II*“ (4 t., Lipsk 1793—1795). Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę jego: „*Physiokratische Briefe an Dohm*“ (Brunśw. 1780); „*Einleitung in die militärische Wissenschaften*“ (tamże 1783) i „*Geschichte Ferdinands, Herzog von Braunschweig*“ (2 t., t. 1794).

Mauzoleum (greck. *Mausoleion*), wspaniały grobowiec *Mauzola* króla Karyi († 353 lub 351 prz. Chr.), wystawiony przez jego małżonkę Artemizyję w Halikarnasie i policzony do siedmiu cudów świata. W późniejszych czasach nazwa *Mauzoleum* przyjętą została dla wszystkich okazalszych pomników pośmiertnych.

Maxima i Minima, ob. Największość i najmniejszość.

Mayenne, rzeka spławna w północno-zachodniéj Francyi, bierze początek w depart. Orne i ubiegłszy mil 26, wpada powyżéj Angers do Sarty, z którą połączona tworzy rzekę Maine. Biorący od niéj nazwę departament Mayenne, składa się z zachodniéj części dawnéj prowincyi Maine i północnéj Anjou, obejmue 93,64 mil kw., z ludnością 350,000 i dzieli się na 3 okręgi: Mayenne, Laval i Château-Gontier, z m. głównem Laval.—Miasto *Mayenne*, nad rzeką t. n., liczy 10,900 m., było niegdyś rezydencyją hrabiów Mayenne. Tytuł *księcia Mayenne* nosił Karol Gwizyjusz Lotaryngski, który r. 1611 † bezdzietnie.

Mayer (Jan Tobijasz), sławny astronom, ur. 1723 w Marbach w Würtembergskiém, † 1762. Wśród nieprzyjaznych okoliczności sam się wykształcił w matematyce i astronomii, znalazł pomieszczenie w instytucie geograficznym Hamanna w Norymberdze, a w 1751 został profesorem matematyki w Getyndze. **M.** był jednym z najgorliwszych obserwatorów swego czasu, podał metodę mierzenia małych kątów, sporządził kartę księżyca i wydał piérwsze dokładne tablice jego biegu, za które rodzina otrzymała od parlamentu angielskiego 20,000 tal. Z dzieł jego wymienimy: „*Theoria lunae juxta systema Newtonianum*“ (Lond. 1867) i „*Tabulae motuum solis et lunae*“ (tamże 1770).—Syn jego *Jan Tobijasz* **Mayer**, ur. 1752 w Getyndze, † 1830 tamże, był profesorem matematyki i fizyki, ostatecznie w Getyndze, i dał się poznać z dobrych podręczników różnych części matematyki.

Mayer (Julijusz Robert), fizyk niemiecki, ur. 1814 w Heilbronn; poświęcił się medycynie i jako lekarz okrętowy odbył podróż do Jawy, następnie osiadł w rodzinném mieście. Unieśmiertelnił swe nazwisko wykazaniem związku między pracą mechaniczną a ciepłem, czém stał się twórcą teoryi mechanicznéj ciepła. (ob. *ciepło*).

Mayerberg (Augustyn *Mayer*, baron von), dyplomata i historyk, ur. 1613, † 1688 w Wiedniu; spełniał rozmaite poselstwa: do Turcyi, Siedmiogrodu, Polski, Szwecyi, Danii i Rossyi. Wysłany 1661 przez cesarza Leopolda I do Rossyi, celem zawarcia pokoju między Rossyją a Polską, po rocznym blisko pobycie w Moskwie, nie osiągnąwszy celu, powrócił do Wiednia i opisał podróż swą, kraje zwiedzone i sprawy przez siebie dokonane w dziele p. t. „*Iter in Moscoviam* etc.“ (2 t., b. m. i r.). Część piérwszą przedrukował Mitzler w 2 t. „*Zbioru dziejopisów polskich*“.

Mayhew (Henryk), pisarz angielski, ur. 1812 r. w Londynie, założył r. 1841 pismo peryjodyczne „*Punch*“ i wydał znaczną liczbę noweli humorysty-

cznych oraz wybornych dzieł dla młodzieży; główną atoli jego pracą jest „*London labour and the London poor*“ (2 t., Lond. 1851). Z braci jego, *Edward* **Mayhew**, ur. 1813, jest pisarzem w dziedzinie weterynaryi; *Tomasz* **Mayhew**, ur. 1810, pisze dla ludu; *Horacy* **Mayhew** i *August* **Mayhew** znani są jako romansopisarze humorystyczni.

Mayne Reid, pisarz angielski, ob. *Reid* (Mayne).

Mayo, hrabstwo w irlandzkiéj prow. Cannaught, od północnéj i zachodniéj strony oblane oceanem Atlantyckim, ma na przestrzeni 100 mil kw. 260,000 m. z m. gł. Castlebar.

Mayor, w Anglii, Irlandyi i Stanach Zjednoczonych Ameryki półn. najwyższy urzędnik miejski, burmistrz, wybierany zwykle z pomiędzy aldermanów (ob.). W Londynie, Dublinie i Yorku mayor przez czas swojego urzędowania nosi tytuł lorda, *lord-mayor*.

Mayr (Szymon) albo *Mayer*, ur. 1763 w Mendorf pod Ingolstadt, uczył się muzyki w Wenecyi od Bertoni'ego, został 1802 kapelmistrzem w Bergamo; skomponował mnóstwo oper, oratoryjów i t. p.; † 1845.

Mayseder (Józef), ur. 1789 w Wiedniu, dyrektor kapeli nadwornéj tamże, jest jednym z najznakomitszych skrzypków i kompozytorów na ten instrument.

Mazade (Karol), historyk i publicysta francuski, ur. 1821 w Castel-Sarrazin, wnuk konwencyjonisty *Mazade d'Avèze*. Ukończywszy studyja prawne w Tuluzie, przybył do Paryżu i ogłosił jeden tom poezyj „*Odes*“ (1841). M. jest oddawna jednym z najcelniejszych spółpracowników „*Revue des deux Mondes*“, w którym umieszcza wysokiéj wartości artykuły literackie, społeczne i historyczne. Oddzielnie ogłosił: „*L'Espagne moderne*“ (1855); „*L'Italie moderne*“ (1860); „*La Pologne contemporaine*“ (1863); „*Deux femmes de la révolution*“ (1866); „*Révolutions de l'Espagne contemporaine*“ (1868) i t. d.

Mazarini (Julijusz) albo *Mazarin*, kardynał i minister franc. za małoletniości Ludwika XIV, ur. 1602 w Rzymie, † 1691 w Vincennes. Za wpływem kardynała Richelieu przeszedł r. 1639 ze służby papieskiéj do francuskiéj, został 16 Grud. 1641 kardynałem i 1643 zajął miejsce Richelieu'go. Królowa matka, Anna Austryjaczka, w początkach jawnie nieżyczliwa M., późniéj zmieniła swoje przekonanie i zupełnie na nim polegała. Przymuszony dwukrotnie ustępować przed Frondą (ob.), pokonał ją jednakże w końcu i kierował sprawami państwa w duchu Richelieu'go, tylko z mniejszą surowością. Ogromny jego majątek, 200 milijonów liwrów wynoszący, odziedziczył w większéj części markiz de la Meilleraie, mąż jednéj z pięknych jego siostrzenic Hortensyi Mancini. Po śmierci M. ukazały się listy jego pióra, wydane p. t. „*Lettres, où l'on voit les négociations pour la paix des Pyrénées*“ (2 t., Paryż 1745).—Porów. Bazina „*Histoire de la France sous le ministère du cardinal Mazarin*“ (2 t., Paryż 1842); „*Histoire anecdotique de la jeunesse de* M.“ (Paryż 1863); „*La jeunesse de* M.“ (Paryż 1865). Liczne pamflety, z którymi jego polityczni przeciwnicy występowali przeciwko niemu, zowią się *mazarynadami*; biblijografiją ich (3 t., Paryż 1856—51) oraz wybór (2 t., Paryż 1854) wydał **Moreau**.

Mazepa (Jan), hetman kozacki na Ukrainie, ur. 1629 roku we wsi Mazepińce w pobliżu Białocerkwi, z ojca Stefana Mazepy Koledyńskiego czy Kołodyńskiego, herbu Kurcz, podczaszego czernihowskiego, i z matki Maryi Magdal. Mokijowskiéj. Ukończywszy szkoły w Kijowie i u jezuitów w Warszawie, został paziem króla Jana Kazimierza, następnie podróżował trzy lata za granicą, a po powrocie był dworzaninem pokojowym królewskim i zarazem służył w przybocznéj gwardyi. W r. 1663 porzucił służbę i osiadł na Wołyniu we wsi rodzinnéj i dla powstania Jerzego Lubomirskiego starał się pozyskać jak najwięcéj zwolenników pomiędzy tamtejszą szlachtą, wojskiem polskiém i kozactwem. Hetman kozacki Doroszeńko, nieprzyjaciel M. od czasów młodości a stronnik hetmana Sobieskiego, doniósł temuż o zabiegach M. Sobieski rozkazał Stanisławowi Falibowskiemu, sąsiadowi M., śledzić za jego postępkami. M. nie wiedząc o tém, posłał na ręce żony Falibowskiego list do Piotra Ożgi, podkomorzego lwowskiego, w którym donosił mu o konfederacyi wojska polskiego; Falibowski przejął ten list i posłał go Sobieskiemu do Żółkwi. Postanowiono zemścić się nad M.; w tym celu Falibowski zaprosił go do siebie, kazał go rozebrać do naga, przywiązać na własnym koniu twarzą do ogona, a zbitego i rozhukanego rumaka puścić samopas. Z tego urosło podanie o stosunkach miłosnych M. z żoną Falibowskiego i zemście ostatniego. M. cudem zachowany przy życiu, udał się najprzód do Pawła Tetery, następnie do atamana koszowego Sirka, zyskał wkrótce wziętość u Kozaków Zadnieprowskich i, będąc od 1683 generalnym asaułą, otrzymał 1687, po nieszczęśliwéj wyprawie Samojłowicza na Krym, buławę hetmańską. Na téj godności rządził przez lat 12 Ukrainą, starając się wszelkiemi drogami o względy Piotra W., którego zaufanie rzeczywiście posiadał i który go hojnie łaskami swemi obsypywał. W r. 1705 podczas wojny szwedzkiéj wysłany przez tegoż monarchę z wojskiem w pomoc Augustowi II, bawił w Polsce dwa lata. Tu powziąwszy nadzieję zostania udzielnym księciem, z namowy kobiet i jezuitów przeszedł do przeciwnego obozu. W Paźdz. 1708 r. przyprowadził Karolowi XII kilka pułków kozackich i złożył mu przysięgę na wierność, ale całéj kozaczyzny nie zdołał pociągnąć za sobą. Mając udział w przegranéj bitwie pod Połtawą 8 Lip. 1709, schronił się razem z rannym Karolem XII do Benderu. Dowiedziawszy się, że Piotr W. domagał się od Porty jego wydania, zażył truciznę 3 Paźdz. 1709 i pochowany został we wsi Warnica tuż pod Benderem. Wypadki z życia M. dostarczały treści u nas i za granicą do wielu utworów artystycznych. I tak jest M. bohaterem pięknego poematu Byrona, romansu Bułharyna, dramatu Gottschalla i tragedyi J. Słowackiego; H. Vernet uwiecznił go w dwu pięknych malowidłach. O życiu Mazepy pisali u nas: Przeździecki

w „*Ateneum*“ (r. 1842, t. I); Rulikowski w „*Dzienniku Warszawskim*“ (r. 1854); Czomber w „*Biblijotece Warszawskiéj*“ (r. 1855, t. I); z obcych Kamiński i Markiewicz w „*Historyi Małorossyi*“, po rossyjsku; Serg. Sołowiew w „*Wiestniku rossyjskim*“ (r. 1860); najnowszą pracą o M. jest żywot jego pomieszczony w „*Biblijotece Ossolińskich*“ (t. 4, Lwów 1864).

Mazidło czyli *Smarowidło*, forma lekarstw przeznaczonych do zewnętrznego użytku i różniąca się od maści tylko większą płynnością.

Mazowiecki (Michał), jezuita, ur. 1600 w Warszawie, nauczyciel retoryki, filozofii i teologii moralnéj, ostatecznie przełożony kolegijum w Wilnie, † 1684 tamże; wydał prócz wielu kazań przygodnych: „*Sacerdos orans. sive de horis canonicis rite recitandis*“ (Konstancyja 1657) i „*Echo zawołanych swego czasu kaznodziejów S. J. przez wiele lat nieznanych*“ (Wilno 1680 i powtórnie 1701).

Mazowsze, *Mazowieckie księstwa*. Mazowsze według dawnych podziałów Rzeczypospolitéj zawiérało w sobie województwa: płockie, mazowieckie i rawskie, ciągnąc się ku północy aż po bagna i wody, gdzie się rozsiadło plemię litewskie i Prusacy, to jest jak daleko za Mieczysława, Bolesława Chrobrego i ich następców doszło chrześcijaństwo. Masław (ob.) w czasie zamieszek po ucieczce Ryksy, panował szeroko nad Mazowszem w znacznéj części jeszcze pogańskiém, zamyślając o utworzeniu samoistnego księstwa. Po jego upadku myśl polska centralizacyjna rozwijała się daléj w téj stronie, a z nią posuwało się i utrwalało chrześcijaństwo. Za panowania Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustnego, w czasie ich wojen z Pomorzanami, obaj królowie przenieśli się nawet do Płocka, ażeby być bliżéj teatru wojny, bo M. było wtedy ogniskiem centralizacyi, w którém się kupiło życie całéj Polski ówczesnéj. Były to wojny cywilizacyi z barbarzyństwem, chrześcijaństwa z pogaństwem, wojny Mazurów pogan z Mazurami chrześcijanami. Podział kraju po śmierci Bolesława Krzywoustego, wyraźnie odgraniczający jedne prowincyje Polski od drugich, wskazuje czém było ówczesne M. Dostało się ono w udziale drugiemu z rzędu synowi jego Bolesławowi Kędzierzawemu, a po nim Leszkowi. Ten równie jak ojciec musiał walczyć ciągle z pogańskimi Prusakami, którzy ustawicznie napadali na M. od strony północnéj, wspiérani od wschodniéj przez pogańską także Litwę. Po bezdzietniéj śmierci Leszka M. dostało się starszemu jego bratu Kazimierzowi, księciu sędomierskiemu, który, obrany jeszcze księciem krakowskim, posiadł zarazem Kujawy i Pomorze. Ten znowu obszerne posiadłości swoje rozdzielił pomiędzy dwu synów, z których Konrad wziął M. z Kujawami roku 1207. Konrad, nękany ustawicznie przez pogan, sprowadził do Polski kawalerów niemieckich czyli Krzyżaków, na których, nie mogąc sam dać sobie rady, włożył obowiązek bronienia chrześcijan i nawracania niewiernych, za co poczynił im znaczne nadania. Dzieje Polski świadczą, jak smutnie wywiązali się Krzyżacy (ob.) z tego zadania. Wtedy to po długich latach walk, po ujarzmieniu i ochrzceniu pogan, zakreśliła się między zakonem a M. taż sama granica, jaka dziś oddziela w Płockiem królestwo polskie od Pruskiéj strony, chociaż w posiadłościach krzyżackich znajdowała się większa połowa ludu mazowieckiego, krwawo nawróconego. Za ten błąd Konrada synowie jego i wnucy ciężko pokutować musieli. Po śmierci tego księcia 1247 roku poszło M. w dalsze podziały pomiędzy jego synów: Bolesława i Kazimierza, gdyż najmłodszemu, Ziemowitowi, przeznaczył część własną, to jest ziemię Łęczycką. Sieradz liczył się do księstwa Kujawskiego. Lecz gdy i Bolesław † 1249 r., nastąpił nowy podział między dwu pozostałymi braćmi. Jakoż Kazimiérz rozpoczął dynastyję książąt kujawskich, Ziemowit mazowieckich. Linija książąt kujawskich Kazimierza wygasła pod koniec XIV w. (ob. *Kujawy*); mazowiecka dosięgła aż do w. XVI. Ziemowit, panując na całém M., ustawicznie wojował z Litwą, aż nareszcie 3 Czerwca 1262 roku wzięty do niewoli w Jazdowie, został zabity. Zostawił on dwu synów Konrada i Bolesława; piérwszy miał stolicę w Czersku, drugi w Płocku i odtąd téż księstwo mazowieckie rozszczepia się na te dwie połowy, niejednokrotnie łączące się jeszcze w jedność pod panowaniem wspólnego księcia; Czersk jednakże miał zawsze pierwszeństwo przed Płockiem, który leżąc przed Wisłą, więcéj był wystawiony na napady nieprzyjaznéj Litwy. Po bezpotopnéj śmierci Konrada (1294 r.) Bolesław płocki zagarnął jego dzielnicę i panował odtąd sam jeden na całém M., † 1313 roku w Wyszogrodzie, zostawiwszy 3 synów: najstarszy, Ziemowit II, dostał ziemię Sochaczewską po lewéj oraz Wiską i Ciechanowską po prawéj stronie Wisły; Trojden ziemię Czerską i Ruską z lewéj strony Wisły a Liwską z prawéj; Wacław zaś czyli Wańko ziemie: Płocką, Zakroczymską i Wyszogrodzką tylko po prawéj stronie Wisły. Ten ostatni wiążąc się z Krzyżakami, sprowadzał niejednokrotnie straszne klęski od Litwy, nie tylko na własną, ale i na inne dzielnice Mazowsza, skutkiem czego przyszło nawet między nim a Władysławem Łokietkiem do wojny. On to sprowadził Czechów przeciwko Łokietkowi a zmiennością swą i nienawiścią ku niemu nieopisane na całą Polskę ściągnął klęski. Umierając, zostawił jednego tylko syna Bolesława (III). Trojden umarł w lat 11 po nim 1341 a Ziemowit 1343. Trojden czerski miał 3 synów, Ziemowit żadnego; ci trzéj zatém a właściwie dwaj tylko, gdyż Bolesław wyrzekł się spadku po ojcu, podzielili się dwoma księstwami, a mianowicie: Kazimiérz wziął całą część po stryju, to jest Sochaczewskie z dodatkiem Warszawy a Ziemowit księstwo Czerskie. Tak więc M. od 1343 roku zostawało znowu w ręku trzech książąt, ale podzielone na dwie połowy: w Płockiéj panował Bolesław III Wacławowicz, Kazimiérz na Sochaczewie, Ziemowit na Czersku, a wszyscy trzéj uznawali Kazimierza W. za swego pana. Po bezpotomnéj śmierci Bolesława (1351) księstwo jego zajął zaraz Kazimiérz W., które następnie prawem zastawu tylko oddał

dwu pozostałym książętom. Gdy wkrótce potém (1354 roku) umarł i książę sochaczewski, całe M. (z wyjątkiem księstwa płockiego, Zakroczymia i Wizny, które król przy sobie zatrzymał) złączyło się pod panowaniem jednego księcia Ziemowita III, który 27 Grud. 1355 w Kaliszu przyjął wszystkie, podane przez Kazimierza W. warunki, i złożył hołd Koronie Polskiej. Po śmierci Kazimierza pragnął Ziemowit przyjść do posiadania wszystkich ziem mazowieckich; najechał w tym celu 1370 roku Płock, Rawę, Wyszogród, Gostynin i Sochaczew i odtąd aż do swéj śmierci 1381 r. był prawie udzielnym i niepodległym panem M., a rządami swymi przyczynił się nie mało do podniesienia téj części kraju. Dwaj jego synowie (trzeci najmłodszy Henryk był księdzem) znowu się podzielili M. Janusz wziął połowę Czerską, Ziemowit IV Płocką. Piérwszy osiadł stale w Warszawie, która już o wiele Czersk przewyższała i gospodarując mądrze, zasłużył sobie na miłość podległego mu narodu i na poważanie u króla polskiego, którego władzę nad sobą uznawał; Ziemowit († 1429) przeciwnie, myślał o niepodległości a nawet po śmierci Ludwika węgierskiego sięgał po koronę polską i zamiary swe orężem popierał, zagarniając w czasie bezkrólewia wiele miast i zamków w nadziei pozyskania całéj Polski. Jednakże po wstąpieniu na tron Jagiełły pogodził się z królem, który mu oddał w małżeństwo siostrę swoją Aleksandrę Olgierdównę wraz z ziemią Bełską pod warunkiem uległości Koronie. Janusz † 1426, zostawiwszy swe księstwo wnukowi Bolesławowi. Z Ziemowitowiców Władysław otrzymał księstwo Płockie, starszy Ziemowit księstwo Rawskie, a Kazimierz księstwo Bełskie na Rusi. Trzej bracia, dwaj rodzeni i jeden stryjeczny, wykonali hołd królowi w Sędomierzu; odmówił zaś jeden tylko Władysław Płocki. Z tych cztérech książąt umarli najprzód: Ziemowit Rawski i Kazimierz Bełski r. 1446 bezdzietnie, a ich spadkiem podzieliły się dwie drugie dzielnice. Rawa przeszła do Płocka, Bełz do Warszawy. W kilka lat późniéj i dwaj inni książęta pomarli: Bolesław Warszawski 1457 w Opinogórze pod Ciechanowem a Władysław 1455 w Niedźwiedzi pod Sochaczewem. Piérwszy miał 4 synów, ostatni dwu. Matki objęły opiekę nad synami, przybrawszy sobie do pomocy biskupa Płockiego Pawła z Giżyc, który przez lat 8 rządził mądrze i szczęśliwie obu księstwami. W Płockiéj połowie Ziemowit VI miał po dojściu do pełnoletności otrzymać Płock, Władysław Rawę (Władysław był biskupem i † 1480), bracia zaś jego mieli się dzielić Bełzem, Czerskiem i Warszawą. Tymczasem obaj książęta linii płockiéj zmarli prawie jednocześnie r. 1462, a dzielnice ich wyrokiem sejmu koronnego z d. 20 Listopada t. r. przeszły na własność królewską. Trzéj zaś bracia Ziemowitowice podzielili się swemi posiadłościami w sposób następujący. Konrad zrzekłszy się Płocka, wziął Czersk z Ciechanowem, Bolesław Warszawę i Zakroczym, Janusz zaś po Konradzie otrzymał Płock, ale już tylko prawem lennem na dożywocie. Po bezpotomnéj śmierci Janusza († 1495) król Olbracht wcielił Płockie do Korony. Konrad, który po śmierci Bolesława (1488) objął i jego dzielnicę, Warszawę i Zakroczym, † 1503 r., zostawiwszy dwu synów: Stanisława i Janusza pod opieką matki Anny (ob.) Radziwiłłówny i Jana Okunia, kasztelana Czerskiego. Książęta ci po śmierci matki 1522 roku, kobiety, która w dziejach M. brzydkie zostawiła po sobie wspomnienie, podzielili się odziedziczonemi posiadłościami, ale panowali wspólnie. Obaj oddani zbytkom pod wpływem Katarzyny Radziejowskiéj, wojewodzianki rawskiéj, głośnej onego czasu nierządnicy, poumierali jeden po drugim: Stanisław 1524 r. Janusz 1526, jak utrzymują jedni z suchot, drudzy z trucizny, zadanéj przez niecną kochankę; obaj pochowani u Ś. Jana w Warszawie. Król Zygmunt zajął bezzwłocznie ich dzielnice, przyjąwszy przez swoich pełnomocników hołd w Warszawie od stanów mazowieckich; zachował jednak pewną niepodległość, ponieważ postanowił w niém swojego namiestnika, którym z urzędu był zawsze wojewoda mazowiecki; urząd ten zniósł dopiéro Stefan Batory 1576 roku na prośby saméj szlachty mazowieckiéj, która przyjęła prawa koronne a zrzekła się swoich zatrzymując jeno niektóre zwyczaje mazowieckie *Excerpta ducatus Masoviae.*—Porów. Kozłowskiego „*Dzieje Mazowsza za panowania książąt*“ (Warsz. 1858) i wydany przez księcia Lubomirskiego „*Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego*“ (Warsz. 1863).

Mazowieckie województwo. Po śmierci ostatnich dwu książąt Mazowieckich, braci: Stanisława (1524) i Janusza (1526); księstwo to było zawiadywane przez lat 50 przez oddzielnych wielkorządców i miało własny statut; dopiéro Stefan Batory r. 1576 zniósł tę namiestniczą władzę i porównał Mazowsze to jest właściwe województwo Mazowieckie z innemi województwami. Graniczyło ono na północ z Prusami książęcemi i woj. Podlaskiém, na wschód z Podlaskiém i Lubelskiém, na południe z Sędomierskiém, na zachód z Rawskiém. Herb jego był orzeł biały bez korony, w polu czérwoném; składało się z 10 ziem: Czerskiéj, Warszawskiéj, Wyszogrodzkiéj, Zakroczymskiéj, Ciechanowskiéj, Wizkiéj, Liwskiéj, Łomżyńskiéj, Rożańskiéj i Nurskiéj, a każda z nich obiérała dwu posłów. Senatorami jego byli: wojewoda mazowiecki, kasztelan większy czerski, miejscowi zaś: warszawski, wiski, wyszogrodzki i liwski. Konstytucyja z r. 1768 ustanowiła jeszcze kasztelana mazowieckiego, który zajmował ostatnie miejsce po kasztelanach większych.

Mazur lub Mazurek, taniec polski, tak nazwany od Mazurów, plemienia mazowieckiego, u którego powstał, o ile się zdaje za czasów Zygmunta III. Zasadą jego jest koło, którego wysuwają się pary pojedyncze i już to same, już w połączeniu z innemi, rozmaite wykonywają figury. Jest w nim żywioł wojenny połączony z miłosnym, dla tego też muzyka jego odznacza się dosadnością, zamaszystością rytmu na $^3/_4$ z naciskiem na drugiéj czyli słabej części taktu Dawniéj z mazurem łączyła się pieśń, którą z czasem usunięto z niego. Jednakże chociaż pieśń odłączyła się od tańca mazura, pozostała

przecież ulubioną formą do śpiéwu i wszyscy niemal kompozytorowie polscy chętnie rodzaj ten uprawiają. Muzykę taneczną mazura, podniósł Chopin do wysokości odrębnéj formy muzycznéj, naśladowanéj odtąd przez innych kompozytorów.

Mazurkiewicz (Benedykt), bernardyn, z piérwszéj połowy XVIII w., malarz alfresco; piękne jego prace zdobią kościół bernardynów we Lwowie.

Mazurkowski (Józef), matematyk, ur. około 1820 r., † 1859 r. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie petersburgskim, był nauczycielem w Warszawie. Okazał znakomite zdolności matematyczne i pedagogiczne w dziele „*Zasady geometryi*“ (2 cz. Warszawa 1853).

Mazury, plemię słowiańskie, pod nazwą Manimi (Tacyt, *Germ.* c. 43) i Omani (Ptolemeusz II) liczeni w starożytności do Ligijów a przez Nestora pod nazwą Mazowszan do Lachów, nazwę swą wzięli od *mas* (manuça, mensch, mas-culinus) człowiek. Naruszewicz, Maciejowski i Lelewel błędnie wywodzą imię M. od Massagetów, Mosbach i Kętrzyński od *mazuras* (litew. „krępy“), Chodakowski od wsi Mazowsze w Lipnowskiém.—Za Rzpltéj mieszkali oni w województwach mazowieckiém, płockiém i rawskiém. Zbliżeni do nich mową są mieszkańcy Galindyi (ob.) przez Kętrzyńskiego zwani *mazurami*, w liczbie 332,521 mieszkańców (r. 1867); zamieszkują oni regencyje: gumbińską (167,628 mieszk.) i królewiecką (174893). Zdaje się, że narzecze mazurskie koło miasta Toropca w gub. pskowskiéj używane (Szafarzyk, *Star. Słow.* II 467) jest śladem kolonii brańców mazurskich. M. odróżniają się wymawianiem *cz*, *sz*, *dż* i *ż* jak *c*, *s*, *dz* *z*. Mieszkańcy Galindyi, od wieków tak oddzieleni od Mazowsza, jak są obecnie Prusy i królestwo kongresowe, mają tę szczególność w wymawianiu, że zgłoska *wi* brzmiąca należycie pod Angerapem, koło Ełka Margrabowa, Janowa i Sąsborka przechodzi w *ji*, a koło Niedzborka w *zi* (np. wiecór, jeciór, wziecór lub ziecór); nadto *a* pochylone przechodzi w *e*. W obyczajach i prawodawstwie przedstawiają M. wiele cech starożytnych lub odrębnych Tak np. Galindowie, podobnie jak Polanie u Nestora, a Ukraińcy za Władysława IV (Beauplan) dozwalali, żeby narzeczone bawiły u swych mężów aż do dnia ślubu (co błędnie W. A. Maciejowski uważa za obyczaj przez wdowy praktykowany). Za zabicie mazurskiéj szlachcianki płacono karę zwaną *rucha*, wynoszącą 60 grzywien polskich, a za jéj pobicie lub zranienie *ruchę* 15 kóp.—Za jéj usiłstwo przez szlachcica lub włodykę (miles) płacono 40 grzyw. groszy mazow. (Helcel, *S. P. pr. Pol.* I 283), gdy w Polsce karano je oddaniem na łaskę krewnych i usilonéj oraz 70 gr. (art. Wisl 186). Podobna różnica była w opłacaniu kary za zabicie milesa przez milesa na Mazowszu (*Jus. Polon.* Bandtkego 419, *Kod. Mazow*, N. 83 z 1363 r.) a w Polsce 40 lub 20 grzyw. Obok tego na Mazowszu szlachcic za zabicie szlachcica płacił 48, za zabicie włodyki 20 kóp groszy a w Polsce 60 grzyw. za szlachcica, 30 grzyw. za scartabella, 15 grzywien za milesa z wieśniaka lub sołtysa. Na M. opłacano policzki; za oszczerstwo (vituperium) była kara 5 grzyw. a w Polsce 60 grzyw. Istniało nadto najdłużéj rękojemstwo włościan, oraz system taki prawa rycerskiego, że je utracał każdy i stawał się kmieciem, kto osiadł na obcéj ziemi i na tak długo, jak do swéj ojcowizny niewrócił. Nadto jeszcze 1390 r. ślubne związki łączyły szlachtę i kmieci. Tu téż bardzo długo istnieje system gmin (opoli) pod nazwą *osad* (vicinia), które ku Prusom zwano *bractwami* (w końcu XVI w. bractwo Borowskie w Sieluńskiém). Te to *osady*, lub arbitrowie starzy zwani *starcami*, rozsądzali sprawy między szlachtą a kmieciami. Rozrodzenie się M. i nieżyzność kraju była powodem do wielkiéj emigracyi. Tym sposobem Podlasie, Ruś Czerwona od XIII—XV została przez M. skolonizowaną. Ubóstwo było tu w parze z ciemnotą umysłową; to téż o ile piérwsze sprowadziło schłopienie stanu szlacheckiego w tak zwanych zaściankach, o tyle drugie od czasu elekcyi Walezego przenosząc miejsce wyborów króla pośród M. uczyniło najwyższy ten przywiléj narodu całego igraszką kilku oligarchów, korzystających z przewagi M. liczebnéj w sejmach. Źródła do Mazurów pruskich (właściwie Galindyi): Kętrzyński „*O Mazurach*“ (1872) i *Toeppen*; co do Mazowsza: Kozłowski „*Lud*“ (czerski 1874); Zmorski „*Podania*“.

Mazzini (Józef), agitator i wielki patryjota włoski, ur. 1805 w Genui, † 1872 r. w Pizie. Już jako student uniwersytetu genueńskiego brał udział w ruchach politycznych i literackich przed r. 1830. Najpiérwsze swe prace umieszczał w czasopismach „*Indicatore Genovese*“, „*Subalpino*“ i „*Antologia*“. Czynny członek towarzystwa Karbonarów (ob. *Karbonaryzm*), został 1830 aresztowany; w więzieniu powziął zamiar założenia nowego stowarzyszenia. Jakoż po otrzymaniu wolności skazany na wygnanie, po niedługim pobycie w Lyonie i na Korsyce udał się do Marsylii i tu utworzył 1832 tajne stowarzyszenie *Młodych Włoch*, którego zadaniem było oświecać i przygotowywać naród do ustanowienia państwa narodowego demokratycznego. Hasło „*Dio et popolo*“ objaśniało zasadniczą ideję M., który demokracyję chciał oprzeć na szczątkach dawnéj religii, ale stowarzyszeniu swemu dał przez to za podstawę pewien rodzaj mistycyzmu polityczno-religijnego, szkodliwego dla celów praktycznych. Związek ten prędko rozszerzył się we Włoszech i ściągnął na M. wyrok śmierci *in contumaciam*. Od r. 1834, kiedy się nie udała wyprawa sabaudzka, osiadł M. stale w Londynie i rozwijał ogromną działalność publicystyczną w językach angielskim i francuskim. W 1839 utworzył komitet rewolucyjny, 1840 założył gazetę „*L'Apostolo popolare*“ a 1843 „*L'Educatore*“, nie przestając wpływać równocześnie na różne przedsięwzięcia polityczno - rewolucyjne, Włoch dotyczące. W tym czasie ogłosił także dzieło: „*Włochy, Austryja i papież*“ (1847). Gdy Pius IX wstąpił na tron papieski i przedsiębrał pewne reformy, zachęcał go M. piśmiennie do utworzenia jedności włoskiéj (Wrześ. 1847). Po rewolucyi Lutowéj 1848 przybył do Paryża i tu uorganizował

nowy związek polityczny „*Circolo nazionale*“, którego podstawą była zasada narodowości. Po wybuchu powstania w górnych Włoszech i rozpoczęciu wojny włoskiéj udał się M. do Medyjolanu, gdzie od Maja do Sierpnia 1848 redagował opozycyjny dziennik „*L'Italia del popolo*“. Stąd wyjechał po wyparciu Piemontczyków do Lugano i ogłosił do ludów włoskich manifest, w którym donosił, że ustała wojna królewska, ale się rozpocznie wojna narodów. Wybrany do zgromadzenia konstytucyjnego toskańskiego a następnie do zgromadzenia narodowego świeżo ogłoszonéj rzeczypospolitéj rzymskiéj, mianowany został 30 Mar. 1849 członkiem znanego tryjumwiratu, ale urząd ten złożył, gdy parlament rzymski ogłosił niemożliwość dalszéj obrony przeciw Francuzom. Po upadku Rzymu udał się znowu do Londynu i wraz z Ledru-Rollinem (ob.) utworzył europejski komitet rewolucyjny, który położył sobie za zadanie powszechną rzeczpospolitę i zbratanie narodów; stąd także kierował ruchami powstańczymi we Włoszech (1852 w Mantui, 1853 w Medyjolanie, 1857 w Genui), za co powtórnie skazany został na śmierć *in contomaciam*. W wypadkach 1859 i 60 żadnego nie brał udziału, jakkolwiek znajdował się we Włoszech. Od 1864 zamieszkał znowu w Londynie. Wybiérany dwukrotnie (1865 i 1866) do parlamentu włoskiego, nie przyjął mandatu i występował jawnie w swych manifestach przeciw polityce Wiktora Emanuela. Pod koniec 1865 r. założył wraz z innymi stowarzyszenie powszechnéj ligi republikańskiéj, został 1868 roku wielkim mistrzem włoskiej loży wolnomularskiéj i wpływał na różne przedsięwzięcia rewolucyjne we Włoszech, którym nie był obcy ruchliwy jeszcze naówczas Garibaldi (ob.). Uwięziony 1870 w Palermo, odzyskał wkrótce wolność i założył w Rzymie 1871 dziennik „*La Roma del popolo*“, w którym potępiał Komunę paryską. Pogrzeb M. był dniem smutnéj uroczystości narodowéj. Czynem i słowem wywiérał M. na rodaków swych wpływ ogromny i należy bezsprzecznie do głównych twórców jedności włoskiéj. Oprócz zupełnego wydania pism jego „*Scritti editi e inediti*“ (2 t., Medyjol. 1861 sq.) wyszło w Londynie 1868 „*Life and works of Joseph* M.“ — **Mazzini** (Jędrzéj), synowiec poprzedniego, również emigrant włoski zamieszkały w Paryżu, wydał interesujące dzieło. „*De l'Italie dans ses rapports avec la liberté et la civilisation moderne*“ (2 t., Paryż 1847).

Mazzola (Frańciszek), ur. 1503 w Parmie i dla tego zwany także *Parmegiano* lub *Parmegianino*, słynny malarz szkoły lombardzkiéj, starał się w swych dziełach zjednoczyć wdzięk Corregia z wyrazem Rafaela; z tego téż powodu nazywano go jeszcze małym Rafaelem (*Rafaellino*). M. † 1540 r. w Casalmaggiore. Do najcelniejszych jego obrazów należą: *Ś. Roch* i *Ś. Małgorzata*. Niesłusznie uważano go za wynalazcę rytownictwa.

Mazzolini (Ludwik), ur. 1481 r., najsłynniejszy malarz szkoły Ferraryjskiéj, uczeń Lorenza Costa, † 1530. Najlepsze obrazy M. znajdują się w Niemczech, a mistrzowski jego obraz *Chrystus jako dziecię w świątyni*, jest w muzeum Berlińskiém.

Mažuranicz (Antoni), pisarz serbsko-chorwacki, ur. 1805 w Nowem, odbył studyja gimnazyjalnie i filozoficzno-prawne w Zagrzebiu, gdzie był od 1830 do 1861 nauczycielem; od 1861 dyrektor gimnazyjum w Rjece. M. był jednym z najpiérwszych budzicieli narodowości słowiańskiéj, oraz gorliwym obrońcą idei iliryzmu. Wyborny znawca języka i literatury chorwackiéj, zajmuje się pilnie badaniem narzeczy południowo-słowiańskich. Wydał: „*Przewodnik do nauki języka łacińskiego i ilirskiego*“ (1829 i 1842); „*Prawo Winodulskie*“ (1843); „*Przegląd historyi gimn. Zagrzebskiego*“ (1852); „*Przegląd staréj literatury chorwackiéj*“ (1855); „*Gramatykę chorwacką*“ (I tom, 1858 i 1863) i in.— **Mažuranicz** (Jan), brat poprzedniego, poeta i mąż stanu serbsko-chorwacki, ur. 1813 w Nowem, po ukończeniu gimn. w Rjece, odbył kursa filozoficzne w Sombotelu w Węgrzech, następnie prawne w Zagrzebiu, poczém został urzędnikiem fiskalnym w Karlowcu. 1842 wydał z Užareniczem „*Pomnik niemiecko-ilirski*“. Sławę poetyczną zjednał sobie napisaniem 14 i 15 pieśni, brakujących w poemacie Gundulicza *Osman*, utrwalił zaś ją znakomitym poematem *Smrt Czengicz Agy* (1846 i często; na język polski przełożony przez Syrokomlę). Broszurą wydaną 1848 r. p. t. „*Chorwaci Madziarom* i t. d.“, dał poznać swe zdolności polityczne. W tym czasie został w Karlowcu prezesem komitetu bezpieczeństwa publicznego. Po przytłumieniu powstania węgierskiego, wezwany jako mąż zaufania do Wiednia, został 1850 prokuratorem generalnym dla Chorwacyi i Slawonii; 1860 mianowany kanclerzem nadwornym Chorwacyi, Slawonii i Dalmacyi.

Mączka indyjska, toż co *Arrow-Root* (ob.).

Mączka, *skrobia*, *krochmal*, $C_6\ H_{10}\ O_5$, ciało organiczne, należące do grupy wodanów węgla, bardzo rozpowszechnione w państwie roślinném, a występujące zwłaszcza obficie w nasionach zbóż i roślin strąkowych, oraz w ziemniakach. Najłatwiéj otrzymuje się M. z kartofli; w tym celu rozcierają się takowe na miazgę, poczém rozłożone na stósownych sitach, podają się działaniu strumienia wody, która zabiéra drobniutkie ziarna M., a rozdarte komórki roślinne pozostawia na sitach; z wody téj M. zwolna się osadza. M. jest proszkiem białym, utworzonym przez kulki, okazujące budowę organiczną. Średnica ich zmienia się między 0,002 a 0,185 milimetra. Ziarna M. kartoflanéj są większe niż zbożowéj. Są one utworzone z warstw współśrodkowych, tém gęstszych, im bliżéj obwodu. M. jest nierozpuszczalna w wodzie, alkoholu i eterze. W zetknięciu z wodą, ogrzana do 60—70°, pęcznieje i tworzy masę wpółprzezroczystą, galaretowatą zwaną *klajstrem*. Jeżeli się M. gotuje z wodą, to poprzecedzeniu daje płyn mętny, zwany roztworem mączki. Roztwór ten od jodu barwi się na błękitno, przyczém powstaje związek, zwany jodkiem mączki. Długo ogrzewana do 100°, M. przechodzi w M. rozpuszczalną, co zachodzi także pod wpływem kwasu siarczanego. Między 160° a 200° przechodzi w dekstrynę (ob.); pod wpływem małéj ilości kwasu siarczanego przechodzi w dekstrynę, następnie w

glukozę, a przemiana ta dokonywa się prędzéj pod wpływem dyjastazy (ob.) M. rozpuszcza się w kwasie azotnym jednowodowym, a z roztworu tego woda strąca istotę białą, *ksyloidynę*, $C_6 H_9 (NO_2) O_5$, która wybucha przy 180°. M. używa się do krochmalenia bielizny, do apretury (ob.) tkanin, do klejenia papieru i t. d. Stanowi najważniejszą część składową pokarmów mącznych (ob. Mąka).

Mączka zwierzęca (glykogen) ciało składem i własnościami do mączki zbliżone, znajdujące się w organizmie zwierzęcym, mianowicie w mięśniach, wątrobie i t. d.; powstaje prawdopodobnie z substancyi białkowatych przez ich rozszczepienie. Pod wpływem fermentów M. zwierzęca zamienia się w cukier, nadmierne tworzenie się tego cukru podług teoryi Bernarda stanowi istotę cukromoczu.

Mącznica, ob. Arctostaphilos.

Mączyniec, ob. Komosa.

Mączyński (Jan), z łacińska *Macinius*, znakomity filolog polski, ur. 1516 we wsi Gzikowie pod Błaszkami. Ukończywszy szkoły w kraju, zwiedził zachod. i południ. Europę; za powrotem do Polski został księdzem; kanonik kaliski, poznański i sieradzki, od 1559 proboszcz w Rujsku pod Kaliszem, przy swych zdolnościach i nauce miał otwartą drogę do wyższych w zawodzie duchownym godności. Bez względu jednak na to zrzucił suknię kapłańską, ożenił się, był sekretarzem do pism łacińskich u Zygmunta Augusta do 1562; posiadając względy króla z Radziwiłłów, doszedł do znacznego majątku. Prześladowany pod koniec życia z powodu różności mniemań religijnych, z rozpaczy czy też w skutek obłąkania odebrał sobie życie r. 1587. M. posiadał obszerną wiedzę i w bliskich zostawał stosunkach z najuczeńszymi ludźmi w kraju i zagranicą. Jest on autorem piérwszego abecadłowego słownika łacińsko-polskiego, który wyszedł pod tytułem *„Lexion Latino-Polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum“* (Królewiec 1564); praca ta dla języka naszego bardzo ważna. Oprócz tego wydał jeszcze *„Lament matki Korony Polskiéj z śmierci przesławnego Pana Stefana króla polskiego* i t. d., tudzież *„O małżeństwie kapłanów i dyjakonów“* (Królewiec 1570).

Mączyński (Józef), zasłużony archeolog, † 1862 r. w Krakowie; oprócz wielu drobniejszych artykułów, umieszczanych w czasopismach krakowskich, wydał oddzielnie kilka dzieł poświęconych dziejom miasta Krakowa, a mianowicie: *„Pamiątka z Krakowa“* (3 t., Kraków 1845); *„Kraków dawny i teraźniejszy“* (tamże 1854); *„Kilka podań i wspomnień krakowskich“* (tamże 1855); *„Archiprezbiterowie i kapłani kościoła maryjackiego“* (tamże 1857) i t. d.

Mądre drzewo, w języku leśnym *Modrzew*.

Mądrości księgi, księgi Starego Testamentu, następujące po Pieśni nad Pieśniami, składają się z 19 rozdziałów. Autorem ich ma być Salomon.

Mądrostki, herb polski, przedstawia w połu czérwonem ucho od kotła, w którego środku strzała biała w górę wymierzona, a na niéj krzyż. Nad hełmem i koroną 3 strusie pióra.

Mąka, produkt zboża (ob.), otrzymywany przez jego zmiażdżenie, zmielenie. Zżęte zboże na polu zanieczyszczone jest pyłem, niezdrowém ziarnem, pasożytami. Przymieszki te tylko w części oddzielają się z plewami przy młóceniu i nie czyste jeszcze zboże dostaje się do młynów. Dla tego w nowszych młynach oczyszczają zboże przez szczotkowanie, przewianie i przesianie. Z pszenicy, owsa, jęczmienia, ryżu zwykle się jeszcze oddzielają plewy przed zmłóceniem. Wychodząca z pod kamienia mąka, zawiéra resztę plew w postaci otrębów, które się w bardzo małéj tylko ilości dostają wyższym gatunkom mąki. Otręby obok drzewnika mają bardzo pożywne azotowe części, dla tego ich oddzielenie, o ile powiększa delikatność M., o tyle zmniejsza jéj pożywność. Przy mieleniu dostaje się zawsze do M. pył startych kamieni. Aby nie uledz zmianom chemicznym, powinna być M. przechowywaną w suchém miejscu. Domieszanie innego rodzaju mąki, otrębów, miałkich ciał mineralnych zdarza się rzadko i łatwo może być odkryte.

Mceńsk, dawniéj *Mczenesk*, m. pow. gub. orłowskiéj, nad rz. Zuszą, przeszło 13,000 m., liczne fabryki i zakłady przemysłowe, pośród których kowalskie wielką mają wziętość. M. wspomina się w dziejach po raz piérwszy pod r. 1152; w XIV w. zdobył go Olgierd i od 1396 stale należał do Litwy; 1500 przeszedł w posiadanie Rossyi.— *Mceński powiat*, ma na przestrzeni 2,123 w. kwadr. przeszło 89,000 m.

Mchy (*Musci*), gromada roślin zarodnikowych, obejmująca rośliny drobne, w których część osiowa czyli łodyżka jest wyraźnie odróżnioną od liści, naprzemianległych, gęsto ustawionych, najczęściéj wąskich, całych, całobrzegich lub pilkowanych. Organa płciowe mają wyraźne, umieszczone już na jednym, już na oddzielnych osobnikach. Przyrządy zapładniające, są to woreczki komórkowate, otwierające się ku górze, zwane *pylniczkami* (*antheridia*), otoczone włóknami walcowatemi, zwanemi *wstawikami* (*paraphyses*); pylniczki wyrzucają z siebie maleńkie ciałka, zostające w ciągłym ruchu wirowym i zwane *zwiorzołpyłkami* albo *płodniczkami* (*antherozoidia*), one to stanowią substancyję zapładniającą. Przyrządy żeńskie podobne są do buteleczki z długą szyjką i zowią się *przewodami* (*archegonia*). Przewody te znajdują się po największéj części w różyczce wierzchołkowéj łodyżek i rozwijają się następnie w *puszki* (*urnae*, *thecae*, *capsuli*), osadzone na szypułkach. Puszki te mają budowę bardzo ciekawą; brzeg ich wolny zowie się *kołootworzem* (*peristoma*), na niem wspiera się ciało okrągłe, pokrywające puszkę, *nakrywka* (*operculum*), nadto cała puszka okryta jest rodzajem kapturka, zwanym *czepkiem* (*calyptra*). Puszka zawiera w sobie mnóstwo drobnych ziarnek czyli *zarodników* (*sporae*). Zarodniki te w przyjaznych warunkach rozwijają się najpiérw w proste nici *procmbryon*, *pseudoliście-nie*, z których następnie rozwija się łodyżka mchu—M. są rozpowszechnione po całéj ziemi, głównie jednak w okolicach umiarkowanych i biegunowych. Rozwijają się bardzo łatwo, na wszelkim gruncie. Żyją i na innych roślinach, ale istotnymi

pasożytami nie są, gdyż nie żyją kosztem soku roślin, na których rosną. W ogólném gospodarstwie przyrody odegrywają ważną rolę, osiadając bowiem na skałach nagich, lub pokrytych tylko porostami, tworzą następnie piérwszą warstwę ziemi urodzajnéj, na któréj się mogą wyższe rośliny rozwijać; przyciągają wilgoć z atmosfery i udzielają ją następnie gruntowi, a w zimnéj porze roku tworzą osłonę dla korzonków i nasion wielu roślin, jako też dla licznych owadów i innych małych zwierząt, gdy dla większych służą do wyścielania gniazd i t. p. Wiele M., żyjących na bagnach, przyczynia się do tworzenia torfu (ob.). Mieszkańcom północy M. dostarczają materyjału do budowy mieszkań, służą do wyścielania pościeli, do przystrajania okien na zimę i t. d. W Irlandyi przyrządza się nawet chléb z M. torfowcowych. Dawniéj były używane w medycynie z powodu własności ich ściągających i napotnych, ale te są nader słabe i dla tego M. wyszły zupełnie z użycia. Dzielą się najczęściéj na 8 grup: *Rokiety* czyli M. *gałązkowe*, (*Hypnoidei*), M. *prątnikowe* (*Bryoidei*), *płonniki* (*Polystichoidei*), *Fissidentini*, *widłozęby* (*Dieranoidei*), *płoniwa* (*Phaswidei*), *torfowcowate* (*Sphagnoidei*) i *naleśliny* (*andraeinei*). Do M. liczą się też wątrobnice (ob.). Nauka o M. zowie się bryologiją.—Porów. Bridel „*Bryologia universa*“; Bruch i Schimper „*B. europaea*“, *Brougniart* art. *Mousses* w „*Dict. classique d' Hist. nat.*“ i in.

Meade (Jerzy Gordon), generał półn.-amerykański, ur. 1816 w Barcelonie, gdzie ojciec jego był konsulem. Ukończywszy szkołę wojskową w West-Point, wstąpił do wojska 1835, odznaczył się w wojnie meksykańskiéj i po wybuchu wojny mianowany był jako dowódca ochotników generałem brygady 1861 r. Przeszedłszy następnie do armii czynnéj, walczył z odznaczeniem w wielu bitwach a zwłaszcza pod Fredericksburgiem (13 Grudnia 1862). Mianowany wodzem naczelnym (Maj 1863), pokonał gen. Lee (ob.) pod Gettysburgiem (1—3 Lipca 1863), ale daremnie usiłował wyzyskać korzyści tego zwycięstwa i w Marcu 1864 został zastąpiony przez gen. Grant (ob.). † 1872 r. w New-Yorku.

Meander (Majandros), dzisiejszy Meender, rzeka w Azyi Mniejszéj, płynąca od źródła w Frygii (niedaleko Celeny) przez Karyję i Lidyję do morza Ikaryjskiego w pobliżu Miletu.

Mearns czyli *Kincardine*, hrabstwo w Szkocyi środkowéj, obejmuje 18 mil kw. i 36,060 ludności. Stolicą jego jest miasteczko Bervie czyli Inverberie mające 950 m.

Meath, hrabstwo w Anglii, ob. East-Meath.

Meaux, m. w franc. depart. Sekwany i Marny, nad Marną, rezydencyja biskupa, 11,700 m. i kościół katedralny, w którym jest grobowiec Bossuet'a.

Mecenas (*Cajus Cilnius Maecenas*), rycerz rzymski, z rodu królów etruskich, ulubieniec cesarza Augusta (ob.), opiekun Horacego (ob.). Jakkolwiek nie piastował żadnego urzędu, doszedł jednak do ogromnego w Rzymie znaczenia i posiadał je aż do śmierci 9 r. przed Chr. Wspierał on hojnie uczonych, artystów i poetów, ale zasługi jego w tym względzie zanadto niekiedy przesadzają. Bez wyższych zdolności i podnioślejszych zalet umysłu, posiadał M. wielką mądrość życia, oraz niezmierną zręczność w obcowaniu. W pałacu swym na wzgórzu Eskwilińskiém wiódł życie rozkoszne, hulackie. Z pism jego przechowało się kilka fragmentów.—Porów. między innymi Webera „*Ueber den Charakter des* M.“ w Jahna „*Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*“ (Lipsk 1843); Frandsena „M., *eine historische Untersuchung über dessen Leben und Wirken*“ (Altona 1843). Od jego to imienia nazywają *Macenasami* możnych opiekunów i protektórów, nauk, sztuk i literatury, ob. *Mecenasostwo*.

Mecenasostwo, od czasu gdy Mecenas (ob.), przyjaciel Augusta, udzielał opiekę Horacemu i Wergilemu, od jego imienia utworzony wyraz M. posłużył na oznaczenie wszelkiego poparcia, jakie udzielają jednostki rozwojowi literatury, sztuk pięknych i t. p. w sposób moralny, lub materyjalny. W Polsce, nieistniejący dotąd stan literatów, począł się za sprawą Stan. Aug. Poniatowskiego, który najprzód zgromadził ich koło siebie a przez to stworzył ognisko (obiady czwartkowe), ułatwiał pracę przez otwarcie archiwów, wyposażenie i t. p. (Naruszewicz, Karpiński); jeszcze przed nim Teod. Konat Lubomirski od 1725—1750 mecenasował operze w Krakowie (Estrejcher „*Teatra w Polsce*“, 1873), jak Ogiński Michał w Słonimie. W Puławach Czartoryscy skupili także kilku literatów; Kniaźnin jest ich poetą nadwornym; Woronicz karyjerę swą tamże rozpoczyna a Bernartowicz u nich się wychował; Trembecki opiewa Zofijówkę i umiera na łaskawym chlebie u Szcz. Potockiego. Ossoliński J. M. zagrzewa Lindego (ob.) w pracy nad słownikiem.—Z inicyjatywy jednostek powstają zbiory: puławski (Czartoryskich), lwowski (Ossolińskich), porycki (Czackiego).

Méchain (Piotr Frańciszek Andrzéj), astronom francuski, ur. 1744 w Laon, † 1804 w Walencyi, od roku 1772 był astronomem hydrograficznym w archiwum kart w Wersalu. Wsławił się odkryciem i obliczeniem biegu wielu komet i planety Urana, tudzież pomiarem łuku południka między Dunkierką i Barceloną, dokonanym z polecenia konwencyi przy wprowadzeniu nowych miar. Prace jego tu się odnoszące zamieszczone są w wydaném przez Delambre'a dziele „*Base du systéme métrique décimal*“ (3 t., Paryż 1806—10).

Mechaniczna praca, ob. Praca.

Mechanika, nauka o prawach równowagi i ruchu ciał i według tego rozpadająca się na *statykę* (ob.) t. j. naukę o równowadze i *dynamikę* (ob.) to jest naukę o ruchu. Czysto matematyczną teoryją ruchu, bez względu na przyczyny, takowy wywołujące, zajmuje się *cynematyka* czyli *foronomija*. W ciałach stałych cząstki ściśle są połączone, tak, że swobodny, widoczny ruch między niemi zachodzić nie może, i tu M. zajmować się może tylko równowagą i ruchem całych mas; natomiast cząstki ciał ciekłych i lotnych są zestawione luźno, tak, że swobodnie między sobą przesuwać się mogą, stąd konieczność rozważania warunków równowagi i ru-

chu cząstek tych ciał, czém się zajmuje *hydrostatyka* i *hydrodynamika*, *aerostatyka* i *aerodynamika* (ob. te wyrazy). Wszakże i cząstki ciał stałych, jak to przyjmuje nowsza nauka, nie zostają w spoczynku, ale odbywają pewne ruchy, w ogólności peryjodyczne, około właściwych położeń równowagi. Ruchy te, nieskończenie małe, wywołują szereg zjawisk, jak światło, ciepło, elektryczność; dla tego też fizyka matematyczna wychodzi właściwie na badanie tych drobnych ruchów, tak, że nazwa fizyki matematycznéj jest niemal jednoznaczną z *mechaniką cząsteczkową*, czyli *molekularną* (ob. fizyka). Olbrzymie też ruchy ciał niebieskich odbywają się, jak to wiemy od czasów Newtona, na zasadzie tych samych praw i z tychże samych przyczyn, które wywołują ruchy ciał ziemskich, tak, że część astronomii, zajmująca się rozważaniem ruchów ciał niebieskich, jako ulegających ciążeniu powszechnemu, nazywa się *mechaniką niebieską* (ob. astronomija). **M.** *przemysłowa*, *praktyczna*, czyli *stosowana* stosuje prawa równowagi i ruchu na korzyść człowieka, wychodzi zatém w ogólności na naukę o machinach (ob.). Z natury swéj treści **M.** jest gałęzią nauk przyrodzonych, atoli zasady, jakie czerpie z doświadczenia, są w liczbie tak małéj i tak proste, że odpowiadają raczéj pewnikom matematycznym niżeli prawom fizycznym i mechanika niemal od samego początku przybiera charakter nauki matematycznéj i staje się gałęzią matematyki. Zasadniczém prawem, czyli pewnikiem mechanicznym jest zasada bezwładności (ob.), która prowadzi do pojęcia siły (ob.). Niektóre twierdzenia o składzie i rokładzie sił, prawo przyciągania ciał, najprostsze zasady ruchu ciał, o to rzec można wszystko, co **M.** czerpie z doświadczenia i na czém się opiera cała jéj matematyczna budowa. Ścisły wykład **M.** opartym być może jedynie na zasadach matematyki wyższéj, czyli analizy matematycznéj; wiele jednak jéj prawd, na których oprzeć się już dają liczne jéj zastosowania, może być wytłumaczonych drogą rozumowań matematyki elementarnéj; stąd co do formy wykładu **M.** może być *elementarną* i *racyjonalną* czyli *analityczną*. Ślady pewnéj znajomości **M.** praktycznéj napotykamy już w głębokiéj starożytności, bez których niemożliwém by było zbudowanie piramid i innych olbrzymich pomników starożytności, teoryja jednak **M.** rozwinęła się dopiero u Greków, a za jéj twórcę uważanym być może Archimedes (teoryja dźwigni, środka ciężkości, szruba bez końca i t. d.). Z następców jego ważniejsi Ktezybijusz, Heron starszy, Izydor z Miletu, Antemijwa i Heron młodszy. W wiekach średnich nauki mechaniczne popadły w zupełne zaniedbanie; w XVI jeszcze wieku o ruchu ciał miano najdziwaczniejsze pojęcia. Statykę opracowywali z pewném szczęściem Guido Ubaldi i Marchese del Monte; Tartalea rozwinął niektóre twierdzenia o biegu ciał rzuconych; Szymon Stevinus podał genijalną metodę wyrażania sił za pomocą linij prostych. Odkrycia Galileusza (prawa ruchu ciał spadających, teoryja wahadła, bieg paraboliczny ciał rzuconych i in.), rozpoczynają świetny rozwój **M.**, którą daléj posuwali Torricelli ,Baliani, Borelli, Roterval, Kartezyjusz; odkrycia Newtona zaokrągliły teoretyczną budowę **M.**, która odtąd przybrała dzisiejszą swą postać, zawdzięczając dalszy swój rozwój pracom Huygensa, Leibniza, Bernoullich, L'Hopitala, Eulera, D' Alembert'a, Lagrange'a i in. Ważniejsze podręczniki **M.** są: Poisso'a, Poinsota, Naviera, Sturma, Duhamela, Delaunaya, Kirchhoffa (obecnie wychodząca); z elementarnych, Garceta. W języku polskim mamy Niewęgłowskiego „*Wykład mechaniki racyjonalnéj*“ (1 t., Poznań i Paryż 1873), Puchewicza „**M.** *ogólna*“, opracowana elementarnie (Warsz. 1860); Weisbacha „**M.** *teoretyczna i stosowana*“ (tłom. pol. Bakki, Warsz. 1857). Co do **M.** stosowanéj, ob. Machina.

Mechanizm, właściwie budowa, czyli urządzenie wewnętrzne, danéj machiny np. zegarka, młyna i t. p., w rozleglejszém znaczeniu w ogóle sposób, jakim pewna przyczyna materyjalna wywiera swój skutek.

Mechel (Krystyjan von), ur. 1737 w Bazylei, miedziorytnik, założył w mieście rodzinném szkołę miedziorytnictwa, był od 1778 do 83 radcą akademii w Wiedniu, następnie członkiem akademii w Berlinie, gdzie † 1824.

Mecheln, po franc. *Malines*, miasto przemysłowe, w belg. prow. Antwerpii nad rz. Dyle, środkowy punkt sieci belgijskich kolei żelaznych, rezydencyja arcybiskupa, ma 35,600 m. i wiele pięknych budowli, między któremi celniejsze są: kościół katedralny ś. Romualda i ratusz zwany Beyarn.

Mecherzyński (Karol), pisarz polski, ur. 1804 w Krakowie, prof. jęz. polsk. i łacińskiego w liceum najprzód ś. Barbary, potém ś. Anny, od 1850 profesor historyi literatury polskiéj w uniwersytecie Jagielońskim. Opuściwszy to stanowisko w 1867 r., objął zarząd biblijoteki uniwersyteckiéj. Najważniejszém jego dziełem jest „*Historyja Wymowy w Polsce*“ (3 t., Krak. 1856—60). Prócz licznych rozpraw, ogłaszanych w *Rocz. Tow. Nauk. Krak.*, którego był członkiem, tudzież w *Bibl. Warsz.*, wydał jeszcze następujące ważniejsze dzieła: „*Hist. języka łacińskiego w Polsce*“ (Krak. 1833); „*O magistratach miast polskich*“ (tamże 1845); „*Historyja języka niemieckiego w Polsce*“ (tamże 1844); „*Przegląd literatury ludów wschodnich, poezyi greckiéj, średniowiecznéj* i t. d.“ (tamże 1851); „*O reformie akademii krakowskiéj w r. 1780*“ (tamże 1864), oraz w ostatnich czasach: „*Wypisy polskie dla szkół żeńskich etc.*“ (Krak. 1872); „*Historyja literatury polskiéj dla młodzieży*“ (Krak. 1873) i „*Przykłady i wzory z najcelniejszych prozaików i poetów polskich*“ (Kraków 1874). Od 1873 jest członkiem akademii krakowskiéj.

Mechilta, ob. Talmud.

Mechitaryści, zgromadzenie armeńsko-unickich zakonników, założone 1701 przez *Mechitara da Petro* (ur. 1676 w Sebaste, † 1749) w Konstantynopolu, w celu podniesienia narodowości i literatury armeńskiéj oraz rozpowszechnienia znajomości języka st.-armeńskiego; prześladowani przez patryjarchę carogrodzkiego, przenieśli się 1703 na wyspę

Morę a 1715 do Wenecyi, gdzie dotąd mają swój klasztor na wyspie San-Lazaro. Zadaniem M. jest opowiadanie ewangielii, krzewienie nauki za pośrednictwem wydania dzieł klasycznych literatury armeńskiéj i nareszcie zakładanie stowarzyszeń mających na celu upowszechnianie dobrych książek. Od r. 1811 posiadają M. także wielki klasztor (kolegijum) i własną księgarnię w Wiedniu.—Porów. Bonego „*Le couvent des St.-Lazare à Venise*“ (Paryż 1837); Neumanna „*Geschichte der armenischen Literatur*“ (Lipsk 1836).

Mechoacan albo **Michoacan**, także *Valladolid*, stan w zachodnim Meksyku, na zachodnim stoku Kordylijerów Anahuakskich, obejmuje 1,246 mil kw. z ludnością 620,000. Oprócz zwykłych produktów Meksyku (ob.) wydaje białą jalapę, zwaną korzeniem Mechoacan, i ma znaczne kopalnie miedzi, złota, ołowiu, żelaza i soli. Przemysł jest tu dosyć zaniedbany. Kraj ten zdobyty został r. 1524 przez Hiszpanów. Miasto stołeczna Morelia albo Valladolid.

Meciszewski (Kacper), pułkownik b. wojsk polskich i prawnik, † w Krakowie 1804, wydał: „*Ustanowienie prawa cywilnego w sposobie łatwym zebrane, wielą przystosowaniami pomnożone i na język ojczysty przełożone*“ (2 t., Krak. 1787—88).—**Meciszewski** (Filip), syn poprzedzającego, inżynier wojskowy; odebrawszy wychowanie w akademii inżynierów w Wiedniu, wszedł do służby austryjackiéj, z któréj w stopniu kapitana artyleryi przeniósł się w r. 1810 do wojska księstwa warszawskiego i był komendantem Torunia. W r. 1815 mianowany profesorem geometryi wykreślnéj przy uniwersytecie Jagiellońskim, powrócił 1818 r. do służby wojskowéj król. polskiego w stopniu majora, został pułkownikiem i szefem sztabu; zginął w czasie rewolucyi 29 Lut. 1830. Wydał „*Fortyfikacyja polowa*“ (Warsz. 1825, z rycinami) i przekład z niemieckiego: „*O wojnie tureckiéj przez generała Valentini*“ (tamże 1829).—**Meciszewski** (Hilary), brat poprzedzającego, ur. 1802 w Krakowie. W r. 1834 był redaktorem i wydawcą *Tygodnika Krakowskiego*. Po wypadkach krakowskich 1846 udał się do Berlina, gdzie rozpoczął druk ważnego dzieła: „*Sześć lat bytu politycznego rzeczypospolitéj krakowskiéj, t. j. od Grudnia 1827 do 1833*“, którego wydał jeden tylko poszyt. Oprócz wielu broszur okolicznościowych i finansowych, drukowanych różnymi czasy, i artykułów, zamieszczanych w redagowanych przez siebie gazetach: „*Dziennik narodowy*“ i „*Polska*“ (1848—49) oraz w czasopismach: „*Dwutygodnik literacki*“; „*Czas*“ i „*Gazeta Warszawska*“, pozostawił w rękopisie najważniejszą swą pracę, „*Historyja rzeczypospolitéj krakowskiéj od 3 Maja 1815 do 26 Listop. 1848 r.*“, obejmującą 3 t. dziejów i 1 dokumentów.

Meckel (Jan Fryderyk), młodszy, znakomity anatom, wnuk również sławnego anatoma *Jana Fryderyka* M. (ur. 1714, † 1774), ur. 1781 w Halli, † 1833 r. tamże jako profesor anatomii i fizyjologii; położył znakomite zasługi na polu anatomii porównawczéj. Z dzieł jego ważniejsze: „*System der vergleichenden Anatomie*“ (6 t., Halla 1821—33); „*Tabulae anatomico-pathologicae*“ (Lipsk 1817—1826); „*Handbuch der menschlichen Anatomie*“ (4 t., Halla 1815—20) i in. Bogate jego muzeum anatomiczne zakupioném zostało dla uniwersytetu w Halli.

Meckensius, Mencke (Jan Burhard), historyk, ur. 1674 w Lipsu, profesor tamże, następnie historyjograf i konsylijarz nadworny Fryderyka Augusta II, króla polskiego, † 1731 w Dreźnie. Oprócz innych dzieł wydał: „*Sigismundi Augusti Poloworum Regis Epistolae nec non Stephani Regis Polon. Epistolarum decas et oratio ad ordines Poloniae. Accesserunt Opuscula duvalia ad electionem Regis Sigismundi III spectantia*“ (Lipsk 1703).

Mecklenburg, ob. *Meklenburg*.

Meczet, z arab. *mesdżid*, świątynia muzułmańska, zwykle zbudowana w kwadrat lub czworogran, z dziedzińcem, opatrzonym w fontanny i źródła do obmywania się. Charakterystyczną cechą budowy meczetów są kopuły z minaretami. Jedyną ozdobą meczetu wewnątrz są arabeski i zdania z Koranu wypisane. Większy meczet, w którym się odbywa uroczyste nabożeństwo piątkowe, zowie się *Dzimia*. Z meczetami większych rozmiarów łączą się często szkoły, zwane *Medresse* i szpitale czyli *Imarety* tudzież kuchnie publiczne dla ubogich.

Medalijerstwo (z łac. *metallum*). Medal oznacza numizmat pamiątkowy na uczczenie znakomitych ludzi, ważnych wypadków i t. p., nie mający cech monety obiegowéj czyli pieniędzy. Medale bywają lane, wyciskane, bite i niellowane. Bito je już u starożytnych Rzymian, a w XIV wieku wskrzeszono najpierwéj we Włoszech. Najdawniejsze w XV wieku były lane z materyjału na dzwony używanego, albo z ołowiu czyszczonego i zmięszanego z cyną, niektóre są także i ze złota. Medale wyciskane rzadsze są od lanych, a ponieważ każdy egzemplarz musiał być oddzielnie odrabianym, przeto w XVI w. powstała myśl rytownia figur na stali i produkowania z nich medali bitych czyli wybijanych; medale niellowane wyrabiają się jak każde inne niello (ob.). W XVI w. pierwszy Wiktor Camelio wyrzynał medale ze stali i wkrótce potém zjawiły się arcydzieła Benvenutta Cellini, Jana da Castel-Bolognese i Aleksandra Ceratti. M. najwięcéj kwitło we Włoszech; w wieku XVIII, jak w ogóle insze sztuki, tak i medalijerstwo upadło, a podniosło się znowu w XIX, kiedy Napoleon nadał mu popęd za pośrednictwem Denona i malarza Davida. I Rossyja pielęgnowała tę sztukę, a cesarzowa Maryja, małżonka Pawła I, sama lubiła się nią zajmować. W Berlinie pod kierunkiem Raucha, Schinkla i Tiecka wychodziły roboty wielkiéj doskonałości, a Loos skuteczną na téj drodze rozwinął działalność. W Niemczech przed innymi jaśnieli: Brandt i Karol Fischer; w Norymberdze Dallinger i Burgschmied, w Dreźnie König, w Wejmarze Aniela Facius. W Anglii najznakomitszym medalijarem był Wyon († 1851), który wykonał medale na powszechną wystawę londyńską. Polska była jednym z najpierwszych krajów, które z postępów sztuki medalijerskiéj we Włoszech w XVI w. ko-

rzystały; ale wyborne medale Zygmunta I, królowéj Bony, Zygmunta Augusta i dalszych ich następców wykonywane były przez Włochów, umyślnie w tym celu do Polski sprowadzanych, chociaż dla Zygmunta Augusta pracował także i Niderlandczyk Steven van Holland. Za przykładem monarchów bili także na cześć swoją możnowładcy polscy, a najdawniejszym z takowych jest złoty medal Seweryna Bonara, kasztelana żarnowieckiego z r. 1533. Medale wykonane za panowania Stefana Batorego noszą na sobie znamię dobréj szkoły włoskiego gustu, a niektóre nawet mogą się z najpiękniejszymi starożytnymi porównać. W XVII i XVIII w. medale były u nas bardzo liczne, ale w tych więcéj się szkoły flamandzkiéj trzymano, jak to widać w medalach z popiersiem Zygmunta III z r. 1596 i z 1611 na zdobycie Smoleńska, Jana Zamojskiego i innych panów polskich, medalach wykonanych przez artystę saskiego Jana Reitz, Jana Engelhardta, mieszczanina wileńskiego i in. Medale Władysława IV, jakkolwiek bardzo piękne, ale grzeszące zbytkiem alegoryi, wykonane w r. 1634 przez Engelhardta i Sebastyjana Dadlera ze Strasburga, również odznaczają się jeszcze gustem flamandzkim. Gd'ńsk i inne miasta pruskie, pod rządem polskim zostające, trzymały się już w medalach tamże wykonywanych szkoły niemieckiéj. Medale Jana Kazimierza, Michała Korybuta, Jana Sobieskiego, a w części i Augusta II, noszą na sobie charakter szkoły francuskiéj. Pomiędzy artystami, zajmującymi się wykonaniem takowych, mianowicie w Gdańsku celniejsi byli Jan Bensheim, Jan Höhn, ojciec i syn. Od początku XVIII stulecia medale polskie, wszedłszy na drogę naśladownictwa francuskich, równie jak i te ostatnie uległy skażeniu smaku i pod tym wpływem wykonywali w Polsce medale za obudwuch Augustów Sasów i Stanisława Leszczyńskiego, Niemcy i Francuzi a najczynniejszym z nich był Henryk Paweł Groskurt, który samych polskich wykonał przeszło 20, lecz daleko wyższym od niego był Piotr Paweł Werner. Nareszcie liczne medale bite za panowania Stanisława Augusta dowodzą już poprawy i postępu sztuki. Pomiędzy ówczesnymi artystami piérwsze miejsce trzyma Jan Filip Holzhauser, powołany do Polski r. 1765, dla urządzenia mennicy w Warszawie. Ze znanych 80 jego medali, przedstawiających całe niemal dzieje krajowe od r. 1766 do 1792, wszystkie celują doskonałym rysunkiem, pięknym rylcem i podobieństwem wizerunków. Następcą jego był Jan Jakób Reichel, który poruczone sobie prace bardzo umiejętnie wykonywał. Jedynym i to dopiéro w końcu XVIII w. medaljerem z Polaków był *Jan Regulski*, znakomity artysta, który tylko trzy znane, wykonał medale. W naszych czasach, za królestwa wykonywał medale najlepiéj Antoni Rerends, dziś celuje w téj sztuce Jan Minhejmer. — Porów. Bentkowskiego „*Spis medalów polskich*“ (Warsz. 1830) i Raczyńskiego „*Gabinet Medalów*“ (4 t., Poznań 1843).

Medea, córka króla Kolchidy Eetesa i Idyi (Hekaty), czarodziejka; pomógłszy Jazonowi do zdobycia złotego runa, poślubiła go i udała się z nim do Grecyi; kiedy jednak Jazon przełożył nad nią Kreuzę, czarami zgubiła swą rywalkę, zabiła własne spłodzone z Jazonem dzieci i uciekła na wozie, ciągnionym przez smoki Egeusza, kr. ateńskiego. Zmuszona i z Aten uciekać, udała się z Medosem do Aryi, któréj mieszkańcy odtąd nazywali się Medami. Poeci i artyści starożytni (Eschyles, Sofokles, Eurypides, Owidyjusz, Seneka) i nowsi (Corneille, Grillparzer, Gatter, Benda i Cherubini) brali ten myt za treść do swych utworów. W końcu unieśmiertelniona, została M. na polach elizejskich żoną Achilleusa.

Medem (Henryk), kaznodzieja i misyjonarz łotewski, ur. 1671 w Kurlandyi, † 1739 w Iłłukszcie; wydał „*Gramatykę łotewską*“ i tłumaczył Ewangielije na tenże język.

Medem (Otto Ernest), delegowany kurlandzki przy dworze Stanisława Augusta i szambelan, wydał kilka dzieł dotyczących spraw swego kraju odnośnie do Rzeczypospolitéj polskiéj. Takiemi są: „*Relation von den Delegations-Geschäften in Warschau*“ (Mitawa 1765); „*Briefe an d. v. Grothus*“ (tamże 1764).

Medeola, (Przekwitnica) rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych, obejmujący jedyny gatunek M. *virginica* ziele trwałe w Ameryce płn.. korzenie, długie na 2 cale a na $^1/_2$ cala grube, mają smak i woń ogórków i są jadane przez Indyjan (ogórki indyjskie); w Ameryce używają się téż, jako środek napotny i nawymiotny.

Medhurst (Walter Henryk), oryjentalista i misyjonarz, ur. 1796 w Londynie, † 1857 tamże. Udał się 1816 r. w podróż do Indyj, osiadł w Batawii na wyspie Jawie, spełniając z wielkiém powodzeniem prace misyjonarskie; od 1843—1857 przebywał w Szanghaj w Chinach. Mieszkając na Wschodzie, zajmował się M. pilnie zbadaniem języków: chińskiego, japońskiego, jawańskiego i in. Wydał wiele dzieł, dotyczących języków i literatur Wschodu, z których głównemi są: „*Słownik chińsko-angielski*“ (2 t., Batawija 1842—43) i „*Słownik angielsko-chiński*“ (2 t., Szanghai 1847—48).

Medici (z polska *Medyceusze*), jedna z najsławniejszych i najmożniejszych rodzin florenckich, która już w XIII w. przez handel wzbogacona, do wielkiego przyszła znaczenia. Ona to przyczyniła się głównie do przyzwania w XIV w. Jana Waltera z Brienne, księcia Aten, który r. 1342 *Jana dei Medici* za słabą obronę Lukki przeciwko Pizańczykom ściąć rozkazał, i ona téż wpłynęła potem przeważnie na jego późniejsze wygnanie. Odtąd brała czynny udział we wszystkich ważniejszych sprawach kraju.—*Salvestro dei Medici*, od r. 1378 gonfalonier (ob.), obalił współzawodniczącą rodzinę Albizzich, ale téż sam został 1381 r. wygnany. Chwilowo ustał wpływ M. w obec przewagi przeciwnego stronnictwa; ale *Jan dei Medici*, (ur. 1360 r., † 1428), został znowu 1421 gonfalonierem i od téj pory rodzina jego już ciągle najwyższe piastowała urzędy.—**Medici** (Cosimo czyli Kuźma), urod. 1389, musiał wprawdzie jeszcze raz ustąpić Albiz-

nim, lecz w r. 1434 wrócił do władzy i rządził rzecząpospolitą bardzo mądrze. Bogactw swych używał hojnie dla dobra publicznego, wznosił wspaniałe budowle, wynagradzał szczodrze swych stronników, wspiérał uczonych i artystów, † 1464.—Por. Fabroni'ego „*Cosmi Medici vita*“ (Piza 1780). Kilka niechętnych rodzin usiłowało wywołać powstanie ludowe przeciwko jego synowi Piotrowi *dei Medici*, ur. 1414 r., † 1469, jednakże zamach ten nie tylko że się nie powiódł, ale przeciwnie nawet powiększył potęgę M.—Z dwu jego synów, *Julijan dei Medici*, był 1478 r. przez sprzysiężonych zamordowany, lecz brat jego *Wawrzyniec I dei Medici*, (ur. 1448, † 1492) został sam jeden głową Florencyi. Mądrą i oględną polityką przyprowadził główne państwa włoskie do pewnéj równowagi i tym sposobem zapewnił rodzinnemu miastu długi pokój, a korzystając z niego, gromadził około siebie najsłynniejszych onego czasu uczonych, ozdabiał miasto wspaniałymi gmachami, pomnażał założoną przez Kuźmę *biblijotekę medycejską* i założył słynną szkołę rysunków. Współrodacy dali mu nazwę *il Magnifico*, t. j. Wspaniały. Przepyszne wydanie dzieł jego „*Opere*“ (4 t., Florencyja 1826), wyszło kosztem wielk. ks. Leopolda II.—Porów. Fabroni'ego „*Vita Laurentii* M.“ (2 t., Piza 1784) i Roscoe „*The life of Lorenzo de* M.“ (2 t., Liwerp. 1796).—Najstarszy jego syn, *Piotr dei Medici*, ur. 1471, nie posiadał wysokiego rozumu ojca, to téż z powodu nowych burz politycznych musiał wraz z rodziną uciekać z Florencyi; zginął w bitwie pod Garigliano 27 Grud. 1503.—Brat jego *Jan dei Medici*, uzyskawszy 1513 pozwolenie na powrót rodziny swojéj do Florencyi, został następnie papieżem pod imieniem *Leona X* (ob.) i przywrócił swemu domowi dawną świetność.—*Wawrzyniec II dei Medici*, ur. 1492, wnuk Wawrzyńca I, † 1519, a po nim, *Aleksander dei Medici* zarządzali rzecząpospolitą, ale już z władzą książęcą. Aleksander skutkiem powstania uciekł z kraju 1527, lecz Karol V przemocą oręża napowrót wprowadzony, wziął tytuł *księcia Florencyi* i został zamordowany 1537 przez Florentczyków, którzy raz ostatni próbowali jeszcze przywrócić rzeczpospolitę. Jednakże za wolą Karola V potomek starszéj linii pobocznéj M. *Kuźma I* (Cosimo), nazwany *Wielkim*, ur. 1519, został wyniesiony na godność księcia Florencyi. Ten rozszerzył posiadłości księstwa, dbał o oświatę, wspiérał gorliwie nauki i sztuki, a umiérając 1574 pozostawił rządy swemu synowi *Franciszkowi I*, ur. 1574. Następcą jego był od 1587 brat *Ferdynand I*, ur. 1549, a po nim w r. 1608 jego syn *Kuźma II*, ur. 1590 r. Książęta ci kierowali się polityką mądrą i roztropną, wspiérali nauki i sztuki, które pięknym jaśniały blaskiem. Ale Ferdynand II, ur. 1610, syn Kuźmy II, wielki książę od r. 1621, powolny wpływom papieskim, odstąpił polityki ojców i połączył się wbrew interesom swego kraju z Hiszpaniją i Austryją. † 1670 r., zostawiając skarb wyczerpany, nieudolnemu synowi Kuźmie III (urodz. 1642 r., † 1723), pod którym znikły ostatnie źródła dawnego dobrobytu krajowego. Po śmierci ostatniego z domu M. *Jana Gustawa* (ur. 1671, † 1737) wielkie księstwo toskańskie przeszło do domu lotaryngskiego, na własność ówczesnego księcia lotaryngskiego Frańciszka Stefana, późniejszego cesarza Franciszka I. Dziś istnieją jeszcze dwie boczne linije M., we Florencyi *Medici-Tornaquinci* i w Neapolu *Medici* książęta *Ottajano*. Z téj ostatniéj, pochodzili: *Don Ludwik Medici*, zwykle *Kawalerem Medici* nazywany, minister neapolitański, † 1830 w Madrycie i kardynał *Frańciszek de'Medici*, † 1757 r.—Porów. Litta „*Famiglie celebri italiane*“ (Medyjol. 145 zeszyt., 1819—45) i Moreni „*Glorie della casa* M.“ (Florenc. 1826).

Medicago, ob. Lucerna.

Medigo (Józef Salomon del), uczony żydowski, ur. 1591 w Kandyi, † 1655 w Pradze; uczył się we Włoszech filozofii, astronomii i medycyny, następnie odbywał dalekie podróże. Z prac jego pozostały tylko niektóre fragmenty. Bawił on także w Polsce, gdzie w lat. 1621—4 był lekarzem nadwornym ks. Radziwiłła.—*Elijasz Ben-Moses del* M., z téjże saméj rodziny, zwany Elijaszem Kreteńczykiem, nauczyciel filozofii w Padwie, † 1493, zostawił kilka prac w języku hebrejskim i łacińskim.

Medimno (u Rzymian *Medimnus*), miara do zboża, używana na wyspie Cyprze, = 75,0974 litra franc. czyli kwarty warsz.

Medino, Medini, ob. Piastr.

Medium (łac.), sposób, środek; w szczególności u spirytystów osoba pośrednicząca w wywoływaniu duchów.

Médoc, ziemia w dawnéj prow. Guienne w południowo zach. Francyi, obejmuje dzisiejszy okrąg Lesparre w depart. Girondy; bardzo urodzajna, wydaje wyborne wino czerwone *Médoc*.

Meduza (*Medusa*), ogólna nazwa tych typów zwierząt bezjelitowych (ob.), które przedstawiają istoty wolno pływające, budowy galaretowatéj, lub chrząstkowatéj, kształtu tarczy lub sklepionego dzwonu, na których dolnéj powiérzchni zwiesza się trzon wydrążony, kończący się otworem, stanowiącym gębę zwierzęcia. Często trzon ten około gęby przedłuża się w kilka długich ramion, podczas gdy z obwodu tarczy wyskakuje mniejsza lub większa liczba nitkowatych czułków czyli macków. Otwór gęby prowadzi do środkowéj jamy ciała, przedstawiającéj jamę żołądkową, z któréj rozbiegają się promienisto ku obwodowi ciała pojedyncze lub rozgałęzione kanały, połączone najczęściéj na brzegu tarczy przewodem pierścieniowatym; kanały te rozprowadzają ciecz odżywną i przedstawiają układ naczyniowy. Miejscozmienność zwierzęcia umożebnia mięsista, spodnia powierzchnia tarczy, zdolna wywoływać zwężenia i rozszerzania przestrzeni wklęsłéj, co przez oddziaływanie wody wywołuje ruch zwierzęcia w kierunku przeciwnym. Formy M. prostsze, nie mające np. macków, zowią się meduwidami. Linneusz wszystkie znane sobie formy, tu należące, łączył w jeden rodzaj *Medusa*; w następnych układach zoologicznych stanowiły one już to oddzielny rząd lub gromadę; dziś w ogóle nazwa M. nie ma znaczenia klasyfikacyjnego, należące tu for-

my rozmieszczone są w rzędach *Siphonophorae* i *Acalephae* gromady Hydromeduz, oraz w gromadzie *Ctenophorae* (ob. Akalefy, stułbiochełbie i polipy). Właściwy rodzaj *Medusa* inaczéj *Aurelia* należy do rzędu Akalef, ma tarczę płaską 8 wrębną, o licznych krótkich mackach, ramiona około gęby podwójnie strzępiaste. M. rozwijają się z jajek, z których wylęgają się zwierzątka całkiem do matek niepodobne; pomiędzy czułkami takiego zwierzątka tworzą się pączki, które oddzielają się od ciała i dochodzą zwolna do właściwego kształtu. M. *uszata (Aurelia urita)* o 6 calowéj średnicy, barwy mléczno-białéj, pospolita jest w morzu Północném i Baltyckiém.

Medycyna nauka o przywracaniu zdrowia, o leczeniu. Leczenie to było rzeczywiście punktem wyjścia dla medycyny i zostało na zawsze głównym jéj celem; wszakże dzisiaj samo leczenie nie wyczerpuje definicyi medycyny. Leczenie skuteczne może być tylko wtedy, jeżeli się na umiejętnych opiéra zasadach. M. musi więc zbadać choroby, a w dalszym ciągu normalne życie człowieka, musi zbadać wpływ na człowieka różnych czynników, które jako przyczyna chorób występują, albo z których M. czerpie swoją leczniczą potęgę. W ten sposób cała nauka o człowieku stanowi integralną część M; M. bada wszystkie szczegóły swego przedmiotu, jak każda z nauk przyrodzonych bez względu na to, że one bezpośredniego leczniczego interesu w danéj chwili nie przedstawiają. Ponieważ przedmiot M.— jest najbardziéj w naturze zawiły a zrozumienie jego wymaga zrozumienia wszystkich niemal spraw przyrody, stąd postęp M. jest w zupełności zależny od postępu innych nauk przyrodzonych. Punktem wyjścia nauki o człowieku jest zbadanie jego budowy, które dziś dokonywa się nie tylko nożem i gołém okiem ale i za pośrednictwem mikroskopu— *Anatomia opisowa* i *Histologija*. Równie ważném, jak poznanie formy jest poznanie składu chemicznego tkanek i organów człowieka; zadanie to jest udziałem *Chemii fizyjologicznéj*. To są podstawy, na których opiéra się właściwa nauka o życiu człowieka, o funkcyjach jego organów— *Fizyjologija*. Nauka o umysłowych władzach człowieka, *Psychologija* stanowi istotnie część fizyjologii. Poznanie dokładne człowieka w stanie zdrowym prowadzi do przedmiotu, bardziéj bezpośrednio obchodzącego medycynę, do nauki o chorobach (patologii), która ma też swoją *Anatomiję Patologiczną* i *Fizyjologiję Patologiczną*, czyli *Patologiję właściwą*. Związek pomiędzy dwoma temi działami, nauką o stanie zdrowym i o chorobach utrzymuje niezmiernie ważna w praktycznych swoich wynikach ale dotychczas niestety bardzo zaniedbana nauka o przyczynach chorób, *Etiologija*. Badanie chorób dokonywa się na trupach, na zwierzętach i t. d. Lekarz wszakże za życia znać musi chorobę z którą walczy, z téj potrzeby wynikła nouka o rozpoznawaniu chorób z objawów, jakie za życia ująć się dadzą— *Dyjagnostyka lekarska*. Wreszcie jako najistotniejsza część nauk lekarskich występuje nauka o leczeniu chorób—*Terapija*. Terapija czerpie władze, któremi walczy, z rozmaitych czynników natury, stąd jako jéj części składowe występują: nauka o działaniu właściwych lekarstw—*Farmakologija*, o wodach i kąpielach leczniczych—*Balneoterapija*, o użyciu ostrych narzędzi dla usunięcia chorób—*Chirurgija operacyjna*, daléj *Elektroterapija* i t. p. Ale usunięcie rozwiniętéj już choroby nie zawsze leży w mocy nauki i lekarza, za to często wskazawszy przyczyny chorób i możność ich usunięcia lepiéj M. dokonywa swego zadania, stąd *Hygijena* jest jedną z najważniejszych części medycyny. Usunięcie przyczyn chorobnych rzadko tylko leży w mocy pojedynczego człowieka. W powietrzu, którem oddychamy, w ciasnocie ulic, w pokarmach, w nędzy całych mas, w społecznych i towarzyskich urządzeniach leżą po największéj części przyczyny chorób; usunąć je może tylko społeczeństwo, państwo, stąd ważniejsze niż prywatna Hygijena ma zadanie Hygijena publiczna, Medycyna państwowa, czyli *policyja lekarska*. M. cała stanowi dziś ogrom, jakiego objąć dokładnie żaden człowiek nie zdoła, stąd potrzeba podziału całéj nauki na specyjalności. Specyjalność każda ma dla siebie pewną gruppę organów i wszystkie wyliczone nauki obrabia względnie do swego przedmiotu, wszakże ścisły związek organów stanowi granicę rozdrabnianiu specyjalności i ile one z jednéj strony są konieczne i pożyteczne, tyle z drugiéj strony szkody przynoszą, rozrywając rzeczy w istocie rozdzielić się nie dające. Ważniejsze specyjalności są: nauka o chorobach wewnętrznych, M. *wewnętrzna* (choroby organów odżywczych), *Nauka o chorobach nerwowych*, nauka o chorobach zewnętrznych, bezpośrednio dosięgalnych—*Chirurgija*, nauka o chorobach w organach niewieścich zachodzących — *Gynekologija* i jako część jéj nauka o chorobach kobiécych ze sprawą porodu w bezpośrednim związku zostających—*Akuszeryja*; nauka o chorobach dzieci—*Pedyjatryja*, o chorobach wenerycznych—*Syfilidologija*, o chorobach skóry—*Dermatologija*, oczu—*Oftalmologija*, uszu—*Otyjatryja*, o chorobach umysłowych—*Psychijatryja*. Prócz tych istnieją jeszcze specyjalności wychodzące z pewnych metod leczenia, które i większéj wprawy i skomplikowanych przyrządów wymagają, jak *Elektoterapija*, *Hydroterapija*, *Ortopedyja* i t. p.—Najdawniejsze podania o wiedzy lekarskiéj odnoszą się do *Egiptu*, gdzie na 2 do 3 tysięcy lat prz. Chr. nauka ta z zamiłowaniem uprawianą być miała. *W Grecyi* M. była w rękach kakłanów Eskulapa (*Asklepijadów*). Teoryje lekarskie uprawiane były przez filozofów, w Egipcie wykształconych. Najgłośniejszym z greckich lekarzy był *Hippokrates*, (460—370), lekarz przedewszystkiém trzeźwéj obserwacyi. Po nim wiedza lekarska upadać zaczęła. Zamiast do obserwacyi rzucili się lekarze do tworzenia teoryj nie opartych na niczém (szkoła dogmatyków). Raz jeszcze M. przez greckich lekarzy podniesioną została w Egipcie Ptolomeuszów (*szkoła Aleksandryjska*); *Herophilus*, *Erazystrates* i ich uczniowie ważne nabytki wnieśli do medycyny, jak nauka o pulsie, wiele wiadomości anatomicznych środków lekarskich i przetworów.—W *Rzymie* w

III wieku prz. Chr. wnieśli piérwsze wiadomości lekarskie lekarze greccy (piérwszy Archagathus 219), przez długi czas prześladowani i pogardzani. Dopiéro *Asklepijades* (90), twórca teoryi atomistycznéj, zyskał uznanie, które i następcom zostawił. W I wieku po Chr. występują już Rzymianie, jak *Celsus*, *Plinijusz*, zajmujący się pismami lekarkiemi. W bardzo krótkim czasie stan lekarski doszedł do wysokich zaszczytów, utworzono posady lekarzy nadwornych, miejskich, wojskowych. Sławniejsi owego czasu lakarze są *Menekrates*, *Philo Largus*, *Soranusi Rufus*. Badaniami naukowemi mało w ogóle się zajmowano. Wyróżnia się od innych lekarz—filozof, płodny pisarz, sławny *Galen* z Pergamu, który ma większe wszakże zasługi jako kompilator niż jako autor samodzielny. W rozprzężeniu ogólném, w despotyzmie władzy upadła medycyna a z nią i znaczenie lekarzy. Kościół chrześcijański, osadzony na gruzach cesarstwa, jeszcze bardziéj nieprzychylnym się okazał dla samodzielnego myślenia i nauki pogańskich mistrzów. Przez całe wieki M. żadnych postępów okazać nie może. Od 11 wieku zaczął się ruch lekarski zdala od Chrześcijańskiego kościoła u Arabów (*Szkoła Arabska*). Arabscy i żydowscy przedstawiciele téj szkoły (*Aron*, *Mensue*, *Rhazes*, *Abulkasem*, *Majmonides* i inni) mają zasługę przechowania przez czas długi (do XIII w.) jakkolwiek zmienionéj nauki Galena i Hippokratesa. Przedstawia téż szkoła arabska pewne nowe nabytki mniejszego znaczenia, dotyczące praktycznéj medycyny. W reszcie Europy medycyna, zamknięta w klasztorach i wykonywana przez niższe duchowieństwo polegała przeważnie na praktykach religijnych, pomieszanych z najgrubszemi gusłami; mało wykształceni lekarze ówcześni nie mieli szacunku ogólnego. Cała nauka lekarska w rękach *scholastyków* polegała na sofizmatycznem godzeniu dogmatów wiary i kościoła ze sprzecznymi często między sobą dogmatami, poczerpniętemi z ksiąg Galena i Hippokratesa (*Tadeusz z Florencyi* 1215—1300, *Pater Abano* 1250, *Arnaldus z Villanova* scholastyczny przeciwnik scholastycyzmu). Terapija ograniczała się na szukaniu lekarstwa powszechnego, użyciu środków najwstrętniejszych i praktykach guślarskich. W XIII wieku z *Baconem* zaczyna się pewien ruch samodzielny. Otwarto *szkołę chirurgiczą* w Paryżu około 1260. *Mondini de Luzzi* w Bolonii 1306 zrobił sekcyję na ciele ludzkiém, toż Guy de Chauliac; straszna morowa zaraza zmusiła lekarzy do samodzielnych postrzeżeń. W XV w. ruch samodzielny jeszcze bardziéj się ożywił (*Valescus*, *Montagnana*, *Savonarolla*). Ale dopiéro w XVI wieku też same przyczyny, co osłabiły wiarę i spowodowały *Reformacyję*, co obudziły z letargu inne nauki, sprawiły ruch istotny w medycynie. Bardzo ważne znaczenie miały oryginane wydania dzieł starożytnych. Przedewszystkiém wystąpiono przeciw dawnym bogom: przeciw arabom (*Fuchs* w Tubindze, *Lange*, a głównie *Brissot* w Paryżu) i Galenowi (*Fernel* w Paryżu, *Argentarius* w Lyon, *Joubert* w Montpellier). Jednocześnie obudzony ruch samodzielny, zwłaszcza we Włoszech i Francyi wydał znakomite rezultaty. Anatomija w owym wieku stworzoną prawie została (*Berengar*, *Musa*, *Sylwius*, *Vesal*, *Fallopia*); ogromny postęp uczyniła chirurgija (głównie *Ambroży Paré*). Obok tych postępów w Niemczech zwłaszcza krzewiły się po dawnemu przesądy i szalone gusła. Jako dziwna mieszanina dawnego kierunku z nowym występuje sławny *Paracelsus*, co burząc energicznie dawne powagi, w ich miejsce najdziwaczniejsze stawia teoryje, pomieszane często z bardzo trafnemi a ujęte w ciemny mistyczny język. Odkrycia XVI wieku jakkolwiek liczne rozproszone były bez ładu i związku. Pod wpływem *Bakona* powstają prace rozległe według obmyślanego planu przeprowadzone, jak odkrycia *Harveya*, *Malpighiego*, *Leuwenhoecka*, *Graafa* i w. in. Gdy się takie odkrycia dokonywały u szczytu nauki lekarskiéj praktyka lekarska odbywała się przeważnie po dawnemu. W XVII wieku zaczęły téż powstawać rozległe systematy, które objąć miały całą medycynę, jak system van *Helmonta* ciemny i zawiły, szkoła *Chemijatryczna* (*Sylwijusz* Frańciszek i liczni jego zwolennicy), która wszystkie objawy życia sprowadzała do chemicznych procesów i *jatromechaniczna* (*Borelli* i uczniowie jego) wywodząca te objawy z mechanicznych stosunków. Szkoły te ważne odkrycia w nauce porobiły. Najznakomitszymi pisarzami z dziedziny praktycznéj medycyny byli Anglicy: *Sydenham*, „Hippokrates Angielski“ i *Morton*.—W XVIII wieku od początku ruch na polu medycyny we wszystkich jéj gałęziach był bardzo znaczny, w Anatomii występuje *Lancisi*, *Morgagni*, *Hunter*, w Chirurgii J. L. *Petit*, *Garrengeot*, *Desault* i w. in. Wszakże, jak w innych naukach panował wtedy przeważnie teoretyczny, systematyzujący kierunek, dzielący medycynę na szkoły, których przedstawicielami są: *Hoffmann*, *Stahl*, *Boerhaave*, *Haller*, *van Swieten*, *de Haën*, *Stoll*; trzéj ostatni byli przedstawicielami szkoły *wiedeńskiéj*. Jednocześnie rozsławiła się we Francyi Szkoła w *Montepellier*. Ale właściwy początak dzisiejszego rozwoju M. datuje się od końca XIX wieku. Teoryja *Browna* wyparła szybko wszystkie liczne panujące wówczas poglądy. Daleko większe znaczenie mają gienijalne prace ówczesnéj szkoły paryskiéj i *Bichata*, *Corvisart'a*, *Broussas'a* i innych (ob. francuska medycyna), i ogłoszona w 1804 roku teoryja *Śniadeckiego*, sprowadzająca wszystkie objawy życia do przemiany materyi. — W Niemczech panował przez ten czas kierunek przeważnie filozoficzny, doprowadzający niejednokrotnie do takich teoryj, jak *Magnetyzm* Mesmera albo *Homeopatyja* Hahnemanna. Jeszcze długo w XIV w. francuska szkoła prym trzymała. Począwszy od *Schönleina*, *Joh. Müllera*, *Liebiga* i *Rokitańskiego* główne siedlisko nauki lekarskiéj przeniosło się do Niemiec. Anatomija patologiczna stała się ogólną podstawą medycyny i jéj teoryje nadają charakter całéj nauce. Zrazu panującą była nauka o krazach Rokitańskiego, następnie cellularna nauka *Virchowa*, która obecnie w znacznéj części zachwianą została. Medycyna podzieliła się stanowczo na gałęzie, z których każda ma swoją oddzielną histo-

ryję, swoich znakomitych przedstawicieli i zastępy pracowników w każdym niemal kraju. Nie ulega wątpliwości, że więcéj wiadomości zyskała medycyna w XIX wieku niż przez wszystkie wieki poprzednie. Niektóre téż jéj gałęzie, jak nauka o oku stanęły blisko nauk fizycznych.

Medżidieh, m. w Dobruczy, przy drodze żelaznéj, między Kustendże a Czarną wodą; w r. 1860 było jeszcze wioską tatarską, dziś miasto kwitnące, mające przeszło 20,000 m., w większéj części Tatarów, którzy się tu przesiedlili po wojnie wschodniéj z Krymu i stepów Kubańskich.

Meduza, ob. Gorgony.

Medwin, mczko w gub. kijowskiéj, nad rz. Medwinką, w r. 1774 własność Stanisława Augusta, potém jego synowca, generał-lejtnanta Stanisława Poniatowskiego.

Medyceusze, ob. Medici.

Medyckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie ruskiém, w ziemi przemyskiéj. Podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa mościckiego przez oddzielenie wsi: Medyka, Schinie, Pozdziacza, Torki, Maćkowice, Batycze, Darowice albo Komiechowice, Witoszyńce i Buczów. W r. 1771 posiadał je Antoni ks. Lubomirski wraz z żoną Zofią z Krasińskich, którzy zeń opłacali kwarty złp. 9,982 gr. 20, a hyberny złp. 4,046 gr. 25. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki, tenże zamienił je z Lubomirskiemi za ich dobra dziedziczne Dobromilskie.

Medyja, w starożytności górzysta, półn.-zachod. część Iranu obejmowała dzisiejsze prowincyje Aserbeidżan, Ghilau, Masanderan i Irak-Adżemi. Językiem, religiją i obyczajami pokrewni Baktryjanom i Persom, należeli Medowie do plemienia indo-europejskiego. Oderwawszy się około r. 700 prz. Chr. od Assyryi, M. doszła pod rządem własnych monarchów do znakomitéj potęgi; lecz około r. 560 prz. Chr. po zwalczeniu ostatniego jéj króla Astyjagesa przez Cyrusa, przeszła pod panowanie perskie. Po śmierci Aleksandra W. dostała się królom Syryjskim, a Antyjoch przyłączył do niéj krainę Atropatene albo M. mniejszą. Nareszcie przez jednego z Arzacydów, Mitrydata I, oddana r. 152 prz. Chr. Partom zostawała znowu pod rządem własnych królów. Takim był r. 36 prz. Chr. Artawasdes, z którym tryjumwir Antonijusz wojnę prowadził.

Medyjatyzacyja, tak w publiczném prawie niemieckiém zowie się pozbawienie udzielności drobniejszych księstw hrabstw i innych majętności, które za dawnego cesarstwa niemieckiego zostawały w bezpośredniéj (immediat) zależności od cesarza a w skutek wojen z czasów wielkiéj rewolucyi francuskiéj i cesarstwa przeszły pod zwierzchnictwo innych członków rzeszy niemieckiéj lub ligi reńskiéj z zachowaniem pewnych szczególnych praw rodowych jak wstępowania, w związki małżeńskie z panującymi, uwolnienia z pod obowiązku służby wojskowéj, wyjątkowéj uprzywilejowanéj jurysdykcyi i t. d. Skutkiem takiéj medyjatyzacyi, poraz piérwszy r. 1806 na większą skalę przeprowadzonéj, pomienione księstwa, hrabstwa i t. p. weszły w skład większych krajów niemieckich.

Medyjolan, niegdyś samoistne księstwo we Włoszech wyższych (północnych), którego piérwszym księciem, przez Wacława cesarza mianowanym, był r. 1395 Jan Galeazzo Visconti. Po wygaśnieniu linii męskiéj Visconti'ch (ob.) 1447 przeszło księstwo w posiadanie Sforzów (ob.), a z ich wygaśnieniem 1535 stało się własnością królów hiszpańskich, pod rządami których zostawało aż do hiszpańskiéj wojny sukcesyjnéj, a 1723 r. dostało się Austryi i wraz z Mantuą stanowiło Lombardyję austryjacką. W r. 1797 było wcielone do rzeczypospolitéj Cyzalpińskiéj, 1802 do rzeczypospolitéj włoskiéj a 1805 do królestwa włoskiego; w r. 1814 sardyńska część kraju (150 m. kw.) przyłączona do Sardynii, austryjacka zaś (392 m. kw.) do Austryi i zjednoczona z nowo utworzoném królestwem Lombardzko-weneckiém. Skutkiem wojny 1859 weszło Medyjolańskie wraz Lombardyją (ob.) w skład królestwa włoskiego.

Medyjolan (Mediolanum, Milano, Milan, Mailand), stolica Lombardyi i prow. t. n., nad rzeczką Olona, rezydencyja arcybiskupa, liczy łącznie z przedmieściem Corpi Santi przeszło 220,000 m. Pośród 66 kościołów miasta najświetniejszą jest katedra, wystawiona z białego marmuru na wzór kościoła św. Piotra w Rzymie, 326 stóp wysoka i najwspanialsza świątynia w całych północnych Włoszech. Dawniejszym od niéj jest tu w IV w. zbudowany kościół ś. Ambrożego, w którym się odbywały koronacyje królów włoskich. Refektarz kościoła Santa-Maria della-Grazia przechowuje sławne w świecie artystycznym szczątki obrazu Leonarda da Vinci: *Wieczerza Chrystusa Pana*. Pośród innych budowli i zakładów publicznych odznaczają się szczególniéj: królewski pałac nauk i kunsztów, Brera (ob.), pałac cesarski, teatr della Scala, jeden z najokazalszych i najpiękniejszych w Europie; mennica, arena, mogąca 36,000 widzów w sobie pomieścić, a nadewszystko prześliczny plac Corso, Porta-orientale i mnóstwo ogrodów publicznych, dostarczających publiczności najrozkoszniejszych przechadzek i miejsc rozrywki. Pod względem naukowym na szczególniejszą zasługuje uwagę biblijoteką z bogatą galeryją sztuk pięknych. W Medyjolanie, szczególniéj w ostatnich czasach objawił się wielki ruch naukowy a także przemysłowy i handlowy.—*Historyja.* M. w starożytności zwany *Mediolanam*, był głównem miastem Insubrów w Gallii Cyzalpińskiéj i w r. 222 prz. Chr. przeszedł w posiadanie rzymskie. Za cesarstwa był drugiém miastem państwa Rzymskiego i dopiéro po zrabowaniu w r. 452 po Chr. przez Hunnów pod dowództwem Attyli i spustoszeniu w r. 490 przez Teodoryka W. znacznie podupadł. R. 570 zajęli M. Longorbadowie a w r. 774 Frankowie pod Karolem W. W XI i XII w. M. podniósł się znowu do znakomitéj potęgi i stanąwszy na czele miast lombardzkich, walczył z początku nieszczęśliwie, w końcu bardzo pomyślnie przeciw cesarzom niemieckim, szczególniéj zaś Fryderykowi Barbarossie. Zwyciężywszy tego

monarchę w bitwie pod Legnano w r. 1176, został miastem wolném; jedynie zatargi między Gwelfami i Gibellinami przeszkadzały jego rozwojowi. M. w r. 1395 został stolicą nowozałożonego księstwa Medyjolańskiego i podzielał odtąd wszystkie jego losy. W r. 1805 Napoleon w M. utworzył stolicę królestwa włoskiego. Po kongresie wiedeńskim w 1815 r. powrócił M. znowu do Austryi z tytułem stolicy królestwa Lombardzko-Weneckiego a w 1859 przeszedł w posiadanie Włoch.—Porów. Cusani „*Storia di Milano*“ (t. 1—3, Medyjol. 1862—65).

Medyka, wieś w Galicyi, obw. przemyskim, niedaleko Sanu, słynna przepysznymi ogrodami i bogata w wiele wspomnień historycznych; jest własnością rodziny Pawlikowskich. W r. 1849, w czasie przechodu wojsk pałac tutejszy uległ spustoszeniu a szacowne zbiory naukowe przeniesione zostały do Lwowa.

Medyna (po arab. Medinet-el-Nebi, miasto Proroka), miasto stoł. kraju Hedżas w zach. Arabii i drugie co do świętości miasto Mahometan, ma 20,000 m. Sławna jest ucieczką z Mekki tutaj proroka; leży o 54 mile drogi na północ od Mekki i o 3,000 st. wyżéj nad poziom morza. Miasto wewnętrzne ma silną cytadelę i otoczone jest dokoła silnym murem kamiennym. Najważniejszy, główny meczet El-Haram, to jest Niepokalany, stoi tu na miejscu domu, w którym Mahomet życie zakończył i otacza jego grobowiec.

Meer albo *Van der Meer*, nazwisko kilku malarzów niderlandzkich, z których jednak dwaj tylko, ojciec i syn, obaj *Janowie*, zasługują na pamięć. *Jan van der Meer*, ojciec, ur. około 1628 w Schoonhoven, † 1691 w Harlem, malował głównie krajobrazy, zwierzęta i sceny morskie. — *Jan van der Meer*, syn, jeden z najznakomitszych mistrzów swego czasu, umarł w nędzy około r. 1706. Malował również krajobrazy, zwierzęta i sceny morskie.

Meerane, m. fabryczne w Saksonii, w obw. Zwickau, ma około 17,000 m. Posiada szkołę handlową i liczne zakłady przemysłowe wyrobów wełnianych i bawełnianych.

Mefistofeles (*Mephistopheles*), nazwisko szatana, znane szczególniéj z Fausta Goethego; właściwie *Mephostophiles*, t. j. nie lubiący światła czyli duch ciemności.

Mefityczne gazy, gazy i ciała lotne, zabójczo na organizm działające, jak np. siarkowodór, kwas węglany, gazy powstające przy gniciu ciał organicznych i t. d. Nazwa ta pochodzi od bogini rzymskiéj *Mephitis*, która miała chronić od szkodliwych wyziewów.

Megadendron, drzewo kopalne, którego pień, znaleziony około Chemnitz, ma 5 stóp przeszło średnicy; zaliczane było z początku do dębów, lecz następnie uznane zostało za drzewo iglaste.

Megalofotypija, sztuka otrzymywania, za pomocą kolejnych powiększeń, z małych obrazów fotograficznych obrazów naturalnéj wielkości.

Megalonyx, ob. Meghatherium.

Megalopolis, w czasach starożytnych kwitnące miasto w Arkadyi, założone r. 371 prz. Chr. ku obronie przeciwko Spartańczykom.

Megalosaurus (z greck.), zaginiony rodzaj gadów olbrzymich rozmiarów, znaleziony w wapieniu oolitowym przez Bucklanda. Długość jego dochodziła 50 stóp. W zębach i kościach udowych posiada cechy właściwe krokodylom i monitorom i zaliczany jest do oddzielnego rzędu gadów—*Dinosauria*.

Megara, stolica Megarydy, na międzymorzu Korynckiém, słynęła w starożytności z marmuru, zwanego muszlowym i z pewnego rodzaju białéj gliny, z któréj piękne wyrabiano naczynia; siedlisko szkoły Megarejskiéj; dziś nędzna mieścina.

Megarejska szkoła filozoficzna, założona przez Euklidesa (ob.), ucznia Sokratesa, oparła naukę Sokratesa o *dobru* na, wziętém od Eleatów (ob.), pojęciu *jedności bytu*. Dobro jest jednością, bytem niezmiennym w przeciwstawieniu do niebytu. Następcami Euklidesa byli: Eubulides, Alexinus, Diodorus, Kronus, Philo i Stilpo.—Por. Gust. Hartensteina: „*Ueber die Bedeutung der megarischen Schule für die Geschichte der metaphysischen Problema*“ (Lipsk 1847).

Megaryda (*Megaris*), kraina w Helladzie, z m. gł. Megara, tworzy w dzisiejszém królestwie greckiém ziemię t. n. w nomarchii Attyki. Mieszkańcy jéj uchodzili w starożytności za ludzi fałszywych, a stąd poszło przysłowie: *łez megarejskich*, mające wyrażać niewiarę, obłudę.

Megaskop, przyrząd optyczny, służący do dawania obrazów powiększonych jakiegokolwiek przedmiotu umieszczonego w ognisku soczewki; przyrząd ten zresztą niewiele się różni od mikroskopu słonecznego (ob. mikroskop).

Megaspileon (z greck. wielka jaskinia), jestto największy i najbogatszy klasztor w Grecyi, w prow. Achaja nad rz. Buraikus; przebywa tu przeszło 200 zakonników.

Megatherium, rodzaj zaginiony zwierząt ssących, należący do rzędu bezzębnych; zwierzę to miało 14 st. długości i 8 wysokości; piérwszy jego szkielet znaleziony był r. 1789 na brzegach Luxan, o 3 mile od Buenos Ayres i stąd przywieziony do Madrytu. Potém znajdowano jeszcze inne szczątki tegoż samego zwierzęcia tak w północnéj jak i w południowéj Ameryce w warstwach dyluwijalnych. Są to olbrzymie leniwce, zaliczane do oddzielnéj rodziny *Megatheridae*, do któréj należą i inne kopalne zwierzęta, jak *Megalonyx*, *Mylodon* i in.

Megera, ob. Eumenidy.

Mehadia, mczko na pograniczu serbsko-banackiém, nad Dunajem i w pięknéj dolinie nad Białą-rzeką, o 3 mile na północ od Rsawy, około 2,000 m.; znajdują się tu starożytności rzymskie; o dwie godziny drogi leżą *kąpiele Herkulesowe*, miejscowość lecznicza, położona w czarującéj dolinie nad rz. Czarną, znana już Rzymianom. Wytryskuje tu 14 źródeł wód ciepłych mineralnych. Temperatura ich wynosi 24—44° R.; są to źródła siarczane, obfitujące w sól kuchenną. Składem i własnościami zbliżają się do źródeł akwizgrańskich. Rocznie szuka tu ulgi do 3,000 chorych.

Mehler (Ludwik), teolog niemiecki, ur. 1816 w Tischenreuth, † 1872; wyświęcony na księdza 1840 był następnie dziekanem kolegijaty św. Jana w Regensburgu. Wydał oprócz innych: „*Beispiele zur gesammten christkatholische Lehre nebst Schrift und Väterstellen nach der Ordnung des Katechismus*“ (5 t., 5 wyd., Regensburg 1861); „*Christkatolisches Haus und Himmelbuch im Wort und Bild oder die christkatholische Lehre und Legende*“ (1857). Redagował nadto od 1851 czasopismo „*Der Prediger und Katechet*“.

Mehmed-Ali, wice-król Egiptu, ur. 1769 w Kavala w Macedonii, przybył r. 1800 z francuską wyprawą na czele oddziału Albańczyków do Egiptu, zyskał względy ówczesnego baszy Egiptu Chozrewa baszy, a walecznością i zręcznością posuwał się na wyższe stopnie; strąciwszy tego ostatniego, oparł się i utrzymał przeciwko Kurszydowi baszy i nareszcie w r. 1806 sam mianowany został przez Portę baszą Egiptu. Z nim rozpoczyna się nowa epoka w dziejach Egiptu. Zabiegami swymi wyjednywał stopniowo u Porty dziedzictwo dla swojéj dynastyi; jakoż firmanem z d. 13 Lut. 1841 r. zatwierdzony został dziedzicznym posiadaczem Egiptu i Nubii. Co się tyczy szczegółów jego rządów, ob. *Egipt* (historyja). Z powodu starości M. Porta wyznaczyła w Lipcu 1848 jego następcą przybranego jego syna Ibrahima-paszę, a po śmierci tego ostatniego (10 Listop. t. r.) Abbasa-paszę wnuka Mehmedowego. M. zupełnie na umyśle osłabiony, † 1849.—Porów. Mourieza „*Histoire de Mehmed-Ali*“ (3 t., Paryż 1855—58).

Mehoffer (Józef), publicysta i statystyk galicyjski, komisarz rządowy obwodu lwowskiego, † 1844 we Lwowie. Wydawał we Lwowie czasopisma niemieckie, w których zamieszczał wiele wiadomości statystycznych o Galicyi i opisów miast galicyjskich. Z czasopism tych najważniejsze *Mnemosyne*, wydawany przez lat 16 i *Leseblätter von Galizien* (od 1836—41). Oddzielnie wydał „*Topographisch - statistisch - ethnographische Beschreibung Galiziens*“, dzieło, wychodzące w pojedynczych zeszytach, z których każdy zawiéra opis oddzielnego powiatu.

Méhul (Henryk Stefan), kompozytor francuski, ur. 1763 r. w Givet, † 1817; za radą i wpływem Glucka wziął się do kompozycyi i pod wpływem wypadków 1789 r. napisał i wystawił (1790) swój piérwszy utwór: „*Euphrosine ou le Tyran corrigé*“. Cała gorączka rewolucyjnych prądów, cała dramatyczność ówczesnych przewrotów społecznych odbija się w utworach M. a zwłaszcza w jego arcydziele: „*Stratonice*“. Znakomitym choć już odmiennego charakteru dziełem jest „*Józef w Egipcie*“ (1807), dotąd utrzymujący się na scenie. M. piérwszy nadał wielką rolę zbiorowym ustępom i finałom. Był on w końcu inspektorem w konserwatoryjum paryskiém.

Meibohm (Fryderyk), po łac. *Meibomius*, kaznodzieja, archidyjakon elblągski, † 1660; ogłosił drukiem: „*Acta conventus Thoruniensis celebrati anno 1645*“ (Krak. 1646), tudzież wiele mów i kazań okolicznościowych.

Meibom (Henryk), słynny anatom i historyk, pochodzący z rodziny, która wydała kilku uczonych, ur. 1638 w Lubece, † 1700; był pierwotnie profesorem medycyny, historyi i poezyi w Helmstedt, wsławił się w anatomii dokładném opisaniem gruczołów w powiekach, zwanych od niego *gruczołami Meiboma* i in. Z prac jego historycznych na uwagę zasługuje wydanie „*Rerum Germanicarum scriptores*“ (3 tomy, Helmstedt 1688).— **Meibom** (Marek), krewny poprzedniego, ur. 1630 r. w Tönningen, † 1711 w Amsterdamie, studyjował głównie muzykę starożytnych i wydał z druku: „*Antiquae musicae scriptores septem, Graeci et Latini*“ (2 t., Amsterd. 1652).

Meidinger (Jan Walenty), gramatyk, ur. 1756 r., nauczyciel języka franc. we Frankfurcie n. Menem, † 1822 tamże; wydał prócz innych gramatykę francuską w języku niemieckim, która na rozmaite języki, pomiędzy innemi i na polski przekładana, doczekała się kilkudziesięciu wydań.

Meidingera stos, ob. Stosy galwaniczne.

Meilhac (Henryk), dramatyk francuski, ur. 1832 w Paryżu. Początkowo (1852—55) pracował ółówkiem i piórem w „*Journal pour rire*“. Piérwsze jego próby dramatyczne (1855) nie miały na scenie powodzenia, ale dobrze były przyjęte przez krytyków. Utwory jego świadczą o wielkiéj łatwosci inwencyi i niepospolitéj znajomości sceny. Celniejsze z nich są: „*Sarabanda du Cardinal*“ (1856); „*Péché caché*“ (1858); „*Petit fils de Mascarille*“ (1859); „*L'Etincelle*“ (1860); „*Vertu de Célimène*“ (1861); „*Les brebis de Panurge*“ (1862); „*La clef de Metella*“ (1862; sztuka znana i na scenie warszawskiéj); „*Fabienne*“ (1865); „*Suzanne et les deux Vieillards*“ (1868; znana i na scenie warszawskiéj), jedna z najlepszych jego kreacyj i t. d. Oprócz tego napisał mnóstwo sztuk do spółki z L. Halévy (ob.) jak: „*Piękna Helena*“, „*Froufrou*“, „*Sinobrody*, *Życie paryskie*“ i t. d., znane na scenach polskich i rozpowszechnione po całym niemal świecie.

Meinberg, zakład kąpielowy w kstwie Lippe, niedaleko od Pyrmontu, zawiera przeważnie siarczany alkaliczne. Najważniejszą rolę w leczeniu gra tu kwas węglany, wydobywający się z ziemi bardzo silnym strumieniem; rurami rozprowadzony, służy on do wziewań, natrysków. Prócz tego znane są tutejsze okłady szlamowe, z których się siarkowodór wydobywa.

Meineke (Jan Albert Fryder. August), filolog i krytyk niemiecki, ur. 1791 w Soest, od 1826 dyrektor gimnazyjum Joachimsthal w Berlinie, † 1870 tamże. Opracował krytycznie komików greckich, poetów aleksandryjskich i t. d. Ważniejsze jego dzieła w tym rodzaju są: „*Quaestiones scenicae*“ (3 częś., Berl. 1826—30); „*Fragmenta poëtarum comicorum Graecorum*“ (5 t., Berl. 1839—43) i „*Analecta Alexandrina*“ (Berl. 1843).

Meinhold (Jan Wilhelm), teolog, poeta i publicysta niemiecki, ur. 1797 w Necelkowie na wyspie Usedom, po ukończeniu uniwersytetu w Greifswal-

dzie, od 1844—50 proboszcz w Rehwinkel pod Stargardem, † 1851 w Charlottenbergu; wsławił się jako autor romansów: „*Die Bernsteinhexe*“ (Berl. 1843) i „*Sidonia von Borck, die Klosterhexe*“ (Lipsk 1847). Inne jego prace pomieszczone są w ogólnym zbiorze „*Gesammelte Werke*“ (8 t., Lipsk 1846—1852).

Meiningen, stolica księstwa Sasko-Meiningen, nad rz. Werrą, rezydencyja ministeryjum i innych władz krajowych, ma gimnazyjum, bank kredytowy środkowych Niemiec i 7,200 m.

Meisner (Józef), wiérszopis i publicysta polski, † 1841 we Francyi; ogłosił noworocznik p. t. „*Bronisława*“ (Warsz. 1826) i „*Poema religijne, z okoliczności jubileusza w r. 1826*“ (tamże 1827); za granicą redagował czasopismo polskie w Besançon 1833 i wydał „*Krakowiaki historyczne*“ (Paryż 1841).

Meissen, m. w Saksonii, obwodzie drezdeńskim, nad Elbą, niegdyś stolica margrabiów, burgrafów i biskupów Miśnii, teraz rezydencyja kapituły katedralnéj, sądu obwodowego i innych władz obwodowych, ma 10,000 m., przemysł znacznie rozwinięty, żeglugę bardzo ożywioną na Elbie i rozległy handel, szczególniéj winem, uprawianém w okolicy i zwaném *meisseńskiém*. Do osobliwości miasta należą: starożytna katedra gotycka, zamek Albrechtsburg, ze sławną, założoną 1710, królewską fabryką porcelany i szkoła książęca w St.-Afra. Od r. 1860 m. M. połączone jest boczną drogą żelazną z Lipsko-Drezdeńską koleją.—Porów. Puttricha „*Das Schloss und der Dom zu Meissen*“ (Lipsk 1845); Reinharda „*Die Stadt Meissen, ihre Geschichte Merkwürdigkeiten*“ (Meissen 1829).

Meissner (Alfred), poeta niemiecki, wnuk znanego w swym czasie literata *Augusta Bogumiła* **Meissner** (ur. 1753, † 1807), ur. 1822 w Cieplicach w Czechach. Ukończywszy studyja medyczne w Pradze, udał się 1846 do Drezna, gdzie wydrukował swój poemat epiczny „*Żyszka*“ (Lipsk 1846; 8 ed. 1863), a stąd do Paryża, gdzie przebył rok 1847. W 1848 wrócił do Czech, ale wkrótce wyjechał znowu do Paryża i tu napisał swe „*Revolutionäre Studien aus Paris*“ (2 t., Frankf. 1849). W owym czasie był M. obok M. Hartmanna (ob.) głównym przedstawicielem czeskiéj poezyi wolności. W „*Żyszce*“ i „*Gedichten*“ (Lipsk 1845; 4 ed. 1851) czaruje nieporównaném mistrzostwem formy. W „*Sohn des Atta Troll*“ (Lisk 1850) okazał wiele humoru i ironii. Próbował też sił w tragedyjach, ale bez powodzenia. Romansami za to zyskał wielki rozgłos. Wymieniamy z nich: „*Zwischen Fürst und Volk*“ (3 t., 2 ed. 1861); „*Die Sansara*“ (3 ed., Lipsk 1860); „*Neuer Adel*“ (3 t., Lipsk 1861); „*Zur Ehre Gottes*“ (2 t., Lipsk 1861); „*Schwarzgelb*“ (8 t., Berl. 1864) i t. d. Z innych pism jego zasługują na wzmiankę: „*Erinnerungen an H. Heine*“ (Hamd. 1854); „*Charaktermasken*“ (2 t., Lipsk 1861—63); „*Novellen*“ (2 t., Lipsk 1864) i „*Lemberger und Sohn*“ (Berl. 1865).

Meissonier (Jan Ludwik Ernest), fracuski malarz rodzajowy, ur, 1813 w Lyon, uczeń Cognieta w Paryżu. Drobne jego obrazki, od których zaczął swój zawód artystyczny, przedstawiają zwykle sceny z życia ludu francuskiego w zeszłém stuleciu. Utworami tymi zjednał sobie M. wielki rozgłos a krytycy francuscy postawili go na równi z mistrzami staroholenderskimi jak: Dow, Mieris, Netscher i inni. Ze względu jednak na wykonanie oraz harmoniję w kolorycie i światłocieniu często stoi od nich niżéj. Obrazki te, zalecające się przedewszystkiém obok głębokiego uczucia wielką świéżością, pełnią życia i czystością rysunku, przepłacane są przez miłośników. Za „*Szarżę kawaleryi*“ wziął 1867 roku 150,000 fr. Wymieniamy z nich między innymi: „*Czytelnik*“ (1840); „*Szachiści*“ (1841); „*Malarz w swéj pracowni*“ (1843); „*Partyja pikiety*“ (1845); „*Kręglarze* (1848); „*Palacz tytuniu*“ (1849). Z malowideł większych rozmiarów zasługują na uwagę: „*Bravi*“ (1852); „*Napoleon III pod Solferino*“ (1861); „*Następstwa kłótni przy grze*“ (1865) i t. d. Oprócz tego wykonał znaczną liczbę portretów. Arcydzieła jego rozpowszechnione są w miedziorytach i litografijach. Od 1861 jest M. członkiem akademii.—**Meissonier** (Jan Karol), syn i uczeń poprzedniego, występuje od 1865 jako zdolny artysta w malarstwie rodzajowém i portretowém.

Meistersänger, właściwie *Meistersinger*, poeci niemieccy stanu miejskiego, którzy od XIV w. rozwijali daléj poezyję liryczną, utworzoną w XII i XIII w. przez poetów dworskich czyli *Minnesängerów*. Traktowali swą sztukę jako rzemiosło i dla tego też instytucyja ich miała wszystkie oznaki cechów rzemieślniczych.—Porów. Schnorr von Carolsfeld „*Zur Geschichte des Meistersänger.*“ (1872).

Mejer (Józef), publicysta i tłumacz z czasów Stanisława Augusta; był proboszczem dawgowickim, jednakże głównie przebywał w Warszawie, zajmując się tłumaczeniami z języka niemieckiego. Od r. 1788 wydał 2 tomy pisma peryjodycznego, p. t. „*Biblijoteka fizyko-ekonomiczna*“, które było po większéj części tłumaczeniem czasopisma wychodzącego w Warszawie 1784—88 p. t. „*Polnische Bibliothek*“, pod redakcyją Steinera.

Mejia (Tomasz), generał meksykański, ur. w Queretaro. Przed wyprawą francuską dał się poznać w kraju jako jeden z przywódców stronnictwa konserwatywno-klerykalnego; następnie jeden z piérwszych przyłączył się do sprawy nowego cesarza Maksymilijana i zbrojnie zań walcząc, odniósł zwycięstwa pod San Luis de Potosi 27 Wrześ. 1863 i Matelmala w Maju 1864. Mianowany 1866 dowódcą 3-éj terytoryjalnéj dywizyi wojskowéj, pobił gen. Escobedo i na czele 3-go korpusu armii towarzyszył Maksymilijanowi do Queretaro, bronił dzielnie i z nadzwyczajném męstwem téj twierdzy, ale wzięty w końcu do niewoli, został rozstrzelany 19 Czerw. 1867 wraz z cesarzem i przyjacielem swym gen. Miramon (ob.).

Mejonit, ob. Skapolit.

Mejszagoła, wieś o 4 mile od Wilna, przy drodze do Wiłkomierza, nad rz. Musą położona, jedna z najdawniejszych osad litewskich; jeszcze za czasów pogańskich był tu zamek drewniany i dwór wiejski w. książąt. Tu w. ks. Olgierd w r. 1380 pochowany

został. Jagiełło kazał tu w r. 1387 zbudować jeden z siedmiu kościołów parafijalnych, na Litwę ustanowionych, po spaleniu odbudowany przez Zygmunta III i dotychczas istniejący.

Mejszagolskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie wileńskim, o 4 mile od Wilna. W r. 1771 składało się z Mejszagoły (ob.) z przyległościami. W tym czasie posiadał je Eperyesz, ssta wiłkomiérski, który łącznie posiadał i sąsiednie sstwo szyrwinckie, opłacając z M. kwarty złp. 2,518 gr. 3, a hyberny złp. 852. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj z uwagi, że miasto Lachowicze, w wdztwie nowogrodzkiém, dziedziczne ks. Massalskiego, biskupa wileńskiego, miało w sobie fortecę, mogącą posłużyć do obrony kraju, postanowiły zamienić je za sstwa mejszagolskie, połongowskie, płungiańskie i szyrwinckie i oddzielną komisyję z 9 urzędników litewskich dla uskutecznienia téj zamiany wyznaczyły.

Mekines, m. w środkowém Marokko, liczące 15,000 m., posiada wielki pałac ze sławnymi na cały kraj ogrodami i w okolicy liczne plantacyje oliwy; jest to letnia rezydencyja sułtana.

Mekka, (u Arabów Omm-el-Kora, t. j. matka miast), jest świętém miastem muzułmanów, jako miejsce urodzenia Mahometa; ma 45,000 mieszkańców, leży w krainie Hedżas, o 10 mil od portu Dżidda. Ma wiele meczetów, które zaćmiéwa główny meczet, Beitallach, t. j. dom Boży. Przybywające tu corocznie karawany, nie są już tak liczne jak dawniéj, a handel, który niegdyś czynił Mekkę głównem targowiskiem pomiędzy Arabiją a resztą Azyi, Afryką i Europą, znacznie teraz podupadł. Za czasów Mahometa miasto było w posiadaniu Koreiszytów; po śmierci proroka przeszło dziedzictwem na jego potomków. Późniéj sułtanowie tureccy przywłaszczyli sobie prawo opieki nad świętemi miastami Mekką i Medyną. W r. 1803 zajęli M. Wehabici, ale wkrótce potém oswobodził ją Mehmed Ali. Arabskie kroniki miasta Mekki wydawał od r. 1858 Wüstenfeld.

Meklenburg, (właściwie **Mecklenburg**), nazwa dwu wielkich księstw i państw związku niemieckiego, jako to: — **Meklenburg Szweryn** leży nad brzegami morza Baltyckiego, na zachód od pruskiego Pomorza i obejmuje 244 mile kwadratowe i 560,618 m. Jestto kraj prawie zupełnie równy z niewielkimi jedynie pagórkami, w małéj części piaszczysty i bagnisty, ale w ogóle bardzo żyzny; pobrzeża mało mają zagłębień i nie są zbyt wysokie. Rzeki tutejsze spływają w części do Elby, która stanowi południowo-zachodnią granicę kraju, częścią wpadają do morza Baltyckiego (Uarnow, Trave, Badegost i inne. Ludność po większéj części na wsiach całkowicie pochodzenia słowiańskiego lecz zgermanizowana, mówi po niemiecku (plattdeutsch) i zajmuje się przeważnie rolnictwem, chowem bydła i słynnych koni, rybołówstwem i t. d. Przemysł nieznaczny, handel za to bardzo rozwinięty (flota handlowa w 1869 r. liczyła 449 okrętów o 57,546 łasztach ładunku) koncentruje się w portach: Rostoku i Wismarze. Religija protestancka; na 560,618 ogólnéj liczby mieszkańców ledwie 1,200 jest katolików, a 3065 żydów. Oświata niezbyt wysoko posunięta, pomimo że M. ma własny uniwersytet (w Rostoku), 5 gimnazyjów, seminaryjum, szkołę żeglugi i t. d. Konstytucyja feudalna średniowieczna, opiera się na podstawie traktatów o dziedzictwie tronu z 1755 r. i stanowi monarchiję ograniczoną przez rycerstwo i stan niższy. Zarząd państwa powierzony jest ministeryjum, do którego nie należy wydział wojny. Wojsko obydwu księstw tworzy 17 dywizyję niemiecką i składa się z 2 pułków piechoty, batalijonu strzelców, 2 pułków dragonów i 4 bateryj artyleryi. Wyższy sąd apelacyjny dla M. jest w Parchijum. Dochód roczny państwa wynosi 354,950 tal. i wyrównywa rozchodowi a dług publiczny w 1869 doszedł do 7,009,132 tal.—Stolicą jest m. Szweryn.—**Meklenburg-Strelic** składa się z dwu oddzielnych części: właściwego M. Strelic i z księstwa Batzeburg; obejmują one razem 495 mil kw. z ludnością 98,770 m., wyznających religiję ewangielicką. Grunt tu równy i żyzny, skropiony rzeką Hawel; przemysł dosyć rozwinięty, znaczniejszy jak w M. Szwerynie; konstytucyja takaż jak w poprzedzającym. Dług ma dochodzić do 2,000,000 tal. Stolicą państwa i rezydencyją wielkiego księcia m. Neu-Strelitz (Nowe-Strzelce).

Historyja. W epoce wędrówek narodów kraj ten zajęli Bodryci (ob.) i rozsiedli się nawet w Holsztynie, ale po długich bojach zostali przez Niemców ujarzmieni i wynarodowieni. Od miejscowości *Miklinborg* (dziś wioska *Meklenburg*), rezydencyj bodryckiego księcia Niklota (poległego w walce 1160), ziemia ta otrzymała swą nazwę. Syn Niklota, Przybysław, protoplasta panującego dotąd jeszcze domu książęcego, ochrzcił się i został wazalem niemieckim jako władca całéj krainy oprócz probostwa Szwerynu. Odtąd rozpoczęła się nieustanna germanizacyja, którą gorliwie popierał syn Przybysława a zięć Henryka Lwa Henryk Borwin; z czasem język słowiański całkowicie został wyparty przez mowę dolno-niemiecką. Po upadku Henryka Lwa M. dostał się pod panowanie Duńczyków, ale po bitwie pod Bornhöved (22 Sierpnia 1227) odzyskał swą niezależność. W 1229 r. wnukowie Henryka Borwina podzielili się krajem i powstały stąd 4 linije, z których najstarsza dotąd jeszcze kwitnie. Z wygaśnięciem ostatniéj linii 1471 przeszedł cały M. pod władzę jednego księcia, ale skutkiem podziału 1611 i 1621 utworzyły się znowu dwie linije; *Güstrow* i *Schwerin*. Władcy M., wyniesieni 1348 do godności książąt, wprowadzili luteranizm i w wojnie 30 letniéj utracili swe posiadłości (oddane w lenno Wallensteinowi), ale je odzyskali przy pomocy Gustawa Adolfa pokojem pragskim 1635 r. Po wygaśnięciu linii Güstrow 1695 r., mocą układu hamburgskiego między Fryderykiem Wilhelmem ks. Schwerinu i stryjem jego Adolfem Fryderykiem II, otrzymał ten ostatni Starogrod, Mirów, Niemirów oraz księstwo Ratzeburg i stał się założycielem linii *Strelitz*. M. był jednym z niewielu krajów niemieckich, gdzie średniowieczne urządzenia stanowe utrzymy-

wały się długo mimo absolutyzmu książąt. Ucierpiawszy wiele w wojnach napoleońskich, wszedł M. 1815 w skład związku niemieckiego, a książęta otrzymali godność wielkich książąt. W ruchach politycznych lat następnych nie brał kraj żadnego udziału i pozostał w tyle za ogólnym rozwojem Niemiec. Jakkolwiek zniesiono poddaństwo 18 Stycznia 1820 r., to jednakże ciężkim był los chłopów i wyrobników w dobrach szlacheckich. Skutkiem przewrotów 1848 r. otrzymał *M.-Schwerin* 10 Października 1849 konstytucyję na miejsce dawnych urządzeń stanowych, przeciw czemu protestował w. książę M.-Strelitz, jako też Prusy, mając układem z 1442 r. zapewnioną w całym M. sukcesyję w razie wygaśnięcia linii męskiéj. Jakoż mimo oporu deputowanych konstytucyja ta została zniesiona 14 Sierpnia 1850 r. a ucisk policyjny i reakcyjne środki wyjątkowe stłumiły opozycyję. Przywrócono nie tylko do dziś jeszcze istniejące przestarzałe urządzenia stanowe, ale nawet zniesioną 1848 r. karę kijów, która szerokie zaraz znalazła zastosowanie. Skutkiem wojny 1866 weszły oba księstwa (4 Sierpnia 1866), w skład związku północno-niemieckiego. M.-Strelitz żadnéj ku temu nie okazywał chęci; przeciwnie zaś M.-Schwerin, którego władca w. ks. *Fryderyk Franciszek II*, jako generał pruski czynny brał udział w wojnach 1866 i 1870—71. — Por. Boll „*Geschichte Mecklenburgs mit besonderen Berücksichtigung der Cultur geschichte*“ (2 t., Neubrandenb. 1855); tegoż „*Abriss der mecklenb. Landeskunde*“ (Wismar 1861); Raabe „*Mecklenb. Vaterlandskunde*“ (2 ed., 3 t., Wism. 1863); Lisch „*Jahrbücher des Vereins für mecklenb. Geschichte und Landeskunde*“ (wychodzące od 1835).

Mekonina czyli *opijanyl*, $C_{10} H_{10} O_4$, jedna ze składowych części opijum, otrzymuje się z wodnego wyciągu opijum przez strącenie go amonijakiem, odcedzenie i odparowanie do gęstości syropu. Po pewnym czasie osadzają się białe pryzmatyczne kryształy M. rozpuszczalne w wodzie wrzącéj, alkoholu i eterze; przez działanie kwasu azotnego otrzymuje się *Nitromekonina*.

Mekonowy kwas, $C_7 H_4 O_7$, jeden z kwasów zawartych w opijum, cechujący się zabarwieniem krwisto-czerwoném, jakie wydaje z solami tlenku żelaza. Silnie ogrzany traci piérwiastki kwasu węglanego i przechodzi w *kwas komenowy* $C_6 H_7 O_5$ który z kolei również utraca te piérwiastki w wyższéj temperaturze i zamienia się w kwas *pyromekonowy*. K. M. jest trójzasadowy i tworzy sole, zwane *mekonijanami*; najwięcéj z nich znanym jest *mekonijan morfiny*, któremu opijum zawdzięcza swe własności usypiające. Otrzymuje się przez strącenie wyciągu wodnego opijum roztworem chlorku wapnia i przez rozkład kwasem solnym tak utworzonego mekonijanu wapna.

Meksyk, albo Stany Zjednoczone *Meksykańskie* (Estados Unidos de Mexico), federacyjna rzeczpospolita leży w części południowéj Ameryki Północnéj i granicy na północ ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnéj, na wschód z odnogą Meksykańską, morzem Karaibskiem i zatoką Honduras, na południe wschod. z Gwatemala, na południe i zachod z oceanem Wielkim. Cała ta ogromna przestrzeń ziemi, obejmująca od 33,500 do 36,000 mil kw., stanowi przeważnie wyżynę na 5,000 do 8,000 stóp nad poziom morza wzniesioną i przerzniętą wielu odnogami gór Kordylijesów. Najważniejsze z tych są: Sierra Madre, Sierra Carcay, S. Acha, de las Grullas, Verde i t. d. ze szczytami dochodzącymi 17,000 stóp (Popocatepetl 16,980 st., Pic Orizaba 16,780, Iztaccihuatl i t. d.). Linija wiecznych śniegów rozpoczyna się tu na 14,100 stóp nad poziomem. Pobrzeża są wysokie z niezbyt rozwiniętą liniją brzegową (zatoki Campeche, Honduras, Tchuantepek i Kelifornijska). Rzeki, dość liczne; najważniejsze z nich są: Rio Grande del Norte, Rio del Tigre, Rio Repido, Rio Verde, Rio Colorado i inne. Wiele także jest jezior, z których na szczególną uwagę zasługuje jezioro słone Tequiesquite. Klimat niejednostajny; na pobrzeżach i w nizinach gorący i niezdrowy, w miejscowościach tych, zwanych *Tierras calientes*, temperatura średnia przenosi 20° R. i febra żółta jest tu nader pospolitą. W okolicach wzniesionych na 3,000 do 7,000 stóp, tak zwanych *Tierras templadas*, średnia temperatura dochodzi 15° R. i klimat jest bardzo przyjemny i łagodny. Nakoniec w miejscowościach bardzo wyniesionych (*Tierras frias*) klimat jest ostry, chociaż zdrowy. Grunt również nie jednakowéj żyzności, pobrzeża i płaskowzgórze Anahuac, odznaczają się wielką urodzajnością. W ogóle Tierras celientes wydają płody zwrotnikowe, a więc trzcinę cukrową, indygo, kakao, bawełnę i t. d. Tierras templadas, (zajmując blisko $^2/_3$ powierzchni całego państwa), mają płody krajów ciepłych, a więc południowe owoce, wino, oliwy, migdały, kawę, różne korzenie i zboża. Wreszcie Tierras frias obfitują w zboże i kartofle. Oprócz zwierząt domowych europejskich są jeszcze w M.: małpy, tapiry, jelenie, bawoły, leniwce, jaguary, sępy, koudory, flemingi i t. d. Z ciał kopalnych zasługują na wzmiankę: złoto (w niewielkiéj ilości), srebro, miedź, cyna, ołów, żelazo, rtęć, szmaragdy, ałun, sól i inne.—Ludność stosunkowo do ogromnéj przestrzeni nie liczna. Według spisu 1869 r. liczba jéj wynosiła 9,173,000 m.; dzieli się ona na 1) białych europejskiego pochodzenia (kreolów), przeszło 1,000,000; 2) kolorowych (emulatów i metysów) przeszło 1,500,000; 3) Indyjan już to osiadłych i nawróconych do chrześcijaństwa (Indios fideles), już to niepodległych i pogan (Indios brawos), zamieszkujących przeważnie w północnéj stronie kraju i 4) Negrów. Religija panująca rzymsko-katolicka (3 arcybiskupstwa i 8 biskupstw). Przemysł jest słabo rozwinięty, z wyjątkiem bawełnianego i wełnianego, a także wyrobów metalowych. Handel, dość ożywiony, znajduje się po większéj części w ręku Anglików, Francuzów i północnych Amerykanów. Wywóz równoważy się z przywozem i wynosi około 26,000,000 dol. rocznie. Komunikacyje bardzo złe, koléj żelazna zaprowadzona dopiéro w 1871 r. i to na niewielkiéj przestrzeni (około 50 mil). Żegluga parowa z Francyją, Angliją i Stanami Zjednoczonymi. Finanse

nie zbyt świetne; budżet dopiéro w ostatnich czasach pozbywa się deficytu. Wydatki na rok 1870, były obliczone na 13,046,742 dolar. dochody zaś miały przynieść 14,420,576 dol. Dług państwa (nie wliczając w to pożyczek, zaciągniętych przez cesarza Maksymilijana, których rząd republikański nie przyjął), wynosi 317,357,000 dol. Podstawę konstytucyi dzisiejszéj stanowi ustawa z 1823 r., na mocy któréj M. jest rzecząpospolitą federacyjną złożoną pierwiastkowo z 19 stanów i 3 terytoryjów, obecnie z 27 Stanów. Władzę prawodawczą posiada kongres, z senatu i izby deputowanych złożony. Władzę wykonawczą bardzo rozciągłą, ma prezydent, obiérany na 4 lata. Wolność zupełna (z wyjątkiem ograniczeń religijnych i handlowych) i równość demokratyczna są podstawami konsystucyi i każdy stan ma swego gubernatora. Stolicą państwa jest m. Meksyk. Stan m. ma 45 mil kw. i 650,620 m. ze stolicą Toluca.—Porów. Streckes'a „*Die Republik M.*“ (Frankfort 1847); Bogusławskiego „*Ueber deutsche Colonisation in M.*“ (Berlin (1851); H. Masona „*Pictures of M.*“ (Lond. 1851).—*Historyja.* Dawniejsza nazwa M. była *Anahulac.* W chwili odkrycia Ameryki przez Europejczyków mieszkańcy M. nosili nazwę *Azteków* (ob.). Piérwszą wiadomość o tym kraju przynieśli do Europy Hiszpanie, Solis i Pinzon, którzy r. 1508 odkryli Yucatan. W 1518 r. Grijalva zwiedził wschodnie brzegi Anahuacu, a 1519 wylądował Ferdynand Cortez (ob.) i jakkolwiek słabemi bardzo rozporządzał siłami, podbił jednak całe państwo Azteków, które pod nazwą Nowéj Hiszpanii przeszło w posiadanie Hiszpanów i rządzone było przez oddzielnych wice-królów, co 5 lat zmienianych. Państwo to najbogatsze i najobszerniejsze ze wszystkich posiadłości hiszpańskich, pomimo niesłychanego ucisku, wywiéranego przez nielitościwych zdobywców, pozostało im wiérném aż do chwili wypędzenia Burbonów z Hiszpanii. Wypadek ten sprowadził zupełną zmianę stosunków i w M. Jakoż chociaż w r. 1809 za staraniem duchowieństwa utworzył się tutaj rząd w imieniu Ferdynanda VII, to późniéj przecież powstał on przeciwko wysokiéj juncie hiszpańskiéj, ponieważ ta ostatnia nie chciała usunąć dawnych nadużyć i ograniczeń. Już wtedy uwydatniły się 2 stronnictwa: staro-hiszpańskie i kreolskie, które większéj niż tamto pożądały niezależności. Wicekról Venegas usiłował wszelkimi środkami utrzymać M. w wierności dla regencyi i kortezów, rezydujących w Kadyksie, ale prześladowaniami swemi wywołał r. 1810 ogólne powstanie pod wodzą dzielnego księdza Hidalgo. Po jego straceniu 27 Lipca 1811 powstanie wprawdzie zostało uśmierzoném, nowe atoli okrucieństwa następnego wicekróla Colleja rozbudziły dawną nienawiść i wywołały nowe 1820 powstanie, którego żadnymi środkami stłumić niebyło można, zwłaszcza że naczelnik powstańców Guerrero trzymał się dzielnie przeciwko Hiszpanom. Z nim połączył się potém Isturbide (ob.), który odgrywał czas jakiś rolę cesarza meksyk. Z upadkiem dopiéro tego ostatniego ustanowił kongres 6 Grud. 1823 konstytucyję republikańską, która 4 Paźdz. 1824 weszła w życie 29 Grud. 1824 r. Kongres zakończył swe posiedzenia i od téj chwili właściwie datuje się istnienie rzeczypospolitéj Meksykańskiéj, którą uznały najprzód Stany Zjednoczone (1 Stycznia 1825), następnie wszystkie państwa amerykańskie i europejskie a Hiszpanija dopiéro 1836. Piérwszym prezydentem wybrany został generał Fernandez Vittoria. Prawem z 13 Stycz. 1825 zniesiono handel niewolnikami. Historyja nowéj rzeczypospolitéj w ciągu dwu piérwszych lat dziesiątków przedstawia smutny obraz zamieszań i walk stronniczych. O władzę naczelną dobijają się bezustannie obok independentów arystokratycznych (*Escoceses*), pragnących wprowadzić na tron meksyk. księcia z domu hiszpańskiego, indepedenci demokratyczni (*Yorkinos*), skłaniający się do federacyi demokratycznéj, i centraliści czyli arystokraci, którzy żądali centralnego rządu arystokratycznego. Wśród tego chaosu zaznaczyć jednak należy dwa momenty: z jednéj strony prąd, mający na celu unicestwienie wpływu partyi klerykalnéj, pragnącéj rządów absolutystycznych, z drugiéj zaś dążenie białych czyli Kreolów do wyłączenia Indyjan i mieszańców od wszelkiego w rzędzie udziału. Miejsce wybranego 1 Września 1828 roku prezydentem Pedrazza zajął 4 Grudnia Santa-Anna (ob.); po nim nastąpił wkrótce Guerrero, który już w końcu 1829 r. musiał ustąpić urzędu generałowi Bustamente (ob.) ale i on w skutek zwycięstwa powstańców 1 i 2 Października 1832 r. pod Puebla złożył rządy w ręce Pedrazza, po którym na mocy układu z 1 Kwietnia 1833 otrzymał prezydenturę Santa-Anna. Ten podczas wojny z prowincyją Texas, która 2 Marca 1836 ogłosiła swą niezależność, został wzięty do niewoli; za jego następcy Bustamente przyszło do nieporozumień z Francyją, zakończonych dopiero po zdobyciu przez Francuzów Veracruz (5 Grud. 1838) pokojem 9 Mar. 1839 r. Po Bustamencie stanął powtórnie na czele rządu we Wrześniu 1841 r. przywódca centralistów Santa-Anna i sprawował rządy z władzą niemal dyktatorską; skutkiem swych samowolności wywołał w końcu 1844 r. powstanie i 5 Stycz. 1845 musiał uciekać. Nowy rząd za prezydentury jego następcy gen. Herrery uznał niepodległość Texasu, ale gdy prowincyja ta została wcielona do Stanów Zjednoczonych, wypowiedział tym ostatnim 16 Lip. 1845 wojnę, która po wielu klęskach Meksykanów a zwłaszcza pod Contreras i Churubusco 19 i 20 Sierpnia 1847 r., po zdobyciu przez Amerykanów stolicy Meksyku (15 Września t. r.), zakończyła się pokojem zawartym w Guadalupe-Hidalgo 2 Lutego 1848 i przez kongres ratyfikowanym. Na mocy warunków tego pokoju odstąpił M. Stanom Zjednoczonym części stanów: Tamaulipas, Cohahuila i Chihuahua, oraz Nowy Meksyk i Nową Kaliforniję (ogółem 30,000 mil kw.) a prócz tego zezwolił na wolną żeglugę po Rio Colorado i odnodze Kalifornijskiéj, za co otrzymał 15 miljonów dolarów wynagrodzenia. Obrany ponownie prezydentem Herrera (strącony bowiem 30 Grud. 1845 zastąpiony został przez gener. Paredesa, a ten znowu 1846 przez Santa-Annę), starał się zaprowadzić

jaki taki ład w rozstrojonych finansach, ale trudno mu było tego dokazać z powodu dwu powstań Paradesa i krwawych walk z Indyjanami, które jednak potłumił i po skończeniu swego urzędowania ustąpił władzę prawnie obranemu gener. Arista 15 Czerw. 1851 r. Rewolucyja, wybuchła pod koniec 1852 z powodu reformy celnéj, wyniosła na godność prezydenta gen. Cevallosa, miejsce którego 1853 r. zajął Santa-Anna, ale rządząc znowu po dyktatorsku i dobijając się widocznie władzy monarchicznéj został strącony latem 1855 r. przez Alvareza. Po chwilowych rządach tego ostatniego objął najwyższą władzę Comonfort (ob.); ten pragnąc pogodzić liberalnych z klerykalnymi nie zadowolnił ani jednych ani drugich; liberalni więc wybrali Juareza (ob.) a klerykalni gener. Zuloaga (Stycz. 1851 r.). Juarez po długich walkach przemógł wreszcie swych przeciwników, potwierdzony został przez kongres prezydentem w Czerw. 1861 osobném prawém z 1 Lipca 1861 otrzymał nieograniczoną dyktaturę i rozpoczął rządy w duchu nawskroś demokratycznym. Tymczasem Hiszpanija, Anglija i Francyja traktatem londyńskim z 31 Paździer. 1861 postanowiły zbrojnie interwenijować w M., celem otrzymania zadość uczynienia za ciężkie straty, poniesione przez swych poddanych podczas wojen domowych. Jakoż flota sprzymieńcza stanęła pod koniec 1861 r. u brzegów M. Hiszpanija i Anglija otrzymawszy wynagrodzenie za swe szkody, wycofały się z przymierza (1862), ale Napoleon III, pragnąc zdobyć M., by podnieść przez to znaczenie *rasy łacińskiéj*, rozpoczął wojnę zaborczą. Francuzi po zdobyciu walecznie bronionéj przez Ortegę Puebli zajęli 10 Czerw. 1863 r. stolicę, opuszczoną 31 Maja przez Juareza. Zwołane przez główno-dowodzącego armiją francuską gen. Forey tak zwane zgromadzenie notablów proklamowało *cesarstwo meksykańskie* i za podniętą Napoleona ofiarowało koronę Maksymilijanowi (ob.), arcyksięciu austryjackiemu, który się na to zgodził i 12 Czerw. 1864 stanął w stolicy nowego cesarstwa. Odtąd rozpoczęła się zacięta walka między imperyjalistami, wspiéranymi przez dwa legijony cudzoziemskie (belgijski i austryjacki) i Francuzów a republikanami, którzy pod wodzą dzielnego swego prezydenta bronili z wytrwałością sprawy narodowéj. Maksymilijan znalazł się w trudném niezmiernie położeniu. Wszędzie znajdował jawną lub ukrytą opozycyję i trafiał na nieprzezwyciężone przeszkody. Kiedy więc pod naciskiem Stanów Zjednoczonych i stosunków europejskich Napoleon III musiał odwołać swą armiję (Stycz.—Marz. 1867), Maksymilijan posiadał zaledwie cień władzy. Gdy nareszcie został wzięty do niewoli w Queretaro i rozstrzelany (19 Czerwca 1867), poddała się Juarezowi i stolica a rzeczpospolita zatryjumfowała nad improwizawaném cesarstwem. Ubóstwiany od narodu Juarez stanął znowu na czele rządu jako legalnie obrany prezydent w Grud. 1867 i powtórnie znowu 1871. Po jego śmierci (18 Lipca 1872) otrzymał prezydenturę Lardo de Tejada, który sprawując rządy w duchu swego poprzednika, pracuje nad utrzymaniem porządku i zagojeniem ran zrządzonych krajowi długoletnią wojną.—Państwa europejskie dotąd jeszcze 1874 nie przywróciły z M. stosunków dyplomatycznych, zerwanych z powodu ostatnich wypadków.—Porów. oprócz dzieł podróżniczych Hellera (Lipsk 1853) i I. W. Müllera (2 tomy, Lipsk 1864—1865), Orozco y Berra „*Geografia de los lenguas de* M." (Meksyk 1864); „*Boletin*" Meksykań. towarzystwa georaf. i statyst. (t. 1—9, Meks. 1851—1866); Zavala „*Ensayo historico de las revoluciones de* M." (2 t., Paryż 1831); Mora „*Mejico y sos revoluciones*" (8 t., Paryż 1836); Prescott „*History of the conquest of* M." (3 t., Bost. 1844); Alaman „*Historia de* M." (5 t., 1849—52); Cuevas „*Porvenir de* M. *1821—51*" (3 części, Meksyk 1851—57); Jcazbalceta „*Coleccion de documentos paza la historia de* M." (2 tomy, Meks. 1858—66); Pascual de Gayangos „*Cartas y relaciones de Hernan Cortes*" (Paryż 1866); Labédollière „*Histoire de la guerre de Mexique*" (Paryż 1866); Kendall „*M. under Maximilian*" (Londyn 1872). Co się tyczy stosunków starożytnego Meksyku, jego cywilizacyi, religii, języka, ob. *Aztekowie*.

Meksyk, stolica rzeczypospolitéj t. n. przed zdobyciem przez Hiszpaniję zwana Tenochtitlan, nad dwoma jeziorami Tezeuco i Chalco, na płaskowzgórza Quauhae położona 7,255 stóp nad poziom morzu jest wzniesioną; jedno z najpiękniejszych miast amerykańskich, rezydencyja rządu, kongresu i arcybiskupa; liczy 20,600 m. Z pomiędzy licznych kościołów najpiękniejszym jest wielka katedra. Miasto posiada uniwersytet, szkołę górniczą i kilka teatrów. Niegdyś bardzo bogate i handlowne, skutkiem wojen domowych znacznie podupadło.

Meksykańska zatoka, jest to część oceanu Atlantyckiego, wchodząca od zachodu w ląd stały Ameryki, otoczona z północy Stanami Zjednoczonymi Ameryki północnéj, od zachodu i południa rzeczpospolitą Meksykańską, od wschodu półwyspami Florydą i Yucatan; te dwa ostatnie z wyspą Kuba pośrodku tworzą międzymorza Floryda i Yucatan, z których każde jest około 30 mil szerokie. Południowa M. z. zowie się zatoką Veracruz albo Kampesz, a północno wschodnia zatoką Apalachee. Najważniejsze porty są: Veracruz w Meksyku, Nowy-Orlean w Luizyjanie, Pousawla we Florydzie i Hawanna na wyspie Kubie. Największe rzeki wpadające do zatoki są: Missisipi i Rio-del-Norte.

Mela (Pomponius), geograf rzymski, żyjący w połowie I w. po Cr.; jego kompendyjum geograficzne „*De situ orbis*" wydali między innymi Tzschuke (7 t., Lipsk 1807); Weichert (Lipsk 1816) i Parthey (Berl. 1867).

Melafir, ob. Porfiry.

Melaleuca, ob. Czarnobil.

Melampiryt, ciało cukrowate, znajdujące się w niektórych roślinach trędownikowatych, zwłaszcza w *Melampyrum nemorosum*; jest to ciało mniéj słodkie od cukru mlécznego, w wodzie wrzącéj łatwo rozpuszczalne; płaszczyzny polaryzacyi nie skręca i z drożdżami nie fermentuje.

Melampus, według podań greckich syn Amythaona i Idomeny albo Aglai, albo Rhodopy, wróżbita i

lekarz, mniemany założyciel obrządków Dionyzosa w Grecyi. W Megarydzie w m. Aegostenie obchodzono na jego cześć coroczne święto.

Melampyrum, ob. Pszeniec.

Melanaemia, ob. Zimnica.

Melancholia, forma chorób umysłowych, polegająca przeważnie na zboczeniu w sferze czucia. Chory uważa się zwykle za najnieszczęśliwszego człowieka, przecenia każde cierpienie i stwarza sobie nieistniejące wcale, widzi się wciąż prześladowanym, otaczający godzą na jego życie. Wszystkie te cierpienia albo przyjmuje z rezygnacyją zupełną (M. *bierna*), albo w gwałtowny sposób przerwać je usiłuje (M. *czynna*). M. zwykle łączy się z Manią (ob.).

Melanchroit, ob. Ołów.

Melanchthon lub *Melanthon* (Filip), najczynniejszy pomocnik Lutra w dziele reformacyi, ur. 1497 w Bnetten w Falcu, syn płatnerza Jerzego Schwarzert (nie zaś Schwarzerd jak zwykle przyjmują), ze strony matki krewny znakomitego humanisty Reuchlina, † 1560 w Wittenbergu. Początkowo uczył się w szkole łacińskiéj w Pforzheim, skąd 1510 r. przeszedł na uniwersytet heidelbergski; otrzymawszy tu 1512 stopień bakałarza filozofii, przeszedł na uniwersytet w Tübingen, gdzie zajął się głównie teologiją i filozofiją i 1514 po uzyskaniu stopnia magistra, rozpoczął wykłady niektórych klassyków tudzież filozofii Arystotelesa. Gruntowność jego wiedzy, którą okazał wydaną około tego czasu gramatyką hebrejską, oraz znakomite wykłady akademickie zjednały mu wkrótce ogólne uznanie. 1518 powołany, na zlecenie Reuchlina, do Wittenbergi na profesora języka i literatury greckiéj, przylgnął wkrótce do nauki głoszonéj przez Lutra i przez swój zdrowy pogląd, bystrość w sądzeniu, niezwykłą jasność w przedstawieniu i umiarkowaniem przyczynił się tyle do postępu reformacyi co Luter siłą woli i duchem przedsiębiercym. M. 1519 po raz piérwszy jawnie wypowiedział przekonania reformacyjne w pismach, którym powód dała dysputa lipska; w dwa lata późniéj napisał „*Loci communes rerum theologicarum*“ (Wittemberga 1521 i często), dzieło uważane jako wzór dla późniejszych dogmatyk protestanckich. Wysłany 1527 r., z polecenia kurfirszta Jana Stałego, na wizytacyje kościołów saskich, napisał „*Unterricht der Visitatoren an die Pfarherrn im kurfirstenthum zu Sachsen*“ (1528); w dziele tém podał instrukcyję, odnoszącą się do głoszonéj ludowi nauki i ważniejsze punkta porządku kościelnego i szkolnego, 1530 napisał *Augsburgskie wyznanie wiary*, a wkrótce potém *Apologiję augsburgskiego wyznania wiary*, będące najważniejszą pracą M. i które rozgłos jego imienia rozniosły po całéj Europie. Po daremnych usiłowaniach zjednoczenia z kościołem katolickim chciał M. zjednoczyć przynajmniéj różne sekty pozostałe w kościele ewangielickim, lecz niedoprowadziła do celu tak zwana Wittembergska *formula zgody* (formula concordia), ułożona po długiéj dysputacyi z Bucerem, ani też zjazd protestantów w Szmalkadzie 1537 oraz późniejsze w Frankfurcie i Hagenau. Rozchodziło się głównie o znaczenie wiary i dobrych uczynków oraz o eucharystiję. Po śmierci Lutra M. zyskał jeszcze więcéj zaufania, mimo to, z powodu swego łagodnego charakteru, musiał znosić silne napaści ze strony teologów, zarzucających mu odstąpienie od czystych zasad reformacyi i rzucających podejrzenie na jego ortodoksyję. Resztę życia przepędził M., słusznie nazwany *Nauczycielem Niemiec* (Praeceptor Germaniae), bądź w walkach z przeciwnikami, bądź w usiłowaniach nad zjednoczeniem kościoła w ogóle, bądź nakoniec nad pogodzeniem różnic w kościele ewangielickim. M. swą łagodnością i ustępstwem tyle, jeżeli niewięcéj, przyczynił się sprawie reformacyi co Luter; ten ostatni bowiem, jak sam o sobie powiada, potrafił tylko burzyć i niszczyć, podczas gdy M. umiał i budować. Oprócz wymienionych wyżéj, napisał M. wiele dzieł treści filozoficznéj i teologicznéj, spis których sporządził Rotermund (Bremen 1814). Jego „*Opera*“ (5 t., Bazyleja 1541), obejmują dzieła teologiczne, filozoficzne i filologiczne, za wyjątkiem mów; wydaniem dzieł M. dokonane przez Peucera („*Opera*“, 4 t., Wittemberga 1562—1564) jest niekompletne. Najlepsze i najnowsze zbiorowe wydanie dzieł M., znajduje się w „*Corpus reformatorun*“ (28 t., Brunświk i Halla 1834—60). — Por. Galle „*Versuch einer Charakteristik M.'s als Theologem*“ (Halla 1840); Matthes „*Philipp M., sein Leben und Wirken*“ (Altenburg 1841); Schmidt „*Phillip M. Leben und ausgewählte Schriften*“ (Elberfeld 1861).

Melanezyjczykowie, tak nazywają nowsi etnografowie wspólném mianem ciemno-kolorowych wyspiarzów australskich w różnicy od *australskich murzynów* (ob.). Do M. zaliczają się mieszkańcy: Nowéj Koledonii, Nowych Hebryd, archipelagu ś. Krzyża, wysp Salomona, Luizyjany, Nowéj Brytanii, Nowéj Irlandyi i Nowéj Gwinei, w ogóle zachod. mieszkańcy grupy wysp oceanicznych, które nowsi geografowie nazywają wspólném imieniem *Melanezyją*, w różnicy od Polinezyi i Mikronezyi. Na wielu wyspach pomieszani są jednak M. z Negritosami i Malajczykami. Właściwi M. są cery czerwonoczarnéj, włosów wełnistych, stojących w kształcie czubków; wargi mają nie tak grube jak Negrowie a twarz bardziéj płaską i wydłużoną niż tamci; czoło niskie, oczy małe i czarne, kości policzkowe sterczące a szczęki bardziéj jeszcze wydatne. Chodzą prawie nago, tatuują się i ciało naciérają okrą. Najpiękniejszą i najinteligentniejszą latorośl M. stanowią dzisiaj mieszkańcy wysp Fidżi. Wedle poszukiwań Gabelentza wszystkie języki *melanezyjskie*, mimo różnic szczegółowych, noszą jeden wspólny charakter i jednę stanowią familiję.—Porów. Gabelentza „*Die Melanesischen Sprachen*“ (Lipsk 1862).

Melanina, czarny pigment zwierzęcy, znajdujący się w skórze murzyna, w oku, w płynie sepii, w wielu utworach chorobliwych ciała i t. d. Wszystkie te pigmenty nie są zapewne identyczne, ale otrzymanie czystéj M. dotąd się nie udało. Jestto ciało nierozpuszczalne w największéj liczbie rozczynników

i opiérające się silnie różnym działaczom chemicznym.

Melanippe, córka centaura Chirona, zapłodniona przez Eola, została tym sposobem od gniewu ojca oswobodzoną, że ją bogowie w postaci konia pomiędzy gwiazdy przenieśli.—**Melanippe**, córka Eola II, za sprawą Pozejdona matka Rojotesa i Eola III, została przez ojca zamknięta w wieży, a synowie jéj na świat porzuceni. Ci jednak znaleźli opiekę u Theano, żony króla Metapontosa w Ikaryi, i oswobodzili matkę, która następnie została żoną Metapontosa.

Melanit, ob. Granat.

Melas (Mich. baron), feldmarszałek austryjacki, ur. 1730 w Morawii, rozpoczął zawód wojskowy w siedmioletniéj wojnie jako adjutant-feldmarszałka Dauna. W r. 1794 jako feldmarszałek porucznik stał nad rz. Sambrą, w r. 1799 dowodził korpusem austryjackim, który łącznie z Suworowem wyparł Francuzów z Włoch; 14 Czerw. 1800 został pobity przez Bonapartego pod Marengo. Późniéj dowodził naczelnie w Czechach; † 1806 jako prezes nadwornéj rady wojenuéj.

Melas, ob. Cukrownictwo.

Melastoma (*zaczerń*, *gardzielnik*, *czarnopysk*), rodzaj roślin z rodziny *Melastomaceae*, obejmujący krzewy w gorących okolicach starego świata głównie w Indyjach Wschod., w 100 około gatunkach których jagody jadalne czernią usta. **M.** *malabathribum*, o kwiatach purpurowych; liście stanowią środek ściągający, a owoce jadalne używają się téż do farbowania wełny na czerwono. **M.** *polyanthum* jest jednym z najpospolitszych krzewów w Indyjach Wsch., słodkie jagody rzadko są jadane.

Melastomaceae, rodzina roślin dwuliścieniowych, o następnych cechach: kielich mniéj lub więcéj zrosły z zawiązkiem; płasko osadzone w gardzieli kielicha pręciki o pylnikach otwiérających się dziurkami wierzchołkowemi; owoc kilkokomórkowy, wielonasienny, stanowi jagodę lub torebkę. Należą tu krzewy lub drzewa, rzadko zioła, o liściach przeciwległych, rzadko okółkowych i kwiatach zebranych w bukiety. Należy tu około 750 gatunków w 82 rodzajach, właściwych okolicom gorącym; owoce jagodowate są jadalne, niektóre dostarczają barwników, lub leków lekko ściągających.

Melbourne, stolica kolonii angielskiéj Wiktoryi, w południowéj Australii, niedaleko ujścia rzeki Yarra do zatoki Hobsona położona, ma 170,000 m. **M.** szybko się wznosi (w roku 1856 miało niecałe 59,000 m.) a ulice jego regularnie i pięknie zbudowane, wspaniałe gmachy i świątynie (katedra, bazar, 4 teatra, pałac uniwersytecki) nadają mu pozór prawdziwie europejski. **M.** jest miastem wielce handlowém, wywóz (szczególniéj złota i wełny) o wiele przenosi wartość przywozu.

Melbourne (Wilhelm Lamb wicehrabia), mąż stanu angielski ze stronnictwa Whigów, ur. 1779. Od r. 1805—30 występował w izbie niższéj; pod prezydencyją Greya został ministrem spraw wewnętrznych, w latach 1834—41 był prezesem ministrów, dopóki Peel znowu steru rządu nie objął; odtąd pozostał już bez żadnego wpływu; † 1848. Żona jego, znana ze stosunków swoich z Byronem, tudzież z wydanych przez się powieści, głośna lady *Karolina Lamb*, córka hrabiego Bessborough, ur. 1785, † 1828. Ze śmiercią (1853) bezdzietnego jéj brata dyplomaty *Fryderyka Jakóba Lamb*, trzeciego *wicehrabiego Melbourne*, *lorda Beauvale*, wygasł ten tytuł a majętności przeszły na jego siostrę, *Emilię Maryję*, żonę Palmerstona.

Melchijades (św.), zwany także *Melcyjades* albo *Milcyjades*, Afrykanin, papież, nastąpił po św. Euzebijuszu r. 310, † 314. Występował gorliwie przeciwko Donatystom i Manichejczykom, obwiniony był za to przez tychże o zdradę Chrześcijan i wydanie ksiąg św. podczas prześladowania za cesarza Maksencyjusza. Konstanty W. darował **M.** i jego następcom pałac królewski. Żywot jego, napisany przez św. Bernarda, znajduje się w rękopisie w biblijotece uniwersytetu w Cambridge. Pamiątkę jego obchodzi kościół 10 Grudnia.

Melchijor z Mościsk, ob. Mościcki Melchijor.

Melchizedech, patryjarcha eczmiadeński, nie mogąc wypłacić 2,000 dukatów haraczu królowi perskiemu, przybył do Lwowa, objął r. 1622 biskupstwo a po cztérech latach udał się do Kamieńca Podolskiego i tam † 1627.

Melchizedech (t. j. król sprawiedliwości), król i zarazem najwyższy kapłan Salemu (Jeruzalem), uważany był przez Żydów jako figura przyszłego Messyjasza, jak go nawet *list* św. Pawła *do Żydów* określa. Podług przypuszczenia Geigera ustęp o **M.** pochodzi dopiéro z czasów po powrocie z niewoli.—*Melchizedechiści* albo *Melchizedechijanie*, sekta gnostyczna w III w. po Chr., uznająca w **M.** istotę niebieską, zastępującą miejsce Zbawiciela, podczas gdy Chrystus w ich mniemaniu był tylko człowiekiem. Początek téj sekcie dał Theodotos, zwany Wekslarzem, który za pomocą niéj starał się rozwinąć pojęcia unitaryjuszowskie Theodota z Byzancyi.

Melchthal (Arnold von), właściwie *Arnold von der Halden*, uważany za twórcę niepodległości szwajcarskiéj. Kiedy namiestnik austryjacki sędziwemu ojcu jego, który nie chciał wskazać miejsca pobytu swego syna, oczy kazał wykłuć, **M.** złączył się z Walterem Fürst i Wernerem Stauffacher r. 1307 na górze Rütli, celem wyswobodzenia uciśnionéj ojczyzny. Jakoż w dniu 1 Stycz. 1308 r. złamano przewagę Austryi.

Melcombe-Regis, warowne miasto portowe w ang. hrabstwie Dorset, przy ujściu rz. Wey do kanału la Manche, ma 10,000 m.; bardzo zwiedzane kąpiele morskie.

Melcyjan (herb polski). Na prawéj stronie tarczy w modrém polu dwie zajęcze głowy jedna pod drugą; na lewéj, na pniu czerwonym dwa winogrona, między któremi trzy listki czerwone w białém polu. Na hełmie 3 pawie pióra.

Meleager, syn Oineusa, króla Kalydonu i Altei, miał udział w wyprawie Argonautów, zabił dzika Kalydońskiego, a także trzech braci swéj matki. Ta ostatnia nauczona przez wyrocznię, że **M.** do-

póty tylko żyć będzie, dopóki się nie wypali głownia rozżarzona na ognisku w chwili jego narodzin, wyjęła ją i zagasiwszy w ukryciu, przyśpieszyła śmierć syna.

Meleager, epigramatyk grecki, żyjący około 60 r. prz. Chr., rodem z Gadary w Syryi, ułożył p. t. „*Stephanos*“ (t. j. Wieniec) zbiór epigramatów 46 poetów. Najlepsze wydanie jego własnych poezyj dał Gräfe (Lipsk 1811).

Melecytoza, $C_{12}H_{22}O_{11}$, ciało cukrowate, zawarte w mannie bryjansońskiéj, krystalizujące w kryształki podobne do cukru trzcinowego, od którego się różni zresztą tylko większą zdolnością obracania płaszczyzny polaryzacyi i trudniejszą fermentacyją.

Melendez-Valdes (Don Juan), jeden z celniejszych nowoczesnych poetów hiszpańskich, ur. 1754 w Ribera-del-Fresno. Studyja filozoficzne kończył w Madrycie a prawne w Salamance, gdzie zapoznał się z poetą Cadalso (ob.) i trzymał prym w jego otoczeniu. Od M. datuje się w Hiszpanii wskrzeszenie poczucia narodowego, zrzucenie jarzma francuskiego i powrót do klasycznych wzorów rodzinnych. Uwieńczony przez akademiję 1780, zasłynął eklogą „*Batilo*“, został 1781 profesorem uniwersytetu w Salamance, a późniéj pełnił wyższe urzędy w sądownictwie i piękną celował wymową. Stronnik rządów francuskich, po upadku Napoleona musiał uciekać do Francyi i † 1817 w Montpellier. Zbiór jego poezyj wyszedł w Madrycie (3 wyd. 4 t. 1820, a późniéj w Barcelonie 1838). Wpływ jego na rozwój poezyi hiszpańskiéj był tak potężny, że ziomkowie dali mu zaszczytną nazwę „*Restaurador del Parnaso*“.

Meli (Giovanni), ur. 1740 w Pelermo, znakomity poeta sycylijski, † 1815. Pisał w narzeczu sycylijskiém, które oczyścił i uszlachetnił. Utwory jego (canzony, ody, sonety, sielanki, bajki, wiérsze satyryczno-komiczne i epopeja komiczna w 12 pieśniach p. t. „*Don Chisciotte*“), odznaczające się wdziękiem wesołością i szlachetną prostotą, wyszły ostatnio w Palermo 1847 r.

Melia (*miedlin*, *miodek*, *cedrak*, *jesionek*), rodzaj roślin z rodziny *Meliaceae*, cechujący się kielichem 5 ząbkowym, koroną 5 płatkową, 10 pręcikami, znamieniem 5 kątnem; owoc-pestczak o jądrze twardem, 5 komórkowym; drzewa i krzewy w Indyjach zach. i wsch. Najważniejszym gatunkiem jest M. *azedarach*, drzewo azyjatyckie, przeniesione do Eur. płd. wszystkie części tego drzewa w większych ilościach są trujące, ale w małych ilościach stanowią środek przeciwrobaczny; owoce w Eur. płd. używają się w chorobach skórnych, kurczach i in. We Włoszech robią z nich różańce. M. *sempervirens* o kwiatkach wonnych, błękitnawo-fijoletowych hoduje się w Europie połud. pod nazwą bzu indyjskiego.

Meliaceae (*Miedlinowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich 4—5 szczepny, lub 4—5 dzielny; płatków 4—5 podzawiązkowych, często zrosłych; pręcików 8—10, rzadko 5 lub wiele, nitkami spojonych w rurę mniéj lub więcéj zupełną; zawiązek górny, 3—5 komóreczkowy, znamię krążkowate lub piramidalne; owoc pestkowiec, torebka lub jagoda. Należą tu drzewa i krzewy o liściach naprzemianległych bezprzylistkowych, piérzastych, rzadko pojedynczych. Należy tu około 100 gatunków w 27 rodzajach, właściwych głównie krajom gorącym. Niektóre dostarczają wybornego drewna, nasiona niektórych zawiérają oléj, inne posiadają własności lekarskie, a owoce kilku gatunków są jadalne.

Melianthus (*miodokwiat*), rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, krzewy w Afryce płd. i na Himalai, których kwiaty w znacznéj ilości wydzielają sok miodowy. Z kwiatów M. *major* w ziemi przylądkowéj za potrząsaniem ma wypływać sok słodki, bladoróżowy, używany na wzmocnienie żołądka.

Melicocca (*masłówka*, *miodowiec*), rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, obejmujący drzewa w Indyjach wsch. i zach.; M. *bijuga* w Ameryce płd. ma owoce mięsiste, kwaskowate, które są jadalne, zarówno jak ich nasiona, podobne z smaku do kasztanów.

Melijska ziemia (*melinum*), ziemia ałunowa, biała-wa lub szarawa, z wyspy Melos, używa się jako farba malarska.

Melikertes, syn Atamasa i Inony, ścigany przez Herę (Junonę), rzucił się z matką do morza, poczém Ino (jako Leukotea) i M. (jako *Palemon*) przemienieni zostali na bóstwa morskie. Na cześć M. odprawiano pod Koryntem igrzyska istmijskie.

Melilotus, ob. Nostrzyk.

Melilowy alkohol, ob. Mirycylowy alkohol.

Melismatyczny (śpiéw), rodzaj śpiéwu, przy którym na jednę sylabę tekstu wypada po parę lub więcéj tonów do odśpiewania, kiedy tymczasem na śpiew sylabiczny jedna tylko nuta przypada.

Melissa, ob. Rojownik.

Melisynowy kwas, $C_{30}H_{60}O_2$, kwas kończący szereg kwasów tłustych. Jestto ciało stałe, topiące się przy 88° c.; kwasowi temu odpowiada alkohol mirycylowy (ob.), z którego może być otrzymany

Melitele, w Litwie pogańskiéj i u starodawnych Prusaków bogini zieloności i kwiatów. Pod tym tytułem wydawał Odyniec w 1829, 1830 i 1833 noworocznik, mieszczący utwory największych ówczesnych poetów (Mickiewicza, Słowackiego, Zaleskiego, Woronicza, Gaszyńskiego, Góreckiego).

Melito, biskup w Sardes, żyjący w drugiéj połowie II w., wręczył cesarzowi Markowi Aurelijuszowi apologiję chrześcijan i pisał dzieła treści egzegetycznéj, dogmatycznéj i praktycznéj, z których urywki zachował Euzebijusz w *Historyi kościelnéj*. „*Clavis Melitonis*“, wydane przez Pitra (Paryż 1855) i kilka innych pism, pod jego imieniem wydanych, są podrobione. Przypisują M. dzieło o Bogu cielesnym (*Peri theou ensômatou*), w którém, podług Oryginesa, przyjmował, że Bóg, podobnie jak człowiek, ma ciało. Na zdaniu tém opiérali się sekciarze *Melitoniści*, którzy, podług św. Augustyna, podobieństwo człowieka z Bogiem widzieli nie w duchu lecz w ciele.

Melitopol, albo *Aleksandrówka*, m. pow. gub. tau-

ryckiéj, nad jeziorem Mołoczném, ma przeszło 6,000 ludności. Wedle niektórych M. jest stara osada grecka; zburzone zupełnie przez Baty'ego.—*Melitopolski powiat*, ma na przestrzeni 12,844 w. kw. 181,500 m.

Meller (Zofija), autorka dramatyczna, ur. 1842 r. w Lublinie. Komedyje jéj: *Złote Runo*, *Postanowienia*, *Wanda* (drukowana w Kłosach), *Niebezpieczne Lekarstwo*, *Zyzio* grane były na scenach Warszawskiéj, Krakowskiéj, Lwowskiéj i innych. Pisała także nowelle, a jednotomowa powieść jéj p. n. *Grochowe wianki*, przełożoną została na język niemiecki.

Mellit, ob. Miodowiec.

Mellitowy albo **miodowcowy kwas**, $C_4 H_6 + 2 H_2 O$, znajduje się tylko w połączeniu z glinką i wodą w *miodowcu* (ob.); krystalizuje w delikatne, jedwabiste igły, jest mocno kwaśny, w wodzie łatwo się rozpuszcza.

Mellan, związek chemiczny azotu z węglem, dotąd dobrze nie zbadany, według Liebiga odpowiada cyjanowi i jak ten daje związki i metalami.

Mellin (Gustaw Henryk), jeden z najcelniejszych pisarzów szwedzkich, ur. 1803 w Revolax w Finlandyi. Po ukończeniu studyjów teologicznych w Upsali, mieszkał najprzód w Stockholmie a od 1851 jako pastor w Norra Wraan w Skanii. Treść do swych romansów, przez które stanął w szeregu najznakomitszych prozaistów szwedzkich, brał z historyi ojczystéj. Zbiorowe ich wydanie ukazało się 1866 r. Do najcelniejszych należą między innemi: „*Blamman pa Kinnekulle*“ (3 ed., Stockholm 1831); „*Anna Reibnitz*“ (2 ed., Stockh. 1833); „*Sivand Kruses Bröllop*“ (2 ed., Stockh. 1832); „*Joannes Fiällman*“ (2 t., Stockh. 1831—33); „*Gustaf Brahe*“ (1832); „*Pamo Nissinen*“ (1838); „*Jacob Casimir de la Gardie*“ (1849) i t. d. Z prac historycznych M., nie posiadających wprawdzie wysokiéj wartości naukowéj ale bardzo rozpowszechnionych dla popularnego opowiadania, najlepsze: „*Fäderlandets Historia*“ t. j. *Dzieje ojczyste* (4 ed., Stockh. 1852) i „*Historyja literatury szwedzkiéj*“ (Stockh. 1864). W niektórych swych pismach a zwłaszcza w poetycznéj fikcyi „*Soeriges sista strid*“ (Stockh. 1840) zdradza wielką nieprzyjaźń ku Rossyi.

Melloni (Macedonio), znakomity fizyk, ur. 1798 w Parmie, † 1854 w Portici. W r. 1824 został prof. w Parmie, ale w skutek udziału w ruchach politycznych zmuszonym był uciec do Paryża, gdzie w latach 1839—48 był dyrektorem konserwatoryjum sztuk i rzemiosł. Zasłużył się badaniami nad ciepłem (ob.). Słynnym jest przyrząd jego, *termomultiplikator* (ob.).

Melo a właściwie *Mello* (don Frańciszek Emanuel de), jeden z klasycznych historyków w literaturze hiszpańskiéj, ur. 1611 w Lizbonie, † 1666 tamże. Zostając początkowo w hiszpańskiéj a potém w portugalskiéj służbie wojskowéj, pracował równocześnie w zawodzie dyplomatycznym i oddał znaczne usługi zwłaszcza Portugalii. Z licznych prac jego historycznych (około 100 tomów) największéj sławy używa: „*Historia de los movimentos, separacion y guerra de Cataluna en tiempo de Felipe IV*“ (Lizb. 1645; późniejsza ed., 2 t., Paryż 1826—32). dzieło uważane i ze względu na styl za wzór klasyczny.

Melocactus (*Jeżomelon*), rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, mający łodygę kulistą, jajowatą lub piramidalną, oznaczoną żebrami i uwieńczoną gałką wełnistą zwaną nagłówkiem (*cephalium*), jestto gatunek kolby, utworzonéj z brodawek ściśle skupionych z których wyrastają kwiaty drobne i nietrwałe M. *communis* w Indyjach zach. ma łodygę mięsistą, używana do okładów wyrzutów skórnych; owoce są jadalne i służą do wyrabiania syropu używanego w chorobach piérsiowych.

Melodrama (z greck.), dramat na wpół muzykalny, w którym deklamacyja pojedynczych ustępów wspiéraną lub przerywaną bywa przez muzykę instrumentalną.

Melodyja, jestto szereg tonów, powiązanych z sobą jednością tonacyi (ob.) i rytmu (ob.) tudzież noszących pewien wspólny charakter smutku, tęsknoty, zadumy, radości, stosownie do tego, jakie z uczuć pragnie kompozytor uwydatnić. Niemiecka muzyka ogranicza melodyje do szczupłych bardzo rozmiarów, zmieniając takową w kilkotaktowy temat (ob.), stanowiący podstawę dalszego harmonicznego rozwinięcia.

Melodyon, instrument muzyczny, dęty z klawiaturą. Miejsce strun zastępują tu widełki strojowe i sprężyny metalowe dające się z pomocą szrubki wyżéj lub niżéj nastrajać. Dla otrzymania tonu należy obok uderzenia w klawisz, nacisnąć nogą pedał poruszający cylinder elastyczny, którego działanie sprowadza drgania sprężyn. Głosem M. przypomina dęte narzędzia drewniane (flet. klarnet). Podobną naturę głosu i budowę mają inne klawicylindrowe instrumenta jak: melodykon, fisharmonika, harmoniphon, parmeladion i t. p.

Melon (*Cucumis melo*), gatunek roślin z rodzaju ogórka o łodydze czołgającéj się, liściach szerokich, sercowatych, w pięć klapek kątowato wciętych i owocach wielkich, kulistych lub owalnych; pochodzi pierwiastkowo z Azyi, lecz obecnie wszędzie się uprawia dla owoców, których otrzymano liczne odmiany. Rozróżniają się głównie 4 grupy M.: M. *gładkie*, o skórce gładkiéj, niekiedy chropawéj; M. *siatkowate*, o skórze siatkowo porozdziéranéj; M. *rowkowane* i *kantalupy*, o skórze grubéj, brodawkowatéj. M. hodują się u nas w inspektach, ziemię lubią czarną i pulchną. Owoce używają się często jako deserowe z powodu mięsa soczystego i chłodzącego; nasiona wraz z nasionami tykwowemi, dyniowemi i ogórkowemi stanowiły tak zwane cztéry nasiona chłodzące większe (*semina quatuor frigida majora*), zadawane dawniéj w chorobach zapalnych a zwłaszcza dróg moczowych.

Melonowiec drzewo, ob. Carica.

Melos, dziś *Milo*, wyspa grecka na morzu Egejskiém, między Cykladami, położona najdaléj na południe-zachód., ma 3 mile kw. i 10,000 m.; bogata jest w gorące źródła mineralne, siarkę, żelazo i wy-

daje doskonałe owoce południowe. Główne miasto Kastro-Plaka.

Melpomene (z greck. Śpiéwająca), jedna z dziewięciu muz, opiekująca się tragedyją.

Melpomene, jedna z małych planet, odkryta 24 Czerw. 1852 przez Hinda w Londynie, oznaczona liczbą 18; obrót ok. słońca odbywa w $1270{,}_{531}$ dniach.

Melsztyn, w Galicyi, obw. bocheńskim, nad rz. Dunajcem położony, starożytny, niegdyś warowny zamek, wzniesiony na wysokiéj skale, o którym dzieje polskie już w XIII w. wspominają. Po piérwszych jego posiadaczach Melsztyńskich przechodził na własność Tarnowskich, potém Jordanów, Taszyckich, Tarłów, Lanckorońskich. Zniszczony w czasie konfederacyi barskiéj, przedstawia dzisiaj kupę zwalisk.

Melsztyńscy z *Melsztyna*, dawny znakomity ród polski h. Leliwa, biorący swą nazwę od zamku, późniéj miasta Melsztyna (ob.). Protoplastą tego rodu jest *Spicimir* inaczéj *Spytkiem* zwany, który około 1305 r. przybył z nad Renu do Polski z Władysławem Łokietkiem, doszedł wprędce na dworze jego najwyższych godności i posiadał liczne włości w Krakowskiém a między temi i Melsztyn przez się zbudowany. Zostawszy 1328 wojewodą a 1331 kasztelanem krakowskim, położył dla kraju niemałe zasługi jako dzielny wojownik i mądry doradca królewski. Rozległą i pożyteczną dla państwa działalność rozwijał szczególniéj w administracyi wewnętrznéj za rządów Kazimiérza W. On to miał głównie doradzać Kazimiérzowi opanowanie Rusi Czerwonéj 1344 r. i popiérał myśl zapewnienia następstwa tronu Ludwikowi Węgierskiemu, od którego otrzymał za to wiele wsi i zamków. Spytek † 1357 jako najpożytniejszy z ówczesnych możnowładców polskich. Historycy nasi od Długosza aż do St. Balińskiego robili mylnie ze Spytka dwu kasztelanów: Spytka i Jaśka. Szajnocha dopiéro („*Jadwiga i Jagiełło*“ przypiski do t. II, str. 369), wykazał krytycznie, że obaj oni są jedną i tą samą osobą. Dwaj synowie Spytka: *Jaśko* kasztelan krakowski pan na Melsztynie od 1368, i *Rafał*, kasztelan wiślicki, pan na Tarnowie, dali początek dwu rodzinom: piérwszy *Melsztyńskim*, drugi *Tarnowskim*. Nazwa Tarnowskich, odziedziczona przez Rafała przeszła późniéj nieco na potomstwo Jaśkowe a mianowicie na Jaśka, wojewodę sędomirskiego, którzy już od 1386 r. piszą się zawsze z Tarnowa. Z dwu synów Jaśka jeden *Jasiek* był wojewodą sędomierskim a drugi, *Spytek* z Melsztyna wojewodą krakowskim do 1399. Już w 16 r. życia otrzymawszy województwo mimo wiek młody czynami swymi potrafił sobie powszechne między szlachtą znaleść uznanie. Dzielny zarówno w boju jako i radzie grzeczny ujmujący i wymowny, prędko do wielkiego doszedł znaczenia, posłował w najważniejszych sprawach państwa i rej wodząc między możnowładztwem małopolskiém, przyczynił się wiele do małżeństwa Jadwigi z Jagiełłą. Wierny doradca nowego króla, otrzymał odeń za swe usługi prawem feudalnem całe Podole z obowiązkiem bronienia reszty kraju od napaści tatarskich. Biorąc udział w wyprawie Witolda na Tatarów, poległ śmiercią walecznych na brzegach Worskli 12 Paźdz. 1399 r. Na jego bracie, wzmiankowanym wyżéj Jaśku wojewodzie sędomier., niknie nazwa Melsztyńskich.

Melun, m. w franc. depart. Seine et Marne, nad rz. Sekwaną, 10,500 m.

Meluzyna, wieszczka, należąca pierwiastkowo do mytologii celtyckiéj; późniejsze zaś podanie zrobiło z niéj małżonkę Raimondina, syna hrabiego Forêt, i prababkę rodu Lusignan. Niezwyczajną obdarzona pięknością, musiała w pewnych dniach przybiérać wedle podania postać ryby; zdybana raz w takim stanie przez męża, wydała jęk i znikła. Odtąd ilekroć tylko domowi Lusignan zagrażało jakie nieszczęście, ukazywała się na 3 dni przedtém na wieży zamku Lusignan w Poitou, zwanym *Lissineum* (anagram ad *Melusine*), w szatach żałobnych i jęcząca. Z podania tego utworzył Jan d'Arras około 1390 roku wielokrotnie drukowany i przerabiany poemat, który opowiedziany późniéj prozą, stanowił osnowę bardzo lubionéj powieści ludowéj, przełożonéj następnie na wszystkie niemal języki europejskie.— Por. Graesse „*Sagenkreis des Mittelalters*“ (Drezno 1842).

Melville, wyspa archipelagu Parry w półn. zach. stronie Ameryki podbiegunowéj, pomiędzy 75° północnéj szerokości a 92° długości zachodniéj, odkryta 1819 przez marynarza ang. Parry.—**M.** zowie się także półwysep w zatoce Hudson, jak niemniéj wyspa przy północnych brzegach Australii, na któréj Anglicy w latach 1824—1828 mieli swoją kolonię karną.

Melville (Henryk Dundas, wicehrabia), mąż stanu angielski, ur. 1742 w Edymburgu, † 1811. Zaufany przyjaciel Pitta i jego nieodstępny współtowarzysz, wróg Foxa, zarządzał w biegu czasu różnemi ministeryjami i czynny brał udział we wszystkich sprawach ówczesnych. — Jego syn, *Robert Saunders Dundas*, *wicehrab. Melville*, ur. 1771, wszedł po śmierci ojca do izby wyższéj, był od r. 1812—1827 pod sterem Liverpoola piérwszym lordem admiralicyi, od r. 1828—30 zarządzał marynarką; † 1851 jako wielki kanclerz i kanclerz uniwersytetu St. Andrews.— Jego syn najstarszy, *Sir Henryk Dundas* trzeci wicehrabia, *Melville*, ur. 1801, odznaczył się jako dzielny wojownik w wojnach indyjskich; 1860 został generał lejtnantem.

Melville (Herman), pisarz amerykański, ur. 1819 w Nowym Yorku. W 18 r. życia wszedł na flotę jako prosty żeglarz i odbywał dalekie, pełne przygód podróże, które opisał w dziełach, „*Typee*“ (1846) i „*Omoo*“ (1847), a malowniczym stylem i romantyczném przedstawieniem życia obcych społeczeństw zyskał jako pisarz głośną sławę. Osiadłszy stale 1850 w majętności swéj Pittsfield, w stanie Massachusetts, poświęcił się głównie literaturze. Z innych prac jego wymieniamy romanse: „*Mohy Dick, or the whale*“ (New York 1851); „*Pierre, or the ambiguities*“ (New York 1852); „*Israel Potter*“ (tamże 1854).

Memel (po litew. *Klajpeda*), m. pow. w obw. pruskiéj regencyi królewieckiéj, nad zatoką Kurońską i rz. Dange; ma wygodny port, 19,000 m. i prowadzi

znaczny handel drzewem i zbożem. M. zbudowany został r. 1253 przy mieście krzyżackiém *Memelburg*. 18 Stycz. 1807 r. zawarto tu traktat pomiędzy Anglią i Prusami.

Memecylon (*Szafraniec*), rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, obejmujący drzewa i krzewy wschodnio-indyjskie. Liście M. *capitellatum* na Cejlonie przybiérają w stanie suchym barwę żółtą i używają się jak szafran. Ściągające słodkie jagody M. *edule*, na Koromandelu, są jadalne.

Memento (łac. *pamiętaj*), tak się nazywają w kanonie Mszy św. dwie cicho odmawiane modlitwy, zaczynające się od tego słowa. W piérwszéj z nich, odmawianéj przed podniesieniem, kapłan poleca Bogu osoby żyjące; w drugiéj zaś, odmawianéj po podniesieniu, dusze wiernych zmarłych. M. *mori* (pamiętaj na śmierć, pamiętaj że umrzesz), formuła, wymawiana przy spotkaniu przez kartuzów i trapistów. Wyrażenie to używane jest także jako określenie obrazów lub rzeczy śmierć przypominających, np. trupiéj głowy, ze złożonemi pod nią na krzyż kośćmi.

Memling (Hans), fałszywie też zwany *Hemling*, znakomity malarz szkoły staro-flamandzkiéj, prawdopodobnie uczeń Rogera z Brügge, podobno od 1477 r. przebywał w Brügge, a ostatnie lata życia przepędził w Hiszpanii. Rok śmierci jego niewiadomy. Najpiękniejsze M. obrazy znajdują się w klasztorze Urszulinek w Brügge (ołtarz ś. Jana), w kościele P. Maryi w Gdańsku (ołtarz przedstawiający w 3 obrazach: sąd ostateczny, piekło i wniebowstąpienie), w Lubece, Monachijum i t. d.

Memfis (po egipsku Mennuphi), najdawniejsza stolica Niższego Egiptu, według podań założona przez piérwszego króla egipskiego Menesa. Za faraonów dynastyi tebańskiéj, M., druga stolica państwa, wspaniałemi ozdobiono zostałe budowlami i liczyło 4 mile obwodu. Zwaliska tego miasta, którego starożytną świetność poświadczają piramidy i i niezliczone grobowce prywatne, leżące na lewym brzegu Nilu pod wsią Metrahinneh, o parę godzin drogi od Kairu.

Memfis, m. w północno-ameryk. stanie Tennessee, nad rz. Mississippi, niedaleko ujścia Wolf-River, ma 42,000 mieszkańców, port i stanowi ważny punkt handlu bawełną.

Memnon, według Homera piękny syn Eosy, według podań późnieiszych Tithonosa, księcia Etyjopii, zabity przez Achillesa. Z popiołów jego Zeus stworzył ptaków, zwanych *Memnones* albo *Memnonides*, które wiecznie nad jego grobowcem krążyć miały. Przypisywano także M. wzniesienie w Azyi i Egipcie rozmaitych wielkich budowli, które od jego imienia *Memnonijami* nazywano. Tak zwane *Słupy Memnona* przed świątynią Amenofisa III pod Tebami były zbudowane na cześć tego króla około r. 1500 przed Chr. Słupy te, pierwotnie do 80 stóp wysokie, budowane były ze zlepku żwirowego, nadzwyczai twardego, ale mimo to kruchego, który pod promieniami wschodzącego słońca pękał i, odpadając w drobnych odłamkach, wydawał dźwięk, dający powód do legendy o muzyce słupów M. Obecnie jeszcze oba te słupy u dołu zasypane, sterczą wysoko wśród obszernych płaszczyzn, pokrytych zasiewami lub wodą.—Porów. Letronne'a „*La statue de Memnon, considérée dans ses rapports avec l'Egypte et la Grèce*“ (Paryż 1833); Lepsiusa „*Briefe aus Egypten*“ (Berlin 1852).

Memorata (Anna), poetka z rodziny czeskiéj, urodzona w Lesznie, żyła za czasów Zygmunta III i Władysława IV, znała język łaciński i grecki i pisała wiele wiérszy w piérwszym z tych dwu języków. Prace jéj celniejsze umieszczone są w dziele „*C. T. Schosseri Aemiliani lauri foliorum sive Schediasmatum liber VII*“ (Leszno 1636 r.). M. przy podpisach swego imienia dodawała zawsze *Virgo polona*.

Memorandum (łac. o czém pamiętać należy), znaczy w dyplomacyi notę, do któréj przywiązaną jest pewna waga, znaczenie.

Memoria (łac. pamiątka), w języku ojców kościoła, a zwłaszcza św. Augustyna, kaplica, kościół lub ołtarz, wzniesiony bądź na grobie jakiego świętego, bądź też mieszczący w sobie relikwije świętych.

Men (po niem. *Main*), najważniejszy spławny dopływ Renu, powstaje z dwu odnóg: Białego i Czerwonego Menu, z których piérwszy poczyna się w górach Sosnowych (Fichtelgebirge), na wschodnim stoku góry Ochsenkopf, drugi zaś w Frankenjura pod Lindenhart, niedaleko Fichtelsee. Obie te odnogi schodzą się pod Kulmbach i tworzą właściwy Men, który przechodzi około miast Schweinfurt, Würzburg, Aschaffenburg, Offenbach i Frankfurt, a ubiegłszy mil 66, pod Castel naprzeciwko Moguncyi wpada do Renu. Od r. 1842 kompanija żeglugi parowéj na Renie, mająca rezydencyję swoją w Würzburgu, utrzymuje na M. stałą komunikacyję.

Mena (Juan de), Ennijuszem hiszpańskim zwany, ur. 1411 w Kordubie, sekretarz i historyjograf na dworze Jana II, króla Kastylii, † 1456 r. M. stanowi epokę w historyi literatury hiszpańskiéj przez to, że piérwszy usiłował podług wzorów włoskich i łacińskich tworzyć większe poematy w języku kastylskim. Z dzieł jego celniejsze są: poemat alegoryczno-dydaktyczny „*El laberinto*“ (Sevilla 1496); „*Contra los siete pecados mortales*“ (Salamanca 1500) i kilka drobniejszych utworów w stylu dworskim (w *Cancionero general*).

Menabrea (Ludwik Fryderyk, hrabia), generał i mąż stanu włoski, ur. 1809 w Chambéry. Ukończywszy studyja matematyczne w Turynie, wstąpił do korpusu inżynierów, następnie był profesorem nauk technicznych w akademii wojskowéj, szkole aplikacyjnéj artyleryjskiéj i uniwersytecie turyńskim; w 1839 roku został członkiem akademii nauk. Najgłówniejszą z téj epoki jego pracą są „*Etudes sur la série de Lagrange*“ (Tur. 1844—47). Wybrany deputowanym 1848, zajmował wyższe urzędy w ministeryjum wojny i spraw wewnętrznych. W stopniu generał-majora walczył z odznaczeniem w wojnie włoskiéj 1859; 1860 kierował trzymiesięcznem oblężeniem Gaety i zmusił ją do kapitulacyi; 1861 objął w gabinecie Ricasoli'ego wydział marynarki; 1866 jeździł do Niemiec jako pełnomocnik

włoski i podpisał pokój pragski; po upadku Ratazzi'ego utworzył 1867 własny gabinet, w którym obok prezesostwa zarządzał wydziałem spraw zagranicznych i administrował krajem przez lat dwa wśród najcięższych okoliczności finansowych i politycznych. W końcu Listop. 1869 r. ustąpił miejsca gabinetowi Lanzy. Z dzieł jego wymieniamy jeszcze: *Le génie italien dans la campagne d'Ancona et de la Basse-Italie 1860—61*" (Paryż 1866).

Menady, ob. Bachus.

Menaechmus, rzeźbiarz grecki z Naupaktu, około 480 przed Chr., wsławił się głównie swymi posągami bogów greckich, które były wyzłacane i zdobione kością słoniową.

Menage (Gilles czyli Idzi), leksykorgraf francuski, ur. 1613 w Angers, † 1692 r. Ważniejsze jego prace są: „*Dictionaire étymologique de la langue française*" (2 t., Paryż 1750); „*Origini della lingua italiana*" (Genewa 1669—1685). Po śmierci jego wydane jeszcze zostały „*Menagiana*" (3 wyd., Paryż 1715).

Menai aldo *Menaykanal*, 4 mile długa, 1,200 stóp szeroka cieśnina morska, oddzielająca wyspę Anglesey od północno-zach. brzegów angielskiego księstwa Walii; od r. 1850 przechodzi przez nią wspaniały cylindrowy most, 1468 st. długi, zwany *Britannia-bridge*.

Menakanit, minerał będący tytankiem żelaza oktaedrycznym, znaleziony w dolinie Menakan w Cornwallis.

Menam, jedna z głównych rzek Indyj Zagangesowych, w górnéj części swojéj znana pod nazwą Meping, tworzy przy ujściu wielką deltę i, ubiegłszy mil 210, wpada poniżéj Bangkoku do zatoki Syjamskiéj.

Menander (greck. *Menandros*), najcelniejszy z poetów greckich, tak zwanéj „komedyi nowszéj, urodz. 324 w Atenach przed Chr. Powiadają, iż z zazdrości ku szczęśliwemu współzawodnikowi Filemonowi miał się utopić. Napisał przeszło 100 komedyj, których pozostałe fragmenty wydał Meineke w dziele „*Fragmenta comicorum Graecorum*" (2 t., Berlin 1839).—Inny **Menander**, retor grecki z Laodycei, żyjący w 2 i 3 w. po Chr., napisał pomiędzy innemi traktat „*De encomiis* albo „*De genere demonstrativo*" (najlepsze wydanie Walza w „*Rhetores Graeci*" (9 t., Stuttg. 1836).

Menander, gnostyk, uczeń i następca Szymona Czarnoksiężnika, rodem z Samaryi, żył za czasów apostolskich i podobnie jak Szymon chciał uchodzić ze Mesyjasza. Podług Euzebijusza i Epifana nauczał, że jest najwyższy Bóg lecz nieprzystępny i niepojęty dla człowieka, że eonowie czyli substancyje stworzyli duchy, ludzie zaś są utworami duchów, przez których trzymani są w niewoli. Twierdził daléj, że sam jest eonem, zesłanym przez Boga dla oswobodzenia ludzkości. Udzielał chrzest swoim zwolennikom, używając przytém różnych tajemnych znaków, przez które miał ich uczynić nieśmiertelnymi. Nauka ta przetrwała do VI w. w Antyjochii.

Menażeryja (z franc.), **zbiór żywych zwierząt**, zwłaszcza zagranicznych.

Mencius, ob. Meng-ce.

Mencke, niemiecka rodzina uczonych. *Otto Mencke*, ur. 1644 w Oldenburgu, profesor moralności w Lipsku, † 1707, założył „*Acta eruditorum*". — Jego syn, *Jan Burkhard Mencke*, profesor, ur. 1675 r. w Lipsku, † 1732; zasłużył się jako wydawca dzieła: „*Scriptores rerum Germanicarum, praecipue Saxonicarum*" (3 t., Lipsk 1728—30). Oprócz tego wydał między innemi „*Orationes duae de charlatanería eruditorum*" (Lipsk 1715 i późn.) i założył „*Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*". Pod imieniem *Philander von der Linde* odznaczał się także w swym czasie jako poeta.— Syn tego ostatniego *Fryderyk Otto Mencke*, ur. 1708 w Lipsku, profesor tamże, † 1754; napisał oprócz dzieł innych „*Historia vitae Angeli Politiani*" (Lipsk 1736).

Mendelssohn (Mojżesz), filozof niemiecki, ur. 1729 w Dessau, † 1786, syn żydowskiego nauczyciela elementarnego tamże, został po ukończeniu nauk nauczycielem domowym dzieci właściciela fabryki wyrobów jedwabnych w Berlinie Bernarda, a potém jego wspólnikiem. Celniejsze jego pisma, zebrane przez wnuka jego G. B. **M.** (7 t., Lipsk 1843—45), są: *Fedon, czyli o nieśmiertelności duszy* (przekład polski J. Tugendholda, Warsz. 1842); „*Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum*" (Berlin 1783); *Moses Mendelsshon an die Freunde Lessings*. Jako filozof, **M.** miał wielką zasługę, że najtrudniejsze materyje filozoficzne traktował w formie powabnéj i przystępnéj, a wielkość i głębokość jego umysłu nadała mu zaszczytne prawo obywatelstwa pośród najznakomitszych kształcicieli narodu niemieckiego. Jego najstarszy syn, *Józef* **M.**, ur. 1770, † 1848, założył z bratem swoim *Abrahamem* **M.**, ur. 1776, † 1835, dom bankierski **M.** *i sp.* w Berlinie. *Jerzy Benj.* **M.**, syn Józefa, ur. 1794 w Berlinie, jest profesorem geografii i statystyki na uniwersytecie w Bonn.—*Karol Teodor Natan* **M.**, trzeci i najmłodszy syn Mojżesza, ur. 1782, † 1852, urzędnik skarbowy w Berlinie, był znakomitym mechanikiem. Najstarsza córka Mojżesza **M.** była żoną F. von Schlegla; młodsza, niezamężna była guwernantką jedynéj, córki generała Sebastiani, późniejszéj księżnéj de Praslin.— Por. Kayserlinga *Moses Mendelssohns philos. und religiöse Grundsätze* (Lipsk 1856).— **Mendelssohn Bartholdy** (Feliks), wnuk Mojżesza, urodz. 1809 w Hamburgu, jeszcze w młodości swojéj, jako fortepijanista i kompozytor zjednał sobie i w ojczyźnie i za granicą powszechne uznanie. Posiadał przytém gruntowne wykształcenie filozoficzne, znał literaturę starożytną i nowożytną, co jest rzadkiém między muzykami zjawiskiem. W r. 1835 udał się jako dyrektor muzyki do Lipska, gdzie go wezwano na kierującego koncertami, dawanymi w Gewandhauzie. W r. 1841 powołany został na dyrektora muzyki kościelnéj w Berlinie, ale w r. 1843 powrócił na dawne stanowisko do Lipska, zarazem na dyrektora, głównie przezeń do życia powołanego konserwatoryjum i tu † 1847. Z ukształceniem naukowém i literackiém łączył zdolności do rysunków

i języków, był znakomitym gimnastykiem, pływakiem, słowem wszechstronnie udarowanym i rozwiniętym człowiekiem. Podobnie jak Beethoven, najznakomitsze swe utwory pisał M. na orkiestrę. Muzyka symfoniczna, wielogłosowa była najodpowiedniejszą jego uzdolnieniu. To też najważniejszymi utworami M. są *symofnije* (włoska i angielska mianowicie), *uwertury* (Ruy Blas, Cisza morska i szczęśliwa podróż Hebrydy), *oratoryja* (Paulus, Elijasz), w których dorównał Hendlowi, muzyka do *Snu nocy letniéj* Szekspira, „*Antygony*"; „*Atalii*" (Rassyna). Z fortepijanowych kompozycyj zaś prześliczne „*Lieder ohne Worte*, *Rondo capriccioso* i t. p. liczne pełne piękności utwory. Na skrzypce napisał prócz wielu kwartetów sławny koncert. Listy z podróży „*Reisebriefe*" wyszły w Lipsku. Życiorysy M., studyja nad jego utworami, zbiory listów tworzą bogatą literaturę.—Porów. Selden „*La musique en Allemagne. Mendelsohn*" (Paryż 1867).

Mendizabal (Don Juan Alvarez y), mąż stanu hiszpański, ur. 1790 w Kadyksie, † 1853 w Madrycie; syn kupca izraelskiego, został w r. 1832 ajentem finansowym Don Pedra a 13 Czerwca 1835 ministrem skarbu. Na urzędzie tym zachwiał raczéj jednak, aniżeli podniósł finanse kraju, skutkiem czego musiał ustąpić z ministerstwa 15 Maja 1836. Mimo to dwa razy jeszcze sprawował późniéj tenże sam urząd a ostatnio 1841 za gabinetu Espartera, po upadku którego szukał schronienia za granicą. Wróciwszy do kraju 1848, wywiérał jeszcze wpływ jako jeden z przywódców stronnictwa liberalnego.

Mendog, *Mindowe*, *Mindows*, król Litwy, syn Ryngolda, żyjący w XIII w., pracował całe życie nad zjednoczeniem pod berłem królewskiém wszystkich ziem litewskich i na Rusi zdobytych krajów. Okrutny nawet względem pokrewnych, ściągnął na się ciężkie zarzuty kronikarzy. Jakoż synowcowie jego: Towciwiłł, Wikind i Erdziwiłł, pozbawieni przez niego ojcowskich posiadłości, przyjęli wiarę chrześcijańską i oddali się w opiekę Krzyżaków. Wtedy M., czując grożące sobie niebezpieczeństwo, porozumiał się z mistrzem krzyżackim Andrzejem v. Stückland i, przyrzekając chrzest przyjąć i Litwę nawrócić, wysłał poselstwo do Rzymu, do papieża Innocentego IV, który rad nawróceniu tak potężnego księcia i narodu, bullą z r. 1251 mianował go królem i lennikiem swoim. Chrzest i koronacyja króla i jego żony, Marty, odbyły się w obecności legata papieskiego, Henryka, w Nowogródku ruskim, ale prócz kilkuset dworzan Mendogowych, którzy w obrzędzie tym uczestniczyli, reszta bałwochwalskiego narodu odstrychnęła się od księcia, przeniewiercy dawnéj wierze pogańskiéj. W takim położeniu M., widząc się opuszczonym od własnego narodu, a nie polegając na przyjaźni Krzyżaków, starał się własnemi siłami stawiać czoło grożącym zewsząd nieprzyjaciołom. Walczył więc z Krzyżakami, walczył z własnéj rodziny książętami, aż nareszcie 12 Września 1263 r. z poduszczenia Doumunda, męża siostry królowéj Marty, którą po śmierci żony, przy sobie zatrzymał, zamordowany został w lasach nadźwińskich. Po jego śmierci Litwa znowu popadła w niesłychany odmęt zamieszek wewnętrznych (ob. *Litwa*). — Porów. Narbutta „*Dzieje narodu litewskiego*" (T. IV, Wilno 1838); J. Lelewela „*Dzieje Litwy i Rusi*" (Poznań 1844); J. I. Kraszewskiego „*Litwa, starożytne dzieje*" i t. d. (Warszawa 1852 tom. II); Bonnel „*Ueber einige Ereignisse aus der Regierungszeit Mindowe von Litauen*" (Riga 1858). Słowacki pod tytułem *Mindowe* napisał dramat.

Mendoza (Don Diego Hurtado de), mąż stanu wódz i pisarz hiszpański, ur. około 1503 w Granadzie, † 1575 w Valladolid. Zaraz po ukończeniu uniwersytetu w Salamance, używanym był przez Karola V do różnych poselstw. Jako generał kapitan i namiestnik rządził samowładnie i po tyrańsku w Sienie do r. 1554; za powrotem bawił na dworze Filipa II. W r. 1568 z powodu intryg miłosnych został uwięziony a następnie wygnany do Granady. Jako pisarz M. wsławił się głównie swym romansem komicznym: *Vida de Lazarillo de Tormes*" (najlepsze wyd., Paryż 1627), oraz wybornem dziełem historycznem „*Guerra de Granada* i t. d." (Walencyja 1776).—Brat jego *Antonio Hurtado de* M., był wice-królem Nowéj Hiszpanii.— Inny *Don Antonio Hurtado de* M., ur. 1590, † 1644, sekretarz tajny Filipa V, radca inkwizycyi, napisał kilka komedyj i tom poezyj lirycznych „*Poesia*" (2 wyd., Madr. 1728).

Mendoza (Inigo Lopez de), hiszpański mąż stanu i uczony, ob. Santillana.

Menedemos, filozof grecki, z Eretryi na wyspie Eubei, żyjący 300 r. przed Chr., założyciel szkoły *Eretryjskiéj*, będącéj małoznaczną odmianą *Megarejskiéj szkoły* (ob.).

Menelaus, król Sparty, brat Agamemnona, mąż Heleny, pod Trojąjeden z najwaleczniejszych wojowników; po jéj upadku skutkiem burzy morskiéj błąkał się przez lat 8 na brzegach Fenicyi, Egiptu i Libii, powrócił do ojczyzny wraz z Heleną w dniu, kiedy Orestes sprawiał pogrzeb Klitemnestrze i Egistesowi. Aż do śmierci żył w szczęściu i bogactwach. W Sparcie używał czci boskiéj.

Menelaus, matematyk grecki z Aleksandryi, napisał około 98 r. po Chr. trzy księgi: *Sphaerica*, które doszły do naszych czasów tylko w tłumaczeniu łacińskiém i wydane zostały przez Maurolycus'a (Messyna 1558), a późniéj przez Halley'a i Costarda (Oxford 1758).

Menenius Agrippa, ob. *Agrippa* (Menenius Lanatus).

Menestrelowie czyli *Minstrelowie*, (z łac. *Ministeriales* t. j. słudzy), nazywali się w średnich wiekach francuscy (a także angielscy) piewcy i poeci ze stanu bądź rycerskiego, bądź miejskiego, zostający w służbie panów lubiących sztukę poetyczną.

Meng-ce (to jest nauczyciel *Meng*), z łacińska *Mencius*, mędrzec chiński, żyjący w IV w. prz. Chr., † około r. 314. Nauki jego stanowią księgę *Meng-ce*, czwartą z tak zwanych *Cztérech ksiąg*, obejmujących zasady wychowania i kształcenia młodzieży chińskiéj. Z wielu tłumaczeń téj księgi celniejsze są: na język łaciński Juliena (2 t., Paryż 1824), na

francuski Pauthiera (Paryż 1840), na angielski Collie'go (Malakka 1828).

Mengli-Girej, han Tatarów krymskich, syn Azy Gireja († około 1467), objął władzę po śmierci ojca i zawarł 1473 z w. ks. Iwanem przymierze obronne przeciwko Polsce i chanowi Tatarów wołskich Achmatowi; wygnany wkrótce przez brata Ajdara, schronił się pod opiekę Genueńczyków do Kafy. Po zdobyciu Kafy przez Turków, dostał się do Carogrodu, gdzie łaskawie przyjęty przez sułtana, powrócił do Krymu jako jego lennik, odnowił przymierze z Iwanem i 1482 spustoszył Ukrainę. Napady swe na Polskę i Litwę powtarzał niejednokrotnie; pobity został ostatecznie przez kniazia Michała Glińskiego pod Kleckiem (1506) i odtąd imię jego przycichło w dziejach naszych. † 1514.

Mengs (Antoni Rafał), znakomity malarz i pisarz, ur. 1728 w Aussig w Czechach, kształcił się w Rzymie, przybywszy do Drezna, został nadwornym malarzem króla Augusta III. Wkrótce atoli potém powrócił znowu do Rzymu, gdzie 1754 objął zarząd nowo założonéj akademii malarstwa. Od roku 1761 przebywał na dworze Karola III w Madrycie, lecz w pięć lat potém znowu wyjechał do Rzymu i tu † 1779 r. Ze zbiorów nabytych przezeń rysunków ręcznych znakomitych mistrzów, waz i odlewów gipsowych znajduje się w Dreźnie jeden, a drugi w Madrycie. Obrazy jego pędzla odznaczają się nad zwyczajnym smakiem i starannością. W Dreźnie są trzy jego malowidła ołtarzowe. Arcydziełem M. jest *Ubóstwienie Trajana i Świątynia sławy* na suficie sali jadalnéj pałacu królewskiego w Madrycie. Pisma jego o sztuce, w wysokim stopniu nauczające, wydane zostały w języku niemieckim przez Prange'go (3 t., Halla 1786).

Meniński (Franciszek), właściwie *Mesgnien*, oryjentalista i filolog polski, urodzony 1628 r. w Lotaryngii, † 1698 w Wiedniu. Nauki kończył w Rzymie, skąd przybył do Polski i z poselstwem wysłany został do Konstantynopola 1652, gdzie się wydoskonalił w językach wschodnich. Za powrotem długi czas przebywał w Polsce. W r. 1661 przeniósł się do Wiednia, r. 1669 odbył podróż do Jerozolimy. Wysoko poważany przez Jana III Sobieskiego, wyniesiony został do zaszczytu szlachectwa polskiego. Największą jego zasługą jest „*Gramatyka polska*“, napisana w języku łacińskim (Gdańsk 1649; 2 ed. Lwów 1747). Z innych dzieł jego ważniejsze są: „*Thesaurus linguarum orientalium*“ (3 wyd., Wiedeń 1680), wydanie późniejsze 1780—1802 mniéj szacowne; oraz uzupełnienia tego „*Complementum Thesauri* etc“ (1678); „*Institutiones linguae turcicae*“ (Wied. 1680; 2 ed. 2 t., 1756, 3 ed. Lipsk 1756); oprócz tego napisał dla Polaków gramatykę języków włoskiego i francuskiego.

Menippus, sławny cynik, uczeń Dyjogenesa, rodem z Gadary w Syryi, żył pod koniec IV w. przed Chr.; postradawszy znaczny majątek lichwą zebrany, obwiesił się. Ścigał on ostrą satyrą przewrotność ludzi, co dało powód Warronowi (ob.), że satyry swe nazwał *Menippejskiemi*.

Menisk, pół księżycowy wycinek kołowy, soczewka wklęsło wypukła; w nauce o włoskowatości górna część płynu zamkniętego w rurce, która może być wklęsłą lub wypukłą (ob. włoskowatość).

Menispermeae (*Miesięcznikowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich 3—4-6 działkowy, jedno lub dwurzędny, płatków zwykle 6, dwurzędnych, niekiedy żadne; pręcików tyleż co płatków, niekiedy liczne, czasem jednowiązkowe; owoc—pestkowiec, najczęściéj jednonasienny, nasienie białkowe lub bezbiałkowe, o zarodku wielkim, skrzywionym. Należą tu krzewy wijące się, rzadko zioła, o liściach pojedyńczych, bezprzylistkowych, zwykle błoniasto-nerwowych i kwiatach niepozornych, rozdzielno-płciowych, zebranych w wiechy lub grona. Zalicza się tu około 200 gatunków w 30 rodzajach, właściwych okolicom zwrotnikowym. Z powodu zawartéj w nich istoty gorzkiéj niektóre mają własności lekarskie; owoce jednych są jadalne, innych ostro narkotyczne.

Menispermum (*Miesięcznik*), rodzaj roślin z rodziny Menispermeae, obejmujący pnące się krzewy pozaeuropejskie. **M.** *canadense*, pochodzący z Ameryki płn., o liściach okrągławo-sercowatych i kwiatkach zielonawo-białych, zebranych w grona, służy w Europie do ozdabiania ścian i altan, ale nie powinien znajdować się w pobliżu innych roślin, bo je otacza i dusi.

Mennica, zakład rządowy, przeznaczony na bicie monety, ob. Moneta.

Menno (Szymon), założyciel sekty religijnéj *Mennonitów*, ur. 1496 w Witmarsum we Fryzyi, † 1561 w Oldeslote. Wyświęcony 1524 na księdza, został proboszczem we wsi Pinjum a następnie w miejscu rodzinném, lecz już 1536 przyłączył się do Nowochrzczeńców i zwolennikom swym, którzy w coraz większéj liczbie około niego zgromadzali się, dał ustalone wyznanie wiary, złożone zwłaszcza w dziele „*Fundamentbuch von dem rechten christlichen glauben*“ (1539), mało różniące się od wyznania kościoła reformowanego. Odrzucił zupełnie chrzest dzieci, kościół ogłosił za społeczeństwo świętych, rozkazał słuchać władzy lecz nie urzędy, zakazał prowadzenia wojny i procesów, składania przysiąg i t. d. Surowa karność kościelna i moralność, jakie zaprowadził, opiéra się na literalnym wykładzie Ewangielii, a zwłaszcza kazania na górze. Liczne pisma **M.**, przeważnie treści polemicznéj i ascetycznéj, odzaczające się siłą i zapałem, zebrane zostały późniéj przez jego stronników (Amsterdam 1600, 1646 i 1681).—Porówn. życiorysy napisane przez Cramera (Amsterdam 1837) i Hardesa (Królewiec 1846).—Zwolennicy nauki **M.**, zwani są od jego imienia *Mennonitami*, w Holandyi także *Doopsgezinden*. W kościele mają tylko nauczycieli (kaznodziejów i dyjakonów), których sobie sami wybiérają, i nad którymi mają nadzór starsi, ustanowieni przez wkładanie rąk. Uczą się tylko tego co zawiera w sobie Pismo św. Używają dwu sakramentów: Stołu Pańskiego i chrztu. Za ważny obrządek uważają obmywanie nóg braciom. Zatwardziali grzesznicy bywają wydalani ze społeczeństwa. Historyja sekty zawisłą jest przeważnie

od zapatrywania się na karność kościelną. Pod tym względem już za życia założyciela 1554 rozpadli się Mennonici na łagodnych i surowych. Ostatni, trzymający się wiernie nauki założyciela karali klątwą wszelkie wykroczenie bez poprzedniéj nagany, pierwsi zaś ziagodzili w wielu miejscach pierwotną naukę i klątwy używali dopiéro po wyczerpaniu innych środków. W późniejszym czasie powstało więcéj odcieni, np. *Ukelwalesków*, zwanych tak od założyciela Uke Wallesa, którzy twierdzili, że zarówno zdrajca Judasz jak i fałszywi sędziowie Pana, dostąpili zbawienia, ponieważ wypełnili tylko postanowienie boskie, i że, ktoby temu nie wierzył, grzeszy przeciwko Duchowi św. Do Mennonitów należą *Galeniści*, zwani także *Lamistami*, oraz *Apostooli* (zwani tak od lekarza Samuela Apostoola), także nazwani *Zonistami*; z nich Galeniści przyjęli późniéj pojęcie Arminijańskie. 1811 część Mennonitów oddzieliła się i założyła sektę Mennonitów reformowanych. Z Holandyi rozszerzyli się Mennonici po Niemczech, Ameryce Północnéj; Rossyi i t. d. Obecnie liczy się ich około 223,000, z czego na Amerykę przypada 128,000, Holandyję 40,000, Rossyję 29,000, Niemcy 18,000 i t. d.— Porów. Schyn „*Historiae Christianorum qui in Belgio federato Mennonitae appellantuo*“ (Amsterdam 1723); „*Historiae Mennonitarum plenior deductio*“ (t., 1829); Hunzinger „*Das religiöse kirchenc und Schulwesen der Mennoniten*“ (Spejer 1831); Blaurotten Cabe „*Geschidenis der Doopsgezinden in Friesland, Groningen Holland* etc“.

Menochius (Jan Stefan), teolog, jezuita, ur. 1576 w Pawii, † 1655 w Rzymie. Najcelniejszém jego dziełem jest „*Brevis explicatio sensus literalis totius Scripturae*“ (Kolonija 1630), jako komentarz użyte przy wydaniu biblii Wujka przez ks. Kozłowskiego (Wilno 1862—64).

Menologium, kalendarz czyli wykaz świętych, zawiérający zarazem krótkie ich życiorysy, ułożony kolejno na każdy dzień miesiąca.

Menou (Jakób Frańciszek baron de), generał francuski, ur. 1750 w Boussay, wstąpił w bardzo młodym wieku do wojska i w piérwszych chwilach rewolucyi był już marszałkiem polowym. W Wandei poniósł klęskę 1793 od Rochejacqueleina, w Paryżu stłumił powstanie przeciw konwencyi 2 Prairiala (Maj 1792); potém jako generał dywizyi towarzyszył Bonapartemu do Egiptu, gdzie zaślubił córkę bogatego muzułmanina, sam przeszedł na wiarę mahometańską i po zamordowaniu Klebera otrzymał naczelne dowództwo nad resztkami armii, ale nie umiał podołać swemu zadaniu. W r. 1802 powrócił do Francyi i † 1811 r. jako gubernator Wenecyi.

Mensdorf-Pouilly (Aleksander hr. von), feldmarszałek i mąż stanu austryjacki, ur. 1813. W 1829 r. wstąpił do wojska; dowodząc pułkiem kawaleryi, odznaczył się w Węgrzech 1849; mianowany 1850 generał majorem, używany był do różnych misyj politycznych; w wojnie 1859 walczył zaszczytnie pod Magenta i Solferino; 1861—64 piastował urząd namiestnika Galicyi a 1864—66 zarządzał ministerstwem spraw zagranicznych; po nieszczęśliwéj wojnie z Prusami 1866 usunął się od spraw publicznych. Wyniesiony 1869 do godności księcia, † 1871 jako namiestnik Czech.

Mensura, wymiar, wyrażenie używane w muzyce na oznaczenie stosunku tonów do siebie. Przy wyrabianiu instrumentów muzycznych, fabrykanci rozumieją pod M. nietylko podział matematyczny, wedle którego naznaczają długość lub krótkość strun, objętość podstawka, i w ogóle proporcyje główniejszych części instrumentów do siebie, ale także i bezwzględne tychże proporcyj określenie. W rzeźbiarstwie M. jest miara, według któréj cząstki modelu składane bywają na pniu czyli bloku pod cyrklem i ołówkiem.

Mensuralny śpiéw i mensuralna muzyka, zwała się dawniéj muzyka, któréj wszystkie nuty według ściśle oznaczonego pomiaru w czasie (taktu) wykonywano, dla odróżnienia jéj od muzyki choralnéj, nie wykonywanéj w tak ściśle oznaczonym ruchu taktowym.

Menszykow (Aleksander), generał i mąż stanu rossyjski, ur. 1672 w Moskwie, syn mieszczanina, zajmował się w młodości roznoszeniem piérogów, spodobał się Lefortowi i był przez niego przedstawiony Piotrowi W. Jako deńszczyk cara odkrył przypadkiem sprzysiężenie strzelców i tém otworzył sobie drogę do najwyższych dostojności. Jako sierżant pułku preobrażeńskiego wziął udział 1696 w wyprawie za Azow; towarzyszył następnie Piotowi w podróży do Holandyi i Anglii i zyskał do tego stopnia zaufanie carskie, że po śmierci Leforta zajął jego miejsce. M. był bez kwestyi w swoim czasie jednym z najzdolniejszych ludzi w Rossyi, zarówno jako wojownik jak i dyplomata oraz administrator. 30 Października 1706 rozbił Szwedów pod Kaliszem, przyczynił się w znacznéj części do zwycięstw pod Ljesną i Połtawą i w ostatniéj z tych bitw zmusił do kapitulacyi część armii szwedzkiéj pod Löwenhauptem. Na czele armii rossyjskiéj wkroczył do Pomorza i Holsztynu, zdobył 1713Szczecin i odstąpił go wbrew woli cara Prusom. Okoliczność ta oraz chciwość i nadużycia M. skłoniły Piotra że stawił go przed sądem wojennym który wyrzekł nań wyrok śmierci. Car ułaskawił go wprawdzie, pozostawił go przy dawnych godnościach i urzędach lecz nie przypuścił go do dawnego zaufania. Niezmierny wpływ wywiérał natomiast M. za panowania Katarzyny I, która jemu głównie zawdzięczała wstąpienie na tron. Po śmierci Katarzyny M. samowolnie stanął na czele rządu, władał samowładnie w imieniu małoletniego Piotra II, którego zaręczył ze swą córką Maryją. Samowładztwo, nieograniczona duma i żądza panowania zwiększyły liczbę nieprzyjaciół M. i w końcu udało się Dołgorukowym obalić go. M., pozbawiony wszelkich godności oraz ogromnego majątku był zesłany z całą familiją do Berézowa w gub. tobolskiéj, gdzie † 1729 ze stoicką rezygnacyją znosząc nieszczęście. M., mianowany 1706 przez cesarza Leopolda I księciem państwa rzymskiego, otrzymał 1707 od Piotra W. godność księcia Iżorskiego

po bitwie zaś połtawskiéj otrzymał buławę feldmarszałkowską.—**Menszykow** (Aleks.), prawnuk powyższego, admirał i mąż stanu rossyjski, ur. 1789, † 1869 w Petersburgu. Początkowo był attaché przy poselstwie w Wiedniu, następnie jako adjutant cesarza Aleksandra, odbył kampaniję 1812 — 15; 1815, mianowany generał majorem, wziął 1823 dymisyję razem ze Strogonowym, Kapodistrią i in. z powodu nieinterwenijowanie przez rząd rossyjski na korzyść Greków. Po wstąpieniu na tron Mikołaja był wysłany jako nadzwyczajny poseł do Persyi; w wojnie tureckiéj 1828 zdobył Anapę i był ranny pod Warną. Po wyleczeniu mianowany wice admirałem i szefem sztabu marynarki, 1831 został gubernatorem Finlandyi a 1834 admirałem, a 1836 ministrem marynarki. 1853 wysłany jako nadzwyczajny poseł do Konstantynopola, ażeby uzyskać od Porty przyznanie protektoratu Rossyi za kościołem wschodnim. Po odrzuceniu przez sułtana téj propozycyi, M. odjechał 21 Maja do Odessy i w ślad za tém wybuchła wojna wschodnia (ob.), podczas któréj M. mianowany został początkowo głównodowodzącym siłami lądowemi i morskiemi z Krymie. Niezdołał on 14 Września 1855 przeszkodzić wylądowaniu sprzymierzonych pod Eupatoryją był rozbity 20 t. m pod Almą. Przegrana pod Inkermanem (5. Listopada t. r.) przeszkodziła zdeblokowaniu oblężonego przez sprzymierzonych Sewastopola. Następnie bronił M. mężnie przez kilka miesięcy Sewastopola, i dopiéro w Marcu 1855 z powodu choroby był przymuszony złożyć naczelne dowództwo. Na krótko przed zawarciem pokoju 1856 otrzymał M. naczelne dowództwo w Kronsztadzie, poczém usunął się od służby.

Mentana, miejscowość w bliskości Rzymu, niedaleko ujścia rz. Allii do Tybru; tu 3 Listopada 1867 r. Francuzi zadali klęskę ochotnikom włoskim, zostającym pod dowództwem Garibaldego.

Mentor, syn Alkimosa, zaufany przyjaciel Odysseja, który w czasie wyprawy do Troi oddał mu pieczę nad swoim domem i poruczył wychowanie syna Telemaka; stąd *Mentor* oznacza nauczyciela, albo raczéj kierownika, wychowującéj się pod jego okiem młodzieży.

Menyanthes, ob. Bobrek.

Menzel (Fryderyk Wilhelm), ur. 1726, sekretarz kancelaryi królewskiéj w Dreźnie, przekupiony, wydał Fryderykowi W. odpisy tainéj korespondencyi pomiędzy Saksoniją, Rossyją i Austryją przeciwko Prusom; zdradą taką przyspieszył wybuch wojny siedmioletniéj. Uciekając dla téj przyczyny z kraju, schwytany został w Pradze Czeskiéj i osadzony w Brünn, a potém w Königstein, gdzie po 33 letniem więzieniu † 1796.

Menzel (Wolfgang), krytyk, historyk i poeta niemiecki, ur. 1798 r. w Waldenburgu na Szląsku, † 1873 r. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich, był jakiś czas nauczycielem w Szwacaryi; za powrotem do Niemiec brał udział w sprawach publicznych (1833, 1836—38 i 1848—49). Nie piastując żadnego urzędu, zajmował się ciągle literaturą; odznaczył się szczególniéj swemi napaściami na młode Niemcy, Goethego i jego kierunek. Głównie w dziele „*Die deutsche Literatur*“ (2 t., Stuttg. 1828; 2 wyd., 4 t., 1836) i w redagowaném przez się w latach 1825—48 czasopiśmie „*Literaturblatt*“, które wznowił 1852 jako organ partyi kościelnéj. Z innych prac jego wymienić jeszcze należy: romans „*Furore*“ (2 t., Lipsk 1851); „*Gesänge der Völker*“ (tamże 1851); „*Geschichte der Deutschen*“ (4 wyd., 3 t., Zür. 1843); „*Geschichte Europas von 1789—1815*“ (2 wyd. Stuttg. 1853); „*Christl. Symbolik*“ (Regensburg 1854); „*Geschichte der letzten vierzig Jahre*“ (2 t., 1859); „*Zur Deutschen Mythologie*“ (Stuttg. 1855); „*Allgemeine Weltgeschichte*“ (12 t., Stuttg. 1862 sq.); „*Preussen und Oesterreich im Jahre 1866*“ (Stuttg. 1866); „*Der deutsche Krieg im Jahre 1866*“ (2 t., Stuttg. 1867); „*Unsere Grenzen*“ (Stuttg. 1868).

Menzel (Adolf Fryderyk Erdmann), litograf, malarz i rysownik, ur. 1815 w Wrocławiu. Otrzymawszy staranne wykształcenie naukowe, nie chodził jednak do akademii, jak pragnął ojciec, ale pozostał autodydaktem i wszystko winien sobie. Od r. 1853 jest członkiem akademii w Berlinie. Z prac jego litograficznych odznaczają się szczególniéj „*Künstlers Erdenwallen*“ (1833) i znaczna liczba rycin do historyi brandenburgskiéj. Najwięcéj znanymi są jego rysunki i obrazy z historyi Fryderyka W. Oprócz mnóstwa jego malowideł olejnych, jak np. *Koronacyja Wilhelma I* (1865 r.), *Fryderyk W. pod Hochkirchen* (1867), zasługują jeszcze na wzmiankę liczne ilustracyje do wspaniałéj edycyi dzieł Fryderyka W. (rytowane przez Unzelmanna i Vogla); daléj ilustracyje do wydawanéj przezeń i Kuglera „*Historyi Fryderyka W.*“, tudzież klasyczne dzieło „*Aus Konig Friederich's Zeit*“ (12 kart, Berlin 1853—56, ryte w pracowni Kretzschmara w Lipsku.

Menzelińsk, m. powiat. gub. ufimskiéj, na prawym brzegu rz. Menzeli, przy ujściu do niéj Czanki i Skorodumki, około 5,000 m.; założone 1584 r. przez bojara Odojewskiego; 1736 r. wystawiona tu twierdza.—*Menzeliński powiat*, ma na przestrzeni 11,329½ w. kw. przeszło 257,000 m. (Rossyjan, Baszkirów, Meszczeryjaków i Tepterów), zajmujących się głównie rolnictwem.

Mer (po franc. *maire*), urzędnik municypalny we Francyi, którego główną czynnością jest zarząd sprawami gminy; ma jednego lub kilku adjunktów (adjoint).—*Mer pałacowy* (Maire du palais, major domus, magister palatii), za piérwszéj dynastyi królów francuskich, urzędnik zarządzający służbą pałacową, posiadający jurysdykcyję kryminalną na dworze królewskim i dowództwo nad wojskami. Merowie pałacowi w 8 w. po Chr. doszli do takiéj potęgi, iż władza królewska stała się czczém mianem. Nakoniec Pipin Mały, ostatni mer pałacowy, przyjął tytuł króla i koronowany został przez papieża Stefana II w 752 po Chr.

Meran, m. w Tyrolu, w okr. Brixen, u stóp góry Kücheberg położone, na 1,200 st. nad poziomem morza, liczy 3,100 m.; z powodu nadzwyczaj zdrowego powietrza bywa licznie zwiedzane przez osoby do-

tknięte chorobami piersiowemi, przyczém zalecana jest kuracyja serwatkowa i winogronowa. Pomiędzy wielu zamkami i zwaliskami okolicy godnym jest widzenia zamek Tirol. W wiekach średnich M. było rezydencyją możnych hrabiów Andechs, których posiadłości przez cesarza Fryderyka I (1180) podniesione zostały do godności *księstwa* M. Książęta M. rozszerzyli bardzo prędko swe posiadłości, ale wygaśli już w r. 1248, skutkiem czego M. dostał się hrabiemu Tyrolu, Albertowi I.

Merasz, m. w tureckim ejalecie Adana blisko rz. Dżehanczaj, na południowym stoku góry Taurus, 20,000 m.

Mercadante (Ksawery), współczesny kompozytor, ur. 1798 w Altamura we Włoszech. Wcześnie bardzo bo w 21 r. życia (1819) wystawił swą piérwszą operę w teatrze San Carlo w Neapolu. Od 1830 r. przez trzy lata był dyrektorem teatru dworskiego w Madrycie. W 1839 został dyrektorem konserwatoryjum w Neapolu. Zaniewidziawszy w starości, † 1870 r. Działalność kompozytorska M. mało znaną była po zagranicami Włoch, blask współczesnego mu Rossiniego zostawiał w cieniu tego zdolnego i pracowitego muzyka. Z licznych oper M., granych po wszystkich teatrach włoskich, najlepsze są: „*Elisa e Claudio*“ i „*Il Giuramento*“ (Przysięga). Ta ostatnia wystawianą była u nas w Teatrze wielkim w 1845 r.

Mercator (Gerhard), słynny matematyk i geograf, ur. 1512 w Ruremunde, we Flandryi, † 1594; był kosmografem księcia Jülich, zasłużył się ulepszeniem kart morskich przez wprowadzenie nazwanego od jego nazwiska *rzutu Mercatora*. Jego „*Atlas minor*“ wydanym został 1628.

Mercede (de), zakon N. M. P. od Nagrody, *de Mercede*, dla wykupywania więźniów chrześcijan z rąk niewiernych, założony przez św. Piotra Nolasko w r. 1218, był pierwotnie zakonem rycerskim i rozkrzewił się głównie w Hiszpanii, lecz po wejściu członków rycerzy do zakonu Montessa, został czysto duchownym.

Merciel (Ludwik Sebastyjan), utalentowany pisarz francuski, ur. 1740 w Paryżu, był członkiem konwencyi i rady pięciuset, † 1814 jako profesor historyi w szkole centralnéj tamże. Główna jego zasługa polega na trafném i dosadném odwzorowywaniu paryskiego życia ludowego. Celniejsze prace M. w tym rodzaju są: „*Tableau de Paris*“ (12 t., Amst. 1782—88) i „*Le nouveau Paris*“ (5 t., Paryż 1797); oraz „*Bonnet de Nuit*“ (4 t., Amst. 1778—84) i „*Bonnet du matin*“ (2 t., Par. 1786). Ze względu na formę pism M., można go uważać za zwiastuna emancypacyi stylistycznéj z więzów prawideł akademickich.

Merck (Jan Henr.), urodz. 1741 r. w Darmstadzie, radca wojskowy tamże, znany jest nie tyle z prac literackich, ile raczéj z osobistego wpływu, jaki wywiérał na Herdera i Goethego, głównych przedstawicieli owego grona pisarzów, którzy uświetniali dwór weimarski. Dotknięty melancholiją, zastrzelił się 1791.—Porów. „*Briefe an Merck, von Goethe, Herder, Wieland u. a*“ (wyd. Wagnera, Darmst. 1835); „*Briefe an und von M.*“ (wyd. tegoż, Darmst. 1838); „*Merck's ausgewählte Schriften*“ (wyd. Stahra, Oldenb. 1840).

Mercurialis, ob. Szczyr.

Mercy (Frańciszek, baron de), generał, urodz. w Longwy, w Lotaryngii, początkowo zostawał w wojskowéj służbie cesarskiéj, w r. 1635 wstąpił do armii bawarskiéj i podczas wojny trzydziestoletniéj odznaczał się jako jeden z najzdolniejszych generałów; zginął 3 Sierp. 1645 pod Allersheim. Jego prawnuk, *Kladyjusz Florymund*, hrabia *de Mercy*, ur. 1666, generał w służbie cesarskiéj, od r. 1720 jako gubernator Banatu zasłużył się wielce na polu oświaty tego kraju. W r. 1733, generał feldmarszałek, objął naczelne dowództwo nad armiją we Włoszech i 29 Czerw. 1734 przy ataku na warowny zamek Croisetta poległ, przeszyty kulą nieprzyjacielską. Dobra po nim pozostałe z tytułem hrabiego odziedziczył jego krewny *Antoni* d'*Argenteau*, † 1767, cesarski gener. gubernator w Osieku.

Mercyja (Mercia), państwo anglosaksońskie w VI w. po Chr. powstałe, rozciągało się od morza Północnego po obu brzegach Trentu aż do gór Wallii; państwo to w 825 r., po pokonaniu kr. Mercyi Wiglafa, przeszło pod panowanie króla Zachodnich Anglów, Egberta.

Mereckie starostwo grodowe, było położone w wdztwie i powiecie trockim. W r. 1766 podług spisów podskarbińskich składało się z miasta Merecza (ob.) z wójtostwem i przyległemi dobrami, które w czasie piérwszéj wojny szwedzkiéj zupełnie wraz z miastem były zniszczone. W tym czasie posiadał je Makusz Ogiński, wojewodzic witebski, który zeń opłacał kwarty złp. 3,425 gr. 12, a hyberny złp. 4,226. Do r. 1846 utrzymywał się na wzgórzu nad samą Mereczanką dwór, gdzie zwykle starostowie miejscowi przemieszkiwali. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Józefowi Narbutowi, chorążemu i posłowi powiatu lidzkiego. Na tymże sejmie uchwalono przeniesienie grodu z Merecza do Olity.

Merecz, m. w gub. wileńskiéj, przy ujściu Mereczanki do Niemna, o 12 mil od Wilna odległe, jeden z najdawniejszych grodów litewskich, często rezydencyja książąt litewskich, którzy dla łowów w okolicznych kniejach chętnie tu przebywali; bogaty jest w rozmaite wspomnienia historyczne. Najważniejszemi z tych wspomnień są pobyty króla Władysława IV, który królewicem jeszcze bawił tu w latach 1630—31, potém jako król w roku 1633, 1636, 1639, a ostatecznie w r. 1648, kiedy, wracając z Wilna do Warszawy, zatrzymał się tutaj, i w ciężką zapadłszy chorobę, d. 20 Maja życie zakończył. Dzisiaj M., noszący na sobie wyraźne ślady upadku, liczy 3,000 m.

Mereczański trakt, tak się nazywa droga handlowa z Grodna do Wilna, z odgałęzieniem do Druskiennik, gdzie są znane wody mineralne.

Meress (Bonawentura), teolog ze zgromadzenia paulinów w Częstochowie, żyjący w drugiéj połowie zeszłego w., wydał kilka dzieł teologicznych w

języku łacińskim, które w seminaryjach paulińskich były długo używane jako książki szkolne.

Mereszko, Litwin, malarz żyjący w drugiéj połowie zeszł. w. Pracował wiele jako pejzażysta dla pałacu wielickiego księcia Józefa Sapiehy, krajczego litewskiego.

Merian, znakomita rodzina artystów. *Mateusz Merian Starszy*, ur. 1593 w Bazylei, miedziorytnik w Paryżu, potém w Frankfurcie, † 1650; odznaczył się szczególniéj swemi „*Topografijami*“ (30 t., Frankfurt 1649—88).—Jego syn, *Mateusz Merian Młodszy*, ur. 1621, † 1687 w Frankfurcie, był dobrym portrecistą, a drugi syn jego *Kacper Merian*, trudnił się rytownictwem. — *Jan Mateusz Merian*, biegły portrecista, † w Frankfurcie 1716. Starszego zaś Mateusza *Merian.* córka *Maryja Sybilla Merian*, zamężna *Graff*, ur. 1647 w Frankfurcie n. M., † 1717 w Amsterd., sławna malarka kwiatów, motyli, poczwarek i t. p.; rytowała je własną ręką na miedzi do dzieł, przez siebie pisanych, jak: „*Der Raupen wunderbare Verwandlung und sonderbare Blumennahrung*“ (2 t., Norymb. 1679—83); oraz „*Metamorphosis insectorum Surinamensium*“ (Amst. 1705).

Merida, m. w hiszp. prow. Badajoz nad rz. Gwadyjaną, liczące około 10,000 m., posiada szczątki dawnych budowli rzymskich. M. założoną była jako rzymska osada, pod nazwą *Emerita Augusta*, w któréj osadzano emerytów piątéj i szóstéj legii cesarskiéj.

Merida, główne miasto meksykańskiego stanu Yucatan, ma 24,000 m. i uniwersytet.

Merimée (Prosper), literat francuski, ur. 1803 r. w Paryżu, † 1874 w Cannes. Po ukończeniu studyjów prawnych, wstąpił do służby publicznéj. W r. 1834 mianowany nadzorcą historycznych pomników we Francyi, odbył kilka podróży archeologicznych, o których sprawozdania przedstawił w bardzo interesujących dziełach: „*Voyage dans le midi de la France*“ (1835); „*Voyage dans l'ouest de la France*“ (1836); „*Voyage en Auvergne et dans le Limousin*“ (1838) i „*Notice sur les peintures de l'église de St.-Savin*“ (1845). W 1844 r. został członkiem senatu. M., pisarz talentu wszechstronnego i niepospolitego, zasłynął szczególniéj jako nowelista. Piękne swe nowele, umieszczane 1831—50 w „*Revue de Paris*“ i „*Revue de Deux Mondes*“ wydał p. t. „*Mosaïque*“ (1833); „*Contes et nouvelles*“ (1846) i „*Nouvelles*“ (1852). Swemi komedyjami, w rodzaju hiszpań. intermezzo, wydanemi p. t. „*Théâtre de Clara Gazul*“ (1825) i zbiorem lirycznych poezyj ludowych „*Guzla*“ (1827) przyłożył się wielce do utrwalenia kierunku romantycznego w literaturze franc. Z prac jego historycznych wymieniamy: „*La jacquerie*“ (1828); „*Histoire de Don Pèdre I-er, roi de Castille*“ (1843; nowa ed., 1865); „*Les faux Démetrius*“ (1854); „*Études sur l'histoire romaine*“ (1870). Oprócz tego umieszczał mnóstwo artykułów w czasopismach francuskich.

Merino (Don Geronimo), znany pod nazwiskiem *proboszcza Merino*, osławiony partyzant hiszpański, ur. około 1770 w Villaobiado, gdzie następnie był proboszczem. W 1808 r. wystąpił na widownią publiczną jako jeden z najgłówniejszych dowódców gerylasowskich a z powodu okrucieństw swych stał się postrachem nieprzyjaciół. W r. 1820 ogłosiwszy się wrogiem przywróconéj ustawy, stanął znowu na czele gerylasów i dopuszczał się niesłychanych zbrodni i okrucieństw, za co wynagrodzony został przez króla stopniem wojskowym brygadyjera. W r. 1835 przybył do Madrytu, by ofiarować swe usługi królowéj Krystynie, chociaż jednocześnie przygotowywał powstanie na rzecz Don Karlosa. Nie mogąc się zgodzić z członkami junty karlistowskiéj, stanął sam na czele 20,000 ochotników. Pobity przez generała Quesada, prowadził jednak wojnę partyzancką aż do r. 1838; w końcu poniósłszy stanowczą klęskę, uszedł do Francyi i tam † 1847. — *Marcin Merino*, także ksiądz hiszpański, członek stronnictwa liberalnego, spełniwszy 2 Lut. 1852 r. zamach na życie królowéj Izabeli, stracony został 7 Lut. t. r.

Merioneth, hrabstwo w księstwie Wales w Anglii, obejmuje 28,4 mil kw. i ma 39,000 ludn. z m. st. Bala.

Merkantylizm, *system merkantylny*, piérwszy naukowy i praktyczny systemat ekonomiczny, ob. *Gospodarstwo społeczne.*

Merkaptan, alkohol, w którym tlen zastąpiony jest przez siarkę; M. są zatem siarkowodanami rodników alkoholowych. Najdawniéj poznanym został M. etylowy, to jest M. alkoholu zwykłego (ob. etyl), $C_2H_5.H.S$, odkryty przez Zeisego w r. 1833; otrzymuje się on działaniem siarkowodanu potasu na chlorek etylu. Jestto ciecz bezbarwna, woni odrażającéj cebulowéj, c. wł=0,835, wre w 36°. W zetknięciu z tlennikiem rtęci daje związek krystaliczny $C_4H_5Hg.S$, skąd nazwa (*mercurium captans*). Podobne związki powstają i z innymi tlenkami metalicznymi i w ogóle są znane pod nazwą *merkaptydów.* Znane są niektóre inne M., jak M. *metylowy*, *amylowy* i in. W ogóle otrzymują się jak etylowy i mają téż same własności.

Merkury, łaciń *Mercurius*, rzymskie bóstwo handlu, odpowiada greckiemu *Hermesowi.* Wedle podania syn Zeusa i Mai, córki Atlasa, urodził się w jaskini góry Kyllene w Arkadyi. W Pieryi skradłszy Apollinowi woły, zapędził je do Pylos, wrócił następnie do miejsca urodzenia i wynalazł lirę, za którą ustąpił mu Apollo owe woły. Pasąc je, wynalazł instrument muzyczny syrinx (piszczałka), który znowu odstąpił Apollinowi za złotą laskę, zwaną u Greków *Kerykeion* u Rzymian *Caduceus* (ob.). U Homera występuje M. jako herold bogów. Początkowo należał Hermes do rzędu bogów chtonicznych, jako z głębin ziemi owocami i błogosławieństwem darzący. Z czasem jednak zmienił się w bóstwo ekonomiczne i handlowe, opiekujące się zyskiem, targiem i mową zręczną. Cześć odbiérał w całéj Grecyi; uroczystości jemu poświęcone zwały się *Hermaja.* W Rzymie główne święto M. przypadało 15 Maja i obchodzone było ze szczególną uroczystością przez kupców. Ideał Hermesa był ulubionym przedmiotem sztukmistrzów, zwłaszcza dla rzeźbiarzów młodszéj szkoły attyckiéj.

Merkury, planeta układu słonecznego, najbliższa słońca; średnia odległość M. od słońca wynosi $7^3/_4$ milijonów mil, czyli 0,387099 odległości ziemi; czas obiegu jego około słońca, czyli rok M., wynosi 87 dni 23 god. 15 min. 14 sek., a że pochyłość jego drogi wyrównywa prawie pochyłości drogi ziemskiéj, przeto zmiany pór roku muszą na M. być odpowiednie ziemskim, ale z powodu bliskości słońca temperatura musi tam być daleko wyższą. Z powodu małéj odległości M. od słońca, odległość pozorna jego od słońca nie wynosi nigdy nad 28°, tak że M. wschodzi na krótko przed słońcem i zaraz za nim zachodzi, ztąd silne nawet jego światło nie może być rozróżnione z powodu zmierzchu wieczornego, dla tego téż, zwłaszcza w okolicach płn., M. jest trudno dostrzegalnym. Mimośród jego=0,2, jest przeto większym niż u drogi każdéj innéj planety. Średnica jego pozorna oznaczoną została przez Bessla za pomocą heliometru (ob.) na 6,7 sekund, co odpowiada 644 milom. geogr. Massę obliczono w r. 1841 ze zboczeń wywołanych przezeń w ruchu komety Encke'go i oznaczono ją na $1/_{12}$ masy ziemskiéj, z czego wypada, że gęstość jego=$1^1/_2$ gęstości ziemi, czyli c. wł. M.=9. Jako planeta góra okazuje odmiany czyli fazy jak księżyc i Wenerna (ob.) i podobnież jak Wenera może przechodzić przez tarczę słońca, co atoli tu ma mniejsze znaczenie niż u Wenery (ob.). Natura fizyczna M. bardzo jest niedostatecznie znana. Schröter i Harding w r. 1801 dostrzegli plamy na tarczy M. i oznaczyli czas jego obrotu na 24 godz. $5^1/_2$ min. Beer i Mädler w r. 1832 znaleźli granicę światła sierpa M. niewyraźną i wnieśli ztąd, że M. posiada gęstą atmosferę i górzystą powierzchnię. Najnowsze tablice ruchu M. podał Leverrier i przez porównanie z dawnemi znalazł nieregularność, którą przypisuje planecie bliższéj słońca niż M., a którą nawet nazwano Wulkanem; Delaunay jednak sądzi, że nieregularność ta może być objaśnioną błędami dawnych tablic i nie przyjmuje istnienia téj planety, którą by zresztą koniecznie było można odkryć w czasie zaćmień słońca.

Merkuryjusz, metal, ob. Rtęć.

Merle (Jan Toussaint), dziennikarz i dramatyk francuski, ur. 1785 w Montpellier, † 1852. Za cesarstwa służył czas jakiś w wojsku, następnie poświęcił się literaturze i zyskał wielki rozgłos jako utalentowany wodewilista. Do najcelniejszych jego utworów należą między innemi: „*Le ci-devant jeune-homme*“, „*La jeunesse de Henri IV*“, „*Le savetier et le financier*“ i t. d. Równocześnie pisywał wyborne artykuły dziennikarskie. Za restauracyi należał początkowo do opozycyi a następnie został rojalistą. Po rewolucyi Lipcowéj był czynnym spółpracownikiem dziennika „*Quotidienne*“, gdzie pisywał krytyki teatralne a potém fejleton tygodniowy, pełen dowcipu i humoru. Żoną jego była słynna aktorka Dorval.

Merle d'Aubigné (Jan Henryk), historyk francuski, ur. 1794 w Genewie, od 1831 profesor teologii historycznéj w szkole teologii ewangelickiéj tamże, † 1872. Z dzieł jego celniejsze: „*Histoire de la réformation du 16-me siècle*“ (5 t., Paryż i Genewa 1835—53, 2 ed. 1861—62); „*La république d'Angleterre aux jours de Cromwell*“ (tamże 1849); „*Trois siècles de luttes en Écosse*“ (Paryż 1850) i „*Histoire de la réformation en Europe au temps de Calvin*“ (Paryż t. 1—5, 1862—68).

Merlin, czarnoksiężnik, jedna z wydatniejszych postaci w podaniach starobrytańskich, o któréj Nennius (VII w.) najpiérwsze a po nim Gottfryd z Monmouth (XII w.) późniejsze daje wiadomości. W narodowych wspomnieniach, „*Prophetiae Merlini*“, które Gottfryd do swojéj wcielił kroniki, upatrywano bardzo długo przepowiednie dziejów angielskich. Romans franc. o M. wyszedł po raz piérwszy w Paryżu 1498 r.—Porów. F. Schlegla „*Geschichte des Zauberers Merlin*“ (Lipsk 1804); Villemarqué „*Contes populaires des anciens Bretons*“ (2 t., Par. 1842).

Merlin de Douai (Filip Antoni, hrabia), prawnik francuski, ur. 1754 w Arleux pod Douai, miał żywy udział w rewolucyi, głosował za śmiercią Ludwika XVI, był czas krótki członkiem dyrektoryjatu, za Napoleona został prokuratem generalnym przy sądzie kasacyjnym. Od r. 1815 do 1832 przebywał jako wygnaniec w Harlem i † 1838 w Paryżu. Najważniejszą jego pracą jest 8 tomowe dzieło p. t. „*Recueil des questions de droit, etc.*“ (Paryż 1804—1810).

Merlin de Thionville (Antoni Krzysztof), urodz. 1762 r. w Thionville, † 1833 w Paryżu, żarliwy rewolucyjonista. Przyczyniwszy się nie mało do rozwinięcia ruchu rewolucyjnego, spełniał wiele ważnych misyj i we wszystkich sprawach ówczesnych czynny brał udział. Przy oblężeniu przez Prusaków Moguncyi odznaczył się nadzwyczajném męstwem i wymową swą obronił oficerów załogi, pociągniętych przed sąd wojenny po kapitulacyi. Podobnież ocalił życie generałom Cancloux i Westermann oraz wielu emigrantom podczas kampanii 1794 r. W konwencyi należał do stronnictwa Góry, ale pomimo to nie wahał się przyłożyć ręki do obalenia Robespierre'a. Później był urzędnikiem administracyjnym; usunięty jednak przez Napoleona, porzucił Paryż i udał się do małéj posiadłości wiejskiéj.

Merlini (Dominik), budowniczy, rodem z Brescia, sprowadzony do Warszawy przez króla Stanisława Augusta, otrzymał szlachectwo polskie 1768 i po śmierci Fontany został budowniczym nadwornym króla i Rzeczypospolitéj w r. 1773. Do gmachów, przez niego w Warszawie wystawionych, należą: pałac Krasińskich, kościół i klasztor bazylijanów, pałac Jabłonowskich, późniejszy Ratusz, spalony w 1863, pałac w Królikarni, Jabłonnie i w. in.

Merode, dawna rodzina hrabiowska w Belgii, z któréj w zeszłym wieku odznaczył się głównie *Jan Filip Eugen.* hr. *Merode*, feldmarszałek cesarski, † 1732. W nowszych czasach, *Ludwik Ghislain*, hr. *Merode*, ur. 1792, walczył za niepodległość swéj ojczyzny i † 1830 bezdzietnie.—Brat jego *Filip Feliks Baltazar Otto Ghislain*, hr. *Merode*, ur. 1791 miał również czynny udział w rewolucyi Wrześniowéj,

był członkiem rządu tym czasowego i popierał wybór króla Leopolda. Od 15 Marca do 20 Maja 1832 był ministrem wojny, a następnie używany był do różnych misyj dyplomatycznych; w r. 1839 wrócił do życia prywatnego i † 1857. — Jego syn *Fryderyk Ksawery* hr. *Merode*, ur. 1820, początkowo służył w wojsku; 1847 wstąpił do stanu duchownego, w kilku lat potém został piérwszym szambelanem papieża a 1860 ministrem wojny. Po upadku swego stronnictwa skutkiem konwencyi Wrześniowéj 1864 otrzymał urlop a 1865 dymisyję. W r. 1866 mianowany był arcybiskupem mityleńskim *in partibus*.—Głową rodziny jest obecnie *Karol Antoni Ghislain*, hr. *Merode*, ur. 1824 r.

Meroe, stolica starożytnego kapłańskiego państwa Etyjopskiego, leżała według Strabona blisko dzisiejszego Begeranieh, na północ od Szendi, między Nilem a Atbarą (Astaboras), gdzie dotąd jeszcze widzieć można ruiny wielkiego miasta i dwie grupy piramid. Dawniéj atoli, a mianowicie od czasów króla etyjopskiego Tahraka, który i nad Egiptem panował, miasto *Meroë* leżało pod dzisiejszą gór Barkal, gdzie dotąd jeszcze jest wieś, zowiąca się *Meran*, i gdzie również znajdują się liczne szczątki budowli egipskich.

Merope, córka Kypselosa, żona Kresfontesa, króla Meseńskiego, została przez swego szwagra Polyfontesa, który zagarnął władzę najwyższą, pozbawioną swych dzieci, oprócz jednego syna Epytosa, który się w Etolii ukrywał i który zabiwszy Polyfontesa przy spełnianiu ofiary, odzyskał tron ojcowski.

Merowingowie, piérwsza dynastyja królów francuskich w Gallii, biorąca swą nazwę od *Meroweusza* albo *Merwiga*, który panował w połowie V w. i miał syna *Childeryka*, ojca *Klodoweusza* (ob.), który wyrobił sobie jedynowładztwo nad Frankami, zapewnił im przewagę w Gallii i przyjął wiarę chrześcijańską. Po śmierci Klodoweusza (511), synowie jego, *Teodoryk* († 534), *Klodomer* († 524 r.), *Childebert* († 558) i *Klotaryjusz* († 561) podzielili się państwem i już odtąd zaczęły się wyróżniać dwie główne części państwa Franków: wschodnia (Austrazyja) i zachodnia (Neustryja). Granice kraju atoli powiększyły się w téj epoce przez zawojowanie Burgundczyków, Turyngczyków a późniéj i Bawarów. *Klotaryjusz I* zjednoczył państwo ale na krótki tylko przeciąg czasu (558 — 561), gdyż synowie jego: *Charibert* († 567), *Guntram* († 593), *Zygbert* († 576) i *Chilperyk* († 584) podzielili je znowu. Straszna wojna domowa, w któréj główną rolę grały Brunehilda (ob.) i Fredegunda (ob.), niszczyła srodze posiadłości M. Za Klotaryjusza II (ur. 584, † 628), syna Chilperyka i Fredegundy, znowu pozłączyło się rozdzielone państwo w jednę całość r. 613, lecz obok władzy królewskiéj zaczęła się już dźwigać władza merów pałacowych (*Maiores domus*). Już *Dagobert I* († 638), który z *Charibertem* († 631) podzielił się dziedzictwem Klotaryjusza, miał przy swoim boku takich merów: Pepina i biskupa Arnulfa. Dagobert II zdołał się jeszcze utrzymać przeciwko synowi Pepina Grymoaldowi, lecz *Klodoweusz II* († 656), *Klotaryjusz III* († 670), *Childeryk II* († 673) posiadali zaledwie cień władzy królewskiéj. Gdy syn Dagoberta III († 713) *Teodoryk IV* † r. 737, tron był długo nieobsadzonym. Wprawdzie wydobyto r. 742 słabego na umyśle *Childeryka III* z klasztoru, ale ten w 10 lat potém został usunięty przez Pepina, który przywłaszczył sobie koronę i dał początek nowéj dynastyi Karolowingów.—Porów. A. Thierry'ego „*Récits merovingiens*“ (Paryż 1839); Löbella „*Gregor von Tours*“ (Lipsk 1839); Pertz'a „*Geschichte der meroving. Hausmajer*“ (Hannow. 1819); Montenon „*La Dynastie mérovingienne*“ (Paryż 1863).

Mersch (Jan Andrzéj van der), przywódca patryjotów brabanckich 1789, ur. 1734 w Meenen, w zachodniéj Flandryi. Początkowo był oficerem wojsk cesarskich, potém połączył się z niezadowolnionymi Belgijczykami w r. 1780 przeciwko cesarzowi Józefowi II, przyjął dowództwo nad nimi i po zajęciu Gandawy i Brukselli mianowany został naczelnym wodzem wszystkich sił belgijskich. Lecz podejrzany następnie o nadużycia, więziony był czas jakiś w cytadeli Antwerpskiéj; † 1792 w dobrach swoich pod Meenen.

Merseburg, stolica pruskiéj regencyi t. n. (18 mil kw. i 864,000 ludności) nad rz. Saalą i turyngską koleją żelazną, rezydencyja rządu regencyjnego, trybunału i kapituły ewangelickiéj, liczy 13,900 m. Wspaniałym pomnikiem średniowiecznego budownictwa jest tutejszy kościół katedralny i dawny zamek, a dzisiaj gmach regencyjny. Miasto M. było od IX w. stolicą hrabstwa t. n., a potém częstokroć rezydencyją króla Henryka I i jego syna Ottona I, który założył tutejsze biskupstwo. Od r. 1666 do 1738 było stolicą książęcéj linii sasko-merseburgskiéj. Ciekawe pomniki grobowe i zabytki starożytne w skarbcu zachowane opisał Aleksander Przezdziecki (*Biblijoteka Warsz.* t. III, r. 1863).

Mertens (Franciszek), współczesny matematyk polski, ur. 1840 w Środzie (w w. ks. poznańskiém), nauki średnie pobiérał w Trzemesznie, wyższe w Berlinie, gdzie otrzymał dyplom doktora fil. w r. 1864. Mianowany profesorem matematyki czystéj w uniw. Jagiel. r. 1865, dotąd na téj posadzie pozostaje. M. jest autorem kilku rozpraw zamieszczonych w żurnalu Crellego z mechaniki analitycznéj, teoryi funkcyj symetrycznych i teoryi liczb; ważniejsze z nich są: 1) „*De functione potentiali duarum elipsoidium homogenearum*“; 2) „*Bestimmung des Potentials eines homogenen Elipsoids*“; 3) „*Ein Beitrag zur analytischen Zahlentheorie*“. Po polsku wydrukował w Rocznikach b. Tow. Nauk. Krak. „*O funkcyi potencyjalnéj wielościanu jednorodnego*“.

Merthyr-Tydvil, szybko wzrastające miasto w ang. hrabstwie Glamorgan w księstwie Walii, nad rz. Taff i kanałem Cardiff. Przed 100 laty było jeszcze nędzną wioską, obecnie w skutek nadzwyczajnego bogactwa węgla i żelaza i rozwiniętego z tego powodu przemysłu ma 85,000 ludności.

Méry (Józef), poeta i romansopisarz franc., ur. 1798 w Les Aigalades pod Marsylią, † 1866. W r. 1824 przybywszy do Paryża, zaprzyjaźnił się z Wi-

ktorem Hugo, Armandem Carrell i Barthélemy'm; wspólnie z tym ostatnim napisał satyry p. t. „*Les Siciliennes*“; w r. 1826 znowu obaj ogłosili „*La Villéliade*“, która im niepospolitą zjednała sławę. Daléj wydali jeszcze znany poemat „*Napoléon en Egypte*“. W r. 1832 udał się M. do Włoch, skąd wróciwszy, oprócz innych prac wydał: „*Scènes de la vie italienne*“ (2 t. 1835) i „*Van Dyck*“; po odbytéj podróży do Anglii „*Les nuits de Londres*“ (1840). Następnie ogłosił kilka powieści, z których celniejsze są: „*Heva*“, „*La guerre du Nizam*“, „*La Florida*“ oraz „*Mélodies poétiques*“ (Paryż 1853). Pisał też M. i dla sceny: libreta, wodewile, komedyje, dramaty, sam lub do spółki z innymi; część utworów tego rodzaju wydał p. t. „*Théâtre de salon*“ (Paryż 1861).

Merynosy, ob. Owce.

Merys, ob. Möris.

Merzlakow (Aleksy), ur. w gub. permskiéj 1778, po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie, wykładał tamże przez lat 20 przeszło literaturę ojczystą, a sławę poety zjednał sobie głównie swemi pieśniami, pisanemi w rodzaju ludowych. Znakomitsze jego prace są: 1) wierszem: „*Eklogi Wergilijusza*“ (1807); „*List Horacego do Pizonów*“, „*O sztuce rymotwórczéj*“, „*Jerozolima wyzwolona*“ Tassa (2 t. 1828), „*Przekłady i naśladowania z poetów greckich i łacińskich*“ (2 t., 1825—28); 2) prozą: „*Rys teoryi literatury powszechnéj*“, przekład z Eschenburga (1820); „*O duchu poezyi starożytnéj i wpływie téjże na ukształcenie narodów*“ i wiele innych. M. † r. 1830.

Mesembryanthemeae, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła lub krzewy mięsiste, o następnych cechach: liście męsiste, grube, naprzeciw lub naprzemianległe, rozmaicie ukształtowane, bez przylistków. Kwiaty boczne lub wierzchołkowe, rozmaicie ułożone, kielich dolny, zrosły z zawiązkiem, o brzegu 8 lub 5 dzielnym, płatki liczne, równowązkie, wielorzędne; pręciki liczne, o nitkach szczecinowatych lub szydełkowatych; zawiązek złożony z 4—20 owocków, o zalążkach licznych, przymocowanych na długim sznureczku; znamion tyleż co owocków, w kształcie grzebiuszczków, uwieńczających oś kwiatu. Torebka z początku mięsista, potém drzewiasta, w wierzchołku przygnieciona, otwierająca się u góry w listki trójkątne; nasiona kuliste, o ziarnoskórze skorupkowatym, gładkim lub ziarnistym. Należy tu jeden tylko rodzaj *Mesembryanthemum* (ob.).

Mesembryanthemum, (*przypołudnik*, *południk*, *włóknik*, *figówka*), jedyny rodzaj z rodziny roślin *Mesembryanthemeae* (ob.), obejmujący zioła i krzewy płd. afrykańskie, okazujących między innemi tę osobliwość, że torebka pęka tylko przy powietrzu wilgotnem. Z 300 około gatunków, ważniejsze są: M. *anatomicum*, krzew o liściach płaskich, jajowatych i kwiatach białych; stanowi u Hotentotów środek narkotyczny, używany jak tytuń. M. *crystallinum* (*mróz*), w Afryce i Grecyi, nad brzegami morskiemi, jest okryty pęcherzykami przezroczystemi, jakby kryształkami lodu; liście wydają dobrą jarzynę, na wyspach Kanaryjskich otrzymują z téj rośliny sodę; u nas często się hoduje w doniczkach i ogrodach. M. *edule*, o wielkich żółtych kwiatach, wydaje owoce jadalne, używane w Ziemi Przylądkowéj pod nazwą fig hotentockich. Białe torebki M. *tripolium* były niegdyś sprzedawane pod nazwą róży kandyjskiéj i używane do różnych praktyk zabobonnych.

Mesgnien, ob. Meniński.

Mesicz (Mato), spółczesny historyk serbsko-chorwacki, ur. 1826 w Brodzie w Slawonii; nauki gimnazyjalne odbywał częścią w Pożeżu, częścią w Zagrzebiu, gdzie też ukończył studyja filozoficzne. Jako kleryk seminaryjum zagrzebskiego wysłany był do Wiednia na studyja teologiczne. Wyświęcony na kapłana, był czas niejaki wikaryjuszem w Bożjakowinie, poczém powołany został 1851 r. na suplenta do gim. zagrzebskiego. W celu złożenia egzaminu udał się do Wiednia, gdzie przez pół roku, a następnie przez półtora roku w Pradze, słuchał nauk historycznych, poczém został 1853 nauczycielem gim. zagrzebskiego, 1856 r. profesorem akademii prawniczéj zagrzebskiéj, 1861 inspektorem gimnazyjum tamże, a 1864 r. członkiem rady szkolnéj. 1861 był posłem na sejm krajowy. Napisał: „*Obris zemljopisa i powjestnice*“ (2 t., Wiedeń 1854); „*Poczetnica zemljopisa*“ (t. 1854); „*Obći zemljopis*“; „*Život św. Cirilla i Methoda*“ (Zegrzeb 1854); „*Czitanka za gornje gimnazije*“ (Wiedeń 1856); „*Powjestnica austrijske državе*“ (1856). Uczone prace M. mieszczą się w *Arkiwu za powiestnicu jugoslawensku* („*Poljiczki sztatut*“); w *Kniżewniku* („*Chorwati na konci XV i na poczatku XVI w.*“) i in.

Mesmer (Franciszek, według i innych Fryderyk Antoni), twórca nauki o magnetyzmie zwierzęcym, czyli *mesmeryzmie* (ob.), ur. 1733 w Itzmang nad jeziorem Bodeńskiém, † 1815. Wystąpił najpiérw z rozprawą „*De plantarum inflexu*“, w któréj starał się okazać wpływ ciał niebieskich na nasz system nerwowy; następnie do swego systemu lekarskiego pociągnął i magnesy i wpadł na pomysł siły podobnéj do magnetyzmu, którą nazwał magnetyzmem zwierzęcym (ob.) i zastosowawszy ją w medycynie, ogłosił to nowe odkrycie w piśmie p. t. „*Sendschreiben über die Magnetcur*“ (Wiedeń 1775). Przez długi czas żył w Paryżu i rząd francuski gotów był odkupić jego tajemnicę za 20,000 fr., ale M. nie przystał na to i ogłosił subkrypcyję za wyjawienie swego systemu, która przyniosła 340,000 fr., jednak szczegółowo nic nie ogłosił. Komisyja, wyznaczona do osądzenia jego pomysłów, wydała wyrok bardzo nieprzychylny dla M.

Mesmeryzm, *Magnetyzm zwierzęcy*, doktryna wprowadzona do nauki przez *Mesmera* (ob.). Objawy M. wypływają z siły tajemniczéj, właściwéj człowiekowi, a spokrewnionéj ze zwykłym magnetyzmem; udziela się ona przez wpływ z jednego człowieka drugiemu w pewnych określonych warunkach. Ów magnetyzm miał przedewszystkiem znaczenie technicze i wiązał człowieka ze światem duchów. M. był otoczony tajemnicą przez wynalazcę, ogłoszony za szarlatanizm przez ludzi naukowych i uczone towarzystwa, zyskał uznanie wielu panują-

cych i wyższych klas społeczeństwa; spokrewniony z M. jest *somnambulizm*.

Mesolabium, przyrząd do wynajdywania linii średnio jeometrycznie proporcyjonalnéj między dwiema danemi.

Mesonero y Romanos (Ramon de), jeden z najdowcipniejszych pisarzów hiszpańskich, ur. 1803 w Madrycie. Do 1837 był kupcem; następnie porzuciwszy zajęcia handlowe, prowadził żywot niezależny i czynny brał udział we wszystkiém, co podnosiło dobrobyt mieszkańców stolicy. Po piérwszém, wybornem swém dziele „*Manual de Madrid*“ (Madr. 1831) ogłosił jeszcze: „*Panorama Matritense*“ (2 t., Madr. 1835) i „*Escenas Matritenses*“ (4 t., tamże 1842), w których złożył wiele dowcipu i humoru a nadto okazał się wybornym malarzem obyczajów. Od 1836—42 redagował czasopismo „*Semanario pintoresco*“. M. jest członkiem akademii hiszpańskiéj.

Mespilus, ob. Nieszpułka.

Mesrob, Armeńczyk, ur. w Hasekos z ziemi Daron, żyjący w V w., sprawował kilka wyższych urzędów duchownych i przyczynił się wiele do ostatecznego nawrócenia Ormijan i Georgijczyków; ułożył alfabet armeński a następnie georgijski i albański; rozpoczął w r. 431 tłumaczenie Biblii; † 441 po Chr.

Messa di voce (wł.), znaczy w śpiewie stopniowe wzmacnianie lub osłabianie głosu.

Messala Corvinus (*Marcus Valerius*), mówca i dziejopis rzymski, ur. około r. 70 prz. Chr., konsul r. 30, wywalczył sobie tryjumf w Gallii a następnie zarządzał Azyją; † 3 r. po Chr. Z mów jego pozostały tylko ułamki, zamieszczone w Mepera „*Oratorum Romanorum fragmenta*“ (2 wyd., Paryż 1842). Jego pisma historyczne znane są tylko z tytułów.

Messalijanie albo *Euchici*, t. j. bracia modlący się, zwani także *Eufemitami*, *Pneumatykami*, *Adelfijanami*, sekta mistyczna, powstała w IV w Mezopotamii i Syryi, pomiędzy anachoretami. M. twierdzili, że człowiek na początku życia opanowany jest przez złego ducha, odziedziczonego od rodziców, którego trzeba wygnać nieustannemi modłami, ażeby miejsce jego zajął duch święty, udzielający duszy, w którą wstąpił, mocy obcowania z Trójcą, przewidywania przyszłości i zabezpieczający ją od wszelkiego grzechu i winy. Synod efeski 431 r. potępił M., którzy przetrwali do VII w.

Messalina (Valeria), córka konsula Marka Waleryjusza Messali Barbata, piérwsza żona cesarza rzymskiego Klaudyjusza, chciwa, okrutna i dziś jeszcze głośna z bezwstydnéj rozpusty; za namową wyzwoleńca Narcyza została r. 48 po Chr. zabitą, jako obwiniona o jawne zaślubienie w czasie nieobecności męża swego ulubieńca Kaja Sylijusza. W nowszych czasach znalazła M. obrońców, którzy starają się oczyścić ją od rozlicznych zbrodni.—Porów. Stahr „*Agrippina die Mutter Nero's*“ (Berl. 1867).

Messenhauser (Wacław), ur. 1813 w Prostiejowie w Morawii, był kapitanem wojsk austryjackich w r. 1848. Przyjąwszy udział podczas rewolucyi lwowskiéj w organizacyi gwardyi narodowéj, został uwolniony od służby wojskowéj. Po 6 Paźdz. 1848 otrzymał dowództwo nad gwardyją narodową wiedeńską i kierował z wielką energiją obroną miasta przeciwko wojskom cesarskim. Po wzięciu przez wojska austryjackie wszystkich przedmieść, widząc niemożność dalszéj obrony, zawarł 30 Października kapitulacyję z Windischgrätzem, zerwaną przez stronnictwo krańcowe z przyczyny wkroczenia Węgrów do arcyksięstwa austryjackiego. Klęska Węgrów pod Schwechat rozstrzygnęła losy Wiednia, do którego wkroczyły wojska cesarskie. M. zaniedbawszy korzystać ze sposobności ucieczki, stawił się dobrowolnie przed władzą i został 16 List. 1848, na mocy wyroku sądu wojennego, rozstrzelany. M. był także czynnym na polu beletrystyki niemieckiéj.

Messenija, kraina w południowo-zachodniéj stronie Pelopenezu, miała po wyjściu Doryjczyków swoich własnych królów i m. główne *Messenę* z twierdzami: Itome, Methone i Pylos. W dwu wojnach, zwanych *Messeńskiemi* 743—724 prz. Chr. i 685—668, po walecznéj obronie, ulegając przemocy Spartańczyków, rozbitkowie Messeńscy zajęli miasto Zankle w Sycylii, które od swego ojczystego grodu Messaną nazwali, gdy tymczasem ci, co pozostali w kraju rodzinnym, w najohydniejszą popadli niewolę. Po chybioném usiłowaniu odzyskania dawnéj wolności 465—455 prz. Chr., wygnani do Naupaktu i innych miejscowości, tułali się, dopóki w r. 369 prz. Chr. za wstawieniem się Epanimondasa nie odbudowali dawnéj Messeny, która aż do r. 146 była niezależną, a od tego czasu przeszła pod panowanie Rzymian. Starożytna M. obejmuje w ogólności nomarchiję M. w dzisiejszém królestwie Greckiém, na przestrzeni 62 mil kw., z ludnością 118,000.

Messidor (łac. *messis*, żniwo), dziesiąty miesiąc franc. kalendarza republikańskiego (ob. *Kalendarz*).

Messis albo *Metsys* (Kwentyn), malarz niderlandzki, ur. 1450 w Antwerpii, † 1529, odznaczał się mistrzowskiém przedstawianiem charakterów wydatnych, umiejąc każdéj namiętności nadać wyraz doskonały. Najważniejszém jego dziełem jest „*Złożenie do grobu*“, w muzeum Antwerpskiém i inne; prawdziwe utwory jego pędzla są bardzo rzadkie.—Jego syn *Jan* **Messis** był wiernym naśladowcą ojcowskiego stylu.

Messyjasz, wyraz hebr., odpowiadający greckiemu *Chrystus*, znaczy pomazaniec, tytuł nadawany często w St. Testamencie królom Jerozolimy. W czasach upadku państwa judzkiego oczekiwał naród przyjścia króla z domu Dawida, mającego przywrócić dawną potęgę Izraelowi, jako ideał któréj było uważane panowanie Dawida. Prorocy nadali tym narodowo-politycznym nadziejom odcień religijny, przedstawiając panowanie „namaszczonego“ (Messyjasza) jako czas panowania teokracyi, najdoskonalszéj pobożności i rozszerzenia wiary w prawdziwego boga po całéj ziemi. W czasie po niewoli babilońskiéj Żydzi spodziewali się, że tym Zbawicielem będzie potomek domu Dawida, urodzony w Betlejem. Według przepowiedni i proroctw o M.,

mieli Elijasz, Jeremijasz, albo przez Mojżesza zapowiedziany, a jemu równy, prorok, być zwiastunami założyć się mającego *państwa messyjaszowego*. Przed ustaleniem atoli tego państwa spodziewano się jeszcze strasznych, ciężkich klęsk i boleści, w celu pojednania ludu z Bogiem. Z tém oczekiwaniem zespoliła się przez Jezusa Chrystusa i jego apostołów ideja cierpiącego M., czego przecież Żydzi ówcześni zrozumieć nie chcieli. Późniejsi Żydzi nie porzucili nadziei w przyjście M., którego boską godność wielu marzycieli sobie przywłaszczało. Te nadzieje ludu izraelskiego Jezus Chrystus zastosował do siebie, ale zastosował je w najduchowniejszém znaczeniu i zawsze w rozumieniu M. cierpiącego, którego państwo dopiéro po jego powtórném zstąpieniu na ziemię się rozwinie. Nauka jaką głosił Jezus, zmierzająca zarówno do umysłowego jak i moralnego podniesienia Izraela, jego życie i czyny a nakoniec i śmierć, któréj się dobrowolnie poddał, dowodnie przekonały część Żydów, że to jest oczekiwany zbawiciel M. i że innego spodziewać się już nie można. Lecz część Żydów przeciwna Jezusowi oraz stronnictwo widzące zbawienie narodu tylko w walce przeciwko Rzymianom, odkładali przyjście M. do późniejszego czasu, tak że do dzisiejszego dnia ortodoksyjna część Żydów wierzy w to przyjście.

Messyna, m. stoł. włoskiéj prowincyi t. n. w Sycylii (83 mil kw. z ludnością około 406,600), nad cieśniną Messyńską czyli Faro di Messina położona, liczy 63,000 m. Jest bardzo przemysłowe, posiada wiele fabryk jedwabnych, prowadzi rozległy handel, ma uniwersytet i wyborny port. Z budowli tutejszych odznaczają się: starożytna katedra ze wspaniałym ołtarzem wielkim, kościół kapucynów, pałac królewski, arcybiskupi i t. d. W odległéj bardzo starożytności M. nazywała się Zankle (t. j. sierp), w r. 668 prz. Chr. została zajętą przez wyszłych z własnego kraju Messeńczyków i przyjęła wtedy nazwisko Messany; w 382 r. opanowana przez Mamertynów, w r. 264 prz. Chr. przeszła w posiadanie Rzymian. W średnich wiekach rządzili tu z kolei Saraceni, Normanowie, Hohenstaufowie, Karol Andegaweński i Piotr z Aragonii. W r. 1673 miasto poddało się Ludwikowi XIV, królowi francuskiemu, za co król hiszpański Karol II odebrał mu wszystkie przywileje. W ruchach rewolucyjnych r. 1848 M. była bombardowaną od Stycznia aż do Marca, a w czasie rewolucyi przez Garibaldego kierowanéj w r. 1860 była ostatniém miastem, w którém się Neapolitańczycy najdłużéj trzymali.

Mestisy, *mestysy* (z hiszp. mięszańcy), potomkowie Europejczyków, Kreolów, albo w ogólności ludzi białych, spłodzeni z amerykańskimi Indyjanami.

Mesua (*Rozbiał*), rodzaj roślin z rodziny soczn ych, obejmujący drzewa w Indyjach Wsch. M. *ferrea*, niskie drzewo na wyspach wschodnio-indyjskich, o liściach szerokich i kwiatach białych, wonnych, ma bardzo twarde drewno, które przychodzi w handel pod nazwą *nagas* czyli *drewna żelaznego cejlańskiego*; owoce są jadalne, korzenie i liście M. *speciosa* działają silnie nopotnie i mają być skuteczne przeciw ukąszeniu węży.

Mészáros (Łazarz), generał i minister rewolucyjny węgierski, ur. 1796 w Boja w Węgrzech, był w czasie wybuchu rewolucyi węgierskiéj pułkownikiem wojsk austryjackich. Po wypadkach Marcowych 1848, mając sobie ofiarowaną przez hr. Ludwika Batthyany w nowém ministeryjum węgierskiém tekę ministra wojny, długo wahał się z przyjęciem tego stanowiska, i dopiéro po wybuchu powstania stanowczo przyjął stronę sprawy narodowéj, uorganizował z wielkim pośpiechem armiję, na czele któréj stoczył kilka niezbyt szczęśliwych potyczek; po ogłoszeniu niepodległości Węgier (14 Kwiet. 1849) złożył swój urząd, został generał-lejtnantem, brał udział w obradach sejmu i przez swój patryjotyzm i pełne humoru mowy zyskał powszechną popularność. Wspólnie z Dembińskim, Wysokim i Perczlem, na czele armii Cisy zasłaniał odwrót rządu do Temeszwru i wziął udział w bitwach pod Szövegem i Temeszwarem. Po katastrofie pod Vilagos, schronił się wraz z Dembińskim do Turcyi, gdzie podzielał losy emigracyi węgierskiéj. Uwolniony z miejsca internowania latem 1851, a wkrótce potém za wyrokiem sądu wojennego austryjackiego ponieszony in effigie, udał się do Anglii, potém do Ameryki, skąd wróciwszy 1858 do Anglii, † t. r. w Eywood.—Bijografija wraz z korespondencyją M. wyszła w Peszcie 1866.

Mészáros (Karol), jeden z najsłynniejszych spółczesnych literatów madziarskich, ur. 1821 roku w Hajdu-Dorogu. Po ukończeniu studyów filozoficznych i prawnych, spełniał przez czas niejaki obowiązki publiczne, późniéj wyłącznie poświęcił się literaturze. Wydał: „*Az élet czéljairól*“ (w Pięciukościołach 1842); „*Az emleerismeret elmeiről*“ (Peszt 1845); „*Europa alkotmányai*“ (t., 1848); „*Országgyülési teendöink*“ (Presburg 1848); „*A magyaros szági oroszok története*“ (Peszt 1850); „*Magyurország népei történeti tekintetlen*“ (t. 1852); „*A müveltség ös képe*“ (Koszyce 1853); „*Az urbéri kárpotlás*“ (Peszt 1854); „*Földtehermentesités rendszere hazánkban*“ (t. 1859) i in.

Meszczeracy, plemię turecko-tatarskie, osiadłe na prawym brzegu Wołgi, w gub. orenburgskiéj, permskiéj, saratowskiéj i penzeńskiéj; pod względem obyczajów podobni do Baszkirów, trudnią się głównie rolnictwem i hodowlą bydła, wyznają religiję mahometańską. Liczba ich wynosi około 80,000. Wspominani są już przez Nestora, który pod nazwą M. rozumie plemię czudzkie, osiadłe na południu od Mery, pomiędzy Oką i Wołgą. Późniéj przesiedlili się bardziéj na wschód i zmieszawszy się z Tatarami, przyjęli ich język i wiarę.

Meszczeriak (Mateusz), ataman kozacki. W r. 1579 wezwany był przez Strogonowych do udania się wspólnie z Jermakiem na podbicie Syberyi, gdzie przyczynił się znakomicie do zajęcia carstwa Kuczumowego. Po śmierci Jermaka M. przyjął główne dowództwo nad wojskiem w Syberyi i poległ przy oblężeniu Tobolska przez Sejdeka.

Meszczerscy książęta, wywodzą swój ród od ksią-

cia szyryńskiego, Bachmeta Ussanowicza, który w XI albo XII w. z Wielkiéj Hordy wyszedłszy, podbił ziemię Meszczerską i w niéj zamieszkał. Z M. ks. najgłośniejszym był żyjący na początku w. XVII *Teodor*, który stanąwszy po stronie Dymitra Samozwańca, brał udział w bitwach, a potém był jednym z tych bojarów moskiewskich, którzy piérwsi ofiarowali koronę królewicowi polskiemu Władysławowi.

Meszczowsk, m. pow. gub. kaługskiéj, nad rzeczką Tureją, zwane także w dawnych latopisach Meszczersk i Mezeck; przeszło 5,000 m—.*Meszczowski powiat*, ma na przestrzeni 2,415 m. kw., 101,000 m., zajmujących się przeważnie rolnictwem.

Meszna, rzeczka w król. polskiém, wypływa z jeziora Powidzkiego pod wsią Mieczownicą, przechodzi przez m. Słupy, za którém wpada z prawéj strony do Warty.

Meszne, dochody duchownych za msze odprawiane. W niektórych okolicach zwano je także mszałki albo duchny, gdy msza miała być odprawianą za dusze zmarłych.

Metabola (z grec.), przekładnia, znaczy w gramatyce przełożenie liter dla lepszego brzmienia i uniknienia powtarzania kilku podobnych dźwięków.

Metacentr, w fizyce i żeglarstwie punkt przecięcia linii prostéj, idącéj przez środek ciężkości ciała pływającego i środek ciśnień (środek ciężkości wody wypchniętéj) w położeniu równowagi, z liniją pionową idącą przez środek ciśnień w danem położeniu; koniecznym warunkiem równowagi stałéj ciała pływającego na wodzie jest, aby środek jego ciężkości znajdował się niżéj od M.

Metaceton, związek chemiczny, powstający obok acetonu (ob.); jestto ciecz bezbarwna, przyjemnéj woni, wrząca w 112°. Według Schwarza, M. ma być mieszaniną kilku substancyj.

Metacetonowy kwas, ob. Propijonowy kwas.

Metafizyka, nazwa jednego z działów filozofii, powstała przypadkowo skutkiem pomieszczenia w zbiorze pism Arystotelesa rozpraw, traktujących o piérwotnych przyczynach wszech rzeczy, po za pracami treści fizycznéj (*meta ta physica*) tegoż myśliciela. Gdy więc w wiekach późniejszych, pod wpływem pojęć chrześcijańskich zwłaszcza, zaczęto rozbierać kwestyję stosunku Boga do świata i człowieka i uzasadniać filozoficznie dogmaty religijne, do niéj się odnoszące, wytworzyła się stąd osobna gałąź filozofii, dla któréj zatrzymano owę przypadkową trafną nazwę M., ale w istocie M. zwykle dzieli się na naukę o Bogu (teologiję), bycie (ontologiję), świecie (kosmologiję). W tym piérwszym peryjodzie scholastycznym rozwijali M. w swych pismach: św. Tomasz z Akwinu, Duns Scot, Occam i inni. Z upadkiem powagi Arystotelesa i filozofii scholastycznéj, na miejsce któréj wystąpiły samodzielne usiłowania myślicieli takich, jak Kartezyjusz i Bakon, M. również na inną weszła drogę. Genijalne systematy Spinozy i Leibnitza przedstawiły pełne śmiałości, oryginalności i podniosłości, o rozwiązaniu dręczącéj serca ludzkie kwestyi. Skeptycyzm Hume'a, a głównie krytycyzm Kanta, podcięły nieco skrzydeł myśli ludzkiéj i powściągnęły jéj rozbujałość, jednakże nie należy mniemać, by Kant był przeciwnikiem M., on bowiem tylko wykazał bezskuteczność badań, nie poprzedzonych poznaniem należytém sił i kompetencyi naszego umysłu. Hegel, opierając się na zasadzie tożsamości praw bytu z prawami myśli, złączył M. z logiką. Obecnie M. znalazła silnego wroga w pozytywizmie (ob.), pragnącym ograniczyć zakres działalności myśli ludzkiéj na sferze doświadczalnéj. Mimo to jednak i dziś jeszcze nie zbywa na próbach wyjaśnienia ostatecznéj przyczyny wszech rzeczy, jak o tém świadczy głośny system Hartmanna (ob.). Z nowszych prac na polu M. ważniejsze są: Kuno Fischera „*Logik und Metaphysik*“ (2 wyd., Heidelberg 1855); L. Hanuscha (b. prof. uniw. lwowskiego); „*Grundzüge der M.*“ (Lwów 1845); Lotzego „*Metaphysik*“ (Lip k 1841); E. Vacherota „*La metaphysique et la science*“ (2 wyd., Paryż 1862); H. L. Mausela „*Metaphysics or the philos. of conscionsness*“ (2 wyd., Edynburg 1870).

Metafora (gr. *metaphora*), przenośnia, figura retoryczna, polegająca na zastąpieniu wyrażenia właściwego czyli zwyczajnego inném obrazowém, np. *port* zamiast *schronienie*, *zimny* zamiast *nieczuły*.

Metafrazys (gr. *metaphrasis*), t. j. omówienie, znaczy dosłowny przekład z jednego języka na drugi, albo też przerobienie poematu na prozę.

Metalbumin, ob. Paralbumin.

Metale, ogólna nazwa grupy ciał, które, jak złoto, miedź, żelazo i t. d., okazują pewną wspólność we własnościach fizycznych. Są to piérwiastki chemiczne, odznaczające się dobrem przewodnictwem ciepła i elektryczności, blasku właściwego (metalicznego), nieprzezroczyste, wszystkie, oprócz rtęci, stałe w zwykłéj temperaturze i w ogólności klepalne i ciągliwe, ale w różnym stopniu. Oprócz potasu i sodu są od wody cięższe. Z tlenem tworzą najczęściéj związki zasadowe. Thénard podzielił M. na 6 grup, stosownie do łatwości z jaką rozkładają wodę; obecnie chemija dzieli je według ich atomowości (ob. chemija). W życiu pospolitem nazwa M. nadaje się tylko ciałom, jak żelazo, ołów, miedź i t. d., któreby można nazwać M. ciężkiemi. Jakkolwiek M. są nieprzezroczyste, to jednak w stanie niesłychanie cieńkich blaszek są prześwietlające, jak np. listki złota. Wszystkie prawie M. mogą krystalizować, i to w szeregu sześciennym, oprócz bizmutu i antymonu, których kryształy są romboedryczne. Jeżeli M. z ciągliwością i klepalnością łączą wytrzymałość, stają się niesłychanie użytecznemi: cały niemal przemysł opiera się na ich zastosowaniu. M. topią się w temperaturach bardzo różnych; niektóre jak cynk, kadm i t. d. się ulatniają. Przez stopienie różnych M. między sobą otrzymują się *stopy* czyli *alijaże*; alijaże M. z rtęcią zowią się *amalgamatami*. Znane obecnie M. są: złoto, srebro, żelazo, miedź, rtęć, ołów, cyna, znane już w starożytności, cynk, bizmut, antymon, poznane w wieku XV, kobalt (1733), platyna (1741), nikiel (1751), mangan (1774), tytan, tungsten (1781), molibden (1782), chrom (1797), tantal (1820), osm, pallad,

rod, iryd (1803), cer (1804), potas, sod, bar, stront, wapń (1807), kadm, lit (1818), glin, itr, glucyn (1827), magnez (1828), wanad, tor (1830), lantan, dydym (1839), uran (1840), erb, terb (1844), niob, pelop, ruten (1845), cez, rubid (1861), tal (1862) i ind (1864). Do M. liczy też wielu arsen, cyrkon i telur. M. znajdują się w przyrodzie w stanie rodzimym, t. j. czyste, jak złoto, srebro, platyna, miedź; najczęściéj jednak w stanie związków z tlenem, siarką, chlorem i in., czyli w postaci rud; otrzymywanie czystych M. z rud stanowi przedmiot metalurgii. M. najużyteczniejsze w sztukach są: żelazo, miedź, złoto, srebro, ołów, cyna, cynk, rtęć, platyna; inne używają się tylko w pracowniach chemicznych i aptekach. M. szlachetnemi zowią się złoto, srebro i platyna z powodu swéj rzadkości i nieulegania wpływom atmosferycznym. Starożytni oznaczali znane sobie M. nazwami i znakami znanych sobie planet: złoto (słońce), srebro (księżyc czyli Dyjana, rtęć (Merkury), miedź (Wenus), żelazo (Mars), cyna (Jowisz), ołów (Saturn).

Metalepsyja (z greck.), ob. Substytucyja.

Metaliczna kąpiel, nazwa metali łatwotopliwych, jak cyny, ołowiu, antymonu lub ich stopów, których się używa dla poddania ciała wysokiéj i oznaczonéj temperaturze.

Metaliki (z franc. *métalliques*, właśaiwie *rescriptions métalliques*), tak nazywano we Francyi certyfikaty na monetę brzęczącą, wydawane w r. 1797 przez dyrektoryjat w zastępstwie mandatów czyli asygnacyi. Późniéj tęż samę nazwę dano obligacyjom rządowym austryjackim, wystawionym na monetę konwencyjną i procentującym się takąż monetą, dla odróżnienia ich od obligacyj realizowanych i procentujących się monetą papierową.

Metaloidy (z greck.), ogólna nazwa piérwiastków niemetalicznych, które się od metali różnią głównie złém przewodnictwem ciepła i elektryczności. Zresztą podział piérwiastków na metale i M. istotnéj wartości naukowéj nie posiada.

Metalurgija (z greck.), nauka o działaniach mechanicznych i chemicznych, których się używa do otrzymywania metali z rud, w których się znajdują w przyrodzie. Z dzieł traktujących o M. wymienimy: Scheerer „*Lehrbuch der* M." (1848, 1853 i nast.), Kern „*Handbuch der metallurgischen Hüttenkunde*" (Freiberg 1861).

Metameryja, ob. Równoskładność.

Metamorfizm, *skały metamorficzne*, *przeobrażone*, ob. geologija.

Metamorfoza (*metamorphosis*), *przemiana*, oznacza każde przeistoczenie w inną postać, mianowicie w mytologii starożytnéj, obfitującéj w podania o przemianach ludzi w zwierzęta, rośliny, kamienie i t. p. W literaturze rzymskiéj mamy w tym rodzaju obszerny poemat Owidyjusza p. t. „*Metamorphoseon libri XII*".

Metastasio (Piotr Antoni Dominik Bonawentura), właściwie *Trapassi*, klasyczny poemat włoski, ur. 1698 w Assisi, † 1782, syn prostego żonierza. Od dzieciństwa już okazując zdolności do poezyi, znalazł opiekuna w uczonym prawniku Gravina, który dał mu staranne wykształcenie a w końcu i cały swój majątek zapisał. Mianowany 1729 przez cesarza Karola VI poetą nadwornym, wierszami swymi uświetniał uroczystości dworskie. Wsławił się szczególniéj swemi operami i kantatami. Z licznych wydań jego dzieł, „*Opere*" najlepsze są: paryskie (12 t. 1780—82) i mantuańskie (20 t. 1816—20).

Metatezys (z greck.), w gramatyce zowie się przekładnia głosek, trafiająca się często przy przeniesieniu wyrazów z jednego języka do drugiego np. grec. *Herakles*, łac. *Herkules*.

Metaxas (Andrzéj, hrabia), grecki mąż stanu, ur. 1796 na wyspie Cefalonii, miał czynny udział w wojnie o wyswobodzenie Grecyi; pod panowaniem króla Ottona sprawował urzędy posła i ministra. Po rewolucyi Wrześniowéj 1843 r. był do Lutego 1844 prezesem gabinetu i ministrem spraw zagranicznych, od r. zaś 1850—54 posłem w Konstantynopolu. W tym czasie opuścił służbę publiczną i † 1860. M. należał zawsze do stronnictwa rossyjskiego w Grecyi.

Metele, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim, gminie Metele, zajmuje 630 morg. przestrzeni, z głębokością 36—72 stóp.

Metelko (Franciszek), gramatyk i pisarz słowiński, ur. 1789 r. w św. Kocjanie (St. Cantian) w dolnéj Krainie, † 1861; od 1816 był profesorem języka i literatury słowińskiéj w Lublanie a zarazem katechetą kapituły i członkiem towarzystwa rolniczego kraińskiego. Najsławniejszém dziełem jego jest „*Lehrgebäude der slowenischen sprache in Königreiche Illyrien und in benachbarten Prowinzen*" (Lublana 1825), poprzedzone wstępem historycznym i przeglądem literatury a zwłaszcza gramatyk słowińskich. Zasługą M. jest, że piérwszy zastosował do języka słowińskiego system gramatyczny Dobrowskiego; dotychczas jestto jedna z najlepszych słowińskich gramatyk. Nadto napisał M.: „*Slowenische Sprachlehre*" (Lublana 1830); „*Abecednik na Slowenske szole*" (Lublana 1829); „*Deutsch-krainisches Namenbüchlein*" (t. 1829); „*Sztewilstwo za slowenske szole*" (Lubl.); „*Sadna pridiga*" (Lubl. 1824); „*Razlaganje ewangelja św Matewża*" (t. 1849) i in.

Metellus, nazwa jednéj familii rodu plebejskiego Cecylijuszów (*Caecilia gens*) w Rzymie. Najznakomitszymi jéj członkami są: 1) *Cajus Caecilius Metellus*, konsul 251 prz. Chr.; w I punickiéj wojnie pokonał Hazdrubala pod Panormus.—2) *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*, wnuk poprzedniego, znakomity wódz, jako pretor pokonał 148 Andriskosa czyli Pseudofilipa Macedońskiego, skąd otrzymał swój przydomek; następnie zwyciężył Achejczyków pod Termopilami. W 131 piérwszy ze stanu plebejskiego został cenzorem, ale surowością wielką rozbudził ku sobie nieprzyjaźń; † 115 r.—3) *Quintus Caecilius Metellus Balearicus*, syn poprzedn.; jako konsul wytępił piratów na wyspach Balearskich 123.—4) *Quintus Caecilius Metellus Celer*, legat Pompejusza 66 r. po Chr. w wojnie z Albańczykami kaukaskimi; konsul w 60 r. Zawzięty wróg Pompejusza, nie dopuścił przeprowadzenia jego praw rolnych; † 59 r., otruty podobno przez żonę.—5) *Quintus Caecilius Metellus*

Nepos, brat poprzedniego, w 67 r. legat Pompejusza w wojnie z rozbójnikami morskimi; jako trybun ludowy od 63 r. występował nieprzyjaźnie przeciw Cyceronowi za jego urzędowanie konsulowskie, gdy jednak senat stanął w obronie sławnego mówcy, uciekł M. do swego opiekuna Pompejusza, następnie pogodził się z Cyceronem; w końcu przyłączył się do stronnictwa Cezara, od którego otrzymał w zarząd jako prokonsul Hiszpaniję; tu ze zmiennem szczęściem walczył przeciw wojowniczym Wakceom 57 po Chr.—6) *Lucius Caecilius Metellus Dalmaticus*, brat Metella Numidyjskiego, otrzymał swój przydomek od wojny z Dalmatami 149. Jako cenzor 115 r. odznaczył się wielką surowością przeciw senatowi. Córka jego *Caecilia Metella* była drugą żoną Sulli; za obrazę wyrządzoną jéj (87 r.) przez Ateńczyków Sulla strasznie ich ukarał.—7) *Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, brat poprzed., znakomity wódz; jako konsul w latach 109 i 108, uorganizowawszy armiję, pokonał Jugurtę 109 nad r. Muthul, w następnym roku nowemi zwycięstwy zbliżał upartą walkę do końca, gdy niespodziewanie zastąpiony został przez swego legata Maryjusza; w nagrodę otrzymał tryjumf. Jako cenzor od 102 r. występował z wielką surowością przeciw prawom rolnym trybuna Saturninusa (101), popieranego przez Maryjusza; gdy prawo przeprowadzono, ustąpił dobrowolnie na wygnanie, z którego wrócił 99; † 91 r. Wśród ówczesnych walk stronniczych zachowywał wielki spokój umysłu i dawał dowody gorącego patryjotyzmu.—8) *Quintus Caecilius Metellus Pius*, syn poprzedniego; jako pretor pokonał 89 sprzymierzeńców italskich; 83 przyłączył się do Sulli, 82 zwyciężył w wielu bitwach stronnictwo Maryjusza; następnie walczył dość szczęśliwie przeciw Sertoryjuszowi w Hiszpanii, nie otrzymując bynajmniéj pomocy od przybyłego z nową armiją Pompejusza; po śmierci Sertoryjusza (72 r.) odbył tryjumf; † 64 r. Opiekował się poetami, np. *Archijaszem*.—9) *Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio*, syn Scypijona Nazyki, adoptowany przez poprzedniego; jako szwagier i przyjaciel Pompejusza występował nieprzyjaźnie przeciw Cezarowi; najwięcéj się przyczynił do znanego rozporządzenia 49 r., aby Cezar w oznaczonym terminie rozpuścił wojsko, jeżeli nie chce być ogłoszony za nieprzyjaciela ojczyzny; przy rozdziale prowincyj otrzymał Syryję, gdzie się odznaczył wielkiemi zdzierstwy i tchórzostwem wobec nieprzyjaciela; walczył pod Pharsalus (48), stąd uciekł do Afryki, gdzie uciskając mieszkańców i zawodząc drobiazgowe spory ze swymi stronnikami, pokonany został pod Thapsus (46); w ucieczce do Hiszpanii pobity przez Cezaryjanów i wzięty do niewoli, sam sobie odebrał życie. Siostra jego a żona Pompejusza *Caecilia Metella*, kobieta wysoko ukształcona, uchodziła za bardzo biegłą w naukach matematycznych.—10) *Caecilius Metellus Creticus*, dziki i surowy żołnierz; jako konsul 69 r. wojował przeciw Kreteńczykom, których srogością do tego przywiódł, że się dobrowolnie poddali Pompejuszowi; stąd wynikła na wyspie wojna domowa, w któréj nie oszczędząc i rodaków po 3 latach podbił Kretę; walczył także przeciw Katylinie; odbył tryjumf 62 r.—11) *Lucius Caecilius Metellus*, brat poprzedniego, w 70 r. oczyścił Sycyliję od piratów i goił rany zadane mieszkańcom przez Werresa.

Metelskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie trockim, w trakcie zaniemeńskim. W r. 1766 składało się z miasteczka Metel z przyległościami i wójtostwa Simnieńskiego. W tym czasie posiadali je Jan i Antonina Todwenowie, cześnikostwo, opłacając zeń kwarty złp. 2,747 gr. 17, a hyberny złp. 1,038. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Jerzemu Wierpszy, krajczemu i posłowi powiatu rzeczyckiego.

Metempsychoza, ob. Przechodzenie dusz.

Meteora, grupa skał kształtu ostrosłupowego, wyzierających z obszernéj równiny w Tessalii, od 80 do 300 st. wysokich; na nich zbudowano kilkanaście klasztorów, do których inaczéj dostać się nie można, jak tylko za pomocą lin i drabin.

Meteorograf, przyrząd służący do obserwacyi zjawisk meteorologicznych, które sam regestruje czyli zapisuje, przez co wymaga obecności obserwatora tylko w większych odstępach czasu, np. raz na dzień, i daje obraz ciągły zmian atmosferycznych. Najdokładniejsze M. są szwajcarski Wilda, a zwłaszcza rzymski Secchi'ego, które na wystawie paryskiéj ogólne wzbudzały zajęcie; kreślą one linije wskazujące przebieg temperatury, wilgotności, kierunku wiatru i t. d. Budowa ich w ogóle bardzo jest zawikłaną.

Meteorologija, nauka o meteorach (ob.), czyli o zjawiskach atmosferycznych, może być inaczéj nazwana fizyką atmosfery i stanowi część geografii fizycznéj. Początek M. sięga czasów bardzo odległych, i powstawanie wielu zjawisk jak chmur, deszczu i t. p. dawno już było wyjaśnioném. Lecz deszcz i t. p. zjawiska nie są zjawiskami miejscowemi, a cała atmosfera stanowi jednę całość, tak że najmniejsza zmiana w jéj ciśnieniu, wilgotności, temperaturze i t. p. daje się uczuć w miejscach bardzo odległych; stąd téż M. dzisiejsza przedewszystkiém stara się zbadać prawa ruchów atmosferycznych, czyli wyjść na dynamikę atmosfery. Jedyną drogą, wiodącą do celu, są tu obserwacyje współczesne, dokonywane systematycznie i na znacznych przestrzeniach. Ten kierunek M. jest zupełnie nowym, a posługują mu liczne obserwatoryja meteorologiczne, zaprowadzane przez rządy i towarzystwa naukowe (Stany Zjednoczone, Anglija, Francyja, Rossyja, Niemcy) przy pomocy, jaką daje rozwinięcie sieci telegraficznéj. Ostatnich kilkanaście lat więcéj nas nauczyły o ruchach powietrza, niż wszystkie wieki poprzednie. Liczne obserwatoryja meteorologiczne wydały już ten rezultat, że okręty, blisko brzegów będące, mogą być na kilkadziesiąt godzin przed burzą o niéj ostrzegane. O przepowiadaniu pogody na czas znaczniejszy przy obecnym stanie nauki mowy być nie może, a ogłaszane przepowiednie są najczęściéj szalbierstwem. Najwięcéj w nowym kierunku M. zasłużyli się Kömtz, Dove, Fitz-Roy, Maury i in. Porów.,

oprócz dzieł powyższych autorów, podanych pod ich nazwiskami, Foissąca „M. *czyli nauka o zjawiskach w powietrzu dostrzeganych* i t. d.“ (przekł. pol. Baranowskiego, 2 t. Warsz. 1858), dzieło popularne, i Pietkiewicza „M.“ (Krak. 1872), dzieło ściśle naukowe.

Meteory (z greck.), ogólna nazwa zjawisk atmosferycznych, jak chmur, mgły, rosy, deszczu, śniegu, tęczy, zorzy północnéj, bocznych słońc i księżyców, gwiazd spadających, kul ognistych; w ściślejszém zaś rozumieniu nazwa M. odnosi się tylko do tych ostatnich zjawisk. Co do swéj natury dzielą się M. na wodne, elektryczne, optyczne. Gwiazdy spadające wchodzą w zakres zjawisk astronomicznych.

Meteoryty, meteoryczne kamienie, ob. Gwiazdy spadające.

Meteren (Emanuel van), historyk holenderski, ur. 1535 w Antwerpii, † 1612 w Anglii; wydał po łacinie „*Historyję Niderlandów od r. 1516 do zamieszek religijnych*“ (Amsterd. 1597), którą sam przełożył na język francuski i doprowadził do r. 1612. Dzieło to, tłumaczone na język niemiecki (4 t. 1669), zawiéra nader zajmujące wiadomości do historyi polskiéj.

Metis, t. j. *Mądrość*, córka Okeanosa i Thetydy, piérwsza małżonka Zeusa, który ją, wedle podania ciężarną, połknął i tak urodził Atenę (Minerwę).

Metis, jedna z małych planet, odkryta 26 Kwiet. 1848 przez Grahama w Makree-Castle w Irlandyi, oznaczona liczbą 9, obrót około słońca odbywa w 1346,73 dniach.

Metliński (Ambroży), piszący niekiedy pod pseud. *Ambrożego Mogiły*, spółczesny pisarz małorossyjski, profesor uniwersytetu charkowskiego, wydał zbiór pieśni małorossyjskich („*Narodnyja južno-russkija pieśni*“, Kijów 1854); „*Dumki ta pieśni*“; „*Južnorusskij sbornik*“ (Charków 1848); almanach literacki p. t. „*Szcze de szczo*“ *i t. d.* W języku rossyjskim napisał: „*O suszczności cywilizacii i znaczenii jeja elementow*“ (Charków 1839); „*Ob istinnom znaczenii poezii*“ (1843); „*Wzglijad na istoryczeskoje rozwitije teorij prozy i poezii*“ (Charków 1850).

Metoda (z grec. *methodos*), jestto w najogólniejszem znaczeniu sposób postępowania, oparty na pewnych zasadach, zmierzający ku osiągnięciu pewnego celu. Nietylko więc w naucę i wychowaniu, ale również w przemyśle rolnym i fabrycznym potrzebną jest pewna M., jeżeli chcemy w tych gałęziach działalności dojść do istotnych rezultatów. W nauce i filoz. M. wskazuje drogę, jaką myśl ludzka obrać winna dla wykrycia prawdy, ztąd nauka o M. stanowi część Logiki (ob.). Dla nauk przyrodzonych, społecznych i ekonomicznych największe przysługi dziś oddaje M. *indukcyjna* czyli wprost *indukcyja* (ob. doświadczalna M.), polegająca na obserwowaniu i gromadzeniu faktów i wyprowadzaniu z nich praw ogólnych. Dzięki potężnemu rozwojowi powyższych nauk *indukcyja* zapanowała dziś wszechwładnie we wszystkich niemal gałęziach działalności umysłowéj człowieka, podając w niesłuszną poniewierkę M. *dedukcyjną* czyli *dedukcyją*, która, opierając się na właściwych ducnowi ludzkiemu pojęciach, jak: idea Boga, prawidłowości, piękna prawdy sprawiedliwości, starała się za pomocą wewnętrznego związku pomiędzy pojęciami wyjaśniać zarówno życie przyrody, jak człowieka i całéj ludzkości. Cały niemal szereg wielkich myślicieli od Platona do Kanta i Hegla posiłkował się tą M. w swych usiłowaniach wyjaśnienia zagadki wszechświata. Filozofowie niemieccy zwą ją zwykle M. *spekulatywną*, w przeciwstawieniu do indukcyi, zwanéj M. *empiryczną*. O ile badanie naukowe postępuje od przyczyn (zasad) do następstw, to M. taka zwie się *syntetyczną (syntezą)*, o ile zaś zwraca się od skutków do przyczyn, jest *analityczną (analizą* ob.). Gdy przedstawiemy naukę jakąś, pojaw, ideę, w taki sposób, jak powstała, wyjaśniając jéj zasady i właściwości dziejami rozwoju, taka M. zwie się *genetyczną*; oddaje ona znakomite usługi filozofii, naukom prawnym, historycznym, ekonomicznym i literaturze; rozszerzenie swe zawdzięcza Heglowi (ob.) i jego szkole. M. *matematyczna* wreszcie opiéra się na wyprowadzeniu całego szeregu twierdzeń z kilku widocznych prawd. Najznakomitsze rozwinięcie M. *indukcyjnéj* mieści „*Logika*“ Milla. W zakresie filozofii spekulatywnéj głośną jest znakomita praca Kartezyjusza (ob.), „*Discours sur la methode*,“ stanowiąca epokę w dziejach rozwoju myśli filozoficznéj. U nas prócz dziełka M. Wiszniewskiego „*Bakona Metoda tłumaczenia natury*“ (Krak. 1843) niema prac poświęconych przedstawieniu ogólnych metod naukowych lub filozoficznych.

Metodologija, czyli *metodyka*, nauka metodycznego traktowania pewnéj gałęzi nauki. Chodzi tu zarówno o uwzględnienie warunków pedagogicznych, jak i o umiejętne, organiczne rozwijania danego przedmiotu, tak z katedry jak i w książkowym wykładzie. U nas prócz „*Historyki*“ Lelewela, zajmującéj się metodami badania i wykładu historyi, mamy broszurkę „*Lekcyja wstępna metodologii i encyklopedyi nauk akademickich*“ (Warsz. 1862), miana przez Dr. K. Plebańskiego przy otwarciu kursów przygotowawczych w Warszawie.

Metody, błogosławiony, pierwszy apostoł słowiański, rodem z Saloniki, starszy brat *Cyrylla* (ob.), apostoła i piérwszego tłumacza Pisma św. na język słowiański. Otrzymawszy staranne wychowanie, wstąpił do służby publicznéj i był mianowany wojewodą w kraju, zamieszkałym przez Słowian. Zniechęcony następnie do życia światowego, udał się na pustelnię, którą opuścił, ażeby rozpocząć prace apostolskie pomiędzy Bułgarami (855). Za staraniem M. przyjął chrzest Borys, król bułgarski, wraz z całym narodem. W kilka lat późniéj; z dozwolenia cesarza byzantyńskiego Michała, na żądanie i prośby trzech książąt słowiańskich Panonii i Morawii. Rościsława, Świętopełka i Kocela, przybył M. wraz z bratem Cyryllem r. 863 do Morawii, gdzie przetłumaczywszy cały cerkiewny *Ustaw*, ułożyli zarazem obrządki kościelne. Pałający zawiścią przeciwko św. apostołom biskupi niemieccy zanieśli na nich skargę do Rzymu o rozszerzanie nauk heretyckich, w skutek czego, zawezwani przez papieża Mikołaja I. M. i Cyryll przybyli 867 do Rzymu, i przychylnie

przyjęci przez następcę Mikołaja Andryjana II, oczyścili się z zarzutów, poczém M., wyświęcony na biskupa, pochowawszy zmarłego tamże brata, powrócił do Morawii. Początkowo źle się wiodło nowemu biskupowi morawskiemu; opuszczony od księcia, wywieziony był przemocą do Niemiec i tam przez trzy lata zatrzymany. Uwolniony na rozkaz papieża, gorliwie pacował nad ugruntowaniem chrystyjanizmu w państwie wielko-morawskiém, znosząc ciągłe przeciwieństwa od Niemców, a zwłaszcza Wichtinga, tajnego agenta niemieckiego na dworze morawskim. Poprawił przełożone przez siebie brata księgi religijne i wybrawszy na pomocnika i następcę Gorazda, zakończył swój żywot na Wielehradzie, gdzie złożone są jego zwłoki. Żywoty M. i Cyrylla są nader liczne; w polskim języku najpóźniejszym a zarazem najdokładniejszym jak napisany przez Rettela (Paryż 1871).

Metodyści, wyznawcy sekty religijnéj, będącéj odrośla kościoła anglikańskiego episkopalnego, z kierunkiem pijetystycznym, założonéj przez Jana Wesley r. 1729 w Oxfordzie, obecnie dosyć rozprzestrzenionéj w Anglii i północnéj Ameryce, a nowszemi czasy także we Francyi i Szwajcaryi, odznaczającéj się modlitwą, postem, cotygodniowém przyjmowaniem komunii i przedewszystkiém ścisłém, *metodycznem* spełnianiem wszelkich aktów pobożności. Z założycielem téj sekty Wesleyem połączył się r. 1732 znakomity kaznodzieja Jerzy Whitefield i z tego ich związku powstała 1739 piérwsza gmina M. w Londynie. Nie mieli oni bynajmniéj zamiaru odłączenia się od kościoła biskupiego, ale doznawane prześladowanie zniewoliło ich do tego. Piérwsze pomiędzy nimi rozdwojenie nastąpiło r. 1741: *stronnicy Whitefielda* przyjęli naukę Kalwina, *Wesleyanie* zaś naukę aryjańską. *Nowi* M., oddzielnie utworzona sekta pośród Wesleyanów, miała r. 1796 własne dyrektoryjum kościelne, złożone z duchownych i osób świeckich. Są oni niezmiernie gorliwi w służbie bożéj pod sterem biskupów i kaznodziei miejscowych, którzy karności kościelnéj bardzo ściśle przestrzegają. M. *Ameryki północnéj* składają *episkopalny kościół metodystyczny*, z administracyją biskupią, pod sterem dyjakonów, starszych i biskupów. Co cztery lata odbywają konferencyję generalną, na którą zbiérają się delegowani z konferencyj corocznych.—*Niemiecki biskupi kościół* M. *w półn. Ameryce*, założony został r. 1835 przez Wirtembergczyka, Wilhelma Nasta. Obecnie znajduje się M. w Anglii, Irlandyi i Szkocyi przeszło 250,000, w Ameryce przeszło 3 milijony; w reszcie Europy, mianowicie we Francyi i Szwajcaryi, liczba ich nie przechodzi 20,000. Porów. Southey „*The life of J. Wesley and the rise and progress of Methodism*“ (2 wyd., 2. t., Londyn 1820); Watson „*Observations on Southey's life*“ (4 wyd., Londyn 1833); Taylor „*Wesley and Methodism*“ (Londyn 1851); Smith „*History of Wesleyan Methodism*“ (t. 1, Lond. 1857); Jakoby „*Handbuch des Methodismus*“ (Bremen 1853).

Meton, astronom ateński, żyjący około 480 prz. Chr., słynny z wprowadzonego przez siebie cyklu księżycowego czyli Metona (ob. Cykl).

Metonomazyja (z greck.), przemiana, albo raczéj przetłumaczenie jakiegoś nazwiska z jednego języka na drugi, np. *Klonowicz* na *Acernus*, *Schwartzert* na *Melanchton*.

Metonymija (z greck.), figura retoryczna, zamieniająca pojęcie jakieś ogólne na inne, koniecznie albo przypadkowo z niém związek mające, celem obudzenia w słuchaczu lub czytelniku jaśniejszego o rzeczy wyobrażenia. I tak metonymicznie mówimy: *zimny* zamiast *martwy*; *Grecyja*, zamiast *Grecy*; *cnota* zamiast *cnotliwy*; *służył w chorągwi* zamiast *w pułku* i t. p.

Metopa (z gr.), w budownictwie ściana czyli przerwa między kolumnami, zwana także u nas *międzytrawią*.

Metr, ob. Dziesiętne miary.

Metropolija (z gr.), miasto matka, t. j. główne miasto, z którego wychodziły osady, mające zamieszkać na innych ziemiach. W Grecyi metropolią nazywało się miasto stołeczne prowincyi, w Azyi zaś każde większe miasto; stąd arcybiskupi, rezydujący w większych miastach zwani byli *metropolitami* a kościoły arcybiskupie czyli katedry, *kościołami metropolitalnymi*. *Metropolici* zarządzali prowincyją kościelną, *metropolią*, składającą się z kilku dyjecezyj biskupich.

Metrosideros (*Niezrąb*, *Żeleźniak*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa w Australii i Afryce połud., z których najwięcéj znaném jest M. *vera*, wielkie drzewo na Molukkach, mające liście lancetowate, skórzaste i młode gałązki, pokryte jedwabistym włosem czerwonym, i kwiaty w połowie długości gałązek gęsto na około w kształcie szczotki osadzone, barwy żywo czerwonéj. Drzewo to odznacza się drewnem niesłychanie zbitém i twardém, które tylko w stanie świéżym obrabianém być może; po wyschnięciu bowiem opiéra się zwykłym narzędziom.

Metrum (grec. *metron*), w ogólności *miara*, w szczególności zaś nazywa się tak w poezyi *miara wiérszowa*, składająca się z rytmicznego szeregu sylab i warunkująca pewną określoną formę języka poetycznego. O istocie i wartości M. pisał już Arystoteles.

Metryka, księga kościelna, w któréj są zapisywane chrzty i pogrzeby właściwych parafijan, stąd *metryką* nazywamy także świadectwo z takiéj księgi wydane, to jest akt urodzenia obejmujący dowód z jakich kto pochodzi rodziców, datę urodzenia, imiona i nazwiska rodziców, imiona nadane na chrzcie nowo narodzonemu dziecięciu, tudzież przez kogo było do chrztu trzymane (Ob. *Akta stanu cywilnego*).

Metryka, tak się nazywało archiwum, gdzie przechowywano akta, czyli księgi dawnéj kancelaryi królewskiéj w Polsce i Litwie, obejmowało ono w całości wszystkie listy publiczne i dokumenta w formie urzędowéj spisane i dzieliło się na *Metrica Major*, zostającą pod nadzorem kanclerza, i *Metryka Mi-*

nor, powierzoną pieczy podkanclerzego. Obaj ci dygnitarze mianowali bezpośrednio od siebie zawisłych zarządców archiwum, nazywanych metrykantami. Porów. Burzyńskiego „*Prawo polskie*“ (Kraków 1867, t. 1, str. 132 i nast.).

Metryka, ob. Prozodyja.

Metternich, staroszlachecka rodzina nadreńska, która od XVII w. kolejno z baronów, hrabiów i książąt państwa niemieckiego doszła na początku wieku bieżącego do godności książąt austryjackich. Z bogatych posiadłości tego domu w Czechach, Morawii, nad jeziorem Bodeńskiém i nad Renem najznakomitszą jest zamek Johannisberg. Piérwszym księciem państwa niemieckiego był *Franciszek Jerzy Karol Metternich*, ur. 1746, † 1818, dyplomata austryjacki. — **Metternich** (Klemens Wacław Nepomucen Lotaryjusz), kanclerz państwa austryjackiego, ur. 1773 w Koblencyi. Zawód dyplomatyczny rozpoczął r. 1797 na kongresie rasstadzkim, jako reprezentant kolegijum hrabiów westfalskich. Używany następnie do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, zawarł jako poseł austryjacki w Berlinie r. 1804 przymierze pomiędzy Austryją, Prusami i Rossyją a 1806 r. otrzymał poselstwo w Paryżu. W r. 1809 wziął tekę ministra spraw zagranicznych i starał się w 1812 zapobiedz wojnie północnéj, a następnie kierował z całą umiejętnością przejściem Austryi na stronę sprzymierzonych. Wieczorem po bitwie pod Lipskiem cesarz Franciszek mianował go dziedzicznym księciem austryjackim. Stąd udał się M. z wojskami sprzymierzonemi do Francyi i zawiérał wszystkie układy, w których Austryja udział miała; potém prezydował na kongresie wiedeńskim i w r. 1815 zawarł drugi pokój paryski. Obecnym był również na kongresach w Akwisgranie, Tropawie, Lajbach i Weronie, tudzież na konferencyi ministrów w Karlsbadzie. M. był właściwym twórcą tak zwanego systemu stabilitacyjnego. System ten, hołdujący w najwyższym stopniu bezwzględnéj reakcyi, tłumił wszelkie ruchy narodowo-liberalne w Europie, zgubnym był szczególniéj dla Włoch, Niemiec i samejże Austryi, gdzie głównemi dźwigniami rządu była zasada jątrzenia jednych narodowości przeciw drugim. W roku 1821 mianowany cesarsko królewskim kanclerzem pałacowym i państwa austryjackiego, przeważny wpływ wywiérał jeszcze pod panowaniem cesarza Ferdynanda I. Smutną dla Polaków pamiątką rządów M. jest rzeź galijcyjska 1846 roku. Skutkiem powstania wybuchłego w Wiedniu 17 Marca 1848 roku musiał M. uciekać za granicę skąd dopiéro 1851 wrócił do Wiednia i tu † 1859. —**Metternich** (Ryszard Klemens Lotaryjusz Hermann książę), syn poprzedniego, również dyplomata, ur. 1829 r. Od r. 1859 aż do wojny francuskoniemieckiéj 1870—71 był ambasadorem austryjackim w Paryżu, gdzie wraz z żoną swą hr. *Paulinq Sandor* (ur. 1836, zaślubioną 1856) był wielce na dworze tuilleryjskim lubiony, posiadał całkowite zaufanie Napoleona III i reprezentował politykę stronnictwa austryjackiego, przeciwnego Prusom.

Metyl, CH_3, rodnik organiczny alkoholowy, będący podstawą związków grupy metylowéj, punktem wyjścia dla których jest alkohol metylowy. M. jest piérwszym członkiem szeregu rodników alkoholowych (ob. alkohole); otrzymuje się jak etyl (ob.); jestto gaz bezbarwny, w—16° jeszcze niedający się skroplić. Otrzymany został przez Kolbe'go w 1849 r. Ważniejsze jego związki są: *Metylowodór*, CH_4=CH_3 H, węglowodór znany oddawna pod nazwą *gazu błotnego* (Volta 1778); powstaje on przy dobrowolnym rozkładzie ciał organicznych w utrudnionym przystępie powietrza, np. przy gniciu ich pod wodą i wywiązuje się często w kopalniach węgla, gdzie zmieszany z powietrzem staje się powodem gwałtownych wybuchów, a w niektórych miejscach wydobywa się z ziemi stale i raz zapalony ciągle się pali (ogień święty przy Baku); wchodzi téż w skład gazu oświetlającego. W stanie czystym otrzymuje się, ogrzewając octan sody z mieszaniną sody i wapna; stanowi wówczas gaz bezbarwny i bezwonny, c. wł=0,559 i płonący płomieniem żółtym, niezbyt świetnym. *Alkohol metylowy*, czyli *wodan tlenku metylu* CH_4 O=CH_3, HO, zwany téż *wyskokiem drzewnym*, odkryty został w produktach destylacyi drzewa przez Taylora 1812, a zbadany przez Dumasa i Péligota. Z powyższych produktów destylacyi oddzielić go można przez kolejne przekroplenia nad wapnem, gdyż, jako lotniejszy od innych, przechodzi piérwszy. Jestto ciecz bezbarwna ruchliwa, woni spirytusowéj, c. wł. w 0°=0,8142. Jest palny, z wodą, alkoholem i eterem miesza się we wszystkich stosunkach. Rozpuszcza w sobie wiele żywic, olejów i związków mineralnych. Przez działanie ciał utleniających przechodzi w kwas mrówkowy. Zachowanie się jego chemiczne jest zupełnie takież same jak alkoholu zwyczajnego (ob.) i może być użyty zamiast niego do palenia i do wyrobu lakierów; także jego działanie na organizm jest bardzo podobném do działania alkoholu zwyczajnego. *Eter metylowy* czyli *tlenek metylu*, $(CH_3)_2O$, zachowuje się względem alkoholu powyższego jako eter zwyczajny (ob.) względem alkoholu zwyczajnego i ma podobne doń własności. *Chlorek* M., CH_3 Cl. jest gazem, *bromek* i *jodek* są cieczami łatwo lotnemi. Przez podstawienie chloru za wodór w metylowodorze powstaje *chloroform* (ob.). Etery złożone M. i w ogóle wszystkie związki mają wielką analogiję do związków etylu (ob.). Znane są również amonijaki metylowe: *Metylijak*, CH_3. H. H. N, okazuje tak wielkie podobieństwo do amonijaku, że z trudnością może być od niego odróżnionym, *Trzymetylijak* $(CH_3)_3$ N znajduje się w ługu solnym śledzi, który mu zawdzięcza swą woń nieprzyjemną, znajduje się téż w wielu roślinach, jak w *Chenopodicum vulvaria*, *Crataegus oxyacantha* i in. M. z niektórymi metalami wydaje rodniki złożone, jak rtęciometyl, cynkmetyl, cynmetyl, kakodyl (ob.) i in.

Metylen, CH_2, rodnik organiczny odpowiadający etylenowi (ob.).

Metylijak, ob. Metyl.

Metylowy alkohol, eter, ob. Metyl.

Metz, twierdza piérwszorzędna i do r. 1871 m. st. franc. depart. Mozeli, od tego czasu powiatowe mia-

sto niemieckiéj Lotaryngii, przy ujściu rz. Seille do Mozeli położone, ma 55,000 m. wielki kościół katedralny, szkołę artylleryi, akademiję nauk, liczne fabryki i handel obszerny. Twierdza tutejsza z 11 bastyjonów i cytadeli złożona, obecnie przez 8 nowych fortów wzmocniona, uchodzi za jednę z najpiérwszych warowni w Europie. M. za dawnych Gallów zwało się *Divodurum*, za Rzymian *Mediomatrica*, a za czasów frankońskich było stolicą Austrazyi. Po podziale między synami Ludwika Pobożnego w Verdun (843 r.) M. przyłączone do Niemiec zostawało wolném miastem państwa niemieckiego do 1552 r. W tym roku zajęte przez Fancuzów, było w ich posiadaniu do 1871 r. Podczas ostatniéj wojny pod M. zaszły krwawe bitwy w d. 14, 16 i 18 Sierpnia 1870 r., w skutek których marszałek francuzki Bazaine zamknął się tu z całą armiją. Pozorne i niefortunne wycieczki 31 Sierpnia i 1 Września zostały odparte przez Niemców, którzy nakoniec w skutku zdrady głównego dowódcy Francuzów opanowali M., a armiją francuską po kapitulacyi z d. 27 Października 1870, w liczbie 170,000 ludzi zaprowadzili do niewoli. W skutek pokoju we Frankfurcie 1871 r. M. zostało przyłączone do państwa niemieckiego. Por. Coster „*Geschichte von* M. (1871).

Metzell (Ludwik), inżynijer polski, ur. 1764 roku w Gdańsku, † 1848 r. w Warszawie. Odznaczywszy się w służbie wojskowéj, otrzymał na sejmie 1792 r. szlachectwo; w kampanii t. r. jako kapitan dowodził bateryją artylleryi i walczył zaszczytnie pod Zieleńcami. W r. 1795 osiadł w Humaniu, gdzie urządził sławny ogród Zofijówki. W r. 1816 objął dyrekcyję robót komunikacyj lądowych w kommisyi spraw wewnętrznych i urząd ten sprawował do r. 1833. W r. 1827 został członkiem tow. Przyj. Nauk. Pod jego kierunkiem zbudowano piérwszą szossę w król. pol., a w r. 1786 wynalazł most wojenny, składający się z 16 płóciennych pontonów. Życiorys jego mieści się w „*Cmentarzu powązkowskim*“ Wójcickiego, t. II.

Metzu albo *Metsu* (Gabryjel), malarz niderlandzki, ur. 1615 r. w Lejdzie, żył po większéj części w Amsterdamie, gdzie † 1658 r. Obrazy jego starannie wykończone, tchnące spokojem i swobodą domową, są rzadkie i wysoko cenione. Najcelniejszymi jego uczniami byli J. van Geel i van der Meer (ob.).

Meudon, miasteczko w pobliżu Paryża i Sekwany, ma 5,400 mieszk. i prowadzi znaczny handel krédą (Blanc de Meudon), piękny zamek letni z parkiem. 16 Stycznia 1871 r. wycieczka armii paryskiéj odparta przez Niemców.

Meulen (Antoni Franciszek van der), ur. 1634 r. w Brukselli, sławny malarz bitew, † 1690 w Paryżu. Odznaczył się także w malarstwie rodzajowém i krajobrazowém. Szczególną miał zdolność w malowaniu koni.

Meum (*Wszewłoga*, *Kopr*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, zbliżony do rodzaju koperka, obejmujący zioła trwałe w Europie. M. *athamantium* (*oleśnik*), ma korzeń opatrzony kiścią pędzlową, smak gorżki i korzenny; używany był niegdyś w chorobach dróg pokarmowych; roślina ta stanowi wyborny pokarm dla bydła, nadający mléku i masłu woń i smak balsamiczny. M. *mustellina*, na wyżynach Alp, stanowi główny pokarm bobaków.

Meursius (Jan), starszy, właściwie *de Meurs*, filolog i archeolog holenderski, ur. 1579 w Loosduinen pod Haagą, od 1610 profesor w Lejdzie, potém w akademii w Soröe aż do śmierci, zaszłéj 1639 r. Znany jest jako wydawca kilku pisarzów greckich i jako autor wielkiéj liczby monografij w przedmiocie starożytności greckich, pomieszczonych w jego dziełach „*Opera*“ (12 t., Florenc. 1741—63), tudzież w Gronova „*Thesaurus*“. — Jego syn także *Jan Meursius*, ur. 1613 w Lejdzie, † 1653 w Danii, jest autorem kilku pism starożytniczych.

Meurthe, prawy dopływ rz. Mozelli, bierze początek na prawym stoku Wogezów, od Nancy zaczyna być spławnym i ubiegłszy mil 48 wpada do Mozelli pod Frouard.—Nazwany od imienia téj rzeki departament M., obejmuje część dawnéj Lotaryngii, ma 110 mil kw. i 428,000 m.

Mewa (*Larus*), rodzaj ptaków z rzędu pływających, z rodziny długoskrzydłych, mający za cechy: dziób mierny, ze szczytem w końcu hakowato zakrzywionym, nozdrza wązkie, podłużne, na przestrzał otwarte; nogi mierne, przednie palce błoną spięte, skrzydła długie, wązkie, ostre, ogon mierny, prawie zawsze równy. Należy tu kilkadziesiąt gatunków żyjących na pobrzeżach mórz całego świata, zwłaszcza w okolicach podbiegunowych; na czas lęgowy udają się na słodkie śródlądowe jeziora. Są one bardzo żarłoczne, kłótliwe i chytre. Bardzo lotne, całe dnie przepędzają w powietrzu, szukają pożywienia głównie z ryb złożonego; pływają słabo, tylko gnieżdżą się po piaskach nadwodnych i skałach; niosą po 2 lub 3 jaja szare, lub zielonawe brunatno-plamiste. W ogóle kolor ich upiérzenia jest biały z czarnawym lub popielatym płaszczem. Z 8 gatunków, u nas postrzeganych, jeden tylko *L. ridibandus* gnieździ się gromadnie w jeziorach powiatu Radzyńskiego. Niektóre nawiédzają nasze strony najliczniéj w czasie nawałnic mórz sąsiednich, a mieszkańcy powiśla z ich ukazania się przewidują wylewy Wisły. Monografiję M. podał Bruch w „*Journal für Ornithologie*“ w r. 1853.

Meweńskie albo **Mewskie starostwo**, ob. Gniewskie sstwo.

Meyendorf, szlachecka rodzina holsztyńska, z któréj w XI w. jedna gałąź osiadła w Magdeburgu. Z rodu tego pochodził papież Klemens II († 1047). Na początku XIII w. *Konrad Meyendorf* wraz z kawalerami Mieczowymi przybył do Liwonii i założył gałąź liwońską i estońską; król szwedzki Karol XI wyniósł do godności barońskiéj 1679 roku, braci Jakóba i Ottona Jana oraz ich synowca Waltera. Od ostatniego pochodzi **Meyendorf** (Piotr), baron, dyplomata rossyjski, ur. 1796, † 1863 w Petersburgu. Zostawszy 1854 członkiem rady państwa i 1857 naczelnikiem prywatnego gabinetu cesarskiego, zajmował jedno z najważniejszych stanowisk przy osobie cesarza. Jego młodszy brat *Aleksander*

baron **Meyendorff**, rzeczyw. tajny radca, † 1865, położył znakomite zasługi dla Rossyi na polu handlu i przemysłu. — *Jerzy* baron **Meyendorff**, również urzędnik dworu cesarskiego, podróżnik, † 1863, wydał „*Voyage d' Oremburg à Boukhara, fait en 1820*“ (Paryż 1826).

Meyer (Urszula), właściwie *Meyerin*, ur. w Monachijum z rodziców ubogich, przybyła do Polski, jako panna służebna na dworze Anny Austryjaczki, piérwszéj żony Zygmunta III, i tak się umiała przypodobać królowi i drugiéj jego żonie Konstancyi, że całym prawie ich dworem zawładnęła; wywiérała przeważny wpływ na szafunek łask królewskich. Jezuici przeciągnęli ją na swą stronę i używali do swych celów jako powolne narzędzie. Po śmierci królowéj Konstancyi (1631) pozostawała M. przy boku Zygmunta i nie odstępowała go ani na krok aż do ostatnich chwil życia. W czasie jego choroby załatwiała wszystkie sprawy publiczne a w końcu oświadczyła niby ostatnią wolę króla, którą on tylko skinieniem głowy przytwierdzał. Toż samo stanowisko zachowała i przy Władysławie IV, nie mięszając się już wszakże do spraw publicznych. Cesarz austryjacki utrzymywał z nią ciągłą poufałą korespondecyję i używał za pośredniczkę między sobą a swymi siostrzeńcami. M. † w Warszawie 1635, w 60 przeszło roku życia, przeznaczając nie wielkie swe zasoby na cele dobroczynne albo rodzinie królewskiéj.—Porów. Honorata Visconti, „*Relacyje Nuncyjuszów apost. o Polsce*“ (Berl. 1864 t. 2gi, str. 218).—Dominik Magnuszewski wystawił M. jako główną postać w powieści *Zemsta Panny Urszuli* a Majeranowski w dramacie „*Urszula Meyerin*“, przedstawianym na scenie krakowskiéj.

Meyer (Ernest Henr. Fryder.), botanik, ur. 1791 w Hannowerze, † 1858; od r. 1826 był prof. botaniki w Królewcu. Głównem jego dziełem jest „*Geschichte der Botanik*“ (4 t., Król. 1854—57).—**Meyer** (Jerzy Fryderyk Wilhelm), również botanik, ur. 1782 w Hannowerze, † 1856; najprzód leśnik, został w r. 1832 prof. w Getyndze, wydał między innemi: „*Flora des Königreichs Hannower*“ (2 t., Hannow. 1832—36).

Meyer (Jan Fryder. von), ur. 1772 w Frankfurcie n. M., sprawował w rodzinném mieście kilkakrotnie urząd piérwszego burmistrza i jako prezes towarzystwa biblijnego wydał znakomite dzieło: „*Die Bibel in berichtigter Uebersetzung*“ (3 wyd., 3 t., Frankf. 1855). Prócz tego ogłosił drukiem mnóstwo pism treści religijnéj.—**Meyer** (Chrystyjan Fryd. Herman von), naturalista, syn poprzedniego, ur. 1801 w Frankfurcie n. M., urzędnik tameczny, zasłużył się znaczną liczbą prac w przedmiocie paleontologii, jak „*Die Reptilien u Säugethiere der verschiedenen Zeiten der Orde*“ (1852 i w. in.

Meyer (Jan Henr.), starożytnik i wielki znawca sztuki, przyjaciel Göthego, ur. 1759 w Stäfa nad jeziorem Zürichskiém, † 1832 w Wejmarze jako dyrektor akademii rysunkowéj. Najprzód z Fernowem a potém z Janem Schulze wydał dzieła Winckelman'a (8 t., Drezno 1808—17). Owocem jego własnych badań jest: „*Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*“ (daléj poprowadzona przez Riemera, 3 t. Drezno 1824—36). Liczne swe recenzyje i krytyki pomieszczał w czasopismach ówczesnych.

Meyer (Józef), zasłużony przemysłowiec i wydawca niemiecki, ur. 1796 w Gotha, † 1856 r.; syn szewca, młodo wstąpił do handlu korzennego w Frankfurcie, następnie udał się do Londynu, gdzie mu się nie wiodło, a powróciwszy do Gotha, żył z początku z lekcyj języka angielskiego, następnie wydawał „*Korrespondenzblatt für Kaufleute*“, co go powiodło na drogę przedsiębierstw literackich i sam opracowywał niektóre dzieła Szekspira i tłumaczył Walter Scotta. Wpadł na pomysł wydawania wielkich dzieł zeszytami, co znalazło wielkie powodzenie, i M. założył „*instytut biblijograficzny*“ przeniesiony w r. 1828 do Hildburghausen. Z wydań jego najsłynniejsze są 4 różne wydania klasyków niemieckich: „*Grosses Konversationslexikon*“ w 52 t. i „*Konversationslexikon*“ w 16 t. „*Volksbibliothek*“, poświęcona naukom przyrodzonym, „*Geschitsbibliothek*“ i w. in. W ruchu r. 1830 przyjął żywy udział. Pismo przezeń założone „*Der Volksfreund*“ zostało zabronionem, lecz drugie, *Universum*, raczéj dzieło ilustrowane, rozchodziło się w ogromnéj ilości. Około r. 1840 rzucił się w przedsiębierstwa przemysłowe, które wprawdzie rujnowały jego majątek, ale rozwinęły przemysł żelazny w Turyngii. Rewolucyję 1848, aczkolwiek przyniosła mu znaczne szkody materyjalne, przyjął z zapałem i życzenia ludu wyraził w „*Reformadresse*“ zwróconym do monarchów niemieckich. Czas jakiś po r. 1848 był więziony. Wraz z Fr. Hofmannem wydawał corocznie „*Weihnachtsbaum*“, książeczkę kolendową, którą w znacznéj liczbie egzemplarzy rozsyłał bezpłatnie do różnych miast. Zakłady jego górnicze i przemysłowe przeszły po jego śmierci do wierzycieli, instytut biblijograficzny objęła po nim wdowa.

Meyer (Jerzy Herman), anatom i fizyjolog, ur. 1811 w Frankfurcie n. M. W r. 1844 został prof. w Tubindze. Prócz ważnych prac nad wzrokiem wydał: „*Lehrbuch der physiol. Anatomie*“ (2 t. Lipsk 1855) i „*Lehrbuch der Anatomie des Menschen*“ (2 wyd. Lipsk. 1861).

Meyer (Leo), znakomity badacz języków, ur. 1830 we wsi Bledeln w Hanowerze. Ukończywszy studyja filologiczne i historyczne w Getyndze i Berlinie, został 1856 prywat-docentem a 1862 profesorem nadzwyczajnym w Getyndze. Od 1865 jest profesorem gramatyki porównawczéj w Dorpacie. Oprócz wysoce cenionych rozpraw, umieszczanych w naukowych czasopismach niemieckich, zasługują na uwagę następujące jego prace: *Der Infinitiv der homerischen Sprache*“ (Getynga 1856); „*Bemerkungen zur ältesten Geschichte der griech. Mythologie*“ (Getynga 1857); „*Gedrängte Vergleichung der griech. und latein. Declination*“ (Berl. 1862); „*Vergleichende Grammatik der griech. und latein. Sprache*“ (2 t., Berl. 1861—65)), (zawiérającą tylko głosownię i

część etymologii) i główne jego dzieło „*Die Gotlusche Sprache*“ (Berl. 1869).

Meyer von Knonau (Ludw.), ur. 1769 w Zürich, zasłużony dyplomata i radca stanu tamże, † 1841; wydał: „*Handbuch der Geschichte der schweiz. Eidgenossenschaft*“ (2 t. Zür. 1826—29).—Jego syn *Gerold* M. von K., ur. 1804, archiwista główny kantonu Zürich, † 1858, napisał wiele szacownych dzieł historycznych, statystycznych i geograficznych o Szwajcaryi. Z równym pożytkiem pracował także w numizmatyce.

Meyerbeer (Jakób), właściwie *Meyer Beer* zwący się, znakomity kompozytor, ur. 1794 r. w Berlinie, † 1864 w Paryżu. Syn bogatego bankiera izraelity, wcześnie bardzo rozpoczął kształcić swe zdolności muzykalne pod przewodnictwem najlepszych nauczycieli a głównie słynnego kontrapunkcisty ks. Voglera w Darmsztadzie. W 17 r. życia został nadwornym kompozytorem w. ks. Darmstadzkiego. Piérwsze opery (La Fille de Jephté i inne) upadły dla zbyt suchego i ciężkiego obrobienia. Udawszy się do Włoch i poznawszy opery Rossiniego pod wpływem tego mistrza napisał i wystawił na tamtejszych scenach kilka oper z wielkim powodzeniem (*„Emma di Rosburgo“* (1820); *„Crocciato in Egitto“* i in.). Przybywszy do Paryża dla dyrygowania tą ostatnią operą, poznał dzieła szkoły francuskiéj oraz utwory Glucka i po kilku latach pracy stworzył *„Roberta Dyjabła“* (1831), arcydzieło muzyczne, łączące bogactwo melodyi z urzonością harmonii, tudzież świetną i obmyślaną głęboko instrumentacyją. *„Hugonoci“* (1836) odznaczają się temi samemi zaletami; za to *„Prorok“* (1843) mimo mistrzowskiego obrobienia grzeszy brakiem natchnienia. Nadużywanie efektów, na dekoracyjach, wystawie i maszyneryi opartych, które od Roberta począwszy coraz większą odgrywały rolę w operach M., stało się rażącem w *„l'Etoile du Nord“* (1854). *„Dinorah“* (Pardon de Ploermel) i *„Afrykanka“* dopiéro po śmierci M. wystawiona (por. 1865), mimo wielu mistrzowskich ustępów, zapewniających im życie sceniczne, nie mogą równać się z tą genijalną trylogiją w któréj po raz piérwszy wprowadzono na scenę lud jako działacza, powierzając muzyce odmalowanie uczuć i namiętności nie miłosnych już tylko lecz religijnych nie u jednostek lecz u całych mas narodu. Nikt dotąd nie umiał wydobyć tak potężnych efektów, stworzyć tak wspaniałego, pełnego grozy i wielkości obrazu z wybuchu namiętności ludowych jak 4 akt Hugonotów, przy którym maleje nawet przepyszna scena Przysięgi z Wilhelma Tella.

Meyerheim (Fryderyk Edw.), malarz niemiecki, ur. 1808 w Gdańsku, od 1838 członek akademii sztuk pięknych w Berlinie. Odznacza się szczególniéj obrazami z życia rodzinnego i sielskiego ludu północnych Niemiec. Młodszy brat jego *Wilhelm Aleksander* M. maluje z powodzeniem konie i sceny wojenne.

Meyern (Wilhelm Fryderyk) von), ur. 1762 w Ansbach, oficer austryjacki, † 1829 jako członek komisyi wojskowéj w Frankfurcie n. M. Zwrócił na siebie powszechną uwagę pełnym dowcipu romansem politycznym *„Dyjana-Sore*, czyli *Wędrowcy“* (5 t. Wiedeń 1787—91). Inne jego pomniejsze pisma wydał Feuchtersleben (3 t. Wied. 1842).

Meyr (Melchijor), poeta i filozof niemiecki, ur. 1810 w Ehringen pod Nördlingen. Zajmując się wyłącznie literaturą, mieszkał 1840—52 w Berlinie a potém w Monachijum, gdzie † 1871. Z prac beletrystycznych celniejsze są: tragedyje *„Herzog Albrecht“* (1852) i *Karl der Kühne“* (1858); poezyje *„Gedichte“* (Berl. 1856); *Erzählungen aus dem Ries“* (Berl. 1856; 2 ed. 1868; dalszy ciąg 1870) *„Novellen“* (Berl. 1863) i romanse *„Vier Deutsche“* (Stuttg. 1861), *„Duel u. Ehre“* (Lipsk 1870) oraz zbiór poezyj p. t. *„Die religion des Geistes“*. Z dzieł filozoficznych wymieniamy: *„Gott und sein Reich“* (Stuttg. 1860). M. podawany jest także za autora *„Gespräche mit einem Grobian“* (Lipsk 1866; 2 ed. 1867), dzieła, napisanego z wielkim talentem i rozbiérającego najważniejsze kwestyje spółczesne.

Mezeń, m. pow. w gub. archangielskiéj, nad rz. Mezenią, 2,000 m.—*Mezeński powiat* ma na przestrzeni 7,448 w. kw. około 42,000 m. (Rossyjanie, Zyryjanie i Samojedzi); grunt nieurodzajny, wydaje tylko żyto i jęczmień; mieszkańcy zajmują się hodowlą bydła (reniferów w r. 1856 było 128,400).

Mezeń, rz. w północnéj Rossyi, bierze początek w gub. wołogodzkiéj i ubiegłszy 120 mil wpada do m. Białego. Spławna na przestrzeni 40 mil. Niedaleko od ujścia leży m. Mezeń.

Mézeray (Franciszek Eudes de), historyk francuski, ur. 1610 w Ry pod Falaire w Normandyi, † 1683. Czas jakiś służył wojskowo, następnie poświęcił się badaniom historycznym i otrzymał od Richelieu'go tytuł historyjografa Francyi z pensyją roczną 4,000 liwrów. Od 1648 był członkiem a od 1675 stałym sekretarzem akademii. Z dzieł jego najważniejsze: *„Histoire de France“* (3 t. Paryż 1643—31) i *„Abrégé chronologique de l'histoire de France“* (14 t. Paryż 1775), dzieło nierównie większéj wartości od poprzedniego; oraz *„Traité de l'origine des Français“* (Amsterd. 1688).

Mezières, m. gł. franc. depart Ardennów i twierdza drugiego rzędu, na prawym brzegu Mozy, naprzeciwko Charleville, ma 5,818 m. i silną cytadelę.

Meznik (Antoni), prawnik czeski, ur. 1831 w Krzyżanowie w Morawii; po ukończeniu studyjów prawnych w Pradze wykładał prawo wekslowe i handlowe w szkole przemysłowéj, kupieckiéj i politechnice pragskiéj. 1862 wybrany na posła do sejmu morawskiego, odznaczył się jako czynny i gorliwy spółpracownik Dr. Prażaka, przywódcy słowiańskiéj prawicy. 1868 został adwokatem w Pradze i okazał wielką zdolność krasomówczą i dowcip zwłaszcza w procesach prasowych. Oprócz licznych artykułów krytycznych w pismach czasowych, wydał: *„Swoboda živnosti“*; *„Nauka o směnkach“* (Praga (1847 2 wyd., t. 1873); „Obecny zakon morawski“; *„Wyklad rzadu obecneho“*; *„Morawske zakony zemske s wyklady“* (Berno 1866); *„Die Wechsellehre“* i in.

Mezopotamija, w starożytności obszerna kraina między Eufratem i Tygrysem, otoczona odnogami gór Taurus i Armeńskich; w ściślejszém znaczeniu jestto tylko większa, północna część téj krainy, zwana przez Arabów el-Dżesireh, t. j. wyspa, gdy tymczasem część południowa, Babilonija, nazywa się teraz Irak-Arabi. Głównem zajęciem ludności, z rozmaitych żywiołów złożonéj, jest hodowla bydła. Obecnie M. zostaje pod panowaniem tureckiém i tworzy ejalety: Diarbekr, Mossul, Rakka, Bagdad i Bassora. Kraj ten od najdawniejszych czasów aż do wieków średnich odgrywał niezmiernie ważną rolę w dziejach ludzkości. Najpotężniejszym był pod rządem asyryjskim i babilońskim; następnie pod Kalifami dźwignął się powtórnie, lecz w XI w. z wtargnięciem Seldżuków, Tatarów i Turków upadł stanowczo i dzisiaj jest prawie bezludną pustynią.

Mezotyp, minerał w ogólności biały, z odłamem szklistym, występujący w skałach pochodzenia ogniowego w Islandyi i wyspach sąsiednich. Krystalizuje w słupy romboidalne, o kącie 91° 40′, t. j. niemal prostym; twardość = 5 — $5^1/_2$, c. wł = 2,2. Światło załamuje podwójnie i pod wpływem ciepła staje się elektrycznym. Pod dmuchawką topi się w szkliwo pęcherzykowe i wywiązuje wodę. Jestto krzemian glinki, sody i wapna z tlenkiem żelaza i wodą. Odmiany jego są: *natrolit*, *skolezyt*, *mezolit*.

Mezozoiczny okres, ob. Geologija.

Mezuza, wyraz hebrejski, znaczący *podwoje*, jest u Izraelitów nazwiskiem 2 ustępów pięcioksięgu Mojżesza, napisanych na karteczce pargaminowéj, zalecających wiarę w jedność Boga, miłość dla niego i zachowywanie jego przykazań, a które oni do podwoi swoich mieszkań zwykle przybijają.

Mezyja (po łac. Moesia), w starożytności rzymska prowincyja między Dunajem i górami Haemus, rozciągała się od Sawy aż do morza Czarnego i przez rzekę Cabros, dzisiaj Zibrizę, była podzielona na Mezyją Wyższą (M. superior) położoną na zachód i M. niższą (M. inferior) leżącą ku wschodowi.—Zamieszkałą była M. przez Mezów, Dardanów, Getów, Scytów, Timachów i t. d. Mezowie, lud tu najliczniejszy, mieli przybyć z Azyi Mniejszéj i byli niezależni aż do czasów Augusta, za panowania którego M. podbita i w rzymską prowincyję była obrócona. Podział na dwie wyżéj wymienione części datuje się dopiéro od Trajana. W III w. po Chr., napadają tu Gotowie, którym Teodozyjusz krainę tę oddaje, w VII wreszcie wieku Serbowie osiedlają się w Wyższéj, a Bulgarowie w Niższéj Mezyi i plemiona te już odtąd na zawsze tu pozostają.

Mezza voce (wł.), w skróceniu **m. v.**, w kompozycyjach do śpiéwu przeznaczonych znaczy pół głosem.

Mezzofanti (Józef), wielki znawca języków, ur. 1771 w Bolonii, najprzód sekretarz Propagandy, potém kustosz biblijoteki Watykańskiéj, następnie od r. 1838 kardynał; † 1849. Znany jest całemu światu z niesłychanego talentu i zdolności przyswajania sobie obcych języków. Pod koniec życia mówił doskonale 58 językami, między którymi polskim władał tak wybornie, że tylko bardzo delikatne ucho mogło w nim rozeznać cudzoziemca. Mimo takiéj znajomości języków nie był M. bynajmniéj gruntownym filologiem.—Porów. Russella „*The life of Cardinal Mezzofanti*“ (Lond. 1858).

Mężyrow, m-czko w gub. podolskiéj, nad rzeczkami Rów i Rowka, ma kościół murowany i wspaniały pałac, należący do najozdobniejszych w okolicy.

Męciński (Wojciech,) jezuita, ur. 1601. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, wstąpił do zakonu jezuitów w Rzymie, następnie słuchał filozofii w Kaliszu i tu powziął zamiar odbyć misyję do Japonii. Jakoż wyjechał powtórnie do Rzymu, stąd r. 1630 do Portugalii i po dokończeniu studyjów teol., otrzymawszy święcenia kapłańskie w Eborze, wypłynął r. 1631 do Indyj. Burze zwróciły go od brzegów Brazylii napowrót do Portugalii, gdzie 8 miesięcy ciężko chorował. W r. 1633 udał się powtórnie w podróż; opowiadał ewangieliję i chrzcił pogan w Mozambiku, Goa, Malabarze. W r. 1635 był w Malacca i Makao, gdzie wzięty do niewoli przez Holendrów, znajomością sztuki lekarskiéj, odzyskał wolność. Stąd udał się do Kochinchiny, potém do Kambodży i Manilli, gdzie nauczył się języka japońskiego. W r. 1642 przybył na brzegi Japonii 11 Sierpnia i tu na piérwszym zaraz kroku pojmany wraz ze swymi towarzyszami, wtrącony został do więzienia w Nangasaki i po długich męczarniach powieszony 23 Marca 1863 r.—Bijografija jego w „*Pamiętniku religijno-moralnym*“ (r. 1854, t. 27).—**Męciński** (Wojciech), także jezuita i z téj saméj rodziny, co poprzedni, ur. 1715, był nauczycielem szkół mniejszych; † r. 1773 w Ostrogu Autor wielu sztuk dramatycznych, grywanych w kolegijach jezuickich, ogłosił niektóre z nich drukiem, jak np. „*Aloizy, zakonnik tow. Jez.*“, prozą (Sędom. 1752) i „*Regulus*“, tragedyja wiérszem (Lublin 1753).

Męciński (Józef), kaznodzieja reformat, ur. 1743 we wsi Siemichowie w Krakowskiém. Przepędziwszy większą część życia swojego w usługach dla swego zakonu, został na starość kapelanem i kaznodzieją więzień w Krakowie i tam † 1813. Niezmordowany pracownik na kazalnicy, nie celował wyższą wymową, ale rozumne, pełne prostoty słowa jego trafiały do serca ludu i tém właśnie najskuteczniéj odpowiadały apostolskiemu ich przeznaczeniu. Kazania M., drukowane pod rozmaitemi tytułami, wynoszą 18 tomów w rozmaitych wydaniach pojedynczych.

Męczennica, roślina, ob. Passiflora.

Mędrzecki (Adam), prawnik i adwokat polski, † 1832. Podczas sejmu czteroletniego występował gorliwie i umiejętnie w sprawie miast polskich i w tym celu ogłosił bezimiennie następujące prace: 1) *Prawa miast polskich*; 2) *Wiadomość o piérwiastkowéj zasadzie miast w Polsce, ich szczególnych przywilejach i wolnościach*; 3) *Zbiór praw, dowodów i uwag z treści tychże wynikających, dla objaśnienia zaszczytów stanowi miejskiemu służących*; 4) *Do deputacyi przez N. Króla i N. stany Rzeczypospolitéj do m.*

Warszawy wybranéj.—Syn jego, *Jędrzéj* M., prawnik, ur. w Warszawie 1786, † 1830, poświęcił się pracy na linii obrończéj i przechodząc stopnie pośrenie, został r. 1826 mecenasem. Sławny obrońca w sprawach mianowicie rozwodowych, oprócz wielu pism ulotnych ogłosił drukiem: „*O prawie rzeczowém polskiém*“ (Warsz. 1828).

Męk, herb polski, przedstawia na tarczy stojącego męża zbrojnego z hełmem płaskim na głowie. W lewéj ręce trzyma włócznię, żeleźcem do góry obróconą, a prawą pod bok się podpiéra. Nad hełmem takoż mąż zbrojny.

Mętlewicz (Józef), kaznodzieja i historyk kościelny, ur. 1808 w m. Radziejowie. Po ukończeniu szkoły podwydziałowéj w mieście rodzinném a następnie w szkole wydziałowéj ks. pijarów w Włocławku, wstąpił do ich zgromadzenia w Łukowie, gdzie odbył profesyje zakonne r. 1826. Powołany przez zwierzchność do Warszawy, uczęszczał na wydział filologiczny w uniwersytecie warszawskim, otrzymał stopień magistra nauk i sztuk pięknych, a jednocześnie święcenia kapłańskie. Potém nauczyciel na Żoliborzu, daléj, po rozwiązaniu szkół pijarskich, nauczyciel prywatny, i wreszcie nauczyciel religii w gimnazyjum w Warszawie, pełnił ten ostatni obowiązek do r. 1845. Sekularyzowany, przeniósł się na probostwo do Łęczycy i wkrótce został dziekanem. W r. 1856 mianowany był adjunktem akademii rz.-katol. w Warszawie do wykładu patrologii i homiletyki, a w roku następnym kanonikiem kaznodzieją metropolitalnym. W rok potém, wyjechawszy z powodu nadwątlonego zdrowia do Łęczycy dla chwilowego spoczynku, † tamże 1858 r. Niepospolity kaznodzieja i pedagog wielostronnie ukształcony, ogłosił drukiem: „*Kazania i mowy pogrzebowe*“ (2 t., Warsz. 1846); „*Kazania na wszystkie w roku niedziele, święta, i dni przygodne*“ (4 t., Peterb. 1853); „*Książka do nabożeństwa dla dzieci*“ (Warsz. 1841). Nadto zamieszczał w „*Pamiętniku religijno-moralnym*“, którego był spółpracownikiem, wiele cennych artykułów, odnoszących się zwłaszcza do dziejów kościoła polskiego.

Mglin, m. pow. gub. czernihowskiéj, nad rz. Sudynką i Mołotkówką, około 6,000 m. — *Mgliński powiat*, ma na powierzchni 3,318 w. kw. (w téj liczbie ziemi uprawnéj 212,213 dziesiatyn) łąk 24,534, reszta lasów i około 85,000 m., trudniących się rolnictwem a głównie uprawą konopi.

Mgła, zjawisko atmosferyczne, polegające na skraplaniu się częściowém pary wodnéj, zawartéj w dolnych warstwach powietrza, i występującéj w postaci pęcherzyków lub kulek wodnych bardzo drobnych. Przyczyny powstawania M. są w ogóle takież same jak chmur (ob.), które różnią się od M. jedynie wysokością, w któréj się unoszą. M. na niektórych miejscach bywa bardzo gęstą, a w wielkich miastach często łączą się do niéj wyziewy różnego rodzaju, tworząc tak zwaną M. czarną, z jakiéj słynnym jest zwłaszcza Londyn.

Mgławice, *Obłoczki* (*nebulosae*), utwory obłoczkowate dostrzegalne na nocnem niebie, najczęściéj tylko za pomocą silnych teleskopów. Wiele z nich za pomocą bardzo silnych teloskopów okazują się złożonemi z mnóstwa gwiazd, M. takie zowie się *zbiorowiskami gwiazd*; mają one często postać kulistą, składają się z wielu tysięcy gęsto rozmieszczonych gwiazd, których liczba, zarówno jak jasność całéj M., ku obwodowi maleje. Zbiorowiska takie są zapewne nagromadzeniami podobnemi jak i nasz układ gwiazd, do którego należy słońce nasze, a znajdującemi się w odległości niesłychanie wielkiéj. Nazwę M. zachowano dla utworów, których nie można było rozwiązać w oddzielne gwiazdy. Liczba ich jest bardzo wielka, już Herschell znalazł ich 2300. Postać ich jest bardzo rozmaita; wielka M. w Oryjonie jest w najwyższym stopniu nieregularną i porozdzieraną, *Crab-nebula* w byku wygląda jak rak, innne zwinięte są spiralnie około pewnego punktu środkowego, jak M. w psach gończych, inne są piérścieniowate, albo tworzą kilka pierścieni, albo téż wypełnioną elipsę i t d. Ograniczenie tych M. jest najczęściéj niewyraźne; M. ostro ograniczone zowią się M. *planetarnemi*, dla tego że ich światło błękitnawe przypomina światło planet; i one mają różną postać, niekiedy zawiérają jaśniejsze jądra i stanowią przejście do *gwiazd obłoczkowatych*, w których gwiazda ostro odgraniczona, otoczona jest okrągłą świetlną tarczą, albo téż rozpływającym się obłoczkiem. Wielkość M. wynosi od kilku sekund do kilku stopni; największe są M. *Magelhen'a* w pobliżu bieguna płd. i M. w Oryjonie. Wiele z tych utworów, których Herschell nie mógł rozwiązać, t. j. rozdzielić na gwiazdy, zostało rozwiązanych przez lorda Rosse. Za tém poszło przypuszczenie, że wszystkie M. dadzą się rozwiązać, byleby tylko miano teleskopy dosyć silne; tylko M. planetarne i gwiazdy obłoczkowate uważane za istotne masy obłoczkowate, które są na drodze przeobrażania się w gwiazdy. Przypuszczenia te potwierdzone zostały przez analizę spektralną; M. rozwiązane i tak nazwane przez Rosse'a rozwiązalne (*resolvable but not resolved*) mają widma ciągłe, składają się przeto ze słońc, podczas gdy M. planetarne mają widma prążkowane, są więc świecącemi masami gazowemi, złożonemi głównie z wodoru i azotu; ale i niektóre nieplanetarne M. mają widma prążkowane, są przeto masami gazowemi, zagęszczającemi się w słońca, jak np. trapez w Oryjonie, w którym w nowszych czasach dostrzeżono kilka jąder centralnych, których poprzednio nie było. W ogóle zmiany kształtu zauważano w wielu z tych utworów. Półkula płd. zawiéra mniéj, ale jednostajnie rozdzielonych M., półkula płn. więcéj, ale zebranych w niektórych tylko okolicach.

Miadziolskie starostwo grodowe, leżało w województwie wileńskiém, pow. oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie około r. 1766, stawszy się sstwem, obejmowało miasto Miadzioł (ob.), dzierżawę Nowiki, które posiadał łącznie Oskierka, marszałek oszmiański, opłacając zeń kwarty złp. 2,080 (hyberny cały powiat oszmiański nie uiszczał). Na sejmie r. 1778

—1775 stany Rzpltéj postanowiły przeniesienie grodu z Miadzioła do mstecka sąsiedniego Postawy.

Miadzioło, mczko w gub. wileńskiéj, o mil 18 od Wilna, w bardzo pięknem położeniu, pomiędzy dwoma jeziorami: Miastro i Narosz, z których ostatnie jest największém na całéj Litwie. Na przeciwnym brzegu jeziora Miastro, leży mczko *Stary Miadzioł*, z dawnym kościołem i klasztorem karmelitów bosych, w którym złożone były relikwije św. Justyna, sprowadzające wielu pobożnych chrześcijan. O pół mili za miastem leży jezioro *Miadzioł* z wyspą, na któréj są ślady dawnego zamku Radziwiłłów.

Miako, starożytna stolica Japonii na wyspie Nipon, ma 500,000 m., miasto święte Japończyków, w którém się znajduje sławna świątynia bóstwa Fokosi, rezydencyja Daira czyli Mikado, władcy duchownego i naczelnika państwa, którego pałac ma $2^1/_2$ mili obwodu. Główne siedlisko japońskich uczonych, handlu i przemysłu, zwłaszcza też co do wyrobów porcelanowych i tkanin złotych.

Mianownik, ob. Ułamek.

Mianowski (Mikołaj), medyk polski, † w Wilnie 1844; medycynę studyjował w Wilnie, gdzie od r. 1812 wykładał anatomiję i fizyolologiję, następnie akuszeryję; w r. 1840 został rektorem akademii medyko-chirurgicznéj w Wilnie. Prócz wielu rozpraw ogłosił: „*Nauka sztuki położniczéj dla niewiast*“ (Wilno 1818), oraz „*Zasady medycyny sądowéj*“, przekład z niemieckiego D. Metzgera (tamże 1833).

Mianowski (Józef), zasłużony lekarz, ur. 1804; nauki średnie pobiérał w Humaniu; medycynę studyjował w Wilnie, gdzie r. 1848, po otrzymaniu stopnia doktora, mianowany był adjunktem kliniki i wykładał zarazem fizyjologiję. Wysłany kosztem rządu za granicę, po dwuletnim pobycie (1837—39) został profesorem zwyczajnym fizyjologii w akademii med. wileńskiéj, skąd w r. 1842 powołany został do Peterburga, gdzie wykładał naukę o chorobach dzieci i niewiast, zawiadując zarazem kliniką położniczą i dzieci. W r. 1863 został rektorem szkoły głównéj w Warszawie i sprawiał te obowiązki do jéj zamiany na uniwersytet 1869; na tém stanowisku umiał zaskarbić sobie szacunek studentów. Z prac jego wymienimy: „*O złamaniach kości*“ (Wilno 1837 r. 2 t.) „*Observationes in actis medici instituti clinici an. 1834—35 depromptae*“ (drukowane w *Collectaneae Viln.* r. 1838, vol I str. 233).

Miara wiérszowa, ob. Metrum.

Miarkolowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług metryk litewskich powstało ze sstwa czeczerskiego przez odseparowanie z niego wsi: Rosochy, Miarkołowic i Przyklicy z przyległościami, które kolejno posiadali od r. 1582 Ujejscy, Kliszkowiczowie, Zawiszowie, Michałowscy, Turczynowie, Bystry i Pruszanowscy.—Wreszcie, z mocy przywileju Augusta III z d. 24 Listopada r. 1762, Ignacy Pruszanowski, wojski rzeczycki, ustąpił je Tadeuszowi Pruszanowskiemu, który zeń opłacał kwarty złp. 613 gr. 26.—Od d. 16 Września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie.

Miaskowski (Kacper), jeden z najznakomitszych poetów polskich, ur. 1549 we wsi Smogorzewie w Wielkopolsce. Straciwszy ojca w r. 1570, a w dwa lata potém matkę, zajmował się bardzo kłopotliwém gospodarstwem i wychowaniem młodszego swego rodzeństwa aż do r. 1589, w którym podzielił się majątkiem z dorosłymi już braćmi i urządził własny dom w Smogorzewie. Przeniósł się r. 1603 na Mazowsze, gdzie dzierżawił wieś Włoszczonowę pod Gombinem. Było to jedyne miejsce, w którém w ciągu swego życia czuł się nieco szczęśliwym. Powróciwszy w rodzinne strony, nie miał już jednéj chwili spoczynku; ścigany przez wierzycieli ojca, przez sąsiadów o granice i wreszcie uwikłany w sprawę opieki nad dziećmi brata, nie zdołał się obronić wyrokom sądowym, rugującym go ze Smogorzewa. Znękany przeciwnościami, † 1622. Zwłoki M. złożono w kościele parafijalnym we wsi Strzelcza. W późniejszym już wieku, bo dopiéro w 52 roku życia wziął się do ogłoszenia pism swoich. Najprzód wydał wiérsz p. t. „*Łódź Opaleńska*“ (Kalisz 1608), potém „*Pielgrzym Wielkanocny*“ (Krak. 1612); „*Wizerunek utrapionéj rzpltéj i Herkules Słowiański*“ (Dobromil 1612 r.). Zebrawszy wszystkie swoje utwory, wydał je p. t. „*Zbiór rythmów*“ (Krak. 1612). Skargi na nierząd i zbytki, pochwały życia wiejskiego i szczera religijność stanowią treść utworów M. Niezbywa mu na szczerości uczucia i sile wysłowienia, ilekroć obierze odpowiedni przedmiot i przestaje więzić swą myśl w przenośniach czerpanych z poezyi i mytologii starożytnéj. Brak wyższego wykształcenia i smaku stawia go na pograniczu między okresem Kochanowskiego a panegirystami ze szkół jezuickich. Drugie wydanie pism M. poprawniejsze i powiększone wyszło w Poznaniu r. 1622, trzecie dał Jan Konstanty Żupański w Poznaniu r. 1854, na którego czele Jan Rymarkiewicz skreślił wielce pożądaną wiadomość o życiu i pismach tego poety. Ważną jest rozprawa Przyborowskiego p. t. „*Rodzina poety, Kaspra Miaskowskiego*“, umieszczona w *Tygodniku poznańskim* na r. 1862 str. 244 i dalsze. —**Miaskowski** (Baltazar), brat poprzedniego, ur. 1562 w Smogorzewie, † w Włocławku r. 1632 jako sufragan kujawski i biskup margarentański. Przełożył z łacińskiego księdza Leonarda Pesyjusza „*Próba na obieranie wiary do zbawienia koniecznie potrzebnéj*“ (Krak. 1616).

Miaskowski (Wojciech), dyplomata polski, podkomorzy lwowski. W latach 1638—40 i 41 odbywał poselstwa do cesarza Rudolfa, do Amurata IV i Ibrahima, cesarzów tureckich, w r. zaś 1649 do hetmana Chmielnickiego. Opisy niektórych z tych poselstw zostały drukiem ogłoszone, jak: „*Dyjaryjusz drogi do wojska zaporożskiego w r. 1649*“ w „*Zródłach do dziejów Polski*“ A. Przeździeckiego i Grabowskiego (tom I); „*Opisanie poselstwa do Ibrahima i Murata, cesarzów ottomańskich*“ w „*Pamiętnikach*“ Niemcewicza (tom V.).

Miaskowski (Adryjan), jezuita, ur. 1657 w Wielkopolsce, przez długi czas i w wielu miejscach profesor matematyki, filozofii i teologii, potém zarządzający całą prowincyją polską; † 1737; wydał wiele dzieł w języku łacińskim, między któremi wa-

żniejsze są: „*Introductio in universam Aristotelis Philosophiam*“ (Sędom. 2 wyd. 1728); „*Expedita salutis via per exercitia spiritualia S. P. Ignatii monstrata*“ (tamże wwyd. 3 1728), i wielu innych treści teologicznéj. Porów. Browna w „*Bibl. pisarz. asyst. pols. towarz. Jezus*“ (str. 274—275).

Miaskowski (Feliks), ur. 1809, kończył nauki w uniwersytecie warszawskim, poczém wyjechał za granicę dla obeznania się z instytucyjami kredytowemi Po powrocie w 1830 był urzędnikiem komisyi rządowéj spraw wewnętrznych; następnie najwyższéj izby obrachunkowéj, a od r. 1820 przebywał w Petersburgu, zaliczony do b. sekretaryjatu stanu królestwa polskiego. Tłumaczył na język francuski niektóre poezyje Mickiewicza (Par. 1813) i oddzielnie wydał: „*Rzut oka na wystawę płodów przemysłu krajowego i rossyjskiego w r. 1845 odbytą*“ (Warsz. 1846).

Miastkowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie mazowieckiém, w ziemi łomżyńskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 powstało z dawniejszego sstwa wiznieńskiego (ob.), przez odseparowanie od niego wsi: Miastkowa i Kule, z folwarkami i przyległościami. W r. 1771 posiadał je Michał Staniszewski, skarbnik łomżyński, opłacając zeń kwarty złp. 534 gr. 27, a hyberny złp. 383 gr. 10.

Miaulis (Andrzéj Vokos), admirał grecki, ur. 1768 w Negroponte; przed rewolucyją prosty majtek, był podczas wojny o niezależność Grecyi jednym z najlepszych dowódców floty. W r. 1832 został admirałem naczelnym i za panowania króla Ottona był jedną z głównych podpór nowowzniesionego tronu; † 1835.—Syn jego, *Atanazy* **Miaulis**, był r. 1835 ministrem marynarki greckiéj, od 1855—62 prezesem gabinetu, a po wygnaniu króla Ottona 1862 członkiem rządu tymczasowago i ministrem; † 1867 w Persyi.

Miączyński (Józef), generał wojsk franc., ur. w Warszawie 1750, syn Antoniego, wojewody podlaskiego. Wychowany we Francyi, za powrotem do kraju przyłączył się do konfederacyi barskiéj, lecz wzięty do niewoli r. 1772 pod Lanckoroną, oswobodził się z niéj ucieczką do Francyi, gdzie po wybuchu rewolucyi uformował pułk ochotników. W roku 1792 dowodził dywizyją armii nadreńskiéj, a późniéj lekkim korpusem, zajmującym Rolduc. W r. 1793 zmuszony przez Austryjaków do odwrotu, mimo znacznych strat dobił się jednak do wielkiéj armii również cofającéj się z Niderlandów. Za przybyciem do Francyi, wspiérając swego przyjaciela Dumouriez'a, dążącego do obalenia konwencyi, został aresztowany i ścięty 25 Maja 1793.

Miączyński (Ignacy), publicysta za księstwa warszawskiego, sprawował rozmaite wyższe urzędy, w końcu był senatorem kasztelanem królestwa. Ogłosił drukiem: „*Uwagi nad teraźniejszym stanem rolnictwa pod względem ceny zboża i wydatków jego*“ (Warsz. 1811); „*Uwagi nad projektem utworzenia systematu kredytowego*“ (tamże); „*Zdanie o powszechném moratorium*“ (tamże); „*Rozprawa o dziesięcinach*“ (Krak. 1616).

Miątwa, Kłosówka, *Trawa miodowa* (*Holcus*), rodzaj roślin z rodziny traw. Do wybornych traw pastewnych należy *H. avenaceus*, rajgras francuski, o słomie prostéj, 2—4 stóp wysokiéj; udaje się na każdym gruncie, oprócz bagnistych. Nasiona są bardzo mączne i wydają dobrą kaszę. Inne gatunki pospolite *H. lanatus* i *H. mollis* mniéj się nadają do uprawy.

Micali (Józef), historyk i archeolog włoski, urod. 1780 r. w Livorno, † 1844 w Florencyi. Celniejsze jego dzieła są: „*L'Italia avanti il dominio dei Romani*“ (2 wyd., 8 t., Flor 1831); „*Storia degli antichi popoli italiani*“ (2 wyd., 3 t., Flor. 1835—36) i „*Monumenti antichi*“ (tamże 1844).

Michaelis (Piotr), gramatyk, nauczyciel języka polskiego w Gdańsku 1696—1709, wydał: „*Der richtige Wegweiser oder eine gründliche Einleitung zur polnischen Sprache*“ (Toruń, bez r.).

Michaelis (Jan Dawid), zasłużony teolog i krytyk biblijny, ur. 1717 w Halli, † 1791 jako profesor teol. w Getyndze; od r. 1753—70 był redaktorem czasopisma: „*Göttinger gelehrte Anzeigen*“. Główne dzieła M. są: „*Einleitung in die göttlichen Schriften des Neuen Bundes*“ (2 wyd., 2 t., Get. 1787—88), tudzież „*Das mosaische Recht*“ (2 wyd., 5 t., 1776—1780).

Michajłow, m. pow. gub. riazańskiéj, nad rz. Proną, o 60 w. od Riazania położone, 3,500 m. Spomina się w historyi począwszy od XII w.—*Michajłowski powiat*, zajmuje 2,578 w. kw. powierzchni (z tego ziemi uprawnéj 180,000 dziesiatyn, łąk 17,400, lasów i krzaków 45,000, nieużytków 8,800 dz.), z ludnością około 120,000, zajmującą się oprócz rolnictwa hodowlą bydła, wydobywaniem kamieni i i zarobkami w innych gubernijach.

Michajłowski-Danilewski (Aleksander), historyk i pisarz wojskowy rossyjski, ur. 1790. Wychowanie piérwsze odebrał w Petersburgu, wyższych nauk słuchał w uniwersytecie w Getyndze poczém wszedł do służby cywilnéj; w r. 1812 wstąpił do wojska jako adjutant ks. Kutuzowa i brał udział w walkach 1812, 1813 i 1814 r.; znajdował się w orszaku cesarza Aleksandra I w Paryżu i towarzyszył monarsze na kongresach w Wiedniu i Akwisgranie. Następnie uczestniczył w wojnie tureckiéj i polskiéj, otrzymał stopień generała porucznika, został członkiem senatu i prezydującym w komitecie cenzury wojskowéj. † 1848. Z dzieł jego, obejmujących 7 tomów (Petersb. 1849—50), najważniejsze są: „*Zapiski o pochodie 1813 goda*“ (1834); „*Opisanije pochoda wo Franciju 1814 goda*“ (1836) oraz „*Opisanije otieczestwiennoj wojny 1812 goda*“ (4 t.), główne jego dzieło.

Michajłowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk lit. od r. 1592 posiadali je Tymofiej Selicki, Wiesiołowski Krzysztof, Gedrojcowie, Ciechanowieccy, Suchodolscy, Pleskaczewscy, Józef Dulęba, sekretarz pieczęci większéj w. ks. lit., Chodkiewiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 4 Lipca 1761 r. Aniela z Pleskaczewskich Chodkiewiczowa ustąpiła tego sstwa synowi swemu Tadeuszowi. Ostatnim sstą był w r. 1773 Bogusław Ja-

nienski, krajczy kowieński, który zeń opłacał kwarty złp. 125 gr. 11.

Michalewicz (Mikołaj), od r. 1826 aż do śmierci 1846, profesor literatury polskiéj w uniwersytecie lwowskim; w latach 1827—34 redaktor „*Gazety lwowskiéj*“ i „*Rozmaitości*“, drukował w nich i innych czasopismach różnéj treści rozprawy, z pomiędzy których ważniejsze są: „*O słowiańskich tłumaczeniach Biblii*“ (w „*Lwowianinie*“ na r. 1847); „*Anna Musen*“ (tamże 1840).

Michajło lub **Michalon**, Litwin, statysta i historyk w XVI w. Pisał historyję Litwy, z któréj pozostały tylko ułamki, ogłoszone p. t. „*Michalonis Lithuani de moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum fragmenta V multiplici historia referta et Joh. Lasicii Poloni de diis Samogitorum etc. Nunc primum per JJ. Graesserum ex manuscripto authentico edita*“ (Bazylea 1615). Fragmenty te wyszły w Moskwie 1854 po łacinie z tłumaczeniem rossyjskiém, objaśnieniami i uwagami, umieszczone w 2 tomie Archiwum historyczno-prawnych wiadomości, dotyczących Rossyi, pod redakcyją Kałaczowa.

Michaliskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie trockiém, powiecie upickim. W uchwałach sejmowych przezywano je także wójtostwem podlińkowskiém; w r. 1771 składało się z miasteczka Michaliszki z przyległościami, które posiadał Józef Puzyna, starościc upicki, opłacając zeń kwarty złp. 961 gr. 6, a hyberny złp. 300.

Michał (św.), imię jednego z trzech archaniołów, wspominanych w St. Testamencie. Był uważany przez Żydów jako obrońca ich narodu. Podług podania rabinicznego w czasie pogrzebu Mojżesza toczył walkę z szatanem o jego ciało. *Objawienie św. Jana* przedstawia go także jako zwycięzcę nad smokiem czyli dyjabłem. Ze słów św. Jana powstała wiara: że archanioł M. jest w niebie arcyaniołem opiekuńczym kościoła chrześcijańskiego i obrońcą wiernych przeciwko napaściom ich wroga, szatana, mianowicie w chwili, kiedy tego najwięcéj potrzebują, to jest w chwili śmierci. Uroczystość św. M. począwszy od 4 wieku obchodzoną jest w kościele rzymsko-kat. 29 Września.

Michał, imię kilku cesarzów byzantyńskich. Ob. Byzantyńskie cesarstwo.

Michał syn Olgierda, ob. Minigajło.

Michał Korybut (Tomasz) *Wiśniowiecki*, król polski 1668—73, syn Jeremijasza, wojewody ruskiego, przez matkę, Gryzeldę Zamojską, wnuk Jana Zamojskiego. Po stracie ojca, który skutkiem odpadnięcia Zadnieprza stracił ogromny majątek i zubożałego zostawił syna, wychowywał się M. pod opieką królewica Karola Ferdynanda i żył z jurgieltu Maryi Ludwiki, nie zajmując w kraju wybitnego bynajmniéj stanowiska. Po abdykacyi Jana Kazimiérza ubiegało się o koronę polską mnóstwo kandydatów. Najwięcéj nadziei rokowali sobie: Kondeusz, książę najburgski, i Karol, ks. lotaryngski. Odnowiły się znowu intrygi elekcyjne, jakich nie było od czasu wstąpienia na tron Wazów. Przeciw reformistom (stronnictwu francuskiemu Maryi Ludwiki), zdyskredytowanym intrygami i nikczemnością środków, wystąpił niechętnie stan szlachecki, nie mający jednak zdolnego i patryjotycznego przywódcy. Partyja francuska (prymas Prażmowski, J. Sobieski, A. Morsztyn) forytowali Kondeusza, szlachta zaś pragnęła wynieść na tron Piasta, jak doradzał w swéj „*Caensura Candidatorum*“ podkanclerzy koronny, biskup chełmiński And. Olszowski. Na pole elekcyjne zebrało się około 80,000 zbrojnéj szlachty. Po długich sporach i krwawych zwadach szlachta za poradą Olszowskiego okrzyknęła królem jednomyślnie 19 Czerw. 1668 r. 28-letniego M., który, nie marząc bynajmniéj o takim zaszczycie, napróżno się od korony wypraszał. Prażmowski i Sobieski, lubo niechętnie, na wybór się zgodzili. M. był wprawdzie wysoko ukształconym, ale natury powolnéj i ospałéj, nie posiadał więc wcale potrzebnych w téj epoce dla króla zdolności. Prosty figurant szlachty, która protestowała nim przeciw magnatom, włożył M. na głowę koronę cierniową. Wybór ten niezręcznym był jeszcze i z tego powodu, że oburzał Kozactwo, którego zapamiętałym wrogiem był Jeremijasz, ojciec królewski. Popularnéj téj elekcyi nie umiał wyzyskać ani król niedołężny, ani też obok niego nie znalazła się żadna osobistość wybitna, któraby z ówczesnego położenia skorzystać umiała i samodzielnéj trzymała się polityki. W d. 29 Września odbyła się koronacyja, ale sejm koronacyjny został zerwany. Król z podkanclerzym wbrew partyi przeciwnéj przechylił się na stronę Austryi i 28 Lut. poślubił Eleonorę Rakuszankę, siostrę cesarską, bez wiedzy senatu i narodu. Zniechęcił tém ku sobie część szlachty, burzonéj przez przywódców opozycyi. Sejm Marcowy 1670 znowu zerwano i stronnictwa rozjechały się w większém jeszcze rozjątrzeniu. Na Ukrainie tymczasem, podzielonéj na 3 partyje, wielki panował zamęt. Haneńko (ob.) sprzyjał Polsce, Mnogogrzeszny (ob.) carowi, a Doroszeńko (ob.), myśląc o zjednoczeniu całéj téj prowincyi, przechylał się ku Turcyi. Wyznaczona przez kr. do urządzenia stosunków Ukrainy komisyja *ostrogska* ostatecznie nic nie zdziałała. Sejm Wrześniowy 1670, na którym oddano pod sąd stronników francuskich And. Morsztyna i Krz. Grzymułtowskiego, odbył się nadzwyczaj burzliwie. W następnym r. (1671) Sobieski gromił dzielnie (Sierp.—Paździer.) Doroszeńkę (który się poddał Turcyi) i sprzymierzonych z nim Tatarów, ale nie mógł dokonać zupełnego uspokojenia Ukrainy dla braku poparcia ze strony Rzeczypospolitéj. Równocześnie kiedy od Turcyi z powodu spraw ukraińskich sroga grozi nawałnica, wewnątrz niemniéj gwałtowną przechodzi kraj burzę. W samém stronnictwie królewskiém wielkie wszczęły się niesnaski. Przeciw Olszowskiemu, pragnącemu zgody ze Sobieskim, utworzyła się partyja (Pac, kanclerz w. litew., Leszczyński, kanclerz w. koron., Stefan Wierzbowski, bisk. poznań. i in.), która dążyła do teroryzmu za pomocą demagogii szlacheckiéj. Z drugiéj strony malkontenci z prymasem na czele nie zaniechali swych zabiegów. Postanowili detronizować króla, rozwieść z nim Eloenorę (nie chętną mężowi) i ożenić ją z ks. Longueville, którego miano

osadzić na tronie polskim. Kłótnie nienawidzących się stronnictw zerwały sejmy Styczniowy i Majowy (1672) i uczyniły rok 1672 jednym z najfatalniejszych w dziejach Polski. Albowiem Mahomet IV, popierając Doroszeńkę, z liczną armiją stanął w granicach Polski, wziął Kamieniec podolski 27 Sierp. 1672 i zmusił Rzpltę do haniebnego traktatu buczackiego (18 Paźdz. 1672), mocą którego Ukraina i Podole stały się własnością Turcyi. Oprócz tego miała jeszcze Polska płacić roczną sułtanowi daninę. Zwołane przez króla pospolite ruszenie ściągało się powoli a wreszcie zebrawszy się pod Gołębiem (niedaleko Puław), zamiast iść na wroga, oddało się z zaciekłością polityce. Za pozwoleniem króla utworzyła szlachta najprzód *koło generalne* (11 Paźdz.) pod laską marszałka Stef. Stan. Czarnieckiego a następnie (16 Paźdz.) konfederacyję (ob. *Gołąbska i Szczebrzeszyńska konfederacyja*) przeciw malkontentom, których oskarżano niesprawiedliwie o zmowy z Turkami a prymasa i braci jego odsądzano od urzędów. Sobieski tymczasem ze szczupłemi nader siłami rozgramiał szczęśliwie czambuły tatarskie i odbijał tysiące jeńców. Zwycięskie wojsko hetmana zawiązało przeciw konfederacyi gołąbskiéj *konfederacyję szczebrzeszyńska* (23—24 Listopada) i tym sposobem rozpadła się Rzeczpospolita na dwa wrogie sobie obozy. Dopiéro po długich układach stanęła zgoda na sejmie pacyfikacyjnym, zawarta 10 Mar. 1673 w Ujazdowie za pośrédnictwem królowéj, nuncyjusza Buonvisi, Trzebickiego, bisk. krak., i Chrapowickiego, wdy witepskiego. Tymczasem nowe ze strony Turcyi groziło niebezpieczeństwo. Mimo alijansów z cesarzem austryjackim Polska żadnych nie otrzymała posiłków i Sobieski sam jeden świetne nad Turkami odniósł pod Chocimem zwycięstwo 11 Listop. 1673. Król, idąc na tę wyprawę, zachorował we Lwowie i tamże † 14 List. 1673 po pięcioletniém jak najzgobniejszém dla Rzeczypospolitéj panowaniu.

Michał Fiedorowicz, *Romanow*, car rossyjski, założyciel panującego obecnie w Rossyi domu cesarskiego, ur. 1596; syn bojaryna Fiedora Nikit. *Romanowa*, późniejszego patryjarchy *Filareta* (ob.). Był przez czas niejaki więźniem hetmana Gosiewskiego, następnie po oswobodzeniu Moskwy, przebywał w dobrach swych niedaleko Kostromy. Obrany przez radą ziemską (dumę) carem 21 Lut. (st. st.) 1613 r., przyjął koronę 14 Marca t. r. Zastał Rossyję szarpaną zarówno od nieprzyjaciół zewnętrznych, Polaków, Szwedów i Tatarów, jako téż i wewnątrz przez bandy zbrojne. Pokonał atamana kozackiego Zaruckiego (stracony 1614 w Moskwie); atamana Bołownię, pustoszącego północno-wschodnią Ruś, wygnał na Ukrainę. Ze Szwedami walczył M. nieszczęśliwie; wojska rossyjskie pobite były zwłaszcza pod Bronnicami (1614). Przez pokój zawarty 1617 r. w Stołbowie ze Szwecyją straciła Rossyja Iwangorod, Jamburg, Koropie, Orjeszok i całą Ingryję, przez co odcięta od m. Baltyckiego; przez pokój zaś z Polską 1 Grud. (st. st.) 1618 r. w Dywilinie (Deulinie) na lat 14 i miesięcy 6, odstąpił Smoleńsk, Czernichów Siewierski oraz Liwoniię. W tym czasie powrócił patryjarcha Filaret, ojciec M., z niewoli polskiéj i wywierał wielki wpływ na rządy młodego cara. Po upływie rozejmu, rozpoczął M. 1632 wojnę z Polską, która w dwa lata potém skończyła się „*wiecznym*“ pokojem, zawartym we wsi Polanówce, na zasadzie przymierza Dywilińskiego. Przeciwko Tatarom krymskim wzmocnił granice państwa zasiekami i grodami; na Syberyi rozszerzył granice aż do Kamczatki, i przez zakładanie nowych miast sprawił, że zakwitł handel rossyjsko-azyjatycki. Za jego panowania dokonany został ogólny spis ludności państwa i szczegółowy rozkład gruntów należących do rządu, miast, klasztorów i właścicieli prywatnych. M. † 1645.

Michał Pawłowicz, w. ks. rossyjski, czwarty syn cesarza Pawła, ur. 1798 w Petersburgu, † 1849 w Warszawie. Wychowywał się pod kierunkiem generała Lansdorf, który jednocześnie kierował edukacyją w. ks. Mikołaja Pawłowicza. W r. 1815 towarzyszył bratu swemu, cesarzowi Aleksandrowi, do Paryża. Następnie podróżował po Europie i 1824 pojął za małżonkę Helenę Pawłównę (Fryderykę Karolinę Maryję), książniczkę wirtembergską; 1825 przyczynił się czynnie do zgniecenia powstania, wybuchłego przeciwko cesarzowi Mikołajowi. Mianowany 1825 naczelnikiem 1-éj dywizyi piechoty gwardyi, dowodził 1827 podczas wojny z Turcyją korpusem gwardyjskim piechoty, kierował oblężeniem Braiłowa i miał udział przy zdobyciu Warny. W r. 1831, jako dowódca gwardyi, walczył w Polsce pod Ostrołęką, późniéj przy zdobyciu Warszawy i Modlina. Następnie przebywał prawie stale w Petersburgu, będąc naczelnikiem korpusu inżynierów.

Michał-Anioł, właściwie *Michel Angelo Buanarotti*, jeden z największych bohaterów sztuki plastycznéj chrześcijańskiéj, ur. 1475 w Caprese albo Chiusi z dawnego rodu hrabiów Canossa. Nauczycielami jego byli: w malarstwie Dominik Ghirlandajo, w rzeźbiarstwie Bartoldo, uczeń Donatella. Genijuszowi M. A. nie dosyć było być mistrzem w dwu wielkich sztukach; był nim jeszcze i w budownictwie. Piérwszemi jego pracami były utwory plastyczne dla kościołów w Bolonii, Florencyi i Rzymie. Późniéj, około r. 1504, szedł w zawody z Leonardem da Vinci w rysowaniu kartonów z dziejów Florencyi. Powołany do Rzymu przez papieża Julijusza II, rozpoczął 1508 roku pracę ozdobienia freskami wspaniałego sufitu kaplicy Sykstyńskiéj w Watykanie; jest to jedno z najcelniejszych jego dzieł malarskich. Następnie dla papieża Leona X wykonywał rozmaite roboty plastyczne a w późniejszym już wieku (1534—51) wykończył obraz *sądu ostatecznego* na ołtarzowéj ścianie kaplicy Sykstyńskiéj, będący najpotężniejszym płodem jego genijuszu. Od r. 1546 kierował budową kościoła ś. Piotra w Rzymie, którą tak daleko posunął, że zaraz po śmierci wielkiego artysty 17 Lut. 1563 czy 1564 r. wspaniała kopuła podług jego planu mogła być dokończoną. Słynnym jest także wykonany przezeń dla papieża Julijusza II pomnik grobowy, w którym niezrównaną pięknością odznacza się posąg *Mojżesza*. Zwłoki M. A. złożono w

kościele ś. Krzyża we Florencyi, gdzie mu wspaniały wzniesiono pomnik. Dzieła tego mistrza są wyrazem majestatycznie podniosłego ducha. Malarz, rzeźbiarz i budowniczy, był M. A. także i poetą. Utwory jego rymowane wydał jego synowiec tegoż samego imienia, Michał Anioł Buonarotti (Florenc. 1613; nowa ed. 1862; na jęz. polski tłumaczył je Siemieński).—Życiorys M. A. skreślili: jego uczniowie Vasari w „*Vite de' pittori etc.*“ i Ascanio Condivi p. t. „*Vita di Michel Angelo*“ (Rzym 1553; Florenc. 1746; Piza 1823). — Porów. także Harforda „*Life of Michel Angelo*“ (2 t., Lond. 1857); H. Grimma „*Leben Michel Angelo's*“ (2 t., Han. 1860—63; 2 ed. 1868).

Michał Obrenowicz, książe serbski, młodszy syn Miłosza Obrenowicza, ur. 1825. Po śmierci starszego brata Milana mianowany 1840 przez Portę księciem, miał sobie dodanych trzech członków rady: stryja Jefrema, dowódcę wojsk Wuczycza i senatora Petroniewicza, którzy zamiast wspiérać go w trudnych okolicznościach, w jakich objął władzę, skrycie przeciwko niemu działali. Jefrem bowiem zamyślał o tronie dla siebie, Wuczyc zaś i Petroniewicz działali na korzyść Aleksandra Karadżiordżiewicza, syna Jerzego Czarnego. Gdy nadto M. nakładaniem uciążliwych podatków i surowém tłumieniem rozruchów zniechęcił przeciwko sobie lud, był zmuszony ustąpić przed powstaniem 1842. Udawszy się do ojca swego, przebywającego w Wiedniu, napróżno usiłował przywrócić tron dla swéj familii na drodze dyplomatycznéj; również nie odniosła skutku zbrojna wyprawa, przedsięwzięta 1853 w początku wojny wschodniéj, i dopiéro po rewolucyi Grudniowéj 1858, która pozbawiła władzy ks. Aleksandra, powróciła na tron serbski familija Obrenoniczów w osobie Miłosza. Po śmierci ojca wstąpił M. powtórnie na tron 1860 i wszelkiemi siłami, z poświęceniem własnego majątku, zajął się podniesieniem zarówno materyjalném jak i moralném Serbii. Przedewszystkiem zajął się uorganizowaniem obrony narodowéj i dołożył wszelkich starań, ażeby usunąć z Serbii załogi tureckie. Po długich usiłowaniach Turcy ustąpili 1867 z Belgradu i całéj Serbii, tak że jedynym śladem władzy tureckiéj pozostały chorągwie tureckie wywieszane na twierdzach obok serbskich. Znaczenie M. wzrosło pomiędzy Słowianami tureckimi, i zdawało się że Serbija pod władzą mądrego swego księcia stanie się jądrem południowéj Słowiańszczyzny, gdy M. zdradziecko zamordowany został 1868 w Topczyderze, nie bez winy Aleksandra Karadżiordżewicza. Z żony swéj Julii hr. Hunyady nie pozostawił potomstwa i na tron po nim powołała skupszczyna Milana (ob.), wnuka Jefrema.

Michał z Bystrzykowa, ob. z Bystrzykowa Michał.

Michał z Nissy, ob. z Nissy Michał.

Michał z Wrocławia, ob. z Wrocławia Michał.

Michałów, mała osada nad rz. Drwęcą, w bliskości m. Brodnicy (Strasburg) w pow. brodnickim, regencyi kwidzyńskiéj. Niegdyś istniał tu zamek, od którego wzięła nazwę *ziemia Michałowska*, o którą tyle sporów i walk toczyła Polska z zakonem teutońskim.

Michałowo, kolonija w pow. białostockim, w majętności Niezbudek, na prawym brzegu Supraśli; tutejsze fabryki sukna i flaneli zajmują około 700 robotników.

Michałowski (Sebastyjan), pijar, ur. 1720 w Krakowskiém. Po ukończeniu wyższych nauk w Rzymie, był nauczycielem w konwikcie warszawskim, następnie rektorem w Podolińcu i w Warszawie; † 1787 w Krakowie. Prace jego drukowane są: „*M. Fabii Quintiliani institutiarium oratoriarum libri XII*“ (Warsz. 1751); „*Żywot św. Józefa Kalasantego*“, przekład z włosk. (tamże 1749); *Homilije na niedziele i święte uroczyste*“ (tamże 1773) i kilka in.

Michałowski (Ignacy), dr. filoz. i med., profesor akademii krakowskiéj, zarazem matematyk uprzywilejowany i sekretarz królewski. Wydawał słynne swojego czasu *Kalendarze* w Krakowie od 1716 do 1728 r. i od 1735 do 1745 r.; † 1739 w Krakowie. Prócz rozprawy „*O włosach i kołtunie*“, zamieszczonéj w jednym z tych kalendarzy, wydał oddzielnie: „*Quinta essentia e scientiis de rebus omnibus modo chymico extracta medicina*“ (Krak. 1718).

Michałowski (Piotr), wzorowy pleban wiejski, kanonik łowicki, ur. 1778, † 1848; od r. 1816 proboszcz a następnie dziekan w Głuchowie. Uwolniwszy się r. 1831 od wszelkich obowiązków urzędowych, poświęcił się wyłącznie oświecaniu i wspomaganiu swoich parafijan radą, pomocą i własnym przykładem, zachęcając ich wszelkimi możliwymi sposobami do nauki i oszczędności. Prace jego przedsiębrane na tém polu wydały najpomyślniejsze rezultaty, gdyż parafijanie jego odznaczyli się wkrótce pomiędzy innymi rządnością, zamożnością i wzorowém życiem.

Michałowski (Ludwik Skarbek), wiérszopis, zamieszkały w Galicyi, napisał obszerny poemat historyczny p. t. „*Sobiesciada albo Jan III pod Wiedniem*“ (Lwów 1836).

Michałowski (Feliks), spółczesny filolog, zamieszkały w Bretanii, wydał: „*Le Slave et le Breton*“ (Saint-Etienne 1861); w dziele tém, opiérając się na zbliżoném brzmieniu pojedynczych wyrazów, dowodzi, że język bretoński jest słowiańskim, do polskiego zbliżonym; „*Notes sur les plus anciennes langues de la France*“ (Lyon 1863).

Michałowski (Piotr), malarz polski, ur. 1802 r., † 1855; nauki wyższe pobierał w uniwersytecie krakowskim, następnie przez lat 4 w uniwersytecie gettyngskim, oddając się filologii, matematyce, naukom przyrodzonym i malarstwu. Za powrotem do kraju rozpoczął służbę w komisyi skarbu, gdzie wkrótce został naczelnikiem górnictwa i przez lat 5 urzędując, wzniósł olbrzymie fabryki, szkołę górniczą i administracyję wzorowo urządził. W 1832 r. udał się do Francyi i tam oddał się wyłącznie prawie malarstwu, głównie akwarelowemu. Jego prace, przedstawiające zwierzęta (zwłaszcza konie), zaprzęgi i t. p. w najrozmaitszych położeniach, rozrywane były przez znawców francuskich i angielskich. Powróciwszy w 1885 do kraju, osiadł w majętności

swéj Krzysztoforzycach pod Krakowem, gdzie między innemi wykonał swe arcydzieło *Powrót Huzarów z rewii*, znajdujące się w zbiorach hr. Moszyńskiego w Krakowie. Wszystkie jego utwory odznaczają się wybornym rysunkiem, dziwną śmiałością pędzla, prawdą i wiernością. W r. 1846 został naczelnikiem administracyi w ks. Krakowskiego, na którém to stanowisku dowiódł wielkich zdolności wśród trudnego położenia. Z własnych funduszów urządził nowe zakłady dla sierot i parobków gospodarskich, którymi się do śmierci opiekował. Po zniesieniu rzeczypospolitéj Krakowskiéj, powrócił do swojéj majętności. Ob. Rastawieckiego, *Słownik malarzy* (t. III, str. 14).

Michałowskie, jezioro w król. polskiém, gub. łomżyńskiéj, pow. ostrołęckim, w dobrach Michałowo, nad Narwią, zajmuje 25 mor. przestrzeni z głębokością st. 12.

Michaud (Józef Franc.), historyk i publicysta francuski, ur. 1767 w Albens w Sabaudyi, znosił wiele prześladowań aż do 18 Brumaire'a jako pisarz rojalistowski. Następnie zajmował się badaniami historycznemi i † 1839 w Passy. Najgłówniejsze jego dzieła są: „*Histoire des croisades*“ (3 t., Paryż 1812—17; 6 ed., 6 t., Paryż 1840—48) i „*Bibliothèque des croisades*“ (4 t., Paryz 1830). Z drukarni, którą około r. 1802 wspólnie z bratem swoim *Ludwikiem Gabryjelem Michaud* (ur. 1772 w Bourg-en-Bresse, † 1858 w Ternes) założył, wychodziła głównie przez tego ostatniego prowadzona „*Biographie universelle*“ (od 1811). Niezmienny stronnik Burbonów napisał M. z nienawiści do Napoleona „*Histoire des 15 semaines, ou le derner règne de Bonaparte*“ (Paryż 1816), głośny onego czasu pamflet, który w krótkim przeciągu czasu miał z kolei 27 wydań; z przyjacielem swym Paujoulat wydał: „*Correspondence d'Orient*“ (7 t., Paryż 1830—39) i „*Collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XII siècle*“ (20 t.). W 1813 został M. członkiem akademii a 1815 r. zasiadał w izbach.

Michaud, spółczesny poeta polski, ob. Miron.

Michcasz, jeden z 12 mniejszych proroków Starego Testamentu, przepowiadał za panowania król. Ahaza i Hiskijasza i był prawdopodobnie spółczesnym Izajasza, którego naśladuje.

Michel (Marek Antoni Amadeusz), zwany *Marc-Michel*, płodny wodewilista francuski, ur. 1812 r. w Marsylii, † 1868 r. Ukończywszy nauki w Aix i Marsylii, przybył 1834 do Paryża i pracował na polu dziennikarskiém. Równoczesnie zaczął pisać dla teatru wespół z Labiche (ob.) i Lefranc. Zyskał rozgłos jako autor mnogich wodewilów, odznaczających się ekscentrycznością komizmu tak w systuacyjach jak i języku. Z najbardziéj przez lud ulubionych wymieniamy: „*M. de Coyllin, ou l'homme infiniment poli*“ (1838); „*La chanteuse des rues*“ (1840); „*Le chapeau de paille d'Italie*“ (1851); „*La dame aux jambes d'azur*“ (1857); „*La station de champboudet*“ (1862) i t. d.

Michelet (Julijusz), historyk francuski, ur. 1798 roku w Paryżu, † 1874 roku w Hyères. Ukończywszy nauki, został 1821 nauczycielem gimnazyjalnym, 1824 profesorem w szkole normalnéj, 1830 r. naczelnikiem oddziału historycznego w archiwum państwa i zastępcą Guizota w Sorbonnie a 1838 członkiem akademii i profesorem historyi w Collège de France, gdzie wykładami swymi w duchu demokratycznym ściągał tłumy słuchaczów i wraz z Quinetem (ob.) i Mickiewiczem (ob.) stanowił świetny tryjumwirat. Tocząc z katedry walkę przeciw jezuityzmowi, wydał w tym duchu pisma: „*Des Jésuites*“ (Paryż 1843), wespół z Quinetem; „*Du prêtre, de la femme et de la famille*“ (1844); „*Du peuple*“ (1846). Z powodu swych zasad republikańskich usunięty z katedry i od urzędu w archiwum 1851 r., oddał się wyłącznie studyjom naukowym. Głównem dziełem M. jest „*Histoire de France*“ (16 t., Paryż 1837—67), któréj za ciąg dalszy uważać można „*Histoire de la révolution française*“ (7 tom., 1847—53; 2 ed. 6 t., 1868). Oprócz tego wymienić jeszcze należy: „*Précis de l'histoire moderne*“ (Paryż 1833), które doczekało się więcéj aniżeli 20 edycyj; *Histoire romaine républicaine*“ (2 t., 3 ed. 1843); „*Introduction à l'histoire universelle*“ (3 ed. 1844); „*Origines du droit français*“ (1837); „*Les femes de la révolution*“ (2 ed. 1855); „*La bible de l'humanité*“ (1864). Zasługują też na wzmiankę dzieła mniéj poważne, któremi powiększył jeszcze swą sławę literacką. Do takich należą: „*L'oiseau*“ (1856); „*L'insecte*“ (1857); „*L'amour*“ (1858); „*La femme*“ (1859); „*La sorcière*“ (1868); „*La montagne*“ (1868) i t. d. niejednokrotnie przedrukowywane. Prace M. odznaczają się stylem jasnym, przejrzystym, wspaniałym i poetycznym; obok rozległéj wiedzy, nieporównanego wdzięku w przedstawieniu, siły, ognia i wybuchów namiętności znać wylewy mistycznéj tęsknoty i marzycielską skłonność do oryjentalnego panteizmu. Choćby najsuchszy traktował przedmiot, M. zawsze porywa czytelnika i wywiéra nań wpływ czarodziejski.

Michelet (Karol Ludwik), ur. 1801 w Berlinie, od 1820 profesor filozofii tamże, zwolennik szkoły Hegla. Celniejsze jego dzieła są: „*Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel*“ (2 t., Berl. 1837—38); „*Entwickelung's Geschichte der neuesten deutschen Philosophie*“ (Berlin 1839); „*Vorlesungen über die Persönlichkeit Gottes und die Unsterblichkeit der Seele*“ (Berlin 1841); „*Die Epiphanie der ewigen Persönlichkeit des Geistes, eine philos. Trilogie*“ (3 cz., Norymb. i Berlin 1844—52); „*Geschichte der Menschheit*“ (2 t., Berl. 1860) i „*Naturrecht oder Rechts philosopie*“ (3 t., Berlin 1860); „*Hegel der unwiderlegte Weltphilosophie*“ (Lipsk 1870). Wykłady wywierały wielki wpływ na młodzież polską uczącą się w Berlinie a przezto i na rozwój filozofii u nas między 1840 a 1850 r.

Michelia (*Polulnia*), rodzaj roślin z rodziny bobronikowatych (*Magnoliaceae*), obejmujący drzewa w Indyjach Wsch. M. *champaca* jest drzewem, dochodzącém do 30 stóp o liściach zawsze zielonych i kwiatach żółtych, wonnych. Wszystkie części są

korzenne i ostre i w Indyjach mają ważne znaczne lekarskie.

Michelis (Jakób Feliks), dr. med., nadworny lekarz króla pruskiego. W r. 1800 był piérwszym chirurgiem asesorem w deputacyi lekarskiéj i w kamerze sanitatis w Białymstoku, oraz lekarzem nadwornym kasztelanowéj krakowskiéj Branickiéj, następnie dyrektorem założonego przez siebie w Białymstoku instytutu akuszerek, który trwał od r. 1811—37. † 1820. Jest autorem kilku dzieł w przedmiocie sztuki położniczéj, z których najważniejszém jest, „*Nauka położnicza*“ (2 tomy, Wilno 1819).

Michelis (Fryderyk), słynny teolog starokatolicki, ur. 1815 w Münster w Westfalii; po ukończeniu studyjów teologicznych w mieście rodzinném, oraz filozoficznych w Bonn, wyświęcony na kapłana, był od 1849 profesorem filologii i historyi w Paderbornie, od 1855 proboszczem w Albachten a od 1864 profesorem filozofii w Braunsberku. Jako pisarz wystąpił z dziełami: „*Entwickelung der beiden ersten kapitel der genesis*“; „*Kritik der Günther'schen Philosophie*“; „*Die Philosophie Platon's in ihrer inneren Bezieung zur geoffenbarten Wahrheit*“ (główne dzieło M., 2 t., Münster 4859—60); „*Geschichte der Philosophie*“ i in. W dziełach tych stara się M. o założenie filozofii katolickiéj, któraby pogodziła pojęcia filozoficzne platońskie z nauką kościoła. Podobnież i w pismach swych filozoficzno przyrodniczych, wymierzonych głównie przeciwko materyjalizmowi, starał się pogodzić nauki przyrodnicze z religiją katolicką. Z pism w tym kierunku ważniejsze: „*Der kirchliche Standpunkt und die Naturwissenschaft*“; „*Der Materialismus als köhlerglaube*“; „*Das Formenentwickelungsgesetz im Pflanzenreiche*“ i in. Pismami swemi zyskał nienawiść partyi jezuickiéj, która oskarżała go w Rzymie o nieposłuszeństwo i rozsiéwanie mylnych zdań. M. mimo to występował śmiało przeciw rosnącemu wpływowi jezuitów i głoszonéj przez nich nauce o nieomylności. Podczas soboru watykańskiego, był jednym z główniejszych przeciwników dogmatu nieomylności, co spowodowało w końcu wyłączenie go z kościoła rzymskiego. Obecnie jest M. jednym z przywódców stronnictwa starokatolickiego w Niemczech i w obronie swych przekonań wydaje pismo: „*Der Katholiken Organ zum kampfe gegen die jesuitischen Neuerungen in der kirche*“.

Michigan, jeden z północnych Stanów Zjednoczonych Ameryki północnéj, obejmujący 2,664 mil kw. z ludnością około 118,500, któréj piątą część stanowią Niemcy. Składa się z dwu półwyspów; z tych piérwszy, większy, ciągnie się na 61 mil długości ku północy, pomiędzy jeziorami Erie, St. Clair i Huronskiém, złączonemi z sobą cieśninami Detroit i Saint Cluire od wschodu, a jeziorem Michigan od zachodu; północny zaś, mniejszy półwysep rozciąga się pomiędzy jeziorem Wyższém i jeziorem Michigan. Główne płody rolnicze są: kukurydza, przenica i kartofle. W górnictwie, miedź i żelazo stanowią gałąź najważniejszą. Przemysł i handel podnoszą się bardzo szybko. Dla szerzenia wyższych nauk, założony został r. 1837 uniwersytet w Ann-Arbor. Stolicą i rezydencyją władz rządowych jest Lausing; największém atoli miastem Detroit. Kraj ten, piérwotnie siedlisko Huronów, zasiedlony najprzód przez Francuzów, od 1763 należał do Anglii, a r. 1783 przeszedł w posiadanie Unii, początkowo nazywał się Waine, a w r. 1805 przezwany został M. Stanem samoistnym został M. w r. 1837. Podług nowéj ustawy, obowiązującéj od r. 1850 (Listop.), władzę prawodawczą sprawuje senat, składający się z 22 na dwa lata wybieranych członków i z izby reprezentantów, liczącéj 66 jednorocznych członków; władza zaś wykonawcza złożona jest w ręku gubernatora, wybieranego na lat dwa. Na kongres M. wysyła 6 deputowanych.

Michigan, jezioro w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj, ma 1,140 mil kw. powierzchni, jest 74 mile długie, a 18 szerokie. Z jeziorem Huronskiém łączy się za pośrednictwem cieśniny Mackinow.

Michl (Antoni), ur. 1733 w Ebersberg, w Bawaryi wyższéj, został księdzem r. 1776, późniéj profesorem prawa kanonicznego i historyi kościelnéj w Landsbut, które wykładał w duchu anty-katolickim, † 1813 i oprócz pism pomniejszych wydał: „*Prawo kanoniczne dla katolików i protestantów, w zastosowaniu do kodeksu Napoleona i praw cywilnych bawarskich*“ (Monach. 1809 i późn.) oraz „*Historyję kościelną*“.

Michna (Wojciech), pisarz polski spółczesny, proboszcz w Zaleszanach w Galicyi; wydał z druku: „*Przemyśl i jego okolice*“ (Nowy Sącz 1871); „*Włościanie ze wsi Dzierżanowice*“ (Krak. 1871); „*Życiorysy uczonych mężów, mieszczan, kmieci i panów*“ (cz. I, Krak. i Warsz. 1871).

Michoński (Marcin), akademik krakowski za czasów Zygmunta III i Władysława IV, wydał wiele wierszy łacińskich, z których ważniejsze dla historyi są: „*Votum Vladislao IV*“ (Krak. 1633); „*Acroama*“ (tamże 1633); „*Charites Nowodworscianae*“ (1636).

Michów, mczko w gub. lubelskiéj, pow. lubartowskim 1,500 ludności.

Michrów, wieś w pow. warszawskim, blisko m. Tarczyna, odznacza się wzorowém gospodarstwem rybném.

Miciński (Adam), nadworny koniuszy Zygmunta Augusta, wydał rzadkie dzieło: „*O świrzopach i ograch*“ (Kraków 1570), traktujące o przyswajaniu dzikich koni litewskich.

Miciński (Wojciech), kanonik krak., od r. 1749 profesor prawa a od 1753 rektor akademii krakowskiéj, † 1754. Oprócz wielu rozpraw i panegiryków wydał: „*Quaestio juridica de dignitatibus ecclesiasticis*“ (Krak. 1690); „*Syntagmata juris universi Regni Poloniae*“ (tamże 1702).

Mickiewicz (Józef), fizyk, stryj Adama M., urodz. 1743, † 1818, kształcił się w Grodnie, wstąpił do jezuitów, a po zniesieniu ich zakonu był profesorem fizyki w akademii wileńskiéj i przez lat kilkanaście dziekanem wydziału fizyczno-matematycznego, a w latach 1794, 1806 i 7 zastępował re-

ktora. Ogłosił: „*O piecach półeliptycznéj figury*“ (Wilno 1801); „*Uwagi o meteorologii i sposobie robienia obserwacyj meteorologicznych*“ (tamże 1813).

Mickiewicz (Adam), jeden z największych gienijuszów poetycznych całego świata i najznakomitszy z poetów polskich, ur. 1798 we wsi Zaosie pod Nowogródkiem na Litwie (por. list. Aleksandra Mickiewicza brata poety w Kłosach z 1874 r. N. 463) z ojca Mikołaja, szlachcica zagonowego, i matki Barbary z Orzeszków. Stałą siedzibą rodziców M. był Osowiec, do Zaosia zaś będącego w posiadaniu stryja przenieśli się czasowo po jego śmierci. W 10 roku życia oddano Adama wraz ze starszym bratem Frańciszkiem do szkół dominikańskich w Nowogródku. Znalazł on tu serdecznego przyjaciela w Janie Czeczocie (ob.) i poznał się z Mikołajem Wereszczaką, synem zamożnego obywatela z okolic Nowogródka. Ten ostatni mieszkał przy matce, która dla wychowania dzieci osiadła w mieście. Bywając u kolegi, poznał Adam jego siostrę Maryję, która później tak silny wpływ wywarła na serce a zarazem i rozbudzenie gienijuszu poetyckiego w młodym chłopcu, choć też niemało do tego przyczyniły się ówczesne wstrząśnienia polityczne i wypadki wojenne pamiętnéj wyprawy 1812 r., z którą jednocześnie przypadła śmierć ojca poety. Rok ten niezatarte piętno wycisnął w gorącém sercu i młodéj wyobraźni poety: „Ja tylko jednę taką wiosnę miałem w życiu“ powiada w 20 lat później w „Panu Tadeuszu“. Rozbudzona dusza młodzieńca garnęła się z chciwością do wiedzy; nauki przyrodzone, mianowicie świéżo wprowadzone do szkół: chemija i fizyka tak zajmowały Adama, iż po ukończeniu w 1815 r. szkół nowogrodzkich, obrał sobie wydział matematyczny w uniw. wileńskim. W szkołach jeszcze probował przerobić wiérszem powieść Floriana „*Numa Pompilijusz*“, przełożoną przez Staszyca, i przetłumaczył bajkę Lafontaine'a: „*Wilk i Brytan*“. To też nie wytrwał długo na kursach matematyki, lecz przeniósł się na wyd. filologiczny, którego katedry zajmowali wtedy znakomici profesorowie (Grodek, Borowski, Lelewel i inni). Z kolegów najwięcéj wpływu nań wywiérał Tomasz Zan (ob.). Piérwszą drukowaną próbką M. był wiérsz: „*Zima miejska*“ ogłoszony w Tyg. wileńskim z 1818 r.; znać tu jeszcze wpływ klasycyzmu, z którego otrząsał się stopniowo, poznając poetów niemieckich i angielskich. Recenzyja „*Jagiellonidy*“, epopei lichego rymopisa D. B. Tomaszewskiego (Tyg. Wil. r. 1819), świadczy już o zwrocie ku romantyzmowi i poezyi ludowéj, która dostarczyła M. osnowy do piérwszych ballad: „*Świteź*“ „*Lilie*“ i inne. Ukończywszy uniwersytet jako stypendysta rządowy, musiał przyjąć miejsce nauczyciela literatury polskiéj i łacińskiéj w Kownie (w końcu 1820). Jeszcze w czasie pobytu w uniwersytecie, rozbudziła się w sercu Adama miłość dla Maryi Wereszczakówny, która pod naciskiem rodziców oddała swą rękę bogatemu sąsiadowi. Zawód ten wywołał gwałtowną rozpacz poety. Dwa górujące wtedy w jego sercu uczucia: miłość nieszczęśliwa i zapał dla poezyi i podań ludowych odbiły się w pomyśle i wykonaniu „*Dziadów*“. Część 1-a tego utworu nie została wykończoną i dopiéro po śmierci M. doczekała się ogłoszenia drukiem (w wyd. paryskiem 1860 r.). Niemogąc harmonizować z gronem ludzi, śród których go służbowe obowiązki pomieściły, zamknął się ze swemi cierpieniami (por. opis Bonawentury z Kochanowa (L. Potockiego) p. t. „*Dolina Mickiewicza*“), szukając ulgi w wypowiadaniu swych cierpień przez usta Gustawa, bohatera IV części „*Dziadów*, którą wraz z II-ą wtedy wykończył. W tym czasie powstała również „*Grażyna*“ i wiérsz „*Do Lelewela*“ (osobno ogłoszony drukiem). Zachęcony przez nawiédzających go z Wilna kolegów, ogłosił piérwszy tom swoich „*Poezyj*“ (Wilno 1822), mieszczący: ballady, romanse, hymn na dzień Zwiastowania N. P., sonet „*Przypomnienie*“ i „*Warcaby*“. Doznawane w służbie przykrości, zmusiły M. do opuszczenia Kowna (uczta pożegnalna w dolinie, nazwanéj odtąd Doliną M.) i osiedlenia się w Wilnie (1822). Ogłosił tu drugi tom poezyj (1827) zawiérający „*Dziady*“ część II i IV tudzież „*Grażynę*“ Utwory te zjednały szeroki rozgłos młodemu poecie, pokazując potężny talent, zarówno w tworzeniu pełnych prawdy i siły postaci i obrazów, jak w wypowiadaniu uczuć własnego serca. Sprawa Filaretów (ob.), z którymi M. ściśle łączyły stosunki, spowodowała uwięzienie poety (w List. 1823) a następnie (w 1824) wysłanie do Moskwy (Por. Russkij Archiw za 187 „*Wspomnienia Cyprynusa*“. Znalazłszy poparcie, uzyskał posadę nauczyciela w gimnazyjum Richelieu'go w Odesie (1825); nie pełnił jednakże tych obowiązków dla różnych przeszkód, (Por. *Pamiętniki Fr. Kowalskiego*“ w Bibl. Warsz. z 185) i otrzymał po 9 miesięcznym pobycie, polecenie powrotu do Moskwy. Przed wyjazdem zwiédził Krym, którego okolice natchnęły poetę do „*Sonetów Krymskich*“, małych arcydzieł, łączących przepyszną formę z pełnemi głębokości myślami. Przybywszy do Moskwy znalazł wstęp do najpiérwszych rossyjskich salonów, za pośrednictwem ks. Zenejdy Wołkońskiéj (odpłacił jéj poeta wiérszem „*Na pokój grecki*“). Tu ogłosił „*Sonety krymskie*“ wraz z miłosnymi (1826) i wykończył „*Konrada Wallenroda*“ (Petersburg 1828), w którym talent jego wzniósł się na wyżyny gienijuszu. Poemat ten wywarł niezmierny i długotrwały wpływ na pojęcie narodu, nietyle artystyczną wartością ile swoją tendencyją, która od imienia głównego bohatera otrzymała nazwę „*Wallenrodyzmu*“. Rozgłos utworów M. wzrastał z każdym dniem; świadczą o tém mnożące się wydania jego pism, które jednocześnie wydaje Józef Muczkowski w Poznaniu (3 t. 1828); L. Chodźko w Paryżu (3 t. 1828, 29) a sam M. w Petersburgu (2 t. 1829) z ową sławną przedmową „*O krytykach i recenzentach warszawskich*“, która narobiła tyle wrzawy w obozie klasyków. Obszerną i ostrą odpowiedź wraz z tekstem całéj przedmowy ogłosił F. S. Dmochowski p. t. „*Odpowiedź na pismo p. Mickiewicza*“ i t. d. (Warszawa 1829). Powszechne uznanie, jakie sobie zjednał nietylko w Polsce ale i śród rossyjskiego społeczeństwa, przy śmiałém wypowiedzeniu swych myśli w „*Wallenro-*

dzie", postawiły poetę w dość drażliwém położeniu w obec władzy, dla tego też korzystając z poparcia wpływowych protektorów, którzy mu wyjednali paszport za granicę, postanowił na jakiś czas usunąć się z kraju. W Lipcu 1829 wyjechał do Niemiec i złączywszy się z A. Odyńcem, bawił jakiś czas w Dreznie, odwiédzał Goethe'go w Weimarze (Por. Bratranek „*Zwei Polen in Weimar*" (1870). Następnie przez Szwajcaryję, Wenecyję i Florencyję przybył z Odyńcem do Rzymu, gdzie ponownie serce poety, gorącém zabiło uczuciem dla p. Henryki Ankwiczównéj. Duma magnacka ojca stanęła na przeszkodzie małżeństwu. Miłość tę unieśmiertelnił poeta kilkoma cudnemi wiérszami „*Znaszli ten kraj*", „*Do mego Cicerone w Rzymie*" a głównie epizodem o miłości Jacka Soplicy dla Ewy Horeszczanki (w Panu Tadeuszu), malując ojca swéj Henryetty w stolniku Horeszce (Por. „*Kronikę zagraniczną*" w Bibl. Warsz. z 1871. T. I str. 446 do 482, w któréj p. Sew. Duchińska podaje szczegóły, czerpane z opowieści żyjącéj dotąd bohaterki tego dramatu sercowego). Szczegóły o podróżach M. i pobycie w Rzymie, który pod wieloma względami silnie podziałał na dalszy rozwój talentu i pojęć poety, mieszczą „*Listy z podróży*", które A. E. Odyniec ogłasza od 1870 r. w „*Kronice Rodzinnéj*" (Por. także „*Przypomnienie starych znajomości*" W. Stattlera w Kłosach z 1873 i 74 r.) W podróżach tych pozawiérał ściślejsze stosunki z wieloma znakomitościami naszymi i obcymi. Henryk Rzewuski, St. Chołoniewski a może i panna Henryka silnie wpłynęli na uczucia religijne M. Rok 1831 i następne przepędzał na ciągłych podróżach, bawiąc z kolei w Szwajcaryi (z Z. Krasińskim), Paryżu, w Poznańskiém (wiérsz do Matki Polki i III część *Dziadów*) i w Dreznie (w towarzystwie Stefana Garczyńskiego i Klaudyny Potockiéj). W 1832 r. przeniósł się do Paryża i ogłosił „*Księgi pielgrzymstwa*" (Paryż 1832—33 i Avignon 1833); „*Redutę Ordona*" przy wydaniu pism Garczyńskiego (Lipsk 1833), który skonał na rękach Adama w Awinijonie (1833). Przygnębiony tyloma publicznemi i osobistemi klęskami, zamierzał M. udać się do Ameryki. Chcąc przeszkodzić temu zamiarowi, ściągnęli go przyjaciele do Paryża, gdzie ogłosił III część „*Dziadów*" wraz z drobniejszemi, pod wpływem ostatnich wypadków skreślonemi poezyjami (Paryż 1833); tam zajął się ukończeniem rozpoczętego już dawniéj „*Pana Tadeusza*" (t. 1834), którym ukoronował i zamknął zarazem peryjód swéj genijalnéj twórczości. Ostatni ten utwór jest arcydziełem, jakiemu równego nie posiada nowożytna literatura europejska. Życie nie całego narodu wprawdzie, lecz stanu w którym jedynie rozwijało się życie narodowe, skréślił tu poeta w pełnych niezrównanéj prawdy i piękności obrazach, ozłacając cały utwór tym cudnym blaskiem humorystycznego na świat poglądu, na wyżyny którego tylko tacy genijusze jak Cerwantes, Szekspir i Beethoven wznieść się potrafili. W prawdzie jeszcze w 1835 ukazał się przekład „*Giaura*" („*Poezyje L. Bayrona*", Paryż 1835), lecz była to dawniéj ukończona praca. Zaślubiwszy za namową i pośrednictwem przyjaciół Celinę Szymanowską (córkę Maryi znakomitéj fortepijanistki przyjaciółki M. w czasie pobytu w Petersburgu) w Sierpniu 1835, zamknął się w kółku domowém, zaprzestawszy twórczéj działalności. Kłopoty materyjalne zmusiły go dopiéro, do przyjęcia na początku 1839 r., katedry literatury łacińskiéj w Lozannie (w Szwajcaryi), skąd po roku przeniósł się do Paryża, powołany do objęcia katedry literatur słowiańskich w „*Collège de France*" (piérwsza lekcyja 22 Grud. 1840 ostatnia 28 Maja 1844). Zjednawszy sobie ogromny rozgłos świetnym, pełnym głębokich poglądów wykładem, ściągającym tłumy słuchaczów, popadł późniéj w chorobliwy mistycyzm pod wpływiem Andrzeja Towiańskiego (ob.), który uzdrowieniem żony poety, zyskał jego zaufanie. Katedrę literatury użył za pole wygłaszania marzeń mesyjanizmu, skutkiem czego władza zawiesiła dalsze wykłady. Prelekcyje te ogłosił po polsku Feliks Wrotnowski: „*Kurs lit. słow.*" (4 t. Paryż 1841—44), a po francusku wyszły p. t. „*Les slaves; Cours professé au Collège de France*" (5 t. Paryż 1849). Przerwany wykład teoryi mesyjanicznych prowadził dalej w ogłaszanych drukiem pismach: „*L'église officielle et le messianisme*" (t. 1845); „*La religion et la politique*" (t. 1845) i w piśmie, „*La tribune du Peuple*" (redagowaném przez M. w 1849 r.). Wypadki 1846 r. wtrząsnęły wielce poetę i ochłodziły zapał do towijanizmu. Trawiony tęsknotą do kraju skréślił wtedy M. ów śliczny wiérsz „*Do sosny polskiéj*" (1847). Usiłował poeta w czasie bytności w Rzymie, przedstawić osobiście pod sąd Pijusa IX zasady towijanizmu, lecz nie odniósł pożądanego skutku. Obrót spraw we Francyi po rewolucyi z 1848 r. umocnił znów w M. wiarę w marzenia Towiańskiego, w których powrót Napoleońskiéj dynastyi ważną grał rolę. Związany sympatyją i osobistymi stosunkami (z ks. Napoleonem), z nowym rządem, otrzymał posadę biblijotekarza przy Arsenale, ze szczupłą pensyjką, która często nie wystarczała na najpiérwsze potrzeby. Ostatnim utworem M., pominąwszy nie pewnéj autentyczności wiérsz „*Do Deotymy*", była łacińska oda „*Do Napoleona III*" na zdobycie Bomarsundu. W Marcu 1855 stracił M. żonę a w Czerwcu t. r. wysłany został przez rząd francuski, dla popiérania swoim wpływem organizacyi legijonu polskiego na Wschodzie. Zmiana jednak klimatu w połączeniu z trudami życia obozowego i przykrymi sporami ze stronnikami hotelu Lambert, sprowadziły ciężką chorobę (zdaje się cholerę azyjatycką), która pozbawiła życia wielkiego poetę dnia 28 Listopada 1855 r. w Konstantynopolu. Zgodnie z życzeniem zmarłego, zwłoki jego przewieziono w miesiąc późniéj na francuskiéj fregacie i pochowano obok żony na cmentarzu Montmorency (szczegóły śmierci i pogrzebu wraz z wyborną charakterystyką poety podała Gaz. Warsz. z 1858 N. 37 w korespondencyi z Konstantynopola). Z licznych wydań pism M. najważniejsze są: „*Poezyje* M." (8 t. Paryż 1838); „*Pisma A.* M." (4 t. t., 1844); „*Pisma A.* M." (8 t., Warszawa 1859); pośmiertne wydanie zupełne

„*Pism A. M.*“ (11 t. Paryż 1860) i lipski przedruk w Bibl. Pis. Polsk. Brockhausa (5 t. 1862). Obecnie syn poety Władysław przygotowuje nowe zupełnie wydanie. Z pism pośmiertnych ważniejsze są: ułamki dramatów francuskich (między 1841 a 1845) „*Les confédérés du Bar*“ (grywane w przekładzie polskim na teatrze Krakowskim i lwowskim przed dwoma laty); „*Jacques Jasiński ou les deux Polonais*“ i zagubiony zupełnie utwór „*Le château de Cracovie*“. Drobne pośmiertne utwory wydał syn Władysław p. t. „*Mélanges posthumes avec introduction, préface et notes par L. M.*“ 1-m série Paris 1872. Z prac prozaicznych zaś: „*Histoire populaire da la Pologne*“ (Paryż 1867); „*Pierwsze wieki historyi polskiéj*“ (Paryż 1870) „*Historyja Polska w głównych jej zarysach*“ (Paryż 1871. Korrespondencyja M. wyszła staraniem Klaczki w jednym tomie, Paryż 1861) i wreszcie powtórnie w całości staraniem syna Władysława p. t. „*Korespondencyja A. M.*“ (2 tomy, Paryż 1871). Z licznych przekładów na wszystkie niemal języki wymieniamy tylko niektóre ważniejsze: Ostrowski „*Oeuvres de M.*“ (2 tomy, Paryż 1841; 4-te wyd., 1859); Karol Blankensee: „*Sämmtliche Werke des M.*“ (Berlin 1836) i R. O. Spazier: „*Herr Thadeus*“ (2 t., Lipsk 1836); K. Kurnatowski: „*Vorlesungen ü. slav. Lit*“ (4 t. Lipsk 1843); z najnowszych zaś Alb. Weiss: „*Konrad Wallenrod* (Bremen 1871). Szewyrew: „*Konrad Wallenrod*“ (Moskwa 1830); Berg: „*Pierewody iz M.*“ (Warszawa 1872); prócz tego mnóstwo drobniejszych rzeczy tłumaczyli: Puszkin, Kozłow, ks. Wołkońska, ks. Wiaziemski i inni. Z czeskich przekładów najważniejsze są: Czelakowskiego i ks. Wacława Stulza. Obecnie wyszedł całkowity przekład „*Pana Tadeusza*“ przez Galla (Praga 1872). U nas dotąd ani gienijusz M. ani wpływ jego utworów i przekonań, nie został należycie zbadany i oceniony. Mamy jednak kilkanaście różnéj wartości bijografij i studyjów jak: Chodźki (1844 przy wydaniu pism M. w Paryżu t.), K. Wł. Wójcickiego (przy wyd. Warsz. z 1859), Karola Estrejchera (Wiedeń 1863 odbitka „*z Postępu*“ i przedruk z „*Rozmait. lwowskich*“ 1858). Klaczki (przy 1-m tomie „*Korrespondencyj*“ wyd., w 1861 w Paryżu). Fontille'a (Paryż 1862). Studyja nad utworami M. skréślili z obcych George Sand (Rev. d. d. mondes z 1844), Paul de Saint Vincent i wielu innych; z polskich zaś krytyków: A. Małecki „*O. M.*“ (Orędownik z 1842), L. Siemieński „*Religijność i mistyka w życiu i pismach A. M.* (Kraków 1871), A. Tyszyński „*Dwie Świteziank*“ (odbitka z bibl. Warsz. 1872). E. Ziemięcka „*Rozbiór kursów lit. słow.*“ w „*Pismach*“, wyd. w 1860 w Warszawie; Albert Gąsiorowski „*A. M. i pisma jego do 1829 r.*“ (odbitka z „*Kraju*“, Kraków 1872); Turczyński: „*Rozbiory dzieł A. M.* (2 zesz. Lwów 1872), Zathey: „*Uwagi nad Panem Tadeuszem*“ (odb. z Dzien. Pozn., Poznań 1873); P. Chmielowski: „*Kobiéty M., Słowackiego, Krasińskiego*“ (Warszawa 1873; E. Chojeck; „*La pologne et ses trois poétes M. Słowacki, Krasinski*“ (Lipsk 1864). W. Pol. „*Prelekcyje o literaturze polskiéj w. XIX w.*“.—**Mickiewicz** (Władysław), syn poety, ur. 1838 roku w Paryżu, księgarz, wydawca, tłumacz i publicysta zarazem. Oprócz wydawnictwa pism ojca rozpoczął przekład francuski: Słowackiego i Krasińskiego (dotąd wydał po jednym tomie w Paryżu 1870). Z własnych prac ogłosił: „*Note sur l'état des choses en Pologne*“ (Paryż 1862); „*Czartoryski, Wielopolski i Mierosławski*“ (t. 1863); „*Lettre au comte Montalembert sur l'insurrection polonaise*“ (t. 1863); „*La Pologne et les provinces meridionales*“ (t. 1863).—Drugi syn poety **Mickiewicz** (Aleksander), ur. 1872 w Paryżu, † w Berlinie 1864, przełożył z włoskiego dzieło Minghettiego „*Sur organisation administrative de Royaume d' Italie*“.—Trzeci z kolei syn **Mickiewicz** (Jan), ur. 1845 r., tłumaczył i ogłaszał drobniejsze artykuliki. — **Mickiewicz** (Aleksander), brat Adama, prawnik, ur. 1801 w Nowogródku, † 1871 we wsi zwanéj Guberuija w pow. kobryńskim, gub. grodzień. Nauki wyższe pobiérał w uniwersytecie wileńskim, który ukończył ze stopniem magistra obojga prawa. Początkowo nauczyciel w liceum krzemienieckiém, skąd 1825 r. przeszedł na katedrę prawa rzymskiego do Kijowa, a 1840 r. na takąż katedrę w Charkowie. Ogłosił drukiem rozprawę p. t. „*Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na polskie i litewskie miéć mogło*“ w „*Dzienniku warszawskim*“ (na r. 1825, t. I i II). W rękopisie zostawił: *Kurs prawa*, wykładany w liceum krzemienieckiém, i *Encyklopedyję prawa*.

Micler lub **Mitzler** (*de Koloff*, Wawrzyniec), doktór filozofii i medycyny, historyjograf polski, muzyk, wydawca i drukarz; mąż bardzo zasłużony w piśmiennictwie naszém, ur. 1705 w Saksonii, † 1770 w Warszawie; uniwersytet kończył w Lipsku. Od młodości poświęcał się literaturze muzycznéj. Redagował 1739—52 czasopismo „*Musikalische Bibliothek*“ i wydał: „*Anfangsgründe des Generalbasses*“ (Lipsk 1839); „*Sammlung auserlesener moralischer Oden zum Nutzen der Liebhaber des Clavier*“ (4 posz.). W r. 1743 wezwany przez Jana Małachowskiego, kanclerza w. kor. na nauczyciela do najstarszego swego syna, przybył do Polski i po kilku latach udał się na kursa medycyny do Erfurtu, gdzie otrzymał stopień doktorski. Następnie wrócił do Warszawy i został nadwornym lekarzem i historyjografem Augusta III. Dbały o postęp nauki lekarskiéj, otrzymał od króla przywiléj (5 Grud. 1752) na zaprowadzenie kolegijum lekarskiego w Warszawie, które miało być ciałem administracyjno-naukowém, czuwającém nad lekarzami i zdrowiem publiczném. Dla poparcia téj myśli, wydał dziełko p. t. „*Consultatio de necessitate Collegii medici auctoritate regia Varsoviae erigendi*“ (Warsz. 1752), ale projekt ten nie zyskał potwierdzenia sejmowego. Następnie założył drukarnię i wydawał „*Warschauer Bibliothek*“ (4 t., 1754—55; piérwsze u nas czasopismo naukowe); po łacinie: „*Acta literaria Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae*“ (1755—56) a późniéj po polsku, p. t. „*Nowe wiadomości ekonomiczne i uczone*“ (2 N. 1758; 2 N. 1759; 6 N. 1760 i 2 N. 1771); nie mając powodzenia, musiał zaprzestać tego wydawnictwa. Nie zrażając się jednak ty-

mi zawodami, wydał jeszcze: „*Historiarum Poloniae et magni ducatus Lithuaniae scriptorum quotquot ab initio Reipublicae Polonae ad nostra usque tempora extant omnium collectio magna* etc.“ (5 t., Warszawa 1761). Miał to być zbiór wszystkich kronikarzów polskich i autorów o Polsce piszących; mieści jednak w sobie tylko 31 dzieł historycznych, między któremi znajdują się kroniki Galla, Kadłubka, Boguchwała, zbiór kronik Sommersberga, historyja polska Długosza i t. d. Obok tego wydał także: „*Historyję polską*“ Rudawskiego po łacinie (1755) i „*Poezyje*“ Simonidesa. Król Stanisław August, oceniając zasługi M., nadał mu szlachectwo polskie r. 1764.—Porów. Gąsiorowskiego „*Zbiór wiad. do hist. szt. lek.*“ (t. II, str. 397).

Miczman, ob. Midshipman.

Miczyński (Sebastyjan), dr. filoz., akademik krakowski, wiérszopis i statysta, żyjący w piérwszéj połowie XVII w., głośny przeciwnik Żydów. Oprócz innych dzieł wiérszem i prozą po polsku i łacinie pisanych, wydał z druku: „*Zwierciadło korony polskiéj, urazy ciężkie i utrapienia wielkie, które ponosi od żydów, wyrażające*“ (2 wyd., Kraków bez roku; 3 wyd. tamże 1618; 4-e tamże 1648).

Miczuńskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie trockim. Wedle spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się tylko z dwu wsi: Miciuny i Wiluniszki, które wówczas posiadali Piotr i Anna Pietraszewiczowie, opłacając kwarty złp. 52 gr. 15, a hyberny złp. 10.

Midas, nazwa wielu królów frygijskich; najgłośniejszym był **Midas** syn Gordiusa i Kybeli. Uczeń Orfeusza. Wedl epodania Dijonyzos (Bachus) pozwolił mu, ażeby wszystko, czego się dotknie, w złoto się przemieniało. Od tak uciążliwego dobrodziejstwa zdołał się uwolnić M. tylko kąpielą w rzece Paktolu, która odtąd złote ziarnka w sobie zawiéra. Według innego podania, ukarał go oślemi uszami Apollo za przyznanie nagrody współzawodniczącemu z nim Panowi.

Middelburg, warownia i stolica niderlandzkiéj prowincyi Zeelandyi, wzniesiona na wyspie Walcheren, połączona ze Skaldą spławnym kanałem, przy którego ujściu pod szańcem Rammekens leży właściwy port miasta. M. liczy 16,800 m., ma wspaniały ratusz gotycki, starodawne opactwo i prowadzi obszerny handel.

Middendorff (Aleksander Teodor von), naturalista i podróżnik, ur. 1815 w Inflantach; był profesorem zoologii w Kijowie, a w r. 1845 został członkiem akademii w Petersburgu. Oprócz wielu rozpraw zoologicznych ogłosił: „*Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens*“ (4 t., Petersburg 1847—57) i in.

Middlesex, hrabstwo angielskie z m. st. Londyn, zajmuje 13 mil kw. z ludnością 2,208,000. Hodowla bydła i ogrodnictwo są tu w kwitnącym stanie. Z wyjątkiem Londynu, dzieli się na 6 hundreds (okręgów) i posyła 14 członków do parlamentu.

Middleton (Conyers), teolog i historyk angielski, ur. 1683 w Richmond, † 1750, jako profesor w Cambridge. Najważniejszém jego dziełem jest: „*The history of the life of Cicero*“ (2 t., Lond. 1741; 3 ed. 3 t., Lond. 1801). Jest także autorem dzieła: „*Antiquitates Middletonianae*“ (Lond. 1754) i „*Miscellaneous works*“ (4 t., Lond. 1752—57).

Midigo, ob. Medigo.

Mid-Lothian, albo Edinburgskie, jedno z trzech hrabstw Lothian, w południ. Szkocyi, obejmuje 18 mil kw. z ludnością 273,990 i m. st. Edynburg.

Midshipman, po polsku przez korupcyję wyrazu *miczman*, w angielskiéj marynarce kadet na okręcie wojennym.

Miech, przyrząd, służący do rzucania z pewną siłą powietrza tam, gdzie naturalny jego przypływ nie jest wystarczającym. *Zwyczajny* M. jest szczególnym rodzajem pompy ssąco-tłoczącéj. Składa się on z dwu ścian drewnianych, złączonych ze sobą szerokim pasem skórzanym. Przy cieńszym końcu M. przystosowuje się doń rura metalowa, którą ma wychodzić powietrze. Dolna ściana, drewniana, opatrzona jest otworem, zamkniętym klapą skórzaną, na wewnątrz się otwiérającą. Tym sposobem za każdém odsunięciem od siebie ścian M. powietrze wdziéra się doń przez wspomniony otwór; gdy zaś następnie ściany zostaną napowrót zbliżone do siebie, powietrze ściskane zamyka klapę otworu, którym weszło, i zmuszone jest uchodzić z siłą, przeznaczoną ku temu rurą. Każdy dobry M. w celu ujednostajnienia wypływu winien być opatrzony regulatorem czyli zbiornikiem powietrza. Wielkie M. *kowalskie* niczém się nie różnią od podręcznych. Do poruszania ich używane bywają bardzo rozmaite przyrządy. W okolicach górzystych, gdzie jest obfitość wody, obdarzonéj znaczną siłą, zamiast miechów zwyczajnych używają, tak zwanych, *trąb* (ob.). Cagniard de Latour do tego rodzaju maszyn doskonale zastosował śrubę Archimedesa. M. *wiatraczkowe* (ob. wentylatory), zwane także *bąkami*, używają się głównie w wielkich fabrykach, posiadających po kilka lub kilkanaście ognisk kowalskich, tudzież w giserniach.

Miechów, m. pow. i gub. kieleckiéj, nad małą strugą, zwaną Cichą, i nad rz. Wielką, istniało już jako osada wiejska w XII w. i było własnością możnéj rodziny herbu Gryf. Jeden z członków téj rodziny Jaksa, wracając z wyprawy krzyżowéj z Palestyny, sprowadził do Polski z Jerozolimy zakonników reguły ś. Augustyna, stróżów grobu Chrystusowego, nadawszy im 3 wsie: Miechów, Zagurzyn i Komorów, wystawił dla nich piérwszy kościół i klasztor w Miechowie r. 1162. I odtąd to powstali u nas Bożogrobcy, późniéj Miechowitami przezwani. Wieś tę zamienił na miasto Przemysław II, książę wielkopolski i krakowski r. 1290. Spalone w latach 1344, 1379, 1506, 1595 i 1746, zubożało zupełnie i dopiéro po zniesieniu Bożogrobców, dla których liczne ponosić musiało ciężary, dźwigać się nieco poczęło, gdy w r. 1863 nowy straszny pożar na nowo przywiódł je do upadku. Kościół dawnych Bożogrobców, po wielkim pożarze 1746 przez nich samych odbudowany, a w r. 1863 ocalony, liczy się do najpiękniejszych w kraju. M. ma dzisiaj ledwie 1,500 m.

Miechowa (Maciéj z), ob. Miechowita.

Miechowici, ob. Bożogrobcy.

Miechowicz (Franciszek), matematyk i budowniczy, ur. 1783 na Wołyniu, † 1852 w Żytomiérzu. Kształcił się w Krzemieńcu, gdzie następnie był przez lat kilka nauczycielem fizyki i kosztem téjże szkoły wysłanym został w r. 1818—1821 do szkoły politechnicznéj w Paryżu; po powrocie 1821 r. mianowany został nauczycielem mechaniki i architektury w liceum, w którém wykładał także geometryję wykreślną z jéj zastosowaniami, był jednocześnie architektem szkoły i zarządzał instytutem mechaników. W r. 1834 został profesorem zwyczajnym uniwersytetu w Kijowie i architektem okręgu naukowego. Ogłosił: „*Teoryja machin, do łatwego ich wyrachowania zastosowana*“ (Krzemieniec 1828).

Miechowita (Maciéj *z Miechowa*), znakomity dziejopis, dr. med. i nauk wyzw., ur. 1456 w Miechowie, † 1523. Zostawszy magistrem akademii krakowskiéj r. 1479, dla wydoskonalenia się w medycynie uczęszczał jeszcze na uniwersytety niemieckie i włoskie; w Padwie otrzymał stopień doktorski. Wróciwszy do kraju r. 1485, został profesorem akademii krakowskiéj na wydziale filozoficznym. Biegły w sztuce lekarskiéj, był lekarzem nadwornym Zygmunta I i Wacława króla czeskiego i węgierskiego. Sprzykrzywszy sobie jednak życie dworskie, wstąpił do stanu duchownego i został kanonikiem krakowskim, nie opuszczając przecież katedry profesorskiéj. W ciągu zawodu swojego był siedm razy wybiérany rektorem akademii, ostatni raz w r. 1519. Dorobiwszy się znacznego majątku, używał go wspaniałomyślnie na cele szlachetne i dobroczynne; wspiérał uboższych profesorów i zakładał szkółki, których w samym Krakowie cztéry urządził, fundował szpitale i t. d. M. położył wielkie zasługi dla literatury polskiéj wydaniem dzieł: „*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de continentis in eis*“ (Krak. 1517; 2 ed., Wied. 1518; 3-a Krak. 1521, p. t. „*Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae et eorum quae in eis continentur*“ i częściéj; polski przekład Glabera z Kobylina, Krak. 1535; 3 ed. 1545; włoski An. Maggi, Wenec. 1561 i częściéj; niemiecki Augsb. 1518) część traktująca o Rossyi wyszła osobno w dziele Wuchelijusza „*Rerum Moscoviticarum*“ (1610); dzieło to jak na owe czasy wyborne; jestto piérwsza geografija dawniéj Polski krytycznie napisana; „*Chronica Polonorum a prima propagatione ab ortu Polonorum usque ad an. 1506*“ (Krak. 1519; 2 wyd. razem z Decyjusza historycznemi pismami, tamże 1521; 3-a w *Zbiorze* Pistoryjusza, t. 2-i; przekład włoski Maggi Wenec. 1562); jestto piérwsza historyja polska drukowana; pod względem krytycznym dużo jéj zarzucają. Oprócz tych, wyszło także kilka dzieł medycznych, jak: „*Excellentissimi Viri Mathiae de Miechow artium et medicinae Doctoris contra sevam pestem regimen accuratissimum*“ (3 wyd., Krak. 1527); „*Conservatio sanitatis*“ (tamże 1522); „*Editio Venerabilis D. Matthiae de Miechow, art. et med. Doctoris eximii etc. pro conservanda hominum sanitate familiarissimo collecta, Immatura editio in immortalem candorem illius magni medici doctoris* etc.“ (Krak. 1535; wyd. 3, tamże b. r.).

Miechowita (Justyn), *Miechovius*, *Miechoviensis*, dominikanin, sławny kaznodzieja, ur. 1594 w Miechowie, odbywał nauki w Bolonii, potém był kaznodzieją w Paryżu i Wiedniu, a wróciwszy do kraju został przeorem w Gdańsku a następnie regensem studyjum generalnego w Krakowie, gdzie † 1670. Pomiędzy jego dziełami celniejsze są: „*Discursus praedicabiles super litanias Lauretanas B. Virg. Mariae in duos domos distributi*“ (2 t., Paryż 1632; 3 ed., Paryż 1660).

Miechownica, *workowiśnia*, *pęcherzyca* (*Physalis*), rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, cechujący się kielichem 5 wrębnym, koroną tacowatą, i jagodą 2 komorową, otoczoną wydętym kielichem, zioła roczne lub trwałe, rzadko krzewy, we wszystkich częściach świata. M. *pęcherzasta*, *wiśnia żydowska*, *wiśnia w pęcherzach*, ziele w Europie połud. i środ., u nas w połud. okolicach kraju, ma jagody otoczone kielichem szkarłatnym, jadalne, lecz muszą być starannie oczyszczone od małych, żółtych, gruczołkowatych ciałek, znajdujących się na wewnętrznéj stronie kielicha, które im nadają smak gorzki. Działają silnie moczopędnie i były niegdyś używane w medycynie.

Miechowski powiat, stanowi część gubernii kieleckiéj, ma 22, 8 mil kw. przestrzeni i 73,407 m. Oprócz miasta powiatowego Miechow jest tu 4 osad i 24 gmin.

Miecz (po łac. *gladium*), broń sieczna, złożona, różniąca się od szpady i pałasza większą szerokością, oraz podwójném ostrzem, to jest że bywa obosieczną i nigdy nie ma gardy. Co do jego znaczenia historycznego i symbolicznego, por. J. Łepkowskiego „*Broń sieczna w ogóle i w Polsce, uważana archeologicznie*“ (Kraków 1857).

Miecz, w architekturze, ukośny z góry do dołu zastrzał (sztuka drzewa oparta o podwalinę i o słup prosto stojący), zarazem podpiérający i wiążący z nim belkę poziomą, która leży na jego wierzchołku. M. nieco dłuższy nazywa się mieczunkiem.

Miecz gatunek ryb, ob. Włócznik.

Miecza, rz., bierze początek w gub. tulskiéj, pow. bogorodzickim; ubiegłszy mil 29, wpada w pow. lebiedziańskim do Donu.

Miecznik (po łac. *ensifer*, *gladifer*, *armiger*), urzędnik dworski, którego obowiązkiem było nosić miecz, oznakę monarszą, przed osobą panującego. W Rzeczypospolitéj byli miecznikowie koronni i litewscy, którzy w czasie uroczystości miecze przed królem nosili; bywali oni zarazem urzędnikami wojskowymi. Miecznikowie ziemscy byli urzędnikami honorowymi i pełnili obowiązki swego urzędowania tylko wtedy, kiedy król przebywał w ich ziemi. W Koronie M. szedł po podkomorzym i zajmował trzynaste miejsce; w Litwie miał dziewiętnaste, następował bowiem po łowczym a szedł przed koniuszym.

Miecznikowski (Aleksander), współczesny technik, ur. 1837 we wsi Paluchy w okolicach Warszawy

Po ukończeniu nauk gimnazyjalnych roku 1854, wysłany został r. 1856 kosztem rządu do szkoły sztuk, rękodzieł i górnictwa w Liège, skąd wróciwszy r. 1859 ze stopniem inżynijera mechanika, został nauczycielem mechaniki w gimnazyjum realném, w r. 1862 nauczycielem przedmiotów fizyczno-matematycznych w gimn. III w Warszawie, a następnie prof. w instytucie rolniczym w Puławach. Oprócz wielu prac drobniejszych ogłosił: „*Przewodnik dla kowali*“ (Warsz. 1862).

Mieczowcy, ob. Mieczowi kawalerowie.

Mieczowi kawalerowie albo *Mieczowcy*. Kupcy niemieccy z Bremy i Lubeki, około r. 1158 wyrzuceni zostali przez burzę na brzegi Inflant i powoli zaczęli osiadać przy ujściu Dźwiny do morza Baltyckiego i rozkrzewiać tu wiarę chrześcijańską. Za nimi przybył *Meinard* albo *Meinhard*, zakonnik opactwa w Segebergu, celem nawracania pogan inflanckich i wyświęcony przez arcybisk. bremeńskiego na biskupa Liwonii, zbudował w mieście Ikskul kościół i osadził przy nim zakonników reguły św. Augustyna. Po Mejnardzie nastąpił *Bertold*, cysters, który skłonił niektórych panów niemieckich do podniesienia krucyjaty przeciwko poganom. Gdy Bertold został zamordowany przez pogan, a owa krucyjata nie wiele przyniosła pożytku, umyślono założyć zakon rycerski, obowiązany do walki nieustannéj z poganami. Zakon ten zawiązał się staraniem *Alberta Buxhöwden*, następcy Bertolda, przyjął regułę Templaryjuszów około r. 1204 i r. 1205 zatwierdzony został przez papieża Innocentego III. Piérwszym jego mistrzem był *Winno von Rohrbach*. Ubiór zakonu składał się z płaszcza białego, na którym był miecz czerwony i krzyż; stąd poszła nazwa **M. k.** (*Ensiferi*), albo *Rycerzy Inflanckich*. W r. 1206 Albert, biskup rygski, sądząc się być panem Inflant, nadanych mu jakoby przez cesarza, odstąpił trzecią ich część **M. k.** Po Winnonie, zamordowanym przez jednego z rycerzy zakonnych, nastąpił *Wolkwin* (zwany także *Schenk von Winterstadt*), który zawiérał kilkakrotne umowy z biskupami rygskimi i otrzymał część powiatu Tolowe. Nie długo atoli potém nowy zrobiono podział Łotwy, w którym rycerze losem trzecią jéj część dostali. Następnie biskup Estonii nadał im połowę swoich posiadłości, zastrzegając sobie tylko nad ustąpionym krajem juryzdykcyję biskupią, a na nich wkładając obowiązek obrony od pogan. R. 1215 nastąpił nowy podział Estonii między biskupem téj prowincyi, biskupem rygskim i **M. k.** Gdy w r. 1221 Waldemar II, król duński, na prośby biskupa rygskiego, pragnącego obrony dla swego kościoła, wkroczył do Inflant i założył po odniesioném nad poganami zwycięstwie zamek na wyspie Oesel, w. mistrz **M. k.**, przybywszy z deputowanymi inflanckimi do niego, zaprotestował przeciw zajęciu przezeń Inflant; Waldemar zrzekł się téj prowincyi i nadał **M. k.** ziemie Sekkata i Ungannia, t. j. Estoniję właściwą i powiat dorpacki. Mimo to wszystko **M. k.** zbyt słabi o własnych siłach, obok tego w ciągłych zatargach i sporach z biskupami rygskimi i w ustawicznéj wojnie z poganami, widząc krytyczne położenie swoje i przyszłe klęski, po długich prośbach do stolicy apostolskiéj, połączyli się 14 Maja 1237 w Viterbo z zakonem Krzyżaków, przyjąwszy ich regułę, ubiór i dalsze dążności. Ob. Krzyżacy.

Mieczyk, ob. Gladiolus.

Mieczyński (Adam), współczesny pisarz polski w zakresie rolnictwa, ur. 1828 r. we wsi Ciborach, pow. pułtuskim. Po ukończeniu kursu nauk r. 1852 w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie, był urzędnikiem leśnym komisyi rządowéj skarbu, następnie od r. 1856 profesorem gospodarstwa w instytucie szlacheckim w Warszawie. W r. 1861 rozpoczął wydawnictwo *Gazety rolniczéj*, do któréj następnie przyłączył *Biblijotekę rolniczą*. Ważniejsze dzieła jego są: „*Pszczolnictwo polskie*“ (2 wyd., 1862); „*Rzeczy gospodarskie*“ (1859); „*Gospodarstwo mleczne*“ (1860); „*Rolnik początkujący*“ (2 wyd. 1862); „*Dobry pszczolarz*“ (1861); „*Nauka o torfie*“ (1862); „*Zasady leśnictwa*“ (3 t. 1863); „*O poznawaniu mleczności krów*“ (1864) i in.

Mieczysław albo **Mieszko**, imię kilku królów i książąt polskich, z których dwaj piérwsi podług źródeł noszą imię *Mieszko Lambert*.—**Mieczysław** I, *Mieszko* albo *Mieszko Lambert* I, 960 (962)—992, wedle podania o Piastach syn Ziemomysła. Otrzymawszy po przodkach niezbyt jeszcze obszerne państwo (Wielkopolska, część Szląska, Mazowsze i Kujawy), piérwszy je wprowadził na szerszą widownią działalności. W r. 963 jakiś Mieszko, ks. Słowian (czy nasz **M.**?—nie ma zupełnéj pewności) pokonany został przez panów niemieckich: hrab. Wichmana i marg. Gerona. W r. 965 poślubił **M.** chrześcijankę Dąbrówkę, ks. Czeską, córkę Bolesława Pobożnego; za jéj wpływem sam **M.** z cześcią narodu przyjął chrzest 966 r. a 968 r. założył i uposażył (zapewne przy współdziałaniu Ottona I cesarza niem.) piérwsze biskupstwo w Poznaniu, oddawszy je w zarząd Jordanowi. Biskupstwo to zostawało pod zwierzchnictwem metropolii magdeburgskiéj. Fakt ten niezmiernéj jest w historyi naszéj doniosłości. Chociaż bowiem **M.** przez przyjęcie chrztu i pobratanie się z Niemcami wywołał niezadowolnienie w części własnego narodu i zdradził sprawę Słowiańszczyzny, to jednakże przez to samo właśnie usunął grożące słabéj jeszcze Polsce niebezpieczeństwo ze strony Niemców a pod opieką nowéj religii mógł dążyć jako chrześcijanin do niepodległości trwałéj, bo na wyższéj cywilizacyi opartéj. Na stosunek **M.** do cesarstwa niemieckiego niezgodne dotychczas są opinije historyków. Faktem jest, że **M.** składał hołdy cesarzowi w Quedlinburgu, dostawiał mu wojska pomocnicze nawet przeciw braciom słowiańskim (986 i 991), płacił może i daninę, ale nie mniéj pewném jest i to, że **M.** nie uznawał się za członka rzeszy niemieckiéj, że zawsze miał na oku interes Polski, że walczył z margrabiami niemieckimi (pokonał ich pod Cidinem 972), zawiązywał stosunki wewnątrz samego csarstwa na korzyść Polski (z Henrykiem ks. bawarskim, Bolesławem czeskim i Mestwinem obotryckim przeciw Ottonowi II i Ottonowi III 984) i nie wahał się występować przeciw samemu cesarzowi. Zawisłość więc **M.** od cesarstwa jest stosun-

kiem nowonawróconego księcia do państwa, skąd wypłynęła wespół z nawróceniem połączona cywilizacyja. Chwilowa zależność narodu słabego od zorganizowanéj w potężne państwo cesarstwa przyspieszyła przecież przeciwstawienie Niemiecczyźnie wielkiego i silnego państwa polsko-słowiańskiego. Po śmierci Dąbrówki 977 r. porwał M. mniszkę Odę z klasztoru Kalwe a nowa małżonka pracowała gorliwie około rozszerzenia chrześcijaństwa. Z Czechami zerwała się zgoda 990 r.; M. otrzymał pomoc od Niemców, ale końca wojny rozpoczętéj nie znamy. O stosunkach wewnętrznych pod rządami M. nic zupełnie nie wiémy. M. † 992 roku, założywszy roztropnością i rozumem podwaliny do przyszłości Polski. Zamknięte w ciasnych granicach życie narodowe poczyna się rozwielmożniać i wszechstronnie rozwijać. Następcą M. był Bolesław W. (ob.).—**Mieczysław** II, *Mieszko* albo *Mieszko Lambert* II, 1025—1034, syn Bolesława W., ur. 990. Jeszcze za życia ojca chlubnie odznaczał się w bojach i używany był do ważnych misyj dyplomatycznych. Posiadał M. wiele dzielności, ale nie miał tyle zdolności, aby podołać wielkiemu swemu zadaniu: utrzymać w całości genijalne dzieło ojca. Za raz po wstąpieniu na tron uroczyście się koronuje w Gnieźnie jako król niezależny i jedynowładca. Za przykładem ojca wypędza brata Ottona Bezbraima, który z nienawiści wyszukuje w sąsiednich narodach nieprzyjaciół przeciw M. Stefan, król węgierski, zagarnia południowe stoki Karpat (przed 1029), Konrad II cesarz pobity 1029, zmusza następnie M., który w połączeniu z Lutykami szerokie rozpuszczał zagony, do pokoju 1031; równocześnie Brzetysław syn Oldrzycha czeskiego zdobywa Morawiję a Jarosław ruski odbiéra 1030 grody czerwieńskie. Otton mimo traktatu z cesarzem wtargnął na czele Niemców do głębi Polski, zagarnął ją, przesłał insygnija królewskie cesarzowi i, wykonawszy mu przysięgę na wierność, tyrańsko panować zaczął. M. zewsząd naciskany przez wrogów, szukał schronieniach w Czechach, ale tu został przez Oldrzycha uwięziony i sromotnie okaleczony. Wrócił wprawdzie do kraju po zabiciu przez lud okrutnego Ottona (1032), ale złamany, zniedołężniały i do dalszego przeciw cesarstwu oporu niezdolny, złożył cesarzowi w Merseburgu przysięgę na wierność (Lip. 1032) i odstąpił 2 dzielnice bawiącym w Niemczech krewniakom, za co odzyskał insygnija królewskie. Pod koniec życia zajaśniał M. raz jeszcze dawném męstwem, odniósł piękne zwycięstwo nad Pomorzanami i kraj ich zagarnął (1033). Podług Gallusa † M. w szaleństwie 1034 r., zostawiając kraj na pastwę strasznego zamieszania. Pozbawiony genijuszu ojca, przypłacił M. żądzę zrównania mu i własnym upadkiem i dzieła jego skrzywieniem. Mimo to przecież za usiłowania swe dzielne acz nieszczęśliwe i smutne nie zasłużył bynajmniéj na przydomek *Gunśnego*, jakim go raczą niektórzy historycy. Rehabilitacyja tego króla, przez nowszych dziejopisarzów podjęta, najzupełniéj jest usprawiedliwiona, jakkolwiek dla braku źródeł panowanie jego dostatecznie nie jest jeszcze wyświetloném. Żoną jego była Ryksa (ob.) a następcą *Kazimiérz Karol* (ob.).—**Mieczysław**, *Mieszko* syn Bolesława Szczodrego i Wisławy ks. halickiéj, wraz z ojcem uciekłszy do Węgier, wychowywał się tamże pod opieką kr. Władysława, który go pokochał jak własne dziecię. Władysław Herman z niewiadomych nam bliżéj powodów (może naciskamy przez Władysława, kr. węgierskiego) przywołał M., dzielnego młodzieńca, prawego kraju dziedzica (1082 czy 1088?) i ożenił go z Eudoksyją, ks. ruską (1088 r.). M., pełen nadziei, zaskarbił sobie miłość powszechną, ale już następnego roku (1089) umarł, prawdopodobnie otruty przez możnowładców, którzy ojca jego strącili. Lud wiejski tłumami zbiegł się na jego pogrzeb, czcząc w nim zapewne pamięć jego ojca a swego obrońcy. Król sprawców zbrodni nie dochodził.—**Mieczysław**, *Mieszko* III *Stary*, ks. wielkopolski, trzeci syn Bolesława Krzywoustego z drugiéj jego żony Salomei, córki Henryka hr. Bergen, ur. 1131. Skutkiem podziału ojcowskiego otrzymał M., od „*starego umysłu*“ Starym zwany, Wielkopolskę i Pomorze a po śmierci Bolesława Kędzierzawego objął 1173 Kraków i stanowisko starszego księcia w Polsce. Historyja jego, przez spółczesnych z wyraźną przedstawiona stronniczością, daje obraz zaciętéj walki z możnowładztwem o jedynowładcze stanowisko księcia w Polsce, skutkiem czego są kilkakrotne wygnania M. Zaufany w silne związki pokrewieństwa z książętami niemieckimi, pomorskimi i czeskimi, otoczony mnóstwem urzędników, rządził M. surowo. Dla podniesienia władzy swéj, hamował samowolę szlachty i duchowieństwa, bronił Żydów od prześladowań, usuwał z kraju fałszywą monetę. Nadużycia, popełniane zapewne przez urzędników, kładą kronikarze jako zbrodnicze występki na karb księcia. Malkontenci (możnowładztwo świeckie i duchowne) pod wodzą Gedki (ob.), bisk. krak., i Stefana, wdy krak., przywołali Kazimiérza ks. sędomier., który pod niebytność znienawidzonego M. zajął Kraków 1177 i z radością został przyjęty. M. wypędzony z Krakowa, musiał równocześnie z powodu buntu najstarszego swego syna, usunąć się nawet z Wielkopolski i osiadł w Raciborzu na Szląsku. Jakkolwiek ustawy zjazdu łęczyckiego (1180), potwierdzone przez papieża, zniszczyły pretensyje M., nie zaprzestał on jednak myśleć o odzyskaniu utraconych dzierżaw i starszeństwa w Polsce. Przy pomocy zięcia swego, Bogusława ks. pomorskiego, podejściem odebrał Gniezno a pogodziwszy się z synem, powtórnie objął rządy w Wielkopolsce i knuł zarazem intrygi i wichrzył przeciw Kazimiérzowi Sprawiedliwemu. Podczas wyprawy jego na Ruś 1191 zajął oprócz zamku, bronionego przez wojewodę Mikołaja, Kraków, ale za nadejściem Kazimiérza musiał zeń ustąpić. Kiedy panowie małopolscy za przewodem bisk. Pełki po śmierci Kazimiérza 1194 w myśl zjazdu łęczyckiego powołali na tron syna jego Leszka, M. obruszony takiém nieszanowaniem testamentu Krzywoustego, podburzał książąt szląskich i Pomorzan i otwarcie rozpoczął wojnę, ale pod Mozgawą kilkakroć raniony zupełną poniósł klęskę i stracił syna Bolesława 1196. Niestrudzony przecież w zabie-

gach, dzięki swym matactwom osiadł znowu w Krakowie i choć został wypędzony przez Mikołaja, to jednak przy pomocy tegoż samego możnowładcy zajął Kraków po raz czwarty 1201, ale t. r. już życie zakończył. W ciągu długiego swego żywota występuje M. ciągle jako wyznawca zasady dziedzicznego starszeństwa. Łącząc z pojęciem o władzy z epoki Bolesławów wyobrażenia cesarzów niemieckich, dążył do ugruntowania rządów absolutystycznych, ale używając nie zawsze narodowych środków w usiłowaniach swych rozbił się o opozycyję możnowładztwa i duchowieństwa małopolskiego i mimowoli zwiększał popularność młodszéj linii Kazimierzowéj, któréj było znać przeznaczoném wydobyć Polskę z zamętu podziałów.—**M.** trzykrotnie był żonaty: z Elżbiety królewny węgierskiéj miał syna Odona i z Eudoksyi Wszewołodymirownéj Bolesława, poległego pod Mozgawą, Władysława Laskonogiego; o dwu innych synach Stefanie i Władysławie nic prawie nie wiemy; trzecią żoną była Adelajda, ks. brabancka; oprócz synów miał jeszcze podług Kadłubka 8 córek.—**Mieczysław**, *Mieszko Kulawy* (*Loripes*), książę szląski, syn wygnanego Władysława a wnuk Krzywoustego. Po śmierci ojca 1163 za wstawieniem się cesarza otrzymał od Bolesława Kędzierzawego wespół ze starszym bratem, Bolesławem Wysokim, Szląsk środkowy i dolny. Niedługo wszakże obaj bracia siedzieli spokojnie. Już 1172, występując zapewne z pretensyjami do Krakowa i władzy zwierzchniczéj, otrzymali pomoc od cesarza Fryderyka I, który z ogromném wyruszył wojskiem, ale bez walki zadowolniwszy się okupem i uzyskaną nad Kędzierzawym przewagą, ustąpił, nic dla swych krewniaków nie zdziaławszy. **M.** korzystając z ogólnych w 1177 r. zaburzeń, wygnał brata z jego dzielnicy i wystąpił z pretensyjami do Krakowa; Kazimierz Sprawiedliwy ujął się za Bolesławem i zawarł układ, skutkiem którego Bolesław odzyskał swe posiadłości, ale Głogów musiał odstąpić najmłodszemu bratu Konradowi, **M.** zaś otrzymał dzisiejszy Szląsk górny jako księstwo Raciborskie. Mocą zapisu synowca swego Jarosława († 1201) wziął jeszcze ziemię opolską. † 1211 r.

Miednica, część szkieletu, stanowiąca dolne zakończenie tułowia i przyczep dla kończyn dolnych. **M.** ma postać szerokiego kostnego piérścienia, zawiérającego jamę, otwartego u góry i u dołu; część górna, obszerniejsza, niezupełna i na zewnątrz odwinięta, nosi nazwę **M.** większéj, część dolna węższa, zamknięta i bardziéj cylindryczna, nosi nazwę **M.** małéj. Ta postać zbliża **M.** do miednicy, używanéj do mycia. Składają ją dwie wygięte kości bezimienne, od przodu połączone z sobą, od tyłu oddalone i zawierające kość krzyżową. W jamie miednicy znajduje się dolna część kiszek, pęcherz moczowy, a u kobiéty i macica; górny otwór łączy ją z jamą brzuszną, a dolny, zamknięty kroczem, zostawia otwory dla organów trawienia, moczowych i płciowych. Kształt **M.** ma bardzo ważne znaczenie u płci żeńskiéj, gdyż płód w czasie porodu przecisnąć się musi przez jéj jamę; zwężenie więc znaczniejsze miednicy z jakichkolwiek powodów i w jakimkolwiek wymiarze utrudnia poród, wymaga pomocy sztuki i rodzącą na największe niebezpieczeństwa naraża. Najczęstszą przyczyną zwężenia jest choroba angielska w dzieciństwie przebyta, chorobne rozmiękczenie kości, wyrosty kostne miednicy, ku wewnątrz sterczące i t. d., często wszakże ta wada budowy występuje bez przyczyn wyliczonych.

Miednicki, zamek, o 4 mile od Wilna, przy drodze pocztowéj do Mińska prowadzącéj. Jestto ruina zamku wzniesionego w 14 czy 15 w., w którym Olgierd i jego żona Julijanna często latem przebywali.

Miedniewice, wieś prywatna w gub. warszawskiéj, pow. łowickim, o 3 mile od Łowicza odległa, słynna odpustami i cudownym obrazem Boga Rodzicy.

Miedniki, inaczéj *Wornie* zwane, stolica dawnéj dyjecezyi żmudzkiéj, położone między czterma jeziorami, z których największe Łukszta. Tu za czasów pogaństwa, śród lasów i bagien, kapłani Perkuna palili wieczny ogień na cześć jego. Miejsce to bogate jest we wspomnienia historyczne, mianowicie z czasów wojen Krzyżaków z Litwą. Dzisiejszy kościół tutejszy po kilkakrotném spaleniu poprzednich katedralnych, wybudował biskup Kazimierz Pac r. 1691, a gdy i ten przez pożar zniszczony został, naprawił go r. 1817 własnym kosztem Józef Arnolf książę Giedrojć.

Miedyń albo *Miadyń*, m. pow. gub. kaługskiéj, nad rz. Miedynką, o 8 mil odległe od Kaługi, liczy 7,800 m.; pamiętne jest bitwą, stoczoną 13 Paźdz. 1812 r. między wojskiem rossyjskiém i awangardą korpusu księcia Józefa Poniatowskiego, dowodzoną przez generała Kniaziewicza.—*Miedyński powiat*, zajmuje 2,971 w. kw., z których ziemi uprawnéj jest około 120,000 dzies., 15,700 lasów, 154,940 zarośli, i liczy przeszło 107,000 m.

Miedziana góra, w gub. i pow. kieleckim, leży na gruntach wsi Kostomłoty, na 988 st. nad powierzchnię morza wzniesiona, miejscowość nader ważna podwzględem górniczym. Kopalnie tutejsze wydają: miedź rodzimą, miedź szklistą, miedź pstrą, piryt miedziany, miedź szarą, miedź czarną, miedź sadzową, miedź czerwoną, miedź błyszczącą, miedź błękitną czyli lazurową, zielonomiedź czyli malachit, który tu za Stanisława Augusta w pięknych wydobywany był bryłach. Oprócz tych minerałów znajduje się tu jeszcze i glinka ogniotrwała.

Miedzna, osada w gub. siedleckiéj, pow. węgrowskim, nad strugą Miedzianką; liczy 1,066 m. Jest tu kościół wybudowany w połowie z muru a w połowie z drzewa, w którego wielkim ołtarzu znajduje się cudowny obraz Matki Boskiéj.

Miedź (*Cuprum*), jeden z najważniejszych i najbardziéj rozpowszechnionych metali, znajdujący się w przyrodzie w stanie rodzimym i licznych związkach. Pod względem chemicznym jest to pierwiastek dwuatomowy, którego symbol jest *Cu*, ciężar atomowy = 63,5. Jestto metal barwy czerwonéj, właściwéj; za potarciem wydaje woń szczególną, nieprzyjemną; przez stopienie krystalizuje w sześciany, drogą galwaniczną można otrzymać **M.** skrystalizowaną w ośmiościany. Topi się około 1100°.

Ciężar właściwy M. zmienia się między 8,85 a 8,95. Jest bardzo ciągliwą, klepalną i wytrzymałą. W powietrzu suchém i w zwykłéj temperaturze utrzymuje się bez zmiany, pod wpływem wilgoci i kwasu węglanego przyciąga tlen; na powierzchni metalu tworzą się wtedy plamy zielone, zwane niewłaściwie *grynszpanem* (ob. niżéj). W temperaturze podniesionéj M. pochłania tlen chciwie, pokrywając się najpiérw brunatno-czerwoną powłoką tlenku miedzi, która przy dłuższém ogrzewaniu przechodzi w tlennik; powłoka ta, odpadająca przy kuciu, nazywa się *zendrą* miedzianą. Pochłanianie tlenu w temperaturze zwykłéj jest ułatwione obecnością kwasów lub amonijaku. W rozcieńczowym kwasie azotnym na zimno, oraz we wrzącym kwasie siarczanym, M. się rozpuszcza; wody nie rozkłada ani w obecności kwasów. Sposoby otrzymywania M. z rud są rozmaite, zależne od natury rudy. Z rud tlenowych M. otrzymuje się przez redukcyję węglem w piecach szachtowych lub płomienistych. Z rud siarkowych otrzymywanie M. jest trudném, głównie z powodu obecności żelaza; rudy te najpiérw się prażą, następnie przetapiają z dodatkami kwarcowymi, przez co żelazo, które się łatwo utlenia, wchodzi w związek z kwasem krzemnym i przechodzi do żuzli, gdy M., która się przy prażeniu utleniła, znowu w siarek miedzi przechodzi; tak otrzymany produkt nosi nazwę *miedniaku*, który przez prażenie z węglem przechodzi w *czarnomiedź*, t. j. miedź nieczystą, zawiérającą siarek miedzi i żelaza. Dla oczyszczenia, czarnomiedź przetapia się w strumieniu powietrza, przez co siarka i metale, łatwo dające się utlenić, zostają oddalone, następnie, po ściągnięciu węgli i żuzli, powierzchnią stopionéj massy miedzianéj skrapia się wodą, przez co krzepnie cienka warstwa M., którą robotnik zdejmuje, na nowo poléwa wodą, skrzepłą zdejmuje i t. d.; w téj postaci M. nazywa się *rozetową*. M. taka zawiéra jeszcze pewną ilość tlenku, który ją czyni kruchą i dla nadania jéj kowalności przetapia się ją w hamerniach i odlewa w formy, jakie są najodpowiedniejsze do otrzymania żądanych wyrobów. M. chemicznie czystą otrzymuje przez rozkład galwaniczny soli miedzianych, albo przez zredukowanie czystego tlennika miedzi w strumieniu czystego wodoru; M. należy do najużyteczniejszych metali; używa się do fabrykacyi kotłów, alembików, narzędzi kuchennych, przyrządów fizycznych i t. p. Blachy miedziane używają do obijania okrętów i pokrywania domów. Naczynia miedziane, używane do przyrządzania pokarmów, winny być starannie oczyszczane, gdyż wiele związków M. jest szkodliwych; kwaśne potrawy winny być gotowane w naczyniach M. pobielanych. Najlepszą odtrutką na M. jest białko, które z tlennikiem miedzi tworzy związek nierozpuszczalny. Niemniéj wchodzi M. w skład wielu użytecznych stopów, jak bronz, argentan, mosiądz, tombak, manheimskie złoto i in. (ob. te wyrazy). M. *biała* jest nazwą kilku stopów M., arsenu i cyny, z których się wyrabiają zwierciadła do teleskopów, skale termometrów i t. d. M. biała, chińska ma prawie blask srebra, składa się z M., niklu, cynku i żelaza. *Związki* M. ważniejszę są: *Chlornik* M. $Cu Cl_2$, otrzymuje się przez rozpuszczenie tlennika M. w kwasie solnym, stanowi massę brunatno-żółtą, krystalizuje z 2 cząsteczkami wody w barwie zielonéj. *Chlorek* M., Cu Cl, otrzymuje się przez ogrzéwanie M. w chlorze, albo przez rozpuszczenie tlenku M. w kwasie solnym; jestto proszek biały krystaliczny, rozpuszczający się w amonijaku bezbarwnie, ale roztwór ten na powietrzu prędko błękitnieję. Z tlenem wydaje M. 4 związki: *Tlennik* M., Cu O, otrzymuje się przez żarzenie miedzi na powietrzu lub przez ogrzéwanie węglanu, jako czarny proszek; wodór, węgiel i in. redukują go na M., a kwasy rozpuszczają w barwie błękitnéj, tworząc sole tlennika M. Używa się do barwienia na zielono szkła i emalii. Przez strącenie soli jego potażem otrzymuje się jego wodan, $H_2 Cu O_2$, pięknego błękitnego koloru, stanowiący błękit bremerski. *Tlenek* M., $Cu_2 O$, znajduje się w przyrodzie, a sztucznie otrzymuje się przez ogrzéwanie soli tlennika miedzi z potażem i cukrem gronowym lub innymi ciałami redukującymi; stanowi wtedy proszek czerwono brunatny; z powodu piękności barwy i trwałości tego związku wywołuje się go na powierzchni przedmiotów miedzianych i bronzowych. Przez strącenie soli tlenkowéj potażem otrzymuje się osad żółty, który jest wodanem tlenku. Drugie dwa związki M. z tlenem, *podtlenek* M., $Cu_4 O$, i *półtorotlenek* M. (*kwas miedziany*), prawdopodobnie $Cu_2 O_3$, nie mają znaczenia. Związki M. z siarką *siarek* M., $Cu_2 S$, i *siarnik* M., Cu S, odpowiadają tlenkom, znajdują się w przyrodzie i mogą być otrzymane sztucznie. Z soli tlennika M. najważniejszym jest *siarczan tlennika* M., *siarczan miedzi*, *siarczan miedziany*, *witryol* albo *koperwas miedziany* lub *niebieski witryol cypryjski*, $Cu S O_4$, który znajduje się gotowy w przyrodzie, a sztucznie może być otrzymany kilku sposobami, przez rozpuszczenie M. w kwasie siarczanym, przyczém wywiązuje się kwas siarkowy; przez ogrzéwanie w piecach płomienistych miedzi z siarką; przez prażenie odpadków M. i zamianę ich na zendrę, a następne gotowanie, nakoniec jako produkt uboczny przy affinacyi (ob.) kwasem siarczanym. Sól ta krystalizuje w słupy romboidalne, pięknéj barwy błękitnéj (*siny kamień*), rozpuszczalne w 4-ch częściach wody zimnéj; przy ogrzéwaniu traci wodę krystaliczną i staje się białą. Są téż koperwasy złożone, jak witryol salcburski, złożony z siarczanu miedzi i żelaza, i in. Siarczan M. ma liczne zastosowania techniczne, w farbierstwie, do konserwacyi drzewa (na podkłady pod szyny), w galwanoplastyce (ob.), do zaprawiania pszenicy do siewu i w. in. *Węglany tlennika miedzi* tworzą w przyrodzie różne minerały M. (ob. miedziane rudy). Z roztworu witryolu miedzianego kwas arsenowy strąca sól zieloną, arsenijon miedzi, która służy za farbę pod nazwą *zieleni Scheele'go*; piękniejsza od niéj *zieleń szwejnfurcka* jest mieszaniną arsenijonu z octanem miedzi. *Fosforan miedzi* tworzy w przyrodzie fosforochalcyt i in. minerały. Kwas octowy wydaje kilka związków z tlennikiem miedzi, zwane w ogóle *grynszpanem*; *Octan miedzi obojętny* $(C_2 H_3 O_2)_2 Cu + H_2 O$ otrzymuje się, mięszając na gorąco roztwory octanu

sody i siarczanu miedzi. Krystalizuje w piękne słupy klinorombiczne, barwy ciemno-zielonawo-błękitnéj, które zwano kiedyś kryształami Wenery; rozpuszcza się w 5 częściach wody wrzącéj. Inny grynszpan, złożony w znacznéj części z octanu dwuzasadowego, $(Cu_2 H_3 O_2)_2 Cu + Cu O + 6 H_2 O$, otrzymuje się przez pozostawienie na powietrzu, w ciągu kilku tygodni, blach miedzianych, w zetknięciu z sokiem winogronowym; blachy pokrywają się warstwą grynszpanu. Gryszpan używa się jako farba malarska, do przyrządzania zieleni szwejnfurckiéj, w drukowaniu tkanin i w medycynie. W ogóle sole miedziane są zielone lub niebieskie, siarkowodór i siarek amonu dają z niemi osad brunatno-czarny; nadmiar tego ostatniego odczynnika nie rozpuszcza osadu. W medycynie znajdują zastosowanie niektóre przetwory miedzi, najczęściéj siarczan miedzi i ałun miedziany, jako leki ściągające, np. w chorobach łącznicy oka. W większych ilościach do żołądka wprowadzone, środki te drażnią go i wywołują wymioty; często w tym celu bywają też zadawane. Czy przy dłuższem użyciu M., np. przy używaniu pokarmów gotowanych w naczyniach miedzianych, następuje otrucie, jest rzeczą dotąd wątpliwą.

Miedziane rudy. Minerały, zawierające miedź, są bardzo liczne. *Miedź rodzima* znajduje się skrystalizowana w szeregu foremnym, często też w masach włóknistych lub zbitych; towarzyszy często innym minerałom miedzianym. Tlenek miedzi stanowi *miedniak czarny*, czyli *czerń miedzianą*. Z węglanów najważniejsze są *malachit* (ob.); *azuryt* (ob.); siarczany są rzadkie, (ob. *chalkantyt*), z krzemianów znamy tylko *diptas* (ob.) i *chryzokol* (ob.); fosforanów znamy kilka, w ogóle rzadkie,—jak *libetenit*, *fosforochalcyt*, *pseudomalachit*, do arsenijanów należą: *afanez* (ob.), *erynit*, *lirokonit* czyli *miedniak soczewkowy*, *oliwenit (farmakochalcyt)*, do chlorków *atakamit* (ob.), do arsenków *domejkit* (ob. arsen), *algodonit* i in. Selenek miedzi stanowi *berzelin*, selenek srebra i miedzi *eukajryt*. Największą jednak ilość M. dostarczają siarki M.; tu należy *błyszcz miedzi* czyli *chalkozyn*, *siarek* M., ciało pozoru kruszcowatego, barwy stalowéj, krystalizujące w graniastosłupy sześciokątne, zawiera 80% M., lecz znajduje się tylko przypadkowo w pokładzie kruszcu miedzianego, pokłady tworzy na Uralu. *Kowelin*, *siarnik* M., jest ciałem ziemistem, dosyć rzadkiem. *Krusz miedziany*, *chalkopiryt*, siarek podwójny miedzi i żelaza, barwy bronzo-żółtéj, znajduje się w czworościanach, które dawniéj zaliczano do szeregu foremnego, lecz są właściwie z szeregu kwadratowego; najczęściéj bywa w masach zbitych; jestto najważniejsza ruda M., tworząca żyły lub składy głównie w utworach granitowych, niekiedy w osadowych; zawiera 35% M. Do rud M. należą też związki siarku antymonu z siarkami miedzi i ołowiu, oznaczane ogólną nazwą *szaromiedniaku*, czyli *rudy* M. *szaréj*, a które rozróżniamy na *szaromiedniak ołowiany*, *brunonit*, krystalizujący w układzie prostokątnym; szar. *srebronośny*, *polibazyt*, kryst. w graniastosłupy sześciokątne; *szar. żelazisty*, *panabaz*, kryst. w czworościan regularny. Roczną produkcyję M. podają na 40 milijonów kilogramów; w Europie dostarczają jéj nawięcéj Hiszpanija, Węgry i Rossyja; w król. polskiem znajduje się M. w małéj ilości pod Kielcami, głównie w postaci szaromiedniaku, obecnie nie eksploatowana.

Miedziorytnictwo, ob. Rytownictwo.

Miejsce, ludowa nazwa *łożyska* (ob.).

Miejsce geometryczne, zowie się w matematyce linija krzywa albo powierzchnia, któréj wszystkie punkta mają jednę i tęż samę własność, tak np. okrąg koła jest miejscem geometrycznem punktów równo oddalonych od jednego punktu.

Miejska górka (*Goerschen*), m. w w. ks. i reg. Poznańskiéj, pow. krobskim, przy trakcie z Rawicza do Kalisza, siedziba przemożnéj niegdyś w Wielkopolsce rodziny Górków, wygasłéj r. 1592, ma 1,500 mieszkańców.

Mielcke (Chrystyjan Bogumił), gramatyk litewski, był kantorem pukalskim i wydał: *Litewsko-niemiecki i niemiecko-litewski słownik*" (3 czę. Królew. 1800); oraz „*Gramatykę języka litewskiego*" (tamże 1800).

Mielec, miasteczko w dawném wojew. sędomierskiém, nad rz. Wisłoką, gniazdo domu Gryffów Mieleckich. W kościele parafijalnym znajdują się groby rodziny Mieleckich.

Mieleccy, herbu Gryf, dawny ród szlachecki w Polsce. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Mielecki** (Stanisław), w 1531 r. kasztelan zawichostski, rotmistrz waleczny, niejednokrotnie odznaczył się w bojach.—**Mielecki** (Jan), r. 1540, kaszt. wiślicki, potém wojewoda podolski i marszałek w. kor., surowy dla przestępców i ścisły przestrzegacz karności wojskowéj. W wyprawie polsko-litewskiéj 1557 przeciw Inflantom dowodził naczelnie armiją polską; uląkł się jednak potężnego wojska Fürstenberg, mistrz Kawalerów Mieczowych, przeprosił króla i do wojny nie przyszło. M. † 1561.—**Mielecki** (Mikołaj), syn poprzedniego, wojewoda podolski, od 1578 hetman w. koronny. W r. 1572 jeszcze jako wojewoda podolski podjął wraz z Mik. Sieniawskim wyprawę (bez wiedzy króla) do Mołdawii, celem osadzenia na tronie hospodara Bogdana, pozbawionego władzy. Na czele 2,000 rycerstwa dokazywał M. cudów waleczności, ale musiał ustąpić przemocy i wrócił do kraju, nie dokonawszy zamierzonego przedsięwzięcia. Za Stefana Batorego podczas wojny z Iwanem Groźnym dowodził M. w wyprawie połockiéj 1579 r. wojskiem koronném, przyczynił się znakomicie do wzięcia Połocka i zdobył warowny zamek Sokoł, rozgromiwszy 10,000 doborowego wojska nieprzyjacielskiego, spieszącego na odsiecz. Złożywszy dobrowolnie buławę 1580 r. (oddaną Janowi Zamojskiemu), zawarł wespół z tym ostatnim pokój z Turkami we Lwowie 1584 i 1585.

Mielicki (Augustyn Rotundus), ob. Milewski.

Mielerz, *Mielerzowa powłoka*, ob. *Węgiel*, *Zwęglanie*.

Mielnica, miasteczko na Polesiu Wołyńskiem, słynie kościołem parafijalnym i obrazem N. M. P., malowanym na blasze, który miał z sobą Jan III w wy-

prawie pod Wiedeń r. 1683. Jest tu także bardzo piękny obraz św. Franciszka, malowany przez Szymona Czechowicza.

Mielnickie starostwo grodowe, leżało w wdztwie podlaskiém w ziemi mielnickiéj. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, podług zaś lustracyi z r. 1660 jako starostwo składało się z miasta Mielnika i z wsi: Moszczona, Radziłówka, Zercyce, Zalesie, Hołowczyce, Klepaczewo, Siepielice, Borszuki, Młynarze, Horoszki i Woli Horoszkowéj. W r. 1771 posiadał je Aleksander Butler, opłacając zeń kwarty złp. 3,404 gr. 12, a hyberny złp. 2,830. Na sejmie z r. 1773, 1775 Stany Rzeczypospolitéj przez oddzielną konstytucyję nadały w dożywocie starostwo Adamowi Szydłowskiemu, podkomorzemu nadwornemu, zachowując dożywocie Adama Buttlera na rzeczonych dobrach.

Mielnik, miasteczko w gub. grodzieńskiéj, pow. bialskim, nad Bugiem, było już warownem w wieku XII. Pamiętne jest pobytem 1501 r. Aleksandra, w. ks. litewskiego, który tu zjechał ze swą radą, dla ułożenia warunków ściślejszego połączenia Litwy z Polską. Tu także Zygmunt, w. ks. litewski, złożył zjazd w r. 1506, na który przybyli posłowie polscy, ofiarując mu koronę Piastów, którą on przyjął i zaraz stamtąd do Krakowa pojechał. Spalone w roku 1655 przez Szwedów, podźwignąć się już nie zdołało. Liczy 750 m., trudniących się rolnictwem i rybołówstwem.

Mielżyn, miasteczko w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj, pow. gnieźnieńskim, gniazdo rodziny Mielżyńskich, 450 m.

Mielżyńscy, herbu Nowina, dawny ród szlachecki w Polsce, pisali się z Brudzewa. — **Mielżyński** (Łukasz), w roku 1618 kasztelan gnieźnieński, załatwił spory o granice od Szląska i przyczynił się do uspokojenia skonfederowanego wojska. — **Mielżyński** (Maciéj), kaszt. szremski, był wzorem rzadkich cnót i poświęcenia dla kraju, któremu służył radą i mieczem. Hojny dla ubóstwa, gorliwy katolik, fundował r. 1660 klasztor reformatów na puszczy; † 1696.— **Mielżyński**, wojewoda poznański, żarliwy stronnik Stanisława Leszczyńskiego, nienawidził wszystkich przeciwników politycznych. Pewnego razu już po ukoronowaniu Augusta III zaproszony został do króla na wielki objad naktórym znajdujący się także, Hozyjusz biskup poznański, przedrwiwał stronnictwo Leszczyńskiego i zaczął docinać samemu M. Ten wobec króla wyciął biskupowi policzek, za co musiał odsiedsieć 24 godzinny areszt.—**Mielżyński** (Maciéj hr.), syn Józefa, starosty klonowskiego, i Frańciszki z Niemojewskich, ur. 1800 w Winnogórze pod Miłosławiem, † 1870 r. w dobrach swych Kazimierzu, w królestwie polskiém. M. zasłużył się oświacie krajowéj jako prezes towarzystwa imienia K. Marcinkowskiego, wspiérając własnymi funduszami i samę instytucyję i ludzi, poświęcających się nauce. Zaprowadził téż w majątkach swych gospodarstwo wzorowe i urządził praktyczną szkołę gospodarską, a dla oficyjalistów towarzystwo emerytalne.— **Mielżyński** (Seweryn hr.), brat poprzedniego, ur. 1805, † 1878 r. w Miłosławiu. Nauki kończył w Poznaniu i Berlinie. Sam wysoce wykształcony i wrodzonym obdarzony talentem do rysunku i malarstwa, gorliwie wspiérał naukę i sztukę i otwiérał gościnne progi dla pisarzów i artystów, którym nie szczędził zachęty i pomocy. Ozdobiony wielu przymiotami obywatelskimi, liczne swe zasługi uwieńczył zapewnieniem dalszego bytu towarzystwu przyjaciół nauk poznańskiemu. W chwili bowiem, gdy egzystencyja jego była zachwianą, zakupił dlań dom i udarował je wspaniałym zbiorem obrazów, zabytków archeologicznych, rycin i książek nabytych od E. Rastawieckiego. Przed śmiercią poczynił téż hojne legata dla różnych instytucyj.

Mientuz, Miętus (*Lota*), rodzaj ryb z rodziny miętuzowatych (ob.), mający za cechy: płetw na grzbiecie dwie, podogonowa jedna bardzo długa, pod całym ogonem rozciągnięta; płetwa ogonowa i płetwy piersiowe zaokrąglone, brzuchowe bardzo wązkie, śpiczaste, pod gardłem umieszczone, na pobródku wąs jeden. **M.** *rzeczny* (*L. fluviatilis*), jedyny gatunek, żyjący w wodach słodkich, ma głowę szeroką płaskawą, ciało wałkowate, ściśnione z boków ogona, który od spodu i z wierzchu płetwami jest obrzeżony. Ubarwienie zwykle ma oliwkowe lub płowe, niekiedy srokate w wielkie łaty, czasami podlega albinizmowi, żyje na głębiach lub kryje się w norach brzegów. Tarło odbywa w zimie pod lodem. Mięso uchodzi za jedno z najlepszych, a tłusta wątroba jego jest bardzo cenioną. U nas dorasta 1—2 stóp długości i waży 2—5 funtów; w północnych jednak rzekach Syberyi dochodzi 3 st. długości i miéwa niekiedy przeszło 20 fun. wagi.

Mientuzowate ryby (*Gadoidei*), rodzina ryb z rzędu kostnych, z podrzędu bezcierniowych (*Anacanthini*). Cechy jéj są: płetwy wszystkie o promieniach członkowatych i szczepnych, szczytowe przeważnie wykształcone, grzbietowych 2 lub 3, jedna za drugą, podogonowych 2 lub 1 bardzo długa; płetwy piersiowe zwykle szerokie, brzuchowe bardzo wązkie, śpiczaste, pod gardło przed płetwy piersiowe wysunięte. Zęby liczne, drobne w szczękach i na podniebieniu; u wielu szczęka dolna wąsem opatrzona. Pęcherz zawsze bez przewodu powietrznego. Pokrycie z łusk drobnych, całobrzeżnych. Rodzina **M.** obejmuje ryby morskie klimatów północnych; w wodach słodkich jedynym jéj przedstawicielem jest mientuz rzeczny. Połów ich morski prowadzony jest na wielkie rozmiary mianowicie u brzegów północnéj Ameryki; tu między innemi należy stokfisz. Prócz mięsa ważnym z nich produktem jest tran (ob.).

Mierevelt (Michał Janson), ur. 1568 w Delft, sławny portrecista, † 1631—Syn jego *Piotr* **M.**, urodz. 1596, † 1632, był w sztuce godnym następcą swego ojca.

Mierls (Frańciszek van), *Starszy*, sławny malarz holenderski, ur. 1635 r. w Delft, † w 1681 w Lejdzie, uczeń Gerarda Dowa, przyjął całkowicie kierunek mistrza; celował w malarstwie rodzajowém. Obrazy jego, przedstawiające po większéj części sce-

ny z życia domowego ludzi zamożnych, już za życia mistrza były przepłacane, z czasem cena ich zwiększyła się bardziéj jeszcze. Najlepsze utwory M. znajdują w zbiorach holenderskich oraz w galeryjach monachijskiéj, drezdeńskiéj i florenckiéj. Najlepsze sztychy jego obrazów wykonał J. G. Wille.— Jego syn i uczeń *Wilhelm van Mieris*, ur. 1662 r. w Lejdzie, † 1747 r., był rownież znakomitym artystą podobnie jak i brat tegoż *Jan van Mieris*, ur. 1660, † 1690 w Rzymie.—*Frańciszek van Mieris, Młodszy*, syn Wilhelma, ur. 1789, był szczęśliwym naśladowcą swego ojca i dziadka, lecz większą jednak zyskał sławę jako historyk dziełami: „*Historie der nederlansche vorsten*“ (3 t., Haaga 1732—35); „*Greot charterbock der graaven von Holand von Zeeland en Herren von Friesland*“ (4 t., Lipsk 1753—56).

Miernictwo, w ogólności jest nauką, podającą sposoby mierzenia wszelkich wielkości, uważanych w przestrzeni, w ściślejszém jednak znaczeniu jestto nauka wymierzania powierzchni ziemi, geometryja praktyczna. Wymierzenie pola małéj rozległości jest bardzo łatwém i uskutecznia się za pomocą łańcucha mierniczego lub łaty, podzielonéj na jedności miar podłużnych. Jeżeli dana do wymierzenia przestrzeń jest wielokątem, dzieli się ją na trójkąty i wymierza według praw geometrycznych powierzchnie trójkątów, a summa ich da powierzchnię całéj przestrzeni. Gdy idzie o wymierzenie znacznéj rozległości, wtedy wyznacza się na danéj przestrzeni jak najdłuższa linija prosta i ta mierzy się z największą dokładnością. Linija ta będzie podstawą trójkątów, których wierzchołki stanowią punkta łatwo dostrzegalne, np. wieże, drzewa, lub umyślnie stawiane w tym celu znaki. Położenia tych wierzchołków oznaczają się przez wymierzanie kątów, pod którymi one są z końców podstawy widziane, a powierzchnie trójkątów obliczają się przez rachunek trygonometryczny. Wszystkie te trójkąty stanowią sieć, która, po wykreśleniu na papiérze, będzie geometrycznie podobną do sieci na gruncie, to jest kąty, zawarte pomiędzy linijami, łączącemi rozmaite punkta na papiérze, będą równe odpowiednim kątom na gruncie, stosunek zaś między linijami będzie równy stosunkowi, zachodzącemu między jakąkolwiek długością w naturze, a długością na skali, przyjętą za długość naturalną. Takie postępowanie nazywa się zdjęciem planu. Im rozleglejsza jest okolica dana do zmierzenia, tém układ trójkątów musi być rozleglejszy i bardziéj zawikłany i wtedy całkowite działanie nazywają *tryangulacyją* czyli *trójkątowaniem*. W mierzeniu całych krajów, gdzie zwraca się uwagę na sferoidalną postać ziemi, prace astronomiczne przygotowawcze muszą być przed innemi dokonane i wtedy téż używać należy dokładniéjszych narzędzi do mierzenia kątów, np. astrolabium, teodolitów, sekstansów i t. p., tudzież poustawiać wieże sygnałowe. Położenia punktów, na mil 20—30 od siebie odległych, należy oznaczać za pomocą spostrzeżeń astronomicznych przez wyrażenie ich długości i szerokości, tudzież wyznaczyć na gruncie kierunek południków tychże punktów. Punkta te tworzą sieć główną, opartą na wielkiéj podstawie, która powinna być dokładnie wymierzoną, albo téż długość jéj należy otrzymać drogą rachunku trygonometrycznego i sprawdzić za pomocą obserwacyj astronomicznych; wszakże starać się należy, aby podstawa ta zawartą była w południku. W każdym z tych trójkątów głównych umieszcza się systemat trójkątów mniejszych i całość dzieli się na sekcyje kwadratowe. W każdéj sekcyi przypadać powinno kilka punktów sieci trygonometrycznéj, które przy szczegółowem zdejmowaniu planu służą do sprawdzania otrzymanych wypadków. Zasady służące do mierzenia całych krajów stanowią M. *wyższe* czyli *geodezyję*. Do zdejmowania szczegółowych planów służy stolik mierniczy. Wymiary astronomiczne wielkości i odległości ciał niebieskich, oraz drôg przebieganych przez nie, należą do astronomii praktycznéj. Ważniejsze dzieła o miernictwie w języku polskim są: Zaborowskiego „*Geometryja praktyczna*“ (1820); Szabina „*M. i równoważenie*“ (1829), tegoż „*Geodezyja wyższa*“; Wrześniowskiego „*Miernictwo niższe*“ (1841); Muklanowicza „*Trójkątowanie drugiego rzędu*“ (1852); Jarmunda „*O budowie dróg i mostów*“ tom 1, „*Pomiary i poziomowanie*“ (1861).

Mierniczy stolik, ob. Stolik mierniczy.

Mierosławski (Ludwik), ur. 1818 w Nemours we Francyi z ojca pułkownika adjutanta gen. Davoust i matki Kamili Notte, Francuski. Po roku 1814 przybywszy do kraju wraz z ojcem, który wstąpił w szeregi wojska polskiego, chodził do szkoły kadetów w Kaliszu, gdzie go zastało powstanie 1830 roku. Odbywszy całą kampaniję, po upadku sprawy wyjechał za granicę, osiadł w Paryżu i oddał się literaturze. W epoce téj oprócz poezyj i powieści politycznych: „*Bitwa Grochowska*“ (Paryż 1835); „*Szuja*“, „*Pugaczew*“ „*Żelazna Maryna*“ (Paryż 1836), wydał w języku fsancuskim: „*Aperçue rapide sur l'histoire universelle*“ (Paryż 1836); „*Histoire de la révolution de Pologne*“ (3 t., Paryż 1837). Od 1840 r. zaczyna się działalność jego polityczna. Wybrany w Listop. tegoż roku członkiem komitetu centralnego towarzystwa demokratycznego polskiego, pracował dla celów demokracyi. Jako naczelnik wojskowypowstania Poznańskiego został M. uwięziony i w znanym procesie Polaków w Berlinie wypowiedział obronę (3 i 5 Sierpnia 1847). Skazany na śmierć, miał złagodzoną karę na dożywotnie więzienie, ale w dniach Marcowych 1848 został uwolniony. Po krótkim pobycie w Berlinie stanął na czele zbrojnych oddziałów w Poznańskiém, 1—3 Maja pod Miłosławiem i Wrześnią. Po upadku powstania ponownie aresztowany i uwolniony, dowodził wojskami powstańczemi w Sycylii, gdzie się odznaczył szczególniéj obroną Katany. Ciężko raniony 1849, opuścił Sycyliję; wkrótce objął naczelne dowództwo nad siłami rewolucyjnemi w Badeńskiém (1849), ale mimo kilku pomyślnych utarczek nie miał ostatecznie powodzenia. Osiadłszy w Wersalu, utrzymywał się z dawania lekcyj i nie zaprzestając studyjów wojskowych, ogłosił „*Powstanie Poznańskie*“ (Paryż 1855). Zostając w stosunkach z Garibaldim i Kossuthem,

formował 1861 w Genewie legijon słowiański, złożony w znacznéj części z Polaków, i kierował szkołą wojskową polską w Cuneo. Na ruchy krajowe 1861—63 wywiérał wpływ wielki. Po wybuchu powstania, stanął na czele oddziału, ale został pobity pod Krzywosączem 22 Lut. 1863, oraz Nową Wsią 25 Lutego tegoż roku i, ogłosiwszy protest przeciw dyktaturze Langiewicza (ob.), wyjechał do Francyi, gdzie prowadził żywą polemikę przeciw partyi Czartoryskiego.

Mieroszewski (Stanisław), ordynat mysłowski, ur. 1756 we wsi Czechach, pow. proszowickim. Po skończeniu nauk w akademii krakowskiéj podróżował za granicą, skąd wróciwszy, zajmował się gospodarstwem rolném. Wybrany 1788 posłem z województwa krakowskiego, przyczynił się wiele na sejmie do usunięcia dawnego rozdawnictwa starostw. W r. 1794 był komisarzem cywilno-wojskowym przy Kościuszce. Za Rzeczypospolitéj krakowskiéj posłował 3 razy, był prezesem komitetu prawodawczego i członkiem tow. naukowego; † 1824 r. w Krakowie.—**Mieroszewski** (Jan), brat poprzedzającego, senator woln. m. Krakowa, napisał: *Wywód ogólny o użyteczności i sposobach zaprowadzenia górnictwa porządnego i trwałego w krajach Rzeczypospolitéj*“ (Kraków).

Mierzawa, rz. w król. polskiém, bierze początek około wsi Potoka i Mierzawy, w okolicy Pińczowa wpada z prawéj strony do Nidy.

Mierznica, *Bezząb* (*Ballota*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się pręcikami zestawionemi pod wargą górną wypukłą. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *czarna* (*B. nigra*) w całéj Europie, po drogach i ugorach, kwitnie od Czerwca do Sierpnia i woń ma nieprzyjemną. Ziele używało się niegdyś w medycynie, w Gotlandyi uchodzi za ważne lekarstwo dla bydła.

Mierzwa, ob. Nawóz.

Mierzwickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie ruskiém, w ziemi lwowskiéj. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 składało się ze wsi: Mierzwica, Przedrzymichy, Błyszczywody, Smereków, Opłytna, Mokrotyn, Polana i Majdan. Od r. 1762 posiadali je Paweł Starzyński i Teresa z Wybranowskich, opłacając zeń kwarty złp. 4,221 gr. 19, a hyberny złp. 396 gr. 14. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austryjacki i utworzeniu przezeń nowych osad: Deutsch Mokrotyn i Wiesenberg, całe to starostwo sprzedano przez licytacyję d. 23 Września 1834 r. Aleksandrowi hr. Czackiemu za złotych reń. 131,505.

Mierzwiński (Bonawentura), pijar, ur. 1762 w Bystrzycy na Wołyniu. Poprzednio nauczyciel w rozmaitych miejscach, od r. 1804 rektor domu warszawskiego, † 1820 r. Ogłosił drukiem: „*Początki czytania po polsku, po niemiecku i francusku*“ (Warszawa 1802 i późn.); „*Geografija ogólna, krótko zebrana*“ (wyd. 2, tamże 1817).

Mieścickie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie kaliskim powiecie kcyńskim i nakielskim. Podług lustracyi z r. 1661 powstało z dwu dawniejszych starostw Nakielskiego i Kcyńskiego, i składało się z miasteczka Mieścisko i z wsi Wiela z przyległościami. Całe te dobra za piérwszéj wojny Szwedzkiéj zupełnie zniszczone były. W r. 1771 posiadał je Filip Raczyński, ojciec słynnego mecenasa literatury polskiéj Edwarda, który zeń opłacał kwarty złp. 595 gr. 25, a hyberny złp. 134 gr. 3.

Miesiąc, pierwiastkowo przeciąg czasu, w którym księżyc kończy obieg swoich faz czyli odmian; z czasem tym dosyć blisko schodzi się czas jego obiegu około słońca. M. *gwiazdowy*, czyli *syderyczny*, jestto czas, w którym księżyc wraca do tegoż samego położenia względem pewnéj gwiazdy stałéj, trwanie jego wynosi 27 dni 7 g. 43 m. 11,5 sek. M. *zwrotnikowy*, czyli *peryjodyczny*, czas, w którym księżyc wraca do punktu równonocnego, wynosi 27 d. 7 g. 43 min. 4,7 sek. M. *synodyczny*, czas od jednego nowiu do następnego, wynosi 29 d. 12 g. 44 m. 2,9 s. M. *anomalistyczny*, czas trwania obiegu księżyca od jego punktu przyziemnego do następnego podobnego położenia, obejmuje 27 d. 13 g. 18 min. 35 sek., a M. *węzłowy*, to jest czas, upływający między dwoma kolejnemi przejściami księżyca przez węzeł wstępujący, trwa 27 d. 5 godz. 5 m. 49 sek. Od tych M. księżycowych różni się M. *słoneczny*, czyli czas, przez jaki słońce zatrzymuje się w każdym z 12 znaków zwierzyńcowych; trwanie jego wynosi widocznie $^1/_{12}$ część roku, czyli 30 d. 10 g. 29 m. 37 sek. Od tych M. słonecznych znowu są różne długości M. kalendarzowych, używane w życiu zwykłém. Ob. rok i kalendarz.

Miesiączka, *peryjod*, *regularność*, *czas* (*menstruatio*), krwawienie z błony śluzowéj macicy, u zdrowéj dojrzałéj kobiety pojawiające się w regularnych czterotygodniowych odstępach i trwające dni kilka, a towarzysząca wydostawaniu się dojrzałego jajeczka z jajnika. M. trwa tylko przez czas dojrzałości płciowéj kobiety, pojawia się u nas około 14—17 roku życia, a przerywa się z nastąpieniem t. z. epoki klimakterycznéj około 50 roku. W czasie ciąży, porodu i połogu M. nie ma miejsca. Normalne odbywanie się téj funkcyi wymaga dobrego stanu organizmu i zdrowia części płciowych; przy braku tych warunków M. ulega zboczeniom: staje się zbyt skąpą lub nie pojawia się wcale (ob. amenorrhoea), staje się zbyt obfitą, w innych wreszcie razach łączy się stale z niedomaganiem ogólnem, lub peryjodycznie występującemi chorobami. Jeżeli M. z jakichkolwiek powodów się zatrzymuje, to u wielu kobiet w odpowiednim czasie występują krwotoki z innych, najrozmaitszych organów (M. zastępcza). Brakującą miesiączkę wywołuje się często przez właściwe środki lekarskie (ob. *namiesięczne leki*).

Miesięcznik, *miesięcznikowate*, ob. Menispermum, menispermeae.

Mieszczaństwo, trzeci stan społeczny, idący po szlachcie i duchowieństwie, obejmuje w ogóle wszystkich mieszkańców miast i jako stan trzeci stanowi zwyczajnie pośrednią warstwę społeczeństwa, między arystokracyją i proletaryjatem. M. nowożytne jest wielce różne od starożytnego; to ostatnie obejmowało wszystkich obywateli mających prawa polityczne, gdy dzisiejsze M. jest wytworem

życia średniowiecznego i stanowiło początkowo całkowicie odrębny stan. Niektóre miasta zawdzięczały swój początek Rzymianom, tych jednak nie wielka jest liczba. Ogromna ich ilość powstała z osad biskupich, królewskich i feodalnych panów i ta miała właściwy swój ustrój, różny od rzymskich municipiów (ob.). Wykształciło się zaś M. najprędzéj, rozwinęło najwcześniéj i najpotężniéj we Włoszech i Niemczech, a wzrost jego szedł równolegle z rozwojem przemysłu i handlu, ku końcowi XII w. mieszczaństwo złożone po większéj części z zamożnych kupców, zaczęło się uwalniać od gniotącego je nacisku panów feodalnych i w tym celu łączyło się prawie wszędzie z monarchami, za co od tych ostatnich dostawało liczne przywileje. Tak było we Francyi i w Niemczech, w Anglii mieszczaństwo postąpiło nieco odmiennie, połączywszy się bowiem ze stanami wyższemi, dążyło do ograniczania władzy królewskiéj. W średnich wiekach także, oprócz zamożnych kupców, zaczęli się w miastach osiedlać rzemieślnicy i ci w wielu miejscach jako nowi obywatele stanowili niższe mieszczaństwo i nie używali wszystkich praw politycznych. Wojny krzyżowe wpłynęły także na wzrost potęgi miast, które już wtedy były tak silne, że utworzywszy związki mogły imponować nie tylko panom feodalnym, ale i potężnym monarchom. (Hanza, związek miast reńskich, miasta włoskie). We Francyi mieszczaństwo wcześnie przez opiekę królów pozyskało liczne przywileje i prawa i brało udział w zarządzie państwa, za pośrednictwem swych parlamentów; tym łatwiéj zaś rzeczy wzięły tam taki obrót, że szlachta, czując wstręt do nauki, poprzestawała na dowództwach wojskowych, urzędach gubernatorów i zaszczytach dworskich. Nakoniec, rewolucyja francuska zapewniła mieszczaństwu przewagę; scharakteryzował początkowe jéj dążenia Sieyès w kilku wymownych słowach „Czém jest stan trzeci", zawołał „Niczém. Czém powinien być? Wszystkiém". Od rewolucyi téż francuskiéj, a jeszcze więcéj od olbrzymiego rozwinięcia się przemysłu w czasach nowszych, datuje się kolosalny wzrost miast w Europie i Nowym świecie, oraz podział mieszczaństwa na wyższe i niższe. Do piérwszego zaliczają, uczonych, artystów, zamożnych kupców, fabrykantów, właścicieli domów i t. d., do ostatniego przeważnie ubogich rzemieślników, drobnych kramarzy i wyrobników.—W Polsce, już od najdawniejszych czasów istniały miasta (Poznań, Gniezno, Kruszwica, Kraków i t. d.), które do wieku XIII miały charakter czysto polski, a obywatele ich, zostając pod ogólnem prawem krajowém, używali swobód i wolności, chociaż nie mieli oddzielnéj organizacyi gminnéj. Zostawały wtedy miasta nasze pod zwierzchnictwem, a raczéj zarządem urzędników przez króla wybieranych, jako to kasztelanów i ich zastępców. Dopiero w XIII w., w skutku podziału kraju, zatargów książąt i wojen o dzielnice, w skutku klęsk krajowych i napadów dzikich najezdców, miasta nasze podupadły zupełnie i wtedy książęta zachęcali przybyszów niemieckich do osiedlania się po miastach i nadawali im wolność od ulegania prawom krajowym. Wtedy wprowadzone zostało do Polski prawo niemieckie, któremu podlegało wiele naszych miast. Wyznać należy, iż to późniéj było jedną z przyczyn do ograniczenia praw miejskich przez szlachtę. Ta ostatnia bowiem, przedstawiając żywioł czysto narodowy, niechętnie spoglądała na zcudzoziemczałe miasta i domagała się ograniczenia ich praw. Tak widzimy, że jeszcze w 1343 r. przy zawarciu pokoju z Krzyżakami, w 1356 przy utworzeniu sądu Magdeburskiego w Krakowie, w 1436 przy zawarciu pokoju z Krzyżakami, w 1438 na zjeździe w Korczynie, uczestniczyli posłowie miast. Późniéj spotykany podpisy mieszczan co raz rzadziéj i rzeczywiście miasta nasze w czasach późniejszych żadnego znaczenia politycznego nie miały. Statut Jana Alberta 1496 r. nakazuje mieszczanom pozbyć się dóbr ziemskich przez nich posiadanych i zabrania nabywać nowych. Statut Zygmunta I z 1538 r. nakazuje wyraźnie to samo i poleca mieszczanom posiadającym dobra ziemskie sprzedać takowe w ciągu lat 4 (nie obowiązywało to jedynie mieszczan krakowskich i miast pruskich). Były późniéj i inne ograniczenia, jak np. nieprzyjmowania do stanu miejskiego niekatolików, dawania kwater dla dworu królewskiego, dla posłów szlacheckich, senatorów i t. d. W ogóle miasta dzieliły się późniéj na trzy rodzaje: miasta królewskie, duchowne i prywatne. Miasta królewskie (jak: Kraków, Poznań, Lublin, Warszawa, Toruń, Gdańsk, Elbląg, Wilno i t. d.), miały najwięcéj praw: one nieulegały jurysdykcyi szlacheckiéj, ale miały własne sądownictwo, służyło im prawo propinacyi i inne przywileje. Miasta szlacheckie, nie porównane co do praw z królewskiemi znajdowały się w bardzo smutném położeniu. Dopiéro konstytucyja 3 Maja 1792 poprawę stanu miast z gruntu postanowiła i zrównała w zasadzie prawa mieszczan i szlachty.

Mieszko, *Mieszko Lambert*, ob. Mieczysław.

Mieszkuciańskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z dzierżawy Mieszkucie z przyległościami, które w tym czasie posiadał Rytta, opłacając zeń kwarty złp. 52 gr. 15, a hyberny złp. 10.

Mieszkowski (Piotr), herbu Odrowąż, prawnik, ur. 1594 w Kaliskiém, uczeń akademii krakowskiéj, otrzymał święcenie kapłańskie 1618 r. i został nauczycielem syna Andrzeja Wojny, podczaszego litewskiego, z którym r. 1621 za granicę wysłany, doskonalił się w wyższych naukach. Napisał dzieło pod tyt. „*Institutio peregrinationum peregrinantibus peroportuna i t. d.*" (Lowanium 1625). Wróciwszy do kraju, został kanonikiem poznańskim i sekretarzem Zygmunta III, a późniéj jeszcze archidyjakonem kolegijaty Warszawskiéj, † 1653. Prócz powyższego dzieła wydał jeszcze: „*Polonus jure politus mores patrios ad leges conformans*" (Kalisz 1637).

Mietlica lub **Miotła**, ob. Agrostis.

Mięczaki (*Mollusca*), typ czyli odgałęzienie zwierząt, obejmujący istoty różnych form, i w dzisiejszych układach stawiany tuż przed kręgowcami (ob.

zwierzęta). Typ ten ujęty został przez Cuvier'a; Linneusz włączał M. do robaków. Jednakowoż tylko u najniższych dostrzedz można powinowactwo z robakami, gdy z drugiéj strony téż same M. okazują w swym rozwoju analogiję z najniższemi kręgowemi, jak amfioksus (ob.). Natomiast formy najdoskonalsze tego typu okazują organizacyję bardzo wysoką. Ciało M. jest zawsze niestawowem i bez stawowych kończyn; najczęściéj pokryte jest skórą miękką, śluzowatą, pozbawione szkieletu tak wewnętrznego, jak i zewnętrznego, są przeto usposobione głównie do życia wodnego. W małéj tylko ilości M. są lądowe i wtedy w ogóle ruchy ich nader są powolne. Dla miejscozmienności M. ważną jest obwisła ich skóra, która prawie zawsze tworzy większe lub mniejsze zdwojenie, zarzucone na ciało zwierzęcia, zwane *płaszczem* (pallium). Powierzchnia téj skóry bardzo często tworzy przez wydzielanie cząstek wapiennych twardą skorupę, *muszlę*, rozmaicie ukształtowaną i zabarwioną, która okrywa ciało jako ochraniająca osłona. W wielu razach płaszcz jest workowaty z kilkoma tylko otworami, w innych razach tworzy rodzaj kaptura, albo téż (odpowiednio dwuściennéj skorupie) tworzy dwa płaty. Na dolnéj części ciała skóra kształtuje się często w oddzielny organ miejscozmienności, zwany nogą. Nadto na przedniéj części ciała wiele M. posiada po 1 lub po 2 wiosłowate płatki. U M. wyższych, ślimaków (*Cephalophora*), przednia część ciała z płatkami wiosłowemi, z organami zmysłów i wejściem do kanału pokarmowego, oddziela się mniéj lub więcéj wyraźnie, jako głowa, podczas gdy pozostały kadłub' jest mniéj lub więcéj symetrycznym; skorupa wapienna pojedyńcza, niekiedy wewnętrzna, czasami żadna. W jednéj gromadzie tych M. opatrzonych głową, mianowicie u głowonogich (*Cephalopoda*) gęba otoczona jest okółkiem ramion, służących do miejscozmienności i do chwytania pokarmów. W gromadzie *brzuchopełzów* (*Gastropoda*), występują na głowie macki i płatki wiosłowate, a noga na brzuchu osadzona rozwija się w tarczę mięsistą (brzuchopełzy w znaczeniu ściślejszem, *Platypoda*, *Gasptropoda*), rzadziéj wyciąga się w ścieśnioną płetwę (*Heteropoda*), lub pozostaje słabo rozwiniętą, opatrzoną w dwa skrzydełkowate listki (*skrzydłopławy*, *Pteropoda*). U M. bezgłowych czyli *małż* (*Acephala*) ciało ściesnione nosi dwa boczne płaty płaszcza, oddzielające tyleż bocznych skorup połączonych ścięgnistym więzem (gromada *blaszkoskrzelnych*, *Lamellibranchiata*), albo téż oba płaty płaszcza okrywają ciało z przodu (z góry) i z tyłu (dołu) i oddzielają również dwie skorupy muszli, przytwierdzone stale bez więzu i otwierające się przez rozwijanie dwu ramion spiralnych, po bokach gęby położonych (gromada *ramienionogich*, *Brachiopoda*). Nakoniec *mięczakowate*, *miękkiwe* czyli (po oddzieleniu *mszywiołów* ob.) *osłonice* (*Molluscoida* v. *Tunicata*), są M., które z powodu zredukowania nogi przedstawiają postać bardzo odmienną; płaszcz tworzy tu worek o dwu otworach, a otwór gęby znajduje się w jego wnętrzu. Również rozmaitym, jak i budowa zewnętrzna, jest ustrój wewnętrzny M., przedstawiający cały szereg stopniowo wznoszącego się rozwoju. *Przewód pokarmowy*, w ogóle prawie zawsze o dwu otworach, jest własnemi ścianami od jamy ciała oddzielony i odznacza się zwłaszcza rozwinięciem wątroby. M. w ogóle posiadają *serce*, często kilkokomórkowe; mają téż niekiedy i oddzielne naczynia krwionośne, lubo te nigdy nie stanowią układu w sobie zamkniętego. U form najniższych cała powierzchnia ciała służy do oddychania, w ogóle jednak istnieją oddzielne przyrządy oddechowe, jako *skrzela*, rzadziéj *płuca*; skrzela występują pokryte migawkowatym nabłonkiem, już to w postaci rurek lub listków, wyrostków drzewkowatych lub grzebieniowatych, albo téż worków siatkowych. Płuca stanowią workowate zagłębienia, których ściany o licznych zagięciach przedstawiają znaczną powierzchnię naczyniom krwionośnym, na nich się rozkrzewiającym. *System nerwowy* u form niższych odpowiada niższym robakom, u wyższych stawowym. U osłonic znajduje się tylko jeden zwój na grzbiecie, wysyłający kilka rozgałęzień nerwowych; u gromad wyższych składa się z kilku par zwojów, połączonych nitkami nerwowemi; rozróżnić tu można grupę górną zwojów, leżącą nad przełykiem, stanowiącą niejako mózg i zaopatrującą organa zmysłów, i parę zwojów dolnych, zaopatrującą głównie mięśnie nogi. Do tego przybywa jeszcze trzecia grupa zwojów, wysyłająca nerwy i sploty do skrzeli i wnętrzności. *Przyrządy czucia* stanowią wspomniane wyżéj płatki wiosłowate, u wielu przybywają jeszcze wysuwalne różki i t. p. *Oczy* w najprostszych przypadkach są to małe plamki pigmentowe, u wyższych przedstawiają soczewkę i siatkówkę i znajdują się po parze na głowie, rzadko, jak u niektórych blaszkoskrzelnych, w znacznéj liczbie na brzegu płaszcza. Prawie wszystkie M. mają *przyrząd słuchu*, w postaci pęcherzyka wysłanego nabłonkiem migawkowym, osadzonego na zwoju nerwowym, zawierającego ciecz przejrzystą i osady twarde wapienne. *Rozradzanie* u M. odywa się często, a u osłonic niemal przeważnie, na drodze bezpłciowéj; przez pączkowanie i niedostateczne oddzielenie powstają u wielu osłonic połączone kolonije. Często téż rozradzanie bezpłciowe zmienia się kolejno z płciowem; w rozradzaniu płciowem przeważa hermafrodytyzm, jednak liczne brzuchopławy morskie, największa część blaszkoskrzelnych i wszystkie głowonogie mają płeć rozdzieloną. Wszystkie M. odbywają przemiany i z początku wszystkie mają organa miejscozmienności, gdy w stanie dojrzałym niektóre stale przyrastają do miejsca. M. były znacznie rozprzestrzenione w dawnych pokładach geologicznych i stąd ważność skamieniałych ich szczątków dla oznaczenia dawności górotworów osadowych. Podział M. na gromady wskazany już jest powyżéj; gromady te są: I *Osłonnice* (ob.), II *Ramienionogie* (ob.), III *Blaszkoskrzelne* albo *Listkoskrzelne* (ob. Ostrzygowate), IV *Brzuchonogie* albo *Brzuchopełzy* (ob.) z czterema podgromadami: 1) *Scaphopoda*, o płci rozdzielonéj, bez oczu i serca, o nodze trójpłatowéj i skorupie rurowéj, w obu końcach otwartéj; są bardzo nie-

liczne, obejmują właściwie jeden tylko rodzaj *kiełcz* (Dentalium), z którego w morzu śródziemném żyje *D. elephantinum*. 2) *Pteropoda*, *skrzydłopławy* (ob.). 3) *Gastropoda*, *brzuchonogie właściwe* czyli ślimaki (ob.) i 4) *Heteropoda* (ob.); nakoniec V *głowopławy* (ob.). Oprócz ogólnych traktatów zoologii por. Cuvier'a „*Mémoires pour servir à l'histoire et à l'anatomie des Mollusques*" (1817); Gegenbaur'a „*Grundzüge der vergleichenden Anatomie*" (2 wyd., 1870).

Międlenie, czynność mechaniczna, odbywana z roślinami włóknistemi po ich wymoczeniu i wysuszeniu, celem oddzielenia włókna od osłaniających je części drzewnych (ob. len).

Międzybóż, m. w gub. podolskiéj, pow. latyczowskim, przy zetknięciu się rzek Bohu z Bożkiem, otoczone z trzech stron błotami; stąd jako nieprzystępne było już w XII w. warownem. Są tu rozwaliny starożytnego zamku, który był świadkiem wielu wypadków historycznych w Polsce. Dzisiaj miasto zaludnione jest po większéj części przez żydów.

Międzychód, m. pow. w w. ks. i reg. poznańskiéj, zwane po niem. *Birnbaum*, liczy około 2,800 mieszkańców, trudniących się po większéj części sukiennictwem.

Międzyłąskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie pomorskiém. Podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego starostwa osieckiego w powiecie kościerzyńskim przez odseparowanie wsi: Międzyłąż Nowy i Stary, Garc, Malknowy Stare i Nowe. W r. 1771 posiadała je wraz ze starostwem gniewskiém Karolina Henryka z Lubomirskich generałowa Flemingowa, opłacając zeń kwarty złp. 5,892 gr. 24, a hyberny złp. 2,352 gr. 16. Przy piérwszym podziale kraju w d. 13 Września 1772 r. całe wdztwo pomorskie wyjąwszy Gdańska przeszło pod panowanie króla pruskiego.

Międzymorze, z greck. *Istm*, wązki pas ziemi między dwoma morzami, łączący z sobą dwa lądy stałe.

Międzynarodowe stowarzyszenie, ob. stowarzyszenie międzynarodowe.

Międzynarodowe prawo, ob. prawo międzynarodowe.

Międzyrzeckie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie poznańskim. Podług lustracyi z r. 1564 należały do niego miasta: Międzyrzec z zamkiem i folw. Skwirzyna oraz wsie: Kąsica, Niedoperek, Zółwin, Rogoziniec, Murzynowo, Kursko, Gorańsko, Gorzycza, Świętywojciech, Janowo, Bobowicko, Grochowo, Czarmyśl; wreszcie 14 wsi do różnych opactw należące, z których tylko roczne czynsze opłacano. W roku 1771 posiadała je Dorota z Broniszów Jabłonowska, wdzina rawska, opłacając zeń kwarty złp. 5,911 gr. 15, a hyberny złp. 7,550 gr. 25. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitéj nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ponińskiemu, marszałkowi sejmowemu, wraz ze sstwem babimostskiém.

Międzyrzeckie starostwo niegrodowe, przezywane czasami leśnictwem, mieściło się w województwie i powiecie trockim. Wedle spisów podskarbińskich z r. 1569 starostwo to zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 składało się z dóbr międzyrzeckich, Rudniki i wsi Taraszyszki, które były w posiadaniu Michała Brzostowskiego p. w. lit., opłacającego z nich kwarty złp. 967 gr. 8, a hyberny złp. 1,260. Ostatnim sstą był Dąbrowski.

Międzyrzec Korecki, miasto na Wołyniu, w pow. rowieńskim, o 4 od Równego, a 2 mile od Korca odległe, liczące około 2,000 m. Do roku 1832 była tu wyższa szkoła pijarów, założona 1814 przez właściciela miasta Józefa Steckiego, która doskonałą organizacyją swoją stała w rzędzie najlepszych tego rodzaju zakładów.

Międzyrzecz (*Interamna Mederecum*), po niemiec. *Meseritz*, miasto powiatowe w w. ks. i reg. poznańskiéj, pow. międzyrzeckim, przy zbiegu rzek Obry i Paklicy położone, jedno z najdawniejszych u nas, liczy około 5,000 m., trudniących się przeważnie handlem zbożowym.

Międzyrzecz Ostrogski, miasteczko w gub. wołyńskiéj pow. owruckim, przy ujściu Zbyteńki do Wilii. W kościele tutejszym mieści się cudowny obraz Boga rodzicy. Ludność wynosi około 4,500 m.

Międzyrzecz Podlaski, m. w gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim, nad rz. Krzną, na trakcie z Warszawy do Brześcia wiodącym.

Miękliwe, oznacza u niektórych autorów cały typ mięczaków, u innych zaś tylko oddział mięczakowatych, (ob. mięczaki).

Mięsaki (*Sarcomtaa*) nowotwory (ob.), które w budowie swojéj od normalnéj tkanki łącznéj różnią się większą ilością komórek. Ilość, kształt i ułożenie tych komórek, postać zewnętrzna, własności fizyczne, rozmiary i siedlisko M. bywają najrozmitsze. M. należą do nowotworów złośliwych (ob. nowotwory) i dla tego, o ile leżą w miejscu dosięgalnem dla chirurga, winny być jak najprędzéj usuwane.

Mięso, jeden z najobfitszych i najczęściéj używanych pokarmów (ob.). Są to mięśnie (ob.) zwierząt najrozmaitszych, przeważnie kręgowych, w części dziko-żyjących, w części domowych. Mięso składa się przeważnie z substancyj białkowatych (ob. białkowe ciała); prócz tego zawiera kléj, tłuszcz, materyje wyciągowe i sole mineralne.—Najważniejsze pożywne znaczenie w mięsie ma białko, prócz tego ważną grają rolę substancyje wyciągowe, pobudzające organizm, i sole. Odróżniają w ogóle mięsa białe i czerwone; ostatnie charakteryzują się przeważnie znaczną ilością substancyj wyciągowych, a stąd działaniem silnie pobudzającem. Mięso jest jednym z najważniejszych przedmiotów przemysłu i jedną z najtrudniejszych kwestyj dla policyi lekarskiéj. Hodowla zwierząt, myśliwstwo, rybołówstwo i t. d. dostarczają mięsa. Ważną kwestyję stanowi zarzynanie zwierząt, mianowicie większych, i odpadki po nich pozostające, które gnijąc, wydają substancyje bardzo dla zdrowia ogólnego szkodliwe. Mięso prawie nigdy nie je się surowe, przygotowuje się ono w sposób rozmaity, nie zawsze odpowiedni; najczęściéj używane sposoby są: pieczenie, siekanie, smażenie, których celem jest rozmiękczenie mięsa. Mniéj odpowiednim, dla ubogich zwłaszcza, jest rosół, który wyciąga wprawdzie niektóre części skła-

dowe mięsa, jak: sole, klej, tłuszcz, substancyje wyciągowe, ale najważniejszą z nich, białko, zmienia w formę skrzepłą i do strawienia trudną. Z powodu łatwego psucia się, trudne jest przechowanie mięsa przez czas dłuższy. Osiąga się to przez zagotowanie i szczelne zamknięcie, użycie soli kuchennéj, albo innych, wędzenie w żywicznych dymach, zamrożenie i t. d. Kwestyja ta stała się ważniejszą w ostatnich czasach, gdy przy braku mięsa sprowadzać je potrzeba z dalekich stron. Dla tego upowszechniły się dziś buliony i wyciągi (ekstrakty) mięsne. Buliony są to zagęszczone do suchości rosoły i też same części, co rosół zawierają. Wyciągi pozbawione są tłuszczu i kleju, są więc daleko droższe. Najlepsze wyciągi przygotowują się w Ameryce (Liebig) i na Podolu (Kleczyński). Wyciągi i buliony nie mogą wszakże zastąpić mięsa, bo są pozbawione substancyj białkowatych. Pokarmy mięsne często są szkodliwe, jak przy gniciu, które się zdarza najczęściéj w formach wędlinowych, mianowicie w kiełbasach, przy obecności wągrów, trychin i t. d. Dla tego przygotowanie i sprzedaż mięsa znajdować się muszą pod ścisłym nadzorem policyjno lekarskim.

Mięsopust, *Karnawał*, ob. Zapusty.

Mięsożerne zwierzęta, toż co drapieżne (ob.).

Mięszaniec (herb polski), tarcza na dwie części podzielona: na obu pole czérwone, po lewéj stronie pół orła białego, po lewéj dwie róże białe, jedna nad drugą; na hełmie 3 strusie pióra.

Mięszanka, *mixtura*, nazwa wszystkich lekarstw płynnych, otrzymywanych przez pomięszanie proste ciał stałych i płynnych. Jeżeli ciała stałe w danym płynie się nie rozpuszczają i zostają tylko zawieszone, lekarstwo nosi nazwę **M.** *mętnéj*.

Mięśniaki, *(Myoma)*, nowotwory (ob.) budową do normalnych mięśni zbliżone, dzielą się, jak mięśnie, na gładkie i prążkowane. Daleko częstsze są mięśniaki gładkie, a głównem ich siedliskiem jest macica, gdzie te nowotwory znakomitych dosięgają rozmiarów i na drodze operacyjnéj muszą być usuwane; **M.** prążkowane, daleko rzadsze, prawie wyłącznie w sercu się napotykają, są małe i najczęściéj żadnych chorobnych nie sprowadzają przypadłości.

Mięśnie, *muskuły*, organy, w ustrojach zwierzęcych powodujące wszystkie ich ruchy (ob. ruchy zwierzęce). Odróżniają **M.** prążkowane i gładkie. **M.** *prążkowane* znajdują się w organach wykonywających ruchy energiczne i najczęściéj od woli zależne (stąd nazwa **M.** ruchu dowolnego); są to mięśnie szkieletu. Przedstawiają się pod postacią mass różnego kształtu i objętości, koloru czerwonego, konsystencyi miękkiéj i włóknistego wyglądu. Przyczepiają się końcami swemi przynajmniéj do dwóch sąsiednich, albo bardziéj odległych kości, i to bezpośrednio albo za pomocą ścięgien (suchych żył). Mikroskopowy piérwiastek tych mięśni stanowią włókna, o wyraźnych prążkach i podłużnie ułożonych jądrach, które za powiększone i zmienione komórki uważać należy. Prócz tych włókien, tkanką łączną okrytych i spojonych, zawierają **M.** liczne naczynia i nerwy. Skład chemiczny **M.** jest bardzo zawiły: główną część składową stanowi białko (myozyna) i ciała przez utlenienie białka powstałe (piérwiastki wyciągowe), jak kreatyna, kreatynina, sarcyna, ksantyna i t. d.; mniejszą część stanowią ciała bezazotowe, jak tłuszcze, glykogen, cukier mięsny i kwasy tłuszczowe. Prócz tego znajdują się sole mineralne. Ten skład chemiczny nadaje mięśniom znaczenie jednego z najważniejszych pokarmów (ob, mięso); mięśnie żywe, w spokoju będące, mają temperaturę organizmu i właściwe strumienie elektryczne, (ob. elektryczność zwierzęca). Skoro na nerw żywego i w spokoju będącego mięśnia podziała jaki bodziec (ob.) lub wola, własności jego się zmnieniają, mięsień przechodzi w stan czynny. Najważniejsze ma znaczenie zmiana postaci, jaka przy tém zachodzi: mięsień staje się grubszy i krótszy, a ściągając się, zbliża do siebie kości z jakiemi był połączony; wszystkie zawiłe ruchy naszego szkeletu składają się z takich pojedyńczych elementów. Zmianie postaci towarzyszy zmiana w fizycznych i chemicznych własnościach mięśnia: temperatura się podnosi, strumienie elektryczne słabną, reakcyja z obojętnéj zamienia się w kwaśną, mięsień pochłania tlen i doznaje zmian pewnych w swoim składzie chemicznym. Pod wpływem więc bodźca w mięśniu dokonywają się zmiany chemiczne, oswobodzone przytém siły objawiają się w postaci ruchu, który się na mięśnie przenosi; jako następstwa uboczne występują zmiany cieplikowe i elektryczne. Długo sądzono, że zmiany chemiczne powodujące ruchy mięśni dotyczą azotowych jego substancyj; w ostatnich czasach poznano, że odnoszą się one wyłącznie do ciał bezazotowych. Ma to ważne znaczenie w kwestyi dyjety robotników. **M.** *gładkie* składają się z długich wrzecionowatych komórek, kurczą się daleko powolniéj, stanowią one organa ruchów od woli niezależnych, jak ruchu żołądka, kiszek i t. d., nie są ułożone w oddzielne mięśnie, a najczęściéj w postaci błony otaczają organy próżne; przy skurczu światło tych organów się zmniejszą i zawartość zostaje z nich wydalona; pod innemi względami zbliżają się do mięśni prążkowanych. Siła mięśni wymaga zdrowia ogólnego i jest koniecznym takowego warunkiem; siła ta wzrasta z ćwiczeniem mięśnia, stąd gimnastyka ważne ma znaczenie dla rozwoju mięśni, a w następstwie dla całego ustroju; w zupełnéj bezczynności mięśnie słabną i wyradzają się zupełnie, przechodząc w tłuszcz. Najważniejsze zmiany chorobne, odnoszące się do mięśni, stanowi paraliż i skurcz.

Mięta (*Mentha*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem 5 ząbkowym, koroną lejkowatą o brzegu 4 sieczným, prawie równym, 4 pręcikami między sobą oddalonymi; należą tu zioła trwałe, aromatyczne, na półkuli północ., z których kilka gatunków ważnych jest pod względem lekarskim i in. Ze wszystkich **M.** *pieprzowa* (*M. piperita*) ma woń najmocniejszą. Ma ona łodygę czworokątną, często czérwono-brunatno nabiegniętą, do 2 stóp wysokości, pokrytą liśćmi przeciwległymi, podłużnymi, o brzegu ostro piłkowanym; kwitnie w Sierpniu i Wrześniu, kwiatki są czerwonawe, w okrążki zebrane, które razem tworzą kłosy na wierz-

chu gałązek od spodu przerywane. Uprawia się w ogrodach, w stanie dzikim rzadko gdzie się znajduje. Do użytku aptecznego M. zbiéra się przed rozkwitnieniem z nierozwiniętemi jeszcze pączkami. Smak jéj jest mocno korzenny. Używa się jako środek rozgrzewający, wzmacniająco-pobudzający, przeciwkurczowy i t. p. Głównemi jego częściami składowemi są oléj eteryczny i garbnik. Przez destylacyję z wodą otrzymuje się *olejek miętowy*, bezbarwny albo téż słabo żółtawy lub zielonawy, woni przenikającéj, smaku paląco-aromatycznego, c. wł.=0,90, w eterze i alkoholu łatwo rozpuszczalny; najlepszy pochodzi z Anglii. Olejek ten używa się do perfumowania mydła i t. p., oraz do likierów miętowych. Drugi gatunek M. *kędzierzawa* (M. *crispa*) ma także podobne zastosowanie lecznicze; utrzymuje się także w ogrodach, a różni się od poprzedniéj liśćmi kędzierzawymi. *M. arvensis* i *M. aquatica* są po naszych łąkach najpospolitsze. Inne gatunki u nas dziko rosnące, są: *M. silvestris*, *M. sativa* i *M. pulegium*, dostarczająca *ziela polejowego* niegdyś słynnego w medycynie. Liści M. pieprznéj i kędzierzawéj używa się w medycynie jako środka pobudzającego trawienie i wiatro-pędnego.

Migdał (*Amygdalus*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia migdałowych, mający za cechy: kielich dzwonkowaty, o brzegu 5-dzielnym, płatków 5, paznogciowatych, pręciki tworzące rodzaj wieńca, zawiązek 1-komórkowy, o 2 wiszących zalążkach; owoc—pestkowiec podługowaty, nieco spłaszczony, o pokryciu włóknistém, skórkowatém; pestka twarda, na powierzchni chropawa, zawierająca zwykle (skutkiem spłonienia jednego zalążka) jedno ziarno oleiste. Jako drzewo owocowe i ozdobne ważnym jest M. *zwyczajny* (*A. communis*), drzewo dorastające 20—25 stóp, o liściach lancetowatych, drobno piłkowanych, kwiaty ukazują się przed liśćmi, mają płatki różowe, eliptyczne, wystające po za kielich. Nasienie (*migdał*) jest podłużnie jajowate, ścieśnione, na dolnym końcu ostre, otoczone skórką brunatną. Odróżnia się odmianę słodką i gorżką; z nasion gorżkiéj, która jedna tylko napotyka się w stanie dzikim, wyrastają znów M. gorżkie, podczas gdy przez wysiew nasion słodkich wyrastają częścią słodkie, częścią gorżkie M. Dopiéro po uprawie kilkoletniéj wydają nasiona gorżkie słodkie M. M. jest obecnie rozpowszechniony po nad morzem Śródziemném, pochodzi zaś z Persyi, Syryi i Algeryi, gdzie dotąd spotykają się całe lasy M. Jedno drzewo wydaje rocznie około 50 funtów M. U nas wytrzymuje w gruncie, lecz na zimę musi być dobrze zabezpieczonym słomą. Rozróżnia się obecnie około 36 odmian M. Nasion rozróżnia się w handlu również wiele gatunków i najlepsze są hiszpańskie—długie z Malagi, szerokie z Walencyi; daléj idą M. z Malorki; z portugalskich najlepsze są tak zwane *pitt*; z włoskich najbardziéj są cenione florentyńskie i ambrozyjne. Rozróżniają się daléj M. gruboskorupowe, które do nas przychodzą zwykle bez skorup i kruchoskorupowe, daléj słodkie i gorżkie, których na oko rozróżnić nie można, lubo te drugie są zwykle nieco mniejsze. M. słodkie zawierają 54 cz. oleju tłustego, 24 cz. emulsyny (ob.), 6 cukru, 3 gumy, 9 drzewnika, 3,5 wody; gorżkie zaś 28 cz. tłustego oleju, 30 emulsyny, 6, 5 cukru, 3 gumy, 1 3, 5 drzewnika, nadto charakterystyczną jest dla nich obecność amygdaliny (ob.), z któréj przez działanie emulsyny, pod wpływem wody, wywiązuje się olejek gorżkich migdałów i kwas pruski, i z tego powodu znaczna ilość gorżkich M. może działać szkodliwie. Najwięcéj zastowania znajdują M. w cukiernictwie, do mercepanów i t. p. Z rozdrobnionych M. wyciska się *olej migdałowy*, tłusty, bezwonny, smaku słodkawego, używany w medycynie, do kosmetyków i do potraw. Z M. daléj wyrabia się orszada, przez ubicie ich z cukrem. *Woda gorżkich* M. jestto roztwór wodny olejku lotnego gorżkich M., często używana w medycynie. Inny gatunek, M. *krzewiasty* (*A. nana*), stanowi piękny krzew ozdobny.

Migdałki, organy parzyste, wielkości małego orzecha, znajdujące się w podniebieniu miękkiém pomiędzy przedniemi a tylnemi jego łukami i sterczące ku paszczy, składają się one z zagłębionych gruczołków śluzowych, otoczonych drobnemi gruczołkami limfatycznemi. M. ulegają często zapaleniu, przerostowi chorobnemu i sprowadzają liczne dolegliwości; w razie upartego trwania tych procesów chorobnych, usuwa się M. na drodze operacyjnéj, bez szkody dla organizmu.

Migdałów gorżkich olejek, *benzoilowodór* czyli *aldehyd benzoilowy*, $C_7 H_5 O H$ (ob. benzoil), ciecz bezbarwna, woni kwasu pruskiego, powstaje działaniem emulsyny na amygdalinę (ob.) pod wpływem wody. Wre w 180°, otrzymuje się przez destylacyję z wodą liści laurośliwu, albo miazgi migdałów gorżkich, po wyciśnięciu z nich oleju tłustego.

Migdałowce, rozmaitego rodzaju skały, zawiérające w masie swojéj przestrzenie próżne, albo wypełnione ciałami obcemi, jak różnemi odmianami kwarcu, wapieniem, zeolitem i in. Niekiedy przestrzenie te tak są obfite, że oddzielające je ściany przedstawiają się w postaci cienkich błon, jak np. w M. dyjorytowym, którego masa gliniasta i ziemista zawiéra wydrążenia próżne lub wypełnione kwarcem, agatem, chalcedonem, ametystem i t. d. Puste te przestrzenie mają różne kształty, a niekiedy osadzone są kryształami. Powstały one zapewne przez działanie gazów, otaczających roztopione masy skaliste, albo téż podług Bunsena z pękań, zachodzących przy stygnięciu tych mas.

Mignard (Piotr), portrecista i historyczny malarz francuski, ur. 1610 w Troyes, † 1695. Początkowo kształcił się pod kierunkiem J. Boucher i Sz. Vouet, następnie przebywał długo w Rzymie (stąd téż otrzymał przydomek *le Romain*) i studyjował mistrzów włoskich a złaszcza Tycyjana. W 1658 został naczelnikiem akademii San-Luca a po śmierci Lebruna malarzem nadwornym Ludwika XIV. Oprócz portretów wykonał M. wiele fresków w Saint-Cloud i Wersalu. On także wykonał jedno z największych malowideł freskowych francuskich, mianowicie w kopule Vol-de-grace.

Migne (Jakób Paweł), ur. 1800 w St. Flour, piér-

wotnie ksiądz, później założył w Petit-Montrouge pod Paryżem wielką drukarnię, zwaną *Drukarnią katolicką*, z której wyszło mnóstwo dzieł religijnych a między innemi „*Cours complet de théologie et d'écriture sainte*“, liczące około 2,000 zeszytów; od r. 1833 drukowany był w niéj dziennik katolicki: *L'univers religieux*.

Mignet (Franciszek August Aleksy), historyk francuski, ur. 1796 w Aix, gdzie też ukończył studyja prawne, pracował od r. 1821 łącznie z Thiersem na polu dziennikarskiém; po rewolucyi Lipcowéj został radcą stanu i archiwistą w ministeryjum spraw zagranicznych; po zamachu stanu 2 Grudnia 1851 usunął się od życia publicznego. W r. 1836 został członkiem akademii francuskiéj i dożywotnim sekretarzem akademii nauk moralnych i politycznych; wygłaszane przezeń z téj okazyi *Eloges* mogą służyć za wzór utworów literackich tego rodzaju. Celniejsze jego dzieła są: *Histoire de la révolution française*“ (2 t., Paryż 1812); „*Notice et mémoires historiques*“ (2 t., Paryż 1843); „*Histoire de Marie Stuart*“ (2 t., Paryż 1850); „*Antonio Perez et Philippe II*“ (Paryż 1845); „*Charles Quint, son abdication, son séjour et sa mort au monastère de Yuste*“ (Paryż 1854, 3 ed. 1858).

Migrena, ob. cephalalgia.

Miguel (Dom Maryja Ewaryst), uzurpator portugalski, ur. 1803, trzeci syn króla portugalskiego Jana VI, i infantki hiszpań. Karoliny Joachimy, ulubieniec i narzędzie matki, stanął przy jéj pomocy na czele stronnictwa absolutystyczno-teokratycznego i po zamordowaniu margr. Lulé (Mar. 1824) uwięził ministrów (30 Kwietnia) a ojca trzymał pod strażą w pałacu. Zmuszony jednak prosić o przebaczenie, został wraz z matką wypędzony z kraju. Po śmierci ojca 1826 wystąpił jako prawomocny (w mniemaniu swego stronnictwa) dziedzic korony, któréj starszy brat jego Dom Pedro, cesarz brazylijski posiąść nie mógł. Tymczasem Dom Pedro przyjął koronę portugalską, któréj się potém zrzekł na rzecz swéj córki Donny Maryi da Gloria, przeznaczając *Dom M.* za jéj męża i tymczasowego regenta. Dom M. zaprzysiągł konstytucyję, zaręczył się ze swoją synowicą i w Lutym 1828 r. objął regencyję, po czém atoli rozwiązał zaraz kortezy konstytucyjne, zwołał dawne kortezy i kazał się ogłosić jedynym prawym królem Portugalii. Gdy jednakże Dom Pedro w r. 1832 wystąpił z orężem w ręku przeciwko bratu, ten został zwyciężony i w Evora 26 Maja 1834 podpisał kapitulacyję, mocą któréj zrzekłszy się tronu, przyrzekł kraj na zawsze opuścić. Od r. 1834 przebywał po większéj części w Rzymie. R. 1851 (24 Wrześ.) zaślubił Adelajdę, księżniczkę Löwenstein-Wertheim-Rosenberg (ur. 1831), i odtąd przemieszkiwał po większéj części w Löwensteinskiéj posiadłości Heubach pod Mittenbergiem, a od 1856 r. na zamku Bronnbad w Badeńskiém, gdzie † 1866.

Migulinskaja stannica, w okr. ust'medwiedyckim, w ziemi Dońskich Kozaków, na prawym brzegu Donu, ma 1,000 m.

Mihanowicz (Jan), jezuita, ur. na Białéjrusi 1783, poświęciwszy się literaturze greckiéj, miał zamiar przetłumaczyć celniejszych klasyków na język polski. Z przekładów tych, zostających dotąd w rękopisie, ogłosił tylko drukiem tragedyję Eurypidesa „*Orestes*“, drukowaną w *Miesięczniku Połockim* na r. 1818.

Mijakowski (Jacek), głośny kaznodzieja, dominikanin, ur. 1597 w Krakowie, † 1647. Po ukończeniu nauk teologicznych w Medyjolanie i Bolonii, był kaznodzieją trybunalskim w Lublinie, od 1633 r. przez 2 lata przeorem w Warszawie, potém przez 8 lat kaznodzieją kościoła P. Maryi w Krakowie. W r. 1644 obrany definitorem swego zgromadzenia w Rzymie, po powrocie do kraju wszedł na dwór króla Władysława IV. Następnie był przeorem w Toruniu. W kazaniach swych odznaczał się dowcipem i wesołymi konceptami, jak o tém przekonywa kazanie p. t. „*Kokosz na kolendę*“, miane w Krakowie r. 1637 i wielokrotnie przedrukowywane. Wydał wiele kazań okolicznościowych, z których najlepsze są: „*Pochwała Panny Lubomirskiéj na jéj pogrzebie*“ (Krak. 1629); „*Interregnum albo sierocтwo osierociałéj Korony Polskiéj po śmierci Zygmunta III*“ (Lublin 1832); „*Kokosz PP. Krakowianom, po kolendzie rozdawana*“ (Krak. 1638); „*Kazanie na dzień Wniebowstąpienia Pańskiego*“ (tamże 1632) i kilka innych.

Mijuski, Miuski okrąg, w ziemi Dońskich Kozaków, zajmuje 11,445 w. kw. Powiérzchnia jego jest górzysta, grunt urodzajny. Z płodów naturalnych ważniejsze są: węgiel kamienny, grafit, szyfer, kamień wapienny i kréda, mika, rudy żelazne i ślady rud ołowianych. Ludność jego w liczbie ok. 145,000, zajmuje się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, uprawą wina, rybołóstwem i t. d.

Mika czyli *łyszczyk*, nazwa pewnéj liczby minerałów, które są podobne między sobą z cech zewnętrznych, ale których skład chemiczny dosyć jest różny. Wszystkie M. są budowy liściastéj, dają się dzielić na cienkie listki, sprężyste, o powierzchni błyszczącéj. Pod względem krystalizacyi dają się odnieść do dwu typów odmiennych: jedne należą do szeregu romboedrycznego i przedstawiają jedną tylko oś optyczną; drugie należą do szeregu słupa romboidalnego i posiadają dwie osie. Co do składu chemicznego można je podzielić także na dwie grupy, stosownie do tego, czy zawierają fluor lub nie. M. dwuosiowe zawierają najwięcéj fluoru, inne nie zawierają go wcale lub mało. M. jednosiowe mogą być określone jako złożone krzemiany glinki chromu, potażu, wapna i magnezyi; M. dwuosiowe są fluokrzemianami tychże samych zasad. M. magnezyjowe są powszechnie łagodniejsze w dotknięciu niż inne, i mniéj sprężyste. Do łyszczyków należy też *łuszczkowiec*, czyli M. *litynowa*, znajdujące się w masach złożonych z blaszek bardzo błyszczących, perłowatych, białych lub rozmaicie zabarwionych. M. należą do utworów krystalicznych, wchodzą w skład granitów, gnejsów, łupków mikowych, trachitów, bazaltów, law i t. d. Piaski pokładów trzeciorzędowych są często pomieszane z łuszczkami mikowemi, którym zawdzięczają swój blask

srebrzysty i złocisty; łuszczki te stanowią t. z. piasek złoty do zasypywania pisma. Użytek M. jest dosyć ograniczony; wielkie tafle używają się zamiast szyb na okrętach marynarki rossyjskiéj i Stanów Zjednoczonych.

Mikado, ob. Japonija.

Mikan albo **Mikański** (Stefan), po łac. *Micanus*, doktór medycyny i filozofii, ur. w Poznaniu na początku XVI w., wykładał w akademii krakowskiéj retorykę i dyjalektykę, późniéj atoli poświęcił się wyłącznie sztuce lekarskiéj; † w Poznaniu 1586 r. Wydał: „*Dialecticae et retoricae praecepta a S. Micano in usum discipulorum suorum nuper collecta*“ (Krak. 1561, 4 wyd., Krak. 1585) i dziełko Tomickiego p. t. „*Tomicii, ep. crac., ad serenis. pr. Sigismundum Augustum Poloniae regem epistola*“ (Frankf. 1577).

Mikania, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła i krzewy w Ameryce; najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *guaco*, w Kolumbii, używana przeciw skutkom z ukąszenia jadowitych węży. Od r. 1830 sprowadzaną była wielokrotnie do Europy, jako środek przeciw cholerze, ale nie okazała się skuteczną; między częściami składowemi liści znajduje się właściwy alkaloid—*guacyna*.

Miklasiewicz (Antonia), zwana *Campi* (ob.).

Miklaszewski (Frańciszek), sędzia, notaryjusz komisyi, wyznaczonéj do rewizyi skarbu koronnego w r. 1770. Lustracyja ta wydrukowana jest w Niemcewicza „*Zbiorze pamiętników o dawnéj Polsce*“ (tom III).

Miklaszewski (Józef), historyk, były wyższy urzędnik w Izbie Obrachunkowéj, † w Warszawie 1833. Ogłosił drukiem: „*Rys historyi polskiéj od wzniesienia się monarchii, aż do ostatniego upadku i rozbioru kraju*“ (Warsz. 1821; 4 wyd., Warsz. 1829), oraz „*Geografija ogólna, czyli krótkie opisanie ziemi i części mieszkalnego świata*“ (Warsz. 1819).

Miklaszewski (Walenty), prawnik polski, profesor prawa kriminalnego w uniwersytecie warszawskim, ur. 1839 r. we wsi Popiele w okr. płońskim. Ukończywszy w 1856 r. gimnazyjum w Radomiu, a w 1860 r. wydział prawny w uniwersytecie petersburgskim, wysłany został kosztem rządu za granicę dla kształcenia się w zawodzie naukowym prawnym. Po otrzymaniu w 1864 r. w Hejdelbergu stopnia doktora praw; został w 1865 r. adjunktem a w 1867 r. prof. nadzwyczajnym na katedrze prawa kryminalnego w b. szkole głównéj, a następnie i w uniwersytecie w Warszawie. Z prac jego, odnoszących się głównie do procedury karnéj, najważnieisze są: „*O stanowisku prezydującego w sądzie przysięgłych*“ (Warsz. 1867); „*O znaczeniu sądu przysięgłych*“ (Warsz. 1867); „*Kilka słów o wykonaniu kary*“ (Warsz. 1871); oraz po rossyjsku; „*O sredstwach predstawlenija obwiniajemawo w sud i peresieczenija jemu sposobow ukłoniatsia ot sliedstwia i suda*“.

Miklosich, właściwie **Mikloszicz** (Frańciszek), najznakomitszy spółczesny slawista, ur. 1813 w Radmesztaku pod Lotmerkiem (Luttenberg), w słowińskiéj części Styryi, nauki gimnazyjalne odbywał początkowo w Waraždinie następnie w Marburgu w Styryi. Po ukończeniu kursów filozoficznych w St. Hradcu (Grätz), studyjował tamże przez lat cztery prawo. 1837 otrzymawszy stopień doktora filoz., został mianowany profes. przy tamtejszych kursach filozoficznych. Wkrótce jednak postanowił poświęcić się adwokaturze i w tym celu 1838 udał się do Wiednia, gdzie otrzymawszy stopień doktora prawa, zaczął, dla oznajmienia się praktycznego, pracować w kancelaryi u adwokata. Pod wpływem ziomka swego Kopitara, który poznał zdolności i naukę młodego uczonego z recenzyi słowiańskiéj części gramatyki porównawczéj Boppa, zamieszczonéj w *Wiener Jahrbücher* (1844, t. 105), zmienił i to powołanie, i zostawszy 1844 r. skryptorem przy biblijotece dworskiéj, poświęcił się wyłącznie badaniom języków słowiańskich. 1848 r. wybrany przez ziomków na posła do sejmu ustawodawczego, widząc że polityka nie jest polem jego działalności, wkrótce złożył mandat. 1849 przyjął ofiarowaną sobie nadzwyczajną profesurę jęz. starosłowiańsk. przy uniwersytecie wiedeńskim, którą 1850, wskutek powołania go na profesora języków słowiańskich do Wrocławia, zamienił na profesurę zwyczajną języków słowiańskich. Od 1851 rzeczywisty członek cesarskiéj akademii nauk, został tegoż roku dziekanem wydziału filozoficznego a 1853 rektorem uniwersytetu wiedeńskiego; 1862 mianowany był dożywotnim członkiem izby panów a 1866 sekretarzem wydziału filozoficzno-historycznego akademii nauk. Prace naukowe M., wciągające w zakres swój wszystkie języki słowiańskie, podzielić można na gramatyczne w ścisłém znaczeniu i na historyczne. Do piérwszych odnoszą się, oprócz wspomnianéj wyżéj recenzyi gramatyki Boppa, i oprócz wielu pomniejszych prac, następujące dzieła: „*Radices linguae paleoslovenicae*“ (Lipsk 1845); „*Lexicon linguæ paleoslovenicæ*“ (Wiedeń 1850; 2 wyd., znacznie powiększone i zupełnie przerobione, tamże 1863—65); „*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*“ (t. 1, *Głosownia*, Wiedeń 1852; t. 3, *Nauka o odmianach*, t. 1856; t. 4, *Składania*, t. 1868—73); jestto najważniejsze dzieło M., w którém kolejno przechodzi gramatyki pojedynczych języków słowiańskich, za wyjątkiem połabskiego. Niewydany dotychczas tom drugi ma obejmować naukę o tworzeniu wyrazów (etymologiję); jako prace przedwstępne do tego tomu ogłosił M. szereg rozpraw, ważniejsze z których: „*Die Wurzeln im Altslovenischen*“ (w *Denkschriften* akademii nauk, t. 8); „*Die Bildung der Nomina im Altslovenischen*“ (t., t. 9); „*Ueber die Bildung der Personennamen in den slavischen Sprachen*“ (t., t. 10); „*Ueber die nominale Zusammensetzung im Serbischen*“ (t., t. 13); „*Die slavischen Ortsnamen aus Personnamen*“ (t., t 14) i w. in. W pracach historycznych zdobył M. największą zasługę przez restytucyję języka, skażonego częstokroć do niepoznania przez przepisywaczy, oraz przez wydanie źródeł ważnych dla historyi. Tutaj należą: „*S. Joannis Chrisostomi homilia in ramos palmorum*“ (Wiedeń 1845); „*Vitae Sanctorum*“ (t. 1847); „*Monumenta linguæ paleoslovenicæ*

cæ e codice Suprasliensi" (t. 1851): „*Apostolus e codice monasterii Sziszatovace paleoslovenice*" (tamże 1853); „*Evangelium s. Matthaei paleoslovenice*" (t. 1856); „*Lex Stefani Duszani*" (t. 1856); „*Monumenta serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnæ, Ragusii*" (t. 1858), dzieło obejmujące 497 dyplomatów, najdawniejszy z których pochodzi z 1114, najpóźniejszy zaś z 1497 r.; wydanie kroniki Nestora (Wiedeń 1860), według zasad wyłożonych poprzednio w piśmie „*Ueber die Sprache der ältesten russische Chronisten, vorzügl. Nestors*" (t. 1854). Z innych prac M. najważniejsze: „*Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavische Philologie und Geschichte*" (2 t., Wiedeń 1851—58); wydane spólnie z J. Müllerem „*Acta et diplomata græca medii ævi*" (t. 1—3, Wiedeń 1860—64) i w. in. Przygotował nadto M. do druku zbiór drobnych pism Kopitara („*Kopitars kleinere Schriften etc.*" (Wiedeń 1857). Życiorys M. mieści się w *Tygodniku Ilustrowanym*.

Miklouszicz (Tomasz), pisarz serbsko-chorwacki, ur. 1767 w Jastrzebarsku, † 1833 tamże. Po ukończeniu gimnazyjum i kursów filozoficznych w Zagrzebiu, studyjował teologiję w Peszcie, poczém od 1791 kooperator w Jastrzebarsku, został 1795 nauczycielem w Zagrzebiu. Od 1805 proboszcz w Puszczu, następnie w Stenjewcu a od 1831 w Jastrzebarsku. Położył wielkie zasługi dla literatury ojczystéj tak przez napisanie wielu dzieł, jako téż przez wydanie dzieł dawniejszych pisarzów i ocalenie od zatraty pomników rękopis miennych. Z dzieł jego, pisanych przeważnie dla ludu, ważniejsze: „*Ljubomirowicz ili prijatel prawi*" (Zagrzeb 1821); „*Matiasz Grabancicz*" (tamże); „*Huta pri Sawi ili ljubaw za ljubaw* (tamże 1822); „*Lizimakusz ali maczuhiński nazlob*" (Warażdyn 1823); „*Izbor dugowanj wsakowerstneh za hasen i razweselenje služeczih*" (Zagrzeb 1821); „*Stoletni kalendar* i t. d." (t. 1819); „*Cztenja i ewangeliumi* etc." (Wiedeń 1821 i Zagrzeb 1831); „*Podwuczenia wu najpoglawiteneh were istinah*" (Zagrzeb 1822) i w. in. Nadto pozostawił w rękopisie zbiór kazań i pieśni narodowych chorwackich. Pisał także wiele poezyj okolicznościowych, tak serbskich jak łacińskich, pomieszczanych w czasopismach.

Mikó z *Hydwegu* (Emeryk, hr.), spółczesny mąż stanu węgierski, pochodzi ze staréj rodziny szlacheckiéj, osiadłéj w Siedmiogrodzie. Otrzymawszy wysokie wykształcenie domowe, przy pomocy wielkiego majątku, jaki spadł nań po rodzicach, został jednym z najczynniejszych wspieraczy wszystkiego co dążyło do podniesienia umysłowego i materyjalnego kraju, tak że sprawiedliwie głos powszechny nazwał go *Siedmiogrodzkim Széchényim*. Założył w Koloszu muzeum starożytności, przyczynił się w wielkiéj części do wystawienia teatru narodowego siedmiogrodzkiego; zawiązywał towarzystwa rolnicze i przemysłowe, zakładał koleje żelazne i t. d. Na polu literatury zjednał sobie wielką zasługę wydawaniem „*Pamiątek historycznych Siedmiogrodu*" (*Erdélyi történöti lapok*), zawierających ważny materyjał historyczny. Jako polityk jest M. uzmiarkowany liberał czyli deakista i jako taki zasiada od 1861 w izbie panów. Od 1867 do 1870 był węgierskim ministrem robót publicznych i komunikacyi.

Mikołaj (św.), arcybiskup Myru w Licyi, ur. w Patere w Licyi. Podczas prześladowania chrześcijan za Dyjoklecyjana wtrącony do więzienia, został uwolniony dopiéro przez cesarza Konstantyna. Na powszechnym soborze nicejskim r. 325 żarliwie walczył przeciwko aryjanom. W XI w. kupcy z Bari w Neapolitańskiém przenieśli zwłoki św. M. z Myru do miasta rodzinnego, gdzie złożone są w kościele św. Stefana. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 Grudnia. Cześć św. M. szczególniéj upowszechnioną była na Wschodzie, skąd od Greków przeszła do Rossyi.

Mikołaj z Tolentynu (św.), ur. 1245 w Santo-Angelo w marchii ankońskiéj, pierwotnie kanonik w Tolentynie, potém augustyjanin, mąż wielkiéj świątobliwości, niezmordowany kaznodzieja, † 1308 r.; kościół obchodzi jego pamiątkę 10 Września. Grób jego w Tolentynie, głośny licznymi cudami, stał się celem pielgrzymki pobożnych.

Mikołaj, imię sześciu papieżów:—**Mikołaj I** czyli *Wielki*, 858—867, Rzymianin z rodu, poprzednio dyjakon w Rzymie; jako papież żądny władzy i energiczny, rzucił 863 klątwę na patryjarchę konstantynopolskiego Focyjusza, przez co spowodował piérwszy rozbrat kościoła zachodniego ze wschodnim. Piérwszy powoływał się na pseudoizydorskie dekretalija; nałożył na cesarza Lotara II pokutę kościelną. Za jego panowania król bułgarski Bogoris, wraz z całym ludem przyjął chrześcijanizm. Zaliczony został w poczet świętych i kościół obchodzi jego pamiątkę 23 Listopada.—**Mikołaj II**, 1058—61, ur. w Chevron w Sabaudyi, poprzednio Gerhard, biskup florencki, wybrany na papieża działał w duchu stronnictwa hildebrandowskiego, dążącego do wyzwolenia papieżów od władzy świeckiéj oraz osiągnięcia nieograniczonéj władzy kościelnéj. Poddał wybór papieża wyłącznie kardynałom i starał się wprowadzić prawo celibatu. W sporach o wieczerzę Pańską przyjął stronę nauki o transsubstancyjacyi przeciwko Berengarowi z Tours. W Robercie Guiscardzie znalazł lennika i obrońcę posiadłości papieskich w południowych Włoszech.—**Mikołaj III**, 1277—80, z domu Orsini, przyjaciel nauk, lecz zarazem zwolennik nepotyzmu, napróżno usiłował połączyć napowrót kościół wschodni z zachodnim, zakończył natomiast kilkowiekowy spór z cesarstwem na korzyść stolicy apostolskiéj; cesarz bowiem Rudolf Habsburski ustępował mu we wszystkiém, a mianowicie zrzekł się praw cesarskich do egzarchatu Rawenny, marchii ankońskiéj, księstwa Spoleto i wielu miast włoskich.—**Mikołaj IV**, 1288—92, poprzednio Hieronim, biskup Preneste, czynił daremne usiłowania celem wznowienia krucyjaty dla wyswobodzenia ziemi świętéj.—**Mikołaj**, poprzednio Piotr Rainaluci albo Piotr z Corbière, antypapież Jana XXII, wyniesiony na stolicę papieską 1328 przez Ludwika Bawarskiego, uległ swym przeciwnikom, zakończył życie w więzieniu i nie bywa zaliczany w poczet papieżów.—**Miko-**

łaj VI (prawy V), 1447—55, właściwie Tomasz di Sarzana albo Parentualli, poprzednio kardynał biskup Bolonii. Uchylił zagnieżdżone na Zachodzie odszczepieństwo drogą pojednawczą, przywrócił pokój między Alfonsem, królem neapolitańskim, i rzecząpospolitą florencką. Protektor uczonych, sprowadził do Rzymu wielu Greków, których hojnie wspiérał; powiększył biblijotekę watykańską. Z Fryderykiem III zawarł 17 Lutego 1448 tak zwany aschafenburgski, właściwie wiedeński konkordat. Za jego panowania Turcy zdobyli Konstantynopol 29 Maja 1453 r.

Mikołaj, biskup metropolita w Methone, żyjący około połowy XII w., napisał wiele pism treści teologicznéj oraz filozoficznéj, z których pismo przeciw Proclusowi wydał Vœmel (Frankf. 1825).

Mikołaj z Lyry, albo **M.** *Lyranus*, zwany *Doctor planus et utilis*, rodem z m. Lyre w Normandyi, franciszkanin, nauczyciel egzegiezy w jednéj ze szkół klasztornych paryskich, † 1340; główne dzieło jego jest: „*Postillae perpetuae in universa biblia*“ (5 t., Rzym 1471 i częściéj).

Mikołaj de Clemanges, zwany powszechnie *Nicolaus de Clemagiis*, ur. około 1360 w Clemanges, w Szampanii, † po 1425, znany jest jako wolnomyślny obrońca czystości kościoła; stawiał przedewszystkiém studyjowanie i badanie Pisma Świętego, przez co uważany jest za jednego z piérwszych zwiastunów reformacyi. Z dzieł jego, wydanych przez Lydiusa (2 t., Leyda 1631), na szczególną zasługują uwagę „*De ruina ecclesiae*“, „*De studio theologiae*“. Żywot jego napisał Müntz (Strasburg 1846).

Mikołaj, archidyjakon krakowski, żyjący w drugiéj połowie XIII w., słynny w kraju i za granicą z biegłości w prawie kanoniczném. Biblijoteka miechowska posiadała rękopis jego p. t. „*Summa decretalium etc.*“.

Mikołaj z Gielczewa, ob. Gielczewa (Mikołaj z).

Mikołaj z Gorzkowa, ob. Gorzkowa (Mikołaj z).

Mikołaj *a Jesu Maria*, karmelita bosy, ur. 1593, po ukończeniu nauk w Rzymie profesor w Lublinie; † 1633. Wydał: „*Apologia de perfectione vitae spiritualis*“ (Rzym 1626 i częśc.), nadto pozostawił wiele prac teologicznych w rękopisie.

Mikołaj z Błonia, ob. Błonia (Mikołaj z).

Mikołaj z Czarnkowa, ob. *Dyjabeł krwawy albo wenecki.*

Mikołaj z Czerska, ob. Czerska (Mikołaj z).

Mikołaj z Szadka, ob. Prokopowicz Mikołaj.

Mikołaj z Toliskowa, ob. Toliskowa (Mikołaj z).

Mikołaj I *Pawłowicz*, cesarz rossyjski 1825—55, trzeci syn cesarza Pawła I (ob.) i drugiéj jego małżonki, Maryi Fiederówny (Zofii Doroty), córki ks. Eugenijusza Wirtembergskiego, ur. 1796 w Gatczynie pod Petersburgiem. Wychowany wraz z młodszym bratem Michałem pod okiem matki i kierunkiem hr. Lambsdorfa, najwięcéj okazywał skłonności do ekonomii politycznéj i nowożytnych języków, pilnie przytém zajmował się sztuką wojenną. Podczas panowania Aleksandra nie miał wcale udziału w rządzie. Po zawarciu pokoju ogólnego zwiedził rozmaite kraje Europy, a zwłaszcza Anglię, oraz prowincyje rossyjskie; 1817 roku ożenił się z Karoliną (ur. 1798), po przejściu na wiarę wschodnią Aleksandrą Fiedorówną, najstarszą córką Fryderyka Wilhelma III, króla pruskiego, i prowadził życie zupełnie odosobnione, uważane za wzór porządku i szczęścia familijnego. Po śmierci Aleksandra I (ob.), w skutek zrzeczenia się starszego brata, w. ks. Konstantego (ob.), otrzymał M. tron Rossyi. Od dawna przygotowane powstanie wojskowe, które wybuchło pod czas wstąpienia na tron, stłumił z wielką energiją i odwagą. Powstanie to, w skutkach swych mogące mieć wpływ nietylko na losy dynastyi lecz i na ustrój państwowy, wywarło wielki wpływ tak na późniejsze rządy, jako téż i osobisty charakter nowego monarchy. M. porzucił drogę po któréj postępował Aleksander i starał się za pomocą systematu wojskowego i ścisłéj karności ugruntować swe rządy, co mu się udało przeprowadzić przy niezwykłéj energii i wytrwałości, oraz jako zgodne z charakterem narodu. Piérwszą czynnością M. po wstąpieniu na tron było usunięcie licznych nadużyć w zarządzie, co pociągnęło za sobą częściową reorganizacyję władz państwowych; późniéj przystąpił do usystematyzowania księgi praw, pracą którą ukończono dopiéro 1846. Stale występował także M. jako obrońca włościan, i chociaż pozostawił ich w poddaństwie, jednakże starał się ułagodzić los poddanych i zabezpieczyć ich stanowisko wydaniem różnych ukazów. Co się tyczy polityki zewnętrznéj to takowa w piérwszych latach panowania M. była zwrócona przeważnie na Azyję. Wojna z Persyją doprowadziła do pokoju w Turkmanczaj (28 Lutego 1828 r.), przez który Rossyja znacznie rozszerzyła swe granice. Zwycięska wojna z Turcyją, zakończona pokojem adryjanopolskim, oprócz rozszerzenia granic i zwrotu znacznych kosztów wojennych, zapewniła Rossyi swobodę handlu na Dunaju, na m. Czarném i Śródziemném i inne ważne korzyści. Wybuchłe 29 Listopada 1830 r. w królestwie polskiém powstanie, zgniótł M. po dziewięcio-miesięcznéj krwawéj walce. Oprócz przeprowadzania z żelazną konsekwencyją swych planów w polityce wewnętrznéj, niespuścił M. uwagi i z polityki zewnętrznéj, pilnie zwracając zwłaszcza oko na kwestyję wschodnią. Prowadzona z wielką energiją i wysiłkiem wojna przeciwko górskim plemionem na Kaukazie nieprzywiodła wprawdzie, za jego panowania, do żadnych rezultatów, lecz była wyborną szkołą dla żołnierza rossyjskiego. Również bezskuteczną była wyprawa przedsięwzięta 1839 do Chiwy, dla stawienia tamy postępowi Anglików w środkowéj Azyi. Mimo niezaprzeczonéj zręczności dyplomatycznéj, utracił M. po wypadkach 1840 wpływ za Turcyję, nad którą rozciągnęły opiekę państwa Europejskie. Podczas rozruchów 1848 i 1849 zachował M. postawę wyczekującą, szukając jednak stosownéj chwili ażeby na wszystkie strony wywrzéć swój wpływ. I tak podczas rozruchów w księstwach Naddunajskich wystąpił przeciwko stronnictwu demokratycznemu. 1849 na wezwanie Austryi wystąpił M. ze

zbrojnę interwencyją w Węgrzech. Na Wschodzie prowadził M. daléj konsekwentnie swą politykę, starając się przedewszystkiém uzyskać nieograniczony wpływ na sprawy tureckie. Po wznowieniu we Francyi cesarstwa Napoleońskiego, licząc na pewno na pomoc państw sąsiednich i spodziewając się jeżeli nie pomocy to przynajmniéj neutralności Anglii, wywołał 1853 kwestyję wschodnią. Napoleon III chwycił się téj okoliczności i doprowadził do skutku koalicyję przeciwko Rossyi, do któréj udało mu się wciągnąć nawet Austryję (ob. Wschodnia wojna). Niepowodzenie oręża rossyjskiego podkopało zdrowie M. do tego stopnia, że niedoczekawszy końca wojny po krótkiéj słabości † 2 Marca 1851 w Petersburgu. M. był człowiekiem żelaznéj woli, silnego i energicznego charakteru i bez zaprzeczenia najznakomitszym z spółczesnych monarchów. W życiu domowém odznaczał się miłością dla rodziny, sprawiedliwością i prawością względem otaczających. Tron po nim objął najstarszy syn Aleksander II (ob.), nadto pozostawił jeszcze 3 synów: Konstantego (ob.), Mikołaja, ur. 1831, i Michała, ur. 1832, oraz dwie córki: Maryję, ur. 1819, wdowę po ks. Leuchtenbergskim, połączoną ślubem morganatycznym z hr. Strogonowym, i Olgę, ur. 1822, od 1846 małżonkę króla wirtembergskiego.

Mikołaj I *Pietrowicz Niegosz*, książe czarnogórski, ur. około 1841, syn Mirka Pietrowicza, brata poprzedniego ks. Daniela, zamordowanego zdradziecko 12 sierpnia 1860 w Kotarze; nauki pobierał początkowo w Tryjeście następnie w Paryżu. Naznaczony przez ks. Daniela następcą, wstąpił na tron głównie przy pomocy Heckarta, konsula francuskiego w Skutari, i owdowiałéj księżny Darinki. Wkrótce po objęciu tronu zawiązał układy z paszą skutarskim, mocą których zgodzono się odtąd spory graniczne pomiędzy Czarnogórą a Turcyją załatwiać bez spółudziału obcych mocarstw. I zdawało się że zakwitnie pożądany pokój, wybuchłe jednak 1861 powstanie w Hercogowinie wplątało i Czarnogórze w wojnę z Turcyją, trwającą do 1864, i zakończoną umową 21 Sierpnia t. r., mocą któréj uregulowano granice księstwa. 1866 wymógł M. nową koncesyję ze strony Porty, mocą któréj przyłączono do Czarnogórza krainę Nowosielską. Nieprzestając na tém M. zwraca swe starania, ażeby rozszerzyć granicę państwa od strony Hercogowiny. Starania te oraz odwoływanie się do niego o pomoc plemion arnauckich i hercogowińskich wywołało nowe zajście z Turkami.

Mikołajek (*Eryngium*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się kwiatami gęsto w główkę zbitymi, kielichem 5 działkowym, koroną 5 płatkową, toremną i owocem jajowatym, łuskowatym; należą tu zioła cierniste, o kwiatach białawych lub błękitnawych, w Eur. i Amer. płn., z których u nas rosną 2 gatunki: *E. campestre*, zwany latawcem, wygląda zupełnie jak oset mocno kłujący, i *E. planum*, zwany *bożydarem* albo *głodzieniem swojskim*, odznacza się błękitnawą barwą wszystkich swych części; drugi u nas jest pospolitszym. Swiéży korzeń obu gatunków, woni jakby marchwi, smaku słodkawo korzennego, używany bywał dawniéj w medycynie, dzisiaj zupełnie jest zaniechany. Młode pędy gat. *E. maritimum*, na wybrzeżach Europy, używają się jak szparagi.

Mikołajewski (Daniel), teolog ewangielicki, urod. 1560 r., † 1633 w Dębicy; był pastorem w rozmaitych miejscach a następnie superintendentem zborów wielkopolskich. Prowadził zawziętą walkę z jezuitami. Z polecenia soboru w Bełżycach 1603 wyznaczony został do przejrzenia Biblii brzeskiéj, co wykończył przed 1615; praca ta jednak dopiéro 1632 w Gdańsku, pod nazwą Paliurowskiéj, wydaną została. Oprócz kazań, wydał: „*Dysputacyja wileńska, którą miał ksiądz M. Smigleski S. J. z D. M.*“ (Toruń 1599); „*O Sakramencie Ciała i Krwi Pańskiéj*“ (Krak. 1590); „*Syncrisis albo zniesienie nauki kościoła rzymskiego z ewangielicką*“ (Gdańsk 1609) i in.

Mikołajów, miczko w gub. podolskiéj, nad Bożkiem, założone przez Mikołaja Sieniawskiego około r. 1555. Jest tu piękny kościół farny oraz ratusz.

Mikosza (Józef), dragoman poselstwa polskiego przy Porcie Ottomańskiéj za Stanisława Augusta. Napisał w Stambule dzieło p. t. „*Obserwacyje polityczne państwa tureckiego: rządu, religi, sił jego, obyczajów i narodów, pod tymże żyjących panowaniem, z przydatkiem myśli partykularnych o człowieku moralnym i o edukacyi krajowéj*“ (Warsz. 1787, w 2 częściach; przekład niemiecki uskutecznił S. B. Linde, Lipsk 1793).

Mikoszewo, jezioro w król. polskiém, gub. suwalskiéj, pow. augustowskim, zajmuje przestrzeni 180 mor. i wchodzi w systemat kanału Augustowskiego.

Mikowec (Ferdynand Brzetysław), archeolog i pisarz czesk, ur. 1826 w Sloupi, † 1862 w Pradze; nauki gimnazyjalne odbył początkowo w Czeskiéj Lipie następnie w Pradze. Po ruchach 1848, w których miał udział, opuścił na czas jakiś Pragę i przebywał w Banacie, jako oficer w odziale Kniczanina. Powróciwszy do ojczyzny założył 1851 czasopismo *Lumír*, jedyne w tym czasie pismo belestrytyczne czeskie, które wydawał aż do śmierci, i którem w liczne artykuły historyczne i archeologiczne M. dodały trwałéj wartości. Od r. 1845 zbiérał materyjały do przedsięwziętéj a niedoszłéj do skutku pracy „*Codex epigraphicus regni Bohemiae*“; w tym celu zebrał przeszło 7,000 napisów ze starych nagrobków, pomników i t. d. Oprócz licznych rozpraw treści archeologicznéj, pomieszczanych bądź w *Musejniku*, bądź wydawanych oddzielnie, rozpoczął od 1858 wydawnictwo najważniejszego swego dzieła „*Starožitnosti a památky zemie české*“, z rysunkami Hellicha i Kandlera, wychodzącego także i w języku niemieckim p. t. „*Alterthümer und Denkwürdigkeiten Böhmens*“. Drugie wydanie obu tych dzieł wychodziło w latach 1869—70, trzecie zaś przygotował do druchu Ant. Schmitt. Oprócz tego zajmował się M. troskliwie scenę narodową, przez wiele lat był recenzentem teatralnym czasopisma *Bohemia* i wydał tragedyje: „*Zahuba rodu Přemyslowcu*“ (Praga 1851); i „*Dimitri Iwanowicz*“ (t. 1856). W re-

kopisie miał nadto pozostawić dramaty: *Bitwa Białogórska* i *Konrad Wallenrod*.

Mikowy łupek, skała metamorficzna, złożona z miki i kwarcu. Jest ona ustroju łupkowatego, barwy rozmaitéj, już czarnéj, już białéj. Jako minerały przypadkowe występują w M. ł. spat polny, granaty, amfibol, turmalin i in. M. ł. występuje w pokładach dawnych w Alpach, Bretanii, Pirenejach i in., i tworzy niekiedy potężne pokłady.

Mikoza, ciało cukrowate, zawarte w sporyszu i otrzymane w r. 1833. Wzór M. jest C_{12} H_{22} O_{11}. Jestto ciało bardzo słodkie, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu wrzącym.

Mikrocefalizm, wstrzymanie rozwoju czaszki w życiu płodowém, w skutek czego i rozwój mózgu jest bardzo słabym. Vogt określa czaszkę mikrocefala jako dolną część czaszki człowieka prostozębnego z częścią czołową małpy i widzi w tém objaw atawizmu (ob.). Mikrocefale czyli małpoludzie sąto istoty nader niedołężne, nie mówią wcale lub uczą się wypowiadać tylko niektóre wyrazy, a ogólne ich własności psychiczne żywo przypominają małpy, inteligencyja zaś jest często jeszcze niższą.

Mikrokosm, ob. Kosmos.

Mikrometr (z greck.), narzędzie służące do mierzenia bardzo drobnych rozciągłości, zwłaszcza konieczne przy lunetach i mikroskopach. Gascoigne w r. 1640 piérwszy umieścił cienkie nitki w ognisku lunety, a w r. 1679 w Berlinie Kirch urządził M. *śrubowy*, w którym włókienka, między które umieszcza się przedmiot, mający być mierzonym, mogą być zbliżane i oddalane za pomocą dwu śrubek bardzo delikatnych, czyli *mikrometrycznych*; obecnie używa się przyrządów o jednéj takiéj śrubie. Przy mikroskopach używane są jako M. tafelki szklane kratkowane, na których narzynają się dyjamentem delikatne linijki, zaledwie 0,01 milimetra szerokości mające; w odległościach $^1/_5$ do $^1/_{10}$ milim.

Mikroskop czyli *drobnowidz*, przyrząd optyczny służący do dawania obrazów powiększonych drobnych przedmiotów. M. *pojedynczy* czyli *lupa*, w najprostszéj swéj postaci przedstawionym jest przez soczewkę dwuwypukłą. Dla widzenia mianowicie drobnego przedmiotu zbliżamy go do oka, przez co kąt widzenia się powiększa i obraz wydaje się powiększonym, ale wtedy znajduje się w odległości bliższéj od odległości wyraźnego widzenia i nie rozróżniamy go już wyraźnie. Otóż, jeżeli między okiem a przedmiotem umieścimy soczewkę zbierającą tak, aby przedmiot znajdował się wewnątrz odległości ogniskowéj, to po stronie przedmiotu powstaje obraz urojony, powiększony, nieodwrócony owego przedmiotu. Powiększenie jest tem większe, im soczewka ma mniejszą odległość ogniskową, czyli im jest bardziéj wypukłą; ale wtedy rośnie też i aberacyja kulistości i barwna, tak że powiększanie ma miejsce kosztem jasności. Można temu zaradzić przez użycie dwu soczewek (lupy Fraunhofera, Wilsona, Plössla), ale zupełnie usunąć tych zboczeń niepodobna. Lupy Brewstera i Coddingtona usuwają promienie skrajne przez stosowne wcięcia soczewki. M. pojedyncze mają do soczewki dodaną statywę i powiększają do 200 razy (w wymiarze linijnym). M. *złożony* składa się z jednéj lub kilku soczewek, zwróconych ku przedmiotowi i stanowiących *objektywę* czyli *szkło przedmiotowe*, i z soczewki przeznaczonéj dla oka, *okularu* czyli *szkła ocznego*. Objektywa ma bardzo małą odległość ogniskową i jeżeli po za jéj ogniskiem i bardzo jego blisko znajduje się przedmiot, objektywa wydaje obraz tego przedmiotu rzetelny, odwrócony i silnie powiększony; szkło oczne stanowi lupę, przez którą obraz ten jest rozpatrywany; ma ono takie położenie, że obraz rzucony przez objektywę wypada wewnątrz jego odległości ogniskowéj i dla tego wydaje ono dla oka obraz powiększony tego obrazu rzetelnego. Powiększenie M. jest iloczynem z powiększenia objektywy i okularu. Przedmiot jest oświetlony za pomocą zwierciadła, którego obrót dozwala regulować natężenie światła. Czystość obrazów wymaga usunięcia zboczenia chromatycznego i sferycznego (ob. achromatyzm i soczewka). Bardzo dogodnem dla usunięcia chromatyzmu szkła ocznego jest urządzenie Campani'ego (1655), które polega na użyciu dwu soczewek płaskowklęsłych, osadzonych w jednéj rurze; druga i większa z tych soczewek (*kolektywa*) przyjmuje promienie idące od objektywy przed ich połączeniem się, powiększa ich zbieżność i wydaje obraz bliższy i mniejszy; piérwsza zaś soczewka, bliższa oka, stanowi właściwy okular i ma takie położenie i wielkość, że różnobarwne obrazy kolektywy się pokrywają; podwojenie to okularu i przegroda wprowadzona między obie jego części usuwą też zboczoczenie sferyczne okularu. Pole widzenia jest w M. złożonym znaczne, bo właściwie okular nie potrzebuje już powiększać i może być dostatecznie wielkim. Powiększanie M. jest tem większe, im mniejszemi są odległości ogniskowe obu szkieł, i ma miejsce kosztem jasności i wyraźności obrazu. Dla tego też przy każdym M. jest kilka szkieł ocznych, aby stosownie do potrzeby zyskać silniejsze powiększenie, lub większą wyraźność. Dla oznaczenia powiększenia używa się mikrometru, umieszczonego jako przedmiot i za pomocą kamery lucidy kreśli się widziane kreski; stosunek odległości tak nakreślonych kresek, do rzeczywistéj ich odległości na mikrometrze, daje powiększenie. Najsilniejsze powiększenie (5,000, linijne, zatém kwadratowe 25 milijonów) okazywał Hartnack w Paryżu (1867) za pomocą M., w którym objektywa była zanurzoną w kropli wody lub gliceryny. Dobry M. winien przy 300 krotnem powiększeniu dawać jeszcze wyraźne obrazy przy płomieniu świecy. Do prób używa się łusk motyla z rodzaju oczeńca (*Hipparchia jonica*), albo też pisma Petersa, gdzie na $^1/_{1600}$ do $^1/_{360000}$ cala kwadr. ang. napisane jest „Ojcze nasz". M. ma niesłychanie ważne zastosowanie w anatomii, fizyjologii, historyi naturalnéj, patologii, technice, medycynie sądowéj, obecnie i w geologii i t. d. Piérwsze jego urządzenie zawdzięczamy Janssen'owi w r. 1590. Tak zwany M. słoneczny jest zastosowaniem latarni czarodziejskiéj (ob.). Urządzenie jest tu takież samo;

przedmioty umieszczają się w pobliżu ogniska soczewki, a obrazy tworzą się rzeczywiste, tak że mogą być otrzymane na stosownéj zasłonie i przez wszystkich widzów na raz obserwowane. Aby jednak obrazy przy silnem powiększeniu mogły być jasne, przedmiot musi być silnie oświetlonym. Używa się w tym celu światła słonecznego, które się za pomocą helijostatu (ob.) wprowadza do przyrządu umieszczonego w otworze okiennicy i za pomocą soczewki zagęszcza na przedmiot; albo też światła gazu piorunującego (**M.** *tlenowodorny*), albo też światła elektrycznego (**M.** *fotoelektryczny*). Drobny przedmiot np. kropla wody z wymoczkami, pysczek owadu i t. d., znajduje się w ciemnéj skrzyni bardzo blisko ogniska soczewki, po zą odległością ogniskową; soczewka winna mieć małą odległość ogniskową, zatém musi być silnie skrzywioną i małą. **M.** słoneczny urządzony został przez Lieberkühna 1738; instytut optyczny Powella i Lealanda w Anglii urządził **M.** słoneczny, którego objektywa, mająca $^1/_2$ milimetra odległości ogniskowéj, wydaje powiększenie linijne=3000, zatém powiększenie w powierzchni=9 milijonom.

Mikszicek (Maciéj), pisarz czeski, ur. 1815 w Daczycach na Morawii, odbywał nauki w Litomyślu, poczém poświęcał się zawodowi kupieckiemu; obecnie jest urzędnikiem przy drodze żelaznéj w Bernie. **M.** należy do liczby najgorliwszych patryjotów czeskich. Wydał: „*Sbirka powiesti morawskich a slezskych*“ (Berno 1843—44 i Ołomuniec 1845); „*Narodni bachorky*“ (Znoim 1845); „*Pohadky a powidky lidumorawského*“ (Berno 1847) i in.

Mikształyńskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiem. Podług metryk litewskich od roku 1596 zaliczały się do tego sstwa wsie: Mikształyno, Dudino, Liszki i Cerkowiszcze; posiadali je zaś: kniaź Samuel Horski, Ciechanowieccy, Hurkowie, Andrzéj Taran, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 21 Listopada 1746 r. Antoni i Cecylija Ciechanowieccy ustąpili je Marcinowi i Ewie małżonkom Suchodolskim, którzy zeń opłacali kwarty złp. 585 gr. 28, a hyberny złp. 176. Przy piérwszym podziale kraju przeszło to sstwo pod panowanie Rossyjskie.

Mikucki (Antoni), statysta, pijar, urodz. 1749 r., † 1811; wydał z druku: „*Mowy o kształcie i własnościach różnych krajowych rządów*“ (Wilno 1774); „*Krótkie zebranie geografii naturalnéj, politycznéj i historycznéj*“ (tamże 1776); „*Nieszczęśliwość troskliwych, zawsze scenicznym sposobem wyrażona*“ (tamże 1777).

Mikuli (Karol), kompozytor polski, ur. 1821 r. w Czerniowcach na Bukowinie. W r. 1839 udał się na kursa medycyny do Wiednia, pracując jednocześnie nad muzyką. W r. 1844 przybył do Paryża, gdzie spełniło się jego najgorętsze życzenie, bo został uczniem Chopina w grze na fortepijanie a Rebera w teoryi t. j. harmonii i kontrapunkcie. Powołany r. 1858 na dyrektora artystycznego towarzstwa muzycznego we Lwowie, położył tutaj znakomite zasługi, jako nauczyciel harmonii i kompozycyi, tudzież jako dyrektor orkiestry i chórów. Kompozycyje **M.** odznaczają się szlachetnością pomysłów, staranném opracowaniem i utrzymywanym w mierze zapałem.

Mikulicz, herb polski, przedstawia w polu czerwoném księżyc, rogami do góry zwrócony, w środku niego krzyż, a na jego wierzchołka lilija biała, na hełmie 3 pióra strusie.

Mikulińce, miasto okręgowe w Galicyi, obwodzie tarnopolskim, na prawym brzegu rz. Seretu, w położeniu bardzo pięknem, około 3,500 m. Zamek, owczarnia, fabryka sukna i największa w Galicyi gorzelnia; prowadzi handel bydłem, suknem, okowitą, miodem i konopiami z Morawią, Multanami i Wołoszczyzną. W r. 1674 Turcy, obległszy zamek tutejszy, zmusili załogę do poddania się i, łamiąc zawartą umowę, część załogi i mieszkańców wyrznęli, a część do niewoli uprowadzili.—*Mikuliński okrąg* ma na 6,30 m. kw. przeszło 24,000 m., zamieszkałych w 1 mieście i 23 wsiach.

Mikuliński, herb polski, w polu błękitném trzy litery **M.** większe, jedna nad drugą, białe lub złote, nad najwyższą w środku krzyż. Nad hełmem i koroną 5 piór strusich.

Mila, miara długości służąca dla większych przestrzeni, z łac. *mille* t. j. tysiąc, **M.** bowiem rzymska obejmowała 1000 kroków geometrycznych, po 5 stóp, czyli 1481,75 metr. **M.** *geograficzna*, inaczéj *niemiecka* = $^1/_{15}$ stopnia długości geograficznéj = 7,500 m. Na takiż stopień idzie mil polskich dawnych większych 15, dawnych mniejszych 20(=5556 metr.), nowych po 7 wiorst 14,879, litewskich dawnych 12,44. **M.** angielska=1609, 4 m., mila włoska (miglio)=1852 m. Co do **M.** francuskiéj ob. *lieue*. W Rossyi pospolicie się mierzy na wiorsty. **M.** morska jest $^1/_{60}$ stopnia długości=1852 metrów.

Miladinow (Dymitr i Konstanty), bracia Bułgarzy, rodem ze Strugi, słynni patryjoci bułgarscy. O życiu ich bardzo mało mamy wiadomości. Dymitr był 1858 nauczycielem w Kukuszu w Macedonii, następnie podróżował wraz z Aleksandrem Raczyńskim po Macedonii i na początku 1861 r., gdy mieszkańcy Ochrydy i okolic niechcieli daléj znosić władzy swego fanaryjockiego biskupa, został jako burzyciel wtrącony do więzienia, początkowo w Bitolii, skąd następnie przewieziono go do Carogrodu. W tym czasie brat jego Konstanty przebywał w Zagrzebiu, zajmując się wydaniem zebranych przez obu pieśni narodowych bułgarskich i po powrocie do Macedonii również aresztowany, odwieziony został do Carogrodu, gdzie w więzieniu zwaném Tersana zamordowani zostali obaj pod koniec 1861 r. Pozostały po nich zbiór pieśni „*Bolgarski narodni piesni*“ (Zagrzeb 1861), jest najbogatszym z wydanych dotychczas i oprócz pieśni zawiéra cenne wiadomości etnograficzne, jak opis zwyczajów, świąt, zabaw, przesądów, podań i t. d.—Porów. Czołokowa „*Tužan glas jednoga Bugarina*“ (w czasopiśie *Pozor*, Zagrzeb 1862).

Milakowicz (Dymitr), pisarz serbski, ur. 1805 w Mostarze w Hercegownie; nauki gimnazjalne pobierał w Dubrowniku i Nowym Sadzie, poczém odbył studyja filozoficzne w Peszcie, prawne zaś w

Wiedniu. 1831 wraz z hr. J. Wukoticzem udał się do Czarnogórza, gdzie został sekretarzem władyki. 1833 towarzyszył archimandrycie Piotrowi II w podróży do Carogrodu, gdzie tenże wyświęcony został na metropolitę; 1836 odbył w interesach państwa podróż do Rossyi. Po śmierci władyki Piotra II towarzyszył M. 1851 nowemu księciu czarnogórskiemu w podróży do Petersburga, skąd wracając zatrzymał się przez rok w Wenecyi, i tam studyjował bogate archiwa, poczém 1852 udał się do Belgradu, skąd na naleganie brata wrócił do Dubrownika. 1857 udał się do Petersburga, zachorował jednak silnie w Warszawie, gdzie przebywszy kilka miesięczy, udał się dla zupełnego wyleczenia do Drezna i tu † t. r. M. było mąż niezwykłego umysłu, szlachetnego serca i gorliwy patryjota. Wydał: „*Grlica kalendar crnogorski*“ (5 roczników, 1835—39); „*Srbska gramatika*“ (t. 1, 1838); „*Prepravva na istoriju svjeta*“ (1839); „*Istorija Crne Gore*“ (1856). W rękopisie pozostawił *Składnię serbską*, nad którą pracował 20 lat.

Milan *IV Obrenowicz*, panujący obecnie książe serbski, wnuk Jefrema Obrenowicza a syn Maryi Obrenowiczówny, ur. 1854; nauki pobierał w Paryżu. Po zamordowaniu Michała Obrenowicza (ob.) powołany 20 Czerwca 1868 przez walną skupszczynę na tron, uznany został wkrótce przez Portę i mocarstwa europejskie. Opiekunem młodego księcia ustanowiony był Milojkowicz, minister spraw wewnętrznych i zagranicznych, rządy zaś państwa powierzono 3 namiestnikom książęcym: Milowojowi Pietrowiczowi Blaznawcowi, Jowanowi Risticzowi i Jowanowi Gawrilowiczowi. 22 Sierpnia 1872 doszedł M. do pełnoletności, objął rządy samodzielnie i mianował nowe ministeryjum pod prezydencyją Blaznawca, jednocześnie ministra wojny i komunikacyi. 7 Października 1872 zagaił nowy książe piérwszą skupszczynę za swych samodzielnych rządów, i przed zebranymi reprezentantami zaprzysiągł zachowanie serbskiéj ustawy. Zaprzyjaźniony z władcami Rumunii i Grecyi, dąży M. do uzyskania zupełnéj niezależności Serbii.

Milanollo (Teresa), ur. 1829 i *Maryja* **M.**, urodz. 1832, dwie siostry, córki malarza *Józefa* **M.** w Savigliano pod Turynem, odznaczały się już w wieku dziecinnym talentem w grze na skrzypcach. Odbywały podróże artystyczne w latach 1842 i 1849 po Europie; Teresa wielkiego używała rozgłosu, ale r. 1857 poślubiła kapitana inżynieryi francuskiéj Parmentier i odtąd już publicznie nie występowała; Maryja zaś † 1848 w Paryżu.

Milazzo albo **Melazzo**, starożytne *Mylae*, miasto portowe i twierdza w sycylijskiéj prow. Messyna, ma 9,600 m.; 20 Lipca 1860 r. zdobyta przez Garibaldego.

Milczanie (łac. *Milzane*, *Milzene*), gałąź Słowian połabskich, zamieszkujących w późniejszych Łużycach Górnych; wspomnieni po raz piérwszy u geografa bawarskiego (866—890), następnie często, zwłaszcza podczas walk Bolesława Chrobrego z Niemcami aż do XII w., w którym nazwa pierwotna ustąpiła nazwie Łużyc Górnych. O dziejach ich ob. artykuł *Serbowie Łużyccy*. Szafarzyk (*Starożit. slow.*) przypuszcza że M., podobnie jak współimienni im M. południowi, wyszli z krajów, leżących na pograniczu między Polską a Litwą, w sąsiedztwie Weletów, i wywodzi nazwę ich od litewskiego *milžins* (*milžinas*, *milžinis*)—olbrzym, wielkolud.—Inne plemię *Milczanów* (Milci, Milkowcy, u geogr. bawarskiego *Miloxi*) zamieszkiwało nad rz. Milkową, pomiędzy Wołoszczyzną a Siedmiogrodem.—Inni znów *Milczanie* (Milenci, Milci, po gr. *Mileggoi*, zamieszkiwali z pokrewnymi sobie *Jezierami* okolice pasma gór Pentadaktylos w Peloponezie. Wspominami od połowy IX w., zachowali narodowość słowiańską aż do XV w.

Milcyjades (greck. *Miltiades*), sławny wódz ateński, pokonał Traków a 29 Wrz. 490 r. przez Chr. zwyciężył Persów pod Maratonem i odzyskał kilka wysp na morzu Egejskiém, które poddały się nieprzyjaciołom. Umarł 481 w więzieniu, nie będąc w możności zapłacić kary, nałożonéj nań przez niewdzięcznych ziomków za niepomyślną wyprawę przeciw wyspie Paros. Szkic jego życia dał Kornelijusz Nepos.

Milda (*mil-da*, t. j.sprawująca, tworząca miłość), w pogańskiéj Litwie bogini miłości; zwaną była inaczéj *Aleksota*. Co znaczy *Aleksota* i jaki ma związek z M., nie wiadomo. Według dawnego podania świątynia jéj miała się znajdować na Antokolu w Wilnie.

Mile (Jan), zasłużony lekarz i fizyjolog polski, ur. 1789 w Warszawie, † 1839; przedwczesnym zgonem ojca osierocony, był uczniem zegarmistrzowskim. W r. 1809 zaczął przez ciekawość uczęszczać na lekcyje anatomii i fizyjologii w ówczesnéj szkole lekarskiéj w Warszawie, a zapisawszy się r. 1810 w poczet stałych uczniów, po czteroletnim kursie uzyskał stopień doktorski. Następnie przez lat kilka kształcił się w uniwersytach europejskich. Po powrocie do Warszawy 1817 r. mianowany został w nowo otworzonym uniwersytecie profesorem fizyjologii i zaniechał prawie zupełnie praktykę lekarską. Po zamknięciu uniwersytetu był członkiem rady lekarskiéj i prezesem towarzystwa lekarskiego. Z licznych jego prac wymienimy: „*Opisanie nowych narzędzi machiny pneumatycznéj*“ (1822); „*Opisanie nowego urządzenia barometru*“ (Rocz. warsz. tow. przyj. nauk, t. 17); „*O achromatyzmie oka ludzkiego*“ (*Posiedzenie publ. uniwer.* z r. 1831); „*O nowéj machinie parnéj obrotowéj*“ (1825); „*De la cause qui dispose l'oeil pour voir distinctement les objets placés à différentes distances*“ (*Jour. de phis.* 1836) i w. in. W rękopisie pozostawił kurs fizyjologii.

Milejowa (Maciéj z), podkustosz i wikaryjusz kościoła katedralnego krak., notaryjusz apostolski, żyjący w XV w. Opisał po łacinie cuda błogosławionego Prandoty z Białaczowa, biskupa krakow. Tłumaczenie tego rękopisu przez ks. Gładyszewicza (ob.) zamieszczone jest w wydaném przezeń „*Życiu błogosł. Prandoty*“ (od str. 95—192).

Milet, *Miletos*, osada jońska, w starożytnych czasach kwitnące miasto w Azyi Mniejszéj w Karyi, niedaleko ujścia Meandru położone, było metropo-

liją wielu kolonij, siedliskiem zamożności i oświaty. Zdobyte przez Cyrusa, zostało r. 494 prz. Chr. zburzone przez Persów podczas wojny jońskiéj. Odbudowane potém, nie mogło się już podźwignąć do dawnego znaczenia i dzisiaj stanowi lichą wioszczynę *Palat.* Dawni Grecy od m. Miletu nazywali pewien rodzaj powiastek *bajkami* albo *historyjami milezyjskiemi.*

Milewski, zwany także *Mielicki Rotundus* (Augustyn) a po łac. *Milesius*, wójt wileński od 1542—76, i sekretarz królewski za Zygmunta Augusta; biegły prawnik, wyznaczony był na sejmie 1569 z Waleryjanem Protasowiczem, biskupem, do korektury Statutu Litewskiego. Z polecenia króla zaczął zbiérać materyjały do historyi Litwy, początek jéj przesłał w r. 1560 Mikołajowi Radziwiłłowi. Jako powiernik Zygmunta Augusta, użytym był przezeń do napisania w języku polskim jego testamentu, który wydrukowany został w „*Pamiętniku warszawskim*“ (r. 1819, tom 15, str. 71). M. † około 1595. Wydał z druku: „*De dignitate ordinis ecclesiastici Regni Poloniae*“ (Krak. 1582) i „*Epistola ad D. Georgium Radzivillum, Ducem Olycens. Episc. Viln., qua cuidam anonymo haeresim persuadendo respondit*“ (Wilno 1581). Z pozostałych po nim rękopisów najważniejszym ma być p. t. „*Leges poloniae et Galiae*“, o którym Starowolski wspomina.

Milewski (Karol), inspektor instytutu alekandryńskiego w Puławach, † 1853 w Częstochowie; wydał: „*Rozprawa o historyi powszechnéj*“ (Warsz. 1826); „*Wiadomości z historyi powszechnéj dla użytku instytutów płci żeńskiéj*“ (2 t., 1827); „*Ogólny rys Encyklopedyi dla użytku płci żeńskiéj*“ (2 t., t. 1840).

Milewski-Kapica, ob. Kapica-Milewski.

Milhaud, m. franc. dep. Aveyron, ma 13,600 m., wielkie garbarnie i słynne séry. M., znane powszechnie wino francuskie z okolicy Rovergue.

Milicz z Kromierzyża, Morawijanin, kanonik pragski, w latach 1360—62 wicekanclerz cesarza Karola IV, pobudzony przykładem kaznodziei tyńskiego Konrada Waldhausera zrzekł się 1363 roku wszystkich swych dostojeństw i oddał się zupełnie pracom kapłańskim a zwłaszcza kaznodziejskim. Od 1364 zaczął kazać naprzód w kościele św. Mikołaja, potém zaś w kościele św. Julii, starając się zwłaszcza gorliwie, aby przywieść lud do pokuty i polepszenia obyczajów. Niezwykła wymowa i pobożność zjednały mu w krótkim czasie wielkie uważanie u spółobywateli, z drugiéj zaś strony wykazywanie zdrożności i wad w kościele spowodowało nienawieść skażonéj części duchowieństwa. Nauka M., że się zbliża przyjście antychrysta, i że przez niego rozsiane jest wszystko złe, panujące wtedy, uchwyconą była przez nieprzyjacioł za powód do oskarzenia go o kacerstwo. M. odwołał się do sądu papieża i w tym celu udał się osobiście 1369 do Rzymu; przed przybyciem wszakże papieża Urbana V z Avignonu wypowiedział w kościele św. Piotra kazanie swe o antychryście, za co w samym kościele aresztowany z rozkazu inkwizytora, był osadzony w więzieniu, z którego był wypuszczony dopiéro po przyjeździe papieża. Po powrocie złagodził wprawdzie swą naukę o antychryście, natomiast działalność swą obyczajową i nauczycielską z większą jak poprzednio wypełniał gorliwością. Za jego staraniem cesarz Karol rozkazał zburzyć główne siedlisko nierządu w Pradze, tak zwaną Wenecyję (na Starém mieście); M. zebrawszy dary od pobożnych wystawił na tém miejscu kościół św. Maryi Magdaleny, przy którym założył, pod nazwą Jerozolimy, zakład dla kobiet upadłych a pokutujących. Równąż gorliwość okazał w nauczaniu młodego duchowieństwa. Przeciwnicy jego, a zwłaszcza mnisi zakonów żebraczych, nieprzestawali prześladować M. i obwinili go powtórnie o kacerstwo przed papieżem, na podstawie 12 artykułów, wyjętych z jego nauk, pomiędzy któremi główny nacisk położyli na to, że M. zachęca lud do zbyt częstego, mianowicie codziennego przystępowania do wieczerzy Pańskiéj. Skarga ta sprawiła, że papież Grzegorz XI bullą 10 Stycznia 1374 potępił te zdania, jako kacerskie, i zakazał ich rozprzestrzeniania. M. zapozwany przez inkwizytora pragskiego odwołał się do papieża i udał się do Avignonu, stolicy naówczas papieskiéj. Przyjęty łaskawie, usprawiedliwił się ze swéj nauki, przed ukończeniem jednak sprawy zachorował i † 1374 w Avignonie. Liczny zastęp młodego duchowieństwa, wykształconego przezeń, pracował daléj w duchu jego nauki, i przyczynił się wielce do rozbudzenia życia religijnego w narodzie czeskim, który doszedł rozkwitu za Husa. M. napisał w języku czeskim *Postyllę*, oraz dzieło p. t. „*Knižky o zarmutcich welikych cirkwe swate*“ częścią którego jest pismo *o Antychryście.*

Milijard, toż co *bilijon* (ob.).

Milicyja, siła zbrojna, nie należąca do armii staléj, ale powoływana do służby chwilowo podczas wojny i po jéj skończeniu wracająca do zwykłych zajęć.

Miliczewicz (Milan Djakow), pisarz serbski, ur. 1831 we wsi Ripniu w powiecie belgradzkim; otrzymawszy początkowe wychowanie od ojca, uczęszczał od 1843 w Belgradzie do gimnazyjum, późniéj zaś do 1850 studyjował tamże teologiję, poczém został nauczycielem w Lesznici. Przeniesiony w rok potém do Topoli, służył następnie w ministeryjum oświaty, od 1845—61 w kancelaryi książęcéj, został ostatecznie 1861 sekretarzem ministeryjum oświaty. M. zaliczany jest do najuczeńszych i najzdolniejszych pisarzów serbskich. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał „*Pisma o istorii Srba i Bugara*“, przekład z Hilferdinga (2 t., 1857—50); „*Czasowi odmora*“ (3 części, 1858—59); „*Nekoliko reczi o slawenskim narodima u Austriji i Turskoj*“ (1859); „*Smrt knjaza Milosza Obrenowicza I. i stupanje na wladu kn. Mih. Obrenowicza III*“ (1860); „*Beležka uz put kroz pet okružija*“ (1862); „*Czudnowati dogadjaj jedne dusze*“ (1862); „*Waspitanje u Americi*“ (1863); „*Putniczka pisma*“ (1865; 2 wyd. 1868); „*Monastiri u Srbiji*“ (1867); „*Život Srba seljak*“ (1867); „*Skole u Srbiji*“ (1868); „*Kako se uczi kniga*“ i in. Od 1868 wydaje czasopismo *Szkola.*

Milium, ob. Prosownica.

Mill (James), historyk i ekonomista angielski, ur. 1773 w Logie Pert, w Szkocyi; studyjował teologiją w Edynburgu, został w 1801 r. współpracownikiem wielu pism i przyczynił się do założenia uniwersytetu w Londynie. Ogłoszona przez niego w 1818 r. Historyja Indyi Angielskich, „*History of Britisch India*“ (6 t., Londyn 1818), dzieło wielkiéj wartości, wyjednała mu najprzód urząd w zarządzie kompanii wschodnio indyjskiéj, a w 2 lata potém posadę naczelnika indyjskiéj korespondencyi, na któréj zostawał aż do śmierci, † 1836 r. Oprócz wyżéj wymienionego dzieła M. napisał „*Elements of political economy*“ (1821); „*Analysis of the phenomena of human mind*“ (1829); „*Fragment of Makintosh*“ (1835).—**Mill** (John Stuart), syn poprzedniego, znakomity filozof, polityk i ekonomista angielski, jeden z najpotężniejszych umysłów naszego wieku, ur. 1806 w Londynie i jak w swéj autobiografii opowiada, za najpiérwszego i prawie jednego nauczyciela miał swego ojca. Nie zaznał M. wcale uciech i przyjemności dzieciństwa, bo surowy i głęboko wykształcony ojciec nie odstępował go na chwilę i ciągle zajmował pracą umysłową, a że dziecko miało olbrzymie zdolności i wielką chęć do nauki, czyniło przeto ogromne, niesłychane postępy. Dość tu powiedzieć, że M. mając 3 lata życia, zaczął się uczyć po grecku, że w czasie od 4 do 8 włącznie roku, życia przeczytał Herodota, Cyropedyją Ksenofonta, pamiętniki o Sokratesie tegoż, wyjątki z Dyjogenesa Laertiusa, Lucyjana i Izokoetera, sześć dyjalogó Pwlatona, a także dzieła historyczne: Langhorna, Barnella, Bobertsona, Hume'a, Gibbona, Watsona, Hooke'a, Rollina, Millera, Mosheima i M. Grie. Zdaje się to trudnem do uwierzenia, a wszelakoż niepodobna posądzać o kłamstwo autora, który sam to mówi i dodaje, że tak wyprzedził swych rówieników o 25 lat życia. W 17 roku życia wstąpił M. do biura zajmowanego przez swego ojca, a w 1836 r. został jego następcą na urzędzie. Przy końcu życia mieszkał w Avignon, gdzie † 1873 r. Poglądy swe filozoficzne rozwija M. w logice. Znakomite to dzieło wyszło w Londynie w 1843 r. p. t. „*System of logic ratiocinative and inductive*“ i zostało przełożone na wiele europejskich języków. Dowodzi tu M., że jedyną umiejętną drogą badania naukowego jest indukcyja, metoda doświadczalna, i ustala jéj zasady. Pogląd na moralność i na jéj podstawy rozwija w dziełku „*O wolności*“ (przekład polski Lwów 1864). Również głębokością i ścisłością rozumowania nacechowane jest główne jego dzieło ekonomiczne, w którém poglądy szkoły manczesterskiéj (ob. gospodarstwo narodowe) silnie się przebijają. Dzieło to ukazało się p. t. „*Principles of political economy*“ (Lond. 1848), przekład na polski wyszedł w Petersburgu 1859 r. Zasługuje także na uwagę: „*Essays on unasettled questions of political economy*“ (Londyn 1851). Znanym jest M. jeszcze jako znakomity pisarz polityczny. Jasny i konsekwentny jego umysł kazał mu stanąć w obozie demokratycznym, stąd był on nieprzyjacielem arystokracyi i tradycyi, obrońcą pokrzywdzonych i stronnikiem równouprawnienia politycznego, już nietylko bogatych z biednymi, ale i kobiet z mężczyznami. Poglądy te rozwinął w przystępnie napisanych książkach, jako to: „*O poddaństwie kobiet*“ (Toruń 1870) i „*O rządzie reprezentacyjnym*“ (Kraków 1870).

Millaur (Frańciszek Ksawery Maksymilijan), teolog i historyk czeski, ur. 1784 w Czeskich Budiejowicach, † 1840 w Pradze. Po ukończeniu gimnazyjum w mieście rodzinném oraz kursów filozoficznych w Pradze, wstąpił 1802 do zakonu cystersów w Wyszszym Brodnie i wyświęcony 1807 na kapłana, był początkowo wikaryjuszem w Studance, następnie profesorem w seminaryjum wyszebrodzkiém a w końcu od 1815 profesorem teologii pastoralnéj na uniwersytecie pragskim. W latach 1820 i 1826 był dziekanem wydziału teologicznego, w r. 1839 wybrany na rektora. Oprócz licznych artykułów treści teologicznéj, pedagogicznéj, historycznéj, bijograficznéj i archeologicznéj, pomieszczanych w czasopisach, wydał oddzielnie: „*Der Ursprung der Cisterzienser Stiftes zu Hohenfurt*“ (1814); „*Ueber die Erbauung der Stadt Budweis*“ (1817); „*Die Ritter von Poreschinge*“ (1828); „*Böhmens Denkmahle der Tempelherrn*“ (1822); „*Ueber den deutschen Ritherorden*“ (1825); „*Żizka von Trocznow*“ (1827); „*Die Grabstätten der böhm. Landesfürsten*“ (1830); „*Die Matriken der Akatholiken*“ (1830); „*Der deutsche Ritterorden in Böhmen*“ (1832); „*Series rectorum universitatis Pragenae*“ (1824) i in.

Millenaryjusze (z łac. Tysiącznicy), sektarze, oczekujący powtórnego przyjścia Messyjasza, którego królestwo szczęścia i rozkoszy ma trwać na ziemi lat tysiąc.

Miller (Wawrzyniec), historyk, radca nadworny księcia kurlandzkiego, żyjący w XVI wieku; wydał po niemiecku pamiętniki do dziejów Polski za panowania Stefana Batorego (doprowadzone przez Henninga do r. 1593) p. t. „*Polnische, Liflandische, Moscovitische, Schwedische und andere Historien so sich unter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen*“ (Lipsk 1585; 2 wyd. Frankfurt n. M. 1586), kontynuacyja zaś Henninga: „*Septentrionalische Historien oder Beschreibung Polnischen, Lifflandischen etc. und anderer Geschichten*“ (Lipsk 1606). Polskie tłumaczenie dzieła M. dał J. J. Lipiński p. t. „*Pamiętniki Millerowe do panowania Stefana Batorego*“ (Poznań 1840).

Miller (Samuel), teolog amerykański, ur. 1769, † 1850; po ukończeniu studyjów teologicznych na uniwersytecie pensylwańskim, był od 1813 profesorem historyi kościelnéj w seminaryjum primcetońskiém. Wydał: „*A brief retrospect of the eighteenth century*“ (2 t., New-York 1803); „*Lettres on the constitution and order of the christian ministry*“ (1807); „*Lettres on unitarianism*“ (1821); „*Lettres on clerical manners and habits*“ (1828); „*Lettres on presbyterians*“ (1838); „*Discourses on infant baptism*“; „*Presbyterianism the truly primitive and apostolical constitution of the church of Christ*“ i w. in.

Miller (William), założyciel sekty *Millerystów* czyli *Drugich Adwentystów*, ur. 1781 r. w Pilsfield (w Massachusetts), † 1849 w Low Hampton (w New

Yorku). Zaczął 1838 głosić bliskie przejście Chrystusa i zapowiadał, że 1843 r. nastąpi koniec świata. Wkrótce zbiegło się około niego 30,000 do 50,000 stronników, nietylko ze Stanów Zjednoczonych, ale i z posiadłości angielskich oraz z Wielkiéj Brytanii. Dla rozpowszechnienia głoszonych przez się zasad zaczął wydawać w Bostomie czasopismo *Adwent Herald*. Gdy proroctwo niesprawdziło się w 1843 r., zwolennicy jego odłożyli koniec świata na czas dalszy, i w wielu miejscach, ubierając się w białą odzież, wychodzili na cmentarze oczekując przyjścia Chrystusa. Sekta ta przetrwała do dziś dnia, chociaż liczba jéj członków znacznie się zmniejszyła; spodziewają się lada chwila przyjścia Zbawiciela, lecz daty już więcéj nieoznaczają.

Millesimo, m. we włoskiéj prowincyi Genui, ma 1,606 m. i pamiętne jest zwycięzkiemi bitwami Bonapartego z armiją austryjacko-sardyńską 13—15 Kwietnia 1796 r.

Millet (Jan Franciszek), malarz francuski, urodz. około 1815 w Greville, uczeń Delaroche'a. Po raz piérwszy wystąpił na wystawie 1844 z robotami pastelowemi. Następnie osiadł w zaciszu wiejskiém i poświęcił się wyłącznie malarstwu krajobrazowemu. Przedstawia głównie tylko sceny z życia wieśniaków. M. należy do szkoły realistów, a prace jego odznaczają się wielką prawdą i naturalnością. Na wystawie powszechnéj 1867 otrzymał piérwszy medal.

Millevoye (Karol Hubert), poeta francuski, ur. 1782 w Abbeville, † 1816. Oprócz pięknych elegij i innych utworów poetycznych napisał piękny poemat dydaktyczny „*L'amour maternel*“ oraz poemat opisowy „*Belzunce ou la peste de Marseille*“, zamieszczone w ogólnym zbiorze pism jego „*Oeuvres complètes*“ (2 t., Paryż 1837).

Millin (Aubin Ludwik), archeolog francuski, ur. 1759 w Paryżu, profesor i konsewator gabinetu starożytności przy tamecznéj biblijotece narodowéj oraz członek akademii napisów, † 1818. Na polu archeologii zasłużył się dziełami: „*Peintures des vases antiques*“ (Paryż 1808—10) i „*Galérie mythologique*“ (2 t., Paryż 1811); do zakresu historyi sztuki należą: „*Voyage dans les départements du midi de la France*“ (5 t., Paryż 1807—11) i „*Histoire métallique de la révolution française*“ (Par. 1806), do któréj dodatek napisał Millingen p. t. „*Supplément*“ (Londyn 1818). Oprócz tego innemi swemi pismami rozbudzał ówczesny ruch literacki.

Millot (Klaudyjusz Franciszek), historyk franc., ur. 1726 w Ornans pod Besançon, profesor retoryki w Lugdunie, późniéj historyi w Parmie, a od r. 1778 nauczyciel księcia d'Enghien, † 1785 r.; wydał z druku: „*Mémoires politiques et militaires du duc de Noailles, pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV*“; „*Éléments de l'histoire de France*“; to ostatnie dzieło przełożył na język polski M. Olszewski (Wilno 1818).

Milman (Henryk Hart), historyk i poeta angielski, ur. 1791 w Londynie, † 1868 tamże. Piérwotnie profesor w Oxfordzie, od r. 1849 dziekan przy kościele św. Pawła w Londynie i ulubiony kaznodzieja. Oprócz dzieł historycznych: „*History of the Jezus*“ (1829); „*History of christianity from the birth of Christ to the extinction of paganisme*“, którego dalszym ciągiem jest „*History of Latin christianity*“ (3 ed. 9 t., Lond. 1863—64), wydał także kilka utworów dramatycznych (np. tragedyje „*Fazio*“, „*Fall of Jerusalem*“ i t. d.), oraz poemat opisowy „*Samor, Lord of the bright city*“ (1818). Był także czynnym spółpracownikiem „*Quarterly review*“.

Milnea (*Wiarlina*), rodzaj roślin z rodziny miedlinowatych (*Meliaceae*); M. *montana*, drzewo w Indyjach wschod., o owocach jagodowatych, żółtych, wewnątrz niebieskawych, kwaskowych, stanowiących tam ulubiony owoc.

Milner (Jan), teolog angielski katolicki, ur. 1752 w Londynie, † 1826 w Wolverhampton, od r. 1803 wikaryjusz apostolski i biskup Castabala. Najważniejsze jego dzieła są: „*The end of religions controversy*“; „*History, civil and ecclesiastical, and survey of the antiquities of Winchester*“ i „*Treatise on the ecclesiastical architecture of England during the middle ages*“.

Milo, starożytna *Melos*, wyspa grecka, obejmująca 3 mile kw. i 10,000 m., ma kopalnie doskonałéj siarki. Główne miasto portowe Kastro-Plaka.

Milo z Krotony, sławny atleta grecki, żyjący około r. 520 prz. Chr., złożył wiele dowodów nadludzkiéj prawie siły. Usiłując pewnego razu rozedrzéć pień drzewa, którego klinami nie można było rozłupać, tak silnie zacisnął sobie w nim ręce, że nie mogąc ich wydobyć, stał się pastwą dzikich zwierząt.

Milo (Tytus Annius), był r. 57 prz. Chr. trybunem ludu. W zatargach z Klodyjuszem zabił go, a oskarżony z tego powodu, broniony był dzielnie przez Cycerona w znanéj jego mowie *(pro Milone)*; mimo to jednakże skazany został na wygnanie do Massylii. Późniéj poległ przy oblężeniu miasta Cassanum.

Milowuk (Milan), pisarz serbski, ur. 1825 r. w Peszcie, gdzie téż ukończył gimnazyjum a następnie kursa filozoficzne i wydział prawny, poczém zajmował się gospodarstwem wiejskiém w Slawonii. W r. 1848 redagował przez krótki czas dział południowo-słowiański w *Presse* wiedeńskiéj, następnie przyjął miejsce administratora pewnego majątku w Wołoszczyźnie; 1853 został profesorem szkoły rolniczéj w Topczyderze pod Belgradem, następnie nauczycielem szkoły handlowéj w Belgradzie, po przemienieniu któréj w 1865 r. na szkołę realną został dyrektorem tejże. Działalność literacka M. jest wielce rozległa; między innemi napisał: „*Naczela nauke o trgowini*“ (1861); „*Srbska stenografija*“ (1866); „*Teoriczki osnowi muzike*“ (1866); „*Nauka o muzici*“ (1867); „*Ilustrowani swet*“ (1867); „*Szkola notnog pewanja*“ (1868); „*Kratka stilistika i korespondencija*“ (1871); „*Trgowaczko knjigowodjenje*“ (1871). Nadto w latach 1861—1863 redagował czasopismo *Trgowaczke nowine*, a 1866 czasopismo ilustrowane *Beogradske ilustrowane nowine* i pisywał artykuły do *Allgemeine Zeitung* i *Kölnische Zeitung*. Obecnie

wraz z Medowiczem i kilku innymi zajęty jest opracowaniem Encyklopedyi powszechnéj.

Milreis, moneta rachunkowa portugalska i brazylijska, licząca 1000 reisów, w Portugalii=10 złp. Conto reisów znaczy milijon reisów, czyli 1000 M.

Milton (John), jeden z najsławniejszych poetów angielskich, ur. 1608 w Londynie, † 1674. Uniwersytet kończył w Cambridge, wydziedziczony przez ojca za to, że przeszedł do kościoła protestanckiego, przeznaczony został później do stanu duchownego, ale nie chciał złożyć wymaganéj przysięgi, żył czas jakiś na wsi i ogłosił kilka utworów poetycznych, w których niepospolity już okazał talent. Powróciwszy z podróży (1638—39) do Francyi, zwrócił na się powszechną uwagę pismami swemi polemicznemi w kwestyjach religijnych i politycznych i wkrótce do wielkiego doszedł znaczenia. Po zwycięskiém odparciu broszury Salmasiusa „*Defensio regis*“, mianowany został przez Cromwella sekretarzem tajnym rady stanu r. 1649. Pomimo ślepoty, jaką dotknięty został r. 1652, jeszcze i po śmierci Cromwella występował śmiało przeciwko stronnikom królewskim. W r. 1665 ukończył swój sławny poemat „*The Paradise lost*“, t. j. „*Raj utracony*“ (Londyn 1667), po którym wydał znowu „*The Paradise regained*“ t. j. „*Raj odzyskany*“ (Lond. 1671). Inne jego prace poetyczne zebrane są w dziele „*Poetical works*“ (4 t., Lond. 1842). Prace M., prozą pisane, zebrał Fletcher (Lond. 1833). Najlepsze wydanie wszystkich dzieł jego „*Complete works*“ sporządził Milford (8 t., Lond. 1851); „*Raj utracony*“ tłumaczyli na język Polski Jacek Przybylski, Dmochowski i inni. Bijografije M. pisali Hayley (1796), Jvimey (1833) i Masson „*The life of John Milton etc.*“ (3 t., Lond. 1865—73).

Miltwitz (Bartłomiéj), znakomity malarz, Gdańszczanin, celował w obrazach perspektywicznych, jego wnętrza świątyń i innych budowli odznaczają się wielką pod tym względem ścisłością, † 1655 r. Piękny jest jego pędzla obraz w kościele św. Katarzyny w Gdańsku: Wejście Chrystusa Pana do Jerozolimy.

Miluński (Maciéj), sławny mówca i wiérszopis, jezuita, ur. 1645 w Warszawie, rządca nowicyjatu wileńskiego, † 1719 w Wilnie; wydał z druku: „*Explanationes juris ecclesiastici canonico-morales etc.*“ (Wilno 1705) i „*Discursus ascetici de regia via S. Ignatii Fundatoris S. J. et de sapientiae domo in duas partes distributi*“ (tamże 1713).

Milutinowicz (Szymon *Sarajlia*), słynny poeta serbski, twórca nowo-serbskiéj literatury, ur. 1791 w Sarajewie, † 1847 w Belgradzie. 1801 wraz z rodzicami przeniósł się do Zemunia i otrzymał wykształcenie początkowo w gimnazyjum w Szegedynie, następnie w Karlowicach, skąd wydalony za napisaniem wolnomyślnego wiersza, poświęcił się w Zemuniu kupiectwu, do którego zresztą nie czuł pociągu. 1807 został w Belgradzie pisarzem kancelaryi senatu rządu narodowego, i pozostawał na tém stanowisku do upadku Serbii 1813, poczém wydalił się za granicę, i przez Peszt, Wiedeń, Tryjest, udał się do Dalmacyi, gdzie przebywał czas niejaki, utrzymując się z nauczania. 1814 powrócił do Serbii i otrzymał przy biskupie belgradzkim miejsce sekretarza. Po wybuchu powstania 1815 był wysłany do Bośnii, dla przygotowania tam wybuchu, poczém służył sprawie narodowéj jako pisarz senatu; 1816 opuścił swe stanowisko i udał się dla odwiedzenia rodziców, przyczém z braku pieniędzy był zmuszony zatrzymać się w Widyniu, gdzie był początkowo pomocnikiem u ogrodnika Turka, następnie nauczycielem szkoły chrześcijańskiéj. Tutaj napisał piérwszy swój obszerny poemat „*Troje sestarstwo*“ (Lipsk 1837). Posądzony o udział w sprzysiężeniu, był wtrącony do więzienia, z którego uwolniono go po upływie kilku miesięcy. 1818 wstąpił do służby rządowéj w Serbii, poczém 1818 udał się do rodziców, mieszkających wtedy w Kiszeniewie, gdzie pobierając pensyję od rządu rossyjskiego, przebył lat kilka, zajęty pracami literackiemi. Pomiędzy innemi napisał tu historyję powstania serbskiego pod Jerzym Czarnym, oraz poemat „*Serbjanka*“ (Lipsk 1826), zbiór znakomitych poematów bohaterskich. Od 1825 przez dwa lata studyjował na uniwersytecie lipskim, zwłaszcza filozofiję; zapoznał się tutaj z panią Talvj, któréj poświęcił zbiór poezyj lirycznych „*Zorica*“ (Buda 1827). Lata 1828—33 przepędził w Cetynii, jako nauczyciel przyszłego księcia czarnogórskiego Piotra II. W tym czasie napisał „*Historija Crne-Gore*“ (Petersburg 1835); dramat „*Dijka crnogorska*“ (Cetynija 1835); tragedyję „*Obilicz*“ (Lipsk 1837), oraz zebrał pieśni narodowe „*Pjewanja crnogorska i hercegowaczka*“ (wydane pod pseud. *Czurbo Czojkowicza*; Buda 1833 i Lipsk 1837). Od 1834 kapitan policyi w Belgradzie, napisał na żądanie Miłosza Obrenowicza historyję Serbii od 1389—1815 („*Istorija Srbije*“, Lipsk 1837); część dzieła tego, w któréj opisuje powstanie serbskie, wyszła poprzednio p. t. „*Istorija Srbije ili tri godine drugog desetoleja owoga wieka*“ (Belgrad 1835). Zyskawszy z powodu ostatniego dzieła nieprzyjaźń Miłosza, opuścił raz jeszcze Serbiję i po krótkim pobycie w Lipsku osiadł w Budzie, gdzie napisał poemat „*Trojebratstwo*“ (Belgrad 1844). 1839 powrócił do Serbii i został dyrektorem szkoły narodowéj, musiał jednak znów uchodzić 1840. Powróciwszy 1841, został sekretarzem w ministerstwie oświaty; zapisaniem tragiedyi *Karadjordje* rozbudził dawną przeciwko sobie nienawiść. Zarówno poezyje jak i prace historyczne M. odznaczają się gorącym patryjotyzmem i czysto narodowym językiem.

Milwaukee, najważniejsze miasto w północno-amerykańskim stanie Wiskonsin, przy ujściu r. t. n. do jeziora Michigan, szybko wzrasta; w r. 1850 miało 20,000 ludności, w r. 1860 45,000, a w r. 1870 71,500 m. M. połączone jest kanałami i koleją żelazną z Mississippi i prowadzi znaczny handel zbożem.

Miładowski (Floryjan), kompozytor i obywatel ziemski, zamieszkały we wsi Macki, w okolicy Mińska litews., ur. 1820; mieszkał w Wilnie; prócz utworów kościelnych, sonat, pieśni, nokturnów i innych, napisał udatną operetkę „*Konkurenci*“, któ-

rą w Mińsku z wielkiém przedstawiano powodzeniem.

Miłaszewicz (Jan), ataman koszowy Kozaków Zaporoskich, który za panowania cesarzowéj rossyjskiéj Anny, przywiódł całe Zaporoże w poddaństwo Rossyi i aż do zniesienia Siczy Zaporoskiéj w r. 1775 utrzymał ją w wierności dla Rossyi.

Miłek, ob. Adonis.

Miłkowski (Zygmunt), współczesny powieściopisarz znany pod pseudonimem *Tom. Teodora Jeża*, ur. około 1820 w gub. podolskiéj. Opuściwszy kraj, brał udział w wojnie węgierskiéj 1848 a następnie przebywał w Turcyi i Wołoszczyźnie. W 1863 r. stał się głośnym dla zajścia, jakie spowodował podczas przechodu na czele zbrojnych oddziałów polskich przez księstwa Naddunajskie. Przebywał następnie jakiś czas w Belgii a obecnie (1874) w Lozannie (Szwajcaryi) otwiera pensyjonat dla młodzieży. Zawód swój literacki rozpoczął korespondencyjami i powiastkami drukowanemi w lwowskich i warszawskich pismach. W *Gaz. Warsz.* mianowicie zaczął ogłaszać szereg powieści na tle życia węgierskiego, południowych Słowian i Ukrainy osnutych. Nowość i oryginalność typów, życie i prawda, przechodząca często w zbytni realizm i drobiazgowość a przytém humor i odrębność stylu zjednały od razu M. ogólne uznanie krytyki i czytelników. Istotnie pierwsze powieści, jak: „*Wasyl Hołub*“ (Lwów 1858); „*Handzia Zahornicka*“ (Wilno 1860); „*Szandar Kowacz*“ (t. 1861); „*Historyja o prapradziadku i praprawnuku*“ (t. 1864), ogłoszone pierwotnie w *Gaz. Warsz.*, przedstawiały tak szczęśliwie połączenie prawdy realnéj z artystycznemi wymaganiami, iż postawiły od razu autora w rzędzie najpiérwszych powieściopisarzów naszych. „*Krwawe Dzieje*“ (Gaz. Warsz. z 1862), na losach wyprawy partyzanckiéj Deniski osnute, znakomicie opracowane w 1-éj części, raziły w 2-éj połowie brudami domowego pożycia bogaczów mołdawskich. Rozwinąwszy szerzéj swą działalność literacką, przerwaną wypadkami 1863—64, stał się M. pożądanym spółpracownikiem wielu bardzo pism warszawskich i lwowskich, które zasila korespondencyjami politycznemi i literackiemi tudzież różnéj treści studyjami, jak: „*Belgija i Belgowie*“ w „*Niwie*“ (1872); „*Drugie Cesarstwo*“ w „*Kłosach*“ (z 1873). Na tém rozproszeniu działalności tracą najwięcéj powieści, którym coraz więcéj zbywa na opracowaniu artystyczném. Stara się tu autor nagrodzić rozmaitością tła i pomysłów, które mu nastręczają bądź dzieje południowéj Słowiańszczyzny („*Uskoki*“ w *Kłosach*, jeden z lepszych utworów; „*Narzeczona Harambaszy*“ w *Tyg. Illustr.*; „*Dachijszczyzna*“ w *Gaz. Warsz.*), bądź przeszłość Mazowsza („*Dersław z Rytwian*“), bądź hajdamaczyzna i życie ukraińskie („*Pamiętniki starającego się*“ w *Tyg. Illustr.*; „*Uroczа*“ Warsz. 1870), bądź wreszcie spółczesne kwesyje i postaci („*Helena*“, Poznań 1869; „*Emancypowana*“, Warszawa 1873; „*Ofiary*“, 2 t., t. 1874). We Lwowie ogłosił: „*Pierwsze boże przykazanie*“ (1861), „*Jubileusz serbski*“ (1865); „*Drugie boże przykazanie*“ (1866); „*Asan*“ (1869). Powieści i artykuły M. cechuje w ostatnich czasach dość jaskrawy radykalizm zarówno społeczny jak i polityczny; ostatnia powieść „*Ofiary*“ odznacza się mianowicie tą krańcową demokratyczną tendencyją, nienawistną dla innych warstw społecznych.

Miłopolski (Jan), podobno pseudon. jakiegoś jezuity, który wydał dwa dziełka ważne dla historyi i obyczajów: „*Verifikacyja artykułów niektórych od kogoś na rokosz podanych*“ (1600), do rokoszu Zebrzydowskiego, i „*Obrona panien klasztoru św. Jagnieszki w Krakowie*“ (1612), w któréj opisuje napad Aleksandra Koniecpolskiego na klasztor i wydobycie stamtąd przyszłéj swéj żony, za co klątwą był ukarany.

Miłoradowicz (Michał, hr.), generał rossyjski, ur. 1770; pochodził z familii serbskiéj, osiadłéj w Rossyi na początku 18 w. Brał udział w wyprawie Suworowa 1799 do Włoch i Szwajcaryi; w kampanii 1805 odznaczył się jako generał-lejtnant w bitwach pod Ens, Krems i Austerlic; 1807 walczył w kampanii tureckiéj pod Giurgiewo i Bukaresztem; 1810 mianowany generałem piechoty. W wojnie 1812 r. brał udział w bitwie pod Borodino, pobił wespół z Bennigsenem 18 Października t. r. Murata pod Tarutinem, i, jako dowódca awangardy, zadał klęskę Francuzom pod Wiazmą, Dorohobużem i u Krasnoj; 8 Lutego 1813 zajął Warszawę. W bitwie pod Lutzen zasłaniał lewe skrzydło sprzymierzonych; następnie, jako dowódca aryjergardy rossyjskiéj, stoczył walki pod Rochlitz, Dreznem, Bischofswerda i Reichenbach. Wyniesiony do godności hrabiego, otrzymał pod w. ks. Konstantym dowództwo nad rossyjsko-pruskiemi gwardyjami i rezerwą, z któremi wziął czynny udział w bitwach pod Kulm i Lipskiem i które poprowadził do Paryża. Po zawarciu pokoju, wielokrotnie wynagradzany przez cesarza Aleksandra, został 1818 wojennym generał-gubernatorem Petersburga; zginął 26 Grudnia 1826 podczas powstania przy wstąpieniu na tron cesarza Mikołaja.

Miłość, jedna z trzech cnót teologicznych, cnota nadprzyrodzona, rozlana w sercach ludzkich przez Ducha Świętego; przez nią przywiązujemy serce nasze do Boga, jako do najwyższego dobra i ostatecznego celu naszego. Do wykonywania miłości w całém jéj znaczeniu mamy podane dwa prawidła: przykazanie miłości Boga i przykazanie miłości bliźniego. Cnota M. jest niezbędną do zbawienia; ktokolwiek nie posiada M., zbawionym być nie może.

Miłosław, m. w w. ks. i regencyi poznańskiéj, pow. wrzesińskim, nad rz. Szywrą, 1,600 m. Miejscę zwycięzki potyczkiéj 1 Maja 1848 powstańców poznańskich pod wodzą Mierosławskiego, z wojskiem pruskiém, dowodzoném przez gen. Blumana i Hirschfelda.

Miłosz Obrenowicz, książe serbski, ur. 1784 r. we wsi Dobryni (obecnie w powiecie uszyckim), syn biednego wyrobnika Tesza (Teodora), ożenionego z wdową po wieśniaku imieniem Obren. Po śmierci ojca służył jako parobek u przyrodniego brata *Milana Obrenowicza*, który przez handel bydłem doszedł znacznego majątku. Po wybuchu 1801 po-

wstania przeciwko władzy tureckiéj, Milan, wybrany wkrótce w kilku okręgach na wojewodę, oraz Miłosz przyłączyli się do Jerzego Czarnego, i wkrótce obaj stanęli w rzędzie najsłynniejszych przywódców w walce o niepodległość. Po zgonie Milana objął M. 1810 zarówno jego stanowisko w narodzie jakotéż i majątek; od téj téż chwili począł się nazywać Obrenowiczem. W niefortunnéj walce jaka nastąpiła po pokoju bukareskim (1812), odznaczył się M. niezwykłą odwagą i miłością ojczyzny i wsławił się zwłaszcza bohaterską obroną wsi Rawaniu (1813), czém zaćmił sławę Jerzego Czarnego. Nadto gdy wszyscy zwątpiwszy opuścili sprawę narodową, i gdy Jerzy Czarny uszedł z kraju, M. sam jeden wytrwał daléj, i wyjednawszy u Turków przyjazne warunki, uczyniony był przez nich księciem, pod warunkiem uspokojeniu kraju, co mu się i udało uskutecznić 1814 r. Gdy jednak Turcy w krótkim czasie dopuścili się nowych nadużyć, M. w Kwietnią, Niedzielę 1815 a z chorągwi, w ręku wystąpił przed zgromadzony lud, rozniecił nowe powstanie, na którego czele stanął, i po długiéj i ze zmiennem szczęściem prowadzonéj walce uzyskał 1816 pokój, mocą którego zapewniona była autonomija Serbii i M. uznany był przez Portę jako wojewoda serbski, poczém 6 Listopada 1817 wybrany przez zgromadzonych kneziów i wyższe duchowieństwo na dziedzicznego księcia. M. z wielkim taktem dyplomatycznym rozpoczął swe panowanie, zmuszony walczyć z jednéj strony z rządem tureckim, z zazdrością patrzącym na ustąpione Serbii prawa, z drugiéj zaś z miejscowymi naczelnikami ludu, dążącymi do coraz większéj władzy. Uroszczenie tak jednéj tak drugiéj strony potrafił ująć we właściwe karby. W Czarogrodzie przy poparciu Rossyi toczone były, uwieńczone w końcu pomyślnym skutkiem układy o uznanie niepodległości Serbii. Wtedy M. zwrócił staranie na urządzenie wewnętrznych stosunków. Zaprowadzeniem administracyi, urządzeniem sądownictwa, zakładaniem szkół i t. d. przygotował Serbiję do prawidłowego rozwoju. Mimo wszakże wszelkich zalet M. niejednokrotnie w sposób gwałtowny przekraczał granice swéj władzy, objawiając autokratyczne dążności. Okoliczność ta, oraz nieprzyjaźń spanoszonych wojewodów, spowodywały sprzysiężenia, jak w r. 1820, 24 i 25, i zmusiły nareszcie M. 1839 roku do zrzeczenia się władzy na korzyść starszego syna *Milana* i opuszczenia kraju. Od tego czasu przebywał M. do Wołoszczyźnie lub téż w Wiedniu aż do chwili, w któréj przez skupszczynę 23 Grudnia 1858 powołany został powtórnie na tron, potwierdzony 12 Stycznia 1859, panował spokojnie do końca, 1859 zagaił skupszczynę, która pomiędzy innemi ogłosiła dostojność książęcą za dziedziczną w rodzie Obrenowiczów. M. po długiéj chorobie † 1860 i tron po nim objął drugi syn jego Michał (ob.).

Miłosz (Franciszek), agronom, ur. 1828, † 1863; po ukończeniu nauk w instytucie rolniczym w Marymoncie, wysłany był za granicę dla wydoskonalenia się w rolnictwie. W r. 1859 objął katedrę gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie; w r. 1862 został inspektorem instytutu politechnicznego w Nowéj Aleksandryi (Puławach). Oprócz licznych prac, drukowanych w różnych czasopismach, ogłosił „*Początki chemii*“ (Płock 1851).

Mimetyt, ob. Ołów.

Mimika, sztuka wyrażania uczuć i myśli przez miny twarzy i gesty, ważne dla mówcy i dek'amatora, a bardziéj jeszcze dla aktora. Samoistnym ale treścią swoją bardziéj ograniczonym rodzajem M. jest *pantomimika* (ob. *Pantomimy*). M. u starożytnych Greków była więcéj plastyczną, nowożytna zaś jest więcéj malowniczą. Najznakomitszych mimików mieli Rzymianie; najcelniejszym z nich był Roscyjusz (ob.). Dzisiaj w M. celują szczególniéj Włosi.—Porów. Engla „*Ideen zu einer Mimik*“ (2 t., Berlin 1785).

Mimnermus (greck. *Mimnermos*), liryk grecki, żyjący około r. 630 prz. Chr. Z utworów jego szczupłe zachowały się jeno fragmenty, wydane między innymi przez Schneidewina w „*Delectus poetarum elogiacorum Graecorum*“ (Getynga 1838) i Bergka w „*Poetae lyrici Graeci*“ (2 wyd. Lipsk 1853). M. celował głównie w elegii erotycznéj.

Mimosa, ob. Czułek.

Mimośród, w matematyce stosunek odległości pomiędzy ogniskami elipsy (ob.) lub hyperboli (ob.) do osi wielkiéj; M. jest w elipsie mniejszy, w hyperboli większy od 1. M. daje pojęcie o spłaszczeniu elipsy, stąd ważność jego przy określaniu orbit planet. Dwa koła na jednéj płaszczyznie są w położeniu *mimośrodkowém*, czyli *ekscentryczném*, gdy nie mają wspólnych środków, w różnicy od położenia współśrodkowego. M. nazywają też po polsku ekscentryk (ob.).

Mimulus (miliślepek, figlarek), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmujący rośliny zielne, pochodzące z Ameryki półn., a często w naszych ogrodach utrzymywane jako ozdobne, zwłaszcza: M. *guttatus*, M. *luteus*, M. *cardinalis*, M. *roseus* i M. *moschatus*. Są to rośliny o liściach ząbkowanych, kwiatach dużych, paszczękowatych, różnéj barwy, z piżmową wonią w całém zielu.

Mimusops (*Zawiązla*, *drzewo małpie*), rodzajr oślin z rodziny sączyńcowatych (*Sapotaceae*); drzewa indyjskie o soku mlecznym. Soczyste owoce M. *balata*, używają się w Indyjach na deser. Również jadalne są żółte owoce gatunków M. *elengi* i M. *obtusifolium* (*kauki*). Drewno tych drzew jest trwałe i nadaje się na wyroby.

Mimy, tak się nazywały u starożytnych Rzymian małe dramaty, artystycznie niewyrobione, przedstawiające rzeczywistość w świetle poetyczném. Wykształcili je szczególniéj poeci: Decimus Laberius i Publius Syrus. M., do których treść brano zwykle z życia ludu, odznaczały się obfitością dowcipu, śmiałą wolnomównością i arcy komicznymi ruchami. M. odróżniały się stanowczo od *pantomim* (ob.). Aktorowie, przedstawiający takie sztuki, nazywali się także M., a autorowie *mimografami*.

Mina, (z łac. *miniaria* pokłady minii, stąd ugólnione), miejsce podziemne, gdzie znajdują się minerały, zwłaszcza metale; w szczególności zaś każdy

przekop robiony dla wydobycia minerałów (ob. kopalnictwo). W sztuce wojskowéj M. jest to galeryja podziemna, przeprowadzona głównie przez oblegających pod bastyjonem, wałem i t p., dla wysadzenia ich za pomocą prochu strzelniczego. M. podpalają się dziś za pomocą elektryczności, przez przeprowadzenie drutów od stosów do prochu. Najdawniejsza z większych M. przeprowadzoną była w r. 1503 przez hiszpana Piotra z Nawarry, podczas jednego oblężenia zamku dell'Uovo pod Neapolem. Vauban piérwszy dokonał ścisłe nad tym przedmiotem badania. Por. Gillota „*Traité de fortification souterraine*“ (1807).

Mina, waga nowo-grecka=1500 gramów, czyli 3,6991 funta warsz.; 100 M. czyni 1 talent, czyli centnar nowogrecki.

Mina (Don Frańciszek Espoz y), generał hiszpański, ur. 1784 pod Pampeloną, jeden z najdzielniejszych przywódców gerylasowskich podczas wojny hiszpańskiéj z Francyją o niepodległość, a następnie w r. 1822 przeciwko tak zwanéj hiszpańskiéj armii Wiary. Po upadku Kadyksu, przymuszony był jednakże szukać schronienia w Anglii. Rewolucyja Lipcowa powołała go znowu na pole czynnego działania. Stanąwszy na czele wychodźców hiszpańskich, w miesiącu Paźdz. 1830 podczas przeprawy przez Pireneje został rozbrojony w granicach Francyi i w głąb' kraju uprowadzony. Po wybuchu wojny domowéj w prowincyjach baskijskich, mianowany został przez królowę Krystynę 23 Wrz. 1834 naczelnym wodzem północnéj armii hiszpańskiéj i generał-kapitanem Nawarry, lecz nie mogąc z powodu osłabionego zdrowia nic stanowczego dokazać, złożył dowództwo 18 Kw. 1835, † 1836 w Barcelonie.—**Mina** (Don Xawery), krewny poprzedniego, ur. 1788 w Idozin, również dowódca gerylasów 1808—10 w wojnie przeciwko Francuzom, przesiedział w niewoli do r. 1814 w Vincennes. Po powrocie do kraju działał w interesie konstytucyi, lecz 1815 musiał schronić się do Anglii. W r. 1816 udał się do Meksyku, gdzie występował energicznie przeciwko rojalistom. Popadłszy przez zdradę w ich ręce, został 13 List. 1817 r. na mocy wyroku sądu wojennego rozstrzelany.

Minano y Bedoya (Sebastyjan de), polityk, historyk i geograf hiszpański, ur. 1779 w Bezerril de Campos w prow. Palencia, † 1832. Ukończywszy studyja prawne w Salamance, został sekretarzem syna infanta Ludwika de Bourbon i mieszkał w Sewilli. Inwazyi francuskiéj nie uważał bynajmniéj za nieszczęście dla swego kraju. Po powrocie z Francyi 1816 r. mieszkał stale w Madrycie i poświęcał się pracom naukowym. W epoce kontrrewolucyi 1820 i 1823 bronił kortezów i napisał satyryczne „*Cartas del pobrecito holgazan*“, które wielkiéj narobiły wrzawy. Z prac jego najgłówniejszą i rzeczywiście bardzo cenną jest „*Diccionario geografico y Estadistico de Espana y Portugal*“ (11 t., Madr. 1826—28). M. był także członkiem akademii historyi.

Minaret lub **Minareh** (arab.), miejsce światła, zowie się wysmukła wieża, wznosząca się na kilka piętr obok meczetu tureckiego, z któréj krużganku muezzin pięć razy dziennie wzywa muzułmanów do modlitwy. Piérwszy M. miał być wystawiony w Damaszku za Kalifa Walida 88 r. hedżiry (710 po Chr.).

Minargent, nowy spiż naśladujący srebro, podany przez Schmitte'a i Lavallois w Paryżu, złożony ze 100 części miedzi, 70 niklu i 2 glinu.

Minasowicz (Józef Epifani), wiérszopis, ur. w Warszawie 1718 z bogatéj familii ormijańskiéj kupieckiéj; poznawszy się z biskupem kijowskim, Andrzejem Załuskim, którego do śmierci serdecznym był przyjacielem, został za jego wpływem sekretarzem królewskim i kanonikiem katedralnym kijowskim, chociaż nie był wcale duchownym. Po śmierci swego protektora, Załuskiego, popadł w wielką nędzę; r. 1796 w Warszawie ogłosił drukiem przeszło 50 prac oryginalnych i tłumaczeń (Marcyjalisa, Horacego, Auzonijusza, Petronijusza, Klaudyjana, Fedra) wyliczonych szczegółowo u Bentkowskiego (T. I 385 i nast.). Oryginalne poezyje M. wyszły p. t. „*Zbiór rytmów polskich*“ (4 t., Warsz. 1755—56); „*Załuszczyzny albo zbiór rytmów ojczystych etc.*“ (t. 1773); „*Zbiór mniejszych poezyj*“ (t. 1782). Tłumaczył z Szymonowicza „*Joel, prorok starozakonny*“ (t. 1772), wydawał relacyje historyczne o poselstwie do Persyi Sefera Muratowicza od Zygmunta III, o „*Przyjeździe królowéj Bony do Polski*“ (Lipsk 1773) i wiele innych.—Porów. Browna „*Bibl. pisarz asyst. pols. towarz. Jezus.*“ (str. 276—280).

KONIEC TOMU VII-go.

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA

S. ORGELBRANDA.

Nowe Stereotypowe odbicie.

TOM ÓSMY

(Minasowicz.—Pawłowicz).

WARSZAWA
NAKŁAD, DRUK I WŁASNOŚĆ S. ORGELBRANDA SYNÓW,
ulica Bednarska № 20.

1884.

Дозволено Цензурою.

Варшава, 13 Октября 1883 года.

M.

Minasowicz (Józef Dyjonizy), poeta, jeden z najlepszych tłumaczów Schillera, syn kupca i obywatela Warszawy, ur. 1792 w témże mieście. Po ukończeniu kursów prawa i administracyi w uniwersytecie lipskim, wszedł do służby rządowéj w wydziale sprawiedliwości i w r. 1821 mianowany został obrońcą prokuratoryi, w r. 1830 referendarzem stanu, w r. 1843 członkiem warszawskich departamentów rządzącego senatu, † w r. 1849. Wybornie władając językiem, obok wysokich zdolności poetycznych, M. więcéj może w przekładach swoich niżeli w oryginalnych pracach zasłużył się literaturze. Swiadzą o tém jego znakomite tłumaczenia lirycznych utworów Schillera, dramatu A. Wolffa, „*Precyjoza*“, tudzież opery: „*Otello*“ i „*Niema z Portici*“. Wszystkie prace jego oryginalne i tłumaczone wyszły p. t.: „*Twory J. D.* M.“ (4 t., Lipsk 1844, 3 ed. 4 t. Lipsk 1872).

Minas-Geraes, prowincyja brazylijska, obejmująca 10,290 mil kw. z ludnością 1,650,000; kraj górzysty, podnoszący się do 6000 st. wysokości, ma kopalnie dyjamentów, złota, ołowiu, miedzi, platyny i żelaza. Miasto główne Ouro-Pereto.

Mincio, lewy dopływ r. Po, we włoskiéj prowincyi Medyjolanu, bierze początek w Tyrolu, pod nazwą Sarca, wchodzi do jeziora Garda, wypływa z niego pod właściwém imieniem M., i jako rzeka spławna wpada do Po pod Mantuą. Pod względem historycznym rzeka ta godną jest pamięci z powodu zwycięztwa, odniesionego przez Francuzów pod generałem Brune dnia 25 i 26 gr. 1800 nad armiją austryjacką, dowodzoną przez Bellegarde'a. Bitwa pod Solferino, odległém o 2 godziny drogi od téj rzeki, stoczona 24 Czerwca 1859, bywa także niekiedy nazywana bitwą nad M.

Minczeticz lub *Menczeticz*, po włosku *Menze*, nazwisko kilku poetów chorwackich, z których sławniejsi: **Minczeticz** (Szyszko *Wlahowicz*), ur. 1475 w Dubrowniku, † 1524. Zajmował się pilnie naukami, a zwłaszcza filozofiją platońską, którą uważał za najlepszą nauczycielkę i podstawę obyczajów i mądrości; pilnie przytém studywał poetów łacińskich. Stanowisko oraz zasługi jego w literaturze chorwackiéj są odpowiednie stanowisku i zasługom położonym dla literatury włoskiéj przez Baccaccia i Petrarkę. Napisał: 365 **pieśni miłosnych** i sonetów, 3 księgi elegij i kilka wierszy o ukrzyżowaniu Chrystusa. Wybór z utworów M. dał Kukuljewicz w 1 t. „*Pjesnici horwatski*“ (Zagrzeb 1856).—**Minczeticz** (Wladjo, t. j. Władysław), po włosku zwany *Vladislao di Girolamo Menze*, szlachcic dubrownicki i radca senatu, napisał 1663 na cześć Jerzego Zryńskiego ognisty lecz nie dość wykończony poemat bohatyrski „*Trublja slowinska*“ (w Jakyni 1665; 2 wyd., Zagrzeb 1844), oraz poematy bukoliczne *Zoróa* i *Radonja;* z których piérwszy wydał Popowicz p. t. „*Suze Radmilwe*“ (Buda 1826), drugi zaś Apendyni z przekładem łacińskim. Napisał oprócz powyższych dramat o św. męczenniczce Justynie (niedokończony) i in., pozostające w rękopisie.

Mind (Gotfryd), malarz, ur. 1768 w Bernie, † tamże 1814; przedstawiał z właściwym sobie humorem i dowcipem grupy kocie i stąd otrzymał przydomek *Kociego-Rafaela.* Obrazy jego sztychowane i litografowane upowszechniły się bardzo po śmierci artysty.

Mindanao albo **Magindanao**, główna z wysp Filipińskich; obejmuje 1,580 mil kw., przeszło milijon mieszkańców (Malajczyków) i należy w części do Hiszpanii, w części zaś podzielona jest między drobne państewka, zostające pod rządami własnych niezawisłych sułtanów.

Minden, miasto warowne i stolica pruskiéj regencyi t. n. (95 mil kw. i 478,000 m.) w prowincyi Westfalii, nad rz. Wezerą; ma 16,900 m., starożytny kościół katedralny i prowadzi obszerny handel. M. było niegdyś stolicą biskupstwa M., które r. 1648 na mocy pokoju westfalskiego jako księstwo świeckie przeszło w posiadanie pruskie, a w r. 1816 zamienione zostało na okrąg regencyi mindeńskiéj.

Minderera spirytus, dawniejsza farmaceutyczna nazwa roztworu octanu amonii, używanego jako lekarstwo w razie nadużycia trunków alkoholowych.

Mindowe, Mindows, król Litwy, ob. Mendog.

Mineralogija (*Oryktognozyja*), część historyj naturalnéj, zajmująca się minerałami, czyli naturą nieorganiczną; większa część mineralogów ogranicza się ciałami stałemi i płynnemi, niektórzy podciągają tu i gazy zachodzące w przyrodzie. Nazwa

pochodzi od *miny*, minerały przeto są właściwie ciałami kopalnemi, jak się je zresztą nazywa *(fossilia)*. W dalszém pojęciu z M. łączy się geologija (ob.). Właściwą M. rozdzielić można na część ogólną, podającą ogólne cechy minerałów, na systematykę, która podaje zasady, według których minerały można porządkować, i część specyjalną. Własności minerałów są dwojakie; jedne odnoszą się do ich kształtu—*morfologiczne*, drugie do natury ich substancyi, i te rozpadają się znowu na fizyczne i chemiczne. Zachowanie się chemiczne minerału może być poznanem tylko za pomocą odczynników. Oprócz ciał ciekłych, wiele minerałów stałych nie posiada też właściwego sobie kształtu, są bezkształtne (*amorficzne*), kształt właściwy minerałów objawia się w *kryształach* (ob. krystalografija). Oprócz budowy zewnętrzéj minerału, należy uważać na ich budowę wewnętrzną, która się objawia w *odłamie*, i ten może być blaszkowatym, muszlowatym, zadziorowym, równym, nierównym i t. d. Z własności fizycznych przedewszystkiem są ważne gęstość, zaczéj ciężar właściwy, zachowanie się względem światła (załamanie pojedyńcze lub podwójne, polaryzacyja i t. d.), elektryczności i magzatyzmu, daléj twardość, barwa i t. d. Własnościami fizyjologicznemi zowią się smak, woń minerałów, oraz ich wrażenie na dotyk (tłuste, chude, zimne i t. d.). Badania chemiczne minerałów odbywają się głównie drogą suchą t. j. za pomocą dmuchawki, lubo i badanie drogą mokrą jest często koniecznem (ob. analiza chemiczna). Systematyka minerałów wymaga najpiérw ustalenia pojęcia gatunku. Według Naumanna gatunkiem mineralogicznym jest objęcie tych wszystkich ciał mineralnych, które okazują zgodność we wszystkich swych cechach; zmienność składu chemicznego, t. j. zastępywanie ciał jednych przez im pokrewne, wywołuje odmiany. Rodzaje utworzyli tylko niektórzy mineralogowie. Łączenie gatunków w wyższe grupy—rzędy i gromady (u Weissa w rodziny i rzędy), opiéra się u różnych mineralogów na różnych zasadach; jedni, jak Haüy, Hausmann, Berzelius, Naumann i Rose opierają podział czysto na składzie chemicznym, od czego Naumann zbacza tylko przy siarkach metali; Mohs i jego szkoła bierze pod uwagę głównie własności fizyczne. Weiss i jego następcy używają dla grup wyższych składu chemicznego, dla niższych zaś własności historyczno-naturalnych. Co do nomenklatury, to minerały mają w ogóle jedno tylko nazwisko. Najkonsekwentniéj przeprowadzonym jest układ Naumanna, który przyjmuje 15 gromad.— Jeden z nowych działów nauki stanowi badanie sposobów powstawania minerałów; w ostatnich czasach udało się znaczną ich liczbę otrzymać i w ten sposób rzucić światło na ich tworzenie się w przyrodzie.—*Historyja* M. Najdawniejsze traktaty o minerałach pozostawili nam Arystoteles i Teofrastes; Plinijusz i Dijoskorydes, niewiele do tego dodali. W nowszych czasach, dopiéro w XVI w. zaczęto się z pewną korzyścią zajmować M.; Agricola mianowicie pozostawił traktat „*De re metallica*“ (1546); który długo używał znakomitéj wziętości. Cechę naukową przybrała M. dzięki Linneuszowi, który do klasyfikacyi minerałów wprowadził uważanie postaci krystalicznych. W 1758 r. Szwed Cronstedt piérwszy wprowadził próby dmuchawkowe, ale podstawę badań chemicznych dały dopiéro rozbiory Bergmanna, Scheelego i Gahna, a tą drogą poszli daléj Vauquelin, Klaproth, Fuchs, Berzeliusz, obaj Rose, Rammelsberg i in. Współcześnie we Francyi rozwijała się krystalografija (ob.), na którém to polu głównie się zasłużyli Romé de Lisle i Haüy. Również doniosłe miało znaczenie dzieło Wernera o zewnętrznych cechach minerałów (1774), a uczniowie Wernera roznieśli po świecie metodę i system jego. Z późniejszych mineralogów słynniejsi: Weiss, Mohs, Haidinger, Breithaupt, Naumann, Rose, Karsten, Leonhard, Hausmann, Beudant, Dufrénoy i in. Podręczniki M. są liczne; w polskim języku mamy Beudanta (tłum. Łabęckiego 1848), Zeuschnera (1861) i Altha (1869), oprócz kilku pomniejszych. Z obcych wymienimy Dufrenoy (1844—56), Girarda (1863), Naumanna (7 wyd. 1867).

Minerały, ob. mineralogija.

Minerwa, bogini staroitalska, czczona szczególniéj w Rzymie jako bóstwo błyskawic i wojny, wyobrazicielka wszelakiéj inteligencyi i wynalazczości, opiekunka rzemiosł, sztuk i nauk. Główną jéj uroczystością w Rzymie były *Quinquatrus* (19—23 Mar.), obchodzone przez młodzież szkolną, lekarzów, artystów, poetów, mówców i cechy rzemieślnicze. Staroitalska M. wcześnie już było identyfikowana z grecką *Athene*, zwaną też *Pallas Athene*, która wedle pierwotnego naturalistycznego pojęcia była bogin.ą świetlnego eteru a następnie, pojmowana w znaczeniu coraz bardziéj etycznem, odbiérała cześć niezwykłą jako dziewica niepokalana (*A. Parthenos*), bogini mądrości i wszelkich zajęć tak pokojowych jak wojennych; miała więc przydomki *Ergane* (pracownica), *Promachos* (walcząca), *Nike* albo *Nikephoros* (zwycięstwo-dawczyni). O urodzeniu jéj twierdzi podanie, że wyskoczyła z głowy Zeusa w pełnéj zbroi. Jako bogini wojny wspiéra bogów przeciw Gigantom (ob.) oraz Heraklesa (ob.) i Odysseusa (ob.); w wojnie trojańskiéj stoi po stronie Greków. O stosunku jéj do innych bogów, narodów i ludzi rozliczne są podania. W Grecyi czczoną była szczególniéj przez Ateńczyków. Najgłówniejszą jéj uroczystością były *Panathenaia*, coroczne, i *wielkie Panathenaia*, obchodzone co lat cztéry. Artyści przedstawiają ją jako silną, męskiéj niemal urody dziewicę; oprócz zbroi (hełm, tarcza i dzida), dają jéj niekiedy kądziel i wrzeciono; sowa towarzyszy jéj zawsze jako godło myślenia. Wspaniałe były posągi Pallady, wykonane przez Fidyjasza.

Minery (z franc. *mineur*), żołnierze służby inżenijerskiéj, przeznaczeni do robót ziemnych, połączonych z podkładaniem min w twierdzach, bronionych lub obleganych.

Minesota albo **Minnesota**, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki północnéj, tak nazwany od rzeki M., graniczy na północo-wschód z jeziorem Wyższém, na północ ze stanem Jowa, na zachód z Missisipi i ma blisko 4,000 mil kw. przestrzeni, a 439,700 m.

Jestto kraina leśna i stepowa, pokryta licznemi jeziorami, z których największe są: Miniwakan czyli Dyjable jezioro, Czerwone, Deszczowe i Leśne. Główną rzeką jest Mississippi, która przepływa kraj w długości 3951/2 mil. Najważniejsze płody gospodarstwa rolnego stanowią: kukurydza, pszenica i owies; przemysł podnosi się coraz bardziéj, handel mąką, pszenicą, drzewem, skórami i t. d. bardzo ożywiony. Dług publiczny wynosi 350,000 dol. M. przyjęta do Unii jako oddzielny stan w 1858, rządzoną jest przez izbę, złożoną z 18 reprezentantów, wybiéranych na jeden rok i 9 senatorów na 2 lata; gubernator obiérany jest na lat 4. Do kongresu w Washingtonie stan wysyła 2 deputowanych i 2 senatorów. Stolicą polityczną jest m. St. Paul, w którém r. 1842 piérwszą dopiero postawiono chatę.

Ming, dynastyja chińska, panowała od r. 1368—1644; przywrócenie jéj miała na celu ostatnia rewolucyja w Chinach 1851 r. (ob. *Chiny*, historyja).

Minghetti (Marek), publicysta i mąż stanu włoski, ur. 1818 w Bolonii. Ukończywszy studyja fizyczno-matematyczne i kameralne, podróżował po Włoszech, Francyi, Anglii i Niemczech. Za powrotem wydał kilka pism treści ekonomicznéj, w których bronił zasad wolności handlu. W epoce ruchów reformistowskich po wstąpieniu na tron Pijusa IX wystąpił na widownię działalności politycznéj i założył (już 1846) dziennik „*Il Felsineo*“, organ partyi umiarkowanéj. Powołany w końcu 1847 r. na członka Consulty (zgromadzenie notablów), otrzymał w ministeryjum papieskiém z 10 Marca 1848 r. wydział robót publicznych, ale już 29 Kwiet. musiał opuścić ten urząd i czynny brał udział w wojnie sardyńsko-austryjackiéj. Po zawarciu pokoju poświęcił się studyjom ekonomicznym i ogłosił ważne dzieło: „*Dell' economia publica e delle sue attinenze colla morale e col diritto*“ (Bolonija 1859). Podczas wojny 1859 był generalnym sekretarzem Cavoura. Po anneksyi Romanii, do któréj wielce się przyczynił, obrany został z Bolonii deputowanym do parlamentu włoskiego. W gabinetach Cavoura (1860) i Ricasoli'ego (ob.) zarządzał wydziałem spraw wewnętrznych, a w ministeryjum Farini'ego (ob.) finansami; po ustąpieniu tego ostatniego (1863) sam stanął na czele gabinetu i zawarł z Francyją znaną konwencyję Wrześniową 1864, skutkiem czego musiał ustąpić od steru państwa. W końcu 1873 r. utworzył znowu własny gabinet, którego dotąd jest prezesem (Lip. 1874). M. uchodzi za jednego z najcelniejszych mówców we Włoszech. Z prac jego wymieniamy jeszcze: „*Saggio di provvedimente di Finanza*“ (Florenc. 1866).

Mingrelija, część starożytnéj *Kolchidy*, kraina nadmorska w zachodniéj części Kaukazu, wchodząca do składu generał-gubernatorstwa kutajskiego; położona pomiędzy Imeretyją i Abchezyją. Jestto kraina nad brzegiem m. Czarnego i rz. Rion płaska, zresztą poprzerzynana gałęziami gór kaukaskich, obfitująca w wodę (znaczniejsze rzeki: Rion, Chopa, Ingura), pokryta bujną wegietacyją, posiadająca wielkie, nieprzebyte lasy; grunt nader urodzajny, klimat niezdrowy, zwłaszcza podczas pory gorącéj. Główne przedmioty handlu są: kukurydza, drzewo, wełna i wosk; wydobywają nadto rudę żelazną, z któréj wytapiają metal; w r. 1865 odkryto w dolinie rz. Ingury pokłady złota. Właściwa M. dzieli się na trzy powiaty: zugdyński, senakski i leczgumski i liczy na 5,899 w. kw. przeszło 205,000 mieszk. zależne są nadto od zarządu M. prystawstwa: swaneckie (2209 1/2 w. kw. i przeszło 10,000 m.) i Samarsakańskie (1229 1/2 w. kw. i przeszło 23,000 m.). Mieszkańcy, *Mingrelcy*, należą do plemienia gruzyjskiego i zowią się *Kadsariah*; są bez wyjątku prawosławni i stoją na bardzo niskim stopniu oświaty. Rezydencyja władz rządowych jest w m. Zugdudi. W skutek rozdziału królestwa gruzyjskiego w r. 1422, Dadyjanowie, władcy M. uczynili się niezawisłymi od Gruzyi. Następnie M. wiele ucierpiała od najścia Turków. W r. 1803 Dadyjan Jerzy przyjął poddaństwo Rossyi, a po śmierci Dadyjana Dawida, pozostała po nim wdowa i małoletni syn osiedli r. 1857 w Petersburgu, skutkiem czego ustanowiony został bezpośredni zarząd rossyjski w tym kraju.

Minho, rzeka na półwyspie pirenejskim, wypływa w prow. hiszpańskiéj Lugo z jeziora; pod Fuente M., skierowawszy się ku południowo-wschodowi, tworzy w niższym biegu granicę między Hiszpaniją a Portugaliją i, ubiegłszy mil 49, wpada pod Caminha do oceanu atlantyckiego. Od téj rzeki otrzymała nazwę prowincyja portugalska M. albo Entre Douro e Minho, obejmująca 135 mil kw. z ludnością 912,000 i z miast. Oporto.

Minié (Klandyjusz Stefan), wynalazca ulepszonéj broni palnéj, ur. 1805 w Paryżu, wstąpił do armii, został oficerem i zajął się poprawą broni. Karabin jego, tak zwany systemu *Minié*, znalazł przyjęcie we wszystkich armijach i posłużył za podstawę ostatnim ulepszeniom broni. W r. 1858 objął w Egipcie zarząd fabryki broni.

Minieja (z greck. *miesięczna*), księga kościelna kościoła wschod., zawierająca modły do świętych lub na uroczystości, odzielnie na każdy dzień każdego miesiąca i dzieląca się wedle liczby miesięcy na 12 części. — *Minieja ogólna*, księga kościelna ułożona dla Słowian jak się zdaje przez św. Cyryla, obejmuje ogólne modły do proroków, apostołów, męczenników i t. d.—*Minieja czetja* (t. j. przeznaczona do czytania), ułożona przez Makarego, metropolitę moskiewskiego, na podstawie sinaksarów, obejmuje nietylko opisy życia świętych i kazania na dni świętych i uroczystości, lecz nadto i obszerne prace ojców kościoła i t. d.—*Minieja* św. Dymitra Rostowskiego, odznacza się czystością języka i krytycznem opracowaniem; napisana na podstawie M. Makarego i innych źródeł historżcznych.

Minigayło, prawdopodobnie *Michał*, wedle kronik ruskich jeden z dwunastu synów Olgierda i drugiéj jego żony Julijanny. O życiu jego nic nie wiémy. Stadnicki („*Bracia Władysława Jagiełły*“, Lwów 1867, str. 304) przypuszcza, że musiał młodo zejść ze świata.

Minija, ob. Ołów.

Minijatura, każde malowidło bardzo drobnych rozmiarów, a w ściślejszém znaczeniu obrazek, malo-

wany wodnemi farbami gumowemi, nakładanemi tylko końcem pędzelka, co się nazywa *punktowaniem*. Teraz jednak tego rodzaju malowidła wykonywają się już i farbami olejnemi. Piérwsze miniatury pojawiły się w VII w. w Irlandyi na Mszałach i Ewagielijach, najpiękniejsze zaś w XV stuleciu na Biblijach, książkach do nabożeństwa i t. p. Z wynalezieniem sztuki drukarskiéj miejsce minijatur zastąpiły drzewo i miedzioryty. Od XVIII w. tego rodzaju malarstwo zwróciło się przeważnie do portretów. U nas odznaczyli się w téj sztuce: Olesiński, Marszałkiewicz, Adolf Piwarski i Sachowicz.

Minimi, *minimi fratres eremitae*, zakon założony przez św. Frańciszka a Paulo, frańciszkanina, a potwiérdzony 1473 przez papieża Sykstusa IV. Oprócz trzech zwykłych ślubów zakonnych składają oni jeszcze czwarty: wstrzymania się od mięsa oraz od wszelkich pokarmów, pochodzących ze zwierząt. Zakon ten niegdyś bardzo rozszerzony, obecnie ma zaledwie kilka klasztorów we Włoszech. Przełożony klasztoru zowie się poprawiacz (*corrector*) i powinien być sługą swych braci. Istniały także i klasztory żeńskie téj reguły.

Minimum, ob. Największość i najmniejszość.

Minister (łac.), właściwie każdy pomocnik do wykonia jakiéj pracy lub przedsięwzięcia; w ściślejszém zaś znaczeniu urzędnik państwa, będący głównym doradcą panującego i mający sobie poruczony kierunek pewnym wydziałem interesów publicznych, Są więc ministrowie: spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, wyznań, wychowania publicznego, sprawiedliwości, skarbu, wojny, niekiedy handlu i rolnictwa, budowli publicznych, policyi, marynarki i kolonij. W niektórych krajach składają oni kolegijum, gabinet albo radę ministrów i wtedy jeden z pomiędzy nich jest prezydującym. W krajach samowładnych są oni odpowiedzialni tylko przed monarchą, w konstytucyjnych zaś i przed reprezentantami narodu. Bywają także ministrowie bez portfelu, t. j. tacy, którzy nie mają swojego własnego wydziału. *Ministrem pełnomocnym* zowie się agent dyplomatyczny, znaczeniem swojém idący bezpośrednio po ambasadorze. W dawnéj Polsce nazywano także *ministrami* duchownych przy zborach protestanckich.

Ministrantura, porządek służenia do Mszy św. w języku łacińskim.

Miniszewski (Józef Aleksander), powieściopisarz, ur. 1823. Zawód autorski rozpoczął w bardzo młodym wieku, lecz piérwsze jego prace przeszły niepostrzeżenie, jako utwory podrzędnéj wartości. Dopiéro podczas kilkoletniego pobytu za granicą (1848—51), gdzie wydał powieści: „*Grzechy powszednie*“ (Pozn. 1850) i „*Legendę o królu Lechu*“ (tamże) oraz bijografiję historyczną, p. t. „*Stanisław Żołkiewski*“ (2 t., Berl. 1851), zwrócił na siebie uwagę publiczną, a dziełem wydaném po swoim powrocie do kraju, p. t. „*Listy Cześnikiewicza*“ (1855, seryja druga 1859), tudzież powieściami: „*Galeryja obrazów staroszlacheckich*“, „*Hipoteka szczęścia małżeńskiego*“; „*Życie w Parafii*“ (1860) i „*Ciernie kwitnące*“ (wyd. pośmiertne), dowiódł rzeczywistych zdolności pisarskich i niepośledniego talentu. Od r. 1861—63 był współpracownikiem „*Dziennika powszechnego*“, w którym pisał felijeton p. n. „*Rzeczy społeczne*“. W r. 1862 zaczął sam redagować pismo satyryczno-polityczne: „*Komunały*“, którego tylko 3 numery wydał, gdyż 2 Maja 1863 poniósł śmierć z niewiadomej ręki.

Minkowce, m-czko w gub. podolskiéj, nad rz. Uszycą, w pięknem położeniu, otoczone górami, niegdyś własność dziedziczna rodziny Stanisławskich, później Tarłów, a w końcu głośnego z dziwactw swoich Ignacego Marchockiego (ob.), który tu urządził minijaturowe państwo *Minkowieckie*.

Minnczyngiery (*Minnesänger* albo *Minnesinger*), nazwa poetów niemieckich w XII i XIII w., znanych także pod nazwą *poetów Szwabskich*; w Szwabii bowiem głównie kwitli za Hohenstaufów. W ściślejszém znaczeniu Minnezyngier znaczy poetę erotycznego (*Minne* miłość, *Sänger* śpiewak). M. byli zwykle pochodzenia szlacheckiego; obok spraw wojennych i obowiązków religijnych nie zaniedbywali i rozkoszy miłosnych; żyli i śpiéwali na dworach książąt niemieckich, którzy opiekowali się poezyją i sztukami pięknemi. Częstokroć téż M. na wzór trubadurów wyprawiali turnieje literackie, w których nagrodą były dary panujących albo łaski szlachetnéj jakiéj damy. Z końcem XIII w. zamilkła poezyja M. a w następnych czasach biorą ją w swą opiekę i troskliwie uprawiają Meistersengerowie (ob.).— Porów. Wackernagla „*Altfranz. Lieder und Leichen*“ (Bazyleja 1846); tegoż „*Geschichte der deutschen Litteratur*“ (Bazyl. 1863). Zbiór pieśni M. z bijografijami poetów sporządził Hagen w dziele „*Minnesänger*“ (4 t., Lipsk 1838); doskonały wybór dał Bartsch w „*Deutsche Liederdichter des XII bis XIV Jahrh*“ (Lipsk 1864).

Minocki (Frańciszek), doktór obojga praw, profesor akademii krakowskiéj, notaryjusz apostolski i rektor akademii poznańskiéj, † 1799 w Poznaniu. Pomiędzy innemi wydał następujące dzieła: „*Terminum juris canonico civilis interpretatio secundum ordinem alphabeticum*“ (Poznań 1773); „*Dissertatio juridica de tutoribus et curatoribus*“ (Krak. 1766); „*Dissertatio canonico civilis de crimine laesae majestatis*“ (tamże 1775).

Minog (*Petromyzon*), rodzaj ryb z podgromady czyli rzędu komoroskrzelnych czyli okrągłoustych (*Marchipobranchii* v. *Cyclostomi*). M. mają ciało bardzo przedłużone, obłe, skórą nagą pokryte, płetw parzystych zupełnie pozbawione, płetwy nieparzyste płatkowate, o promieniach zaledwie dostrzegalnych, cztery: ogonowe, dwie grzbietowe i podogonowa. Szkielet ich wcale nie skostniały, stos kręgowy w postaci jednociągłéj chrząstkowo-galaretowatéj struny grzbietowéj. M. różnią się od innych ryb skrzelami pod skórą ukrytemi, otwiérającemi się na zewnątrz siedmioma, po każdym boku ciała leżącemi otworami, które wewnątrz są poprzedzielane przeponami na tyleż osobnych komór. Usta bez szczęki tworzą okrągły lub półokrągły, mięsistą wargą okolony, zawsze otwarty smoczek do przysysania się do podwodnych przemiotów przeznaczony, przy-

czém język działa jak tłok pompy. Zęby mają rogowe, jeden powyżéj otworu pokarmowego, reszta łukiem ustawiona. Otwór nozdrzy pojedynczy na środku nosa, bez komunikacyi z wnętrzem gęby. Przewód pokarmowy bardzo krótki bez wyraźnego na żołądek rozszerzenia. Pęcherza pławnego nie ma. Należą tu 3 gatunki: **M.** *morski* (*P. maritimus*), wielkości średniego węgorza, śniado marmurkowany, na tle płowo-oliwkowém, pod brzuchem biały. Żyje w morzach północnych; na wiosnę często wstępuje w ujścia rzek, a niekiedy zapuszcza się w nie dosyć wysoko, w Wiśle ma dochodzić do Warszawy. Mięso jego jest bardzo cenione. **M.** *rzeczny* (*P. fluviatilis*), pomimo nazwy jest właściwie rybą morską, peryjodycznie w rzeki wchodzącą; znacznie mniejszy od poprzedniego, dorasta zaledwie $1^1/_2$ st. długości, wierzch ciała ma jednostajnie oliwkowy, spód srebrzysto-biały. Stanowi znaczny przedmiot handlu. **M.** *strumieniowy* (*P. Planari*), znacznie jest od poprzedniego mniejszy (7—12 cali długości), żyje w rzekach i rzeczkach, na pokarm nigdzie nie jest używany. Rodzaj **M.** przedstawia jedyny w gromadzie ryb przykład odbywania przemian (ob. Amocoeta).

Minor czyli *Moll*, tonacyja muzyczna powstająca przez użycie w gamie małéj tercyi w miejsce wielkiéj, stanowiącéj zasadę tonacyi twardéj (majorowéj).

Minorat, prawo najmłodszego z braci do dziedzictwa po ojcu. W Polsce dobra szlacheckie, a szczególniéj takie, od których familija brała nazwisko, szły daleko częściéj w ręce najmłodszego, niżeli najstarszego syna, i to nazywało się prawem minorata. Na mocy tego prawa u ludu polskiego i litewskiego, równie jak i na Rusi polskiéj, syn najmłodszy brał chałupę, grunt i woły, a reszta szła na podział starszych. U ludu ukraińskiego jest to jeszcze dotąd nieodmiennym zwyczajem.

Minorka, lub *Menorca*, druga i mniejsza z wysp Balearskich, położona w stronie północno-wsch. od Majorki; ma 13 mil kw., 45,000 m. z miastem gł. Mahon.

Minoryci, ob. Frańciszkanie.

Minos, nazwisko dwu legendowych królów wyspy Krety.—**Minos I**, syn Zeusa i Europy, został po śmierci jednym z trzech sędziów podziemnych.—Wnuk jego **Minos II**, mąż Pazyfei, ojciec Glauka, Fedry i Aryjadny, podczas ścigania Dedalusa (ob.) w Sycylii zabity przez króla Kokalosa. Wedle podania panował nad Kretą lat 9 i ułożył sławne *prawa Minosa*. On także piérwszy miał wystawić znaczniejszą flotę.

Minotauros (t. j. byk Minosa), według podania syn Pazyfei i byka, pół człowieka i pół byka. Minos karmił go w labiryncie knossyjskim młodzieńcami i dziewicami, dostarczanymi w haraczu z Aten. **M.** został zabity przez Tezeusza przy pomocy Aryjadny.

Mińsk (Nowo-Mińsk), miasto powiatowe w gub. warszawskiéj, nad rzeczką Wiśniówką i strumykiem, zwanym Srebrnym, ma piękny kościół parafijalny i 2,000 m., trudniących się po większéj części rolnictwem.—*Mińsk* (Nowo-Miński) *powiat*, ma 23 mil kw. i 60,538 m.; w powiecie są 2 miasta, 6 osad i 17 gmin.

Mińsk (piérwotnie *Menesk*), miasto stoł. gub. mińskiéj, wielce starożytne, położone nad rz. Swisłoczą, dopływom Berezyny. Wspominane w historyi po raz piérwszy pod r. 1067, leżało w ziemi Krywiczów, a należało następnie do księstwa połockiego. Na początku XII w. został **M.** stolicą udzielnego księstwa, z władców którego wsławił się szczególnie Gleb Wsiesławowicz, panujący 1101—1116. Pod koniec XII w. **M.** uległ potędze litewskiéj i zaczął hołdować Mingajle; w XIII w. został miastem czysto litewskiém. Na sejmie horodelskim 1413 utworzono województwo mińskie i na stolicę jego naznaczono **M.** Spalony w r. 1505 przez Tatarów, w trzy lata potém oblegany był bezskutecznie przez Michała Glińskiego. Zygmunt August przyczynił się znacznie do wzrostu miasta, potwierdziwszy w r. 1569 nadane dawniéj prawo magdeburgskie. W r. 1655 Tatarzy znowu **M.** zrabowali, w połowie spalili, a wielką część mieszkańców wycięli. Mimo to jednak miasto jeszcze się podźwignęło i przybyła mu znaczna liczba kościołów i zgromadzeń zakonnych, między innemi w r. 1657 jezuici, sprowadzeni staraniem Hieronima Sanguszki, biskupa amaleńskiego. W r. 1706 stały tu przez kilka miesięcy wojska rossyjskie; car Piotr z licznym orszakiem bawił w **M.** czas niejaki. Wkrótce potém wybuchła zaraza, po niéj Wołochowie, w służbie szwedzkiéj zostający, złupili mieszczan, a po tych znowu Kałmucy i Tatarzy zrabowali całe miasto. Mimo tych klęsk miasto podniosło się jeszcze i przybyło mu kilka kościołów. Po skasowaniu jezuitów (1773) szkołę ich zamieniono na podwydziałową akademicką. W r. 1793 **M.** przyłączony został do cesarstwa rossyjskiego, a 1795 uczyniony stolicą osobnéj gubernii, 1798 stolicą dyjecezyi katolickiéj mińskiéj, a następnie stolicą arcybiskupstwa prawosławnego. Rezydencyja władz administracyjnych i sądowych gubernii, liczy obecnie około 36,000 m.; posiada wiele pięknych gmachów, z których znaczniejsze są: pałac gubernatorski, gimnazyjum, ratusz i t. d. Kościołów jest 8, między któremi odznaczają się: katedra prawosławna i kościół parafijalny św. Katarzyny, katedra rz.-katolicka, przerobiona z dawnego kościoła jezuickiego, i synagoga starozakonnych. Zakłady naukowe są: seminaryjum prawosławne ze szkołą powiatową duchowną, seminaryjum rz.-katolickie, gimnazyjum, szkoła powiatowa i parafijalna, instytut wzorowy dla panien, szkoła dla izraelitów, 13 zakładów naukowych prywatnych, biblijoteka publiczna i gimnazyjalna i t. d.—*Mińsk powiat* ma na przestrzeni 4579,7 w. kw. około 147,000 m.—*Mińska gubernija*, jedna z gubernij zachodnich cesarstwa rossyjskiego, utworzona 1795 z województwa t. n., oraz części województw: połockiego, wileńskiego, nowogrodzkiego i brzesko-litewskiego, obejmuje 80,312 w. kw.; część jéj zachodnia jest górzysto-falista, zapełniona w nizinach obszernemi błotami, wschodnia zaś stanowi rozległą płaszczyznę; część południowa, tak zwane

Polesie, pokryte jest wielkiemi gęstemi lasami. Grunt w ogóle błotnisty, piasczysty, miejscami przecież znajduje się czarnoziem z gliną. Skropiona rzekami Dnieprem, Niemnem, Berezyną, Prypecią i Świsłoczą, jezior ma bardzo wiele, lecz małego znaczenia. Błota zajmują 990, piaski 1,706 wiorst kw. Klimat umiarkowany, ostrzejszy nieco w części północnéj; najwyższe mrozy dochodzą—28°; największe ciepła+28° R. Ludność wynosi około 1,136,000 (podług wyznań: 901,000 prawosławnych i rozkolników, przeszło 132,000 katolików, 2,000 ewangelików, około 144,000 żydów i przeszło 3,000 mahometan). Przemysł skierowany głównie do rolnictwa i wyrobów mącznych; mimo to rolnictwo jeszcze na niskiéj zostaje stopie; len i konopie sieją tu tylko na miejscowe potrzeby. Ziemi uprawnéj jest około 1,800, łąk 5,170 w. kw., ogrodów nie wiele. Lasy zajmują 1,327 w. kw., zarośla 1,748; ze zwierząt ważniejsze: łosie, niedzwiedzie, wilki, rysie, dzikie koty i t. d.; dawniéj były i bobry. Rybołówstwo jako przemysł kwitnie w powiatach: mozyrskim, rzeczyckim i pińskim. Artykułami handlu (znajdującego się w ręku żydów) są: zboże, len, wódka, bydło, dziegieć, smoła, drzewo i t. p. Zakładów fabrycznych, produkujących skóry, tytuń i tabakę, mydło i świece, sukno, cukier i t. d., jest około 60, których wyroby oceniają rocznie na 21,000 rubli. Zakładów naukowych znajduje się w M. g. 21. Pod względem administracyjnym dzieli się gub. na 9 powiatów: miński, borysowski, ihumeński, bobrujski, rzeczycki, mozyrski, piński, słucki i nowogrodzki.

Miński (Stanisław), wojewoda łęczycki, podkanclerzy koronny, mąż uczony i wymowny, biegły w języku greckim. W r. 1594 jeździł w poselstwie do papieża Klemensa VIII i wyjednał kanonizacyję ś. Jacka, a z polecenia Zygmunta III jeździł i do Neapolu, skąd wracając, † 1607 w Padwie, gdzie w kościele ś. Antoniego w kaplicy polskiéj znajduje się jego nagrobek.

Mińskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie mińskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 jako sstwo obejmowało miasto Mińsk, niegdyś rezydencyję udzielnych książąt z dwoma zamkami, wójtostwem i przyległościami. W r. 1771 posiadał je wraz z wójtostwem Przeździecki, opłacając zeń kwarty złp. 496 gr. 9, a hyberny złp. 2,814. W czasie obudwu wojen szwedzkich nadzwyczaj to sstwo było zniszczone.

Mińskie województwo, liczące się do najrozleglejszych w dawnéj Polsce, graniczyło: na północ z woj. połockiém, na wschód z witebskiém i mścisławskiém, na południe z kijowskiém, na zachód z brzesko-litewskiém, nowogrodzkiém i wileńskiém; obejmowało 3 powiaty: miński, mozyrski i rzeczycki. Obiérało po 6 posłów na sejm i miało dwu senatorów. Herbem jego była pogoń cielistéj barwy na żółtéj chorągwi w czerwoném polu.

Minter (Karol Fryderyk), rodem ze Szczecina, wychowany w Kopenhadze, znakomity malarz portretów i minijatur, przybył r. 1822 do Warszawy, gdzie wykonał między innemi, piękną minijaturę hr. Joanną Grudzińskiéj, księżnéj Łowickiéj. Późniéj założył w Warszawie litografiję, dla któréj sam wiele rysował na kamieniu, a w r. 1828 urządził fabrykę wyrobów kruszcowych, która dotąd przez jego syna *Karola* M. prowadzona, liczy się bardzo słusznie do znakomitszych tego rodzaju zakładów nie tylko pod względem wykonania fabrycznego, ale i artystycznego.

Minto (Gilbert Elliot, hrabia), mąż stanu angiel., ur. 1751; w latach 1793—96 wice król Korsyki, został 1808 generalnym gubernatorem Indyj Wschodnich, gdzie Jawę podbił pod panowania angielskie. Wróciwszy r. 1813 do Anglii, † tamże 1814.—Jego syn najstarszy, *Gilbert Elliot-Murray-Kynynmond*, hr. **Minto**, ur. 1782, członek kilku ministeryjów whigowskich, zwiedzał r. 1847, tajemnemi opatrzony zleceniami, rozmaite dwory włoskie. Téj jego misyi przypisywano związek z ówczesnymi ruchami rewolucyinymi; w rzeczy zaś saméj miał on poleconém nakłaniać książąt włoskich do umiarkowanego z onymi ruchami postępowania. † 1859 w Londynie.

Minucyja, w dawnéj polszczyźnie nazwa kalendarzy z prognostykami.

Minusińsk, m. okr. gub. jenissejskiéj, przy ujściu rz. Minusienki do Jeniseja, przeszło 4,000 m., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła, sprzedażą chmielu, w okolicach zbiéranego, tudzież rozległym handlem zbożowym.—*Minusiński okrąg*, jedna z najpiękniejszych części Syberyi, liczy na przestrzeni 105,775 w. kw. około 97,500 m. M. przerznięty rz. Jenisejem i jéj dopływem Akabanem, na lewym brzegu którego ciągnie się obszerny step Sagajski. W północnéj części znajduje się wielka ilość jezior słonych, we wschodniéj na wzgórzach obszerne lasy iglaste. Oprócz włościan pochodzenia rossyjskiego i ludności zesłanéj, koczują tu różne plemiona, zwane ogólnie Tatarami, a dzielące się na Kaczyńców, Sagajców i Kajbułów, których liczba do 17.000 głów wynosi.

Minuta, $^1/_{60}$ część godziny; albo też $^1/_{60}$ część stopnia (ob.). W znaczeniu biurowém M. oznacza brulijon czyli koncept referatu, wychodzącego z biura.

Minutoli, szlachecka rodzina pochodzenia włoskiego osiadła w Niemczech.—**Minutoli** (Henryk, baron Menu von), wojskowy, podróżnik i archeolog, ur. 1772 w Genewie, wstąpił w piérwszéj młodości do służby pruskiéj i † jako generał porucznik w Lozannie 1846. Znany jest jako autor opisu podróży naukowéj, odbytéj do Egiptu, p. t. „*Reise zum Tempel des Jupiter Ammon und nach Aegypten*“ (Berl. 1824 z atlasem i dodatk. Berl. 1840). Oprócz tego wydał jeszcze kilka szacownych pism treści historycznéj i archeologicznéj. Jego żona, *Wolfradyna Augusta Ludwika*, baronowa **Minutoli**, z domu hrabianka Schulenburg (ur. 1794), towarzyszyła mężowi w jego podróży na Wschód i wydała: „*Souvenirs d'Egypte*“ (2 t., Paryż 1829).—**Minutoli** (Julijusz, baron von), syn poprzednich, ur. 1805 w Berlinie, najprzód dyrektor policyi w Poznaniu (podczas powtórnego urzędowania 1843—46 wykrył sprzysiężenie polskie 1846), od r. 1846—48 w Berlinie, po-

tém od 1851—59 konsul generalny w Madrycie, wysłany został 1860 jako poseł pruski do Persyi, gdzie w kilka miesięcy potém życie zakończył. Ważniejsze jego dzieła są: „*Spanien und seine fortschreitende Entwickelung*“ (Berl. 1852); „*Altes und Neues aus Spanien*“ (2 t., Berl. 1854); „*Die Canarischen Inseln*“ (tamże 1854); „*Portugal und seine Colonien*“ (2 t., Stuttg. 1855).—**Minutoli** (Aleksander), brat poprzedniego, ur. 1807 w Berlinie, radca regencyi w Lignicy, zasłużony w pracach około rozwoju przemysłu szląskiego, jest autorem dzieł treści archeologicznéj: „*Denkmäler mittelalterlicher Baukunst in Brandenburg*“ (Berl. 1836) i „*Der Dom zu Drontheim*“ (Berl. 1853).

Mioceniczny okres, ob. Trzeciorzędowe pokłady.

Miód, sok słodki zbierany z kwiatów przez pszczoły, w ich organizmie częściowo przerabiany, w skutek pewnego rodzaju wymiotów wydawany na zewnątrz i składany w komórkach ula. W ogólności odróżniają trzy gatunki M.; najprzedniejszą jest *patoka*, wyciekająca dobrowolnie z plastrów, po otwarciu komórek nożem; M. *prasowany* otrzymuje się przez wyciskanie plastrów po ich ocieknięciu; nakoniec gatunek najpośledniejszy otrzymuje się przez ogrzewanie w wodzie wytłoczyn od poprzedzającego gatunku zostających, przyczem wosk się topi i z powierzchni płynu zebranym być może, M. zaś w wodzie się rozpuszcza. Stosownie do czasu zbierania M. bywa wiosennym, letnim lub zimowym; barwa jego, woń i smak zależą od pożywienia pszczół; pod tym względem najsłynniejszym jest t. z. lipiec, t. j. M. zbierany z kwiatów lipowych. M. zbierany z roślin trujących jest niebezpiecznym dla zdrowia. M. jest cieczą żółtawą lub brunatną, gęstszą od syropu, po pewnym czasie krzepnącą w masę krystaliczną. M. zawiera kilka rodzajów cukru, głównie glukozę i lewulozę, daléj kwas mleczny i kilka innych kwasów organicznych, materyję śluzową, barwnik, istoty aromatyczne i nieco wosku. W świetle krystalizuje z M. glukoza i dla tego zapewne pszczoły pilnie baczą na niedopuszczanie światła do ula. Dla celów lekarskich i innych M. winien być oczyszczony od części śluzowatych,—M. *oczyszczony* (*Mel despuratum v. despumatum*). Z wodą M. mięsza się we wszystkich stosunkach, w alkoholu nie rozpuszcza się w zupełności; c. wł.= 1,415—1,440. Z zafałszowań M. najpospolitszem jest mąką. M. używa się w piernikarstwie, niegdyś zastępował miejsce cukru, w aptekach używa się jako przyprawa do wielu lekarstw i dotąd stanowi dosyć ważny przedmiot handlu. Każda mieszanina M. z wodą ulegać może fermentacyi alkoholowéj, następnie octowéj; M. sfermentowany wydaje przeto napój alkoholowy, zwany także M., a który używa się powszechnie w krajach, gdzie już wino nie dojrzewa. M. pitny ma z początku smak M. zwyczajnego, który potém ginie. M. był jednym z najdawniejszych pokarmów człowieka i najdawniejsze już źródła często o nim wspominają. Z wybornego M. słynęły w starożytności góry Hymeta w Attyce, Hybla w Sycylii i Ida na Krecie; obecnie wszystkie niemal kraje mniéj lub więcéj dostarczają M.

Miodniki (*glandula nectarifera*), w terminologii botanicznéj gruczołki wydzielające sok słodki w kwiatach; postać ich, wymiary i budowa jest rozmaita, już to zagłębienie, już organ liściasty, poduszeczkowaty, rynienkowaty i t. d.

Miodoborskie góry, pasmo wzgórz w gub. podolskiéj, nad brzegami rz. Smotryczy, idące w kierunku wsch.-południ. od źródeł Bohu i Bożka, aż do Kamieńca Podolskiego i Dniestru, przedstawiające w wielu miejscach urocze widoki.

Miodojad (*Meliphaga*), rodzaj ptaków wróblowatych, z grupy szczupłowatych (*tenuirostres*), mających dziób mierny, szczupły na końcu, u nóg palce w nasadzie zrosłe. Mieści się tu około 100 gatunków drobnych i ozdobnych ptaków, żywiących się nektarem kwiatowym na wyspach Australazyi i oceanu Indyjskiego.

Miodowiec (*Mellit*), minerał, znajdowany jak bursztyn w pokładach lignitów i przedstawiający się w postaci kryształów ośmiościennych o podstawie kwadratowéj, przeświecających, żywicznych, żółtawo-czerwonych; c. wł=1, 58; pod dmuchawką płonie. Jestto sól glinkowa kwasu miodowcowego, zawierająca 38% wody. *Kwas miodowcowy* (*melitowy*) $C_2 HO_2$, zbliżony jest co do składu do kwasu szczawiowego i krokonowego, jest bardzo trwały, rozkłada się dopiéro przy 300°, w wodzie się rozpuszcza; otrzymuje się z miodowca. M. znajduje się w Bawaryi i Czechach.

Miodowiód (*Indicator*), rodzaj ptaków z rzędu dwuparzystopalcowych, rodziny kukułek, obejmujący 8 gatunków, mieszkających w Afryce połud. i na wyspach oceanu Indyjskiego; są one drobne, szaro ubarwione, obyczajami do kukułek podobne, bo nawet wychowanie dzieci swoich według najnowszych spostrzeżeń innym powierzają ptakom, lecz dzieci wykarmione, które już mogą gniazdo opuścić, zwabiają do siebie, i do następnéj wiosny w stadkach rodzinnych przebywają. Żywią się owadami i miodem pszczół dzikich, tak że naprowadzają Hotentotów do dziupel, przez pszczoły zajętych. Hotentoci téż ptaka tego bardzo szanują i pozostawiają mu część znalezionego miodu.

Miodownik, *miodnik*, *matecznik* (*Melittis*), rodzaj roślin z rodziny wargowatych, cechujący się szerokim kielichem, koroną o płaskiéj wardze górnéj, a dolnéj karbowanéj i pylnikami ustawionymi w krzyż; najwięcéj znany gatunek jest M. *melissophyllum*, ziele trwałe, dochodzące 1—3 stóp, w lasach Eur. umiarkowanéj i płd. Liście ma sercowato-jajowate, karbowano-piłkowane, szorstkie, do melisowych nawet w zapachu podobne. Kwiaty piękne duże, o średniéj klapce dolnéj wargi purpurowéj. Ziele M. używane było w medycynie jako mocz pędzące.

Miodunka, synonim czerwieńca (ob. **Anchusa**), koniczyny łąkowéj i płucnika (ob.).

Mioduszewski (Michał Marcin), ksiądz misyjonarz, ur. 1787 w Warszawie, od 1820 profesor teologii i prawa kanonicznego w seminaryjum krakowskiém; ogłosił drukiem: „*Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami* i t. d.“ (Lipsk 1854).

tudzież „*Pastorałki i kolędy z melodyjami*“ (Krak. 1843).

Mionnet (Teodor Edme), ur. 1770 w Paryżu, † 1842 tamże, jeden z najznakomitszych numizmatyków; wydał bardzo ważne dla nauki dzieło: „*Description des médailles grecques et romaines*“ (7 t., Paryż 1806—13); „*Suplément*“ (t. 1—8, Paryż 1814—35). Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę: „*De la rareté et du prix des médailles romaines*“ (2 wyd., 2 t. Paryż 1825) i „*Atlas de géographie numismatique*“ (Paryż 1838).

Miorsz, ob. Mirżwa.

Miory, miasteczko w dawném województwie smoleńskiém, o mil 7 od Dzisny położone, starodawne dziedzictwo Swiatopełków-Mirskich.

Miquelon, francuska wyspa w zatoce Wawrzyńca na południe od Newfundland położona, ma 5 mil kw. i ok. 1,000 m. trudniących się przeważnie rybołówstwem; połów stokfiszów.

Mir, miasteczko w gub. mińskiéj, o 4 mile od Nieświeża, osada starożytna, miało w XVI wspaniały warowny zamek, wystawiony przez Jerzego Illinicza, marszałka litewskiego, ówczesnego właściciela téj posiadłości, którego syn umiérając bezdzietnie, całe mienie zapisał 1568 pokrewnemu swemu Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi, zwanemu Sierotką. Odtąd M. wszedł do składu dóbr Radziwiłłowskich, linii nieświeskiéj, która z tego tytułu pisała się także hr. na Mirze. Miasto to uposażone i ozdobione przez nowych dziedziców, słynęło niegdyś ze swych jarmarków na konie i z cyganów, którzy tu w znacznéj liczbie stale osiedli i zostawali pod rządcą czyli starszym, również cyganem. Dzisiaj nie ma ich tu już ani śladu. M. nie odznacza się żadnemi celniejszemi budowlami, jedyną ozdobą jego są ruiny wspaniałego niegdyś zamku, który jeszcze w r. 1792 był mieszkalnym. Ludność tutejsza, składająca się przeważnie z żydów, w mniejszéj ilości z chrześcijan i kilkunastu rodzin tatarskich, zamieszkuje w 400 domkach. Żydzi trudnią się drobnym handlem, chrześcijanie rolnictwem, tatarzy mający swego mułłę i mały drewniany meczet, zajmują się wyprawianiem skór, furmanką i uprawą gruntów.

Mirabeau (Wiktor *Riquetti* margr. de), ekonomista francuski, ur 1715 w Perthuis (w Prowancyi), † 1789. Początkowo służył w wojsku, następnie oddał się z zamiłowaniem studyjom ekonomicznym i ulepszeniu gospodarstwa w swych dobrach. M. należał do szkoły tak zwanych *ekonomistów*, których został głową po śmierci Dr. Quesnoy. Z prac jego oprócz najważniejszego „*Ami des hommes*“ (5 t., Paryż 1775), przytaczamy: „*Mémoires sur les états provinciaux*“ (1575); „*Théorie de l'impot*“ (1760), za które wtrącony był do więzienia „*Lettres sur le commerce des grains*“ (1770); „*Lettres sur la législation*“ (1775) i t. d. Był to człowiek nieukróconéj dumy, wielkiéj próżności i charakteru dzikiego i despotycznego.— **Mirabeau** (Gabryjel Honoryjusz *Riquetti* hr. de), słynny mówca francuski, syn poprzedniego, ur. 1749 r. w zamku Bignon (depart. Loiret), † 1791 r. w Paryżu, posiadał obok atletycznéj budowy ciała i temperamentu ognistego nadzwyczajne zdolności umysłu, a szybkim niespodziewanie ich rozwojem ściągnął na się nienawiść tyrańskiego ojca. Młodość spędził nader burzliwie. Mając lat 16 wstąpił do wojska, ale z powodu wyuzdanego życia 6 miesięcy więziony był przez ojca 1767 roku na wyspie Ré. Opuściwszy służbę wojskową, osiadł na wsi, poślubił 1772 r. córkę bogatego margr. de Marignanc, od którego szczupłą jednak pobiérał pensyję. Oskarżony przez ojca o marnotrawstwo i rozrzutność, tak z tego powodu jako téż z przyczyny stosunków miłosnych z piękną Zofiją Raffey, młodą małżonką 80 letniego margr. de Monnier, kilkakrotnie na żądanie ojca był więziony; ściągnął na się za jego staraniem 16 *lettres de cachet*, skazany był na śmierć i w końcu musiał z kraju uciekać. Za staraniem rodzica wydany 1777 r. przez rząd holenderski wraz z Zofiją, osadzony został w Vincennes a ciężarna jego kochanka w klasztorze w Gien. W więzieniu zajmując się naukami, napisał oprócz „*Essai sur les letres de cachet et les prisons d'état*“ (2 t., Hamb. 1782), cały szereg wszetecznych romansów. Z Zofiją utrzymywał korespondencyję, którą pod tyt. „*Lettres originales de Mirabeau, écrites du donjon de Vincennes*“ wydał Manuel (4 t., Paryż 1792; nowa ed. 1820). Uwolniony 1780, utrzymywał się z prac literackich, zerwał z Zofiją, która go zdradziła, i połączył się już na zawsze z Holenderką Nehrą; 1784 udał się do Anglii i tu wydał „*Considérations sur l'ordre de Cincinnatus*“, które wielkie w Ameryce półn. wywarły wrażenie. Za powrotem do Paryża wysłany został w misyi do Prus, ale już po 6 miesięcznym pobycie musiał opuścić Berlin. Ze zgromadzonych tamże materyjałów ogłosił dzieło: „*De la monarchie prusienne sous Fréderick-le-Grand*“ (4 t., Paryż; 8 t., Londyn 1788). Występując nadzwyczaj gwałtownie przeciw administracyi finansowéj Colonne'a a nawet i Neckera, wydał mnóstwo broszur, palonych przez kata. Obrażony przez szlachtę prowansalską, wybrany został do stanów generalnych jako reprezentant stanu trzeciego i wystąpił energicznie w sprawie ludu a swą nieprzepartą dyjalektyką i ognistą wymową owładnął umysłami wszystkich, zmusił dwór do zwołania zgromadzenia narodowego, pracował nad zwalczeniem despotyzmu i przywilejów i nad przywróceniem monarchii konstytucyjnéj. Trzymając się wytrwale swych zasad, z rozwojem prądu rewolucyjnego zobaczył się w zgromadzeniu osamotnionym i opuszczonym przez wszystkie stronnictwa. Dwór wreszcie, ciężką zmuszony potrzebą, zbliżył się do M. i chciał go postawić na czele ministeryjum, ale zgromadzenie tego niedopuściło a M. utracił popularność. Mimo to po widzeniu się z królową otrzymał znaczne sumy od dworu i pracował nad pojednaniem monarchii z rewolucyją. W Grud. 1790 r. został prezesem klubu Jakobinów a w Lutym 1791 prezesem zgromadzenia narodowego i odzyskiwał już dawną popularność, gdy po kilku dniach choroby zabrała go śmierć w Kwiet. 1791. Francyja straciła w M., mimo wad i błędów jego, jednego z najznakomitszych mężów. Najsłynniejsze mowy M. są w kwestyjach

bankructwa, konstytucyi cywilnéj duchowieństwa i dóbr kościelnych. Piérwsze dokładne wyd. pism M. opatrzone bijografiją sporządził Mérilhou (9 t., Paryż 1825—27). Skrzętnie zebrane wiadomości o życiu M. podał naturalny syn jego Łuk. Montigny w „*Mémoires biographiques littéraires et politiques de* M." (2 ed., 8 t., Paryż 1841).—Porów. Pipitz „*Mirabeau. Eine Lebensgeschichte*" (2 t., Lipsk 1850); Vermorel „M., *sa vie, ses opinions et ses discours*" (t. 1—5, Paryż 1864—66); Reynold „M. *et la Constituante*" (1872); Lomenie „*Mirabeau*" (Paryż 1873).—Mirabeau (Bonifacy Ludwik Riquetti wicehr. de), młodszy brat poprzedniego, ur. 1754 w Bignon, † 1792 we Freiburgu w Bryzgowii. Za powrotem z Ameryki, gdzie walczył w wojnie o niepodległość, dowodził pułkiem dragonów. W zgromadzeniu narodowém występował jako gwałtowny arystokrata. Zmuszony następnie do opuszczenia kraju, dowodził legijonem emigrantów, znanym pod imieniem *Hussards de la mort*.

Mirabilis (*Rozciemla, Dziwacznica*) rodzaj roślin z rodziny nocnicowatych (*Nyctagineae*), obejmujący zioła trwałe w krajach gorących, o korzeniach mięsistych, gałęziach widlastych i kwiatach pojedynczo-rozmieszczonych, które w dzień są zamnięte, a w nocy się otwiérają. M. *longiflora*, o kwiatach długo-rurkowatych, omszonych, w otworze purpurowych, wieczorem bardzo wonnych, rośnie dziko w Meksyku. Według Nees von Esenbeck'a z niéj pochodzi t. z. *radix matalista*, sprowadzany jako środek rozwalniający. M. *jalapa*, o kwiatach pięknych, różowych lub białych, bezwonnych. Korzeń, *fałszywa jalapa*, ma własności podobne, jak i jalapa (ob.) prawdziwa i był z nią mieszany. Nasiona zawiérają delikatną mąkę, używaną na puder. Te i inne gatunki hodują się jako ozdobne.

Mirachowskie starostwo grodowe, leżało w województwie pomorskiém, powiecie mirachowskim. Podług lustracyi z r. 1664 zaliczały się do niego: wsie Mirachowo, Miechucin, Garcz, Łapalice, Stajwiszewo, Sionowo czyli Ottenów, Gawidlino, Mitoszewska Huta, Strzepcz, Kamienica, Liśniewo, Zajakowo, Moisz, Pomięcino, Linia, Mitoszewo, Tłuczewo, 10 folwarków, 5 hut i 1 smolnik. W roku 1771 posiadał je Ignacy Przebendowski wraz z żoną, Felicyją z Wielopolskich, którzy zeń opłacali kwarty złp. 6,484 gr. 14, a hyberny złp. 1,287 gr. 2. Przy piérwszym podziale kraju dnia 13 Września 1772 całe województwo pomorskie, wyjąwszy Gdańska, przeszło pod panowanie Pruskie.

Miranda (Frańciszek), generał francuski, urodz. 1750 w Caracas. Jako oficer wojsk prowincyi Guatemala z powodu udziału w spisku, mającym na celu wyswobodzenie ojczyzny z pod władzy hiszpańskiéj, musiał opuścić kraj rodzinny, i najprzód w Rossyi a potém we Francyi pracował nad uwolnieniem Ameryki południowéj. Po wybuchu rewolucyi wszedł jako generał dywizyi do służby francuskiéj i brał udział kampanijach 1792 i 1793 r. Po upadku Żyrondystów z powodu ścisłych stosunków z gen. Dumouriez obwiniony o zdradę, uniewinnił się wprawdzie, ale występując nieprzyjaźnie przeciw rewolucyi, został z kraju wygnany. Przebywał czas jakiś w Anglii a następnie udał się do Ameryki południowéj, gdzie w r. 1811 na czele oddziałów powstańczych, wspiérany przez Angliję i Zjednoczone Stany Ameryki północnéj, próbował ugruntować rzeczpospolitą Caracas. Jednakże w r. 1812 popadł w ręce Hiszpanów i † 1816 w więzieniu w Kadyksie.

Mirandola, miasteczko we włoskiéj prow. Modena nad rz. Burana, ma 4,000 m., jest rezydencyją biskupa. Niegdyś było stolicą hrabstwa t. n., które w r. 1619 zamienione na księstwo, przeszło 1710 w posiadanie Modeny. Tu w 1510 r. papież Julijusz II w pełném uzbrojeniu wjeżdżał przez wyłom w murach zdobytego przez siebie miasta.

Miraż, ob. Mamidła.

Mirbach (Emeryk Zygmunt), Kurlandczyk, żyjący w połowie XVIII w., radca ziemiański okr. piltyńskiego, wydał ważne dzieło pod tyt. „*Das königlich Piltensche Kreises Gesetze und Statuta*" (Mitawa 1770).

Mirbach (Otto), współczesny historyk Kurlandyi, wydał: „*Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob, mit Rückblick in die Vorzeit*" (2 t., Mitawa 1844).

Mirbel (Karol Frańciszek Brisseau), botanik francus., ur. 1776 w Paryżu, † 1854, zasłużył się jako autor dzieła: „*Histoire naturelle des végetaux*" (15 t., Paryż 1802—26).—Jego żona, *Ludwika Aimée Zoé* M., z domu Rue, ur. 1796 w Cherbourgu, † 1849 była biegłą minijaturzystką; z licznych jéj portretów wiele należy do najlepszych utworów malarstwa minijaturowego.

Mirecki (Floryjan), akademik krakowski w końcu XVI i na początku XVII w., wydał ważne do dziejów cywilizacyi w Polsce dziełko: „*Jonathas zmartwychwstał, który zetkawszy się z Pielgrzymem katolickim rozmawia i nowiny powiada*" (Kraków 1609).

Mirecki (Rajmund), pijar żyjący w XVIII wieku, wydał żywoty: *św. Wojciecha, arcybiskupa gnieźnieńskiego*; *św. Bogumiła* tudzież *Wawrzyńca Gembickiego* i *Macieja Łubieńskiego*, wiérszem skreślone (Krak. 1765).

Mirecki (Frańciszek), muzyk i nauczyciel śpiéwu, ur. 1791 r. w Krakowie, † tamże 1862 r. W roku 1814 udał się do Wiednia, gdzie pobiérając lekcyje na fortepijanie od Hummla, był sekretarzem u Maksym. hr. Ossolińskiego do r. 1817; następnie udał się do Wenecyi i Medyjolanu, a stąd do Paryża. W r. 1822 wróciwszy do Medyjolanu, napisał muzykę do baletów: „*Octavia*", „*Zamek Kenilworski*" i *Bacchanalije przerwane*". Później został w Genui dyrektorem orkiestry, skąd przesłał scenie warszawskiéj operę „*Cyganie*" i gdzie napisał operę „*Evandro i Pergamo*". W Lizbonie 1825 przedstawił swą operę „*I due Forzati*". W r. 1838 wezwany przez senat, przybył do Krakowa na posadę nauczyciela przy nowootworzonéj tamże szkole śpiéwu. Oprócz wielu innych dzieł napisał 1845 operę do słów Fredry „*Nocleg w Apeninach*".—Życiorys w *Tyg. Ilustr.* (r. 1862, Nr. 169).

Mirecourt (Eugienijusz de) właściwie zaś Karol Jan chrzciciel *Jaquot*, literat francuski, ur. 1812 w Mirecourt (depart. Vosges). Przeznaczony wbrew swemu powołaniu na księdza, opuścił seminaryjum, przybył 1833 do Paryża i poświęcił się literaturze. Początkowo żadnego nie miał powodzenia. Nie zrażając się jednak przeciwnościami, pracował wytrwale. Powszechną uwagę dopiéro zwrócił na się i wielkiéj narobił wrzawy książką: „*Fabrique de romans; maison Alexandre Dumas et compagnie*“ (1845), w któréj wykrył nazwiska nieznanych spółpracowników Dumasa i okazał, że tenże nazwiskiem swém opatrywał mnóstwo dzieł nie swego pióra. Musiał odsiadywać za to 6 miesięczne więzienie. Po wyjściu z aresztu dał na scenę wespół z Mark. Fournier dramat „*Dame de Tencin*“, który dobrego doznał przyjęcia. Później wydawał na żądanie jednego z nakładców, „*Galerie des Contemporains*“ (100 t., 1854—1859). Publikacyją tą, ze wszech miar skandaliczną, obejmującą szereg bijografij nowszych, oburzył na się całą prasę a osiągnięte z wydawnictwa zyski w znacznéj części musiał obrócić na płacenie licznych grzywien, na które był za potwarze skazywany. Przed kilku laty usunął się do klasztoru. Oprócz tego ogłosił pewną ilość romansów, jak; „*La fille de Cromvell*“ (1848); „*Echec et mat*“ (1849); „*La dernière marquise*“ (1853); „*Les libertins*“ (1854); „*Vrais miserables*“ (1862) i t. d.

Mirès (Julijusz), słynny bankier francuski, urodz. 1089 w Bordeaux; przybywszy w r. 1842 do Paryża, został agentem giełdowym, około 1849 nabył dziennik *Pays* i pośredniczył w sprzedaży dziennika *Presse* Millaudowi. W r. 1856 zawarł z rządem papieskim układ o budowę dróg żelaznych, w 1857 r. podjął się znegocyjować pożyczkę hiszpańską 300 milijonów realów i ustalił hiszp. crédit mobilier. W Grudniu 1860 r. porozumiał się również z Portą Ottomańską względem zaciągnięcia pożyczki rządowéj. W końcu roku 1861 zawikłany w skandaliczny proces, został 1862 uniewinniony. Z pomiędzy ogłoszonych przezeń broszur wymieniamy: „*Aperçu financier*“ (Paryż 1868).

Mirgorod, m. pow. gub. połtawskiéj, nad rz. Chorolem; około 10,000 m.— *Mirgorodzki powiat* obejmuje 2,335 w. kw. powierzchni równéj, tylko w południowo wschodniéj części wzgórkowatéj; grunt w ogóle urodzajny. Ludność wynosi około 125,000 głów, zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła, w części garncarstwem.

Mirobalany ob. Emblica i Terminalia.

Mirochowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług metryk litewskich obejmowało dobra Mirochoszcz i Jeziory i dla tego przezywane było także starostwem jeziorskiém, które od początku XVII wieku posiadali kolejno: Jezierscy, Szabłowscy, Stotkiewiczowie, Kiełczewscy, Pleskaczewscy, Mołodkowiczowie, Sołłohubowie, Wołkowyscy, Chlebiccy, Józefowiczowie. Wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 22 Listopada r. 1768 dzierżył je Antoni Mołodkiewicz, opłacając zeń kwarty 619 gr. 3. Od dnia 16 Września 1771 przeszło pod panowanie Rossyjskie.

Mironowy kwas, kwas organiczny zawarty w nasionach gorczycy czarnéj, jako mironijan potażu; pod wpływem mirozyny, fermentu, zawartego w nasionach gorczycy czarnéj i białéj, przechodzi w fermentacyję, skutkiem któréj wywiązuje się olejek gorczycy (ob. fermentacyja).

Mirowski (Jędrzéj), fizyk i wiérszopis za Zygmunta III. Z dzieł jego wymieniamy: „*Theoria Ventorum*“ (Würzburg 1596) i poemat o Męce pańskiéj, pod tyt. „*Poëma Sacrum*“ (Krak. 1600).

Mirra (*Myrrha*), gumożywica, wyciekająca z kory balsamowca (ob.), woni właściwéj balsamicznéj i smaku nieco gorzkiego; ogrzewana wyziewa woń bardzo miłą, płonie jasnym płomieniem i pozostawia biały popiół. Pochodziła dawniéj z Arabii i Turcyi, obecnie głównie z Indyj Wsch. W handlu znajduje się jako wyborowa w kawałkach różnéj wielkości, tłustych w dotknięciu, przeświécających i czerwonawo-brunatnych, i pośledniejsza (*in sortis*) ciemniejsza. M. zawiéra 2,5% oleju etycznego 23—45% żywicy, 40—63% gumy, nieco soli i t. d. U narodów wschodnich była jako kadzidło w wielkiém poszanowaniu, Arabowie żują ją, uważając za lekarswo; tynktura M. używa się przeciw bolowi zębów.

Mirska (Marcyjanna z Nostyców Jackowskich, księżna), ur. 1807, † 1853, oprócz przekładów powieści z obcych języków, wydała: „*O kobiétach*“ (Warszawa 1846); „*O mężczyznach*“ (Warszawa 1846).

Mirt (*Myrtus*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatwatych, cechujący się kielichem 5 dzielnym, koroną 5 płatkową, licznymi pręcikami, jagodą 2—3, rzadko 4 komórkową, prawie kulistą, uwieńczoną brzeżkiem kielicha; należą tu krzewy i drzewa korzenne, głównie w Ameryce, o kwiatach czerwonych lub białych, i czarnych lub czérwonych jagodach. M. *communis* w Europ. południ., Azyi i Afryce, jest to drzewko bardzo miłéj powierzchowności; gęsto okryte gładkimi, podłużnymi i połyskującymi listkami, barwy ciemno-zielonéj, osadzonymi na krótkich ogonkach; kwiatki drobne, wyrastają od czerwca aż do jesieni; jagódki czarne, wielkości grochu. W cieplarniach hodują go w kilku odmianach, różniących się wielkością i kształtem liści, w niektórych kwiaty są pełne. Owoce zawiérają olejek wonny, (*myrteum*) ściągający, który im nadaje smak gorzki, korzenny; z liści i jagód otrzymywano dawniéj przez destylacyję środek kosmetyczny, zwany *wodą anielską*. U greków M. był poświęcony Wenerze, a zwycięzcy, którzy sami krwi nie przelewali, byli wieńczeni M. W biblii jest M. symbolem wspaniałości ziemi obiecanéj, a dotąd żydzi ozdabiają nim swe palmy i jabłka rajskie, w czasie pewnych uroczystości religijnych; również dotąd przetrwał zwyczaj używania M. na weselach. M. *microphilla* w Peru i M. *luma* w Chili wydają jagody jadalne.

Mirtowate, rodzina roślin dwuliściennowych, mająca za cechy: kwiaty zwykle foremne; kielich zrosły z zawiązkiem, o brzegu 4—lub wielodzielnym;

płatki w liczbie równéj działkom kielicha, osadzone na krążku otaczającym otwór kielicha; pręciki liczne, osadzone z płatkami; zawiązek dolny; owoc 2 lub 4 komórkowy, lub skutkiem spłonienia 1 komórkowy, suchy i pękający, albo jagodowy niepękający, nasiona okrągławe lub ścieśnione, o zarodku bezbiałkowym. Należą tu drzewa lub krzewy w 42 rodzajach, z których tylko niewiele rośnie po za zwrotnikami; Europa posiada tylko 1 rodzaj. Prawie wszystkie są roślinami korzennemi, pięknego wejrzenia, wiele zawiéra garbnik. Niektórych owoce są jadalne lub służą za przyprawy, drewno niektórych jest twarde i używa się na wyroby.

Mirycylowy alkohol, *melilowy alkohol*, C_{30} H_{62} O, alkohol kończący szereg alkoholów jednoatomowych, otrzymuje się z wosku zwyczajnego, w którym znajduje się jako *palmitan mirycylu* czyli *eter palmitomirycylowy*, stanowiąc *mirycynę*, czyli nierozpuszczalną w alkoholu część wosku. M. a. jest masą krystaliczną, topiącą się przy 85°, przez ogrzewanie z sodowapnem wydaje przy wywiązywaniu wodoru odpowiadający mu kwas melisynowy (ob.). Poddany wysokiéj temperaturze wydaje *melen* C_{30} H_{60} i wodę.

Mirycyna, ob. Mirycylowy alkohol i wosk.

Mirys (Sylwester), malarz historyczny i portretowy, ur. 1700 z rodziny szkockiéj. Namówiony w Rzymie przez księcia Jabłonowskiego, przybył do Polski i zostawał na dworze Jana Klemensa Branickiego, hetmana w. kor., dla którego wiele obrazów historycznych malował. † w Białymstoku 1785 r.

Miryjorama, ob. Panorama.

Mirza, Murza (persk. *syn księcia*). Wyraz ten postawiony po imieniu, oznacza członka dynastyi królewskiéj, przed imieniem zaś to samo, co pan.

Mirzapoor, stolica okręgu t. n. (247 mil kwadr. i 1,150,000 m.) w indo-angielskiém prezydencstwie Agra, nad Gangiesem, ma 80,000 m. i jest głównym punktem handlu bawełną.

Mirzeński (Bernard), pijar, ur. 1726 w Krakowskiém, † 1810 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w Rzymie, był najprzód nauczycielem w Piotrkowie, późniéj zajmował się wychowaniem młodych Wielopolskich i Wodzickich, z którymi zwiédzał Włochy i Francyję. W r. 1769 został rektorem domu krakowskiego. Wydał po łacinie „*Opis wjazdu księcia Karola Saskiego i objęcia księstwa Kurlandyi w r. 1759*“ (Warszawa) i „*Powitanie Kajetana Sołtyka, bisk. krak., przy wstąpieniu tegoż na katedrę*“ (1759).

Mirżwa niewłaściwie **Dzierżwa**, autor przeróbki kroniki Wincentego Bogusławica. Bielowski zwie go *Miorszem* i odnosi błędnie do XI w.; Lelewel poczytuje go za autora roczników, sięgających do 1288 r. Smolka przenosi go w czasy późniejsze. Dalsza praca M. schodzi się z tak zwanymi *Annales Polonor.* i *Ann. crac. compil.* (wyd. w *Monum. Germ.* Pertza) i czerpie wraz z nimi z jednakich źródeł. Lengnich wydał M. pod nazwą Kadłubka wraz z Gallusem a Bielowski umieścił go w *Monum. Pol. histor.* (t. II).

Miscellanea, toż samo co Rozmaitości.

Miserere (z łac. *zmiłuj się*), śpiéw kościelny, właściwie 57 psalm, według początkowych słów Vulgaty: *Miserere mei Domine* i t. d. Najsławniejszą kompozycyją M. jest Allegri'ego, wykonywana corocznie od XVII w. w czasie wielkiego tygodnia przez śpiéwaków papieskich w kaplicy sykstyńskiéj w Rzymie. Słynne są jeszcze kompozycyje M. Leonarda Leo i Tomasza Baj.

Miserere, *wymioty kałowe*, zdarzają się wyłącznie przy zamknięciu światła kiszek, stąd nazwa M. często samą tę chorobę oznacza. Przyczyną zamknięcia kiszek może być ucisk od zewnątrz wywarty, okręcenie się, uwięźnięcie w otworze naturalnym lub sztucznym (przepuklina), rozwój nowotworu w kiszkach i t. d. Piérwszy objaw choroby stanowi uparte i niczém usunąć się nie dające zaparcie stolca. Daremne usiłowania stają się coraz bardziéj męczące, wkrótce przyłączają się mdłości i charakterystyczne wymioty kałowe; chory w strasznych męczarniach umiéra; jeżeli kiszki zostaną przedziurawione, pokarm dostaje się do jamy brzusznéj i sprowadza zabójcze zapalenie otrzewnéj. Leczenie jest trudne, bo miejsce zajęte zwykle jest niedostępne; używa się środków przeczyszczających, rtęci metalicznéj (dla ciężaru). Często robią téż na drodze operacyjnéj otwarcie kiszek.

Misiurka, Misurka, w dawnéj zbroi pokrycie głowy z blachy żelaznéj, do którego przyczepianym był czepiec z kółek żelaznych, okrywający czoło i skronie, a z tyłu spadający przez szyję aż na ramiona, dla osłonięcia od zranienia szablą.

Miske (Ludwik), franciszkanin, historyjograf zakonu i sławny swego czasu kaznodzieja, żyjący w końcu XVII i początkach XVIII w. Oprócz wielu kazań, wydał: „*Żywot św. Jadwigi, księżnéj polskiéj*“ (Krak. 1724); „*Żywot św. Benedykta*“ (Kalisz 1716); „*Św. Ignacego*“ (t. 1721); „*Św. Mateusza*“ (tamże 1722), oraz kronikę pod tyt. „*O trzech zakonach przez bł. Franciszka założonych i mężach tych zakonów w Polsce nauką lub świątobliwością słynących*“ napisaną r. 1735 a drukowaną podobno w Poznaniu 1736 r.

Miskólcz, po słow. *Miszkowec*, główne miasto węgierskiego komitatu borszodzkiego, około 18,000 m (Madziarzy), dwa gimnazyja: protestanckie i katolickie, szkoła główna katolicka, teatr, piękny kościół reformowany, synagoga; prowadzi rozległy handel winem, zbożem i skórami. W bliskości znajdują się łomy kamienne. W roku 1847 zgorzał prawie zupełnie.

Miśnija, po niem. *Meissen*, margrabstwo w dzisiejszéj Saksonii, założone 928 r. na ziemi słowiańskiéj przez Henryka I. króla niem., w celu obrony nowozdobytych krain od sąsiednich Słowian. Piérwszym margrabią M. był Wiggert albo Wigbert, około r. 968; po nim nastąpił 985 Ekkard I. Bolesław Chrobry opanował M., która przechodziła potém przez różne ręce, aż r. 1090 po zamordowaniu Egberta I, weszła do domu Wittin.—*Biskupstwo Miśnijskie* założył r. 965 Otton I, poddając je pod władzę duchowną arcybiskupów w Magdeburgu. Piérwszym biskupem był kapelan cesarski Burkhard; na-

stępca jego Volkold rozszerzył granicę biskupstwa od granic czeskich aż pod sam prawie Berlin. Ze wszystkich biskupów najsłynniejszym był Benno (ob.). W r. 1587 biskup Jan Haugwitz przyjął wyznanie protestanckie. Stolicą margrabstwa jest m. *Meissen*, mające przeszło 10,000 m. i słynny gotycki kościół katedralny. Znajdująca się tu fabryka porcelany, Albrechtsburg, założona 1710, jest najpierwszą w Europię i zatrudnia przeszło 400 robotników.

Missi dominici (łac. wysłańcy pańscy). Karol W. zaprowadził na zachodzie Europy komisarzów rządowych, mianowanych czasowo do nadzoru nad prowincyjami, zwanych *legati regii albo misi dominici*, obowiązanych śledzić stan prowincyi, usuwać nadużycia i zdawać o wszystkiém sprawę cesarzowi.

Mississippi, najpotężniejsza rzeka w Ameryce północnéj i jedna z największych na kuli ziemskiéj, bierze początek z jeziora Itasca w stanie Minesota i po 60 milach biegu tworzy piérwsze swoje progi czyli wodospady, zwane Peckagama. Płynie najprzód w kierunku południowo-wschodnim, następnie w południowym i przeszedłszy w wielką nizinę Zjednoczonych Stanów Ameryki, ogromną masę wód swoich wlewa wielu odnogami poniżéj Nowego Orleanu do zatoki Meksykańskiéj, utworzywszy jeszcze przed ujściem wielką, 660 m. kw. zajmującą, deltę Luizyjanę. Z blisko dwustu dopływów M., które jéj porzecze do 70,000 mil kwadr. rozszerzają, ważniejsze są z prawéj strony: Minesota, Jowa, Des-Maines, Missouri, St. Francis, Wnite-River, Arkansas i Red-River, z lewéj zaś: St.-Croix, Wiscousin, Illinois, Ohio i Yazoo. Długość biegu M. wynosi 700 mil, jeżeli ją przecież uważać będziemy za główną arteryję systemu rzecznego i dodamy długość Misdawi do długości M., licząc od miejsca w którém te rzeki się łączą, to wynosi ona 970 mil, i jest wtedy najdłuższą liniją wodną na świecie. Spławną jest na 434 mil w głąb kraju i stanowi najważniejszy środek komunikacyjny w Zjednoczonych stanach Ameryki.

Mississippi, jeden z południowych stanów północnéj unii amerykańskiéj, graniczy na zachód z rz. Mississippi, na południe z zatoką Meksykańską, obejmuje 2218 mil kw. z ludnością 843,000. W południowéj części swojéj, stanowi nizinę przybrzeżną, w środkowéj płaskowzgórze, a na północy kraj górzysty. Główną rzeką jest tu Mississippi, ale obok niéj są jeszcze spławne: Pascayoula, Peala, Tombigbee, i Tennessee. Rolnictwo dostarcza zbóż, ryżu, tytuniu, trzciny cukrowéj, bawełny i stanowi główne źródło utrzymania mieszkańców. Hodowla bydła jest prowadzoną na wielką skalę, szczególniéj na północy. Przemysł jest na drodze ciągłego rozwoju. Większego nierównie atoli znaczenia jest handel, przeważnie bawełną. Stan M. należy od r. 1817 do Unii. Władza prawodawcza według poprawionéj konstytucyi z r. 1823 składa się z senatu i izby reprezentantów. Do kongresu narodowego wysyła 5 reprezentantów i 2 senatorów; dzieli się M. na 61 hrabstw. W Oksfordzie jest od r. 1844 uniwersytet. Miasto stołeczne Jackson. Podczas wojny domowéj r. 1861 M. trzymał ze stanami południowymi.

Missolonghi, m. warowne w greckiéj nomarchii Akarnanti, leży na przylądku zatoki Patras i bronione jest od strony morza przez założone na dwu wyspach forty Wassiladi i Anatolico; liczy 6,060 m. Jestto ważny punkt strategiczny i okazał się też takim podczas wojny o niezależność Grecyi. W M. † 1824 lord Byron, którego serce spoczywa w tamecznem Mauzoleum.

Missouri, jedna z największych rzek w Stanach Zjednoczonych Ameryki, bierze początek na zachodnim stoku gór Rocky-Mountains (gór Skalistych) i przez 100 mil toczy fale swoje pośród gór, przełamuje wszystkie stojące w jéj drodze zapory, tworząc w biegu swoim progi i trzy bardzo wspaniałe wodospady; uwolniwszy się stąd, przyjmuje z prawéj strony następujące główniejsze rzeki: Yellowstone, White-Earth-River albo Mankizitah, Riobrara, Platte albo Nebraska, Kanzas i Osage; z lewéj: James albo Jacques, Big-Sioux i Grand-River; przebiegłszy 730 mil wpada powyżéj St. Louis do Mississippi, którą nietylko długością swego biegu ale i ilością wody znacznie przewyższa. Porzecze téj rzeki obejmuje około 36,000 m. kw.

Missouri, jeden ze stanów półn. ameryk. Unii, obejmuje 3,074 mile kw. i 1,692,000 ludności, przerznięty jest w poprzek przez rz. Missouri i jéj przytoki i stanowi kraj przeważnie górzysty (góry Osark albo Black-Mountains), bogaty w ołów, żelazo, miedź, węgiel kamienny i sól, produkujący obficie: bawełnę, tytuń, zboże i dostarczający przez swe łąki możność chowania wielkich stad bydła. Przemysł i rzemiosła podniosły się tu znakomicie ostatnimi czasy. Handel, szczególniéj zewnętrzny, podpiérają bardzo skutecznie rozgałęzione komunikacyje wodne, koleje żelazne, liczne banki i inne zakłady handlowe. Ziemia ta, podzielona obecnie na 112 hrabstw, wchodziła dawniéj w skład Luizyjany, lecz w r. 1812 otrzymała dzisiejszą nazwę i r. 1821 przyjętą została do Unii. Do kongresu narodowego wysyła 9 reprezentantów i 2 senatorów. Gubernator wybiérany jest na lat 4. Z wyższych zakładów naukowych, zasługują na wzmiankę: uniwersytet Missouri w Kolumbii i katolicki uniwersytet S. Ludwika. Stolicą i rezydencyją władz rządowych jest Jefferson-City albo Jeffersonville, ale najważniejszém miastem jest St. Louis. Podczas wojny domowéj r. 1861 stan M. pozostał wiernym Unii.

Missyjonarze, lub *Lazaryści*, zgromadzenie kapłanów katolickich, założone 1624 przez św. Wincentego a Paulo (ob.), przy pomocy Frańciszki Małgorzaty de Seigli, żony Emanuela de Gondy, znakomitego generała francuskiego, a potwierdzone przez papieża Urbana VIII, mające za zadanie oświecanie ludu za pomocą misyj i utwierdzanie go w wierze katolickiéj. Działalność M. skierowaną była głównie na misyje w samym kościele. Późniéj, podobnie jak bracia miłosierni, zajęli się M. i pielęgnowaniem chorych. 1632 r. otrzymali kolegijum św. Łazarza w Paryżu, i stąd przybrali nazwę *Lazarystów*. W krótce rozszerzyli się nietylko we Francyi

lecz i we Włoszech, Polsce, Szkocyi, Irlandyi i t. d. M. wprowadzeni zostali 1664 do Polski przez Maryję Ludwikę, żonę Jana Kazimiérza. W Warszawie oddano im dawną kaplicę św. Krzyża wraz z domem misyjnym, Później zgromadzenie ks. M. miało swoje klasztory: w Krakowie, Łowiczu, Lublinie, Płocku, Mławie, Włocławku, Tykocinie, a na Litwie: w Wilnie, Łyskowie, Iłłukszcie, Glińciszkach, i wielu innych miejscach. M. u nas, jako nauczyciele seminaryjów i cenzorowie kiążek religijnych, wywarli wielki wpływ na stan nauk teologicznych.

Misteryje (greck. *mysteria* to jest tajemnica), tak nazywali Grecy w przeciwstawieniu do publicznego kultu bogów pewne formy i obrządki religijne, w których mogli brać udział ci tylko, co po pewnych próbach i złożeniu przysięgi na wieczne milczenie zostali przyjęci do grona wtajemniczonych. Przedmiotem M., ile wiémy, były już to legendy religijne o czynach i losach bóstw, którym M. były poświęcone, już to obrzędy i ceremonije religijne. Treść onych legend przedstawiano zazwyczaj pod przewodnictwem kapłanów na zgromadzeniach uroczystych w formie dramatycznéj. W M. starożytnych nie znajdujemy prawie śladów nauczania religijnego w naszém znaczeniu; przeciwnie znaczenie ich polegało wyłącznie niemal na potężném wrażeniu, jakie wywiérały na umysły widzów one przedstawienia dramatyczne o urodzinach i małżeństwie, cierpieniach, śmierci i zmartwychwstaniu bóstw pewnych. Z pomiędzy M. greckich najsłynniejsze były Eleuzyńskie (ob. *Eleuzys*) a po nich *samotrackie*, których źródłem był fenicki kult Kabirów (ob.). Jedne i drugie zostawały pod nadzorem władz rządowych. Inne zaś M. jak np. *bacchiczno-orficzne* były rzeczą zupełnie prywatną i dopuszczały się wielu nadużyć przeciw religii i moralności. Taki charakter przybrały właśnie bacchiczne M. w Italii, surowo zabronione przez *Senatus consultum de Bacchanalibus* z r. 166 przed Chr. w Rzymie wielce też były rozpowszechnione M. *Izydy*, z Egiptu przeniesione. Ze wzrostem chrześcijaństwa M. zupełnie upadły.— Por. Sainte-Croix „*Recherches historiques et critiques sur les mystères du paganisme*“ (Paryż 1784, nowa ed., Par. 1817); Muth „*Ueber die Mysterien der Alten*“ (Hadamar 1842); Petersen „*Der geheime Gottesdunst bei den Griechen*“ (Hamburg 1848).

Misteryje, tak nazywano w wiekach średnich rodzaj dramatów duchownych, których treścią bywały sceny z historyi świętéj, a głównie z historyi męki i zmartwychwstania Chrystusa. Początkowo przedstawiano je tylko w kościołach, później zaś grywali je obywatele a następnie osobne, wykształcone ku temu celowi towarzystwa na ulicach i placach publicznych. Najdawniejsze ślady M. sięgają XI a może i IX w. Zbiory M. francuskich sporządzili Monmerqué i Michel (Paryż 1839), oraz Jubinal (2 t., Paryż 1837); niemieckich Mone (Quedlirb. 1841, inny zbiór 2 t., Karlsruhe 1847).— Por. Magnin „*Les origines du theâtre moderne*“ (Paryż 1838); Leroy „*Etudes sur les mystères*“ (Par. 1837); Wright „*Early English mysteries*“ (Londyn 1844); Devrient „*Geschichte der deutschen Schauspielkanst*“ (Lipsk 1848). — W Polsce piérwszy ślad M. widzimy w Polsce w XIII w. Z epoki téj żadne jednak nie pozostały zabytki. Inocenty III w jednym ze swych dekretalijów zabrania jak w innych krajach tak i w Polsce przedstawiania widowisk teatralnych, w których sami księża biorą udział. W roku 1533 grano jako M. dyjalog dominikański, nadzwyczaj rozwlekły, którego przedstawienie trwało dni cztéry. Najcelniejsze M., które w całości nas doszło, drukowane było za Zygmunta Augusta p. t. „*Historyja o zmartwychwstaniu Pańskiém*“. Trwały u nas M. aż do końca XVII w. a nawet i dłużéj, ale przetworzone przez jezuitów w dziwotworne dyjalogi. — Porów. Wojcickiego, Historyja literatury polskiéj (ed. 2, Warsz. 1859, t. I).

Mistral, zimny wiatr północno-zachodni, na południowém wybrzeżu, Francyi, który oczyszcza wprawdzie powietrze, ale wywiéra szkodliwy wpływ na zdrowie ludzkie i na roślinność.

Mistretta, miast. w sycylijskiéj prow. Messyny, 12,000 mieszkańców; ważny punkt handlowy i przemysłowy.

Mistycyzm, ob. Mystycyzm.

Misztolt (Antoni Aloizy), jezuita, ur. 1685 na Litwie, † 1740; wydał: *Historia illustrissimae domus Sapiehianae ab origine et antiquitate sua genealogico deducta*“ (Wilno 1724) przedrukowane w Danejkowicza „*Suada polonica*“ (tom II-i).

Mitawa (po niemiec. *Mitau*, a po łotewsku *Jelgawa*), m. główne gub. kurlandzkiéj na lewym brzegu rz. Aa, przeszło 23,000 m. (głównie Niemców); starożytny zamek dawnych książąt kurlandzkich. Handel tutejszy, jakkolwiek znaczny, ogranicza się na zbożu, lnie i siemieniu lnianém. M. założona r. 1271, była od 1566—1795 stolicą książąt kurlandzkich, od r. 1795 m. gubernijalne. W r. 1812 była w M. przez czas niejaki główna kadatera marszałka francuskiego Macdonalda.—*Mitawski powiat* ma na przestrzeni 4391 w. kw. 149,000 m.

Mitawskie starostwo grodowe, leżało w księstwach Kurlandyi i Semigalii a zwłaszcza w tém ostatniém. Podług ustawy zasadniczéj zarządu tych księstw, na sejmie w r. 1617 uchwalonéj do juryzdykcyi tego grodu należały miasta i zamki Mitawa (ob.), Bausk, Nehogutr, Ekawa, Baldona, Sessawa, Grentzhaff i Doblin. W 1794 wraz z całą Kurlandyją i Semigaliją przeszło to starostwo pod panowanie rossyjskie.

Mitford (Maryja Russell), poetka angielska, ur. 1786 w Alresford, † 1855 pod Reading, znaną jest szczególniéj ze swoich opowieści, między któremi celniejsze są: „*Our village*“ (5 t., Lond. 1824—42) i dalszy ciąg „*Belfort Regis*“ (3 t., Londyn 1835). Z utworów jéj dramatycznych, „*Dramatic works*“ (2 t., Lond. 1854) zasługuje na wzmiankę: „*Rienzi*“.

Mithob (Hektor Jan), po łac. *Mithobius*, kanclerz opactwa kwedlinburgskiego, † 1690; wydał ważne dla historyi polskiéj dzieło pod tyt. „*Tractatus de controversiis, seu de jure, quod in Sueciam regi ad Livoniam regno Poloniae nullum competit*“ (2 wyd., Helmstadt 1656).

Mithra, Mithras, w religii staroperskiéj bóg fizycznego i duchowego światła, nieprzyjaciel ciemno-

ści i wszelkiego złego. Początkowo bóstwo drugorzędne, stało się z czasem obok Ormuzda piérwszorzędném i odbiérało cześć jako słońce. Kult M. upowszechnił się późniéj i w państwie rzymskiém, tak że w wielu prowincyjach, nie wyjmując i Germanii, znajdowane bywają *pomniki Mithrasowe*.—Porówn. Windischmanna „*Mithra*“ (Lipsk 1857); Lajarda „*Recherches sur le culte de Mithra*“ (2 t., Paryż 1853—55).

Mitlerutzner (Jan), oryjentalista i teolog, ur. 1818 pod Brixen; studyjował teologję w Brixen, poczém w Rzymie zajmował się pilnie badaniem języków wschodnich, obecnie jest nauczycielem gimn. brixeńskiego. Jako teolog pisał wiele artykułów do klerykalnych czasopism niemieckich. Z prac jego lingwistycznych najważniejsze: „*Die Dinka-Sprache in Central Afrika. Grammatik, Text und Wörterbuch*“ (Brixen 1866); „*Die Sprache der Bari in Central-Amerika. Grammatik, Text und Wörterbuch*“ (t. 1867); „*Erinnerung an Cardinal Mezzofanti*“ (1850).

Mitologija, ob. Mytologija.

Mitra albo infuła biskupia, w początkach była tylko czapką, podobną do mitry książęcéj i taki téż kształt zachowała w kościele wschodnim, w kościele zachodnim natomiast zaczęto jéj nadawać kształt wyższy, kończasty, dwurożny, przyozdobiano złotém, drogimi kamieniami i dwiema szerokiemi z tyłu taśmami, ob. *Infuła*.

Mitralijeza, *mitrailleuse*, ob. Kartaczownica.

Mitrydates (Mithridetes), nazwisko sześciu królów Pontu (ob.). Najsławniejszym z nich jest *Mitrydates VI* czyli *Wielki*, urodzony 136 przed Chr. w Synopie, wstąpił na tron po swym ojcu *Mitrydatesie* 124 r. przed Chr. W krótkim przeciągu czasu zdobył on wszystkie prawie krainy sąsiednie, utworzył obok własnego drugie jeszcze *państwo Bosforu* (ob. *Bosfor*), tak nazwane od Bosforu Cymmeryjskiego. Następnie zagarnął Paflagoniję, Kappadocyję, Bityniję, Frygiję i należącą do Rzymian Małą Azyję, któréj mieszkańcy witali w M. swego wyswobodziciela z pod jarzma rzymskiego. W miastach mało-azyjatyckich rozkazał M. wymordować 88 r. wszystkich obywateli rzymskich (zginęło ich wedle jednych 80,000, wedle innych około 150,000), zajął liczne wyspy na m. Egejskiém posłał z wojskiém do Grecyi Archelausa i uwikłał się przez to w długoletnią wojnę z Rzymianami. W tak zwanéj *piérwszéj wojnie Mitrydatejskiéj* (87—84) Sulla (ob.) zdobył 86 Ateny, pokonał Archelausa pod Cheroneą i Orchomenos 85 r. i zmusił M. pokojem zawartym w Dardanus 84 r. do odstąpienia poczynionych dotąd w Azyi podbojów. Z powodu niezwróconéj jakoby pewnéj części Kappadocyi wynikła *druga wojna Mitrydatejska* ukończona r. 81, a w *trzeciéj wojnie Mitrydatejskiéj* (74—72) tak został M. rozgromiony przez konsula rzymskiego Lukullusa (ob.), że już tylko przy samym utrzymał się Poncie. Wkrótce atoli, wsparty przez zięcia swego Tygranesa króla wielkiéj Armenii, zerwał zawarty pokój, podbił znowu całą Azyję Mniejszą lecz w r. 66 został ostatecznie przez Pompejusza pokonany, uszedł do Taurydy i próbował jeszcze kilkakrotnie powstać przeciwko Rzymianom, lecz przygnębiony zdradą własnych synów, odebrał sobie życie r. 63. Obok nadzwyczajnéj siły ciała posiadał M. i wiele wyższych zalet umysłu, odznaczał się roztropnością, energiją, siłą charakteru, niezmordowaną wytrwałością i szerokim na stosunki polityczne poglądem. Był on przyjacielem nauk i sam mówił 22 językami podległych mu narodów. Rządził jednak na wzór despotów oryjentalnych i nie wzdrygał się przed żadnym środkiem do osiągnięcia zamierzonych celów. Przypisują mu wynalezienie środka przeciwko truciźnie, zwanego *Mitrydat*.

Mitschel (Ormsby M. Knight), astronom i generał amerykański, ur. 1810, † 1862; założył obserwatoryjum w Cincinnati, następnie był dyrektorem obser. w Albany. W r. 1861 stanął jako pułkownik na czele ochotników stanu Indiana, następnie jako generał brygady dowodził trzecią dywizyją, zajął Huntsville i został generał-majorem. Podał ścisłe oznaczenia gwiazd podwójnych, oznaczył czas obrotu Marsa i in. Dobry jego wykład popularny astronomii przełożył na polskie Pietkiewicz (Kraków 1872).

Mitscherlich (Krzysztof Wilhem), filolog niemiecki, ur. 1760 w Weissensee, w Turyngii, † 1854. Był profesorem w Getyndze. Głównem jego dziełem jest wydanie „*Ód*“ i „*Epod*“ Horacego (2 tomy, Lipsk 1800—1). Cenne są także jego „*Racemationes Venusinae*“ (Getynga 1827—33).

Mitscherlich (Eilhard), sławny chemik, ur. 1794 w Neuende pod Jever, † 1863; poświęcał się z początku filologii i językom wschodnim, następnie zwrócił się do chemii, którą studyjował pod Berzelijuszem; w r. 1821 został prof. chemii w Berlinie. Piérwsze jego prace tyczyły się zjawisk równokształtności (izomorfizmu), następnie odkrył dwukształtność kryształów siarki, a udoskonalenia, wprowadzone przez niego w budowie gonijometru, postawiły go w możności czynienia spostrzeżeń nad zmianami, zachodzącemi w kątach kryształów pod wpływem ciepła. Badania jego nad benzyną poprowadziły go do poznania rodników w związkach organicznych, a doświadczenia nad powstawaniem eteru powiodły go do nauki o związkach i rozkładach ciał w skutek zetknięcia. Ostatnie jego prace miały za przedmiot metamorfizm skał pod wpływem ciepła. Oprócz rozpraw, zamieszczanych w rocznikach Poggendorffa, ogłosił: „*Lehrbuch der Chemie*“ (2 t., 5 wyd. 1853).—Brat jego *Karol Gustaw* M., ur. 1805 w Jever, † 1871 w Berlinie, został w r. 1842 prof. w Berlinie, i zasłużył się dziełem: „*Lehrbuch der Arzneimittellehre*“ (t. 1—3, Berlin 1847—61).

Mittag (Gottfryd), profesor w Halli, wydał bezimiennie w Berlinie 1734. „*Leben und Thaten Friedrich August, König von Polen und Churfürsten in Sachsen*“ (3 wyd., Lipsk 1737), oraz „*Życie Gustawa Adolfa*“ (w Halli 1740), w którém są ciekawe szczegóły o wojnie Szwedów z Polakami.

Mittermaier (Karol Józef Ant.), znakomity prawnik niemiecki, ur. 1787 w Monachijum, został 1821

profesorem prawa w Heidelbergu, od r. 1831 był nader czynnym członkiem, a następnie prezesem stanów badeńskich, od r. 1848 prezesem tak zwanego przed-parlamentu w Frankfurcie i wreszcie deputowanym do zgromadzenia narodowego. Położył wielkie zasługi w bliższém obznajmieniu Europy z instytucyjami sądownictwa karnego w Anglii, a szczególniéj sądami przysięgłych, † 1867 w Heidelbergu. Celniejsze jego dzieła są: „*Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts*“ (2 wyd., 2 t., Regensb. 1847); „*Der gemeine deutsche bürgerliche Process*“ (1—4, Dodatek 1820—26) i późn.); opracowanie Feuerbacha „*Lehrbuch des in Deutschland geltenden gemeinen und peinlichen Rechts*“ (14 wyd., Giessen 1847); „*Das deutsche Strafverfahren*“ (4 wyd., 2 t., Heidelberg 1847); „*Lehre vom Beweise im deutschen Strafprocesse*“ (Darmst. 1824); „*Anleitung zur Vertheidigungskunst im Criminalprocesse*“ (4 wyd., Regensb. 1844); „*Die Gesetzgebung und Rechtsübung über Strafverfahren*“ (Erlangen 1856). Wszystkie powyższe prace jego celują i jasnością stylu i głęboką erudycyją, a nadewszystko poglądami liberalnie filozoficznymi.

Mitylena (*Mitylene* lub *Mytilene*), stolica wyspy Lesbos, sławna igrzyskami poetycznemi. Zdobyta r. 417 prz. Chr. przez Ateńczyków, doznała całéj surowości wojennéj; następnie podczas wojny Mitrydatesa, wystąpiwszy jawnie przeciwko Rzymianom, została z rozkazu Sulli zburzoną, a mieszkańcy jéj byli w niewolę sprzedani. Dzisiaj ruiny tylko pod Castro wskazują miejsce, gdzie niegdyś potężna leżała Mitylena.

Mitzler, ob. Micler.

Miurydyzm, sekta religijna machometańska, oparta na mystycyzmie i fanatyzmie, mająca głównie za zadanie pogodzić sunnitów i szyitów; wprowadzona była oddawna na Kaukaz, a zwłaszcza do Dagiestanu, z Buchary i innych krajów wschodnich. Ogólne rozpowszechnienie M. datować można od czasu wystąpienia Kazi-mollaha, który około 1824 zaczął pomiędzy plemionami lezgińskiemi wykładać na swój sposób Koran, głosząc zwłaszcza o zbawieniu i wieczném szczęściu poległych w boju z niewiernymi. Liczba jego stronników szybko wzrastała w Dagiestanie i Czeczni, i wkrótce rozpoczęły się zacięte walki plemion górskich przeciwko wojskom rossyjskim. Po śmierci Kazi-mollaha (zabitego 1832 przy wzięciu Himry), przywódcą M. jawi się Hanzad-Bej, który 1834 opanował Awaryję, lecz tegoż roku zdradziecko zabity został. Następcą jego był Szamil (ob.), prowadzący zaciętą walkę przeciwko Rossyi; wzięcie do niewoli Szamila położyło koniec M.—O M. pisał Kazembek (w „*Russ. Słowie*“, Grudzień 1859); Runowski „*M. i hawazat w Dagiestanie po objasneniju Szamila*“ (w *Russ. Wiestnikie* 1862).

Mixtura, ob. mieszanka.

Mizantropija (z greck.), nienawiść ludzi, chorobliwy stan umysłu, pochodzący z doznanéj prawdziwéj lub urojonéj krzywdy, skutkiem którego dotknięty nim *mizantrop* wyznaje nienawiść dla rodu ludzkiego.

Miżewickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie nowogrodzkiém, powiecie słonimskim. Podług prawa sejmowego z r. 1776 zaliczały się do niego wsie: Miżewicze, Juchnowicze i Woronicze z przyległościami. W r. 1766 posiadał je Narbutt, marszałek lidzki, opłacając zeń kwarty złp. 602 gr. 14. Pierwotnie powstało przez oddzielenie powyższych wsi z ekonomii słonimskiéj.

Mizoginija (z greck.), rodzaj mizantropii, wstręt, nienawiść dla kobiét.

Mlécz, Mléczaj (*Sonchus*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, zbliżony do łoczygi (ob.), obejmujący zioła w Europie i Azyi, z tych niektóre stanowią chwast utrapiony, jak M. *gładki* (*S. oleraceus*) i *kozi*, lub *kolczysty* (*S. asper*). Młode liście mléczu bywają jadane jak sałata. Zawiérają one biały, gorzki sok mléczny i były niegdyś używane w medycynie.

Mlécz pacierzowy, ob. rdzeń kręgowy.

Mléczaj (*Agaricus piperatus*), gatunek bedłki, zwany też bielem, krowiakiem białym lub chrząstką, ma kapelusz mięsisty, biały lub żółtawy, lejkowato wklęsły, od 4—6 cali średnicy mający, suchy, z brzegiem ostrym podwiniętym. Rośnie w lasach cienistych. Chociaż uważany jest jako jadowity, jednakże gdzieniegdzie bywa jadany.

Mléczna, rzeczka w król. polskiém, bierze początek o milę powyżéj Radomia, przechodzi pod tém miastem i ubiegłszy mil 3 za Jedlińskiem, wpada do Radomki.

Mléczna droga, ob. gwiazdy.

Mléczna fermentacyja, ob. fermentacyja.

Mléczne szkło, gatunek szkła mléczno biały, nie przezroczysty ale przeświécający, używany po większéj części do lamp dla stłumienia zbyt rażącego światła. M. s otrzymuje się przez domieszanie do masy szklanéj około 10% sproszkowanych biało wypalonych kości i 8% minii.

Mlécznica,, synomin krzyżownicy; ob. też Marsdenia.

Mlécznik (*Glaux*), rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowatych, cechujący się okryciem kwiatowém pojedynczém, dzwonkowatém, o 5 wcięciach, wewnątrz zabarwioném, z 5 pręcikami i torebką 1 komórkową, 5 ścienną, kulistą. Należy tu jedyny gatunek *G. maritima*, ziele trwałe nad morzami i obok salin, w Europie środkowéj; ma listki naprzeciwległe, eliptyczne, bezogonkowe, mięsiste, kwiateczki drobne, cieliste lub różowe; może być używany na sałatę i jarzynę i ma wpływać na powiększenie ilości mléka u kobiét karmiących; stanowi też dobrą paszę dla krów.

Mléczny cukier, ob. laktoza.

Mléczny kwas, $C_3 H_6 O_3$, kwas organiczny, w naturze silnie rozpowszechniony, a odkryty przez Schéele'go w 1780 r. Kwas ten należy do grupy kwasów dwuatomowych, odpowiadających alkoholom dwuatomowym czyli glikolom (ob), jak kwasy jednoatomowe odpowiadają alkoholom jednoatomowym; k. M. w szczególności odpowiada glikolowi propylenowemu, przez utlenienie którego może być otrzymanym (Wurtz). Zresztą znanym jest i związek równoskładny z k. M., zwany kwasem *paramlécznym (paralaktycznym)*. K. M. występuje bardzo

często w organizmie zwierzęcym, wolny lub połączony z zasadami, mianowicie w soku żołądkowym i kiszkowym, w cieczy otaczającéj włókna mięśni, często w moczu, ślinie, pocie i in. Tworzy się daléj z niektórych wodanów węgla w skutek fermentacyi (ob.) mlécznéj; kwaśnienie mléka, kapusty, ogórków, barszczu, zaczynu chlebowego, dębnicy garbarskiéj i t. d., jest skutkiem tworzenia się tego kwasu. Najłatwiéj otrzymuje się, za pomocą fermentacyi glukozy; w tym celu pozostawia się w temperaturze 30—35° mieszaninę glukozy, mléka skwaśniałego, gnijącego twarogu (działającego jako ferment) i krédy; po ośmiu dniach cała masa przechodzi w mléczan wapna, który się oczyszcza, rozkłada kwasem siarczanym, a po oddzieleniu siarczanu wapna, ciecz kwaśną nasyca węglanem cynku i utworzony mléczan cynku rozkłada siarkowodorem, strącającym siarek cynku, gdy pozostały k. M. zagęszcza się przez odparowanie. Jest to ciecz gęstości syropu, bezbarwna, mocnego i czystego smaku kwaśnego. Ogrzewany, zaczyna tracić wodę przy 130° i przechodzi w materyję żółtą, będącą kwasem *dwumlécznym* $C_6 H_{10} O_5$. Przy 250° traci wodę i przechodzi w *laktyd*, czyli bezwodnik kwasu M., $C_8 H_7 O_2$, przedstawiający się w postaci kryształów bezbarwnych. Lubo dwuatomowy, k. M. jest jednozasadowym, t. j. wydaje tylko jeden szereg soli. K. M. używa się w medycynie przy chorobach dróg trawienia, mléczan żelaza przeciw niedokrwistości. Przez działanie amonijaku na roztwór alkoholowy laktydu otrzymuje się amid kwasu M., czyli *laktamid*, $C_3 H_7 NO_2$.

Mléko, wydzielina gruczołów sutkowych (ob. sutki), u samic z gromady ssących, przeznaczona na piérwotny pokarm dla potomstwa. Jestto emulsyja, gdzie kropelki tłuszczu (masła), okryte powłoczką białkowatą (sérnik), pływają w cieczy surowiczéj. Tłuszcz M. wytwarza się przez stłuszczenie i rozpad nabłonka gruczołku sutkowego, a części płynne przesiąkają z naczyń krwionośnych. Wydzielina M. ma miejsce tylko w czasie dojrzałości płciowéj i tylko w peryjodzie dzielącym poród od następnego poczęcia; czas trwania wydzieliny zależy od karmienia; u niekarmiących wydzielina prędko się przerywa; przy karmieniu wydzielina u kobiety trwać może rok i daleko dłużéj, a przez czas trwania wydzieliny własności M ulegają zmianie. Przez piérwsze kilka dni po porodzie wydzielane mléko jest wodniste i pod mikroskopem zamiast tłuszczowych kropelek przedstawia całe nabłonkowe, stłuszczone komórki—*siara*; zmiany mléka dokonywają się ze wzrostem niemowlęcia i do jego zmieniających się potrzeb są zastosowane, dla tego najwłaściwszą zawsze mamką dla dziecka będzie matka. M. stanowi jedyną substancyję specyjalnie na pokarm przeznaczoną; zawiéra wszystkie konieczne części składowe pokarmów i w najłatwiejszéj do strawienia formie. Części składowe mléka są: woda, tłuszcz (masło), białko (sérnik), cukier mléczny, sole mineralne. Z powodu tego składu nadaje się mléko nie tylko dla karmienia niemowląt, ale i dla dojrzałych. W tym ostatnim celu używa się najczęściéj mléka krowiego, koziego i kobylego. Ilekroć dostarczyć potrzeba człowiekowi pokarmu, razem pożywnego i łatwo trawnego, tyle razy uciec się trzeba do mléka, ale i zdrowi ludzie bardzo wiele zużywają mléka pod rozmaitemi postaciami. Mléko bardzo łatwo ulega rozlicznym zmianom, wydając produkta, bardzo ważne w kuchni mające znaczenie. Przy spokojnym stanie mléka, kropelki tłuszczowe zbiérają się obficie u powierzchni, tworząc *śmietankę*, po usunięciu któréj zostaje uboższe w tłuszcz *mléko zbiérane*. Przez rozmaite manipulacyje łatwo jest rozbić białkowe powłoczki kropelek tłuszczowych, w skutek czego oddziela się *masło* (ob.) zbite w jednę masę i pozostawia *maślankę*, zupełnie prawie pozbawioną tłuszczu. Cukier mléczny łatwo ulega fermentacyi, wydając alkohol albo kwas mléczny; w piérwszym razie otrzymuje się *kumys*, w drugim razie M. kwaśne, czyli *zsiadłe*, w którém pod wpływem kwasu strąca się sérnik. Można strącić sérnik w zupełności przez dodanie obcych kwasów (najczęściéj błony śluzowéj cielęcego żołądka), otrzymuje się wtedy po wysuszeniu *sér*, zawiérający w sobie i masło, a reszta po nim pozostała zowie się *serwatką*; jestto przeważnie roztwór soli i cukru mlécznego i ma większe znaczenie lecznicze (jako środek lekko przeczyszczający), niż jako pokarm.

Mléko siarczane, ob. siarka.

Mlékomierz, toż co galaktometr (ob.).

Mlékopędne środki (*galactophora*), środki lekarskie, powodujące obfitszą wydzielinę mléka. Dawniejsza i ludowa farmakologija wylicza bardzo wiele takich środków (substancyje aromatyczne, gorzkie, sole i t. d.), ale istotna ich wartość jest więcéj niż wątpliwa. Obfitą wydzielinę mléka spowodować może tylko obfity, pożywny pokarm, przy należytym stanie zdrowia.

Mlékowiec, *mléczodrzew*, czyli *krowie drzewo* (*Galactodendron utile* albo *Brosimum galactodendron*), drzewo z rodziny chlebowcowatych, o pniu, dochodzącym do 50 st., z kątowatemi gałęziami i skórzastymi liśćmi. Przez nacięcia pnia wypływa z niego mléko gęste, kleiste, przyjemnego smaku, balsamicznéj woni i bardzo pożywne. Pod wpływem powietrza na powierzchni tego mléka osadza się skórka, prawie tak sprężysta jak kauczuk. Użyteczne to drzewo właściwe jest wybrzeżu amerykańskiemu obok Kordylijerów. M. nazywają téż po polsku drzewo *Tabernaemontana utilis*, z rodziny toinowatych, w lasach Gujany, zwane tam *hya-hya*, które przez nacięcie wydaje sok mléczny, słodki, odmienny od poprzedniego.

Mława, m. pow. w gub. płockiéj, na wzgórzu o ¼ m. od r. Mławki położone, od Płocka m. 11 odległe. Niegdyś jedno z najznaczniejszych miast Mazowsza, skutkiem wojen szwedzkich bardzo podupadłe. Obecnie ma 6,018 m.; 2 kościoły rz.-katolickie i 1 prawosławny, ratusz i szkoła powiatowa są najokazalszymi gmachami miasta.—*Mławski powiat*, jeden z ośmiu powiatów gub. płockiéj, ma blisko 25 mil kw. przestrzeni i 53,866 m.; w powiecie jest 1 miasto, 3 osady i 14 gmin.

Mławka, rz. w król. polskiém, poczyna się w okolicach m. Mławy, płynie przez powiat mławski mil 4 i pod wsią Ratowo, powyżéj Radzanowa, wpada z lewéj strony do Wkry.

Mławskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie płockiém, powiecie mławskim. Podług lustracyi z r. 1662 obejmowało miasto Mławę (ob.) z folwarkiem i wsie: Modła, Nowawieś i Mławka. W r. 1771 posiadał je Adam Feliks Piotrkowicz albo Piotrowski, opłacając zeń kwarty złp. 2,458 gr. 9, a hyberny złp. 840 gr. 11. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Karniewskiemu, pisarzowi rożańskiemu.

Młocarnia, machina, zastępująca ręczną pracę w młóceniu zboża; składa się ona z bębna, obracającego się na osi poziomej i opatrzonego na obwodzie sztabami żelaznemi; większa połowa jego otoczona jest tak zwanem klepiskiem, to jest powierzchnią prawie współśrodkową, opatrzoną wrębami, równoległymi od sztab bębna. Cały mechanizm zawarty jest w skrzyni drewnianéj, otwartéj u spodu, a nadto opatrzonéj otworem w ścianie przedniéj, przez który robotnik podaje zboże. Na przedłużonéj osi bębna osadzone jest kółko pasowe, za pomocą którego bęben wprawia się w szybki ruch, przesyłany zwykle od maneżu. Zboże podawane przez robotnika przechodzi pomiędzy bębnem a klepiskiem, przyczém ziarno wykrusza się z kłosów, przechodzi przez otwory klepiska i spada zwykle na młynek czyli wialnię, podstanowioną pod młociarnią. Nieco odmiennéj konstrukcyi są M. amerykańskie. Główną wadą wszystkich M. jest to, że nie wydają słomy prostéj.

Młocińskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mazowieckiém, w ziemi warszawskiéj. Podług metryk koronnych powstało z dawniejszego sstwa warszawskiego i obejmowało w r. 1712 wieś Młociny z gruntami: Salamonowskie czyli Wróblewskie, Giżyńskie, Orlemusowskie i dwa półwłoczki: Salezego i Konieczny. W r. 1712 z mocy przywileju Augusta II Herkules Plant, dworzanin królewski, ustąpił je Maksymilijanowi Ossolińskiemu, regensowi metryki większéj koronnéj. W r. 1772 posiadał je Fryderyk Brühl, generał artyleryi kor., opłacając zeń kwarty złp. 218 gr. 24. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały to sstwo wraz z Burakowem na własność dziedziczną Adamowi Łodzia Ponińskiemu, marszałkowi tegoż sejmu. Król August III z ulubieńcem swoim Brühlem częste odbywał tu rozrywki myśliwskie.

Młocki (Jędrzéj), starosta chełmicki, znakomity wojownik za Zygmunta III, który r. 1605 przyczynił się znakomicie do zwycięstwa, odniesionego pod Kircholmem, za co nagrodzony został od Rzeczypospolitéj znaczną bardzo na owe czasy sumą 18,000 złp.

Młodecki (Kazimiérz), statysta, za księstwa warszawskiego radca prefektury depart. radomskiego, ogłosił drukiem: „*Uwagi o polepszeniu teraźniejszego stanu włościjan polskich*“ (Radom, a właściwie Krak. 1814; 2 wyd. Warsz. 1815).

Młodzianków dzień, czwarty dzień Bożego Narodzenia. Zwyczajem było dawniéj, że po Mszy św. kapłan dawał do picia wino z kielicha, na pamiątkę krwi młodzianków, przez Heroda rozlanéj.

Młodzianowski (Jędrzéj), jezuita, ur. na Litwie 1625, teolog i kaznodzieja, rządził rozmaitemi szkołami, † w Wilnie 1685. Wydał z druku: „*Ornamenta domestica Ducatus et Episcopatus Samogitiae*“ (Mitawa 1668); „*Suppetiae militares et Divis polonae lithuanaeque gentis tutelaribus*“ (Wilno 1671) z rycinami (oba dzieła niezmiernéj rzadkości) i „*Icones symbolicae vitae et mortis B. Josephat M. Archiep. Polocen*“ (Wilno 1675).

Młodzianowski (Tomasz), jezuita, znakomity teolog i kanonista, słynny swojego czasu kaznodzieja, ur. na Mazowszu 1622. Po ukończeniu nauk, wysłany w missyi do Persyi, zwiédził cały Wschód Włochy i Francyję; za powrotem był kaznodzieją trybunału lubelskiego, uczył teologii i filozofii w rozmaitych kolegijach, potém był rektorem w Poznaniu, następnie bawił jako teolog przy biskupie krakowskim Janie Małachowskim i † 1686 w Krakowie. Kazania jego, pełne uczucia, religijnéj apostolskiéj żarliwości, porywające pięknością myśli, śmiałością wyrażeń i obrazów, zbliżają go wielce do Skargi i Birkowskiego i czynią go mówcą kościelnym wzorowym. Z przeszło 30 dzieł jego w języku polskim i łacińskim celniejsze są: „*Praelectiones theologicae de Deo*“ (Gdańsk 1676); „*Praelectiones theol. de Angelis et de actibus humanis*“ (tamże 1677); „*Praelectiones theol. de jure et justitia*“ (Lwów 1667); „*Praelectiones Metaphisices et Logices*“ (Gdańsk 1671) i t. d. Wszystkie jego wyżéj wymienione i inne jeszcze dzieła wyszły razem zebrane w 5 t. (Mogunc. 1681—82). Kazania jego homilije wydane zostały także w jednym zbiorze p. t. „*Kazania i homilije na Niedziele i święta*“ (6 t., Poznań 1681). Oddzielnie wydał: „*Rozmyślania albo medytacyje na dni wszystkie całego roku*“ (Lublin 1687), oraz „*Rozmyślania albo lekcyje duchowne na wszystkie święta i na wszystkie Niedziele i dnie w roku*“ (2 wyd., Warsz. 1754 i 55 w 2 t.). Obszerniejszy życiorys M. napisał ks. Hołowiński w *Pam. rel.-mor.* (t. 23, str. 449). — Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asyst. polsk. towarz. Jezus.*“ (str. 281—283).

Młodziejowski (Jędrzéj Stanisł. Kost.), biskup poznański i warszawski, kanclerz w. kor., ur. 1716. Wstąpiwszy do stanu duchownego wyjechał z nuncyjuszem papieskim, którego był kapelanem do Rzymu, gdzie zarządzał przez lat 11 kościołem św. Stanisława. Po powrocie do kraju był kanclerzem przy prymasie Łubieńskim, którym dowolnie kierował i którego protekcyja szybko do wyższych podnosiła go godności i licznemi obsypywała prebendami. W r. 1767 został biskupem przemyskim, 1767 kanclerzem w. kor., 1768 biskupem poznańskim i warszawskim. Obok bystrości rozumu i biegłości w sprawach politycznych, zniesławił jednak swoje imię jako prezydent komisyi rozdawniczéj, ustanowionéj nad majątkami pojezuickimi, z których ogromnych funduszów, przeznaczonych na zakłady naukowe, wielką część sobie przywłaszczył. Utrzymują także, że i w prowadzeniu spraw poli-

tycznych umiał korzystać dla swojéj kieszeni. † w Warszawie 1780.

Młodzieszyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie rawskiém, w ziemi gostyńskiéj. W r. 1771 składało się z dóbr Młodzieszyna z przyległościami, które posiadał Stanisław Dąbski, sstа kowalski, opłacając zeń kwarty złp. 589 gr. 10, a hyberny złp. 417 gr. 29. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltéj uchwaliły zmianę tego sstwa na wieś Piotrkówek, dziedziczną dotąd Augusta Dąbskiego, sstу gostyńskiego, i w tym celu oddzielna komisyja do téj zamiany wyznaczoną została.

Młot, gatunek ryb, ob. Zygaena.

Młot, narzędzie rękodzielnicze. ob. **Młoty**.

Młot leśny, *cechówka*, narzędzie do znaczenia drzew, czy to dla kontroli, czy też do ścięcia przeznaczonych.

Młotek, ob. Kosteczki słuchowe

Młoty, jedne z najdawniejszych i najbardziéj rozpowszechnionych narzędzi rękodzielniczych, mają na celu rozbijanie przedmiotów, zmianę ich kształtów lub też wciskanie jednych w drugie za pomocą uderzania. Postać M. zmienia się znacznie tak co do wielkości jak i budowy pojedynczych części, stosownie do przeznaczenia tych narzędzi, bez których żadne nie obyłoby się rzemiosło; każdy jednak M. składa się z *żeleźca* i *styliska* czyli *rękojeści*. Najstaranniéj odrabiane M. kowalskie bywają *ręczne* i *mechaniczne*. M. *ręczne* bywają znowu dwojakie: *właściwe* i *przykładowe*. W piérwszych żeleziec jest żelaznym graniastosłupem, czworo lub ośmiokątnym a rzadko walcem z przebitym w pośrodku otworem poprzecznym na osadzenie *styliska*. Dolna podstawa żeleźca, opatrzona tabliczką stalową o powierzchni zewnętrznéj płaskiéj lub nieco wypukłéj, zowie się *głową* młota, górna zaś, również stalowa, spłaszczona *ostrzem*. Kierunek ostrza jest albo przedłużeniem osi styliska lub też jest doń prostopadłym. Działanie M. mierzy się iloczynem z ciężaru młota przez kwadrat z prędkości w chwili uderzenia. M. przykładowe, noszące niemieckie nazwy: *forszlagów*, *cuszlagów zetzhamrów* i t. p. przykładają się do kutego przedmiotu w tém miejscu, na które skierowane być mają uderzenia. Służą one do wykuwania rowków lub wyżłobień, gładzenia powierzchni lub kucia takich części, do których młotem dostać nie można. Dla uchronienia ręki od dokuczliwych wstrząśnień rękojeść ich nie jest sztywną i najpospoliciéj składa się z giętkiéj wici leszczynowéj.—M. *mechaniczne* są albo zwykłymi tylko znacznéj wielkości młotami, poruszanymi przez tarcie lub za pomocą kół palczastych, obracanych siłą wody lub pary, albo też *parowymi*, które stanowią właściwie część machiny parowéj. Stylisko piérwszych obraca się około osi poziomeéj, i stosownie do tego, czy palce koła zaczepiają o przedłużenie styliska na zewnątrz jego punktu podpory i młota, pomiędzy nimi lub też o występ na czole młota przybiérają nazwy: *skokowych*, *podrzutowych* i *czołowych*. Tarcie daje się zastosować do poruszania M., tym sposobem że rozsuwane wałki, popychane przez machinę wzdłuż żelaznego styliska od młota ku osadzie, skoro tarcie przewyższy ciężar M. podnoszą go coraz wyżéj. Za rozsunięciem wałków M. opada. M. parowe składają się albo ze stałego walca, opatrzonego ruchomym tłokiem dźwigającym stalową babę, będącą tu M., albo naodwrót z ruchomego walca z babą, poruszającego się na stałym tłoku. Para, w walec wpadająca, podnosi takie M., które spadają, gdy para uchodzić zaczyna. Największe tego rodzaju M., bo ważące do 50,000 kil. działają w zakładach Kruppa w Essen i w działolejni we wsi *Obuchowskoje* pod Petersburgiem.

Młyn, maszyna do mielenia, używana nie tylko do przerabiania zboża na mąkę ale i do proszkowania farb, gipsu, tytuniu, marzanny; miażdżenia ziarn oleistych, owoców w celu dobycia z nich soku i t. p. Do tych rozmaitych celów używane bywają M. *ręczne* czyli *żarna*, M. *deptakowe* M. *wietrzne* czyli *wiatraki*, M. *wodne* i *parowe*. Zasadniczą częścią wszystkich M. sa dwa kamienie okrągłe młyńskie, o średnicy $4^1/_4$ stóp a wysokie na 1 stopę, osadzone w okrągłéj kadzi, tak że dolny jest nieruchomy, górny zaś obraca się nad nim, trąc tym sposobem, dostające się między nie zboże. Kamienie te, z których najlepsze pochodzą z łomów w la Ferté sous-Jonarre w dep. Sekwany i Marny we Francyi, na powierzchniach stykać się mających, poczynając od 10 calowego otworu w środku aż do obwodu, ponarzynane są w kierunku promieni blisko na $^1/_4$ cala głęboko. Nacięcia te działają jak nożyce, części zaś płaskie ścierają na proszek, pokrajane w nich zboże. W M. ręcznych zamiast kamieni używają czasem tak jak w młynkach do kawy żarn metalowych. Przebieg *mielenia* nie zawsze jednak jest tak prostym; przedewszystkiém bowiem zboże musi być oczyszczone z kurzu i innych lekkich domieszek za pomocą wialń i młynków, z których najlepszym jest młynek Vachona, daléj dla oczyszczenia z części przylegających idzie w tak zwany *szpicgang*, t. j. albo pomiędzy dwa kamienie młyńskie tak oddalone, by nie gniotły ziarna, a tylko ściérały nieczystości i wiérzchnią łuskę, zaokrąglając zarazem nieco ziarna, albo też między dwa walce blaszane, dziurkowane, z których wewnętrzny obraca się w zewnętrznym do 3,000 razy na minutę (Szpicgang Cartier'a). Walce te, niby tarki, pędząc pomiędzy sobą zboże po drodze spiralnéj, oczyszczają je ze wszystkich nieczystości w ilości dostatecznéj dla 4-ch lub 5-u par kamieni młyńskich. Usiłowania wynalezienia sposobu czyszczenia zboża drogą mokrą dotąd nie mają powodzenia głównie dla trudności wysuszenia go napowrót. Mielenie odbywa się sposobem wyżéj opisanym, jednak nie zawsze jednakowo. Według metody amerykańskiéj wszystko zboże ściéra się odrazu, poczém przechodzi na pytle dla rozdzielenia na różne gatunki mąki. Sposób francuski, zwany też i wiedeńskim, jest dłuższym ale też wydaje wyższe gatunki mąki. Według niego zboże przechodzi kolejno czasem aż przez 7 par kamieni młyńskich, coraz bardziéj do siebie zbliżonych a po wyjściu z każdéj pary dostaje się na pytle; tam rozgatunkowywa się na różne gatunki mąki, kaszki lub otrąb i przechodzi do następ-

nych kamieni, dopóki nie stanie się mąką żądanéj dobroci. Wszystko to w dobrze urządzonych młynach odbywa się sposobami mechanicznymi, bez udziału robotników. *Pytle* są to powierzchnie boczne graniastosłupów sześciokątnych, utworzone z gazy jedwabnéj różnéj gęstości, naciągniętéj na wały drewniane, opatrzone odpowiedniemi ramionami i łatami. Wał pytla jest na kilkanaście stopni do poziomu pochylony, a mąka, wpadając do górnéj części, natrafia na najgęstszą tkankę, pozbywa się najdelikatniejszych części, a przesuwając się daléj w skutek pochyłości przyrządu, zapełnia umieszczone pod spodem przegródki coraz to grubszą mąką. Otręby zaś i grubsze części spadają gdzieindziéj dolnym otworem do elewatora, który je przenosi na inne pytle do dalszego rozgatunkowania. Dwa tego rodzaju pytle, mające 13 st. długości a 3 st. średnicy, wystarczają na 5 par kamieni. Co do siły, potrzebnéj do poruszania M. to ta, już po odtrąceniu straty, zachodzącéj w saméj silnicy, wynosić winna 3 konie parowe na każdą parę kamieni czyli na jeden ganek. Różne, na wstępie wymienione, nazwy M. pochodzą jedynie od rodzaju silnika czyli motoru, użytego do poruszania maszyny. Jakkolwiek u nas w każdym prawie większym folwarku znajduje się M. jednakże młynarstwo w ostatnich dopiéro czasach rozwijać się poczęło. Najbardziéj rozpowszechnione są młyny wodne po większéj części z kołami bocznemi, czyli tak zwanemi pływakami. Ostatnie wraz z całym budynkiem spoczywają na łyżwach. Pod większemi miastami a szczególniéj pod Warszawą znajduje się pewna ilość wiatraków, przeważnie jednak źle urządzonych. Ulepszonych wiatraków (amerykańskich) bardzo mała znajduje się liczba. W Dachowie (Marenżowie, pow. sochaczewski) urządzono niedawno na większą skalę M. turbinowy. Piérwszym M. parowym w królestwie był zbudowany w Warszawie w 1835 r. przy zbiegu ulic Smolnéj, Jerozolimskiéj i Solca, przez spółkę, kierowaną przez Piotra Steinkellera. Był on następnie własnością Banku polskiego, w r. zaś 1869 przeszedł na własność J. G. Blocha. Prócz tego M., przy którym znajduje się i piekarnia, istnieje jeszcze w królestwie około piętnastu M. parowych, produkcyja ich jednak nie jest dostateczną po temu, by zboże już w postaci mąki wychodziło za granicę. Wynalazek żarn czyli młynów ręcznych sięga już bardzo odległych czasów. Przypisują go Egipcyjanom, którzy podobnie jak i inne ludy do ciężkiéj obsługi żarn używali niewolników i jeńców wojennych. Samson obracał żarna, zostając w niewoli u Filistynów, a Plaut podczas swéj niewoli na tę samą skazany był pracę. Siła ludzka lub zwierzęca w inny jeszcze sposób zastosowaną została w M. *deptakowych*. Deptak jest do rodzaj silnicy, złożonéj z wielkiego bębna walcowego, osadzonogo na poziomym wale, ruchomym na około swéj osi. Wewnętrzna strona bocznéj powierzchni tego walca opatrzona jest występami lub schodami, po których przesuwa się wciąż człowiek lnb zwierzę, by nadając ruch kołu w rzeczywistości w jedném pozostawać miejscu. M. wodne znane były Rzymianom już w początkach ery chrześcijańskiéj; Arabowie zaś w VII w. mieli wiatraki, które w XI zaczęły się pojawiać w Europie. Od dwustu lat wraz z rozwojem mechaniki budowa M., nadewszystko zaś wodnych, bardzo się doskonalić poczęła (ob. turbiny). Młyny parowe w bieżącém dopiéro zaczęły się ukazywać stuleciu. Por. następujące dzieła o M., *Wiebe* (1861), *Fairbairn* (1861—3, 3 t). *Neumann* (1864), *Rühlmann* („*Maschinenlehre*“ 2 t. 1865), „*Kick*“ (1871), *Anton* (1866—67).

Młynów, mczko w gub. wołyńskiéj, nad rz. Ikwą, posiada wspaniały pałac, otoczony pięknym ogrodem, w którym mieszkał i zmarł znany w piśmiennictwie polskiém Aleksander Chodkiewicz, zajmujący się badaniami chemicznemi.

Młynowe i Kanon z młynów, tak się nazywa podatek z młynów, ustanowiony w Polsce r. 1776 pod nazwą młynowego. Rząd pruski, utrzymując ten podatek co do młynów, które go już ponosiły, ustanowił co do innych nowy pod nazwą *kanonu z młynów i wiatraków*.

Mnemonika czyli *Mnemoneutyka*, sztuka udoskonalenia pamięci, polegająca na tém, żeby główne pojęcia, które chcemy zapamiętać, łączyć ze sobą za pomocą związku pokrewnych wyobrażeń, ułatwiających przypomnienie przedmiotów, o jakie właśnie nam chodzi. Sztuka ta znaną już była starożytnym, a wynalazcą jéj miał być poeta Symonides z Kos. Nowszymi czasy Duńczyk, Karol Otto, zwany Reventlow, doprowadził M. za pomocą dzieł swoich: „*Lehrbuch der Mnemotechnik*“ (Stuttg. 1843) i „*Wörterbuch der Mnemotechnik*“ (tamże 1844) do zdumiéwających rezultatów. Ważne zasługi na tém polu położył u nas Jaźwiński (ob.) swą metodą mnemoniczną.

Mnemozyna (*Mnemosyne*), córka Kranosa i Gei, bogini pamięci, była matką dziewięciu Muz (ob.) za sprawą Zeusa, który 9 nocy spędził w jéj objęciach.

Mnich (z grec. *monos*=jeden, pojedynczy). Pierwotnie nazywano M. ludzi, żyjących samotnie w pustyni (*pustelnicy*, *anachoretae*, *eremitae*), następnie zaś wszystkich, odłączających się samowolnie ze społeczeństwa, ażeby w towarzystwie innych służyć Bogu i dochodzić do doskonałości. W polskim języku wyraz M. jest pod pewnym względem pogardliwym, ubliżającym.—Porów. Zakonnik.

Mnichów, ob. Monachijum.

Mniszech, herb, wyobraża na tarczy w polu czerwoném siedm piór strusich, jak pawi ogon rozwiniętych. Na hełmie, nad koroną podobneż strusie pióra.

Mniszchowie, dawny ród szlachecki polski. Znakomitszymi onego przedstawicielami są: **Mniszech** (Mikołaj), z wielkich Kończyc, piérwszy przeniósł się za panowania Zygmunta I z Czech do Polski i za usługi oddane Rzeczypospolitéj mianowany został podkomorzym koronnym i otrzymał starostwa łuckie i sokalskie; † 1553.—**Mniszech** (Jerzy), syn poprzedzającego, ulubieniec Zygmunta Augusta. Po śmierci królowéj Barbary, kiedy król z

drugą żoną, Austryjaczką, żyć nie chciał, wykradł z klasztoru bernardynek podobną z powierzchowności do Barbary Giżankę i dostawił ją królowi. Po śmierci króla M. z jéj pomocą wykradł wszystkie skarby i kosztowności królewskie, tak że nagiego trupa nie było w co przyodziać. Zbrodnia ta uszła mu bezkarnie i w czasie bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego był już M. kasztelanem radomskim i starostą sanockim; posiadając wszelkie łaski u Zygmunta III został wojewodą sędomiérskim i posiadaczem kilku intratnych starostw. Jeden z najbogatszych panów polskich, niepohamowaną wiedziony dumą zapragnął córkę swoją Marynę (ob. *Maryna Mniszchówna*) widzieć na tronie moskiewskim i w tym celu wydał ją za Dymitra Samozwańca, na sprawę którego ogromne zmarnotrawił summy; † 1613 r.—**Mniszech** (Frańciszek), znakomity wojownik, odznaczył się męstwem osobistém i wielką znajomością sztuki wojennéj w wyprawach na Moskwę za Zygmunta III, który go bardzo wysoko cenił. Mianowany przez Władysława IV kasztelanem sandeckim, zostawał następnie przy boku Jana Kazimiérza, u którego miał także poważanie † 1661 r. — **Mniszech** (Jerzy August Wandalin, hr. na Ossownicy), h. Kończyc, ur. 1715 z ojca Józefa Wandalina, kasztelana krakowskiego, marszał. w. koronn. († 1748), w r. 1735 podkomorzy w. litewski, 1742 marszałek nadworny kor. i zarazem generał wielkopolski, pułkownik petyhorski; ożeniwszy się 1750 z córką Bryla, przylgnął do dworu i wraz z teściem utworzył rodzaj duumwiratu, samowolnie rządzącego Polską. Pozyskał najbogatsze starostwa, podniósł wysoko swe znaczenie i, stanąwszy przeciw *familii*, przeprowadził połączenie partyi dworskiéj ze stronnictwem Potockich. Po śmierci Augusta III wierny stronnictwu saskiemu, występował nieprzyjaźnie przeciw Stanisławowi Poniatowskiemu, pobudzany zresztą do tego kroku i widokami czysto osobistymi. W 1766 r. domagał się uchylenia żądań dysydentów a jako jeden z przywódców opozycyi zawiązywał konfederacyje prowincyjonalne w Wielkopolsce. Człowiek sfrancuziały, egoista, wielkiéj ambicyi a małych zdolności, był M. jednym z głównych twórców konfederacyi radomskiéj (1767). Po aresztowaniu i wywiezieniu Sołtyka wziął M. dymisyję a 1769 r. przyłączył się do konfederacyi barskiéj, by forytować interesa stronnictwa saskiego. Działalność jego była dla sprawy ogólnéj więcéj szkodliwą niż pożyteczną. Następnie pojednawszy się z królem, został M. kasztelanem krakowskim 1773; † 1778 w Dukli.—Pozostały po nim zbiór rękopisów, będący własnością krak. akademii nauk, zawiéra bogate materyały historyczne do czasów panowania Stanisława Poniatowskiego.—**Mniszech** (Michał Jerzy), marszałek w. koronny, syn Jana Karola, ur. 1748 w Wiśniowcu; w latach dziecinnych obdarzony kilku starostwami a 1760 mianowany pułkownikiem chorągwi pancernéj, po powrocie swoim z zagranicy został członkiem komisyi edukacyjnéj i zarządzającym wydziałem szkół wołyńskich i podolskich. Wszechstronnie wykształcony czynny, wygotował projekt ułożenia muzeum historyi naturalnéj i fizyki, drukowany w „*Zabawach przyjemnych i pożytecznych*“; napisał też rozprawy: „*O guście do czytania*“ i „*Jak prowadzić i uczyć młodzież*“ (tamże). Następnie wydał dzieło historyczne p. t. „*Kazimiérz Wielki*“ (Warsz. 1777). Stojąc wysoko w łaskach królewskich, zaczął odtąd szybko posuwać się w urzędach. W r. 1777 cześnik w. koronny, 1778 sekretarz w. litewski, 1780 szef przybocznéj kancelaryi królewskiéj, daléj marszałek nadworny litewski a 1783 marszałek w. koronny; na urzędzie tym pozostawił najchlubniejsze po sobie wspomnienie w dziejach Warszawy. Dwukrotnie wybiérany do rady nieustającéj (1782 i 1784), prezydował w wydziale policyi. W r. 1793 na sejmie grodzieńskim złożył laskę marszałkowską i osiadł w Wiśniowcu, gdzie † 1806 r.—Życiorys jego w *Tygod. Ilustr.* (r. 1863, N. 123).—**Mniszchowa** (Urszula) z domu Zamojska, żona poprzedniego, towarzyszyła mężowi na zjeździe cesarzowéj Katarzyny II z królem Stanisławem Augustem w Kaniowie 1787 i opisała to spotkanie w pamiętniku umieszczonym w dziele A. Koźmiana p. t. „*Wyciągi Piotrowickie*“; † 1816 we Lwowie.—**Mniszech** (Karol), syn poprzedzających, ur. 1794 w Wiśniowcu, był członkiem komisyi sądowéj edukacyjnéj w Krzemieńcu. Gorliwy przyjaciel nauk, biegły w historyi i heraldyce, pałac swój w Wiśniowcu uczynił składem pamiątek historycznych starannie i umiejętnie nagromadzonych. Bogatą biblijotekę tameczną uzupełnił wielu ważnemi i rzadkiemi dziełami, odnoszącemi się do historyi prawodawstwa i literatury polskiéj; † 1846 r. w Wiśniowcu.—Od Mniszchów zupełnie jest różną galicyjska rodzina hr. **Mniszków**, piszących się z Bużenina, h. Poraj, którzy pochodzą od Piotra *Mniszka*, mieszczanina sieradzkiego, nobilitowanego na sejmie warszawskim, † 1598.

Mniszech (Maryna), ob. Maryna Mniszchówna.

Mniszek, rodzaj roślin, ob. podróżnik.

Mniszkowie, ob. Mniszchowie.

Mnohohreszny (Demijan), hetman kozacki w XVII w.; był 1649 przy zawarciu traktatu Zborowskiego assaułą generalnym, przyczynił się do upadku hetmana Brzuchowieckiego; Doroszeńko mianował go swym atamanem nakaźnym; 1669 posłował do cara Aleksego Michałowicza, poczém przez stronnictwo przychylne zjednoczeniu z Rossyją ogłoszony został hetmanem. W r. 1672 podejrzany o układy z Doroszeńką pozbawiony godności, posłany był do Moskwy w celu ukarania go śmiercią, lecz karę tę zmieniono mu później i wysłano go do Selengińska na Syberyję, gdzie żył jeszcze r. 1688. Hetmanił po nim Samujłowicz.

Moab, podług podania syn Lota, spłodzony przezeń w kazirodnych stosunkach z własnéj, córki w czasie ucieczki z Sodomy. Potomkowie jego, *Moabici*, mieszkali na wschód morza Martwego i Jordanu. Jako bóstwa ich wymieniają się Kamosch i Milkom, kult których spotykamy częstokroć i u Hebrejczyków. Za doby sędziów M. podbili Hebrejczyków na lat 18; za czasów Dawida płacili dań Heb-

rejczykom, później jednak uwolnili się od tego. Za czasów panowania królów z rodu Dawidowego żyli M. z Hebrejczykami w nieprzyjaźni, która odbiła się zarówno w podaniu o nieczystém pochodzeniu M. w skutek kazirodztwa, jako też w złorzeczeniach i groźbach rzucanych na nich przez proroków hebrejskich. Po napadach Assyryjczyków zagarnęli M. część ziemi izraelskiéj i łączyli się z Chaldejczykami przeciwko Judejczykom. Po powrocie Hebrejczyków z niewoli zaczęli się M. zlewać częścią z nimi, częścią z Arabami.

Moallakât (arab. t. j. zawieszone), nazwa siedmiu poematów arabskich z epoki bliskiéj Mahometa, które dla piękności swych były w Mekce na widok publiczny wywieszone. Dokładna ich edycyja wraz z przypisami wyszła r. 1823 w Kalkucie, opracowana krytycznie przez Arnolda.

Moawijah, założyciel dynastyi *Omajadów* (ob.).

Mobile, ważne miasto handlowe w północno-amerykańskim stanie Alabama, nad zachodnią odnogą rzeki t. n. o kilka mil od jéj ujścia do zatoki *Mobile* (część odnogi Meksykańskiéj), ma 32,000 m. i port.

Möbius (Aug. Ferd.), słynny astronom i matematyk, ur. 1790 w Schulpforta, † 1868; poświęcał się najpiérw prawu, następnie zwrócił się do matematyki, w r. 1815 został obserwatorem w obserwatoryjum lipskiém, w 1844 prof. astronomii i matematyki tamże. Oprócz wielu rozpraw, zamieszczanych głównie w dzienniku Crelle'go, ogłosił „*Barycentrischer Calcul*“ (Lipsk 1827); „*Lehrbuch der Statik*“ (2 t., Lipsk 1837); „*Elemente der Mechanik des Himmels*“ (tamże 1843) i in.—**Möbius** (Teodor), syn poprzedniego, gruntowny znawca języka i literatury staroskandynawskiéj, urodz. 1821 roku w Lipsku, od roku 1859 profesor tamże a od roku 1865 w Kiel. Oprócz doskonaléj edycyi „*Edda-Sämundar*“ (Lipsk 1860), „*Fornsögur*“ (Lipsk 1869) i innych pomników literatury staroskandynawskiéj, wydał jeszcze: „*Ueber die ältere isländische Saga*“ (Lipsk 1852); „*Catalogus librorum islandicorum*“ (tamże 1856); „*Altnordische Glossar*“ (Lipsk 1866) i t. d.—**Möbius** (Paweł Henr. Aug.), brat poprzedniego, ur. 1825 w Lipsku, od 1848 nauczyciel przy szkole ś. Tomasza, a od 1852 dyrektor szkoły uczniów księgarskich tamże. Odznaczył się jako nowelista i autor dramatyczny. Z prac jego literackich najcelniejsze: „*Erhard der Waffenschmied*“ powieść ludowa (Lipsk 1852); „*Katechismus der deutschen Literaturgeschichte*“ (2 wyd., Lipsk 1860; 3 ed. 1866) i tragedyja „*Bar-Kochba*“ (Lipsk 1863).

Mochinger (Jan), profesor wymowy w gimnazyjum gdańskiém i kaznodzieja przy kościele św. Katarzyny, żyjący od 1593—1652, wydał wiele dzieł retorycznych i filologicznych w języku łacińskim, tudzież rozpraw w sprawach Gdańska i mów powitalnych do królów polskich.

Mochnacki (Bazyli), prawnik, ur. 1777 w Galicyi, odbywszy szkoły pijarów w Podolińcu, walczył w wojnie Kościuszkowskiéj 1794; ranny, wróciwszy na kulach do domu, kończył nauki w akademii lwowskiéj, gdzie otrzymał stopień doktora prawa. W r. 1809, podczas poselstwa Ignacego Miączyńskiego do Napoleona w Wiedniu był sekretarzem téj legacyi. W r. 1818 dla dalszego kształcenia synów swoich przybył do Warszawy, którą opuścił w końcu r. 1831; † we wsi Czortowiec r. 1844. Ogłosił drukiem: „*Tractatus de legibus Romanis in Polonia*“ (Lwów) i „*Sprawa Birnbauma*“ (Warszawa 1831).— **Mochnacki** (Maurycy), syn poprzedzającego, historyk publicysta i estetyk, ur. 1803 r. we wsi Bojańcu, cyrkule żołkiewskim w Galicyi. Odebrawszy jak najstaranniejszą edukacyję w domu rodzicielskim, przez 6 miesięcy tylko (1819—20 r.) chodził do ostatniéj klasy liceum w Warszawie, a następnie studyjował prawo na uniwersytecie warszawskim (1820—23). Niemogąc, jak sobie życzył, zostać adwokatem, pracował w ministeryjum spraw wewnętrznych jako spółredaktor czasopisma przemysłowo-rolniczego „*Izyda Polska*“ (1826—30). Przedtém jeszcze (1823), umieszczał artykuły w „*Astrei*“. Obok prac urzędowych nie zaniedbywał studyjów nad filozofiją i literaturą. W 1825 r. wraz z M. Podczaszyńskim założył pismo naukowe „*Dziennik Warszawski*“; z Ksaw. Bronikowskim „*Gazetę Polską*“, któréj był redaktorem od 1 Grudnia 1827 do 1 Grudnia 1829, a potém „*Kuryjera Polskiego*“, którego był spółpracownikiem do 1830 r.—Wielkiéj wartości dziełem „*O literaturze polskiéj w wieku dziewiętnastym*“ (t., 17, Warsz. 1830) przyczynił się niemało do ugruntowania nowszéj szkoły poetycznéj w Polsce, (a potém pracował do *Dziennika Powszechnego*“).— Po skończonéj wojnie udał się do Francyi. Prace swe zamieszczał w różnych czasopismach. Dotknięty chorobą piersiową, przeniósł się 1835 z Paryża do Auxerre, gdzie † 20 Grudnia t. r. Zbiorową ed. wszystkich pism jego dał Żupański (5 t., Poznań 1863); mieszczą się tu prócz prac wymienionych liczne artykuły literackie i polityczne oraz listy, stanowiące szacowny materyjał do jego bijografii. Niepospolitemi obdarzony zdolnościami, zajmuje M. w literaturze naszéj wybitne nader stanowisko. On piérwszy, rzec można, dał u nas początek umiejętnéj krytyce, osadziwszy ją na podstawach filozoficznych. Wszystkie jego pisma zalecają się językiem pełnym życia, siły i jędrności, przypominającym najznakomitszych pisarzów naszych z XVI w.—**Mochnacki** (Kamil), brat poprzedniego, ur. 1806 w Bojańcu, wraz z bratem pobiérał nauki w domu rodzicielskim, następnie służył w wojsku i czynny brał udział w wojnie 1830—31, po ukończeniu któréj wyjechał do Francyi i † 1833 w Hyères na chorobę piersiową. — Matka obu poprzednich, *Maryja* z *Pągowskich Mochnacka*, poczyniła liczne przypiski i objaśnienia w zbiorowém wydaniu pism Maurycego, gdzie zawiérają się także i listy Kamila.

Mocsáry (Ludwik), spółczesny publicysta madziarski; potomek zamożnéj rodziny szlacheckiéj z komitatu nowogradzkiego, otrzymał staranne wychowanie domowe i następnie zajmował się administracyją swych majątków. Dopiéro 1856 zwrócił na się powszechną uwagę znakomitém dziełem polityczno-socyjalném p. t. „*Magyar tarsasélet*“ (Życie socyjalne w Węgrzech); następnie pisywał artyku-

ły polityczne i ekonomiczne do czasopisma *Pesti Napló*. 1861 zasiadał na sejmie węgierskim i głosował za adresem Deaka. Oprócz wymienionego dzieła wydał: „*Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában*“ (Peszt 1860); „*A kérdések kérdése*“ (tamże 1866).

Mocz *uryna*, wydzielina nerek, najobfitsza ze wszystkich wydzielin organizmu. Mocz wydziela się w ilości około 1,500 grm. na dobę, jestto ciecz przedstawiająca rozmaite zabarwienie nawet w stanie normalnym, od koloru blado-słomkowego do koloru winnego, właściwéj aromatycznéj woni o c. w.=1,010—1,030, reakcyi zwykle kwaśnéj; M. często jest mętny albo mętnieje przy staniu; w spokoju męt osadza się na dnie naczynia. Pod względem chemicznym M. jest roztworem wodnym rozmaitych ciał organicznych i nieorganicznych. Z ciał organicznych najważniejsze są: mocznik (ob.), kwas moczowy (ob.); w mniejszych ilościach znajduje się kwas hippurowy, kreatyna, kreatynina, barwniki moczowe i t. p. Do nieorganicznych części składowych należą chlorki, zwłaszcza chlorek sodu, siarczany, fosforany. Wszystkie te części składowe już gotowe we krwi się znajdują; organiczne substancyje moczu przedstawiają azotowe ciała zupełnie albo prawie zupełnie już utlenione, więc do odżywiania organizmu nadal niezdolne; wydzielina moczu stanowi właściwie środek, przy pomocy którego organizm pozbywa się największéj części zużytéj, przerobionéj materyi. Części składowe moczu wydostają się z krwi w kłębkach Malpighiego (ob. nerki), przez proste przesiąkanie, ilość przesiąku, a w części i skład jego, zależy od ciśnienia krwi w układzie tętniczym. Przepływając przez nerki i drogi moczowe (ob.), przybiéra M., zwłaszcza w stanie patologicznym rozmaite jeszcze substancyje. Ilość więc, własności i skład moczu, zależą od składu krwi, od warunków krążenia i od stanu organów moczowych; dokładne przeto zbadanie moczu daje wskazówki do poznania normalnego lub nienormalnego stanu najważniejszych spraw organizmu; stąd widoczne jest niesłychanie ważne dla lekarza znaczenie dokładnego poznania moczu u każdego prawie chorego. Na tę ważną część semiotyki w ostatnich czasach pilną zwrócono uwagę. Zbyt mała ilość moczu dowodzi zwichniętéj równowagi krążenia, jeżeli cierpienia dróg moczowych nie są tego przyczyną (ob. anuria); zabarwienie i ciężar właściwy moczu, zwłaszcza ilość wydzielanego mocznika, dają nam najdokładniejszy obraz gęstości krwi i odżywiania organizmu. Nadmiernie powiększona ilość kwasu moczowego na niekorzyść mocznika dowodzi upośledzonego utleniania materyi (ob. artrytys). Niemniéj ważne dyjagnostyczne znaczenie mają części składowe, które tylko w patologicznych stanach w moczu się pojawiają, jak białko (ob. albuminuryja), cukier (ob. cukromocz), barwniki i kwasy żółciowe (ob. żółtaczka) i inne. Dokładne zbadanie moczu wymaga też i mikroskopowego zbadania osadu, w którym znajdować się mogą kryształy fosforanów, szczawianów, moczanów, ciałka ropne, ciałka krwi, komórki nabłonkowe, nitki nasienne, a czasem i cząsteczki oderwane z nowotworów organów moczowych.— Por. podręczniki fizyjologii, chemii lekarskiéj, semiotyki. Specyjalnie: Neubauer i Vogel *Anleitung zur qualitativen und quantitativen Analyse des Harus*“ (Wiesbaden 1867). Polski przekład Witkowskiego „*Badanie i Semiotyka moczu*“ (Warszawa 1871, przy *Bibl. Um. Lek.*).

Moczar, *mokrodła*, *mokradło*, miejsce niskie w lasach lub na polu przez większą część roku pod wodą stojące.

Moczarski (Mikołaj), znakomity wojownik, jako pułkownik chorągwi Lisowczyków, w wyprawach do Moskwy i w Inflantach przeciwko Szwedom, był postrachem nieprzyjaciół. † w skutku rany, otrzymanéj z postrzału hetmana kozackiego Pawluka, w krwawéj bitwie pod Kumejkami.

Moczenie, oddawanie moczu, jest zależne od woli, odbywa się kilka razy dziennie. Mocz wydzielający się z nerek bezustannie, nagromadza się w pęcherzu; wąskie wyjście pęcherza, zamknięte przez stale odruchowo napięte jego mięśnie (zwiéracz), od wpływu nerwów zależne (Gianuzzi i Nawrocki), nie pozwala mu wydostać się na zewnątrz. Dopiéro przy znacznem nagromadzeniu się moczu kropla jego dostawszy się do szyjki, drażni ją, wzbudzając właściwe uczucie, poczém pęcherz pod wpływem woli skurczony wypycha mocz przez cewkę, przezwyciężając stałe napięcie zwiéracza. Wola powiększając napięcie zwiéracza może przez czas długi mocz zatrzymać w pęcherzu, ostatecznie jednakże odruchowe kurczenie pęcherza przemaga. Istnieją tu więc dwa przyrządy odruchowe, z których jeden do zwiéracza należy i mocz przez pewien czas zatrzymuje, drugi należy do mięśni pęcherza i przez kurczenie jego poprzednią przeszkodę zwycięża. Wola ma wpływ na te oba przyrządy, stąd i przetrzymanie moczu i oddanie jego w danéj chwili może być dowolnie modyfikowane. Funkcyja ta ulega rozmaitym zboczeniom. Przy sparaliżowaniu zwiéracza mocz bezustannie wycieka kroplami (incontinentia); przy sparaliżowaniu zaś nerwów pęcherza mocz w pęcherzu się zatrzymuje i sztucznie musi być wydalany. Paraliże te mają miejsce najczęściéj przy chorobach rdzenia kręgowego na różnéj jego wysokości. Prócz tego utrudnione może być M. w skutek mechanicznéj przeszkody przy zwężeniu cewki moczowéj. Przy zapalnych chorobach cewki, pęcherza, przy obecności kamieni moczowych, M. jest połączone z przykrem uczuciem, a często i ze znacznym bólem (disuria).

Mocznik (*ureum*), CH_4N_2O, najważniejsza część składowa moczu ludzkiego i zwierząt ssących, znajduje się też w wydzielinach nerkowych innych zwierząt, w małéj ilości w krwi, pocie, w wielu wydzielinach chorobliwych, w płynie szklistym oka i in. M. poznanym został przez Ronelle'a w r. 1773, a otrzymanym w stanie czystości przez Fourcroy i Vauquelin'a w r. 1799. Woehler w r. 1828 okazał, że jest równoskładnym z cyjanijaniem amonii i może być otrzymanym sztucznie przez połączenie kwasu cyjannego z amonijakiem; odkrycie to było piérw-

szym przykładem sztucznego otrzymania ciała organicznego. Natanson zaś okazał, że jest amidem kwasu węglanego ($CO.H_2H_2N_2$), gdyż można go otrzymać działaniem amonijaku na chlorek karbonylu ($COCl_2$). M. stanowi ciało stałe, krystalizujące w długie, bezbarwne igły, a niekiedy w słupy o podstawie kwadratowéj, bez woni, smaku chłodzącego, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu, prawie nierozpuszczalne w eterze, c. wł=0,816. Łączy się z kwasami, tlennikami metalicznymi i solami, wydając związki charakterystyczne. M. otrzymać można z uryny ludzkiéj, zagęszczonéj przez parowanie, dodając w nadmiarze kwasu azotnego, który strąca azotan mocznika, skąd M. wydziela się działaniem krédy, wyciąga alkoholem, odbarwia węglem i paruje do krystalizacyi. Daleko łatwiéj otrzymuje się M. z cyjanijanu amonii, który przez ogrzanie zamienia się w M. Kwas azotny niszczy natychmiast M., tworząc wodę, kwas węglany i azot. Roztwór M. ogrzéwany w rurce zalutowanéj do 140° pochłania piérwiastki wody i zamienia się na węglan amonii. Podobneż przeobrażenie ma miejsce w staréj urynie przez działanie właściwego fermentu (Tieghem). M. ogrzéwany wyżéj nad 120° wydaje kwas cyjanurowy (ob. cyjan). M. *złożonemi* nazywają się związki powstałe z M. przez dostawienie różnych rodników alkoholów za wodór, jak np. M. metylowy, metylmocznik $CH_3(CH_3)N_2O$, M. etylowy, etylmocznik $CH_3(C_2H_5)N_2O$ i t. d.

Mocznik (Frańciszek), matematyk, ur. 1814 r. w Goricy, po ukończeniem gimn. w Lublanie, studyjował teologiję a następnie od 1836 matematykę w Goricy. Otrzymawszy 1840 stopień doktora filozofii, był mianowany profesorem matematyki w akademii technicznéj we Lwowie, następnie od 1849 r. w Ołomuńcu, poczém został członkiem rady szkolnéj i inspektorem szkół realnych i ludowych w Krainie. Napisał wiele dobrych książek szkolnych, używanych powszechnie w szkołach austryjackich, ważniejsze z których są: „*Lehrbuch der Arithmetik für Untergymnazien*“ (14 wyd., Wiedeń 1865); „*Geometrische Anschauungslehre*“ (t. I, 7 wyd. 1866; t. II 5 wyd., 1864); „*Lehrbuch der Arithmetik und Algebra für die Obergymnasien*“ (9 wyd., 1867); „*Lehrbuch der Geometrie für die Obergymnasien*“ (8 wyd. 1865); „*Methodik der Kopfrechnens*“; „*Methodik der Zifferrechnens*“; „*Uebungsbuch beim Rechnungs unterricht*“ i w. in. Większa część dzieł M. przełożoną została na inne języki, między innemi i na polski.

Moczociąg, nazwa polska nadawana przez niektórych autorów *kateterowi*, ob.

Moczopędne leki (*diuretica*), środki lekarskie, powiększające ilość wydzielanego moczu, używane dla wyprowadzenia ze krwi nadmiaru wody lub innych, zakażających ją substancyj. Do M. l. należą przedewszystkiém płyny jakiekolwiek, obficie dostarczane, rozmaite alkalija, sole alkaliczne, kwasy organiczne, cebula morska, naparstnica, pietruszka, szparagi, kantarydy i w. in. Dawniejsza terapija bardzo często stosowała leki z téj grupy; przekonano się wszakże, że działanie ich jest zawodne, a nadużycie często szkodliwe.

Moczowa cewka, ob. cewka moczowa.

Moczowe kamienie, zbite konkrementy tworzące się z moczu, czasem w nerkach, daleko częściéj w pęcherzu moczowym. Składają się one ze szczawianów, moczanów, fosforanów, czasem z organicznych substancyj: ksantyny, cystyny. Często w skład kamienia wchodzą rozmaite ciała. Kamień tworzy się w ten sposób, że skutek pewnych warunków chemicznych tworzy się jeszcze w organach moczowych osad, jaki w moczu wydalonym zwykł się tworzyć; około tego jądra odkładają się sole i w ten sposób objętość kamienia się powiększa. Zawiązkiem kamienia może być i substancyja organiczna, np. wydzielina kataralna. Bliższe warunki jego powstania nie są znane. Starano się wielokrotnie rozpuścić kamień przez doprowadzenie do krwi, więc pośrednio do moczu, odpowiednich substancyj, największą sławę mają pod tym względem alkaliczne wody mineralne; skuteczność wszakże ich jest nader wątpliwa i kamień z pewnością usunąć się daje albo skruszeniem (ob. lithotrypsia), albo wyjęciem przez sztucznie zrobiony otwór (ob. lithotomia).

Moczowe organy, organy służące do wydzielania moczu i przeprowadzania go na zewnątrz. Gruczoły wydzielające stanowią *nerki* (ob.) parzyste, na tylnéj ścianie jamy brzusznéj u góry symetrycznie z obu stron kręgosłupa umieszczone. Od nerek idą wąskie i długie kanały, *moczowody*, ku dołowi i otwiérają się we wspólnym zbiorniku—*pęcherzu moczowym*. Pęcherz ten znajduje się w jamie miednicy na linii środkowéj ciała i ku przodowi, jest kształtu gruszkowatego, od zewnątrz w części pokryty otrzewną, wewnątrz wysłany jest błoną śluzową, a między temi dwiema błonami przedstawia warstwę mięsną; napełniony moczem może pęcherz znakomicie powiększyć swoją objętość. Ku dołowi pęcherz zwęża się, tworząc szyjkę która przechodzi w cewkę, inaczéj zbudowaną u mężczyzn, a inaczéj u kobiét (ob. cewka moczowa). Z chorób moczowodów najważniejsze jest ich zamknięcie, prowadzące do zaniku odpowiedniéj nerki i rozdęcia jéj moczem (ob. *hydronephrosis*). Pęcherz często ulega rozmaitym chorobom, z których ważniejsze: katar, zapalenie ostre, często towarzyszące tryprowi, nowotwory, kamienie moczowe (ob. moczowe kamienie). Choroby pęcherza prowadzą za sobą zboczenia w składzie moczu (zawartość białka, śluzu, krwi, ropy) i jego oddawaniu (ob. moczenie).

Moczowody, ob. moczowe organy.

Moczowy kwas, $C_5H_4N_4O_3$, kwas organiczny, znajdujący się w małéj ilości w moczu ludzkim i stanowiący w znacznéj części mocz ptaków i gadów. M. k. odkryty został przez Scheele'go, zbadany przez Woehlera i Liebiga, a zwłaszcza w ostatnich czasach przez Baeyera, według którego daje się wyprowadzić z kwasu tartroniczego, będącego jednym z produktów przeobrażeń kwasu winnego. Otrzymać go można z odchodów węży, z guana i niektórych kamieni moczowych, które są głównie z niego utworzone. Ciała te gotuje się z węglanem potażu i wapna, a po odcedzeniu mięsza się tak utworzony moczan potażu z solą amonijakalną, która wywo-

łuje biały osad moczanu amonii, z którego kwas chlorowodorny wydziela k. M. Kwas ten stanowi proszek biały, lekki, przedstawiający pod mikroskopem wejrzenie krystaliczne; z moczu osadza się często w postaci małych tabliczek romboidalnych, żółtobrunatnych. K. M. jest nierozpuszczalny w alkoholu i eterze, trudno rozpuszczalny w wodzie wrzącéj, a daleko trudniéj w zimnéj. Z alkalijami tworzy sole-moczany, zawiérające dwa atomy metalu alkalicznego: jest przeto kwasem dwuzasadowym. Pod działaniem różnych czynników chemicznych wydaje mnóstwo ciekawych przetworów chemicznych, jak alloxan, alloxantynę, alloxanowy kwas, mureksyd, purpurowy kwas, allantoinę (ob. te wyrazy) i w. in., które były przedmiotem badań wielu chemików.

Moczowy pęcherz, ob. moczowe organy.

Moczydłowski (Józef), wiérszopis i tłumacz, żyjący za panowania Zygmunta III, wydał z druku: „*Przypowieści króla Salomona, księgi mądrości pańskiéj na rytm polski przełożone, przydane ktemu świeckie wiérsze*“ (Kraków 1814).

Model (z franc.), wzór, a w malarstwie osoby, które nago służą artyście za przedmiot studyjów. Do takichże modelów zalicza się również, używany przez artystów mannekin, czyli lalka drewniana z członkami ruchomymi, na któréj układają draperyje. W rzeźbiarstwie modelem jest figura, ulepiona przez artystę z gliny, wosku lub gipsu, mająca służyć za wzór do drugiéj, którą on utworzyć zamierza z trwalszego materyjału. Zresztą podobnych modelów używają także architekci, mechanicy, inżynijerowie i t. d.

Modena, do r. 1860 niepodległe księstwo włoskie, rozciągające się na zachód od Parmy, na żyznéj równinie nawodnionéj przez rz. Panaro, a w części południowéj przerzniętéj przez łańcuch Apenninów; obejmowało ono 110 mil kw. z ludnością 610,000. Obecnie główna, zaalpejska część dawnego księstwa stanowi prowincyję Modeny, mającą 45 mil kw. i 266,000 m.—*Historyja.* M. należała pierwotnie do Exarchatu (ob.), późniéj do Toskanii, następnie wraz z Ferrarą do Torellich, a od 1290 r. do rodziny Este (ob.), która w następnych czasach nabyła jeszcze księstwa: Corregio (1633), Mirandola (1710), Novellara (1737) i Massa-Carrara (1741). Ostatni książę z domu Este, Herkules III, uciekłszy za wkroczeniem Francuzów do Włoch 1796, utracił pokojem w Campo-Formio 1797 swe posiadłości, za które pokojem lunewilskim (1801) otrzymał Bryzgowiję. Ze śmiercią Herkulesa III (1803) spadkobiercą jego został mąż jedynéj jego córki Ferdynand, arcyks. austryjacki. Syn tego ostatniego, Franciszek IV, dopiéro 1814 odzyskał księstwo dziadowskie. Ze wstąpieniem na tron tego księcia rozpoczyna się straszna reakcyja polityczna, która, nie ustając i za rządów jego syna Franciszka V (od 1846), niejednokrotnie zbrojne wywoływała powstania. W wojnie włoskiéj 1859 Franciszek V stanął po stronie Austryi i jakkolwiek pokojem Zürichskim miał sobie zapewnione posiadanie swego księstwa, to jednakże postanowieniem narodowego zgromadzenia modeńskiego został detronizowany (18 Sierp. 1859) i M. po uprzedniém głosowaniu ludu została dekretem 18 Mar. 1860 wcielona do królestwa Włoskiego.—Porów. Muratori „*Delle antichita estensi et italiane*“ (2 t., Mod. 1717—40); Tiraboschi „*Memorie storiche modensi col codice diplomatico*“ (9 t., Mod. 1811); Scharfenberga „*Geschichte des Herzogthum Modena*“ (Moguncyja 1859); Roncaglia „*Documenti risquardanti il governo degli Austro-Estensi ind Modena, dal 1814 al 1859*“ (3 t., Modena 1860).

Modena, u starożytnych *Mutina*, niegdyś stolica księstwa t. n. pomiędzy rzekami Secctia i Panaro, jedno z piękniejszych miast włoskich, posiada wiele wspaniałych gmachów, pomiędzy którymi ważniejsze są: pałac książęcy z wielką biblijoteką, kościół katedralny ś. Geminijana i kościół Sta Maria Pomposa. M. jest rezydencyją biskupa; ma uniwersytet, akademiję sztuk pięknych i liczy 32,300 m., trudniących się przeważnie wyrobem grubego sukna, płótna i narzędzi optycznych.

Modena (Gustaw), ur. 1803 w Wenecyi, poprzednio adwokat, a od r. 1826 artysta dramatyczny, zjednał sobie w tym zawodzie sławę europejską i został głową nowéj szkoły dramatycznéj, odznaczającéj się głównie charakterem narodowym. W latach 1831—38 jako wychodźca polityczny przebywał za granicą; w r. 1848 gorący republikanin, walczył w szeregach powstańczych; w ruchach r. 1859 mniéj już był czynnym. † 1861 w Turynie.

Moderato (włosk.), w muzyce ruch, czyli tempo umiarkowane, trzymające środek między *Allegro* i *Andante*.

Modliborzyce, osada w gub. lubelskiéj, pow. janowskim, nad rz. Sanną, ma 1,200 m.

Modliborzyce, wieś w gub. radomskiéj, pow. opatowskim, między Opatowem a Iwaniskami położona, pamiętna zjazdem r. 1657 księcia Siedmiogrodzkiego, Rakoczego, z Karolem Gustawem, królem szwedzkim.

Modlin, dziś *Nowogieorgiewsk*, największa twierdza w królestwie polskiém, przy ujściu Narwi do Wisły, o 4 mile od Warszawy, w gub. płockiéj położona, panuje nad znaczną długością tych rzek, daje możność cofnięcia się chwilowo i następnego opanowania okolicy i t. d., ma więc bardzo ważne znaczenie strategiczne. Korzyści tutejszego położenia uznawano oddawna, jak np. w czasie wojen szwedzkich za Jana Kazimiérza. Właściwie jednak położenie strategiczne M. potrafił ocenić dopiéro Napoleon I, który był piérwszym założycielem tutejszéj twierdzy, zaczętéj w r. 1806, a ukończonéj w 1812 r. Od tego czasu M. ciągle wzmacniany, najprzód przez polskie, a potém przez rossyjskie wojska, należy do piérwszych europejskich warowni.

Modliński (Józef), ur. 1774 w Kujawach, † 1837; służąc wojskowo, odznaczył się jako kapitan w bitwie pod Bydgoszczą. W r. 1809 został pułkownikiem i szefem szwadronu. Opuściwszy zawód wojskowy, oddał się z zapałem rolnictwu, sprawował z wyboru obywateli rozmaite urzędy i był posłem na sejm r. 1828.

Modlitwa, jestto wzniesienie duszy do Boga, wewnętrzna rozmowa z Bogiem, uwielbienie Stwórcy, prośba o pomoc, wyraz wdzięczności za otrzymane dobrodziejstwa, wyraz żalu, skargi w niedoli, nadziei w ucisku i pognębieniu. Najdoskonalszą ze wszystkich jest **M.** *Pańska*, zwana powszechnie „Ojcze nasz".

Modrak, ob. Chaber.

Modrzejewska (Helena), najznakomitsza współczesna artystka dramatyczna polska, ur. 1842 r. w Galicyi. Pochodząc z rodziny, poświęcającéj się zawodowi scenicznemu, dwaj bowiem bracia artystki Feliks i Józef Benda występują na scenach teatrów galicyjskich, wcześnie okazała wielkie zdolności i weszła w 1861 r. do trupy Łobojki, z którym w Wieliczce rozpoczęła wędrówkę od miasteczka do miasteczka. W końcu 1862 weszła w skład teatru lwowskiego, lecz po 6-o miesięcznym pobycie, nieocenionana należycie, wróciła do trupy prowincyonalnéj, gdzie była pożądaną dla wszechstronności talentu, pozwalającego jéj najróżnorodniejsze przyjmować role. Odtąd przez półtrzecia roku przebywała w Czerniowcach w trupie brata swego, Józefa Bendy, grywając w operetkach i wodewilach. Gdy w końcu 1865 r. zarząd teatru krakowskiego dostał się w ręce hr. Adama Skorupki, brat drugi M., Feliks Benda, ułatwił jéj pomieszczenie się w nowo formowanéj trupie. Przeznaczona do ról naiwnych, nigdyby pewno nie wyszła po za obręb téj sfery, gdyby nie zwrócił uwagi na jéj zdolności Jan Jasiński, b. dyr. teatru warszawskiego. Wziąwszy się do pracy pod kierunkiem tak zdolnego przewodnika, wystąpiła M. wkrótce w rolach Sary (w Salomonie W. Szymanowskiego) i Anny Oswiecimówny (Antoniewicza). Zdobyte od razu powodzenie otworzyło artystce wszystkie pierwszorzędne role w dramacie i komedyi. Oddawszy w tym czasie swą rękę hr. Karolowi Chłapowskiemu, nie zmieniła jako artystka nazwiska, pod którym zyskała ogólne uznanie. Dopiéro jednakże występy gościnne w Poznaniu a głównie w Warszawie (1868) zjednały M. szeroką sławę i powszechne uwielbienie. Przeniósłszy się (1869 r.) na stały pobyt do Warszawy, pracuje dotąd na naszéj scenie, stanowiąc jedną z najświetniejszych jéj ozdób. M. zawdzięcza teatr warszawski podniesienie repertuaru przez wprowadzenie utworów Szekspira (Hamlet, Romeo i Julija), Szyllera (Don Karlos), Wiktora Hugo (Marion Delorme) i rozbudzenie śród publiczności gorącego zajęcia dla dramatu i komedyi wyższéj. Talent M jest przeważnie lirycznéj natury; cierpienie, miłość i radość odtwarza ona z nieporównaną prawdą i pięknością. Prawda ta jednak nigdy nie przechodzi w realizm, w drobiazgowość fotograficzną. M. umié bowiem każdą choćby ze współczesnego życia wziętą postać (księżna Jerzowa np.) utrzymać na wysokości ideału. Dbając głównie o prawdę, nie zapomina o estetycznych wymaganiach odnośnie do środków, uzewnętrzniających takową, jak ubiór, charakteryzacyja, mimika, głos. Składają się one zawsze na wytworzenie harmonijnéj całości, w któréj dzięki wrodzonemu smakowi i poczuciu miary nie znajdzie się żaden nieodpowiedni szczegół, żaden mylny lub nienaturalny gest; żaden fałszywy ton nie zabrzmi w jéj głosie słabym, lecz z równą prawdą oddającym szept miłości, ból zranionego serca i srebrzysty śmiech radości. M. piérwsza stworzyła na scenie naszéj typy polskiéj dziewczyny (Aniela w ślub. Panieńskich i Cecylija w Pannie Mężatce). Mniéj szczęśliwą jest w odtwarzaniu starożytnych bohaterek i historycznych postaci; ni Fedra, ni Maryja Stuart nie mogą się równać z Ofeliją, Julią (Szekspira), Małgorzatą (Safanduły), Adryjanną Lecouvreur i całym szeregiem kobiét, kochających, cierpiących i poświęcających się z miłości. Ujemne typy (z wyjątkiem chyba księżnéj w Dalili) nie nadają się jéj talentowi.

Modrzejów, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. bendzińskim, liczy 528 m.

Modrzejowski (Andrzéj), podskarbi nadworny koronny, dyplomata i wojownik. Walczył podczas wyprawy chocimskiéj 1673, a w r. 1676 wysłany był z obozu pod Żórawnem w poselstwie do Turcyi, które odbył z zadowoleniem króla. Towarzysząc Janowi III pod Wiedeń, zginął 12 Wrześ. 1683. Zostawił opis swego poselstwa do Turcyi, wydrukowany w przypisach Jul. Bartoszewicza do Święckiego „*Historycznych pamiątek*" (t. 1, str. 371). Obszerniejsze szczegóły o M. czyt. w „*Dzienniku Warsz.*" (r. 1855, Nr. 237).

Modrzew' (*Larix*), oddział rodzaju roślin *Pinus*, z rodziny iglastych, obejmujący te gatunki, których liście są po 15—40 w wiązeczki skupione, a na pędach rocznych pojedynczo-rozpierzchłe, miękkie i na jesieni opadające, których szyszki niewielkie, jajowate, tępe, są do góry wzniesione. Najwięcéj znanym gatunkiem jest **M.** *zwyczajny* (*Pinus larix* v. *Larix europaea*), wspaniałe drzewo, dochodzące 100—120 stóp wysokości; rośnie w całéj Europie południowéj po wysokich górach, a umyślnie sadzony i w równinach Europy umiarkowanéj. Lasy modrzewiowe, bliższe stron naszych, widzieć można tylko na Spiżu; na Karpatach trafiają się M. gromadkami, tworząc gaje i małe laski, toż samo w ziemi krakowskiéj, sędomiérskiéj i rawskiéj, chociaż nie brak ich i w całym naszym kraju, gdzie przecież występują już tylko pojedynczo pomiędzy innemi drzewami. M. ma delikatne i wiotkie listki iglaste, gałęzie rzadkie, odstające, naprzemianległe, nieco na dół pochylone, krótkie, w stosunku do pnia niezbyt grube i nadające drzewu postać piramidalną. Kwiaty ukazują się na wiosnę jednocześnie z igłami, męzkie występują na bokach gałązek, jako żółte guziki kulisto-jajowate, żeńskie ukazują się między nimi, purpurowe; szyszki, na 1 cal wysokie, dopiéro w drugim roku na wiosnę rozsiéwają nasienie bardzo drobne o krótkich skrzydłach. M. lubi grunt żyzny i głęboki; w piérwszych latach rośnie bardzo szybko, gdyż 6 letnie drzewka często 6 stóp wysokości przechodzą. W lasach zwartych niszczeje po 80 latach, pojedynczo wieki przetrwać może, dochodząc znacznéj wysokości i grubości. Drewno dojrzałe, t. jest 80-letnie, jest czerwonawo-żółte, nadzwyczaj trwałe i żywiczne, zatém do bu-

dowli wyborne, a na statki wodne przewyższające wszelkie inne; wartość jego opałowa ma się do drzewa bukowego, jak 4: 5. Śród letnich upałów pień w sile wieku sączy obficie żywicę płynną i przezroczystą, zwaną *terpentyną wenecką*. Przy paleniu młodych pędów wycieka z kory guma, podobna do arabskiéj, zwana *gumą orenburską*. W krajach połud. liście wydają mannę słodką, ale woni terpentynowéj, zwaną *manną bryjansońską*. Na starych pniach trafia się często grzyb z rodzaju huby, zwany zwykle *gąbką modrzewiową* (*Polyporus officinalis*), który dawniéj używany był jako lek drażniąco-przeczyszczający. W ogrodach utrzymują niekiedy **M.** *płaczący* (*L. pendula*), z Ameryki północnéj sprowadzony, który ma korę czarnawą, a gałęzie długie i wiszące. Również amerykański gatunek *L. microcarpa*, o bardzo małych szyszkach, dobrze się u nas przyjąć może.

Modrzewiowa gąbka, ob. Modrzew'.

Modrzewnica, ob. Andromeda.

Modrzewski (Andrzéj), znakomity myśliciel i publicysta polski w XVI, ur. 1503. Pochodził z rodziny szląskiéj Fryczów, która osiadłszy w Polsce, przybrała nazwisko od wsi Modrzewa, pozostawiając jednak i dawną nazwę. Ojciec Andrzeja był wójtem w Wolborzu. Odbywszy w tem miasteczku początkowe nauki udał się **M.** na uniwersytet krakowski (1517), na którym w 1519 r. uzyskał stopień bakałarza *artium*. Dalsze koleje w ciągu 20 przeszło lat pokryte są mgłą niewiadomości. Miał podobno przebywać na dworze Łaskich i dzielić losy awanturnicze Hieronima Łaskiego, z którym razem przebywał w Węgrzech i jeździł w poselstwie do Turcyi, utrzymywał również stosunki z Janem Łaskim, gdy tenże tułał się zagranicą, bawił również dość długo w Niemczech, gdzie wszedł w bliską znajomość z Melanchtonem. Kiedy jednak powrócił do kraju, tego oznaczyć dokładnie nie możemy, chyba przyjąwszy za podstawę datę piérwszego wystąpienia publicznego z rozprawą, popiérającą propozycyję Zygmunta I co do zniesienia nierówności kar za zabójstwo (szlachcic opłacał winę grzywnami a kmieć dawał gardło). Senat skłaniał się do żądania królewskiego (1538 r.), lecz izba poselska odrzuciła takowe. Wtedy to **M.** ogłosił swe cztery rozprawy (Orationes) „*De poena homicidii*“ (Kraków 1543, 45, 64), skierowane z kolei do króla, senatu i szlachty, duchowieństwa i całego wreszcie narodu (ad populum plebemque polonam). Przy drugiéj z tych rozpraw dołączył „*Oratio Philalethis peripatetici*“, w któréj występuje przeciw rozporządzeniu, za Jana Olbrachta zapadłemu, które zabraniało mieszczanom nabywać własności ziemskie. Śmiało i logicznie wykazuje **M.** niedorzeczność i niesprawiedliwość tego zakazu. Z okoliczności ówczesnego soboru trydenckiego i obojętności, jaką duchowieństwo polskie okazywało względem sporu kościoła, wystąpił **M.** z pismem: „*Oratio..... de legatis ad concilium mittendis*“ (Kraków 1546), w którym domaga się wysłania delegatów, mających na soborze pilnować praw i interesów kościoła i narodu Pisma te zwróciły uwagę zarówno Zygmunta I jak i królewica Augusta, który mianował autora swoim sekretarzem (1546). Odtąd uczestniczy **M.** w licznych poselstwach dyplomatycznych do Danii, do Niemiec (do Karola V i Ferdynanda), do Alberta Pruskiego, do Pragi Czeskiéj i Antwerpii, (1549). Był również po ojcu (od 1553) wójtem w Wolborzu. W tym czasie wykończył swe najważniejsze, nieśmiertelne dzieło: „*Commentariorum de republica emendanda libri quinque*“ (Kraków 1551; są tu jednak tylko trzy księgi, dopiéro wydanie bazylejskie z 1555 zawiéra wszystkie). Roztrząsa tu **M.** z kolei: obyczaje, statuta, wojnę, kościół i szkołę, domagając się nie radykalnych przekształceń lecz częściowych, powolnych zmian i ulepszeń. Żąda równéj opieki prawa dla wszystkich i uważania szkół za instytucyje publiczne. Dzieło to uzyskało taki rozgłos, iż zostało przełożone na język francuski, niemiecki i hiszpański. Przekład polski dał Cypryjan Bazylik (ob.), p. t. „*A. Fr.* **M.** *O poprawie Rzeczplitéj księgi czworo przez C. Bazylika z łacińskiego na polskie przełożone*“ (Łask 1577). Dzieło to zyskało **M.** w Rzymie opiniją kacerza i sprawiło przysłanie nagany bisk. kujawsk. Drohojewskiemu, serdecznemu przyjacielowi autora. Nie przeszkadzało to **M.** pozostawać w przyjaźni tak z Drohojewskim jak i jego następcami: Jakóbem Uchańskim i Mikołajem Wolskim. W r. 1561 miał **M.** niemiłe zajście z Orzechowskim z powodu odbytéj z tym ostatnim dysputy religijnéj u bisk. Uchańskiego w Wolborzu. Orzechowski, mszcząc się za zrobione mu zarzuty i uwagi, zaczął czernić w swoich pismach **M.**, który, opowiedziawszy zajście całe w broszurze „*Narratio Simplex....*“ (Pinczów 1561), w drugiéj p. t. „*Orichovius*“ (b. m. 1563) zbija głoszone na siebie obelgi i przedstawia całą zmienność charakteru przeciwnika i nieuczciwość przedsiębranych przezeń środków. W późniejszych latach życia zajmował się **M.** przeważnie kwestyjami teologicznemi i religijnemi. Między 1853 a 56 napisał dziełko „*De ordinibus Ecclesiae*“, przypisane papieżowi; następnie wydał (w Pińczowie prawdopodobnie) „*Libri tres.... de peccato originis... de libero hominis arbitrio.. de providentia et predestinatione Dei aeterna*“. Na polecenie Zygmunta Augusta, pragnącego pogodzić protestantów, zwaśnionych o dogmat Trójcy św., wygotował zbiór i rozbiór zdań wszystkich teologów w tym przedmiocie, pod ogólną nazwą „*Silvae*“, dołączywszy propozycyję zwołania synodu narodowego, któryby pojednał wszystkie sekty i wyznania, bez względu na ustawy soboru trydenckiego. Rękopis téj pracy, wysłany do druku do Bazylei (1566 r.), został wykradziony w drodze. Dowiedziawszy się o treści pisma, papież *Pijus V* przysłał Stanisławowi Karnkowskiemu bisk. kujawskiemu rozkaz wyzucia **M.** jako herektyka z urzędów i posiadłości. Karnkowski, skłoniony przez Hozyjusza, odebrał **M.** zależne od biskupów wójtostwo wolborskie, tak iż biédny starzec tułać się musiał po cudzych kątach. Wtedy to napisał trzecią *Sylwę*, dedykowaną papieżowi dla pokazania niezmienności przekonań i czwartą przypisaną Uchańskiemu. Ca-

le dzieło wyszło dopiéro w 20 lat po zgonie autora p. t. „*A. F. Modrevii. Silvae quatuor*“... (r. 1590). Rok śmierci M. niepewny 1569 lub 70. O M. pisali J. M. Ossoliński w III t. „*Wiadomości histor. krytycznych*“; St. Nowicki: „*Jędrzéj Frycz.* M.“ szkic historyczny (Warszawa 1856); A. Małecki w V. t. *Bibl. Ossolińskich* (z 1864 r.; najdokładniejsza praca); St. Tarnowski (w *Przegl. Polskim* z 1869). Prof. Łamański w Petersburgu, na posiedzeniu słowiańskiego komitetu Tow. Dobroczynności w Lutym 1874, miał odczyt, poświęcony ocenie prac i stanowiska M., którego stawiał niezmiernie wysoko (por. *Bibl. Warsz.* z 1874 r. t. II).

Modrzyk (*Porphyrio*), rodzaj ptaków brodzących z rodziny chróścielowatych, mający dziób twardy, krótszy od głowy, nogi miernie długie, podkasałe, o bardzo długich palcach. Należy tu kilka gatunków, żyjących w krajach ciepłych. Są to ptaki podobne do kurek wodnych, świetnie ubarwione; kolory: modry, fijoletowy i turkusowy ze lśniącym połyskiem przemagają. Trzymają się wysokich traw; pokarm, na wzór papug, palcami sobie do dzioba podają. Jedyny europejski gatunek, *P. hyacinthinus*, żyje w Grecyi, Sardynii i Sycylii.

Moduł (*modulus*), w budownictwie miara względnéj wielkości, służąca do wymiarów kolumn. Wielkość jéj zależy od wielkości kolumny, gdyż za M. bierze się połowa dolnéj średnicy kolumny. M. dzieli się na 30 części czyli minut. W matematyce M. ma kilka znaczeń, ob. logarytmy i urojone ilości.

Modulacyja, w muzyce oznacza w ogóle uporządkowanie i stosowne odmierzenie pomysłu muzycznego pod względem melodyi i harmonii. W ściślejszem zaś znaczeniu M. jestto umiejętne prowadzenie tonów melodyi z jednéj tonacyi do drugiéj, trzeciéj i t. d. i zręczny powrót do piérwszéj zasadniczéj tonacyi.

Modzelewski (Zacharyjasz), teolog, jezuita, ur. 1648 w Warszawie, kaznodzieja w Warszawie, Wilnie i Nieświeżu, † 1710. Oprócz kilku tomów kazań, wydał z druku: „*Węzeł święty albo świątobliwy żywot wielk. sługi Bożego Aloizego Lanuza*“ (Wilno 1691); „*Nowy cnót chrześcyańskich przykład i t. d.*“ (Warsz. 1695); „*Chwalebne sług Bożych zakonu S. J. dzieła*“ (Wilno 1703).

Moes (Krystyjan August), zasłużony w kraju naszym przemysłowiec, ur. 1810 w mieście Montjoye, w prowincyjach nadreńskich, † 1872 w Pilicy. Nabywszy wykształcenia technicznego w różnych fabrykach nadreńskich i belgijskich, w r. 1830 przybył do Polski i objął kierunek jednéj ze zaczniejszych fabryk sukna w Zgierzu. Następnie założył tamże własną fabrykę kortów, piérwszą w kraju, i przemysł ten do wysokiéj doskonałości posunął. Drugą takąż fabrykę założył w Choroszczy pod Białymstokiem. W r. 1851 założył fabrykę kortów na wielką skalę w Pilicy, następnie fabrykę papiéru w Wierbce i młyn parowy w Pilicy, czém znacznie ożywił ruch przemysłowy w kraju.

Moffat (Robert), teść Dra Livingstona, jeden z najstarszych i najsłynniejszych misyjonarzów afrykańskich, † 1862 w Kurumanie w południowéj Afryce. Napisał wielce rozpowszechnione dzieło „*Missionary labours and scenes in Southern Africa*“; przełożył nadto pismo św. na język benuański. Podróżami swemi przyczynił się do poznania południowéj Afryki.

Moga (Jan), generał węgierski rewolucyjny, dowodził w Październiku 1848 wojskiem węgierskiém wysłaném na oswobodzenie Wiednia, lecz został rozbity pod Szwetachem przez Jana Jelaczicza. Późniéj poddał się i był skazany na więzienie w twierdzy. † 1861 w Szass-Erked w Siedmiogrodzie.

Mogielanka, r. w król. polskiém, bierze początek pod wsią Wilkowem w pow. grójeckim i, ubiegłszy mil 4, wpada pod Przybyszewem z lewéj strony do Pilicy.

Mogielnica, osada w gub. warszawskiéj, pow. grójeckim, nad rz. Mogielanką, 2,420 m.

Mogiłańskie góry, zowią się wzgórza około 700 stóp wysokie, ciągnące się w gub. grodzieńskiéj, pomiędzy Niemnem a Narwią, w okolicy Sokołów, Sadowa i Mogilan.

Mogilnicki powiat, w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj, ma około 31,000 m., trudniących się rolnictwem, wyrobami leśnymi i hodowlą bydła.

Mogilnicki (Józef), starosta nieszawski, zostawił w rękopisie dzieło p. t. „*Acta interregni post obitum Augusti II, Reg. Pol. ab a. 1733 ad a. 1735*“. Inne jego prace literackie umieszczone są w dziele Bohomolca p. t. „*Zabawki oratorskie*“ (Warszawa 1755).

Mogilnickie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie ruskiém, ziemi halickiéj, powiecie trębowelskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 składało się ze wsi: Mogilnica, Romanówka i Chmielówka z przyległościami, które posiadał wówczas Michał Skrzetuski, opłacając z nich kwarty złp. 4,102 gr. 3. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki, sprzedane zostało Maciejowi Starzeńskiemu w d. 5 Lipca 1776 za złotych reńskich 79,400.

Mogilno, m. powiat w w. ks. poznańskiém, reg. bydgoskiéj; 1,590 m. i piękny pobenedyktyński klasztor.

Mogiła, herb; na tarczy mogiła czworograniasta albo kwadratowa, w środku krzyż jeden; po bokach dwa utkwione, równolegle od podstawy. Na hełmie 5 piór strusich.

Mogiły, sąto ziemne nasypiska, jedne usypane z powodu pochowania ciał zmarłych lub popiołów zwłok spalonych, drugie na pamiątkę zwycięstwa lub długiego koczowiska; wznoszono téż i inne jako rodzaj telegrafów, na których rozstawione straże, czuwając, dawały hasło o zbliżaniu się hordy tatarskiéj.—*Kurhanami* zwano takie tylko M., w których szczątki zmarłych były pogrzebane.

Möglin albo **Mögelin**, wieś w pruskiéj reg. poczdamskiéj, ma 230 m. i akademiję rolniczą; słynna jest tutejsza owczarnia.

Mogoł, ob. Wielki Mogoł.

Moguncyja, niegdyś arcybiskupstwo w cyrkule Niższego Renu, w większéj części po prawéj stronie téj rzeki położone, aż do pokoju w Luneville obejmowało 150 mil kw. i liczyło około 350,000 m.

Arcybiskup moguncki był arcykanclerzem dawnego cesarstwa rzymskiego, narodu niemieckiego i najpiérwszym z trzech elektorów duchownych. Biskupstwo tutejsze zostało założone r. 750 przez Bonifacego. Godność księcia elektora powstała około 996. Wielu z tutejszych książąt odznaczyło się w dziejach państwa; ostatnim był Karol Fryderyk von Erthal, † 1802. W r. 1803 arcybiskupstwo zostało sekularyzowane, a posiadłościami jego podzieliły się Francyja, Prusy i Hesyja. Resztę zaś tych posiadłości a mianowicie księstwa: Aschaffenburg, Regensburg, hrabstwo Wetzlar i niektóre inne okręgi otrzymał dawniejszy koadyjutor arcybiskupa i następca jego w godności kanclerza państwa, Karol Teodor von Dalberg. Odtąd zamiast arcybiskupstwa utworzone tu zostało (1802) biskupstwo, którego piérwszym naczelnikiem był Józef Ludwik Colmar.—Porów. Werner *„Der Dom zu Mainz und seine Schicksale“* (Moguncyja 1827).

Moguncyja (Moguntia, Moguntiacum, po niem. *Mainz*, po fr. *Mayence*), stolica wielkoksiążęcéj heskiéj prowincyi nadreńskiéj i bardzo silna warownia, leży przy ujściu Menu do Renu, jest jedném z najdawniejszych miast niemieckich, liczy 43,200 m. Zabudowane ciasno i zawile, ma tylko dwa piękne place: Gutenberga i plac parady. Z jedenastu kościołów, odznaczają się piękny kościół św. Ignacego i Katedra. Ważniejsze gmachy publiczne są: zamek elektorski, odnowiony 1844 r., pałac zakonu teutońskiego i arsenał. Do osobliwości z epoki Rzymian należy pomnik Druzusa, tak zwany Eichelstein na jednym z bastyjonów cytadeli i szczątki dawnego wodociągu. M. jest najmocniejszą twierdzą cesarstwa niemieckiego. Przez Ren prowadzi 1,525 stóp długi most do miasteczka Castel. M. jest miastem przemysłowém i prowadzi znaczny handel spedycyjny. M. została zbudowaną w 612 r. po Chr. na gruzach założonego przez Druzusa zamku, zwanego *Moguntiacum*. Karol W. nadał jéj wiele przywilejów, w skutek czego miasto szybko wzrastało i w XIII w. stało już na czele związku miast niemieckich. R. 1486 została przez cesarza Maksymilijana wcieloną do arcybiskupstwa. Podczas trzydziestoletniéj wojny twierdza była kilkakrotnie zdobywaną, mianowicie: r. 1631 przez Szwedów, 1635 przez wojska cesarskie i 1644 przez Francuzów, 14 Grudn. 1792 przez zdradę dostała się w ręce Francuzów, lecz 22 Lipca 1793 generał Kalkreuth dla Prus ją napowrót odzyskał. Pokój lunewilski 1801 r. oddał M. Francyi, a na mocy kongresu wiedeńskiego dostała się W. księstwu Heskiemu, pod warunkiem przecież, że pod względem wojskowym pozostanie twierdzą związkową ze wspólną załogą austryjacką i pruską. Od r. 1866 załoga twierdzy (8,130 ludzi) jest wyłącznie pruską.—Porów. Schaaba *„Geschichte der Stadt Mainz“* (2 t., Moguncyja 1841—44).

Mohacz (*Mohács*), m. w komitacie węgierskim baranjańskim, na prawym brzegu Dunaju, około 11,000 m. (Madziarów i Serbów), zajmujących się uprawą wina, rolnictwem oraz przemysłem; rezydencyja biskupa pięciokościelskiego. W dziejach pamiętne jest wielkiém zwycięstwem, odniesioném 29 Sierp. 1526, przez Turków pod Solimanem II nad Węgrami w którém król Ludwik II z kwiatem szlachty węgierskiéj i 12,000 wojowników na polu bitwy poległ i które pociągnęło za sobą utratę niepodległości Węgier. 12 Sierp. 1687 Karol książę Lotaryngii odniósł tu zwycięztwo nad Turkami, rezultatem którego było położenie końca władzy Turków w Węgrzech i poddanie całego kraju pod władzę domu habsburgskiego.

Mohammed, prawodawca religijny, ob. Mahomet.

Mohammed, imię kilku sułtanów tureckich, ob. Mahomet.

Mohammedanizm, ob. Mahometanizm.

Mohilew, m. gub. w zachodniéj Rossyi, w ślicznem położeniu, na wzgórzu, przy ujściu Dubrowienki do Dniepru, jest jedném z najpiękniéj położonych miast Rossyi. Siedlisko gubernatora cywilnego i dwu arcybiskupów (katolickiego od 1782 i prawosławnego od 1768); posiada 27 kościołów, z których odznacza się zwłaszcza katedra św. Józefa, 4 klasztory, gimnazjum, dwa seminaryja i kilka zakładów naukowych, wiele fabryk i liczy około 39,000 m., prowadzących dość ożywiony handel. M. był niegdyś stolicą udzielnych książąt; 1395 zdobyty przez Aleksandra Kiejstutowicza, ks. litewskiego, i przyłączony do Litwy; Aleksander Jagiellończyk kazał go 1501 ufortyfikować. Zupełnego przeobrażenia miasta dokonał Stefan Batory, nadając mu 1578 prawo magdeburgskie i wszelkie swobody z niego wypływające. Odtąd, wsparty jeszcze nowemi nadaniami Zygmunta III, M. wzrastał ciągle, pomimo klęski pożaru r. 1595 w czasie zajęcia go przez Kozaków pod dowództwem Nalewajki. W r. 1718 królewic Władysław IV, zebrawszy wszystkie wojska, przeznaczone do wyprawy moskiewskiéj, bawił tu dosyć długo, a pomny dobrego przyjęcia, jakiego od mieszkańców doznał, obdarzył ich po wstąpieniu na tron licznymi przywilejami, które szczególniéj sprzyjały handlowi. W r. 1648 opanowali M. Kozacy, pod dowództwem Hładkiego i dopiéro w następnym roku odzyskał go Janusz Radziwiłł, hetman polny litewski. Zdobyty r. 1654 przez cara Aleksego Michałowicza, zostawał do 1661 w posiadaniu Rossyi; w r. 1700 podczas przechodu Karola XII, króla szwedzkiego, strasznie ucierpiał; późniéj miała tu miejsce wielka bitwa pomiędzy Rossyjanami a Szwedami, skutkiem któréj Piotr W. zajął M. 1708. Po piérwszym rozdziale Polski M. przyłączony 1772 do Rossyi, został miastem gubernijalném; cesarzowa Katarzyna założyła tu stolicę dla katolickiego metropolity arcybiskupa. W r. 1812 był chwilowo zajęty przez Francuzów.—*Mohilewski powiat*, ma na przestrzeni 3,009½ w. kw. około 108,000 m., zajmujących się przeważnie rolnictwem a także uprawą lnu i konopi, spławem drzewa i t. d.—*Mohilewska gubernija*, jedna z tak zwanych gub. *Zachodnich*, graniczy na północ z gub. witebską, na wschód ze smoleńską i czernihowską, na południe z czernihowską a na zachód z gub. mińską; obejmuje 42,204 w. kw. przestrzeni, z których przeszło ⅓ zajmują pola uprawne, ⅓ lasy, 156,783 dziesiatyn łąki, około 117,600 dziesiatyn błota,

reszta przestrzeni przypada na nieużytki, drogi, osady i t. d. Powierzchnia gub., oprócz niewielkich wzniesień w północnéj stronie, przedstawia równinę, pokrytą błotami i lasami; grunt piaszczysty, lecz w ogóle dość urodzajny. Przerznięta systemem Dźwiny i Dniepru, obfituje w wody; klimat jest w ogólności zdrowy, temperatura od—27° do + 24°. W samym Mohilewie średnia temperatura roczna + 4°75. Rolnictwo zostaje na dość niskim stopniu, sieją tu żyto, owies, jęczmień i kartofle; lnu i konopi nie wiele. Lasy wydają: sosnę, jodłę, dąb, lipę, klon, olchę, jesion, brzozę i wierzbę. Siana zbiérają rocznie około 12 milijonów pudów. Hodowla bydła na niskim stoi stopniu; pszczolnictwo małego znaczenia; rybołówstwo prowadzi się tylko dla miejscowéj potrzeby. Przemysł fabryczny przeważnie wódczany. Handel zostaje w ręku starozakonnych. Płody gubernii zbywają się w portach morza Czarnego i Baltyckiego. Liczba mieszkańców wynosi około 909,000 (Białorusini, Polacy, Żydzi i t. d.). Pod względem administracyjnym rozdzieloną jest gubernija na 11 powiatów: homelski, rohaczewski, starobychowski, mohilewski, czausowski, czyrykowski, klimowicki, mścisławski, kopyski, orszański i sienneński. Komunikacyje lądowe w całéj gubernii są dogodne o każdéj prawie porze roku.

Mohilewskie starostwo grodowe, leżało w wdztwie mścisławskiém i witebskiém, w powiecie orszańskim. Podług metryk litewskich składało się z miasta Mohilewa (ob.) i z wsi Suchary, Chodnie i Pluszcze. W r. 1600 posiadał je Lew Sapieha, kanclerz w. lit. Następnie dzierżyli je Tryznowie, Madalińscy, Wiazewiczowie, Dziewiałtowscy, Mosiewiczowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 24 Czerwca 1736 r. otrzymał je na dożywocie Michał Pociéj, ssta rohaczewski.

Mohilów, m. pow. gub. podolskiéj, przy ujściu Derły do Dniestru położone, założone w XVI w przez wojewodę bracławskiego Stefana Potockiego, zięcia hospodara Multan Jeremijasza Mohiły, na cześć którego otrzymało nazwę, spalone 1596 przez powstałych pod Nalewajką Kozaków; ma 9,500 m., z których dwie trzecie żydów.—*Mohilowski powiat*, ma na przestrzeni 2,402 m. kw. przeszło 145,000 m.

Mohiła (Piotr), metropolita kijowski, ur. około 1587 w Multanach ze starożytnego rodu hospodarów wołoskich, † 1646 w Kijowie; po ukończeniu nauk w Paryżu zaciągnął się do wojska polskiego, w którém świecnie się odznaczył na wyprawie chocimskiéj. Następnie 1625 r. wstąpił do monasteru pieczarskiego w Kijowie, gdzie wyświęcony na zakonnika, oddał cały swój majątek na rzecz kościoła. W r. 1629 został archimandrytą tegoż klasztoru, a 1632 jednozgodnie wybrany metropolitą kijowskim. Gorliwy kapłan, położył wielkie zasługi w kościele ruskim: zreformował i powiększył akademiję kijowską, zaprowadził w niéj nowe katedry filozofii i teologii, obsadził dobrymi profesorami, darował własną biblijotekę, zakładał drukarnie, seminaryja, szkoły i szpitale. Napisał wiele dzieł w językach greckim, polskim i ruskim, z których ważniejsze: „*Liturgijaryjon*“, po rusku (Kijów 1629); „*Tryjodryjon*“ (t. 1631); „*Wielki Trebnik*“, czyli modlitewnik wielki, przełożony z greckiego na język ruski i słowiański (t. 1646); „*Zebranie krótkiéj nauki o artykułach wiary prawosławnéj, katolickiéj, chrześcijańskiéj, jako cerkiew wschodnia apostolska uczy*“ (t. 1645 po rusku i po polsku). W r. 1643 wydał w języku greckim i łacińskim: „*Wyznanie wiary kościoła wschodniego*“, przesłane do potwierdzenia zgromadzonemu w Jassach soborowi i przyjęte potém i potwierdzone na soborze konstantynopolskim; dzieło to było tłumaczone na rozmaite języki i wielokrotnie przedrukowywane. Cichocki i Stebelski, a za nimi i inni, przypisują M. dziełko wydane pod nazwiskiem Euzebijusza Pimina p. t. „*Litos albo kamień z procy prawdy cerkwie świętéj prawosławnéj ruskiéj*“ (Kijów 1644, jednocześnie i ruskie wydanie).

Mohl (Robert von), znakomity prawnik niemiecki, ur. 1799 w Stuttgardzie, od 1827 profesor w Tübindze, potem radca regencyi w Ulm, powołany został 1847 na profesora prawa do Heidelberga. Członek przedparlamentu i niemieckiego zgromadzenia narodowego, został 1848 ministrem sprawiedliwości państwa, lecz 1849 złożył ten urząd, i objął na powrót katedrę w Heidelbergu; od 1861—66 był deputowanym na sejm badeński. M. jest uważany za najznakomitszego znawcę prawa państwowego i słusznie pozyskał tę sławę, bo liczne jego prace w tym kierunku odznaczają się głęboką znajomością przedmiotu, jasnością i zwięzłością przedstawienia, trafnością sądu i systematycznym wykładem. Dzieła jego są: „*Staatsrecht des Königreich Würtemberg*“ (2 wyd. Tüb. 1846); „*Die Polizei-Wissenschaft*“ (2 wyd. 3 t., tamże 1844—46); „*Die Ministerverantwortlichkeit*“ (tamże 1837); „*Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*“ (3 t., Erlang. 1855—58); „*Encyklopädie der Staatswissenschaften*“ (Tübing. 1859); „*Staatsrecht, Völkerrecht und Politik*“ (2 t., Tüb. 1860—62).—**Mohl** (Julijusz von), brat poprzedniego, oryjentalista francuski, ur. 1801 w Stuttgardzie, ukończywszy uniwersytet w Tübingen, kontynuował studyja oryjentalne w Paryżu. Mianowany 1826 profesorem w Tübingen, przeniósł się 1832 na stałe mieszkanie do Paryża, gdzie r. 1845 został profesorem języka perskiego w Collège de France, a 1852 inspektorem druku pism wschodnich w drukarni cesarskiéj. Najważniejszą jego pracą jest wielkie wydanie Firdusi'ego „*Schâhnâmeh*“, tekst wraz przekładem francuskim (5 t., Paryż 1838—66) do „*Collection orientale*“. Znakomitéj wartości rozprawy umieszcza w „*Journal Asiatique*“. Jako sekretarz towarzystwa azyjatyckiego ogłasza od 1840 wyborne sprawozdania („*Rapports*“), świadczące o rozległéj jego nauce. Od 1844 jest członkiem akademii napisów. — **Mohl** (Hugo von), znakomity botanik, brat poprz., ur. 1801 w Stuttgardzie, † 1872; od r. 1835 był prof. botaniki i dyrektorem ogrodu bot. w Tubindze; zajmował się głównie fizyjologiją roślin. Ogłosił „*Mikrographie*“ (1846); „*Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle*“ (1851) i w. in. Od

r. 1843 wydawał ze Schlechtendal'em „*Botanische Zeitung*".

Möhler (Jan Adam), znakomity teolog katolicki niemiecki, ur. 1796 w Igersheim, † 1838 w Monachijum. Po odbyciu studyjów w Mergentheim, Ellwagen, Tübindze a w końcu w seminaryjum w Rottenburgu, wyświęcony 1819 na księdza, został 1822 docentem, a od 1827 profesorem w Tübindze; powołany 1835 na profesora do Monachijum. Z dzieł jego celniejsze: „*Die Einheit in der Kirche, oder das Princip des Katholicismus*" (Tüb. 1825; 2 wyd., t. 1843); „*Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit im Kampfe mit dem Arianismus*" (Moguncyja 1827, 2 wyd. 1844), a zwłaszcza „*Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnissschriften*" (t. 1832, 7 wyd. Regensburg 1872; polski przekład ks. Nowodworskiego, Warszawa 1871). Ostatnie to dzieło genijalnym idealizowaniem nauki kościoła katolickiego i silnemi napaściami na protestantów zwróciło na się powszechną uwagę i wywołało wiele pism ze strony teologów protestanckich. Na najważniejsze z nich, napisane przez Baura, odpowiedział M. dziełem „*Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken und Protestanten*" (Moguncyja 1834; 3 wyd. Regensburg 1872). Po śmierci M. wydał Döllinger jego mniejsze prace treści historycznéj i egzegietycznéj p. t. „*Gesammelte Schriften und Aufsätze*" (2 t., t. 1839—40), Reithmayr zaś „*Patrologie oder christliche Literaturgeschichte*" (t. 1, Regensburg 1840), obejmujące literaturę kościelną trzech piérwszych wieków; nakoniec benedyktyn Gams wydał znakomite odczyty uniwersyteckie M. o historyi kościoła p. t. „*Kirchengeschichte*" (3 t., Regensburg 1867—68).—Porów. Wörnera „*J. A. M. Ein Lebenbild. Mit Briefen und kleinern Schriften*" (Regensburg 1866).

Mohnike (Gottlieb Chryst. Fryd.), teolog i historyk literatury, ur. 1781 w Grimmen na Pomorzu, † 1841 jako radca konsystorza i wychowania publ. w Greifswald. Z ważnych prac jego celniejsze są: „*Hymnologische Forschungen*" (2 t., Greifsw. 1831—32); „*Geschichte der Buchdruckerkunst in Pommern*" (Stuttg. 1840), tudzież tłumaczenie niektórych dzieł Tegnera i Ricondera.

Mohr (Karol Fryderyk), chemik niemiecki, ur. 1806 w Koblenz, członek rady lekarskiéj i nadworny aptekarz tamże. Ważniejsze jego dzieła są: „*Lehrbuch der pharmaceutischen Technik*" (2 wyd. Brunśw. 1853); „*Lehrbuch der chemisch-analytischen Titrirmethode*" (2 t., Brunśw., 2 wyd. 2862); „*Der Weinstock und der Wein*" (1864) i in.

Mohrungen, m. w Prusach, leżące między Saalfeld i Liebstadt nad wielkiém jeziorem. W r. 1410 po zwycięztwie pod Grunwaldem zajęte przez wojska polskie, zostało tegoż jeszcze roku powrócone Krzyżakom.

Mohs (Fryderyk), znakomity mineralog, ur. 1773 w Gernrode na Harcu, † 1839; kształcił się w Freibergu, a zwiédziwszy pod względem geognostycznym większą część Austryi, został prof. mineralogii w Gratz, następnie w Freibergu, od 1826 w Wiedniu, gdzie został radcą górniczym. Co do jego zasług w nauce ob. mineralogija. Ogłosił: „*Grundriss der Mineralogie*" (2 t., Drezno 1822—24, 2 wyd. 1839); „*Anfangsgründe der Naturgeschichte des Mineralreichs*" (1832, 2 wyd. prowadzone daléj przez Zippe'go 1836—39) i in.

Mohylna, miasteczko w gub. mińskiéj nad Niemnem, pamiętne zwycięstwem Ryngolda, w. ks. litewskiego, odniesioném 1235 nad książętami Rusi południowéj.

Mohyła (herb), przedstawia na tarczy dwie gołe szable wpoprzek, na krzyż złożone, z rękojeściami w górę podniesionemi, końcami na dół spuszczonymi; na każdym jest krzyż.

Moigno (Franciszek Napoleon Maryja), matematyk francuski spółczesny, ur. 1804 r. w Guémené (Morbihan), kształcił się u jezuitów i wstąpił następnie do ich zakonu, w r. 1836 został nauczycielem matematyki w Paryżu; opuściwszy zgromadzenie, był w latach 1848—1851 kapłanem w kolegijum ś. Ludwika. Od roku 1845 redagował część naukową w dzienniku *Epoque* i kosztem tego dziennika odbył podróż po Europie. Od r. 1852 wydaje czasopismo *Cosmos* i jest autorem dzieł następujących: „*Leçons de calcul différentiel et intégral*" (2 t., Paryż 1840—44); „*Répertoir d'optique*" (4 t., 1847—50); „*Traité de telegraphie électrique*" (2 wyd., 1852), „*Manuel de la science*" (2 t., 1859); „*Cours de science vulgarisée*" „*Leçons de mecanique analitique*" (1857); „*Les éclairages modernes*" i in.

Moivre (Abraham), znakomity matematyk, ur. 1667 w Vitry w Szampanii, † 1754 r.; jako protestant, w skutek odwołania edyktu nantejskiego, opuścił ojczyznę i udał się do Anglii, gdzie w bliskich zostawał stosunkach z Newtonem. Oprócz wielu ważnych rozpraw ogłosił: „*The doctrine of Chance*" (Londyn 1716); ważne jedno twierdzenie wyższéj analizy nosi nazwę wzoru Moivre'a.

Mojmir, piérwszy, wspominany przez dzieje, słowiański książe Morawii, od którego ród panujący nazwany został *Mojmirowcami*. Pobił księcia nitrzańskiego Przybinę i dzielnicę jego przyłączył do Morawii; 846 walczył M. z Ludwikiem, królem niemieckim, który zwyciężywszy go, ustanowił księciem morawskim jego synowca Rastisława (846—870). Po Rastisławie wstąpił Swiatopłuk, potém zaś **Mojmir** II. za czasów którego odłączyli się Czesi od państwa Swiatopłuka; zmuszony był walczyć przeciwko młodszemu bratu Swiatopłukowi, księciu udzielnemu. Bitwa pod Presburgiem 906 położyła koniec państwu wielko-morawskiemu i nieznane są późniejsze losy ostatnich Mojmirowców; zdaje się że padli w boju z Madziarami.

Mojżesz (po heb. *Moszeh*), prawodawca i wyswobodziciel Izraelitów, podług podania hebrejskiego cudownym sposobem uratowany od zagłady, na jaką skazani byli przez Faraona egipskiego nowo-narodzeni potomkowie męscy Izraelitów, przysposobiony na syna przez córkę królewską, wychowany był przez kapłanów. Był on prorokiem i cudotwórcą, bezpośrednio obcującym z Bogiem;

pokonał za pomocą cudów czarowników egipskich i mimo początkowego oporu stał się wyswobodzicielem swych spółziomków z niewoli egipskiéj. Po dłuższym pobycie u Midyjan powróciwszy do Egiptu, szeregiem plag, zsyłanych przez Jehowę na Egipt, wymógł na Faraonie pozwolenie wyjścia; przeprowadził suchą nogą lud izraelski przez m. Czerwone, w falach którego pochłonięte było wysłane w pogoń wojsko egipskie, następnie przez lat 40 wodził lud po puszczy, częstokroć karmiąc i pojąc go cudownie i nadał mu w końcu na górze Synai przykazania, które sam śród grzmotów i błyskawich otrzymał od Jehowy, spisane na kamiennych tablicach. Źródła egipskie zowią M. *Osarsiph*, i przedstawiają go jako wiarołomnego kapłana Ozyrysa, który zgromadził w około siebie, uważanych przez prawa epipskie za nieczystych i wraz z nimi wydalił się z kraju. Zarówno osobistość M. jak i wyzwolenie przezeń Izraelitów z Egiptu oraz nadanie im na puszczy praw, są rzeczą ściśle historyczną. Również niepodlega kwestyi, że M. jest prawdziwym twórcą monoteizmu hebreiskiego, i chociaż monoteizm mozaiczny niedorósł jeszcze do czysto duchownéj wiary, jakim się stał po upływie kilku wieków, on jednak piérwszy nauczał, że lud czcić powinien jednego tylko Boga, a mianowicie dawnego Boga Izraela, Jehowę. Za pomocą wiary téj potrafił ściśle zjednoczyć różnorodne żywioły, jakie się zebrały około niego podczas wychodztwa i zlać je w jeden zamknięty w sobie naród. Energija z jaką przyzwyczaił lud podczas długiéj wędrówki po puszczy do zjednoczenia, stałości i męstwa oraz z jaką potrafił zgnieść wszelkie bunty przeciwko swéj władzy, okazują, że obok gienijalności religijnéj, był M. znakomitym organizatorem. Trudno natomiast rozstrzygnąć o ile, noszące jego nazwę, prawa Izraela rzeczywiście od niego pochodzą, gdyż w kształcie, w jakim je znamy, są one dziełem wielu wieków, uzupełnianém i zmienianém stosownie do okoliczności i potrzeb chwilowych. Pojedyncze prawa przechowały się częstokroć w podwójnéj redakcyi. Z wszelką jednakże pewnością przyjąć można że wprost od M. pochodzą zasadnicze części dziesięciorga przykazań, ogólne przepisy życia domowego i towarzyskiego, podstawy prawa publicznego, rytuału religijnego oraz główne przepisy odnoszące się do pożywienia i oczyszczania. M. także bez kwestyi podzielił lud izraelski na dwanaście pokoleń; do późniejszego wszakże czasu odnieść trzeba wyłączne powierzenie służby kościelnéj pokoleniu Lewi, urządzenie tak zwanéj arki przymierza i t. d. W Każdym jednak razie prawo Mojżeszowe było podstawą późniejszego rozwoju życiowego Hebrejczyków. Gienijalny umysł M. potrafił nietylko zorganizować Izraelitów jako naród, ale wytknąć ludowi drogę, po któréj w 1000 letnim rozwoju postępował. Późniejsze podanie przypisuje M. autorstwo, zwanego od no niego, *Pięcioksięgu* (ob. Pentateuch), w którym skreślone są dzieje od początku rodu ludzkiego do końca 40 letniéj wędrówki po puszczy ludu wybranego.

Mojżesz Choreński, jeden z najstarszych i najznakomitszych pisarzy armeńskich, ur. około 370 po Chr. w Chorenie w Armenii, † 489 r. Odbywszy nauki w Aleksandryi podróżował po Palestynie, Grecyi i Włoszech i powróciwszy do swéj ojczyzny został arcybiskupem pakrewanckim i arszaruńskim. Z dzieł jego (Wenecyja 1843), prócz hymnów i retoryki, na szczególną uwagę zasługuje „*Historyja Armenii*“ (wydana przez Whistona w Lond., 1736; wraz z tłumaczeniem francusk. *Le Vaillant de Florivala*, 2 wyd., Paryż 1849).

Mojżesz ben Ezra, właściwie *ben Jakób ben Ezra* z Granady, zwany po arabsku Abu-Harun, znakomity poeta hebrejski, ur. około 1070, † 1139. Z jego utworów poetycznych znane są: „*Anak*“ (Sznur pereł), obejmujący pieśni rozmaitéj treści o wojnie, miłości, radości i t. p. „*Diwan*“, wiérsze okolicznościowe, „*243 modlitwy*“, rozrzucone po rozmaitych drukowanych i niedrukowanych Machzorach i in.

Moke (Henryk Wilhelm), literat belgijski, urodz. 1803 r. w Havre, od 1835 profesor w Gandawie † 1862 roku. Oprócz romansów historycznych wydał następujące celniejsze dzieła: „*Histoire de la Belgique*“ (4 wyd. 2 t., Gandawa 1852); „*Moeurs, usages etc. des Belges*“ (2 t., tamże 1846), „*Histoire de la litterature française*“ (4 t., Bruksella 1849—1850); „*Precis de l'histoire moderne*“ (4 t., tamże 1853); „*La Belgique ancienne*“ (Gandawa 1855).

Mokka, Mokha lub **Moccka**, m. w arabskiéj prow. Jemen, nad zatoką arabską, ma dobry port., faktoryje: angielską, francuską i duńską i 6,000 m., prowadzących rozległy handel kawą, która z téj okolicy uważana jest za najlepszą.

Mokniuńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z dóbr Mokniuny i z dwu wójtostw: Szmorluny i Szadzuny, które posiadał Karol Żółkowski, a następnie Boryczewski, opłacając z nich kwar. złp. 566 gr. 22 a hyberny złp. 193.

Mokobody, miasteczko w gub. i pow. siedleckim, nad strumieniem wpadającym do rz. Liwca, liczy 1,340 m.

Mokotów, wieś pod Warszawą, niegdyś własność książąt mazowieckich. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony, M. należał do starostwa warszawskiego. W r. 1775 część znaczną wsi nabyła księżna Elżbieta z Czartoryskich Lubomirska, żona Stanisława, marszałka w. kor., wybudowała tu piękny pałacyk i założyła wspaniały ogród, dotąd istniejący. W r. 1856 wzniesiony tu został kościół murowany, a obok niego, kosztem Ksawerego Pusłowskiego, stanął dom, przeznaczony na instytut moralnie zaniedbanych dzieci.

Mokowskie, jezioro w król. polskiém, gub. płockiéj, pow. lipnowskim, w dobrach Mokowo, zajmujące 210 morgów przestrzeni i 30 stóp głębokie.

Mokronowski (Jędrzéj), wojewoda mazowiecki, ur. 1713, † 1784 w Warszawie. Obrawszy sobie zawód wojskowy, służył najprzód za Augusta II, a potém był majorem w pułku dragonów Stanisława Leszczyńskiego, po którego ustąpieniu udał się do Francyi i tam przez 8 lat zostawał w wojsku pod

marszałkami de Coigni i de Belleisle. Po powrocie do ojczyzny został generałem lejtnantem; stronnik partyi hetmańskiéj, występował czynnie przeciw zamachowi stanu Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym 1764, a po ustąpieniu z Warszawy przywódców opozycyi uciérał się dość szczęśliwie z wojskami rossyjskiemi i Ksawerego Branickiego, ale w końcu musiał broń złożyć (Czerwiec 1764) i wyjechał w poselstwie szukać pomocy w Dreźnie i Berlinie. Za powrotem do kraju pojednał się z królem, otrzymał 1768 starostwo tłumackie i t. r. wysłany był od senatu do Barzan, by ich skłonić do zgody. Misyja ta spełzła jednak na niczém. Człowiek zaeny i dość w narodzie popularny, został M. obrany 1776 marszałkiem sejmu konfederackiego, na którym nowe bardzo ważne uchwalono prawa. W 1781 otrzymał województwo mazowieckie. Obok tego był kilkakrotnie wyprawiany do dworów zagranicznych z ważnemi zleceniami. M. był jednym z ludzi, którzy rozumnie zapatrywali się na stosunki ówczesne i wszelkiemi siłami pracowali nad odwróceniem grożącego upadku. Podczas pobytu swojego we Francyi M. miał dostarczyć Rulhierowi wszystkich materyjałów i wiadomości do napisania dzieła o *Bezrządzie Polski.*—**Mokronowski** (Stanisław), generał polski, sławny z waleczności swojéj, synowiec poprzedniego, ur. 1761 we wsi Bogońcach. Nauki pobiérał u jezuitów, potém w korpusie kadetów, a kończył je w Paryżu. Rozpoczął służbę wojskową w kraju, lecz po dwu latach przeszedł do wojska francuskiego. Wróciwszy r. 1788 do Polski, wybrany został posłem na sejm wielki z ziemi Wyszogrodzkiej. Mianowany wice-brygadyjerem, znajdował się 1792 w bitwie pod Zieleńcami. W r. 1794 ogłoszony przez lud komendantem m. Warszawy i siły zbrojnéj województwa mazowieckiego, wpływem swym i zaufaniem, jakie posiadał, przyczynił się wiele do uśmierzenia rozruchów i uspokojenia umysłów. Następnie udał się do wojska, gdzie odznaczył się kilkakrotnie, a mianowicie pod Błoniem przeciwko wojsku pruskiemu i na Litwie. Po upadku sprawy wyjechał do Włoch, skąd wrócił schorowany do Warszawy i tu † 1821.

Mokrski (Floryjan), biskup krakowski, syn Piotra, kasztelana sędomierskiego, był kanclerzem łęczyckim i proboszczem krakowskim, a od r. 1367 biskupem krakowskim. Gorliwy pasterz, stawiał kościoły i hojnie je uposażał; w Bodzentynie zbudował zamek i miasto murem opasał, toż samo uczynił z m. Iłżą. Po śmierci Kazimiérza W. jeździł do Węgier i sprowadził na tron króla Ludwika, którego w krakowie ukoronował. † w Krakowie 1380.

Mokrskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie sieradzkiém, w ziemi wieluńskiéj, powiecie ostrzeszowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało dzierżawę Mokrsko i trzy wójtostwa we wsiach: Wróblewie, Krzyworzece i Wierzbiu, które posiadał Adam Lasocki, stolnik sochaczewski, opłacając z nich kwarty złp. 1,819 gr. 9, a hyberny złp. 864 gr. 6. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj przez oddzielną konstytucyję zapewniły mu dożywocie tego sstwa wraz z wojtostwem sochaczewskiém.

Mokry-łutołek, jezioro w w. ks. i regencyi poznańskiéj, pow. międzyrzeckim, przez które rz. Obra przepływa.

Moksza, rz., bierze początek w powiecie mokszańskim, gub. penzeńskiéj; przechodzi następnie do guber. tambowskiéj i, ubiegłszy 575 w., wpada do rz. Oki. Spławna na przestrzeni 390 w., szeroka od 25—60 sążni, żeglowną jest w Kwietniu i Maju, w czasie wezbrania wody, w innych zaś porach r. spławiają nią tylko zboże, mąkę, wyroby żelazne i t. p.

Mokszan, m. pow. i gub. penzeńskiéj, nad rz. Mokszą, przeszło 14,000 m.— *Mokszański powiat* ma na przestrzeni 2,752 w. kw. przeszło 93,000 m. Powierzchnia górzysta bezleśna, grunt czarnoziem, tylko nad rzeką Aziasz znajdują się miejsca piaszczyste.

Mól (*Tinea*), rodzaj owadów z rzędu łuskokrzydłych czyli motyli, z grupy motyli drobnych (*microlepidoptera*). Są to owady drobne, przedstawiające częstokroć najpiękniejsze barwy; przednia para ich skrzydeł opatrzona jest po brzegach frendzlami, tylna para szersza, w stanie spokojnym złożona. Ich gąsienice są bardzo małe, najczęściéj po 16 nóg mają, poczwarki przebywają zwykle w domkach, które sobie urządzają z materyj roślinnych i zwierzęcych, przez nie przegryzionych. Wykształcone M. nie są szkodliwe, lecz gąsienice ich zrządzają wielkie szkody w futrach, sukniach wełnianych i t. p., jak *T. pellionella*, tudzież w ziarnach zbożowych i roślinach, jak *T. granella*.

Mola, m. portowe we włoskiéj prow. Bari, nad morzem Adryjatyckiém, ma 12,500 m.

Mola (Piotr Frańciszek), zwykle *Mola di Roma* nazywany, malarz szkoły Bolońskiéj, ur. 1612 r. w Coldre, kantonie tessyńskim, † 1668 w Rzymie. Odznaczał się genijalną kompozycyją i kolorytem. Jego współczesny, a może pokrewny, *Jan Chrzc. Mola*, ur. 1614, † 1661 r., był znakomitym pejzażystą.—*Kacper Mola*, ur. pod koniec XVI w. w Lugano, był jednym z najlepszych medalijerów w służbie papieskiéj.

Molass, w Szwajcaryi, piaskowiec ziarnisty szary, stanowiący głównie okolice wzgórkowate Szwajcaryi i używany tam w budownictwie.

Molay (Jakób Bernard de), ostatni w mistrz zakonu Templaryjuszów, ur. w połowie XIII w. w Burgundyi, wstąpił w młodym wieku do zakonu Templaryjuszów i 1298 r. wybrany był na w. mistrza. Przygotowując roku 1306 na wyspie Cyprze nową zbrojną wyprawę przeciwko Saracenom, w skutek zaproszenia papieża Klemensa V i Filipa Pięknego przybył do Francyi, gdzie uwikłany w proces wytoczony jego zakonowi, dnia 13 Października 1307 został z wszystkimi, znajdującymi się we Francyi rycerzami, uwięziony a 13 Marca 1313 r. żywcem spalony.

Molbech (Chrystyjan), znakomity filolog i historyk duński, ur. 1783 w Soröe, od r. 1829 profesor historyi literatury uniwersytetu w Kopenhadze.

mianowany 1846 radcą stanu, † 1857 r. Z dzieł jego najważniejsze: „*Dansk Ordbog*“ (2 wyd. Kopen. 1854—59) „*Dansk Dialect-Lexicon*“ (tamże 1837—41); „*Dansk Glossarium*“ (tamże 1854). — Jego starszy syn, *Chrystyjan Karol Fryderyk Molbech*, ur. 1821, od r. 1853 do r. 1864 profesor północnéj i duńskiéj literatury w Kiel, znany jest jako poeta podróżopisarz.

Molé (Mateusz), ur. 1584, prokurator generalny w Paryżu, został 1641 za wpływem Richelieu'go piérwszym prezydentem parlamentu paryskiego, a 1651 pieczętarzem koronnym. † 1656. M. zyskał sławę jako śmiały obrońca interesów ludu i wolności, skutkiem czego narażał się dworowi i panom. Jego „*Mémoires*“ (3 t., Paryż 1854—56) wydał Champollion Figeac.—**Molé** (Edward Frańciszek Mateusz), urodz. 1760, od 1788 prezydent parlamentu, skończył życie pod gilotyną 1794 r. — **Molé** (Ludwik Mateusz hr.), syn poprzedniego, ur. 1781 w Paryżu, przebywał podczas rewolucyi w Szwajcaryi i Anglii, w r. 1796 powrócił do Francyi, został 1809 radcą stanu, dyrektorem budowy dróg i mostów, a 1813 roku ministrem sprawiedliwości i wielkim sędzią (*grand juge*). Za Burbonów mianowany parem, był w latach 1817—18 ministrem marynarki. W 1830 r. sprawował przez kilka miesięcy za Ludwika Filipa urząd ministra spraw zagranicznych, a w 1836—39 r. stał na czele gabinetu reakcyjnego. Wybrany deputowanym 1848, był jednym z najbardziéj wpływowych członków w zgromadzeniach konstytucyjném i prawodawczém; po zamachu stanu 1851 usunął się do życia prywatnego i † 1855.

Molekuły, czyli *cząsteczki*, w ogólności mała część ciała, zbiór pewnéj liczby atomów; chemija nowoczesna nadała im znaczenie ściśléj określone (ob. chemija). *Siły molekularne* czyli *międzycząsteczkowe* są to siły działające między M. ciał, jak spojność, przyczepność, i t. p.

Moleschott (Jakób), fizyjolog i filozof współczesny, ur. 1822 w Herzogenbusch; medycynę i nauki przyrodzone studyjował w Heidelbergu, i jeszcze jako student uzyskał nagrodę za rozprawę wyznaczoną przez uniwersytet w Haarlem „*Kritische Betrachtung von Liebigs Theorie der Pflanzenernährung*“ (1845). W r. 1847 habilitował się jako docent fizyjologii i antropologii w Heidelbergu, a w r. 1853 założył laboratoryjum fizyjologiczne. Na ten czas przypadają najważniejsze jego prace: „*Physiologie der Nahrungsmittel*“ (1850, 2 wyd. 1859); „*Lehre der Nahrungsmittel*“ (dzieło popularne, 1850, 3 wyd. 1857); „*Physiologie des Stoffwechsels in Pflanzen und Thieren*“ (1851) i „*Kreislauf des Lebens. Physiologische Antworten auf Liebigs Chemische Briefe*“ (1852, 4 wyd. 1863). We wszystkich tych dziełach M. rozwija zasadę, że człowiek jest dziełem materyi, z któréj się składa, że jest wytworem chemicznym, a tak zwane siły fizyczne i duchowe człowieka są tylko własnościami materyi. Materyja i duch są to rzeczy nieoddzielne, materyja nieożywiona nie istnieje, bo byłaby to materyja bez wszelkich własności, bez których jéj sobie wyobrazić nie możemy. Za te pojęcia materyjalistyczne otrzymał w r. 1854 z rozporządzenia ministeryjalnego ostrzeżenie od senatu uniwersyteckiego, opuścił katedrę, w r. 1856 przeniósł się jako profesor fizyologii do politechniki w Zurich, w r. 1861 powołanym został do Turynu. Oprócz powyższych ogłosił: „*Georg Forster, der Naturforscher des Volks*“ (1854, 2 wyd. 1862); „*Physiologisches Skizzeubuch*“ (1861) i in., oprócz wielu rozpraw i mów, jak „*Licht und Leben*“, „*Pathologie und Physiologie*“ i in. Wszystkie jego prace okazują rozległą wiedzę, wielką jasność i wzorowy wykład. Jako jeden z najdzielniejszych przywódców szkoły materyjalistycznéj, ściągał na siebie niejednokrotne gromy licznych przeciwników, które dzielnie odpiérał.

Molesworth (sir Wilhelm), ur. 1810 w Camberwell w Surrey, mąż stanu angielski, wszedł 1832 do parlamentu jako deputowany z hrabstwa Cornwall i wkrótce stanął na czele tak zwanych radykalistów filozoficznych; po rozwiązaniu gabinetu Aberdeen przyłączył się do téj jego frakcyi, która tworzyła gabinet Palmerstona, otrzymał w Lipcu 1855 urząd sekretarza stanu kolonij, lecz wkrótce potém † t. r.

Molfetta, m. w neapolitańskiéj prow. Bari, nad morzem Adryjatyckiém, rezydencyja biskupa, wspaniały kościół katedralny, port i 21,000 m. W bliskości znajduje się słynna kopalnia saletry, zwana Pulo, dająca rocznie do 10,000 centn.

Molibden, pierwiastek chemiczny, mataliczny, dający się zaliczyć do grupy chromu. Jestto pierwiastek dosyć rzadki, występuje głównie w przyrodzie jak molibolenijan ołowiu (*ołowiak żółty*) w Bleibergu w Karyntyi, krystalizujący w graniastosłupy kwadratowe, i siarek molibdenu (*molibdenit, błyszcz molibdenowy*) pozoru kruszcowatego, w drobnych krystałkach graniastosłupowych, albo w massach złożonych z małych blaszek giętkich, napotykający się w Alpach, Piernejach i t. d. M. otrzymuje się przez żarzenie kwasu molibdennego w wodorze, jako proszek szary, a przez redukcyję chlorku molibdenu w postaci białych listków, nieco klepalnych. C. wł=8, 6, ciężar atomowy=92, symbol jego jest Mo. Jestto pierwiastek sześcioatomowy. Poznany został przez Scheelego w r. 1778, a wydzielony przez Hjelma w 1782 r. Z tlenem wydaje 3 związki. *Kwas molibdenny* Mo O_3, *dwutlenek* M., Mo O_2 i *półtoratlenek* M., $Mo_2 O_3$. Piérwszy jest białym proszkiem, rozpuszcza się w kwasach i alkalijach, sole jego ziemne i metaliczne są w wodzie nierozpuszczalne. Również kilka związków wydaje z chlorem. M. i jego związki zostosowań nie mają żadnych. Molibdenit służy do wyrobu niebieskiéj farby, małowartéj.

Molière (Jan Chrzc., *Poquelin*, zwany de), słynny komedyjopisarz francuski, ur. 1622 w Paryżu, pochodząc z ludu (gdyż ojciec jego był kamerdynerem królewskim) i wcześnie własnym zostawiony siłom, miał sposobność poznania ludzi i życia w całéj onego rzeczywistości. Nie ukończywszy szkół, został aktorem. Na czele uorganizowanéj przez się niewielkiéj trupy dramatycznéj przez lat 12 tułał się po miastach prowincyjonalnych i występował we własnych sztukach: „*Etourdi*“ 1653) i „*Dépit a-*

moureux" (1654). Wróciwszy do Paryża 1658, za staraniem protektora swego ks. Conti wystąpił na scenie wobec Ludwika XIV i tak umiał mu się podobać, że pozostał ze swą trupą w Paryżu, a później wszedł nawet w służbę królewską i otworzył teatr w Palais-Royal, w którym przedstawiał własne utwory: „*Les précieuses ridicules*" (1659); „*Le cocu imaginaire*" (1660); „*L'école des maris*" (1661); „*L'école des femmes*" (1663); „*Le misantrope*" (1666); „*Le Tartufe*" (1667); dwie ostatnie komedyje są jego arcydziełami; „*Le bourgeois gentilhomme*" (1670) i t. d. Grając główną rolę w komedyi swéj „*Le malade imaginaire*" (1673), zachorował na scenie i w kilka godzin potém zmarł 1673. M. jest dla nowożytnego świata twórcą tak zwanéj komedyi charakterystycznéj. Żaden przed nim poeta francuski nie był do tego stopnia narodowym a zarazem tak czysto ludzkim jak M.; żaden téż z taką wiernością i prawdą nie pojmował, z takim humorem i dowcipem nie malował charakteru i ułomności swego narodu i całéj zgoła epoki. Lubo z powodu stanowiska swego musiał palić kadzidła dworowi, mimo to wszakże niby demokrata prawdziwy i rewolucyjonista, bez wahania się wyśmiéwa niezmiernie komicznie arystokracyję, tak naówczas potężną we Francyi, demaskuje bigotów i świętoszków. Najsłabszą stroną M. jest wynalezienie. Wiele bowiem brał z poetów hiszpańskich, włoskich, rzymskich, ze starych francuskich *fabliaux* (ob.) i Rabelais'go. Mimo to przecież na wszystkiém, co u innych zapożyczał, wyciskał genijalne piętno własnéj swéj indywidualności. Słusznie więc uważają go Francuzi za ojca swéj komedyi. Z licznych edycyj dzieł M. najlepsze są: Anger'a (z komentarzami 9 tomów, Paryż 1819), Aimé Martin (z waryjantami 1845) Lefèvre'a (4 tomy, Paryż. 1854) i Molanda (7 t., Par. 1863—64). Na język polski przełożył komedyje M. Franciszek Kowalski (ob.).—Por. Tachereau „*Histoire de la vie et des ouvrages de* M. (Par. 1825 i częściéj); Bazia „*Notes historiques sur la vie de* M." (Paryż 1851); Soulé „*Recherches sur M. et sur sa famille*" (Paryż 1863); Fournel „*Les contemporains de* M." (t. 1—2, Paryż 1863—65).

Molina (Ludwik), jezuita i nauczyciel teologii w Evora, ur. 1535 w Cuença, † 1601 r. w Madrycie; słynny ze swéj teoryi, starającéj się pogodzić naukę kościoła o łasce z teoryją predestynacyi. W głównem swém dziele „*Libri arbitri cum gratiae donis divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione concordia*" (Lizbona 1588 i późn.) starał się pogodzić semipelagijańskie pojęcie o łasce z pojęciem św. Augustyna i z tego powodu popadł w kłótnie i spory z dominikanami; broniony był przez jezuitów. Spór ten, do ukończenia którego zwołał papież Klemens VIII 1598 kongregacyję *de auxiliis gratiae divinae*, powtórzył się po śmierci M. w sporze przeciwko Jansenistom.

Molina (Don Pedro), ur. 1776 w Guatemali, był przywódcą stronnictwa liberalnego, po ukończeniu wojny o wyswobodzenie sprawował tak w swoim kraju, jako i w centralnym zarządzie amerykańskim rozmaite wysokie urzędy i przez długi czas był profesorem i prezydentem fakultetu medycyny oraz i głównym dyrektorem uniwersytetu w Guatemali. Obok tego w ojczyźnie swojéj zjednał sobie dobre imię jako lekarz, poeta i publicysta.—Jego syn *don Filip* M., ur. 1812 w Guatemali, wyprawiony został 1848 do Europy jako poseł nadzwyczajny, dla zawarcia układów z rozmaitymi rządami. I on także znany jest z pism swoich w przedmiocie historyi i geografii Ameryki środkowéj.

Molinari (Gustaw de), ekonomista belgijski, ur. 1819 w Liège. Przybywszy wcześnie do Paryża, był spółpracownikiem różnych czasopism opozycyi radykalnéj. Po zamachu 2 Grudn. wróciwszy do Belgii, otrzymał katedrę ekonomii politycznéj w muzeum przemysłowém w Brukseli. Z dzieł jego oprócz cennych artykułów, umieszczanych w wielu czasopismach, wymieniamy: „*Etudes économiques*" (1846); „*Les révolutions et le despotisme*" (Bruksel 1852); „*Cours d'économie politique*", dzieło pełne oryginalnych poglądów (1855; 9 ed. 1864); „*Lettres sur la Russie*" (1861); „*Questions d'économie politique et de droit public*" (2 t., 1861); „*Galerie des financiers belges*" (1866); „*Mouvement socialiste et les réunions publiques avant le 4 Septembre 1870*" (1871) i t. d. Od pewnego czasu jest M. jednym z głównych spółredaktorów „*Journal des Débats*".

Molinia, ob. Trzęślica.

Molinos (Michał), mistyk hiszpański, ur. 1627 w Patacina w Aragonii, studyjował w Pampelunie i Coimbrze, od 1669 przebywał w Rzymie gdzie † r. 1696. Znany jest jako autor dzieła „*Guida Spirituale*" (Rzym. 1675), w którém inkwizycyja wynalazła 68 ustępów kacerskich, a które M. przymuszony był r. 1687 odprzysiądz. Przedstawiał on istotę prawdziwéj pobożności jako zależącą na cichéj spokojności duszy, na czystéj miłości Boga i na bezpośredniéj jego kontemplacyi, stąd system jego nazwano *kwijetyzmem* (ob.), a zwolenników tego systemu *kwijetystami*. — Porów. „*Recueil des diverses pièces concernant le quiétisme; ou* M., *ses sentiments et ses disciples*" (Amsterdam 1688).

Molitor (Franciszek Ignacy), malarz, w Mogile pod Krakowem w kościele cysterskim są jego obrazy, przedstawiające śś. Józefa, Bernarda, Floryjana i Benedykta z datami 1761 i 1762.

Molitor (Piotr Franc.), malarz rodem Czech, żyjący w Krakowie około połowy XVIII w., malował alfresco i portrety olejne. Jego pędzla są piękne sklepienia kościoła ś. Barbary w Krakowie, wyobrażające *prace apostolskie księży jezuitów*.

Molitor (Gabryjel Jan Józef, hrabia), marszałek francuski, ur. 1770 w Hayange. Od r. 1792 do 1815 odbył wszystkie kampanije i był uważany za jednego z najdzielniejszych generałów Napoleona. W r. 1814 przyłączony do korpusu Macdonalda, czynił aż do abdykacyi Napoleona najrozpaczliwsze, ale daremne usiłowania, nareszcie poddał się Burbonom i mianowany został generał-inspektorem. Podczas stu dni wystąpiwszy znowu za cesarzem, stracił swój stopień, ale go odzyskał r. 1818. W 1823 dowodził w Hiszpanii, a energiją swą przyspieszył ukończenie wojny i otrzymał za to buławę marszał-

kowską i godność para Francyi. Za rządów Ludwika Filipa był komendantem inwalidów, a za prezydentury Ludwika Napoleona wielkim kanclerzem legii honorowéj; † 1849.

Moll w muzyce, ob. Minor.

Moller (Cyryjak), teolog ewang. i wiérszopis, nauczyciel w szkole wileńskiéj 1590—1605, wydał: „*Epicedion in obitum Ill. Pr. D. Christophori Radzivill*“ (Wilno 1604) i przetłumaczył na język niemiecki Krowickiego „*Chrześcijańskie napomnienie z Apologiją*“ (Wilno 1602).

Moller (Jerzy), słynny budowniczy, ur, 1784 r. w Diepholz, w Hanowerskiém, † 1852, jako wielkoksiążęcy heski budowniczy nadworny, wystawił Casino, teatr opery, kościół katolicki w Darmstadzie, i w. in. Kopuła w Moguncyi i dach tamecznego teatru, przęzeń wystawione, uważane są za arcydzieła. Zasłużył się również jako autor w historyi budownictwa średniowiecznego. Prace jego na tém polu są: „*Denkmäler deutscher Kunst*“ (3 t., Darmstadt 1815—45); „*Der Münster zu Freiburg in Breisgau* (tamże 1826); „*Der Originalriss des Doms zu Köln*“ (tamże 1818).

Möller (Antoni), malarz, rodem z Gdańska, żył w latach 1580—1610, piszą go *Miller*, *Moller*, *Müller*. Odznaczał on się poprawnością rysunku, pięknością kolorytu i wyborną charakterystyką figur. Zalety te uwydatniają się najświetniéj w najgłówniejszym jego obrazie, *Sąd ostateczny*.— Porów. Rastawickiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. 2).

Möller (Jens), teolog i historyk duński, ur. 1779 w Karrebak w Zeelandyi, profesor teologii w Kopenhadze, † 1833. Oprócz teologii i historyi zajmował się także estetyką i wywarł wielki wpływ na literaturę duńską jako dowcipny krytyk. Liczne jego prace mieszczą się głównie w czasopismach a zwłaszcza w „*Mnemosyne eller Samling of faedrelandske Minder og Skildringer*“. Od 1811—32 wydawał *Theologisk og nyt theologisk Bibliothek* w latach zaś 1830—31 *Dansk Litteratur Tidende*.

Möllhousen (Baldwin), podróżopisarz i romansista niemiecki, ur. 1825 w Bonn. Ukończywszy gimnazyjum, poświęcał się agronomii praktycznéj, następnie udał się do Ameryki, podróżował, pracował przy wytykaniu drogi żelaznéj oceanu Spokojnego (1813) i wśród tych zajęć nagromadził wiele materyjałów. Za powrotem do Europy ogłosił oprócz opisów podróży: „*Tagebuch einer Reise von Mississippi und der Südsee*“ (Lipsk 1858) i „*Reisen in die Felsengebirge Nordamerikas bis zum Hochplateau von Neumexico*“ (2 t., Lipsk 1861), cały szereg romansów i noweli, osnutych na tle stosunków amerykańskich. Wymieniamy z nich: „*Der Halbindianer*“ (Lipsk 1861); „*Der Flüchtling*“ (1863); „*Der Mayordomo*“ (1863); „*Das Mormonen Mädchen*“ (1864); „*Der Meerkönig*“ (1867); „*Der Piratenlieutenant*“ (1870); „*Das Finkenhaus*“ (1872).

Molo (z włos.), tama zbudowana z wielkich kamieni przy portach albo ujściach rzek, celem zapobieżenia najściu piasków.

Moloch lub **Molech**, t. j. król, nazwa bóstwa czczonego przez różne plemiona semickie; spotyka się także i w połączeniu, jak *Baal-Molech*, *Baal-Melkarth* (król miasta), i ściśle biorąc, nie jest imieniem własném, lecz wyrażeniem teokratycznego stosunku Boga do należnego doń ludu. Tak samo i bóg Moabitów zowie się Milkom, t. j. nasz król. Trudno dojść, jakie bóstwo pierwotnie rozumiano pod tą nazwą, jużto dla tego, że kult u rozmaitych plemion był rozmaity, już to, że częste pomieszanie bóstw wcześnie zatarło pierwotne ich znaczenie. W czasach gdy Izraelici weszli w stosunki z Fenicyjanami i Syryjczykami, pod nazwą M. był rozumiany przeważnie *Baal-Chamman*, bóg słońca letniego i jego siły niszczącéj, którego czczono ofiarami z ludzi. Salomon zaprowadził kult M. u Izraelitów i aż do czasów Jozyjasza składano mu w dolinie Hinnom pod Jerozolimą ofiary z dzieci. Opisy posągu M., przechowane u późniejszych pisarzów rabinicznych, są nie pewne.

Molossowie, naród szczepu helleńskiego, osiadły u Epirze na półn. od odnogi Ambracyjskiéj. Opanowawszy wyrocznię w Dodonie, stali się najpotężniejszym ludem w Epirze. Grecy mimo pokrewieństwa uważali M. za barbarów. Władcy M., nazywający się królami Epiru, rezydowali w *Passaron* a potém w Ambracyi. Po śmierci Pirusa III (192) państwo ich stało się łupem Macedończyków a następnie Rzymian.

Molossus, miara wiérszowa złożona z trzech długich zgłosek (— — —).

Molski (Marcin), wiérszopis, ur. 1751 r. w województwie Poznańskiém. Rzuciwszy szkoły w 17 roku życia, brał udział w konfederacyi Barskiéj, poczém ukończył nauki w korpusie kadetów w Warszawie. W r. 1794 służył w wojsku. Następnie wyszedł do Francyi, skąd wróciwszy, osiadł stale w Warszawie. W r. 1807 został członkiem towarzystwa przyjaciół nauk i † 1822. Obdarzony wielką łatwością rymowania pisał wiérsze na każdą okoliczność i schlebiał wszystkim. Najobszerniejszym jego utworem jest poemat p. t. *Stanislaida*, świadczący, iż M. niezbywało na istotnych zdolnościach. Liczne okolicznościowe poezyje M. wychodziły pojedynczo między 1791 a 1822 r. Utwory te jak również i pośmiertne poezyje wyszły zebrane staraniem krewnych poety w 2 t. w Warszawie (1864 i 1865).

Moltke, staroszlachecka rodzina meklenburgska, od początku zeszłego wieku osiadła w Danii. Protoplasta jéj w tym kraju *Adam Gottlob Moltke* (ur. 1810, † 1792), otrzymał od króla Fryderyka V 1759 tytuł hrabiowski i zostawił dzieci dwadzieścioro i dwoje.— **Moltke** (Joachim), syn poprzedniego, ur. 1746, † 1818 r. był dwukrotnie ministrem skarbu; urósłszy na tym urzędzie w bogactwa, oskarżany był wielokrotnie o nadużycia.—**Moltke** (Adam Wilhelm hr.), syn poprzedniego, urodzony 1785 r., † 1864 r., przez lat 30 przeszło był ministrem skarbu a po 1848 r. zarządzał aż do 1852 wydziałem spraw zagranicznych. Ogromnego majątku (miał podobno milijon złp. dochodu) używał szlachetnie na podniesienie nauki i sztuki. — **Moltke** (Helmuth Karol Bernard hrabia de), z tejże rodzi-

ny co poprzedni, generał-feldmarszałek pruski i szef sztabu generalnego armii, ur. 1800 r. w Parchim w Meklenburgskiém. Ze służby wojskowéj duńskiéj przeszedłszy 1822 do pruskiéj, jako oficer sztabu generalnego (od 1832) przebywał czas jakiś w Turcyi, 1849—55 był naczelnikiem sztabu 4-go korpusu a 1858 r. został naczelnikiem generalnego sztabu armii w stopniu generała. Już w wojnie duńskiéj 1864 przyczynił się swém zdaniem do ułożenia ogólnego planu operacyj. Zwycięska kampanija 1866 r. opiérała się téż przeważnie na kombinacyjach, ułożonych przez M., który kierował pochodem wojsk na Ołomuniec i Wiedeń, a następnie traktował o pięciodniowy rozejm. Szczęśliwe wykonanie nakreślonego przezeń planu w wojnie z Francyją 1870—71 r., zyskało mu sławę piérwszorzędnego w nowszych czasach strategika. Zasadą jego jest „*Maszerować oddzielnie, uderzać razem*“. Za usługi swe otrzymał 1870 tytuł hrabiowski, 1871 godność generał-feldmarszałku, a 1872 r. mianowany dożywotnim członkiem izby panów i wynagrodzony bogatemi dotacyjami. M. jest znany także jako autor kilku pism w rzeczach wojskowych a mianowicie: „*Der russ.-türk. Feldzug in der europ. Türkei*“ (Berlin 1835); „*Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835—39*“ (Berl. 1841); „*Der ital. Feldzug von 1859*“ (2 ed., Berlin 1863). Pod jego kierunkiem wychodzi także „*Sprawozdanie sztabu generalnego niem. o kampanii 1870—1871.*

Molukki, czyli **Moluckie** albo *Korzenne* wyspy, nazywa się bardzo rozległy archipelag na oceanie Indyjskim, pomiędzy wyspami Celebes i Nową Gwineją położony, który obejmuje trzy grupy wysp: *Banda* (ob.), *Amboina* (ob.) i właściwe Molukki czyli *Ternaty* 1,130 m. kw. z ludnością około 100,000 Wszystkie wyspy M. zostają pod zwierzchnim zarządem Niderlandów, których gubernator generalny rezyduje na wyspie Amboina. Rezydenctwo czyli prowincyja właściwych Molukków składa się z grupy 13 większych i kilku mniejszych wysp, pomiędzy Gwineją i Filipinami położonych, ze stolicą namiestnika w twierdzy Oranien na wyspie Ternate; zresztą wyspy M. mają także własnych sułtanów, zależnych od Holendrów. Najpotężniéjszym z nich jest sułtan mieszkający w m. Ternate, który posiada kilka wysp pod swoją władzą. Głównymi płodami M. są goździki, kwiat i gałka muszkatołowa. Wyspy M. zostały odkryte r. 1511 przez Portugalczyków pod kierunkiem Antoniego de Abreu i Franciszka Serrao i zostawały w ich ręku aż do w. XVII, w którym Holendrzy je opanowali.

Mołczada, rz. poczyna się w pow. nowogrodzkim ze źródeł pod wsiami Janowice i Sawcewicze, płynie w kierunku północno-zachodnim po granicy gub. grodzieńskiéj i mińskiéj i w téj ostatniéj wpada do Przemszy.

Mołdawa, rz., ob. Motława.

Mołdawija, ob. Multany.

Mołodeczno, mczko w gub. mińskiéj, nad rz. Uszą, pamiętne pobytem Napoleona I w r. 1812. Jest tu instytut nauczycieli elementarnych wyznania prawosławnego.

Mołodziński (Kazimiérz), malarz krakowski, żyjący w drugiéj połowie XVIII w. Prace jego znajdują się w wielu kościołach w Krakowie. Jednym z najpiękniejszych jego obrazów jest *Ś. Anna, pieszcząca dziecię, N. Pannę*, znajdujący się w galeryi niegdyś Tomasza Zielińskiego w Kielcach.

Mołoga, rz. spławna w środkowéj Rossyi, bierze początek w pow. bieżeckim gub. twerskiéj, przechodzi do gub. jarosławskiéj i pod m. Mołogą wpada do Wołgi. Należy do systemu wodnego tychwińskiego. Długa do 520 wiorst. Wiosną wylewa; miejscami głęboka; obfituje w ryby.

Mołoga, m. pow. gub. jarosławskiéj, przy ujściu rz. Mołogi do Wołgi, o 6 mil od Jarosławia, ma około 3,700 m., trudniących się wyrobem słodu, tudzież kaszy owsianéj i jęczmiennéj. — *Mołogski powiat*, ma na przestrzeni 4,446 w. kw. ok. 100,000 m.; położenie jego jest wzgórzyste, grunt gliniasty i piasczysty.

Mołokanie, sekta religijna rossyjska, która otrzymała nazwę z téj przyczyny, że zwolennicy jéj, wbrew zwyczajowi kościoła wschodniego, używają w czasie postu mléka. M. wierzą w Bibliję, w „Słowo Boże“ i w św. Trójcę. Na zasadzie dziesięciorga przykazań odrzucają cześć oddawaną obrazom a to dla tego, że takowe są dziełem rąk ludzkich; niedziela powinna być należycie święconą; uznają także powinność słuchania władzy świeckiéj. Wyznanie ich zakazuje oszustwa, złodziejstwa, przemocy, kłamstwa i t. d. Chociaż zasady wiary M. są zgodne w wielu punktach z zasadami kościoła wschodn., pod względem jednak sakramentów schodzą się z protestantami. Chrzest uważają za znak oczyszczenia duszy przez przyjęcie wiary w Boga w Trójcy jedynego; odrzucają ostatnie pomazanie i święcenie kapłańskie, niepożywają na pamiątkę Chrystusa chleba ani wina. Za najwyższego pasterza uważają Jezusa, do wykonywania zaś obrządków religijnych powołują z pośrodka siebie ludzi odznaczających się zacnością. Małżeństwo jest nierozłączalne; post zachowują przed Bożém Narodzeniem i Wielkanocą. W życiu towarzyskiém odznaczają się miłością pokoju i prawością. Najwięcéj M. znajduje się w gub. tauryckiéj, saratowskiéj i erywańskiéj.

Mołotniewo, jezioro w pow. grodzieńskim, łączące się za pośrednictwem strugi Chomuty z wielkiém jeziorém Białem, a z drugiéj strony z jeziorami Zapurie i Żot.

Moment, w ogóle toż co chwila. W mechanice M. *statyczny* jestto iloczyn z siły przez liniję prostą (wyraz M. ma tu być skróceniem *movimentum* od *movere* poruszać). W szczególności M. siły względem punktu jestto iloczyn z téj siły przez prostopadłą wyprowadzoną z tego punktu do kierunku siły; M. siły względem linii prostéj lub płaszczyzny jestto iloczyn z siły przez prostopadłą, wyprowadzoną z punktu przyczepienia siły do owéj linii lub płaszczyzny. Teoryja M. ma ważne znaczenie w statyce. M. *bezwładności* ciała jestto iloczyn z massy

tego ciała przez kwadrat odległości jego środka ciężkości od danego punktu lub linii.

Mommsen (Teodor), znakomity historyk i starożytnik niemiecki, ur. 1817 w Garding w Szleswigu; ukończywszy studyja uniwersyteckie w Kiel, mieszkał pewien czas jako nauczyciel prywatny w Altonie i występował jako publicysta w interesach szlezwicko-niemieckich. Wezwany 1848 na profesora prawa do Lipska, został usunięty 1850 z powodu udziału w ruchach dwu lat poprzednich. W 1852 otrzymał katedrę w Zürichu, skąd 1854 przeniósł się do Wrocławia a 1857 do Berlina, gdzie poruczono mu wraz z Henzenem kierunek wydawnictwa: „*Corpus inscriptionum latinarum*“ (t. I, Berlin 1863). Głównym owocem jego rozległych i gruntownych studyjów epigraficznych są dzieła: „*Die unterital. Dialekte*“ (Lipsk 1850); „*Corpus inscriptionum Neapolitanarum*“ (Lip. 1851); „*Inscriptiones confoederationis Helveticae*“ (Zürich 1854) i „*Res gestae divi Augusti e monumentis Ancyrano et apolloniensi*“ (Berl. 1865) i t. d. Obok tego, pomijając mnóstwo monografij wielkiéj wartości, w przedmiocie starożytności rzymskich i prawa rzymskiego, najcelniejszém, bo stanowiącem epokę, dziełem M. jest: „*Römische Geschichte*“ (3 t., Berl. 1854—56; 5 ed. 1868—70; przekład polski T. Dziekońskiego, 4 t., Warsz. 1868). Z innych prac jego wymieniamy: „*Die Römische Chronologie bis auf Cäsar*“ (Berl. 1858); „*Geschichte des römischen Münzwesens*“ (tamże 1860); „*Römische Forschungen*“ (t. 1, Berl. 1864); „*Röm. Staatsrecht*“ (t. 1, Lip. 1871) i wyborna ed. „*Digesta Justiniani Augusti*“ (Berlin 1868—1870). Dla studyjów swych podróżował M. wiele po Włoszech.—**Mommsen** (Jan Tycho), brat poprzedniego, ur. 1819, dyrektor wyższéj szkoły miejskiéj w Oldenburgu, zasłużył się przekładem Pindara i krytycznemi pracami nad Shakspearem, z których najcelniejsza: „*Der Perkins-Shakspeare*“ (Berlin 1854). — **Mommsen** (August), brat poprzednich, ur. 1821 r. w Oldekœ, obecnie nauczyciel w Parchim, znany jest jako dobry filolog. Z prac jego wymieniamy: „*Beiträge zur griech. Zeitrechnung*“ (Lipsk 1856); „*Zweiter Beitrag zur Zeitrechnung der Griechen und Römer*“ (Lipsk 1859) i „*Heortologie. Antiquarische Untersuchungen über die städtischen Feste der Athener*“ (Lipsk 1864).—Niespokrewniony z poprzednimi, ale także rodem ze Szlezwigu, jest *Fryderyk Mommsen*, który był przez pewien przeciąg czasu szefem wydziału sprawiedliwości w Kiel, a potém jako docent prywatny habilitował się w Getyndze i pomiędzy innemi, wydał dzieła: „*Beiträge zum Obligationenrecht*“ (2 tomy, Brunświk 1853—55), tudzież „*Erörterungen aus dem obligationenrecht*“ (Brunśw. 1859).

Momordica (*Przepękla, Tryskacz, Żydowskie jagody*), rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, mający owoce do małych ogórków podobne, sprężysto się otwierające; należą tu zioła roczne w krajach gorących, niektóre znane jako lekarskie lub ozdobne. **M.** *balsamina* w Indyjach Wsch. ma owoce szkarłatne, jajowate, zwane *jabłkami balsamowemi* (*poma hierosolymitana*); polewa się je oliwą i uważa ten olej za skuteczny przeciw oparzeliznom, ranom i t. d. Owoce niedorzałe, zaprawione solą, są jadalne. Liście **M.** *charantia*, w Indyjach wschod., używają się tam przeciw robakom, kaszlowi i in. Owoc **M.** *elaterium* 1—1½ cala długi, jest szorstki, mięsisty, żółtawozielony; po dojrzeniu odrywa się od szypułki i gwałtownie wyrzuca nasiona i sok śluzowy. Wszystkie części téj rośliny zawierają elaterynę (ob.), a owoce były niegdyś słynne w medycynie.

Momus, syn nocy, bóg szyderstwa i przygany, w późniejszych dopiéro występuje czasach i to zwykle wespół z Kosmosem. U Lucyjana jest on bożkiem wolnomyślnym między bogami arystokratycznymi, wyszydzający wszystko, co ma tylko historyczną a nie przyrodzoną wartość. Sztuka plastyczna wyobraża go jako przeżyłego, fizycznie zniedołężniałego starca.—Pod tyt. „*Momusa*“ wychodziło w Warszawie około r. 1820 pismo humorystyczne pod redakcyją Alojz. Żółkowskiego, ojca.

Monachijum inaczéj Mnichów, niekiedy Munich (po niem. *München*), stolica Bawaryi, leży nad rzeką Isar, na obszernéj na 160 st., nad poziom morza wzniesionéj płaszczyźnie i ma 170,688 m. Całe miasto składa się z 4 cyrkułów i 8 przedmieść, które po części tworzą najpiękniejsze dzielnice miasta. Przedmieścia te są: św. Anny, Maksymilijana, Ludwika, Józefa, Schönfeld, Isar, Au, Haidhausen i Giesing; posiadają one również jak i samo miasto przepyszne ulice, wspaniałe kościoły, obszerne place, ozdobne gmachy i pałace. Z ulic zasługują na uwagę: Ludwika Maksymilijana, Karola, Praugera i inne; z placów wyróżniają się przed innymi: plac Maksymilijana Józefa, plac Witelsbachów, Odeonu, Przechadzek (Promenadeplatz), Karola i Maryjski. Wszystkie one są ozdobione przepysznymi posągami, wykonanymi przez najpiérwszych artystów. Do najwspanialszych budowli należą: Katedra, kościoły św. Michała, św. Ludwika, bazylika ukończona w 1840, dworska kaplica, pałac królewski, teatry, gmach wystawy sztuk pięknych, pałac szklanny, mennica, arsenał, muzeum narodowe, ministeryjum wojny i t. d. Wszystkie prawie te budynki należą do rozmaitych stylów budownictwa, celują śmiałością zarysów, harmonią szczegułów i ozdobnem wykończeniem. Bogate jest M. w zakłady rozpowszechniające pojęcia naukowe i artystyczne, posiada bowiem: akademiję nauk (z bogatymi zbiorami i archiwami państwa), biblijotekę publiczną (800,000 t., 25,000 rękopismów) uniwersytet Ludwika Maksymilijana z obserwatoryjum i biblijotekę liczącą 300,000 t., muzeum etnograficzne, akademiję sztuk pięknych, biblijotekę i pinakotekę (zbiory obrazów i rzeźb), muzeum narodowe, konserwatoryjum muzyczne, szkołę politechniczną, szkołę budownictwa, szkołę główną weterynaryi, różne naukowe stowarzyszenia, gabinety fizyczny i politechniczny, zbiory przedmiotów z historyi naturalnéj, zbiór monet, miedziorytów i t. d. Taka nadzwyczajna obfitość i łatwość sposobów kształcenia się naukowego i artystycznego sprawiła, że poczucie piękna wysoko tu jest rozwinięte i że M. zyskało sławę nowożytnych Aten. Posiada ono

także wybornie urządzone zakłady opieki dla ubogich, dla chorych i dla dzieci. Przemysł tutejszy bardzo rozwinięty, szczególniéj wyroby szklanne i kruszcowe, malarstwo na szkle, fabrykacyja narzędzi optycznych i fizycznych, machin rolniczych, broni, zegarów wieżowych, drzeworytnictwo i t. d. są wysoko udoskonalone. Handel znaczny, ma na swe posługi wyborne drogi lądowe, wodne, a także koleje żelazne, telegrafy, poczty, banki i t. p. M. założone zostało przez Henryka w 1158 r.; Ludwik Surowy († 1294) i Ludwik Bawarski († 1347), często tu przemieszkiwali i znacznie powiększyli i upiększyli miasto, więcéj jednak jeszcze zasłużyli się w tym względzie książęta: Albrecht IV i V, Wilhelm V i Maksymilijan I. Do r. 1791 M. było obwarowane, w tym jednak czasie, mury i wały jego zostały zburzone, rowy zapełnione, a tak miasto mogło się rozszerzać przez dołączanie nowych przedmieść, ku czemu nie żałowali starań Ludwik I i Maksymilijan II.

Monaco, małe, dawniéj do Włoch, dziś do Francyi należące, a nad morzem Śródziemném, między Genuą i Nicą położone, księstewko ma $2^1/_2$ m. kw. przestrzeni i 8,000 m.; miasto główne *Monaco*; ma port, pałac książęcy i 1,400 m.—*Historyja.* Od czasów cesarza Ottona I kraik ten był w posiadaniu rodziny Grimaldi; w r. 1450 przeszedł pod zwierzchnictwo Hiszpanów, 1641 Francuzów, a po wygaśnieniu rodu Grimaldich w linii męskiéj 1731, stał się własnością Jakóba Franciszka Leonarda de Goyon-Matignon de Torigny, który był mężem córki i spadkobierczyni ostatniego Grimaldi. Układem paryskim z 20 Listop. 1815 M. oddane zostało pod opiekę Sardynii, która uznawszy samoistność księstwa, zastrzegła sobie przecież prawo trzymania w niém swojéj załogi wojskowéj i mianowania komendanta placu w mieście. D. 18 Wrześ. 1848 r. Karol Albert wcielił dwie gminy księstwa, Mentone i Roccabruna, do królestwa sardyńskiego. Wznawiane ciągle protestacyje księcia Florestana I († 1856) i jego następcy Karola, zostały w ten sposób uwzględnione, że po zajęciu Nicei przez Francyję, książę M. na mocy układu z d. 2 Lutego 1861 dwie wspomniane wyżéj gminy odstąpił Francyi za sumę 4 milijonów franków.

Monady, w filoz., ob. Leibnitz.

Monady, w zoologii, grupa żyjątek mikroskopowych z typu pierwotworów (ob.) czyli istot najprostszych, stojących na granicy życia zwierzęcego. To, co dawniéj nazywano M. i zaliczano do wymoczków, uznano za ruchome zarodniki wodorostów i grzybów. Obecnie pod tą nazwą rozumie Cieńkowski grupę istot jednokomórkowych, niezawiérających chlorofilu. Są to z początku ruchliwe zarodniki, które następnie przechodzą najczęściéj w stan ameby (ob.), a u niektórych, jak u *Monas amyli*, kilka zarodników spływa dla utworzenia ameby. Co do sposobu żywienia okazują analogiję do korzenionogów (ob.), co do ogólnego stopnia rozwoju okazują najbliższe podobieństwo do jednokomórkowych wodorostów i grzybów. W ostatnich czasach Haeckel oddzielił rodzaje *Monas (Protomonas)* i *Vampyrella*, dla tego, że nie zawierają jądra komórkowego, od innych M. i połączył z kilku rodzajami korzenionogów, również bezjądrowemi, w oddzielną grupę, pod nazwą *moner*. — Por. Cieńkowskiego „*Beiträge zur Kenntniss der Monaden* (*Archiv für mikrosk. Anat.*„ t. I, 1865); Haeckel'a „*Monographie der Moneren* (*Jenaische Zeitschrift*“, t. IV).

Monadologija t. j. nauka o monadach, jestto tytuł jednéj z najważniejszych prac filozoficznych Leibnitza (ob.).

Monaghan, hrabstwo w Irlandzkiéj prow. Ulster, zajmuje $23^1/_2$ m. kw. z ludnością, zmniejszającą się i wynoszącą już tylko 126,500. Miasto główne M. ma 3,484 m. i prowadzi handel płótnem.

Monaldeschi (Jan, markiz), rodem z Ascoli we Włoszech, przeniósł się do Szwecyi i został 1652 r. koniuszym królowéj Krystyny, któréj nawet po jéj abdykacyi, jako jawny jéj ulubieniec towarzyszył za granicę. Schwytany podobno na jakiémś przeniewierzeniu się, został z rozkazu królowéj ścięty 10 Listop. 1657 r. we Francyi, w zamku Fontainebleau. Los M. niejednokrotnie już dostarczał przedmiotu romansopisarzom.

Monarda (*Pysznogłówka*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmujący bardzo korzenne zioła i krzewy w Amer. płn., o wspaniałych kwiatach, zebranych w wielkie główki. M. *didyma* o kwiatach szkarłatnych; liście w Ameryce płn. używają się w naparze jak herbata (herbata *oswego*). Różne gatunki hodują się jako ozdobne.

Monarchija (jedynowładztwo), jest taką formą rządu, gdzie najwyższa władza spoczywa w ręku jednego człowieka, nazywanego *monarchą* (cesarzem królem, księciem, sułtanem i t. d.). Historyja poświadcza, mówi Mohl autor, że najcywilizowańsze ludy chętnie pod taką formą rządu zostają, że zatem musi ona mieć ważne i większe dogodności, aniżeli inne racyjonalniejsze formy bytu państwowego. Dogodności te upatrują w silniejszéj koncentracyi władzy, w jednolitości programu rządowego, w szybkości decyzyi, w możności przenoszenia się z miejsca na miejsce zwierzchnika państwa, i nakoniec w jego stanowisku wyższem po nad wszystkie partyje, co ma być rękojmią sprawiedliwości. Różne są formy monarchii jako to: 1) *Monarchija nieograniczona* czyli *absolutna*, w któréj panujący dzierży wszelką władzę państwową, bez wszelkiego ograniczenia i udziału poddanych; powinien jednak władzy téj używać dla dobra państwa; 2) *Monarchija ograniczona przez stany*, w któréj pewne warstwy ludności, ściśle prawem oznaczone, w niektórych wypadkach, również prawem przewidzianych, mają możność i władzę współdziałania z monarchą i ograniczania jego woli, w razie gdyby ta nie była zgodną z ich interesem; 3) *Monarchija reprezentacyjna albo konstytucyjna*, gdy nie pewne warstwy ludności, ale cały jéj ogół, przedstawiany przez swoich deputatów, ma prawo współudziału w rządach razem z monarchą i może ograniczać jego wolę. Deputaci ludu stanowią izbę reprezentantów, któréj członkowie są nieodpowiedzialni za swe gło-

sy i wnioski. Niekiedy, oprócz izby reprezentantów, jest jeszcze izba przedstawicieli wyższych warstw społecznych (senat, izba panów lordów i t. d.). System taki rządu zowie się parlamentarnym. Por. Bluntchli „*Algemeine Staatsrecht*“ t. I; Hinrichs „*Die Könige*“ (Lipsk 1852); Stahl „*Das monarchische Princip*“ (Heidelberg 1845).

Monastér (z greck.), w kościele wschodnim znaczy toż samo co w zachodnim *klasztor* (ob.).

Monasterzyska, *Monasteryszcza*, m. w obwodzie stanisławowskim w Galicyi, nad rz. Koropcem, ma 3,300 m., piękny pałac, przerobiony z dawnego zamku i wielką fabrykę cygar.

Monasteryszcze, uroczysko nad Horyniem, w pow. rowieńskim. W XVI w. istniał tu jeszcze monaster pod wezwaniem św. Jerzego i archanioła Michała, zniesiony podobno przez wylewy Horynia.

Moncada (Don Frańciszek de, hr. *de Osona*), ur. 1586 w Walencyi, wódz i mąż stanu hiszpański, w końcu gabernator niderlandzki i naczelny dowódca wojsk hiszpańskich tamże, poległ r. 1635 przy oblężeniu twierdzy Goch w Kliwii. Napisał „*Historia de la expedicion de Catalones y Aragoneses contra Turcos y Griegos*“ (Barcel. 1623; Madr. 1805 i Barcel. 1841), dzieło uważane z powodu żywości przedstawienia i wzorowego stylu za klasyczne.

Moncey (Bon Adryjan Jeannot), *książę Conegliano*, par i marszałek francuski, ur. 1754 r. w Besançon; w 15 roku życia wszedł do wojska, 1794 i 95 dokonał świetnéj wyprawy przeciwko Hiszpanii, skutkiem któréj zawarty został pokój w Bazylei. Odznaczywszy się w wojnie włoskiéj, przy ustanowieniu cesarstwa mianowany został marszałkiem i księciem Conegliano. Następnie walczył we wszystkich kampanijach aż do r. 1812; odtąd, jako przeciwnik wojennéj polityki Napoleona, miał już tylko inspekcyję nad kadrami rozerwowymi. Po abdykacyi cesarza otrzymał godność para, którą jednak z powodu wystąpienia swego w ciągu 100 dni utracił, a dopiéro w r. 1819 napowrót odzyskał. Dowodząc 4-m korpusem armii w kampanii hiszpańskiéj 1823 r., zawarł 2 Listop. t. r. zaszczytną kapitulacyję z Miną. Mianowany 1833 gubernatorem domu inwalidów, † 1842.

Moncrif (Frańciszek Augustyn Paradis de), poeta francuski, ur. 1687 w Paryżu, † 1770. Protegowany przez Maurepas i hr. d'Argenson, znalazł wielkie łaski u dworu, został 1734 lektorem królowéj Maryi Leszczyńskiéj i ulubieńcem Ludwika XV. Był także czas jakiś generalnym sekretarzem w ministeryjum wojny. Z pism jego najwięcéj miały powodzenia: „*Essai sur la nécessité et sur les moyens deplaire*“ (Paryż 1738) i powiastka „*Les âmes rivales*“. Pomiędzy jego „*Poésies diverses*“ odznaczają się szczególniéj romanse. Zbiorowa ed. prac jego „*Oeuvres*“ wyszła w Paryżu (2 t. 1796).

Mondego, rz. w portugalskiéj prowincyi Beira, bierze początek w górach Serra-Estrella, zaczyna być spławną od Koimbry i po 24 milach biegu uchodzi do oceanu atlantyckiego.

Mondovi, miasto warowne, we włoskiéj prowincyi Cuneo, rezydencyja biskupa; ma 15,000 m., cytadelę, zamek i piękny kościół katedralny. Pamiętne jest zwycięstwem odniesioném w jego okolicy 21 Kwiet. 1796 przez Francuzów, pod dowództwem generałów Masseny i Augereau, nad Austryjakami, dowodzonymi przez generała Beaulieu.

Mone (Frańciszek Józef), historyk niemiecki, ur. 1796 w Mingolsheim pod Bruchsal z rodziny niderlandzkiéj nazwiskiem *Moonen*. Po ukończeniu uniwersytetu w Heidelbergu, był najprzód profesorem w Heidelbergu a potem w Löwen, zaś od r. 1835 dyrektorem generaln. archiwum państwa w Karlsruhe. Z prac jego zasługują na uwagę: „*Geschichte des Heidenthums im nördl. Europa*“ (2 t., Heidelberg 1821—23); „*Übersicht der niederl. Volksliteratur älterer Zeit*“ (Tüb. 1838); „*Urgeschichte des bad. Landes*“ (2 t., Karlsruhe 1845); „*Die gallische Sprache und ihre Brauchbarkeit für die Geschichte*“ (tam. 1851); „*Celtische Forschungen zur Geschichte Mitteleuropas*“ (Freiburg 1857).

Monesyja, środek lekarski pochodzący z Brazylii, otrzymywany prawdopodobnie z kory drzewa Chrysophyllum glycyphloeum. Przedstawia się w postaci płaskich, ciężkich kawałków, brunatnéj barwy, pomarszczonych na powierzchni, smaku gorzkowego. M. zawiera garbnik i stąd działa ściągający. Zapał, jaki M. piérwotnie obudziła, osłabł po bliższém poznaniu.

Moneta, ob. Piéniądze.

Moneta (Jan), kaznodzieja ewangielicki, ur. 1659 w Olesku, † 1735; konrektor w Wilnie, potém rektor w Grudziądzu, następnie kaznodzieja w Gdańsku; oprócz pieśni kościelnych, wydał tłumaczenie „*Wyznania wiary augsburgskiéj*“ (Król. 1730). — **Moneta** (Jan), syn poprzedniego, gramatyk, wydał gramatykę polską p. t. „*Enchiridion polonicum oder polnisches Handbuch*“, któréj 19 wydanie wyszło w Wrocławiu r. 1809 p. t. „*Polnische Grammatik, vermehrte von Vogel*“, a nadto wypisy p. t. „*Polnisches Lesebuch*“ (Wrocław 1785) i „*Słownik polsko-niemiecki*“ (t. 1785).

Moneta (Chrystyjan Jakób), nadworny lekarz króla Stanisława Augusta, miał znaczną praktykę w Warszawie i słynął z leczenia zimną wodą. Wydał: „*Abhandlung, dass die Kälte und das kalte Wasser in Catarrh-Krankheiten wahre Heilmittel sind*“ (Warsz. 1776), oraz „*Sposób jedyny i nieomylny ratowania ludzi, których pies lub inne zwierzę wściekłe ukąsiło*“ (wyd. 2, Warszawa 1786).

Monge (Kacper), znakomity matematyk i fizyk, ur. 1746 w Beaune, † 1818; kształcił się w Lyonie, gdzie już w 16 r. życia został nauczycielem fizyki i mat.; w skutek kilku odkryć, ważnych dla inżynieryi, został w r. 1780 członkiem akademii nauk, a 1783 profesosem hydrauliki w Paryżu; gorący zwolennik rewolucyi, objął po 10 Sierpnia 1792 ministeryjum marynarki, po opuszczeniu którego przyjął kierownictwo nad wszystkiemi fabrykami broni rzeczypospolitéj. Za dyrektoryjatu założył szkołę politechniczną, w któréj zajął katedrę matematyki. W 1798 towarzyszył Napoleonowi do Egiptu i objął kierownictwo nad wszystkiemi pracami naukowemi w Egipcie; podał tam, między innemi, wybor-

ne wyjaśnienie mamideł (ob.). Za cesarstwa został senatorem i hrabią de Peluse z dotacyją 200,000 fr., które obracał na wsparcie biédnych uczniów. Po drugiéj restauracyi utracił wszystkie urzędy. W Beaune wzniesiono mu posąg 1849. Z wielu jego prac najważniejszém jest wynalezienie geometryi opisującéj. Ogłosił: „*Leçons de géométrie descriptive*“ (7 wyd., Par. 1846); „*Application de l'analyse à la géometrie des surfaces du 1 et 2 degrés*“ (5 wyd., Paryż 1849); „*Wykład statyki*“ (tł. pol. Lewockiego 1820). — Porów. Arago „*Eloge de* M.“ (1846).

Mongolija, kraina w Azyi środkowéj, należąca do państwa chińskiego, leży między Syberyją, Chinami, Tybetem, Mandżuryją i Tataryją niepodległą i obejmuje przeszło 70,000 mil kw. (Ponieważ jestto kraj bardzo mało znany, dla tego i rozległość jego nie jest dokładnie obliczoną, oznaczają ją na 60,000 do 90,000 mil kw.). M. stanowi część wielkiéj wyżyny średnio-azyjatyckiéj i tworzy olbrzymie płaskowzgórze na 4,000 do 12,000 stóp nad poziom morza wzniesione. Na północy ciągną się tu góry Ałtajskie, na południe Tion-Szan z wielu rozgałęzieniami; góry te, pokryte w małéj części lasem, przedstawiają nagie skały granitu i kwarcu. Południową część kraju stanowi pustynia Gobi (ob.), na któréj trafiają się jednak miejsca pokryte bujną trawą stepową. Z rzek płynących tu najważniejsze są: Irtysz, Selenga, Jenisiéj (wszystkie trzy daléj płyną w Syberyi), Amur, Pejno, Hoangho i wiele drobniejszych rzek stepowych. Wiele tu jest jezior, a najznaczniejsze z nich są: Dzajsan (Sajsan) Losogol, Lopnor, Koko i inne. Klimat lądowy nader rozmaity, temperatura bowiem zależy tu głównie od stopnia wysokości gruntu. Płody niezbyt bogate. Zwierzęta dzikie dostarczają pięknych futer (sobole, niedźwiedzie, wydry, wilki, bobry i t. d.), oraz dobrego mięsa (jelenie, zające, kozy). Jest także wiele gatunków drapieżnego ptastwa (sokoły, orły, sępy). Roślinność nieznaczna, ciał kopalnych wielka obfitość; drogie kruszce znajdują się w Ałtaju. Mieszkańcy, **Mongołowie** (3 do 4 milijonów), przedstawiają piérwotny typ rasy *mongolskiéj* albo *żółtéj* (kolor skóry jak wysuszonych skórek cytrynowych, włos czarny, twarz płaska, wystające kości policzkowe, oczy małe) i dzielą się na liczne plemiona. Wyznają oni przeważnie religiją lamajską i trudnią się pasterstwem, polowaniem i rybołowstwem. Przemysł jest tu prawie nierozwinięty, handel karawanowy. Rząd despotyczno-patryjarchalny. Naczelnicy różnych pokoleń składają hołd i opłacają daninę futrami cesarzowi chińskiemu, który tu ma swojego namiestnika z tytułem wicekróla i wojska rozstawione w miastach. Dzieli się M. na właściwą M. w części wschodniéj, Dżungaryją w części zachodniéj i Tangut w części południowo-zachodniéj kraju położone.

Pierwotna *historyja* Mongołów zupełnie ciemna. Dzieje pewniejsze rozpoczynają się dopiéro z wystąpieniem Dżingis-Chana (ob.) na początku XIII w. On bowiem zjednoczywszy plemiona środkowéj i zachodniéj Azyi, między któremi najpotężniejsi byli Tatarzy i Mongołowie, wyniósł swój naród z niepojętą szybkością do znaczenia uniwersalno-historycznego. Straszne były ówczesne wyprawy M. Jezdne ich tłumy niszczyły wszystko, co napotkały na drodze. Równocześnie z tymi podbojami szerzy się wśród M. islam i buddyzm a z Indostanu, Tybetu, Chin, Persyi i krajów małoazyjatyckich przenika wyższa kultura, która się wyraziła w płodach własnéj *literatury mongolskiéj*. Literatura ta, co prawda, składa się przeważnie z tłumaczeń i naśladownictwa utworów tybetańskich i muzułmańskich, jest jednakże bogata i posiada wiele cennych dzieł historycznych. Po śmierci Dżingis-chana (r. 1227) synowie jego podbili Chiny, znieśli kalifat Bagdadzki i shołdowali seldżukskich sułtanów Ikonijum. W r. 1237 wtargnęli do krajów słowiańskich, zdobyli Moskwę, rzucili się następnie, pustosząc wszystko, w r. 1240 na Polskę. Spalili Sędomiérz i Kraków i posunęli się aż do Szląska; stąd, po klęsce doznanéj 9 Kwiet. 1241 pod wsią Wahlstadt od połączonych sił Polaków i Krzyżaków, cofnęli się do Morawii i pobici zostali 21 Czerw. 1241 pod Ołomuńcem. Następnie zwrócili się do Węgier i rzucili postrach na całą Europę zachodnią. Atoli dla niezgód wewnętrznych, wynikłych skutkiem śmierci Oktaja (1243), wrócili do Azyi, by w Karakorum, stolicy swego państwa uniwersalnego, wybrać nowego chana wielkiego. Najwyższego szczytu potęgi dosięgło państwo M. w drugiéj połowie XIII w. Rozciągało się ono wówczas od wschod. morza Chińskiego do granic Polski i od alpejskich krain Himalajów aż w głąb Syberyi. Wkrótce jednak zaczęło tak szybko upadać, że w końcu tegoż wieku za czasów wielkiego chana Kubiłaja rozpadło się na kilka niezależnych od siebie części. Najznaczniejsze z tych nowych państw mongolskich były: w Chinach, Turkestanie, Syberyi, w południowéj Rossyi (Kipczak) i w Persyi. W r. 1368 zostali M. wygnani z Chin, a w w. XV z Rossyi. W środkowéj jednakże i zachodniéj Azyi Timur (ob.) nie tylko że ocalił potęgę M. od zupełnego upadku, ale nawet około 1369 r. utworzył nowe i to silne państwo mongolskie, które przetrwało do 1468 roku. Dynastyja Timura utrzymała się jeno w Dżagataju, stąd to wyszedł znowu Babur (ob.) 1519 r. i założył w Hindostanie nowe państwo Wielkiego-Mogoła. Od XVI w. począwszy utracili M. dawne swe znaczenie historyczne. — Porów. księcia mongolskiego Ssanang-Ssetsen Kungtaidżi (około 1660) „*Historyja wschodnich* M.“ (oryginał mongol. z przekładem niemieck. Schmidta, Petersb. 1829); Altan Tobczi „*Roczniki mongolskie*“ (oryginał mongols. z przekładem rossyjsk. Galsang Gomojewa, Petersb. 1858); Schott „*Aelteste Nachrichten von* M. *und Tataren*“ (Berl. 1846); D'Ohsson „*Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Lenc*“ (4 t., Haaga i Amsterd. 1834—35); Grigoriew „*Historia* M.“ (przekład rossyjski z perskiego, Petersb. 1834); Hammer-Purgstall „*Geschichte der Goldenen Horde*“ (Peszt 1840); Erdmann „*Temudschin, der Unerschütterliche, nebst einer geographisch-etnograph. Einleitung*“ (Lipsk 1862) i t. d. — Piérwszą gramatykę

(Petersb. 1831) i piérwszy słownik (Petersb. 1835) języka mongol. dał J. J. Schmidt. Co się tyczy języka M.—wielkiéj wartości są prace J. Kowalewskiego (ob.), który wydał gramatykę mongol. (Kazań 1835), chrestomatyję mongol. (2 t., Kazań 1836—38) i wreszcie „*Dictionaire mongol-russe-français*“ (3 t., Kazań 1844—49).

Monika (św.), matka św. Augustyna, ur. 332 r. w Afryce z rodziców chrześcijan, nawróciła swego męża Patrycyjusza z Tawastu. Z synami swymi Augustynem i Nawigijuszem odbyła podróż do Włoch; gdzie † w Ostii w r. 387, Papież Marcin V kazał przenieść jéj zwłoki do Rzymu. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 4 Maja.

Monitor, rodzaj pancerników czyli okrętów opancerzonych, w którym właściwy okręt wystaje tylko na 1 lub $1^1/_2$ stopy nad wodę, a działa umieszczone są w obracających się wieżach, wznoszących się wysoko nad pokład. Z powodu nieznacznego wznoszenia się nad wodę i małéj objętości wież, bardzo je trudno trafić. M. są pochodzenia amerykańskiego, projektowane były przez Ericsona (ob.), w czasie wojny domowéj płn. amer., a nazwa ich poszła od piérwszego okrętu tego rodzaju, który został nazwany M.—M., rodzaj jaszczurek, ob. ostrzegacz.

Moniuszko (Kazimiérz), obywatel gub. mińskiéj, członek honorowy b. uniwersytetu wileńskiego i wizytator szkół tamecznego okręgu nauk., zmarły 1836, wydał: „*Rzut oka na początek i upowszechnienie prawa rzymskiego* i t. d.“ (Wilno 1816).

Moniuszko (Dominik), jeden z najgorliwszych filantropów na Litwie, ur. 1787 r., po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim wszedł do wojska polskiego i dosłużył się stopnia majora. Następne lata przepędził w majętności swojéj w gub. mińskiéj, gdzie obok konwiktu dla dziewcząt założył szkołę parafijalną we wsi Radkowszczyźnie dla chłopców, podzieloną na dwa oddziały: początkujący i wyższy, w których wykładano: naukę religii, czytanie słowiańskie, rossyjskie i polskie, kaligrafiję, rysunki, arytmetykę, ogrodnictwo, technologiję, rolnictwo, leśnictwo, pszczolnictwo, naukę zdrowia, weterynaryję i rękodzielnictwo.—Duszą tego jedynego, prywatnemi siłami urządzonego zakładu, był sam M. który całe mienie poświęcił dla dobra swoich włościan. Z jego śmiercią 1848 upadły i jego zakłady.—**Moniuszko** (Stanisław), najznakomitszy kompozytor polski, reformator polskiéj opery, ur. 1819 r. we wsi Ubiel w gub. mińskiéj. Wpływ otoczenia domowego korzystnie oddziaływał na wyobraźnię dziecka. Ojciec, zacny obywatel i dawny żołniérz, uosabiał niedawno zamarłą przeszłość, — matka, światła i nieco muzykalna kobiéta, pielęgnowała troskliwie zarodki talentu wcześnie się zapowiadającego. Śpiéwy Niemcewicza rozbudzały w duszy chłopca cześć dla minionych wieków. W 1827 roku wysłano go do Warszawy, gdzie od A. Freyera (ob.) pobiérał przez dwa lata (do 1830) lekcyje muzyki. Wróciwszy w rodzinne strony, rozpoczął w Mińsku nauki gimnazyjalne i dalszą pracę nad muzyką pod przewodnictwem Dominika Stefanowicza. W 1835 r. udał się M. do Berlina, gdzie przez lat trzy studyjował teoryję muzyki pod sterem Rungenhagena. Wróciwszy do kraju (1839); osiadł w Wilnie, utrzymując się z lekcyj i kompozycyj, gdyż nieszczęśliwe okoliczności pozbawiły rodziców majątku. W 1840 r. wszedł w związek małżeński z Aleksandrą Millerówną. Młody 21 letni muzyk stał się kierownikiem całego życia artystycznego w Wilnie. Urządzał on wszelkie koncerty, zabawy muzyczne, kościelne muzyki, akompanijował lub dyrygował orkiestrą. Od 1840 r. począwszy, napisał M. cały szereg małych operetek: „*Ideał*“, „*Loteryja*“, „*Karmaniol*“, *Nowy don Kiszot*“, „*Nocleg w Apeninach*“, „*Żółta Szlafmyca*“, „*Sielanka*“ i inne. Z nich jedna „*Loteryja*“ była przedstawioną w Mińsku 1843 i w Warszawie 1846, pozostałe znane są tylko z pojedynczych numerów. Daleko więcéj sławy i uznania zyskał M. swymi „*Śpiéwnikami*“, których cztéry (od 1842 r.) wydał w Wilnie. Pełne oryginalności, świéżości i rodzinnego charakteru melodyje, poparte bogatym, przepysznym akompanijamentem trafiły do wszystkich serc, żywiéj bijących na piękno prawdziwe. „*Switezianka*“, „*Czaty*“, „*Dziad i Baba*“, *Żal dziewczyny*“, „*Magda karczmarka*“ i cały szereg pieśni do słów Mickiewicza, Odyńca, Wasilewskiego, Syrokomli, Czeczota i innych, wytwarzały naszéj literaturze muzycznéj równie bogatą spuściznę jak ta, którą Schubert Niemcom zostawił. Ośmielony rosnącą sławą, wystąpił M. z dwoma koncertami w Petersburgu (1849 r.), na których wystawił „*Mildę*“ kantatę wyjętą z „*Witoloraudy*“ Kraszewskiego i cudną uwerturę „*Baśń zimowa*“. Po długoletnich staraniach otrzymał wreszcie wezwanie od dyrekcyi teatrów warszawskich do wystawienia „*Halki*“, przedstawianej już w 2 aktach w Wilnie 1854 r., którą z pomocą Wolskiego rozszerzył na 4 aktową operę. Piérwsze przedstawienie miało miejsce 1 Stycznia 1858. Jestto pamiętna data w dziejach naszéj opery, która po 30 latach uśpienia rozpoczynała nową epokę istnienia. Niesłychane powodzenie i nieustający zapał publiczności powitały to arcydzieło. Świetny koncert (Marzec 1858) dostarczył M. 25,000 złp. na podróż za granicę. Poznał się wtedy nasz muzyk z Lisztem, Rossinim i Meyerbeerem. Bawiąc w Paryżu, wykończył jednoaktową operę: „*Flis*“ (do słów St. Bogusławskiego) z prześliczną muzyką (wystawiona t. r. w Warsz.). Zostawszy dyrektorem opery polskiéj, napisał prześliczną lżejszego charakteru operę „*Hrabina*“ (1860 r. w Lutym przedst.) do słów Wł. Wolskiego. Jestto arcydzieło dowcipu, wdzięku i wykończenia. W tymże roku wystawił dawniéj napisaną operetkę „*Jawnuta*“ (libreto z „*Cyganów*“ Kniaźnina), a na początku 1861 jednoaktowe cacko „*Verbum Nobile*“, malujące z życiem i prawdą staroszlacheckie obyczaje. Podobnym duchem tchnie wielka 4 aktowa opera „*Straszny Dwór*“ (do słów J. Chęcińskiego), napisany w 1862 (wystawiony w 1865 i po 9 letniéj przerwie wznowiony z ogromném powodzeniem w 1874 r.). Śliczny to obraz domowego życia naszych przodków. M. rozwija tu cały przepych swéj kompozytorskiéj biegłości; słabnące natchnienie wspiéra znakomitą techniką

Najmniéj powodzenia miała ostatnia z większych oper M. trzyaktowa „*Paryja*“ (do słów J. Chęcińskiego z dramatu Delavigne'a), wystawiona w 1869 r. Obok piérwszorzędnych piękności (prolog, cały akt 2-gi) spotykamy tu bardzo słabe miejsca (połowa 1-go aktu i 3-i). W 1872 r. ukazała się „*Beata*“ jednoaktowa opera do słów J. Chęcińskiego, niedługo jednak utrzymywała się na scenie. Ostatnim utworem M. na tém polu była nieukończona opera „*Trea*„ (do słów J. Jasińskiego). Śmierć nagła kompozytora, przypadła d. 4 Czerwca 1872, położyła kres jego niezmordowanéj twórczości. Niepodobna nam wyliczyć wszystkich utworów M., poprzestać więc musimy na ugrupowaniu ich w pewne działy. I tak, z religijnych kompozycyj najważniejsze są cudne: „*Litanije do N. P. Ostrobramskiéj*“, „*Msza żałobna*“, „*Msza Piotrowińska*“, „*Ojcze nasz*“, „*Intende voci*“ i mnóstwo mszy, hymnów pojedynczych psalmów i t. p. Z kantat i utworów podobnéj formy, prócz wspominanéj „*Mildy*“, „*Niola*“ (wyk. w Wilnie 1852 i Petersburgu 1856) „*Widma*“ sceny liryczne (z II części „Dziadów“), jeden z najznakomitszych utworów M., pełen liryzmu i potęgi dramatycznéj zarazem (wykonywany z wielkim powodzeniem w Wilnie, Warszawie, Krakowie i Lwowie); „*Sonety krymskie*“ (muzyka do 8-u son. Mickiew.), wyk. w Warszawie 1868 r., zawiérają wiele przepysznych ustępów. „*Pani Twardowska*“ (wyk. w War. 1869) małą ma wartość. Pominąwszy muzykę do dramatów, melodramatów i baletów (*Fiyle szatana*, *Monte Christo*, *Na kwaterze*) tańce i recitativa dorabiane do „*Konia Spiżowego*“, „*Kumoszek z Windsoru*“ i innych, wspomnieć musimy o mało znanych i nielicznych, lecz wielkiéj wartości utworach na sam fortepijan jak: „*Sześć polonezów*“ (Wilno u Zawadzkiego), dedykowanych Fl. Miładowskiemu (a między niemi ów „*Pan Chorąży*“, włączony do „*Hrabiny*“); „*trzy walce*“ (Warsz. Gebethner) i kilkanaście innych cudnych nieraz drobiazgów. Utwory do śpiewu mieszczą się w sześciu „*Śpiewnikach domowych*“ i w pojedynczych wydaniach. Wiele z nich wyszło z tekstem lub przekładem rossyjskim, niemieckim i francuskim. Zbiór pieśni z franc. przekładem wydał Flaxland w Paryżu p. t. „*Echos de Pologne*“ (34 pieśni M.). Z prac teorytycznych ogłosił M. „*Pamiętnik do nauki harmonii*“ podług wykładów swoich w Instytucie Muzycznym w Warszawie i zostawił w rękopisie „*Szkołę na fortepijan*“. Szczegóły o życiu i wykaz dokładny kompozycyj M. mieści dziełko Al. Walickiego „*Stanisław M.*“ (Warszawa 1873); ocenę zaś krytyczną utworów dał Bolesław Wilczyński w pracy p. t. „*St. M. i muzyka narodowa*; *studyjum estetyczne*“ (Warszawa 1874 r., odbitka z Bibl. Warszawskiéj).

Monk (Jerzy), *książę Albemarle*, poplecznik i obrońca restauracyi angielskiéj 1660 r., ur. 1608 w Potheridge pod Torrington, † 1670 r. W młodym wieku wstąpiwszy do wojska, odznaczył się w wojnach ze Szkotami i Irlandczykami. W wojnie domowéj pojmany przez Fairfaxa (ob.), wtrącony został 1644 jako rojalista do Towru, ale po dwu latach odzyskawszy wolność, walczył z wielkiém powodzeniem przeciw stronnikom królewskim w północn. Irlandyi. Mianowany został przez Cromwella dowódcą artyleryi, przyczynił się do zwycięstwa pod Dunbar i otrzymał naczelne dowództwo w Szkocyi, któréj 1654 został gubernatorem. Na stanowisku tém okazał wielkie usługi dla sprawy republikańskiéj i nie dał się przeciągnąć na stronę króla (1656). Po śmierci jednak Cromwella przeszedł na stronę Karola II, połączył się w Yorku z Fairfaxem, który zgromadził silny korpus i 21 Lut. 1660 przywrócił znowu prezbiteryjańskich członków parlamentu, wygnanych w Grudniu 1648 r., poczém Karol II 8 Maja 1660 r. królem został ogłoszony. Nowy monarcha mianował M. księciem *Albemarle* i gubernatorem hrabstw Devon i Middlesex. W r. 1666 dowodząc pod rozkazami księcia York flotą angielską przeciwko siłom holenderskim, odniósł M. 25 Czerwca t. r. zwycięstwo nad Ruyterem pod North-Foreland. Na jego synu *Krzysztofie* M. († 1688) wygasł tytuł książąt Albemarle.

Monma, jedność wag japońskich,=$1^3/_4$ gramma franc.=0,14 łuta warsz. M., moneta japońska,=$^1/_{10}$ pila=14 groszom.

Monmouth, hrabstwo w Anglii zachodniéj, obejmuje 27 mil kw. z ludnością 176,000. Miasto gł. *Monmouth*, nad rz. Wye, 5,900 m.

Monmouth (Jakób, książę), naturalny syn Karola II, króla angielskiego, ur. 1649 r. w Rotterdamie. Występował jako przeciwnik księcia York (późniejszego Jakóba II) i główny kierownik wszystkich spisków, mających na celu usunięcie tegoż księcia od tronu, na którym sam zasiąść pragnął. Wygnany z tego powodu przez Karola II do Niderlandów, za Jakóba II wystąpił na nowo ze swemi roszczeniami, wylądował 11 Czerw. 1685 w Lyme w Dorsetshire i w krótkim czasie zebrał 6,000 wojska; pobity atoli 5 Lip. 1685 przez hr. Feversham, został wzięty do niewoli i w 10 dni potém ścięty na Tower-hill.

Monnier (Henryk Bonawentura), pisarz, rysownik i aktor francuski, ur. 1799 w Paryżu. Wykształciwszy się pod kierunkiem Girodeta, miał wielkie powodzenie jako karykaturzysta. Sławę literacką ustalił swemi „*Scènes populaires*“ (Paryż 1830; aż do ostatnich czasów mnóstwo wydań) z własnymi rysunkami; przedstawia w nich charakterystyczne typy *Madame Gibon* i *Monsieur Prudhomme* ze strony tak śmiésznéj a zarazem prawdziwéj, że figury te stały się przysłowiowemi we Francyi. W następnych czasach wydał jeszcze: „*Nouvelles scènes populaires*“ (4 t., 1835—39); „*Les bourgeois de Paris*“ (1854); „*Discours de rien*“ (1855); „*Mémoires de M. Joseph Prudhomme*“ (2 t., 1857); „*Réligion des imbecilles*“ (1862) i t. d. Utwory te, świadczące o wielkim zmyśle spostrzegawczym autora i głębokiéj znajomości obyczajów i zwyczajów klasy średniéj i najniższéj, odznaczają się nieporównanym komizmem. M. pisał także i dla sceny, z mniejszém jednak powodzeniem. Jako aktor jest także niepospolitym.

Monnier (Marek), pisarz francuski, ur. 1829 r.

we Florencyi. Podczas długiego pobytu we Włoszech zbadał doskonale stosunki tamtejsze i ogłosił kilka prac, w których okazuje się jednym z najgruntowniejszych znawców spraw włoskich. Do tego rodzaju dzieł należą: „*Etude de la conquête de la Sicile par les Sarrazins*“ (1847); „*Garibaldi; Histoire de la conquête des Deux Siciles*“ (1861); „*Histoire du brigandage dans l'Italie méridionale*“ (1862); „*La Camorra*“ (1863); „*Pompei et les Pompéiens*“ (1864). Nadto oprócz komedyj i dwu zbiorów poezyj: „*Lucioles*“ (Genewa 1857) i „*Poésies*“ (Par. 1871) wydał gruntowną pracę o historyi teatru franc. p. t. „*Les aïeux de Figaro*“ (1868).

Monochord, jestto narzędzie wklęsłe z otworem w środku, długie na $1^1/_2$ łok. a $^1/_4$ łok. szerokie, opatrzone jedną struną na której z pomocą ruchomej podstawki i cyrkla wynajduje się intonacyję. Używa się głównie do doświadczeń akustycznych dla okazywania praw drgania strón.

Monochrom (z greck.), obraz jednokolorowy, najdawniejszy rodzaj malarstwa. M. zwykle są czerwone na tle białém, lub czarne na czerwoném.

Monodora (*Muszczelina*), rodzaj roślin z rodziny flaszowcowatych, obejmujący jedyny gatunek *M. myristica*, drzewo na Jamajce, którego owoce (orzechy muszkatołowe amerykańskie) używają się często w Indyjach Zach., jako przyprawa korzenna.

Monodrama (z greck.), jestto melodrama, w której jedna tylko osoba występuje czynem i słowem.

Monofizyci (z greck.), zwolennicy wielce rozgałęzionéj sekty chrześcijańskiéj, która w Jezusie Chrystusie uznawała tylko jednę, z boskiéj na ludzką przemienioną naturę i która pojęcia swe najsilniéj rozwinęła w sporze z Nestoryjuszem. Archimandryta konstantynopolski Eutyches (ob.) przy pomocy Dioskurosa, biskupa Aleksandryi, przeprowadził na, tak zwanym, soborze rozbójniczym efeskim (449) naukę o jednéj naturze Chrystusa. Wprawdzie sobor chalcedoński (451) ogłosił Eutychesa i jego zwolenników za kacerzy i postanowił, że w Chrystusie dwie natury nie zmieszane, ale jednakże nierozdzielne, w jednéj osobie uznawać należy; lecz to postanowienie, jak równie i wydany 482 przez cesarza Zenona *Henotikon* nie zdołały załagodzić sporu. Za panowania cesarzów Justynusa i Justynijana nastąpiło zupełne oddzielenie się M. od kościoła i po długich i krwawych walkach zdołali oni, szczególnie pod panowaniem Mahometan, zacnować swą niezależność od państwowéj ortodoksyi. Z powodu podrzędnych kwestyj rozpadli się z czasem M. na kilka sekt nowych, pomniejszych, jako to seweryjanów lub teodozyjanów, julijanistów lub gajenitów, aktistetów, agnoetów i t. d. Najsilniejsze gminy M. utrzymały się w Egipcie, Syryi i Mezopotamii, gdzie utworzyły samodzielne kościoły: *Jakobitów* i *Ormijan* (ob. Armeński kościół). Do monofizyckich kościołów zaliczyć także należy *Abisyński* i *Koptów*.—Porów. Gieselera „*Monophysitarum variæ de Christi persona opiniones*“ (2 t., Gettynga 1835—38).

Monocotyledoneae, ob. jednoliścieniowe.

Monogamija (z greck.), jednożeństwo, związek płciowy jednego męża z jedną żoną, zatem związek przeciwny polygamii czyli wielożeństwu i poliandryi czyli wielomęstwu. W botanice w układzie Lineusza nazwę M. nosi rzęd roślin, w których pięć pręcików około słupka zrosłych jest w rurkę.

Monografija (z greck.), rozprawa, broszura albo książka, traktująca jako oddzielną całość szczegółowy przedmiot w jakowéj nauce. Monografije są płodem czasów nowszych i przyczyniły się wiele do rozwoju nauki.

Monogram (z grec.), jestto znak, czyli figura (po łacinie *signum*, po francusku *chiffre*), złożona z jednéj lub kilku splątanych ze sobą liter albo też ze znaku hijeroglificznego, wyrażająca nazwisko i godność pewnéj osoby. Takich M. używali szczególnie artyści na swoich utworach, tudzież panujący w wiekach średnich, obiérając je sobie dowolnie przy objęciu rządów. Nauka o M. średniowiecznych stanowi osobną część dyplomatyki i służy do wyjaśnienia i krytyki różnych pomników i zabytków onego czasu.—Porów. Helera „*Monogrammen-Lexicon*“ (Bamb. 1831); Bruillot „*Dictionnaire des monogrammes*“ (nowa ed., 3 t., Stuttg. 1832—34); Nagler „*Die Monogrammisten*“ (4 t., Monach. 1857—63).

Monolog (z grec.), dosłownie mowa do samego siebie, albo mowa jednego człowieka, tak się nazywa w dramacie różna od dyjalogu (ob.) scena, w któréj jedna osoba mówi do siebie. M. służy do lepszego uwydatnienia wewnętrznego charakteru osób, głównie działających oraz celniejszych motywów i czynów; dobry dramatyk wszakże tam go jedynie używa, gdzie za pomocą dyjalogu nie byłby w stanie dopiąć tego celu.

Monomotapa, niegdyś państwo we wschodniéj Afryce na wprost Madagaskaru położone, zamieszkałe przez Kafrów; m. st. Zimbanoe; w XVIII w., podzielone na drobne państewka murzyńskie, stało się całkiem bezsilne.

Monopol (z gr.), handel wyjątkowy, uprzywilejowany wprost przeciwny wolnéj konkurencyi, ma miejsce wtedy, gdy rząd udziela pewnym osobom prawo wyłącznego zajmowania się jakąś czynnością lub wyłącznego prowadzenia handlu jakimś przedmiotem. Zdarza się także, że sam rząd bierze w monopol niektóre artykuły, np. sprzedaż soli, tytuniu i t. p.

Monorchis, człowiek mający tylko jedno jądro od urodzenia; drugie zwykle przy tém znajduje się w jamie brzusznéj i jest mniéj wykształcone.

Monoteizm (z gr.), wiara i cześć oddawana jedynemu Bogu. Przeciwnym jest monoteizmowi *polyteizm* czyli wielobóstwo. Historycznie rzecz biorąc, M. nie jest nigdzie początkiem lecz rezultatem religijnego rozwoju.

Monotoleci (z grec.), sekta chrześcijańska, pokrewna Monofizytom (ob.), która w Chrystusie uznawała wprawdzie dwoistą naturę, lecz utrzymywała, że istnieje w nim tylko jedność woli i czynu, że jego wolę ludzką pochłonęła zupełnie wola boska. Początek téj sekcie dał cesarz Heraklijusz; chcąc bowiem połączyć Monofizytów z kościołem ortodok-

syjnym, wydał 622 z porady (622) patryjarchy aleksandryjskiego Cyrusa i patryjarchy konstantynopolskiego Sergijusza, t. z. *Henotikon*, w którym twierdził że w Chrystusie po wcieleniu była tylko jedna wola i jedna siła działająca. Przeciwko zdaniu temu silnie występował patryjarcha jerozolimski Sofronijusz, jako głowa *Dyjoteletów* i wtedy rozpoczęła się walką, któréj niemógł ułagodzić ani edykt cesarski „*Ektheris*“ (638) ani też edykt „*Typos*“, wydany 643 przez cesarza Konstansa II. Dopiéro szósty powszechny sobór w Konstantynopolu (680) zdołał jasno sformułować naukę o podwójnéj naturze w Chrystusie i dać jéj przewagę nad nauką głoszoną przez M-ów, ze szczątków których powstali późniéj Maronici (ob.) w górach Libanu.

Monotijonowe kwasy, ob. Siarka.

Monotonija czyli *Jednostajność*, *Jednotonność*, oznacza brak akcentacyi i modulacyi w głosie ludzkim, tak w mowie jak i śpiéwie. W sztukach pięknych oznacza jednokształtność w manijerze, wynikającą już to ze sposobu traktowania przedmiotu, już to leżącą w jego wyborze i przedstawieniu, w ogóle brak urozmaicenia i życia. Wyrażenie to używa się przenośnie w zastosowaniu do przedmiotów natury, np. okolic.

Monrad (Ditlew Gothard), teolog i mąż stanu duński, ur. 1811 r. w Kopenhadze, po ukończeniu 1838 studyjów teologicznych w mieście rodzinném, udał się w podróż naukową do krajów obcych, z któréj powróciwszy wydał szereg listów politycznych („*Flyvende politiske Blade*“, 1840—42), którymi zwrócił na się powszechną uwagę, lecz zarazem ściągnął prześladowanie ze strony rządu. 1846 został pastorem w Laalandyi w m. Vester Ulslew. Stronnik partyi tak zwanych Eider-Duńczyków, był M. od 22 Marca do 15 Lut. 1848 jako minister wyznań i oświecenia wespół z Tscherningiem duszą ministeryjum Marcowego. W Lutym 1849 został M. biskupem dyjecezyi Laaland-Falster; pozbawiony tego stanowiska 1854, w skutek opozycyi przeciwko ministeryjum Oersteda, został 1858 w ministeryjum Halla dyrektorem wyznań a następnie 1859 ministrem wyznań, od 1860 zaś i oświecenia publicznego. Przy wybuchu starcia duńsko-niemieckiego (1863) powierzono M. utworzenie nowego ministeryjum, w którém został prezesem oraz ministrem finansów i ministrem do spraw holsztyn-lauenburgskich; uporem swym ściągnął na Daniję nieszczęśliwą wojnę z Prusami i Austryją, po fatalnym ukończeniu któréj ustąpiwszy 8 Lip. 1864, przeniósł się wraz z familiją do Nowéj Zelandyi.

Monreale, m. w Sycylii, ma 13,200 m.; ma wspaniałą katedrę arcybiskupią. Tu się zaczęły *nieszpory sycylijskie*.

Monro (Aleksander), słynny anatom i chirurg angielski, ur. 1697 w Londynie, został 1721 profesorem anatomii i chirurgii w Edynburgu i † tamże 1767. Ogólny zbiór jego dzieł anatomicznych (wyd. 2, Edynb. 1784) wydał syn jego, **Monro** (Donald), ur. 1729 w Edynburgu, nadlekarz polowy, † 1802 w Edynburgu, który zostawił po sobie kilka dzieł patologicznych i chemiczno farmaceutycznych.—**Monro** (Aleksander), młodszy brat poprzedniego, ur 1732 w Edynburgu, † tamże 1817, profesor anatomii i chirurgii, wydał kilka ważnych dzieł anatomicznych. — **Monro** (Aleksander), syn poprzedniego, ur. 1760 r., był profesorem anatomii i chirurgii w Edynburgu, ogłosił „*The morbid anatomy of the human gullet, stomach and intestines*“ (1811); „*The morbid anatomy of the brain*“ (1827) i in.

Monroe (Jakób), prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki 1817—1825, ur. 1759 w Wirginii, † 1831 r. w New-Yorku. Odznaczywszy się niejednokrotnie w wojnie o niepodległość, ukończył potém (od 1778) przerwane studyja prawne, został 1783 członkiem kongresu, 1789—94 zasiadał w senacie a następnie odbywał poselstwa do Paryża (1794—96 i 1803), Londynu i Madrytu. Wróciwszy do Europy 1808, został 1810 r. gubernat. Wirginii, 1811 sekret. stanu a 1817 i powtórnie znowu 1821 wybrany prezydentem. Za jego rządów Unija nabyła hiszpańską Florydę i powzięła postanowienie niedopuszczania mieszania się mocarstw europejskich do spraw południowo-amerykańskich (znana powszechnie *zsaada Monroe*). Po złożeniu prezydentury pracował M. gorliwie nad założeniem uniwersytetu w Wirginii i przyłożył się znakomicie do ustanowienia prawa gruntowego dla tegoż Stanu. M. cieszył się wielkim swych ziomków szacunkiem.

Monrowia, stolica rzeczypospolitéj Liberyi w Wyższéj Gwinei, na przylądku Mesurado, ma 3,000 m.

Mons, po flamandzku *Bergen*, silnie obwarowane miasto st. prow. belgijskiéj Hainaut nad rz. Trouille, ma 24,000 m., starożytny zamek (dziś dom obłąkanych) i znaczne fabryki. Pomiędzy wielu gmachami publicznymi odznacza się przedewszystkiém pięknością stylu i śmiałością budowy katedra św. Waltrudy (Cathedrale de Ste Waudre).

Mons pietatis, ob. lombard.

Moscheles (Ignacy), znakomity fortepianista i kompozytor spółczesny, ur. 1794 w Pradze. Ojciec jego kupiec starozakonny, wcześnie zaczął syna kształcić w muzyce i w 1808 wysłał go do Wiednia gdzie u Albrechtsfergera studyjował kontrapunkt. W swoich podróżach artystycznych po północnych Niemczech, Francyi i Anglii dał poznać swój olbrzymi mechanizm i zdolności kompozytorskie. W 1825 r. objął w Londynie miejsce profesora w akademii muzyki. Na wezwanie swego dawnego ucznia Mendelsohna przeniósł się do Lipska dla przewodniczenia założonemu tam konserwatoryjum, † 1870. Kompozycyje M. odznaczają się zarówno pięknością pomysłów jak i wyborczem obrobieniem. Oprócz znanych powszechnie znakomitych etiudów, pozostawił M. kilka wielkiéj wartości koncertów, sonat, trio, sekstet i septet. Położył również zasługi opracowaniem poprawnéj edycyi klasycznych kompozytorów fortepijanowych (Haydn Mozart Bethoven), wydawanych przez Hellbergera w Stuttgardzie.

Monse (Józef Wratisław), prawnik i historyk czeski, ur. 1733 r. w Nowém Mieście pod Igławą, † 1793 w Ołomuńcu; studyjował w Pradze i w Wie-

dniu. Od 1764 adwokat w Ołomuńcu, został 1767 profesorem prawa przyrodzonego i państwowego a potém rzymskiego i kościelnego w uniwersytecie ołomunieckim; 1780 r. rektor uniwersytetu w Brnie, następnie od 1782 dyrektor kursów prawnych w liceum ołomunieckiém. Zasłużył się zwłaszcza pracami odnoszącemi się do prawa narodowego morawskiego, z których ważniejsze: „*Tabula juris publici Mar. Moraviæ*“ (Ołomuniec 1776); „*Leitfaden zu den Verlesungen über die Landesgesetze Mährens*“ (t. 1783); „*Die ältesten Municipalrechte der Stadt Brünn*“ (t. 1788). Z innych prac M. wymieniamy: „*De antiquitate hodierni juris ecclesiastici doctrinæ*“ (1770); „*Synopsis juris ecclesiastici*“ (t. r.); „*Dialogus inter clericum et militem super dignitate papali et regia*“ (1779); „*Supeditata ad hist. liter. Mor.*“ (Ołomuniec 1877); „*Infulae doctæ Moraviae*“ (Berno 1789); „*Versuch einer kurzgefassten Landesgeschichte der Markgrafthums Mähren*“ (2 t. sięgające do r. 1306, Berno i Ołomuniec 1785—88) i w. in.

Monselet (Karol), literat francuski, ur. 1825 w Nantes, gdzie ojciec jego był księgarzem. Ukończywszy nauki w rodzinném mieście i w Bordeaux, wcześnie już poświęcił się literaturze i zwrócił na się uwagę poematem „*Marie et Ferdinand*“ (Bord. 1842) oraz kilku sztukami scenicznemi. Osiadłszy 1846 w Paryżu, był spółpracownikiem wielu pism tamtejszych, w których umieszczał mnóstwo artykułów literackich i krytycznych. Oprócz studyjów literackich, dotyczących głównie XVIII w., jak: „*Bibliothèque galante*“ (1855; 2 ed. 1862); „*Retif de la Bretonne*“ (1854); „*Oubliés et dédaignés*“ (2 t., 1857); „*Fréron ou l'illustre critique*“ (1864) i t. d., wydał znaczną ilość romansów, z których wymieniamy: „*Franc maçonerie des femmes*“ (7 t., 1860); „*Chemises rouges*“ (4 t., 1858); „*L'argent maudit*“ (1862); „*Monsieur le duc s'amuse*“ (1865); „*La belle Olympe*“ (1873) i t. d.

Monsieur [franc. dosłownie: mój (*mon*) panie (*sieur*), pan]. Dawniéj tytułowano tak brata królewskiego we Francyi, kiedy o nim mówiono; przemawiając zaś do niego, używano wyrażenia *monseigneur*.

Monsigny (Piotr), kompozytor francuski, urodz. 1829 w Fauquemberg, w Artois. Usłyszenie opery Pergolesi'ego (ob.) „*Serva padrona*“ skłoniło go do poświęcenia się muzyce. Powodzenie piérwszych prób zachęciło M. do dalszéj pracy, któréj owocem były śliczne, pełne wdzięku i lekkiego komizmu opery: „*Le maitre en droit*“, „*Deserteur*“, „*Le cadi dupé*“ (1761). Dyrektoryjat oceniając talent M., przyznał mu dożywotnią pensyję. Po śmierci Picciniego został M. dyrektorem konserwatoryjum (1800) a w 1813 członkiem instytutu. † 1817 r. w Paryżu. Z innych oper M. odznaczają się: „*On ne savise jamais du tout*“; „*Aline reine de Golconde*“. U nas za czasów Bogusławskiego grywano na Teatrze Narodowym (1780—90), trzy opery M: „*Wieszczka Urzella*“, „*Dyjabla wrzawa*“ i „*Piękna Arsena*“.

Monstrancyja (z łac.), naczynie święte, służące w kościele katolickim do wystawiania Najświętszego Sakramentu i noszenia go w procesyjach. W środku monstrancyi znajduje się miejsce otoczone promieniami, zwane księżycem (*lunula*) i przeznaczone do przytrzymania hostyi; księżyc ten powinien być złoty lub srebrny pozłacany, lubo sama monstancyja może być z materyjału mniéj kosztownego.

Montagna (Bartłomiéj) z Vicenza, † 1507 r., był równie jak jego ojciec *Benedykt Montagna* znakomitym swojego czasu malarzem szkoły weneckiéj.— Jego brat, *Benedykt Montagna*, ur. 1458 w Vicenza, † 1530 w Weronie, słynął jako zdolny miedziorytnik.

Montagne, *Montagnards*, ob. Góra (*stronnictwo góry*).

Montagu (Maryja Pierrepont, lady Wortley), Angielka, słynna z pism swych, jako téż ze starań o upowszechnienie szczepienia ospy, ur. 1690 r. w Thoresby, córka księcia Ewelina Pierrepont de Kingston, żyła z mężem swoim Edwardem Wortley w latach 1716—19 w Stambule, gdzie poznawszy szczepienie ospy, takowe potém w Anglii gorliwie rozpowszechniała. Powróciwszy do kraju, otoczyła się kółkiem ludzi uczonych; 1739 r. udała się do Włoch, gdzie pozostawała aż do zgonu męża 1761 r., † 1762 w Anglii. Najlepszą ed. prac jéj literackich „*Letters and Works*“ wyd. lord Wharncliffe (3 t., 3 ed., Lond. 1861—62). Syn jéj *Edward Wortley Montagu*, ur. 1713, dziwak i awanturnik, tułał się po całym niemal świecie a ostatecznie udał się na Wschód, przyjął zwyczaje i obyczaje mahometańskie i utrzymywał nawet harem. Mimo burzliwego życia przyswoił sobie rozległą wiedzę i ze szczególném zamiłowaniem poświęcał się archeologii. Wydał dzieło p. t. „*Reflections on the rue and fall of ancient republics*“ (Lond. 1759); † 1776. Bardzo interesujący opis jego życia mieści się w Nicholsa „*Literary anecdotes of the eighteenth Century*“ (4 t., Lond. 1812).

Montaigne (Michał Eyquem de), słynny filozof francuski, ur. 1533 na zamku Montaigne w Périgord, † 1592 tamże. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, jeszcze przed 13 r. życia tak był biegłym w łacinie, że sam Muret lękał się z nim mówić. Zostawszy 1554 radcą parlamentu w Bordeaux, studyjował prawo rzymskie i filozofiję grecką, zostawał w bliskich stosunkach z najznakomitszymi uczonymi i wówczas już uważany był za jednę z najdzielniejszych głów we Francyi. Małżeństwo poczytywał za jarzmo, ale mimo to poślubił 1556 Franciszkę de Lachassaigne. Po śmierci ojca (1569) porzucił urząd, przeniósł się do zamku rodzinnego i wydał oprócz własnego przekładu teologii naturalnéj Rajm. Sebondusa (Paryż 1569) i pism swego przyjaciela Laboétie (Bordeaux 1571) słynne swe dzieło „*Les éssais de messire Michel, seigneur de Montaigne*“ (Bordeaux 1580 w 2 częściach; część 3, Paryż 1588), za które Justus Lipsius stawiał go wyżéj nad siedmiu mędrców. W czasach wojen religijnych występował M. jako pośrednik bezstronny, ale ponieważ nie był ani katolikiem ani protestantem, musiał znosić prześladowa-

nia od obu partyj. M. w historyi umysłowości francuskiéj rozpoczął szereg samodzielnych myślicieli i utorował drogę Descartes'owi. Doświadczony i bystry obserwator swéj epoki, wzniósł się nad scholastycyzm i owoczesne spory polityczno-kościelne a wrócił do wnętrza własnéj istoty, do głębin własnego ducha. Refleksyj swych nie przyodział w żaden system. Jak myślał i czuł, tak pisał. Przedstawił tym sposobem psychologiczny obraz, którego ogniskiem jest wprawdzie własna osobistość pisarza, ale mimo to znajduje się tam skarb nieprzebrany zasad praktycznéj mądrości życia. Język jego pełen wdzięku i energii jest wzorem stylu francuskiego. Z niezliczonych wydań „*Essais*“ najlepsze dali: Coste (5 t., Haaga 1727); Johanneau (5 t., Paryż 1818); Leclerc (5 t., Paryż 1826—29; 2 t., Par. 1865) oraz Courbet i K. Royer (1872). — Queerlon i Meunier wydali znaleziony później „*Journal du voyage de Michel* M. *en Italie par la Suisse et l'Allemagne*“ (Paryż 1774).—Porów. Grun „*Vie publique de* M.“ (Paryż 1855).

Monstrum, ob. Potwór.

Montalceto, źródło wody mineralnéj w prowincyi Siena, w stronie wschodniéj góry M. Woda jego, mocno gazowa, ma temperaturę +26° R. i zawiéra: kwas węglany, chlorek sodu i magnezu, siarczan sody, i in. Zalecaną jest przeważnie w chorobach skórnych, w reumatyzmie i t. p.

Montalembert (Marek Renat, markiz de), znakomity inżynijer francuski, ur. 1714 w Angoulême, † 1800, wstąpił młodo do armii i brał udział w kilku wyprawach. Następnie zajął się pracami naukowemi, a w czasie wojny siedmioletnéj był komisarzem francuskim przy armii rossyjskiéj i szwedzkiéj. Jest on wynalazcą pewnego rodzaju lawet, a wyspę Oleron ufortyfikował według własnego systemu. Był gorącym zwolennikiem rzeczypospolitéj. Ogłosił „*La fortification perpendiculaire*“ (11 t., Paryż 1796).—**Montalembert** (Marek Renat Anna Maryja hr.), synowiec poprzedniego, ur. 1777 w Paryżu, służył początkowo w korpusie emigrantów pod wodzą Kondeusza, następnie przeszedł do armii angielskiéj, w któréj 1820 otrzymał stopień majora. Po piérwszéj restauracyi przeszedł w stopniu pułkownika do wojska francuskiego. Od 1817 poseł francuski w Stuttgardzie, następnie w Stockholmie. W 1819 podniesiony do godności parowskiéj. Po rewolucyi 1830 r. opuścił służbę publiczną i † 1831 w Paryżu.**Montalembert** (Karol Forbes de Tryon, hr. de), syn poprzedn., publicysta i mąż stanu francuski, ur. 1810 w Lond., † 1870. Studyja odbywał w Paryżu, poczém stawszy się zwolennikiem ks. Lamennais, głoszącego połączenie katolicyzmu z demokratyzmem, założył wraz z nim 1830 czasopismo *L'avenir*. W piśmie tém pomieszczał M. artykuły w obronie wolności politycznéj i religijnéj, oraz wolności nauczania w uniwersytecie; w przedmiocie tym podał z przyjaciołmi swymi Lacordairem i Couxem petycyję do zgromadzenia narodowego i ministeryjum i w ślad zatém 1831 założył wraz z nimi uniwersytet, zamknięty jednak wkrótce przez policyję, przyczém założycieli pociągnięto do odpowiedzialności sądowéj. W tym czasie M. zajmował się pilnie badaniem wieków średnich, owocem czego była legenda poetyczna „*Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie*“ (1836) oraz dzieło „*Du vandalisme et du catholicisme dans l'art*“ (1839). W izbie parów, w któréj zasiadał M. od 1835, bronił praw kościoła oraz wolności nauczania przeciwko „monopolowi uniwersytetu“. Wygłoszone w tym celu trzy mowy wydał później p. t. „*Trois discours prononcés à la chambre des Pairs*“ (1844); w ostatniéj z tych mów otwarcie bronił jezuitów. M. tym sposobem stał się głową partyi katolickiéj, mimo to pozostał wiernym polityce liberalnéj. Od czasu do czasu występował w obronie uciemiężonych narodowości. Po wybuchu rewolucyi Lutowéj przyłączył się do partyi demokratycznéj i głosował za rzecząpospolitą, w zgromadzeniu jednak narodowém, do którego wybrany był z departamentu Doubs, przechylił się do stronnictwa umiarkowanego. Głosował przeciwko przyjęciu Ludwika Napoleona, przeciwko nowéj ustawie; daléj za ograniczeniem wolności druku i pochwalał wyprawę przeciwko rzeczypospolitéj rzymskiéj. W zgromadzeniu ustawodawczem, do którego był także wybrany, okazał się jeszcze bardziéj konserwatywnym; głosował między innemi za zniesieniem głosowania powszechnego i wnósł prawo o przymusowém święceniu niedzieli. Wtedy to wyrobił się jego talent krasomówczy, a zwłaszcza w zapasach z niegdyś przyjacielem a następnie zapamiętałym wrogiem Wiktorem Hugo. Jakkolwiek był w opozycyi z prezydentem, bronił go jednak 1851 r. przeciwko nieuzasadnionym napaściom. Zamach stanu Grudniowy przyjął początkowo z zapałem, wkrótce jednak protestował przeciwko uwięzieniu posłów i w zgromadzeniu reprezentował prawie sam jeden opozycyję. Na wyborach 1857, mimo wszelkich usiłowań partyi ultramontańskiéj, przepadł i, usunąwszy się do zacisza, poświęcił się pracom literackim, zasilając zwłaszcza czasopismo *Correspondent*. Przy zagajeniu soboru watykańskiego listem otwartym z d. 7 Marca 1870, z wielkiém nieukontentowaniem partyi ultramontańskiéj, ogłosił swe pojęcia liberalne, występując otwarcie przeciwko dążnościom jezuitów, zaprotestował przeciwko ich działaniom a zwłaszcza przeciwko przeprowadzonemu przez nich dogmatowi nieomylności. Oprócz wymienionych wyżéj dzieł wydał: „*Du devoir des Catholiques dans la question de la liberté d'enseignement*“ (1844); „*Saint Anselme, fragment de l'introduction à l'histoire de Saint Bernard*“ (1844); „*Des intérêts catholiques aux XIX siècle*“ (1852); „*L'avenir politique de l'Angleterre*“ (1855); „*Pie IX et lord Palmerston*“ (1856); „*La paix et la patrie*“; „*Les moines d'Occident depuis Saint Bénoit jusqu'à Saint Bernard*“ (t. 1—3, Paryż 1860) i w. in. Wydanie zbiorowe dzieł M. wyszło w Paryżu (t. 1—8, 1861).

Montalivet (Jan Piotr Bachasson, hr.), minister za Napoleona I, ur. 1766 pod Saargemünd, † 1823. Początkowo służył w wojsku, następnie studyjował prawo i był za Ludwika XVI radcą parlamentu w Grenobli. Podczas rewolucyi występował jako ro-

jalista konstytucyjny, za dyrektoryjatu i konsulatu był prefektem a 1 Paźdz. 1809 r. został ministrem spraw wewnętrznych; na urzędzie tym wykonał wiele wspaniałych budowli, podniósł znakomicie przemysł i handel, ale nie był lubiony z powodu swego serwilizmu względem cesarza. Po upadku Napoleona usunął się do życia prywatnego i dopiéro 1819 wszedł do izby parów.—**Montalivet** (Marta Kamil Bachasson, hr.), syn poprzedniego, ur. 1801, był za monarchii Lipcowéj w latach 1830—39 trzykrotnie ministrem spraw wewnętrznych; następnie do r. 1848 intendentem królewskiéj listy cywilnéj. Z upadkiem dynastyi, któréj był najgorliwszą podporą, ustąpił z widowni politycznéj. Obecnie (1874) wystąpił w liście otwartym do orleanistów jako stronnik rzeczypospolitéj zachowawczéj. Ogłosił drukiem między innemi: „*Le roi Louis-Philippe et la liste civile*“ (Paryż 1851) i *Rien*! „*Dix années de gouvernement parlementaire*“ (Paryż 1862).

Montalvan (Don Juan Perez de), słynny dramatyk hiszpański, ur. 1606 w Madrycie, ksiądz, apostolski notaryjusz inkwizycyi, przyjaciel i uczeń Lopeza de Vega, † 1638. Poświęciwszy się poezyi dramatycznéj, już w 17 r. życia napisał piérwszą komedyję; utworami swymi zyskał wielki rozgłos a w płodności współzawodniczył nawet z swym mistrzem. Jedna część jego komedyj wyszła w 2 tomach (t. 1, Alcala 1639; t. 2, Madr. 1638; 2 ed., Barcel. 1652), inne zaś zapełniają cały tom „*Comedias escogidas de los mejores ingenios de Espana*“. Oprócz komedyj pisał także nowele. Jego poemat „*Orfeo*“ (Madr. 1624) niesłusznie przypisywano Lopezowi de Vega.

Montaniści, sekta religijna w 2 w. po Chr., zwana tak od *Montanusa*, ur. około 150 w Artabanie we Frygii. Podobnie jak Mani w Persyi przedstawiał się on za obiecanego przez Chrystusa parakleta, który zjawił się dla tego, ażeby kościół doprowadzić do doskonałości męskiéj, a to bezpośrednio przed nadejściem tysiącoletniego królestwa Chrystusowego, t. j. chilijazmu (ob.). Montanus głównie zwrócił uwagę na obyczaje i karność kościelną. Nauczał, że żywot prawdziwego chrześcijanina powinien być ciągłém zaparciem się, radować się on powinien li tylko z Boga i śmierci męczeńskiéj, każda inna radość i zamiłowanie ziemskie, nawet do nauki, grzeszne są. Zabójstwo, nierząd i odpadnięcie od kościoła nazawsze wyłączają ze społeczeństwa wiernych. Nie jest prawdziwym kościół nie przestrzegający ściśle surowości obyczajów, dozwalający drugiego małżeństwa, przyjmujący napowrót na swe łono przestępców; ponad tym kościołem cielesnym stoi kościół duchowy. Montanus zyskał zwolenników pomiędzy najznakomitszymi mężami swego czasu. Pomiędzy innymi Tertulijan (ob.) był gorącym obrońcą głoszonéj przezeń nauki. M. zwani byli także: *Pneumatykami*, *Pepucyjanami* (od m. Pepuce, głównego ich siedliska), *Frygami* lub *Katafrygami* (od swéj ojczyzny), *Priscilijanistami* (od pomocnika Montanusa) i t. d. Jakkolwiek wkrótce wyłączeni z łona kościoła, przetrwali jednak do VI w., nietylko w Małéj Azyi, lecz i w Afryce; ślady M. spotykały się i w Gallii.—Porów. Schweglera „*Der Montanismus und die christl. Kirche des 2 Jahrh.*“ (Tübinga 1841); Ritschla „*Entstehung der altkath. Kirche*“ (2 wyd., Bonn 1857), tudzież rozprawę Lipsiusa (w Hilgenfelda „*Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*“ 1865 i 1866).

Montanus, ob. Montaniści.

Montauban, m. gł. franc. dep. Tarn-Garonne, rezydencyja biskupa, ma 26,000 m. i starożytny kościół katedralny. Jako twierdza kalwinów, miasto to podczas wojen religijnych bardzo ciężkie przechodziło koleje, mianowicie w latach 1580 i 1621. *Wina Montaubańskie* słyną ze swéj dobroci.

Montauban (Karol Wilhelm Cousin de), generał franc., ob. *Palikao* (hrabia).

Montausier (Karol de Sainte-Maure, książę de), dyplomata francuski, ur. 1610. Początkowo służył w wojsku, następnie jeździł z ważnemi zleceniami w poselstwie do papieża (1664); za powrotem wyniesiony do godności para, został 1668 guwernerem delfina a późniéj jego szambelanem. Pod nadzorem M. wychodziły sporządzane przez Bossueta i Hueta edycyje *ad usum Delphini*.—Porów. Puget de St.-Pierre „*Histoire du Duc de M.*“ (Genewa i Paryż 1784).—Jego żoną była słynna *Julija Lucyna*, z domu margrabina *de Rambouillet*, ur. 1607 r., † 1671, która przyjmowała w swoich salonach wszystkich współczesnych jéj uczonych i artystów. W 1661 mianowana była przez Ludwika XIV wychowawczynią książąt i księżniczek domu królewskiego. Sławne jéj album „*Guirlande de Julie*“ wyszło r. 1784 i w przedruku r. 1818.

Montawska Szpica (Montauer Spitze), ostry przylądek o 2 mile od Malborga, przy którym Wisła dzieli się na dwa koryta, z których prawe, pod nazwą Nogatu, przechodzi koło Malborga ku okolicom Elbląga, lewe zaś, z zachowaną nazwą Wisły, zwraca się ku zatoce gdańskiéj.

Montbeillard, m. w franc. dep. Doubs, nad r. Alaine ma 6,000 m. i słynie ze swoich wyrobów zegarmistrzowskich. Jest miejscem urodzenia Cuviera.

Montblanc, najwyższa góra w Alpach Pennińskich i w całéj Europie, na granicy pomiędzy Sabaudyją i Aosta. Według najnowszych obliczeń, wysokość jéj wynosi 14,808 stóp nad poziom morza Śródziemnego. Obecnie potrzeba 50 do 60 godzin czasu, ażeby się dostać na jéj szczyt, pokryty wiecznym śniegiem. Zwiédzianą była poraz piérwszy w 1786 r., a od tego czasu przeszło 300 razy dostawano się na jéj szczyt. Między innymi zwiédzał ją także Malczeski, autor Maryi, który zostawił krótki opis téj podróży.—Porów. Pitschnera „*Der Montblanc*“ (Genewa 1860; 2 ed., Lipsk 1864).

Mont-Cenis, góra 11,060 stóp wysoka w Alpach Grajickich leżąca pomiędzy Turynem i Chambéry w Sabaudyi, przez którą na wysokości 6,354 stóp przechodzi droga górska, zbudowana w latach 1802—5 z rozkazu Napoleona I, a będąca prawdziwém arcydziełem tego rodzaju robót. Rozpoczęty w r. 1859 tunel przechodzący wskroś góry M. jest 1,64 mil długi i łączy koleją żelazną Włochy z Francy-

ją; ukończony i oddany do użytku publicznego w 1871 r., ułatwia niezmiernie komunikacyję pomiędzy obu krajami.

Mont de Marsan, stolica franc. dep. Landes przy zejściu się dwu rzek Douze i Midon, ma 7,500 m. i zakład kąpielowy wód żelaznych.

Montebello, mczko we włoskiéj prow. Vicenza; liczy 4,000 m. i posiada wspaniały zamek. 12 List. 1796 r. Austryjacy pod dowództwem generała Alvinozy pobili tutaj Francuzów.

Montebello, wieś w okręgu Casteggio, we włoskiéj prow. Pavia, pomiędzy Voghera i Stradella, mająca 1,500 m., pamiętną jest: 1) zwycięstwem francuskiego generała Lannes nad Austryjakami 9 Czerw. 1800; Lannes z tego powodu mianowany został księciem i hrabią M.; i 2) zwycięstwem sprzymierzonéj armii francuskiéj i sardyńskiéj odniesionem nad Austryjakami.

Monte-Casino, ob. Casino.

Monte Christo, mała wyspa, o 6 mil na południe od wyspy Elby położona, stanowi 2,000 stóp wysoką masę granitową; zamieszkana jest tylko w części przez rybaków. Znana jest z głośnego romansu Dumasa „*Hrabia* M."

Montecuculi (Rajmund, hrabia de), książę cesarstwa niemieckiego i książę Melfi, jeden z najznakomitszych wodzów austryjackich, ur. 1608 w księstwie modeńskiém. Już 1627 r. rozpoczął zawód wojskowy, odznaczył się niejednokrotnie w wojnie trzydziestoletniéj. Wzięty 1639 przez Szwedów do niewoli, po dwu latach odzyskał wolność, pobił nieprzyjaciół 1642 pod Tropawą na Szląsku, zdobył Brzeg, 1645 walczył w Siedmiogrodzie, 1646 wespół z gen. Werth, zadał Szwedom klęskę pod Triebel na Szląsku, 1657 dowodził korpusem posiłkowym w Polsce, przysłanym Janowi Kazimiérzowi przeciw Rakoczemu i Szwedom, 1658 mianowany feldmarszałkiem, wspomagał dzielnie Duńczyków, zagrożonych przez Szwecyję a 1664 pobił Turków pod St. Gothard w Węgrzech. Najwięcéj atoli zdolności okazał w bojach z Turenne'm, począwszy od 1672 r. M. skończył świetny swój zawód na oblężeniu Philippsburga. Od cesarza Leopolda otrzymał 1679 godność księcia cesarstwa niemieckiego a od króla Neapolitańskiego księstwo Melfi. † 1681 w Linz. Jego dzieło „*Commentarii bellici*" (Kolonija 1704, potém ostatnia ed. 2 t., Turyn 1821) uważane jest za klasyczne.

Montelupi (herb). Tarcza podzielona na 4 pola; w piérwszém czerwoném orzeł biały ze skrzydłami rozciągnionemi i głową w prawą stronę zwróconą, pod nim w przedzieloném polu góra, nad którą gwiazda, obok tczy rzeki prosto płynące. W drugiém, żółtém lub złotém, podobnyż orzeł, a w czwartym pod nim podziale trzy rzeki z góry spadające.

Montemayor (Jorge de), portugalski poeta i wojownik, ur. 1520 w Montemayor, † 1562. Sławnym swoim ale niedokończonym romansem „*Diana*" (1 ed. 1545; ostatnia Madr. 1802), stał się twórcą hiszpańskiego romansu pasterskiego. Oprócz tego zostawił M. zbiór poezyj „*Cancionero*" (Antwerp. 1554) i przekład trubadura Auriosa Marcha (Saragossa 1562).

Montemolin, miasteczko w hiszp. prowincyi Badajoz, 1,314 m. odległe od Llerena, posiada zamek i 3,000 m. Od tego to miejsca najstarszy syn Don Carlosa, zmarły 1861 ks. Don Carlos, otrzymał tytuł hrabiego *Montemolin* a stronnictwo Karlistów w Hiszpanii nazwę *Montemolinistów*, ob. *Karlos* (don) Maryja Józef Izydor de Bourbon.

Monten (Dytrych), malarz niemiecki, ur. 1799 w Düsseldorfie, † 1843. Wykształcony w Monachijum pod kierunkiem Hess'a, odznaczył się głównie jako znakomity malarz bitew; oprócz tego malował także i mniejsze charakterystyczne obrazy rodzajowe i wespół z Schelverem i Eckertem wydał 200 litografowanych rycin kolorowanych, przedstawiających ubiory związkowego wojska niemieckiego.

Montenegro, ob. Czarnogórze.

Montenotte, wioska we włoskiéj prow. Savona, pamiętna bitwą, w któréj Bonaparte 12 Kwiet. 1796 na głowę pobił Austryjaków pod dowództwem genała Argenteau.

Montépin (Ksawery Amyon de), romasopisarz i dramatyk francuski, ur. 1824 w Aprement (depart. górnéj Saony). M. należy do najpłodniejszych spółczesnych pisarzów francuskich; przypomina w tym względzie Dumasa (ojca). Podczas rewolucyi Lutowéj występował jako publicysta; pisując po większéj części do dzienników anty-rewolucyjnych. Późniéj oddał się całkiem publicystyce. Z mnóstwa jego romansów, odznaczających się malowaniem scen bezwstydnych z życia eleganckiego półświatka, wymieniamy: „*Les chevaliers de Lansquenet*" (10 t., Paryż 1847); „*Les amours du'n fou*" (4 t., Paryż 1849); „*Mignone*" (3 t., Paryż 1851); „*Mademoiselle Lucifer*" (3 t., 1852); „*Les oiseaux de nuit*" (3 t., 1853); „*Les viveurs de Paris*" (14 t., 1852—56); „*Les viveurs de province*" (16 t., 1859—60); „*La reine de la nuit*" (5 t., 1861); „*La maison maudite*" (1867); „*La voyante*" (1874) i t. d. Z utworów zaś dramatycznych przytaczamy: „*Les trois baisers*", „*Les fleurs animées*", „*Les bouges des Salons*" (1846—50); „*Le connétable de Bourbon*"; „*Le vol à la duchesse*" (1849—51); „*Les frères corses*" (1851); „*La nuit du 20 Septembre*" (1858); „*L'homme aux figures de cire*" (1865); „*Le médecin des pauvres*" (1866); „*L'amant d'Alice*" (1874) i t. d. Niektóre z nich pisał M. do współki z innymi.

Montereau albo *Montereau-Fault-Yonne*, m. w franc. dep. Seine-Marne, przy zlewie rzek Fault i Yonne. Tu 18 Lut. 1814 Napoleon pobił sprzymierzonych pod dowództwem następcy tronu wirtembergskiego.

Monterey albo *San-Carlos-de-M.*, m. port. w północno-ameryk. Stanie Kalifornii, nad t. n. zatoką Oceanu spokojnego, ma 75,000 m.—**Monterey**, stolica meksykańskiego stanu Nowy Leon, nad odnogą rz. Rio-Tigre, rezydencyja biskupa, 16,000 m. i znaczny handel.

Monte-Rosa, u starożytnych *Mons Sylvius*, po Montblanc najwyższa góra w Alpach, między szwajcarskim kantonem Wallis i Pijemontem położona.

Na jéj wierzchołek piérwszy dostał się Maynard r. 1813. Wysokość jéj wynosi 14,284 stopy. Grzbiet jéj zawiéra kopalnie złota, miedzi i żelaza. W pięciu jéj, ku południowi i południo-zachodowi ciągnących się dolinach, zamieszkuje ośm gmin niemieckich zwanych Sylwijerami.—Porów. Schlagintweita „*Ueber die orographische und geolog. Structur der Gruppe des* M." (Berl. 1852).

Montespan (Frańciszka Atenais, margrab. de), kochanka Ludwika XIV, króla franc., córka Rochechouarta, księcia de Mortemart, w młodości od rodzinnego majątku nosiła nazwę *Mademoiselle de Tonnay-Charente*. Ur. 1641 a 1663 zaślubiła margrab. de Montespan. Jako dama honorowa królowéj, pociągała do siebie króla więcéj powabem i dowcipem aniżeli rzeczywistą pięknością. Dla niéj to opuścił Ludwik nieszczęśliwą Lavallière. I ona także po kilkuletniém panowaniu nad umysłem króla została wyrugowaną z jego serca przez ochmistrzynię własnych dzieci, panią de Maintenon (ob.). † 1707 w kąpielach Bourbon l'Archambault. Z Ludwikiem XIV miała czworo dzieci a między temi ks. *Maine* (ob.).—Porów. „*Mémoires de Madame la marquise de Montespan*" (2 t., Paryż 1829).

Montesquieu (Karol de *Sécondat*, baron de la Brède et de), słynny publicysta francuski, ur. na zamku rodzinnym Brède pod Bordeaux 1689, † 1755 w Paryżu. Przy staranném wykształceniu wcześnie już rozwinął wielkie zdolności swego umysłu. W 1714 r. został radcą parlamentu w Bordeaux a 1718 jego prezesem. Zajęty wyłącznie prawie studyjami naukowemi, założył z ks. Laforce akademiję w Bordeaux. Piérwszém jego dziełem były słynne „*Lettres persanes*" (Paryż 1721; polski przekład Kaj. Węgierskiego, 2 t., Warsz. 1804), w których jakoby dziecię natury, pod maską Persa, z dowcipem i szyderstwem sądzi ówczesne życie polityczne, społeczne i literackie we Francyi. Jestto wyborny obraz obyczajów francus., skreślony wspaniałym językiem. W 1726 r. usunął się od urzędu; 1728 został członkiem akademii. Następnie podróżował po Niemczech, Węgrzech, Włoszech, Szwajcaryi, Holandyi i Anglii. Za powrotem ogłosił „*Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadance des Romains*" (Paryż 1734; polski przekład Wiśniewskiego i Baxtera, pijarów, Warsz. 1762; także Elzenberga Warsz. 1869); „*Dialogues de Sylla et de Lysimaque*" (Paryż 1748; pod pseud. K. d'Outrepont), oba dzieła napisane po mistrzowsku, i główną swą swą pracę „*Esprit des Lois*" (2 t., Genewa 1748; polski przekład 2 t., Lipsk i Drezno 1777), w któréj jednym wielkim poglądem obejmuje rozwój ustaw prawodawczych i naturalny ich stosunek do warunków miejscowych w rozmaitych krajach. Wyborny „*Commentaire sur l'Esprit des lois*" dał Destutt de Tracy (Paryż 1819). Z innych dzieł M. wymieniamy: „*Lettres familiaires*" i „*Temple de Gnide*" (przekład polski bezimiennego, Lwów 1776 i Szymanowskiego Warsz. 1776 i częściéj). Z licznych wydań dzieł jego najlepsze: londyńskie (3 t. 1759), bazylejskie (8 t. 1800), Augera (8 t., Paryż 1819); Destutt de Tracy i Villemaina (8 t., Paryż 1827) i Lefebvre'a (2 t., Paryż 1839).—Porów. Villemaina „*Éloge*", uwieńczoną przez akademije 1816.

Montesquiou-Fézensac, starożytny a może i najstarożytniejszy ród szlachecki we Francyi, choćby nawet nie wyprowadzać, jako niektórzy czynią, jego początku od Merowingów. Faktem jest bowiem, że protoplastą tego rodu jest Sancho Mittara, ks. Gaskonii, żyjący przy końcu IX w. Dom ten rozpadł się r. 1433 na dwie linije: *Marsan*, która 1777 otrzymała godność hrabiowską, 1815 parowską a 1821 książąt de *Fézensac* i *Artagnan*. Znakomitszymi tego domu członkami z czasów dawniejszych są: *Rajmund Aimery de* M., towarzysz krucyjaty Filipa Augusta.—*Józef d'Artagnan*, generał-lejtnant od 1702.—*Piotr de* M., marszałek francuski od 1709. W nowszych czasach odznaczyli się: **Montesquiou Fézensac** (Frańciszek Ksawery Marek Antoni, piérwszy książę *de*), ur. 1757 na zamku Marsan pod Auch, minister Ludwika XVIII. Wstąpił do stanu duchownego; jako reprezentant kleru był członkiem stanów generalnych i zgromadzenia narodowego (którego dwukrotnie był prezesem); umiarkowaniem swém zyskał sobie popularność u wszystkich stronnictw. Po zwołaniu zgromadzenia prawodawczego usunął się do życia prywatnego i połączył się z dworem, celem zatamowania postępów rewolucyi. W 1792 emigrował a za dyrektoryjatu powrócił i, działając w duchu rojalistów, ogłosił sławny list, w którym wzywał konsula Bonaparte (ob.) o powrócenie tronu Bourbonom. Po piérwszéj restauracyi był członkiem rządu tymczasowego i od 13 Maja 1814 aż do powrotu Napoleona ministrem spraw wewnętrznych. Mianowany 1815 parem, a 1821 księciem, † 1822.—**Montesquiou Fézensac** (Ambroży Anatol August, hr. *de*), synowiec poprzed., francuski marszałek polny, ur. 1788, par od r. 1841, był za Ludwika Filipa kawalerem honorowym królowéj i towarzyszył r. 1848 księżnéj Orleańskiéj w jéj ucieczce z Paryża, † 1867 na zamku Marsan. Dał się téż poznać jako poeta. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy poemat religijny „*Moyse*" (2 t., Paryż 1850).—**Montesquiou-Fézensac** (Anna Piotr, margr. de), generał rzeczypospolitéj francuskiéj, ur. 1739, † 1798 w Paryżu. Będąc podczas wybuchu rewolucyi marszałkiem polnym, zasiadał w zgromadzeniu narodowém i okazał wielki talent w rzeczach finansowych. Mianowany dowódcą armii południowéj, zdobył 1792 Sabaudyję, lecz, chroniąc się przed Jakobinami, uciekł do Szwajcaryi, gdzie przebywał razem z późniejszym królem Ludwikiem Filipem.

Monteverde (Klaudyjusz), kompozytor muzyczny, ur. 1568 w Kremonie, kapelmistrz kościoła św. Marka w Wenecyi, † 1749. Napisał wiele dzieł kościelnych i wysoko cenionych madrygałów. Najwyżéj jednakże stanął jako kompozytor oper. Celniejsze z nich są: „*Orfeo*", „*Ariana*", „*Proserpina rapita*", „*Adone*" i t. d.

Montevideo, warowne i główne miasto południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Urugway, przy ujściu Rio-de-la-Plata do oceanu Atlantyckiego; ma 126,000 m., kościół katedralny i doskonały port.

Założone zostało r. 1726 pod nazwą *Montevideo*, albo San-Felipe, prowadzi obszerny handel.

Montez (Lola), słynna ze swych awantur tancerka, ur. 1820 w Montrose w Szkocyi, nieślubna córka oficera szkockiego Gilberta i jakiéjś Kreolki. Wyszedłszy za mąż za oficera nazwiskiem *James*, udała się z nim do Indyj Wschodnich, lecz porzuciła go wkrótce i jako tancerka prowadziła w Anglii, Francyi, Hiszpanii i Belgii pełne przygód życie awanturnicze. W r. 1845 tańczyła także w Warszawie, skąd dla niesforności została wydaloną. W r. 1846 umiała sobie zjednać względy króla bawarskiego Ludwika I (ob.), mianowaną została przezeń *hrabiną Landsfeld*, ale z powodu niesłychanéj zuchwałości wygnaną została 1847 z Monachijum przez lud wzburzony. Ruchy marcowe sprowadziły ją znowu do Anglii, skąd udała się do Ameryki. Przebywając od r. 1853 w Kalifornii, wyszła za mąż za redaktora Hull, którego wszakże niedługo po ślubie opuściła. W r. 1855 była w Australii, potém wróciła do Ameryki północnéj, gdzie pogrążona w niedostatku, † 1861 w New Yorku.

Montezuma, ostatni władca Meksyku (1502—19), przed ujarzmieniem jeszcze tego państwa przez Hiszpanów, zginął w czasie powstania swych poddanych przeciwko Hiszpanom, którym się r. 1519 poddał, ugodzony został kamieniem i wkrótce potém † 1520 r. Dzieci jego przyjęły wiarę chrześcijańską. Najstarszy syn jego otrzymał od Karola V tytuł *hrabiego Montezumy*. Ostatni potomek tego rodu, *Don Marsilio de Ternal*, hrabia *de Montezuma*, grand hiszpański piérwszéj klasy, został z powodu swego liberalizmu przez Ferdynanda VII wygnany z Hiszpanii i † 1836 w Nowym Orleanie.

Montfaucon (Bernard de), powszechnie *Montefalco* albo *Montefalconius* zwany, znakomity archeolog, ur. 1655 w zamku Soulage w Langwedocyi. Najprzód żołnierz, potém zakonnik zgromadzenia benedyktynów w St. Maur, † 1741 w klasztorze St.-Germain w Paryżu. Poświęcając się z zamiłowaniem archeologii, wydał wiele dzieł, z których najważniejsze: „*Palaeographia Graeca*“ (Paryż 1708) i „*L'antiquité expliquée et représentée en figures*“ (po franc. i po łac., 15 t., Paryż 1719—24; opracowana przez Rotha, Norymberga 1807). Z innych prac jego zasługują jeszcze na uwagę: „*Les monuments de la monarchie française*“ (po franc. i po łac., 5 t., Paryż 1729—33); „*Diarium Italicum*“ (Paryż 1702); „*Collectio nova patrum et scriptorum Graecorum*“ (2 t., Paryż 1706).

Montferrand (Augustyn Ricard, de), budowniczy, ur. 1786 w Chaillot, osiadł 1816 w Rossyi i † 1858 w Petersburgu; wzniósł wiele wspaniałych budowli w Moskwie, Petersburgu i in. Najcelniejszém jego dziełem jest kościół św. Izaaka w Petersburgu, rozpoczęty 3 Lip. 1819, ukończony 11 Czerw. 1858.

Montferrat, niegdyś margrabstwo, a od 1574 księstwo we Włoszech, pomiędzy Piemontem, Medyjolanem i Genuą położone, należało od 1703 do królestwa sardyńskiego, obejmowało 50 mil kw. z m. st. Casale. W dziejach wsławili się margrabiowie Wilhelm († 1179 r.) i Konrad († 1192 r.), spokrewnieni z domem Bouillon, jako waleczni wodzowie chrześcijan w wyprawach krzyżowych; ostatni z nich obrany królem Jerozolimskim 1192 r., wkrótce potém został zamordowany. Od tych Montferatów tytuł królów jerozolimskich przeszedł na królów sardyńskich.

Montfort, znakomita rodzina francuska, wywodząca się od Amaury (Amalryka), hrabiego Hennegawii (około 992), ale już od dawna wygasła. W dziejach zasłynęli szczególniéj: **Montfort** (Szymon, hr. de), ur. około 1150, po powrocie z Palestyny został głową wyprawy krzyżowéj przeciwko Albigensom, pokonał Rajmunda VI z Tuluzy, którego posiadłości sobie przywłaszczył, i poległ w Tuluzie 25 Czerw. 1218, oblężony przez Rajmunda VII.—**Montfort** (Szymon de, hr. Leicester), syn poprzedniego, ur. 1206, zwycięsko walczył z Albigensami i został seneszalem Gaskonii. W 1238 r. przeniósł się do Anglii, poślubił hr. Pembroke, siostrę kr. Henryka III (ob.), otrzymał tytuł hr. Leicester i gubernatorstwo Guienny; występując późniéj w obronie praw gwałconych przez króla, stanął na czele zbrojnego powstania baronów i pokonał króla dwukrotnie; wyklęty przez papieża, zwołał parlament demokratyczny, ale poległ w bitwie pod Evesham 5 Sierp. 1265 wraz ze swym synem i wszystkimi niemal towarzyszami.

Montgolfier (Jakób Stefan), wynalazca balonów, ur. 1745 w Vidalon-les-Annonai w depart. Ardèche, † 1799 w Servières; poświęcał się z bratem swoim, Józefem, matematyce i mechanice i objął z nim następnie po ojcu fabrykę papiéru, skąd wyszedł piérwszy papiér welinowy. Uwaga, że powietrze rozgrzane może podnosić w górę papiérowe pokrywki, powiodła Stefana do odkrycia balonów, zwanych od jego nazwiska *montgolfijerami* (ob. balon). Odkrycie to, o którém obaj bracia ogłosili kilka pism, zjednało im miejsce w akademii.—Jego brat, *Józef Michał* **Montgolfier**, ur. 1740, † 1810, dał się poznać z kilku jeszcze innych odkryć jak szruby wodnéj i kalorymetru. Ostatnio był administratorem w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł.

Montgomery, hrabstwo w północnéj części księstwa Walii, w W. Brytanii, obejmuje 35 mil kw. z ludnością 66,750. Miasto gł. M. nad rz. Severn, ma 1,300 m. Toż samo nazwisko nosi wiele hrabstw i gmin w Zjednoczonych Stanach Ameryki.—*Montgomery*, stolica północno-amerykańskiego stanu Alabama nad rz. Alabama, ma 36,000 m. i prowadzi handel bawełną.

Montgomery (Gabryjel de), słynny rycerz francuski, rodem ze Szkocyi, miał to nieszczęście, że w czasie turniejów 30 Czerw. 1559 królowi francuskiemu Henrykowi II oko wysadził, skutkiem czego tenże w kilka dni potém życie zakończył. Po tym wypadku, przeniósł się M. do Anglii i przeszedł na protestantyzm. Wróciwszy 1562 do Francyi, przyjął czynny udział w walce Hugonotów i w końcu prowadził na własną rękę straszną wojnę spustoszenia; jednakże 27 Maja 1573 musiał się poddać marszałkom Malignon i z rozkazu Katarzyny Medicis został ścięty 27 Maja 1574.

Montgomery (Jakób), poeta i publicysta angielski, ur. 1771 w Irvine w Szkocyi, † 1854 pod Sheffield. Przepędziwszy młodość w ubóstwie, został 1792 w Sheffield spółpracownikiem liberalnéj gazety „*Sheffield Register*“, którą późniéj, jako główny jéj kierownik, przemianowawszy na „*The Sheffield Iris*“, redagował (do 1825) w duchu bardzo liberalnym, za co musiał dwukrotnie odsiadywać więzienie ale nie przestał mimo to bronić sprawy wolności. Utworem „*The wanderer of Switzerland and other poems*“ (1806), zyskał sobie wielki rozgłos a większy jeszcze poematem „*The world before the flood*“ (1813), który uważają za piérwowzór Moore'a „*Miłość Aniołów*“ i Byrona „*Kain*“. Z innych jego prac poetycznych wymieniamy „*The West-Indies*“ (1809); „*Greenland*“ (1819); „*The Pelican Island*“ (1828) i „*Original hymns, for public, private and social devotion*“ (1853). Zbiorową ed. prac swych wydał ten poeta p. t. „*Poetical works*“ (4 t., Lond. 1841). Holland i Everett ogłosili jego „*Memoirs of James M. life and writings*“ (7 t., Lond. 1855—56).—**Montgomery** (Robert), duchowny angielski, syn poprzedniego, ur. 1807 w Bath, † 1855 w Brighton, odznaczył się jako poeta religijny utworami: „*Satan*“ (1830); „*The Messiah*“ (1832); „*Luther*“ (1842) i t. d., które niemiłosiernie zostały skrytykowane przez Macaulaya.

Montgomery-Martin (Robert), historyk angielski, ur. 1803 w irlandzkiém hrabstwie Tyrone. W latach 1843—46 był urzędnikiem kasowym na wyspie Hongkong. Za powrotem do Anglii licznemi swemi pismami dowiódł niepospolitych zdolności jako gruntowny pisarz w rzeczach ówczesnych kwestyj społecznych. Najważniejsze jednak są jego prace historyczne: „*History of the British colonies*“ (5 t., Lond. 1834—35 i późn.); „*British colonial library*“ (10 t., Lond. 1838—43); „*China*“ (2 t., Lond. 1847); „*Ireland before and after the union with Great-Britain*“ (3 wyd., Lond 1848).

Montholon (Karol Tristan, de, *hrabia de Lee*), znany ze swéj wierności i przywiązania do Napoleona I, ur. 1782 w Paryżu. W bardzo młodym wieku wstąpiwszy do armii, odznaczył się już 18 Brumaire'a jako zwolennik Bonapartego, brał udział we wszystkich niemal kampanijach cesarstwa, został generałem brygady a podczas stu dni generał-adjutantem. Po upadku Napoleona, towarzysząc mu z całą rodziną na wyspę św. Heleny, został przezeń wyznaczony na jednego z wykonawców testamentu i konserwatora jego rękopisów. Po śmierci cesarza łącznie z generałem Gourgaud wydał: „*Mémoirs pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, écrits à Ste Hélène sous sa dictée*“ (8 t., Paryż 1823). Wciągnięty w spisek Ludwika Napoleona, późniejszego cesarza Napoleona III, w Boulogne r. 1840, skazany został na 20 letnie więzienie. Późniéj ułaskawiony, † 1853. W więzieniu napisał „*Histoire de la captivité de Ste.-Hélène*“ (2 t., Paryż 1846).

Monthyon albo *Montyon* (Jan Chrzc. Robert Auget, baron de), znany filantrop, ur. 1733 w Paryżu, od 1780 kanclerz hrabiego d'Artois, od 1790—1815 wychodziec polityczny, zapisał cały swój wielki majątek częścią na cele dobroczynne, częścią zaś na cele artystyczne lub naukowe. Najpowszechniéj znaną jest z tych jego zapisów nagroda cnoty (*prix de vertu*), ustanowiona jeszcze w r. 1782. M.† 1822 w Paryżu. Z prac jego literackich zasługują na uwagę: „*Recherches et considérations sur la population de la France*“ (Paryż 1778) i „*Particularités et observations sur les ministres des finances de France les plus célèbres, depuis 1660 jusqu'en 1791*“ (Lond. 1812).

Monti, margrabia, poseł francuski przy dworze rzeczypospolitéj polskiéj po śmierci Augusta II. Popiérał czynnie i energicznie zamysły dworu Wersalskiego ażeby Stanisława Leszczyńskiego osadzić ponownie na tronie polskim. Przybyły w tym celu do Warszawy król Stanisław, ukrywał się przez dni kilka u niego, zanim publicznie wystąpił. Gdy dalsze wypadki zmusiły Stanisława ustąpić z kraju, M. towarzyszył mu do Gdańska, ułatwił stamtąd dalszą podróż, a sam dostał się do niewoli, z któréj na rozkaz cesarzowéj Anny wypuszczony, powrócił do Francyi.

Monti (Karol), malarz, w końcu XVII w. pracował nad ozdobieniem alfresco ścian kościoła św. Anny w Krakowie.—**Monti** (Mikołaj), malarz historyczny i portretowy, rodem z Pistoi. Przybył do Polski r. 1818 i wiele tu prac swoich zostawił.—**Monti** (Innocenty), malarz rodem z Imola, bawił w Polsce w końcu XVII w. i wykonał kilka obrazów dla kościoła św. Anny w Krakowie.

Monti (Wincenty), jeden z najcelniejszych nowszych poetów włoskich, ur. 1754 pod Fusignano, † 1828 w Medyjolanie. Ukończywszy studyja naukowe w Ferrarze, został sekretarzem synowca papieskiego L. Braschi. Olsniony zwycięstwy Napoleona i głośny już ze swych utworów poeta, otrzymał urząd sekretarza rzeczypospolitéj cyzalpińskiéj a następnie był profesorem wymowy w Pawii. Mianowany poetą nadwornym i historyjografem Włoch, wysławiał Napoleona, po którego upadku palił znowu kadzidła Franciszkowi I. Z utworów jego: „*Prose e poesie*“ (5 t. 1847), celniejsze są tragedyje: „*Galeotto Manfredi*“, „*Aristodemo*“ i „*Cajo Gracco*“, świetny poemat „*Basvilliana*“, oraz „*Musogonia*“, „*Mascheroniana*“ i „*Feroniade*“. Ważne też położył zasługi swemi studyjami nad Dantem i przekładem Homera (2 ed. 1812).

Monti (Piotr), ksiądz i filolog włoski, ur. 1794 r. w Brunato, w pobliżu jeziora Como, † 1856; po ukończeniu gimnazyjum i liceum w Como, wstąpił tamże do seminaryjum. Od 1816 nauczyciel filologii klasycznéj w kolegijum w Vimarcato, został następnie kolejno wikaryjuszem w Monte Olimpio, nauczycielem gimnazyjum w Como, nauczycielem liceum w Porte Nuove a w końcu od 1824 profesorem w Brunato. Z dzieł jego najważniejsze: „*Inni di Alfonso de Lamartine di altri poeti volgorizzati*“; „*Saggi in verso a prosa di letteratura spagnuola*“; „*Romancero del Cid*“; „*Comoedie di Calderon, di Rojas, di Lope de Vega e di Belmonti*“ (3 t., Medyjolan 1850); „*Grammatica della lingua spagnuola*“; „*Sag-*

gio di vocabulario della Gallia cisalpina e celtica e Appendice al vocabulario dei dialetti della citta e diocesi di Como“ i w. in.

Montignie, miasto fabryczne w belgijskiéj prowincyi Hainaut, nad rz. Sambrą, ma 11,000 m.; w okolicy są znaczne kopalnie węgla kamiennego.

Montijo, m. w hiszpańskiéj prowincyi Badajoz, nad Gwadyjaną, ma 7,200 m. i starożytny zamek, gniazdo rodzinne hrabiów de M., którzy ten tytuł r. 1697 od Karola II otrzymali. Protoplastą tego rodu był Genueńczyk Idzi Bocanegra, który r. 1340 wysłany Alfonsowi XI z pomocą przeciwko Maurom i przez niego admiralem mianowany, osiedlił się w Hiszpanii. Wnuk jego, ożeniwszy się z dziedziczką posiadłości Porto-Carrero, przyjął nazwisko i herb tego domu. Od niego to pochodzi b. cesarzowa francuska Eugienija, żona Ludwika Napoleona III. Jéj ojciec hrabia de M., książę Penaranda, służył jako oficer w wojnie Hiszpanii z Naleonem po stronie tego ostatniego, po wyparciu Francuzów przeszedł do wojska francuskiego, a następnie był w Hiszpanii członkiem senatu i † 1839.

Montlosier (Franciszek Dominik Reynaud, hrabia), publicysta francuski, ur. 1755 w Clermont w Owernii, † 1838. Wybrany do stanów generalnych 1789, odznaczał się jako jeden z głównych mówców stronnictwa szlacheckiego, potém emigrował i w r. 1800 przyjął od Burbonów zlecenie nakłonienia Napoleona do złożenia władzy na ich korzyść; po swém przybyciu do Francyi dał się jednak przeciągnąć na stronę cesarza i otrzymał zyskowne miejsce w ministeryjum spraw zagranicznych. Po piérwszéj restauracyi domagał się w dziele swém „*De la monarchie française*“ (3 t., Paryż 1814), przywrócenia dawnego feudalizmu, a żądanie to stawiał tak jaskrawo, że sami nawet rojaliści za złe mu to poczytali. W r. 1826 wystąpił znowu przeciwko księżom, w piśmie „*Mémoire à consulter*“, czém zjednał sobie liberalistów. Jako stronnik dynastyi Lipcowéj otrzymał r. 1832 godność para. Oprócz wielu broszur napisał jeszcze: „*Mémoires sur la révolution française, le consulat, l empire et la restauration*“ (4 t., Paryż 1829).

Montluc (Jan), biskup Walencyi, wielkich zdolności dyplomata, rozpoczął ten zawód na dworze Henryka II króla francuskiego, w interesach którego odbył kilkanaście rozmaitych poselstw. Wysłany do Polski w celu starania się o koronę dla Henryka Walezyjusza po śmierci Zygmunta Augusta, poselstwo to pomimo licznych trudności, zręcznością swą i gorliwymi zabiegami do pomyślnego doprowadził skutku; † 1572 w Tuluzie. Jego sekretarzem był Jan *Choisnin* (ob.).

Montmartre, wzgórze na północy Paryża i wieś, licząca 24,000 ludności, od 1860 do miasta Paryża przyłączona. U stóp wzgórza obszerny cmentarz dla północnych 6 cyrkułów Paryża. W r. 1814 Napoleon kazał M. obwarować i tu następnéj nocy po bitwie 30 Marca 1814 r. podpisaną została kapitulacyja Paryża.

Montmorency, miasteczko w franc. depart. Seine et Oise, o 4 mile drogi na północ od Paryża; ma 3,500 m. i kąpiele siarczane. W jednéj z will tutejszych mieszkał czasowo Jan Jakób Rousseau i w niéj napisał *Emila* i *Nową Heloizę*.

Montmorency, zasłużony, starożytny i licznie rozrodzony ród szlachecki we Francyi. Protoplastą jego jest *Bouchard* I († około 980 r.), właściciel miasta i zamku Montmorency oraz 660 przeszło cennych majątków. Po *Mateuszu* II († 1230), ród ten rozdzielił się na dwie główne gałęzie: starszą, czyli *baronów de* M. i młodszą czyli M.-*Laval*. W XV w. piérwsza gałąź główna w trzech synach barona Jana II de M. (ur. 1402 r., † 1477 r.), rozpadła się na trzy linije: M. *Nivelle*, margrabiów M.—*Fosseux* i baronów a późniéj książąt M. 1) Linija M.-*Nivelle*, założona przez Jana de M., osiadła w Niderlandach i wygasła już 1570 r. 2) linija M.-*Fosseux*, założona przez Ludwika de M., istnieje dotąd i nosi tytuł książęcy. Główna jéj gałąź wygasła 1863 ze śmiercią bezdzietnego *Anny Ludwika Wiktora Raula ks. de* M. (ur. 1790 r.). Gałęziami bocznemi téj linii są rodziny: *Wastine*, książąt *Robecque* i *Morbecque*, panów *Hallot* i *Boutevil-le*, książąt *Beaufort*-M. i *Pinei - Luxembourg*, do któréj należał i marszałek *Luxembourg* (ob.); wreszcie rodzina książąt *Tingri*, któréj głową jest obecnie *Anna Edward Ludwik de* M., ks. *Beaumont-Luxembourg* (ur. 1802). 3) Linija *baronów de* M. założona była przez *Wilhelma de* M. († 1531 r.). Znakomitszymi jéj przedstawicielami są: **Montmorency** (Anna de), par, marszałek i konetabl Francyi, jeden z największych wodzów XVI w., syn poprzedniego, ur. 1493. Odznaczył się najprzód w wojnach Franciszka I z Karolem V, w bitwie pod Bicoca wywalczył sobie buławę marszałkowską a pod Pawiją wraz z królem dostał się w niewolę (1525). Odzyskawszy wolność był duszą administracyi kraju jako zdolny finansista, dyplomata i gruntowny prawoznawca. W 1538 otrzymał godność konetabla; surowością swych obyczajów zgotował sobie licznych nieprzyjaciół i popadł nawet w podejrzenie u króla, skutkiem czego usunął się od dworu 1541 i spraw publicznych, ale po wstąpieniu na tron Henryka II (ob.) stanął znowu u steru państwa. Przegrawszy bitwę pod St.-Quentin, 1557 dostał się znowu w niewolę a swobodę swą okupił niekorzystnym pokojem w Château Cambrésis. Za Karola IX odzyskał chwilowo utracone znaczenie i wraz z księciem Guise (ob.) i marszałkiem St.-André utworzył słynny tryjumwirat. W wojnach religijnych pobił Hugontów pod dowództwem Kondeusza 1562 pod Dreux i 1567 pod St. Dénis. Tu jednakże został śmiertelnie raniony i † 1567 w Paryżu. Pozostawił on pięciu synów, którzy również w dziejach Francyi zaszczytne zjednali sobie imię a przed innymi w szczególności *Franciszek de* M. (ur. 1530 r., † 1579 r.), jako marszałek francuski i *Henryk I de* M. (ur. 1544 r., † 1614 r.), konetabl Francyi.—**Montmorency** (Henryk II, książę de), syn ostatniego z dwu poprzednich, ur. 1595 w Chantilly, admirał i marszałek, odznaczył się szczególniéj w wojnach z Hugonotami i Hiszpaniją. Późniéj złączył się z Gastonem, ks. Orleańskim, w celu

obalenia Richelieu'go i pokusił się wzniecić powstanie, ale pokonany przez marszałka Schomberga 1 Wrześ. 1632 w bitwie pod Castelnaudary, został w Tuluzie 30 Paźdz. 1632 ścięty jako zbrodniarz stanu. Na nim wygasła ta linija a jéj dobra przeszły w dom Kondeuszów a późniéj Orleanów. Oprócz wyżéj wymienionych linij i gałęzi do rodu tego należą jeszcze inne, bardzo starożytne latorośle, jak np. panowie *Marly* (1160—1356), panowie *Banqueval* i *Gouissainville* (1306—1461), panowie *de Croisilles* i *de Courvières* i t. d. Najważniejszą z nich wszakże jest rodzina M.—*Laval*, założona przez *Guide* M. i znowu wielokrotnie podzielona. Należeli do niéj: *Mateusz Jan Felicité*, książę *de* M.-*Laval*, ur. 1766 w Paryżu, który, jako stronnik Burbonów, został za Ludwika XVIII 1815 parem, 1821 ministrem spraw zagranicznych a wkrótce potém prezesem gabinetu mianowany, lecz w skutek zabiegów Villéle'a musiał się usunąć i mianowany był przez Karola X ochmistrzem księcia Bordeaux; † 1826.—*Anna Piotr Adryjan*, książę *de* M.-*Laval*, ur. 1768, par Francyi i grand hiszpański, był za restauracyi posłem przy rozmaitych dworach; † 1837.—Na bracie jego *Eugieniuszu Aleksandrze de* M., księciu *de Laval*, generał-poruczniku (ur. 1773, † 1851), linija ta wygysła. Paktem familijnym z 1820 r. 4 tylko domy: M., Luxembourg, Beaumont-Luxembourg i Laval, uznane zostały za członków rodu M.—Porów. „*Les* M. *de France et les* M. *d'Irlande*“ (Paryż 1828).

Montpellier, m. st. franc. depart. Hérault, o godzinę drogi od morza Śródziemnego, rezydencyja biskupa, ma 55,600 m.; posiada uniwersytet, założony w r. 1196, z przepysznym ogrodem botanicznym i prowadzi bardzo rozległy handel świécami stearynowemi, wyrobami chemicznymi, wódką, winem i t. d. Miasto M. nazywało się u Rzymian *Mons pessulus* albo *Mons puellarum*. Od r. 1162 do 1258 odbyło się tu pięć soborów. Za panowania Henryka III było głównem siedliskiem Hugonotów i poddało się dopiéro w r. 1622.

Montpellier albo *Montpelier*, m. st. półn. amer. Stanu Vermont, nad rz. Onion, rezydencyja gubernatora i władz rządowych, liczy 5,000 m.

Montpensier, młodsza linija domu Bourbon, otrzymała w osobie Ludwika II de Bourbon (ur. 1513, † 1582) godność książęcą. Żona jego, *Katarzyna Maryja z Lotaryngii*, księżna **Montpensier**, córka księcia de Guise (ur. 1551, † 1592), od r. 1587 odgrywała ważną rolę w Lidze.—*Anna Maryja Ludwika Orleańska*, zwana *Mademoiselle de* M., księżna *de* **Montpensier**, ur. 1627, córka Gastona, księcia Orleańskiego, brata Ludwika XIII, wspiérała nadzwyczaj gorliwie i energicznie podczas Frondy (ob.) księcia Kondeusza i z tego powodu była w niełasce u Ludwika XIV. Jako żona, tajemnie zaślubionego, hrabiego Lauzan, z namowy pani Montespan przez 10 lat więzionego, z wielkiém poświęceniem i ofiarami wyswobodziła męża wprawdzie, ale zniechęcona jego niewdzięcznością i brutalstwem, rozłączyła się z nim r. 1685; † 1695. Jéj pamiętniki „*Mémoires*“ (3 t., Amsterdam 1746), są ważnym materyałem dla historyi dworu francuskiego.—*Antoni Filip*, książę *de* **Montpensier**, ur. 1775, brat Ludwika Filipa, z którym razem w Ameryce przebywał, † 1807 w Twickenham w Anglii.—Najmłodszy syn Ludwika Filipa *Antoni Maryja Filip Ludwik*, ur. 1824, nosi także tytuł księcia M. Ob. Orleanowie.

Montperdu, 10,482 stóp wysoki szczyt pirenejski we franc. depart. Wyższych Pirenejów.

Montreal, m. we wschodniéj Kanadzie, największe i najbardziéj handlowe w północnéj Ameryce angielskiéj, położone jest na t. n. wyspie jeziora St. Louis; ma 91,000 m., uniwersytet, wygodny port i wiele pięknych gmachów publicznych; między którymi odznacza się szczególniéj olbrzymi kościół katedralny w stylu gotyckim, ukończony r. 1829. Miasto M., prześliczną otoczone okolicą, założone było r. 1640 pod nazwą Villemarie.

Montrose, m. portowe w szkockiém hrabstwie Angus, przy ujściu rz. South-Esk do morza północnego, ma 14,5000 m. i wielkie fabryki płótna.

Montrose (James Graham, margrabia de), pochodzący z dawnéj rodziny Graham, ur. 1612 w Edymburgu. Odtrącony przez Karola I, walczył najprzód po stronie prezbiteryjanów szkockich, wkrótce atoli przeszedł na stronę króla, zebrał 1644 silny korpus rojalistowski, z którym w Grudniu 1644 pod Inverlochy i 15 Siep. 1645 nad Covenantem świetne odniósł zwycięstwa. Następnie 13 Wrześ. 1645 sam pobity pod Selkirk, po krótkiéj wojnie partyzanckiéj uciekł do Niemiec, gdzie został generałem cesarskim. Po śmierci Karola I wszedłszy do służby Karola II, wtargnął do Szkocyi północnéj, lecz pobity i pojmany, został 21 Maja 1650 ścięty w Edynburgu.—Porów. Granta „*Memoirs of the Marquis of* M.“ (Edynb. 1857). Po wstąpieniu na tron Karola II, syn Montrose'a odzyskał godności i majątek ojca, a wnuk jego *Jakób Graham*, czwarty magrabia **Montrose**, za Jerzego II sekretarz stanu Szkocyi, został r. 1707 księciem **Montrose**, † 1742.—*Jakób Graham*, trzeci książę **Montrose**, ur. 1755, występował jako wierny stronnik Pitta i pełnił kilka ważnych urzędów; † 1836. Jego najstarszy syn, *Jakób Graham*, czwarty książę **Montrose**, ur. 1799, w piérwszym gabinecie Derby 1852 był wielkim mistrzem dworu królewskiego, w drugim tegoż gabinecie 1856—59 kanclerzem księstwa Lancaster a w trzecim 1866—68 generalnym pocztmistrzem.

Montucla (Jan Stefan), uczony matematyk, ur. 1725 w Lyonie, od 1766—92 inspektor budowli królewskich w Paryżu, † 1799 w Wersalu; odznaczył się głównie dziełem „*Histoire des mathématiques*“ (2 wyd. 4 t., Paryż 1799—1802). Nadto ogłosił „*Histoire des recherches sur la quadrature du cercle*“ (1754) i in.

Montwy, wieś o dwie mile od Pakości, powyżéj Kruszwicy, w w. ks. poznańskiém, pamiętna smutném zwycięstwem rokoszan r. 1666 pod dowództwem Jerzego Lubomirskiego nad wojskiem króla Jana Kazimiérza.

Monza, m. we włoskiéj prow. medyjolańskiéj, nad rz. Lambro, połączone koleją żelazną z Medyjolanem, ma 15,800 m. i wspaniały pałac. W tutejszym

kościele katedralnym św. Jana, oprócz wielu relikwij i kosztowności przechowywaną była dawna korona żelazna królewska.

Moor (Antonis de), wielce ceniony malarz, ur. 1512 w Utrechcie, † 1575 w Antwerpii.—*Karol* **Moor**, ur. 1656 w Lejdzie, † 1838 w Haadze, był malarzem historycznym i portretowym.

Moore (Sir John), generał angielski, ur. 1761 w Glasgowie. Wstąpiwszy 1776 do armii, brał udział w wyprawach gibraltarskiéj i korsykańskiéj, walczył 1796 pod Sir Ralphem Abercromby w Indyjach zachodnich i pod jego dowództwem odbył wyprawę do Egiptu, a w Maju 1808 r. na czele 10,000 korpusu wysłany został na pomoc Szwedom przeciwko Rossyi, Danii i Francyi; jednakże z powodu nieporozumień z królem szwedzkim, wrócił z tymi posiłkami do kraju i udał się do Portugalii a następnie do Hiszpanii, gdzie 16 Stycz. 1809 w krwawéj bitwie pod Coruna zginął śmiercią walecznych.

Moore (Tomasz), jeden z najznakomitszych nowoczesnych poetów angielskich, ur. 1780 w Dublinie, † 1852 w Sloperton-Cottage. Ukończywszy studyja prawne w Dublinie i Londynie, otrzymał miejsce sekretarza przy sądzie admiralicyi na wyspie Bermuda, który to urząd powierzył jednak zastępcy a sam podróżował po Ameryce półn., Francyi i Włoszech a 1823 r. wrócił do kraju. Po ogłoszeniu „*Odes and Epistels*“ (2 t., Lond. 1806), wydał pod imieniem Tom. Little zbiór poezyj miłosnych, któremi ogromny zyskał rozgłos. Broszurami pisanemi wiérszem i prozą w tonie satyrycznym chłostał niemiłosiernie torysów i samego nawet księcia rejenta. Do takich należą między innemi: „*The Fudge family in Paris*“ (1818) i „*Fables for the Holy Alliance*“ (1823). Większą jednak wartość mają jego „*Irish melodies*“, tekst do narodowych melodyi Stevensona, wydawane 1813—1837. Najznakomitszym wszakże płodem muzy M. jest poemat „*Lalla Rookh*“ (1817). Ogłosiwszy następnie jeszcze: „*The loves of the angels*“ (1823) i romans „*The Epicurean*“ (1827), zarzucił poezyję a poświęcił się studyjom historycznym. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy: „*Memoirs of the life of Capitain Rock*“ (1823); „*Memoirs of Lord Edward Fitzgerald*“ (2 t., Lond. 1831); „*Travels of an Irish gentleman in search of religion*“ (2 t., Lond. 1833); „*History of Ireland*“, umieszczona w Lardnera „*Cyclopedia*“ (1835) i t. d. Wydał także „*Letters and journals of Lord Byron with notices of his life*“ (1830). Pozostałe papiéry po śmierci poety wydał jego przyjaciel Lord Russel (8 t. 1853—56). Utwory poetyczne M. odznaczają się przedewszystkiém wdziękiem przedstawienia i obrazowością języka. M. posiadał więcéj dowcipu aniżeli fantazyi; poezyja też jego czaruje, ale nie podnosi. Zbiorowa ed. jego pism poetycznych wyszła 1869. Niektóre z utworów jego tłumaczone są i na język polski przez Odyńca („*Czciciele ognia*“), Pajgerta („*Peri i Raj*“) i innych.

Moorshedabad albo **Murschidabad**, miasto w obwodzie t. n. w angielskiéj prezydencyi Bengalii, nad rz. Baghirati, liczy 147,200 m. było niegdyś stolicą Bengalu.

Mops, ob. Pies.

Mopsus, nazwa dwu mytycznych wieszczów, piérwszy syn Ampyxa i nimfy Chloris, towarzysz Argonautów, zmarł w skutek ukąszenia węża i czczony był jako heros; drugi syn Apollina i Manto, założył m. Mallos w Azyi Mniejszéj i wyrocznię tamże.

Moquin Tandon (Horacy Benedykt), naturalista francuski, ur. 1807 w Montpellier, † 1863, doktór medycyny. Był najpiérw prof. fizyjologii porównawczéj w Marsylii, następnie prof. botaniki w Tuluzie. W r. 1850 zwiédził Korsykę pod względem botanicznym, a popowrocie otrzymał 1853 katedrę historyi naturalnéj i zarząd oddziału medycznego w ogrodzie botanicznym. Oprócz wielu rozpraw ogłosił *Zasady zoologii medycznéj i farmaceutycznéj*.

Mór, ob. Morowe powietrze.

Mora (herb.). Popiersie murzyna, twarzą obrócone w prawą stronę tarczy w polu czérwoném; głowa czarną lub białą bindą przepasana. W hełmie 3 pióra strusie. Herb ten bywa także nazywany Murzynowa.

Mora (don José Joaquin de), poeta i publicysta hiszpański, ur. 1783 w Kadyksie, † 1863 r. Ukończywszy studyja naukowe w Granadzie, walczył w wojnie o niepodległość i wzięty był do niewoli. Wróciwszy 1814, redagował *Cronica literaria y cientifica*“, która późniéj pod tyt. „*El Constitucional*“ była jedném z najbardziéj wpływowych czasopism hiszpańskich. Po przywróceniu monarchii absolutnéj (1823) wyemigrował do Londynu, gdzie wydał almanach „*No me olvides*“ (1824—27) i „*Cuadro de la historia de los Arabes*“ (2 t., 1826). Późniéj udał się do Ameryki południowéj i osiadł w Boliwii, gdzie pełnił rozmaite urzędy i jako konsul tego państwa wrócił 1856 do Londynu. M. celuje przedewszystkiém jako liryk. Najlepsze jego utwory „*Legendas espagnolas*“ wyszły 1840 w Londynie.—Inny *José Maryja Ludwik Mora*, wydał „*Mejiko y sus revoluciones*“ (8 t., Paryż 1836); „*Obras sueltas*“ (2 tomy, Paryż 1838).

Mora metaliczna, blacha pokryta rysunkami podobnymi do perłowéj macicy, otrzymuje się przez lekkie traktowanie kwasami blachy białéj pokrytéj cyną.

Moracza, główna rzeka w Czarnogórzu, bierze początek w Alpach Dynarskich z najbardziéj na północ wysuniętego cypla Berd, które przerzyna wąską dolinę, następnie stanowi granicę pomiędzy Czarnogórzem a Albaniją, poczém zlawszy się z Zetą płynie przez Albaniję i wpada do jeziora Skaderskiego. Bieg M. w Czarnogórzu wynosi $6\frac{1}{2}$ mil, do ujścia zaś $11\frac{1}{2}$ mil; w Berdach płynie z niezwykłą szybkością, zbliżając się do ujścia ma brzegi bagniste. Dopływy jéj są: Zeta i Sitnica z prawéj i Mala Rjeka z lewéj strony. Od M. bierze nazwę nahija *Moraczka*, mająca na 7 m. kw. przeszło 12,000 m. (1800 zbrojnych), podzielonych na 4 plemiona (Rowców, Górnych i Dolnych Moraczan i Uskoków) i 1,000 rodzin.

Moraczanie, gałąź Słowian polabskich, zamieszkała na prawym brzegu Elby wprost Magdeburga; na północ osady ich dochodziły do rz. Stremy, na wschód do Hawoli i Temnicy, na południe zaś do Nuty. Wspominani od końca IX w., od 946 podlegli biskupstwa brandenburgskiemu, przyłączeni zostali w końcu XII w. do margrabstwa brandenburgskiego.

Moraczewski (Jędrzéj), znakomity badacz dziejów polskich, ur. 1802 w Dusinie pod Gostyniem w Wielkopolsce. Po ukończeniu studyjów prawa i filozofii w Lipsku a następnie w Heidelbergu, przybył do Warszawy 1828, gdzie do r. 1830 pracował w sądownictwie. Po 1831 r. powrócił do swéj wioski pod Obornikami. Przeniósłszy się do Poznania (1841) założył pismo naukowéj treści „*Rok*“, brał czynny udział w wydaniu „*Starożytności polskich*“ (2 t., Poznań 1842—52), pomagał dr. Marcinkowskiemu w założeniu *Towarzystwa pomocy naukowéj*, miéwał odczyty z historyi polskiéj (1847—48), był spółwłaścicielem księgarni i drukarni pod firmą Kamińskiego i S-ki. Ostatnie lata poświęcił studyjom nad historyją polską, owocem których były „*Dzieje rzeczypospolitéj*“ (9 t., Poznań 1842—45, 2 wyd. 1862—66), doprowadzone do połowy XVII w. Praca ta odznacza się oryginalnością poglądów autora, sądzącego dzieje nasze ze stanowiska dzisiejszych pojęć republikańskich. Ogarnięcie całości dziejów w jednę żywo, jasno i gorąco skreśloną opowieść, czyni pracę M. poczytniejszą od innych tego rodzaju dzieł. Inne pisma M. są: „*Opis zjazdu pragskiego*“ (Pozn. 1848); „*Opis wypadków poznańskich*“ (Pozn. 1848); „*Opowiadania gospodarza Jędrzeja czyli Historyja Polska dla ludu wiejskiego*“ (3 książeczki Poznań 1852—1854). M. † 1855 r. w Poznaniu. Libelt skréślił jego życiorys w dziełku: „*Życie Jędrzeja* M.“ (Poznań 1855). W latach 1841, 1842 i 1843 miéwał publiczne prelekcyje o historyi ludów słowiańskich.

Moraea (*Pierszeń*), rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych, obejmujący rośliny cebulonośne, głównie w ziemi przylądkowéj; niektóre jako ozdobne hodują się w ogrodach europ., cebule niektórych są jadalne, jak np. *M. edulis*, o pięknych błękitnawych kwiatach i *M. sisyrinchium*.

Morales (Krzysztof de), z Sewilli, od 1540 śpiéwak przy kaplicy papieskiéj w Rzymie, ułożył wiele dzieł muzycznych treści religijnéj.

Morales (Ludwik), ur. 1509 w Badajoz, † 1586 tamże, malarz hiszpański, *Boskim* (el divino) zwany. Dostarczył wiele obrazów do kościołów wszystkich niemal miast hiszpańskich. Najwięcéj ich posiadają: Toleda, Valladolid, Burgos i Granada.

Moralna Teologija, ob. Teologija.

Moralna Filozofija, ob. Etyka.

Moralność, dwojakie posiada znaczenie: objektywne jako całość prac i zasad, odnoszących się do wskazania ludziom zarówno celu życia, jak dróg i środków do ich urzeczywistnienia, do określenia praw i obowiązków jednostkowych, familijnych i społecznych, subjektywne zaś jako stopień rozwinięcia się w jednostkach i społeczeństwach poczucia obowiązków tudzież pojmowania i pełnienia praw moralnych (Mówimy np. moralność tego narodu stoi na niskim stopniu, upadła lub wznosi się). Moralność w piérwszém, objektywném znaczeniu tego słowa stanowi najważniejszą część, kamień probierczy niejako wszelkich religij i jest prócz tego, jako przedmiot badań filozoficznych, rozwijaną jako odrębny dział filozofii, zwany *Etyką* (ob.).

Moralność chrześcijańska, opiéra się na naukach Chrystusa, przechowanych w czterech ewangielijach; stawia ona za cel dążenia osiągnięcie królestwa niebieskiego, za środek ku temu wskazuje czystość serca a za najwyższe prawo na którem stosunki między ludźmi wspiérać się winny, miłość wszystkich jako bliźnich. To prawo miłości obaliło ciasne szranki zakonu mojżeszowego, opartego na narodowéj, politycznéj i religijnéj odrębności żydów, i nadało chrześcijanizmowi charakter uniwersalnéj religii. Miłość pociąga za sobą zaparcie się własnych interesów dla dobra drugich, przebaczanie nieprzyjaciołom, wspiéranie potrzebujących pomocy, słowem poświęcenie. Najwyższym ideałem moralnym, wzorem najdoskonalszéj miłości jest sam Chrystus, który życiem i śmiercią swoją stwierdził i uświęcił swą naukę.

Morand (Frańciszek Salwator), znakomity chirurg francuski, jeden z najczynniejszych członków słynnéj akademii chirurgicznéj (ob. Francuska medycyna), ur. 1697, † 1773. Ważne są jego prace nad chorobami wątroby wchodzącemi w dziedzinę chirurgii, nad torbielami jajnika; wprowadził wiele ulepszeń do chirurgii operacyjnéj. Prace jego zamieszczone są w Pamiętnikach Akademii i w *Opuscules de chirurgie* (1768—1772).

Morata (Fulwija Olimpija), jedna z najuczeńszych kobiét XVI w., ur. 1526 w Ferrarze, córka poety Fulwijusza Peregrina Moratusa, żona lekarza Gundlera w Schweinfurt, † 1550 w Heidelbergu. Poezyje jéj w języku łacińskim i greckim, oraz inne dzieła wydał Cölius Secundus Curio (Bazyleja 1558 i późn.).

Moratin (Mikołaj Fernandez de), poeta hiszpański, ur. 1737 w Madrycie, † 1780 tamże. Po ukończeniu uniwersytetu w Valladolid przebywał najprzód w San-Ildefonso a następnie Madrycie, gdzie czas jakiś był adwokatem a następnie profesorem poetyki. Oprócz utworów dramatycznych (np. tragedyje „*Hormesinda*“ „*Guzman el Bueno*“ i t. d.), pisanych w guście fransuskim, wydał jeszcze między innemi „*La Diana o arte de la caza*“ (Madr. 1765), poemat dydaktyczny i „*Canto epico de las naves de Cortés destruidas*“ (Madr. 1785), który należy do najlepszych hiszpańskich epopej. Wybór prac swych wydał w Barcelonie (1821 r.). — **Moratin** (Leandro Fernandez de), syn poprzedniego, komedyjopisarz, Molièrém hiszpańskim zwany, ur. 1760 w Madrycie. Początkowo był jubilerem, przy pomocy hrab. Cabarus a zwłaszcza Księcia Pokoju otrzymawszy kilka zyskownych beneficyjów, poświęcił się zupełnie poezyi, podróżował po Europie, urzędował w ministeryjum spraw zagranicznych, a jako stronnik swego protektora i Francuzów trzykrotnie emigro-

wał do Francyi, gdzie też † 1828 r. Komedyjami swemi: „*El viejo y la nina*“ (1790), „*La comedia nueva*“ (1792), „*El baron*“, „*La mogigata*“, „*El Si de las ninas*“ i t. d. zyskał sobie wielki i zasłużony rozgłos. Całkowite wydanie pism jego wyszło staraniem akademii (6 t., Madr. 1830—31). Prostotą, poprawnością, naturalnością kompozycyi, wybornem malowaniem charakteru i obyczajów wywarł M. wielki wpływ na odrodzenie teatru hiszpańskiego. Jego komedyje równie jak i poezyje liryczne wychodziły z resztą w niezliczonych edycyjach i są na rozmaite języki tłumaczone.

Moratorium (z łac.), znaczy prawo zwłoki, dane przez panującego lub sądy dłużnikom co do oddania kapitałów, pod pewnymi, prawem określonymi warunkami, jak dostatecznego bezpieczeństwa kapitału, niemożności zapłacenia w terminie bez całkowitéj ruiny, lub przynajmniéj znacznéj straty majątkowéj, opłacania procentów i t. d. — Porów. art. 1244 ust. 2 K. C. F., oraz prawo sejmowe z d. 14 (26) Kwiet. 1818 Dz. Praw T. IV str. 416. *Moratorium powszechne*, rozciągające się na kraj cały lub pojedyncze jego prowincyje i obejmujące wszelkie długi na własnościach nieruchomych ubezpieczone, udzielane bywa tylko w razach nadzwyczajnych, w skutek klęsk cały kraj lub prowincyję dotykających.— Porów. Bauera „*Ueber Moratorien*“ (Landsk. 1820).

Morawa, lewy dopływ Dunaju i najważniejsza rzeka w Morawii; bierze początek z tak zwanego Kralickiego Śnieżku na wysokości 3,777 st. nad poziom morza wpada do Dunaju powyżéj Presburga, doszedłszy długości około 52 m. austr.; porzecze jéj wynosi przeszło 453 m. kw. Główne dopływy M. są: Beczwa i Dyja (największy dopływ M., porzecze któréj wynosi przeszło 172 m. kw.).—Inna *Morawa*, zwana *Dolną* lub *Bułgarską*, po Cisie i Sawie największy dopływ Dunaju, poczyna się w górach Bałkańskich na granicach Serbii, niedaleko Kosowego Pola, w pobliżu miasta Morawy (Gülham), w tureckim paszaliku wrańskim i wpada do Dunaju, niedaleko Smederewa. Długość całéj rzeki wynosi około 65 mil, długość zaś w prostym biegu 40 m.; porzecze, do którego zalicza się prawie cała strona południowa i środkowa dzisiejszéj Serbii, wynosi 1,200 m. kw. Z dopływów M. Dolnéj ważniejsze: M. serbska, Morawica, Wlasina, Niszawa, Wrano i t. d.

Morawiec (Mikołaj), z Kunoszowic, herbu Ogończyk, dzielny rycerz, który w bitwie pod Grunwaldem, będąc chorążym nadwornym króla, zdobył na Krzyżakach chorągiew św. Jana. Z tegoż rodu *Łukasz* M., w r. 1508 pod Łuckiem w 200 ludzi piechoty zmusił kilkotysięczny zastęp Tatarów do odwrotu, ubiwszy im 500 ludzi, a sam nie straciwszy przytém ani jednego żołnierza.

Morawiec (Frańciszek Adolf), historyk morawski, ur. 1734 w Strażnicy, † 1814 w Lipniku; nauki gimnazyjalne odbywał początkowo w mieście rodzinném, następnie w Opawie, poczém odbył studyja filozoficzne w Ołumuńcu; 1750 wstąpił do zgromadzenia pijarów i studyjował teologiję w Litomyślu, Kromierzyżu i Mikułowie. Od 1771 wykładał w różnych seminaryjach swego zgromadzenia; od r. 1795 wice rektor kolegijum pijarskiego w Kromierzyżu. Główne dzieło M. jest: „*Moraviae historia politica et ecclesiastica etc.*“ (3 t., Berno 1785—1787; tom I spólnie z Pilarzem); jestto jedyna do dziś dnia historyja morawska doprowadzona do XVIII w.

Morawija, margrabstwo i kraj koronny monarchii austryjacko-węgierskiéj, graniczy na północ ze Szląskiem pruskim i austryjackim, na wschód z Węgrami, na południe z Dolną Austryją, na zachód zaś z Czechami i rozciąga się na przestrzeni 403½ m. kw. geograficznych. Od Szląska dzielą M. Sudety albo góry Jesienickie, od Czech góry Morawskie, od Węgier zaś Karpaty. Najważniejsze z gór tych są góry Morawskie, wznoszące się na 2,000—3,000 st., podobne pod względem budowy do gór Czeskich. Główna ich gałąź, długa na 20 m., ciągnie się w kierunku od południo-zachodu ku północo-wschodowi. Sudety, poczynając od wierzchołka Śnieżnik, wznoszącego się na pograniczu Czech, M. i Szląska na 4,483 st., ciągną się wysokim grzbietem w kierunku wschodnim aż do wierzchołka Died (Dziad, Altvater), 4620 st. wysokiego, skąd poczynając aż do Beczwy i Odry ciągną sie Morawsko-Szląskie Jasienice, z wierzchołkami od 1,500—2,000 st. Tatry Morawskie, zwane też Beskidami albo Jaworzynami, ciągną się w kierunku od południo-zachodu ku północo- wschodowi. Najwyższe wierzchołki tego pasma gór są: Jaworzyna (3,060 st.), Wielki Lopenik (2,871 st.), Makyta (2,904 st.), Trojaczka (3,000 st.) i Radhoszt (3556 st.). Z rzek M. najważniejszą jest Morawa (ob.), nadająca krajowi nazwę, żeglowna jednak na niewielkiéj przestrzeni. Odra, biorąca w M. początek, przebiega tu zaledwo 6 mil. Jezior większych niema wcale, zato dość jest stawów. Strony górzyste są niezbyt urodzajne; natomiast część środkowa M. bogatą jest w doliny i płaszczyzny urodzajne; odznaczają się zwłaszcza niezwykłą plennością gruntu brzegi rz. Hany i okolice południowe. Klimat stosunkowo jest łagodny; średnia temperatura roczna wynosi w Bernie 6,9° R, w Ołomuńcu 7,03° R, w Igławie zaś tylko 5,9° R. Liczba mieszkańców (bez wojska) podług urzędowego obliczenia z 1857 wynosząca 1,867,000, wzrosła w r. 1869 do 1,998,000 m. Pod względem narodowości jest około ¾ Słowian, ¼ Niemców, zamieszkujących głównie w stronie południowéj, północno-zachodniéj i północnéj. Żydów jest dość znaczna liczba, bowiem do 43,000. Ludność słowiańska M., za wyjątkiem około 1,000 Serbów, należy do plemienia czeskiego i dzieli się na: *Hanaków*, zamieszkałych nad Haną w części nad Morawą, *Horaków*, zamieszkujących okolice górzyste zachodnie, *Słowaków*, całą część wschodu M. i *Wałachów*, mieszkańców górzystego porzecza Beczwy. M. jest jednym z najlepiéj zaludnionych krajów Austryi, przypada bowiem na 1 milę kw. około 5,300 m. Ludność M. zamieszkuje w 89 miastach, 191 osadach i 3,027 wsiach. Pod względem religijnym jest 1,914,000 katolików rzymskich, 2,500 unijatów przeszło 20,000 ewang. augsburgskich i do 37,000 ewang. reformowanych. Pod względem zarządu

kościoła katolickiego, rozdziela się M. na arcybiskupstwo ołomunieckie i biskupstwo berneńskie; w obu liczy się 642 probostw, 1,700 duchowieństwa świeckiego i 49 klasztorów z 320 zakonnikami i 250 zakonnicami. Ewangielicy mają 2 superintendentów i 32 księży.—Urodzajny grunt M. jest jak najstaranniéj obrobiony i M. pod względem rolnictwa należy do najpierwszych krajów w Europie. Z całéj powierzchni zaledwo 14 m. kw. znajduje się pod nieużytkami, z reszty powierzchni 210 m. kw. zajętych jest pod uprawę roli i winnice, 75 m. kw. pod łąki i pastwiska, 104 m. kw. pod lasy. Rolnictwo produkuje w wielkiéj ilości zboże, a zwłaszcza piękną pszenicę (nad Haną, Morawą i około Berna), kartofle i rośliny strączkowe; daléj buraki cukrowe, wyborne jarzyny, len i konopije, nieco chmielu i t. d. Również rozwinięte jest ogrodnictwo i sadownictwo, oraz w okolicach południowych uprawa wina, którego rocznie otrzymują 5—600,000 ejmerów. Hodowla bydła, a zwłaszcza owiec, stoi na wysokim stopniu; koni liczy się przeszło 130,000, bydła rogatego 586,000, świń do 327,000, kóz 55,000 i około 1,000,000 owiec. Wielkie korzyści przynosi także chów ptastwa domowego (zwłaszcza gęsi), rybołóstwo i myślistwo. Lasy wybornie są zagospodarowane. Pod względem kopalnictwa otrzymuje się rocznie około 536,000 cent. surowcu, 6,213,000 cent. węgla kamiennego, 28,000 cent. grafitu i 5,300 cent. ałunu.— Pod względem przemysłu należy M. do najczynniejszych krajów Europy. Najważniejszą gałąź przemysłu stanowią wyroby wełniane. Rocznie przerabia się około 145,600 cent. wełny, z czego samo Berno zużytkowywa do 70,000 cent., Igława z okolicą do 25,000, Nowy Iczyn 12,000 i t. d. Wyroby sukienne berneńskie nietylko że zasilają wszystkie rynki austryjackie, lecz stanowią ważny przedmiot handlu wywozowego na Wschód i do Ameryki. Wiele produkuje się także wyrobów płóciennych, zwłaszcza w Wielkim Mezirzyczu i Szumberku, oraz bawełnianych, która to gałąź ześrodkowywa się głównie w okręgach szternberskim, prostiejowskim i frenstackim. Płótna M. dostarcza prawie za 5,100,100 zł. reń., wyrobów zaś bawełnianych przeszło za 8,000,000 zł. reń. Daléj idzie garbarstwo, cukrownictwo (w r. 1864 przerobiono w 33 fabrykach $6^4/_5$ mil. cent. buraków), gorzelnictwo, wyrób żelaza i szyn oraz maszyn i wozów. Handel bardzo ożywiony. Brak rzek spławnych zastępują dobre szosy i koleje żelazne. Pod względem oświaty znajduje się w M.: akademija duchowna i instytut chirurgiczny w Ołomuńcu, seminaryjum teologiczne i instytut techniczny w Bernie, 9 gimnazyjów, 1 gim. realne, 5 wyższych szkół realnych, szkoła leśna i t. d., a nadto 1751 szkół ludowych, w których 1863 znajdowało się około 251,000 dzieci.—*Konstytucyja* M. opiéra się na ustawie 26 Lutego 1861 r. Sejm krajowy składa się ze 100 członków, a mianowicie z arcybiskupa ołomunieckiego, biskupa berneńskiego, 30 deputowanych od większych posiadłości, 31 deputowanych od miast i osad, 6 deputowanych od izb handlowéj i przemysłowéj w Ołomuńcu i Bernie i 31 deputowanych od gmin wiejskich. Wybory są bezpośrednie i tylko w gminach wiejskich pośrednie. Czas trwania mandatu jest lat sześć. Do rady państwa wysyła sejm morawski 22 członków. Na czele zarządu kraju stoi namiestnikostwo, siedlisko którego znajduje się w Bernie. Pod względem administracyi M. podzieloną jest od 1860 r. na 76 okręgów i dwa okręgi miejskie: Ołomuńca i Berna. Do r. 1860 M. dzieliła się na 6 powiatów (berneński, hradiski, igławski, znoimski, ołomuniecki i nowo-iczyński). Pod względem sądowym znajduje się w M. 76 sądów okręgowych, 5 sądów powiatowych i sąd najwyższy krajowy drugiéj instancyi w Bernie. Zarząd finansowy sprawuje dyrekcyja finansowa w Bernie, pod zarządem któréj znajduje się 6 komisyj podatkowych, 76 urzędów podatkowych i 4 dyrekcyje finansowe okręgowe.

Historyja. W najdawniejszych znanych czasach, M. zamieszkiwali Markomani i Kwadowie; po 407 zajęli ją Rugowie i Herulowie a około 548 Longobardowie. Następnie osiadły tu plemiona słowiańskie, które od głównéj rzeki Morawy przyjęły nazwę Morawijan. Przy upadku państwa Awarów utworzyli oni pod przywództwem Samona państwo wielkomorawskie, rozciągające się znacznie po za granice dzisiejszéj M. Chrześcijaństwo zaprowadzili pomiędzy nimi (863) św. apostołowie Słowian Cyryl i Metody. Szczytu potęgi i największéj rozległości dostąpiło państwo wielkomorawskie za panowania Swatopluka (ob.), lecz pod synem jego Swatoogiem zupełnie upadło (908) i stało się łupem Madziarów, Polaków i Niemców. Od 1029, podług dyplomatów, była M. podległą królestwu czeskiemu, i miała z niém spólne urządzenie, zarząd i prawa. Dopiero po r. 1197, w którym M., jako margrabstwo, stało się lennem Czech, zjawia się odzielny dwór i urzędnicy dworscy morawscy. W XIV w. nastąpiło zupełne zlanie M. z Czechami pod władcami z domu luksemburgskiego. 1526 M., podobnie jak i Czechy, po † króla Ludwika w bitwie pod Mohaczem, na mocy dawniejszych układów, przeszła pod władzę Austryi i odtąd dzieliła późniejsze jéj losy. Po stracie większéj części Szląska, pozostała przy Austryi część została przyłączona do M., lecz po r. 1849 znów oddzielona. Ob. art. Czeskie królestwo i Austryjako-węgierska monarchija. Porów. Wolny'ego „*Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*“ (6 t., Berno 1835—40); tegoż „*Kirchliche Topographie von Mähren*“ (4 t., t. 1855); Korzystki „*Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien*“ (Wiedeń i Ołomuniec 1860); Dudika „*Mährens allgemeine Geschichte*“ (t. 1—4, Berno 1860—65); Brandla „*Kniha pro každeho Morawana*“ (Berno 1893). Z map M. najlepsze są: generalnego sztabu (1836—41) oraz Szembery (1863).

Morawscy bracia, ob. Bracia Czescy.

Morawski (Jan), jezuita, teolog, matematyk i filozof, ur. 1633 w Płockiém. Po ukończeniu wyższych nauk w Rzymie, wrócił do kraju i był w rozmaitych kolegijach profesorem filozofii, matematyki i teologii, potém zarządzał domami w Jarosławiu i Po-

znaniu, oraz nowicyjatem krakowskim; † 1700 r. w Poznaniu. Wydał z druku wiele dzieł, w swoim czasie bardzo cenionych i wielokrotnie przedrukowywanych; wymieniamy z nich: „*Philosophiae totius principia per quaestiones de Ente in communi*“ (Poznań 1666); „*Quaestiones theologicae de Deo uno et trino*“ (Kalisz 1674); „*Quaestiones theologicae selectae ad totam summam D. Thomae Aquinatis*“ (2 t., Pozn. 1681) i t. d.—Porów. Browna *Bibl. pisarz asysten. polsk. towarz. Jezus.*“ (str. 284—287).

Morawski (Frańciszek), poeta, ur. 1785 we wsi Pudliszkach, pod Krobią. Po ukończeniu nauk w Frankfurcie nad Odrą, pracował 2 lata jako urzędnik sądowy, lecz w r. 1806 rzucił urzędowanie i wstąpił do gwardyi Napoleona I w stopniu podporucznika; przy pamiętnéj przeprawie przez Berezynę otrzymał stopień pułkownika. Następnie jako szef sztabu dywizyi ks. Sułkowskiego w walce pod Lipskiem otrzymał krzyż oficerski legii honorowéj. Po upadku Napoleona, wszedł do nowoorganizującego się wojska polskiego w stopniu pułkownika i w 1819 mianowany został generałem brygady. W 1832 wysłany został do Wołogdy, skąd wróciwszy po kilku latach, osiadł w dziedzicznéj wiosce swojéj Luboni, w w. ks. poznańskiém, gdzie oddany rolnictwu † 1861. Obdarzony talentem poetyckim, jakkolwiek wychowany śród zasad klasycyzmu, umiał pojąć i ocenić piękności nowego kierunku i nietylko sam tłumaczył Bajrona „*Pięć poematów lorda Bajrona*“ (Leszno 1853), ale w oryginalnym swoim poemacie „*Dworzec mojego dziadka*“ (t. 1851) zerwał z tradycyjami klasycznemi i dał nam pełen prawdy i prostoty obraz domowego życia naszych przodków. Utwory z piérwszego peryjodu wydał w 1811 w Wrocławiu. Zbiór późniejszych poezyj wyszedł tamże (w 1841), w Lesznie (1851) i w Petersburgu (1855). „*Bajki*“ wyszły po śmierci poety w 1862 w Poznaniu. Pozostały w rękopisie liczne satyry i listy, wymierzone przeciw romantykom, z czasów gdy M. bywał uczestnikiem zebrań literackich u hr. Wincentego Krasińskiego. Mowa, miana przez M. na obchodzie żałobnym w Sedan (1818) na cześć ks. Józefa Poniatowskiego wyszła w r. 1814 w Paryżu. Życiorys M. skreślił Lucyjan Siemieński w „*Przeglądzie polskim*“ z 1866 r. Z pism jego, drukiem ogłoszonych, mamy: „*Mowa przy żałobném nabożeństwie po zgonie księcia Józefa Poniatowskiego*“, miana w Sedan 1813 (Paryż 1814, 4 wyd. we Lwowie 1848); „*Pięć poematów Byrona*“ (*Manfred*, *Mazepa*, *Oblężenie Koryntu*, *Paryzyna* i *Więzień Czyllonu*, Leszno 1835); „*Pisma*“ (tom I, Wrocław 1841); „*Dworzec mego dziadka*“ (Leszno 1851 r.); „*Bajki*“ (Poznań 1860).

Morawski (Józef Aleksy), senator, dyrektor główny prezydujący w b. komisyi rządowéj przychodów i skarbu, ur. 1791 w Zegrzu, † 1855 w Karlsbadzie. Przy organizacyi królestwa polskiego za ministerstwa księcia Lubeckiego, był urzędnikiem służby ogólnéj w komisyi skarbu, a towarzysząc temu ministrowi do Petersburga, redagował pod jego kierunkiem różnorodne projekty, których następstwem było utworzenie towarzystwa kredytowego, banku polskiego i ulepszenie administracyi skarbowéj. W r. 1825 został radcą stanu i dyrektorem dochodów niestałych, w r. 1832 prezesem dyrekcyi głównéj towarzystwa kredytowego ziemskiego a r. 1844 dyrektorem głównym, prezydującym w komisyi rządowéj przychodów i skarbu. Wysokich zdolności urzędnik, posiadający wszystkie przymioty prawdziwego męża stanu, przez całe życie niezmordowany w pracy, oddał niezaprzeczenie ważne usługi dwu instytucyjom, którym przewodniczył; bo i towarzystwo kredytowe i komisyję skarbu do najświetniejszego doprowadził stanu.

Morawski (Teodor), mąż stanu i historyk polski, ur. 1797 we wsi Piwonicach pod Kaliszem, po ukończeniu szkoły prawa za czasów księstwa warszawskiego rozpoczął służbę publiczną w ówczesném ministeryjum spraw wewnętrznych i był spółpracownikiem w latach 1818—1820 „*Tygodnika Warszawskiego*“, „*Gazety Codziennéj*“ i *Orła Białego*“. Uwolniony ze służby, osiadł w Paryżu, skąd pisywał do „*Morning Chronicle*“ listy w języku angielskim, znane pod tyt. „*Letters of Polands*“. Po wybuchu powstania Listopadowego przybył do Warszawy. W dniu 29 Styczniu 1831 roku mianowany członkiem rządu narodowego, należał do deputacyi, która 11 Sierpnia 1831 odebrała w Bolimowie naczelne dowództwo Skrzyneckiemu i oddała je Dembińskiemu. Po skończonéj wojnie wrócił do Paryża, gdzie wydał „*L'état des paysans en Pologne*“ i poświęcił się studyjom nad historyją ojczystą, owocem czego jest dzieło „*Dzieje narodu polskiego*“ (6 t., Poznań 1871—72). Oprócz tego ogłosił jeszcze „*Moje przygody, ustęp z pamiętników*“ (Krak. 1873).

Morawski (Szczęsny), malarz i pisarz polski, znany także pod pseudon. *Bonifacego Arbuzowskiego*. Początkowo poświęcał się malarstwu, następnie (1853) osiadł we wsi Stroniu pod Sączem (w Galicyi) i poświęcił się gospodarstwu i literaturze. Odznaczył się jako humorysta. Oprócz jowialnych opowiadań, umieszczanych w feljetonie do *Czasu* i w *Dzien. Warszaw.*, zasługują na szczególną uwagę powieści, drukowane w *Dodatku do Czasu*: „*Wyprawa po konie do Arabii*“ (na r. 1857), niezrównana pod względem komicznym, i słabsze już nieco „*Wyprawa na jarmark do Sadogóry*“ (na r. 1856), i *Reorganizacyja małżeństwa*“ (na r. 1857). Wydał nadto „*Materyjały do konfederacyj barskiéj 1767—1768*“ (2 tomy, Lwów 1852); „*Album Szczawnicy*“ (1862); „*Sądeczyzna*“ (Kraków 1864), „*Bitwa pod Rzeszowem*“, powieść z czasów konfed. barsk. (Kraków 1864); „*Światek boży i życie na nim*“ (Rzesów 1871).

Morba (Bagni a), słynne źródło wody mineralnéj żelaznéj we włoskiéj prowincyi Toskanii, na *Val di Cecina*; w pobliżu także laguny kwasu bornego.

Morbihan, departament w północ. zach. Francyi, obejmujący 124 m. kw. z ludnością 490,352; dzieli się na 4 okręgi: Vannes, Lorient, Ploermel i Pontivy; m. st. Vannes.

Mordant lub **Mordent**, po franc. *pincé*, zowie się w muzyce sposób, używany do ozdoby śpiéwania lub grania, polegający na tém, ażeby ton nad któ-

.ym jest położony znak mordentu był szybko poruszany kolejno z tonem poniżéj leżącym.

Mordechowicz Kalman, drukarz, żyjący w Lublinie w XVI w. Otrzymał od Stefana Batorego przywilej założenia drukarni hebrejskiéj i sprzedawania książek w niéj drukowanych, podług którego nie wolno było nikomu sprowadzać książek hebrejskich z zagranicy, ani sprzedawać bez pozwolenia M. dzieł u niego drukowanych, pod karą 1,000 czerw. zł. węgierskich.

Mordwini, Mordwa, naród szczepu fińskiego, mieszkający nad brzegami rz. Oki i Wołgi, w gubernii kazańskiéj, symbirskiéj, orenburgskiéj, niżegorodzkiéj, permskiéj i częścią w astrachańskiéj. M. dzielą się na dwa główne plemiona: *Mokszanów*, nad rz. Surą i Mokszą, wpadającą do Oki i *Erzanów*, nad Wołgą. Trzecie pokolenie, *Karataje*, ma kilka wsi w gub. kazańskiéj. Język M. jest narzeczem fińskiego z przymieszką tatarskiego; w ogóle jednak znajomość i użycie języka rossyjskiego jest pomiędzy nimi rozpowszechnione. Urodzajna ziemia, jaką zajmują, skłoniła ich wcześnie do porzucenia życia koczującego i zajęcia się rolnictwem, pod względem którego przewyższają nawet sąsiednich Rossyjan. Rozpowszechniony jest nadto pomiędzy nimi chów pszczół. Z dawnych obyczajów niezachowali prawie ani śladu. Pallas znajdował jeszcze pomiędzy M. pogan, obecnie wszyscy należą do kościoła prawosławnego. Liczbę ich podają rozmaicie, od 90,000 do przeszło 300,000.

Mordwinow (Mikołaj, hr.), admirał i pisarz rossyjski, ur. 1745, † 1854. Wychowany wspólnie z cesarzewiczem Pawłem, zwiédził następnie Angliję dla praktycznego wydoskonalenia się w marynarce; odznaczył się w wojnie tureckiéj 1786 i mianowany został przez cesarza Pawła I admirałem, a przez Aleksandra I ministrem sił morskich. W r. 1806 opuścił służbę rządową, lecz późniéj powołany na członka rady państwa, prezydował w wydziale gospodarstwa narodowego, a następnie w wydziale spraw cywilnych i duchownych. W r. 1834 otrzymał tytuł hrabiego. Od 1823—1840 był prezydentem towarzystwa ekonomicznego. Z licznych pism jego w kwestyjach ekonomicznych ważniejsze są: „*O polzach moguszczich posljedowat ot uczreżdenija czastnych bankow po gubernijam*“; „*O manufakturach w Rossii i o tarifie*; „*O sposobach k poluczeniju wygodnych urożajew*“ i t. d.

Mordy, osada w gub. i pow. siedleckim, o 2 m. od Siedlec odległa, ma 2,171 m.

More (Tomasz), kanclerz Henryka VIII, ob. Morus.

More (Miss Hannah), autorka angielska, urodz. 1745 w Stapleton, † 1833 w Cifton, napisała znaczną liczbę dramatów (np. „*The search after happiness*“, 1762, „*The inflexibile captive*“, 1763, „*Percy*“ 1774 i t. d.) i romansów (np. „*Thoughts on the importance of the manners of the Great to general society*“, 1788; „*Caelebs in search of a wife*“, 1809 i t. d.) z dążnością religijną. Ogólny zbiór jéj dzieł wyszedł w 11 tomach. Życiorys jéj skreślił Roberts (4 t., Lond. 1834).

Morea, nowsza nazwa starożytnego Peloponezu (ob.).

Moreau (Jan Wiktor), słynny generał rzeczypolitéj francuskiéj, ur. 1761 w Morlaix w Bretanii. Rozpoczął zawód wojskowy podczas rewolucyi francus. i 1794 był już generałem. Walczył początkowo w Niderlandach, gdzie zdobył wiele fortec, a potém pod rozkazami Pichegru, po którym objąwszy 1796 naczelne dowództwo nad armiją reńską i mozelską, przeszedł Ren w Czerwcu, pobił Latoura pod Rastadt 5 Lipca i arcyks. Karola pod Ettlingen 9 Lip. a Austryjaków odparł ku Dunajowi. Po klęsce Jourdana w Bawaryi dokonał za Ren w ciągu dni 40 słynnego w historyi wojen odwrotu, ale już w Kwietniu 1797 powtórnie rozpoczął pomyślne działania na prawym brzegu Renu, gdy rozejm przerwał boje. Z powodu swych stosunków z Pichegru po 18 Fructidora utracił dowództwo i dopiéro w następnym r. 1798, otrzymał naczelne dowództwo we Włoszech, ale poniósł klęskę od Suworowa pod Cassano; złożywszy dowództwo w ręce Jouberta (ob.), po śmierci jego i klęsce pod Novi zgromadził resztki wojska i odprowadził je do Francyi. Mąż nadzwyczajnych talentów wojskowych i republikanin na wzór starych Rzymian, odrzucił ofiarowaną sobie przez nieprzyjaciół Dyrektoryjatu (ob.) dyktaturę, ale pomógł Bonapartemu do wykonania zamachu 18 Brumaire'a. W r. 1800 stronnik i podwładny Bonapartego, wznowił swoje zwycięstwa pod Engen, Möskirch, Bibrach, Memningen, Ulm, Hochstädt, Nördlingen, Hohenlinden i t. d., w południowych Niemczech, zawarł 25 Grud. z arcyksięciem Karolem zawieszenie broni w Steyer, po czém zawarty został pokój w Luneville. Samowładność, jaką Bonaparte wkrótce potém rozwijać zaczął, wywołała niezadowolenie i oburzenie gener. M., który wystąpił z jawną przeciwko niemu opozycyją i skutkiem tego został 15 Lutego 1804 r. uwięziony jako współobwiniony w sprawie Georges i Pichegru (ob.). Odzyskawszy wolność wyjechał 1805 r. do Ameryki, zakupił część gruntów Morisville nad rz. Delaware i spokojnie na dalsze oczekiwał wypadki. W r. 1813 powrócił do Europy i zaproszony przez cesarza rossyjskiego Aleksandra, stanął po stronie sprzymierzonych, nie wyrzekłszy się przecież swych zasad republikańskich i w Pradze czeskiéj ułożył plan dalszéj przeciwko Napoleonowi kampanii. Następnie udał się z wojskiem koalicyi pod Drezno, gdzie na wzgórzu Räcknitz 27 Sierp. 1813 r. kula działowa przy boku cesarza Aleksandra urwała mu obie nogi. Skutkiem tego przewieziony z pola bitwy do Czech, † 1813 r. w Laun. Książę Repnin wzniósł mu na wzgórzu Räcknitz pomnik, pod którym złożono obie nogi jego, reszta zaś ciała spoczywa w Petersburgu. Ludwik XVIII kazał mu w r. 1819 wznieść wspaniały pomnik w Paryżu.

Morela, Morelowe drzewo (*Prunus armeniaca* v. *Armeniaca vulgaris*), drzewo z rodziny różowatych (migdałowych), pochodzące pierwotnie z Armenii; jest to drzewo średniéj wielkości, z powierzchowności do śliwy podobne, o liściach niemal sercowatych, zaokrąglonych, kończących się śpiczastością

i na brzegu ząbkowanych; kwiaty ma białe, ułożone w małe wiązeczki, w górnéj części młodych gałązek skupione. M. w naszych ogrodach rozmnaża się przez szczepienie lub oczkowanie na śliwie zwyczajnéj, skutkiem czego łatwiéj się akklimatyzuje niż inne obce drzewa, chociaż na zimę zawsze pewnego potrzebuje opatrzenia; kwitnie bardzo wcześnie, bo w Marcu lub Kwietniu, przed rozwinięciem się liści. Lubi grunt lekki, żyzny, nieco piasczysty. Najstosowniéj hoduje się niskopiennie i koronę rozpina się na trelażach przy murze, przyczém wystawa muru winna być wschodnio-południową. Owoce, *morele*, stanowią wyborny pestkowiec, odznaczający się delikatnością mięsa i właściwym, aromatycznym, słodkowinnym smakiem. Zwykła ich postać jest okrągła, rowkowana, lubo są téż jajowate i in. Skórka jest pokryta delikatnym, aksamitnym puszkiem, najczęściéj żółta; mięso jest żółtawe, soczyste; pestka jest po jednym brzegu tępa, po drugim ostra i jakby łódkowato wyżłobiona, zresztą na powierzchni gładka; zawiéra migdał, złożony z dwu połów, powleczony brunatną skórką. Odmiany M. są bardzo liczne; Thomson dzieli je na dwie grupy: o jądrach pestek słodkich i gorzkich, z których każda dzieli się na dwa rzędy, stosownie do tego, czy mięso łatwo się oddziela od pestki, czy téż do niéj przylega silnie. Najlepsze odmiany piérwszéj grupy są: M. *wczesna*, *portugalska*, *królewska*, *nansejska*.—M. drugiéj grupy nazywają się zwykle *morelobrzoskwiniami* i są bardzo cenione; należą tu M. *pomarańczowa*, *holenderska* czyli *ananasowa*, *turecka*, *czerwona* czyli *angoumois* i in. Z pestek wyciska się oléj, zwany *huile de Marmotte*, z gorzkich pędzi się wódka—*eau des noyaux*. Drewno jest żółte, daje się łatwo wygładzać i nadaje się do robót tokarskich.

Morella, miasto główne w meksykańskim stanie Mechoacan, ma 25,000 m. i wspaniały kościół katedralny.

Morellet (Andrzéj), jeden z encyklopedystów francuskich, urodz. 1727 w Lyonie, † 1819 w Paryżu. Ukończywszy nauki w Paryżu, przebywał czas jakiś w Rzymie, a za powzotem do kraju połączył się ściśle z naczelnikami encyklopedystów, i zwrócił na się powszechną uwagę ich obroną przeciw Palissotowi, z powodu któréj odsiadywał półroczne więzienie w Bastylii. W r. 1783 został członkiem akademii, a 1807 wybrany był deputowanym do ciała prawodawczego. Oprócz wielu broszur politycznych, w których chociaż występował za reformami, późniéj jednak zwrócił swe pióro przeciw rewolucyi, zasługują na uwagę dwa ważne jego dzieła: „*Mélanges de littérature et de philosophie du 18 siècle*“ (4 t., Paryż 1818); tudzież bogate pod wielu względami „*Mémoires inédits*“ wydane przez hr. Röderer (2 t., Paryż 1821).

Morelli (Jakób), znakomity erudyt i biblijotekarz przy biblijotece św. Marka w Wenecyi, ur. 1745 tamże, † 1819. Z pism jego najsławniejsze: „*Bibliotheca manuscriptorum Graecorum et Latinorum*“ (Bassano 1802), świadczące o rozległości jego wiedzy i bystrości krytyki. Po śmierci wyszły w zbiorowém wyd. jego „*Operette*“ (3 tomów, Wenecyi 1820).

Morelly, socyjalista francuski z XVIII w., odznaczył się głównie jako autor dzieł: „*Le prince*“ (2 t., Amsterd. 1751), romansu politycznego „*Basiliade*“ (2 t., 1753) i „*Le code de la nature*“ (Amsterdam 1755), najważniejszego utworu socyjalistycznego w literaturze zeszłego stulecia.

Morelowski (Józef), wiérszopis, jezuita, ur. w pow. orszańskim r. 1777, był nauczycielem w rozmaitych szkołach jezuickich, a ostatecznie wice-rektorem w Tyńcu w Galicyi; † w Staréj wsi r. 1845. Wydał z druku: „*Lutnia zawieszona przed rozpoczęciem ćwiczeń duchownych*“ (1818, w *Miesięczniku Połockim* t. 3); „*Chronologija książąt i królów polskich*“, wiérszem (Krak. 1848); „*Poezyje ks. Józefa Morelowskiego*“ (Poznań 1854) i „*Alcyd młody*“, powieść dla uczącéj się młodzi (tamże). Wiele jego wiérszy w języku rossyjskim drukowano w rozmaitych czasopismach petersburgskich.—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asysten. polsk. towarz. Jezus.*“ (str. 287—288).—**Morelowski** (Jan Kanty), brat poprzedniego, dyrektor szkoły wydziałowéj w Krakowie, ur. 1800, ogłosił: „*Praktyczna i łatwa nauka języka niemieckiego*“ (Kraków, bez r.) i „*Początki języka niemieckiego, zawiérające obok prawideł dobrego wymawiania stosowne do nich ćwiczenia*“ (tamże 1854).

Morenu (nie właściwie *Morejna* lub *Morejne*), wyraz hebrejski, znaczący *nasz nauczyciel*, zaprowadzony w XIV w. dla wykwalifikowanych rabinów. Dzisiaj tytuł ten u żydów spowszechniał i używany bywa więcéj w znaczeniu ironiczném. Wyższy tytuł jest *More Morenu*, t. j. nauczyciel nad nauczycielami.

Moreny, ob. Lodniki.

Moreto y Cavana (Don Augustyn), dramatyk hiszpański, rektor szpitala del Refugio w Toledzie, ur. 1600, † 1669. Z utworów jego, „*Comedias*“ (3 t., Walencyja 1676—1703), „*El desden con el desden*“, zaliczana jest do czterech klasycznych utworów starohiszpańskiego teatru, przerabianą była na obce języki, a między innemi i na niemiecki przez Westa p. t. „*Donna Diana*“, którą tłumaczyli u nas: Dałężan (1820), Pieńkowski (w „*Kłosach*“ 1866) i Kaszewski dla sceny warszawskiéj. W ogóle komedyje jego odznaczają się inwencyją, werwą komiczną i wyborną charakterystyką.

Moręski (Maryjan), po łac. *Morescius*, kanonik poznański, ur. 1565 w Poznaniu, słuchał wyższych nauk w Moguncyi, potem w Dylindze i nareszcie w Ingolstadzie. Słynął z głębokiéj nauki i wydał głośną swego czasu rozprawę p. t. „*Inauguratio doctoralis in qua de Lutheri doctoratu et lutheranibus doctoribus disseritur*“ (Kraków 1610).

Morfeusz, syn snu i bożek marzeń, przedstawiany bywa jako starzec opatrzony skrzydłami i wylewający z rogu woń czyli tchnienie usypiające.

Morfina, $C_{17}\ H_{19}\ NO_3 + H_2\ O$, alkaloid organiczny, najważniejszy z alkaloidów zawartych w opijum. M. przedstawia się w postaci słupów rombowych prostych bezbarwnych, smaku gorżkiego, bardzo trudno rozpuszczalnych w wodzie, lecz łatwo w al-

koholu, w eterze wcale nie rozpuszczalnych. Roztwór alkoholowy skręca płaszczyznę polaryzacyi na lewo. Kwas azotny barwi M. na pomarańczowo, chlorek żelaza barwi się od niéj na błękitno. Z kwasami daje sole krystaliczne, łatwo rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. M. otrzymać można różnemi sposobami; najstosowniejszy jest następujący: opijum wyciąga się wodą, dodaje mleka wapiennego w nadmiarze, przez co M., opadająca z początku z kwasem mekonowym i innemi zasadami, znowu się rozpuszcza; następnie do stężonego roztworu dodaje się salmijaku, wówczas M. opada, salmijak bowiem z wapném rozkłada się na chlorek wapnia i wolną amoniję, w któréj M. jest nierozpuszczalna; następnie oczyszcza się przez przekrystalizowanie z alkoholu. M. działa na organizm czysto narkotycznie, w większych dozach zabija; działanie jéj zresztą jest takież samo jak opijum (ob.). Z soli M. w medycynie używają się najczęściéj chlorowodan i octan. Nussbaum w Monachijum przekonał się, że u osób uśpionych chloroformem można uśpienie przedłużyć bez niebezpieczeństwa przez wstrzyknięcie roztworu M. w tkankę podskórną, co może mieć ważne znaczenie przy operacyjach.

Morfologija (z greck.), część botaniki, nauka o postaciach zewnętrznych organów roślin; ob. botanika. M. oznacza w gramatyce naukę o zmianach formy wyrazu, a więc to samo co *Flekcyja* (ob.).

Morg albo **Morga** (z niem.), miara gruntu, używana w Niemczech, Niderlandach i Polsce; M. nowy polski zawiéra 300 pr. kw.=56,0172 ara; M. dawny koronny równał się 59,85 ara; M. litewski 71,2266 ara; M. chełmiński stary 56,0629 ara; nowy zaś 57,87273 ara. Przyjąwszy M. nowy polski za jedność, inne M. wyrażają się następnemi liczbami: M. dawny magdeburgski czyli pruski, albo reński 0,4558; saski 0,4939; hanowerski 0,4857; bawarski 0,6082; wirtembergski 0,5626; amsterdamski 1,4511; wiedeński 1,0274; dawny koronny 1,0684; litewski 1,2715; dawny chełmiński 1,0008; nowy chełmiński 1,0323.

Morgagni (Jan Baptysta), znakomity anatom i patolog włoski, ur. 1682, w 1702 został asystentem Nalsalvy, 1715 profesorem Anatomii w Padwie, † 1772. M. pisał bardzo wiele z dziedziny wszystkich gałęzi medycyny, a nawet z dziedziny innych nauk; wszakże główną zasługą jego są prace na polu anatomii patologicznéj. Rozbierając wszystkie z kolei chorobne objawy, jak je praktyka lekarska dostarcza, szukał dla nich podstawy anatomicznéj i starał się wyjaśnić w jakim zmiany na trupie spostrzegane z chorobnemi za życia objawami pozostają związku. Była to piérwsza na większą skalę podjęta praca w tym kierunku i tém bardziéj dziwić się potrzeba olbrzymiemu materyjałowi, jaki M. zebrać się udało i ścisłości z jaką go obrobić umiał. Ważniejsze dzieła: „*Adversaria anatomica*, *Nova institutionum medicarum idea*“ (1712), i najznakomitsze: „*De sedibus et causis morborum per anatomen indigatis*“ (1761).

Morgan (August de), matematyk angielski, ur. 1806 w Madura w Indyjach wschodnich, profesor University-College w Londynie, zasłużył się znaczną liczbą podręczników w rozmaitych gałęziach matematyki.

Morgan (Sidney lady), autorka angielska, urodz. 1783 w Dublinie, córka aktora Owenson, wyszedłszy za mąż za doktora Sir Karola Morgan, odbyła wiele podróży i po śmierci męża (28 Sierp. 1843) przemieszkiwała w okolicy Londynu, gdzie † 1859. Celniejsze jéj dzieła są: „*France*“ (2 t., Lond. 1817); „*Italy*“ (2 t., Lond. 1821), którém obudziła w publice angielskiéj antypatyję przeciw Austryi a współczucie dla Włoch; „*France in 1829*“ (Lond. 1830), doskonały obraz ówczesnych stosunków francuskich. Oraz romanse: „*The O'Briens and O'Flahertys*“ (1827); „*The princesse or the beguine*“ (Lond. 1835) i „*Wild Irish girl*“ (2 wyd., London 1847). Krótko przed jéj śmiercią ukazały się „*Passages from my autobiography*“ (Lond. 1859).

Morgana (po celtycku biała dziewica albo zrodzona z morza), w podaniu bretońskiém siostra króla Artura i wzgardzona kochanka Lancelotą. Istnieje ona dotąd jeszcze w ustach ludu włoskiego, który jéj przypisuje złudzenie optyczne, zwane *Fata-Morgana*, ob. mamidła.

Morganatyczne małżeństwo, od wyrazu gockiego *morgien*, skracać, ograniczać, zwane także *małżeństwem lewéj ręki*, jest małżeństwem między mężczyzną, należącym do rodziny panującéj lub przynajmniéj wyższéj szlachty, a niewiastą niższego co do rodu stanu. Przez małżeństwo takie ani żona ani jéj potomstwo nie pozyskują praw spadkowych względem ich ojca i męża.

Morgarten, pochyłość góry od strony jeziora Egeri w kantorze Zug w Szwajcaryi, pamiętna zwycięstwem miast leśnych (Waldstätte), Schwytz, Uri i Unterwalden, odniesioném 6 gr. 1316 nad Austryjakami pod dowództwem arcyksięcia Leopolda.

Morgenstern (Benedykt), teolog ewangielicki, rodem ze Słupia, był pastorem i kaznodzieją w rozmaitych miejscach, a ostatnio w Grudziądzu, gdzie † 1599. Pisał po łacinie i niemiecku przeciwko braciom czeskim i występował szczególnie na synodzie poznańskim 1567.

Morghen (Rafael), miedziorytnik włoski, ur. 1758 we Florencyi, kształcił się naprzód pod kierunkiem ojca *Filipa* M. i jego brata *Jana Elijusza* M., a potém w Rzymie u słynnego Volpato, profesora miedziorytnictwa w akademii florenckiéj, † 1853. Znany jest z wybornych kopij dzieł najcelniejszych mistrzów. Spis wykonanych przezeń rycin (w liczbie 254) ogłosił jego uczeń Palmerini (3 wyd., Paryż 1824). Bracia jego *Antoni* i *Wilhelm* są również drzeworytnikami, syn malarzem krajobrazów.

Morgue, w Paryżu dom położony w Cité, gdzie zwłoki osób nieznanych, znalezione w rzece lub na ulicy, wystawiane bywają przez 3 dni na widok publiczny.

Moria, góra w Jerozolimie, na któréj Salomon wybudował wspaniałą świątynię i na któréj Abraham miał poświęcić syna swego na całopalenie.

Morier (Jakób), ur. około 1780, przez długi czas sekretarz poselstwa angielskiego w Persyi, † 1849

w Brighton. Odznaczył się jako autor z opisów podróży (np. „*Travels in Persia, Armenia and Asia minor to Constantinopole*“ i t. d.) i romansów, osnutych na tle stosunków wschodnich, jak: „*Adventures of Hajji Baba*“ (5 t., Lond. 1824—28); „*Ayesha, the maid of Kars*“ (3 t., Lond. 1843) i t. d.— Brat jego *Dawid* M., w latach 1832—47 poseł angielski w Szwajcaryi, napisał pomiędzy innemi: „*What has religion to do with politics*“ (Lond. 1848).

Mörike (Edward), ur. 1804 w Ludwigsburgu, poeta nowéj szkoły szwabskiéj, poprzednio pastor, obecnie w Stuttgardzie zamieszkały. Najważniejszą jego pracą jest romans „*Maler Nolten*“ (2 cz. Stuttg. 1832) oraz „*Idylle vom Bodensee*“ (2 wyd., tamże 1856). Oprócz tego wydał: „*Gedichte*“ (3 wyd., tamże 1856); „*Iris*“ (tamże 1839), tudzież mnóstwo nowell i opowiadań.

Morillo (Don Pablo), hr. de Cartagena i margr. de la Puerta, generał hiszpański, urodz. 1777 w Fuentes de Malsa. Początkowo służył w marynarce; w wojnie przeciwko Napoleonowi odznaczył się jako dzielny dowódca gerylasów i dosłużył się stopnia generała. W r. 1815 wysłany do południowéj Ameryki, celem przywiedzenia do posłuszeństwa Nowéj Granady, zdobył Cartagenę (1815) i Sta-Fé de Bogota (1816), ale nie mógł ostatecznie podołać Bolivarowi (ob.) i musiał zawrzeć r. 1820 w Truxillo zawieszenia broni. Za powrotem do kraju został 1832 generał kapitanem Asturyi i Galicyi. Po śmierci Ferdynanda VII dowodził przez pewien przeciąg czasu armiją Krystynosów przeciwko Don Karlosowi i † 1838 w Rochefort. Jego pamiętniki „*Mémoires*“ (Paryż 1826), obejmują ciekawe i ważne szczegóły o wypadkach amerykańskich.

Morin (Artur Julijusz), generał i matematyk francuski, ur. 1795 w Paryżu; nauki kończył w szkole politechnicznéj i szkole aplikacyjnéj w Metz; w 1817 został porucznikiem pontonijerów. Wykład jego mechaniki stosowanéj w Metz zjednał mu katedrę mechaniki przemysłowéj w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł w Paryżu, którego to zakładu został dyrektorem w 1852; generałem dywizyi został 1855, a do akademii nauk był przyjętym 1843 r. W dziedzinie mechaniki przemysłowéj poczynił kilka ważnych odkryć. Z licznych dzieł i rozpraw jego wymienimy: „*Experiences sur les turbines*“ (1838); „*Mémoire sur la résistance de l'air*“ (1842); „*Leçons de mécanique pratique*“ (3 t., 1850); „*Resistance des materiaux*“ (3 wyd. 2 t., 1862); „*Hydraulique*“ (1858); „*Des machines à vapeur*“ (wraz z Tresca, 1873); „*Études sur la ventilation*“ (2 t. 1863) i w. in.

Morin (Fryderyk), publicysta francuski, ur. 1823 w Lyonie, początkowo nauczyciel filozofii w Macon i Nancy. Nie chcąc złożyć przysięgi rządowi cesarskiemu, został uwolniony od urzędu i poświęcał się odtąd nauczycielstwu prywatnemu i literaturze. Za swą nieprzyjaźń dla cesarstwa dwukrotnie był więziony. Po rewolucyi 1871 otrzymał urząd prefekta departam. Sâon-et-Laire, którym administrował do Lut. 1871. W pismach swych występował zrazu jako zwolennik szkoły demokratów katolickich, później jednak obrał kierunek daleko logiczniejszy. Z prac jego wymieniamy: „*Saint François d'Assises et les Franciscains*“ (Paryż 1853); „*De la Genèse et des principes métaphysiques de la science moderne*“ (1856); „*Dictionnaire de la philosophie et de théologie scolastique*“ (2 t., 1857—57); „*France au moyen âge*“ (1859); „*Les idées du temps présent*“ (Paryż 1863); „*Origines de la démocratie, la France au moyen âge*“ (1864).

Morinda (*Morwin*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący krzewy i drzewka w krajach gorących. M. *bracteata* jest drzewem na 20—30 stóp wysokiem w Ind. wschod., o kwiatach białych, wewnątrz owłoszonych, i owocach korzennych, gorzkich, dawanych dzieciom przeciw robakom; korzenie używają się do barwienia płótna na czerwono. Korzenie M. *citrifolia* zawierają barwnik żółty—*moryndynę*.

Moringa, ob. Hyperanthera.

Möris, tak greccy pisarze nazywają jednego z dawnych królów Egiptu, który miał kazać wykopać wielkie jezioro M. (Birket-el-Kerun) w dzisiejszém Fayum; jezioro zaś to w rzeczywistości zostało wykopane przez Amenemha III, który panował około r. 2150 prz. Chr., i nazywało się *Fiomen Mere*, t. j. jezioro wylewu. Z tego nazwania powstało u Greków, skutkiem niezrozumienia, imię M.

Möris (Aelius), z przydomkiem *Atticista*, gramatyk grecki, żyjący w II w. po Chr.; ułożył „*Lexicon Atticum*“, którego najlepszą ed. sporządził Koch (2 t., Lipsk 1830—31).

Moritz (Karol Filip), pisarz niemiecki, ur. 1757 w Hamelu, profesor akademii sztuk pięknych w Berlinie, † 1793. Z licznych prac jego wielkiéj jest wagi „*Versuch einer Prosodie*“ (Berl. 1786, nowe wyd. 1815). W romansach: „*Anton Reiser*“ (4 tomy, Berl. 1785—90) i „*Andreas Hartknopf*“ (Berlin 1786), starał się swoje własne przedstawić życie.

Morka, tak lud polski nazywa deszcz drobny, gęsty i ciągły, połączony z przykrem zimnem i często trwający trzy dni.

Morlacy, właściwie *Morlachy* (po włosku *Morlacchi*), sami zowiący się *Primorcy*, słowiańscy mieszkańcy nadbrzeża morza Adryjatyckiego w Dalmacyi (pow. zaderski i splicki). Wyznają po części religiję rzymsko-katolicką, po części wschodnią, mówią językiem chorwackim i, jako doskonali żeglarze, stanowią najlepszą część marynarki austryjackiéj. Nazwę M. wywodzą zwykle z *Morovlacchi*—czarni Włosi, lub też *Maurovlacchi*—czarni Wołosi. O M. pisali: Petter „*Beschreibung v. Dalmatien*“; Paulowicz-Lucia „*Morlachi*“ (Split 1854); Ljubicz „*Narodni obiczaji kod Morlakah*“ (w Zadrze 1846) i in.

Morlot (Frańciszek Mikołaj Magdalena), arcybisku paryski, ur. 1795 w Langres, † 1862; od 1839 biskup orleański, 1842 arcybskup w Tours, 1853 kardynał, a 1857 arcybiskup paryski. Jako kardynał i członek senatu przyjmował żywy udział w polityce i umiał się w takiém stawiać położeniu, że ani Rzymowi, ani dworowi francuskiemu nigdy się nie naraził.

Mormoni albo *Latter Day Saints* (Święci ostatnich

dni), sekta religijna, założona w r. 1827 przez Joe Smith, ur. 1805 w Sharon, stanie Vermont, w Ameryce północnéj. Utrzymywał on, że 1827 r. otrzymał z rąk anioła pismo hieroglificzne, wyryte na złotych tablicach, przełożone przez niego i wydane r. 1830 pod nazwą „*Book of the Mormons*“ (przekład niemiecki Johna Taylor p. t. „*Das Buch Mormon*“, Hamb. 1832). Pismo to, ułożone przez pewnego duchownego, nazwiskiem Salomon Spaulding († 1816), opowiada stylem biblijnym o niezmiernie dawném przesiedleniu jednego z patryjarchów żydowskich z Judei do Ameryki; daléj, że Jezus Chrystus po swém zmartwychwstaniu głosił Ewangelię w Ameryce, a pobożny jeden chrześcijanin, *Mormon*, r. 330 po Chr. pokonał nieprzyjaciół wiary i ocalił prawdziwe chrześcijaństwo; że syn jego *Moroni* uzupełnił bibliję Mormonów r. 420. Smith osiadł ze swymi zwolennikami najprzód w zachodniéj części stanu Missouri, około Independance, i w 1840 założył nad rz. Mississippi miasto Nauvoo, gdzie z bratem swoim Hiramem 1844 przez rozwścieczony lud zabity został. W r. 1845 M. pociągnęli daléj na zachód i 1847 stanęli w dolinie jeziora Słonego (Salt Lake) w ziemi Utah, gdzie od tego czasu wzrośli do liczby około 50,000. M. tworzą pewien rodzaj państwa teokratycznego, z prezydentem na czele (od r. 1850 jest nim Brigham Young), który z pomocą dwu radców i patryjarchy składa najwyższą władzę. Drugą władzę stanowi *dwunastu apostołów*; trzecią jest *wysoka rada* (high council), złożona z dwunastu członków, daléj idą siedmdziesiętnicy, arcykapłani, starsi, kapłani, nauczyciele i dyjakoni. Cała hierarchija dzieli się na dwie klasy: melchizedejską i arońską. Do pierwszéj zaliczają się wyższe władze aż do starszych, druga obejmuje kapłanów, nauczycieli i dyjakonów. Teologija sekty téj, opartéj na cudach i objawieniu, ma za podstawę politeizm. Uczy ona, że jest niezliczona liczba bogów; że święci po śmierci stają się bogami, Bogiem obecnego pokolenia jest Józef Smith, nad nim jest Jezus, po nad tym Adam, daléj Jehowa, najwyższym zaś jest Elohim. Wszyscy bogowie żyją w poligamii i każdy rządzi swém potomstwem, wzmagającém się z każdym dniem zarówno w liczbę jak i w siłę. Bogowie mają kształt ludzki i są ojcami dusz ludzkich na ziemi. Chrzest przed 8 rokiem jest wzbroniony. Wielożeństwo zaprowadzone było, jak się zdaje, z celem politycznym zwiększenia liczby członków sekty. Smith odbierał wszelką część najwyższego kapłana i zachował sobie prawo mianowania swego następcy. Był on jedynym pośrednikiem pomiędzy swymi spółwyznawcami a Bogiem, jego wola była jedyném prawem. W r. 1833 pojawiła się napisana przezeń Księga przykazań, *Book of commandments*, zakazująca użycia napojów spirytualnych i tytuniu i t. d. Ich misyjonarze, *Apostołowie świętych*, znaleźli, mianowicie w Anglii i Irlandyi a potém we Francyi, Danii i Norwegii, w Azyi, Afryce i na wyspach Oceanu Południowego, licznych stronników.—Porów. Gunninsona „*The Mormons or Latter Day Saints in the valley of the Great Salt-Lake*“ (Filadelija 1852); Olshausena „*Geschichte der Mormonen*“ (Getynga 1855); Hyde „*Mormonism*“ (Nowy York 1857).

Mornay (Filip de), pan na Plessis-Marly, statysta francuski, ur. 1549 na zamku Buhy w Normandyi, wszedł r. 1575 do służby króla Nawarry, późniejszego Henryka IV, pod którym do wielkiego doszedł znaczenia i wpływu, i który, po swojem na tron francuski wstąpieniu, mianował go radcą stanu i gubernatorem w Saamur. Utraciwszy 1620 za Ludwika XIII gubernatorstwo, † M. 1623 w zamku Laforêt-sur Sèvre w Poitou. Jego „*Mémoires et correspondence pour servir à l'histoire de la réformation en France*“ (1624; nowa ed. 12 t., Paryż 1824) mają wielką wartość dla historyi Francyi.

Morny (Karol August Ludwik Józef, hrabia), mąż stanu francuski, syn naturalny królowéj holenderskiéj, matki Napoleona III, i hrabiego de Flahault, ur. 1811, służył od r. 1830—38 w armii francuskiéj, po czém poświęcił się gospodarstwu wiejskiemu. W r. 1842 obrany deputowanym, popierał gabinet Guizota, w r. 1848 i 49 zasiadał w konstytuancie i izbie prawodawczéj i należał do najgorliwszych stronników Ludwika Napoleona. Posiadając całkowite jego zaufanie, był jednym z tych, co przygotowali z prezydentem zamach stanu z 2 Grudnia 1851 r. W danéj chwili okazał wielką stanowczość i krew zimną, w dniu wykonania téj zbrodni politycznéj objął zarząd ministeryjum spraw wewnętrznych i urząd ten piastował tylko do 23 Stycz. 1852. Od 1851—52 był ministrem spraw wewnętrznych, a w Marcu t. r. wszedł do ciała prawodawczego, został senatorem, a 1854 prezesem zgromadzenia prawodawczego. Od 1856—57 był posłem francuskim w Petersburgu, gdzie 1857 ożenił się w księżniczką Zofiją Trubecką. Za powrotem do kraju został znowu 1863 prezesem ciała prawodawczego i † 1865.

Morochowski (Elijasz Joachim), pisarz polski teologiczny, sekretarz królewski, wstąpił 1612 do bazylijanów, a 1613 mianowany przez Zygmunta III biskupem włodzimierskim ruskim, † 1631. Oprócz życiorysów św. Józafata i Ignacego, ogłosił: „*Parchoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanéj cerkwi świętéj wschodniéj zmyślonego Theophila Ortologa*“ (2 wyd., Wilno 1612) i „*Dyskurs o początku rozerwania cerkwi greckiéj od kościoła rzymskiego*“ (tamże 1622). Miał także ogłosić „*Obronę synodu ruskiego brzeskiego*“ (Wilno 1597, oddzielne wydanie po polsku i po rusku).

Morolski (Jan Dominik), wierszopis, żyjący w połowie XVII w., jeden z lepszych naśladowców Jana Kochanowskiego, wydał piękne treny p. t. „*Pamiątka śmierci małżonki mojéj Zofii z Kłossowskich*“ (Kraków 1628).

Moroni (Jan hr.), lub Morone, kardynał, ur. 1509, przed 20-m rokiem życia mianowany przez Klemensa VII biskupem modeńskim, został 1542 nuncyjuszem w Niemczech i t. r. kardynałem, legatem w Bolonii, oraz prezesem soboru trydenckiego. Oskarżony o sprzyjanie protestantom na sejmie w Augsburgu, wtrącony był przez Pawła IV do więzienia i uwolniony dopiero przez jego następcę Pi-

jusa IV. Wyznaczony następnie na protektora Polski w Rzymie, pragnął wiedzieć co się dzieje w kraju naszym. W tym celu nuncyjusze papiescy składali mu raporta, jak np. Bongiovanni w r. 1580, którego ciekawe sprawozdanie, przesłane M., mieści się w dziele Rykaczewskiego: „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich*“ (Berl. 1864, t. 1, str. 85—89). M. † r. 1580 w Rzymie, jako dziekan świętego kolegijum.

Moroszkin (Teodor), prawnik rossyjski, ur. 1803, † 1857 r.; po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie, został tamże profesorem prawa cywilnego oraz dyrektorem akademii handlowéj. Wydał: „*O postepennom obrazowanii zakonodatelstwa*“ (1832); „*O wladienii po naczalam rossijskago zakonodatelstwa*“ (1837); „*Ob ułożenii cara Aleksieja Michajłowicza*“; „*O znaczenii imeni Russow i Sławjan*“ (1840); „*Istoriko-kriticzeskija izsljedowanija Russkich i Slawjan*“ (1842). Przełożył nadto dzieło Reiza „*Opyt istorii rossijskich graždanskich i ugołownych zakonow*“.

Morowe powietrze, *morowa zaraza*, *mór*, *zaraza wschodnia*, *dżuma*. W dawnych wiekach M. nazywano każdą epidemiczną zabójczą chorobę. M. w ściślejszem znaczeniu była to choroba, rozchodząca się prawdopodobnie z Egiptu, przenoszona przez powietrze, ludzi, ubrania i najrozmaitsze przedmioty; często zabijało gwałtownie, częściéj trwało dni kilka, objawiając się silną gorączką, nieprzytomnością, zajęciem gruczołów limfatycznych, wrzodami na skórze. Było nadzwyczajnie zabójcze i rozszerzało się szybko wyludniając czasem do szczętu wioski, ludne miasta i całe okolice. Piérwszy raz w Europie pojawiło się r. 543. Ważniejsze epidemije miały miejsce w latach 1347—1352 (opisana przez *Guy de Chaulaic*), 1624 (*Dyemerbroch*, *Sydenham*), 1671 w Moskwie (*Oracus*) i t. d. W naszym wieku pojawiała się już tylko w krajach niższego Egiptu, a od 1843 wcale się już nie pojawiła. Państwa europejskie, mianowicie Austryja, Francyja i Anglija zaprowadziły w bieżącym wieku odpowiednie środki ochrony. Prócz wyliczonych ważniejsze dzieła: M. p. są o *Auberta*, *Prussa*, *Griesingera*.

Morrison (Robert), misyjonarz angielski, ur. 1782 w Morpeth w Northumberland, † 1834 w Kantonie. Wysłany 1805 przez towarzystwo misyjne londyńskie do kolegijum gerportskiego, mianowany został 1807 tłumaczem przy faktoryi kompanii wschodnioindyjskiéj w Kantonie; założył 1818 w Malakka *kolegijum Anglo-Chińskie*, potém w sporach z rządem chińskim używany był jako agent dyplomatyczny. Gruntownéj znajomości swéj języka chińskiego dowiódł przekładem pisma św. na język chiński, wydaniem doskonałéj „*Gramatyki chińskiéj*“ (Serampore 1815) oraz „*Słownika chińsko-angielskiego*“ (6 t., Makao 1815—23).—Jego syn, **Morrison** (John Robert), ur. 1814 w Malakka, następca swego ojca jako sekretarz i tłumacz angielskiéj faktoryi w Kantonie, † 1843 w Hongkong, zasłużył się również jako biegły znawca chińszczyzny.

Mors (*Trichecus*), rodzaj ssących z rzędu płetwonogich, zbliżonych postacią i sposobem życia do **fok**. Zębostan mają od nich zupełnie odmienny z wiekiem tracą zęby przodowe, jak również większą część trzonowych. Ciało mają grube, podłużne, w tyle zeszczuplone; nogi krótkie o pięciu palcach, połączonych błoną, i krótkich szponiastych pazurach; sutek brzuchowych 4, w miejscu ogona skórkowata klapka; głowa zaokrąglona, z pyskiem stępionym, bez konch uchowych; sierć bardzo krótka. *T. rosmarus*, pospolicie zwany *koniem morskim*, dorasta do 20 stóp długości i waży do 2000 funtów; żyje gromadnie około bieguna północnego, żywi się roślinami morskiemi, rakami i mięczakami. Kły jego są na równi cenione z kością słoniową, a skóra, tłuszcz i mięso wieloraki przynoszą pożytek. Na wodzie bronią się zapalczywie, na lądzie nie są tak straszne i łatwiejsze do pokonania. M. żyjące na półkuli połud. zdają się należeć do innego gatunku.

Morse (Samuel Finley Breese), wynalazca telegrafu elektrycznego, noszącego jego nazwisko, ur. 1791 w Charlestown (Massachussets), † 1872 w Newjorku. Był on najstarszym synem Jedediaha M. (ur. 1761, † 1826), słynnego teologa i geografa amerykańskiego, którego podręczniki geogr. długo używane były w Stanach Zjed. Młody M. poświęcał się malarstwu i w tym celu udał się do Londynu. Po powrocie do Ameryki utrzymywał się z malarstwa portretów i w 1829 założył w New-Yorku towarzystwo artystów, którego był obrany prezesem. Wracając z podróży do Europy 1832 r., dowiedział się od towarzysza podróży dr. Jacksona o doświadczeniach robionych nad elektromagnetyzmem. M., który już poprzednio zajmował się fizyką, wpadł zaraz na pomysł zastosowania prądu elektr. do telegrafii. W r. 1835 już miał gotowy przyrząd i okazywał go publicznie, takowy w 1837 udoskonalił; w 1843 r. kongres wassyngtoński przyznał 30,000 dolarów zapomogi na przeprowadzenie linii Waszyngton-Baltimore. Przyrząd, wtedy używany, posiadał elektromagnes ważący 158 funtów i dopiero według wskazówki Page'a zastąpiony został przez mniejszy. Dalsze udoskonalenie przyrząd M. uzyskał w Europie. M. sowicie był wynagradzany orderami przez różne rządy, liczne akademije mianowały go członkiem honorowym, a kongress Stanów Zjed. przyznał mu 400,000 dol. wynagrodzenia. W r. 1871, jeszcze za życia, wzniesiono mu posąg w New-Yorku.

Morsele (*morsuli*), są to tabliczki czworokątne złożone z cukru i przymięszanych doń środków lekarskich. W téj formie zadaje się dzieciom np. cytwar.

Morska (Magdalena) z Dzieduszyckich, właścicielka wzorowo urządzonéj majętności Zarzecze w Galicyi, jedna z najświatlejszych kobiet polskich, † 1847; wydała: „*Zbiór rysunków, wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicyi, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnemi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich*“ (Wiedeń 1836).

Morski (Antoni), kasztelan lwowski od 1765, wielki przyjaciel króla Stanisława Augusta, † 1776. Są w druku jego mowy miewane na sejmach.—**Morski** (Onufry), ostatni kasztelan kamieniecki od r. 1790, także zostawił w druku liczne mowy sejmowe.—

Morski (Tadeusz), publicysta, ur. 1752, szambelan królewski, przed r. 1790 wysyłany był z tajemnemi zleceniami do Berlina, a 1790 do Hiszpanii, † 1825 w Krakowie. Ogłosił drukiem: „*Vert vert, poema z Gresseta*“, przekład z franc. (Warsz. 1779); „*O bezkrólewiach w Polsce i wybiéraniu królów począwszy od Zygmunta Augusta*“ (t. 1790); „*Uwagi nad pismem Sew. Rzewuskiego o sukcesyi tronu w Polsce*“ (Warsz. 1790); „*Relacyja z egzaminu komisyi skarbu koronnego*“ od 1788—90 (Warszawa 1791); „*Myśli o sposobach i potrzebie przysposobienia młodzieży do szkoły dyplomatycznéj w Polsce*“ (tamże 1792); „*Uwagi o chłopach*“ (tamże); „*Lettre à M. l'abbé de Pradt, ci-devant ambassadeur en Pologne*“ (Paryż 1815).

Morskie bóstwa, bóstwa te przez fantazyję grecką stosownie do rozmaitych zjawisk morskich zindywidualizowane, zostawały pod władzą Posejdona (Neptun). Najważniejsze z nich są: Okeanos (ob.), władca morza zewnętrznego, protoplasta rzek, strumieni i źródeł (*okeanidy*), oraz jego żona Thetys (ob.); daléj Nereus (ob.) i jego małżonka Doris z 50 córkami, Nereidami; Triton (ob.) i podobne mu istoty także Tritonami zwane: Proteus, Glaukos, Leukotea i Melikertes albo Palaemon (u Rzymian Portumnus), Scylla (ob.), Syreny (ob.); wreszcie bóstwa rzek jako męskie potomstwo Okeanosa.

Morskie oko, największe z jezior Tatrzańskich, u górali zwane *Rybie* (z powodu znajdujących się tu w znacznéj ilości pstrągów), leży na samém pograniczu Węgier, w wysokości 4,200 stóp nad poziom morza, w okolicy dziko malowniczéj, śród skał, sterczących nad jego brzegami na 2,000 stóp; ma przeszło 56 włók powierzchni.

Morświnka (*Cavia*), rodzaj ssących z rzędu gryzących, z rodziny *Subungulata*, mających pysk ostry, z przodu ściśniony, z wargą górną całą bez przecięcia; konchy uchowe mierne, zaokrąglone; nogi mierne czteropalcowe, pazury szponiaste płaskie, ostre lub rozszerzone, podeszwy stwardniałe; ogon żaden, sutek para brzuchowych. Z kilku gatunków żyjących w Ameryce połud. i środ. najlepiéj jest znaną *C. aperca* z Brazylii i Paragaju, żyjąca na wzór dzikiego królika. M. *domowa* (*C. cobaya*), pospolicie u nas znana pod nazwą *świnki morskiéj*, zdaje się pochodzić od innego gatunku.

Morszańsk, m. pow. gub. tambowskiéj, na lewym brzegu rz. Cny, około 20,000 m.; prowadzi rozległy handel, zwłaszcza zbożem, sadłem i bydłem.— *Morszański powiat* ma na przestrzeni 5,908 w. kw. około 218,000 m. Powierzchnia falowata, grunt po większéj części czarnoziem gliniasty, lasów obfitość (około 253,000 dziesiatyn).

Morszczyny, ob. Wodorosty.

Morsztyn (Hieronim) z Raciborska, poeta z XVII w. Podróżując po ukończeniu w kraju szkół jezuickich we Francyi, Włoszech i Niemczech, brał głównie od Francuzów i Włochów wzory do swoich utworów i dla tego téż pomiędzy nimi jest wiele zbyt lekkich i nieskromnych, chociaż są także utwory, prostotą i wdziękiem wiérsza przypominające pióro Kochanowskiego; † stolnikiem bielskim przed r. 1655. Z prac jego drukiem ogłoszonych są: „*Światowa rozkosz z ochmistrzem swoim i ze dwunastu swych służebnych panien*“ (Krak. 1606). Przedrukowana w „*Pomnikach do historyi obyczajów*“, wydanych przez Kraszewskiego (Warszawa 1841); „*Antypasty małżeńskie, trzema śmiesznémi historyjami, jako wdzięcznego smaku cukrem prawdziwéj a szczeréj miłości małżeńskiéj zaprawione*“ (tamże 1650). — **Morsztyn** (Stanisław), poeta, urodz. około 1630. Po odbyciu podróży za granicę, służył wojskowo, walczył pod Cudnowem 1660, Chocimem 1673, Żórawnem 1676 i Strygoniem 1683, po czém w nagrodę swych usług mianowany kasztelanem czerskim, następnie wojewodą mazowieckim, a r. 1704 sędomiérskim, † 1725. Z licznych prac jego, rozrzuconych po Silwach rerum, celniejsze są: *Odkryta szczerość kawalerska*: *Dedykacyja i explikacyja baletu i nagrobek Żebrowskiemu*, wiérsz, drukowany przy poezyjach „*Zbigniewa Morsztyna*“ (w Poznaniu 1844); „*Hipolit, tragedyja jedna z dziesięciu, które wiérszem łacińskim napisał Seneca, na polskie przetłumaczona*“, drukowana z wiérszami Andrzeja; „*Smutne żale po utraconych dzieciach napisane w r. 1698*“ (2 wyd. Warsz. 1704). — **Morsztyn** (Andrzéj), poeta, ur. około r. 1620. Po zwiedzeniu obcych krajów oddany został na dwór króla Władysława IV, pozyskał prędko jego względy, które następnie zachował i u Jana Kazimiérza. Lubiony przez królowę, za jéj wpływem ożenił się z jéj wychowanicą Katarzyną Gordon, margrabianką de Huntlej r. 1659. Odtąd zajął wyższe stanowisko na dworze Maryi Ludwiki, odbywał częste poselstwa do Niemiec, do Rzymu, do Francyi i nareszcie został wielkim podskarbim koronnym. Popiérając gorliwie i jawnie stronnictwo francuskie, oburzył na siebie szlachtę do tego stopnia, że mimo protekcyi króla Jana III stawiony został przed senatem, okrzyknięty zdrajcą i przymuszony był r. 1684 złożyć urząd podskarbiego i wynieść się do Francyi, gdzie nabył wieś Montrouge i majętność Chateauvillain i tam na początku XVIII w., 80 letni starzec, życie zakończył. M. należy wraz z kilkoma, z nazwiska dotąd tylko znanymi wiérszopisami do grupy poetów, którąby dworską nazwać można. Wytworzyła się ona bowiem śród cudzoziemskiéj atmosfery dworu Wazów i nie przedstawia żadnego związku ze spółczesną narodową literaturą. Poezyje Andrzeja M. dopiéro po jego śmierci były z rękopisów ogłaszane. Wykształceni na wzorach Włoskich (Petrarka, Tasso) i francuskich (Kornel), poeci wspomnieni mieli dość jasne pojęcie o formie artystycznéj i wyrobiony smak, czém górują nad współczesnymi wiérszopisami jak Potocki, Twardowski, Kochanowski, od których się różnią zupełnie treścią, formą, duchem i pojęciami. Z utworów M. za życia jego wyszedł tylko przekład „*Cyda*“ Kornela (Warsz. 1666); „*Psyche*“, poemat przerobiony z utworu Apuleusza (Lipsk 1752), mieści w sobie mnóstwo ciekawych rysów tak charakteru Maryi Ludwiki jak i jéj dworu; „*Lutnia*“ zbiór rymów ulotnych, między któremi spotykamy ustępy prawdziwie mistrzowskie co do formy i myśli, znajduje się w rękopisie w bibl.

Ossolińskich; część jéj tylko została wydaną w 1844 w Poznaniu pod mylnym tytułem jako „*Poezyje Zbigniewa Morsztyna*“. Bliższe szczegóły i rozbiór prac wszystkich M. zawierają: studyjum A. Małeckiego p. t. „*Andrzéj M., poeta XVII w. i jego imiennicy*“ („*Pismo Zbiorowe*“ Ohryzki, 1859); praca Mecheczyńskiego (Bibliot. Warsz. 1859) i studyjum Bełcikowskiego A. (*Tygodn. Illustr.* z 1871 r.).

Morszyna, *Morska trawa*, ob. Zostera.

Mortara, miasto we Włoskiéj prowincyi Pawia, stolica ziemi Lomellina, nad rz. Arbogna 5,700 m. Pamiętne jest zwycięztwem, odniesionem 1849 przez Austryjaków nad Pijemontczykami.

Mortęski (herb), przedstawia na tarczy w polu czerwoném dwie orle nogi po uda na krzyż złożone. Na hełmie téż same nogi, lecz szponami w górę wzniesione. Herb ten nazywają także *Orlik* albo *Aquilian*.

Mortier (Edward Adolf Kazimiérz Józef), *książę Treviso*, marszałek i par francuski, ur. 1768 w Château-Cambrésis, syn kupca; w r. 1791 wszedł do armii francuskiéj, 1799 był już generałem dywizyi, wspiérał energicznie d. 18 Brumaire'a Napoleona, w którym znalazł z tego powodu najżyczliwszego protektora. W r. 1806 mianowany został marszałkiem, a 1807 po bitwie pod Friedlandem *księciem Treviso*. W latach 1808—11 dowodził samoistnie i szczęśliwie w Hiszpanii, w kampanii zaś rossyjskiéj (1812) łącznie z Ney'em przyczynił się najwięcéj do ocalenia szczątków armii francuskiéj; r. 1813 dokazywał cudów waleczności w Niemczech, 1814 bronił wszelkiemi siłami Paryża, którego jednakże kapitulacyję podpisać był zniewolony. Za pierwszéj restauracyi mianowany był parem, a za drugiéj usunął się z widowni publicznéj i dopiéro za Ludwika Filipa był od Listop. 1834 do Kwietn. 1835 ministrem wojny. Dnia 18 Lipca 1835 padł przy boku króla podczas zamachu Fieschi'ego (ob.). —Jego syn *Napoleon Mortier*, książę *Treviso*, ur. 1804, wyniesiony 1845 do godności para Francyi, został 1853 senatorem, a 1862 szambelanem cesarskim.

Morton (Samuel Jerzy), słynny kranijolog, urodz. 1799, † 1851, był prof. anatomii i fizyjologii przy „*Medical College*“ w Filadelfii; kranijologiczne jego badania uczyniły go założycielem, tak zwanéj, amerykańskiéj szkoły etnologicznéj. Główniejsze jego dzieła są: „*Crania americana*“ (Filad. 1840) i „*Crania aegyptiaca*“ (tamże 1844).

Morus (Tomasz), właściwie *More*, ur. 1480 w Londynie, pierwotnie prawnik-adwokat, był przez Henryka VIII używanym do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, a w końcu został 1529 r. wielkim kanclerzem państwa. Nie pochwalając jednak zerwania stosunków w Rzymem, złożył piastowane urzędy, a w r. 1532 i niedługo potém, gdy odmówił złożenia przysięgi na nowy statut następstwa tronu, rozwiązujący zarazem piérwsze małżeństwo Henryka, został uwięziony i po 13 miesięcznem zamknięciu, a krótkiéj ohydnéj procedurze sądowéj ścięty 1535. Z pism jego (Londyn 1559), najwięcéj znanem jest: *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*“ (Löwen 1516 i późniéj), gdzie krytykuje ówczesne urządzenia państwowe w Anglii i innych państwach europejskich, i rozwija obraz państwa idealnego, w którém wszyscy są zupełnie równi i zobowiązani do pracy; żąda on także zupełnéj równości religijnéj, zniesienia własności prywatnéj i wspólności dóbr. Jest więc stronnikiem komunizmu (ob.).—Porów. Mackintosha „*Life of Sir Thomas Morus*“ (Lond. 1830); Waltera „*Sil Thomas Morus*“ (Lond. 1840); Limanowskiego „*Dwaj znakomici komuniści: Tomasz Morus i Tomasz Campanella, i ich systematy i t. d.*“ (Lwów 1874).

Morveau (Ludwik Bernard Guyton), ob. Guyton de Morveau.

Morwa (*Morus*), rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, a raczéj z oddzielonéj od niéj rodziny chlebowcowatych (niektórzy uważają téż oddzielną rodzinę morwowatych), mający za cechy: kwiaty jedno i dwudomowe, zebrane w główki lub kłosy walcowe; kwiat męski posiada okwiat 4 dzielny i 4 pręciki, okwiat żeński składa się z 4 szerokich, liściastych organów, zawierających wewnątrz zawiązek 2 komórkowy, o szyjce 2 nitkowéj; owoc, przez spłonienie jednokomórkowy, zawiéra nasienie pojedyncze o twardéj łupinie, przy dojrzewaniu staje się soczystym i tworzy wrzekomą, złożoną jagodę. Należą tu drzewa zawierające sok mléczny i mające liście najczęściéj naprzemianległe, właściwe pierwotnie krajom gorącym Azyi i Ameryki; niektóre gatunki, jako stanowiące pokarm jedwabników, zostały przez uprawę rozpowszechnione w Europie. M. *biała* (M. *alba*) ma liście okrągło-jajowate, całkowite lub zatokowo wykrawane, sercowate, po brzegach ząbkowane, nieco skórkowate, z wierzchu gładkie, pod spodem omszone; owoce białawe, lub białożółtawe, niekiedy téż czerwonawe lub czarniawe. Pochodzi z Azyi mniejszéj, obecnie rozpowszechnioną jest w całéj Europie, w ojczyźnie dochodzi 40 stóp, u nas jest zwykle krzewem. Lubi suche słoneczne miejsca i żyzną ziemię. Do hodowli jedwabników nadają się wszystkie odmiany, najlepiéj jednak odmiany o liściach gładkich, mięsistych. Łyko M. białéj używa się na wyrób pięknego, białego papieru. Drewno żółtawe, dosyć twarde, nadaje się na wyroby tokarskie. Owoce są słodkie i używają w chorobach piersiowych. W Chinach kora używa się jako środek przeciwrobaczny i moczopędny. M. *czarna* (M. *nigra*), o liściach jeszcze bardziéj rozmaicie wykrawanych, z obu stron szorstkich, i owocach większych, fijoletowo czarnych, kwaskowatych. Na północ nie idzie tak daleko jak poprzednia. Liście są dla jedwabników niezdatne; hoduje się to drzewo dla owoców, które zawierają wiele śluzu i są lekarskie; otrzymuje się z nich syrop działający chłodząco i używany dla zakrycia smaku wielu przykrych lekarstw. M. *filipińska* (M. *multicaulis*) rozszerzyła się od r. 1820 po Europie płd.; liście są jadane przez jedwabniki, ale są niekorzystne dla produkcyi jedwabiu. M. *czerwona* (M. *rubra*) drzewo wysokie, amerykańskie, hoduje się gdzieniegdzie w Europie, ale korzyści nie przedstawia. Owoce M.

indyjskiéj (M. *indica*), w Indyjach wsch., są brunatno-czerwone i jadalne w swéj ojczyźnie, a jarzyna z młodych liści ma powiększać ilość mléka u karmiących. Co do M. *papierowéj* ob. Papiernica.

Morykoni (Fredyjan), herbu t. n., pochodzący z bogatéj rodziny włoskiéj w Luce, pożyczył Rzeczypospolitéj polskiéj na zapłatę wojsku litewskiemu 1659 znaczne kapitały, za co synowcom jego Scypijonowi i Janowi ustawą sejmową r. 1673 indygenat został nadany.—*Scypio* M. wsławił się czynami rycerskiemi.—*Benedykt* M., pisarz wielki litewski, był członkiem rady najwyższéj rządowéj litewskiéj, utworzonéj 1794.

Morymborskie starostwo niegrodowe, było położone na granicy księstwa inflanckiego i Litwy. Podług układu dyplomatycznego z kawalerami mieczowymi, w r. 1436 obejmowało dobra Morym, Orłów, Neudorf i zamek zwany Jesznic. W r. 1773 ostatnim starostą był Jan Gierżodowicz.

Morze, tak nazywa się w ogólności cała, łącząca się z sobą masa wód, otaczająca stały ląd ziemi, a wynosząca przeszło trzy czwarte powierzchni kuli ziemskiéj, czyli 6,282,2000 mil kw. Główne jego części są: *Ocean* (albo morze) *Północny Lodowaty* i *ocean Południowy Lodowaty*, *ocean Atlantycki*, *ocean Spokojny*, czyli *Wielki* i *ocean Indyjski*. Większe odnogi tych oceanów, głębiéj zachodzące w lądy stałe, nazywają się *morzami* albo *morzami wewnętrznemi*. Mniejsze znowu części mórz jeszcze głębiéj w lądy zachodzące, zowią się odnogami, zatokami, portami. Części mórz, zawarte między dwoma lądami, a łączące z sobą dwa większe M., zowią się cieśninami, drogami, kanałami lub zundami. Dno morskie przedstawia równie jak i powierzchnia ziemi wielkie góry i wielkie zagłębienia. Stąd niejednakową jest głębokość M.; zwyczajnie bywa ona mniejszą w morzach wewnętrznych niż w oceanie; tak np. głębokość M. Baltyckiego wynosi średnio 200 stóp, Północnego 600, Śródziemnego dochodzi do 10,000 stóp; ocean Wielki jest głębszy od Atlantyckiego, pierwszego bowiem głębokość średnio wynosi 19,000, drugiego 14,400 stóp. Największa znowu głębokość ma dochodzić do 48,000 stóp na południowéj półkuli oceanu Wielkiego; inni jednak sądzą, że nie przechodzi 30,000 stóp. Powierzchnia M. jest wszędzie prawie jednakowo równa i dla tego służy ona za podstawę do wymiaru rozmaitych wysokości lądowych. Woda morska jest słono-gorzka, a kolor M. słabo zielonkowaty, podlegający przecież z powodu rozmaitych wpływów wielu odmianom. Zwyczajnie jednak kolor wody zależy od natury gruntu podwodnego i od głębokości M. Dostrzegane często świecenie się czyli błyszczenie M. jest wywoływanem przez małe zwierzęta morskie, zwłaszcza z gromady żegawnic, które fosforyzują za życia. Temperatura wody morskiéj, podobnie jak i powietrza, zwiększa się na powierzchni M. od bieguna do równika, a zmniejsza w miarę coraz większéj głębokości, tak, że w wielkiéj głębi spada nawet poniżéj punktu zamarzania wody. W ogóle jednak jest ona niższą od temperatury powietrza Najwyższy znany stopień ciepła M. (27,6°) jest w bliskości Aden (ob.); M. Podbiegunowe pokryte są lodami nigdy nietopniejącymi, lub też pływającą olbrzymich rozmiarów krą, która częstokroć unoszona bywa prądami w okolice cieplejsze Ruchy M., ochraniające jego wody od gnicia, są regularne i nieregularne. Do piérwszych, prócz *przypływu i odpływu* (ob.), należą *prądy morskie* (ob.), między którymi najważniejsze zajmuje miejsce prąd równikowy albo zachodni, zwany także *rotacyją* M. Do drugiego rodzaju ruchów morskich należy, sprawiane przez wiatry i burze, tworzenie się bałwanów, które, rozbijając się wzajemnie o siebie, mącą spokojność M. Jednakże zdarza się częstokroć, że i burza w powietrzu zdolną jest tak przygnieść fale morskie, iż one dopiéro po jéj uśmierzeniu się, do swojéj najwyższéj dochodzą wysokości. Jest to stan M. zwykle niebezpieczniejszy od saméj burzy i żeglarze nazywają go *pustém morzem*.—Porów. Maury „*Physical geography of the sea*“ (Londyn 1869).

Morze (Franciszek), magister prawa, po ukończeniu kursów w uniwersytecie wileńskim, wszedł do służby publicznéj w Warszawie i ogłosił drukiem ważną rozprawę: „*O wpływie prawodawstwa rzymskiego na polskie i litewskie*“, umieszczoną w *Dzienniku warszawskim* na rok 1826 t. IV. Po r. 1830 został urzędnikiem izby obrachunkowéj. Dotknięty pomieszaniem zmysłów i ociemniały, utonął w Warszawie r. 1852.

Morzkowska, *Marrené* (Waleryja), spółczesna autorka, zamieszkała w majętności swéj pod Skrzynnem w gubernii radomskiéj; oprócz powieści: „*Nowy Gladyjator*“ (Warszawa 1857) i „*Jerzy*“ („*Tygodn. Illustr.*“ na r. 1864), wydała wiele innych w tymże samym rodzaju utworów drukowanych w rozmaitych czasopismach polskich, lub też oddzielnie, jak: „*Bożek Milijon*“ (Warszawa 1872); „*Nemezys*“ (Warszawa 1872); „*Róża*, *Studyjum małżeńskie*“ (Pozn. 1872).

Morzorosty albo **Morszczyny**, ob. Wodorosty.

Morzycki (Antoni), pisarz spółczesny, obywatel ziemski z Kujaw, wydał: „*Fundamenta budowy społecznéj*“ (2 t., Poznań 1853); „*Rys gramatyki języka polskiego*“ (Warsz. 1857) i „*Dawna Polska jako naród i jako państwo, dzieje początkowe*“ (t. 1858).

Morzypło, ob. Sargassum.

Mosbach (August), spółczesny historyk polski, zamieszkały w Wrocławiu. Oprócz artykułów drukowanych po rozmaitych czasopismach, wspólnie z Ksawerym Łukaszewskim wydał: „*Polsko-niemiecki i niem. polski słownik kieszonkowy*“ (Berlin 1857); ukończył tłumaczenie „*Czwartego Klimakteru Kochowskiego*“ (Lipsk 1853); uzupełnił powiększone wydanie L. Łukaszewicza „*Rysu dziejów piśm. polsk.*“ (Poznań 1860); zebrał „*Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincyi szląskiéj*“ (Wrocław 1860) i „*Przyczynki do dziejów polskich z archiwum m. Wrocławia*“ (Ostrowo 1860); nadto ogłosił jeszcze, świadczące o gruntowcych studyjach rozprawy historyczne: „*O Piotrze, którego Duninem nazywają*“ (1865); „*Godysław Pasek, dwu imion dziejopisarz polsko-łaciński XIII w.*“ (Lwów

1867 i po niemiec. Jena 1872); „*Obiór jedenastoletniego królewicza polskiego, Karola Ferdynanda, na biskupstwo wrocław. w r. 1625*“ (Wrocł. 1871); „*Przyczynki do wojny francusko-niemieckiéj 1800—1803*“ (Wrocł. 1871); „*Bolesław Chrobry*“ (Pozn. 1871); „*Początki unii lubelskiéj*“ (Pozn. 1872).

Moscherosch (Hans Michał), właściwie *Mosenrosch*, jeden z najcelniejszych pisarzów niemieckich XVII w., prezes konsystorza w Hanau, ur. 1600, † 1669 w Worms. Pisał pod pseudonymem *Philander von Sittenwald*. Głównem jego dziełem jest: „*Wunderliche und wahrhafte Geschichte des Philanders von Sittenwald* i t. d.“, składające się z 14 alegoryczno-satyrycznych obrazów sennych (2 t., Strasb. 1643; 7 t., Lejda 1646—76) i będące naśladownictwem pracy Hiszpana Quevedy „*Suenos*“. Chłoszcze w niém M. wady i występki swego czasu.—Jego brat, *Kwiryn* M., wydał pomiędzy innemi „*Poetisches Blumenparadies*“ (Norynberga 1678).

Moschosma (*Ożywonia*, *Bazylek*), rodzaj roślin z rodziny wargowych obejmujący zioła w Indyjach wschod. i Nowéj Holandyi. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *polistachyum*, którego liście, woniejące piżmem, używane są jako środek aromatyczny pod nazwą paczuli.

Moschus, ob. Piżmo.

Moschus, sielankopisarz grecki z Syrakuz, żyjący w III w. prz. Chr. Szczątki jego poezyj znajdują się po większéj części w wydaniach Biona i Teokryta.

Mościcki (z Mościsk *Melchijor*), dominikanin, jeden z największych kaznodziejów polskich, urodz. 1511 w Mościskach w Przemyskiém, † 1591 w Krakowie. Wstąpiwszy w młodym wieku do zakonu, wysłany został do Włoch dla wydoskonalenia się w naukach. Po powrocie do kraju sprawował rozmaite wyższe urzędy zakonne, nie chcąc przyjąć ofiarowanego mu przez Zygmunta Augusta arcybiskupstwa lwowskiego. Współcześni pisarze oddają najwyższe pochwały jego głębokiéj nauce, cnotom kapłańskim i porywającéj wymowie, dodając, że M., żarliwy obrońca wiary, kilka tysięcy osób nawrócił. Nie wiadomo jednak, czy kazania jego były kiedykolwiek drukowane.

Mościcki (Michał), przeor dominikanów w Poznaniu, † 1599, odznaczał się jako wymowny kaznodzieja i gorliwy pracownik około zjednoczenia kościoła rzymskiego z greckim.

Mościcki (Mikołaj), dominikanin, sławny swojego czasu teolog i spowiednik, ur. w Mościskach, wstąpił do zakon dominikanów, nauczał teologii i filozofii, sprawował wyższe urzędy klasztorne i † 1632 w Krakowie. Wydał mnóstwo dzieł teologicznych i ascetycznych w językach łacińskim i polskim, z których ważniejsze: „*Akademija pobożności*“ (Kraków 1628); „*Nauka o świętych relikwijach i odpustach*“; „*Wojna duchowna*“ (t. 1624); „*Institutionum logicalium libri septem*“ (t. 1606; w Kolonii 1625 i częściéj); „*Theologia moralis*“ (Krak. 1701) i in.

Mościska, m. w Galicyi, w obwodzie przemyskim, nad wielkim stawem położone, około 4,000 m.

Mościskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie ruskiém, w ziemi przemyskiéj. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 obejmowało: miasto i zamek Mościska i wsie: Czerniawa, Sokola, Malnów, Strzelczyska, Rzałkowiec, Zakościele, Wola Artamowska, Rudniki ruskie i lackie, Wola Rudnicka i Sarny. W tym czasie posiadał je Jan Klemens Branicki, kaszt. krak., het. w. kor., opłacając zeń kwarty złp. 15,859 gr. 6, a hyberny złp. 2,699 gr. 25. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki, tenże oddał je na własność Ignacemu hr. Cetnerowi, jako częściowe wynagrodzenie za jego dziedziczne dobra Nadworna.

Mosen (Julijusz), poeta niemiecki, urodz. 1803 w Marieney w Saksonii. Po ukończeniu studyjów prawnych w Jenie i Lipsku, przebywał 1824—26 we Włoszech następnie był adwokatem, a 1844 powołany został na dramatyka przy teatrze dworkim w Oldenburgu, gdzie po długoletniéj chorobie, † 1867. Sławę swą ustalił poematem: „*Lied vom Ritter Wahn*“ (Lipsk 1831), tudzież utworem epicznym „*Ahasver*“ (Drezno i Lipsk 1838) i poezyjami „*Gedichte*“ (2 wyd. Lipsk 1843). Ze wszystkich atoli prac jego największą wartość mają tragedyje jak: „*Cola Rienzi*“, *Kaiser Otto III*“, (1842); „*Der Sohn des Fürsten*“ it. d., oraz komedyja „*Die Wetto*“. Z utworów nowelistycznych zasługują na wzmiankę: „*Congress von Verona*“ (2 t., Lipsk 1842); „*Novellen*“ (tamże 1837) i „*Bilder im Moose*“ (2 t., t. 1846). Kompletne wydanie dzieł M. wyszło w Oldenburgu (8 t., 1863—64; 2 ed. 8 t., Lipsk 1871).

Mosenthal (Salomon Herman), jeden z najcelniejszych nowoczesnych dramatyków niemieckich, ur. 1821 w Kassel, ukończył szkołę politechniczną w Karlsruhe, od 1851 urzędnik ministeryjum wychowania publicznego w Wiedniu. Z utworów jego celniejsze są: „*Deborah*“ (1849, przekład polski Starzeńskiego); „*Der Sonnenwendhof*“ (1854); „*Cäcilie von Albano*“, „*Ein deutsches Dichterleben*“, „*Der Goldschmied von Ulm*“, „*Düwecke*“ (1860); „*Die deutschen Komödianten*“ (1862); „*Pietra*“ (1865); „*Isabella Orsini*“ (1869) i t. d. Do tego dodać jeszcze należy cały szereg poezyj lirycznych, jak: „*Gedichte*“ (Wiedeń 1845) i „*Das gefangene Bild*“ (Stuttg. 1858).

Moser (Jan Jakób), publicysta niemiecki, ur. 1701 w Stuttgardzie, od 1751 urzędnik w mieście rodzinném; z powodu liberalnéj obrony praw sejmowych uwięziony 1759 w twierdzy Hohentwiel, następnie uwolniony 1764 i przywrócony do urzędu, † 1785. Z przeszło 400 pism jego zasługują na szczególną uwagę: „*Deutsches Staatsrecht*“ (50 t., Norymberga 1737—54); „*Neues deutsches Staatsrecht*“ (21 tom., Stuttg. i Frankf. 1761—75); „*Grundriss der heutigen Staatsverfassung in Deutschland*“ (1754). Zajmującą jest wielce jego „*Autobijografija*“ (4 tomy, Frankf. i Lipsk 1777—83).—Jego syn, *Karol Fryderyk von* M., ur. 1723 w Stuttgardzie, minister Heskodarmsztadzki, † 1798 r. w Ludwigsburgu, jest również autorem wielu dzieł treści politycznéj i prawniczéj.

Möser (Justus), pisarz niemiecki, urodz. 1720 r. w Osnabrück, gdzie przepędził całe życie jako wyższy urzędnik, † 1794 r. Zostawił po sobie niezatartą pamięć w dziełach: „*Osnabrückische Geschichte*“ (2 t., Osnabrück); „*Patriotische Phantasien*“ (tamże, 1775—86); „*Vermischte Schriften*“ (2 tom., Berl. 1797—98). Kompletne wydanie dzieł jego wyszło w 10 t. (Berl. 1842—43). W mieście rodzinném wzniesiono mu 1836 pomnik bronzowy.

Mosera obrazy, ob. Przyleganie.

Mosheim (Jan Wawrz. von), sławny teolog niemiecki, ur. 1694 w Lubece, od 1747 profesor teologii w Getyndze, gdzie jako kanclerz uniwersytetu † 1755. Wsławił się jako znakomity historyk kościoła i kaznodzieja. Z prac jego ważniejsze są: „*Institutiones historiae ecclesiasticae*“ (Helmst. 1755); „*Versuch einer unparteiischen Ketzergeschichte*“ (2 t., tamże 1746—48); „*Sittenlehre der Heiligen Schrift*“ (kontynuowane przez J. Piotra Miller, 9 t., 1770—78).

Mosiądz, alijaż czyli stop miedzi i cynku, który z powodu swych własności fizycznych, zyskał zastosowanie rozleglejsze od wszelkich metali, oprócz żelaza. M. jest w stanie zimnym od miedzi klepalniejszym, trudniéj się utlenia, jest twardszy, łatwiéj się topi i wtedy jest płynniejszym od miedzi, nie stając się, jak ona, pęcherzowatym przy krzepnięciu. Nadto jest tańszym od miedzi. Ilość obu metali w M. zmienia się, zależnie od zastosowań, do jakich M. ma być przeznaczonym. W ogóle mniejsza ilość cynku nadaje mosiądzowi zabarwienie ciemniejsze, czerwonawo żółte, większa ilość cynku barwę jaśniejszą żółtawą. Im większym jest stosunek miedzi, tém M. jest ciąglejszy. Dodatek ołowiu (1—2%) sprawia, że M. nadaje się do toczenia i przy obrabianiu do pilników nie przylega. W ostatnich czasach okazało się, że dodatek 2% glinu znacznie polepsza M. M. otrzymywano dawniéj przez stopienie galmanu z miedzią i węglem, obecnie otrzymuje się przez bezpośrednie stopienie obu składowych metali w wielkich tyglach. Główniejsze odmiany M. są: A) M. *czerwony*, zawierający 80% i więcéj miedzi: *pinchbeak*, 89 do 93, 6% miedzi, łatwo klepalny, używa się na biżuteryje; *oreida* na łyżki, widelce, ozdoby i t. p., jest bardzo podobna do złota 14 karatowego, otrzymuje się ze 100 części miedzi, 6 cz. magnezyi, 3,6 cz. salmijaku, 1, 8 cz. wapna, 9 cz. kamienia winnego i 17 cz. cynku (lub cyny); *złoto talmi*, na dewizki, zawiera 86,4 miedzi, 12,2 cynku i 1,1 cyny; tu téż należy *mannheimskie złoto* (ob.) czyli *similor* i *tombak* (ob.). B) M. *żółty* zawierający cynku od 20 do 50%. Zwykły M., dający się na zimno kuć i wyciągać na blachy i druty, zawiera zwykle około 30% miedzi; tu należą daléj *Aicha metal* (ob.); mający podobny skład *Gedge'go metal*, opiérający się wodzie morskiéj; *sterro* ma skład zbliżony, ale jest twardszy; M. na druty winien być wolny od ołowiu i cyny; M. *kowalny* (*yellow metal*), który się daje obrabiać na gorąco pod młotem i walcami, zawiera 40% cynku i 60% miedzi; *chryzoryna*, obejmuje śpiże błyszczące, podobne do złota 18—20 karatowego, używane na wyroby ozdobne, jak *złoto mojżeszowe* (100 miedzi, 52—54 cynku), *prins metall* (3 miedzi i 1 cynku), *brystolski metal* (8 m. 1 c.) i in. C) M. *biały*, zawierający 50—80% cynku, jest żółtawobiały lub srebrzysty; tu należą *bathmetall*, na guziki, lichtarze i t. p., złożony z 32 cz. mosiądzu i 9 cynku, i *platyna*, używana na guziki birminghamskie z 2 cz. mosiądzu i 3 cynku. Por. Bischoff'a „*Das Kupfer und seine Legirungen*“ (Berl. 1860).

Mosina, po niem. *Moschin*, m. w w. ks. i okręgu regencyjnym poznańskim, ma około 1,000 m., trudniących się po największéj części garncarstwem.

Mosińskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie poznańskim. Podług lustracyi z r. 1662 obejmowało: miasteczko Mosinę i wsie: Krosna z wójtostwem, Pożegowo, Sowiniec, Żabienki, Modrze albo Znin. W r. 1771 posiadał je Konstanty Kwilecki, chorąży kaliski, wraz z żoną Jadwigą z Ponińskich, opłacając kwarty złp. 745, a hyberny złp. 347 gr. 21. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Ksaweremu Kęszyckiemu.

Moskiewskie wielkie księstwo. Miasto Moskwa, założone nad brzegami rz. Moskwy przez Jerzego Dołhorukiego, wspominane jest po raz piérwszy w kronikach w wieku XII. W 100 lat późniéj stanowiła Moskwa udział młodszego syna Aleksandra Newskiego, Daniela, i odtąd poczyna się stopniowy wzrost miasta. Za syna tego księcia, Iwana Kality, Moskwa stała się już stolicą potężnego księstwa. W r. 1328 Iwan Kalita otrzymał tytuł w. ks. włodzimirskiego. Po nim inni książęta moskiewscy, mając tenże tytuł, mieszkali zawsze w Moskwie, która tym sposobem wyszła na stolicę północnéj Rusi. Z następców Iwana Kality najwaleczniejszym był wnuk jego Dymitr Iwanowicz Doński (1363—89), którego spółzawodnikami byli pokonani przezeń Michał Twerski i Oleg Riazański. Syn jego Wasil (1389—1425) przyłączył do Moskwy księstwo niższo-nowogrodzkie. Znosząc udziały, Moskwa jednocześnie zacięte prowadziła walki na południo-wschodzie z Tatarami, na zachodzie z Litwą. Walki te trwały przeszło do połowy XV w. Nareszcie Iwan III (1462—1505) pokonał 1478 Nowogród, przyłączył do Moskwy księstwo twerskie i zrzucił 1480 jarzmo tatarskie. Za niego Moskwa po raz piérwszy weszła w stosunki z zachodnią Europą. Syn jego Wasil III (1505—1533) przyłączył Psków i Riazań. Następca jego Iwan IV, Groźnym zwany (1533—84), piérwszy z książąt moskiewskich przyjął tytuł cara, zdobył carstwo kazańskie, astrachańskie i syberyjskie. Wtedy M. w. ks. graniczyło na północ z oceanem Lodowatym, na zachód, poczynając od morza Białego, granica szła około jezior Onegi i Czudzkiego (Pejpus) ku brzegom Dniepru, na południe od rz. Donu do Tereku i morza Kaspijskiego, na wschód zaś sięgało za Ural, ginąc w niezmierzonych obszarach Syberyi. Najludniejszą część państwa stanowiły kraje około stolicy leżące, czyli prowincyje wiel-

ko-rossyjskie; ludność jego powstała z połączenia pierwotnych kraju tego mieszkańców, Finnów, z przesiedleńcami pochodzenia słowiańskiego, napływającymi z Rusi południowéj i ziemi Nowogrodzian. Finnowie przyjęli religiję chrześcijańską i język słowiański. Południowe prowincyje M. w. ks. leżały w stepach; nad Donem porozrzucane były stannice kozackie; na południe od Kozaków zaczynały się stepy Azowskie i Czarnomorskie, przez koczowiska hordy Krymskiéj zajęte. W stepach nadkaspijskich i naduralskich koczowali Tatarzy nogajscy, Kałmucy i Baszkiry; nad przytokami Kamy i Wołgi środkowéj mieszkali Wotijacy, Czeremisi, Czuwasze i Mordwa, w dzikim jeszcze stanie zostający i wyznający religiję pogańską. Stolicą tego rozległego państwa była Moskwa.

Moskity, *muskity*, niektóre dokuczliwe gatunki much i komarów w krajach gorących. Plaga ta jest najdokuczliwsza nad Amazonką i Orinoco.

Moskorzowski (Jarosz Hieronim), jeden z najznakomitszych teologów i pisarzów socynijańskich, ur. we wsi dziedzicznéj Moskorzewie niedaleko Szczekocin. Przyjąwszy około r. 1595 zasady Socyna, służył téj sekcie całym swym majątkiem i znakomitemi zdolnościami, prowadząc réj pomiędzy Aryjanami polskimi. Załatwiając wszystkie ważniejsze sprawy nowo-przyjętego wyznania, rzeczywiście położył dla niego wielkie zasługi; w dziedzicznéj wsi Czarkowie wystawił kościół socynijański, a władając dzielnie piórem, staczał nieustanne walki z wszystkimi swymi przeciwnikami a mianowicie z jezuitami. Na obronę socynijańskiéj nauki pisał rozmaite dzieła, ważniejsze z których są: „*Oratio qua continetur brevis calumniam depulsio, quibus premuntur illi, qui doctrina Christi et Apostolorum studium suum posuerunt*“ (1595); „*Odpowiedź na skrypt, przestrogą zwany* i t. d.“ (Raków 1602); „*Zniesienie zawstydzenia, które X. Piotr Skarga, jezuita, wnieść niesłusznie na zbór Pana Jezusa Nazareńskiego usiłował*“ (tamże 1607); „*Zniesienie wtórego zawstydzenia* i t. d.“ (tamże 1610); „*Wtóre zawstydzenie X. Skargi* i t. d. (tamże 1615); „*Philopolites, to jest miłośnik ojczyzny, albo o powinności dobrego obywatela* i t. d.“; „*Refutatio appendicis, quem M. Smiglecius Jesuita libro mi titulum dedit: Nova monstra novi arianismi opposuit*“ (Raków 1613); „*Refutatio libri de baptismo M. Smiglecii, jesuitae*“ (tamże 1617) i t. d. Obszerniejsze wiadomości o M. znajdzie czytelnik w Ossolińskiego „*Wiadomości hist. kryt.*“ (t 1).— **Moskorzowski** (Jędrzéj), syn poprzedniego, wstępował w ślady ojca i wyrównywał mu w gorliwości o całość i pomyślność socynijanów; lecz mniéj biegły od ojca w naukach i wymowie, nie zostawił śladów swego pióra, albo, jeżeli były jakie, to wyszły bezimiennie lub téż zaginęły w odmęcie wypadków krajowych.

Moskowada, ob. Cukrownictwo.

Moskwa, piérwotna stolica Rossyi, obecnie druga rezydencyja, miasto koronacyjne i m. główne gub. t. n., ze względu na rozległość, ludność, przemysł i handel jedno z najważniejszych miast europejskich, leży w środku państwa, na obu brzegach rz. Moskwy i wpadającéj doń rz. Jauzy. M. zbudowana na pagórkowatym gruncie, przedstawia, szczególniéj od strony południowo-zachodniéj, z tak zwanych gór Wróblich (Worobjewych), ze swemi setkami świątyń ozdobionych wielką ilością, powiększéj części złotem pokrytych kopuł, oraz wież fantastycznie malowanych, wspaniałemi pałacami, wielką liczbą fabryk, oraz nieprzeliczoną masą domów, poprzedzielanych, szczególniéj na przedmieściach, ogrodami, prawdziwie fantastyczny i wspaniały widok. Jest otoczona wałem i rowem, przerwanym w dwu miejscach przez rz. Moskwę i przez 18 rogatek i na przestrzeni 63 w. kw. liczy około 612,000 m. Rzeka Moskwa dzieli miasto na dwie nierówne części, z których północna, z Kremlem pośrodku, zajmuje $^3/_4$ całéj rozległości; pozostała $^1/_4$ część miasta leży po stronie południowéj rzeki. M. dzieli się pod względem historycznym na 5 części: *Kreml*, *Kitajgorod*, *Bielojgorod*, *Zemlianojgorod* i przedmieścia czyli *Słobody*. Części te były niegdyś, rozdzielone od siebie murami; dziś ma to miejsce tylko przy dwu piérwszych. Pod względem administracyjnym M. podzieloną jest na 19 cyrkułów (*czasti*). *Kreml* (ob.), leżący na wyniosłym lewym czyli północnym brzegu rz. Moskwy, ma 2 w. obwodu i otoczony jest wysokim murem. Tworzy on ze swemi katedrami, klasztorami, pałacami cesarskiemi, senatem, arsenałem i t. d. prawdziwe akropolis miasta. Na wschód od Kremla, oddzielony od niego szerokim placem (*Krasnaja płoszczad'*), rozłożył się tak zwany *Kitajgorod*, główne siedlisko handlu, oddzielony od reszty miasta murem, z 12 wieżami i 5 bramami. Tu oprócz władz sądowych i giełdy znajduje się olbrzymi *Gościnny Dwór*, przeznaczony do handlu hurtowego, i prawdziwy labirynt drobnych sklepów, pokrytych jednym dachem, tak zwane *Rjady*. Bielojgorod otacza półkolem Kreml i Kitajgorod, oddzielony od reszty miasta szeregiem bulwarów, stanowi najlepiéj zabudowaną i najbardziéj elegancką część M. Znajduje się tu: pałac gubernatora, wiele domów zamożnéj szlachty, uniwersytet, olbrzymi dom podrzutków (*Wospitatelnyj dom*), pocztamt, teatry, wspaniała lecz nieukończona cerkiew Zbawiciela (*Spasa*), na pamiątkę 1812 r. Zemlianojgorod, nazwany tak od istniejących tu niegdyś wałów ziemnych, przemienionych teraz w bulwary, otacza na około wszystkie trzy powyżéj wymienione części miasta, mniéj dobrze zabudowany, zawiéra wiele małych drewnianych domów, otoczonych ogródkami. Przedmieścia okalają ze wszech stron miasto i zajmują około $^4/_5$ całéj powierzchni M.; znajduje się tu znaczna liczba wielkich ogrodów, a nawet łąk i pól ornych, a obok tego wiele ze znaczniejszych szpitali, oraz kościołów i klasztorów.—Oprócz wielu kaplic liczy M. 329 cerkwi prawosławnych, 3 kościoły katolickie, 3 armeńskie, 2 ewang.-augsburgskie, 1 anglikański i 1 reformowy; nadto znajduje się w M. wały meczet. Z cerkwi godniejsze uwagi, oprócz wspomnianéj wyżéj cerkwi Zbawiciela, są: Wniebo-

wzięcia, Archaniołów, św. Michała, oraz Zwiastowania w Kremlu, św. Bazylego między Kremlem a Kitajgorodem, Pietrowskaja, św. Anny (w stylu gotyckim). Z klasztorów najsłynniejsze Doński, Semionowski i Dziewiczy. Z zakładów dobroczynnych odznaczają się wspaniałością szpitale: Galicyński, Szeremietiewski, św. Katarzyny i wojskowy; przedewszystkiem zaś olbrzymi dom podrzutków (*wospitatelnyj dom*), założony 1762 przez Katarzynę II, a znacznie rozszerzony przez jednego z Demidowych; znajduje się w nim stale do 25,000 osób. Z zakładów naukowych posiada M.: uniwersytet, założony 1755 i liczący do 1,000 słuchaczów, akademiję duchowną, akademiję handlową, instytut łazarewski języków wschodnich, 5 gimnazyjów męskich i 3 żeńskie, kilka szkół wojskowych (dawniéj korpusów kadeckich) i w. in. M. jest najbogatszém i najbardziéj przemysłowém miastem Rossyi. W r. 1864 liczba fabryk w M. wynosiła 550, liczba pracujących robotników około 40,000, a wartość wyprodukowanych wyrobów do 29,300,000 rub.; do dziś dnia liczby te się podowiły. Początek M. sięga do XII w.; wtedy okolice dzisiejszéj M. jako też i wieś M. należały do bojara Stefana Kuczko. Po r. 1147 w. ks. Jerzy Dołgoruki wystawił tu obwarowane miasteczko; 1237 i 1293 M. spustoszona była przez Tatarów, odnowiona jednak przez ks. Daniela Aleksandrowicza, została stolicą udzielnego księstwa moskiewskiego; jednocześnie została stolicą metropolii. W XIV w. Litwini kilkakrotnie postępowali pod M. (1368, 1370 i 1372); 1382 zniszczył ją Tochtamysz. W XV i XVI w. ucierpiała wiele od pożarów i napadów Tatarskich; na początku XVII zajęta przez czas niejaki przez Polaków, została oswobodzoną 1612 za sprawą Minina i Pożarskiego. 1712 Piotr W. przeniósł stolicę do założonego przez się Petersburga. Najwięcéj jednak ucierpiała 1812 od pożaru, który wybuchnął po zajęciu miasta przez armiję Napoleona.— *Moskiewski powiat*, rozciągający się na 2,398 wiorst kw., ma położenie wzniesione, falowate, grunt przeważnie iłowaty i gliniasty. Przemysł pomiędzy ludnością bardzo rozwinięty; kwitną zwłaszcza fabryki bawełniane, wełniane i t. d.—*Moskiewska gubernija*, jedna z najmniejszych ale najlepiéj zaludnionych gub. rossyjskich, ograniczona gub. smoleńską, twerską, włodzimierską, rjazańską, kaługską i tulską, liczy na przestrzeni 29,253 w. kw. około 1,679,000 m. Stanowi równinę, pokrytą gdzieniegdzie niewielkiemi pagórkami, zroszoną w północnéj części Wołgą, w środkowéj Klazmą i Moskwą; nadto znajduje się w gub. wiele strumieni, jezior i stawów. Lasów dostatek (przeszło $^1/_3$ całéj przestrzeni). Grunt w ogóle dość urodzajny; mieszkańcy przeważnie jednak zajmują się przemysłem. Fabryk w gub. liczy się 1027, zatrudniających 75,000 robotników i przerabiających rocznie za sumę 56,000,000 rub. Głównie produkuje się sukno, wyroby bawełniane, jedwabne i t. d. Pod względem administracyjnym moskiewska gub., podzielona jest na 13 powiatów: **moskiewski**, bogorodzki, bronnicki, werejski, wołokołamski, dmitrowski, zwenigorodzki, kliński, kołomeński, możajski, podolski, ruzski i sierpuchowski.

Moskwa rzeka, lewy dopływ Oki, wypływa z błot gub. smoleńskiéj, przepływa w gub. moskiewskiéj około miast Możajska, Zwienigrodu i Moskwy i pod Kołomną wpada do Oki. Długa 170 w., szeroka od 13 do 70, a głęboka od $1^1/_4$ do 30 stóp. Spławna; sa wiosnę wylewa. W górnym biegu połączoną jest z Wołgą za pomocą kanału Moskiewskiego.

Mosquito albo *Moskito*, w Ameryce środkowéj, kraina nadbrzeżna nad morzem Karaibskiém, ciągnąca się aż po Nicaragua; zajmuje około 800 m. kw. z ludnością do 25,000 m. Kraina ta pozyskała swe nazwę od Mosquitos lub Morcos, plemienia Indyjan mających swego naczelnika czyli tak zwanego króla, rezydującego w głównym porcie tutejszym w Bluefields. Najważniejszym produktem tego kraju, należącego od 1866 r. do Nicaragua, jest drzewo farbierskie i budulcowe.

Mossul, Mosul, stolica ejaletu t. n. w Turcyi azyatyckiéj, ma 20 meczetów, 15 kościołów Nestoryjanów i Jakobitów, oraz wyższą szkołę mahometańską. M. było niegdyś duchowną stolicą chrześcijan Mezopotamii. Kwitnący tu niegdyś przemysł fabryczny wyrobów bawełnianych (stąd nazwa muslinów), metalowych i skórzanych, równie jak i handel zupełnie prawie upadły. W okolicy Mosulu leżą zwaliska Niniwy. M. ma dziś 20,000 m.

Most, budowla, mająca na celu połączenie ze sobą dwu części drogi, przerwanéj korytem rzeki, wąwozem, a czasem nawet inną drogą, któréj poziom jest znacznie niższy. Ostatnie dwa rodzaje M-ów przybiérają zwykle nazwę *wijaduktów*, która to nazwa głównie odnosi się do wielkich budowli, złożonych z bardzo licznych i wyniosłych arkad, po których koleje żelazne przebywają głębokie doliny. *Akwadukty* są to szczególnego rodzaju M., dźwigające kanały, mające przeprowadzać wodę po nad drogą lub rzeką. M. *kanałowe*, dźwigają na sobie kanał, przeznaczony do żeglugi. M-y dzielą się jeszcze na *stałe*, t. j. zbudowane nieruchomo i bezustannie ułatwiające kommunikacyję, *ruchome*, które jakkolwiek pozostają wciąż w jedném miejscu, mogą jednak być zbiérane; *zwodzone*, których cały pomost obraca się na około osi, w jednym końcu M. umocowanéj, i *przenośne*, których miejsce zmieniać można według woli. Za materyjał do budowy M. służy drzewo, kamień lub żelazo. Skrajne podpory M. zowią się *przyczółkami*, pośrednie zaś *filarami*, jeżeli są kamienne, lub *słupami*, gdy wzniesione są z drzewa. Część zawarta między dwoma podporami, w M. drewnianych i żelaznych, nazywa się *przęsłem*, w kamiennych zaś *arkadą*. Piérwszą rzeczą przy projektowanéj budowie M. jest wytknięcie jego kierunku i wyznaczenie otworu. Otwór M. powinien być taki, by całkowita ilość wody przy najwyższym nawet stanie rzeki mogła swobodnie pod nim przepływać. Inżynijeryja podaje w tym celu odpowiednie wzory, w które tylko podstawić nale-

ży liczby, z warunków miejscowych otrzymane. Otrzymaną tak długość mostu podzielić należy między pewną liczbę podpór, przy ustanawieniu liczby których należy zawsze mieć na względzie ilość wody w rzece zawartéj i jéj szybkość, ażeby filary nie stanowiły zbytniéj zapory dla swobodnego przepływu. Daléj następuje zakładanie fundamentów, które zawsze poprzedzić należy zbadaniem dna rzeki do znacznéj głębokości. W tym celu w rozmaitych punktach wbijają się w dno pale wydrążone, a następnie za pomocą świdrów dobywa się ziemia, zapełniająca wydrążenia palów. Co do sposobów zakładania fundamentów pod filary stosownie do natury gruntu ob. *fundamenta*. Wypada więc tylko wspomnieć tutaj, że fundamenta pod przyczółki zakładają się zwykle przy pomocy otamowania ze szpuntpali, a po wypompowaniu wody z takiego ogrodzenia roboty prowadzą się na sucho. Grubość filarów bywa bardzo rozmaita, stosownie do rodzaju M. i odległości samych filarów. Od strony przypływu wody filary zaopatrują się w zwężające się występy, zwane *iżbicami*, a mające na celu złagodzenie parcia wody a szczególniéj lodów, przez zmianę kierunku ich uderzenia. Założenie fundamentów i wzniesienie filarów odbywa się zwykle w lecie, a po odsiedzeniu się ich przez zimę, rozpoczynają się roboty około przęseł lub arkad. Dla ułatwienia tych wszystkich robót, a głównie dla udogodnienia dostawy materyjałów, obok budującego się mostu wznoszą zwykle tymczasowy M. drewniany. *Mosty kamienne* są najbardziéj rozpowszechnione. W budowie ich stosują się tylko prawidła architektoniczne, odnoszące się do sklepień. Kiedy jednak, jak to nieraz się zdarza przy kolejach żelaznych, wypadnie budować M. o sklepieniach ukośnych, nastręczają się wówczas bardzo ważne trudności. Trudności te jednak byłyby téż same, gdyby szło o zwykłe sklepienia tego rodzaju.— M. *drewniane* bywają: *łyżwowe*, *łukowe* i tak zwane *amerykańskie*. W M. łyżwowych lub pontonowych pomost spoczywa na statkach pływających drewnianych (łyżwach) lub żelaznych (pontanach). M. łukowe składają się z wiązań ciesielskich, ułożonych nakształt sklepień i spoczywających na słupach drewnianych lub kamiennych. Łuki takowe połączone są z pokładem za pomocą przecznic i łat, które pomost dźwigają. M. *amerykańskie*, systemu kratowego, jakkolwiek drewniane, dochodzą w Ameryce do wymiarów u nas nieznanych. M. podobny na rz. Potomaku pod Waszyngtonem ma 6,600 stóp długości. M. amerykańskie spoczywają albo na filarach drewnianych albo na murowanych. Do najśmielszych, całkiem drewnianych budowli tego rodzaju, należy M. na drodze żelaznéj z New-Yorku do Bufalo. Ma on 787 st. dług. i składa się z 15 przęseł opartych na filarach drewnianych, wysokich na 187 st. i spoczywających z kolei na kamiennych fundamentach. M. ten kosztował 875,000 fr., gdy tymczasem koszta budowy M. kamiennego tychże samych wymiarów, nie licząc już długości czasu, na budowę potrzebnego, wynosiłby do 6,000,000 fr. M. *żelazne* rozpowszechniły się bardzo od czasu wielkiego rozwoju dróg żelaznych. Bywają one budowane z lanego żelaza lub téż z grubéj blachy żelaznéj. Piérwsze są bardzo proste i używane bywają tylko w razie małéj szerokości koryta rzek, drugie bywają *rurowe* i *kratowe*. Najpiérwszym przykładem M. rurowego jest zbudowany przez Roberta Stephensona na cieśninie Menai. M. tego rodzaju tylko z wierzchu odkryty, 973 st. ang. dł., istnieje na Niemnie pod Kownem. Spoczywa on na 5 filarach, z których 3 średnie są kamienne, a dwa bliższe brzegów z lanego żelaza bez iżbic. M. kratowe przewyższają rurowe pod względem lekkości i łatwości wykonania. Do najwspanialszych dzieł tego rodzaju należy M. na Wiśle pod Tczewem, długi na 2,262 st. i złożony z sześciu przęseł, po 377 st. dł. mających. Warszawa posiada taki M., otwarty 22 Listopada 1864 r., zbudowany według planów i pod kierunkiem inżyniera Kierbedzia, i budujący się obecnie (1874) dla kolei łącznéj między drogami żel. prawego i lewego brzegu Wisły. Do M. stałych należą jeszcze M. *wiszące*, opiérające się na łańcuchach lub linach żelaznych, przeciągniętych od jednego brzegu do drugiego i podtrzymujących belki pokładu za pomocą sztab lub prętów. U nas istnieją takie mosty na Narwi pod Modlinem i na Bugu pod Brześciem Litewskim. M. *zwodzone* budują się zwykle na kanałach lub fosach, otaczających fortece; składają się one z pomostu obracającego się naokoło osi, znajdującéj się przy brzegu wewnętrznym i mogą być podnoszone, gdy komunikacyja ma być przerwana. Do nich téż zaliczyć wypada M. obrotowe, ruchome naokoło osi pionowéj, w jednym z rogów przytwierdzonéj. M. nakoniec *przenośne*, zwykle pontonowe, używane bywają przez armije dla powiększenia środków komunikacyi w czasie wojny. W tym celu armije posiadają gotowe pontony i cały materyjał, a urządzaniem ich zajmują się właściwe oddziały wojsk, zwane *pontonijerami*.

Mostar, stolica Hercegowiny, silna warownia turecka nad rz. Narentą, około 10,000 m.; prowadzi rozległy handel; dość fabryczne miasto.

Mostek, kość płaska, wązka i długa, mająca postać sztyletu z rękojeścią ku górze obróconą; rękojeść przedstawia wcięcie. M. zamyka od przodu klatkę piersiową; przednia jego powierzchnia pokryta jest skórą, tylna zaś, wysłana *mięśniem trojkątnym mostka*, odpowiada sercu i płucom; z boków przyczepiają się do mostka żebra prawdziwe w liczbie 7 z każdéj strony.

Mostnice, zowią się pale w iżbicach mostowych i pod budowlami nad wodą stojącemi; tém się różnią od palów zwyczajnych, że są grubsze i nad wodę wystają.

Mostowska (Anna Olimpija), z ks. Radziwiłłów, żona ministra, Tadeusza Mostowskiego (ob.), wydała kilka powieści najprzód pojedynczo, a potém zebrane w jedno dzieło p. t. „*Moje rozrywki*“ (3 t., Wilno 1806); oraz „*Astolda księżniczka z krwi Palemona, piérwszego księcia litewskiego*“ (2 t., Wilno

1807) i „*Zabawki w spoczynku po trudach*“ (tamże 1809).

Mostowski (Tadeusz Antoni, hrabia), mąż stanu, jeden z najzasłużeńszych ludzi w kraju naszym, ur. 1766 w Warszawie, syn Pawła, wojewody mazowieckiego, † 1842 w Paryżu. Odebrawszy jak najstaranniejsze wychowanie domowe, w młodym jeszcze wieku mianowany podstolim wyszogrodzkim, poświęcił się zawodowi sądowemu i r. 1790 wezwany został do zasiadania jako asesor w sądach kryminalnych. Zjednawszy sobie na tém stanowisku powszechne poważanie i uznanie Stanisława Augusta, który go mianował kasztelanem raciążskim, powołany był 1791 do deputacyi sejmowéj, dla przyspieszenia robót prawodawczych. Wtedy zaczął wydawać wspólnie z Józefem Weissenhoffem i J. U. Niemcewiczem czasopismo p. n. „*Gazeta narodowa i obca*“. Po upadku Rzeczypospolitéj chwilowo więziony, wyjechał do Francyi, gdzie poświęcał się naukom ekonomii, rolnictwa, administracyi i gruntownemu zbadaniu zakładów przemysłowych. Wróciwszy do kraju 1802 r., założył we własnym pałacu w Warszawie przy ulicy Przejazd i Nowolipie wielką drukarnię, w któréj ogromnym nakładem rozpoczął ważne wydawnictwo „*Wyboru celniejszych pisarzów polskich*“ (27 t., Warsz. 1803—1805). Mianowany r. 1812 ministrem spraw wewnętrznych i duchownych, zajmował ten urząd i po utworzeniu królestwa Polskiego (1815), a niezmordowaną pracą i gruntowną znajomością rzeczy nie tylko samą komisyję rządową spraw wewnętrznych i duchownych przywiódł do wzorowego stanu, ale i w całym kraju, zniszczonym tylu klęskami rozbudził popęd do zbawiennéj działalności na polu przemysłu i handlu, założył wiele potrzebnych instytucyj, które, rozwijając się ciągle, najpomyślniejsze wydały rezultaty, i popchnął administracyję wewnętrzną kraju na nowe zupełnie tory. W r. 1825 został senatorem wojewodą. Po r. 1832 otrzymał pensyję emerytalną i pozwolenie na wyjazd do dóbr swoich we Francyi. Oprócz kilku mów sejmowych, świadczących o wielkich zdolnościach i nauce tego męża jest jeszcze w druku „*Rachunek z administracyi funduszów komisyi spraw wewnętrznych i policyi za r. 1818*“ (Warsz. 1818). Artykuły swe umieszczał też M. w „*Biographie universelle*“ Michauda. Życiorys jego w „*Tyg. Ilustr.*“ (Nr. 15, r. 1860).

Mostowskie (*Mosty Wielkie*), starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie bełzkim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 zaliczały się do niego: miasto Mosty Wielkie, zwane Augustowem, od założyciela króla Zygmunta Augusta, i wsie Borowe, Łęgowe, Wolica, Wieczorki, Stanisławówka, Dworze, Butyny, Kazumin, Szyczaki, Chliwczany, Masarze, Choronów, Sztasze i Domaszów. W r. 1771 posiadał je wraz z wójtostwem Adam Mniszech, chorąży nadwor. kor., opłacając kwarty złp. 12,025 gr. 16, a hyberny złp. 542 gr. 29. Zajęte przez rząd austryjacki w d. 9 Grudnia r. 1784 sprzedane przezeń zostało w pięciu oddziałach, różnym osobom i w różnych latach, za ogólną łączną sumę złotych reń. 230,235.

Mostowniczy, tak się nazywał w dawnéj Litwie urzędnik, którego obowiązkiem było czuwanie nad drogami publicznemi, groblami i mostami.

Moszcz, sok wyciśnięty z jagód winnych lub innych owoców, zawiérających cukier, który przez fermentacyję zamienia się na wino, jabłecznik i t. p. napoje.

Moszczenica, zwana także *Cesarską*, rz. w królestwie polskiém, bierze początek w pow. rawskim z 4 strumieni, wypływających z pod wsi: Imielnika, Klenk, Skoszewy i Sierznia; przepłynąwszy mil $10\frac{1}{2}$ wpada do Bzury pod wsią Jankowem.

Moszczeński (Adam), Targowiczanin, ur. 1742 w Wielkopolsce, służył czas niejaki w wojsku pruskiém, wybrany potém posłem na sejm cztéroletni, pozyskał przyjaźń i ufność Szczęsnego Potockiego, przeniósł się w Kijowskie, był chorążym bracławskim i marszałkiem podolskim w konfederacyi Targowickiéj. W r. 1791 ogłosił drukiem swoję „*Protestacyję przeciwko sukcesyi tronu w Polsce*“ (1791). Po opuszczeniu kraju przez Potockiego, zarządzał wielkiemi jego dobrami i † r. 1823 w majętności swojéj Ryżawka w pow. humańskim. Przygotowane przezeń dzieło „*Pamiętnik do historyi polskiéj w ostatnich latach panowania Augusta III i piérwszych Stanisława Poniatowskiego*“ wydał Włodzimiérz de Broel Plater. (Poznań 1858).

Moszczeński (Marcin), pijar, ur. 1731 w krakowskiém, profesor retoryki i prefekt szkół rzeszowskich, potém świecki kapłan w Warszawie, † tamże r. 1798; wydał tłumaczenie Lengnicha, p. t. „*Prawo pospolite królestwa polskiego*“ (2 t., Krak. 1761); oraz „*Wiadomość o sądach starych kosztelańskich, o sądach, zwanych wieca i o sądach ziemskich*“ (Warsz. 1764); „*Krótkie zebranie geografii naturalnéj, politycznéj i historycznéj ku pożytkowi młodzi szlacheckiéj*“ (tamże 1776).

Moszczeński (Stanisław), ur. w Krakowskiém, ukończył nauki w uniwersytecie lipskim, gdzie otrzymał 1771 stopień magistra filozofii. Po napisaniu uczonéj rozprawy „*De re numaria Poloniae ante Venceslaum et Casimirum Magnum Reges*“ (Lipsk 1775), został w tymże uniwersytecie lektorem języka polskiego. Wygotował drugie wydanie pomnożone i poprawione *Słownika* Abrahama Trotza, napisał łacińską rozprawę p. t. „*Stricturae in sententiam de Lecho Dobneri*“, umieszczoną w dziele Jabłonowskiego „*Lechi et Czechi Pars III*“, oraz przekład gramatyki francuskiéj Restanta p. t. „*Snadna, gruntowna, obszerna gramatyka francuska dla użytku młodzieży polskiéj*“ (Gdańsk 1774). † 1790 w Lipsku.

Moszenki, ob. Truszczelina.

Moszna lub *Moszny*, m-czko w gub. kijowskiéj, nad rz. Moszną, uchodzącą do Dniepru, liczy około 3,500 m. i posiada wspaniały park i zwierzyniec.

Moszna, *worek jądrowy*, jestto fałda z wypuklenia ścian brzusznych utworzona, pokryta skórą zabarwioną, pomarszczoną i obrośniętą włosami, wysła-

ną od wewnątrz kilkoma mięśniowemi, włóknistemi i surowiczemi warstwami, podzielona na dwie symetryczne połowy i zawierająca w sobie jądra (ob.).

Moszyńscy, herbu Nałęcz, ród szlachecki polski, różny od Moszyńskich z Bnina albo z Moszyna h. Łodzia i od Moszczeńskich także Nałęczów, z którymi często ich mieszają. Gniazdem M. jest w Lubelskiém wieś *Moszna*, od któréj wzięli swą nazwę. Z domu tego odznaczyli się: **Moszyński** (Jan Kanty), podskarbi w. koronny, wprowadzony na dwór saski, stał się ulubieńcem króla Augusta II, poślubił jego córkę naturalną, hrabiankę Fryderykę Augustę Cosel (1730), został podskarbim nadwornym, następnie podskarbim wielkim koronnym r. 1736 i oprócz wielu starostw otrzymał w darze gmachy Marywilu w Warszawie; † r. 1737. Synowie jego, otrzymali tytuł hrabiowski.—**Moszyński** (August hr.), syn poprzedniego, stolnik wielki koronny, głośny ze swojéj rozrzutności, był człowiekiem światłym, znał się dobrze na sztuce mennicznéj i starał się usilnie o wydoskonalenie sceny ojczystéj. † r. 1786 w Wenecyi, zostawiwszy rękopis, chwalony bardzo przez Czackiego p. t. „*Précis sur les affaires monetaires depuis 1764 jnsqu'à 1782*“—**Moszyński** (Fryderyk hr.), brat poprzedniego, ur. 1737. Od piérwszéj młodości oddany pracy i naukom, przy łasce i protekcyi króla, który licznemi obdarzył go starostwy, w krótkim czasie do ogromnego doszedł majątku. Zawód publiczny rozpoczął od służby w wojsku saskiém, następnie w r. 1754 był pułkownikiem w wojsku koronném i posłem na sejm r. 1762 z wojew. sędomiérskiego. Za wstąpieniem na tron Stanisława Augusta powołany 1766 do komisyi skarbowéj, mianowany został 1768 generał-lejtnantem i wice-komendantem korpusu kadetów, 1770 obożnym wielkim litewskim, referendarzem wielkiego księstwa, w r. 1778 obrany posłem, został członkiem rady nieustającéj w wydziale skarbowym; 1781 był sekretarzem wielkim litewskim a na sejmie cztéroletnim pracował gorliwie w komisyjach, do których go wyznaczano. W r. 1790 powołany przez króla na członka deputacyi do ułożenia projektu o zaprowadzeniu fabryk krajowych, oczyszczenia rzek, kopania kanałów i założenia banku narodowego, ogłosił drukiem swoje „*Obserwacyje nad projektem*“. W r. 1791 przyłączył się do konfederacyi targowickiéj i 1793 r. został marszałkiem wiel. kor.; jako minister należał na sejmie grodzieńskim do delegacyi, która się układała z Rossyją i Prusami o drugi podział kraju; przyczyniwszy się wiele do rozwiązania konfederacyi targowickiéj, zajmował się z Siewersem i L. Tyszkiewiczem wypracowaniem nowéj konstytucyi, po zatwierdzeniu któréj przez Rossyję został w Listop. 1793 mianowany członkiem rady nieustającéj i prezesem komisyi ekonomicznéj. Jakkolwiel M. nie robił podobno nic za pieniądze a tylko z przekonania, mimo to jednak z wielką trudnością uniknął grożącéj mu smutnéj śmierci w czasie powstania 1793 r. Po upadku kraju osiadł na Wołyniu, gdzie † 1817 r. w dobrach swoich Berszadzie. Niekorzystny życiorys M. kreśli Bartoszewicz w dziele: „*Znakomici mężowie polscy*“ (t. II).

Moszyński (Konstanty), h. Łodzia, ur. 1648, † 1738 r. w Częstochowie; przeor ks. paulinów w Częstochowie, od 1720 biskup inflancki. Pozostawił w rękopisie ciekawe roczniki klasztoru częstochowskiego, p. t. „*Annales Claromontanae*“, przechowywane dotychczas w biblijotece klasztornéj.

Moszyński (Antoni), spółczesny pisarz polski, ur. 1800 na Wołyniu; po ukończeniu nauk szkolnych w Międzyrzeczu Koreckim wstąpił do zgromadzenia ks. pijarów, był nauczycielem w kilku szkołach, następnie rektorem kolegijum i szkoły w Lubiesznie oraz dziekanem pińskim. Sekularyzowany następnie, został kanonikiem a potém prałatem katedry mińskiéj. Następnie przez lat 8 zasiadał w kolegijum rz. katolickiém w Petersburgu, poczém osiadł jako proboszcz w Pińsku. Oprócz wielu artykułów treści biblijograficznéj i historycznéj, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał osobno: „*Kolęda dla dzieci*“ (Wilno 1836, 38 i 40); „*Wiérsz Horacyjusza Flakka o sztuce rymotwórczéj*“, przekład z łacińskiego (tamże 1835); „*Żywot Macieja Dogiela z wiadomością o sporze pijarów wileńskich z jezuitami*“ (t. 1838) i in. W rękopisie posiada „*Historyję zakonu franciszkanów w dawnéj Polsce*“; „*Historyję pijarów litewskich*“ i in.

Moszyński (Julijan Albin), lekarz polski, ur. 1809 w Cisowie, gub. augustowskiéj, † 1857; kształcił się w Wilnie i ostatnio był naczelnym lekarzem szpitala ś. Jakóba w Wilnie, przy którym to szpitalu założył bezpłatną szkołę akuszeryi. Ogłosił „*Podróż do Prus, Saksonii i Czech odbyta w 1838—39 r.*“ (2 t., Wilno 1855); „*Rady dla matek*“ (Wilno 1850) i „*Piérwsze zasady sztuki położniczéj*“ (tamże 1855).

Motala, osada nad rz. t. n., w Szkocyi, w prowincyi Ostgothland, znana z wielkich kuźni i zakładów wyrobów żelaznych, wyrabiających machiny parowe, cylindry, pompy, tartaki, prasy hydrauliczne, windy, armaty i t. p.

Motenebbi, także *Mutanabbi*, a właściwie *Achmed*, słynny poeta arabski, ur. 915 po Chr. w Kufie, zamordowany r. 965 przez Beduinów. Utwory jego poetyczne p. t. „*Divan*“ z komentarzem Wahidi'ego, wydał Dieterici (Berl. 1858—61), a przetłumaczył na język niemiecki Hammer-Purgstall (Wiedeń 1823).

Motetta czyli *Motet*, religijny ustęp muzyczny chórowy do śpiéwu, w wolniejszéj i rozleglejszéj przeprowadzony formie niż chorał kościelny. W Niemczech nazywano tak sztukę muzyczną na tekst biblijny do śpiéwu, bez wtóru instrumentów. M. bywają cztero, pięcio, sześcio i ośmio-głosowe, przeplatane niekiedy chórami.

Motley (John Lothrop), jeden z najznakomitszych dziejopisów nowoczesnych, ur. 1814 w Dorchester (stan Massachusetts). Ukończywszy uniwersytet Harwarda 1831, kontynuował studyja naukowe w Getyndze i Berlinie, podróżował wiele po Francyi, Włoszech, Szwajcaryi i Anglii, 1841—42 był sekre-

tarzem poselstwa w Petersburgu, 1861—67 posłem w Wiedniu, 1869—71 w Londynie a następnie w Holandyi, gdzie † 1873. Po powrocie do ojczyzny z urzędowania w Petersburgu poświęcił się wyłącznie literaturze. Jego romanse historyczne: „*Mortan's hope*“ (1839) i „*Merry Mount*“ przeszły niepostrzeżenie. Równocześnie powziął zamiar napisania dziejów wielkiéj walki Niderlandów z Filipem II. W tym celu przeniósł się do Europy i gromadził materyjały. Owocem rozległych jego studyjów są dzieła: „*Rise of the Dutch Republic*“ (3 t., Lond. 1856, jako część I wielkiego dzieła) i „*History of the United Netherlands from the death of William the Silent to the Synod of Dort*“ (2 t., Lond. 1860, jako ciąg dalszy, którego dwa ostatnie tomy wyszły 1867). Pracami temi zyskał M. europejską sławę i stanął na równi z Macaulay'em.

Motława (po niem. *Motlau*), mała lecz spławna rz. w Prusach Zachodnich, wypływa z okolic Tczewa, przechodzi przez środek m. Gdańska i za niém wpada do Wisły.

Motława, rz. w królestwie polskiém, bierze początek w gub. płockiéj pod wsią Czerzniewo i po 5 milach biegu wpada do Wisły pod wsią Kępa.

Motole, jezioro w gub. grodzieńskiéj, pomiędzy wsiami Motole, Zaziery i Dziełowicze, zajmuje 5 wiorst kw. przestrzeni.

Motolskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie brzesko-litewskiém, powiecie pińskim. W r. 1766 podług spisów podskarbińskich obejmowało miasto Motol, nad Jasiołdą, z przyległościami, które posiadał wówczas Michał Ogiński, wojewoda wileński, opłacając zeń kwarty złp. 1,016, a hyberny złp. 1,280. Dwie włóki z tego sstwa dzierżył Marcin Wołuński.

Motteville (Frańciszka), dama dworu królowéj francuskiéj Anny, małżonki Ludwika XIII, zamieściła w *Pamiętnikach* swoich ciekawe szczegóły o poselstwie polskiém, przybyłém do Paryża r. 1645 po księżniczkę Maryję Ludwikę z Gonzagów, potém żonę Władysława IV.

Motty (Jan), naturalista i literat, ur. 1790 w Paryżu, † 1856 w Poznaniu; w r. 1806 przybył do Polski z rodziną Mielżyńskich, w r. 1812 został nauczycielem historyi naturalnéj w gimnazyjum poznańskiém i pełnił te obowiązki do r. 1845. Ogłosił „*Wstęp do historyi naturalnéj* i t. d.“ (Poznań 1823); „*Précis de l'histoire de la littérature française*“ (tamże 1825); „*Leitfaden zum Vortrage in der Botanik*“ (2 wyd. 1836); „*Muzeum historyi naturalnéj i cudów stworzenia dla młodzieży, z rycinami*“ (2 wyd. 1836); „*Książeczka do nabożeństwa, na któréj się modliła ś. Jadwiga* i t. d.“ (tamże 1825).—**Motty** (Marceli), syn poprzedn., profesor szkoły realnéj w Poznaniu, przetłumaczył wiérszem miarowym: „*Bukoliki Wergilijusza*“ (Poznań 1852); „*Satyry Horacego*“ (tamże 1853); „*Listy Horacyjusza*“ (tamże 1856) i „*Satyry Boala*“ umieszczone w *Programacie gimnazyjum ś. Magdaleny w Poznaniu*. Prócz tego napisał obszerną rozprawę p. t. „*Słów kilka o historyi powszechnéj i wykładzie jéj po gimnazyjach*“, umieszczoną w „*Orędowniku naukowym*“ na r. 1843. Był także czas niejaki redaktorem *Gazety polskiéj*, wychodzącéj w Poznaniu 1848—50.

Motyl *(Papilio)*, rodzaj owadów łuskoskrzydłych, czyli motyli, z grupy motyli dziennych, z rodziny *Equitidae;* ma skrzydła żółte z czarnym rysunkiem, klinowate, przednie trójkątne, tylne w brzegu pachowym wycięte, różki bardzo krótkie, nogi przednie rozwinięte również dobrze jak i tylne. Liszki mają głowę w obrączki szyjowe wsuwalną i również wsuwalny kolec mięsisty. Tu należą *paź królowéj* (*P. machaon*), *żeglarek* (*P. podalirius*). *P. memnon* i *P. pamnon* przedstawiają ciekawy przykład wielokształtności samic, które w piérwszym gatunku występują w 2, w drugim w 3 różnych kształtach; oba są malajskie.

Motyle czyli *Łuskokrzydłe (Lepipoptera)*, rzęd owadów, mających cztery skrzydła błoniaste, pokryte pyłkiem łuszczkowatym, i pyszczek zakończony trąbką spiralnie zwiniętą. Należą tu najpiękniejsze i najozdobniejsze owady. Żywią się nektarem zawartym w koronach kwiatowych, wysysając go długą swą trąbką. Obie powierzchnie ich skrzydeł zabarwione są wspaniale, na sposób mozajki, łuszczkami ułożonemi dachówkowato. Ogólna organizacyja gęby M. jest podobna do urządzenia gęby u owadów szczękowych; składa się z wargi, często prawie niewidzialnéj; dwu żuwaczek rogowych szczątkowych; dwu szczęk rogowych, w kształcie walcowatych nitek, zwykle bardzo długich, spojonych u spodu z wargą dolną, zamykającą wnętrze gęby, a połączonych po za nią zewnętrznemi brzegami tak, że tworzą trąbkę, któréj wnętrze przedstawia trzy kanały; dwu głaszczków żuwaczkowatych, często prawie niewidzialnych i dwu głaszczków wargowych, złożonych z 3 części, włosistych lub łuszczkowatych, tworzących pochewkę około nasady trąbki. Różki M. są niejednostajne, złożone z licznych stawów. Niektórym zmierzchnicom i nocnym brak trąbki. Trzy części gorsetu są u M. w jedno połączone. Odwłok składa się z 6 lub 7 piérścieni. Cztery skrzydła M. pojedynczo żyłkowane, zmiennéj są wielkości i ułożenia, wierzchnie czyli przodowe są większe od tylnych. Łuszczki osadzone są na powierzchni skrzydeł na szypułce, bardzo symetrycznie ułożone. Nóg mają 6, ze stopą 5 stawową, zakończone 2 haczykami. Zmysł węchu zdaje się być u nich wykształconym. W celu spółkowania szczepiają się na czas dosyć długi; samice, zawsze większe, noszą często latając samców. Jajek znoszą znaczną ilość, poczém wkrótce zdychają. Kanał pokarmowy składa się z piérwszego żołądka czyli odwilżacza, drugiego żołądka, i kiszki cieńkiéj i ślepéj, blisko odchodka. Gąsienice czyli liszki, odznaczające się pięknością zabarwienia, rozmaitością okrycia i uzbrojenia, mają gębę zastosowaną do gryzienia twardych przedmiotów, żywią się liśćmi i drzewem; mają po 6 nóg łuszczkowatych, odpowiadających nogom owadu, nadto 4—10 nóg błoniastych. Liszki przed zamianą w poczwarki przyczepiają do miejsc osłoniętych, lub też przędą kokony, w których się zamykają i z których owady skrzydlate wychodzą po kilku tygodniach, lub dopiéro po

przezimowaniu, w ogóle w stanie doskonałym mają życie krótkie; niektóre tylko trwają przez zimę w bezpiecznych miejscach. Liszki gąsieniczników niszczą wiele liszek i poczwarek M., przez co oczyszczają ogrody i lasy z tych istot szkodliwych. Kopalne szczątki M. znajdują się w pokładach trzeciorzędowych i bursztynie.—Linneusz podzielił M. na dzienne, zmierzchne i nocne; obecnie dzielą je na następne grupy: 1) M. *drobne* (*Microlepidoptera*), M. b. małe, delikatne, o różkach długich, szczotkowatych, w dzień najczęściéj ukryte, jak np. mól. 2) *Miernikowce* (*Geometrina*), o wysmukłéj budowie ciała, różkach szczotkowatych, ze zgrubiałym stawem piérwszym; liszki mają tylko 10—12 par nóg, a od sposobu ich chodzenia (zginają się w kształt cyrkla), poszła nazwa grupy. 3) *Nocnicówki* czyli *sówki* (*Noctuina*), M. nocne, o ciele szerokiem, ku tyłowi zwężonem, trąbce dosyć długiéj, różkach najczęściéj szczotkowatych, niekiedy u samców grzebieniastych, skrzydła ciemno zabarwione. 4) *Prządki* (*Bombycina*), M. nocne, o budowie ciała ciężkiéj, ciało pokryte włosami, różki jak u poprzednich; zachodzi tu niekiedy dzieworodztwo. 5) *Zmierzchnikowce* czyli *ćmy* (*Sphingina*), o ciele podłużnem, na końcu zaostrzonem, z trąbką bardzo długą i różkami krótkiemi, w końcu ścieńczonemi; skrzydła w stanie spoczynku leżą poziomo; liszki zamieniają się na poczwarki w ziemi; latają głównie o zmierzchu. 6) M. *dzienne* (*Rhopalocera*), M. o skrzydłach wielkich, najczęściéj żywo zabarwionych; różki maczugowate lub zakończone guziczkiem, niekiedy haczykowate; trąbka silna i rogowa, latają we dnie i w spoczynku skrzydła trzymają pionowo.—Literatura odnosząca się do M. jest bardzo bogata. Znakomitsze monografije są, co do M. europejskich Espera (1777—1805), Hübnera (1805—41) Staudinger'a i Wocke'go (1871), co do egzotycznych Hübnera (1816—41), Herrich-Schäffera (1850—55), Kocha (1865). Co do M. krajowych, mamy Żebrawskiego „*Owady łuskoskrzydłe okolic Krakowa*“, oraz Nowickiego „*Enumeratio lepidepterorum Haliciae orientalis*“.

Motylica (*Distomum*), rodzaj robaków z gromady płaszczaków (ob.), z rzędu wysysających; są to zwierzęta żyjące pasożytnie we wnętrzu różnych organów zwierzęcych i rozwijające się za pomocą przeobrażeń; w stanie poczwarkowym mają żyć przeważnie w mięczakach, w ogóle jednak historyja ich rozwoju nie jest dokładnie znana. Rodzaj M. posiada dwie banieczki ssące, położone na przedniéj części ciała. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *wątrobowa* (*D. hepaticum*), mająca ciało liściaste, na 30 milimetrów długie, z przodu stożkowato zakończone i z licznemi wzgórkami kolczastemi. Żyje w wątrobie owiec, sprowadzając u nich ogólne wycieńczenie ciała, kończące się śmiercią. Choroba ta dotyka zwykle wiele sztuk jednocześnie. W jaki sposób poczwarki M. dostają się do owiec, nie wiadomo. Znaleziono ją też u ludzi. *D. heteroptyes* żyje w kiszce ludzkiéj w Egipcie. Liczne inne gatunki żyją w różnych zwierzętach. M. jest typem podrzędu *motylicowatych*, gdzie należy znaczna liczba rodzajów pasożytnych, jak: *Monostomum*, *Holostomum*, *Rhopalophorus*, *Amphistomum* i in.

Motylkowate rośliny, ob. Strąkowe.

Moucheron (Fryderyk de), pejzażysta niderlandzki, uczeń Jana Asselyna, ur. 1633 w Emden, † 1686 w Amsterdamie, celował szczególniéj w malowaniu wody i odbijających się w niéj przedmiotów.—Jego syn, *Izaak* **Moucheron**, zwany *Ordonnanz*, ur. 1670 w Amsterdamie, † 1744 tamże, był również znakomitym malarzem i rytownikiem.

Moulins, m. główne franc. depart. Allier i dawnego księstwa Bourdonnais, nad rz. Allier, rezydencyja biskupa; ma 19,900 m. i piękny kościół katedralny; wyroby jedwabne.

Mounier (Jan Józef), znakomity prawnik francuski, ur. 1758 w Grenobli, jeden z ludzi najbardziéj wpływowych na początku rewolucyi, do której rozwoju mimowolnie wiele się przyczynił. Niedługo atoli potém, bo w r. 1793 opuścił Francyję i udał się do Niemiec, gdzie w zamku Belvedere pod Wejmarem założył instytut naukowy, przeważnie uczęszczany przez młodzież angielską. Po 18 Brumaire'a powrócił do Francyi, został członkiem rady stanu i † 1806 r. Ważniejsze jego prace literackie są: „*Recherches sur les causes, qui ont empêché les Français de deveuir libres*“ (3 t., Genewa 1792) i „*De l'influence attribuée aux philosophes, aux francmaçons et aux illuminés sur la révolution de France*“ (nowe wyd. Paryż 1821).—Jego syn *Klaudyjusz Edward Filip*, baron de **Mounier**, ur. 1784 w Grenobli, urzędnik rady stanu za Napoleona i obdarzony tytułem barona, był do r. 1830 intendentem budowli, a obok tego mianowany był r. 1819 parem, r. 1820 dyrektorem generalnym policyi. Po rewolucyi Lipcowéj usunął się z rady stanu, lecz za to w izbie parów rozwijał wielką działalność; † 1843 w Paryżu.

Mouradgea d'Ohsson (Ignacy), ormijanin z pochodzenia, dyplomata i oryjentalista, ur. w Konstantynopolu, zostawał przez długi czas przy poselstwie szwedzkiém; nareszcie został ministrem pełnomocnym, a r. 1782 nadzwyczajnym ambasadorem w Konstantynopolu. Udawszy się następnie do Francyi, † tamże 1807 r. Przygotował ważne dzieło, przedstawiające w wybornych rysach stan państwa tureckiego, które potém syn jego *Konstanty d'Ohsson* uzupełnił i wydał (7 t., Paryż 1804—24), pod osobnymi tytułami: „*Tableau historique d'Orient*“, „*Tableau général de l'empire Ottoman*“ i „*L'histoire de la maison Ottomane*“. Przedtém jeszcze wydał M. „*Tableau général de l'empire Ottoman*“ (2 t., 1787—89).

Mouton (Jerzy), ob. Lobau, hrabia de.

Mowa, jesto zbiór szmerów, które zebrane razem służą do wyrażania myśli (ob. język). Szmery, stanowiące mowę, tworzą się przez pośrednictwo organów jamy ustnéj; przyrząd głosu nie znajduje się w koniecznym związku z mową, można wydawać głos, nie mówiąc nic i można wyraźnie mówić szeptem, choć najczęściéj głos łączy się z mową i czyni ją donośniejszą. Można całą mowę rozebrać na pojedyncze szmery, *głoski*, które się dzielą na

samogłoski . spółgłoski. Samogłoski (ob.) tworzą się, gdy strumień powietrza przepływa swobodnie przez jamę ustną przy odpowiedniém ułożeniu krtani, języczka, języka i warg. Spółgłoski (ob.) tworzą się, gdy strumień powietrza napotyka w jamie ustnéj zupełną lub znaczną przeszkodę. Mówienie należy do ruchów uporządkowanych, więc wyuczonych (ob. ruchy); niemowlę, poruszając bezładnie język i wargi, słyszy przy tém rozmaite dźwięki, uczy się każdy oddzielnie wydobywać, a naśladując wtedy dźwięki mowy przez otaczających wydawane, uczy się mówić. Stąd głuchy od urodzenia, a nawet od dzieciństwa, musi być i niemym. Przy chorobach mózgowych, nerwowych, albo chorobach organów do mówienia służących, M. staje się często niemożliwą albo ulega rozmaitym zboczeniom. Porów. J. Müllera „*Handbuch der Phisiologie*“; Brückego „*Grundzüge der Phisiologie der Sprachlauth*“; prace Dondersa, Czermaka; oraz Jaccoud „*O zakłóceniach mowy*“ (przekład z francuskiego, Warszawa 1874).

Mowiński (Michał), sekretarz Ignacego Krasickiego, pod którego imieniem z woli biskupa wyszły 3 jego komedyje: *Łgarz*, *Solenizant* i *Statysta* (Warsz. 1780). Pod imieniem M. wyszło także pisemko polityczne: „*List od Puławskiego* etc.“ (tamże 1790).

Moxa, kawałki waty napojone spirytusem, jakie lekarze dawni palili na skórze w celu derywacyi (ob.); dziś sposób ten zarzucony, zastąpiony jest głównie przez żelazo rozpalone.

Moza, po franc. *Meuse*, po niem. *Maas*, najważniejszy dopływ Renu, bierze początek w franc. depart. Wyższéj Marny pod wsią Meuse, przechodzi przez północno-zachodnią Francyję, pod Sedanem zaczyna być spławną, a przebiwszy się przez Ardenny, wchodzi do Belgii i po złączeniu się w Niderlandach z odnogą Renu, Waal, przebiegłszy mil 90 wpada do morza Północnego; porzecze iéj wynosi 870 mil kw. Departament francuski *Mozy (de la Meuse)*, leży w północno-zachodniéj Francyi i obejmuje 113 mil kw. z ludnością 284,725; dzieli się na 4 okręgi: Montmedy, Verdun, Commercy i Bar-le-Duc. Miasto główne jest Bar-le-Duc.

Mozajka, kunsztowną robota, wykonana z wielu drobnych części marmuru, kamieni, szkła różnobarwnego, albo nawet kawałków drzewa, połączonych z sobą jak najściśléj stosownym kitem. Z tego układu tworzą się wyobrażenia figur, arabesków i rozmaitych ozdób. Sztuka ta, prawdopodobnie pochodząca ze Wschodu, wydoskonaloną została w Grecyi, skąd za czasów Sulli do Rzymu wprowadzoną została. Na początku XVIII w. Piotr Paolo Christophoris założył w Rzymie własną szkołę dla téj sztuki. Obecnie najsławniejszemi są dwa rodzaje robót mozajkowych, *rzymski*, używający kamieni i szkła, i *florencki*, który się samymi tylko twardemi kamieniami i perłami posługuje. Roboty mozajkowe z drzewa, które na początku XV w. Brunelleschi i Majano wskrzesili, Włosi nazywają Tarsia, Francuzi zaś Marqueterie. Sławnym pośród starożytnych utworów mozajkowych jest obraz znaleziony w Pompei, przedstawiający bitwę Aleksandra W.

Mozambik, *Mozambique*, wschodnie wybrzeże południowéj Afryki, ciągnie się na długości 250 mil od zatoki Delagoa do przylądka Delgado. Kraj ten obfituje w ryż, drzewo budulcowe i kość słoniową; posiada złoto i miedź i zostaje pod zwierzchnictwem Portugalii. Całe wybrzeże podzielone jest na 6 obwodów. Gubernator rezyduje w M., mieście silnie obwarowaném na jednéj z małych wysp przybrzeżnych, liczącém 8,600 m.

Mozarabowie albo *Mostarabowie* (z arabskiego *mustariba*), t. j. niewłaściwi Arabowie, obcy pomiędzy Arabami, nazywane były piérwotnie plemiona arabskie, niepochodzące w prostéj linii od protoplasty Kachtana; późniéj nazywani byli M. chrześcijanie w Hiszpanii za czasów panowania Maurów, a to dla odróżnienia ich od właściwych Arabów. Chrześcijanie ci nie zostawali z Rzymem w prawie żadnym związku i używali starogockiéj liturgii, nazwanéj od nich *mozarabską liturgiją*, którą dopiéro Grzegorz VII zastąpił liturgiją rzymską.

Mozart (Jan Wolfgang Amadeusz), jeden z największych kompozytorów, ur. 1756 w Salzburgu, gdzie ojciec jego pełnił obowiązki dyrektora kapeli arcybiskupiéj. Od czwartego roku życia kształcony w muzyce przez ojca, robił tak wielkie i szybkie postępy, iż w 6 r. życia mógł się już jako wirtuoz publicznie popisywać na dworze cesarskim w Wiedniu. Cuda opowiadają o czułości jego ucha na najdelikatniejsze interwalle i odcienia. W siódmym roku życia rozpoczął M. wraz z ojcem i siostrą swe artystyczne podróże, udając się do Paryża i Londynu, gdzie zarówno grą na fortepijanie i organach, jak kompozycyjami (sonaty fortepijanowe i symfonija na orkiestrę) ogólny podziw i uwielbienie obudział. W 1766 r. powrócił z rodziną do Salzburga, zjednawszy sobie tak wielki rozgłos i uznanie, iż cesarz Józef II polecił mu napisanie opery „*La finta simplice*“ która mimo uznania znawców nie była wcale przedstawianą. W r. 1769 zwiedził z ojcem Włochy. Bawiąc w Medyjolanie (1770) napisał operę: „*Mitridato*“ która doznała powodzenia. Wróciwszy do Salzburga, napisał opery: „*Lucio Silla*“ (1773) i „*La finta gardiniera*“, dwie wielkie msze, serenadę *Il re pastore* i symfoniją. Temi kompozycyjami zdobył sobie stanowisko nadwornego kompozytora cesarskiego, w skutek czego przeniósł się do Wiednia (1779). Odtąd zaczyna się epoka najwyższéj twórczości tego mistrza. Ożeniwszy się w r. 1781 z Konstancyją Weber, zaprzestał wycieczek i oddał się pracy. Opera „*Idomeneo*“ rozpoczyna szereg klasyczną doskonałością nacechowanych utworów. Na zlecenie cesarza Józefa napisał w 1781 r. „*Porwanie z Seraju*“ (Entführung aus dem Serail) w któréj całą swą miłość dla narzeczonéj przelał w partyją bohatera opery. W 1785 utworzył „*Nozze de Figaro*“ (Wesele Figara), któréj wartość wielką Praga dopiéro umiała ocenić. Dla tego to miasta napisał M. swe arcydzieło „*Don Juan*“ (1786). Lata od 1788 do 1790 poświęcił opracowaniu instrumentalnemu oratoryi Händla (Messyjasz, ś. Ce-

cyllja I i inne). W 1790 wystawił w Wiedniu „*Così fan tutte*“ a w następnym „*Zauberflöte*“ i „*La Clemenza di Tito*“ i nieśmiertelne „*Requiem*“, którém zakończył swą działalność artystyczną, przerwaną przez zawczesny zgon (1791). Prócz wymienionych powyżéj utworów zostawił M. wielką liczbę symfonij, kwartetów, fortepijanowych kompozycyj (sonaty, waryacye i t. p.), śpiewów (Fiołek, Do Chloe i inne). We wszystkich kierunkach i formach kompozycyi muzycznéj zostawił gienialne utwory, nacechowane łatwością i jasnością pomysłów, pełne ładu i proporcyi w układzie. Wszystkie uczucia duszy ludzkiéj, a miłość przedewszystkiem, umiał on odmalować tonami. Po surowéj powadze Bachów i Händlów, uczucie krępowane dotąd sztywnością formy, wybucha teraz z całą swobodą; muzyk kocha, cierpi i raduje się ze swemi bohaterami, dbając więcéj o prawdę niż kunsztowność kombinacyj harmonicznych. M. możemy uważać za poprzednika romantyzmu, który w Don Juanie zwłaszcza wybitnie wielce wystąpuje. Co do szczegółów Por. Al. Ulibiszewa „*Vie de* M.“ (Moskwa 1841); Holmesa: „*Life of* M. (Lond. 1845) i Jahna „*W. A. Mozart*“ (4 t., Lipsk 1856—59; 2 ed., 1857 sq.); Köchel „*Chronologisch - Shematisches Verzeichniss sämmtlicher Tonwerke Mozart's*“ (Lipsk 1862). Listy M. wydał Nohl (Salzb. 1865). Po polsku pisał o M. Karasowski.

Mozdok, miasto nadetatowe w okręgu terskim, na lewym brzegu rz. Tereku leżące, w okolicy bardzo malowniczéj, przeszło 10,000 m.; znaczna uprawa wina i chów jedwabników.

Mozella, po franc. *Moselle*, u Rzymian *Mosella*, dopływ Renu, poczyna się w Wogezach, płynie w kierunku północno-zachodnim przez wyżynę lotaryngską, następnie zwraca się na północo-wschód i po licznych zakrętach przyjąwszy do swego koryta kilka rzek pobocznych, wpada pod Koblenz z lewéj strony do Renu. Długość jéj biegu wynosi 80 mil. Od miejsca połączenia się z rz. Meurthe, poniżéj Toul zaczyna być spławną. Dawniejszy departament francuski *Mozelli* (Moselle), obejmował $97^1/_2$ mil kw. i 452,000 m.; w skutek traktatu z r. 1871 znaczna jego część ustąpiona została Niemcom.

Mózg ob. Mózgowie.

Mózga, ob. Phalaris.

Mozgawa, rzeczka, płynąca w pobliżu Jędrzejowa, w dawném województwie krakowskiém, pamiętna jest bitwą, stoczoną nad jéj brzegami r. 1196 pomiędzy wojskami Mieczysława Starego a Leszka Białego, w któréj poległ Bolesław, syn Mieczysława.

Mózgordzeniowe opony. Mózg i rdzeń kręgowy umieszczone są w mocnéj kostnéj osłonie, utworzonéj z czaszki i kręgosłupa; prócz tego wszakże okryte są jeszcze w całości właściwemi oponami. Opona zewnętrzna, *twarda* (dura mater) jest włóknista; wewnętrzna, *miękka* (pia mater), rozdzielona jest jeszcze na oponę pajęczą i naczyniową. Przestrzenie zawarte pomiędzy temi oponami należą do przestworów limfatycznych i komunikują między sobą. Opona naczyniowa wchodzi do jam mózgowych i ich wnętrze wyściela. Opony przedstawiają otworki dla przejścia naczyń i nerwów. Najczęstszą ich chorobą jest zapalenie (meningitis).

Mózgowe opony, ob. Mózgordzeniowe opony.

Mózgowie, część ośrodków nerwowych (ob. nerwowy system), znajdująca się w jamie czaszkowéj. M. dzieli się na *mózg*, *móżdżek* i *rdzeń przedłużony*. Odcięte od rdzenia kręgowego i wyjęte z jamy czaszkowéj przedstawia się w postaci półowala ku górze wypukłego, barwy żółtawo-szarawéj. Górna powierzchnia wyłącznie do mózgu należąca wypukła i dość gładka przedstawia na linii środkowéj głęboką i szeroką brózdę, dzielącą mózg na dwie symetryczne *półkule*; pod tą brózdą znajduje się *wielkie spoidło mózgowe*, za pośrednictwem którego obie półkule są połączone. Cała powierzchnia obu półkul podzielona jest wązkiemi i dość głębokiemi brózdami, o przebiegu wężykowatym, na wielką ilość zawojów. Powierzchnia dolna bardziéj płaska i daleko bardziéj zawiła przedstawia téż dwie symetryczne połowy, na których odróżniają jeszcze zrazy przednie czyli czołowe, zrazy średnie czyli klinowe i zrazy tylne czyli potyticowe; zrazy czołowe od klinowych oddzielone są wyraźnie głęboką *szczeliną Sylwiusza*, która dąży ku górze i ku tyłowi i gubi się na bocznych powierzchniach mózgu przechodząc w brózdy międzyzawojowe. Cały tylny zraz pokryty jest móżdżkiem, a półkulista głęboka bruzda oddzielająca mózg od móżdżku nosi nazwę *szczeliny Bichata*. Móżdżek przedstawia téż dwie półkule; powierzchnia jego ciemniéj zabarwiona przedstawia dość regularne brózdy poprzeczne. Podział na dwie półkule widoczny jest na dolnéj powierzchni tylko od przodu i tyłu. Od przodu półkule są na pewnéj przestrzeni zupełnie oddzielone, trochę bardziéj ku tyłowi widać przedni koniec wielkiego spoidła w postaci t. z. *dzioba*. Z obu stron téj szczeliny znajdują się szerokie i płaskie nerwy węchowe zakończone t. z. *opuszką*. Na środkowéj linii pomiędzy średniemi i tylnemi zrazami mózgu znajdują się organy liczne, co już kolorem samym różnią się od reszty powierzchni mózgu, są koloru białego. Wszystkie razem stanowią one *rdzeń przedłużony*. Najbardziéj wydatną jego częścią, jest poprzeczna czworoboczna dosyć szeroka wyniosłość położona na granicy mózgu i móżdżku, zwana *mostem Warola*; od przodu wychodzą z niéj rozbieżnie szerokie *odnogi mózgowe* wnikające w głąb półkól mózgowych, w kącie przez odnogi utworzonym znajduje się *blaszki dziurawe tylne*, dwa okrągłe ciałka zwane *wzgórkami białawemi*, długie, krzyżujące się ku przodowi *szlaki nerwów wzrokowych*; *guz szary z lejkiem* połączony; z boków i ku tyłowi wysyła most Warola *odnogi do móżdżku* a od tyłu połączony jest z *węzłem czaszkowym*, stanowiącym właściwe zakończenie rdzenia kręgowego (ob.). Największa część nerwów czaszkowych wychodzi z organów rdzenia przedłużonego. Na przecięciu mózgu okazuje się, że *szara substancyja* tylko powierzchowną jego, dosyć cieńką warstwę przedstawia, a całe wnętrze z zupełnie białéj masy jest złożone. Masa mózgu nie jest zbitą, a przedstawia kilka pustych przestrzeni zwanych *jamami*, umieszczonych w

dolnéj części mózgu pod spoidłem. Największe są jamy mózgu koczne, czyli drugie, symetryczne, podłużne, podzielone na dwa piętra; w dolnym umieszczone są tuż przy sobie ułożone dwie znaczne wydatności, biały *wzgórek wzrokowy* i szare *ciałko prążkowane*, w którém się kończą odnogi mózgowe. Pomiędzy temi jamami znajduje się pojedyńcza wązka jama trzecia pokryta sklepieniem trójróżnem, tuż poza jamą trzecią znajdują się 4 okrągławe niewielkie białawe wyniosłości t. z. *ciałka czworacze*, a między niemi miękka, szarawa *szyszka*. Pod ciałkami czworaczemi przebiega wązki *wodociąg Sylwiusza*, prowadzący do *jamy czwartéj*, umieszczony już w rdzeniu przedłużonym pomiędzy półkulami móżdżku. Na przekroju móżdżku, biała jego substancyja, wnikając w szarą wązkiemi pasemkami, tworzy rysunek do drzewa podobny i nazwany *drzewem życia*. Przy mikroskopowem badaniu biała substancyja okazuje się złożoną z włókiem nerwowych, a w szaréj oprócz włókien znajdują się i komórki (ob. nerwowy system). Funkcyje M. są niezmiernie ważne, jest ono siedliskiem woli, czucia i wszystkich władz umysłowych, prócz tego w rdzeniu przedłużonym ześrodkowują się odżywcze funkcyje organizmu. Wszakże budowa mózgu tak jest zawiłą, badanie tak trudne, że dziś nauka nie umie funkcyj mózgu przedstawić jako konieczne następstwo jego budowy, ani rozdzielić je pomiędzy pojedyncze organy mózgowe. Dla badania usuwano sztucznie rozmaite części mózgu, szukano w państwie zwierzęcym różnic w budowie mózgu, które by odpowiadały różnicom w ich psychiczny mrozwoju, wreszcie też same badania robiono u ludzi z chorym mózgiem; wszystkie te metody tak są niedokładne, że osiągnięte z nich rezultaty mało budzą zaufania. Choroby mózgu są dosyć częste, czasami przebiegają bez żadnych objawów, a częściéj sprowadzają rozmaite zboczenia w funkcyjach nerwowych, psychicznych. Do częstszych chorób należą przekrwienie mózgu, bezkrwistość, obrzęk (woda w głowie, ob. Hydroceptalus) wylew krwi (ob. apopleksyja), zapalenia, nowotwory, rozmiękczenie (ob.) i t. p.

Mozyr, m. pow. gub. mińskiéj, nad rz. Prypecią, pod urwistemi górami, jeden z najstarszych grodów słowiańskich, przeszło 4,000 m. i gimnazyjum.— *Mozyrski powiat*, obejmuje 14,190 w. kw. (z tego przeszło 8,000 w. kw. lasów, a około 2,000 w. kw. błot), stanowi rozległą płaszczyznę, z gruntem błotnistym, miejscami piasczystym lub gliniastym, zroszoną rz. Prypecią. Liczba m. wynosi około 85,000; trudnią się oni po większéj części rolnictwem i hodowlą bydła.

Mozyrskie starostwo grodowe, mieściło się w wojewod. mińskiém, pow. mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Następnie jako sstwo obejmowało miasto Mozyr (ob.) nad Prypecią z zamkiem, wójtostwem i przyległemi dobrami, które w r. 1766 posiadali Gierard i Ludwik Oskierkowie, a po nich Gedeon Jeleński, opłacając zeń kwarty złp. 3,531 gr. 8, a hyberny złp. 885.

Możajsk, m. pow. gub. moskiewskiéj, nad rzekami Moskwą, Możajką i Petrowką, na wielkim trakcie smoleńskim, niegdyś stolica udzielnego księstwa, przeszło 4,000 m. O półtory mili od M. leży sioło *Borodino*, pamiętne krwawą bitwą 26 Sierpnia (6 Wrześ.) 1812, pomiędzy Francuzami, pod wodzą cesarza Napoleona I, a Rossyjanami, pod dowództwem generała hr. Kutuzowa, w któréj z obu stron padło około 100,000 żołnierza, a skutkiem któréj Kutuzow, straciwszy wielu generałów i blisko połowę wojska, przymuszony był ustąpić. W r. 1839 z rozkazu cesarza Mikołaja I wzniesiony został na polu bitwy pomnik na cześć poległych.—*Możajski powiat* ma na przestrzeni 1,621 w. kw. przeszło 63,000 m., zajmujących się przeważnie przemysłem a nadto rolnictwem, hodowlą bydła i ogrodnictwem.

Móżdżek, ob. Mózgowie.

Moździerz, w artyleryi, rodzaj działa bardzo krótkiego, w otworze szerokiego, służącego do rzucania bomb, a dawniéj worów z kamieniami, w ogóle pod znacznym kątem 30—60°. Użytek M. datuje od 1510 r., a nazwa ich powstała z kształtu, przypominającego zwykłe M. do tłuczenia.

Mroga, rz. w król. polskiém, bierze początek w gub. piotrkowskiéj, pod wsią t. n., na północ Brzezin, i po 7 milowym biegu wpada pomiędzy m. Sobotą a wsią Szeligi z prawéj strony do Bzury.

Mrongowijusz (Krzysztof Celestyn), gramatyk i leksykograf, ur. na Pomorzu 1764, kaznodzieja ewangielicki przy kościele św. Anny w Gdańsku i ostatni nauczyciel języka polskiego w tameczném gimnazyjum; całe, niezmiernie pracowite życie swe poświęcił naukowym badaniom i rozpowszechnianiu języka i piśmiennictwa polskiego. O niezmordowanych jego na tém polu trudach świadczy cały szereg dzieł, wyłącznie do nauki języka polskiego przeznaczonych, jako to: „*Polnische Grammatik*“ (2 wyd. Królewiec 1805); „*Polnisches Handbuch, bestehend aus d. Lesebuche, Wörterbuche und Sprachlehre*“ (2 wyd. tamże 1803); „*Ausführliche Grammatik der polnischen Sprache*“ (Gdańsk 1837); „*Polnischer Wegweiser*“ (Królewiec 1812); „*Lekcyje do tłumaczenia z języka niemieckiego na polski ze słownikiem*“ (tamże 1816); „*Mentor polski czyli nowy sposób, ułatwiający naukę o formach mowy polskiéj*“ (Gdańsk 1821); „*Słownik niemiecko-polski* (3 wyd. Król. 1853); „*Dokładny słownik polsko-niemiecki*“ (tamże 1835) i t. d. W nagrodę tych zasług wszystkie naukowe towarzystwa w kraju wybrały go swym członkiem. Obok tych prac, wyłącznie nauce języka polskiego poświęconych, wydał także kilka dzieł treści religijnéj, w których kazania najważniejsze zajmują miejsce, oraz kilka tłumaczeń z greckiego na polski. Otoczony powszechnym szacunkiem i uwielbieniem, † M. 1855 w Gdańsku.

Mrówka (*Formica*), rodzaj owadów błonkoskrzydłych z grupy żądłowych, mający różki osadzone blisko środka przodu głowy, szczęki silne, trójkątne i ząbkowane. M. przedstawiają trojakie osobniki, t. j. samce, samice i nijakie czyli robocze: Głowa prawie owalna lub trójkątna, jéj koniec tylny jest szerszy od tułowia u roboczych, jednakiéj prawie szerokości u samic i widocznie węższy u sam-

ców. Różki są nitkowate, z dwunastu stawów u samic i roboczych, a trzynastu u samców. Tułów samic jajowaty, równéj szerokości z głową, u samców mniejszy i wypukły. Część ta u roboczych jest bezskrzydła i przedstawia ścieśnienia. Prócz zwykłych organów, odwłok samic i roboczych zawiera jeszcze gruczoły wydzielające kwas mrówkowy. Szczegóły życia M. niesłychanie są ciekawe; żyją one towarzysko w połączeniach, w których robocze znajdują się w przeważnéj liczbie. Te ostatnie stosownie do wielkości głowy i szczęk dzielą się jeszcze na żołnierzy i istotne robocze. Budowle M. składają się z przewodów i wydrążeń, dokonywanych w pruchniejących drzewach lub w ziemi, tworząc często wzgórkowate wyniesienia. Zapasów zimowych nie nagromadzają, gdyż M. zapadają w rodzaj snu zimowego. Samice znoszą jajka, z których się rozwijają gąsienice, starannie bronione, karmione i pielęgnowane przez M. robocze. Takowe otaczają się oprzędem jedwabistym i zamieniają w poczwarki (mrówcze jajka) i rozwijają częścią w robocze, częścią w płciowe, które się w locie zapładniają. Po zapłodnieniu samce giną, samice zaś tracą skrzydła i zostają zanoszone przez robocze do mrowiska dla złożenia jajek, albo też z pewną częścią roboczych zakładają nowe osady. W krajach zwrotnikowych przedsiębiorą M. często wspólne wędrówki w ogromnych tłumach i stają się istotną plagą, gdyż przenikają do domów i niszczą wszelką żywność. Są jednak użytecznemi przez walki z termitami, na które napadają i zabijają. Niektóre gatunki, zwłaszcza z rodzaju *Eciton* są drapieżnemi i napadają na inne osady mrówek. Niektóre gatunki prowadzą walki z innemi osadami, porywają ich płód i wychowują we własnych budowlach (*F. rufa*, *rufescens*). Według spostrzeżeń Hubera zdaje się rzeczą niewątpliwą, że M. posiadają pamięć, że się nawzajem poznają, porozumiewają i do wspólnych robót zachęcają. Biorą do niewoli mszyce (ob.) i trzymają je jak dojne krowy, z których wysysają słodycz; budują drogi i tunele nawet pod szerokiemi rzekami; do walki idą w uporządkowanych szeregach i walczą mężnie w obronie swego ogółu. W sprzeczności z ich wyprawami rozbójniczemi, są ich przyjaźne stosunki z niektóremi innemi owadami, które żyją w mrowiskach (gąsienice) wielu chrabąszczy, jak *Cetonia*, *Myrmecophila*, i niektóre małe chrabąszcze. Pokarm M. jest roślinny i zwierzęcy, przedewszystkiem lubią słodkie soki roślinne, owoce, wydzieliny mszyc; pożerają także zwłoki mniejszych i większych owadów. Najpospolitszą z krajowych jest *F. rufa*, urządzająca znaczne mrowiska po lasach. *F. brunnea* odznacza się między krajowemi najboleśniejszém kąsaniem. Największą zaś z naszych jest *F. herculanea* do 7 linij długa, żyjąca w pniach drzew zbutwiałych. Do rodziny *mrówkowatych* należą oprócz M. rodzaje *Ponera*, *Atta*, *Myrmica*, *Eciton*. — Porów. Hubera „*Recherches sur les moeurs des fourmis indigénes*“ (1810); „Latreille'a „*Hist. nat. des fourmis*“ (1802); A. Förstera „*Hymenopterologische Studien*“ (zeszyt I, 1850).

Mrówkojad (*Myrmecophaga*), rodzaj ssących, z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich (*vermilinguia*), ma pysk bardzo wydłużony, język wysuwalny, dwa razy dłuższy od całéj głowy, pokryty lepką śliną, ciało włosem pokryte, nogi mierne, przednie dłuższe i silniejsze, pazury długie, szponiaste; ogon mierny, kiściasty lub chwytny. Znane są trzy gatunki, żyjące w Ameryce połudn. M. są ociężałe i powolne, prawie jak leniwce, a żywią się mrówkami i termitami, które z mrowisk nabiérają na swój długi i lepki język.

Mrówkolew (*Myrmeleon*), rodzaj owadów z rzędu siatkoskrzydłych (Neuroptera), z działu *Planipennia*, mający za cechy: szczęki, sześć głaszczków, stopki 5 stawowe, różki krótkie, grubiejące i zakrzywione w haczyk. Są one podobne do ważek, lecz mniéj są lotne od nich. Jaja nieliczne, podługowate, samica składa na piasku. Gąsienice mają ciało owalne, nieco spłaszczone z bardzo małą głową, uzbrojoną dwiema potężnemi szczękami, służącemi do chwytania zdobyczy i jéj wysysania. Odwłok mają bardzo obszerny, nóg 6, chodzą wolno, po większéj cofając się. Gąsienice te żyją mrówkami i podobnymi im owadami; zdobyczy nie ścigają, lecz czychają na nią z zasadzki, to jest z dołka, który sobie wygrzebują w piasku, a do którego nieostrożne owady wpadają. Gdy mrówka chce uciekać, zasypują ją piaskiem, a wyssaną wyrzucają nagłym rzutem głowy. Gąsienica po dwu latach owija się w kokon biały, jedwabisty, okrągły, a z téj poczwarki po piętnastu dniach wylęga się owad. Z kilkunastu gatunków najpospolitszym jest M. *formicarium*. Obyczaje M. zbadał piérwszy Reaumur.

Mrówkołów (*Myothera*, *Myrmothera*), rodzaj ptaków wróblowatych z grupy *dentirostres*, mających dziób prosty, mniéj więcéj ścieśniony, ze szczytem nagle przy końcu zgiętym i szczerbą szczękową; nogi szczupłe, skrzydła krótkie, zaokrąglone. Przeszło sto gatunków M. zamieszkuje gorące kraje obu lądów, gdzie znakomite oddają usługi, tępiąc mrówki i termity, którymi się głównie karmią. Ubarwienie ich jest skromne, brunatne lub szare. Słabo latając, ciągle prawie na ziemi przebywają, a pisklęta ich zaraz po wykluciu się biegają za matką jak kurczęta.

Mrówkowy Aldehyd, CH_2O, otrzymuje się przez destylacyję mrówkanu wapna. Hoffmann otrzymał go niedawno przez poddanie wyskoku drzewnego wolnemu spaleniu za pomocą skrętu platyny. W stanie czystym nie jest znany.

Mrówkowy eter, ob. Mrówkowy kwas.

Mrówkowy kwas, *formylowy kwas*, CH_2O_2, kwas organiczny, rozpoczynający szereg kwasów tłustych i odpowiadający alkoholowi metylowemu (ob. metyl), przez utlenienie którego może być otrzymanym. W naturze kwas ten jest dosyć upowszechnionym; jest on wydzielanym przez mrówki i inne owady, znajduje się we włoskach parzących pokrzywy, w rozmaitych wydzielinach zwierzęcych, jak w pocie, wydzielinach śledziony i in., w butwiejących igłach sosnowych, w guanie i w. in. Odkryty został 1760 r. przez Fischera. Powstaje przy wielu działaniach chemicznych. Otrzymuje się obecnie głów-

nie przez gotowanie mączki z braunsztajnem i kwasem siarczanym rozcieńczonym; z mięszaniny téj oddystylowuje się płyn kwaśny, będący słabym i nieczystym k. M., który się nasyca węglanem ołowiu, a utworzony mrówkan ołowiu rozkłada się siarkowodorem. Inny sposób polega na ogrzewaniu kwasu szczawiowego z gliceryną, przyczem kwas szczawiowy rozkłada się na kwas węglany i mrówkowy, który się oddystylowuje.—K. M. jest to ciecz bezbarwna, bardzo kwaśna, woni przenikającéj. Wre w 99°, a w + 1° krzepnie w massę krystaliczną. Z wodą mięsza się we wszystkich stosunkach. Na skórę działa gryząco i naciąga pęcherze. Z ciałami łatwo ustępującemi tlen k. M. się utlenia i zamienia na kwas węglany i wodę i dla tego tlenki metali drogich redukuje. Jestto kwas jednozasadowy; z soli jego najbardziéj charakterystyczne są *mrówkan miedzi* (CHO_2) Cu + $4H_2O$ i *mrówkan ołowiu* (CHO_2) Pb, pięknie krystalizujące. *Mrówkan etylu*, czyli *etyloeter mrówkowy*, $CHO_2C_2H_5$, zwany pospolicie *eterem mrówkowym*, jest cieczą bezbarwną, woni przyjemnéj, przypominającéj arak lub rum, i dla tego stanowi część składową tak zwanéj zaprawy arakowéj, którą się otrzymuje przez destylacyję mięszaniny mączki, braunsztajnu, kwasu siarczanego i alkoholu.

Mrówkożér (*Myrmecobius*), rodzaj zwierząt ssących z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, o licznych zaostrzonych zębach trzonowych i o największéj liczbie zębów między ssącemi, oprócz wielorybów i pancerników; worek nierozwinięty. M. *fasciatus* odkryty został przez Waterhouse'a w Nowéj Holandyi, jest wielkości wiewiórki, koloru czerwonawego, z pręgami białemi i czarnemi. Żyje wyłącznie mrówkami.

Mrównik (*Orycteropus*), rodzaj ssących z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich, mający zęby tylko trzonowe, włókniste, bezkoronowe, pysk przedłużony, szczupły, z nosem wystającym; nogi mierne, z pazurami bardzo długimi i silnymi, pokrycie z sierści, ogon włosisty. Znane są trzy gatunki, mieszkające w Afryce, w norach podziemnych; są obyczajów nocnych, żywią się głównie mrówkami i termitami, które łowią jak mrówkojady (ob.).

Mróz, stan temperatury niższy od 0°, t. j. stan jéj taki, przy którym woda marznie. M., roślina, ob. *Mesembryanthemum*.

Mroziński (Józef), znakomity gramatyk polski, ur. 1784 r. we wsi Koniuchach, w cyrkule brzeżańskim w Galicyi, † 1839 w Warszawie. Odbywszy nauki gimnazyjalne wstąpił 1807, jako podporucznik, do pułku huzarów polsko-francuskich; następnie przeszedł do pułku 1 legii nadwiślańskiéj, został 1811 adjunktem w sztabie marszałka Sucheta a 1814 szefem batalijonu. Przy organizacyi wojska 1815 mianowany podpułkownikiem, został 1829 generałem brygady i szefem sztabu piechoty; następnie szefem sztabu głównego, daléj inspektorem rezerw jazdy, w końcu zaś dyrektorem generalnym w komisyi wojny. Po 1831 otrzymał dymisyję i osiadł od 1833 stale w Warszawie; w ostatnich latach życia z zapałem poświęcał się botanice. Na pole literackie wystąpił M. po raz piérwszy z rozprawą p. t. „*Oblężenie i obrona Saragossy w latach 1808 i 1809 ze względem szczególniejszym na czynności korpusu polskiego*“ Bentkowski, redaktor *Pamiętnika warszawskiego*, mimo nader zajmującego przedmiotu niechciał téj pracy umieścić w swém piśmie, z powodu zaniedbanego języka, i radził M. przed wystąpieniem na pole literackie poznać gruntownie język polski. M. posłuchał téj rady, rozpoczął studyja gramatyczne i poprawiwszy swą rozprawę, wydrukował ją w XIII t. *Pamiętnika warszawskiego* (1819; 2 wyd. w *Biblijotece* Turowskiego, 1858). We trzy lata późniéj wydał jako owoc swych badań językowych „*Piérwsze zasady gramatyki języka polskiego*“ (Warszawa 1822; 2 wyd., Lwów 1850). Na krytykę téj pracy, napisaną przez Krzyżanowskiego i Kucharskiego (*Gazeta literacka*, 1822, N. 26—32) odpowiedział M. ważném nader dziełem p. t. „*Odpowiedź na recenzyję*“ (Warszawa 1824). Powołany nadto przez towarzystwo przyjaciół nauk do deputacyi wyznaczonéj do ustalenia zasad pisowni polskiéj, ogłosił kilka znakomitych rozpraw w pracach tejże deputacyi (*„Rozprawy i wnioski“*, Warszawa 1830). Zasługi M. na polu zbadania ustroju języka polskiego są nader ważne. Opierając się na podstawie fizyjologicznéj, zgłębiając gruntownie organizm języka polskiego, a nadto biorąc głosownię za podstawę badań nad formami gramatycznemi, M. piérwszy u nas wszedł na pole lingwistyki porównaczéj. Ważném zwłaszcza jest zbadanie przezeń istoty i przyrody spółgłosek polskich na podstawie fizyjologicznéj. Podzieliwszy spółgłoski na chwilowe, trwałe i płynne, daléj dwa piérwsze rzędy na mocne i słabe a nadto podzieliwszy, zgodnie z naturą mowy słowiańskiéj, spółgłoski na twarde i zmiękczone, wprowadził zupełnie nowy a organiczny piérwiastek do gramatyki języka polskiego. Życiorys M. w *Tygodniku Ilustr.*, 1860, N. 59.

Mrugaczewski (Michał), profesor teologii w akademii krakowskiéj, biegły w biblijografii polskiéj; wspólnie z Putanowiczem ułożył i opisał rękopisy biblijoteki jagiellońskiéj. Oprócz kalendarzy i innych prac pomniejszych wydał: „*Dissertatio de traditionibus*“ (Krak. 1775) i „*Quaestio theologica de justificatione impia*“ (1777).

Mrzygłód, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. bendzińskim, nad rz. Wartą, 1,200 m.

Mrzygłód, albo **Tyrawskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w wdztwie ruskiém, w ziemi sanockiéj. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 obejmowało miasto Tyrawę, Solnę nad Sanem i dwie wsie Łodzina i Dembno. W tym czasie od r. 1758 posiadał je Ignacy de Hyzów Romera, opłacając zeń kwarty złp. 1,000 gr. 28, a hyberny złp. 312 gr. 10. Zajęte przez rząd austryjacki d. 19 List. r. 1784, po przyłączeniu doń niektórych wsi ze sstwa krośnieńskiego, sprzedane zostało w r. 1868 spółce Simundta i Kirchmajera.

Mścibów, m. w gub. grodzieńskiéj, niedaleko Wołkowyska, pamiętne zjazdem senatorów i szlachty litewskiéj w r. 1576, na którym z dwu kandydatów

do tronu polskiego, Stefana Batorego i Maksymilijana, zgodzono się na piérwszego.

Mścibowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie nowogrodzkiém, powiecie wołkowyskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało miasteczko Mścibów (ob.) z przyległościami i wieś Szurzyce. Posiadał je Brzostowski, opłacając zeń kwarty złp. 2,727 gr. 7. W r. 1569 podług lustracyi zaliczało się do dóbr stołowych królewskich.

Mścisław, imię wielu książąt ruskich, ważniejsi z których: *Mścisław Włodzimierzowicz*, ks. tmutarakański, zwany *Chrobrym* z powodu swego usposobienia wojennego i stałego szczęścia w boju. 1016 pomagał Grekom przy zawojowaniu Taurydy; 1022 walczył z Kosogami, następnie 1026 pobił brata swego Jarosława. M. † 1036.—*Mścisław Włodzimierzowicz*, zwany *Wielkim*, syn Włodzimierza Monomacha, w. ks. kijowski (1125—32), ur. 1075 lub 1076, † 1132. Początkowo władał w Nowogrodzie, uspokoił Olega Czernichowskiego, dwukrotnie odniósł zwycięstwo nad Czudzią, zdobył m. Odenpe i rozszerzył fortyfikacyje Nowogrodu. Walczył następnie z Aleksym Komnenem. 1128 zawojował ziemię połocką; 1131 walczył szczęśliwie z Litwą.—*Mścisław Iziasławicz*, syn w. ks. Iziasława Mścisławicza, panował początkowo na Wołyniu, od r. 1168 wstąpił na tron kijowski. Wygnany stąd 1169 przez Andrzeja Bogolubskiego, powrócił późniéj. Walczył szczęśliwie z Połowcami, brał nadto udział w wojnach domowych książąt ruskich; † 1170.—*Mścisław Rościsławicz*, zwany *Bezokim*, bratanek Andrzeja Bogolubskiego; 1160 namiestnik w Nowogrodzie, od 1174 ks. rostowski i suzdalski; wygnany z udziału przez Michała Czernichowskiego, walczył potém nieszczęśliwie z w. ks. Wsiewołodem Jerzowiczem. † 1178 jako ks. nowogrodzki. —*Mścisław Borys Romanowicz*, zwany *Dobrym* lub *Starym*, w. ks. smoleński, syn Romana Mścisławicza (1197—1224). W bitwie nad rz. Kałką walczył mężnie do ostatka, lecz zdradzony przez wojewodę Brodnikowa był wraz z książętami Dubrowieckimi wydany Tatarom i przez nich zabity.—*Mścisław Jarosławowicz*, zwany *Niemym*, ks. peresopnicki i łucki, syn Jarosława II Iziasławicza, pomagał Danielowi Halickiemu przeciwko Igorowiczom. † 1226.—*Mścisław Mścisławowicz*, syn Mścisława Rościsławicza, zwany *Chrobrym*, początkowo ks. toropiecki, od 1209 nowogrodzki, w końcu halicki; wsławił się zwycięstwem nad ks. Feodorem Jarosławem Wsiewołodowiczem i bratem jego Jerzym Włodzimierskim, wypędzeniem Węgrów z Halicza i niepomyślną bitwą nad Kałką. † 1228.—*Mścisław Daniłowicz*, ks. łucki w XIII w., syn Daniela Romanowicza; wojował z Jadźwingami, Polakami i Litwinami; po śmierci brata, Włodzimierza, otrzymał Wołyń, o który walczył ze Lwem i Jerzym; zdobył kilka miast na Litwie.

Mścisław', m. pow. gub. mohylewskiéj nad rz. Wiechrą, wpadającą niedaleko stąd do Soży, niegdyś stolica oddzielnego księstwa, a po unii lubelskiéj 1569 r. województwa; liczy 6,500 m.—*Mścisławski powiat* ma na przestrzeni 2,220 w. kw. przeszło 52,000 m., zajmujących się przeważnie rolnictwem.

Mścisławski (Teodor, ks.), piérwszy wojewoda dumy bojarskiéj, 1589 walczył ze Szwedami, 1591 wraz z Godunowem rozbił Tatarów krymskich. Po wystąpieniu Samozwańca mianowany naczelnym wodzem, raniony był w potyczce 21 Grudnia 1604, niezważając jednak na to już 21 Stycznia 1605 r. otrzymał zwycięztwo przy Dobryniczach nad wojskami Samozwańca. Po śmierci Borysa Godunowa M. był wezwany do Moskwy, stanął po stronie Samozwańca i zatrzymał swe godności oraz znaczenie. Po śmierci Samozwańca złożył przysięgę Wasilowi Szujskiemu, po usunięciu którego zaproponował na tron królewica polskiego Władysława. M. † 1622.

Mścisławskie starostwo grodowe, było położone w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk litewskich obejmowało starożytne miasto Mścisław' (ob.), przy ujściu Wiechry do Soży, z obronnym zamkiem i horodnictwem, oraz wsie: Nadziejkowice, Starosiele i Zahusin. Od r. 1632 było w posiadaniu Jerzego Zenowicza, Paców, Radzimińskich, Korsaków, Piotrowskich, Sokolińskich z Drucka, Radziwiłłów, Ciechanowieckich, Ogińskich, Kociełłów, Lindorfów, Wołłowiczów, Pociejów, Sapiehów, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z dnia 19 Lutego r. 1766, Mikołaj Łopaciński, pisarz w. ks. lit., ustąpił je Janowi Łopacińskiemu, chorążemu husarskiemu, który zeń opłacał kwarty złp. 2,094 gr. 2, a hyberny złp. 2,520. Na sejmie z r. 1768 stany Rzpltéj wyznaczyły oddzielną komisyję z 20 osób dla stanowczego oznaczenia granic tego sstwa. Od r. 1772 wraz z całém wdztwem mścisławskiém przeszło pod panowanie Rossyi.

Mścisławskie województwo, do r. 1772 graniczyło na północ z województwem witebskiém i gub. smoleńską, na wschód z Rossyją, na południe i zachód z woj. mińskiém. Stolicą jego było m. *Mścisław'* (ob.). Województwo miało 2 senatorów i wybiérało 2 posłów na sejm i 2 deputatów na trybunał. Do połowy XIV w. władali tu rozmaici kniaziowie z rodu wielkich książąt kijowskich, poczém księstwo M. przeszło w posiadanie potomków Olgierda, w. ks. litewskiego.

Mściszewski, herb, przedstawia na tarczy w polu błękitném księżyc biały na nowiu, na dół rogami zwrócony, pod nim w środku strzała, żelezcem do góry stojąca, nad księżycem dwie gwiazdy. Nad hełmem i koroną pawi ogon, a nad nim takaż strzała.

Msta, rz., bierze początek w pow. ostaszkowskim, gub. twerskiéj, blisko wsi Iwańkowa, gdzie się jeszcze nazywa *Cną*; wyszedłszy następnie z jeziora Mstnia, pod własném już nazwiskiem, wpada do jeziora Ilmeń niedaleko osady Bronnic. Mnóstwo progów czyli wodospadów utrudnia bardzo żeglugę na téj rzece. Długość jéj wynosi 400 w., szerokość miejscami do 140 sążni, głębokość nie przenosi 1 sążnia.

Mstów, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. częstochowskim, nad rz. Wartą, ma bardzo starożytny kościół św. Stanisława, założony podobno przez

Piotra Dunina około r. 1140, i kościół parafijalny, założony r. 1220 przez biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża; liczy 1,370 m.

Msza, najświętsza i jedyna nowego zakonu ofiara Ciała i Krwi Jezusa Chrystusa, poświęcona i ofiarowana codziennie na ołtarzach w kościele katolickim; różnie w piérwszych wiekach była nazywaną, jako to: *liturgia*, *hierarchia sacrificium* lub *oblatio*, *synaxis* lub *collecta*, wreszcie *mysterium*. Nazwę jéj wywodzą po większéj części od wyrazu łac. *missio*, odprawa, gdyż po ewangielii i kazaniu odprawiano katechumenów i penitentów z kościoła, a dzisiaj jeszcze kapłan lub dyjakon na końcu M. mówi do wiernych: „*Ite, missa est*“ (odejdźcie, już M. się skończyła). Co do istoty, M. tą samą jest co ofiara krzyża, tylko że jest bezkrwawą. Dzieli się na 6 części: piérwszą jest *przygotowanie* (preparatio) i obejmuje w sobie: *Introit* (ob.), psalm *Judica*, *Confiteor*, *Misereatur* i *Indulgentium*, modlitwę, którą kapłan odmawia przystępując do ołtarza, i modlitwę, którą odmawia całując ołtarz; druga część składa się z modlitw i kazania, czyli nauki do ofiarowania i zawiéra w sobie: *Kyrie elejson* (ob), *Gloria in excelsis*, *Kolektę*, *Episołę*, *Ewangieliję*, *Kazanie* i *Credo*. Trzecią jest *Offertorium* (Ofiarowanie), które zamyka w sobie modlitwy i ceremonije, używane przy składaniu materyi ofiary (oblata), t. j. ofiarowanie hostyi i kielicha; kadzenie ofiar, obmyzonie rąk (lavabo), modlitwy: *Orate fratres* i *Secreta*. Czwartą część składa *kanon*, albo prawidło konsekracyi, poprzedzony Prefacyją a zakończony podniesieniem hostyi i kielicha. Piątą jest przygotowanie do komunii i sama komunija; kościół przygotowywa do niéj Modlitwą Pańską, to jest Ojcze nasz; po komunii zaś następuje ablucyja. Szósta jest dziękczynieniem i obejmuje w sobie modlitwy zwane *communio* i *postcommunio*, odprawę wiernych, modlitwę *placeat*, przeżegnanie albo błogosławieństwo wiernych i początek ewangielii według św. Jana. M. może być odprawianą każdego dnia, wyjąwszy Wielkiego Piątku; wtedy zastępuje ją tak zwana *missa praesanctificatorum*, w któréj nie ma konsekracyi i kapłan komunikuje hostyją konsekrowaną w dniu wczorajszym. Kapłan może tylko odprawiać jednę M. dziennie, wyjąwszy Boże Narodzenie, w które odprawia 3 M. na znak trojakiego urodzenia Jezusa Chr., t. j. przedwiecznego jego narodzenia na łonie Ojca niebieskiego, jego narodzenia doczesnego w łonie Maryi Dziewicy i jego narodzenia duchowego w sercach wiernych. M. zowie się *wielką* albo *śpiéwaną* albo *parafijalną*, która odprawia się ze śpiewaniem, z wielką liczbą ceremonij, przy towarzystwie kapłana, dyjakona, subdyjakona i kleryków. M. *czytana* albo *cicha*, odprawia się bez śpiéwu i uroczystości, przy posłudze laików w braku kleryków. Uroczyste odprawianie M. w dni niedzielne i świąteczne poprzedzają: poświęcenie wody, pokropienie i procesyja. W M. *żałobnéj* czyli *za umarłych* niektóre obrzędy, przy M. uroczystéj zachowywane, opuszczają się, jako to: *Judica me Deus*, *Gloria in excelsis*, *Alleluja*; podobnież opuszcza się *Credo*, *Osculum pacis* i benedykcyja na końcu. M. odprawia się tylko w kościołach i kaplicach na ten cel poświęconych lub błogosławionych; w wyjątkowych razach wolno ją także odprawiać i pod odkrytém niebem.—M. *obrządku grecko-katolickiego* bywa czytana i śpiéwana, przy użyciu hostyi, wykrajanéj z bułeczki przaśnéj w formie czworograniastéj, i dzwonka dla oznaczenia tajemnic głównych. Jedna M., ułożona przez św. Jana Złotoustego, odprawianą bywa przez rok cały, wyjąwszy 40 dniowego postu i jest najkrótsza; druga, ułożona przez św. Bazylego W., najdłuższa, w czasie postu i w inne dnie, stosownie do przepisów; trzecia jest napisaną przez św. Grzegorza Dyjaloga, odprawia się w wielkim tygodniu postu i jest nieco dłuższą od piérwszéj. M. dzieli się na 3 części, z których piérwsza zowie się *przygotowaniem*, druga M. *katechumenów*, trzecia M. *wiernych*.—M. zowie się także muzyka w czasie aktu świętego, odbywającego się przy ołtarzu, odgrywana zwykle na chórze kościelnym. Składa się ona, według początkowych słów odśpiewać się mającego tekstu, z następujących ustępów: 1) z *Kyrie eleison*; 2) *Gloria in excelsis Deo*, do czego przybywa *Laudamus*, *Gratias agimus tibi*, *Domine Deus rex coelestis*, *Qui tollis peccata*, *Cum sancto spiritu* lub téż *Graduale*; 3) *Credo* wraz z *Offertorium*; 4) *Sanctus* i *Hosanna*; 5) *Benedictus* i 6) *Agnus Dei* wraz z *Dona nobis*. Najznakomitsi kompozytorowie tworzyli M., będące po części szczytem muzyki kościelnéj.

Mszał, księga liturgiczna, obejmująca modlitwy, które kapłan odmawiać powinien i ceremonije, które winien wykonywać przy odprawianiu mszy. Powszechnie obecnie w kościele zachodnim używanym jest M. *rzymski* (Missale Romanum), wprowadzony w użycie 1570 przez uchwałę soboru trydenckiego. Przedtém każda prawie dyjecezyja miała oddzielny M.

Mszańskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie krakowskiém, powiecie szczerzeckim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 należały doń wsie: Dolna Mszana z folwarkiem, Słonka, Glizno i Mieścisko. Od r. 1761 posiadał je Ignacy Zboiński, kasztelan płocki, opłacając zeń kwarty złp. 2,135 gr. 11, a hyberny złp. 1,527 gr. 28. Po zajęciu go przez rząd austryjacki, nabył je w r. 1798 Piotr Wodzicki za cenę lustracyjną.

Mszczonów, m. w gub. warszawskiéj, pow. błońskim, nad strugą zwaną Obszesza, niegdyś ludne i handlowe; zniszczone późniéj przez pożary, morowe powietrze i wojny bardzo podupadło; liczy obecnie 4,300 m.

Mszczonowskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie rawskiém, w ziemi sochaczewskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 należało doń miąsto Mszczonów (ob.) z wójtostwem i wieś Zator z wybraniectwem. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzpltéj przez oddzielną konstytucyję zatwierdziły prawa ienności do tego sstwa dla Prażmowskich, jako spadkobierców Michała Radziejowskiego, prymasa. Na tymże sejmie wyznaczono także dwie oddzielne komisyje dla załatwienia sporów o to sstwo, które wówczas posiadał Aleksander Ossoliński, ssta drohicki, opłacając zeń kwarty złp. 700.

Mszyca (*Aphis*), rodzaj owadów półpokrywych (*Hemiptera* v. *Rhynchota*) z oddziału *Phytophtires*, z rodziny *Aphidae*, mający za cechy: ciało miękkie, owalne, o małéj głowie, z półkolistemi oczami; różki dłuższe od ciała, szczecinowate, niekiedy w końcu zgrubiałe, siedmio-stawowe; dziobek prawie pionowy, biorący początek w najniższéj części głowy, między piérwszą parą nóg, 3 stawowy; gorset o piérwszym segmencie małym i poprzecznym, drugim większym i wzniesionym; pokrywy i skrzydła błoniaste, daszkowato ułożone; nogi długie i szczupłe, zakończone 2 haczykami; odwłok opatrzony z obu stron małym różkiem lub guzem. M. żywią się sokiem roślinnym, wysysanym za pomocą dziobka, co często powoduje nabrzmiałości na różnych tkankach roślinnych, wypełnione obfitą słodyczą. Słodycz tę, na którą mrówki bardzo są łakome, wydają dwoma rożkami, znajdującymi się w końcu odwłoka. Dla téj też słodyczy mrówki zabiérają często mszyce do niewoli (ob. *mrówka*). Rozradzanie M. jest bardzo ciekawém jako przykład dzieworództwa czyli partenogenezy. Oprócz samic, w ogólności bezskrzydłych, które najczęściéj ukazują się dopiéro w jesieni, wraz ze skrzydlatymi samcami, i które po zapłodnieniu składają jaja, są też pokolenia żyworodne, najczęściéj skrzydlate, występujące głównie na wiosnę i w lecie, i bez przyczynienia się samców wydają płód żywy. Bonnet obserwował 9 kolejnych pokoleń żyworodnych. Zapłodnione jaja zostają na gałęziach przez zimę, z nich na wiosnę powstają samice żyworodne; samce i samice bezskrzydłe występują dopiero w jesieni. M. są tak mnożne, że według Réaumur'a jedna samica zdolną jest w pięciu pokoleniach wydać przeszło 5 bilijonów sztuk. Szczęściem mają one mnóstwo wytępiających je nieprzyjaciół w owadach, gąsienicach oraz drapieżnych i drobnych ptakach.

Mszywioły (*Bryozoa*, *Polyzoa*), gromada zwierząt z typu robaków, obejmująca zwierzątka małe, polipowate, żyjące towarzysko, wydzielające polipniak komorowaty lub gałęzisty, posiadające długie czułki, pokryte rzęsami, przewód pokarmowy i węzły nerwowe pojedyncze. Co do sposobu życia zbliżają się do niektórych polipów, tak że z niemi były dawniéj łączone. I obecnie nie ma zgody co do ich stanowiska w klasyfikacyi. Niektórzy jak Steenstrop, Leuckart, Smitt, Gegenbaur, Claus, zaliczają je do robaków, inni, jak Milne-Edwards, Beneden uważają w nich podobieństwo do osłonic i wyłączają do mięczaków. Nazwa M. pochodzi od kształtów ich kolonij, które przedstawiają najczęściéj rozgałęzienia drzewiaste, niby mchy. Rzadko tylko żyją M. oddzielnie. Każde zwierzątko siedzi w komórce bardzo prawidłowo i symetrycznie zbudowanéj (*ectocysta*), któréj otwór przedni pozwala na wysuwanie czułków. Budowa tych komórek jest niesłychanie rozmaitą, a nadto każda jest wysłana wewnątrz miękkiem pokryciem ciała zwierzątka (*endocysta*). Polipniaki mają budowę rogową lub pergaminową, czasem wapienną, rzadziéj galaretowatą. Skórkowaty kanał pokarmowy rozszerza się w żołądek, następnie zwracając się naprzód, uchodzi przy samym otworze gębowym, nad którym znajduje się często klapka (*epistoma*), przypominająca nagłośnik. Układu naczyniowego nie posiadają. Do oddychania służy im powierzchnia przedniéj części ciała, a zwłaszcza wieniec czułków. System nerwowy składa się z węzła leżącego nad przełykiem i wysyłającego nitki nerwowe. Nadto osobliwem jest urządzenie układu nerwowego kolonijalnego, który przechodzi cały polipniak, łączy pojedyncze zwierzęta i wpływa na ich wspólną działalność; z ogólnego splotu rozchodzą się nerwy po każdem pojedynczem zwierzęciu; związku tych nerwów z nerwami idącemi z węzła przełykowego nie dostrzeżono. Zresztą różne osobniki polipniaka są rozmaitych postaci i mają różne przeznaczenie dla wspólnego życia kolonii. M. rozradzają się płciowo lub bezpłciowo, oraz przez pączkowanie. W ogóle są hermafrodytami i odbywają cały szereg przemian, niedostatecznie zresztą poznany. Są to przeważnie istoty morskie, w małéj tylko ilości żyjące w wodach słodkich; osadzają się najrozmaitszych przedmiotach, i tylko u niektóre form wód słodkich mogą całe kolonije zmieniać swe miejsce. Liczne ich ślady napotykają się w górotworach jurajskich. Podział ich na rzędy polega na budowie czułków, na istnieniu klapki gębowéj i ukształtowaniu otworu komórek. Dzielą się na dwa rzędy: *Loptoboda*, żyjące w wodach słodkich, i *Stelmatopoda*, głównie w morzu, rozpadające się na kilka podrzędów. Do pierwszych należą *przyrwa* (*Alcyonella fungosa*), *rozpiórek* (*Plumatella cristata*), *czubatka* (*Cristatella mucedo*) i in., do drugich *ślągwa* (*Flustra foliacea*), *siatecznia* (*Retepora cellulosa*), *komórecznia* (*Cellepora spongitis*), *nałomek* (*Vesicularia spinosa*) i in.—Porów. Van Beneden „*Recherches sur les Bryozoaires*“ (w „*Mém. Acad. de Bruxelles*“ 1845 i 1847); Allman „*Monograph of the Fresh-water Polyzoa*“ (London 1856); Nitsche „*Beiträge zur Kenntniss der Bryozoen*“ („*Zeitschrift für wissen. Zool.*“ t. 20, 1869) i in.

Mucante (Jan Paweł), sekretarz i mistrz ceremonij kardynała Gaetano (ob.) podczas jego poselstwa do Zygmunta III r. 1596—97, pisał dyjaryjusz podróży do Polski i pobytu w niéj legata; rękopis tego dyjaryjusza znajduje się w biblijotece wilanowskiéj. Niektóre wyjątki umieścił zeń Niemcewicz w Zbiorze „*Pamiętników o dawnéj Polsce*“ (t. 2, str. 133—215).

Mucet (z wł. *mozetto*), rodzaj krótkiego płaszczyka, używanego przez duchownych po kapitułach.

Mucha (*Musca*), rodzaj owadów dwuskrzydłych z podrzędu *brachycera*, mający za cechy: skrzydła rozsunięte, dwa piérwsze stawy rożków o wiele krótsze od trzeciego, z cienkiém, niekiedy piórkowatém szczeciem. Ciało mają podługowate, głowę kulkowatą, cokolwiek szerszą od długości, z 2 wielkiemi oczami złożonemi i 3 pojedynczemi. Gęba, umieszczona w części niższéj głowy, zawiéra trąbkę błoniastą, wysuwalną, zakończoną 2 wielkiemi wargami. Czułki nitkowate lub cokolwiek w końcu zgrubiałe, najeżone szczeciami, utwierdzone są przy nasadzie trąbki. Gorset walcowaty o jednym widocznym segmencie, skrzydła duże poziome, nogi

mierne, szczupłe, zakończone dwoma haczykami. Odwłok 4 pierścieniowy, zakończony u samic jajowodem, cokolwiek wystającym. Jajka bardzo drobne i liczne składają w przedmioty zwierzęce lub roślinne, gnijące. Gąsienice beznogie, podługowate, miękkie, giętkie i bezoczne żywią się w przedmiotach, w których są składane, a mianowicie w gnojach i mięsach gnijących, których rozkład swoją obecnością przyspieszają. Przemieniają się w poczwarki bez zrzucenia skóry, która tylko twardnieje i tworzy kokon brunatnawy, walcowaty; owad wykształcony wychodzi z tego kokona po wypchnięciu głową części ją przykrywającéj. W stanie dojrzałym żyją przez całe lato i znane są z natręctwa i z odchodów twardniejących i mocno przylegających do przedmiotów. Należą tu liczne gatunki: **M.** *domowa* (**M.** *domestica*), powszechnie znana; **M.** *plująca* (**M.** *vomitoria*), od poprzedniéj dłuższa, ma odwłok stalowobłękitny, z trąbki wydaje ciecz nieprzyjemnéj woni; **M.** *złota* (**M.** *caesar*), złocisto zielona z pięknym połyskiem, na starość barwy miedzianéj; **M.** *mięsna* (*Sarcophaga carnaria*), jest żyworodna. W języku bartniczym **M.** znaczy pszczołę, a często całą barć. **M.** *hiszpańska*, ob. kantaryda.

Muchanow (Paweł), historyk i wyższy urzędnik rossyjski, ur. 1798 w gub. moskiewskiéj, † 1871 r. w Petersburgu. Po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie i instytutu konduktorów wojskowych, wszedł do służby wojskowéj, odznaczył się podczas wojny tureckiéj 1829, oraz polskiéj 1831, zwłaszcza pod Ostrołęką, w nagrodę za co mianowany pułkownikiem lejbgwardyi, z przeznaczeniem do szczególnych poruczeń przy głównodowodzącym. Ranny przy szturmie Warszawy, został 1832 dyrektorem komisyi kwaterniczéj warszawskiéj. Uwolniony z powodu ran 1834, zajmował się gospodarstwem i naukami, wydając rozmaite dzieła w językach rossyjskim i polskim. W r. 1842 został pomocnikiem kuratora okręgu naukowego warsz., 1851 r. kuratorem a następnie 1856 dyrektorem głównym, prezydującym w komisyi rządowéj spraw wewnętrznych i duchownych. Uwolniony na początku 1861, przeniósł się do Petersburga, gdzie został członkiem rady państwa i po śmierci Norowa prezesem komisyi archeologicznéj. Na stanowisku tém gorliwie zajął się wydawnictwem pamiętników historyi rossyjskiéj, przedsięwziął nowe wydanie kronik, z których jednak zdołał ogłosić tylko kronikę kijowską i wołyńską. Wydał: „*Autentyczne świadectwa o wzajemnych stosunkach pomiędzy Rossyją a Polską, szczególniéj za czasów Samozwańców*“ (2 wydań, Wrocław 1840); „*Rękopism hetmana Żółkiewskiego*“ (Moskwa 1835); „*Szturm Pragi 1794 r.*“ (tamże 1835); „*Sbornik*“ (tamże 1836); „*Spis pomników historycznych zebranych i wydanych przez* **M.**“ (tamże 1836); „*Rękopism Filareta*“ (1837); „*Kurs architektury wiejskiéj*“ (2 t., 1840 z planami i rysunkami); „*Opisanie starożytności, znalezionych w gub. mohilewskiéj i kijowskiéj*“, umieszczone w *Archiwum północném* w T. X, XI i XII i in.

Mucharski (Piotr), lekarz polski, ur. 1589 w księstwie zatorskiém, † 1666 r.; po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj był przez lat kilka senijorem i zarządzającym w szkołach krakowskich; r. 1617 udał się do Padwy, gdzie słuchał kursów medycyny i gdzie r. 1619 otrzymał stopień doktorski. Po powrocie 1621 do kraju, bawił ciągle na Rusi, dopóki w r. 1654 nie został profesorem anatomii w akademii krakowskiéj; od r. 1645 był lekarzem nadwornym króla Władysława IV.—**Mucharski** (Jan), syn poprzedniego, również sławny lekarz, ur. 1624, † 1690, uczeń akademii krakowskiéj, doktoryzowany w Rzymie 1647, zajmował się praktyką lekarską w Krośnie, Lublinie i Warszawie, gdzie był nadwornym lekarzem króla Jana Kazimiérza i jego sekretarzem. Oprócz rozprawy, *De plica polona*, drukowanéj w Rzymie 1647, pisał także poezyje łacińskie, między któremi poemat *Phosphorus* (1644).—**Mucharski** (Ludwik), brat poprzedniego, kanonik jarosławski, proboszcz prużański, wydał: „*Gratulatio Joan. Bapt. Zamojski*“ (Kraków 1650).

Muchar, ob. Muchomór.

Muchawiec, rz. przerzynająca gub. grodzieńską, dopływ Bugu, stanowi główne ogniwo kanału dnieprowsko-bugskiego, bierze początek w pobliżu m. Prużan, z połączenia trzech rzeczek: Włoki, Wieńca albo Berezny i Muchy; dobiegając do Brześcia litewskiego rozdziela się na 2 odnogi, któremi wpada do Bugu. Długość jéj biegu wynosi 100 w., szerokość od 10—15 sążni, głębokość od 7—11 st.

Muchawer-Basza, właściwie *Adolf Slade*, ur. 1802, w ang. hrabstwie Somerset, służył najprzód w marynarce angielskiéj, w r. 1849 przeniósł się do Turcyi, gdzie został dowódcą okrętu linijowego z tytułem Baszy; zasłużył się wielce poprawieniem organizacyi floty tureckiéj, mianowicie po jéj klęsce pod Synopą, w Listop. 1853 r.

Muchliński (Antoni), współczesny oryjentalista, ur. 1803 na Litwie, początkowo kształcił się w uniwersytecie wileńskim i posłany był na Wschód. Za powrotem objął katedrę języka tureckiego w uniwersytecie petersburgskim jako adjunkt, a potém profesor nadzwyczajny. Od 1846—49 pracował przy biblijotece głównéj w Warszawie, gdzie po otrzymaniu emerytury stale od lat kilku zamieszkuje. Ogłosił drukiem: „*Zarys dziejów krainy tanejskiéj*“ (Petersb. 1853); „*Ważne sprawy o Tatarach litewskich przez jednego z tych Tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w r. 1558* i t. d.“ (Wilno 1858); „*Źródłosłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszéj mowy z języków wschodnich* i t. d.“ (Petersb. 1860). Oprócz tego umieszczał wiele rozpraw w „*Pamiętniku relig. moraln.*“

Muchodławka (*Muscipeta*), rodzaj ptaków, oddzielony od *muchołówek* (ob.) z powodu mocno rozszerzonego i spłaszczonego dzioba, oraz innego składu lotek skrajnych. Wszystkie są egzotyczne, a niektóre bardzo ozdobne.

Muchołówka (*Muscicapa*), rodzaj ptaków wróblowatych, z oddziału *dentirostres*, o silnym graniastodaszkowatym spłaszczonym w nasadzie, przy końcu zaś haczykowato zakończonym dziobie. Paszcza szczeciami tęgiemi opatrzona; nogi słabe i krótkie

s krótkimi palcami, skrzydła mierne. Należą tu liczne, drobne gatunki rozmieszczone po całéj kuli ziemskiéj, najwięcéj jednak kraje gorące zamieszkują. Żywią się owadami, które zręcznie w locie chwytają, wydając silne klaśnięcie swoim szerokim dziobem; gnieżdżą się po większéj części w dziuplach. Cztery gatunki europejskie należą i do naszéj fauny, a mianowicie: M. *szara* (M. *grisola*), M. *białoszyjna* (M. *albicollis*), M. *żałobna* (M. *luctuosa*) i M. *rdzawka* (M. *parva*). Piérwsza często przebywa koło domów, inne trzymają się lasów.

Muchołówka (*Dionaea*), rodzaj roślin z rodziny rosiczkowatych, któréj gatunek *D. muscicapa* słynnym jest z drażliwości swych liści; cała roślina jest podobną do rosiczki (ob.), lecz od niéj większa; liście ma kolisto na ziemi roztoczone, złożone z ogonka liściasto rozpłaszczonego i z właściwéj blaszki liściowéj, miseczkowatéj postaci, która, po brzegach strzępkowata, posiada na każdym strzępku trzy czerwone szczecinki tak drażliwe, że za najlżejszym dotknięciem, stulają blaszkę liściową, a same, krzyżując się wzajemnie, mocno w postaci kraty zamykają. Jeżeli więc jaki bądź owad usiądzie na listeczku, zostaje natychmiast zamkniętym dopóty, dopóki nie przestawszy razem z życiem drażnić owych szczecinek, nie pozwoli takowym na nowo się otworzyć, co wszakże nie prędzéj jak dopiéro po 5 dniach następuje. M. rośnie po bagnach w Karolinie południowéj. Nazwę M. nosi też *Apocynum androsaemifolium* (ob. Apocyneae).

Muchomór, *muchar*, *muszarka* (*Amanita muscaria*, *Agaricus muscarius*), grzyb trujący, z grupy *Basidiomycetes*. Rośnie od początku sierpnia do końca jesieni po lasach i zaroślach iglastych lub liściastych w Europie środkowéj i północnéj, tudzież w Azyi północnéj. Kapelusz w stanie dojrzałym jest wklęsły, żywo-czerwony lub pomarańczowy, w różnych odmianach płowiejący, nagi lub pokryty łuskowatemi brodawkami białemi lub żółtawemi. Trzon M. dorasta 3—6 cali, jest obłym, białym, w podstawie bulwiasto zgrubiałym. Należy on do silnych trucizn nie tylko dla much, ale i dla człowieka. Śmierć następuje po 24—48 godzinach. Przy spożyciu niewielkiéj ilości następują gwałtowne objawy, ale nie śmierć. Kamczadale, Ostiaki i inne narody północne, używają M. jako środka odurzającego, mieszając sok, wyciśnięty ze świéżego M., z sokiem borówek, łochyniami zwanych (*Vaccinium uliginosum*). Własność upajania M. udziela się nawet moczowi; stąd zwyczaj tameczny picia moczu ludzi pijanych. U nas M. używa się do trucia much i pluskiew. Dawni lekarze używali M. w różnych chorobach, dziś używa się tynktury jego w parchach i innych wyrzutach skórnych, tudzież w uporczywych kaszlach. Homeopaci używają go w najrozmaitszych chorobach. M. zawiera między innemi *kwas mucharowy*, oraz dwa alkalojdy—*amanitynę* i *muskarynę*. Ta ostatnia, którą otrzymano dopiero w 1869 r., zdaje się być głównym pierwiastkiem trującym M. Z badań Schmiedeberga i Koppego („*Das Muscarin, seine Darstellung* i t. d." Lipsk 1869) okazuje się, że atropina jest odtrutką muskaryny i M.

Muchotrzew, *gwiazdnica*, *mokrzyca*, *mszeo*, *kurzyślep* (*Stellaria*), rodzaj roślin z rodziny mokrzycowych czyli *Alsineae* (ob.), cechujący się kielichem 5 listowym, płatkami 2 dzielnemi, 10 pręcikami i torebką pękającą na 6 części. Należą tu drobne zioła, o białych kwiatkach, głównie na półkuli południ. *S. holostea*, w całéj Europie, ziele trwałe, o łodydze stojącéj, liściach lancetowatych, bezogonkowych, zaostrzonych, było używane jak gatunek następny. *S. media*, *Alsine media*, zwana *ptasią miętą*, bardzo pospolita na polach, w ogrodach i t. d., często stanowi chwast utrapiony; ma liście jajowate i łodygę podnoszącą się. Ziele używane było niegdyś jako środek chłodzący i na rany. Wiele ptaków lubi świeże pączki i nasiona, użycie ich zwłaszcza zaleca się dla kanarków.

Mucker, sekta religijna, ob. Mukry.

Mucuna (*Pryskirnik*, *Wspinacz*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, obejmujący wyniosłe zioła i krzewy w Indyjach wsch. i Ameryce, z bardzo kłującemi włosami na strąkach. M. *pruriens* ma łodygę wijącą się koło płotów i drzew, kwiaty czerwonawo-fijoletowe; strąki znajdują się jeszcze niekiedy w handlu pod nazwą *siliquae hirsutae*, a kłujące ich włosy były niegdyś i dotąd są jeszcze w Indyjach, używane jako środek przeciwrobaczny M. *gigantea* ma długą łodygę czołgającą się koło krzewów, włosy parzące używają się jak poprzednie. Sproszkowane nasienie gatunku M. *inflexa*, w Peru i Kolumbii, uchodzi tam za najlepszy środek przy ukąszeniach owadów.

Mucyjusz (*Mucius*), rzymski ród plebejuszowski. Piérwszym w historyi wspominanym mężem z tego rodu jest *Kajus* M. *Scaevola* (leworęki), który 507 r. przed Chr. podczas oblężenia Rzymu przez króla Etrusków Porsennę, udał się do jego obozu z zamiarem pozbawienia go życia, lecz przez pomyłkę zabił tylko jego pisarza. Stawiony przed Porsenną i przez tegoż naglony do wyznania swoich zamiarów, oświadczył, że nic nie wyjawi i nikogo nie wyda i na znak nieustraszonego męstwa prawą rękę położył na rozżarzonych węglach i upiekł. Król wzruszony takiém bohaterstwem, dozwolił M. powrotu do Rzymu i przychylił się do zawarcia pokoju. Pomiędzy dalszymi potomkami tego rodu odznaczyli się: *Publijusz M. Scaevola*, przyjaciel Tyberyjusza Sempronijusza Gracha, znakomity prawnik rzymski; *Kwintus M. Scaevola*, augur, konsul 117 r., nauczyciel Cycerona w naukach prawnych.—*Kwintus M. Scaevola*, syn Publijusza, pontifex maximus (kapłan najwyższy), jako pretor Azyi 99 r. zyskał sobie wielką u mieszkańców miłość dla swéj sprawiedliwości, 95 r. był konsulem; zabity 83 r. z rozkazu Maryjusza Młodszego. Uważano go za najwymowniejszego między prawnikami i najuczeńszego prawnika między mówcami. Jest on autorem z 18 ksiąg złożonego dzieła „*Jus civile*".

Mucyna, nazwa nadana przez Saussure'a istocie śluzowatéj, zawartéj w glutenie (ob.).

Mücke (Henryk), historyczny malarz niemiecki, ur. 1806 w Wrocławiu, uczeń Schadowa, od 1844 profesor akademii w Düsseldorfie. Wykonał wiele

pięknych fresków, np. ustępy z życia Fryderyka Barbarossy w zamku Holtorf pod Düsseldorfem, usymbolizowanie chrześcijaństwa w kościele ś. Andrzeja w Düsseldorfie, ozdoby ratusza w Elberfeld (1811) i t. d. Przedmioty do swych malowideł bierze po większéj części z biblii. Z innych obrazów M. wymieniamy: *Ś. Katarzyna* (1836 r.); *Zdobycie Jerozolimy przez Gotfryda de Bouillon* (1844); *„Zmartwychwstanie chrystusa* (1849) i t. d.

Muczkowski (Józef), znakomity badacz języka i dziejów literatury polskiéj, ur. 1795 r. we wsi Maszkach, gub. lubelskiéj. Podczas studyjów w akademii krakowskiéj wszedł do służby wojskowéj, odbył kampanije r. 1813 i 14 w Niemczech i we Francyi, a po upadku Napoleona znowu powrócił do uniwersytetu. Ukończywszy nauki, został adjunktem przy przy biblijotece uniwersytetu jagielońskiego; od r. 1819—27 był nauczycielem języków: polskiego, łacińskiego i greckiego w gimnazyjum poznańskiém. W r. 1829 otrzymał miejsce przy gimnazyjum Ś. Anny w Krakowie: w 1834 mianowany kustoszem biblijoteki jagielońskiéj a 1837 biblijotekarzem i prof. biblijografii. Umarł nagle (1858) w katedrze (w kaplicy jagielońskiéj), zbiérając notaty do swoich prac. Z prac naukowych ogłosił drukiem *„Powieści Starego i Nowego Testamentu“* (2 wyd., Poznań 1831); *„Gramatyka języka polskiego“* (Poznań 1825, Kraków 1836 i 49, Petersburg 1860); *„Poezyje Sępa Szarzyńskiego“* (Poznań 1827), stanowić miały początek *„Zbioru najrzadszych i najcelniejszych rymotwórców XVI i VVII w. — Józefa Jędrzeja Załuskiego biblijoteka historyków, prawników i polityków polskich“* (tamże 1832); wydając tę pracę z rękopisu opatrzył ją M. licznemi dopełnieniami i przypiskami; *„Pauli Paulirini, olim Paulus de Praga vocitati, viginti artium manuscriptum librum .... descripsit“* (Kraków 1837); *„Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych“* (tamże 1842 r.); *„Statuta nec non liber promotionum“* (tamże 1849); *„Wiadomości o rękopisach Długosza i jego Banderia Prutenorum“* (3 zeszyt. 1851) i *„Dwie kaplice jagielońskie“* (1859). Wiele innych pomniejszych rozpraw pomieszczał w pismach peryjodycznych jak np. *„Dwutygodnik literacki“* (1844—1845). Zostawił w rękopisie 10 tomową *„Historyję uniwersytetu krakowskiego“*. — **Muczkowski** (Antoni), brat poprzedn. filolog, ur. 1807 w Zawieprzycach, † 1852 w Warszawie. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Berlinie przybywszy do Warszawy, był najprzód nauczycielem przy gimnazyjum na Lesznie, następnie adjunktem archiwum głównego (od 1850) i profesorem literatury starożytnéj w akademii duchownéj rzymsko-katolickiéj. Wydał nakładem L. Rzyszczewskiego dzieło wielkiéj pracy i wartości pod tyt. *„Kodeks dyplomatyczny polski“* (2 t., Warsz. 1847—53).

Mudanija, m. portowe w Azyi Mniejszéj nad brzegiem morza Marmara, ma 20,000 m., piękne łaźnie i kopalnie pianki morskiéj.

Mufel, naczynie półwalcowe z gliny ogniotrwałéj lub żelaza, z tyłu zamknięte, z przodu otwarte i ogrzewane w stosownym piecu dostatecznie silnie, aby ciało w M. zawarte mogło doznać żądanego przeobrażenia. M. używa się głównie, gdy żądanym jest dostęp powietrza do ogrzewanego ciała, ale też niekiedy, gdy takowy nie jest potrzebnym, jak np. przy wypalaniu farb na porcelanie. Piece, do rozpalenia M. przeznaczone, zowią się *piecami muflowemi*. Takowe mają różne wymiary, a w urządzeniu zastosowane są do materyjału opałowego; najczęściéj opalają się węglami drzewnemi i kamiennemi. Por. Kerl'a *„Handbuch der metallurgischen Hüttenkunde“* (1861).

Muflowe farby, tlenki metaliczne używane w malarstwie ogniowém, które w silnym ogniu ulatują lub się zmieniają i dla tego pod polewą nie mogą być dawane, lecz służą tylko do malowania na polewie i szkle, lub do emalijowania, ponieważ te roboty dokonywają się w niższéj temperaturze.

Muflowe piece, ob. Mufel.

Müffling (Fryderyk Ferdynand Karol baron), z dawnéj rodziny *Weissów*, generał feldmarszałek pruski, ur. 1775 w Halli, od 1792 odbywał wszystkie kampanije, 1813 został generał kwatermistrzem Blüchera, 1815 był gubernatorem Paryża, 1820 r. został szefem sztabu generalnego armii pruskiéj, r. 1829 jako poseł w Konstantynopolu zawarł pokój Adryjanopolski, 1841 mianowany prezesem rady stanu uwolniony został od tego urzędu na własne żądanie r. 1847. Wyniesiony do godności feldmarszałka, † 1851. Pisma swe treści wojskowéj wydawał pod pseudon. *C. von W.* Po jego śmierci wyszedł pamiętnik pod tyt. *„Aus meinem Leben“* (Berlin 1851).

Mufty (z arab.), naczelnik, czyli raczéj wykładacz prawa to jest koranu, w Turcyi. *Wielki* M. albo *Szeikh-ul-Islam* (to jest naczelnik wybrańców) ma najwyższą władzę w sprawach duchownych i prawnych; jest on piérwszym dostojnikiem po wielkim wezyrze.

Mügge (Teodor), pisarz niemiecki, ur. 1806 r. w Berlinie, † 1861 r. Początkowo był kupcem, późniéj służył w wojsku, następnie studyjował nauki przyrodzone, historyję i filozofiję. Z powodu dzieł: *„Frankreich und letzten Bourbonen“* (Berlin 1831) oraz *„England und die Reform“* (Lipsk 1831) stracił wszelką możność uzyskania jakiejkolwiek posady Poświęcił się więc wyłącznie beletrystyce a pracami swemi niepoślednie zajął w literaturze niemieckiéj stanowisko, ściągając na się niejednokrotnie prześladowania policyi. Nowele swe, umieszczane po większéj części w różnych czasopismach, wydał w 4 zbiorach: *„Novellen und Erzählungen“* (3 t., Brunświg 1836); *„Novellen und Skizzen“* (2 tomy, Berlin 1838); *„Gesammelte Novellen“* (6 t., Lipsk 1841—43) i *„Neue Novellen“* (6 tom., Hanow. 1845—1847). Oprócz tego napisał znaczną ilość romansów (kompletne wyd. *„Romane“* Wrocł. 1861 sq.) i opisów podróży. Niektóre z jego powieści są przetłumaczone i na język polski.

Mühlbach (Ludwika), ob. Mundt.

Mühlenbruch (Chrystyjan Fryderyk), prawnik niemiecki, ur. 1785 w Rostocku, z kolei profesor w Rostocku, Greifswalde, Królewcu, Halli i Getyndze

† 1843. Był on głębokim znawcą prawa rzymskiego. Celniejsze jego dzieła są: „*Die Lehre von der Cession der Forderungsrechte*“ (3 wyd., Grejsw. 1835); „*Doctrina Pandectorum*“ (4 t., 3 wyd. Halla 1838—40), „*Lehrbuch des Pandectenrechts*“ (3 t., 3 wyd., Halla 1839—40), „*Entwurf eines gemeinrechtlichen Civilprocesses*“ (2 wyd., Halla 1840). Kontynuował także Glück'a *Erläuterung der Pandekten* od 35 do 41 tomu (Erlang. 1830—40).

Mühlhausen, fabryczne m. pow. pruskiéj regencyi erfurtskiéj nad Unstrutą, liczy 17,700 m. otoczone jest murami i wałami; było niegdyś wolném miastem państwa niemieckiego.

Mühlheim, fabryczne miasto nad rz. Ruhr, w pruskiéj reg. Düsseldorfskiéj, liczy 14,000 m.

Muir (John), gruntowny znawca Indyj, ur. 1810 w Glazgowie. Po ukończeniu uniwersytetu glazgowskiego i szkoły kompanii wsch.-indyjskiéj w Hailybury, udał się 1828 do Indyj, gdzie rozmaite spełniał urzędy do 1853 r. Głęboką znajomość języka, literatury i filozofii staroindyjskiéj okazał w dziele: „*A sketch of the argument for christianity against Hinduism, in Sanskrit verse*“ (Kalkutta 1839). Pismem tém jak również drugiém „*Examination of religions*“ (Kalkutta 1852—54) pragnął pozyskać uczonych Hindusów dla religii chrześcijańskiéj. Głównem jego dziełem jest *Original Sanskrit texts, on the origin and history of the people of India, their religion and institutions*“ (t. 1—5, Londyn 1858—68). M. jest członkiem wielu towarzystw uczonych i korespondentem akademii napisów w Paryżu.

Mujszel (Karol Justus), zasłużony weterynarz, ur. 1799 w Rydze, † 1843, poświęcał się medycynie w Wilnie, i po jéj ukończeniu oddał się weterynaryi pod Bojanusem; w r. 1823 rozpoczął wykład téj nauki w szkole weterynaryi przy uniwersytetu wileń. a w r. 1836 został prof. zwycz. po napisaniu rozprawy „*De medicinae veterinariae intra illud temporis spatium, quod ab a. 1825 ad 1836 effluxit* i t. d.“ (w. Collect. med. chir. Wilno 1838). Po zamknięciu akademii lekarskiéj osiadł w majątku swoim w pow. trockim, gdzie niosąc pomoc chorym tyfoidalnym, padł ofiarą swego poświęcenia. M. wydoskonalił wiele narzędzi weterynaryjnych. Życiorys jego podał E. Ostrowski w Pam. tow. lek. war. (seryja II t. IV str. 3).

Mukarowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie podolskiém, powiecie kamienieckim. Podług lustracyi z r. 1665 należały doń wsie: Mukarów, Jarowa, Prysówka i Wzichrów, które nadzwyczaj były zniszczone przez Kozaków i Tatarów. W r. 1771 posiadał je Bernard Gozdzki, wojewoda podlaski, opłacając zeń kwarty złp. 6,018 gr. 8, łanowego złp. 200.

Mukry, w języku ludu niemieckiego zwolennicy bigoteryjnego kierunku religijnego. Nazwa ta po raz piérwszy nadaną została duchownym królewieckim Ebelowi i Diestelowi, skłaniającym się do pojęć teozoficznych Jana Henryka Schönhera (ur. 1771 w Memlu, † 1826 w Królewcu). Dziwne opowiadano rzeczy o zgromadzeniach religijnych, jakie odbywali wspomniani duchowni wespół z osobami obu płci, po części należącemi do najpiérwszych familii miasta. Zarzucano, że pod pokrywką religijną oddawano się wszelkiego rodzaju wszeteczeństwu. Wtedy wystąpił przeciwko M. profesor Olshausen, a w r. 1835 uformowano im proces, który prowadzony stronniczo i namiętnie, ukończony był 1842. Wyrokiem sądu Ebel i Diestel za rozprzestrzenianie niemoralności pozbawieni zostali stanu duchownego, przyczém ostatni osadzony został w domu poprawy. W nowszych czasach niewinność obu ściśle dowiedzioną została. Porów. Kanitza „*Aufklärung nach Actenquellen über den 1835—42 zu Königsberg i. Pr. geführten Religionsprocess für Welt- und Kirchengeschichte*“ (Baz. i Ludwigsburg 1862).

Mulaczysko, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. augustowskim, około wsi Krusznik, ma rozległości przeszło 73 mor. głębokości st. 70.

Mulat, zowie się w Ameryce syn lub córka (mulatka) spłodzeni z ojca Europejczyka i matki murzynki lub na odwrót, barwa ich skóry bywa zwykle oliwkową.

Mulda (po niem. *Mulde*), po Elbie największa rz. Saksonii, powstaje z połączenia się pod Colditz Muldy zachodniéj czyli Zwikowskiéj, z Muldą wschodnią czyli Freiburgską, potém płynie przez saski obwód lipski, daléj przez pruską prowincyję saską i pod Dessau wpada do Elby. Służy tylko do spławu drzewa, długa mil 34.

Mulder (Gerard Jan), znakomity chemik, urodz. 1802 w Utrechcie, gdzie studyjował medycynę i nauki przyrodzone, poczém jako lekarz osiadł w Amsterdamie; w r. 1827 został prof. botaniki i chemii w nowo założonéj szkole lekarskiéj w Roterdamie, a w r. 1841 powołany został na prof. chemii do Utrechtu. Położył ważne zasługi na polu chemii zwierzęcéj, a zwłaszcza przez swe badania ciał białkowatych. Za wspólną podstawę wszystkich tych ciał przyjął proteinę, co go powiodło do sporów z Liebigiem, lecz następnie sam M. uznał niesłuszność swéj teoryi. Z dzieł jego wymienimy: „*Preeve eener allgeemene phisiologische Scheikunde*“ (wyd. niemiec. Kolbe'go, 2 t., Brunśw. 1844—51); „*Die Chemie des Weins*“ (Lipsk 1856); „*Die Chemie des Biers*“ (Lipsk 1858); „*Die Silberprobirmethode*“ (tamże 1859); „*Die Chemie der Ackerkunde*“ (2 t., Berlin 1861—62) i in. Nadto redagował kilka pism holenderskich poświęconych naukom przyrodzonym.

Mulgrave (Konstanty Joha Phipps, lord), marynarz angielski, ur. 1744, † 1792, głośny ze swojéj podróży morskiéj r. 1773 w okolice bieguna północnego, w któréj dotarł aż do 80° szer. półn. i któréj opis wydał w dziele „*Journal of a voyage towards the North-Pole*“ (Londyn 1847). — Brat jego, **Mulgrave** (Henryk Phipps, lord), wicehrabia Normanby, ur. 1745, od 1792 stronnik i przez długie lata członek rządu torysów, † 1831 r., pozostawił syna Konstantego Henryka Phipps hr. Mulgrave, późniéjszego margrabiego Normanby (ob.).

Mülhuza (po franc. *Mulhouse*, po niem. *Mülhausen*), miasto powiatowe w Alzacyi, położone nad rz. Ill i nad kanałem Rodanu i Renu, liczy 59,000 m.

i jest środkowym punktem bardzo ożywionego przemysłu fabrycznego. Do roku 1872 należała do Francyi.

Müllenhoff (Karol Wiktor), jeden z najznakomitszych germanistów, ur. 1818 w Marne w Ditmarschen. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich w Kiel, Lipsku i Berlinie, otrzymał 1871 w Kiel docenturę literatury łacińskiéj a 1846 katedrę języka literatury i starożytności niemieckich; od 1858 r. jest profesorem tychże przedmiotów w Berlinie. Oprócz wielu prac, dotyczących starodawnéj filologii i starożytności niemieckich, drukowanych w rozmaitych czasopismach, ogłosił „*Ueber die Kudrun*“ (Kiel 1845), „*Zur Geschichte der Nibelunge Nôt*“ (Brunświk 1855); „*De carmine Wessefontano*“ (Berlin 1862); „*Zur Runenlehre*“ (wspólnie z Liliencronem, Brunświk. 1852), „*Sagen, Märchen und Lieder des Herzogthümer Schleswig und Holstein*“ (Kiel 1845), „*Altdeutsche Sprachproben*“ (Berlin 1864); „*Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII bis XII Jahrh.*“ (wspólnie z Schererem, Berlin 1864) i t. d.

Müller (GerhardFryderyk), historyjograf rossyjski, ur. 1705 w Herford w Westfalii, † 1783; przybywszy 1725 po ukończeniu studyjów uniwersyteckich w Lipsku do Petersburga, mianowany został adjunktem historyi i geografii przy akademii nauk, a od 1727 pełnił obowiązki wice-sekretarza i podbiblijotekarza i jednocześnie objął redakcyję czasopisma „*Commentarii Acad. Scient. Imp. Petropolitanae*“, tudzież był redaktorem gazety rossyjskiéj *St. Peterburgskija wiedomosti* (1728—1730). Zostawszy 1730 profesorem historyi i członkiem akademii, wyjechał r. 1733 w celach naukowych do Syberyi, skąd wróciwszy po 10 latach, pracował nad obszerną *Historyją Syberyi*. W r. 1755 przy współudziale innych członków akademii zaczął wydawać czasopismo naukowe: *Jeżemiesiacznyja soczynienija*, w którém zamieścił wiele ważnych i zajmujących artykułów oraz wznowił rozpoczęte dawniéj wydawnictwo „*Sammlung Russischer Geschichte*“, które dopiéro 1765 ukończył (t. 5). Po r. 1766 przeniesiony do Moskwy, został tamże naczelnikiem archiwum kolegijum spraw zagranicznych. Oprócz wielu rozpraw, dotyczących historyi, geografii i statystyki Rossyi, ważniejsze dzieła M. są: „*Abhandlung von den ersten russichen Geschichtsschreiber Nestor*“ (1755); „*Kurzgefasste Nachricht von dem Ursprunge der Staadt Nowogrod und den Russen überhaupt etc*“ (*Sam. Rus. Gesh.*, 5 t., 1760); „*Origines Rossicae*“, drukowane w dziele „*Allgemeine historische Bibliothek*“ (Halla 1768), „*Abhandlung von den Völkern, welche von Alters in Russland gewohnt haben*“ (1788); „*Von dem Ursprunge der Kosaken*“ (1756); „*Opisanije sibirskago carstwa*“ (Petersburg 1750) i w. in.

Müller (Jan Gotthard von), znakomity miedziorytnik, ur. 1747 w Bernhausen pod Stuttgardem, † 1830 jako profesor szkoły sztuk pięknych w Stuttgardzie. Wykonał mnóstwo wysokocennych kopij Trumbulla, Honthorsta, Rafaela, Dominichina i innych. Najsławniejsze jego portrety są: Ludwika XVI, malarza Graffa, Dalberga i króla Westfalii Hieronima.—**Müller** (Jan Fryderyk Wilhelm), syn poprzedniego także miedziorytnik, ur. 1782 w Stuttgardzie, pierwotnie rytownik tamże, od 1814 profesor akademii w Dreźnie, † 1816 r. w zamku Sonnenstein pod Pirną. Jego Madonna Sykstyńska podług Rafaela uważaną jest za arcydzieło niemieckiego rytownictwa. Niemniéj cenionemi są jego św. Cecylija i św. Jan podług Dominichina.

Müller (Johannes von), znakomity historyk niemiecki, ur. 1752 r. w Szafuzie, † 1809 r. w Kassel. Ukończywszy studyja teologiczne i historyczne w Getyndze, początkowo był nauczycielem, krótko (1781—83) profesorem statystyki w Kassel, a następnie mieszkał lat kilka w Szwajcaryi wolny od zajęć urzędowych. Od r. 1786 pełnił rozmaite urzędy w Moguncyi, 1792 został rzeczywistym radcą dworu tajnéj kancelaryi w Wiedniu, a 1800 kustoszem biblijoteki cesarskiéj. Opuściwszy Wiedeń, zostawał w latach 1804—7 w służbie pruskiéj; 1808 r. mianowany był radcą stanu w królestwie westfalskim, następnie dyrektorem generalnym wydziału oświecenia tamże. Dziełem „*Schweizergeschichte*“ (ponowna ed. t. 1—4, oddz. I, Lipsk 1806—1808), stanął w rzędzie najznakomitszych dziejopisarzy niemieckich, pracę tę kontynowali: Glutz-Blozheim (t. 5-y, oddz. 2-i, Zürich 1816) i Jan Jak. Hottinger (t. 6-y i 7-y, Zürich 1825—28). Z innych dzieł jego wspomnieć jeszcze należy „*Vier und zwanzig Bücher allgemeiner Geschichte*“ (4 wyd., 3 t. Tübinga 1811 i częściéj), oraz mnóstwo drobnych pism politycznych, które uważane są powszechnie za wzór prozy niemieckiéj, naukowego opracowania. Ogólny zbiór pism M. „*Sämmtliche Werke*“ (40 t., Stuttgard 1831—35) wydał brat jego *Jan Jerzy* M., profesor w Szafuzie (ur. 1759, † 1819), a jego „*Briefe an seinen ältesten Freund in der Schweiz*“ (Zürich 1812) J. H. Füssli.— Pisali o nim Heeren (Lipsk 1809); Wachler (Marb. 1809); Waltmann (Berlin 1810) i Roth (Salzb. 1811).

Müller (Fryderyk), nazywany zwykle *Malarz* M., ur. 1750 w Kreuznach, bawarski malarz nadworny, żył od r. 1776 w Rzymie, gdzie † 1825. Głośniejsze zyskał imię jako poeta aniżeli jako malarz. Z dramatów jego celniejsze są „*Faust*“ i „*Niobe*“, lepszemi jednakże są jego idyle. Pisma M. „*Gesammelte Werke*“ wyszły w Heidelbergu (3 t., 1825).

Müller (Piotr Erazm), znakomity duński teolog i badacz historyi i starożytności północnych, urodz. 1776 w Kopenhadze, od 1801 r. profesor teologii w mieście rodzinném, został 1830 po † Müntera biskupem Zelandyi; † 1834. Najcelniejsze z prac teologicznych M. są: „*Chrystelig Moralsystem*“ (Kopenhag 1808), „*Christelig Apologetik*“ (tamże 1810), „*System i den christelige Dogmatik*“ (tamże 1826). Nierównie jednak ważniejsze są jego prace historyczne i archeologiczne, jak: „*Antiquarisk Undersögelse over de ved Gallehuus fundne Guldhorn*“ tamże 1806), „*Om de islandske Sprogs Vigtighed*“ tamże 1813), „*Sagabibliothek*“ (3 t., tamże 1816—1818), „*Kritisk Undersögelse of Danmarks og Norges Sagnhistorie* (2 t., tamże 1823—30), „*Dansk*

Synonymik“ (2 t., tamże 1819). Po śmierci M. wydano przygotowane przezeń krytyczne wydanie Saksona Gramatyka.

Müller (Aleksander), pisarz niemiecki kościelno-polityczny, urodzony 1780 roku w Zell w Hessyi, † 1844 roku w Wejmarze, pierwotnie urzędnik w Fulda i Wejmarze, od r. 1830 przemieszkiwał w Lipsku, Moguncyi i w Wejmarze; zajmując się wyłącznie naukami. Gorliwy katolik, lecz jawny przeciwnik jezuitów, wydawał od 1830—34 czasopismo „*Kanonischer Wächter*“; z innych prac M. celniejsze są: „*Encyklopädisches Handbuch des gesammten in Deutschland geltenden katholischen und prot. Kirchenrechts*“ (1829—32) i „*Archiv für die neueste Gesetzgebung aller deutschen Staaten*“ (9 t., 1832—1839).

Müller (Wilhelm), ur. 1794 r. w Dessau, nauczyciel tamtejszéj szkoły wyższéj i biblijotekarz, † r. 1827 r., utalentowany poeta liryczny, zjednał sobie chlubne imię dziełem: *Gedichte aus den hinterlassenen eines reisenden Waldhornisten*“ (2 t., 1826), lecz większą jeszcze miały sławę jego pełne natchnienia „*Lieder der Griechen*“ (5 poszytów, Dessau i Lipsk 1821—24). Z prac jego historyczno-krytycznych zasługują na wzmiankę: „*Die Homerische Vorschule*“ (Lipsk 1836) i *Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrh.*“ (10 t., Lipsk 1822—27) dalszy ciąg Förster'a (t. 11—14, tamże 1830—38). Jego *Vermischte Schriften*“ (5 t., Lipsk 1830) i „*Gedichte*“ (2 t., 1850) wydał Gustaw Schwab.— **Müller** (Fryderyk Maks), syn poprzedzającego, jeden z najgruntowniejszych znawców języka i literatury sanskryckiéj, ur. 1823 r. w Dessau, po ukończeniu nauk w Lipsku, Berlinie i Paryżu, udał się do Anglii, gdzie 1850 otrzymał katedrę historyi literatury i gramatyki porównawczéj w Oksfordzie, 1854 katedrę języków i literatur nowszych a nadto jeszcze 1865 urząd biblijotekarza oryjentalnego biblijoteki Bodleyańskiéj; od 1872 miéwa odczyty w semestrze letnim o rezultatach badań językowych w nowo utworzonym uniwersytecie niemieckim w Strasburgu. Z dzieł jego najważniejsze są: wielkie wydanie *Rigvedy* (4 t., Oksford 1849—1862), „*Suggestions for the assistance of officers in learning the languages of the seat of wer in the East*“ (Londyn 1854), rozszerzone pod tyt. „*Asurvey of languages*“ (1855), „*Essay on Comparative mythology*“ (Londyn 1858), „*History of ancient Indian literature*“ (Lond. 1859, 2 wyd. tamże 1860), „*Lectures on the science of languages*“ (Londyn 1861, 5 edyc., tamże 1871), „*New series*“ (Londyn 1854, polski przekład Dygasińskiego wychodzi obecnie w Krakowie; streszczenie zaś tych odczytów dał wcześniéj jeszcze Estreicher, Warszawa 1867); „*Sanskrit Grammar*“ (Londyn 1866, 2 ed. Lond. 1870). Znaczną liczbę swych rozpraw, umieszczonych w czasopismach niemieckich i angielskich, wydał pod tytułem *Chips from a German Workshop*“ (3 t., Lond. 1867—70); rozprawę: „*Religija jako przedmiot umiejętności porównawczéj*“ przetłumaczył na język polski Dygasiński, Krak. 1873). Jako pisarz polityczny występował M. w sprawie holsztyńsko-szlezwickiéj i podczas wojny francusko niemieckiéj 1870—71.

Müller (Karol Ottfryd), znakomity starożytnik niemiecki, ur. 1797 w Brzegu na Szląsku. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich w Wrocławiu i Berlinie, został 1817 nauczycielem w Wrocławiu a 1819 profesorem archeologii w Getyndze, † 1840 r. podczas naukowéj podróży w Atenach. Badania M. obejmują cały zakres umiejętności starożytniczych. Wielką zjednał sobie dziełem „*Geschichte hellen. Stämme und Staaten*“ (2 wyd., 3 t., Wrocł. 1844). Wysokiéj również wartości są inne jego prace, jak: „*Die Etrusker*“ (2 t., Wrocław 1828), „*Handbuch der Archäologie der Kunst*“ (Wrocław 1830), „*Prolegomene zu einer wissenschaft. Mythologie*“ (tamże 1825, 3 ed. 1846); „*Geschichte der griech. Literatur bis auf das Zeitalter Aleksander's*“ (2 t., Wrocław 1841). Z pism jego krytycznych zasługują na wzmiankę edycyje „*Varrona*“ (Lipsk 1833) i „*Festusa*“ (Getyn. 1839). — **Müller** (Edward), brat poprzedniego, ur. 1804 w Brzegu, od 1853 dyrektor gimnazyjum w Lignicy, wydał: „*Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten*“ (2 t., Wrocław 1834—37). — **Müller** (Julijusz), znakomity teolog niemiecki, brat obu poprzednich, ur. 1801 w Brzegu, po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w mieście rodzinném, studyjował początkowo prawo a następnie teologiję na uniwersytetach w Wrocławiu, Getyndze i Berlinie, od 1825 r. pastor w Schönbrun i Rosen, został 1831 r. kaznodzieją uniwersyteckim w Getyndze i jednocześnie wykładał teologiję praktyczną i pedagogiką. Mianowany 1834 r. profesorem zwyczajnym, został w roku następnym powołany do Marburga na profesora teologii dogmatycznéj i moralnéj, 1829 przeniósł się do Halli. Wydał pomiędzy innemi bardzo ważne dzieło: „*Die christliche Lehre von der Sünde*“ (Wrocław 1838, 4 wyd., 2 t., tamże 1858).

Müller (Jan Henryk Jakób), zasłużony fizyk, ur. 1809 w Kassel, od 1844 profesor fizyki w Freiburgu; oprócz wielu rozpraw drukowanych w czasopismach wydał znaczną liczbę podręczników fizycznych i matematycznych; z tych ważniejsze są: „*Lehrbuch der Physik und Meteorologie*“ (5 wyd., 2 t., Brunświk 1857—58); „*Lehrbuch der kosmischen Physik*“ (2 wyd., tamże 1861); „*Grundriss der Physik und Meteorologie*“ (8 wyd., tamże 1863).

Müller (Wolfgang), *von Königswinter*, poeta niemiecki, ur. 1816 w Königswinter nad Renem. Po ukończeniu studyjów medycznych służył w wojsku; od 1854 jest lekarzem praktykującym w Kolonii. Oprócz jego utworów poetycznych: „*Gedichte*“ (Frankf. 1847; 2 wyd., 2 t., Hannow. 1857); „*Lorelei*“ (Kolon. 1851; 3 ed. 1857); „*Die Maikönigin*“ (Stuttg. 1852); „*Prinz Minnewin*“ (Kolonija 1854); „*Märchenbuch für meine Kinder*“ (Lipsk 1866) i t. d. zasługują jeszcze na uwagę opowiadania: „*Erzählungen eines rhein. Chronisten*“ (2 t., Lipsk 1860—61); „*Zum Stillen Vergnügen*“ (2 t., Lipsk 1865); „*Von drei Mühlen*“ (Lipsk 1865) i t. d., oraz opisy podróży po okolicach nadreńskich. Wydał także kilka pism z dziedziny sztuki.

Müller (Jan Jerzy), architekt i poeta, ur. 1822 w Moshang w szwajc. kantonie St. Gallen, † 1849 w Wiedniu, gdzie ostatnio był prof. wyższego budownictwa akademii wojskowéj. Podał projekt restauracyi katedry florentyńskiéj, pomnika narodowego w Szwajcaryi i in.—Por. Förstera „*Joh. Georg.* M., *ein Künstler- und Dichterleben*“ (St. Gallen 1851).

Müller (Mikołaj), profesor matematyki w Groningen, żyjący w piérwszéj połowie XVII w. przetłomaczył na język niemiecki dzieło Kopernika „*De revolutionibus orbium*“ (Amsterd. 1617).

Müller (Otto), romansopisarz niemiecki, ur. 1816 w Schotten, w Górnym Szląsku. Po ukończeniu gimnazyjum w Darmstadzie był biblijotekarzem tamże; 1854 osiadł w Frankfurcie, gdzie wydawał „*Deutsche Bibliothek*“ i założył czasopismo estetyczne „*Frankfurter Museum*“; 1866 przeniósł się do Stuttgardu. Z romansów jego wymieniamy celniejsze: „*Bürger*“ (2 wyd. Frankf. 1848); „*Die Mediatisirten*“ (tamże 1848); „*Georg Volker*“ (Brem. 1851); „*Charlotte Ackermann*“ (Frankf. 1854); „*Der Stadtschultheiss von Frankfurt*“ (2 wyd., Stuttgard 1859); „*Andrea del Castagno*“ (Frakf. 1857); „*Der Klosterhof*“ (3 t., Berlin 1862); „*Zwei Sünder an einem Herzen*“ (2 t., Brunśw. 1863); „*Der Wildpharen*“ (3 t., Berl. 1866) i t. d.

Müller (Wilhelm Konrad Herman), znakomity germanista, ur. 1812 w Holzminden, od 1845 profesor języka i literatury staroniemieckiéj w Getyndze. Z dzieł jego ważniejsze są: „*Geschichte und System der altdeutschen Religion*“ (Get. 1844); tudzież wyborny słownik: „*Mittelhochdeutsches Wörterbuch*“ (t. 1, Lipsk 1854, t. 3 1861; 2 część 2-go t. 1862—67). Zebrał także i drukiem ogłosił: „*Die Niedersächsischen Sagen und Märchen*“ (wspólnie z Schambachem, Get. 1854).

Müller (Fryderyk), językoznawca i przedstawiciel etnografii lingwistycznéj, ur. 1834 w Jemniku w Czechach. Uniwersytet kończył w Wiedniu. Od 1866 r. jest profesorem gramatyki porównawczéj i sanskrytu tamże. Oprócz wielu rozpraw, umieszczonych w „*Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie*“, w „*Beiträge*“ Kuhna i Schleichera i „*Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien*“, wydał osobno „*Reise der österreichischer Fregatte Navara. Etnographischer Theil*“ (Wied. 1868) i „*Ethnographie*“ (Wied. 1873), dzieła, stanowiące epokę w nowéj nauce etnografii lingwistycznéj.

Müller (Stanisław), leksykograf polski, urodz. w Wilnie 1786, † 1847. W r. 1800 wszedł do artyleryi wojska rossyjskiego, z którego wyszedłszy 1811 r. ze stopniem kapitana, poświęcił się wyłącznie naukom i wydał: „*Słownik francusko-polski ze zbiorem wyrazów naukowych i technicznych*“ (2 t., Wilno 1826—29); „*Słownik polsko-rossyjski*“ (3 tomy, Wilno 1830, drugie wyd., tamże 1841). Życiorys jego mieści się w *Tyg. peterb.* (r. 1847, N. 57).

Müller (F.), wykonał i odbił w Wiedniu mapę p. t. „*Neueste Karte von Polen und Litauen*“ i t. d. (1795).

Müllner (Amadeusz Gottfryd Adolf), krytyk i dramatyk niemiecki, ur. 1774 w Langendorf pod Weissenfels, od 1798 adwokat tamże, † 1829. Odznaczył się jako pisarz w rzeczach prawa, a głównie jako poeta dramatyczny. Celniejsze jego dramaty są: „*Der 29 Februar*“ (Lipsk 1812) i „*Die Schuld*“ (tamże 1816, przekład polski Starzeńskiego, także Kowalskiego). Zbiór jego różnych pism nosi tytuł: „*Vermischte Schriften*“ (2 t., Stutt. 1824—26) i dramatów „*Dramatische Werke*“ (7 tomów, Brunśw.). Znany on jest także ze swoich pism krytycznych i sporów literackich.

Multan albo *Mooltan*, miasto warowne w północno zachodnim Pendżabie; ma 80,000 m. cytadelę kilka meczetów i sławną świątynię Hindusów. Od r. 1849 wraz z Pendżabem wcielone zostało do posiadłości angielsko-indyjskich.

Multany, właściwiéj *Mołdawija* (po turecku *Bogdan*), stanowi jedno z połączonych księstw Naddunajskich czyli Rumunii (ob.) i leży między Rossyją, Galicyją, Siedmiogrodem, Wołoszczyzną i Bułgaryją. Przestrzeń jéj zwiększona odstąpioną przez Rossyję w 1856 r. częścią Bessarabii (ob.) wynosi obecnie 867 mil kw. i tworzy z północy i zachodu grunt górzysty, pokryty rozgałęzieniami Karpat, ze wschodu zaś i południa niski i równy. Oprócz Dunaju(ob.), który zabiera stąd prawie wszystkie wody, płyną tu także Prut i Seret z wielu dopływami. Klimat jest tu lądowy; zima ostra, lato bardzo przyjemne. Urodzajna ziemia tutejsza dotychczas pokryta znacznymi lasami, w których i dziś spotykają się: wilki, niedźwiedzie, rysie, jelenie, dzikie kozy, żubry i inne. Minerały, których tu jest znaczna obfitość (np. soli), dobywają się w bardzo niewielkich ilościach. Mieszkańcy, Mołdawianie, dobréj budowy ciała i pięknych rysów twarzy, zajmują się głównie rolnictwem, ogrodownictwem (uprawą wina i melonów), pszczolnictwem, chowem bydła, koni, oraz rybołowstwem i górnictwem. Mowa ich, należąca do familii języków romańskich, jest dyjalektem języka wołoskiego z nową przymieszką wyrazów słowiańskich, tureckich i tatarskich. Przemysł nierozwinięty, handel znaczniejszy znajduje się prawie całkowicie w ręku Greków, Ormijan i Żydów. Ogólna ludność kraju wynosi blisko 2,000,000 m. Religija panująca grecka, naczelnikiem jéj jest arcybiskup rezydujący w Jassach. Stosownie do konstytucyi z r. 1856 M. połączona jest z Wołoszczyzną w jedno państwo (księstwa Naddunajskie albo Rumunija), zostające pod zwierzchnictwem Turcyi i opłacające jéj roczny haracz 1,500,000 tureckich piastrów. Obecnie obowiązująca ustawa rządowa została ułożoną w 1866 r. Według niéj władzę najwyższą, dziedziczną, ma książę Karol I, z domu Hohenzollernów. Władza prawodawcza należy do przedstawicieli narodu, tworzących (wspólnie z Wołoszczyzną) jeden senat (76 członków) i izbę deputowanych (157 członków). Zarząd państwa jest w ręku odpowiedzialnego ministeryjum, złożonego z 7 członków. Finanse dość dobre. Przewyżka dochodów nad rozchodami, jakkolwiek nieznaczna, datuje się już od 3 lat. W r. 1872 wynosiły wydatki 73,065,842 fr., dochody zaś dały 73,105,402 fr.; dług państwa wynosi przeszło

144 milijony franków. Oświata ludowa na bardzo niskim stopniu, a nauki wyższe również nie o wiele lepszy dotychczas dają rezultat. Stolicą kraju jest m. Jassy.

Historyja. Co się dotyczy najdawniejszych dziejów M., to wiadomości zachowane u pisarzów greckich i rzymskich są nader niedostateczne i zawikłane. Pewną jest rzeczą, że Rzymianie rozprzestrzeniwszy granice państwa swego do niższego Dunaju znaleźli w dzisiejszych ks. naddunajskich Daków, którzy zostali ujarzmieni w 2 w. po Chr. przez Trajana. Następnie Rzymianie założyli w tych stronach powincyję Dacyję (obejmującą dzisiejsze M., Wołoszczyznę, Siedmiogród, Banat, Bukowinę i Bessarabiję), i zaludnili ją według świadectwa Eutropijusza „niezliczoną“ liczbą osadników ze wszystkich stron świata. Żywotność Rzymian i w ogóle plemienia romańskiego objaśnia nam tę okoliczność, że mimo różnorodnych elementów składowych oraz licznych napływów obcych plemion od 3 do 10 w., element romański asymilował obce i stosunkowo do tak nieprzyjaznych okoliczności zachował się w stanie wielkiéj czystości, tak, że ślady obcych plemion, a mianowicie słowiańskiego, zachowały się li w nazwach miejscowości i zbogaciły język pod względem leksykalnym. W w. XI przyjęli mieszkańcy, Rumuni (ob.), wiarę grecko-katolicką. Do XIII w. nastąpiło zupełne zlanie się i zromanizowanie licznych plemion słowiańskich. Około 1294 został Dragosz lub Bogdan, przybyły na czele zbrojnego oddziału z zachodniéj Dacyi (prowincyi Maramosz), wybrany na ogólném zgromadzeniu ludu dziedzicznym księciem (*domnu*) M. Dzieje XIV w. są wielce zagmatwane; wypełniają je ciągłe walki z sąsiadami, a zwłaszcza z Polską i Węgrami. Na początku XV w. panował Aleksander I, który położył wielkie zasługi dla swego narodu przeprowadzeniem organizacyi religijneéj i politycznéj. Pod następcami jego rozpoczęły się walki przeciwko Turkom. Pod rządami Stefana Wielkiego (1458—1504) wzrosły M. do niezwykłéj potęgi. Zwyciężył on kilkarotnie Polaków, jak równie Matyjasza Korwina, króla węgierskiego, w bitwie pod Bają (1467); zniszczył do szczętu 120,000 armiję Mahometa II w krwawéj bitwie pod Racową 4 Stycz. 1475; w następnym roku omal nie pojmał sułtana w bitwie pod Rozbojeni albo Vallea-Alba i mimo wielokrotnych późniejszych walk z Polakami i sułtanem Bajazetem II pozostawił swemu następcy, Bogdanowi, kraj uporządkowany wewnątrz i szanowany na zewnątrz. Bogdan (1404—17) zawarł 1521 z sułtanem Selimem tak zwaną kapitulacyję, mocą któréj oddał się pod opiekę Turcyi, zagwarantowawszy zarazem niepodległość kraju, wolność rządzenia się własnemi prawami i t. d. Porcie natomiast służyło prawo potwierdzaniu nowego księcia i przyznaną sobie miało roczną daninę, w charakterze podarunku. Drugą podobną kapitulacyję zawarł 1649 z sułtanem Mahometem IV zasłużony ks. mołdawski Bazyli Lupu. Obie te kapitulacyje regulowały stosunek M. do Turcyi i na nich opiérały się wszelkie traktaty, tak Rossyi jako i mocarstw zachodnich z Turcyją, a zwłaszcza umowa w Kuczuk-Kajnardżi (1774), adryjanopolska (1829) oraz paryska (1856). Nie zawsze jednak były szanowane te umowy i szczególniéj od początku XVIII w. Turcyja zaczęła się coraz bardziéj mieszać samowolnie do wewnętrznych spraw M., powód do czego dała wojna 1711 z Piotrem W. Porta chcąc postawić silną tamę pomiędzy Rossyją a Turcyją, poczęła narzucać M. zarówno jak i Wołoszczyźnie książąt uległych sobie, wybieranych z pomiędzy fanaryjotów greckich. Kraj pod ich więcéj jak wiek trwającymi rządami (1716—1821) upadł tak nisko pod względem moralnym, że stracił zupełnie poczucie narodowości. Szczególniéj klasy uprzywilejowane, tak zwani *bojarowie*, grecyfikowani stopniowo, popadli w straszną korupcyję moralną. Mimo wszelkich usiłowań Turków, Rossyja zyskiwała coraz więcéj wpływu i mocą umowy w Kuczuk-Kajnardżi uzyskała protektoryjat w M. Mimo zagwarantowanéj całości kraju, odpadła 1777 Bukowina do Austryi a 1812 Bessarabija do Rossyi. Wkrótce po tym ostatnim fakcie rozbudził się w M. duch narodowy, początkowo w szkołach. Powstanie Wladimirescu (1822) położyło koniec rządom fanaryjotów. Pokojem adryjanopolskim 1829 powróciły M. oraz Wołoszczyzna do dawnego stosunku względem Turcyi, opartego na kapitulacyjach 1511 i 1649 r. i otrzymały zarazem Rossyję jako drugą protektorkę. Przez piérwsze sześć lat po pokoju adryjanopolskim, zostawała M. pod zarządem Rossyi. Za panowania Michała Sturdzy (1834—1848) postąpiła M. znacznie na drodze cywilizacyjnéj. Zakładano szkoły, dźwignięto z upadku rolnictwo, handel i przemysł, budowano drogi kommunikacyjne i t. d. W latach 1848 i 49 powstała silna opozycyja przeciwko protektoryjatowi obcych mocarstw. Obrany 1849 księciem Ghika kroczył daléj na drodze postępu i zasłużył się zwłaszcza zakładaniem instytutów naukowych i dobroczynnych. W czasie wojny wschodniéj M. była zajęta od Lipca 1853 do Sierpnia 1854 przez wojska rossyjskie. W Marcu 1855 konferencyja wiedeńska przyznała nad M. protektoryjat pięciu wielkim mocarstwom. Na mocy pokoju paryskiego 1856 otrzymały M. (powiększone częścią Bessarabii), podobnie jak i Wołoszczyzna, nową organizacyję. 1857 M. połączyły się z Wołoszczyzną w jedno księstwo, które od r. 1861 przyjęło nowę Rumunii (ob.). Porów. artykuły: Rumuni, Rumunija, Wołoszczyzna.—Porów. Neigebaura „*Die Donaufürstenthümer*“ (3 zesz., Wrocław 1854—56); Colsena, „*L' état présent de la Moldavie et de la Valachie*“ (Paryż 1839); Pałauzowa „*Rumynskija kniażestwa*“ (Petersburg 1861).

Multyplikacyja, ob. Mnożenie.

Multyplikator, ob. Galwanometr.

Mul, mieszaniec, pochodzący z połączenia płciowego konia z osłem. M. pochodzący od ogiera i oślicy (*Equus hinnus*) ma ogólną postać osła, i tylko cieńszą głowę konia i jego rżący głos. Użyteczniejszemi są mieszańce, pochodzące od osła i klaczy (*Equus mulus*), mające postać i wielkość niemal konia, z ubarwienia podobne do matki, ale głos

mające ojca. Koń i osieł nie łączą się zwykle dobrowolnie i trzeba do tego używać różnych wybiegów; łatwiéj je do tego doprowadzić, gdy są wychowane razem od młodości. M. nie może być używany do pracy przed piątym rokiem życia, ale za to używać go można do 30 i 40 roku. M., pochodzący z osła i klaczy łączy w sobie zalety rodziców: wytrwałość osła a odwagę i siłę konia. M. są w ogóle bezpłodne, atoli zdarzają się przykłady płodności.

Mułkowski (Adolf), spółczesny filolog, ur. 1815 r. w Krakowie, po ukończeniu uniwersytetu tamże i otrzymaniu stopnia doktora filozofii, został profesorem przy liceum ś. Anny, następnie adjunktem biblijoteki uniwersytetu. Ogłosił drukiem „*De vita et scriptis Georgii Libani Lignicensis*“ (Kraków 1836); „*Das Königreich Polen und d. Freistadt Krakau*“ (Stuttg. 1840); „*Słów kilka do polskich rękodzielników*“ (Krak. 1849); sporządził nadto dokładną edycyję „*Kroniki Kadłubka*“ (tamże 1864).

Mumije, zwłoki zwierzęce, a w szczególności ludzkie, zachowane od zepsucia przez zabalsamowanie (ob. balsamowanie), a jakie się głównie w Egipcie znajdują. Pochodzenie téj nazwy wyprowadzają jedni z wyrazu arabskiego, który ma oznaczać solone, inni z perskiego, mającego znaczyć powłokę gumową. Według nowszych badań, dokonanych głównie przez Czermaka, M. rozpadają się na kilka kategoryj. Jedne zostały utworzone przez użycie środków garbnikowych i balsamicznych i napełnione mieszaniną żywic aromatycznych albo asfaltem; M. te są czerwonobrunatne, a ich włosy i rysy twarzy dobrze zachowane. Inne powstały przez traktowanie ciałami solnemi i również wypełnione żywicami i asfaltem, te są czarniawe, pergaminowate, rysy są tu zmienione. Trzecia nakoniec część powstała tylko przez traktowanie ciałami solnemi i następne wysuszenie; te są białe, lekkie, pozbawione włosów, rysy twarzy zepsute. W ogóle M. są twarde, suche i kruche. Całe ciało owiniętem jest w wąskie wstęgi bawełniane i zwykle tylko twarz pozostawiona jest odkrytą i zakryta tylko czworokątną zasłoną. Zwierzchnie powijaki pokryte są malowidłami i hijeroglifami. M. przechowane są w trumnach z drzew trwałych i zakryte pokrywą kształtu ciała. Oprócz ludzi, Egipcyjanie balsamowali téż zwłoki zwierząt, którym oddawali cześć boską. Lekarze arabscy przypisywali M. różne własności lekarskie. Sztukę balsamowania znali téż Guanchowie na wyspach Kanaryjskich, oraz Meksykanie i Peruwijanie, co zapewne odbywało się przez suszenie na powietrzu. Oprócz tych M. sztucznych, znaleziono w wielu miejscach zwłoki naturalne tak zachowane, iż stanowią istne M. Tu należą zwłoki z klasztoru na górze S. Bernarda, zachowane w skutek zimnego i ostrego powietrza, oraz tak zwane M. arabskie czyli białe, t. j. zwłoki zachowane w piaskach arabskich lub afrykańskich, i tak wysuszone przez palące działanie promieni słonecznych, że nie ulegają już psuciu.

Mumme, gatunek piwa mocnego, syropowego, korzennego, smaku przyjemnego, wyrabianego w Brunświku, tak zwany od Chrystyjana M., który je piérwszy zaczął wyrabiać. Są jego dwa gatunki M. miejski i okrętowy. Z powodu własności żywiących i niepobudzających, piwo to ma przy mierném użyciu dobrze służy ludziom słabym lub wycieńczonym.

Mummijusz (Lucius), konsul rzymski, podbił 146 prz. Chr. Achaję (stąd zwany *Achaicus*) i zburzył Korynt. Groźba jego, wyrzeczona do żeglarzy przy przewozie dzieł sztuki z Grecyi zabranych, że w razie uszkodzenia onych przymuszeni będą nowe sprawić, świadczy dostatecznie o znajomości sztuki w ówczesnym Rzymie.

Munch (Piotr Andrzéj), historyk i starożytnik skandynawski, ur. 1810 w Chrystyjanii, od 1841 r. profesor historyi tamże, † 1863 r. podczas podróży naukowéj do Rzymu. Oprócz gramatyk: pisma runicznego (Christ. 1848), oraz języków staronorwegskiego (tamże 1847—49) i gockiego (tamże 1848), opartych na badaniach lingwistyczno-porównawczych, główne jego dzieła są: „*Det Norske Folks Historie*“ (oddz. I, 7 t., Christ 1852—62, oddz. II, 2 t., 1862—63), praca pomnikowa; „*Nordmændenes Gudelære i Hedenold*“ (tamże 1847); „*Historisk-geographisk Beskriverlse over Kongeriget Norge i Middelalderen*“ (tamże 1849).—**Munch** (Andrzéj), stryjeczny brat poprzedniego, ur. 1810 r., od 1850 urzędnik biblijoteki w Chrystyjanii, znany jest jako jeden z celniejszych poetów norwegskich. Oprócz dramatów jak: *Salomon de Caus*, *Lord William Russel* i t. d. Wydał kilka zbiorów swych poezyj, a mianowicie: „*Digte, gowle og nye*“ (Chryst. 1848); „*Nye Digte*“ (1850); „*Sorg og Tröst*“ (1852; 4 ed., 1855) i „*Digte og Fortälluinger*“ (1855).

Münch (Ernest Herman Józef von), historyk niemiecki, ur. 1798 w Rheinfelden, najprzód profesor w Freiburgu i Lüttich od 1831 prywatny biblijotekarz królewski w Stuttgardzie, † 1841 w miejscu swego urodzenia. Z mnóstwa dzieł jego wymieniamy najcelniejsze: „*Geschichte des Hauses und Landes Fürstenberg*“ (3 t., Akwisgr. 1820—33); „*Geschichte des Hauses Nassau-Oranien*“ (3 t., tamże 1831—1833); „*Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit*“ (6 t., Lipsk 1833—35); „*Paolo Sarpi und sein Kampf mit dem Curialismus und Jesuitismus*“ (Stuttg. 1839). Życie własne opisał w „*Erinnerungen und Studien aus den ersten 37 Jahren eines deutschen Gelehrten*“ (3 t., Karlsr. 1836—38).

Münch-Bellingshausen (Eligijusz Franc. Józef baron von), poeta niemiecki znany pod pseudon. Fryder. *Halm*, ur. 1806 w Krakowie, od r. 1840 radca regencyi, a od 1845 piérwszy kustosz cesarskiéj biblijoteki nadwornéj; 1854 został członkiem wiedeńskiéj akademii nauk a 1861 dożywotnim członkiem austryjackiéj izby panów. Wsławił się głównie swymi dramatami: „*Griseldis*“ (1834); „*Der Sohn der Wildniss*“ (1842); „*Tampiero*“, „*Maria de Molina*“ (1847); „*Der Verfechter von Ravenna*“ (1854); „*Begum Samru*“ (1863) i komedyjami: „*Verbot und Befehl*“ (1847); „*Wildfeuer*“ (1863) i t. d. Zbiorowe wyd. utworów jego „*Werke*“ (t. 1—8, Wied. 1857—64) obejmują także jego „*Ge-*

dichte" (1850) i „*Neue Gedichte*" (1864). Prócz tego ogłosił jeszcze: „*Ueber die ältern Sammlungen span. Dramen*" (Wiedeń 1852).

Müncheimer (Adam), znakomity muzyk i kompozytor, ur. 1830 w Warszawie. Od piérwszéj młodości okazywał wielkie zdolności muzykalne. W r. 1845 zaczął się uczyć harmonii i kontrapunktu u profesora A. Freyera, a w r. 1850 został skrzypkiem teatru wielkiego w Warszawie. Odbywszy w r. 1853 podróż za granicę, po powrocie napisał muzykę do opery „*Otto Łucznik*" (słowa Chęcińskiego), która dopiéro 8 Gr. 1864 przedstawioną została na scenie warszawskiéj. Dzieło to posiada wiele istotnych zalet, grzeszy tylko brakiem oryginalności pomysłów. Po odbytéj powtórnie podróży za granicę, mianowany został 1858 dyrektorem muzyki, baletu i melodramatu w teatrze wielkim w Warszawie. Obecnie po śmierci Moniuszki objął M. dyrekcyję opery polskiéj. Prócz „*Łucznika*", ukończył operę „*Stradiota*", mającą być w tym roku (1874) wystawioną na scenie warszawskiéj. Talent M. najwięcéj się nadaje do kompozycyi orkiestrowych, jego uwertury do „*Łucznika*", „*Uwertura dramatyczna*" posiadają wiele wartości i są nadzwyczaj umiejętnie opracowane. Z innych drobniejszych utworów wymienić tu możemy muzykę do melodramy: „*Biédny Jakób*" (1854), do dramatu „*Dalila*", układ głosowy „*Bogarodzicy*", tudzież wiele innych kościelnych, fortepijanowych i orkiestrowych kompozycyj (muzyki do baletów mianowicie).

Münchhausen (Hijeronim Karol Fryderyk, baron), ur. 1720 w Bodenwerder, w Hanowerskiém, † 1797 r.; uchodził za największego łgarza i samochwalcę i dotąd jeszcze wszelkie dziwaczno-komiczne zmyślenia, jakiemi były opisy jego awantur w kampanii 1736—39, nazywane są w Niemczech *Münchhauzyjadami*. Dziwaczny ten talent M. rozsławiwszy szeroko w całych Niemczech jego imię, posłużył R. L. Raspe'mu za materyjał do wydania jego przygód w języku angielskim pod tyt. „*Baron M. narrative of his merellous travels and compaigns in Russia*" (Londyn 1785), które w kilkakrotnych powtórzone zostały wydaniach. Najnowsze edycyje jego przygód ogłosili: Döring, p. t. „*M.'s Lügenabenteuer*" (Lipsk 1846) i Ellisen „*Des Freiherrn v. M. wunderbare Reisen*" (Get. Berl. 1849). Dalszy ciąg dzieła Raspe'go dał Schnoor (3 t., Stendal 1794—1800).

Mundlejm, ob. Klej.

Mundt (Teodor), pisarz niemiecki, ur. 1808 r. w Potsdamie, † 1861 w Berlinie. Po ukończeniu uniwersytetu w Berlinie, rzucił się na pole literackie, ale jako przedstawiciel *Młodych Niemiec* niejednokrotnych doznał prześladowań. Dopiéro 1842 r. otrzymał docenturę w Berlinie, 1848 roku profesurę we Wrocławiu a 1850 r. został profesorem i podbiblijotekarzem w Berlinie. Pisarz to bardzo płodny i różnostronny. Z prac jego estetycznych i literackich zasługują na uwagę: „*Kunst der deutschen Prosa*" (2 wyd., Berlin 1843); „*Geschichte der Literatur der Gegenwart*" (2 wyd., Lipsk 1852); „*Allgemeine Literaturgeschichte*" (2 wyd., 2 t., Berl. 1847); „*Geschichte der Gesellschaft*" (2 wyd. Lipsk 1856); „*Die Götterwelt der alten Völker*" (2 wyd., Berlin 1854); „*Dramaturgie*" (2 t., Berlin 1847). Celniejsze jego powieści są: „*Thomas Münzer*" (3 t., Altona 1841); „*Mendoza*" (Berl. 1846); „*Graf Mirabeau*" (2 wyd., 4 t., 1860); „*Robespierre*" (3 t., Berl. 1850); „*Czar Paul*" (1 oddz. 3 t., Berl. 1861; 2 oddz. 4 t., 1861) i t. d. Niemniéj zajmującymi się jego obrazki i opowiadania jak np. „*Paris und Louis Napoleon*" (2 t., Berl. 1858); „*Italienische Skizzen*" (4 t., tamże 1859—60). Nie mały téż zyskał sobie rozgłos pismami politycznemi i publicystycznemi, jak: „*Nicolo Machiavelli und das System der modernen Politik*" (Lipsk 1851; 3 ed., 1861); „*Geschichte der deutschen Stände*" (1854); „*Der Kampf um das Schwarze Meer*" (Brunświk 1855) i t. d.—**Mundt** (Klara), żona poprzedzającego, znana pod pseudonymem *L. Mühlbach*, ur. 1814 r. w Nowym Brandenburgu, zaślubiona r. 1839, zajmuje jedno z najszczytniejszych miejsc pośród niemieckich romansopisarzy; † 1873. Celniejsze jéj powieści są: „*Joh. Gotzkowsky*" (3 t., Berl. 1858); „*Friedrich d. Gr. und sein Hof*" (7 wyd., 3 t. 1862); „*Berlin und Sanssouci*" (4 t., 1853); „*Kaiser Joseph II und sein Hof*" (7 wyd., Berl. 1863); „*Königin Hortense*" (4 wyd. Berl. 1858); „*Erzherzog Johann und seine Zeit*" (4 oddz. każdy w 3 t., Berlin 1859—62; 2 ed. 1865—68); „*Napoleon in Deutschland*" (4 oddz. każdy w 4 t., Berlin 1858; 3 ed., 1863); „*Graf von Benjowsky*" (4 t., Jena 1865); „*Novellen*" (4 t., Berl. 1865); „*Kleine Romane*" (2 wyd. t. 1—4 Alt. 1860—66); „*Von Königrätz nach Chiselhurst*" (1872) i t. d. W polskim przekładzie mamy z jéj noweli: „*Baron Kubielski*" (Lwów 1872) i „*Bianka Maligieri*" (Lwów 1873).

Mungo-Park, podróżnik, ob. Park (Mungo).

Munich (Burhard, hr.), feldmarszałek rossyjski, ur. 1683 pod Oldenburgiem; otrzymawszy wysokie wykształcenie, rozpoczął służbę wojskową w rozmaitych krajach niemieckich, ostatecznie w wojsku sasko-polskiém, z którego w skutek pojedynku, przeszedł r. 1721 w stopniu gen.-majora do służby rossyjskiéj, i zyskawszy wkrótce zaufanie cesarza Piotra W. używany był do ważniejszych prac inżynierskich. Między innemi pracował około udogodnienia żeglugi na Newie; w r. 1723 prowadził roboty nad przedłużeniem kanału Ładogskiego. Za Piotra II mianowany został hrabią, a 1732 r. feldmarszałkiem. Zawiadując sprawami wojskowemi, zreorganizował M. gwardyję oraz pułki polowe i garnizonowe, zaprowadził daléj ciężką kawaleryję, założył korpus kadetów i t. d. 1734 r. przyjął dowództwo nad armiją działającą w Polsce, zdobył Gdańsk i przyczynił się do osadzenia na tronie Augusta III. Od 1736 działał w Turcyi, gdzie świetnemi odznaczył się zwycięstwy; między innemi rozbił wojska tureckie pod Stawuczanami, wziął Chocim i t. d. Po wstąpieniu na tron cesarzowéj Elżbiety Piotrówny zesłany został na Syberyję, skąd dopiéro po 20 latach z rozkazu Piotra III powrócił. Odzyskawszy dawne godności, mianowany

był za Katarzyny II głównym dyrektorem przystani Rewelskiéj i Narwskiéj, tudzież kanałów Kronsztadzkiego i Ładogskiego; pracując nad ukończeniem przystani Rogerwickiéj † 1767. M. może być zaliczony pomiędzy najlepszych inżynierów i wodzów swego czasu. Napisał „*Ébauche, pour donner une idée de la forme du gouvernement de l'Empire de Russie*“ i „*Recueil des écluses et des travaux du grand canal de Ladoga*“. — Jego syn, hr. *Ernest Münich*, za cesarzowéj Anny Iwanówny wielki mistrz dworu, 1741 zesłany został na mieszkanie do Wołogdy, gdzie przepędził lat 20. Po powrocie mianowany przez cesarzową Katarzynę II rzecz. tajnym radcą, † w bardzo późniéj starości. W czasie wygnania napisał dzieło o swém życiu publicznem i prywatném, które wydane zostało p. t. „*Zapiski gr. Münicha, dlja dietej*“ (Petersb. 1817).

Municipia, tak się nazywały u starożytnych Rzymian miasta italskie, które otrzymały prawo obywatelstwa rzymskiego *(civitas)* i były przyłączone do państwa. Jedne miały zupełne prawo obywatelstwa (M. *cum suffragio*) i należały wtedy do jednego z tribus rzymskich, inne nie miały prawa głosowania (M. *sine suffragio*), chociaż obywatele ich mogli pozyskiwać niektóre godności wojskowe. Taki stan rzeczy trwał od 338 r. do 90 r. przed Chr. W tym to bowiem roku lex Julia dało prawo obywatelstwa, zamieniło więc na M. wszystkie miasta Italii. Dla ujednostajnienia zarządu w M. wydał Julijusz Cezar w 45 r. prz. Chr. prawo municypalne (*lex Municipales*). Przyczém jedno z miast hiszpańskich, Gades zamienił na M. Od téj chwili rząd niejednokrotnie dawał prawo obywatelstwa miastom pozaitalskim, aż wreszcie Karakalla wszystkie miasta państwa rzymskiego na M. przetworzył. Obywatele takich miast zwali się Municipes, dla odróżnienia od czasowo osiedlonych Jucolæ.— Porów. Roth „*De re municipali Romæ*“ (Stuttgard 1801).

Munk (Edward), filolog i historyk niemiecki, ur. 1808 w Głogowie, † 1871 tamże. Od 1827—1848 nauczyciel szkoły Wilhelma w Wrocławiu. Następnie poświęcił się wyłącznie pracom naukowym i wydał pomiędzy innemi: „*Geschichte der griech. Literatur*“ (2 wyd. 2 t., Berlin 1862—63); „*Geschichte de röm. Literatur*“ (3 wyd., Berl. 1858—61); „*Die Metrik der Griechen und Römer*“ (Głogowa 1834) i „*Die natürliche Ordnung der Platonischen Schriften*“ (Berlin 1857).—**Munk** (Salomon), oryjentalista, brat poprzedniego, ur. 1805 r. w Głogowie, † 1867 w Paryżu. Filozofiję i języki wschodnie studyjował w Berlinie, Bonn i Paryżu, gdzie 1840—42 był kustoszem rękopisów oryjentalnych biblijoteki paryskiéj; 1858 został członkiem akademii napisów a 1865 na miejsce Rénana profesorem języków hebrajskiego, haldejskiego i syryjskiego w Collége de France. Zasłużył się głównie na polu literatury żydowsko-arabskiéj. Z pism jego wymieniamy: „*Réflexions sur le culte des anciens Hébreux etc.*“ (Paryż 1838); „*Commentaire de Rabbi Tanchoum de Jérusalem*“ (Paryż 1843); „*Palestine. Description géographique, historique et archéologique*“ (Paryż 1845); „*Mélanges de philosophie juive et arabe*“ (2 t., Paryż 1859). Najgłówniejszém jego dziełem jest opracowanie Maimonidesa „*Le guide des égarés*“ (3 t., Par. 1856—66).—Porów. Jellinek „*S. Munk*“ (Wied. 1865).

Munkács, m. główne węgierskiego komitatu beregskiego, w czarującéj dolinie nad rz. Latorczą; około 7,500 m., po większéj części rzemieślników. O $^3/_4$ godziny od miasta leży twierdza M., zbudowana 1359 r. przez Teodora Kriatowicza, wprawdzie mała, lecz przez swe położenie i silne mury nader warowna; sławna w dziejach licznymi oblężeniami, jakim podlegała, a zwłaszcza bohaterską obroną Heleny Zrinyi, małżonki Emeryka Tökely'ego, oblężonéj przez wojska cesarskie pod dowództwem Caprary. W nowych czasach, a zwłaszcza po r. 1849, używano jéj jako więzienie stanu.

Münnich (Jerzy Wilhelm), profesor literatury greckiéj i łacińskiéj oraz języków wschodnich w uniwersytecie krakowskim a potém wileńskim, † w Wilnie 1819. Wydał z druku: „*Sexti Rufi de regionibus urbis Romae libellum*“ (2 wyd., Wilno 1829); „*M. Tulii Ciceronis libri de Republica notitia codicis Sarmaticis facta illustrati quantumque fieri potuit restituti*“ (Getyn. 1825); „*Geschichte der polnischen Literatur*“ (2 t., Warsz. 1823); „*Geschichte der polnischen Poesie und Beredsamkeit*“, do zbioru Eichhorna: „*Geschichte der Künste und Wissenschaften*“; „*Ueber die Krakauer Universität und die wichtigsten Lehranstallen in Polen*“, rozprawa drukowana 1824 w *Archiv für Philologie und Pedagogie*, i t. d.

Munster albo *Mounster*, po irlandzku *Mown*, prowincyja w południowo zachodniéj Irlandyi, na przestrzeni 445 mil kw. ma ludności około 1,392,000 i dzieli się na 6 hrabstw: Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary i Waterford.

Münster, m. gł. pruskiéj regencyi t. n. (132 mil kw. i 439,000 m.) nad rzeczką Aa, rezydencyja biskupa i kapituły katedralnéj, liczy 25,950 m. i ma wspaniałą katedrę Panny Maryi (Liebfrauen), zamek królewski i pamiętny w dziejach ratusz, w którym 14 Paźdz. 1648 pokój westfalski zawarty został. W miejsce zniesionego r. 1818 uniwersytetu istnieje tu teraz akademija z fakultetem teologii katolickiéj i filozofii. Miasto M. przystąpiło w XIII w. do związku hanzeatyckiego. R. 1532 wprowadzoną tu została reformacyja, a 1535 i 1536 było widownią polityczno-religijnych ruchów Anąbaptystów. Dawna dyjecezyja Münsterska obejmowała 180 mil kw. z ludnością 350,000 głów; w 1803 r. sekularyzowana, w większéj części dostała się Prusom.

Münsterberg, m. pow. w pruskiéj regencyi wrocławskiéj, nad rz. Olawą, zwane w dawnych polskich przywilejach *Sambicyja* albo *Ziembice*, ma zimne kąpiele siarczane i 5,670 m. Niegdyś stanowiło oddzielne księstwo, dziedziczne linii Piastów Świdnickich, z których ostatnim był Jan, zabity przez Husytów pod Wilhelmsdorf r. 1429.

Münter (Baltazar), kaznodzieja i autor pieśni religijnych, ur. 1735 w Lubece, po ukończeniu studyjów teologicznych w Jena był od 1757 tamże do-

centem, następnie od 1760, kaznodzieją w Gotha, później głównym kaznodzieją gminy niemieckiéj w Kopenhadze, gdzie † 1793. Wydał znaczną liczbę kazań, z których odznaczają się konferencyje o naukach Jezusa. Jako twórca wielu pieśni religijnych (dwa zbiory, 1773 i 1774), liczy się do szkoły Gellert-Crammera. Największą jednak sławę zyskał wydaniem pamiętników o nawróceniu hr. Struensee (*„Bekehrungsgeschichte“*, Kopenhaga 1772).—Jego syn **Münter** (Fryderyk), teolog, oryjentalista i archeolog, ur. 1761 w Gotha, od 1790 profesor teologii w Kopenhadze, od 1808 biskup Zelandyi, † 1830. M. zyskał sławę europejską swemi dziełami, z których najważniejsze: *„Handbuch der Dogmengeschichte“* (2 t., Kopenhaga 1801, w przekładzie niem. Gettynga 1802); *„Geschichte der dän. Reformation“* (2 t., Kopenhaga 1802); *„Die Religion der Karthager“* (Kopenhaga 1816; 2 wyd. 1821); *„Geschichte der Einführung des Christenthums in Dänemark und Norwegen“* (3 t., Lipsk 1823—32); *„Die Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen“* (Altona 1825), najważniejsze jego dzieło, i w. in.

Muntingia (*Rozcięg*), rodzaj roślin z rodziny lipowatych, którego najpospolitszym gatunkiem jest M. *calabura*, małe drzewko w Indyjach zach. i przyległéj części Ameryki. Kora ma własności ściągające i używa się do przyrządzania wody przeciw bólom oczu; żółtawo-czerwonawe owoce są jadalne, a z łyka robią się powrozy.

Münzer (Tomasz), słynny fanatyk religijny z czasów reformacyi, urodz. 1498 w Stolbergu w Harzu. Podług podania hr. Stolberg skazał niesprawiedliwie ojca M. na śmierć; okoliczność ta objaśnia późniejszą jego działalność i nienawiść przeciwko klasom wyższym. Od 1520 kaznodzieja w Zwickau, został kaznodzieją w Allstedt, w Turyngii i w kazaniach swych występował nietylko przeciwko władzy papieża ale nadto przeciwko „służalczéj, trzymającéj się litery pisma i połowicznéj“ działalności reformatorów, żądał radykalnéj zmiany stosunków kościelnych i politycznych i podburzał lud do nieposłuszeństwa przeciwko władzy. 1524 pozbawiony miejsca z rozkazu kurfirszta saskiego Fryderyka, opuścił Allstedt, jednakże wkrótce potém opanował Mühlhausen, połączył się z podobnym sobie marzycielem Pfeiferem, przeciągnął na swoją stronę tłumy okolicznych górników i chłopstwa i wystąpiwszy zbrojno, został 15 Maja 1525 pod Frankenhausen na głowę pobity przez wojska najbliższych książąt. M. wzięty wraz z Pfeiferem do niewoli, stracił zupełnie odwagę, i przeniesiony do Mühlhausen został ścięty z Pfeifrem i 24 głównymi wspólnikami. Porów. Strobela *„Leben, Schriften und Lehren Thom. Münzers“* (Norymberga 1795); Seidemanna *„Thom. M.“* (Drezno 1842).

Munzinger (Werner), podróżnik, ur. 1832 w Olten w Szwajcaryi. Po ukończeniu nauk w Monachijum i Paryżu, udał się 1852 do Kairu a 1854 jako naczelnik wyprawy handlowéj nad brzegi morza Czerwonego, gdzie przez pewien przeciąg czasu przebywał w Massaua. Od r. 1855 bawił w Keren, gł. mieście Bogosów, gdzie przyłączył się do wyprawy niemieckiéj, udającéj się do środkowéj Afryki. Gdy atoli dowódca téj ekspedycyi von Heuglin (ob.) wbrew jego radom wyruszył do Abisynii, M. odłączył się od niego i przez Chartum zwrócił się do Obed, skąd zamierzał przez Darfur dostać się do Wadai. Nie uzyskawszy jednak pozwolenia na przebycie Darfuru, powrócił r. 1862 do krajów nad Nilem leżących, a stąd do Europy 1863. W r. 1864 puścił się znowu do Afryki, został 1865 konsulem w Massaua i oddał Anglikom wielkie usługi w ich wyprawie do Abisynii swoją znajomością kraju i języków tamtejszych. Następnie zwiédzał południ.-wschod. wybrzeża Arabii i zbadał dokładnie kraj Bogosów. Oprócz wielu rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach i dotyczących geografii, etnografii i lingwistyki zwiédzonych przez siebie krajów, wydał oddzielnie: *„Die Sitten und das Recht der Bogos“* (Weinterth. 1859); *„Ostafrik. Studien“* (Schafhaus. 1864); *„Die deutsche expedition in Ostafrika“* (Gotha 1865); *„Vocabulaire de la langue Tigré“* (Lipsk 1865).

Mur, ściana, wzniesiona z cegieł lub kamienia i służąca do ograniczenia lub podziału domu, zamknięcia pewnego obszaru ziemi, lub odgraniczenia jednego od drugiego. M. wznoszą się z kamienia ciosowego, z wapienia, z cegeł, kamieni brukowych, a nawet gliny. U nas pospolicie po miastach używają na ten cel cegły, po wsiach zaś, prócz tego, kamieni polnych i gliny, a nawet ziemi iłowatéj, ubitéj w tak zwane jaskółcze gniazdo. Przy użyciu kamienia ciosowego lub wapiennego do budowy M., kamień ten ociosywa się starannie, według oddzielnych dla każdego rysunków, tak by po ułożeniu tych brył we właściwych miejscach i złączeniu ich zaprawą wapienną lub cementem, otrzymać ścianę żądanego kształtu. Przy użyciu cegły należy radzić sobie różnemi sposobami sztuki mularskiéj, by z tych równoległościanów jednakowéj miary wyrobić M. żądany. W obu tych razach pojedyncze bryły należy tak układać, by złączenie pionowe każdych dwu kamieni lub cegieł padało na środek pod spodem leżącego, tym bowiem sposobem ciśnienie każdego kamienia lub cegły rozkłada się na daleko większą powierzchnię. W murach z kamieni polnych należy się starać o to, by pojedyncze bryły jak najlepiéj do siebie przystawały, przyczém szpary zatykają się drobnymi kamieniami lub mchem i zalewają zaprawą wapienną. Przy wznoszeniu M. zostających ze sobą w związku, np. przy budowaniu ścian domu, należy się starać o to, by wszystkie, tak zewnętrzne czyli *główne*, jak i wewnętrzne czyli *przedziałowe*, razem się wznosiły. M. znacznéj wysokości, im wyżéi zię wznoszą, tém muszą być cieńsze; zwężanie to odbywa się przez wyskoki, między piętrami zostawiane. Wyskoki te daleko lepiéj jest zostawiać po stronie zewnętrznéj, jakkolwiek w takim razie trzeba je zakrywać gzymsami i t. p. ozdobami. Stosunek grobości murów u podstawy i u szczytu bywa bardzo rozmaity i zwiększa się w miarę ich wysokości. M. z cegły dla przyozdobienia ich, a zarazem i dla zabezpieczenia od wpływów klimatycznych, powlekają się warstwą

zaprawy wapiennéj lub cementowéj, czyli tynkiem.

Mur, lewy dopływ Drawy, bierze początek w Salzburgskiém, przechodzi przez Styryję, i ubiegłszy mil 60, wpada do Drawy poniżéj Warazdinu.

Murachwa, Morachwa, miasteczko w gub. podolskiéj, pow. winnickim, ma piękny pałac, wystawiony po konfederacyi barskiéj przez Joachima Potockiego, podczaszego lit., i dawny kościół dominikanów.

Muralt (Edward von), ur. 1808 w Bischopzell w Turgawii, od 1837 konserwator rękopismów i ksiąg teologicznych w cesarskiéj biblijotece petersburgskiéj. Celniejsze jego prace literackie są: „*Der Katalalog der griech. Handschriften der petersburger Bibliothek*“ (Petersb. 1740); wydanie Nowego Testamentu z rękopisu Watykańskiego (Hamb. 1846); „*Essai de chronographie Byzantine*“ (tamże 1855) i w. in.

Murat (Joachim), król neapolitański, jeden z najwaleczniejszych generałów Napoleona, urodz. 1771 w Bastide pod Cahors, syn oberżysty, wstąpił 1791 do armii franc., został 1794 generałem brygady, zaślubił 1800 najmłodszą siostrę Napoleona Karolinę, mianowany był dowódcą gwardyi konsularnéj a przy ustanowieniu cesarstwa 1804 marszałkiem i księciem cesarskim, wkrótce zaś potém wielkim admirałem; 1805 otrzymał jako własność dziedziczną nowo ustanowione księstwo Bergu. Od r. 1796 uczestnik wszystkich niemal bitew Napoleona, ciągle nowe zdobywał wawrzyny; za czyny swe wojenne w Hiszpanii wynagrodzony został królestwem Neapolitańskiém i ogłoszony 1 Sierp. 1808, pod imieniem *Joachima I Napoleona* królem obojéj Sycylii. W r. 1812 objął naczelne dowództwo nad opuszczoną przez Napoleona armiją, lecz 1813 powrócił z Hanau do Neapolu, 1814 traktował o pokój ze sprzymierzonymi, przyrzekając im zbrojne wystąpienie przeciwko swemu szwagrowi. Odtąd postępowanie jego dwuznaczne ściągnęło nań podejrzenie o zmienność, a następnie wojnę z Austryją; pokonany 1815 pod Ferrara (12 Kwietn.) i Tolentino (2 Maja) schronił się do Francyi, a potém do Korsyki. Probując odzyskać stracone królestwo, został pojmany i na mocy wyroku sądu wojennego 13 Paźdz. 1815 rozstrzelany. Wdowa jego *Maryja Annuncyjata Karolina*, ur. 1782 w Ajaccio, przybrała tytuł hrabiny *Lipona* i † 1839 w Florencyi.—Starszy syn jego, *Napoleon Achilles*, książę *Murat*, ur. 1801, emigrował do Ameryki północnéj, gdzie jako właściciel plantacyi, † 1847 w majętności swojéj Jefferson-County (we Florydzie).—Młodszy brat poprzedniego, *Napoleon Lucyjan Karol*, ks. *Murat*, ur. 1803 w Medyjolanie, wrócił po rewolucyi Lutowéj r. 1848 z Ameryki do Francyi, spełniał niektóre missyje polityczne, został 1852 senatorem i od r. 1855 uchodził za kandydata do tronu neapolitańskiego. Po rewolucyi 4 Września 1870 zniknął ze sceny politycznéj. Córki króla *Murata* są: *Letycyja Józefina*, ur. 1802, żona hrabiego Pepoli w Bolonii, i *Ludwika Julija Karolina*, ur. 1805, małżonka hrabiego Rasponi w Rawennie.—Porów. Coletta „*Histoire des six derniers mois de la vie de Joachim* M.“ (Paryż 1821); Franceschetti „*Mémoires sur les événements, qui ont précédé la mort de Joachim I*“ (Paryż 1826); Gallois „*Histoire de Joachim* M.“ (Paryż 1828).

Muratori (Ludwik Antoni), jeden z najznakomitszych uczonych włoskich, urodz. 1672 w Vignola w Modeńskiém, † 1750. Od 1694 główny kierownik kolegijum Ambrozyjańskiego i połączonéj z niém biblijoteki w Medyjolanie, a od 1700 aż do śmierci biblijotekarz i archiwista księcia Modeny. M. posiadał rozległe wiadomości, a szczególniéj był biegłym w starożytnościach i historyi nowszéj. Z dzieł jego (około 100 tomów) najgłówniejsze: „*Anecdota*“ (4 t., Medyjol. i Padwa 1697—1713); „*Anecdota Graeca*“ (Padwa 1709); „*Rerum Italicarum scriptores*“ (25 t., Medyjolan 1725—51); „*Antiquitates Italicae medii aevi*“ (6 t., Medyjol. 1738—42); „*Annali d'Italia*“ (12 t, tamże 1744—49); „*Novus Thesaurus veterum inscriptionum*“ (4 t., tamże 1739—42).

Muratowicz (Sefer), syn Seweryna, dworzanin króla Zygmunta III, wysłanym był do Persyi 1602 dla kupna koni i rozmaitych wyrobów perskich, gdzie tak sobie umiał zjednać szacha i dwór jego, że nie tylko został hojnie obdarzony, ale zjednał przyjazne usposobienie perskiego władcy, z którym wkrótce potem zawiązane zostały bliższe stosunki dyplomatyczne i handlowe. J. E. Minasowicz wydał sprawozdanie o téj podróży M. p. t. „*Relacyja Sefer Muratowicza i t. d.*“ (1777).

Murawiew, szlachecki ród rossyjski, osiadły początkowo w w. ks. moskiewskiém, z członków którego zasługują na wspomnienie: **Murawiew** (Mikołaj), † 1770 w Montpellier, ostatecznie generał-lejtnant i gubernator Liflandyi, autor piérwszéj algiebry w języku rossyjskim („*Naczalnyja osnowanija matematiki*“, 1752).—**Murawiew** (Michał), ur. 1757 w Smoleńsku, † 1807; początkowo oficer gwardyi, powołany następnie przez Katarzynę II na nauczyciela w. ks. Aleksandra i Konstantego, napisał dla ich nauki szereg artykułów historycznych, moralnych i literackich, odznaczających się wybornym stylem i szlachetnością myśli. Pod Pawłem I mianowany radcą tajnym, został pod Aleksandrem I towarzyszem ministra oświecenia. Napisał: „*Opyty istoryi, słowiesnosti i nrawouczenija*“, wydane przez Karamzyna (3 t., Moskwa 1810); „*Emiliewy pisma*“ (Petersburg 1815) i in.— **Murawiew** (Mikołaj), syn Mikołaja, gubernatora Liflandyi, ur. 1768 r. w Rydze, † 1840 r.; studyjował na uniwersytecie strasburgskim; od 1788 służył na flocie. Ranny w bitwie pod Rotschensalm, popadł do niewoli szwedzkiéj, z któréj uwolniony został po zawarciu pokoju w Werelä. Następnie służył w wojsku lądowém i 1797 wziął dymisyję w stopniu podpułkownika, poczém osiadł w majętności swéj pod Moskwą, gdzie założył prywatną akademiję wojskową. Kampaniję 1812—14 odbył jako szef sztabu hr. Tołstoja. Po r. 1823 poświęcił się gospodarstwu rolnemu i należał do założycieli i najczynniejszych członków moskiewskiego towarzystwa ekonomicznego. Pozostawił 5 synów, najstarszy z których *Aleksander*, ur. 1792,

† 1864 w Moskwie; był jako pułkownik za udział w sprzysiężeniu 1825 wysłany do Syberyi, później jednak ułaskawiony. Po wybuchu wojny wschodniéj, wstąpił do służby, został generał-majorem, od 1856 gubernatorem niżegorodzkim i na tém stanowisku zasłużył się energicznem przeprowadzeniem zniesienia poddaństwa. Drugi z braci *Mikołaj*, ur. 1794, † 1866; wstąpił do wojska 1811, został kapitanem sztabu generalnego, walczył 1812—15, później na Kaukazie i otrzymał 1819 od generała Jermołowa misyję do Chiwy. W wojnie perskiéj odznaczył się 1828 pod Karsem, 1829 zaś pod Kaiszly i Milli-Dżus, w skutek czego mianowany generał-majorem, otrzymał 1830 dowództwo brygady grenadyjerskiéj litewskiéj, na czele któréj walczył 1831 w Polsce. Podczas wzięcia Warszawy dowodził prawém skrzydłem i zdobył szańce pod Rakowcem. Pod koniec 1832 wysłany był jako poseł nadzwyczajny do Egiptu, 1838 r. popadłszy w niełaskę, usunął się do życia prywatnego i dopiéro 1848 r. wstąpił na nowo do służby, jako szef korpusu grenadyjerskiego. 1853 awansowany na generała piechoty, został pod koniec 1854 namiestnikiem kaukaskim i główno dowodzącym tamtejszemi wojskami. W kampanii 1855 wziął osobiście dowództwo nad armiją czynną, działającą w Azyi Mniejszéj i zmusił Kars do poddania się (28 Listopada 1855). Po zawarciu pokoju złożył dowództwo i został prezesem komisyi do zbadania nadużyć, jakie miały miejsce w dostawach żywności i t. d. do armii krymskiéj.—Trzeci syn *Michał*, ur. 1796, † 1866 r. pod Ługą; pomagał ojcu w zarządzie akademii wojskowéj, walczył w wojnie 1812 i 13 r., poczém przeszedł do służby cywilnéj, został wicegubernatorem witebskim (1827), gubernatorem mohilewskim (od 1828), grodzieńskim (1831—33), kurskim (1835—39), od 1842 dyrektorem korpusu topografów a od Stycznia 1850 członkiem rady państwa. W Kwietniu 1857 mianowany ministrem dóbr państwa, odznaczył się jako zdolny organizator; założył akademiję rolniczą w Pietrowsku pod Moskwą i w ogóle przyczynił się wiele do podniesienia rolnictwa. Po wybuchu nieporządków na Litwie, wysłany był w Maju 1863 do Wilna z nadzwyczajną władzą jako generał gubernator i główno-dowodzący. Odwołany w Kwietniu 1865, nagrodzony był tytułem hrabiego.—Najmłodszy z braci *Andrzéj*, poświęcił się służbie cywilnéj, był kamerjunkrem i 1830 przedsięwziął podróż do Syryi i Palestyny, którą opisał w dziele „*Puteszestwije k swiatym miestam*“ (2 t., Petersburg 1832; 4 wyd. 1840). Oprócz tego napisał: „*Puteszestwija k światym miestam w otieczestwe*“ (3 t., Petersburg 1837—47); „*Rimskija pisma*“ (2 t., t. 1846); „*Pisma s Wostoka*“ (2 t., tamże 1851); tragedję „*Bitwa pri Tiwerijade*“ (t. 1832); dramat „*Dante*“ (t. 1841); „*Istorija Jerusalima*“ (2 t. t. 1844); „*Istorija czetyrech wiekow christianstwa*“ (t. 1842); „*Istorija ruskoj cerkwi*“ (3 wyd., tamże 1845) i w. in.—**Murawiew Amurski** (Mikołaj, hr.), ur. około 1810, wstąpił w młodym wieku do wojska, służył długi czas na Kaukazie, gdzie odznaczył się odwagą. W Grudniu 1847 mianowany generał-gubernatorem Wschodniéj Syberyi, zdobył na Chyńczykach kraj nad Amurem leżący, przyłączony do Rossyi na mocy pokoju w Ajgun (28 Maja 1858), w wynagrodzenie czego otrzymał tytuł hrabiego i przydomek *Amurski*. W lecie 1859 udał się na czele 12 okrętów wojskowych do Jeddo i zawarł tam nader korzystny dla Rossyi traktat. Powróciwszy przez Syberyję do Petersburga, wziął 1861 dymisyję.—Gałęź rodu **M.** w skutek małżeństwa z córką atamana kozackiego *Apostoła* przybrała nazwę **M.-Apostoł**. Z gałęzi téj odznaczyli się: **Murawiew-Apostoł** (Jan), ur. 1769, poseł pełnomocny w Hamburgu i Madryjacie, następnie radca tajny i senator, † 1851 w Petersburgu. Gruntowny znawca języków starożytnych i wielu nowych, przełożył wiele utworów z obcych literatur, jak *Satyry* Horacego *Obłoki* Arystofanesa i in. 1820 odbył podróż archeologiczną po Turydzie, którą opisał w dziele „*Puteszestwie po Turyrie*“ (Petersburg 1822). Syn jego *Sergijusz*, podpułkownik pułku czernihowskiego, był jednym z przywódców sprzysiężenia 1825. Po nieudaniu się wybuchu w Petersburgu, zajął ze swym pułkiem miasteczko Wasilków; 15 Stycznia 1826 w spotkaniu pod wsią Ustinowką, ciężko raniony, wzięty był do niewoli przez wysłanego przeciwko niemu generała Rotha i następnie powieszony 25 Lipca t. r. w Petersburgu.

Murawski szlak, droga handlowa, niegdyś ciągnąca się z głębi Małorossyi przez wschodnie stepy Zaporoża, do źródeł rzeczki Berestowaty, potém do *Końskich-Wód*, skąd przechodziła do Krymu.

Murchison (Sir Roderyg Impey), znakomity geolog angielski, ur. 1792 w Taradale, w szkockiem hr. Ross, † 1871; kształcił się w szkole wojskowéj w Marlow i od r. 1807—16 służył w piechocie. Po wystąpieniu z wojska, z porady Davy'ego poświęcił się geologii. Z Sedgwick'iem zwiedził Szkocyję i Yorkshire, z Lyell'em Owerniję i Alpy zachodnie, następnie okolice nadreńskie, a z Vermenil'em i Keyserlingiem dwukrotnie Rossyję. Owocem tych podróży były dzieła: „*The silurian system*“ (1839); „*Geology of Russia in Europe and the Ural mountains*“ (2 wyd. 2 t., Lond. 1853); „*On the geological structure of the Alps, Apennins and Carpathians*“ (1849); „*Geological Atlas of Europe*“ (Edynb. 1856). Był prezydentem tow. geogr. londyńskiego i dyrektorem badań geologicznych w Anglii.

Murcia, niegdyś królestwo maurytańskie w Hiszpanii, nad morzem Śródziemnem, pomiędzy Walencyją, Nową Kastyliją, Andaluzyją i Granadą, obejmuje 490 mil kw. z ludn. 621,000; dzieli się na dwie prowincyje M. i *Albacete*, z których piérwsza na przestrzeni 210,4 mil kw. liczy 406,000 m. Miasto główne **M.** nad Segurą, rezydencyja biskupa, ma 87,000 m.; piękną katedrę i wielkie przędzalnie jedwabiu.

Murdello (herb). W polu czérwoném księżyc niepełny, rogami do góry zwrócony, w środku jego krzyż utkwiony, a pod spodem gwiazda. W hełmie pół gryfa skrzydlatego, zwróconego w prawą stronę tarczy, z nogami w górę podniesionemi.

Mureksyd, $C_8H_4(NH_4)N_5O_6 + H_2O$, jeden z przetworów kwasu moczowego (ob.), poznany przez Scheele'go, a zbadany przez Prout'a i uznany przez niego za purpuran amonii. M. powstaje przez działanie amonijaku na alloxantynę suchą, ogrzaną do 100°, i innemi sposobami. Krystalizuje w słupy czworokątne lub tablice, odbijające światło zielone, a przepuszczające czerwone, i wspaniale się mieniące, jak skrzydła kantaryd. W wodzie M. rozpuszcza się, nadając jéj pyszną barwę purpurową. Używa się w farbierstwie do nadawanie na wełnie, jedwabiu i bawełnie różnych odcieni barwy czerwonéj.

Muret (Marck Antoni), więcéj znany pod nazwą *Muretus*, słynny humanista, ur. 1526 w Muret, pod Limoges we Francyi. Opuściwszy kraj rodzinny, udał się do Włoch i protegowany przez kardynała Hipolita d'Este osiadł w Rzymie, gdzie zyskał względy papieża Grzegorza XIII i miewał świetne odczytu o etyce Arystotelesa i prawie cywilném. Wezwany przez Stefana Batorego na profesora uniwersytetu krakowskiego, z rozmaitych powodów nie przyjął ofiarowanego miejsca, został 1576 księdzem i † 1585 w Rzymie. Z dzieł jego, zalecających się godną podziwu prostotą, łatwością i wytwornością stylu, zasługują na szczególniejszą uwagę: „*Orationes*“, „*Epistolae*“, „*Variae lectiones*“ w 9 księgach i „*Observationum juris liber singularis*“. Najlepszą ed. pism jego sporządzili Fratscher i Koch (3 t., Lipsk 1834—41).

Murger (Henryk), pisarz francuski, urodz. 1822 w Paryżu, † 1861 tamże. Syn ubogich rodziców, odebrawszy bardzo szczupłe wykształcenie szkolne, był kopistą u adwokata, a od 1838 sekretarzem posła rossyjskiego Tołstoja. Uczuwszy skłonność ku pisarstwu, układał poezyje, ale nie znalazłszy nakładcy, rzucił się w odmęt życia literacko-awanturniczego, które nazwał charakterystycznem mianem „*Vie de Bohème*“ i opisał je w „*Scènes de la vie de Bohème*“ (Paryż 1848), przerabiane dla sceny przez Barrière'a i grywane z wielkiém powodzeniem od 1851 aż do obecnéj chwili. Utworem tym zyskał M. w zupełności sławę autorską. Przedstawia w nim, w sposób niezmiernie dowcipny, lekki i swobodny, charakterystyczny moment położenia społecznego. Odtąd obracał się M. ciągle w śród tych stosunków, ale lepszego nic już nie stworzył. Wymieniamy jednak jeszcze: „*Bouveurs d'eau*“, „*Adeline Protat*“, „*Pays latin*“ i „*Vacances de Camille*“, umieszczane w *Revue des deux Mondes*. Z utworów poetycznych zasługują na uwagę: „*Nuits d'hiver*“. Jego „*Oeuvres complètes*“ wyszły w 10 tomach.

Murillo (Bartłomiéj Esteban), najznakomitszy malarz hiszpański ze szkoły sewilskiéj, urodz. 1618 w Sewilli, † 1682 tamże. Początkowo kształcił się pod kierunkiem swego wuja Jana del Castillo, a następnie w Madrycie na wzorach Tiziana, Rubensa, van Dycka, Ribery i Velasqueza. Za powrotem do miasta rodzinnego zyskawszy (1645) rozgłos dwoma wielkimi obrazami, przedstawiającymi historyję założenia kościoła Sta-Maria Maggiore w Rzymie, miał odtąd aż do śmierci mnóstwo obstalunków dla kościołów, klasztorów i magnatów całéj Hiszpanii. Utworami swymi zarobił sobie niepożytą sławę, znaczny majątek i pierwszeństwo między wszystkimi malarzami spółczesnymi; od 1660 był prezydentem założonéj przez się akademii w Madrycie. W utworach swego pędzla jednoczy M. niewysłowiony wdzięk, wielką siłę i wzniosłość z najpiękniejszym kolorytem. Celował zarówno w obrazach historycznych (religijnych), jakotéż i rodzajowych. Najsłynniejsze z nich są: *Wizyja św. Antoniego Padewskiego* (w katedrze Sewilskiéj) i 8 obrazów, przedstawiających uczynki miłosierdzia, wykonanych dla szpitala de la Caridad w Sewilli; obecnie 3 z nich tylko znajdują się na miejscu swego przeznaczenia. Niezwykłą pięknością zalecają się także jego *Madonny*, ale nierównie wyższe są tak zwane obrazy *Niepokalanego poczęcia N. P. M.*, z których najcelniejszy znajduje się w Luwrze.

Murillo-Bravo, ob. Bravo-Murillo.

Murinius (Marcin), właściwie podobno *Murzyński*, historyk i teolog; z zakonnika przeszedł na wyznanie ewangelickie i był w końcu XVI w. kaznodzieją w Lewartowie. Wydał: „*Kronika mistrzów pruskich na polskie z niemieckiego przełożona z przydaniem rzeczy pamięci godnych, z rozmaitych kronik zebranych*“ (Toruń 1582, wyd. 2, Krak. 1606), oraz „*Inwentarz pewny dla snadnego znalezienia miejsc Pisma Świętego*“ (Krak. 1585).

Muris (Jan de), kanonik i dziekan paryski, urodz. około 1310 w Normandyi, wydał kilka traktatów o muzyce, z których najważniejszym jest: „*Musica practica seu mensurabilis*“.

Murmellius (Jan), po niem. *Murmel* z Ruremond, profesor akademii krakowskiéj, † 1527, wydał piérwszy w Polsce słownik łacińsko-polski, który po wielu poprzednich wydaniach, wyszedł ostatni raz w Krakowie r. 1666 p. t. „*Dictionarium trium linguarum nuperquam diligentis correctum, Dictionarz trzema języki opisany przez J. Murmeliusa teraz nowo wydany i pilnie poprawiony*“.

Murner (Piotr Tomasz), satyryk niemiecki i przeciwnik reformacyi, frańciszkanin, urodz. 1475 r. w Oberehenheim pod Strasburgiem, po ukończeniu akademii krakowskiéj, profesor logiki tamże, następnie w rozmaitych miastach w Niemczech, † 1537 r. w Lipsku. Ważniejsze jego dzieła są: „*Narrenbeschwörung*“ (Strasb. 1512); „*Die Schelmenzunft*“ (Frankf. 1512); „*Von dem grossen Lutherischen Narren, wie ihn Doctor M. beschworen hat*“ (Strasb. 1522). Późniéj wydawał już pisma treści teologicznéj, wynierzone wszystkie prawie przeciwko reformacyi i reformatorom. Podług gruntownych badań Lappenberga był M. prawdopodobnie autorem znanéj książki ludowéj o Sowizdrzale (1 wyd., Strasb. 1519).

Murom, m. pow. gub. włodzimirskiéj, na lewym brzegu rz. Oki. Jedno z najstarożytniejszych miast Rossyi, było niegdyś stolicą udzielnego księstwa; liczy przeszło 10,500 m., trudniących się przemysłem, rybołowstwem i ogrodnictwem. — *Muromski powiat*, obejmuje 2,230½ w. kw. powierzchni, z ludnością około 106,000 m., zajmujących się oprócz rolnictwa różnorodnym przemysłem.

Muroma i Muromskie księstwo. M. podług mniemania Karamzina jedno z plemion fińskich, mieszkające przy ujściu rz. Oki do Wołgi, gdzie na początku XI w. powstało osobne księstwo z m. Muromem, założone przez wygnanego z Czernihowa ks. Jarosława Światosławowicza. Stanowiąc dzielnicę riazańską, zostawało pod wpływem w. ks. włodzimierskich (nad Klaźmą). Spustoszone przez napady Tatarów, wznowione zostało r. 1351 przez Jerzego Jarosławicza, którego 1355 wygnał Teodor, syn Hleba. Ze śmiercią Fiedora, po wygaśnieniu książąt muromskich, Wasil I, syn Dymitra Dońskiego, przyłączył je r. 1392 do Moskwy.

Murowana Goślina, miasto, ob. Goślina Murowana.

Murphy (Artur), pisarz dramatyczny, ur. 1727 w Elphin, w Irlandyi, † 1805 w Londynie; pisał przeważnie dla sceny. Z jego utworów (7 t., Lond. 1786) niektóre utrzymały się aż dotąd w teatrach angielskich

Murray, największa rzeka w Australii, wypływa z góry Kościuszki w Alpach Australskich, przechodzi przez Wiktoryję i południową Australiję, a ubiegłszy mil 220, poniżéj Wellingtonu wpada do jeziora Wiktoryi, skąd kanał odprowadza jéj wody do morza. Spławna jest na długości 178 mil. Przyjmuje z prawéj strony: Logan, Murrumbidgee i Darling; z lewéj Broken, Loddon i Osens.

Murray albo **Moray** (Jakób Stuart, hrabia de), regent Szkocyi podczas niewoli Maryi Stuart, naturalny syn króla Szkocyi Jakóba V, ur. 1531. Połączywszy się ze stronnictwem protestanckiem i królową Elżbietą przeciwko Maryi Stuart, oskarżył ją i Bothwella o zamordowanie męża jéj Darnleya, pojmał ją 15 Czerw. 1567, zmusił do abdykacyi i wyjednał sobie regencyję na czas małoletności króla. Następnie pobił stronników królowéj pod Langside (1568), lecz wkrótce potem został 1569 r. w Linlithgow zamordowany przez Jakóba Hamiltona.

Murray (Sir Jerzy), generał angielski, potomek staroszlacheckiego domu szkockiego, ur. 1772 w majętności rodzinnéj w Pertshire, † 1846 w Londynie. Wszedłszy 1789 do służby wojskowéj, był generałem kwatermistrzem Wellingtona podczas wojny w Portugalii, późniéj dowódcą korpusu angielskiego w Kanadzie, a następnie urzędował jako członek kilku ministeryjów torysowskich. W roku 1841 mianowany generałem feldcechmistrzem, wydał: *„Depesze księcia Marlborough“* (5 tom., Lond. 1845—46).

Murray (Mikołaj), spółczesny teolog amerykański, ur. 1802 w Irlandyi, udał się 1818 do Ameryki i ukończywszy nauki w seminaryjum Princeton (New Jersey), został 1829 duchownym a 1833 zarządzającym kościołem prezbyteryjańskim w Elizabethtown. Znany i wielkiéj używający wziętości polemik religijny, pod pseudonymem *Kirwan*, wydał 1847 piérwszą seryję listów do arcybiskupa katolickiego w New-Yorku, p. t. *„Kirwan Letters“*. W r. 1848 nastąpiła druga i trzecia ich seryja. Oprócz tego wydał jeszcze: *„Romanism at home“* (1852); *„Declin of Popery and its causes“*; *„Men and things in Europe“* (1853); *„Parish pencilling“* (1854).

Murray (Jan), słynny księgarz londyński, ur. 1778 w Londynie, † 1815 r.; objąwszy po śmierci ojca (1793), Szkota *Jana* M., nakład książek, w krótkim czasie postawił go w rzędzie najznakomitszych w Anglii, ściągnąwszy do swéj firmy wszystkich niemal najważniejszych ówczesnych pisarzy angielskich. W r. 1809 założył czasopismo *„Quarterly review“* i zacząwszy wydawać *„Family library“* (1830—41), dał piérwszy popęd do tak rozpowszechnionego obecnie wydawnictwa biblijotek ludowych. Firmę jego prowadzi daléj jego syn *Jan* M.

Murray (Emil), publicysta, rodem Francuz, przybył 1770 do Polski i służył w konfederacyi barskiéj. Wzięty 1772 do niewoli, przepędził 3 lata na Syberyi, skąd wróciwszy, osiadł w Warszawie i przez lat 20 urzędował w komisyi edukacyjnéj i w kancelaryi mniejszéj koronnéj, wydając rozmaite dzieła dotyczące Polski, a w latach 1792—93 *„Gazetę francuską“*. Roku 1800 założył pensyję prywatną dla panien, w r. 1807 redagował znowu *„Gazetę francuską polityczną i literacką“*, potém był tłumaczem w biurze rady stanu i † 1813 w Warszawie. Dzieła jego są: *„De l'état des etudes, des lettres et des moeurs en Pologne“* (Warsz. 1800); *„Examen publique de la langue française“* (tamże 1800).

Murszydabad, miasto, ob. Moorschedabad.

Murten, po fr. *Morat*, m. w szwajcarskim kantonie fryburgskim, na południowym brzegu jeziora M., ma 2,300 m. i pamiętne jest zwycięztwem Szwajcarów, odniesioném 22 Czerwca 1476 nad Karolem Zuchwałym, księciem Burgundyi. Na pamiątkę tego zwycięztwa wzniesiono r. 1822 na polu bitwy pomnik w kształcie obelisku.

Murusis, niegdyś można rodzina Fanaryjotów, któréj protoplastą jest *Panojottis*, piérwszy z Greków, który był drogomanem Porty po 1656. Członkowie téj rodziny: M. *Konstanty* hospodar mołdawski, M. *Dymitr*, i brat ostatniego *Panajottis*, a potém synowcowie Dymitra, *Konstanty* i *Mikołaj*. M., zostając w służbie Porty Ottomańskiéj na początku wieku bieżącego, wyrobili wiele przywilejów dla swoich współrodaków. Wszyscy poginęli zamordowani przez Turków z rozkazu władzy wyższéj.

Muryson, herb, przedstawia w polu białém lub srebrném trzy głowy murzynów, dwie obok siebie, a trzecia pod niemi na tarczy herbowéj.

Murzyni, ob. Negrowie.

Murzynowskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie inowrocławskiém, powiecie bydgoskiém. Podług lustracyi z r. 1661 powstało z dawniejszego sstwa inowrocławskiego przez odseparowanie odeń wsi: Murzyn, Dulsko, Wielowieś, Nowawieś, Buczkowo, Chrząstwo i Osiek. W r. 1771 posiadał je Konstanty Bniński, kasztelanic kowalewski, opłacając zeń kwarty złp. 564 gr. 9, a hyberny złp. 689 gr. 14. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Bnińskiemu, kasztelanowi chełmińskiemu.

Musa, Musaceae, ob. Banan, Bananowate.

Musaeus (greck. *Musaios*), mytyczny śpiewak gre-

cki, wedle podania syn Eumolpa i Seleny, uczeń Linosa czy też Orfeusza. Wedle przepisu Orfeusza zaprowadził w Grecyi różne urządzenia ku czci bogów i słynął jako poeta. Mniemane jego utwory są więcéj niż wątpliwe.

Musaeus, gramatyk grecki, żyjący w końcu V lub na początku VI w. po Chr., napisał epopeję erotyczną „*Hero i Leander*“, którą wydał Passow (Lipsk 1810) z tłumaczeniem niemieckiém.

Musäus (Jan Karol August), pisarz niemiecki, ur. 1735 w Jenie, profesor gimnazyjum w Wejmarze, † 1787. W dziele „*Der deutsche Grandison*“ (2 t., Eisenach 1781—82) występował jako satyryk przeciwko sentymentalności Richardsona, a w „*Physiognomische Reisen*“ (4 zesz., Altenburg 1778—79) przeciwko Lavaterowi. Więcéj nierównie wartości mają wszakże jego „*Volksmärchen*“ (5 t., Lipsk 1843).—Porów. Müllera „*Joh. Karl. Aug. Musäeus*“ (Jena 1867).

Muscari (*Śpilanka*, *Safirek*, *Baranek*), rodzaj roślin z rodziny lilijowatych, obejmujący niskie roślinki w Europie płd. i środk., o małych cebulach, wąskich liściach i pięknych kwiatach, zebranych w gęste grona. M. *botryoides* ma kwiaty maleńkie, błękitne, białe lub purpurowe; M. *comosum*, znajduje się na Podolu i Ukrainie, ma kwiaty dolne zielonawo-szare, a górne ametystowo-błękitne; gatunki te i inne hodują się jako ozdobne. M. *moschatum* ma kwiaty żółtawe, wonne; cebula była używana jako środek nawymiotny.

Muschenbroek (Piotr van), znakomity fizyk holenderski, ur. 1692 w Lejdzie, † 1761; w rodzinném mieście studyjował medycynę, matematykę i fizykę, następnie był prof. fizyki i matemateki w Utrechcie, a potém w Lejdzie. Prace jego znacznie się przyczyniły do rozwoju fizyki doświadczalnéj. Główne jego dzieła są: „*Tentamina experimentorum naturalium*“ (Lejda 1731); „*Elementa physicae*“ (tamże 1741); „*Compendium physices experimentalis*“ (1762); „*Introductio in philosophiam naturalem*“ (2 t. 1762).

Musin-Puszkin (Aleksy, hr.), starożytnik rossyjski, ur. 1744, najprzód wojskowy, potém wysoki dygnitarz cywilny, od 1796 prezes akademii sztuk pięknych, † 1817; wsławił się jako gorliwy zbieracz zabytków literatury i historyi rossyjskiéj. Wydał „*Prawda Ruska*“ (Petersb. 1792); „*Testament w. ks. Włodzimierza Monomacha*“ (1793); „*Słowo o pułku Igora*“ (Moskwa 1800) i w. in. Zbiory jego uległy spaleniu podczas pożaru Moskwy 1812.

Muskaryna, ob. Muchomor.

Muskata (Jan), rodem Szlązak, biskup krakowski od r. 1294, stronnik Wacława, króla czeskiego, po którego śmierci, za wpuszczenie Bolesława, księcia opolskiego, do Krakowa, więziony był czas jakiś z rozkazu Władysława Łokietka w Kunowie. Zarządzał dyjecezyją krakowską lat 26; † 1320.

Muskau, po łużycku *Mużaków*, dominijum w regencyi lignickiéj, w Szlązku pruskim, niegdyś do Górnych Łużyc należące, ma 9 mil kw. i 14,000 m.

Muskuły, ob. Mięśnie.

Muślin (z arab.), delikatna, przezroczysta tkanina bawełniana, która się wyrabia na wzór płótna i w handlu znajduje się w różnych gatunkach. Bardzo delikatny M. zowie się *vapeur*, a jeszcze delikatniejszy *zefir*. Podobna tkanina wyrabia się z wełny, oraz z jedwabiu, zwana *chaly*.

Muśnicki (Nikodem), wierszopis i lingwista, ur. w pow. upickim 1765, wstąpił do zgromadzenia jezuitów 1781 i † w Połocku 1805 r. Ogłosił drukiem poemat bohaterski „*Pułtawa*“ (Połock 1808); „*Drobniejsze poetyckie zabawki*“ (tamże 1804); „*Zabawki teatralne*“ (2 t., tamże 1805). Zostawił w rękopisie oprócz obszernego poematu „*De Christi ab inferis reditu*“, z którego wyjątek drukowany był w „*Miesięczniku Połockim*“ (r. 1818, t. I), kilka innych utworów poetyckich.

Muspratt (Jakób Sheridan), zasłużony chemik, ur. 1821 w Dublinie, † 1871. Kształcił się pod Grahamem i Liebigiem, i wraz z Hoffmannem odkrył toluidynę i nitranilinę. Około r. 1847 założył w Liwerpolu laboratoryjum, w którém się wykształciło wielu chemików. Głównem jego dziełem jest Wykład chemii teoretycznéj, praktycznéj i analitycznéj, (wyd. niemieckie, Brunświk 1856).

Mussaenda (*Cudonęta*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący drzewka i krzewy w krajach gorących, o liściach owalnych i kwiatach zebranych w bukiety wierzchołkowe. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *frondosa*, o kwiatach od spodu szkarłatnych, wewnątrz żółtych; owoc żółty ma kształt oliwki, korzeń służy w chorobach oczu, sok liści używa się przeciw plamom rogówki, kwiaty jako środek napotny przy kaszlu. M. *landia*, na wyspie św. Maurycego, jest drzewkiem, którego bladożółta kora jest gorżka i ściągająca i przybywa do Europy pod nazwą *cortex belahé*.

Musset (Wiktor Danatien), znany więcéj pod nazwą *Musset-Pathay*, literat francuski, ur. 1761 w w Vendôme, † 1832 w Paryżu. Początkowo służył w inżynieryi, a następnie w rozmaitych gałęziach administracyi. Oprócz tłumaczeń z angielskiego, ogłosił z dzieł własnych między innemi: „*Vie militaire et privée de Henri IV, d'après ses lettres inédites*“ (Paryż 1803); „*Recherches historiques sur le cardinal de Retz*“ (Paryż 1807); „*Anecdotes inédites sur M-me d'Epinay*“ (Paryż 1808); „*Souvenirs historiques*“ (Paryż 1810) i główne swe dzieło „*Histoire de la vie et des ouvrages de Jean Jacques Rousseau*“ (Paryż 1821), oraz kilka innych pism dotyczących Rousseau. Sporządził także wyborną edycyję dzieł tegoż pisarza.—**Musset** (Paweł Edme de), syn poprzedniego, pisarz francuski, ur. 1804 w Paryżu. Ukończywszy nauki w liceum Charlemagne, poświęcił się wyłącznie literaturze. Odznaczył się głównie jako autor romansów i nowel. Celniejsze z nich są: „*Table de nuit*“ (Paryż 1832); „*La tête et le coeur*“ (1834); „*Lauzun*“ (2 t., Paryż 1835); „*Guise et Riom*“ (2 t., Paryż 1840); „*Femmes de la régence*“ (2 t., Paryż 1841); „*Course en voiturin*“ (2 t., Paryż 1845); „*Originaux du XVII siècle*“ (Paryż 1848); „*Jean le trouveur*“ (Paryż 1849); „*Lui et elle*“ (Paryż 1859), wedle notat swego brata jako odpowiedź na romans G. Sand „*Elle et lui*“ i t. d. Probował też sił w dramatach, ale

bez powodzenia. Pisma jego, zalecające się językiem czystym i stylem wytwornym, świadczą o niepospolitym jego darze obserwacyjnym. — **Musset** (Ludwik Karol Alfred de), brat poprzedniego, jeden ze znakomitszych poetów nowoczesnych, ur. 1810 w Paryżu, † 1857 tamże. Ukończywszy nauki szkolne w Collége Henri IV, poświęcał się zrazu studyjom specyjalnym (medycynie, prawu, finansom, malarstwu), ale później romantyczny kierunek literatury spółczesnéj pociągnął go ku poezyi. Zachęcony przez W. Hugo i Kar. Nodier, ogłosił tom poezyj: „*Les contes d'Espagne et d'Italie*“ (Par. 1830), któremi wielkie sprawił wrażenie. Utworem „*Le spectacle dans un fauteil*“ (Paryż 1833), zawierającym w sobie obok mnogich kontrastów i dziwactw przeróżnych, wiele piérwszerzędnych piękności, ustalił swą sławę, którą powiększyły jeszcze, a właściwie podniosły już do szczytu: „*A quoi rêvent les jeunes filles*“, fantazyja rozkoszna, pełna wdzięku i słodyczy; „*Namouna*“, poemat przypominający życiem tułackiém i dziwacznem *Beppo* i *Don Juana* Byrona; „*Confession d'un enfant du siècle*“ (2 t. 1836), rozdzierająca serce analiza dobrze znanéj autorowi choroby moralnéj; „*Rolla*“, utwór odznaczający się niezwykłém bogactwem poezyi i niemoralnością idei; „*Nuits*“ (wraz z poprzedniemi pismami wyszły w Paryżu 1835—37), elegije wzniosłe, oblane łzami boleści i udręczeń ludzkich, arcydzieło swego rodzaju; dyjalog „*Dupont et Duvont*“, nielitościwe szyderstwo z ulepszeń społecznych, o których marzy filozofija nowoczesna. Poezyje te miały wielbicieli szczególniéj między młodzieżą paryską i postawiły M. na czele nowéj szkoły. Obok nieporównanego wdzięku w mistrzowskiéj i wytwornéj formie, uderzają w nich: lekceważenie idei, nadmiar jędrności, porywy ogniste, bogactwo kolorytu, potężna ironija wolterowska, niemoralność jaskrawa, pogarda ludzkości, sceptycyzm ogólny, a wreszcie brak ideału. Na kierunek taki wpłynęło niemało zerwanie serdecznych przedtém stosunków z panią Georgés Sand, które zakrwawiło serce poety, napełniło je goryczą bez granic, a samego poetę pchnęło w otchłań życia, pełnego dzikości i swawoli. On jeden może tylko z poetów francuskich uczuł najgłębiéj wszystkie cierpienia i radości nowoczesne i uwiecznił je w potężnych wybuchach ognistéj namiętności. Z tego téż powodu jest M. ulubieńcem spółczesnéj generacyi we Francyi. Jako dramatyk zasłynął M. swemi „*Comédies*“ i „*Proverbes*“, pełnemi werwy, dowcipu i ironii, które jakkolwiek nie pisane dla sceny, były jednakże wielokrotnie przedstawiane. Celniejsze z nich są: „*Le caprice*“ (1847; przekład polski W. Przybylskiego, Wilno 1857); „*Il ne faut jouer de rien*“ (1848); „*Louison*“ (1849); „*Les caprices de Marianne*“ (1851; w przekładzie Lubowskiego przedstawione na scenie warszaw. 1874) i t. d. W polskiém tłumaczeniu mamy jeszcze: *Lizetka* (p. Szymanowskiego); *Przez zazdrość* (Swieszewskiego); *Układy* (Jasińskiego); *Zielone rękawiczki* (J. Korzeniowskiego); *Usta i czara* (Paigerta; Lwów 1871); *Nie można przewidzieć wszystkiego* (p. Mellerową, Warsz. 1872).—Jako prozaik w swoich „*Nouvelles*“ i „*Romans*“ jak. „*Emmeline*“, „*Deux maitresses*“ (1837); „*Fréderic et Bernerette*“, „*Le fils du Titien*“ (1838); „*Margot*“ (1838); „*Croisilles*“ (1839); „*Contes*“ (1854) i t. d. zaleca się starofranc. wdziękiem i lekkością w opowiadaniu, mistrzostwem w kreśleniu obrazów, uczuć i namiętności. Najlepsze zbiorowe wyd. dzieł M. sporządził Charpentier „*Oeuvres complètes*“ (10 t., Paryż 1865—66). 1852 r. został członkiem akademii.—Porów. Lubowskiego „*A. M.*“ (Wieniec z r. 1872, Nr. 83 i nast.).

Mustafa, imię 4 sułtanów tureckich.—**Mustafa I**, ur. 1599, wstąpił na tron po swym bracie Achmedzie 1617, ale już 1618 zrzucony przez janczarów i uwięziony; odzyskawszy wolność 1622, wstąpił na tron ponownie, ale po raz wtóry został detronizowany 1623; † 1632 uduszony.—**Mustafa II**, 1695—1703, syn Machometa III, a następca swego wuja Achmeda II, ur. 1664. Początkowo pomyślne prowadził wojny z cesarzem, Wenecyjanami i Rossyjanami. Później wszakże zmieniła się fortuna i M. musiał zawrzeć 1697 pokój karłowicki, który, jako dla Turcyi wielce niekorzystny, wykazał Europie zupełne jéj osłabienie i chylenie się do upadku. M. detronizowany 1703 r., † 1704.—**Mustafa III**, 1757—74, syn Achmeda III, a następca Osmana III, ur. 1716, † 1774. Zaraz po swém na tron wstąpieniu zajął się uporządkowaniem finansów i osobiście pracował nadzwyczaj usilnie nad podźwignieniem upadającego państwa. Jednakże mimo całéj gorliwości nie mógł mu przywrócić dawnéj potęgi. Wojna z Rossyją 1768—1774, wypowiedziana po części z okazyi konfederacyi barskiéj, zakończyła się po wielu klęskach na lądzie i morzu, arcyniekorzystnym dla Turcyi pokojem w Kuczuk Kajnardżi (20 Czerw. 1774), mocą którego otrzymała Rossyja kraj cały między Bohiem i Dnieprem, a nadto jeszcze uzyskała prawo wolnéj żeglugi na m. Czarném.—**Mustafa IV**, 1807—1808, syn Abd-ul-Hamida a następca Selima III, ur. 1779; wstąpił na tron 1807 r. i zaraz ogłosił firman wypowiadający wojnę Rossyi, obiecał przywrócić dawne zwyczaje, obalił wszystkie ustawy Selima i zniszczył drukarnię w Scutari. Następnego jednak roku został zdetronizowany przez Mustafę Bairak Dar, paszę Ruszczuku, i wtrącony do więzienia, gdzie † 1808 uduszony.

Mustafa (*Kara*), wielki wezyr sułtana Machometa IV, syn spaha, wychowany przez Mehemmeda Kiuprili, bardzo już wcześnie odznaczył się okrucieństwem względem chrześcijan. Po śmierci Achmeta został 1676 w. wezyrem, wypowiedział 3 Mar. 1677 Rossyi wojnę, ukończoną ze szkodą Porty zawieszeniem broni w Radzimiu 11 Lut. 1681. Walcząc następnie r. 1682 przeciwko cesarzowi Leopoldowi I, dotarł 14 Lipca 1683 z armiją 200,000 ludzi wynoszącą aż pod sam Wiedeń, gdzie na głowę pobity przez Jana Sobieskiego, usunął się do Węgier, a tam nowéj doznawszy klęski, z rozkazu sułtana zabity został 25 Grudnia 1683 r.

Musujące napoje, napoje, w których wywiązuje się, mniéj lub więcéj szybko, rozpuszczony w nich kwas węglany, nadający im przyjemny, właściwy smak szczypiący. Kwas węglany może być uwięziony

w napojach bądź przez wtłaczanie go pod wysokiém ciśnieniem, jak w wodzie sodowéj, albo też zostaje w nich wyrobiony w skutek fermentacyi alkoholowéj.

Muszkatela, ob. Pelargonija.

Muszkatka, odmiana gruszek, ob. Grusza.

Muszkatowiec, *Muszkatowe drzewo*, ob. Myristica.

Muszle, ob. Mięczaki.

Musztarda, ob. Gorczyca.

Muszyńskie, jezioro w gub. łomżyńskiéj, pow. ostrołęckim, wsi Borowe, zajmuje 19 morgów przestrzeni.

Mutina (Tomasz), najdawniejszy malarz czeski XIII wieku, którego arcydzieło, *obraz N. Panny pomiędzy patronami czeskimi*, znajduje się w Wiedniu w galeryi Belwederskiéj.

Mutra, ob. Szruba.

Muzagetes, przewodnik Muz, przydomek bożka Apollina.

Muzeum (greck. *museion*), tak się nazywało u starożytnych każde miejsce (świątynia, gaj i t. d.), poświęcone Muzom (ob.), a późniéj każde miejsce, w którém oddawano się studyjom i zajęciom, zostającym pod Muz opieką. Słynne było M. Ptolemeusza Filadelfa w Aleksandryi, gdzie gromadzili się uczeni swoi i obcy, żyli kosztem króla, pracowali nad naukami i ich rozpowszechnieniem. Był to rodzaj rzeczypospolitéj uczonych.— Porów. pisma: Bartheya (Berl. 1838) i Klippela (Getynga 1838). Już w wiekach średnich wyraz M. był w użyciu powszechném. Obecnie we wszystkich prawie większych miastach zagranicznych istnieją muzea literackie, w których mieszczą się czasopisma naukowe i gazety i które służą także do zgromadzeń towarzyskich. Przeważnie jednak mianem M. oznaczają dzisiaj zbiory okazów natury lub przedmiotów sztuki, które, będąc nagromadzonymi w przeznaczonym wyłącznie na to gmachu, wystawiane są już to na widok znawców i ku zadowolnieniu przyjaciół sztuki, już to dla celów naukowych. Istnieją więc muzea zoologiczne, mineralogiczne, anatomiczne, archeologiczne i t. d. Częściéj jeszcze oznaczają nazwą M. wyłącznie zbiory dzieł sztuki wszelkiego rodzaju (rzadko jednak utworów malarstwa), które należą albo do wszystkich czasów (muzea cywilizacyjno-historyczne, etnograficzne), albo pochodzą z niektórych tylko okresów, np. ze starożytności, wieków średnich (M. germańskie w Norymberdze), czasów nowszych (np. M. Thorwaldsena w Kopenhadze). Wielką bardzo ważność mają szczególniéj muzea, zawierające dzieła sztuki starożytnéj. W Grecyi podobnego rodzaju M. bywały główniejsze świątynie; w Rzymie pod nazwą daktylijotek upowszechniają się od czasów Sulli; w nowszych czasach dał początek muzeom Cola Rienzi (1347); piérwsze wielkie M. założył we Florencyi Wawrzyniec Medici (1472—92). Muzea włoskie, mianowicie w Rzymie (na Kapitolu, w Watykanie i Lateranie), Neapolu i Florencyi, należą do najsłynniejszych i najbogatszych w całym świecie. Takiémże samém jest M. Louvre'u w Paryżu, a po części także zbiory b. biblijoteki cesarskiéj i Musée Napoléon III. Z prowincyjonalnych M. francuskich najbogatsze są w Arles, Grenobli, Marsylii, Orange, Nimes i Tuluzie. W Anglii Brytańskie Muzeum (ob.) najpiérwsze jest w świecie ze względu na dzieła sztuki greckiéj; z innych angielskich wymieniamy M. w Oxford, Cambridge i Liverpool. Z niemieckich słynne są w Dreźnie, Monachijum, Wiedniu i Berlinie. Ze szwedzkich znane jest M. w Stockholmie, z duńskich w Kopenhadze; z rossyjskich w Ermitażu (ob.) w Petersburgu, w Carskiém Siele i Pawłowsku; z polskich krakowskie i Platera w Rapperswyl w Szwajcaryi, oraz zbiory przy biblijotekach prywatnych, jak np. przy biblijotece Ossolińskich we Lwowie. W Grecyi utworzono 1867 wielkie M. narodowe.—Porów. Böttigera „*Ueber Museen und Antikensammlungen*“ w jego „*Kleine Schriften antiquarischen Inhalts*“ (t. 2, Drezno i Lipsk 1838).

Muzułman (*Musulman*), z arabsk. *Muslim*, poddający się woli Bożéj, ogólna w języku polskim nazwa Turków i wyznających wiarę mahometańską.

Muzy (greck. *Musai*), u starożytnych Greków boginie sztuk pięknych i nauk, których liczba z czasem od trzech, aż do dziewięciu urosła. Liczbę dziewięciu muz piérwszy przywodzi Hezyjod, przedstawiając je jako córki Zeusa i Mnemozyny, a mianowicie: *Klio* (oznajmiająca), *Euterpe* (ucieszająca), *Thalija* (kwitnąca), *Melmopena* (śpiewająca), *Terpsychora* (tańcząca), *Erato* (pieszcząca), *Polyhymnija* (darząca pieśniami), *Uranija* (niebiańska), *Kalliope* (pięknogłosa). Homer przedstawia już te 3 ostatnie jako boginie pieśni, przebywające na szczycie Olimpu.

Muzyczne stowarzyszenie i uroczystości, jako objaw wzrastającego miłośnictwa muzyki i środki potężne szerzenia znajomości arcydzieł muzycznych, powstały na początkach bieżącego stólecia. Piérwszy popęd dał szwajcar H. G. Nägeli, urządzając w Zurych (1812) tego rodzaju uroczystość; w Niemczech wprowadził je G. F. Bischoff. Odtąd każde miasto ma swe stowarzyszenia muzyczne, przyczyniające się do uświetniania swoim udziałem każdego ważniejszego obchodu. Świetnemi szczególnie bywają obchody jubilejuszowe w pamięć wielkich muzyków, jak uroczystości urządzone niedawno w Bonn na cześć Bethovena i Schumana. Obchody takie trwają po kilka dni i odbywają się przy udziale kilkunastu stowarzyszeń muzycznych i śpiewaczych. Podczas gdy towarzystwa muzyczne szerzą zamiłowanie i znajomość klasycznéj muzyki w wyższych i średnich klasach społeczeństwa, to towarzystwa śpiewaków (*Gesangvereiny* i *Orfeony*) wywierają zbawienny wpływ na młodzież i niższe klasy, śród których rozbudzają poczucie estetyczne i zamiłowanie do szlachetniejszych rozrywek. W Warszawie urzędnik pruski Musquo założył w początkach bieżącego stólecia stowarzyszenie muzyczne p. n. *Harmonija*, które istniało do 1808 r. członkowie sami wykonywali oratoryja, symfonije, kwartety i t. p. utwory. Obecnie od 1871 istnieje *Towarzystwo muzyczne*, które mimo chętnego poparcia ze strony publiczności, około 1,500 członków, nie przyczynia się wiele do rozbudzenia życia mu-

zykalnego, poprzestając na urządzeniu skromnych wieczorków muzycznych i rzadkich koncertów większego znaczenia. W Krakowie istnieje towarzystwo pod nazwą *Muza*. Lwów również posiada stowarzyszenie muzyczne przez Mikulego prowadzone.

Muzyczne znaki i skrócenia, używają się przy pisaniu utworów muzycznych dla uniknięcia wyrazowych objaśnień. Jestto rodzaj uniwersalnéj mowy muzycznéj, zrozumiałéj dla wszystkich, i stąd nienależy pochwalać występującéj w nowszych czasach dążności, do zastąpienia włoskich powszechnie przyjętych terminów, odpowiedniemi narodowemi. Za przykładem Niemców i Francuzi dziś już dość często posługują się swą własną terminologiją. Wyliczenie i objaśnienie znaków i skróceń muzycznych zamieszcza każda szkoła na fotepijan.

Muzyka, wyraz grecki, oznaczający pierwotnie ogół wszystkich sztuk kształcenie ducha na celu mających (studia humaniora), w przeciwstawieniu do *gimnastyki* (ob.) wyrabiającéj ciało. W piérwszych wiekach ery chrześcijańskiéj dopiéro M. otrzymała swe dzisiejsze znaczenie *sztuki dźwięków*. Istotę jéj stanowi przedstawienie wszelkich stanów duszy i pojawów świata zewnętrznego za pomocą sztucznie uporządkowanych dźwięków. Powstawszy razem z językiem i śród niego niejako, otrzymała w akcencie klucz pozwalający jéj uchwycić wszelkie przedmioty i zjawiska. M., mając dźwięk za swój materyjał formalny, ulega prawom fizycznym i jest ściśle związaną z *akustyką*, działem fizyki, rozwiniętym samoistnie dopiéro w 18 stóleciu i zajmującym się zbadaniem praw tworzenia się, kombinawania i rozchodzenia brzmień. Nauka o dźwięku, jako materyjale muzycznym, rozpada się na trzy działy: naukę o *rytmie* (ob.), *melodyi* (ob.), i *harmonii* (ob.). *Rytm* pierwotnie ściśle się wiązał z metrycznością mowy i tańca, późniéj dopiéro, zwłaszcza przez wprowadzenie czysto rytmicznych instrumentów, jak bębny, kotły, trąby, uzyskał swą samodzielność. *Melodyja* stanowi duszę M., wiążąc w jednę całość cały szereg tonów, mimo to *harmonija*, dziś zwłaszcza, stała się najważniejszym działem teoryi muzyki, która nawet przybrała nazwę *Nauki harmonii*. Rozwinięciu harmonii zawdzięcza głównie M. swój blask dzisiejszy. Nauka harmonii rozpada się na tak zwany *generałbas*, (ob.) *kontrapunkt* (ob.) i naukę o formach muzycznych czyli *kompozycyję*. M. odpowiednio do materyjału jakiego używa (głos ludzki lub narzędzia muzyczne), dzieli się na *wokalną* i *instrumentelną*, odpowiednio zaś do swego charakteru na *religijną*, *sceniczną* (opera), *koncertową* i *pokojową*. Religijna M. ogarnia nietylko pieśni i hymny składające rytuał kościelny, lecz także utwory przeznaczone do wykonywania przez głosy ludzkie z organami lub orkiestrą (msze, oratoryja, nieszpory, pojedyncze modlitwy i hymny). M *sceniczna* obejmuje operę (ob.) z jéj poddziałami (opera seryjo, buffa), balet, melodramat, wodewil. M. *koncertowa* (ob. koncert), posiada najobszerniejszy i wielce różnorodny zakres od *symfonii* (ob.) począwszy, należą tu tak zwane właściwe *koncerty* na różne instrumenta, jak uwertury, fantazyje, wyjątki z oper, kantaty, utwory do śpiewu (sola, duety, i t. p.). M. *pokojowa* właściwie stanowi dział koncertowy, obejmując utwory wymagające mniejszych sił wykonawczych, kompozycyje na sam fortepijan, *tria*, *kwartety* i *kwintety* na instrumenta smyczkowe, romanse i pieśni, duety dla głosów z mniejszą skalą pisane. Dzisiejsze czasy możnaby nazwać wiekiem koncertowéj i pokojowéj M. Rozwój historyczny M. przedstawia nam bardzo ubogie początki; starożytność z wyjątkiem Greków (ob. Grecka M.), mało bardzo posunęła się na tém polu. Rozszerzenie chrześcijaństwa i rozwinięcie rytuału kościelnego rozniosło po świecie znajomość form i techniki muzycznéj. Zbiór melodyj kościelnych przez Grzegorza W. dokonany stał się kanoniczną księgą M. kościelnéj. Gwido z Arezzo (ob.), zakonnik benedyktyński, zreformował system pisania nut i oznaczania interwałów. Krucyjaty wprowadziły w zwyczaj śpiéwy chóralne i dały pochop do rozwoju melodyj narodowych. Śpiéw wielogłosowy, niechętnie widziany z początku przez kościół, ustalił się w Rzymie, który został ogniskiem życia muzykalnego razem z Niderlandami, zwłaszcza gdy gienijusz Palestryny (ob.) rozniósł sławę włoskich mistrzów po świecie. Walka żywiołu świeckiego z kościelnym wyraziła się w rozdziale muzyki na kościelną i świecką i w rozwoju téj ostatniéj. M. kościelna rozwinęła się w Polsce w XVI w. (w Krakowie mianowicie), znalazłszy przedstawiciela w M. Gómółce (ob.). Od XV wieku Włosi słyną jako naród par excellence muzykalny; kompozytorzy i śpiéwacy włoscy utrzymują przez trzy wieki berło przewagi artystycznéj. W ostatniém dopiéro stóleciu zaczyna się rozwój muzyki narodowéj we Francyi, Niemczech, Anglii, Polsce i Rossyi, skutkiem czego wpływ włoski znacznie osłabł. Pojawienie się gienijalnych kompozytorów niemieckich, jak Mozart, Beethoven, Weber, Szubert, Mendelsohn, przeważyło dziś szalę na stronę M. niemieckiéj, któréj wpływ nietylko we Francyi (Berlioz, Gounod) i Słowiańszczyźnie (Moniuszko, Glinka), ale i we Włoszech samych (Verdi w „*Don Karlosie*“ i „*Aidzie*“) czuć się daje. Literatura M. jest bardzo bogata i składa się: 1) z podręczników, jakie skreślili z dawniejszych: Gafurius, Glarnau, Kircher i Fux po łacinie, Zarlino po włosku, Mersenne po francusku, Mattheson po niemiecku, a z nowszych: Marpurg, Martini, Kirnberger, Reicha, Weber, Marx i inni; 2) ze słowników encyklopedycznych: Gerbera, Lichtenthala, Bernsteina Fétisa i t. p.; 3) z dzieł historyję M. przedstawiających jak Printza, Bonnte'a, Hawkinsa, Burneya Forkela, Ambrosa. Nasza literatura jest dość ubogą w tego rodzaju prace: S. Moniuszki: „*Pamiętnik do nauki harmonii*“; Sikorskiego; „*Doręcznik muzyczny*“; Łady, „*Historyja muzyki*“, stanowią całe nieledwie jéj bogactwo, prac bowiem takich jak „*Słownik*“ Sowińskiego i „*Historyja opery*“ Karasowskiego nie zaliczamy tu dla ich specyjalnego charakteru.

Muzyłowski (Andrzéj), protopop słucki i kanon-

ski, gorliwy obrońca wyznania prawosławnego na Litwie, głośny ze swojéj polemiki ze Smotryckim. Wydał w języku polskim i białoruskim: „*Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu albo warunek przeciw apologiej jadem napełnionéj, którą wydał Melety Smotrycki*“ (Wilno 1629).

Myargiryt, ob. Srebro.

Mycelium, *grzybnia*, ob. Grzyby.

Myceny albo *Mykene* (*Mycenae*), bardzo starożytne m. w Argolidzie w Peloponezie, rezydencyja Agamemnona, r. 464 prz. Chr. zburzona przez Argiwów; zwaliska jéj, dotąd jeszcze widzialne, leżą w pobliżu Charvati.

Mycielski (Piotr), z Mycielina w Sieradzkiém, wydał w r. 1573 pisemko p. t. „*Przestroga, t. j. pokazanie upadków naszych ziem, także i korony polskiéj z obierania pana z pośrodka siebie*“.

Mydlnik (*Saponaria*), rodzaj roślin z rodziny goździkowatych (lepnicowych), mający za cechy: kielich rurkowaty, 5 zębny, korona o 5 płatkach paznogciowatych, pręcików 10, słupek dwuszyjkowy, torebka wielonasienna, otwierająca się w wierzchołku; zioła w Eur. i Azyi mniejszéj. M. *lekarski* (*S. officinalis*) rośnie w zaroślach, przy drogach i t. d. w całéj Europie; ma łodygę na 1—2 stóp wysoką, o liściach podłużnych, naprzeciwległych, kwiatach sporych, cielistych lub białych, do goździków podobnych, kwitnie od początku Lipca do końca Września. Korzenie są trwałe, grubości małego palca, zewnątrz czerwonawe; stanowią one lekarstwo silnie otwierające i rozpuszczające, używane w zatkaniach trzewiów brzusznych, a zarazem i w chorobach skóry wyrzutowych i w syfilitycznych zakażeniach krwi. Zawierają one *saponinę* (ob.), która się w roztworze wodnym silnie pieni. Używa się też korzeni do prania bielizny, koronek, czyszczenia złota i t. p. M. *polny* (*S. vaccaria*), u nas rzadszy, ma kwiaty różowe; nasiona były niegdyś używane jako środek moczopędny.

Mydło, związek jednego lub kilku kwasów tłuszczowych z alkalijami; powstaje, gdy potaż lub soda w obec wody działają na tłuszcze, przyczem z tłuszczów (ob.) wydziela się gliceryna, a alkalija tworzą z kwasami tłuszczowemi rodzaj soli. Potaż tworzy mydła *miękkie*, soda zaś *twarde*; daléj, stosownie do użytych kwasów tłuszczowych, M. dzielą się na łojowe, oliwne, kokosowe, tranowe, żywiczne i t. d.; wpływ atoli kwasu daleko jest mniejszym, niż zasady. Pod względem technicznym rozróżnia się daléj M. twarde na M. ziarniste, szlifowane i wypełnione. M. *ziarniste*, ma swą nazwę stąd, że M. gotowe, po wydzieleniu go z roztworu przez sól kuchenną (wysolenie), gotuje się na ziarno, t. j. dla utworzenia masy jednostajnie stopionéj, w któréj po skrzepnięciu dają się rozróżnić cieńkie włókna krystaliczne. Nieczystości znajdujące się przy M. w małéj ilości łączą się z niekrystaliczną częścią mydła i tworzą marmurkowanie. M. *szlifowane* czyli *gładkie* powstaje przez tak zwane szlifowanie M. ziarnistego, t. j. przez gotowanie M. ziarnistego z wodą lub słabym ługiem, przyczem M. nabiéra znacznej ilości wody i traci zdolność krystalizowania. M. *wypełnione* czyli eszwegskie, obecnie najbardziéj używane, jest najgorszym gatunkiem M., gdyż nie jest ono dostatecznie solonem, ług się zupełnie od M. nie oddziela i cała zawartość kotła krzepnie jako M. Własność wydawania się twardem, nawet przy znacznéj ilości wody, posiada zwłaszcza M. kokosowe, wyrób też M. wypełnionego wzrósł od czasu rozpowszechnienia się oleju kokosowego.—M. *łojowe* jest przeważnie palmitanem i stearanem sody i otrzymuje się pośrednio, t. j. łój ługuje się z potażem i tak otrzymane M. miękkie czyli potażowe zamienia się w twarde czyli sodowe przez sól kuchenną czyli chlorek sodu (wysolenie). Łój z potażem gotuje się w stosownych kotłach około 5 godzin, następnie soli się masę jeszcze wrzącą; 10 centnarów łoju dają przecięciowo $16^2/_3$ cet. M., przez wyschnięcie na powietrzu traci jeszcze około 10%. M. *olejowe* (z oleju oliwnego i makowego), *palmowe i żywiczne* otrzymują się mniéj więcéj w podobny sposób. M. *miękkie* czyli *szare* są to M. potażowe, na powietrzu nie wysychają, ale owszem przyciągają jeszcze wilgoć z powietrza i tworzą galaretę. W ogóle są to roztwory M. potażowego w nadmiarze ługu potażowego, zmięszane z gliceryną. Przy odtłuszczaniu materyj wełnianych i in. mają one pierwszeństwo przed M. sodowemi. Do M. miękkich należy też od niedawna rozpowszechnione M. *glicerynowe*, t. j. M. zawiérające wolną glicerynę, która mu nadaje łagodność; daléj M. wyrabiane z tłuszczu świńskiego, które z dodatkiem olejku gorżkich migdałów tworzy M. *migdałowe*. M. *kostne* jest mieszaniną M. żywicznego lub kokosowego z galaretą kości; tak zwane M. *biednych liwerpolskie* zawiera wszystkie części składowe kości. M. *krzemionkowe* zawiéra wtartą krzemionkę, co się robi dla oszczędzania M. M. *pumeksowe* zawiéra w tymże celu sproszkowany pumeks.—M. *toaletowe* robią się albo przez przetopienie M. zwykłego i dodanie na gorąco ciał wonnych, albo przez perfumowanie na zimno M. zwykłego, albo też przez przyrządzanie bezpośrednie M. wonnego z najdelikatniejszych materyjałów, z dodatkiem aromatów i pigmentów. M. *przezroczyste* czyli *przeświecające* otrzymują się przez rozpuszczenie M. w równéj objętości alkoholu i odlanie téj cieczy w formy; M. to twardnieje dopiéro po 3—4 tygodniach. Do barwienia M. używa się cynobru i fuksyny na czerwono, ultramaryny na błękitno, palonego cukru na brunatno. Do perfumowania bardzo często używa się olejku cynamonowego; słynne M. windsorskie zawiéra olejek kminkowy i lawendowy. M. używa się do czyszczenia skóry, bielizny, sukna, jako smarowidło dla zmniejszenia tarcia i t. d. W M. piérwiastkiem działającym są głównie alkalija, które lubo połączone z kwasami tłuszczowemi, nie tracą swéj własności łączenia się z rozmaitym brudem, zwłaszcza z częściami tłustemi; kwasy tłuszczowe tylko łagodzą działanie alkalijów i zarazem służą jako środek ochronny przeciw ich łączeniu się z kwasem węglanym. M. stało się dziś tak powszechną potrzebą, że ilość zużywanego M. uważa się za miarę dobrobytu i cywilizacyi narodu. Por

Perutza „*Die Industrie der Fette und Oele*“ (Berl. 1866).

Mydrasz, ob. Talmud.

Mydriasis, chorobne rozszerzenie źrenicy (ob.), zależne od paraliżu jéj zwieracza lub skurczu mięśnia rozszerzającego, ma miejsce przy ślepocie, towarzyszy bardzo wielu chorobom nerwowym, może być sprowadzone sztucznie i bardzo często w celu leczniczym wywołuje się przez odpowiednie środki (mydriatica), jak belladonna (lub częściéj, otrzymywana z niéj atropina) i lulek.

Myelitis (*spinalis*), zapalenie rdzenia kręgowego, bywa następstwem zaziębienia, uderzenia, choroby syfilitycznéj, pruchnienia kręgów i t. d. Objawami tego cierpienia są bóle w krzyżu i paraliż organów, biorących nerwy z rdzenia kręgowego poniżéj chorego miejsca, najczęściéj paraliż nóg, pęcherza moczowego (ob. moczenie), kiszki odchodowéj (*paraplegia*). Leczenie M. wychodzi z ogólnych zasad przeciwzapalnego leczenia.

Mykale, u starożytnych góra w Azyi Mniejszéj, naprzeciwko wyspy Samos, przy któréj wódz grecki Xantippos r. 479 prz. Chr. zniszczył flotę perską.

Mykologija (z greck.), nauka o grzybach.

Mykoni, u starożytnych *Mykonos*, wyspa grecka na morzu Egejskiém, jedna z Cyklad, obejmująca 2 mil kw. powierzchni z ludnością 7,000. Główne m. Mykoni, ma 6,000 m., port i jedyne na całéj wyspie źródła wody słodkiéj do picia.

Mykwa lub *Mykwe* (po hebr. *wodozbiór*), rodzaj łaźni, w któréj kobiety zamężne oczyszczają się po odbyciu peryjodu miesięcznego.

Mylitta, naturalistyczna bogini babilońska, bardzo podobna do greckiéj Afrodyty, z którą często była identyfikowana. Czczono w niéj szczególnie piérwiastek twórczy i płodzący. Pojęcie to uwydatniało się najwyraziściéj w panującym ogólnie zwyczaju, że każda Babilonka uważała za swój obowiązek raz przynajmniéj w życiu oddać się na intencyję téj bogini obcemu mężczyźnie za pewne wynagrodzenie, które składała na ołtarzu lub do skarbca świątyni.

Mylius (Arnold), sławny drukarz niderlandzki, ur. 1540, bawił jakiś czas w Polsce, jako sekretarz kardynała Jerzego księcia Radziwiłła, † 1605 r. w Kolonii. Wydał między innemi wizerunki królów polskich, ryte na miedzi, z krótką każdego z nich bijografiją p. t. „*Principum et Regum Polonorum imagines ad vivum expressae, quibus adjectae sunt breves singulorum historiae et res praeclare gestae*“ (Kolonija 1594), oraz dzieło Marcina Broniewskiego „*Descriptio Tartariae*“ (1595, z mapą).

Mylius (Jerzy), profesor teologii w Wittemberdze, późniéj w Jenie, rodem z Augsburga, ur. 1544, † 1607; wydał głośne swojego czasu dzieło przeciwko jezuitom w Polsce, p. n. „*Sendbriefe an die evangelische Christen in Liefland, Polen, Littau, Churland* etc.“ (2 wyd., Jena 1596), które przełożone na język polski wyszło p. t. „*Przestroga albo napomnienie listowne do ewangielików i t. d.* (1596 bez m. dr.).

Mylius (Jan), rodem z Saksonii, sprowadzony przez Jerzego Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, do Polski, był nauczycielem jego synów i podróżował potém z nimi za granicą. Żył w połowie wieku XVI i wydał mnóstwo panegiryków na cześć królów i panów polskich. Wszystkie jego poezyje wyszły p. t. „*Poemata*“ (Lipsk 1568).—Inny **Mylius** (Jan), rektor szkoły w Elblągu, ogłosił dzieło „*De nova Schola Elbigensi*“ (1596).

Mymerus (Franciszek), wierszopis i pedagog, rodem z Lewenburga na Szląsku, wykładał w akademii krakowskiéj języki starożytne; † w Krakowie w piérwszéj połowie XVI w. Wydał znaczną liczbę dzieł rozmaitéj treści, w języku łacińskim, wierszem i prozą.

Mynjan, w liturgicznych przepisach u Żydów liczba dziesięciu dorosłych mężczyzn, potrzebna koniecznie do odbywania niektórych części nabożeństwa publicznego.

Mynster (Jakób Piotr), słynny teolog i kaznodzieja duński, ur. 1775 w Kopenhadze, ostatecznie od 1834 biskup Zelandyi, † 1854. M. był nietylko jednym z najznakomitszych kaznodziejów duńskich, ale zarazem zdolnym i gruntowną naukę posiadującym teologiem, zasłużonym szczególniéj na polu teologii praktycznéj. Z pism jego izagogicznych naważniejsze są: *Wstęp do listu św. Pawła do Filipensów* (Kopenhaga 1811) i *do Galatów* (t. 1816). Literaturę homiletyczną wzbogacił dziełem „*Om den Kunst at praedikte*“ (t. 1810) i kilkoma zbiorami kazań. Z pism dogmatycznych celniejsze: „*Grundrids af den christelige Dogmatik*“ i „*Betragtninger over de christelige Troeslaerdomme*“. Na krótko przed śmiercią ogłosił autobijografiję („*Meddedelelser om mit livnet*“, Kopenhaga 1854). Zbiór drobnych pism izagogicznych wydał p. t. „*Blandede Skrifter*“ (3 t., Kopenhaga 1852—53). Porów. Martensena „*Til Erindring om J. P. M.*“ (1855).

Mynsycht (Jerzy Erazm Frańciszek), historyk niemiecki XVII w., żyjący w Norymberdze, ogłosił drukiem pomiędzy innemi: „*Polnischer Florus, das ist kurtze doch gründliche Beschreibung aller derer Kriege welche König Johannes Casimirus geführet*“ (Norymberga b. r.).

Myologija (z greck.), część **anatomii**, zajmująca się mięśniami.

Myopia, *krótkowzroczność*, wada wzroku, skutkiem któréj człowiek tylko do pewnéj od oka odległości wyraźnie widzi przedmioty. Stopień M. jest rozmaity, przy najwyższych stopniach punkt najdalszy wyraźnego widzenia leżeć może w odległości dwu cali od oka. Przyczyną M. jest budowa oka, przy któréj promienie równoległe, po załamaniu się w jego przyrządzie dyjoptrycznym, tworzą obraz przed siatkówką; na siatkówce więc utworzyć się mogą wyraźne obrazy tylko przedmiotów bliżéj położonych; stosunek taki zależeć może albo od zbytniéj wypukłości powierzchni łamiących, albo od przedłużenia osi oka. Jeżeli nie wyłączną, to najczęstszą przyczyną M. jest ta ostatnia. M. rzadko jest wrodzoną, najczęściéj jest następstwem chorobnego procesu w tylnéj części gałki ocznéj, który jéj wypuklenie za sobą prowadzi (ob. *Staphyloma po-*

stacum). Długa praca nad drobnemi przedmiotami z pochyloną głową w niewystarczającem świetle przedewszystkiem sprzyja rozwojowi tego procesu, zwłaszcza przy dziedzicznem ku temu usposobieniu; rozszerzenie M. jest więc jednym ze smutnych następstw cywilizacyi. W szkołach liczba krótkowzrocznych wzrasta z każdym rokiem, co w części od wadliwego urządzenia sal i stołów zależy. Prócz niewygód, jakie sprawia sama M., grożą każdemu krótkowzrocznemu, jako następstwo jego cierpienia, najcięższe choroby oka i łatwość utraty wzroku. Oddalić można od oka przestrzeń wyraźnego widzenia przez użycie soczewek wklęsłych, które wszakże oku zdrowia nie przywrócą, a niewłaściwie dobrane powiększają jeszcze nawet niebezpieczeństwo utraty wzroku. Najważniejszą przy M. rzeczą jest oszczędzanie oczu przy pracy, czytanie w dobrem świetle, na pochyłym pulpicie i przy pomocy umiejętnie dobranych okularów.

Myosis, nadmierne zwężenie źrenicy (ob.) zależne od skurczu jéj zwieracza, napotyka się jako objaw odruchowy w chorobach zapalnych, w chorobach nerwowych, przy użyciu pewnych środków (myotica), jak opium, bób Kalabaryjski i in.

Myosotis, ob. Niezapominajka.

Myosurus, ob. Mysiurek.

Myrcia (*Mirtynka, Angielskie korzenie*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, którego najwięcéj znany gatunek M. *coriacea* jest krzewem w Indyjach zach; jagody jego mają woń cytrynową i zarówno jak liście i kwiaty używają się przeciw krwotokom, kora służy do garbowania, drewno używa się w farbierstwie.

Myrica, Myriceae, ob. Woskownica, Woskownicowate.

Myriophyllum, ob. Wywłócznik.

Myristica (*Muszkatowiec, Muszkatowe drzewo*), rodzaj roślin z rodziny muszkatowcowatych, o kwiatach rozdzielnopłciowych; okrywy kwiatowe pojedyńcze mają postać kubeczków, owoc rozwija się w jagodę gruszkowatą, pękającą rowkiem podłużnym, z wielkiem nasieniem, złożonem głównie z białka marmurowatego z małym zarodkiem; nasienie całe okryte jest błoną popękaną (osnówką). Należą tu drzewa właściwe Indyjom wschod. i wyspom oceanu Indyjskiego, częścią też Brazylii; niektóre ważne jako rośliny korzenne i lekarskie. M. *moschata* (M. *korzenny*) jest drzewem na 25—30 stóp wysokiem, z korą gładką, szarawo-brunatną; liście są skórzaste, podłużne, osadzone na średniéj długości ogonkach, kwiaty mięsiste, owoc ma wejrzenie małéj gruszki, ma mięso żółtawe, smaku ściągającego, po pęknięciu przedstawiający błonę nasienia szkarłatną, która po wyschnięciu staje się rogowatą, kruchą, żółto-brunatną. Łupina nasienna jest kulista lub jajowata, brunatna, bardzo twarda; powierzchnia białka przedstawia bruzdy, jak mózg zwierzęcia ssącego; dołki są wypełnione pyłkiem wapiennym. Główną ojczyzną tego drzewa są Molukki, gdzie przez cały rok kwitnie i wydaje owoce. Nasiona, zwane *gałkami muszkatołowemi*, *muszkatami*, *orzechami aromatycznemi*, zbiérają się 2—3 razy rocznie, suszą, nasiona się roztłukują i jądra starannie pakują w beczki. Dobre gałki winny przy nakłuciu gorącą igłą sączyć żółtawy oléj. Z odmiany tego drzewa, zwanéj M. *tomentosa*, pochodzą gałki gorsze, zwane męskiemi lub dzikiemi. Gałki muszkatałowe działają pobudzająco i uspakajająco, oraz ułatwiają trawienie, użycie ich na przyprawę korzenną jest znane. Przez wyciskanie ich otrzymuje się oléj gęsty, zwany *masłem* lub *balsamem muszkatowym*; zawiéra od mirystynę (ob.) i używa się do wcierań w chorobach brzusznych; dawniéj używał się do wyrobu wonnego mydła, zwanego *banda*. Błona otaczająca gałkę znana jest pod nazwą *kwiatu muszkatołowego* lub *macis* i znajduje się w postaci kawałków barwy szafranowéj lub pomarańczowéj, woni silnie aromatycznéj. Z odpadków kwiatu musz. otrzymuje się przez dystylacyję *olejek kwiatu muszkatołowego*, gęsty, bezbarwny lub żółtawo-czerwonawy, wydający z alkalijami związki mydlaste; nadaje się wybornie do perfumowania mydła. Tynktura kwiatu musz. używa się w cierpieniach kurczowych i hysterycznych. Drzewa te uważa kompanija holenderska wsch. indyjska za monopol, dozwala im rosnąć tylko na wyspie Banda, a w innych miejscach je tępi. M. *officinalis* jest drzewem brazylijskiem, z nasion którego wyciska się oléj, zwany *balsamem bikuiba*, używany do wcierań przy podagrze, reumatyzmie i hemoroidach. M. *sebifera* rośnie na Gujanie; przez nacięcie kory wycieka sok, używany przeciw pruchnieniu zębów; z owoców przyrządza się oléj, zwany *oucyrmadon*, służący do wyrobu świec.

Myristiceae (*Muszkatowcowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca właściwie tylko jeden rodzaj muszkatowiec (ob. *Myristica*). Są to w ogóle drzewa korzenne, właściwe krajom zwrotnikowym.

Myriada (z gr.), właściwie 10,000, w poezyi niezliczone mnóstwo przedmiotów.

Myriagram, *myrialitr*, *myriametr* i t. d. ob. dziesiętne miary i wagi.

Myrmidonowie, plemie zamieszkałe we Ftyjotydzie w Tessalii, które pod dowództwem Achillesa walczyło w wojnie trojańskiéj. Nazwa jego ma pochodzić od *Myrmidona*, syna Zeusa, a jednego z przodków Achillesa. Według innych podań, M. mieli powstać z mrówek.

Myron, jeden z najznakomitszych przedstawicieli starszéj szkoły rzeźbiarstwa, ur. w Eleutherai w Attyce, kształcił się u Argiwczyka Ageladasa. Jego wyłącznie prawie spiżowe posągi, przedstawiające bogów, herojów, atletów i zwierzęta, rozrzucone były po całéj Grecyi. Szczególną cieszyły się sławą dwa jego utwory: *Krowa* i statua szybkobiegacza *Ladasa* i atlety *Diskobola*. Postacie swoje z taką wykonywał wiernością i naturalnością, że zdawało się, jakoby rzeczywiste tryskało z nich życie.

Myroxylon, *Myrospermum*, (*kropliwoń*, *balsamowe drzewo*, *tłustodrzew*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych (z podrodziny *Cassieae*) obejmujący drzewa w Ameryce zwrotnikowéj, o liściach nieparzysto pierzastych, gruczołkowych, i strąkach worko-

watych, zawiérających po 1 lub 2 nasionach w miazdze balsamicznéj. **M.** *peruiferum* wydaje *peruwiański balsam* (ob.). **M.** *toluiferum* wydaje *tolubański balsam* (ob.).

Myrrhis (*Spąszyn*, *Marchewnik*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, którego najważniejszym gatunkiem jest **M.** *odorata*, ziele trwałe w Europie płd., uprawia się często w ogrodach pod nazwą *trybulki piżmowéj* lub *hiszpańskiéj* i używa się jak trybulka, lubo dla słodyczy liści nie wszędzie jest lubiane.

Mysiurek, *Ukwap* (*Myosurus*), rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, o owocach licznych, jednoziarnowych, umieszczonych na osadniku stożkowym, mającym kształt mysiego ogonka. Jedyny gatunek **M.** *minimus*, ziele roczne, na polach w Europie i Ameryce płn., był niegdyś używany w medycynie pod nazwą ogona mysiego.

Myślenice, m. w Galicyi, obwodzie wadowickim nad rz. Rabą położone, ma 2,700 m. i kościół z cudownym obrazem Matki Boskiéj, sprowadzony r. 1633 z Wenecyi przez Jerzego księcia Zbarażskiego.

Myślenie, jestto czynność duszy ludzkiéj, któréj przedmiotem bywa albo cały obszar zjawisk świata zewnętrznego, albo téż stan i objawy samego myślącego podmiotu. Czynność ta polega na łączeniu z sobą pojęć (ob.) i wytwarzaniu z ich pomocą sądów (ob.) i wniosków (ob.). O ile celem myślenia jest poznanie prawdy, t. j. praw kierujących rozwojem świata zewnętrznego i życiem naszéj duszy, o tyle ono powinno koniecznie trzymać się pewnéj stale wytkniętéj drogi, zwanéj *metodą* (ob.). Poznaniem procesu przetwarzania się wrażeń w wyobrażenia i pojęcia zajmuje się dziś psychologija i fizyjologija; klasyfikacyja zaś pojęć, tworzenie sądów i wniosków należy do logiki. Fizyjologija dzisiejsza, starając się zagarnąć cały obszar zjawisk stanowiących zakres psychologii, uważa **M.** za proces fizyjologiczny, a myśl za wydzielinę mózgu. Wielu jednakże i to znakomitych fizyjologów (Kl. Bernard np.) oświadcza, iż obecny stan nauki nie upoważnia wcale do wypowiadania podobnych poglądów, że niepodobna wykryć bezpośredniego związku między czynnością **M.** a procesami fizyjologicznemi w mózgu się odbywającemi.

Mysienta (Celestyn), nauczyciel teologii w Królewcu, wydał dzieło pod tyt. „*Celestini* **M.** *manuale prutenicum*“ (Królewiec 1626).

Myślimski (Fabijan), dominikan, kaznodzieja krakowski, żyjący w pierwszéj połowie XVII w., wydał liczne kazania, mające pewną wartość dla historyi.

Myśliweczek (Józef), słynny kompozytor muzyczny, zwany we Włoszech *il Boemo* lub *Venatorini*, ur. 1737 w Pradze; w młodym wieku, poświęciwszy się muzyce, napisał 12 symfonij. W r. 1763 udał się do Wenecyi, stąd do Parmy, a następnie do Neapolu, gdzie w przeciągu lat 10 przedstawił 9 oper, z których „*Bellerofonte*“ i „*Olimpiade*“ szczególniéj się podobały. † 1782 w Rzymie. Zostawił po sobie przeszło 30 oper, wielką liczbę symfonij, oratoryjów i koncertów (na flet i skrzypce), oraz kilka kwartetów.

Myśliwstwo, w terminologii łowieckiéj oznacza łowiectwo z ogarami lub psami gończemi.

Mysore (czyt. *Mejssur*), niegdyś potężne państwo w południowéj części Indyj Przedgangesowych, zostaje obecnie pod rządem Radżasów zależnych od Anglików; ma 1,457 mil kw. i przeszło 3 milijonów mieszkańców.

Mystagog, nazywał się u Greków kapłan, który wybranych wtajemniczał do mysteryjów; w Sycylii zaś kapłan, który cudzoziemców oprowadzał po tajemniczych miejscach świętych, by im okazać rzeczy widzenia godne. Dzisiaj **M.** mianują pogardliwie człowieka udającego jakieś tajemnice.

Mystycyzm i Mystyka (z greck. *mystikos*), w języku kościelnym oznacza poznanie Boga i obcowanie z Bogiem przez oświecenie wewnętrzne i za pomocą szczególnych łask, nie zaś przez samą tylko wiarę (*pistis*) lub drogą rozumu (*gnosis*). W nowszych czasach wyraz **M.** stracił pierwotne znaczenie i dziś rozumiemy pod nim głównie chorobliwe zamiłowanie w tajemniczości i pociąg do rozkoszowania się w mglistych fantazyjach; w tym znaczeniu brany **M.** jest rodzajem obłędu umysłowego, połączonego z nieprawidłową grą fantazyi. Od spekulacyi teologicznéj **M.** tém się różni, że podczas gdy tamta o tyle zapuszcza się w granice niepewności, o ile jéj na to pozwalają wnioski wyciągnięte z zasad rozumu i doświadczenia, **M.** natomiast dąży li tylko do zbadania rzeczy niedostępnych badaniu, uchwycenia i pojęcia tego co przechodzi siłę pojęcia, oraz wstąpienia w bezpośrednie związki z istotami świata nadzmysłowego; dla **M.** z ustaniem wszelkich pewnych podstaw zaczyna się dopiéro pole działania. **M.** początek bierze z czasów pogaństwa, w których pod nazwą *mysteryi* (ob. misteryje) rozumiano naukę i obrządki religijne nieznane pospólstwu, ale pewnéj tylko liczbie osób wtajemniczonych. Plotinus wprowadził go do filozofii neoplatońskiéj, następnie zajmował się nim Jamblichus. W wiekach średnich wielu teologów i ascetów oddawało się mystyce, nie odstępując w niczém od zasad kościoła; tu należą św. Katarzyna Senneńska, Tauler, Henryk Suzo, Tomasz a Kempis, św.-Jan od krzyża, św. Teresa. Odmienną drogą postępowali filozofowie XV i XVI w., jak Paracelsus, Bruno, Campanella i in.; różny również jest **M.** teologiczny Jakóba Böhme (ob.), Swedenborga (ob.), Saint-Martina, Eckartshausena i in. W XIX w. **M.** reprezentowany jest głównie przez panią Krüdener (ob.) i Andrzeja Towiańskiego (ob.). Istniały towarzystwa tajemne poświęcone mystyce, jak Różanego krzyża, Martynistów, Illuminatów i t. d., badające tajemnice przyrodzenia, zajmujące się alchemiją, lub dowolnie, podług swych widoków, tłumaczące Pismo św. i upatrujące w niém mystyczne znaczenie. Podobnież i z mahometanizmu wywinął się rodzaj **M.**, tak zwany *sufizmus* (ob.). Por. Helfericha „*Die christliche Mystik in ihrer Entwickelung und ihren Denkmalen*“ (2 t., Hamburg 1843); Gösrera „*Die Christliche Mystik*“ (4 t., Regensburg 1836—42); Noacka „*Die christliche Mystik*“ (2 t.,

Królewiec 1853); Pfeifera „*Deutsche Mystiker des 14 Jahrh.*“ (2 t., Lipsk 1845—57); Carriere'a „*Philos. Weltanschauung der Reformationszeit*“ (Stuttg. i Tübinga 1847); Tholucka „*Blütensammlung aus der morgelnändischen Mystik*“ (Berlin 1825) i w. in.

Mystycyzm żydowski, ob. Kabała.

Mysz (*Mus*), rodzaj ssących z rzędu gryzących czyli szczurowatych, z rodziny myszowatych (*murina*). Cechuje się on głównie zębostanem: prócz 4 zębów przodowych, M. mają po 12 trzonowych, o koronach sęczkowatych. Dalsze cechy są: 4 palce i szczątek palucha u nóg przednich, 5 wolnych u tylnych, ogon mniéj więcéj długi, prawie nagi, pokryty obrączkami drobnych łuszczek, pokrycie ciała podwójne, uszy mierne zaokrąglone, oczy wypukłe. Skupienie to obejmuje przeszło 100 gatunków, po większéj części drobnych. Jadają rozmaite przedmioty tak zwierzęce jak i roślinne, głównym ich jednak pokarmem są ziarna, stąd są w ogóle szkodliwe; niektóre gatunki wzajemnie się wytępiają. Kilka ich gatunków zamieniło się prawie na zwierzęta domowe i są istną plagą mieszkań. Krajowe gatunki są następujące: *szczur wędrowny* (M. *decumanus*) pochodzi z Indyj Wschodnich, skąd na okrętach dostał się do Europy; według Pallasa miał przypłynąć Wołgą; wyniszcza zajadle równego sobie szkodnika *szczura zwyczajnego* (M. *rattus*), który staje się coraz rzadszym, a miał być przywiezionym z Ameryki. M. *domowa* (M. *musculus*), M. *polna* czyli *pszczelna* (M. *agrarius*) cokolwiek większa od tamtéj, rdzawa, z czarną pręgą wzdłuż grzbietu, często zakrada się do ulów i niszczy pasieki. M. *leśna* (M. *silvaticus*), odznaczająca się długością ogona, silnem rozwinięciem tylnych członków i białością spodu ciała. M. *żniwiarka* (M. *messorius*), najmniejsza ze wszystkich, przybywa w polach i łąkach, gdzie na trawach zawiesza kulkowate gniazdeczko, zręcznie ze sztywnych suchych traw uwite. Niektóre gatunki egzotyczne pokryte są na wierzchu ciała kolcami.

Mysza wieża, w Kruszwicy, zwana także wieżą Popiela, 190 st. wysoka, z cegły zbudowana. Położenie jéj nad jeziorem Gopłem i kształt wskazują, że służyła dla oświetlenia żeglugi w czasie nocy ciemnéj lub burzy. Według podania ludu miała ona być ostatnim miejscem, gdzie Popiel szukając schronienia przed zapalczywością myszy, tutaj przez nie pożarty został.

Myszeniec, osada w gub. łomżyńskiéj, pow. ostrołęckim, nad rz. Rożogą, ma 2,216 m.

Myszkin, m. pow. gub. jarosławskiéj, nad rz. Wołgą, przeszło 3,000 m.—*Myszkiński powiat*, liczy na przestrzeni 2,218½ w. kw., gruntu po większéj części piaszczystego, około 100,000 m., trudniących się głównie rolnictwem.

Myszkowscy, znakomita rodzina polska herbu Jastrzębiec, która od końca XV w. rozmaite ważne w Rzeczypospolitéj piastowała urzędy. Rozgałęziła się ona szczególnie z dwu braci.—Jeden z nich *Piotr z Mirowa*, był kasztelanem wieluńskim 1493 r., wojewodą łęczyckim 1501, marszałkiem w. koron. 1505, † 1507, zostawiwszy cztérech synów, którzy także piastowali wyższe w kraju godności. Jeden z nich, *Wawrzyniec*, kasztelan sądecki (1540 r.), stał się głośnym z zabójstwa Janusza ks. Zatorskiego. — Drugim z dwu braci był *Mikołaj*. — Syn jego **Myszkowski** (Jerzy), kanonik krakowski, biegły w prawie kościelném i cywilném, pomagał Janowi Łaskiemu, prymasowi, w układaniu statutów synodalnych dyjecezyi gnieźnieńskiéj, drukowanych w Krakowie 1528 roku. Później z polecenia Zygmunta I poprawiał i układał prawa ziemskie ziemi krakowskiéj i sędomierskiéj (*„Constitutiones Sigismundi I“*, Kraków 1532). W r. 1525 jeździł w poselstwie do papieża Klemensa VII, a sprawozdanie z téj misyi, jako też jego *„Collocutio familiaris de concordia prussica“* mieszczą się w V tomie *Acta Tomiciana*. Po śmierci Tomickiego administrował dyjecezyją krakowską; † 1543 roku — **Myszkowski** (Piotr), z linii Mikołaja, marszałek sejmu 1596, kasztelan wojnicki 1597, wojewoda rawski 1601 r. W r. 1601 urządził z Książą i przyległych majętności ordynacyję.—**Myszkowski** (Zygmunt), brat poprzedniego, kasztelan oświęcimski, oraz marszałek w. koron. od 1601. Kilkakrotnie jeździł w poselstwie od Zygmunta III do Włoch, gdzie przez Gonzagę, ks. Mantui, został przyjęty do herbu i familii, a od papieża Klemensa VII dostał tytuł margrabiego 1596. Otrzymawszy w darze od brata urządzoną przezeń ordynacyję, przyłączył do niéj Pińczów i utworzył margrabstwo czyli ordynacyję Pińczowską. Wychowany za granicą i przesiąkły cudzoziemczyzną, nie miał M. miru u szlachty, która przez pogardę zwała go Włochem. Człowiek obcych i szkodliwych dla Rzeczypospolitéj wyobrażeń i dążności, należał do kamaryli dworskiéj, posiadał zaufanie Zygmunta III i w otoczeniu jego wywiérał wielki wpływ. Zamiłowany w malarstwie i rzeźbiarstwie, zakupywał wiele dzieł pięknych; stawiał wspaniałe budowle i sprowadzał do kraju biegłych rzemieślników i artystów. Podniósł znacznie potęgę swego domu, † 1615. Po śmierci (1558) syna jego *Władysł. Myszkowskiego*, wdy krakow. (od 1655), ordynacyja przeszła w ręce *Franc. Myszkowskiego*, kasztelana bełskiego (od 1658), idącego z linii starszéj. Gdy syn tego ostatniego *Józef Myszkowski*, kasztelan sędomierski, † bezdzietnie 1727, ordynacyja po córkach przeszła w dom Wielopolskich, którym wytoczyli wprawdzie głośny onego czasu proces Jordanowie, rodzący się z Anastazyi Myszkowskiéj, córki Stanisława, brata Józefowego, ale sprawę przegrali. Wielopolscy (ob.) posiadają odtąd ordynacyję i używają tytułu margrabiów Gonzaga Myszkowskich. — **Myszkowski** (Piotr), biskup krakowski, syn Jana, kasztelana oświęcimskiego, a prawnuk Mikołaja, stryj wymienionych wyżéj Piotra i Zygmunta, ur. 1505 r. Po ukończeniu akademii padewskiéj, został kanonikiem krakowskim, proboszczem gnieźnieńskim i płockim, a potém dziekanem krakowskim, 1560 podkanclerzym koronnym, 1568 biskupem płockim, a w 8 lat później krakowskim. Na sejmie elekcyjnym po śmierci Zygmunta Augusta r. 1573, przychylny domowi austryjackiemu, w pięknéj mowie łacińskiéj (ogłoszonéj tego ro-

ku i przedrukowanéj następnie w Lüniga „*Orationes Procerum Europae*“) zalecał na tron polski arcyksięcia Ernesta, syna cesarza Maksymilijana II. Jednakże po obiorze Henryka Walezyjusza nie opierał się woli narodu i witał króla wyborną mową łacińską, ogłoszoną drukiem przez Jak. Górskiego (Kraków 1574). † 1591 r. w Krakowie, zostawiwszy rodzinie 8 milijonów złotych majątku. W zbiorze listów Kromera i Hozyjusza, przepisanych w Szwecyi przez Albertrandego, znajduje się wiele listów Myszkowskiego. Spółczesni obwiniali go o chciwość i żądzę wymesienia swéj rodziny, dla dopięcia którego to celu nie przebiérał podobno w środkach.

Myszna lub **Miszna**, ob. Talmud.

Myszołów (*Buteo*), rodzaj ptaków z rzędu drapieżnych, z rodziny sokołów, mający dziób słaby, krótki, zagięty, zakończony długim, ostrym hakiem; palce krótkie, szpony mierne, słabo zakrzywione, ostre; skrzydła długie i szerokie; ogon mierny, w końcu zaokrąglony. Głowa duża, szeroka, całe upierzenie długie i miękkie. Są to ptaki powolne i ociężałe, znaczną część dnia spoczywają, czatując na myszy i inne drobne zwierzęta. U nas pospolitym jest *B. vulgaris*, 20—22 cali długi, mający upierzenie z wierzchu ciemno-brunatne, od spodu jaśniejsze. Gnieżdżą się niezbyt wysoko, pisklęta są jasnopopielate. Samice znoszą 2—4 jaj. Rzadszym jest u nas M. *włochaty* (*B. lagopus*).

Myszopłoch, *ruszczyk*, *iglica*, *grzbietolist*, *listna jagoda* (*Ruscus*), rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych, mający za cechy: korona 6 dzielna, pręcików 6 zrosłych, słupek pojedyńczy, jagoda 3 komorowa; są to niskie, rozgałęzione krzewy w Europ. połud. i Afryce, wydające niepozorne kwiaty na powierzchni górnéj lub dolnéj liści. M. *kolczysty* (*R. aculeatus*) w Europie południowéj, ma gałązki zielone, liście kłujące, kończyste, tęgo skórzaste, na których wyrastają kwiaty drobne, zielonawo-czerwonawe, rozdzielno płciowe, jagody czerwone jednonasienne. Korzenie były używane jako środek otwierający i moczopędny w puchlinach, zatkaniach trzewiów i t. p. Młode pędy korzeni można jadać jak szparagi, a nasiona, nabiérające właściwéj woni po upaleniu, mogą stanowić surrogat kawy. U nas hoduje się często po ogrodach, gdzie służy do bramowania kląbów. Kilka innych gatunków było również używanych w medycynie.

Myszoskocz (*Meriones*), rodzaj ssących gryzących z rodziny myszowatych, obejmujący zwierzątka mieszkające w Ameryce północnéj, oddzielony od rodzaju *Gerbillus*.

Myszoświnek (*Capromys*), rodzaj ssących gryzących z rodziny myszokształtnych (*muriformes* v. *octodontidae*), pośredni między myszami i bobakami. Znane są 3 gatunki, mieszkające na wyspie Kubie. Są to zwierzęta nocne, wyłącznie roślinożerne, wyrównywające królikom. *C. prehensilis* jest jadalny.

Myszowór (*Phascogale*), rodzaj ssących workowatych z podrzędu drapieżnych, z rodziny *dasyuridae*, z pyszczkiem ryjkowato, jak u kretomyszów, przedłużonym. Są drobne, przebywają zwykle na drzewach i żywią się owadami; żyją w Australii.

Myszy u koni, przesąd ludowy, polegający na wyobrażeniu, że myszy przebywają pod skórą koni. Jestto najczęściéj nabrzemienie gruczołów podusznych, lub też często choroba czysto urojona.

Myszober, ob. Phalaris.

Myt (greck. *mythos*), baśń, wyraz używany do oznaczenia bajecznych i ciemnych podań, dotyczących bogów pogańskich i bohaterów czyli półbogów z epoki przedhistorycznéj.

Mytilus (*Omułek*), rodzaj mięczaków z rzędu blaszkoskrzelnych, z grupy bezrurkowych (*asiphoniae*), mający muszlę wydłużoną, o skorupach równych i zamkniętą. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *edulis*, którego mięso jest dosyć smaczne, chętnie jadane zwłaszcza w zimie. Jest pospolity w kanale Brytańskim i na brzegach Belgii. Rośnie bardzo prędko i staje się jadalnym w wieku dwu lat, ale jest bardzo żarłoczny i ogładza ostrygi; często też jest szkodliwy dla zdrowia.

Myto, opłata, cło, pobiérane od wozów i bydła przy wjeździe do miast. Stąd było myto mostowe, groblowe lub rogatkowe.

Mytografowie, tak się nazywają starożytni pisarze, którzy obrabiali mytyczne podania Greków i Rzymian, po większéj części prozą, starając się objaśnić takowe według pewnéj przyjętéj metody czyli systemu. Najlepsze wydanie M. greckich „*Mythographi Graeci*“ uskutecznił Westermann (Brunświk 1843), a M. łacińskich *Mythographi latini* Muncker (2 t., Amsterdam 1681) i van Staveren (Amsterdam 1712).

Mytologija, od greckiego *mythos*, które u Homera znaczy słowo, opowiadanie, w przeciwieństwie do czynu; u Platona i późniejszych rzecz zmyśloną, np. „*Powieści o bogach i półbogach*“, została przez Platona określona jako badanie rzeczy starożytnych (*anadze tesio tôn palejôn*), a dla Arystotela była sposobem poznania zatraconéj wiedzy o rzeczach. Tego przekonania byli w wiekach średnich zbieracze i badacze włoscy M.: Boccaccio (*De geneal. deor.*, 1472), L. G. Girald z Ferary (*Hist. de diis gentilibus*, 1548), Marsilino Ficinus i in. uczeni akademii platońskiéj w Florencyi, a zwłaszcza Natalis Comes (*M. S. explicationis fabularum libb. X*, 1580) i F. Baco z Werulamu (*De sapientia veterum*). Obok tego sposobu pojmowania M., głównie greckiéj i rzymskiéj, za przykładem Ojców kościoła, którzy uważali M. za skażenie dogmatyki i objawienia chrześc. (na zasadzie ap. Pawła *ad Rom.* 1,19), poszli: G. J. Vossais 1641, Pomey 1659, Borchard 1692, Cudeworth 1788. Trzecia szkoła badaczy M. poczytywała te powieści o bogach i półbogach za historyją. Tu należą A. Bamino 1838, I. S. Barlly 1749, 1777, I. Bryant 1774. Fréret, Hüllmann, Kannegisser uważali M. za dzieje sekt religijnych; De Brosses i Meiner dopatrują się w M. fetyszyzmu. Słynny tłumacz Herodota Larcher, dziejopis kolonii greckich Raul Rochette i in. tu też należą. Czwarta grupa objaśniaczy M. wyobrażała sobie, że istniała pierwotna religija objawiona, przekazana w mytach (obrazowych przenośniach) i misteryjach potomności — a klucz i źródło do nich da-

nać miały to Wschód, to Egypt, Indyje, Parsyzm. Tu należą: W. Jones, Fr. Schlegel, Görres, Schelling, Karol Ritter (*Vorhalle eur. Völ.-gesch.*, 1820). Inni jak J. Tell 1687, i Schweigier 1836, znajdywali w M. dzieje chemii, Dupuis 1794, Pluche 1750, Court de Gabilin 1778 i Scypfort astronomii. Hejnego wykłady (1763—1807) zrodziły szkołę uczonych, którzy uważali M. (zawsze tylko klasyczną), za zbiór nauk udzielonych Pelazgom przez zagranicznych cywilizatorów (Kadmus, Cekrops i t. d.). Tu należą: Hermann Creuzer, stronnik też Görresa, J. H. Voss, Ottfried Müller, wywołał tu przewrot teoryją autochtonizmu, oraz zdaniem, że w M. koniecznie i naturalnie objawiły się wiedza i czucie autochtonów. Za nim poszli Belfter, Eckermann i in. Prócz klasycznéj M. (Hartung 1836, Klauzen 1839, Lange i in.), zaczęto pracować nad innemi M.; i tak Movers nad fenicką, Bunsen i Lepsius nad egipską, nad północną bracia Grimm, Nork i w. in. Najnowsza szkoła badaczy M. oparła swe studyja na filologii porównawczéj i psychologii,—idąc w trop mniemań starożytnych filozofów grec., że M. przedstawia ślady najdawniejszéj cywilizacyi. Wielką tu pomoc świadczą księgi *Wed*, przełożone przez Rotha, od którego czasów datuje się nowy ten zwrot w M., noszącéj odtąd nazwę M. *porównawczéj*. Przedstawicielami téj szkoły są: Max Müller, Bastian, Steinthal, Ad. Kuhn, Manhardt i b. w. in.

Myxoma, ob. Śluzak.

Myxomycetae, czyli *grzybki śluzowe*, grupa organizmów piérwotnych, zaliczana dawniéj do wymoczków, rzeczywiście jednak okazująca silniejsze zbliżenie do najprostszych roślin, jak grzybów i wodorostu; w stanie dojrzałym tworzą one pęcherzyki żywo zabarwione, oparte na szypułce i wypełnione licznemi zarodkami, które kiełkują w obecności wilgoci; przytem protoplazma wychodzi na zewnątrz i tworzy masy śluzowate; zresztą szczegóły życia bardzo są zbliżone do podobnych objawów u korzenionogów (ob.). Por. A. de Bary „*Morphologie und Phisiologie der Flechten, Pilze und* M“ (1866), Cieńkowski „*Zur Entwickelungsgeschichte der* M“ (Roczniki Pringsheima III), oraz monografiję M. Aleksandrowicza (1871).

Myzyja, kraina na zachodnich brzegach Azyi Mniejszéj, z górą Ida i rzekami Granikus i Skamander; podzieloną została późniéj na *Myzyją małą*, czyli północno-wschodnią część nad Helespontem, z miastami Cyzikus i Lampsakus, i na *Myzyją wielką* nad morzem Egejskiém, z miastami Troja i Pergamum. Kraina ta w 130 przed Chr. zamienioną została na prowincyję rzymską.

N.

N, spółgłoska nosowa, dwudzieste piąte zajmująca miejsce w alfabecie naszym (złożonym z 45 głosek). Grecki graficzny znak téj głoski i podobny doń bardzo łaciński, pochodzi z alfabetu fenickiego. U Hebrejów i Fenicyjan nazywała się ta głoska *Nun*, to jest ryba, a stąd u Greków *Ni*. W języku naszym jestto spółgoska pierwotna nosowa, twarda, miękcząca się w **ń**. **N**. jako rzymski znak liczbowy wyobrażało 900, **N**. z kreską podłużną u góry=900,000; w handlu, mianowicie w księgarskim=Netto; **N**. w numizmatyce=nowe, np. $N^2/_3$, nowe dwie trzecie, to jest nowe złote, które szczególniéj w Klausthal bito. **N**. na monetach francuskich znaczy mennicę w Montpellier. **N** w chemii symbol azotu, *Na* sodu.

Naake Nakęski (Adolf), pisarz polski, ur. w Broku nad Bugiem, urzędował z krótką przerwą (od 1846 do 1848) do r. 1864, przez lat blisko dwadzieścia w prokuratoryi król. pol., a współcześnie od 1849 był pisarzem kolegijum ewangielicko-reformowanego w Warszawie; w 1861 r. wybrany został członkiem komitetu synodalnego do ułożenia projektu ustawy dla kościoła tego wyznania, a od 1866 r. jest urzędnikiem drogi żel. warsz. teresp. Starając się o poznanie przeszłości słowiańskiéj, jest jéj gorliwym miłośnikiem i dał liczne dowody pracy swéj w tym kierunku, umieszczając w różnych czasopismach polskich artykuły treści historycznéj, z których ważniejsze: „*O Żyżce*“ (w tomie III pisma zbiorowego „*Wieniec*“); „*Elżbieta księżniczka Ostrogska*“ (w *Biblijotece Warszawskiéj* z 1862 r.). Był także spółpracownikiem *Encyklopedyi Powszechnéj* (większéj) i niniejszéj (mniejszéj) do lit. J., gdzie opracowywał rzeczy tyczące się Słowiańszczyzny i kościoła chrześcijańskiego.— **Naake** (Jan Bogumił), najmłodszy brat poprzedniego, ur. w Warszawie 1836 r. W Styczniu 1855 r. wyjechał do Anglii, gdzie przez lat kilka był nauczycielem w szkołach prywatnych. W r. 1860 został pisarzem biblijoteki muzeum brytańskiego; następnie asystentem biblijotekarza oddziału słowiańskiego. W tym czasie oddał się studyjom literatury narodów słowiańskich. W r. 1870 zamianowany pomocnikiem starszego biblijotekarza, zaczął pisywać do pism angielskich artykuły tyczące się Słowiańszczyzny a mianowicie: o Klechdach narodów słowiańskich do pisma „*Good Things for the young of all ages*“. Od czasu wyprawy wojsk cesarsko-rossyjskich do Chiwy pisuje artykuły treści politycznéj do dziennika „*The standard*“. W r. 1870 rozpoczął pisywać korespondencyje do pisma warszawskiego „*Wieniec*“ i artykuły do *Encyklopedyi Powszechnéj* (mniejszéj). W r. 1874 wydał zbiór klechd polskich, czeskich, ruskich i serbskich pod tyt. „*Slavonic Fairy Tales*“ (Londyn 1874)

Nabajoth, pierworodny syn Izmaela, wnuk Abrahama, od którego mieli pochodzić Nabateowie (ob.).

Nabateowie, naród starożytny, wspominany w Genesis pod nazwą *Nabajoth* (ob.), osiadły w Arabii Skalistéj, między zatoką Elonicką i morzem Martwém. W klinowych napisach za Sanheriba (700 r. przed Chr.) i Sardanapala V (660 r.) nazywają się Nabat, a królowie noszą tam nazwiska czysto arabskie. U pisarzów klasycznych zjawiają się po raz piérwszy w epoce dyjadochów (309—308 prz. Chr.); lepiéj dali się poznać dopiéro w czasach Machabeuszów. Królowie ich mają po większéj części imię Aretas. Pompejusz ujarzmił **N**. a państwu ich, którego stolicą była *Petra* (ob.), położył koniec Palma 105 roku po Chr. za panowania Trajana. Religiją **N**. był sabeizm; słońce czcili pod nazwą *Dusare*. Zajmowali się głównie handlem i chętnie przyjęli kulturę rzymską. Niektórzy z nowszy uczonych tak zwane napisy synaickie przypisują **N**., a inni znowu badacze napisy na skałach Wadi Mukatteba uważają również za nabatejskie. W nowszych czasach narabiły wrzawy między oryjentalistami różne, wielkich rozmiarów dzieła, podawane za mniemane oryginały nabatejskie, a rzeczywiście podrobione w X w. po Chr. przez Araba Abubekr Achmed Ibn-Ali Ibn-Wahshiyah. Chwalson „*Ueber die Ueberreste der altbabylon. Literatur*“ (Peters. 1859), poczytywał je za szczątki literatury starobabilońskiéj z epoki X—XX w.; Renan wątpił o ich znaczeniu historycznem, a Gudschmid (w „*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*“, rocznik 1862) dowiódł ostatecznie pofałszowania.

Nabis, tyran Sparty, żył 205 r. prz. Chr. Historyja wystawia go jako okrutnika, który ze swą strażą przyboczną najstraszniejszych dopuszczał się zbrodni. Najechał i zburzył Messenę i Argos, miał u-

dział w wyprawie króla Filipa przeciwko Rzymianom, potém wypowiedział wojnę Achejczykom, pobił ich wodza Filopemena (ob.), lecz z kolei sam został przez niego pobity pod Spartą. Zginął r. 192 prz. Chr., zamordowany przez Etolczyków.

Nabielak (Ludwik), spółczesny pisarz polski, ur. 1805 we wsi Stobierna, w pow. rzeszowskim w Galicyi. Po ukończeniu r. 1825 uniwersytetu lwowskiego, zajmował się filologiją słowiańską i ogłosił drukiem: „*Rozprawę o języku halicko-ruskim*“, tłumaczoną z ruskiego i zamieszczoną w czasopiśmie zakładu Ossolińskich; przekład wierszem białym *Królodworskiego rękopisu* z czeskiego; *Pieśni o wyprawie Igora na Połowców* i niektórych poematów Wuka Karadzicza. W roku 1830 pracował przy redakcyi *Dziennika Powszechnego* w Warszawie; następnie osiadł we Francyi. Od czasu opuszczenia kraju wydał przekład niektórych poezyj Mickiewicza na język niemiecki, pod tyt. „*Nordlichter*“ (Stuttgard 1834) i po polsku „*Konfederacyja Barska*“ (Paryż 1835). Prócz innych prac swych, drukowanych w Biblijotece Ossolińskich, zamieścił tam ciekawe rozprawy „*O poetach polskich w XVII w.*“ i „*Życiorys Branickiego*“.

Nabłonek (*epithelium*), jestto tkanka złożona z samych komórek, szeregiem obok siebie ułożonych; N. pokrywa całą powierzchnię ciała (naskórek), wyścieła wszystkie jego jamy i kanały. Komórki nabłonkowe mają kształt i wielkość bardzo rozmaite, odróżniają N. *płaski*, *stożkowaty*, *pośredni* i *migawkowy*. Komórki te ułożone są w jednę warstwę albo wiele. Tkanka gruczołowa jest bardzo do nabłonkowéj zbliżona (ob. gruczoły). Najbardziéj złośliwe nowotwory (raki, rakowce) mają budowę nabłonkową.

Nabob (arab.), właściwie *Nuwwab* (zastępca, namiestnik), nazywał się w państwie Wielkiego Mogoła rządca pojedynczéj prowincyi, obecnie jest to tytuł bogatych, znakomitych Indyjan.

Naborowski (Daniel), wierszopis i lekarz, urodz. 1573 na Litwie, kończył nauki z synem Krzysztofa Radziwiłła w Bazylei i Genewie, poczém był nadwornym jego lekarzem. Wydał rozprawę: „*De venenis Theorethemata*“ (Bazyl. 1794). Wiersze jego polskie umieszczono w *Noworoczniku litewskim* na rok 1831, łacińskie zaś w dziele: „*Naeniae a diversis scriptae in exequias H. Pr. Janussii Radzivilli*“ (Lubeka 1621).

Nabożeństwo, pewne ćwiczenia religijne i modlitwy, nie należące bezpośrednio do liturgii i nie wchodzące w skład właściwie tak zwanéj służby Bożéj (*Officium Divinum*) i Mszy świętéj. Wielka jest liczba różnych rodzajów nabożeństwa, którym liczne księgi bywają poświęcane.

Nabram, herb zwany także Walderf, przedstawia na tarczy 3 pola czarne, przeplatane 3 polami białemi; od prawéj ręki tarczy zaczyna się czarne pole, wszystkie w równéj odległości od siebie i wszystkie prosto w górę idące.

Nabuchodonozor (właściwie *Nebukadnezor*, u Jeremijasza i Ezechijela *Nebukadnezar*, u Greków *Nabuchodonosor*, po assyryjsku *Nabukadurussur*, to jest Nebo, chroń koronę), król babiloński, ur. 625 prz. Chr., syn Nabopolassara panował 604—561. Prawdopodobnie jeszcze za życia chorego ojca pobił egipskiego kr. Nechao pod Circesium 606; następnie podbił Syryję i Palestynę, zburzył Jerozolimę i świątynię Salomonową i przeprowadził Izraelitów do Babilonu, gdzie przez 70 lat znosili tak zwaną *niewolę babilońską*. Późniéj oblegał Tyr przez lat 13. Wspaniałe budowle Babilonu, oraz znaczne rozszerzenie miasta (9 m. kwadr.), były dziełem N. O dziełach tych posiadamy dostateczne wiadomości z napisów klinowych; o wyprawach zaś N. nie znalazły się dotąd żadne dokumenty. Wedle jednego podania, zachowanego u Strabona, zdobywca ten miał dotrzeć przez Libiję aż do Hiszpanii. Opowiadanie, zawarte w księdze proroka Daniela, że przez lat 7 jako wół trawą się karmił, ma zapewne znaczyć chorobę umysłową. Następcą N. był od 561 prz. Chr. syn jego Ewilmerodach.—*Nabuchodonozor* wspominany w księdze Judith, którego chronografowie chrześcijańscy nazywają Nebukadnezarem I i identyfikują z królem Saosduchinem z kanonu ptolemejskiego (667—647), jest czystą fikcyją i to czasów o wiele późniejszych.

Nachiczewań, m. pow. gub. erywańskiéj, w pobliżu rz. Araks, niegdyś stolica Armenii, w r. 1840 przez trzęsienie ziemi całkiem prawie zniszczone; około 9,000 m. — *Nachiczewański powiat* ma na przestrzeni 4,982 w. kw. przeszło 52,000 m.

Nachiczewań, m. okręgu armijańskiego, w pow. rostowskim, gub. ekaterynosławskiéj, nad Donem, około 17,000 m., po większéj części Ormijan, trudniących się prócz innych przemysłów połowem ryb i jedwabnictwem.

Nachimow (Paweł), admirał rossyjski, ur. 1803 w gub. smoleńskiéj, otrzymał wykształcenie w korpusie kadetów morskich w Petersburgu, poczém odbył 1822—25 podróż na około świata pod dowództwem Łazarewa. Odznaczył się w bitwie pod Nawarynem, w skutek czego mianowany kapitanem zabranéj korwety egipskiéj, z którą miał udział w blokadzie Dardanellów; 1830 powrócił do Kronsztadu. 1831 krążył po brzegach Kurlandyi, w celu przeszkodzenia dowozu broni i amunicyi dla powstania polskiego. Przykomenderowany 1834 do floty czarnomorskiéj, dał odsiecz oblężonemu przez Czerkiesów fortowi Gołowin, za co mianowany kontradmirałem a następnie dowódcą 5 dywizyi floty, został 1852 wice-admirałem. Po wybuchu wojny 1853 otrzymał naczelne dowództwo nad flotą czarnomorską i zniszczył 30 Listopada eskadrę turecką w krwawéj bitwie pod Synopą. Podczas oblężenia Sewastopola brał udział w obronie z niesłychaną energiją i nieustraszoném męstwem, za co w Kwietniu 1855 mianowany został admirałem. 10 Lipca t. r., podczas rekognoskowania robót nieprzyjacielskich, śmiertelnie raniony, † na drugi dzień.

Nachod, m. okręgowe powiatu kralowe-hradeckiego w Czechach, o 1 godz. od granicy pruskiéj, liczy przeszło 3,000 m., w téj liczbie wielu Żydów; ma starożytny kościół dekanalny, pałac z bogatém archiwum, szkołę miejską i ludową i t. d. Mie-

szkańcy wyrabiają dobre płótna. O 2 godziny od N., w stronie zachodnio-południowéj, leży miasto *Skalice* (przeszło 2,000 m.), a o dalsze 2 godz., w tymże kierunku, m. okręgowe *Jaromierz* (około 5,000 m.). W wzmiankowanych miejscowościach otrzymali 27—29 Czerwca 1866 Prusacy, pod dowództwem gen. Steinmetza, ważne zwycięstwa nad Austryjakami, dowodzonymi w dniu piérwszym przez gen. Ramminga, w dwu zaś następnych przez arcyksięcia Leopolda. Walki te mogą być uważane jako 3 dniowa bitwa pod Nachodem.

Nachtigal (Gustaw), podróżnik afrykański, ur. 1834 w Eichstedt w okręgu Stendal; ukończywszy gimnazyjum w rodzinném mieście, studyjował medycynę i osiadł 1859 jako lekarz praktyczny w Kolonii. Z powodu choroby piersiowéj wyjechał niedługo potém do Algieryi, a 1863 do Tunisu, gdzie odznaczywszy się w walkach z ludami powstańczemi, otrzymał miejsce drugiego beja tunetańskiego. W 1869 udał się z Tripolis w misyi od króla pruskiego do Omara, sułtana Bornu, zatrzymał się czas dłuższy w Fezanie, piérwszy zwiedził dokładnie krainę narodu Tebu i wyborne swe sprawozdania zamieszczał w *„Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“*, w Petermanna *„Mitheilungen“* i w czasopiśmie *„Globus“*. W 1870 r. dostał się do Bornu, ale od 1871 nie ma o nim żadnych wiadomości.

Nacieki, ob. Stalagmity.

Naczelne (*Primates*), nazwa wprowadzona przez Linneusza dla oznaczenia rzędu zoologicznego, obejmującego najdoskonalsze zwierzęta, t. j. małpy (ob.). Linneusz, a za nim wielu innych badaczy, mieści w rzędzie tym i człowieka, nie widząc dostatecznéj przyczyny dla utworzenia z człowieka, ze względu na jego budowę anatomiczną, oddzielnego rzędu, (ob. człowiek).

Naczynia (*Vasa*) w roślinach, pierwiastki anatomiczne roślin, przedstawiające się w postaci długich walcowatych kanalików otwartych; rozróżniają się na kropkowane lub kreskowane, stosownie do rysunków, przedstawiających się na ich powierzchni. Przez wiele z tych naczyń płyną soki odżywcze, zresztą znaczenie ich fizyjologiczne nie jest należycie zbadane. Pomiędzy N. odróżnić należy cewki (ob.).

Naczynia krwionośne, sąto organy rurowate, któremi krew z serca po całym organizmie się rozchodzi i napowrót do serca powraca (ob. obieg krwi). N. k. dzielą się na tętnice i żyły; *tętnicami* zowią się naczynia wyprowadzające krew z serca, *żyły* napowrót krew do serca przywodzą. N. k. mają postać drzew rozgałęziających się i cieniejących coraz bardziéj. Główne pnie wychodzące z serca (aorta i tętnica płucna) mają postać rur grubych, o znaczném świetle. W przebiegu swém oddzielają boczne gałęzie końcowe. Drugorzędne gałązki dzielą się coraz daléj w ten sam sposób, tak że ostateczne rozgałęzienia tętnic—*naczynia włoskowate*—tylko przy mocnych powiększeniach dostrzedz się dają. Naczynie te dochodzą do wszystkich organów i gęstą siecią oplatają ich cząstki.—Naczynia włoskowate zbiérają się znowu w coraz grubsze gałązki i gałęzie, tworząc układ żył, które wreszcie także grubemi pniami do serca się wlewają. Naczynia włoskowate mają otworki, przez które komunikują z kanalikami sokowemi (ob. limfatyczny układ). Wszystkie naczynia są wewnątrz wysłane nabłonkiem, złożonym z pojedynczéj warstwy płaskich komórek. Na zewnątrz znajdują coraz grubsze w grubszych naczyniach warstwy—sprężysta i mięśniowa; warstwa sprężysta ma bardzo ważne dla krążenia znaczenie; rozszerzone falą krwi naczynia, ścieśniają się znowu dzięki swéj sprężystości, w skutek czego wpływ skurczów sercowych nie ginie prędko i krew w naczyniach włoskowatych jednostajnym płynie strumieniem, chociaż z serca w przerwach wypływa. Warstwa mięśniowa znajduje się pod wpływem nerwów naczynio-ruchowych, odkrytych przez Claude Bernarda. Przy podrażnieniu nerwów włókna mięsne się kurczą i światło naczynia się zwęża; przy paraliżu nerwów światło naczynia a stąd i ilość krwi przez nie przepływającéj się powiększa. To tłumaczy zblednięcie, zaczerwienienie się pod wpływem nerwowym, chwilową utratę przytomności przy wpływach powodujących skurcz tętnic mózgowych i t. d. Zaburzenia w nerwach naczynio-ruchowych, prowadzą za sobą nieprawidłowości w dostawie soków odżywczych, a w następstwie zboczenia chorobne w organach. Nauka o wpływie nerwów na naczynia zdaje się mieć w przyszłości wielkie znaczenie dla nauki o chorobach. Prócz tych warstw otacza każde naczynie jeszcze tkanka (osłonka przybyszowa). Z chorób naczyń ważniejsze są: zapalenia, mianowicie błony wewnętrznéj w tętnicach grubszych (ob. ateromatyczny proces), tętniaki (ob.), zakrzepy (ob.) krwi wewnątrz nich powstające, przerwanie naczynia i następujący stąd krwotok.

Naczynia liturgiczne czyli *święte*, są te, które służą przy odprawianiu Mszy w kościele katolickim i mają mniéj lub więcéj bezpośredni stosunek z Eucharystyją świętą. Do nich należą: kielich, patena, cyboryjum, monstrancyja i tabernaculum.

Naczyniaki, nowotwory z naczyń złożone, najczęściéj wrodzone i najczęściéj mające siedlisko na skórze, tworząc wyniosłości, krwistego albo fijoletowego koloru, brzęknące w pewnych chwilach i łatwo krwawiące. Usuwa się je nożem, przez wypalenie żelazem lub substancyjami chemicznemi, albo przez odpowiednie środki przywodzi się w nich krew do zakrzepnięcia.

Nadarzyn, osada w gub. warszawskiéj, pow. błońskim, ma 1,100 mieszkańców i starożytny kościół murowany.

Nadásdy-Fogáras, starożytny ród węgierski hrabiowski, pochodzenia słowiańskiego, pierwszymi członkami którego, znanymi z dyplomatów, są: biskup zagrzebski pod r. 1177 i ban chrowacki około 1200. Właściwym założycielem rodu był hr. z *Czuponu* i *Nadaszdu*, zwany także *Prodaricz Nadasdy*, który pozostawił trzech synów: Wawrzyńca, wnuk którego Piotr był praojcem rodu *Petö z Gerse*, Andronika, † bezpotomnie, i Andrzeja, założyciela

głównéj linii. Z potomków jego odznaczają się szczególniéj: *Tomasz* N., 1554—62 palatyn Węgier. Nauki odbywał we Włoszech i 1523, polecony przez papieża Adryjana VI królowi węgierskiemi Ludwikowi, został jego sekretarzem. Po śmierci Ludwika przyłączył się do stronnictwa królowéj wdowy, które powołało na tron arcyksięcia Ferdynanda, brata cesarza Karola V. 1529 r. broniąc Budę, oblężoną przez Solimana, przez zdradę dostał się do niewoli, z któréj był wydany przeciwkrólowi Ferdynandà Janowi Zapolyi. Przyjęty łaskawie przez tegoż, obdarzony był licznemi majętnościami, między innemi i dziedziną Fogarasz w Siedmiogrodzie. 1534 przeszedł napowrót do stronnictwa Ferdynanda.—Inny *Tomasz* N.,był w XVI w. gorliwym obrońcą i rozkrzewicielem protestantyzmu w Węgrzech. Założył kilka szkół, oraz drukarnię w Uj-Sziget, z któréj wyszła 1539 piérwsza łacińsko-madziarska gramatyka Jana Sylwestra Panoniusa, a 1541 tegoż przekład madziarski N. Testamentu.— Wnuk Tomaszà, palatyna, *Frańciszek* hr. N., gorliwy obrońca praw i swobód szlachty węgierskiéj, należał jako *Judex Curiae* do sprzysiężenia Wesselényi'ego, Frangipana i Zrini'ego, i chociaż późniéj, w nadziei zostania palatynem, odstąpił swych stronników, został jednak uwięziony i ścięty w Wiedniu 30 Kw. 1671 r. Jest on autorem kilku dzieł o prawach politycznych Węgier. Wnuk jego, *Frańciszek Leopold* hrab. N., odznaczył się jako wojownik w austryjackiéj wojnie sukcesyjnéj, oraz w wojnie siedmioletniéj. Walczył szczęśliwie 1742 i 1743 przeciw połączonym Bawarom i Francuzom; daléj 1774 nad Renem i 1746 we Włoszech; 1757 jako feldcejgmejster przyczynił się najwięcéj do zwycięstwa pod Kolinem, † 1783 r. Teraźniejszą głową linii starszéj jest hr. *Leopold* N. (ur. 1802 r.), pan na Fogaraszu, Felszö, Lendwo, Hruszowcu, Agardzie, Kis-Keszi, Duna-Örszi i w. in., dziedziczny wielki zupan komitatu Komorno. Stryj jego, hr. *Michał* N., ur. 1775 r., † 1854 w Wiedniu, był austryjackim ministrem. Syn ostatniego, hr. *Frańciszek Serafin* N., ur. 1801 r., jako gorliwy stronnik systematu Bacha, był od Maja 1857 aż do ogłoszenia patentu wrześniowego ministrem sprawiedliwości. Od 7 Listopada 1861 kanclerz nadworny Siedmiogrodu, działał w duchu gabinetu wiedeńskiego; usunął się od życia politycznego po wystąpieniu gabinetu Belcredi (Czerwiec 1865). Młodsza linija tego rodu wygasła na hr. *Tomaszu* N., który był austr. feldmarszałkiem porucznikiem i † 1860.

Nadasi (Jan), historyk i teolog węgierski, ur. 1614 w Ternawie, † 1670 w Wiedniu; w 19 r. życia wstąpił do zakonu jezuitów, był profesorem w Sztyryjskim Gradcu, poczém powołany do Rzymu, w końcu przeniósł się do Wiednia i został spowiednikiem cesarza Ferdynanda III. Wydał wiele dzieł ascetycznych i teologicznych, ważniejsze z których: „*Annus dierum illustrium Soc. Jesu seu mortes illustres*“ (Rzym 1657); „*Annus dierum memorabilium Soc. J.*“ (Antwerpija 1655); „*Reges Hungariae a s. Stephano usque ad Ferdinandum III*“ (Presburg 1637); „*Vita s. Emerici*“ (t. 1644); uzupełnił oraz dzieła jezuity Alegambea „*Mortes illustres et gesta Soc. J. 1641—1655*“ (Rzym 1657); „*Heroes et victimae Soc. J.*“ (1658).

Nadbałtyckie prowincyje, właściwie Ostzejskie prowincyję (ob.).

Nadieżdin (Mikołaj), pisarz rossyjski, ur. 1804 w gub. riazańskiéj, † 1856 w Petersburgu; kształcił się początkowo w seminaryjum riazańskim, daléj w akademii duchownéj moskiewskiéj, poczém od 1824 był profesorem seminaryjum riazańskiego, następnie od 1826 przebywał w Moskwie, pracując przy czàsopisie *Moskowskij Telegrgaf*. Od r. 1831 począł wydawać pismo *Moskowskij Teleskop*; 1832 mianowany profesorem archeologii i teoryi sztuki przy uniwersytecie moskiewskim, 1836; wziąwszy dymisyję, przeniósł się do Wołogdy, następnie do Odessya, w końcu do Petersburga, gdzie redagował *Żurnał ministerstwa wnutr. dieł*, a nadto brał czynny udział w pracach towarzystwa geograficznego. Napisał wiele bardzo artykułów treści historycznéj i geograficznéj.

Nadir, szach perski, ur. 1688 w Korassanie, został 1729 r. za panowania szacha Thamaspa II naczelnym wodzem i głównym kierownikiem spraw państwa; walczył pomyślnie z Afganami i Turkami. Korzystając z klęski, zadanéj Thamaspowi przez Turków, strącił go z tronu i sam objął rządy imieniu małoletniego syna szachowego Abbasa III. Niedługo atoli pozbawił życia Abbasa III i 1736 wstąpił na tron perski. W nieustannych i pomyślnych bojach z sąsiadami rozszerzył granice Persyi do Indu i Oxusu, m. Kaspijskiego i Eufratu. Splamiwszy się wielu okrucieństwami, został zamordowany r. 1747 przez spiskowych szyitów, zostających pod kierownictwem naczelnego dowódcy gwardyi perskiéj. N. podniósł znacznie potęgę Persyi, która jednak ze śmiercią jego, skutkiem wojen domowych, wróciła do dawnego stanu rozprzężenia.

Nadir (arab.), ob. Zenit.

Nad-Prucie, okolica w Galicyi, ciągnąca się przeszło mil 15 wzdłuż Prutu, od miasteczka Delatyna poza Śniatyń ku Czerniowcom; jedna z najpiękniejszych części ziemi dawnéj rzeczypospolitéj polskiéj, z glebą bardzo urodzajną. Najważniejszém miastem jest tutaj Kołomyja.

Nadrybek, jezioro w gub. lubelskiéj, pow. krasnostawskim, koło rz. Jagielny, zajmuje 49 mor. przestrzeni.

Nadwodnik (*Cynogale*), rodzaj ssących drapieżnych, z rodziny *Viverrinae*, obejmujący jedyny gatunek *C. barbata*, na Borneo i Sumatrze, pośredni między łaskunami i wydrami. Przebywa nad brzegami wód i żywi się rybami, rakami, myszami, drobném ptastwem i owadami. Cechą jego odróżniającą jest broda na podbródku i pędzelki przy uszach.

Nadworna, miasteczko w Galicyi, obw. stanisławowskim, nad rz. Bystrzycą; niegdyś był tu obszerny zamek warowny.

Nadwzroczność (*Hypermetropia*), wada wzroku, polegająca na tém, że promienie równoległe, na rogówkę padające, tworzą ognisko nie na siatkówce, jak w oku prawidłowém (ob. wzrok),

a po za nią; jestto więc stan zbyt słabéj łamliwości przyrządu dyjoptrycznego oka, wprost przeciwny krótkowzroczności (ob. *myopia*). Przyczyną może być zbyt płaska budowa rogówki, soczewki, częściéj brak soczewki (*aphakia*) po wyjęciu katarakty (ob.); zwykłą wszakże przyczyną N. jest zbytnia krótkość gałki ocznéj, skutkiem czego siatkówka znaduje się za blisko przyrządu łamiącego światło. Ponieważ obraz punktu nieskończenie odległego, wysyłającego promienie równoległe, tworzy się za siatkówką, na siatkówce więc tworzy się rozlany okrąg rozpierzchłych promieni i widzenie jest niewyraźne; przy zbliżaniu przedmiotu do oka ognisko oddala się coraz bardziéj i obraz przedmiotu coraz niewyraźniejszy się tworzy; oko więc w żadnéj odległości wyraźnieby nie widziało, gdyby przez nadmierne wytężenie akkomodacyi (ob.) nie zbliżało obrazu do siatkówki. Ale skutkiem nadmiernego wytężenia akkomodacyia łatwo się męczy, sprowadzając przykre objawy *astenopii* (ob.), skutkiem których praca oczyma staje się zupełnie niemożliwą. N. jest jedną z najczęstszych przyczyn zezu, mianowicie zbieżnego. Wszystkie niewygody przez N. sprowadzone usunąć się dają bardzo łatwo przez odpowiednie okulary wypukłe, które powiększając łamliwość przyrządu dyjoptrycznego oka, sprowadzają ognisko ich główne na siatkówkę. Przyczyną najczęstszą nadwzrocznéj bodowy oka jest dziedziczność. Dokładne zbadanie téj bardzo częstéj wady i sposób usuwania przykrych jéj następstw zawdzięcza nauka Dondersowi (*„Die Anomalien der Refraction und Accomodation des Auges“*, Wiedeń 1866; przekład polski Gepnera, Warszawa. 1871).

Nadzlak, ob. Czekan.

Nadzieja, jedna z cnót teologicznych, przez którą oczekujemy z mocną ufnością posiadania Boga i łask koniecznych dla dostąpienia onego. Jest ona łaską, dobrym nałogiem duszy, usposobieniem, łatwością w wykonywaniu uczynków miłych Bogu, cnotą, któréj dać sobie nie możemy własnemi siłami, bo tylko Bóg wléwa ją w naszą duszę.

Nadżelazocyjan, ob. Żelazocyjan.

Naevius (Cnejus), Grek rodem, jeden z najdawniejszych poetów rzymskich, ur. w Kampanii, żył w Rzymie około roku 235 prz. Chr., † 204 r. w Utyce. Prócz tragedyj i komedyj napisał poemat epiczny wiérszem saturnińskim: *„De Bello Punico“*. Z utworów jego pozostały tylko drobne fragmenty, zebrane przez Bothego w *„Poëtarum Latinorum scenicorum fragmenta“* (t. 2, Halberst. 1824) i Klassmanna (Jena 1843).

Nafalski (Marcin), pijar, ur. 1736 w ziemi chełmskiéj, nauczyciel w kilku szkołach pijarskich, zajmował się późniéj wychowaniem Prota Potockiego, poczém był proboszczem w Chełmie; † 1809 w Międzyrzeczu. Wydał *„Kazania niedzielne i adwentowe“* (Warsz. 1820); *„Nauki o nabywaniu cnoty w młodości i obraniu stanu życia“*, przekład z Gobineta (wyd. 3, Warsz. 1791) i in.

Nafta, u dawnych alchemików nazwa różnych cieczy łatwo-lotnych, żywéj woni i palnych, jak np. eteru i t. p. Obecnie N. nazywa się zwykle oléj skalny i niektóre jego produkty (ob. oléj skalny).

Naftalina, C_{10} H_8, węglowodór odkryty przez Gardena 1820 r. w smole węgli kamiennych. Skład jego poznany został przez Faradaya, a własności zbadane przez Laurenta. Jestto bardzo częsty produkt dystylacyi suchéj ciał organicznych, powstający zwłaszcza przy wysokiéj temperaturze, jak np. gdy produkty dystylacyi przechodzą przez rury rozżarzone; oczyszcza się przez przekrystalizowanie z alkoholu, albo przez sublimacyję. W pierwszym razie opada w słupach, w drugim przechodzi w postaci tabliczek romboidalnych. Topi się przy 79,2, ulatnia przy 218°. Płonie płomieniem silnie kopcącym. W wodzie się nie rozpuszcza, w alkoholu zimnym słabo, lepiéj we wrzącym, a bardzo łatwo w eterze. Kwas azotny działa na N. i wywołuje szereg pochodnych, z których najważniejszą jest *nitronaftalina*, C_{10} H_7 (NO_2), krystalizująca w pryzmy romboidalne, żółta, topliwa przy 43°. Chlor łączy się N., tworząc chlorek, albo téż wywołuje liczne produkty podstawienia. Kwas siarczany stężony rozpuszcza N. i tworzy dwa kwasy—*naftylosiarczany* C_{10} H_7 SO_3H i *naftylodwusiarczany* C_{10} H_6 2 (SO_3H). Przez ogrzewanie nitronaftaliny z potażem i wapnem otrzymuje się żółty barwnik, a w ostatnich czasach użyto N. do wyrobu kwasu benzoesowe (ob.). Stopiona z olejami wydaje dobre smarowidło. W fabrykach gazów jest N. często szkodliwą, bo wywołuje zatkania w rurach przeprowadzających gaz.

Naftol, C_{10} H_7 OH. związek chemiczny, otrzymywany działaniem potażu na kwas naftylosiarczany (ob. naftalina). N. przedstawia się w postaci igieł jedwabistych lub łuszczek, rozpuszczalnych w alkoholu i eterze, słabo w wodzie. Topi się przy 94°. Roztwór jego wodny z chlorkiem wapna wydaje zabarwienie fijoletowe. Znanym téż jest równoskładnik N., *B — naftol*, topiący się przy 122_4.

Naftylijak, *naftylamina*, C_{10} H_9 N=C_{10} H_7 NH_2, zasada organiczna, otrzymana przez Zinina w 1842 r. przez redukcyję nitronaftaliny siarkowodanem amonu. N. stanowi cieńkie igiełki bezbarwne, łatwo sublimujące. Topi się przy 50°, a wre przy 300°. Z kwasami wydaje sole krystalizujące, ale alkalicznie nie oddziaływa. Sole N. na powietrzu barwią się na fijoletowo, zapewne pochłaniając tlen. Jestto związek odpowiedni anilinie (ob.) i największa część odczynników, które wydają zabarwienie z aniliną, wydają je takie z N., tak że to ciało jest punktem wyjścia dla szeregu barwników, odpowiadających farbom anilinowym.

Nägele (Frańciszek Karol), słynny akuszer, ur. 1778 w Düsseldorfie, † 1851, jako profesor w Heidelbergu. Z dzieł jego ważniejsze: *„Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen“* (11 wyd., Heidel. 1851) *Ueber den Mechanismus der Geburt“* (2 wyd. 1822); *„Das weibliche Becken“* (2 wyd. 1850) i in.—**Nägele** (Herman Frańciszek Józef), syn poprzedniego, również akuszer, ur. 1810 w Heidelburgu, † 1851 r.; był także profesorem w Heidelburgu, znany jest jako autor dzieła *„Lehrbuch der Geburtshülfe“* (5 wyd.

2 t., Moguncyja 1861) i in.—Brat jego **Nägele** (Maksymilijan), † 1852, był docentem w Heidelburgu i ogłosił „*Studien über altitalisches Rechtleben*“ (1849).

Nägeli (Karol), jeden z najznakomitszych spółczesnych botaników, syn Jana Jerzego N., zasłużonego kompozytora i nauczyciela muzyki († 1836), jest prof. w Monachijum. W 1844 założył ze Schleidenem „*Zeitschrift für wissenschaftliche Botanik*“ i ogłosił „*Die neueren Algensysteme*“ (1847); „*Das Mikroskop*“ (1865) i wiele in. z Cramerem wydał „*Pflanzenphysiologische Untersuchungen*“ (1865).

Nagij (Nagoj), starożytny ród szlachecki rossyjski, spokrewniony z carem Iwanem Groźnym przez związek małżeński tegoż z Maryją Nagij (1580), która po śmierci cara wraz z synem, carewiczem Dymitrem, i braćmi swymi wydaloną została 1584 r. do m. Uglicza, gdzie carewicz Dymitr 15 Maja 1591 został zamordowany. Cała wina tego wypadku złożoną została na matkę i jéj krewnych, skutkiem czego Maryja przymuszoną była wstąpić do klasztoru. Wprawdzie Dymitr Samozwaniec wydobył ją chwilowo z tego położenia, będąc przyznanym przez nią za syna, lecz po jego upadku Maryja znowu usunęła się ze sceny. Z braci Maryi odznaczył się zwłaszcza *Michał Nagij*, † 1612 r.; mianowany przez Samozwańca wielkim koniuszym, służył po jego upadku Wasilowi Szujskiemu.

Nagłośnia (*epiglottis*), chrząstka mająca postać listka, powleczona błoną śluzową, znajdująca się nad otworem krtani, przed którym na zwężonym końcu jest osadzona. N. jest zwykle podniesiona i dozwala powietrzu swobodnego dostępu do krtani; przy łykaniu pokarmu opuszcza się, zamykając otwór krtani nakształt klapki.

Nagpur (Nagpoor), prowincyja angielska w południowéj części Indyj przedgangesowych, w Dekanie, obejmująca prawie całą dawniejszą prowincyję Berar i część krainy Gundwana, miała niegdyś bardzo bogate kopalnie dyjamentów.—**Nagpur**, stolica prowincyi N., nad rz. Nag, ma 112,000, przemysł bawełny, wyroby metalowe i inne.

Nagurczewski (Ignacy), jezuita, ur. 1719 we wsi Nagurkach, pow. pińskim, był nauczycielem w Pułtusku, następnie w Warszawie w konwikcie szlacheckim. Po zniesieniu jezuitów, został profesorem korpusu kadetów i zarazem wykładał niektóre nauki księciu Józefowi Poniatowskiemu. Po upadku kraju popadł w zupełny niedostatek i † w Warszawie 1811 r. Przełożył Sielanki Wergilijusza, które wyszły razem z Eneidą, przekładu Andrzeja Kochanowskiego, pod tyt. „*Wirgilijusza Marona księgi wszystkie*“ (Warszawa 1754 r.), tudzież przy „*Sielankach polskich*“ w wydaniu Grelowskiém (Warszawa 1770—1778); „*Mowy Cycerona przeciwko Katylinie i za Markiem Marcellem*“ (Warszawa 1763, 2 wyd. 1771); „*Filipiki Demostenesa z przyłączeniem uwag historycznych i politycznych*“ (Warszawa 1774). Zamieszczał także swe prace w *Zabawach przyjemnych i pożytecznych*, wydawanych przez Albertrandego i Naruszewicza. W rękopismach pozostawił tłumaczenie wiérszem 18 ksiąg *Ilijady Homera* i obszerne dzieło: *O literaturze polskiéj*.

Nagy Sandor (Józef), generał rewolucyjny węgierski, ur. 1804 w Wielkim Waradynie w kom. biharskim, służył pierwotnie w wojsku austryjackiém i jako kapitan wziął dymisyję 1843. Po wybuchu powstania 1848 wstąpił w szeregi wojska narodowego, odznaczył się tegoż roku jako major w armii południowéj; mianowany pułkownikiem, był posłany do armii północnéj, poczém jako generał piérwszéj dywizyi dowodził w bitwie pod Wacowem, przy wzięciu Nagy-Sarlo, przy oswobodzeniu Komorna i przy wzięciu Budy, gdzie odznaczył się niezwykłą odwagą, zwłaszcza 16 i 21 Maja. Następnie udał się do Komorna i był, wbrew swéj woli i radzie Klapki, wysłany przez Görgeja nad górny Dunaj, 16 Czerwca poniósł porażkę od Austryjaków nad brzegami Wahu. Uczestniczył w Lipcu wraz z Klapką przy ułagodzeniu nieporozumień pomiądzy Görgejem a rządem narodowym. 11 Lipca brał udział w bitwie stoczonéj pod murami Komorna, poczém, jako dowódca przedniéj straży, stoczył 16 Lipca pod Wacowem krwawą utarczkę z wojskiem rossyjskiém, przez co odroczył zamierzoną przez Görgeja kapitulacyję. Na początku Sierpnia wysłany przez Görgaja do Debreczyna, natknął się na armiję Paskiewicza i, nieotrzymawszy żądanych posiłków, po pięciogodzinnéj walce przeciwko przemagającym siłom rossyjskim cofnął się do Aradu; tu przymuszony był przystąpić do kapitulacyi Görgeja, poczém wydany Austryjakom, został powieszony 6 Paźdz. 1849 w Aradzie. Znakomite jego zdolności i wzorowe prowadzenie kawaleryi zjednały mu nazwę Murata armii węgierskiej.

Nagy (Iwan), historyk madziarski, ur. 1824 r. w Darmotach w kom. nowohradzkim; po odbyciu nauk gimnazyjalnych w Jagrze, Ostrzihomiu i Wacowie, studyjował prawo w Presburgu, poczém poświęcił się praktyce adwokackiéj, zajmując się przytém pracami literackiemi, a zwłaszcza historyją. 1851 odbył podróż do Włoch i wynalazł w biblijotece św. Marka w Wenecyi wiele cennych źródeł do dziejów ojczystych. Po powrocie został urzędnikiem przy biblijotece uniwersyteckiéj w Peszcie. Główne dzieło N. jest: „*Magyar-ország családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*“ (Rodziny madziarskie, ich herby i tablice genealogiczne, 18 zeszytów, Peszt 1853—65). Oprócz tego napisał N. szereg ważnych monografij historycznych, genealogicznych i topograficznych, pomieszczanych w różnych czasopismach.

Nagy (Frańciszek), pisarz madziarski, ur. 1810, studyjował filozofiję i literaturę ojczystą w Peszcie, poczém poświęcił się piśmiennictwu; od 1840 członek korespondent akademii madziarskiéj. Najlepszą z licznych jego prac jest czteroaktowa komedyja „*Tisztujitás*“ (1 wyd. 1842), premijowana przez akademiję. Następnie napisał cały szereg udatnych komedyj, które postawiły N. w rzędzie najcelniejszych komedyjopisarzów. Wymieniamy z nich: „*A hösök*“; „*Egyesüljünk*“; „*Az életuntak*“; „*Ven dégszerep*“; „*Vetélytars*“; „*Armány és szere-*

lem“ i in. Oprócz tego napisał mnóstwo nowel i humeresek, oraz przełożył niektóre utwory W. Hugo, Schillera, Pelico, Bulwera i in. Proza N. jest gładką a utwory poetyczne odznaczają się bogatą fantazyją i zdrowym, jędrnym humorem.

Naharro (Bartłomiéj de Torres), jeden z twórców sceny hiszpańskiéj, ur. około 1480 w Latorre pod Badajoz, przebywał po większéj części we Włoszech; bliższe szczegóły życia jego, jakoteż data śmierci niewiadome. W zbiorowém dziele „*Propaladia*“ (Rzym, 1517 i częściéj), jedyném jakie po nim pozostało, zawiera się oprócz kilku poezyj lirycznych i satyrycznych, 8 komedyj (w 2 piérwszych edycyjach tylko sześć), które są niezmiernie ważnym pomnikiem dla historyi dramatu hiszpańskiego. Cztéry z jego sztuk przedrukowane są w Böhl de Fabera „*Teatro espanol*“ (Hamb. 1832).

Nahlowsky (Józef), współczesny pisarz filozoficzny niemiecki ze szkoły Herbarta. Prace jego ważniejsze są: „*Das Gefühlsleben*“ (Lipsk 1862); „*Das Duell, sein Widersein und seine moral. Verwerflichkeit*“ (t. 1864); „*Die ethischen Ideen*“ (t. 1865); „*Grundzüge zur Lehre von der Geselschaft und dem Staate*“ (t. 1863); „*Allgemeine praktische Philosophie* (*Ethik*), *pragmatisch bearbeitet*“ (t. 1870).

Nahum (z hebr. pocieszyciel), siódmy z 12 proroków mniejszych, żył około 720 prz. Chr., za panowania króla żydowskiego Hiskijasza; przepowiedział upadek państwa assyryjskiego, a zwłaszcza zburzenie m. Niniwy. Przepowiednia jego jest jasna, a zarazem pełna ognia, fantazyi i oryginalności. Objaśnienia jego proroctwa z pomników assyryjskich dał Strauss (Berlin 1853).

Naim, m. w Galilei, na granicach Samaryi, o 7 godzin od Kafarnaum, w którém Jezus Chr. wskrzesił syna wdowy podczas jego pogrzebu; dziś uboga wieś.

Nairn, hrabstwo w półn. Szkocyi, obejmujące 10 mil kw. z ludnością 10,200, zroszone rzeką Nairn Findhorn. Miasto główne N. ma 8,500 m., port i kąpiele morskie.

Naiwność, wyraz pochodzący z łacińskiego *nativus* (w średniowiecznéj łacinie *naivus*), to jest wrodzony, naturalny, oznaczał pierwotnie najwyższy stopień naturalności w wyrażaniu myśli i uczuć. Pojęcie jednakże łączące się obecnie z tym wyrazem jest nieco odmienne, gdyż naiwność oznacza dziś myśli i uczucia naturalne i nieprzesadne, nieobłudnéj prostoty, wypowiedziane bez względu na to, co konwencyjonalność towarzyska zwykła nazywać właściwém lub niewłaściwém. Naiwność jest więc naturalnością w sprzeczności z wszelkiem udaniem, to jest z tém, co zwyczaj uświęcił jako wyłącznie przyzwoite, a przedstawia się jako taka naturalność tylko ze stanowiska człowieka konwencyjonalnego, bo w naiwnym sama naiwność jest naturą.

Najady, w mytologii greckiéj nimfy źródeł i rzek. Przedstawiano je w postaci na pół nagiéj, zwykle w towarzystwie bożka Pana a czasami Herkulesa, jako opiekuna źródeł ciepłych.

Najmanowicz (Jakób), także Neyman lub Neymanowicz, zasłużony rektor uniwersytetu jagiellońskiego, doktór filozofii i obojga praw, urodzony w Krakowie, † 1641 r. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Krakowie, zwiedził uniwersytety francuskie i włoskie; po powrocie do kraju został kapłanem i rządcą seminaryjum duchownego krakowskiego, 1614 profesorem prawa w uniwersytecie, a 1621 rektorem uniwersytetu, który to urząd, wówczas na półroku dawany, sprawował szesnaście razy do 1636 roku, występując gorliwie w obronie praw Akademii przeciw jezuitom. Dzieła jego są: „*Questio de natura materiae*“ (Kraków 1605 r.); „*Questio de rescindenda venditione*“ (Kraków 1614); „*Prognostyk duchowny na kometę, któregośmy widzieli Grudnia przeszłego roku 1618 uczyniony*“ (tamże 1619); „*Responsum ad famosum libellum a Patribus S. J. in Academiam Cracoviensem scriptum et nomine Reprotestationis vulgatum*“ i inne. —**Najmanowicz** (Krzysztof), brat poprzedniego, ur. 1590 w Krakowie. Ukończywszy nauki uniwersyteckie, zwiedził akademije włoskie, skąd wróciwszy ze stopniem doktora medycyny, został 1610 profesorem w wydziale lekarskim, a w latach 1633 sprawował gorliwie urząd rektora. Późniéj atoli, jako dzierżawca dwu wsi akademickich, nie złożywszy z niéj rachunków, spędził resztę życia na gorszących sporach i pieniactwie z akademiją, za co r. 1643 został wyklętym, 1644 zupełnie wywołanym z uniwersytetu, a późniéj nawet skazanym na 6 miesięczne więzienie. Oprócz wielu broszur w przedmiocie powyższéj sprawy wydanych, znane jest tylko jedno pismo jego lekarskie „*De plica pro loco inter Doctores Med. obtinendo in Alma Univ. Cracov. ad disputandum proposita Questio*“ (Kraków 1610). Utraciwszy katedrę, przeniósł się ze skargami swemi do Rzymu, gdzie † 1651 czy 1652. r.—Życiorys jego podał Majer w *Rocz. Wyd. Lekars.* (tom VIII, str. 53—66).

Największość i najmniejszość (*maximum* et *minimum*), sąto w matematyce te wartości danéj funkcyi (ob.), przy których jest ona większą lub mniejszą od wartości sąsiednich, czyli ściśléj: jeżeli zmienna dowolna ulega stopniowym zmianom swéj wielkości, funkcyja téj zmiennéj przybiéra na się co raz inne wartości; otóż jeżeli te wartości, rosnąc do pewnego stopnia, zaczynają następnie maleć, funkcyja przechodzi przez swą największość; jeżeli znów funkcyja, malejąc z początku, zaczyna następnie rosnąć, to przechodzi przez swą najmniejszość. Tak np., jeżeli temperatura wody maleje, woda nabiéra coraz większéj gęstości, co ma wszakże miejsce tylko do 4°C, przy dalszém zaś obniżaniu temperatury gęstość znowu maleje; zatém gęstość wody przechodzi przez największość przy 4°C. Jedne funkcyje nie mają żadnych N., inne znów mogą ich mieć znaczną liczbę. Poszukiwanie N. stanowi ważny dział matematyki; niewielka tylko liczba tu się odnoszących zadań może być rozwiązywaną za pomocą zasad matematyki elementarnéj, wchodzą one w ogóle w zakres zastosowań rachunku różniczkowego, a pewna ich kategoryja w zakres rachunku przemienności czyli waryjacyjnego.

Nakaz, znaczy w prawnictwie na mocy wyroku sądowego zapowiedź przez komornika, wypełnienia w terminie oznaczonym sentencyi doręczonego wyroku przez stronę przegrywającą sprawę.

Nakcyjanowicz (Jakób), jezuita, teolog i matematyk, ur. 1725 na Litwie, wykładał teologiję w Grodnie, a po zniesieniu zakonu był tamże kapłanem świeckim; † 1790. Wydał „*Praelectiones mathematicae ex Wolfianis Elementis adornatae etc*“ (Wilno 1759, 2 ed., tamże 1761) i „*Ad Stanislaum Augustum regem Poloniae in rectoratu academico salutatio*“ b. r. i m. dr.).

Nakielskie starostwo grodowe, było położone w województwie kaliskiém, powiecie nakielskim. Podług lustracyi z 1662 zaliczały się doń miasto Nakło (ob.) z wójtostwem i wsie: Olszowka, Szadki. Lubaszcz, Karniowo, Cietrzewica i Polikno. W 1771 posiadał je Kacper Rogaliński, opłacając zeń kwarty złp. 58 gr. 12, a hyberny złp. 1,225 gr. 22. Na polach tego starostwa i pod wałami zamku Nakielskiego Bolesław Krzywousty odniósł świetne zwycięstwo w r. 1109 nad Pomorzanami. W téj bitwie 30,000 padło nieprzyjaciół, a 2,000 w niewolę wzięto. Od dnia 13 Września 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie.

Nakło (po niem. *Nackel*), m. niegdyś stolica książąt Pomorskich, leży w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgoskiéj, pow. wyrzyckim, nad rz. Notecią; po przyłączeniu do Polski wchodziło w skład Kujaw. Liczy 2,500 m.

Nakorsz (*Warmisz*), mniemany kronikarz polski. O kronice téj piérwszy dał wiadomość Józef Załuski, który przechowywał ją jako drogi zabytek w swéj biblijotece i pożyczył pewnemu senatorowi, ale nie odebrał. Nowsze odkrycia pokazały, że był to podrobiony utwór, najprawdopodobniéj znanego fałszerza Dyjamentowskiego (ob.).

Nakwaska (Anna z Krajewskich), autorka polska, ur. 1781 r. w Warszawie. Wyszedłszy na mąż za Frańciszka Nakwaskiego, zaczęła się dopiéro uczyć języka polskiego i poznawać skarby jego literatury. Dom Nakwaskich przez kilkanaście lat stanowił jeden z piérwszych salonów literackich w Warszawie. Piérwszą pracą literacką N. był przekład na język francuski znanéj powieści ks. Wirtemberskiéj „*Malwina*“, wydany pod tyt. „*Malvina ou l'instinct du coeur*“ (2 t., Warszawa 1817) i trzy oryginalne powieści „*Trois nouvelles*“ (Warszawa 1821). Polskie prace jéj pióra są: „*Aniela czyli ślubna obrączka*“ (Warszawa 1831); „*Odwiedziny babuni czyli powiastki dla zabawy dziatek*“ (2 t., tamże 1834); „*Czarna mara*“ (2 tomy, tamże); „*Obraz warszawskiego społeczeństwa*“ (Poznań 1842); „*Wieczory niedzielne starego stolarza*“ (2 wyd., Leszno 1858). Pozostawiła w rękopisie pamiętniki pod tytułem „*Wspomnienia z czasów pruskich i księstwa warszawskiego*“, zawierające ciekawe szczegóły o wyższém towarzystwie warszawskiém z owych czasów. † 1851 w Małéj wsi w Płockiém.

Nakwaska (Karolina z Potockich), wydała następujące dzieła czystym i pięknym językiem napisane: „*Do matek polskich, słów kilka o przyszłości wzrastających pokoleń*“ (Lipsk 1843); „*Dwór wiejski*“ (3 t., Poznań 1833—44); „*Pierścionki Babuni czyli bieg życia kobiety*“ (2 wyd., 4 t., Warsz. 1852); „*Powieści dla dzieci*“ (Lipsk 1846); „*Pamiętnik o Adamie Potockim* (jéj ojcu), *pułkowniku 11 pułku jazdy ks. warsz.*“ (Kraków 1862).

Nakwaski (Frańciszek), mąż Anny z Krajewskich Nakwaskiéj (ob.), ur. 1771, był najprzód paziem na dworze Stanisława Augusta, daléj podkoniuszym królewskim i szambelanem; następnie w roku 1794 wstąpił w szeregi wojskowe i otrzymał stopień majora. Po zmianach zaszłych w kraju, przeszedł za księstwa warszawskiego do cywilnéj służby publicznéj i r. 1810 został prefektem departamentu warszawskiego, a 1816 kasztelanem; † 1848 w Warszawie. Oprócz kilku mów zostawił w druku rozprawę: „*O miastach, czyli myśli względem sposobu urządzenia onych*“ (Pam. Warsz. na r. 1815, t. III); „*Myśli nad organizacyją władzy departamentalnéj*“ (tamże).— **Nakwaski** (Henryk), publicysta polski, syn poprzedniego, ur. 1800 r. we wsi Lipnikach w Płockiém; odebrał staranne wychowanie pod okiem matki Anny Nakwaskiéj (ob.). Był radcą województwa płockiego i posłem na sejm. Po r. 1831 osiadł w Genewie i wydał między innem i dzieła: „*O użyciu najkorzystniejszém czasu*“ (Paryż 1832); „*Kilka słów o demokracyi*“ (tamże 1838); „*Notice sur l'Institut des enfans moralement negligés fondé a Varsovie*“ (Vevey 1838); „*O nadaniu własności włościanom polskim*“ (Paryż 1335); „*Études sur les divers systèmes pénitentiaire*“ (Genewa 1860).

Nakwasza, wieś w Galicyi, obw. złoczewskim; w jéj pobliżu leżą trzy okazałe piramidalne góry, zwane *Makutra*.

Nalas, w indyjskich mytach książę Biszadhy, małżonek Damajanti, córki króla Bhimy; przegrał w kości swoje państwo, tułał się najprzód ze swoją żoną w pustyni, opuścił ją potém, lecz w końcu po rozmaitych przygodach znowu się z nią połączył. Historyja ta tworzy jeden z piękniejszych epizodów epopei *Mahabharata* i jest opracowaną przez kilku poetów indyjskich.

Naleciałe barwy, w mineralogii, kolory ciał przypadkowe, występujące na powierzchni minerałów; są one niekiedy utworzone przez drobny pyłek ciał obcych, jak np. na niektórych rudach żelaznych; niekiedy znów ukazują się na powierzchni minerałów barwy mieniące się, tęczowe, co ma miejsce przez zmienienie się powierzchni ciał, np. w iskrzyku miedzianym.

Naleszkowicz, *Naljeszkowić* (Mikołaj), uczony i poeta dubrownicki, ur. około 1510, † 1586; występował przeciwko systematowi Galileusza i na wezwanie papieża Grzegorza XIII zdawał sprawę z poprawek kalendarza proponowanych przez Luigi Lilio. W literaturze dalmackiéj zyskał sławę *Pieśniami miłosnemi* a zwłaszcza *Komedyjami* (siedm) i *Pieśniami maskaradowemi* (dwanaście), pisanemi w duchu *Jegjubki* Czurbanowicza. Wszystkie te utwory pozostają w rękopisie i tylko wyjątki z nich ogłoszone zostały w *Antologii* hr. Poczicza (1844), w Wypisach ilyrskich (1856) oraz w zbiorze Kukul-

jewicza „*Stari pjesnici hrvatski*“ (t. 2, Zagrzeb 1858). Napisał nadto „*Dialogo sulla sfera del mondo, diviso in cinque giornate*“ (Wenecyja 1579) i *Commentario* nad proponowanemi przez Lud. Lilio poprawkami kalendarza.

Nalewajko (Semen) hetman kozacki. Ojciec jego zamożny kuśmierz z Husiatyna, z powodu kłótni z właścicielem miasteczka Kalinowskim tak został przez sługi jego pobity, że umarł na miejscu. Z trzech jego synów Semen, zajmował się początkowo kupiectwem, późniéj wszakże zaciągnął się w szeregi kozackie i zaprawiał do boju. Mężczyzna dorodny, postawy okazałéj, męstwa niezwyczajnego, posiadał N. wyższe zdolności, pociągał innych ku sobie, skupiał mołojców i wywiérał na nich wpływ wielki. Przeciw Kosińskiemu i jego Kozakom walczył pod sztandarem Ostrogskich a po śmierci hetmana przyłączył się do Kozaków nieprzyjaznych Rzeczypospolitéj, zyskał u nich wziętość i został wkrótce wodzem osobnéj kupy wojennéj, złożonéj głównie z wałęsającéj się po wsiach szlachty, banitów, chłopów zbiegłych i t. p. Jakkolwiek niezawisły od Łobody (ob.), hetmana siczowego, często jednak walczyli wspólnie przeciw pohańcom. W 1594 r. ścigając wraz z wojskiem koronném Tatarów, przez zemstę za śmierć ojca spustoszył zamek i włości Kalinowskiego. Dwukrotnie wzywany przez cesarza Rudolfa, raz wespół z Łobodą, walczył przeciw Turkom na Wołoszczyźnie i niemało splądrował ziem pogańskich nad m. Czarném, powtórnie zaś wyprawił się sam tylko na czele własnéj gromady do Węgier, skąd wróciwszy po krótkiéj wojnie przez Karpaty do Polski (1596), rzucił się na włości pańskie, grabił okolice Łucka, Słucka i Mohilewa, który wziął szturmem. Zwyciężony w potyczce pod Macewiczami przez Żółkiewskiego, połączył się z Łobodą, pokonał ks. Rożyńskiego, ale od Żołkiewskiego poniósł znowu tak ciężką klęskę u Ostrego Kamienia, że zrzucony został z hetmaństwa i zastąpiony przez Łobodę. Ten z poduszczeń N. został zamordowany, ale sam N. wydany przez potrwożonych Kozaków Żołkiewskiemu (Czerw. 1596) i ścięty w Warszawie 11 Kwiet. 1597 r. Za N. srodze karano Kozaczyznę. Konstytucyja bowiem z r. 1596 zaleciła hetmanom i urzędnikom miejscowym, aby aż do ostatniéj kropli krwi starali się wytępić Niżowców. Porów. Bielowskiego „*Łoboda i Nalewajko*“ w *Tyg. Illustr.* (roku 1861, N. 117—118).— **Nalewajko** (Damijan), starszy brat poprzedniego, kapłan prawosławny, przeciwnik unii, był protojerejem cerkwi wileńskiéj i † 1627 w Ostrogu. Oprócz dzieł pisanych w obronie wyznania prawosławnego, przełożył z greckiego rozprawę Jana Złotoustego, p. t. „*Lekarstwo na ospały umysł człowieczy i Testament Wasylego Cara Greckiego dla syna jego Leona Filozofa*“ (Ostróg 1607).

Nalewka (*infusum*), lekarstwo płynne przygotowywane przez nalanie wody na rośliny lecznicze. Piérwiastki lecznicze przechodzą przy tém z roślin do wody. Stosownie do natury owych pierwiastków, przygotowuje się nalewka na zimno albo na gorąco i w tym ostatnim razie zwie się *naparem*.

Nalewkowe chrząstki, stanowią część składową krtani.

Nalliboki, miasteczko w pow. oszmiańskim gub. wileńskiéj, 2,400 m., ma bogate pokłady wybornéj rudy żelaznéj i starożytny kościół parafijalny.

Nałęcz (herb). Na tarczy w polu czérwoném binda biała w koło zwinięta, czyli rodzaj chusty do przewiązywania głowy. Na hełmie panna między dwoma rogami jelenimi, któréj głowa przewiązana podobnąż opaską, z końcami spadającemi na ramiona. Panna trzyma się rękami rogów jelenich.

Nałęczów, wieś prywatna w gub. lubelskiéj, dawniéj Bochotnicą zwana; ma źródło wody mineralnéj, niegdyś bardzo licznie uczęszczane.

Nałożnictwo, ob. konkubinat i dzieci naturalne.

Namaz, modlitwa Muzułmanów, którzą 5 razy w ciągu doby odbywać są obowiązani: o wschodzie słońca, w południe, w wieczór, po zachodzie słońca i o 2-éj godzinie po północy.

Namiesięczne leki, środki sprowadzające zatrzymane odpływy miesięczne (ob. amenorrhoea); tu należą głównie: *sawina*, *jałowiec*, *aloes*, *jalappa* i wiele innych sławionych w farmakologii ludowéj. Pewniéj sprowadzić można miesiączkę przez kąpiele na nogi, bańki suche i t. d., a przedewszystkiém przez usunięcie przyczyn, które zatrzymanie się miesiączki sprowadziły.

Namiętność, zakorzeniona skłonność do pewnych żądz i popędów, która stopniowo takiéj nabiera władzy nad duszą, że za każdą sposobnością i przyczyną wybucha i niszczy całą równowagę wewnętrznego spokoju człowieka. Namiętność tamuje wyższą działalność woli, odbiéra człowiekowi swobodę i bezstronny pogląd na świat, albo też ze względu na własne cele zaostrza jego rozum. Namiętności bywają wyrazem żądzy albo wstrętu. Do piérwszych należą głównie żądność zabaw i rozkoszy, ambicyja i chciwość, do drugich zawiść, i t. p. Namiętności wyradzają się w człowieku w najrozmaitsze odcienia, miłości płciowéj, zamiłowania gry, chciwości, zysków karcianych, przyjemności myśliwskich, zbiérania pamiątek historycznych, rzadkich książek, obrazów i t. d.

Namur, prowincyja belgijska, obejmującą 66 mil kwadr. i 312,000 m., stanowiła już w X w. samoistne hrabstwo, które połączone następnie z Hennegawiją i Luksemburgiem, przeszło 1261 roku do Flandryi a 1420 do Burgundyi. Potém hrabstwo N. było jedną z 17 prowincyi Niderlandów, a pokojem Lunewilskim wcielone zostało do Francyi jako departament Sambry i Mozeli. W 1814 znowu przyłączone do Niderlandów, w 1831 oddane zostało Belgii. Głównem miastem prowincyi jest mocna warownia N., po flamandzku *Namen* zwana, przy ujściu Sambry do Mozeli, rezydencyja biskupa, liczy 24,000 m., ma cytadelę i wspaniałą katedrę biskupią, z 16 innych kościołów odznacza się szczególniéj kościół św. Lypasa.

Namysłów (po niem. *Namslau*), m. w Szląsku, na wschód Wrocławia, nad rz. Wojde, ma starożytny zamek, kilka kościołów i około 4,500 m.

Nánás *Hajdú*, m. w Węgrzech w okr. Hajduków, na północ od Debreczyna, liczy około 12,000 m. (Madziarów); w pobliżu zaczynają się moczary, ciągnące się aż do Cisy.

Nancy, m. st. francuskiego depart. Meurthe, nad rz. Meurthe, rezydencyja biskupa, ma uniwersytet i liczy 50,000 m. Do 1766, w którym razem z Lotaryngiją przeszło w posiadanie Francyi, było m. stołeczném książąt Lotaryngii i ostatnim miejscem pobytu króla Stanisława Leszczyńskiego, który tutaj 23 Lut. 1766 r. życie zakończył.

Nan-czang-fu, stolica chińskiéj prowincyi Kiang-si, przy ujściu rz. Kang-Kiang do jeziora Po-yang; liczy 300,000 ludn.

Nangasaki (Nagasaki), m. na japońskiéj wyspie Kiusiu, ma 80,000 m.; doskonały tutejszy port, aż do ostatnich niemal czasów tylko przez Chińczyków i Holendrów mógł być odwiedzanym, wszakże teraz i dla innych narodów jest otwartym.

Nankier, h. Oksza, biskup krakowski a późniéj wrocławski, rodem Szlązak z księstwa opolskiego. Wybrany 1320 biskupem krak., gorliwie zarządzał dyjecezyją. On to katechizował i ochrzcił Aldonę Gedyminównę, zaślubianą królewicowi Kazimierzowi. Zostając w zatargach z Władysławem Łokietkiem, dostał od króla policzek i 1327 r. przeniósł się na katedrę wrocławską. I tu przecież miał groźne zajścia z Janem, królem czeskim, wyklął go i przeniósł się z duchowieństwem do Nissy. Musiał jednak ustąpić przed siłą i wśród rozjątrzonego sporu, † 1341 w Nissie, jak niektórzy utrzymują od zadanéj trucizny. Statuta synodalne dyjecezyi krakow., pod jego imieniem zebrane, zostały wydane jedne 1326 r., a drugie 1331.

Nanking, właściwie *Kiang-ning*, miasto główne chińskiéj prowincyi Kiang-su, nad rzeką Jang-tse-Kiang; do 1405 rezydencyja cesarzy chińskich, a dotąd jeszcze główne siedlisko przemysłu i uczoności chińskiéj, liczy przeszło pół milijona mieszkańców. Najznakomitszy pomnik tutejszego budownictwa, 200 stóp wysoka wieża porcelanowa, została zburzoną r. 1852. Tutaj Chińczycy zniewoleni zostali do zawarcia pokoju w d. 26 Sierp. 1842, który państwo chińskie po raz piérwszy wprowadził w stosunki polityczne z rządami państw ucywilizowanych.

Nankin albo *Nanking*, mocna i gęsta, do płótna podobna tkanina bawełniana, któréj płowy lub czerwonawo-żółty kolor jest w wyrobie chińskim lub wschodnio-indyjskim kolorem naturalnym bawełny świętéj (ob. bawełna), w wyrobie zaś europejskim jest nadany przez farbowanie. N. niegdyś był sprowadzany z Chin, obecnie wyrabia się w wielu krajach europejskich.

Nannini (*Agnolo*, a właściwie *Giovanni*), zwykle od miejsca pochodzenia swego ojca *Firenzuola* nazywany, ur. 1493 w Florencyi, † przed r. 1548. Zjednał sobie wielką sławę jako poeta, nowelista i pisarz moralny. Zbiór jego pism wyszedł w 3 tom. we Florencyi r. 1763.

Nantes, m. główne francuskiego depart. Niższéj Loary, jest jedném z ważniejszych miast portowych Francyi; leży na prawym brzegu Loary, o 7 mil od oceanu Atlantyckiego; ma 112,000 m., prowadzi znaczny handel i posiada niektóre gałęzie przemysłu (budowa maszyn parowych) w nader kwitnącym stanie. Ozdobione jest N. piękną katedrą ś. Mikołaja, wielu wspaniałymi gmachami i kościołami. W wiekach średnich N. było stolicą hrabiów i książąt Bretanii. Henryk IV nadał tutaj r. 1598 sławny *edykt Nantejski*, dozwalający Hugonotom swobodnego wyznawania ich wiary, który został cofnięty przez Ludwika XIV w 1685 r.

Napachanic (Antoni z), ob. Antoni z Napachanic.

Napad, *atak* chorobny, jestto sposób występowania bardzo wielu chorób mianowicie nerwowych, np. epilepsyja, duszność nerwowa, bicie serca. N. zostaje najczęściéj sprowadzony przez zewnętrzne okoliczności.

Napar, ob. Nalewka.

Naparstnica (*Digitalis*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, cechujący się kielichem 5° dzielnym, koroną prawie dzwonkowatą, do naparstka podobną, o brzegu 4 klapkowym, 4 pręcikami nierównemi, do sklepienia korony przytulonemi, torebką 2 komórkową, wielonasienną. Należą tu zioła trwałe, głównie w Europie, o liściach omszonych i kwiatach zebranych w grona jednostronne. Najważniejszym gatunkiem jest N. *purpurowa* (*D. purpurea*), trafiająca się w okolicach górzystych Europy środkowéj, u nas tylko w okolicy Krakowa i podobno na Litwie; łodyga ma liście podłużne, marszczkowate, kwiaty wielkie, purpurowe, wewnątrz plamiste. Kwitnie w Czerwcu i Lipcu. Po ogrodach hoduje się często dla ozdoby i zaleca się własnościami lekarskiemi z powodu zawartéj w jéj liściach digitaliny (ob.), która jéj nadaje i własności trujące. N. *wielokwietna* (*D. ochroleuca*), od poprzedniéj pospolitsza w całéj Eur. środ., ma kwiaty żółtawe, zewnątrz omszone, w otworze brunatnemi żyłkami siatkowato oznaczone; jest również jadowita, a w połud. Francyi używa się często na uśmierzenie bolu, zwłaszcza w chorobach hemoroidalnych. *D. thapsi* w Hiszpanii i *D. tomentosa* w Portugalii używają się, jak *D. purpurea*. Kilka innych gatunków hoduje się jako ozdobne.—Porów. Lindleya „*Digitalium monographia*“ (Londyn 1821).

Napata, starożytne miasto w Nubii, było rezydencyją własnych monarchów, opanowane przez Rzymian pod Petronijuszem uległo spustoszeniu; zwaliska jego leżą prawdopodobnie na górze Barkal (ob.).

Napier (Jan), zwany zwykle *Neper*, znakomity matematyk, ur. 1550, † 1617; najstarszy syn szkockiego barona Archibalda de Merchiston, kształcił się w St. Andrews i całe życie zajmował się badaniami matematycznemi; zasłynął zwłaszcza, jako wynalazca logarytmów (ob.); głośne są również tak zwane *analogije Nepera* (ob.). Główne jego dzieła są: „*Mirifici logarithmorum canonis constructio*“ (1618);

„Rhabdologia seu numerationis per virgulas libri II“, gdzie podaje ułatwienie mnożenia i dzielenia za pomocą tak zwanych *sztabek rachunkowych* N. i in. Życie jego opisał M. Napier (Lond. 1834).

Napier (Karol Jakób), zdobywca Sindu, ur. 1782 w Londynie, † 1853 w Oaklands pod Portsmouth. Od 12 r. życia służąc już wojskowo, odznaczył się nieporównaném męstwem w wojnie na półwyspie Pirenejskim i w Ameryce. Po zwyciężeniu Napoleona mianowany pułkownikiem, został 1821 gubernatorem Cefalonii i wielkie mieszkańcom téj wyspy oddał usługi; w 1837 posunięty na stopień generał-majora, udał się 1841 do Indyj Wschodnich, otrzymał wkrótce naczelne dowództwo nad armiją w Sind i Beludżystanie i w szczęśliwych bitwach 1842—45 opanował cały kraj Sindu, którego gubernatorem został mianowany r. 1847. Jako naczelny wódz armii indyjskiéj, w latach 1849—51 przeprowadził kilka pożytecznych reform. Zajmował się też i literaturą. Oprócz romansu napisał *„Lights and shades of military life“* (2 ed., Lond. 1851) i *„Letter on the defence of England by corps of volunteers and militia“* (Lond. 1852). Życiorys N. *„Life and opinions“* (4 t., Lond., 1857), wydał brat jego, *Wilhelm Franc. Patrick* **Napier**, generał angielski, ur. 1785 w Castletown w Irlandyi, † 1860 w Claphainpark pod Londynem. Oprócz kilku dzieł treści wojskowéj, zostawił znakomitéj wartości pracę: *„History of the war in the Peninsula“* (6 t., Lond. 1828—1840). — Inny brat poprzednich, *Henryk Edward* **Napier**, kapitan marynarki ang., ur. 1789, † 1853, znany jest jako autor ważnego dzieła: *„Florentine history“* (6 t., Lond. 1846—47).—**Napier** (Sir Karol), admirał angielski, ur. 1786 r. w Falkirk, † 1860 r. w Merchiston-Hall. Wcześnie wstąpiwszy do marynarki, brał udział w wielu kampanijach przeciw Francuzom, walczył 1810 na półwyspie Pirenejskim i w wyprawie 1811 do Neapolu, podczas któréj zdobył wyspę Ponza. W 1832 r. jako admirał wszedł do służby Dom Pedra portugalskiego i za zwycięstwo u przylądka St. Vincent (5 Lip. 1833) otrzymał tytuł wicehr. de Cabo de San Vincente. W r. 1840—41 dowodził pod rozkazami Stopforda flotą morza Śródziemnego i kierował działaniami wojennemi na brzegach Syryi. Mianowany 1846 kontr-admirałem, a 1853 wice-admirałem, otrzymał w Lutym 1854 naczelne dowództwo nad flotą morza Baltyckiego, z którą od 28 Maja blokował wszystkie porty rossyjskie na morzu Baltyckiém i w połączeniu z częścią floty francuskiéj zdobył 21 Czerw. twierdzę Bomarsund, a w początku Sierpnia 1854 obsadził wyspy Alandzkie. We Wrześniu, z powodu nieporozumienia z gabinetem, odwołany do Anglii, przebywał w Londynie, gdzie zasiadał w parlamencie. W r. 1858 został admirałem flagi błękitnéj.

Napier (Robert Cornelis, lord), generał angielski, ale z innéj rodziny, niespokrewnianéj z poprzednimi, ur. 1810 r. na wyspie Ceylon. Ukończywszy szkołę kadetów, wstąpił 1828 r. do korpusu inżynierów armii bengalskiéj, 1845—46 walczył z odznaczeniem przeciw Sikhom, 1849 został pułkownikiem; w wielkiém powstaniu Indusów kierował, jako dowódca inżynieryi, oblężeniem Lucknow (1858) i rozbił powstańców pod Powree; 1860—61 walczył zaszczytnie w Chinach i został generał-majorem, a 1865 otrzymał dowództwo nad armiją bombayską. W 1862 r. mianowany wodzem naczelnym wyprawy przeciw Teodorowi, kr. Abisynii (ob.), dokonał tego niezmiernie trudnego zadania z małemi w ludziach stratami, a z największą dla siebie chwałą. Zdobycie Magdali (ob.) 13 Kwiet. 1868 położyło koniec wojnie. Wyprawą tą zajął N. miejsce w rzędzie najznakomitszych wodzów swego czasu. W nagrodę otrzymał za to od rządu stopień generała armii, godność para z tytułem lorda Magdali i 2,000 funt. sterl. rocznéj pensyi, a od ludu odbierał dowody największego dla swych zwycięstw eutuzyjazmu.—Od 1870 jest naczelnym wodzem armii indyjskiéj.

Napierski (Karol Edward), historyk, ur. 1793 w Rydze, † 1864 w Petersburgu. Od r. 1815 był pastorem w Neu Pebalg w Inflantach, od 1829—49 dyrektorem szkół w gub. inflanckiéj, następnie członkiem kolegium duchownego w Petersburgu. Z dzieł jego, po większéj części ważnych dla historyi i literatury polskiéj, wymieniamy: *„Fortgesetzte Abhandlung von Livländischen Geschichtschreibern“* (Mitawa 1824); *„Allgemeines Schriftsteller u. Gelehrter Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland“* (4 t., tamże 1827—32); *„Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae“* (2 t., Ryga 1833—35); *„Monumenta Livoniae antiquae“* (4 t., Ryga 1836—44); *„Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587—1830“* (Mitawa 1837) i wiele innych.

Napięstek, zbiór małych kosteczek, znajdujących się między dłonią a przedramieniem. Składa się z 8 kosteczek ułożonych dwoma szeregami; w górnym, idąc od palca wielkiego kości, te są: łódkowa, księżycowa, trójgraniasta, grochowa; w dolnym: wielokątna większa i mniejsza, główkowa i haczykowa.

Napiwon (herb polski), na tarczy w polu żołtém jelenia głowa z rogami prosto wzniesionemi, pomiędzy któremi leży wilk szary z ogonem zadartym, w prawą stronę tułowem, łbem zaś zwracający się ku lewéj stronie tarczy. Na hełmie 5 piór strusich.

Napływy, w geologii, ob. alluvium i diluvium.

Napoleon I, cesarz Francuzów, król włoski i protektor związku reńskiego, ur. 1769 w Ajaccio, na wyspie Korsyce, drugi syn Karola Bonapartego (ob.), patrycyjusza korsykańskiego i Letycyi Ramolino. Wychowany w szkole wojskowéj w Brienne i w Paryżu, wszedł we Wrześ. 1785 w stopniu podporucznika do pułku Lafère, a 1786 w stopniu porucznika do 4 pułku artyleryi. W początkach gorący zwolennik rewolucyi, podzielał najenergiczniejsze jéj działania. Po wybuchu wojny powstańczéj na Korsyce (1791—93), nie tylko że nie stanął po stronie rodaków, ale nawet walczył przeciw nim w szeregach francuskich. Otrzymał też dla téj przyczyny we Wrześniu 1793 r. od komitetu ocalenia

publicznego naczelne dowództwo nad artyleryją oblegającą Tulon, zdobył go i okazawszy przy tém niepospolity talent wojskowy, zjednał sobie sławę w całym kraju i mianowany został 6 Lut. 1794 generałem brygady artyleryi, którą dowodził następnie w armii włoskiéj. Po 9 Thermidora, jako zawikłany w sprawę Robespierre'a, chwilowo był aresztowany, a następnie pozbawiony dowództwa, żył na uboczu i w ubóstwie. Niedługo jednak potém umieszczony w ministeryjum wojny, otrzymał podczas kryzys 13 Vendémiaire'a komendę nad garnizonem paryskim (4 Paźdz. 1795 r.), zdławił powstanie sekcyj, został 19 Paźdz. generał. dywizyi, a 26 Paźdz. naczelnym wodzem armii wewnętrznéj. D. 9 Mar. 1796 ożenił się z Józefiną (ob.), wdową po generale Beauharnais (ob.). Za wpływem Carnota (ob.) mianowany 22 Lutego 1796 wodzem armii włoskiéj, pospieszył do niéj w Marcu i jakkolwiek znalazł ją w najsmutniejszym stanie, odniósł jednak cały szereg świetnych zwycięstw nad Austryjakami i Sardyńczykami (pod Montenotte, Millesimo, Ceva, Mondovi, Lodi i t. d., Kwiecień—Maj 1796 r.), wszedł tryjumfalnie do Medyjolanu, obległ Mantuę, i postępował odtąd jakby nieograniczony władca, mało się troszcząc o rozporządzenia rządu paryskiego. Na własną rękę zawierał traktaty, nakładał kontrybucyje i wedle własnego upodobania organizował administracyję w zdobytych krajach. Niezliczone dzieła sztuki kazał wywozić do muzeum narodowego w Paryżu. Następnie rozgromiwszy armiję austryjacką, dowodzoną przez Wurmsera, pod Lonato i Castiglione (3 i 4 Sierp.), Roveredo i Bassano (4 i 8 Wrześ.), zmusił Wurmsera do zamknięcia się w Mantui. Wtedy to utworzył rzeczypospolite Cyspadańską i Transpadańską, złączone późniéj pod nazwą *Cysalpińskiéj rzeczypospolitéj* (ob.), zawarł pokój z Neapolem i Toskaniją i nareszcie, po pokonaniu armii austryjackiéj Alvinczyego pod Caldiero i Arcole (12 i 17 Listop.), Rivoli i Favorita (14 i 17 Stycz. 1797), po zdobyciu Mantui, zawarł również pokój z papieżem i rozpoczął śmiały pochód na Austryję, skutkiem którego ułożone zostały (18 Kwiet. 1797) preliminaryja pokoju w Leoben. Potém obalił rzeczpospolitą wenecką i mocą pokoju zawartego w Campo-Formio, 17 Paźdz. 1797, znaczną jéj część odstąpił Austryi. Genuę także zmienił na wzór francuski w *Liguryjską rzeczpospolitę* (ob.) i utrwalił tym sposobem wpływ Francyi w górnych i środkowych Włoszech. Za powrotem do Paryża przyjęty był jako bohater narodowy z zapałem nieopisanym, a bezinteresownością swą w obec ówczesnego przekupstwa tym większy jeszcze wywierał urok. Dyrektoryjat (ob.), z obawy i nienawiści do popularnego i samodzielnego generała, postanowił go usunąć z Paryża, wyznaczając mu dowództwo w wyprawie przeciw Anglii. N. zaś przedstawił plan ekspedycyi wschodniéj, celem zagrożenia Anglii w Indyjach Wschodnich, uzyskał potwierdzenie dyrektoryjatu i 20 Maja 1798 wyruszył z Tulonu do Egiptu (ob. *Egipska wyprawa Francuzów*). Mimo zwycięstw nad Turkami wrócił niespodziewanie 9 Paźdz. 1799 r. do Francyi, zagrożonéj drugą koalicyją i rozstrojem wewnętrznym. Stanął 14 Paźdz. w Paryżu, a porozumiawszy się z Sieyès (ob.) i wpływowymi generałami, dokonał wojskowego zamachu stanu 18 Brumaire'a (9 Listop. 1799) i obalił dyrektoryjat, na miejscu którego ustanowiony został konsulat, a N. uznany od téj chwili władcą Francyi, jako piérwszy konsul (od 27 Grud. 1799), a potém jako cesarz pod imieniem Napoleona I (od 20 Maja 1804), potwierdzony przez powszechne głosowanie ludu. W 1805 r. przyjął tytuł króla włoskiego, a 1806 r. protektora związku reńskiego.—Co się tyczy dalszych jego czynów i bliższych szczegółów jego panowania ob. *Francyja, historyja*. Zdławiwszy swobody republikańskie Francyi, zwycięstwami swemi wyniósł ją, a zarazem, i siebie do szczytu potęgi. Jako despota deptał zarówno prawa ludów jak i monarchów, nie szczędził jednych i drugich, z jednymi i drugimi postępował zarówno bezwzględnie. Po nieszczęśliwéj wyprawie do Rossyi (1812 r.), po bohaterskich ale ostatecznie bezowocnych wysileniach w wojnie z całą Europą (1813—14), po kapitulacyi Paryża (31 Marca 1814 r.) i wyrzeczonéj przez senat i ciało prawodawcze 3 Kwiet. detronizacyi cesarza, abdykował N. w Fontainebleau na rzecz swego syna, Napoleona II, a gdy propozycyję tę odrzucono, zgodził się na abdykacyję bezwarunkową (11 Kwiet.). Otrzymał za to z tytułem monarchy roczną rentą 2 milijonów franków i wyspę Elbę, na któréj wylądował 2 Maja 1814 r. W następnym roku opuściwszy 26 Lut. Elbę, znalazł wprawdzie dobre we Francyi przyjęcie, ale mimo rozpacznych wysiłków po klęsce pod Waterloo (18 Czer. 1815) abdykował w Paryżu po raz drugi 22 Czerw. na rzecz syna. Kiedy, naglony o spieszne opuszczenie Francyi, znalazł drogę do Ameryki zupełnie przed sobą zamkniętą, oddał się 15 Lipca pod opiekę Anglii, która jednak odmówiła mu gościnności. Uważany za jeńca, postanowieniem państw sprzymierzonych „generał Bonaparte“ w interesie pokoju powszechnego skazany został na deportacyję na wyspę św. Heleny, gdzie stanął 16 Paźdz. tegoż roku. Przebywał tu w towarzystwie generałów Bertrand, Gourgaud, Montholon, hr. Las-Cases zajmował się głównie spisywaniem swych pamiętników. Oburzony smutném swém położeniem, a także grubijańskiem postępowaniem strażnika swego, gubernatora wyspy, generała angielskiego Hudson-Lowe (ob.), z którym ciągle toczył spory, znękany wreszcie swém nieszczęściem, zapadał od lat kilku coraz ciężéj na zdrowiu i zakończył życie 5 Maja 1821 r. Francyja, pomna na świetność, jaką genijusz N. śród innych narodów świata ją obdarzył, sprowadziła jego zwłoki 18 Paźdz. 1840 r. na swą ziemię i pochowała je w domu bohaterów, to jest w domu inwalidów w Paryżu. Rozwiódłszy się z niepłodną Józefiną 16 Grudnia 1809 r., poślubił *Maryję Ludwikę* (ob.), arcyks. austryjacką, z któréj miał syna Napoleona II, znanego pod imieniem ks. Reichstadt. Własne pisma N. wyszły pod tyt. „*Oeuvres*“ (6 t., Paryż 1821—22; nowe wyd. 1855). Jego tak zwane „*Dictées de Ste-Hélène*“, t. j. pamię-

tniki „*Mémoires*“, ogłosili Gourgaud i Montholon (8 t., Lond. i Paryż 1822—24; 2 wyd. 9 t., Paryż 1830). Do tego należy sporządzony w nowszych czasach z polecenia Napoleona III zbiór korespondencyj p. t. „*Correspondence de N. I*“ (28 t., Par. 1859—69), z których wyciąg w języku niemieckim dał Kurz (1868—70). Bardzo ważnemi źródłami do historyi piérwszego cesarstwa są liczne pamiętniki wodzów Napoleona i innych osób z jego otoczenia, jak: O'Meara, Las Cases, Antommarchi, Hudson Lowe, Bausset, Durand, Bourrienne, Abrantes, Montholon, Masséna, Ney, Belliard, Marmont, Miot, Beugnot i t. d. Z nieprzeliczonéj liczby dzieł, traktujących o życiu prywatném i zawodzie publicznym N., najcelniejsze dali: Arnoult (3 t., Paryż 1822—26); Norvins (4 t., Par. 1827 i częściéj); Walter Scott (9 t., Edynb. 1827 i częściéj); Jomini (4 t., Par. 1827); Hazlitt (4 t., Lond. 1828); Bailleul (4 t., Paryż 1829—30); Thibaudeau (6 t., Par. 1927—28); Mitchell (3 t., Lond. 1839); Saint-Hilaire (2 t., Paryż 1842); Regnault (4 t., Paryż 1846); Bégin (5 t., Par. 1853—54); Leyuadier (Paryż 1866 sq.) i t. d.; oprócz tego ważne są prace Bignona (ob.), Thiersa (ob.), Kolba (7 t., Spira 1826—27), Schlossera (3 t., Frankf. 1833—35); Rotha (2 t., Stuttg. 1843) i t. d.—Porów. też Coston „*Biographie des premières années de N.*“ (2 t., Paryż 1840); Ségur „*Histoire de N. et de la grand armée pendant l'année 1812*“ (2 t., Par. 1824 i częściéj); Nasica „*Mémoires sur l'enfance et jeunesse de N.*“ (Paryż 1852); Forsyth „*History of the captivity of N.*“ (2 t., Lond. 1853).—**Napoleon II**, syn poprzedniego, piérwotnie król rzymski, potém księciem *Reichstadt* (ob.) mianowany, któremu z powodu abdykacyi ojca 21 Czerw. 1815 r. na rzecz jego, dekretem z d. 7 List. 1852 r. tytuł Napoleona II został nadany.—**Napoleon III**, cesarz Francuzów, synowiec Napoleona I, trzeci syn Ludwika Bonaparte, byłego króla Holandyi i królowéj Hortensyi (Beauharnais), ur. 1808 r. w Paryżu, otrzymał na chrzcie (odbytym 4 List. 1810 r. w Fontainebleau) imiona: Karol Ludwik Napoleon. Początkowo wychowywał się w Paryżu. Po drugiéj restauracyi wygnany wraz z matką mieszkał w Konstancyi, a od 1816 r. w Arenenbergu (w Szwajcaryi), gdzie po ukończeniu do gimnazyjum w Augusburgu kształcił się w sztuce wojskowéj pod kierunkiem generała Dufoura; artyleryję studyjował w szkole wojskowéj w Thun. Oprócz tego nie zaniedbywał innych nauk i ćwiczeń gimnastycznych. Zawiązywał liczne stosunki w Szwajcaryi i Francyi i przez matkę pokrzepianym był w wierze, że podejmie dzieło rozpoczęte przez wielkiego stryja. Podczas ruchów 1830 r. wystąpił poraz piérwszy na widownię publiczną. Wziąwszy wraz ze starszym swym bratem Napoleonem Ludwikiem czynny udział w powstaniu włoskiém 1831 r., musiał po śmierci brata (27 Mar. 1811) opuścić półwysep i wśród wielu niebezpieczeństw, przebrany za służącego, udał się z matką przez Francyję do Anglii, a stąd do Arenenberga (Sierp. 1831). Tu przyjął deputacyję Polaków, którzy go zapraszali, by stanął na czele powstania, i potajemnie mimo, opozycyi matki, udał się w podróż, ale dowiedziawszy się w Saksonii o upadku Warszawy, wrócił napowrót. W 1832 r. otrzymał prawo honorowego obywatelstwa w kantonie Thurgau, 1834 honorowy patent na kapitana artyleryi w kantonie berneńskim. Zajmując się badaniami naukowemi i literaturą, wydał 1832 „*Rêveries politiques*“, w których wyraził opiniję, że odrodzenie Francyi możebném jest tylko przez przywrócenie cesarstwa Napoleońskiego z instytucyjami demokratycznemi. Od śmierci ks. Reichstadt (22 Lip. 1832) uważał się za prawowitego spadkobiercę wielkiego cesarza. Następnie ogłosił drukiem: „*Considérations politiques et militaires sur la Suisse*“ (1833) i „*Manuel d'artillerie*“ (1835). Tymczasem zapoznał się w Baden-Baden z oficerami francuskiemi z garnizonu Strasburgskiego i powziął śmiały plan opanować przy ich pomocy Strasburg i dać sygnał do przywrócenia cesarstwa. Wykonany za współdziałaniem Persigny'ego zamach 29 Paźdz. 1836 r. nie powiódł się i N. został aresztowany i wywieziony do Paryża, a stąd do New-Yorku, gdzie (Marzec 1837) z wielkim zapałem był przyjęty przez członków swéj rodziny. Niedługo potém, na wiadomość o chorobie matki, wbrew danemu przyrzeczeniu, powrócił znowu do Arenenberga, skąd po jéj śmierci (5 Grud. 1837), by rząd szwajcarski od wszelkich uwolnić zatargów z Francyją, przeniósł się 14 Paźdz. 1838 r. do Anglii, gdzie dobrego doznał od arystokracyi angielskiéj przyjęcia i wykończył pismo swe: „*Des idées Napoléoniennes*“ (Par. 1839), w którem przedstawia Napoleona I jako twórcę i obrońcę całego postępowego rozwoju Europy nowoczesnéj. „Wolne ludy“, tak się przy końcu wyraża, „pracują wszędy nad przywróceniem dzieła jego“. Zasady téj trzymał się aż do ostatnich czasów, gdyż myśl zjednoczenia Włoch i Niemiec przypisywał Napoleonowi I. Z okazyi sprowadzenia do Francyi zwłok cesarza 1840, ogłosił pismo „*L'idée Napoléonienne; oeuvre mensuelle*“, w którém mówił, że nie tylko popioły, ale też i ideje cesarza sprowadzić trzeba. Z Anglii wykonał 6 Sierp. 1840 drugi zamach w Boulogne, który podobnie jak i piérwszy (w Strasburgu) zupełnie się nie powiódł. Pojmany, skazany został 7 Paźdz. 1840 na dożywotnie zamknięcie w twierdzy Ham. Tu zajmował się głównie pracami literackiemi treści politycznéj, ekonomicznéj i wojskowéj. Najgodniejszą uwagi z tego czasu jest broszura „*De l'extinction du paupérisme*“ (Paryż 1844). Nie otrzymawszy uwolnienia mimo zanoszonych próśb do Ludwika Filipa, uciekł N. z więzienia (25 Maja 1946) i osiadł w Londynie, gdzie żył jako swiatowiec, chętnie widziany w kołach arystokratycznych. Na wieść o rewolucyi Lutowéj 1848 wrócił do Paryża „*by służyć pod chorągwią rzeczypospolitéj*“, ale mimo takiego wyznania wiary musiał się znowu oddalić do Londynu. W krótce jednak (4 Czerw.) wybrany do zgromadzenia narodowego znaczną większością głosów został przyjęty i 24 Wrześ. stanął w Paryżu. Jakkolwiek początkowo w pracach zgromadzenia mały brał udział, ruch bonapartystowski wzmagał się coraz potężniéj i

przy zarządzonych wyborach został wybrany prezydentem rzeczypospolitéj (10 Gr.) blisko 6,000,000 głosami na 7,941,161 i 20 Grud. 1848 na ten urząd uroczyście instalowany.—Dalsza historyja N. należy do najnowszéj historyi Francyi (ob. *Francyja, historyja*). Ogłoszony przez senat 4 Listop. 1852 cesarzem pod imieniem *Napoleona III* i potwierdzony przez głosowanie ludu (21 i 22 Listop. t. r.), zdławił swobody kraju i rozpoczął rządy osobiste. Potęgę materyjalną Francyi podniósł rzeczywiście, zapewnił jéj piérwszorzędne w Europie stanowisko i długo wywierał nieprzeparty urok na ludy europejskie, które w dziwném zaślepieniu widziały w nim obrońcę swych interesów narodowych. Jednakże sprawy: polska, meksykańska i niemiecka zwłaszcza urok ten znacznie osłabiły. Od 1866 r. cesarstwo chyli się widocznie, i wewnątrz i zewnątrz, do upadku. Skutkiem klęsk wojny francusko-niemieckiéj został N. III po katostrofie sedańskiéj i niezaszczytném oddaniu się w niewolę pruską 2 Września 1870 detronizowany (4 Wrześ. 1870 r.) i na miejsce cesarstwa ustanowiona rzeczpospolita. Jako jeniec wojenny miał sobie wyznaczone na mieszkanie Wilhelmshöhe pod Kassel. Zgromadzenie narodowe, rezydujące w Bordeaux, postanowieniem swém z 28 Lut. 1871 r. uczyniło go odpowiedzialnym za wszystkie nieszczęścia Francyi i wyrzekło odsądzenie na zawsze dynastyi Napoleońskiéj od tronu. W d. 19 Marca 1871 uwolniony z niewoli, udał się N. wraz z całą rodziną do Anglii i zamieszkał w Chislehurst, gdzie z powodu operacyi wyjęcia kamienia † 9 Stycznia 1873 r. Pochowany w kościele P. Maryi tamże. N. III zostawił wdowę *Eugeniję* (ob.) i małoletniego syna **Napoleona** Eugenijusza Ludwika Jana Józefa (urod. 1856), wychowańca (od 1872 r.) szkoły wojskowéj w Woolwich, który po śmierci ojca przyjął nazwisko *hrabiego de Pierrefonds* i wedle praw francuskich ogłoszony został 16 Mar. 1874 pełnoletnim. Dotąd jeszcze rządy i znaczenie N. III bezstronnie nie zostały ocenione.—Pisma N. wyszły w zbiorowém wyd. „*Oeuvres de Napoléon III*“ (4 t., Paryż 1856) i „*Oeuvres militaires*“ (Paryż 1856). Oprócz tego ogłosił jeszcze w nowszych czasach „*Histoire de Jules César*“ (2 t., Paryż 1865—66). Jemu także przypisują broszury, „*Des causes, qui ont amené la capitulation de Sédan par un officer attaché à l'État-Major général*“ (Bruksel. 1870) i „*Les forces militaires en France en 1870*“ (Par. 1872). Po śmierci N. wyszły „*Oeuvres posthumes de Napoléon III*“ (Par. 1873).—Z pomiędzy mnóstwa satyr i paszkwilów przeciw N. najwięcéj miały rozgłosu „*Napoléon le Petit*“ W. Hugo i „*Les propos de Labiénus*“ Rogearda (ob.).—Porów. Gottschalla „*Napoléon III. Eine biographische Studie*“ (2 ed., Lignica 1871); tegoż „*Kaiser Napoléon III. Ein Essay*“, w „*Unsere Zeit*“ (r. 1873); Sybla „*Napoléon III*“ (Bonn 1873; przekład polski Z. Gepnera w Wędrowcu, r. 1874).—**Napoleon** (Józef Karol Paweł Bonaparte, książę), synowiec Napoleona I, najmłodszy syn Hieronima Bonaparte, kr. westfalskiego i Katarzyny, ks. wirtembergskiéj, ur. 1822 w Tryjeście. Kształcił się w Rzymie, Florencyi, Genewie i w szkole wojskowéj w Ludwigsburgu. W 1845 przybył do Paryża, ale z powodu stosunków swych z demokracyją opozycyjną i głośnéj sympatyi dla stryja więzionego w Ham, został wydalony. Otrzymawszy 1847 pozwolenie powrotu, w rewolucyi Lutowéj 1848 wybrany został na Korsyce deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego; zyskał rozgłos mowami demokratyczno-republikańskiemi i przyłożył się wiele do zapewnienia swemu kuzynowi prezydentury. Mianowany 1849 r. posłem w Madrycie, został wkrótce potém usunięty od tego urzędu z powodu mowy, w któréj zwalczał reakcyjność prezydenta, zasiadał jednak w zgromadzeniu, i chociaż nie był przypuszczony do tajemnic zamachu stanu, został wierny interesom swéj rodziny i po ustanowieniu cesarstwa otrzymał tytuł księcia francuskiego, oraz prawo ewentualnego następstwa tronu. Podczas wojny wschodniéj mianowany generałem dywizyi, odbył kampaniję letnią 1854 r., a za powrotem do Paryża został generalnym dyrektorem wystawy przemysłowéj 1855 r.; w r. 1856 podróżował po morzach północnych; 1859 otrzymał nowo utworzone ministeryjum dla Algieryi i Kolonij, ale nie mogąc przeprowadzić swych reform, usunął się od tego urzędu. Równocześnie utrzymywał stosunki z demokratami i uchodził za reprezentanta cesarstwa demokratycznego. W wojnie włoskiéj otrzymał dowództwo nad 5 korpusem armii, który nie brał jednak żadnego udziału w bitwach. Cesarz miał podobno zamiar osadzić swego synowca na opróżnionym tronie Toskanii, ale plan ten rozbił się o opozycyję patryjotów włoskich. W następnych latach zwracał na się uwagę przy rozprawach w senacie. W głośnych onego czasu mowach występował gwałtownie przeciw orleanistom (1861), legitymistom i świeckiéj władzy papieża (1862), a 1863 r. czynny brał udział w debatach z okazyi sprawy polskiéj, za co zganionym był przez cesarza. W 1864 został wiceprezesem rady tajnéj, oraz prezesem komisyi wystawy powszechnéj. Z powodu mowy swéj w Ajaccio, przy odsłonięciu pomnika Napoleona I, otrzymał publiczną od cesarza naganę i usunął się od zajmowanych urzędów. Podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870 udał się do Włoch, celem wyjednania pomocy u Wiktora Emanuela. Po daremnych usiłowaniach w tym kierunku, po ogłoszeniu rzeczypospolitéj kierował (wedle doniesień ówczesnych dzienników) intrygami bonapartystowskiemi, dla przywrócenia upadłéj dynastyi. Wybierany dwukrotnie (1871 i 1872) członkiem rady generalnéj na Korsyce, za każdą razą, z powodu nieprzyjaznéj mu większości republikańskiéj, musiał podawać się do dymisyi. Za prezydentury Mac-Mahona osiadł w Paryżu (1873) i zerwał podobno stosunki z excesarzową Eugeniją i jéj system, pragnąc sam wystąpić w roli pretendenta. Usiłowania jego mimo zabiegów nie znajdują żadnego poparcia u republikanów, nienawidzących go na równi ze wszystkimi Bonapartymi.

Napoleonidzi, tak się nazywają członkowie rodziny Bonapartych, którzy mocą dekretu z 18 Grud.

1852 otrzymali prawo do następstwa tronu, w razie gdyby Napoleon III nie zostawił prawowitego spadkobiercy. Prawo to przyznaném zostało prawnym potomkom Hieronima Bonapartego i drugiéj jego żony Katarzyny, ks. wirtembergskiéj, z wyłączeniem kobiet. Syn cesarza nosił tytuł *księcia cesarskiego*, a ewentualny następca tronu, ks. Napoleon, syn Hieronima, i jego synowie mieli tytuł książąt francuskich; inni zaś członkowie rodziny Bonapartych zostali wyłączeni od następstwa tronu i nosili tytuł *książąt rodziny cesarskiéj*.

Napoleondor, francuska, złota, 20 frankowa moneta z czasów Napoleona I i III; były także i podwójne N.

Napolski (Piotr), wierszopis, rodem z Białéj, żyjący w piérwszéj połowie XVII w., magister nauk wyzwolonych i filozofii w akad. krakowskiéj, wydał z druku: „*Krwawy Mars narodu Sarmackiego*; *bitwy królewicza Władysława z sułtanem Osmanem i Żołkiewskiego klęska pod Cecorą*“ (Krak. 1620; 2 wyd. Krak. 1628); oraz „*Perspektywa albo wizerunek wiecznéj sławy bohaterów starych*“ (tamże 1645).

Napragus (Dymitr), rodem Węgier, biskup siedmiogrodzki, był 1595 posłem od stanów węgierskich do króla polskiego Zygmunta III i miewał na sejmie świetne mowy w języku łacińskim, których polskie tłumaczenie wydał Januszowski (Kraków 1595).

Narajów, m-czko w Galicyi, obw. brzeżańskim, 2,200 m.

Naramowski (Adam Ignacy), jezuita, kaznodzieja i historyk, ur. 1681 na Litwie, był ostatecznie rektorem kolegijum w Warszawie i tu † r. 1736. Oprócz wielu kazań, wydał następujące dzieła: „*Fax chronologica*“ (1712; 2 wyd. Wilno 1724); „*Facies rerum sarmaticarum*“ (2 t., Wrocł. 1724; 2 ed. Pozn. 1725—26); „*Signatores regni signati meritorum laude et Procancelarii Regni Poloniae* etc.“ (Warsz. 1727); „*Aurora solis Sarmatici* etc. (Wilno 1727).

Narbonna (*Narbonne*), m. w franc. depart. Aude, nad kanałem de-la-Robine, w bliskości morza Śródziemnego położone, rezydencyja arcybiskupa, ma 17,200 m. i piękny kościół katedralny. Jestto dawna rzymska osada *Narbo Marcius*, stolica galijskiéj *Provincia Romana* (późniejszéj *Gallia Narbonensis*); za panowania Wissygotów jedno ze znakomitszych miast Septimanii, miało od czasów Karola W. własnych hrabiów lub wicehrabiów, z których ostatni Wilhelm III poległ r. 1424 pod Ivry,

Narbutt (Kazimierz), pijar, ur. 1738 w ojczystéj majętności Dokudowie, † 1807. Wstąpiwszy do pijarów, wykładał matematykę w kilku szkołach pijarskich, następnie wysłany został do Rzymu dla wyższego udoskonalenia się w naukach. Po powrocie do kraju, był profesorem w Dąbrowicy, następnie w konwikcie szlacheckim w Wilnie. Jako nauczyciel synów podskarbiego litewskiego Tyhenhauza bawił z niemi przez 4 lata w Paryżu. Mianowany członkiem komisyi edukacyjnéj w wydziale ksiąg elementarnych, sprawował te obowiązki do r. 1794. Po zmianie okoliczności krajowych, zrezygnowawszy beneficyja duchowne, resztę życia przepędził na łonie familii. Z licznych prac jego, bądź oryginalnych bądź tłumaczonych, najważniejszą jest piérwsza w języku polskim logika p. t. „*Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka*“ (3 wyd., Wilno 1791). Pisał téż poezyje; niektóre z nich mieszczą się w „*Monitorze warszawskim*“ oraz „*Zabawach przyjemnych i pożytecznych*“. Życiorys N. w „*Rocz. tow. nauk. krak.*“ (t. II, z 1843 r.) i w „*Atheneum*“ Kraszewskiego (oddz. II, t. IV).

Narbutt (Wojciech), marszałek powiatu lidzkiego i poseł na sejmy, ur. 1762, był szambelanem przy królu Stanisławie Auguście do r. 1794 i † r. 1837. Pozostawił w rękopisie ciekawy opis wypadków życia swojego na dworze królewskim.

Narbutt (Justyn), spółczesny historyk, b. pułkownik wojsk polskich, zamieszkały na Litwie, wydał: „*Rys pierwiastków narodu litewskiego*“ (Grodno 1818); „*Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II królów polskich*“ (2 wyd., 2 t. Wilno 1843).

Narbutt (Teodor), zasłużony historyk Litwy, ur. 1784, † 1804 w Wilnie. Po ukończeniu nauk w uniw. wileń., udał się 1803 do Petersburga i rozpoczął zawód wojskowy w inżynieryi. W r. 1809 w Finlandyi otrzymał pod Abo silną kontuzyję w głowę, która mu zrządziła głuchotę. Prace jego inżynierskie, dokonywane śród licznych nieprzyjaznych okoliczności, nadwątliły jego zdrowie, tak, że przymuszony był opuścić służbę w stopniu kapitana i osiąść w majętności swojéj w powiecie lidzkim, gdzie przez lat kilkadziesiąt zajmował się zbieraniem materyjałów do obszernego dzieła swojego: „*Dzieje narodu litewskiego*“ (9 t., Wilno 1835—41), które bardzo niewielką posiada wartość, będąc bezkrytyczném nagromadzeniem wszystkich baśni kronikarskich. Gorąca miłość przeszłości swéj prowincyi nie mogła zastąpić N. braku gruntownego ukształcenia i krytyczności poglądów. Inne prace N., do dziejów Litwy się odnoszące, są: „*Pomniki do dziejów litewskich pod względem historycznym, obyczajowym* i t. d.“ (t. 1846); „*Pomniejsze pisma historyczne*“ (t. 1856). Wydał prócz tego streszczenie swoich „*Dziejów Litwy*“ (t. 1847); „*Rys historyczny ludu cygańskiego*“ (t. 1830). W rękopisie pozostawił: „*Dopełnienia do Niesieckiego*“, „*Rejestr archiwów polskich*“ i liczne materyjały historyczne.

Narbuttowa (Anna z Grosmanich), przełożyła z franc. Berquiena „*Przyjaciela dzieci*“ (Wilno 1786) i Lesage'a „*Djabeł kulawy*“ (2 t., Warsz. 1804).

Narbuttówna (Kamilla), spółczesna autorka, oprócz wielu drobnych udatnych poezyj i powieści, umieszczanych w *Dzienniku Wileńskim*, wydała osobno: „*Pisma moralne*“ (Wilno 1835).

Narceina, $C_{23}H_{29}NO_9$, jeden z alkaloidów zawartych w opijum, odkryty przez Pelletiera 1832 r. Krystalizuje w słupy bezbarwne, smaku ostro-gorzkiego, które się w wodzie rozpuszczają trudno, a w eterze wcale nie. N. zdaje się działać nie na mózg, a na dolne części rdzenia kręgowego, gdyż zmniejsza czułość i ruchliwość dolnych kończyn.

Narcyz (greck. *Narkissos*), syn bożka rzecznego Kefissosa i nimfy Leiriopy, młodzieniec zachwyca-

jącéj piękności; ujrzawszy piérwszy raz swój obraz, odbity w wodzie, tak rozkochał się sam w sobie, że z miłości téj sechł i nikł powoli, a wedle innego podania śmierć sobie zadał. Na miejscu jego zgonu wyrosł kwiat, nazwany jego imieniem, uważany przez Greków za symbol znikomości i śmierci.—Porów. Wieselera „*Narkissos*“ (Getynga 1858).

Narcyz, wyzwoleniec, potém sekretarz cesarza rzymskiego Klaudyjusza, jeden z kochanków Messaliny, bogacz chciwy i marnotrawny zarazem, jedną ręką wydzierał, drugą rozrzucał złoto; widząc, że zaczyna tracić wpływ, jaki dotąd na Messalinę wywierał, wyjednał u Klaudyjusza wyrok śmierci na nią, za co cesarz, rozkochany już w Agrypinie, wynagrodził go wysokim urzędem kwestora. Gdy potém Agrypina otruła niedołężnego cesarza, N., obawiając się o los swój, odebrał sobie życie r. 54 do Chr., żałowany przez jednego tylko Nerona, do którego zbrodni i sposobu życia najlepiéj się nadawał.

Narcyz (święty), trzeci z kolei biskup Jerozolimy, ur. około 98, † 216; ustanowił termin odbywania świąt wielkanocnych, 197 przewodniczył soborowi cezarejskiemu, poczém oddał się r. 199 życiu pustelniczemu, w którém lat 8 przepędził, a następnie znowu powrócił do zarządu kościołem jerozolimskim. Kościół obchodzi jego pamiątkę 29 Paźdz.

Narcyz (*Narcissus*), rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, mający okwiat o brzegu 6 dzielnym, opatrzony w środku przykoronkiem miseczkowatym, u spodu zrosły z zawiązkiem, pylniki osadzone w rurze okwiatu; należą tu zioła cebulonośne, trwałe, o liściach przykorzeniowych i kwiatach pięknych, zwieszonych w jednę stronę. **N. biały** (*N. poeticus*) ma kwiaty białe, z przykoronkiem żółtym, z brzegiem karbowanym i szkarłatnym, woni bardzo przyjemnéj; rośnie dziko w Europie połud., u nas w ogrodach utrzymuje się w gruncie. Cebuli używali starożytni jako środka nawymiotnego. **N. żółty** (*N. pseudonarcissus*) ma kwiat cały żółty, z przykoronkiem większym, dzwonkowatym; pachnie słabo, ale przyjemnie; u nas trafia się niekiedy zdziczały. Kwiaty bywały polecane jako środek uśmierzający kurcze i przeciwfebryczny. *Żonkila* (*N. jonquilla*) ma kwiaty od narcyzowych mniejsze, żółte, z przykoronkiem bardzo małym i krótkim, mocno-żółtym. *Taceta* (*N. tazetta*), ma kwiaty małe, żółtawo-białe lub białe. W ogóle N. należą do kwiatów ozdobnych i bardzo miłych. Starożytni uważali N. za godło śmierci i zaliczali do kwiatów grobowych.

Nardini (Piotr), ur. 1722 w Livorno, ostatecznie skrzypek kapeli we Florencyi, † 1793; był jednym z najsławniejszych artystów zeszłego stulecia. Jest wiele jego kompozycyj na skrzypce.

Narew, rzeka w królestwie polskiém, wypływa z puszczy Białowieżskiéj na Litwie, a następnie na dość znacznéj przestrzeni tworzy granicę Królestwa od Cesarstwa. Wszedłszy do gubernii łomżyńskiéj, przepływa pod Łomżą, Ostrołęką, Rożanem, Pułtuskiem, Serockiem i od tego miasta tworzy granicę między gubernią warszawską i łomżyńską, a następnie między płocką i warszawską, i pod Nowogeorgiewskiem wpada do Wisły. Dno N. piaszczyste, szczerkowate, szerokość nader rozmaita, nigdzie jednak nie przechodzi 600 stóp. Długość N. wynosi przeszło 300 w. i spławną jest, poczynając od m. Narwi, na przestrzeni 220 w. Gdyby N. miała koryto uregulowane, niezawodnie oddać bymogła wielkie posługi handlowi, pozostawiona zaś saméj sobie, przedstawia dla spławu, zwłaszcza w czasie niskiéj wody, nadzwyczajne trudności.

Narew, m-czko w pow. bielskim, gub. grodzieńskiéj nad rz. Narwią, liczy około 1,200 m., zajmujących się rolnictwem.

Narewskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie podlaskiém, w ziemi bielskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 powstało z dawniejszego sstwa osieckiego przez odseparowanie zeń: miasta Narew nad Narwią z wojtostwem i dwu wsi Kamień i Wolka. Wedle przywileju królowéj Bony z r. 1544 było połączone wówczas z sstwem bielskiém. W r. 1771 posiadał je Stanisław Karwowski, który zeń opłacał kwarty złp. 1,516 gr. 15, a hyberny złp. 383 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały tożsstwo w emfiteutyczne posiadanie Stanisławowi Karwowskiemu, stolnikowi ziemi bielskiéj.

Narkotyczne leki, *odurzające leki*. Jestto grupa środków lekarskich, dość różnych pomiędzy sobą w działaniu. Zbliżają się między sobą z tego względu, że wszystkie działają silnie i bezpośrednio na systemat nerwowy, i że ostatecznym rezultatem ich działania jest stępienie czynności całego systematu nerwowego lub niektórych jego części. Działanie swoje zawdzięczają N. l. przeważnie zawartym w nich alkaloidom. Tu należą przeważnie: opium, lulek, wilcza jagoda, kwas pruski, konopie indyjskie i in.

Narkotyna (*opijan*, *sól Desrosne'a*), C_{22} H_{23} NO_7, jeden z alkaloidów zawartych w opijum; otrzymuje się opijum wymoczonego w wodzie przez traktowanie kwasem solnym i następne strącenie amonijakiem; osad rozpuszcza się w alkoholu gorącym, odbarwia węglem zwierzęcym, a N. opada po oziębieniu. N. krystalizuje w słupy romboidalne proste; bezbarwne, połyskujące, topi się w 70°; jest nierozpuszczalna w wodzie zimnéj, trudno rozpuszczalna w alkoholu zimnym, łatwo w gorącym. Rozpuszcza się w eterze, co ją różni od morfiny. Roztwory jéj posiadają smak gorzki i skręcają płaszczyznę polaryzacyi na lewo. Pod wpływem niektórych odczynników utleniających N. rozkłada się na nowy alkaloid, *kotarninę* C_{12} H_{13} NO_3 i *kwas opijanowy* C_{10} H_{10} O_5.

Narkuski (Stanisław), biskup żmudzki, od r. 1563 do 1564 r., w którym nie doczekawszy się bulli papieskiéj, zatwierdzającéj go na katedrze, umarł nominatem.

Narocz, jezioro w pow. święciańskim, gub. wileńskiéj, na granicy gub. mińskiéj; 82,9 w. kw. powierzchni. Z południowéj jego strony wypływa rz. Narocz, wpadająca do Wilii w okolicy Smorgoń; długa 52 w., głęboka około 2 arszynów, spławna.

Naród. N. nazywamy ogół ludzi osiadłych na pewnéj przestrzeni, mówiących tym samym językiem, mających te same zwyczaje, obyczaje i przeszłość, i obdarzonych pewnemi spólnemi cechami moralnemi i psychycznemi. Niekiedy narodem nazywają wszystkie stany i warstwy pewnego społeczeństwa, w różnicy od ludu, który ma stanowić warstwę najniższą. Powiedzieliśmy, że naród ma właściwe sobie cechy, które stanowią jego narodowość, jego narodowy charakter. Poznać i zbadać ten charakter narodowy jest najciekawszém może zadaniem antropologii i etnografii porównawczéj, które to nauki robią ciągłe i żywe postępy. Ponieważ naród jest oddzielną całością, dla tego i pod względem politycznym powinien stanowić oddzielne ciało. Historyja jednak poucza, że częstokroć żywe ciało jednego narodu rozpada się lub wchodzi w skład kilku państw i naodwrót, że jedno państwo składa się nieraz z kilku narodów. W ostatnich czasach wystąpiono z zasadą *narodowości*, zasada ta nie jest niczém inném, jak prawem każdego narodu do utworzenia oddzielnego państwa. Z téj zasady wywodzą zwyczajnie dwa następstwa, 1^0 że każdy naród ma prawo dopomnieć się w potrzebie nawet siłą oręża o cząstki od siebie oderwane, 2^0 że każda taka cząstka, każda grupa indywiduów ma prawo oddzielić sie, choćby nawet siłą, od państwa, z którém tworzy jedność polityczną mniéj lub więcéj uprawnioną, mniéj lub więcéj utrwaloną, aby się połączyć z państwem, które ją łączy wspólność pochodzenia i sympatyi. Przeciwko tym zasadom przywodzą, że państwo ma także swe prawa i w razie potrzeby bronić ich powinno, że zatém nie powinno pozwalać na zmniejszanie swego terytoryjum. Zasada ta jednak zdaje się być sprzeczną z przyrodzoném prawem człowieka do wolności i do zostawania w takiém społeczeństwie, które najwięcéj odpowiada jego interesom i sympatyjom. Zasada narodowości dopiéro w ostatnich czasach zyskała prawo obywatelstwa w praktyce i zawdzięczać to winna Napoleonowi III. On pierwszy z władców sformułował ją jasno i postawił w 1859 przeciw Austryi; odtąd ma ona coraz donioślejsze znaczenie. W jéj imię zjednoczyły się Niemcy i oderwały od Francyi Alzacyję (chociaż wbrew woli téj ostatniéj), a przewidywać można, że będzie ona powodem jeszcze nie jednego wstrząśnienia w Europie. Por. J. G. Zimmermanna „*Vom Nationalstolze*“ (Zurich 1758); E. M. Arndta „*Versuch in vergleichenden Völkergeschichten*“ (1844), Goltza „*Der Mensch und die Leute*“ (Berlin 1858); tegoż „*Exacte Menschenkentniss*“ (Berlin 1860).

Narodzenie Jezusa Chrystusa, uroczystość obchodzona corocznie przez kościół 25 Grudnia, na pamiątkę przyjścia na świat Jezusa Chrystusa, dzień wielkiéj dla chrześcijaństwa radości, w którym każdemu kapłanowi wolno jest odprawiać trzy msze święte.

Narodzenie N. Maryi Panny, uroczystość obchodzona w kościele w dniu 8 Września, ustanowioną została przez papieża Sergijusza I r. 688.

Narodzenie Świętych (*dies natalis*), zowie się dzień śmierci świętych, albo dzień ich wnijścia do nieba, bądź przez męczeństwo za wiarę, bądź zwyczajną drogą, przy stateczném wyznaniu Jezusa Chrystusa, a to z uwagi, że śmierć świętych jest początkiem ich żywota nieśmiertelnego.

Narok, wyraz administracyi polskiéj, wyjaśniany przez Zielińskiego J. (*Bibl. Warsz.* 1871, II 214), iako tylko udział ziemi (urok, obrok, jutrzyna), rolnikom do uprawy dany, tak, że w końcu N. oznacza, wedle niego, całość majętności przez naroczników obrabianéj, właściwie stanowi „*beneficium narok*“, podobnie jak są beneficium pstre sto, ungari, opole, żupa jest t. j., nazwą okręgu administracyjnego, uiszczającego pewne służebności i daniny na wzór innych opoli, żup, werwi, czyli gmin słowiańskich, które to podatki często przybierają sobie nazwę okręgu je ponoszącego (np. uwolniono 1270 *ab opole et ab omnibus solutionibus que in opole continentur*; Bartosz. *Cod. dipl.*, III N. 43). Dla tego na Szląsku 1203 są naroczniki władcy ziemi obowiązani służebności uiszczać, 1208 są naroczniki klasztoru Lubusza, 1228 jest 13 wsi naroczników, *circa Cracoviam*, 1254 pewna ziemia należy do beneficium Wratislavie zwykle Naroch nazwanego, 1262 z beneficium Pstre sto ludzie są przeniesieni do naroku klasztoru w Staniątkach, 1232 jest narok czyli zamek Wilem., 1234 są *naroncicones* zamków, Nakło Wieleń, Czarnków, Uście i Drezdenko, skutkiem podziału, oddani Odoniczowi (przez Smolkę nieobjaśnieni). Ostatnie przykłady oczywiście muszą oznaczać pewne okręgi, stanowiące z owemi zamkami pewne dające się politycznie określić części kraju. Gdy zwykle przy tworzeniu nowych okręgów wyznaczano ich granice (*circumire circuitus*, *ujezd*; obtoczyć mierniczym sznurem, stąd *werw'*), jak to i przy przemianie „*pstrego sta*“ na narok miało miejsce, należy miano **N.** wyprowadzić od oznaczenia, wyrzeczenia, narzeczenia granic jego. Por. uroczysko, narzeczony. Maciejowski narok i. e. narzekanie dies statutu, ruski narok, termin, narok po czesku oblocutio, interpellatio, w staropolskim powierzchownie.

Narol, m-czko w Galicyi obw. żołkiewskim, nad rz. Tanwią, słynie z wyrobu znacznéj ilości gontów.

Narośle, ob. Nowotwory.

Narowa, pograniczna rzeka gub. estlandzkiéj i petersburskiéj, bierze początek z północnéj części jeziora Czudzkiego albo Pejpus, wpada o 12 w. poniżéj m. Narwy do zatoki Fińskiéj; długa na 70 w., głęboka 5 do 20 stóp; spławna na przestrzeni 52 w.

Narowczat, m. pow. gub. penzeńskiéj, nad rz. Szeldaisą i Łanyżewką, przeszło 4,500 m.—*Narowczacki powiat*, ma na przestrzeni 22,937 w. kw. przeszło 94,000 m.

Narses, pogromca Ostrogotów we Włoszech, początkowo rzezaniec na dworze cesarza byzantyjskiego Justynijana I, potém jeden z najdzielniejszych jego wodzów; w latach 552—54 zdobył nadwątlone już przez Belizara państwo Ostrogotów we Włoszech. Sprawując potém rządy w państwie włoskiém, jako namiestnik cesarski, został usunięty od tego urzędu r. 567 przez cesarza Justyna II i

przez zemstę miał podobno sprowadzić do Włoch Longobardów. † wkrótce potém w Rzymie.

Narsus (Jan), wierszopis, żyjący w piérwszéj połowie XVII w., opiewał dzieje wojny Gustawa Adolfa z Polską w poezyjach p. t. „*Fides et humanitas Polonica erga delegatos regios Suedorum*“ (Ryga 1625); „*Riga devicta a Gustavo Adolpho carmen heroicum*“ (tamże 1625).

Narthecium (*Późnik*), rodzaj roślin z rodziny sitowatych, cechujący się koroną 6-dzielną, trwałą, 6 pręcikami omszonemi i torebką 3-komórkową z podłużnemi nasionami. *N. ossifragum* (*łomignat*), o kwiatach żółtych, rośnie w całéj Europie; ziele słynęło niegdyś jako środek przeciw ranom.

Narthex, w dawnych kościołach chrześcijańskich mały przedsionek, w którym trędowaci, katechumeni i pokutujący mieli swoje miejsce.

Naruń, wieś w gub. suwalskiéj, nad Niemnem, posiada źródło wody słonéj, którego własności lecznicze jeżeli nie przewyższają, to co najmniéj wyrównywają wodom druskienickim.

Naruszewicz (Adam Stanisław), znakomity historyk i poeta z epoki Stanisławowskiéj, ur. 1733, † 1796 w Janowie. Po ukończeniu szkół jezuickich wstąpił 1748 do zgromadzenia swych nauczycieli, którzy na wyższe nauki wysłali go do Lyonu. Wróciwszy po kilku latach do kraju, nie długo w nim zabawił, gdyż ks. Michał Czartoryski wyprawił go powtórnie w podróż po Europie. Po powrocie objął katedrę poetyki w akademii wileńskiéj, skąd wkrótce przeniesiony został na nauczyciela do kolegijum jezuickiego w Warszawie. Polecony przez Czartoryskich królowi Stanisławowi Augustowi, pozyskał prędko jego względy, za któremi spłynął na N. cały szereg dostojeństw i nagród, zasłużonych istotnie licznemi, wielkiéj wagi pracami. Po zniesieniu zakonu jezuitów otrzymał N. naprzód dwa probostwa na Litwie (niemenczyńskie i onikształńskie), następnie godność koadjutora biskupa smoleńskiego, pisarstwo w. litewskie (1780), biskupstwo smoleńskie i wreszcie łuckie. Prócz tego wybić kazał król na cześć N. medal, umieścił popiersie jego w zamku między wielkościami narodowemi, słowem za życia jeszcze hojnie nagrodził król zasługi i życzliwość tego znakomitego satyryka i historyka zarazem. Działalność literacka N. rozpada się na dwa odrębne kierunki. Jako poeta odźwierciadla w swych satyrach, z wielką siłą i werwą nieraz, zepsucie ówczesnego społeczeństwa. Ody i sielanki N. o tyle mają wartość, o ile w nich satyra przeważa nad wymuszoną liryką. Taki „*Głos umarłych*“ dreszcz grozy wywołuje dziś jeszcze na czytelniku; najlepsze z sielanek są te również, które najmniéj mają idyliczności jak „*Małżeństwo szczęśliwe*“, „*Folwark*“ i t. p. Liczne „*Ody*“ noszą na sobie piętno panegiryzmu jezuickiego i nie przedstawiają żadnéj wartości. Wszystkie te oryginalne poezyje wyszły p. t. „*Dzieła poetyckie A. S. N.*“ (4 t., Warszawa 1778). Piérwsze dwa tomy zajmuje „*Liryka*“, t. j. pieśni i ody w 4 księgach; w 3-im znajdują się sielanki, bajki, satyry i epigramaty; w 4-ym przekłady Horacego i Anakreonta. Jako profesor poetyki, pragnąc wyćwiczyć się we wszystkich formach poezyi, próbował N. dramatu i wydał bezimienie tragedyją: „*Gwido hr. Blezu*“ (bez. m. i r., około 1770) i napisał drugą p. t. „*Tankred*“. Będąc jeszcze prof. poetyki w Wilnie, wydał poezyje Sarbiewskiego wraz z wieloma dotąd nieznanemi utworami i listami Lubieńskiego do poety, tudzież z dołączeniem polskiego przekładu 50 pieśni Sarbiewskiego, przez różnych tłumaczów dokonanego. Wydanie to wyszło p. t. „*M. C. Sarbiewski e S. J. poëmata* etc.“ (Wilno 1757). Za staraniem N. wyszedł zupełny przekład ód Horacego (5 ksiąg) p. t. „*Pieśni wszystkie Horacyjusza przekładania różnych*“ (2 t., t. 1773). Jestto zbiór różnych tłumaczeń, dokonanych w 16, 17 i 18 wieku. Przełożył również N. całego Anakreonta i wraz z przekładami Kochanowskiego wydał p. t. „*Pieśni Anakreonta*“ (tamże 1774). Szereg prac prozaicznych, historycznéj głównie treści, rozpoczął przekładem dzieł Tacyta, p. t. „*K. Kor. Tacyta dzieła wszystkie*“ (4 t., Warszawa 1772, 76, 83). Zaprawiwszy sobie pióro na klasycznéj prozie Tacyta, wziął się N. z polecenia króla do pracy nad dziejami narodu polskiego i po kilkoletniém zbieraniu materyjałów zaczął ogłaszać pojedynczemi tomami pomnikowe dzieło: „*Historyja narodu polskiego od początku chrześcijaństwa. Panowanie Piastów*“ (t. II do VII, Warszawa 1780—86). Piérwszy tom, obejmować mający dzieje pierwotne, nie wyszedł za życia autora; dopiero Tow. przyj. nauk, zebrawszy niewykończone rękopisy N., wydało takowe w 1824 r. (2 części, Warszawa). Całe dzieło wyszło powtórnie w zbiorze pism N. w „*Wyborze pisarzów polskich*“ Mostowskiego (1803—5), a następnie w zbiorze Bobrowicza (10 t., Lipsk 1836) i w „*Biblijot. polskiéj*“ Turowskiego (Kraków 1859—60). Praca N. opowiada nam chronologicznym porządkiem, rok po roku, bieg spraw politycznych, zwracając mało uwagi na wewnętrzne życie narodu. Bezstronność, umiarkowanie i sympatyja dla dziedzicznéj monarchii, cechują to wielkie dzieło, stanowiące fundament wszystkich badań późniejszych. Piérwszy N. zebrał i krytycznie spożytkował materyjały zawarte tak po kronikach jak i archiwach. Na nieszczęście ówczesne wypadki odrywały go od pracy i niepozwoliły skończyć takowéj. Część tylko materyjałów do późniejszych epok zużytkował w pracy: „*Historyja Jana Karola Chodkiewicza*“ (2 t., Warszawa 1781; wyd. Turow. 1858), będącéj właściwie opowieścią panowania Zygmunta III. Z okoliczności podróży cesarzowéj Katarzyny II do świeżo zawojowanego Krymu, wydał N. dziełko: „*Taurika, czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu*“ (t. 1787) i „*Dyjaryjusz podróży króla Stanisława Augusta na Ukrainę w 1782*“ (t. 1788). Dwie te ostatnie pracy wyszły powtórnie w wydaniu Mostowskiego. Ogłaszał podobno N. dużo politycznéj treści broszur i artykułów z polecenia królewskiego, lecz wydawał takowe bezimiennie i nikt o nich nie podaje wiadomości. Najdokładniejszą bijografiją N. skreślił J. Bartoszewicz w dziele „*Znakomici mężowie Polscy w XVIII w.*“ (t. 1, Petersburg 1855), o pracach poetycznych zaś pisał A. Bełcikowski w *Tyg. Ilustr.* z 1869 r.—Na-

ruszewicz (Kazimierz), dokt. teol., ur. 1730, starszy brat poprzedzającego, także jezuita do czasu zniesienia zakonu, a w końcu pleban w Onikszcie, † 1809. Oprócz okolicznościowych ód łacińskich i kilku mów, wydał oddzielnie: „*Cycerona o powinnościach i o starości przekładu Koszuckiego i Budnego*“, ze swojemi przypiskami (Wilno 1766).

Narvaez (Ramon Maryja, książę Walencyi), marszałek i minister hiszpański, ur. 1800 w Loja w Andaluzyi. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, walczył 1820 pod wodzą Miny w Katalonii. Stronnik królowéj Izabeli, odznaczył się niejednokrotnie w kilkoletniéj wojnie z Karlistami i został generałem. W 1840 uciekłszy do Paryża, połączył się tu z wygnaną królową Maryją Krystyną i 1843 stanął na czele ruchu wojennego, który spowodował wydalenie z kraju Espartera. Po powrocie królowéj Maryi Krystyny objął ster rządu (1844), przy którym utrzymał się aż do Lutego r. 1846. W nagrodę położonych zasług mianowany był przez królowę Izabelę 1844 marszałkiem, 1845 grandem piérwszéj klasy z tytułem księcia Walencyi. Po krótkim pobycie w Paryżu kierował ponownie, jako prezes gabinetu, sprawami państwa 1847—51. Następnie działał jako głowa opozycyi przeciw absolutycznym dążeniom Bravo-Murilla (ob.) i z tego powodu musiał opuścić kraj 1852. Trzykrotnie jeszcze (1856 57, 1864—65 i 1866 aż do śmierci 1868) będąc prezesem gabinetu, zerwał z dawném swém stronnictwem Moderadosów i postępował w duchu reakcyi.

Narwa, warowne portowe miasto gub. petersburskiéj, w pobliżu rz. Narowy, pamiętne bitwą 30 Listop. 1700, w któréj król szwedzki Karol XII odniósł zwycięstwo nad wojskiem rossyjskiém. Jest-to miasto bardzo handlowe i liczy przeszło 6,000 m.

Narwal, ob. Jednorożec.

Narwiliszki, m-czko w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiéj, posiada wspaniały, na wyniosłéj górze kościół, fundowany r. 1617 przez Dorotę Szorcową.

Narwojsz (Frańciszek Milkont), matematyk, ur. 1742 w pow. wiłkomirskim, † 1819; wstąpił do jezuitów r. 1756 w Schonbergu i z wygnanymi z Francyi jezuitami przybył do Wilna, gdzie został profesorem wyższéj matematyki w akademii. Po zniesieniu zakonu, pracował nad uspławnieniem rz. Niemna i oznaczył położenie geograficzne wielu miejsc Litwy. Tyzenhauz wysłał go za granicą dla zbadania przemysłu europejskiego i zakupienia narzędzi astronomicznych do obserwatoryjum, które miało być założone w Grodnie. Po upadku Tyzenhauza, przyjął r. 1783 katedrę matematyki w uniwersytecie wileńskim, którą zajmował aż do śmierci. Zostawił po sobie kilka kart hydraulicznych, przechowywanych w uniwersytecie wileńskim. Życie jego opisał Tomasz Życki w *Dzienniku Wileńskim*.

Naryszkin, starożytny ród szlachecki rossyjski, z członków którego godniejsi wzmianki: *Cyryli*, ubogi szlachcic, córkę którego *Natalię*, wychowaną w domu Matwiejewa, pojął 1671 car Aleksy Michałowicz za małżonkę. **N.** otrzymał 1673 godność bojara i † 1682. Syn jego *Leon*, ur. 1668, † 1705; podczas podróży Piotra W. zagranicę był po ks. Romodanowskim pierwszym członkiem rady zarządzającéj państwem.—*Szymon Naryszkin*, † 1747, był od 1698 posłem przy rozmaitych dworach europejskich, następnie został adjutantem generalnym; 1712 był wysłany przez Piotra W. do Danii w celu skłonienia Fryderyka VI do walki przeciwko Szwecyi a potém do Wiednia, by zawrzéć przymierze przeciwko Turcyi; 1715 jeździł do Anglii; 1733 był jako generał w Małorossyi.—*Aleksander Naryszkin*, syn Leona, ur. 1694, † 1745; podróżował po Niemczech, Francyi i Włoszech i po powrocie wstąpił do admiralicyi; 1719 wysłany był do Włoch ażeby skłonić króla i hiszpańskiego ministra kardynała Alberoni do wzięcia udziału w wojnie północnéj. Będąc nieprzyjacielem Menszykowa, był przezeń, po wstąpieniu na tron Piotra II, pozbawiony urzędów i internowany, powrócił po wstąpieniu na tron Anny Iwanowny.

Narzecze lub *dyjalekt*, jest odmianą ogólnego języka narodowego. Każdy język dzieli się na liczne narzecza, właściwie na tyle, ile jest jednostek mówiących pewnym językiem, mowa bowiem każdéj jednostki różni się od ogólnego języka bądź oddzielném wymawianiem, bądź też fonetyką lub formami wyrazów. Niezaszła jednakże tak daleko systematyka przy rozdziale języka na narzecza. Podług ogólnie przyjętych zasad nazywany odmianę języka ogólnego, używaną w pewnéj miejscowości i charakteryzującą tę miejscowość pod względem językowym,—*podrzeczem*, **N.** zaś zbiór pewnéj liczby podrzeczy, różniących się widocznie od grupy sąsiednich podrzeczy. Podrzecze jest tedy idealném zjednoczeniem mowy pojedynczych jednostek, tak samo jak **N.** jest zjednoczeniem podrzeczy, język zaś narzeczy. Język narodowy wtedy może być dokładnie scharakteryzowany, jeżeli zbierzemy i zestawiemy cechy składających go narzeczy. Niema pewnych, ścisłych granic pomiędzy poddrzeczem a **N.** oraz między **N.** a językiem. Wyrobiony z biegiem czasu język książkowy jest także **N.** języka narodowego, czasem sztucznie urobioném, np. język książkowy rossyjski, niemiecki (*neuhochdeutsch*) i *koinè* grecki. Mylném jest uważać **N.** za wyrodzenie się języka ogólnego, częstokroć bowiem zachowały one nierównie dawniejsze formy i inne objawy językowe. **N.** od języka książkowego różni się głównie tém, że będąc wyłączone od literatury naukowéj i poetycznéj, zasobem swych wyrazów wystarcza tylko ścieśnionemu kółku codziennych potrzeb; nadto przez nieużywanie pisma zatracił wiele form przechowanych w języku książkowym. Co do znaczenia **N.** w ogóle porównaj Heysego „*System der Sprachwissenschaft*“ i Müllera „*Vorlesungen über die Wiessenschaft der Sprache*“ (tom I).

Narzutowe głazy, *erratyczne kamienie*, kamienie różnych wielkości, jakie się znajdują rozrzucone na ziemi, i nie mają często żadnéj analogii z pokładami, na których leżą. Niekiedy mają one znaczną bardzo wielkość—50 do 60,000 stóp. sześc. Mniejsze kamienie są zwykle zaokrąglone (kamyki stoczone),

większe natomiast kątowate, nawet ostre. Nie ulega wątpliwości, że pochodzą one z gór sąsiednich, a niekiedy i dosyć odległych. W górnych Włoszech, Szwajcaryi, Alpach francuskich i Bawaryi pochodzą one z Alp. Cała nizina północno-europejska pokryta jest mnóstwem kamieni granitowych i gnejsowych, jakie u nas wszędzie widzieć można, a które niewątpliwie pochodzą ze Skandynawii. N. g. unoszone były zapewne albo przez gwałtowne potoki błotniste, spływające z gór, albo przez lodniki (ob.) zsuwające się z gór, które w pewnych epokach dochodziły ogromnych wymiarów, albo też przez massy lodów unoszące się po nad dzisiejszemi lądami, które w dawniejszych epokach pokryte były jeszcze wodą. Dokładne jednak oznaczenie sposobu przenoszenia się głazów nie wszędzie daje się dobrze przeprowadzić. (Ob. diluvium).

Narzymski (Józef), komedyjo- i powieściopisarz, ur. 1839 roku w Rudzikach Małych, w powiecie przasnyskim, uczył się w gimnazyjum w Płocku, a później po r. 1860 jakiś czas uczęszczał do Collège de France w Paryżu. W Październiku 1863 r. wyjechał z kraju i odtąd przebywał w Paryżu, Dreźnie, Prusiech, a od r. 1868 w Krakowie. Chociaż przedtém wydał już niektóre swe pracę, jak: „*Wielki człowiek powiatowy*“; kom.; „*Niekomiczna komedyja*“ (Poznań 1862), dopiéro od tego czasu zaczyna się jego właściwa czynność literacka. Napisał komedyje: „*Emigrant w Galicyi*“, „*Poświęcenie*“ (obie wspólnie z Wł. Sabowskim), „*Pan prezydent miasta Krakowa w kłopotach*“ (krotochw. w 2 aktach), wreszcie uwieńczone nagrodą w Krakowie: „*Epidemija*“ i „*Pozytywni*“, w których dowiódł talentu dramatycznego i znajomości naszych stosunków społecznych. Także w powieściowym rodzaju napisał kilka rzeczy, jak: „*Dwie pary*“, powiastka (wspólnie z Wł. Sabowskim), „*Pozory mylą*“, powiastka, „*Ojczym*“, obszerna powieść i „*Trzy miesiące*“, studyjum powieściowe; prócz tego rozprawę „*Historyja teatrów w Polsce*“, tłumaczenie Molierowego „*Skąpca*“, Beaumarchais'go „*Matka występna*“, wreszcie znaczną bardzo liczbę literackich i teatralnych recenzyj i innych artykułów, które drukował w *Kraju*, *Dzienniku Pozn.*, *Tygodniku Wielkopolskim*, *Wieńcu* i t. p. Dręczony chorobą, która poczęła się krwotokiem w r. 1863, zimę 1872 przepędził w Meran i w Wenecyi, lecz to nie poratowało jego zdrowia; wracając do Krakowa, zatrzymał się na Szląsku i tu † 1872, zawcześnie dla literatury, w któréj mimo to zostawił po sobie zaszczytne wspomnienie.

Nashville, stolica półn. ameryk. Stanu Tennessee, nad rz. Cumberland, ma 26,000 m. i uniwersytet, założony r. 1786; miasto prowadzi znaczny handel.

Nasiąknięcie (*infiltratio*), w patologii wypełnienia produktami chorobnemi przestworów w tkankach. Produkty owe przedstawiają najczęściéj ciecz surowiczą (ob. *obrzęk*), czasami ropę (N. *ropne*), krew (N. *krwawe*), albo też tkankę bardziéj zbitą, z młodych okrągłych komórek złożoną, (N. *komórkowe*). Wiele nowotworów rozszerza się przez N. po okolicznych tkankach.

Nasielsk (*Nosselia*), m. w gub. łomżyńskiéj, pow. pułtuskim, ma starożytny kościół parafijalny, synagogę dziwnéj struktury, jakiéj w żadném z miast polskich się nie spotyka; liczy 4,470 m.

Nasienie (*semen*, *sperma*), w roślinie oznacza tę jéj część, która służy do uwiecznienia jéj bytu gatunkowego i jest ostatecznym wypadkiem sprawy całego jéj życia. Za pomocą N. rośliny się rozradzają, czyli, że w N. tkwi w zarodku przyszła roślina, zaczynająca się rozwijać dopiéro w stosownych warunkach. N. jest to zalążek (ob.), zapłodniony i zupełnie rozwinięty; otoczone *nasiennikiem* (*pericarpium*), t. j. rozwiniętemi ścianami zawiązka (ob. słupek), N. stanowi całość zwaną owocem (ob.). N. składa się ze skórki i jądra; miejsce, w którém N. przyczepiało się do nasiennika, nazywa się *znaczkiem* (*hilum*). N. przyczepioném być może wprost do *osadki* (*placenta*), lub też za pomocą *sznureczka* (*funiculus*). Co do sposobu osadzenia w owocu, N. być może wzniesioném, podnoszącém się, wiszącém, poziomém. Co do kształtu zaś bywają N. krążkowate, soczewkowate, kuliste, nerkowate, skrzywione, skręcone, błoną obwiedzione i t. d. *Skórka* właściwa N. (*integumenta propria* v. *testa*) istnieje zawsze i bierze początek z powłok zalążka, a nie z zawiązka; barw bywa różnych. *Jądro* (*nucleus*) zawiera zwykle mączkę lub olej tłusty; stąd ważność N. dla człowieka (zboża, nasiona olejne). Bywa ono też rogowém, serowatém, kleistém i t. d. Jądro to ma za przeznaczenie żywić zarodek aż do chwili, gdy sam zacznie z ziemi czerpać pożywienie i stąd nazywa się przez analogiję do jaja zwierzęcego *białkiem* (*albumen*); nazywają je też *bielmem* (*perispermium*). W białku znajduje się daléj najważniejsza część N., *zarodek* (ob.), stanowiący początek przyszłéj rośliny. Życie N. obejmuje dwa peryjody: 1) *dojrzewanie*, które je doprowadza do należytego rozwoju i 2) *kiełkowanie*, podczas którego zarodek N. rozwija się w młodą roślinę, zdolną już do samoistnego życia.

Nasienie męskie (*Sperma*), jestto płyn gęsty, białawy, krzepnący, okazujący pod mikroskopem charakterystyczne nitki nasienne, dawniéj zwierzątkami nasiennemi zwane (*spermatozoa*); mają one postać do szpilki podobną, składają się z niteczki, z jednéj strony główką zakończonéj, w świeżém N. nitki znajdują się w bardzo żywym ruchu. N. jest wydzieliną jąder (ob.), nagromadza się w torebkach nasiennych, miesza się z innemi wydzielinami i w czasie spółkowania zostaje wytryskiwaném. Zetknąwszy się w organach płciowych niewieścich z jajeczkiem, zapładnia takowe. Nasienie ma własność zapładniającą tylko wtedy, jeżeli nitki nasienne zawiera.

Nasięzrzał (*Ophioglossum*), rodzaj paproci, obejmujący małe, trwałe rośliny, we wszystkich częściach świata. Najwięcéj znany gatunek jest *O. vulgatum* (*wężowy język*); ma łodyżkę wraz z kłosem owocowym na 4—6 cali wysoką, w pośrodku któréj wyrasta jeden tylko listek podłużny, też łodyżkę pochwiasto obejmujący. Przedłużenie łodyżki po nad listkiem stanowi szypułkę owocową wraz z kłosem pojedynczym lub podwójnym, zawierającym w w sobie zarodniki. Ziele używane było niegdyś ja-

ko środek przeciw ranom i wrzodom, a także wewnątrz, jako środek lekko ściągający.

Nasir-ed-Din (właściwie *Abu-Diafar Mohammed Ben-Hassan al-Thusi*), ur. 1201 w Thus w Khorazanie, naczelnik obserwatoryjum w Meragha, † 1274, był jednym z najzasłużeńszych i najznakomitszych astronomów arabskich, oraz autorem wielu dzieł treści astronomicznéj, matematycznéj i geograficznéj.—**Nasir-ed-Din**, szach perski, najstarszy syn Mohammeda-Mirzy, ur. 1829, wstąpił na tron 6 Wrześ. 1848. Przy pomocy oficerów austryjackich założył szkołę wojskową w Teheranie, usiłował wojsko perskie urządzić na stopę europejską i musiał kilkakrotnie występować zbrojno przeciwko sekcie Babistów (ob. Babiści). W nowszych czasach N. starał się wejść w bliższe stosunki polityczne z europejskiemi mocarstwami. Odbył w tym celu przez Rossyję podróż do Europy podczas wystawy wiedeńskiéj 1873 r. i zwiedził główniejsze dwory europejskie. Podróż ta zdaje się mniéj przynosić dla Persyi korzyści, aniżeli powszechnie sądzono.

Naskórek (*epidermis*), w roślinach, cieńka błona pokrywająca różne ich części i mająca różną budowę, stosownie do natury organu, który okrywa; ob. kora i liść.—**Naskórek** u człowieka i zwierząt, ob. Skóra.

Nassau, do 1866 udzielne księstwo niemieckie, a od tego czasu część pruskiéj prowincyi Hessen-Nassau (ob.), obejmowało 85 mil kw. z ludnością 457,000 m. Jestto kraina urodzajna, skropiona rzekami Renem, Menem i Lahn, i posiadająca wiele źródeł mineralnych, z których najważniejsze: Ems, Langenschwalbach i Wiesbaden, dawniejsza stolica kraju.—*Historyja.* Dom Nassauski wywodzi ród swój od hrabiów Lurenburgskich albo Laurenburgskich (tak nazywanych od zamku t. n. nad rz. Lahn), z których Walram I w XII w. przybrał nazwę hrabiego Nassauskiego. Dwaj wnukowie jego, Walram II i Otto, byli założycielami dwu linij: Walramskiéj i Ottońskiéj. Piérwsza z nich, zająwszy część południową z Idsteinem, Wiesbadenem i Weilburgiem pozostała przy posiadaniu krajów dziedzicznych; druga zaś, któréj przypadły: Dillenburg, Beilstein i Siegen, wstąpiła na tron niderlandzki. Walram II był ojcem cesarza *Adolfa Nassauskiego* (ob.). Po kilkakrotnych podziałach, Ludwik II († 1625) zjednoczył znowu wszystkie posiadłości linii Walramskiéj. Atoli synowie jego utworzyli nowe linije: **N.**-*Saarbrück*, która udzieliła się na linije **N.**-*Ottweiler*, **N.**-*Saarbrück*, **N.**-*Usingen* (wygasła r. 1816), **N.**-*Idstein*, która r. 1725 w osobie księcia Jerzego Augusta Samuela wymarła, i **N.**-*Weilburg*, od któréj dzisiejszy dom N. pochodzi. W r. 1738 członkowie linii Walramskiéj zawarli układ co do prawa piérworodztwa, do którego w r. 1783 przystąpiła także i linija Ottońska. Po śmierci *Fryderyka Augusta* księcia **N.**-*Usingen* (1816) wszystkie posiadłości linii Walramskiéj przeszły do gałęzi **N.**-*Weilburgskiéj*. Skutkiem wojny 1866 N. zostało wcielone do Prus.—Porów. Vogela „*Beschreibung des Herzogthum* N." (Weisb. 1843—44); Kellera „*Geschichte von* N." (Wiesb. 1863); Schliephake „*Geschichte von* N." (t. 1, Wiesb. 1864).

Nassau-Siegen (Jan Maurycy, hrabia), wojownik i mąż stanu, ur. 1604, prawnuk Wilhelma księcia Oranii, wszedł w młodym wieku do służby holenderskiéj i będąc od r. 1636—44 naczelnym wodzem w Brazylii, umiał nie tylko Brazyliję utrzymać, ale nadto poczynił jeszcze nowe zdobycze w Afryce. Wróciwszy 1644 do Holandyi, przeszedł do służby elektora brandeburgskiego (Fryderyka Wilhelma); † 1679 jako namiestnik Kliwii.

Nassau-Siegen (Karol Henryk Mikoł. Otto, książę), awanturnik rycerski, ur. 1745 z katolickiéj linii domu Siegen, przyjął r. 1759 służbę w wojsku francuskiém, w latach 1766—69 towarzyszył Bougainville'owi w podróży na około świata, potém za panowania Katarzyny II przeszedł do służby rossyjskiéj, bił się jako wiceadmirał przeciwko Turkom, dowodził flotą rossyjską przeciw królowi szwedzkiemu Gustawowi III i † we Francyi 1808 r.

Nastolskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiém, powiecie mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 w tym czasie posiadał je Paweł Kołłb, opłacając zeń kwarty złp. 100 gr. 3, a hyberny złp. 15.

Następne zwierzęta (*Plantigrada*), nazwa zwierząt ssących, w chodzeniu następujących na całéj stopie, która u nich jest nagą, jak niedźwiedź, rosomak i t. d., w różnicy od *napalczastych* (*digitigrada*), które chodząc opierają się tylko na końcach palcach, jak kot, pies i t. d. Według tego w niektórych systemach zoologicznych rzęd drapieżnych rozpada się na dwie grupy, N. i napalczastych.

Nasturcyja (*Tropaeolum*), rodzaj roślin z rodziny nasturcyjowatych, obejmujący zioła roczne lub trwałe, wijące się, w Amer. południ. Najwięcéj znaną jest N. *większa* (*T. majus*), pochodząca z Peru, w Europie po ogrodach dla ozdoby pielęgnowana. Jestto roślina jednoroczna, o łodydze wijącéj się, soczystéj, o liściach kolistych w samym środku na ogonku osadzonych; kwiaty wyrastają pojedynczo z kątów liści, żółto-pomarańczowe, ognisto-czerwono kresowane, albo ciemno-purpurowe, duże, kapturowate, w wierzchołku ostrogą na dół zakrzywioną opatrzone. Używa się zazwyczaj do osłaniania altan, lub wije się po żerdkach; kwitnie od Czerwca do Października. Ma smak i zapach szczypiący, taki sam jak ogrodowa rzeżucha, i może być dodawana jako przyprawa do sałat; pączki zaś kwiatowe lub owoce niedojrzałe używają się jak kapary. Działa nieco przeciwszkorbutycznie i używaną była jako *herba et flores Nasturtii indici.* N. *mniejsza* (*T. minus*) jest zupełnie podobna do poprzedzającéj, ale mniejsza.

Nasturcyjowate (*Tropaeoleae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich dwuwargowy, ostrogowaty, barwny, 5-szczepny; płatków 5, osadzonych w głębi kielicha, z których 2 wyższe są większe od innych, niekiedy brakujących; pręcików 8, nierównych, utwierdzonych na osadniku; zawiązek 3-klapkowy, 3-komóreczkowy, uwieńczony szyjką, w wierzchu rozszczepaną na 3 odnogi; owoc—

torebka trój-komórkowa niepękająca, rzadziéj jagoda, o nasionach bezbiałkowych. Należą tu zioła o soku wodnistym, niekiedy wijące się, o liściach naprzemianległych, tarczowatych i kwiatach nieforemnych, z kątów liści pojedynczo wyrastających. Należy tu około 30 gatunków właściwych Ameryce płd., rozmieszczonych w 2 rodzajach.

Nasturtium, ob. Rukiew.

Nasycenie, saturacyja, znaczy w chemii taki stan połączenia dwu ciał, w którym powinowactwa obu ciał są zrównoważone, t. j. powinowactwo każdego ciała jest zniesione. Wyraz ten stosuje się także do roztworów ciał stałych lub płynnych w cieczach, gdy ciało rozpuszczające nie może w sobie rozpuścić większéj ilości ciała rozpuszczonego.

Naszyniec, ob. Czackija.

Natal, Natalija, albo kraj Bożego Narodzenia, osada angielska na wschodnich brzegach południowéj Afryki, obejmująca około 900 mil kw. i 270,000 m., rozciąga się od rz. Om-Tukela na północy, do Om-Zimkulu na południu. Jestto kraina górzysta, podnosząca się tarasowato od brzegu morza aż do stromych gór Quathlamba na 6,000 stóp wysokich; bardzo żyzna, posiada wyborne pastwiska i zamieszkałą jest przez Kafrów, Holendrów i Anglików; w ogóle ludności białéj około 20,000 m. Pierwotni mieszkańcy, Kafrowie, mieszkają bądź w oddzielnych okręgach pod własnymi naczelnikami, bądź też we wsiach (Kraals) razem z holenderskimi osadnikami. N. otrzymał swą nazwę od Portugalczyków, którzy r. 1498 przybyli tu po raz piérwszy w dniu Bożego Narodzenia. Zajęty od r. 1835 przez Anglików, zostaje od r. 1845 pod zarządem własnego wicegubernatora. Miasto główne jest Pieter-Maritzburg, port główny Port-d'-Urban.

Natalis (Aleksander), właściwie *Noel*, historyk kościoła, ur. 1639 w Rouen, † 1724 w Paryżu; po ukończeniu nauk w mieście rodzinném, wstąpił 1615 do zakonu dominikanów i wykładał w ich seminaryjach teologiję i filozofiję. Poznany i oceniony przez Colberta, z jego natchnienia rozpoczął 1677 obszerne swe dzieło: „*Selecta historiae Ecclesiae capita, et in loca ejusdem insignia dissertationes historicae, criticae, dogmaticae*“, które 1686 ukończył na 24 tomie. Późniéj wydał jeszcze historyję kościelną starego testamentu w 6 tomach, tak, że całe dzieło składa się z 30 t. Pierwsze tomy tego dzieła zyskały w Rzymie bardzo przychylne przyjęcie, dalsze zaś tomy obraziły duchowieństwo i papieża Inocentego XI do tego stopnia, że dekretem 13 Lipca 1684 czytanie dzieł N. pod klątwą zakazanem zostało. Trzecie wyd. pomienionego dzieła p. t. „*Historia ecclesiastica veteri novique Testamenti*“ (8 t., Paryż 1699) i późniejsze, wydane staraniem ks. Roncaglia (9 t., Lucca), ze sprostowaniami i rozprawami zbijającymi czynione temu dziełu zarzuty, spowodowały, że papież Benedykt XIII wykreślił je z Indexu. Późniéjszy bezimienny autor dodał do pracy N. jeszcze 2 tomy, obejmujące historyję kościoła do XVIII w. Drugiém ważném dziełem N. jest „*Theologia dogmatica et moralis*“ (10 t., Paryż 1693 i 2 t. dodatków). Z innych prac N. zasługują na wzmiankę: „*Praecepta et regulae ad praedicatores verbi divini informandos, seu Institutio concionatorum tripartita*“ (Paryż 1701); „*Commentarius literalis et moralis*“ (5 t., częst.) i in.

Natan, prorok hebrejski za czasów Dawida, słynny jako rozumny doradca króla, odważnie gromił jego wady; mając sobie powierzoném wychowanie jego syna Salomona, namaścił go potém na króla. Zarazem był historyjografem obu królów.

Natan Moskowic Hanowerski, Izraelita polski, żyjący w XVII w. w Sławucie na Wołyniu, opisał, jako naoczny świadek, zaburzenia kozackie za Władysława IV pod Nalewajką i Pawlukiem.

Natangija, dawna prowincyja pruska, leżąca pomiędzy rzekami Lipcem a Łanią, t. j. pomiędzy ziemią warmińską a Preglem.

Natanson (Ludwik), spółczesny lekarz polski, ur. 1822 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w akademii wileńskiéj, a następnie w uniwersytecie dorpackim, od r. 1843 osiadł stale w mieście rodzinném, gdzie w krótkim czasie bardzo rozległą zjednał sobie praktykę lekarską. W roku 1847 założył wspólnie z Le Brunem i Helbichem *Tygodnik lekarski*, w którym, jako główny redaktor, równie jak i w innych pismach peryjodycznych wiele prac swoich drukował. Oddzielnie wydał: „*Nowe listy Liebiga o chemii*“ (tłumacz. z niem., Warsz. 1854); „*Krótki rys anatomii ciała ludzkiego*“ (tamże 1858); „*Przyczynek do fizyjologicznéj dyjagnostyki kurczów*“ (tamże 1859); „*Urywki w kwestyi wychowania*“ (tamże 1861); „*Fizyjologiczne zasady estetyki*“ (tamże 1862).—**Natanson** (Jakób), brat poprz., spółczesny chemik, ur. 1832 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie dorpackim i zwiedzeniu najznakomitszych pracowni chemicznych w Europie, mianowany został r. 1862 profesorem zwyczajnym chemii przy szkole głównéj w Warszawie, lecz dla słabości katedrę tę opuścił 1865. Z prac jego najważniejszą jest otrzymanie mocznika ze związków nieorganicznych (ob. mocznik). Ogłosił: „*Über das Acetylamin und seine Derivate*“ (1856); „*Krótki rys chemii organicznéj*“ (2 t., Warsz. 1857—58); „*Wykład chemii organicznéj*“ (cz. I, 1866).

Natarcz (herb), na tarczy w polu czerwoném, między dwoma blankami (t. j. murem fortecznym), strzała w górę żelazcem zwrócona. W hełmie ręka do góry wzniesiona, trzymająca dzidę grotem żelaznym w lewą stronę zwróconą.

Natchnienie (po łac. *inspiratio*), wyraz przenośny, używany w mowie o uczuciach i myślach, powstałych w duszy jakoby bezpośrednio tchnieniem genijuszu, zapału, albo samego Bóstwa. Najważniejszém jest N. jako żywioł wprost twórczy w sztuce, gdyż ono, jak wychodzi bezpośrednio z ducha poety i artysty, tak bezpośrednio też działa na ducha słuchacza i widza.

Natężenie (*Intentio*), w chirurgii, sposób gojenia się ran. Rany goją się przez *piérwsze* N., gdy brzegi bezpośrednio w ciągu 24 godzin się zrastają, ma to miejsce przy ranach mniejszych, gdy nie ma żadnego braku substancyi; przez *drugie* N., gdy zagojenie następuje w skutek zabliźnienia po mniéj

albo więcéj długiem ropieniu. Odróżniają też *trzecie* N., gdy ropiejące brzegi rany zostaną zbliżone i zrosną się jak przy pierwszem N.

Nathusius (Gottlob), znakomity przemysłowiec, ur. 1760 w Baruth, † 1835. W młodości pracował w domu handlowym Sengewalda, po którego śmierci, wraz z jego szwagrem Richterem, objął jego interesa pod firmą Richter i N., założył potém wielką fabrykę wyrobów tabacznych i po zgonie swego wspólnika sam jeden cały prowadził interes. Za rządu westfalskiego, gdy odbyt jego wyrobów z mniejszać się zaczął, na zakupionéj przestrzeni, około $1^1/_2$ mil kw. wynoszącéj, obok rozległego gospodarstwa rolnego utworzył cały szereg rozmaitych zakładów przemysłowych, jak olejarnię, młyny, cukrownię, fabrykę porcelany, fajansu i in.—Jego córka *Maryja* N., † 1858, była poetką i powieściopisarką. Z jéj pism (7 t., Halla 1858—59) zalecają się szczególniéj „*Elisabeth*“ i „*Das Tagebuch eines armen Fräuleins*“.—Syn jego, *Filip Engelhard* N., ur. 1815, znany jest jako poeta, a brat tegoż *Herman* N. ogłosił kilka dzieł o hodowli bydła, zwłaszcza odnoszących się do nauki o rasach i ich krzyżowaniu.

Natives (tuziemcy), albo *Native American association*, tak się nazywało w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj stronnictwo polityczne, które się utworzyło około r. 1835 celem bronienia praw i przywilejów krajowców przeciwko nowoprzybyłym osadnikom i pragnęło, ażeby czas nadający prawo do naturalizacyi przedłużyć z 7 do 21 lat. Z ich łona wyszli r. 1854 tak zwani Knownothing (ob.).

Natolija, po gr. *Anatolija*, po tur. *Anadoli* (kraj wschodni), inaczéj Azyja mniejsza, półwysep azyjatycki, położony między morzem Czarném, cieśniną Konstantynopolitańską, morzem Marmara, cieśniną Dardanelską, morzem Egejskiém, Śródziemném, Armeniją, częścią Mezopotamii i Syryją. Półwysep ten, obejmujący około 10,000 mil kwadr. i liczący 10,900,000 m., w głębokiéj już starożytności był mocno zaludniony i dzielił się na wiele państewek. Późniéj poszedł pod panowanie Persów, potém Aleksandra W., następnie Rzymian, a dziś zostaje w posiadaniu Turcyi. Niekiedy Natoliją nazywają tylko zachodnią i północną część półwyspu.

Natolin, pałac i park na wzgórzu za Wilanowem, po prawéj stronie idąc do Powsina położony. Miejsce to zwane było dawniéj *Bażantarnią*. Pałac tutejszy przez Stanisława Potockiego przebudowany i na pamiątkę wnuczki jego Natalii, † 1830, Natolinem przezwany, wraz z ogrodem stanowi jednę z piękniejszych posiadłości wiejskich w królestwie polskiém.

Natorp (Bernard Chrystyjan Ludwik), znakomity teolog i pedagog niemiecki, ur. 1774 r. w Werden nad rz. Ruhr, † 1846 w Potsdamie; po odbyciu nauk gimnazyjalnych studyjował teologiję i wyświęcony na księdza, był najprzód profesorem gimnazyjum w Elberfeld, poczém proboszczem w Bergischen a w końcu radcą konsystoryjalnym w Potsdamie. N. położył wielkie zasługi pracą około ulepszenia szkół w Niemczech. Napisał wiele książek pedagogicznych i szkolnych, ważniejsze z których: „*Kleine Schulbibliothek, eine Angabe und kurze Charakteristik der brauchbarsten Werke für Lehrer niederer Schulen*“ (Essen 1802; 2 wyd., tamże 1820); „*Grundriss zur Organisation allgemeiner Stadtschulen*“ (t. 1814); „*Ein einziger Schullehrer unter tausend Kinder*“, z Lancastera (t. 1808). Wydał nadto: „*Quartalschrift für Religionslehrer*“ (4 t., t. 1804—1809); „*Briefwechsel einiger Schulfreunde*“ (t. 1808—1816); „*Ueber den Gesang in den Kirchen der Protestanten*“ (t. 1817). Oprócz tego napisał znaczną ilość artykułów teologicznych i pedagogicznych, oraz począwszy od 1803 niejednokrotnie wydawał zbiory kazań (*Predigten* i *Predigtenwürfe*).

Natrium, ob. Sód.

Natura, ob. Przyroda.

Natter (Jan Wawrzyniec), sławny rzeźbiarz, ur. 1705 w Biberach, † 1763 w Petersburgu. Wykonał wiele dzieł znakomitych, a nadto wydał: „*Traité de la méthode antique de graver en pierres fines, comparée avec la méthode moderne*“ (Lond. 1754).

Naturalizacyja, tak się nazywa w prawie przyjęcie obywatelstwa (poddaństwa) w inném państwie. Przyjęcie takie następuje pod pewnymi, mniéj lub więcéj uciążliwymi warunkami dla jednostki chcącéj się naturalizować. Najwyczajniéj potrzeba w tym celu przebywać w drugiém państwie pewien okres czasu i wyrazić uroczystą wolę zostania członkiem drugiego państwa. We Francyi na podstawie praw z 1849 i 1867, każdy kto skończył 21 lat i trzy lata przebywał wewnątrz kraju, może zostać obywatelem francuskim i być dopuszczonym do używania wszystkich praw tego obywatelstwa. Czas ten trzechletni może być skróconym do roku, jeżeli jednostka pragnąca się naturalizować oddała Francyi jakiekolwiek ważne usługi. W Niemczech na zasadzie prawa z 1 Czerwca 1870, każdy kto skończył 21 lat wieku, ma środki do życia, używa praw cywilnych i nieskalanéj sławy, może być przyjętym już nie z zezwolenia naczelnika państwa lecz ministra, prefekta lub innego urzędu. W Stanach Zjednoczonych, każdy kto chce zostać ich obywatelem, musi zaprzysiądz przed urzędem sądowym, że rzeczywiście ma ten zamiar, poczém po 2 latach każdy stan może mu dać prawo obywatelstwa. W Szwajcaryi każdy kanton może udzielić prawo obywatelstwa. U nas kodeks cywilny polski w art. 9 stanowił, że stan Polaka może być nabytym i przez naturalizacyję. Obszerniejsze przepisy obejmowało co do tego postanowienie króla saskiego z 19 Grudnia 1807. W 1869 r. rozciągnięte zostały i na królestwo przepisy wydane co do naturalizacyi w Rossyi w d. 10 Lutego 1864 r. Według tych przepisów trzeba trzech warunków, aby być naturalizowanym: 1) osiedlenia się w państwie i oświadczenia naczelnikowi gubernii o zamiarze przyjęcia ruskiego poddaństwa, 2) upływu terminu 5-letniego, który w razie zasług chcącego się naturalizować może być skróconym przez ministra i 3) przysięgi na wierność.

Nauclea (*Jutrzenczyn*, *Kolcoskręt*), rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, obejmujący drze-

wa w Indyjach wsch., o liściach zestawionych w okólki i kwiatach zebranych w główki. N. *cadamba*, jest wysokiém drzewem, o kwiatach żółtych, bezwonnych, i owocach czerwonych, potém czerniejących, których sok używa się przeciw kolkom. Liście N. *orientalis*, używają się jako środek chłodzący w gorączkach.

Naudé (Gabryel), uczony biblijofil, ur. 1600, † 1653 w Abbeville, był od r. 1633 lekarzem przybocznym Ludwika XIII i biblijotekarzem kardynała Mazariniego. Ważniejsze jego prace są: „*Apologie pour les grands hommes faussement soupçonnés de magie*". — „*Avis pour dresser une bibliothèque*".— „*Traité des plus belles bibliotheques*".—„*Addition de l'histoire de Louis XI*".—„*Bibliographia politica*".— „*Considérations sur les coups d'état*".—Wydano także o nim kilka edycyj anegdot p. t. „*Naudeana*".

Nauenpille lub **Naujepile** (t. j. Nowygród), zamek obronny nad Niemnem, głośny w historyi wojen tatarskich i krzyżackich na Litwie, zburzony 1381 przez Krzyżaków. Zwaliska jego leżą we wsi Liszków.

Nauheim, m. w dawném księstwie heskiém w Wetteram, przy końcu gór Taunus, na 450 stóp nad poziom morza wyniesione, posiada słynne źródła lecznicze. Sąto solanki, zawierające znaczną ilość chlorku sodu, potasu i t. d., bromek magnezu i węglany; znaczna ilość kwasu węglanego sprawia, że woda ze źródeł tutejszych wytryskuje w postaci piany, temperatura wód dochodzi 23^0 R. Piérwsze źródło w N. wywiercone zostało r. 1838. Wody nauheimskie zalecają się w tychże samych chorobach, gdzie i inne solanki.

Nauka, w ogóle zbiór tego co się wie, całość wiedzy; w ściślejszém jednak znaczeniu jestto ogół wiadomości jednorodnych, ułożonych systematycznie, zatém podług pewnéj głównéj, przewodniéj myśli. Wiedza jestto zbiór wiadomości; nauka istnieje dopiéro wtedy, gdy z owych wiadomości zdołaliśmy wytworzyć prawa, odnoszące się do pewnéj kategoryi rzeczy i pojęć. Pojęcie przeto N. wyższém jest niż pojęcie wiedzy, która stanowi tylko materyał dla N. Wiedza rzeczy znane porządkuje tylko empirycznie, tak aby je można było w razie potrzeby odszukać, np. alfabetycznie, gdy N. dopiéro nadaje im układ racyjonalny, zestawiając rzeczy pokrewne i tworząc z nich jeden ciąg, niby wiążące się między sobą ogniwa łańcucha. W miarę, jak się N. rozwija i doskonali, pamięć odegrywa mniejszą rolę w zachowaniu wiadomości, bo dąży ona do podania praw ogólnych, które w każdym razie szczególnym łatwo stosować. Jakkolwiek różne działy wiedzy daleko się między sobą rozbiegły, stanowią one jednak jedną naturalną całość, niby konary rozgałęzionego drzewa. Niejednokrotnie téż starano się podać systematyczny podział nauk; wszystkie jednak próby są mniéj więcéj sztuczne; najogólnieisze podziały N. są np. na nominalne i realne, doświadczalne i filozoficzne, wyzwolone i wiązane (pozytywne), teoretyczne i praktyczne i t. d. Usiłowanie przedstawienia wszystkich nauk, jako uporządkowanéj całości, według przedmiotu i metody każdéj oddzielnie, prowadzi do pojęcia encyklopedyi systematycznéj. Piéwsza mniéj więcéj udatna próba systematycznego układu nauk była Bakona Werulamskiego (1645). Zadanie to zaprzątało wielu następnych filozofów; w literaturze naszéj głównie Trentowskiego.

Naukratis, starożytne m. egipskie nad kanobijską odnogą Nilu, założone było w VII w. prz. Chr. przez Milezyjczyków. Za króla Amazysa zostało w zupełności oddane Grekom i słynęło z piękności greckich zalotnic, czyli heter.

Naum (św.), jeden ze siedmiu spółpracowników św. Metodego, o rodzinie i życiu którego nic pewnego dotychczas niewiemy. Po † św. Metodego udał się 885 wraz z Klemensem i Hugelarem do Bułgaryi, gdzie był łaskawie przyjęty przez cara Borysa. Ostatnie lata życia przepędził na wschodnim brzegu jeziora Ochrydzkiego, w miejscu po grecku Diabya zwaném, gdzie znajduje się starożytny klasztor, nazywany inaczéj Diawat, w którém złożone są jego zwłoki i obchodzoną bywa corocznie 20 Lipca jego pamiątka. O wpływie N. na rozwój literatury staro-bułgarskiéj również nie pewnego niewiemy, choć nic bezzasadnie twierdzi Szafarzyk (*Rozkwiet slowanske literatury w Bulharsku*), że N. skłaniając innych do pisania, niezawodnie i sam pisał.

Naumachija (z gr.), właściwie potyczka albo wielka bitwa morska; tak nazywano u Rzymian, szczególniéj za Julijusza Cezara i cesarzow późniejszych, wspaniałe widowiska sceniczne na wodzie wyprawiane. Miejsce na ten cel przeznaczone również nazywano N., a gladjatorów mających w takich widowiskach udział *Naumachiarii*.

Naumann (Jan Fryderyk), ornitolog niemiecki, ur. 1780 w Ziebigk pod Köthen, † 1857; był synem Jana Andrzeja N. († 1826), również ornitologa, poświęcał się z początku rolnictwu, lecz potém oddał się wyłącznie ornitologii i został prof. i inspektorem muzeum ornitologicznego w Köthen. Ważniejsze jego dzieła są: „*Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*" (2 wyd., 12 t., Lipsk 1822—44); „*Die Eier der Vögel Deutschlands*" (5 poszyt. Halla 1819) i „*Taxidermie*" (2 wyd., tamże 1848). Na jego część towarzystwo ornitologiczne niemieckie nazwała organ swój *Naumannia*.

Naumann (Karol Fryderyk), syn Jana Bogumiła, czyli Amadeusza N., słynnego kompozytora (ur. 1741, † 1801), znakomity mineralog i geolog; ur. 1797 w Dreźnie, kształcił się w Freibergu, gdzie następnie został profesorem, a w r. 1842 prof. mineralogii i geognozyi w Lipsku, ogłosił: „*Lehrbuch der Geognosie*" (2 wyd., 2 t., Lipsk 1857—62); „*Anfangsgründe der Krystallographie*" (2 wyd., Lipsk 1855); „*Elemente der theoretischen Krystallographie*" (tamże 1856); „*Über den Quincunx als Grundgesetz der Blattstellung*" (t. 1845); „*Elemente der Mineralogie*" (5 wyd., 1872).—**Naumann** (Maurycy Ernest Adolf), brat poprz., zasłużony medyk, urodz. 1798 w Dreźnie, kształcił się w Lipsku i Berlinie; w r. 1828 został profesorem medycyny w Bonn i zarazem dyrektorem tamecznego instytutu klinicznego; wydał: „*Handbuch der medicin. Klinik*" (8 tom., Berlin

1829—39); „*Pathogenie*“ (3 tom., Berl. 1841—45); „*Allgemeine Pathologie und Therapie*“ (1 t., Berlin 1851); „*Vermischte Schriften*“ (Bonn 1850); „*Ergebnisse und Studien aus der medicin. Klinik zu Bonn*“ (2 tomy, Lipsk 1858—60) i w. in.—**Naumann** (Konstanty August), znakomity matematyk, brat poprz., ur. 1800 w Dreźnie, † 1852 w Freibergu, gdzie od r. 1827 był prof. matematyki w tamecznéj akademii górniczéj. Zasłużył się wielu pracami w dziedzinie matematyki wyższéj i fizyki matematycznéj.—**Naumann** (Emil), syn Maurycego Ernesta, kompozytor, ur. 1827 w Berlinie, dyrektor nadwornéj muzyki kościelnéj przy tamecznym kościele katedralnym, odznaczył się jako autor oratoryjów: *Christus der Friedensbote* i *Die Zerstörung Jerusalems*, tudzież opery *Judyta*.

Naumański (Jan), publicysta i geograf żyjący w pierwszéj połowie XVIII w., wydawał w latach 1729—36 gazety: „*Kuryjer polski*“ i „*Relata refero*“, których tytuły zamienił późniéj—pierwszego, na: „*Gazetę polską*“, drugich na: „*Uprzywilejowane wiadomości z cudzych krajów*“. Osobno zaś wydał: „*Geografia novissima, albo wielce pożyteczne a przez pytania sporządzone opisanie świata, ziem i miast, geograficznie i historycznie objaśnione*“, z mapami (Warszawa 1729), oraz „*Historia politico-universalis od początku świata*“ (tamże 1732).

Naumburg, nad Saalą, m. pow. w obw. pruskiéj regencyi merseburgskiéj, ma wspaniałą katedrę gotycką z wielu pomnikami starożytnéj sztuki niemieckiéj, liczne fabryki, obszerny handel i 14,500 m.

Naundorf, mniemany syn Ludwika XVI, ob. *Ludwik XVII* (król franc.).

Naupaktos, w starożytności warowne miasto portowe, teraźniejsze *Lepanto* (ob.).

Nauplia, albo **Napoli di Romania**, silnie obwarowane miasto nadmorskie w greckiéj nomarchii Argolidzie. Rezydencyja arcybiskupa, ma 3 forty, obszerny port i 10,000 m. N. od r. 1824—39 była stolicą rządu greckiego.

Nautilus, ob. Żeglarek.

Nautyka, ob. Żeglarstwo.

Nauvoo-City, miasto w stanie Illinois w Ameryce północnéj, nad rz. Missisipi, do 1846 było głównem siedliskiem Mormonów i liczyło przeszło 20,000 m., dziś podupadłe.

Navarino, warowne miasto portowe w greckiéj nomarchii messeńskiéj, położone przy południowym brzegu zatoki N., ma 3,000 m. Pamiętne jest wielką bitwą morską, w któréj 1827 połączone floty angielska, francuska i rossyjska pokonały flotę egipsko-turecką.

Navarra, niegdyś osobne królestwo w Hiszpanii, do którego należała i część kraju po północnéj stronie Pyrenejów leżąca, a stanowiąca obecnie francuski departament Niższych Pyrenejów. Dzisiaj N. tworzy prowincyję hiszpańską, obejmującą 190 mil kw. z ludnością około 300,000 m., po większéj części Basków, z miastem gł. Pampelona. Dawne królestwo N. powstało z tak zwanéj Marchii hiszpańskiéj Karola W. i miało byt samodzielny. W skutek zamęścia ostatniéj dziedziczki Joanny z Karolem Piknym N. przeszła 1284 pod panowanie Francyi. Późniéj znowu otrzymała własny dom panujący, pod którym zostawała aż do r. 1445, w którym przyłączoną została do Aragonii. W r. 1512 w wojnie z Ferdynandem Katolickim hiszpańska część N. została oddzieloną, a w r. 1589 niższą Nawarrę Henryk IV przyłączył do Francyi.

Navarrete (Don Martin Fernandes de), uczony hiszpański, ur. 1765 w Abalos. Początkowo służył w wojsku morskiém i lądowém, następnie był urzędnikiem w ministeryjum wojny, a od 1837 senatorem i prezydentem akademii nauk historycznych; † 1844. Oprócz znakomitéj wartości dzieła: „*Colleccion de los viajes y descubrimientos, que hicieron los Espanoles desde fines del siglo XV*“ (5 t., Madr. 1825—37), wyszły jeszcze po śmierci autora: „*Disertacion sobre la historia de la nautica*“ (Madr. 1846) i „*Biblioteca maritima espanola*“ (2 t., Madr. 1851). Rozprawy swe umieszczał N. w publikacyjach królewskiéj akademii historycznéj.

Nawa. W dawnych kościołach z przysionka wewnętrznego, *narthez*, przechodzono do części zwanéj N. Dzieliła się ona na 3 części, środkową i dwie poboczne, prawą i lewą. Troje drzwi prowadziło z przysionka do N.: środkowe, zwane *speciosae portae*, wielkie drzwi, i dwoje pobocznych, wiodących do prawego i lewego portyku. W środku prawie N. znajdowała się ambona, daléj czwarta część bazyliki, zwana *sanctuarium*, dziś *presbyterium* albo *chór*, oddzielona kratą żelazną lub drewnianą, właściwie dla samego tylko duchowieństwa przeznaczona.

Nawałnik (*Thalassidroma*), rodzaj ptaków płetwonogich z rodziny petreli, o dziobie krótkim, przy końcu mocno ściśnionym. Sąto najmniejsze gatunki ze wszystkich ptaków pływających, niektóre bowiem wielkością nie przechodzą skowronka. We dnie przesiadują po skałach nadwodnych i dopiero o zmroku na morze wylatują. W czasie nawałnic morskich często na okrętach schronienia szukają. Najpospolitszym gatunkiem jest *T. pelugica*, nad oceanem Atlantyckim.

Nawias (po gr. *paranthesis*), wtrącenie, tak się nazywa wzmianka w mowie lub piśmie, niekoniecznie do rzeczy należąca, a wtrącona z przerwą związku zdania między dwa jego wyrazy. W piśmie N. oznacza się zwykle dwoma półkółkami ( ), albo też pauzami — —, między którémi umieszcza się zdanie nawiasowe, wtrącone. W matematyce N. znaczy, że wszystkie nim objęte ilości mają być poddane oznaczonemu działaniu, np. (a + b—c): d znaczy, że wielomian a + b—c ma być podzielonym przez d. Często używa się też N. podwójnych: [a + (b—c) d] e.

Nawiązka, płat czyli bandaż do obwijania ran.—N., wynagrodzenie zasądzone przez dawne prawo na koszta leczenia człowieka zranionego, lub kara pieniężna, którą ponosił winny za mniéj ważne przestępstwo. Pochodzić ma jéj nazwa od tego, że przestępcę, nie mającego się czém okupić, wydawano związanego poszkodowanemu.

Nawicella, czołenko w kadzielnicy kościelnéj, mieszczące rozżarzone węgle.

Nawiedzenie N. Maryi Panny, jedno ze świąt maryjańskich kościoła katolickiego, obchodzone 2 Lipca, na pamiątkę N., które odbyła wedle Łukasza (I, 39—57) N. M. P. po zwiastowaniu u ciotki swéj św. Elżbiety, małżonki Zacharyjasza, kapłana. Uroczystość tę poczęto obchodzić w XIII w. we Francyi, głównie za staraniem generała franciszkańskiego, św. Bonawantury. W powszechne użycie wprowadził ją papież Bonifacy IX, co zostało potwierdzone przez sobór bazylejski 1441. Od N. N. M. P. (*Visitatio B. M. Virginis*) wziął nazwisko zakon żeński, zwany *Wizytkami*.

Nawigacyjny akt, czyli **Nawigacyjne prawo**, ustanowione w Anglii przez Cromwella 1651, na mocy którego towary z Azyi, Afryki i Ameryki do Anglii, Irlandyi i osad angielskich sprowadzać było wolno wyłącznie na statkach angielskich, zaś towary krajów europejskich tylko na okrętach tych narodów, od których towary te pochodziły. Akt ten z małemi tylko modyfikacyjami był obowiązującym aż do r. 1821.

Nawiłówka, starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mińskiém, powiecie rzeczyckiém. Podług metryk litewskich obejmowało w XVII i XVIII w. wsie: Nawiłówkę, Babicze, Strumień i Malinik, które posiadali kolejno: Terebessowie, Borejszowie, Michałowscy, Kiełczewscy, Wiszczyńscy, Pokorszański, Szemiotowie; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 20 Grudnia 1764 dzierżył te dobra narodowe Frańciszek Szelut, czesnik rzeczycki, który z nich opłacał kwarty złp. 359 gr. 9. Od r. 1772 sstwo to przeszło pod panowanie rossyjskie.

Nawłoć (*Solidago*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kielichem wielolistkowym, dachówkowatym i dnem owocowem nagiem; są to zioła trwałe, głównie w Amer., o liściach naprzemianległych i koszyczkach kwiatowych zebranych w wiechy. N. *pospolita* (*S. virgaurea*), bardzo pospolita roślina w Europie po suchych krzakach lub pagórkach. Łodygę ma $^1/_2$—3 stóp wysoką, o liściach jajowatych i lancetowatych, piłkowanych; kwiatki drobne mocno-żółte, kwitnące od Sierpnia do końca Września. Liście jéj, zebrane przed zakwitnieniem, dają sławne dawniéj ziele prosianéj włoci czyli przymiotowe (*herba Virgae aureae* v. *Consolidae sarracenicae*), które i dziś polecają przy chorobach dróg moczowych, kamieni nerkowych i pęcherzowych i in. N. *kanadyjska* (*S. canadensis*) często hoduje się w naszych ogrodach, ma łodygę na 6—8 stóp wysoką, i gęstą, wielką wiechę kwiatów złoto-żółtych, których koszyczki są w jedną stronę podane. Kwiaty dostarczają pięknéj, żółtéj farby i używane bywają w odwarze za lekarstwo napotne.

Nawóz, wszelki materyjał, który dodany do ziemi, służy za pożywienie roślinom, zwraca ziemi siły wyczerpane przez uprawę, albo też do znajdujących się w gruncie zasobów, nowe dodaje. N. mogą być mineralne czyli sole, roślinne i zwierzęce. Dwa ostatnie rodzaje pomięszane z sobą stanowią gnój czyli obornik, a mięszaninę wszystkich 3 gatunków przedstawiają komposty. Do nawozów mineralnych należą: wszystkie mięszaniny ziemi używane do poprawy gruntu, a tém samem—piasek, glina i wapno, margiel, wapno kaustyczne, piasek i wapień amszlowy, skorupy ostryg, sole alkalij, siarczan wapna, czyli gips, kwas siarczany, popiół drzewny, popiół węgla kamiennego, torfu, sól kuchenna, sole amonijakalne, azotan potażu i sody. Do nawozów roślinnych zaliczają: nawozy zielone z wyki, groszków, rzepaku, łubinu, szperglu i t. d.; odpadki roślinne, jak igły sosnowe, trzcina, mech, liście, i t. p. N. zwierzęce, dzielą się na 3 klassy: odchody, pozostałości i odpadki fabryczne. Do pierwszych należą: łajno ptasie, guano, odchody koni, bydła, owiec, świń, kóz i ludzkie. Od odchodów stałych odróżniają płynne. Z pozostałości zwierząt nieżywych są tu pożyteczne: kości, rogi, kopyta, krew, mięso i t. d. Z odpadków fabrycznych mają wielką wartość szmaty wełniane, pozostałości z wytapiania łoju, odpadki garbarskie, i t. p. N. stajenny jest mięszaniną odchodów zwierzęcych ze słomą i stanowi najpospolitszy N., najlepiéj odpowiadający warunkom rozwijania się roślin. W nowszych czasach wielkiéj zaczęły używać wziętości N. sztuczne, będące mieszaninami soli mineralnych z ciałami organicznemi, na które jest wiele przepisów.

Nawodnienie, ob. Skrapianie.

Nawrócenie św. Pawła. Saul albo Szaweł z pokolenia Benijaminowego, ur. w Tharsus, stolicy Cylicyi, był, jako faryzeusz, zawziętym prześladowcą chrześcijan; lecz udając się do Damaszku, dla dalszego ich gnębienia, uderzony był nagłą światłością i usłyszawszy głos Jezusa Chrystusa: „*Szawle, Szawle, czemu mię prześladujesz!*“ napełniony został Duchem św. i zaczął opowiadać słowo Boże; dostąpił godności apostoła i stał się jedném z głównych narzędzi do upowszechnienia ewangelii. Kościół obchodzi pamiątkę N. św. Pawła dnia 25 Stycznia.

Nawrocki (Mikołaj), doktór obojga praw, zamieszkały w Niemczech, przełożył na język niemiecki dzieło W. A. Maciejowskiego historyję prawodawstw słowiańskich, p. t. „*Slavische Rechtsgeschichte*“ (Stuttg. 1836—39 w 4 t.) i wydał: „*Über die Rectification der Peripherie des Kreises*“ (Hamburg 1846).

Nawrot, *wróble proso* (*Lithospermum*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechujący się kielichem 5 dzielnym i koroną lejkowatą, o brzegu 5 szczepnym; zioła i krzewy o gronach lub kłosach wierzchołkowych, właściwe wszystkim częściom świata, oprócz Australii. N. *polny* (*L. arvense*) rośnie po polach, ma łodygę od 6—12 cali wysoką, liście szaro-zielone, lancetowato, kwiaty drobne, białe, owoce pomarszczone, czarne; korzeń barwi czerwono. Rzadszym jest N. *leczniczy* (*L. officinale*), trafiający się na suchych pagórkach lub po lasach i krzakach. Jest to ziele trwałe, bardzo gałęziste, twarde, szorstkie, brudno-zielone, 1—2 stóp wysokie, o liściach szeroko-lancetowatych, kwiatkach drobnych, zielonawo-białych. Nasionka tego, jak i poprzedniego gatunku, używały się jako środek moczopędny, oraz w chorobie kamienia. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne.

Nax (Ferdynand), hydraulik króla Stanisława

Augusta, † 1810 w Warszawie, wydał: „*Wykład początkowych prawideł ekonomiki politycznéj, z przystosowaniem przepisów gospodarstwa narodowego do onego wydźwignienia*“ (Warszawa 1790).

Naxos, teraz *Naxia*, rzadko *Axia*, wyspa grecka na morza Egejskiém, największa z Cyklad, bardzo górzysta, ma 6, 8 mil kw. i 22,200 m. Sławna była w starożytności z nadzwyczajnéj urodzajności i z łomów marmuru, zwanego Ophaltes albo Ophites. Z wyspą tą wiąże się podanie mytologiczne o Bachusie, który tu miał swoje świątanie, ołtarze i na którego cześć odprawiano tu wspaniałe uroczystości. Losy Aryjadny łączą się także ze wspomnieniami téj wyspy. Stolicą wyspy jest N., m. położone na północno-zachodnim brzegu, rezydencyja biskupów greckiego i katolickiego, ma port, cytadellę i 5,000 m. W czasach od 1207—1566 wyspa miała własnych książąt z weneckiego domu Sanudo.—Porów. Rossa „*Reisen auf den griech. Inseln des Aegäischen Meeres*“ (1 t., Stuttg. i Tüb. 1840), Curtiusa „*Naxos*“ (Berl. 1846).

Naylor (James), fanatyk angielski, ur. 1616 r. w Ardsley w Yorkshire, † 1660 w Huntingdonshire. Po wybuchu wojny domowéj 1642 służył w szeregach wojsk parlamentu, następnie po zwycięzeniu stronnictwa królewskiego wystąpił z wojska i został gorliwym stronnikiem Jerzego Foxa. Sądził, że natchniony duchem powinien głosić przyjście Chrystusa i że duch Zbawiciela przebywa w nim. Za to skazany został przez parlament na dwie godziny tortur, poczém był smagany, język przebito mu rozpaloném żelazem i w końcu piętnowano go. Męki te zniósł N. jako męczennik, dwuletnie jednak więzienie ochłodziło jego entuzyjam i w końcu uznał, że duch jego był zbałamucony przez pychę i dyjabła. Rozprawy teologiczne, listy i t. d. N. wydane były w Londynie 1716.

Nayman, ob. Krakowa (Mateusz z).

Nayman lub **Naymanowicz**, ob. Najmanowicz.

Nazarejczycy, zwali się pomiędzy żydami najpiérwsi wyznawcy mesyjanizmu Jezusa, do czasu póki stanowili wewnętrzną sektę mozaizmu i zachowywali wiele z przepisów Mojżeszowych. Późniéj N. zwano chrześcijan przeszłych z wiary Mojżeszowéj, którzy wraz z żydami wygnani zostali około 130 r. przez Hadryjana z m. Aelia Capitolina, zbudowanego na gruzach Jerozolimy, i przebywali w Syryi, zwłaszcza około Perei. Przetrwali oni do VII w., żyjąc w najlepszéj zgodzie z żydami. Nie żądali oni od innych chrześcijan zachowywania przepisów St. Zakonu, w dość duchowém znaczeniu pojmowali tysiącoletnie królestwo sprawiedliwych, Chrystusa uznawali za wcielonego w dziewicę syna Bożego i t. d. Część tych chrześcijan żydowskich (Judaizantes) zwaną była *Ebijonitami*. Niektórzy sądzili, że niejaki Ebijon dał im początek; prawdobnie jednak nazwa ta poszła od wyrazu hebr. *ebion*— biedny, ponieważ popadli w nędzę wskutek wygnania i dobrowolnego wyrzekania się wszelkiego majątku dla Chrystusa. Ebijonici żądali od wszystkich chrześcian zachowania praw Mojżeszowych i dla tego odrzucali listy św. Pawła, ponieważ w nich wyraźnie powiedzianém jest, że St. Zakon znosi się; daléj wielce zmysłowo pojmowali tysiącolecie; Chrystusa uważali li tylko za człowieka spłodzonego przez Józefa; mieli oddzielne ewangielije, dzieje apostolskie i t. d. Późniéj przyjęli niektóre poglądy gnostyków, niejedli mięsa, często się kąpali i t. d. Znikli w IV w., nierozszerzywszy się po za granice Palestyny.

Nazaret, teraz *En-Nassirah*, miasteczko w Galilei, miejsce wychowania Jezusa Chrystusa, niewspominane ani w St. Testamencie, ani w Talmudzie, ani u Józefa Flawijusza. Z krótkich wzmianek N. Testamentu okazuje się, że było siedliskiem barbarzyńskiego fanatyzmu, niedostępne wcale dla reformy i mieszkańcy jego przez wykształconych Żydów byli pogardzani z powodu nieokrzesania i braku oświaty, stąd prawdopodobnie przydomek Jezusa, *Nazarejczyk*, był mu nadany przez przeciwników w pogardliwém znaczeniu. Podobnież w Syryi chrześcijan pogardliwe zowią Nazarejczykami. N. liczy obecnie około 5,000 m., z których dwie trzecie jest mahometan, reszta chrześcijan. Najznakomitszą budowlą tutaj jest kościół Nawiedzenia, będący w posiadaniu katolików i obsługiwany przez mnichów sąsiedniego klasztoru franciszkańskiego w Terrasanta (ob.). Za czasów wojen krzyżowych był N. rezydencyją arcybiskupa.

Neander (Joachim), ur. 1610 w Bremie, kaznodzieja przy kościele św. Marcina tamże, † 1680; był pierwszym znakomitym pisarzem pieśni kościelnych dla kościoła reformowanego.

Neander (Krzysztof Fryderyk), poeta religijny niemiecki, ur. 1723 w Ekau w Kurlandyi, od 1785 superintendent Kurlandyi i Żmudzi, † 1802; wydał: „*Geistliche Lieder*“ (1766), które przez swą prostotę, uczucie i siłę natchnienia stawiają go w rzędzie najlepszych niemieckich pisarzów pieśni kościelnych.

Neander (Daniel Amadeusz), teolog ewangielicki, ur. 1775, w Lengefeld w saskich górach Kruszcowych, † 1869 w Berlinie; od 1817 superintendent w Merseburgu, został 1823 starszym radcą konsystorza w Berlinie, 1829 generalnym superintendendem prowincyi brandeburgskiéj, 1830 biskupem ewangelickim, 1831 członkiem rady stanu, a 1853 z powodu późnego wieku złożył wszystkie urzędy. Kierunek teologiczny N. jest supernaturalistyczny. Jako pisarz znany jest szczególniéj z kazań, zbiór których wydał 1826 (2 t., Berlin). Wraz z Bretschneiderem i Goldhornem wydawał „*Journal für Prediger*“.

Neander (Jan August Wilhelm), znakomity historyk kościoła, urod. 1789 w Getyndze, pochodzenia izraelskiego, po ukończeniu gimnazyjum w Hamburgu przyjął chrystyjanizm, poczém od 1806 studyjował teologiję w Halli i Getyndze, 1811 habilitował się w Hejdelbergu, gdzie 1812 został profesorem nadzwyczajnym; 1813 przeszedł do Berlina, gdzie † 1850 jako starszy radca konsystorza. Na młodzież akademicką wywierał N. niezwykły wpływ duchowy. Był on jednym z przywódców tak zwanéj teologii pośrednictwa. Z prac naukowych N. odzna-

ezają się zwłaszcza monografije z historyi kościelnéj, celniejsze z których są: „*Ueber den Kaiser Julianus und sein Zeitalter*“ (Lipsk 1812); „*Der heilige Bernhard und sein Zeitalter*“ (Berlin 1818); „*Der heil. Chrystosomus und die Kirche, besonders das Orient in dessen Zeitalter*“ (2 t., Berlin 1821—22; 3 wyd. 1849); „*Antignosticus, Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften*“ (Berlin 1826; 2 wyd., 1849); „*Denkwürdikeiten aus der Geschichte des Christenthums und des christl. Lebens*“ (3 wyd., 3 t., Berlin 1345—46). Najważniejszém dziełem N. jest nieukończona „*Allgemeine Geschichte der christl. Religion und Kirche*“ (t. 1—6 w 11 częściach, Hamb. 1825—52). Rozwój religii chrześcijańskiéj i kościoła przedstawił w „*Geschichte der Pflanzung und Leitung der Kirche durch die Apostel*“ (4 wyd.; 2 t., Hamb. 1847). Przeciwko Straussowi napisał „*Das Leben Jesu Christi in seinem geschichtlichen Zusammenhange*“ (5 wyd., Hamb. 1853). Wydanie zbiorowe pism N. wychodzi od 1862 w Gotha.

Neapol, po wł. *Napoli*, po franc. *Naples*, do r. 1860 stolica królestwa Obojga Sycylii, obecnie miasto główne prowincyi t. n. (20 mil kw. i 907,800 m.), leży w krainie Terra di Lavoro, i słynne jest ze swego uroczego amfiteatralnego położenia nad odnogą Neapolitańską, między Wezuwijuszem na wschodzie, a Pausilippo na zachodzie. N. jest najludniejszem, najbogatszém i najwięcéj ożywionem miastem Włoch; liczy 448,900 m., zajmujących się w znacznéj części przemysłem i handlem. Najpiękniejsze i najokazalsze budowle są: zamek królewski, na końcu ulicy Toledo w pobliżu morza; pałac królewski Capo-di-Monte; pałac arcybiskupi; Palazzo-degli-Studi, muzeum narodowe z licznemi zabytkami starożytności, galeryją obrazów i biblijoteką; Reclusorio czyli dom ubogich, gmach najobszerniejszy w całém mieście i kilka teatrów. Pośród wielkiéj liczby kościołów i klasztorów, odznaczają się przed innemi, katedra czyli kościół św. Januaryjusza, Francesco-di-Paola, San-Filippo-Nari, S. Giovanni a Carbonara i S. Maria del Carmine (z grobowcami Konradyna i Fryderyka Austryjackiego). Szczególną osobliwością Neapolu są katakumby, wykute w górach. Z 5 fortów, jakie to miasto posiada, najważniejszemi są: S. Elmo, broniący miasta od strony lądu, Castello-nuovo nad portem i Castello-dell'-Ovo na cyplu przylądką dosyć głęboko w morze zachodzącego. Na czele zakładów naukowych stoi uniwersytet, założony r. 1224 przez Fryderyka II; daléj idą: kolegijum medyczne, szkoła rzeźbiarska, szkoła politechniczna, obserwatoryjum, ogród botaniczny, akademija i t. d. Mieszczaństwo tutejsze jest zamożne, szlachta bogata i lubiąca przepych, ludność uboga, nie mająca stałych środków utrzymania. Część jéj, tak zwani lazzaroni (ob.), żyli w zupełném próżniactwie, nie troszcząc się bynajmniéj o jutro. Obecnie bogactwo pod lepszym zarządem wzrasta, przemysł się rozwija, a dobrobyt i nawet i zamożność przenika w coraz niższe warstwy społeczeństwa. Przemysł N. stanowią głównie wyroby złote, jedwabne, wełniane, lniane, porcelana, sztuczne kwiaty, instrumenta muzyczne, pachnidła, makarony i t. d. Głównemi przedmiotami handlu są owoce, wino, siarka i inne. Okolice bogate są w miejscowości hojnie uposażone przez naturę, a także obfitują we wspomnienia historyczne. Są one pokryte licznemi willami, należącemi do bogatych tutejszych mieszkańców. N. założony został przez Greków pod nazwą *Neapolis* na 100 lat prz.Chr.; w 290 r. prz. Chr. dostał się w posiadanie Rzymian, z których znakomitsi tu chętnie przebywali; w średnich wiekach N. podupadł i dopiéro gdy się stał stolicą Karola d'Aujon, zaczął wzrastać. Pod Karolem V upiększony i powiększony, był odtąd najludniejszem miastem Włoch.—Porów. F. Gregorovius „*Wanderungen im Neapel und Sicilien*“ (Lipsk 1860).

Neapolitańskie królestwo, ob. Obojga Sycylij królestwo.

Neapolitańskie albo **Bayońskie sumy**, są to sumy, które królowa Bona, wywiozłszy z Polski, wypożyczyła królowi hiszpańskiemu Filipowi II w r. 1566. Wynosiły one wówczas 500,000 dukatów, czyli 10 milijonów dukatów na naszą stopę. Wszelkie starania Zygmunta Augusta, najlegalniejszego dziedzica tych sum, i następnych królów polskich z domu Wazów o ich odzyskanie żadnego nie odniosły skutku.

Nearchos, sławny dowódca floty Aleksandra W., rodem z Amphipolis; podczas wyprawy Aleksandra do Indyj 327—26 prz. Chr., przeprowadził flotę z Indusu przez morze Erytrejskie (zatokę Perską), i przy téj sposobności odkrył ujścia Eufratu i Tygru. Wyciąg z dokonanego przezeń opisu téj podróży p. t. „*Paraphis*“ przechował nam Arrian. Ułamki wydał Geier w dziele: „*Alexandri historiarum scriptores aetate suppares*“ (Lipsk 1844).

Nebeski, *Nebesky* (Wacław), spółczesny pisarz czeski, ur. 1818 w Nowém Dworze, odebrał czysto niemieckie wychowanie na gimnazyjum litomierzyckiém i dopiéro podczas studyjów filozoficznych w Pradze przebudził się w nim duch narodowy. Następnie słuchał medycyny, niepoświęcił się jednak praktyce lekarskiéj, przed ukończeniem bowiem całkowitego kursu przyjął miejsce nauczyciela prywatnego, pilnie obok tego zajmując się literaturą. 1848 wybrany z okręgu benaclaiego do rady państwa, po wybuchu rewolucyi Wrześniowéj, opuścił z innemi posłami Wiedeń i przed rozwiązaniem sejmu w Kromierzyżu złożył mandat poselski. Od 1850 redagował Czasopismo Muzeum czeskiego; w r. 1851 został po Erbenie sekretarzem Muzeum a 1852 i sekretarzem Maticy i godności te sprawował do r. 1861. W roku 1872 powołany został na członka towarzystwa naukowego czeskiego. Z prac N. najważniejsze są studyja nad pojedynczemi utworami staroczeskiéj literatury, drukowane w *Muzejniku*, z których wydano oddzielnie „*Královdworsky Rukopis. Przispiewek k czeske literarni historii*“ (Praga 1853), oraz przekłady utworów dramatycznych greckich i rzymskich, jak Arystofanesa „*Acharnszti*“ i „*Rytirzi*“ (drukowane w Musejniku 1849, 1850); Aischylesa: „*Eumenidy*“ i „*Prometheus*“ (obie w Pradze 1862); Arystofanesa „*Żaby*“ (1870); Terencyjusza „*Bratrzi*“ (1871) i in. Ogłosił

nadto w Muzejniku wiele monografij z historyi literatury powszechnéj, oraz wydał 1868, przy obchodzie 50 letniéj rocznicy założenia muzeum królestwa czeskiego, dzieje tegoż muzeum w języku czeskim i niemieckim.

Nebraska, jeden z północno-zachodnich stanów w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj, leży między stanami Minnesota, Jowa, Kansas, Oregon, terytoryjami Utah i Waszyngton, oraz Ameryką angielską. Rozległość jego wynosi 3,574 mil kw. a ludność 123,000 m.; grunt w ogóle dość urodzajny, we wnętrzu piasczysty, na południu najżyzniejszy, ku zachodowi górzysty. Z rzek najważniejsze są: Missouri i jego dopływ Nebraska, które jednak dla żeglugi prawie że nie są przydatne, z przyczyny niejednakowéj wysokości wody i częstéj zmiany koryta. Z płodów najważniejsze są: zboże, zwierzyna i ryby, a także wielka ilość dzikiego ptastwa. N. w 1844 r. zorganizowana, dopiéro w 1867 jako oddzielny stan do Unii przyjęta, wysyła na kongres do Waszyngtonu 2 senatorów i 1 deputowanego. Zarząd wewnętrzny znajduje się w ręku prezydenta, oraz parlamentu złożonego z 13 senatorów i 39 deputowanych wybieranych na 2 lata.

Nebukadnezar, ob. Nabuchodonozor.

Nechaon I, król egipski, żyjący w końcu VIII w. prz. Chr., poległ w bitwie z Sabakonem, królem Etyjopi. — **Nechaon II**, syn Psammetyka, panował w latach 617—601 prz. Chr., wojował z królem assyryjskim Nabopalassarem I i królem judzkim Jozyjaszem; tego ostatniego pobił i życia pozbawił pod Mageddo, lecz sam, zwyciężony r. 605 pod Circesium przez Nabuchodonozora, utracił wszystkie swoje podboje.

Neckar, przez Rzymian *Nicer* zwana, dopływ Renu, rzeka, bierze początek w Wirtemburgskiem, na wschodnim stoku Czarnego lasu; od Connstadt zaczyna być spławną, pod Eberbach przechodzi na ziemię badeńską, i po 53 milach biegu wpada pod Manheimem do Renu. Nazwany od téj rzeki wirtenbergski *obwód Neckary*, obejmuje 60 mil kw. z ludnością około 524,000 i miastem głównem Ludwigsburg.

Necker (Jakób), sławny finansista francuski i minister skarbu za czasów Ludwika XVI, ur. 1732 r. w Genewie, poświęcał się pierwotnie zawodowi handlowemu i był bankierem w Paryżu, sprawując jednocześnie obowiązki rezydenta genewskiego przy dworze francuskim. Pisma jego treści finansowéj zwróciły nań powszechną uwagę, skutkiem czego r. 1777 mianowany został generalnym dyrektorem skarbu francuskiego. Jako zręczny bankier umiał przedewszystkiém zaopatrzyć rząd w pieniądze, na których zupełnie w kasach państwa zbywało, mądremi i zbawiennemi rozporządzeniami swemi przywrócił kredyt publiczny, ale narobił sobie wielu nieprzyjaciół między ludźmi, którzy z dotychczasowego nieładu finansowego korzystali. Skutkiem podstępnych intryg został 1781 uwolniony od obowiązków i udał się do Genewy, gdzie zakupił majętność Coppet. Ciężki niedostatek w skarbie francuskim powołał go powtórnie r. 1788 na generalnego kontrolera i ministra francuskiego, na którém to stanowisku głównie się przyczynił do zwołania stanów generalnych, co zjednało mu w narodzie nadzwyczajną popularność. Powtórne usunięcie się go 1789 spowodowało zamieszki w Paryżu 12—14 Lipca, skutkiem których jeszcze raz powrócił do urzędowania. Jednakże rewolucyja francuska uczyniła wtedy już tak znaczne postępy, że N. nie był już w możności jéj powstrzymania i we Wrześniu 1790 usunął się ostatecznie ze służby. Późniéj jeszcze przygotował pismo usprawiedliwiające Ludwika XVI, p. t. „*Réflexions adressées à la nation française*“ (Paryż 1793); † 1804 w Coppet. Córką jego była sławna w świecie literackim pani Staël (ob.).

Necko, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. augustowskim, zajmuje przeszło 690 morg. przestrzeni i ma głębokości 180 stóp. Za pośrednictwem wypływającéj z niego rzeki Netty, wpadającéj do Biebrzy, należy do systematu kanału Augustowskiego.

Nectandra *(Pachurzec)*, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, obejmujący drzewa w Amer. płd. N. *puchury major*, drzewo w lasach brazylijskich, dostarcza tak zwanego *bobu picheri* lub *puchuri*, większego czyli prawdziwego; ziarna te złożone są z wiotkiéj tkanki, w któréj komórkach w tłustym oleju znajdują się dosyć duże ziarna mączki. Używają się w chorobach pochodzących z osłabienia dróg trawienia. N. *puchery minor* dostarcza podobnego bobu picheri—mniejszego czyli fałszywego.

Neczaj (Daniel), pułkownik bracławski kozacki, za Chmielnickiego, po umowie Zborowskiéj (1649) ujmował się przed nim za uciśniony naród prosty. Po wybuchu wojny 1651, wyruszył N. z pułkiem swym przeciwko wojsku polskiemu Potockiego i Kalinowskiego, stojącemu na Podolu pod Kamieniem i Barem. Ze wszech stron zciągał się lud pod chorągwie ulubionego pułkownika do m. Krasnego. Kozacy obchodząc zapusty byli nocną porą otoczeni przez Kalinowskiego. N., choć mu się zdarzała sposobność, nie chciał uciekać i walczył przez 3 dni z przemagającemi siłami; N. zmarł z ran a cały oddział wyginął. Zachowały się o N. prześliczne pieśni ludowe małoruskie, przedstawiające go jak ideał mężnego Kozaka.

Nedlcz lub *Ljubomir Martioz*, z pseudonymu *Nenad Poznanowicz*, spółczesny poeta narodowy chorwacki w Bosnii, frańciszkanin jak prawie wszyscy uczeni Bośniacy. Utwory jego mają charakter i znaczenie poezyj ludowych. Napisał: „*Prigowor izmedj wila*“ (w Karlowcu 1840); „*Pjesma caru Franji Josipu*“ (1852); „*Placz Bosne;* „*Poziw u kolo bratinsko*“; „*Slawodobitnica Omer paszi prikazana miesto swih kristjanah u Bosni*“ (Zagrzeb 1852); „*Oswetnici*“ (Zagrzeb 1861—62); „*Obrenow*“; „*Luka Wukalowicz i boj na Grahowu 1858*“ i in. Zebrał także znaczną ilość pieśni ludowych, z których część wyszła 1851 w Carogrodzie.

Nedzed, wyżyna we wnętrzu Arabii, mało znana i pusta, jest ojczyzną najpiękniejszych koni i najmocniejszych wielbłądów, ma wiele dzikiego bydła i psów; zamieszkała jest przez Wehabitów. M. główne Rijad jest stolicą tutejszego sułtana.

Neefs (Piotr), starszy, malarz architektoniczny, ur. 1580 w Antwerpii, † 1651; celował głównie w malowaniu wnętrza kościołów, oświetlonych jarzęcém światłem lub pochodniami. — Jego syn, *Piotr Neefs*, młodszy, naśladował ojca w tymże samym rodzaju malarstwa, lecz mu nie dorównał.

Neer (Aart van der), znakomity pejzażysta, ur. 1613 czy 1619 w Amsterdamie, † 1683, a według innych później nawet jeszcze. **N.**, jako jeden z najznakomitszych przedstawicieli naiwnego, niehistorycznego malarstwa krajobrazowego, stoi najbliżéj Ruysdaela. Szczególniéj pięknie malował wody przy blasku księżyca, pożary i krajobrazy zimowe. —Syn jego, *Eglon Henryk van der Neer*, ur. 1643, † 1703 w Düsseldorfie, oprócz krajobrazów, malował także piękne obrazy historyczne i rodzajowe.

Nees von Esenbeck (Krystyjan Gottfryd), znakomity botanik i filozof natury, ur. 1776 w Erbach, † 1858; studyjował medycynę i historyię naturalną w Jena, praktykował lat kilka jako lekarz, potem osiadł w swych dobrach, poświęcając się nauce. W latach wojennych, straciwszy majątek, został 1816 prof. i dyrektorem ogrodu bot. w Erlangen, w 1819 przeniósł się do Bonn, tegoż roku do Wrocławia, 1848 do Berlina, lecz już w 1849 zawieszony został w urzędzie, a za udział w stowarzyszeniu robotniczem zupełnie wydalony z urzędu i ostatnie lata życia przepędził w niedostatku. Najważniejszą jego zasługą w nauce jest uzasadnienie naukowe poglądów Goethego o przeobrażaniu części roślin. Ogłosił: „*Vorlesungen zur Entwickelungsgeschichte des magnetischen Schlafs und Traums*“ (1820); „*Die Entwickelung der Pflanzensubstanz*“ (z Bischofem i Rothe'm 1819); „*Die Naturphilosophie*“ (t. 1, 1841); *Die allgemeine Formenlehre der Natur*“ (cz. 1, 1852); oraz liczne monografije, jak wodorostów (1814), grzybów (1816), wątrobnic (1833), wawrzynowatych (1836, oraz 1844—7) i w. in.—**Nees von Esenbeck** (Teodor Fryd. Lud.), brat poprz., również botanik, ur. 1787, † 1837, był aptekarzem, prof. i inspektorem ogrodu bot. w Lejdzie, następnie w Bonn, ogłosił: „*Genera plantarum florae germanicae*“ (Bonn 1833—8); „*Handbuch der medicinisch—pharmaceutischen Botanik*“ (3 t., 1833—6) i in.

Nefelin, ob. Obłocznik.

Nefryt, *siekiernik*, krzemian bardzo zawiłego składu; jest podobny do terpentynu, zielonawy i biały, na brzegach przeświecający, blasku nieco tłustego, ma twardość spatu polnego, c. wł.=3. Minerał ten przybywa ze wschodu, gdzie zeń wyrabiają pieczątki, rękojeści do pałaszy i t. d. W Nowéj Zelandyi krajowcy wyrabiają zeń broń. Głaz narzutowy, złożony z **N.**, a znaleziony pod Düben, objaśnia znajdowanie się wyrobów nefrytowych w grobach celtyckich.

Negrelli *von Moldelbe* (Aloizy), słynny inżynier, ur. 1799 w Primiero w Tyrolu, kierował naprzód budowlami wodnemi i komunikacyjami gór Tyrolu i Szwajcaryi, gdzie także założył pierwszą koléj żelazną (Zürich—Baden). W r. 1840 odwołany do Austryi, wygotował plany dróg żelaznych w Czechach, Morawii i Galicyi, następnie budował koleje w królestwie lombardzko-weneckiém i południowym Tyrolu. R. 1855 mianowany został radcą w ministeryjum handlu i generalnym inspektorem wszystkich kolei żelaznych austryjackich. W r. 1857 poruczono mu kierunek robót przy kanale sueskim, lecz † 1858. W dziele: „*Die Eisenbahnen mit Anwendung der gewöhnlichen Dampfwägen als bewegender Kraft über Anhöhen und Wasserscheiden sind ausführbar*“ (1842), rozwiązał pierwszy zadanie prowadzenia kolei żelaznych przez góry.

Negretti, ob. Owca.

Negritos, *Australscy Murzyni*, ob. Australija.

Negropont, nowsza nazwa wyspy Eubei (ob.).

Negrowie albo **Murzyni**, taka jest ogólna nazwa narodów rasy czarnéj czyli etyjopskiéj, zamieszkałych w Afryce i przesiedlonych stąd na różne wyspy mórz południowych, oraz do Ameryki. **N.** są rozsiedleni w Afryce na całéj przestrzeni od Senegalu, pustyni Sahary i południowych granic Nubii i Abisynii aż do ostatnich krańców południowego wybrzeża. Najwidoczniéj odróżniającą cechą Negrów od plemion należących do innych ras jest czarność ich skóry. Czarność ta nie jest wyłącznie zawisłą od stopnia gorąca, gdyż ludy bardziéj oddalone od równika (jak Dzolofowie na północy, a Maponta na południu) mają daleko czarniejszą hebanową barwę, aniżeli plemiona zamieszkałe pod lub w bliskości równika (Fellatah, Kafrowie, Aszantis i t. d.), które mają często barwę oliwkową lub jasno brunatną. Po urodzeniu **N.** są koloru biało-żółtawego i zanim wpływ promieni słonecznych może podziałać, stają się czarnemi (w 3—6 dni po urodzeniu). Inne bardziéj stanowcze różnice spotykamy w budowie ciała i czaszki. Czaszka **N.** środkuje między czaszką Europejczyka i małpy. Wydaje się ona jakoby spłaszczoną, czoło jest mniéj wypukłe i naprzód nie tak wystające, tył głowy bardziéj płaski, mózg przez to stosunkowo ma daleko mniéj objętości, a kąt twarzowy rzadko przechodzi 70° (podczas gdy u Europejczyków ma on od 80—90°). Kości policzkowe u **N.** są mocne, szerokie, silnie naprzód wyskakujące i prawie czworokątne; otwory nozdrzy przecinają się pod kątem rozwartym, przez co nos jest bardzo płaski; wargi grube; zęby śnieżnéj białości, mocne, grube i szerokie; włosy czarne, kędzierzawe, wełniste; uszy duże, okrągławe i odstające stanowią ważne cechy **N.** Budowa ciała ma także swoje odrębności; jama piersiowa jest przestronna i mocno wypukła, ręce i nogi płaskie i długie, miednica zbyt ciasna, piersi kobiét długie i wiszące. Najpiękniejsze kształty spotykamy u Aszantisów, Timanisów, Dżolopów i Biafaresów, najbrzydszą, najwięcéj do małp zbliżoną budową ciała wyróżniają się: Papuasy, Bissaosy, Valantesy i Buszmanowie. **N.** odznaczają się wielką płodnością, porody kobiét są łatwe, a poronienia zdarzają się często. **N.** odznaczają się skłonnością do uciech zmysłowych i do gnuśnego pędzenia żywota. Dlatego też w dziejach nie odegrali prawie żadnéj roli i życie ich dotychczasowe jest jeszcze stanem ludzkości w jéj niemowlęctwie. Żyją oni przeważnie pokarmami roślinnymi, za napój używają wody, tylko w dnie uro-

czyste wina palmowego lub pewnego rodzaju piwa, wyrobionego z prosa; utrzymują się z chowu trzód, rybołówstwa, a także z rolnictwa ledwie że zasługującego na tę nazwę. Religija ich na najniższym zostaje stopniu; czczą zwierzęta i bałwany (fetyszyzm), mają wieszczbiarzy i czarowników, mowa ich dzika i niewyrobiona, ma wyrazy posługujące jedynie do oddania przedmiotów zmysłowych. Rząd u nich przeważnie despotyczny, niekiedy nieludzki i okrutny, niektóre plemiona (Fellatah, Sokoto, Gando i t. d.) mają rząd republikański. Przemysł i handel w niemowlęctwie; o sztukach i naukach mowy być dotąd nie może. Nie wynika jednak z tego niepochlebnego obrazu, aby N. byli niezdolni do przyjęcia wyższéj cywilizacyi. Liczne bowiem przykłady dowodzą, że mogą być oni doskonałymi rzemieślnikami, zdolnymi rolnikami, kupcami, a nierzadko w Indyjach Zachodnich spotkać można między N. poetów, autorów, urzędników i polityków. Zdaje się przeto, że warunki miejscowe: gorący klimat, niesprzyjający grunt, oddzielenie od innych ludów nieprzebytemi zaporami piasku i wody, a zatém brak wszelkiego impulsu z zewnątrz sprawiły, że N. nie wyszli dotąd ze stanu pierwotnego ludzkości. Co do wywożenia N. z Afryki i handlu nimi ob. *Niewola*.—Porów. Podróże Bartha, Livingstone'a, Władysława Magyjar'a i t. d.

Negus, tytuł władcy etyjopskiego, który rezydował w Gondarze, ale już przed wystąpieniem cesarza Teodora wpływ swój utracił.—N. zowie się ciepły napój z czerwonego wina, gałki muszkatołowéj, soku pomarańczowego i cytrynowego; nazwa ta ma pochodzić od pułkownika angielskiego Negusa.

Nehemijasz, znakomity Izraelita, podczaszy króla perskiego Artakserksesa Długorękiego, wysłany został 444 prz. Chr. jako namiestnik do Judei. Rozkazał na nowo wznieść mury i bramy Jerozolimy i zasłużył się przez przywrócenie obrządku religijnego, utwierdzenie prawa mojżeszowego i podniesienie ducha narodowego; 432 prz. Chr. powrócił do Persyi, później jednak, dla usunięcia nadużyć, odbył powtórną podróż do Jerozolimy. Nazwana od imienia N. księga kanonu St. Testamentu opiera się na jego własnych spostrzeżeniach, w teraźniejszym jednak kształcie jest dziełem późniejszych czasów i tworzy całość z księgą Ezra.

Neher (Bernard), znakomity malarz historyczny, ur. 1806 w Biberach. Kształcił się w Stuttgardzie i Monachijum, a następnie w Rzymie. Od 1844 był dyrektorem akademii malarstwa w Lipsku, a od 1846 jest profesorem szkoły sztuk pięknych w Stuttgardzie. Z dzieł jego wymieniamy między innemi: freski na bramie Isarskiéj w Monachijum, przedstawiające wjazd tryumfalny cesarza Ludwika Bawarczyka po bitwie pod Ampfingen, ozdoby malarskie sal w Weimarze, przeznaczonych w wielkoksiążęcym zamku na pomieszczenie pamiątek po Goethem i Schillerze.

Nehring (Władysław), historyk polski, ur. 1830 w Klecku, nauki gimnazyjalne pobierał w Poznaniu, uniwersyteckie w Wrocławiu, gdzie się poświęcał historyi oraz filologii, i w 1856 stopień doktora filozofii otrzymał. Od r. 1857 był profesorem gimnazyjalnym w Trzemesznie, następnie w Poznaniu aż do 1868, w którym powołany został na zwyczajnego profesora języków słowiańskich do uniwersytetu wrocławskiego. N. wydrukował kilka monografij o historykach polskich XVI wieku, jako to: „*De Reinholdo Heidensteinio*“ (Wrocław 1856 i pomnożone polskie wydanie w Poznaniu 1862); „*O Janie Dymitrze Solikowskim*“ (Poznań 1861); „*O Joachimie Bielskim*“ (Pozn. 1866); daléj „*Kurs literatury polskiéj*“ (t. 1866); „*Iter Florianense. O psałterzu Floryjańskim łacińsko-polsko-niemieckim*“ (t. 1871). Nadto przygotował do druku i uzupełnił nowe wydanie „*Nauki poezyi*“ H. Cegielskiego, (Poznań 1869).

Neidenburg, ob. Nidborze.

Neilreich (August), botanik, ur. 1803 w Wiedniu, † 1871; był członkiem sądu wyższego i zasłużył się bardzo badaniami flory austryjackiéj. Ogłosił „*Flora von Nieder-Oesterreich*“ (9 zesz., 1857—59, dodatek 1866); „*Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen*“ (1866, dodatek 1870); „*Die Vegetationsverhältnisse von Kroatien*“ (1869) i in.

Neipperg, starożytna rodzina szlachecka, pochodząca z Szwabii, 1734 wyniesiona do godności hrabiowskiéj, posiadająca rozległe dobra w Wirtembergskiém i Badeńskiém. Hr. *Wilhelm Reinhard von Neipperg*, ur. 1684, odznaczył się w cesarskiéj służbie wojskowéj; 1739 zawarł przedwczesny pokój w Belgradzie, a 1741 otrzymał naczelne dowództwo w Szlązku przeciwko Fryderykowi II i przegrał bitwę pod Mollwitz. Mianowany następniem prezesem nadwornéj rady wojennéj, † 1774 w Wiedniu. Wnuk jdgo, Hr. *Adam Albrecht von Neipperg*, ur. 1775, † 1829, odznaczył się w służbie austryjackiéj we Włoszech, tudzież w kampanijach 1809, 13 i 14; został 1814 feldmarszałkiem porucznikiem i wielkim mistrzem dworu cesarzowéj Maryi Ludwiki, która późniéj, jako wdowa po Napoleonie I, połączyła się z nim związkiem morganatycznym. Najstarszy jego syn, hr. *Alfred von Neipperg*, urodz. 1807, † 1865, był generałem w służbie wirtembergskiéj i mężem księżniczki Maryi Wirtembergskiéj. Brat jego, hr. *Erwin Neipperg*, ur. 1813, feldmarszałek austryjacki, jest obecnie głową całego domu. Córka jego wyszła za Zygmunta Wielopolskiego.

Neisse, księstwo, miasto i rzeka, ob. Nissa.

Neith, bogini egipska, czczona szczególniéj w Sais i z tego powodu w napisach hjeroglificznych nosi niekiedy nazwę „*Pani miasta Sais*“. Grecy porównywali ją ze swoją Atheną. Nadzwyczaj często ukazuje się jako towarzyszka boga Ptha i bywa nazywaną dla téj przyczyny wielką matką bogów. Nierzadko téż identyfikowano ją z Izydą. W Sais obchodzono corocznie na jéj część wielką uroczystość.

Nejedly (Wojciech), pisarz czeski, ur. 1772 w Żebrace, wyświęcony na księdza 1796, był kapelanem u św. Gawła w Pradze, poczém proboszczem w Miroszowie a od 1826 dziekanem w Żebrace, gdzie † 1844. Działalność literacka N. przypada na począ-

tek XIX w., to jest czasu gdy piśmienictwo czeskie zaczęło się podnosić z długoletniego upadku i wyrażać pierwsze uczucia przebudzającego się życia narodowego. N. wraz z bratem swym stali w pierwszym szeregu pracowników w opuszczonéj i spustoszałéj winnicy literatury ojczystéj, popierani gorącą miłością ojczyzny. Główna działalność N. skierowaną była na pole poezyi, na którém odznaczył się płodnością i udatném wierszowaniem. Z licznych utworów jego najlepszym jest poemat dydaktyczny „*Karel IV*“ (w 8 pieśniach, 1835), odznaczający się wielu pięknemi myślami. Z innych wymieniamy: rozwlekły poemat epiczny „*Otokar*“ (2 t., 1835, t. 3. 1836); „*Wratislaw*“, poemat epiczny w 17 pieśniach (2 t. 1836); „*Waclaw*“, w 8 pieśniach (1837, z życiorysem N. napisanym przez Hniewkowskiego); „*Basni*“, zbiór drobnych utworów lirycznych (2 t. 1833) i in. Wydał nadto „*Nedielni kazani*“ (2 t. 1806) i „*Swateczni kazani*“ (2 t. 1807),—**Nejedly** (Jan), brat poprzedniego, również zasłużony pisarz na polu rozbudzenia narodowowości czeskiéj, ur. 1776 w Żebrace, nauki gimnazyjalne a późniéj i studyja filozoficzne odbył w Pradze; od 1801, po † Pelcla profesor języka i literatury czeskiéj, obok tego od 1803 adwokat ziemski; † 1834 w Pradze. Działalność literacka N. była rozleglejszą jak brata; oprócz kilku próbek poetycznych główną zasługą jego było wykształcenie prozy czeskiéj. Zapamiętały przeciwnik wszelkich innowacyj i przytém uważający siebie za autorytet, był powodem do niejednokrotnych przykrych zajść z Jungmanem i in. Wydał: *Plznenszti rytirzi*“ (1799; 2 wyd. 1814); „*Wlastenszti zpiewowe*“, przekład pieśni patryjotycznych austryjackich, wymierzonych głównie przeciwko Francuzom (1800); „*Dafnis a prwni plawec*“ (1805, z Gesnera); „*Böhmische Grammatik*“ (2 t., 1804—5; 4 wyd. w 1 tomie 1830); „*Numa Pompilius*“, z Floriana (1808); „*Kwileni aneb rozjimani noczni*“ (1820). Najlepiéj jednak zasłużył się literaturze czeskiéj wydawaniem pisma peryjodycznego „*Hlasatel*“ (4 t., Praga 1806—1818).

Neklan, według Koźmy ks. pragski, siódmy z rodu Przemyśla za czasów pogańskich, syn i następca Krzeszomyśla. Łagodne i pokojowe jego panowanie często byo zaniespakajane napadami Własti-sława, ks. łuckiego. W końcu N. powołał do wojny przeciwko Własti-sławowi i powierzył dowództwo walecznemu Czestmirowi, który zwyciężył Własti-sława i zabił go w bitwie, choć sam wkrótce potém zmarł z otrzymanych ran. Zdobyte księstwo łuckie spoił N. z dziedziną swą, ks. pragskiém, wyznaczywszy synowi Własti-sława gród po nad Ohrzą leżący. Następcą N. był Hostiwit, prawdopodobnie syn jego, a ojciec Borzywoja.

Nekrologija (z grec. *nekros*—trup), właściwie księga umarłych, tak nazywano w wiekach średnich kalendarze klasztorne i kościelne, w których były zapisywane daty śmierci patronów i zakonników, tudzież osób, za które miały się odprawiać nabożeństwa żałobne. Jednoznaczne z N. były *Mortilogium* i *Obiturium*. Najdawniejszą ze znanych jest N. przechowana w opactwie Lorch, a pochodząca z VIII w. Dzisiaj *Nekrologiem* zowią krótką wzmiankę bijograficzną o świeżo zmarłéj osobie, zamieszczaną zwykle w pismach publicznych.

Nekromancyja (z gr.), nazywała się w starożytności sztuka zaklinania duchów zmarłych, celem czynienia im zapytań o przyszłość i losy osób żyjących. W najdawniejszych czasach u Greków nie miała ona w sobie nic czarodziejskiego i składała się głównie z ofiar spełnianych śród pewnych obrządków. W Tessalii jednakże, N. zwana także *skiomanteia* i *psychomanteia*, t. j. przepowiadanie z cieniów czyli dusz zmarłych, a wykonywana przez psychogogów (wywoływaczy dusz), wyrodziła się w najobrzydliwsze zbrodnie.

Nekropolije (*Nekropolis*), właściwie miasta umarłych, zwały się cmentarze w bliskości dawnych miast położone, między któremi najrozleglejsze były egipskie.

Nektar, znaczył u starożytnych Greków napój bogów, który darzył nieśmiertelnością. Stąd nektar przyjął późniéj znaczenie każdego mile smakującego napoju. N. w botanice oznacza sok słodki, wydzielany przez największą część kwiatów, a zbierany przez pszczoły dla utworzenia miodu. Gruczoły, sok ten sączące, zowią się *miodnikami* (ob.).

Nektarnik (*Nectarinia*, *Cinnyris*), rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z grupy szczupłodziobych, mający za cechy: dziób długości głowy lub dłuższy, szczupły, łukowaty, język długi dwudzielny, nogi mierne, skrzydła mierne, szerokie. Liczne to skupienie zastępuje w strefach gorących starego świata rodzinę amerykańskich kolibrów; sąto ptaki bardzo drobne i świetnie ubarwione, o blaskach metalicznych, mieniących się tęczowo, ale nie tak nagle jak u kolibrów, od których się daléj różnią nogami silniejszemi, są przeto więcéj usposobione do przesiadywania po gałęziach, oraz iot mają wytrzymalszy. Pod względem obyczajowym przedstawiają z niemi wiele podobieństwa; żywią się drobnemi owadami, zbieranemi po kwiatach, z których także słodycze mają wysysać. Gniazda ścielą równie kunsztownie, używając do nich wiele puchów roślinnych, i znoszą bardzo drobne białe jajka. Samce po odbytych godach weselnych zmieniają piękną swą barwę i stają się podobniejszymi do samic. Kilkadziesiąt znanych gatunków N. żyje w pasie zwrotnikowym Azyi, Afryki i po wyspach sąsiednich.

Nélaton (August), znakomity chirurg francuski, ur. 1807, † 1873; medycynę studyjował w Paryżu, został tam docentem i pracował jako chirurg przy różnych szpitalach. W 1851 został profes. kliniki chirurgicznéj, ale opuścił katedrę, gdy został chirurgiem przybocznym Napoleona III 1866; w 1868 został senatorem. Głównie zasłużył się nauce o operacyjach kamienia. Ogłosił „*De l'influence de la position dans les maladies chirurgicales*“ (1851); „*Eléments de pathologie chirurgicale*“ (wraz z Jamainem 1844—60, wyd. 2, 1866) i w. in.

Neleus, syn Kreteusa i Tyrony, bliźni brat Peliasa, ojciec Nestora, przeniósł się z Jolkos do Messenii, gdzie wszyscy jego synowie, prócz Nestora, byli

zabicí przez Heraklesa. N. umarł wedle Pauzanijasza później dopiero w Koryncie. Jego potomkowie, *Nelidowie*, wypędzeni przez Heraklidów z Messenii, osiedli wszyscy niemal w Atenach.

Nellore albo *Nellur*, m. w obwodzie t. n. (375 mil kw. i 950,000 ludności), w angielsko-indyjskiém prezydenstwie Madras, nad rz. Pennair, ma 20,000 mieszkańców.

Nelson, rzeka w Ameryce północnéj, wypływa z jeziora Winipeg i wpada do odnogi Hudsońskiéj, przepłynąwszy mil 72.

Nelson (Horacy, wicehr.), sławny admirał angielski, ur. 1758 w Burnham-Thorpe (hr. Norfolk), syn duchownego wiejskiego. W 12 roku życia przyjęty na okręt linijowy, odznaczył się już r. 1780 w wyprawach przeciwko kolonijom hiszpańskim, a potém przeciwko Francyi. W r. 1794 przyczynił się do zdobycia Korsyki, zniszczył 1795 r. flotę nieprzyjacielską pod Alessio; jako komodor r. 1797 miał przeważny udział w wielkiém zwycięstwie u przylądku St.-Vincent, za co został kontr-admirałem; następnie bombardował Kadyks; przy dobywaniu Sta-Cruz na wyspie Teneryffie utracił prawą rękę. 17 Sierp. 1798 pod Abukir zniszczył flotę francuską i otrzymał za to tytuł barona z pensyją 2,000 funt. szter. Po upadku rzeczypospolitéj Partenopejskiéj, odprowadził napowrót rodzinę królewską do Neapolu, lecz splamił swe imię złamaniem kapitulacyi, zawartéj przez republikanów z kardynałem Ruffo; rozkazał bowiem za namową lady Hamilton (ob.), która usidliła go w swe pęta, powiesić przywódców republikańskich na masztach swego okrętu. Mianowany admirałem flagi błękitnéj, w r. 1801 zniszczył flotę duńską, uderzył na flotylę francuską w porcie Boulogne, a po daremném blokowaniu Tulonu, uwieńczył swą sławę wielkiém zwycięstwem morskiém pod Trafalgarem 21 Paźdz. 1805, które jednak utratą własnego życia przypłacił. Zwłoki jego spoczywają w kościele św. Pawła w Londynie. Tytuł jego przeszedł na brata, hr. *Nelson*, a po tym ostatnim na syna siostry jego Tomasza Bolton. Życie N. pomiędzy innemi, opisali: Clarke (2 t., Lond. 1810); Churchill (Lond. 1813) i Southey (2 wyd., Lond. 1831).—Porów. także Nicolas „*Despatches and letters of admiral Viscount Nelson*“ (7 t., Lond. 1845—46) i Pettigrew „*Memoirs of the life of Nelson*“ (2 t., Lond. 1849).

Nelumbium (*Nurzybób*, *Bób wodny*, *Nurzykłąb*), rodzaj roślin z rodziny grzybieniowatych, obejmujący okazałe rośliny wodne w Azyi i Ameryce, o wielkich różowych, białych, lub żółtych kwiatach. N. *speciosum*, jest najokazalszym gatunkiem; owoce jéj—orzeszki, pod nazwą bobu egipskiego, znane były starożytnym, obecnie bardzo chętnie są jadane w Azyi.

Nemanija, panujący ród serbski, władnący w Serbii przeszło dwa wieki. Nazwę przyjął od *Stefana Nemanii*, w. żupana serbskiego 1159—95 (ur. 1114, † 1200), choć znany już jest dziad jego, w. żupan *Bela Urosz* (1120—1136) i dwaj jego synowie, w. żupani *Czedomił* i *Tiechomił*, z czterech synów ostatniego najmłodszym był Stefan Nemanija. Jego synowie, król *Stefan* „Prwowjenczany“ (1195—1224) i arcybiskup *Sawa* († 1237) położyli podstawę przyszłéj wielkości państwa serbskiego. Synowie Stefana, *Radosław*, *Władysław* i *Stefan Urosz* (1224—1272) wstępowali kolejno po sobie na tron serbski, po ostatnim zaś objęli władzę synowie jego *Stefan Dragutin* i *Stefan Milutin* (1272—1321). Po Stefanie Milutinie następowali: syn jego *Stefan Urosz* „Deczański“ (1321—1336), po nim sławny *Stefan Duszan* (1336—1356), na synu którego *Stefanie Uroszu*, zabitym przez Wukszyna Mrnjawicza (1367), wyginął ród Nemanijów.

Nemczycz (Antoni), pisarz południowo słowiański, ur. 1813, † 1859 r. Był jednym z najgorliwszych stronników Gaja; pomieszczał poezyje w rozmaitych czasopismach; 1845 wydał podróż po Włoszech p. t. „*Putositnice*“; 1848 przygotował do druku i opatrzył życiorysem poezyje przyjaciela swego T. Blažka; 1854 wydrukował w czasopismie *Newen* podróż swą po Serbii, urywek romansu p. t. „*Udes ljudski*“ oraz komedyję „*Kwas bez kruha, ili tko će biti weliki sudac*“. Poezyje jego, po większéj części treści subjektywnéj, wydał 1851 wraz z życiorysem N. przyjaciel jego M. Bogowicz.

Nemea, niegdyś miasto w Argolidzie, sławne w starożytności ze wspaniałéj świątyni Zeusa, a więcéj jeszcze z igrzysk zwanych *Nemejskiemi*, jakie ustanowione tu zostały według jednych przez siedmiu przeciwko Tebom połączonych książąt, a według innych przez Herkulesa, na pamiątkę poskromienia słynnego *lwa* nemejskiego, który w okolicach Nemei miał swoje legowisko. Igrzyska N., podobnie jak i olimpijskie, składały się z ćwiczeń ciała i ducha, to jest z zapasów szermierskich i gladyjatorskich, wyścigów, oraz współubiegania się uczonych, artystów i t. d.—Porów. Krause „*Die Pythien, Nemeen und Isthmien*“ (Lipsk 1841).

Nemezyjan (*Marcus Aurelius Olympius Nemesianus*), poeta rzymski, rodem z Kartaginy, żyjący w III w. po Chr., sławny z utworów swoich: „*Halieutica*“ (mylnie przypisywanych Owidyjuszowi), „*Cynegetica*“ i „*Nautica*“. Większy, pozostały ułamek *Cynegetyki*, wydał najdokładniéj Haupt (Li[illegible] 1838). Resztki jego istniejących dotąd utworów, znajdują się w Webera „*Corpus poëtarum Latinorum*“ (Frankf. 1833).

Nemezys, wedle Hezyjoda córka Nocy, bogini grecka, uosobnienie wymiaru sprawiedliwości i obawy przed czynami karygodnymi. Później ukazuje się jako bogini równowagi, nieprzyjazna wszelkiemu w życiu ludzkiém nadmiarowi i nadużyciu; ścigała szczególniéj ludzi zarozumiałych i zaślepionych chwilowém powodzeniem. Stąd rodzi się o niéj pojęcie bóstwa losu, upokarzającego zuchwalców, których prędzéj czy później dosięga swą karą i zemstą. Dla tego to przymiotu jest pokrewną Eumenidom (ob.). N. nosi też miana *Adrasteja* i *Rhamnuzyja*, to ostatnie od m-czka attyckiego Rhamnus, w którego bliskości znajdowała się jéj świątynia. Najzwyczajniejszym symbolem N. jest koło, opatrzone skrzydłami, lejce i szala sprawiedliwości.

Nemophila (*Porcelanka*, *Różnielica*), rodzaj roślin

z rodziny ogóreczníkowatych (lub też z oddzielonéj od nich rodziny *Hydrophylleae*), o koronie dzwonkowatéj; należą tu zioła roczne kalifornijskie, bardzo ulubione w naszych ogrodach, jak N. *insignis*, o kwiatach w głębi białych, na obwodzie błękitnych, N. *maculata*, o koronie upstrzonéj i in.

Nemours, m. w franc. depart. Seine-Marne, liczy 3,920 m. i posiada starożytny zamek. Ludwik XIV oddał N. 1869 r. domowi Orleańskiemu, a następnie król Ludwik Filip nadał je swemu drugiemu synowi, Filipowi Ludwikowi Rafaelowi.

Nemrod, ob. Nimrod.

Nena Sahib (*Nana Sahib*), właściwie Dandy-Pant, słynny dowódca powstańców indyjskich, ur. 1825 r., syn bramana z Dekana, a syn przybrany Baszi-Rao'a, ostatniego pejszwy maratów; po jego śmierci wystąpił z żądaniem o spadek po nim, lecz zyskał u Anglików odmowę i w procesie tym stracił znaczną część własnego majątku, co w nim wzniecilo silną ku Anglikom nienawiść. W r. 1857, po wybuchu powstania, stanął na czele sipajów z Klanpuru i odznaczył się niemal bezprzykładném okrucieństwem przecim Europejczykom. Po przytłumieniu powstania został odepchnięty do Nepalu, gdzie miał umrzeć, a według innych dostał się do niewoli.

Nenadowicz (Mateusz), mąż wielce zasłużony w dziejach oswobodzenia Serbii, ur. 1777 we wsi Brankowinie, początki nauk odebrał w Kupinowie, we Szremie, skąd powróciwszy 1793 został wyświęcony na księdza i 1796 został protopresbyterem nahii waljewskiéj. Po wybuchu powstania serbskiego udał się 1804 do Petersburga z prozbą o pomoc. Po utworzeniu 1805 senatu został piérwszym jego prezesem a zarazem brał udział, jako wojewoda, w wielu bitwach, zwłaszcza na Drynie. Po upadku powstania nieopuścił za przykładem innych wojewodów ojczyzny, lecz się pozostał, gorliwie i odważnie bronił uciśnionych ziomków a zwłaszcza lud prosty, a obok tego miał ciągłe stusunki tak z pozostałymi w kraju jak i szukającymi schronienia za granicą przywódcami serbskimi. 1814 wysłany był do Wiednia, ażeby od zgromadzonego kongresu europejskiego uzyskać pomoc. W powstaniu 1815 również czynny brał udział pomagając zarówno radą jak i czynem. 1838 był członkiem komisyi wyznaczonéj do zebrania praw; 1839 mianowany członkiem senatu, pozostał na tem stanowisku do r. 1852, w którém uwolniony na własne żądanie, zamieszkał w Brankowinie, gdzie † 1854. Dziennik prowadzony przezeń podczas poselstwa do Wiednia 1814 wydał syn jego Ljubomir p. t. „*Memoari prote Matije* N." (1867). — **Nenadowicz** (Ljubomir), pisarz serbski, brat poprzedniego, ur. 1826 roku we wsi Brankowinach w ks. serbskim, po ukończeniu gimnazyjum i kursów filozoficznych w Belgradzie, udał się na czas niejaki do Pragi, poczém studyjował prawo w Berlinie, Heidelbergu i Paryżu. Po rewolucyi 1848 powrócił do Serbii i został nauczycielem gimnazyjum oraz członkiem komisyi szkolnéj. 1850 uwolnił się od obowiązków nauczycielskich, przepędził rok jeden w Paryżu i w podróżach zapoznał się z Piotrem Niegoszem, ks. czarnogórskim, któremu następnie towarzyszył w podróży po Włoszech. Po powrocie do Serbii, został archiwistą i sekretarzem w ministeryjum oświaty, 1859 przewodniczącym w ministeryjum wyznań i oświaty. N. jest ulubionym i wysoko cenionym pisarzem, który zwłaszcza poezyjami swemi, drukowanemi po rozmaitych czasopismach a 1860 zebranemi („*Piesme L. N.*", Zemuń 1860), wpłynął wielce na dalszy rozwój poezyi serbskiéj. Z poezyj tych najważniejsze: „*Wojnik Dojczinowicz*", poemat w 6 pieśniach, i „*Slawjanska Wila*". Redagował nadto przez lat kilka czasopismo *Szumadinka*; położył przytém wielkie zasługi dla literatury serbskiéj dobremi przekładami Migneta *Historyi rewolucyi francuskiéj*, Dumasa dramatu *Napoleon Bonaparte*; wyboru nowel Zschokkego oraz wydaniem dzieł swego ojca Macieja, mianowicie pamiętników o walkach 1811, 1812 i 1813 i „*Data k srbskym dieijnam*" (2 zesz.).

Nendtwich (Karol Maksymilijan), naturalista madziarski, ur. 1811 w Pięciokościołach, nauki gimnazyjalne i filozoficzne odbył w Keżmarku, poczém studyjował medycynę w Peszcie. Otrzymawszy 1836 stopień doktora medycyny, był czas niejaki asystentem prof. chemii i botaniki; od 1847 profesor chemii w szkole przemysłowéj, został na tém stanowisku po przemianowaniu téj szkoły na politechnikę i przeniesieniu jéj do Budy. Przyczynił się wielce do założenia towarzystwa przyrodniczego węgierskiego; od 1858 członek korespondent akademii nauk. Wydał „*Enumeratio plantarum in territorio Quinqae Ecclesiensi sponte crescientium*" (Buda 1863); „*Grundriss der Stöchiometrie*" (Buda 1839); „*Az életmütlen müipari vegytan alapismeretei*" (Peszt 1845); „*Chemisch-technische Untersuchungen der vorzüglicheren Steinkohlenlager Ungarns*" (Wiedeń 1851); „*Grundriss der allgemeinen technischen Chemie*" (Peszt 1854—58); „*Amerikai utazasom*" (2 t., Peszt 1857); „*A vegytan elemei*" (Peszt 1863); „*A temesi bánság földje, gazdasagi és müipari tekintetben*" (Peszt 1863) i w. in.

Nendzyński (Aleksy), filolog, urodz. 1800 we wsi Nendza, pow. ostrzeszowskim, w ks. poznańskiém, † 1846 w Warszawie. Szkoły początkowe kończył w Kaliszu, a uniwersytet w Warszawie (1824). Od 1826 był nauczycielem w rozmaitych szkołach warszawskich; mianowany 1834 członkiem komitetu egzaminacyjnego, wykładał od 1837 na kursach dodatkowych języki grecki i łaciński, a później na kursach pedagogicznych obok tych przedmiotów i pedagogikę. Oprócz prac pozostałych w rękopisie (*Gramatyka łacińska*, *kurs pedagogiki* i t. d.) i rozprawy „*O przymierzu Rzymian z Sabinami*", umieszczonéj w programie liceum warszaw. (1829) i z poprawkami w „*Bibl. warszaw.*" (1847, t. II), wydał osobno „*Atlas orbis antiqui*" (Warsz. 1826).

Nenia (*Naenia*), u Rzymian śpiewy płaczliwe, skargi, żale, zawodzone przez kobiety umyślnie w tym celu najęte.

Nenndorf, siarczane wody mineralne, położone w

księstwie hesskiém, na wschodniéj pochyłości góry Gallenberg, 220 stóp nad poziomem morza.

Neofita (z gr. nowo-zaszczepiony), zwano tak w dawném kościele nowoochrzczonych, a zwłaszcza przechodzących na chrześcijanizm żydów lub pogan. Nosili oni po chrzcie, który odbywał się zwykle na Wielkanoc, przez ośm dni białą szatę, którą im zdejmowano przy odbyciu pewnych obrządków w Niedzielę Quasimodogeniti. Później N. zwano i świeżo przyjętych do zakonu.

Neofit, archimandryta klasztoru chilandarskiego na górze Athos, jeden z najczynniejszych pracowników na polu rozbudzenia narodowości bułgarskiéj w bieżącym wieku (1830—1840), rodem z m. Kotel. Podróżując po ziemiach bułgarskich, działał gorliwie przeciwko duchowieństwu greckiemu wywierającemu nader zgubny wpływ na narodowość bułgarską i starał się za pomocą rozszerzenia użytecznych książek podnieść upadły naród. W Belgradzie wydał kilka książek ludowych, między innemi geografiję Bułgaryi, w Kragujewcu zaś „*Slawjano-Bolgarsko dietowodstwo za malki dieca*“ (6 częśći, 1835). Następnie udał się do Carogrodu ażeby pomiędzy tamtejszymi Bułgarami rozbudzić ducha narodowego. W skutek starań patryjarchy greckiego uwięziony i odwieziony na wyspę Pringis, następnie zaś wysłany na górę Athos. Gdy wezyr Jusref pasza ujął się za sprawą bułgarską, N. mianowany został wikaryjuszem arcybiskupa ternowskiego, wkrótce jednak znowu uwięziony i wysłany na górę Athos. W roku 1844 ponownie do Carogrodu, połączył się z ks. Hilaryjonem Stojanowiczem i zyskał opiekę Mehmed-Ali-paszy i przyjaźń Czajkowskiego (Sadyk paszy). Jednakże patryjarcha potrafił oczernić N. przed rządem i dowieść, że dla uspokojenia umysłów w Bułgaryi potrzeba usunąć N. wraz z Hilaryjonem. Zostali oni wysłani na górę Athos. Hilaryjon został pisarzem w klasztorze chilandarskim, N. zaś wtrącony został w innym klasztorze greckim do więzienia, wycierpiawszy w którym wiele, udał się do klasztoru chilandarskiego, gdzie wkrótce zmarł.

Neofit, mnich a od końca 1860 r. archimandryta klasztoru rylskiego w Bułgaryi, czynny pisarz bułgarski, mieszkał od r. 1833 w Bukareszcie i wydał 1835 w Kragujewcu *Krótki katechizm* i *Gramatykę bułgarską*, w Belgradzie zaś *Krótką gramatykę grecką*, *Żywot Jana Rylskiego*, *Rozprawę o języku greckim*. Od 1835—37 był nauczycielem szkoły w Gabrowie, potém w Plowdiwie (Filipopoli), następnie przebywał jakiś czas w Carogrodzie, pracując nad przekładem *Nowego Testamentu* na język ludowy bułgarski (Bukareszt około 1842; Smyrna 1844 i częściéj). Z wielką pilnością zbierał przez 30 lat materyjały do *Słownika bułgarsko-greckiego*, który dotychczas nie został ogłoszonym.

Neogrod (po węg. *Nógrád*), ob. Nowograd.

Neokomski górotwór, ob. Kredowa gromada.

Neokorat (z greck. *Neokoros*, nadzorca świątyni), znaczyło prawo wznoszenia świątyń, uroczystości i publicznych igrzysk na cześć cesarzów rzymskich.

Neolit, krzemian magnezyi wodny, ma być według Scheerer'a minerałem tworzącym się w obecnych czasach w kopalniach przy Arendal. Jest bardzo miękki, w dotknięciu tłusty, ciemno-zielonawy.

Neologija (z greck. *neos*-nowy), nowacyja językowa, mianowicie w niekorzystném znaczeniu, t. j. bez gwałtownéj potrzeby zaprowadzania zmian w wyrazie, sposobie mówienia (Neologizmy), albo zwrocie, jeżeli dawny język klasyczny potrafił wyrazić toż samo w sposób poprawny.

Neoplatonicy, ob. Aleksandryjska szkoła filozoficzna.

Neorama (z grec. *neos* świątynia i *orama* widok), rodzaj panoramy, nakreślonéj na powierzchni walcowéj i przedstawiającéj wnętrze świątyni lub innego gmachu, oświetlone i ożywione figurami. Widz znajduje się wewnątrz malowidła. Wynalazca N. Allaux, wystawił w 1827 r. wnętrze kościoła św. Piotra w Rzymie, a następnie opactwa westminsterskiego.

Nepaul, Nepal, niekiedy *Nipal*, kraina na północy Indyj Przedgangesowych, na południowo-zachodnim stoku Himalajów położona, stanowi królestwo hołdujące Anglikom i obejmuje 2,550 mil kw. rozległości. Przerznięta wielu rozgałęzieniami Himalajów, trudno dostępna, w górach zimna, ma południowe strony i niżéj położone okolice dobrze uprawne i wydające płody strefy ciepłéj. Ludność, przenosząca 2,000,000 m., złożoną jest z plemion Parbatijasów i Nirwarisów i wyznaje przeważnie religiję buddyjską. N. zarządzany jest przez radżę z dynastyi Gorhka, rezydującego w Katmandu i zostającego pod silnym wpływem Anglików.

Nepenthes, u Greków napój, mający odpędzać zgryzoty i rozweselać umysł; rodzaj opijatu w dawnych aptekach. N. rodzaj roślin, ob. dzbanecznik.

Nepeta, ob. Kocimięta.

Nephrodium (*Nerecznica*), rodzaj paproci, przez wielu włączany do rodzaju *Aspidium* (ob.). Najważniejszym gatunkiem jest N. *filix mas* (N. *samcza*) paproć pospolita po wszelkich lasach, ma kłąb' podziemny drzewiasty, pokryty śladami dawnego listowia; blaszka liści dwa razy pierzasta, porosła kupkami rudo-cisawemi. Kłąb' oczyszczony stanowi środek przeciwrobaczny; używany był zwłaszcza na wygubienie tasiemca.

Nephralgia, nerwoból nerek.

Nephritis, zapalenie nerek, znane pod nazwą choroby Brighta (ob. Brighta choroba).

Nepocyjanie, sekta chrześcijańska, założona przez *Neposa*, biskupa w Egipcie, prawdopodobnie w Arsinoe, męża pobożnego, czynnego, pilnego w wykładzie pisma, i głośnego z napisania udatnych hymnów kościelnych. Zbłądził w pojmowaniu tysięcoletniego królestwa Chrystusowego (Chiliasmus). Napisał przeciwko Oryginesowi i zwolennikom jego dzieło „*Elenchos tên allêgoristôn*“, w którém dowodził, że obrazy nowego Jeruzalem, nakreślone w Objawieniu św. Jana, trzeba przyjmować co do słowa. Księga Neposa była przyjęta z wielką czcią i po † jego odłączyli się chilijaści arsynojscy od kościoła aleksandryjskiego. Biskupem aleksandryjskim

był naówczas uczony, lubiący pokój i swobodomyślny uczeń Oryginesa Dyjonisijusz. Udał się on 234 do Arsinoe i wezwał zwolenników nauki Neposa na rozprawę, która trwała trzy dni i zakończyła się przekonaniem prawie wszystkich chilijastów.

Nepomucen Jan, z, *Pomuka* (Jan, św.), ob. Jan Nepomucen.

Nepos (*Cornelius*), drugorzędny historyk rzymski, ur. 95 prz. Chr., † za Augusta. Dzieła jego („*Chronicorum libri III*“, „*Libri illustrium virorum*“, „*Vita Ciceronis*“ i t. d.), były po większéj części w rodzaju bijograficznym i literacko-historycznym. W pierwotnéj postaci z pism tych nic nie pozostało; wątpliwą także jest rzeczą, czy N. jest autorem wydawanych pod jego imieniem 22 bijografij: „*Vitae excellentium imperatorum*“. Dziełko to, lubo nie klasyczne, odznacza się jednak prostotą i poprawnością i z tego powodu używane jest w szkołach. Z licznych edycyj szkolnych wymieniamy sporządzone przez Rotha (Bazyleja 1841); Beneckego (Berl. 1843); Nipperdeya (Lipsk 1850) i in.

Nepotyzm, wyraz utworzony z włoskiego *nipotismo*, oznacza nieprawne pomijanie przez władców lub wpływowych urzędników tych, którzy się odznaczają zdolnościami lub zasługą, a faworyzowanie swych krewnych lub ulubieńców przy obsadzaniu posad rządowych, udzielaniu godności, tytułów, pensyj i t. d. N. był dawniéj powszechném nadużyciem; dość tu powiedzieć, że np. we Francyi dostatecznem było pochodzić ze znakomitéj rodziny, aby w niemowlęctwie już otrzymać godność i pensyję pułkownika, biskupa lub jaką inną. Najobydniéj rozwinął się N. w państwie kościelném, gdzie tacy papieże jak Sykstus IV lub Inocenty VIII spodlili przez to zajmowaną przez siebie godność.

Nepotyzm (rzymski lub papieski), zowie się niesprawiedliwe dążenie niektórych papieżów, aby wynieść i zbogacić członków swéj rodziny, swych krewnych (*nipoti*, *nepotes*), częstokroć niegodnych tego i nieudolnych. Wielkie zgorszenie sprawili w kościele szczególniéj Mikołaj III na końcu XIII w., Bonifacy VIII i IX, Innocenty VIII, a zwłaszcza w XV w. Sykstus IV; o tym ostatnim mówiono, że N. uporządkował w prawdziwy system; daléj Julijusz II i Aleksander VI. W XVI w. zaczął kłaść tamy N. Pijus IV, z większym zaś skutkiem Innocenty XII przez bullę z 28 Lipca 1692, na którą musieli przysięgać kardynałowie.

Neppera pręciki rachunkowe, ob. Rachunkowe machiny.

Neptun, planeta najbardziéj ze wszystkich od słońca oddalona. Odkrycie N. jest jedną z najważniejszych prac astronomicznych (ob. Leverrier). Bliższe badanie okazało, że odległość N. wynosi 600 milijonów mil, czas obiegu około słońca 165 lat, średnica 7,500 mil (zatém objętość jego jest 94 razy większa niż ziemi), gęstość bardzo zbliżona do gęstości Urana (ob.). W r. 1847 odkrył Lassell księżyc krążący koło N. i odbywający drogę swą koło niego w ciągu dni 5. Zresztą, z powodu znacznéj odległości N., o jego naturze bardzo mało wiemy.

Neptun (łaciń. *Neptunus*), starorzymskie, od Etrusków może zapożyczone, bóstwo wszelkich wód a zwłaszcza téż morza oraz na podobieństwo starolatyńskiego Consusa, jako *Neptunus-Equester* opiekuńcze bóstwo koni i ćwiczeń rycerskich. W obu tych względach odpowiadał grec. *Poseidonowi*, z którym téż od czasów przewagi kultury greckiéj w Rzymie był identyfikowany. *Poseidon* syn Kranosa i Rhei, otrzymał w podziale władztwo nad morzem; w głębi ma swój w pałac, w którym tronuje żona jego Amfitryte (ob.). Otoczony demonami i potworami morskimi jeździ z nią po falach wozem, zaprzężonym w konie o spiżowych kopytach i złotych grzywach. Poezyja i sztuka plastyczna przedstawiały chętnie rozmaite sceny, zawarte w mytach dotyczących jego żywota. Odbiérał cześć na całym lądzie Grecyi i w kolonijach greckich. Najsłynniejsze miejsca czci jego poświęcone były: Istm Koryncki, wyspa Kalaurea i przylądek Mykale. Najzwyczajniejsze jego atrybuty są: trójząb, którym morze wzburza, ziemię wstrząsa i źródła ze skał dobywa, oraz delfin albo tuńczyk. Koń, uważany za stworzenie N., odgrywa znaczną rolę w podaniach.—Porów. Gerharda „*Ueber Ursprung, Wesen und Geltung des Poseidon*“ (Berl. 1851).

Neptuniczna szkoła, ob. Geologija.

Ner, rz. w król. polskiém, bierze początek w lasach wsi Wiskitna powyżéj m. Rzgowa i Tuszyna, w gub. piotrkowskiéj, pow. łodzińskim, i pod wsią Majdany w pow. kolskim, ubiegłszy mil 15, wpada do Warty. Ner przyjmuje do siebie rzeczki Dobrzynkę i Pisię, obie z lewego brzegu.

Nerczyńsk, m. okręgowe obwodu zabajkalskiego w Syberyi, przy ujściu rz. Nerczy do Szyłki, przeszło 4,000 m.; założone 1658 jako twierdza, zostało 1851 miastem okręgowém. Traktat, zawarty 1689 w N. między Rossyją a Chinami, przeznaczył rz. Gorbicę, dopływ Szyłki, na granicę pomiędzy obu państwami.—*Nerczyński okrąg*, jest dość urodzajny (rodzi się pszenica, żyto, proso i t. d.), w lasach znajduje się wielka liczba dzikich zwierząt; z płodów kopalnych znajduje się: złoto, srebro, ołów, żelazo, a zwłaszcza cyna. Ludność wynosi około 28,500 głów.

Nerczyńskie góry, w Syberyi, obwodzie zabajkalskim, ciągną się między rz. Szyłką i Argunią, składają się po większéj części z granitu, a zawierają w sobie porfir, jaspis, agat, topaz, beryl, żelazo, miedź, a głównie ołów ze złotem i srebrem połączony.

Nerechta, m. pow. gub. kostromskiéj, nad rz. t. n., przeszło 3,000 m.—*Nerechocki powiat* ma na przestrzeni 3,506 w. kw. przeszło 145,000 m.

Nereidy, ob. Nereus.

Nereus, syn Pontosa i Gaei. W małżeństwie swojém z Dorydą spłodził 50 córek, zwanych *Nereidami* (pięknemi nimfami morza), sam był bożkiem morza, głównie na morzu egejskiém panującym. Za jego pośrednictwem Herkules dostał się do Hesperyd.

Nereusz i Achilleusz (święci), męczennicy. Byli dworzanami ś. Domicelli i ponieśli śmierć męczeń

ską za cesarza Trajana. Kościół obchodzi ich pamiątkę 12 Maja.

Nerezyjusz (Jan Hieronim), bazylijanin, kaznodzieja, przełożony klasztorów nowogrodzkiego i lauryszowskiego, potém opat bracławski, † 1790 r., wydał: „*Kazania o Matce Boskiéj na wszystkie jéj uroczystości*“ (Wilno 1782).

Nerger (Jan Gottfryd), notaryjusz polski publiczny w Kurlandyi, † 1799, wydał: „*Expositio de vera praesentis conventus publici natura in Curlandia*“ (Warsz. 1790) i „*Mémoire über die bürgerlichen Angelegenheiten und Unruhen in den Herzogthümern Kurland und Semgallen*“ (tamże 1791).

Neri (Filip, św.), ob. Neryjusz.

Nerium, ob. Oleander.

Nerki, sąto gruczoły wydzielające mocz, mają one postać owalów wciętych z jednéj strony (wnęka). N. są parzyste, umieszczone na tylnéj ścianie jamy brzusznéj u góry, symetrycznie z obu stron kręgosłupa. Są otoczone powłoczką, o powierzchni gładkiéj, przedstawiają w przekroju dwie substancyje, wyraźnie oddzielone, ułożone współśrodkowo: substancyję obwodową czyli korową i wewnętrzną czyli rdzenną; substancyja *korowa* ma wygląd bardziéj jednolisty, jest czerwieńsza i zwłaszcza w patologicznych stanach przedstawia wyraźne czerwowe punkciki—kłębki Malpighiego. Substancyja *rdzenna*, bledsza, przedstawia budowę wyraźnie prążkowaną i od wewnętrznéj strony kończy się w postaci kilku ostrokręgowych wyrostków, zwanych *piramidami*. Odstępy pomiędzy piramidami zawarte i wysłane błoną śluzową, noszą nazwę kielichów, które się zbierają w jeden wspólny stek—*miedniczkę*, połączona z moczowodem (ob. moczowe organy) u wnęki. Badanie mikroskopowe uczy, że na tętniczkach w substancyi rdzennéj przedstawiają się w pewnych miejscach rozgałęzienia, które się wkrótce znowu w jedną tętniczkę zbierają *(kłębki Malpighiego)*, a potém zwykłą koleją przez pośrednictwo naczyń włosowatych przechodzą w żyły. Każdy kłębek otoczony jest torebką, od któréj wychodzi kanalik o krętym przebiegu. Te *kanaliki zgięte* łączą się z sobą i przechodzą do substancyi rdzennéj, jako *kanaliki proste*, a wreszcie w wierzchołku każdéj piramidy otwierają się do kielichów w kłębkach Malpighiego. Krew płynnie w łożysku bardzo rozszerzoném, stąd prędkość jéj biegu się zwalnia, a powiększa się ciśnienie boczne na ściany. Przy powiększonem ciśnieniu płynne części ze krwi przesiękają do torebek, przebiegają kanaliki, kielichy i miedniczkę i stanowią mocz (ob.). Najczęstszemi procesami chorobnemi w nerkach są procesy zapalne, znane pod ogólną nazwą Brighta choroby (ob.), prócz tego bywają tu nowotwory, kamienie i t. d.

Neron (*Lucius Domitius Nero*, po adopcyi: *Claudius Drusus*), cesarz rzymski 54—68 po Chr., ur. 37 r. po Chr. w Antium, adoptowany był przez swego ojczyma cesarza Klaudyjusza i przy pomocy swéj matki Agrypiny dostał się na tron cesarski. Początkowo przy pomocy swych ministrów Seneki i Burrusa postępował lat kilka łagodnie i rządził dobrze. Później wszakże, szczodrze od natury udarowany ale moralnie zepsuty książę, zostając pod wpływem pięknéj ale niecnéj Poppei Sabiny, kazał zamordować matkę 59 r., usunął ze dworu po śmierci Burrusa Senekę, przywrócił prawa majestatu i puścił się na wszelkiego rodzaju bezprawia i zbrodnie. Wszystkie cnoty starorzymskie haniebnie zostały przezeń skażone. Wątpliwą wszakże jest rzeczą, czy ośmiodniowy pożar, który 64 r. zniszczył większą część Rzymu, powszechnie przypisywany N., jego jest dziełem. N. podejrzenie o tę zbrodnię zrzucił z siebie na chrześcijan i srodze ich prześladował, a stolicę wspaniale odbudował, zwłaszcza swój pałac, zwany *Aureadomos* (dom złoty). Wymordowawszy następnie wszystkich najbliższych krewnych swych, zagrożony spiskiem Galby, uciekł z Rzymu i na wieść o wydanym na się przez senat wyroku śmierci, odebrał sobie życie 11 Czerw. 68 r. po Chr. Wraz z nim wygasł ród Cezarów nawet w linijach adoptowanych. Mimo szaleństw swoich i zbrodni miał N. pewne zamiłowanie w sztukach pięknych. Występował jako poeta, śpiewak i aktor.

Nersesowicz (Deodat), ormijanin polski, biegły teolog, kaznodzieja i oryjentalista, najprzód proboszcz zbuczyński, potém biskup trazanopolitański in partibus, od r. 1685—87 zastępca arcybiskupa ormijańskiego we Lwowie, następnie jego koadyjutor, † 1709. Wydał z druku, prócz innych: kazanie p. t. „*Piérwsze miejsce zwycięstwa pod Wiedniem 1683*“ (Lwów 1684) i „*Lexicon Latino-armenum*“ (Rzym 1695).—Porów. Barącza „*Żywoty sławnych Ormijan w Polsce*“ (Lwów 1855).

Neruda, nazwisko kilku muzyków czeskich, z których *Jan Złotousty*, wyborny skrzypek, ur. 1705 w Rosicach, † 1763; studyjował w Pradze, poczém był skrzypkiem w orkiestrze teatralnéj, wstąpił następnie do klasztoru, gdzie w końcu zarządzał chórem.—*Jan Chrzciciel Jerzy* N., brat poprzedniego, sławny skrzypek i wiolenczelista, ur. około 1710 w Rosicach, † 1780 w Dreźnie; uczył się muzyki w Pradze, poczém przebywszy przez czas niejaki przy orkiestrze teatralnéj, udał się w podróż artystyczną i 1750 powołany był do nadwornéj orkiestry w Dreźnie. Napisał 18 symfonij, 14 koncertów na skrzypce, 24 trija i t. d., z czego drukiem wydano tylko kilka trijów (1763). Synowie jego *Ludwik* i *Antoni Fryderyk* byli także skrzypkami przy orkiestrze dworskiéj w Dreźnie.—Około 1840 zasłynęło znowu nazwisko N. w świecie muzycznem; około tego bowiem czasu wystąpili publicznie dwaj bracia i dwie siostry (*Amelija* i *Wilhelmina*) N., i w krótce zyskali rozgłos jako biegli artyści na fortepijanie i skrzypcach. Rodem byli z Morawii, podobno z Berna, bliższe jednak szczegóły ich życia nie są znane. Odbywali liczne podróże artystyczne, dając z wielkiém powodzeniem koncerta, między innemi grali i w Warszawie. 1852 jeden z braci umarł w Petersburgu, po czém Wilhelmina wyszła za mąż, o losie zaś Amalii i drugiego brata nic nie wiemy.

Neruda (Jan), spółczesny pisarz czeski, ur. 1834 w Pradze, gdzie też ukończył gimnazyjum; następ-

pnie przez dwa lata słuchał prawa, poczém studyjował filozofiję i przez lat dwa wykładał języki czeski i niemiecki w wyższej szkole realnéj. W końcu poświęciwszy się literaturze, redagował początkowo *Obrazy żiwota*, od 1860 spółpracownik *Czasu*, przeszedł późniéj do czasopisma *Hlas*, od 1865 redaguje feiljeton w *Narodnich Listach*. Odbył kilkakrotne podróże, tak na Zachód, jako i Wschód. N. prócz licznych artykułow dziennikarskich, wydał zbiory poezyj: „*Hrzbitowni kwiti*“ (Praga 1858) i *Knihy werszu*“ (Praga 1866; 2 wyd. t. 1873), stawiające go w pierwszym rzędzie pomiędzy lirykami czeskiemi. Probował także sił swych w dramacie i wydał: „*Ženich z hladu*“ komedyja; „*Prodana laska*“ komedyja; „*Francesca di Rimini*“, tragedyja w 3 aktach (Litomyśl 1860); „*Ja to nejsem*“ (1861). Daléj wydał: „*U nas*“, obrazek satyryczny (Praga 1850); „*Arabesky*“ (t. 1864); „*Pariżske obrazky*“ (t. 1864); „*Ruzni lide*“ (t. 1871) i ;,*Obrazy z ciziny*“ (t. 1872).

Nerva (*Marcus Coccejus*), po zamordowaniu Domicyjana, 18 Wrześ. 96 r. po Chr., ogłoszony przez senat cesarzem rzymskim, usprawiedliwił najzupełniéj ten wybór życiem cnotliwém i rządami sprawiedliwymi. Widząc się w wieku sędziwym, a nie czując na siłach podołania przewadze pretoryjanów, adoptował Trajana, który po jego śmierci w dniu 27 Stycz. 98 r. wstąpił na tron cesarski.

Nerwiak, *Neuroma*, nowotwór (ob.), z tkanki nerwowéj zbudowany; nowotwory te należą do rzadszych, zwykle dochodzą niewielkich rozmiarów. W razie znacznych bólów i powierzchownego położenia mogą być usunięte na drodze operacyjnéj.

Nerwoból *(Neuralgia)*, jest to ból (ob.), którego przyczyna znajduje się w samym nerwie, każde podrażnienie czuciowego nerwu może się przenieść do ośrodków i sprowadzić uczucie bólu; umysł przez przyzwyczajenie odsyła uczucie bólu do obwodowych zakończeń nerwu, miejsca zwykłych bodźców. Przyczyną N. może być zapalenie nerwu, ucisk, ciało obce tkwiące w nerwie i t. d. Często najdokładniejsze badanie anatomiczne żadnych zboczeń w nerwie nie wykrywa. Bardzo sprzyja powstawaniu N. ogólne rozdrażnienie nerwów, mianowicie hysteryja. Jak inne objawy nerwowe, N. występuje najczęściéj napadowo. Siedliskiem jego najczęściéj jest nerw kulszowy, trójkodzielny i sympatyczny. Jeżeli przyczyna jest nieznana lub niedosięgalna uśmierza się ból narkotykami. Zmiany w samym nerwie ustępują często pod wpływem elektryczności. Jeżeli siedlisko bólu jest wyraźne, to odcięcie nerwu powyżéj, często radykalnie leczy chorobę.

Nerwowy system, stanowi jedną z najważniejszych części składowych zwierzęcego ciała, jako system zarządzający wszystkiemi sprawami organizmu. N. s. składa się z *ośrodków* i *nerwów* obwodowych. Ośrodki nerwowe sąto organy rozmaitéj wielkości i kształtu, z substancyj nerwowéj złożone. U człowieka głównym takim o środkiem jest ośrodek *mózgo-rdzeniowy*; prócz tego mniejsze ośrodki rozproszone są pod nazwą *zwojów*, szczególniéj w dziedzinie nerwu sympatycznego. Nerwy sąto długie, zwykle cieńkie nitki białawo-żółtawéj substancyi, które się jednym końcem łączą z ośrodkami, drugi zaś koniec dochodzić może do organu zmysłu, do mięśnia, gruczołu, naczynia i t. d. Nerwy wychodzące z osi mózgo-rdzeniowéj dzielą się na *mózgowe* i *rdzeniowe*, wszystkie ułożone są w symetryczne pary. Nerwy mózgowe są w liczbie par 12; rdzeniowe 31. Prócz tego znajdują się 2 nerwy *sympatyczne*, o bardzo krętym przebiegu, przeznaczone głównie dla trzewiów, którym dawniéj oddzielne ośrodkowe przypisywano znaczenie, a które dziś do nerwów rdzeniowych powszechnie bywają zaliczane (ob. sympatyczne nerwy). Przy badaniu mikroskopowém cały N. s. okazuje się złożonym z dwu tylko anatomicznych pierwiastków: z *włókien nerwowych* i *komórek nerwowych*. Włókno jestto utwór długi i cieńki, którego najistotniejszą częścią jest cewka osiowa, otoczona nawpół płynną substancyją rdzenną i łącznotkankową pochewką; dwu ostatnich części składowych często brak we włóknie nerwowém. Komórki nerwowe sąto protoplazmatyczne bryłki ziarniste z wyraźném jądrem i jąderkiem (ob. komórka) i licznemi wypustkami na obwodzie; jedna z wypustek w każdéj komórce jest większa od innych i daje początek cewce osiowéj; inne mniejsze wypustki utrzymują prawdopodobnie związek pomiędzy komórkami. Nerwy składają się wyłącznie z włókien i chyba w zwojach przedstawiają komórki. W ośrodkach nerwowych obok komórek znajdują się i włókna do cewki osiowéj zredukowane. Własności ośrodkowe należą wyłącznie do komórek. Ważne pod względem fizyjologicznym własności nerwu są: pobudzalność i przewodnictwo. Na zasadzie pierwszéj nerw pod wpływem bodźca (ciepła, elektryczności, działaczy mechanicznych i chemicznych) przechodzi w stan czynny, który się objawia czynnością związanego z nerwem organu obwodowego lub ośrodkowego. Przewodnictwo wyraża, że zmiany mocą bodźca w nerwie sprowadzone, przez całą długość jego i to w obie strony od podrażnionego miejsca się rozchodzą. Bodziec nigdy nie zachowuje w nerwie pierwotnych swych własności, a obudza tylko w nim właściwy ruch cząsteczek. Ruch ten, który się daléj rozchodzi, objawia się zmianą w chemicznych własnościach nerwu i w elektrycznych jego strumieniach (ob. elektryczność zwierzęca), bliższa istota tego nie jest wszakże zbadana. W każdym razie nerw gra wyłącznie rolę przewodnika, który na wszelki bodziec jednostajnie odpowiada i zawsze tę samę wzbudza czynność, zależną jedynie od budowy organu z nerwem związanego. Ośrodkom nerwowym przypadają funkcyje tak rozliczne i tak często ciemne, że trudno pojąć, jak organami tych funkcyj mogą być jednakowe proste komórki nerwowe. Najprostszy zupełny przyrząd nerwowy przedstawia włókno zakończone z jednéj strony ośrodkiem, z drugiéj zaś strony połączone z jakimkolwiek organem; bodziec działa w zwykłych warunkach tylko na jeden z tych końców, stąd dany N. przeprowadza bodziec zawsze albo tylko od obwodu do ośrodków, albo w przeciwnym kierun-

ku, stąd odróżniają te przyrządy na dośrodkowe i odśrodkowe, czyli czuciowe i ruchowe. *Przyrządy dośrodkowe*, na obwodowym swym końcu mają przyrządy zmysłowe, w których rozmaite czynniki natury zamieniają się w bodźce zwykłe dla nerwów, a te bodźce przez nerwy przeprowadzone do ośrodków obudzają ich czynność, która się przez świadome wrażenia objawia; ośrodki wszystkich tych przyrządów zmysłowych znajdują się u człowieka w mózgu. Wrażenia w ten sposób odebrane stanowią podstawę całéj naszéj wiedzy, całéj duchowéj strony człowieka. Cała dalsza przeróbka tych wrażeń na wiedzę i wolę dokonywa się niewątpliwie w komórkach mózgu, ale związek funkcyi z organem jest w tym razie najbardziéj ciemny, wszelkiéj analogii w zewnętrznym świecie pozbawiony. *Przyrządy nerwowe odśrodkowe czyli ruchowe*, obwodowym końcem łączą się z mięśniami, gruczołami i t. d. Pobudzenie tych przyrządów do czynności wychodzi zawsze z ośrodków, często jako wola, a wyraża się pracą organów obwodowych: ruchem mięśni, wydzieliną gruczołów. Często ośrodkowe organy przyrządów czuciowych i ruchowych są z sobą połączone; w ten sposób podrażnienie czuciowego nerwu, nie dochodząc do świadomości, wywołuje ruch mięśni—proces taki zowie się *odruchem*. Ponieważ ruchy najbardziéj dowolne, z czysto psychicznych pochodzące pobudek, mają swą ostateczną przyczynę w pobudzeniu nerwów czuciowych, jak wszystkie objawy psychiczne, więc można każdy ruch dowolny uważać za odruch, gdzie uczucie zamienia się w ruch nie bezpośrednio, a przez pośrednictwo pewnéj liczby procesów duchowych. Cały więc wpływ zewnętrznego świata na nasz umysł i całe oddziaływanie dokonywa się przez pośrednictwo głównie N. s. Ale i w wewnętrznem gospodarstwie organizmu N. s. przeważną gra rolę. Potrzeby organizmu dają nam znać o sobie przez właściwe czucia (zmysły wewnętrzne, jak głód np.), w zaspokojeniu tych funkcyj ruch (bicie serca, oddychanie, ruchy kiszek) i wydzielina gruczołów bardzo ważne mają znaczenie. Wreszcie N. s. przez pośrednictwo nerwów naczynio-ruchowych (ob. naczynia), reguluje dostawę materyjałów odżywczych do tkanek, a stąd bierze udział w najsubtelniejszych procesach przemiany materyi. Czy istnieją prócz naczyniowych jeszcze nerwy odżywcze, wpływające bezpośrednio na chemiczną stronę odżywiania, jest rzeczą wątpliwą. Przy tak ważnych i rozległych funkcyjach, przy delikatnéj budowie, N. s. często ulega zboczeniom chorobnym, owszem w każdéj niemal chorobie przyjmuje udział. Zboczenia N. s. są téż same co i w reszcie organizmu (ob. choroba), a objawiają się przez osłabienie albo przyspieszenie jego czynności, więc jako ból albo nieczułość, skurcz lub paraliż. Jako rozległe zboczenia nerwowe, pozbawione często anatomicznéj podstawy, występują: *Epilepsyja*, *Hypochondryja*, *Hysteryja*, *Katalepsyja*, *Eklampsyja*, *Pląsawica* (ob. te wyrazy); wszystkie wreszcie zboczenia psychiczne tu istotnie należą; stąd nauka o chorobach nerwowych stanowi dziś specyjalną gałąź medycyny. Używa ona środków tych samych, co cała terapija; wielka liczba lekarstw działa bezpośrednio na N. s., jak np. narkotyczne leki. Jednym z najważniejszych środków leczenia zboczeń chorobnych w systemacie nerwowym jest elektryczność (ob. *Elektroterapija*).— Porów. podręczniki anatomii, fizyjologii, histologii, patologii, a specyjalnie dzieła Longeta, Sieczenowa, Józefa Majera, Romberga, Eulenburga i in.

Nerwy, ob. Nerwowy system.

Nerwy w roślinach, ob. liście.

Neryjusz albo **Neri** (Filip, św.), ur. 1515 we Florencyi, odbył studyja filozoficzne i teologiczne w Rzymie, poczém 1548 założył tamże bractwo N. Trójcy, mające na celu wspieranie pielgrzymów (*Confraternita della Santissima Trinita de pellegrini*). Wyświęcony 1551 na kapłana, założył 1567 zgromadzenie *Oratoryjanów* (ob.) i jako najpiérwszy ich przełożony † 1595 r. Ogłoszony za świętego 1622 przez papieża Grzegorza XV, czczony jest przez Neapolitanów za patrona. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 26 Maja.

Nesselmann (Jerzy H.), spółczesny filolog, profesor uniwersytetu w Królewcu, badacz języka i piśmiennictwa litewskiego. Wydał „*De nom. et verb. c. pron. interg. compos. in ling. Sanscr. usitat.*“ (Królewiec 1838); „*Nummor. orient. qui in Acad. Regimont. asserv. definitio*“ (Królewiec 1846); „*Die orient. Münzen d. acad. Münzcabinets in Königsberg*“ (Lipsk 1858); „*Wörterbuch de lithuaischen Sprache*“ (Król. 1851); „*Lithuaische Volkslieder* etc.“ (Berl. 1853); nowe wydanie poematu Donalitiusa (Królew. 1870); „*Thesaurus linguae prussicae*“ (Berlin 1865) i w. in.

Nesselrode, starożytny ród szlachecki, osiadły piérwotnie nad Renem; z biegiem czasu rozdzielił się na dwie linije, z których starsza (N.—*Reichenstein i Landskron*), wyniesiona 1705 r. do godności hrabiowskiéj, wymarła obecnie po mnieczu Z linii młodsiéj (N.—*Ereshoven*), która 1705 otrzymała indygienat i tytuł hrabiowski w Węgrzech, przesiedlili się niektórzy członkowie do Rossyi. Z tych ostatnich wsławił się szczególniéj **Nesselrode** (Karol Robert, hr.), rossyjski minister spraw zagranicznych i kanclerz państwa, jeden z najznakomitszych dyplomatów nowszych czasów, ur. 1780 w Lizbonie, † 1862 w Petersburgu. Wcześnie zamienił karyjerę wojskową na dyplomatyczną; od 1802 r. zostawał przy poselstwie w Berlinie, 1805—06 sekretarz poselstwa w Stuttgardzie, następnie w Hadze, 1807 został radcą poselstwa w Paryżu, i na tém stanowisku zyskał zupełne zaufanie cesarza Aleksandra, który powołał go do kancelaryi państwa i do ministerstwa spraw zagranicznych. Odtąd N. brał udział we wszystkich układach dyplomatycznych, i tak 19 Marca 1813 podpisał konwencyję wrocławską, 15 Czerwca t. r. w Reichenbachu na Szlązku traktat o subsydyje z Angliją, 9 Wrześ. t. r. ułożył wspólnie z Metternichem w Teplitz traktat przymierza pomiędzy Rossyją i Austryją. W kampanii 1814 r. towarzyszył do Francyi cesarzowi Aleksandrowi i podpisał 1 Marca w Chaumont traktat poczwórnego przymierza, następnie w nocy z 30 na 31 t. m. i r. traktował z marszałkiem Marmont względem poddania Paryża. Podpisał daléj 30 Maja 1814 pokój

paryski. Na kongresie wiedeńskim odgrywał jedną z ważniejszych ról. 13 Marca 1815 r. podpisał akt wyjmujący Napoleona z pod prawa a 25 t. m. odnowienie traktatu w Chaumont zawartego. Jako jeden z najdzielniejszych dyplomatów świętego przymierza towarzyszył N. cesarzowi Aleksandrowi na kongresach akwizgrańskim, tropawskim, lublańskim i werońskim. U cesarza Mikołaja cieszył się również wielkiém zaufaniem i 1829 mianowany został wice-kanclerzem a 1844 kanclerzem państwa. Największe zdolności dyplomatyczne pokazał N. w kwestyi greckiéj i wschodniéj; dziełem jego był traktat w Hunkiar-Skelessi (8 Lipca 1833 r.), zapewniający przeważny wpływ Rossyi na losy młodego królestwa greckiego i traktat z 15 Lipca 1840, usuwający Francyją od wpływu na sprawy europejskie. Podczas ruchów rewolucyjnych 1848 i 49 polityka zagraniczna N. była wyczekującą do chwili, którą uważał za stosowną, ażeby przez interwencyją w Węgrzech zjednać Austryją dla interesów Rossyi. Również zręcznie użył ruchów w księstwach nadunajskich, ażeby przez traktat w Bałta Liman powiększyć wpływ rossyjski na Wschodzie. Również starał się wzmocnić osłabłe święte przymierze i przez to zapewnić pokój europejski. W kwestyi wschodniéj 1853 przedstawiał N. politykę pokojową i umiarkowaną, niezdołał jednakże zapobiedz wojnie. W r. 1856 usunął się od spraw publicznych. Autobijografija N. w języku francuskim wyszła po jego śmierci (przekład niemiecki, Berlin 1866). Z małżeństwa swego z Maryją hr. Gurjew pozostawił 2 córki i syna *Dymitra*, radcę tajnego i marszałka dworu, ur. 1816, żonatego z hr. Lidyją Zakrewską, córką generał-gubernatora Moskwy, która mu urodziła 1850 syna *Anatola*.

Nessus, centaur, który za zabranie sobie Dejaniry, zabity został przez Herkulesa strzałą umoczoną we krwi hydry Lernejskiéj. Umierający N. dał Dejanirze swoję szatę, z tém zapewnieniem, że gdy ją mąż jéj na siebie wdzieje, pozostanie jéj wiernym na zawsze. Tymczasem szata ta, krwią N. przesiąkła, spowodowała śmierć Herkulesa.

Nestor, syn Neleusa i Chlorydy, król Pylosu w Messenii, jako starzec przyjął z 90 okrętami udział w wojnie trojańskiéj i jako mąż wielkiego doświadczenia odznaczał się zbawiennemi radami. Jeszcze za czasów Pauzanijasza (150 r. po Chr.) pokazywano mieszkanie N. w Pylos. Od jego imienia nazywają zwykle starszego, doświadczonéj rady mężczyznę, *Nestorem*.

Nestor, najstarszy kronikarz rossyjski i w ogóle słowiański, piszący językiem narodowym. Niemamy innych wiadomości o życiu jego niż te, które sam podał w swéj kronice lub w *Pateryku*. Ur. około 1050, prawdopodobnie w Kijowie, w 17 r. życia wstąpił do klasztoru pieczerskiego i po odbyciu nowicyjatu za opata Stefana, był postrzyżony i wyświęcony na dyjakona; † 1114 (jak zwykle przyjmują, choć niektórzy podają datę ur. na 1066, † zaś około 1146). Oprócz życiorysów opatów i zakonników klasztoru pieczerskiego, napisał N. w języku stanowiącym przejście od starosłowiańskiego do staroruskiego kronikę niezmiernie ważną dla historyi północnéj i wschodniéj Słowiańszczyzny. Widocznie użytkowywał N. z dawniejszych prac historyków byzantyńskich, inne jego źródła są nieznane; wiele opisywał jako spółczesny, o wielu rzeczach zasłyszał opowiadania starych mnichów swego klasztoru, z których w kronice swéj wymienia *Jana Wyszatica*, 90 letniego starca. Daty poczyna podawać od r. 852; opowiadanie kończy na r. 1113, w którym podług badań Bielowskiego rozpoczął pisać swą kronikę. Przedstawienie jest zgodne z duchem czasu, często wtrąca w opowiadanie pobożne uwagi i zdania biblijne; osoby wprowadza najczęściéj mówiące. Tekst piérwotny kroniki N. zaginął i przechowała się ona tylko w licznych, późniejszych odpisach, przekształconych przez dopełnianie lub skracanie. Po raz piérwszy kronika N. wydaną była w Petersburgu 1767, daléj 1781, 1786, 1793, 1795, częścią w Petersburgu, częścią w Moskwie. Z nowszych wydań najważniejsze są: komisyi archeologicznéj petersburgskiéj (w I t. *Polnago sobranija russkich ljetopisiej*), daléj Mikloszycza („*Chronica Nestoris*“, Wiedeń 1860) i Bielowskiego (w I t. „*Monumenta Poloniae historica*“, Lwów 1864). Z przekładów najważniejsze są: na język niemiecki Schlözera „*Russische Annalen*“ (5 t., Göttinga 1802—1809), z uwagami krytycznemi i historycznemi, doprowadzony do r. 980, oraz Müllera „*Altrussische Geschichte nach Nestor*“ (Berlin 1812), z obszernym wstępem Dobrowskiego, doprowadzony do r. 987); na czeski Erbena (Praga 1865); na polski Kotkowskiego (Żytomierz 185), tylko tom I, oraz zupełny Wagilewicza i Bielowskiego w Monumentach.

Nestoryjanie, t. j. zwolennicy Nestoryjusza (ob.), zowie się od piérwszéj połowy V w. sekta kościelna, ściśle oddzielająca w Chrystusie naturę boską od ludzkiéj i dla tego wzbraniająca się nazywać N. M. P. *Bogarodzicą*. Na soborze efeskim 431 oskarżono Nestoryjusza, że on z dwu natur Chrystusa robi dwie osoby i uznano go za kacerza. Gdy w następstwie żądał cesarz od biskupów syryjskich, oraz nauczycieli kwitnącéj szkoły antyjocheńskiéj, ażeby uznali wyłączenie z kościoła Nestoryjusza, usunęli się oni do Persyi i pod Tomaszem Barsumą (489) założyli oddzielny kościół *chrześcijan chaldejskich*. Głowa tego kościoła, piérwotnie biskup z Ktezyfonu, otrzymał nazwę *katholikos*; zformułowanie zaś wyznania wiary nastąpiło na soborze w Seleucyi (500) N. nietylko, że utrzymali się w Persyi, lecz nadto rozszerzyli się w ciągu VI w. we wszystkie strony Azyi, a zwłaszcza w Arabii i Indyi. Zachowali oni uczoność kościoła syryjskiego (najważniejsza ich szkoła była w Nisibis) i byli w Azyi rozprzestrzeniaczami nauki greckiéj. Napróżno papieże Aleksander III, Innocenty IV i Mikołaj IV, starali się pojednać ich z kościołem rzymskim. 1551 nastąpiło rozdwojenie pomiędzy N., z powodu wyboru biskupa; część bowiem uznała za biskupa kapłana Sulakasa, wyświęconego przez papieża Juliusza III pod imieniem Jana, druga zaś kapłana Barmasa. Ta część N., która uznała Sulakasa, połą-

czyła się z kościołem rzymskim, głównie za wpływem Aleksego de Menesis (Alexius Menezius), arcybiskupa Goy, i utworzyła tak zwanych N. połączonych, nazwanych powszechnie *chrześcijanami chaldejskiemi*. Liczą oni około 90,000 wyznawców, uznają zwierzchnictwo papieża i 7 sakramentów, zatrzymali jednak swój dogmat zasadniczy i zachowują obrządek kościoła wschodniego. N. nie zjednoczeni liczą 70,000 wyznawców, uznają tylko trzy sakramenty: chrzest, wieczerzę Pańską i kapłaństwo; duchowieństwo ich może się żenić. Niema pomiędzy nimi ani śladów dawnéj nauki. Zakonnicy i zakonnice nestoryjańscy trzymają się reguły św. Antonijusza. Mają wiele klasztorów, z których głównym jest Hormoz.

Nestoryjusz, patryjarcha konstantynopolski 428—431, osobistość głośna w historyi sporów kościelnych. Wykształcony w Antyjochii, gdzie był prezbyterem, w duchu tamtejszéj szkoły teologicznéj (ob. antyjochejska szkoła), był uczniem Dyjodora z Tarsus i Teodora z Mopsu. Wzbraniał się nazywać N. M. P. „Bogarodzicą“, ponieważ była tylko matką Jezusa jako człowieka, przez co dał powód do oskarżenia, że rozdziela w Chrystusie dwie natury i zaprzecza prawdziwego Bóstwa Chrystusa. Na naleganie Cyrylla Aleksandryjskiego został przez sobór efezki 431 uznany za heretyka i zrzucony z urzędu, † około 440 na wygnaniu, opuszczony z tchórzostwa przez większość swych zwolenników (ob. Nestoryjanie).

Nestroy (Jan Nep.), aktor i komedyjopisarz niemiecki, ur. 1802 w Wiedniu, pracował od r. 1831 jako aktor w Wiedniu, potém od r. 1854 dyrygował teatrem Karola tamże; † 1862. Doskonały i powszechnie lubiany aktor w rolach komicznych, więcéj się nierównie zasłużył jako autor wielu krotochwil i sztuk czarodziejskich, z których np. „*Lumpacivagabundus*“ (*Galganduch* czyli *Trójka hultajska*), „*Zu ebener Erde und im ersten Stock*“, utrzymują się dotąd jeszcze na wielu scenach niemieckich i zagranicznych.

Netscher (Kacper), słynny malarz niderlandzki, ur. 1639 w Heidelbergu, wykształcił się w Holandyi i † 1684 w Haadze. Malował po mistrzowsku obrazy rodzajowe. N. należy do najcelniejszych malarzów XVII w. Słynął szczególniéj z nieporównanego sposobu malowania szat materyjalnych. Biały atłas i aksamit w sukniach i draperyjach, oraz wełniste kobierce tureckie odznaczają się prawdą łudzącą. Dwaj jego synowie: *Teodor* **Netscher**, ur. 1661, † 1732 i *Konstanty* **Netscher**, ur. 1670, † 1722 byli również znakomitymi malarzami.

Netta, rz. w królestwie polskiém, gub. suwalskiéj, wypływa z jeziora Necko, stanowi część komunikacyi kanała augustowskiego i wpada do rz. Biebrzy.

Nettelblatt (Krzysztof), historyk, rodem z Sztokholmu, żyjący od 1696—1775, wydał ważne dla dziejów Kurlandyi dzieła: „*Fasciculus rerum Curlandicarum*“ (Rostok 1729) i „*Anecdota Curlandiae praecipue territorii et episcopatus Piltensis*“ (Lipsk 1736).

Nettement (Alfred), legitymistyczny pisarz francuski, ur. 1805 w Paryżu, † 1869 tamże. Najprzód wystąpił z krytykami literackiemi w „*Universel*“, następnie umieszczał rozmaitéj treści artykuły chciwie czytane, w dziennikach: „*Quotidienne*“ i „*Variétés de lundi*“ a potém w tygodniku „*Mode*“, w którym pisywał z wielkim talentem przeciw dynastyi Lipcowéj. Po rewulucyi Lutowéj założył dziennik „*L'opinion publique*“ i bronił zasady legitymizmu. W tymże kierunku występował jako członek ciała prawodawczego. Z dzieł jego większych rozmiarów, oprócz mnóstwa innych prac historycznych, bijograficznych i literacko-krytycznych, wymieniamy: „*Histoire de la révolution de Juillet*“ (2 t. Paryż 1833); *Histoire de la litterature française sur la royauté de Juillet*“ (2 t. Paryż 1854), główne jego dzieło; „*Histoire de la restauration*“ (8 t. Paryż 1860—62).

Netto, ob. Brutto.

Neuf Germain, malarka, zwana też *de Neugermain*, kopijowała wybornie obrazy szkoły flamandzkiéj; bawiąc czas jakiś w Warszawie, wykonała kilka obrazów olejnych dla króla Stanisława Augusta.

Neufchâtel albo *Neuenburg*, kanton szwajcarski, utworzony z księstwa Neufchâtel i hrabstwa Valengin, leży w południowo-zachodniéj Szwajcaryi, pomiędzy kantonami: Berneńskim, Fryburgskim, Waadt i Francyją, i obejmuje 14,7 mil kw. z ludnością 97,286 m., po większéj części wyznania reformowanego. N. stanowi krainę przerzniętą kilku odnogami gór Jura i zroszoną wodami jeziora Neufchâtelskiego ($6\frac{1}{2}$ mil długie a $1\frac{1}{2}$ mili szerokie); posiada grunta po większéj części urodzajne, sprzyjające hodowli bydła, i ma przemysł fabryczny bardzo rozgałęziony, mianowicie pod względem zegarmistrzostwa, koronek i wyrobów tkackich, bawełnianych. N. posiadał niegdyś własnych hrabiów; w roku 1503 przeszedł drogą sukcesyi do francuskiéj rodziny Longueville, a po jéj wygaśnieniu w r. 1707 odziedziczył go król pruski. W r. 1806 Prusy ustąpiły N. Francyi, ale w r. 1814 znowu go odzyskały, przyczém należał on także do Zjednoczonych Stanów Szwajcaryi. Po starciach zaszłych między rojalistowskiém a republikańskiém stronnictwem przyszło r. 1848 do jawnego wybuchu, skutkiem którego wprowadzony tu został ostatecznie rząd republikański, a związek z Prusami stanowczo był zerwany. Dopiero jednak w dniu 26 Maja 1857 Prusy zrzekły się ostatecznie zwierzchnictwa nad Neufchâtelem.—Porów. Majera „*Geschichte des Fürstenth. Neuenburg*“ (Tubinga 1857).—Miasto *Neufchâtel*, położone przy ujściu rz. Seyon do jeziora Neufchâtelskiego, u stóp góry Jura, otoczone pięknemi willami i winnicami, liczy 13,200 m., posiada starożytny zamek i wiele fabryk.

Neufeld (Konrad), rodem z Gdańska, rektor szkoły w Królewcu, żyjący od 1623—56 r., oprócz wielu rozpraw filozoficznych i teologicznych, wydał oddzielnie: „*Vindiciae Manuelis Prutenici*“ (Król. 1652) i „*De octavo miraculo mundi*“ (tamże 1653).

Neufeld (Jeremijasz Ernest), nadworny lekarz Auguita III i Stanisława Augusta, ur. 1721 w Zdu-

nach, † 1773 r. w Lesznie, gdzie był fizykiem powiatowym. Wydawał czasopismo medyczne p. t. „*Primiciae physicomedicae ab iis in qui Poloniae et extra eam medicinam faciunt*“ (1-szy tom w Lesznie, dwa następne w Cylichowie 1750—53). Oprócz tego wydał: „*De genesi caloris februm intermittentium*“ (tamże 1743) i in.

Neufeld (Daniel), pisarz spółczesny polski w zakresie judaizmu, ur. 1814 w Praszce, zajmował się najprzód w mieście rodzinném, potém w Częstochowie nauczycielstwem do r. 1861, w którym przybywszy do Warszawy, wydał „*Wielki Sanhedryn paryski* i t. d.“ Od 5 Lip. t. r. zaczął wydawać pismo tygodniowe p. t. „*Jutrzenka, tygodnik dla Izraelitów polskich*“, które wychodziło do r. 1871. W r. 1863 wydał tłumaczenie dwu piérwszych tomów „*Pięcioksięgu Mojżesza*“, wraz z komentarzem; „*Urządzenie konsystorza żydowskiego w Polsce*“, oraz „*Modlitewnik dla żydów Polaków*“.

Neugebauer (Salomon), piszący się *de Cadano*, historyk, rodem z Prus, był rektorem szkoły w Kocku i † 1615 r. Oprócz innych prac swoich ogłosił drukiem: „*Historiae rerum polonicarum Libri V*“ (Frankfurt 1611); jestto historyja Polski do r. 1444, którą autor doprowadziwszy później do 1586, wydał razem z poprzednią p. t. „*Historia rerum polonicarum concinnata et ad Sigismundum III usque deducta. Libri X*“ (Hannower 1618); „*Moscovia, hoc est de origine, situ, regionibus, moribus Moscoviae Commentarius*“ (Gdańsk 1612); „*De re nummaria Polonorum*“ i „*De vectigalibus regis Poloniae*“, umieszczone w Zbiorach Elzewirskich.

Neugebauer (Ludwik Adolf), współczesny lekarz polski, ur. 1821 r. w Dojutrowie pod Kaliszem; medycynę studyjował w Wrocławiu, oddawszy się głównie akuszeryi; do r. 1849 był lekarzem w klinice położniczéj w Wrocławiu i od r. 1849 do 57 praktykował w Kaliszu, skąd powołany został do Warszawy na profesora anatomii, później akuszeryi w akad. med. chir. w Warszawie i na lekarza ordynującego w szpitalu św. Ducha; obecnie jako docent wykłada w uniwersytecie warszawskim choroby kobiet. Ulepszył niektóre sposoby operacyj gynekologicznych, podał kilka nowych narzędzi i oprócz wielu rozpraw ogłosił: „*Morphologie der menschlichen Nabelschnur*“ (Wrocł. 1858); „*Anatomija opisowa ciała ludzkiego podług Józefa Hyrtla*“, wraz z J. F. Nowakowskim (3 t., Warsz. 1860—65); „*Wykład akuszeryi*“ (tamże 1861 i 1873); „*Nowy sposób robienia krwawego szwu krocza i sromu*“ (tamże 1869) i in.

Neuhaus, cieplice w południowéj Styryi, w bliskości miasta Cilli; posiadają bardzo małą ilość stałych części składowych, ślady kwasu węglanego, temperaturę 28° R. Prócz wód znajduje się tu zakład leczenia żentycą.

Neuhof (Teodor, baron), pod imieniem Teodora I król Korsyki, ur. 1686 w Metz, syn dowódcy gwardyi biskupiéj w Münster. Uciekłszy z Kolonii, z powodu odbytego pojedynku, wszedł jako oficer do służby hiszpańskiéj i popadł w Afryce w ręce Maurów. Potém został tłumaczem przy deju algierskim i sprawował te obowiązki przez lat 18; w r. 1735 dowodził posiłkowemi wojskami Algieru, wysłanemi w pomoc wyspie Korsyce, pragnącéj wydobyć się z pod opieki Genui. Korsykanie ogłosili go 1736 królem pod imieniem Teodora I; lecz kiedy Genueńczycy przy pomocy wojsk francuskich znowu owładnęli wyspą, N. musiał w ucieczce szukać ocalenia i † 1756 w Anglii w największym niedostatku.—Porów. Varnhagen von Ense „*Biographische Denkmale*“ (t. 1, 2 ed. Berl. 1845).

Neuilly, miasto nad rz. Sekwaną o pół godziny na zachód od Paryża położone, ma około 20,000 m., słynie z swego pięknego mostu i wspaniałych willi; największą atoli ozdobą tego miejsca był letni pałac Ludwika Filipa, w znacznéj części zburzony 25 Lutego 1848 przy zawichrzeniu ludowém.

Neukomm (Zygmunt), kompozytor niemiecki, ur. 1778 roku w Salzburgu, uczeń Michała i Józefa Haydnów, został 1804 dyrektorem opery niemieckiéj w Petersburgu, był w latach 1816—21 nauczycielem księcia Dom-Pedra w Rio-Janeiro, później przebywał z księciem Talleyrandem po większéj części w Londynie i † 1858 w Paryżu. Kompozycyje jego kościelne na orkiestrę i pianoforte odznaczają się wielką gruntownością i wypracowaniem.

Neumy, znaki muzyczne używane w wiekach średnich przed wynalezieniem nut, składające się z kropek, kresek, haczyków it. p. N. jest także nazwą szeregu tonów, które bez słów przyczepiano do końców śpiéwu kościelnego.

Neumann (Karol Jerzy), lekarz niemiecki, urodz. 1774 w Gera, od 1818—28 drugi dyrektor szpitala „Charité“ w Berlinie i profes. tamecznéj kliniki, † 1850 w Trewirze. Z licznych jego dzieł najważniejszem jest „*Specielle Pathologie und Therapie*“ (2 wydan., 4 t., Berlin 1837—38). N. znany jest także jako autor licznych pieśni studenckich.

Neumann (Karol Fryderyk), oryjentalista i historyk niemiecki, ur. 1798 r. w Reichenaunsdorf pod Bambergiem, od 1822—25 profesor gimnazyjum w Speier, a od 1831—52 w Monachijum, 1863 przeniósł się do Berlina, gdzie † 1870. N. brał żywy udział w sprawach politycznych 1847 i 1848. W celach naukowych zwiedził Chiny i zgromadził piękną biblijotekę chińską. Oprócz wielu tłumaczeń z języków armeńskiego i chińskiego, ogłosił pomiędzy innemi: „*Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*“ (Lipsk 1833); „*Beiträge zur armen. Literatur*“ (Monach. 1849); „*Die Völker des südl. Russlands*“ (Lipsk 1847); „*Geschichte des angl.-chines. Kriegs*“ (Lipsk 1846); „*Geschichte des engl. Reichs in Asien*“ (2 t., Lipsk 1857); „*Ostasiat. Geschichte*“ (Lipsk 1861); „*Geschichte der vereinigten Staaten von Amerika*“ (3 t., Berlin 1863—66). Umieszczał także wiele cennych rozpraw w pismach czasowych.

Neumann (Albert Konstanty), zasłużony pracownik na polu gimnastyki leczniczéj, ur. 1803 w Marienwerder, był od r. 1831 fizykiem powiatowym w Strasburgu w Prusach zachodnich, a od r. 1845 w Grudziądzu. W 1851 zapoznał się w Sztokholmie, Londynie i Petersburgu z systemem gimnastyki leczniczéj Linga i w roku 1853 urządził tego ro-

dzaju zakład w Berlinie. Z dzieł jego, w których usiłuje gimnastykę oprzeć na anatomii i fizyjologii, ważniejsze są „*Die Heilgymnastik*“ (2 wyd., Lipsk 1857); „*Das Muskelleben des Menschen*“ (Berlin 1855); „*Lehrbuch der Leibesübung des Menschen*“ (2 t., tamże 1856); „*Grundzüge einer vergleichenden Therapie*“ (Berlin 1863).

Neumann (Karol Gotfryd), znakomity matematyk niemiecki, syn Frańciszka Ernesta N., profesora fizyki i mineralogii, ur. w Królewcu 1832, † 1874; matematykę studyjował w mieście rodzinném; w 1858 habilitował się jako docent w Halli, 1863 został prof. w Bazylei, 1865 w Tubindze, 1869 w Lipsku. Ogłosił mnóstwo ważnych rozpraw, obejmujących najtrudniejsze zadania matematyki i fizyki matematycznéj, jak: „*Losung des allgemeinen Problems über den stationärn Temperaturzustand einer homogenen Kugel*“ (1861) i rozwinięcie tegoż zadania dalsze (1862) „*Ueber die Entwickelung einer Function mit imaginärem Argument nach den Kugelfunctionen erster und zweiter Art.*“ (1862); „*Die magnetische Drehung der Polarisationsebene des Lichts*“ (1863); „*Die Umkehrung der Abelschen Integrale*“ (1863); „*Vorlesungen über Riemanns Theorie der Abel'schen Integrale*“ (1865) i w. in.

Neumark, m. w Szlązku, na drodze z Lignicy do Wrocławia, było najpierwszém, które książę szląski Bolesław urządził podług prawa magdeburgskiego; ma 5,400 m. To miasto, zwane dawniéj Środc, dało nazwę *prawu średzkiemu*.

Neuralgija, ob. Nerwoból.

Neurologija, nauka u systemacie nerwowym, mianowicie o jego budowie anatomicznéj.

Neuroza, w ogóle każda choroba nerwowa.

Neury, wedle Herodota, sąsiadowali z Budynami czyli Bondynami (Wendami wedle Ossolińskiego i K. Szulca), a ich ziemię Dniestrowe jezioro oddzielało od Scytyi. Gdy u Budynów było miasto Gelonos (Welinana Arabów, Wołyń, u Ptolomeja Igyllones), najoczywiściéj sadyby Neurów przypadają na porzecza Wisły i najbliższe jéj wody. Dowodem tego podanie Tacyta, że Nahanarvali, t. j. redupli-kowane (Nah-a-narv-) i nowym sufiksem (a—li) opatrzone Neury są plemieniem Ligijów (Ptolomeja Lingii, Nestora Lachy, dzielące się na Pomorzan, Mazurów, Lutyków i Polan). W tych okolicach płyną rzeki Narew, Nur, Nurzec, Nyr, w Gnieźnie czczono bóstwo śmierci Nua (Długosz), z którego przez stopniowanie powstała forma sufiksowa Navari (Ptoloméj) i Neuri, i Tacytowe Nahanarvali. Kętrzyński wywodzi je od sanskr. *niri* woda, którytoż piérwiastek w słow. ma znaczenie lądu i wody. Należy wszelako pamiętać że *nawije* (Nestor s. a 1091 od zachodu z Polski idące) istoty morzące w Połocku, pokrewne z Nua gnieźnieńskim, przypominają indyjskiego devasa Naçus, ducha śmierci, któremu są najbliższe Danuva, synowie Danu, duchy ciemności i suszy. Imię tych ostatnich odbija się w Danove, drugiéj nazwie krainy między Narwią a rz. Łęg, około Galindyi (ob.) leżącéj, a zwanéj Jaźwież (Getia, Datia). U tego ludu w norach żyjącego (stąd zwani borsukami, Prussi jaźwieżą), i już stąd godnego nazwy Neurów, jeszcze w XII wieku żywą była wiara w metampsychozę, któréj wynikłością musi być cześć zmarłych, t. j. nawijów (por. nawskij albo rachmańskij wełykdeń, t. j. wielkanoc nieboszczyków, t. j. nawi z sufiksem szczyk, u Hucułów i na Wołyniu). W téj to czci rozszerzonéj znów za Herodota na całą Ligiję nadwiślańską, wyznawcy Nui, naioci-Naçusa (porów. greck. nekys, nekros) wzięli miano Neurów, na wzór Hawelan (Ajlukones Ptolomeja, Helvecones Tacyta), który od swego bóstwa Stedze, Stado v. Stodor (ob. Jul) zwali się Godoranami, gdy np. Wolini od Retry, czczonego w Radegoście, mianowali się Retarami i t. d.

Neusatz, ob. Nowy Sad.

Neusiedler (po węg. Fertö), jezioro w zach. Węgrzech, położone między komitatem oedenburgskim i wieselburgskim; jest 4 mile długie, $1^1/_2$ mili szerokie i obejmuje $6^1/_2$ m. kw. powierzchni. Woda jego słonawa, obfitą jest bardzo w ryby, a gęstą trzciną zarosłe brzegi są schronieniem dla wielkiéj ilości ptastwa wodnego. Z trzech stron otaczają je liczne winnice, dostarczające wybornych jagód.

Neuss, m. pow. w pruskiéj regencyi düsseldorfskiéj, połączone z Renem za pomocą kanału Erft albo Hafft; 12,600 m., piękny gotycki kościół katedralny ś. Kwiryna i liczne fabryki. Jestto ważny punkt handlu zbożowego dla prowincyi nadreńskiéj.

Neustadt, nazwa bardzo wielu miast niemieckich z których celniejsze są: N. czyli *Wienerisch-Neustadt* w Austryi właściwéj, nad rz. Fischa i Kehrbach, 15,000 m. zamek, szkoła wojskowa i liczne fabryki.— *Neustadt-Magdeburg*, miasto fabryczne, o $^1/_2$ godziny drogi od Magdeburga, ma 17,300 m.— *Mährisch* N., ob. *Unczow*.—*Neustadt an der Metau* ob. *Nowe miasto*.—*Neustadt* w Węgrzech, ob. *Nagy-Banya*.—*Neustadt an der Hardt* w Bawaryi Nadreńskiéj, ma 8,600 m. i w pobliżu piękny zamek Hambach.—*Neustadt Eberswelde*, w obwodzie pruskiéj regencyi poczdamskiéj, nad kanałem Finow; ma 8,200 m. znakomitą szkołę leśniczą i źródło wody żelazno-słonéj.

Neustrelitz, stolica wielkiego księstwa Mecklemburg-Strelitz, pomiędzy dwoma jeziorami Zierker i Glombeckersee; rezydencyja naczelnych władz krajowych, ma 8,500 mieszkańców i pałac wielkoksiążęcy.

Neustryja, czyli Francyja zachodnia. Tak się nazywała zachodnia część państwa Franków w przeciwstawieniu z częścią wschodnią, *Austrazyją* (ob.).

Neutra, ob. Nitra.

Neutralność, tak w prawie międzynarodowém nazywają zachowanie się państwa, kiedy to podczas sporu lub wojny między drugiemi państwami nie bierze w niéj udziału i ani pośrednio ani bezpośrednio nie wspiera żadnéj ze stron spór wiodących. Tego wymaga teoryja prawa międzynarodowego; wyznać jednak trzeba, że prawo obowiązujące, prawo pozytywne europejskie przedstawia właściwości, które z ogólną zasadą N. pogodzić jest

trudno. Tak np. rozróżniają w Europie N. *zupełną*, gdy państwo ją przyjmujące zaciąga zobowiązanie całkowitéj bezstronności względem państw wojnę prowadzących, i N. *niezupełną*, kiedy państwo ją wybierające zobowiązało się uprzednio traktatami do udzielania jakiejś pomocy jednéj ze stron wojujących. Odróżniają także N. *ogólną*, rozciągającą się na całe terytoryjum państwa od N. *cząstkowéj*, ograniczonéj do pewnéj prowincyi (Luksemburg od 1867), lub pewnéj kategoryi osób i t. d. N. lub udział w wojnie wybierane są przez mężów stanu najczęściéj według widoków korzyści lub niekorzyści, jakie każde dla państwa przedstawia. Każde państwo ma w zasadzie zupełną władzę pozostawania nautralném, lub nie, i jeżeli samo N. dobrowolnie wybiera, to ona zwie się *zwykłą*, *prostą* N. (Neutralité naturelle, Neutralité simple); częstokroć jednak państwo zobowiązało się uprzednio do pozostawania w N. na wypadek wojny dwu innych państw i taką N. nazywają *umowną* (Neutralité conventionelle); może jeszcze być N. *przymusowa*, obowiązkowa, gwarantowana przez inne państwa (Neutralité obligatoire), jakiéj np. używa w Europie Belgija i Szwajcaryja. Piérwszym obowiązkiem neutralnego państwa jest być bezstronném zupełnie względem wojnę prowadzących, a z tego wynikają inne szczegółowe prawidła postępowania, jako to: niewolno dostarczać wojska, okrętów ani materyjałów wojennych żadnéj ze stron spór wiodących, niewolno dopuszczać werbunku, zakładania magazynów, odbywania przemarszów, dawania przytułku wojsku bez rozbrojenia takowego i t. d. Państwa *neutralne* mają w ogóle względem stron wojujących też same prawa, jakie im i przed wojną służyły. Terytoryja ich są nietykalne, a w razie wkroczenia wojsk jednéj ze stron wojujących w swe granice, państwo neutralne ma prawo wojsko rozbroić i internować. Okręty neutralne mogą swobodnie do portów państw wojnę prowadzących zawijać, byle tylko te porty nie były blokowane i okręty nie zawierały kontrabandy wojennéj. Por. Samhabed'a „*Ueber Rechte und Verbindlichkeiten neutraler Nationen*“ (Würzburg 1791); Hautefeuille'a „*Des droits et des devoirs de nations neutres en temps de guerre maritime*“ (Paryż 1848).

Nevada, dawniéj hrabstwo w stanie Kalifornii, od 1864 stan wolny w związku Stanów Zjednoczonych Ameryki Pułnocnéj, ma 5,272 mil kw.; obfituje w rtęć, srebro, ołów, złoto, sól, zboże, kartofle, bydło, konie, owoce i t. d. Ludność, złożona przeważnie z przybyszów poszukujących złota, wynosiła w 1870 r. 42,490 m. N. wysyła na kongres do Waszyngtona 2 senatorów i 1 deputowanego, dzieli się na 10 hrabstw i za stolicę ma miasto Carson City.

Nève (Feliks Jan Chrzciciel Józef), oryjentalista belgijski, ur. 1816 w Ath. Odbywał studyja w Lowanijum, Bonn, Monachijum i Paryżu, od 1841 wykłada literaturę starożytną i języki wschodnie w Lowanijum. Jest także członkiem akademii belgijskiéj. Z dzieł jego wymieniamy najważniejsze: *Introduction à l'histoire générale des litératures orientales*“ (Lowan 1845); „*Le Bouddhisme, son fondateur et ses écritures*“ (Paryż 1853); „*L'église d'Orient et son histoire*“ (1860); „*Calidasa*“ (1864); „*Le sanscrit et les études indiennes*“ (1865); „*Atmabadha, ou de la connaissance de l'esprit*“ (1866) i t. d.

Nève (Jan de), adjunkt uniwersytetu wileńskiego do wykładu języka francuskiego, wydał „*Grammaire française démonstrative divisée en parties à l'usage des Polonais*“ (Wilno 1826); „*Piérwsze początki gramatyki francuskiéj, zastosowane do ćwiczeń w czytaniu dla użytku poczynających*“ (tamże 1826), oraz „*Lexicographe*“ (tamże 1829).

Nevers, m. gł. departamentu fr. Nièvre w dawnéj prowincyi Nivernais, przy ujściu rzeki Nièvre do Loary, rezydencyja biskupa, z lud. 20,600. Posiada katedrę i starożytny zamek książąt Nevers. Już za czasów Cezara było N. ważnym punktem strategicznym pod nazwą *Noviodunum* w kraju Eduów, późniéj zwało się *Nevirnum*, następnie *Nivernum*, od 506 roku było stolicą biskupią. W wiekach średnich posiadało własnych hrabiów *Nivernais*, po których wygaśnięciu hrabstwo N. w 1538 wyniesione zostało do godności księstwa. Piérwszy książę N. z domu Kliwii poślubił księżniczkę Bourbon-Vendôme. Wnuczka jego Henryka, księżniczka Kliwii, wyszła 1565 za Ludwika Gonzagę, księcia Mantui, który został późniéj gubernatorem Szampanii. Siostra tego księcia *Maryja Ludwika* (ob.) była królową polską. Jego wnuk, Karol III, odprzedał księstwo N. 1659 r. kardynałowi Mazariniemu, który znowu przekazał je sukcessyjnie siostrzeńcowi swemu Filipowi Julijanowi Mancini. Ostatnim, czwartym, księciem N. był *Ludwik Bourbon Mancini-Mazarini*, ur. 1716, który sprawował kilka ważnych poselstw zagranicą, potém był ministrem i z powodu życzliwości swéj i przychylności dla króla francuskiego w 1793 wtrącny został do więzienia, † 1798. Pisma jego: „*Oeuvres*“ wyszły w Paryżu 1796 (8 tomów), a po śmierci „*Oeuvres posthumes*“ (2 t., 1807).

Neville, znany w dziejach angielskich ród szlachecki, wyprowadzający swą nazwę od Uchtreda (1016), anglosaskiego hr. Northumberlandyi, potomek którego Robert Fitz-Maldred, pan na Raby w hrabstwie Durham, pojął w małżeństwo około 1200 r. spadkobierczynię bogatego barona normandzkiego, Izabelę de *Neville*, i od niéj wziął swe nazwisko. Prawnuk jego *Ronulf de Neville* († 1331) wszedł 1294 do izby wyższéj jako *lord* N.— Jego syn *Ralf*, drugi *lord Neville*, towarzysz broni Edwarda III, † 1367 roku. Wnuk ostatniego *Ralf Neville*, piérwszy *hrabia Westmoreland* (ur. 1397, † 1425), zostawił 10 synów i 12 córek, z których najmłodsza, Cecylija, była żoną Ryszarda Plantageneta, księcia York, a matką Edwarda IV i Ryszarda III. Najstarszy jego syn *Ryszard Neville*, hr. Salisbury, w wojnach dwu róż występował po stronie domu York, lecz wzięty 24 Grudnia 1460 roku w bitwie pod Wakefield do niewoli, został bezzwłocznie ścięty. Najstarszy syn jego zasłynął w dziejach Anglii jako hr. Warwick (ob.); drugi syn, *Jan Neville*, również głowa stronnictwa York, mianowany 1464 hr. Nor-

thumberland, a 1476 margrabią Montaga, przeszedł z bratem swym do stronnictwa Lancaster, z zamiarem strącenia z tronu Edwarda IV, a osadzenia na nim Henryka VI i poległ w Kwietniu 1471 pod Barnet. Syn jego *Jerzy Neville*, wyniesiony r. 1469 do godności księcia Bedford, straciwszy majątek i tytuły, † 1483. — *Karol Neville*, szósty hr. Westmoreland, jako współuczestnik w powstaniu Tomasza Percy, hr. Northumberlandu, przeciwko Elżbiecie, został 1570 skazany na banicyję i umarł w Holandyi. Trzeci syn pierwszego hrabiego Westmoreandu, *Wilhelm Neville*, został przez małżeństwo r. 1429 lordem Fauconberg, a 1461 r. hrabią Kent i wielkim admirałem; † 1462 bez potomstwa w linii męskiéj. Czwarty syn, *Edward Neville* otrzymał w posagu baroniję Abergavenny i † 1476 r. Ponieważ jego prawnuk *Henryk Neville*, czwarty lord Abergavenny, tylko jednę pozostawił córkę, przeto parostwo Abergavenny przeszło na jego brata stryjecznego *Edwarda Neville* († 1589). *Jerzy Neville*, piętnasty lord Abergavenny, został 1784 wicehrabią Neville i hrabią Abergavenny i † 1785. Wnuk jego *Wilhelm Neville*, piąty, teraźniejszy hrabia Abergavenny, ur. 1792, jest duchownym kościoła anglikańskiego. Z linii żeńskiéj należy do tego rodu *Ryszard Neville Griffen*, lord Braybrooke, (ur. 1783, † 1858), znany archeolog i wydawca pamiętników Samuela Pepys. Najstarszy jego syn i dziedzic parostwa *Ryszard Cornwallis Neville* (ur. 1820, † 1861), zasłużył się jako badacz starożytności dziełem „*Saxon obsequies*“ (Londyn 1853). Brat tego ostatniego, *Karol Cornwallis Neville*, ur. 1823 r., odziedziczył po nim tytuły i godność para.

New.... imiona własne krajów lub miast, zaczynające się od téj zgłoski, a tu nie zamieszczone, ob. pod *Nowy....*, *Nowa* i t. p.

Newa, rzeka w Rossyi, wypływa z południowo-zachodniego krańca jeziora Ładogi, opływa półokręgiem Petersburg, dzieli się na trzy główne rękawy: *Wielką* i *Małą Newkę* oraz *Małą N.* i niedaleko od zachodniéj części Petersburga wpada do odnogi Fińskiéj. Długa 60 wiorst, głęboka 5—2½ sążni, szeroka od 150—300 sążni; bieg ma bystry. Spławna na całéj przestrzeni dla dość wielkich statków; z powodu jednak płytkiego ujścia okręty kupieckie nie mogą dopływać do Petersburga i składają ładunek w Kronsztadzie. Zamarza w połowie Listopada, puszcza dopiéro w połowie Kwietnia. Wylewy, zwłaszcza pod zimę, są częste i niebezpieczne: wodę ma czystą lecz niezdrową dla nieprzyzwyczajonych.

Newcastle, czyli **N.** *upon Tyne*, stolica ang. hrabstwa Northumberland, nad rzeką Tyne, ma port i 128,140 mieszk., i posiada liczne fabryki, a głównie huty szkła i żelaza. W pobliżu znajdują się niewyczerpane kopalnie węgla. W skutek ułatwionych komunikacyj wodnych, handel i przemysł stoją tu na bardzo wysokim stepniu. Wielkie warsztaty okrętowe rozciągają się na ogromnéj przestrzeni po obu brzegach rzeki Tyne.

Newcastle, m. w ang. hrabstwie Stafford, nad rz. Trent, ma 11,200 m.

Newcastle (Tomasz Pelham-Holles, książę de) mąż stanu angielski, ur. 1694, najstarszy syn lorda Pelham de Loughton, adoptowany przez swego stryja Johna Holles, ks. Newcastle i hr. Clare, otrzymał po nim 1711 r. rozległe posiadłości, przynoszące rocznego dochodu 30,000 funt. szterl.; wyniesiony został 1714 do godności wicehr. Pelham i hr. Clare, a 1715 margr. Clare i ks. Newcastle. Wyćwiczony już od młodości w intrygach politycznych, występował po stronie Whigów, był za Walpole'a ministrem, a późniéj prezesem gabinetu; † 1768 nie zostawiwszy po sobie potomstwa w linii prostéj; tytuł zatém księcia N. przeszedł na jego synowca *Henryka Fiennes Clinton*, dziewiątego hr. Lincoln (ur. 1720, † 1794), którego syn i spadkobierca, *Henryk Pelham Fiennes Pelham-Clinton*, książę Newcastle, ur. 1785, † 1851 r. występował jako fanatyczny tory's i przeciwnik bilu reformy.—Jego syn najstarszy *Henryk Pelham Pelham-Clinton*, książę Newcastle, ur. 1811, aż do śmierci ojca hrabia *Lincoln*, wszedł 1832 r. do izby niższéj, należał do stronnictwa Roberta Peela, w latach 1832—35 i 1841—1846 był członkiem gabinetu tegoż ministra, potém 1854 r. gabinetu Aberdeen, lecz w roku 1855 ustąpił z urzędu ministra wojny, jako obwiniony o niedbałe zaopatrywanie potrzeb armii angielskiéj. Od r. 1859 aż do śmierci zaszłéj 1864 zarządzał ministerstwem osad.

Newel, m. pow. gub. witebskiéj, niegdyś silna twierdza, którą r. 1580 król Stefan Batory opanował, nad wielkiém jeziorem, połączoném z rz. Łowatem, liczy obecnie około 5,000 m.— *Newelski powiat* ma na przestrzeni 2,557½ w. kw. przeszło 67,300 mieszkańców.

Newhaven, miasto główne północno-amerykańskiego stanu Connecticut, nad Long-Island-Sund; ma 50,860 m., szkołę główną, liczne fabryki, port i prowadzi bardzo rozległy handel.

New-London, miasto i port w stanie północnéj Ameryki Connecticut, nad rz. Thamel, o godzinę drogi od jéj ujścia do zatoki Long-Island-Sund, liczy 10,000 m.

Newlin (herb). Na tarczy w polu błękitném strzała żelazcem w górę obrócona; przez środek jéj idzie krzyż, a po obu stronach gwiazda. Na hełmie skrzydło orle przeszyte strzałą i w prawą stronę tarczy zwrócone.

Newman (Jan Henryk), teolog angielski katolicki, ur. 1801 w Londynie; wcześnie dał dowody talentu i zamiłowaniu nauk. Będąc jeszcze uczniem pisywał poezyje i utwory dramatyczne. Od 1817 studyjował w Trinity college w Oxfordzie literaturę klasyczną i matematykę; od 1822 follow kolegijum oryjelskiego, po dojściu do wymaganych przez prawo lat dał się wyświęcić na księdza. Należał wtedy do tak nazwanéj w kościele anglikańskim szkoły ewangielickiéj lub pijetystycznéj, która jednak nie zadowolniła jego poetycznego umysłu, i dla tego wkrótce zbliżył się do zasad wyższego kościoła. Opierając się na głębokich studyjach ojców kościoła, zaczął rozwijać tendencyje, które wywołały wielkie zamieszanie w urzędowym kościele anglikańskim. Spółpracownika znalazł w przyjacielu

swém Puseyu, profesorze uniwersytetu; ten ulegając wpływowi N. przyjął system religijny, któremu później nadał swe nazwisko (ob. Puseizm). W r. 1833 obaj przyjaciele wydali piérwsze „*Tracts for the times*“. Wkrótce potém N. ogłosił dzieło „*The Arians of the fourth century*“ (Londyn 1834), mogące być uważanem za manifest głoszonego przezeń kierunku religijnego. Konsekwencyje nauk N. stawały się coraz widoczniejszemi i puseici poczęli tłumnie przechodzić na katolicyzm; 1843 władza zawiesiła Puseya w obowiązkach kaznodziei. N. po dłuższém wachaniu się odłączył się w Październiku 1845 od kościoła anglikańskiego i podczas podróży do Rzymu wyświęcony był na kapłana zgromadzenia oratoryjanów. Po powrocie do Anglii z zapałem starał się o zjednanie dla kościoła katolickiego jak największéj liczby zwolenników. W dziele „*Letters on certain difficulties felt by Anglicans in submitting to Rome*“ (Londyn 1850), zbija zarzuty stawiane przyjęciu zwierzchnictwa papieża; następnie w konferencyjach, licznie nawiedzanych, wykazuje słabe strony protestantyzmu (*„Discourses addressed to mixed congregations*“ (Londyn 1850). Mianowany 1853 rektorem uniwersytetu katolickiego w Dublinie, złożył ten urząd 1859, ażeby przyjąć zwierzchnictwo nad zakładem wychowawczym w Edgbaston pod Birmingham. Oprócz wymienionych wydał: „*Parochial Sermons*“ (6 t.); „*Essay on ecclesiastical miracles*“; *Essay on development of christian doctrine*; „*Discourses on university education*“; „*Office and work of universities*“; „*Lectures on the Turks*“; „*Loss and gain*“; „*Callista*“; „*Apologia pro vita sua*“, odpowiedź prof. Kingsley (Londyn 1864); „*History of my religious opinions*“ (t. 1865); „*A letter the Rev. E. B. Pusey on his recent Eirenicon*“ (t. 1866) i in. — **Newmann** (Frańciszek Wilhelm), młodszy brat poprzedniego, publicysta, historyk i filozof angielski, ur. 1806. Ukończywszy uniwersytet oxfordzki, podróżował 1830—1833 po zachodzie; za powrotem otrzymał profesurę w akademii w Manchester, a r. 1846—63 zajmował katedrę literatury rzymskiéj na uniwersytecie londyńskim. Wielki rozgłos pozyskał wolnomyślnemi dziełami treści religijno-filozoficznéj „*The soul, her sorrows and her aspirations*“ (3 ed., Londyn 1852); „*Theism, or didactic religions utterances*“ (Lond. 1858). Jako historyk zjednał sobie sławę pismami: „*History of the Hebrew monarchy*“ (Lond. 1850, 3 ed. 1865) i „*Regal Rome, an introduction to Roman history*“ (Lon. 1852). Biorąc czynny udział w ruchach politycznych, ogłosił: „*Appeal to the middle classes*“ (Lond. 1848) i „*Address on the foreign policy of England*“ (Lond. 1852). Przetłumaczył także ody Horacego (Lond. 1853) i Iliadę (Lond. 1856).

Newport, m. w ang. hrabstwie Monmouth, nad rz. Usk, ma 23,300 m. i port.—**Newport**, warowne miasto portowe w Rhoda Island w Ameryce północnéj, ma 13,000 m. i fabryki wyrobów bawełnianych.

Newski (Jan), kaznodzieja, pijar, żyjący w piérwszéj połowie XVIII w., pisał pod imieniem zakonném *Idziego od św. Józefa*. Wydał oprócz licznych zbiorów kazań „*Żywot św. Józefa Kalasancyjusza*“ (Warszawa 1744).

Newton (Izaak), jeden z najgenijalniejszych matematyków, ur. 1642 r. pod Woolsthorpe w hrabstwie angielskiém Lincoln, † 1727 r. Matematykę studyjował w Cambridge, głównie pod Barrow'em, gdzie zastanawiając się nad twierdzeniem o dwumianie, poznał, że stosuje się ono i do wykładników ułamkowych i odjemnych, co go powiodło do teoryi fluksyj, będącéj punktem wyjścia do rachunku różniczkowego, lecz którą daleko później dopiéro przedstawił Barrow'owi. W tymże czasie pobudzony przez rozważanie ciała spadającego, rozpoczął poszukiwania nad przyciąganiem ziemi. W 1669 r. odstąpił mu Barrow swą katedrę, a we dwa lata później został członkiem Royal Society, któremu około tegoż czasu złożył swe odkrycia roszczepienia światła na barwy pojedyncze, oraz swą teoryję światła. W r. 1682, w skutek nowego pomiaru stopnia dokonanego przez Picarda, podjął na nowo dawniejsze swe prace nad przyciąganiem materyi i znalazł ogólne prawo ciążenia (ob.), przez które stał się twórcą mechaniki niebieskiéj. Odtąd działalność jego naukowa głównie była skierowaną do rozwijania następstw tego prawa. W r. 1689 i 1701 reprezentował w parlamencie uniwersytet Cambridge, a w r. 1699 został dyrektorem mennicy, gdzie wszakże całe jego laboratoryjum spłonęło z papierami. W r. 1703 został prezesem Royal Society. Z pism swoich wydał sam tylko nieśmiertelne swe dzieło „*Philosophiae naturalis principia*“ (1687, 2 wyd. 1713, z komentarzem Lesueura i Jacquiera, 4 t., 1760), które oprócz teoryi przyciągania zawiérało teoryję światła, rozchodzenia się głosu i in. Rozprawy jego analityczne, jak „*De quadratura curvarum*“ „*Enumeratio linearum tertii ordinis* i in. weszły w skład powyższego dzieła, potém wielokrotnie były przedrukowywane. Jego wykłady analityczne wydane zostały przez Whistona pod tyt. „*Arithmetica universalis*“ (1707, 2 wyd. 1716). W ostatnich latach życia, zajmował się N. głównie marzycielstwem religijnem; ostatnią jego pracą była rozprawa o brachistochronie. Zwłoki jego złożone zostały w opactwie westminsterskiém. Życie jego opisał Brewster (1831), który też wydał jego „*Memoires*“ (1855), Edlestone ogłosił jego „*Correspondence*“ (1850).

Ney (Michał), *książę Elchingen*, *książę Moskwy*, marszałek i par Francyi, ur. 1769 r. w Saarlouis. Wszedł 1787 r. jako prosty żołnierz do armii francuskiéj i walecznością swoją wzniósł się bardzo szybko na wyższe stopnie, tak, że już 1796 był generałem, a po ustanowieniu cesarstwa marszałkiem. Na czele swego korpusu rozpoczął kampaniję 1805 i po zdobyciu szturmem szańców Elchingen, został mianowany księciem Elchingen, walczył pod Jeną, Eylau i Friedlandem, r. 1808 w Hiszpanii, r. 1812 w Rossyi, jako wódz naczelny 3 korpusu armii, i nad rz. Moskwą dokazywał cudów walaczności, za co otrzymał tytuł księcia Moskwy; w pochodzie powrotnym dowodził naiprzód przednią, a następnie tylną strażą. Kampaniję 1813 r. rozpoczął ze swoim pra-

wie z samych rekrutów złożonym korpusem bitwą pod Lützen i po dalszych walkach usiłował jeszcze 19 Paździer. 1813 r. ocalić wschodnie przedmieścia m. Lipska, a po rozpaczliwych wysileniach w wojnie 1814 przyłączył się do Bourbonów i zaszczycony został przez Ludwika XVIII najwyższemi godnościami. Jednakże 1815 r. przeszedł znowu na stronę Napoleona. Ostatni swój tryjumf obchodził w wielkiéj bitwie pod Waterloo, która téż ostatecznie rozstrzygła los jego. Po kapitulacyi Paryża uchodzącego do Szwajcaryi pojmano, stawiono przed sądem wojennym, osądzono 6 Grudnia, 7 t. m. 1815 rozstrzelano w ogrodzie Luksembourskim, a zwłoki pogrzebano na cmentarzu Père-Lachaise. **N.**, jeden z głównych bohaterów epoki Napoleona, pozostawił 3 synów, którzy potém wydali jego pamiętniki „*Memoires*“ (2 t., Paryż 1833). Najstarszy syn jego *Józef Napoleon Ney*, książę Elchingen, książę Moskwy, ur. 1803, od r. 1852 senator i generał brygady, † 1857; drugi syn *Michał Ludwik Feliks Ney*, książę Elchingen, ur. 1804, poległ jako generał brygady 1854 w Gallipoli; trzeci, hrabia *Napoleon Henryk Edgar Ney*, ur. 1812, od 1852 pułkownik kawaleryi, adjutant Napoleona III, od 1859 senator, a od 1863 generał dywizyi, dekretem cesarskim mianowany był 1857 ks. Moskwy.

Ney (Karol), ur. 1810 w Toruniu, był profesorem, później rektorem szkoły w Poznaniu, w końcu dyrektorem gimnazyjum w Gnieźnie, gdzie † 1850. W latach 1846—48 wydawał w Lesznie i Gnieźnie czasopismo pod tytułem „*Kościół i szkoła*“; oddzielnie ogłosił: „*Kwiaty czyli wykład znaczeń blisko tysiąca roślin krajowych i zagranicznych, na język polski, łaciński i niemiecki opisanych ku użytkowi i zabawie płci obojéj*“ (3 wyd., Leszno 1851); „*Żywot błogosławionéj Jolanty i t. d.*“ (tamże 1843); „*Zbiór nauk dla młodzieży szkół katolickich, obejmujący opis ziemi i trzech działów przyrodzenia, dzieje Polski i rys dziejów powszechnych*“ (Leszno 1844, 2 wyd. 1852); „*Pamiątki z więzienia*“ (Poznań 1848); „*Dzieje kościoła Bożego od początku aż do dni naszych dla młodzieży*“ (tamże 1848).

Neymann (Józef), publicysta głośny w historyi legijonów za granicą; w roku 1794 był pułkownikiem wojsk polskich, a w r. 1800, bawiąc w Paryżu, występował przeciw działaniom generała Henryka Dąbrowskiego w piśmie pod tyt. „*Wspomnienia patryjoty, polskiego wygnańca*“. Później wróciwszy do kraju wydał „*Korespondencyja w materyjach obraz kraju i narodu rozjaśniających*“ (Warszawa 1807), oraz „*Plan de la civilisation et de la régénération pratique des cultivateurs en Pologne*“ (tamże 1815).

Niagara, rzeka $7\frac{1}{2}$ mili długa, łączy dwa jeziora Erie i Ontario, a odgranicza angielską Kanadę od północno - amerykańskiego Stanu Nowego Yorku. O $1\frac{1}{2}$ mili od swego wyjścia tworzy wyspę Grand-Island, należącą do Nowego Yorku, a o 1 milę daléj wielki, najwspanialszy na ziemi wodospad. Wodospad ten rozdzielony jest przez wyspę *Kozią*, zwaną także *Iris*, na dwa nierówne ramiona, z których piérwsze, wschodnie, zowie się Fort-Schlosher-Fall, jest 1,069 stóp szerokie, a w środku 153 st. wysokie, drugie ramie, zachodnie, zwane Wielkim Wodospadem, albo Horseshoefall, ma 1,897 st. szerokości, a 144 st. wysokości. Przez to ostatnie ramię przechodzi kanadyjska linija graniczna, gdy tymczasem pierwszy wodospad należy w całości do posiadłości Stanów Zjednoczonych. O pół mili powyżéj wodospadu przechodzi przez Niagarę most wiszący, mający 750 st. długości, urządzony dla kolei żelaznéj, pociągów konnych i dla pieszych. Przy ujściu rzeki w stanie Nowego Yorku leży fort *Niagara*, a w Kanadzie t. n. miasto portowe.

Niam-Niam, naród murzyński, zamieszkujący w półn.-środkowéj Afryce przestrzeń kraju od 29° długości wschod. a na zachodzie przynajmniéj od 24° i od 6° do 4° szerokości półn. Sąsiadami ich na półn. są Cango, na wschod. Mittu, na połud. Manbuttu a na zachod. nieznane plemiona Negrów. Pierwsze wiadomości o tym narodzie przynieśli do Europy: Petherik (1858) i bracia Pancent a za nimi Piaggia (1863) i Heuglin. Schweinfort wreszcie zbadał najdokładniéj te strony w swéj podróży 1870 r. Według jego sprawozdania kraina N.—N. stanowi część ogromnéj, piaszczysto-kamienistéj niziny, ciągnącéj się na wschod. i południ.-wschod. od Maczera-el-Rek nad Bohr-el-Gasal aż do niższego Nigru. Szczególniéj charakterystyczne są tu stosunki wegetacyjne. Stepy przerżnięte niezliczonemi strumieniami i rzekami, zarosłe łąkami i grupami drzew niewysokich, stanowią coś w rodzaju parku, porzecza zaś z obu stron rzeki pokryte są najbujniejszą roślinnością i wspaniałymi lasami drzew potężnych, których gałęzie łączą się z sobą i tworzą nieprzebytą zieloną masę, jakby galeryję leśną. Płodność wskazuje tu ziemię stepową. Z roślin uprawnych dojrzewają: *Elensine Corocana*, z owoców któréj przygotowują do codziennego pożywienia chléb i rodzaj smacznego piwa, daléj kukurydza, durra (serghum vulgare), bataty, cassawa (*manihot utilissima*) i jams i t. d. Fauna nie jest tak bogata. Ze zwierząt domowych brak całkiem rogacizny, a kury i psy muszą być oswajane. Mnóstwo jest za to zwierząt dzikich a zwłaszcza téż słoniów. Mieszkańcy N.—N., silnie zbudowani, mają długie nosy, małe usta i szerokie wargi; gęstym zarostem brody i długimi włosami na głowie oraz czerwono-brunatną, miedzianą cerą skóry różnią się od sąsiednich Murzynów. Zajmują się myśliwstwem i rolnictwem, ale mimo to przedsiębiorą rozbójnicze wyprawy i są mięsożercami. Chaty, w kształcie kulistym, budują ze słomy; mężczyzni żyją oddzieleni od kobiet. Niepospolitą zręczność okazują w robotach glinianych i żelaznych. Mnodzy naczelnicy czyli sułtanowie mają nad swymi poddanymi władzę nieograniczoną, naznaczają kary i własną ręką wykonywają wyroki śmierci.

Nibby (Antonio), ur. 1792 r., profesor archeologii przy uniwersytecie rzymskim, † 1839; znany jest szczególniéj z uczonych badań w przedmiocie topografii starożytnego Rzymu. Z wielce cennych dzieł jego w tym rodzaju wymieniamy: „*Viaggio antiquario de'contorni di Roma*“, przerobione późniéj i wydane pod tyt. „*Analii storico-topografico- antiquaria*

della carta de' contorni di Roma" (3 t., 1837—38), do czego należy jeszcze opis samego miasta (2 tomy, 1838—40).

Nibelungi, właściwie *Der Nibelunge Not*, sławna epopeja narodowo-niemiecka, opiewająca polityczne i miłosne dzieje pewnéj staroburgundzkiéj rodziny bohaterskiéj. Poemat ten, jak go obecnie liczne recenzyje objaśniają, pochodzi z 1190—1210 r. i według zdania Lachmanna złożony jest z rozmaitych części różnego wieku, powiązanych w jedną całość. Jakkolwiek od XIII do XVI w. w bardzo licznych krążył odpisach, jednakże w druku pojawił się dopiéro 1751 r., wydany przez Bodmera, a późniéj uzupełniony przez Müllera (Berlin 1782). Piérwsze dokładniejsze wydanie dał von der Hagen (Berl. 1807), piérwsze zaś naukowe opracowanie Lachmann (Berlin 1826, 4 wyd. 1859). Do dawnych rękopisów i późniejszych edycyj dołączony jest do Nibelunge Not, drugi poemat, stanowiący jego epilog, pod tyt. *Die Klage*, który wprawdzie starszym jest od poprzedniego, ale pod względem wartości wewnętrznéj niżéj od niego stoi. Autor tego poematu nieznany. Na język nowo-niemiecki tłumaczyli N. między innymi: Simrock (Berlin 1827; 16 ed. 1865) i Bartsch (Lipsk 1867). Literatura dotycząca N. jest bardzo bogata. Pisali w tym przedmiocie, oprócz wielu innych: Lachman, W. Müller, W. Grimm, Hagen, Gottling, E. Rückert, J. Grimm, Müllenhoff, Rieger, Hermann, Fischer.

Nicander (Karol August), poeta szwedzki, urodz. 1799 w Strengnäs, † 1839, jako urzędnik kancelaryi królewskiéj w Stokholmie. Utwory jego, wydane w Stokholmie (7 t., 1851—52), odznaczają się pełnością i bogactwem myśli, piękności wiérsza i porywającym wdziękiem słowa. Najcelniejsze z nich są: tragedyja „*Runesvärdet eller den förste riddarn*" (Stockh. 1821; 2 ed. 1835) i poematy; "*Tasso's död*" (1823), „*Konung Enzio*" i „*Leijonet i öknen*" (tamże 1838), apoteoza Napoleona.

Nicaragua, stan wolny albo rzeczpospolita w Ameryce środkowéj, obejmuje 2,750 mil kw. Południowo-zachodnia jéj część stanowi równinę Nicaragua, która z jeziorem Managua i jeziorem *Nicaragua*, tudzież z pochyłością San-Juan, tworzy obszerną nizinę pośród środkowo-amerykańskiego kraju górzystego. Reszta kraju stanowi grunta tarasowate, spadziste od strony Costa-Rica i Honduras. Przy płaskich tutejszych brzegach nad oceanem spokojnym leżą dwie zatoki, bardzo obszerna Conchagua i mniejsza od téj Papagayo, nad brzegiem morza Antylskiego znajduje się port San-Juan albo Greytown. Komunikacyję wodną, pomiędzy portem San-Juan i dwoma wspomnianemi wyżéj jeziorami, tudzież pomiędzy oceanem Atlantyckim a oceanem Wielkim, ułatwić ma projektowany kanał *Nicaragua*. Klimat gorący, średnia temperatura wynosi 20 do 25°. Grunt bardzo urodzajny; rozległe lasy dostarczają wybornego drzewa budowlanego, stolarskiego i farbiarskiego. W licznych plantacyjach uprawiają trzcinę cukrową, kakao, bawełnę i inne podwzrotnikowe rośliny. Wielkiem także bogactwem kraju jest na obszerną skalę prowadzona hodowla bydła. Ludność dochodzi 400,000 m. i złożona jest przeważnie z Metysów (230,000), oraz Indyjan (160,000). Resztę stanowią biali i murzyni. Religija katolicka. Przemysł fabryczny i górnictwo stoją na niskiéj stopie; handel zaczyna się rozwijać. Finanse rzeczypospolitéj są w niezbyt świetnym stanie; w r. 1870 dochód wynosił 644,000 dol., wydatki prawie tyleż, dług państwa miał dochodzić do 7 milijonów dollarów. Konstytucyja rzeczypospolitéj datuje od 19 Sierpnia 1858. Według niéj naczelnikiem rządu jest prezydent, wybiérany na lat 4, władzę prawodawczą ma izba deputowanych z 11 członków i senat z 10 osób złożony. Pod względem administracyjnym N. dzieli się na 5 departamentów: Rivas, Granada, Leon, Segovia, Matagalpa; stolicą rządu jest od r. 1854 Managua.—*Historyja*. N., odkryta i zajęta przez Gil Gonzaleza Davila, samoistna niegdyś intendentura hiszpańskiego generał-kapitanatu Guatemala, oderwała się 1821 wraz z całą Ameryką środkową od Hiszpanii i 1823 przystąpiła do związku pięciu zjednoczonych stanów Ameryki środkowéj. Od téj epoki kraj ten był widownią kilkakrotnie wznawianych rewolucyj, a projekt poprowadzenia wspomnianego wyżéj kanału wywołał liczne nieporozumienia dyplomatyczne i starcia z sąsiedniemi stanami. Znane są powszechnie wyprawy filibustyjerskie pułkownika Walkera (ob.) w latach 1855—57, które kraj zupełnie zrujnowały. Od owego czasu N. ma większą spokojność Generał Tomasz Martinez wybrany 1859 na lat 4 prezydentem, ponownie otrzymał ten urząd 1863. Porów. Bülowa „*Der Freihstaat Nicaragua in Mittel-America*" (Berlin 1849); Squier „*Sketches of travel in Nicaragua*" (New York 1851); Scherzera „*Wanderungen durch Nicaragua*" (Brunśw. 1857); Belly „*Percement de l'isthme de Panama par le canal de Nicaragua*" (Paryż 1858); Marr „*Reise nach Centralamerika*" (2 t., Hamb. 1863).

Nicklès (Franciszek Józef Hieronim) chemik francuski, ur. 1820 w Erstein (depar. Niższego Renu), † 1869, jak się zdaje z otrucia fluorem; od 1854 był prof. chemii w Nancy po Braconnot'cie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw chemicznych w *Annales de chimie et de phisique* i in.

Nicola pryzmat, ob. polaryzancyja światła.

Niccolini (Jan Chrzciciel), dramatyczny poeta włoski, ur. 1782 w San-Giuliano pod Pizą, † 1861 we Florencyi. Ukończywszy nauki filozoficzne i prawne w Pizie, studyjował gorliwie literaturę klasyczną. Początkowo był profesorem historyi i mytologii, oraz sekretarzem akademii sztuk pięknych we Florencyi, a późniéj biblijotekarzem w pałacu Pitti. Z utworów jego wymieniamy tragedyje: „*Polissena*" (1810); „*Ino e Temisto*", „*Medea*", „*Matilde*", „*Nabucco*" (1819), „*Antonio Foscarini*" (1827), przyjmowany na wszystkich scenach z nieopisanym zapałem; „*Giovanni da Procida*" (1830); „*Ludovico Sforza*" (1833); „*Arnoldo da Brescia*" (1835 i częściéj), zamieszczony na indeksie rzymskim; „*Filippo Strozzi*" (1847) i in. Zupełną ed. dzieł jego „*Opere*" sporządził Gargiolli (Turyn 1862 sq.).

Nicea, m. w mało-azyjatyckiéj prowincyi Bitynii,

było od r. 1206—61 stolicą założonego przez Teodora Laskarysa cesarstwa greckiego, lecz w 1330 przeszło pod władzę Turków, którzy nadali mu nazwę *Isnik*. Nicea sławna jest odbytym tutaj r. 325 po Chr. za cesarza Konstantyna W. soborem powszechnym, na którym naukę Aryjusza potępiono, przyjęto zaś wyznanie wiary na apostolskim symbolu oparte, i nazwano je *nicejskiém wyznaniem wiary*. W r. 787, za panowania cesarzowéj Ireny, odbył się tu siódmy sobór powszechny, na którym wbrew zasadom obrazoburców postanowiono, że oznaki czci dla obrazów świętych mogą być okazywane przyklękaniem, pocałowaniem, i t. p. i nakazano także przechowywanie relikwij po kościołach.

Nicea, m. we Francyi, ob. Nizza.

Nicefor (św.), patryjarcha konstantynopolski, ur. 758, † 828 r. Mężnie występował w obronie czci świętych przeciw cesarzowi Leonowi Armeńskiemu. Za staraniem obrazoburców złożony z godności, wygnany został 815 do klasztoru św. Teodora, lecz i na wygnaniu bronił nauki kościoła. Tak kościół wschodni jak też i zachodni obchodzi pamiątkę św. N. 13 Marca. Wyjąwszy Focyjusza, nie miał kościół konstantynopolski uczeńszego biskupa. Najgłówniejsze dzieła N. drukiem ogłoszone są: „*Breviarium historicum*“ (wyd. przez Petau, Paryż 1648; nowe wydanie Bekkera, Bonn 1837), „*Chronographia*“ (Leyda 1606, Wenecyja 1729), „*Libri tres antirrhetici adversus Mamonam et Iconomachos*“ (obszerna praca w części tylko wydana przez Conisiusa), „*Confessio fidei ad Leonem III*“.

Nicefor (greck. *Nikephoros*), nazwisko kilku greckich średniowiecznych dziejopisarzów, należących w większéj części do tak zwanych Byzantynów (ob.), między którymi godniejsi wzmianki są: **Nicefor** (św.), patryjarcha konstantynopolski, (ob.). **N.** *Bryennius*, z miasta Oresias w w Macedonii, † 1137 roku, napisał historyję domu Komnenów, uzupełnioną piórem jego uczonéj małżonki *Anny Komneny* (wyd. Meinekego, Bonn 1836). — **N.** *Blemmides*, patryjarcha konstantynopolski, ułożył w piérwszéj połowie XIII w. dwa pisma geograficzne, wydane przez Spohna (Lipsk 1818) i Manziego (Rzym. 1819).—**N.** *Gregoras*, patryjarcha konstantynopolski w XIV w. żyjący, napisał w 36 ks. „*Historyję Byzantyńską*“ pierwsze 24 księgi wydał Schoppen (2 tomy, Bonn 1829—30), 12 ostatnich J. Becker (Bonn 1855).

Nicetas Acominatus, historyk byzantyński, od miejsca swego urodzenia Chona w Frygii, także Choniates zwany, † około 1206 w Nicei, napisał w 24 ks. jako dalszy ciąg Zonarasa (ob.), „*Historyję cesarzów greckich*“ od 1117—1203 (wydaw. Bekkera, Bonn 1835).—**N.** *Eugenianus*, żyjący w XII w., napisał poemat, opiewający miłostki Charikłesa z Drozyllą (wyd. Boissonade, 2 t., Lond. 1819).

Nicholson (Wilhelm), matematyk angiel., ur. 1753, † 1815; w szesnastym r. życia udał się do Indyj, potém zajmował się interesami handlowemi Wedgewooda. Od r. 1776 oddał się pracom naukowym i założył w Londynie pensyjonat. On piérwszy powziął myśl przedsięwzięcia wielkich prac hidraulicznych w hrabstwie Middlesex i wynalazł wiele narzędzi mechanicznych, a między innemi areometr (ob.) noszący jego nazwisko. Z dzieł jego ważniejsze „*Introduction to natural and esperimental Philosophy*“ (1781); „*Journal of natural Philosopky, Chemistry and the Arts*“ (1797); „*Dictionary of Chemistry*“ (1795) i „*First Principles of chemistry*“.

Nici, tém się różnią od przędzy (ob.), że ostatnia składa się z włókiem roślinnych lub zwierzęcych z sobą skręconych, nici zaś otrzymują się przez skręcenie dwu lub więcéj włókien przędzy. N. bywają konopne, lniane, bawełniane, jedwabne i t. p.; zaś ze względu na skład swój podwójne, potrójne, poczwórne i t. d.

Nici wodne, *Glon*, *Zielenica*, *Zrostnica* (*Converva*), rodzaj wodorostów zielonych, cechujących się włóknami rurkowatemi, walcowemi, pojedynczemi lub rozgałęzionemi, stawowatemi; żyją w wodach słodkich i słonych, na gnijących drzewach i wilgotnych murach; susza je niszczy. Stanowią dobry nawóz i przyczyniają się do utworzenia torfów (ob. wodorosty).

Nicolai (Wawrzyniec), sławny teolog, ur. w Norwegii 1538, będąc już doktorem teologii i księdzem wstąpił do jezuitów i przebywając początkowo w rozmaitych krajach, przybył w końcu do Litwy, został profesorem akademii w Wilnie i tam † 1622 r. Oprócz dzieł za granicą drukowanych, w Polsce wydał następujące: „*Confessio christiana de via Domini etc*“ (dzieło bardzo rzadkie, Kraków 1604); „*De reformatione Religionis christianae per Ministros evangelicos introducta*“ (2 wyd., tamże 1606); „*Confessio fidei synodi upsalensis in Regno Sueciae ad 1593 celebratae*“, rękopis przechowany w bibl. Załuskich.

Nicolai (Henryk), filozof, ur. 1605 r. w Gdańsku profesor filozofii w tamecznem gimnazyjum, † 1660. Ważniejsze jego dzieła są: „*Logicae aristotelicae compendium*“ (Gdańsk 1635); „*Gymnasium logicum*“ (tamże 1633); „*Logica contractata*“ (1646); „*Metaphysica contractata*“ (1648); „*Paschalia*“ (1648); „*Pansophia liberalis*“ (1646).

Nicolai (Krzysztof Fryderyk), pisarz i księgarz niemiecki, ur. 1733 w Berlinie, † 1811 r. Zajmował się gorliwie obok zawodu księgarskiego naukami i literaturą. Prace jego, głównie treści beletrystycznéj, miały swojego czasu wielkie powodzenie i wywiérały znakomity wpływ na dalszy rozwój literatury pięknéj w Niemczech. Z romansów jego najgłośniejszy: „*Leben und Meinungen des Herrn Magisters Sebaldus Nothanker*“ (Berlin 1773—76, 4 ed., Berlin 1799, z miedziorytami Chodowieckiego).—Porówn. Göckinga „*Nicolai's Leben und literarischer Nachlass*“ (Berlin 1820).

Nicolaides (Teofil), pseudonym sławnego Socyjanina *Smalciusza* Walentego (ob.).

Nicolas (Michał), teolog protestancki i filozof francuski, ur. 1810 w Nimes. Po ukończeniu kursów filozoficznych i teologicznych w Genewie, a potém po zwiedzeniu celniejszych uniwersytetów niemieckich, od 1834 pastor w Bordeaux, późniéj w Metz, nareszcie profesor filozofii w protestanckim wydziale te-

ologii w Montauban. Z prac jego celniejsze: „*De l'éclectisme*“ (1840); „*Introduction à l'histoire et l'étude de la philosophie*“ (1849—1858), „*Histoire littéraire de Nimes*“ (3 t. 1854).

Nicolas (August), pisarz francuski, ur. na początku b. wieku, wyższy urzędnik sądowy we Francyi, jest autorem wielu dzieł treści religijnéj, z których celniejsze są: „*Études philosophiques sur le Christianisme*“ (4 t., 1842—45), przełożone na język polski przez Ignacego Badeniego p. t. „*Badania filozoficzne o Chrystyjanizmie*“ (3 t. i dodatek, Warsz. 1853); „*Du protestantisme et de toutes les hérésies dans leur rapport avec le socialisme*“ (3 wyd., 2 t., 1853), „*La Vierge Marie et le plan divin*“ (2 wyd., 1855), tłumaczenie polskie ks. Stanisława Ulaneckiego, pod tyt. „*Niepokolana Dziewica Maryja, ze stanowiska dogmatycznego uważana, czyli nowy wykład chrześcijanizmu*“ (Warsz. 1858) i t. d.

Nicole (Piotr), teolog i moralista francuski, ur. 1625 w Chartres, profesor literatury w Port royal, gorący zwolennik Jansenizmu i z tego powodu prześladowany, zmuszony był szukać przytułku w Niderlandach, skąd w późnym dopiéro wieku powrócił do Paryża i † 1695. Ważniejsze jego dzieła są „*Essais de morale*“ i „*Traité des moyens de conserver la paix avec les hommes*“, z których ostatnie Wolter nazywał arcydziełem swego rodzaju.

Nicole de Malte, kompozytor, ob. Isouard Mikołaj.

Nicot (Jan), poseł francuski przy dworze portugalskim, † 1600 w Paryżu; słynny jest z wprowadzenia do Francyi tytuniu, który od jego nazwiska został nazwany *Nicotiana*, jakotéż i palenia tutuniu. Pozostawił także słownik języka francuskiego.

Nicyjasz (greck. *Nikias*), wódz i mąż stanu ateński podczas wojny peloponeskiéj; człowiek bardzo bogaty, rozumny i gorliwy obrońca ojczyzny, przeciwnik Kleona (ob.); zawarł ze Spartą 423 przed Chr. 15 letni pokój, niedługo jednak potém przez obie strony zerwany; zginął w wyprawie przeciwko Syrakuzie r. 413 przed Chr. Życie jego opisał Plutarch.

Nicz (Jan), ob. Leopolici.

Niczko, kanonik płocki, † jakoby 1224, zmyślony przez Dyjamentowskiego kronikarz, miał napisać kronikę pod tyt. „*Inclytae Mazovitarum genus tribus conscripta libris ad annum usque* 1219“.

Nida, rz. w król. polskiém, bierze początek w okręgu jędrzejowskim z różnych źródeł, które się około wsi Moskorzewa razem zlewają, pod Nowém Miastem Korczynem wpada z lewéj strony do Wisły.

Nidborze, po niem. *Neidenburg*, miasto powiatowe w pruskiéj regencyi królewieckiéj, leży nad Nidą; ma 3,790 m; fabrykacyja kapeluszy słomianych.

Nidecki (Andrzéj Patryk), biskup wendeński, sławny filolog, uczony pisarz w literaturze łacińsko-polskiéj, znany pod nazwą *Patricius*, ur. 1527 we wsi Nidek, w ks. oświecimskiém, pobiérał nauki w akademii krakowskiéj, dalsze w Padwie, skąd powrócił do kraju r. 1556 i zostawał przez lat kilka przy boku biskupa krakowskiego Zebrzydowskiego, a następnie Filipa Padniewskiego, podkanclerzego koronnego, który go chętnie używał w kancelaryi króla Zygmunta Augusta. Mianowany w krótce sekretarzem królewskim, postępował N. coraz wyżéj w hijerarchii duchownéj, hojnemi opatrywany beneficyjami; nie zaniedbywał wszakże ulubionych badań nad starożytną literaturą rzymską, których owocem było dzieło: „*Fragmentorum M. Tull. Ciceronis tomi IV cum Andreae Patricii adnotationibus*“ (Wenecyja 1561), wielokrotnie, z powodu wielkiéj wziętości za granicą, przedrukowywane, oraz „*Parallella Ecclesiae catholicae cum haereticorum Synagogis*“ (2 wyd., Kolonija 1576). W nagrodę za tę pracę, którą duchowieństwo niezmiernie wysoko ceniło, otrzymał r. 1576 na rozkaz króla kustodyję kolegijaty warszawskiéj, oprócz innych jeszcze beneficyjów, a wkrótce potém probostwo warszawskie. Około tegoż samego czasu ogłosił opis rozruchów w Gdańsku, pod tyt. „*Commentarii de tumultu Gedanensi*“ (Malb. 1577), i kilka pięknych mów okolicznościowych. Zachęcony przez samego króla, zajął się rozszerzeniem dawnego swego dzieła „*Parallellae*“ i t. d. i takowe wydał pod nowym tytułem: „*Andr. Patricii Nidecki de Ecclesia vera et falsa Libri V*“ (Kraków 1583, 2 wyd. 1585, z 18 listami Hozyjusza i innych). Obok tych prac teologicznych, nie zaniedbywał N. studyjów klasycznych, jak o tém świadczą pisma: „*Andreae Patrycii notae in duas Mar. Tulii Ciceronis orationes ad Petrum Miscovium Ep. Crac.*“ (Kraków 1582), „*Notae in duas M. Tull. Ciceronis orationes pro Rabirio et Marcello*“ (tamże 1583) i wiele innych. Oceniając głęboką naukę i pracę N., król Stefan Batory mianował go r. 1585 biskupem wendeńskim, lecz zaledwie objął rządy dyjecezyi, po krótkiéj chorobie, † N. na zamku Wolmarze 1586, pochowany w Wendzie. Życie jego i prace najdokładniéj opisał Frańciszek Goetz, biblijotekarz biblijoteki Załuskich, w dziele „*Otium Varsoviense*“ (Wrocław 1755).

Nidecki (Tomasz), kompozytor polski, ur. w Radomskiém. Początkowo kształcił się w konserwatoryjum warszawskiém, a następnie dla dalszéj nauki wysłany był kosztem rządu do Wiednia, gdzie napisał melodramat „*Przysięga*“ i drugi do spółki ze Scuttą „*Wasserfall iu Feenhain*“ (około 1825). Za powrotem do Warszawy 1841 r. został dyrektorem opery polskiéj i wystawił wiele oper, jak: Adama „*Piwowara z Preston*“ (1841), Flotowa „*Martę*“ (1850) i t. d. Napisał *Salve regina*, kilka mszy, kilka uwertur na orkiestrę i mnóstwo mniejszych kompozycyj. † 1852 w Warszawie.

Niderlandy, królestwo Niderlandów, niekiedy acz niewłaściwie królestwem Holandyi zwane; oblane z północy i zachodu morzem Północném, graniczy na wschód z Niemcami, na południe z Belgiją; obejmuje 596 mil kw., licząc 3,674,400 m. Cały kraj, będący przeważnie niziną, stanowi dalszy ciąg wielkiéj niemieckiéj równiny i należy do porzecza dolnego Renu. Największe zatoki przy brzegach morza Niemieckiego są: Zuidersee i Dollart, a cała linija brzegowa wynosi przeszło 110 mil. Oprócz głównych rzek Renu, Mozy i Skaldy, przerznięte są N.

mnóstwem mniejszych rzek i kanałów. Pomiędzy temi ostatniemi, tak zwany Północno-holenderski kanał, długi mil 12, jest jednym z największych dzieł inżenieryi wodnéj nowszéj epoki. Południowa część N. stanowi dalszy ciąg wydm piaszczystych, od morza Baltyckiego, przez Brandeburgiję, Lüneburg i Westfaliję aż po Skaldę dochodzących. Klimat jest w ogólności zdrowy. Doskonałą uprawą roli i bogactwem płodów odznaczają się szczególniéj Zeelandyja i Geldryja, pięknemi łąkami i pastwiskami: Holandyja, Fryzyja i Gröninga. Hodowla bydła rogatego, a także rybołowstwo i handel, stanowią główne środki utrzymania się mieszkańców, Fryzyja posiada wyborne konie. Mieszkańcy są po większéj części pochodzenia niemieckiego, mianowicie: Holendrzy (szczególnie w Holandyi i Utrechcie), Flamandczycy (w Brabancyi i południowych częściach Zeelandyi), Niemcy i Fryzowie. Wyznają oni przeważnie religiją reformowaną (2 milijony). Znaczna liczba jest (1,307,760) katolików, reszta izraelitów, ewangelików, hernhutów, menonitów i t. d. Przemysł krajowy dostarcza przedewszystkiem materyjałów do budowy statków wodnych, najsilniéj jest on rozwinięty w Brabancie, oraz w północnéj i południowéj Holandyi. Tu setki fabryk zaopatrzonych w liczne maszyny parowe wyrabiają wyborne płótno, sukno, papier, kobierce, skóry i t. d. Handel morski N. jest o wiele wyżéj posunięty niż ich przemysł; sama natura kraju, jego niskie i nadmorskie położenie i znaczna ilość rzek spławnych ułatwiają takowy. Flota handlowa liczyła w 1871 r. 1902 okrętów, mających 521,100 beczek objemu, prócz trzystu kilkunastu statków nadbrzeżnych. Główne porty są: Amsterdam i Rotterdam; mniéj ważne są: Doodtrecht, Groningen, Harliwgen, Schiedam i inne. Nader ważną instytucyją handlową jest królewsko-niderlandzkie towarzystwo handlowe (Maatschappij), które ustawą z 8 Wrześ. 1849 do 1874 przedłużone zostało. Komunikacyje wewnętrzne ułatwiają niezmiernie liczne kanały, wyborne drogi i gęsta sieć kolei żelaznych. Posiadłości kolonijalne są w Azyi: wyspa Jawa, wyspy Moluckie, Benkule i inne osady na brzegach Sumatry, większa część małych wysp Sundzkich, Makassar i wschodnie wybrzeże wyspy Celebes, Banda i rozmaite osady na wyspie Borneo, w ogóle 28,923 mil kw. z ludnością 20,530,000; w Australii: znaczna liczba osad na wschodnich brzegach Nowéj Gwinei; w Afryce: kilka warownych osad na Złotem wybrzeżu z ludnością 120,000 m.; w Ameryce: zachodnio indyjskie wyspy Curaçao, Ś. Eustachego, Saba i część wyspy S. Marcina, na stałym zaś lądzie Surinam (ogółem 2,960 mil kw. i 58,000 m.). Królestwo N. jest na mocy zasadniczéj ustawy państwa z 24 Sierpnia 1815 roku monarchiją konstytucyjną. Dziś obowiązująca konstytucyja przyjętą została dekretem królewskim z 14 Sierpn. 1848 r. i uroczyście ogłoszoną 8 List. t. r. Tron jest dziedziczny w domu Orańsko-Nassauskim według prawa pierworodztwa. Stany generalne składają ogólną reprezentacyję narodową w dwu izbach, 39 członków izby piérwszéj wybierają stany prowincyjonalne z klassy najwyżéj opodatkowanych, na lat 9. Na 45,000 m. wypada jeden deputowany do izby drugiéj, liczącéj 80 członków; ta ostatnia ma prawo inicyjatywy. Król ma przy swym boku ministrów odpowiedzialnych. Ogólne zebranie ministrów z kilku książętami domu panującego tworzą królewską radę gabinetową. Na czele zakładów naukowych stoją trzy uniwersytety: w Lejdzie, Utrechcie i Grönindze. Szkołami przygotowawczemi do uniwersytetów są dwa atenea i 44 szkół wyższych miejskich. Szkół technicznych, seminaryjów nauczycieli elementarnych, szkółek elementarnych i początkowych, posiadają N. bardzo wielką liczbę, a niemniéj są bogate w środki pomocnicze i ułatwiające naukę, jako to: w biblijoteki, zbiory naukowe, wszelkiego rodzaju towarzystwa zawiązane ku wsparciu nauk, kunsztów i przemysłu krajowego. Ogólna siła zbrojna wynosi 61,427 ludzi, pomiędzy którymi jest 1,945 oficerów, oprócz armii wschodnio-indyjskiéj złożonéj z 28,936 ludzi. Flota składała się w drugiéj połowie r. 1873 ze 117 okrętów o 1,066 działach, pomiędzy którémi było 74 parowców; wojsko marynarki liczyło 6,300 ludzi w czynnéj służbie. Dochody państwa czyniły 1873 r. 91 1/3 milijonów florenów, wydatki 96,870,270. Dług w r. 1873 przedstawiał cyfrę 950,693,826 fl., od których procent wynosił 27,493,230 fl. Główny zarząd kraju jest w ręku ministeryjum złożonego z 7 członków; zarząd zaś prowincyj (których jest 11), jest w ręku oddzielnych urzędników, noszących tytuł rezydentów. Kolory narodowe są: błękitny, biały, czerwony w równoległych pasach jeden nad drugim. Herbem państwa jest lew złoty z koroną królewską na głowie, z czerwonym wywieszonym językiem; w prawéj przedniéj łapie trzyma goły miecz, w lewéj jedenaście strzał złotych. Miasto stołeczne Haaga.

Historyja. Za czasów Cezara południowa część nizin niderlandzkich, otoczonych Ardennami, Wogezami, Hunsdrückiem, Spessartem, Odenwaldem i Harzem, należała do Galii (*Gallia Belgica*), północna zaś między Maasem, Waalem i Renem, zwana wyspą Batawów, do Germanii. Na północ od Renu mieszkali Fryzowie (ob.), podobnie jak Batawowie (ob.) pochodzenia germańskiego. Oba te narody odznaczyły się w zaszczytnych bojach z Rzymianami, ale w końcu im uległy. W V w. dawne ludy znikają, a ukazują się natomiast trzy narody: Frankowie na południu, Fryzowie na północy i Sasowie na wschodzie. Wszystkie trzy weszły w skład monarchii Karola W. Przy podziale państwa między wnuków Karolowych część N. przypadła Francyi, część Lotaryngii, a reszta Niemcom. W X zaś wieku, po wcieleniu Lotaryngii do Niemiec, kraj cały, z wyjątkiem jeno ziem położonych za Skaldą, zaliczany był do cesarstwa rzymsko-niemieckiego. Z nastaniem systemu lennego potworzyły się tu, jak i gdzieindziéj, księstwa (Brabant), hrabstwa (Flandryja, Holandyja i Zeelandyja i t. d.) i pod innemi nazwami terytoryja niezależne. Z biegiem czasu jednak ziemie te, już to drogą podboju, już prawem spadku, przeszły pod panowanie jednéj korony. Zjednoczenie wszystkich krain nastąpiło wszakże

dopiéro w XIV i XV w. pod berłem książąt burgundzkich z domu Valois i ich spadkobierców z rodu Habsburgów (ob. *Habsburg*). Z pomiędzy Habsburgów najwięcéj dla dobrobytu kraju zdziałał Karol V. Traktatem Augsburgskim 1548 r. zjednoczywszy wszystkie 17 prowincyj, pracował nad utworzeniem z nich jednolitego i potężnego państwa. Zamiary te zniweczyła jednak reformacyja. Znaczna bowiem część narodu przyjęła nowe wyznanie, które Karol V, a zwłaszcza też syn jego Filip II, ogniem i mieczem zniszczyć usiłowali. Prześladowaniami strasznemi i okrutnemi rozjątrzony cały naród, powstał 1566 przeciw znienawidzonym rządom hiszpańskim. Tyrański i nielitościwy ks. Alba (ob.) przytłumił na chwilę pożar, ale zgromadzeni około Wilhelma ks. Oranii liczni wywołańcy wystąpili niedługo potém przeciw Hiszpanom na morzu i niejednokrotnie dobrze im się dali we znaki. Geuzy (ob.) zdobywszy 1572 port Briel, zajęli Holandyję i Zeelandyję. Wszyscy powstańcy uznali ks. Wilhelma za prawowitego swego naczelnika, a ten zdolnościami swemi w zupełności usprawiedliwił ich wybór i wytrwale zwalczał wrogów. Po śmierci namiestnika hiszpań. Requesensa 1576 r. traktat gandawski zjednoczył z Holandyją i Zeelandyją resztę prowincyj, ale zawiść szlachty i wzmagający się w południ. prowincyjach katolicyzm rozstrajały tę zgodę, a nowy namiestnik Aleks. Farnese, ks. Parmy, umiał z niesnasek korzystać. Już 1579 pojednały się z królem prowincyje wallońskie a za niemi poszły inne. Północne zaś, jakkolwiek słynną unią utrechcką ściśléj połączyły się z sobą, nie mogły przecież, zwłaszcza po zamordowaniu Wilhelma ks. Oranii, podołać Hiszpanom i dopiero w części przy pomocy Anglii, a w części korzystając z wojny między Hiszpaniją i Francyją, zajęły pod przywództwem ks. Maurycego (ob.), syna Wilhelmowego, wiele miejsc ważnych i wojna pomyślniejszy przybrała obrót. Przy śmierci Filipa II (1598) cały kraj na półn. od Renu zrzucił już jarzmo hiszpań., a Filip III musiał 1609 zawrzeć 12 letni rezejm, uznając w zasadzie niepodległość 7 prowincyj, które utworzyły teraz *Rzeczpospolitę Zjednoczonych Niderlandów*; południ. zaś prowincyje, czyli Belgija (ob.), pozostały wierne kościołowi katolickiemu i Habsburgom. Na czele nowo utworzonéj rzeczypopspolitéj stał Maurycy ks. Oranii, używający jako wódz naczelny i namiestnik 5 prowincyj władzy niemal książęcéj. Podczas rozejmu popadł jednak w zatargi ze stanami największéj prowincyi Holandyi (od któréj i kraj cały nazywają niekiedy *Holandyją*), zastającéj pod kierownictwem Oldenbarnevelta (ob.). Źródłem niezgody były spory religijne Arminijanów i Gamarystów, do których należał Maurycy. Skutkiem stracenia Oldenbarnevelta utworzyły się dwa nieprzyjazne sobie stronnictwa: jedna za Maurycym, drugie całkiem mu przeciwne. Zresztą cieszyły się N. zupełną pomyślnością. Przemysł, handel, żegluga kwitły jak nigdy przedtém. W Indyjach wschodnich i zachodnich wystąpiły N. w groźném współzawodnictwie z Portugaliją i Hiszpaniją. W 1602 powstała kompanija wschodnio-indyjska, która wzięła w monopol wszystek handel za cieśniną Magiellańską i przylądkiem Dobréj Nadziei, oraz uzyskała prawo utrzymywania własnym kosztem floty i armii. Towarzystwo to założyło podwalinę wschodnio-indyjsko-holenderskiéj potęgi i przyniosło N. nieobliczone korzyści. W 1621 r. utworzyła się także kompanija zachodnio-indyjska, ale znaczenie jéj było niewielkie i przemijające. Po upływie rozejmu rozpoczęła się znowu wojna z Hiszpaniją, ukończona dopiero 1648 pokojem w Münster (westfalskim). Rzeczpospolita, uznana teraz przez wszystkie mocarstwa, stanęła na szczycie potęgi. Była w Europie siedzibą i przytułkiem wszelkich swobód religijnych. Dobrobyt wielki panował wszędzie. Przez handel wzrosłe bogactwa podniosły potęgę i wpływ tego drobnego państwa. Kwitły też nauki i sztuki, a zwłaszcza malarstwo. Po śmierci ks. Wilhelma II (który był synowcem Maurycego, a synem Fryderyka Henryka) objął najwyższy zarząd kraju Jan de Witt 1650 r. i podniósł potęgę rzeczypospolitéj do tego stopnia, że mogła się mierzyć z Angliją i Francyją. Marynarka holenderska w wojnach z Cromwellem (1651—54) i Karolem II (1665—67) zjednała sobie sławę nieśmiertelną. Śmiałe i zwycięskie wystąpienie N. przeciw Ludwikowi XIV 1668 r. drogo później kraj kosztowało. W ponownéj ale nieszczęśliwéj wojnie z Francyją (od 1672) zginął z rąk rozjątrzonego ludu Jan de Witt, a namiestnikiem i wodzem naczelnym mianowany został Wilhelm III, ks. Oranii. Przy pomocy Anglii i Niemiec wojna pomyślniejszy wzięła obrót i pokojem nimwegskim 1678 nie straciły N. ani piędzi swéj ziemi. Odtąd działając zawsze przeciw Francyi, pomogła rzeczpospolita swemu namiestnikowi do przeprowadzenia rewolucyi w Anglii 1688 i osadzenia go na tronie Stuartów. W Hiszpańskiéj wojnie sukcesyjnéj raz jeszcze pokazały N. światu swą siłę, ale w ciągu XVIII chylą się widocznie do upadku politycznego. Wciągnięte 1747 w wojnę o następstwo austryjackie ponosiły klęski, którym nie zapobiegł obwołany namiestnikiem krewniak Wilhelma III, Wilhelm IV († 1751). Z miłości swobód, nienawiści partyi antyorańskiéj do Angli i z żądzy rozszerzenia swego handlu dały N. pomoc wybijającym się na wolność kolonijom angielsko-amerykańskim i wypowiedziały Anglii 1782 wojnę, przez którą przyśpieszyły swą ruinę. Stronnictwa występowały przeciw sobie groźnie, ale żadne nie miało dosyć siły, by wbrew woli drugiego coś stanowczego przeprowadzić. Interwencyja pruska 1789, w interesie domu orańskiego dokonana, wygnała z kraju jego przeciwników czyli *Patryjotów*. Patryjoci przebywając masami we Francyi, powitali z zapałem rewolucyję 1789 r. i pracowali nad przeszczepieniem nowych idej we własnéj ojczyźnie. Jakoż zwycięstwa Francuzów spełniły ich życzenia. Namiestnik Wilhelm V uciekł w Stycz. 1795 do Anglii, a 16 Maja t. r. N. ogłoszone zostały *rzecząpospolitą Batawską*, która otrzymała konstytucyję na wzór francuskiéj (zmienianą dwukrotnie w duchu arystokratycznym 1801 i 1805), odstąpiły

Francyi niektóre miejscowości w prowincyjach południ. i zawarły z nią wieczny sojusz. Na takiéj przemianie swych stosunków więcéj N. straciły, aniżeli zyskały. W następnych wojnach Francyi z Europą Anglija niszczyła flotę i kolonije holenderskie, zmalały dawne bogactwa, upadła żegluga i handel. Ogólnemu rozstrojowi nie mógł zapobiedz nawet cnotliwy Schimmelpenninck (ob.). Napoleon I zamienił wreszcie rzeczpospolitę na *królestwo holenderskie* i osadził na tronie brata swego Ludwika Bonapartego 1806 r. Rada stanu z trzynastu i ciało prawodawcze z trzydziestu członków złożone stanowiły reprezentacyję kraju. Zubożałemu i tak już państwu dotkliwy cios zadało wprowadzenie 1807 r. systemu kontynentalnego. Wyschły wszystkie źródła dawnego dobrobytu, a wzmagała się nędza ogólna, któréj usilnie ale daremnie zapobiegał król Ludwik i, nie mogąc w końcu zgodzić się na żądanie brata cesarza, abdykował nawet 1 Lipca 1810 na rzecz najstarszego nieletniego swego syna. Napoleon wcielił teraz N. do Francyi, mianował swym namiestnikiem Lebruna, ks. Piacenzy, i uczynił Amsterdam trzecią stolicą cesarstwa. Po bitwie lipskiéj zmienił się los Belgii i N. Na wezwanie, wystosowane w imieniu sprzymierzonych przez Bülowa (20 List. 1813), do współdziałania przeciw Francyi, hr. Hogendorp (ob.) po wielu wysileniach wraz z hr. van der Duyn przeciągnęli na swą stronę gwardyję narodową, utworzyli rząd tymczasowy i przywołali Wilhelma ks. Oranii (syna Wilhelma V), który pod imieniem Wilhelma I objął ster rządu i wyznaczył komisyję pod prezydencyją Hagendorpa do ułożenia konstytucyi, zatwierdzonéj przez zgromadzenie notablów 29 Marca 1814 r. Postanowieniem kongresu wiedeńskiego 1815 r., przygotowane już uprzednio połączenie prowincyi austryjackich czyli Belgii z Holandyją (jako wynagrodzenie za ustąpione Anglii kolonije); zostało przeprowadzone; oba kraje miały odtąd stanowić *królestwo niderlandzkie* pod berłem Wilhelma I. Za ustąpienie Niemcom posiadłości nassauskich, otrzymały N. w. ks. luksemburgskie, z warunkiem, że kraina ta wejdzie w skład rzeszy niemieckiéj. Po ogólném uspokojeniu Europy, jakkolwiek ustanowiono nową konstytucyję, więcéj zgodną z potrzebami rozmaitych plemion zamieszkujących nowe królestwo, przejawiał się jednak wewnątrz duch niezadowolnienia i niesnasek między Belgami i Holendrami, do czego przyłączały się jeszcze wprost przeciwne sobie dążenia katolików, z duchowieństwem belgijskiém na czele, staro-orańczyków (przyjaciół dawnego systemu namiestniczo-republikańskiego) i nowo-orańczyków (zwolenników istniejącéj monarchii). Wszystko to, wraz ze złym stanem finansów, ciężkie rządowi sprawiało trudności, mimo podnoszącego się zwłaszcza w Belgii dobrobytu materyjalnego. Co się tyczy polityki zewnętrznéj, to ze wszystkiemi mocarstwami zostawały N. w dobrych stosunkach. Wzajemna niechęć Belgów i Holendrów, wynikająca tak z różności mowy, religii i obyczajów, jako téż ze sprzeczności zobopólnych interesów ekonomicznych, nie tylko przeszkadzała zupełnemu zespoleniu obu ludów, ale nawet po rewolucyi Lipcowéj w Paryżu (1830), sprowadziła powstanie brukselskie 25 Sierpnia i 20 Września 1830 roku, a następnie po krwawych walkach oddzielenie N. południowych od północnych. Na zasadzie protokułu konferencyj londyńskich między 5 wielkiemi mocarstwami uznana została niezależność Belgii (ob.) 20 Grud. 1830 r. Wilhelm I uroczyście przeciw temu protestował (12 Lip. 1831 r.) i wkroczył na czele swéj armii do Belgii, ale musiał ustąpić przed przewagą sił angielsko-francuskich i dopiero 21 Maja 1833 r. pojednał się z Angliją i Francyją, nie przestając żywić nieprzyjaźni przeciw Belgii, aż wreszcie i z tą ostatnią, przy współudziale 5 wielkich mocarstw, zawarł ugodę 19 Kwiet. 1839 r. Po abdykacyi Wilhelma I 25 Mar. 1840 († 1843) syn i następca jego Wilhelm II załatwił drogą legalną istniejący oddawna w rzeczach budżetu spór między rządem a stanami generalnymi. Mimo to wszakże wojna z Aczyńczykami na Sumatrze, budowanie dróg żelaznych i osuszanie wybrzeży morskich pochłaniały znaczne sumy, a smutny stan finansów budził w izbach silną opozycyję, pod przywództwem profesora Thorbecke. Dla tego téż po rewolucyi Lutowéj 1848 ożywił się znacznie ruch opozycyjny i naród w niezliczonych petycyjach domagał się reformy zasadniczych praw państwowych. Nowe ministeryjum (Bosse-Kempenaer-Lightenvelt-Voet), nieco od poprzedniego liberalniejsze, zajęło się przygotowaniem praw organicznych i 3 List. 1848 ogłoszono zmienione prawa zasadnicze. Finanse pozostały jednak w dawnym stanie. Wilhelm III, następca Wilhelma II († 17 Marca 1849), napotkał tak silną opozycyję ze strony konstytucyjnych liberalistów, że rozwiązał ministeryjum Bosse i polecił 30 Grud. 1849 prof. Thorbecke utworzenie nowego z lewicy gabinetu, który nie tylko przeprowadził najważniejsze prawa organiczne (np. ordynacyja prowincyjonalna i gminna) na podstawie nowéj konstytucyi, ale nadto jeszcze stosownemi prawami finansowemi polepszył znakomicie dobrobyt materyjalny kraju. W 1850 r. zreformowano w sposób dla skarbu korzystny system handlu i żeglugi. Oprócz tego przedsięwzięto roboty kanalizacyjne, budowano drogi żelazne i telegrafy, osuszono morze Harlemskie, pozawierano nowe traktaty handlowe i polepszono stan kolonij. Jedném słowem rządy gabinetu Thorbecke były dla kraju jak najkorzystniejsze. Mimo to przecież ruch protestancki, spowodowany alokucyją papieską z 7 Mar. 1853, ogłaszającą przywrócenie biskupstw w Holandyi, rozwinął się tak potężnie, że król mimo danego przez izby wotum zaufania usunął dotychczasowy gabinet, powołał na jego miejsce ministeryjum umiarkowanie-liberalne ale ściśle protestankie i rozwiązał drugą izbę, a nowe wybory dały większość w duchu rządowym. Żadna wszakże reakcyja nie miała miejsca i nowy gabinet nie zmienił nic z praw poprzednio ustanowionych, a dalszą tylko organizacyję przeprowadzał, mianowicie téż w rzeczach wojskowych i nauczania publicznego w myśl na pół liberalnéj partyi środkowéj. Przeciw prawom szkolnym oburzyło się stronictwo

protestancko-ortodoksyjne, z łona którego wyszło też nowe ministeryjum 1856 (von der Brugghen, Simons, potém Rappard) i wbrew opozycyi klerykalnéj (katolicko-protestanckiéj) przeprowadziło bardzo dla oświaty pożyteczne prawa szkolne (1857). Na polu ekonomicznem przedsiębrano również potrzebne nieobicie reformy. Po następnych zmianach kilku ministeryjów, już to liberalnych, już konserwatywnych, stanął znowu u steru rządów w Stycz. 1862 Thorbecke, najzdolniejszy ze statystów niderlandzkich. Nowe, bardzo korzystne rozporządzenia, dotyczące finansów i nauczania średniego, izby przyjęły, ale gdy konserwatyści oparli się wszystkiemi siłami liberalnéj reformie administracyi kolonijalnéj, Thorbecke wystąpił z własnego gabinetu w Mar. 1866, a za nim wkrótce i cały skład ministeryjum podał się do dymisyi. Konserwatywny gabinet Heemskercka w sprawach wewnętrznych dążył do absolutyzmu i podawał rękę klerykalnym, w stosunkach zaś zewnętrznych zbliżył się do Francyi i przyrzekł jéj odstąpienie Luksenburga, co wywołało groźny konflikt między Francyją i Prusami, załatwiony jednak na konferencyjach Londyńskich w Maju 1867 tym sposobem, że w. księstwo luksenburgskie pozostało nautralném w domu nassausko-orańskiém, a miasto Luksenburg przestało być twierdzą. W następnych latach nie zaszły w N. żadne donioślejszego znaczenia wypadki, wewnątrz partyja liberalna, staczając ciągłe walki z konserwatystami, utrzymała zdobyte poprzednio korzyści, a Thorbecke († 1872) po raz trzeci zarządzając państwem (Stycz. 1871—Kwiec. 1872) pozostawił znowu na polu prawodawczém wiele dobroczynnych śladów swéj działalności. W Lipcu 1874 r. zaszło nowe przesilenie ministeryalne i Heemskerck zajął się utworzeniem nowego gabinetu, (Sierpień 1874), w którym przeważają żywioły zachowawcze i klerykalno-protestanckie. Co się tyczy spraw zewnętrznych, to podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870—71 zachowały się N. nautralnie, sprzyjając jednakże więcéj Francyi aniżeli Prusom. Wojna z Aczyńczykami na Sumatrze, wynikła 1873 roku, trwa dotąd jeszcze, niezupełnie dla N. pomyślna. — Porów., oprócz pisarzów dawniejszych, jak Hooft, Hugo Grotius, Brandt, Aitzema, Wicquefort i t. d., szczególniéj: Wagenaar „*Vaderlandsche historie*“ (21 t., Amsterd. 1749 i częściéj); Stijl „*Opkomst en Bloei der vereenigde Nederlanden*“ (Amsterd 1794 i częściéj); Kluit „*Historie der Hollandsche staatsregering*“ (5 t., Amstrd. 1802—5); Bilderdijk „*Geschiedenis des vaderlands*“ (wyd. przez Tijdemanna; 12 t., Lejda 1832—39); van Kampen „*Verkorte geschidenis der Nederlanden*“ (3 ed., 2 t., Harl. 1837—39); Groen van Prinsterer „*Handboek der geschidenis van het vaderland*“ (3 ed., 4 t., Amsterd. 1866); Wijnne „*Geschidenis van het vaderland*“ (2 t., Grön 1865—66); Nuyens „*Geschiedenis des Nederlandsche heroerten in de XVI eeuw*“ (Amsterd 1863 sq.); Vitringa „*Staatskundige geschiedenis der Bataafische republick*“ (t. 1—3, Arnh. 1860—64); van Kampen „*Geschichte der Niederlande*“ (2 t., Hamb 1831—33); Leo „*Zwölf Bücher niederländ. Geschichte*“ (2 t., Halla 1832—35; obejmuje tylko wieki średnie); Motley „*Rise of the Dutch republic*“ (3 t., Lond. 1856—59) i „*History of the United Netherlands* etc“ (3. t., London 1860—67); Wezelburger „*Die Niederlande in ihrer neusten Entwickelung*“ w „*Unsere Zeit*“ (za r. 1871).

Niderlandzka albo **flamandzka szkoła malarstwa**, ob. Niderlandzka sztuka.

Niderlandzka muzyka, nie stworzyła żadnego samoistnego kierunku. Kwitnęła tu tylko teoryja muzyczna, któréj znajomością i uprawą słynęli liczni mistrze. Palestryna i Nanini kształcili się pod przewodnictwem nauczycieli niderlandzkich. Dla tego też mistrze niderlandzcy słynęli jako głębocy teoretycy i praktycy, a między nimi głównie: Teinturier (Tinctor), Ockengham (około 1480), Josquin, Desprès, Mouton, Morales, Arcadet, Roland czyli Orlando Lasso z Mons i in., którzy w ościennych krajach rzeczywiście uważani byli za najwyższe zdolności teoretyczne muzykalne.

Niderlandzka sztuka. Mówiąc o N. s. rozumiemy sztukę, która rozwinęła się samodzielnie w krajach stanowiących niegdyś Niderlandy, t. j. w dzisiejszéj Holandyi i Belgii. Co się tyczy *budownictwa*, to zwłaszcza południowe Niderlandy (Belgija) bogate są wspaniałymi pomnikami, pochodzącymi za złotego okresu kwitnięcia handlu i przemysłu, t. j. z XIV i XV w. Z czasów dawniejszych odznaczają się tylko katedry w Tournay (z XI w.) i w Brukseli (z XIII w.) oraz niektóre kościoły w Gandawie i Liège. Większa część tedy zabytków budownictwa niderlandzkiego przypada na okres psującego się stylu gotyckiego; okoliczność ta, w połączeniu z niedostatkiem odpowiednich materyjałów budowlanych, objaśnia nam brak ozdób architektonicznych, widoczny zwłaszcza w budowlach holenderskich. W ogóle budownictwo niderlandzkie z téj doby cechuje się praktycznością, z zupełném zaniedbaniem potrzeb duchownych; mianowicie Belgija rozwinęła największy zbytek w budowlach publicznych, ratuszach, składach towarów i t. d. Odznaczające się budowle tego rodzaju posiadają Bruksela, Gandawa, Brügge, Ypern, Ouderarde; najwspanialszą budowlą w Belgii jest bez zaprzeczenia ratusz w Lowanijum, pochodzący z XV w. O wiele mniéj znaczenia mają budowle kościelne, chociaż zasługują na uwagę katedry główniejszych miast belgijskich, zwłaszcza fronton katedry brukselskiéj z XVI w. i niektóre kościoły w Holandyi. W XVI w. otrzymał przewagę styl renaissance, który się późniéj zaczął kłonić ku poważniejszemu klasycyzmowi. W w. XVII i XVIII nieznajdujemy budowl, któreby mogły iść w porównanie z budowlami poprzednich epok. W XVII w. słynęli budowniczy: a zarazem i rzeźbiarz, *de Kayzer*, a szczególniéj *van Kampen*, który wystawił ratusz (dziś pałac królewski) amsterdamski; oprócz tego z pomiędzy budowli téj epoki odznacza się pałac ks. Maurycego w Haadze. Budownictwo niderlandzkie późniejszych czasów cechuje się zwłaszcza czystością i wygodą.—*Rzeźbiarstwo* w średnich wiekach tylko w skromnych rozmiarach przyczyniło się do ozdoby kościołów, głó-

wnie z przyczyny niedostatku materyjału, która to okoliczność niedozwalała się rozwinąć i budownictwu. Najważniejszym zabytkiem rzeźbiarstwa jest piękna chrzcielnica spiżowa z XII w. w kościele św. Bartłomieja w Liège. Z okresu renaissance zasługuje na uwagę wielki komin włoski w pałacu sprawiedliwości w Brukseli. W czasach późniejszych odznaczył się *Wilhelm van Tettrode* oraz *de Kayzer*. W XVII w. kwitnął w Brukseli *Duquesnoi*, jeden z najznakomitszych artystów swéj doby, odznaczający się zwłaszcza w posągach dzieci; zasługuje nadto na wzmiankę Holender *Matthieu*. W najnowszych dopiero czasach zakwitła plastyka, głównie w Belgii. Odznaczyli się: *Royer* (pomnik Rembrandta w Amsterdamie, posąg Wawrzyńca Kostera i pomnik Ruytera w Vliesingen), daléj *Geerts*, *Fraikin*, *Jaquet*, *Poelaert* i in.—Zasługuje na szczególną uwagę *medalijerstwo*, które w XVI i XVII wieku z większą troskliwością było uprawiane w Niderlandach niż gdzie indziéj. Już *Janus Secundus*, zaszczycony przyjaźnią Karola V, wysoko stanął w téj sztuce, która doścignła najwyższego stopnia doskonałości w dobie walki przeciwko Hiszpanii, kiedy bito mnóstwo pamiątkowych medali dla rozbudzenia ducha narodowego. Jako znakomici medalijerzy XVII w. znani są: *Pieter van Abele*, *Pool*, *Boskam*, *Smeltzing*, *Jean Varin;* w XVIII w., gdy zatuka ta upadała, wsławili się *Schepp*, *Holtzhey*, *Van Calcar*, *Dishvek*, *van Berckel*, *Lageman*. Pod koniec tego wieku zarówno z bogactwem kraj uupadło i medalijerstwo.— Ze wszystkich sztuk pięknych najwięcéj się wsławiły Niderlany *malarstwem*; niderlandzka szkoła malarska zarówno ilością jak i ważnością swych płodów zajmuje piérwsze miejsce po szkole włoskiéj. Różni się od niéj charakterem materyjalnym, w przeciwieństwie do idéalizmu włoskich malarzy. Słynie ona zupełném władaniem nad kolorytem, jest niezmiernie bogata w utwory pełne prawdy psychologicznéj i życia dramatycznego. W XIV w. malarstwo niderlandzkie było tylko odroślą idealistycznéj szkoły niemieckiéj, lecz już pod koniec tego wieku założyli bracia *van Eyck* szkołę *staro-flandryjską*, z odcieniem realistycznym, czerpiąc przedmioty do swych utworów z życia codziennego. Kolorytu doszedł do wysokiego stopnia, do czego przyczyniło się zwłaszcza wydoskonalenie techniki malarstwa olejnego, dokonane przez *Jana van Eyck*. Do téj najstarszéj szkoły należą: *Gerhard van der Meeren*, *Hugo van der Goes*, *Justus z Gandawy*, *Rogier van der Weyden*, *Jan Memling*, którzy ją uszlachetnili wdziękiem i pełnością form. Obok szkoły staro-flandryjskiéj tworzą oddzielną grupę *malarze holenderscy*, aczkolwiek zależni od jéj wpływu, z których odznacza się zwłaszcza *Łukasz z Leydy*, wynalazca obrazów rodzajowych; daléj *malarze brabanccy*, do których zalicza się *Quintin Messis*; w końcu wielki poczet malarzów niderladzkich, zostających pod wpływem szkoły włoskiéj, jako to: *Mich. Coxis*, *Mabuse*, *Frańciszek de Vriendt* (znany pod nazwą *Frans Floris*), *Marcin de Vos* i in. Przez prace familii *Breughel* oraz *Rolanda Savery* dosięgło malarstwo krajobrazów i rodzajowe samodzielnego rozwoju. Walka religijna rozdzieliła od siebie szkoły *flamandzką* i *holenderską*. W XVII w. ograniczyli się Holendrzy głównie malarstwem rodzajowém, portretowém i krajobrazowém, podczas gdy Flamandczycy, za przywodem Rubensa, utworzyli nową szkołę malarstwa historyczno-religijnego. *Piotr Paweł Rubens* (ob.), najśmielszy i najróżnorodniejszy malarz nowszych czasów, jest założycielem słynnéj téj szkoły. Mistrzowi temu, niestrudzonéj pilności, olbrzymiéj fantazyi i godnéj podziwu twórczości, przypisuje się około 4,000 obrazów. Z współczesnych jemu artystów odznaczyli się: *Suyders* obrazami z życia myśliwskiego, *Jodok Momper*, *Paweł* i *Mateusz Bril* krajobrazami, *Neefs* obrazami kościelnemi, *Teniersowie*, ojciec i syn, obrazami rodzajowemi z życia wiejskiego i wojskowego, *Kacper de Grayer*, zbliżający się w swych obrazach historycznych kolorytem do Rubensa; *Gerhard Legers*, również słynny w malarstwie historycznem jak brat jego *Daniel* w malarstwie kwiatów. Z uczniów Rubensa wsławił się nad wszystkich *van Dyck* (ob.), obok Tiziana i Holbeina nazwany królem portrecistów, który czystością i wdziękiem form przewyższył mistrza swego. Daléj zasłynęli *Adryjan Bromver* obrazami z życia powszedniego, *Jan van der Meer* obrazami pasterskimi, *Frańciszek van der Meulen* bitwami, i *Frańciszek Millet*, zwany *Francisque*, krajobrazami. Pod koniec XVII w. popadła szkoła flamandzka w prostą manijerę, z któréj wydźwignęła się dopiéro w bieżącym wieku. Najnowsza ta szkoła flamandzka, założona na podstawie studyjów Rubensa, van Dycka i in., może się poszczycić, zwłaszcza w dziedzinie malarstwa historycznego, utworami pełnemi życia i znakomitym kolorytem. Przeważają w niéj dwa kierunki: francuski i niemiecki; reprezentantem piérwszego jest *Gallait*, drugiego *Wappers*; oprócz nich zasługują na uwagę *J. van Eyken* (malarz fresków w kaplicy Notre-Dame w Brukseli), *Kindermanns* (pejzażysta) i *Bosuet* (znakomity malarz architektoniczny). Szkoła *holenderska*, ograniczająca się przedstawieniem scen z życia natury i ludzi, doścignła szczytu doskonałości zarówno bogactwem twórczości jak i znakomitą techniką, np. w półcieniu. Założycielem jéj był wzmiankowany wyżéj *Łukasz z Leydy* († 1533); wyszli z niéj *Oktaw. van Veen*, *Abr. Bloemart*, *Corn. Cornelissen*, *Marcin van Veen*, zwany *Heemskerk*, *Poclenburg* i *Jan Dan. de Heem*. Wszystkich jednakże przewyższył *Rembrandt*, genijalny przedstawiciel zjawisk natury, który cudowną potęgą swego półcienia zakrywa wszystkie niedostatki swych obrazów. Obok niego wsławili się *Saftleeven*, daléj *Swanevelt*, który malarstwo krajobrazów doprowadził do szczytu doskonałości; *Jan Asselin*, zwany *Crabetje*, którego krajobrazy, obrazy bitew i scen z życia pasterskiego odznaczają się ognistym a zarazem miękkim kolorytem. Zarówno znakomitym w rysunku jak i w kolorycie i oświetleniu był *Gerhard Dow*; *Piotr van Laer* był mistrzem w *bambocyjadach* (ob.). Z wielkiéj liczby malarzów holenderskich, którzy się obok wymienionych wsławili w XVII w., zasługują na wymienienie: *Wouvermann*, najznakomitszy ma-

larz koni, *Paweł Patter*, słynny malarz zwierząt, *A. van Ostade*, nieporównany w półcieniu i wiernem przedstawieniu natury, *Adryjan van der Velde*, zarówno dobry pejzażysta jak i malarz zwierząt; *Jak. Ruysdael*, jeden z największych pejzażystów wszystkich wieków; *Jak. van Huysum*, nieporównany malarz kwiatów. W XVII w. upadła także i szkoła holenderska i dopiero w nowszych czasach przez zwrot do wzorów klasycznych dana była podnieta do nowego postępu. Ze spółczesnych malarzów holenderskich mają sławę europejską *Eeckhout*, jako malarz historyczny, *Koekkoek* zaś, *van Os* i *Schelfhout* jako malarze krajobrazów.—Z dziedziny *rytownictwa* pierwszym przedstawicielem był *Łukasz z Leydy;* do wydoskonalenia strony formalnéj przyczynił się *Henryk Goltzius* (1558—1617). W kierunku mistrza pracowali daléj uczniowie jego *Matham* i *Saenderam*, do których zaliczyć trzeba i ród *Sadelerów*. Następnie pod wpływem Rubensa wykształciła się znakomita szkoła rytownicza we Flandryi, z pomiędzy któréj odznaczyli się zwłaszcza *Vorsterman*, *Paul du Pont* zwany *Pontius*, *Soutman*, bracia *Bolswert* i rodzina *Hondtów* czyli *Hondyjuszów*. W Holandyi wykształcił się zwłaszcza sposób rycia za pomocą środków gryzących. Z pomiędzy innych, pracujących w tym kierunku, odznaczył się szczególnie *Waterloo*. Porów. van Mander „*Het schilder-boek*“ (1 wyd., Alkmaar 1604); Houbraken „*De groote Schouburg der Nederlandsche kunstschilders*“ (3 t., Amsterdam 1718); van Gool „*De niewe Schowburg der Nederlandsche kunstschilders*“ (2 t., Haaga 1780—51); van Eynden i van der Willigen „*Geschiednis der vaderlandsche schilderkunst* etc.“ (4 t. Harlem 1866 i następ.); Immerzeel „*De levens en werkens der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*“ (3 t., Amsterdam 1842—43); Michiels „*Histoire de la peinture flamande*“ (2 wyd. t. 1—3, Paryż 1865); Blanc „*Histoire des peintres hollandais et flamands*“ (3 t., Paryż 1852—1867, z ilustracyjami).

Niderlandzki język i literatura. Niderlandzki język, przez krajowców zwany *nederduitsch*, częstokroć niewłaściwie holenderskim nazywany, jest odrośla dolno-niemieckiéj gałęzi języków germańskich. Przez ogół mieszkańców używany jest w zachodniéj części Holandyi, to jest w Holandyi Północnéj i Południowéj, w Geldryi i w Utrechcie, podczas gdy w prowincyjach południowych (Brabancyi Północnéj, Zelandyi i Limburgu) ogół mówi językiem flamandzkim (ob.), będącym właściwie tylko dyjalektem niderlandzkiego. Używany w prowincyjach wschodnich (Overyssel, Drenthe, Greningen i Fryzyi) język fryzyjski (ob. Fryzowie), znacznie się różni od niderlandzkiego. Niderlandzki język powstał ze zmieszania języka Franków i Sasów. Kiedy i w jaki sposób zmieszanie to nastąpiło trudno rozstrzygnąć, najdawniejszy bowiem zabytek języka narodowego, tak zwanego *średnio-niderlandzkiego* (*middelnederlandsch*), a mianowicie wilkierz czyli rozporządzenie (*Keure*) miasta Brukseli, pochodzi z 1229 r.; niektóre jednak poezyje, a zwłaszcza „*Reinaert*“, dadzą się bez kwestyi odnieść do XII w. Od końca XIII w. pisma *Maerlanta*, służą jako wzór języka piśmiennego. Wkrótce jednak język wraz z literaturą zaczął upadać pod wpływem języka francuskiego, który, zwłaszcza w prowincyjach południowych, nabywał pod panowaniem burgundzkiém (1363—1477) wraz większéj przewagi. Dopiero w XVI wieku powstanie w prowincyjach północnych przeciwko uciskowi hiszpańskiemu rozbudziło ruch narodowy i w zakresie języka. Wtedy to, zwłaszcza przez *Dirka Volkertszoona Coornherta* i *Filipa Van Marnix*, pana *z St.-Aldegone*, dyjalekt prowincyj północnych użyty został jako język piśmienny. Z dawniejszych prac nad językiem niderladzkim odznaczają się: słownik *Cornelisa van Kiel*, z łacińska zwanego *Cornelius Kilianus*, najlepsze wydanie Hasselta p. t. „*Cornelii Kiliani Etymologicum Teutonicae linguae*“ (Utrecht 1777), oraz gramatyka *Lamberta ten Kate* (*„Aenleiding tot te kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*“, 2 t., Amsterdam 1723); obok nich odznaczył się *Huydecoper* gruntownemi badaniami nad językiem średnioniderlandzkim. Na początku XIX wieku minister oświecenia publicznego van der Palm urzędowo wprowadził ortografiję podług systemu *Siegenbeeka*, obok którego odznaczył się zwłaszcza *Weiland* swą gramatyką (1805) i słownikiem (11 t., 1799—1811). W nowszych czasach położyli zasługi badaniami N. j. *Ypey*, *Lulofs*, *de Jeger*, *Brill* i in.—*Niderlandzka literatura* ma większe znaczenie jako uczona i naukowa, niż jako narodowa czyli piękna. Zwłaszcza od czasu rozszerzenia się tu reformacyi i odzyskania wolności, mogą Niderlandy wykazać cały szereg mężów, którzy wsławili się w rozmaitych gałęziach nauk. Właściwa literatura piękna sięga XII wieku. W tym czasie rozpoczyna się szereg epopej dworskich, będących prawie wyłącznie bądź przekładem, bądź naśladowaniem francuskich powieści o Karolu W., albo też o królu Artusie. Nierównie ważniejszym jest poemat narodowy „*Reinaert de vos*“ (niem. *Reineke Fuchs*). Z upadkiem rycerstwa a wzrostem stanu mieszczańskiego, powstał na miejsce powieści epicznych inny rodzaj poezyi, mający głównie na celu nauczanie. Głównym przedstawicielem tego kierunku był *Maerlant* (1235 — około 1300, autor poezyj historycznych i dydaktycznych); naśladowcami jego byli: *Jan Boendale* czyli *Jan de Clerc* (1280 — 1351), *Jan van Heelu*, *Melis Stoke*, *Jan Dekkers* (autorowie kronik rymowanych). Około połowy XIV w. wykształciła się i proza niderlandzka, mistrzem której był sławny mystyk *Ruysbroek* (ob.). Obszerne poematy dydaktyczne zaczynają niknąć a na ich miejsce pojawiają się krótsze utwory, częstokroć improwizowane, łączące w sobie opowiadanie z nauką moralną. W kierunku tego najsłynniejszymi byli *Willm van Hildegaarsberch* (1350—1400) a nieco późniéj *Dirk Potter* († 1428). W tym czasie pojawiają się i początki dramatu. Wędrowni poeci, tak zwani *Sprekers* (mówcy), podobni francusk. *Jonglers*, przedstawiali na dworach szlachty utwory dramatyczne, w większéj części improwizowane, przedmiot do których czerpany był z historyi biblijnéj, z legiend świętych,

mytologii lub powieści rycerskich. Z początków tych wywinęła się tu sztuka dramatyczna w ten sam prawie sposób jak w Anglii, Francyi i t. d. z gier duchownych i grubych żartów dla zabawy ludzi. Stopniowo coraz bardziéj znikała różnica pomiędzy szlachtą i mieszczaństwem, tak, że w końcu oba te stany mogły sobie podać ręce ku wspólnemu działaniu na polu literackiém w tak zwanych *izbach retoryków* (Rederijker-Kamren), które wywarły wielki wpływ na podniesienie literatury pięknéj w Niderlandach. Izby te były to towarzystwa literackie, złożone z mężów rozmaitych stanów, zbierających się w oznaczonych miejscach lub czasie, w celu popisów poetycznych lub przedstawiania sztuk dramatycznych; początek ich sięga XIV w., pełnego jednak rozkwitu dosięgły dopiero w XVI w. Często zgromadzało się razem kilka takich izb czyli towarzystw, spółubiegając się z sobą. Izby retoryków, zwłaszcza amsterdamska, zwana „w kwitnącéj miłości“ (*in liefde bloeijende*), wywarły wielki wpływ nietylko na język i literaturę, ale i na sprawy religijne i polityczne. Najcelniejsi z dawniejszych poetów byli: *Filip van Marnix*, pan z *St.-Aldegondu* (1538—98), *Dirk Coornhert* (1522—90), *H. L. Spiegel* († 1612) i *R. Visscher* (holenderskim Marcyjalisem zwany, † 1625); po nad nimi wznieśli się: historyk *Pieter Hooft* (1581—1645, liryk i dramatyk), *Jost van der Vondel* (1587—1679, dramatyk i satyryk), *C. Huyghens* (1596—1686, uczony, liryk, dydaktyk i satyryk) i *Jakób Cats* (1577—1660, autor poezyj ludowych). Czteréj ostatni mężowie stanowią główných przedstawicieli N. I. aż do końca XVIII w. Z osłabnięciem zapału, panującego w walkach o wolność, upadła i literatura, i rozpoczął się peryjod bezmyślnego naśladownictwa literatury francuskiéj, zwłaszcza od czasu gdy po zmienieniu edyktu Nantejskiego, mnóstwo hugonotów przesiedliło się do Holandyi. Do najważniejszych pisarzów téj epoki należą: filolog *Dan. Heinsius*, *Dirk Kamphuyzen* (pieśni duchowne), *Bredero* (komedyje), *Sam. Coster* (dramaty), *Ant. van Goes*, później *Feitama* i *Winter*. Od 1770, pod wpływem literatury angielskiéj i niemieckiéj, kroczyło wszystko ku lepszemu, czego najlepszy dowód przedstawiają w liryce *van Alphen*, *Bellamy*, *Feith* i *Niemoland*; nikt jednak nie położył większych i trwalszych zasług nad *Wilhelma Bilderdijka* (1756—1831). Z poetów słynni są: *Helmers*, zwłaszcza z poematu opisowego „*De hollandsche Natie*“, i *Henryk Tollens* (1780—1856), najpopularniejszy poeta, odznaczający się mianowicie swemi poezyjami ludowemi. Żywioł romantyczny wprowadził pełen zdolności *Jan van Lennep* (ur. 1802), na którego wielki wpływ wywarli W. Scott i Byron; najbardziéj do niego zbliżeni są w opowiadaniu poetyczném *Bogaerto*, w romansie *Ottmans* (pseudonym *van den Hage*). Proza była oczyszczona i podniesiona z głębokiego upadku przez *Justusa van Essen* († 1735) w czasopiśmie *Hollandschen Spectator* (1731—35). Pod koniec XVIII w. odznaczają się w romansie dwie przyjaciółki *Elżbieta Wolf*, z domu Bokker, i *Agata Deken*; w nowszych czasach odznaczyła się na tém polu zdolna pisarka *Bosboom-Toussaint*; humorysta *Fokke* (1755—1812) odznacza się niezwykłym dowcipem. Por. Ypeya „*Beknopte geschiedenis der nederlandsche tale*“ (1812); Van Kampena „*Beknopte geschidenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*“ (1821—26); Siegenbeeka „*Bekn. gesch. der nederlandsche letterkunde*“ (1826); Lobrocquy „*Précis de l'histoire littéraire de Pays-Bas*“ (1822); Otto „*Die Gesammtliteratur der Niderlande*“ (1838); Jonkbloeta „*Gesch. der middennederlandsche dichtkunst*“ (1851—53). —

Piśmiennictwo naukowe niderlandzkie zajmuje poważne miejsce wśród ogólnego piśmiennictwa europejskiego, a uczeni holenderscy nieraz przodowali powszechnemu ruchowi naukowemu.

Filozofija zaczęła się budzić do samodzielnego życia i otrząsać z więzów scholastycyzmu współcześnie z rozwojem filologii klasycznéj (humanizmu). W tym to duchu napisał Agricola dziełko p. t. „*De inventione dialectica*“, gdzie stara się ustalić zasady zdrowéj logiki; w podobnym kierunku działa Erazm, walcząc przeciw przesądom scholastyków. Ci jednak wsparci przez fanatyzm hiszpański trzymają się jeszcze czas jakiś i dopiero wpływ Kartezyjusza i działalność Spinozy wywołały większy i donioślejszy ruch na tém polu; Descartes szczególniéj miał tu i ma prawie po dziś dzień wielu zwolenników, do których należą: Heerebord, Geulinx, Burchard de Volder i Bekker. Mniéj uznania znaleźli tu Spinoza i Hobbes, przeciwko którym wystąpił Gravesande w swym „*Introductio ad philosophiam*“. W XVIII w. szkodliwy wpływ na filozofiję tutejszą wywarli francuscy encyklopedyści, a to przez lekceważenie przeciwników. Przeciwko nim oddziaływał Hemert, który starał się zapoznać swych rodaków z filozofiją Kanta, która tu znalazła wielu zwolenników i gorących obrońców (Kinker, Servaas, Deiman, Le Roy, Van Bosch) a także zaciętych przeciwników (Wyttenbach, i Van de Wynpresse). Ci ostatni jednak nie znaleźli uznania. Poglądy Fichtego i Shellinga nic nie trafiły do przekonań tutejszych, natomiast eklektycyzm bardzo wielu ma stronników. Do najnowszéj epoki należą: Cras, Browe, Engelhardt, Kemper, Luzac, Okkersee, Borger i Schröder.

Teologija, za wyjątkiem strony filologicznéj, nie zakwitła w Niderlandach. Z dawniejszych teologów zasłynęli po nad innych *Tomasz z Kempen* († 1471) i *Jan Wessel* († 1489), od początku reformacyi rozszerzyli się w Niderlandach luteranie, kalwiniści, zwinglijanie i obok tego inne sekty; okoliczność ta dała powód do licznych sporów, przeciągających się do połowy XVIII w., tamujących wszelki postęp naukowemu badaniu i narażających umysły swobodniejsze na utratę wolności a niekiedy życia. Między innemi profesor leydeński *Jakób Arminius* (ob.) był tak silnie napadany przez kolegę swego *Franciszka Gomara*, że spór przeniósł się nareszcie na pole polityczne i zwolennicy Arminiusa *Arminijanie* (ob.), byli częścią wypędzeni z kraju, częścią uwięzieni, jak Hugo Grotus, częścią wreszcie położyli swe głowy na rusztowaniu, jak Oldenbarne-

veldt. Cichą lecz pełną zasługi działalność rozwinęło od 1643 kilku jezuitów, znanych pod nazwą *Bollandystów* (ob.), przez wydawnictwo olbrzymiéj pracy „*Acta Sanctorum*“. W XVIII w. pomiędzy teologami holenderskiemi zasłynęli *Wetstein*, *J. Alberti*, *Venena* i *Vitringa*. Od początku drugiéj połowy tegoż wieku wcisnął się powoli do kościoła duch swobodniejszy; głównie wpływały na ten wypadek polityczne dążenia do zmiany dawnéj formy rządowéj, które zwróciły również uwagę i na kościół, oraz szkoła założona przez Schultensa w Leydzie. W XIX w. odznaczyli się: *Muntingh*, *van der Palm*, *von Voorst*, *Borger* i in.

Historyja, zwłaszcza ojczysta, była w Niderlandach gorliwie pielęgnowaną. Z pomiędzy historyków odznaczają się: *Pieter Hooft* (1481—1645), napisaniem dziejów niderlandzkich od 1555—84 („*Nederlandsche historien*“) i in., *H. Grotius* („*Annales*“), *Gerard Brandt* (*Historyja reformacyi w Niderlandach*, 4 t., 1671 i *Żywot admirała Ruytera*), *Pontanus* (*Historiae Geldicae*), *Aitzema* opisał w 14 t. okres 1621—68; z nowszych historyków ważniejsi: *Jan Wagenaer* (*Vaderlandsche historie*), *Willem te Water* (dzieje okresu 1565—67), *Scheltema*, *A. Kluit*, *Simon Stijl*, *van Kampen* i *Bilderdijk*. Jako badacze i zbieracze źródeł historycznych słyną: *G. van Prinsterer*, *H. van Wijn*, *de Jonge*, *van de Bergh* i in.

W *bijografii*, *historyi literatury* i *biblijografii* wydali Holendrzy wiele nader cennych dzieł. Odznaczają się zwłaszcza prace biblijograficzne *Andreasa*, *Sweertsa*, *Foppensa*, *Paquota*, *van der Aa*, *Kobusa* i *Rivecourta* i w. in.

Filologija była zawsze punktem środkowym studyjów naukowych w Niderlandach. W rzędzie znakomitych humanistów, rozpoczętym przez *Agrikolę*, *Erazma Roterdamczyka*, *J. Lipsiusza*, idą daléj *Scaliger*, *Hugo Grotius*, *Dan.* i *Nic. Heinsius*, oraz *Gronovius*. Badaniami starożytności historycznych zasłużyli się *Meursius*, *Salmasius*, *Spanheim* (z Genewy), *Perizorius* i *Wesseling*. Jeszcze świetniejszy peryjod badań filologicznych rozpoczyna się z *Hemsterhuisem*; następcami jego byli: *Ruhnken*, *Valkenaer* i *Wyttenbach*. Z pomiędzy nowszych filologów, pracujących po większéj części w duchu dawniejszych, godniejsi wzmianki: *van Heusde*, *van Lennep*, *Bake*, *Geel*, *Peerlkamp* i *Cobes*. Wielu z tych filologów odznaczyło się także jako poeci łacińscy. Studyjowanie języków wschodnich zakwitło szczególniéj w środku XVIII w., za przyczyną familii *Schultens* (ojciec, syn i wnuk); późniéj pracowali w téj dziedzinie: *Schroeder*, *Hanzaker*, *Reuvens*, *Roverda*, *Weyers*, *Imynboll* i *Dozy*; *Leemann* pisał o języku egipskim, *Siebold* o japońskim.

Prawo w Niderlandach nie miało początkowo zdolnych przedstawicieli, z wyjątkiem jedynie Filipa z Leyden. Dopiéro wiek XVI wydał wielu uczonych prawoznawców, jako to: Everardi'ego, Agylaeusa, Leoninusa i innych, którzy bogaty materyjał studyjów znajdowali w zbiorach praw miejskich i wiejskich, spisywanych i potwierdzanych przez Karola V i Filipa II. Po rewolucyi wydawać zaczęto wiele komentarzy i objaśnień do tych zbiorów; Hugo Grotius napisał bardzo ważny traktat, posługujący za wstęp do holenderskiego prawoznawstwa. On także łącznie z Vinnen'em pracował nad teoryją prawa. Pokój westfalski oddziałał dobroczynnie na kulturę Niderlandów i wtedy to przypada najświetniejszy okres prawoznawstwa tego kraju. Do wykładu wprowadzono prawo natury, którego pierwsze podręczniki teraz się ukazały. Między pracownikami na tém polu na zaszczytne wspomnienie zasługują: Voet, Shulting, Westenberg, Huber, Heineccius, Barbeyrac, Pestel, J. de Roer, de Keessel, Cras, van der Linden, Thorbecke i inni.

Nauki matematyczne i *przyrodzone* poczęły się rozwijać w wieku XVI, a z pierwszych przodowników w rozwoju naukowym wymienić możemy słynnego matematyka i geografa Mercatora (ob.), astronoma Pompa, który opracował zasady astronomii (1569). Rozwijający się przemysł w XVII wieku pobudził rozwój matematyki, mechaniki i fizyki; napotykamy téż tu sławne nazwiska Keulena, Snelliusa ojca i syna, Huygensa, Drebbela, Jansena (ob. te nazwiska). W tym téż wieku ukazało się w Niderlandach dosyć dzieł na polu zoologii i botaniki, a najsławniejsi z owoczesnych pracowników są Leewenhoeck (ob.) i dwu Commelinów (ob.). Długi pokój w wieku XVIII silnie sprzyjał rozwojowi nauk ścisłych, ważne zwłaszcza były prace Gravesande'a, Muschenbroeka, Boerhavego, van Maruma, Ingenhoussa i in. Z nowszych niderlandzkich chemików słynniejsi są Stratingh, van der Boon Mesch, a zwłaszcza Mulder; z matematyków Goldern, Uytenbroek, Garnier, z astronomów van Uttenhofe, Moll i Kaiser. Historyja naturalna zawdzięcza Holandyi wiele zdobyczy; zasłużyli się zwłaszcza Camper badaniami nad człowiekiem i małpami, Temminck w ornitologii. Dopóki kwitnęły osady Holendrów, zajmowano się dosyć botaniką; Thunberg w celach botanicznych zwiedził ziemię przylądkową, Batawiję i Japoniję, Gorter i Kops opracowali florę Belgii i Holandyi.

W *medycynie* wymieniają Holendrzy z dumą sławnego Boerhave'go (ob.). Z uczniów jego zyskali sławę van Swieten, Gaubius, Oosterdik, Trouchin, który pierwszy w Holandyi szczepił ospę, Paradys, Bleuland i in. W ostatnich czasach odznaczyli się Bernard, Pruys van der Hoeven, Broers van Maanen, A. Roy i in. Z anatomów holenderskich najsłynniejsi są Vesal i B. Albinus (ob.). Z chirurgów i akuszerów zasłużyli się P. Camper, de Pui, Bonn i in., a w najnowszych czasach Kluyskens, Logger, Wachter i Hendrickz. W obecnych jednak czasach główną ozdobą medycyny niderlandzkiéj jest Donders, twórca naukowéj optyki lekarskiéj i oftalmologii. W *farmacyi* położyli zasługi Brugmans, Driessen i Vrolik.

W *geografii* znaczne usługi wypada przyznać Niderlandczykom, którzy morskiemi swemi podróżami nie mało się przyczynili do poznania południowo-wschodniéj Azyi i archipelagu Indyjskiego. W XVII w. Nieuhof wydał opis Brazylii i Chin, Walentyn opisał Indyje Wschodnie, Baldaeus Ceylon, Schouten Malabar, Koromandel, Bengaliję i Arra-

kan, Le Bruin Azyję Mniejszą, Egipt, Persyję i Rossyję, Dapper Afrykę, Syryję, Indyje Wschodnie, Witsen Moskwę i Tartaryję. W XVIII w. Niderlandczycy mniéj działają dla odkrycia nowych krajów, a więcéj dla usystematyzowania geografii i jéj ogólnego naukowego rozwoju. Ważną w tym względzie jest praca Lulofa „*Geografija fizyczna i matematyczna*“, mniejszą zaś doniosłość posiadają prace Wagenaara, Janicona, Bachienego. Wielce pożyteczném było dzieło Stuarta p. t. „*De mensch, zoo als hy ovorkomt up den bekenden aardbol*“ (1802). Z nowych podróżników odznaczają się: Braam, J. Meerman, Willigen, Haafner, Korn. de Jong, van Siebolt, Roorda, Junghuhn.

Nidzica, rz., wypływa z lasu giebułtowskiego pod Książem Wielkim, w pow. miechowskim, gub. kieleckiéj, i ubiegłszy mil 9, wpada poniżéj Koszyc z lewéj strony do Wisły.

Nidzie Wytyckie, jezioro w król. polskiém, gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim, w dobrach Andrzejów, zajmuje 500 morgów przestrzeni.

Niebieściec, polska nazwa celestyna (ob.).

Niebieskie państwo, tak niekiedy nazywają Chińczycy swe państwo, którego monarcha nosi u nich tytuł syna nieba.

Niebo, *kula niebieska*, *sklepienie niebios*, *firmament*, pozorne sklepienie błękitne, które zdaje się ziemię osłaniać w postaci półkuli wklęsłéj; kształt półkulisty pochodzi z jednostajnego ograniczenia doniosłości wzroku, ale, z powodu obecności przedmiotów na poziomie, wydaje się ono jakby spłaszczoném. Co do barwy N. i innych szczegółów, ob. atmosfera.—**N.**, *niebiosa*, w znaczeniu wiary chrześcijańskiéj, jest miejscem pobytu Boga wraz z aniołami i wybranemi. Wedle dogmatyki chrześcijańskiéj N. jest siedzibą wiecznie nienaruszonéj szczęśliwości, która przypada w udziale sprawiedliwym po śmierci ciała. Do N. dostaną się dusze tych, którzy wolni byli zupełnie od winy grzechu, lub téż tych, którzy grzechy powszednie odpokutowali dobrymi uczynkami. Wedle Koranu, Kabały i apokryficznych pism chrześcijańskich było 7 nieb, z których ostateczne było siedliskiem Boga. Orygines mówi także o więcéj niż jedném niebie.

Nieborów, wieś w gub. warszawskiéj, pow. łowickim, własność książąt Radziwiłłów; posiada piękny, w stylu włoskim utrzymywany, ogród, pałac, w którym mieściła się bogata biblioteka i galeryja obrazów, sprzedane przed kilku laty przez obecnego dziedzica na licytacyi w Paryżu. Przepyszna pomarańczarnia, sprzedana cesarzowi rossyjskiemu, znajduje się obecnie w Łazienkach. W archiwum familijném mieści się mnóstwo szacownych dokumentów historycznych.

Niebuhr (Karstens), duński inżynier i geograf, ur. 1733 w Lüdingwarth, † 1815, wydał swoje spostrzeżenia i badania o Wschodzie w dziełach: „*Opis Arabii*“ (Kopenh. 1772); „*Podróż po Arabii i sąsiednich jéj krajach*“ (2 t., Kopenh. 1774—78); „*Flora aegyptiaco arabica*“ (1779) i in. W r. 1802 został członkiem instytutu francuskiego.—**Niebuhr** (Bartold Jerzy), syn poprzedniego, znakomity historyk, krytyk i filolog, ur. 1776 w Kopenhadze, przeszedł 1806 z duńskiéj do pruskiéj służby cywilnéj, był 1816—23 posłem pruskim w Rzymie, a od 1824 profesorem w Bonn, gdzie † 1831. Główne jego dzieło: „*Römische Geschichte*“, obejmujące czasy dawniejsze aż do wojen punickich (3 t., Berl. 1811—32; najnowsza ed., 1 t., 1853), nie tylko stanowi epokę w traktowaniu dziejów rzymskich, ale nadto nową wskazało drogę do zapatrywania się na historyję i jéj badania. Podług wykładu N. dalszy ciąg tego dzieła wydał Anglik Schmitz p. t. „*History of Rome from the first Punic war to the death of Constantine*“ (2 tom., Londyn 1844). Z innych dzieł historycznych N. wymieniamy jeszcze: „*Histor. und philolog. Vorträge an der Universität gehalten*“ (3 oddziały: I-wszy, „*Vorträge über die römische Geschichte*“ 3 t., Berl. 1846—47; II-gi „*Alte Geschichte*“, 3 t, Berl. 1847—51; III-ci „*Vorträge über alte Länder-und Völkerkunde*“, Berlin 1850). Z licznych prac jego publicystycznych wydał Hertz: „*Grundzüge der Verfassung Niederlands*“ (Berlin 1852). Mnóstwo bardzo gruntownych i ważnych artykułów zawierają N. „*Kleine historische und philolog. Schriften*“ (2 t., Bonn 1828—43), oraz „*Nachgelassene Schriften*“ (Hamb. 1842).—Porów. Suz. Winkwortha „*The life and letters of B. G. N.*“ (z dodatkami Bunsena, Brandisa i Loebella, 3 t., London 1852); Mejera „*Eine Erinnerung an N.*“ (Rostock 1861).—Życiorys jego, p. t. „*The life and letters of B. G. N.*“ (3 tomy, Londyn 1852), wydał **Niebuhr** (Marek Korsten Mikołaj von), syn poprzedniego, ur. 1817 w Rzymie, od r. 1857 radca stanu pruski, † 1860 w Oberweiler; znany jest głównie jako autor uczonego dzieła: „*Geschichte Assurs und Babels seit Phul*“ (Berlin 1858). W latach 1848—49 występował w dziennikarstwie jako gorliwy poplecznik stronnictwa konserwatywnego, a następnie, wywierając wpływ znaczny na Wilhelma IV, pracował w duchu reakcyi.

Niebylski (Nikodem), nazwisko podobno zmyślone wiérszopisa żyjącego na początku XVII w., który zostawił ciekawą broszurę satyryczną p. t. „*Deklaratia albo objaśnienie kast kozackich, naprzód w Wiedniu po łacinie, a teraz znowu po polsku przez samegoż autora przełożone r. p. 1621*“.

Niechoroszcza, **Niechorowszcza**, miasteczko w gub. kijowskiéj, nad rz. Pastuchą, pomiędzy Korsuniem a Bohusławiem, około r. 1789 na wieś zamienione, miało niegdyś zamek obronny.

Niechorowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie kijowskim. W r. 1764 stany Rzpltéj na sejmie konwokacyjnym wyznaczyły oddzielną komisyję do oznaczenia granic tego sstwa i wówczas należały doń: miasteczko, a następnie wieś Niechoroszcza (ob.), zwana dawniéj Chwarośnia, Kryłowca, Kołowce i Zerdele. W r. 1771 posiadał je Kazimiérz Wykowski, kasztelan wyszogrodzki, opłacając zeń kwarty złp. 1,949 gr. 25. W r. 1789 podług lustracyi średni dochód tego sstwa wynosił złp. 15,699 gr. 2. Na sejmie r. 1773—75 zapadła konstytucyja przyznająca wynagrodzenia złp. 100,000 temuż Wykowskiemu, opierając

je na tém sstwie i uwalniając obdarowanego od opłacania kwarty.

Niechowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie ruskiém, w ziemi przemyskiéj. Podług lustracyi z r. 1765 powstało z dawniejszego sstwa wiśnieńskiego, przez odseparowanie zeń wsi: Niechowice, Laszki, Kościelniki, Kropiwniki i Kniachnice. W r. 1770 posiadał je Stefan Białogłowski, opłacając zeń kwarty złp. 2,267 gr. 8, a hyberny złp. 229 gr. 20.

Niecierpek, ob. Impatiens.

Nieczuja (herb), przedstawia w polu czerwoném pień od drzewa odcięty, na wierzchu jego krzyż, czyli miecz wbity prawie po rękojeść; na nim wystaje sęków 2 po lewéj, 3 po prawéj stronie. Nad hełmem podobnyż pień między dwoma rozwiniętemi skrzydłami.

Nieczuła, herb w dawnych Prusach polskich. Na tarczy szpak na dębowym pniaku o pięciu korzeniach i dwu gałązkach z boku.

Nieder-Langenau, szczczawy alkaliczno-żelasiste w hrabstwie Glatzu, w pobliżu miasta t. n.; zarazem zakład leczenia żentycą.

Niedokwas, w dawniejszem słownictwie chemicznem polskiém nazwa tych związków, które obecnie oznaczamy nazwą tlenków lub tlenników.

Niedoląg, *workoszczur* (*Phascolomys*), rodzaj ssących workowatych z rodziny *glirina*. Wielu cechami N. zbliżony jest do szczurowatych; ciało ma grube, krótkie i ociężałe; głowa duża, spłaszczona z krótkiemi uszami i oddalonemi oczami; nogi pięciopalcowe, u przednich pazury długie szponiaste; u samic torba brzuchowa; ogon bardzo krótki. Znany jest gatunek *P. wombat*, wielkości borsuka, żyjący w południ. części Nowéj Holandyi. Jest roślinożerny, obyczaje ma nocne; łatwy jest do oswojenia i zaleca się smacznem mięsem. Znane są też dwa gatunki kopalne.

Niedołęg, *niedołęga* (*Colobus*), rodzaj małp z rodziny kudłaczy, mający za cechy: pysk krótki, nieco wystający, ciało wysmukłe ze szczupłemi członkami, u rąk przednich brak zupełnie palca wielkiego, torebki przyżuchwowe wyraźne, natyłki stwardniałe, ogon długi kościasty. Kilka znanych gatunków żyje w Afryce międzyzwrotnikowéj; są łagodne, towarzyskie i zwinne. Najokazalszym jest *C. guerazza* w Abisynii, z długą białą grzywą i takąż sutą kiścią na końcu ogona.

Niedoperz (*Vespertilio*), rodzaj zwierząt ssących z rzędu latających czyli rękoskrzydłych (ob.), oddziału owadożernych gładkonosych (*insectivora gymnorhina*). Skupienie to przedstawia cechy następujące: zębów przodowych $^4/_6$, kły silne, graniaste, często trójkątne, trzonowych liczba zmienna, z nich 4 stale prawdziwe. Pysk bez żadnych narośli, z nozdrzami końcowemi; konchy uszne zaokrąglone z wewnętrzną wstawką, ogon długi, całkowicie błoną międzyudową objęty, błony lotne obszerne, palec wskazujący bez pazura. Rodzaj ten obecnie rozdzielono na kilka oddzielnych rodzai; gatunki krajowe mieszczą się w następnych rodzajach: 1) *Vespertilio*, uszy odosobnione, wstawka uszna wązka, ostrokończysta, błony lotne delikatne. 2) *Vesperugo*, uszy takież, wstawka krótka, błony grube. 3) *Plecotus*, uszy w nasadzie spojone, długie, wstawka długa, błony delikatne. 4) *Synotus*, uszy takież, błony grube. Gatunki w Polsce spotykane są: *Myszak* (*Vespertilio murinus*), największy z krajowych, znaleziony tylko w grocie Jerzmanowskiéj, o milę od Ojcowa. *N. Natterera* (*V. Nattereri*), opatrzony rzędem twardych szczecinek na brzegu błony międzyudowéj, znajdujący się tylko po piwnicach warszawskich. *N. nadwodny* (*V. Daubentonii*), jasnokafowy ze spodem brudno-białawym, znajduje się w całym kraju, lata wieczorami po nad samą powierzchnią wód. *N. stawowy* (*V. dasycneme*), ciemniéj od poprzedniego ubarwiony, ze smugą włosistą wzdłuż łydki na spodniéj stronie błony międzyudowéj. 5) *Wąsatek* (*V. mystacinus*), najmniejszy z krajowych, z pyszczkiem obrosłym; 6) *N. pospolity* (*Vesperugo serotinus*), po myszaku największy i z najszerszemi skrzydłami, wszędzie pospolity. *N. pozłocisty* (*V. Nilsonii*), o jedwabisto złocistych końcówkach włosów grzbietowych. *N. popylony* (*V. discolor*), biało popruszony. *N. borowy* (*V. noctula*). *N. Leislera* (*V. Leisleri*); podobny do popr., lecz od niego mniejszy. *Karlik* (*V. pipistrellus*), rudo kasztanowaty, prawie tak mały jak wąsatek, pospolity. *N. Nathusiusa* (*V. Nathusii*), od popr. ciemniejszy, również pospolity. *Uszak* (*Plecotus auritus*) wszędzie pospolity, i *Mopek* (*Synotus barbastellus*), z bruzdą na szczycie nosa, dosyć rzadki. Co do szczegółów obyczajowych, ob. rękoskrzydłe.

Niedośłep, znaczne osłabienie siły widzenia, nie dochodzące wszakże do zupełnéj ślepoty. Przyczyną N. mogą być pociemnienia środków przezroczystych oka, jak plamy na rogówce, katarakta, męty w ciele szklistem, albo téż zboczenia w organach odbierających wrażenie światła: w siatkówce, nerwie wzrokowym lub mózgu.

Niedziela, po łacin. *dies dominica*, dzień Pański, piérwszy dzień tygodnia, święcony przez chrześcijan wstrzymaniem się od pracy, podobnie jak u żydów Sobota (Sabbat). Piérwotnie i chrześcijanie święcili wspólnie z żydami Sobotę, i dopiero po odłączeniu się od nich zaczęli święcić N. na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa, tudzież zesłania Ducha Św. na apostołów i uczniów. Święcenie jednak Soboty zachowało się u chrześcijan żydowskich, oraz w kościele wschodnim, do IV w. i dopiero od czasów Konstantyna W. weszło w ogólne użycie święcenie N. Początkowo po ukończeniu nabożeństwa powracano do zwykłych zajęć, dopiero Konstanty W. zakazał tego (321) z wyłączeniem pracy około roli; Teodozyjusz zakazał w dniu tym widowisk teatralnych; synod Chaloński (649) zabronił pracy około roli. Cesarz Leon III (717—741) zakazał w dniu tym wszelkiéj pracy. Z upadaniem kościoła i karności kościelnéj nastało coraz większe profanowanie N.; dziś tylko kościół anglikański ściśle zachowuje święcenie N. wstrzymaniem się od wszelkich prac i zabaw publicznych. N. w ciągu roku noszą rozmaite nazwy, częścią od świąt, po których następują, częścią zaś od początkowych wyra-

zów kolekty. Niedziele w roku kalendarzowym są: 1) N. po Nowym Roku, wtedy jeżeli Nowy Rok przypada w jeden ze czterech ostatnich dni tygodnia; 2) sześć N. po *Epifanii* (może ich jednak być mniéj, jeżeli Wielkanoc wcześniéj przypada; 3) daléj *Septuagesima*, *Sexagesima* i *Estomihi*; 4) N. postu: *Invocavit*, *Reminiscere*, *Oculi*, *Laetare*, *Judica* i *Palmowa*; 5) cześć N. po Wielkiéj nocy: *Quasimodogeniti*, *Misericordias Domini*, *Jubilate*, *Cantate*, *Rogate* i *Exaudi*; 6) N. po Trójcy Św., liczba których jest zależną od wcześniejszéj lub późniejszéj Wielkanocy i wynosi najwięcéj 27; 7) N. adwentowe; 8) N. po Bożem Narodzeniu, która ma miejsce tylko wtedy gdy Boże Narodzenie przypada w Sobotę lub Niedzielę.

Niedzielski (Alipi), prowincyjał zgromadzenia augustyjanów w Warszawie, ur. 1756, † 1827; zostawił w rękopiśmie: „*Żywoty braci pustelników zakonu św. Augustyna, Polaków*“, poprzedzone wiadomościami o wszystkich klasztorach i fundacyjach augustyjanów w Polsce i przeplatane różnemi szczegółami tyczącemi się historyi Warszawy. Wyjątki z rękopisu tego umieszczone są w N. 324 *Gazety Warszawskiéj* z 1857.

Niedzielski (Józef), skrzypek orkiestry teatru warszawskiego, wydał: „*Szkołę na skrzypce*“, „*Szkołę na flecik*“ i „*Szkołę na gitarę*“; † 1857 w Warszawie.

Niedźwiadek, ob. Skorpion.

Niedźwiedź (*Ursus*), rodzaj zwierząt ssących drapieżnych, z rodziny niedźwiedziastych, obejmujący zwierzęta największe zpomiędzy drapieżnych, chociaż mniéj niebezpieczne od innych, żywiące się zarówno pokarmami roślinnemi, jak i zwierzęcemi. Zęby ich trzonowe mają koronę szeroką i spłaszczoną, z tępemi sęczkowatemi wypukłościami, zdolną do rozgniatania pokarmów roślinnych. Kształty ciała są grube i ociężałe; ogon bardzo krótki; członki mierne, o 5 prawie równych palcach; pazury długie, silne, szponiaste; stopy o podeszwie nagiéj, stwardniałéj, całkowicie następującéj; uszy krótkie, zaokrąglone, z obu stron kosmate; oczy dość małe, język gładki, nozdrza otwarte; futro gęsto nabite, długie, podwójne; głowa podługowata i szeroka, z wyciągniętym i zeszczuplonym pyskiem. Ociężałe ruchy i chód nastopny N. nie uspasabia ich do ścigania żywéj zdobyczy i dla tego chętniéj szukają żywności roślinnéj; szczególnie chciwe są na miód, który wybierają z barci, nie obawiając się wcale żądeł pszczół, które dla grubości ich skóry i obfitości futra nie mogą im sprawiać żadnéj przykrości. Przyciśnione jednak głodem, napastują i większe od siebie zwierzęta z wielką zaciętością. Odznaczają się roztropnością i zmyślnością, umieją się wystrzegać zasadzek, a polowanie na nie jest połączone z niebezpieczeństwem, gdyż napadnięte bronią się walecznie; mimo to poluje się na nie dla futer, które są w ogóle poszukiwane, tłuszczu i mięsa, które jest jadanem w okolicach ubogich; łapy były uważane za przysmak. Kilka znanych gatunków mieści się na całéj kuli ziemskiéj, lecz w krajach gorących trzymają się w górach na wysokości, gdzie temperatura jest zimniejszą. Większa część gatunków przepędza zimę w uśpieniu, w usłanem legowisku; sen ten nie jest jednak zbyt twardym, gdyż łatwo się przebudzają i z całą przytomnością przeciwko nieprzyjacielowi występują. Najwięcéj znane gatunki są: N. *właściwy* (*U. arctos*), w płn. okolicach Europy i Azyi, tudzież na wszystkich większych pasmach gór europejskich, różniący się przecież w rozmaitych oddalonych od siebie krajach właściwemi cechami; tak zwane przez myśliwych mrówniki czyli bartniki nie zdają się być odmianami, a tylko niedorosłemi osobnikami. Dawniéj N. nie równie był pospolitszym w Europie; w wielkorossyjskich lasach jest dosyć jeszcze powszechnym. *Baribal* (*U. americanus*), czarny, z czołem spłaszczonem i żółtym pyskiem, żyje w Ameryce płn. N. *polarny* (*U. maritimus*), zajmuje wszystkie pobrzeża mórz oceanu lodowatego płn., różni się kształtem ciała od wszystkich innych gatunków; jest bowiem nierównie dłuższy, z dłuższą szyją, szczuplejszą głową, o czaszce więcéj spłaszczonéj i stosunkowo dłuższemi nogami; odzież ma gęstą i długą, białą, pazury tylko i nozdrza czarne; przebywa towarzysko, pływa i nurza się doskonale i nigdy się od morza nie oddala, a na bryłach lodu często się znacznie w morze posuwa. Jest on więcéj drapieżnym od innych, żyjąc bowiem na północy, gdzie roślinność jest bardzo ubogą, żywi się wyłącznie rybami, fokami i t. p. Czasami bywa niebezpiecznym i dla rybaków, którzy się w te odległe zapuszczają strony.

Niedźwiedzia szkoła, ob. Smorgonie.

Niedźwiedzica, w astronomii nazwa dwu konstellacyj północnych, które u nas nigdy nie zachodzą, zwanych N. *wielką* i *małą*, a u ludu wozem wielkim i małym. Piérwsza, łatwa do poznania, składa się z 1 gwiazd, 2 i 3 wielkości, z których 4 stanowią trapez, a 3 inne w łuk ku zachodowi ułożone, stanowią ogon (dyszel wozu). Przedłużywszy linię łączącą tak zwane nogi (koła) tylne ku górze, napotkamy gwiazdę zwaną biegunową (ob.), należącą do N. małéj, która także składa się z 7 gwiazd mniéj świetnych, w podobnyż sposób ułożonych, ale tworzących figurę mniejszą.

Niedźwiedzica, rz. w król. polskiém, bierze początek z łąk błotnistych w pow. augustowskim, w okolicy wsi Kopczany, i wpada pomiędzy Rohożynem i Ponarlicą z prawéj strony do Biebrzy.

Niedźwiedzie grono, ob. *Arctostaphylos*.

Niedźwiedzki (Jan), po łac. *Ursinus*, sławny lekarz i prawnik za czasów Janów Olbrachta i Aleksandra, ur. w Krakowie. Po ukończeniu tamtejszéj akademii przebywał w Rzymie i Padwie, został profesorem akademii w mieście rodzinném i przyłożył się tam do zaprowadzenia lepszéj łaciny i literatury klasycznéj; † po r. 1525. Wydał: „*Modus epistolandi* i t. d.“ (wyd. 2, Krak. 1822), dzieło będące nauką pisania listów, z ciekawym zbiorem listów.

Niegolewski (Andrzéj), pułkownik wojsk polskich, ur. 1786 r. w dziedzicznéj majętności Niegolewie, † 1857 w Poznaniu. W 20 roku życia wstąpił do gwardyi przybocznéj Napoleona I i miał udział w wielu bitwach, jak pod Iławą, Frydlandem, przy

oblężeniu Gdańsku i Czczewa. Walczył potém w Hiszpanii i zaszczytnie odznaczył się w bitwie pod Somo-Sierra. Następnie znajdował się w dalszych kampanijach armii francukiéj aż do upadku cesarza, który znając go osobiście i ceniąc jego waleczność, używał niejednokrotnie do najniebezpieczniejszych zleceń. Po ukończonych wojnach, zamieszkał w majątku swym Niegolewie, skąd po kilka razy zasiadał na sejmach prowincyjonalnych w Poznaniu i na sejmie połączonym w Berlinie r. 1847. Wydał z druku: „*Les Polonais à Somo-Sierra en Espagne 1808*“ (Paryż 1854, przekład polski, Poznań 1854), dzieło, w którém zbija mylne opisy Thiersa, dotyczące udziału Polaków w wyprawie hiszpańskiéj, i „*Wola królewska i jéj wykonywanie w w. ks. poznańskiém*“ (Lipsk 1857). — **Niegolewski** (Maurycy Władysław), syn poprzed., ur. w Niegolewie w Poznańskiém. Studyja prawne odbywał w Bonn, gdzie po napisaniu rozprawy „*De jure superficiario*“ (Bonn 1845) otrzymał stopień doktora obojga praw. Wróciwszy do kraju, osiadł na gospodarstwie i wybrany posłem z powiatu pleszewskiego, należał do najczynniejszych członków w izbach pruskich. Wielki rozgłos pozyskał szczególniéj 1849 i 1860 swemi interpelacyjami, w których wykrył prowokacyje dyrektora policyi poznańskiéj Baerensprunga i wzniecane przezeń pseudo-konspiracyje. Interpelacyje te kilkakrotnie były przedrukowywane w Berlinie i Poznaniu w językach polskim i niemieckim. Obecnie (1874) jest także N. członkiem sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego.

Niegoszewski (Stanisław), głośny w Europie poeta improwizator, ur. 1565 r. we wsi Niegoszewie w Krakowskiém; po ukończenie nauk w akademii krakowskiéj, udał się do Włoch, gdzie najuczeńszych ludzi zdumiewał bystrością rozumu, głęboką nauką i nadzwyczajnemi zdolnościami. Wenecyja, gdzie r. 1584 publiczne odbywał rozprawy i odpowiadał na wszelkie czynione zapytania wierszem i prozą w rozmaitych językach, uczciła go nadaniem mu godności szlacheckiéj i wpisaniem w złotą księgę swoich patrycyjuszów. Rzym uwieńczył go także laurem poety, a wszystkie spółczesne pisma prawdziwe cuda o nim podawały. W czasie pobytu swego w Wenecyi wydał 1588 r. wiersz w sześciu językach na pochwałę Jana Zamojskiego, dzieło niezmiernéj dzisiaj rzadkości. Po powrocie do kraju, mianowany został sekretarzem królewskim, lecz po zgonie króla Stefana opuścił dwór i resztę życia przepędził w domu Jana Zamojskiego, gdzie † r. 1599. Z licznych prac jego znane są następujące: „*Ad Illmum Princ. Joannem Zamoscium Epikinion*“ (Wenecyja 1588); „*Justi Lipsii Epistola, qua Francisco Brentio rejectam a se falsam recentium hæreticorum doctrinam prescribit*“ (Krak. 1596); „*Epigrammata Joanni Kochanovii*“ (tamże 1584); „*Laternæ Polonicæ sive in mortem Laternæ S. J. Lachrymæ*“ (tamże 1599). Oprocz tego w biblijotece publicznéj cesarskiéj w Petersburgu ma się znajdować wiele pism N. po łacinie, po grecku, hiszpańsku, arabsku i hebrejsku, jakotéż w biblijotece Raczyńskich w Poznaniu.

Niegowiecki (Jakób), profesor akad. krakowsk., w roku 1780 podaném na sejmiku proszowieckim przeciw reformie akademii pismem, tak obraził téż akademiję, że tegoż roku został wykreślony z kolegijum teologicznego. Od r. 1747—1758 wydawał kalendarze krakowskie, nadto wydał: „*Transitus Veneris per discum solis d. 6 Junii*“ (Kraków 1761), oraz 2 rozprawy treści religijnéj (tamże 1775).

Niegusz, prawidłowo zbudowana wieś czarnogórska, leżąca przy drodze z Kotora do Cetynii, w nahii katuńskiéj, siedlisko plemienia Nieguszów, z którego wyszedł panujący od 1697 ród czarnogórski. Ob. Czarnogórze.

Niekrasow (Mikołaj), znakomity spółczesny poeta rossyjski, ur. 1822 w gub. jarosławskiéj; od 1838 r. studyjował na uniwersytecie petersburgskim, wkrótce jednak porzucił nauki i zajął się wyłącznie literaturą. Pierwotne jego próby poetyczne nie zwróciły na się wielkiéj uwagi, za to późniejsze, pomieszczane w rozmaitych czasopisach, a następnie zebrane razem w zbiorze „*Mieczty i zwuki*“ (1840), zyskały niezwykłe uznanie. W utworach N. nie widzimy ani polotu lirycznego Żukowskiego, ani eleganckiéj ironii Puszkina, ani téż sarkazmu Lermontowa, spotykamy natomiast w nich protest przeciwko gorzkiéj rzeczywistości, gorące współczucie z klasami uciemiężonymi, zarówno z ludem wiejskim jak i proletaryjatem stolicy, i zgryźliwą ironiję przeciwko ciemiężcom. Liryczno-satyryczne poezyje N. na długi czas przed wydrukowaniem obiegały w rękopisie całą Rossyję i żaden z poetów rossyjskich po Lermontowie nie cieszył się tak powszechném uznaniem. W utworach N. razi zaniedbanie formy, zwłaszcza w porównaniu z utworami Majkowa i Feta; odznaczają się one natomiast bogactwem treści, siłą uczucia i bystrém pojmowaniem potrzeb narodu. Nowe zbiory poezyj N. wyszły p. t. „*Stichotworenija*“ (1856, 1858, 1861; wyd. 4, 3 t., Petersburg 1864). Od 1847 wspólnie z J. Panajewem objął redakcyję *Sowremienika*, w którym, jak równie i w *Otieczestwiennych Zapiskach*, pomieścił wiele powieści, z których celniejsze: „*Tri strany swieta*“ (2 wyd., 2 t., Petersburg 1848); „*Fiziołogiją Peterburga*“ (2 t., t. 1845); „*Mertwoje ozero*“ (spólnie ze Stanickim, 3 t., t. 1852). Wydał nadto kilka noworocznikow literackich, przeglądów i t. p. Oprócz licznych zwolenników ma N. i nieprzyjaciół, zwłaszcza z liczby tak zwanych sławianofilów, którzy utwory N. mianują poezyją szpitalną.

Niekrasowcy, potomkowie Dońskich Kozaków, w państwie tureckiem zamieszkali. W r. 1708 po uśmierzeniu powstania Bułowina, 7—8,000 Kozaków Dońskich pod wodzą *Ignacego Niekrasowa*, oddawszy się pod opiekę chana krymskiego, wydaliło się nad rz. Kubań. Przyjęci ludzko, mieli sobie z polecenia sułtana wydzielone grunta i oswobodzeni od podatków, wybudowali na półwyspie Tamań trzy miasteczka: Chan-Tiube, Kara-Ihnat i Sebelej. Stąd niepokoili m. Czarne, pomagali chanom krymskim i często walczyli przeciwko Rossyi, w skutek czego podczas wojny tureckiéj 1736—39 Kozacy

Dońscy zburzyli ich siedliska. W r. 1777, gdy na prawym brzegu rz. Kubani powstały warownie rossyjskie, N. opuścili Tamań i osiedli w okolicach Anapy, skąd przenieśli się następnie do mczka Czarszambie blisko Synopy w Azyi Mniejszéj. Gdy tu morowe powietrze znaczną ich liczbę wygubiło, przepłynęli m. Czarne i osiedli nad Dniestrem, 80 w. powyżéj Owidyjopola, w słobodzie Czobrugach, skąd r. 1787 za wybuchnięciem wojny tureckiéj przeszli do Bułgaryi i zamieszkali w Dobruczy nad rz Dunawcem, w okolicy jeziora Rozelma, w dwu osadach: Dunawcach i Sary-Kioj. W r. 1809, podczas wojny tureckiéj, N. oddalili się na statkach ku stronie Warny, a w ciągu następnéj wojny tureckiéj r. 1818 część ich przyjęła poddaństwo Rossyi, część zaś pozostała w Dobruczy, gdzie mylnie nazwani są Zaprożcami. Wyznają religiję grecko-rossyjską według przepisów starego obrządku. Turcy, dla których milicyi dostarczali przeszło 3,000 wojowników, nazywali ich od imienia ich pierwszego dowódcy Ignacego (Ihnatij) Niekrasowa *Hnat Kazak*.

Niel (Adolf), marszałek francuski, ur. 1802 r. w Maret (dep. Wyż. Garonny). Po ukończeniu szkoły politechnicznéj paryzkiéj wstąpił 1825 jako podporucznik do armii francuskiéj; w latach 1836—39 służył w Algierze, gdzie 13 Paźdz. 1837 jako oficer inżynieryi prowadził kolumnę szturmującą do Konstantyny. Następnie zajmował się robotami około obwarowania Paryża. R. 184? był szefem sztabu generalnego korpusu wyprawionego do Rzymu, r. 1850 szefem wydziału inżynieryi w ministerstwie wojny, a 1853 został generałem dywizyi. Podczas wojny wschodniéj, pierwotnie jako komendant korpusu inżynieryi, udał się w Styczniu 1855 do Krymu, celem ocenienia robót oblężniczych pod Sewastopolem, a w Kwietniu t. r. został głównym dowódcą całéj franc. armii oblężniczéj i na tém stanowisku przyczynił się głównie do zdobycia téj warowni. Mianowany 1857 senatorem, w r. 1859 wyruszył do Włoch jako dowódca 4 korpusu armii, a odznaczywszy się pod Magentą, głównie zaś pod Solferino, otrzymał 25 Czerw. 1859 godność marszałka Francyi i dowództwo nad 6 korpusem armii w Toulouse, a 20 Stycz. 1867 mianowany ministrem wojny na miejsce Randona. Na stanowisku tém występował jako przywódca partyi wojennéj, pracował nad nową reorganizacyją armii francuskiéj, zwłaszcza nad udoskonaleniem broni, i wprowadził szaspoty. Nie dokonawszy jednak całkowicie przedsięwziętéj pracy † 1869 r. Ogłosił drukiem „*Le siége de Sébastopol*“ (Par. 1858).

Niello (zapewne z łac. *nigellum*, czarniawe), ozdoby nadawane wyrobom srebrnym, polegające na rysunkach delikatne wyżłobionych i wypełnianych ciemną masą. Czarna ta masa (czarna emalija) składa się z kilkakrotnie przetopionéj mieszaniny srebra, miedzi, ołowiu i siarki. Można téż otrzymać podobne wyroby i drogą galwanoplastyczną. Zdaje się, że sztuka ta znaną już była starożytnym, a była bardzo lubioną w wiekach średnich; najsłynniejszym mistrzem był Finiguerra we Florencyi. Obecnie roboty N. mają główne siedlisko w niektórych miastach rosyjskich, jak w Tule, Wołogdzie i in. Osobne zastosowanie znajduje ona w wypełnianiu czarną massą cyfr i podziałek na cyferblatach zegarów.—Por. Duchesne „*Essai sur les nielles, gravures des orfévres florentins du XV siècle*“ (1826).

Nielot, ob. Apteryx.

Nielubowicz *Tukalski* (Mateusz), prawnik i historyk, rodem z Litwy, regent w Wilnie. Człowiek zdolny i pracowity, dostarczył bogatych materyjałów Adamowi Naruszewiczowi do jego „*Historyi narodu polskiego*“ i zalecony był przezeń królowi Stanisławowi Augustowi, który używał go do czynności sejmowych, a potém mianował sekretarzem skarbowym litewskim. N. wydał z druku: „*Dyjaryjusz sejmu grodzieńskiego w r. 1784*“ (Warsz. 1785). Z pozostałych po nim papierów Dziennik Warszawski z r. 1825—26 wydrukował obszerną „*Wiadomość o wojnie szwedzkiéj w Polsce za Augusta II*“. Jest także obszerny jego rozbiór i dodatki do piérwszego tomu pamiętników M. Ogińskiego (w *Przyjacielu ludu*“, rok XI).

Niełaz (*Dasyurus*), rodzaj ssących z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, podobny do amerykańskich dydelfów, mający od nich krótszy pysk, ogon niechwytny kiściasty, futro delikatne, gęste. Kilka znanych gatunków żyje w Australii; żywot prowadzą nocny, szukając pożywienia z dziobaków i drobnych gatunków kangurów, lub w drobiu domowym, w którym wielkie wyrządzają szkody.

Niemcewicz (Julian Ursyn), mąż stanu, poeta, historyk i publicysta polski z końca XVIII i połowy XIX stólecia. Potomek zamożnéj rodziny litewskiéj, ur. 1758 we wsi Skoki. Odbywszy z powodzeniem nauki w korpusie kadetów w Warszawie (1770—77), został adjutantem ks. generała ziem podolskich. To dało mu sposobność poznania zarówno politycznych i literackich znakomitości, bywających u księcia, jak również zwiedzania różnych stron własnego kraju. W r. 1783 wyjechawszy z ks. Czartoryskim do Wiednia, udał się ztamtąd N. w towarzystwie St. Sołtyka do Włoch (dotarł aż do Sycylii i Malty), zwiedził następnie Francyję, Angliję, Holandyję i Niemcy. Wróciwszy (1785) do kraju, natrafił na owe wielkie usiłowania, mające na celu przekształcenie ogranizmu narodowego. Jako poseł z Inflant zasiadał N. na sejmie wielkim, i mimo młodości swéj zwrócił na się uwagę trzeźwością i dojrzałością sądów o sprawach publicznych. Jednocześnie wystąpił na polu literackiém z utworami, które mu odrazu zjednały powszechne uznanie. Zaraz po opuszczeniu korpusu kadetów zaczął N. próbować swoich sił na przekładach z francuskiego, jak: „*Sekretna historyja Jana de Bourbon*“ (2 t., Warsz. 1779) i „*Historyja Małgorzaty królowéj Nawarry*“ (4 t., 1781). Prócz wielu pomniejszych od i wiérszy okolicznościowych, piérwszym oryginalnym utworem N. była tragedyja w 5 aktach wiérszem: „*Władysław pod Warną*“, napisana w 1787 (drukowana w zbiorze pism z 1803, a przedstawiona dopiero 1807 w Warszawie). Z tego czasu pochodzi zawiązek późniejszych „*Śpiewów*

historycznych", w *dumach* o Żółkiewskim, Stefanie Potockim, Michale Glińskim, które ogłosił N. wraz ze swoją komedyją „*Powrót Posła*" (Warsz. 1790 i 91). Utwór ten, przedstawiony na scenie warszawskiéj podczas sejmu wielkiego, miał na celu skłonić opiniję ku zamierzonym reformom, przedstawiając walkę postępowych usiłowań z przesądami i cudzoziemskimi naleciałościami. W takim samym tendencyjno-patryjotycznym duchu napisał N. dramat 3 aktowy „*Kazimierz Wielki*" (przedstawiony 1792, drukowany t. r.). Po upadku ustawy 3 Maja N. wraz z wieloma jéj obrońcami wyjechał za granicę (1792) do Lipska, Wiednia i Włoch i zawiązał tam bliższe stosunki z Kościuszką. Wypadki 1784 powołały N. na widownię publiczną. Został adjutantem Kościuszki, a zarazem ministrem-sekretarzem stanu. Dostawszy się wraz z wodzem do niewoli pod Maciejowicami, przebył półtora roku w Petersburgu aż do wstąpieniu na tron cesarza Pawła I, który go wraz z towarzyszami uwolnił. Udał się teraz N. (1797) do Stanów Zjednoczonych, osiadł tam w Elisabethtown i ożeniwszy się z majętną wdową (p. Levingston Keane), otrzymał obywatelstwo amerykańskie. Mimo to, gdy po ustanowieniu ks. warszawskiego zawezwano go do kraju, pozostawił żonę i powrócił do kraju, gdzie mu ofiarowano miejsce sekretarza senatu i członka izby edukacyjnéj. Nabywszy Ursynow pod Warszawą, zamieszkał tam, oddając się pracy literackiéj, któréj owocem były liczne utwory wiérszem i prozą, jak 5 aktowa komedyja „*Samolub*" (gryw. na teatrze warsz. 1811, lecz niedrukowana osobno), „*Pan Nowina czyli dom pocztowy*" (1816), „*Jan Kochanowski*" (1817, libretto do muzyki Kurpińskiego), „*Jadwiga*" (libretto) i „*Zbigniew*" (tragedyja 1819). Utwory te odznaczają się głównie pięknym językiem, gładkością wiérsza i samemi dążnościami; stoją one nie wiele wyżéj od podobnych utworów Rzewuskiego Wacława (ob.). Najtrwalszy pomnik dla swéj chwały poetyckiéj zbudował N. „*Śpiewami historycznymi*" (Warszawa 1816), w których opiewał wiérszem wszystkie niemal wybitniejsze postacie naszéj przeszłości dziejowéj. Dołączona do nich muzyka, wraz z objaśnieniami historycznemi, rozszerzyła po wszystkich salonach i dworkach znajomość dziejów krajowych. To téż „*Śpiewy*" w licznych wychodziły wydaniach (Kraków 1835, Lwów 1849, Petersburg 1860 i 62). Życie domowe i gospodarskie zajęcia swoje skreślił z wdziękiem w zbiorze poezyi p. t. „*Dumania w Ursynowie*", pogląd zaś swój na położenie Europy, na ideał państwa i narodu w „*Prometeuszu*", poemacie skreślonym w 1826, a wydanym w 1854. „*Bajki*" (w liczbie stukilkudziesięciu) pisał od młodych lat do późnego wieku; piérwsza ich część wyszła w 1791 przy komedyi „*Powrót posła*", po raz drugi w zwiększonym komplecie w wyd. zbiorowem pism z 1803 w Warszawie, trzeci raz osobno p. t. „*Bajki i przypowieści*" (Warsz. 1818). Zbiorowe wydanie pism N. wyszło w Warszawie (2 t., 1803); między innemi jest tu przekład „*Atalii*" Rassyna. Równie płodnym i pożytecznym okazał się N. w pismach prozaicznych. Zawdzięczamy mu piérwsze większéj wartości utwory powieściowe, jak: „*Dwaj panowie Sieciechowie*" (Warszawa 1815); „*Lejbe i Siora*" (t. 1821 i 1860); „*Jan z Tęczyna*", znakomitéj wartości powieść historyczna (t. 1825 i 1874 w Bibliot. przy „Kłosach" wydawanéj). Na polu historycznem zostawił N. cenne pamiątki swéj działalności, jak: „*Dzieje panowania Zygmunta III*" (3 t., t. 1829); „*Zbiór pamiętników historycznych o dawnéj Polsce*" (6 t., Warszawa, Puławy i Lwów 1822—33); „*Podróże historyczne po ziemiach polskich między r. 1811 a 1828 odbyte*" (Paryż 1858); „*Pamiętniki czasów moich*" (Paryż 1848), ciekawe i bogate w szczegóły do historyi obyczajowéj i politycznéj ostatniego stólecia; „*Pamiętniki od r. 1809—20*" (2 t., Poznań 1871, wyd. Kraszewskiego). Wypadki 1831 r. przerwały niezmordowaną działalność starca; opuściwszy kraj (1831), osiadł w Anglii, a następnie w Paryżu, gdzie † 1841 r. Zbiorowe lecz niezupełne wydanie pism N. wyszło w Lipsku u Bobrowicza (12 t., 1838—40).— **Niemcewicz** (Stanisław Ursyn), krewny poprzedzającego, gubernator cywilny gubernii grodzieńskiéj, wydał z druku: „*Zbiór praw i ukazów tak w pamiętnikach jako i oddzielnie ogłoszonych o prerogatywach szlachty, o wywodach, wotowaniu, elekcyjach, powinnościach ziemskich i dalszych innych do szlachty ściągających się*" (3 częś., Grodno 1805).

Niemcowa *Bożena* (właściwie Barbara), z domu Pankel, słynna autorka czeska, ur. 1820 r. w Wiedniu, † 1862 w Pradze; wcześnie wraz z rodzicami przeniosła się do Raciborzyc w Czechach i pod okiem matki otrzymała wychowanie w duchu narodowym. 1837 wyszła za mąż za Józefa Niemce, respicyjenta przy straży finansowéj w Kościelcu; po osiedleniu 1842 w Pradze, dokąd mąż jéj został przeniesionym, poświęciła się literaturze. Piérwsze swe utwory poetyczne drukowała w czasopismach *Kwiety* i *Wczela*, później poświęciła się zbieraniu powieści ludowych. Oprócz wielu innych wydała: „*Narodni bachorki a powiesti*" (14 zeszytów, Praga 1845—46; 2 wyd., 1854); „*Babiczka*" (tamże 1855); „*Slowenske pohadki a powiesti*" (10 zeszytów, Praga 1858). Zbiór jéj utworów „*Sebrane spisy*" wyszedł dwukrotnie (Praga i Litomyśl, 8 t., 1862—1863, 2 wyd., t. 1—3, Praga 1870—72). Niektóre z drobniejszych powiastek N. przełożone są na język polski.

Niemcy. W obszerniejszém znaczeniu nazywamy tak ziemie położone w środkowéj Europie, pomiędzy słowiańskim wschodem i romańskim zachodem, i zamieszkałe przez narody mówiące językiem niemieckim; w ścislejszem jednak znaczeniu nazwa N. ogranicza się do krajów wchodzących w skład dzisiejszego cesarstwa niemieckiego, które zajmują 9,904 mil kw. powierzchni (łącznie z prowincyjami dawnéj Polski, przyłączonemi do Prus i weszłemi dziś w skład N.). Położenie N. w środku, a jak Niemcy lubią powtarzać, w sercu Europy i w centrum świata, dotykanie ich do morza Północnego i Niemieckiego (granica wodna wynosi 240 mil) czyni je przeważnie państwem lądowem i ułatwia pośredniczenie między zachodem i wschodem Europy. Granice ich za to, bezpieczne z południa, są nader

otwarte ze wschodu dla Rossyi, a były dawniéj i dla Francyi. Powierzchnia N. przedstawia wielką rozmaitość i w tym względzie może przewyższa inne kraje Europy. Spotykamy tu bowiem góry najrozmaitszej wysokości i budowy, już to całe łańcuchy, oddzielne lub połączone w pewne systemy, już rozciągłe płaskowzgórza, już też szeregi gór oddzielnych, lub samotne pojedyńcze wierzchołki. Obok tego napotykają się równiny przeróżnéj wysokości, już jako wysoko wzniesione płaskowzgórza, już też jako zamknięte górami doliny, już też otwarte, aż do wybrzeży morskich sięgające niziny. Pomimo jednak téj rozmaitości trzy główne formy odróżnić tu można: 1) górzysty kraj alpejski na południu (Alpy niemieckie—Grossglockner 12213 st., Hochwildspitz 11750 stóp i Orteles 12,020 stop.), z przylegającą do niego od północy bawarsko-szwabską wyżyną, która oddziela tą najwyższą część N. od części 2) obejmującéj obszer średnich gór niemieckich, do którego należą: kraj górzysty wyższego Renu (Czarny Las albo Schwarzwald 4,600 stóp, Wogezy 4,400 stóp, Hardt 2,100 stóp, Odenwald 1,910 sótp, Spessart 1,900 stóp, niemiecki Jura 3,100 stóp), Czeski Las 4,530 stóp, z Bawarskim Lasem 3,750 stóp, Sudety 4,600 stóp, Olbrzymie góry 5,000 stóp, Kruszcowe góry 3,800 stóp, Sosnowe góry (Fichtelgebirge) 3,300 stóp, Turyngski las 3,010 stóp, Harz 3,500, górzysty kraj Wezery (Teutoburgski Las 1,100, Solling 1,600 stóp), górzysty kraj Hessyi i górzysty kraj Niższego Renu. Góry tego obszaru dzielą jedni na 2 grupy—południowo i północno niemieckią i jako granicę między niemi uważają liniję rzek Menu, Egeru i Elby, inni zaś uważają Ren jako granicę i wszystkie góry na wschód téj rzeki obejmują ogólnę nazwą Hercyńsko-Karpackiego systemu, wszystkie zaś na zachód Renu leżące podciągają pod nazwę gór Gallo-Frankońskich. Czy jeden lub drugi podział jest lepszy, niewiadomo, a zresztą jestto rzecz małéj wagi, gdyż właściwie góry te, jako mające jednakową budowę geologiczną i z jednakowych prawie pierwiastków złożone, można uważać za należące do jednego systemu. 3) Trzecią formę typową N. stanowią północne niziny, pochylone ku Baltyckiemu i Północnemu morzu, i przerznięte dwoma pasmami pagórków, nie dochodzących nigdzie 500 stóp wysokości. Niziny te dla obrony od morskich zalewów muszą być obwarowywane tamami i groblami. System *wodny* N., bardzo szczęśliwie ułożony, dostarcza masy wód potrzebnych dla rolnictwa i przemysłu i stanowi potężne linije komunikacyjne. Z 500 blisko rzek i rzeczek N. jest przeszło dziesiąta część spławnych. Do najważniejszych wodnych systemów tutejszych należą: Dunaj, Ren, Wezera, Elba, Odra, a także Ems i Eidera. Jezior spotykany wiele w północnych i południowych Niemczech, górzysty pas średnich N. nie ma ich wcale. Najważniejsze z nich są: Badeńskie Staffel, Ammer, Würm, Feder, Dümmer, Plöner, Keller, Gruber i t. d. *Grunt* N. przedstawia nadzwyczajną rozmaitość; na południu pokryty w Alpach wiecznym śniegiem, w środkowych N. przedstawia rozległe lasy, żyzne doliny i pastwiska; stepy i piaski spotykają się w Brandeburgii, Niższéj Saksonii i Pomorzu. W ogóle jednak grunt N. jest żyzny, a do najurodzajniejszych okolic należą: Saksonija, Altenburg, Frankonija i Turyngija. Klimat w ogólności umiarkowany; linija śnieżna zaczyna się na 7,200 lub 8,000 stóp. Temperatura wzrasta stopniowo z północy ku południowi, na każde 25 mil geograficznych o 1^0 R., a w krajach wniesionych na każde 580 stóp zmniejsza się o 1^0 R. I tak nad morzem Baltyckiém średnia roczna temperatura wynosi + 6,4° R., w dolinie Renu + 8,9° R., średnią jednak temperaturę N. można przyjąć na + 7, 3^0 R. Ren zamarza średnio na 26, Wezera na 30, Elba na 62, a Odra na 70 dni. Do obserwacyj klimatycznych urządzono 85 meteorologicznych stacyj w różnych okolicach N. Powietrze w N. jest w ogóle czyste i zdrowe i chorób właściwych wyłącznie N. (z wyjątkiem kretynizmu w Alpach) nie ma wcale. Bogactwem *płodów* N. wyrównywają, jeśli nie przewyższają inne kraje Europy. Znajduje się tem bowiem we wnętrzu ziemi: złoto, srebro, rtęć, żelazo, cyna, ołów, miedź, bizmut, galman, arszenik, atymon, węgiel kamienny, siarka, drogie kamienie, grafit, marmur, wapno, alabaster, gips, sól, ałun, torf i wiele źródeł mineralnych. Królestwo roślinne jest hojnie uposażone we wszelkie gatunki strefy umiarkowanéj; udają się tu więc: zboża, kartofle, rośliny olejowate, tytuń, chmiel, wszelkie jarzyny, cykoryja, owoce, wino, morele, kasztany, orzechy włoskie i t. d.; lasy są zapełnione dębami, olchami, jodłami, bukami, świerkami, modrzewiami i t. d. W ogóle flora niemiecka posiada 3,413 gatunków. Państwo zwierzęce ma także bardzo wiele gatunków zwierząt, szczególniéj domowych, dzikie bowiem, jak wilki, niedźwiedzie, kozy dzikie, jelenie, kuny, są coraz rzadsze. Spotyka się tu wielkie mnóstwo ptaków i ryb (110 gatunków); płazów jest dosyć mało, węzów tylko 2 rodzaje jadowite; prócz tego na morzu Północném a także i Baltyckiem poławiają się ostrygi, a w niektórych rzekach i perły. Ludności cesarstwo niemieckie liczyło na początku 1872 r. 41,060,695 m. Z cyfry téj należy wytrącić ok. 5,000,000 Polaków i innych Słowian, Litwinów, Francuzów i Duńczyków, a reszta około 36,000,000, przypadnie na samych Niemców, których oprócz tego jest w Austryi przeszło 9,000,000, w innych państwach do 2,500,000. Tak więc ogólna liczba Niemców, jako należących do jednéj narodowości, wynosić ma ok. 47,500,000. Cyfra te według obliczeń Ryszarda Böckh'a winna być zmniejszoną do 44,376,000. Pod względem religijnym, według spisu z roku 1871, ogromna większość mieszkańców wyznawała religiję protestancką (25,581,709). Z innych wyznań najwięcéj było katolików (14,867,091), potém izraelitów (512,171), inne wyznania chrześcijańskie miały 82,000 dusz. Reszta była religii nieznanéj. Tak więc na 1,000 m. wypada 623 protestantów, 362 katolików, 12 żydów, 3 nieznanego kultu. Pod względem politycznym, rozległość i granice państwa niemieckiego w ostatnich czasach częstokroć się zmieniały; i tak: dawne państwo niemieckie liczyło w 1788 r. 12,592

mil kw. i 26,265,000 m.; utworzony 1815 r. związek albo rzesza niemiecka miała 11,467 mil kw. i (r. 1865) 46,412,000 m. W 1866 r. niemiecki związek rozerwany został, Austryja wyłączona z N., a natomiast utworzony był związek północno niemiecki pod przewodnictwem Prus, liczący 7,536 mil kw. i (1867) 29,974,779 m., oprócz tego 4 państwa południ. niemieckie miały 2,093 mil kw. i 8,606,743 m Nakoniec wojna francusko-niemiecka sprowadziła przyłączenie się południowych N. do związku północno-niemieckiego, oderwanie od Francyi Alzacyi i Lotaryngii i połączenie jéj z N. i utworzenie obecnego ces. niemieckiego, składającego się z następujących państw a) królestw: Prus (24,656,078 m.), Bawaryi (4,852,026 m.), Saksonii (2,556,244 m.), Wirtembergu (1,818,539); b) wielkich księstw: Badenu (1,461,562 m.), Hessyi (852,894 m.), Meklemburg-Szwerynu (557,897 m.), Sasko-Wejmarskiego (286,183 m.), Meklemburg-Strelickiego (96,982 m.), Oldenburgskiego (312,596); c) księstw: Brunświku (311,764 m.), Saxe-Meiningen (187,957 m.), Saxe-Altenburg (142,122 m.), Saxe-Koburg-Gota (174,339), Anhaltskiego (203,437), Schwarzburg-Rudolstadt (75,523 m.), Schwarzburg-Sondershausen (67,191 m.), Waldeku (56,224), Reuss (starszéj linii, 45,094 m.), Reuss (młodszéj linii, 89,032 m.), Schaumburg-Lippe (32,059 m.), Lippe (111,135 m.); d) trzech miast wolnych: Lubeki (52,158 m.), Bremy (122,402), Hamburga (338,979 m.), oraz e) terytoryjum państwowego Alzacyi i Lotaryngii (1,549,587 m.). Tak więc dzisiejsze cesarstwo niemieckie jest państwem związkowem, zostającém pod władzą zwierzchnią cesarza (króla pruskiego). Związek ma władzę prawodawczą, a jego postanowienia mają moc we wszystkich państwach związkowych, nawet w razie, jeżeli są sprzeczne z prawami krajowemi oddzielnych państw. Atrybucyje władzy związkowéj odnoszą się głównie do popierania interesów materyjalnych i ekonomicznych związku, do wspólnéj sprawiedliwości, jakotéż do obrony kraju, a więc sił wojennych lądowych i morskich. W tym ostatnim względzie władza zostaje przy Prusach. Prawodawcza władza składa się z rady związkowéj (Bundesrath) i z sejmu (Rejchstag), zasiadających w Berlinie. W radzie związkowéj, składającéj się z pełnomocników rządowych, Prusy mają przewodnictwo i 17 głosów, a wszystkie inne państwa niemieckie 41 głosów, i tak, Bawaryja ma 6 głosów, Wirtemberg i Saksonija po 4, Baden i Hessyja po 3, Meklemburg, Szweryn i Brunświk po 2, a wszystkie inne po 1 głosie. Przewodniczącym jest kanclerz związkowy, mianowany przez króla pruskiego. Osobna komisyja rady związkowéj do załatwienia interesów zagranicznych utworzona jest z pełnomocników Bawaryi (która jest w niéj przewodniczącą), Saksonii i Wirtembergu. Sejm związkowy (Rejchstag) składa się z deputowanych, wybieranych bezpośrednio przez mieszkańców każdego państwa związkowego, przez tajemne głosowanie: 1 deputowany przypada na 100,000 m. Władza wykonawcza ma prawo nadzoru nad czynnościami zarządu wewnętrznego, prawo przedstawiania państwa na zewnątrz, wypowiadania wojny i zawierania pokoju w imieniu cesarstwa, zawierania traktatów i przymierzy, przyjmowania i uwierzytelniania posłów i agentów dyplomatycznych, oraz najwyższéj jurysdykcyi w sporach między państwami związkowemi. Pod względem *przemysłu* najwyżéj rozwinęło się rolnictwo. Grunt bowiem N., z natury żyzny, podwyższył swą urodzajność dobrą uprawą, tak że mimo silnego zaludnienia w niektórych okolicach jeszcze jest dosyć zboża na wywóz zagraniczny. Roczną produkcyję zboża oceniają na 228 milijonów hektolitrów, wartości 594,680,000 talarów, kartofli na 204,500,000 hektolitrów, wartości 84,000,000 tal. Silnie jest rozwiniętą uprawa tytuniu (756,000 centnarów), konopi, lnu, buraków, wina (nad Renem, Mozelą i Menem, przecięciowo 2,914,000 wiader), chmielu (w Bawaryi). Leśnictwo po większéj części umiejętnie jest prowadzone; pod lasami jest 25% powierzchni (około 2,300 mil kw.). Największe lasy są w prowincyi pruskiéj Hessen Nassau, w Turyngii i na południu N. Chów bydła i koni wysoko posunięty, niektóre gatunki odznaczają się wielu przymiotami, jak np. w okolicach nadmorskich północnych N., w Wirtembergu, w okolicach Alpejskich; wyborne konie spotykamy w Holsztynie, Meklemburgu, Saksonii i t. d., świnie w Badenie, Turyngii i Westfalii. Ogólna wartość bydła jest w N. cenioną na 974 mil. tal.—Ludności utrzymującéj się z rolnictwa jest 18,800,000 (65,8% w Bawaryi, 64% w Badenie, 48% w Prusach, 33% w Saksonii i t. d.). Górnictwo szczególniéj kwitnie w Prusach i Saksonii i piérwsze po angielskiem (wartość produktów 230,000,000 tal.) w Europie zajmuje miejsce. Wartość téj produkcyi wynosiła w 1866 r. przeszło 194,000,000 tal. Przemysł rękodzielniczy i fabryczny, który w N. miał wielką i świetną przeszłość, w nowszych czasach szeroko się jeszcze rozwinął. Wyroby jego odznaczają się taniością, stosownością, trwałością, za to o wiele stoją niżéj od piękności, elegancyi i gustowności wykończenia wyrobów francuskich. Fabryczny przemysł najwięcéj jest rozwinięty nad Renem, w Szląsku i Saksonii, najmniéj w Meklemburgu, Szlezwig-Holsztynie i Bawaryi południowéj. Główne gałęzie jego stanowią wyroby towarów lnianych, bawełnianych, wełnianych, jedwabnych, wyroby ze skóry i galanteryjne, żelazne i stalowe, złote i srebrne, szkło i porcelana, wyroby chemiczne, narzędzia optyczne, chirurgiczne i muzyczne, ołówki, zegarki, papier, cukier, piwo, wódka, w końcu kapelusze słomiane, ryżowe i kwiaty sztuczne. *Handel*, znaczny już w wiekach średnich, obecnie jest bardzo kwitnący. Wielce go ułatwiają doskonałe komunikacyje lądowe i wodne, jako to kanały (110 mil), rzeki spławne, drogi bite (6,000 mil), koleje żelazne (w 1870 r. 2,499 mil), gęsta sieć linij telegraficznych, a także wyborne instytucyje kredytowe (banki, towarzystwa assekuracyjne i zakłady kredytowe), giełdy (w Hamburgu, Berlinie, Bremie, Frankfurcie nad Menem, Lipsku, Stuttgardzie), jarmarki (w Lipsku, Frankfurcie nad Menem i Frankfurcie nad Odrą). Najważniejszymi punktami

handlu lądowego są: Hamburg, Berlin, Frankfurt nad Menem, Frankfurt nad Odrą, Magdeburg, Hanower, Kolonija, Moguncyja, Stuttgard, Norymberga, Augsburg i t. d. Ogniskami handlu morskiego są: Hamburg, Altona, Lubeka, Brema, Stralsund, Szczecin, Gdańsk i Królewiec. Flota handlowa N. liczyła w końcu 1868 r. 5,057 okrętów żeglowych i 153 parowców, a liczba ta w 1872 roku nieco się zmniejszyła, w tym bowiem roku flota niemiecka składała się z 5,082 okrętów, włączając w to 209 parowców, o ogólnéj objętości 1,308,988 beczek ładunku. Wartość przywozu ocenioną była na 500, a wywozu na 430 mil tal. Dochody celne w 1869 r. wynosiły 26,674,537 tal., a w 1872 r. wzrosły do 40,835,909 tal. Oprócz handlu wywozowego i przywozowego, ważną gra rolę w N. handel przewozowy (tranzito). Od 1872 roku wprowadzono w całych N. jednakowy system miar i wag, mający za podstawę system dziesiętny; co do pieniędzy to w północnych N. liczą w ogólności na talary, a w południowych na złote reńskie. *Oświata* i *uczoność* niemiecka ma słuszną w Europie i na całym świecie sławę. Liczne zakłady naukowe zarówno posuwają naukę naprzód, jak i rozpościerają ją w ludowych masach. Tysiące szkół elementarnych, gdzie nauka jest obowiązkową, a w znacznéj części i bezpłatną, wiele szkół niedzielnych, rzemieślniczych i t. d. dają oświatę ludowi. Blisko 400 gimnazyjów i liceów, wiele szkół łacińskich, dostarczają obfitéj możności średniego kształcenia, a 21 uniwersytetów udzielają wyższéj wiedzy naukowéj. Oprócz tego jest bardzo wiele wyższych zakładów naukowych specyjalnych, jak szkół politechnicznych, 7 akademij sztuk pięknych, górniczych, rolniczych, leśnych, wojennych, konserwatoryjów muzycznych i 1 szkoła marynarki. *Finanse* całego państwa w 1873 r. dawały deficyt 9,934,583 tal.; dochody bowiem wynosiły 129,397,547 tal., a wydatki były obliczone na 139,332,130 tal.; na rok 1874 budżet miał się zrównoważyć i zarówno wydatki jak i dochody obliczono na 148,242,775 tal.; dług państwa wynosił w początku 1873 r. 12,704,310 tal. Rozumie się, że tu nie przedstawiamy budżetu oddzielnych państw, które na właściwych miejscach są podane.—*Armija* w 1871 r. w czasie pokoju składała się z 404,636 ludzi, a w czasie wojny z 1,206,000. Podczas wojny z Francyją w 1870—71 r. cyfra ta doszła w końcu do 1,350,787 ludzi i 263,735 koni. Naczelnym jéj wodzem jest cesarz. Dzieli się ona na wojska linijowe, rezerwy i landwerę. Wojenna *marynarka* w r. 1870 liczyła 81 wojennych okrętów, a w 1873 podniosła do 89 okrętów wojennych, między którymi było 42 parowców i 5 pancerników. Flaga narodowa od 1867 r. jest czarno-czerwono-biała.—Porów. Hoffmanna „*Deutschland und seine Bewohner*“ (4 t., 1834); Rodena „*Deutschland und das übrige Europa*“ (1854); Brachellego „*Deutsche Staatenkunde*“ (2 t., 1856—57); Ravensteina „*Specialatlas von D.*“ (1870); Ungewittera „*Erdbeschreibung*“ (t. 3, 1872).

Historyja. Wszystkie plemiona niemieckie, które zamieszkiwały dzisiejsze Niemcy, oznaczali Rzymianie jedném mianem *Germanów* (ob. *Germanija*). Skutkiem wędrówek narodów wielkie w téj części Europy zaszły zmiany. Germanowie bowiem przodzierali się ku południowi, a miejsce ich zajmowali Słowianie. Oswabadzając z pod jarzma rzymskiego połud. i zachod. krainy Niemiec, łączyły się ludy germańskie w silne związki: saski, frankoński, alemański, thüringski i bawarski, a w V w. potworzyły prócz tego nowe jeszcze państwa. Z państw tych niedługotrwałych [*Ostrogotów* (ob.) a późniéj *Longobardów* (ob.) w Italii, *Anglo-Saksonów* (ob.) w Anglii, *Wandalów* (ob.) w Afryce, *Wizygotów* (ob.) w Hiszpanii] najważniejsze państwo Franków (ob.) w Gallii, założone przez Klodoweusza (ob.), osłabione z powodu podziałów za dynastyi Merowingów, wzmogło się znakomicie za Karola W. (ob.), który wznowił nazwę cesarstwa rzymskiego; rozciągało się ono od Eidery i m. Niemieckiego do Ebro i m. Śródziemnego, a od Atlantyku do m. Baltyckiego. Jednakże już po śmierci następcy Karolowego, Ludwika I Pobożnego (ob.), monarchija ta mocą traktatu w Verdun 843 r. rozpadła się na 3 części: Karol Łysy (ob.) wziął zachodnią Frankoniję (t. j. większą część dzisiejszéj Francyi), Lotaryjusz I (ob.) Italiję wraz z wąskim pasem ziemi (środkowa Frankonija) po lewym brzegu Renu, od m. Niemieckiego i Skaldy aż do Rodanu i m. Śródziemnego, a Ludwik Niemiecki (ob.) kraje wschodnie, wschodnią Frankoniję, między Renem, Elbą, Saalą i Lasem Czeskim i założył tym sposobem podwaliny państwa niemieckiego.—*Okres I. Od traktatu w Verdun aż do Rudolfa Habsburgskiego* (843—1272). Po daremnych usiłowaniach Karlowingów (ob.), mających na celu zjednoczenie całéj monarchii Karola W., co leżało zresztą w duchu traktatu verduńskiego, następuje epoka powolnego odosobniania się pojedynczych części i kształtowania w samodzielne grupy państwowe. Krainy z lewéj strony Renu położone weszły po wygaśnięcia Lotaryjuszowéj linii Karolwingów (ob.), skutkiem podziału w Meisen 870 r., w skład wschod. Frankonii, któréj granicę od zachod. Frankonii stanowiły teraz rzeki Maas i Mozela. Po upadku Karola Grubego (ob.) 887, który nie zdołał utrzymać dokonanéj przez się jedności państwa Karolowego, królem wschod. Frankonii został obrony Arnulf (ob.) 887—899, wnuk Ludwika Niemieckiego. Broniąc granic swego państwa od Normanów, Słowian i Magyarów, starał się, ale bezskutecznie, o zachowanie domowego wpływu na Italiję i zachod. Frankoniję (Francyję). Po Ludwiku Dziecięciu (ob.) 899—911, za którego poczęły się tworzyć samodzielne księstwa (np. potężna Saksonija) i zesłabła administracyja karolowingska, zasada monarchii dziedzicznéj ustąpiła miejsca zasadzie elekcyjności, i królem obrany został Konrad I (ob.) 911—918, z rodu frankońskiego. Wybór ten zagrożone zewnętrznemi napadami państwo wewnątrz osłabił przez to, że rozbudził partykularyzm Szwabii, Bawaryi, a zwłaszcza też Saksonii, przyciszony dopiéro elekcyją Henryka I (ob.), ks. saksońskiego, 919—936, który jest właściwym założycielem samoistnego państwa niemieckiego. Idąc w ślady ojca, Otton I (ob.) 936

—973 łamał potęgę arystokracyi, zwalczał jak tamten Słowian i Magyarów a prócz tego odzyskał koronę cesarską Karola W. i uczynił zależnym od niéj kośc. rzymski i Włochy. Wpływy włoski i byzantyński znacznie oddziaływały na Niemcy i podnosiły oświatę. Potęga ta osłabła więcéj za Ottona (ob.) II 973—983, Ottona III (ob.) 983—1002 i Henryka II (ob.) 1002—1024. Nie umieli ani arystokracyi utrzymać w karbach zależności, ani zachować przewagi nad Słowianami (potężna za Chrobrego Polska), Włochami i kościołem. Zaprowadzone zmiany w sposobie wojowania podnosiły feudalizm i wyosobniały *rycerstwo* jako zamkniętą w sobie kastę, nie mającą nic wspólnego z mieszczaństwem i włościanami. Dopiéro z Konradem II (ob.) 1024—39, od którego idą cesarzowie frankońscy (1024—1125), zaczyna się polityka pełna siły i energii, zarówno w stosunkach wewnętrznych jak i zewnętrznych. Syn jego Henryk III (ob.) 1039—56, nie tylko trzymał jak i ojciec w grozie wazalów, ale nadto podniósł władzę królewską, zachował odzyskaną przez ojca supremacyję nad Włochami i kościołem rzymskim, oraz wywierał wpływ na Słowian Nadbaltyckich, Czechów i Węgrów. Bliskim już był celu utworzenia monarchii spójnéj i dziedzicznéj, gdy go zaskoczyła śmierć przedwczesna. Całe panowanie syna jego Henryka IV (ob.) 1056—1106 wypełnia ze zmiennym szczęściem prowadzona walka przeciw partykularyzmowi książąt i hierarchii kościoła, reprezentowanéj przez papieża Grzegorza VII (ob.), a dążącéj do osłabienia władzy królewskiéj w Niemczech. Walkę tę między kościołem i państwem, królewskością i separatyzmem książąt, feudalizmem i mieszczaństwem ukończył dopiéro Henryk V (ob.) 1106—1125, ostatni z domu frańkońskiego, który szedł śladem ojca, ale, ulegając sile zjednoczonych nieprzyjaciół, musiał zawrzeć konkordat w Worms 1112 i pogodzić się z kościołem. Polityka cesarzów frankońskich nie złamała potęgi książąt, ugięła się przed kościołem, ale sprzyjała podniesieniu miast, które doszły politycznego znaczenia i weszły w przymierze z królewskością. Wybrany teraz królem Lotaryjusz II (ob.) 1125—37 okazywał wiele uległości względem książąt i kościoła. Przez ożenek Welfa Henryka Pysznego z jego córką stał się dom Welfów (ob.) w Niemczech najpotężniejszym. Konrad III (ob.) 1138—1152, piérwszy z domu Hohenstaufów (ob.), 1138—1254, którzy trzymali się polityki cesarzów frankońskich, starał się osłabić Welfów, przywracał porządek wewnątrz i wziął udział w drugiéj krucyjacie. Synowiec jego Fryderyk I (ob.), 1152—1190, złamał potęgę Welfa Henryka Lwa (ob.), pracował wewnątrz nad podniesieniem władzy królewskiéj i rozszerzaniem jéj wpływu na zewnątrz, ale uwikłał się w straszną i niezupełnie szczęśliwą walkę (1154—65) we Włoszech z republikami miejskiemi, dążącemi do niepodległości narodowéj, i z hierarchiją rzymską. Jednakże przez poślubienie swego następcy ze spadkobierczynią królów normandzkich w Neapolu i Sycylii starał się na innéj drodze osiągnąć panowanie nad Włochami. Mimo wielu niepowodzeń Niemcy doszły teraz szczytu potęgi i świetności. Wśród bojów i rozbudzonéj w narodzie wojowniczości kwitnęły sztuki, krzewił się przemysł, rósł stan mieszczański i życie obywatelskie. Wszędzie widoczny postęp. Przedsiębiorczy ale okrutny syn Fryderyków Henryk VI (ob.) 1190—97 nie zdołał przeprowadzić wielkich swych planów z powodu zawczesnéj śmierci. Małoletność Fryderyka II, wojna domowa skutkiem podwójnéj elekcyi—Filip (ob.) szwabski i Otton IV (ob.) brunświcki, oraz przewaga papieża Inocentego III, podkopały wielce potęgę Niemiec i familii Hohenstaufów. Wśród ciężkich niezmiernie okoliczności otrzymał koronę, przy pomocy papieskiéj, syn Henryka VI, Fryderyk II (ob.), 1212—50, przeniósł punkt ciężkości z północy na południe do królestwa Obojéj Sycylii i prowadził daléj dziedziczną niejako walkę z papiestwem. W Niemczech tymczasem, zostających pod zastępczym rządem synów Fryderykowych, Henryka a późniéj Konrada IV (ob.), mimo korzyści odniesionych nad Danią w bitwie pod Bornhoved (1227) wzrastał ogromny nieład, a wojny domowe i krwawe sądy na kacerzów podkopywały dawną świetność. Zamęt wewnętrzny przechodził już wszelkie granice, gdy przeciw Fryderykowi II i Konradowi IV (1250—1254) stronnictwo papieskie wyniosło na tron najprzód (1246) Henryka Rospe (ob.), landgrafa Tühringii, a potém Wilhelma, hr. Holandyi (1247—1254). Konrad IV, przyrodni brat jego Manfred (ob.) i Konradyn (ob.), ostatnia latorośl Hohenstaufów, daremnie pracowali nad utrzymaniem przynajmniéj dziedzicznego królestwa Obojéj Sycylii, które po krwawych bojach przeszło w posiadanie Karola (ob.) Anjou, kr. francuskiego. W następnych czasach tak zwanego *bezkrólewia* (interregnum) 1254—73, gdyż popierani przez przeciwne sobie stronnictwa królowie Alfons X Kastylski i Ryszard, ks. Kornwalii (od 1257), nie umieli zyskać ani powagi, ani ogólnego uznania; monarchiczna konstytucyja cesarstwa na zawsze została zniszczoną, a Niemcy utworzyły luźny związek książęcych, rycerskich i miejskich grup samodzielnych, niezależnych wcale od władzy centralnéj. Panowie świeccy i duchowni zamienili się w samowładnych panów lennych z władzą książęcą. Rozprzęgły się teraz wszelkie węzły porządku i sprawiedliwości, a miejsce ich zajęły walki rozbójnicze i prawo kułakowe, któremi się posługiwało tak rycerstwo jak i arystokracyja przeciw miastom i zamienionemu w niewolników chłopstwu. Miasta, zbogacone handlem i przemysłem, łączyły się dla własnéj obrony w federacyje (związek miast reńskich, Hanza) i zajmowały potężne stanowisko polityczne, nieprzyjazne zarówno książętom jak i władzy centralnéj. Miasta jednak pielęgnowały troskliwie sztukę i poezyję (zaniedbaną przez szlachtę), wznosiły wspaniałe katedry, wykonywały surową sprawiedliwość, zakładały w krajach cudzoziemskich kantory handlowe; jednem słowem, żywioł mieszczański sam wyłącznie reprezentował i podnosił zasadę cywilizacyi.—*Okres II. Od Rudolfa Habsburgskiego aż do reformacyi* (1273 — 1517).

Wśród takich okoliczności wybrany królem Rudolf I (ob.), 1273—91, hrabia na Habsburgu, zostawił sprawy włoskie i kościelne samym sobie, zaniechał krucyjat i wypraw rzymskich, a choć nie przywrócił państwu dawnéj potęgi, to jednak powściągał wewnątrz anarchiję, sprowadzał porządek i pracował gorliwie nad utrzymaniem pokoju i całości granic niemieckich. Przez zwycięstwo odniesione nad Ottokarem czeskim 1278 zyskał Austryję, Sztyryję, Karyntyję i Krainę, ugruntował tym sposobem potęgę własnego domu i znalazł środki do utrzymania powagi królewskiéj, ale nie zdołał przeprowadzić wyboru syna swego. Książęta bowiem, w ręce których przechodzi zwolna decyzyja o elekcyi monarchy, wynieśli na tron, własnym interesom gwoli, walecznego ale niebogatego Adolfa (ob.), hr. Nassau, a po jego śmierci Albrechta (ob.) 1298—1308, syna Rudolfowego. Idąc śladami ojca, pracował wyłącznie prawie nad zbogaceniem domu habsburgskiego, ale z mniejszém nierównie powodzeniem, gdyż dopuszczał się gwałtów i niesprawiedliwości. Henryk VII (ob.) 1308—13 z domu luksemburgskiego przywrócił zakłócony pokój wewnętrzny, pozyskał dla swego domu koronę czeską i wznowił politykę Hohenstaufów odnośnie do Włoch, ale jego wyprawa rzymska i przybranie godności cesarskiéj nie wzmocniły bynajmniéj władzy królewskiéj w Niemczech. Rozdwojenie skutkiem obioru dwu królów, Ludwika Bawarczyka, popieranego przez możnowładców i rycerstwo, i Fryderyka III (ob.) Pięknego, z domu Habsburgów, wspieranego przez żywioł mieszczański, skończyło się zwycięstwem piérwszego i zobopolną następnie zgodą. Rządy Ludwika IV (ob.) 1313—47, przedstawiają obraz ponowionéj a zawziętéj walki władzy świeckiéj z kościelną, któréj naiwyższa głowa, papież Jan XXII (ob.), mimo upadku dawnéj potęgi papiestwa, występował z niemniejszemi pretensyjami, a z większą może jeszcze śmiałością niż jego poprzednicy. Ludwik nie okazał ani potrzebnéj energii ani konsekwencyi, ale książęta ujęli się za sprawą narodową i ograniczyli znacznie wpływ papieski. Karol IV (ob.), 1349—78, margr. morawski, wnuk Henryka VII, wybrany przez partyję luksemburgską przeciw Güntherowi, hr. na Schwarzburgu († 1349), całą troskliwością otaczał dziedziczne swe Czechy, a mało zajmował się Niemcami. Jedyną po nim pamiątką jest *bulla złota* (ob.), przepisująca dokładnie formy elekcyi cesarza, oddanéj w ręce 7 elektorów (moguncki, trewirski, koloński, czeski, palatyński, saski i brandenburgski), którzy stanowili odtąd zamkniętą w sobie, uprzywilejowaną oligarchiję książęcą. Pod synem i następcą Karola IV Wacławem (ob.) 1378—1400, który nie troszcząc się o Niemcy, usunął się całkiem do Czech, ledwie że nie nastąpił rozkład cesarstwa na federacyje książęce, rycerskie i miejskie. Mieszczaństwo (związki: reński i szwabski) zapragnęło takiego stanowiska, jakie sobie wywalczyli Szwajcarzy; w połudn. Niemczech związek szwabski został zniszczony przez arystokracyję książęcą pod Döffingen 1388, ale w półn. Hansa zachowała, a nawet powiększyła polityczną swą potęgę. Na miejsce usuniętego Wacława obranym został główny jego przeciwnik Ruprecht, elektor palatyński, 1400—1410, który, nie odniósłszy żadnych korzyści ani we Włoszech ani Niemczech, musiał przyznać stanom państwa niebezpieczne prawo zawierania przymierzy bez upoważnienia króla. Za Zygmunta (ob.), 1410—1437, brata Wacławowego, prąd do reform kościelnych rozwinął się tak silnie, że cesarz przywiódł do skutku 1414 r. sobór konstancyjeński, który usunął wprawdzie istniejącą w kościele katolickim schizmę, ale spaleniem Husa (ob.) i Hieronima (ob.) z Pragi wywołał straszną wojnę husycką. Niemcy wiele od niéj ucierpiały i do zupełnéj przyszły niemocy w chwili, gdy na zachodzie kosztem cesarstwa rozwijała się groźna potęga burgundzka. Sobór bazylejski (1431—38) zajmował się tymczasem ulepszeniami w sprawach kościoła i dozwolił Czechom używania komunii pod obiema postaciami. Albrecht II (ob.) 1438—1439, z austryjackiéj linii Habsburgów, sprzyjał żądanym przez wielu reformom ustawy państwowéj, ale żądania te rozbiły się o upór Fryderyka III (ob.), 1440—93, ze styryjskiéj gałęzi Habsburgów, który i papiestwu ulegał i cesarskiéj godności nie umiał dawnego przywrócić blasku. Na zachodzie tymczasem stała potężna i spójna monarchija francuska, a od wschodu grozili Turcy. Na rozwój wewnętrzny wpływają jednak nowe a niezmiernie ważne czynniki. Humanizm (ob.) daje wzrastającéj opozycyi uczoną broń w rękę, sztuka drukarska rozszerza szybko oświatę, a wynalazek prochu strzelniczego zadaje cios śmiertelny rycerstwu. Maksymilijan I (ob.), 1493—1519, ratuje jeszcze dawne formy, ale we własnych jego dążeniach czuć tchnienie reformy, wielkiemi krokami się zbliżającéj. Na sejmie wormackim 1495 znosi prawo odwetu, ogłasza pokój wieczny, stanowi najwyższy trybunał sądowy i doroczny jednomiesięczny sejm z 3 stanami (elektorów, książąt i miast). W Kolonii 1512 zaprowadza 10 okręgów gwoli łatwiejszéj administracyi, co wszystko ogranicza tylko władzę centralną wewnątrz. Na zewnątrz, projekta włoskiéj hegemonii (liga święta, kambrejska) kończą się porażką i tylko polityka małżeństw (własnego z Maryją, dziedziczką Karola Zuchwałego, burgundzkiego, i syna Filipa z Joanną Szaloną hiszpańską) zapewnia Maksymilijanowi powiększenie się mienia rodziny. Jest jeszcze świadkiem pierwszych kroków reformacyi (ob.) Lutra (ob.), atoli dopiéro jego wnuk i następca doświadcza jéj skutków.—*Okres III. Od początku reformacyi do pokoju westfalskiego* (1519—1648). Karol V (1519—56), w którego państwach słońce nie wschodziło, dojrzał politycznych dążności w teologicznych zarzutach Lutra i w Wormacyi kazał go ogłosić banitą. Ale nadaremnie. Jan, kurfirst saski, Filip, elektor heski, i in. stają się popleczníkami reformy, gwoli zwiększającéj ich mienie sekularyzacyi dóbr kościelnych i pomnażających ich władzę praw biskupich. Chłopska wojna (ob.) bije podobnie jak plany Huttena i Sickingena w potęgę tych książąt terytoryjalnych i władzę kościoła, jak ana-

baptyści są takimiż demagogami w kwestyi wiary. Powstaje związek smalkaldzki 1531, broniący interesów protestantów (od 1529) i wyznania augsburgskiego (1530), przeciw któremu zawiązuje się liga katolicka 1532. Ambicyja Maurycego, ks. saskiego (ob.), przerzucająca go z obozu cesarza w objęcia pobitych przez niego pod Mühlberg (1547) protestantów, i walczących z Karolem V o posiadanie Włoch Francuzów z Frańciszkiem I, sprowadza równouprawnienie protestantów z katolikami (Passau, Augsburg 1555), lubo okupione utratą Toul, Verdun i Metz (1552), czego ni sobór 1545 w Trydencie, ni interim Augsburgskie (1548) nie mogło wydać. Przewaga reformacyi w Niemczech rozdzieliła religijnie Niemcy i Hiszpaniję, już oddaniem pierwszych Ferdynandowi I (1556—64), a drugiéj Filipowi II odosobnionych. Odtąd téż i Włochy przestają interesować Niemcy, które za rządów Ferdynanda I i Maksymilijana II (1564—76) zatopiły się w bezkrwawe spory teologiczne, dzięki tolerancyi swych rządzców. Już jednak wychowanek jezuitów Rudolf II (1576—1612) musiał zapewnić Czechom (1609) wolność sumienia, któréj powstanie unii protestanckiéj i ligi katolickiéj zagroziły widokiem krwawszych zapasów. Istotnie, pogwałcenie aktu z 1609 przez Macieja (1612—19) wywołuje trzydziestoletnią wojnę (ob.) religijną, w któréj Szwecyja z Gustawem Adolfem przybiega na pomoc swym spółwyznawcom, gdy „król zimowy“ Fryderyk V (ob.) i Chrystyjan IV duński ulegli potędze genijuszu wodza Ferdynanda II (1619—37). Genijusz ten, Wallenstein (ob.), gniotąc protestantyzm, zamierzył odbudować dawną potęgę cesarzy niemieckich. Inszy obrót rzeczy wzięły, i gdy za Ferdynanda III (1637—57) pokój westfalski (1648) regulował na nowo stosunki Europy środkowéj, cesarstwo prawie nie istniało, ograniczone do b. luźnego związku państw autonomicznych, od których Niderlandy i Szwajcaryja na zawsze odpadły, i społem w Regensburgu (od 1659) uchwalały pokój, wojnę i podatki. Władza i znaczenie pojedynczych monarchów niemieckich wzrosły przez stałe wojska (w Saksonii od 1613, w Brandeburgii od 1611), zebrane z najemników bez honoru i miłości kraju. Brak pozornéj nawet spójni odbił się charakterystycznie w następnéj dobie.—*Okres IV. Od 1648 do śmierci Fryderyka II* (1786). Pomimo opozycyi Ludwika XIV i Szwecyi obrany Leopold I (1657—1705) ratunek od Turków zawdzięczał tylko Janowi Sobieskiemu (1683), który téż niekorzystał z koniecznéj dla dobra swego kraju interwencyi w wojnę Leopolda z Węgrami. Francyja zabrała Lotaryngiję (1670), pokojem w Nimwedze zyskała hrabstwo Burgundyi, 12 twierdz w Niderlandach (1679), Strasburg (1681), spustoszyła Pfalz (1689). Jeden Fryderyk Wilhem, elektor brandeburgski, a 1701 król pruski, utrzymywał cześć niemiecką, bijąc Szwedów pod Fehrbellinem (1675), gdy wojna o hiszpańską sukcesyję, czysto familijna (1700), oderwała znowu Landau z 3 wsiami (1714), a wojna północna (1700—21) pozbawiła Niemcy legalnie Baru i Lotaryngii na korzyść Francyi (1735). To téż naturalną wynikłością słabości Józefa I (1705—11) i Karola VI (1711—40) była piérwsza walka o hegemoniję w Niemczech między Prusami a dotychczasową władzą cesarską, w wojnie siedmioletniéj między Fryderykiem II a Maryją Teresą. Rozbiór Polski, dokonany pod naciskiem pierwszego, spotęgował jego znaczenie, które tylko wzrosło za Karola VII (1742—45) antycesarza, przez niego i Francyję protegowanego, oraz za rządów Józefa II (1765—90), syna i następcy Frańciszka I (1745—65), męża Maryi Teresy. Józef bowiem we wszystkiém naśladował Fryderyka, tak w wolnomyślności filozoficznéj jak polityce, w któréj co do Polski szedł za jego insynuacyją. Nadto, gdy Józef chciał przywrócić dawne znaczenie cesarstwa, oraz wymienić na osierociałą Bawaryję Niderlandy, Fryderyk zawiązał sojusz książąt (Fürstenbund) z Saksoniją i Brunszwikiem, pod pozorem obrony praw imperyjum, a w istocie w widokach zyskania hegemonii nad drobnemi państwami niemieckiemi.—*Okres V. Od śmierci Fryderyka II i reform zdziałanych pod wpływem rewolucyi francuskiéj aż do ustanowienia rzeszy niemieckiéj 1815.* Za Leopolda II (1790—92) i Frańciszka II (1792—1835) rozpoczęta walka w obronie rojalizmu skończyła się upadkiem cesarstwa niemieckiego. Prusy osobnym pokojem w Bazylei (1795) wycofały się ze starcia z korzyścią, gdy Niemcy 1801 musiały Adygę i Ren przyjąć za granicę południową i wschodnią, i poddać się 1802—3 reorganizacyi z inicyjatywy Francyi wyszłéj, która zniosła miasta cesarskie, jak również państwa duchowne, prócz Moguncyi, gdy z innych powstały cztery nowe państwa: Hessen-Kassel, Baden, Wirtemberg i Salzburg. Nowa zmiana pod wpływem Napoleona (1806) ujawniła się w formie ligi reńskiéj, łączącéj Bawaryję, Wirtemberg, Baden, Hesyję, a potem i Saksoniję przymierzem zaczepném i odporném, która dokonała rozerwania Niemiec, rozpoczętego przez utworzenie się cesarstwa austryjackiego 1804 r., gdy 1807 z Hessyi, Brunszwiku, oraz krajów między Elbą i Renem powstawało królestwo francuskie Westfalii, a na wschodzie w. ks. warszawskie. Hegemonija ta Francyi polityczna i społeczna (kodeks Napolona), wstrząsając do gruntu skażony w wojnie 30 letniéj umysł Niemców i burząc szczątki feudalnych urządzeń, a w części i narodowe przeciwieństwa, przygotowała narodową reakcyję tyrolskiego Andrzeja Hofera i *„odezwanie się do mego ludu“* Fryderyka Wilhelma III pruskiego (1813). Kongres wiedeński 1815 daléj postąpił w dziele wandalizmu i wytworzył rzeszę niemiecką, będącą tylko luźnym aglomeratem dynastów, nie ziszczającym marzeń Fichtego, Arndta, Körnera, Schenkendorfa i innych patryjotów.—Cały następny *okres VI, od 1815 do naszych czasów*, jest walką idei o jednolitych Niemczech z separatyzmem dynastycznym i wyłącznością Prus lub Austryi. Obok tego rozwijała się myśl o konstytucyjonaliźmie (Bawaryja 1818, Baden i Wirtenberg 1819), która gnębiona polityką w licznych kongresach rozwijaną, ostatecznie (1837) wykazała słabość Bundestagu (sejmu rzeszy). Związek celny 1835, z pomysłu Prus wyszły, a daléj

waśń o Szlezwig-Holsztyn i frankfurckie parlamenty (1848) ujawniają choć słabą łączność Niemiec i wcielanie się téj idei w czyn konkretny. Obiór Fryderyka Wilhelma IV pruskiego (28 Marca) na cesarza wskazywał komu przewodnictwo w téj mierze oddawano. „*Związek 3 króli*“ (Prus, Hanoweru i Saksonii), parlament erfurcki (Kwiecień 1850) i kongres monarchów w Berlinie (w Maju t. r.) nieprowadzi do celu wskutek zabiegów Austryi, która nietylko teoryjnie stwierdziła swą przewagę w rzeszy, zwołując Bundestag (Wrześn. 1850) napowrót w dawnéj postaci do Frankfurtu, ale w konferencyi ołomunieckiéj (25 List.) Prusy upokorzyła. Pod wpływem klęsk Austryi, 1859, zebrał się 14 Wrześn. w Frankfurcie *związek narodowy* (Nationalverein), z zamiarem oddania Prusom hegemonii, ale konflikt 1862 r. tamże sprawę unifikacyi zawiesił. Pomysł austryjacki (1863) z dyrektoryjatem (trias) i parlamentem, złożonym z delegatów stanów państw pojedynczych, spełzł przez obojętność Prus, których minister Bismark zapronował wybory bezpośrednie. Nieużyteczność tych reform z dołu sprowadziła reformę z góry, do któréj początek dała kwestyja szlezwicko-holsztyńska (1863), ze stanowiska narodowości przez Austryję i Prusy w imieniu Rzeszy podjęta, a przez traktat w Gastein (1866 condominium państw wykonawczych) na niekorzyść Augustenburga, dziedzica księztw, rozstrzygnięta chwilowo. Gdy Austryja popiérała dziedzica, Prusy zażądały reformy Rzeszy w owym duchu, co powiodło do wojny prusko-austryjackiéj, zakończonéj wyłączeniem Austryi z Niemiec, na 2 związki rozdzielonych, z których północny ulegał Prusom, powiększonym Hanowerem i in., oraz utratą reszty Włoch przez Austryję (pokój pragski 1866, 23 Sierpnia). Kwestyja Szlezwigu duńskiego nadal pozostała nierozstrzygniętą wbrew zasadzie narodowości, w któréj imieniu została przygotowana w Niemczech niemiecko-francuska wojna (ob.) 1870—71, a Luksemburg zneutralizowany (1867). Utworzone nowe cesarstwo niemieckie (1871), z królem pruskim Wilhelmem I cesarzem na czele, ma obecnie do zwalczenia ultramontanów, których oburza teoryja zależności kościoła od państwa, ciesząc się ich pomocą w kwestyi urządzeń wewnętrznych (co do uchwały 3 letniego kontyngensu i t. d.) przeciw liberalnym. Drugim wrogiem cesarstwa jest socyjalizm, wyrażający się w powszechnych związkach robotników. Prusaczenie téż niebudzi przyjaciół unifikującemu wszystko cesarstwu, a jakieś głuche przeczucia niebezpieczeństwa brzmią w Anglii i łączą ściśle Austryję z Rossyją (Lipiec 1874), jakkolwiek zjazdy cesarzy niemiec. i austryjac. w Ischl i Salzburgu (11 Sierpn., 6—8 Wrześn. 1871), tychże i cesarza rossyjskiego w Berlinie 1872 (na jesieni) i obecne odbyte lub zapowiedziane ich wizyty (Lipiec 1874), wskazują entente cordiale, niezachwianą wykryciami Lamarmory co do wpływu Prus na Włochy (1866). Dążność Niemiec do przewagi w Europie wykazuje próba interwencyi w sprawy hiszpańskie (Karlizm), dotąd wszakże (Sierpn. 1874) w czyn niewprowadzona.

Literatura. Z wielkiego mnóstwa zbiorowych wydań źródeł historycznych, ogłaszanych już w XV w., wymieniamy przedewszystkiém H. Pertza „*Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500*“ (Hanow. 1826 sq.); Böhmera „*Fontes rerum Germanicarum*“ (3 t., Stuttgard 1843—51); Jaffégo „*Bibliotheca rerum Germanicarum*“ (t. 1—2, Berlin 1864—65), oraz „*Geschichtschreiber der Deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung*“ (zesz. 1—45, Berl. 1846—64), wydawane przez Pertza, J. Grimma, Lachmanna, Ranke'go i Rittera. — Porów. Dahlmanna „*Quellenkunde der deutschen Geschichte*“ (2 ed., Getynga 1838); Wottenbacha „*Deutschland's Geschichtsquellen im Mittelalter*“ (Berl. 1858).—Z pomiędzy opracowań najważniejsze: Menzla „*Geschichte der Deutschen*“ (8 t., 1815—22); tegoż „*Neuere Geschichte der Deutschen*“ (12 t., Wrocł. 1826—48); Ludena „*Geschichte des deutschen Volks*“ (12 t., Gotha 1825—39); Pfistera „*Geschichte der Deutschen*“ (5 t., Hamb. 1829—35); Wirtha „*Geschichte der Deutschen*“ (4 t., Emmish. 1842—45; 4 ed., kontynuowana przez Zimmermanna, Stuttg. 1860—63); Giesebrechta „*Geschichte der deutschen Kaiserzeit*“ (t. 1—3, Brunświk 1855—62); Souchay „*Geschichte der deutschen Monarchie*“ (4 t., Frankf. 1861—62); Waitza „*Deutsche Verfassungsgeschichte*“ (t. 1—4, Kiel 1844—1861) i t. d. Z dzieł, dotyczących pojedyńczych peryjodów, wymieniamy: Pallmanna „*Die Geschichte der Völkerwanderung*“ (2 tomy, Weimar 1862—64); Gfrörera „*Geschichte der Ost-und Westfränkischen Karolinger*“ (2 t., Freib. 1848); Ranke'go „*Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem sächs. Hause*“ (t. 1—3, Berlin 1837—1839); tegoż „*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*“ (6 t., Berl. 1839—47); Lorenza „*Ueber die deutsche Geschichte im XIII und XIV Jahrh.*“ (Lip. 1863); Bartholda „*Geschichte der deutschen Städte*“ (4 t., Lipsk 1850—52); Häussera „*Deutsche Geschichte vom Tode Friedrich's d. Grossen bis zur Gründung des deutschen Bundes*“ (4 t., 3 ed. Berl. 1861—63) i t. d. Z czasopism historycznych zaleca się szczególniéj Sybla „*Histor. Zeitschrift*“ (wydawane od r. 1859).

Niemczewski (Zacharyjasz), matematyk polski, ur. na Żmudzi 1766, † 1820. Nauki średnie pobierał w szkołach krożskich, matematykę studyjował w Wilnie, gdzie 1778 r. otrzymał stopień doktora filozofiii i nauk wyzwolonych i został nauczycielem w Grodnie. Od 1802—1808 kształcił się daléj w matematyce za granicę, a po powrocie do Wilna mianowany został profesorem nadzwyczajnym 1809 r., a zwyczajnym 1810; od 1817—20 był dziekanem oddziału nauk matematycznych i fizycznych Był członkiem wielu towarzystw naukowych. Dzieła jego są: „*Traktat początkowy rachunku różnicowego i całkowitego*“, przekład z Lacroix (Wil. 1824) „*Rozprawa o duchu i pożytkach nauk matematycznych*“ (w *Dzienniku Wileńskim* 1822, t. 3), oprócz wielu pomniejszych prac w różnych czasopismach W rękopisie pozostawił przekład geometryi analitycznéj Biota i mechaniki Frankera.

Niemczyk (herb), tarcza przedzielona: w wyższéj części pół jednorożca czarnego, w lewą stronę zwróconego w białém polu; w niższéj pół karpia białego w czarném polu. W hełmie biała kita strzałą przeszyta.

Niemen, rz., w starożytności *Chronus* zwana, bierze początek w Litwie blisko Horoszczowa, w powiecie ihumeńskim, gub. mińskiéj; płynie najprzód w kierunku przeważnie zachodnim aż do Grodna, tu staje się spławnym i skręciwszy na północ, tworzy granicę między królestwem polskiém (gub. suwalską) i cesarstwem rossyjskiém (gub. wileńską i kowieńską), późniéj skręca znowu na zachód i tak płynie aż do Romaniszek, gdzie wchodzi w posiadłości pruskie i tu przybiéra nazwę *Memla* (Memel). O 3 mile poniżéj m. Tylży rozdziela się na dwie odnogi, z których mniejsza idzie w prawo ku północy pod nazwiskiem Russy, druga zaś, właściwy N., płynie w lewo ku zachodowi i obie wpadają do zatoki Kurońskiéj (*Kurischer Haff*) po przeszło 110 milowym brzegu. Niemen jest rzeką spławną, a brzegi jego należą do najpiękniejszych okolic Polski. Wpadają do niego następujące rzeki: w cesarstwie rossyjskiém: Unda, Sula, Berezyna, Żyzna, Dzitwa, Kotra, Mereczanka, Strawa, Wilija, Niewiaża, Dubissa, Mitwa z prawéj, Mołczadz, Szczara, Zelwianka, Rosia, Świsłocz z lewéj strony; w królestwie polskiém: Łososna, Czarna i Biała Hańcza, Perczajka, Szeszupa, Zula i Jessa; w Prusiech Tylża z lewego i Juhr z prawego brzegu. Poławiają się w Niemnie obficie: łososie, minogi, pstrągi i inne ryby.

Niemenczyn, mczko w gub. wileńskiéj, o 3 mile od Wilna, na prawym brzegu Wilii; kościół parafijalny tutejszy należy do najpiérwszych świątyń rzymsko-katolickich w Litwie, jest bowiem jednym z siedmiu, które pierwiastkowo Władysław Jagiełło założył.

Niemeyer (August Herman), teolog, pedagog i autor pieśni kościelnych, ur. 1754 w Halli; † 1828; po odbyciu studyjów teologicznych w mieście rodzinném, został 1780 tamże nadzwyczajnym profesorem teologii i inspektorem seminaryjum teologicznego, 1784 r. profesorem zwyczajnym i inspektorem pedagogijum. Od 1804 r. radca konsystorza i członek rady szkolnéj, był 1807 wywieziony wraz z innymi spółobywatelami jako zakładnik do Francyi. Powróciwszy 1808, został kanclerzem i dożywotnim rektorem uniwersytetu hallskiego. Oprócz wysokiéj wartości książek szkolnych, ogłosił „*Charakteristik der Bibel*“ (5 wyd., Halla 1830—31); „*Handbuch für christliche Religionslehrer*“ (2 t., 6 wyd., tamże 1827—29); „*Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts*“ (3 t., 9 wyd., tamże 1834—36); „*Lehrbuch der Religion für die obern Klassen in gelehrten Schulen*“ (18 wyd., tamże 1843); „*Religiöse Gedichte*“ (Halla i Berl. 1814) i in. — Najmłodszy syn jego, *Herman Agaton* **Niemeyer**, ur. 1802 r. w Halli, gdzie studyjował teologiję i otrzymał stopień doktorski, poczém powołany został 1826 na profesora teologii do Jeny; od 1829 profesor i wicedyrektor instytucyi Franckego w Halli, położył wielkie zasługi przez założenie szkoły realnéj or wyższéj szkoły żeńskiéj, jak również i przez refor mę pedagogijum. 1848 wybrany do zgromadzenia narodowego w Berlinie, zasiadał po prawicy. † 1851. Z prac jego ważniejsze: „*Collectio confessionum in ecclesiis reformatis publicatarum*“ (Lipsk 1840), oraz „*Kritische Ausgaben der Luther'schen Bibelübersetzung*“ (Halla 1840).

Niemeyer (Feliks), zasłużony lekarz niemiecki, ur. 1820 w Magdeburgu, † 1871; medycynę studyjował w Halli, następnie praktykował w rodzinném mieście; w 1855 został prof. kliniki terapeutycznéj w Greifswalde, a w 1860 w Tubindze. W 1870 towarzyszył wojsku wirtemberskiemu do Francyi. Główną jego zasługą jest ważne dzieło „*Wykład patologii i terapii specyjalnéj*“ (1 t. Berl. 1858—61, 8 wyd. 1870, tłom. pol. (1872).

Niemiecka literatura zawiązuje się z bajką zwierzęcą o lisie *Reineke* i wilku *Isengrimie* i sagą o Sygfrydzie z czasów wędrówek narodów, przejmującą podania o Atyli, Teodoryku ostgockim i burgundskim Günterze. — *Okres I.* Z nastaniem chrześc. (Ulfilas, Bonifacy) i najdawniejsze zabytki piśmienne i sztuczna poezyja (w klasztorach St. Gallen, Moguncyi, a zwłaszcza w Fuldzie z Maurem Hrabanem) bierze początek. Do pomników ludowéj poezyi należą ustępy kronik Jordanesa (ob.), Pawła Warnefrydy „*Pieśni Merzeburskie*“ (*Merseburger Gedichte*, formuły zaklęcia znalezione w Merzeburgu), „*Pieśń do snu*“ wiedeńska i pieśni o Hildebrandzie. Z łacińskich przeróbek wymieniamy znany i polskiéj literaturze poemat „*Walthárius manufortis*“ z 1000 r., i najdawniejszy niemiecki, „*Krist*“ z 868 r., wiersz mnicha Otfrieda. Z wieku XI zachował się pół łaciński pół niem. poemat pochwalny dla Ottona W. i ułamek opisu świata t. z. „*Merigarto*“. Stosunki z Włochami i krucyjaty, kształcąc smak, delikacząc uczucie, podnosząc stanowisko kobiece w pojęciach rycerstwa, odbijają się w literaturze *Okresu II, Hohenstaufów*, do końcu XIV w. W téj epoce rozwija się Minnesang (rycerska liryka), zwłaszcza na dworach Hermana, landgrafa Turyngii († 1216), i Leopolda VII austryj. († 1230), a lubo *Nibelungi* i *Gudrun* noszą piętno starożytne, za to sagi o Ditrychu z Bernu przenoszą nas żywo w doby rycerstwa i życia Lombardyi, cesarstwa łacińskiego i wschodn. Mieszaninę dziejów i podań zawierają *Kaiserchronik*, *Annolied*, życie Aleks. W. przez Lambrechta, *Rolandslied*. Twórcą niemieckiego eposu jest autor Enejdy *Henryk Veldeke* (1184—1190); w jego tropy szli Hartmann zu Aue (1200) Wolfram v. Eschenbach († 1228), Godfryd ze Strasburga i Konrad z Wircburga (koło 1280). W téj epoce przerabiają podania o Karolu W., o Arturze (*Tristan* i *Isolda* Gotfryda ze Str.), okrągłym stole, św. Graalu (*Parcival* Wolframa). Z dzieł historycznych rymowanych warta wspomnienia „*Reimchronik*“ Ottokara ze Styryi, obejmująca czasy 1250—1309, i „*Frauendienst*“ Ulrycha Lichtenstein koło 1250. Arcydziełem lżejszéj epopei jest „*Der arme Heinrich*“ Hartmana zu Aue. Wreszcie liczne są legendy, tak zwane od formy „*Kurze Reimpaare*“, treści biblijnéj

lub pobożnéj. Właściwe *Minnelieder*, tworzone razem z pieśnią, liczą znakomitych twórców, jak: Walter v. Vogelweide, Reimar Starszy, Neidhart v. Neuenthal, charakteryzujący stosunki rycerzy z wieśniaczkami. Z dzieł dydaktycznych słynną jest świecka biblija Freidanka p. t. „*Bescheidenheit*“ (1229) i „*Welsche Gast*“ Tomasyna v. Zirclar z Fryjulu (1216). Sto bajek zawiera praca Bonera *Edelstein*. Nakoniec proza niemiecka zyskuje uznanie w aktach państwowych. Frydryk II 1235 i 1236 wydaje dokumenty publiczne po niemiecku, a saski rycerz Eike v. Repgow spisuje prawny zbiór saski (*Sachsenspiegel*) 1230, a 1276 powstaje takiś zbiór szwabski (*Schwabenspiegel*). Wymaganie, by każda nowa pieśń miłosna, miała nową nutę, wyrodziła ubieganie się za ezczą sztuką, a zdziczenie rycerstwa ostudziło zapał do poezyi, która w następnym *okresie III*, reformacyi, do końca XVI w., chroni się do mieszczan. Owocem tego upadku są eposy na rozkaz i ku czci Maksymilijana I pisane „*Teurdank*“ 1517 Melchijora Pfinzinga z Norymbergi i „*Weisskunig*“ Marksa Treizsaurweina z Ehrentreiz 1512, będące szeregiem niesmacznych alegoryj i mieszaniną rzeczy poważnych z błazeństwem. Piérwsze miejsce zajmuje satyra ówczesnych stosunków, „*Reineke Vos*“ i naśladownictwo jego, oraz Batrachomyomachii Homera „*Froschmeuseler*“ Jerzego Rollenhagena (1542—1609). Szczytu dochodzi satyra u Branta ze Strasburga (1458—1521) słynnym „*Narrenchiff*“. Prowodyrem poezyi lirycznéj téj doby i tak zwanych *meistersängerów* (opp. do *minnesänger*) jest szewc norymberski Hans Sachs (ob.), obok którego réj wiedzie Jan Fischart (ob.), twórca romansu, Henryk z Miśnii Frauenlob († 1317), kowal Regenbogen, majster Muscatblüt, Austryjak Piotr Suchenwirt (po 1350). Lecz nad tą majstrów poezyją górę bierze religijna liryka reformatorów: Lutra, Deciusa (1524—1541), Hermana Selnecera (1532—1592), Ringwalda z Brandeburgii, Filipa Nicolai (1556—1608). Treści polemicznéj są dzieła poetyczne Ulrycha Hutten; w dydaktyce prócz Sachsa słynie Burkhard Waldis (1550). W téj dobie ruchu powszechnego zjawia się i najdokładniejszy onego symbol, symbol dojrzałości umysłowéj, t. j. dramat. Najprzód mysteryje (*der Spiel v. d. 10 Jungfrauen*, 1322, *Alsfeder Passionsspiel*, z końca XV w., *das Spiel v. Frau Jutten*, Teodoryka Schernbecka 1480 r.), potém comedia erudita i postne komedyje. Proza téż zdobywa się na olbrzymie dzieła, ważniejsze rozmiarem od rymowanych utworów: tu należą „*Alzacka kronika*“ Jakóba Twinger z Königshofen (1346—1420); „*Burgundzkie wojny*“ Dibolda Schillinga w Bernie (1480); rozwija się mistyka (Taulera i Geilera kazania, „*Niemiecka teologija*“, wyd. Lutra 1518), i liczne przekłady z obcych, zwłaszcza klasycznych utworów. W tej epoce dużo jest dziejopisarzów, jak: Turmayr Aventinus (1477—1534), Seb. Frank z Donauwörth (1500—1545), Idzi Tschudi z Glarus (1505—1572); jest i bijograf Götz z Berlichingen; Jan Agrykola pisze komentarz do przysłów ludowych, Walenty Ickelsamer 1552 pisze piérwszą niemiecką gramatykę.—*Okres IV*, od pocz. XVI do drugiéj ćwierci XVIII wieku. Jego cechą polyhistoryja, masa szczegółów, przy braku ogólnych poglądów. Celuje Daniel Morhof z Wismaru (1639—1961) w tym kierunku, któremu dopiéro Leibnitz kres położył, pisząc i dzieł wiele, i zakładając akademiję nauk w Berlinie (1700). Drogę mu torowali Chrystyjan Thomasius z Lipska (1655—1728), piérwszy wydawca niemieckich miesięczników, słynny też z ukrócenia procedury przeciw czarownicom, i pijetyści z Janem Arndt (1555—1621), twórcą „*Czworoksięgu prawdz. chrześc.*“ i „*Raiczka*“, F. J. Spenerem (1635—1705) i Augustem Herm. Franckem (1663—1727), założycielem domu sierot w Halli. Jedynym oryginalnym narodowym romansem z téj doby jest „*Simplicissimus*“ Krysztofa v. Grimmelshausen (1625—76), wierny obraz doby z 30-letniéj wojny; z Lutrem w energii rywalizują: twórca 120 pieśni religijnych, Paweł Gerhardt z Gräfenhainichen, Jan Herman ze Szląska (1585—1647), Ludw. Henryka, żona w. kurfirszta (1627—67), Jan Rist z Pinneberga (1607—1667), Joachim Neander z Bremy (1610—1680) i w. in. Wpływ uczonych z profesyi w literaturze téj doby, zastępujący minesingerów i meistersingerów poprzednich, wyraża się 1) zawiązywaniem licznych towarzystw uczonych w celu pielęgnowania i oczyszczania języka; tu należy „*owocodajne towarzystwo*“ czyli „*zakon palmy*“, założony przez Kacpra v. Teutleben w Wejmarze (1670—80), „*niemieckie*“ przez Filipa v. Zesen (1643), „*kwiatowe*“ czyli „*Pasterzy nad Pegnicą*“ przez Harsdorfera i Cajusa w Norymberdze (1644), „*poetyczne*“ w Lipsku przez Menckena (1697); 2) naśladownictwem obcych wzorów. Tak J. Rud. Wekherlin ze Stuttgardu (1584—1651) piérwszy użył sonetu, Szlązak Marcin Opitz z Boberfeldu (1597—1639), prawodawca niemieckiego rytmu i wiersza, i liczni jego rodacy, czynni w dramatyce. Typem przesady (*Lohensteinsche Schwulst*) był Lohenstein,—i w ogóle wszystkie gałęzie literatury pod koniec téj doby są w zupełnym upadku. Chrystyjan Wernike z Hamburga (1700) rozpoczął krytykę tego stanu rzeczy i sprowadził piérwszy spór literacki, zapowiedź nowego zwrotu, z Lohensteineryjanami. Poszli za nim B. H. Brockes i Jan Chr. Günther, Jan Jakób Mascow i Henryk hr. Bünau, cenni badacze historyczni, daléj Zygm. Birken, autor „*Zwierciadła honoru domu austr.*“ i Gottfryd Arnold, autor „*Dziejów kościoła i herezyj*“, piérwszy podróżopisarz Adam Olearius, teozof i szewc Jakób Böhme, słynny Ulrych Megerle (Abraham a St. Clara) należą do wyjątków. Just. Jerzy Scholtel (1612—1676) pisze „*Ausführliche Arbeit v. d. deutschen Hauptsprache*“, a Jul. Wilhelm Zinkgref (1591—1635) wydaje: „*Der Deutschen scharfsinnige kluge Sprüche, Apophtegmata genannt*“. — Rozpoczynają *okres V* (od połowy XVIII w. do 1830), Fr. Hagedorn (1708—54), naśladowca powabny i naturalny Francuzów, i Albert Haller (1708—1777), twórca fizyjologii, odznaczający się godnością moralną, wykwintością formy i naśladownictwem Anglików w swych utworach. Rozwija się dziennikarstwo i pomaga walce J. Kr. Gottscheda (1700—1766) z Lip-

ska, formalisty jak Opitz, wyznawcy wyższości Francuzów i Anglików, z Szwajcarem J. J. Bodmerem (1698—1783) i Jan. Jak. Breitingerem (1701—76), którzy kładli nacisk na żywotność treści, moralną jéj tęgość, porzucili formę, t. j. rym, bajkę stawiali na piérwszym planie dla jéj etycznych dążności, wbrew Gotschedowi epos stawiali wyżéj nad dramat. Walka ta, najsilniejsza koło 1740 r., wydała *estetykę*, któréj piérwsze rysy rzucił Aleks. Gottl. Baumgarten, a wykończał Jerzy Fr. Meier (1718—1777), a następnie nowe szkoły poetów. I tak *szląska szkoła*, wyszła z kierunku Gotscheda, z arcytwórcą bajek Chr. Bogumiłem Gellertem, i miłym satyrykiem Rabener; J. E. Schlegel, reformator dramatu Gotscheda, Fr. Wil. Zachariä, twórca niemiecki komiczn. eposu, Jan And. Cramer, religijny śpiewak, Abr. Gothelf Kästner, epigramatyk, i in. należą do téj saméj szkoły, która od 1744 skupiała swą łagodną Gotscheda krytykę w Gärtnera „*Beiträge z. Vergnügen d. Verstandes u. Witzes*“ (*Bremer Beiträge*), i osiedliła się w Carolinum brunszwickiém. *Szkoła halska*, wyszła z zasad Bodmera i estetyki Meiera. Sam. Lange (1711—1781) i J. Iman. Pyra (1715—44) wychodowali niejako Jana Wil. Jak. Gleima, który odznaczył się sztuką przejmowania wszystkich późniejszych kierunków poezyi niemiec. i rolą piastuna nowych wieszczów. Szkoła ta, w Uzie i Götzu wydała przesadzone w sentymentach listowanie (epître). Jednak dopiéro *szkoła halberstadzka*, z Kleistem, Ramlerem, An. Ludwiką Karsch, Kr. Augustem Tiedge, dobiła się poważniejszego uznania swemi odami, pełnemi ducha narodowego. Uniwersytet getyngski (1737 założony) staje się ogniskiem odrodzenia nauk, wydaje ludzi jak Winkelmann, Chr. Gottlob Heyne; teolodzy Jan Daw. Michaelis, Jan Sal. Semler, łączący wiedzę z życiem, do czego przyczyniła się tegoż samego rodzaju poetyczna działalność Klopstocka, roznosiciela najwznioślejszych idej, i Wielanda, Ateńczyka nowszych czasów, wielbiciela żywych czasów klasycznych i tłumacza Szekspira. Prace te, pełne wzniosłego nastroju, podciągnął pod kodeks prawdy wszechstronnéj nieśmiertelny Lessing, przeobraziciel starożytnictwa, prawodawca poezyi, twórca szkoły „*popularnych filozofów*“, jak Mojżesz Mendelsohn, Fr. Nicolai wydawca, Jan Jer. Sulzer estetyk. Tomasz Abt, Karol Fr. Bahrdt i w. in. Z historyków odznacza się tą cechą Justus Möser z Osnabrück i Jan M. Schröckh. Słynny też jest Schlözer, więcéj giętki; daléj dzielny polityk Fr. Karol Moser, teolog Mik. Ludwik hr. Zinzendorf, założyciel Hernhutów, Jan Fr. W. Jerusalem pedagog i in.— Okres reform politycznych, około 1770 przypadający, sprowadził peryjod literackiéj „*burzy i zapędu*“ (Sturm u. Drangperiode), po 1790 r. sięgający. Zaczyna go „*getyński związek poetów*“, zwany też *Hainbund*, lubujący się w formach starogermańskich; należą tu Hen. Chr. Boie, Got. Aug. Bürger, Ludw. Hen. Ch. Hölty, Jan Hen. Voss, dwaj bracia hr. Stolberg. Oczyszczony w téj burzliwéj produkcyi duch niemiecki, wychodzi w nowéj formie humanizmu w uczniu Hamanna, teologu Herderze, w klasycznym plastyku i objektywnym malarzu realnéj prawdy Goethem, i romantyku osób i krajów Schillerze. Obok nich staje Jean Paul Richter, wielbiciel ludzkości jak Herder, sentymentalny często jak getyńscy bardowie, pełen fantazyi i humoru, przywiązany szczególnie do form i idej nowożytnych, pełen ironii dla klasycyzmu. Fichte teoryją jaźni, Schelling filozoficzną swą fantazyją w tajnikach natury, pomogli Richterowi do utworzenia romantyki, która w Schleglach Auguście i Fryderyku, przeszedłszy dobę chorobliwą nienawiści do świata starożytnego, z Hardenbergiem, Tieckem, Brentano, Hoffmanem fantastykiem, Kleistem Henrykiem dochodzi do szczytu, z Müllnerem i Wernerem przechodzi w fazę zbrodniczych dramatów, już przez Schillera piastowaną, ma przedstawicieli w teologii i filozofii (Steffens, Baader, Schubert) i polityce (Görres Józef, Fr. Gentz, broniący zasady teolog. państwa, Ad. Müller, odnowiciel ekon. polit., Henryk Leo, historyk zacofania, Jul. Stahl, apostoł „*zwrotu nauk*“). Mniéj tu szczęśliwa, spłodziła nowoczesną filologiję braci Grimmów i ich szkoły (v. der Hagen, Benecke, Lachmann, M. Haupt, Fryd. Pfeiffer). Gramatyka porów. wzięła początek od Wil. Humboldta i Franc. Boppa, liczni badacze Indyj pojawiają się, Wschód zyskał śpiewaka w Rückercie; Körner, Arndt, Uhland wcielają w pieśń najwznioślejsze ideały i zamykają niejako dobę romantyzmu. Rozpoczyna się doba trywijalnych i płaskich myśli. W liryce przeważa Tiedge swą „*Uranją*“, w prozie Mahlman i Müchler, van der Velde, v. Witzleben, Wład. Pyrker i wielu innych. Lepszymi są Karol Spindler, Wilhelm Hauff, Karol Imermann, August hr. v. Platen. Nauka za to robi postępy; tak historyję uprawiają Müller, Heeren, Wachler, Raumer, Jerzy Niebuhr, Schlosser, bijograf Varnhagen v. Ense, naturoznawca Aleks. Humboldt. Z kaznodziei słyną Schleiermacher, Reinhard, Dräsecke, Harms. W starożytnościach celują Aug. Böck i Ottfr. Müller. Pestalozzi przekształca wychowanie.— *Okres VI*, od 1830 do chwili obecnéj, rozpoczął się pod wpływem filozofa Hegla i jego teoryi stopniowego dziejowego rozwoju; poprzedził go okres „*młodoniemiecki*“ (1830—40), nadęty, polemiczny a reformatorski. Szkoła Hegla podzieliła się na dawnych, łączących swój system z teologiją i obecną polityką, Rosenkranz Karol z czasem zbliżył się do grupy gromadzącéj się koło „*halskich* v. *niemieckich roczników*“, któréj wodzem był Dawid Straus, L. Feuerbach, Arn. Ruge. Samodzielniejszym jest Herbart, komentator empiryi, matematyk w psychologii, estetyk w etyce, i Karol Chr. Fr. Krause, widzący cel przyszłości w swobodném stowarzyszaniu się. Dwie emancypantki Rachela, zamężna Varnhagen, i Bettina v. Arnim, piérwsza sybila, druga dytyrambistka, krytycy niemieczczyzny Börne, Wolf. Menzel i Henr. Heine i dramatyk Chr. Grabbe, porzucający jamby, dają początek „*młodym Niemcom*“, urzędownie niejako wyrokiem Bundestagu 1835 r. ustalonym w grupę samodzielną, walczącą nowelami, podróżami i t. p., z państwem i kościołem. Rej wiodą Karol Gutzkow,

Henr. Laube, Teod. Mundt, Gust. Kühne, Ludwik Wienbarg; epigonem młodych Niemiec jest Gustaw Freytag, Robert Prutz, Rudolf Gottschal, Frydr. Halm (hr. Münch Bellinghausen); za Grabbem w dramacie idzie Hebbe, Griepenkerl, Klein, Brachvogel i in. Z liryków łączących teoryję z praktyką odznacza się Anast. Grün (Karol hr. Auersperg), Mikołaj Lenau (Nimbsch v. Strehlenau), Węgier Karol Bek, Czech Maurycy Hartmann, Alfred Meiszner, z odcieniem polit. pisze Hoffmann v. Fallersleben, ludowy liryk Franc. Dingelstedt, Ferd. Freiligrath, Max Waldau (Jerzy v. Hauenschild); Eman. Geibel z Bodenstedtem, Hejsem i Dingelstedtem grupujący się koło króla bawarsk. Maksymilijana. Odosobnieni są Leopold Schefer panteista, Wil. Jordan i in. Z poetek wspominamy Annę v. Droste Hülshoft. Z romansopisarzy, prócz wymienionych, słyną: ultramontanka Ida Hahn-Hahn, Auerbach, Wilibald Alexis (Walter Scott Brandenburga), Jeremias Gotthelf (Vitzius), malarz chłopsk. rozumu, Ludwika Mühlbach, Spielhagen, Gerstaecker, pani Paalzow, Karol Seelsfield (morskie romanse). Między historykami poczestne miejsce zajmują Fr. Dahlmann, J. G. Droyzen, G. E. Gerwinus federalista, nienawidzony za swe zdanie 1871 r., Leop. Ranke, przeciwnik historyjograficzny T. Momsena, Henryk Sybel, Max Dunker, Jaffé, Giesebrecht Wil., J. H. i w. in. Pod wpływem nauk przyrodzonych zjawiają się liczne prace historyczne (Casparis), estetyczne (Maur. Carrière), starające się objąć całokształt zjawisk przyrody i dziejów w jeden przyczynowy obraz.— Porów. Wachlera „*Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur*“ (2 t., Frankfurt 1818—19; 2 ed. 1834); Kobersteina „*Grundriss der deutschen Nationalliteratur*“ (Lipsk 1827; 4 ed., t. 1—3, Lipsk 1845—65); Gervinusa „*Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen*“ (5 tom., Lipsk 1835—42; 4 ed., 1853); Vilmara „*Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur*“ (Marb. 1847; 10 ed. 1864); Wackernagla „*Geschichte der deutschen Literatur*“ (Bazyl. 1851 sq.); Kurza „*Geschichte der deutschen Literatur*“ (3 t., Lipsk 1851—59; 4 ed. 1863—64), Choleviusa „*Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen*“ (2 t., Lipsk 1854—56); Gruppego „*Geschichte der deutschen Poesie in den letzten Jahrhunderten*“ (Monach. 1865 sq.); Löbella „*Die Entwickelung der deutschen Poesie von Klopstock's ersterem Auftreten bis zu Goethes Tode*“ (t. 1—3, Brunśw. 1856—65); Hettnera „*Literaturgeschichte des XVIII Jahrhund.*“ (3 część. Brunśw. 1862—64); J. Schmidta „*Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibniz bis auf Lessing's Tod*“ (2 t., Lipsk 1860—61); Gottschalla „*Geschichte der deutschen Nationalliteratur in der ersten Hälfte des XIX Jahrh.*“ (2 t., Wrocł. 1855; 2 ed., 3 t., 1860).

II. *Nauki.* Jak różnemi działami literatury pięknéj, również chlubić się mogą Niemcy wspaniałym rozwojem swego piśmiennictwa naukowego. Jeżeli świetne błyski genijuszu w wyższym może stopniu napotykamy u innych narodów, to ścisłością i sumiennością badań, dokładnością i drobiazgowością w opracowaniu każdego przedmiotu, Niemcy bez zaprzeczenia górują po nad wszystkimi narodami. Najdrobniejszy ustęp każdéj nauki posiada w Niemczech bogatą literaturę.

Filozofija, zaczyna swój byt samoistny w 2-éj połowie XVIII wieku. Wprawdzie już w średnich wiekach *Albert Wielki* (ob.) dał popęd nowemu zwrotowi scholastycznéj filozofii, który znalazł znakomitego przedstawiciela w Tomaszu z Akwinu, wprawdzie w epoce reformacyi Paracels dał początek nowéj filozofii natury, rozwiniętéj później przez Jakóba Boehme, Giordano Bruno i Campanellę, jednakże później w wieku Bakona i Kartezyusza, Hobbesa i Lockego, N. f. nie daje znaków życia. Z pojawieniem się dopiéro Leibnitza i rozwinięciem jego myśli przez Wolfa (ob.) w obszerną encyklopedyczną całość stanowiącą system, rozpoczyna się rozwoj samoistny filozoficznéj myśli w Niemczech. Obok szerokiego koła wyznawców zasad lejbnicowsko-wolfowskiego systemu, spotykamy w XVIII w. wpływ sensualizmu angielsko-francuskiego (jak np. u Wielanda), tudzież liczny zastęp eklektyków i samoistnie idących myślicieli, jak: Herder, Lessing, Mendelsohn, Jacobi. Jak Wolfowi zawdzięcza F. N. spopularyzowanie i rozszerzenie pojęć filozoficznych, tak znowu Emmanuel Kant (ob.) pchnął myśl filozoficzną na nowe tory i doprowadzając ją do ostatecznych granic, wytknął śmiało zasadę i granice przyszłych docieków. Uczniowie i następcy krolewieckiego myśliciela starali się pogodzić sprzeczność rezultatów krytyki rozumowéj z wymaganiami praktycznego życia. J. S. Fichte (ob.) widzi w naszem „ja“ zasadę zarówno wszelkiego poznania jak i bytu realnego, natura jest tylko wynikiem i uzewnętrznieniem naszego ja. System ten staje się punktem wyjścia dla licznych kierunków myśli filozoficznéj, która stara się ogarnąć życie przyrody, dziejową przeszłość ludzkości, dogmaty religijne, organizacyę państwową, wychowanie, wszystkie gałęzie wiedzy, by wszędzie wnieść nowe życie i światło z pomocą nowych idei. Najznakomitszymi przedstawicielami tego dalszego rozwoju myśli filozoficznéj byli: Schelling i Hegel. Piérwszy oparł swój system na zasadzie identyczności, przez którą rozumiał *istotę bezwzględną*, będącą zjednoczeniem ideału z rzeczywistością, subjektu z objektem, ducha z naturą. Z uczniów bezpośrednich i dalszych Schellinga najważniejsi byli: Oken, G. Schubert, J. Ch. Krause, F. Schleiermacher, F. Baader, Fr. Schlegel, Görres i in. Hegel wsparł się znowu na tożsamości praw bytu z prawami myśli, na wyprowadzeniu więc procesu rozwojowego bytu z praw rozwoju myśli. Stąd system cały, rozpadający się na dwa działy: filozofii ducha i natury, znajduje swoją wspólną podstawę w logice. Hegel opracował starannie zakres i stanowisko każdéj umiejętności, przygotowując podstawę dla rozwoju swéj licznéj szkoły. Z uczniów Hegla teologiją spekulatywną rozwijali F. Chr. Baur, D. F. Strauss; politykę Gans i A. Ruge; estetykę Hotho i F. Fischer; historyję filozofii Feuerbach, Zeller i Kuno Fischer; psychologiję Rosenkranz i Erdmann; etykę Mi-

chelis. Nie wszyscy jednak uczniowie zostali wierni zasadom mistrza; tak zwana *lewica* szkoły (L. Feuerbach, A. Ruge) pochyliła się ku materyjalistycznym poglądom, z których wytworzył się czysty materyjalizm Moleschotta, Büchnera, Vogta. Walczący z nimi przedstawiciele prawicy sami zaczęli także odstępować zasad mistrza (Chr. Weisse, J. H. Fichte, K. Ch. Fischer). Z przeciwników systemu i szkoły Hegla znakomitsi byli: F. H. Jacobi (twórca filozofii uczucia) i J. F. Herbart (ob.), wspierający się na Leibnitzu i wznawiający psychologiją empiryczną. Z uczniów tego ostatniego ważniejsi są: S. Beneke, Lotze. W ostatnich latach coraz więcéj uznania i wyznawców zyskują: system Schopenhauera i filozofija *„zasady bezwiednéj“* Hartmana.

Teologija w wiekach średnich była najbardziéj uprzywilejowaną nauką, względem któréj wszystkie inne pozostawały w stosunku służebném, jeżeli zresztą zasługuje na nazwę nauki, ograniczona przez przesądy i pozbawiona wszelkiéj samodzielności znajomość dogmatów. W IX w. jedyni prawie naukowo wykształceni ludzie byli Hrabanus Maurus i Walafried Strabo. Następnie największe tajniki wiary zostały igraszką dyjalektycznych spekulacyj, co trwało do XV w.; w tym czasie okazują się dążności do lepszego oraz wyższego i mężowie jak Geiler von Kaisersberg, Brant, T. Murner i in., mogą być uważani jako zwiastuni reformacyi, do któréj większość Niemców była przygotowaną przez rozprzestrzeniającą się między ogółem znajomość nauk humanistycznych, historycznych i filozoficznych. Lutter, Melanchton, Zwingli i inni przodownicy w dziele reformacyi byli zarazem pierwszymi na polu literackim swego czasu, i zmusili przeciwników reform kościelnych do oparcia się na podstawach naukowych w odpieraniu napaści i bronieniu jedności kościoła. Jednostronna i namiętna polityka, duch sekciarski, mystycyzm i najgrubszy dogmatyzm sprawiły, że nie wiele pocieszających zjawisk znajdujemy na polu literatury teologicznéj tego okresu. Wielce zasłużyli się pracami nad historyją kościoła i teologiją patrystyczną zwłaszcza benedyktyni, oratoryjanie i jezuici, podczas gdy protestanci pracowali głównie nad wykładem pisma św. Rozbudzenie się w Niemczech nauk i sztuk w 2 połowie XVIII w. i jednoczesny rozkwit filozofii wywarły niezaprzeczony wpływ i na teologiję i podniosły ją do stopnia prawdziwéj nauki. Powstały dwie szkoły: stara szkoła, teologów prawowiernych, i szkoła nowa, teologów żądających ciągłego rozwoju. Ojcem nowszéj teologii jest Schleiermacher; obok niego odznaczyli się De Wette, Daub, Marheineke, Röhr, Paulus, Wegscheider, Bretschneider i Ammon. Najgłówniejszymi zwolennikami supranaturalizmu w pierwszéj połowie XIX w. byli: Bengel, Storr i Stendel. Za koryfeuszów najnowszéj niemieckiéj teologii można uważać, z pomiędzy reformowanych: Schweizera, Schnekenburgera Hundeshagena, Langego, Hagenbacha, Heppego, Ebrarda; z pomiędzy luteranów nieściśle konfesyjonalnych: Nitzscha, Twestena, Ullmanna, Umbreita, Dornera. Jul. Müllera, Rothego, Becka, Baumgartena; ścisły luteranizm przedstawiają: Klaus Harms, Scheibel, Sartorius, Rudelbach, Guerike, Harless, Hüfling, Philippi, v. Hofmann, Martensen, Luthardt, Kahnis, Kliefort. W interesie unii działają: Krause, Pischon, Jonas, Sydow, Eltester. Na polu egzegezy biblijnéj odznaczyli się: Rosenmüller, De Wette, Wiener, Fritzsche, Credner, Hitzig, Ewald, Paulus, Hengstenberg, Tholuck, Bleck, Lücke, Kling, Olshausen, Bunsen, J. Fr. v. Meyer, Lange, Stier i inni. Pod względem krytyki biblijnéj zyskali niezwykłe znaczenie: Dawid Straus, Bruno Bauer, Feuerbach i szkoła tübingska pod F. Ch. Baurem, z uczniów którego odznaczyli się: Zeller, Schwegler i Hilgenfeld. Najważniejsi z spółczesnych teologów katolickich są: Hermes, Möhler, Dölinger, Ketteler, Alzog, Ritter. Najnowsza literatura teologiczna odznacza się szczególniéj pismami mniejszych rozmiarów, służącemi do zaczepki lub obrony i wywołanych potrzebą chwili obecnéj. Obok tego objawiła się dążność do rozbudzenia w ludzie poczucia religijnego i miłości chrześcijańskiéj. Z tych powodów najnowsza literatura teologiczna obfituje zwłaszcza w pisma polemiczne i ascetyczne, choć z resztą niezalega i pola ściśle naukowego.

Filologija. Ze szczególném zamiłowaniem zajmowali się Niemcy aż do ostatnich czasów naukami *filologicznemi*. Założycielami *filologii klasycznéj* w Niemczech byli wyszli ze szkoły Tomasza a Kempis: R. von Lange, R. Agricola, L. Dringeberg oraz ich uczniowie: J. Reuchlin, K. Celtes, H. Bebel, L. Rhenanus, J. Lapidus, J. Wimpheling, którzy częścią jako profesorowie uniwersytetów, oraz nauczyciele szkół, częścią jako pisarze, położyli wielkie zasługi około pielęgnowania filologii klasycznéj. Wiek XVI nie sprzyjał dalszemu rozwojowi nauki i studyja klasyczne ustępowały w szkołach miejsca studyjom realijów. W ciągu XVII w. pracowano głównie nad językiem łacińskim, przyjętym powszechnie za język uczony. Czynniejszym był wiek XVIII, w którym odznaczyli się wydaniem dobrych gramatyk i słowników Cellarius, Gessner, Ernesti, Heyne i in., najczynniejszym jednak okazał się XIX w., chociaż w najnowszych czasach powstał silny spór pomiędzy humanistami i realistami, nierozstrzygnięty dotychczas. Z wydawców i komentatorów utworów literatur klasycznych zasługują na szczególną wzmiankę: G. Hermann, Böckh, Bekker, Lobeck, Eichstädt, Poppe, Ast, Matthiä, Heindorf, Schäfer, Jacobs, Dissen, Stallbaum, J. Ch. Jahn, Wunder, Bernhardy, Krüger, Klotz, Westermann, Kritz, Welcker, Beneke i in. Wyborne tłumaczenia klasyków greckich i rzymskich dali: Thiersch, J. H. Voss, von Knebel, Jacobs, W. v. Humboldt, E. Günther, Droysen, Donner i Schleiermacher. Z prac leksykalnych odznaczają się: J. G. Schneidera, Passowa, Freunda, Rosta i Papego; pomiędzy gramatykami greckimi celują: Matthiä, Bernhardy, Rost, Kühner, Mehlhorn, Curtius; łacińskimi zaś: K. L. Schneider, Ramshorn, O. Schultz, Zumpt, Reisig, Weissenborn, Krüger; badaniami nad etymologiją i synonimiką odznaczył się Döderlien. Z

pomnikowych prac zasługują na wspomnienie wydawane przez akademiję berlińską „*Corpus inscriptionum graecarum*“, rozpoczęte przez Böckha a kontynuowane przez Franza, daléj „*Inscriptiones latinae*“, wydawane przez Orelli'ego. Obok filologii klasycznéj zajmują się nader czynnie Niemcy i *filologiją wschodnią*. Od połowy XVII w., z powodów politycznych, zaczęto w Austryi nader gorliwie pracować nad językami *tureckim*, *arabskim* i *perskim*; z prac nad językiem tureckim odznaczają się: Hammer— Purgstalla, nad arabskim: tegoż, Freytaga, Fleischera, Flügela, Kosegartena, Ewalda, Wüstenfelda, Rückerta, Habichta, Weila i in.; nad perskim: Olshausena, Hammera,—Purgstalla, Fleischera, Vullersa, Wilkena, Rosenzweiga i Peipera. Nad językami *semickiemi*, a zwłaszcza *hebrejskim* i *chaldejskim*, pracowali: Gesenius, Rosenmüller, Vater, Winer, Ilgen, Ewald, Freytag, Tuch, Scheffer, Delitzsch, Goldberg, Lebrecht, Hirzel, Fürst, Petermann i w. in. Językami *indyjskiemi*, a szczególniéj *sanskrytem*, zajmowali się z powodzeniem: A. W. Schlegel, Kosegarten, Rosen, O. Frank, Bopp, Lassen, H. Brockhaus, Stenzel, Hirzel, Gildemeister, Delius, Benary, Weber; językami *erańskiemi*: Spiegel, Haugh, Brockhaus, Justi, Lassen, Benfey; językami *klasycznemi* ze stanowiska gramatyki porównawczéj Curtius, Leo Meyer i in.; językami *celtyckiemi*: Diefenbach, Zeus, Ebel; *słowiańskiemi*: Schleicher, Leskien; *litewskiemi*: Nesselman, Schleicher, Kurschat, Pott, Bielenstein; *romańskiemi* Diez; *germańskiemi*: bracia Grimm, Ettmüller, Dietrich i b. w. in. W drugim dziesiątku b. w. oddzieliła się od filologii nowa nauka—*lingwistyka*, zwana téż *umiejętnością języka*, w któréj odznaczyli się: Bopp, Jakób Grimm, W. v. Humboldt, Pott, Heyse, Schleicher, Steinthal, Curtius i in.

Prawo i prawoznawstwo. Pierwotne instytucyje i zasady prawne niemieckie opierały się na pojęciach i zwyczajach Germanów. Źródeł więc najdawniejszego prawa niemieckiego należy poszukiwać w prawach germańskich, w tak zwanych *Leges Barbarorum* (Francorum, Burgundionum, Alemanorum, Bajuvariorum, Frisionum etc.), a także w kapitularzach królów frankońskich. Pisanych praw nie było aż do XIII w.; zwyczaj, orzeczenia biegłych w prawie mężów i sądy boże rozstrzygały kwestyje prawne. Dopiero wzmagająca się przewaga i gwałtowność szlachty, oraz słabnięcie władzy cesarskiéj przyspieszyły ukazanie się praw pisanych. Najpierwsze z nich są prawa miejskie, a najważniejsze z tych tak zwane zwierciadła saskie i szwabskie (*Sachsen-und Schwabenspiegel*). Podstawą prawa państwowego była „*bulla złota*“ (ob.) Karola IV. Wprowadzone w XI wieku do Niemiec prawo rzymskie wkrótce znalazło tu wielu zwolenników i uprawiaczy i zatamowało rozwój prawa narodowego. Stanu takiego nie zdołała zmienić nawet i reformacyja, która była oddziaływaniem ducha narodowego przeciwko sztucznym więzom tradycyi i papiestwa. Jedynym jéj skutkiem było wytworzenie się prawa kościelnego protestanckiego i lepszy wykład praw rzymskich. Również i prawo państwowe, mimo wielu uchwał sejmowych rozjaśniających pojedyńcze jego stosunki nie postąpiło wysoko. Najszacowniejsze z pomników prawdowawczych są zbiory praw krajowych z zeszłego stulecia, które mogą być podwaliną dla przyszłego ogólnego prawa niemieckiego. Umiejętność prawna wysoko zakwitła w bieżącém stulecia w szkole *historycznéj* prawa, która jednak głównie prawem rzymskiém się zajmowała i jakkolwiek nauczyła lepszéj oceny źródeł i jaśniejszego zapatrywania się na wiele prawnych instytucyj, to przecież zbyt się oddalała od praktycznego zastosowania prawa i przez to wywołała szkołę prawa *filozoficzną*. Ta ostatnia, mniéj się zagłębiając w badanie dawnych stosunków, więcéj była zajętą oceną bieżących, współczesnych, i zapatrywała się na nie z punktu widzenia filozoficznego, rozumowego, a przez to i większy wpływ wywarła na praktykę. Do najważniejszych przedstawicieli pierwszéj szkoły należą Savigny, Hasse, Göschen, Blume, Hugo i inni, których organem było cenne czasopismo, wychodzące od 1825 r. p. t. „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*“. Kierunek filozoficzny za najwybitniejszych przedstawicieli miał Thibaut'a i Gans'a, a późniéj w przeciwieństwie do Puchty kilku uczonych profesorów z Kiel. Współcześnie prawodawstwo zaprowadziło wiele zbawiennnych reform przez uwolnienie własności ziemskiéj od ciężarów feodalnych, uwolnienia chłopów i zniesienie innych przestarzałych średniowiecznych urządzeń. Kwestyje prawa publicznego również doczekały się wielu sumiennych badaczy: pisano wiele o karze śmierci, o wolności prasy, o sądach przysięgłych, o dowodach prawnych, postąpowaniu karném i cywilném i t. d. Na czele reformatorów w tym względzie należy postawić Mittermayera i Ahegga. Prywatne prawo może się poszczycić znakomitemi pracami Savignyego, a także wielu innych, acz mniéj utalentowanych, ale bardzo zdolnych pracowników tu się odznaczyło. Do nich należą: Thibaut, Puchta, Vangerow, O. Glück, Runde, Mittermayer, Arndts, Kraut, Brinz i t. d. Jako autorowie encyplopedyj prawnych słyną: Arens, Warnkönig, Weiske. Pojedyncze kwestyje opracowywali: Bruns, Weber, Mommsen, Gneist, Marezoll, Bähr. Dziejom prawa poświęcali się: Walter, Philipps, Waitz, Zöpfl, Huschke, Warnkönig, Siegel. W prawie kryminalném odznaczyli się: Feuerbach, Martin, Mittermayer, Heffter, Berner, Luden i t. d. W filozofii prawa zasługuje na wzmiankę: Stahl, Shering i w. in. Prawo państwowe naukowo zgłębiali: Rotteck, Welcker, Jordan, a szczególniéj Zachariæ, Raumer, Bluntschli, Mohl, Stahl, Zöpfl i inni. Ekonomija polityczna znalazła w Niemczech wielu sumiennych i zdolnych pracowników, którzy nie tyle abstrakcyjnemi teoryjami, jak raczéj zgłębianiem istniejącego stanu rzeczy i uwzględnianiem warunków miejsca i czasu, wydoskonaleniem pojedynczych odłamów wiedzy ekonomicznéj i podaniem wielu zaradczych środków wielkie społeczeństwu i nauce od-

dali usługi. Należą tu: Rau, Hildebrand, J. G. A. Wirth, Max Wirth, Hermann, Hoffmann, Hanssen i inni Ob. Gospodarstwo narodowe.

Geografija dość wcześnie pojawiła się w Niemczech. Zarody jéj spotykamy w opisach podróży po wschodzie z wieku XIV i XV (Piotr von Suchen † 1350, Hans Tucher † 1491, Hans von Mergenthal, † 1476 i inni). W XVI stuleciu opisy te zaczynają być dokładniejsze (Sebastyjan Münster znany z opisu ziemi, † 1552, Bernard Rauwolf, autor podróży po wschodzie, † 1596), a w XVII wielkiéj sławy ze znajomości wschodu używa Olearius, a właściwie Adam Oehlenschläger, 1671, który jako poseł odbywał podróże do Rossyi i Persyi. Pomimo tego właściwa geografija zaczyna się dopiero w XVIII wieku od usiłowań Büschinga, a jeszcze bardziéj Mannerta i Ukerta. Całkowicie przekształconą z ziemiopisarstwa do naukowéj godności ziemioznawstwa doprowadzoną została *G.* przez K. Rittera, który najnowsze odkrycia nauk przyrodzonych do niéj umiejętnie zastosować potrafił i wielu w tym kierunku znakomitych znalazł naśladowców. Najwięcéj z nich się zasłużyli: Berghaus, Mendelsohn, Kaap, Klöden, Petermann Ungewitter, Böckh, Guthe i inni. Do najużywańszych po dziś dzień podręczników należą dziełka: Steina, Gutsmutha, Cannabicha, Daniela, Roona, Seltena, Völtera, Pütza i t. d. Współcześnie prawie rozwijała się sztuka rytownia dobrych map i atlasów, a w tym względzie najwięcéj położyli zasług: Stieler, Sohr, Grimm, Berghaus, Graff, Handtke, Kiepert, Meyer, Spruner, Engelhardt Bach, Papen, Henryk Lange i inni. Właściwe podróżopisarstwo ma wielu utalentowanych przedstawicieli, którzy równie jak na fizyczne warunki tak i na polityczny ustrój, oraz na stan obyczajowy i umysłowy opisywanych krajów zwracali uwagę. Wielu jednak z pisarzy tego rodzaju starało się wyłącznie o lekkość przedstawienia i popisywanie się z płaskim częstokroć dowcipem. Do najlepszych w tym kierunku pisarzy należą: Kohl, Raumer, Hieglitz, Schubert, Gutzkow, Laube, Arnim, Isenberg, Lorent, Wagner, Koch, Wilkomm, Stahr, Fanny Lewald, hr. O. Görz, Scherzer, W. Heine, Barth, Heuglin, Seemann, Rasch i inni.

Nauki przyrodzone długo były w Niemczech zaniedbywane. Najdawniejszym umiejętnym naturalistą niemieckim był Gesner († 1565), który ułożył systematyczny wykład trzech działów historyi naturalnéj, a niemal współcześnie dokonał ważnych odkryć w chemii Agricola, jeszcze w czasie szerokiego panowania alchemii. W XVII wieku ważne znaczenie miały odkrycia Ottona Guericke w fizyce, gdy system fizyki starał się wytworzyć I. C. Sturm. Kepler, bezpośredni następca Kopernika, jest jednym z twórców astronomii. Atoli od końca XVIII w. dopiero rozpoczyna się istotny rozkwit nauk ścisłych, główny popęd do którego dał Humboldt. Ale historyja nauki nie może być traktowaną przy przedstawieniu jéj dziejów w jednym kraju, dla tego téż tu możemy tylko podać najważniejsze w nauce niemieckiéj nazwiska; historyja każdéj nauki zawiera znaczną liczbę nazwisk niemieckich, a co do prac szczegółowych każdego, odsyłamy pod właściwe nazwiska. Słynniejsi przedstawiciele *zoologii* są: Knorr, Blumenbach, Link, I. Müller, Chamisso, Fischer v. Waldheim, Carus, Burmeister, R. Wagner, Vogt, Rossmässler, Siebold, Kölliker, Ratzeburg, Blasius, dwu Brehmów, Henle, Leuckart, Nees v. Esenbeck, Ocken, Pallas, Tschudi, Häckel i w. in. Jako *botanicy* zasłynęli: Schleiden, Baumgarten, Gärtner, Unger, Schacht, Willkomm, Mertens, Koch, Reichenbach, Sturm, Nägeli, Hubner i in. *Mineralogowie* i *geologowie*: Werner, Raumer, Bischoff, Hoffmann, Hausmann, Naumann, G. Rose, Leonhard, Jäger, Römer i in. *Chemija* nowszy swój rozwój w znacznéj części zawdzięcza Niemcom; dosyć przytoczyć nazwiska: Gmelin, Pfaff, Otto, Mitscherlich, Liebig, Döbereiner, H. Rose, Wöhler, Bunsen, Will, Kopp, Fresenius, Kolbe, Hermann, Hoffmann, Bayer i t. d. Niejeden też dział *fizyki* rozwinął się w Niemczech, dzięki mężom, jak: Euler, Brandes, Chladni, Schwerd, Seebeck, Gauss, Fraunhofer, Bohnenberger, Poggendorff, Weber, Ries, Eisenlohr, Magnus, Kohlrausch, Knoblauch, Mayer, Kirchhoff, Zöllner, Helmholz i w. in. Dove i Kämtz są prawodawcami *meteorologii*. W *astronomii* świetnieją: Schumacher, Littrow, Bessel, Möbius, Encke, Struve, Mädler, Argelander, Klein i in. W *matematyce* Niemcy ustępują Anglikom i Francuzom; nowszy atoli kierunek téj dzielnéj wiedzy nadają Niemcy. Z dawniejszych matematyków przedewszystkiem przytoczyć należy Leibniza, lubo pochodzenie jego sławiańskie nie ulega wątpliwości. Z późniejszych i najnowszych sławniejsi są: Euler, Gauss, Grunert, Schlömilch, Hesse, Riemann, Dirichlet, Clebsch, Neumann i w. in. Oprócz piśmiennictwa ściśle naukowego, literatura naukowa niemiecka zaleca się wybornemi podręcznikami i niemierną ilością dzieł popularnych, które we wszystkie warstwy narodu światło wiedzy roznoszą.

Medycyna. Od piérwszych śladów nauki lekarskiéj w Niemczech, od XVI do XVIII w., napotykamy w niéj bardzo mało prac samodzielnych istotnéj wartości (ważniejsze zasługi położyli w anatomii: Bauhin, Brunner, Peyez, w chirurgii Würtz, w medycynie wewnętrznéj Crato, Plater). Daleko więcéj zajmowano się teoryjami lekarskiemi, jakie przybywały z zewnątrz; teoryje powstające w Niemczech pomięszane były z najgrubszemi gusłami jak towarzystwo *Rosenkreuzerów*, collegium *Rosianum*; w części ten charakter nosi na sobie *Paracelsus* i jego szkoła. Dopiéro w XVIII w. napotykamy imiona znakomite, jakkolwiek przeważnie w kierunku teoretycznym, mianowicie klinicyści Hoffmann i Stahl i fizyjolog Haller. Prócz tego wielkie zasługi ma ówczesna szkoła wiedeńskia pod kierunkiem uczniów Boerhaavego (v. Svieten, de Haën) rozwinięta i wtedy téż powstały wyraźnie oddzielone szkoły w patologii—humoralna i solidarna. Kiedy w szkole paryskiéj medycyna ulegała przewrotowi, w Niemczech zajmowano się wyłącznie prawie filozofiją nauki pod wpływem Browna i szkoły filozofów natury, obok czego występują i zboczenia tego filozoficznego kierunku: mesmeryzm, homeo-

patyja, kranijoskopija. Znakomitsi od innych naówczas: Autenrieth, Hufeland, Frank. Dopiero z Schönleinem, Müllerem, Liebigiem i Rokstańskim przeszła do Niemców hegemonija w rzeczach medycyny. Prace i teoryje Virchowa nadawały długo barwę całéj nauce. W każdéj z pojedyńczych gałęzi medycyny istnieją dziś w Niemczech obok potężnych reformatorów całe zastępy dzielnych pracowników i cały najnowszy swój postęp medycyna w większéj części Niemcom zawdzięcza.

Niemiecka muzyka, wiecéj niż którakolwiek inna ze sztuk pięknych nadaje się do marzycielsko-sentymentalnéj strony życia duchownego tego narodu, lubującego się w wypowiadaniu tonami swych marzeń i pragnień. Chrześcijaństwo dało początek artystycznemu opracowaniu formalnéj strony muzyki. Rabanus Maurus, opat w Fuldzie (około 813), dał popęd do rozwoju muzyki kościelnéj. W IX stóleciu już używano w Niemczech organów i innych narzędzi muzycznych po kościołach. Mimo oporu biskupów domagających się, by śpiéw kościelny został przywilejem duchowieństwa, lud nie przestawał śpiéwać hymnów w języku ojczystym i na swoją nutę. Dochowało się dotąd około 100 pieśni z epoki od 8 do 16 wieku. W 15 wieku zjawiają się muzycy układający sami już hymny religijne. Reformacyja podniosła znaczenie śpiéwu kościelnego, dając całemu ludowi udział w wykonywaniu hymnów. Zapał z jakim lud przyjął tę reformę wywołał ukazanie się wielu znakomitych kompozytorów religijnych jak: M. Vulpius, H. Prätorius, I. Eccard i H. Grimm. Po miastach zakładano szkoły śpiéwu kościelnego. Wojna trzydziestoletnia i następny zastój umysłowy narodu niemieckiego powstrzymały rozwój muzyki religijnéj, którą dopiéro zjawienie się J. S. Bacha (ob.) i F. Mendelsona-Bartholdi'ego na nowo rozbudziło i do świetnego przywiodło stanu. Muzyka świecka istniała oddawna: pieśń była konieczną ozdobą każdéj uroczystości, uczty, wesela i pogrzebu, służyła do wyrażenia każdego uczucia, jak miłości radości, żalu. W wiekach średnich *minhesingerzy* (ob.) opiewali przy wtórze lutni lub arfy miłość i bohaterskie przygody. Po miastach powstają stowarzyszenia *minstersingerów* (ob.). Coraz to więcéj się zjawia znakomitych arfistów, lutnistów i organistów. Wynalazek drukowania nót (w pocz. XVI w.) popiéra dzielnie rozwój miłośnictwa muzyki; w każdym domu znajdować się musi teraz lutnia lub jaki inny instrument. Na weselu elektora heskiego Jerzego II (1627), wystawiono w Torgau „*Dafne*“, piérwszą operę niemiecką z muzyką H. Schütza do słow M. Opitza. W ciągu XVII w. muzyka niemiecka zostawała pod wpływem włoskiéj; nietylko że naśladowano opery włoskie, lecz do wykonywania ich sprowadzano włoskich śpiéwaków. Z rozbudzeniem się dopiéro narodowéj poezyi i literatury, weszła również M. N. na drogę samodzielnego rozwoju (w poł. XVIII w.). Po J. S. Bachu i Händlu zjawili się z kolei: K. E. Bach, twórca piérwszych symfonij, Haydn, Mozart i Gluck. Obok wielkich oper i symfonij zakwitła pieśń popularna (I. A. Hiller, Schulz, Reichardt). Wreszcie olbrzymi gienijusz Beethovena nieśmiertelnemi dziełami sprawił stanowczy przełom, nietylko w niemieckiéj lecz i powszechnéj muzyce, wywołując cały szereg wielkich mistrzów, jak Fr. Schubert, K. M. Weber, L. Spohr, F. Mendelsohn Bartholdy, Meyerbeer, R. Schumann i inni. Zjawienie się R. Wagnera (ob.), głoszącego nowe idee o zadaniu muzyki operowéj, wywołało rozpadnięcie się muzykalnego świata w Niemczech na dwie partyje: przyjaźrą nowym ideom (z Lisztem i Bülowem na czele) i trzymającą się dawniejszych tradycyj klasycznych mistrzów. Walka tych dwu partyj wydała dziś już bogatą literaturę dzieł i broszur polemicznéj treści.

Niemiecka mytologija, zostaje w najbliższém pokrewieństwie ze skandynawską, zachowaną w Eddach (ob.), a w wielu téż szczegółach zdradza wpływ słowiańskiéj, któréj miejsce nad Ełbą i Menem zajęła. Studyja prawdziwe nad N. m. datują dopiéro od prac braci Grimmów (Por. *Deut. Mythol.* J. Grimma, Getynga 1835), a nowy rozleglejszy w nich pogląd datuje od czasów Rotha, i na porównaniu z indyjską opartych studyjów Ad. Kuhna, Mannhardta, Schwartza, Wolffa, W. Müllera, Simrocka i w. in., którzy zarazem zbiérali podania i obrzędy ludowe, będące zabytkiem pierwotnych wierzeń i zasad N. m. Podstawą N. m. jest przewaga walczącego ze złem najwyższego, dobrego bóstwa. Azowie (u Jordunesa Antes, Aesir skand.), 12 synów „wszech ojca“ (Alfadir Odyn) i jego żony Frigi Vanadis (Pryi wendeńskiéj, to jest słowiańskiéj), przybyli z kraju wschodniego *Asaheim* ze stolicą *Asgard*. Tu był gmach *Gladsheim*, z sadybą odyna *Hlidskiaff*, salą poległych w boju wojowników, w któréj bogowie piją miód i piwo (*Walhalla*), i mieszkaniem Asynek *Wingolf*. Wkoło Asgardu jest gaj *Glasir* z złotoliściennemi drzewami, za Asgardem jest *Idafeld*, gdzie po końcu świata (*Ragnarök*) pozostali przy życiu bogi się zbiorą. Most *Bifröst*, pod strażą *Heimdala* zostający, łączy Asgard z pobytem ludzi *Mydgard*. Wedle Eddy Azy utworzyli niebo i ziemię w następny sposób. W lodowéj otchłani *Ginungpagap* syn żaru i szronu, olbrzym *Ymir*, zostaje zabity przez Odina Wili i We, synów Börsa i olbrzymki Bestla. Z krwi zabitego tworzą wody i morza, z kości góry, z zębów i szczątek nóg kamienie. Z potoku *Ibing* utworzyli niebo, wsparli je na 4 rogach na ziemi, a pod każdym rogiem tkwi karzeł (Austri, Westri, Nordri, Sudri: 4 strony świata). Gdy z *Muspelhejmu*, krainy skwaru, kędy rządzi Surtur, wypadły iskry, utworzyli z nich gwiazdy. Z krwi Ymira utworzyli wkoło ziemi (*Midgard*) wał przeciw olbrzymom z *Utgardu*, potomkom zabitego. Z dwu drzew stworzyli męża (*Ask*) i kobietę (*Embla*), od których cały ród ludzki pochodzi. Do Azów należą: bóg piorunu *Thor* (saski Thunor, gór. n. Donar), jeżdżący w kozły, z młotem błyskawicą Miölnor, *Baldur* dający wsze dobro i opiekun męskiéj piękności (porównywany z nim w pieśniach Phol jest zdaniem Grimma słowiańskiego pochodzenia); *Freya*, *Freyer*, nosi przydomek Vanadis i wraz z *Heimdalem*, *Lokim Niordem*, bogiem wiatru, pochodzą od Wanów, z który-

mi Odyn i 12 Drottnarów (sędziów) w Asahejmie długo walczyli, i wzajemnie sobie dali zakładników. I jeden z tych Niorda córka uczy Azów czarodziejstwa, a inni są ofiarnikami Azów. Ci Vani, z przydomkiem Sapientes, są to słowianie Wesady (Szafarzyk). Ten Niordo, Nerthus „bóstwo ziemi“ na wyspie Rugii używał wielkiéj czci u drobnych ludów niemieckich u ujść Elby, kędy je jako symbol pokoju obwożono krowami po całéj ziemi w porze roku, i uroczyście obmywszy wóz i bóstwo, zabijają czyniących tę posługę niewolników. Znak to wpływu rugijskiego Swantewita.— *Loki*, ojciec *Ferurira* (wilk zniszczenia), Midgardowego węża (*Jörmungander*) i bladéj *Hel* (bóg śmierci w Nifelhas rządzący), także należy do Wanów; on to podnieca Hödera, boga zimy, aby zabił Baldura, za którym Nauna (rozkwit), jego żona, umiéra. To sprowadza ogólny rozstrój „zaćmienie (Ragnarök)“, po 3 latach zimy, wojen, zbrodni nastaje pożar świata, słońce i księżyc są zjedzone przez goniące je wilki, Jörmungundr dobywa się z morza na ziemię, „drzewo świata“ *Yygrdasil*, wciąż dotąd zielone, lubo żarte przez żywiącą Azów swym mlekiem kozę *Heidrun* i jelenia *Eikthyrnix*, trzęsie się. Wśród walki z Hrimthursami (olbrzymami) i Muspelhejmu mieszkańcami, ginie Thor, zabójca smoka midgardowego, od jego oddechu, Odyn od Feurira, Lokego zabija Hejmdals, który ocucił bogów do walki, Freyera zabija Sustur i pali świat cały. Nowy odtworzony zaludnia Lif i Lifthrasir, schronieni w drzewie Hoddrmimira. Wspomnienie o Rognaröku zginęło u Niemców, inne tylko mity przeobrażone zostały. Mają osobne podanie o pochodzeniu od Tuiskona, jego syna Manna i 3 tegoż potomkach (Ingo, Isto i Herminis). Pamięć o Nornach czyli boginiach losu (*Urd* przeszłość, *Verdunda* obecność, *Kuld* przyszłość), polewających Igdeasil, zachowała się w czci wróżek (Weleda, Aurinia), białych dam i t. d. Wodan (Odyn) przeszedł w dzikiego łowcę (Wildegejagd, s. Muster Heer, Wod i Wuzl), Fryg stworzyła Berchtę i Holdę, Bóg wojny zachował się w nazwach czwartku u Bawarów i w Austryi, *Eru*, stąd Erchtag, u Szwabów i Szwajcarów *Zin* stąd Zistag, Zinstag, Dinstag, u Sasów *Tin*, stąd Tierday angiel., Tuesday, fryzyj., Tysdai, skand. Tyr. Podania o Elfach (Alp) pewien ślad zachowały pokrewieństwa z wiłami serbskiemi. Bardzo też rozwinięte są podania o karłach i olbrzymach, co różni N. m. od słowiańskiéj. Szeroko rozwinięte epos w Nibelungach, w powieściach o Dytrychu z Bern, Sygfrydzie i t. d. zawiéra mnóstwo zabytków N. m., jakich skarb zebrali uczeni rozmaici i objaśnili. Prócz cytowanéj pracy Grimma, ważniejsze są: W. Müller „*Geschichte und System der deut. M.*“; Manhardt „*Die Götterwelt in germanischen Mythen*“, Hoker „*Deutsch. Volksglauben*“; Bechstein „*Mythologische Sagen und Mährchen*“; Schwartz „*Der Heilige Volksglaube u. d. alte Heidenthum*, oraz „*Ursprung der Mythen*“; Wolf „*Beiträge zur deut. M.*“ „*Zeitschrift für M.*“; daléj zbiory z komentarzem: Kuhna „*Norddeutsche Sagen. Westfalische Sagen, Märk. S.*“ Zingerle „*Tirolel Sitten*“; Alpenburga „*Tirol. Sagen*“; Vernolahen „*Oestepr. Mythen u. Bräuche*“ i „*Alpen Sagen*“ Panzera „*Baierische Sagen*“ Schöppera „*Baierisches Sagenbuch*“; Birlingera (i Meiera) „*Schwäbische Sagen*“; Curtze “ *Walicher Volksübesh.*“ Müllenhof *Schl. Holst. S.*“; Lynker *Hessische S.* i t. d.

Niemiecka sztuka, a) *Budownictwo* rozwinęło się z rozszerzeniem chrześcijaństwa. Starowłoska forma *bazyliki* (ob.) służyła początkowo za wzór (budowle przez Karola W-go wznoszone w Akwisgranie), z którego rozwinął się w 10 w. tak zwany *styl romański* (ob. budownictwo), panujący aż do epoki Hohenstaufów. Najważniejsze zabytki tego stylu znajdują się w okolicach nadreńskich (Trewir, Moguncyja, Spira, Goslar) i pochodzą z 11 w. W 12 w. płaskie dachy ustępują sklepieniom łukowatym i ostrołuki zaczynają wchodzić w użycie (opactwo w Laach z 1156), zapowiadając epokę *gotyku*, będącego streszczeniem niejako średniowiecznego ducha w sferze budownictwa. Panuje on przez 13, 14 i 15 wiek, przechodząc trzy stopnie rozwoju: surowy, swobodny i kwiecisty gotyk. W Niemczech głównie rozwinęła się swobodna forma gotyku. Budowle bywają wznoszone z cegły (Prussy, Pomorze, Meklenburg) i z ciosu (okolice nadreńskie, Wiedeń, Münster, Halla). Epoka reformacyi i wojna 30 letnia powstrzymały rozwój budownictwa niemieckiego; styl odrodzenia, a następnie *rococo*, powoli bardzo rozszerzały się w tym kraju (ratusz w Norymberdze, zamek królewski w Berlinie). Najznakomitszymi budowniczymi są: Andrzéj Schlüter i Fischer von Erlach. W ostatniem stuleciu pod wpływem studyjów nad sztuką grecką zwróciło się budownictwo do starożytnych wzorów (K. F. Schinkel i jego uczniowie: Bötticher, Knoblauch, Strack). Monachijum stało się siedliskiem znakomitéj szkoły budownictwa (Kläuze, Gärtner, Ohlmüller), która upamiętniła się mnóstwem rozlicznego charakteru gmachów (świątynie muzea, gmachy publiczne) i restauracyją dawnych zabytków. Obecnie panują w budownictwie niemieckiem wszystkie niemal style. Najpiękniejsze gotyckie gmachy budują teraz: Schmidt i Ferst w Wiedniu, w stylu odrodzenia celują budowle Sempera (teatr i muzeum w Dreźnie), Hitziga (giełda berlińska), nawet stara forma bazyliki znalazła przedstawiciela w Hübschu (z Baden). Panuje w ogóle tu wielka dowolność i eklektyzm, próby bowiem stworzenia nowego stylu (przyszłości), robione w Monachijum, nie powiodły się w zupełności. b) *Rzeźba* początkowo ściśle zależna od budownictwa i skazana na przyozdabianie świątyń i gmachów ograniczać się musiała na ołtarzach, drzwiach kościelnych i grobowcach (ołtarz i ambona w Wechselburgu, drzwi w Freiburgu z 12 w.). Wyjątkowo tylko trafiały się wypadki samoistnego wystąpienia rzeźby (konna statua Ottona I w Magdeburgu, św. Jerzy w Pradze, studnie w Norymberdze). W 14 i następnych stóleciach kwitnie w Norymberdze szkoła rzeźbiarska, któréj przedstawicielami są: A. Kraft, Piotr Nischer i po części czasowo tam bawiący krakowianin Wit Stwosz (ob.). W 16 i 17 w. rzeźba nie przedstawia godniejszych uwagi artystów, tak iż dopiéro prace

Winkelmana (ob.) i popęd dany przez niego studyjom nad sztuką grecką wydał wielkiego rzeźbiarza w Thorwaldsenie i jego następcy Schwanthalerze. W Düsseldorfie powstała w 1854 pod kierownictwem Wittiga znakomita szkoła rzeźbiarska. W kierunku realistycznym wytkniętym przez Schadowa, poszli Rauch i Rietschel nie zrywając wszakże z wymaganiami idealnemi. c) *Malarstwo* również z początku skazane na ozdabianie obrazami i freskami ścian świątyni szukało swobodnego pola dla fantazyi artystycznéj w przyozdabianiu rękopisów miniaturowemi malowidłami. Gotyckie świątynie nie zostawiały na ścianach miejsca na freski, to też malarstwo zajęło wysokie okna świątyń, zdobiąc je malowidłami na szkle. W 14 wieku powstaje piérwsza szkoła malarska w Pradze (Kundze, Teodoryk z Pragi, Mikołaj Wurmcer ze Strasburga główni mistrze); na początku 15 w. znajdujemy drugą szkołę w Norymberdze, a trzecią najznakomitszą w Kolonii. Najważniejszy wpływ wywierała szkoła flamandzka (bracia von Eyck) na dolnoniemieckich mistrzów. Górnoniemieckie szkoły samodzielniéj się rozwijały; główną tu rolę odgrywała augsburgska z Holbeinem ojcem na czele i frankońska (Michał Wohlgemuth założyciel), która wydała Albrechta Dürera (ob.) i Łukasza Cranacha. W tym czasie razem z drukiem rozwija się drzeworynictwo i miedziorytnictwo. Przewaga artystyczna Włoch w 16, a Francyi w 17 i 18 stóleciu, przy skierowaniu umysłów niemieckich ku sprawom religijnym i klęskach wojennych nie pozwoliły sztuce niemieckiéj rozwijać się daléj po tak pomyślnych początkach. Malarze niemieccy są tylko naśladowcami włochow, francuzów, niderlandczyków (B. Dumer, Dielrich, A. R. Mengs). Za poezyją i muzyką dopiéro rozbudza się malarstwo pod wpływem Carstena (przejętego ideami Winkelmana i Lessinga) który sprowadził zwrot ku studyjowaniu antyków. Jak inne sztuki tak i malarstwo, zacząwszy odrodzenia swe przez klasycyzm starożytny, zwróciło się ku romantycyzmowi i mistyce średniowiecznéj: Overbeck, Veit i Cornelius są twórcami tego kierunku. Malarze ci rozbudzili zamiłowanie do starych mistrzów niemieckich i malarzy włoskich epoki przedrafaelowskiéj. Ruch ten napotkał gorliwego protektora w osobie Ludwika I, króla Bawaryi, za którego rządów Monachijum stało się ogniskiem życia artystycznego. Odnawiano stare świątynie i zdobiono ich ściany malowidłami (Schraudalph, Koch, Müller), wznoszono nowe gmachy (Wallhalla), Cornelius pokrywał ściany kościoła Ludwika freskami, przedstawiającemi dzieje chrześcijaństwa, Schnorr odtwarzał sceny z Niebelungów. Jednocześnie zakwitła w Düsseldorfie głośna szkoła malarska założona (1826) przez W. Schadowa. Uprawia ona głównie rodzajowe malarstwo i krajobrazy, choć w ostatnich czasach zwróciło się ku historyi pod wpływem prac Lessinga, sceny z dziejów reformacyi przedstawiając. W ostatnich latach w Monachijum po Cornelijuszu uszeń jego Kaulbach (świeżo zmarły) i znakomity frol. Piloty trzymali berło sztuki. Do olbrzymiego rozwoju prudukcyi artystycznéj przyczynia się niezmiernie rozrost pism illustrowanych i liczne stowarzyszenia (Kunstvereiny), szerzące przez wystawy, losowania, reprodukcyje zamiłowanie i znajomość sztuki między publicznością.

Niemiecki język, jedna z gałęzi języków germańskich (ob.) szczepu indo-europejskiego, odróżniająca się wedle zdania J. Grimma (w „*Gesch. d. deutschen Sprache*“) czterema głównemi cechami, które lubo napotykane i w innych językach, w żadnym wszakże nie są przeprowadzone z taką ścisłością; cechy te są: 1) *przemienność spółgłosek* (Lautverschiebung), 2) *przemienność samogłosek zależąca od przyczyn wewnętrznych* (Ablaut), 3) *słaba odmiana słów* (das schwache Verbum) i 4) *słaba odmiana imion* (das schwache Nomen). N. j. o ile sięga pamięć historyi dzielił się, podobnie jak i dotychczas się dzieli, na dwa główne narzecza: *dolno-niemieckie* i *górno-niemieckie*. Pierwotne narzecze dolno-niemieckie z biegiem czasu rozpadło się na *staro-saskie*, *anglo-saskie* i *fryzyjskie*. Narzecze staro-saskie, używane w krajach pomiędzy Renem i Elbą, z wyjątkiem części północnéj, zamieszkałéj przez Fryzów, dało następnie początek *językowi niderlandzkiemu* (ob.) oraz *nowo-dolno-niemieckiemu*, tak zwanemu *plattdeutsch*. Język *górno-niemiecki* dzieli się pod względem historycznym na trzy: *stary*, *średni* i *nowy*. Najstarszą znaną nam formą języka górnoniemieckiego jest *staro-górno-niemiecki* (*Althochdeutsch*), zachowany w pomnikach piśmiennych, pochodzących przeważnie z kraju Alemanów (klasztor benedyktyński w St. Gallen był ogniskiem literatury staro-górno-niemieckiéj), a przeto *język alemański* jest właściwie staro-górno-niemieckim. W języku tym nie pozostała literatura narodowa; spisane są w nim głównie tłumaczenia z pisarzów łacińskich. Sama poezyja ma cel specyjalny—nauczania i nawracania na religiję chrześcijańską. Język ten w XIII w. ustępuje miejsca *średnio-górno-niemieckiemu* (*Mittelhochdeutsch*), przyczém sam wymiera. Główną cechą języka śred.-górno-niem. jest zwątlenie samogłosek *a*, *u*, *ô* w sufiksach na *e*, jakkolwiek cecha ta nie występuje tak powszechnie jak w nowo-niemieckim. Jest to język dworu cesarskiego, właściwie *język szwabski*. Literatura z religijnéj stała się szlachecką i dworską; spisane są w nim liczne pieśni bohaterskie i liryczne. W języku *nowo-górno-niemieckim* (*Neuhochdeutsch*) odstąpienie od cech pierwotnych doszło do ostatecznych granic; jestto najnieforemniejszy ze wszystkich dawnych i dziś istniejących dyjalektów germańskich. Główną przyczyną nienaturalności spotykanéj w języku nowo-górno-niemieckim jest ta okoliczność, że nie wyrosł on podobnie jak staro i średnio-górnoniem. z narzeczy ludowych, lecz powstał za silném przyczynieniem się woli ludzkiéj. Jestto właściwie język urzędowy kancelaryi książąt saskich, będący mieszaniną rozmaitych dyjalektów, między którem austryjacki gra największą rolę. Język ten do stopnia języka książkowego wyniósł Luther i przekładem swym pisma św. upowszechnił po całych Niemczech w ustach klasy oświeconéj, nigdy jednakże i nigdzie nie został językiem ludowym.

Właściwie N. j. ludowe dadzą się podzielić na 3 główne grupy, a mianowicie *górno-niemieckie*, *średnio-niemieckie* i *dolno-niemieckie*, rozpadające się znów na wielką liczbę podrzeczy, częstokroć więcéj różniących się od siebie jak się różnią pomiędzy sobą języki słowiańskie. Do górno-niemieckich zaliczają się narzeczą *alemańskie*, *szwabskie* i *bawarskie*. Średnio-niemieckie są nierównie rozmaitsze, wyróżnia się tu dziewięć narzeczy, z licznemi podrzeczami, a mianowicie: *frankońskie*, *reńskie*, *środkowe*, *dolno-reńskie*, *werterwaldzkie*, *dolno-hesskie*, *turyngskie*, *saskie* i *środkowe Odry*. W grupie narzeczy dolno-niemieckich rozróżniają trzy główne narzecza: *dolno-saskie*, *westfalskie* i *niderlandzkie*. Prace nad N. j. rozpoczynają się od Walentyna Ickelsammera (około 1522), na stopień nauki wymienione zostały przez Benekego a zwłaszcza przez braci Jakóba i Wilhelma Grimmów i Lachmanna. Epokę stanowią zwłaszcza J. Grimma „*Deutsche Grammatik*“ (4 t., Göttynga 1819—37; nowe wyd. 1853) i tegoż „*Geschichte d. deutschen Sprache*“ (2 t., Lipsk 1848). Z innych prac wymienić należy *Słowniki:* Adelunga (4 t., Lipsk 1793—1801), Hoffmanna (t. 1856 sq.), Wurma (Freiburg 1858 sq.), Sandersa (Lipsk 1858) i przewyższający wszystkie dokładnością wielki słownik braci Grimm (Lipsk 1854 i następ., dotychczas nieukończony); *Słowniki synonimów* Eberharda (ostatnie wyd., 2 t., Lipsk 1852), Weiganda (3 t., Moguncyja 1835), Meyra (Lipsk 1849). Z prac nad językiem staroniemieckim ważniejsze Wackernagla „*Deutsches Lesebuch*“ (Bazyleja 1838—40), Ziemanna „*Altdeutsches Elementarbuch*“ (Quedlinb. 1838), Graffa „*Althochdeutsche Sprachschatz*“; nad językiem średnio niemieckim: Beneckego „*Mittelhochdeutsches Wörterbuch*“ (wyd. Müllera, Gettynga 1847 i następ.), Ziemanna „*Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*“ (Quedlinb. 1837) i in. Z gramatyk języka-nowo-górno niemieckiego najważniejsze: Adelunga, Heinsiusa, Heysego, Herlinga, Beckera i in. Zasady gramatyki historycznéj i porównawczéj stosowali Heyse, Götzinger, Rumpelt a zwłaszcza Schleichera „*Die deutsche Sprache*“ (Stuttgart 1860).

Niemiecki Teatr, rozwinął się z odgrywanych w ludowym języku do XII w. misteryj i moralitates, które uprawiały treść religijną, gdy obok tego cechy rzemieślnicze zabawiały się doraźnemi farsami i satyrami, i w końcu wytworzyły w Augsburgu i Norymberdze cech w posty grywających aktorów i śpiewaków. Dla tych ostatnich pisali Rosenplüt, Volz, Probst i Hans Sachs (ob.), którego dzieła zawiérają piérwiastki psychologicznéj intrygi. 1540 w Norymberdze, 1552 w Augsburgu zjawiły się piérwsze stałe teatry. Zapał do teatru wzmogła od XV w. łacińska, zrazu szkolna, dramatyczność, początkowo ograniczona na Plaucie i Terencyjuszu, p) tym tworząca w ich duchu (tu należą Reuchlin, Frischlin, K. Celtes i in.), wreszcie pod wpływem reformacyi jęła używać mowy ludowéj i narówni z misteryjami, których była protestancką przeróbką, ściągała tłumy ludu w Turyngii, Saksonii i Szlązka, stała się zajęciem chłopów. Jezuici zapożyczywszy maszynerye i dekoracyje z Włoch, daléj uprawiali dramat łaciński religijny, już bez wpływu na t., N. który od końca XVI zostaje pod kierunkiem „*Niderlandczyków*“, t. j. aktorów pochodzących z Żuław reńskich, lub też stamtąd rutynę i tradycyję przejmujących. Dzieła Jakóba Ayrera (ob.), w tym duchu tworzone, oraz inne (*Engl. Komed. u. Trag.*, 1624), wykazują, że wielką rolę grała improwizacyja, zwłaszcza w rolach komicznych, a charakter nosił piętno wyrafinowanéj dworszczyzny lub dzikich wybryków Znaczenie tych Niderlandczyków po wojnie 30 let. niezdołało zjednać jednak ówczesnych mistrzów kunsztownéj dramatyki (M. Opitz, Gryphius, Lohenstein), tém bardziéj, że różnili się od nich rozwinięciem roli błazeńskiéj (Hanswurst, Posset, Pikelhering, Curtisan, Harlekin zwanéj), właściwéj sztuce hiszpańskiéj (Vega, Calderon) i angielskiéj (Szekspir), skąd korzystali. Pod wpływem przewodnika „*Słynnéj trupy*“ elektorsko-heskich komedyjantów, magistra Velthem, improwizacyja i charakterystyczna komedyja Moliera doszły w XVII w szczytu rozwoju. Z téj słynnéj trupy, jak ją zwano, wyszła wędrowna trupa Karoliny Neuber, łączącéj najlepsze talenty (jak Kohlhardt), która w Lipsku od 1727 zaczęła grywać sztuki Rasyna i Kornela, daléj Gottscheda, Gellerta, Holberga i Lessinga, ze szkoły kunsztownéj dramatyki, i 1737 publicznie spaliła, za namową Gottscheda, harlekina, wydając przez to wyrok potępienia na sztuki błazeńskiego charakteru, w czém pod wpływem Lessinga i Mosera naśladowały ich i północne Niemcy 1750 r. W Wiedniu Stranicky, mający stały teatr od 1708 po nim Prehauzer zatrzymali hanswursta pod różnemi nazwami (Bernardon, Jakerl, Leopoldel, Lipperl, Burlin i t. d.) i rozwinęli czarodziejskie maszyneryje i farsę ze śpiewkami. Od 1747 rozpoczęła się walka téj sztuki improwizowanéj z kunsztowną, panującą już w reszcie Niemiec, zakończona dopiéro 1770 pod wpływem Maryi Teresy i prof. Sonnenfelsa wygraną kunsztownéj, która w Hamburgu nowy pierwiastek zaczyna objawiać. Konwencyjonalny pathos i przesada sztuk w trupach Kocha i Schönemana ustępują, dzięki Lessingowi, przed naturalnym rozwojem uczuć i akcyi; popierają go aktorzy F. L. Schröder, Brockman, Reineke, siostry Ackermanni i pani Sacco, i mimo rywalizacyi dawnéj francuskiéj szkoły aktorów żeńskich, jak Neuber, Hensel-Seyler, Brandes, i męskich, jak Koch, Brüchner i in., odnosi tryumf szkoła Lessinga z arcyaktorem Konradem Ekhof, który kieruje też potém teatrem dworskim w Gotha. Schröder (1771—1880) zaczyna grywać Szekspira i przeniósłszy się do Wiednia z Brokmanem i panią Saco, tam przesiedla zasady szkoły hamburskiéj, które krzewią potém aktorki takie jak siostry Jaquet w Wiedniu. Reineke w elektor. Saksonii, Koch od 1771 w Berlinie uprawia N. operę, powstałą 1750 w formie wiedeńskiéj piosenkowéj farsy, wystawiając dzieła Schweitzera, Hillera, Dittersdorfa, Salierego i in. W Hamburgu podobnie krzewią operę niemiecką dzieła poetów Postel, Bressand, Hunold, König, i muzyków Theil, Kayser, Telemann, Hesse, Händel. Teraz opieka

dworu dała przewagę sztuce niemieckiéj nad obcą, ale z czasem upośledziła dramat i komedyję na korzyść opery i baletu, i sztukę uczyniła służebnicą dworzan i ich gustu. Wyjątek stanowiły: teatr brunszwicki pod Klingemanem, hanowerski pod Franc. Holbein, kaselski z Feigem, wiedeński Burgtheater zwłaszcza z Schreyvoglem (West) od 1814—32. Józef II od 1776 daje komedyjantom wiedeńskim tytuł teatru narodowego, i bądź gromadnéj dyrekcyi całéj trupy, bądź pojedynczych aktorów, jak Stephani, Brockmann, takowy podaje. Dalberg w r. 1779 w Manheimie toż samo czyni, łącząc z nowym teatrem narod. szczątki trupy gotajskiéj, rozbitéj ze śmiercią Ekhofa, między którymi Beil Beck, a głównie Iffland, réj wiodą. Pod wpływem Göthego (od 1773) rozwija się szkoła rycerskich dramatów (najsłynniejsi z niéj Babo i Mayer), oraz greckiéj prostoty i wzniosłości, która, jak przepowiedział Lud. Tieck, czczość formy sprowadziła w jego naśladowcach. Schillera romantyzm wydał sentymentalizm Houwalda, teatralność w E. Schenku, szkołę fatalizmów w Zachar. Werner, Müllnerze i Grillparcerze (*Ahnfrau*). Lessing i Iffland, oraz trupy Schrödera (powtór. w Hamburgu 1785—98), Engla, Rodego, Siebicha, Brokmana i in. rozwijały dramat mieszczański, w czém pomocą byli aktorzy Lud. Devrient, Zofija Schröder i in., lecz i tu wpływ sfrancuziałego Kotzebuego skaził dramat niemiecki; naśladowali go Clauren i Birch-Pfeiffer; ożywił go Ed. Devrient, Benedix i ks. Amalija Saska. Raupach (1824—34) przeciwdziałał hiszpańskiemu stylowi Fryder. Halma, M. Beera, a nawet Imermana, niemieckim wątkiem sztuk swoich, wszelako wypadki r. 1830 nawet Gutzkowa i Laubego francuską manierą zaraziły. W Leopoldstädter teatrze w Wiedniu wiedeńska farsa wydaje mistrzów od 1781 (*Kasperl*—Laroche, *Staberl*—Ignacy Schuster i genialny Raimund), w dawnym duchu błazeńskiéj szkoły. Ubieganie się za efektem, rozbiór kwestyj bieżących politycznych i społecznych, w sposób niemniéj drażniący, szerzyły się za sprawą aktorów najznakomitszych: Seydelman, Emil Devrient, za którymi poszli Dawison, Haase, Maryja Seebach, Fryderyka Grossmann. Znalazły się jednak umysły niezależne od tego prądu ubiegania się za nowością i chorobliwym efektem, które niezachęcone tantyjemą (od 1845) wydawały dzieła zacne. Tu należą Hebbel, Freytag, Otto Ludwig i in. Jednocześnie powstają: „towarzystwo dramaturgów i kompozytorów“, „niemiecki związek sceniczny“, „związek uczestników niemieckiéj sceny“, dążące do reorganizacyi administracyi teatralnéj.

Niemiecki Zakon, ob. Krzyżacy.

Niemiecki związek północny, ob. **Północny związek niemiecki.**

Niemiecko-francuska wojna, miała pozorny powód w żądaniu ambasadora Francyi Benedetti'ego (Lipiec 1870), aby Prusy nietylko cofnęły kandatyturę hiszpańską Leopolda Hohenzollerna (12 Lipca), ale i zobowiązały się nigdy jéj nie stawiać. Wypowiedziano ją 19 Lipca 1870, skończono 28 Stycznia 1871. Napoleon szukając dywersyi dla kłopotów swéj wewnętrznéj pseudo-konstytucyjnéj (gab. Olivier) polityki, podburza szowinizm francuski (marsylijanka granice Renu, chassepots, mitrailleuses, gardes nationale mobile), i myśli wstępnym bojem przebyć Ren pod Maxan, zneutralizować Niemcy Połud. i gdy flota francus. na Baltyku z północy będzie działać, on od Renu rozbije Prusy, mimo ich igliców ek i dział Kruppa. Wszelako wojska pruskie, dzięki regulaminowi Moltkego (z 1868 i 9), wnet się uruchomiły i stanęły uzbrojone i zaprowijantowane na linii od Trewiru do Rastatt, z posiłkami południowców (na zasadzie traktatów później przystępujących do federacyi: Baden i Hessy 15 List., Bawaryja 23 List., Wirtemb. 25 List. 1870), gdy Francuzi prawie bosi, głodni, bezbronni, byli jeszcze rozsypani na 35 milach w niższéj od wykazanéj na papierze sile, obok tego armija niemiecka o 464,000 przewyższała wojska francuskie. Po bitwach pod Weisenburg (4 Sierp.) Saarbrück i Spichern, rozbity Mac Mahon cofa się do rezerwy w Chalons, gdy Bazaine po usunięciu się (12 Sierp.) Napoleona od komendy, po szeregu niepomyślnych bitew pod Mars la Tour (16 Sierp.), Gravelotte i Resonville, musiał się zamknąć w Metz, dokąd na odsiecz mu przez regentkę Eugieniję i gab. Palikao wysłany Mac Mahon przez Reims, Rethel do granic Belgii, aby stamtąd przez Ardeny i Trouville do Metz dotrzéć, zostaje zmuszony po bitwie pod Beaumont (30 Sier.) do kapitulacyi w Sedanie (2 Wrześ.) z 85,000 ludzi. Napoleona odesłano do Wilhelmsöhe, a jeńców do Niemiec. Klęska sedańska sprowadza upadek regencyi, ucieczkę Napoleonidów, ogłoszenie Rzeczypospolitéj (4 Wrześ.) z rządem tymczasowym (J. Favre, Gambetta, Trochu i t. d.), który postanowił „ni piędzi ziemi ni cegły z twierdzy nieustąpić“. Franc-Tireurs (ob.) niepokoją Ardeny i Alzacyję, Ducrot z 60,000, Vinoy z 150,000 mobilów, Thomas z 300,000 garde nationale, bronią Paryża oblężonego od 19 Sierp. przez Niemców. Armija loarska z jen. de Lamotte Rouge (30,000), spiesząca na odsiecz, rozbita przez Tanna (10 Października), powtórnie zreorganizowana przez Aurelle de Paladine i zwycięska pod Coulmiers (9 List.), w skutek czego zajęła Orlean, ulega w. k. meklemburskiemu (17, 18 Listop.), niezdoławszy się połączyć z ruchawką bretońską h. Keratry. Tymczasem 23 Wrześ. poddał się Toul, 27 Strasburg z jen. Uhrich i 18,000 załogi (spalenie biblijoteki pełnéj unikatów i katedry przez Niemców), 27 Października Metz, którego dowódzca Bazaine marnotrawił żywność, demoralizował wojska i ludność, znosił się przez Bourbakiego z Eugieniją, odrzucił honory wojskowe i oddał w plen 179,000 ludzi i 300,000 chassepotów. Tak oswobodzony z pod Metz ks. Fryder. Karol łączy się koło Montargis z w. ks. meklemburskim, zwycięzcą Aurelle de Paladine'a, rozbija jego szczątki z Chanzym (12 Stycz. 1871) pod Le Mans i dąży pod Paryż, skąd już Gambetta (w Grudniu) balonem pojechał do Tours, jako dyktator-delegat, i tłumi antyparyskie i separatystyczne (Rzplta ujść Rodanu) dążenia i organizuje co pór po za obrębem oblężonego Paryża, niezbyt

szczęśliwie, nad Loarą. Faidherbe, w Lille organizujący armiję północną, został po dwakroć pobity pod Amiens (27 List. i 23 Grud.) przez Manteufla, zaborcę Rouenu, a gdy dążył ku Bourbakiemu, rozbity został przez Goebena pod St. Quentin (19 Stycznia 1871). Bourbaki, wyjechawszy z Metz z paszportem Fr. Karola do Londynu, udał się potém do Gambetty i z oddziałem wogeskim Garibaldiego chciał odbić Dijon (15—17 Stycz. 1871) na Werderze z Bawarami, dać odsiecz Belfortowi i wkroczyć do Niemiec połud., by odwołać Wilhelma na pomoc ojczyzny z pod Paryża. Atoli Paryż po wycieczkach Ducrota (29, 30 List., 2 Grud.), opuszczeniu Mont Avron, wycieczce i klęsce Mont Valerien (19 Stycz.), zawarł rozejm 28 Stycz. trzytygodniowy, przez co uwolniony Manteuffel pobiegł na pomoc Werderowi, i nieświadomego rozejmu Bourbakiego na Bezançon wparł do Szwajcaryi, gdzie 84,000 francuzów i jener. Clinchot internowano (Bourb. chciał się zabić). Podobnie i Belfort w czasie rozejmu (16 List. 1871) kapitulował, gdy Verdun 8 Listop., Neu Breisach 10, Thionville 24, La Fère 27, Pfalzburg 12 Grud., Montmedy 14, Mesières 2 Stycznia 1871, Rocroy 6, Peronne 10, Longvy 25 Stycznia poddały się. W obec tak zniszczonych sił materyjalnych Francyi, zebrane (13 Listopada 1870) zgromadzenie nar. w Bordeaux oddaje władzę wykonawczą (16) Thiersowi, wchodzi w układy z Niemcami, dwakroć przedłuża rozejm (21—24 i 24—26 Listop. 1870), i po preliminaryjach w Ferrières staje pokój w Wersalu (26) ratifikowany 12 Marca, a wciągu do tego czasu przedłużonego rozejmu, Niemcy odbywają wjazd tryumfalny (1—3 Marca) do Paryża. Mocą pokoju wersalskiego 1) Francyja oddaje Niemcom $^1/_5$ Lotaryngii z Metz i Thionville, oraz Alzacyję prócz Belfortu, 2) wypłaca w 4 lata 5,000,000,000 fr. (układem frankfurckim 6 Maja, po niedojściu zjazdu w Brukseli, rozłożonych tak: 500,000,000 w 30 dni po poddaniu się Paryża, milijard do końca 1871, 800,000,000 do 1 Maja 1872, resztę do 2 Marca 1872, których rękojmią będą zajęte przez Niemców, i w miarę upłaty opuszczane departamenty, ludność krajów odstąpionych może emigrować i t. d. W skutek téj wojny, Niemcy południowi, najwięcéj w niéj ofiar ponoszący, przygotowali swe wcielenie polityczne, niszcząc związek południowy obwołaniem cesarzem króla Wilhelma 18 Stycz. 1871; Francyja zaś pod ciężarem olbrzymiéj kontrybucyi, utraty dwu prowincyj uginając się, nie może się odrodzić z winy zgromadzenia wersalskiego, obranego w chwili upadku narodu, i uzyskać stanowczéj respubliki (Lipiec 1874), jakkolwiek septenat Mac Mahona już przybrał nazwę prezydentury rzeczypospolitéj. —Porów. Winterfelda „*Gesch. de deutschen glorreichen Kriegs gegen Frankreich*“ (1871), Rüstowa „*Der Krieg um die Rheingrenze*“ (1870—71), Borbstädta „*Der Deutsch.-Fr. Krieg 1870*“ (1871), Menzla „*Geschichte der Fran. Kr. v. 1870*“ (1871), Niemanna „*Der franc. Feldzug 1870—71*“ (1871), Glazenappa „*Gesch. der deut.-fr. Krieg 1871* i t. d.“.

Niemienczyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie wileńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Późniéj około r. 1766 powstało z ciwunowstwa wileńskiego, przez odseparowanie zeń dwu wsi Niemczyn i Giejany, z małém miasteczkiem, o 3 mile od Wilna nad samym brzegiem Wilii położoném. W r. 1766 posiadał je Tyszkiewicz, ciwun wileński, opłacając wraz z całém ciwunowstwem kwarty złp. 6,675 gr. 17, a hyberny tylko z sstwa złp. 1,218.

Niemierzycowa (Antonina z Jełowieckich), poetka polska, ur. 1720 w dawném wojew. ruskiém, † 1780 we Lwowie. W 26 r. życia zaślubiła Karola Niemierzyca, człowieka zamiłowanego w nauce i literaturze, pisała dzieła oryginalne i przekładała na język ojczysty płody znakomitych obcych autorów. Z dzieł jéj drukowanych, niezmiernie dzisiaj rzadkich, znane są następujące: „*Duchowne pieśni*“ (Lwów 1743); „*Dobra Polka*“, tłumaczenie wierszem romansu francuskiego Prechaca p. t. „*La bonne Polonaise*“ (1743) i „*Rada dla mojéj przyjaciółki*“, również przekład z francuskiego (t. 1750).

Niemież, wieś w powiecie i gub. wileńskiéj, o milę od Wilna odległa, w któréj w. ks. Witold osiedlił Tatarów, mających tu swój meczet; pamiętna umową, zawartą 3 List. 1656 przez Jana Kazimierza z carem Aleksym Michałowiczem, pomimo zabiegów króla szwedzkiego Karola Gustawa.

Niemiotowski (Paweł), w r. 1774 ksiądz grekounicki na Zaporożu, po zniesieniem siczy proboszcz w Halczynie, blisko Berdyczowa, † około r. 1830, był żywą kroniką dziejów kozackich, podań i pieśni ludu ukraińskiego. Miał pamiętniki własną ręką pisane, wielkiéj wartości i książkę cerkiewnemi czcionkami drukowaną p. t. „*Czarne morze*“, w któréj były opisane wszelkie wyprawy i życie Kozaków. Z tych materyjałów korzystał wiele M. Czajkowski, pisząc swoje „*Nowe pamiątki*“ i „*Gawędy*“ (Petersb. 1852).

Niemirów, zakład kąpielny w Galicyi, w bliskości miasta t. n. Posiada chlorki, siarczany, węglany, z gazów głównie siarkowodór i kwas węglany. Pomimo bardzo odpowiedniego składu chemicznego, kąpiele źle urządzone i bardzo mało uczęszczane.

Niemirów, nad Bugiem, m-czko w gub. grodzieńskiéj, niegdyś własność Czartoryskich.

Niemirów, m. w pow. bracławskim, gub. podolskiéj, niegdyś kwitnące i handlowne, od czasu zaś wojen kozackich wielokrotnie zdobywane i niszczone. W r. 1737 odbył się tu pamiętny zjazd pełnomocników trzech wojujących mocarstw: Rossyi, Austryi i Turcyi; rozpoczęty 16 Sierpnia, zerwany został 14 Października. N. liczy obecnie około 3,000 ludności.

Niemirów, m. okręgowe w Galicyi, w obw. żołkiewskim, o 5 mil od Żołkwi, ma źródło mineralne wody siarczanéj.—*Niemirowski okrąg* ma na 6,89 m. kw. około 21,000 m., osiadłych w 2 miastach i 22 wsiach.

Niemirycz (Julijan), spółczesny pisarz filozoficzny, adwokat w Warszawie zamieszkały, ogłosił drukiem następujące prace: „*Badania filozoficzne*“ (?

t. Warszawa 1876); tudzież „*Filozofija historyi czyli historyja zawiązku, postępu i rozwoju idei prawa*“ (4 części t., 1864 wyszła dopiéro I część).

Niemkowickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług metryk lit. powstało z sstwa czeczerskiego około r. 1589, przez odseparowanie zeń dóbr: Niemkowicze Wielkie i Małe i Sobuńska, które kolejno posiadali: Narkowicz, Podwiński, Pierzchliński, Taszczowie, Grabowski, Kanimierowie, Krasicki, Kulewski i od r. 1699 Wiszczyńscy. Z mocy zaś przywileju króla Poniatowskiego z d. 5 Stycznia r. 1765 Anna z Hłusowiczów Wiszczyńska, ustąpiła to sstwo Kazimierzowi Wiszczyńskiemu, rotmistrzowi pow. rzeczyckiego, który zeń opłacał kwarty złp. 908 gr. 19. Od d. 16 Września r. 1772 sstwo to przeszło pod panowanie rossyjskie.

Niemoc płciowa mężczyzn w dojrzałym wieku zdarza się tylko wyjątkowo; najczęstszą jéj przyczyną jest brak ufności w siebie, mający zwykle za podstawę onanizm, towarzyszy czasem znacznemu ogólnemu osłabieniu, albo trwałym zboczeniom w organach płciowych. Leczenie ma za cel wzmocnić organizm, np. przez hydroterapeutyczne postępowanie, poprawić usposobienie psychiczne; w ostatnich czasach zaczęto dla leczenia N. p. stosować elektryczność.

Niemojewski (Jakób), teolog i mówca kalwiński, żyjący za czasów Zygmunta i Stefana Batorego, ur. w Kujawach, † 1584; mąż rozległéj nauki i porywającéj wymowy, wydał kilka ważnych dzieł treści polemicznéj, głównie w sporach z jezuitami, jako to: „*O jedności boskiéj nierozdzielnéj, przeciwko błędom i bluźnierstwom aryjańskim*“ (Kraków 1566); „*Epidromus, albo pogonia za gończem ks. Herberta*“ (1572); „*Dyatribe, czyli kolacyja przyjacielska z jezuitami*“ (1579); „*Replika na książki jezuitów poznańskich o powszechném kościele*“ (Toruń 1582) i w. in.—Jego brat, **Niemojewski** (Jan), głośny teolog aryjański, był posłem na kilka sejmów, oraz sędzią ziemskim inowłocławskim i odznaczał się wymową i wszechstronném wykształceniem. Z katolicyzmu przeszedł na kalwinizm, następnie przeciągniony przez Marcina Czechowicza na aryjanizm, złożył urząd sędziowski i został od 1582 ministrem zboru w Lublinie, gdzie † 1598. Stojąc na czele nowokrzczeńców zaplątał się w zacięte spory z teologami katolickimi, a zwłaszcza z jezuitami. Pojęcia swe i zasady wyłożył w dziełach, odznaczających się jasnością i poprawnością języka: „*Obrona przeciw niesprawiedliwemu obwinieniu i rozlicznym potwarzom* i t. d.“ (1583); „*Ukazanie, iż kościół rzymski nie jest ani apostolski, ani święty, ani powszechny*“ (1583); „*O wieczerzy Pańskiéj*“ (1588) i w. in.

Niemojewski (Jerzy), herbu Rola, z rodziny osiadłéj na Pomorzu, kasztelan chełmiński, † 1615, posłował do Niemiec i Turcyi.—**Niemojewski** (Stanisław), syn jego, kasztelan chełmiński, człowiek wielkiego majątku, którego na potrzeby ojczyzny bynajmniéj nie szczędził. Na czele swéj chorągwi brał udział w wyprawie Dymitra Samozwańca i zostawił jéj opis, wydrukowany z manuskryptu w tłumaczeniu rossyjskiém przez Ustriałowa jest w dziele: „*Skazanija Sowremiennikow o Dimitrie Samozwance*“ (t. IV), oryginał polski zamieszczony w dziele Turgeniewa: „*Historiae Russiae monumenta*“ (t. II).

Niemojewski (Józef), starosta szremski, znakomity generał wojsk polskich. Początkowo zostawał w służbie pruskiéj, ale 1790 wrócił do kraju, został rotmistrzem kawaleryi narodowéj w brygadzie generała Madalińskiego, r. 1794 mianowany generał-majorem, pobił pod Kościanem pruskiego generała Manstejna, pod Kcynią generała Hinrichs i szturmem zdobył Bydgoszcz. 4 List., po zdobyciu Pragi, bronił przejścia przez most na Wiśle, aż do kapitulacyi Warszawy. W r. 1796 wszedł jako szef batalijonu do legijonu polsko-włoskiego, 1806 został generałem brygady, 1809 obronił twierdzę Serock, odbył kampaniję r. 1812, a otrzymawszy 1816 uwolnienie, osiadł w majętności swojéj Rokitnicy, w pow. lipnowskim, gdzie † 1839.

Niemojowski (Wincenty), polityk, ur. 1784 we wsi Słupi, pow. sieradzkim. Ukończywszy nauki naprzód w kraju, potém w uniwersytetach w Halli i Erlangen, wrócił do Polski, pracował naprzód w sądownictwie w Kaliszu, następnie za księstwa warszawskiego był członkiem izby administracyjnéj depart. kaliskiego. Po r. 1815 stał na czele opozycyi, na wszystkich sejmach aż do r. 1830, w którym został wybrany członkiem rządu rewolucyjnego. Po wzięciu Warszawy r. 1831, wieziony na mieszkanie do Syberyi, zapadł w drodze na zdrowiu i † 1834 w Moskwie. Z prac swoich literackich, wydał: „*O monarchii konstytucyjnéj i rękojmiach publicznych, rzecz wyjęta z dzieł Benjamina Constant*“ (2 t., Warsz. 1831).—**Niemojowski** (Bonawentura), publicysta, młodszy brat poprzedzającego, ur. 1787 w Marchwaczu pod Kaliszem; po ukończeniu nauk w Warszawie, a następnie w Paryżu, od r. 1820 jako poseł wieluński na sejmie warszawskim należał razem z bratem Wincentym do opozycyi. W r. 1830—31 członek, a ostatecznie prezes rządu rewolucyjnego, po upadku powstania udał się do Paryża i tam † 1835. Oprócz wielu artykułów treści politycznéj wydał oddzielnie: „*O ostatnich wypadkach rewolucyi polskiéj*“ (Paryż 1833).—**Niemojowski** (Ludwik), spółczesny literat polski, z tejże saméj rodziny, ur. 1823 w Warszawie. Ogłosił „*Dwa towarzystwa*“, komedyję w 4 aktach (Warszawa 1851); „*Komedyje*“ (Warsz. 1856); „*Obrazy z pisma św.*“ poemat religijny (Poznań 1855). Lata 1863—74 przepędził we Wschodniéj Syberyi i zapoznawszy się z tamtemi okolicami i tamecznymi narodami, ogłosił w różnych pismach warszawskich kilka ciekawych rozpraw, jak: „*Pierwotne plemiona Syberyi*“ (w Wędrowcu) i in.

Niemonojskie, albo Niemonojcie, starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie trockim, o mil 2 od Olity. Obejmowało w sobie miasteczko Niemonojcie z przyległościami, na prawym brzegu Niemna, które w r. 1766 posiadał Michał Wołłowicz, opłacając zeń kwarty złp. 2,169 gr. 20, a hyberny złp. 900.

Niemsta (Jerzy), herbu Jastrzębiec, odbył r. 1576 wraz z innymi rodakami poselstwo do Stefana Batorego, zapraszając go na tron polski. Potém brał udział w wyprawach wojennych tego monarchy i odznaczył się osobiście przy oblężeniu Połocka. Obdarzony w nagrodę starostwem warszawskiém, jako gorliwy ewangelik, zamierzał wybudować w Warszawie piérwszą świątynię dla swego wyznania, lecz przygotowane w tym celu przez niego materyjały budowlane zostały zniszczone w rozruchu ludowym, poduszczonym przez duchowieństwo katolickie.

Nieomylność papieska *(infallibilitas)*, dogmat wiary kościoła rzymsko-katolickiego, ogłoszony 18-go Lipca 1870 r., przez papieża Pijusa IX na soborze Watykańskim, bullą „*Pastor aeternus*“, mocą którego papież wypełniając urząd pasterza i nauczyciela wszystkich wiernych, jest nieomylnym w rzeczach dotyczących nauki o wierze i obyczajach. N. nie była przyznawana papieżom ani ustném podaniem kościoła ani przez ojców kościoła i sobory i w piérwszym tysięcoleciu istnienia kościoła nieznana nawet z nazwiska Nieprzypisywali jéj sobie papieże i poddawali się owszem wyrokom soborów. Późniéj, od czasów rozszerzenia władzy papieżów, objawiają się dążności do uznania się za nieomylnych i wyższych nad sobory. Tym absolutycznym dążnościom papieżów uparł się najprzód sobor konstancyjeński; przedstawione następnie przez legatów papieskich (działających pod natchnieniem jezuity Bobadilli) na soborze trydenckim spotkały tak silną opozycyję, że musiały być nazad cofnięte. Późniéj wystąpiło przeciwko N. duchowieństwo francuskie w deklaracyi swéj 1682 r. (swobody kościoła gallikańskiego), zredagowanéj przez Bossueta; podobnie i biskupi angielscy i irlandzcy oświadczyli 1793 i 1826 (z przyczyn politycznych), że nauka o N. niezgadza się z wiarą rzymsko-katolicką. Tak téż nauczały i wszystkie dogmatyki oraz katechizmy do początku bieżącego wieku i dopiero najnowsze książki jezuickie (napisane podług Liguori'ego), starały się wprowadzić nową tę naukę i do teologii (Perrone, Gury) i do katechizmu (Deharbe). W końcu papież Pijus IX, owładnięty zupełnie przez stronnictwo jezuickie, w piérwszéj już swéj encyklice 1846, następnie 1854 (nauka o niepokalaném poczęciu N. M. P.), daléj w Syllabusie (1864), a ostatecznie na soborze watykańskim ogłosił urzędownie N. p. za dogmat wiary. Przeciwko dogmatowi temu powstała pomiędzy uczonymi teologami, a zwłaszcza w Niemczech, silna opozycyja, mająca na czele słynnych profesorów: monachijskiego Döllingera (z Fridrichem), bońskiego Langera, wrocławskiego Reinkensa, braunsbergskiego Michelisa i in., którzy w licznych pismach starali się dowieść braku podstawy i nowości téj nauki. Oponenci ci, wyłączeni z kościoła, utworzyli tak zwanych *Starokatolików* (ob.). Porów. Janusa (Döllinger, Fridrich, Huber, Reinkens) „*Der Papst und das Concil*“ (Lipsk 1869); Döllingera „*Erwägungen über päpstliche Unfehlbarkeit*“ (Monachijum 1869); Schultego „*Die Macht der römischen Päpste über Fürsten* etc.“ i „*Stellung der Concilien, Päpste, Bischöfe* etc.“ (Praga 1870); Langena „*Das vatikanische Dogma mit Rücksicht auf die biblische und patristische Exegese*“ (2 t., Bonn 1871); Reinkensa „*Die päpstlichen Dekrete*“ (6 t.) i w. in.

Nieorganiczne, *anorganiczne ciała*, ciała mineralne czyli martwe, w różnicy do ciał organicznych (ob.).

Niepłodność, ma miejsce częściéj w kobiet, niż u mężczyzn. Przyczyną jéj u mężczyzn może być albo brak nitek nasiennych (ob. nasienie), albo zupełna niemoc płciowa (ob.). Warunki te rzadko się napotykają. U kobiety przyczyną może być każda choroba jajnika, przy któréj jajeczka się nie wytwarzają; może przez zrosty zapalne być zamkniętą dla jajeczka droga do jajowodu; może być zatkany otworek jajowodów do macicy. Upławy białe i inne cierpienia błony śluzowéj macicy nie pozwalają zapłodnionemu jajeczku zatrzymać się i rozwijać w macicy; wreszcie przy zatkaniu ust macicznych nasienie męzkie do macicy dostać się nie może. Często więc zmiana niewielka i głęboko ukryta, a stąd niemożliwa do rozpoznania i leczenia, stanowi przyczynę trwałéj N.

Niepokalane poczęcie N. M. Panny *(Immaculata conceptio)*, ob. Poczęcie niepokalane N. M. P.

Niepołomice, ekonomija rządowa w Galicyi, obw. bocheńskim, nad Wisłą, o 2 mile od Bochni położona, przeszło 3,200 m., słynna obszerną puszczą, w któréj królowie polscy na obfitą tu jeszcze i dzisiaj zwierzynę częste łowy odprawiali. Kościół parafijalny niepołomicki i zamek, przez Kazimierza Wielkiego wystawiony, przechowują wiele pamiątek historycznych, najdawniejszych sięgających czasów.

Niepołomickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, w b. powiecie szczerzeckim. Podług lustracyi z r. 1660 obejmowało dobra stołowe króla następujące: zamek i wieś Niepołomice, Wola Boturzyńska, Stanisławice, Cikowice, Drwienca, Wola Drwieńska, Grobla, Stare Brzesko, Mikłuszewice, Gawtówek, Dziewin, Baczków, Bratwice, Damianice i 17 wsi do różnych opactw i klasztorów należących, obowiązanych składać daniny w naturze lub w pieniądzach. W r. 1771 opłacano z nich hyberny złp. 7,640 gr. 5. W r. 1772 zajęte zostało przez rząd austryjacki, który po dołączeniu doń znacznéj ilości dóbr duchownych administruje takowe przez zarząd gospodarczy w Niepołomicach, spłacając fundacyjom religijnym pewną corocznie sumę za użytkowanie.

Nieporęt, wieś w gub. i powiecie warszawskim, była niegdyś ulubioném mieszkaniem królewicza Jana Kazimierza i Zygmunt III, który wystawił tu zamek drewniany, a Władysław IV chętnie tu polował.

Niepozwalam, ob. Liberum veto.

Nieprzecki (Jan), jezuita, ur. 1719 w Litwie, † 1754; był nauczycielem poezyi, retoryki i matematyki w Warszawie. Oprócz wydanych przez się mów i poezyj łacińskich, przerobił mapę Litwy Strubicza i wyrytował ją w Norymberdze r. 1749

p. t. „*M. Ducatus Lithuaniae in suos Palatinatus et Districtus divisus*“.

Nieprzenikliwość, własność ogólna ciał, mocą któréj dwa ciała współczesnie w jednéj przestrzeni znajdować się nie mogą. Skutkiem N. jest np. opór, jakiego doznajemy przy poruszaniu się przeciw gwałtownemu wichrowi, albo w wodzie. Formy odlewowe winny posiadać małe otwory, któremi by mogło uchodzić powietrze. Na téj też zasadzie polega *dzwon nurków* (ob.).

Nieradzki (Adam), wierszopis satyryk, pleban w Markuszowie na początku XVII w., występował głównie przeciwko rycerstwu polskiemu i jego zgubnemu zwyczajowi łupienia włości. Satyry jego wyszły p. t. „*Centum Epigrammata in rapacitatem militum*“ (b. r. i m. dr.), oraz „*Kirys hartowny starożytnego żołnierza*“ (b. r. i m. dr.).

Niesiecki (Kacper), jezuita, sławny heraldyk polski. O życiu jego mało co wiemy; przebywał najdłużéj w kolegijum lwowskiém, † 1744 w Krasnymstawie. Całe życie poświęcił zgromadzeniu wiadomości heraldyczno-genealogicznych; owocem téj jego pracy jest dzieło, które w piérwszym tomie wyszło p. t. „*Korona polska przy złotéj wolności starożytnemi wszystkich katedr, prowincyj i rycerstwa klejnotami, heroicznem męstwem i odwagą, najwyższemi honorami, a najpierwéj cnoty pobożnością i świątobliwością ozdobiona*“ (Lwów 1728). Następne 3 tomy noszą tytuł: „*Herby i familije rycerskie tak w Koronie, jak i wielkiém księstwie litewskiém*“ (tamże 1738—1740—1743). Śmierć nie dozwoliła mu ukończyć tomu piątego. Drugie wyd. wyszło w Lipsku (10 t., 1839—47), z licznymi, ale bez naukowéj wartości dodatkami. Ogromna ta i szacowna praca nie zadowolniła wielu spółczesnych i sprowadziła na autora liczne prześladowania, które nawet zgon jego przyspieszyły. Potomność lepiéj zasługi jego oceniła. Jest co prawda w N. dużo baśni i bredni przeróżnych, znać na każdym prawie kroku jezuitę, który bez względu na zasługi stawia na piérwszém miejscu osoby pobożne i dobrocyńców zakonu, a nienawidzi inowierców, mimo to wszakże nie można mu odmówić w wielu razach zmysłu krytycznego, a nawet głębokiéj znajomości dziejów. Rząd austryjacki dekretem z r. 1800 przyznał mu moc prawną do wywodów szlachectwa polskiego.

Niesiołowski (Kazimierz), marszałek konfederacyi województwa nowogrodzkiego i od 1742 kasztelan smoleński, gorliwy stronnik Augusta III. Wydał z druku następujące dzieła: „*Otia publica vix domestica, próżnoty różne publiczne, domowe* i t. d.“ (1743); część druga p. t. „*Otia domestica*“ (b. m. dr. 1745); „*Epigrammata-vernacula, czyli zbiór epigramatów*“ (Pińsk 1743); „*Originum Niesiołowsciannum*“ (War. 1740).—**Niesiołowski** (Adam), syn poprzedzającego, wierszopis, ogłosił swe wiersze p. t. „*Quadragesymalne kontemplacyje*“ (2 wyd., Pińsk 1746):

Nieskienicze, wieś w pow. włodzimirskim, gub. wołyńskiéj, osada bardzo starożytna, nadana przez Władysława Jagiełłę Kisielom. Jest tu piękny monaster bazylijanów, wzniesiony w stylu wschodnim przez Adama Kisiela, wojewodę kijowskiego.

Nieskończenie wielka ilość, w matematyce pojęcie ilości większéj, od jakkolwiek wielkiéj ilości naznaczonéj; symbolem jéj jest ∞, albo $1/0$, gdyż w miarę zmniejszania się dzielnika, iloraz rośnie, jest więc nieskończenie wielkim, gdy ten dzielnik=0. Podobnież *ilość nieskończenie mała* jestto ilość mniejsza od jakkolwiek małéj ilości naznaczonéj; mieści ona w sobie pojęcie zera. Zresztą w różnych teoryjach matematycznych uważają się ilości niesk. wielkie i małe różnych rzędów.

Nieśmiertelnik, nazwa kwiatków z przyrody swojéj suchych, zatém bardzo długo po zerwaniu przechowywać się dających. Głównie N. zowią rodzaj *Xeranthenum*, zwany też po polsku *suchokwiatem*, lub *kwiatotrwałem*. Należy on do rodziny złożonych; cechuje się kielichokrywą z łusek suchych dachówkowato ułożoną, kwiatkami środkowemi 5 ząbnemi, zewnętrznemi zaś, czyli promieniowemi, 2-wargowemi. Najwięcéj znanym gatunkiem jest *X. annuum* v. *X. radiatum*, którego łodyga dorasta 3—4 stóp wysokości, jest gałęzistą, a liście lancetowate biało-szarym kutnerem pokryte. Rośnie on dziko po miejscach suchych i kamienistych Europy połud.; trafia się także na Podolu i Ukrainie. Hodowany w ogrodach wydał liczne odmiany, o kwiatach białych, fijoletowych i t. p. Do N. zaliczają się też rodzaj *Helichrysum* (ob.) i niektóre inne; z roślin krajowych zaś *szarota* (ob.).

Nieśmiertelność duszy ludzkiéj jest wieczne jéj trwanie, wieczny jéj żywot z pełną świadomością o życiu doczesném, żywot, który wiedzie dusza po rozłączeniu się w skutek śmierci z ciałem. Wiara w N. opiera się na wierze w Bóstwo oraz przewadze dobrego nad złem, jest wrodzoną ludziom i dla tego znajdujemy ją u wszystkich ludów na ziemi. Przedstawienie wiecznego trwania duszy bywa rozmaite u różnych narodów. W starożytności spotykamy 3 przeważnie pojęcia, nie dające się ściągnąć do wspólnego, a mianowicie pojęcie przechodzenia dusz (metempsykozy) i pojęcie państwa duchów. Siedliskiem pierwszego pojęcia są głównie Indyje, choć odbiło się ono i w nauce filozofów greckich, jak Empedoklesa, Pythagoresa i Platona. Drugie pojęcie spotykamy u Hebrejczyków (*Scheol*— St. Testamentu), u Greków (*Hades*—Homera) i t. d. Z nastaniem chrześcijanizmu zaginęły ostatnie ślady teoryi o przechodzeniu dusz, przyjęto pojęcie o życiu wieczném duszy, uzupełniwszy je nauką o zmartwychwstaniu ciał podczas sądu ostatecznego. Początku téj nauki niepodobna wskazać, choć zapewne tkwiła ona w zasadzie u ludów balsamujących ciała umarłych. Filozofowie począwszy od Platona (*Fedon*) rozmaicie pojmowali N. Porów. Richtera „*Lehre von den letzten Dingen*“ (t. 1, Wrocław 1835); Göschela „*Von den Beweisen für die Unsterblichkeit der menschlichen Seelen* etc.“ (Berlin 1835); Weissa „*Die philos. Geheimlehre von der Unsterblichkeit des menschlichen Individuums*“ (Drezno 1834); Fichtego „*Die Idee der Persenlichkeit und der individuellen Fortdauer*“ (Elberfeld 1834); Fechnera „*Büchlein von Leben nach dem Tode*“ (Lipsk 1836); Rittera „*Unsterblichkeit*“

(2 wyd. Lipsk 1866); Fichtego „*Die Seelenfortdauer und die Weltstellung des Menschen*“ (Lipsk 1867) i w. in.

Niesobia, herb; na tarczy w polu czerwoném pół strzały białéj, żelezcem w górę zwróconéj, pod nią ogon orli czarny, w żółtém polu. Na hełmie 3 pióra strusie.

Niesplik, ob. Nieszpułka.

Niestanowickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiém, powiecie mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 było w posiadaniu Michała Jeleńskiego, podstolego mozyrskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 266 gr. 21, a hyberny złp. 105.

Niestrawność, ob. Dispepsia.

Niesuchojeże, m-czko w pow. włodzimirskim, gub. wołyńskiéj, nad rz. Tyryją.

Nieśwież, m. w pow. słuckim, gub. mińskiéj, niegdyś stolica udzielnych książąt, a następnie ordynacyi Radziwiłłów, nad rz. *Uszą*. Do końca niemal XV w. N. był dzielnicą Olgierdowiczów, poczém przeszedłszy na własność Korony, nadany został przez króla Aleksandra Piotrowi Janowi Kiszce. W r. 1533 Anna Kiszczanka wniosła go w posagu wraz z innemi dobrami w dom Radziwiłłów, w których posiadaniu dotąd zostaje. Radziwiłł Czarny, przyjąwszy około 1554 wyznanie helweckie, oddał kościół farny swym spółwyznawcom, a sprowadzony przez niego na ministra Wawrzyniec Krzyszkowski urządził sławną drukarnię, z któréj wyszło wiele dzieł akatolickich. Aż do czasu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, zwanego Sierotką, który przyjął na powrót katolicyzm, N. był głównem na Litwie siedliskiem kalwinów. Świetność prawdziwa miasta rozpoczęła się dopiéro od tegoż Sierotki, który położył fundamenta zamku, a miastu wyjednał przywileje, znakomicie podnoszące jego dobrobyt. Za Jana Kazimierza, podczas wojny 1654, N. został w popiół obrócony i tegoż samego losu doznał powtórnie w r. 1706 ze strony Szwedów; staraniem jednak właścicieli podźwignął się wkrótce ze swego upadku, ku czemu głównie przyczynił się Michał Radziwiłł, zwany *książe Rybeńko*, oraz syn jego Karol, zwany *Panie Kochanku*. Śmierć ostatniego ordynata, Dominika Radziwiłła, w r. 1813 położyła koniec świetności grodu, który osamotniony i opuszczony, jedyne ślady dawnego znaczenia zachował w pięknych kościołach i zamku, dzisiaj w połowie tylko mieszkalnym i odartym ze wszystkiego, co niegdyś jego bogactwo i przepych stanowiło. Obecnie miasto liczy około 7,300 m. Obszerny i dokładny opis N. znajduje się w dziele Syrokomli p. t. „*Wędrówki po moich niegdyś okolicach*“ (Wilno 1854).

Nieszawa, m. w gub. warszawskiéj, pow. radziejowskim, nad rz. Wisłą leżące, założone zostało przez Kazimierza Jagiellończyka r. 1460; ma piękny starożytny kościół parafijalny, zbudowany w stylu tak zwanym krzyżackim, z godnym widzenia w wielkim ołtarzu obrazem sądu ostatecznego. Ludność m. wynosi około 2,290 m.

Nieszawskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie inowrocławskiém, w ziemi dobrzyńskiéj. Podług lustracyi z r. 1662 powstało z dawniejszego sstwa kowalskiego, przez odseparowanie zeń miasta Nieszawy, z przewozem na Wiśle, i wsi Czarnocice, Przypuso i Dymiec. Po r. 1736 sstwo to było zaliczane do wdztwa brzesko-kujawskiego. W r. 1771 posiadał je Ignacy Mogilnicki, a w końcu zeszłego stulecia Serafin Sokołowski, poseł inowłocławski, którzy zeń opłacali kwarty złp. 412, a hyberny złp. 480.

Nieszokoć (Wincenty), pisarz wojskowy polski, oficer wojska polskiego, po r. 1830 zamieszkały we Francyi, wydał: „*Szkoła bombardyjerów*“ (Mont-Marsen 1834); „*O systemie wojny partyzanckiéj*“ (Paryż 1835); „*Obraz rozbiorowy przedniejszych kombinacyj wojny*“ (przekład z franc. generała Jomini, Berl. i Lipsk 1835).

Nieszporkowicz (Ambroży), paulin klasztoru częstochowskiego, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII w., wydał, oprócz innych, historyję obrazu i klasztoru jasnogórskiego, p. t. „*Odrobiny stołu królewskiego* i t. d.“ (Kraków 1683).

Nieszpory, przekształcone z łacińskiego wyrazu *vesperae*, nabożeństwo kościelne, odbywane zwykle przed wieczorem na uczczenie pogrzebu Jezusa Chrystusa i podania wiernym zręczności do dziękowania Bogu za dobrodziejstwa, któremi ich obdarza codziennie. N. w niedziele zwyczajne składają się z 5 Psalmów, 5 Antyfon, Kapitularza, Hymnu, Kantyku *Magnificat* i stosownéj do święta modlitwy.

Nieszpory Sycylijskie, ob. Sycylijskie Nieszpory.

Nieszpułka, *Niesplik*, *Mespla* (*Mespilus*), rodzaj roślin z rodziny różowatych (jabłkowatych), cechujący się brzegiem kielicha 5 wrębnym, płatkami okrągławemi, szerokiemi, owocem z dużym dołkiem, gdzie tkwią szczątki kielicha, o 5 pestkach osadzonych w mięsie owocu. Najwięcéj znanym gatunkiem jest M. *germanica*, małe drzewko lub krzew cierniasty (ciernie przez uprawę giną), o liściach szeroko lancetowatych, pod spodem kutnerowatych, całkowitych lub ząbkowanych, kwiatach pojedyńczych, większych niż na jabłoni i owocach zielonawo-brunatnych. W Europie połud. aż do Niemiec połud. rośnie dziko, u nas już tylko hoduje się w ogrodach. Owoce w stanie świeżym są twarde, dopiéro po odleżeniu stają się słodkiemi i miękkiemi, i są chętnie jadane w Niemczech i Francyi, gdzie odpowiadają naszym ulęgałkom; używają się też na konfitury. Drewno używa się na wyroby tokarskie i stolarskie, jak gruszkowe.

Nieto albo *Neto* (Dawid), uczony Izraelita, ur. 1654 w Wenecyi, nadrabin w Londynie, † 1728, ulepszył kalendarz żydowski i wydał r. 1714 ważne dzieło teologiczne p. t. „*Mateh Dan*“.

Nieuwerkerke (Alfred Emilijan, hrabia de), rzeźbiarz francuski, ur. 1811 w Paryżu, z rodziny holenderskiéj, od r. 1849 generalny dyrektor muzeów cesarskich w Paryżu i członek akademii sztuk pięknych, a od 1864 senator. Z utworów jego wymieniamy: konny posąg ks. Oranii w Haadze (1843), bronzowa statua Descartesa (1846) i posąg Napoleona III (1852, obecnie w Lyonie).

Nièvre, departament francuski, tak nazwany od

rzeki *Nièvre*, wpadającéj pod Nevers do Loary; ma 125 mil kw. i 339,920 m.; dzieli się na 4 okręgi: Nevers, La-Charité, Clamecy, Château-Chinon, z m. gł. Nevers.

Nieważkie ciała, *Nieważkie płyny* (*imponderabilia*), dawna teoryja, przyjmująca dla wytłumaczenia zjawisk światła i ciepła, że światło i ciepło są pewnym rodzajów płynów, których przyrost lub ubytek wywołuje zmianę w natężeniu owych działaczy; że zaś przy ogrzewaniu i oświetlaniu ciał nie widziano powiększania się ich ciężaru, przyjmowano, że są to ciała nieważkie. Hypoteza nie ma dziś żadnego znaczenia, a zjawiska fizyczne tłumaczymy drganiem najdrobniejszych cząstek ciał (ob. ciepło, światło, elektryczność, magnetyzm).

Niewęgłowski (Henryk), współczesny matematyk polski, zamieszkały od 1832 r. we Francyi; przez długi czas był nauczycielem w szkole batiniolskiéj; ważniejsze jego dzieła, zalecające się jasnym wykładem i wybornym językiem, są: „*Jeometryja*“ (Paryż i Poznań 1854, wyd. 2 1870), „*Arytmetyka*“ (1870), „*Mechaka*“ (1872).

Niewiadoma, w matematyce ilość któréj szukamy, rozwiązując jakiekolwiek zagadnienie; ilości wiadome zowią się danemi. N. oznaczają się końcowemi głoskami alfabetu.

Niewiarowski (Stanisław), uczestniczył w wyprawach Władysława IV i zostawił opis oblężenia Smoleńska w dziełku „*Corona obsidionalis*“ (Krak. 1634).—Brat jego *Paweł* **Niewiarowski**, pułkownik królewski, posłował do Francyi z Gąsiewskim w celu uwolnienia Jana Kazimierza z więzienia.

Niewiarowski (Aleksander), feljetonista i powieściopisarz, ur. 1825 we wsi Niecieczy, pow. węgrowskim. Od r. 1842 zamieszczał prace swoje poetyczne w rozmaitych czasopismach. Po powrocie z zagranicy, gdzie przebywał od r. 1846 do 50, wydał kilka powieści, z których krytyka najwyżéj oceniała „*Laokoona*“. W 1854 wystąpił jako feljetonista w „*Gazecie Warszawskiéj*“ i umieszczał w niéj pod znakiem Gwiazdki przez lat 3 artykuły chciwie czytane. Następnie objął redakcyję „*Gazety Codziennéj*“, którą się zajmował do połowy r. 1859. Daléj redagował „*Pszczołę*“, „*Gwiazdkę*“, „*Kuryjera Niedzielnego*“, w końcu objął dział feljetonu w „*Dzienniku Warszawskim*“ i aż dotąd jest stałym spółpracownikiem tego czasopisma.

Niewiaża, rz. gub. kowieńskiéj, bierze początek w pow. wiłkomierskim, przepływa koło m. Poniewieża i Kiejdan, a poniżéj Kowna wpada do Niemna pod wsią Borek. Długa 190 w., głęboka od 1—7 stóp, przy ujściu 12 st.; spławna.

Niewieściński (Mikołaj), prawnik, był sekretarzem królewskim, starostą tucholskim i posłował na sejm r. 1607. Wspólnie z Heidensteinem pracował nad poprawą i uzupełniem prawa chełmińskiego, które na sejmie 1598 przyjęte, znane pod nazwą *Korrektury pruskiéj*, wyszło z druku p. t. „*Jus terrestre nobilitatis Prussiae*“ (Toruń 1599) i zamieszczone jest w „*Voluminach Legum*“ (tom VI, str. 549).

Niewieski (Stanisław), doktor med., profesor matematyki w Krakowie, potém w akademii zamojskiéj, słynął z wydawnictwa kalendarzy z przepowiedniami; † r. 1699. Wydał oddzielnie: „*Komety w r. 1680 widziane*“ (Zamość 1681); „*Gotowność rytmów czyli zbiór drobnych wierszy*“ (3 wyd., tamże 1751); „*Obrot słoneczny zmian dni i nocy i opis własności każdego miesiąca*“ (tamże 1674).—**Niewieski** (Frańciszek), syn pop., dokt. fil. i nauk wyzw., profesor akademii zamojskiéj, sekretarz królewski, po śmierci ojca objął wydawnictwo jego kalendarzy.

Niewód, największa z sieci rybackich, używana tak po wodzie, jak pod lodem, w jeziorach, stawach, łachach i małych rzekach; składa się z matni, to jest worka i skrzydeł od otworu matni w równéj szerokości rozchodzących się.

Niewola, *Niewolnictwo*. Jestto prawo własności, jakie ma jeden człowiek (pan) nad drugim (niewolnikiem), nad jego rodziną i potomstwem, tak że niewolnik nie ma swéj własności, nie rozporządza sobą ani swym czasem, lecz jest zwierzęciem, żywą rzeczą swego pana. U wszystkich narodów starożytnych było zasadą, że jeńcy wojenni uważani byli przez zwycięzcę za niewolników. Tak więc wojna była piérwszém i najważniejszém źródłem niewoli. Do innych źródeł zaliczyć należy: zrodzenie się z osób w niewoli zostających, jak w Rzymie z matki niewolnicy, na zasadzie prawa stosującego się do zwierząt (*partus sequitur ventrem*), niezapłacenie długów, kupno i kara za przestępstwo. Niewolnictwo tak się zrosło z pojęciem starożytnych ludów, które poczytywały je za najwłaściwszy i najlepszy sposób dostania robotników, że nawet najpotężniejsi myśliciele starożytności uznawali jego potrzebę i nie oburzali się na barbarzyńskie prawa co do niewoli. Żydzi, Grecy, Rzymianie, Germanowie, Syryjczykowie, Arabowie i t. d. znali niewolnictwo i wszelkie sposoby powstawania takowego. U Greków, w epoce świetności, ludność niewolnicza liczniejszą była od ludności wolnéj. Najwięcéj rozwiniętém i z obyczajami, administracyją i polityką zrosłem było niewolnictwo u Rzymian. Jeńcy wojenni, w ciągłych wojnach zdobywani, bywali przez rząd publicznie w Rzymie sprzedawani. Mianowicie od czasu wojen punickich Rzym literalnie zalany był niewolnikami, którzy w części przez sam rząd, a w większéj części przez zamożnych obywateli i dostojników, masami byli utrzymywani. U wielu narodów azyjatyckich, gdzie stan patryjarchalny jeszcze się utrzymywał, niewolnictwo nie było tak przykre i miało charakter raczéj służby domowéj, aniżeli niewoli. Były wprawdzie i w starożytności pojedyńcze usiłowania do złagodzenia losu niewolników, czego dowodem są wzmianki u Eurypidesa, Terencyjusza, Epikteta i Seneki, a także liczne sposoby wyzwalania z niewoli, jakie np. wytworzyło prawo rzymskie, mimo to jednak niewola była wówczas stanem powszechnym i zasadą prawną. Wkorzeniła się ona tak w życie ludów wschodnich, że nawet islamizm nie zniósł jéj wcale i wszystkie ludy mahometańskie zachowały ją aż do ostatnich czasów. Turcy aż do zabronienia handlu niewolnikami, r. 1854, kupowali murzynów lub białych

w krajów kaukazkich. Obok niewolników murzynów istniało w Marokko i Barbaryi niewolnictwo chrześcijan białych, których im głównie rozbójnicy morscy dostarczali; wszakże od czasu zdobycia Algieru w r. 1830, zostało ono stopniowo w Marokko i Tripolis ukrócone. W Tunisie zaś zostało zniesione jeszcze w r. 1846, w Algierze 1848, a w Egipcie, gdzie za rządów Mehemeda Alego mianowicie na południu formalne na niewolników wyprawiano łowy, r. 1855. W europejskich państwach, które na gruzach rzymskiego cesarstwa powstały, mimo chrześcijanizmu niewola i handel niewolnikami utrzymywały się jeszcze przez całe wieki średnie. W 1102 odbyło się koncylijum w Londynie, które potępiło handel niewolnikami i samę niewolę. Lecz dopiéro w XIII zaczął ten niecny handel stopniowo ustawać, a na miejsce niewoli krzewiło się coraz silniéj poddaństwo, z wyjątkiem jedynie półwyspu Pirenejskiego, gdzie w skutek ciągłych walk z Maurami jeszcze na początku XIV w. krocie ludzi w jarzmie niewoli jęczało. Odkrycie Ameryki, tudzież zajęcie zachodnich brzegów Afryki, dało w początku XV w. powód do zaprowadzenia niewoli murzyńskiéj w zamorskich osadach Europejczyków. Piérwszy początek uczynili w téj mierze Portugalczycy, za nimi poszli Hiszpanie, późniéj Anglicy i Francuzi. Nieszczęśliwi Negrowie (ob.), których tysiącami wywożono do plantacyj amerykańskich, byli wystawieni na srogie, bezlitośne postępowanie białych właścicieli. Najmniejsze nieposłuszeństwo, lada cień oporu, były karane knutem, kajdanami, głodem i innemi katuszami. Panowie bywali sędziami i katami swych ofiar, za któremi długi czas nikt głosu nie podnosił. Jeszcze w 1763 r. Anglicy wyjednali sobie monopol chwytania Murzynów w Atryce, wyrywania ich z miejsc rodzinnych i wysyłania do Ameryki. Dopiero w drugiéj połowie XVIII w. słyszeć się dają głosy przeciwko niewolnictwu murzynów. Piérwszą w tym względzie zasługę należy przyznać Williamowi Wilberforce, Anglikowi, który w 1773 wydał pełne oburzenia pismo przeciwko handlowi niewolnikami. W r. 1787 zniesiono w Zjednoczonych St. Ameryki handel niewolnikami, tylko stany południowe do tego przychylić się nie chciały. Jednocześnie sprawa niewolnictwa przychodziła pod rozpoznanie parlamentu angielskiego i po siedmiokrotnych bezowocnych usiłowaniach powiodło się nakoniec przeprowadzić 25 Lut. 1807 postanowienie, zwane *Abolition act of slavery*, którém zabroniono z dniem 1 Stycznia 1808 r. w Anglii i jéj osadach handlu murzynami. Odtąd gabinet angielski wszelkich dokładał starań, ażeby i inne państwa chrześcijańskie do zaniechania handlu niewolnikami nakłonić. Pomyślny skutek tych usiłowań nastąpił na kongresie wiedeńskim, na którym wszystkie państwa europejskie zobowiązały się uroczyście przez deklaracyją z d. 4 Lutego 1815 r. do zabronienia handlu niewolnikami. A chociaż i późniéj handel ten był jeszcze potajemnie przez Hiszpanów, Portugalczyków i Francuzów aż do 1830 r. prowadzony, Anglicy jednak nie porzucili raz rozpoczętego dzieła i ścigali na wszystkich morzach okręty takim przemysłem się trudniące. Wtedy dopiéro powzięto przekonanie, że aby usunąć stanowczo handel niewolnikami, trzeba iść krok daléj i zabronić saméj niewoli. I tu Anglicy wyprzedzili inne narody i 28 Sierp. 1833 r. nastąpiło formalne wyswobodzenie niewolników we wszystkich posiadłościach angielskich, które dawało wolność 800,000 ludzi. We Francyi potrzeba było rewolucyi lutowéj, aby dokonać tegoż samego dzieła. Jakoż d. 4 Marca 1848 zniesiono niewolę we wszystkich osadach francuskich. W rzeczachpospolitych, powstałych z dawnych posiadłości hiszpańskich w Ameryce, niewola została zniesioną jednocześnie z ogłoszeniem ich niepodległości. W duńskich Indyjach zachodnich wyswobodzono wszystkich niewolników r. 1847, w szwedzkich zaś rozpoczęło się ich wykupywanie kosztem rządu w r. 1845. Na niderlandzkich wyspach Indyj zachodnich i w Surinam, emancypacyja weszła w życie dopiéro 1 st. 1860. Draźliwiéj i groźniéj niż gdziekolwiek przedstawiła się kwestyja niewolnictwa w Zjedn. Stanach Ameryki, gdzie Stany północne zniosły je zupełnie na swojem terytoryjum, Stany zaś południowe z zawziętym uporem zatrzymać pragnęły. Wzrastająca ciągle liczba niewolników wynosiła 1850 w całéj Unii 3,193,324, a w 10 lat potém doszła ogromnéj cyfry 5,582,283. Niewolnictwo, według upowszechnionego między obrońcami niewoli zdania, wspiérać miało niezmiernie produkcyję bawełny, cukru, ryżu i tytuniu i stanowić przez to o bogactwie, potędze i przyszłości kraju. Dla tego stany południowe, gdzie olbrzymią przewagę mieli bogaci plantatorowie, słuchać nawet nie chciały o wyswobodzeniu Murzynów, pomimo, iż silne bardzo w stanach północnych stronnictwo abolicyjonistów (ob.) nalegało o to bezustannie. W takiém położeniu rzeczy, kwestyja niewolnictwa zamieniła się na kwestyję dalszego istnienia lub zerwania Unii. Gwałtowność sporów objawiała się szczególniéj przy wstępowaniu każdego nowego stanu do Unii. Tak było w 1820 przy przystąpieniu stanu Missouri, w r. 1847 przy przystąpieniu stanu Teksas, w r. 1850 Kalifornii, u szczególniéj w r. 1854 przy urządzeniu Kanzasu. Rozdwojenie pomiędzy stronnictwem abolicyjonistów na Północy a właścicielami niewolników na Południu Ameryki, przez rozmaite, wzajemnie przedsiębrane środki i wydarzające się zajścia podniecane, doszło do takiego stopnia rozdraźnienia, że z wyborem prezydenta Lincolna nastąpiło ostateczne pomiędzy niemi zerwanie; Unija rozdzieliła się na dwa nieprzyjazne obozy: północny i południowy. Bratobójcza wojna szarpała lat kilka Stany Zjednoczone, aż w końcu północni otrzymali stanowcze zwycięstwo i prawo uchwalone przez kongres w 1862, a znoszące na zawsze niewolę od d. 1 Stycznia 1863 r. w posiadłościach stanów zbuntowanych, weszło w życie i dało swobodę i prawa obywatelskie milijonom prześladowanych Negrów. Nakoniec w 1871 r. Brezylija, a w 1873 Hiszpanija wygotowały projekta, mające stopniowo znosić w ich posiadłościach niewolnictwo, a tak już i w Ameryce zniknie niedługo ostatni ślad instytucyi przynoszącéj hańbę ludzkości, a będą-

céj pomnikiem chwały dla stulecia, które wykorzenić ją zdołało. Nie możemy się tu rozwodzić nad skutkami ekonomicznymi zniesienia niewoli, dość jednak będzie powiedzieć, że po chwilowym przesileniu bogactwo krajów uwolnionych z niewolnictwa zaczęło się podnosić i oparte jest teraz na daleko trwalszych i pewniejszych podstawach. „W ogóle, wyrzekł w 1842 lord Stanley, ówczesny minister angielski, rezultaty wyswobodzenia ludności Indyj zachodnich, przeszły najświetniejsze nawet nadzieje.“ Tak więc szczęście milijonów i dobrobyt ogólny były następstwem wielkiego aktu sprawiedliwości.

Niewolin (Konstanty), spółczesny prawnik rossyjski, ur. 1806 w gub. wiatskiéj, uczeń moskiewskiéj akademii duchownéj, następnie od 1829 uniwersytetu berlińskiego; po otrzymaniu 1835 r. stopnia doktora prawa profesor encyklopedyi prawa oraz prawa cywilnego w uniwersytecie kijowskim. Powołany 1843 r. na profesora prawa cywilnego do Petersburga, wykładał następnie historyję prawa rossyjskiego i od roku 1848 encyklopedyję prawa. Z dzieł N. najważniejsze „*Razsuždenie o filosofii zakonodatelstwa u drewnich*“ (Petersburg 1835); „*Rjecz o soedinenii teorii z praktikoju w izuczenii zakonow i zakonodatelstwie*“ (1835); „*Encyklopedija zakonowiedenija*“ (Kijów 1839); „*Obrazowanie uprawlenija w Rossii ot Joanna III do Petra W.*“ (1844); „*O prostranstwie cerkow. suda w Rossii do Petra W.*“ (1847); „*Istorija rossijsk. grażdańskich zakonow*“ (1851).—Porów. Usowa „*Oczerk służebnoj i uczenoj diejatelnosti N.*“ (Petersb. 1855).

Niewspółmierne wielkości, są w matematyce takie wielkości, które nie posiadają wspólnéj miary, t. j. gdy nie istnieje żadna wielkość, jakkolwiek mała, którąby się w obu tych wielkościach mieściła bez reszty; tak np. przekątna kwadratu jest N. z jego bokiem, okrąg koła jest N. ze swą średnicą. Gdy ilość jaka jest N. z jednością, tak że nie może być wyrażoną ani przez liczbę całkowitą, ani przez ułamek, nazywa się *niewymierną* czyli *irracyjonalną*; tak np. logarytmy liczb różnych od zasady i jéj potęg są ilościami niewymiernemi. W szczególności jednak ostatnia ta nazwa stosuje się głównie do ilości pierwiastkowych, t. j. do pierwiastków z liczb, które nie są zupełnemi kwadratami i w ogóle zupełnemi potęgami, jak np. $\sqrt{5}$, $\sqrt[3]{15}$.

Niewymierne ilości, ob. Niewspółmierne wielkości.

Niewyznaczone równania, *zagadnienia*, ob. Analiza Diofantesa.

Niezabitowski (Jakób), rodem z ziemi lubelskiéj, mąż wielkich zasług rycerskich, żyjący w drugiéj połowie XVI w. Spółczesnych zdumiewał olbrzymiemi rozmiarami ciała i niezwyczajną odwagą. We wszystkich wyprawach Stefana Batorego brał czynny, zawsze chlubny udział.

Niezabitowski (Anastazy), zasłużony pijar, urodz. 1803 r. we wsi Łubkach, gub. lubelskiéj, uczeń dawnego uniwersytetu warszawskiego, nauczyciel w Włocławku i na Żoliborzu, ostatecznie prowincyjał od r. 1840 aż do śmierci, zaszłéj 1858 w Grójcu. N. powszechnie był ceniony, jako człowiek głębokiéj nauki i niezmordowany jéj krzewiciel pośród swego zgromadzenia.

Niezabitowski (Kajetan), znawca języka litewskiego, urodzony 1800 roku we wsi Kułakach na Żmudzi. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim ze stopniem magistra prawa, był od r. 1835 urzędnikiem w ministeryjum oświecenia, a następnie starszym cenzorem i naczelnikiem kancelaryi warszawskiego komitetu cenzury; następnie emeryt. Oprócz wielu tłumaczeń z nowszych języków wydał następne prace: „*Surinkimas da sekimu par mokintus zmonias senovias amziosa tikray daritu apey bytes*“ (Wilno 1823), dzieło o pszczolnictwie, przekład po większéj części z Kluka; elementarz litewski „*Naujas mokstas skajtima*“ (t. 1824); „*Dziennik nabożeństwa dla użytku prawowiernych chrześcijan rzymsko-katolickiego kościoła*“ (Warszawa i Wilno, wielokrotnie przedrukowywany); „*Rys życia i wybór pism St. Leszczyńskiego, króla polskiego*“ (Warszawa 1828); „*Rozrywki z historyi naturalnéj*“ (tamże 1829). Nadto od r. 1835—46 wydawał *Kalendarz Powszechny*, najlepszy ze wszystkich owoczesnych. W *Dzien. Wileń.* umieścił także „*Wiadomość o literaturze litewsko-żmudzkiéj*“ (1824)

Niezapominajka, *Niezabudka*, *Pacierzyczka*, *Ptasie oczko* (*Myosotis*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechujący się kielichem 5 dzielnym, koroną kółkowatą 5 szczepną, o rurce zwężonéj przez 5 łuszczek, tworzących jakby sklepienie, i 4 wolnemi owockami, z przodu wypukłemi; należą tu zioła roczne lub trwałe, we wszystkich częściach świata, głównie na półkuli półn. N. *zwyczajna* (*M. palustris*) o kwiatach pięknych, lazurowo-błękitnéj barwy, powszechnie bardzo lubionych; kwitnie długo, lubi grunt mokry. Na Tatrach rośnie piękna jéj odmiana M. *alpetris*. N. *polna* (*M. arvensis*) o kwiatach blado-błękitnych, mniejsza od poprzedniéj, bardzo pospolita. Z 40 znanych gatunków na ziemiach polskich rośnie 10.

Niezgoda, herb; w polu błękitném podkowa do góry ocelami zwrócona, w jéj środku strzała z żelazcem na dół, przez środek podkowy od strony prawéj ku lewéj miecz przechodzi. W hełmie ogon pawi lub 3 strusie pióra.

Nieżyn, m. pow. gub. czernihowskiéj, nad rz. Osterą, za czasów Kozaczyzny główne miasto pułkowe w Małorossyi. Obecnie jest jednym z najpiękniejszych grodów w gubernii, liczy przeszło 21,000 m., ma 24 kościoły prawosławne, 2 klasztory, liceum, gimnazyjum i szkołę powiatową. Mieszkańcy zajmują się hodowlą tytuniu, którego rocznie sprzedają około $^1/_2$ mil. pudów.—*Nieżyński powiat*, ma na przestrzeni 2,522,3 w. kw. przeszło 118,000 m. Grunt powiększéj części czarnoziem; lasów nie wiele.

Nieżyńskie albo **Nieżów starostwo** niegrodowe, było położone w województwie mścisławskiém. Podług metryk litewskich w r. 1718 obejmowało wsie: Nieżów albo Drożdżenice, Dudczyce, Tucholdów i Żaryjanów, które w różnych czasach posiadali od tego roku: Ponińscy, Zemboccy, Krassowscy, Ciechanowieccy, Smolakowie, wreszcie z mocy przywi-

leju Augusta III z dnia 21 Listopada 1746 posiadał je Rafał Szpilowski, horodniczy mścisławski, który zeń opłacał kwarty złp. 7 gr. 20, a hyberny złp. 120. Od dnia 16 Września r. 1772 przeszło to starostwo wraz z całem wdztwem pod panowanie rossyjskie.

Niflheim, świat mglisty, w staro-skandynawskiéj mytologii państwo ciemności, kraina Heli, bogini śmierci, od Muspelheimu, państwa światłości, oddzielone straszną odchłanią Ginungagap.

Nifont (św.), ihumen wołyński, od r. 1130 biskup nowogrodzki, odznaczył się załagodzeniem nieporozumień pomiędzy Nowogrodem, Kijowem i Czernihowem, zakładaniem kościołów i klasztorów, oraz kontynuowaniem od 1116—1155 kroniki Nestora. N. † 1156.

Nigella, ob. Czarnuszka.

Niger, główna rzeka środkowéj Afryki, bierze początek w ziemi Male wewnątrz Senegambii, u stóp gór Loma albo Kong-Loma; w górnem korycie swojem zowie się Dżuliba (Joliba), przechodzi przez kraje Bambara i Massyna, gdzie tworzy już nader ożywioną drogę wodną, daléj w północno-wschodnim kierunku przepływa Sego, Sansanding, Dzinniję i dotarłszy do granic Sahary, zwraca się pod Kabra mieście portowem Timbuktu, ku południ.-wschodowi. Odtąd przybrawszy nazwę Kuara (Kowara, Quorra), nadzwyczajnie rozszerza pod handlownem miastem Rabbaa swoje koryto, okrąża potém góry Kong, a przedarłszy się nareszcie przez takowe, opuszcza kraj środkowy pod Kirri, wchodzi do kraju nadbrzeżnego i rozdziela się na kilkanaście mniejszych i dwa główne ramiona, Benin albo Formosa, zachodnie, i Bonny, wschodnie, któremi uchodzi do oceanu Atlantyckiego (zatoki Gwinejskiéj). Długość Nigru wynosi 650 mil, a powierzchnia krajów należących do jego porzecza obejmuje 34,000 mil kw. Pierwszym Europejczykiem, który w nowszych czasach rz. Niger poznał, był Mungo-Park, dotarłszy aż do miasta Sego. Od tego czasu, ze względu na jéj nader ważne stanowisko handlowe, była celem licznych wycieczek, jakoż Barth w r. 1853—54 środkowe a po r. 1854 Baikie dolne koryto Nigru zwiedzili jak najdokładniéj i obznajmili Europę z najważniejszym dopływem Nigru, zwanym Czadda.— Por. Lenoye „*Le Niger et les explorations de l'Afrique centrale depuis Mungo Park jusqu au Dr. Barth*“ (Paryż 1860).

Niger albo **Negri** (Tomasz), biskup Skardony; był legatem papieża Adryjana VI do Zygmunta I, króla polskiego (1853), przybył w celu ustalenia pokoju między Prusami a Polską i zapobieżenia szerzącym się w tych krajach nowościom religijnym. Opis tego poselstwa umieszczony jest w zbiorze Górskiego *Tomiciana* (t. VI).

Nightingale (Miss Florence), ur. 1823, córka właściciela ziemskiego w Lea-Hurst (hr. Derby), odbywała długie podróże celem zwiedzenia szpitali, szkół i domów poprawy, a następnie 1854 r. założyła w Londynie przy ulicy Hartley-Street lazaret dla ubogich guwernantek. Wielką sławę zjednała sobie gorliwością przy dozorowaniu szpitali i pielęgnowaniu chorych i rannych podczas wojny wschodniéj. Pamiętniki swoje spisała w dziele „*Notes on nursing*“ (Londyn 1859) i „*Hints on Hospitals*“ (Lond. 1859).

Nigidius (Figulus), piérwszy odnowiciel szkoły pytagorejskiéj, żył w 1-éj połowie piérwszego stólecia przed Chryst. i przebywał w Aleksandryi. Nie wywiérał on jednak długotrwałego wpływu, nic bowiem nie słychać w późniejszych czasach o istnieniu téj szkoły, która posiadała licznych i głośnych przedstawicieli w Grecyi i Rzymie i rozwinęła się za Augusta i późniejszych cesarzów. O N. pisali: Büchoeler w *Rhein. Museum* (t. XIII, str. 177) i Klein (rozprawa doktorska) w Bonn (1861).

Nigra (Konstanty), dyplomata włoski, ur. 1827 r. pod Ivrea w Piemoncie z niezamożnéj rodziny mieszczańskiéj. Ukończywszy studyja prawne i filozoficzne w Turynie, zaciągnął się jako ochotnik do armii sardyńskiéj 1848, ale 1849 porzucił zawód wojskowy i wszedł na pole dyplomatyczne. Powiernik Cavoura, był N. jego sekretarzem na kongresie paryskim, następnie został naczelnikiem osobistego jego gabinetu i spełnił zaszczytnie kilka misyj bardzo delikatnych. Mianowany 1861 nadzwyczajnym posłem i pełnomocnym ministrem króla włoskiego przy dworze tuilleryjskim, oddał na tém stanowisku ważne swemu krajowi usługi. Znaczny szczególniéj miał udział w zawarciu włosko-franc. konwencyi z 15 Wrześ. 1864 r. N. jest dotąd jeszcze (Lip. 1874) posłem w Paryżu. Poświęca się także literaturze. Między innemi umieszczał wyborne artykuły w „*Rivista Contemporanea*“ o starych dyjalektach piemonckich i romańskich, o poezyi ludowéj.

Nigrinus (Bartłomiéj), syn Jerzego Nigrinusa, uczonego aryjanina z Rakowa; z wyznania aryjańskiego przeszedł na augsburgskie, z tego zaś na kalwińskie i był pastorem kalwińskim w Gdańsku, w r. 1643 przeszedł na wyznanie katolickie i został sekretarzem królewskim. On to podał Władysławowi IV projekt zwołania zjazdu różnowierców do Torunia, dla odbycia dysputy zwanéj *Colloqium charitativum*, na któréj był obecnym i dopomagał biskupowi Tyszkiewiczowi.

Nigrycyja, ob. Sudan.

Nihiliści, jestto nazwa przybrana przez przywódców ruchu socyjalno-demokratycznego pod wpływem pism Hercena (ob), Czernyszewskiego (ob.) i materyjalistycznych teoryj Moleschotta, Büchnera, Vogta. Przyjąwszy za zasadę *nihilizm* (ob.) filozoficzny, głosili oni konieczność gwałtownego wstrząśnienia, któreby pozwoliło zorganizować społeczeństwo na podstawie zasad komunizmu. Młodzież uniwersytecka dostarczała najwięcéj propagatorów, którzy za pomocą szkół niedzielnych i publicznych odczytów starali się szerzyć zasady nihilistyczne. Rząd kilkakrotnie musiał występować przeciw N., dopóki olbrzymi proces (1871) i skazanie przywódcy ruchu Nieczajewa wraz z towarzyszami, nie stłumiło działalności tej partyi.

Nihilizm (z łac. *nihil* nic), jako zasada filozoficzna nie przedstawia nam żadnego samoistnego systematu, lecz polega na przeczeniu wszelkiego wyższego, moralnego porządku w świecie. Uznaje on za głó-

wne i niewzruszone prawdy: wieczność materyi, jedność sił fizycznych i nieomylność metody doświadczalnéj. Jestto więc pod względem filozoficznym pewien odcień materyjalizmu, zbliżający się do pozytywizmu obojętnością na ostateczne przyczyny wszechrzeczy.

Nija, bogini dawnych Polan, opiekunka dusz zmarłych, do któréj modlono się, ażeby po śmierci wygodne obmyśliła pomieszczenie dla zmarłych.

Nikander, lekarz i poeta grecki z Kolofonu, żyjący około r. 150 przed Chr. Pozostały po nim dwa poemata dydaktyczne: *Theriaca* i *Alexipharmaca*, które wydał Lehrs (Paryż 1845).

Nikaria, wyspa turecka na archipelagu greckim, na zachód od Samos położona, ma 4,6 m. kw. i 7,500 m.; miasto główne Erdilo.

Nikator, zwycięzca, przydomek królów syryjskich Selenka i Demetryjusza II.

Nike, u Greków a u Rzymian *Victoria*, bogini zwycięstwa, zwykle przez artystów wyobrażana ze skrzydłami. Świątynia jéj znajdowała się na ateńskiéj akropolis, gdzie szczątki jéj odkopano w roku 1835.

Nikiel, metal towarzyszący w przyrodzie często innym metalom, a głównie żelazu i kobaltowi, poznany został przez Cronstedta w 1751 r. Przy otrzymywaniu smalty (ob.) z minerałów kobaltowych, które zawiérają zawsze N., metal ten łączy się z arsenem i siarką i tworzy masę metaliczną, zwaną spiżem (*speise*), z któréj się w przemyśle otrzymuje; otrzymuje się też często z nikielinu (ob. niklowe minerały), w pracowniach otrzymuje się przez wypalenie swego szczawianu. Jestto metal bladoszarawy, klepalny, ciągliwy, bardzo wytrzymały. C. wł.= 8,279, a kutego 8,66. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol Ni, ciężar atomowy=59. Jest bardzo twardy, trudniéj topliwy od żelaza. W zwykłéj temperaturze jest magnetyczny. Własnościami swemi jest w ogóle bardzo zbliżony do kobaltu. *Chlorek niklu*, Ni Cl_2, jest lotny i sublimuje w postaci złotych łuszczek; wodan jego krystalizuje w piękne zielone kryształy. Z tlenem wydaje *tlenek* N., Ni O, i *półtorotlenek* N., $Ni^2 O_3$, piérwszy jest proszkiem szarawym, otrzymywanym przez wypalenie węglanu N., potaż strąca z roztworów jego soli jego wodan zielony; półtorotlenek N. otrzymuje się przez słabe wypalenie azotanu, jest czarny; wodan jego jest proszkiem ciemnobrunatnym. *Siarczan niklu* SO_4 Ni+7 H_2O, jest barwy szmaragdowo-zielonéj, równokształtny z siarczanem magnezyi. Istnieje też siarczan z 6 cząsteczkami wody; ten jest dwukształtny. Sole niklowe zawierające wodę lub w roztworze są zielone, bezwodne są żółte; siarek amonu strąca z nich osad czarny. Główne zastosowanie znajduje N. jako część składowa argentanu (ob.) i podobnych doń alijażów, lubo wchodzi też w skład wielu innych stopów.

Nikifor (Nicefor), metropolita kijowski, rodem Grek, przybył do Rossyi 1104 i tamże † 1121 r. Z pism jego pozostały 2 listy do w. ks. Włodzimirza Monomacha: *O rozdzieleniu kościoła na wschodni i zachodni* i *O poście i wstrzemięźliwości;* listy te zachowane są w rękopisach biblijoteki patryjarszéj w Moskwie.

Nikisz (Gottfried), pastor ewang. w Holsztynie, wydał tłumaczenie zbioru praw Andrzeja Zamojskiego, pod tyt. „*Sammlung gerichtlicher Gesetze für das Königreich Polen*“ (Warszawa i Drezno 1780).

Nikitin (Atanazy), podróżnik rossyjski, kupiec twerski z XV w., † w Smoleńsku 1472. W r. 1466 odbył podróż do Indyi, przebył tam lat cztéry i opisał ją w nader zajmującém dziele pod tyt. „*Chożdenie za tri morja*“, które Karamzym wynalazł w rękopisie klasztoru Troickiego i ogłosił drukiem. N. był jednym z piérwszych Europeczyków którzy zwiedzili Indyje. Opis podróży N. wydrukowany jest z 2 t. „*Sofijskago sbornika*“ (Moskwa 1821) i w 6 tomie „*Polnago sobranija russk. ljetopise*“ (Petersburg 1853), na język niemiecki przełożony w części przez Jazykowa (*Dorpater Jahrbücher*, 1835). Pisał o nim Sreźniewski w *Uczenych zapiskach 2 otd. akademii nauk* (Petersb. 1856).

Nikitin (Jan), rossyjski poeta ludowy, ur. 1826 w Woroneżu, † 1861. Troski i nędza, które nieopuszczały poetę w ciągu całego życia, odbiły się w jego utworach, których zupełne wyd. wyszło 1859 w Petersb. Napisał nadto „*Dniewnik seminarista*“ i „*Taras*“ (pomieszczone w *Woroneżskoj biesjadie*, 1861).

Niklowe minerały, ważniejsze są: *Arsenek niklu czérwony*, *nikielin*, Ni As_2, blasku metalicznego, na powietrzu czerniejący, w kryształach. *Arsenek niklu biały*, *chloantyt*, Ni As_4, barwy slalowéj, krystalizuje w sześciany. *Siarko-arsenek niklu*, *błyszcz niklu*, *nikiel szary* znajduje się tylko w Szwecyi. *Ugier niklowy*, *Okra niklowa*, *pimelit*, jest rudą tlenową, zawierającą krzemian niklu, zbity, barwy szmaragdowéj. Nikiel towarzyszy daléj żelazu meteorycznemu i minerały jego w ogóle odpowiadają kobaltowym.

Nikobarskie wyspy, po malajsku Pulo-Sambilang, grupa złożona z 7 większych i 12 mniejszych wysp w południowo-wschodniéj stronie zatoki Bengalskiéj, pomiędzy Andaman i Sumatrą położona, które zajmują 30 mil kwadr. Najważniejsza z nich, *Wielki Nikobar*, obejmuje 12 m. kw., posiada odwieczne lasy i roślinność podzwrotnikową. Mieszkańcy wysp są pochodzenia malajskiego. Z powodu niezdrowego klimatu, nie ma tu dotąd żadnéj europejskiéj osady.

Nikocyjanina, czyli *kamfora tytuniowa*, ciało tłuszczowate, znajdujące się w liściach tytuniu, posiadające woń dymu tytuniowego i smak aromatyczny. Ciało to dotąd nie zostało bliżéj zbadane. Według niektórych, dobroć tytuniu zależy od ilości N.

Nikodem, zamożny Faryzeusz i członek wielkiéj rady (Synedrium) w Jerozolimie, potajemny uczeń Jezusa Chrystusa, w nocy przychodził do niego na naukę. Podług późniejszego podania ochrzcony przez apostołów, został wygnanyz Jerozolimy, ukrywał się u stryja swego Gamaliela. Od niego pismo apokryficzne pochodzące z 2 wieku i przechowane w 3 recenzyjach „*Acta Pilati*“ nosinazwę „*Evangelium Nicodemi*“.

Nikokol, ob. Lycium.

Nikolaici, zwani też *Bileamitami*, sekta chrześci-

jańsko-gnostyczna z II w. po Chr., rozpowszechniona w Syryi i Małéj Azyi, która nauczała, że chucie cielesne mają być przezwyciężane przez oddanie się im bez wewnętrznego poddania się; z téj przyczyny sekta ta dozwalała swym stronnikom brać udział w rozpustach przy obrzędach pogańskich. N. zwano także sektą teozoficzną w Anglii, od jéj założyciela *Henryka Nikolai*, który zwolenników swych połączył w tak zwaną *familia charitatis*, skąd téż zwani byli *familistami*. Sekta ta znikła za Elżbiety, która 1580 wydała surowy przeciwko nim edykt.

Nikolicz (J., *Sobogradski*), pisarz serbski, ur. 1805, od 1849—1852 wielki żupan torontalski i baczski, napisał tragedyję w wierszach „*Car Lazar*“ (1835), wiele poezyj w rozmaitych czasopismach; r. 1843 wydał „*Spomene naroda srbskog iz bizant. spisateljah po Stritteru*“.

Nikolsk, m. pow. gub. wołogodzkiéj, nad rz. Jugiem, 1,700 m.— *Nikolski powiat* ma na przestrzeni 30,689½ w. kw. przeszło 126,000 m.; lesisty i błotnisty; grunt piasczysty i gliniasty.

Nikołajew, m. portowe w gub. chersońskiéj, nad rz. Ingułem, przy ujściu jéj do Bohu, przeszło 42,000 m. Ma 8 cerkwi, kościół katolicki i ewangielicki, 2 synagogi i meczet mahometański; dwa warsztaty okrętów, admiralicyję i obserwatoryjum. Jest tu port wojenny i główna stacyja floty czarnomorskiéj Założony 1789 przez Potemkina na pamiątkę zdobycia Oczakowa w dzień św. Mikołaja.

Nikołajewsk, m. pow. gub. samarskiéj, na prawym brzegu rz. Irgiza, około 10,000 m.— *Nikołajewski powiat* ma na przestrzeń 29,302 w. kw. przeszło 308,000 m.; powierzchnia wzgórkowata, grunt urodzajny.

Nikołajewsk, m. portowe i okręgowe nadmorskiéj prowincyi Syberyi wschodniéj, nie laleko od ujścia Amuru, około 5,000 m.; twierdza. Handel rozwija się.

Nikomachus z Geraza w Arabii, filozof nowopitagorejski, żył około 150 r. po Chr. W wykładzie teoryi liczb twierdzi, iż liczby przed powstaniem świata istniały w umyśle stwórcy, który na nich oparł wszystkie rzeczy. W dziele swém „*Theologou-mena-arithmetika*“ wyklada mistyczne znaczenie pierwszych dziesięciu liczb. Pisma N. wydał R. Hoche w Lipsku (1864, 66 i 67 r.).

Nikomedes, imię 3 królów Bitynii.—**Nikomedes I**, przyzwał r. 278 przed Chr. Gallów przeciwko syryjskiemu królowi Antyjochowi I i założył Nikomedję. —**Nikomedes II**, Epifanes, zabiwszy brata swego Prusyjasza II, objął rządy około r. 148 przed Chr. i został r. 92 strącony przez swego syna Sokratesa. —**Nikomedes III**, Filopator, drugi syn poprzedniego, w wojnie Mitrydatesa występował po stronie Rzymian, którym r. 75 przy zgonie testamentem państwo swoje zapisał, a przez to spowodował trzecią wojnę Mitrydatejską.

Nikomedyja, stolica Bitynii nad odnogą Astakene, była w starożytności jedném z najpiękniejszych miast w świecie i dla tego kilku późniejszych cesarzy rzymskich wybrało ją na miejsce swego pobytu. Na jéj miejscu leży dziś miasto Isbid.

Nikon, 6 patryjarcha rossyjski, urodz. 1605 roku w Weljaminowie, w pobliżu Niższego Nowogrodu, † 1681 w Jarosławiu; początkowo kapłan świecki, wstąpił następnie do monastyru sołowieckiego. W r. 1643 był przełożonym pustelni biełozierskiéj, a 1646 r. przybywszy do Moskwy, zwrócił na siebie uwagę cara Aleksego Michałowicza, który go swém zaufaniem i przyjaźnią zaszczycił. Zostawszy archimandrytą monasteru nowospaskiego, w r. 1648 wyświęcony był na metropolitę nowogrodzkiego, gdzie w dwa lata potém z niebezpieczeństwem własnego życia uśmierzył rozruchy miejscowe. W r. 1652 otrzymał godność patryjarchy. Starając się o poprawę ksiąg cerkiewnych, oburzył na siebie duchowieństwo, z którego kilku najwięcéj niezadowolonych utworzyło sektę starowierców albo roskolników, a oburzywszy znowu stan bojarski dążnością poddania władzy świeckiéj pod duchowną, sprowadził własny upadek, gdyż zwołany 1666 synod do Moskwy pozbawił go godności patryjarszéj i skazał na wygnanie do monasteru biełozierskiego. Niesłusznie N. przypisują autorstwo kroniki, tak zwanéj *Nikonowskiéj*, doprowadzonéj do r. 1630. (8 t., Petersburg 1767—92).—Porów. Szuszerina „*Żyźń N.*“ (1 wyd., Petersburg 1784), Apollosa „*Kratkoje naczertanije żiźni i diejanij N.*“ (4 wyd., Moskwa 1845) i Subotina „*Djeło patr. N.*“ (tamże 1862).

Nikopol, m. pow., w gub. ekaterynosławskiéj na prawym brzegu Dniepru, około 9,000 m., ważny punkt handlowy.

Nikopoli, silnie obwarowane miasto w tureckim ejalecie widdinskim, nad Dunajem, rezydencyja katolickiego biskupa i arcybiskupa greckiego, ma 15,000 m.

Nikotyna, C_{10} H_{14} N_2, alkaloid organiczny, znajdujący się w tytuniu w stanie jabłkanu lub cytrynijanu, w stosunku 2—7% w liściach świeżych. Dla otrzymania czystéj N. wyciąg wodny liści tytuniowych odparowuje się do gęstości syropu i pozostałość wytrawia alkoholem; do roztworu alkoholowego, dla rozłożenia soli N., dodaje się potażu, następnie kłóci się ten roztwór z eterem, który rozpuszcza N. Do roztworu eterowego dodaje się nieco kwasu szczawiowego, który wywołuje osad syropowy szczawianu nikotyny; ten znów rozkłada się potażem i N. oddystylowuje się w atmosferze wodoru. N. czysta jest płynem bezbarwnym, oleistym, woni nader ostréj, przenikającéj. Płaszczyznę polaryzacyi skręca na lewo. Wre między 200 a 240°, doznając przytém częściowego rozkładu, przy 100° wydaje dymy białe. Rozpuszcza się w wodzie, alkoholu i eterze, oddziaływa silnie alkalicznie i strąca tlenki metaliczne z ich roztworów. Jestto jedna z najstraszniejszych trucizn (słynny proces Bocarmé 1851). W dymie tytuniowym znajduje się w bardzo małéj ilości.

Nikowski (Szymon), po łac. *Nicovius*, jezuita, ur. w Łobżenicy w Wielkopolsce. Był nadwornym kaznodzieją królowéj szwedzkiéj Katarzyny Jagiellonki, a po jéj śmierci wróciwszy do kraju, † 1591 r. w Krakowie. Wydał z druku „*Martyrologium Kościoła rzymskiego etc*“ (4 wyd., Sędomierz 1747).

Nikuta (Marcin), filozof i moralista, ur. 1741 we wsi Schaufelsdorf pod Królewcem. Ukończywszy nauki w uniwersytecie królewieckim, wezwany przez króla Stanisława Augusta przybył 1766 do Warszawy i został profesorem w korpusie kadetów, w r. 1775 otrzymał szlachectwo polskie. Uwolniony 1778 z powodu słabości zdrowia od tych obowiązków, założył pensyję prywatną dla bogatszéj młodzieży w Warszawie i tę utrzymywał do r. 1794; po jéj zwinięciu oddał się pracy naukowéj i nauczaniu młodzieży ubogiéj, z któréj zdolniejszych własnym kosztem do szkół oddawał. Był on jedną z najpopularniejszych postaci w Warszawie, † 1812. Dzieła jego są: „*Zasady nauki moralnéj, przepis sposobu do życia w towarzystwie ludzkiém*“ (Warszawa 1796); „*Przyzwoity i stosowny do szczęśliwego życia i myślenia sposób*“ (tamże 1796); „*Teinture de la morale*“ (tamże 1796); „*Recueil des idées élémentaires pour servir de principes aux sciences morales*“ (tamże 1797); „*Sciographie de l'art de penser*“ (t. 1798).

Nil (po łacinie *Nilus*, po grecku *Nejlos*, co prawdopodobnie od indyjskiego *Nilas*, t. j. czarny pochodzi), największa rz. półn. Afryki, według najnowszych, 1863 ogłoszonych, odkryć Speke'a i Grant'a, wypływa z jeziora Victoria Nyansa albo Ukerewe (2° 50′ południ. szer. do 0° 20′ półn. sz.), jako potężna już rzeka, przechodzi potem przez Asua i rozmaite ziemie murzyńskie; pod 9° szer. półn. łączy się ze spieszącym ku niemu z południowéj Abissynii Sobatem. Przeszedłszy nareszcie pod 12° 20′ półn. szer. na ziemię egipską, tworzy jako Bahr-el-Abia (biała rzeka) granicę pomiędzy Sennaarem i Kordafanem, zlewa się pod Chartum z płynącą z Abissynii Bahr-el-Azrek (błękitną rzeką), najznaczniejszym swoim dopływem, a daléj pod Damer w Nubii z Atbarą, ostatnią już posiłkującą go rzeką. Od Chartum toruje sobie drogą przez wielkie północno-wschodnie afrykańskie skaliste płaskowzgórze, skrapiając swemi corocznie powtarzającemi się wylewami jego niziny. Przesuwając się kilkakrotnemi kataraktami przez obszerną urodzajną nizinę, okrąża dwoma wielkiemi łukami Dongolę, potem znowu krainę katarakt, 19½—20° szerokości półn., wchodzi przy najbardziéj na północ wysuniętéj katarakcie pomiędzy Phyle i Assuan pod 24° szerokości półn. w granice właściwego Egiptu i przebiegłszy go w długości około 100 mil, dosięga o 5 mil drogi poniżéj Kairu, pod Batn-el-Bakara, najwyższego punktu Delty, gdzie dzieli się na kilka głównych i pobocznych ramion, z których tylko ramiona Damietty i Rozetty są obecnie dostatecznie w wodę zaopatrzone. N. jest jedynym dawcą żyzności, jedyną arteryją życia dla Nubii i Egiptu, a to przez coroczny zalew i użyznanie gruntów po obu swych brzegach.—Od dwu tysięcy lat wynalezienie źródeł N. było jednem z najciekawszych zadań geograficznych, o którego rozwiązanie bezskutecznie kusiła się wielka liczba podróżników, dopóki nareszcie nie powiodło się dwom angielskim kapitanom Speke i Grant w latach 1861—63 od brzegów Zanzibaru dotrzeć aż do wspomnianego wyżéj jeziora wewnętrznego, a od niego, z wyjątkiem nie wielkiéj tylko przestrzeni, płynąc z wodą dostać się aż do samych źródeł N.—Porów. Klöden'a „*Das Stromsystem des obern Nils*“ (Berlin 1857); Beke „*The sources of the Nile*“ (Londyn 1860).

Nil (święty), *Starszy*, przezwany *Mądrym*, jeden z najznakomitszych pustelników i ascetów wschodnich, ur. w drugiéj połowie IV w. w Ancyrze w Galacyi, był prefektem Konstantynopola. Rozstał się z żoną dobrowolnie i 390 wraz z synem Teodulem udał się do pustelników na górze Synai, † po r. 430. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 Listop. Z jego pism doszły do naszych czasów: „*Traktaty o modlitwie, o życiu ascetycznem, o ubóstwie dobrowolném, o ośmiu złych duchach, o złych myślach i t. d.*“ (Rzym 1673). Listy wydał Leon Allatuis (Rzym 1658).

Nilowy koń, *rzeczny koń*, ob. Hippopotam.

Nilsson (Swen), naturalista i starożytnik szwedzki, ur. 1787 blisko Landskrony, został 1819 r. intendentem muzeum zoologicznego w Lund, odbył podróż po Norwegii dla zbadania tamecznego rybołówstwa, w r. 1832 został prof. zoologii i dyrektorem muzeum zoologicznego w Lund. Pracował głównie nad zwierzętami kręgowemi skandynawskiemi, i w tym przedmiocie ogłosił: „*Ornitologia suecica*“ (2 t., Kopenh. 1817—21); „*Prodromus ichtyologiae scandinavicae*“ (1832); „*Skandynavisk fauna*“ (5 t., Lund 1820 i nast.). Dla archeologii północnéj ważnem jest jego dzieło: „*Den skandinaviska nordens ur invanare*“ (4 t., Christianstad 1838—43). On to skłonił Retziusa do jego badań antropologicznych.

Nilsson (Krystyna), śpiewaczka szwedzka, ur. 1843 w Wederslöf pod Wexiö, córka biednego rolnika. Nauczywszy się nieco grać na skrzypcach i flecie, śpiewała po ulicach, akompanijując sobie na pierwszym z tych instrumentów. W życiu swém koczowniczém zwróciwszy na się uwagę Tornerhjellna, bogatego szlachcica szwedzkiego, oddaną została przezeń do szkoły w Halmstadt, a potém w Stockholmie, gdzie już 1860 r. debiutowała. Wykształcenie artystyczne uzupełniła w Paryżu. Pierwszym występem (1864) na scenie paryskiéj teatru lirycznego, w roli Violetty, zyskała powszechne uznanie i odtąd śpiewała głównie w rolach sopranowych z ogromném powodzeniem na najgłówniejszych scenach europejskich. N. otrzymała podobno dyplom członka akademii sztokholmskiéj.

Nimbus, koło świetne otaczające na obrazach głowy świętych i błogosławionych, w kształcie promieni, gwiazd lub miesiąca.—Porów. Łepkowskiego „*Ikonografija*“ (Warszawa 1857).

Nimes albo **Nismes**, stolica franc. depart. Gard, rezydencyja biskupa, liczy 62,400 m. w połowie reformowanych, i posiada wiele starożytności rzymskich.—Porów. Menard „*Histoire des antiquités de la ville de N. et de ses environs*“ (Nimes 1838) i Perrot „*Lettres sur N. et le Midi*“ (2 t., Nimes 1840).

Nimeyer, ob. *Niemeyer* (August Herman).

Nimfa, (greck.), pierwotnie u starożytnych Greków nazywała się każda młoda lecz dojrzała kobieta, panna lub mężatka. N. w znaczeniu mytologicznem były to bóstwa żeńskie niższego rzędu, zamieszkujące morza (Oceanidy), rzeki (Potamidy),

źródła (Najady i Limniady), góry (Oready), łąki (Leimoniady), lasy i drzewa (Dryjady i Hamadryjady), jako bóstwa opiekuńcze rozmaitych miejscowości. Jako boginie ożywczéj wilgoci, karmiły boskie niemowlęta, jak Bachusa, a nawet Zeusa. N. nie są nieśmiertelne, ale żyją bardzo długo i nigdy się nie starzeją.

Nimfomanija, chorobliwe podniecenie żądz płciowych w kobiet; ma miejsce przy rozmaitych cierpieniach umysłowych.

Nimrod, *Nemrod*, wedle Genesis (10,9) syn Kuscha, syna Chamowego. Legenda hebrejska uważa go za Kuszytę albo Chamitę z tegoż samego plemienia, z którego pochodziły narody Etyjopii i południ. Arabii. Podawany jest za potężnego władcę, który wyszedłszy z Babilonii, założył w Assyryi Niniwę, Rezen i Calach. Biblija nadaje mu miano potężnego łowca przed Panem. W napisach klinowych nie znaleziono dotąd żadnego śladu o N., wszystko, co opowiadają o nim Żydzi i Arabowie, opiera się na owém miejscu w Genesis. Przyjęta etymologija, objaśniająca nazwę N. jako burzyciela i buntownika, zdaje się być źródłem jego sławy u narodów wschodnich. Imię jego dzisiaj jeszcze nosi kilka miejscowości w Azyi, a mianowicie: *Tell-Nimrud* (wzgórza Nimroda), ruiny dawnego miasta Dur Kurigalzu niedaleko Bagdadu; *Sakr-Nimrud*, grobla na Tygrysie pod Bagdadem; *Birs-Nimrud*, ruiny Babilonu, na zachód od Eufratu,—sąto resztki 8 piętrowéj wieży, którą widział jeszcze Herodot; wreszcie wieś *Nimrud*, zwaliska dawnego m. Calach (assyr. *Kalkh*); dobyto stąd wiele nadzwyczaj cennych pomników, będących jedyném źródłem do historyi Assyryi przed Sargonem.

Nimwega, po niem. *Nimwegen*, po franc. *Nimègue*, m. warowne w niderlandzkiéj prowincyi Geldryi, pomiędzy Waal i Renem, liczy 24,000 m. iliczne fabryki. *Pokój Nimwegski*, zawarty 1678 pomiędzy Hiszpaniją, Francyją i Zjednoczonemi Niderlandami, powrócił Niderlandom poprzednie ich posiadłości wraz z N. 5 Lut. 1678 został tu także zawarty pokój pomiędzy Francyją, cesarstwem niemieckiem i Szwecyją.

Ninicki (Wojciech), po łacinie piszący się *Nininicius*, żył w połowie XVI w. i napisał ważne dzieło: „*De violato atque everso in Ecclesia Ksyąznensi antiquae religionis cultu i t. d.*“ (1558).

Ning-po, m. w chińskiéj prowincyi Cze-Kiang, nad brzegiem morskim; ma 350,000 m. i port, który od r. 1844 otwarty jest dla Europejczyków.

Niniwa, u Greków *Ninus*, sławna stolica państwa assyryjskiego, według dawnych podań zbudowana przez Ninusa, na wschodnim brzegu Tygru, naprzeciw dzisiejszego Mossalu, w r. 604 prz. Chr. zburzona do szczętu przez Medów i Babilończyków. Najnowsze wykopaliska, prowadzone od r. 1843 przez Bottę, Layarda, Place i Opperta, odkryły wiele szczątków dawnych, bardzo świetnych pałaców tego wspaniałego w swoim czasie grodu.—Porów. Botta i Flaudin „*Monument de Ninive*“ (5 t., Paryż 1850); Weissenborna „*Ninive und sein Gebiet*“ (Erfurt 1851); Vaux „*Niniveh and Persepolis*“ (Lond. 1851).

Ninon de Lenclos, ob. Lenclos.

Ninus, mytyczny założyciel wielkiego państwa assyryjskiego, zdaje się być, zarówno jak syn jego Ninijasz, personifikacyją saméj nazwy *Niniwy*. Podanie w zupełnéj zostając sprzeczności ze źródłami perskiemi, przypisuje mu rozszerzenie państwa assyryjskiego od Egiptu aż do Indyj. Ożeniony z mytyczną również Semiramidą, został N. przez nią zamordowany. Miał on także założyć Niniwę i żył jakoby na 2000 lat prz. Chr. Całe podanie o N. i Semiramidzie rozpowszechnił Ktezyjasz, Herodot zaś zna tylko historycznie pewną Semiramidę (około 800 r. prz. Chr.)

Niob (*Niobium*), metal bardzo rzadki, odkryty przez Hatchett'a i Ekeberga w 1801 r., ale uważany za identyczny z tantalem, dopóki Rose w 1844 nie wykazał różnicy między nimi, a Marignac niedawno zbadał ich własności. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol Nb. Jestto proszek czarny, zapalający się za ogrzaniem na powietrzu. Głównym jego minerałem jest *kolumbit* czyli *niobit*, gdzie występuje jako *kwas niobowy*, Nb_2O_5, połączony z tlenkami żelaza i manganu.

Niobe, córka Tantala, żona Amfijona, obraziła Latonę chełpliwością swoją z 14 dzieci, które z tego powodu przez Apollina i Dyjanę strzałami zostały zabite, a matka przez Zeusa w kamień zamieniona. Mytyczne to podanie artyści w rozmaity obrabiali sposób. Najsławniejszą z utworów sztuki plastycznéj jest grupa N., stojąca niegdyś na frontonie świątyni Apollina Sozyjana w Rzymie, którą 1583 wydobyto w piętnastu marmurowych częściach, a 1770 zestawiono w galeryi florenckiéj.—Porów. Starka „*N. und die Niobiden*“ (Lipsk 1863).

Niobe, jedna z małych planet, odkryta 1861 r. przez Luthera w Bilku, oznaczona liczbą 70; obrót około słońca odbywa w dniach 1671,299.

Niort, stolica francuskiego departamentu *Deux Sèvres*, nad rz. Sèvre-Niortaise, 21,000 m., posiada piękny kościół gotycki.

Nipa (*Tęporosna*), rodzaj palm, obejmujący jedyny gatunek N. *fruticans* w Indyjach wsch. i na wyspach oceanu południowego; palma ta ma trzon krótki, a liście pierzaste, przechodzące 20 stóp. Rośnie ona nad brzegiem, a owoce przenoszone morzem na innych brzegach łatwo kiełkują. Owoce są jadalne, z liści wyrabiają się parasole, maty i t. d.

Nipon, największa z wysp cesarstwa Japońskiego, (ob. Japonija).

Nipperday (Karol Ludwik), filolog i krytyk niemiecki, ur. 1821 w Schwerin. Ukończywszy studyja filologiczne w Lipsku i Berlinie, został 1850 prywatdocentem w Lipsku a 1852 profesorem nadzwyczajnym w Jena. Z prac jego, oprócz wybornych wydań Cezara, Neposa, Tacyta, wymieniamy: „*In Cornelis Nepote spicilegium criticum*“ (Lipsk 1850); „*Spicilegium alterum*“ (1868—71); „*Leges annales*“ (Lipsk 1865); „*Variarum observationum antiquitatis Romanae capita duo*“ (Jena 1871—72).

Nippold (Fryderyk Wilhelm Franciszek), historyk

niemiecki, ur. 1838 w Emmerich. Ukończywszy studyja we Halli i Bonn, bawił czas jakiś dla celów naukowych w Holandyi a następnie podróżował po Szwajcaryi, Francyi, Egipcie i Palestynie. W 1867 r. został profesorem teologii w Heidelbergu a od 1871 zajmuje katedrę historyi kościelnéj w Bernie. Z prac jego, oprócz licznych rozpraw, i broszur, po części polemicznych, najgłówniejsze: „*Handbuch der neusten Kirchengeschichte*“ (Elberfeld 1867; 2 ed., 1868); „*Welche Wege führen nach Rom?*“ (Heideb. 1870); „*Aegyptens Stellung in der Religions und Culturgeschichte*“ (Berl. 1869); „*Die altkatolische Kirche des Ersbisthums Utrecht*“ (Heidelb. 1872).

Nisard (Jan Maryja Napoleon Dezyderyjusz), pisarz francuski, ur. 1806 w Châlon nad Sekwaną. Ukończywszy nauki, rozpoczął zawód literacki 1826 w „*Journal des Débats*“, jako publicysta. Po rewolucyi Lipcowéj był spółpracownikiem republikańskiego dziennika „*National*“, a równocześnie występował w rzeczach literatury jako krytyk bardzo surowy i klasycznie konserwatywny. Pierwsze niepospolitéj wartości dzieło jego jest „*Les poëtes latins de la décadence*“ (Paryż 1834; 2 ed. 1859). Mianowany nauczycielem literatury franc. w szkole normalnéj, został 1836 szefem sekretaryjatu w ministeryjum oświecenia publicznego, 1837 szefem wydziału sztuk pięknych, a 1843 profesorem w Collége de France; 1842 wybrany był członkiem izby deputowanych, a 1850 członkiem akademii. Od 1857—67 był nadto dyrektorem szkoły normalnéj, a 1867 został senatorem. N., człowiek gruntownie uczony i wszechstronie wykształcony, zaleca się w swych pismach językiem wzorowym, stylem wytwornym i poprawnym. Oprócz głównego jego dzieła „*Histoire de la littérature française*“ (4 t., Paryż 1844—61; 3 ed. 1866), zasługują jeszcze na uwagę: „*Études de critique littéraire*“ (Paryż 1858); „*Études d'histoire et de littérature*“ (Paryż 1859) i „*Nouvelles études d'histoire et de littérature*“ (1864). N. kierował także publikacyją „*Collection des classiques latins*“, z przekładem francuskim (27 tomów, Paryż 1839 sq.).

Niskopienne gospodarstwo jest to ten rodzaj hodowli lasów, gdy takowe odmładniają się z odrośli, puszczanych przez pozostawione pnie po dawnych drzewach; pień pozostawiony w celu puszczania odrośli zowie się *pniem macierzystym*. W ten sposób jednak odmładniać się dają tylko drzewa liściowe; najstosowniejszy czas takiego ścinania drzew przypada u nas na marzec i kwiecień.

Nisos, mityczny król Megary; do złocistego pukla jego włosów przywiązany był los całego państwa. Pukiel ten odcięła mu własna jego córka Scylla i oddała oblegającemu Megarę Minosowi, który zdobył miasto, ale zdrajczynię, przywiązawszy do tylnéj części swego okrętu, utopić potém kazał w zatoce Sarońskiéj.

Nissa, po niem. *Neisse*, księstwo w Szląsku pruskim, niegdyś w posiadaniu biskupów wrocławskich zostające, obejmuje około 40 mil kw. z miastami N., Grotków, Paczków, Odmuchowo, Weidenau, Zuckmantel, Jawornik i Freiwaldau; w r. 1742 po pokoju wrocławskim w południowéj części dostało się do Austryi, w północnéj zaś przeszło do Pruss i stanowi część regencyi opolskiéj.—Miasto powiatowe i warowne N., nad r. t. n., liczy 19,000 m. Znajduje się tu 8 kościołów katolickich i 2 ewangelickie.

Nissy (Michał z), opat klasztoru kanoników regularnych w Nisie na Szląsku, żyjący w końcu XV w.; napisał kronikę tego klasztoru od r. 1350—1488, znajdującą się w rękopisie w biblijotece uniwersytetu wrocławskiego.

Nissy (Bernard z), ob. Bernard z Nissy.

Niszczewickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie inowrocławskiém, powiecie bydgoskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało wsie: Niszczewice albo Miszczewice i Broniewo z przyległościami, które wówczas posiadał Prusimski, opłacając zeń kwarty złp. 700, a hyberny złp. 306 gr. 5. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzpltéj nadały Prusimskiemu toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie. Na tymże sejmie wyznaczono aż cztery komisyje oddzielne do załatwienia sporów, jakie rzeczony ssta prowadził od wielu lat z spadkobiercami swéj żony Katarzyny z Rozdrażewskich. Od r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Niszczycki (Krzysztof), na Uchniowie, wojewoda bełski, mąż rycerski za czasów króla Stefana Batoreao. Jako starosta w okolicy zamieszkałéj przez Kurpiów, trudniących się pszczolnictwem, zebrał i wydał: „*Prawo bartne*“ (1559, 2 wyd., 1730), umieszczone także w „*Bibl. star. Wójcickiego*“ (4 t., str. 217).

Niszczycki (Krzysztof Karol z Radzanowa), wierszopis i prawnik, kanonik gnieźnieński, wydał następujące dzieła: „*Juris universi conclusio ad serenissimum Vladislaum Principem*“ (Macerata 1611); „*De remedio recuperendae adversus vitiosum successorem et fidei commissio et prohibitione alienandi*“ (tamże 1611); „*Actiones academicae*“ (tamże 1611); „*Zbiór rytmów rozmaitych*“ (Kraków 1616) i t. d.

Niszczycki (Stefan), akademik krakowski, wydał dzieło: „*Lechopedia sive de Polonorum recta institutione academica*“ (Kraków 1638).

Niszkowski (Jan Fryderyk), zasłużony chirurg polski, ur. 1774 w Wilnie, † 1819 tamże. Medycynę studyjował w Wilnie, a w latach 1802—6 zwiedził uniwersyteta zagraniczne; wiceprofesorem chirurgii został już w r. 1797, w r. 1812 został prof. zwyczajnym, od 1809 prowadził klinikę chirurgiczną. Ogłosił: „*Wyjątek z dziennika podróży zagranicznéj*“, umieszczony w czasopiśmie rossyjskiem r. 1805; „*O polipach wyrastających w kiszce odchodowéj*“ (Pam lek. wil. t. 1); „*O wodnéj puchlinie brzucha*“ (tamże); „*O związku chirurgii z medycyną i zdolności potrzebnéj poświęcającemu się na chirurga*“ (Dzien. wil. r. 1815). W rękopiśmie pozostawił wykład chirurgii teoretycznéj, nauki o chorobach kości i in.

Nitowanie, łączenie dwu części metalowych, bądź stale i nieruchomo, bądź też, jak u cęgów i nożyc, tak, aby części połączone zachowały ruchliwość około punktu, w którym miało miejsce N. Do N. używa się *nitów*, t. j. walców, które się przesuwają

przez dziury przygotowane w częściach (np. blachach) danych do N., a następnie po obu stronach rozpłaszczą w główki. Nity bywają z żelaza, miedzi, mosiądzu, cynku i t. d. Nity wyrabiają się fabrycznie, ręcznie lub za pomocą maszyn. N. większych sztuk odbywa się na gorąco.

Nitrobenzid, toż co nitrobenzol (ob.).

Nitrobenzoesowy kwas, $C_7H_5O_2NO_2$, powstaje działaniem kwasu azotnego dymiącego na kwas benzoesowy; znaczenia ważniejszego nie posiada.

Nitrobenzol, *Nitrobenzyna*, ważny związek chemiczny, otrzymywany przez dodawanie kroplami benzyny do kwasu azotnego dymiącego, i następne dodanie wody; N. oddziela się w postaci cieczy oleistéj. Jestto benzyna (C_6H_6), w któréj atom wodoru zastąpiony został przez grupę NO_2; wzór jéj więc jest $C_6H_5NO_2$. Jestto ciecz żółta, woni gorżkich migdałów, krzepnąca przy + 3°, w wrząca przy 220°. Przez działanie ciał odtleniających wydaje anilinę (ob.), i na tém polega ważność N. w przemyśle. Pod nazwą olejku mirbanowego używa się w perfumeryi, gdzie zastępuje olejek gorżkich migdałów. N. odkryty został przez Mitscherlicha w 1834 r.

Nitrocelluloza, toż co *bawełna strzelnicza* (ob.).

Nitrofosforan (*Nitrofosfat*), przetwór używany na nawóz, a złożony z fosforanu wapna i istot organicznych, jak krwi, guana i t. d. Do fabrykacyi N. używa się koprolitów, mąki kostnéj, apatytu i t. d., zmięszanych z krwią i kwasem siarczanym.

Nitrogliceryna, właściwie *trzy*—**N.** (*glonoina*, *oléj wybuchający Nobela*), $C_3H_5O_9N_3=C_3H_5O_3(NO_2)_3$, związek chemiczny, powstający przez dopuszczanie kroplami gliceryny do mięszaniny kwasu azotnego i siarczanego; po dodaniu wody do téj mięszaniny opada N. Jestto płyn oleisty, lekko żółty; ma on własność gwałtownego wybuchania za najmniejszém dotknięciem; ogrzewana, wybucha dopiero przy 257° (Champion). N. odkrytą została przez Sobrerę (1845), zbadana przez Nobela. Fabrykacyję N. ulepszył Majewski, który kierował wyrobem jéj w Paryżu, w czasie oblężenia 1871. Do zastosowań nadaje się przerobiona na dynamit (ob.).—Porów. Żalińskiego „*O N. i dynamicie*“ (w „*Pam. tow. nauk ścisłych w Paryżu*“; t. 2, 1872, str. 229 i nast.).

Nitrowe związki, związki chemiczne powstałe z różnych ciał organicznych przez podstawienie za wodór grupy NO_2. Związki te w ogóle wybuchają za ogrzaniem, z kwasem siarczanym i braunsztajnem wywiązują czerwone pary. Otrzymują się działaniem kwasu azotnego na związki, które mają być nitrowane. Ogólny charakter chemiczny substancyi, po wprowadzeniu grupy NO_2, nie ulega zmianie, ale zasady stają się tem słabszemi, im więcéj cząstek wodoru zostało w nich zastąpionych. Nazwy tych związków powstają przez dodanie wyrazu *nitro* do nazwy substancyi pierwotnéj, jak np. gliceryna—*nitrogliceryna*, benzoesowy kwas—*nitrobenzoesowy kwas*.

Nitrożelazocyjan, *nitroprusyd*, rodnik organiczny bardzo złożony, wzoru $Cy_5(NO)Fe$; sole jego odkryte zostały przez Playfair'a, a powstają działaniem kwasu azotnego na żelazocyjanki; najwięcéj z nich znanym jest *żelazocyjanek sodu* $Cy_5(NO)Fe,Na_2 + 2H_2O$, przedstawiający się w postaci wielkich słupów rombowych. Roztwór jego wodny, czerwono-brunatny, wydaje z siarkami alkalicznemi silne, jakkolwiek przechodnie, zabarwienie purpurowe i stąd używa się jako odczynnik dla wykazania tych związków. Używa się też dla oceniania natężenia światła, gdyż pod jego działaniem się rozkłada z wydzieleniem błękitu pruskiego.

Nitryle czyli *Azotydy*, są to związki azotowe, powstające ze soli amonijakalnych przez utratę dwu cząsteczek wody. Tak np. octan amonii jest C_2H_3O,NH_4O; jeżeli ze związku tego usuniemy dwie cząsteczki wody t. j. $2H_2O$, pozostanie $C_2H_3.N$, t. j. *nitryl octowy*, czyli *octazotyd*. Powstają one przez działanie na sole amonijakalne ciał chciwie pochłaniających wodę; są to ciała woni w ogóle eterycznéj, trujące.

Nitschmann (Henryk), spółczesny wiérszopis niemiecki, zamieszkały w Gdańsku, przełożył doskonale celniejszych nowożytnych poetów polskich i wydał wraz z tekstem polskim, pod tyt. „*Polska na Parnasie, zbiór poezyj polskich*“ (Gdańsk 1860, przedrukowywane 1861 i 62).

Nitzsch (Karol Ludwik), teolog ewangielicki, ur. 1751 w Wittenbergu, gdzie też odbył studyja uniwersyteckie. Od 1785 superintendent w Borna, został 1790 generalnym superintendentem i profesorem w Wittenberdze, a od 1817 dyrektorem seminaryjum tamże, † 1831. Z dzieł jego najważniejsze: „*De discrimine revelationis imperatoriae et didacticae*“ (2 t., Wittenberga 1830); „*De revelatione religionis externa eademque publica*“ (Lipsk 1808); „*Ueber das Heil der Welt, dessen Begründung und Förderung*“ (Wittenb. 1817); „*Ueber das Heil der Kirche*“ (t. 1822); „*Ueber das Heil der Theologie durch Unterscheidung der Offenbarung und Religion als Mittel und Zweck*“ (t. 1830).—Porów. Hoppego „*Denkmal N.*“ (Halla 1832).—**Nitzsch** (Karol Emanuel), znakomity teolog niemiecki, syn poprzedniego, ur. 1787 w Borna, studyja teologiczne odbył w Wittenberdze, poczém, otrzymawszy na uniwersytecie berlińskim stopień doktora filozofii, został 1822 profesorem zwyczajnym i kaznodzieją uniwersyteckim w Bonn; 1847 przeszedł na tąż samą godność do Berlina, mianowany zarazem członkiem wyższéj rady kościelnéj, † 1868. Jako przedstawiciel unii, wydał jéj „*Urkundenbuch*“ (Bonn 1853). Oprócz wielu mniejszych artykułów, treści dogmatycznéj, dogmatyczno-historycznéj i liturgicznéj, pomieszczanych w różnych czasopismach, a zwłaszcza wydawanych od 1828 pod jego kierunkiem „*Theologische Studien und Kritiken*“, ważniejsze z dzieł N. są „*Praktische Theologie*“ (1 i 2 t., Bonn 1847—48); „*System der christlichen Lehre*“ (6 wyd., Bonn 1851) i „*Akademische Vorträge über christl. Glaubenslehre*“ (Berlin 1858). Jego kazania (*Predigten*, 6 zbiorów, Bonn 1833—44) odznaczają się bogactwem myśli.—**Nitzsch** (Grzegorz Wilhelm), filolog niemiecki, brat poprz., ur. 1790 w Wittenbergu, od 1827—52 prof. w Kiel, potém w Lipsku, gdzie † 1861. Poświęcał się głównie studyjom nad Homerem i epiką grecką i w tym

kierunku ogłosił między innemi dzieła: „*Erklärende Anmerkungen zu Homer's Odyssee*“ (3 t., Hannow. 1826—40); „*Die Sagenpoesie der Griechen*“ (Brunświk 1852), w którém wbrew szkole Lachmana zbiera już to nowe dowody dla poparcia twierdzenia, że Homer jest jednym autorem Ilijady i Odyssei, już to występuje jako pośrednik między dawniejszą i nowoczesną nauką filologii, zarówno jak i w pośmiertném wydaniu „*Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen*“ (Lipsk 1862).— Porów. Lübkera „*Gregor Wilhelm Nitsch in seinem Leben und Wirken*“ (Jena 1864) i Riecka „*Pädagogische Briefe. Aus der Erinnerung an Gr. Wilh. N.*“ (Bielef. 1867). — **Nitzsch** (Karol Wilhelm), syn poprzedniego, historyk, ur. 1818 w Zerbst, nauki kończył w Kiel i Berlinie, profesor historyi od 1844 w Kiel, a od 1862 w Królewcu. Oprócz rozpraw, umieszczonych w historycz. czasopismach niemieckich, wydał oddzielnie: „*Polybius, Zur Geschichte antiker Politik und Historiographie*“ (Kiel 1842); „*Die Grachen und ihre nächsten Vorgänger*“ (Berl. 1846); „*Vorarbeiten zur Geschichte der Staufischen Periode*“ (Lipsk 1860 sq.).

Niulandzka gubernija, w południowéj części w. ks. finlandzkiego, graniczy na zachód z gub. abobierneborgską, na północ z tawasthuską i st. michelską; na wschód z wyborgską, na południe z zatoką Fińską i zajmuje 209,7 m. kw. powierzchni; brzegi zatoki Fińskiéj są skaliste i posiadają mnóstwo zatok, tworzących wyborne porty; w zachodniéj części gub. przechodzi pasmo gór Maanselkja, odnogi których dochodzą i do części północnéj; równiny znajdują się po brzegach rz. Kiumeń i około jezior. Wody zajmują 12,9 m. kw., skały tyleż, błota przeszło 7 m. kw.; lasy 124,9, łąki 22,3, ziemia orna zaś tylko 8,7 m. kw. całéj powierzchni. Grunt po większéj części gliniasty; najurodzajniejsze miejsca stanowią osuszone bagna. Ziemia wydaje żyto, jęczmień, owies, kartofle; uprawiają także tytuń. W lasach przeważa sosna, jodła i brzoza. Zwierzyny jest podostatkiem, równie jak i ryb wszelkiego rodzaju. Klimat właściwy krajom północnym, łagodniejszy jednak niż w reszcie Finlandyi; zima ostra i długa, lato krótkie lecz gorące, z szybkiemi z jednéj do drugiéj pory przejściami; średnia roczna temperatura w Helsingforsie wynosi + 3,7°. Ludność wynosi przeszło 172,000 m. i składa się głównie z Finnów, potém ze Szwedów i Rossyjan (kupców, po miastach zamieszkałych). Mieszkańcy zajmują się głównie hodowlą bydła, rybołóstwem, myślistwem, przemysłem leśnym, wyrobem tkanin lnianych i półwełnianych i t. d. Pod względem administracyjnym **N. gub.** rozdzieloną jest na 4 powiaty: Melsingo, Perno, Rosenborg wschodni i Rosenborg zachodni.

Niwelacyja, ob. Poziomowanie.

Nivernais, dawna prowincyja Francyi (ob. Nevers).

Nivôse, miesiąc śnieżny, nazwisko czwartego miesiąca roku w kalendarzu republikańskim francuskiéj. Trwał on od 21 Grudn. do 19 Stycznia.

Niwicki (Świętosław Zygmunt), doktór filoz., ur. 1640 w Wielkopolsce, początkowo jezuita, potém sekularyzowany, kanonik warszawski i sekretarz królewski, a pod koniec życia znowu jezuita, † 1702 w Krakowie; wydał: „*Regula vitae sacro politicae saeculorum experientia approbatae*“ (2 wyd., Gdańsk 1657); „*Kazanie na wyprowadzenie z Warszawy Michała Korybuta*“ (Krak. 1676); „*Hebdomada sancta seu Christus Rex Judex*“ (3 wydan., Gdańsk 1699, i in.

Nixdorf (Jan), rajca gdański, biegły prawnik, żyjący w drugiéj połowie XVII w., autor ważnego dla historyi prawodawstwa polskiego dzieła: „*Opuscula juridico practica Regnum Poloniae terrasque Prussiae regalis concernentia*“ (2 wyd., Gdańsk 1685).

Nizam, tytuł radży Hyderabadu. **N.** jest także nazwą armii tureckiéj, na sposób europejski zreformowanéj.

Nizami, w całéj pełności nazwiska: *Abu-Mohammed-Ben-Jussuf-Szejk-Nizam-eddin z Gendże*, † 1180, jeden z siedmiu wielkich poetów perskich. Sławę poety zjednało mu pięć celniejszych utworów, a mianowicie: *Machsen ul-errar*, t. j. Magazyn tajemnic (wydał Bland, Lond. 1844); *Chosran u Schirin*, epopeja romantyczna (naśladowana przez Heinera, Wiedeń 1812); *Medschnun u Leila* (po ang. przez Atkinsona, Lond. 1836); *Heftpeiger* (t. j. siedm postaci) i *Iskendernameh* (księga Aleksandra). Poezyje były w nowszych czasach wielokrotnie w Indyjach i Persyi przedrukowywane.

Nizne, jezioro w gub. lubelskiéj, pow. hrubieszowskim, w dobrach Cichoborz, zajmuje 30 mor. przestrzeni i obfituje w pijawki.

Nizza, inaczéj *Nicea*, po franc. *Nice*, hrabstwo, obejmujące 76 mil kw., do r. 1860 należące do królestwa Sardynii, a w tym roku odstąpione Francyi, łącznie z okręgiem Grasse tworzy departament Alp morskich. Obfituje we wszystkie południowe owoce i wyborne wina. Miasto główne **N.** przy ujściu rz. Padiglione w prześlicznéj okolicy nad morzem Śródziemném położone, ma 52,400 m., port, zamek i wiele wspaniałych budowli. Łagodny klimat jego sprowadza tu mnóstwo chorych, używających kąpieli morskich.

Niżni-Łomów, m. pow. gub. penzeńskiéj, nad rz. Łomową, przeszło 10,000 m. — *Niżnełomowski powiat* ma na przestrzeni 3173,8 w. kwadr. około 131,000 m.

Niżni-Nowogród, m. gub. na prawym, wysokim brzegu rz. Oki i Wołgi, niegdyś stolica wielkich książąt suzdalsko-niżegorodzkich, ma około 45,000 m Z gmachów najważniejsze: starożytny kreml, pomnik Minina i Pożarskiego, teatr, giełda, 60 murowanych gmachów, mieszczących 2,500 sklepów i in.; daléj około 50 cerkwi (najważniejsze z których sobór spasopreobrażeński i archangielski), kościół ewangielicki i ormijański, tudzież meczet mahometański **N.-N.** posiada 11 zakładów naukowych. Handel jest tutaj wysoko rozwinięty, szczególniéj podczas tak zwanego *jarmarku makkarjewskiego* (w Sierpniu), na który zbiera się do 150,000 ludzi; średnio wartość przywożonych towarów wynosi 140 mil. rubli, z liczby téj sprzedaje się za 125 mil. rubli;

obrót pieniężny w ogóle wynosi do 200 mil. rubli. —*Niżegorodzki powiat*, ma na powierzchni 2,624½ w. kw., przeszło 153,000 m. — *Niżegorodzka gubernija*, jedna z gub. środkowych rossyjskich, graniczy na północ z gub. kostromską, na wschód z wiatską, kazańską i symbirską, na południe z penzeńską i tambowską, na zachód z włodzimirską. Powierzchnia jéj wynosi 44,675²/₁₀ w. kw. i przez Wołgę i Okę podzieloną jest na dwie części. Część północna obfituje w lasy, mniéj zdolna do rolnictwa, podczas gdy w południowéj rodzi się tyle zboża, że to wystarcza nietylko na zaspokojenie potrzeb miejscowych, ale stanowi przedmiot handlu wywozowego. Z rzek ważniejsze Wołga, Oka, Wetługa, Sura i in. Liczba mieszkańców wynosi przeszło 1,263,000 (Rossyjanie, Tatarzy, Mordwini, Czeremisi i Czuwasze); zajmują się oni w części północnéj spławem drzewa, pędzeniem smoły i dziegciu, wyrobem naczyń drewnianych i statków rzecznych oraz obuwia i kapeluszy z wojłoku, a nadto wychodzą na zarobek do innych gubernij; w części południowéj zajmują się przeważnie rolnictwem (sieją: żyto, owies, daléj pszenicę, jęczmień, tatarkę, len i konopije). Hodowla bydła niezbyt rozwinięta. Przemysł rękodzielniczy jest w kwitnącym stanie; z licznych fabryk i zakładów zasługują na wzmiankę: fabryki wyrobów żelaznych i stalowych, daléj garbarnie (wyrabiające szczególniéj wyborne juchty), topielnie łoju i mydlarnie i inne. Pod względem administracyjnym N. gub. podzieloną jest na 11 powiatów: niżegorodzki, ardatowski, arzamaski, bałachuiński, wasilski, gorbatowski, kniaginiński, łukojanowski, makarjewski, semianowski i siergacki. Miasto gubernijalne *Niżni-Nowogród*.

Niżniedziewick albo **Dziewick**, m. pow. gub. woroneżskiéj, na prawym brzegu rz. Drzewicy, przeszło 2,000 m.—*Niżnedziewicki powiat*, ma na przestrzeni 3287,6 w kw. około 138,000 m.

Niżnieudińsk, m. okręgowa gub. irkuckiéj, nad rz. Udą, około 3,000 m.—*Niżnieudiński okrąg*, ma na przestrzeni 112,248 w. kw. przeszło 44,000 m.; górzysty, lecz w ogóle dość urodzajny, zroszony jest rzekami: Kaną, Birjusą, Udą i Angarą.

Niżniów, w Galicyi, obwodzie stanisławowskim położone miasteczko, ma cukrownię i 3,400 m.

Niżowcy, **Niż**, ob. Kozacy.

Noailles, starożytny ród książęcy we Francyi, kwitnący w dwu gałęziach. Nazwisko swe wywodzi od posiadłości pod Brives (depart. Corrèze), które posiadał już w XI w. Do starszéj linii należą: *Antoni de* N., ur. 1504, który odznaczył się jako admirał francuski i † 1562 r. gubernatorem w Bordeaux; od niego to poczyna się świetność tego rodu. Jego wnuk *Ludwik Antoni de* N., kardynał i arcybiskup paryski (ur. 1651, † 1729), z powodu sporu z jansenistami i odmówienia posłuszeństwa buli papieskiéj, *Unigenitus*, wystawiony był na ciężkie prześladowania. — Jego brat starszy *Anna Julijusz de* N. (ur. 1650, † 1708), jakkolwiek jeden z najlepszych wodzów Ludwika XIV, umarł jednak w niełasce dworu.—Najstarszy syn jego, *Adryjan Maurycy* książę *de* N. (ur. 1678, † 1766), marszałek Francyi i wódz znany powszechnie z czasów wojny o sukcesyję tronu hiszpańskiego, a bardziéj jeszcze z czasów wojny o następstwo tronu polskiego, pracował późniéj na polu dyplomatycznem i oddał Francyi wielkie usługi podczas austryjackiéj wojny sukcesyjnéj. Jego „*Mémoires*“ wydał Millot (Mastr. 1777).—Jego syn najstarszy *Ludwik ks. de* N., marszałek Francyi, ur. 1713, † 1793 jako gubernator St.-Germain.—Syn poprzedniego *Ludwik Franciszek Paweł*, piérwszy *książę d'Ayen*, po śmierci ojca *książę de* N., ur. 1739, podczas rewolucyi jako generał-lejtnant wyemigrował do Szwajcaryi, gdzie † 1824 r. bez potomstwa płci męskiéj. Jego tytuły i godności przeszły na syna brata jego *Pawła ks. de* N. (ur. 1802), który jest obecnie głową starszéj linii. W 1827 wszedł do izby parów, a 1849 został członkiem akademii. Znanym jest także jako historyk, głównie z dzieła: „*Histoire de M-me de Maintenon*“ (2 t., Paryż 1848).—Drugi syn jego *Emmanuel Wiktoryn Henryk ks. de* N. (ur. 1830) dał się też poznać zaszczytnie dziełami: „*La Pologne et ses frontières*“ (Par. 1863 z mapami) i „*Henri de Valois et la Pologne en 1572*“ (3 t., Paryż 1867).— Młodsza linija, N.-*Mouchy*, bierze początek od drugiego syna księcia Adryjana Maurycego, *Filipa de* N., *ks. de Mouchy*, ur. 1715, który 1794 zakończył życie na rusztowaniu.—Jego wnuk *Karol Filip Henryk*, książę *de Poix* i książę *de Mouchy*, urodz. 1808, od 1852 senator francuski, jest obecnie głową téj linii.

Noback (Jan Chrystyjan), pisarz niemiecki w przedmiocie nauk handlowych, ur. 1777 w Kölleda, † 1852; od 1821—42 kierował instytutem handlowym w Erfurcie. Głównem jego dziełem jest „*Vollständiges Handbuch der Münz-Bank-und Wechselverhältnisse aller Länder und Handelsplätze*“ (Rudolst. 1833), które wspólnie z synem swoim Fryderykiem Edwardem na nowo opracował pod tyt. „*Vollständiges Taschenbuch der Münz-Mass-und Gewichtsverhältnisse* i t. d.“ (2 cz. Lipsk 1851).— **Noback** (Karol August), syn poprzedn., ur. 1810 r. w Kölleda, założył wraz z bratem 1843 r. szkołę handlową w Berlinie, w 1851 został sekretarzem izby handlowéj i przemysłowéj w Budweis. W 1859 r. osiadł w Pradze. Ogłosił: „*Der Handel in Kompagnie*“ (Weim. 1842) i in., oraz wydał z bratem „*Allgemeine Encyklopädie für Kaufleute*“ (prowadzoną daléj przez Stegnera, 12 wyd. Lipsk 1859).—**Noback** (Fryderyk Edward), brat poprzedn., ur. 1815 r. w Krefeld, został 1849 dyrektorem szkoły handlowéj w Chemnitz, 1863 w Dreźnie. Oprócz dzieł, opracowanych razem z ojcem i bratem, ogłosił: „*Ueber Wechsel und Wechselrecht*“ (Berl. 1845); „*Systematisches Lehrbuch der Handelswissenschaft*“ (1848—49); „*Allgemeines Börsen-und Contorbuch*“ (3 t., Lipsk 1861—2).

Noberta tafle, tafelki obejmujące mikrometryczne podziałki dla obserwacyj mikroskopowych; na przestrzeni 1 milimetra kwadratowego znajduje się 400 do 4,000 linij.

Nobilego pierścienie, ob. Galwanochromija.

Nobiles, tak się nazywali w Rzymie, od czasu gdy

plebejusze otrzymali prawo piastowania urzędów kurulnych (ob. *Kurulne krzesło*), potomkowie tych ludzi, którzy jeden z owych urzędów pełnili. Stanowili oni tak zwaną *Nobilitas*, która składała się tak z rodzin patrycyjuszowskich jak plebejskich i może być uważana za szlachtę dziedziczną, idącą od szlachty urzędniczéj. Już przed drugą wojną punicką oddzieliła się *Nobilitas* od ludzi do jéj klasy nienależących, którzy nosili nazwę *Ignobiles* albo *Plebs*. *Nobiles* z powodu swéj dążności do skupienia w swych ręku środkami bezprawnymi wyższych urzędów państwowych, oraz z powodu nienawiści do *Ignobiles*, rzucili piérwsze nasiana upadku rzeczypospolitéj rzymskiéj. Jeżeli ktoś z pomiędzy *Ignobiles* dostąpił urzędu kurulnego, jak np. Kato S arszy, Maryjusz, Cyceron, to taki nazywał się *Homo novus* (nowicyjusz), ale potomkom swym zapewniał *Nobilitas*. W wiekach średnich *Nobilis* znaczył toż samo co szlachcic; *Nobillisimus* był tytułem cesarzów byzantyńskich; w rzeczypospolitéj weneckiéj *Nobili* nazywali się ci z wyższéj szlachty, którzy i w rządzie mogli brać udział; *Nobility* w Anglii oznacza wyższą szlachtę.

Nobili (Flaminijusz), historyk, ur. 1530 w Lukce, † tamże 1590; oprócz innych dzieł wydał historyję króla Stefana Batorego p. t. „*Narratio de rebus gestis Stephani I, Regis Pol., Mag. Duc. Lith.*“ (Rzym 1582).

Nobilitacyja, ob. Szlachectwo.

Noble, nazwa niektórych dawnych monet. *Nobles z różą* (*rosenobel*) wybijano w Anglii za Edwarda III w r. 1334. Była to moneta złota, ważąca 16 denarów. *Nobles Henryka* wybijano we Francyi i Anglii, podczas wojen za Karola VI i Karola VII; ważyły 16 granów.

Noc, w astronomii przeciąg czasu od zachodu do wschodu słońca. Że jednak N. nie następuje nagle po dniu, ale ostatni zwolna ustępuje nocnéj ciemności, to w życiu zwykłem nazywa się N. przeciąg czasu od końca zmierzchu do początku jutrzenki. Długość N. jest różną, zależnie od miejsca i od pory roku. Pod równikiem N. jest zawsze równa dniowi, w miejscach położonych między równikiem a biegunem tylko dwa razy do roku, 21 Marca i 23 Września. Najkrótsza i najdłuższa N. mają miejsce 21 Czerwca i 21 Grudnia. Różnica między długością dnia i N. jest tém większa, im bardziéj się zbliżamy ku biegunowi. Na kołach biegunowych jest dzień jeden bez N. i N. bez dnia, w strefach po za kołami biegunowemi słońce nie wchodzi przez całe dnie, tygodnie i miesiące, a na samych biegunach noce i dnie trwają po pół roku.

Noc św. Bartłomieja, albo *krwawe wesele*, tak nazywa się rzeź reformowanych czyli Hugonotów, dokonana w Paryżu w nocy św. Bartłomieja z d. 24 na 25 Sierp. 1572 r. Jakkolwiek po śmierci Franciszka II wdowa po nim, królowa Katarzyna de Medici, w imieniu małoletniego syna Karola IX wydała edykt tolerancyi dla reformowanych, mimo to wszakże wojna wybuchła między dwoma nieprzyjaznemi sobie stronnictwami i trwała lat 8; książę Franciszek de Guise został zamordowany, a Condé wzięty do niewoli w bitwie pod Jarnac 1569 i rozstrzelany. Wtedy na czele protestantów obok admirała de Coligny stanął młody książę Henryk de Béarn, późniejszy Henryk IV (ob.). Dopiéro po zobopólnem wyczerpaniu sił stanął pokój 8 Sierpnia 1570 w Saint-Germain-en-Laye, mocą którego reformowanym udzielono wolność wyznania; lecz pokój ten był tylko pozornym. Rząd bowiem, ściągnąwszy do Paryża najcelniejszych Hugonotów pod pozorem uroczystości weselnych Henryka z Małgorzatą, córką królowéj, po zamordowaniu Coligny'ego, nie tylko w Paryżu ale i na prowincyi sprawił w nocy 24 Sierpnia straszliwą rzeź pomiędzy Hugonotami, do których sam król strzelał z zamku swojego. Zginęło wtedy do 30,000 ludzi, a papież dowiedziawszy się o tém, uroczyście uczcił noc św. Bartłomieja procesyją do kościoła św. Ludwika, wielkiem *Te Deum* i nakazaniem jubileuszu.—Porów. Curthsa „*Bartholomäusnacht*“ (Lipsk 1814); Wachlera „*Die pariser Bluthohzeit*“ (Lipsk 1826; 2 ed., 1828); Audin „*Histoire de la St.-Barthélemy d'après les chroniques et le manuscrits du XVI siècle*“ (Par. 1829); Soldana „*Frankreich und die Bartholomäusnacht*“ w „*Histor. Taschenbuch*“ (z r. 1854).

Nocera, m. we włoskiéj prowincyi Umbryi, ma 1,200 m., kilka kościołów i klasztorów, tudzież znane od kilku wieków źródło wody mineralnéj.

Nocnice, podług wyobrażeń wieśniaczek litewskich mary, które w nocy śpiące niemowlęta duszą.

Nocnicowate, ob. *Nyctaginœ*.

Nocnicówki czyli *sówki*, ob. motyle.

Nodier (Karol Emanuel), znakomity pisarz francuski, urod. 1780 r. w Besançon, † 1834 w Paryżu. Nauki odbywał w mieście rodzinném i w Paryżu; następnie poświęcał się naukom przyrodzonym i literaturze. Romansami „*Stella, ou les proscrits*“ (Paryż 1802); „*Le peintre de Salzbourg*“ (Paryż 1803) i innemi tego rodzaju produkcyjami zbliża się do późniejszéj szkoły romantycznéj. Jako rojalista i nieprzyjaciel zawzięty Bonapartych, z powodu ody swą „*La Napoléone*“ (Par. 1802) musiał uciekać do Szwajcaryi. Doznawszy wielu przygód, wrócił do Francyi, a następnie udał się do Lajbach, gdzie został biblijotekarzem miejskim, a z polecenia Junota i Fouché'go redagował „*Télégraphe illyrien*“. W 1814 osiadł ostatecznie w Paryżu, był spółpracownikiem dzienników „*Journal de Débats*“ i „*Quotidien*“; 1824 mianowany był biblijotekarzem arsenału, a 1834 r. wybrany członkiem akademii. Liczba dzieł jego, wysoce cenionych, jest bardzo znaczna. Wymieniamy z nich: „*Dictionnaire des onomatopées de la langue française*“ (Paryż 1808; 2 ed., 1828); „*Examen critique des dictionnaires de la langue française*“ (2 t., Par. 1822 i częściéj); „*Éléments de linguistique*“ (Paryż 1834). Jego „*Oeuvres*“ (12 t., Paryż 1832) obejmują po większéj części prace beletrystyczne; celniejsze z nich są: „*Jean Sbogar*“ (2 t., Par. 1818); „*Thérèse Aubert*“ (1819); „*Le roi de Bohème et ses sept châteaux*“ (Par. 1830). W „*Souvenirs de jeunesse*“ (Paryż 1832); w „*Mémoires de Maxime Odin*“ (Par. 1832) i w „*Souvenirs, épisodes, portraits pour servir à l'histoire de la révolution*“ (2

t., Paryż 1831), dał wiele interesujących o sobie szczegółów. Uskutecznił także cały szereg krytycznych wydań klasyków francuskich z komentarzami.

Noe, właściwie *Noach*, podług podania hebrejskiego drugi patryjarcha rodu ludzkiego, syn Lamecha, został z powodu cnotliwego życia swego i pobożności, z żoną swą, trzema synami, Semem, Chamem i Jafetem, oraz ich żonami, od powszechnego ocalony potopu, schroniwszy się do wybudowanego z rozkazu Jehowy *korabiu* albo *arki*. Gdy po opadnięciu wód arka zatrzymała się na wierzchołku góry Ararat, N. złożył ofiarę dziękczynną, przyczém Jehowa na znak zgody zesłał tęczę i uporządkował zmiany pór roku. Z rozkazu Boga nadał on swym potomkom szereg przykazań, z których najważniejszy zakaz przelewania krwi i pożywania pokarmów ze krwią. Również on piérwszy miał zaszczepić winną latorośl. Paralelę do hebrejskiego podania o N. i potopie znajdujemy w mytach o Deukalionie (ob.), o chaldejskim Xisuthrosie i o indyjskim Prithu.

Noël, ob. Natalis (Aleksander).

Noël (Frańciszek Jakób), pisarz francuski, urod. 1751 r. w Saint-Germain-en-Laye, w początkach obrał sobie zawód duchowny i przy kolegijum Ludwika W. w Paryżu był nauczycielem nadzorującym, a późniéj profesorem. Podczas rewolucyi, gorący jéj zwolennik, redagował dziennik *La Chronique*. Następnie, jako urzędnik w ministerstwie spraw zagranicznych, jeździł w misyjach dyplomatycznych, a od 1802 aż do śmierci 1841 był inspektorem generalnym oświecenia publicznego. Główniejsze jego dzieła są: „*Dictionnaire Français-Latin*“ i „*Latin-Français*“; „*Gradus ad Parnassum*“; „*Abrégé de la grammaire française*“; „*Leçons de la littérature française*“ i w. in.

Noga, kończyna dolna dzieli, się na 3 odcinki: *udo*, *goleń* i *stopę* (ob. te wyrazy).

Nogaj, znakomity wódz Hordy Złotéj, potomek Dżengis Chana, w r. 1258 wraz z Telebugą pustoszył Litwę i Polskę, w r. 1262 wtargnął do Szyrwanu i pobił wojska Gulagu; w 6 lat potem wojując z Abak Chanem, następcą Gulagu, nad rz. Aksą utracił oko i cofnął się do Szyrwanu; 1275 r. pustoszył znowu Litwę; następnie niejednokrotnie mieszał się do spraw Bułgaryi i cesarstwa byzantyńskiego. W 1291 wyniósł na tron Hordy Złotéj chana Tochtogu, z którym w r. 1299 wszczął wojnę, a pobity u brzegów Bohu, ranny uciekł z pola bitwy i poległ ścigany od nieprzyjaciół.

Nogajce, *Nogajscy Tatarzy*, naród szczepu tiurkskiego, zamieszkały w północno-wsch. części gub. tauryckiéj, w stepach powiatu melitopolskiego, między rzeczkami Berdą, Końskiemi i Mlecznemi wodami, nad małym i wielkim Jankulem, Kalausem i Karamykiem, na prawym brzegu rzeki Kumy i lewym brzegu rz. Tereku aż do morza Kaspijskiego; w górach Kaukaskich z tamtéj strony Kubani, Małki i Tereku i po części po za Kaukazem, w Dagiestanie, Szyrwanie i innych miejscach, tudzież w Syberyi, w gub. tobolskiéj, nad brzegami rz. Irtysza (step Nogajski). Wszystkich N. liczy się około 475,000, z téj liczby w gub. tauryckiéj mieszka około 30,000 głów, w prowincyi kaukaskiéj przeszło 10,000 kibitek i dworów, a z tamtéj strony Kubani, Małki i Tereku około 25,000 głów. W gub. tauryckiéj N. prowadzą życie osiadłe, w kaukaskiéj zaś prowincyi i górach, po części mieszkają w domach, po części koczują. Imię ich spotyka się od XV w. i wtedy zajmowali nierównie rozleglejsze siedliska, począwszy od m. Azowskiego aż do jeziora Aralskiego. Następnie przesiedlili się na lewy brzeg Wołgi i zajęli krainy od dolnego Dniepru do Dunaju, będąc, choć często tylko z imienia, podległi chanom krymskim. Dzielili się tutaj na kilka hord, jakoto Budziacką (w Besarabii), Jedysańską, Dżembułucką, Jedyskulską i in. i często brali udział w walkach tatarsko-polskich. W skutek zdobycia Krymu przez Rossyjan znacznie osłabli. Przy końcu zeszłego wieku zaczęli przyjmować poddaństwo Rossyi i hordy ich jedna za drugą przesiedlały się z nad brzegów Dniestru i Dunaju do stepów nadazowskich w dzisiejszéj gubernii tauryckiéj. Ostatnie ich przesiedlenie z Budziaku nastąpiło w r. 1807.

Nogajsk, m. zaetatowe pow. berdjańskiego gub. tauryckiéj, w bliskości morza Azowskiego, około 3,500 ludności.

Nogal (*Megapodius*), rodzaj ptaków z rzędu grzebiących, mających dziób słaby, prosty, okolice oczu nagie, nogi silne, o skoku dwa razy od palca środkowego dłuższym, czteropalcowe, pazury długie, słabe, łukowate. Wszystkie znane gatunki mieszkają na wyspach morza Indyjskiego, są nadzwyczaj dzikie i ostrożne, biegają z niewymowną szybkością. Odznaczają się osobliwym sposobem składania jaj, których nie wysiadają, ale podobnie jak żołwie zagrzebują w piasku, a przykrywszy suchemi liśćmi, powierzają ich wylęg promieniom słońca. Jaja te są stosunkowo do wielkości ptaków nadzwyczaj duże, mocno pękate, krótkie i jednakowo w obu końcach zaokrąglone. Chciwie są przez krajowców na pokarm poszukiwane.

Nogat, wschodnia odnoga Wisły, płynie pod Malborgiem i uchodzi do zatoki Fryskiéj (Frischhaffu). Odnoga ta wraz z właściwém korytem Wisły i drugą odnogą Karpiówką, również uchodzącą do Frischhaffu, tworzy wyspę, która nosi nazwisko Żuław większych czyli Malborgskich.

Nogietek (*Calendula*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, mający kielichokrywę półkulistą, o listkach równych dwurzędowych, kwiatki żeńskie płodne, języczkowe, po brzegach, a środkowe płonne, rurkowe; należą tu zioła roczne o liściach naprzemianległych i kwiatach wielkich, żółtych. Najwięcéj znanym jest N. *ogrodowy* (*C. officinalis*), o liściach łopatkowatych, nieco mięsistych; w Eur. płd. rośnie dziko, u nas bardzo pospolity po ogródkach miejskich. Ziele i kwiaty mają w stanie świeżym właściwą woń nieprzyjemną, balsamiczno-żywiczną i smak gorzkawy, nieco słony. Zawierają właściwą, galaretowatą istotę—*kalendulinę* i kwas ablkowy, połączony z wapnem i potażem. Mają własności

ostro-toniczne; używają się w zatkaniach trzewiowych, a niegdyś były słynne w chorobach rakowatych. Kwiatów używa się do farbowania chustek na żółto, a niekiedy używają ich do fałszowania szafranu. Niektóre gatunki z ziemi Przylądkowéj hodują się jako ozdobne.

Noirville (Aleksander), ob. Przezdziecki Aleksander.

Nokturny, część nabożeństwa kościelnego porannego, zwanego Jutrznią, która składa się niekiedy z jednego, a pospoliciéj z 3 nokturnów.

Nokturny, Nokturno, utwory muzyczne, mające malować marzenia i wspomnienia, snujące się po głowie naszéj śród ciszy i mroku wieczornego. N. przy tempie powolnym odznaczać się powinien melodyjnością i melancholijnym charakterem. Piérwszy Field stworzył w tym rodzaju znakomitéj piękności utwory, które jednak gasną w obec arcydzieł Chopina.

Nola, starożytne miasto Kampanii, teraz we włoskiéj prowincyi Terra di Lavoro, ma 12,500 m. i jest rezydencyją biskupa. R. 313 prz. Chr. podczas wojny samnickiéj było zdobyte przez Rzymian, którym w czasie drugiéj wojny punickiéj wiernem pozostało. Tutaj † August r. 14 prz. Chr. W IV w. naszéj ery miały tu być odlane piérwsze dzwony kościelne.

Nöldeke (Teodor), znakomity oryjentalista niemiecki i badacz biblijny, ur. 1836 r. w Harburgu. Ukończywszy studyja teologiczne i filologiczne w Getyndze, uzupełniał je w Wiedniu, Lejdzie i Berlinie; 1861 r. został prywatdocentem w Getyndze, 1864 profesorem w Kiel a 1872 w Strasburgu. Stanowisko swe w świecie uczonym ugruntował pracami: „*Geschichte des Korans*“ (Getynga 1860) i „*Das Leben Mohammed's*“ (Hanow. 1863) Z innych dzieł jego wymieniamy: „*Ueber die Amalekiter*“ (Getynga 1864); „*Die alttestamentliche Literatur*“ (Lipsk 1868); „*Untersuchungen zur Kritik des Alten Testaments*“ (Kiel 1869); „*Die Inschrift des Königs Mechesa von Moab*“ (Kiel 1870); „*Beiträge zum Kentniss der Poesie der alten Araben*“ (Hanow. 1864) i „*Grammatik der nensyrischen Sprache*“ (Lipsk 1868).

Noli me tangere (nie dotykaj mnie), tak nazywają, z przyczyny wielkiéj drażliwości liści, rośliny należące do rodzaju Czułka (ob.).

Nolińsk, m. pow. gub. wiatskiéj, 2,600 m.—*Noliński powiat* ma na przestrzeni 5571,7 w. kw. przeszło 191,000 m.

Nollet (Jan Antoni), fizyk francuski, ur. 1700 w Pimpre, † 1770. Po przyjęciu święcenia na dyjakona oddał się naukom przyrodzonym, a szczególniéj fizyce. W r. 1739 został członkiem akademii nauk. Od 1735—60 miewał odczyty o fizyce i był nauczycielem tego przedmiotu w szkole artyleryi de la Fère, a następnie w Metz. Ogłosił lekcyje fizyki doświadczalnéj w 6 tomach i drukował wiele rozpraw w rozmaitych czasopismach.

Nöllner (Fryderyk), prawnik niemiecki, ur. 1806 w Darmstadzie, od 1859 radca sądu apelacyjnego i kasacyjnego w mieście rodzinném, pracował usilnie nad zapełnieniem różnicy istniejącéj pomiędzy teoryją a praktyką prawną i nad zreformowaniem prawodawstwa niemieckiego w duchu narodowym. W tym celu ogłosił znaczną liczbę dzieł, z których celniejsze są: „*Die deutschen Juristen und die deutsche volksthümliche Gesetzgebung*“ (2 wyd., Kassel 1855); „*Das monarchische Princip und die deutschen Staatsverfassungen*“ (Brunświck 1856); „*Criminal-psychologische Denkwürdigkeiten*“ (Stuttg. 1858); „*Die deutschen Einheitsbestrebungen*“ (Lipsk 1857); „*Preussen als Grossmacht*“ (Darmstadt 1859).

Nomadowie, ob. Koczujące narody.

Nomenklator (łac. *Nomenclator*), wymieniający nazwiska, tak starożytni Rzymiani nazywali sługę lub niewolnika, którego obowiązkiem było wymieniać swemu panu nazwiska osób zgromadzonych z powodu rozmaitych okoliczności.

Nomenklatura, spis nazwisk pewnéj kategoryi przedmiotów, albo téż zbiór zasad, na których polega sposób oznaczania nazw przedmiotów pewnéj nauki, jak np. N. *chemiczna*, *botaniczna* i t. d. W tym drugim razie wyraz ten zastąpić można polską nazwą *słownictwo*.

Nominalizm, nazwa teoryi filozoficznéj, w wiekach średnich powstałéj w skutek sporu co do rozumienia wstępu napisanego przez Porfiryjusza do logiki Arystotelesa. We wstępie tym była mowa o pojęciach ogólnych, jak: rodzaj, gatunek, istota rzeczy i jéj własności. Otoż jedni z komentatorów twierdzili, iż pojęcia te oznaczają odpowiednie realności (stąd realizm ob.), drudzy zaś uważali je za same wyrazy (*voces*, *nomina*, stąd nominalizm), mające byt tylko w naszéj myśli. „*Universalia post rem*“ było formułą N. Istnieją według niego rzeczywiście tylko jednostki, gatunki zaś i rodzaje są to tylko subjektywne pojęcia i podziały. Wprawdzie jeszcze Jan Skot walczył z dyjalektykami, wspierającymi się na Arystotelesie, Boetiuszu i św. Augustynie, o te same mniéj więcéj kwestyje, N. jednak dopiéro w drugiéj połowie XI w. wystąpił silnie przeciw realizmowi. Pomiędzy *Nominalistami* najznakomitszym był *Roscellinus* (ob.), który przeprowadzając konsekwentnie swe zasady, zastosował je i do dogmatów (Trójcy), przez co popadł w kolizyję z nauką kościoła. Następnie zajaśniał w tym kierunku *Abelard*, wyznający umiarkowany N. W XII w. wzniósł sztandar N. *W. Occam* (ob.). Z licznych opracowań historycznych najważniejszém jest Exnera „*Ueber N. und Realismus*“ (Praga 1842).

Nomokanon, kanon albo zbiór praw, zarówno cywilnych jak i kościelnych; pod nazwą tą rozumie się zwłaszcza księga prawa kanonicznego kościoła wschodniego, zebrana przez Focyjusza, patryjarchę carogrodzkiego, z ustaw cesarzów greckich, wydanych w rzeczach kościelnych, oraz z ustaw soborów i zdań Ojców Kościoła i rozdzielona na 14 części. Wydanie N. po łacinie wyszło w Paryżu staraniem Herveta (1561).

Nomos (greck.), prawo, porządek, u dawnych filozofów za bóstwo poczytywane, stawiane było obok Zeusa; obecnie znaczy w Grecyi tyle co *nomarchija*, t. j. prowincyja. *Nomodidakt*, uczony prawnik. *Nomokracyja*, *rząd nomokratyczny*, forma rządu, w

której prawo panuje, jak u dawnych Izraelitów. *Nomologija*, nauka prawodawcza; *Nomomachy*, burzyciele, gwałciciele praw; *Nomotezyja*, prawodawstwo, prawo; *Nomotetyka*, sztuka stanowienia praw; *Nomoteta*, prawodawca.

Nona, ostatnia z godzin mniejszych kanonicznych, odpowiadająca godzinie 3-éj popołudniowéj. Składa się z hymnu, 3 psalmów i modlitwy.

Nona, zowie się w muzyce 9-ty ton gamy, licząc w górę od tonu głównego; jest więc właściwie przeniesioną w wyższą sferę sekundą. N. jak i sekunda może być wielką i małą (t. j. o pół tonu zmniejszoną). Akkord nonowy zupełny jestto pięciogłos, tercyjami w górę od tonu zasadniczego wzięty.

Nonius, właściwie *Piotr Nunez*, matematyk portugalski, ur. 1492 r. w Alcalado-Sal, † 1577; był nauczycielem infanta Henryka, syna króla Emanuela, i profesorem matematyki w uniwersytecie w Koimbrze. Uchodzi za wynalazcę loksodromicznéj linii (ob.) i nonijusza (ob.). Jego „*Opera mathematica*“ wyszły w Bazylei 1592.

Nonijusz czyli *Vernier*, przyrząd służący do mierzenia ułamków podziałek pewnéj miary. Składa się on z linijki, posuwającéj się wzdłuż głównéj linii i mającéj także podziałkę na sobie. Jeżeli N. ma być przeznaczonym do oznaczania części dziesiątych podziałek głównéj linii, to podziałki jego otrzymują się, biorąc 9 części głównéj linii i dzieląc je na 10 równych części. Przedmiot dany do mierzenia umieszcza się obok linii głównéj, a linijkę małą przesuwa się tak, aby się stykała z końcem danego przedmiotu. Liczbę podziałów linii głównéj odczytujemy wprost, a następnie szukamy miejsca, na którém kreska linii głównéj i małéj najściśléj się ze sobą schodzą. Liczba odpowiednia małéj linijki wskazuje liczbę części dziesiątych, jaką dodać należy do odczytanéj liczby jedności. Jeżeli okrąg koła w jakim przyrządzie astronomicznym podzielony jest na półstopnie, a chcemy odczytywać minuty, t. j. trzydzieste części półstopni, to podziałka N. otrzymuje się, dzieląc długość takiego półstopnia na 29 części. Nazwa tego przyrządu pochodzi od Piotra Nonijusza (1492) i Piotra Verniera (1631), uważanych na jego wynalazców.

Nonkonformiści, (po ang. *Nonconformists*, tak w Anglii nazywają wszystkich ewangielików, nienależących do kościoła anglikańskiego. Za królowéj Elżbiety byli prześladowani i wydano przeciwko nim kilka praw, między innemi 1558 akt jednostajności (*act of uniformity*), mocą ktorego nałożone były ciężkie kary na wypełniających publicznie służbę bożą w inny sposób, niż jaki przepisany był w *Book of common prayer*. Nielepiéj się działo N. za Jakóba I i Karola I i dopiero za protektoryjatu otrzymali prawo odprawiania nabożeństwa. Restauracyja nowym aktem jednostajności z 1662 powróciła całą sprawę do dawnego. Za Karola II nieśmiała żadna sekta, nienależąca do kościoła anglikańskiego, odbywać schadzek religijnych. Ogłoszanie tolerancyi (*Declaration of indulgence*) za Jakóba II ulżyło chwilowo N., lecz dopiero za czasów Wilhelma i Maryi otrzymali większą swobodę. Obecnie N. posiadają zupełną swobodę polityczną i religijną.

Nonnotte (Klaudyjusz Frańciszek), pisarz francuski z zakonu jezuitów, ur. 1711 w Besançon, † 1793 tamże; jeden z najzawziętszych przeciwników Voltaire'a. Ważniejsze jego dzieła są: „*Dictionnaire philosophique de la religion*“ (2 t., 2 wyd., Paryż 1834; przekład polski ks. Tadeusza Brzozowskiego, 4 t., Wilno 1782); „*Lettres d'un ami à un ami sur les honnetetés littéraires*“ (1767); „*Les erreurs de M. Voltaire*“, wymierzone przeciwko dziełu Voltaire'a p. t. „*Essai sur l'esprit et les moeurs des nations*“ „*Les philosophes des trois premiers siècles de l'Eglise*“ (Paryż 1789); „*Principes de critique sur l'époque de l'établissement de la religion chrétienne dans les Gaules*“ (Avignon 1789) i in.

Nonnus, poeta grecki z Panopolis w Egipcie, żył podług jednych na początku, podług innych przy końcu V w. po Chr.; oprócz dzieła „*Metaphrasis evangelii Joannei*“ (wydanego przez Passowa w Lipsku 1834), napisał poemat w 48 księgach „*Dionysiaca*“, którego najlepsze edycyje dali Gräfe (2 t., Lipsk 1819—26) i Köchly (2 t., Lipsk 1859).—Porów. Uwarowa „*Sur les Dionysiaques de Nonnus*“ w „*Études de philologie et de critique*“ (Petersburg 1843).

Nony (*Nonae*), dzień 5-ty wszystkich miesięcy w kalendarzu rzymskim, prócz Marca, Maja, Lipca i Października, w których przypadały na dzień 7-my. N. należały u nich do dni feralnych (*Dies nefasti*).

Nonyl, ob. Pelargil.

Noot (Henryk Mikołaj van der), ur. 1735 w Brukselli, adwokat tamże; w r. 1788 stanął na czele powstańców belgijskich przeciwko wojskom cesarza Józefa II, ale duszą całéj sprawy był przebiegły van Eupen. Wciągu roku powstanie rozszerzyło po się całym kraju i N., wypędziwszy Austryjaków, zajął Bruksellę. Jednakże już 1790 r., z powodu niesnasek między przywódcami, musiał N. uciekać do Holandyi, skąd starał się podburzyć Belgijczyków przeciwko Austryi i Francyi, lecz na żądanie Francyi został uwięziony 1796 i dopiéro po jednorocznem zamknięciu na wolność wypuszczony, powrócił do Belgii; † 1827 w Stroombeek.

Nor, piérwiastek chemiczny wątpliwy, wskazany przez Svanberga 1845. Ma się on znajdować obok cyrkonu w hyjacyntach.

Norbert (św.), założyciel zakonu premonstratensów (ob.), pochodził z rodu hrabiów genewskich i ur. między 1080—85 w m-czku Xanten; kanonik tamże a następnie w Kolonii, odbywał pielgrzymki w Niemczech, Francyi i Niderlandach, jako kaznodzieja misyjonarz i r. 1121 założył w Prémontré pod Laon klasztor męski, z nader ostrą regułą. Mianowany 1126 arcybiskupem w Magdeburgu, pracował aż do śmierci, nastąpionéj 1134, nad rozszerzeniem swego zakonu. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 Czerwca.

Norbertanie, ob. Premonstratensi.

Norbertanki, zgromadzenie kanoniczek regularnych zakonu premonstratensów, założone około r. 1122 przez św. Norberta, zwane powszechnie N.,

pod regułą św. Augustyna, potwierdzone przez papieża Honoryjusza II r. 1126, a liczące za życia jeszcze swego założyciela przeszło 10,000 zakonnic. Z początku N. prowadziły życie nadzwyczaj surowe, ubranie ich składał jeden tylko habit z białéj, grubéj wełny, albo z owczych kożuszków i czarny welon. W Polsce zgromadzenie premonstratensek było jedném z najdawniejszych. Najznakomitszy ich klasztor był pod Krakowem na Zwierzyńcu, założony 1176 przez Jaksę z Miechowa. Inne ich klasztory były w Czerwińsku, w Pinczowie i w Imbramowicach.

Norblin de la Gourdaine (Jan Piotr), znakomity malarz, ur. 1745 w Burgundyi, kształcił się w Dreźnie pod kierunkiem Jana Casanowa. Sprowadzony do Polski przez księcia Adama Czartoryskiego, na nauczyciela rysunków do jego dzieci, od r. 1772 przebywał w Warszawie i założył tu szkołę malarską, z któréj wyszli celujący artyści: Płoński, Orłowski, Rustem i inni. Mianowany malarzem nadwornym króla Stanisława Augusta, zostawił wiele pięknych obrazów w jego galeryi i w innych prywatnych zbiorach. Najliczniejszy zbiór akwarel jego posiadają: hr. Iza Działyńska i rodzina książąt Czartoryskich. Obrazy jego przedstawiają już to obrady w izbie poselskiéj i zgiełkliwe sejmiki, już to sceny z życia ludowego i typy uliczne. N. celował także jako sztycharz. Jego akwaforty do dziś dnia są wysoce cenione i przez znawców poszukiwane. W r. 1804 opuścił Polskę i † 1830 w Paryżu; tam także wydał swe „*Costumes polonais*".

Nord, najwięcéj na północ Francyi wysunięty departament francuski, utworzony z części Niderlandów francuskich, obejmuje 103 mil kw. z ludnością 1,447,764. Dzieli się na 7 okręgów: Lille, Douaie, Cambrai, Valenciennes, Avesnes, Hazebrouck, Dunkierka; m. główne Lille.

Nordcap, Nordkap, ob. Północny Przylądek.

Nordalbingija, nazywała się po półn.-wsch. stronie Elby część ziemi zamieszkała przez Saksonów, zowiąca się także z tego powodu *Saxonia transalbina*. Za czasów Karola W. składała się ona z Holsztynu, Stormarna, Dytmarchii i należała do księstwa saskiego.

Nordenflycht (Jadwiga Karolina), ur. 1718, żona pastora Jakóba Fabriciusa, † 1763, znakomita poetka szwedzka, nazywana powszechnie Safoną szwedzką. Wybór jéj pism wyszedł r. 1770 w Stockholmie.

Nordenskjöld (Adolf Eryk), naturalista i podróżnik spółczesny, ur. 1832 w Helsingforsie; kształcił się tamże, w 1857 udał się do Sztokholmu, gdzie 1858 został profesorem i dyrektorem zbiorów mineralogicznych. W 1859 i 61 miał udział w podróży Torella do bieguna półn., a wyprawami z lat 1864 i 68 sam kierował; podczas téi ostatniéj dosięgnął do 81° 42′ szer. półn. i zwiedził Szpicberg pod względem geognostycznym i hist. natur. W 1870 zwiedził Grenlandyję, dla przygotowania się do następnéj wyprawy podbiegunowéj, którą kierował 1872; o podróży powyższéj do Grenlandyi napisał „*Redogörelse för en expedition till Grönland*" (Sztokh. 1871). Obecnie (Lipiec 1874) zajęty jest przygotowaniami do nowéj, wielkiéj wyprawy podbiegunowéj.

Nordhausen, m. pow. w pruskiéj regencyi erfurtskiéj, nad rz. Aue i Zorge, ma 21,270 m., 7 kościołów, wielkie gorzelnie, zakłady wyrobów chemicznych, fabryki cykoryi i t. p., a nadto prowadzi obszerny handel zbożowy. Do r. 1803 było miastem wolném cesarstwa.

Nordhauzeński kwas siarczany, ob. Siarka.

Nördlingen, m. w obwodzie szwabskim w Bawaryi, ma 7,200 m. i piękny kościół gotycki. Do r. 1803 było wolném miastem cesarstwa.

Norfolk, hrabstwo we wschodniéj Anglii, nad morzem Północném, obejmuje 97,40 mil kw. z ludnością około 450,000, posiada wiele na ogromną skalę urządzonych zakładów fabrycznych, mianowicie wyrobów jedwabnych i wełnianych; m. główne Norwich.

Norfolk, tytuł książęcy znakomitéj rodziny angielskiéj Howardów. Piérwsi hrabiowie *Norfolk* byli z rodu Bigad, po wygaśnięciu którego Edward I mianował (1295 r.) drugiego syna swego, Tomasza de Brotherton, hr. N. i wielkim marszałkiem Anglii. Prawnuk tego ostatniego z linii żeńskiej, Tomasz Mowbray, książę N. i hr. Nottingham, najstarszą swą córkę Małgorzatę wydał około 1420 r. za Roberta Howard. Protoplastą Howardów, będących prawdopodobnie pochodzenia anglo-saksońskiego, był William Howard, sędzia najwyższy (1297—1308).—Syn jego *John Howard* był szambelanem Edwarda II. Syn wzniankowanego wyżéj Roberta Howard i Małgorzaty księżny N., *Jan Howard*, znakomity wojownik już za czasów Henryka VI, był pod Edwardem IV naczelnym wodzem wszystkich wojsk angielskich lądowych i morskich, został 1470 parem i kierował politycznemi sprawami państwa; za przywiązanie swe do domu York, mianowany został 1483 przez Ryszarda III wielkim marszałkiem i księciem *Norfolk* i 22 Sierp. 1485 razem z tymże monarchą poległ w bitwie pod Bosworth.—Jego syn *Tomasz Howard*, *hr. Surrey* († 1524), odzyskał u Henryka VII utracony przez swą rodzinę tytuł książęcy, w nagrodę zasług, położonych w zawodzie wojskowym i dyplomatycznym.—Syn tego ostatniego *Tomasz Howard*, trzeci książę N., sławny wódz w wojnie przeciwko Francyi i Szkocyi, po upadku Wolseya zjednał sobie wprawdzie wielkie względy u Henryka VIII, ale podejrzany o zdradę, wtrącony został do więzienia razem z najstarszym swym synem hr. Surrey; syn zginął na rusztowaniu, a ojciec przy wstąpieniu na tron Maryi wolność swą odzyskał i † 1554.—Wnuk jego *Tomasz Howard*, czwarty książę N., ur. 1536, ubiegając się o rękę Maryi Stuart, starał się wyswobodzić ją i za to 2 Czerw. 1572 dał głowę pod topór katowski.—Prawnuk jego, *Tomasz Howard*, najstarszy syn Fryderyka Henryka, odzyskał r. 1664 tytuł książęcy dla swéj rodziny, która przecież jako katolicka w izbie wyższéj nie miała prawa zasiadać. Po wygaśnięciu głównéj linii 1777 w osobie *Edwarda Howarda*, dziewiątego księcia N., tytuł ten i godno-

ści przeszły na *Karola Howard*, wnuka Karola († 1786).— *Karol Howard*, syn poprzedniego (ur. 1746, † 1815 bezpotomnie), jedenasty książę N., w r. 1780 odstąpił wiary katolickiéj i w izbach należał do opozycyi. Tytuł i majątek jego odziedziczył *Bernard Edward Howard* (ur. 1765, † 1842), prawnuk Bernarda, piątego syna Henryka Fryderyka, po przeprowadzeniu bilu emancypacyjnego był piérwszym katolickim parem (1829).—Jedyny syn jego *Henryk Karol Howard*, trzynasty *książę* N., ur. 1791, gorliwy stronnik Whigów i kilkakrotnie członek ministeryjum, od 1855 wielki marszałek dworu, † 1856.—Jego syn najstarszy *Henryk Granville Howard*, czternasty *książę* N., poprzednio lord Fitzalon, następnie hr. *Arundel i Surrey*, ur. 1815, wbrew zasadom i przekonaniom ojca występował po stronie katolików, ale w r. 1852 usunął się zupełnie od życia publicznego i † 1860. Po nim nastąpił w godnościach syn jego *Henryk Fitzalon Howard*, piętnasty *ks.* N., ur. 1847, występuje od lat kilku jako agitator i wpływowy przywódca stronnictwa katolickiego w Anglii.

Norica, Noricum, ob. Noryk.

Noris (Henryk), kardynał, ur. 1631 w Weronie, jeden z najuczeńszych mężów XVII w., † 1704; wydał ważne dzieło p. t. „*Historia Pelagiana*“ (Florencyja 1673).

Norma (łac.), prawidło, wzór, stąd normalném nazywamy wszystko, co jest prawidłowém, wzorowém.

Normalna linija, linija prostopadła do stycznéj, do jakiejkolwiek linii krzywéj poprowadzonéj, w punkcie styczności. N. w okręgu jest promień.

Normanby (Konstanty Henryk Phipps, margrabia de), mąż stanu angielski, ur. 1797, syn hrabiego Mulgrave, od r. 1819 żarliwy stronnik whigów i członek kilku gabinetów whigowskich; jako lord namiestnik Irlandyi zjednał sobie r. 1835 sławę męża sprawiedliwego. W r. 1838 mianowany margrabią Normanby, był w latach 1846—52 posłem w Paryżu a 1853—58 we Florencyi. † 1863 w Londynie. Za dzieło swe „*A year of revolution*“ (2 t., Lond. 1848), opisujące wypadki we Francyi z lat 1848—1849, ściągnął na się surową krytykę Lud. Blanc.

Normandowie albo *Normannowie*, w ściślejszém znaczeniu mieszkańcy dawnéj prowincyi francuskiéj Normandyi, w ogólniejszém zaś nazwa ta służyła piérwotnie całéj germańskiego pochodzenia ludności Skandynawii, a zwłaszcza téż Norwegii. Oprócz tego Niemcy i Francuzi nazwą N. oznaczali zuchwałe rozbójnicze szajki morskie, które od IX do XI w. nawiedzały całą prawie Europę; Anglicy dawali im zwykle miano *Duńczyków* albo *ludzi wschodu*. Piérwszą pobudką do morskich wypraw tych *vikingów* (wojowników) skandynawskich było zapewne przeludnienie i nędza; późniéj wyganiały ich z ojczyzny zarówno awanturnicze życie wojenne, jako téż niezgody familijne i wojny domowe. W wyprawach swych N., będący jeszcze poganami, pustoszyli wszystko, co napotkali, nie szczędzili ani kościołów ani klasztorów, a chrześcijan tysiącami wlekli w niewolę. Monarchowie starali się od ich grabieży okupić pieniędzmi, ale podwyższali tém jeszcze ich chciwość. Ci to duńscy Normandowie pojawili się piérwszy raz r. 787 w Anglii, gdzie potém od r. 832 corocznie prawie łupieskie swe wyprawy powtarzali, a 866 stale się osiedlili. Rozpoczęty przez Svena († 1014) podbój Anglii dokonał syn jego Kanut W. W 1042 r. przeszła wprawdzie Anglija znowu pod rządy Anglo-Saksonów, ale już 1066 r. stała się łupem Wilhelma Zdobywcy, ks. Normandyi, i otrzymała dynastyję francusko-normandzką.—Porów. Thierry „*Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*“ (4 t., Paryż 1828 i częściéj); Worsaae „*Den danske erobring of England og Normandiet*“ (Kopenh. 1863); Freeman „*History of the Norman conquest of England*“ (Lond. 1867 sq.).—Duńskimi N. byli téż najezdcy i pustoszyciele wybrzeży państwa frankońskiego od Elby aż do ujść Garonny. Często, płynąc w górę rzek na swych czółnach lub téż pędząc na zrabowanych koniach, przedzierali się w głąb' Niemiec i Francyi (w okolice Mozeli i Burgundyi), najeżdżali Hiszpaniję i Włochy i rozlewali się po m. Śródziemném. Z tymi to duńskimi wojownikami łączyli się już niewątpliwie i norwegscy N. Własne, samodzielne swe wyprawy przedsiębrali oni na początku IX w., puszczając się na północ wysp angielskich, gdzie założyli kwitnące osady w Islandyi, następnie odkryli Grenlandyję i północno-wschodnią Amerykę (Winland) i zaopatrzyli je swemi kolonijami. Z Norwegii również wyszła ostatnia wyprawa na brzegi francuskie pod dowództwem Rollo albo Rolfa (Robert), który za Karola Prostaka otrzymał w lenno 912 r. zachod. część Neustryi, zwanéj od téj chwili Normandyją (ob.). Z Normandyi w w. XI wyruszyło wielu rycerzy do Włoch południowych, gdzie Robert Guiscard r. 1059 przez papieża na księcia Apulii i Kalabryi potwierdzony, został r. 1071 panem całych Włoch niższych, gdy tymczasem brat jego Roger w latach 1060—89 opanował Sycyliję. Oba te kraje zjednoczył Roger r. 1127, jednakże na wnuku jego Wilhelmie II dynastyja ta wygasła, poczém z domu Hohenstaufów Henryk VI utrzymał się przy swoich pretensyjach przeciwko Tankredowi i jego synowi Wilhelmowi.—Wschodnie wybrzeża morza Baltyckiego były również nawiedzane przez duńskich, a szczególniéj przez szwedzkich N. I tak w r. 862 Waregowie, jedni pod dowództwem Ruryka państwo nowogrodzkie, drudzy państwo kijowskie założyli. Tutaj jednakże oba te państwa połączył Oleg, następca Ruryka, i Kijów uczynił głównem siedliskiem szybko rozwijającego się państwa rusko-normandzkiego, z którego ciż sami N. od r. 865 ciężko dawali się we znaki państwa byzantyńskiemu i Konstantynopolowi, sięgając nawet aż do nadbrzeżnych krajów morza Kaspijskiego.—Porów. Deppinga „*Histoire des expéditions maritimes des Normands et de leur établissement en France*“ (2 wyd., Paryż 1843); Wheaton „*History of the Northmen from the earliest times to the conquest of England*“ (Lond. 1831); Worsaae „*Minder om de Donske og Normändene i England, Skotland og Ir-*

land“ (Kopenh. 1851; przekład niem. Meissnera, Lipsk 1852).

Normandyja (franc. *Normandie*), dawna prowincyja francuska z m. st. Rouen, obejmuje obecnie 5 departamentów: Niższéj Sekwany, Eure, Orne, Calvados i Manches, została r. 912 przez Karola (Głupiego) odstąpiona tytułem dziedzicznym wodzowi Normandów Rolfowi, albo Rollemu. Pośród następców tego Rolfa, odznaczył się głównie książę Wilhelm II, który od zdobycia Anglii otrzymał nazwę Wilhelma Zdobywcy. Syn Matyldy, córki Henryka I, Henryk II został r. 1154 panem Anglii i Normandyi. Jednakże król francuski Filip August w latach 1203—4 zdobył ten kraj, który przy Francyi pozostał. W piérwszych czasach posiadania Normandyi przez Francuzów, następcy tronu francuskiego, nazywali się *książętami Normandyi*; późniéj tytuł ten został zastąpiony tytułem innym, t. j. Delfina Francyi.

Normandzkie wyspy, zwane przez Anglików *Channel-Islands*, przez Francuzów *Iles Normandes*, grupa wysp angielskich, obejmujących 5,4 mil kw. z ludnością 90,600, położona w południowéj części kanału La Manche przy zachodnich brzegach dawnéj Normandyi, należy do hrabstwa Northampton i składa się z dwu głównych wysp: Jersey i Guernsey, z wysp Alderney, Sark, oraz kilku drobnych wysepek. Wyspy te posiadają własną, na wzór angielskiéj urządzoną, ustawę czyli konstytucyję, a oprócz tego używają wielu przywilejów. Na czele administracyi miejscowéj stoi gubernator, mianowany z ramienia rządu angielskiego.

Normannowie, ob. Normandowie.

Norny (staroskandynaw. *Nornir*), sąto parki mytologii północnéj, trzy cudnéj urody dziewice: Urd (Przeszłość), Verdhandi (Teraźniejszość) i Skuld (Przyszłość), siedzące przy źródle Urdar, pod cały świat ocieniającém drzewem Yggdrasil. Stąd panują samowładnie nad losami ludzi i bogów, stanowiąc według swego uznania o ich dalszém istnieniu.

Norona (*Don Gospar Maria de Nava Alvarez de Norona*, hrabia de), poeta hiszpański, ur. 1760 w Castellon-de-la-Plana, † 1816 w Madrycie. Początkowo służył w wojsku i doszedł stopnia generał-lejtnanta; następnie, poświęciwszy się zawodowi dyplomatycznemu, był posłem w Bernie i Petersburgu. W wojnie o niepodległość dowodził oddziałem wojska w Galicyi. Oprócz zbioru poezyj lirycznych „*Poesias*“ (2 t., Madr. 1799—1800) zostawił jeszcze poematy: filozoficzny „*La muerte*“; heroiczno-komiczny „*La Quicaida*“; epiczny „*La Ommiada*“ (2 t., Madr. 1816) i „*Poesias asiaticas*“ (Paryż 1833).

Norow (Abraham), pisarz rossyjski, ur. 1795, † około 1870; wstąpił 1810 do wojska, awansowany 1811 na porucznika, stracił nogę 1812 w pamiętnéj bitwie pod Borodinem, mimo to jednak pozostał w służbie wojskowéj aż do r. 1823. Przeszedłszy do służby administracyjnéj, odbywał liczne podróże i zajmował się literaturą. 1850 mianowany towarzyszem ministra oświecenia, został 1851 prezesem komisyi archeologicznéj, a 1856 ministrem oświecenia i urząd ten sprawował przez lat kilka, aż do wejścia swego do rady państwa. Oprócz wielu artykułów naukowych i utworów poetycznych, pomieszczanych w czasopismach, wydał oddzielnie opisy odbytych przez się podróży, jako to „*Puteszestwije po Sicilii*“ (2 t., Petersburg 1828); „*Puteszestwije ko swjatym miestam*“ (2 wyd., 2 t., Petersburg 1844); „*Puteszestwije w Egipet*“ (Petersburg 1856); „*Puteszestwije k 7 cerkwiam*“ (Petersburg 1847). Zbiorowe wydanie podróży po Palestynie i Egipcie wyszło p. t. „*Puteszestwija* i t. d.“ (2 wyd., 5 t., Petersburg 1853—54).

Norowiec (*Thylacinus*), rodzaj ssących, z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, obejmujący jedyny gatunek *T. cynocephalus*, odkryty przez Harrisa w południowych, górzystych okolicach ziemi Van-Diemen. Zwierz ten, dorównywający wilkowi średniéj wielkości i kształtem do niego podobny, ma krótsze od niego nogi, głowę szeroką trójkątną; ogon rozpłaszczony na końcu, nagi w pośrodku, a w końcu jakby pędzlem długich, twardych włosów opatrzony. Przebywa w jaskiniach, żywi się głównie kangurami, dziobakami i kolczakami.

Norris (Edwin), etnolog i filolog angielski, urodz. 1795 w Taunton, † 1872 w Londynie. W latach 1826—36 był urzędnikiem przy kompanii wschodnio-indyjskiéj, 1836 powołany na pomocnika sekretarza królewskiego towarzystwa azyjatyckiego, został 1856 pierwszym sekretarzem; od 1847 był nadto tłumaczem w ministeryjum spraw zagranicznych. Pomieszczał ważne prace w rozprawach towarzystwa azyjatyckiego (*Transactions*), z których zasługują na szczególną wzmiankę: „*On the Kapar-di-Giri Inscription*“; „*On the Assyrian and Babylonian weights*“; „*On the Scythic version of the Behistun inscription*“. Od 1853 redagował *Ethnografical Library*. Wydał nadto „*The ancient Cornish drama edited and translated*“ (Oksford 1859).

Norrköping, składowe i handlowe miasto nadmorskie w pow. Lynköping, w Szwecyi, nad rz. Motala, liczy 22,000 m., ma port, doki i warsztaty okrętowe. W pobliżu miasta leżą zwaliska sławnego niegdyś zamku Johannisborg, i źródło słynnéj wody mineralnéj Himmelstaland.

Norte (*Rio-del*), także *Rio-Bravo-del-Norte*, albo *Rio-Grande-del-Norte*, jedna z największych rzek północnéj Ameryki, bierze początek w północnym Meksyku, stanowi na znacznéj przestrzeni granicę pomiędzy Teksas i Meksykiem, a ubiegłszy 434 mil, wpada poniżéj Reynosa i Matamoras do zatoki Meksykańskiéj. Kotlina jéj obejmuje około 12,200 mil kw.

North (Fryderyk, lord), *hrabia Guilford*, angielski mąż stanu, ur. 1733. Po ukończeniu nauk w Oxfordzie podróżował po Europie lat 3, a następnie pełniąc rozmaite wyższe urzędy, został 1767 kanclerzem skarbu. Od 1770 przez lat 12 jako prezes gabinetu zarządzał państwem. Początkowe jego rządy były bardzo popularne. Złagodził los Irlandyi, poddał pod nadzór korony kompaniję wschod.-indyjską, zreformował ustawę Kanady i w kolonijach amerykańskich zniósł wszystkie cła oprócz herbacianego. Niepokonany upór celem utrzymania

tego ostatniego cła wywołał wojnę kolonij z metropoliją i ogłoszenie niepodległych Stanów Zjednoczonych. Pod naciskiem potężnéj opozycyi (obaj Pittowie, Fox, Burke) usunął się od rządów 19 Mar. 1782 i w Kwiet. 1783 r. utworzył w połączeniu z Foxem tak zwane ministerstwo talentów, ale jeszcze tegoż samego roku musiał ustąpić miejsca Pittowi, nie przestając jednak brać udziału w rozprawach parlamentarnych. W r. 1790 został po śmierci ojca parem, † 1792.—Porów. „*View of the history of Great Britain during the administration of Lord North*“ (Lond. 1782); „*Histoire de l'administration de Lord North*“ (2 t., Lond. 1794); „*Correspondence of George III with Lord North*“ (2 t, Lond. 1867).

Northampton, hrabstwo w środkowéj Anglii, obejmujące 47 mil kw. z ludnością około 230,000. Główne miasto Northampton nad rz. Nen, ma 33,000 m., prowadzi wielki handel końmi zbytkownemi i jest miejscem sławnych w Anglii wyścigów konnych; słynne wyroby szewckie.

Northumberland, najdaléj ku północy wysunięte hrabstwo angielskie, obejmujące 92 mil kw. z ludnością 344,000, było niegdyś jedném z królestw anglo-saksońskich. Miasto główne jest Newcastle.

Northumberland, hrabiowski i książęcy tytuł kilku sławnych rodzin angielskich, a mianowicie rodziny Percy, która, przybywszy do Anglii z Wilhelmem Zdobywcą, nabyła wielkie posiadłości w hrabstwach York i Lincoln.—*Henryk*, lord *Percy*, piérwszy r. 1377 mianowany hrabią N., był stronnikiem Henryka IV, lecz późniéj porzucił go, miał udział w spisku arcybiskupa Yorku przeciwko królowi, uciekł do Szkocyi i podczas wycieczki do Anglii poległ 29 Lut. 1408.—Jego wnuk i prawnuk, hrabiowie N., obaj noszący imię *Henryk*, znani ze swych czynów wojennych w sprawie domu Lancaster, polegli, piérwszy 23 Maja 1455 pod St.-Albans, drugi 29 Marca 1461 pod Towton.—*Henryk Percy*, szósty hrabia N., mąż Anny Boleyn, † 1537 bezdzietnie, a gdy brat jego *Tomasz Percy*, jako współuczestnik powstania katolików w r. 1536 na śmierć skazany został, tytuł i dobra familijne wraz z godnością księcia N. przeszły na rodzinę Dudleyów. Po straceniu Jana Dudleya 1527 r., *Tomasz Percy*, syn skazanego na śmierć Tomasza Percy, był przez królowę Maryję wyniesiony do godności hrabiego N., lecz i ten jako spiskowy katolicki został ścięty 22 Sierp. 1572.—Brat jego *Henryk Percy*, ósmy hrabia N., poległ z ręki niewiadomego mordercy 21 Czerw. 1585 w wieży Tower.—Syn tego ostatniego *Henryk Percy*, dziewiąty hrabia N., mniemany współuczestnik sprzysiężenia prochowego, † 1632.—Jego syn *Algernon Percy*, dziesiąty hrabia N., wielki admirał za Karola I, † 1668.—Gdy *Joscelin Percy*, jedenasty hrabia N., 21 Maja 1670 życie bezdzietnie zakończył, wygasł na nim tytuł hrabiów N., ale Karol II nadał tę godność 1674, a 1683 godność księcia N. swemu naturalnemu synowi *Jerzemu Fitzroy*, który także r. 1716 umarł bezdzietnie. R. 1749 Algernon Seymour, siódmy książę Somerset, otrzymał tytuł hr. N., a schodząc z tego świata 1750, bez potomków płci męskiéj, przekazał ten tytuł swemu zięciowi Sir *Hugh Smithson*, który przyjął także nazwisko rodzinne Percy i r. 1766 podniesiony do godności księcia, † 1786.—Jego najstarszy syn *Hugh Percy*, drugi książę N., generał podczas wojny amerykańskiéj, † 1817.—Gdy jego syn najstarszy *Hugh Percy* † 1847 bezdzietnie, przeto nastąpił brat jego *Algernon Percy*, jako czwarty książę N. Ten, ur. 1792, poświęcił się służbie marynarskiéj, 1852 za gabinetu Derby był piérwszym lordem admiralicyi, a 1862 został admirałem i † 1865 w Alnwick. Odznaczył się także jako podróżnik po Wschodzie i jako miłośnik starożytności. Jego krewny i spadkobierca *Jerzy Percy*, piąty książę N., † 1867 w Alnwick.—Dziedzicem tytułu książęcego jest najstarszy jego syn *Algernon Jerzy*, dotychczasowy *hrabia Percy*, ur. 1802.

Norton (Karolina Elżbieta Sara), autorka angielska, wnuczka poety Sheridana, ur. 1808. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wychowanie, napisała już w 17 r. życia „*Sorrows of Rosalie*“, wzruszające opowiadanie z życia wiejskiego. W 1827 r. poślubiła Jerzego Norton, ale 1836 rozwiodła się z nim po przeprowadzeniu skandalicznego procesu. N. zajmuje pomiędzy nowoczesnemi poetkami angielskiemi wybitne stanowisko i zjednała sobie nawet imię niewieściego Byrona, którego w istocie przypomina siłą namiętności i śmiałością myśli. Najcelniejsze z jéj utworów są: „*The undying one*“ (1831); „*The dream*“ (1840); „*The child of the Islands*“ (1845) i „*The Lady of la Garaye*“ (Lond. 1862).

Norwegija, po duńsku i norwegsku *Norge*, po szwedzku *Norrige*, królestwo tworzące zachodnią i północną część półwyspu Skandynawskiego, obejmuje 5,651 mil kw. i stanowi wielką masę wysokich gór, powyrzynanych przez liczne zatoki (fiordy), pełną jezior, rzek (z których największa jest Glommen) i pustyń skalistych. Przy téj przeważnie górzystéj naturze kraju, rolnictwo zaledwie zdoła wystarczyć potrzebom kraju, a głównym środkiem jego wyżywienia są: hodowla bydła, rybołówstwo i myśliwstwo, szczególniéj na zwierzęta dostarczające ciepłych i poszukiwanych futer. Górnictwo ma głównie na celu wydobywanie srebra, miedzi, żelaza i kobaltu. Przemysł rękodzielniczy małego tu jest znaczenia, z wyjątkiem budowy statków wodnych, okrętów, a także młynarstwa, garbarstwa i niektórych innych. Handel morski zatrudnia flotę liczącą 6,833 statków, obejmujących 465,831 łasztów z osadą 47,007 ludzi. Ludność, wynosząca 1,729,690 m., prócz małéj ilości Lapończyków (przeszło 25,000 głów) w Finmarchii, jest północno-germańskiego pochodzenia. Język piśmienny i towarzyski jest duński; od czasu jednak odłączenia się kraju od Danii objawiła się dążność do podźwignienia narodowego języka norwegskiego. Mieszkańcy wyznają religiję ewangelicką, która tu zachowała urządzenia biskupie. Pod względem wyższego ukształcenia, kraj oprócz uniwersytetu w Christianii, posiada 3 szkół wyższych. Wykształcenie ludu jest bardzo silnie popierane. Grunt górzysty nie pozwala tutaj na zakładanie licznych i ludnych miast; dla tego

też w całym kraju jest tylko 24 miast i 26 osad. Wewnątrz nigdzie prawie właściwych wiosek napotkać nie można, istnieją tylko pojedyncze kolonije i folwarki. Podług konstytucyi Eidsvoldskiéj, która łączy monarchiję z demokracyją, nie ma różnic ani przywilejów stanowych, królestwo jest dziedzicznem, a władza prawodawcza spoczywa w sejmie (Storthing), złożonym z przedstawicieli narodu. Norwegija jest państwem połączoném ze Szwecyją tylko przez unią osobistą, jest przeto niezależna, ma własne prawodawstwo, rząd i administracyję, własne finanse, flotę i wojsko. Na czele rządu stoi namiestnik; obok niego urzędują minister stanu i przynajmniéj siedmiu radców stanu, z których sześciu muszą być naczelnikami rozmaitych gałęzi zarządu. Minister i dwu radców stanu zostają ciągle przy boku królewskim. Pod sterem rady stanu zostaje 17 naczelników obwodowych (Amtmänner), którzy w rezydencyjach biskupich: Christiania, Christiansand, Bergen, Drontheim i Tromsöe zowią się naczelnikami obwodów biskupich (Stiftsamtmänner). Naczelnikom obwodowym podlega 46 wójtów. Finanse kraju znajdują się w bardzo pomyślnym stanie. Według budżetu z r. 1869, przychód roczny i rozchód wynosił 5,188,500 talarów species (talar species równa się 5 fr. 69 cent.), z których samo cło czyniło 3,046,700. Dług państwa wynosił w r. 1859 7,867,100 tal. Podług konstytucyi każdy zdolny do broni mieszkaniec obowiązany jest do obrony kraju. Armija składa się z 12,000 ludzi wojska linijowego, oprócz rezerw, landwery, gwardyi obywatelskiéj i landsturmu. Flota liczyła w 1872 r. 2 fregaty, 4 monitory, 3 korwety i wiele mniéjszych statków parowych o sile 2,580 koni i 160 działach, oprócz tego było kilkanaście statków żaglowych. Główną stacyją floty jest nowy port wojenny w Horten. Norwegija posiada order S. Olafa. Kolor narodowy jest pąsowy, otoczony błękitném o białych brzegach kołem. Stolicą jest m. Christiania.

Historyja. Starożytne dzieje Norwegii wiążą się ściśle z dziejami Skandynawii i są nawskroś mytyczne, ciemne. Dopiero z wprowadzeniem chrześcijaństwa za króla Olafa I (Trygvason) przy końcu X w. w jaśniejszém zaczynają się przedstawiać świetle. Trzy główne momenta zaznaczyć trzeba w téj epoce: 1) wyprawy morskie Normandów (ob.), przez które weszli mieszkańcy N. w stosunki z resztą Europy i załadnili prócz Islandyi Grenlandyję także; 2) daléj, jako reakcyję stąd wypławającą, wprowadzenie chrześcijaństwa, które wraz z pogaństwem zniszczyło także po części starą narodowość skandynawską; 3) nakoniec wytępienie w kraju dawnych naczelników plemion, rozpoczęte przez Haralda Pięknowłosego (Harfagr); walki stąd wynikłe nadały nietylko dziejom pierwotnym ale nawet i późniejszym charakter dzikości, przejawiający się jeszcze po wprowadzeniu chrześcijaństwa w walkach o tron. Olaf II albo Święty pracował daléj nad rozszerzeniem chrześcijaństwa i podciągnął pod swą władzę drobniejszych książąt. Kiedy r. 1028 wygnany przez Kanuta W. zginął r. 1030 pod Stiklestad, kraj przeszedł pod panowanie Danii, ale r. 1036 powrócił znowu pod władzę Magnusa I, syna Olafa II, którego ród wygasł w linii męskiéj r. 1319 na Hakonie VII. W skutek tego wybrany został królem syn jego siostry, Magnus VII. Po jego wnuku Olafie V w r. 1387 odziedziczyła koronę jego matka Małgorzata (ob.), królowa duńska, i odtąd N. była połączona z Danią aż do r. 1814. Pokojem zawartym w Kiel 14 Stycz. 1814 kraj został odstąpiony Szwecyi. Gdy atoli przedstawiciele narodu wybrali sobie królem Chrystyjana, księcia duńskiego, następca tronu szwedzkiego wtargnął z wojskiem do Norwegii, lecz wkrótce potém, bo 14 Sierp. 1814, przyszło do zawieszenia broni i układu, na mocy którego N., przyjmując konstytucyję, ułożoną przez Storthing 17 Maja 1814, ze Szwecyją została złączoną w dniu 20 Paźdz. 1814. Po zaprowadzeniu 4 List. 1814 potrzebnych modyfikacyj w téjże konstytucyi, naród trzyma się takowéj niewzruszenie, zapobiegając troskliwie wszelkim możliwym przekroczeniom ze strony szwedzkiéj władzy królewskiéj. Jakkolwiek 1864 r. obchodzono uroczyście uniję obu królestw, to jednakże spory, dotyczące unii ze Szwecyją, które 1859 dały pochop do groźnego konfliktu, jeszcze do 1870 r. nie były załatwione. – Porów. J. Krafta „*Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge*“ (6 częś., Chrystyjan. 1820—35; 2 ed., 1830—38); tegoż „*Topographisk Haandbog over Kongeriget Norge*“ (Chrystyjan. 1845—48); Bloma „*Das Königreich Norwegen statistisch beschrieben*“ (2 cz., Lipsk 1843); Thormod Thorlak „*Historia rerum Norvegicarum*“ (Kopenh. 1711); Schöninga „*Norges Riges Historie*“ (3 t., Sorö 1771—81), tylko do 995 r.; P. A. Muncha „*Det norske Folks Historie*“ (6 t., Chrystyjan. 1851—59), tylko do 1319 r. sięgająca; Fayea „*Geschichte von Norwegen*“ (Lipsk 1851).

Norwich, m. gł. ang. hrabstwa Norfolk, spławną rzeką Yare i koleją żelazną połączone z portem morskim Yarmouth, jest rezydencyją biskupa, posiada wiele wspaniałych budowli, między któremi starożytna katedra z XI w., ma 80,500 m., obfituje w wielkie fabryki wyrobów płóciennych i wełnianych.

Norwich, m. w półn.-amer. Stanie Connecticut nad rz. Thames, 16,700 m.

Norwid (Cypryjan Kamil), poeta spółczesny, kształcił się w Warszawie, gdzie pisywał rozbiory wychodzących dzieł i drobne poezyje, umieszczane w rozmaitych czasopismach; należał on do tego koła młodych literatów, którzy dążyli do zerwania wszelkich stosunków z tradycyjną przeszłością szlachecką. Późniéj udał się do Francyi i zamieszkał w Paryżu. Prace jego literackie są: „*Pieśni społeczne cztéry*“ (Poznań 1849); „*O sztuce dla Polaków*“ (Paryż 1858); „*Promethidon, rzecz o dwu dyjalogach z epilogami*“ (tamże 1851); „*Autodafe*“, komedyja i „*Szczęsna*“ powieść (Petersb. 1859); „*Zwolon monologija*“ (Paryż 1851); „*Wigilija*“, legenda; „*O Julijuszu Słowackim*“ (tamże 1860) i wiele innych. Poezyje jego, jakkolwiek znamionują talent wyższy, pełne są jednak dziwacznego mistycyzmu,

zagadkowych i ciemnych myśli.—Brat jego młodszy *Ludwik* **Norwid**, podobnież poeta, drukował prace swoje w rozmaitych czasopismach warszawskich.

Noryja (z arab.), machina hydrauliczna, służąca do przelewania wody z jednego zbiornika w drugi; składa się ona z łańcucha bez końca, owiniętego na bęben; wzdłuż łańcucha poprzyczepiane są wiadra. Gdy bęben wprawiony zostanie w ruch obrotowy, łańcuch zostaje też pociągany, wiadra z jednéj strony wypełniają się wodą i wznoszą do góry, z drugiéj obniżają i wypróżniają, gdyż ich otwory zwrócone są ku dołowi. Podobny przyrząd, pod nazwą elewatora, używany jest do przenoszenia mąki z dolnych piętr młyna na górne.

Norymberga, po niem. *Nürnberg*, m. gł. bawarskiego obwodu Średniéj Frankonii, nad rz. Pegnitz, kanałem Ludwika, i w samém ognisku wiążących się tutaj bawarskich kolei żelaznych położone, ma 81,700 m., po większéj części protest. wyznania, gimnazyjum i wiele innych zakładów naukowych. Miasto, w dawnym zbudowane stylu, posiada wiele pomników starożytnéj sztuki, jak np. zamek burgrafów, ratusz, kościoły śś. Jakóba, Idziego, katolicki P. Maryi i kaplicę ś. Maurycego. Pośród dzieł sztuki plastycznéj odznaczają się: fontanna, zwana gąsiorem (Gänsemännchen), spiżowy posąg Albrechta Dürera (przez Raucha), posąg Melanchtona i mnóstwo grobowców na cmentarzu ś. Jana. W dawnym klasztorze Kartuzów urządzono od r. 1853 muzeum germańskie; oprócz niego godne są wspomnienia: muzeum miejskie, biblijoteka miejska i galeryja obrazów. **N.** jest jedném z najbardziéj przemysłowych miast niemieckich, a w Bawaryi zajmuje piérwsze miejsce pomiędzy miastami fabrycznemi. Główną gałąź jéj rękodzielniczego przemysłu stanowią: wyroby z metalów, drzewa, rogu, daléj ołówki, cykoryja, rzeczy drobne bławatne, zabawki dziecinne, wszystko w ogóle to, co u nas zwane jest norymberszczyzną.

Historyja. Początki istnienia Norymbergi sięgają prawdopodobnie czasów cesarza Konrada II. W r. 1112 została miastem wolném cesarstwa niemieckiego. Dawne *burgrabstwo norymbergskie*, którego początki niepamiętnych sięgają czasów, przeszło w połowie XII w. w dziedzictwo domu Hohenzollernów. Burgraf Fryderyk VI sprzedał r. 1417 zamek z przyległościami na rzecz miasta.—Norymberga w ciągu istnienia swego widziała w swoich murach wiele ważnych sejmów, jak w latach: 1324, 1356, 1390, 1522—24. Tutaj także r. 1532 zawarty został piérwszy pokój religijny. W XIV w. **N.** była głównem targowiskiem handlu włoskiego z północnemi Niemcami i położeniem swojém świetném przewyższała wszystkie inne miasta niemieckie. Z upadkiem handlu włoskiego, upadł także handel **N.**, chociaż przemysł i bogactwo domowe trzymały się jeszcze dobrze aż do czasu 30-letniéj wojny, która miastu wiele bolesnych zadała ciosów. Na mocy aktu związku reńskiego, z całym należącym do niéj okręgiem, obejmującym 23 mil kw., **N.** przeszła r. 1806 w posiadanie Bawaryi.— Porówn. Mayera „*Nürnberg und seine Merkwürdigkeiten*“ (Norymb. 1852).

Nos, pułkownik przyłucki Kozaków, żyjący przy końcu XVII w. Za opór stawiony Mazepie przy przejściu na stronę Szwedów i Stanisł. Leszczyńskiego, został z jego rozkazu przykuty do armaty na wałach Baturynu, bezskutecznie obleganego przez Menszykowa 1708. Menszykow miał już odstąpić od dalszego oblegania, gdy **N.**, przy pomocy wiernych mu Kozaków, znalazł środek porozumienia się z nim, w skutek czego Menszykow, przypuściwszy nowy szturm, zdobył Baturyn 3 Listopada t. r.

Nos, jest to wyniosłość mająca postać piramidy trójkątnéj z wierzchołkiem ku górze zwróconym, zaczyna się u czoła między oczodołami, kończy się nad wargą dolną. Podstawa nosa przedstawia dwa otwory—*nozdrza*, prowadzące do jam nosowych. Boczne ściany po nad nozdrzami są nieco wypuklone i tworzą skrzydła **N.** Kształt i wielkość **N.** są rozmaite i na fizyjonomję bardzo ważny wpływ wywierają. *Jamy nosowe* są parzyste, przedzielone między sobą lemieszem, od przodu w części przez wyniosłość **N.** zamknięte, od tyłu otwierają się do gardzieli (*nozdrza tylne*). Ku górze sięgają prawie do podstawy czaszki, oddzielone od niéj zatokami klinowemi; po bokach jamy Highmora oddzielają je od policzków; od dołu tylko podniebienie stanowi ich granicę od jamy ustnéj. Na zewnętrznych ścianach jam nosowych znajdują się zagięte wyrostki kostne—*muszle nosowe*. Wnętrze jam wysłane jest błoną śluzową, która u góry zawiera zakończenie nerwów węchowych. Jamy nosowe stanowią początek przewodów oddechowych i organ powonienia. Skóra **N.** jest często siedliskiem akne (ob.). Najczęstszą chorobą jam nosowych jest katar, rzadziéj bywają polipy, raki, próchnienie kości i t. d.

Nosacizna, choroba powstająca pierwotnie u zwierząt z rodzaju konia; istotę jéj stanowią drobne nowotwory, ziarniaki, rozwijające się w rozmaitych organach; stąd niektórzy uważają **N.** za pokrewną chorobie syfilitycznéj lub gruźlicy. Guzy nosaciznowe rozwijają się przeważnie na błonie śluzowéj jamy nosowéj lub na skórze, stąd odróżniają dwie formy choroby—**N** i *tylczak* (*molleus humidus et farciminosus*); guziczki, zwłaszcza w nosie, wkrótce po utworzeniu się rozpadają, zostawiając wrzody, które się powiększają w głąb i wszerz. Towarzyszą temu objawy gorączkowe, znaczne osłabienie, które zawsze śmiercią się kończą. Wydzielina nosa i wrzodów, krew i inne wydzieliny choréj sztuki przez bezpośrednie dotknięcie są nadzwyczajnie zaraźliwe, stąd choroba występuje zwykle w postaci epizootycyj. Zaraza udzielić się może i innym rodzajom zwierząt, jak królikom, kozom, psom; wreszcie ludzie, zajmujący się końmi, także mogą uledzza razie. Choroba u człowieka w tych samych prawie przebiega objawach i tak samo fatalne daje rokowanie. Stąd ścisły nadzór nad **N.**, zabijanie sztuk chorych, oddzielanie podejrzanych, jest jedną z najważniejszych kwestyj policyi weterynaryjnéj i lekarskiéj.

Nosacz (Tymofiej), występuje w historyi Koza-

ków za czasów Bohdana Chmielnickiego; 1648 był generalnym obożnym, następnie miał udział w bitwie pod Piławcami, poczém wyprawił się jako doradca Tymofieja Chmielnickiego do Multan. Po śmierci Bohdana, kiedy syn jego Jerzy (Juryi) został hetmanem, N. wraz z Wyhowskim i Leśnickim został jego opiekunem i doradcą. Skłoniony potém przez Wyhowskiego, zamierzającego 1658 objąć hetmaństwo, następnego roku 1659 wraz z innymi jego stronnikami zaprzysiągł wierność królowi Janowi Kazimierzowi. Gdy atoli Jerzy Chmielnicki wystąpił ze swemi prawami pod opieką cara Aleksego, N. porzucił sprawę Wyhowskiego i przyłączył się stanowczo do młodego hetmana. Dalsze jego losy niewiadome.

Nosacz (*Nasalis*), rodzaj małp z rodziny kudłaczy, odznaczający się nosem bardzo przedłużonym i obecnością torebek przyżuchwowych. Jedyny jego gatunek, N. *larvatus*, żyje na wyspie Borneo i w Kochinchinie, jest długi na 3 stopy, dziki i nieugłaskany, z powodu kształtu i wielkości nosa przedstawia osobliwe wejrzenie.

Nosadyni (herb), tarcza na 2 części podzielona; po prawéj stronie w polu czerwoném orzeł biały w koronie, po lewéj w polu niebieskiém orzechowe drzewo, o które z dwu stron stoją lewy oparte przedniemi łapami; na wierzchołku żóraw na lewéj nodze, w prawéj podniesionéj trzyma kamień. Na hełmie takiż sam żóraw.

Noskowicz (Jan), biegły kanonista, probosz w Woniescu, w w. ks. poznańskiém, w piérwszéj połowie XVII w., autor kilku dzieł teologicznych, między któremi ważniejsze: „*Judex ecclesiasticus*“ (Poznań 1650) i „*Questio de invenienda vera in terris ecclesiae*“ (tamże 1663).

Noskowski (Jędrzéj), biskup płocki, ur. 1492 r. w ziemi zakroczymskiéj; obrawszy sobie stan duchowny, przebywał jako kapłan na dworze ostatnich książąt mazowieckich, Janusza i Stanisława. Następnie otrzymał kanoniję pułtuską, na któréj zebrał znaczne fundusze i wyjechał do Rzymu, skąd wróciwszy, został biskupem płockim r. 1546. Mimo obowiązków swych dla Bony, która mu biskupstwo wyrobiła, nie był wcale jéj stronnikiem, owszem sprzeciwiał się najsilniéj jéj wyjazdowi z Polski i na sejmie doradzał jéj zatrzymanie. Gorliwy pasterz, wystawił wiele kościołów w swojéj dyjecezyi, katedrę w Płocku odbudował i ozdobił a miasto Pułtusk murowanymi upiększył gmachami. Sprowadziwszy do tegoż miasta jezuitów, wystawił im kościół i kolegijum i piérwszą im w kraju szkołę oddał r. 1566. W Krakowie zbudował własnym kosztem bursę, zwaną *bursa philosophorum*, dla Mazurów przeznaczoną, † 1567 w Pułtusku.

Nosologia, toż samo co patologija.

Nosówki, zowią się w fonologii głoski, wymawiające się z podźwiękiem nosowym, zwłaszcza głoski *m* i *n*, które przed spółgłoską lub też na końcu wyrazu spływają się z poprzedzającą samogłoską. Od N. trzeba jednak rozróżnić gardłowe *n*, które się asymiluje do następującéj spółgłoski, nie wywiera jednak wpływu na poprzedzającą samogłoskę, np. gr. *ággelos*, łać. *angelus*, włoskie *anche*, fran. *encore* i t. d. N. w przeciwieństwie do tych dźwięków gardłowych objawiają dalszy proces fizyjologiczny, bowiem nietylko *n* lecz i *m* przed spółgłoską lub też na końcu wyrazu spływa z poprzedzającą samogłoską i tworzy N. Pod względem wymowy samogłoska nosowa od czystéj różni się tém, że przy wymówieniu N. przybiera inne położenie podniebienie miękkie, grające także ważną rolę przy wymawianiu samogłosek. Przy wymawianiu samogłosek czystych podniebienie miękkie dotyka się ścian jamy gardzielowéj, tak że cały strumień powietrza wychodzi przez otwór ust, przy wymawianiu zaś samogłosek nosowych, języczek pozostaje w naturalnym położeniu, tak że strumień powietrza wychodzący z płuc rozdziela się, część wychodzi przez otwór ust, część zaś przez kanał nosowy. Badanie N. trzeba zacząć od języka starosłowiańskiego, choć bowiem nie stanowią one wyłącznéj jego własności, występują jednak w nim w pełnéj sile i wyraźniéj jak w każdym innym. Oba alfabety, którym się posiłkuje język st.-słow., posiadają oddzielne znaki na wyrażenie N., mianowicie tak zwane *jusy*, *wielki*, odpowiadający polskiemu *ą*, i *mały*, odpowiadają *ę*. Że taka a nie inna była wymowa st. słow. jusów, najdobitniéj okazuje się z porównania wyrazów słowiańskich przeszłych do języka greckiego, rumuńskiego i madziarskiego, np. gr. *lóggos* (łągъ), *zómbros* (ząbrъ), *Sfentóplĕktos* (Swętoplъkъ) i in.; rum. *oglindă* (od ględati), *lindină* (lędina), *munkă* (męka) i t. d.; madz. *péntek* (pętъkъ), *bolond* (błądъ), *galomb* (goląbь), *szomszéd* (sąsiedъ) i w. in. Gramatyka porównawcza stwierdza rezultaty badań nad N.; wszędzie bowiem gdzie w językach pokrewnych, a zwłaszcza w sanskrycie, zarówno w odmianie jak i tworzeniu wyrazów, napotykamy zgłoski kończące się na *m* lub *n*, tam w st.-słow. prawidłowo znajduje się N. Z innych języków słowiańskich, oprócz niejakich śladów w języku słowiańskim i mowie Bułgarów Siedmiogrodzkich, nosowość w pełnéj sile kwitnie w języku polskim wraz z narzeczem kaszubskim oraz wymarłym narzeczu polubskim. Z innych języków posiadają N. niektóre narzecza górno niemieckie; daléj języki francuski i portugalski. W albańskim obok dwu N. języka st.-słowiań. znajduje się jeszcze nosowe *i*. W języku litewskim znajdują się wprawdzie na piśmie N., wyrażane znakami polskiemi *ą* i *ę*, lecz to tylko dla względów etymologicznych, dla okazania, że po *a* lub *e* wypadła spółgłoska nosowa *m* lub *n*. Czy sanskryt posiadał N. trudno twierdzić na pewno, w każdym razie odpowiada im tak zwana anuswasa. Nad zbadaniem znaczenia jusów staro-słowiańskich położył największe zasługi Wostokow (ob.). Co do nosówek w językach słowiańskich porównaj Miklosicha „*Vergleichende Lautlehre der slaw. Sprachen*“ (str. 50 i następ), oraz Kryńskiego „*O nosowych zwukach w słowiańskich jazykach*“ (Warszawa 1870).

Nosorożca zwrotnik, ob. Zwrotniki.

Nosorożec (*Rhinoceros*), rodzaj ssących z rzędu kopytnych nieparzystopalczystych (*Perrissodactyla*), lub też według innych podziałów z rzędu grubo-

skórnych, obejmujący zwierzęta ociężałe, z głową podługowato trójkątną, uzbrojoną jednym lub dwoma rogami na linii środkowéj pyska, utworzonemi z włókien rogowych, mocno spojonych i często rozstrzępionych w wierzchołku. Nogi 3 palcowe z obszernemi kopytami, oczy bardzo małe, uszy podługowate, od głowy znacznie krótsze, przy nasadzie lejkowate, warga górna dłuższa od dolnéj, skóra na całem ciele bardzo gruba, chropowata, w pewnych miejscach pofałdowana, bardzo rzadką szczecią porosła; ogon mierny, szczupły. Uzębienie rozmaite w różnych gatunkach. Są to zwierzęta dzikie i nieugłaskane, zamieszkujące miejsca wilgotne i cieniste, lubią się nurzać w błocie, a żywią się wyłącznie trawami i młodemi gałązkami. Odznaczają się nadzwyczajną siłą i odwagą; człowieka dobrowolnie nie napastują, lecz bronią się zapalczywie i są bardzo niebezpieczne. Przebywają zwykle samotnie w Indyjach Wschodnich, Afryce południowéj i środkowéj, oraz na wyspach sąsiednich. Jest ich 8—9 gatunków. Oprócz kilku gatunków żyjących, jak *R. sumatrensis*, *R. africanus*, *R. keitloa*, o 2 rogach, i *R. indicus*, *R. javanus* o 1 rogu, znanych jest kilka gat. zaginionych, jak *R. tichorhinus* o przegrodzie nosa kościstéj i skórze pokrytéj włosami, znaleziony dobrze zachowany w lodzie.

Nossairowie, ob. Ansaryjowie.

Nosselt (Fryderyk August), ur. 1781 w Halli, od 1819—44 profesor w Wrocławiu, † 1850 r.; znany jest w literaturze jako autor wielu dzieł szkolnych treści historycznéj, mytologicznéj, geograficznéj i t. p. dla wyższych szkół żeńskich.

Nossowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie kijowskiém. Podług lustracyi z r. 1622 obejmowało wsie: Nossów, Owrupice, Szołomki i Uhlenicę. Podług przywileju Jana Kazimiérza z r. 1653 posiadał je Stanisław Lanckoroński, w nagrodę swego męstwa i waleczności okazanéj w bitwie pod Beresteczkiem. Na sejmie z r. 1659 zamieniono je na dobra lenne i takowe wraz z dobrami Kisielówką Stany Rzpltéj nadały Hrehoremu Hulanickiemu, pułkownikowi, w nagrodę za okazane męstwo w wielu bitwach. W r. 1622 opłacano z niego kwarty złp. 61 gr. 24.

Nostalgija (z greck.), tęsknota za krajem rodzinnym, to jest melancholija pochodząca z chęci widzenia kraju ojczystego. Podlegają jéj szczególniéj osoby młode, a przedewszystkiem traña się ona na wsiach, na okrętach, w szkołach, szpitalach i t. d. Jedynem na tę chorobę lekarstwem jest wczesny powrót do ogniska rodzinnego.

Nostitz, staroszlachecki, ród łużycki, osiadły nadto w Szląsku, Czechach i Saksonii i podzielony na wiele gałęzi. Z członków jego odznaczyli się: *Jerzy Zygmunt von Nostitz*, ur. 1672, † 1761; polski i elektorsko-saski radca tajny i poseł w Anglii, wyniesiony 1711 r. do godności hrabiowskiéj.—Syn jego *Jerzy Ludwik hr. von Nostitz*, ur. 1709, † 1758, jako polski i saski generał lejtnant, w skutek ran otrzymanych w bitwie pod Leuthen.—*August Ludwik Ferdynand hr. von Nostitz*, ur. 1777 w Zessel pod Oleśnicą, † 1866; od 1802 w pruskiéj służbie wojskowéj odbył kampanije 1806—15, był generałem lejtnantnem, 1840 szefem 5 pułku huzarów, a 1847 w stopniu generała jazdy uwolniony od służby, był od 1850—60 posłem w Hanowerze.—Z innéj linii rodu tego, noszącéj nazwę *Nostitz und Jänkendorf*, odznaczyli się: *Gottlob Adolf Ernest*, jako poeta znany pod pseudonymem *Artura von Nordstern*, ur. 1765 w zamku See w górnych Łużycach; jako saski minister i rzeczywisty tajny radca położył ważne zasługi w administracyi swego kraju, mianowicie urządzeniem więzień, domów ubogich i sierot, oraz szpitali dla obłąkanych, jakotéż redakcyją ogłoszonego 1821 kodeksu karnego dla wojska; † 1836 r. w majętności swéj Oppach. Z pism jego ważniejsze: „*Valeria*“ (1803); „*Georg, ein Roman nach zwölf gegebenen Worten*“ (1816); „*Gemmen*“ (1818); „*Irene*“ (1818); „*Kreis sächs. Ahnfrauen*“ (1819); „*Sinnbilder der Christen*“ (1818) i „*Hinterlassene geistliche Gedichte*“ (wyd. przez Ammona, 1840).—Najstarszy syn jego *Edward Gottlob* v. *N. und Jänkendorf*, ur. 1791 w Budziszynie, od 1836—44 minister spraw wewnętrznych w Saksonii, zasłużył się pracami około zaprowadzenia w tym kraju ustawy konstytucyjnéj.

Nostoc, ob. Trzęsidło.

Nostradamus (Michał), właściwie *Michel Notre-Dame*, słynny astrolog, ur. 1503 r. w St.-Remy w Prowancyi, † 1566 w Salon. Pochodził z rodziny żydowskiéj, studyjował medycynę w Marsylii, następnie jako podróżujący lekarz zasłynął cudownemi kuracyjami i przepowiedniami, które samą swą niejasnością wzbudzały zajęcie. Katarzyna Medycejska ściągnęła go na dwór Karola IX i mianowała go swym lekarzem przybocznym. Jego przepowiednie „*Centuries*“ (Lyon 1555 i wielokrotnie później), zostały 1781 przez papieża zabronione, gdyż zapowiadał upadek papiestwa.

Nostrzyk (*Melilotus*), rodzaj roślin z rodziny motylkowych, mający kielich 5 zębny, pręciki dwuwiązkowe i strąki jajowate lub prawie kuliste 1—4 nasienne; są to zioła jedno-lub dwuroczne, właściwe strefie umiarkowanéj płn.; niektóre mają znaczenie jako rośliny lekarskie lub pastewne. *N. biały*, *koniczyna olbrzymia*, na Litwie zwany *barkun* (*M. alba*), roślina dwuroczna, o białych drobnych kwiatkach, zebranych w grona, rośnie wszędzie dziko w Eur. płn., niekiedy się téż uprawia, choć bydło niechętnie ją jada z powodu drzewiastéj łodygi i niesmacznych liści, chyba tylko młode; z włókna łodyg próbowano wyrabiać sznury, a nawet tkaniny, ale z lnem i konopiami nie może wytrzymać porównania. Z powodu szybkiego i łatwego wzrostu nadaje się do użyzniania gruntu. Rzadszym jest u nas *N. żółty* (*M. officinalis*), podobny do poprzed., o kwiatkach żółtych; ziele ma woń miodową, smak gorzkawo-kleisty, zawiéra olejek eteryczny, istotę wyciągową gorzką i kumarynę; wewnątrz rzadko się używa, lecz służy z woskiem i oliwą do wyrobu *plastru melilotowego*, używanego jako środek rozmiękczający w wielu nabrzmieniach; kwiaty zasuszone używają się dla odstraszania moli z futer i sukien, a gdzieniegdzie używają się na przyprawy

korzenne. Woda nad temi kwiatami dystylowana używa się do poprawy tabaki. N. *błękitny* (*M. coerulea*) o kwiatach białawo-błękitnych, w Europie płd., ma woń właściwą, silną, smak ostry; w Szwajcaryi stanowi ważną przyprawę do sera zielonego. Linneusz, a za nim wielu innych, opisali gatunek jeden N. pod nazwą N. *polskiego* (*M. polonica*), istnienie jego jednak jest wątpliwém.

Nota (Albert), najcelniejszy z nowszych komedyjopisarzów włoskich, ur. 1775 w Turynie, † 1847 tamże. Ukończywszy studyja prawne, był czas jakiś adwokatem i zajmował wyższe urzędy publiczne. W komedyjach jego żywioł komiczny słaby, intryga po większéj części bardzo prosta a wypadki brane z życia codziennego. Charakterystyka w nich za to przewyborna. Do najlepszych jego sztuk charakterystycznych należą: „*Kokietka*“ (1818) i „*Projekcista*“ (1819). Z komedyj, zalecających się intrygą, wymieniamy: „*Nowy bogacz*“ (1809); „*Pieniacze*“ (1811); „*Nieprzyjaciel małżeństwa*“ (1811); „*Jarmark*“ (1826); „*Zakochani*“ (1820) i t. d. Zbiorowe wyd. wszystkich utworów N. wyszło p. t. „*Comedie*“ (7 t., Flor. 1827—28; 4 t., Turyn 1837—42) i w „*Teatro comico*“ (8 t., Turyn 1842 i częściéj). Wiele z utworów jego przełożono na francuski, hiszpański, niemiecki i t. d.

Notable, po franc. *Notables*, zowią się we Francyi najznakomitsi z osobistego położenia mężowie, a w dawnéj Francyi od korony wyznaczone zgromadzenie, złożone z ludzi wysokiego znaczenia i wpływu, mające zastępować w razach potrzeby stany generalne (Etats généraux). Ostatnie i najważniejsze zgromadzenie Notablów było w r. 1787 zwołane celem udzielenia stosownych rad dworowi do zniesienia strasznego niedoboru w dochodach państwa. Trwało ono od 22 Lutego do 25 Maja, ale nie zgodziło się tak nieodpowiedniem widokom ministra skarbu Calonne, że musiano się uciec do nowego w r. 1789 zwołania stanów państwa.

Notaryjusz, obecnie toż samo co regent, jestto urzędnik publiczny, ustanowiony do przyjmowania aktów i kontraktów, którym strony powinny lub chcą nadać cechę autentyczności, jaka przywiązana jest do aktów publicznych, oraz do zapewniania ich daty, utrzymywania ich w swojem zachowaniu, niemniéj do wydawania z nich wyciągów głównych i wypisów. N. pełnią dożywotnio obowiązki w obrębie tych jurystykcyi sądowych, przy których są postawieni. Szczegółowe co do tego przepisy znajdzie czytelnik w organizacyi notaryjatu, pomieszczonéj w *Kod. cywilnym* Zawadzkiego, w tomie II na str. 859 i następnych, a zmienionéj przez Ustawę Hypoteczną z r. 1818 (ob. Zawadzkiego Kodeks T. II str. 419 i następ).

Noteć, po niem. *Netze*, rz. w w. ks. poznańskiém, bierze początek w powiecie inowrocławskim z jeziora Gopła, a przebiegłszy mil 45, wpada do Warty w prowincyi brandeburgskiéj. Jéj porzecze wynosi około 260 mil kw.

Nothomb (Jan Chrzciciel), belgijski mąż stanu, ur. 1805 w Messancy w Luksemburgskiém. Będąc adwokatem, występował w szeregach opozycyi, a r. 1830 miał czynny udział w rewolucyi swego kraju. Następnie sprawował obowiązki dyplomatyczne w Londynie, a późniéj jako członek kongresu brukselskiego występował w sprawie monarchii konstytuacyjnéj i był w izbie przywódcą stronnictwa umiarkowanych. Zajmując urząd sekretarza generalnego w ministeryjum spraw zagranicznych, utrzymał takowy przy wszystkich zmianach gabinetu. W r. 1837 został ministrem robót publicznych, a 1840 wysłany został jako poseł do Związku Niemieckiego. Mianowany 1841 ministrem spraw wewnętrznych, w r. 1843 sam utworzył gabinet koalicyjny, który się utrzymał aż do r. 1845. Od tego czasu był posłem belgijskim w Berlinie. Jako pisarz wydał znakomite dzieło: „*Essai historique et politique sur la révolution belge*“ (2 tomy, Bruksella 1833).—Brat jego *Alfons Nothomb*, ur. 1815, generalny prokurator sądu apelacyjnego w Brukselli, był od 30 Marca 1855 do 9 List. 1857 ministrem sprawiedliwości i popierał bardzo energicznie stronnictwo katolickie. W 1859 r. został członkiem izby drugiéj.

Notker, nazwisko pięciu uczonych mnichów klasztoru St.-Gallen w Szwajcaryi, dla podobieństwa imienia często przez późniejszych pisarzów mieszani jeden z drugim. N. *Balbulus* (Jąkała), ur. 830 w zamku Elg (kant. zurychski), † 912, kanonizowany 1610, był jednym z najuczeńszych ludzi swego czasu; zasłużył się zwłaszcza rozkrzewieniem śpiewu Gregoryjańskiego i ułożeniem wielu śpiewów kościelnych. Jego uczeń, N. *Physicus*, wsławił się jako muzyk, malarz, pisarz i lekarz.—Synowiec tego ostatniego, N. *Opat*, w czasie 4-letniego zarządu klasztorem założył w nim wzorową szkołę.—N. *Proboszcz*, jako biskup w Liège od 972—1008 znakomite zjednał sobie zasługi.—N. *Labeo*, zwany także *Teutonicus*, † 1022, odznaczył się wielką uczonością, doprowadził szkołę klasztorną w St. Gallen do wysokiego stopnia doskonałości i przekładał na język staroniemiecki klasyków greckich i rzymskich.

Nottingham, albo *Notts*, hrabstwo środkowéj Anglii, obejmujące 38 mil kw. z ludnością 295,000 i m. gł. N. nad rzeką Trent i kanałem Trunk. Miasto liczy 86,600 m., ma wielkie fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych, a także żelaznych i mosiężnych. W bliskości wielkie pokłady węgla kamiennego.

Novalis, poeta niemiecki, ob. Hardenberg.

Novara, m. główne prowincyi t. n. (118 mil kw. i 590,200 m.) we Włoszech, otoczone murami i bastyjonami, rezydencyja biskupa, posiada piękny kościół katedralny i 15,600 m. Stanowi ważne ognisko kilku krzyżujących się tutaj kolei żelaznych. Tu 23 Marca 1849 Austryjacy pod dowództwem feldmarszałka Radeckiego odnieśli stanowcze zwycięstwo nad armiją sardyńską.

Noverre (Jan Jerzy), twórca nowszego tańca francuskiego, ur. 1727 r. w Paryżu, † 1810 w St.-Germain en Laye. Przy piérwszém zaraz wystąpieniu w Fontainebleau 1740 r. zjednał sobie powszechne uznanie. Następnie zbierał wawrzyny nie tylko na

scenach paryskiéj i lyońskiéj, ale także w Londynie, Berlinie, Wiedniu, Medyjolanie, Neapolu i Lizbonie. W końcu otrzymał miejsce pierwszego baletmistrza w *Académie royale de musique*. Dziełem „*Lettres sur la danse et sur les ballets*“ (2 t., Lyon 1760) zyskał też sławę i w zawodzie pisarskim. Wszystkie jego dzieła wyszły w Petersburgu (3 t., 1803).

Novi, m. we włoskiéj prowincyi Alessandria, u stóp Apeninów, przy kolei żelaznéj do Genui wiodącéj, ma 9,500 m. Pamiętne jest zwycięską bitwą Rossyjan pod dowództwem Suworowa i Austryjaków przeciwko armii francuskiéj, dowodzonéj przez generała Jouberta.

Novicampianus, ob. Nowopolski.

Novoferensis, ob. Kórwin Wawrzyniec.

Novosolensis, ob. Nowosolski.

Nów', ob. Księżyc.

Nowa Aleksandryja, ob. Puławy.

Nowa Anglija, po ang. *New-England*, była pierwotnie nazwą kraju nad brzegami północno-wschodniéj Ameryki się rozciągającego. Jakób II zamienił kraj ten na prowincyję angielską, a stąd dzisiaj jeszcze sześć północno-amerykańskich Stanów Unii Amerykańskiéj: New-Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, Vermont, Maine noszą nazwę *New England States*. Porów. Talviego „*Die Colonisation von Neu England*“ (Lipsk 1847).

Nowa Brytanija, po angiels. *New Britain*, grupa wysp australskich, oddzielona cieśniną Dampiera od Nowéj Gwinei, obejmuje około 790 mil kw., bogata we wszystkie płody podzwrotnikowe, składa się z jednéj głównéj wyspy **N. Br.**, albo Birara, obejmującéj 500 mil kw., z wysp: *Nowéj Irlandyi*, mającéj przeszło 200 mil kw., *Nowego Hannoweru* i mnóstwa drobniejszych wysepek, po większéj części górzystych i wulkanicznych. Mieszkańcy na pół dzicy, do plemienia Papuasów należący, są zawziętymi nieprzyjaciołmi Europejczyków.

Nowa Fundlandyja, po ang. *New Foundland*, po franc. *Terre Neuve*, wielka wyspa położona w Ameryce Północnéj, ma 85 mil szerokości a 40 długości, rozległość jéj dochodzi 1,900 mil kw., a ludność dosięga 180,000 m. **N. F.** ma klimat zmienny, zimny, mglisty i niezbyt zdrowy. Główne jéj bogactwo stanowi wielka ilość zwierzyny, a także obfitość ryb przy brzegach, co jest nawet przyczyną, że wiele okrętów przybywa tu dla połowu wielorybów, sztokfiszów i innych zwierząt wodnych. Stolicą **N. F.** jest m. St. Johns. Odkryta w 1497 przez Cabota, **N. F.** już od 1583 zostaje w posiadaniu Anglików. Porów. Bonnycastle'a „*New Foundland in 1842*“ (Londyn 1842). Na płd. wschód téj wyspy znajduje się ława piaszczysta, znana powszechnie z odbywanych w jéj okolicach połowów na wieloryby.

Nowa Granada, albo Stany Zjednoczone kolumbijskie, rzeczpospolita federacyjna w północno-zachodnim krańcu Ameryki południowéj, graniczy od południa z Ecuadorem i Brazyliją, od wschodu z Wenezuelą, zaś z zachodu, z wyjątkiem niewielkiéj przestrzeni dotykającéj Ameryki środkowéj, oblana jest wodami oceanu Wielkiego, a z północny Atlantyckiego (morzem Karaibskiem). Powierzchnia jéj zajmuje 24,178 mil kw. i przerznięta jest Kordylijerami, które tu się dzielą na kilka części i tworzą wiele wyżyn krajów tarasowych i dolin. Z rzek najważniejsze są tu Magdalena, Cauca i Orinoko. Jezior znaczniejszych nie ma. Klimat po większéj części gorący, w górach umiarkowany, a nawet i ostry. Szczególniéj bogatem jest królestwo roślinne, które obfituje we wszelkie drzewo i rośliny strefy umiarkowanéj i podzwrotnikowéj. Ciała kopalne są w wielkiéj ilości, najważniejsze z nich są: złoto, platyna, srebro, miedź, węgle, bursztyn i t. d. Przemysł nierozwinięty, ogranicza się do wyrabiania pewnego gatunku mat, kapeluszy, cukru, cygar i narzędzi rolniczych. Handel pomimo korzystnego położenia kraju nad brzegami dwu oceanów bardzo nieznaczny, przedstawiał w 1872 r. wywóz na 8,253,806 dolerów, przywóz na 8,427,175 dol., miał na posługi drogi żelazne na długości 105 kilometrów, drogi zwyczajne, oraz nieliczną flotę handlową. Mieszkańców było w 1870 roku 2,894,992, w téj liczbie 1,600,000 białych i około 125,000 Indyjan, reszta metysów. Religija katolicka przeważająca, inne wyznania mają nieograniczoną wolność. Pod względem politycznym **N. G.** tworzy związek 9 państw albo stanów, a mianowicie: Antioquia (365,974 m., stolica Medellin), Bolivar (239,349 m., stolica Kartagina), Boyaca (482,874 m., stolica Tunia), Cauca (435,078 m. stolica Popayan), Cundinamarca (409,602 m., stolica Bogota), Magdelana (85,255 m., stolica Santa Marta), Panama (220,542 m. stolica Panama), Santander (425,427 m. stolica Socorro), Tolima (230,891 m., stolica Gnamo).— Konstytucyja dzisiejsza, utworzona w 1863 r., powierza władzę wykonawczą prezydentowi, wybieranemu na 2 lata przez ludność wszystkich stanów i rządzącemu przy pomocy 4 ministrów (secretarios). Władza prawodawcza jest w ręku izby deputowanych (61 członków) i senatu (27 członków). Finanse dosyć pomyślne; dochody przeważały nad wydatkami w 1870 r. o 600,000 pesos. Dług publiczny w 1872 r. wynosił 53,085,644 pesos (1 pesos 5 frankom).— Por. Wappaeus „*Geographie und Statistik von Mittel und Südamerika*“ (Lipsk 1863—1870).

Nowa Gwinea, największa wyspa w Australii po Nowéj Holandyi, oblana wodami oceanów Indyjskiego i Wielkiego, oddzielona od Nowéj Holandyi cieśniną Torresa, ma 240 mil długości i 80 szerokości, a blisko 12,000 mil kw. powierzchni. Na północy i zachodzie jest bardzo górzysta, a w części i wulkaniczna, dobrze nawodniona, ma klimat zwrotnikowy, na górach przyjemny, w nizinach nadzwyczaj gorący. Należy ona do najbogatszych, jako téż i do najmniéj znanych okolic na ziemi. Mieszkańcy są tu dość liczni i należą do plemienia Papuasów, Malajczyków i Alfurów, wszystkich prawie Europejczykom nieprzyjaznych. Wewnątrz wyspy mieszkają Harafurowie, trudniący się rolnictwem, a do części jéj północno-wschodniéj roszczą pretensyje sułtani wysp Moluckich. **N. G.** piérwsi w 1511 r. znaleźli Portugalczycy, w 1526 Hiszpanie, odtąd

wielu żeglarzy przybijało do wyspy, a nawet Holendrzy założyli tu w 1828 r. osadę, którą jednakowoż opuścili w 1836 r.—Porów. Foresta *„A voyage to New Guinea“* (Lond. 1779).

Nowa Holandyja, ob. Australija.

Nowa Irlandyja, ob. Nowa Brytanija.

Nowa Kaledonija, wyspa na oceanie Spokojnym, leży na wschód Nowéj Holandyi, ma 54 mil długości, a 7 szerokości. Ogólna jéj rozległość wynosi 415 mil kw., a ludność dochodzi do 30,000 m., po większéj części australskich murzynów, dzikich, szpetnych i ludożerców. Wyspa ta odkryta 1774 r. przez Cook'a, została 24 Sierpnia 1853 r. zaiętą w posiadanie Francyi i obróconą na miejsce deportacyi przestępców. Tu w 1871 r. wysłano wielu wziętych do niewoli komunistów.

Nowa Ładoga, ob. Ładoga.

Nowa Marchija (po niem. *Neumark*), część Brandeburgii na prawym brzegu Odry, należąca obecnie w większéj części do regencyi frankfurckiéj, ma 206 mil kw. i blisko 340,000 m.

Nowa południowa Walija (po ang. *New South Wales*), największa z angielskich kolonij w Australii, leży w południowo wschodniéj części Nowéj Holandyi i ma 14,500 mil kw. przestrzeni. Pobrzeża jéj płaskie, mają wiele zatok nie zbyt głęboko w ląd wchodzących. Wnętrze kraju przerzynają góry Błękitne (dochodzące 7,000 stóp wysokości), Alpy Australskie i inne. Z rzek najważniejszą jest Murray z wielu dopływami. Klimat nader rozmaity, w ogóle jednak zdrowy, zima rozpoczyna się w Marcu i trwa aż do Sierpnia. Ludność, wynosząca w 1851 r. 187,423 m., w 16 lat późniéj doszła do cyfry 438,900 m. Składa się ona w części z deportowanych tu przestępów i ich potomków, w części zaś z wolnych osadników i przybyszów, po większéj części angielskiego pochodzenia. Mieszkańcy utrzymują się z rolnictwa i z chowu bydła, które tu, mając na rozległych stepach podostatkiem paszy, szybko się mnoży i jest źródłem ogromnego dochodu. Liczny odłam ludności stanowią poszukiwacze złota, którego bogate pokłady tu się znajdują. Podzieloną jest N. P. W. na 46 hrabstw, a za stolicę ma miasto Sidney. Ob. także art. Australija (ląd stały).—*Historyja.* Odkrycie wschodnich brzegów Australii przypisują Tasmanowi, bliższe ich zbadanie Cookowi, który pięknym opisem tych stron zachęcił Anglików do utworzenia tu kolonii. W 1787 wysłano więc tu 756 deportowanych obojéj płci, pod strażą 212 żołnierzy i dowództwem kapitana Philippsa, który założył tu miasto Sidney. Tak powstała piérwsza kolonija, złożona ze skazanych zbrodniarzy. W 1795 przybyli wolni osadnicy, a odtąd z rozmnożeniem się tychże i przybywaniem nowych przybyszów kolonija wzrastała w ludność i bogactwo. W 1839 ustała deportacyja, a liczba przybyszów tu się osiedlających ciągle wzrastała. Nakoniec odkrycie min złotych w 1851 bogactwo kolonii i wzrost jéj szybki jeszcze bardziéj przyspieszyło.—Porów. Baima *„History of New South Wales“* (Londyn 1845); Sidneya *„The colony of New South Wales“* (Londyn 1852).

Nowa Słupia, ob. Słupia.

Nowa Syberyja (Nowaja Sybir'), wielka niezaludniona wyspa na morzu Lodowatém, między ujściami Leny i Kołymy, odkryta 1809 przez Gedenströma i Pszenicyna, a dokładniéj zbadana 1811 przez Anjou, na któréj prócz białych niedźwiedzi, zwierzyny odpowiedniéj klimatowi i wykopalisk przedpotopowych zwierząt, żadnego innego śladu organicznego życia znaleść nie można. Na południowym brzegu wyspy zasługują na uwagę tak zwane *góry drzewne*, to jest góry naniesionego przez morze drzewa, dochodzące w niektórych miejscach do 20 sążni wysokości.

Nowa Szkocyja, po ang. *New Scotland*, albo *Nova Scotia*, osada w Ameryce północnéj, obejmująca 878 mil kw. z ludnością około 382,000 m., po większéj części angielskiego pochodzenia. Składa się z półwyspu leżącego nad oceanem Atlantyckim i z wyspy Cape-Breton. Na jéj brzegu jest kilka dobrych portów, a wewnątrz stanowi kraj wysoko wzgórzysty, gęstemi okryty lasami. Płody są tutaj takież same jak w całéj północno-wschodniéj Ameryce. Panujące wyznanie jest anglikańskie. Pośród wyższych zakładów naukowych stoi na czele Kings-College w Windsor. Hodowla bydła, rolnictwo, rybołówstwo i myśliwstwo stanowią główne środki utrzymania ludności. Ustawa państwa jest podobną do ustawy w Kanadzie obowiązującéj. Miasto główne jest Halifax. Odkrytą została najprzód w 1497 r. przez Sebastyana Caboto, potém zaniedbaną i powtórnie odnalezioną w 1524 r. W 1604 zajęta przez Francuzów, została im w 1613 odebrana przez Anglików i napowrót odstąpiona Francuzom w 1632 r. W 1654 jeszcze raz odebrali ją Anglicy i powrócili w 1687 Francyi, która zmuszoną była im ostatecznie oddać koloniję w 1713 r. pokojem w Utrechcie.

Nowa Uszyca, m. pow. gub. podolskiéj, odległe o 65 w. od Kamieńca Podolskiego, około 4,000 m.—*Nowo-Uszycki powiat*, ma na przestrzeni 2,481½ w. kw. (w téj liczbie 159,628 dziesiatyn ziemi ornéj, 3,396 łąk, 42,997 lasów) około 156,000 m.; powierzchnia wzgórkowata, grunt przeważnie czarnoziem.

Nowa Walija, kraina w angielskiéj Ameryce północnéj, obejmująca około 30,000 mil kw., ciągnie się wzdłuż zatoki Hudsońskiej od południo-wschodu ku południo-zachodowi i dzieli się na *Nowo-Południową Waliję* i *Nowo-Północną Waliję*. Zamieszkała jest przez niezależne plemiona indyjskie i tylko w południowéj części kraju posiada niewielką liczą osad handlowych.

Nowa Zelandyja (po ang. *New Zealand*), najważniejsza grupa wysp na oceanie Wielkim, w odległości 245 mil na południo-zachód od stałego lądu Australii położona, składa się z wielkich dwu wysp, przedzielonych cieśniną Cooka, oraz mniejszéj wyspy Stewart, na południe od głównych wysp leżącéj. Powierzchnia ogólna N. Z. przenosi 5,000 mil kw. Wszystkie wyspy są górzyste, a niektóre góry są nawet wiecznym pokryte śniegiem. Do najważniejszych na wyspię północnéj gór należą: Egmont

(7,800 stóp), Ruapahu (8,600 stóp) i wulkan Tongariru (6,100 stóp); najwyższym szczytem na wyspie południowéj jest wyżyna alpejska z górą Cook (12,400 stóp). Klimat N. Z. środkuje między gorącym i umiarkowanym, co przy obfitości deszczu sprowadza bujną roślinność. Najważniejszą z roślin tutejszych jest len nowozelandzki, a także palma kapuściana, piękne sosny i t. d. Fauna bardzo uboga; przy odkryciu wysp znaleziono z czworonożnych tylko pewien rodzaj psa nieszczekającego, oraz gatunek małych szczurów, za to zwierząt morskich i ptaków była ogromna ilość. Później dopiero sprowadzono europejskie domowe zwierzęta, które są tu wybornie zaaklimatyzowały i dziś nawet stanowią znaczną gałęź przemysłu. Pierwotni mieszkańcy Maori należą do szczepu malajskiego, są silni i wytrwali, zdolni i przedsiębierczy, namiętni i okrutni; do niedawnych czasów byli jeszcze ludożercami, obecnie przyjęli pewną kulturę i nawrócili się do chrześcijaństwa (protestanci), mimo to stopniowo lecz ciągle liczba ich się zmniejsza i dziś 35,000 głów nie dochodzi. N. Z. należy do Anglików, którzy tu w 1840 założyli kolonię, znajdującą się dziś w stanie kwitnącym. Mieszkańcy są przeważnie pochodzenia angielskiego, a liczba ich dochodzi do 260,000, z której to liczby przeszło 220,000 przypada na osadników. Stolicą kolonii jest m. Auckland. N. Z. odkrytą została w 1642 r. przez żeglarza holenderskiego Tasmana, zwiedzoną w 1769 przez Cooka; od téj chwili Anglicy robili wiele usiłowań dla opanowania wyspy, ale napróżno. Dopiéro wpływ misyjonarzy zadanie to ułatwił i w 1839 towarzystwo kolonizacyjne założyło tu osadę; w 1840 rząd angielski założył drugą osadę i odtąd N. Z. stale należy do Anglii.—Porów. V. Wainsona „*New Zealand und its colonisation*“ (Londyn 1859); Thomsona „*The Story of New Zealand*“ (Londyn 1859); Hochstettera „*Neu Seeland*“ (1863) i „*Geologie von Neu Seeland*“ (1863).

Nowa Ziemia (po rossyjsku *Nowaja Zemlja*), największa ze znanych wysp m. Lodowatego Północnego, należy do gub. archangielskiéj i podług źródeł urzędowych obejmuje 2101,8 m. kw. przestrzeni. Liczba ta jednak nie jest zbyt pewną, z powodu niedokładnego zbadania pokrytych wiecznym lodem brzegów północn. i wschodnich. Przed niedawnym dopiéro czasem odkryto, że N. Z. składa się z 2 wielkich i kilku pomniejszych wysp. Kanał zwany *Matoczkinym szarem*, dzieli N. Z. na 2 główne części: północno-wschodnią i południowo-zachodnią, z których ostatnia dokładniéj jest znaną pod imieniem *Ziemi Kusowéj*. Miejscowość przy brzegach górzysta, w środku przedstawia obszerne równiny, pokryte lodem i nagiemi kamieniami. Najwyższe góry dochodzą 3—4 tysięcy stóp wysokości. Rosną tu zaledwie mech, trawa i niskie krzewiny, natomiast obfituje wyspa w zwierzynę (reny, niedźwiedzie północne, lisy, wydry, foki i t. d., a w porze letniéj i wiele ptaków, jak łabędzie, gęsi, kaczki, mewy i t. d.). N. Z. nie jest zamieszkałą; w porze letniéj bywa nawiedzaną przez strzelców i rybaków z gub. archangielskiéj. W nowszych czasach N. Z. została lepiéj poznaną, zwłaszcza w skutek czterech wypraw wiceadmirała Lütke (ob.) w latach 1821—24 (opis 2 t., Petersb. 1828), tudzież kapitana Ziwolki († tutaj 1838) i akademika Bära, który odbył 2 podróże w latach 1837 i 1840.

Nowacki (Jan), żyjący w drugiéj połowie XVI w. w Krakowie, przełożył z greckiego na łaciński język niektóre dzieła św. Grzegorza Nazyjanzeńskiego p. t. „*Sententiae et regulae vitae ex Gregorii Nazianzenii scriptis collectae*“ (Kraków 1578).

Nowacki (Stanisław), były wojskowy za księstwa warszawskiego, dostawszy się do niewoli, bawił 3 lata na Kaukazie, skąd wróciwszy, wydał: „*Podróże do Georgii odbyte w r. 1813, 14 i 15*“ (Poznań 1823).

Nowacki (Józef), obywatel w. ks. poznańskiego, wydał: „*Zbiór najważniejszych dokumentów dotyczących się w. ks. poznańskiego*“ (Wolsztyn 1849).

Nowacyjan, prezbyter rzymski, wybrany około 250 r. na antypapieża Kornelijusza, starał się wznowić surową karność kościelną i twierdził, że nie należy udzielać absolucyi tym, ktorzy dopuścili się grzechu śmiertelnego po przyjęciu chrztu, a zwłaszcza tak zwanym *lapsi*, którzy w czasie prześladowania zachwiali się w wierze, a potém nawrócili się i pokutowali. Twierdził daléj, że sakramenta udzielane przez niegodnych kapłanów są nieważne; chrzcił powtórnie zwolenników Kornelijusza, zabraniał wchodzić w ponowne związki małżeńskie. Głoszona przezeń nauka znajduje się w bliskiém pokrewieństwie z nauką poprzednich Montanistów (ob.), oraz późniejszych Donatystów (ob.). Potępiony został przez sobór kartagiński roku 252 i przez dwa sobory rzymskie r. 253. Zostawił wiele listów i pism teologicznych, wydanych przez Jana Jastesson (Londyn 1728). Zwolennicy jego, **Nowacyjanie**, zwani także *Katarhami*, to jest czystymi, niepokalanymi, przetrwali na Zachodzie do V, a na Wschodzie do VIII w., poczém rozszczepili się na pomniejsze gałęzie.

Nowaczyński (Tadeusz), pijar, ur. 1717 na Mazowszu, był profesorem po znaczniejszych kolegijach, następnie rektorem domu warszawskiego, a ostatecznie probòszczem w Raszynie, gdzie † 1794 r. Oprócz wielu tłumaczeń z francuskiego wydał: „*O prozodyi i harmonii języka polskiego*“ (Warszawa 1781), w którém to dziele pierwszy wykazał zdolność języka polskiego do wierszy nierymowanych czyli miarowych, i „*Medytacyje o męce Chrystusa Pana i cztérech rzeczach ostatecznych*“ (tamże 1754).

Nowakowicz (Stojan), uczony serbski, ur. 1842 w Szabcu, gdzie ojciec jego był stolarzem. Nauki początkowe oraz piérwsze cztery klasy gimnazyjalne odbył w mieście rodzinném, na dalsze studyja udał się do Belgradu i po ukończeniu takowych 1863 r. został urzędnikiem w drukarni rządowéj. Od 1865 nauczyciel języka i literatuy serbskiej w gimn. belgradzkiém, od 1867 r. sekretarz towarzystwa naukowego serbskiego, został 1869 biblijotekarzem i kustoszem muzeum narodowego. Obok tego był nauczycielem ks. Milana, oraz profesorem uniwersytetu belgradzkiego, obecnie jest ministrem

oświecenia publicznego. Literacka działalność N. jest obszerna i sięga młodzieńczych lat jego. Jeszcze jako uczeń liceum pisywał poezyje i artykuły beletrystyczne do rozmaitych czasopisów, oraz wydał przy spółudziale kolegów almanach *Licejka* (1862; t. 2—3, 1863—1864). Następnie wydał oddzielnie „*Pevanija*“, zbiór poezyj (Belgrad 1862); „*Nesrecznі audjelak*“ (t. i t. r.): „*Krdžalia*“, przekład z Czajkowskiego (t. 1863); „*Kawkazki rob*“, z Puszkina (t., t. r.); „*Istorija srpske revolucije*“, z Rankiego (t. 1, t. 1864); „*Istorija srpske književnosti*“ (t. 1867; 2 wyd. 1871); „*Mali izvod iz istorije srpske književnosti*“ (t., t. r.); „*Srpka biblijografija za nowija književnost 1741—1867*“ (t. 1869); „*Srpska sintaksa*“ (t. 1869; 2 wyd. 1870); „*Srpska čitanka za gimnazije i realke*“ (t. 1870); „*Zakonik Stefana Duszana*“ (t., t. r.); „*Kosowo, srpske narodne pjesne o boju na Kosowu*“ (t. 1871; 2 wyd. Zagrzeb 1872), oraz rozpoczął wydawać przekład *Historyi literatury powszechnéj* Scherra i katalog biblijoteki narodowéj serbskiéj. Od 1864—68 wydawał czasopismo p. t. *Wila, list za zabawu, književnost i nauku*; przełożył nadto kilka utworów dramatycznych, znajdujących się dotychczas w repertoarze teatru serbskiego.

Nowakowski (Frańciszek), pisarz polski, rodem z Wielkopolski, był nauczycielem w domu hr. Branickich i wydał z druku: „*De Demetrio I Magni Russiæ Duce, Ivani filio*“ (Berl. 1829); „*Źródła do dziejów Polski*“ (2 t., tamże 1841); „*Torquata Tassa komedyja pasterska, przełożona na język polski przez nieznajomego autora*“ (tamże 1840); „*Jocoseria albo poważnych ludzi pisma i powieści etc.*“ (2 wyd. tamże r. 1840).

Nowakowski (Henryk), współczesny publicysta polski, rodem ze Lwowa, był współpracownikiem *Gazety Lwowskiéj*, potem *Świtu*, a następnie redaktorem *Dziennika narodowego*; osobno wydał: „*Dwa pożegnania*“, dramat (Lwów 1860); „*Kasper Karliński*“, obrazek historyczny (tamże 1862) i „*Album lwowskie*“ (tamże 1862).

Nowakowski (Józef), fortepijanista i kompozytor, ur. 1800 r. we wsi Mniszek pod Radomiem, uczeń najprzód własnego wuja, który dyrygował kapelą w Wąchocku, potém konserwatoryjum warszawskiego pod dyrekcyją Elsnera. Po wielu podróżach odbytych zagranicą został r. 1840 nauczycielem fortepijanu w instytucie Aleksandryjskim wychowania panien, a od r. 1860 w instytucie muzycznym. † w niedostatku 1865 roku. Liczne jego kompozycyje (do 100 dochodzące), większych i mniejszych rozmiarów, odznaczają się wielką znajomością techniki, zręcznym układem, melodyjnością, lecz zbywa im na oryginalności i głębokości pomysłów. Są to prócz „*Szkoły na fortepijan*“, popularnéj niezmiernie, i prócz kilku dla początkujących uczniów ułożonych utworów (z pieśni ludowych głównie), wszystko kompozycyje z okresu tak zwanéj muzyki salonowéj.

Nowakowski (Janusz Ferdynand), lekarz i literat współczesny, ur. 1832 w m. Skale, w ziemi krakowskiéj, medycynę studyjował w Warszawie i jako lekarz wolno-praktykujący osiadł w Warszawie. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „*Wycieczka na Litwę*“ (Warsz. 1857); „*Odwiedziny u Józefa Lompy*“ (Wilno 1861); „*Ksiądz Wacław Sztulc, tłumacz Mickiewicza na język czeski*“ (Warsz. 1862); „*Życie i prace naukowe doktora medycyny Jana Purkiniego*“ (tamże 1862); „*Anatomija opisowa ciała ludzkiego*“, opracowana łącznie z doktorem A. Neugebauerem według Hyrtla (2 t., Warsz. 1865).

Nowe Hebrydy, dawniéj zwane Archipelagiem ś. Ducha, grupa wysp leżąca na północo-wschód od Nowéj Kaledonii, obejmuje około 60 mil kw. Odbyte zostały 1606 r. przez Quirosa, a w r. 1774 zbadał je dokładniéj sławny marynarz Cook. Mieszkańcy ich są Melanezyjczycy. Główniejsze wyspy zowią się: Espiritu Santo (ś. Ducha), Mallicollo i Tanna.

Nowe Miasto, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. rawskim, nad rz. Pilicą, ma około 2,400 ludności. Niedawno otwarty tu został instytut hydropatyczny Dr. Bielińskiego.

Nowe Miasto, osada w gub. płockiéj, pow. płońskim, nad rz. Soną, ma starożytny kościół parafijalny, w którym wspaniały trzypiętrowy wielki ołtarz jest pięknym pomnikiem sztuki XVI wieku. W tym ołtarzu najcelniejszą ozdobą jest Matka Boska z dzieciątkiem Jezus na ręku, bardzo pięknéj rzeźby. Ludność N. M. wynosi ok. 1890 m.

Nowe Miasto, w w. ks. i regencyi poznańskiéj w pow. pleszewskim, nad rz. Wartą, ma 1,400 m.

Nowe Miasto (po niem. *Neumark*), m. dawniéj powiatowe w województwie chełmińskiem, nad Drwęcą, było szturmowane 1628 przez króla szwedzkiego, który zraniony przymuszony był odstąpić.

Nowe Miasto Korczyn, ob. Korczyn.

Nowe Miasto *nad Metują*, po niem. *Neustadt an der Metau*, m. okręgowe pow. kralohradeckiego w Czechach, ma około 2,000 m., zamek i klasztor braci miłosiernych. Założone 1501 przez Jana z Kacowa, pana na Czernczicach. *Nowomiejski okręg* ma na przestrzeni 3,81 m. kw. około 23,000 m., zamieszkałych w 2 miastach, 2 miasteczkach i 59 wsiach.

Nowe srebro, ob. Argentan.

Nowego miasta (Łukasz z), profesor wymowy w akademii krakowskiéj na początku XVI w., jest autorem dzieła elementarnego: „*Compendiosa in modum construendorum Epistolarum manudictio*“ (Kraków 1522).

Nowella, nazywa się tak w ogóle mniejszych rozmiarów opowiadanie, w formie prozaicznéj. N. tak samo jak romans przedstawia rzeczywistość, ale różni się od niego tém, że się ogranicza na prostych, drobnych wypadkach życiowych, należących albo do niedawno ubiegłéj przeszłości albo do teraźniejszości; wyklucza także wszelką cudowność i tém znowu różni się od klechdy. Istota i interes N. polega głównie na sytuacyjach i ich powikłaniu; charaktery zaś bywają mniéj starannie wykończone, a ich akcyja w jednym ześrodkowywa się punkcie. Pierwotnie, jak to już sama pokazuje nazwa, była N. opowiadaniem nowin i wypadków dziennych przedstawianém w sposób zabawny, żywy i lekki

Mistrzem w tego rodzaju utworach literackich jest Boccacio w swym „*Decamerone*“. We Włoszech oprócz niego, odznaczyli się jeszcze jako *nowelliści*: Bandello, Masuccio i Straparola; w Hiszpanii Cervantes, we Francyi Scarron, w Niemczech Göthe, Kleist, Tieck, L. Schefer, Steffens, Paw. Heyse i t. d.—Dobry wybór nowelli włoskich, hiszp., franc., angiel. i niem. dali: Ed. v. Bülow w „*Novellenbuch*“ (4 t., Lipsk 1834—36) i Keller w „*Ital. Novellenschatz*“ (6 częś., Lipsk 1851—52).

Nowelle (*Novellæ*), zwały się w ogólności nowe prawa, przeznaczone do uzupełnienia dawniéj istniejących, a mianowicie prawa i rozporządzenia cesarzy greckich, które dopiero po urzędowem wydaniu zbioru praw z r. 534 (*Codex repetitae praelectionis*) się pojawiły. Z tych dopełnień mamy dotąd 3 zbiory, mianowicie: łaciński wyciąg 125 nowelli, sporządzony przez Julijanusa, za panowania cesarza Justynijana, zwany *Epitome Juliani*; potem zbiór 168 w greckim i zbiór 134 w łacińskim języku nowelli, z których 97 przez rozmaitych glosatorów na 9 ksiąg (*Collationes*) rozdzielone, nazwane zostały *Liber authenticorum* albo *Corpus authenticum*. W znanem powszechnie *Corpus juris* znajduje się 168 nowelli w języku łacińskim, z których przecież tylko 95 ma jakąś wartość prawną, bo tylko te 95 nowelli zostało opracowane przez pierwszorzędnych znawców prawa rzymskiego. Najlepsze i najnowsze, krytyczne wydanie *Authenticum* jest Heimbacha (Lipsk 1846).

Nowenna (*Novemdiale tempus*), dziewięciodniowy przeciąg czasu, poświęcony w kościele rzymsko-katolickim nabożeństwu na cześć jakiego świętego. N. zaczyna się i kończy spowiedzią i komuniją.

Nowicki, herb, przedstawia w polu błękitnem 3 osęki w kształcie litery ipsylon, nad hełmem 3 strusie pióra i na nich podobneż osęki.

Nowicki (Józef), naturalista polski, ur. 1799 r. w Zalesiu, około Chełmży, † 1856. Pierwotnie był nauczycielem języka polskiego i łacińskiego w Toruniu, następnie oddał się historyi naturalnéj, zwłaszcza zajął się zbadaniem flory okolicznéj, zebrał piękny zielnik i nagromadził bogaty zbiór owadów krajowych, minerałów i t. p. Prace swoje umieszczał głównie w piśmie królewieckiem „*Vaterländisches Archiv für Wissenschaft, Kunst, Industrie und Agricultur*“. Zbiór jego meteorytów przeszed, do Berlina, inne znajdują się w gimnazyjum toruńskiem.

Nowicki (Emilijan Klemens), zasłużony chirurg polski, ur. 1791 we wsi Kożany w gub. grodzieńskiéj; medycynę studyjował w Wilnie i Warszawie. W 1817 został w Warsz. prof. przybranym do wykładu okulistyki, w r. 1823 prof. stałym, a po śmierci Dybka dyrektorem kliniki chirurgicznéj. Ogłosił: „*Naukę o rozbiorze roślin* i t. d.“ przekład z niemieckiego (Warsz. 1812); „*Naukę o rozbiceraniu wód mineralnych i sztucznem ich przysposobianiu*“ (tamże 1813); „*Odejmowanie członków* i t. d.“ (Warsz. 1831); „*O złamaniach kości i sposobach leczenia ich, rzecz objaśniona 87 tablicami wzorów rytych*“ (tamże 1833).

Nowicki (Maksymilijan Siła), znakomity zoolog polski spółczesny; był pierwiastkowo nauczycielem w Samborze, następnie we Lwowie, obecnie jest prof. zoologii w uniwersytecie krakowskim. Położył ważne zasługi dla znajomości fauny Galicyi przez ogłoszenie wykazu chrabąszczy Galicyi wschodniéj (Sambor 1858), a zwłaszcza motyli: „*Ennumeratio lepidopterorum Haliciae orientalis*“ (Lwów 1860) i i. Obecnie (1874) drukuje się jego „*Zoologija obrazowa*“, dzieło wykładowe dla szkół średnich.

Nowicki (Orest), spółczesny autor rossyjski, ur. 1806 w gub. wołyńskiéj, po ukończeniu akademii duchownéj kijowskiéj został w niéj od 1831 profesorem języka polskiego i filozofii, a od 1835 profesorem tychże przedmiotów w uniwersytecie kijowskim. Ogłosił: „*O duchoborcach*“ (Kijów 1832); „*O perwonaczalnom perewodie knig sw. Pisanija na sławianskij jazyk*“ (1837); „*Ob uprekach djelannych filosofii w teoreticz. i prakticz. otnoszenii* i t. d.“ (1837); „*Opytnaja psychologija*“ (1840); „*Rukowodstwo k łogikie*“ (1841); „*Postepennoje razwitie drewnich filosof. uczenij* i t. d.“ (4 t., Kijów 1860) i w. in.

Nowicyjat, czas próby, przepisany w kościele rzymsko-katolickim dla osób pragnących złożyć śluby zakonne. Sobór trydencki (sess. XXV, c. 15) przepisał, aby w zakonach, tak męskich jak żeńskich, N. trwał rok cały, dozwolił jednak i na dłuższy czas próby u niektórych zakonów, jak np. u jezuitów i piarów.

Nowicz (Joksim *Otoczanin*), słynny pisarz serbski, ur. 1807 w Werchowinach w Lice, gdzie ojciec jego był oficerem pogranicznym. Po ukończeniu gimn. w Karlowcach, studyjował filozofiję w Jenie i Halli, oraz prawo w Wiedniu. Następnie przebywał przez lat piętnaście w Bośni; 1848 r. wziął udział w walce narodowéj, poczém poświęcił się całkiem pracom literackim. † 1868 w Nowym Sadzie w największéj nędzy. Oprócz artykułów pomieszczanych we wszystkich czasopisach serbskich, wydał: „*Lazarica*“ (1847; 2 wyd. 1860); „*Srpstwo*“ (1855); „*Miloszewa*“ (1858); „*Hajduk Weljko*“ (1860); „*Birczanin Ilija*“ (1862); „*Duszanija*“ (1863); „*Moskowija*“ (1863); „*Karadjordjija, izbawitelj Srbije*“ (1865); „*Kapitan Radicz Petrowicz i pokrsetenica Zorka*“ (1866); „*Starine od Starine Nowaka*“ (1867).

Nowikow (Mikołaj), pisarz i znakomity rozkrzewiciel oświaty w Rossyi, ur. 1744 pod Moskwą, † 1818. Wystąpiwszy 1770 r. z wojska, poświęcił się całkowicie literaturze. Chcąc wpłynąć na rozbudzenie umysłowe i moralne spółrodaków, począł początkowo wydawać czasopisma satryryczne *Truteń* (1769), *Żiwopisec* (1772) i *Koszelek* (1774), następnie zaś starał się założyć towarzystwo, mające za specyalne zadanie rozszerzenie oświaty pomiędzy masami narodu. W tym celu wstąpił do loży masońskiéj (martynistów), potajemnie założonéj w Rossyi na wzór istniejących lóż na Zachodzie. W Rossyi masońtwo początkowo było małe i dopiero następnie stopniowo wyrabiały się jego cele i praktyczne znaczenie. Wniosło ono myśl o konieczności wewnętrznego doskonalenia się, o obowiązkach osobistych i obywatelskich, wymagało w stosunkach publicznych wprowadzenia w czyn za-

sad miłości bliźniego i t. d. Było to w Rossyi pierwsze kółko ludzi, mających rzeczywiste przekonania, wyrobione z własnego umysłu i starających się je urzeczywistnić. N. od samego wstąpienia został jednym z najczynniejszych członków loży masońskiéj. Początkowo działał w Petersburgu, gdzie wydawał czasopismo *Utrennij Swiet*, pisane w duchu mystycznym, następnie przeniósł się do Moskwy, zawiązał bliskie stosunki i przyjaźń z wielu bogatymi i wpływowymi masonami i przy ich pomocy założył *Przyjacielskie towarzystwo naukowe*, mające na celu działać wspólnemi siłami na rozkrzewienie oświaty pomiędzy masami narodu. Ażeby wyrobić dobrych nauczycieli, towarzystwo założyło przedewszystkiém przy uniwersytecie moskiewskim *seminaryjum pedagogiczne*. Daléj N. drukował w dzierżawionéj przez się drukarni uniwersyteckiéj wiele pożytecznych dzieł, przeważnie treści pouczającéj i moralnéj, tłumaczonych głównie przez studentów uniwersytetu moskiewskiego za wskazówką profesora Schwartza, jednego z najczynniejszych spółdziałaczy N. Działalność wydawnicza N. znacznie się powiększyła, gdy ukazem 1783 dozwolono zakładać drukarnie prywatne. Wtedy to pomiędzy masą czytającéj publiczności rozeszło się bardzo wiele książek, przeniknionych zasadami głębokiéj moralności, dość często z odcieniem mystycznym, i odznaczających się niezwykłą taniością. Działalność *Towarzywa przyjacielskiego* znacznie zmniejszyła się po śmierci Schwartza, a jeszcze więcéj gdy N. wraz z innemi masonami wzbudził przeciwko sobie podejrzenie rządu. Wiele z dzieł, wydanych przezeń, zakazano i skofiskowano. N., jako główny działacz, na którym ciążyło podejrzenie tajemnych zamiarów, został 1792 r. osadzony w twierdzy Schlüsselburgskiéj, skąd uwolniony został dopiero po wstąpieniu na tron Pawła I. Resztę życia przepędził w majątku swym, usunąwszy się całkowicie od życia publicznego. Z dzieł N. najważniejsze: „*Opyt istoriczeskago słowarja o rossijskich pisatelach*“ (Petersburg 1772); „*Drewnjaja rossijskaja idrografija*“ (t. 1773); daléj „*Drewnjaja rossijskaja wiwliofika*“, zbiór pomników odnoszących się do historyi, geografii i literatury (10 t., Petersb., 1772—1775; nowe wyd. 20 t., Moskwa 1788—91; uzupełnienie 11 t., Petersburg 1786—1801). — Porów. Łanginowa „*Schwartz* i N.“; Dobrolubowa „*Russkije satirine żurnały w wiek Ekateriny*.

Nowikow (Eugenijusz), spółczesny pisarz rossyjski ze szkoły sławianofilów; oprócz wielu artykułów odnoszących się do historyi i filologii słowiańskiéj, wydał: „*O ważniejszich osobennostiach łużyckich narjeczij*“ (Moskwa 1849); „*Hus* i *Luter*“ (2 t., t. 1859).

Nowina, herb, przedstawia w polu błękitném ucho od kotła białe, w środku miecz ostrzem wetknięty. W hełmie nad koroną noga zbrojna z ostrogą, jakby klęcząca.

Nowoaleksandrowsk, poprzednio *Jeziorosy*, m. pow. gub. kowieńskiéj, położone pomiędzy jeziorami Osą i Osidą, przeszło 6,000 m.; m. powiatowe od 1842 r.—*Nowoaleksandrowski powiat* ma na przestrzeni 5074,3 w. kw. (z czego 3,070 w. kw. ziemi ornéj, 70 łąk, 209 wygonów, 226 błot, 712 lasów) około 144,000 m.; powierzchnia pow. pokryta pagórkami, jezior do 400.

Nowochopiersk, m. pow. gub. woroneżskiéj, nad rz. Choprem, około 6,500 m.—*Nowochopierski powiat* ma na przestrzeni 5431,8 w. kw. przeszło 139,000 m.

Nowochrzczeńcy, ob. Anabaptyści i Socynijanie.

Nowoczerkask, m. główne w ziemi wojska Dońskiego, nad rz. Aksajem, kancelaryja wojskowa, gimnazyjum, około 18,000 m.; założone 1805.

Nowodworski (Adam), biskup poznański, ur. 1572 w Norymberdze, † 1634 we wsi Winnagóra. Po ukończeniu nauk w Krakowie wstąpił do stanu duchownego i szybko posuwał się na wyższe godności. Mianowany 1620 biskupem kamienieckim, 1627 przemyskim, a 1631 poznańskim, posiadał nieograniczone zaufanie króla Zygmunta III. Fundował kolegijum jezuitów w Łomży i mansyjonarzy w Poznaniu.

Nowodworski (Bartłomiéj), znakomity wojownik i opiekun nauk, ur. 1544 w Tucholi. Zostawszy w młodych latach sierotą, udał się na Ruś pod chorągiew książąt Zasławskich, a w walkach z Turkami i Tatarami zahartował się dzielnie w rzemiośle wojenném. Stamtąd udał się do Siedmiogrodu i powrócił do kraju dopiéro ze Stefanem Batorym, jako królem polskim. Unikając kary za zabicie w pojedynku swego towarzysza, dworzanina królewskiego, wyjechał do Francyi, a stąd 1599 popłynął do Malty, gdzie wykonawszy ślub, przyczynił się wiele do zdobycia Lepantu, a następnie twierdzy Mahometa. Otrzymawszy od Zygmunta III pozwolenie na powrót do kraju, został kapitanem harcerzów i dowódcą roty niemieckiéj, przybocznéj straży króla. Za odznaczenie się przy oblężeniu Smoleńska i w ciągu całéj wyprawy król za powrotem do Wilna dziękował mu uroczyście, obdarzył go złotym łańcuchem i kosztowną szablą. Bawiąc potém w Krakowie, uczynił N. zapis 8,000 ówczesnych złotych dla akademii krakowskiéj. Po powrocie z wyprawy moskiewskiéj, podczas któréj pod Możajskiem raniony w prawą rękę, na zawsze w niéj władzę utracił, zapisał powtórnie dla akademii złp. 7,000. † 1624 w Warszawie, zaszczycony przed samą śmiercią godnością maltańską komandora poznańskiego.

Nowodworski (Felicyjan Józef), kaznodzieja jezuita, ur. 1677 w Małopolsce, wykładał filozofiję i teologiję w rozmaitych kolegijach, będąc zarazem sławnym kaznodzieją, potém był rektorem w Ostrogu i Krakowie; † 1761. Zbiór jego kazań wyszedł w Nieświeżu r. 1755.

Nowodworski (Dobrogost), ob. **Dobrogost z Nowegodworu**.

Nowodworskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie poznańskiém, powiecie wałeckim. Podług lustracyi z r. 1662 obejmowało wsie: Nowydwór z folw., Skrzałusz, Rozwałd, Wiłków, Jaroszewo, Gosłonicę, Leżenicę, Nadarycz, Swiczyję, Hamer, Rozę, Budy, Szypniewo, Klawiter, Brzeznicę, Budenlak i dzierżawę Borki czyli Dobrzycę. W r. 1771

posiadał je August ks. Sułkowski, wda gnieźnieński, opłacając zeń kwarty złp. 10,000, a hyberny złp. 3,350 gr. 28. Od d. 13 Września r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Nowodworskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie wileńskiém, powiecie lidzkim. Podług uchwały sejmowéj z r. 1678 była to wówczas ekonomija stołu królewskiego, na któréj Andrzéj Gembicki, ssta nowodworski, miał sobie w nagrodę zabezpieczoną sumę złp. 100,000 w monecie pruskiéj. Późniéj dobra te królewskie rozpadły się na następujące dzierżawy: Bakszty, Filipowicze, Pielowce, Puhacze i Malatycze, Drabowszczyzna, Berszty i leśnictwo orańskie, z których każda miała oddzielnego posiadacza. Samo zaś sstwo w r. 1766 dzierżył Ignacy Gąsecki, opłacając z niego kwarty złp. 711, a hyberny złp. 1,400.

Nowogeorgiewsk, ob. Modlin.

Nowogeorgijewsk, m. zaetatowe pow. aleksandrowskiego gub. chersońskiéj, około 8,800 m.; przy ujściu rz. Taśminy do Dniepru.

Nowograd, madz. *Nógrád*, miasteczko węgierskie, w pięknéj okolicy, liczące około 1,500 m., ze spustoszonym grodem t. n., od którego nazwanym został *Nowogradzki komitat*, graniczący z komitatami zwoleńskim, gemerskim, heweszskim, hontańskim i peszteńskim. W północnéj stronie górzysty; najważniejsze wierzchołki są: Màtra, Medves, Nàszad iin. Skropiony rzekami, Ipel, Zadwa, oraz pomniejszemi potokami, posiada wiele jezior oraz źródło lecznicze Żibak. Komitat nowogradzki należy do najurodzajniejszych komitatów węgierskich, wydaje wszelkie zboża, ogrodowizny (słynne pomiędzy innemi dynie), wiele dobrege wina, dobry tytuń; posiada nadto kopalnie ołowiu, oraz znajduje się nieco srebra i złota. Rozległość wynosi 77 m.kw., ludność zaś, przeszło 199,000 (Madziary, Słowacy i Niemcy), zamieszkuje 11 miast, 257 wsi i 248 pojedynczych dworów. Stolicą komitatu jest miasto Balasz Darmoty.

Nowogrecka literatura. W epoce dawniejszéj składała się z samych niemal tłumaczeń, w czasach zaś późniejszych dopiero, mianowicie w XIX w., poczęła przybierać kierunek samodzielniejszy. Za najdawniejszy płód N. l. uważają kronikę Szymona Sethosa (1070—80), któréj dyjalekt ludowy ukazuje się po raz pierwszy jako język piśmienny. Pierwszym zaś poetą nowogreckim jest Teod. Prodromos albo Ptochoprodromos (w środku XII w.), w utworach którego spotykamy piérwsze zaczątki poezyi nowogreckiéj. O literaturze czasów następnych aż do XVIII w. mało co powiedzieć można; wypełniają ją całą pisma kościelne, mowy religijne i t. p. Kościół bowiem, jedyna dźwignia w onéj epoce narodu greckiego, ocalił narodowość Greków i podtrzymywał ich egzystencyję literacką, a w pewnym względzie i polityczną. Z rozbudzeniem się dopiero nowego życia w XVIII w., poczyna i proza nowogrecka na samodzielniejsze wchodzić tory. *Logika* Bulgarisa stała się podstawą różnych gałęzi filozofii a „*Historyja kościoła*“ Meletiosa (4 t. 1783) długo jeszcze potém zachowała rzeczywistą swą wartość.—Na polu *teologii* odznaczyli się w najnowszych czasach Pharmakidis „Περὶ ἀληθείας“ (1852) i Kairis jako przedstawicy zasady narodowéj, zaś Konstan. Oikonemos jako przedstawiciel ortodoksyi kościelnéj. Obok nich zasługują na uwagę: G. Maurokordatos, Kontogonis „*Historyja krytyczna Ojców kościoła w pierwszych wiekach*“ (2 t. 1846—53) i „*Historyja kościoła*“ (t. 1, 1866) i archimandryta Dimitrakopulos „Ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη“ Lipsk t. 1, 1866); Apostolidis (1847) i Nikolaidis (1865). Z nauk *filozoficznych* etykę, logikę, fizykę, metafizykę, retorykę, estetykę i matematykę uprawiali od końca XVIII w. Philippidis, Stef. Dukas, Vardalachos, Neophytos Dukas, Kumas, Benjam. Lesbios, Bambas, Oikonomos, Kairis i Brailas mniéj więcéj samodzielnie. W dziedzinie *historyi* odznaczyli się: Philippidis dziełem o Ruricznii (1816), Perrevos i arcybiskup Germanos (obaj swymi pamiętnikami z epoki wojny o niepodległość); dzieje tejże epoki opowiadają Teod. Kolokotronis (ob.), Spiliadis (2 t. 1851), Photakis (1858), Trikupis († 1874), Philimon (4 t. 1859 sq.); Kustonikas „Γενικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως“, 1863 sq.) i Mamukas (źródła, 1839—52). Obok nich godni jeszcze wzmianki jako pracownicy na niwie historyi ojczystéj: Surmelis, Vlastos, Miaulis, Anargyros, Nikodemos, Aravantinos („Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου“ 2 t. 1866 sq.), Risos Nerulos, Aleks. Sutsos, Chrysovergis, Xanthos, Konst. Paparrigopulos, (zajmujący się historyją Grecyi starożytnéj i średniowieczněj), Anast. G. Levkias, K. D. Schinas, Spiryd. Zampelios „Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος“, (Korfu 1852) i „Βυζαντιναὶ μελέται“ (1858). Jako pisarze z zakresu *geografii i statystyki* zasłużyli się: Philippidis, Konstantas (1791), Skarlatos Byzantios, dziełem o Konstantynopolu, (3 t., 1851—66), N. Chortakis, I. D. Stamatakis („Πίναξ χωρογραφικὸς τῆς Ἑλλάδος“ 1846), I. N. Valetas, Angelopolos, Spiliotakis (dziełami statystycznemi, 1864 roku), Rangawis („Τὰ Ἑλληνικὰ“ 1853 sq.), oraz: Minos, Polyzoidis, Paleologos, Saripolos, Phrearitis i P. Paparrigopulos jako pisarze polityczni. W dziedzinie *archeologii* pracowali G. Sakellarios (1796), Pittakis (1836), Aleks. Risos Rangawis (*Antiquités helleniques*“ (1842); i „*Historyja sztuki starożytnéj*“ (1865), Kumanudis (estetyk) i Lampros (numizmatyk). Na polu *filologii* odznaczyli się: Korais (ob.), Neophyt. Dukas, Darvaris, Asopios, Rangavis, Pikkolos, Bambas, Gennadios, Bernardakis, Zenobios Pop, J. Benthylos, Kastorchis, Samurkasis, Bimpos (hebraista, 1866), Skarlatos Byzantios (słownikarz), Gazis, Alexandridis, Kanellos, A. Papadopulos Bretos, Galanos, A. Christopulos.—Jako *mówcy* zasłynęli Trikupis, Tertsetis, Konst. Oikonomos, Kontogonis i Lykurgos. Założenie uniwersytetu w Atenach (1837) dało nowy i silniejszy popęd ruchowi naukowemu i literackiemu, do podtrzymania i rozszerzenia którego przyłożyło się dzielnie czasopismo naukowe „Εὐρωπαϊκὸς Ἐρανιστής“, założone 1840 r. Za tém, poczęły się ukazywać inne jak: „Φιλολογικὸς Συνέκδημος“ (1848). „Πανδώρα“ (1851) „Φιλίστωρ“ (1861), „Χρυσαλλίς“ (1863) i t. d.—

Co się tyczy poezyi nowogreckiéj to należy tu odróżnić poezyję ludową od kunsztownéj. W poezyi ludowéj objawia się, jak i dawniéj, owa ruchliwość ducha greckiego, pełnia poetycznych bogactw, szczerość i głębia charakteru narodowego, naiwność i energija. Mianowicie pieśni kleftów (ob.) i piosnki ludowe z epoki wojny o niepodległość dają wierny i dokładny obraz życia publicznego z owych czasów. Inne działy poezyi ludowéj odznaczają się zawsze naturalnością, prostotą, wdziękiem niewysłowionym i wyrazem pełnym marzycielstwa i czułości głęboko wzruszającéj. Malują one cierpienia i radości ludu oraz tęsknotę za lepszą przyszłością. Ten duch i zmysł poezyi ludowéj uwidocznia się także i w poezyi sztucznéj Nowogreków. Wielkiéj popularności używa w Grecyi romans rycerski Winc. Cornaro z XVI w. „*Erotokritos*“, najobszerniejszy poemat jaki się pojawił po upadku Konstantynopola. Z XVII w. zasługują na uwagę: tragedyja „*Erophile*“ Jerz. Chortatzisa oraz poemat „*Walka żywiołów*“ i idylla „*Vaskopula*“, z XVIII zaś w. poemat rymowany „Βοσπορομαχία“ i powieść erotyczna „*Kleanthes i Abrakome*“. Na początku XIX w. ukazał się dramacik satyryczny: „Ρωσσ-Ἀγγλο-Γάλλος“ (Rossyjanin, Anglik i Francuz). Równocześnie zapalał naród do boju Rigas swymi hymnami wojennymi. W czasie wojny o niepodległość opiewali boje i wolność, nieszczęścia i cierpienia ziomków oraz ich bohaterstwo Panagos i Alexander Sutsosowie, Solomos, Risos Nerulos, Kalwos i Angelika Pali. Obok nich zasłynęli przedtém lub później lirycy: Mavrudis, Peridikaris, Christopulos, Tantalidis, Karaczuczas, Typaldos, Valaoritis, Vlachos, Bernardakis. W satyrze obok braci Satsos celowali Orphanidis i Perdikakis. W poezyi dramatycznéj odznaczyli się jako tragicy: Risos Nerulos, Pikkolos, Jan Zampelios, Evanthia (siostra teologa Teof. Kairisa), Rangawis, Panagos Sutsos, Aleksander Sutsos i Bernardakis, zaś jako komedyjopisarze: Risos Nerulos, Churmusis, Rangawis, Aleks. Sutsos. Pomiędzy epikami najcelniejsi Manthos Joannou, Rangawis, Risos Nerulos, Kumanudis, Aleks. Sutsos, Zalakostas, Orphanidis, Bernardakis. Co się tyczy nowszéj literatury i historyi kultury Nowogreków, porów. Villemain „*Lascaris*“ (1825); Risos Nerulos „*Cours de littérature grecque moderne*“ (1827); Brandis „*Mittheilungen über Griechenland*“ (t. 3, 1842); Sander „*Das Volksleben der Neugriechen*“ (Monach. 1844); Wachmuth „*Das alte Griechenland im neuen*“ (Bonn 1864); Elissen „*Analekten der mittel-und neugriech. Literatur*“ (5 t., Lipsk 1855—63). — Dla poznania nowszéj poezyi obok wybornéj pracy Elissena „*Versuch einer Palyglotte der europ. Poesie*“ (1846) cennym jest „Ἑλληνικὸς Παρνασσος“ (Ateny 1841). Zasługują téż na uwagę zbiory pieśni ludowych, mianowicie: Fauriela „*Chants populaires de la Grèce moderne*“ (2 t. Paryż 1824—25; niektóre z nich przełożył na język polski Al. Chodzko w swych „*Poezyjach*“, Petersb. 1829); Schmidt—Phiseldecka „*Neugriech. Lieder*“ (Brunśw. 1827); Kinda „*Neugriech. Volkslieder*“ (Lipsk 1827 i 1849); Frimenicha „*Neugriech. Volksgesänge*“ (Berl. 1840); Ant. Manusisa „Τραγούδια ἐνικά“ (2 t., Korfu 1850); M. de Marcellus „*Chants populaires de la Grèce moderne*“ (Paryż 1860); A. Passowa „*Popularia carmina Graeciae recentioris*“ (Lipsk 1860); Kinda „*Anthologie neugriech Volkslieder*“ (Lipsk 1861); ważném także dziełem jest tegoż autora „*Neugriech. Chrestomathie*“ (Lipsk 1825).

Nowogrecki język. Fałszywém jest dość szeroko rozpowszechnione mniemanie, jakoby N. j. w stosunku do starogreckiego był językiem rzeczywiście nowym i zupełnie odeń odrębnym. Przeciwnie, faktem jest, że mimo wielu różnic, pochodzących od wpływu czasu i zmian politycznych, jakim podlegał naród grecki po zatracie swéj niepodległości, N. j. jest zepsutym językiem ludowym starych Greków i choć zwyrodniały nie przestał być przecie siostrzycą języka staro-greckiego. Odmienności, jakie już istniały w odległéj starożytności między mową ludu greckiego a językiem pisarzów klasycznych i sfer wykształconych, zwiększyły się jeszcze w biegu czasu z powodu przymieszek obcych, zwłaszcza słowiańskich i romańskich. Znikło wprawdzie wiele właściwości gramatycznych i syntaktycznych; znikło wiele piękności zewnętrznych i wewnętrznych, widnych w klasycznéj mowie starych Greków, grunt wszelako pozostał ten sam a jego podstawą jest dyjalekt eolski. Właściwy język ludu (ἡ καθομιλουμένη albo δημώδης, także ἁπλὴ, albo ἁπλοέλληνικὴ, albo νεο-ἑλληνικὴ γλῶσσα), pierwotny wytwór ducha ludowego, po zwyrodnieniu piśmiennego języka starogreckiego kształcił się ciągle i chociaż oddalał się od klasyczności dawnéj mowy, stał się w epoce zupełnego upadku cywilizacyi greckiéj, mianowicie od końca XI w., językiem, którym pisali niektórzy uczeni i poeci, mimo to że język starogrecki nie zamarł całkiem. Inni pisarze używali może i języka starogreckiego, ale dla ludu nie był on wcale zrozumiałym. Stan taki istniał aż do XVIII w. a język przy braku literatury i wszelkich środków kształcenia popadał w coraz większą zdziczałość, zwłaszcza gdy począł się zwolna wyrabiać piśmienny język nowogrecki a pisano nim wedle systemów różnorodnych i stale nieokreślonych. W XVIII w. dopiero skutkiem przyjaźniejszych okoliczności zewnętrznych i zmienionych nieco stosunków politycznych następuje przewrót w wewnętrznem życiu ludu greckiego. Rozbudzona przez Fanaryjotów (ob.) dążność ku oświacie zaszczepiła się w narodzie i zwróciła uwagę wielu Greków na język ojczysty. Zabrano się więc do pracy celem stworzenia nowego języka piśmiennego i po wielu przeróżnych próbach przyjęto wreszcie system Koraisa (ob.), który idąc drogą pośrednią, zwracając uwagę na pokrewieństwo z językiem starogreckim i uwzględniając ducha mowy nowogreckiéj wykazywał usilnie konieczność starannego porównywania obu języków i zalecał natarczywie z jednéj strony przenosić z języka starogreckiego do nowogreckiego tylko tyle, ile tenże potrzebuje, aby był dla ludu zrozumiały, z drugiéj zaś strony pracował nad oswobodzeniem go od na-

leciałości obcych. Twierdził bowiem, że tą tylko drogą można mowę ojczystą oczyścić, skarbami starogreckimi zbogacić i poprawić, ale nie przekształcić, jak pragnęli inni (np. Kodrikas, Neophytos Dukas, Risos Nerulos i t. d.). System Koraisa przyjęli wszyscy prawie uczeni i lud nawet. W duchu tym zbawienny wpływ wywierało założone w Wiedniu 1811 roku czasopismo „Ἑρμῆς ὁ λόγιος". Kierunek ten istnieje dotąd i rozwija się ciągle wbrew żądaniom niektórych pisarzów (np. Panagos Sutsos), pragnących wprowadzić do literatury dawny piśmienny język attycki. Co się tyczy szczegółowych różnic języka greckiego od starogreckiego już to stanowią je: używanie wyrazów i wyrażeń obcych, zmienione znaczenie wielu wyrazów starogreckich i utworzenie nowych, głównie zaś odpadnięcie niektórych form w deklinacyi (brak Dualis oraz zastąpienie Dativu przez Genitivus, Accusativus albo przez przyimek) i koniugacyi (brak Medium, Infinitivus, Optativus, Perfectum, Plusquamperfectum, Futurum i Dualis). Wskładni znowu dzisiejszy język grecki nie ma takiego bogactwa partykuł, jak język starogrecki a rozwlekłość w budowie zdania zastąpiła dawną prostotę i zwięzłość. Wymawianie N. j. znane powszechnie pod nazwą metody Reuchlina odznacza się głównie nadmiernem używaniem dźwięku i czyli tak zwaném *itacyzmem*. Oprócz tego zarzucił jeszcze N. j. przydech silny i iloczas sylab, miejsce którego zajęło akcentowanie.—Do poznania bogactw N. j. służą liczne słowniki i gramatyki. Słowniki dali między innymi: Somavera (włoski i nowogr., Paryż 1709); Vendoti (nowogr., włos. i franc. Wied. 1790); Zalikoglu (franc., starogr. i nowogr., Paryż 1809 i 1824); Komas (nowogr., ross. i fran., Moskwa 1811); Gazis wedle Schneidera (starogr. i nowogr., 3 t., Wenec. 1811—16; 2 ed. Wied. 1835—37); Dehèque (nowogr. i franc. Paryż. 1825); Anzelm (nowogr. i niem., Monach. 1834); Skarlatos Byzantios „Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου") (Ateny 1835; 2 ed. 1857); tegoż „Λεξικὸν ἐπίτομον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Ateny 1839; 2 ed. 1852); Kind (nowogr. i niem. Lipsk 1841); gramatyki układali: Christopulos (Wied. 1905); Darvaris (Wied. 1806); Schmidt (Lipsk 1808; po niem.); Jul. David (Paryż 1821 i 1827, po franc.); Minas (Paryż 1827 i 1828, po franc.), Theocharopulos (grec. i franc. Paryż 1837); Possart (1834 po niem.); Mullach (Berlin 1856, po niem.); Rangawis (Ateny 1857, po franc.); Vlachos (Lipsk 1864, po niem.).—Porów. też Leake „*Researches in Greece*" (Lond. 1814).

Nowogrecy, naród, mówiący językiem nowogreckim, powszechnym obecnie w dzisiejszém królestwie greckiém, w południowych i południowo-wschodnich prowincyjach Turcyi europejskiéj, na wyspach Jońskich, archipelagu greckim, na wyspach Kandyi i Cyprze, oraz wybrzeżach Azyi mniejszéj. N. z małymi tylko wyjątkami wyznają wiarę obrządku wschodniego, czyli tak zwaną grecką. N., szczególniéj na wyspach zamieszkali, pochodzą od starożytnych Greków, chociaż w Azyi mniejszéj, a więcéj jeszcze na stałym lądzie europejskim, gdzie mnóstwo słowiańskich a późniéj albańskich przybyło osadników, wiele obcych w życiu swém i obyczajach przyjęli żywiołów.

Nowogród, m. gubernijalne, nad rz. Wołchowem, blisko jéj ujścia do jeziora Ilmenu, jedno z najdawniejszych miast w Rossyi. Tu osiadł r. 862 z drużyną waregską Ruryk, piérwszy książę nowogrodzki. Nowogrodzianie byli pod jego następcami panami wielkiéj prowincyi, granice któréj sięgały z jednéj strony zatoki Fińskiéj, jeziora Czudzkiego i górnéj Wołgi, z drugiéj dotykały m. Białego i Dźwiny Zachodniéj; ludność jéj przeważnie stanowili Finnowie (Czud', Iżera, Weś), a miasto N. pod koniec XIV i na początku XV w. należało do związku miast hanzeatyckich i było miejscem składowém dla handlu północnego i wschodniego. W owym czasie był N. najważniejszém miastem w Rossyi i jedném z najsłynniejszych miast handlowych w Europie, liczył około 400,000 m. i rządził się prawami republikańskiemi. W r. 1478 N. za panowania w. ks. Iwana III wcielony został do w. ks. moskiewskiego, odkąd też świetny jego stan i dobrobyt upadać zaczęły. Po nieudaném 1570 powstaniu przeciwko Iwanowi IV Groźnemu, miasto zostało prawie do szczętu zburzone i utraciło resztki dawnych praw i przywilejów. Przez założenie Petersburga handel N. upadł zupełnie. Dziś niema prawie śladów dawnéj wielkości. Miasto, zbudowane po większéj części z drzewa, liczy około 18,000 m. Ze setek cerkwi pozostało zaledwie 35, z których odznacza się starożytny kościół katedralny św. Zofii (w Kremlu), zaliczony do najwspanialszych pomników stylu rusko-byzantyjskiego. Znajdujące się w nim drzwi, tak zwane *korsuńskie* albo *chersońskie*, uważane bywają za arcydzieło sztuki średniowiecznéj w stylu bizantyjskim. N. dzieli się na 3 części: Kreml i Zofijską na lewym brzegu Wołchowa, i Handlową na prawym brzegu. Z budowli publicznych odznaczają się: pałac, bazar, most na Wołchowie, daléj pomnik wzniesiony na pamiątkę tysiącolecia Rossyi i t. d. Co do dawniejszych dziejów N. porów. Kostomarowa „*Siewerno-ruskija narodoprawstwa*" (Petersburg 1863).—*Nowogrodzki powiat* ma na przestrzeni 8,821 w. kw. przeszło 139,000 m.—*Nowogrodzka gubernija* graniczy na północ z gubernią petersburgską i ołoniecką, na wschód z wołogodzką, na południe z jarosławską, twerską i pskowską, na zachód z pskowską i petersburgską. Góry Wałdajskie, zwane także lasem Wołchońskim lub górami Alaúńskiemi, składające się z szeregu wyniosłych pagórków, przecinają gubernię w dwu kierunkach, jedna gałęź idzie przez środek powiatu koryłowskiego na południo-wschód, druga poczynając się w północnéj części powiatu białozierskiego rozchodzi się po całéj gubernii. Główniejsze rzeki są: Msta, Szeloń, Pierechoda, Łowat', Poła, Wołchow, Siaś, Pasza, Ługa, Tosna, Swod, Porozowiec, Ityła i Boszma. Jezior jest przeszło 3,000, z których znaczniejsze pod względem wielkości, rybołostwa i żeglugi: Ilmen, Białe jezioro, Woże, Seligier, Andoziero, Wałdajskie i Katlino. Gubernija zajmuje wraz z jeziorami 107,245½ w. kw. po-

wierzchni; grunt w części bagnisty, pokryty jedynie mchem, jak to ma miejsce w powiatach północnych, po części piaszczysty, gliniasty lub czarnoziem, zwłaszcza w urodzajnych, wydających zboże, len i konopije, bogatych w lasy i pastwiska powiatach południowych. Hodowla bydła nieznaczna, natomiast obfitość zwierzyny i mnóstwo ryb. Lasy stanowią główne jéj bogactwo a obfitują głównie w sosny i jodły. Z rzeczy kopalnych znajduje się węgiel kamienny, gips, wapno, żelazo, ruda srebrna, w niebieskiéj ilości nad rz. Sudem, i saliny na zachodnim brzegu Ilmenu. Liczba mieszkańców wynosi przeszło 1,616,000 (Rossyjanie, Finni), zajmują się oni głównie rolnictwem i przemysłem leśnym; z fabryk znajdują się w gub. mydlarnie, fabryki płócien, potażu, łoju i t. d. Pod względem administracyjnym gub. podzieloną jest na 11 powiatów: nowogrodzki, borowiecki, biełozierski, wałdajski, demiański, kiryłowski, krestecki, staroruski, tichwiński, ustiużeński i czerepowski.

Nowogród, osada w gub. i pow. łomżyńskim, przy ujściu rz. Pisny do Narwy, ma 2,730 m. i starożytny kościół parafijalny, w ostatnich latach kilkakrotnie odnawiany.

Nowogród Siewiersk, albo *na Siewierzu*, m. pow. gub. czernihowskiéj, nad rz. Desną, około 7,000 m.; założony 1044 przez Jarosława. — *Nowogród-Siewierski powiat* ma na przestrzeni 3416,6 w. kw. około 98,000 m.

Nowogród wołyński, m. pow. gub. wołyńskiéj, nad rz. Słuczą, około 9,500 m.—*Nowogród-wołyński powiat* ma na przestrzeni 6378½ w. kw. (w téj liczbie 160,612 dziesiatyn ziemi ornéj, 76,688 dzies. łąk, 263,213 lasów, 32,712 wód) około 168,000 m.

Nowogródek, m. pow. gub. mińskiéj, niegdyś stolica książąt litewskich, następnie miasto wojewódzkie, bogate w liczne wspomnienia historyczne; około 9,000 m. Założenie N. przypisują kronikarze ruscy Włodzimierzowi W. lub Jarosławowi. Ma zwaliska starego zamku, kilka pięknych kościołów. Do pamiątek N. zaliczyć trzeba dom, będący niegdyś własnością rodziców Adama Mickiewicza, w którym Adam żył od lat niemowlęcych aż do ukończenia nauk w nowogrodzkich szkołach.—*Nowogrodzki powiat* ma na przestrzeni 4,624½ w. kw. (w téj liczbie 2,010 w. kw. ziemi ornéj, 519 lasów, 829 łąk, 300 w. kw. błot) około 158,000 m.

Nowogrodzkie starostwo, ob. Kopajgrodzkie stastwo.

Nowogrodzkie starostwo niegrodowe, zwane także leśnictwem kupiskiem, leżało w wdztwie mazowieckiém, w ziemi łomżyńskiéj. W r. 1771 zaliczały się doń wsie: Nowogród, Kupiski, Czerwone, Kąty, Zabiele i leśnictwo kupiskie, które posiadał Jerzy Mniszech, kasztelan krakowski, opłacając zeń kwarty złp. 13,132 gr. 7. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj zapewniły dożywocie na témże sstwie Antoniemu ks. Sułkowskiemu, w razie nastąpionéj śmierci Mniszcha.

Nowogrodzkie starostwo grodowe, było położone w wdztwie czernichowskiém. Od czasu ustanowienia go uchwałą sejmową z r. 1633, po zawojowaniu prowincyi siewierskiéj, nie długo istniało wraz z całém wdztwem, bo traktatem Andruszowskim a następnie Grzymultowskim, r. 1686 przeszło całe pod panowanie rossyjskie. Ostatnim sstą był od r. 1785 słynny uczony nasz Tadeusz Czacki. Po utracie wdztwa przeniesiono gród dla dwu powiatów czernichowskiego i nowogrodzkiego do miasta Włodzimierza na Wołyniu.

Nowogrodzkie starostwo grodowe, leżało w wdztwie i powiecie nowogrodzkim. Podług ustaw sejmowych obejmowało miasto Nowogródek z przyległościami i zamkiem, gdzie sądy swe odbywał trybunał wielkiego ks. litewskiego co drugi rok przez 22 tygodnie. Starostwo to było zawsze połączone z godnością wojewody nowogrodzkiego i spólnie z ekonomiją królewską oraz wójtostwem nowogrodzkiém opłacało kwarty w r. 1773 złp. 347 gr. 8, zaś hyberny złp. 412. Sejmiki, sądy ziemskie i popisy rycerstwa dla całego powiatu odbywały się także w tém sstwie. Ostatnim posiadaczem był Józef książę Jabłonowski, wda nowogrodzki.

Nowogrodzkie województwo, stanowiła jedną z najpiękniejszych prowincyj dawnéj Polski. Na północ odgraniczał je Niemen od wojew. trockiego i mińskiego, od wschodu powiaty rochaczewski i mozyrski, od południa województwo brzesko-litewskie, t. j. część Polesia, od zachodu dotykało Podlasia i graniczyło z powiatem grodzieńskim województwa trockiego. Obejmowało w tych granicach 900 mil kw. najżyźniejszéj ziemi. Herb województwa składał z jednéj strony anioł czarny w czerwoném polu, z rozciągnionemi skrzydłami, z drugiéj zaś strony pogoń zwyczajna. Dzieliło się na 3 powiaty: nowogrodzki, słomiński i wołkowyski.

Nowomiejskie albo **Korczyńskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w wdztwie sandomierskiém, powiecie wiślickim. Podług lustracyi z r. 1602 składało się z miasta Nowego Korczyna i ze wsi: Winary, Ucieszków, Sędzisławice, Koczynia, Chwalibogowicze, Ubenicze, Samoczyce, Welnin, Wola Górna, Brzesków, Wola Błotna, Pawłów, Grotniki, Łęka, Skotniki, Miernów, Koniecmosty, Będziaki i Strożyska. W r. 1771 posiadał je Fryderyk Moszyński, opłacając zeń kwarty złp. 1,809 gr. 26, a hyberny złp. 3,048 gr. 26.

Nowomiejskie starostwo grodowe, leżało w wdztwie mazowieckiém, w ziemi zakroczymskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 powstało z dawniejszego sstwa wyszogrodzkiego, przez wydzielenie z niego: grodu Nowego Miasta i wsi: Latonice, Sobiejszczki, Zaszonie, Czaniewo albo Czemniewko, Brzenica, Gutków, Sarnowa Góra, oraz miasteczka Sąchocina. W r. 1771 posiadał je Kazimierz Krasiński, obożny koronny, opłacając zeń kwarty złp. 282 gr. 16, a hyberny złp. 917 gr. 20. Z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tego sstwa, na sejmie z r. 1773 Stany Rzpltéj wyznaczyły oddzielną komisyję z 24 urzędników i dygnitarzy, która miała ostatecznie granice tego sstwa wykazać, a zwłaszcza od strony dóbr Mniszewa, Kuchar i innych sąsiedzkich.

Nowomiński powiat, jeden z 13 powiatów guber-

ali warszawskiéj, ma 23,2 mil kw. i 60,538 m. W powiecie są: 2 miasta, 6 osad i 13 gmin. Stolicą powiatu jest miasto Nowo-Mińsk czyli Mińsk (ob.).

Nowomirgorod, m. zaetatowe pow. elizawetgradzkiego gub. chersońskiéj, na lewym brzegu rz. Wysi, około 6,000 m.

Nowomyjskie starostwo niegrodowe, leżało w księstwie inflanckiém. Podług metryk koronnych było połączone z sstwem dünamundzkiém (ob.) około r. 1581 i spólnie z niém dzieliło losy całego księstwa. Nazwę swą nosiło od zamku Nowymtyn z przyległościami, które posiadali: w r. 1591 Jan Ostrowski, w r. 1622 Jan Czerski, a następnie Gabryjel Białozor, podkomorzy upicki. Od d. 16 Września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie.

Nowomoskowsk, m. pow. gub. ekaterynosławskiéj, na prawym brzegu rz. Samary, przeszło 10,000 m.—*Nowomoskowski powiat* ma na przestrzeni 5,737 1/2 w. kw. około 153,000 m.; grunt urodzajny, czarnoziem, lasów niewiele (zaledwo 28,345 dziesiatyn).

Nowopacki, *Nowopacky* (Jan), spółczesny malarz, ur. 1821 w Czechach. Kształcił się w malarstwie na akademii wiedeńskiéj, poczém odbył podróż do Włoch i w Rzymie wydoskonalił się w sztuce. 1854 powrócił do Wiednia i zyskał wkrótce uznanie. Przedmiot do swych obrazów, odznaczających się żywością i naturalnością kolorytu, oraz wyborném wykazaniem piękności natury, bierze zwykle z krajów południowych. Z licznych jego obrazów zasługują na uwagę: *U potoku; Na jeziorze Niziderskim po deszczu* (1846); *Świtanie* (1847); *Arena w Poli* (1853); *Z bagnisk pontyjskich* (1854); *Rybak neapolitański* (1855); *Kapliczka w górach sabińskich* (1855); *Ariccio pod Rzymem* (1855); *Zamek Lichtensztejn* (1858); *Powrót* (1860); *Krowy u potoku* i w. in.

Nowopolski (Wojciech), pisał się po łac. *Novicampianus Albertus*, profesor akademii krakowskiéj, znakomity w swym czasie anatom i fizyjolog, a zarazem słynny teolog, ur. 1508 w Nowopolu w Małopolsce, był od r. 1553 do 1557 nauczycielem królewicza węgierskiego Jana Zygmunta. † w Krakowie 1558. Ważniejsze jego dzieła są: „*De accentibus et recta pronunciatione*“ (3 wyd., Kraków 1567); „*Fabricatio hominis a Cicerone libro secundo de natura Deorum descripta* i t. d.“, trzy rozprawy razem (Kraków 1551 i 1563) i wiele innych.—**Nowopolski** (Paweł), brat poprzedniego, był uczonym lekarzem, dzieła jego jednak zaginęły.

Noworadomski powiat, jeden z 8 powiatów gub. piotrkowskiéj, ma 362 mil kw. i 83,814 m. W powiecie jest 1 miasto, 4 osady i 25 gmin. Stolicą powiatu jest miasto Noworadomsk czyli Radomsk (ob.).

Noworossyjski kraj, składają południowe gubernije dzisiejszéj Rossyi europejskiéj, przylegające do morza Czarnego, t. j. gubernije: chersońska, ekaterynosławska, taurycka i prowincyja bessarabska. Szczegółowy opis tego kraju znajduje się pod właściwemi gubernijami.—Porów. Skalkowskigo „*Istorija Noworossijskago kraja*“ (Odessa 1836).

Noworżew, m. pow. w gub. pskowskiéj, około 1,700 m.—*Noworżewski powiat* ma na przestrzeni 3303,7 w. kw. przeszło 77,000 m.

Nowosielski (Augustyn), bazyljanin, rodem z Litwy, opat kobryński, † 1799. Oprócz innych, przełożył z łacińskiego: „*O kunszcie dobrego kochania, albo o miłości Boskiéj ksiąg troje*“ (2 wyd., Wilno 1767).

Nowosielski (Antoni), ob. Marcinkowski Antoni.

Nowosielski (Teofil Stanisław), spółczesny pisarz, ur. 1812 w Radomsku. Zamieszkawszy od r. 1835 w Warszawie i zbliżony stosunkami przyjaźni do Stanisława Jachowicza, za jego i Teofila Janikowskiego, kupca warszawskiego, wpływem, po zwiedzeniu obcych krajów, urządził podług metody Jana Swobody piérwszą w gmachu warsz. towarzystwa dobroczynności salę ochrony, którą zajmował się osobiście do r. 1843. Wróciwszy potém do urzędowania w b. komisyi rządowéj przychodu i skarbu, wydał cały szereg pożytecznych i mile czytanych dzieł dla młodzieży polskiéj. Wymieniamy z nich: „*Gwiazdka dla dobrych dzieci*“ (1841); „*Bajki i powiastki oryginalne i naśladowane*“ (1842); „*Świat dziecięcy, czyli zbiór nauczek, powiastek i wierszyków*“ (4 tomiki 1843); „*Rodzina poczciwego Piotra*“ (1851) i t. d.

Nowosielskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie ruskiém, w ziemi chełmskiéj. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało w sobie wsie: Nowosiołki, Stołpią, Krzywąwolę, Czułczyce i Sajczyce, które były odseparowane z dawniejszego sstwa chełmskiego. W r. 1771 posiadał je Wacław Rzewuski, wda krakowski, opłacając zeń kwarty złp. 782 gr. 25.

Nowosil, m. pow. gub. tulskiéj, nad rz. Zuszą, przeszło 4,000 m.—*Nowosilski powiat* ma na przestrzeni 2,888 m. kw. około 115,000 m.

Nowosilcow (Mikołaj), rossyjski mąż stanu, ur. 1762, odebrał wytworne wychowanie w domu hr. Strogonowych, następnie wszedł do służby wojskowéj, z któréj przeniósł się do dyplomacyi. W r. 1792 zaliczony był do korpusu generała Kreczetnikowa, działającego na Litwie. Następnie przybywszy do Polski, podczas oblężenia Warszawy przez króla pruskiego i generała rossyjskiego Fersena, używany był do korespondencyi między armiją pruską i rossyjską, tudzież z armiją działającą na Litwie pod dowództwem księcia Repnina. W r. 1797 podał się do dymisyi i wyjechał do Anglii. Po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra zyskał wielki wpływ i wraz z hr. Strogonowym i ks. Czartoryskim stanowił stronnictwo postępowe. Za wpływem Czartoryskiego otrzymał 1805 misyję, ażeby pod pozorem zawiązania stosunków pokojowych pomiędzy Napoleonem i Anglią przywieść do skutku nową koalicyję przeciwko Francyi; niezdołał jednakże wciągnąć Prus i mniejszych księstw niemieckich, za co został odwołany. Towarzyszył potém cesarzowi Aleksandrowi w kampanii 1807 i zostawał stale przy osobie monarchy. W 1813 mianowany wiceprezydentem rady tymczasowéj księstwa warszawskiego, w r. 1815 pełnomocnym delegowanym

przy rządzie królestwa polskiego, w r. 1818 konserwatorem uniwersytetu jagielońskiego w Krakowie, w r. 1821 prezesem komitetu ustanowionego do reorganizacyi wydziału edukacyjnego w król. polskiém, 1824 kuratorem okręgu naukowego wileńskiego, 1831 członkiem, a 1834 prezesem rady państwa, został 1835 wyniesiony do godności hrabiego cesarstwa rossyjskiego; † r. 1838.

Nowosiołkowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie nowogrodzkim, a po części w województwie mińskiém, powiecie rzeczyckim. Podług metryk litewskich z r. 1664 obejmowało wówczas dobra Nowosiołki, Babicze, Nawiłowkę, Strzałki i słobodę Nowosielską, które wedle przywileju króla Jana Kazimierza z d. 20 Lutego r. 1664 miał sobie nadane w posiadanie Jakób Terebess. W następnych czasach po oderwaniu z tego starostwa różnych dóbr, ostatnim dzierżawcą był Frąckiewicz, który zeń opłacał kwarty złp. 62 gr. 3.

Nowosolski (Jan Chrzciciel), po łacinie piszący się *Novosolensis*, filolog rodem z Węgier, wykładał prywatnie pisma Cycerona w Krakowie i tam † r. 1550. Ogłosił drukiem: „*Epistola M. T. Ciceronis ad Quintum Ciceronem fratrem, qua bonis principis institutio continetur*“ (Kraków 1528); „*Ciceronis de inventione et arte rhetorica Libri II*“ (tamże 1527); „*Commentarium rhetoricorum ad C. Herrenium libri IV*“ (tamże 1527).

Nowoszycki (Samuel Kajetan), biblijograf, adwokat w Krzemieńcu; z licznych prac jego ważniejsze są: „*Starożytności krzemienieckiego zamku*“ (Tygodnik petersb. na r. 1845); „*O zamku mozyrskim*“ (tamże 1841); „*Wiadomości biblijograficzne*“ (tamże 1839); „*Wiadomość historyczna o zamku krzemienieckim*“ (Biblijoteka Warszaw. 1848, t. 2 str. 53).

Nowotargskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie krakowskiém, powiecie sandeckim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 obejmowało miasto Nowytarg i wsie: Biały Dunajec, Bańska, Maniszyna, Glejcarów, Skrzypne, Zaskale, Leśnica, Gron, Białka, Bukowina, Brzegi, Poronin, Olsza, Zakopane, Zubsuche, Międzyczermienne, Czarny Dunajec, Ciche, Bystrze, Dzianisz, Witów, Chochołów, Podczerwone, Wróblówka, Szreniawa, Pyzówka, Morawczyna, Lasek, Klikuszowa, Obidowa, Długopol, Dział, Odrowąż, Załuczne, Pieniążkowice, Niwa. Waksmund i Szaflary. W 1771 posiadał je Franci zek Rychter, podstoli krakow., opłacając zeń kwarty złp. 17,094 gr. 14, a hyberny złp. 8,099 gr. 24. Zajęte przez rząd austryjacki d. 16 Sierpnia 1773 sprzedane przezeń zostało w cztérech oddziałach różnym osobom za ogółem wynoszącą summę złotych reń. 99,432.

Nowotny (Franciszek), lingwista i historyk czeski, ur. 1768 w Luży, † 1826 w Lusztenicach blisko Bolesławia; po ukończeniu gimn. i studyjów filozoficznych w Pradze, wstąpił tamże do seminaryjum i wyświęcony na kapłana, został 1787 wikaryjuszem w Chotusicach, od 1793 przeniesiony do Mł. Bolesławia, został 1798 proboszczem w Lusztenicach. Z dzieł N. najważniejsze: „*Biblioteka czeskych bibli od XIII w. aż do lata 1810*“ (Praga 1810); „*Pismo św. nowe umluwy Ewangielium, aneb blažene zwiestowani*“ (t. 1, Praga); „*Prawidła rzeczi czeske*“ (t. 1818); „*Kronyka Mladoboleslawska od przisti Czechu do zemie czeskie aż do nyniejszich czasu*“ (Praga 1822) i in.

Nowotwory, stanowią jednę z najobszerniejszych klass procesów patologicznych. Istotę nowotworu stanowi powstawanie nowych tkanek w miejscach, gdzie ich normalnie nie było, albo przynajmniéj ilościowe powiększenie tkanek normalnych (przerost). Nowotwory przedstawiają się albo jako *rozlane* w organie bez wyraźnych granic, przy czem organ cały powiększa swą objętość, twardnieje, albo w postaci mniéj lub więcéj wyraźnie *ograniczonych* guzów. Kształt i wielkość nowotworów ograniczonych bywają niezmiernie rozmaite—od wielkości grochu do wielkości kilku głów ludzkich—od okrągłego prawidłowego kształtu do fantastycznych drzewiastych postaci. Siedliskiem ich mogą być wszystkie powierzchowne i głębokie organy. Przyczyna powstawania nowotworów prawie zawsze jest ciemną, wzrost ich zwykle powolny, choć pod tym względem okazują one znaczną rozmaitość; gdy rosną powoli i całość swoją wciąż zachowują, nie przynoszą żadnéj szkody organizmowi, prócz możliwego ucisku miejscowego lub oszpecenia. Gdy nowotwór rośnie szybko i znacznych dochodzi rozmiarów, już prócz mechanicznych utrudnień, upośledza i odżywianie organizmu, odciągając dla siebie wiele soków pożywnych. Często N. doszedłszy znacznych rozmiarów rozpada i wrzodzieje i wtedy szkodliwy wpływ jego na organizm znakomicie się powiększa; rozpad i ciągłe oddzielanie się cząstek nowotworu dokonywa się ze szkodą pożywnéj dla organizmu materyi, a rozpadłe cząstki zakażają organizm i ogólne wycieńczenie przyspieszają znakomicie. Często nakoniec przy istniejącym gdziekolwiek w organizmie nowotworze, pojawia ą się w rozmaitych miejscach, guzy *wtórne*, téj saméj co pierwotny budowy i niewątpliwie w ścisłym związku z nim zostające. Wtórne N. pojawiają się zrazu w bliskiem sąsiedztwie pierwotnego, w odpowiednich gruczołach limfatycznych (rozsianie nowotworu), a wreszcie pojawiają się odrazu w rozmaitych wewnętrznych, ważnych dla życia organach, stanowiąc proces nieuleczalny i jeden z najfatalniejszych w patologii (rozpowszechnienie nowotworu). Liczba tych wtórnych nowotworów może być bardzo znaczną. Nie wszystkie nowotwory rozsiewają się i upowszechniają; jest to przedewszystkiem przywiléj guzów szybko rosnących i łatwo ulegających rozpadowi. Stąd klinika dzieli wszystkie nowotwory na *łagodne* i *łagośliwe*. Pod względem mikroskopowéj budowy N. albo są identyczne z tkankami normalnemi, albo bardzo do nich zbliżone. Składają się one z komórek (ob.) albo bezpośrednio przy sobie leżących, albo przedzielonych jeszcze jaką pośrednią, międzykomórkową substancyją, stąd dzielą się, jak i tkanki normalne (ob. tkanki) na N. *nabłonkowate*, (odcisk, róg skórny, rak, rakowiec), i *łącznotkankowe* (włókniak, mię-

sak, śluzak, tłuszczak, chrzęstniak, kostniak, glejak). Badając rozwój nowotworu, przekonać się łatwo, że zawsze niemal w około niego napotyka się mnóstwo drobnych, okrągłych, młodych komórek, które dopiero po tem przyjmują panującą w nowotworze postać. Często wszystkie komórki nowotworu pozostają na stopie owych młodych, niewykształconych komórek, podobnych do białych ciałek krwi (ob. krew) i wtedy N. noszą nazwę *ziarniniaków (granulomata* v. *leucocytomata)*, (ropa, ziarnina, gruzełek, wilk, trąd, N. syfilityczne i nosaciznowe). Bywają też i nowotwory złożone z tkanek wyższego fizyjologicznego przeznaczenia, jak *mięśniaki*, *naczyniaki*, *nerwiaki*, a wreszcie nowotwory przypominające budową zawiłe organy, jak *gruczolaki* i *torbielaki*. Najbardziéj złośliwe są niektóre N. nabłonkowate i ziarniniaki; z N. łącznotkankowych najłatwiéj się upowszechniają N. najbogatsze w komórki t. j. mięsaki. Co do powstawaniu nowotworów zdania w rozmaitych czasach różne panowały. Podług *Rokitańskiego* N. były wysiękiem ze krwi materyi ją zakażającéj. Najważniejsze prace *Virchowa* odnosiły się właśnie do nowotworów. Podług jego teoryi komórki tkanki macierzystéj dawały przez rozmnożenie początek komórkom nowotworu; te własności rozrodcze należały wyłącznie do komórek tkanki łącznéj: rozmnażając się, dawały one zrazu początek owym młodym, okrągłym komórek, które w następstwie wszelki kształt były zdolne przyjąć. Teoryja Virchowa utrzymała się przez czas długi. Prace *Conheima* (ob.) dowiodły, że młode owe komórki przynajmniéj w znacznéj części mogą z naczyń krwionośnych przesiąkać; z drugiéj strony rozmnażać się mogą nie tylko komórki tkanki łącznéj, a i komórki każdego innego typu; przedewszystkiem nabłonkowate komórki gruczolaków, raków i rakowców powstają pierwotnie z tkanek nabłonkowych, nie z łącznéj *(Thiersch, Waldeyer)*. W tych dwu kardynalnych punktach teoryja Virchowa została zachwianą, i te pojęcia postawiły N., a przedewszystkiem ziarniniaki tuż obok procesów zapalnych (ob. zapalenie). Czy te warunki wyłącznie mają miejsce; czy też obok nich istnieją i procesy takie, jak Virchow podaje, jest to dziś najbardziéj wątpliwa kwestyja w patalogii i najwięcéj zaprząta umysłów; najdoskonalsza do dziś dla patologii metoda badania—mikroskop, okazuje się z wielu względów zbyt niedokładną dla rozstrzygnięcia tych wątpliwości. Dalszy wzrost i odżywianie nowotworu odpowiada w zupełności tymże procesom w tkankach normalnych. Rozsiewanie i upowszechnianie dokonywa się niewątpliwie przez oderwane od nowotworu komórki lub cząstki komórek, roznoszone przez drogi limfatyczne i krwionośne. N. głęboko położone dopiero przy znacznym wzroście dają znać o sobie; w zewnętrznych, jakkolwiek istnienie guza bezpośrednio się rozpoznaje, ale natura i budowa jego często na długo ciemnemi pozostają. Dla leczenia N. uciekano się do rozmaitych metod; używano przedewszystkiem środków upośledzających odżywianie i przyspieszających rezorbcyję, jak jodu, rtęci, arszeniku, głodzenia i t. p. Okazało się wszakże, że jedynym sposobem radykalnego wyleczenia nowotworów, jest dokładne zniszczenie ich jakimkolwiek sposobem, albo lepiéj doszczętne usunięcie ich za pomocą noża. N. położone w miejscach dla noża niedostępnych są stanowczo nieuleczalne. Radykalnie i z najmniejszém niebezpieczeństwem usunąć można N. póki są małe i czysto miejscowe, dla tego z operacyją zwlekać nie należy. W ostatnich latach pewien rozgłos zyskała kora Kondurango, jako radykalnie lecząca raka.—Porów. oprócz podręczników patologii i anatomii patologicznéj: Virchow *„Die krankhaften Geschwülste“* (Berlin 1863—73); Thiersch *„Der Epithelialkrebs, namentlich der Haut“* (1865). Prócz tego rozproszone prace Billrotha, Waldeyera i w. in.

Nowowiejski (Felicyjan), dominikanin, ur. 1687 r. w Poznaniu, przeor klasztorów w Warszawie, Sieradzu, Łucku, † 1762 w Poznaniu; ogłosił *„Limpidissimae Aquinatis seu Conclusiones theologicae“* (Kraków 1722); *„Phoenix decoris et ornamenti provinciae Poloniae Ord. Praedic. Hyacinthus Odravansius redivivus“* (Poznań 1752) i in.

Nowowiejski (Józef Hipolit), sławny kaznodzieja, piérwotnie bernardyn, potém sekularyzowany, kanonik sędomierski i proboszcz w Iłży, † 1824; pozostawił w druku liczne kazania okolicznościowe, wydawane w Warszawie w latach 1803—15.

Nowowiejski (Frańciszek), pseudonym *Franciszka Gąsiorowskiego*, Warszawianina, który był współpracownikiem Biblijoteki warsz. i wydał kilka powieści, a mianowicie: *„Andrzéj z Tęczyna“* (Kraków 1833); *„Kmita i Bonerówna“* (Kraków 1834); *„Szwedzi w Krakowie“* (tamże 1835); *„Ostatnia wojna Szwedzka“* (Leszno 1841).

Nowozybków, m. powiatowe, gub. czernihowskiéj, nad rz. Korną, przeszło 8,000 m.; prowadzi dość ożywiony handel.— *Nowozybkowski powiat* ma na przestrzeni 3,354 w. kw. około 117,000 m.

Nowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie pomorskiém, powiecie nowskim. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało w sobie: miasto Nowe i wsie: Kończyce, Trell, Morgi, Lipienki, Lignowo, Rudno i Gremblin. W r. 1771 posiadał je Andrzyj Moszczyński, wda inowrocławski, opłacając zeń kwarty złp. 2,005 gr. 10, a hyberny złp. 1,217 gr. 6. Od d. 13 Września 1772 przeszło wraz z całem wdztwem pod panowanie pruskie.

Nowy Albion, ob. Albion Nowy.

Nowy Bajazet, m. pow. gub. erywańskiéj, na lewym brzegu Kawar-Czaja, około 5,000 m.; uczyniony miastem 1850. — *Nowobajazecki powiat* ma na przestrzeni 4,236½ w. kwadr. przeszło 77,000 mieszkańców.

Nowy Brunświk, osada angielska, na południe rzeki i zatoki św. Wawrzyńca, obejmująca 1280 mil kw. i 320,000 m. po większéj części wyznania katolickiego; jest to kraina bardzo lesista, sprzyjająca uprawie roli i hodowli bydła, ma klimat ostry, dość czysty i zdrowy. Konstytucyja téj osady jest podobną do konstytucyi kanadyjskiéj. Głównemi płodami kraju są: drzewo budowlane, ryby, tran, futra. Miasto główne Fredericktown, a najważniejszy

punkt handlowy St. John. Nowy Brunświk stanowił niegdyś część francuskiéj Akadyi, r. 1763 przeszedł w posiadanie Anglii, od 1783 był oddzielną prowincyją kolonijalną, a w 1867 został przyłączony do dominijum Kanady.

Nowydwór, m. w gub. i pow. warszawskim, w pobliżu twierdzy Nowogeorgijewska (Modlina), pomiędzy Narwią a Wisłą położone, liczy 4,200 mieszkańców i ma okazały magazyn bankowy na skład zboża.

Nowy Hampshire, jeden ze Stanów Zjedn. Półn. Ameryki, należy do grupy stanów tworzących Nową Angliję, obejmuje 436 mil kw. i liczy 317,000 m. Jestto kraj górzysty, obfitujący w pastwiska, lasy, rudę żelazną i miedzianą; klimat ma surowy, ale powietrze czyste i zdrowe. Rolnictwo, przemysł i żegluga są tutaj w stanie kwitnącym. Główne miasto i siedlisko władz rządowych jest Concord, a najważniejsze miasto portowe Portsmouth. Piérwsze kolonije usadowiły się tu 1679. N. H. przystąpił do Unii 21 Czerw. 1778. Władzę wykonawczą sprawuje gubernator, władzę zaś prawodawczą senat, złożony z 12 członków, i izba deputowanych, licząca 329 reprezentantów. Na kongres wysyła 3 deputowanych.

Nowy Hanower, wyspa w Melanezyi na północno-zachodnim krańcu Nowéj Irlandyi, obejmuje 26 mil kw.—*Nowy Hanower*, jest także kraina w Ameryce Północnéj, w posiadłościach angielskich (Nowéj Brytanii), między Nową Kornwaliją od północy, Nową Georgiją od południa, wyspą Quadra i Vancouver od południo-wschodu położona.

Nowy Jersey, jeden ze środkowych Zjednoczonych Stanów Półn. Ameryki, nad oceanem Atlantyckim, zajmuje 356 mil kw. z ludnością 903,000 m. W północnéj części swojéj przerznięty łańcuchem gór Alleghanów, na południu jest płaski, a wybrzeża ma niskie i piasczyste. Z rzek najważniejsze są: Hudson i Delaware. Grunt dobry, sprzyja rolnictwu, ogrodnictwu, a więcéj jeszcze hodowli bydła. Góry dostarczają miedzi, ołowiu, żelaza i cynku. Przemysł fabryczny jest dosyć czynny, a handel morski i żegluga bez żadnego prawie znaczenia. N. J. już od 1664 kolonizowany był przez Anglików, a 19 gr. 1787 przyjął konstytucyję Zjednoczonych Stanów Ameryki Północnéj. Obecna ustawa jego datuje od 2 Wrześ. 1844. Na kongres unii N. J. wysyła dwu senatorów i pięciu deputowanych; stolicą i siedliskiem władz jest Trenton, lecz najładniejszem i najważniejszem miastem przemysłowém Newark.

Nowy Leon, stan związkowy w północno-wschodnim Meksyku, obejmujący 676 mil kwad. i około 171,000 m. Jestto kraj urodzajny, obfitujący w złoto, srebro i ołów, lecz mało zaludniony. Główne źródło przemysłu ludności stanowi rolnictwo i hodowla bydła. Lasy tutejsze bogate są w drzewo budowlane i farbierskie. Najważniejsze miasto jest Monterey.

Nowy Meksyk, prowincyja w Zjednoczonych Stanach Ameryki, obejmująca 5,700 mil kw. z ludnością 91,000 m., po części hiszpańskiego pochodzenia, lub hiszpańsko indyjskich mieszańców, oraz znacznej ilości osiadłych lub dzikich Indyjan. Kraj ten przerznięty w pośrodku dwoma łańcuchami gór od 2 do 7,000 stóp wysokości, stanowi wysokie płaskowzgórze, bardzo skąpo skrapiane rzekami Riodel-Gila i Colorado, ale za to posiadające wiele jezior słonych; ma także N. M. bogate kopalnie kruszców i węgla, tudzież żyzne pastwiska, sprzyjające hodowli bydła. Przemysł równie jak i handel tu stoją na niskim jeszcze stopniu. N. M. otrzymał konstytucyję r. 1850; według niéj wysyła na kongres 1 reprezentanta, a zarządzanym jest przez radę złożoną z 13 członków. Głównem miastem i siedliskiem władz rządowych jest Santa Fé. Kraj zajęty został w XVI w. przez Hiszpanów, a późniéj wszedł w skład rzeczypospolitéj meksykańskiéj. W wojnie pomiędzy Meksykiem a Zjednoczonemi stanami Ameryki, N. M. przez proklamacyję generała Kearny z d. 22 Sierpnia 1846 ogłoszony za część składową Unii, pokojem zawartym 2 Lutego 1848 został formalnie do niéj wcielonym i r. 1850 za jéj terytoryjum uznany.

Nowymost (*Neubrück*), miasteczko w w. ks. poznańskiém, pow. szamotulskim, nad rz. Wartą, 700 mieszkańców.

Nowy Orleans, najważniejsze i najludniejsze miasto północno amerykańskiego Stanu Luizyjany, na lewym brzegu głównego ramienia rzeki Mississippi, o 25 mil od jéj ujścia, w okolicy bagnistéj położone. Ma doskonały port, uniwersytet, wielkie składy towarów, walcownie bawełny i pomimo bardzo niezdrowego klimatu 191,340 m. Głównym artykułem handlu tutejszego jest bawełna, oprócz niéj tytuń, mais, pszenica, cukier, solone mięso i t. d. Miasto N. O. założone zostało 1718 r. przez Francuzów, potém razem z Luizyjaną francuską przeszło w posiadanie Zjednoczonych Stanów Ameryki i w krótkim przeciągu czasu zostało głównym punktem przemysłowości pośród wielkéj kotliny rzeki Mississippi. Podczas amerykańskiéj wojny domowéj N. O. zdobyty został 14—28 Kwiet. 1864 przez wojska i flotę Unii.

Nowy Oskoł, m. pow. gub. kurskiéj, nad rz. Oskołem, około 3,000 m.—*Nowooskolski powiat* ma na przestrzeni 2,809½ wiorst kw., przeszło 127,000 mieszkańców.

Nowy Pazar (*Nowipazar*), m. w południowo-wschodniéj części Bośnii, nad rz. Raszką (dopływem Ibry), w pięknem położeniu; miasto dość biedne, jest siedliskiem Kajmakana i liczy około 12,000 m. (podług Hilferdinga), posiada na pół rozwaloną twierdzę; około ½ godziny od N. P. znajduje się kościołek św. Piotra i Pawła, w którym, podobnie jak i w niedalekim opustoszałym klasztorze św. Jerzego (nazywanym przez lud *Djurdjewi Stubowi*, słupy Jerzego), znajduje się wiele pamiątek z czasów Nemanijów. N. P powstał ze starego serbskiego miasta *Rasy*, stolicy żupy tejże nazwy, ciągnącéj się wzdłuż rz. Raszki; m. Rasa wspomina się od IX w. jako gród pograniczny serbski od strony Bułgaryi. Żupanowie rascy, podobnie innym, starali się uwolnić od władzy w. żupana Serbii. Począwszy od żupana raskiego *Beli Urosza* (około 1120—36),

praojca Nemanijów, dostojeństwo w. županów pozostało się w jego rodzie. Rasa stała się kolebką nowéj rzeszy serbskiéj Nemanijów, ztąd też niekiedy i Serbowie są nazywani przez Włochów, Madziarów i katolickich Słowian południowych *Raszanie* (średnio łać. Rascia, Rassia i Raxia, Rassiani, Rasciani, madz. Racz). *Novo Pazarski Sandzak* liczy przeszło 110,000 mieszkańców (60,000 machom., reszta chrześcijan), i dzieli się na 7 nahij.

Nowy Rok, oznacza uroczysty obchód pierwszego dnia w roku. Dzień ten obchodzili już Rzymianie, którzy na cześć bożka Janusa (ob.) rozpoczynali rok z d. 1 Stycznia. Również i Parsowie obchodzili N. R. (*No-ruz*). Zakon Mojżeszowy ustanowił na obchód N. R. miesiąc Ethanim (Tisri, podług naszego kalendarza pod koniec Września), obchód ten zasadzał się głównie na całopaleniu; ponieważ święto ogłaszane było przez dźwięk trąb, zwano więc je *Świętem trąb* (stąd Trąbki). Chrześcijanie w najdawniejszych czasach nieobchodzili świętem kościelném pierwszego dnia roku cywilnego, a to żeby uniknąć zbliżenia do pogan. Swywole, jakie miały miejsce podczas *Saturnalij* (ob.), wstrzymywały wiele soborów od dozwolenia obchodzenia N. R. i jeszcze sobór trullański 692 zabronił obchodzić N. R. Przeciwnie kościół obchodził w Święto Obrzezania Pańskiego początek roku kościelnego. W Niemczech aż do IX w. rozpoczynano rok z dniem Zwiastowania N. M. P. (25 Marca). Liczono także aż do XVI w. początek roku od dnia Narodzenia Chrystusa (25 Grudnia).—Obok obchodu religijnego już u Rzymian w dzień ten składano sobie podarki i życzenia, zwyczaj czego pozostał do dziś dnia.

Nowy Sad, madz. *Ujvidék*, niem. *Neusatz*, łac. *Neoplanta*, m. w Węgrzech, w kom. baczskim, na lewym brzegu Dunaju, naprzeciw Petrowaradinu, liczy około 16,000 m. (Serbów, Madziarów i Niemców), stolica biskupa wschodniego, ma kościoły katolicki, wschodni, unijacki, armeński, luterański i reformowany; gimnazyjum. Prowadzi ożywiony handel, z jednéj strony z Peszten i Wiedniem, z drugiéj zaś z Turcyją. W XVII w. były tu jeszcze pastwiska; założona późniéj osada uważaną była za przedmieście Petrowaradinu i dopiero 1748 podniesioną została na miasto. 1848 r. N. S. miał udział w całym ruchu serbskim.

Nowy Sącz, ob. Sandecz, albo Sącz Nowy.

Nowy Targ, m. w Galicyi, obw. sandeckim, ostatnie pod Tatrami, przy zbiegu Czarnego i Białego Dunajca, oraz rz. Białki, ma 3,000 m., piękny kościół farny i murowany ratusz.

Nowy Testament, ob. artykuły Biblija i Kanon Biblijny.

Nowy Uzień, m. pow. gub. samarskiéj, nad rzeką Uzienią, ok. 7,000 m.— *Nowouzieński powiat* ma na przestrzeni 44,275½ w. kw. przeszło 226,000 mieszkańców.

Nowy York (*New York*), jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnéj, nad oceanem Atlantyckim położony, obejmuje 2,210 mil kw. i 4,382,700 m.; przerznięty odnogami gór Apalachów, Highlands i Catskill, w zachodniéj części swojéj stanowi przeważnie wielką równinę. Z rzek największą tu jest Hudson. Na granicy północnéj płynie rz. św. Wawrzyńca, na południowéj Alleghany, Susquehannah i Delaware. Oprócz wielkich jezior Champlain, Ontario i Erie, jest tu jeszcze wiele pomniejszych. Grunt jest w większéj części zdatny do uprawy rolnéj. Piękne lasy rozpościerają się w okolicach górzystych. Z minerałów najwięcéj jest soli i żelaza; na węglach kamiennych zbywa zupełnie. Głównym środkiem wyżywienia jest rolnictwo, chociaż przemysł fabryczny i rybołówstwo także są bardzo ważne. Pod względem handlu i żeglugi, Nowy York zajmuje piérwsze pomiędzy wszystkiemi stanami Ameryki miejsce. 20 uniwersytetów i kolegijów, oraz blisko 12,000 szkół, dostarczają doskonale środków oświaty i wychowania publicznego, a rządowa szkoła normalna w Albany istniejąca od r. 1844 przysposabia dostateczną liczbę nauczycieli i nauczycielek. Nowy York, gdzie Hollendrzy piérwszą r. 1613 założyli osadę pod nazwę Nowych Niderlandów albo Nowéj Belgii, przyjął 26 Lipca 1788 ustawę Unii. Według obecnie obowiązującéj konstytucyi z 9 Paździer. 1846, każdy 21 letni biały obywatel Stanów Zjednoczonych używa prawa wyborów. Władza wykonawcza znajduje się w ręku gubernatora, władzę prawodawczą sprawuje senat z 32 i izba reprezentantów ze 128 członków złożona. Na kongres stan wysyła 2 senatorów i 33 reprezentantów. Cały stan dzieli się na 60 hrabstw. Miasto główne jest Albany, największe zaś miasto Nowy York.

Nowy York (*New York*), największe miasto Ameryki północnej w Zjednoczonym Stanie t. n. i po Londynie najważniejsze miasto handlowe na kuli ziemskiéj, położone nad zatoką Nowego Yorku, na południowym krańcu wyspy Manhattan, utworzonéj trzema rzekami Hudson, Harlem i East-River, ma wielki, doskonale uzbrojony port. Ludność jego w r. 1731 wynosiła zalewie 4,622 głów, w r. 1850 doszła do 515,646, w r. 1860 liczyła już 814,277 mieszkańców, a w r. 1870 dosięgła 942,292 m. Tak więc wzrost jest nader szybki i prawdopodobnie dziś (1874) ma ono już przeszło milijon mieszkańców. Jeżeli do N. Y. dołączymy przedmieści Brooklyn i Williamsburg, tudzież inne po większéj części bardzo ludne miejscowości sąsiednie, które pod względem stosunków handlowych prawie jedno i toż samo miasto z Nowym Yorkiem stanowią, to wtedy ludność N. Y. śmiało na 1½ milijona liczyć możemy. Nowy York jest w ogólności regularnie i dobrze zabudowany, przerznięty w szerz ulicą na 1 i pół godziny długą, zwaną Broadway (szeroga droga), po któréj obu stronach rozsiadły się największe domy i zakłady przemysłowe. Śród gmachów publicznych najcelniejsze są: nowa giełda, komora celna, gmach sądowy, uniwersytet i Columbia-college. Inne wspaniałe budowle są jeszcze: szpital miéjski, muzeum Barnum'a, gmach amerykańskiego towarzystwa biblijnego i traktatów, liceum i muzeum historyi naturalnéj, biblijoteka Nowego Yorku, biblijoteka Astorbi i t. d. Pośród hoteli odznacza się przedewszystkiém sławny

Astorhouse. Nadto wspomnieć także należy pomnik Washingtona i wspaniały wodociąg Croton. Z liczby blisko 300 kościołów najokazalszym jest kościół Ś. Trójcy. Pod względem zakładów uaukowych Nowy York posiada sześć wyższych uniwersyteckich kolegijów, jak Columbia-College i New-York-Universitety, tudzież 52 szkół obwodowych. W r. 1860 liczono tu 2,499, a dziś jest już przeszło 3,000 zakładów fabrycznych, produkujących głównie cukier, odzież, wyroby srebrne, maszyny, wyroby stolarskie, kapelusze, wódkę, fortepijany i okręty (w 25 warsztatach). Jako miasto handlowe N. Y. tylko pod niektóremi względami niżéj stoi od Londynu. Nowy York jest także głównym portem dla emigrujących do Ameryki Europejczyków, zostaje ze wszystkiemi ważniejszemi portami świata w bezpośrednich stosunkach i stanowi punkt centralny wielu ważnych, schodzących się tutaj kolei żelaznych. Miasto założone zostało r. 1613 przez Holendrów pod nazwiskiem Nowego Amsterdamu, w 1764 zdobyte przez Anglików, przezwane było Nowym-Yorkiem i pozostało w ich posiadaniu aż do Listopada r. 1783.—Porów. Dünsinga *„Culturhistorische Beschreibung von* N.“ (1872).

Nozean, minerał z grupy krzemianów, znajdujący się razem z haüynem i krystalizujący w granatoedry. Jestto krzemian sody i glinki, zawierający siarczan sody. Jest przeświecający, szarawy, blasku szklisto-tłustego.

Nozdrza, ob. Nos.

Nóż, narzędzie do krajania, bywa różnych postaci i wielkości stosownie do przeznaczenia. Lepsze N. składają się całe ze stali, w gorszych tylko ostrze jest stalowe, grzbiet i osada są żelazne. Przy fabrykacyi N. stołowych odkuwa się naprzód z gruba ostrze ze stali, następnie spaja się je czyli szwejsuje z pręcikiem żelaznym kwadratowym, mającym stanowić osadę noża, ogrzewa się na nowo i wykuwa ostatecznie młotkiem. Dla zahartowania ogrzewa się N. po raz trzeci do czerwoności i zanurza szybko w wodę. Twardość otrzymaną przez hartowanie należy sprowadzić do właściwego punktu przez odgrzewanie, dopóki stal nie nabierze właściwéj pomarańczowéj barwy. Wyrabiają się téż N. sposobem mechanicznym na walcowni. *Widelce* robią się ze sztabek kwadratowych, grubych na 9 milimetrów, po odkuciu osady trzonka rozpłaszcza się koniec przeciwległy na długość, jaką miéć winny zęby i wycina się je za pomocą stempla. Przez ogrzewanie i wolne studzenie stal się odmiękcza, przez co ułatwia się dalsze ubrabianie widelca, polegające na wykończeniu zębów pilnikiem i nadaniu im stosownéj krzywizny, poczém walec się hartuje i odgrzewa do barwy ciemno-błękitnéj. *Scyzoryki* wyrabiają się w podobnie jak noże, ale odgrzewają się do barwy ciemno słomianéj, która odpowiada niższéj temperaturze. *Brzytwy* wyrabiają z płaskich sztabek stali lanéj, szerokości około $^1/_2$ cala, do odkuwania używa się kowadła z brzegami zaokrąglonemi, służącemi do nadania brzytwie wklęsłości w kierunku długości. Przy hartowaniu odgrzewa się brzytwy do barwy słomianéj, co odpowiada niższéj jeszcze temperaturze. Szlifowanie wyrobów nożowniczych odbywa się za pomocą kamieni szlifierskich, moczonych wodą, dla uchronienia stali od ogrzewanie i od odhartowania. Dba wyostrzania i wygładzania delikatnych zwłaszcza narzędzi używa się pasków skórzanych powleczonych alijażem ołowiu i cyny (czarnym), oraz mialkim kolkotarem (czerwonym); obie te masy mieszają się z olejem i łojem.

Nożyce, znane narzędzie krawieckie, wyrabiane przez nożowników, w ogóle w ten sposób co i inne narzędzia nożownicze (ob. nóż). Tylko małe i delikatne nożyczki są całe ze stali, większe są w ogóle z żelaza, a tylko ostrze stalowe jest z żelazem połączone przez przyszwejsowanie. Przy odkuwaniu N. na kowadle osadzają się rozmaite formy czyli *gezenki*, służące do nadania im żądanego kształtu. Po odkuciu obu szczęk, zmiękcza się przez je ogrzanie i wolne studzenie, obrabia pilnikiem, przewierca otwory na nit (ob. nitowanie), mający połączyć obie części, wreszcie hartuje się część przednią i odgrzewa przy małych nożyczkach do barwy naleciałéj ciemno-słomianéj, przy większych do jasno-czerwonéj. Od tych N. zwykłych różnią się N. do krajania blach metalowych. N te bywają poruszane ręcznie, lub za pomocą machin. W piérwszym razie składają się z dwu szczęk, z których dolna jest zazwyczaj stale osadzoną, górna zaś opatrzona rękojeścią może się poruszać w płaszczyźnie pionowéj, ostrza stalowe są połączone z grzbietami żelaznemi przez przyszwejsowanie, w większych zaś za pomocą szrub. Do blachy grubszéj używają się N. mechaniczne, mające różne urządzenia, stosownie do kształtu, w jaki blacha ma być wykrawaną.

Nożyce (*Tolpa*), w weterynaryi, guzowata okrągłość, tworząca się na karku u koni, tuż za uszami, wypełniona ropą; po pęknięciu zamienia się często w przetokę czyli fistułę. Jestto choroba dosyć ciężka i do uleczenia trudna, a początkiem jéj jest zwykle obrażenie mechaniczne.

Nuceryn, z łacińska *Nucerinus* (Sebastyjan), właściwie *Orzeszko*, ur. 1565 w Szkalmierzu, ukończył nauki w akademii krakowskiéj, a następnie zwiedził akademije zagraniczne. Po powrocie do kraju, był najprzód kaznodzieją w Tarnowie, potém przełożonym seminaryjum krakowskiego, a następnie przez lat 24, kaznodzieją katedralnym tamże, aż do śmierci, nastąpionéj w Krakowie 1635. Dzieła jego są *„Oratio in incoeptione lectionum in domo ordinandorum Cracovia habita a 1603“* (Kraków 1603); *„Monitum Sacerdotale in Synodo Dioecesana Cracoviensi 1634 die 18 Octobr. Clero congregati datum“* (Kraków 1644); *„Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caremoniarum etc“* (Kraków 1631); *„Żywot św. Teresy i t. d.“* (tamże 1608); *„O fundacyjach zakonu i klasztorów karmelitów i karmelitanek bosych“* (tamże 1623) i w. in.

Nugent, starożytna szlachecka rodzina angielska, pochodząca z Normandyi, ale już od XII w. osiadła w Irlandyi.—*Gilbert de Nugent*, za waleczność swą otrzymał baroniję Delvin w prowincyi Westmeath, od któréj potomkowie jego wzięli swój tytuł. *Ryszard Nugent*, dziesiąty lord Delvin, oskarżony o

udział w spisku, został z kraju wygnany, ale za Jakóba I ułaskawiony, otrzymał 1621 tytuł hrabiego Westmeath, † 1641.— *Jerzy Tomasz Jan Nugent*, ur. 1785, od 1814 ósmy hr. Westmeath a od 1822 margrabia Westmeath, należał do partyi oranżystów. Z młodszéj linii tego domu pochodził sir *Jerzy Nugent*, ur. 1757, waleczny wojownik, został r. 1746 jako najstarszy generał armii angielskiéj feldmarszałkiem i † 1849 r. — Jego brat, *Sir Karol Edmund Nugent*, ur. 1759, † 1844 jako admirał floty, był znakomitym marynarzem. — *Jerzy Nugent Temple-Grenville*, ur. 1788, † 1850, par irlandzki, w r. 1830 lord skarbu, 1832—35 lord nadkomisarz wysp Jońskich, ogłosił drukiem pomiędzy innemi: „*Memorials of John Hampden*“ (2 t. Londyn 1832); i „*Lands classical and sacred*“ (2 t., Lond. 1843). Po detronizacyi domu Stuartów kilku katolickich członków téj rodziny przeniosło się do Austryi, gdzie ich potomkowie dotąd jeszcze istnieją.—*Laval* baron *von Delvin* i hrabia *Nugent von Westmeath*, ur. 1777, austryjacki feldmarszałek, walczył w wojnach napoleońskich jako téż i późniejszych, a mianowicie we włoskich i węgierskich, † 1862 w zamku Bosiljewo pod Karlstadt.

Nukahiwa, zwana także wyspą Madisona, największa z wysp Marquesas (ob.), ma 8 mil kw., dobry port, około 12,000 ludności i francuską osadę Fort Collet.

Numancyja (Numantia), miasto celtyberyjskiego ludu Arewaków w dawnéj Hiszpanii, nad rz. Durius (Duero), w okolicy dzisiejszego Soria w Staréj Kastylii, zostało po długiem oblężeniu przez Rzymian 133 przed Chr. pod dowództwem Scypijona młodszego zdobyte i zburzone. Ze znacznéj liczby mieszkańców, którzy w długiéj obronie wyginęli, tylko mała ich garstka dostała się w ręce zwycięzcy.

Numa Pompilius, wedle podania starorzymskiego drugi król Rzymu, syn Sabińczyka Pompo Pompiliusa, zięć wspólnie z Romulusem panującego Tatiusa; r. 715 przed Chr. wezwany z Curae do Rzymu dla objęcia władzy najwyższéj, nadał Rzymianom prawa (które miał otrzymać od nimfy Egeryi), urządził służbę bożą i t. p., † 672 prz. Chr. Jego córka Pompilia, żona Numy Marciusa, miała być matką czwartego króla rzymskiego Ancusa Marciusa.

Numenijusz, z Apamei w Syryi, filozof grecki, eklektyk, żył w 2-éj poł. II w. po Chr.; łączy poglądy pitagorejskie z nauką Platona i zostaje pod wpływem żydowsko-aleksandryjskiéj teozofii. Platona zwie Mojżeszem po attycku mówiącym i odróżnia się od jego nauki tém głównie, iż pod wpływem gnostyków (ob.) odróżnia Boga od twórcy świata (demiurgos), świat zaś staje się trzecim bogiem.

Numeryjan (*Marcus Aurelius Numerianus*), cesarz rzymski, syn Karusa; w piérwszéj młodości oddawał się z zapałem nauce literatury i wymowy i przy wstąpieniu swém na tron miał tak piękną mowę, że zyskał powszechne uznanie, a w biblijotece ulpijańskiéj wystawiono jego popiersie z podpisem: „*Oratori temporibus suis potentissimo*“. Utraciwszy ojca podczas wyprawy na Persyję, w powrocie stamtąd został zamordowany r. 284 przez Arriusa Apra, prefekta pretoryjanów.

Numidyja, ziemia dawnych *Numidyjczyków* w północnéj Afryce, obejmowała mniéj więcéj dzisiejszą Algieryję. Numidyjczykowie, należący do plemienia Berberów, byli wybornymi jeźdźcami. Pierwszy Massynissa zjednoczył podzieloną wówczas Numidyję w jedno państwo; pomiędzy późniejszymi jéj władzcami zasługują na szczególną wzmiankę Jugurta i Juba. Po zwyciężeniu Juby I przez Cezara w wojnie afrykańskiéj r. 46 prz. Chr. Numidyja została prowincyją rzymską. Potém August powrócił zachodnią jéj część z Maurytaniją Jubie II, a tym sposobem nazwa Numidyi ograniczyła się w ściślejszém znaczeniu do jéj części wschodniéj. — Porów. Davis „*Ruined cities within Numidian and Carthaginian territories*“ (Londyn 1862); Nau de Champlouis „*Carte de l'Afrique sous la domination des Romains*“ (Paryż 1864).

Numizmatyka, t. j. nauka badająca pieniądze, medale i t. p., pod względem historycznym, była z początku zbieraniem rzadkich okazów, jak to już August cesarz robił. Petrarka posiadał znaczny zbiór, który podarował Alfonsowi aragoń.; słynne były téż zbiory Medyceuszów, Macieja Korwina węg., ces. Maksymilijana I, Frańciszka I, Henryka II króla franc., Krystyny król. szwedzkiéj. Gdy antykwarz holenderski Hugo Goltius (1559—1576) objeżdżał gabinety *der Müntzlustigen*, w saméj Francyi znalazł ich 200, a z tego 28 w Paryżu, zaś 24 na dworze królewskim. W tym czasie zaczęli naukowo oceniać je: Enea Vico, Antonio Agostino 1577, a potém Eckhel 1792, Patin, Vaillant, Spannheim, Frähn, Havercamp, Pietraszewski, Albertrandy, Momsen, Banduri, Mader, Millingen, Lelewel, Sestini, O. Müller, Böckh i wielu innych. Prócz dzieł pojedynczych wiele badań zawierają pisma peryjodyczne: *Numismatische Zeitung* Leitzmanna (od roku 1834); *Zeitschrift f. Münzkunde* Köhna; *Blätter für Münzkunde* Grote'go; *Revue Numismatique* (od 1836); *The nunismatic Chronicle and Journal* (od 1838) i w. in. W N. odróżniają 3 okresy: starożytny, do cesarstwa rzymsko-zachod., średni od Bizantyńców, nowszy od epoki odrodzenia. Każdy okaz jest badany tak, że określa się *Avers* (strona główna) i *Revers* (odwrot), *typ*-rzecz wyrażona na okazie, *modul*-wielkość czyli średnica, *pole*-gdzie typ się znajduje; *exerga*-miejsce (tytuł, dewiza, cyfra) pod typem, w kierunku cięciwy; *otok* (legenda, umschrift) w koło napis; *epigraf* (aufschrift) na typie napis, lub w miejsce typu (inschrift) i t. d. Okazy N. zowią się od stosunków polit. *autonomiczne* (państw niezależnych od Rzym), *kolonijalne* (kolonij rzymskich), *konsularne*, *cesarskie* i t. d.; od wyobrażeń (woły i sowy ateńskie, żółwie peloponeskie i t. d.), od typów: *daryki* (perskie), *ptolomaki* (egipskie), *Filipy* (macedońskie, i pierwszego wieku cesarzy); mówiące, jak np. Sida pamfilska miała za typ granat, wyspa Melos jabłko, Rodos różę, Selinunt śeler, bo nazwa tych miast i wysp była po-

dobną do tych przedmiotów. Daléj są fałszywe, *nummi pelliculati*, *subaerati*, *bracteati*, z duszą t. j. wnętrzem ołowianém, obłożoném złotem lub srebrem. Ich wyrobem zasłynęli Giovanni Cavino i Alessandro Bassiano w Padwie, Michał Dervieux i Weber we Florencyi, Cogornier w Lyonie, Carteron w Holandyi, Becker w Hanau.

Numizmatyka polska, jako zbieranie rzadkich sztuk monety, datuje od czasów Wł. Jagiełły, gdy w mennicy litewskiéj chowano bite pieniądze. Stefan biskup chełmiński (1480—1496), Jan Łaski, Jan Olbracht (630 sztuk złotych numizmatów), Barbara Zapolska (w posagu 225 złotych, 411 srebrnych n. szt.), zbierali lub posiadali zbiory. Czacki miał regestra N. Władysława IV; część medali polskich Jana III jest w Wiedniu; St. August Poniatowski posiadał 5,511 sztuk (w Krzemieńcu i Kijowie). Radziwiłłowie w Nieświeżu mieli 13,252 sztuk (do 1813 w Charkowie); teraz prywatne mają Beyer, Stronczynski w Warszawie, Potocki hr. w Wilanowie, hr. Radziwiłł w Berlinie, Rewoliński w Radomiu (1200 sztuk). Pisali o N. P. Strończyński, „*Pieniądze Piastów.... do 1830 roku*“ (1847); K. Bandtke Stężyński „*N. krajowa*“ (1839); Zagórski „*Monety dawnéj Polski*“ (1845) i „*Skorowidz monet pols. z 3 ostatnich wieków*“ (1847); Stupnicki „*Denary koronne*“ (Lwów 1850); Beyer Karol „*Ryciny pieniędzy pol. nieobjętych dz. I. Zaq. o monetach d. Pol.*“ (1858); Lelewel „*Pieniądze w Trzebuniu wykopane*“ (1826) i „*Pieniądze Piastów*“; M. Jerzy Vende „*De primis Polonorum nummis argenteis sive grossis Pragensibus*“ (Wrocław 1702). Piérwszy Evers „*Betracht über in Rostock geprägte alte Münze*“, dał nazwę wendyckich pieniążkom 1784 w słow. grobie w Meklemb. znalezionym; cechy: mocno odwinięte wargi brzeżne i krzyż. Mennica wrocławska ma za typ Ś. Jana i Bolesława, i napisy odp. Sztuki Ryksy mają w otoku S C S Petrus (może w mennicy poznańskiéj, która i literą P cechuje się). Gnieźnieńskiego bicia monety nosiły Ś. Wojciecha, Bolesława II, mają popiersie jeźdźców z włóczniami lub wieżą 3 bramną. Bolesław walczy z bykiem czy żubrem, Władysław ze lwem, Mieszko III stoi między wieżami w bramie lub z Poloniją, wręczającą mu jabłko. Bywają i całe postacie Leszka Czarnego, Przemysława, Bolesława V. Mieszko III przekuwał nieustannie; w wieku XIII wielu biskupów uzyskało prawo mennicze i papieże skarzyli się na przeróbkę monety co 3 lata. Kazimierz W. bije na wzór czeskich *Grossi cracovienses* w otoku reversu, a w polu orzeł koronowany, gdy na awersie korona z epigrafem: *Casimirus primus Dei gratia Rex Poloniae*, oraz kwartniki. Pierwszą ordynacyję menniczą wydał Aleksander Jagiellończyk; za Zygmunta I (od 1507) zaczęto stale bić rok, a w napisach łacina zastąpiła gotyk. Ten król porównał stopę pruską z polską (1528) i pomnożył rodzaje drobnéj waluty. R. 1577 bracia Göbel zyskali przywiléj na maszynę menniczą i zarzucili odręczne bicie. Za Zygmunta III zaczyna się upadek monety, potém fałszowanéj przez Boratiniego i Tynfa. Od 1792 zamiast cyfr mincarzy występuje M. (oneta) V (arsaviensis). Od 1816 biją 50 i 25 złotówki złote, 1825—30 avers popiersie Aleksandra I; od 1833 herb cesarstwa, a na reversie bite napisy do 1841. Do szczególności N. P. należą pieniążki z napisami hebrajskiemi.

Numulity, *pieniążki*, grupa zwierzątek zaginionych z działu korzenionogów (ob.), których skorupy napotykane są w skałach wapiennych, wielkości rozmaitéj, od ziarnka soczewicy do talara. Tworzą one potężne pokłady w Karpatach, Alpach, a zwłaszcza w krajach nad morzem Środziemném położonych, stanowiąc tak zwaną formacyję numulitową (ob. trzeciorzędowe pokłady).

Nuncyjusz (z łac. *poseł*), pełnomocnik papieski, wysyłany zarówno do dworów katolickich jak i akatolickich. Pod koniec XVI w., dla stawienia tamy przeciwko silnie wzmagającemu się protestantyzmowi, ustanowiła kuryja rzymska 4 stałe nuncyjatury, mianowicie w Wiedniu (1581) dla wschodnich Niemiec, w Kolonii (1582) dla zachodnich, w Lucernie (1586) dla Szwajcaryi i w Brukseli (1588) dla Niderlandów. N. był w swym okręgu najwyższym sędzią duchownym i wykonywał prawa metropolity w imieniu papieża. Przeciwko władzy N. powstali biskupi niemieccy, zwłaszcza nadreńscy; napróżno jednak odwoływali się do uchwał soboru trydenckiego i żądali zmniejszenia władzy N., kuryja rzymska nieustąpiła ani na krok i z temi samemi prawami założoną była 1785 nuncyjatura w Monachijum dla działania przeciwko Iluminatom. Wtedy po stronie biskupów stanął Józef II i przyjął uchwały kongresu emskiego (ob. Emskie punktacyje), mimo to sprawa pozostała w dawnym stanie, aż dopiero rewolucyja francuska zmieniła wszystko. Nuncyjatury brukselska i kolońska były zniesione, N. zaś wiedeński i monachijski, podobnie jak i paryski, madrycki i lizboński, zostali tylko ajentami dyplomatycznymi i pośrednikami pomiędzy biskupami a stolicą apostolską. Tylko N. lucernski zachował rozleglejsze prawa.

Nuncyjusze, Nuncyjatura w Polsce. Stolica apostolska od początku swych stosunków z Polską przysyłała do niéj legatów, pierwotnie z władzą nieograniczoną nawet i pod względem czasu. Pierwszym w Polsce stałym N. był Alojzy Lippomano, biskup Werony, przybyły za panowania Zygmunta Augusta, w czasie najwięcéj rozgorzałéj wojny dysydenckiéj 1556; po nim Jan Frańciszek Commendoni, po raz pierwszy 1563—1565, po drugi zaś 1572—3, kardynał i legat, który znakomite w Polsce dla kościoła położył zasługi tém, że wstrzymał Uchańskiego, prymasa, od zwołania Soboru narodowego, a Zygmunta Augusta od rozwodu z żoną Katarzyną Rakuską, co byłoby w świecie katolickim wielkie wywołało zgorszenie. Za Stefana Batorego przyjeżdżał tu w nadzwyczajném poselstwie Possewin, jako pośrednik do pogodzenia Polski z w. ks. moskiewskiém; obok niego był jeszcze przy królu stały nuncyjusz Albert Bolognetti, biskup Massy, który jeszcze w czasie pobytu swego w Rzeczypospolitéj został kardynałem, jednocześnie z biskupem wileńskim Radziwiłłem. Następcą jego był Annibal z Kapui, arcybiskup neapolitański, który po-

pierając w czasie bezkrólewia stronnictwo rakuskie, niemiłe w kraju zostawił po sobie wspomnienie. Daléj Germanik Malaspina, biskup di San-Severo, intrygował w Polsce i Węgrzech. Za niego był nadzwyczajnym legatem Henryk Gaetano, przysłany do zagajenia układów względem wojny z Turcyją. Późniéj N. Kladyjusz Rangoni ważną tu odegrał rolę w sprawie Samozwańców. Franciszek Diotallevi bronił unii religijnéj. Za Władysława IV był r. 1621 nuncyjuszem Kozma de Torres, arcybiskup adryjanopolitański, i inni. N. w Polsce często stawali się powodem rozdrażnienia duchowieństwa, z urzędu bowiem swego rozciągając nad niém pewien nadzór i sprawując sądownictwo, donosili stolicy apostolskiéj o wszystkich objawach kościelnego życia, dawali zdania o biskupach, przez co wpływali wiele na ich przyszłość, bo źle położonym w Rzymie zamkniętą była droga do wyższych dostojeństw i biskupstw. Wszystkie królewskie nominacyje biskupów przez ich ręce przechodziły, oni wyprowadzali tak zwany proces kanoniczny, stanowiący o przymiotach kandydata na biskupstwo. Te ich doniesienia, do Rzymu wysłane, znajdujące się w archiwach rzymskich, stanowią niezmiernie bogaty materyjał dla dziejów powszechnych. Jako przybywający od Namiestnika Chrystusowego, uważali się za wyższych nad wszystkich posłów świeckich mocarstw i dla tego pozaprowadzali swoje sądownictwo, kancelaryje, oznaczyli ściśléj instancyje sądów kościelnych i do siebie najwyższą przypuszczali apelacyję, bo od wyroku N. chyba już tylko do samego Rzymu można się było odwołać. Wszystko to gniewało biskupów polskich i prowadziło nieraz do głębokiego rozdwojenia pomiędzy nimi a najwyższą władzą kościoła, a zwłaszcza też ze strony arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów królestwa, którzy niechętném okiem na tę wyższą niby od swéj władzę spoglądali, tém więcéj że sami z urzędu swego byli także legatami (legati nati). W kancelaryi N. najpoważniejszą postacią był tak zwany *audytor*, prałat rzymski, kanonik jaki, zależący od samego N. W r. 1368 takim audytorem był Karol Sarteschi, który po wyjeździe nagłym N. Galeasa Marescotti, arcybiskupa Koryntu, do Hiszpanii, mianowany został samowładnie przez niego samego jego zastępcą czyli internuncyjuszem. To obraziło niesłychanie biskupów polskich, a mianowicie prymasa jako legata. Gdy podobne zastępstwa jeszcze się kilkakrotnie powtórzyły, zawziętą walkę o to stoczył Olszowski, arcybiskup gnieźnieński, dopominając się dla siebie samego godności nuncyjuszowskiéj. Śmierć wszakże jego zaszła 1676 przecięła w samym zarodzie te spory, ale myśl pozostała, a jego następcy nie omieszkali ją wznowić przy danéj sposobności, a mianowicie za Jana III a późniéj jeszcze i za Stanisława Augusta, chociaż do tego i inne nowe przyłączyły się powody.— Porów. Fabisza „*Spis chronologiczny legatów i nuncyjuszów stolicy apostolskiéj w Polsce*“ (Oleśnica 1859), tegoż „*Wiadomość o legatach i nuncyjuszach apostolskich w dawnéj Polsce*“ (Ostrów 1863, 2 wyd., t. 1866); Rykaczewskiego „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich* i t. d.“ (2 t., Berlin 1864).

Nunez (Piotr), ob. Nonius.

Nuphar, rodzaj roślin, niewiele się różniący od rodzaju grzybienia (Nymphaea); N. *luteum* (*grążel*) toż co *Nymphaea lutea* (ob. Grzybień).

Nur, osada w gub. łomżyńskiéj, pow. ostrowskim, po prawéj stronie rz. Bugu, powstała za panowania Bolesława Krzywoustego. Wojny szwedzkie, przywiodły N. do zupełnego upadku, tak, że w r. 1817 nie już jak miasto, ale jak uboga wieś wyglądał. Obecnie nieco się podniósł i liczy około 1145 mieszkańców.

Nur (*Colymbus*), rodzaj ptaków pływających, typ rodziny nurów, mający dziób mierny, prosty, ścieśniony, ostrokończysty, z nozdrzami na wylot przebitemi; nogi w tyle ciała utwierdzone, cztéropalcowe, palce przednie błoną całkowicie spięte, pazury płaskie paznogciowate, skrzydła mierne, śpiczaste, ogon bardzo krótki zaokrąglony. Trzy gatunki tu należące mieszkają na północy obu lądów po jeziorach i brzegach morskich, w zimie się u nas pojawiają w pływaniu i nurkowaniu celują między ptakami wodnemi, chodzić prawie nie umieją, do lotu zrywają się długo i niedołężnie, ale wzbiwszy się raz w górę, szybują bardzo biegle. Żywią się głównie rybami. Gnieżdżą się po jeziorach na spławach lub wysepkach, w gniazdach z ziół wodnych. Jaj znoszą 2 lub 3 brunatnych, czarno nakrapianych. Mięso mają niesmaczne. Ze skór ich wyrabiają na północy czapki i inne futerka, dosyć ozdobne i trwałe.

Nurkiewicz (Jakób), ormijanin, obywatel m. Warszawy, był r. 1699 przez króla Augusta wyprawiony w sprawach dyplomatycznych do Persyi i tam zaszczytnie spełnił swoje zdanie.

Nurkowe przyrządy, ob, Dzwon nurków.

Nurkowie, tak nazywano w Polsce Aryjanów czyli Socynijanów, którzy udzielali chrzest przez zanurzanie w wodzie ludzi w dojrzałym wieku, albo też powtarzali takowy, udzielony poprzednio dzieciom przez polanie.

Nurskie starostwo grodowe, leżało w województwie mazowieckiém w ziemi nurskiéj. Podług lustracyi z 1660 obejmowało w sobie miasto Nur (ob.) i wsie, Lewice, Żukówka, Czernik, Wola Niemcowa albo Dobroszowa. W r. 1771 było w posiadaniu Tomasza Ossolińskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 461 gr. 25, a hyberny złp. 310 gr. 20. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały je w emfitentyczne posiadanie Janowi Lanckorońskiemu.

Nurzyk (*Uria*), rodzaj ptaków pływających z rodziny alk, podobny z postaci do nurów, różniący się tylko brakiem palca tylnego u krótkich nóg zadowych, dziobem krótszym, prostym i ostrokończystym. N. żyją gromadnie między lodami mórz północnych, skąd przed najcięższą porą udają się wzdłuż brzegów do okolic więcéj umiarkowanych. Gnieżdżą się towarzysko po skałach nadbrzeżnych; Samica znosi jedno tylko bardzo wielkie jaje, mo-

ono w wierzchołku zeszczuplone i często grubo popisane, a wysiaduje je bez żadnego posłania, okraczywszy prawie pionowo nad niém stojąc. Mięso ich tranem przejęte i jaja są przez mieszkańców jadane. Znanych jest około 10 gatunków.

Nussbaum (Jan Nepomucen), znakomity chirurg, ur. 1829 w Monachijum, od 186" docent, a od r. 1859 profesor chirurgii i okulistyki tamże, ogłosił „*Die Behandlung der Hornhauttrübungen*" (Monachijum 1856); „*Die Pathologie und Therapie der Ankylosen*" (tamże 1862).

Nutacyja, ob. Poprzedzanie punktów równonocnych.

Nuty, zowią się w muzyce znaki dźwięków czyli tonów, które w starożytności wyrażano głoskami alfabetu, nadając tym głoskom rozmaite położenie i kształty, i opatrując je nadto w rozmaite jeszcze dodatki i akcenta. Na oznaczenie długich i krótkich syllab używali Grecy głosek A i B. 15 głównych tomów systemu greckiego zredukował papież Grzegórz I do 7-u i oznaczył je pierwszymi głoskami rzymskiego alfabetu; zastosowano do nich linije równoległe, na których pomienione głoski stawiano, co nazywano tabulaturą, a tym sposobem utorowano sobie drogę do linij, na których i w których w miejsce głosek stawiano kropki i kwadraty skrzywione. Wynalazek ten przypisują Gwidonowi z Arezzo, a udoskonalili go późniéj Franco z Kolonii i Jean de Meurs (Johannes de Murs), przez nadanie tonom wartości (czyli trwałości co do czasu), zamieniając owe punkta na czarne lub białe kwadraciki z kreskami lub bez takowych. Dzisiejszy system nutowy ma zatém na każdy ton, tak pod względem jego wysokości i głębokości, jak równie pod względem jego wartości czyli trwałości swój znak oddzielny. Nowszemi czasy próbowano już wielokrotnie, ale zawsze bezskutecznie, dotychczasowy system pisania nut zastąpić cyframi. Drukowanie nut za pomocą ruchomych czcionek metalowych wynalazł w XVI w. Ottavio Petrucci z Fossombrone, a wydoskonalił je około r. 1760 Breitkopf w Lipsku. Obecnie stanęło ono na równi z postępami, jakie cała sztuka drukarska w nowszych czasach uczyniła.

Nyanza, inaczéj *Albert Nyanza*, niekiedy *Luta Nziga*, jezioro w Afryce na północo-zachód od jeziora Ukerewe (ob.) położone, jest 45 mil długie, a 2,700 stóp nad poziom morza wzniesione. Zbytek jego wód odpływa do Nilu Białego.

Nyassa, jezioro we wschodniéj części południowéj Afryki, pod 12° połud. szer. i 51° wsch. dług. położone, przeszło 60 mil długie a 4 do 12 m. szerokie, zostało odkryte w 1859 przez Roschera i Livingstona.

Nyctagineae (*Nocniowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: okwiat wolny, najczęściéj koronowaty, lejkowaty lub tacowaty, u spodu z rurką, najczęściéj wydętą, trwałą, o brzegu 5—10 ząbkowym. Pręcików tyleż co ząbków, na osadniku umocowanych, o nitkach wolnych lub u spodu zrosłych. Zawiązek górny, pojedynczy, 1 komóreczkowy 1 zalążkowy, o szyjce wierzchołkowéj lub bocznéj i znamieniu pędzelkowatem. Owoc ziarniak błoniasty, otulony nasadą stwardniałą okwiatu; nasienie białkowate, zrosłe z ziarnosłonką. Należą tu zioła, krzewy i drzewa, o gałęziach węzłowatych, o liściach najczęściéj przeciwległych, ogonkowych, całobrzegich, kwiaty otoczone są zwykle okrywą kielichowatą, 1—lub wielkokwiatową. Około 70 opisanych gatunków mieści się w 13—14 rodzajach i właściwe są tylko okolicom zwrotnikowym, głównie Ameryce połud. Korzenie niektórych są przeczyszczające, a jednego gatunku (ob. Boërhavia) jadalne. Wiele wydaje kwiaty piękne i wonne.

Nyctanthes (*Posępnik*), rodzaj roślin z rodziny jaśminowatych, obejmujący jedyny gatunek *N. arbortristis* (*Smutne drzewo*), drzewo w Indyjach wsch., wysokie na 15—20 stóp, o liściach sercowato-jajowatych, naprzeciwległych, i kwiatach białawych, wonnych na czerwonawych szypułkach; kwiaty te rozwijają się po zachodzie słońca, a zamykają pod jego blaskiem.

Nycz (Jan), wiérszopis łacińsko-polski, rodem z Warmii, akademik krakowski, wydał następujące poezyje: „*Hodoporicion*" (Kraków 1641); „*Pegasus Sarmaticus*" (tamże 1640) i „*Laurea Academica*" (tamże 1640).

Nyerup (Rasmus), znakomity pisarz duński. ur. 1759 na wyspie Fijonii, † 1829; biblijotekarz i profesor uniwersytetu w Kopenhadze; oprócz wybornych dzieł: „*Spicilegium bibliographicum*" (1782—1783) i „*Symbolae ad literaturam Teutonicam*" (1787) wydał znaczną liczbę dzieł zbiorowych historyczno-antykwarskich, dotyczących języka i literatury duńskiéj, z pomiędzy których najcelniejsze zajmuje miejsce „*Historyczno-statystyczne przedstawienie Danii i Norwegii w czasach dawniejszych i nowszych*" (4 t., 1802—1806).

Nyköping, m. portowe w szwedzkiéj prowincyi Södermanlandyi, przy ujściu rz. Nyköping-A do morza Baltyckiego, ma 5,600 m.

Nymphaea, *Nymphaeaceae*, ob. Grzybień, grzybieniowate.

Nystad, m. portowe, gub. abo—björneborgskiéj, nad zatoką Botnicką, ma 3,300 m. Tutaj zawarty został 10 Września 1721 pokój pomiędzy Szwecyją i Rossyją, który położył koniec wojnie północnéj.

Nystagmus, *bieganie oczu*, przy którem chory ani na chwilę oka w spokoju utrzymać nie może, i patrząc nawet na jeden przedmiot, oczy bezustannie w rozmaitych kierunkach zwraca. Chory nie czuje zwykle tych ruchów i nie ma mocy powstrzymać ich wolą. N. jest zawsze wrodzony, towarzyszy bardzo często wrodzonemu w wyższym stopniu niedoślepowi, łączy się często z zézem i usunięty być nie może.

O.

O, dwudziesta dziewiąta z kolei głoska alfabetu polskiego (złożonego z 45 głosek). Jestto samogłoska czysta, twarda, otwarta; często jednak już to w źródłosłowie, już na końcu wyrazów przed niektóremi spółgłoskami pochyla się, t. j. przybiera brzmienie ścieśnione, zbliżające się do *u*; bywa w takim razie kreskowana i nazywa się *pochyloną* albo *ścieśnioną* samogłoską. Jako znak skrócenia znaczy **O.** ojciec lub **OO.** ojcowie, mówiąc o osobach zakonnych. **0** mniejsze, położone u góry po prawéj stronie pewnéj liczby, wyraża stopnie np. 35^0. U Rzymian jako liczba **O** znaczyło 11, z kreską poprzeczną 11,000; u Greków z akcentem 70,000. **O'** przed imionami własnemi irlandzkiemi osób, np. O'Brien, O'Connell, objaśnia się angielskiém *of*, które ma toż samo znaczenie, co niemieckie *von*. W dawnych znakowaniach chemicznych **O** oznaczało ałun, obecnie jest symbolem tlenu (*oxygenium*). Na nowszych monetach francuskich **O** znaczy mennicę w Riom.

Oaxaca, albo *Oajaca*, jeden z południowych stanów meksykańskich, obejmujący znaczną część międzymorza pomiędzy oceanem Atlantyckim i Spokojnym, ma 1,286 mil kw. z ludnością około 646,800, przeważnie z Mestyzów i Indyjan złożoną. Obfituje we wszelkie płody Ameryki podzwrotnikowéj i w szlachetne metale. Głównymi artykułami wywozu są: kruszce, drzewo stolarskie i farbierskie, indygo i koszenilla. Koléj żelazna, przerzynająca międzymorze Tehuantepec, ułatwia bardzo komunikacyję i stanowi główną dźwignię handlu wewnętrznego. Miasto główne **O.**, rezydencyja biskupa, ma 25,000 m., wspaniałą katedrę, wiele pięknych budowli i prowadzi znaczny handel koszenillą i czekoladą.

Oazy, obszary zamieszkałe i zdatne do uprawy, położone wśród puszcz, zwłaszcza w Afryce płn., a które porównano do wysp otoczonych morzem piaszczystém. Wszystkie **O.** Afryki płn. są to zagłębienia, których nawodnienie polega na źródłach lub na małych jeziorach, zasilanych wodą spływającą z sąsiednich wyniosłości. Roślinność ich jest dosyć jednostajna, złożona z kilku palm i kilku innych drzew. Są one zwłaszcza ważne jako przystanki dla karawan. Fezzan, Darfur i Kordostan przedstawiają rozległe **O.**

Ob, główna rz. w Syberyi zachodniéj, bierze początek w górach Altajskich, z połączenia się dwu rzek (o 9 w. poniżéj m. Bijska) Bii i Katuni, z których piérwsza wypływa z jeziora Teleckiego w gub. tomskiéj, druga zaś bierze początek w lodowiskach Biełuchy; przechodzi przez gubernije tomską i tobolską i ubiegłszy 580 m., a nawet 682 m. (długość w prostym kierunku wynosi 255 m.), wpada do morza Lodowatego, tworząc przy swém ujściu obszerną zatokę Obską. Porzecze rz. **O.** wynosi 57,800, podług innych zaś 63,800 m. kw. Z powodu mnóstwa wysp kamienistych spławną jest tylko w środkowych swych częściach. Głównym jéj dopływem jest Irtysz, daléj Soswa, Sobi, Omnysz, Tom, Czułym i in. **O.** obfituje w ryby; bieg, z powodu małego spadku, jest nader powolny.

Obadia albo *Abdyjasz*, jeden z 12 proroków mniejszych, podług podania Idumejczyk, uczeń Elijasza, doczekał się zburzenia Jerozolimy przez Nabuchodonozora. Zostawił proroctwo, przepowiadające Edomitom karę Bożą i wytracenie za wzięcie udziału w zburzeniu Jerozolimy. Prorok przepowiada upadek stolicy Edomitów i boską pomoc dla Izraela. Mowa **O.** jest żywą i natchnioną.

Obadiah, z Bertinora w Romanii, Izraelita wielkiéj powagi rabinicznéj, żyjący między 1470—1520. Osiadłszy 1488 w Jerozolimie, oprócz innych dzieł, wydał popularny, dotąd przedmiotem czci religijnéj u żydów będący komentarz na wszystkie księgi *Myszny*, który bardzo licznych doczekał się edycyj.

Obar, Ośniol ślepy, choroba drzew iglastych, szczególniéj sosen; powstaje na cieńkiéj i gładkiéj korze ku wierzchołkowi drzewa, przez wystąpienie żywicy na powierzchnię drzewa, przez co część drzewa żywicą oblana żyć przestaje. Niektórzy za przyczynę téj choroby uważają opadnięcie drzewa przez mrówki.

Obcowanie świętych, jest jednym z artykułów wiary katolickiéj, objętym w składzie apostolskim. Wierni, składający kościół, wszyscy razem stanowią jedno tylko ciało, którego Jezus Chrystus jest głową. Ścisły związek wszystkich członków tego ciała wprowadza pomiędzy nimi spólność dóbr duchownych, t. j. posiadają oni te dobra spólnie i każdy ma prawo używać ich i obracać je ku dobremu

swemu bytowi i szczęściu. To właśnie nazywa się O. ś. Obcowanie, *communio*, znaczy spólny związek, zjednoczenie wszystkich.

Obdorsk, najbardziéj na północ posunięta osada w gub. tobolskiéj, pow. berezowskim, nad rz. Połujem, do Obi wpadającą. Słynie swemi jarmarkami na futra.

Obdukcyja, czynność sądowego lub nawet zwykłego lekarza, mająca na celu zbadanie ran i uszkodzeń na zdrowiu u żyjącego człowieka, dla właściwego przez sąd ocenienia karalności ich sprawcy. W obszerniejszem znaczeniu O. znaczy tyle, co dochodzenie sądowo-lekarskie na żyjącym człowieku; może więc O. mieć wtedy na celu wyśledzenie uszkodzeń i obrażeń cielesnych, ran, otruć, zgwałceń, tajonych powodów, spędzeń płodu i t. p. Powinna wtedy O. składać się z trzech części: a) wyśledzenia stanu rzeczy; b) przedstawienia takowego protokularnie i c) opinii, czyli wniosków, na podstawach nauki lekarskiéj uczynionych. Zwyczajnie w takich razach prawodawstwa wymagają, aby protokuły O. były sporządzane w asystencyi urzędnika sądowego i jego protokulisty, częstokroć felczera i świadków.

Obed, syn Booza i Ruth, ojciec Izai, a dziad Dawida.

Obedyjencyja (po łac. *obedientia*), posłuszeństwo duchownych względem swoich przełożonych bezpośrednich, którego warunki określone są prawem kanoniczném, we wszystkich zbiorach dekretalijów, z wyjątkiem Klementynów, pod szczególnym tytułem: *de majoritate et obedientia*. Duchowny we wszystkich stopniach juryzdykcyi hierarchicznéj zobowiązuje się do uległości i posłuszeństwa względem swego przełożonego, *obedientia canonica*, ślubem uroczystym lub formalną przysięgą, składaną w ręce biskupa lub wikaryjusza generalnego. Biskup zaś składa ją na ręce arcybiskupa, delegowanego przez papieża na konsekracyję, według formy przepisanéj w Pontyfikale.

Obelga jest uczynkiem, przez który wyrażamy lekceważenie i pogardę kogoś, a przez to uwłaczamy jego godności osobistéj; ma ona w prawie karném toż samo znaczenie co obraza, chociaż ta ostatnia w mowie potocznéj jest słabszą od obelgi. O. może być słowną lub czynną i od tego równie jak od pozycyi społecznéj, wieku, stosunków osobistych, miejsca w którem zaszła obelga, zależy i wymiar kary na zobelżającego. Nasz kodeks zalicza obelgę do przestępstw dochodzonych na zaskarzenie poszkodzonych i traktuje ją w art. 1010 do 1018.

Obelica, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim, we wsi Obelnik, gminie Metele, obejmuje 300 morgów przestrzeni i jest 18—30 stóp głębokie. Z niego wypływa rzeczka Obelica.

Obelisk, zowie się tak szczególny rodzaj egipskiego pomnika; jestto wysoka, z jednego kamienia wykuta, czworograna kolumna, któréj wierzchołek, zwężający się ku górze i w właściwy sposób zakończony, nazywają *piramidyjonem*. O. jestto wyraz grecki i znaczy właściwie małą włócznię; w języku egipsko-hieroglificznym nazywał się *techen*. Głównym, pierwiastkowym celem obelisków było umieszczanie na nich napisów ku uczczeniu zmarłych. Najdawniejszy znany dotąd O., odkryty na grobowcu piątéj Manethońskiéj dynastyi w Memphis, znajduje się w muzeum berlińskiém. Znane są nadto jesze z czasów najdawniejszych: słynny O. z Heliopolis, stojący obecnie pod Matarieh, i drugi w zbiorze Northumberland w Alvinck-Castle. W epoce nowego królestwa egipskiego ustawiano obeliski zazwyczaj przed wejściem do wielkich świątyń, po obu stronach w rodzaju szpaleru i zapisywano na nich albo nazwisko i tytuły króla albo téż imię bóstwa. Najwyższe obeliski są w Karnak (86 stóp wysoki) i w Lateranie (90 stóp wysoki); jeden z dwu O. luksorskich stoi w Paryżu, na placu de la Concorde.—Porów. Zoega „*De origine et usu obeliscorum*“ (Rzym 1797); Ungarelli „*Interpretatio obeliscorum Urbis*“ (Rzym 1842); L'hote „*Notice historique sur les obélisques*“ (Paryż 1836); Birch „*Notes upon obelisks*“ w „*Museum of classical antiquities*“ (t. 2).

Obelskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomierskim. Podług metryk posiadłości te powstały z ekonomii olitskiéj i obejmowały od r. 1508 dobra Obele, Zerczynicz, Bojarokompis, Butejki, Boniuski i Narutewo. Po utracie Smoleńska i Starodubowa, Stany Rzpltéj, chcąc wynagrodzić posiadaczom utracone tamże sstwa, między innemi jako wynagrodzenie udzieliły im toż sstwo obelskie na dziedzictwo, co stwierdzono na sejmach z r. 1662, 1670, 1672, 1699, 1717, 1769 i wreszcie z r. 1773—1775.

Oberdjeck (Jan Jerzy Konrad), znakomity pomolog, ur. 1794 pod Hanowerem, od 1853 kaznodzieja i superintendent w Jeinsen. W swéj szkole drzew wyhodował około 800 odmian owoców. Z dzieł jego ważniejsze są: „*Die Probe oder Sortenbäume*“ (Hanow. 1844); „*Anleitung zur Kenntniss und Anpflanzung des besten Obstes für das nördl. Deutschland*“ (Regensburg 1852); wspólnie z Lucas'em „*Illusstrirtes Handbuch der Obstkunde*“ (3 t., Stuttg. 1859—63). Od r. 1855 wydaje także wspólnie z Lucas'em czasopismo p. t. „*Zeitschrift für Pomologie und prakt. Obstbau*“.

Oberlin (Jeremijasz Jakób), pisarz niemiecki, ur. 1735 w Strasburgu, profesor tamże, † 1806. Zasłużył się głównie kompletném wydaniem Scherza „*Glossarium germanicum medii aevi*“ (2 t., Strasb. 1781—84).—Jego brat, *Jan Fryderyk* **Oberlin**, ur. 1740, proboszcz w Waldbach (Steinbach) w Wogezach, † 1826, odznaczył się jako szlachetny przyjaciel ludzkości na polu moralnego ukształcenia i materyjalnego dobrobytu ubogich mieszkańców téj górzystéj strefy. Trentowski wspomina o nim bardzo zaszczytnie w swojéj *Chowannie*. Pisali o nim między innymi Lutherot (Paryż 1826); Stöber (Strasb. 1831); Burckhardt (4 części, Stuttg. 1843) i Spach (Paryż 1866).

Obermayer (Fulgencyjusz), pijar, ur. 1735 r. w Wielkopolsce, był nauczycielem po rozmaitych szkołach i † 1783 w Warszawie. Ogłosił drukiem: „*Traktaty między mocarstwami Europejskiemi od r.*

1648 zaszłe i t. d." (6 t., Warsz. 1773—90); „*Krótki zbiór arytmetyki*" (wyd. 2, tamże 1812).

Oberon (z franc. *Auberon*, t. j. *Alberyk*), mąż Tytanii, król Elfów, główna postać bohaterskiego poematu Wielanda, z którego Planche opracował libretto do opery Webera *Oberon*.

Obertas, taniec ludowy polski, ze wszystkich tańców najwięcéj w kraju upowszechniony, tańczony najczęściéj przez pojedyncze pary; przodkujący obszedłszy izbę, puszcza się młynkiem, nie jak w walcu na prawo, lecz na lewo, a za nim reszta drużyny, nucąc czasami śpiewkę pośród tańca. W wirze tańca, odbywającego najczęściéj drogi koliste lub owalne, raz kobieta obraca się koło mężczyzny w kilkunastu lub kilkudziesięciu rzutach, drugi raz mężczyzna koło kobiety; raz on jest osią drugi raz ona. Cechy te wskazują wszechstronną rozmaitość ruchów **O.**, różniącą go wielce od walca niemieckiego. W wielu okolicach jest on jednym tańcem ludu i rozmaicie się w nich cieniueje i odmienia. Nazwy też jego bywają rozmaite: **O.**, wyrwas, drygant, zawijacz, okrągły i t. p.

Obertyn, m-czko w ziemi halickiéj w cyrkule kołomyjskim, nad rz. Czarniawą, wśród rozległéj równiny położone; pamiętne jest bitwą, stoczoną 22 Sierpnia 1531 r., w któréj hetman wielki koronny, Jan Tarnowski, na czele 4,000 rycerstwa pobił na głowę sześć razy liczniejsze siły Piotra, wojewody wołoskiego.

Obiady czwartkowe, wprowadził król Stanisław August, zapraszając na takowe literatów tak stale mieszkających w stolicy, jako i przebywających w niéj czasowo. Jeżeli na takim obiedzie znajdował się po raz piérwszy który z autorów, co się odznaczył jakiém dziełem drukowaném, zwykle znajdował w serwecie medal, z jednéj strony z wizerunkiem króla, a z drugiéj z napisem: *merentibus*. Na tych obiadach Naruszewicz i Trembecki byli uważani za główne ozdoby towarzystwa. Poeci czytywali na nich najświeższe swe utwory. Zajmujące opisy tych obiadów dali nam: Klementyna Tańska w „*Rozrywkach dla dzieci*" i Wincenty Pol w swoich „*Obrazach*".

Obieg krwi, *krążenie*, *cyrkulacyja*, jedna z najważniejszych spraw organizmu, utrzymująca całą masę krwi w bezustannym ruchu, skutkiem czego krew (ob.) do każdéj cząstki organizmu dopływać może, dostarczać jéj pożywnych pierwiastków, a zużyte zabierać; prócz tego w niektórych organach krew zostaje zaopatrywaną w materyje dla odżywiania niezbędne, z zewnętrz dostarczane; w innych nareszcie, organach wydzielających, pozbywa się krew ciągle zużytych i niepotrzebnych swych cząstek. **O. k.** dzieli się na wielki i mały. Naczynia **O.** *wielkiego* poczynają się w lewéj komórce serca (ob. serce), jako aorta, które na liczne dzieli się gałęzie, oplatają swemi naczyniami włosowatemi wszystkie cząstki organizmu, wreszcie zbierają się w coraz grubsze żyły, które dwoma pniami (żyły czcze) do prawego przedsionka serca się otwierają (ob. naczynia krwionośne). Ten **O. k.** odżywia więc całe ciało; prócz tego krew w przewodzie pokarmowym otrzymuje pożywne materyje ze strawionych pokarmów a w gruczołach, zwłaszcza w nerkach (ob.), pozbywa się materyi zużytéj. Jako dodatek ważny do tego obiegu istnieje *limfatyczny układ* (ob.). Naczynia **O. k.** *małego* zaczynają się w prawéj komórce; przebiegłszy tętnicę płucną i jéj rozgałęzienia, w postaci naczyń włosowatych rozkrzewiają się w ściankach pęcherzyków płucnych, wreszcie w postaci czterech żył płucnych wracają do lewego przedsionka. **O. k.** mały przeznaczony jest jedynie dla odmiany gazów we krwi—krew przezeń pozbywa się nadmiaru swego kwasu węglanego i zostaje w tlen zaopatrzoną.—**O. k.** wielki i mały połączone są z sobą w prawem i lewem sercu przez otwory łączące każdy przedsionek z odpowiednią komórką. W ten sposób krew zużyta wracająca z ciała przez żyły czcze dostaje się do płuc, zkąd bogata w tlen i zdolna na nowo odżywiać organizm dostaje się przez lewą połowę serca do wielkiego obiegu,—**O. k.** dokonywa się mocą skurczów serca, każdy skurcz wyrzuca do tętnic pewną ilość krwi. Sprężystość naczyń sprawia, że krew, jakkolwiek peryjodycznie tylko wyrzucana, płynie przez naczynia włosowate jednostajnym strumieniem.

Objawienie (*revlatio*), w ogóle wyjawienie rzeczy ukrytéj i uczynienie jéj dostępną dla zmysłów lub rozumu, w szczególności zaś **O.** boskiém zowie się objawienie tajemnic i prawd, będących podstawą pewnéj religii (porów. art. *Religija*). Wiara w objawienie boskie jest tak starą, jak sama religija. Już starożytność pogańska uważała każdą wyższą wiedzę lub czyn jako pochodzące z daru bożego i dla tego nietylko założycieli religii i proroków, lecz i mędrców, artystów i poetów uważają jako natchnionych przez Boga. Zwłaszcza zaś religije żydowska, chrześcijańska i mahometańska, opierają się na **O.** bożem i wyznawcy ich przyjmują że założyciele naukę otrzymali bezpośrednio od Boga. Z tego boskiego początku religii wypływa dowód wyłącznéj jéj prawdziwości.

Objawienie św. Jana, ob. Apokalipsa.

Objedź, zaraza pomiędzy młodemi sosnami, szczególnie po brzegach lasów; utracają one igły i mocno chorują. **O.** następuje w skutek żarłoczności gąsienic pszczołowatego owadu, *Lophyrus pini*.

Objekt, ob. Przedmiot.

Objektywność, ob. Przedmiotowość.

Oblaci, nazwa dwu zgromadzeń duchownych. Piérwsze powstało we Francyi 1815 w Marsylii, założone przez ks. Karola Józefa Eugenijusza de Mazenod, oddane pod opiekę N. M. P., z godłem: „*Evangelizare pauperibus misit me Deus*". Zatwierdzone przez papieża Leona XII 1828, rozsyła swych misyjonarzów do wszystkich części świata i liczy około 300 członków. Drugie zgromadzenie, włoskie, założone 1816 przez kilku księży pijemonckich, miało 3 domy: w Turynie, Nowarze i Pignerol. Wysyła misyjonarzów do Indyj wschodnich, do państwa Birmanów, prowincyi Awy i Pegu.

Oblat, *oblatus*, dziecię, które rodzice poświęcali Panu Bogu na zakonnika.

Oblata. W dawnych sądach polskich były księgi

czyli akta wieczyste, do których regenci kancelaryi wciągali ugody, manifesta, zgoła wszelkie podania i pisma, gdzieindziéj spisane, a więc bez osobistego stawienia się stron przed czyniącym wpisanie urzędnikiem. Czynność ta wpisania aktów nazywała się *oblatą*.

Oblicze, ob. Twarz.

Oblig, rewers, skrypt, także cerograf (ob.), oznaczał w prawie polskiém pismo, którém pożyczający pieniądze ubezpieczał swego wierzyciela i wskazywał termin oddania.

Obligacyje, tak się nazywają papiery wypuszczane przez skarb państwa lub inne instytucyje finansowe, wydawane najczęściéj na okaziciela, opatrzone kuponami i stopniowo umarzane. U nas znane są Obligacyje cząstkowe i Obligi skarbowe 4 procentowe.

Obligato, mówi się w muzyce ogólnie o głosie, koniecznie potrzebnym do całości muzyki, przez kilka instrumentów wykonywanéj. W razie przeciwnym, gdy bez głosu takiego obejść się można, używa się wyrażenia *ad libitum* (wedle upodobania).

Obłęd opilczy, ob. Alkoholizm.

Obłęd, polska nazwa manii (ob.).

Obłocznik (*Nefelin*, *Kawolinit*), minerał krystalizujący w szeregu trzy-a-jednoosiowym i przedstawiający się najczęściéj w małych graniastosłupach sześciokątnych; bywa też blaszkowatym lub zbitym. Bywa białawo-szarym, zielonawym lub różowawym, blasku szklistego, twardość=5,5, c. wł.=2,4. Jest to krzemian podwójny glinki i potażu. Znajduje się w lawach Wezuwijusza, w skałach bazaltowych i w syenicie w Norwegii. Odmiana łatwo topliwa zowie się *eleolitem*.

Obłóczyny, uroczyste przybranie ubioru czyli habitu zakonnego przez zakonnicę przy wykonaniu ślubów.

Obłoniec (*Megaderma*), rodzaj ssących latających, z podrzędu owadożernych, z grupy liścionosych (*Phyllorhina*), typ rodziny *Megadermidae*; nie mają one wcale ogona, błonę międzyudową kwadratowo przyciętą, skrzydła obszerne; uszy duże na przodzie głowy połączone, narośli nosowych 3. Cztery znane gatunki żyją na wyspach oceanu Indyjskiego i w Afryce płd.

Obmowa, znaczyła w prawie polskiém toż co ekscypowanie, wyłączenie sędziego od zasiadania w pewnéj sprawie.

Obodziński (Aleksander), wierszopis, rodem z Obodna w Poznańskiém, żyjący w piérwszéj połowie XVII w. Ogłosił drukiem następujące poezyje: „*Pandora starożytna monarchów polskich*“ (Krak. 1640); „*Poważna legacyja w konsystorzu Trójce przenajświętszéj na uzdrowienie wszystkiego świata urodzona*“ (tamże 1640).—**Obodziński** (Samuel), brat poprzedniego, sekretarz królów Władysława i Jana Kazimierza, wydał: „*Promptuarium epistolographicum, to jest listopistwa politycznego model, zawierający w sobie naprzód tytuły uniwersalne* i t. d.“ (b. m. dr. i r.).

Obój, po franc. *Hautbois*, instrument muzyczny dęty, zwykle z drzewa bukszpanowego, niekiedy z hebanu lub cedru; mniejszy i szczuplejszy od klarnetu, składa się z trzech części, ma ośm dziurek w rurze lejkowato zakończonéj i u góry pyszczek, w któréj zakłada się stroik, z dwu położonych na sobie płatków trzciny złożony. Rozległość jego zajmuje skalę przeszło dwu oktaw, od małego *h* do trójkreślnego *d*. Ton jego jest przenikliwy, dyszkantowy, ostrzejszy od fletowego i do skrzypcowego zbliżony.

Obojań, m. pow. gub. kurskiéj, nad rz. Obojanią, około 6,000 m.—*Obojański powiat* ma na przestrzeni 3,322 w. kw. przeszło 130,000 m.

Obojczyk, kość mająca postać walcowatą, grubość palca, kilka cali długości, zgięta esowato. **O.** należy do kości barku, grubszym swym końcem łączy się z rękojeścią mostka, cieńszym i spłaszczonym końcem zewnętrznym łączy się z łopatką. **O.** należy do kości symetrycznych i znajduje się z każdéj strony ciała. Na dolnéj jego powierzchni leży, drugim końcem do żebra przyczepiony, mały mięsień podobojczykowy; z innych stron **O.** znajduje się bezpośrednio pod skórą i zwłaszcza u chudych osób wyraźnie wystaje.

Obojga Sycylij królestwo, ob. Sycylija.

Obojnik, toż co Ciemiężyk (ob.).

Obol (po gr. *Obolos*), drobna moneta grecka, szósta część drachmy (ob. *Greckie monety i miary*). We Francyi nazywano dawniéj **O.** mały pieniądz miedziany, = $^1/_2$ denara. **O.** był także rodzajem wagi, = 12 granom.

Obornickie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie poznańskim. Podług lustracyi z r. 1661 powstało z dawniejszego sstwa międzyrzeckiego przez oddzielnie zeń miasta Oborniki i wsi: Uścików, Bogdanowo, Chowanów, Chowanówko, Słonawy i Łagiewniki. W r. 1771 posiadał je Kacper Łodzia Rogaliński, który zeń opłacał kwarty złp. 2,393 gr. 15 i hyberny złp. 337 gr. 21.

Obornicki powiat, w w. ks. i okręgu regencyjnym poznańskim, zajmuje mil kw. 20,02, i ma 42,000 m., trudniących się przeważnie uprawą roli. Dzieli się na 5 okręgów, t. j. obornicki, bogdanowski, rogoziński, połajewski i murowano-gośliński. Główniejsze w nim rzeki są: Warta i Wełna; jezior ma 29, z których większe: Rogoźno, Budziszewo, Włokna, Sycyno i Objezierze. Główną w nim komunnikacyję wodną stanowi rzeka Warta, cały rok prawie spławna i żeglowna. Miast ma 4: Rogoźno, Murowana Goślina, Oborniki i Ryczywół.

Oborniki, m. pow. w w. ks. poznańskiém, przy ujściu rz. Wełny do Warty, starożytna z lechickich, jeszcze przedchrześcijańskich czasów osada, jak tego dowodzą często odkopywane tutaj popielnice zwane żalami. Posiada jeden z najdawniejszych kościołów parafijalnych dyjecezyi poznańskiéj i ma 2,066 m.

Oborski (Tomasz), biskup sufragan krakowski, ur. 1571 we wsi Oborach, h. Kolumna, syn Mikołaja, podczaszego czerskiego. Po ukończeniu akademii krakowskiéj kanonik tamtejszy (1590) bez święceń kapłańskich, za zezwoleniem stolicy apostolskiéj. Wyjechał potem do Rzymu, dla dalszego

kształcenia się w naukach; wróciwszy stamtąd, wyświęcony został na kapłana i wtedy odbył o pielgrzymim kiju podróż do Jerozolimy, a potem dwukrotnie do Rzymu, skąd wróciwszy, wezwany został na sufragana przy biskupie Piotrze Tylickim i wyświęcony na biskupa laodycejskiego. Urząd ten sprawował przez lat 30, a po śmierci biskupa Zadzika był w r. 1642 administratorem dyjecezyi krakowskiéj, † 1645 w Krakowie, odmawiając aż do zgonu wszelkich wyższych ofiarowanych mu przez Zygmunta III godności duchownych.—**Oborski** (Mikołaj), synowiec poprzedzającego, mąż wielkiéj pobożności, który prawie krok w krok postępował śladami swego stryja Tomasza, bo nawet też same po nim zajmował godności duchowne. Po wstąpieniu na tron Jana III, miał sobie przez niego ofiarowane r. 1677 arcybiskupstwo lwowskie, ale przez skromność odmówił jego przyjęcia. Naznaczony z Rzymu komisarzem do procesu o cudach i życiu św. Stanisława Kostki, błogosł. Jana Kantego, Salomei i Kunegundy, dokonał téj pracy, i wkrótce potém † 1689 w Krakowie.

Oborski (Mikołaj Stanisław Roch), jezuita, urodz. 1576 na Mazowszu, wstąpił w Rzymie 1602 do jezuitów, a po powrocie do kraju zarządzał kilku kolegijami swego zgromadzenia i jednocześnie z polecenia stolicy apostolskiéj zajmował się zbieraniem w całym kraju wiadomości o cudach św. Stanisława Kostki, † 1646 w Krakowie. Jest autorem dzieł: „*Aquila grandis Martinus Oborski, Palatinus Podlachiae*“ (Warsz. 1603); „*Relacyja albo krótkie opisanie cudów nie których błogosławionego Stanisława Kostki*“ (Kraków 1603); „*Wypis z procesu kanonizacyi św. Stanisława Kostki; O śmierci i życiu Wojciecha Kossaka*“, dzieło pośmiertne (Przemyśl, 1769).

Obotryci, Obodryci, ob. Bodryci.

Obóz, miejsce w otwartém polu, w którem się wojsko zatrzymuje na dłuższy lub krótszy pobyt. Z narodów starożytnych głównie Rzymianie rozbijali zawsze dobrze urządzone **O.**, a nawet zawdzięczają im wiele swoich korzyści wojennych. **O.** rzymskie były albo pochodne czyli nocne (*mansiones*), albo też stałe (*castra stativa*), i te dzieliły się na letnie *(aestiva)* i zimowe *(hiberna)*. Postać **O.** była kwadratową; był otoczony rowem i wałem, w który były wbijane ostre pale, i miał cztery bramy—*porta praetoria* główna, wprost nieprzyjaciela, *p. decumana* naprzeciw niéj, i dwie boczne—*dextra et sinistra*, które wypadały w końcach głównéj drogi obozowéj. Po za bramą główną był namiot wodza *(praetorium)*, a w około niego *cohors praetoria* i orszak wodza; z jednéj jego strony był namiot pomocnika wodza, z drugiéj kwestora (*quaestorium*); w pobliżu było *forum*. Wojska były tak rozdzielone, że w pośrodku obozowała konnica, a po bokach sprzymierzeńcy. Namioty były pokryte skórami, w każdym było po 10 żołnierzy ze swym dziesiętnikiem. Narody średniowieczne otaczały swe **O.** wozami. W dawnéj Polsce hetmani obwarowywali swe **O.** sypaniem wałów, częściéj jednak używali taborów (ob.). W obecnéj wojskowości rozróżniają się: **O.** przeznaczone do zbioru wojska, dla utworzenia armii w początku kampanii; **O.** pochodne, które się rozbijają tylko na czas krótki; **O.** stałe, które się zajmują przez czas dłuższy; **O.** oszańcowane czyli ufortyfikowane, wzmocnione fortyfikacyjami; **O.** przeznaczone do ćwiczeń i nauki. Żołnierze przebywają pod gołém niebem (biwuakują), lub pod namiotami, w **O.** jednak stałych w ich miejsce urządzają się zwykle baraki, dające żołnierzom lepszą ochronę. Przy wyborze miejsca na **O.** należy mieć na względzie wymagania taktyczne, oraz najmożliwsze wygody i utrzymanie zdrowia żołnierzy. Każde rozłożenie się obozem poprzedzone jest wytknięciem **O.**, przez przeznaczonych do tego oficerów. Co do porządku, wojsko rozkłada się w linijach, albo w kolumnach, wybór zależy od miejscowych lub chwilowych warunków. Pod względem taktycznym jest ważném, aby wojsko z szyku obozowego łatwo i szybko przechodzić mogło do szyku wojennego.

Oboźny, w dawnéj Pelsce i Litwie tytuł wyższych urzędników wojskowych. Każdy ze zjednoczonych narodów dawnéj Rzeczypospolitéj miał po dwu oboźnych: wielkiego i polnego. **O.** wielki koronny pensyi żadnéj nie pobierał, **O.** polny litewski od 1776 pobierał rocznie 4000 zł., a polny korony 6000 zł. pensyi. Mianowanie ich należało początkowo do hetmanów, a od 1776 r. do króla.

Obra, rz. w w. ks. poznańskiém, bierze początek w północnéj części powiatu krotoszyńskiego z jeziora **O.**, przechodzi do powiatu pleszewskiego, stąd do szremskiego, potem do kościańskiego i o trzy mile od Kościana wchodzi do wielkiego bagna obrzańskiego, z którego wypływają dwie innego nazwiska rzeczki, t. j. Kopanica północna i południowa, stanowiąc dalszy ciąg Obry, a które zjednoczywszy się, późniéj jednem korytem wpadają do rz. Warty niedaleko miasta Skwierzyny.

Obra zachodnia, jezioro w w. ks. i regencyi poznańskiéj, w pow. babimostskim, na zachodniéj stronie rz. Obry położone. Na przeciwnéj stronie znajduje się drugie jezioro, w podobném znajdujące się położeniu, zwane *Obrą wschodnią*.

Obra zgniła, rzeczka w w. ks. poznańskiém, wychodzi z błot brojeckich w pow. międzyrzeckim, na granicy brandenburgskiéj, oddziela powiat babimostski od okręgu regencyjnego frankfurtskiego i wpada do Obrzycy blisko wsi Gross Schmöllen.

Obrachunkowa Izba, Izba kontroli, jest urzędem obowiązanym do sprawdzania wpływów, wydatków i w ogóle obrotów pieniężnych w kasach wszelkich władz i rządowych instytucyj krajowych. W królestwie polskiem główna Izba obrachunkowa zaprowadzoną została postanowieniem Fryderyka Augusta, króla Saskiego i księcia warszawskiego 1808. Cesarz Aleksander I postanowieniem 1816 i z mocy art. 78 ustawy konstytucyjnéj nadał Izbie Obr. nową ustawę, a od 1832, czyli czasu wprowadzenia Statutu Organicznego w królestwie, nadano jéj tytuł najwyższéj izby obrachunkowéj, a naczelnego jéj zwierzchnika, dotąd prezesa, przemianowano na kontrolera głównego. Po zniesieniu autonomii w królestwie polskiém, najwyższa izba obrachunkowa,

podobnie jak wszystkie władze naczelne, została winiętą, a w jéj miejsce utworzono odpowiednie biúro kontrolujące gubernijalne.

Obradowicz (Dozyteusz, właśc. Dymitry), twórca języka piśmiennego i literatury narodowéj serbskiéj, ur. 1739 r. w Czakowie, w Banacie Temeszwarskim, † 1811 w Belgradzie. W młodości wstąpił do klasztoru, lecz gnany żądzą nauki porzucił go wkrótce i udał się początkowo na górę Athos, stąd do Smyrny, gdzie przepędził 3 lata, ucząc się u uczonego Greka Hierotheosa. Następnie przepędził rok jeden w m. Hormowie w Albanii, poczem udał się na wyspę Korfu, gdzie pilnie studyjował klasyków greckich i rzymskich; stąd przez Wenecyję i Tryjest przybył do Wiednia, i tu przez lat sześć nauczał prywatnie młodzież serbską i grecką, ucząc się sam języków francuskiego, włoskiego i niemieckiego. Potem odbył nową podróż przez Włochy do Carogrodu, gdzie nie zabawiwszy długo, udał się, po jednorocznem pobycie w Multanach, przez Lwów do Lipska i Halli, gdzie został pedagogiem dwu młodych Rumunów, pilnie pod Eberhardem studyjując nauki filozoficzne. Słysząc, że w Lipsku drukują się książki rossyjskie, przeniósł się tam z powierzonymi sobie uczniami i 1783 ogłosił u Breitkopfa w Lipsku autobijografiję p. t. „*Żiwot i prikljuczenja*“ (2 wyd., Belgrad 1833), książkę nader ciekawą pod względem treści, formy i tendencyi, któréj celem było przekonać naród, jak zbytecznemi były klasztory a jak niezbędnemi zakłady naukowe. Po roku opuścił Lipsk i udał się do Anglii, gdzie przebył pół roku. Następnie wrócił się do Lipska, a późniéj do Wiednia. 1788 odbył podróż do Rossyi; późniéj przebywał jakiś czas w Wenecyi. 1806 udał się do Serbii, był nauczycielem dzieci Jerzego Czarnego, a zarazem członkiem senatu serbskiego. Oprócz wymienionego wydał: „*Sowieti zdrawago rozuma*“ (Lipsk 1784; 4 wyd. Medakowicza 1850); „*Ezopowe i proczich raznych basnotworcew etc. basne*“ (t. 1788); „*Piesna na wzjatie Bielgrada*“ (t. 1789); „*Piesna o izbawljeniju Serbije*“ (t. i t. r.); „*Sobranie raznych nrawouczitelnych weszczéj*“ (Wiedeń 1793; 2 wyd. Buda 1808); „*Etika ili filosofija narawouczitelna*“ (Wenecyja 1803); „*Piesna na insurrekciju Serbianam* i t. d.“ (Wenecyja 1804); „*Mezimac*“ (Bruda 1818); „*Christoitia sirjecz blagi obyczai*“ (t. 1826) i in. Wydanie zbiorowe pism O. wyszło w 10 tomach (Zemuń 1850).

Obraza majestatu, jest obelgą (ob.) skierowaną przeciw zwierzchniemu przedstawicielowi państwa, i jako taka uwłaczająca godności nie już pojedyńczego członka społeczeństwa, ale jego najwyższego reprezentanta, jest stosunkowo daleko surowiéj karaną. Niektórzy, idąc za wyrobioném w Rzymie z czasów cesarstwa pojęciem: *crimen lesae majestatis*, uważają wszelkie targnięcie się na prawa rządu, na zmianę jego formy, za obrazę majestatu. W ten sposób możnaby podciągnąć wszelkie przestępstwa polityczne, zbrodnie stanu, pod obrazę majestatu. To jednak nie zgadza się z istotą danego wytępku, bo jego przedmiotem musi być koniecznie obraza zwierzchnika państwa, jako przedstawiciela majestatu państwowego. Wysokość kary zależy głównie od rodzaju obrazy, i tak, za obelgę czynną zwyczajnie jest karana śmiercią lub ciężkiem więzieniem, za odgróżki czynnych obelg, więzieniem lub ciężkiem więzieniem, za inne rodzaje obrazy, domem roboczym lub więzieniem. Nasz kodeks zalicza obrazę majestatu do zbrodni stanu. Ob. art. 256 do 260 K. K. G. i P. z r. 1847.

Obrazki, *Obrazkowiec*, *Aronek* (*Arum*), rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych; płatek koronowy otaczający kolbę, kapturowaty, kolba u szczytu zwężona, osadzona jest u dołu zawiązkami, w środku pylnikami. a w wierzchołku gruczołkami; kwiatki pojedyńcze okwiatów nie mają; owoc jest jagodą jednonasienną. Są to zioła, najczęściéj rosnące na gruntach wilgotnych, o liściach korzeniowych szerokich. Cała roślina jest ostra, niekiedy trująca, zwłaszcza jagody i korzenie. Jednakowoż główki przykorzeniowe niektórych po wygotowaniu dają pożywny pokarm, a liście służą na jarzynę. Osobliwem jest zauważane dosyć silne wywiązywanie ciepła przy rozkwitaniu niektórych gatunków. Z licznych gatunków najwięcéj są znane **O.** *plamiste* (*A. maculatum*), zwane téż *kleśniec*, *aronowa broda*, *wiele zlego*, roślina klimatu umiarkowanego, u nas jednak dosyć rzadka; płatek koronowy białawy, wewnątrz purpurowy, otacza kolbę w wierzchołku purpurową, u dołu osadzoną kwiatkami białawemi i żółtemi; jagody szkarłatne, wielkości grochu. Wszystkie części są bardzo ostre, trujące, zwłaszcza jagody, które wywołują w ustach silne palenie i naciągają pęcherze; korzeń (*korzeń aronowy*) jest lekarski, jest on wewnątrz biały, w stanie świeżym mięsisty i mleczny, w suchym mączysty; nawet po wysuszeniu zachowuje pewną ostrość. Był używany w wielu przypadłościach, obecnie rzadziéj się używa. Po wygotowaniu w niektórych krajach wypieka się na chleb. W podobnyż sposób używają się korzenie **O.** *włoskich* (*A. italicum*), *wężownika* (*A. dracunculus*), w Europie południ., i in. *A. rumphii* pochodzi z Madagaskaru, ma korzeń bochenkowaty, który po starannem przepłukanie w wodzie wydaje dobrą mąkę. Wiele gatunków hoduje się jako ozdobne, ale rozpowszechnieniu wielu gatunków przeszkadza przykra woń ich kwiatów.

Obrazkowate (*Aroideae*), rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca następne cechy: kwiaty drobne, na osi mięsistéj czyli tak zwanéj kolbie gęsto osadzone, albo jednopłciowe i nagie, albo obupłciowe, opatrzone okwiatem 4—6 działkowym. Kolbę tę otacza tylejkowato zwinięty płatek, niby wspólna korona biała, białawo zielona, zielonawożółta, brudno-czerwonawa lub czarniawa, albo téż wcale jéj nie ma. Owoce są jagódowate lub suche i niepękające, jedno i wielonasiowe. Są to rośliny zielne z korzeniami bulwiastemi. Liście w podstawie ogonków pochwiasto są rozszerzone, z blaszką rozmaicie unerwioną, najczęściéj sercowato-strzałowatą. Właściwe głównie okolicom gorącym. Zawierają we wszystkich swych częściach istotę ostrą, palącą, ale bardzo lotną, tak że przez suszenie lub

prażenie roślin zostaje wydaloną, a w ten sposób z mączystych korzeni otrzymać można dobry pokarm. Dla tego to niektóre **O.** się uprawiają, a ich korzenie (*taro* czyli *kalo*) są głównem pożywieniem wyspiarzy Oceanu Indyjskiego.

Obrazkowiec, minerał, ob. Pagodyt.

Obrazoburzcy, z greck. *ikonoklasci* (*eikon*-obraz, *klazô*-burzyć) lub *ikonomachi* (*maché*-bój), zowią się w historyi kościelnéj ci, którzy zarzucali cześć obrazów i niszczyli je. W St. Zakonie cześć obrazów była zabronioną, jak również i wyobrażanie Boga pod jakąbądź postacią, a to aby odwieść Hebrajczyków od pogaństwa, w które często wpadali. W chrześcijaństwie od II-go już wieku rozszerzył się zwyczaj czczenia obrazów; napróżno powstawali przeciwko temu w IV i V w. ojcowie kościoła. Wzrastająca coraz bardziéj cześć obrazów wywołała nakoniec reakcyję. Leon III Izauryjski, cesarz byzantyński, zabronił 726 oddawania czci obrazom, 730 zaś nakazał usunięcie ich z kościołów, miejsc publicznych, a nawet i z domów prywatnych, grożąc śmiercią sprzeciwiającym się wykonaniu tego rozkazu. Tak się rozpoczęła walka cesarzów byzantyńskich przeciwko czci obrazów, która z małemi przerwami trwała do połowy IX w. za następców Leona, Konstantyna Kopronyma III (741—775), Leona IV Nicefora (802—811), Leona Armeńczyka (813—820), Michała Balbusa i Teofila. Silnie opierali się niszczeniu obrazów patryjarcha carogrodzki Germanus, mnisi i lud, a zwłaszcza pap. Grzegorz II i III i Adryjan II. Konstanty Kopronymus zwołał 754 sobór biskupów greckich do Konstantynopola, którzy, zgodnie z wolą jego, rzucili klątwę na czcicieli i obrońców obrazów i zagrozili karami zarówno kościelnemi jak i świeckiemi każdemu, ktoby się poważył przygotować obraz i oddawać mu cześć bądź w kościołach, bądź w domach prywatnych. Sobór 787, zwołany do Nicei przez pap. Adryjana I, odrzucił uchwały soboru konstantynopolskiego i przywrócił cześć obrazów. W teoryi faktem tym została zakończona walka, jednakże nie zważając na to cesarz Leon Armeński nakazał nowe prześladowanie obrazów, tak że dopiero za panowania cesarzowéj Teodory (842) cześć obrazów została uroczyście przyznaną a potwierdzoną przez sobory konstantynopolskie 869 i 879. Obrazoburstwo, aczkolwiek w mniejszych rozmiarach, pojawia się także i w pierwszych czasach reformacyi; tak np. niszczyli obrazy Karlstadt i jego stronnicy w Wittenbergu, daléj Zwinglijanie w Szwajcaryi, późniéj zaś Kalwini we Francyi, Anglii, i Holandyi. Porów. Schlossera „*Geschichte der bilderstürmenden Kaiser*“ (Frankfurt 1812); Marxa „*Der Bilderstreit der byzant. Kaiser*“ (Trier 1839); Wessenberga „*Die christl. Bilder, ein Beförderungsmittel des christl. Sinnes*“ (2 t., Konst. 1827).

Obrazy cudowne. Pomiędzy tysiącznemi obrazami, wizerunkami i statuami Jezusa Chr., N. M. P. i Świętych, jakie znajdują się w kościołach, wiele jest odznaczających się przed innemi, które jakby mystycznym magnetyzmem zwabiają do siebie mnóstwo wiernych i wzbudzają w ich sercach szczególne uczucia czci, nabożeństwa i zaufania. Zbiegają się do nich katolicy ze stron najodleglejszych, ażeby zasłać modły o uzdrowienie chorych, oddalenie nieszczęść i niebezpieczeństw, wyjednanie łask duchownych i doczesnych wszelkiego rodzaju. Tak się działo od najdawniejszych, aż do naszych czasów. Obrazami takiemi były: statua Zbawiciela w Paneas w Syryi, do któréj już w pierwszych wiekach chrześcijanie z gorącą przychodzili ufnością; cudowny obraz Chrystusa w Berycie, cudowny obraz Matki Boskiéj w Reims. W późniejszych wiekach liczba obrazów cudownych znacznie się powiększyła: każda prowincyja, każda niemal okolica miała swój obraz, swą kaplicę cudowną, które nawiedzały tysiące pielgrzymów. Dziś takie **O. c.**, mianowicie N. M. P., posiadają: Szwajcaryja w Einsiedeln; Bawaryja w Alt-Öttingen; Włochy w Loreacie; Hiszpanija w Montferrat; królestwo polskie na Jasnéj Górze w Częstochowie; Litwa słynie cudownym obrazem Matki Boskiéj Ostrobramskiéj w Wilnie i t. d. A oprócz tych miejsc, jest jeszcze wiele innych, w rozmaitych krajach, a w naszym do kilkudziesięciu, które od wieków cudownemi słyną obrazami. Obszerniejsze szczegóły o **O. c.** w dawnéj Polsce zawiéra dzieło Piotra Hyjacynta Pruszcza, p. t. „*Morze łaski Boskiéj* i t. d.“ (Kraków, wyd. 2, 1740), tudzież wyjątek z rękopismu biskupa Józefa Andrzeja Załuskiego, wydany przez Leona Rogalskiego, p. t. „*Pamiątka katolicka*“ (Warszawa 1856).

Obregon (Bernard), założyciel hiszpańskiego 3 zakonu św. Frańciszka, zwanego *Minimi* lub *Obregoni*, ur. 1540, † 1599 w Madrycie. Walczył w szeregach wojsk hiszpańskich przeciwko Francyi, następnie poświęcił się pielęgnowaniu chorych w jednym ze szpitalów madryckich, gdzie za jego przykładem i namową poświęcili się temu i inni. Utworzona przez niego kogregacyja otrzymała 1569 zezwolenie Decyjusza Caraffy, nuncyjusza papieskiego w Hiszpanii i została potwierdzoną 1589 r. przez kardynała Kacpra Quirogę, arcybiskupa todedańskiego. Liczne miasta hiszpańskie powołały członków tego zakonu do swych szpitalów. **O.** wydał „*Instruccion de enfermos, yverdadera practica como se hace de aplicar los remedias que enenan los medicos*“ (Madryt 1607).

Obrenowicz, imię panującéj obecnie rodziny w Serbii, pochodzącéj od rolnika *Obrena*, zamieszkałego w Brusnici, w powiecie użyckim. Z żony swéj *Wiszni* pozostawił dwu synów *Milana* († 1810), jednego z naczelników powstania serbskiego, *Jakóba* i córkę *Stanę*. Owdowiawszy, Wisznia wyszła powtórnie za mąż za ubogiego rolnika *Tena* lub Teodora, któremu urodziła trzech synów *Miłosza* (ob. Miłosz Obrenowicz), *Jowana* (ur. 1787) i *Jefrema* (ur. 1790, † 1856), w końcu prezesa senatu serbskiego. Miłosz, podobnie jak i bracia jego, zowiący się po ojcu *Teodorowiczami*, przyjął z przyjaźni do przyrodniego brata Milana jego imię po ojcu i zaczął się zwać **O.** Gdy zaś później zbogacił się handlem, oraz wsławił w walce przeciwko Turkom, przybrali je i pozostali członkowie rodziny. Oprócz Miłosza z ro-

du tego zasiadali na tronie serbskim *Milan* (ur. 1819, † 1839), *Michał* (ob. Michał O.) i panujący obecnie *Milan* (ob. Milan O.).

O'Brien, starożytny ród irlandzki, którego przodek Brian Boroimhe, jeden z najsłynniejszych bohaterów irlandzkich, zginął w bitwie pod Cloutart 1014. Jego potomkowie zwali się królami Thomondu; dopiero *Murrough O'Brien* poddał się koronie angielskiéj r. 1543 i mianowany został parem Irlandyi z tytułem hr. Thomond i barona Inchiquin. *Murrough O'Brien*, † 1808, otrzymał 1800 godność margr. Thomond. Na synowcu tego ostatniego, *Jakóbie O'Brien*, trzecim margr. Thomond, admirale flagi czérwonéj, zmarłym bezpotomnie 1855, wygasło margrabstwo Thomond, gdy tymczasem baronija Inchiquin przeszła na jednego z jego krewnych *Lucyjusza O'Brien*, ur. 1800, który będąc członkiem parlamentu, występował zawsze ze stronnictwem konserwatystów i protekcyjonistów. Jego brat, *William Smith O'Brien*, ur. 1803, członek izby niższéj od r. 1832, zamierzał 1848 zrewolucyjonizować Irlandyję i z tego powodu 1848 r. był na śmierć skazany, lecz w drodze łaski uwolniony, został 1849 do Australii na dożywotnie wygnanie skazany i † 1864 w Bangor.

Obrost, ob. Porosty.

Obroszyn, wieść w Galicyi, obwodzie lwowskim, o 2 mile od Lwowa położona, własność kapituły lwowskiéj obrządku łacińskiego, ma piękny pałac biskupi, w którym znajdują się portrety wszystkich niemal biskupów dyjecezyi lwowskiéj.

Obrót (*versio*), operacyja położnicza, mająca na celu ułatwienie trudnego porodu (ob.) przez nadanie płodowi odpowiedniego położenia. Odróżnia się **O.** na główkę i na nóżki. Jeżeli głowa zamiast tuż nad wchodem miednicy, znajduje się nieco z boku, i poród skutkiem tego jest utrudniony, wtedy starają się za pomocą odpowiedniego ułożenia rodzącéj i właściwych manipulacyj zwrócić główkę płodu do należnego miejsca. Postępowanie to zowie się **O.** *na główkę*. Daleko częściéj wykonywa się **O.** *na nóżki*; **O.** tego dokonywa się przy nieprawidłowych położeniach płodu, a nawet przy położeniu prawidłowem, jeżeli poród jest z jakiegokolwiek względu utrudniony i przyspieszyć go należy. Głównym warunkiem dla **O.** jest, aby ręka mogła być do macicy wprowadzoną. Doprowadziwszy ją do nóżek płodu, chwyta się takowe i zwolna ku dołowi sprowadza, przy czem całe ciało obracą się i główka zwraca się ku górze. **O.** jest najczęściéj operacyją przygotowawczą; po zrobieniu takowego wyciąga się zwykle płód na zewnątrz za nóżki. Jeżeli główka tak już mocno do miednicy została wepchniętą, że ręki koło niéj wsunąć do miednicy niepodobne, w takim razie **O.** zaniechać trzeba i uciec się do kleszczy.

Obrót, Obrotowy ruch, ob. Ruch.

Obrotnik (*epistropheus*), drugi krąg szyjowy, charakteryzuje się wyrostkiem zębiastym na górnéj powierzchni swojego trzonu; wyrostek ten tworzy staw z atlasem (ob.). Ruchy obrotowe głowy dokonywają się w tym stawie.

Obrotowa polaryzacyja, ob. Polaryzacyja.

Obrotowy magnetyzm, ob. Magnetyzm obrotowy.

Obrowie, Obry, naród dziki, pochodzenia azyjatyckiego, pojawiający się w historyi V w. **O.** w VI w. panowali w Dacyi i zwyciężyli Słowian Dulebów, nad rz. Bugiem mieszkających. Prowadzili też wojny z Grekami, a w r. 619 o mało nie wzięli do niewoli samego cesarza Heraklijusza. Według podania wyginęli zupełnie w VII w., skutkiem grasującego pomiędzy nimi morowego powietrza.

Obryński (Stanisław Floryjan), akademik wileński, † 1636 w Wilnie, zostawił ciekawy dla historyi wiersz pochwalny p. t. „*Panegyricus Invictissimo Poloniae et Sueciae Regi Vladislao IV*“ (Wilno 1634).

Obryński (Kazimierz Gottfryd), doktór teologii, wiérszopis, franciszkanin, † 1678 w Wilnie. Pomiędzy innemi ogłosił drukiem: „*Magnanimitatis Polonae Specimen per aliquot brevia poemata illustratum*“ (Wilno 1652); „*Berestecensis Bellona Libri II*“ (tamże 1652); „*Epigrammatum Libri II*“ (tamże 1652); „*Epigrammatum Libri II*“ (1651); „*Mavros Mojses czyli wyprowadzenie ludu izraelskiego z niewoli i wszystkiéj biblii historyja, ksiąg XII, wiersz heroiczny*“ (1653).

Obrządek, po łac. *ritus*, jest porządek, którego trzymać się należy w wykonywaniu obrzędów i ceremonij kościelnych. W rozmaitych obrządkach w chrześcijaństwie znajdują się znaczne różnice: inny jest obrządek rzymski, inny wschodni czyli grecki, inny ormijański, inny arabski; z pomiędzy zaś rzymsko-katolickich, inny jest ambrozyjański w Medyjolanie, inny gallikański, lugduński i t. p. W Rzymie jest kongregacyja obrzędów świętych (Congregatio rituum), ustanowiona przez Sykstusa V, a czuwająca nad ścisłém zachowywaniem obrządków i obrzędów religijnych.

Obrzezanie, lub *Obrzezka*, zowie się odjęcie przedskórka z członka męskiego. Operacyja ta, łatwa w wieku dziecięcym, bywa bolesną i częstokroć niebezpieczną w wieku dojrzałym. **O.**, rozpowszechnione u narodów wschodnich, ma na celu zachowanie czystości, a przez to zapobieżenie częstym w krajach gorących zapaleniom członka, oraz ułatwienie spółkowania. Najbardziéj rozpowszechnione było **O.** u Hebrejczyków, u których wedle podania biblijnego poleconém było Abrahamowi na znak zawartego pomiędzy Jehową a narodem wybranym przymierza; przez Mojżesza postanowione jako prawo, nabrało znaczenia religijno-moralnego. U Żydów akt ten dokonywa się na dziecku w ósmym dniu po narodzeniu, w obecności najmniéj 10 mężczyzn, przy czém dziecko otrzymuje imię; w razie słabości dziecka obrzęd może być odłożonym na póź niéj. Od roku 876 przed Chr. bywają obrzezywane i dzieci zmarłe przed ósmym dniem, przyczém otrzymują imię; wielu jednak rabinów odrzuca to **O.** zmarłych. Egipcyjanie znali **O.** bez kwestyi dawniéj niż Żydzi, którzy ją od nich wedle wszelkiego prawdopodobieństwa przejęli. Nie jest rzeczą dowiedzioną, czy w Egipcie **O.** było ogólném, to tylko pewna, że podlegali operacyi kapłani i w ogóle osoby poświęcone służbie bożéj. W Etyjopii **O.** było

ogólném, zwłaszcza u Troglodytów, i do dziś dnia zachowują zwyczaj **O.** chrześcijanie etyjopscy, lecz tylko z przyczyn sanitarnych, nie przyznając mu znaczenia religijnego. U Mahometanów **O.** odbywa się na dzieciach w siódmym roku, w domu rodziców dziecięcia, przyczém dziecię otrzymuje imię. Z innych ludów wschodnich obrzezywali się w starożytności Homeryci w Arabii, Kolchowie, Fenicyjanie, Syryjczycy w Palestynie, Kapadocyjanie i ich sąsiedzi Makronowie, tudzież niektóre ludy w Persyi i Indyjach. Dziewczęta nie obrzezają się, lecz jak to na miejsce i u Żydów, otrzymują imię i tylko w Egipcie, Etyjopii i w sąsiednich częściach Arabii w 7 lub 8 roku podlegają **O.**, które zasadza się na odcięciu tłustego, miękkiego, z pochwy zwieszającego się wyrostka, utrudniającego spółkowanie. W nowszych czasach nastąpiło pomiędzy Żydami rozdwojenie z powodu pojmowania znaczenia **O.**, ortodoksyjni bowiem uważają je za niezbędny obrządek religijny, od którego niemożna odstąpić, podczas gdy postępowi widzą w nim tylko środek miejscowy i sanitarny.

Obrzęk (*oedema*), nagromadzenie surowiczego płynu, ze krwi przesiąkłego, wśród tkanek lub w jamach organizmu. Części płynne krwi przesiąkać mogą z naczyń w nadmiernych ilościach, albo gdy ciśnienie w naczyniach jest powiększone, albo gdy jéj skład jest więcéj wodnisty. Powiększonem jest ciśnienie w naczyniach przy każdem przekrwieniu (ob.). **O.** jest więc prostem następstwem każdego w wyższym stopniu przekrwienia lub zastoju krwi. Wodnistą jest krew przy znacznem osłabieniu ogólnem, przy obfitéj utracie białka, przedewszystkiem przez nerki (Brighta choroba). **O.** tkanki podskórnéj zwie się *anasarca*. Nagromadzenie surowiczego płynu w jamach organizmu zowie się *wodną puchliną* (ob.). Dla stałego usunięcia **O.** trzeba wyleczyć podstawowe jego cierpienia. Chwilową ulgę przynosi pozbawienie organizmu znacznéj ilości płynów za pomocą środków rozwalniających albo napotnych; wreszcie nadmierny **O.** w danem miejscu usunąć można, otworzywszy cieczy przez nakłucie lub nacięcie drogę na zewnątrz.

Obrzyca, rzeczka w w. ks. poznańskiém, wypływa z jeziora Rudnickiego Obra, w pow. babimostskim, wpada do Odry pod wsią Głuchowem w regencyi frankfurtskiéj.

Obrzycko, po niem. *Obersitzko*, miasteczko w w. ks. poznańskiém, pow. szamotulskim, nad rz. Wartą; ma piękny kościół parafijalny i 1,800 ludności.

Obserwanci, we włoszech Bracia mniejsi, zakonnicy reguły św. Frańciszka, w Polsce zwani *bernardynami*, a w Niemczech *frańciszkanami*.

Obserwatoryjum, gmach urządzony i przeznaczony do obserwacyj astronomicznych i zaopatrzony w potrzebne ku temu narzędzia. Podobne urządzenia znano już w starożytności, atoli urządzenie obecnych **O.** jest dziełem dopiero nowszych czasów. Gdy dawniéj starano się o **O.** wysokie, i najważniejsze spostrzeżenia dokonywano na umyślnie w tym celu wznoszonych wysokich wieżach, w nowszych czasach odstąpiono słusznie od téj zasady. **O.** nowsze są gmachami stosunkowo niskiemi, w których wybór położenia zapewnia o ile można widok ze wszech stron otwarty, a uwagę główną zwraca się na moc całéj budowy, aby o ile można była wolną od wszelkich wstrząśnień. Najważniejsze przyrządy, koła południkowe, umieszczają się między słupami, murowanemi od podstawy gmachu, i nie mającemi żadnego związku z podłogą. Przyrząd ten znajduje się w oddzielnéj izbie, któréj ściany i pułap mają w kierunku południka otwór, zamykany klapami. W pobliżu znajduje się zegar astronomiczny, również na odosobnionym słupie. Oprócz tych przyrządów posiadają jeszcze **O.** zwykle potężne refraktory, ekwatoryjał, helijometr, spektroskop i t. d. Najsłynniejsze **O.** obecnie są; w Paryżu (założone 1664), w Greenwich (1672), Dorpacie (1812), Berlinie (1832), Pulkowie (1839). Podajemy tu daléj daty założenia niektórych innych **O.**: w Bolonii (1714), Florencyi (1772), Genewie (1771), Getyndze (1740), Kopenhadze (1656), Krakowie (1787), Lipsku (1788), Madrycie (1792), Moskwie (1765), Palermo (1787), Rzymie (1739), Warszawie (1829), Wiedniu (1755), Wilnie (1753) i in. Od **O.** astronomicznych, dla których proponowane są polskie nazwy gwiazdarni lub dostrzegalni, odróżnić należy **O.** meteorologiczne (ob. meteorologija).

Obski system, najrozleglejszy z systemów rzecznych, składa się z dwu wielkich rzek syberyjskich: Obi i Irtyszu, a zajmuje około 64,000 m. kw. powierzchni. Oprócz Obi i Irtyszu, wchodzą do systemu tego rzeki: Soswa, Tawda północna, Tura, Tobol, Tom, Czułym i Ket; tudzież mniejsze: Konda, Nejwa albo Nica, Pyszma, Iset, Mijos, Uj, Wagaj, Om, Buchtarma, Czumysz, Katunia, Bija, Wag, Taz, i kilkudziesiąt innych pomniejszych, oraz mnóstwo jezior. **O.** s., jakkolwiek obfitujący w wody, z powodu jednak niewielkiéj ludności przyległych doń krajów, ostrości klimatu i kierunku rzek, płynących ku północy, jest mało korzystny dla żeglugi.

Obskurantyzm (z łac. *obscurare* zaciemniać), dążność, przeciwna wszelkiéj oświacie. *Obskurantem* nazywamy człowieka, sprzyjającego téj dążności i starającego się utrzymać takową.

Obstrukcyja, zboczenie w oddawaniu kału (ob.), przy którém odchody te rzadziéj niż normalnie, t. j. nie codziennie oddawane bywają; konsystencyja kału jest przy tém zwykle bardziéj zbitą. Stan ten często żadnych zboczeń za sobą nie prowadzi, często wszakże staje się przykrych następstw powodem. Zatrzymany w kiszce prostéj i ulegający rozkładowi kał, drażni jéj błonę śluzową, powodując katar, który się potém na cały przewód pokarmowy rozszerza; rozdęcie kiszek przez powstające gazy upośledza krążenie i oddychanie, co trwając przez czas długi może upośledzić odżywianie całego organizmu. Ucisk na organy sąsiednie powoduje albo podtrzymuje zboczenia w częściach płciowych, jak katar macicy u kobiet, u mężczyzn spermatorrhoeę, ucisk na nerwy powoduje często silne nerwobóle w kończynach dolnych. Te wszystkie objawy wpływają źle na usposobienie chorego; **O.** jest

najczęstszą przyczyną hypochondryi. Usunąć można kał nagromadzony w kiszkach za pomocą któregokolwiek ze środków przeczyszczających; wszakże trwałe usunięcie **O.** często nie jest rzeczą łatwą. Ruch, środki gorzkie, wzmacniające, rozmaite wody mineralne, kuracyja mleczna, winogronowa, elektryczność i wiele innych metod służą dla leczenia **O.**

Obsydyjan, minerał feldzpatowy pochodzenia wulkanicznego, co do składu zbliżony bardzo do pumeksu i trachitu, a od smołownia różniący się tylko brakiem wody, znajduje się częścią massami w potokach lawy, częścią też w postaci drobnych kulek w perlicie (*marekanit*). Jestto minerał przeświecający lub nieprzezroczysty, czarniawy, zielonawy, czerwonawy lub białawy; na ogniu się nadyma, i w przyrodzie przechodzi często w pumeks. Kraje szkło; c. wł=2,5. Skład jego jest zmienny, są to w ogóle krzemiany glinki, potażu, sody, wapna, żelaza. Jest on dosyć pospolity. Na wyroby dawno już był używany. Strzały na polach Maratonu są z **O.**, używany był też na zwierciadła i t. p. Meksykanie również wyrabiali swe noże i pałasze z **O.**, jak również i groty lanc. Obecnie z odmiany czarnéj wyrabiają się ozdoby żałobne.

Obuch, rodzaj czekana (ob.), był używany przez rycerstwo polskie.

Obuchowicz, herb, przedstawia w polu czérwoném klucz biały, zębami w kształcie litery *T* do góry wzniesiony. Z lewego boku przy nim w połowie wysokości gwiazda sześciopromienna. Na hełmie nad herbową tarczą trzy strusie pióra.

Obuchowicz (Filip), dyplomata polski, wojewoda smoleński, † 1657; posłował do Rossyi i Wneecyi, a w rozmaitych potrzebach wojennych występował jako rycerz dzielny i waleczny; zostawił w rękopisie *Dyjaryjusz*, znany pod nazwiskiem *Obuchowiczów*, z powodu, że zaczęty przezeń, prowadzony był daléj przez jego synów, z których *Michał Leon*, pułkownik, odznaczył się w wojnach za Jana Kazimierza, a *Teodor Hieronim* był kasztelanem nowogrodzkim. Dyjaryjusz ten, tłumaczony na język rossyjski, wyszedł p. t. „*Dnewnik Michaila Obuchowicza, strażnika welikaho kniażestwa Litewskago, pisannyj w plenu w Moskwie 1660 goda* (Kijów 1863) i obejmuje wiadomości o Chmielnickim, Radziejowskim i Sicińskim, zawiéra daléj bitwy i umowy z Kozakami, oraz opis niewoli Michała w Rossyi, a nareszcie dyjaryjusz Teodora wyprawy na Ukrainie r. 1664.

Obumarszczyzna, w dawném prawie polskiém przywiléj szlachty dziedziczenia po zmarłym bezpotomnie w jéj dobrach cudzoziemcu (Jus albinagii).

Obwód, w geometryi, suma linij prostych, czyli *boków*, ograniczających dany wielokąt. **O.** koła zowie się okręgiem (ob.). W administracyjnym podziale kraju **O.** odpowiadają powiatom, które też dawniéj w król. polskiém nazwę **O.** nosiły.

Obwoina, *Obwojnik*, ob. Periploca.

Oc (*langue d'Oc*), ob. Francuski język.

Ocampo (Floryjan de), chronograf cesarza Karola V, ur. 1501 w Zamora, † około 1576; jest autorem znakomitego na owe czasy dzieła: „*Cronica general de Espana*“ (Zamora, 2 wyd. 1545, powiększone przez Medina del Campo 1553, kontynuowane przez Ambrosio de Morales, 3 t., Alcala i Korduba 1574—86; 10 tomów, Madryt 1791). Oprócz tego wydał jeszcze **O.** z polecenia Alfonsa Mądrego „*Cronica general*“ (Zamora 1541; Valladol. 1604), która dla podobnego tytułu często bywa mieszana z poprzednią pracą.

Occam (Wilhelm von), franciszkanin, odnowiciel *nominalizmu* (ob.), zwany stąd „*venerabilis inceptor*“ urodził się w Occam, hr. Surrey w Anglii, był uczniem Dunsa Scota, następnie nauczycielem w Paryżu. Trafiwszy na toczący się podówczas we Francyi spór między władzą świecką a Rzymem, stanął po stronie piérwszéj; prześladowany przez papieża schronił się na dwór Ludwika Bawarskiego (z którym stosunek określił temi słowy: tu me defendas gladio, ego te defendam calamo). † 1347. W pismach swych nie robi on filozofii pomocnicą i sługą teologii; nietylko dogmata, ale nawet istnienie i jedność Boga uważa za czysto religijne kwestyje, z któremi filozofija nie ma nic do czynienia. Nominalizm **O.** jest raczéj polemiką przeciw realizmowi, niż pozytywną rozwiniętą doktryną. Uznając rzeczywistość bytu tylko po pojedynczych istotach i przedmiotach kładzie wielki przycisk na wewnętrzną i zewnętrzną obserwacyję, torując przez to drogę induktywnemu badaniu przyrody i pojawów duchowych. Pisma **O.** są: „*Quodlibeta septem*“ (Paryż 1487); „*Summa totius logices*“ (Par. 1488); „*Quaestiones in libros Physicorum*“ (Strasburg 1491); Pisali o nim Reffberg „*Occam und Luther*“ (1839); Prautl „*Universalienstreit im Bund 14 Jahrh.*“ (w Rozpr. Monach. akad. za 1864 i w „*Gesch. der Logik*“ t. III, str. 327—420); A. Ritschl w „*Jahrbüch. f. deutsche Theol.*“ (1868).

Ocean, ob. Morze.

Oceaniczne prądy, ob. Prądy morskie

Oceanidy, ob. Oceanus.

Oceanija, ob. Australija.

Oceanus, u Greków *Okeanos*, według greckich podań wielki strumień, cały świat ogarniający, który z Tetydą spłodził 3,000 strumieni synów i tyleż córek *Oceanid*, bogiń podziemnych żył wodnych, byt swój od głównego strumienia Okeanosa wiodących.

Ocele, w podkowach końskich haki boczne na dwu ramionach podkowy, nadające koniowi większą pewność chodu.

Ocellus Lucanus (po grecku *Okellos Lukanos*), rodem z Lukanii, filozof, żyjący około r. 500 prz. Ch. Z pism jego doszła naszych czasów rozprawa „*O naturze wszechświata*“, któréj najlepsze wydanie sporządził Mullach (Berlin 1846).

Ocet, każda ciecz, któréj główną częścią składową jest kwas octowy (ob.). Zwykły **O.** niezawiera nad 3—5% kw. octowego; gdy zawiera więcéj niż 15%, nazywa się **O.** zagęszczonym (*acetum concentratum*), a w handlu już go nazywają kw. octowym. **O.** powstaje przez utlenienie alkoholu, albo przez dystylacyję cellulozy (drzewa). Co do pierwszego

sposobu powstawania, to 100 części alkoholu wydaje 129,5 kw. octowego; alkohol przechodzi tu najpierw w aldehyd (ob.), a ten dopiero w kw. octowy. Warunki, pod któremi następuje korzystne tworzenie **O.** na wielką skalę, są: 1) Ciecz, zawierająca alkohol, przeznaczona na **O.**, powinna być należycie rozcieńczoną, nie zawierać więcéj nad 10% alkoholu; rozcieńczenie to wszakże nie powinno schodzić niżéj 3% alkoholu. 2) Temperatura najstosowniejsza jest 12—36°C; przy niższéj od 7° **O.** się nie tworzy, przy 40—60° wprawdzie przemiana w **O.** odbywa się szybcéj, ale jest nieuniknioną znaczna strata alkoholu i octu w skutek parowania. 3) Powietrze lub tlen winny mieć należyty dostęp; 100 kilogr. alkoholu potrzebują do zamiany w **O.** 69 kil. tlenu, który się zawiera w 2,322 hektolitrach powietrza. 4) Obecność ciał, zdolnych do rozpoczęcia i prowadzenia procesu tworzenia się **O.**; pod względem działania zbliżają się one do fermentów i dla tego nazywają się fermentami octowemi. Najlepszym fermentem jest **O.**, a daléj wszystkie ciała octem przejęte, jak pleśn octowa, czyli grzybek octowy (*Mycoderma aceti*); dawniéj sądzono, że pleśń ta w tym stosunku zostaje do alkoholu i octu, co drożdże do cukru i alkoholu (stąd nazwa fermentacyi octowéj); z prac Pasteura okazało się jednak, że wszelkie ciała przesiąknięte octem, jak np. naczynia drewniane i wióry napojone octem, również są zdolne do rozpoczynania tworzenia się octu; we wszystkich tych ciałach znajdują się ciała proteinowe, będące w stanie utleniania, które zetknięte z alkoholem, wprowadzają go w okres utleniania i wywołują jego przemianę w alkohol. Dla tego też czysty **O.** nie może wywoływać procesu octowego, ale **O.** zwykły, zawierający zawsze pewną ilość istot proteinowych. Również gąbka platynowa szybko przeprowadza alkohol w **O.** Co do rozmaitego pochodzenia, rozróżniają się następne gatunki **O.** 1) **O.** *winny*, wyrabiény z wina i zawierający, oprócz kw. octowego, różne części składowe wina, jak kwas winny, bursztynowy i różne etery, które **O.** winnemu nadają właściwą, przyjemną woń. 2) **O.** *spirytusowy*, czyli z okowity, zawierający zwykle tylko kw. octowy i wodę, oraz małe ilości eteru octowego. 3) **O.** *piwny*, wyrabiany z brzeczki piwnéj i zawierający dekstrynę i fosforany. 4) **O.** *burakowy*, których sok poddaje się najpierw fermentacyi alkoholowéj, następnie octowéj. 5) **O.** *owocowy*, z gruszecznika lub jabłecznika, zawiera nieco kwasu jabłkowego. **O.** otrzymuje się pospolicie metodą tak zwanéj szybkiéj fabrykacyi Schützenbacha (*Schnellessigfabrikation*). W górną beczkę, opatrzoną dwoma dnami, z których górne jest podziurawione, wprowadzają się wióry drzewne, najlepiéj bukowe. Na wióry przychodzi dno górne, również podziurawione; w dziurkach tych zawieszone są nitki, po których ciecz spirytusowa jednostajnie spływa na wióry. Nad dnem dolnem znajdują się w ścianach beczki otwory, któremi wstępuje powietrze, wchodzi z cieczą w ścisłe zetknięcie i pozbawione tlenu uchodzi rurką, w pokrywie beczki osadzoną. Pokrywa opatrzona jest jeszcze drugą rurką, służącą do nalewania cieczy przeznaczonéj do zamiany w **O.** Z powodu dokładnego mieszania z powietrzem przemiana w **O.** szybko następuje. Dobroć **O.** zależy od jego smaku i mocy, to jest ilości zawartego w nim kwasu octowego. Barwę przybiéra zwykle **O.** téj cieczy, z któréj powstał. C. wł. różnych gatunków **O.** przypada między 1,01 a 1,03.—Oprócz **O.** otrzymywanego z cieczy alkoholowych, dosyć znaczne jego ilości otrzymują się obecnie z cieczy wodnéj, wytwarzającéj się przy suchéj dystylacyi drzewa. Oprócz gazów przy dystylacyi drzewa wytwarzają się ciała łatwo dające się skroplić i tworzące wtedy ciecz gęstą oleistą, a pod nią warstwę wodnistą. Ta ostatnia (**O.** *drzewny*) składa się głównie z rozwodnionego, nieczystego kw. octowego, z małéj ilości kwasu propionowego, kreozotu i wyskoku drzewnego (mieszaniny alkoholu metylowego, acetonu i octanu metylu). Ocet ten drzewny otrzymuje się jako produkt uboczny przy fabrykacyi gazu; część jego używa się do konserwacyi mięsa i drzewa; większa część przerabia się na różne octany, używane w farbierstwie, częścią używa się jako **O.** do różnych celów technicznych (np. do otrzymywania aniliny z nitrobenzolu); nakoniec przez oczyszczenie wydaje **O.** stołowy, co jednak może być korzystnie przedsiębranem w takich tylko krajach, jak w Anglii, gdzie fabrykacyja **O.** z alkoholu z powodu znacznych podatków jest bardzo kosztowna. Oczyszczanie to **O.** drzewnego polega głównie na dystylacyi, przyczém albo **O.** sam się poddaje dystylacyi, albo też przez dodanie jakiéj zasady (sody, wapna) tworzy się octan, który się następnie rozkłada silniejszym kwasem, a kw. octowy się oddystylowuje.—**O.** jest często fałszowany kwasem siarczanym; obecność jego poznaje się łatwo chlorkiem wapnia, z którym kwas siarczany daje osad gipsu. Czasem fałszują **O.** przez nalanie go na materyjały roślinne, mające smak ostry, jak nasienie gorczycy, wilcze łyko i t. d. Zafałszowanie to poznaje się przez zobojętnienie **O.** węglanem sody, jeżeli **O.** jest fałszowany, to smak po zobojętnieniu, zamiast przejść w słony, pozostanie ostrym. Do ocenienia ilości kwasu octowego w **O.** służą acetometry (ob.). Oprócz zwykłego użytku domowego na przyprawę do potraw, **O.** używa się w farbierstwie, do fabrykacyi bieli ołowianéj, do wyrobu różnych octanów, oraz w medycynie.—Porów. Otto „*Lehrbuch der Essigfabrication*“ (2 wyd. Brunświk 1857). Ob. octowy kwas, octy aromatyczne.

Ochabowicz (Wojciech), prowincyjał dominikanów, † 1746 w Gdańsku, jest autorem dzieł: „*Tarcza wiary św. rzymskiéj katolickiéj albo teologija polska*“ (Lublin 1736); „*Historyja o śś. męczennikach sędomierskich*“ wierszem (Sandom 1736); „*Kaznodzieja główny*“ (Warszawa 1739).

Ochańsk, m. pow. gub. permskiéj, nad rz. Kamą, 1,500 m. — *Ochański powiat* ma na przestrzeni 12,493 w. kw. przeszło 199,000 m.

Ochełnickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie mińskim. Podług spisów podskarbińskich obejmowało w sobie dzierżawę Ochełnicką i wsie: Dorhiże albo Dreheze i Rawenicze,

ktere w r. 1771 posiadali Pawlikowscy, opłacając zeń kwarty złp. 191 gr. 27. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj dozwoliły zamiany tego sstwa Antoniemu Tołoczce, wojskiemu powiatu wołkowyskiego, na jego dobra dziedziczne, przez co sstwo to odtąd przestało istnieć.

Ochino (Bernard), zwany także *Ocellus* albo *Bernard Seneński*, jeden z pierwszych i najznakomitszych protestantów włoskich, ur. 1487 r. w Siennie. Wstąpił do zakonu reformatów, następnie 1534 r. przeszedł do kapucynów i dwukrotnie wybierany był na generała zakonu. Zyskał znakomitą sławę, jako wyborny kaznodzieja. Obeznawszy się w Neapolu od prawnika hiszpańskiego Jana Waldensa z zasadami reformacyi, począł w kazaniach swych występować przeciwko hierarchii kościelnéj. Kazania te, a zwłaszcza miane w Wenecyi i Weronie zwróciły nań uwagę inkwizycyi, skutkiem czego papież Paweł III powołał śmiałego mówcę do Rzymu, dla wytłumaczenia się. **O.** chciał być posłusznym rozkazowi, we Florencyi jednak zrażony przez przyjaciela swego Piotra Martyra, udał się 1542 do Genewy, gdzie przeszedł na wiarę ewangielicką i ożenił się. Odpadnięcie **O.** od kościoła tak wzburzyło kuryję rzymską, że papież Paweł III chciał znieść zakon kapucynów, z obawy żeby niebył skażony kacerstwem. Z Genewy udał się **O.** do Bazylei, stąd zaś do Augsburga, gdzie został kaznodzieją; 1547 powrócił do Bazylei, skąd na wezwanie arcybiskupa Cranmera udał się wraz z Piotrem Martyrem do Anglii, po objęciu jednak tronu przez Maryję, zagorzałą katoliczkę, obaj powrócili do Strasburga; skąd **O.** udał się 1555 do Bazylei a następnie do Zürichu, gdzie został kaznodzieją gminy włoskiéj. Z powodu odstąpienia od nauki kościoła o Trójcy św. wygnany, przybył r. 1564 do Krakowa. I tu wszakże nie długo mógł bawić, edyktem bowiem wydanym na naleganie nuncyjusza Commendoni'ego przeciwko wszystkim obcym kacerzom, zmuszony został do ustąpienia z kraju. Zabawiwszy jeszcze czas jakiś w Pińczowie, gdzie, z powodu zarazy, utracił dwu synów i córkę, wyjechał do Morawii i tam † 1564 czy 65, w Sławkowie w Opawskiém. Z pism **O.** najważniejsze: „*Dialogi XXX in duos libros divisi, etc*“ (2 t., Bazyleja 1563); „*Dialogo del purgatorio*“ (Zürich 1545); „*Exposizione sopra in epistola di san Paolo alli Romani*“ (Augsburg 1546); „*Disputa intorno ala presenza del corpo Giesu Christo nel sacramento della Cena*“ (Bazyleja 1561); „*Le prediche, nomate Labyrinthi, etc*“ (Bazyleja 1560) i w. in. Na język polski przełożono „*O zwierzchności papieskiéj nad wszystkim światem chrześciańskim*“ (Szamotuły 1558), przekład Eustachego Trepki, i „*Tragiedyja o mszy, z któréj każdy snadnie wyrozumieć może początek i wszelaką jéj sprawę*“ (Pińczów 1560), tłumaczone i wydane staraniem Lizmanina.

Ochlokracyja (z greck.), wyrodzona demokracyja, rodzaj rządu, w którym władzę ma gmin uliczny.

Ochmatów, mczko w gub. kijowskiéj nad Bachwą, pamiętne w historyi dwoma zwycięstwami: pierwsze odniósł tu 30 Stycznia 1644 Stanisław Koniecpolski, hetman w. kor., nad Tatarami, drugie przy końcu Stycznia 1655 Stanisław Lanckoroński i Stefan Czarniecki nad Bogdanem Chmielnickim, który po pięciodniowém oblężeniu w obozie szczęśliwie ujść zdołał niewoli.

Ochmistrz, dawniéj guwerner zajmujący się wychowaniem dzieci, albo marszałek domowy przełożony nad służbą dworską w domu królewskim lub książęcym. *Ochmistrzyni*, niewiasta czuwająca nad wychowaniem młodych panien.

Ochna (*Ołdzian*), rodzaj roślin z rodziny rutowatych, obejmujący krzewy i drzewa w krajach gorących, o liściach opadających i kwiatach żółtych, zebranych w grona. **O.** *obtasata* jest drzewkiem w Indyjach wsch., gdzie tworzy małe lasy; drewno jest twarde i ciężkie, zdatne na wyroby.

Ochnia, rzeka w królestwie polskiém, poczyna się z błot wsi Kobyla-łąka, w pow. włocławskim, poniżéj m. Lubienia, i ubiegłszy mil 6, pod wsią Orłowem wpada z lewéj strony do Bzury.

Ochock, m. okr. w nadmorskiéj prowincyi Syberyi wschodniéj, przy ujściu rz. Ochoty do morza Ochockiego. Do r. 1850 było portowém, ale port ten dla niedogodności miejscowéj został zwinięty. Liczba mieszkańców wynosi około 200 głów. — *Ochocki okręg* liczy 4,800 mieszkań. na przestrzeni 3,707 w. kwadr.

Ochocki (Gabryjel), doktór medycyny i filozofii, profesor akademii krakowskiéj, od r. 1629 wybierany kilkakrotnie jéj rektorem, odznaczał się zawsze wielką gorliwością w obronie praw uniwersyteckich. † 1673. Oprócz wielu wierszy łacińskich, ogłosił: „*Questio de formis substantialibus elementorum*“ (Kraków 1626); „*Questio de motu cordis*“ (tamże 1628); „*Questio de temperamentis*“ (tamże 1628) i w. in.

Ochocki (Stanisław Józef), z Ryszek, cześnik mozyrski, † 1792 na Wołyniu; brat jego *Józefat*, opat Owrucki, stronnik ustawy 4 letniego sejmu, pełnił obwiązki komisarza cywilno-wojskowego, za co strona przeciwna osadziła go w więzieniu. † 1806 roku. O jego i całéj rodziny losach ciekawe podał szczegóły *Jan Duklan Ochocki*, syn Stanisława, szambelan Stanisława Augusta, w swoich pamiętnikach doprowadzonych do r. 1837, wydanych przez J. I. Kraszewskiego, pod tyt. *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane* (4 t., Wilno 1857); przekład rossyjski pod tyt. „*Razskazy o polskoj starinie*“ wyszedł 1873.

Ochockie morze, część oceanu Wschodniego, od którego dzieli je ze wschodu półwysep Kamczatka, z południo-wschodu wyspy Kurylskie. Morze to oblewa zachodnie brzegi Kamczatki, południowo-wschodnie prowincyi jakutskiéj i południowe nadmorskiéj prowincyi Syberyi wschodniéj. Znaczniejsze wpadające doń rzeki są: Ochota, Penżyna i Amur. Z zatok zasługują na wzmiankę: Penżyńska i Higiżyńska. Brzegi jego są wyniosłe, żegluga na niém bezpieczna; niema mielizn ani raf.

Ochorowicz (Julijan), spółczesny pisarz polski, ur. 1850 w Radzyminie; po ukończeniu 1866 gimn. w Lublinie, studyjował przez lat pięć nauki przy-

rodzone, początkowo w szkole głównéj, następnie zaś w uniwersytecie warszawskim; 1871 po napisaniu rozprawy „*O mózgu ludzkim, jego rozmiarach u pierwotnych, starożytnych i dotąd żyjących plemion i narodów*“, otrzymał stopień kandydata nauk przyrodzonych. Wydał: „*Jak należy badać duszę czyli o metodzie badań psychologicznych*“ (Warsz. 1869; rozprawa nagrodzona medalem srebrnym przez wydział historyczno-filologiczny b. szkoły głównéj); „*Miłość, zbrodnia, wiara i moralność*“ (tamże 1870); „*O wolności woli*“ (t. 1871); „*Duch i mózg*“ (t. 1872); „*Wstęp i pogląd ogólny na filozofiję*“ (t. 1872, jako 1 zeszyt *Biblijoteki filozofii pozytywnéj*); „*Darwin i jego poprzednicy*“, przekład z Quatrefage'a (tamże 1872); „*O kształceniu własnego charakteru*“ (tamże 1873); „*Das Bewusstwerden im Menschen, seine Bedingungen und Gezetze*“ (Lipsk 1873; rozprawa na stopień doktora filozofii). Nadto pomieszczał wiele artykułów w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Opiekunie domowym*, *Niwie* i *Tygodniku Wielkopolskim*.

Ochota, rz. w Syberyi Wschodniéj, bierze początek z pasma gór Stanowych i wpada do morza Ochockiego, pod miastem okręgowem Ochockiem.

Ochotnica, wieś w Galicyi, w okręgu krościeńskim pow. sandeckiego, liczy około 3,500 m.; dwory zbudowane są wzdłuż potoku, tak, że **O.** jest najdłuższą wsią w całém państwie austryjackiem.

Ochra, *Okra* czyli *Ugier*, ogólna nazwa wszystkich ciał kopalnych, kruchych, metaliczno-ziemistych, farbujących, jak: ochra żelazna, niklowa, bizmutowa, molibdenowa i cynkowa. W szczególności pod nazwą **O.** rozumie się **O.** żelazna, t. j. wodan tlenku żelaza, zmięszany z większą lub mniejszą ilości gliny, i stąd jaśniejszéj lub ciemniejszéj, żółto-brunatnéj barwy. Używa się jéj na farbę, ku czemu się suszy, miele i przesiewa dla oczyszczenia; przez ostrożne ogrzewanie barwa jéj staje się nieco ognistszą. Różne jéj odcienia noszą w handlu rozmaite nazwy. Jestto farba bardzo trwała, a używa się jako farba wodna, olejna i wapienna. **O.** *sztuczna* otrzymuje się przez zmieszanie mléka wapiennego z witryolem żelaznym i innemi sposobami.

Ochroma (*Puchowiec*), rodzaj roślin z rodziny sereznikowatych, cechujący się torebką o kilku nasionach, otoczonych wełną. **O.** *lagopus* jest drzewem w Indyjach zach., o kwiatach wielkich, blado-brunatnych. W ojczyźnie jego używają się liście i kwiaty jako środek odmiękczający, kora jako przeciwsyfilistyczna. Drewno miękkie i gąbczaste używa się jak korek, a wełna z owoców nadaje się do różnych celów technicznych.

Ochrona, zakład wychowania ubogich dzieci dla zasłonięcia ich od zgubnych skutków samotności w chwilach, gdy rodzice pracą po za domem zajęci, opieką swą otaczać ich nie mogą. Początek tych dobroczynnych domów przytułku sięga roku 1770, w którym Jan Fryderyk Oberlin (ob.), pleban osiadły w górach Wogezskich, założył w 5 gminach szkółki, gdzie małe dzieci pod dozorem pobożnych niewiast uczono pacierza, śpiewu i ręcznych robót. Tego rodzaju szkółki upowszechniły się wkrótce i w innych krajach. W królestwie polskiém, a mianowicie w Warszawie, powstała w towarzystwie dobroczynności pierwsza ochrona staraniem kupca Teofila Janikowskiego r. 1839, za któréj przykładem, urządzone zostało mnóstwo innych we wszystkich częściach miasta, i w dalszych okolicach kraju. W języku polskim są następujące dzieła o ochronach: „*Wykład praktyczny prowadzenia dzieci małych w ochronie*“, przez Jana Swobodę, przełożył z czeskiego Teofil Nowosielski (Warszawa 1840); „*O ochronach wiejskich*“ przez Augusta Cieszkowskiego (w Biblijot. warszawskiéj 1841 r. i oddzielnie Lwów 1845); „*Rady dla prowadzących ochrony*“ przez panią Pape Carpentier, przekład Tad. księcia Lubomirskiego (Warszawa 1860); „*O wiejskich ochronach*“, napisał Adam Goltz (Warsz. 1861) i kilka innych.

Ochryda (*Ochrid*), m. w Albanii (w ejalecie rumilskim), nad jeziorem t. n., liczy przeszło 8,000 m. ($^1/_3$ mahometan, reszta chrześcijan, głównie Bułgarów i Cincarów, niewielu Albańczyków i Serbów); starożytny zamek leży w ruinach; siedlisko metropolity greckiego i ajana paszy. *Ochrydzki ajanlak* liczy około 50,500 mieszkańców (przeszło 37,000 chrześcijan, reszta mahometan).—*Ochrydzkie jezioro*, wedle Boué długie na 25 kilometrów, szerokie do 6 kil., obfituje w ryby i otoczone jest wysokiemi górami. Pobrzeża są dobrze zaludnione. W najgłówniejszym z 8 kościołów **O.** znajdują się niejakie pamiątki po apostołach słowiańskich, a mianowicie po św. Klemensie i Naumie, w biblijotece zaś kościelnéj wiele rękopisów słowiańskich i greckich.

Ochrzęstna, błona ze zbitéj tkanki łącznéj zbudowana, pokrywająca każdą chrząstkę.

Ochwat, choroba zdarzająca się u bydła, najczęściéj jednak u koni, zależąca na zapaleniu części mięsnych pod rogiem kopytowym położonych, któréj zwykle towarzyszy silna gorączka. Pochodzi z mechanicznych obrażeń, z zaziębienia się zwierzęcia tudzież przekarmienia go, osobliwie żytem.

Ocieski (Jan), kanclerz wielki koronny, ur. 1501 w Ocieszynie, † 1563. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, wprowadzony przez kasztelana Szydłowskiego na dwór królewski, został poufałym domownikiem i sekretarzem króla Zygmunta I, następnie starostą krakowskim, a r. 1552 kanclerzem wielkim koronnym. Sprawował rozmaite poselstwa do Rzymu, Niemiec, Węgier i Turcyi, wywiązując się zawsze zaszczytnie z poruczanych sobie zleceń. W r. 1553 jeździł po Katarzynę Austryjaczkę, trzecią żonę Zygmunta Augusta. Zajęty najważniejszemi sprawami Rzeczypospolitéj, był obok tego pracowitym wielbicielem nauk i dobroczyńcą garnącéj się do nich młodzieży. Orzechowski, który prace swoje pod jego oddawał krytykę, zowie go w swoim Dyjalogu około exek. Kor. pol. „*Najpiérwszym z krasnomówców, którymi szczyci się, albo szczyciła lub kiedykolwiek szczycić będzie Polska.*“ Oprócz prac jego pozostałych w rękopisach, „*Dyjaryjusz sejmu warszawskiego*“ z r. 1548, umieszczony w *Pamiętnikach o dawnéj Polsce* Niemcewicza tom I, zawiera między innemi mowy Ocieskiego w treści i skróceniu.—**Ocieski** (Joachim), syn poprzedniego, kasz-

lan sandecki, był po śmierci króla Stefana jednym z tych, o których życzliwi współobywatele myśleli jako najodpowiedniejszych kandydatach do tronu polskiego. Mówca poważny i rozumny zdaniem swém górował nad wszystkimi. Pod Byczyną w walce z Maksymilijanem jego chorągiew odznaczyła się bardzo zaszczytnie, a sam kasztelan podczas rokoszu Zebrzydowskiego za Zygmunta III gorliwie pracował nad jego uspokojeniem. † 1620 r.

Ocimum, ob. Bazylija.

Ockenkeim (Jan), właściwie *Okeghem* jeden z najsłynniejszych kompozytorów muzycznych XV w., głowa tak zwanéj drugiéj niderlandzkiéj szkoły muzycznéj, urodzony między 1420 i 1430, prawdopodobnie w Termonde we Flandryi; przebywał długo na dworze francuskim, † około 1512 r. Pozostałe po nim kompozycyje (zawarte w rozmaitych dziełach zbiorowych) dowodzą, że sztukę swą znacznie posunął naprzód.

O'Connel (Daniel), sławny agitator i patryjota irlandzki, ur. 1775 r. w Cahir albo Caherciveen, w hrabstwie Kerry, był adwokatem w Dublinie. Roku 1800, kiedy przygotowano unię prawodawczą pomiędzy Irlandyją a Wielką Brytaniją, protestował ze swymi stronnikami gwałtownie przeciwko takowéj i jako mówca ludowy począł od 1809 r. coraz silniejszy wpływ wywierać na swoich współrodaków. Stopniowo nadawał stowarzyszeniu katolickiemu (*catholic association*) coraz demokratyczniejszy rozwój, a 1830 r., wszedłszy do izby niższéj, zaczął otwarcie pracować nad rozwiązaniem (repeal) unii i poświęciwszy się odtąd wyłącznie polityce, r. 1834 wystąpił otwarcie ze słynnym wnioskiem zniesienia jedności prawodawczéj Anglii z Irlandyją, który jednakże większością 523 przeciwko 38 głosom odrzucony został, a wywołał jednocześnie znany powszechnie bil przymusowy irlandzki. Nie ustając w działaniach swych, zwoływał O'C. ciągle meetingi, lecz kiedy we własném jego stronnictwie objawiły się pewne rozdwojenia, skutkiem których nie widział już przed sobą żadnych środków zaradzenia niedoli Irlandyi, opuścił kraj, udał się do Rzymu, ale w ciągu téj podróży umarł w Genui r. 1847. Pozostałe po nim pisma noszą tytuł: „*A memoir of Ireland, native and Saxon*“ (Dublin 1843). O charakterze O'C. rozmaite wydawano sądy; w każdym razie należy on do najznakomitszych ludzi naszego stulecia. Jego niepospolity talent krasomówcy, zręczność i przytomność umysłu, cechowały w nim zawsze charakter narodowości irlandzkiéj. Z tego punktu właśnie zapatrując się, należy sądzić jego ultrakatolicyzm i przywiązanie do wszystkich przesądów narodowych, z powodu których nie zawsze był przez rodaków rozumianym i należycie cenionym.—Jego najstarszy syn *Maurycy O'Connel*, adwokat i członek izby gmin, † 1853 w Londynie. —Drugi syn, *John O'Connel*, ur. 1808, † 1858 roku w Kingstown, od 1853 członek izby gmin, kierował towarzystwem *Repeal Association*, lecz takowe właśnie pod jego przywództwem osłabło i w końcu rozwiązało się. Napisał i wydał „*Life and Speeches of D. O'Connel*“ (2 t., Dublin 1846—47) i „*Recollections and esperiences during a parliamentary career from 1833 to 1848*“ (2 t., Londyn 1849).

O'Connor (Bernard), doktór med. i historyk, ur. 1660 w Irlandyi, † 1698 w Londynie. Po ukończeniu kursów medycyny w Londynie, puścił się w podróż po obcych krajach i przybywszy do Warszawy, został nadwornym lekarzem Jana III 1694 r.; widząc wszakże wątły stan zdrowia króla, już w r. 1696 powrócił do Anglii, gdzie tegoż samego roku wydał historyję Polski pod tyt. „*The history of Poland*“ przedrukowaną powtórnie, pod tyt. *Compendious plan of the body of Poland*“ (Londyn 1698); tłomaczoną na język polski przez Niemcewicza w „*Pamiętnikach o dawnéj Polsce*“ (t. III, str. 336). Potém został członkiem kolegijum medycznego w Londynie i przy szczęśliwéj praktyce dorobił się wielkiego majątku. Oprócz powyższego dzieła jest on także autorem kilku prac medycznych.

O'Connor (Feargus), przywódca chartystów w Anglii, urodzony 1796 roku ze starożytnéj rodziny irlandzkiéj, która niegdyś panowała w hrabstwie Connaught. Jako adwokat wybrany został 1832 członkiem izby niższéj i zyskał sobie poważanie u radykalistów. Niezadowolniony z umiarkowanéj polityki O'Connella, wystąpił w połączeniu z przywódcami radykalistów jako agitator, objeżdżał prowincyje, miewał na zgromadzeniach politycznych gorące mowy, w których wystawiał niedostateczność reformy parlamentarnéj, nędzę klas robotniczych i pracował nad zjednoczeniem chartystów (ob. *Charta*) w jedno, silne stronnictwo. Pod jego kierownictwem zebrało się w Birmingham 6 Sierpnia 1838 wielkie zgromadzenie chartystów, a potém w Londynie konwent narodowy, który miał przygotować powstanie ogólne. W krwawém starciu 4 Listop. 1839 ponieśli klęskę chartyści i wielu z nich poszło na deportacyję. O'C. jednak ocalał, założył dla robotników używający nadzwyczajnéj wziętości dziennik „*The Northern Star*“ i znowu wybrany został przez swe stronnictwa członkiem parlamentu 1847 r. W następnym roku spowodował (10 Kwiet. 1848) wielką demonstracyję ludową, która przecież nie powiodła się wcale. Smutny koniec ruchów politycznych w Irlandyi, oraz niepowodzenie założonéj przezeń gminy na zasadach komunistycznych, wywarły tak silne nań wrażenie, że dostał pomięszania zmysłów, umieszczony został 1852 r. w domu obłąkanych i † 1855 w Notling Hill pod Londynem.— Stryj jego *Artur O'Connor*, ur. 1767, stanął na czele powstania irlandzkiego w r. 1798, po upadku którego schronił się do Francyi, został generałem francuskim i † 1852.

Octamid, *Acetamid*, $C_2\ H_3\ O.\ N\ H_2$, otrzymuje się przez ogrzewanie eteru octowego (ob. octowy eter) w rurce zalutowanéj, albo téż działaniem amonijaku na chlorek metylu. Jestto amonijak, w którym jeden atom wodoru zastąpiony jest acetylem. Jestto ciało krystaliczne, w wodzie rozpuszczalne. Działaniem bezwodnika fosfornego traci cząsteczkę wody i przechodzi w *octazotyd* (*acetonitril*), $C_2\ H_3\ N$.

Octany, ob. Octowy kwas.

Octowa fermentacyja, ob. Ocet i Fermentacyja.

Octowy eter, czyli *octan etylu*, $C_2 H_3 O_2 . C_2 H_3$, otrzymuje się przez dystylacyję mieszaniny alkoholu, kwasu siarczanego i octanu potażu lub sody, i następne oczyszczenie. Jestto ciecz bezbarwna, woni eterycznéj, bardzo przyjemnéj, wre w 74°. C. wł. przy 0°=0,91. W wodzie rozpuszcza się mało, we wszystkich zaś stosunkach w alkoholu i eterze. Używa się w medycynie, perfumeryi i cukiernictwie, do fabrykacyi sztucznego konijaku i wchodzi w skład niektórych eterów owocowych.

Octowy kwas, $C_2 H_4 O_2 = C_2 H_3 O . HO$, kwas bardzo w przyrodzie rozpowszechniony, należący do szeregu kwasów tłustych i odpowiadający alkoholowi zwyczajnemu, przez utlenienie którego może być otrzymany; powstaje daléj przy suchéj dystylacyi wodanów węgla i przy przemianach wielu innych związków organicznych. Uważa się za związek rodnika *acetylu* (ob.). W stanie silnego rozcieńczenia stanowi *ocet* (ob.). Otrzymuje się z octanu sody, który znów powstaje przez nasycenie octu sodą; sól ta się suszy i dystyluje z $^3/_5$ swéj wagi kwasu siarczanego stężonego; **O. k.** przechodzi do odbieralnika. **O. k.** jest ciałem stałem niżéj +17°C i krystalizuje w wielkie tafle (Ocet lodowaty). Wre w 117°; C. wł. przy 0°=1,08; woń jego jest drażniąca i kwaśna. Z wodą i alkoholem miesza się we wszystkich stosunkach; za dodaniem wody następuje zagęszczenie. Polany na skórę, sprowadza pęcherze, i w ogóle na organizm działa jak silne kwasy mineralne. Gerhardt w 1852 r. otrzymał *bezwodnik kwasu octowego*, $(C_2 H_3 O)_4 O$, jako ciecz ruchliwą, bezbarwną, wrzącą w 138°. Przez działanie chloru na kwas octowy powstają utwory podstawiania, mianowicie *kwas chloroctowy* $C_4 H_3 ClO_4$, k. *dwuchloroctowy* $C_2 H_2 Cl_2 O_2$ i k. *trzychloroctowy* $C_2 HCl_3 O_2$. Znanym téż jest *chlorek acetylu* $C_2 H_3 O . Cl$, (Gerhardt 1852). *Chloral* (ob.) jest wodorkiem trzychloracetylu. Do związków grupy octowéj należy daléj *aldehyd* (ob.), który jest wodorkiem acetylu *aceton* (ob.), czyli metylek acetylu $C_3 H_6 O = C_2 H_3 O . CH_3$, *octamid* (ob.) i in. **K. O.** wydaje liczne sole—*octany*. Ważniejsze z nich są: *octan potażu* $C_2 H_3 O_2 . K$, *octan sody* $C_2 H_3 O_2 . Na + 3 H_2 O$, zwany dawniéj pyrolignitem sody, krystalizuje w słupy skośno rombiczne, w wodzie rozpuszczalne. *Octan amonii* używa się w medycynie jako *Mindererа spiritus* (ob.). Octany miedzi noszą nazwę grynszpanu (ob. miedź), octany ołowiu zowią się cukrem i octem ołowianym (ob. ołów). **K. O.** poznaje się po zapachu, po zabarwieniu rubinowo-czerwoném, jakie wydają octany z chlorkiem żelaza, albo téż po przykréj woni kakodylu (ob.), jaki się wywiązuje przez ogrzanie octann potażu z kwasem arsenowym.

Octy aromatyczne, przetwory i mieszaniny, ulubione zwłaszcza we Francyi, używane w kuchniach do sałat, majonezów, sosów, daléj jako środki toaletowe, do kadzenia i t. d. Otrzymują się przez pozostawienie na kilka dni stosownych środków korzennych z mocnym octem i następne odcedzenie, albo téż przez rozpuszczenie w occie olejków aromatycznych. Najwięcéj używanym z **O. a.** jest *ocet estragonowy*, przyrządzany z ziela draganka (ob. bylica). Ocet ten wchodzi w skład różnych **O.** złożonych: *Vinaigre aux fines herbes*, *vinaigre à la ravigate* i in.; do ich składu wchodzą liście wawrzynu, kapary, szalotka, rokambuł, i t. d. **O.** *różany* jest roztworem $^1/_2$ drachmy olejku różanego w 2 łutach kwasu octowego. *Kwas octowy aromatyczny* zawiera olejek gwoździkowy, bergamotowy, lawendowy, cytrynowy, cynamonowy i tymianowy. Z **O.** *toaletowych*, używanych jako dodatek do wody przy myciu, najsłynniejszym jest *ocet zdrowia*, zawierający w silnym occie żywicę benwesowę, olejek gwoździkowy, lawendowy i majeranowy. **O.** *kolońskі* jest mieszaniną $^1/_2$ kwarty wody kolońskiéj z 1 łutem octu lodowatego. Wielką sławę posiadał niegdyś *ocet czterech złodziei*, uchodzący za środek ochronny przeciw zarazie; nazwa jego miała powstać stąd, że w czasie zarazy w Marsylii czterech zbójców tym octem od niéj się uchroniło. Teraz używa się go do okadzania pokojów po chorych. Do przyrządzania jego używa się piołunu, mięty, rozmarynu, tataraku, czosnku, cynamonu, gałki muszkatołowéj i t. d. *O. lekarskie* otrzymują się przez wytrawienie czyli maceracyję octem środków lekarskich; tak np. należą tu: **O.** *kamforowy*—1 część kamfory, 2 gumy arabskiéj, 80 octu winnego; **O.** *opijowy* czyli czarne krople (ob. *black drops*), *ocet digitalinowy*, *kantarydowy* i in.

Oculi, tak się nazywa trzecia niedziela postu od wyrazu rozpoczynającego psalm 24, *Oculi mei semper ad Dominum* i t. d., który otwiéra Introit mszy w tym dniu.

Oczaków, m. zaetatowe pow. odeskiego guber. chersońskiéj, na prawym brzegu limanu dnieprowego, około 5,500 m.; założone w końcu XV wieku przez chana Mengli-Giraja, wzięte 1788 przez ks. Potemkina, wcielone zostało do Rossyi.

Oczakowska horda, zwana inaczéj Białogrodzką albo Akermańską, stanowiła część Tatarów budziackich, osiadłych w Bessarabii.

Oczapowski (Michał), zasłużony pisarz polski na polu rolnictwa, ur. 1788 w Poczejkach pow. słuckim, † 1854; kształcił się w Wilnie, gdzie otrzymał stopień doktora filozofii, następnie poświęcił się gospodarstwu praktycznemu i po 7 latatch udał się do Möglina, gdzie pracował pod kierunkiem Thaera. Zwiedziwszy następnie Europę zachodnią, mianowany został 1822 r. prof. gospodarstwa wiejskiego w uniwersytecie wileńskim, zarazem 1828 wizytatorem gimnazyjum i szkół w Wilnie, a 1829 cenzorem i pełnił te obwiązki aż do zamknięcia uniwersytetu. Otrzymawszy emeryturę, przybył do królestwa r. 1834, został naprzód administratorem dóbr Marymontu, a w roku następnym dyrektorem instytutu gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa tamże. Z licznych dzieł jego ważniejsze są: *„Zasady agronomii czyli nauka o gruntach“* (Wilno 1819); *„Zasady chemii rolniczéj“* (Wilno 1819); *„O roli, jéj uprawie i pielęgnowaniu roślin gospodarskich“* (tamże 1825); *„Rzut oka na teraźniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym“* (2 t., tamże 1828); *„O nau-*

ce gospodarstwa wiejskiego w ogólności" (Warszawa 1834); „*Gospodarstwo wiejskie*" (10 t., tamże 1835—1846, wyd. 2, 1848), uzupełnione po śmierci autora dwoma tomami pod tyt. „*Nauka ekonomii czyli zarządu gospodarstwa*" (1857) i w in.—**Oczapowski** (Jan), doktór medycyny, brat poprzedniego, ur. 1800, † 1869; medycynę studyjował w Wilnie, poczém był lekarzem wojskowym, w r. 1842 został lekarzem warszawskich departamentów rządzącego senatu, a następnie lekarzem ordynującym w szpitalu ewangielickim. Oprócz kilku rozpraw wydał oddzielnie: „*Wiadomość o używaniu wód buskich* i t. d." (Warszawa 1838) i „*Wykład praktyczny chorób kołtunowych*" (tamże 1839).

Oczepiny, na Kujawach *Okapiny*, zwyczaj ślubny polegający na posadzeniu panny młodéj na dzieży (symbol płodności), rozpleceniu i obcięciu kosy (warkocza) i nakryciu głowy czepkiem, namitką (oczepienie). Odtąd mężatka chodzi z zasłoniętą głową, zowie się niewiastą (jak νυμγη nup-ta „niewidzialną"). Ganiono w Polsce Dębrówkę żonę Mieszka I Lamberta, i Gryfinę żonę Leszka Czarnego, że lubo mężatki zdjęły zasłonę, a przywdziały wianek na rozpuszczone włosy. W pieśniach ludowych małżeństwo wyobrażają jako *tonienie* (Pieśni ludu krak. weselne Konopki, cykl Wodne wesele, Pieś. ludu gal. Żeg. Pauli, weselne), czepek małżeński ma nazwę *sieci*, dziecię *żywego wianka*; stąd powstał cały szereg pieśni (Burmistrzówna, Kara, Utopiona i t. d.), które ze stanowiska mytycznego wzięte są jasne, a dały powód Zejsznerowi, Mejorkiewiczowi, Zalewskiemu i in., do winowania literatury ludowéj o rozpustę.

Oczeret, miejsce w śród lasu trzciną zarosłe.

Oczko (Wojciech), znakomity lekarz polski XVI w., ur. 1545 r. w Warszawie, medycyny się uczył w Krakowie i we Włoszech, był nadwornym lekarzem i sekretarzem królów Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III, † 1608 w Lublinie, gdzie w kościele ks. Bernardynów, synowiec jego Wincenty, także lekarz, piękny pomnik marmurowy mu wystawił. Oprócz utworów jego rymowanych, ważniejsze dzieła Oczka są: „*O cieplicach*" (Kraków 1578); „*Opera medica*" (tamże 1578); „*Przymiot albo dworska niemoc*" (tamże 1581), piérwsze w języku polskim dzieło, traktujące o chorobach syfilistycznych; *De variis affectionibus corporis humani earumque curatione*" (tamże 1581); „*Descriptio herbarum*" (tamże 1581).

Oczkowanie (*Okulizacyja*), postępowanie ogrodnicze, mające na celu uszlachetnienie drzew owocowych lub krzewów ozdobnych, przez przeniesienie pączków z odmiany uszlachetnionéj na dziką. Pąki umieszczone na łodydze ciągną z niéj swoje pożywienie, rozwijając się na niéj w gałęzie. Organa te można oddzielać z rośliny macierzystéj, z warunkiem umieszczenia ich w stosowny sposób na innéj, którąby im służyła za karmicielkę. W tym celu odsłania się drzewo płonki dzikiéj przez nacięcie kory w kształcie głoski T i do téj rany przykłada się powierzchnią wewnętrzną odpowiedni kawałek kory z młodym pąkiem, świeżo zdjęty z odmiany uszlachetnionej tegoż samego, a nawet pokrewnego gatunku. **O.** odegrywa ważną rolę w sztuce ogrodniczéj.

Oczne szkło, czyli *Okulary*, w przyrządach optycznych szkło zwrócone ku oku (ob. mikroskop i luneta).

Oczynszowanie, jestto uwolnienie włościan od przymusowéj roboty za posiadaną przez nich od właścicieli ziemskich rolę i zamiana takowéj robocizny na czynsz (ob.). Pańszczyzna, jaka u nas do ostatnich czasów była stosunkiem normalnym, przedstawiała wiele niedogodności i była szkodliwą dla kraju, uciążliwą i krzywdzącą dla włościan i dlatego już w ostatnich czasach istnienia Polski starano się ją usunąć, a polepszyć los ludności rolniczéj. Projekt praw Andrzeja Zamojskiego (ob. polskie prawo), i ustawy 3-go Maja 1791 wprowadziły w tym względzie pewne reformy chwilowe, lecz wynikłe zaburzenia i smutne wypadki krajowe nie pozwoliły ani tych reform rozwijać, ani ich nawet całkowicie w życie wprowadzić. Tymczasem jednak wszyscy czuli gwałtowną potrzebę zmiany stosunków włościańskich, a wyrazem téj potrzeby była bogata literatura bruszurowa tego przedmiotu. Znajdzie ją czytelnik w dziełku Maciejowskiego p. t. „*Historyja Włościan*" (Warszawa 1874). Ważną ulgę włościanom przyniósł ukaz z r. 1846, który nakazywał czynszowanie, znosił darmochy i wprowadzał szczególniej dla włościan dóbr rządowych wiele ulepszeń. Zawiązane w r. 1858 towarzystwo rolnicze zajęło się z wielką energiją sprawą oczynszowania włościan; a nawet poszło daléj i w 1861 r. zgodzono się na uwłaszczenie chłopów, lecz i tą razą wypadki krajowe od 1861 do 1863 r. kwestyję uwłaszczenia powstrzymały i odroczyły aż do ukazu z 2 Marca 1864 r., który nakoniec stosunki włościańskie stanowczo uregulował.

Oczyszczenie. We wszystkich religijach i u wszystkich narodów było zwyczajem oczyszczać się, za pomocą obmycia ciała lub kąpieli przed przystąpieniem do czynności religijnych, ażeby tém obmyciem zewnętrznem dowieść pragnienia oczyszczenia się wewnętrznego, to jest dowieść czystości duszy w obliczu Boga. U Hebrejczyków **O.** jest aktem religijnym; u nich kobieta po urodzeniu dziecięcia, we dług Starego Zakonu, oczyszczać się powinna w w terminach oznaczonych, tak samo jak kobiéta po odbyciu peryjodu miesięcznego, co w tym ostatnim razie nazywaném jest w Izraelitów *mikwą* (studnia przeznaczona umyślnie do tego rodzaju obrządków).

Oczyszczenie N. Maryi Panny. Uroczystość w Kościele katolickim obchodzona, przypomina trzy tajemnice wiary katolickiéj: oczyszczenie Maryi według ustaw Starego Zakonu, ofiarowanie Chrystusa, jéj boskiego syna, i słowa Anny, oraz rzewne dziękczynienia Symeona. Kościół obchodzi tę uroczystość 2 Lutego, święcąc w tym dniu świece woskowe, zwane *gromnicami*, mające przypominać wiernym, że Jezus Chrystus jest światłością świata, że z radością spotykać go powinni i posługiwać jego tryumfowi.

Oczodoły, są to jamy kostne, w których umieszczone jest oko i dodatkowe jego przyrządy. Są one w liczbie dwu pod czaszką, z obu stron nosa i nad policzkami. Mają one postać piramidy czworokątnéj, któréj kwadratowa mniéj więcéj podstawa jest zwrócona ku przodowi i otwarta; wierzchołek piramidy przedstawia okrągły otwór, przez który nerw wzrokowy z czaszki do oczodołu przechodzi. Prócz tego obie krawędzie zewnętrzne przedstawiają szczeliny, dla przejścia naczyń i nerwów służące. Ściany oczodołu utworzone są przez 6 kości: czołową, klinową, licową, szczękę górną, kosteczkę łzową i sitową. Ściany oczodołu pokryte są okostną i wysłane tłuszczem, wewnątrz którego znajduje się gałka, oddzielona od niego torebką Brouneta. Z chorób oczodołu ważniejsze są: strzaskanie kości, zapalenie okostnéj i tkanki tłuszczowéj i nowotwory.

Od, mniemana siła przyrody, którą niby odkrył baron Reichenbach. Dla poznania téj siły, według niego, nie mamy obecnie żadnego sposobu, jak tylko czułość nerwową i to u ludzi bardzo wrażliwych. Od ma wywoływać płomyki na biegunach magnesów, a także w skutek gnicia ciał, jak np. na świeżych grobach i t. d. Uczeni wszakże żadnéj podobnéj siły nie przyjęli i rzecz ta przebrzmiała. Por. Reichenbacha „*Odisch-magnetischen Briefe*“ (Sztutgard 1852; przekład polski, Kraków 1854).

Oda (greck. *Ode* śpiew), nazywał się tak u Greków i Rzymian każdy do śpiewu zastosowany poemat liryczny, a zatém i pieśń właściwa. W obszerniejszém tém znaczeniu należą tu chóry dramatów greckich, poezyje Pindara, Safony, Alceusza i Anakreonta, oraz hymny i dytyramby. Rzymianie i pod tym względem naśladowali Greków. W nowszych czasach odróżniono **O.** od pieśni i piérwszą uważa się za taki rodzaj poezyi lirycznéj, w którym wyrażają się głębsze wzruszenia duszy i połączone z wysokim polotem natchnienia silne i wzniosłe uczucia. Najwyższym gatunkiem ody jest **O.** *religijna* czyli *hymu*, po któréj idą *ody heroiczne*, opiewające czyny wielkich bohaterów, a następnie *ody dydaktyczne*, wygłaszające ideały życia i sztuki. U Rzymian najpiękniejsze ody zostawił Horacy, u Włochów Chiabrera, u Hiszpanów najcelniejsi pisarze ód są: Gareiloso de la Vega, Quevedo, Gongora i t. d., u Francuzów J. Chrz. Rousseau, Racine, Gresset, Chénier i Lebrun, u Niemców Weckherlin, Opitz, Haller, Hagedorn, Stolberg, Voss, Herder, Schiller, Platen i t. d., u Rossyjan Dzierżawin, u nas Trembecki, Węgierski, Kniaźnin, G. Zieliński i t. d.

Odaliska (po turecku *Odalik*, dosłownie *nałożnica*), w ściślejszém znaczeniu niewolnica w haremie sułtańskim, która nie została jeszcze faworytą swego pana.

Odbarwianie, niszczenie barwy ciała, następuje przez użycie różnych działaczy chemicznych; własność **O.** posiadają między innemi chlor (ob.), węgiel (ob.) i tlen (ob.). Ob. też bielenie.

Odbicie (*reflexio*), zmiana kierunku, jaka następuje, gdy ciało sprężyste zostające w ruchu uderza o pewną stałą zawadę, jak np. gdy kulka z kości słoniowéj uderza o taflę marmurową. Jeżeli nazwiemy *kątem padania*, kąt zawarty między kierunkiem ciała padającego a prostopadłą wyprowadzoną do płaszczyzny odbijającéj w punkcie padania, *kątem* zaś *odbicia*, kąt zawarty między tąż prostopadłą a kierunkiem odbicia, to prawa, według których następuje **O.** ciał sprężystych, dają się ująć jak następuje: 1) kierunek padania i kierunek odbicia leżą na jednéj płaszczyźnie, prostopadłéj do płaszczyzny odbijającéj i 2) kąt odbicia równa się kątowi padania. **O.** *fal* nazywa się zjawisko, że fale (ob. falowy ruch) na granicy nowego środka w odwrotnym kierunku rozchodzą się w dawnym środku. Jeżeli np. w naczyniu wypełnioném rtęcią wywołamy fale, fale te odbijają się od ścian naczynia. Dla oznaczenia kierunku fali najlepiéj jest uważać jéj promień t. j. normalną do jéj powierzchni. Rachunek i doświadczenie uczą, że promień fali padającéj i odbitéj ulegają zupełnie powyższeniu prawu, co do kierunku odbicia się ciał sprężystych. — Ponieważ daléj głos, ciepło, światło, są objawami ruchu falowego, to i te działacze ulegają odbiciu na granicy dwu środków, wedle tegoż samego prawa, co zwłaszcza dla światła, daje się łatwo stwierdzić doświadczeniem. **O.** głosu wywołuje echo (ob.), na **O.** światła polega urządzenie zwierciadeł (ob.).

Odbieralnik, w laboratoryjach chemicznych naczynie, w którém zbierają się zgęszczone produkta parowania lub dystylacyi, w postaci ciekłéj lub gazowéj.

Odbyt, odchodowy otwór kiszek (*anus*), jest zamknięty przez mocny mięsień, *zwieracz*, obrączkowo ułożony, stąd skóra w około **O.** jest pomarszczona; zwieracz znajduje się w stałym skurczu, który w czasie oddawania kału przez kał naciskający bywa zwyciężony. Okolice **O.** są siedliskiem wielu właściwych chorób, jak hemoroidy, przetoka odbytowa (fistula ani).

Odchody, materyje organiczne, będące produktem przemiany materyi (ob. odżywianie), wydzialane ze krwi w odpowiednich gruczołach i wyrzucane na zewnątrz; tu należą: *mocz*, *kał* (*z żółcią*), *pot*, *łzy* i wydechane z płuc powietrze. Składają się one z substancyj prawie zupełnie utlenionych, a więc do odżywiania organizmu nadal służyć nie mogą, ale swémi własnościami często jeszcze uboczne przysługi organizmowi wyświadczają, i tak: łzy obmywają oko, pot chłodzi ciało, żółć powstrzymuje gnicie materyi w kanale pokarmowym i t. d. Pod względem powstawania bardzo bliskiemi odchodów są wydzieliny (ob.), których znaczenie dla organizmu jest wszakże zupełnie inne.

Odcięta, ob. Geometryja.

Odcinek, w geometryi część pewnéj linii lub powierzchni; np. odcinek koła jest część jego, zawarta między łukiem a cięciwą; pole **O.** kołowego równa się polu odpowiedniego wycinka (ob.), mniéj polem trójkąta zawartego między dwoma promieniami a cięciwą. **O.** kulisty ob. kula.

Odcinek albo *feuilleton* (po franc.) oznacza osobną część czasopisma politycznego, przeznaczoną

nie dla wiadomości politycznych, ale dla krytyk artystycznych i literackich, beletrystyki i t. p. Zwykle zajmuje O. część dolną dziennika, oddzielony jest od górnéj grubszą liniją i zwyczajnie drobniejszym zapełniony drukiem. O. jest wynalazkiem dzienników francuskich i początkowo przeznaczony był wyłącznie dla krytyk teatralnych. Późniéj zamieszczano w O. recenzyje dzieł, sprawozdania o posiedzeniach instytutu, odczyty uniwersyteckie, listy o życiu społecznem, utworach sztuki, kroniki modniarskie, podróże, historyjki brukowe i t. p. a w końcu i romanse nawet najobszerniejsze. Zaletami prawdziwego O. są: rozmaitość, szybka zmiana treści, lekkość opowiadania, wytworność stylu, humor i dowcip. Mistrzami w pisaniu O. są Francuzi.

Odczynnik, w chemii każdy związek chemiczny, służący do poznania natury ciała badanego, ob. Analiza chemiczna.

Oddech, miarowe unoszenie i opadanie klatki piersiowéj—wdychanie i wydechanie, połączone często z właściwym szmerem (co do przyczyny i znaczenia O., ob. oddychanie). Miarowość tego ruchu często ulega zmianie, sprowadzając takie objawy, jak kaszel, czkawka, ziewanie, śmiech. Przy nagromadzeniu śluzu w drogach oddechowych, przy paraliżu strun głosowych, gdy głośnia otworzyć się nie może (ob. oddychanie), O. bywa chrapliwe, jak i przy konaniu. Tarcie powietrza w drogach oddechowych wywołuje t. z. *szmery oddechowe*, które przez bezpośrednie przyłożenie ucha do klatki piersiowéj wysłuchać się dają; przy rozmaitych chorobach organów oddechowych szmery te wyraźnym i charakterystycznym ulegają zmianom, stąd dla rozpoznania tych chorób bardzo ważne mają znaczenie. W stanie normalnym ucho słyszy tylko przy wdychaniu słaby szmer przewiewny—O. *pęcherzykowy* normalny. Przy zwężeniu drobnych oskrzeli, np. w skutek kataru, powietrze wychodzące z pęcherzyków napotyka znaczną przeszkodę, stąd szmer przewiewny słychać zarówno przy wdychaniu jak i przy wydychaniu—O. *zaostrzony*. Przy nagromadzeniu śluzu w oskrzelach szmery stają się bardzo niejednostajne, pomięszane z *rzężeniami*, między któremi wyraźnie odróżnić można grubsze i drobne, suche i wilgotne. Gdy pęcherzyki powietrzne są w znacznéj części płynem wypełnione, to przy wdechu, skutkiem rozlepiania tych pęcherzyków słychać t. z. *trzeszczenie* (crepitatio), podobne do szmeru sprawionego tarciem włosów. Objaw ten jest bardzo charakterystyczny dla pewnych procesów patologicznych, jak obrzęku, krwotoku płucnego, zapalenia z płynnym wysiękiem. Wreszcie, gdy pęcherzyki płucne są w zupełności, zwłaszcza zbitą substancyją, wypełnione (ob. zwątrobienie płuc), wtedy słychać normalnie dla ucha niedostępny szmer powstający w oskrzelach z charakterem chuchającym, różny od pęcherzykowego—O. *oskrzelowy*. Podług Chojnowskiego O. oskrzelowy powstaje w krtani i właściwie *krtaniowym* zwać się powinien.—Nauka o szmerach oddechowych należy do auskultacyi (ob.).

Oddychanie, funkcyja fizyjologiczna, mająca za cel odmianę gazów w organizmie, t. j. dostarczenie gazów potrzebnych do życia (tlen) i usunięcie innych, będących produktem przeróbki materyi, dla organizmu już niepożytecznych (kwas węglany). Składem kwasu węglanego, jak wszystkiéj przerobionéj w organizmie materyi, jest krew; źródłem tlenu dla istot żywych jest powietrze atmosferyczne. Wymiana więc gazów następuje pomiędzy krwią a powietrzem; wymiana ta dokonywa się w płucach. Płuca (ob.) składają się z mnóstwa drobnych pęcherzyków, które przez oskrzela łączą się z zewnętrzną atmosferą i są powietrzem wypełnione. W błoniastych ściankach, przedzielających pęcherzyki, rozkrzewiają się włosowate naczynia do płucnego krwi obiegu należące (ob. obieg krwi). Przez cieńkie błonki oddzielające krew od powietrza przesiąkanie gazów następuje złatwością (ob. Endosmoza) i krew oddaje powietrzu kwas węglany, a pochłania tlen jego. Tlen we krwi zostaje w znacznéj części chemicznie związany z barwną substancyją jéj ciałek czerwonych, stąd stosunkowo znaczne ilości tlenu przez krew pochłonięte zostają. Ponieważ krew w naczyniach krąży bezustannie, ztąd coraz nowa jéj ilość z powietrzem w zetknięcie przychodzi i zostaje w tlen zaopatrzoną. Wszakże powietrze w płucach zawarte zostałoby wkrótce kwasem węglanym przesycone i stałoby się niezdolnem podtrzymywać nadal O., gdyby bezustannéj odmianie nie ulegało. Odmiana powietrza w płucach zawartego dokonywa się przez miarowe ruchy klatki piersiowéj (*oddech*). Klatka piersiowa (ob. piersiowa klatka), peryjodycznie około 18 razy na minutę rozszerza się (*wdech*) i zapada (*wydech*); sprężyste płuca, ściśle do ścian klatki piersiowéj przylegające, muszą wraz z nią to powiększać, to zmniejszać swoją objętość. W pierwszym akcie powietrze atmosferyczne do płuc się dostaje; w drugim pozbawiają się płuca części zużytego już powietrza. Wdechowi towarzyszy zawsze otwarcie głośni (ob.). Rozszerzanie klatki piersiowéj dokonywa się w ten sposób, że żebra, zwykle ku dołowi zapadłe, zostają uniesione i stają prostopadle do kręgosłupa, a to unoszenie żeber dokonywa się przez skurcz mięśni przyczepionych jednym końcem do żeber od przodu, a drugim końcem bardziéj ku górze i ku tyłowi do kręgosłupa. Nerwy zaopatrujące mięśnie oddechowe i przywodzące je do skurczu zbierają się wszystkie w rdzeniu przedłużonym w jednym punkcie (ośrodek oddychania cz. węzeł życiowy). Każde więc podrażnienie tego punktu musi jednocześnie wszystkie mięśnie oddechowe przywieść w stan skurczu. Ośrodek O. jest bardzo wrażliwy na kwas węglany; każde więc nagromadzenie we krwi kwasu węglanego musi pobudzić mięśnie oddechowe; kwas węglany w ten sposób sam wywołuje ruchy do usunięcia go służące; nerw błędny rozgałęziający się w płucach, a wychodzący téż z węzła życiowego, reguluje ruchy oddechowe. Pierwszy oddech następuje przy urodzeniu, gdy skutkiem przerwania krążenia krwi w pępowinie, kwas węglany w nadmiernéj ilości we krwi się nagromadzi. Odtąd ruchy te dokonywać się muszą

przez całe życie i tylko na czas bardzo krótki mogą być bez niebezpieczeństwa wolą czy siłą zatrzymane. Po kilkuminutowéj tylko przerwie w tych ruchach następuje śmierć skutkiem otrucia organizmu kwasem węglanym we krwi nagromadzonym —uduszenie.—**O.** bywa upośledzone w bardzo wielu wypadkach, przy zmianie któregokolwiek z licznych składowych jego momentów; upośledzenie takie jest zawsze szkodliwe i połączone z właściwem niemiłem uczuciem duszności (ob.).

Oddzielnopłciowe rośliny, są te, w których rozwijają się osobno kwiaty męskie czyli pręcikowe i żeńskie czyli słupkowe; dwupłciowość bowiem czyli hermafrodytyzm jest najzwyklejszym przypadkiem u roślin: jeden kwiat mieści w sobie organa męskie —pręciki i żeńskie—słupki. Kwiaty męskie i żeńskie mogą się rozwijać bądź na jednym osobniku roślinnym (sosna, świerk, jodła, dąb, buk, leszczyna, ogórek, orzech i t. d.), albo na oddzielnych,—mamy wtedy osobniki męskie i żeńskie (wierzba, topola, jemioła, konopie, chmiel, figa). W piérwszym razie rośliny **O.** zowiemy *jednodomowemi (plantae monoicae)*, w drugim *dwudomowemi (p. dioicae)*, albo téż nazwę **O.** zachowujemy tylko dla piérwszego przypadku, a dla drugiego używamy terminu *rozdzielnopłciowych*. Jest jeszcze trzeci przypadek, mianowicie, że jeden osobnik bywa męskim, drugi żeńskim, trzeci zaś posiada kwiaty męskie i żeńskie; rośliny te nazywają się *mięszanopłciowemi (polygamicae*—łoboda, pomurnik, gleditschia). W układzie roślin Linneusza rośliny **O.**, rozdzielnopłciowe i mięszanopłciowe stanowią 21, 22 i 23 gromadę.

Odechów, wieś prywatna w gub. i pow. radomskim, niegdyś własność sławnego historyka polskiego Jana Długosza, który tu r. 1549 wzniósł dotąd istniejący, piękny, w stylu gotyckim murowany kościół.

Odejmowanie, zowie się w arytmetyce działanie, za pomocą którego dowiadujemy się o ile jedna dana liczba jest większą od drugiéj, podobnież danéj, albo ściślej, **O.** jestto działanie, mocą którego mając dane dwie ilości, *odjemną* i *odjemnik*, szukamy trzeciéj, *reszty* czyli *różnicy*, któraby dodana do odjemnika, wydała odjemną. Przy **O.** ułamków należy je sprowadzić do wspólnego mianownika, a różnica ich będzie ułamkiem, którego licznik jest różnicą liczników, a mianownikiem wspólny mianownik. **O.** wyrażeń algebraicznych dokonywa się przez przyłączenie do odjemnéj odjemnika ze znakami zmienionemi na przeciwne, np. $A-(a-b+c)=A-a+b-c$.

Odense, miasto główne na duńskiéj wyspie Fünen, połączone kanałem z wybrzeżem *Odensefiord*, rezydencyja biskupa i władz rządowych prowincyi. Liczy 14,900 m., ma starożytny kościół katedralny i dawny zamek królewski. W r. 1527 odbył się tutaj sejm, nadający jednakowe prawa katolikom i protestantom duńskim.

Odenwald, wyniosłe płaskowzgórze, ciągnące się w zachodnich Niemczech pomiędzy Nekerem i doliną Menu, ze szczytami: Hardberg (1900′), Katzenbuckel (1680′) Königsstuhl. Jestto okolica, należąca do najpiąkniejszych w Niemczech.

Oderberg, ob. Bogumin.

Oderborn (Paweł), historyk i teolog, rodem z Pomorza, pastor w Rydze, a od r. 1593 nadworny kaznodzieja Fryderyka, ks. kurlandzkiego, † 1604 r. w Rydze; wydał: „*Panegyricus ad Johannem III Sueciae et Sigismundum III Poloniae reges*“ (Ryga 1579); „*De russorum religione, ritibus, nuptiarum, funerum etc.*“ (Spira 1581 i częściéj); „*Johannis Basilidis m. Moschoviae ducis vita*“ (Wittenberga 1585) i inych.

Odesa (*Odessa*), miasto portowe i powiatowe gub. chersońskiéj, nad małą zatoką morza Czarnego, liczy około 120,000 m. (w r. 1799 było tylko 4,117), pomiędzy którymi wielka liczba cudzoziemców, przeważnie Greków, Francuzów, Włochów i t. d. Posiada wiele pięknych budowli (z kamienia wapiennego) w stylu włoskim, daléj seminaryjum, uniwersytet noworossyjski (do r. 1865 lyceum Richelieu'go), 36 kościołów różnych wyznań, 2 synagogi, 3 porty połączone między sobą bulwarem, dwa gimnazyja i t. d. Z budowli publicznych odznacza się gmach uniwersytetu, pomnik Richelieu'go, olbrzymie schody do morza i obszerne zabudowania kwarantanny. Handel **O.** jest nader znaczny; w roku 1870 wysłano za granicę towarów za blisko 52 milijony rubli (głównie: pszenicę, wełnę, sadło i t. d.), przywieziono zaś z zagranicy na blisko 28,000,000 rub. (metale i maszyny, bawełna, towary kolonijalne i t. d.). Na miejscu **O.** była niegdyś starogrecka osada *Istrion*, następnie osada rossyjska *Kaczuba*, zdobyta w XV w. przez Tatarów krymskich, pod władzą których nazwaną została *Hadżibej*. 1791 zdobytą została przez Rossyjan; założone miasto i port ukazem 1795 r. nazwane zostało **O.** na pamiątkę staro-greckiéj osady *Odissos* lub *Ordessos*, znajdującéj się niegdyś niedaleko od Hadżibeja. Wielkie zasługi około podniesienia i upięknienia **O.** położył ks. Emanuel Richelieu, generał-gubernator noworossyjski (1803—1814), oraz hr. Paweł Kotzebue, obecny generał-gubernator warszawski. W Kwietniu 1854 ucierpiała **O.** wiele w skutek bombardowania przez flotę francusko-angielską, pod dowództwem admirałów Hamelina i Dundasa.—Tak zwane *Odeskie gradonaczalstwo* zawiera oprócz miasta **O.** jeszcze 12 wsi i 611 dworów i zależy bezpośrednio od generał-gubernatora noworossyjskiego. *Odeski powiat* ma na przestrzeni 8869 1/2 w. kw. około 258,000 m.

Odescalchi, starożytna szlachecka rodzina rzymska, z któréj Benedykt **O.** został papieżem pod imieniem Innocentego IV, a synowiec jego, Liwijusz **O.** otrzymał 1689 r. od cesarza Leopolda godność książęcą. Obecnie głową rodziny jest książę *Liwijusz Władysław Esba-Odescalchi*, książę Syrunii i Ceri, hrabia de Montiano, grand hiszpański, ożeniony 1841 r. z hrabianką Branicką.

Odeum u Rzymian, u Greków *Odeion*, zwało się zabudowanie teatralne, przeznaczone głównie do popisów muzycznych. Dzisiaj nazwę *Odeum* nadają

wielkim gmachom, przeznaczonym na przedstawienia teatralne, muzykalne i t. p.

Odilon-Barrot, ob. Barrot (Kamil Hijacynt Odilon).

Odkład, *Odkładanie*, ob. Ableger.

Odkładnica, Odkładnia, część pługa, któréj przeznaczeniem jest podejmować przez lemiesz podciętą skibę, podnosić ją w górę i jednostajnym ruchem na bok odkładać. Dawniéj **O.** była prostą deską, obecnie wyrabia się zwykle z żelaza lanego (ob. pług). Por. rozprawę Wrześniowskiego o **O.** (*Rocz. Gosp. Kraj.* t. 34).

Odkupienie, tajemnica religii chrześcijańskiéj, przez którą Jezus Chrystus, przez dobrowolne poniesienie męczeńskiéj śmierci na krzyżu, wybawił cały ród ludzki od winy grzechu pierworodnego, a tém samém od wiecznych mąk piekielnych.

Odleżyna, jestto owrzodzenie, tworzące się na ciele długo i obłożnie chorych w miejscach najbardziéj na nacisk pościeli wystawionych, więc najczęściéj na krzyżu i biodrach. **O.** tworzy się prawie wyłącznie przy chorobach wyniszczających, w późniejszych okresach tyfusu, u paralityków, więc samo powstanie jéj dowodzi już znacznie upośledzonego odżywiania. Najbliższą przyczyną **O.** jest ucisk naczyń krwionośnych i stąd przerwane krążenie. **O.** jest więc właściwie gangreną (ob.). **O.** zaczyna się jako mało wyraźnie zaczerwienienie z niebieskawém odcieniem, po czem szybko następuje rozpad i owrzodzenie, zrazu powierzchowne, następnie coraz głębsze; rozwojowi **O.** towarzyszy zwykle ból bardzo silny. **O.** stanowi w każdym razie bardzo niemiłe powikłanie, które wszakże bardzo często przewidzieć i odpowiedniem postępowaniem powstrzymać można. Dla powstrzymania **O.** należy się starać o częstą zmianę pozycyi chorego, o posłanie czyste i gładkie; bardzo odpowiednie są wianki, które ochraniają część zagrożoną od bezpośredniego zetknięcia z pościelą. Przy piérwszem pojawieniu się **O.** właściwe są nacierania pobudzające np. wodą kolońską, które przyspieszają upośledzone krążenie, smarowania *collodio*; gdy przyszło już do owrzodzenia, opatruje się je maściami ściągającemi.

Odłam, w mineralogii, świeżo odkryta powierzchnia minerału, okazująca jego wewnętrze złożenie; rozróżniamy **O.** stożkowaty, muszlowy, zadziorowy, równy i in.

Odłóg, część pola bez uprawy pozostawiona (ob. płodozmian).

Odmiana (*varietas*), w historyi naturalnéj pewne oddalenie się osobnika od typu gatunku w cechach podrzędnych, jak np. w ubarwieniu i t. p., pod wpływem klimatu, gruntu, pokarmu, hodowli i t. d. Człowiek wywołał sztucznie mnóstwo **O.**, tak w świecie roślinnym, jak i zwierzęcym. Drobne takie zboczenia od typu zasadniczego stanowią punkt wyjścia do darwinizmu (ob.).

Odmrożenie (*congelatio*), zmiany miejscowe sprowadzone w ciele działaniem mocnego zimna. Wszystkie te zmiany należą do zapalnych. W najsłabszym stopniu **O.** kończy się na niewielkiem zaczerwienieniu i obrzmieniu, które czasami trwa kilka dni albo dłużéj. Przy mocniejszem działaniu zimna tworzą się pęcherze, wypełnione cieczą już to przezroczystą, już mętną, już nawet niebieskawo zabarwioną, wskazującą obumieranie i rozkład krwi. W najwyższych wreszcie stopniach następuje gangrena całych członków, która stanowczą ich utratą, a czasem i zakażeniem całego ciała się kończy. **O.** ulegają przedewszystkiem części najbardziéj od serca odległe i wystające, jak uszy, nos, palce u rąk i nóg. Przy leczeniu wystrzegać się należy szybkiego ogrzewania; zaczyna się zwykle od nacierania śniegiem odmrożonego członka.

Odnoga, ob. Zatoka.

Odoacer, Odoakr, wódz naczelny zostających w służbie rzymsko-zachodniego państwa Skirów, Herulów i Rugijczyków, po za Alpami. Namówiwszy swe gromady, zamiast bronienia państwa na rzecz cesarza rzymskiego, do ogłoszenia jego samego królem, kazał zamordować Orestesa i zmusił jego syna Romulusa Augustulusa do zrzeczenia się tronu. **O.** godności cesarskiéj nie przyjął wprawdzie, ale mimo to państwo rzymsko-zachodnie istnieć przestało w 476 r. Mianował się on odtąd królem włoskim, panował mądrze i dzielnie i kraj przyprowadził do stanu kwitnącego. W walce z królem Ostrogotów, Teodorykiem zwyciężony przezeń w 3 wielkich bitwach (489—90), musiał ustąpić mu tronu i z jego rozkazu został zamordowany na wspólnéj uczcie 493 r.

Odojew, m. pow. gub. tulskiéj, nad rz. Upą i wpadającą do niéj Suchą Klewenką, liczy około 4,600 m.—*Odojewski powiat* ma na przestrzeni 2,011½ w. kw. około 73,000 m.

Odojewscy książęta, niegdyś posiadacze m. Odojewa z przyległościami, wywodzą swe pochodzenie od Michała, ks. czernihowskiego; w XV i XVI w. zależni byli od Litwy, późniéj przeszli pod panowanie w. ks. moskiewskiego.

Odojewski (Włodzimierz, ks.), jeden z lepszych powieściopisarzów rossyjskich czwartego dziesiątka bieżącego wieku, drukował swe utwory w *Sowremienniku*, *Ot. Zapiskach* i *Bibl. dlja cztenija*. Redagował nadto pismo ludowe *Selskoje cztenie* Zbiór dzieł jego (*Soczinenija*) wyszedł w 3 tomach (Petersburg 1844). W utworach **O.** przeważa dydaktyzm.

Odolanów, po niem. *Adelnau*, m. w w. ks. poznańskiém, powiecie Odalanowskim, nad rzeką Barycz położone, liczy 1,950 m.

Odolanowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie kaliskim. Podług lustracyi z r. 1662 obejmowało: miasto z zamkiem Odolanów, miasteczko Sulimierzyce i wsie: Nabyczyce, Daniszyn, Łękociny, Wierzbno, Chwaliszew, Raczyce, Jonkowo, Uciechów z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Aleksander Sułkowski, generał wojsk cesarskich, opłacając zeń kwarty złp. 6,117 gr. 9, a hyberny złp. 4,077 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały te dobra narodowe ks. Sułkowskiemu, wdzie gnieźnieńskiemu, w posiadanie emfiteutyczne. Na tymże sejmie wyzna-

czoną była także komisyja oddzielna z 8 urzędników kor. dla ostatecznego oznaczenia jego granic.

Odometr (*Hodometr*), przyrząd służący do mierzenia długości drogi przebytéj. Przyrządy te, różnéj konstrukcyi, mają w ogóle postać zegarów i składają się z kół poruszających skazówkę na tarczy, mającéj na sobie podziałkę; umieszczają się w kieszeni podróżnika pieszego, lub téż przyczepiają się do koła wozu. W ruch zostają wprawiane za pomocą łańcucha, którego jeden koniec łączy się z nogą tego co je nosi, lub z drążkiem, na który działa ruch koła. Różne **O.** są konstrukcyi Betterfielda (1678 i 1681), Meyniera (1724), Outhiera, Brégueta i innych.

Odon (św.), opat klunijacki (Cluny), żarliwy kapłan i przełożony swego zgromadzenia (benedyktynów), używany przez papieżów Leona VII i Stefana VIII do spraw dyplomatycznych, † 942 w Tours. Znane są komentarze jego na księgi Hioba, na *Moralia* Grzegorza Wielkiego, hymny na cześć św. Marcina, *Occupationes*, czyli rozmyślania duchowne, żywot św. Gerarda, hrabiego Aurillac, kazania i panegiryki św. Bernarda. Pamiątkę jego obchodzi kościół 18 Listopada.

O'Donnell, starożytna rodzina irlandzka, niegdyś władnąca w ziemi Tyrconnel (dziś hrabstwo Donegal). Członkowie jéj, stronnicy Stuartów, po bitwie nad rzeką Boyne musieli prawie wszyscy opuścić kraj ojczysty. Z pomiędzy O'Donnellów, osiadłych w Austryi pod nazwą hrabiów *Tyrconnel*, odznaczył się głównie *Karol*, hr. *O'Donnell de Tyrconnel*, † 1770 jako generał jazdy w służbie austryjackiéj podczas wojny siedmioletniéj.—*Franciszek*, hr. *O'Donnell de Tyrconnel*, † 1810, był austryjackim ministrem skarbu, a *Maurycy*, hr. *O'Donnell de Tyrconnel*, † 1843, był austryjackim feldmarszałkiem porucznikiem.— Jego najstarszy syn, *Maksymilijan Karol Lamoral*, hr. *O'Donnell de Tyrconnel*, ur. 1812, austryjacki generał major i adjutant cesarski, uratował cesarza Franciszka Józefa w dniu 18 Lutego 1853 od zamachu Libenny'ego.— *O'Donnellowie*, którzy do Hiszpanii emigrowali, doszli i tam również do wysokich godności.—*Józef Henr. O'Donnell*, hr. *Abispal*, ur. 1769, wszedł do gwardyi hiszpańskiéj, w wojnie przeciwko Napoleonowi posunął się na stopień generała i, odniósłszy zwycięstwo pod La-Bispal, otrzymał godność hrabiego. Po wypadkach roku 1814 dwuznaczną odgrywając rolę, to jest, chwiejąc się między królem a stronnictwem konstytucyjonistów, naraził się na podejrzenie jednéj i drugiéj stronie, musiał skutkiem tego opuścić kraj rodzinny i † jako wygnaniec w Montpellier 1834.— **O'Donnell** (Don Leopold), hr. Lucena, ks. Tetuanu, marszałek hiszpański, drugi syn poprzedniego, ur. 1809 w Sta-Cruz na wyspie Teneryffie, † 1867 w Biarritz. W 1819 r. wstąpił do wojska; po wybuchu wojny domowéj 1833, broniąc sprawy Izabeli, walczył z Karlistami i posunięty 1836 na brygadyjera pokonał ich pod Urieta 20 Lut. 1839. Mianowany następnie generał-kapitanem Aragonii, Walencyi i Murcyi, zwyciężył 17 Lipca 1839 Cabrerę pod Lucena i przyczynił się tym sposobem do zakończenia wojny. Z powodu niepomyślnego powstania przeciw gen. Espartero, przedsięwziętego 1841 wespół z Narvaezem i Conchą, uciekł do Francyi; dopiero po upadku Espartery (1843) wrócił do kraju i został równocześnie generał kapitanem wyspy Kuby, lecz 1848 odwołano go z tego stanowiska. Dnia 28 Czerw. 1854 stanął na czele powstania wojskowego, które obaliło gabinet Sartoryjusza (San-Luis) i 30 Lipca pod prezydencyją Espartery został ministrem wojny i marszałkiem, a od Lipca aż do 12 Października 1856 r. był prezesem gabinetu. Ustąpiwszy miejsca Narvaezowi, stanął znowu u steru państwa 30 Czerw. 1858 r. i urząd ten piastował lat pięć. Rozpocząwszy wojnę z Marokkiem, objął sam naczelne dowództwo, pobił nieprzyjaciół w kilku bitwach, zdobył ich obóz pod Tetuan 4 Lut. 1860 r. i, zawarłszy korzystny dla Hiszpanii pokój, otrzymał tytuł ks. Tetuanu. Dostawszy się po raz trzeci do władzy 21 Czerw. 1865 r., uznał królestwo włoskie, starał się o przeprowadzenie potrzebnych reform w zarządzie wewnętrznym, stłumił powstanie Prima, oraz poruszenia zbrojne w Salamance i Madrycie (1866), ale pod naciskiem koalicyi nieprzyjaznych sobie partyj ustąpił miejsca w Lip. 1866 Narvaezowi i udał się na dobrowolne wygnanie do Francyi.

Odontagra, **Odontalgija** (z greck.), ból zębów.

Odontologija (z greck.), część anatomii, traktująca o zębach.

Odpływ morza, ob. Przypływ i odpływ morza.

Odpusty. Sakrament Pokuty odpuszcza pod względem winy grzechy popełnione po chrzcie i gładzi plamę duchowną, jaką te grzechy uczyniły na duszy. Odpuszcza także karę wieczną. Te władzę odpuszczania posiada Kościół i wykonywa ją przez nadawanie odpustów. Papież, jako głowa kościoła, mocen jest udzielać w całym kościele wszelkiego rodzaju **O.**, biskupi zaś mogą udzielać **O.** tylko w swych dyjecezyjach, a za obrębem swych dyjecezyj tylko swym dyjecezyjanom, nad którymi nie przestają mieć władzy. Pomiędzy odpustami jedne są udzielane na wieczne czasy, drugie zaś ograniczają się do pewnego terminu. **O.** dzielą się jeszcze na miejscowe, osobiste i rzeczowe. Piérwsze przywiązane są do pewnego miejsca, np. do kościoła, do kaplicy lub ołtarza; **O.** osobisty jest udzielany bezpośrednio jednéj lub wielu osobom, np. bractwom, zgromadzeniom, stowarzyszeniom pobożnym; **O.** wreszcie rzeczowy, przywiązany jest do pewnéj rzeczy, do pewnego przedmiotu, np. do rożańca, medalika, krzyżyka i t. p. Ten ostatni **O.** nie towarzyszy przedmiotowi, gdy ten przechodzi w inne ręce. **O.** są zupełne i cząstkowe; piérwsze znoszą wszystkie kary doczesne, na jakie grzech zasłużył, drugie zaś odpuszczają tylko część win i kar. Chorym, dobrze usposobionym, kościół udziela szczególnego **O.**, zwanego **O.** „w przypadku śmierci“, *in articulo mortis*. **O.** nie uwalniają od czynienia pokuty. Głównym i najuroczystszym z **O.** jest Jubileusz (ob.). Celniejsze dzieła o **O.** są: „*De Indulgentiis et Jubileo, libri duo*“; Ancorta „*De Origine, progressu, valore ac fructu Indulgentiarum*“ (Augusta Vindel. 1735).

Odra (*Viadrus* i *Guttalus*), rzeka w Niemczech, wypływa na wysokości 2,000 stóp z Morawii; w okolicy Ołomuńca, pod Boguminem, wchodzi na terytoryjum pruskie, oblewa Szląsk, Brandeburg, Pomorze, a przepłynąwszy pod Raciborzem, Opolem, Brzegiem, Głogową, Frankfurtem nad Odrą, Kistrzynem i pod Gortz, dzieli się na 4 odnogi; późniéj jednak łączy wszystkie w jedno koryto, wpada do zatoki szczecińskiéj (Stetiner Haff), a stąd trzema ujściami (Peene, Swine i Deevenow), tworzącemi wyspy Usedom na zachód i Wollin na wschód, uchodzi do morza Baltyckiego. Długa jest przeszło 120 mil, a system jéj rzeczny wynosi 2,400 mil kw. Odra stanowi także ważną arteryję komunikacyjną, spławną już jest bowiem od Raciborza dla mniejszych, a od Wrocławia dla większych statków, pod Szczecinem żeglują już po niéj małe okręty wodne. Z dopływów Odry przedewszystkiém wymienić należy Wartę z prawéj, a Katzbach, Bóbr, Nissę i Ucker z lewéj strony.

Odra (*Morbilli*), ostra zaraźliwa choroba epidemiczna. Zarazek **O.** tkwi w samym chorym—w jego krwi, wydzielinach, wydechanem powietrzu; zarazek ten bardzo łatwo udziela się innym ludziom, ale jednorazowe przebycie choroby od następnego zarażenia stanowczo chroni. Z powodu zaraźliwości swéj **O.** najczęściéj epidemicznie występuje, a z powodu częstości epidemij każdy prawie w dzieciństwie już ją przebywa i stąd **O.** uważaną bywa za chorobę właściwą dziecinnemu wiekowi. Po zarażeniu przez kilka do kilkunastu dni żadne objawy nie zdradzają choroby (*okres utajenia* czyli wylęgania się choroby). Po przejściu tego okresu, poprzedzona zwykle dreszczem, występuje gorączka z silnemi katarami oczu, nosa, oskrzeli; z tych objawów tylko przy obecnéj w okolicy epidemii chorobę podejrzywać można (okres *przepowiedni*). Po dniach trzech albo czterech coraz silniejszéj gorączki występuje wreszcie charakterystyczna dla odry wysypka w postaci licznych, rozproszonych, okrągławych, czerwonych plamek, nieco wystających nad powierzchnią. Wysypka zaczyna się na twarzy i zwykle w ciągu doby całe ciało zajmuje (okres *wystąpienia wysypki*). Jednocześnie z tém gorączka i inne objawy słabną; wysypka trwa dni kilka (okres *kwitnienia*), po czem blednie zwolna; skóra na całem ciele się łuszczy (okres *łuszczenia*) i cała choroba najczęściéj wyzdrowieniem się kończy. Wszystkie razem okresy trwają około dni 14.—Czasami z powodu istniejącéj gorączki, przyłączającego się mocnego zapalenia krtani, oskrzeli albo płuc, choroba przyjmuje cięższy, często niebezpieczny obrót. Czasami wreszcie zostawia po sobie **O.** wlokące się długo zapalenie płuc, doprowadzające nieraz i do suchot płucnych. Dla uchronienia dzieci od zarażenia należy je starannie strzedz od zbliżania się do chorych, co wszakże przy łagodności choroby i koniecznem prawie jéj przebyciu nie koniecznie ściśle winno być przestrzegane. O właściwem leczeniu w czasie przebiegu **O.** i mowy być nie może. Do niedawna jeszcze chorzy przez terapiję skazani byli na najsroższe męczarnie—pragnienie, gorąco, brud i duszne powietrze. Pokój dla chorego winien być zlekka przyćmiony, niezbyt ciepły (15—15° R.), często przewietrzany; chory z lekka przykryty, codziennie przemywany i przebierany, obok lekkiéj dyety może pić wodę byle nie zupełnie zimną. Przytem wszystkiem nie należy jednak zapominać o należnéj ostrożności. Możliwe powikłania wymagają właściwego postępowania lekarskiego.

Odroczenie. *Rok* w prawniczym języku polskim znaczył termin zakreślony do stawienia się stron przed kratki sądowe; stąd *odroczenie* jest odłożeniem sprawy na czas dalszy.

Odrowąż, herb, przedstawia w polu czerwoném białą strzałę z końcami na obie strony zakrzywionemi. W hełmie ogon pawi i takaż strzała, na bok zwrócona.

Odrowąż, wieś w gub. radomskiéj, pow. opoczyńskim, późniéj miasteczko, znowu na wieś zamienione, gniazdo słynnéj niejednokrotnie w dziejach krajowych rodziny Odrowążów, posiada piękny kościół parafijalny, w czasie piérwszéj wojny szwedzkiéj zrabowany i zniszczony, przed niedawnym czasem wyrestaurowany.

Odrowąż, jezioro w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgoskiéj, pow. szubińskim.

Odrowąż (Jacek), ob. Jacek święty.

Odrowąż (Iwo), ob. Iwo Odrowąż.

Odrowąż (Czesław), ob. Czesław Błogosławiony.

Odrowąż (Wanda), pseudonim Walewskiéj Anieli, ob. Kuszel Aniela.

Odruchy, są to ruchy wywołane przez bodziec działający na nerwy czuciowe. **O.** w ten sposób tłomaczyć należy, że ośrodkowe organy czuciowego i ruchowego przyrządu nerwowego są z sobą połączone (ob. nerwowy system). Stąd bodziec, przebiegłszy przez przyrząd czuciowy bezpośrednio na ruchowy się przenosi i skurczem mięśni objawia. Najłatwiéj przyrządy odruchowe badać w rdzeniu kręgowym (ob.), gdzie nerwy wychodzą podwójnemi korzeniami z których tylny jest wyłącznie czuciowym, przedni ruchowym, zachowanie korzeni z ich nerwami i odpowiedniego im kawałka w rdzeniu kręgowym wystarcza dla wywołania **O.**; uszkodzenie któréjkolwiek z tych części znosi **O.** Pojedyńcze przyrządy odruchowe są z sobą połączone, tak, że drażniąc coraz mocniéj jaki nerw czuciowy coraz większą liczbę mięśni można przywodzić do skurczu. Części przyrządu odruchowego w rdzeniu kręgowym zawarte są połączone z mózgiem; w ten sposób podrażnienie nerwów czuciowych przychodzi do świadomości i wola może wzmocnić albo powstrzymać odruch.—**O.** jest to jedyny proces ruchu o wyraźnym bodźcu zewnętrznym, który fizycznie wytłomaczyć możemy. Stąd bardzo ponętną jest dla umysłu rzeczą sprowadzić wszystkie najbardziéj dowolne ruchy do odruchu, gdzie podrażnienie przez szereg ognisk przejść musi, aby po dość długim często czasie jako ruch się objawić. Myśliciele dawno przeczuwali już **O.** (np. *Śniadecki*); doświadczalnie okazał je pierwszy na rdzeniu kręgowym *Karol Bell*. Odtąd **O.** były przedmiotem badania bardzo wielu uczonych. Ze szczególnym za-

miłowaniem badał je i teoryję ich do ostatniéj konsekwencyi doprowadził *Sieczenow.*

Odrucko, ob. Druck.

Odrzykoń, wieś nad rz. Wisłokiem, w ziemi sanockiéj, w Galicyi, o pół mili na północ Krosna położona, ma zwaliska starożytnego, niegdyś warownego zamku. Seweryn Goszczyński napisał piękną, poetyczną powieść p. t. *Król zamczyska*, w któréj przedstawił ostatniego mieszkańca téj wspaniałéj ruiny.

Odrzywół, osada w gub. radomskiéj, pow. opoczyńskim, po obu brzegach rzeki Korzyczna położona, liczy 757 m.

Odsep, Odsepisko, Odsypisko (*alluvio*), w dawném prawie cywilném polskiém przymulenie gruntu do brzegu, niegdyś wodą okrytego.

Odsetek, Odsetka, toż co *proœnt* (ob.).

Odskrzelowy oddech, ob. Oddech.

Odszczekanie pod ławą, w dawném prawie polskiém kara wymierzana za potwarz, polegała na tém, że winowajca, przekonany o słowa potwarcze, przymuszony był pójść pod ławę i szczeknąwszy po trzykroć, odwołać potwarz, mówiąc: *kłamałem jako pies.* Tak więc odszczekanie znaczy tyle, co odwołanie potwarzy na kogoś rzuconéj.

Odśrodkowa siła, ob. Dośrodkowa siła.

Odśrodkowce, ob. Cukrownictwo.

Odtrutki, ob. Trucizny.

Odumarszczyzna, Odumartizna (*mortuarium*), za czasów jagielońskich, danina z bydła, którą po śmierci chłopa gospodarza pan do dworu zabierał.

Odwach, ob. Warta.

Odwar, *decoctum*, *apozema*, sposób przygotowywania lekarstw ze środków lekarskich przez ich wygotowanie. Metoda ta ma zastosowanie tylko dla tkanek organicznych. Do **O.** przechodzą w znacznéj części substancyje klejkie, garbnikowe, gorzkie, sole i t. d. Substancyje wonne przy takiem postępowaniu ulatniają się w zupełności. Jeżeli więc idzie o zachowanie lekarstwu tych różnych substancyj w danym środku zawartych, trzeba pomięszać odwar z tego środka zrobiony z napar $\frac{m}{d}$. Czas gotowania bywa różnym dla rozmaitych środków i celów.

Odwrót, w sztuce wojskowéj marsz wykonany przez armiję lub jéj oddział, celem oddalenia się od nieprzyjaciela po niepomyślném z nim spotkaniu. Niektóre **O.** słynne są w historyi sztuki wojskowéj. W rolnictwie **O.** znaczy drugą orkę, skujtkiem któréj spodnia warstwa ziemi, wydobyta poprzednio na wierzch, dostaje się napowrót pod spód.

Odylon, Odilon (św.), ur. około 962 w Clermont, od 992 opat klasztoru benedyktynów w Klunijaku (Clugny), gdzie przebywać miał Kazimierz, król polski, Mnichem przezwany. **O.** regułę swego zakonu rozprzestrzenił we wszystkich niemal klasztorach ówczesnéj Francyi i zaprowadził obchód *dnia Zadusznego.* † r. 1049, kanonizowany 1345. Pamiątkę jego obchodzi kościół 1 Stycznia.

Odymalski (Walenty), teolog i wierszopis, rodem z Secemina, uczeń akademii krakowskiéj, po ukończeniu któréj sprawował rozmaite urzędy duchowne, był proboszczem w mieście rodzinném, potém w Krakowie, gdzie † 1680. Wydał z druku: *„Żałosna postać korony polskiéj, wojennemi rozterkami utrapionéj“* (Kraków 1659), przedrukowana w *„Pamiętnikach o Koniecpolskich“* Przyłęckiego; *„Wizerunek doskonały świętobliwości i żywota N. P. Maryi“* (tamże 1660); *„Świata od Chrystusa naprawionego historyi ksiąg X“* (1670) i t. d.

Odymka, Odęcie (*Tympanitis*), choroba bydła rogatego i owiec, zależąca na rozwinięciu się nadmiernéj ilości gazów w przewodzie trawienia, a mianowicie w żołądku piérwszym, zwanym żwaczem albo torbą, u zwierząt przeżuwających. Przyczyną główną téj choroby jest zjedzenie wielkiéj ilości pokarmów łatwo fermentujących, jak: świeżéj koniczyny, esparcety, zielonéj trawy i t. p. Środkami leczniczemi są ciała pochłaniające gazy, albo pobudzające przewód trawienia. W nagłych razach przebić należy ścianę brzuszną.

Odyniec, herb, przedstawia na tarczy w polu niebieskiém białą strzałę, żelezcem w górę zwróconą, z krzyżem przez jéj środek, u dołu na prawy bok załamanym.

Odyniec (Antoni Edward), poeta ze szkoły Mickiewiczowskiéj, ur. r. 1804 z ojca Tadeusza, obywatela gub. wileńskiéj, w pow. oszmiańskim, nauki odbywał u Bazylijanów w Borunach i w uniwersytecie wileńskim (1821—23), gdzie kolegował z Mickiewiczem i razem z nim popierał kierunek romantyczny, pisząc ballady, tłumacząc poezyje Schillera, Göthego, Byrona. Aresztowany w sprawie Filaretów (ob.), po uwolnieniu wydał zbiór swoich utworów, p. t. *„Poezyje A. E. O.“* (2 t., Warszawa i Wilno 1825). Przeniósłszy się do Warszawy, zaczął wydawać *„Melitele“*, noworocznik (3 t., 1829, 30, 31 i w Lipsku 1839 tom 4-ty), mieszczący utwory najznakomitszych przedstawicieli szkoły romantycznéj (Mickiewicza, Słowackiego, Zaleskiego i innych) i ogłosił dramat 3 aktowy *„Izora“* (Warszawa 1829). Wyjechawszy z Mickiewiczem za granicę, bawił tam do 1836, ogłaszając swoje nieporównane przekłady: Schillera (*Dziewica Orleańska*), Walterskota (*Dziewica jeziora*, *Pieśń ostatniego minstrela*), Byrona (*Korsarza*, *Mazepę* i inne), Moora (*Raj i Peri*) i innych. Przekłady te wychodziły w 6-tomach z początku w Lipsku, a następnie w Wilnie (1838—43). *„Korsarz“* wyszedł w Paryżu razem z *„Giaurem“* Mickiewicza. Wróciwszy do Wilna, redagował **O.** przez dwa lata *„Encyklopedyję powszechną“*, wydawaną przez Glücksberga, na 1840 wszedł do redakcyi *„Kuryjera Wileńskiego“*, przy którym przez 20 lat pracował. W Wilnie ogłosił szereg wielkiéj wartości utworów w formie dramatycznéj: *„Felicyta“* (1849), *„Barbara Radziwiłłówna“* (1858) i część *„Jerzego Lubomirskiego“*. Należał do wydania *„Album Wileńskiego“* w 1858 r. Drobniejsze poezyje wyszły w 2 t. (1859 r.). Osiadłszy 1866 r. w Warszawie, jest głównym współpracownikiem *„Kroniki Rodzinnéj“*, gdzie ogłasza swe *„Listy z podróży“*, pełne cennych szczegółów do dziejów literatury z epoki Mickiewicza. Obecnie obok nowego przedruku (4 t., 1874) przekładów, wydaje nowy

zbiór swoich oryginalnych poezyj (tom I, 1874) i zamierza ogłosić osobno „*Listy z Podróży*“.

Odyniec, ob. Dzik.

Odysseus, u Rzymian *Ulysses*, a właściwiéj *Ulixes*, jedna z najbardziéj interesujących i najznakomitszych postaci w cyklu podań o wojnie trojańskiéj, wierne zwierciadło narodowego charakteru greckiego ze wszystkiemi jego zaletami i przywarami, opiewany przez Homera w Odysei, syn Laërtesa i Amiklei, mąż Penelopy (ob.), ojciec Telemaka (ob.), król Itaki. Do wyprawy przeciw Ilionowi (Troi) z wielką tylko trudnością nakłoniony przez Agamemnona, czy téż (jak chce późniejsze podanie) przez Palamedesa, gdy nie mógł drogą zgodną uzyskać wydania Heleny, udał się pod Troję z 12 okrętami na czele Cefalończyków i odznaczał się nietylko jako wojownik dzielny, ale także jako zręczny, wymowny, przebiegły, chytry, wywiadacz i pośrednik. Pojednał Agamemnona z Achillesem i po śmierci ostatniego otrzymał jego zbroję, przez co stał się wrogiem Ajaxa (ob.). Pod jego przewodnictwem weszli bohaterowie w drewnianego konia i zdobyli Troję. Więcéj atoli wsławił się **O.** jeszcze po upadku Ilionu swoją dziesięcioletnią błędną podróżą, opisaną przez Homera w jego nieśmiertelnéj „*Odyssei*“. Nareszcie po najrozliczniejszych przygodach wróciwszy do kraju rodzinnego, znalazł żonę swą oblężoną przez zalotników, starających się o jéj rękę, a syna Telemaka zagrożonego przez nich. Przy pomocy syna i dwu wiernych sług pokonał wszystkich nieprzyjaciół domowego szczęścia. Umrzeć miał w sędziwéj starości. Sztuka plastyczna przedstawiała z upodobniem przygody jego.

Odziemny punkt, ob. Apogeum.

Odżywianie, podstawowy proces życia u wszystkich istot żyjących. Wszystkie procesy organiczne polegają na ciągłéj przemianie materyi; w królestwie roślin przyjęta z zewnątrz zupełnie utleniona materyja zostaje mocą słońca odtleniona; ta odtleniona przez rośliny materyja ulega w organizmach zwierzęcych bezustannemu utlenianiu; siły przez to utlenianie oswobodzające się, stanowią wszystkie siły zwierzęcego ciała. Bezustanne więc podtrzymywanie tego procesu—*odżywianie* jest piérwszym warunkiem bytu, istot organicznych. **O.** wymaga bezustannych stosunków ze światem zewnętrznym, który dostarcza istotom potrzebnéj dla utrzymania życia materyi i który zużytą, utlenioną w zupełności substancyję napowrót od tych istot przyjmuje. Materyja, jaka może życie istot podtrzymywać, musi się składać z tych samych co one pierwiastków; prócz tego dla zwierząt materyja ta powinna się znajdować w stanie niezupełnego utlenienia, aby daléj jeszcze z tlenem łączyć się mogła i nie powinna zawierać szkodliwych dla organizmu pierwiastków; ta materyja zowie się *pokarmem*. Pokarm musi być odpowiednio przygotowany, musi przejść w stan płynny zanim dalszym potrzebom organizmu służyć zacznie; zmiany te dokonywają się w *pokarmowym przewodzie*, dostawa tlenu z powietrza ma miejsce w specyjalnie dla tego celu przeznaczonym przyrządzie oddechowym. Rozpuszczone pokarmy i tlen dostają się do ciekłéj masy *krwi*, która, w systemie rur i szczelin (*naczynia krwionośne* i *limfatyczne drogi*), w ciągłym ruchu będąca (obieg krwi), doprowadza te materyje do wszystkich miejsc w ciele, tak że każda cząstka organizmu jest niemi oblana. Najdrobniejszą cząstką organizmu, zdolną do samodzielnego odżywiania, jest *komórka*; oblewająca ją limfa jest atmosferą, którą żyje komórka i gdzie wszystkie potrzebne dla siebie znajduje pierwiastki. Zmiany chemiczne, jakie tu zachodzą, stanawią całą istotę **O.** Rozmaite napotykane tu ciała stanowią związki stopniowo w tlen bogatsze, ale w szereg zupełny jeszcze się nie dają ułożyć. Materyja zewnętrzna w znacznéj części przechodzi w skład saméj komórki, przyjąwszy naprzód chemiczną budowę zupełnie takąż, jaką posiada materyja składająca komórkę—zowie się ten proces *upodobnieniem* czyli *assymilacyją;* druga część materyi utlenia się prawdopodobnie na zewnątrz komórek, tak, że komórki korzystają tylko z sił, które przy tém utlenianiu jawnemi się stają (pokarmy oddechowe). Materyja przerobiona, utleniona, więc zużyta i do dalszéj przerobki nie zdolna, znowu dostaje się w otaczającą komórkę atmosferę i odwrotną drogą, przez system naczyń limfatycznych i krwionośnych (żyły), zostaje usuniętą. Krew w ten sposób jest składem i świeżo dostarczanéj i zużytéj już materyi; pozbywa się zaś na zewnątrz zanieczyszczających ją ciał za pośrednictwem *odchodów* (mocz, kał, i t. d.); gazowe produkta przemiany materyi zostają wydalane przez przyrządy oddechowe. Więc trawienie, oddychanie, krążenie krwi i odchody stanowią odżywne sprawy organizmu; znajdują się one wszakże, jak i sam proces odżywiania w komórkach, w ścisłéj zależności od nerwowego systemu (ob.).— **O.** często ulega zboczeniu i te zboczenia stanowią największą część procesów chorobnych. Komórki mogą zbyt wiele z zewnętrz przyjmować materyi w stosunku do wydalanéj i wtedy powiększają swoją objętość—*przerost;* w innych razach przyjmują materyi za mało i wtedy tracą na swéj objętości—*zanik;* ale i jakościowe zmiany zachodzić mogą w asymilacyi, przy czem materyja tworząca komórkę przybiera nienormalny skład chemiczny i ulega rozmaitym *przeistoczeniom* (ob.): tłuszczowemu, śluzowemu, barwnemu i t. p.. Całe znaczenie odżywiania odkrył i dokładnie wykazał Jędrzéj Śniadecki (*Teoryja jesterstw organicznych*, Warszawa 1804). Następnie tą kwestyją bardzo wiele zajmowało się umysłów; dziś stanowi ona jedyny przedmiot ważnéj, niedawno zaczętéj nauki — *Chemii fizyjologicznéj*. Odniesienie **O.** do pojedyńczych pierwiastków anatomicznych, i nauka o zboczeniach w tym procesie, jest zasługą Virchowa (*Cellularpathologie*).—Porów. Podręczniki fizyjologii i chemii lekarskiéj.

Oeder (Jerzy Ludwik), po łac. piszący się *Oederus*, teolog niemiecki protestancki, ur. 1694 r. w Schoflach, † 1760; od 1737 superintendent w Feuchtwagen, zajmował się historyją socynijanów polskich i w tym przedmiocie wydał z druku: „*Cathechesis Racoviensis seu Liber Socinianorum primarius*“ (Frankf. 1739). — **Oeder** (Jerzy Chrystyjan),

syn poprzedzającego, botanik duński, ur. 1728 w Ausbach, † 1791 r.; w roku 1752 został profesorem bataniki w Kopenhadze, zwiedził 1755—1760 Norwegiję i Daniję, któréj to podróży owocem była słynna „*Flora Danica*“ (Kopenh. 1760—1761). Ogłosił też „*Elementa botanicae*“ (1769) i in., oraz kilka pism statystycznych i ekonomicznych. Na jego cześć nazwanym został *Oedera*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący rośliny ozdobne z Przylądka Dobréj Nadziei.—**Oeder** (Jerzy Wilhelm), rektor gimnazyjum toruńskiego, żyjący w piérwszéj połowie w. XVII, ogłosił: „*Memoria nominis ac muneris Krivesiani*“ (Toruń 1752); „*De recto usu rhetoricis*“ (t. 1752) i „*De artificis non respondendi*“ (t. 1753).

Oehlensläger (Adam Boguchwał), słynny poeta duński, ur. 1779 we Frederiksberg pod Kopenhagą, † 1850 w Kopenhadze. Bez należytego przygotowania szkolnego dopiero w 19 r. życia rozpoczął poważniejsze studyja i pracował nad prawem, filologiją oraz historyją i literaturą, zwłaszcza staroskandynowską i islandzką. Talent poetyczny okazał po raz piérwszy w zbiorach „*Poezyje*“ (1803) i „*Pisma poetyczne*“ (2 t., 1805), w których zwiastował odrodzenie poezyi północnéj. W 1807 wydał „*Poezyje północne*“, z pośród których poemat „*Hakon Jarl*“ ugruntował jego sławę. W Berlinie słuchał Fichtego, a pod wpływem Schleiermachera, Tiecka i Steffensa wykształcił się na pisarza niemieckiego. Z Niemiec udał się do Paryża, a stąd po dwuletnim pobycie, zatrzymawszy się czas jakiś w Tübingen, wyjechał do Włoch i wydał w tym czasie tragedyje: „*Palnatoke*“, „*Axel i Walborg*“ oraz „*Correggio*“. Za powrotem do Danii został 1810 profesorem estetyki na uniwersytecie kopenhagskim. Niektóre utwory z nowego zbioru „*Poezyj*“ (2 t., 1810) należą do najpiękniejszych klejnotów liryki. Spór z Baggesenem (ob.) (1815—16), jakkolwiek przykry dla **O.**, sprowadził jednak równowagę między formą poetyczną i produkcyjnością, a powtórna podróż do Niemiec i Włoch (1817—18) rozszerzyła znacznie zakres jego poglądów. Szczyt jego twórczości poetycznéj stanowią: epos „*Nordens Guder*“ (1819; ozdobna ed. 1852), dramatyczna powiastka „*Fiskeren*“ i cykl romansów północnych „*Helge*“, obok szeregu tragedyj, które razem z dawniejszemi wyszły w ed. duńskiéj p. t. „*Tragödier*“ (10 t., 1831—38; ozdobna ed. 10 t., 1849), jednocześnie z drugim głównym zbiorem jego „*Digterværker*“ (10 t., 1835; ozdobna ed. 23 t., 1851—52); w języku niemiec. ogłosił „*Neue dramatische Dichtungen*“ (2 t., Lipsk 1850). Piérwsze kompletne wyd. dzieł **O.** stanowią „*Samlede Værker*“ (35 t., 1848—52), obok którego wyszła osobna ed. „*Lyriske digte, Romancer og Ballader*“ (5 t., 1852). Po śmierci **O.** ukazały się jego „*Wspomnienia*“ (4 t., Lipsk 1850—51).

Oekolampadius (Jan), właściwie *Heussgen* (nie zaś Hausschein), obok Zwingli'ego jeden z najznakomitszych pracowników na polu reformacyi w Szwajcaryi, z powodu nauk i łagodności charakteru nazwany Melanchtonem Szwajcarskim, ur. 1482 r. w Weinsbergu (król. wirtembergskiém). Ukończywszy studyja teologiczne w uniwersytecie heidelbergskim, był najprzód ochmistrzem przy dzieciach elektora Filipa, a następnie został kaznodzieją w Weinsbergu, wkrótce jednak udał się do Stuttgardu, gdzie poświęcił się studyjom języka greckiego pod Reuchlinem i hebrejskiego pod lekarzem hiszpańskim Mateuszem Adrian. Powołany na kaznodzieję do Bazylei, poznajomił się z Erazmem, który tak wysoko cenił jego naukę, że użył go do pomocy przy powtórném wydaniu Nowego Testamentu. Wezwany stąd 1516 do Augsburga na kaznodzieję, porzucił wkrótce to miejsce, przyjąwszy śluby zakonne w klasztorze altminsterskim pod Augsburgiem. Wystąpienie Lutra wywarło tak wielki wpływ na **O.**, że opuścił klasztor i przyjął miejsce kaznodziei dworskiego u przyjaciela swego Franciszka Sickingen, przywódcy niemieckiego ruchu narodowego. Po śmierci tegoż udał się powtórnie do Bazylei (1522), gdzie rozpoczął działalność reformatorską jako kaznodzieja i profesor teologii. Po odbyciu dysput z przeciwnikami w Badenie (1526) i Bernie (1528), zaprowadził reformacyję w Bazylei i Ulmie. W sporze z Lutrem o wieczerzę Pańską przytrzymywał się **O.** pojęć Zwingli'ego. **O.** † 1531 w Bazylei. Wydał wiele pism teologicznych, zwłaszcza polemicznych, z których ważniejsze: „*De genuina verborum Domini: hoc est corpus meus, interpretatione*“; „*De ritu paschali*“; „*Epistola canonicorum indoctorum ad Eccium*“.—Porów. Hessa „*Biographien berühmter schweizer Reformatoren*“ (Zürich 1793); J. J. Herzoga „*Das Leben des J. O.*“ (2 t., Bazylea 1843).

Oelhaf (Adam Joachim), naturalista, medyk i anatom, piszący się po łacinie *Oelhafen*, ur. w Gdańsku 1570, † 1630, otrzymał stopień doktora w Montpellier. Był nadwornym lekarzem Zygmunta III, następnie fizykiem m. Gdańska i profesorem w tameczném gimnazyjum. Z prac jego ważniejsze są: „*De seminario pestilente*“ (1624); „*De Peste*“ (1626); „*De fetu*“ (1607); „*De hepate*“ (1614); „*De motu cerebri*“ (1615); „*De usu rerum*“ (1616); „*De corde*“ (1623).—**Oelhaf** (Piotr), syn poprzedniego, sekretarz miasta Gdańska, potém profesor i inspektor gimnazyjum w témże mieście, żyjący od 1609 do 1654 r., wydał wiele dzieł prawniczych i filozoficznych, między któremi celniejsze są: „*Sciagraphia systematis jurisprudentiae Romanae*“ (Gdańsk 1640); „*Excercitationes Justinianae*“ (tamże 1641).

Oelrichs (Jan Karol Konrad), historyk, profesor gimnazyjum w Szczecinie, żyjący od 1722 do 1798 r., napisał następujące dzieła: „*Entwurf einer Pommerschen vermischten Bibliothek von Schriften, Alterthümern, Kunstsachen* etc.“ (Berlin 1771); „*Zuverlässige historisch-geographische Nachrichten von Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen*“ (tamże 1771). Opisał także najdawniejszy statut polski w dziele: „*Libri vetustissimi rarissimique constitutionum et statutorum regni Poloniae*“ (Szczecin 1768).

Oelrichs (Jan), uczony teolog niemiecki, ur. 1724 w Bremen, był od 1756 nauczycielem a od 1773 r. dyrektorem tamtejszego gimnazyjum i † 1801. Wy-

dał: „*Collectio opusculorum historicorum, philologicorum, theolog. selecti argumenti, imprimis in Germania et Belgia separatim editorum*“ (2 t., Bremen 1768); „*Germaniae literalae opuscula philog., histor., theologica emendatius recusa*“ (2 t., 1772—74); „*Belgii literati opuscula etc.*“ (1774); „*Daniae et Suaeciae literatae opuscula etc.*“ (2 t., t. 1774—76); „*Angelsächsische Christomathie etc.*“ (1798).

Oenanthe, ob. Gałucha.

Oenomaus z Gadary, filozof szkoły cynicznéj, żył za rządów cesarza Hadryjana i występował głównie przeciw wyroczniom.

Oenothera, ob. Wiesiołek.

Oersted (Jan Chrystyjan), słynny fizyk, ur. 1777 w Rudkjöbing w Danii, † 1850. Syn aptekarza, już w dzieciństwie zajął się naukami przyrodzonemi, następnie studyjował medycynę. W r. 1800 rozpoczął odczyty o chemii, a po powrocie z zagranicy został 1806 prof. fizyki. Z odkryć jego najsłynniejszem jest wykazanie związku elektryczności z magnetyzmem (ob. magnetyzm). W 1824 założył towarzystwo do rozprzestrzaniania znajomości nauk przyrodzonych, a w 1829 został dyrektorem zakładu politechnicznego w Kopenhadze. Był on także znakomitym estetykiem i gorliwym patryotą. Z bardzo licznych dzieł jego wymienimy: „*Videnskaben om Naturens Love*“ (1809); „*Naturlärens mechaniske Deel*“ (1844). Poezye jego wyszły p. t. „*Luftskibet*“ (1836). Jego dzieła zbiorowe wyszły w przekładzie niemieckim (6 tomów, Lipsk 1850—51).— **Oersted** (Andrzéj Saudœ), brat poprzedzającego, prawnik i mąż stanu duński, ur. 1778 w Rudkjöbing, † 1860. Początkowo urzędnik sądowy, przeszedł następnie do administracyi, a szybko przebywając niższe stopnie urzędowe, w 1841 został tajnym radcą ministerstwa stanu, którą to godność piastował do 1848 r. W pięć lat później, to jest w 1853 r., został prezesem gabinetu i ministrem spraw wewnętrznych; ten ostatni urzęd złożywszy już w Kwietniu 1854, pozostawał prezesem rady ministrów do końca 1854 r. Napisał i wydał znaczną liczbę dzieł prawnych, które trwałą jego imieniu pamięć zjednały. Ważniejsze z ich są: „*Haandbog over den danske og norske Lov kyndighed*“ (6 t., 1822—55); „*Eunomia*“ (4 t., 1815—22) i in.

Oersteda prawo, ob. Magnetyzm.

Oertel (Filip Fryd. Wilh.), pisarz niemiecki, znany także pod pseudon. *W. O. von Horn*, ur. 1798 w Horn pod Simmern. Ukończywszy uniwersytet w Heidelbergu, został 1822 proboszczem w Mannebach; 1835—63 był superintendentem w Sobernheim, a następnie osiadł jako człowiek prywatny w Wiesbaden. **O.** zajmuje w literaturze niemieckiéj, poczestne stanowisko jako znakomity pisarz ludowy. Z licznych prac jego na szczególną zasługują wzmiankę: „*Die Spinnstube*“ (1846) i „*Gesammelte Erzählungen*“ (13 tom., Wiesb. 1850—1859; 2 ed. Frankf. 1860—62).

Oettingen, medyjatyzowane hrabstwo w b. cyrkule szwabskim, częścią w królestwie bawarskiém, częścią w wirtembergskiém leżące, ma 15 mil kw. powierzchni i przeszło 60,000 m. Stolicą jego jest m. *Oettingen*, nad rz. Wernitz w Bawaryi, liczące 4,000 ludności. Miasteczko Wallerstein słynne jest zamkiem, w którym biblijoteka zawiera do 100,000 tomów. Starodawny ród książąt **O.** już w XIII w. miał w dziedzicznem posiadaniu hrabstwo **O.** Dotąd jeszcze kwitną dwie jego linije: **O.**—*Spielberg*, któréj głową jest książę *Otto* (ur. 1815) i **O.**—*Wallerstein*, któréj obecnym przedstawicielem jest książę *Karol* (ur. 1840). Z drugiéj téj linii pochodził stryj poprzedniego *Ludwik Kraft Ernest*, książę v. *Oettingen-Wallerstein*, mąż stanu bawarski, ur. 1791, † 1870 w Luzern, którego posiadłości za to, iż niechciał przyjąć służby francuskiéj, przez Napoleona I zostały zmedyjatyzowane i wcielone do Bawaryi. W sejmie bawarskim stał ciągle po stronie opozycyi. Po rewolucyi Lipcowéj był czas jakiś w 1831 r. ministrem spraw wewnętrznych, a 1847 został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie zwanym Lola-Montez, lecz w roku następnym nie mogąc żadnemu ze stronnictw krańcowych dogodzić, podał się do dymisyi i odtąd występował znowu na czele opozycyi. W piérwszych latach 7-go dziesiątka z powodu kłopotów finansowych zrzekł się mandatu i osiadł w Szwajcaryi.

Oettinger (Ludwik), matematyk niemiecki, ur. 1797 r. w Edelfingen, † 1869; był nauczycielem w różnych szkołach, od 1836 prof. we Freiburgu. Oprócz wielu rozpraw w dzienniku Crelle'go, ogłosił: „*Anleitung zu finanziellen, politischen und juridischen Rechnungen*“ (Brunświck 1846) i „*Weitere Ausführungen der politischen Arithmetik*“ (Greifswald 1863).

Oettinger (Edward Maryja), pisarz niemiecki, ur. 1808 w Wrocławiu, † 1872 w Blasewitz pod Dreznem. Przeszedłszy w wyznania izraelskiego na katolickie, wydawał od r. 1820 w rozmaitych miejscach kilka humorystyczno-satyrycznych i innych pism peryjodycznych; między innemi w Lipsku „*Charivari*“ (1841—51) i „*Narrenalmanach*“ (1843—49). Po r. 1853 osiadł w Dreźnie. Obok wydawnictwa swych czasopism zajmował się pisaniem romansów, których ogłosił znaczną ilość. Celniejsze z nich są: „*Der Ring des Nostrodamus*“ (3 t., Lipsk 1838); „*Ein Dolch oder Robespierre und seine Zeit*“ (Lipsk 1850); „*Onkel Zebra*“ (7 t., Lipsk 1842—43); „*Auf dem Hradschin*“ (4 t., Praga 1854); „*Die Semiramis des Nordens*“ (6 t., Berl. 1863) i t. d. Oprócz wielu nowel wydał także zbiór komedyj p. t. „*Dramatische Desserts*“ (2 t., Hamb. 1836—37), oraz kilka zbiorów poezyj, jak: „*Buch der Liebe*“ (Berl. 1832; 5 ed. Lipsk 1850); „*Neues Buch der Liebe*“ (Drez. 1852) i „*Bacchus, Buch des Weines*“ (Lipsk 1853). Nadto jeszcze dał się poznać jako historyk i biblijograf dziełami „*Archives historiques*“ (Karlsr. 1841); „*Bibliographie biographique*“ (Lipsk 1850); „*Geschichte des dän. Hofes von Christian II bis Friedr. VII*“ (8 t., Hamb. 1858—59); „*Moniteur des dates*“ (Drez. 1866—68) oraz „*Supplement*“ (Drez. 1871).

Oetvös (August), lekarz i archeolog madziarski, ur. 1811 r. w Białogrodzie Karlowskim, w Siedmiogrodzie, † 1861 r. tamże; gimnazyjum ukończył w

mieście rodzinném, poczém od 1828 do 1834 studyjował medycynę w Peszcie, następnie czas jakiś pracował przy szpitalu w Wiedniu. 1836 powrócił do miejsca urodzenia i osiadł tam jako lekarz praktyczny. 1848 wybrany z Białogrodu zasiadał na sejmie peszteńskim. Oprócz praktyki lekarskiéj zajmował się O. gorliwie zbieraniem starożytności ojczystych. Wydał: „*Erdély ország gyógyvizeiről*“ (o wodach leczniczych siedmiogrodzkich, Wiedeń 1836); „*Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából*“ i in.

Ofen, ob. Buda.

Offenbach, m. fabryczne w w. ks. heskiém, prowincyi Starkenburg, nad Menem, w pobliżu Frankfurta, ma książęcy zamek rezydencyjonalny i 22,700 m. Przemysł tutejszy jest w bardzo kwitnącym stanie; portmonetki, pugilaresy, torby podróżne, towary żelazne i mosiężne wyrabiane są tu w wielkiéj ilości.

Offenbach (Jakób), głośny kompozytor komicznych operetek, ur. 1822 w Kolonii, kształcił się w konserwatoryjum paryskiem (1835—37), po skończeniu którego otrzymał miejsce wiolonczelisty w orkiestrze teatru opery komicznéj. Od 1850 dyrygował orkiestrą *Teatru francuskiego*. Rozpocząwszy zawód kompozytorski drobnemi utworami na wiolonczellę, zwrócił się następnie na właściwe swoim zdolnościom pole komicznéj muzyki, w któréj stworzył nowy rodzaj tak, zwane przez niego „*Bouffes*“. Nie mogąc dla tych utworów znaleść gościnnego przyjęcia w innych teatrach, otworzył specyalną dla nich scenę, nazwawszy ją: „*Bouffes Parisiens*“ (1855). Istotny talent, przy nowości pomysłu i łatwości odrazu do ucha wpadającéj muzyki, wywołał niezmierne powodzenie i uczynił O. najpopularniejszym z kompozytorów. Powodzenie to wprowadziło go na złe drogi. Piérwsze utwory, jak: „*Państwo Denis*“; „*Małżeństwo przy latarniach*“; „*Oberżystka z Elizando*“, noszą cechy prawdziwego talentu, gdy w późniejszych muzyka i talent kompozytora stają się narzędziami cynicznych konceptów librecisty. Cały szereg większych buff od „*Orfeusza w Piekle*“ począwszy, niema żadnéj artystycznéj wartości. Pomimo to cieszą się one olbrzymiem powodzeniem i popularnością. Najgłówniejsze z tych utworów są: „*Piękna Helena*“ (1864) „*Sinobrody*“ (1866); „*La grande duchesse*“ (1867); „*La Perichole*“ (1868); „*Les Brigands*“ (1869); „*La princesse de Trebizonde*“ (1869). Opera warszawska wystawiła większą część tych utworów, z których „*Orfeusz*“ i „*Piękna Helena*“ największe zyskały powodzenie.

Offenburg, m. w w. ks. badeńskiém, nad rz. Kintzig, ma 5,400 m., gimnazyjum katolickie, liczne fabryki i prowadzi znaczny handel. Niegdyś było wolném miastem państwa niemieckiego. W r. 1853 wzniesiono tu pomnik Franciszkowi Drake.

Offertorium, ob. Ofiarowanie.

Ofiara (z łac.), jestto dar, upominek złożony Bóstwu według zwyczajów religijnych starożytności przedchrześcijańskiéj, na dowód uznania władzy najwyższéj Boga i na znak wdzięczności człowieka. Ofiary takie łączyły się z pojęciem, że bogowie przyjmowali je jako posiłek dla siebie. Wielkość i znaczenie daru stanowiły wartość ofiary; tak składano owoce, zwierzęta, a nawet własne dzieci. Mojżesz pozwalał tylko składać zwierzęta czyste. Ofiary całopalne składały się z wołów, kóz, owiec i gołębi, które po zabiciu w całości lub w części palone były; ofiary z pokarmów, jak w mące, plackach, soli, oliwie, miodzie i kadzidle; ofiary z napojów, składające się z wina, które około ołtarza rozlewano. Pod względem celu ofiary, odróżniano pomiędzy niemi: O. dziękczynne, radosne, tudzież błagalne i pokutne. Z O. część pewna dostawała się kapłanom. W piérwszych gminach chrześcijańskich tak zwane *oblaty* przypomnieniem były dawnych O., a nawet i dziś jeszcze oznaczają tą nazwą ofiary dobrowolne, składane na ołtarzach dla duchownych; lecz nazywają je także i groszem ofiarnym lub groszem wdowim. W kościele katolickim msza, jako powtórzenie, obraz śmierci Jezusa Chrystusa, zowie się O. *mszy świętéj* albo *bezkrwawą ofiarą*.

Ofiara. Podatek ofiary w Polsce uchwalony był na sejmie r. 1789 pod nazwą: *Ofiara wieczysta prowincyjów Obojga Narodów na powiększenie sił krajowych*. Przedmiotem opłaty tego podatku była intrata z dóbr ziemskich, w następujący sposób ustanowiona: a) z dóbr duchownych przynoszących stałéj i pewnéj intraty nad 2,000 zł. po 20 od sta; b) z takichże dóbr przynoszących od 500 do 2,000 zł., po 10 od sta; c) z dóbr maltańskich po 40 od sta; ć) z dóbr szlacheckich po 10 od sta; d) z miast królewskich i duchownych oddzielne folwarki i wsie za przywilejami trzymających, od intraty z tychże folwarków i wsi, niemniéj z włók i półwłóczków przez mieszczan trzymanych po 10 od sta; e) z dóbr po zniesionym zakonie jezuickim, dziedzicznie za przywilejami posiadanych, nie potrącając procentów od summ kapitalnych za szacunek dóbr tych ustanowionych, od całéj intraty jak z dóbr ziemiańskich, po 10 od sta z téj intraty dla skarbu naznaczono. Wyłączone były od płacenia podatku ofiary: 1) Klasztory podejmujące się utrzymywać swym kosztem szkoły publiczne. 2) Fundusze na seminaryja do edukacyi tylko świeckich kapłanów przeznaczone. 3) Wikaryjasze mansyjonarze, nie więcéj nad 500 złp. dochodu na osobę mający; 4) Szpitale. 5) Fundusze i konwikty ubogich studentów. 6) Plebanije bez dziesięciny, bez summ i bez włościan, na funduszach samego gruntu zostające. 7) Szlachta cząstkowa czyli zagonowa, nic więcéj nad 10 korcy wysiewająca. 8) Dochody z fabryk wszelkich leśnych, kopalń i innych, wyjąwszy pańszczyznę na nie obracaną. 9) Dobra królewskie uprzywilejowane, w dożywotném dzierżeniu zostające i kwartę opłacające. Ustanowiony tym sposobem podatek ofiary według powyższéj uchwały z d. 6 Kwietnia 1789 wnoszonym być miał do skarbu począwszy od r. 1789 włącznie. Dla uregulowania zaś jego we wszystkich województwach i powiatach, stany sejmujące wyznaczyły oddzielną deputacyją z senatu i stanu rycerskiego. Deputacyi téj nie wolno było pod żadnym względem zmniejszać podatku już usta-

nowionego. Podatek ofiary był najlepszym dowodem patryjotyzmu sejmu czteroletniego. Wysokość jego dowodzi, iż rzeczywiście dochód stąd osiągnięty mógł być bardzo znaczny i wystarczyć na powiększenie siły zbrojnéj i doprowadzenie jéj do cyfry przez sejm oznaczonéj. Niestety jednak wyznaczeni do szczegółowego rozkładu **O.** lustratorowie, „powiązani w ciężkie i nieforne ciała“, musieli nieraz walczyć ze skąpstwem i obyczajem niepłacenia żadnych podatków i nie potrafili doprowadzić do skutku ustawy wywołanéj przez szlachetny zapał sejmu. Po podziale Polski, rząd pruski w zajętéj przez siebie części kraju postanowił zmienić system podatkowania i w miejsce dotychczasowych podatków gruntowych zaprowadzić inne, któreby zarówno wszystkie klassy mieszkańców w stosunku ich dochodów, utrzymania i procederu dotykały. Tym celem ustanowiono dla każdego departamentu komisyje z przydaniem potrzebnéj liczby jeometrów, które niezwłocznie szczegółowym rozmiarem wszelkich dóbr ziemskich i ich klassyfikacyją zająć się miały. Jednakże przed spełnieniu téj czynności rząd pruski przez publicandum z d. 24 Kwietnia 1795 r. zawiesił dalszą klassyfikacyję i podwyższył wszystkie podatki za czasów dawnych uchwalone. Toż samo nastąpiło potém i w innych prowincyjach polskich.

Ofiarowanie (*Offertorium*), zowie się część mszy, zawierająca w sobie modlitwy i ceremonije, używane przy składaniu materyi ofiary (*oblata*), aż do prefacyi, to jest w któréj kapłan śród właściwych modlitw, siebie, wino i chleb do konsekracyi przygotowuje.

Ofiarowanie N. Maryi Panny. Według tradycyi, Maryja ofiarowaną była w świątyni przez swych rodziców, św. Joachima i św. Annę, gdy liczyła lat 3 wieku, aby poświęconą została służbie Pana i uczyniła ślub wiecznego dziewictwa. Dla uczczenia téj okoliczności ustanowiono święto **O.**, które najpierwéj zaczęto obchodzić na Wschodzie w początkach IX w. Późniéj papież Grzegorz XI zalecił obchodzić je w Awinijonie 21 Listpada, a przy końcu XVI w. Sykstus wprowadził je jako obowiązujące w całym kościele rzymskim.

Oficer, dowódca większego oddziału wojskowego, w ogóle każdy stopień wojskowy począwszy od podrucznika. W niektórych armijach do **O.** liczą się i podchorążowie. Od stopnia majora, **O.** nazywają się *Sztabs-oficerami*. W armii francuskiéj **O.** *zdrowia* nazywają lekarzy wojskowych.

Ofici (*Ophites*, z gr. *ophis*, wąż), sekta gnostyków, istniejąca od II do VI w. i oddająca część wężowi, który uwiódł w raju Adama i Ewę; przyjmowali oni, że wężem tym była wcielona *sophia* (mądrość), to jest żywioł światła, chcąca przywieść pierwszych ludzi do wyższego poznania, zakazanego im przez Joldabaotha, wyrodzonego stwórcę i boga żydów.

Oficyjał, *Officialis episcopi*, zowie się pomocnik biskupa, który wykonywa sądową jego władzę czyli juryzdykcyję, z zastosowaniem wszystkich form prawnych. **O.** prezyduje w konsystorzu, stanowiącym sąd biskupi, w rzeczach, które się prawem rozstrzygają.

Oikleida, jeden z największych instrumentów muzycznych dętych, zrobiony z blachy mosiężnéj, zwężony w jednym końcu, zgięty we dwoje i opatrzony kilkunastą klapami. Równie jak puzon może być basowy, tenorowy i altowy. W orkiestrze zastępuje niekiedy miejsce kontrafagotu lub dawnego serpentu i ma pierwszeństwo przed temi instrumentami. Szkołę nań napisał Nemetz w swojéj „*Allgemeine Musikschule für Militärmusik*“ (Wiedeń 1840).

Ofmański (Jan Władysław), akademik krakowski, opisał żywot sławnego *Pawła Cellariusa* pod tytułem „*Icon seu imago virtutum D. Pauli Cellarii S. R. M. Secretarii in Promnik et Kobylniki haeredis*“ (Kraków 1642).

Oftalmiatryja, ob. Oftalmologija.

Oftalmija, *Ophthalmia*, *conjunctivitis*; zapalenie łącznicy czyli spojówki (ob.) oka. Zapalenie występuje tu w tych samych formach, co i na innych błonach śluzowych; wszakże z powodu powierzchownego występowania i łatwiejszéj obserwacyi, odróżniają bardzo wiele pojedyńczych form **O.** Bardzo ważnym charakterem wielu form **O.** jest zaraźliwość zapalnéj wydzieliny dla innych oczu, co sprawia, że często **O.** w danem miejscu bardzo wiele indywiduów jednocześnie napada. Zaraźliwością charakteryzują się przedewszystkiem te formy **O.**, przy których fałda przejściowa łącznicy jest w proces zapalny wciągnięta (Graefe), a istotę zaraźliwości stanowi prawdopodobnie chorobliwie zmieniona wydzielina gruczołków łzowych, rozproszonych w téj fałdzie (Wolfring). Do takich form zaraźliwych należy zwykła **O.** *zaraźliwa*—zapalenie saméj fałdy przejściowéj, *dyfteryt* (ob.) łącznicy, ostre zapalenie ziarniste (**O.** *granulosa acuta*) i *śluzotok* łącznicy (*blenorrhoea*). Formy te albo powstają samodzielnie, albo częściéj przez zarażenie wydzieliną zapalną, czy to innego oka czy tryprową (ob. tryper). Przy znacznem natężeniu tych procesów rogówka łatwo rozpadowi ulega, a stąd choroba zupełnem zniszczeniem oka zakończyć się może. Daleko częstszą i mniéj niebezpieczną formą **O.** jest zwyczajny *katar* łącznicy z przebiegiem ostrym albo chronicznym, który wywołany być może przez podrażnienia oka wszelkiego rodzaju. Przy przewlekłem przebiegu **O.** często w łącznicy powstają utwory ziarniste, granulacyje (**O.** *granulosa chronica*, *trachoma*, *jaglica*), których rozrost czasem znacznych sięga rozmiarów. Ta ostatnia forma chorobna jest niezmiernie upartą, zawsze bardzo przykrą, a często i niebezpieczną przez następstwa, jakie sprowadza (*entropium*, *districhiasis*, *łuszczka*). Dla leczenia **O.** używa się bardzo wielu środków, które jednakże pilnie stosownie do formy zapalenia muszą być dobierane; we wszystkich ostrych formach najważniejszą rolę grają lodowe na oko okłady.—Porów. podręczniki oftalmologii, a przedewszystkiem **A.** v. Græfe „*Klinische Vorträge* i t. d.“ wydane przez Hirschberga, (tom 1, Berlin 1871); Wolfring „*Beitrag zur Lehre v. den contagiösen Augenentzündungen*“ (Erlangen 1874, toż samo w *Gazecie Lekarskiéj* z r. 1873).

Oftalmologija, *Oftalmiatryja*, *Okulistyka*, nauka o oku, mianowicie o chorobach oka i ich leczeniu. Do zakresu **O.** należą chorobne zboczenia wszystkich istotnych i przydatkowych części oka (ob.). Przechodzi ona choroby porządkiem organów, w jakich mają miejsce. **O.** ze wszystkich gałęzi medycyny w najszczęśliwszych znajduje się warunkach. Organ stanowiący przedmiot jéj badania ma postać błoniastego pęcherzyka wypełnionego przezroczystemi płynami, który albo bezpośrednio okiem i lupą, albo przy pomocy oftalmoskopu (ob.) we wszystkich szczegółach dokładnie obejrzeć się daje; żadna drobna plamka, wyniosłość, zmiana ilości krwi w naczyniach zawartéj i t. p. nie mogą ujść oka obserwatora. Lekarz więc w oku widzi takie szczegóły, które w innych organach zaledwie podejrzywać może. Przy tém funkcyje oka, jak załamanie światła (stan refrakcyi), akkomodacyja, bystrość wzroku, siła pojedyńczych mięśni dają się najdokładniéj w liczbach wyrazić, a bardzo nieznaczne zmiany tych funkcyj z dokładnością się wymierzają, czego powiedzieć nie można o funkcyjach żadnego innego organu. Więc lekarz w rozpoznaniu choroby, w téj podstawie całego swego postępowania, z wielką ścisłością postępuje, gdy idzie o oczy i rzadko tylko jakąkolwiek ma w tym względzie wątpliwość. Już tém po części się warunkuje wielka potęga lecznicza **O.** Ale bardzo wielkie téż ma znaczenie ta okoliczność, że z powodu powierzchownego położenia oka, jest ono we wszystkich prawie punktach bezpośrednio dostępne dla leków i instrumentów; stąd zbadanie wpływu lekarstw, ich dozowanie, umiejscowienie ich działania może być bardzo dokładne. Operacyje oczne jakkolwiek subtelne, ale w wygodnych warunkach dokonywane, bo przy znacznym dostępie światła, bez żadnego najczęściéj krwotoku, mają najdokładniejsze swoje przepisy, od których rzadko tylko odstąpić wypada. Operacyje takie, jak usunięcie zmętniałej soczewki (ob. katarakta), utworzenie sztucznéj źrenicy (ob. iridectomia), odsunięcie skurczonego mięśnia przyczyniającego zez (ob.), należą niewątpliwie do najpiękniejszych w chirurgii. Wreszcie dokładne zbadanie funkcyj oka pozwala je na sztuczne przenosić przyrządy. I tak za pomocą odpowiednich soczewek przywieść można do normy stan refrakcyi każdego prawie oka, soczewka wypukła zastępuje braknącą akkomodacyję, a szkła pryzmatyczne zmniejszają zanik osłabionych mięśni ocznych; a takie środki sztuczne, zastępujące w zupełności funkcyje z natury lub skutkiem choroby trwale upośledzonych organów, stanowią niewątpliwie szczyt całéj terapii. **O.** przez wiele wieków związana w zupełności z resztą medycyny dzieliła jéj losy. Egipcyjanie mieli już o **O.** niejakie pojęcie. *Hippokrates*, *Cels*, *Galen*, znaczne ustępy dzieł swoich poświęcają **O.** Byli już wszakże w starożytności lekarze słynni w leczeniu chorób ocznych, mianowicie jako operatorowie (*Heraklides*, *Philon*, *Antyllus*, *Eresius*, a z późniejszych *Ruphus*, *Aetius*, *Trales*). W średnich wiekach **O.** z resztą medycyny w zupełnym była upadku. Arabowie małe tylko zostawili w niéj ślady. Z odrodzeniem anatomii w XVI wieku poznano dopiéro budowę oka i umiejscowienie chorobnych procesów, a współczesny rozwój nauk fizycznych wielkie rzucił światło na funkcyje oka. Przy znacznym dopiero rozwoju medycyny w końcu XVIII w., w szkole paryskiéj, **O.** występuje wyraźniéj jako oddzielna specyjalność (*Velpeau*, *Desmarres*). Jednocześnie prawie w Niemczech zyskała rozgłos szkoła wiedeńska (*Barth*, *Schmidt*, *Prohazka*, *Beer*). Szkoła ta wszystkie choroby oczne z ogólnych zaburzeń w organizmie wywodziła i wyłącznie prawie ogólnemi leczyła je środkami. Nauka ta utrzymała się do połowy naszego wieku i rozszerzyła po wszystkich krajach (*Jaeger*, *Rust*, *Jüngken*, *Mackenzie*, *Adams*, *Sichel*). Obok téj doktryny nagromadzały się wszakże w Niemczech naukowe na polu **O.** zdobycze (*Himly*, *Graefe* ojciec, *Ammon* i in.), które niemiecką oftalmologiję znacznie wyniosły i zaczęły we Francyi zyskiwać jéj stronników (*Jourdan*, *Szokalski*). Wprowadzenie oftalmoskopu, ogromny postęp anatomii patologicznéj i fizyjologii doświadczalnéj, sprawiły stanowczy przewrót w **O.** Nowy kierunek **O.** nadał *Albrecht Graefe*, najdzielniejszy ze wszystkich pracowników na tém polu. Wszyscy prawie bardzo liczni oftalmologowie dzisiejsi wyszli ze szkoły Graefego i idą w nadanym przezeń kierunku. W zbadaniu refrakcyi i akkomodacyi największe zasługi położył *Donders* i jego holenderscy uczniowie. Do nas nowsze pojęcia oftalmologiczne piérwszy wprowadził *Szokalski*, dziś prócz niego bardziéj znani w literaturze są *Wolfring*, *Jodko*, *Talko* i inni. Najważniejsze z nowszych dzieł: Ruete „*Lehrbuch der Ofhthalmologie*“ (Brunświk 1855); Stellwag v. Carion „*Die Ofthalmologie*“ (Wiedeń 1852—58) i „*Lehrbuch der praktischen Angenheilkunde*“ (Wiedeń 1864); Schweigger „*Lehrbuch der Augenheilkunde*“ (1873); Gałęzowski „*Ophthalmologie*“ (Paryż 1870); Wecker „*Etudes Ophthalmologiques*“ (Paryż 1868; przeróbka polska Jodki i Gepnera w Bibl. Um. Lek.); Szokalski „*Wykład chorób przyrządu wzrokowego u człowieka*“ (Warszawa 1869). Wychodzą liczne pisma specyjalnie **O.** poświęcone, jak „*Archiv f. Ophthalmologie*“ Graefego „*Klinische Monatsblätter*“, Zebendera „*Annales d'oculistique*“. Prócz tego od r. 1872 wydaje Nagel roczniki postępów **O.** dotyczące.

Oftalmometr, przyrząd służący do wymierzania wielkości obrazów odbitych od rogówki i soczewki oka, w celu obliczenia promienia tych powierzchni. Główną składową częścią **O.** są dwie płyty szklane o równoległych powierzchniach, które symetrycznie w przeciwne strony się obracają. Promienie przechodzące przez tè płyty ulegają zboczeniu równoległemu, dla patrzącego więc przez **O.** oka przedmiot obserwowany daje dwa obrazy w przeciwne strony zwrócone. Gdy te obrazy brzegami się stykają, ze zboczenia ich, wymierzonego kątem na **O.**, łatwo obliczyć ich wielkość. **O.** jest wynalazkiem Helmholtza; on stanowczo stwierdził, że akkomodacyja oka na wypukleniu soczewki polega i dla zboczeń refrakcyi bardzo ważne położył zasługi. — Porów. Helmholtz „*Physiologische Optik*“ (Lipsk 1867);

Donders „*Die Anomalien der Refraction* i t. d.“ (Wiedeń 1866).

Oftalmoskop, *wziernik oczny*, przyrząd, pozwalający dokładnie obejrzeć dno oka. Jestto zwierciadełko płaskie albo wklęsłe, metalowe, albo ze szkła amalgamowanego i mające w środku otworek albo część przezroczystą. Badający, trzymając **O.** przed swém okiem, rzuca odbitą od niego wiązkę światła lampy w oko badane i przez otworek w to oko spoziera. Bez téj pomocy dna oka obejrzeć nie można, dla tego, że przez przyrząd załamujący oka, jak przez soczewkę, promienie w tym samym kierunku wychodzą z oka, w którym doń wpadły, obserwator więc zawsze sam sobą widok zasłania. Dno oka najwyraźniéj się przedstawia, gdy wychodzące zeń promienie mają kierunek bardzo rozbieżny, co ma miejsce w oczach nadwzrocznych, a w oczach krótkowzrocznych dopiéro po utworzeniu obrazu odwrotnego. Dla tego staramy się w każdym oku sprowadzić przy badaniu sztucznie jeden z tych stanów soczewką wklęsłą (nadwzroczność), albo wypukłą (krótkowzroczność); stąd dwie metody badania oftalmoskopowego: badanie w prostym i odwrotnym rysunku. Gdy promienie mało są rozbieżne, wtedy dla dokładnego obejrzenia dna oka potrzeba panowania nad swą akkomodacyją przez wprawę nabytego; jeżeli promienie z oka wychodzą zbieżnie, dna oka bez pomocy szkieł dokładnie obejrzeć nie można. W tych różnych warunkach wyraźnego widzenia mamy możność dokładnego i czysto objektywnego ocenienia refrakcyi danego oka za pomocą **O.** Prócz tego patrząc przez **O.**, dostrzedz można wszystkie pociemnienia w środkach przezroczystych, jak plamki rógówki, początkujące katarakty, męty w ciele szklistem. Najważniejsze wszakże dane, otrzymane ze pomocą **O.**, odnoszą się do zboczeń chorobnych w siatkówce, naczyniówce i nerwie wzrokowym. **O.** odkryty został przez Helmholtza 1851 r. **O.** *Helmholtza* miał prostą formę kilku płaskich przezroczystych płytek szklanych, trzymanych przed okiem. Wprowadzenie tego narzędzia zmieniło postać całéj oftalmologii i dało popęd do tworzenia innych wzierników (ob.). Liczba podanych dotąd odmian **O.** jest bardzo znaczną. Najwięcéj używany jest **O.** *Liebreicha* albo *Ruetego*, mający postać małych wklęsłych zwierciadeł, przedziurawianych w środku i na krótkiéj rączce osadzonych; **O.** *Gałęzowskiego* w postaci rury pozwala badanie dokonywać w oświeconym pokoju; dwuoczny stereoskopowy **O.** *Teulona* z poprawą *Jodki* i t. d.—Porów. Helmholtz „*Beschreibung eines Augenspiegels*“ (Berlin 1851); Schweigger „*Vorlesungen über den Gebrauch des Augenspiegels*“ (Berlin 1864); Mauthner „*Lehrbuch der Ophthalmoscopie*“ (Wiedeń 1868); Liebreich „*Atlas des Ophthalmoscopie*“ (1863); Jæger „*Atlas der Ophthalmoscopie*“ (1868); prócz tego wszystkie nowsze podręczniki oftalmologiczne.

Og, król Bazanu, Amorejczyk, olbrzymiéj wielkości człowiek, został przez wdzierających się do Palestyny Hebrejczyków zwyciężony, a jego kraj oddany w posiadanie pokoleniu Manasse.

Ogar, ob. Pies.

Oggione (Marco d'), zwany także *Uggione* i *Ugione*, malarz ze szkoły Leonarda da Vinci, ur. około 1470 w Medyjolanie, † 1530. Znany jest szczególniéj jako autor dwu kopij *Wieczerzy pańskiéj* Leonarda, z których jedna (olejna) znajduje się obecnie w akademii londyńskiéj, druga (alfresco) w klasztorze Castellazza pod Medyjolanem. Obie te kopije z powodu zatraty oryginału wielkiéj są wagi.

Ogień, współczesne wywiązywanie się ciepła i światła przez palenie się ciał palnych; starożytni uważali **O.** za jeden z czterech żywiołów. Niektóre narody oddawały mu cześć boską. Co do obecnéj teoryi **O.** ob. palenie się ciał.

Ogień święty. Cześć ognia jest prawdopodobnie jedną z najdawniéjszych form nabożeństwa i obrzędu pogańskiego. W pierwotnych dobach ludzkość nieznała sposobu obejścia się z ogniem; znała go tylko z objawów natury wspaniałych lub groźnych i dla tego nic dziwnego że za władcę jego uznała boga burzy, błyskawicy i gromu. Wiele wieków minęło, zanim ludzkości udało się zapomocą tarcia wydobyć ogień, co uważano za czyn prawie boski; stąd u wszystkich niemal narodów wyrażenie *ogień boski* i podania o pochwyceniu ognia z niebios jak to mistrzowsko wykazał Kuhn w dziele swém „*Die Herabholung des Feuers bei den Indogermanen*“. U narodów wyżéj posuniętych w oświecie ogień przechowywał się początkowo na jedném świętém ognisku, następnie ognisko rozpowszechniło się w każdéj rodzinie, przez co i cześć ognia powszechnie się uswo'ła, tak, że niezdołało jéj wyprzeć i chrześcijaństwo, które i samo pielęgnowało ogień wieczny i święty, oraz kłoniło się do służby światła, obu nadając znaczenie mystyczne. Z rozpowszechnieniem ognia nastał tak zwany okres brązowy a następnie żelazny; ludzkość wyszła ze stanu pierwotnéj dzikości, nauczyła się obrabiać metale i gotować pokarmy. Palenie ofiar, żertw, stanowiło główną czynność nabożeństwa. Nastąpiła także znaczna zmiana w obchodzeniu się ze zmarłymi, albowiem ciała ich palono, a nie grzebano jak poprzednio. Cześć ognia najwyżéj rozwinęła się u narodów zendzkich albo parsyjskich. U słowian ślady czci ognia zachowały się np. w paleniu ogni św. jańskich, tak zwanych *Sobótek*, 24 Czerwca. Lud miejski dotychczas w Polsce, Czechach i t. d. podczas burzy pali poświęcone wianki, zioła lub gromnice dla jéj uspokojenia, daje umierającym gromnicę do rąk i t. p. W prawodawstwie średniowiecznem używano ognia do wykrycia prawdy, w tak zwanych ordalijach (ob.) lub sądach Bożych.

Ogieński (Emmanuel), filozof współczesny, rodem z Raciborza na Szląsku, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wrocławskim, gdzie otrzymał 1838 r. stopień doktorski, był nauczycielem przy gimnazyjum P. Maryi w Poznaniu, następnie w Trzemesznie; obecnie jest profesorem filozofii w Wrocławiu. Ogłosił „*Pericles et Plato inquis. hist. philos.*“ (Wrocław 1837); „*Hegel, Schubart und die Idee der Persönnlichkeit in ihrem Verhältniss zur preusischen Monarchie*“ (Trzemeszno 1840).

Ogier (Karol), po łacinie pisał się *Ogerius*, ur. 1595 w Paryżu, adwokat w Walencyi, potem sekretarz hr. D'Avaux de Mesmes, któremu towarzyszył w poselstwach r. 1635 do Danii, Szwecyi i Polski, † 1654 w Paryżu; wydał z druku: „*C. Ogerii ephemerides sive iter Danicum, Suecicum, Polonicum*“ (Paryż 1656). Tłumaczenie tego dziennika, wydanego przez brata autora, Frańciszka, dał w wyjątkach Niemcewicz w swoich: „*Pamiętn. o dawnéj Polsce*“ (t. III, str. 186).

Ogier, ob. Koń.

Ogińscy, znakomita i zasłużona rodzina rusko-litewska, pisząca się kniaziami z Kozielska. Wielkie jéj znaczenie i wpływ na sprawy Rzeczypospolitéj poczynają się głównie w XVIII w. Znakomitsi tego domu członkowie są: **Ogiński** (Aleksander), odznaczył się w bitwach: pod Kirholmem (1604), Smoleńskiem (1611), Chocimem (1621); † kasztelanem trockim 1653.—**Ogiński** (Marcyjan), syn poprzedniego, od 1670 wojewoda trocki, również sławny rycerz w wojnach przeciwko Rakoczemu; jako kanclerz wielki litewski (od 1684) miał czynny udział w układach przy zawieraniu pokoju andruszowskiego (1686); † 1690. Listy jego o układach w Kadzyniu wydrukowane są w „*Źródłach do dziejów polskich*“ Malinowskiego (tom II, Wilno 1844).—**Ogiński** (Jan), syn poprzedniego, hetman polny litewski od 1682, wsławił się w wielu potrzebach przeciw Turkom i Tatarom; † wracając z pod Wiednia r. 1684.—**Ogiński** (Grzegorz Antoni), drugi syn poprzedniego, od 1708 hetman wielki litewski, zwyciężył kilkakrotnie Szwedów; † 1709. — **Ogiński** (Marcyjan Karol), brat poprzedzającego, był kasztelanem mścisławskim 1702.—**Ogiński** (Kazimierz), brat dwu poprzednich, marszałek trybunału litewskiego 1726, wojewoda trocki 1703, wileński 1730, † 1737.—**Ogiński** (Tadeusz Józef), syn poprzedzającego, po ojcu wojewoda trocki, ożeniony z Anną, córką ostatniego Wiśniowieckiego, oddziedziczył ogromną po nim fortunę a przez 4 swe córki przelał ją w domy Platerów, Przeździeckich, Brzostowskich i Wielohorskich.—**Ogiński** (Michał Kazimierz), hetman w. litewski, syn poprzedniego, ur. 1731 w Warszawie, po siedmiolotnim do r. 1761 w cudzych krajach pobycie, ożeniony z Aleksandrą kanclerzanką Czartoryską, jeździł r. 1764 do Petersburga w nadziei otrzymania korony polskiéj. Nadzieja ta zawiodła go; został jednak hetmanem wielkim litewskim. Następnie przeszedł do konfederacyi barskiéj, a po nieszczęśliwéj bitwie pod Stwołowiczami 23 Wrześn. 1771, w któréj na głowę porażony został przez Suwarowa, tułał się lat kilka za granicą. Otrzymawszy amnestyję i odzyskawszy majątki i urzędy, zajmował się wyłącznie zakładaniem fabryk w dobrach swych i zaprowadzaniem ulepszeń w okolicy, którą zamieszkiwał. Jego to staraniem miasto Słonim, przyozdobione wspaniałymi gmachami, zyskało kilka pożytecznych zakładów; jego także staraniem powstał kilkunasto-milijonowym nakładem kanał zwany powszechnie kanałem Ogińskiego. Miłośnik i znawca niepospolity sztuk pięknych, obok zajęć literackich (pisał: bajki, satyry i powieści, drukowane w Słonimie lub Warszawie) malował i grał na wielu instrumentach wybornie, szczególnie zaś znał doskonale muzykę i komponował rozmaite utwory, pomiędzy którymi mają być owe sławne polonezy, znane pod nazwiskiem polonezów Ogińskiego, zalecające się najczystszą i prawdziwą melodyją polską; przynajmniéj piérwsze ze cztérnastu, noszące na sobie starszą cechę, są zapewne jego utworami; późniejsze zaś nowszego charakteru mogą być płodami jego synowca Michała Kleofasa, któremu wszystkie są przyznawane; inne, zwłaszcza trzy ostatnie, prawdopodobnie są kompozycyjami innéj zupełnie osoby. Zamek swój w Słonimie uczynił punktem zbornym wszystkich artystów słynnych i w ogóle ludzi znakomitych. Podczas sejmu 4-let., sprzyjał ustawie 3 Maja, złożył buławę 1792 a po upadku rzeczypospolitéj osiadł w Warszawie i tu † 1800 bezdzietnie. Z powierzchownością bardzo pociągającą łączył charakter miły i wyższe zalety umysłu. Był jednak nadto miękkim, bojaźliwym, w działaniach niestanowczym i zniewieściałym.—**Ogiński** (Marcyjan), syn Szymona, wnuk Marcyjana Karola, był marszałkiem trybunału litewskiego w latach 1712, 1718 i 1723, został 1700 kasztelanem a 1733 wojewodą witebskim. Jako regimentarz pospolitego ruszenia szlachty bronił sprawy Leszczyńskiego i odznaczał się odwagą i przytomnością umysłu.—**Ogiński** (Ignacy), drugi syn poprzedniego, oboźny w. litew., marszałek tryb. litew. 1733, od 1743 marszałek nadw. litew., od 1750 marszał. w. litew., a od 1768 kaszt. wileń.; za Augusta III dwa razy posłował do Petersburga; † 1775 w Halli. Są w druku jego mowy, miewane na sejmie 1762.—**Ogiński** (Tadeusz), młodszy brat poprzedzającego, ur. 1711, † 1783; najprzód pisarz w. litew., od 1743 kasztelan a od 1769 wojewoda trocki; za młodu walczył pod wodzą ojca, a w późnéj starości dla swéj powagi zwany był dziekanem senatu. Niektóre jego mowy umieszczone są w *Swadzie* Danejkowicza, inne w *Dyjaryjuszu mów*, wydanym w Wilnie 1745 i osobno 1762. W rękopisie zostawił pamiętnik, obejmujący lat kilka.—**Ogiński** (Jędrzéj), starszy syn poprzedzającego, referendarz litew., od 1773 marszałek sejmu i w końcu wojewoda trocki; odbywał téż poselstwa do Petersburga (1769), Wiednia (1772) i Berlina (1776); † 1787. Są w druku liczne jego mowy, miewane na sejmie 1776.—**Ogiński** (Michał Kleofas), syn poprzedzającego, ostatni podskarbi w. litew., ur. 1765, † 1833 we Florencyi. W 19 r. życia wstąpił do służby cywilnéj, zasiadał na sejmie 4-letnim, jeździł do Holandyi 1791 r. jako poseł nadzwyczajny, a następnie był 1793—94 wielkim podskarbim litewskim. W czasie wojny t. r. utworzył własnym kosztem pułk strzelców konnych, którymi dowodził osobiście w kilku bitwach. Po upadku sprawy czynny miał udział w piérwszéj emigracyi Polaków od 1795—1801, głównie jako agent polityczny w Paryżu i Konstantynopolu. Straciwszy wszelką nadzieję przywrócenia niepodległości kraju, wrócił za pozwoleniem cesarza Aleksandra I na Litwę 1802, osiadł w swych dobrach Zalesie pod Wilnem, poświęcając się

naukom, muzyce i ogrodnictwu, oraz spisywaniu swych pamiętników. Po pokoju tylżyckim bawił czas jakiś we Francyi i Włoszech. W r. 1810 wrócił znowu do kraju, został radcą tajnym i senatorem, pozyskał zaufanie cesarza, ale już 1815 r. wyjechał do Włoch i zamieszkał we Florencyi. Zostawił sławne swe pamiętniki w języku francuskim p. t. „*Mémoires sur la Pologne et les Polonais de 1788 à 1815*“ (4 t., Paryż 1826—27, wyd. 2 tamże 1833; przekład niem. Pipitza i Finke'go, Bellevue 1845), obejmujące wiele interesujących szczegółów, zwłaszcza do epoki w latach 1794—98; przekład polski wyszedł nakładem Żupańskiego w zbiorze „*Pamiętników XVIII w.*“ (3 t., Pozn. 1870—71). Nielubowicz wykazał w tém dziele **O.** liczne usterki i uwagi te wyszły w Paryżu p. t. „*Observations sur la Pologne et les Polonais pour servir d'introduction aux Mémoires de Michel Ogiński*“ (Paryż 1827). Z kompozycyj jego muzycznych najsłynniejsze są polonezy (ob. *Ogiński* Michał Kazimiérz).

Ogińska (Helena), żona Ignacego Ogińskiego, kasztelana wileńskiego, ur. 1698, † 1789; słynęła ze wszystkich cnót niewieścich, a obok tego z nadzwyczajnéj siły fizycznéj.

Ogiński, herb, przedstawia na tarczy bramę obronną; na jéj wierzchu krzyż rozdarty; nad hełmem mitra książęca.

Ogiński (Karol), syn ciwuna trockiego, żyjący w piérwszéj połowie XVII w., przebywał długo w Holandyi, tam ożenił się i wydał przekład łaciński z francuskiego Castiglione „*Il libro de cortegiano*“, p. t. „*Honestus homo sive ars placendi in aula*“ (*Franeckerae* 1643).

Ogińskiego system wodny, tworzą rzeki Niemen, Szczara, Ogińskiego kanał, Jasiołda, Prypeć i Dniepr.

Ogińskiego kanał, łączy rz. Szczarę (dopływ Niemna) z rz. Jasiołdą do Prypeci wpadającą. Nazwę swą otrzymał od hetmana w. litewskiego, ks. *Michała Ogińskiego* (ob.), którego kosztem został 1783 roku przekopany. Długość jego wynosi 7 mil, szerokość 5—8 sążni, głębokość miejscami około 5 stóp. Wartość ładunku kanałem tym spławianego, a który stanowią: zboże, siemię lniane, sól, potaż, dziegieć i t. p., wynosi około 700,000 rubli.

Oględziny, zwyczaj używany w wielu okolicach u ludu polskiego, kiedy przed weselem młody parobczak wysyła swata do rodziców wybranéj dziewoi dla dowiedzenia się, czy jego oświadczyny zostaną przyjęte.

Ognie sobótkowe, ob. Sobótka.

Ognie sztuczne, ob. Sztuczne ognie.

Ogniki, ob. Błędne ognie.

Ognisko, punkt, w którym zbierają się promienie światła odbitego od zwierciadła wklęsłego, lub załamane przez soczewkę wypukłą (ob. soczewka i zwierciadło). Elipsa ma tę własność, że gdy promienie światła wychodzą z pewnego oznaczonego punktu i odbijają się od sklepienia eliptycznego, to po odbiciu schodzą się wszystkie w innym oznaczonym punkcie. Stąd punkta te w geometryi nazywają się **O.** (Ob. elipsa). Podobnież **O.** uważają się w paraboli (ob.) i hyperboli (ob.).

Ogniste kule, ob. Gwiazdy spadające.

Ogon (*Cauda*), u zwierząt jest kończyną ciała wystającą za tułów, składającą się z szeregu kostek, zwanych *kręgami ogonowemi*, mięśni, naczyń i nerwów. **O.** pokryty jest skórą porosłą włosami, szczecinami, łuskami, tarczami, piórami i t. d. Człowiek **O.** nie posiada, lecz znajduje się u niego szczątek zwany *kością ogonową* (*os coccygis*), mający postać trójkątną i składający się z 4 lub 5 kręgów nieruchomych. Zwierzęta lądowe używają **O.**, często służącego im za ozdobę, do opędzania się od dokuczliwych owadów. **O.** ptaków, opatrzony dłuższemi i tęgiemi piórami, służy im do sterowania się w locie; ryby swego ogona opatrzonego płetwami używają do kierowania się w pływaniu; toż samo przeznaczenie ma **O.** wszystkich zwierząt zamieszkujących wody, który też ma u nich postać do **O.** rybiego zbliżoną.

Ogonatki (*Cebidae*), rodzina małp z podrzędu płaskonosych, czyli amerykańskich, odznaczająca się od innych większą liczbą zębów trzonowych, w obu bowiem szczękach mają po 6 z każdéj strony; ksiuki mają zwrotne u rąk tylnych, u przednich niekiedy szczątkowe; pazury krótkie, płaskie; ogon długi, chwytny, nagi przy końcu pod spodem, lub niechwytny, krótko-lub długo-włosy. Rodzajem typowym jest *Ogonatka* (*Cebus*), z ogonem do koła pokrytym włosami—**O.** *brunatna* (*C. apella*) w Gujanie i *Małpa kapucyńska*, czyli *Sai* (*C. capucinus*). Do tejże rodziny należą *Czepiak* czyli *Ateles* (ob.) i *Wyjec* (ob.).

Ogończyk, herb, ma w polu czerwoném pół białéj strzały, żelezcem w górę zwróconéj, wspartéj na półpierścieniu. W hełmie dwie ręce panieńskie do góry wzniesione.

Ogóreczek, ob. Ogórkowój.

Ogórecznik, *Borag* (*Borago*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, o koronie kółkowatéj, rozłożystéj; najwięcéj znanym gatunkiem jest **O.** *zwyczajny* (*B. officinalis*), ziele roczne o liściach odwrotnie jajowatych, kwiatach błękitnych, niekiedy białawych; pochodzi pierwotnie z Alepu, obecnie rozpowszechnionym jest po całéj Europie. Cała roślina ma własności chłodzące, liście i kwiaty dają dobrą sałatę z ogórkowatym smakiem; zawierają saletrę, używają się też do barwienia octu na błękitno. Niegdyś kwiaty i liście były używane w medycynie.

Ogórecznikowate lub *Szorstkolistne* (*Boragineae v Asperifoliaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich trwały 5—rzadko 4—dzielny; korona na osadniku umocowana, jednopłatkowa, opadająca, o brzegu 5 szczepnym; pręcików 5, o pylnikach dośrodkowych; szyjka pojedyncza lub dwudzielna; owoc już złożony z 4 orzeszków lub ziarniaków, już pestkowiec o 2 lub 4 pestkach. Nasiona bezbiałkowe lub o białku cieńkiem. Należą tu zioła, krzewy lub drzewka, zawierające sok wodnisty, o liściach pojedynczych, całobrzegich, pospolicie naprzemianległych, szorstkich, i kwiatach

dwupłciowych, już pojedyńczo w kątach liści osadzonych, już tworzących wiechy, baldaszkogrona lub grona wierzchołkowe, jednoboczne, przed rozwinięciem nakształt parasola zwinięte. Należy tu około 700 gatunków w 40—50 rodzajach, z których zielne właściwe są głównie strefie umiarkowanéj, drzewiaste zaś okolicom zwrotnikowym. Z powodu zawartych w nich materyj śluzowatych, niektóre stanowią leki rozmiękczające i otwierające; korzenie niektórych zawierają barwnik czerwony; liście niektórych używane są na sałatę, innych znowu owoce są jadalne. Należy tu wiele roślin pięknie kwitnących, ale niewonnych.

Ogórek (*Cucumis*), rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, cechujący się kwiatami oddzielno-płciowemi, o kielichu 5 ząbkowym i koronie 5 płatkowéj; kwiat męski ma 5 pręcików, z których 4 są po 2 zrosłe, piąty wolny, z pylnikami ku sobie pochylonemi; żeńskie mają zawiązek dolny, 3 komóreczkowy, z krótką szyją i 3 zgrubiałemi znamionami, w każdéj komóreczce po 2 rzędy zalążków; owoc-dyniak podłużny, mięsisty, *brodawkowaty*, o nasionach licznych jajowatych, mniéj więcéj spłaszczonych. Są to rośliny 1 roczne, o łodydze pełzającéj, mięsistéj, liściach szorsko-włosistych, dużych, na dosyć długich ogonach osadzonych i kwiatach wyrastających z kątów liści. Właściwe są krajom cieplejszym, a w wielu krajach uprawiają się na polach i w ogrodach, jako rośliny pokarmowe i lekarskie. Najważniejszym gatunkiem jest **O.** *zwyczajny* (*C. sativus*), roślina pełzająca, o łodydze grubéj, kątowatéj, pokrytéj sztywnemi włoskami, o liściach 5 wrębnych i kwiatach żółtych, z których męskie wyrastają po 4 lub 5, żeńskie są samotne lub parzyste; owoce (ogórki) często osadzone brodawkami, z początku białe, następnie zielone, przy zupełnéj dojrzałości żółte. Pierwotna ojczyzna **O.** jest nieznaną, uważają za nią Tartaryę lub Indyje wschod.; obecnie są uprawiane w całéj Europie, w znacznéj części Azyi i Afryki; znane już były starożytnym Grekom. Główne odmiany **O.** są: *białe*, ze skórką zielonawo-białą, *żółte*, *zielone*, *czarne*, ze skórką brunatną, *gronkowe* czyli rossyjskie i *aruda*. Daléj rozróżniają się odmiany wczesne czyli inspektowe i późne czyli gruntowe pod różnemi nazwami, jak **O.** białe długie, białe wczesne, białe wielkie, zielone krakowskie, długie zielone wężowato pogięte, drobne zielone wczesne czyli *korniszony* i w. in. **O.** lubią grunt pulchny, czarny, cokolwiek marglisty, często skrapiany i na słońce wystawiony. Nasiona do siewu najlepsze są kilkoletnie; do jedzenia zrywają się przed znpełném dojrzeniem, jeszcze zielone. Użytek **O.** na sałatę lub kwaszonych powszechnie jest znanym. Pod względem lekarskim sok wyciśnięty stanowi środek chłodzący, świeża miazga owoców używa się na chłodzące okłady, a nasiona należą do czterech większych nasion chłodzących (ob. melon). Otrzymuje się też *olejek ogórkowy*, z którego się wyrabia pomada ogórkowa (*cucumber-cold-cream*) dla utrzymywania delikatności skóry. Inne gatunki **O.** są: **O.** *arabski* (*C. chate*), uprawiany i jadany w Egipcie; **O.** *owalny* (*C. anguria*), hodowany jako roślina ozdobna, pochodzi z Indyj; *C. prophetarum*, w Arabii i Afryce, ma owoce kolczyste, działające silnie drastyczne. Dla jadalnych owoców uprawiają się jeszcze: *C. conomon* w Japonii, *C. deliciosus* w Hiszpanii, *C. farinosus* w Egipcie, *C. flexuosus* i *C. utilissimus* w Indyjach wsch., i in. *C. dudain*, w Indyjach wsch. i Persyi, hoduje się dla bardzo wonnych owoców. *Kolocynt* (*C. coloquintum*), na archipelagu greckim i w płd. zach. Azyi, ma owoce kuliste 2—3 cali średnicy, używane w medycynie jako środek drastyczny i nawymiotny i do wygubiania robactwa; w handlu znajdują się w różnych odmianach. Do rodzaju **O.** należy téż melon (ob.) i według niektórych arbuz (ob.).

Ogórkowój, *Ogóreczek* (*Sicyos*), rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, podobny do przestępu (ob.). Najwięcéj znany gatunek jest *S. angulata*, roślina wspinająca się, pochodząca z Kanady, w Europie w wielu miejscach zdziczała; ma liście szorstkie, kwiaty żółte; z powodu szybkiego wzrostu nadaje się do pokrywania altan i murów w ogrodach.

Ogród i Ogrodnictwo. Przestrzeń gruntu większa lub mniejsza, przeznaczona dla roślin szczególnych, których uprawa uskutecznia się ręcznie, bez pomocy pługa i zwierząt, zowie się *ogrodem*. **O.** bywają rozmaite, stosownie do celu, na jaki są głównie obracane, i tak, są ogrody: *botaniczne*, *owocowe*, *warzywne*, *kwiatowe* i ogrody przy wspanialszych gmachach zakładane, zwane *parkami*. Jakkolwiek historyja wspomina o wielu **O.**, jeszcze przez starożytnych bardzo starannie pielęgnowanych, jednakże sztuka ogrodnicza dopiero w późniejszych czasach ważniejsze uczyniła postępy. Z upadkiem państwa rzymskiego, gdzie sztuka ogrodnicza wielu znakomitych miała zwolenników, zakwitła ona dopiero na nowo we Włoszech w wieku XIII; świadczą o tem wspaniałe ogrody w Boboli przy pałacu Pitti, w Tivoli, Borghese, Aldobrandini i Isola Bella, które dziś jeszcze przedstawiają ślady dawnéj swojéj piękności. **O.** z Włoch przeszło do Niemiec, Francyi i Anglii, gdzie początkowo sztuka ta zasadzała się na prostem naśladowaniu, a po większéj części na urządzaniu ogrodów, gwałcących w swoich pomysłach prawa prawdziwéj piękności i natury. Dopiéro w 1680 nastąpił przewrót w sztuce ogrodniczéj, gdy budowniczy Le Notre (ob.), założył ogród wersalski, w którym rozwinął styl bardziéj niezależny; ogrody, na wzór tego urządzane, nazwano francuskiemi. Plantacyje drzew regularne, płaszczyzny pochyłe zamiast włoskich tarasów, nieskończone mnóstwo ozdób architektonicznych, dzieła hidrauliki, rzędy drzew dziwnie strzyżonych, statuy i oranżeryje, stanowiły odróżniające cechy tych ogrodów, które wkrótce zaczęto w całéj Europie naśladować. W początkach XVIII w. powstała w Anglii namiętna reakcyja przeciwko ogrodniczemu stylowi francuskiemu; tam malarz William Kent, urządzając wspaniałe parki: Carltonhouse, Claremont, Essex i Rousham (1725—30), sztuce ogrodniczéj nadał zupełnie nowy kierunek, za podstawę którego przyjęto malowniczość krajobrazów, z zupełnem pominięciem prawideł dotychczas szanowanych. Ogrodnik Brown

(1750) wydoskonalił systemat Kent'a, urządziwszy sławny park Blenheimski. W Niemczech O. angielskie jeszcze z większą upowszechniły się szybkością niż francuskie. Piérwszemi tego rodzaju utworami były tam: Wilhelmshöhe pod Kassel, Harbke pod Helmstadt, Wörlitz pod Dessau, Charlottenburg pod Berlinem, Schoenhofen w Czechach i t. d. Pomimo wszystkich usiłowań, nie zajęła jeszcze sztuka ogrodnicza należnego stanowiska i nowéj musiała uledz reformie, którą dokonał w Niemczech Sckell, ur. 1757 w Weilburgu w Nassauskim. Został on twórcą nowego smaku, zastępując naśladowanie sztuki effektami naturalnemi. Z urządzonych przez Sckell'a ogrodów najznakomitsze są: w Monachium, Schönbusch pod Aszaffenburgiem, Birkenau, Monbijou w Palatynacie i t. d. Sztukę Sckella podnieśli jeszcze wyżéj: książę Pückler-Muskau, którego wspaniałe ogrody w Muskau i Branitz, równie jak pisma jego, są najbogatszym skarbem dla każdego poświęcającego się sztuce ogrodniczéj, tudzież A. v. Hake, Weyhe, Siebeck i inni, przez wprowadzenie zdrowego upiększenia widoków, grupowanie naturalne i tworzenie harmonijnéj całości. W Anglii odznaczyli się późniejszemi czasy: Henryk Repton, Nash i Paxton; we Francyi: Thouin, Hardy, Viart, Lalos i inni. W ogólności jednak przyznać należy, że czasy ostatnie ustępują pierwszeństwa ubiegłemu wiekowi, pod względem zakładaniu ogrodów wspaniałych; obecnie bowiem zajmują się więcéj ogrodnictwem praktycznem i użytkowem. W *Polsce* najdawniejszym założycielem O. wspanialszych był Kazimiérz W., którego zamek nad Wisłą otoczony był ogrodem. O. Morsztynów, późniéj Saskim nazwany, zdobi dotąd Warszawę. Jan III z wielkim nakładem i smakiem założył O. w Wilanowie. Dawne O. przy domach pańskich i szlacheckich były po większéj części owocowe, lecz miano w nich na uwadze piękność i pożytek. Za Stanisława Augusta pozakładano O. na wzór zagranicznych; do najpiękniejszych należą: Łazienki pod Warszawą i Zofijówka. Za temi poszły: Arkadyja, Skierniewice, Puławy (Nowa-Aleksandryja), Sulgostów, Końskie i w. in. Literatura odnosząca się do ogrodnictwa bardzo jest bogatą. W polskim języku ważniejsze dzieła są: Strumiłły „*Ogrody północne*“ (Wilno 1823, 6 wyd. 3 t., 1862); Czepińskiego „*Ogrodnictwo powszechne*“ (Warsz. 1841, 3 wyd. 1863); Biernackiego „*Ogrodnik dokładny praktyczny*“ (Wrocław 1854); Hoffmana „*Sadownictwo*“ (przekład z niem. Nigroniego Lwów 1857) i in. Z obcych dzieł przytoczymy: Metzgera „*Gartenbuch*“ (Frankfurt 1852); Jägera „*Bibliothek des Gartenbaues*“ (Lipsk 1858). Znaczna téż liczb pism poświęconych ogrodnictwu wychodzi w różnych językach.

Ogrody wiszące, *Babilońskie*, czyli *Ogrody Semiramidy*, liczone przez starożytnych do siedmiu cudów świata, według opisów Jaucourt'a, czerpanych ze starożytnych autorów, miały się opierać na kolumnach kamiennych—na nich ułożone było wiązanie belek z drzew palmowych, pokryte grubą warstwą ziemi urodzajnéj, w któréj rosły wszelkiego rodzaju drzewa, owoce i warzywa.

Ogrodzieniec, osada w gub. kieleckiéj, pow. olkuskim, ma około 1,122 m. i ruiny wspaniałego niegdyś zamku Bonarów.

Ogrodzki (Jacek), urod. 1711, od 1771 sekretarz wielki koronny i zarządzający gabinetem Stanisława Augusta, † 1780 w Warszawie; ogłosił drukiem: „*Konfederacyja generalna Omnium Ordinum Regni et M. D. Lith.*“ (Warsz. 1764).

Ogrójec, miejsce w którém Jezus Chrystus po ostatniéj wieczerzy ze swymi uczniami na górze Oliwnéj pojmany został. Dzisiaj miejsce to obwiedzione murem, obejmuje ośm odwiecznych drzew oliwnych, które bądź same, bądź téż ich odrośle były świadkami ostatnich smutków ziemskich Zbawiciela.

Ogrzewanie, zużytkowywanie ciepła powstającego z palenia się materyałów opałowych, dla utrzymania mieszkań w temperaturze dla zdrowia koniecznéj. Przy O. zużytkowujemy bądź wprost ciepło promieniste rozchodzące się z płomienia, jak w kominach (ob.), bądź téż rozgrzewają się ściany o taczające ognisko, które następnie zwolna stygnąc, wysyłają ciepło po przestrzeni mieszkalnéj —piece (ob.), albo téż mieszkanie się ogrzewa za pomocą ciepła wywiązującego się z ogrzanéj wody, powietrza, lub pary, rozchodzących się za pomocą kaloryforów (ob.). Materye opałowe: drzewo, węgiel, torf, węgiel kamienny, mają różną wartość; co do wartości opałowéj różnych drzew idą one w następnym porządku: dębina, osiczyna, buczyna, grabina, sośnina, brzezina. Przy wszystkich w ogóle metodach O., znaczna część ciepła ginie, a zmniejszenie téj straty jest jednem z najgłówniejszych zadań dobrego O. Innem zadaniem jest niedopuszczanie szkodliwych wyziewów, jakie się tworzyć mogą przy paleniu, już z materyjałów opałowych, już ze ścian otaczających ognisko. Nakoniec kwestyja O. łączy się z przewietrzaniem, palenie bowiem ciał wymaga znacznéj ilości tlenu, nadto wywołuje prąd powietrza w pokoju, powietrze ogrzane uchodzi kominem, świeże wchodzi z zewnątrz. Powietrze to wchodzące jest w wielu okolicznościach zbyt zimne, dla tego należy zwracać i na to uwagę. Konstrukcye niektórych kominków tak są przeprowadzone, iż powietrze wchodzące ogrzewa się ciepłem traconem przy O. pokoju. Do rozjaśnienia kwestyi O. przyczynili się Darcet, Péclet, Morin, Arnott i in.

Ogyges, pierwiastkowo demon wód (imię jego należy do tegoż samego pierwiastku co i Okeanos), ukazuje się w podaniach miejscowych jako prastary król Attyki i Beocyi; za czasów jego (na lat 1750 prz. Chr.) wydarzyć się miał wielki potop, zwany *potopem Ogygejskim*, który spustoszył całą Grecyję, a tylko samego Ogygesa i jego rodzinę ocalił. Poeci używają często wyrazu *ogygejski* zam. *tebański* i *beocki*.

Ohilewicz (Pachuncijusz), bazylijan, wikary całego zgromadzenia na Litwie, żyjący w drugiéj połowie XVII w. Wydał z druku: „*Ecphonemata liturgii greckiéj, albo wykład tego wszystkiego co przy liturgii to jest mszy świętéj, kapłan, dyjakon i chór co głos śpiewają*“ (wyd. 3, Poczajów 1708).

Ohio, rzeka w Ameryce północnéj, bierze początek w Pensylwanii pod Pittsburgiem z połączenia rzek Alleghany i Monongahela, przechodzi pomiędzy Stanami Ohio, Indiana i Illinois, przez Pensylwaniję, Wirginiję i Kentucky, koło miast Cincinnati i Louisville, a ubiegłszy mil 250, wpada do Mississippi z lewéj strony. Stanowi ona jednę z najważniejszych dróg komunikacyjnych, łączących rzekę Mississippi z wielkiemi jeziorami Kanadyjskiemi i Oceanem Atlantyckim.

Ohio, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki północnéj, pomiędzy jeziorem Erie i Ohio położony, obejmuje 1,880 mil kw. z ludnością koło 2,665,000, w któréj około milijona jest Niemców. **O.** stanowi urodzajną płaszczyznę, skrapianą wodami rzek **O.**, Miami, Scioto i innych, bardzo urodzajną; klimat ma umiarkowany, przemysł rozwinięty, rolnictwo kwitnące (prześliczna pszenica). Pod względem stosunków handlowych zajmuje najpierwsze stanowisko na zachodzie Stanów Zjednoczonych. Na czele bardzo licznych zakładów naukowych tutejszych stają: uniwersytet Ohio w Athens, uniwersytet Miami w Oxfordzie, uniwersytet Wesleyański w Delaware. **O.**, osiedlony r. 1788, należał pierwotnie do Wirginii, potem stanowił część jéj północno-zachodniego kraju i r. 1802 przystąpił do Unii. Obecna jego ustawa pochodzi z r. 1851. Według niéj władzę prawodawczą sprawuje senat, złożony z 36 członków, i izba reprezentantów, licząca 105 członków; władza zaś wykonawcza spoczywa w ręku gubernatora. Na kongres do Waszyngtona wysełа 2 senatorów i 20 deputowanych. Dług stanu wynosi 9,732,078 dol. Miasto główne jest Columbus.

Ohm (Jerzy Szymon), fizyk niemiecki, ur. 1787 w Erlangen, † 1854 w Monachijum, gdzie był od 1849 profesor fizyki. Z dzieł jego najważniejsze: „*Die galvanische Kette*“ (1827) i „*Grundzüge der Physik*“ (1853). Od niego nosi nazwę *Ohma prawo* (ob.).—**Ohm** (Marcin), matematyk niemiecki, brat poprzedzającego, ur. 1792 w Erlangen, † 1872, od 1824 był prof. matematyki w Berlinie. Od 1849—52 reprezentował w izbie jeden z okręgów berlińskich, działając w duchu liberalizmu zachowawczego. Oprócz wielu dzieł szkolnych, wydał ważną pracę, p. t. „*Versuch eines vollkommen consequenten Systems der Mathematik*“ (9 t., Norymb. 1822—52; 2 wyd. t. 1—3, 1853—54); „*Der Geist der mathem. Analysis*“ (2 t., Berlin 1842—46) i w. in.

Ohma prawo, ważne prawo odnoszące się do galwanizmu, a dające się tak wypowiedzieć: Siła strumienia jest wprost proporcyonalna do siły elektrowzbudzającéj (ob. galwanizm) stosu, a odwrotnie proporcyonalną do oporu w drodze, którą prąd przebiega. Opór ten złożonym jest z dwu części, z oporu w samym stosie galwanicznym i w przewodniku zamykającym stos, jest proporcyjonalny do długości przewodnika a odwrotnie proporcyonalnym do jego przecięcia i przewodnictwa. Oprócz Ohma (1827) słuszności tego prawa podali dowody Poggendorff, Fechner, Kirchoff, Kohlrausch i in. Z prawa tego wypadają bardzo ważne wnioski; przytoczymy tu tylko to, że gdy opór w przewodniku jest mały, należy używać ogniw stosów o wielkich powierzchniach, gdy zaś opór w przewodniku jest znaczny, trzeba używać stosu o znacznéj liczbie ogniw. *Prawem Ohm'a* zowie się téż prawo akustyczne, podane przez tegoż uczonego 1840, że ucho ludzkie może tylko wahadłowe ruchy powietrza uczuwać jako tony pojedyńcze, wszystkie zaś inne peryodyczne ruchy powietrza rozkłada w szereg drgań wahadłowych i doznaje wrażenia odpowiadającego mu szeregu tonów.

Ohmacht (Landolin), ur. 1760 w Dunningen pod Rottweil, rzeźbiarz, po wieloletnim pobycie we Włoszech żył jakiś czas w Hamburgu, a od r. 1801 osiadł w Strasburgu, gdzie † 1834. Oprócz wielu innych marmurowe popiersia Klopstock'a są najlepszymi jego utworami.

Ohryzko (Józefat), zasłużony w literaturze polskiéj wydawca; do roku 1863 wyższy urzędnik w Petersburgu; r. 1859 założył w Petersburgu gazetę „*Słowo*“, wraz z dodatkiem, po któréj bardzo krótkiem istnieniu, wydał: „*Pismo zbiorowe*“ (2 t., Petersb. 1859), jedno z najlepszych w tym rodzaju. Następnie we własnéj drukarni tamże uskutecznił przedruk w VIII tomach *Voluminów Legum* wraz z inwentarzami, w wydaniu pięknem i odznaczającém się wielką starannością.

Ohsson (Konstanty, baron), urodz. około 1780 w Konstantynopolu, syn Ignacego Muradży d'Ohsson, dyplomata szwedzki, otrzymał 1828 tytuł barona i od 1834—50 sprawował obowiązki posła w Berlinie. Z dzieł jego, dotyczących dziejów Azyi, znakomitą posiada wartość „*Histoire des Mongols*“ (4 t., Amsterd. 1834—35).

Oidium, rodzaj grzybków pasożytnych z grupy *Hypodermii*; **O.** *albicans* żyje w ustach niemowląt, **O.** *Tuckeri* sprowadza chorobę winorośli. Ob. Grzyby.

Oikonomos (Konstanty), jeden z najuczeńszych Greków nowożytnych, ur. 1780 w Tzaritzani w Tesalii, † 1857 w Atenach. Wyświęcony w 21 roku życia na kapłana, został protopopem i otrzymał po ojcu swym Cyryjaku parochiję w mieście rodzinném; w latach 1810—20 był nauczycielem języka st.-greckiego i retoryki w Smyrnie, a zarazem i piérwszym kaznadzieją. Po zniesieniu gimnazyjum smyrneńskiego udał się **O.** do Carogrodu, gdzie został kaznodzieją przy głównym kościele greckim. Po wybuchu powstania 1821 r. i zamordowaniu patryjarchy Grzegorza, schronił się **O.** do Odessy, gdzie miał sławną mowę pogrzebową po tym męczenniku za swobodę i wiarę narodu greckiego. Od tego czasu aż do roku 1832 przebywał **O.** w Odesie, a zwłaszcza w Petersburgu, poczém przez Berlin i Lipsk udał się do Wiednia, a następnie 1835 r. do Grecyi. Nie przyjął ofiarowanéj mu katedry profesorskiéj w Atenach i poświęcił się wyłącznie literaturze, wywierając przytém znaczny wpływ na rozbudzenie oświaty. Jako pisarz zajmuje **O.** piérwsze miejsce pomiędzy uczonymi nowogreckimi. Już przebywając w Smyrnie, wydał „*Retorykę* i *Poetykę*“ oraz „*Katechizm albo naukę prawosławnéj wiary chrześcijańskiéj*“; następnie wydał

„*Encyklopedyję nauk gramatycznych*“ (w 4 księgach); „*Zbiór kazań*“ (Berlin 1833); „*O pokrewieństwie języka słowiano-ruskiego z greckim*“ (3 t., Petersburg 1828; po grecku i rossyjsku); „*O prawdziwem wymawianiu języka staro-greckiego*“ (t. 1830; w dziele tém popiera **O.** zasady Erazma Roterdamskiego); „*O trzech stopniach kapłaństwa*“ (Nauplija 1837); „*O przekładzie Siedmdziesięciu*“ (2 t., Ateny 1845) i w. in. Jako poeta okazał talent w „*Elegii na zgon cesarza Aleksandra I*“ (Petersburg 1825).

Oise, dopływ Sekwany we Francyi, wypływa z gór Ardeńskich pod Chimay w Belgii i ubiegłszy mil 35, wpada pod Conflans Ste-Honorine do Sekwany. Nazwany od niéj departament *Oise* w północnéj Francyi zajmuje 105,98 mil kw. z ludnością 402,000, dzieli się na 4 okręgi: Beauvais, Clermont, Compiegne, Senlis, z miastem głównem Beauvais.

Ojciec święty, ob. Papież.

Ojcobójstwo, rozmyślne zabicie ojca lub matki, albo i innego wstępnego, najcięższa ze wszystkich zbrodni, jest téż najsurowiéj karaną. U nas kodeks kar gł. i p. oznaczą w art. 921 karę dożywotnich ciężkich robót w kopalniach, bez możności zmniejszenia kary i uwolnienia od robót, nawet w razie poprawy. Według dawnych praw polskich **O.** pociągało za sobą nietylko karę śmierci, utratę szlachectwa i majątku, ale nadto sądy mogły ja jeszcze obostrzyć wszelkiego rodzaju męczarniami. W r. 1564 postanowiono w drugim statucie litewskim, aby ojcobójca, wożony po rynku, miał ciało kleszczami targane, a potem w wór skórzany z psem, kotem, jaszczurką i wężem zaszyty, w wodę był wrzucony. Zbrodni takiéj dzieje krajowe nie wykazują, a tém samem nie znajdujemy téż nigdzie świadectwa, ażeby taka kara kiedykowiek u nas była wymierzoną.

Ojców, wieś prywatna w gub. kieleckiéj, pow. olkuskim, sławna ze swego uroczego i malowniczego położenia i najpiękniejszéj w królestwie miejscowości. Według podania była tu warownia odległych sięgająca wieków, należąca do wojewody krakowskiego i hetmana Skarbimira, głośnego za czaów Bolesława Krzywoustego. W zwaliskach zamku tutejszego i skałach chronił się przed Czechami Władysław Łokietek pomiędzy r. 1290 a 1300, na pamiątkę czego, syn jego Kazimiérz W. zbudował na skale nowy zamek, zrazu Ojcem, późniéj Ojcowem przezwany. Zamek ten i wieś kilkakrotnie zmieniały swoich właścicieli, aż nareszcie ostatniemi czasy przeszły w posiadanie hr. Aleksandra Przezdzieckiego, który w troskliwości swojéj o zachowanie pamiątek narodowych, znacznym nakładem wyrestaurował zamek i uporządkował całą miejscowość. Atoli, nieszczęśliwe wypadki krajowe 1863 r. zniszczyły wszystko i zamek zamieniły w zwaliska, z których znowu zaczyna się dźwigać. Największą osobliwością tutejszą jest dolina Prądnika, zwana także doliną Ojcowską, słynna swoją pięknością, w któréj ruiny zamków Ojcowa i Pieskowéj skały prześliczne przedstawiają widoki. Nad brzegami rz. Prądnika sterczą ogromne skały, w których znajdują się obszerne pieczary czyli groty, rozmaite noszące nazwiska. Dolina ta odznacza się także bogactwem pod względem botanicznym i zoologicznym. Bliższe szczegóły o Ojcowie zebrane są w dziełku p. t. „*Przewodnik po Ojcowskiéj dolinie*“ (Warsz. 1860).

Ojcowie kościoła (patres ecclesiae), zowią się nauczyciele i pisarze pierwszych wieków kościoła, pisma których uważane są za zródła prawowiernéj nauki. Życiem i pismami ich zajmuje się oddzielna nauka, zwana *patrystyka* lub *patrologija*. Wartość i treść pism **O. k.** jest wielce rozmaita; pod względem treści rozróżniamy pisma apologetyczne, polemiczne, dogmatyczne, moralne, historyczne i ascetyczne. Najsłynniejsi z greckich **O. k.** są: Klemens Aleksandryjski, Orygenes, Ireneusz, Atanazyjusz, Bazyli Wielki, Grzegorz Nysseński, Grzegorz Nazyjanzeński i Jan Chryzostom; z pomiędzy łacińskich słyną: Tertulijan, Cypryjan, Ambroży, Hilary, Augustyn, Hieronim i Grzegorz Wielki. Najdokładniejsze zbiory pism **O. k.** są: „*Maxima bibliotheca veterum patrum*“ (27 t., Lejda 1677) i Gallanda „*Bibliotheca veterum patrum*“ (13 t., Wenecyja 1765—79).

Ojcowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie krakowskim. Podług lustracyi z r. 1660 składało się z zamku i wsi Ojców, Smarzowice, Wielkawieś, Bęmbel, Jerzmanowice i Gotkowice. W r. 1771 posiadał je Ignacy Załuski, który zeń opłacał kwarty złp. 1699 gr. 3, a hyberny złp. 573 gr. 29. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały je w emfiteutyczne posiadanie Brühlowi, generałowi artyleryi kor., łącznie z sstwem warszawskiém.

Ojcze nasz (*Paternoster*), tak się pospolicie nazywa modlitwa Pańska, od tych słów zaczynająca się, ułożona przez samego Jezusa Chrystusa, którą on Apostołom i wszystkim wiernym często odmawiać zalecił. Składa się oprócz wstępu z siedmiu próśb, z których trzy pierwsze ściągają się do Boga, a cztery ostatnie do potrzeb ludzkich. Protestanci dodają do 7 prośby jeszcze *dokalogiję*.

Oka, rzeka w Rossyi środkowéj, główny dopływ Wołgi z prawéj strony. Bierze początek z błot powiatu kromskiego gub. orłowskiéj, płynie przez gubernije orłowską, tulską, kaługską, riazańską, tambowską i włodzimierską i wpada do Wołgi pod m. Niżnim-Nowogrodem. Długa ok. 1330 w., szeroka od 30—300 sążni, głębokość miejscami dochodzi 50 stóp. Spławna na wiosnę od Orła, latem zaś od Kaługi; spławiają głównie po niéj drzewo. Do niéj wpadają: Nercz, Upa, Moksza, Żyzdra, Ugra, Moskwa, Klaźma i w. in.

Oka, turecka jednostka wag; w Konstantynopolu idzie na 1 kantar 48 ok wielkich, czyli 58½ małych. Wielka **O.** dzieli się na 400 drachm=1285,56 gramów=3,15 funta war. W Egipcie **O.**=1,235,56 gramów=3 funtom warsz.; w Mołdawii=1,262,82 grama=3,114 funta warsz. **O.** jest też miarą do zboża i płynów, w Mołdawii=1,5375, w Serbii=1,4 litra czyli dawnéj kwarty polskiéj.

Okajniskie albo **Okańskie starostwo** niegrodowe, było położone w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomierskim. W r. 1771 posiadał je Michał Koń-

cza, opłacając zeń kwarty złp. 472 gr. 14, a hyberny złp. 396. Na sejmie r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały je temuż Kończy w posiadanie emfiteutyczne, łącznie z dzierżawą Kaule w pow. wiłkomirskim i Szliki w powiecie kowieńskim.

Okap, część dachu wystająca przed ścianę budynku, któréj przeznaczeniem jest zabezpieczenie ściany od deszczu i w dachach nieopatrzonych rynnami do odprowadzania wody, z dachu spływającéj, na pewną odległość od fundamentów.

Okara, w artyleryi wóz dwukolny, czyli silnia artyleryjska, złożona z dwu bardzo wysokich kół, z nasadem wysokim i dyszlem, do przeprowadzania wielkich ciężarów.

Oken (Wawrzyniec), filozof i badacz natury, właściwie Ockenfuss, ur. 1799 w Bohlsbach, w Szwabii, profesor w Jenie, potém w Monachium, a od r. 1832 w Zürich, † 1851. Należąc do wyznawców zasad Schellinga (ob.), starał się na ich podstawie stworzyć filozofiję przyrody, ujmującą w jeden system cały świat organiczny i nieorganiczny. Człowiek jest zbiorem właściwości rozdzielonych między królestwo zwierzęce. System ten rozwinął w dziele: „*Lehrbuch der Naturphilosophie*“ (Jena, 1808, 3 ed., Zürich 1843). Używana przez niego w dziełach: „*Lehrbuch der Naturgeschichte*“ (3 t., Lipsk 1813—1827) i „*Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände*“ (13 t., Stuttg. 1833—41), odrębna terminologija, nie znalazła uznania. Wydawał także czasopismo historyi naturalnéj poświęcone, pod tyt. „*Isis*“ (Jena 1817—48). Popiersie jego ustawiono w 1853 w Jenie, na placu dębowym.

Okęcki (Antoni Onufry), biskup poznański i warszawski, kanclerz wielki kor., ur. 1729 r., po ukończeniu nauk i wejściu do stanu duchownego był sekretarzem księcia Teodora Czartoryskiego, biskupa poznańskiego. Mianowany 1757 kanonikiem poznańskim a 1767 oficyjałem warszawskim, obrany był deputatem na trybunał wielkopolski w Piotrkowie, gdzie dał się zaszczytnie poznać królowi. Jako kanonik gnieźnieński został 1771 r. biskupem chełmskim, 1780 biskupem poznańskim i warszawskim i t. r. w Marcu podkanclerzem, a 17 Listop. kanclerzem wielkim koronnym, który to urząd złożył w Grudniu 1786 r., pragnąc się wyłącznie poświęcić służbie bożéj. † 1793 w Warszawie. Są w druku jego mowy w „*Zbiorze mów mianych na sejmie 1780 r.*“, tudzież „*Listy pasterskie 1778 i 1786*“, oraz „*Mowa miana na sessyi sejmowéj 7 Maja 1773*“ i „*List ogólny o wielkich obowiązkach jałmużny*“ (Warsz. 1786).—Życiorys O. napisany przez J. Bartoszewicza mieści się w „*Pamiętniku relig.-moral.*“ (t. 26).

Okkazyjonalizm, nazwa dana poglądowi Kartezyjusza, który dla zniesienia dualizmu duszy z ciałem wprowadził wpływ Boga, wywołującego za każdym ruchem lub zmianą zaszłą w ciele odpowiednie pojęcie w duszy, a za każdym aktem woli odpowiedni ruch ciała. Konsekwencyje te wyprowadzili najdobitniéj Ar. Geulinx (ob.) i Mik. Mallebranche (ob.).

Okmiańskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie wileńskiém, pow. wiłkomierskim. Podług metryk lit. obejmowało dobra Okimeny albo Okmiany z przyległościami, z których opłacano kwarty złp. 136 gr. 7, a hyberny złp. 132. W roku 1771 znajdowało się drugie starostwo okmiańskie, w księstwie żmudzkiém, które było połączone z sstwem Dyrwian Wielkich (ob.).

Okmiński, herb, przedstawia na tarczy strzałę z obu stron kończastą, żelezcem do góry zwróconą, przez małe koło przewleczoną, u któréj na dole zakończenie nakształt Habdanka. Na hełmie 3 pióra strusie.

Okmiński (Andrzéj), geometra przysięgły króla Stanisława Augusta, wydał rzadką i ciekawą *Mapę* m. Olkusza z przyległościami i kopalniami w 1787.

Oko, organ zmysłu wzroku. U człowieka oczy znajdują się w liczbie dwu, symetrycznie z obu stron nosa, w oczodołach (ob.) umieszczone. Najważniejszą składową częścią oka jest *gałka oczna*, mająca postać pęcherzyka mniéj więcéj kulistego i otoczonego trzema współśrodkowemi błonami. Trzeba odróżnić w gałce ocznéj część tylną i przednią. Część tylna, znacznie większa, przebita jest od tyłu nieco ku stronie wewnętrznéj przez *nerw wzrokowy*; otoczona jest w całości przez 3 błony ściśle do siebie przylegające: zewnętrzna, *białkówka* czyli *twardówka*, jestto biała tęga błona z tkanki łącznéj zbudowana, ochroniająca utwory głębiéj położone; wnętrze białkówki wyścieła *naczyniówka*, zawierająca w zabarwioném podścielisku liczne naczynia dla odżywiania gałki ocznéj przeznaczone; na wewnętrznéj stronie naczyniówki rozpościera się *siatkówka*, zawierająca rozgałęzienie włókien nerwu wzrokowego i dodatkowe ich utwory; siatkówka jest najistotniejszą częścią składową oka, jako organ przyjmujący wrażenia świetlne. Wnętrze tylnéj części gałki ocznéj wypełnia zupełnie przezroczyste, gęste *ciałko szkliste*; od przodu część ta jest zamkniętą przez *soczewkę* i *więz Zinna* (zonula Zinni), który soczewkę do ścian gałki przyczepia. Przednia część gałki ocznéj przedstawia już dwie tylko błony, siatkówka bowiem tak daleko nie sięga. Białkówka zamieniona jest w utwór zupełnie przezroczysty i daleko bardziéj wypukły, mający ważne znaczenie dla przepuszczania i załamywania światła do oka wchodzącego; jestto *rogówka*. Naczyniówka zacząwszy od brzegu rogówki już do niéj nie przylega, a stanowi raczéj jéj podstawę, jako *tęcza* czyli *tęczówka*, dotykająca soczewki. W środku tęczy znajduje się otwór przepuszczający światło do środka oka i zwany *źrenicą*. Wnętrze przedniéj część gałki ocznéj wypełniona jéj przezroczystą, zupełnie płynną *cieczą wodnistą* i przedzielone tęcza na dwie *komórki*— przednią i tylną. Cała gałka oczna otoczona jest torebką Tesznona. Na około niéj w oczodole znajdują się *mięśnie oka zewnętrzne* w liczbie sześciu (prosty górny, dolny, wewnętrzny i zewnętrzny i skośny górny i dolny), służące do poruszania gałki. Od przodu znajdują się organy przeznaczone do ochraniania oka: *powieki*, *łącznica* czyli *spojówka* (ob.) i organy *łzowe*. Bliższe szczegóły budowy rozmaitych utworów oka i ich chorobne zboczenia ob. pod odpowiedniemi wyrazami. Co się tycze funkcyj

oka i funkcyjonalnych jego zboczeń ob. wzrok.— Por. dzieła *Anatomii* i *Histologii*, mianowicie Henlego, Hirschfelda, Henryka Müllera, Strickera i in.

Oko, waga, wynosząca 3 funty.

Oko świata, ob. Opal.

Okolniczy, jeden ze stopni dworskich dawnego w. ks. moskiewskiego, idący po najwyższym dworskim stopniu bojarów. Za okolniczymi szli dumni dworzanie. Urząd ten po raz pierwszy wspominany jest 1340 przy wstąpieniu na tron w. ks. Szymona Iwanowicza.

Okólski (Szymon), historyk, heraldyk i znakomity kaznodzieja, dominikanin, ur. w Kamieńcu Podolskim 1580, † 1653 we Lwowie. Po ukończeniu szkół we Lwowie, wstąpił do zgromadzenia dominikanów, u których wykładając nauki teologiczne, zajmował rozmaite urzędy zakonne. Jako kaznodzieja wojskowy, towarzyszył Mikołajowi Potockiemu hetmanowi polnemu w wyprawach 1637 i 38, których dzieje opisywał. Następnie był przeorem w kilku klasztorach, a od r. 1648 prowincyjałem. Z licznych dzieł jego w języku polskim i łacińskim pierwsze i najważniejsze zajmuje miejsce praca heraldyczna p. t. „*Orbis Polonus splendoribus coeli, triumphis mundi, pulchritudine animantium condecoratus, in quo antiqua Sarmatorum gentiliata pervetusta nobilitalis insignia etc. specificantur et relucent*“ (3 t., Krak. 1641—43). Wartości téj pracy szkodzi wiele przesadny panegiryzm i idące za nim bajeczne rodowody. Z innych prac **O.** wymieniamy jeszcze: „*Dyjaryjusz tranzakcyi wojennéj między wojskiém koronném i zaporoskiém w 1673 etc.*“ (Zamość 1638); „*Kontynuacyja dyjaryjusza wojennego etc.*“ (Krak. 1639); oba te dyjaryjusze, stanowiące bardzo ważny materyjał do historyi spółczesnéj i niezmiernie dziś rzadkie, przedrukowane są w *Biblijotece polskiéj* Turowskiego (Krak. 1859); „*Russia florida etc.*“ (Lwów 1646; 7 ed., Lipsk 1759); ważne to i rzadkie dzieło zawiera w sobie historyję zakonu dominikań. w krainach ruskich; „*Kioviensium et Czernichoviensium episcoporum etc. ordo et numerus descriptus*“ (Lwów 1846; przekład polski ks. Serwatowskiego, Krak. 1853); „*Żywoty niektórych św. zakonnic dominikanek*“ (cz. I, Krak. 1638; cz. II wyszła p. t. „*Niebo ziemskie Anjołów w ciele palmą i liliją ozdobione etc.*“ (Lwów 1644). Oprócz tego zostały po nim kazania i różne pisma teologiczne.— Obszerniejszą wiadomość o **O.** podają: Ossoliński w „*Wiadomościach historyczno-krytycznych*“ (t. I str. 174—192); Pauli w „*Starożytnościach galicyjskich*“ (str. 38) i Barącz w „*Rysie dziejów zakonu kaznodziejskiego*“ (t. II.).

Okolski (Antoni), współczesny prawnik polski, ur. 1839 r. we wsi Małachowicach pow. łęczyckim, początkowe nauki pobierał w domu, a średnie w gimnazyjum w Płocku, które ukończył w 1856 r. Następnie uczęszczał na wydział prawny w uniwersytecie moskiewskim, a po zamknięciu kursów prawa w tym uniwersytecie przeniósł się w 1859 r. do Petersburga, gdzie w 1861 r. napisawszy rozprawę „*O dietoubijstwie*“ (drukowaną w języku polskim w czas. opiśmie prawnem krakowskiem w 1864 r.) otrzymał stopień kandydata prawa. Potém odbywał studyja prawne za granicą, poświęcając się głównie zbadaniu prawa i postępowania karnego we Francyi, Anglii i Niemczech. Częściowym owocem tych studyjów była rozprawa „*Ueber die Staatsanwaltschaft im Strafverfahren*“ (niedrukowane), która posłużyła dla otrzymania stopnia doktora prawa w uniwersytecie w Jena w 1864 r. Za powrotem do kraju i po obronie napisanéj pro venia legendi rozprawy „*O urzędzie prokuratora w postępowaniu karnem*“, miał sobie powierzony czasowo wykład procedury karnéj w b. szkole głównéj w Warszawie; w 1865 r. został profesorem nadzwyczajnym prawa administracyjnego i w tymże roku otrzymał w szkole głównéj warszawskiéj, obroniwy publicznie swą rozprawę „*O sporach administracyjnych*“, stopień doktora prawa i administracyi (jedyny jaki Szkoła Główna udzieliła). Po zamianie téj szkoły na uniwersytet **O.**, przemianowany został na profesora prawa policyjnego, którą to katedrę dotąd zajmuje. W 1872 roku wydał ważną pracę „*Ob otnoszenii gosudarstwa k' narodnomu obrazowaniu*“ (o stosunku państwa do wychowania narodu), którą obroniwszy w Petersburgu, otrzymał stopień doktora prawa policyjnego. Z innych prac **O.** ważniejsze są „*O wychowaniu fizycznem narodu*“ i „*O kasach oszczędności*“, obie pomieszczone w Niwie w r. 1873 r.

Okoń (*Perca*), rodzaj ryb z rodziny okóniowatych (ob.), którego cechy są: kształt ciała zw. gęzły, z boków bardzo ściśniony, ku ogonowi mocno zeszczuplony; na grzbiecie 2 płetwy do siebie zbliżone, z których przednia ciernio-promienna, tylna zaś członko-promienna; zęby gęsto ustawione; krawędź przedskrzela ząbkowana, tylny kąt naskrzela w koniec wybiegający. Główny gatunek *Okoń rzeczny*, (*P. fluviatilis*), pospolity u nas, i w ogóle w Europie i Azyi, w stawach i rzekach, różni się od wszystkich naszych ryb nawet właściwościami ubarwienia; ma on na zielonawo-żółtych bokach ciała kilka pręg poprzecznych śniadych, plamę czarną charakterystyczną na ostatnich promieniach płetwy grzbietowéj, płetwy pod spodem ciała i częstokroć ogonową pomarańczowe. Jestto ryba ruchliwa i drapieżna, lubi wody czyste i spokojne. Mięso jego wyborne, uważa się za najzdrowszy pokarm rybny. Tarło **O.** przypada w Kwietniu i Maju, ikra jest połączona kleistą substancyją w rodzaj długich sznurów, które samica zaczepia u różnych przedmiotów podwodnych. Pęcherz jest do jamy brzusznéj przyrosły. U nas dorasta okoń 3, niekiedy aż do 5 funtów wagi; na północy waga jego bywa często dwa razy większą.

Okóniowate ryby (*Percoidei*), rodzina ryb z rzędu kostnych, z podrzędu *Acanthopteri*, oprócz najwidoczniejszéj cechy, właściwéj wszystkim ciernio-promiennym, t. j. promieni w płetwie grzbietowéj jednolitych i ostrokończystych, wyróżnia się jeszcze krawędzią przedskrzela ząbkowaną, lub w większe powykrawaną kolce, blaszką naskrzela w tylnym kącie zakończoną kolcem pojedynczym lub wielowierzchołkowym, łuski są na brzegach grzebyko-

wato ząbkowane, od czego zwane są łuskami zgrzebłowatemi. Oprócz tego różnią się od innych rodzin zębami; gdy bowiem inne im podobne nie mają zębów na lemieszu i na kościach podniebiennych, u okoniowatych obie te kości są obsadzone zębami. Do téj rodziny, oprócz morskich, należy kilka rodzajów z wód słodkich; z krajowych należą tu: *czop* (*Aspro zingel*) w Dniestrze, *sandacz* w zachodniéj Europie nieznany, *okoń*, *limanka* (*Percarina*), w limanach rzek czarnomorskich, *jazgarz* i *jazgarz wschodni*, zwany nad Dniestrem *sierotką*, a nad Dnieprem *bobyrem*.

Okoński (Jan Chrzciciel), artysta dramatyczny, ur. 1807 we Lwowie. Rozpoczął zawód dramatyczny w r. 1829 i z wielkim powodzeniem występował na rozmaitych scenach prowincyjonalnych. Od r. 1838 był dyrektorem własnéj trupy. Napisał komedyję p. t. „*Przemiany Horacyjusza*“.

Okopy, niegdyś warownia i miasteczko, dziś wieś, położona w okolicach Kamieńca Podolskiego, przy ujściu Zbrucza do Dniestru. Warownia tutejsza wzniesiona została za panowania Jana III przez hetmana w. kor. Stanisława Jabłonowskiego, a uprzątniętą po r. 1773 przez rząd austryjacki.

Okopy, szaniec, wysypisko z ziemi, służące do obrony miast, fortec, lub wszelkich innych zabudowań; jeżeli są dla celów wojennych, to mają z przodu głęboką fossę, o ile można, napełnioną wodą.

Okoruchowe nerwy, nerwy przeznaczone do mięśni poruszających gałkę oczną. Tu należą **O. n.** *wspólne* stanowiące trzecią parę nerwów czaszkowych, zaopatrują mięsień akkomodacyjny i zwieracz tęczy (za pośrednictwem zwoika rzęsowego), mięsień unoszący górną powiekę i wszystkie mięśnie zewnętrzne oka, prócz dwu, z których prosty zewnętrzny ma dla siebie przeznaczone **O. n.** *zewnętrzne* czyli nerwy *rozoczne*, t. j. 6 parę nerwów czaszkowych, a mięsień bloczkowy otrzymuje swe włókna nerwowe z 4 pary nerwów czaszkowych, t. j. z nerwu bloczkowego.

Okowita, ob. alkohol.

Okraszewski (Stanisław), obywatel gub. lubelskiéj drukował wiele wierszy swoich i artykułów prozą w czasopismach warszawskich, a osobno wydał: „*Piosnki St. Okraszewskiego z muzyką*“ (Warszawa 1817); „*Szkice podróżnego w przelocie przez Europę w r. 1842*“, umieszczone w „*Bibl. Warsz.*“ (rok 1842—43).

Okrąg, *okrąg koła* (*circulus*), linija krzywa zamknięta, mająca tę własność, że wszystkie jéj punkta są równo oddalone od punktu stałego, zwanego środkiem; z téj własności wypada znany sposób kreślenia okręgu za pomocą cyrkla. Linija idąca od środka do któregokolwiek punktu **O.** nazywa się *promieniem* (*radius*); linija, przechodząca przez środek i kończąca się z obu stron na **O.** zowie się średnicą. Część jakakolwiek **O.** nazywa się *łukiem*, a linija prosta łącząca końce łuku *cięciwą*. Pole zawarte w **O.** zowie się *kołem*, część jego zawarta między łukiem a cięciwą—*odcinkiem*, a część zawarta między łukiem a dwoma promieniami—*wycinkiem*. Styczna do **O.** jest prostopadłą do promienia w punkcie styczności. **O.** jest granicą wielokątów foremnych, wpisanych i opisanych na tym **O.**, gdy liczba boków rośnie bez granic, a same boki maleją bez granic. Na téj zasadzie okazuje się, że okręgi mają się między sobą, jak ich średnice, czyli że stosunek **O.** do średnicy jest stały, t. j. że we wszystkich kołach, **O.** jest jednakową liczbę razy większy od swéj średnicy. Stosunek ten oznacza się zazwyczaj głoską π i wynosi 3, 14159265358... Lambert piérwszy okazał (1761), że liczba ta jest niewymierną (ob.), a Legendre dowiódł, że i kwadrat jéj jest niewymiernym. Archimedes piérwszy wyznaczył ten stosunek na $\frac{22}{7}$, Metzius w XVI w. na $\frac{355}{113}$, Ludolf van Ceulen obliczył π w 34 cyfrach dziesiętnych, Machin w 100, Lagny w 127, Vega w 140, Robertson, oraz Shanks przeszło w 500. W zwykłych jednak rachunkach dosyć poprzestawać na 3 lub 4, rzadko trzeba się uciekać do 7 cyfr dziesiętnych. Jeżeli zatém promień **O.** oznaczamy przez r, to długość **O.** wyrazi się $O=2\pi r$. stąd wypada, że długość łuku mającego *n* stopni jest $\frac{2\pi r.n}{360}=\frac{\pi r n.}{180}$. Koło uważać można za wielokąt o nieskończenie wielkiéj liczbie boków, przeto jego pole równa się iloczynowi z okręgu przez pół promienia, to jest $2\pi r\times\frac{1}{2}r=\pi r^2$. Ścisłe wynalezienie powierzchni czyli pola koła, t. j. znalezienie za pomocą linijki i cyrkla kwadratu równoważnego danemu kołu, stanowi słynne zadanie *kwadratury koła*. Ponieważ jednak liczba π jest niewymierna, zadanie to może być rozwiązane tylko z przybliżeniem, jakkolwiek bardzo wielkiém. Zadanie to przez wieki starożytne i średnie zajmowało najgenijalniejszych myślicieli.

Okrągły stół, *Rycerze okrągłego stołu*, grono 12 rycerzy, wybranych przez króla Artura z najgodniejszych z jego dworu, którzy dla zrównania wszelkiéj pomiędzy sobą różnicy w stopniu i godności, zasiadali naokoło stołu okrągłego. Rycerze ci są przedmiotem całego cyklu epopei bohaterskich, wystawiających ich jako ideały ówczesnego rycerstwa.

Okres w historyi (*periodus*, peryjód), zowie się przeciąg czasu, którego początkiem jest pewien ważny wypadek, mający stanowczy wpływ na właściwy charakter całego okresu, czyli wypadek stanowiący pewną epokę w historyi. Z tego powodu np. historyję powszechną dzielą na 3 wielkie główne okresy, t. j. na starożytną, wieków średnich i nowożytną.

Okres, w gramatyce, nazywa się tak w ogólniejszém znaczeniu zdanie (ob.) złożone, składające się albo ze samych zdań współrzędnych, albo z głównego i podrzędnych, albo wreszcie i z jednych i z drugich. Ażeby zdanie było **O.**, trzeba, aby się dzieliło na dwie połowy, które się wewnętrznie (znaczeniem) i zewnętrznie (składem) niejako równoważą.

Połowy te nazywamy: *zdaniem poprzedniém* albo *poprzednikiem* i *zdaniem następném* albo *następnikiem*. W następniku wypowiadamy zazwyczaj myśl ważniejszą i mającą przycisk na sobie, w poprzedniku zaś umieszczamy myśl mniéj ważną. W ścisłejszém atoli znaczeniu nazywamy **O.** takie dopiéro zdanie, którego jedna przynajmniéj połowa składa się z dwu zdań, współrzędnie albo podrzędnie związanych z sobą. Granicy, do któréj objętość **O.** dochodzi, teoryją oznaczyć niepodobna. Często rozwija się **O.** do takich rozmiarów, że już to jego poprzednik już następnik, a nieraz nawet obie połowy osobnymi stają się okresami. Wówczas całość nazywa się *złożonym* albo *krasomówczym okresem*. Z pomiędzy mówców starożytnych największym mistrzem w budowie **O.** był Demosthenes, a po nim może Cycero. U nas celuje w tym względzie przed innymi Skarga.

Okres w muzyce, stanowi melodyję skończoną (w tańcach z 6, 8 lub 12 taktów złożoną), a w kompozycyjach dłuższych, dzielącą takowe na kilka ustępów muzycznych, tworzących pewną względną całość pomiędzy sobą.

Okręt, w ogóle każdy statek morski większych rozmiarów, i w tym znaczeniu rozróżnia się **O.** wojenny i **O.** kupiecki. **O.** wojenne rozróżniają się wedle liczby dział, jaką są uzbrojone. Zresztą postęp w budowaniu **O.** wprowadził liczne ich gatunki, zwłaszcza w **O.** wojennych, które w ogóle rozróżniają się na **O.** linijowe, zawierające najmniéj do 80 armat, fregaty i korwety; wszystkie te **O.** mają po trzy maszty; **O.** kupieckie zawierać mogą mniejszą liczbę masztów. Nowe **O.** wojenne są zwykle opancerzone blachą żelazną, a najważniejsze z nich są **O.** wieżowe czyli monitory (ob.). Por. Brommy „*Die Marine*“ (1865); Steinhaus „*Die Schiffbaukunst*“ (1858). **O.** nazywa się konstelacyja, inaczéj zwana *Argos*, położona na półkuli płd., mająca dwie gwiazdy piérwszéj wielkości, z których piérwsza nosi nazwę *Kanopus*, druga jest zmienną.

Okruchowie, ob. brekczyja.

Okrugicz (Elijasz), pisarz slawoński, ur. 1827 w Mitrowicach w Sremie, nauki gimnazyjalne odbył w Karlowcach, poczém słuchał teologii w Djakowie, gdzie 1850 wyświęcony został na kapłana. Obecnie jest proboszczem w Waroszu, w pobliżu Djakowa. Oprócz licznych poezyj i artykułów prozaicznych, umieszczanych w rozmaitych czasopisach, wydał: „*Seljanka ili pastiński razgowor* i t. d.“ (1861); „*Sriemska wila*“, zbiór poezyj (1863); „*Saczurica i szubar*“ komedyja (1864).

Okrzeja, dawniéj mczko, dziś wieś w gub. siedleckiéj, pow. łukowskim, była własnością sławnego w piśmiennictwie naszém Mikołaja Reja z Nagłowic, który około r. 1555 tutejszy kościół katolicki oddał swoim współwyznawcom kalwińskim, a ci odbyli tutaj kilka synodów, w latach 1626, 1643, 1662 i 1665.

Okrzyn, *Bucień*, *Lazurek*, (*Laserpitium*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się brzegiem kielicha 5 zębnym, płatkami korony odwrotnie jajowatemi, owocki mają po 5 głównych żeberek nitkowatych i 4 podrzędne; są to zioła trwałe o liściach 2—3 krotnie pierzastych, w Europie i Syberyi. *L. latifolium*, *L. glabrum*, o kwiatach białych lub czerwonych, rośnie w całéj Europie, jak również *L. asperum*, którego korzenie gorżkie i ostro-aromatyczne używają się w weterynaryi jako środek toniczno-pobudzający. *L. montanum*, *L. siler*, zwany *kminem końskim*, rośnie na górach Europy płd.; nasiona przez górali używają się zamiast kminu.

Oksalil, ob. Szczawiowy kwas.

Oksalit (*Homboldtyn*, żywica żelazna), minerał żelazisty, mający za formę krystaliczną słup kwadratowy, i występujący w stanie krystalicznym, włóknistym, drobnoziarnistym, gronowym lub zbitym; ma odłam ziemisty; c. wł. = 2, 2, twardość = 1, 5; jest nieprzezroczysty, słabego połysku, żółtawy, przez tarcie staje się elektrycznym. Jestto szczawian tlenku żelaza, znajduje się w pokładach węgla brunatnego w Hesyi i torfu w Bilinie.

Oksamid, *Oksaminowy kwas*, ob. Szczawiowy kwas.

Okseft (niem. *Oxhoft*, ang. *hogshead*), znana miara dla wina i innych cieczy spirytualnych; nazwa pochodzi od skóry wołowéj, z któréj niegdyś wyrabiano worki dla przechowywania wina; posiada w różnych miejscach różną objętość, w ogóle między 200 a 240 litrami, czyli kwartami polskiemi. **O.** nazywają się też w ogólności wielkie beczki.

Oksyakantina, związek organiczny, znajdujący się w ługu macicznym, z którego została wydzieloną berberyna (ob.); z tego ługu otrzymuje się w postaci proszku żółtawego, który się rozpuszcza w alkoholu i przez jego ulotnienie opada w kryształkach.

Oksyd, toż co tlenek (ob. chemija).

Oksydacya, toż co utlenienie.

Oksygenometryja, toż co eudyjometryja (ob.).

Oktaedr, ob. Ośmiościan.

Oktaj, właściwie *Ögetaj*, wielki chan mongolski, ur. 1187, † 1241; trzeci syn Dżyngischana, objął tron po jego śmierci (1227). Podobnie jak ojciec odznaczył się wojowniczością i nienasyconą żądzą zdobyczy; najprzód zdobył północne Chiny i podbił Armenię; 1237 zwrócił swój oręż na zachód, początkowo przeciwko Rossyi; zdobył i strasznie spustoszył Riazań (1237), Moskwę, Suzdal i Włodzimierz (1238), Perejasławl, Czernihów (1239), Kijów (1240); daléj wtargnął do Polski, zniszczył Sędomierz i Kraków (1241) i przez Szląsk, Węgry i Morawiję pociągnął ku Zachodowi, straszne szerząc wszędzie spustoszenie, w końcu pokonany został przez Czechów i nawał mongolski odwrócony został od Europy z powodu wkrótce nastąpionéj śmierci **O.** Papież Inocenty IV, przestraszony wielkiemi postępami Mongołów, wyprawił do **O.** dwa poselstwa, złożone z mnichów, ażeby go nakłonić do przyjęcia wiary chrześcijańskiéj. Poselstwa te przybyły jednak do Karakorum dopiero po śmierci **O.** Zresztą **O.** słynie jako monarcha sprawiedliwy, mądry i wspaniałomyślny, który z ministrem swym, sławnym Jeliuczutsajem, starał się, acz bezskutecznie, ułagodzić dzikie obyczaje swych poddanych.

Oktawa (z łac. *octavus*), w języku kościelnym obchód niektórych uroczystości, trwający przez dni ośm, w którym pierwszy i ostatni, t. j. ósmy, uważane są za najuroczystsze pod względem obrzędów kościelnych. Pierwotnie obchodzono **O.** tylko przy Wielkiéjnocy, Zielonych Świątkach i Bożém Narodzeniu, od IV zaś wieku i przy wielu świętach N. M. P., oraz innych świętych, a zwłaszcza patronów kraju.

Oktawa, zowie się w porządku dijatonicznym w muzyce ósmy ton z rzędu, licząc od wziętego tonu zasadniczego. **O.** stanowi najdoskonalszy interwal (ob.), tak dalece, że wzięta razem z tonem zasadniczym, prawie za jedno z nim uważaną być może. Według praw diatonicznego porządku oktawa obejmuje wszystkie tony zawarte pomiędzy jéj krańcami (ob. tabulatura). Liczba drgań odpowiadająca oktawie jest dwa razy większą od liczby drgań tonu zasadniczego.

Oktawija, siostra Oktawijana Augusta, w drugiém małżeństwie żona tryjumwira Marka Antonijusza. Przez długi czas zapobiegała roztropnością swoją wojnie pomiędzy obudwoma, dopóki, odtrącona przez Antonijusza, uwikłanego w miłosne stosunki z Kleopatrą, domu jego nie opuściła; † r. 11 prz. Chr.— *Oktawija* zwała się także żona cesarza Nerona, córka cesarza Klaudyjusza i Messaliny. Znieważona i oczerniona przez nałożnicę Nerona Poppeję Sabinę, została z rozkazu męża straconą r. 63 prz. Chr.

Oktawijan, antypapież Aleksandra III, pochodził z domu hrabiów Frascati i nie zdoławszy się utrzymać na stolicy, † r. 1164 w Lukce.

Oktawijusz (*Octavius*), rzymski ród plebejuszowski. Znakomitszymi onego przedstawicielami są: *Knejusz Oktawijusz* dostąpił r. 165 prz. Chr. godności konsula i odznaczył się w kilku wojnach w Azyi. Brat jego *Marek Oktawijusz*, trybun ludu i kolega Tyberyjusza Graccha w r. 133, występował jako najgorętszy jego przeciwnik. Wnuk jego, konsul *Knejusz Oktawijusz*, wygnał swego kolegę Lucyjusza Kornelijusza Cynnę z Rzymu, lecz za jego i Maryjusza powrotem został zamordowany. Młodszy syn Knejusza Oktawijusza Rufusa kwestora (230 prz. Chr.), *Kajusz Oktawijusz*, był głową młodszéj linii Oktawijuszów. Linija ta, w osobie *Kajusza Oktawijusza* doszła do najwyższych godności. Ten ostatni, ożeniony w drugiem małżeństwie z Acyją, córką Marka Acyjusza Balbusa i Julii, młodszéj siostry Cezara, był ojcem *Kajusza Oktawijusza* i Oktawii. † r. 58 prz. Chr. Pierwszy z nich, przez stryjecznego swego dziada Julijusza Cezara wszedł r. 45 prz. Chr. do patrycyjatu i adoptowany przezeń, przybrał imiona *Kajusa Julijasza Cezara Oktawijana*, do których późniéj przyłączył zaszczytne imię *Augusta* (ob.).

Oktawka, ob. Flet.

Oktet, kompozycyja muzyczna, na 8 różnych głosów lub narzędzi muzycznych napisana.

Oktoich (Oktôêchos), po słow. *Osmogłasnik*, księga liturgiczna, używana w kościele wschodnim, zawierająca w sobie ośmiogłosowe hymny, ułożone przez Jana Damasceńskiego, uporządkowane według uroczystości kościelnych. Pieśni te śpiewane są przez rok cały, wyjąwszy czasu od wielkiego postu do Niedzieli Wszystkich Św., w którym to czasie używa kościół pieśni zawartych w Tryjodzie postnéj i cwietnéj. **O.** *notowy* jest wyciągiem z **O.** zwykłego, zwanego *prostym*, zawierającym w sobie przypadające na niedziele teksty niektórych pieśni wraz z napiewem; daléj niektóre pieśni do N. M. P. i in. Niektóre **O.** starosłowiańskie, zwłaszcza redakcyi serbskiéj, są bardzo stare. Drukiem ogłoszoną została część pierwsza **O.** najprzód 1493—94 w Cetynii w Czarnogórzu, na rozkaz Jerzego Cernojewicza, wojewody zeckiego, i Babyly, metropolity zeckiego, pracą hijeromonacha Makarego; część druga wyszła 1536—37 w Wenecyi, z polecenia Bożydara Wukowicza; przedruk wyszedł tamże pomiędzy r. 1537 a 1580.

Okulary, sąto przyrządy umieszczane przed okiem, celem ochronienia go od szkodliwych wpływów zewnętrznych, albo celem poprawienia wad jego optycznych. **O.** piérwszego rodzaju są to szkła o powierzchniach równoległych—bezbarwne, gdy idzie tylko o ochronienie oka od kurzu, opiłek i t. p., zabarwione na kolor niebieski lub dymny, gdy idzie o złagodzenie zewnętrznego światła. **O.** takie zowią się *ochronnemi* albo *konserwami*. **O.** właściwie sąto soczewki (ob.), stosownie do wad istniejących sferyczne albo cylindryczne; jedne i drugie mogą być wypukłe lub wklęsłe (ob. myopia, dalekowroczność, nadwzroczność, astygmatyzm). Prócz tego istnieją **O.**, które załamują tylko w pewnym kierunku promienie do oka wpadające, nie zmieniając wcale ich zbieżności, a które przy nienormalném nastawieniu obu oczu znajdują zastosowanie—**O.** *pryzmatyczne*—ob. pryzmy. Przy bardzo niegładkiéj powierzchni rogówki, gdzie wpadające do oka promienie zupełnie nieprawidłowe przybierają kierunki (astygmatyzm nieregularny), często przynoszą pożytek blaszki z małemi otworkami umieszczone przed okiem, które małą tylko wiązkę promieni światła wpuszczają do oka, stąd zmniejszają okręgi rozpierzchłe punktów świetlnych i obrazy na siatkówce czynią wyraźniejszemi—**O.** *stenopeiczne*. Okulary umieszczone są w odpowiednéj oprawie. Najwygodniejsza oprawa składa się z nanośnika i ramion za ucho zakładających się. Mniéj odpowiednie są binokle (pince-nez), gdzie nanośnik stanowi sprężyna ściskająca nos. Do chwilowego użytku wygodne są lornetki damskie w ręce trzymane.—Porów. Szokalski „*Wykład chorób przyrządu wzrokowego*“ (Warszawa 1869) i „*Prager Vierteljahrschrift*“ (1848); Arlt „*Die Pflege der Augen*“ (Praga 1865); Ruete „*Lehrbuch der Ophthalmologie*“ (Brunświk 1853).

Okulistyka, ob. Oftalmologija.

Okulizacyja, ob. Oczkowanie.

Okuń (Krzysztof), wierszopis, rodem z Grodziska, służył wojskowo za panowania Zygmunta III; napisał wierszem: „*Chwały Zygmunta Augusta króla*“ (Kraków 1600, przedrukowane 1609).

Okuń (herb), na tarczy wizerunek świata, na którym strzała żelazcem w górę zwrócona; przez jéj

środek dwa krzyże, większy w górze, mniejszy pod nim.

Okunian, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. tymże, gminie Kukowo, zajmuje 54 morg. przestrzeni, z głębokością 50—90 stóp.

Okuniew czyli *Miejskie*, jezioro w gub. siedleckiéj, pow. włodawskim, dobrach Uścimów, ma 92 morgi przestrzeni.

Okuniew, osada w gub. warszawskiéj, pow. tymże, nad rz. Długą, pamiętne napadem w r. 1702 podjazdu litewskiego na Karola XII, króla szwedzkiego, który stojąc tu kwaterą, zaledwo ujść zdołał. Spalone w czasie wojny r. 1831, zupełnie upadło. Obecnie liczy 736 ludności.

Okuniew (Mikołaj), generał i pisarz wojskowy, ur. 1792 w Petersburgu, † 1850 na Maderze; 1811 roku wstąpił do służby wojskowéj, miał udział w kampanii 1812, poczém od 1813 do ukończenia wojny francuskiéj był oficerem sztabowym przy 4 armii pruskiéj. 1829 był w sztabie Dybicza; 1831 kierował pracami oblężniczemi przeciwko Warszawie, następnie mianowany adjutantem cesarza, został 1837 członkiem rady edukacyjnéj królestwa polskiego a 1839 r. kuratorem okręgu naukowego warszawskiego. Wydał: „*Reflexions sur le système de guerre moderne*“ (Petersburg 1823); „*Histoire de la campagne de 1800 en Italie*“ (t. 1825); „*Examen raisonné des propriétés des trois armées*“ (Par. 1827; 2 wyd., t. 1832); „*Considérations sur les grandes opérations, le batailles et les combats de la campagne 1812 en Russie*“ (t. 1829); „*Mémoires sur les principes de la stratégie etc.*“ (t. 1830); „*Histoire de la seconde époque de la campagne de 1831 en Pologne*“ (Petersburg 1835) i in.

Oláh (Mikołaj), arcybiskup ostrzyhomski i prymas kr. węgierskiego, ur. 1493 w Sebenie w Siedmiogrodzie, z rodziny wołoskiéj, † 1568 w Ternawie; 1510 był na dworze kr. Władysława, po jego śmierci został sekretarzem biskupa pięcio-kościelskiego; powołany przez Ludwika II, został jego radcą, który to urząd sprawował i przy boku jego wdowy królowéj Maryi, 1543 został biskupem zagrzebskim, 1548 jagerskim a 1553 arcybiskupem ostrzyhomskim i prymasem królestwa. Oprócz tego był **O.** kanclerzem państwa i od 1560 namiestnikiem królewskim. 1561 zaprowadził w Ternawie jezuitów; 1566 założył tamże seminaryjum N. M. P.; za jego rządów odbyło się w Ternawie 5 synodów, na których wydano wiele pożytecznych dla kościoła postanowień. **O.** był nietylko orędownikiem nauk i literatury, oraz mecenasem uczonych, lecz i sam zajmował się poezyją i historyją. Wydał kilka utworów poetycznych łacińskich, daléj dzieło p. t. „*Attila*“ (1538); napisał nadto: „*Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita in Synodo Tyrnaviensi 1560 explicata*“; „*Hungaria, sive de originibus gentis, Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus*“ (wydane przez M. Bél, Presburg 1735) i *Kronikę od 1464—1558*.

Olax (*Przemierźla*, *Smrododrzew*), rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych, obejmujący drzewa i wijące się krzewy w Indyjach wsch. Gatunku **O.** *zeylanica* drewno jest brunatne, woni niemiłéj, przypominającéj odchody ludzkie, i smaku słonawego. W Cejlonie jest ważnym środkiem przeciw gorączkom, liście używają się na sałatę.

Olbers, znakomity astronom, ur. 1758 w Abergen pod Bremą, † 1840 w Bremie; studyjował medycynę w Getyndze i osiadł jako praktyczny lekarz w Bremie, gdzie obok praktyki lekarskiéj, zajmował się astronomiją, któréj się następnie oddał wyłącznie. W medycynie zasłużył się rozprawą o chorobach skórnych, za którą otrzymał 1811 nagrodę wyznaczoną przez Napoleona I. Działalność swą na polu astronomii rozpoczął obliczeniem drogi komety z r. 1779, a w 1797 r. wydał słynne swe dzieło „*Abhandlung über die leichteste und bequemste Methode die Bahn eines Kometen zu berechnen*“ (Weimar 1797), która dotąd służy za podstawę w obliczaniu dróg komet. W r. 1802 odnalazł Ceres, zauważaną poprzednio przez Piazzi'ego, w tymże roku odkrył Palladę, w 1807 Westę, nadto komety z r. 1796, 1815 (która nosi jego nazwisko) i 1817. Oprócz tego ogłosił mnóstwo rozpraw i obliczeń ostronomicznych. W r. 1850 postawiono mu Bremie posąg marmurowy.

Olbracht, król polski, ob. Jan Albrecht.

Olbrot (*cetaceum*, *spermaceti*, *ambra alba*), właściwy tłuszcz znajdujący się pod skórą potfisza (ob.); w żywem zwierzęciu jest płynny, po śmierci jego krystalizuje. Massa ta oczyszcza się przez wyciskanie, traktowanie słabym ługiem potażu kaustycznego, a następnie wodą. Jestto ciało białe, blasku perłowego, bez woni i smaku; c. wł=0,943; topi się w +44° C., nie rozpuszcza się w wodzie, mało w alkoholu, silnie w eterze, olejach tłustych i olejkach lotnych. Składa się głównie z cetyny (ob. cetyl); ponieważ nie zawiera gliceryny, to przy ogrzewaniu nie wydaje akroleiny (ob.). Używa się do maści, mydeł i na świece olbrotowe.

Olbrzym, cziowiek, albo w ludzkiéj postaci wyobrażana istota, któréj wzrost o wiele przechodzi średnią wysokość ludzi. **O.** zajmują znakomite stanowisko w mytach i podaniach wszystkich narodów, przeważnie atoli występują w mytologii dawnych Germanów, a zwłaszcza Skandynawów. Wyraz **O.** lub *Obrzym*, czeskie *obr*, łużyckie *hobor*, wywodzi Szafarzyk (*Starożytności* § 17. 8) od *Ombrów*, narodu prawdopodobnie pochodzenia celtyckiego, zamieszkałego w okolicach Tatrów, u źródeł rz. Wisły. Inni wywodzą wyraz **O.** od Awarów (u Nestora *Obrów*), narodu, który w VII w. opanował większą część średniéj Europy. Wschodni i południowi Słowianie nie znają wyrazu olbrzym.

Olbrzymia grobla, albo *Droga olbrzymia*, ob. Giant's-Causeway i bazalt.

Olbrzymie góry, po czesku *Krkonosy*, po niem. *Riesengebirge*, pasmo gór tworzące środkową i najwyższą część Sudetów (ob.), ciągnie się na długości 5 mil, w szerokości mil 3, na granicy pomiędzy Czechami i Szląskiem, od źródeł rz. Queis do źródeł Bobru. Główny grzbiet tych gór, mający około 4,000 stóp wysokości, rozchodzi się na odnogi: północno-zachodnią i południowo-wschodnią. Najważniejsze wierzchołki odnogi północno-zachodniéj

są: Kruhonosz (Reifträger) 4,140 st., Wielkie czyli Wysokie koło (Grosses oder Hohes Rad) 4,764 st., Wielki hełm (Grosse Sturmhaube) 4,468 st., i Dziewiczy kamień (Mädelstein) 4,295 st. wysokie. W części południowéj gór wyróżniają się: Mały hełm (Kleine Sturmhaube) 4,332 st., Małe koło (Kleines Rad) i Dyjabelski albo Południowy kamień (Teufels lub Mittagsstein), Góra Mydlana (Seifenberg) i leżący przy nim Olbrzymi albo Śnieżny szczyt (Riesen oder Schneekappe) 5,070 st. wysoki, który jest prawie wyłącznym celem podróżnych, zwiedzających Góry olbrzymie. Grzbiety gór **O.** pokryte są naprzemian jużto pasami zielonéj trawy i karłowatych drzew, już téż wielkiemi bagnami lub nagiemi skałami i urwiskami granitowemi. Spadzistość ich niejednakowa, ze strony wschodniéj (szląskiéj) bardziéj stroma i gwałtowna, od Czech łagodniejsza. W niektórych miejscach pochyłości są wyborne pastwiska, a w dolinach kwitnie przemysł i bogactwo.—Porów. Willkomma „*Handbuch für Reisende durch das Riesengebirge*“ (4 wyd. Lip. 1853).

Olcha, ob. Olsza.

Olchon (po mongolsku Ojchon), największa wyspa na jeziorze Bajkalskiém, w gub. irkuckiéj, długa 9, szeroka 3 mile. Zamieszkała jest przez Buryjatów.

Olchowiec, niegdyś miasteczko, a dziś wieś w gub. podolskiéj, blisko rz. Kalusa, słynął w XVIII w. hutą szklaną i basztami saletrzanemi.

Oldenbarneveldt (Jan van), mąż stanu niderlandzki, ur. 1547 r. w Ammersfort, w prow. Utrecht. Od r. 1586 wielki pensyjonarz prowincyi Holandyi, przeszkodziwszy angiels. hrabiemu Leicester w osiągnięciu najwyższéj władzy, wywierał długo przeważny wpływ na sprawy publiczne i na statudera Maurycego, ks. Oranii. Późniéj wszakże zerwała się ta zgoda, kiedy **O.**, jako przywódca stronnictwa republikańskiego, sprzeciwił się dalszemu rozszerzaniu władzy statuderowskiéj i wbrew woli wojowniczego Maurycego zawarł 12-letni rozejm z Hiszpaniją 1609 r. Nareszcie spór religijny między Arminijanami czyli Remonstrantami a Gomarystami dał statuderowi okazyję do zgubienia **O.** Mając zamiar zbrojnie bronić prześladowanych Remonstrantów, został **O.** aresztowany wraz z Hugo Grotiusem i innymi przyjaciołmi 29 Sierp. 1618 r., a 13 Maja 1619 r. wyrokiem sądu stronniczego ścięty.—Jego synowie *Wilhelm* i *René* van **O.** pozbawieni urzędów, uknuli 1623 spisek na życie księcia Oranii; Wilhelm zdołał uciec a René został schwytany i stracony.—Porów. Deventer „*Gedenkstukken van Oldenbarneveldt en zijn tijd*“ (3 t., Haaga 1862—65).

Oldenburg, wielkie księstwo i państwo związkowe niemieckie, składa się z trzech oddzielnych części: księstwa Oldenburg, księstwa Lubeki i ks. Birkenfeld, obejmujących razem 114,25 mil kw. z ludnością 314,459. Księstwo oldenburgskie, jako kraj główny, łącznie z posiadłościami Jever i Kniphausen, ma 97,7 mil kw. i 243,978 m. Graniczy **O.** z morzem Północném, Hanowerem i okręgiem Bremy; od wschodu oblewają je rzeki Weser i Hunta, od północy Jahde, od zachodu Leda, a od południa Hase. Posiada grunta dosyć urodzajne, w części tłuste, nadmorskie niziny, bronione groblami od zalewów morskich, w części zaś piaszczyste, a nawet i bagniste. Najżyzniejszemi są okolice: Butjadingerland, Stedingerland i Jever. Mieszkańcy głównie się zajmują uprawą roli, a także hodowlą bydła, koni, jakoteż żeglarstwem, górnictwem i rybołówstwem. Przemysł mało ważny i ograniczony głównie do tkactwa, cukrownictwa, a także wyrobów skórzanych. Handel nieco znaczniejszy. Flota handlowa składała się w r. 1871 z 576 okrętów, obejmujących 64,714 beczek ładunku. Ludność, składająca się z Fryzów, Sasów i Franków, wyznaje po większéj części religiją ewangielicką, 240,962 dusz; katolików jest 71,027, żydów 1,475; reszta innych wyznań chrześcijańskich. Ustawa **O.** opiera się na prawie zasadniczem z d. 18 Lut. 1849, które 22 Lut. 1862 przejrzane i zatwierdzone, rozciąga się na cały kraj, tak, że sejm jest wspólnym dla wszystkich trzech prowincyj. Tron jest w linii męskiéj podług prawa starszeństwa dziedziczny. Na czele trzech odrębnych administracyj stoi ministeryjum stanu. Prawodawstwo i administracyja kraju są oddzielone. Na czele kościoła ewangielickiego jest nadradca kościelny, wybierany corocznie przez synod duchowno-świecki. Kościół katolicki zostaje pod zarządem oficyjałatu biskupiego w Vechta. Finanse kraju są w dobrym stanie, każda z trzech prowincyj ma oddzielny budżet, a oprócz tego jest budżet ogólny całego kraju. Według budżetu z r. 1871 wydatki ogólne wynosiły 304,700 tal. i równoważyły się z dochodami. Dług krajowy wynosił ogółem 7,364,200 tal. Siła wojenna składa się z 1 pułku piechoty, 1 pułku dragonów i 2 bateryj artyleryi. W r. 1838 wielki książę Paweł Fryderyk August ustanowił tu dla pamięci swego ojca, księcia Piotra Fryderyka Ludwika, pierwszy order kawalerski. Narodowe kolory są: błękitny, czerwony, żółty. Ob. także Niemcy.

Historyja. Dawnymi czasy ziemię oldenburgską zamieszkiwali Chaukowie (ob.), późniéj należała ona do książąt saskich i dopiero r. 1180 hrabiowie oldenburgscy i delmenhorscy, korzystając z upadku Henryka Lwa, stali się niezależnymi. W 1448 r. syn hrabiego Dytrycha, Krystyjan, obrany królem duńskim, ustanowił dynastyję oldenburgską w Danii i Holsztynie. Młodszy brat jego Gerhard panował po nim w Oldenburgu; lecz kiedy w r. 166[illegible] potomstwo jego w linii męskiéj wygasło w osobie hr. Antoniego Gintera, kraj przeszedł w posiadanie Danii, która rządziła nim przez swych namiestników. Na mocy układu zamiennego z liniją panującą w Rossyi, Danija odstąpiła r. 1773 hrabstwa oldenburgskie i delmenhorskie Rossyi, która zrzekła się za to swoich pretensyj do Holsztynu i Szleswigu, a hrabstwo ustąpiła młodszéj linii domu Holsztyn-Gottorpskiego, mianowicie księciu biskupowi Lubeki, Fryderykowi Augustowi († r. 1785). Jego syn Piotr Fryderyk Wilhelm podlegał chorobie umysłowéj, i z tego powodu synowiec jego Fryderyk Ludwik objął r. 1788 regencyję. Ten otrzy-

mał r. 1803 biskupstwo Lubeki, jako dziedziczne księstwo, tudzież niektóre posiadłości ustąpione przez Hanower i Münster. W r. 1808 przystąpił do związku Reńskiego, lecz 1811 utracił swe księstwo, wcielone do Francyi. Zwrócone mu jednak w r. 1813, powiększone zostało r. 1814 ziemią Jewer, a 1815 posiadłościami nad granicą hanowerską, tudzież księstwem Birkenfeld nad Renem, a r. 1826 posiadłością Kniphausen. Fryderyk Ludwik † r. 1829. Syn jego Paweł Fryderyk August panował w duchu swego ojca, lecz pod wpływem ówczesnych ruchów nadał swemu państwu 1 Marca 1849 r. umiarkowanie demokratyczną ustawę, która przecież 22 Listop. 1852 została przejrzaną i zmoderowaną. Po jego śmierci 1853 roku nastąpił syn jego Mikołaj Fryderyk Piotr, który w wojnie prusko-austryjackiéj 1866 stanął po stronie Prus i połączył swe wojska z pruską armiją Menu i 18 Sierpnia 1866 r. wszedł **O.** w skład nowo utworzonego związku północno-niemieckiego, a po wojnie francusko-niemieckiéj 1870—71 w skład nowego cesarstwa niemieckiego.—Porów. Halema „*Geschichte des Herzogth. Oldenburg*“ (2 t., Oldenburg 1794—96); Runde „*Oldenb. Chronik*“ (3 ed., Oldenburg 1864).

Oldenburg, stolica wielkiego księstwa t. n. nad rz. Huntą, ma 19,266 m., port., piękny pałac wielkiego księcia, banhof i kilka fabryk.

Oldenlandia (*Następka*, *Uszek*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący zioła w Indyjach wsch., Afryce płd., niektóre znane jako lekarskie i ozdobne. Korzeń **O.** *alata* używa się w Indyjach wschodnich przeciw chorobom skórnym, liście w chorobach piersiowych. Wywar z **O.** *herbacea* (*Hedyotis herbacea*) używa się w Malabarze przeciw gorączkom. **O.** *umbellata* na pobrzeżu Koromandelskiém i na Jawie, zwana tam *che*, często się tam uprawia i używa jak **O.** *alata*. Korzeni używa się często do barwienia nankinu i perkalu na żółto i czerwono.

Oldrzych (z niem. *Udalrich*, *Ulrich*), ks. czeski z rodu Przemysłowców, syn Bolesława II i Ewy Burgundzkiéj, brat książąt Bolesława II Rudego i Jaromira; prześladowany przez brata Bolesława musiał opuścić swój udział i wraz z drugim bratem Jaromirem schronił się 999 do Bawaryi. Następnie Bolesław był wygnany z Czech, które opanował Bolesław Chrobry, kr. polski. 1004 **O.** opanował gród Drzewicze i umówiwszy się z przyjaciółmi swymi w Pradze i na Wyszehradzie, chcącymi wyzwolić się od panowania polskiego, przybliżył się pod Pragą i wypędził stąd Polaków, będących pod wodzą Sobiebora Sławnikowca, poczém na tron czeski wstąpił Jaromir. **O.**, żądny władzy i ambitny, zrucił 1012 Jaromira i wypędziwszy go z kraju objął panowanie. Po śmierci Bolesława Chrobrego **O.** wpadł do Morawii i zajął kilka okręgów; Stefan, kr. węgierski, wstrzymał dalsze podboje. 1033 był, niewiadomo z jakiéj przyczyny, wzięty do niewoli przez cesarza Konrada i osadzony w Regensburgu, skąd wypuszczony został dopiero w roku następnym, pod warunkiem, że podzieli się władzą z bratem Jaromirem i odda mu połowę Czech. **O.** powróciwszy, złamał przysięgę, sam objął władzę, rozkazał wyłupić oczy bratu i zaczął się gotować do walki z cesarzem, lecz pogodził się z nim jeszcze przed swą śmiercią, zaszłą 1037.

Olea, *Oleaceae*, ob. Oliwa, Oliwowate.

Oleander, *Płochowiec*, *Bobkowa róża* (*Nerium*), rodzaj roślin z rodziny toinowatych, cechujący się kielichem 5—dzielnym, wewnątrz osadzonym gruczołkami, koroną tacowatą, o brzegu 5—klapkowym, pręcikami płaskiemi osadzonemi w rurce korony, pylnikach strzałkowatych, szyjką nitkowatą; owoc złożony z dwu mieszków, nasiona włosiste. Należą tu krzewy zawsze zielone, właściwe głównie Indyjom wsch., o liściach tęgich, naprzeciwległych lub po 3 w okółek ułożonych, pod spodem żeberkowanych i kwiatach pięknych, wielkich, zebranych w bukiety. Niektóre gatunki godne uwagi jako ozdobne lub lekarskie, zwłaszcza *N. odorum*, krzew w Indyjach wsch., gdzie często się uprawia w ogrodach, o kwiatach białych i różowych, i **O.** *kwiecisty* (*N. oleander*) krzew piękny, drzewiasty, dochodzi 6—12 stóp, nad brzegami strumieni w Indyjach wsch., Azyi zach., Afryce i Eupie płd., u nas powszechnie znany jako roślina ozdobna; liście ma lancetowate, kwiaty czerwone, różowe, białe, często pełne. Wszystkie jego części są narkotyczno-ostre, a nawet wyziewy jego mają być szkodliwe w krajach gorących. Liście zebrane w początku kwitnienia używane są przez homeopatów; proszek kory służy dla odpędzania szczurów i myszy. Oba gatunki często się hodują w pokojach.

Olearius (Adam), właściwie *Oelschläger*, ur. około 1600 r. w Aschersleben, w Saksonii pruskiéj, był nadwornym matematykiem i biblijotekarzem Fryderyka III księcia Holsztyn-Gottorpskiego, w poselstwie od którego jeździł 1633 i 35 r. z Flemmingiem do Rossyi; stąd dostał się **O.** na dwór perski, i napisał: „*Neue orientalische Reisebeschreibung*“ (Szlezwig 1647). Pomiędzy innemi przełożył także z perskiego Sadiego „*Ogród różany*“. † 1671.—**Olearius** (Gottfryd), ur. 1604, † 1685, superintendent w Halli, i syn jego *Jan Olearius*, ur. 1639, † 1713, profesor teologii w Lipsku, znani są jako wydawcy dzieła „*Acta eruditorum*“.

Ole-Bull, ob. Bull.

Olechnowicz (Antoni Bonawentura), franciszkanin, regens studyjum generalnego wileńskiego i kaznodzieja, † w Wilnie 1760 r., wydał: „*Diarium Franciscanum Divini officii recitanti missasque celebrandi juxta Breviarum Romanum*“ (Wilno 1737) i „*Observationes rituales Decreta sacrae rituum congregati circa Missas etc. dilligenter collecta*“ (tamże 1738).

Olechowski (Józef), biskup uranopolitański, ur. 1725 i po ukończeniu akademii krakowskiéj wstąpił do stanu duchownego. W r. 1764 otrzymał kustodyję przy kolegijacie olkuskiéj, kanoniję kielecką i probostwa w Sławkowie i Stopnicy. Wreszcie jako kanonik krakowski był po dwakroć administratorem dyjecezyi krakowskiéj; † w Krakowie 1809; był posądzany o przyczynienie się do usunięcia

biskupa krakowskiego Sołtyka w r. 1782. Oprócz kilku pism treści religijnéj, wydał: „*Dokumenta do spraw dziesięcinnych w Polsce*“ (Kraków 1779; 3 wyd., Lublin 1788) i „*Wiadomość o księstwie siewierskiém*“ (b. r. i m. druku).

Olechowski (Witalis), † r. 1838; tłumaczył wiele sztuk dramatycznych, grywanych w teatrach warszawskich; z tych ogłoszone zostały drukiem: „*Kwakier i tancerka*“, Scribego (Warsz. b. r.) i „*Jest temu lat szesnaście*“, melodramat Ducange'a (tamże 1833), oraz „*Wspomnienia, wrażenia, myśli i obrazy podczas podróży na Wschodzie*“, Lamartine'a (tamże 1837, t. 1-szy).

Olecko, miasto w regencyi gumbińskiéj, stary zamek w Prusach wschodnich, ma 4,225 m. Tutaj r. 1656 w mies. Październiku wojska litewskie połączone z Tatarami rozbiły Szwedów z Brandeburczykami i wzięły do niewoli ich dowódzcę, księcia Bogusława Radziwiłła.

Oleg, imię kilku książąt ruskich, z których ważniejsi: **Oleg** (879—912), po śmierci Ruryka opiekun małoletniego Igora; na czele wielkiego wojska wyprawił się na południe, zdobył Smoleńsk i Lubecz w ziemi Siewierzan, a 882 i Kijów, zabiwszy tamtejszych książąt waregskich Askolda i Dira, 883 pokonał Drewlanów, 884—885 Siewierzanów i Radymiczan, tak że całą prawie Ruś zjednoczył pod swe berło. W r. 906, korzystając z zawichrzeń w Grecyi za panowania Leona Filozofa (VI), wyprawił 2,000 statków, spustoszył okolice Bizancyi i przymusił Greków do zawarcia uciążliwego dla nich pokoju. Po téj wyprawie naród przezwał go „*Wieszczym*“, t. j. mądrym, czarodziejem; w r. 911 odprawił posłów do Konstantynopola dla zawarcia piśmiennego traktatu. † roku 912 od ukąszenia żmii i pochowany został na górze Szczekowicy. — **Oleg** (Michał), syn ks. czernihowskiego Swiatosława Jarosławowicza, panował przy śmierci ojca (1076) nad Włodzimierzem Wołyńskim, skąd wygnany przez stryjów swych uciekł do Czernihowa, potém do Tmutarakaniu, i wespół z Borysem Wacławowiczem i posiłkami Połowców zawładnął na czas krótki Czernihowem (1079), wszakże jeszcze t. roku został z niego wygnany. Podobnież nieudało się drugie pokuszenie (1079) i **O.** został wysłany do Carogrodu. Po dwu leciech powrócił do Tmurakaniu, przygotował się do trzeciéj wyprawy i przy pomocy posiłków połowieckich zdobył 1094 Czernihów; wypędzony stąd 1096 przez w. księcia, udał się do północno-wschodniéj Rossyi, zdobył Murom, Suzdal i Rostow, wkrótce jednak musiał opuścić zabrane miasta i oddalić się do Rjazania. Zgubnym tym niepokojom położył koniec zjazd książąt ruskich w Ljubczu (1097), na którym **O.** otrzymał Czernihów i władał w nim spokojnie aż do śmierci (1115), biorąc udział w wyprawie książąt ruskich przeciwko Połowcom.—**Oleg**, ks. rjazański, walczył 1353 z w. ks. moskiewskiem i powtórnie 1371, w którym został wygnany; 1372 opanował na nowo Rjazań i połączywszy się z Litwą, Twerem i Hordą przeciwko Moskwie nazwał się w. księciem. Jednakże już 1377 przeszedł na stronę Moskwy, aczkolwiek nie zerwał stosunków z Litwą i Hordą; w czasie bitwy kulikowskiéj (1380) pozostał bezczynnym. Za pomoc okazaną przezeń Tochtamyszowi, ciągnącemu na Moskwę, w. ks. moskiewski spustoszył 1382 ks. rjazańskie, potém jednakże pogodzili się 1387 obaj książęta. Następnie walczył **O.** przeciwko najeźdzcom tatarskim, oraz ujmując się za zięcia swego, Jerzego Smoleńskiego, z Witoldem (1396 i 1401). **O.** † 1402.

Oleina, *Elaina*, toż co trzyoleina (ob. oleinowy kwas); niekiedy pod tą nazwą rozumie się i sam kwas oleinowy.

Oleinowy kwas, *Olejowy kwas*, *Elainowy kwas*, $C_{18}H_{34}O_2$, związek organiczny, znajdujący się w wielu tłuszczach i to w tém większéj ilości, im one są bardziéj ciekłemi. Otrzymuje się przez zmydlenie tłuszczów i wyciągnięcie utworzonych soli zimnym alkoholem lub eterem, w którym się rozpuszczają tylko **k. O.** Z tych soli oddziela się **k. O.**, ale utlenia się tak łatwo, że trudno go otrzymać bez zmiany. Tworzy ciecz bezbarwną, krzepnącą przy +4°; z roztworu alkoholowego opada w postaci igiełek, które się topią dopiero przy 14°. Nie oddziaływa kwaśno, sole jego są miękkie. Pod wpływem tlennika azotu **k. O.** przechodzi w kwas stały, krystaliczny, będący jego odmianą izomerną, zwany *kwasem elaidynowym*. Ze związków **k. O.** z gliceryną *monoleina* i *dioleina* krzepną już w 15°. *Trzyoleina* jest częścią składową wielu tłuszczów naturalnych, ciekłą przy 4°; w stanie czystym jest ona olejem bezbarwnym, na powietrzu żółknie i przybiera woń niemiłą. **K. O.** znajduje się w handlu w stanie bardzo nieczystym, zwykle pod nazwą *elainy*, i otrzymuje się jako produkt uboczny przy fabrykacyi świec; używa się jako smar do maszyn i do stłuszczania wełny. Wagner poleca przemianę **K. O.** w elaidynowy i palmitowy, dla przerabiania ich na świece.

Oléj, ogólna nazwa tłuszczów ciekłych w zwykłéj temperaturze, od których odróżnić należy tak zwane olejki lotne (ob.), daléj węglowodory, otrzymywane przy suchéj dystylacyi drzewa, żywicy, torfu, węgla i t. d., jak fotożen, parafina, jako téż węglowodory znajdujące się w przyrodzie, jak skalny oléj (ob.). **O.** tłuste znajdują się w przyrodzie w roślinach i zwierzętach; **O.** zwierzęce obejmuje się zwykle nazwą tranu (ob.). **O.** tłuste roślinne zawierają się głównie w nasionach i owocach roślin uprawnych, zwanych roślinami olejowemi, które w rolnictwie ważną odegrywają rolę. **O.** te otrzymują się przez wyciskanie nasienia w całości lub mielonego, w olejarniach, za pomocą prass, walców i t. d. Przez ogrzanie nasion przed prasowaniem otrzymuje się większą ilość **O.** i to czystszego, gdyż w takim razie ścina się białko w nasionach zawarte. W wytłoczynach jednak zawsze zostaje znaczna ilość **O.** (8—14%); dla tego zaproponowano wyciąganie **O.** z nasion za pomocą siarku węgla, który **O.** doskonale rozpuszcza, a następnie nader łatwo go oddalić, bo się w bardzo niskiéj temperaturze ulatnia, pozostawiając **O.** zupełnie czysty, gdyż nie zabiera z nasion części śluzowych; nadto w tym po-

stępowaniu pozostałość nasion po wydaleniu O. może być użytą również na karm dla bydła, jak *wytłoczyny* czyli *kuchy*. Siarek węgla odparowany skrapia się w odbieralniku i może być powtórnie użyty. O. wyciśnięty zawsze jest zanieczyszczony cząstkami nasion, materyami proteinowemi, śluzem i t. d., które sprowadzają prędsze ilczenie oleju, a w paleniu dają znaczną ilość sadzy, dla tego musi bydź od nich oczyszczony; odbywa się to głównie za pomocą kwasu siarczanego, który zwęgla materye obce, a samego O. nie atakuje, poczém kwas zobojętnia się wapnem, następnie O. przemywa się wodą ciepłą i pozostawia w spokojności dla osadzenia nieczystości. Ilość O. zawartego w nasionach zależy od natury rośliny, a daléj od klimatu i gruntu. Co do własności chemicznych O. nie odstępują od innych tłuszczów (ob.), są glicerydami i zawierają trudno krzepnącą oleinę (ob.); na zimno gęstnieją, przyczém wydziela się z nich palmityna i stearyna, tak że O. tworzy stałą massę. Na powietrzu O. pochłaniają tlen. Wszystkie O. stają się na powietrzu ciemniejsze, gęstniejsze i w alkoholu rozpuszczalniejsze, ale gdy jedne z nich pozostają ciągle płynnemi i nabierają przykréj woni i smaku (iłczeją), to drugie, zwłaszcza gdy są rozpostarte na cieńkiéj powierzchni, zupełnie wysychają i pozostawiają błonkę stałą, przezroczystą. Do O. nieschnących należą: oliwa, O. rzepakowy, migdałowy, kokosowy, palmowy, behenowy, gorczyczny, daléj O. z nasion wiśni, jabłek, śliwek, z kasztanów i t. d.; do O. zaś schnących: O. lniany, orzechowy, makowy, konopny, rącznikowy czyli kleszczowinowy, O. z nasion tytuniu, bawełny i in. O. schnące i nieschnące różnią się w swym składzie o tyle, że piérwsze zawierają głównie kwas olinowy (ob.), drugie zaś kwas oleinowy (ob.). Konsystencyja, t. j. stopień płynności O. warunkuje często ich zastosowanie, zwłaszcza jako materyał opałowy; w tym celu Vogel urządził *eleometr* (*Polyt. Jour.* Dinglera t. 168 str. 267). Najtrudniéj płynnym jest O. ręcznikowy, do najłatwiéj płynnych należą O. lniany i konopny. Ciężar właściwy O. przypada między 0,910 a 0,960 przy 15°, pod wpływem ciepła rozszerzają się silniéj niż inne ciecze.—O. w handlu ulegają częstym fałszowaniom, a nie znamy pewnego środka dla rozpoznania różnych O. w mieszaninach. Najlepsze metody dochodzenia podał Calvert. O. używają się do potraw, do sałat, do zaprawiania pokarmów (sardynek, truffi), do wyrobu pachnideł, środków lekarskich zewnętrznych, jako smary do maszyn, do nadawania giętkości skórom, do wyrobu kitów, werniksów, farb olejnych, do oświetlania, do fabrykacyi mydła i t. d. Ważniejsze O. opisane są pod właściwemi nazwami. Por. Fontenelle „*Handbuch der Oelfabrikation*“ (1864); Barth „*Die Oelmühlen*“ (1862), oraz podręczniki technologii chemicznéj, jak Bolley'a, Ottona i t. d.

Oléj skalny, ok. Skalny oléj.

Oleje święte, używane już były w Starym Zakonie do poświęcania kapłanów, proroków, królów, miejsc, naczyń i narzędzi przeznaczonych do obrzędów czci boskiéj. W Nowym Zakonem używają ich do poświęcenia kościołów i ołtarzy, przy udzielaniu Sakramentów: chrztu, bierzmowania, ostatniego olejem świętym namaszczenia i kapłaństwa, tudzież w wielu innych okolicznościach. Oliwa do tego używana bierze się z drzewa oliwnego i przybiera różne nazwiska, według szczególnego poświęcenia swego przez kościół i użytku, do którego jest przeznaczoną. I tak, jest olej katechumenów, jest święte chryzma czyli krzyżmo, jest olej chorych. Biskup poświęca je z wielką uroczystością w Wielki Czwartek, przybrany w bogate aparaty i otoczony licznem duchowieństwem, a w szczególności 12 kapłanami, którzy przedstawiają 12 apostołów, odbywając przy tém szczegółowo w tym celu przepisane obrzędy.

Olejki lotne czyli *eteryczne*, *esencyje*, ogólna nazwa znacznéj liczby różnych między sobą cieczy odznaczających się zwykle wonią przenikliwą, mniéj lub więcéj przyjemną. Znajdują się one gotowe w naturze, głównie w roślinach, niektóre są dopiero produktem dystylacyi. Różne części jednéj rośliny mogą zawierać różne O. l., a klimat i grunt ważny wpływ na ich wytwarzanie się wywierają. W świecie zwierzęcym do O. l. należą ambra, strój bobrowy i t. p., do świata mineralnego oléj skalny. W stanie czystym O. l. są najczęściéj cieczami bezbarwnemi, woni silnéj zwykle przyjemnéj i smaku palącego, aromatycznego. Są lotne i tworzą plamy tłuste, znikające. Bardzo palne, płoną zwykle płomieniem silnie kopcącym. Prawie wszystkie są od wody lżejsze i po niéj pływają, gdyż się z nią nie mieszają. Rozpuszczają się w alkoholu, eterze i olejach tłustych, same zaś rozpuszczają tłuszcze i żywice. Ogrzane niżéj O. rozpadają się pospolicie na dwie części, z których jedna, *eleopten*, pozostaje i w téj temperaturze ciekłą, a druga *stearopten*, zwana przez niektórych kamforą, krzepnie. Stearopten raz wydzielony pozostaje stałym i w zwykłéj temperaturze. O. l. bardzo łatwo pochłaniają tlen, zwłaszcza w nieco wyższéj temperaturze, przyczém żółkną i brunatnieją, gęstnieją, tracą woń i zamieniają się w masę balsamiczną, złożoną z żywicy, powstałéj z utlenia O. i z O. niezmienionego; dla tego muszą być przechowywane w naczyniach ściśle zamkniętych. Co do składu chemicznego dzielą się na węglowodory, wolne od tlenu, i prawie wszystkie mające ten sam skład $C_{10}H_{16}$ (O. terpentynowy, cytrynowy, ze skórek i kwiatów pomarańczowych, chmielowy, elemi, pieprzowy, gwoździkowy, kopajwowy i t. d.), O. zawierające tlen, cięższe od poprzednich i trudniéj łamiące światło (O. miętowy, rozmarynowy, piołunowy, kamilowy, cynamonowy, muszkatołowy, lawendowy, anyżowy, kamforowy, bergamotowy, O. gorżkich migdałów i t. d.) i na O. zawierające siarkę (O. l. cebuli i roślin kryżowych). Otrzymywanie O. l. odbywa się najczęściéj przez dystylacyję roślin z wodą, przed czém wiele z nich się suszy; trudniéj lotne O. dystyluje się z wodą słoną, mającą wyższy punkt wrzenia niż woda czysta. Z nad wody (woda aromatyczna) następnie O. się oddziela wprost, albo za pomocą eteru. Niektóre O. otrzymuje się przez wyciskanie, O. hyjacynto-

wy fijołkowy, jaśminowy otrzymują się za pomocą czystych tłuszczów, które się ich olejkami napajają. Fałszują się często olejami tłustemi, alkoholem i t. d., albo **O.** tańszemi, jak terpentynowym i cytrynowym (ob. oleometr). Użytek **O.** aromatycznych jest rozmaity: tańsze używają się do rozpuszczania żywic i gumożywic, przy wyrobie wernisków; niektóre stanowią materyjał oświetlający, głównie jednak używają się w perfumeryjach,—rozpuszczane w alkoholu stanowią wody aromatyczne i perfumy, z olejami tłustemi wydają olejki do włosów i pomady. W medycynie używają się jako środki pobudzające.

Olejowy kwas, ob. Oleinowy kwas.

Olekma, rz. w prowincyi jakutskiéj, początek bierze z gór Jabłonnych, płynie na rozległości 200 mil i wpada z prawéj strony do rz. Leny; szeroka około 360 sążni, głęboka do 12 stóp. W XVII w. słynęła z obfitego nad jéj brzegami połowu soboli. Z dopływów jéj ważniejszy Tugir.

Olekmińsk, m. okręgowe prowincyi jakutskiéj, na lewym brzegu rz. Leny, o 94 mile od Jakutska, przeszło 300 m. Przed założeniem Jakutska, było głównem miastem Syberyi.—*Olekmiński okrąg* liczy na przestrzeni 324,169 w. kw. około 12,500 m.

Oleksiniec nowy, mczko w gub. wołyńskiéj, pow. krzemienieckim, leżące tuż przy granicy Galicyi.

Oleksiński (Frańciszek Ksawery), malarz, ur. 1754 r., † 1826 w Płocku. Będąc porucznikiem gwardyi, zwrócił na się uwagę króla Stanisława Augusta, który oddał go na naukę do Fr. Smuglewicza. W r. 1793 uwolniwszy się z wojska, przemieszkiwał **O.** w Wilnie. W r. 1814 powrócił do Warszawy i został podinspektorem dóbr i lasów narodowych, a w końcu dozorcą miast w województwie augustowskiém. Jego minijatury, robione zwykle akwarelą, zalecają się trafnem podobieństwem. Z nich godniejszemi wspomnienia są: Kościuszko, ks. Józef, J. H. Dąbrowski, Józef Zajączek, Ludwik Osiński i Kajetan Koźmian.— Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. II).

Olelkowicze, słynny w historyi Litwy i Polski ród książęcy z domu Gedyminowego. Praojcem ich jest Aleksander, zwany też *Olelko* (ob. *Aleksander Olelko*) Władziemierzowicz, wnuk Olgierda, książę na Kopylu i Słucku, a od 1440 r. książę kijowski, zmarły 1454. Z żony Anastazyi, córki Bazylego, w. ks. moskiewskiego, a wnuczki Witoldowéj, miał dwu synów, Szymona i Michała.—**Olelkowicz** (Szymon), po ojcu książę kijowski, wbrew zabiegom teścia swego Gasztolda, który wraz ze swém stronnictwem forytował zięcia na w. księstwo litewskie, pozostał **O.** na dotyczasowém stanowisku i dobrze sprawował rządy w Kijowie. Odnawiał i upiększał ławrę kijowską, a dzielném ramieniem gromił Tatarów i od napaści ich bronił skutecznie wschodnich kresów Rzeczypospolitéj. Zyskał też sławę rozgłośną i zasłużoną; † 1470.—**Olelkowicz** (Bazyli), syn poprzedniego i żony jego Maryi Gasztoldowny. Przez intrygi Gasztoldów nie otrzymał po ojcu Kijowa, jak tego król pragnął, a dostał jeno wraz z matką i siostrą (*Aleksandrą*, żoną ks. Jarosławicza) Pińsk w dożywotnie posiadanie. † prawdopodobnie bezdzietny i w młodych leciech, gdyż dalszych śladów o nim nie spotykamy. Na nim też wygasła starsza gałąź rodu Olelkowiczów.—**Olelkowicz** (Michał), drugi syn Aleksandra Olelka Włodzimierzowicza, ks. kijowskiego, książę na Kopylu i Słucku. Na prośbę Nowogrodzian otrzymał 1470 r. od króla Kazimierza Jagiellończyka urząd namiestnika wielko-książęcego w Nowogrodzie wielkim i przyjęty był przez mieszkańców z wielką uroczystością. Staraniem swém przygotował traktat zawarty 1471 r., mocą którego Nowogrodzianie oddali się nie tylko pod zwierzchnictwo, ale i pod władzę w. ks. litewskiego. Oburzyło to Iwana II Bazylewicza, w. ks. moskiewskiego, który roszcząc pretensyje do Nowogrodu, wypowiedział mu wojnę (Czerw.-Sierp. 1471). **O.** przed jéj rozpoczęciem jeszcze oupścił Nowogród i zjechał do Kijowa, w nadziei otrzymania tego księstwa po bracie Szymonie. Zawiedziony jednak i zniechęcony wrócił do Kopyla. W kilka lat późniéj, uwikławszy się w spisek książąt rusko-litewskich, mający na celu oddanie w ks. moskiewskiemu znacznéj części Litwy i, jak się zdaje, przeciw życiu króla wymierzony, został pojmany i wraz z towarzyszem swym ks. Holszańskim został ścięty 30 Sierpnia 1482, prawdopodobnie w Kijowie.—**Olelkowicz** (Szymon), syn poprzedniego, rozpoczyna szereg książąt znanych w historyi pod nazwą *Olelkowiczów Słuckich* t. j. książąt na Słucku, dokąd przenieśli swą rezydencyję z Kopyla. Olelkowicze ci, jakkolwiek krewni Jagiellonów, zaniedbywani jednak przez nich, zeszli na małoznaczne stanowisko, ale pomimo to bronili zawsze granic państwa od Tatarów i często nawet odpierali ich zwycięsko. I tak Szymon rozgromił Tatarów 1502 r. pod Bobrujskiem nad Uszą, a 1503 za Prypecią pod Gródkiem. Litwie drogą była pamięć Olelkowiczów. Dowodem czego to, że przy wyborze następcy Kazimierza Jagiellończyka ważyły się głosy między Aleksandrem, synem królewskim, a Szymonem **O.**, zmarłym 1503.—**Olelkowicz** (Jerzy), syn poprzedniego. Po śmierci ojca, niemowlę jeszcze, zostawał pod opieką matki Anastazyi, prawnuczki Olgierda, która bohaterstwem swojém przy pomocy szlachty obroniła 1505 Słuck od oblegających Tatarów, a późniéj odparła znowu Michała Glińskiego, któremu odmówiwszy ręki swéj, wystawiła się na zemstę jego. Chłopięciem jeszcze będąc, z And. Niemirowiczem namiestnikiem kijowskim zadał **O.** Tatarom 1511 r. wielką klęskę za Kijowem i odtąd stawał zawsze do wypraw wojennych. Sam obrządku greckiego, ożenił się z łacinniczką Heleną Radziwiłłówną. W przedmiocie tego małżeństwa przeprowadził ze stolicą rzymską korespondencyję, ogłoszoną ostatniemi czasy w Theinera „*Monumenta Poloniae*“ (t. II).—Synami jego byli *Szymon*, jeden z mężów słynnéj Halszki ks. Ostrogskiéj, i *Jerzy*, który, chociaż jedyny przedstawiciel szczepu Gedyminowego, został jednak pominięty przy elekcyi po śmierci Zygmunta Augusta, ostatniego z Jagiellonów. Ożeniony z Katarzyną Tęczyńską, zostawił 3 synów: *Jerzego*, *Aleksandra*

i *Szymona*. Dwaj ostatni przyjęli wiarę rzymsko-katolicką i umarli bezpotomnie między 1591 a 1593 r. Jerzy zaś z Barbary Kiszkówny spłodził jednę tylko córkę *Zofiję*, żonę Janusza Radziwiłła, kaszt. wileńsk., która nie mając żadnego potomstwa zapisała mężowi Słuck i Kopyl i † 1617 jako ostatnia z książąt słuckich. Pochowana w Słucku.—Porów. Stadnickiego „*Bracia Władysława Jagiełły*“ (Lwów 1867, str. 123—187).—Kraszewski napisał powieść p. t. „*Ostatnia z książąt słuckich*“ (3 tomy, Wilno 1841).

Olendzki (Józef), biskup kambosipolitański, sufragan kijowski, poprzednio pijar, żyjący około 1733—1781, zostawił w druku kilka kazań i listów apostolskich.

Olenek, rz. w Syberyi, wypływa z gór prowincyi jakutskiéj i wpada do morza Lodowatego.

Oleofosforny kwas, ob. Cerebryna.

Oleometr, rodzaj areometru, urządzony przez Lefebvre'a, służący do rozpoznawania różnych olejów według ich ciężaru właściwego; użyty być może często korzystnie przy dochodzeniu zsfałszowań olejków eterycznych.

Oleon, materyjał oświetlający, który Vohl utrzymuje jako produkt uboczny przy fabrykacyi mydła; może się palić w lampach fotożenowych i kamfinowych.

Oléron, wyspa przy zachodnich brzegach Francyi w zatoce Biskajskiéj, naprzeciwko ujścia rz. Charente, należy do dep. Niższéj Charente, ma 4 mile kw. i liczy 22,000 m. głównie żegludze i rybołówstwu oddanych. Obfituje w wino i sól. Są tu dwa miasta Château-d'Oléron i St.-Pierre d'Oléron. Od imienia téj wyspy otrzymał nazwę zbiór dawnych przepisów morskich, znany w prawodawstwie francuskiem i angielskiem p. t. „*Rôles, Jugements*, albo *Lois d'Oléron*“, którego najdawniejsza część prawdopodobnie w połowie XII w. pod powagą dawnych książąt Guyenny ułożoną została.

Oleska (Wacław z), ob. Zaleski Wacław.

Oleśkiewicz (Karolina), rodem z Wołynia, pisała biegle w języku francuskim. W „*Panorama littéraire de l'Europe*“ (1831) drukowano niektóre jéj wiersze i tłumaczenia z Puszkina, jak „*Le coup de pistolet*“. Osobno wydała wierszem: „*De l'Angelus*“ (Paryż 1836).

Olesko, m. pow. w obw. złoczowskim w Galicyi, nad źródłami Styru; osada bardzo starożytna, licząca wiele wspomnień historycznych od początku w. XIV, miejsce urodzenia Jana III Sobieskiego i Michała Korybuta, królów polskich; posiada piękny zamek, przechowujący niektóre pamiątki po rodzinie Sobieskich, i liczy 2,800 m. Najdokładniejsze szczegóły o tem mieście znajdują się w dziele Barącza p. t. „*Towarzysz duchowieństwa katolickiego, rocznik pierwszy*“ (Tarnopol 1864).

Oleśnica, osada w gub. kieleckiéj, pow. stopnickim, gniazdo niegdyś zasłużonéj w dziejach Polski rodziny Oleśnickich, ma piękny gotycki kościół parafijalny i 1012 m.

Oleśnica, po niem. *Oels*, m. w Szląsku, o 3 mile na wschód od Wrocławia, ma 8,375 m., było niegdyś stolicą księstwa oleśnickiego (ob.).

Oleśnicka (Zofija), z Pieskowéj Skały, pierwsza poetka polska, żyjąca w XVI w., ułożyła pieśń pełną prostoty i rzewności, p. t. „*Pieśń nowa, w któréj jest dziękowanie Panu Bogu Wszechmogącemu, że malutkim a prostaczkom raczył objawić tajemnice królestwa swego*“ (Kraków 1556) z nutami muzycznemi, niesłusznie przypisywanemi Gomółce. Pieśń tę umieścił w podobiźnie Wójcicki w „*Bibl. star. pisarz. polskich*“ (tom I) i przedrukował Jocher w „*Obrazie biblijogr.*“ (t. III).

Oleśnicey h. Dębno, ród polski we wsi tego imienia pod Łysą górą zamieszkały, błędnie przez źródła XIV i XV wieku od Scytów (Litwy lub Tatarów) wywodzony, posiadał liczne włości, jak Oleśnica, Pyandziczów czyli Pińczów, Sienno i in., od których pojedyncze szczepy brały nazwę **O.**, Siennickich i t. d. Szujski zauważył, że najgłośniejszy z tego rodu Zbigniew **O.**, kardynał i biskup krakowski, był piérwszym z *króli-obywateli*. Dziwném zrządzeniem losu córka ostatniego po nim Stanisława **O.**, starosty radziejowskiego, *Zofija Oleśnicka*, poszła za Michała Czartoryskiego na Klewaniu, woj. wołyńskiego (X. Gacki z testam. oryginal. w dziele p. t. „*Łysogór. klasztor*“, str. 68), który należał do słynnéj „*familii*“ obywateli-reformatorów. Ród ten nie ma nic wspólnego z Habdankami, z relikwiją św. krzyża na Łysogorze (por. Ernest Swieżawski, „*Zarysy*“ I, § 42). Już w r. 1359 *Zbigniew Oleśnicki* h. Dębno zginął w wyprawie nieszczęśliwéj Kazimierza W. na Bukowinie (Długosz).—*Jan* **Oleśnicki**, sędzia krakowski († 1430), po obraniu Jagiełły na króla bronił Wilna od Krzyżaków jako starosta generalny Litwy. Ożeniony z Dobrochną z Rożnowa, † 1418; miał z niéj Zbigniewa kardynała (kalendarz w *Mon. Biel.* II; Nagrobek u Paprockiego, *Herby*). *Zbigniew* **Oleśnicki**, ur. 1389, † 1455, kardynał od św. Pryski i biskup krakowski, uczył się w Krakowie; 1410 uratował życie pod Grunwaldem Jagielle. Za zaszły przytém rozlew krwi papież rozgrzeszył go potém, gdy z proboszcza św. Hor. w Krakowie 1423 r. **O.** został biskupem krakowskim i na tém stanowisku zaczął coraz więcéj wpływać na bieg spraw politycznych. On zniweczył zabiegi Witolda o koronę litewską (1429), przez co utrwalił dzieło Jadwigi; z drugiéj strony odpychał zabiegi Husytów czeskich o unię z Polską i niechętnie poddanie Prus widział. Teroryzował Jagiełłę i wprowadził na tron jego syna Władysława III, z którego matką podzielił regencyję. Nabywca księstwa siewierskiego (1443), opierał się 1453 pretensyjom Litwy do Wołynia, Drohiczyna i Podola, stawiał dumne czoło ces. Zygmuntowi, Witoldowi Jagielle, i Kazimierzowi Jagiellończykowi. Po długich zwłokach, w skutek schizmy, uzyskawszy od Marcina V kapelusz kardynalski, spierał się pomyślnie o piérwszeństwo z arcybiskupem gnieźn. (1449—51). Sam pałając czcią dla św. Stanisława, któremu liczne kościoły wznosił, i ze swym krewniakiem Jakóbem z Sienna synem Dobiesława z Oleśnicy, oraz Sędziwojem synem Budka z Cze-

chela, tchnął przywiązaniem do kościoła, w oczach spółczesnych (W. Kot, Długosz) uchodził za naśladowcę męczennika. Są ślady, że i legenda Długoszowa o św. Stanisławie, pisana pod wpływem Zbigniewa, przeobrażała się i w wypadki z jego życia (spór o nową dyjecezyję lubelską) wcielała. Brał udział Z. O. w soborze bazylejskim i stał się przedmiotem uprzejmości obu papieży, Feliksa V i Eugenijusza III, ofiarujących mu kardynalski kapelusz, dla zyskania sobie jego, a zatém i Polski, uznania. Przeciwdziałając husytyzmowi, który w zbrojną nieprzyjazną mu konfederacyję 1439 zawiązał się, zaprosił Kapistrana (28 Sierpn. 1453—15 Maja 1454). Odbył synody 1446, 1451, 1453, 1454; w r. 1443 był legatem *a latere* do Polski. Wielbiciel nauk, gromadził zbiory dokumentów i wpływał na pracę Długosza, swego sekretarza i wielbiciela. Założył też bursę Jerozolimską w Krakowie. Umarł w Sędomierzu, dawszy niebezpieczny przykład cenzora—obywatela, trybuna—możnowładztwa i kościoła. Pisali o nim M. Dzieduszycki „*Z. O.*“ (1853—54); Łętowski w katalogu biskupów (I); Zeissberg w „*Polnische Geschichtschreibung in Mittelalter*“ (1873). Z dawniejszych życiorysów znany tylko Kallimacha; Orzechowskiego praca zaginęła.—Brat biskupa stryjeczny, *Andrzéj* **Oleśnicki**, pozywał Długosza, jednego z egzekutorów testamentu Zbigniewa, o zmarnowanie sum zmarłego. Dokument Jana biskupa krakowsk. z 1467 udawadnia niewinność Długosza, jakkolwiek wielekroć posądzanego, *Jan* **Oleśnicki**, przezwany *Głowacz*, wielce czynnym był przy koronacyi Warneńczyka jako marszałek koronny, † 1457; był synem *Dobiesława* woj. sędom. († 1440), ojca 11 męskich potomków, spłodzonych z Katarzyny de Bożydar Korczakówny. W ich liczbie prócz Głowacza, *Jakóba* z Sienna późniejszego arcybiskupa, oraz *Andrzeja*, odznaczył się *Zbigniew* **Oleśnicki**, kanonik (1640), scholastyk (1471) krakowski, bakałarz uniwersytecki 1458, a doktór 1460; w r. 1472 został podkanclerzym królestwa, i w tym charakterze jeździł do Opawy 1473 w interesach polsko-czeskich; jednocześnie został biskupem kujawskim. On to (czy też Piotr z Bnina) podzielał zamiary wojny ogólnéj Włoch, Persyi, Polski i Tatarów z Turcyją, 1478 projektowanéj przez Kallimacha, który też do niego 1479 zwrócił memoryjał o pośrednictwo papieża w wojnie polsko-węgierskiéj, oraz wiérsz saficzny o św. Stanisławie. W roku 1480 został O. arcybiskupem gnieźń., popiérał elekcyję Zygmunta przeciw Olbrachtowi, † 1493 w Łowiczu.—*Mikołaj* **Oleśnicki**, brat poprzednich, dziedzic Pińczowa i protektor Kalwinów, których szkoły i nauki szerzył, znalazł adwokata w Reju (1550), gdy wygnał Paulinów z Pińczowa i o to oskarżono go przed Zygm. Augustem; † 1586. Drugi *Mikołaj*, ur. 1558, kasztelan małogórski 1602, radomski 1604, woj. lubelski 1619, trzyletni jeniec w skutek swego ślubnego poselstwa 1606 do Moskwy, opisał: „*Gody moskiwskie czyli dyjaryjusz o Dymitrze i Marynie etc.*“, którego jeden rękopis u Czartoryskich, z drugiego Ustryjałów wydał je w IV t. „*Pamiętn. spółcz. o Samozwańcu*“.

Oleśnickie księstwo (po niem. *Oels*), w niższym Szląsku, połączone od 1745 z księstwem Oels-Bernstadt, ma $35\frac{1}{4}$ mil kw. i około 150,000 m. W głównych swoich częściach zalega powiaty: Oels (Oleśnicki) i Trebnitz (Trzebnicki). Miasto główne *Oleśnica* (ob.).—Księstwo oleśnickie, niegdyś dziedziczne książąt szląskich, potém Władysława, króla czeskiego, dostało się w końcu, w skutek zamiany, Henrykowi z rodu Piastów. Po wygaśnięciu téj linii na Fryderyku 1647, przeszło w posiadanie książąt wirtembergskich; od r. zaś 1789 należy do książąt brunświckich.

Oleszczyński (Antoni), znakomity rytownik, ur. 1794 w wojew. lubelskiém. Początkowo studyjował prawo na uniwersytecie warszawskim, następnie przeniósł się do akademii sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie w ciągu 6 lat otrzymał 6 medalów i szpadę honorową. W 1825 wyjechał kosztém rządu polskiego do Paryża i tam kształcił się daléj pod kierunkiem Regnaulta i Richome'a. Po r. 1831, nie mogąc wrócić do kraju, zamieszkał w Paryżu i zgromadził znakomity zbiór dawnych pamiątek ojczystych i część takowych ogłosił w swéj publikacyi „*Rozmaitości*“. Z ogromnéj liczby pięknych prac tego artysty, celniejsze są: „*Portret Kakorynowa*“, pierwszego założyciela akademii petersburgskiéj, za który otrzymał złoty medal pierwszéj wielkości; *Mężczyzna nagi piłujący deskę; Portret Kościuszki*; *Madonna; Kopernik; Jan Zamojski; Popiersie Krasińskiego; Posłowie węgierscy, ofiarujący koronę Władysławowi Jagiellończykowi; Niemcy błagający o pomoc Sobieskiego*; *Wejście Bolesława W. do Kijowa; Bohdan Chmielnicki; Jan Kiliński*; rysunki do *Album* Wilczyńskiego, tudzież do *Śpiewów historycznych* Niemcewicza w wydaniu paryskiém i wiele innych.—**Oleszczyński** (Seweryn), brat poprzedzającego, zasłużony kaligraf i litograf, ur. 1801; po powrocie z zagranicy, gdzie był kosztem rządu wysłany dla wydoskonalenia się w sztuce litograficznéj, mianowany został 1827 r., rządcą litografii szkolnéj. W r. 1833 przeszedł do Banku polskiego, gdzie od r. 1837 do 1862 będąc dyrektorem litografii, znacznie takową udoskonalił i odznaczył się wielu własnymi wynalazkami, mianowicie w zakresie cynkografii. Ważniejsze jego prace są: „*Kaligrafija polska, rossyjska, francuska i niemiecka*“ części 3, któréj 21 wydanie ukazało się w r. 1843; „*Wzory pism rossyjskich, francuskich, niemieckich i włoskich. Wybór ozdób kaligraficznych*“ (1848); „*Mapa instytutów religijnych i naukowych w królestwie*“; „*Mapa Rossyi europejskiéj*“ (1835) i t. d. Obdarzony nadto wielką zdolnością do rymowania, pisał wiele dowcipnych wiérszy satyrycznych, znanych tylko w rękopisie.—**Oleszczyński** (Władysław), znakomity współczesny rzeźbiarz polski, najmłodszy brat poprzedzających, ur. w Lubelskiem 1808. Uczeń wydziału sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, następnie wysłany kosztem rządu r. 1825 do Paryża, celem usposobienia się na medalijera do mennicy warszawskiéj, kształcił się pod kierunkiem Davida d'Angers. Czynny brał udział w rewolucyi Lipcowéj 1830 w Paryżu, jakotéż w po-

wstaniu polskiem 1830—31. Kilkakrotnie raniony, udał się po upadku powstania do Paryża, gdzie mając już pracami swemi ustalone imię, znalazł właściwsze dla siebie stanowisko. Tu, oprócz innych, wykonał kilka posągów konnych Napoleona I dla południowych miast Francyi, dwie figury do grobowca tegoż cesarza do domu Inwalidów, grobowiec dla Niemcewicza i Kniaziewicza do kaplicy kościoła w Montmorency, grobowiec Klementyny z Tańskich Hoffmanowéj i posąg Mickiewicza, stojący na cmentarzu poznańskim. W r. 1859 powrócił do kraju, gdzie, pomiędzy, innemi wykonał grobowiec Leona Łubieńskiego, Woronicza i Jachowicza, posąg Brodzińskiego, stojący w kościele Wizytek w Warszawie, oraz medalijony J. Bartoszewicza, Korzeniowskiego, Kraszewskiego, Pola i Wójcickiego, które do najznakomitszych w tym rodzaju dzieł jego należą. W r. 1863 udał się do Florencyi, celem wykonania tam grobowca generała Skrzyneckiego.

Oleszkiewicz (Józef), znakomity malarz, ur. na Żmudzi 1777 r., uczeń Fr. Smuglewicza w szkole głównéj wileńskiéj. Kształcił się następnie w Dreźnie i Paryżu (pod Davidem). Po powrocie do kraju, udał się r. 1810 do Petersburga, gdzie został członkiem akademii sztuk pięknych i tam † 1830. Malował obrazy historyczne i religijne, znajdujące się po różnych w kraju świątynach i domach prywatnych. Z portretów jego celniejsze są: portret księcia *Adama Jerzego Czartoryskiego*, *Maryi z Wołowskich Szymanowskiéj* i *Henryka Rzewuskiego*. Mickiewicz poświęcił mu ustęp w swoich *Dziadach* i pisze, że był znany ze swoich cnót, głębokiéj nauki i mistycznych przepowiedni.—Porów. Rastawieckiego „*Słownik malarzów polskich*“ (t. II).

Oleszkowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk litewskich powstało w początkach XVIII wieku z dawniejszego sstwa Łaryjanów (ob.) przez odseparowanie zeń dóbr Oleszkowszczyzną zwanych, z których opłacano w r. 1766 kwarty tylko złp. 35 gr. 26. Od d. 16 Września r. 1772 przeszło wraz z całem wdztwem pod berło rossyjskie.

Olesznica, rz. w królestwie polskiém; bierze początek pod wsią Żdżarami, płynie około wsi Dąbrowy na zachód Wielunia i przebiegłszy mil $6^1/_2$, poniżéj Rychłocic wpada z lewéj strony do Warty.

Oleszyca, jezioro w w. ks. i okręgu regencyjnym poznańskim, w pow. ostrzeszowskim położone.

Olevianus (Kacper), ur. 1536 w Trierze, † 1587; zostawszy stronnikiem Kalwina, szerzył od 1559 naukę jego w mieście rodzinném. Od 1560 przebywał w Heidelbergu, gdzie później został kaznodzieją dworskim oraz wraz z Ursinem napisał *Katechizm heidelbergski*. Od 1584 przemieszkiwał w Herbornie, gorliwie pracując nad rozszerzeniem reformacyi. Oprócz wzmiankowanego katechizmu wydał **O.** wiele dzieł teologicznych. Porów. Sudhoffa „**O.** *und Ursinus*“, (Elberfeld 1857).

Olewiński (Gabryjel), dominikan, rodem z Widawy i stąd piszący się także *Vidaviensis*, żył w drugiéj połowie XVI w. i wydał z druku, „*Bellum mysticum sapientiae hujus saeculi cum divina Sapientia*“ (Poznań 1598), które później p. t. „*Bellum mysticum*“ wielokrotnie było przedrukowywane.

Olewsk, mczko w gub. wołyńskiéj, pow. owruckim, nad rz. Olewską, osiadłe przez samych prawie żydów.

Olga, małżonka Igora, syna Ruryka, piérwszego księcia Nowogrodu, objęła r. 945, po śmierci męża, rządy w kraju kijowskim i nowogrodzkim w imieniu nieletniego syna Świastosława. Spaliła m. Korosten i srodze ukarała Drewlan, mszcząc się za śmierć męża Igora. Przyjęła religiję chrześcijańską r. 958 i † w Kijowie 969.

Olgierd, syn Gedymina (ob.), zrazu od ojca otrzymał Krewo; z poślubieniem Maryi 1318 jedynaczki Jarosława ostatniego († 1350) księcia Witebska owładnął krajem po rz. Ugrę, 1344 po Jawnucie (ob.) objął tron wielkoksiążęcy, za oprawą brata Kiejstuta (ob.), który był przy **O.** hetmanem naczelnym i obrońcą Litwy od Krzyżaków, gdy w. książę głównie na Rusi działał. Już 1341 wyprawił się **O.** na Możajsk, 1343 nad Dźwinę, 1346 zelżony przez mieszkańca W. Nowogrodu, tak go przytarł, że aż do upadku téj Rzpltéj ród Olgierda w niéj namiestniczył. W 1349—50 poślubiwszy bratowę W. ks. Moskwy Szymona Julijannę (ob.), przyzwolił na hołd Smoleńska temuż (1351—52), ale za to za jego następcy Iwana, zajął Brańsk, Nowogród Siewierski (1356) i wraz z synem swym Andrzeiem, księciem Połocka, zabrał część ks. Smoleńskiego, oraz Rżew (1359—63). Rywalizacyja Michała Aleksandrowicza ks. Tweru, a szwagra **O.**, z Dymitrem Iwanowiczem w. ks. Moskwy, wiodła po kilkakroć Gedyminowica pod Moskwę; 1368 zyskał okup dla siebie, Twer dla szwagra, Starodub i Trubczesk dla syna swego Dymitra. Nowa wojna o Twer 1370 skończyła się ślubem córki **O.** Heleny z hetmanem Dymitra; trzecia wyprawa 1372, zaczęta ukorzeniem W. Nowogrodu przez Michała, wypadła niepomyślnie, bo **O.** zrzekł się opieki nad stosunkami Tweru z Moskwą, musiał dopilnować zwrotu zaborów Michała Dymitrowi, a gdy 1375 szwagrowi pomocy nie dał, ujrzał Twer w liczbie zależności w. ks. Moskwy. Tym sposobem **O.** niedokonał zadania, które mu naturalnie się nastręczało, a które własnowolnie z dłoni wypuścił, to jest niepodstawił Wilna za Moskwę. Słusznie też Stadnicki robi **O.** zarzut chwiejności i nieokreślności działania na Rusi. W stosunkach z zakonami inflanckim i krzyżackim, pierwszemu kraj spustoszył po Rygę 1345, mszcząc się za wyprawę, dokonaną społem z Janem Luksemb. 1344 r. przez krzyżaków. Rzecz jednak dziwna, ukarał śmiercią Łotysza (1345), dającego mu rady, jak kraje najechane włączyć do Litwy, gdy r. 1358, skoro Karol IV czekał nań z chrztem w Wrocławiu, zażądał przy rozgraniczeniu z Krzyżakami ziem plemieńców (połowy Prus wschodn., Kurlandyi, większéj części Inflant), a wobec cichego zachowania się Mieczowców do 1359, mógł sam tego dokonać—może i 1345. W wojnie z Krzyżakami 1348 pobity nad Strawą, stracił brata Narymunda; 1362 był świadkiem zdobycia przez nich Kowna; 1370 za

ryzykownem oskrzydleniem Królewca (ze Żmudzi przez odn. Kurońską, a Kiejstut z Podlasia przez Galindyję), naraził się na klęskę pod Rudawą; 1377 r. krzyżacy dotarli aż do Wilna i mimo wiarołomstwa ich, **O.** pokój z nimi zawarł, i tylko Witold Kiejstutowicz hańbę stryja zmazał, prześladując zakon w odwrocie. Z Tatarami był **O.** w przyjaźni aż do 1351 (bitwa pod Sinemi wodami) i dzięki téj spółce często Litwę z Tatarami mięszano. W rzeczy wiary **O.** jeszcze większą by zdradzał chwiejność niż w polityce, gdyby wierzyć Stadnickiemu, który dowodzi, że **O.** ochrzcił się w greckim kościele 1318, i wraz z 11 synami do niego należał. Wszelako 1347 za chrzest ściął 3 Wilnian, pozwolił Gasztołdowi założyć klasztor Franciszkanów i 1368 wydał wyrok śmierci na 300 Wilnian, którzy takowy zniszczyli. Atoli 1355 odebrawszy listy papieża Innocentego IV, z chrztem katolickim 1358 sam pono się nastręczał przez Kiejstuta, i nigdy niewydał się z chrześcijaństwem, które zasłoniłoby go od Krzyżaków, rzekomych apostołów, i zjednało mu W. ks. Moskwy. Jest może bezpieczniéj, wobec pogańskiego pogrzebu Olgierda, który † 1377 r., przypuścić, że wpływy obu kościołów wraz z pogaństwem ważyły się na Litwie i w duszy samego Olgierda, bez stanowczego jednak rezultatu. Z dwu żon, Maryi witebskiéj i Julijanny miał kilkunastu synów (1343 miał 2 synów), pozostali z Maryi tylko Andrzéj, Dymitr, Konstantyn, Włodzimierz, Teodor i kilka córek, z których jednę pojął Borys Suzdalski, drugą Świętosław Zwinogrodzki ks., trzecią Włodzimierz Andrzejowicz z linii panującéj w Moskwie, czwartą Kennę († 1368) poślubił Kaźmierzowi ks. Saskiemu. Po ojcu na tron wstąpił najmłodszy syn Jagiełło, mimo zabiegów Andrzeja Wingolta, najstarszego brata przyrodniego.—Porów. K. Stadnickiego „*Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina*“ (Lwów 1870).

Olgopol, m. pow. gub. podolskiéj, około 6,000 m. —*Olgopolski powiat*, ma na przestrzeni 3,604¾ w. kw. ok. 186,000 mieszk. W powiecie zasługują na wzmiankę obszerne owczarnie.

Olha, wielkie jezioro w gub. mińskiéj, na wschód od Świsłoczy, długie 3, a szerokie blisko 2 mile. Z niego bierze początek rz. *Olha*, wpadająca do Berezyny.

Olickie starostwe niegrodowe, było położone w w wdztwie i powiecie trockim. Podług metryk obejmowało miasto Olitę (ob.) z zamkiem i wsie: Posiemnica, Dowgirdów, Żydańce, Jakiszki, Nowinok, Cichanowce, Jengliszki, Kubejki, Pojście, Rajeckiszki, Jengelańce i w. in. W r. 1536 król Zygmunt August za zezwoleniem ojca nadał je w posiadanie Janowi Zabrzezińskiemu, wdzie trockiemu, następnie dzierżyła je królowa Barbara Radziwiłłówna. Na sejmie jednak z r. 1589 Stany Rzpltéj zamieniły je na ekonomiję stołu królewskiego.

Olier (Jan Jakób), założyciel kongregacyi św. Sulpicyjusza i pisarz teologiczny francuski, urodz. 1608 w Paryżu, † 1657. Po ukończeniu studyjów w Sorbonie zwiedził Rzym i Lorette, poczém przez lat kilka przygotowywał się Paryżu jako członek misyi lazarystów. Powziąwszy zamiar założenia zgromadzenia, mającego na celu kształcenie młodych księży i podniesienie pobożności pomiędzy ludem, założył 1641 seminaryjum w Vaugirard. Otrzymawszy 1642 probostwo św. Sulpicyjusza, założył przy niém główne seminaryjum i z przyjaciołmi swymi wielce gorliwie pracował nad nauczaniem oraz wspieraniem biednych i chorych. Podobnież i w innych miastach zakładał **O.** seminaryja i kongrecyje. Z dzieł jego, wielokrotnie wydawanych, najważniejsze: „*Traité des saints ordres*“ (Paryż 1689); „*Lettres spirituelles*“ (2 t. t., 1672); „*Introduction à la vie et aux vertus chrétiennes*“ (t. 1689); „*Catéchisme chrétien pour la vie intérieure*“ (t. 1650); „*Journée chrétienne*“ (t. 1672) i in.

Oligarchija albo *Oligokracyja* (z gr.), panowanie niewielu, t. j. panowanie zostające w ręku kilku rodzin arystokratycznych, więcéj o własne niż o publiczne dbających dobro i nie dopuszczających nikogo, nienależącego do ich grona, do udziału w sprawach państwa. Przykłady rządów oligarchicznych dostarczyła: Sparta po upadku wolności greckiéj, Wenecyja przy końcu swych dziejów, i inne.

Oligoklaz, *Spodumen*, minerał pokrewny spatowi polnemu, krystalizujący w szeregu trójskośno-osiowym, lecz kryształy rzadko występują, podobne są do albitu. Twardość=6, c. wł=2, 68; szarawo—żółto— i zielonobiały, blask tłusty, na krawędziach słabo prześwieca. Jestto krzemian potażu, sody wapna oraz glinki. Występuje w Szwecyi, Finlandyi i na Uralu, wchodzi często w skład granitu, porfiru, dyjabazu i t. p. skał.

Olimp lub **Olimpas**, nazwa kilku gór w starożytności Najpowszechniéj znaną z nich jest **O.**, pasmo gór ciągnące się pomiędzy Macedoniją i Tessalija przez dolinę Tempe, oddzielone od gór Ossa, dochodzące do 6,000 stóp wysokości, w mytologii siedlisko bogów greckich.

Olimpija, miejsce sławnych igrzysk olimpijskich, piękna dolina w Peloponezie, położona w środkowéj części prowincyi Elidy, tylko o kilka godzin drogi od morza oddalona. Jako wielka skarbnica narodowych pamiątek Hellenów, miejsce to posiadało najkosztowniejsze dzieła sztuki, świątynie, grobowce, ołtarze, skarbce, teatra, stadyje, hippodrom, krocie bogobrazów, posągów, darów poświęconych (votum) ze śpiżu i marmuru, wszelkie dokumenta publiczne i prywatne, traktaty i t. p. Gaj święty, otaczający miejsce igrzysk i złożone tutaj pamiątki narodowe, zwany *Altis olimpijska*, obejmował równinę 3,500—4,000 długości, a 1,600—2,000 st. szerokości.— Porów. Curtiusa „*Olympia*“ (Berlin 1852); tegoż „*Peloponnesus*“ (t. 2, Gotha 1852).

Olimpija, jedna z mniejszych planet, odkryta 12 Września 1860 przez Chacornac'a w Paryżu, oznaczona liczba 59, obrót około słońca odbywa w 1632,8 dniach.

Olimpijada, u Greków czteroletni okres, uważany za jedność w obliczaniu czasu, wedle przypadającego co cztéry lata obchodu igrzysk olimpijskich. Takowy podział czasu nabrał dopiéro mocy w r. 776 prz. Chr., a ciągnął się bez przerwy aż do 293 olim-

pijady, t. j. do r. 394 po Chr., w którym igrzyska olimpijskie upadły.

Olimpijas, żona króla macedońskiego Filipa, matka Aleksandra W., córka króla Epiru Neoptolemosa, niewiasta wielkiego rozumu, lecz charakteru kłótliwego. Oddalona przez Filipa, miała udział w jego zamordowaniu 336 prz. Chr. i po śmierci Aleksandra wywierała wielki wpływ na sprawy państwa, lecz w r. 316 została zamordowaną z rozkazu Kassandra.

Olimpijodorus, platonik z Aleksandryi, żyjący pod koniec VI w., znany jest jako autor bijografii Platona i kilku komentarzy, napisanych do jego rozmów. Z dwu perypatetyków t. n. *Olimpijodorus* starszy był nauczycielem Proklusa w V w. po Chr., drugi żył w drugiéj połowie w. VI. — Inny jeszcze *Olimpijodorus*, z Teb w Egipcie, napisał historyję powszechną swojego czasu od 407 do 425, z któréj *Biblijoteka* Focyjusza wydrukowała obszerne wyciągi, przedrukowane w Bekkera i Niebuhra „*Dexippi, Eunopii etc. historiarum quae supersunt*“ (Bonn 1829).

Olimpijskie bóstwa, w przeciwstawieniu do bóstw *chtonicznych* przydomek tych bogów najwyższych, którzy przebywali na Olimpie obok Zeusa jako króla swego i stanowili wraz z nim olimpijskie państwo bogów, urządzone zupełnie na wzór ówczesnego państwa ziemskiego. U Homera do rzędu **O. b.** oprócz przebywającego w morzu Poseidona należą: Apollon, Ares, Hephaistos, Hermes, Hera, Athene, Artemis, Aphrodite; Ennijusz zaś w nazwach łacińskich zalicza do **O. b.** następujących 12 bogów: Jupiter, Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus, Mars, Mercurius, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Olimpijskie igrzyska, najsławniejsze z cztérech starodawnych greckich igrzysk narodowych, składały się z zapasów osobistych, wyścigów i t. p. i odbywały się w miejscowości, zwanéj *Olimpija*, (ob) na cześć Jowisza co lat 4 (skąd Olimpijady); uważane one były za uroczyste święto narodowe i jako węzeł zjednoczenia, łączący we wspólnych celach wszystkie ludy Grecyi.

Olimpijusz (św.), biskup Ouene w Tracyi w IV w., przeciwnik Aryjanów, za ich wpływem skazany na śmierć przez cesarza Konstansa. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 Czerwca.

Olin (Stefan), duchowny amerykański, ur. 1797 w stanie Wermout, † 1861 w Connecticut. Przeniósłszy się z powodu zdrowia na południe, został prezydentem seminaryjum abbevilleskiego (w Południowéj Karolinie), i porzuciwszy studyja prawne, którym się poprzednio poświęcał, został księdzem metodystów. Od 1828 profes. kolegijum Franklina, został powołany 1833 na dyrektora kolegijum Randolph Macon; następnie w celu poratowania zdrowia odbył do r. 1840 podróż po Europie i Wschodzie, z któréj powróciwszy, został 1842 rektorem uniwersytetu Wesleyskiego w Middletown. Wydał: „*Travels in Egypt, Arabia Petraea and the Holy Land*“ (2 t., N. York 1843); „*Greece and the Golden Horn*“ (t. 1854). Zbiór pism **O.** wyszedł 1854 (2 t. N.-York), *Żywot* zaś i *listy* 1853 (2. t., tamże).

Olinowy kwas, kwas ciekły, zawarty w olejach schnących (ob. olej); jest mało zbadany; różni się od kwasu oleinowego (ob.) tém, że go tlennik azotu nie zamienia w kwas elaidynowy. Gliceryd znajdujący się w olejach schnących jest *trzyoliną*.

Olita, m. w gub. wileńskiéj, nad Niemnem, posiadało niegdyś zamek drewniany, który Krzyżacy niejednokrotnie napadali, nazywając go w swoich skazówkach podróżnych *Alïten*.

Oliva (Fernan Perez de), słynny humanista i prozaik hiszpański, ur. około 1497 w Kordubie, † 1533. Ukończywszy studyja w Alcali i Paryżu, wszedł w służbę papieża Leona X, miewał w Rzymie lat 3 odczyty o filozofii moralnéj, następnie przez Paryż (gdzie jeszcze kontynuował swe studyja) wrócił do Hiszpanii, wykładał w Salamance filozofiję, matematykę i teologiję i został rektorem uniwersytetu tamtejszego. Jakkolwiek gorliwy krzewiciel humanizmu, pisał jednak w języku ojczystym, pragnąc go wykształcić na wzór klasycznego. Jego „*Dialogo de la dignidad del hombre*, napisany w manierze Cycerońskiéj, jest pierwszym wzorem poprawnéj, pięknéj i wytwornéj prozy hiszpańskiéj. W podobnymże kierunku napisał **O.** jeszcze: „*Dialogo de la castidad*“ i „*Dialogo del uso de las riquezas*“. Jego „*Obras*“ wydał siostrzeniec Ambrosio de Morales (Korduba 1586), a „*Obras poeticas*“ wyszły w Madrycie (2 t., 1787).

Oliva (Pepita de), ur. 1830 w Madrycie, należała do składu tamecznego baletu, w r. 1852 odbywała podróż artystyczną po Europie, gdzie charakterystyką swego tańca wielkie zjednała sobie powodzenie.

Olivarez (Don Gasparo de Guzman, hr. de), książę San-Lucar, mąż stanu hiszp., ur. 1587 w Rzymie. Był za Filipa IV przez 22 lat pierwszym ministrem gabinetu hiszpańskiego, w którymto przeciągu czasu uwikłał kraj swój w ciężkie wojny z Portugaliją, Francyją i Holandyją, które tak nieszczęśliwie dla Hiszpanii wypadły, że **O.** 1643 r. został oddalony przez króla i wygnany do Toro, gdzie † 1645 roku. Oskarżano go nie tylko o chciwość i okrucieństwa, ale także i o inne zbrodnie, które jednak nie są dowiedziane.

Olivier (Wilhelm Antoni), entomolog francuski, ur. 1756 w Les-Arcs pod Frejus, † 1814. Po opracowaniu „*Histoire naturelle des Coléoptères*“ (6 t., 1789—1808) przedsięwziął podróż entomologiczną po Anglii i Holandyi, w czasie terroryzmu wysłał go Roland na wschód. Po powrocie był prof. zoologii w szkole weterynaryi w Alfort. Oprócz powyższego, ogłosił „*Entomologie*“ (6 t. z 363 rycinami, 1789—1808) i „*Dictionnaire de l'histoire naturelle des insectes de l'Encyclopédie méthodique*“ (9 t., Paryż 1789—1819) i in.

Olivier (Ludwik Henryk Ferdynand), ur. 1759 w La-Sarra, kantonie Waadt, był przez pewien przeciąg czasu nauczycielem w Dessau, potém przeniósł się do Wiednia i tam † 1815; jest wynalazcą nowéj metody czytania, którą wyłożył w dziele „*Orthoepographisches Elementarwerk oder Lehrbuch über die in jeder Sprache anwendbare Kunst recht-*

sprechen lesen und rechtschreiben zu lehren (Dessau 1804). Z trzech jego synów, którzy się malarstwu poświęcili, najstarszy *Henryk Olivier*, ur. 1783 r. w Dessau, † 1848, był nauczycielem rysunków i języków w Berlinie. — *Ferdynand Oltvier*, ur. 1785 w Dessau, † 1841 r., profesor historyi sztuki i sekretarz generalny akademii w Monachijum, odznaczył się jako malarz historyczny i krajobrazowy.— *Fryderyk Olivier*, ur. 1791 w Dessau, mieszka od 1852 tamże i pracuje również jako malarz historyczny i pejzażysta.

Oliwa, *Oliwne drzewo*, *(Olea)*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, cechujący się kielichem małym, czterozębnym, koroną krótkodzwonkowatą z brzegiem czterodzielnym, dwoma wystającemi pręcikami, znaminiem dwudzielném; owoc jest pestczak 1—2 komorowy, 1—2 nasienny; należą tu drzewa i krzewy zawsze zielone, w Europie płd., Afryce, Azyi i Nowéj Holandyi, o liściach pojedyńczych, skórzastych, i kwiatach drobnych, zebranych w grona lub bukiety. Najwięcéj znanym gatunkiem jest **O.** *zwyczajna* (*O. europaea*), w stanie dzikim ciernista i krzewiasta, przez uprawę wyrastająca w drzewo 20—40 stóp wysokie, bezcierniste. Pochodzi piérwotnie z Azyi, obecnie uprawia się w licznych odmianach. Liście są na 3 cale długie, podobne do wierzbowych, z wierzchu najczęściéj ciemno-zielone, od spodu biało-szarawe. Kwiatki białe zebrane są w gęste grona. Udaje się najlepiéj nad brzegiem morskim, a uprawa jéj korzystną jest zwłaszcza między 25° a 43° szerokości płn. W Europie pł. **O.** kwitnie w Maju i Czerwcu, owoce, oliwki, dojrzewają w Grudniu; są one najwyżéj wielkości jaja gołębiego, najczęściéj owalne, niekiedy kuliste lub jajowate, barwy czarnéj, fijoletowéj, czerwonawéj lub zielonawéj, o mięsiwie zielonawo-białem; przy zupełném dojrzeniu mają smak wstrętny, tłusto-gorżki. Zebrane w stanie niedojrzałym przyprawiają się do użytku kuchennego, przyczém najpierw moczą się w ługu potażowym lub wodzie wapiennéj, przez co nabierają smaku łagodniejszego. W Europie płd. jadają się też suszone. Przez ciśnienie otrzymuje się z nich oléj tłusty, zwany *oliwą*; obecnie otrzymują ją też przez wyciąganie siarkiem węgla (ob. olej). Dobroć jéj zależy od stopnia uszlachetnienia drzewa, klimatu, gruntu, stopnia dojrzałości owoców i sposobu otrzymywania. Najpiękniejsza **O.** pochodzi z owoców niezupełnie dojrzałych, dojrzałe dają jéj więcéj, ale jest ostra. Owoce zmielone dają pod słabem ciśnieniem oléj jasno-żółty, przyjemnego smaku (**O.** *panieńska*); pod silniejszem ciśnieniem **O.** jest gorsza; wytłoczyny polewają się gorącą wodą, poddają się fermentacyi i otrzymuje się stąd **O.** najordynarniejszą, używaną tylko do pewnych celów technicznych. **O.** polepsza się przez wstrząsanie z wodą słoną, gorsze gatunki, używane do palenia, oczyszczają się kwasem siarczanym. **O.** bezbarwna otrzymuje się przez wystawienie na słońce lub odbarwienie węglem. U nas najbardziéj cenioną jest **O.** żółta, (**O.** *prowancka*), **O.** *zieloną* dają oliwki brane bez wyboru. C. wł. dobréj **O.** jest **O**, 91; przy kilku stopniach niżéj 0 krzepnie w masę ziarnistą, masłowatą; w eterze łatwo się rozpuszcza, na powietrzu jełczeje, ale nie wysycha. Delikatniejsze gatunki używają się do potraw, w Europie płd. zamiast masła, daléj do palenia i smarowania części maszyn, do stłuszczania wełny i skóry, na maście, plastry i t. d. W handlu rozróżniają jéj różne gatunki, stosownie do miejsca pochodzenia; fałszuje się często olejem makowym i olejem z nasion bawełny. Drewno drzewa oliwnego jest wonne, zielonawo-żółte z czarnemi żyłkami, przyjmuje piękną politurę i jest przez tokarzy bardzo poszukiwane. Żywica wyciekająca ze starych drzew ma woń wanilijową i używa się do kadzenia. **O.** w starożytności była jedném z najużyteczniejszych drzew, pospolitą była w Palestynie; w Grecyi poświeconą była Minerwie, a wieniec oliwny był najwyższą nagrodą obywatelską. Gałązki oliwne były symbolem pokoju. Owoc **O.** *amerykańskiéj* (*O. americana*), w Karolinie, używa się na pokarm; bardzo twarde drewno nazywa się *dewil-wood*. **O.** *wonna* (*O. fragrans*) jest krzewem w Chinach i Japonii, którego wonne liście dodają się do herbaty.

Oliwa (herb), na tarczy w polu zielonem lilija biała z korzeniem, a z obu jéj stron po jednéj róży czerwonéj. Na hełmie pół lwa wyskakającego w koronie, z językiem wywieszonym; przednie nogi do góry wzniesione.

Oliwa, klasztor i bogate opactwo cystersów, o milę na północ Gdańska ku zatoce Puckiéj położone, założone podobno 1178 przez księcia Pomorskiego Sambora, liczy w dziejach swoich wiele krwawych wspomnień. Pamiętną jest traktatem zawartym tu r. 1660 (3 Maja), zwanym traktatem oliwskim, pomiędzy Szwecyją z jednéj, a Polską, cesarzem niemieckim i elektorem brandeburgskim z drugiéj strony, skutkiem którego Polska odstępowała Szwecyi Inflanty z tamtéj strony Dźwiny, wyjąwszy Inflanty południowe. Zarazem Rzeczpospolita uznała niepodległemi Prusy, które późniéj do rzędu królestwa się wyniosły. Kamień z napisem blisko wnijścia do kościoła umieszczony, przypomina ten smutny dla narodu wypadek. Wspaniały kościół oliwski z pięknym wielkim ołtarzem i amboną mieści w sobie 40 obrazów pędzla biegłych artystów.

Oliwenit, ob. miedziane rudy.

Oliwetanie, zakon N. M. Panny z góry Oliveto, założony przez Jana Ptolomeusza, zwanego w zakonie Bernardem, który po odzyskaniu straconego wzroku udał się 1313 z kilku towarzyszami na puszczę, otrzymał 1319 od papieża biały ubiór zakonny, regułę św. Benedykta i Matkę Boską za patronkę. Zakon ten, bardzo surowéj reguły, niegdyś dosyć liczny, dzisiaj ma tylko 4 klasztory: w Monte-Olivo, w Rzymie St. Francesco, w Genui i w Palermo.

Oliwin, ob. Chryzolit.

Oliwiński (Ignacy), uczony i poeta, żyjący za panowania Zygmunta Augusta, mieszkał w województwie krakowskiem, wyznania helweckiego, ogłosił drukiem *„Pieśni nowo wybrane z poważnych i dawnych pisarzy, na synodzie wodzisławskim przejrza-*

ne i poprawione, ku użytkowi zborów pańskich wyda ne“ (1550).

Oliwki, owoce oliwnego drzewa (ob. oliwa).

Oliwna góra (arab. *Dżebel et tur*), sławna w dziejach Jezusa Chrystusa, leży kilkaset kroków od Jerozolimy, oddzielona od niéj doliną Jozafata, przez którą przepływa strumień Kidron (Cedron). **O. g.** jest raczéj grzbietem aniżeli pojedynczym wierzchołkiem. Najwyższy wierzchołek, na którym zbudowana jest wieś *Tur*, ma do 3,000 st. wysokości. **O. g.** przedstawia na wszystkie strony zachwycające widoki. Była ona najmilszą Chrystusowi, który, otoczony apostołami i rzeszą słuchaczy, często tu swe nauki wykładał. Naprzeciwko grobu Absalona w Józafatowéj dolinie, o 10 kroków, na potoku Cedron, jest most kamienny o jednéj arkadzie, z którego Zbawiciel, pojmany w Ogrójcu i prowadzony do przyległéj bramy Gnojnéj, miał być w Cedron zepchnięty; nawet na skale pokazują tu ślad upadku Chrystusa, to jest widać znaki palców, nóg, kolan i łokci. Niedaleko kościoła grobu N. M. P. znajduje się w téjże dolinie pod **O. g.** *Grota krwawego potu*, prawie okrągła, mająca średnicy piętnaście kroków, oparta na 2 filarach grubych, nieobrobionych, z tejże opoki wyciętych i tworzących z nią jednę całość. Naprzeciwko wchodu jest ołtarz wykuty w opoce, nad którym obraz prostego pędzla przedstawia Zbawiciela klęczącego i przyjmującego kielich z rąk anioła. Po prawéj stronie od wchodu są w grocie drzwi zamurowane, dawniéj prowadzące do przyległego Ogrójca, a na lewym boku jest wykuty w ścianie ołtarz, z obrazem śpiących apostołów. Pomieniona grota należy dzisiaj do katolików. Pięć lamp pali się ustawicznie przed miejscem modlitwy Zbawiciela.

Oliwnik, *Oleaster*, *Olejnik*, *Rajskie drzewo*, *Przewierzbia* (*Elaeagnus*), rodzaj roślin z rodziny oliwnikowatych, mający kielich dzwonkowaty, 4 dzielny, barwny, górny, pręcików 4—5, znamię główkowate, owoc—pestczak jajowaty, jednonasienny; należą tu drzewka o liściach naprzemianległych i kwiatach pojedynczych, w cieplejszéj Europie i w Azyi. *E. angustifolia* jest piękném drzewem nieco do oliwnego drzewa podobnem, a więcéj do naszéj wierzby białéj. Rośnie dziko w Eur. pułud., w Syberyi i na Wschodzie, często utrzymywanym bywa w ogrodach dla ozdoby i wonności kwiatów, gdzie dorasta 10—15 stóp wysokości. Gałązki ma cierniste, liście lancetowate, kutnerowate, kwiaty drobne, żółte, wonne. W naszym klimacie owoce prawie nigdy nie dojrzewają, na Wschodzie zaś owoce te żółte, do oliwek podobne, bywają na pokarm używane. Gałęzie i liście wydają farbę brunatną.

Oliwnikowate (*Elaeagneae*), rodzina roślin pokrewna owełkowatym i tymiałkowatym, obejmuje krzewy i drzewa, mające za cechy: liście naprzemian lub naprzeciwległe, od spodu pokryte małemi srebrzystemi łuskami; okwiat o brzegu 2—4—6 działkowym; pręcików 4—8, kołozawiązkowych; zawiązek wolny 1 komórkowy; owoc otulony stwardniałą podstawą okwiatu, jednonasienny; zarodek osadzony na osi nieco mięsistego białka. Nale. rodzaje: oliwnik, rokitnik, rozmarynowiec.

Oliwowate (*Oleaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich jednodziałkowy, 4 klapkowy lub 4 ząbkowy, czasem żaden; korona na osadniku, już o 4 płatkach, zrosłych po 2 w nasadzie, już jednopłatkowa, lejkowata lub prawie dzwonkowata, rzadko żadna; pręcików 2, osadzonych na rurce korony; zawiązek górny, z szyjką pojedyńczą lub żadną, znamię niepodzielne lub dwudzielne; owoc rozmaity. Nasiona wiszące, o zarodku prostym i białku mięsistém lub prawie rogowém. Należą tu drzewa lub krzewy, o liściach przeciwległych, ogonkowych, pojedyńczych, czasem nieparzysto-pierzastych i kwiatach ułożonych w wiechę lub grono. Dzieli się na dwie podrodziny—*oliwowe*, mające owoc pestkowcowaty lub jagodowy (oliwa, ligustr) i *jesionowe*, mające za owoc torebkę dwuścienną pękającą, lub skrzydlak niepękający (jesion, lilak).

Olizarowie, ród szlachecki w Polsce pochodzenia ruskiego, znany już w XIV w. dziejach Litwy. Wielu jego członków piastowało różne wysokie w Rzeczypospolitéj urzędy. W nowszych czasach odznaczyli się z pomiędzy nich:— **Olizar** (Filip Nereusz), szambelan króla Stanisława Augusta, marszałek trybunału koronnego 1791 roku poseł na sejmie 1792 roku, następnie członek cesarsko rosyjskiéj komisyi edukacyjnéj na Litwie. Są w druku jego „*Głosy miewane na sesyjach sejmowych roku 1792*“. —**Olizar** (Narcyz hrabia), syn poprzedzającego, urodzony 1794 r. w Zaborowie na Wołyniu. Po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w Krzemieńcu i uniwersyteckich w Wilnie zajmował się głównie literaturą, późniéj był senatorem kasztelanem królestwa polskiego. Po r. 1832 osiadł za granicą i † 1862 w Sadach pod Poznaniem. Ogłosił drukiem: „*Gawędy o sąsiedztwie*“ (Paryż 1840); „*Mémoires*“ (tamże 1845; 2 ed. Lipsk 1871, tłumaczone na język niemiecki); „*Pamiętniki oryginała*“ (bezimiennie Lipsk 1853, 2 wyd., 2 t., Bruksela 1862) i „*Z Psalmów Psalmy*“ (Lipsk 1857; 2 wyd., tamże 1862). W młodych latach umieszczał wiersze w *Tygodniku Wileńskim* (r. 1819).— **Olizar** (Gustaw), brat poprzedzającego, poeta i publicysta, ur. 1798 w Korustyszowie na Wołyniu; kończył nauki w liceum krzemienieckiém, którego był jednym z najcelniejszych uczniów. Wybrany w 24 roku życia marszałkiem gub. kijowskiéj, pełnił następnie rozmaite urzędy obywatelskie, posiadając wszędzie ogólną miłość, zaufanie i szacunek. Z licznych jego, bardzo udatnych poezyjek, niektóre wyszły pod tyt. „*Spomnienia G. O.*“ (2 zesz., Wilno 1840—42) inne pod tyt. „*Pielgrzymki*“ w „*Atheneum*“ Kraszewskiego (1840, t. III). Zbijając dzieło Henryka Rzewuskiego „*Mieszaniny obyczajowe Jarosza Bejły*“, napisał **O.** „*Pomieszanie Jarosza Bejły, objawione przez A. Filipowicza*“ (Wilno 1842). Umieszczał także artykuły swe w „*Tygodniku Petersburgskim*“ (1852—1853), a w *Ruchu Muzycznym* 1857 r. drukował *Myśli z niewydanych rękopisów* i tegoż roku wydał w

Lipsku przekład z Münch-Bellinghausena (Halma) „*Szermierz z Rawenny*“. Później, dla słabości zdrowia osiadł w Dreźnie i tam † 1865.

Olizarowski (Tomasz August), współczesny poeta, szkoły ukraińskiéj, ur. 1814 na Wołyniu, pobierał nauki w liceum krzemienieckiém, gdzie pod wpływem Józefa Korzeniowskiego wyłącznie prawie poświęcał się poezyi. Od r. 1832 żyje za granicą. Prace jego drukiem ogłoszone są: „*Poezyje T. A. O.*“ (Kraków 1836); „*Eksercycyje poetyckie*“ (Londyn 1839); „*Woskresenki*“ (Paryż 1846); „*Dzieła T. A. Olizarowskiego*“ (3 t., Wrocł. 1852). Są tu liryczne poezyje, dumki, sonety zwane przez autora „śnielkami“, „padwanki“ (poezyje exotyczne), chwały, żale, a wreszcie powieści wierszem i dramaty na tle ukraińskiém; „*Wincenty z Szamotuł*“, dramat w 5 aktach (Poznań 1850); „*Dziewice Erinu*“ (Paryż 1857), dramat na tle dziejów emigracyi osnuty; „*Rada w Chęcinach*“ (Paryż 1861), obraz dramatyczny z czasów Łokietka.

Olizarowy staw, miasteczko w gub. grodzieńskiéj, posiadało niegdyś klasztor i kościół drewniany Cystersów.

Olkienickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie trockim. Podług metryk obejmowało w sobie miasteczko Olkieniki o mil 8 od Wilna, wieś Lejpuny i przyległości. W r. 1771 posiadał je Granowski, starosta tarnogórski, opłacając zeń kwarty złp. 2,683 gr. 7, a hyberny złp. 4,360. Ostatnim starostą po Ludwiku Pocieju strażniku w. ks. lit. był w r. 1794 Michał Granowski, ostatni potomek tego szczepu.

Olkieniki, m. w gub. grodzieńskiéj, nad rz. Mereczem, blisko ujścia no niéj Solczy, zwane dawnéj *Wolkieniki*, pamiętne wojną domową pomiędzy rodziną Sapiehów a szlachtą litewską, prowadzoną przez Wiśniowieckich, Ogińskich, Pociejów, Paców, Brzostowskich i innych możnowładców. Sapiehowie bowiem, dzierząc samowładnie najpierwsze urzędy w kraju, tak swą dumą i przewagą dali się we znaki szlachcie miejscowéj, że prawie wszyscy byli na nich oburzeni. Trwało to już od lat kilku, gdy r. 1700 dwaj ks. Wiśniowieccy, zelżeni od sług hetmana Sapiehy w Wilnie, poburzyli do związku szlachtę, która zebrawszy się w liczbie 20,000 w pow. oszmiańskim, wyciągnęła zbrojnie ku **O.** Sapiehowie, zebrawszy do 9,000 wojska, wyszli z Wilna, spotkali się ze szlachtą o 1½ mili od **O.** w Lejpunach i na głowę pobici zostali. Wtenczas **O.**, dokąd się zwycięzcy udali, stały się polem krwawego dramatu. Pojmany w bitwie Michał Sapieha, koniuszy w. lit., syn hetmana, pomimo usiłowań biskupa Brzostowskiego, wywleczony z łóżka, rozsiekany został 19 Listopada. Takiż los spotkał Wojnę, starostę bracławskiego, i wielu innych. Poczém 22 Listopada nastąpiło postanowienie zjazdu Olkienickiego, mocą którego związkowi oddali się pod zarząd wojskowy ks. Wiśniowieckiego i odsądzono wszystkich Sapiehów, zacząwszy od hetmana, z wyjątkiem linii kodeńskiéj, od wszelkich urzędów i starostw, z zabraniem dóbr dziedzicznych dla zadosyć uczynienia wierzycielom, a reszty do skarbu publicznego. Istnieje wiele dziełek i broszur opisujących tę smutną sprawę, którą także rymami opisał Onufry Korytyński, pod tyt. „*Wojna Olkienicka*“. W r. 1708 zaszła ta także 22 Lut. silna utarczka pomiędzy Szwedami a wojskiem Augusta II. Miasto ma kościół parafijalny fundacyi królowéj Bony.

Olkusz, m. powiatowe w gub. kieleckiéj, pośród ogromnych piasków, w posępnéj, lecz bogato od natury w kruszce uposażonéj okolicy położone, zwane w dawnych wiekach *Ilkusz*, *Ilcussia*, było niegdyś najważniejszą kopalnią rud ołowiu srebrodajnego, o czém już dzieje XIII w. wspominają. Miny olkuskie zaczęły słynąć ze srebra pod panowaniem Kazimierza W., który **O.** przyozdobił i murem opasał. Najwięcéj jednak do zamożności Olkusza przyczyniła się siostra tego króla, regentka Elżbieta, matka Ludwika króla węgierskiego i polskiego, nadawszy w r. 1374 mieszkańcom jego wolność na lat 6 wydobywania rud srebrnych i ołowianych, z obowiązkiem oddawania do skarbu królewskiego 11-éj grzywny, który to podatek *Olborą* nazywano. Skutkiem tego przywileju, pod następnymi monarchami wznawianego, mieszkańcy Olkusza zostali w krótkim czasie właścicielami kopalni, każdy bowiem, opłacający tylko olborę, otrzymywał pozwolenie kopania. Otrzymujący takie pozwolenie i łożący koszta na kopanie zwali się *gwarkami*, a tworzyli między sobą pewien rodzaj stowarzyszenia, do którego nawet i zamożniejsza szlachta chętnie się łączyła. Kopalnie wzrastały i rozwijały swą działalność coraz obszerniéj. Przepisana za Jana Olbrachta zasadnicza dla nich ustawa p. n. *Statuta montana Ilcussiensia* ogłoszoną została w r. 1505. Zygmunt I, potwierdzając 1545 r. wszystkie dawniejsze prawa i przywileje, dozwolił celem dalszego wzrostu kopalń nowym przybyszom osiadać, byleby ci nie byli zbrodniarzami, z obowiązkiem przecież opłacania olbory. Podług lustracyi z r. 1564 rudę kruszcową wydobywano tu z jednéj tylko góry, a podług ksiąg skarbowych, w r. 1566 pobrano olbory ołowiu centnarów 400, w r. 1567 cent. 1,055, z powodu zaś przeszkody od wód otrzymał król 1569 połowę olbory w ilości złp. 1,523, a zatém cała produkcyja kopalń wynosiła w tych latach 10 razy więcéj. Łukasz Opaliński w dziele swojem: „*Polonia defensa contra Barclajum*“ mówi, że na rok wydobywano tu 6,000 mark czystego srebra, a 50,000 cent. ołowiu. Podług ksiąg olkuskich najważniejsze szyby były Pilecki i Ponikowski. Za panowania Batorego istniała już w Olkuszu mennica i znaczne przynosiła dochody; lecz mennica ta przy końcu panowania Zygmunta III przestała być czynną, gdyż i kopalnie widocznie już upadały, i odtąd mimo rozmaitych ulg przynoszonych mieszkańcom w coraz gorszym znajdowały się stanie, do czego przywiodła je zazdrość szlachty, która łącząc się najprzód z mieszczanami, zaczęła brać w posagach i dziedzictwach szyby całe, tak że z czasem najznaczniejsze kopalnie na jéj własność przeszły, a biorąc korzyści, nie chciała ponosić ciężarów i wydatków na ich utrzymanie. Następnie kopalnie upadły jeszcze

bardziéj za pierwszéj wojny szwedzkiéj, która ogołociła je z rąk pracujących, generał bowiem Müller wybrał znaczne kontrybucyje w r. 1655, a górników użył do kucia przykopów pod Częstochową, gdzie wszyscy oprócz dwu wyginęli. Zła administracyja i wydzierżawianie olbory pozbawiły kopalnie potrzebnéj kontroli i opieki, a wylew r. Baby w 1674 zamuliwszy sztolnie i zalawszy wszystkie szyby wodą, zniszczył je do reszty. Odtąd żadne już środki, kilkakrotnie przez Jana III przedsiębrane, nie zdołały podźwignąć kopalni, a w r. 1712 zapadły się i dwie główne sztolnie Ponikowska i Pilecka. W r. 1728 August II zesłał górników zagranicznych dla zbadania kopalń olkuskich, znaleźli oni jeszcze 6 szyb otwartych, któremi do 7 sążni głębokości spuścić się zdołali, lecz daléj wszystko było wodą zalane. Dalszy ciągły bezrząd kraju nie pozwolił już skuteczniejszych przedsiębrać w tym celu środków, a te jakich się późniejsze rządy: pruski, austryjacki, księstwa warszawskiego i nareszcie królestwa polskiego chwytały, pozostały bezskuteczne i ograniczone do wydobywania samego tylko galmanu, znajdującego się tu w obfitości. Miasto téż upadło i dopiéro za rządu królestwa podźwignęło się znowu. Obecnie ludność Olkusza wynosi 2,000 głów. Z 6 dawnych kościołów pozostała tylko jedna fara, jestto gmach okazały z wieku XIV, wzniesiony przez Władysława Łokietka, odznaczający się śmiałą, lecz prostą ludową i dokładnością wykończenia. Wnętrze kościoła mieści w sobie liczne dowody hojności dawnych mieszczan i gwarków olkuskich, a w skarbcu znajduje się bardzo pięknéj roboty XVI w. krzyż z miejscowego srebra, na 4 stopy wysoki i przeszło 40 funtów ważący i 7 z tegoż srebra kielichów, jako dary różnych mieszczan tutejszych. Do cmentarza kościelnego przytykają szczątki kaplicy na cześć ś. Jana Kantego w r. 1378 wystawionéj, tudzież domek, w którym on, będąc tu proboszczem, przemieszkiwał; osobliwością tutejszą jest rzeczka, albo raczéj strumień Baba (ob.), która o pół mili wyżéj miasta rozlewa się szeroko po piaskach olkuskich i w nich bez śladu ginie. — *Olkuski powiat*, stanowi część guber. kieleckiéj, zajmuje po większéj części przestrzeń górzystą, w wielu miejscach zasianą nagiemi skałami, mającą wiele nieużytków i lotnych piasków; część jego nachylona ku północy jest prawie wszędzie piaszczysta i kamienista, a w ogóle przeważają w nim grunta lekkie, z ogromnemi w niektórych miejscach obszarami piasków lotnych. Powiat ma 23 mil kw. i 80,872 m. i zawiera 1 miasto, 7 osad i 19 gmin. Miejsce powiatu Olkusz.

Olkusza (Marcin z), zwykle, chociaż niewłaściwie *Starszym* zwany, sławny astronom, matematyk i lekarz, ur. w Olkuszu, kończył nauki w akademii krakowskiéj, w któréj otrzymawszy 1459 stopień doktora filozofii, był tamże profesorem matematyki. Jako biegły w astronomii i medycynie, pozyskał szacunek i zaufanie króla węgierskiego Macieja Korwina, który dawszy mu probostwo w Budzie, utrzymywał go na swoim dworze, jako lekarza i astrologa. Zaprzyjaźniony z Regiomontanem, pomagał mu do ułożenia tablic *Directionum Planetarum*. On to przywiózł akademii krakowskiéj przysłane jéj darze przez króla Macieja narzędzia astronomiczne 1494.—**Olkusza** (Marcin z), syn Mateusza, także sławny astronom, zwany *Młodszym*, uczył się matematyki w Krakowie razem z Mikołajem Kopernikiem od Brudzewskiego, został 1491 doktorem filozofii i potém sam uczył matematyki w uniwersytecie krakowskim, a r. 1517 mianowany był profesorem teologii. Siedm razy obierany rektorem akademii, ostatni raz piastował ten urząd w r. 1535; † 1540 w Krakowie. Pamiętny podaniem projektu do poprawy kalendarza, p. t. „*Nova Calendarii Romani reformatio*“, który ułożył z polecenia akademii, wezwanéj o to przez papieża Leona X i który był uwzględniony przy następnie przeprowadzonéj reformie (ob. Kalendarz). W r. 1521 wspólnie z Michałem Wrocławczykiem uporządkował i spisał statuta wydziału teologicznego, p. t. „*Statuta theologiae facultatis studii Cracoviensis noviter confecta*“. Oba powyższe manuskrypta znajdują się w biblijotece akademii krakowskiéj. Majer okazał, że oprócz powyższych do r. 1500 dwu jeszcze było w akad. krak. Marcinów z **O**. Por. „*Pismo zbiorowe wileńskie*“ (1862, str. 251).

Olla potrida (z hiszp. dosłownie zgniły garczek), potrawa hiszpańska, złożona z kilka gatunków mięsa, z cebulą, czosnkiem i t. d., okraszonych sowicie słoniną, coś nakształt polskiego bigosu. Stąd przenośnie wyraz ten oznacza w pismach mięszaninę różnych wiadomości, feljeton i t. p.

Ollivier (Emil). mąż stanu francuski, syn *Demostenesa Ollivier*, ur. (1799), który, będąc naczelnikiem domu handlowego w Marsylii, odznaczył się podczas rewolucyi Lutowéj 1848 jako zapalony republikanin a po zamachu stanu 1851 zagrożony deportacyją uciekł do Belgii i dopiéro 1860 r. wrócił do Francyi. **O**. ur. 1825 w Marsylii. Ukończywszy studyja prawne, został 1847 adwokatém w Paryżu i zyskał rozgłos jako obrońca liberalny. Wybrany 1857 do ciała prawodawczego, przyłączył się do nielicznéj opozycyi i w wielu ważnych sprawach okazał niezwykły talent krasomówczy. Wybrany ponownie deputowanym 1863, zerwał z opozycyją i przechylił się na stronę cesarstwa (1865—66). Przed nowymi wyborami 1869 zwrócił na się powszechną uwagę broszurą „*Le 19 Janvier*“ (Paryż 1869) (rodzaj manifestu do wyborców i do kraju całego), zasiadł znowu w ciele prawodawczém i 3 Stycznia 1870 utworzył pierwsze za drugiego cesarstwa ministeryjum parlamentarne, w którém objął prezesostwo i wydział sprawiedliwości. Usunięciem kandydatur rządowych zyskał powszechne zaufanie i popularność wielką, ale nie posiadając potrzebnéj energii i siły woli, ulegał wpływom partyi dworskiéj, nie oparł się wznawianiu osobistych rządów Napoleona III i posunął się tak dalece, że przed zbliżającą się wojną z Prusami w wystąpieniu swém przeciw Thiersowi oświadczył, że ministeryjum z *lekkiém sercem* bierze na się odpowiedzialność. Po

pierwszych klęskach armii franc. ustąpił miejsca 9 Sier. 1870 hrabiemu Palikao (ob.), opuścił Francyję i zamieszkał we Florencyi, skąd dopiero 1873 r. wrócił do kraju. Wybrany 1870 na miejsce Lamartine'a członkiem akademii, ale nie zasiadłszy w niéj z powodu wojny ówczesnéj, upomniał się późniéj o swe miejsce i uroczystość przyjęcia naznaczona na 5 Marca 1874 r. po burzliwych scenach odroczoną została przez akademiję na czas nieograniczony. Sprawa ta zrobiła wielką wrzawę powiększoną jeszcze dziełem ogłoszoném przez O. p. t. „*Lamartine*“ (Paryż 1874). O. jest także spólzałożycielem „*Revue de droit pratique*“ (1856), w którym umieszczał mnóstwo swych rozpraw i artykułów.

Olmo (Franciszek), historyk włoski z XVII w. wydał: „*Relazione della Republica di Venezia del Regno Polonia et Bohemia*“ (Wenecyja 1628).

Oloff (Marcin), zasłużony pastor ewangielicki, ur. 1657 w Grudziądzu, był od 1677 do 1690 pastorem węgrowskim i warszawskim, potém w Sławatyczach, a od 1694 kaznodzieją w Toruniu, gdzie † r. 1715. Opracował on z innymi kaznodziejami polski „*Kancyjonał*“, wydany r. 1672, w którym umieścił wiele pieśni swego tłumaczenia.—**Oloff** (Efraim), syn jego, również zasłużony kaznodzieja i autor piérwszéj „*Himnologii polskiéj*“, ur. 1685 w okolicach Warszawy, był profesorem w Toruniu, późniéj kaznodzieją w Elblągu i † 1735. Wydał ważne dzieło, znacznie po jego śmierci pomnożone, p. t. „*Polnische Liedergeschichte von polnischen Kirchengesängen und derselben Dichtern und Uebersetzern, nebst einigen Anmerkungen aus der polnischen Kirchen und Gelährtengeschichte*“ (2 wyd., Gdańsk 1764). Oprócz tego wydał jeszcze: „*Dissertatio historico-theologica de Encaeniis templorum*“ (Toruń 1706), oraz „*Pieśni niektóre z niemieckiego na polski język przetłumaczone*“ (tamże 1727).

Olozaga (Don Salustiano), mąż stanu hiszpański, ur. około 1803 w Logrono, † 1873 w Enghien we Francyi. Ukończywszy nauki prawne, osiadł jako adwokat w mieście rodzinném. Uwięziony 1831, uciekł 1832 do Francyi, ale po śmierci Ferdynanda VII wrócił do kraju, odznaczył się w kortezach jako dzielny mówca opozycyi i po rewolucyi w La Granja występował bardzo czynnie w sprawie Maryi Krystyny; w latach 1840—43 był posłem w Paryżu i przez kilka dni stał na czele gabinetu, lecz z powodu, że w nocy z 28 na 29 Listop. 1843 zniewolił królowę Izabelę do podpisania dekretu, rozwięzującego kortezy, został strącony przez stronnictwo umiarkowanych i przymuszony do powtórnéj ucieczki. Przywołany w Mar. r. 1847, działał w kortezach jako przywódca progresistów. W 1848 r. chwilowo więziony, został wkrótce wypuszczony na wolność, ale z powodu przeszkód stawianych przez rząd nie mógł wejść do kortezów. Dopiero od rewolucyi 1854 jako deputowany, a zarazem i poseł w Paryżu (1854—56), wywierał wpływ wielki na sprawy publiczne. Od rewolucyi Lipcowéj 1856 nie piastował wprawdzie żadnego urzędu, ale i nie zaprzestał działań politycznych jako kierownik progresistów i połączył przeciw dynastyi stronnictwa: unijonistów, progresistów i demokratów. Po rewolucyi Wrześniowéj 1868 mianowany posłem w Paryżu, zasiadał téż w kortezach i przyczynił się głównie do uchwalenia konstytucyi z r. 1869. Jako poseł hiszpański w Paryżu występował ciągle w duchu dla Francyi najprzyjaźniejszym. Po abdykacyi króla Amadeusza i ogłoszeniu rzeczypospolitéj usunął się z tego stanowiska i mieszkał we Francyi. Konstytucyja z r. 1855 jest głównie jego dziełem.

Olshausen (Herman), teolog niemiecki, ur. 1796 w Oldesloe w Holsztyńskiém, od 1821 profesor teologii w Królewcu, został 1834 profesorem i radcą kościelnym w Erlangen, † 1839 tamże. Oprócz innych wydał „*Historiae ecclesiasticae veteris monumenta praecipua*“ (2 t., Berlin 1820—22), oraz „*Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments*“ (7 t., Królewiec 1830, nowe wydanie i dalszy ciąg przez Ebrarda i Wiesingera).—**Olshausen** (Justus), oryjentalista, brat poprzedzającego, ur. 1800 w Hohenfelde w Holsztynie, od 1823 profesor w Kiel, otrzymał 1848 kuratorstwo uniwersytetu i do r. 1849 był wiceprezydentem zgromadzenia narodowego. W r. 1853 przeniósł się na głównego biblijotekarza i profesora języków wschodnich do Królewca, a 1858 mianowany został urzędnikiem w ministeryjum oświecenia i spraw duchownych. Od 1860 jest członkiem berlińskiéj akademii nauk. Zasłużył się głównie pracami około egzegezy starego testamentu, tudzież nad językiem perskim i hebrejskim. Ważniejsze jego dzieła są: „*Erklärung der Psalmen*“ (Lipsk 1853); „*Lehrbuch der hebr. Sprache*“ (Brunśw. 1861) i „*Ueber den Charakter der in den assyr. Keilinschriften erhaltenen semit. Sprache*“ (Berl. 1866).—**Olshausen** (Teodor), brat poprzednich, ur. 1802 w Glückstadt, żył od 1830 jako adwokat i urzędnik miejski w Kiel; w założoném przez się 1830 piśmie „*Kieler Correspondentzblatt*“ wywierał znakomity wpływ na polityczny rozwój kraju. W następnych latach czynny brał udział w sprawach politycznych holsztyńsko-szlezwickich. W 1851 wyniósł się do Ameryki, gdzie poświęciwszy się pracom literackim, napisał kilka prac o Stanach Zjednoczonych, a mianowicie „*Die Vereinigten Staaten von Nordamerika*“ (Kiel 1853); „*Das Mississippithal*“ (Kiel 1854) i „*Geschichte der Mormonen*“ (Getynga 1855). Wróciwszy 1865 do Europy, † 1869 w Hamburgu.

Olsiady, m-czko na Żmudzi, o $1^1/_2$ mili od Telsz odległe, ma kościół, fundowany około r. 1471 przez biskupa Macieja II Polaka. Zwyczajna rezydencyja biskupów żmudzkich.

Olstro (z niem.), futerał skórzany, umocowany na przodzie siodła, do zachowania w nim pistoletów w kawaleryi.

Olsza, *Olcha* (*Alnus*), rodzaj roślin z rodziny brzozowatych, mający za cechy: kotki męskie złożone są z łusek szypułkowych, mających pod spodem po 3 kwiatki; każdy z nich ma okrywę kubeczkowatą 4 klapkową i 4 pręciki, nadto otoczone są 4 łuszczkami czyli przysadkami; kwiaty żeńskie tworzą również kotki o łuskach jajowatych, 2 kwiatkowych, szyjka dzieli się na 2 znamiona; kotki te za dojrze-

niem stają się drzewiaste i stają się podobne do szyszek sosnowych; owoc jest orzeszkiem jednonasiennym. Sąto drzewa i krzewy w Europie i Ameryce płn.; z 30 około gatunków najważniéjszą jest **O.** *zwyczajna* czyli *czarna* (*A. glutinosa*), drzewo dosięgające po 40—50 latach 60—70 stóp wysokości przy średnicy $1^1/_2$—2 stóp, są wszakże i wyższe. Udaje się na gruntach błotnistych, gdzie żadne inne użyteczne drzewo nie rośnie. Drewno świeżo ścięte jest pomarańczowe, potem bieleje, jest dosyć twarde. Liście są prawie okrągłe, niekiedy jakby ucięte, karbowane lub ząbkowane, kotki ukazują się na jesień, a kwitną w Marcu. Rośnie w całéj Europie, płn. Azyi i Afryce, na górach nie przechodzi 3,500 stóp. Wymaga wiele wody i dla tego najlepiéj się udaje nad rzekami i jeziorami. Rozmnaża się najlepiéj przez przesadzenie gałęzi, które wkrótce pędy puszczają. Drewno nadaje się wybornie do budowli wodnych, także na wyroby stolarskie i tokarskie; wytrzymałość jego wyrównywa dębinie. Co do wartości opałowéj, ma się do buczyny jak 50 lub 60 do 100, zresztą podają i inne liczby; popiół daje wiele potażu, ale do prania się nie nadaje, bo ług barwi czerwono; węgiel jest doskonały do prochu. Kora służy do farbowania na brunatno i czarno. Nasiona żywią w zimie wiele ptaków. **O.** *biała* (*A. incana*) jest do poprzedniéj bardzo podobna; liście ma jajowate, spiczaste, podwójnie piłkowane, nielipkie, od liści **O.** czarnéj jaśniejsze, pod spodem siwo omszone; szyszki są nieco większe, eliptyczne i wcześniéj dojrzewają. Kora gładsza, jaśniejsza, szarawa; drewno białe, ściślejsze i twardsze niż u popr. Lubi grunt piaszczysty, od popr. jest rzadszą, u nas rośnie głównie nad Wisłą. Suszone liście jedzą chętnie owce. Dla wyżyn alpejskich ważną jest **O.** *alpejska* (*A. alpina*), dorastająca 8—12 stóp wysokości.

Olszany albo *Holszany*, m-czko w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiéj, niegdyś dzielnica książąt Algimuntów Holszańskich (ob.), nad rz. Olszanką położone; był tu niegdyś znakomity zbór kalwiński, przerobiony w XVI w. z kościoła parafijalnego. Paweł Sapieha, późniejszy dziedzic **O.**, przywrócił dopiero kościół katolikom, a nadto r. 1618 założył wspaniały kościół i klasztor franciszkanów. Tuż za miastem leży piękny kwadratowy zamek, którego jedna połowa dotąd się utrzymuje.

Olszewski (Jakób), znakomity swojego czasu kaznodzieja, jezuita, ur. 1585 na Mazowszu; po ukończeniu szkół u jezuitów, wstąpił do ich zgromadzenia 1603, był profesorem wymowy, filozofii i teologii przez lat 12 w akademii wileńskiéj i zarazem kaznodzieją farnym. Pod koniec życia został podkanclerzym akademii i † 1634 w Wilnie. Wydał z druku przeszło 15 kazań okolicznościowych lub pogrzebowych. Niektóre z nich wyszły razem zebrane po zgonie autora p. t. „*Kazania albo tytuły przez W. X. Jakóba Olszewskiego S. J. różnych lat, różnym osobom wystawiane*“ (2 wyd., Wilno 1645).—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asyst. polsk. towarz. Jezus.*“ (str. 302—304).

Olszewski (Marcin), prowincyjał jezuitów, ur. 1608 w Wielkopolsce, wstąpił do zakonu 1622, nauczył po rozmaitych kolegijach i był jednocześnie odznaczającym się kaznodzieją. Następnie rządził kolegijami: poznańskiém, jarosławskiém, krakowskiém i całą prowincyją. † 1667 w Poznaniu. Pomiędzy innemi wydał nader ciekawe dzieło, p. t. „*Rozsądek według teologii o sakramentalném rozgrzeszeniu i grzechach żołnierzy w królestwie polskiém skonfederowanych*“ (r. 1661, bez m. dr., wydane po łacinie tegoż roku).

Olszewski (Jan), kapłan zakonu bazylijanów, ihumen monasterów: witebskiego, mińskiego, boruńskiego i torokańskiego, † w Borunach 1720 r. Oprócz kilku dzieł w sprawach zakonnych, wydał: „*Refutacyja pisma wydanego przez jezuitów połockich w r. 1699 p. t. Informacyja o dobrach do kolegium połockiego należących*“; oraz „*Objaśnienia niektórych praw i konstytucyj zakonnych, przeciw gwałcicielom czwartego ślubu*“.

Olszewski (Michał), ur. 1779 w gub. grodzieńskiéj, był nauczycielem literatury i ekonomii politycznéj w wydziale szkół uniwersytetu wileńskiego, późniéj kapelanem gimnazyjum, nareszcie proboszczem w Wołpie. Oprócz wielu rozpraw, tłumaczonych z fracuskiego i angielskiego, drukowanych w *Tygodniku Wileńskim*, którego w r. 1822 był redaktorem i wydawcą, ogłosił drukiem: „*Historyja rzymska przez Goldsmitha*“ (2 t., Wilno 1813); „*Zbiór krótki historyi greckiéj*“ Goldsmitha (tamże 1819); „*Krótki zbiór historyi rzymskiéj*“ Goldsmitha (2 t., tamże 1820); „*Historyja francuska przez k. Millota*“ (tamże 1821); „*Listy o Włoszech*“ przez Dupaty (3 t., tamże 1818) i t. d.

Olszowski (Jędrzéj), prymas, arcybiskup gnieźnieński i mąż stanu, ur. we wsi dziedzicznéj Olszowy, w ziemi wieluńskiéj, r. 1621. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj wysłany został za granicę dla ostatecznego wykształcenia się w naukach i w Rzymie otrzymał stopień mistrza teologii, odznaczył się zarazem jako biegły mówca powitaniem wstępującego na stolicę apostolską Innocentego X r. 1644. Z Włoch udał się do Francyi, gdzie słuchał doktorów Sorbony w Paryżu. Wróciwszy do kraju, przez sześć lat pracował w kancelaryi Andrzeja Trzebickiego. Podczas bezkrólewia po Władysławie IV, znany już z niepospolitych zdolności, został kanclerzem prymasa Macieja Łubieńskiego i archidyjakonem kaliskim, a wkrótce potém powołany został przez Jana Kazimierza do zarządu kacelaryją królewską. Podczas wojny szwedzkiéj udał się wraz z dworem na Szląsk, skąd pismami swemi zbijał uniwersały szwedzkie. Mianowany proboszczem kruświckim, jeździł do Wiednia z żądaniem cofnięcia z kraju posiłkującego wojska i ze zlecenia tego sprawił się dobrze. Po powrocie, mianowany kanonikiem krakowskim r. 1659, proboszczem poznańskim i t. d., a w końcu biskupem chełmińskim, opuścił dwór i oddał się wyłącznie pracy pasterskiéj, którą przez lat 15 przykładnie i gorliwie sprawował. Biskup i senator, odtąd na sejmach występował żarliwie przeciwko wszelkim

przywłaszczeniom władzy należącéj do korony, przemawiając wszędzie i zawsze za potrzebą centralizacyi, silnego rządu i ukrócenia anarchii. W r. 1666 mianowany został podkanclerzym, lecz nieudolność samego kanclerza postawiła go od razu u steru spraw państwa. Wtedy, wsparty osobistą ufnością króla, ułatwił mu niezmiernie trudną sprawę abdykacyi. W bezkrólewiu, przeważnym swym wpływem przyczynił się, głosując za Piastem, do wyboru księcia Michała (ob.) Wiśniowieckiego, któremu także doradził małżeństwo z cesarzówną Eleonorą i w tym celu jeździł do Wiednia r. 1669. Kiedy prymas Prażmowski z królową i hetmanem Sobieskim chcieli potém złożyć z tronu Michała, połączył się ze związkową w Gołębiu szlachtą i czynnie występował w jego obronie. Jak poprzednio Michała, tak późniéj wybór Sobieskiego jego po większéj części był dziełem, za co téż Jan III zrobił go arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem r. 1674. Na sejmie koronacyjnym, działając w myśli usunięcia bezrządu, wnosił ukrócenie władzy hetmańskiéj, a w czasie wyprawy tureckiéj, pod nieobecność króla, wewnętrzne kraju sprawował rządy i na odsiecz zagrożonym wojskom pod Żórawnem pospolite zwoływał ruszenie. Ostatnim jego czynem było zaprowadzenie zgody między poróżnionymi mieszczanami gdańskimi i ich magistratem; wysłany w tym celu przez króla do Gdańska, † tamże 1677 r., pochowany w Gnieźnie. **O.**, człowiek ze wszech miar niepospolity, biegły polityk i wyższych zdolności statysta, dotąd jeszcze należycie nie jest oceniony. Obok bezwzględnych chwalców znajdują się pisarze, którzy mu liczne i ciężkie robią zarzuty. Sam mąż uczony, nauki i uczonych wspierał; własny liczny zbiór książek ofiarował akademii krakowskiéj. Znajdują się liczne jego mowy tak sejmowe jako i inne, drukowane bądź w dziełach, jak: „*Mówca polski*“ (tom 1, Kalisz 1680); „*Orator Polski per Sam. a S. Floriano*“ (Warszawa 1740) i „*Swada Danejkowicza*“ (tom 1), bądź téż osobno jak „*Publica spes*“ (Rzym 1644); „*Vindiciae polonae* etc.“; „*Sermo ad sacram Caes. Majestatem* etc.“ (b. m. dr. 1669) i t. d. Ważném téż jest i ciekawém jego pismo „*Censura candidatorum sceptri polonici*“ (b. m. dr. i r., 2 ed. 1669), ogłoszone podczas elekcyi po abdykacyi Jana Kazimierza.—Życiorys **O.** w „*Tyg. Ilustr.*“ (r. 1863, Nr. 210); porów. téż Seredyńskiego „*O wyborze następcy na tron po Janie Kazimierzu*“ (Krak. 1864).—**Olszowski** (Hieronim), brat poprzedzającego, † 1677; przed samą śmiercią mianowany wojewodą rawskim, zostawił dzieło o sztuce lekarskiéj wierszem ułożone p. t. „*Szkoła Salernitańska, to jest nauka doktorów salernitańskich o sposobie zachowania zdrowia dobrego*“ (Krak. 1640; wyd. 4, Kraków 1684).

Olszowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiém, powiecie szczerzeckim. Podług lustracyi z r. 1660 powstało z dawniejszego sstwa nowotargskiego przez wydzielenie zeń wsi: Olszówki, Jasionowa, Skaliste, Raba i folwarku Nowydwór, które w r. 1771 posiadał Roman Sierakowski, opłacając zeń kwarty złp. 2,216 gr. 19, a hyberny złp. 1,146 gr. 2. Zajęte w r. 1785 przez rząd austryjacki, przy sprzedaży przez powtórną licytacyję w r. 1819 nabył te dobra Piotr Wojna za sumę złotych reń. 10,041.

Olsztyn, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. częstochowskim, miała niegdyś na wyniosłéj górze zamek warowny, wzniesiony przez Kazimierza W., w którym był osadzony straszny swego czasu rozbójnik Maciéj Borkowicz (ob.), tu głodną śmiercią ukarany. W r. 1370 zamek olsztyński nadany został lenném prawem Władysławowi księciu Opolskiemu, wraz z całą ziemią wieluńską; lecz gdy ten okolicznych mieszkańców uciskał, król Władysław Jagiełło, unieważniwszy nadanie poprzednika, zdobył Olsztyn r. 1396 i do korony przyłączył. Zamek ten wytrzymywał kilkakrotne oblężenie. Przy jego to obronie unieśmiertelnił się r. 1587 Kacper Karliński (ob.), poświęcając własne dziecko sprawie króla i całości kraju. W r. 1656 **O.** zdobyty przez Szwedów został przez nich zburzony i dziś przedstawia tylko wspaniałą ruinę. M-czko ma kościół parafijalny, wzniesiony r. 1722 po większéj części z rozwalin zamkowych i 697 m. Do osobliwości tutejszych należy wydrążona skała, od któréj miejsce samo nazwisko przybrało—*Hohlstein*; znajduje się ona o $1^1/_2$ wiorsty za miastem i gęstą buczyną jest porosła. Jaskinia w niéj znajdująca się wypełniona jest stalaktytami wapiennemi, które w jednych miejscach wiszą w postaci soplów, w innych zaś zbiegając podłużnie po ścianach, tworzą jakby piszczałki organów. Jaskinia ta mało przecież bywa zwiedzaną z powodu ogromnych i ciężkich do przebywania piasków, wśród których **O.** jest położony.

Olsztynek, *Holsztyn*, *Allenstein*, w dawném województwie malborgskiém (w Warmii), m-czko i zamek warowny, zbudowany r. 1367. Król Władysław Jagiełło zdobył go na Krzyżakach r. 1414 wraz z innemi miastami Warmii.

Olsztyńskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie krakowskiém, powiecie lelowskim. Podług lustracyi z r. 1660 obejmowało w sobie: starożytny zamek olsztyński, miasto Olsztyn i wsie: Zrembicze, Krassowa, Czatachowa, Turów, Biskupice, Kuszęta, Suliszowice, Siedlec, Przemiłowicze, Jachimów i Ciecierzyn. W r. 1771 posiadał je Franciszek ks. Lubomirski, miecznik kor., opłacając zeń kwarty złp. 8,060 gr. 5, a hyberny złp. 2,831 gr. 14. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Potockiemu, sscie smotryckiemu. Czasami przeżywano je sstwem holsztyńskiém.

Olufsen (Shrystyjan Friis Rottböll), astronom duński, ur. 1802 w Kopenhadze, † 1855; był od r. 1832 prof. i dyrektorem obserwatoryjum w Kopenhadze; wydał z Hansenen nowe tablice słoneczne.

Olwickie starostwo, ob. Poszyrwinckie sstwo.

Olwijopol, m. zaetatowe gub. chersońskiéj, nad rz. Bohem i wpadającą doń Siniuchą, około 4,000 m., posiadało dawniéj fortecę, obecnie zwiniętą.

Olybrius (Anicius), senator rzymski, mąż Placydyi, córki cesarza Walentynijana III, i wódz Leona I, cesarza Wschodniego, wysłany r. 472 w pomoc

Anthemiusowi, cesarzowi Zachodniemu, obleganemu w Rzymie przez Rycymera, przyjął od niego purpurę, lecz w 7 miesięcy potém umarł.

Olynthus, Olint, w starożytności znaczne miasto i osada grecka na półwyspie Chalcydyjskim, zdobyte zostało r. 348 prz. Chr. przez Filipa II, króla Macedonii, czemu sławny mówca Demostenes, nakłaniając Ateńczyków do niesienia pomocy **O.**, w trzech dotąd zachowanych mowach „*Olyntyjskich*“, nadaremnie zapobiedz usiłował.

Olyra (*Dzirża*), rodzaj roślin z rodziny traw, obejmujący trawy trwałe w Ameryce gorącéj, które tam używają się na pokarm, jak **O.** *arundinacea* w Peru, **O.** *latifolia* na Kubie, **O.** *longifolia* w Gujanie.

Ołdakowski (Ignacy), prawnik polski, profesor prawa w uniwersytecie wileńskim, ur. 1785 w Płockiem, we wsi Gąsiorowie, † 1821. Po ukończeniu kursów w uniwersytecie wileńskim i otrzymaniu w r. 1809 stopnia doktora obojga prawa, powołany został przez Tadeusza Czackiego na nauczyciela prawa do liceum krzemienieckiego. W ośm lat potém wysłany za granicę, w celach naukowych, po powrocie wykładał dwa lat w uniwersytecie wileńskim. Oprócz ważnych rękopisów do druku przygotowanych, ogłosił: „*O przyczynach upowszechnienia i trwałéj powagi prawodawstwa Justynijana po szkołach i sądownictwach*“ (Krzemieniec 1814); „*O prawie przyrodzoném i filozofii prawa*“ (Pamiętnik Warsz. na r. 1822).

Ołobok, rzeczka w w. ks. poznańskiém, bierze początek pod wsią Nuszeraje w pow. odolanowskim i przyjąwszy pod wsią Sławin rz. Barycz do swego koryta, a za klastorem ołobockim Bystrzycę, po $4^1/_2$ milowym biegu, wpada do Prosny.

Ołobok, wieś w okręgu regencyjnym poznańskim, pow. odolanowskim, o dwie mile od m. Kalisza oddalona, przy ujściu rz. Ołobok do Prosny. Jest tu bardzo dawny, bo XIII w. sięgający klasztor cystersek, w którym zakonnice zajmowały się wychowywaniem panien szlacheckiego rodu. Był tu również zamek obronny, wystawiony przez Przemysława, księcia wielkopolskiego po r. 1284, po którym pozostały już tylko ślady jego dawnych okopów.

Ołomuniec, po czesku *Olomouc* lub *Holomouc*, po niemiecku *Olmütz*, druga stolica Morawii i silna warownia na wyspie rz. Morawy, przy drodze żelaznéj Ferdynanda położone, stolica powiatu t. n. (79 mil kw. z ludnością 440,000), rezydencyja arcybiskupa, liczy razem z pięciu przedmieściami około 15,000 m. (bez załogi wojskowéj). Niegdyś na czele zakładów naukowych stał tutaj uniwersytet, założony r. 1581, zniesiony 1778, wznowiony 1827, a w r. 1855 do jednego tylko wydziału teologicznego zredukowany. Tutaj cesarz Ferdynand I zrzekł się 2 Grudnia 1848 tronu austryjackiego na rzecz swego synowca, Franciszka Józefa; tutaj 28 i 29 Listop. 1850 odbyły się ważne konferencyje ministeryjalne pomiędzy Rossyją, Prusami i Austryją, rezultatem których była tak zwana *punktacyja ołomuniecka*, która na drodze pokojowéj zakończyła poprzednie wichrzenia niemieckie.

Ołoniec, m. pow. gub. ołonieckiéj, nad rz. Megrégą i Ołonką, w pobliżu granic Finlandyi, liczy około 1,500 m.—*Ołoniecki powiat*, ma na przestrzeni $8{,}568^1/_2$ w. kw. około 35,000 m.—*Ołoniecka gubernija*, zajmuje 115,071 w. kw. i graniczy na północ i wschód z gub. archangielską, na południe z gub. wołogodzką, nowogrodzką i petersburgską, na zachód z jeziorem Ładogskiém i Finlandyją; pod względem administracjnym podzieloną jest na 7 powiatów: pietrozawodzki, wytegrski, kargopolski, łodejno-polski, ołoniecki, powieniecki i pudożski. Cała prawie gubernija pokryta jest górami, zwanemi Ołonieckiemi, idącemi w kierunku od północo-zachodu do południo-wschodu, z których pasmo Maanselke, w powiecie powienieckim, jest najwyższe. Tak góry, jak cała prawie powierzchnia gub. pokryte są lasami; pomiędzy górami leżą obszerne równiny, śród których znajduje się przeszło 2,000 jezior, rozrzuconych po wszystkich powiatach. Z rzek tutejszych dwie tylko są żeglowne: Swir i Wytegra; na Onedze i Szui mogą pływać tylko lekkie statki o dnie płaskiém. Największe bagna znajdują się w powiatach powienieckim i pietrozawodzkim. Zamarzają one w miesiącu Październiku i pokryte są lodem aż do Maja, przez co ułatwioną zostaje komunikacyja pomiędzy rozmaitemi miejscowościami. Z jezior tych i błot biorą początek liczne rzeki, skrapiające gubernię ołoniecką. Lasy zajmują w niéj około 10,500,000 dziesięcin, rosną w nich: sosna, modrzew, jodła, brzoza, osina, olsza, w niektórych miejscach jarzębina, wierzba, lipa, czeremba i bardzo rzadko klon. Klimat jest zimny i wilgotny. Silne wiatry i nagłe a częste zmiany temperatury stanowią szczególną téj gubernii charakterystykę. Wiosna zaczyna się w końcu Kwietnia, lecz śnieg pozostaje do połowy Maja, a w północnéj części aż do Czerwca. Lato następuje nagle, tak, że w końcu Maja upały dochodzą czasami do $+25^0$ R.; gęste mgły białe panują tu prawie ciągle. Jesień nie dłuższa nad dwa miesiące, a na początku Listopada ustanawia się już sanna. Mrozy dochodzą do 30^0 R. Grunt w ogóle nieurodzajny i zaledwie tylko południowe krańce gubernii są zdatniejsze do uprawy. Z rzeczy kopalnych zasługują na wzmiankę: ruda żelazna i miedziana, granit, kwarc, łupek mikowy, porfir, marmur, czerwona ochra żelazna, torf i węgiel kamienny. Gubernija obfituje w wody mineralne i ma podostatkiem źródeł słonych. Kruszce i lasy stanowią główne bogactwo kraju. Ziemia upawna zajmuje 257,496 dziesięcin; prócz żyta i owsa, sieją tu jęczmień i len; rzepa stanowi główną w całéj gubernii roślinę, kartofle w niektórych tylko sadzą powiatach. Mieszkańcy, których liczba wynosi około 303,000 m., składają się z Finnów, Karelczyków i Rossyjan; trudnią się głównie rybołówstwem, połowem ptastwa leśnego i zwierząt, wyrabianiem i sprzedażą futer, dobywaniem kruszców, kamieni i t. p. Miasto gubernijalne jest Pietrozawodzk.

Ołów (*Plumbum*), metal w naturze bardzo rozpowszechniony, znany od najdawniejszych czasów, zwany u dawniejszych chemików *Saturnem*, a u al-

chemików *accil* lub *alabri*, obecnie oznaczany symbolem *Pb*; ciężar jego atomowy=207. Jestto metal barwy niebieskawo-szarawéj, silnego blasku, krystalizujący w szeregu równoosiowym, jest miękki i mało wytrzymały, c. wł=11,4. Należy do metali najłatwiéj topliwych, bo topi się już przy 335°, w silném gorącu się ulatnia. Na powietrzu traci blask i pokrywa się białą powłoką węglanu ołowiu. W zetknięciu z powietrzem i wodą zawierającą kwas węglany rozpuszcza się nieco, jako wodan tlenku ołowiu. Topiony na powietrzu, zamienia się w szary podtlenek, następnie w żółty tlenek. Rozpuszcza się tylko w kwasie azotnym, jakkolwiek bowiem kwas solny i siarczany go atakują, to powstające stąd sole są trudno rozpuszczalne i osadzając się, wstrzymują dalsze działanie; dla tego kotły ołowiane przy wielu techniczno-chemicznych robotach z kwasami są najstosowniejsze. Przy dostępie jednak powietrza rozpuszczają O. i niektóre kwasy organiczne, jak np. octowy, dla tego naczynia ołowiane nie mogą być używane do przygotowywania pokarmów. Najpospolitszą rudą O. jest galena, czyli błyszcz ołowiany, t. j. siarek ołowiu; otrzymywanie z niéj O. polega na tém, że ruda praży się przez pewien czas w przystępie powietrza w piecu płomienistym, przyczém siarek ołowiu zamienia się na mięszaninę tlenku i siarczanu ołowiu; następnie ogień się wzmacnia, tak że masa się topi, wtedy oba poprzednio utworzone związki, działając na siarek nierozłożony, wywołują utworzenie się O. i kwasu siarkowego, który uchodzi, a O. stopiony wypływa. O. zawiera często srebro, w takim razie uwaga przedewszystkiem zwraca się na oddzielenie srebra (ob.). Powstający przy tém tlenek ołowiu (glejta) redukuje się węglem. Można też wydzielić O. z galeny, traktując ją żelazem. Ołów nieczysty rafinuje się przez wolne przetopienie, przyczém odpływa czysty O., a niestopione alijaże z antymonem, miedzią, cynkiem i t. d. pozostają. O. używa się na małe pociski strzelnicze, na rury do rozprowadzania wody i gazu, na kotły do różnych robót technicznych, na komory do wyrobu kwasu siarczanego, w cieńkich taflach używa się do opakowywania, w grubszych do okładania wilgotnych ścian i t. d. Wężnem jest jego zastosowanie przy otrzymywaniu hutniczém srebra i złota, służy do wyrobu cukru ołowianego, bieli ołowianéj i innych farb. Alijaż jego z cyną używanym jest przez kotlarzy do lutowania, wchodzi w skład alijażu używanego na czcionki, alijażu służącego do odlewów, metalu Rosego i innych łatwo topliwych stopów. *Związki ołowiu.* Z chlorem tworzy O. *chlorek ołowiu* $PbCl_2$ proszek biały, krystaliczny, wydzielający się przez dodanie chlorowodoru do roztworów związków O.; jest w wodzie trudno rozpuszczalny, za ogrzaniem się topi. Znane są też *bromek* i *jodek* O. Z tlenem znamy kilka związków O.: *Podtlenek* O. Pb_2O, powstaje jako czarny proszek przy ogrzewaniu O. na powietrzu. *Tlenek* O. *PbO*, otrzymuje się przez topienie O. w przystępie powietrza, albo przez ogrzewanie węglanu i azotanu O., jako żółty proszek (masykot), topliwy, przyczém staje się krystalicznym i czerwonym. Przetopiony stanowi glejtę, która prawie zawsze zawiera liczne przymieszki. Na powietrzu przyciąga wodę i kwas węglany i rozpada się na biały proszek. Z krzemianami łatwo się stapia. Znanym jest też jego wodan H_2PbO_2, odegrywający rolę kwasu. Czysta glejta używa się w medycynie do wyrobu plastrów ołowianych, daléj na werniksy, na kity, na polewy do wyrobów garncarskich, do wyrobu minii, soli ołowianych, na farby do porcelany i t. d. Związki jego z chlorkiem O. w różnych stosunkach wydają farbę żółtą, zwaną *mineralną*, *kaselską* lub *Turnera*. *Tlennik* O. Pb_3O_3, opada z roztworu tlenku O. w ługu potażowym przez dodanie soli kwasu podchlorowego. *Minija*, Pb_3O_4, może być uważaną za *tleno-tlennik* O. t. j. PbO, PbO_2; jestto piękny proszek czerwony, otrzymywany przez powolne ogrzewanie masykotu przy dostępie powietrza. Przy ogrzewaniu silném traci tlen i przechodzi w tlenek. W wyższéj temperaturze staje się ciemniejszą, przy oziębianiu znowu jaśniejszą. Minija używa się jako farba, np. do obić, daléj do kitu olejnego, używanego do spajania rur, przez które przechopzi para i t. p.; najważniejsze atoli jéj zastosowanie jest do fabrykacyi szkła kryształowego, oraz na polewy do fajansów. *Dwutlenek* O. otrzymuje się z minii kwasem azotnym; jest brunatnoczarny i stanowi ciało silnie utleniające. *Siarek ołowiu*, PbS, może być otrzymanym sztucznie wprost przez stopienia ołowiu z siarką, w naturze stanowi galenę (ob. ołowiane rudy). Z soli ołowianych przytoczymy: *Azotan* O., PbN_2O_6, otrzymany przez rozpuszczenie O. lub jego tlenku w kwasie azotnym tworzy kryształy foremne, bezbarwne lub białe, w wodzie nieco trudno rozpuszczalne. *Węglany* O. zasadowe stanowią *biel ołowianą* (ob.). *Sierczan* O., $PbSO_4$ *witryol ołowiany*, opada z roztworów tlenku O. działaniem kwasu siarczanego. Był proponowany do użycia na farbę białą. *Chromian* O., $PbCrO_4$, używany jest w malarstwie, jako *farba żółta chromowa*. *Octanów* O. znany kilka; z tych ważne są *octan obojętny*, czyli cukier ołowiany i *octan zasadowy* czyli ocet ołowiany. *Cukier ołowiany* $(C_2H_3O_2)_2Pb+3H_2O$ otrzymuje się przez rozpuszczenie glejty w kwasie octowym, krystalizuje w słupy białe, bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu, smak ma przykro słodki i jest bardzo trujący. Znajduje zastosowanie przy fabrykacyi bieli ołowianéj, do niektórych przetworów farmaceutycznych i in. *Ocet ołowiany* otrzymuje się przez rozpuszczenie glejty w powyższym octanie, i stanowi ciecz bezbarwną, nieco gęstą, c. wł. 1,2—4,24; stosunek kwasu do tlenku ołowiu jest zresztą zmienny; na powietrzu powleka się błonką węglanu ołowiu. Służy on w technice do wyrorobu bieli ołowianéj, octanu glinki, do osadzania wielu związków i t. d. Mięszanina łuta octu ołowianego z 1 kwartą wody dystylowanéj stanowi *wodę ołowianą*, ktora staje się mleczną, gdy zamiast wody dystylowanéj bierze się studzienną, gdyż wtedy opada siarczan ołowiu. 1 część octu ołowianego, 48 wody studziennéj i 4 alkoholu dają gulardową wodę (ob.). Ocet ołowiany służy także do wyrobu maści ołowianéj.—W ogóle

sole O. rozpuszczalne mają smak słodki. Siarkowodór daje z niemi osad czarny, potaż i soda osady białe, rozpuszczalne w nadmiarze odczynnika.— Związki O. są trujące, lecz zwykle pociągają za sobą choroby zwolna działające. Najważniejszą z nich jest *kolka ołowiana* czyli *kolka malarzy* (*colica saturnina*), odznaczająca się gwałtownemi napadami bólu kurczowego w kiszkach. W samych początkach zatrucia ołowianego występuje brzeżek błękitnawy na dziąsłach i brunatnawe zabarwienie zębów, co pochodzi od osiadającego siarku ołowiu. Przetwory ołowiane należą do leków najmocniejszych ściągających, wysuszających i ścinających; najczęściéj używają się zewnętrznie.

Ołówek, pręcik grafitowy osadzony w drzewie i służący do rysowania i pisania. Nazwa poszła stąd, że z początku pisano na pergaminie pręcikami ołowianemi. O. grafitowe zaczęto wyrabiać w XVI w. w Anglii, czy też we Włoszech. Dobroć ołówka zależy od gatunku grafitu: najlepsze są angielskie, wyrabiane z najlepszego kumberlandzkiego grafitu. Ponieważ ten gatunek jest rzadki i kosztowny, przeto wyrabiają także ołówki z proszku grafitu szlamowanego, zamieszanego z bardzo delikatną glinką, wolną od piasku i wapna. Mieszaninę tych ciał zarabiają na ciasto, z którego wyciskają pręciki, następnie suszą i w naczyniach zamkniętych w temperaturze czerwoności wypalają. Po angielskich odznaczają się dobrocią paryskie i wiedeńskie; pośledniejsze gatunki wyrabiają się w Niemczech i innych krajach. Osada wyrabia się z rozmaitych drzew, do najlepszych O. używa się drewna cedrowego. Pośledniejsze O. osadzają się w trzcinie. Podobnymże sposobem otrzymują się ołówki różnych kolorów, zastępując grafit różnemi ciałami barwnemi; O. *czerwone* wyrabiają się z wyszlamowanego hematytu pomieszanego z gumą, *czarne*, zastępujące czarną kredkę, z tłustéj gliny i dobrze wyżarzonéj sadzy. W ogóle glina stanowi podstawę różnych O., do zabarwienia jéj na brunatno służy umbra, na różowo karmin, na niebiesko błękit berliński i t. d.

Ołowiana kolka, ob. Ołów.

Ołowiana ziemia, mieszanina soli ołowiu z glinką, najczęściéj zawiera rudę białą ołowiu (ob. ołowiane rudy). Jestto substancyja ziemista, zapachu gliny, wypełnia wydrążenia i powleka inne rudy. Można ją użyć do otrzymania ołowiu. Znajduje się na Harcu, w Szlązku, pod Krakowem, w Nerczyńsku.

Ołowiane drzewo, ob. Dyjany drzewo.

Ołowiane rudy. *Ołów rodzimy* podawany jest jako występujący w różnych miejscach, atoli jest to wątpliwe; jak się zdaje znajduje się tylko obok złota i platyny w Uralu, Sławonii, Banacie. Najważniejszą rudą ołowiu jest *galena* czyli *błyszcz ołowiany*, t. j. siarek ołowiu, krystalizująca w sześcian, bywa też zbita i ziemista, C. wł=7, 2, twardość między gipsem a spatem polnym. Często jest srebro i złotonośną. Znajduje się w przejściach skał krystalicznych, jak granitu i pokładów przejściowych, w górach Kruszczowych, w Czechach, na Harzu, w czarnym Lesie, w Anglii płn., Hiszpanii, w Uralu, Ałtaju. Nadto siarek ołowiu występuje często w połączeniu z innemi siarkami, jak z siarkiem antymonu (*cynkienit*, *plagijonit*, *jamesonit*, *ruda pierzasta*); z siarkiem miedzi i antymonu w *burnonicie*; z siarkiem bizmutu w *kobalicie*, *wittichenicie* i *błyszczu bizmutowo miedzianym*. Rzadsze są selenek i tellurek ołowiu. Z soli ołowiu występujących w przyrodzie najważniejszą jest *ołów biały* czyli *ołowiak biały*, *ceruza*, węglan ołowiu, znajdujący się w kryształach i po galenie najważniejsza ruda ołowiu; rzadszemi są fosforan, molibdenijan czyli *ołowiak żółty*, chromian czyli *ołowiak czerwony*, siarczan czyli *witryol ołowiany*, arszenijan czyli *mimetyt*, wanadan czyli *wanadynit*, chlorek czyli *ołów rogowy* i związek tlenku ołowiu z glinką czyli *ołów gumowy*. *Minija* naturalna należy do najrzadszych rud ołowiu; istotnemi jego rudami są tylko galena i ołowiak biały. Roczna produkcyja ołowiu w Europie wynosi około 1,700,000 cetnarów, z czego na Anglię wypada $^4/_7$, a na Hiszpaniję $^2/_7$. Znaczną też ilość ołowiu dostarczają Stany Zjednoczone.

Ołowianka, ob. batometr.

Ołowiany cukier, ob. Ołów.

Ołowiany ocet, ob. Ołów.

Ołtarz (od wyrazu łacińskiego *altus*, wyniosły, wysoki, *altare* czyli *altares*, rzecz wzniesiona), każde miejsce wzniesione na którém odbywa się ofiara; początkowo wzgórek usypany z ziemi i popiołu, następnie stół albo tablica, czyli płyta z ziemi, kamienia lub drzewa, podniesiona nad ziemię. W Starym Testamencie Noe pierwszy zbudował O. Bogu, po nim Abraham, Izaak i inni patryjarchowie czynili toż samo. U chrześcijan O. jest właściwie stołem czworobocznym, umieszczonym zwykle we wschodniéj części kościoła, na którym odprawia się Msza święta. W pierwotnym Kościele O. były tylko z drzewa; w kościele św. Jana Laterańskiego w Rzymie zachowuje się O. drewniany, na którym według podania św. Piotr mszę odprawiał. Późniéj zaczęto budować O. z kamienia, a sobór w Epaone r. 517 stanowczo zakazał je budować z czego innego jak z kamienia. W V w. ołtarze przybrały kształt wytworniejszy, przyozdabiano je srebrem, złotem i drogiemi kamieniami. Ołtarze bywają dwojakie: *stałe* i *przenośne*, a sama ta nazwa tłumaczy ich przeznaczenie. W pierwszych wiekach był jeden tylko ołtarz w każdym kościele, ponieważ odprawiano jednę tylko mszę, ale późniéj rozszerzył się zwyczaj odprawiania wielu mszy jednego dnia w tymże samym kościele i z tego powodu pomnożyła się liczba ołtarzy. Od końca V w. zaczęto poświęcać czyli konsekrować O., a prawo tego służy biskupowi i tylko w nadzwyczajnych przypadkach papież upoważnia kapłana do poświęcania ich, naprzykład podczas misyi w krajach niewiernych. O. przy którym ma być odprawianą msza święta, powinien być przykryty trzema obrusami lnianemi. Na środku O. ma stać krzyż, a obok niego dwie świece woskowe. Nie wolno jest pod żadnym pozorem odprawiać mszy bez światła, a gdy jest wystawiony przenajświętszy sakrament, powinno być na ołtarzu przynajmniéj 6 świec zapalonych.

Ołtarz papieski. W Rzymie, w każdéj z trzynastu bazylik znajduje się jeden ołtarz, przy którym sam tylko papież ma prawo odprawiać mszę św. i ten ołtarz nazywa się **O. p.** Z tych 13 bazylik są cztery główne, a mianowicie: św. Jana Laterańskiego, św. Piotra na Watykanie, św. Maryi większéj i św. Pawła „przy drodze Ostyjskiéj". Te cztery bazyliki zowią się większemi, patryjarszemi; pierwsza z nich, matka wszystkich innych kościołów i katedra papieża, wyznaczoną jest dla niego jako patryjarchy Zachodu; druga dla patryjarchy Konstantynopola; trzecia dla Aleksandryjskiego; czwarta dla Antyjocheńskiego.

Ołtarz uprzywilejowany, zowie się ołtarz, do którego przywiązany jest odpust zupełny, dający się zastosować do duszy w czyscu cierpiącéj, za którą odprawia się przy tym ołtarzu msza św. Bywają takie **O. u.** na wieczne czasy, ale zwykle przywiléj trwa tylko lat siedm, po upływie których można wyjednać ponowienie onego.

Ołuczyckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mścisławskiém. Podług metryk litewskich już od r. 1591 posiadał je w zastawie kniaź Bohdan Sołomerecki za wypożyczoną sumę 3,000 kop groszy litewskich na potrzeby rzpltéj, co mu Zygmunt I przywilejem z dnia 12 Stycznia r. 1591 zapewnił. Jako obciążone długiem, sstwo nie opłacały kwarty i ciągle do r. 1771 było połączone z sstwem Krzyczewskiem (ob.). Od dnia 16 Wrześ. 1770 przeszło wraz z całem wdztwem pod panowanie rossyjskie.

Ołyka, m. w pow. dubieńskim, gub. wołyńskiéj, przy ujściu rz. Miłowiczki do Putywli; osada bardzo starożytna, niegdyś własność Kiszków, od których przeszła posagiem 1533 do domu Radziwiłłów. Mikołaj Radziwiłł, Czarnym zwany, wojewoda wileński, otrzymał r. 1547 od cesarza Karola V tytuł książęcy, mianować się począł księciem na **O.** i Nieświeżu, który to tytuł król Zygmunt August zatwierdził r. 1549. On także założył tutaj r. 1564 zamek obronny. Będąc gorliwym zwolennikiem wyznania helweckiego, sprowadził kalwinów i oddał im kościół św. Piotra. Potem synowie jego, Mikołaj Krzysztof Sierotka, Stanisław i Albrecht, uchwałą sejmu 1589 r. otrzymali zatwierdzenie na założoną ordynacyję. Pierwszy z ordynatów ołyckich Stanisław, marszałek w. lit., wróciwszy na łono kościoła katolickiego, wyrugował stąd kalwinów. Jego syn, Albrecht Stanisław, przyczynił się wiele do upiększenia miasta, założył kościół murowany św. Piotra, kolegijatę i szpital w r. 1635, a r. 1638 tak zwaną akademiję i seminaryjum przy kolegijacie. Pomimo dość obronnego na owe czasy stanu miasta, było ono zrabowane i spalone przez Kozaków Chmielnickiego w r. 1648. Po śmierci Alberta, **O.** spadła na ks. Michała Kazimierza Radziwiłła, ordynata nieświeskiego i dotąd obie te ordynacyje są połączone. Ostatnim z książąt na **O.** i Nieświeżu w prostéj linii był Dominik Radziwiłł, † 1813. Po nim obie ordynacyje przeszły na syna Michała Radziwiłła, z linii ordynatów kleckich, księcia Antoniego, namiestnika w. ks. poznańskiego, † 1833, po którym odziedziczyli Ołykę synowie jego Fryderyk Wilhelm i Fryderyk Ludwik, w Prusiech zamieszkali. Dziś miasto smutne tylko przedstawia ruiny. Zamek z każdym dniem upada; toż samo dzieje się ze starożytnym i pięknym niegdyś ratuszem. Dwa pożary w r. 1805 i 1823 dotąd nie pozwoliły dźwignąć się miastu, zaludnionemu po większéj części przez ubogich żydów. Handlu nie ma tu prawie żadnego.

Omajjadowie, właściwiéj *Omejjadowie*, dynastyja kalifów arabskich, tak nazwana od jéj przodka Omajja-Ben-Abd-Szems; wstąpiła na tron w osobie Moawijaha I r. 661 i panowała w Damaszku do r. 750 (ob. *Kalifowie*). Z dwu członków tego domu, którzy przy jego upadku ocaleli, jeden Abd-ur-Rahman I, uznany w Hispanii r. 755 za Emir-al-Mumenina, został władcą niezawisłego kalifatu Korduby. Po nim nastąpiły niespokojne z powodu wojen z chrześcijanami panowania Heszama I, 778—796, i Hakema I, 796—812, oraz Abd-ur-Rahmana II, 812—852, który wzniósł Hispaniję na stopień państw najlepiéj w owych czasach rządzonych. Po jego równie znakomitym synu Mohamedzie, panującym do r. 880, nastąpili Mundhar do r. 882 i jego brat Abdallah do r. 912; za rządów Abdur-Rahmana III, 912—961, kalifat hiszpański stanął u szczytu pomyślności i potęgi. Stan ten trwał jeszcze i za jego syna Hakema II 961 — 976, którego zamiłowanie w poezyi i naukach uczyniło Hiszpaniję głównem siedliskiem oświaty arabskiéj. Za panowania jego wnuka, Heszama II (do r. 1008), kraj zaczął upadać w miarę, jak nieprzyjaźni mu chrześcijanie wzrastali w siły, aż nareszcie dynastyja hiszpańska **O.** na zrzuconym z tronu Heszamie III zupełnie wygasła, a państwo rozpadło się na wiele drobnych i niezależnych królestw (w połowie XI w.).—Porów. Aschbacha „*Geschichte der Omajjaden in Spanien*" (2 t., Frankf. 1829—30); Makkara „*History of the Mohammedan dynasties in Spain*" (t. 1—2 Lond. 1840—43); Dozy „*Histoire des Musulmanes en Espagne*" (t. 1—4, Lejda 1861); Weil „*Geschichte der islamitischen Völker*" (Stuttg. 1866).

Oman (*Inula*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się okrywą kwiatową półkulistą, o listkach dachówkowatych, kwiatami żeńskiemi żółtemi, języczkowemi, dnem owocowem nagiem, nasionami z wieńcem włosów; należą tu zioła w Eur. płd. i środkowéj. Z gatunków zasługuje na uwagę **O.** *pospolity* albo *prawy* (*I. helenium*), zwany także *dziewiosiłem*, a to z przyczyny kłębia pionowego, grubego, gałęzistego, znanego pod nazwą korzenia omanowego albo alantowego, zawierającego w sobie inulinę (ob.). Korzeń ten używał się w medycynie jako środek wzmacniająco-roztwarzający, zwłaszcza pobudzający błony śluzowe, pędzący mocz, wzbudzający poty i dla tego zadawany bywał w katarze dróg pokarmowanych, w śluzotokach, w przeciągłem zapaleniu płuc, a szczególniéj w wyrzutach skórnych. Roślina ta ma łodygę na 4—6 st. wysoką, ku wierzchołkowi szorstkawo kosmatą, liście podłużnie jajowate, koszyczki kwiatowe do 3 cali

średnicy mające, na końcu łodygi i gałązek umieszczone. Rośnie w miejscach wilgotnych Europy środkowéj i południowéj. Oprócz tego trafiają się u nas niektóre inne gatunki, niektóre hodują się jako ozdobne.

Omar, imię dwu kalifów arabskich, ob. Kalifowie.

Ombrometr, toż co udometr (ob.).

Ombrone, rzeka w środkowych Włoszech, wypływa z Apenninów na wschód Sieny i ubiegłszy 25 mil, wpada do morza Środziemnego.

O'Meara (Barry Edward), chirurg na angielskim okręcie Bellerofon, wypłynął 7 Sierpnia 1815 wraz z Napoleonem, jako jego lekarz przyboczny, na wyspę św. Heleny, gdzie zostawał do 25 Lipca 1818. Po śmierci Napoleona, wydał dziennik poufnych z cesarzem rozmów p. t. „*Napoleon in exile, or a voice from St. Helena*“ (2 t., Lond. 1822). **O'M.** † w Londynie 1836.

Omega, ostatnia litera alfabetu greckiego, ob. Alfa i Omega.

Omelijańskie albo **Omelskie starostwo** niegrodowe mieściło się w dawniejszych Inflantach. Podług ksiąg metrycznych i lustracyi z r. 1732 obejmowało dobra lenne Andrepna i Musza z przyległościami, które w tym roku posiadał i był jego starostą Stanisław Sołtan. W tymże czasie z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tych posiadłości, wyznaczoną była przez króla Augusta II komisyja, dla ostatecznego ich załatwienia, czego i dokonała, jak dowodzi obszerne jéj sprawozdanie w metrykach ks. 380 f. 261.

Omer, (Saint), ob. Saint-Omer.

Omer basza, właściwie *Michał Latas*, renegat, generał turecki, ur. 1806 w Płaskach blisko Fiume, na Pograniczu Wojskowém, z rodziny kroackiéj. Otrzymawszy edukacyję wojskową w kraju rodzinnym, był czas jakiś pisarzem dyrektora budowy dróg, ale, nie spełniając podobno należycie swych czynności, uciekł 1833 do Zadaru a stąd do Bosnii, przyjął islam i jako nauczyciel u pewnego kupca tureckiego udał się z dziećmi jego do Konstatynopola. Tu został nauczycielem kaligrafii ówczesnego księcia a późniejszego sułtana Abd-ul-Medżyda. Po jego wstąpieniu na tron mianowany pułkownikiem, walecznością dowiedzioną w kilku wyprawach zjednał sobie zaufanie sułtana i posuwał się coraz wyżéj w hierarchii wojskowéj. W latach 1848—50 dowodził tureckim korpusem okupacyjnym w księstwach Naddunajskich, pokonał 1850—51 powstania naczelników w Bośnii i Hercogowinie, lecz wdanie się Austryi przeszkodziło mu w zdobyciu Czarnogórza. Przy rozpoczęciu wojny rosyjsko-tureckiéj otrzymał naczelne dowództwo nad armiją turecką i po ukończeniu wyprawy krymskiéj takież dowództwo w Syryi i Babilonii, lecz r. 1859 popadł w niełaskę i został wygnany do Kutahia. W r. 1861 powołany znowu do Konstantynopola, mianowany został naczelnym dowódcą w Hercogowinie, gdzie r. 1862 uśmierzył powstanie, a następnie prowadził pomyślną wojnę przeciwko Czarnogórzu, ukończoną korzystnym dla Turcyi pokojem w jesieni t. r. Od 1864 r. jako feldmarszałek (masziry) dowodził trzecim korpusem armii w Szumli aż do 1867 r. W Marcu 1867 naznaczony naczelnym wodzem wojsk tureckich w wojnie z Kandyjotami, po kilkomiesięcznéj i niestanowczéj walce poskromił nareszcie w sposób najokrutniejszy okrąg Sfakia, ale z powodu swego barbarzyństwa w Paźdz. t. r. został odwołany i otrzymał obok tytułu Sendari-Ekiem (generalissimus) znaczną pensyję bez udziału w czynnéj służbie. W 1869 r. został ministrem bez wydziału; † 1871 w Konstantynopolu. **O.** był bezsprzecznie najlepszym swego czasu generałem tureckim.

Omfale (greck. *Omphale*), królowa lidyjska umiała tak usidlić Herkulesa, że ten, przebrany za kobietę, pomiędzy niewolnicami prządł jéj kądziel, a ona okrywała się lwią skórą i jego maczugą wywijała.

Omieciński (Ignacy), proboszcz wielednicki, uczony i słynący z cnót kapłan, przełożył pięknym językiem z łacińskiego dzieło Justa Lipsiusza p. t. „*Rozumna rada w nachylonéj ojczyźnie do upadku rozumnemu obywatelowi ku ratowaniu się podana*“ (Berdyczów 1783).

Omophorium, ubiór kościelny, który w kościele grackim noszą metropolici i biskupi; odbierają go oni przy poświęceniu; noszony na ramionach, spada tylko do kolan i jest ozdobiony krzyżem. Przy mszy zdejmują go podczas ewangelii i wkładają znowu po komunii.

Omoczna, ob. Płód.

Omphalea (*Obłusknia*), rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, obejmujący drzewa i wijące się krzewy w Ameryce płd., o kwiatach rozdzielnopłciowych. **O.** *diandria*, krzew wysoko wijący się w Indyjach zach., ma owoce na 3—4 cali długie, których nasiona mają smak migdałów i często są jadalne.

Omsk, m. pow. prow. akmolińskiéj, nad rz. Irtyszem i wpadającą do niéj Omą. Mieści się tu główny zarząd Syberyi zachodniéj, ma korpus kadetów, szkołę wojskową dla dzieci syberyjskich Kozaków linijowych, tudzież szkołę azyjatycką tłumaczy; około 27,000 m.—*Omski powiat*, ma na przestrzeni 35,765 w kw. około 30,000 m.

Omulew, rz. bierze początek w Prusach, o pół mili od granicy i wszedłszy w królestwo polskie, aż bo wsi Przystań, płynie najprzód w kierunku południowym, potem zbacza ku wschodowi i pomiędzy wsią Olszówką a m. Ostrołęką wpada z prawéj strony do Narwi.

Onacewicz (Ignacy Żegota), historyk, ur. 1780 w Małéj Brzostowicy w Grodzieńskiem, z ojca kapłana unijackiego; będąc w seminaryjum nauczycielskiem w Ełku (Lyck) w Prusiech, zdolnościami swemi zwrócił uwagę króla pruskiego i jego kosztem wysłany został r. 1803 do uniwersytetu królewieckiego, po ukończeniu którego został tamże nauczycielem. Hr. Rumianców nakłonił go do udania się do Rossyi i zrobił go nauczycielem historyi powszechnéj w gimnazyjum białostockiém, skąd r. 1818 wezwany został do wykładania tegoż przedmiotu w uniwersytecie i obowiązek ten pełnił do r. 1822, w którym Lelewel po odbytym konkursie utrzymał

się przy katedrze. Onacewicz wykładał odtąd statystykę i dyplomacyję do r. 1829. Następnie udał się do Petersburga, gdzie otrzymał poruczenie napisania historyi Litwy. Pracą tą zajmował się aż do śmierci; † 1845 w Petersburgu. Rękopis swéj historyi darował podobno testamentem J. I. Kraszewskiemu. Z druku wydał z rękopisów Albertrandego: „*Panowanie Henryka Walezyjusza, Stefana Batorego, Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków*“ (4 t., Warszawa 1823—27). Osobno zaś wyszły: „*Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy*“ w „*Noworocznику literackim*“ Podbereskiego (1846); „*Uwagi nad historyją powszechną*“ w „*Magazynie powszechnym*“ (na r. 1840, w N. 11 i 12).

Onager ob. Koń.

Onagraceae, ob. Wiesiołkowate.

Onanizm, ob. Samogwałt.

Ondina, *Undina*, w pogańskiéj Litwie bogini wodna, zamieszkała na dnie rzek i wielkich jezior. W noc jasną, księżycową, wypływają **O.** na powierzchnię wody, a uroczemi wdziękami, pląsami i śpiewem, zwabiając młodych chłopców, pozbawiają rozumu i topią. Zwano je także *Gudelkami* i *Dugnami* od wyrazu *Dugnas*, znaczącego dno rzeki. P. t. „*Ondyna Druskienickich źródeł*“ wydał K. Wolfgang w 8 zeszytach pismo zbiorowe (Grodno 1845).

Onega, wielkie jezioro w gub. ołonieckiéj, 280 w. długie, 80 w. szerokie, obejmuje 10,000 w. kw. powierzchni, z głębokością w wielu miejscach przeszło 100 sążni wynoszącą. Żegluga na niém z powodu częstych wiatrów przeciwnych, jak również dla lodów, które zaledwie w końcu Maja puszczać zaczynają, wielce jest utrudniona. Obfituje w ryby; znajduje się na niém wiele wysp. Do jeziora **O.** wpadają rzeki Wytegra, Megra, Widlica, Szuja i Wodła, oraz wypływa zeń rz. Swir.

Onega, m. pow. gub. archangelskiej, o 6 wiorst od ujścia rz. Onegi, około 2,300 m., 2 cerkwie, monaster, wielki tartak murowany i przystań.—*Onegski powiat* ma na przestrzeni 25,328 w. kw. około 32,500 m.

Onega, rz. w Rossyi europejskiéj; wypływa z jeziora Woże lub Wod w gub. nowogrodzkiéj, pod nazwą Swid, przechodzi przez jezioro Łacze, za którém pod imieniem **O.** skrapia gubernije ołoniecką i archangelską, i o 6 wiost poniżéj m. Onegi wpada do morza Białego, tworząc *zatokę Onegską*. Długa 500 w., spławną jest od Kargopola.

Onegski kanał, na południowym brzegu morza Białego, łączy rzeki Swir i Witegrę; ma przeszło 8 mil długości i należy do Maryinskiego systemu wodnego (ob.).

Oneiromancyja (z greck. *Oneiros* sen, i *manteia*, wróżenie), zwana także *Oneirokrycyją*, *Oneiroskopiją* albo *Brizomancyją*, sztuka wróżenia ze snów, jedna z najbardziéj upowszechnionych w starożytności sztuk wróżbiarskich.

Ongaro (Frańciszek „*Dall*“), publicysta i poeta włoski, ob *Dall' Ongaro* (Frańciszek).

Onichimowski (Bogusław), dominikan, sławny kaznodzieja, ur. 1797 w gub. mińskiéj, wyświęcony na kapłana 1814, wysłany przez przełożonych do Petersburga, głosił słowo Boże w Carskiém Siole, którego kościołem zarządzał, budowę jego dokończył, a jednocześnie był spowiednikiem księżnéj Łowickiéj. † 1856, zostawiwszy w rękopiśmie przekład katechizmu trydenckiego i zbiór homilij i nauk o dogmatach katolickich. Obszerniejszy życiorys **O.** znajduje się w *Pam. rel. mor.* na rok 1856, t. 31 str. 523.

Onijasz, (z hebr. *siła Pańska*) nazwisko kilku arcykapłanów Izraela.—**Onijasz I**, był po ojcu swym Jaddosie, najwyższym kapłanem przez lat 21, sprawując te obowiązki z chlubą dla siebie i narodu.—**Onijasz II**, małoletni przy śmierci swojego ojca Symona I Sprawiedliwego, syna Onijasza I, miał poprzednikami swymi stryja Eleazara, za którego dopełniono sławne tłumaczenie Biblii Siedmiudziesiąt, a po nim Manassesa, po którym w podeszłym już wieku objąwszy władzę, okazał się człowiekiem słabym i chciwym na pieniądze.—**Onijasz III** (195—175 przed Chr.), najsławniejszy ze wszystkich, syn Symona II, a wnuk **O.** I. Ściśle przestrzegał zakonu, był surowym i sprawiedliwym dla wszystkich. Z podżegania własnego brata Jasona był zrzucony z godności i musiał szukać schronienia w mieście Dafne, gdzie z namowy drugiego brata Menelausa zdradziecko zamordowany został. Syn jego **Onijasz IV** uciekł do Egiptu, i zyskawszy przyjaźń Ptolomeusza Filopatora (181—145) zbudował świątynię w Leontopolis.

Onijasz (Paweł), uczony minister braci Czeskich w Wielkopolsce, był plebanem parcickim od 1671—1686, następnie przeniósł się do Memla i tam † r. 1697. Zbierał starannie wszystkie akty i dokumenty historyczne polskie ze swego czasu i utworzył z nich 5 obszernych tomów, przechowanych w biblijotece kościoła kalwińskiego w Lesznie. Zbiór ten, pod nazwiskiem akt Onijasza, obejmuje w sobie bardzo wiele ważnych i nieznanych dokumentów, tyczących się Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III.

Oniks, **Onyks**, odmiana agatu (ob.) prążkowanego, złożona z warstw białych lub jasnoszarawych i ciemnych; jeżeli się znajdują tylko warstwy białe i szare, **O.** nazywa się *chalcedonyks*, gdy ciemne pręgi wpadają w czerwone przybiera nazwę *sordoniksu*. Starożytni używali **O.** na kamee, obecnie wyrabiają z niego sygnety. Przez sztuczne zabarwienie nadaje się teraz dziurkowatym chalcedonom wejrzenie oniksu, dla tego spadł on obecnie znacznie w cenie.

Oniksztańskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie wileńskiém, powiecie wiłkomierskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie przemienione na sstwo, obejmowało w sobie miasto Oniksty (ob.), z obszernemi dobrami przyległemi. W r. 1766 posiadał je Zyberk, opłacając zeń kwarty złp. 6,001 gr. 12, a hyberny złp. 3,708. Do r. 1775 była w Oniksztach repartycyja sądów ziemskich całego powiatu, którą następnie przeniesiono do Wiłkomierza.

Oniksty, po litewsku *Anikszczej*, m. w gub. wileńskiéj, o 4 mile od Wiłkomierza, wśród rozległych lasów, nad rz. Świętą zbudowane. Przy drodze z

Wilkomierza do **Onikszt** znajduje się wielki głaz granitowy, mający 40 st. obwodu, a 10 st. wysokości, na którym za czasów pogaństwa miano składać ofiary.

Oniskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie trockim. Powstało podług metryk Lit. około r. 1532 i w tym roku posiadał je Jan Zabrzeziński, wda trocki, marszałek w ks. lit.—W r. 1766 obejmowało dobra Oniszki i wieś Szakie z przyległościami, które dzierżył Bernard Szwykowski, opłacając zeń kwarty złp. 1,010 gr. 15, a hyberny złp. 150.

Onkaim, niegdyś warowna twierdza drewniana na Żmudzi, nad rz. Dubissą, wydana zdradziecko Krzyżakom przez dowódcę litewskiego Swirtyłłę, spalona 1304, poczém odbudowana, znowu r. 1328 przez komtura ryngzkiego zburzoną została. Pod **O.** miała zajść 1385 krwawa bitwa pomiędzy mistrzem Henrykiem Dusemer a Olgierdem, w któréj Litwini wielką ponieśli klęskę.

Onkelos, sławny w starożytności tłumacz pięcioksięgu Mojżesza na język chaldejski. Urodził się poganinem, lecz w wieku dojrzałym przyjął wiarę żydowską i stąd otrzymał przydomek *Prozelita*. Żył podług jednych w pierwszym, a podług innych w drugim wieku ery chrześcijańskiéj. Przekład jego, noszący tytuł: „*Targum Onkelos*“, jest wielce szacowany przez Żydów, którzy go niemal na równi stawiają z tekstem i zwykle razem z nim drukują.

Onobrichis, ob. Sparceta.

Onomakritos, słynny w starożytności wieszczek i poeta, żyjący w Atenach za czasów Pizystratydów; uporządkowywał i wyjaśnił wieszczby Muzeusza (Muzajosa) i używał mytów Orfeuszowych do celów politycznych, za co przez przez Hipparchusa r. 516 prz. Chr. z Aten został wygnany. On także jest twórcą czyli założycielem mistyki orficznéj, przez którą stworzył system pokut i umartwień, naznaczonych dla oczyszczenia upadłéj duszy.

Onomastikon (greck.), katalog albo spis nazwisk, —właściwie słownik, złożony z różnych artykułów, nazwisk ludzi i rzeczy, umieszczonych porządkiem systematycznym, lecz nie alfabetycznym. Najdawniejszy pod tym tytułem słownik napisał po grecku Pollux w II w. prz. Chr. Dzieła tego rodzaju wychodziły i późniéj aż do ostatnich niemal czasów, jak np. „*Onomastikon Tullianum*“ (3 t., Zür. 1836—38).

Onomatopeja (z greck.), wyrażenie gramatyczne, oznaczające wyraz podobny z brzmienia do rzeczy którą przedstawia, jak np. pisk, ryk, syczenie, tentent, turkot grzmot, huk, i t. d. Tak utworzone wyrazy już u starożytnych *Onomatopoietika* zwane, należą do najwcześniejszych zjawisk w każdym języku i niektóre z nich bardzo szczęśliwie używane są przez poetów. Niektórzy zaliczają **O.** do tak zwanych figur poetycznych w retoryce; w takim razie całe zdanie albo wiérsz naśladuje brzmieniem myśl wyrażoną, jak np. u Wergilijusza naśladowanie tententu kopyt końskich: *Quadrupetante putrem sonitu quatit ungula campum.*

Onon, rz. w Sybyryi wschodniéj, bierze początek w górach Kingańskich w Chinach; po złączeniu się z rz. Ingodą, w pow. werczyńskim gub. irkuckiéj, płynie pod imieniem *Szyłki*, następnie zlewając się z rz. Argunią przybiera nazwę *Amuru* i wpada do morza Ochockiego, wprost wyspy Sachalina. Długość **O.** wraz z Szyłką wynosi około 143 mil.

Ononis, ob. Wilczyna.

Onopordon, ob. Popłoch.

Onozander, grecki pisarz strategiczny, żyjący w I w. po Chr., autor wybornego dzieła p. t. „*Strategetikos*“, wydanego przez Koraisa (Paryż 1822).

Onslow (Jerzy), ur. 1784 w Clermont, we Francyi, z rodziny angielskiéj, kompozytor instrumentalny, odznaczył się szczególniéj swemi kwartetami na instrumenta smyczkowe, chociaż komponował także i na fortepijan, a także układał symfonije i opery. † 1853 r.

Ontario, jezioro w Ameryce północnéj, najmniejsze i najniżéj położone z pięciu wielkich jezior kanadyjskich, ma 43 mil długości, 15 szerokości, 116 mil obwodu i 275 mil kw. powierzchni. Za pośrednictwem rz. Niagary zasilane jest wodami jeziora Erie; odpływem jego jest r. ś. Wawrzyńca. **O.** ma średniéj głębokości przeszło 600 stóp i nigdy prawie w zupełności nie zamarza. Ma wiele wysp.

Ontario, od 1868 r. urzędowa nazwa wyższéj Kanady.

Ontologija (z greck.), nauka o bycie (ob. metafizyka).

Onufry (św.), pustelnik; epoka jego życia nie jest dokładnie wiadoma, a legendowe o nim opowiadania czerpane są z pism opata Pafnucego z Egiptu, który utrzymuje, że św. **O.** żył na puszczy lat sześćdziesiąt i tam karmiony był przez anioła, który mu także co niedzielę komuniję św. przynosił. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 Czerwca.

Onufry od *Najświętszego Sakramentu*, trynitarz, historyk zakonu i słynny kaznodzieja, † we Lwowie w końcu zeszłego wieku, wydał następujące dzieła: „*Nowy Aaron Nazareński Jezus w trynitarskich bazylikach prowincyi polskiéj i w. ks. litewskiego słynący łaskami*“ (Wilno 1730); „*Różczka Aaronowa, Najjaśniejsza Nieba i ziemi królowa Maryja Panna kazaniami wysławiona*“ (tamże 1732); „*Facies chronologica Ordinii SS. Trinitatis Redemptionis captivorum ejus utpote prodigiosam originem apostolicam reformationem representans*“ (Lwów 1750) i inne.

Onyx, ob. Oniks.

Oomancyja albo *ooskopija* (z greck.), wróżenie przyszłości z jajek, zasadzające się na tem, czy jajko włożone w ogień wynikało jednym otworem, czy też całe pękało od razu. W pierwszym wypadku znaczyło to szczęście, w drugim nieszczęście.

Oolity, ob. Jurajski górotwór.

Oort (Adam van), właściwie *Noord*, ur. przy końcu XVI w., holenderski malarz historyczny, † 1641 r. Największa część utworów jego pędzla znajduje się w Belgii.

Oost (Jakób van), malarz niderlandzki, ur. 1600 r. w Brügge, † 1641; w młodości doskonale, aż do złudzenia, kopijował obrazy Rubensa i Van-Dycka.

W późniejszych czasach malował tylko wielkie obrazy treści historycznéj. O. należy do najlepszych malarzów szkoły niderlandzkiéj.—Jego syn *Jakób Oost*, ur. 1637 r., † w Brügge 1713, znany jest także jako malarz historyczny.

Opaccy, herbu Prus, niegdyś znakomita rodzina mazowiecka, pochodząca ze wsi Opacze pod Falentami; nabywszy 1553 Falenty i Raszyn wystawili tam dotąd istniejący pałac i dziedziczyli tę majętność aż do 1698 r. Z rodziny téj zasługują na wzmiankę: **Opacki** (Zygmunt), podkomorzy warszawski, rządca zamku królewskiego, przyjaciel Zygmunta III i poufały jego domownik.—**Opacki** (Wojciech), syn poprzedniego, chorąży a po śmierci ojca podkomorzy warszawski, ur. 1624, † 1680. Posłował kilkakrotnie z pożytkiem dla Rzeczypospolitéj do dworów zagranicznych (Wiednia, Danii, Anglii, Holandyi i elektora brandeburgskiego), a także na sejmy 1659 i 1661. Na dworze Michała Korybuta wielki miał wpływ.—**Opacki** (Chryzanty), ostatni kasztelan wiski od 1779, ur. 1739, † 1806 w Warszawie.

Opaci w Polsce łacińscy. Bolesław Chrobry, sprowadziwszy do Polski benedyktynów, zbudował im klasztory w Tyńcu pod Krakowem i na Łyséj górze i te oddał pod zarząd O. Trzecie za jego czasów powstałe opactwo było w Międzyrzecu, blisko Odry, na zachód od Poznania. Kazimierz Odnowiciel, ściągnąwszy z Clugny 12 zakonników do Tyńca, ufundował im nowy klasztor w Lubuszu nad Odrą. Następnie benedyktynów jak na Zachodzie tak i w Polsce zaczęli zastępować cystersi. Pierwszy sprowadził ich Janisław, arcybiskup gnieźnieński, i osadził w dobrach swoich Brzeźnicy (1154), przezwanéj później Jędrzejowem. Odtąd namnożyło się w Polsce klasztorów, a wraz z niemi O.; każdy prawie książę uważał za powinność przysłużyć się kościołowi jaką fundacyją. I tak: Mieczysław Stary założył klasztor kanoników regularnych w Trzemesznie i cystersów w Lędzie 1145 r.; Kazimierz Sprawiedliwy w Sulejowie 1176. Książąt naśladowali znowu możni panowie, np. Michał Skarbek założył benedyktynów w Lubieniu 1113. Największa liczba opactw powstała w epoce Piastów. Najwięcéj ich jednak było we właściwéj Polsce: np. w Lubuszu, Paradyżu, Międzyrzecu, Trzemesznie, Lędzie, Łeknie, Węgrowcu, Mogilnicy, Obrze i Przemęcie. Na Pomorzu wzniosły się klasztory opackie: w Oliwie, Peplinie i Koronowie. Na Mazowszu, był Czerwińsk dla kanoników regularnych i Płock dla benedyktynów. W Małopolsce zaś, oprócz Tyńca i św. Krzyża, były klasztory: w Jędrzejowie, Koprzywnicy, Sieciechowie, w Mogile, w Wąchocku, Sulejowie, Witowie pod Piotrkowem, w Szczyrzecu i Hebdowie. Klasztor stróżów grobu Chrystusowego, zwanych później *Miechowitami*, w Miechowie, wyróżniał się z pomiędzy klasztorów benedyktynów i cystersów; przeor jego był generalnym O. zakonu, czyli jak później go zwano *generałem*, i w Polsce mieszkał ciągle, nie jeżdżąc nawet do Rzymu, ze zwykłemi sprawozdaniami. Pierwsi zakonnicy w polskich opackich klasztorach byli zwykle cudzoziemcami. Cudzoziemcy niechętnie dopuszczali krajowców do swych klasztorów, z obawy, ażeby z czasem w ich liczbie nie utonęli. Krajowiec, który się dostał do takiego klasztoru był wyjątkiem, przypuszczano go tylko przez ustępstwo. Taki stan rzeczy trwał w ogólności za Piastów. Dopiero za Jagiellonów odmienił się nieco ten porządek. Już częściéj O. bywają Polacy, chociaż wyłączność niemiecka zawsze jeszcze uczuwać się daje aż do saméj reformacyi Lutra. Opactwa wyniosły z czasów piastowskich rozległe włości i obszerną władzę, bo każdy z książąt poczytywał sobie za obowiązek powiększać ich przywileje. Przemysław pozwolił O. lubieńskim władzy sądowniczéj w sprawach cywilnych i kryminalnych, a stąd mogli O. na gardło skazywać, palić, pozywać do sądów bożych. Za Jagiełłów ustało już to mnożenie przywilejów klasztornych przez książąt, lecz spadają jeszcze na nie od czasu do czasu bogate zapisy prywatne, mnożące i tak już znakomite ich bogactwa. Na Litwie inaczéj było. Tu pierwsze opactwo benedyktynów ufundował dopiero Witold w Trokach, w pierwszych chwilach po chrzcie swym r. 1415. Inne trzy opactwa litewskie pochodzą już ze znacznie późniejszych czasów. Zwykle opactwa rozciągały swą juryzdykcyję na wiele pomniejszych fundacyj. I tak O. tyniecki miał pod sobą wiele kościołów, w których rządzili benedyktyni z głównéj siedziby zakonu tam posyłani. Trocki opat zależał także z początku od Tyńca, który oprócz tego miał jeszcze kilka bogatych probostw i kościołów, za swym obrębem położonych. Toż samo powiedzieć należy o innych opactwach. Dopiero reformacyja zmieniła stosunki kościelne. Panowie w dobrach swych zabierali ziemie klasztorne i odtąd niektóre opactwa znikły prawie bez śladu. Do klasztorów wkradł się nieład, rozprzężenie, karność znikła, zakonnicy występowali z klasztorów, przechodząc w szeregi reformacyi, niektórzy z nich pożenili się. Wtedy prawodawstwo zaczyna coraz więcéj zwracać uwagi na opactwa i klasztory. Na sejmie r. 1536—37 zaczęto się dopominać, żeby po klasztorach byli Polacy opatami, żeby Niemców usunąć; inni znów podawali wnioski sprzedawania dóbr kościelnych, żeby nie traciła na tém obrona i podatkowanie, gdyż dobra te wolne były od wszelkich ciężarów. Otóż klasztory, ulegając pod naciskiem okoliczności, wyraźnie się polszczyły. Szlachta zagarniała dla siebie i klasztory, bo r. 1538 stanęło prawo, że jeżeli pomiędzy zakonnikami nie ma szlachcica, trzeba wybierać opata z innego klasztoru i dopiero gdyby i tam go nie było, mógł być obrany nieszlachcic. Późniejsze rozporządzenia, a mianowicie konstytucyja z 1550, obostrzyła przepis, żeby opat był szlachcicem z ojca i z matki, a wrazie, gdyby takiego nie było, nakazuje wybierać opata z innego zakonu, pod warunkiem przyjęcia przezeń nowéj reguły. Wprowadzenie atoli tych przepisów i naprawa złego należy się prymasowi Mikołajowi Dzierzgowskiemu, który wyznaczył ze swego ramienia kanonika gnieźnieńskiego Jana Wysockiego z poleceniem, ażeby klasztory w dyjecezyi

wizytował, karność naprawił i nowe stosunki zaprowadził. Za tym przykładem poszli i inni biskupi w swych dyjecezyjach. Za Zygmunta III dzieje opactw w nową weszły epokę. Król ten kazał fundusze klasztorne podzielić na trzy części: jednę zostawił dla klasztoru, dwie zaś dla świeckich prałatów, których sam nominował. Odtąd też nastają podwójni **O.** w każdym klasztorze, tak zwani *regulares* i *commendatorii*, zakonni i świeccy. Jedni i drudzy zwali się **O.**, lecz późniéj pierwsi, z wyjątkiem znaczniejszych i ważniejszych klasztorów, zeszli na przeorów. **O.** komendatoryjnym był zawsze jeden z biskupów uboższych. Opactwa więc stały się chlebem zasłużonych, *panis bene merentium*, biskupów. Taki **O.** nie tylko pobierał dochody, ale rządził klasztorem, a **O.** zakonny był po nim najstarszym, sprawował wszystko i siedział na miejscu, kiedy tamten miał jeszcze do spełniania i swoje powinności senatorskie. Zakonnicy niechętnie poddawali się tym nowym rozporządzeniom, zwłaszcza, że Rzym nawet występował w ich obronie i niejednokrotnie potém drażliwe z tego powodu wywoływał zajścia. Rozpoczęły się one za króla Michała, a odziedziczył je po nim Jan Sobieski, za którego najwięcéj się rozpasała wojna z zakonnikami. Król chciał ją zakończyć w zgodny sposób, chciał nawet ustąpić nieco ze swego prawa, ale zła wola nuncyjuszów stawała temu na przeszkodzie i rzecz pozostała w dawnym stanie aż do czasów Augusta II. Na sejmie 169[illegible] uchwalono, żeby dobra opackie zajęli i rządzili niemi komisarze królewscy, dopóki papież nie potwierdzi nominatów. Za Augusta III zawarty został 6 Sierp. 1736 r. w Warszawie układ, mocą którego król otrzymał prawo nominowania na jedenaście opactw i na probostwo miechowskie; w innych zaś zakonnicy przy swéj elekcyi pozostali. Do nominacyi królewskiéj należały: Tyniec, Lubień, Płock, Wąchock, Mogiła, Sulejów, Węgrowiec, Jędrzejów, Paradyż, Czerwińsk, Trzemeszno, Hebdów i Miechów. Zostały zaś dla opatów zakonnych klasztory: w Bledzewie, Lędzie, Obrze, na Łyséj górze świętokrzyskiéj, w Sieciechowie, w Mogielnicy, w Koprzywnicy, w Przemęcie i Witowie, oraz cztery litewskie klasztory: Trocki, Horodyski, Nieświski i Wistycki. Za Stanisława Augusta nowa nastąpiła zmiana. Król w paktach konwentach przyobiecał, że się na nowo układać będzie ze stolicą apostolską o prawo podania w komendę wszystkich opactw, których intraty na podział dóbr wystarczą. To miało znaczyć, że chciał zamienić wszystkie opactwa stanowczo w starostwa duchowne. I przyszło to do skutku przez prymasa Podoskiego, prezesa delegacyi sejmowéj w r. 1767—68, który napisał konstytucyję stosowną do obietnicy królewskiéj (*Vol. Leg.* VII, 743). Następnie upadły opactwa, już to skutkiem kasaty, już téż sekularyzacyi dóbr duchownych. Ostatnim z klasztorów opackich był płocki, przeniesiony do Pułtuska; został zniesiony 1864, a zakonnicy jego umieszczeni w Bielanach pod Warszawą.

Opaci w Polsce obrządku słowiańskiego. Kościół grecki nie znał z początku **O.**, miał tylko *Archimandrytów* (*mandra*—stado; archimantryta więc przełożony stad t. j. klasztor.). Archimandryci byli zwierzchnikami celniejszych, bogatszych klasztorów; w mniejszych przewodniczyli hegumenowie, superyjorowie i t. d. Archimandryta postępował prosto na biskupa. Archimandryci przeszli potém do kościołów greckich i na Zachodzie, a kiedy się w Sycylii i Kalabryi namnożyło zakonników, archimandryta nad nimi wszystkimi rozciągał władzę i wtedy to dostojność jego rzeczywiście odpowiadała zadaniu. W Messynie, w monasterze Zbawiciela, stolica apostolska osadziła komendataryjusza z tytułem archimandryty i nadała mu wszelkie dochody. Prawa jego oznaczyło breve Urbana VIII z r. 1635 (23 Lut.). Podlegał on bezpośrednio stolicy apostolskiéj i miał dyjecezyję własną, nie różniąc się niczém od biskupa, chodził bowiem w fijoletach, używał mitry z perłami, pastorału, krzyża na piersiach, baldachimu, tronu w kościele, krzyż noszono przed nim, miał swój dwór duchowny i świecki, rozdawał wszystkie posady duchowne i t. d. Na Rusi w dawnych wiekach było wielu archimandrytów, którzy pewnie z początku rządzili kilku monasterami, ale prawa ich nie były jasno oznaczone, dopiero unija brzeska zaprowadziła ważne zmiany, a wielkie zasługi położył w tym względzie metropolita kijowski, Józef Welamin Rutski. Urządził on zakon bazylijanów, na którego czele stanął protoarchimandryta czyli generał, rządzący wszystkiemi monasterami w Polsce i Litwie i mający pod sobą dwu prowincyjałów: koronnego i litewskiego. W połowie XVII w. było w prowincyi koronnéj 70, w litewskiéj 40 klasztorów, z nich te tylko nie podlegały generałowi, do których przywiązaną była godność archimandryi. Takich archimandryj było z początku w Koronie 7 i w Litwie 7. Archimandryci obok generała stanowili jakoby senat zakonny i stolica apostolska oznaczyła ich wzajemne do siebie stosunki. Nazwisko to archimandrytów zaczynało nieznacznie wychodzić z użycia, a na jego miejsce, przez naśladowanie kościoła rzymskiego, ucierały się wyrazy: opaci, opactwo, tak, że w XVIII w. już ani słychać było o archimandrytach. Zwyczaj komendy przeszedł z czasem i na Ruś. Biskupi dyjecezyjalni uniccy brali w komendę opactwa i prawie każdy z nich miał jedno a czasem i kilka, a tym sposobem opactwa ruskie stały się także pewnym rodzajem starostw duchownych. I nie było w tém nic dziwnego, gdyż jeszcze w XVI w. panowie ruscy przywłaszczyli sobie zupełnie prawo patronatu nad klasztorami w ich dobrach leżącemi i zdarzało się nieraz, że obsadzali monastery ludźmi swéj nominacyi, częstokroć nawet świeckimi, wynagradzając ich prywatne zasługi tym chlebem duchownym. Stąd były częste skargi i nadużycia, oraz ucisk monasterów, które upominały się o swoje wolności. Kościołów archimandryckich czyli opackich w w. XVIII było w Koronie i w Litwie do 20. Do koronnych należały: Dubno, Dermań, Żydyczyn, Kaniów, Owrucz, Mielec, Uniejów (na Rusi Czerwonéj pod samym Lwowem), Żółkiew, Drohobuż, Święty

Krzyż (na Wołyniu), Kijów, opactwo najważniejsze i najbogatsze przy cerkwi metropolitalnéj pieczar kijowskich św. Zofii. Na Litwie były następujące opactwa: Leszcz pod Pińskiem, Grodno, Kobryń, Bracław, Borysohleb pod Połockiem, Supraśl, Troki, Pińsk. Wszystkie wyżéj wymienione opactwa przestały istnieć z upadkiem Rzeczypospolitéj, z wyjątkiem Uniejowa i Żółkwi.

Opal, nazwisko kwarców (ob.) niekrystalicznych, odznaczających się odłamem muszlowym i blaskiem galeretowatym lub żywicznym. Wszystkie zawierają wodę od 3 do 12% i są od innych kwarców miększe, oraz nieco lżejsze; są przezroczyste, przynajmniéj przeświecające, i okazują często żywą grę światła (opalizują). Oprócz krzemionki i wody, zawierają niektóre tlenek żelaza, wapno, glinkę lub magnezyję. Znajdują się głównie w skałach wulkanicznych i uważają się za skrzepłą galaretę krzemionkową, która zatrzymała pewną ilość wody. Główne odmiany są: **O.** *szlachetny*, mleczno-biały, ze świetną grą barw tęczowych i blasku zbliżonego do woskowego. Brewster przekonał się, że gra ta kolorów od drobnych dziurek czyli pęcherzyków leżących obok siebie i od ich pochylenia względem powierzchni kamienia. Dla uwidocznienia téj gry szlifuje go się często w powierzchnię falistą. Znajduje się w Europie tylko w Węgrzech, w zlepieńcu trachitowym, w Czernowicy niedaleko Kaszawy. Do Europy zach. przybył przez pośrednictwo Wschodu i stąd jego nazwa **O.** wschodniego. Znaleziono go téż w Honduras. Używa się na pierścienie, dyjademy, naszyjniki i t. p.; szlifuje się szmerglem na tafli ołowianéj, w postać pułkulistą, soczewkowatą lub jajowatą. *Macicą opalową* nazywają jubilerzy twardą skałę, w któréj **O.** jest rozdzielony i wyrabiają z niéj pieczęcie, tabakierki i t. p. **O.** jest kamieniem bardzo drogim. Największy i najwspanialszy **O.** znajduje się w Wiedniu i oceniony jest na 700,000 guldenów; znaleziony został 1770 roku w Czernowicy, ma $4^3/_4$ cala wied. długości a $2^1/_2$ grubości.— **O.** *perłowy*, *kałmucki* czyli *kaszolong* jest mleczno-żółtawo lub czerwoniawo biały, słabego blasku, znajduje się w Bucharyi nad rzeką Kasz, w Islandyi i in. **O.** *ogniowy*, barwy czerwonéj, wpadającéj w ognistą, mieniący się czerwonawo i zielonawo, znajduje się w Meksyku, z powodu rzadkości jest znacznéj ceny. **O.** *szklisty* czyli *hyjalit* ma blask szklisty, przezroczysty, na powierzchni gładki, znajduje się w Czechach, Węgrzech, na Szlązku i in. **O.** *pospolity* jest mleczno-biały, z połyskiem czerwonawym, żółtawym lub zielonawym, niekiedy przedstawia rysunki drzewiaste; piękniejsze sztuki używają się na pieczęcie. *Półopal* występuje często jako produkt skamieniałości drzewa—**O.** *drzewny*, ma wtedy ustrój włóknisty; jest przeświecający, różnych barw i przerabia się na tabakierki. *Jaspopal* czyli **O.** żelazisty ma blask tłusty, nieprzezroczysty. W ogóle główną miejscowością wszystkich **O.** są Węgry. *Hydrofanem* czyli *okiem świata* (*oculus mundi*) nazywa się **O.**, który stracił swą wodę, a tém samém przezroczystość, blask i grę światła, ale odzyskuje je w wodzie. Po wysuszeniu znowu traci te własności. Napojony woskiem, staje się w wyższéj temperaturze, gdy się wosk topi, przeświecającym (pyrofan). Na wyspach wschodnio-indyjskich używa się na amulety; napotyka się w Węgrzech, lecz większe jego okazy są rzadkie.

Opalenica, mczko w w. ks. i regencyi poznańskiéj, pow. bukowskim, gniazdo sławnéj i możnéj rodziny Opalińskich; ma kościół parafijalny z cegły palonéj bez tynku, wzniesiony 1620 przez wojewodę poznańskiego, Jana Opalińskiego, zwaliska starożytnego zamku, w którym się urodziła Katarzyna Opalińska, żona króla Stanisława Leszczyńskiego, i pałac, wystawiony przez wojewodę sieradzkiego, Wojciecha Opalińskiego. Ludność m-czka wynosi około 1,300 głów.

Opalin, m-czko w gub. wołyńskiéj nad rz. Bugiem, niegdyś wieś królewska, do starostwa hrubieszowskiego należąca, którą Łukasz z Bnina Opaliński, marszałek w. kor., starosta hrubieszowski, na miasto erygował, a którą to erekcyję król Władysław IV w r. 1638 zatwierdził.

Opalińscy, znakomity niegdyś ród szlachecki w Polsce, h. Łodzia, wziął początek od *Jędrzeja z Bnina*, biskupa poznańskiego, założyciela miasteczka Opalenica, od którego jego spadkobiercy przybrali potem nazwisko Opalińskich, a rozrodzili się na dwie gałęzie: z Opalenicy i Sierakowa. Z piérwszéj linii, *Piotr z Bnina*, brat biskupa Jędrzeja, piérwszy począł się pisać *Opalińskim*; był on kasztelanem lędzkim 1504 i zostawił dwu synów: *Jana* kasztelana santockiego koło r. 1513, i *Piotra*, kasztelana lędzkiego w tymże roku. Ten ostatni, mąż głębokiéj nauki, najprzód przewodnik młodego Zygmunta Augusta, następnie, jako biegły polityk i statysta, używanym był do najważniejszych poselstw zagranicznych i został 1538 kasztelanem gnieźnieńskim. Gorliwy stronnik Bony, umierając bezpotomnie 1545, wszystkie swe skarby zapisał królowi.—**Opaliński** (Jędrzéj), synowiec jego, ur. 1540, † 1593, syn Macieja kasztelana lędzkiego, od 1572 kasztelan szremski i marszałek nadworny koronny, mianowany został przez Henryka Walezyjusza marszałkiem wielkim koronnym; po jego wyjeździe popierał Maksymilijana, a następnie służąc wiernie Stefanowi Batoremu, dla męstwa swego i zdrowéj rady wielce przezeń był szanowany. Doczekawszy się jeszcze trzeciéj elekcyi, forytował do tronu Zygmunta III, sprowadził go wraz z innymi z Gdańska i bronił na sejmie inkwizycyjnym 1592. Początkowo przyjaciel Jana Zamojskiego, pod koniec życia występował przeciw niemu nader nieprzyjaźnie, obsadzał dwór królewski ludźmi sobie przychylnymi a nie dopuszczał przystępu stronnikom W. Kanclerza. W końcu został jeszcze generałem wielkopolskim. Współcześni mówią o nim, że wielkim rozsądkiem, a poważném i groźném urzędu sprawowaniem, wielką sobie zjednał powagę. Testament jego znajduje się w Niemcewicza „*Pamiętn. o dawnéj Polsce*“ (t. V, str. 266).—**Opaliński** (Jędrzéj), syn poprzedniego, urodz. 1575, † 1623 r. W 15 roku życia był już proboszczem katedralnym płockim, następnie wyjechawszy do Rzymu, został sekretarzem i szambelanem papieża Klemensa VIII;

po powrocie do kraju sprawował rozmaite poselstwa, był sekretarzem wielkim koronnym i od r. 1607 biskupem poznańskim. Pochowany w Radlinie. Z jego polecenia wydane zostało dzieło Possewina: „*De officio curato ad praxim*“ (Poznań 1611). —**Opaliński** (Łukasz), brat poprz., ur. 1574, † 1654 w Leżajsku. Odebrawszy staranne wychowanie w kraju, wyjechał dla dalszych studyjów do Paryża, skąd wróciwszy, zaszczytny wziął udział w wyprawie wołoskiéj. Będąc starostą leżajskim, stał się głośnym z krwawych zatargów swoich ze Stanisławem Stadnickim, dziedzicem Łańcuta, zwanym *Dyjabłem*, który dobra Opalińskiego najeżdżał i łupił. Obaj możnowładzcy, gwałtowną pałający ku sobie nienawiścią, szukali wzajemnéj zguby. Jakoż, gdy Stadnicki, pomimo skazania na banicyję i śmierć, brocić nie przestawał, **O.** uczynił nań wyprawę, w któréj przeciwnik jego śmierć znalazł w bitwie pod wsią Tarnowcem r. 1610. Takiż los spotkał później syna jego Władysława Stadnickiego. Po tych wypadkach **O.**, lubo uwolniony od odpowiedzialności prawnéj, dla oczyszczenia sumienia swego, wystawił w Leżajsku wspaniały kościół bernardynów z klasztorem. W skutek tych zatargów wycieńczył wielce swój majątek, ale poparty hojnie od Zygmunta III, otrzymał liczne starostwa (posiadał ich 15), został 1616 kasztelanem poznańskim, 1620 marszałkiem nadwornym, a 1639 marszałkiem wielkim koronnym. Dostatków swoich używał **O.** zawsze na dobro Rzeczypospolitéj, wystawiając zbrojne hufce i utrzymując świetnie godność marszałka. Pod panowaniem trzech królów: Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimiérza cieszył się największą wziętością, jako mąż wielkiego rozumu, zdrowéj rady, wielkiéj sprawiedliwości i gotowości do wszelkich ofiar na potrzeby kraju. Sędziwy już starzec złożył laskę marszałkowską r. 1649 i zasiadł krzesło wojewody rawskiego. — **Opaliński** (Piotr), synowiec poprzedniego, ur. 1600, wsławił się bojach przeciwko Turkom i Szwedom; był wojewodą podolskim a następnie kaliskim, † 1661.— **Opaliński** (Kazimiérz Jan), najstarszy syn poprzedniego, biskup chełmiński, † 1693.—**Opaliński** (Jan), młodszy brat poprzedniego, mąż rycerski, walczył świetnie przeciwko Szwedom, Chmielnickiemu i Tatarom. W nagrodę zasług, obdarzony wielu starostwami, był w końcu wojewodą brzesko-kujawskim i od r. 1667 generałem wielkopolskim, † 1684.— **Opaliński** (Piotr), najmłodszy brat poprzednich, rozpoczął służbę wojenną w wojsku cesarskiém pod generałem Hatzfeldem, a za powrotem do kraju walczył zaszczytnie we wszystkich wojnach za Jana Kazimierza. Mianowany wojewodą łęczyckim 1679, marszałkiem trybunału koronnego 1681, generałem wielkopolskim 1684, † 1694. Na synu jego *Adamie* († 1696), wygasła ta linija. Z linii Sierakowskiéj zasługują na wzmiankę:—**Opaliński** (Jan), syn Jana chorążego poznańskiego i cześnika koronnego, kasztelan santocki około r. 1560. — **Opaliński** (Jan), syn poprzedniego, kasztelan rogoziński, 1580; † 1598.—**Opaliński** (Jan), syn poprzedniego, ur. 1581; † 1637; od 1624 kasztelan, a od 1625 wojewoda kaliski, z którego to województwa przeszedł na poznańskie 1628 r. Tłumaczył Tacyta, ale śmierć nie dozwoliła mu ukończyć téj pracy.—**Opaliński** (Leopold), syn poprzedzającego, kasztelan nakielski, † 1673.—**Opaliński** (Piotr), ur. 1587, zasłużył się przeważnie na polu rycerskiém, mianowicie w wojnie wołoskiéj, na którą własnym kosztem wystawił dwie chorągwie i ze znacznym pocztem swych ludzi walczył mężnie pod Chocimem. Mianowany wojewodą poznańskim 1622, † 1624. W młodości pisywał wiersze łacińskie, z tych niektóre zamieszczone są w dziele Teofila Grzybkowskiego p. t. „*Disputatio philosophica*“ (Ingolstadt 1604).—**Opaliński** (Krzysztof), syn poprz., poeta satyryczny polski, ur. 1609 (lub 10) w Sierakowie. Utraciwszy wcześnie ojca, nauki pobierał w kolegijum Lubrańskich w Poznaniu, a następnie podróżował po Włoszech i Niemczech do 1631. Powróciwszy, mimo młodego wieku rozpoczął zawód publiczny jako deputat trybunalski i poseł na sejm. Ożeniwszy się z Teresą Czarnkowską, otrzymał opróżnione przez śmierć stryja województwo poznańskie (1637). Ambitny i gwałtowny charakter młodego senatora popchnął go w szeregi opozycyi i pomimo doznawanych od Władysława IV względów (jak wyprawienie w poselstwie do Francyi po Maryję Ludwikę 1645—46), należał **O.** do partyi krzyżującéj zbawienne plany króla. Stanowisko to utrzymał **O.** i względem Jana Kazimierza, tak, że gdy Radziejowski naprowadził Szwedów, nasz wojewoda poznański poddał całą Wielkopolskę najezdnikom. Rozbudzone klęskami krajowemi sumienie zatruło zgryzotami żywot i przyspieszyło zgon (1655). Sławę swoją literacką zawdzięcza **O.** zbiorowi satyr oryginalnie białym wierszem napisanych p. t. „*Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polszcze należące...*“ (Amsterdam 1650; 2 wyd. 1652; Wenecyja (Toruń) 1689; Wenecyja (Poznań) 1698 i Poznań 1840. Przedstawia tu **O.** wszystkie strony życia prywatnego i publicznego w jak najciemniejszych barwach.—Pisali o **O.** Szajnocha (Szkice historyczne) i Bem (Niwa 1873).— **Opaliński** (Łukasz), brat poprzedniego, marszałek nadworny koronny, † 1662 r., pełen erudycyi i zacny obywatel, ogłosił dzieło moralno filozoficznéj treści: „*Do officiis libri tres....*“ (Kraków 1649; Amsterdam 1668; Królew. 1703); oraz „*Polonia defensa contra Barclajum Joannem*“ (Gdańsk 1648); jestto odpowiedź na mylne zarzuty robione przez Jana Barklajusza w wierszu „*Icon sive descriptio ..... praecipuarum nationum in Europa*“ (przełożony na polski język i wydany 1647). Z pozostałych rękopisów ogłoszono w 1780 wiersz p. t. „*Poeta*“ (Kraków), treści dydaktycznéj.— Ród ten wygasł na *Wojciechu Opalińskim*, wojewodzie mazowieckim, od 1765 a od 1766 sieradzkim, † 1775.

Opat (z *abbas*, właściwie *abba*—ojciec), przełożony zakonników, do którego należy dozór i władza nad jednym lub więcéj zależnemi od siebie klasztorami, jednéj reguły. Mendykanci (dominikanie, franciszkanie, kapucyni, karmelici i in.) także i kongregacyje kleryków regularnych (augustyjanie, je-

zuici, barnabici, teatyni i in.) niemają O. lecz przełożonych. O. zwykle bywają wybierani; wybranym może być mający lat 25, urodzony z małżeńskiego łoża, jeżeli złożył śluby zakonne i nieprzekroczył ślubu ubóstwa. Jeżeli O. mieli święcenia kapłańskie i byli pobłogosławieni, to mieli nad podwładnymi władzę jakoby biskupią (*quasi episcopalis*) a na znak tego prawo noszenia pontyfikalijów (mitry, pastorału, pierścienia). Z władzy swéj mógł O. wybrać sobie czasowego zastępcę (przeora), zachować dla siebie prawo rozgrzeszania swych braci zakonnych z pewnych grzechów (od czasów Klemensa VIII jedenastu); wolno mu daléj święcić kościoły, naczynia i ubiór kościelny dla swego zakonu, oraz udzielać profesom swego zakonu, tonsurę i 4 niższe święcenia (Conc. Frid. Sess. XXIII c. 10 *de refor.*). Jeżeli zaś O. niebył infułowanym, to z mocy urzędu swego (*jure ordinario*) wykonywa karność nad zgromadzeniem, zarządza majątkiem klasztornym, przyjmuje nowicyjuszów i t. d. W wykonywaniu praw tych i powinności bywa mniéj lub więcéj samowolnym lub związanym przez kapitułę zakonną; podległym téż bywa dozorowi wizytatora zakonnego i biskupa dyjecezyjalnego. W niektórych państwach O. i pod względem zarządu majątkiem związany bywa prawami cywilnemi. W kościele greckim O. zowie się *archymandrytą*. (Ob. Opaci w Polsce).

Opatów, m. powiatowe w gub. radomskiéj, nad rz. Łukawą, zwaną także Opatówką. Jest to osada bardzo starożytna, stanowiąca w XII w. własność biskupów lubuskich, bogata w ważne wspomnienia historyczne. Tu Kazimiérz Wielki r. 1339 przysięgał przed delegatami papieża Benedykta XII w sprawie szkód od Krzyżaków poniesionych; tu królowa Anna oczekiwała wracającego z pod Grunwalda Władysława Jagiełłę, i tu w Styczniu 1411 obchodzono z wielką okazałością to świetne zwycięstwo. Potem Tatarzy kilkukrotnie burzyli miasto, np. w latach 1500—1502. W r. 1518 Teodor, biskup lubuski, za przyzwoleniem stolicy apostolskiéj sprzedał dobra opatowskie Krzysztofowi Szydłowieckiemu, wielkiemu kanclerzowi koronnemu, za 10,000 kóp szerokich groszy pragskich. Od tego téż czasu datuje świetniejsza epoka miasta. Nowonabywca, człowiek możny i wielkiego znaczenia w kraju, opasał je murem, wzmocnił czterema bramami, z których jedna do dzisiejszych pozostała czasów (brama warszawska); za jego czasów O. wzrosł się w ludność i bogactwo i prowadzał znaczny handel. Pogorzel 1551 zniszczyła miasto do szczętu, spalił się dawny ratusz, a z nim spłonęły wszystkie dawne przywileje miasta. Zygmunt August i Stefan Batory opiekowali się miastem i nadali mu nowe przywileje. Z domu Szydłowieckich przeszedł O. w dom Tarnowskich, następnie książąt Ostrogskich, a od nich do domu książąt Wiśniowieckich, potem do książąt Lubomierskich, a od tych dostał się Potockim, w których posiadaniu aż do ostatnich pozostawał czasów. Zniszczony pożarami w latach 1751 i 1834, nie zdołał się podźwignąć O. z upadku, zachowuje jednak pamiątkę swojéj dawnéj świetności w kościele kolegijackim św. Marcina, założonym r. 1040 przez Aloizego Dunina, syna sławnego Piotra Dunina, a zbogaconym wewnętrznemi ozdobami przez Krzysztofa Szydłowieckiego, którego rodziny znajdują się tu grobowe pomniki. Ludność Opatowa wynosi 4170 m. Porównaj Sobieszczańskiego: „*Wycieczka archeologiczna*“ (Warsz. 1852, str. 55).— *Opatowski powiat*, jedna z siedmiu powiatów gub. radomskiéj, ma przeszło 32 mil kwadr. i 78,391 m.; w powiecie znajdują się 2 miasta, 11 osad i gmin 24.

Opatowczyk (Adam), po łac. *Opatovius* zwany, pisarz teologiczny polski, ur. 1570 w Opatowie, † 1647 w Krakowie; po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéi, mianowany doktorem teologii, kanonikiem katedralnym 1638, profesorem i dziekanem przy kościele św. Anny, był jednym z najznakomitszych nauczycieli swego przedmiotu. Napisał wielką liczbę dzieł teologicznych, z których odznaczają się: „*Oratio de praestantia ac dignitate Theologiae*“ (Krak. 1628); „*Żywot i cuda W. Jana Kantego i t. d.*“ (t. 1632); „*Poseł zbawienia panien zakonnych klasztoru św. Andrzeja, adwentowe nabożeństwo podawający*“ (t. 1641); „*Żywot i cuda W. Salomei, królowéj galickiéj, córki Leszka Białego* i t. d.“ (tamże 1633); „*Żywot św. Jacka, zakonu kaznodziejskiego*“ (t. 1634); „*Tractatum Theologicorum*“ (3 t., t. 1644—45) i w. in.

Opatówek, osada w gub. i pow. kaliskim, nad strugą Pokrzywianką, wpadającą do rzeczki Swędrni, należał pierwotnie do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Przeszedłszy na własność skarbu, za księstwa Warszawskiego oddany został na własność generałowi wojsk polskich, a późniéj namiestnikowi królewskiemu, księciu Józefowi Zajączkowi, od którego spadkobierców w r. 1859 nabył je rz. tajny radca Fundukléj. O. liczy około 1,668 m., ma piękny pałac, ogród angielski i najznakomitszą w kraju fabrykę sukna pod firmą Fiedlera, odznaczającą się doskonałością wyrobów i wzorowem urządzeniem.

Opatowiec, osada w gub. kieleckiéj, pow. pinczowskim, nad Wisłą, niegdyś wieś należąca do opactwa tynieckiego, w r. 1271 na miasto zamieniona. Jest tu starożytny kościół dominikański, przemieniony na parafijalny. Ludność wynosi 482 m.

Opatowic (Jan z), doktór teologii zakonu kaznodziejskiego, spowiednik króla Władysława Jagiełły i jego ulubieniec, od r. 1417 biskup chełmski, † 1440. Pisał dzieje ostatnich lat panowania Władysława Jagiełły, które czasów naszych nie doszły.

Opatówka albo **Łukawa**, rz. w król. polskiém, bierze początek powyżéj m. Opatowa i po 6 milowym biegu pod wsią Słupia wpada do Wisły.

Opatrunek, jestto sposób okrycia rany albo wrzodu, mający na celu uchronić je od wpływu zewnętrznych szkodliwości i przyspieszyć ich zagojenie. Najczęściéj opatrunek składa się z płóciennego okładu (kompres), zwilżonego płynem jakim odwietrzającym (spirytus, kwas karbolowy i t. d.), i miękkiéj szarpi, która go pokrywa i nierówności rany wygładza, wreszcie z systematycznie nałożonego bandaża, który cały ten opatrunek utrzymuje. Cza-

sto O. zawiera zamiast odwietrzającego środek jaki łagodzący, albo i wprost leczący. Bardzo wiele podano rozmaitych metod nakładania opatrunków, z rozmaitemi modyfikacyjami użytych płynów, szarpi i bandaży. Wielu zredukowało O. do wilgotnego okładu położonego na ranę. Nie ulega wątpliwości, że pierwszym warunkiem i najważniejszą zaletą O. jest możliwa czystość. Prócz tych zwyczajnych istnieją O. unieruchomiające członek, np. w czasie zrastania się złamanéj kości, przy zapaleniu stawu i t. d. Często unieruchomienie sprowadza się za pomocą szyn tekturowych albo drewnianych, żłobków drucianych i t. d.; najlepsze wszakże O. unieruchomiające otrzymuje się przez użycie materyi krzepnących, które w stanie płynnym na członek nałożone, krzepną następnie i jego położenie ustalają. Do tych należą: O. *gipsowy*, *krochmalowy* i t. d.

Opatrzność Boska, uważaną być może albo w Bogu albo zewnątrz Boga. Uważana w Bogu, nie różni się niczém od samego Boga, o ile szafuje i działa to, czego wymagają natura i cel istot, przez niego stworzonych. O. zaś uważana zewnątrz Boga jest wyborem i zastosowaniem środków, któremi Bóg zachowuje istoty stworzone i prowadzi je do ich przeznaczenia i celu.

Opawa, księstwo w Szlązku pruskim, obejmuje 17 mil kw. z ludnością 60,000 i miastem głównem Leobschütz, tudzież w Szlązku austryjackim, gdzie obejmuje 24 mil kw. z ludnością 80,000, od r. 1614 należące do domu Lichtenstein. Miasto stołeczne Opawa (Troppau) nad rz. Opą, liczące 14,000 m., jest także od r. 1849 stolicą Szlązka austryjackiego. Tutaj od 20 Paźdz. do 20 Grudn. 1820 odbywał się kongres pełnomocników trzech monarchów (*Kongres Tropawski* albo *Opawski*) w przedmiocie przyjęcia zasady zbrojnéj interwencyi, a która to zasada dopiero w Leibach ostatecznie postanowioną została.

Opeć (Baltazar), jeden z najdawniejszych pisarzów polskich, urodzony w Krakowie z rodziny mieszczańskiéj; ukończywszy tamże szkoły, poświęcił się stanowi duchownemu, został magistrem akademii krakowskiéj, a następnie proboszczem w Siennie około r. 1530. Przełożył on z łacińskiego: „*Życie Pana Jezusa*“, napisane przez św. Bonawenturę, które przez długi czas mylnie było uważane za pierwszą książkę drukowaną w języku polskim. Dzieło to wyszło p. t. „*Żywot Pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa, to jest droga zbawienia, którą Pan Zbawiciel nasz Jezus Chrystus za przyjściem swojem na świat dla odkupienia narodu ludzkiego, nas do nieba prowadził, nauczał i ożywiał*“ (Kraków 1522). Od pierwszego wydania mnóstwo jeszcze było późniejszych edycyj tego dzieła, z których ostatnie wyszły w Mikułowie (1846), Częstochowie (1850) i Poznaniu (1855).

Opera (z łac.), jestto dzieło muzyczne, mające za podstawę tak zwane libretto (ob.), rozwijające w formie utworu dramatycznego pewną treść tragicznego, dramatycznego lub komicznego charakteru. Zadaniem muzyki jest tu scharakteryzowanie tak głównych postaci, jak i rozwijających się w ciągu akcyi sytuacyj, z pomocą śpiewu i akompaniamentu orkiestry. W operach włoskich śpiew główną odgrywa rolę, orkiestra zaś i sama akcyja nie wiele znaczą. Niemieccy kompozytorzy więcéj za to zwracają uwagi na orkiestrę i prawdę w muzyce, która u nich ściśle się wiąże ze słowami i charakterem osoby i sytuacyją. Najdaléj w tym kierunku zachodzi R. Wagner, uważający operę za dramat muzyczny, a śpiew za rodzaj muzykalnéj deklamacyi; orkiestra u Wagnera na pierwszym stoi planie, muzyka staje się komentarzem słów i akcyi. O. stosownie do charakteru treści bywa seryo, na pół seryo, komiczna, buffa. Ta ostatnia forma dziś przez Offenbacha została doprowadzona do stopnia, w którym muzyka przestaje być sztuką, a staje się środkiem do uwydatnienia konceptów librecisty.

Operacyja, jestto wszelka czynność mechaniczna, za pomocą narzędzi albo i bez ich pośrednictwa wykonywana na ciele chorego w celu leczniczym. Zwykle wszakże nazwę O. nadaje się takim czynnościom ważniejszym, wymagającym użycia narzędzi i z utratą krwi połączonym. Celem operacyi jest najczęściéj usunięcie z ciała części szkodliwéj, jak wyjęcie ciał obcych, nowotworów i pasożytów, usunięcie schorzałego członka ze znaczną częścią zdrowego jeszcze miejsca; często wszakże O. przywraca owszem organizmowi fizyjologiczne jego funkcyje, np. przez otwarcie zamkniętych kanałów (sztuczny odbyt, tracheotomia), przez przecięcie mięśni ściągniętych, które krzywią członki i czynią je nieużytecznemi, przez nastawienie zwichniętych kości; wreszcie często za pomocą operacyi odtwarza się sztucznie organy, mianowicie części skóry, przez przeniesienie skóry z innego miejsca, jak utworzenie sztucznego nosa, powieki, warg i t. p. (O. plastyczna). Wskazania więc do operacyi są bardzo liczne i rozmaite; O. wszakże mają wiele stron, które ich użycie znakomicie ograniczają. Utrata krwi w czasie saméj operacyi jest często bardzo znaczna i musi być uwzględniona. Metoda wprowadzona ostatniemi czasy przez Esmarcha, który przed operacyją usuwa krew z członków elastycznemi bandażami i podwiązuje u góry, usuwa tę niewygodę w bardzo wielu razach. Każda O. jest sztucznie zrobioną raną i naraża organizm na wszelkie niemiłe tomplikacyje ran w ogólności, jak zapalenia ran, róża na około rany, wysoki stopień gorączki i zakażenie całéj masy krwi. Wreszcie należy wziąć pod uwagę i szkody, jakie organizm ponosi przez usunięcie często ważnego organu. Dla tego wskazania do operacyi powinny być w każdym wypadku rezultatem dokładnego zestawienia wszelkich okoliczności. Nauka o operacyjach zowie się chirurgiją operacyjną.

Operment, ob. Złotołusk.

Opeskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie wileńskiém, powiecie bracławskim, dziś nowoaleksandrowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie zamienione na sstwo obejmowało dobra Opsa i wójtostwo kupczelskie z

przyległościami, które w r. 1766 posiadał hr. Manuzzi, opłacając zeń kwarty złp. 4,409. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Mikołajowi hr. Manuzzi. Na tymże sejmie, z powodu licznych sporów o granice tego sstwa, wyznaczono także oddzielną komisyję dla ostatecznego ich oznaczenia.

Opęciny, ob. Pęca.

Opętanie *(possesio)*, opanowanie człowieka przez złego ducha, zawładnięcie przezeń w człowieku władz duszy i ciała. Kościół posiada władzę wyganiania złych duchów z opętanych za pomocą egzorcyzmów, które wykonywa oddzielna klasa stanu duchownego, temu wyłącznie poświęcona, a nosząca nazwę egzorcystów. Görres w IV t. *Mystyki chrześcijańskiej* wykłada obszernie ten przedmiot.

Ophioglossum, ob. Nasięzrzał.

Ophiorriza *(Węzistręt, Wężowy korzeń)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący niskie trwałe zioła w Indyjach wsch.; najwięcéj znanym gatunkiem jest **O.** *mungos* na Jawie, Sumatrze i Cejlonie; korzenie rozmaicie skręcone, na 6 cali długie, a $^1/_2$—1 cala grube, sprowadzane były niegdyś do Europy pod nazwą korzenia indyjskiego wężowego, żółci ziemnéj, lub *mungos*, i były drogo płacone. Są bezwonne, smak mają bardzo gorżki; w Indyjach używają się przeciw wodowstrętowi, ukąszeniu okularnika, zgniłéj gorączce i in.

Ophioxylon *(Jadopłoch, Wężowe drzewo)*, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, obejmujący jedyny gatunek **O.** *serpentinum*, wijący się krzew w Indyjach wsch., o łodydze na 2—10 stóp wysokiéj, liściach 7—9 cali długich a $1^1/_2$ cala szerokich i kwiatach drobnych, białych, bardzo wonnych. Korzeń gorżki działa drastycznie, lekarze indyjscy używają go jako specyfik przeciw ukąszeniu wężów i różnym chorobom.

Ophir, kraj często wspominany w Starym Testamencie, z którego pomiędzy innemi Salomon sprowadzał złoto, drogie kamienie, drzewo sandałowe i t. d. Złoto ophirskie uchodziło u Hebrejczyków na najczystsze i najlepsze. Co do położenia **O.** znajdujemy rozmaite przypuszczenia. Jedni utrzymują, że kraj ten był to kraj Sofala na wschodnim brzegu Afryki, inni zaś szukają go w Arabii lub w Indyjach.

Opieczętowanie prawne, znaczy przyłożenie przez urzędników do tego właściwych pieczęci bądź w zamknięciu pokojów, bądź też sprzętów, w których znajdują się przedmioty, stanowiące inwentarz ruchomy.

Opieka, jestto nałożony przez prawo daremny obywatelski obowiązek czuwania nad osobami niezdolnymi do działania i nad ich mieniem w granicach ustawami określonych. W zupełności niezdolnymi do działania prawnego są małoletni i bezwłasnowolni, nad tymi więc tylko opieka ustanowioną być może. Nasze prawo zna opiekę *prawną* w ścisłem znaczeniu tego słowa, to jest opiekę rodziców nad dziećmi (gdy małżeństwo ustało lub zostało unieważnione), opiekę *testamentową*, nadaną przez ostatniego z umierających rodziców pewnéj osobie, i opiekę *nadaną*, powierzaną przez radę familijną (ob.). Każda **O.** składa się z *opiekuna głównego* i *opiekuna przydanego*. Opiekun główny zarządza wyłącznie osobą i majątkiem małoletniego, zastępuje go przed sądami, oznacza miejsce zamieszkania i sposób wychowywania, jedném słowem wykonywa niejako władzę rodzicielską z pewnemi ograniczeniami, jak np. nie może używać surowych środków skarcenia domowego bez upoważnienia do tego rady familijnéj. W całém tém swém działaniu jest opiekun główny kontrolowanym przez opiekuna przydanego czyli podopiekuna, który przyjmuje od niego rachunki, może w razie potrzeby żądać pozbawienia go opieki i przedsiębrać wszelkie środki dla zabezpieczenia praw małoletniego. Ponieważ **O.** niejednokrotnie jest ciężarem obowiązkowym, dla tego prawo ścisle określa przyczyny wymówienia się od opieki, lub też uwolnienia od raz już przyjętego. Do piérwszych przyczyn należą: wiek lat 65. ciężka słabość, sprawowanie już dwóch innych opiek albo jednéj, jeżeli obok tego ma się przynajmniéj pięcioro własnych dzieci, istnienie krewny lub powinowatych, albo też bliższość pokrewieństwa, sprawowanie urzędu publicznego w innej miejscowości, służba wojskowa czynna i t. d. Uwolnienie się z pod już przyjętéj opieki może nastąpić, gdy sprawujący opiekę ukończył lat 70, gdy ciężko zasłabł i t. d. Prawo powierzając w ręce opiekuna nieraz całe mienie małoletniego, musiało także i oznaczyć odpowiedzialność opiekuna za zły zarząd lub uronienie takowego. W tym celu powinien opiekun corocznie składać rachunek z funduszów małoletniego opiekunowi przydanemu, który takowy wraz z dowodami zaznaczyć jest w obowiązku, a w razie jezeli dostrzeże jaką nierzetelność lub niezdatność sprawującego opiekę, powinien o tém zawiadomić radę familijną i inne zabezpieczające przedsięwziąść kroki. Gdyby opiekun przydany tego dopełnić zaniebał, to sam względem małoletniego staje się odpowiedzialnym. Odpowiedzialność opiekuna głównego jest powiększoną przez to, że z tytułu opieki służy poszkodowanemu na jego nieruchomościach hypoteka prawna i pierwszeństwo przed innymi wierzycielami osobystymi. — Porów. Tyt. VII i X, ks. I K. C. P. i K. C. Fr. W dawnem prawie polskiem znane są też same trzy rodzaje opieki: testamentowa, gdy ojciec umierając, opiekuna wyznacza testamentem, prawna czyli przyrodzona przysługująca w braku testamentowéj bratu małoletniego, a w braku tegoż braciom ojca lub matki, i przydana. Od opieki mógł uwolnić sąd, opiekun musiał zdawać rachunek z majątku małoletniego, którego to majątku opiekun nie mógł ani sprzedawać, ani zastawiać. Opieka kończyła się z 18 r. życia względem mężczyzn, bo kobiety aż do zamążpójścia pod nią pozostawały. Opiekun był odpowiedzialny za swój zarząd, ale tylko jak się wyraża korektura pruska, obowiązująca zresztą i w koronie, jedynie za dolus i za culpa lata; skarga pupilowi służyła 3 lata i 3 miesiące.

Opieńka, ludowa nazwa trzech gatunków bedłki, a mianowicie: 1) *bedłki miodowej*, czyli **O.** *brzozowéj*

(*Agaricus melleus*), która rośnie po pniach i korzeniach gnijących, szczególniéj w lasach brzozowych, ma smak słodko kwaskowaty; 2) *b. leśnéj (A. dryophilus)*, zwanéj **O.** *osinową*, rosnącéj szczególniéj po lasach osinowych i 3) *b. zwodniczéj (A. decipiens)*, zwanéj **O.** *sosnową*, która rośnie po lasach wilgotnych, zwłaszcza koło sosen. Są ona jadalne, trzecia jednak jest podejrzaną.

Opinija (z łac. *opinio* zdanie, mniemanie), wyraz używany u nas w tem samem znaczeniu co w łacińskim języku, w ogóle: sąd ludzki, zachowanie, sława; w połączeniu zaś z przymiotnikiem *publiczna*, znaczy toż samo, co *głos powszechny*. **O.** publiczna już w starożytności była ważnym czynnikiem politycznym, z którym mężowie stanu rachować się musieli. Świadczy o tem owa powszechnie znana zasada: „*vox populi, vox Dei*“. W wiekach średnich znaczenie jéj się zmniejszyło, za to w nowszych czasach i w chwili obecnéj ma ona wielkie znaczenie w życiu politycznem narodów, a znaczenie to wzrasta z powiększeniem się wpływu klas średnich społeczeństwa, które ją właściwie przedstawiają. Dzisiejsza opinija publiczna objawia się w najrozmaitszy sposób; w salonie, w rodzinie, w klubach i towarzystwach, a przedewszystkiem w prasie peryjodycznéj i broszurach politycznych. Przyznać trzeba, iż niekiedy jest ona chwiejną, niekiedy nawet sądy jéj są mylne, a zależy to głównie od stopnia ukształcenia danego społeczeństwa. Im społeczeństwo jest inteligentniejsze, tém głos jego jest niemylniejszy i więcéj zbliżony do zdania ludzi uczonych, tém kontrola czynności państwowych jest bezstronniejsza i sprawiedliwsza.

Opinogóra, wieś prywatna w gub. płockiéj, pow. ciechanowskim, pamiętna śmiercią Bolesława księcia Mazowieckiego 1454. Posiada piękny w gotyckim stylu zbadowany zameczek, tudzież ogród założony przez generała hr. Wincentego Krasińskiego, ordynata opinogórskiego, bogaty w rzadkie drzewa i krzewy. W tym ogrodzie pomieniony generał wzniósł skromny pomnik z ciosowego kamienia na pamiątkę skonu księcia Bolesława. W kaplicy miejscowéj spoczywają zwłoki Maryi Urszuli z książąt Radziwiłłów Krasińskiéj, żony generała, a matki znakomitego poety Zygmunta Krasińskiego, dla któréj wystawiono wspaniały pomnik marmurowy dłuta rzeźbiarza Pampeluniego.

Opisowa poezyja, w obszerniejszém znaczeniu oznacza rodzaj poezyi, który ma na celu zebranie w pewną całość rozmaitych oznak, działających na fantazyję, wywołać w człowieku wrażenie uczuciowe; w ścisłejszém zaś znaczeniu *poematem opisowym*, to jest mającym za cel estetyczne opisanie przedmiotu, jest taki utwór, którego treść wzięta jest z przyrody. Poezyja opisowa szczególniéj rozwinęła się u Anglików, a od nich w połowie XVII w. przeszła do innych literatur europejskich i przeważała w nich aż do połowy XVIII w.

Opitołoki. m-czko w gub. kowieńskiéj, na prawym brzegu Niemna, pod Kiejdanami.

Opitz (Marcin), założyciel niemieckiéj szkoły poetycznéj, zwanéj pierwszą *szkołą szląską*, ur. 1597 w Bolesławiu (Bunzlau), † 1639 w Gdańsku. Ukończywszy gimnazyjum w Wrocławiu, kontynuował swe studyja we Frankfurcie nad Odrą i Heidelbergu, w 1621 był krótko nauczycielem gimnazyjalnym w Weissenbergu (w Siedmiogrodzie), a owocem jego tamże pobytu jest poemat dydaktyczny „*Zlatna oder von Ruhe des Gemüths*“. Za powrotem do ojczyzny został 1624 radcą Henryka ks. na Lignicy i Brzegu; t. r. wydał główne, epokę w literaturze niemiec. stanowiące dzieło: „*Buch von der deutschen Poeterei*“ (9 razy przedrukowywane do 1668). W r. 1625 otrzymawszy w Wiedniu od cesarza Ferdynanda II wawrzyn poetycki, a 1629 godność szlachecką z przydomkiem *von Boberfeld*, służył u różnych książąt szląskich; 1635 r. przybył do Gdańska, a 1637 r. został sekretarzem i historyjografem Władysława IV, kr. polskiego. Zarówno dla języka jak i poezyi niemieckiéj położył **O.** wielkie zasługi. Dbając o czystość i poprawność mowy, zaprowadził w poezyi zamiast używanego oddawna liczenia miarę sylab. Najlepszym jego utworem poetycznym jest „*Trostgedichte in Widerwärtigkeit des Krieges*“ (1632). Jakkolwiek utwory jego, przeważnie dydaktyczne, nie wielką mają wartość ze względów estetycznych, to jednak poezyję niemiecką podniosły bezsprzecznie z głębokiego upadku. Najkompletniejsze wydanie dzieł jego wyszło w Wrocławiu (3 t. 1690; nowe wydanie Frankf. i Lipsk 1724). Największą przecież wartość krytyczną posiada edycyja Bodmera i Breitingera (Zürich 1745).—Bijografije jego pisali Strehlke (Lipsk 1856), Weinhold (Kiel 1862) i Palm (Wrocł. 1862).

Opium, *makowiec*, jestto wysuszony i zagnieciony sok mleczny, wypływający po odcięciu główek z łodyżek maku ogrodowego. Przedstawia się w postaci niekształtnéj zlepków rozmaitéj wielkości, koloru brunatnawego, wysuszonych na powierzchni. Najlepsze jest **O.** smyrneńskie, konstantynopolskie, wschodnio-indyjskie. Bardzo dobre gatunki otrzymują się i w południowéj Europie. Znaczenie swoje lecznicze zawdzięcza licznym alkaloidom, z których najważniejsza *morfina*, mniéj używane są *kodeina*, *narkotyna* i *narceina*. W małéj ilości zażyte **O.** sprowadza pewną ospałość, osłabienie, wrażenie bólu znika, wyobraźnia jest zwykle podnieconą; przytém zmniejszają się wydzieliny mianowicie kiszkowe. W większych ilościach zażyte **O.** sprowadza zrazu gwałtowne podniecenie, a potem sen twardy i długi, który przy znacznéj dawce kończy się śmiercią. Używa się **O.** jako środka kojącego przy wszelkich bólach, jako środka powstrzymującego rozwolnienie np. w cholerze, jako środka nasennego przy bezsenności u waryjatów. Szkodliwe jest **O.** przewszystkiem przy napływach krwi do mózgu i u dzieci. W Chinach używają **O.** na wielką skalę, jak u nas napoje alkoholowe (opiożercy). Następstwem tego jest upadek odżywiania i kompletne zniedołężnienie umysłu, który tylko wielkiemi dawkami **O.** może być chwilowo podniecony.

Opłatki, są to cieńkie płatki ciasta białego lub rozmaicie zabarwionego, które zwilżone miękną i stają się lepkiemi, przez co używają się do pieczę-

towania listów. Ciasto na **O.** zarabia się z krochmału i wody, i dla zabarwienia dodaje się rozmaitych farb. Ciasto dobrze wygniecione nalewa się do formy, bądź gładkiéj, bądź opatrzonéj rozmaitemi rysunkami i piecze przez chwilowe potrzymanie na ogniu. **O.** oprócz do pieczętowania listów, używają się w kościele katolickim do wyrabiania *hostyj* oraz *komunikantów*; daléj w cukiernictwie i t. d.

Opłucna, jestto cieńka błona surowicza, wyścielająca płuco i wewnętrzną ścianę klatki piersiowéj. **O.** pokrywająca płuco bezpośrednio na klatkę przechodzi; w ten sposób istnieją dwa listki: **O.** trzewiowy i ścienny, obejmujące jamę bardzo spłaszczoną, bo oba listki prawie przylegają do siebie. Każde płuco ma oddzielny swój worek. Najczęstsze choroby **O.** są zebranie surowiczego płynu w jéj jamie (hydrothorax, ob.) i zapalenie (pleuritis, ob.).

Opoczka, m. pow. gub. pskowskiéj, o 63 w. od Pskowa, około 3,700 m.—*Opoczeński powiat*, ma na przestrzeni 4,153½ w. kw. około 90,000 m.

Opocznik (*Saxicola*), rodzaj ptaków wróblowatych z grupy zębodziobych (*dentirostres*), z rodziny drozdów, mający za cechy: dziób od głowy krótszy, szczupły, szczerba na wierzchnim krajcu; nogi mierne o długim skoku; ksiuk mierny, łukowaty; skrzydła mierne, ogon krótszy od skrzydeł, równo przycięty. Ptaki te przebywają zwykle w miejscach kamienistych, otwartych, w rozsypach u podnóży skał, a niektóre tylko gatunki w zaroślach. Szybko skaczą po ziemi, zatrzymując się często w postaci wyprostowanéj na kamieniach i bryłach; lot mają nierówny, dość szybki, lecz niewytrzymały. Śpiewają dość czysto i melodyjnie, wzlatując w górę do niewielkiéj wysokości i zatrzymawszy się przez chwilę na jednem miejscu. W ogóle są ostrożne i płochliwe; gniazda ścielą z mchu grubo i niezręcznie ułożónego, niosą 6 lub 7 jaj modrawych, czystych lub rdzawo nakrapianych. Podzielono je na kilka podrodzajów. Krajowe gatunki są: *Białorzytka* (*S. oenanthe*), z wierzchu popielato szara z czarnemi skrzydłami i końcem ogona wraz z kuprem białym, spód ma blado-rudawy; wszędzie pospolita po polach, a mianowicie w miejscach kamienistych. *Pokląskwa* (*Pratincola rubetra*), mniejsza, szaropstra z rudawym spodem, pospolita po łąkach i rzadkich zaroślach. *Kląskawka* (*P. rubicola*), podobna do poprzedzającéj, odznaczona czarną głową i brakiem białości na ogonie, znajduje się tylko w Krakowskiem i Sandomierskiem.

Opoczno, m. powiatowe w gub. radomskiéj, nad rz. Drzewiczką i Węglanką. Istniało jeszcze przed Kazimierzem W., który rozmiłowany w Esterze, żydówce tuteiszéj, rozszerzył miasto, opasał je murem i wybudował tu zamek, w którym często przemieszkiwać lubił. Miasto było w stanie kwitnącym do r. 1655, w którym zniszczyła je wojna szwedzka i odtąd też nie podźwigło się więcéj. W odrestaurowanym zamku Kazimierza W. mieści się biuro naczelnika powiatu. W rynku stał długi czas w ruinach starożytny dum murowany, w którym ulubienica królewska zamieszkiwać miała; dom ten również wyrestaurowany oddany został radzie opiekuńczéj zakładów dobroczynnych; przyczynia się obecnie do ozdoby miasta. Kościołów miasto posiada dwa: jeden drewniany na cmentarzu, drugi parafijalny, wzniesiony przez Kazimierza W. W nim znajduje się piękny ołtarz, zbudowany 1860. Opoczno liczy przeszło 4,330 m. Mieszkańcy trudnią się w znacznéj części łamaniem kamienia wapiennego w okolicach miasta.—*Opoczyński powiat*, ma blisko 33 mil kw. i 66,232 m., w powiecie jest 1 miasto, 8 osad i 23 gmin.

Opoczyńskie starostwo grodowe, leżało w wdztwie sędomierskiém, powiecie opoczyńskim. Podług lustracyi z r. 1765 obejmowało w sobie: miasto Opoczno (ob.) i wsie: Ogonowice, Siłowa, Ostrów, Dęborzyce, Dęba, Bukowiec, Kłonna, Małoszyce, Wojcin, Domaszno, Wirzynko albo Swirczyna, Brudzowice, Wolka Kuligowa, Wola Podlaskowa, Turowice, Rudzisko, i 2 dzierżawy—Radzice i Plaskowice. W r. 1771 posiadał je Mikołaj Małachowski, opłacając zeń kwarty złp. 2,424 gr. 25, a hyberny złp. 1,892 gr. 22.

Opodeldok, mieszanina rozpuszczonéj kamfory i mydła lekarskiego, jest massą galaretowatą, żółtawą, przeświecającą, rozpływającą się przy słabem cieple. Używa się jako wcieranie lekko pobudzające przy cierpieniach reumatycznych, przy rozmaitych bólach i paraliżach.

Opoka, ob. Wapniak.

Opole, po łac. *Vicinia* (sąsiedztwo, zgodnie z etymol. o-pole, *vicini* „obelnicy"), oznacza nietylko „stróżę dwu prowincyj" (1257 r. Bartoszew. Cod. III str. 74), ale „w ogóle wszystkie daniny zawarte w opolu" (ibid. akt r. 1270 str. 90) i pierwotnie okrąg pewien administracyjny, odpowiedzialny solidarnie za porządek wszelki i spólnie służebności czyniący, znany we wszystkich częściach Słowiańszczyzny, lubo pod nazwą różną (ujezd, czeski narok, werw i t. d.). W Jedlnie pow. i gub. radomsk. jeszcze do 1680 istniało prawo *obelne* i *obelść* (communitas, gmina) bartnicza, mająca pewien samorząd prawny (por. X. Gacki „*Kościół na Łysogórze*" 1873), których nazwa zestawiona przez W. A. Maciejowskiego z tak zwanym chłopem „obelnym" na Rusi, daje mu powód do identyfikowania dwu tych szczegółów w późniejszéj obojga niewolniczéj dobie (obl=zupełnie, servus). Zdaniem Roeppla kilka takich opoli miało należeć do jednego zamku i stanowić większy okręg (kasztelaniją). Palacki zważywszy, że vicinia po łacinie zarówno *opole* jak *osadę* oznacza, bierze je za jedno. W. A. Maciejowski odróżnia je co do wielkości. Przy nadaniach bardzo często zmieniano granice dawnych **O.**, tworząc nowe zależne już od obdarzonych. W. **O.** bywały wsie w rozmaitéj ilości, często również przez skupienie mniejszych powstałe. Ludność bywała wyższa (szlachecka) i niższa ze znaczenia i rodu. Naczelnik opola zdaje się oddawna nosił miano *setnika* (centurio) i *comesa* (Żywoć. św. Ottona) i rezydował w grodzie (castellum), którego załoga zwała się kasztelanami, zanim ten tytuł do dowódców często dwoistych ograniczono. W każdym razie setnik był zawiadowcą prywatnym wsi niegdy opolnych (Racz. Codex 22), a teraz czy-

sto chłopskich. Wtedy i nazwa beneficium *„pstre sto“* (varium centum) nie była obcą tytułowi owego setnika.

Opole, osada w gub. lubelskiéj, pow. nowo-aleksandryjskim, na równinie, nad małym strumykiem i stawem, którego założycielem miał być w XIV w. Władysław książę Opolski, zarządzający Polską z ramienia króla Ludwika. W XVI w. Stanisław Słupecki, właściciel miasta, przyjąwszy wyznanie kalwińskie, oddał starożytny tutejszy kościół katolicki swoim współwiercom. Felix Słupecki, kasztelan lubelski, wróciwszy na łono kościoła katolickiego, kościół ten pierwotnym powrócił właścicielom. Na początku XVIII stulecia miasto przeszło do rodziny Tarłów, z których Jan, wojewoda sandomierski, sprowadził tu r. 1736 pijarów, a w 12 lat późniéj oddał im kościół i parafiję tutejszą. Staraniem księdza Ignacego Konarskiego pijara w drugiéj połowie XVIII w. założoną tu została wzorowa szkoła rzemieślnicza, która przecież po krótkim czasie upadła. Kościół tutejszy, przebudowany przez Pijarów, z wnętrzem niezgorzéj malowanem, posiada w wielkim ołtarzu piękny obraz św. Ignacego Lojoli i kilkanaście nagrobków. Zofija Tarłowa, późniéj Lubomirska, wystawiła tutaj wspaniały pałac z pięknym ogrodem. W gmachu złożona była liczna i wyborna biblijoteka, gabinet fizyczny, historyi naturalnéj, zbiory starożytności. Wszystkie te zbiory hr. Rozalija Rzewuska oddała na użytek szkół publicznych lub do gabinetów w Warszawie, pałac zaś darowała rządowi, który go przerobił na koszary wojskowe. Opole liczy 3,128 m.

Opole (po niem. *Oppeln*), miasto w Górnym Szląsku nad Odrą, niegdyś stolica oddzielnego księstwa, dzisiaj regencyi tegoż nazwiska (239,9 mil kwadr. i 1,241,320 m.). Zamieszkałe już było w X w., a w r. 995 czy 998 ś. Wojciech, biskup pragski, miał tu wznieść kaplicę, któréj Klemens I, bisk. wrocławski, w r. 1024 darował część Krzyża Ś. Opole jak cały Szląsk należało do Polski i dopiéro po odstąpieniu Szląska synom Władysława II dostało się w r. 1163 najstarszemu z nich, Bolesławowi Wysokiemu, który był pierwszym księciem opolskim. Księstwo opolskie zostawało w posiadaniu Piastów do r. 1522, w którym umarł ostatni książę opolski Jan II, poczém przeszło do korony czeskiéj, a z tą do cesarzów niemieckich, na których zdobyły je Prusy w r. 1740. Obecnie miasto liczy blisko 12,000 m., ma kilka kościołów ewangelickich, 1 katolicki, wspaniały gmach regencyi opolskiéj, gimnazyjum, drukarnię polską i niemiecką, liczne fabryki i handel bardzo ożywiony.

Opolski (Antoni), prof. jęz. hebr. w akademii poznańskiéj w drugiéj połowie zeszłego wieku, wydał z druku: *„Podział historyi świętéj na 4 części, zawierającéj w sobie 4 rodzaje rządu ludu Bożego, z przydaniem geografii w Piśmie świętem wyrażonéj“* (2 t., Poznań 1782); *„O zabobonach narodu żydowskiego“* (Warsz. 1785); *„Uwagi zbawienne nad stanem małżeńskim“* (tamże 1773).

Opołczenije, zowie się w Rossyi powołana w czasie wojny ludność wiejska do służby wojennéj, bądź wewnątrz kraju, bądź nawet za jego granicami. Podobne opołczenija miały miejsce w latach 1812 i 1853—56, podczas wojny wschodniéj.

Opopanax (*Kosztywał*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych. **O.** *chironium* jest zielem trwałem w Europie płd. i już znanem było w starożytności jako roślina lekarska. Korzeń mięsisty jest bardzo gruby, na 2 stopy długi; kwiaty są żółte, owoce płaskie, żółtawo-brunatne. Z nacięć korzenia lub dolnéj części łodygi wypływa sok mleczny, żółtawy, twardniejący na powietrze w gumożywicę, zwaną gumą *panaksową*, tworzącą ziarna wielkie, cerwonawo-brunatne, smaku gorzkiego, z wodą wydaje żółtą emulsyię. Działa rozgrzewająco, przyspiesza wydzieliny, ale obecnie rzadko się używa, gdyż guma amonijakalna posiada tęż samą działalność.

Oporów, wieś w gub. warszawskiéj, powiecie sochaczewskim, o 2 mile od Sochaczewa, gniazdo niegdyś rodziny Oporowskich. Władysław Oporowski, biskup wrocławski, wystawił tu około r. 1450 niewielki zameczek, na kępie dokoła oblanéj wodą, który przetrwawszy wszelkie burze krajowe, przez Tomasza Orsettego, dziedzica dóbr Oporowa, odnowiony, stanowi jeden z najpiękniejszych pomników krajowych.

Oporowscy, starożytny ród szlachecki w Polsce, h. Sulima, osiadły w Kujawach i Łęczyckiem, biorący swą nazwę od wsi Oporowa (ob.). Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Oporowski** (Władysław), syn Mikołaja z Oporowa († 1425), arcybiskup gnieźnieński za czasów króla Kazimierza Jagiellończyka, znany w dziejach ze sporów swoich z kardynałem Zbigniewem Oleśnickim o pierwszeństwo na dworze królewskim. Spory te stały się powodem wydania ustawy na sejmie piotrkowskim r. 1451, zalecającéj, aby na przyszłość bez wiedzy króla i stanów nie starano się o godność kardynalską i aby arcybiskup gnieźnieński trzymał pierwszeństwo na wszystkich publicznych zebraniach, z wyjątkiem obecnego wypadku, w którym dla ułagodzenia stron powaśnionych dozwolono spierającym się naprzemian tego przywileju używać. — **Oporowski** (Stefan), młodszy brat poprzedniego, kasztelan brzeziński w 1451 r.—**Oporowski** (Piotr), brat poprzedniego, od 1457 r. wojewoda łęczycki, odznaczył się za Kazimierza Jagiellończyka jako dzielny wojownik w wojnie pruskiéj. — **Oporowski** (Jędrzéj), syn poprzedniego, podkanclerzy koronny i biskup przemyski, późniéj nominat biskup płocki, został następnie biskupem warmińskim, a r. 1480 kujawskim, † 1483. — I następnie potomkowie tego rodu zajmowali wysokie w Rzeczypospolitéj stanowiska. Od 1648 giną nawet wszelkie o nim ślady.

Oporin (Jan), właściwie *Herbst*, zasłużony drukarz, ur. 1507 w Bazylei, † 1658, pierwotnie profesor języka greckiego tamże, założył drukarnię (pod znakiem Ariona jadącego na Delfinie), z któréj wyszła znakomita liczba najpoprawniejszych edycyj dawnych klassyków.

Oporto albo **Porto**, stolica portugalskiéj prowincyi Minho, drugie miasto Portugalii, leży nad rz.

Duero, blisko jéj ujścia do oceanu Atlantyckiego, posiada wygodny port, katedrę, znaczną liczbę kościołów i klasztorów, przeszło 89,000 m., liczne i wielkie fabryki i prowadzi rozległy handel. Najważniejsze gałęzie przemysłu tutejszego stanowią: przędzalnie bawełny, jedwabiu, hamernie żelaza i fabryki wyrobów stalowych, tabacznych, lin okrętowych i t. d. Wywożone stąd wino *Oporto* albo *Porto*, europejskiéj używające sławy zostaje, w ręku uprzywilejowanego towarzystwa Wyższéj Douro, które wyłącznie tą spekulacyją kieruje.

Opowiednik, ob. Orzeczenie.

Opozycyja (z łac.), wyraz prawny oznaczający w procedurze cywilnéj środek, przez który strona zaocznie skazana występuje przed ten sam sąd z żądaniem podniesienia lub zmiany zapadłego na jéj szkodę wyroku. **O.** dopuszczalną jest u nas we wszystkich instancyjach sądowych, z wyjątkiem senatu (w art. 51 urządzeń wewn. dla senatu), jeżeli jest podaną we właściwym czasie i formie. Co do tego por. art. 155—163 K. P. S., oraz art. 20, 91, 144, 145, 192 i 199 i wiele innych tegoż prawa. — *Opozycyja trzeciego*, środek nadzwyczajny, za pomocą którego osoba trzecia stara się o uchylenie wyroku, do którego sama nie wchodziła jako strona, a który jednak szkodzi jéj prawom. **O.** ta słusznie jest dopuszczalną, bo daje możność obrony stronie, która do sprawy nie wchodziła, nie była bronioną, a przez wyrok poniosła w prawach swoich uszczerbek. Por. art. 474 i nast. K. P. S.—**O.** w astronomii toż co przeciwległość, ob. połączenie.

Oppel (Albert), geolog, ur. 1831 w Hohenheim w Wirtembergskiém, † 1865; studyjował nauki przyrodzone w Tubindze, gdzie po odbyciu podróży po Anglii i Francyi, dla zbadania formacyi jurajskiéj, został profesorem paleontologii. Ogłosił „*Uber den mittleren Lias Schwabens*“ (1852); „*Die Juraformation Englands, Frankreichs und südwestlichen Deuschlands*“ (Stutgard 1856—58) i in.

Oppenheim (Dawid), uczony Izraelita. ur. 1664 w Wormacyi, od r. 1686—1690 nadrabin w Brześciu litewskim, potém po rozmaitych kolejach przebytych od roku 1713 nadrabin całych Czech, † 1736 roku w Pradze. Wydał z druku: „*Responsy rabiniczne*“, zamieszczone w dziełach „*Szyjare Kneset ha-Gdola*“ i innych; „*Studyja nad ustępem z Talmudu, traktującym o 4 rodzajach kary śmierci*“ (Praga Czeska 1725); „*Moed Dawid*“; „*Ha-Nahagat Adam*“. Prócz tego pozostało po nim wiele pism w rękopisie, mających wysokie znaczenie u Izraelitów.

Oppermann (Henryk Albert), deputowany hanowerski i pisarz, ur. 1812 w Getyndze, † 1870. Po ukończeniu uniwersytetu w mieście rodzinném, słowem i pismem występował energicznie przeciw rządowi hanowerskiemu, został 1842 adwokatem w Hoya a 1847 wybrany deputowanym do drugiéj izby hanowerskiéj, odznaczył się wielką znajomością rozwoju konstytucyi hanowerskiéj. Z prac jego literackich oprócz wielu broszur i pism pomniejszych wymieniamy: „*Zur Geschichte des Königreichs Hannover von 1832—60*“ (2 t. Lipsk 1860—62; 2 ed. 1868); „*Trostbriefe für Hannoveraner*“ (Hamburg 1866); „*Der Weg zum J. 1866 und seine Nothwendigkeit für das Heil Deutschlands*“ (Berl. 1869), oraz romans historyczny „*Hundert Jahre. 1770—1870*“ (9 części, Lipsk 1870).

Oppert (Julijusz), znakomity oryjentalista francuski, ur. 1825 w Hamburgu z rodziców wyznania mojżeszowego. Ukończywszy gimnazyjum w rodzinném mieście, studyjował języki wschodnie w Bonn i Berlinie. Ogłosiwszy „*Das Lautsystem des Altpersischen*“ (Berl. 1847), udał się 1847 do Paryża, gdzie wszedł w bliskie stosunki z najznakomitszymi oryjentalistami tamecznymi; 1848 został nauczycielem języka niemieckiego w Laval a 1850 w Rheims, nie przerywając studyjów nad Sanskrytem i Zendem. Wysłany przez rząd francuski 1851 do zbadania ruin w Mezopotamii, oddał nauce wielkie usługi przez gruntowne i dokładne rozpoznanie miejscowości starożytnego Babilonu. Za powrotem do Francyi 1854 zajmował się głównie objaśnianiem assyryjskich napisów klinowych i do najświetniejszych doszedł rezultatów. Nie tylko bowiem odcyfrowanie owych skomplikowanych napisów z całą uskutecznił dokładnością, ale nadto jeszcze wskazał drogę do odbudowania gramatyki i słownika języka staro-assyryjskiego, zamarłego od lat przeszło dwu tysięcy. Oprócz pism pomniejszych, artykułów i rozpraw, zamieszczanych w czasopismach naukowych, ogłosił między innemi: „*Expedition de Mesopotamie*“, dzieło ozdobne (t. I-y „*Resultats de l'éxpedition*“, Paryż 1859; t. II-i „*Déchiffrements des inscriptions cunéiformes*“, Paryż 1861); „*Etudes assyriennes*“ (Paryż 1857); „*Éléments de la grammaire assyrienne*“ Par. 1860); „*Etat actuel du déchiffrement des inscriptions cunéiformes*“ (Paryż 1861); odcyfrowanie „*Grande inscription du Palais de Khorsabad*“ (dokonane wespół z Ménantem, 2 t., Paryż 1863); „*Supplément*“ (Paryż 1866); oraz „*Inscriptions assyriennes des Sargonides*“ (Paryż 1862); „*Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie*“ (Paryż 1866) i t. d. W r. 1857 został **O.** profesorem sanskrytu przy biblijotece cesarskiéj w Paryżu. Dla nauki sanskrytu wydał „*Grammaire sanscrite*“ (Paryż 1859).

Oppianos, grecki poeta dydaktyczny, rodem z Anazarby w Cylicyi, żyjący w II w. po Chr., uważany jest za autora dwu poematów: „*Kynegetika*“ (o polowaniu) i „*Halieutika*“ (o rybołówstwie), wydanych przez Schneidera (Lipsk 1813 r.) i Lehrsa (Paryż 1846). Nowsza krytyka przyjmuje stanowczo dwu różnych tego imienia poetów; jednemu, zwanemu Cylicyjczykiem, przypisuje poemat „*Halieutika*“ a drugiemu, o wiele młodszemu, **O.** z Apamei w Syryi „*Kynegetika*“.

Oppolzer (Jan), słynny lekarz, ur. 1808 w Gratzen, w czeskim okręgu Budweis, † 1871. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich, osiadł w Pradze i w roku 1841 został tam profesorem kliniki medycznéj, w r. 1848 był profesorem patologii i terapii w Lipsku, a 1850 powołany został do uniwersytetu wiedeńskiego, gdzie daleko zasłynął jako profesor i jako lekarz praktyczny. Liczne jego spostrzeżenia i badania naukowe drukowane były w rozmaitych czasopismach. Odczyty jego o patologii i te-

rapii specyjalnéj obrobił Stoffela (2 t., Erlangen 1866—72).—Syn jego **O.** (Teodor), urodz. 1841 w Pradze, studyjował medycynę w Wiedniu, przytém jednak zajmował się astronomiją i matematyką i został profes. tych przedmiotów w Wiedniu. Obliczył drogi wielu planet i komet, jak Konkordyi (1863 i 68), Klityi (1864), komet z 1864 r., Eginy (1872) i in., oraz ogłosił „*Lehrbuch zur Bahnbestimmung der Planeten und Kometen*“ (2 t., Lipsk 1870 i nast.) i in.

Oprawa czyli *reformacyja* posagu, tak się nazywa w dawnem prawie polskiem obowiązek męża, ubezpieczenia hipotecznie na połowie swego majątku posagu (ob.) otrzymanego przez żonę, wraz z sumą tytułem wiana (ob.) jéj zapisaną. Reformacyja była nadzwyczaj ważną, bo ona stanowiła jedyny dowód przeciw mężowi, że posag odebrał, i dla tego jeżeli mąż zaniechał po odebraniu posagu takowy reformować, to żona mogła się prawnie o tenże posag u rodziny swéj dopominać. Dobra obciążone oprawą były wprawdzie pod zarządem męża, który dochody z nich pobierał, nie mógł on atoli ani ich obciążać, ani pozbywać, chyba za zezwoleniem żony i dwu jéj krewnych ojczystych. Inaczéj sprzedane dobra i w ręku nowonabywcy żonie do wysokości oprawy były odpowiedzialne. Po śmierci żony spadkobiercy jéj mają prawo żądania od męża zwrotu posagu w wartości reformowanéj, a w razie odmowy mają wejść w posiadanie dóbr podstawą bezpieczeństwa będących. Po śmierci męża żona wchodziła w posiadanie dóbr reformowanych i pobierała z nich przychody częścią jako właścicielka posagu, a częścią jako dożywotniczka wiana przez męża jéj zapisanego. Jeżeli jednak wdowa wchodziła w powtórne związki małżeńskie, to spadkobiercy męża mogli ją wyrugować z posiadania dóbr reformowanych opłaciwszy jéj oprawę, przyczém obowiązana była im dostarczyć odpowiedzialnych ręczycieli, że sumy wianowéj nie zmarnuje, lecz że ta po śmierci dożywotniczki spadkobiercom męża będzie powrócona. Por. Zawadzki „*Processus judiciarius*“ (Kraków 1612).

Oprawca, pierwotnie był to ceklarz, łapacz, sługa miejski, przeznaczony do chwytania złodziejów i hultajów. Późniéj wyraz ten przybrał znaczenie pomocnika kata, zwanego powszechnie hyclem, którego obowiązkiem jest chwytanie psów błądnych i uprzątanie padliny po miastach.

Opryczniná, zwało się prawo, mocą którego car Iwan IV w r. 1565 ustanowił się właścicielem osobistym pewnéj części miasta Moskwy i krajów ruskich, do zarządu których wybrał bojarów zaufanych, zostających pod bezpośrednim jego zarządem. Całe to urządzenie nosiło nazwę *opryczniny*, a ludzie, do jéj składu należący, *opryczników*. Opryczniey, złożywszy przysięgę, że nie będą wchodzić w żadne stosunki z ziemianami, a wszystkie swe usługi poświęcą dla monarchy, nie podlegali żadnym sądom. Jeździli z psiemi głowami i miotłami przy siodłach, na znak, że oni gryzą złoczyńców carskich i wymiatają Rossyję. Grasowali oni przez lat siedm w Rossyi; Iwan Groźny zniósł ich 1572, a miasta ich i włości powróciły w skład państwa, samych zaś opryczników zaczęto nazywać *dworowymi*.

Opryszki, dawna nazwa zbójców. W Karpatach zwyczajem było wychodzić „na zbój“ to jest w góry na rozbój, tak dalece, że owczarze (johasi) w obrachunku ze swymi gospodarzami (bace) co do stanu trzód mają pozycyją „na **O.**“, często spólnie spożytą. W wieku XVIII słyną Aleksy Doboszł (ob.) wplątany w dzieje urodzin Frańcisz. Karpińskiego ostatnim był Janosik. Zwykle to byli zbiegi od rekruta, a częściéj miłośnicy przygód, swobodnego życia.—Dawniéjszym nieobce okrucieństwo. Cały szereg pieśni w zbiorze pieśni ludu Podhalan Zejsznera odnosi się do **O.**

Oprzęd albo *Kokon*, ob. jedwabniki.

Ops, bogini rzymska zsyłająca obfitość zbóż, małżonka Saturna; z powodu opiekowania się zasiewami zwana także *Consivia*. Czczona była razem z Saturnem i Saturnalia obojgu były wspólne. Pod nazwą *Opiconsivia* obchodzono na jéj cześć osobną uroczystość 25 Sierpnia. Identyfikowano ją z Rheą a także z boginiami italskiemi: Fauną, Fatuą i Mają.

Optat (święty), Afrykanin, był około połowy IV w. biskupem Milewy w Numidyi i wraz ze świętym Augustynem liczył się do najżarliwszych przeciwników Donatystów. Około r. 370, za czasów papieża Damazego, napisał dzieło w 7 księgach, pod tyt. „*De Schismate Donatistorum*. Kościół obchodzi jego pamiątkę 4 Czerwca.

Optat (Benesz t. j. Benedykt), brat czeski, żyjący w pierwszéj połowie XVI w., rodem z Telczy w Morawii, zasłużył się głównie pracą około gramatyki języka czeskiego, dokonaną wespół z *Piotrem Gzelem*, również bratem czeskim. Praca ich wyszła pod t. „*Czeska grammatika, sedmerou stranku w sobie obsahujici*“ (z Namieściu 1533; 4 wyd., Praga 1643). Daléj **O.** wydał: „*Isagogicon, jeni jest uwedeni kaidemu poczinajicimu se uczíti psati*“ (w Namieściu 1535; w Prościejowie 1548); „*Nowy Testament*“, przełożony razem z P. Gzelem (Namieście 1553) i in.

Optyka, nauka o świetle (ob.), zawierająca w sobie katoptrykę (ob.), dioptrykę (ob.), naukę o barwach, o interferencyi i polaryzacyi światła. Co do historyi **O.** ob. fizyka. *Optyk*, fabrykant narzędzi optycznych.

Optyczna oś, linija prosta, prostopadła do powierzchni zwierciadła i soczewki i idąca przez ich środek.

Optymaci (*Optimates*) stronnictwo arystokratyczne w ostatnich czasach rzeczypospolitéj rzymskiéj, przeciwne stronnictwu ludowemu, zwanemu w Rzymie *populares*. Optymaci składali się po większéj części z senatorów i szlachty, a dążenia ich były konserwatywne, nieprzyjazne wszelkim dążnościom demokratycznym. **O.** nie chcieli dopuścić do sprawowania wyższych urzędów nikogo, kto nie należał do ich klasy, a jeśli niekiedy ludzie innego pochodzenia dostępowali najwyższych posad, jak Maryjusz, Cyceron, to nazywano ich pogardliwie *homines novi*. Takimi optymatami byli Brutus i Kassyjusz, republikanie, żądający wolności tylko

dla siebie, a pragnący utrzymać lud w dawnym ucisku.

Optymizm (z łac. *optimus*, najlepszy), pogląd filozoficzny, głównie przez Leibnitza rozwijany, według którego świat obecny jest najlepszym z możliwych światów. Przeciwnym optymizmowi jest *pessymizm* (ob.) *Optymistą* jest człowiek zapatrujący się na życie ze strony wesołéj, śród przeciwności nie tracący odwagi i dobrego humoru.

Opuntia (*Opuncyja*), rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, mający łodygę mniéj więcéj spłaszczoną, uformowaną ze wstawów owalnych, lub podługowatych, pokrytych kępkami cierni lub szczecin; kwiaty wielkie i okazałe, żółte, czerwone lub białe, owoce jagody często cierniste, kształtu fig, zielone, żółte lub purpurowe, po oddaleniu kolczystéj skórki często jadalne i mają tę właściwość, że mocz barwią na czerwono. Rosną w Ameryce, głównie w krajach górzystych. Udają się téż w płd. Europie. Prawie wszystkie wydzielają gumę. Z licznych gatunków wymienimy **O.** *coccinellifera*, na któréj żyje koscenila (ob.).

Opus (łac.), dzieło. Autorowie muzyczni, zamiast szczegółowego tytułu dla swoich utworów, oznaczają je częstokroć numerem bieżącym, dodając do takowego wyraz *opus*, t. j. dzieło pierwsze, drugie, trzecie i t. d.

Oracyja (z łac.), mowa, rzecz miana do słuchaczów. W dawnéj Polsce wyraz ten miał szczególne znaczenie, przywiązane wyłącznie do mów miewanych w czasie jakiéj uroczystości. Stąd téż *orator*, mówca, krasomówca.

Oraczewski (Feliks), urodz. w Przybysławicach w Lubelskiém. Po ukończeniu nauk za granicą, a mianowicie w Paryżu, wróciwszy do kraju, wstąpił do wojska i dosłużył się stopnia pułkownika. W latach 1773—74 był posłem z krakowskiego, późniéj członkiem komisyi edukacyjnéj. W r. 1786 delegowany jako wizytator do akademii krakowskiéj, został w tymże roku przez króla mianowany po Kołłątaju rektorem tejże akademii. Niemogąc podołać tak ważnemu obowiązkowi śród trudnych ówczesnych okoliczności, musiał opuścić to miejsce i wróciwszy do Warszawy r. 1789, zajmował się wydawnictwem rozmaitych broszur politycznych; † około 1805 r. Oprócz drobniejszych jego artykułów, prozą lub wierszem pisanych, znajdują się w druku następujące jego prace „*Zwycięstwo nad Orszą*“, tragedyja, rozmaite mowy miane na sejmach i inne; „*Zabawy czyli życie bez celu*, komedyja w 3 aktach (Warsz. 1780) i t. d.

Oran, warowne miasto stołeczne prowincyi tegoż nazwiska (1,852 mil kw. i 146,302 m.) w francuskiéj zachodniéj Algieryi, leży w głębi zatoki Orańskiéj, na morzu Środziemném, jest rezydencyją gubernatora wojennego, liczy 34,000 m. i posiada dwa porty. Od 1831 należy do Francyi.

Orange, w starożytności *Arausio*, m. w francus. depart. Vaucluse, ma 10,800 m. i piękny kościół parafijalny. Dawnemi czasy było stolicą księstwa Oranii.

Orange, po holendersku *Oranje-Rivier*, od krajowców *Karib* albo *Garip* zwana, największa rzeka w ziemi Kapskiéj, bierze początek w zachodniéj stronie gór Quathlamba w ziemi Kafrów i powstaje z dwu głównych źródeł: Nu-Garip czyli Czarnéj rzeki i Kay= Ky= Garip, czyli żółtéj rzeki, przechodzi w zachodnim kierunku pustynie na północ ziemi Kap i wchodzi do oceanu Atlantyckiego; z powodu płytkości niezdatna do żeglugi. Długość jéj wynosi 240 mil.

Orangutan, *Orang-Utang*, *człowiek leśny azyjatycki*, *Pongo*, (*Satyrus*), rodzaj małp z rodziny człekokształtnych, mający głowę krótkoczaszkową, z pyskiem mocno przedłużonym, czoło niskie, uszy małe i kończyny przednie bardzo długie, dochodzące prawie do stóp. Jedyny gatunek *S. orang* żyje na Borneo w okolicach błonistych i lesistych, dorasta 4 stóp wysokości, pokryty długim, rdzawym włosem, spóp tworzy brodaty. Obyczaje jego nie są dostatecznie znane; tylko samice i młode żyją towarzyszko, samce zaś samotnie. Młodsze i silniejsze **O.** żyją na drzewach, po ziemi chodzą z trudnością; na starość wleką się mozolnie. Żywią się owocami, liśćmi, jajami i owadami. Budują sobie rodzaj gniazda w wysokości 20 stóp nad ziemią. Śpią leżąc i pokrywają się podobno liśćmi. Jestto zwierzę spokojne, przed człowiekiem chroni się na drzewa tylko, gdy jest napastowany, rzucając nań gałęzie, jest wszakże dosyć silny i mocno kąsa. Powieści o jego pojętności i t. p. są znacznie przesadzone.

Oranija lub *Orange*, małe księstwo w dzisiejszym departamencie francuskiém Vaucluse, przeszło z ręką córki ostatniego księcia Filiberta de Châlons do Wilhelma nassau-dillenburg (linija Ottońska), ojca Wilhelma I, księcia nassau-orańskiego (namiestnika Niderlandów). Jego następcami byli: Maurycy, Henryk, Wilhelm II i Wilhelm III, książęta nassau-orańscy. Gdy ostatni z nich, król angielski, † r. 1702, wynikł długi spór *orańsko-sukcesyjny*, podczas którego król pruski (na mocy testamentu swego macierzystego dziada), książę Nassau-Dietz, oraz książęta Nassau-Siegen, współubiegali się o Oraniję. Król pruski odstąpił ją pokojem Utrechckim 1713 r. Francyi, która się przy niéj utrzymała, gdy tymczasem książę Nassau-Dietz pozyskał dla siebie i swego najstarszego następcy tytuł „*księcia Oranii*“, który obecnie nosi następca tronu niderlandzkiego.

Oranienbaum, m. w pow. i gub. petersburgskiéj, nad zatoką Fińską, naprzeciwko Kronstadu położone, około 4,000 m.; wspaniały park i piękny pałac cesarski.

Oranje-Rivier, rzeczpospolita w południowéj Afryce, założona przez Boersów (ob.), wychodźców z ziemi Kapskiéj, a oddzielona od rzeczypospolitéj Transvaalskiéj rzeką Vaal; ma około 2,000 mil kw. przestrzeni, rozciągającéj się między źródłami rzeki Orange na wschód aż do gór Smoczych. Mieszkańcy są przeważnie pochodzenia holenderskiego; liczba ich nie jest dokładnie znaną i wynosi od 20,000 do 40,000 głów. W 1868 r. obliczano ludność białą na 37,000 m., między którymi znajdowało się oko-

ło 2,000 Anglików. Przemysł nieznaczny; handel ważniejszy przywozowy, z artykułów wywożonych najpospolitsze są: wełna, pióra strusie i skóry wołowe. Konstytucyja obowiązująca wydana została 10 Kwietnia 1854 r., a zrewidowana i potwierdzona została 9 Lutego 1866 r. Według niéj prezydent rzeczypospolitéj, mający władzę wykonawczą, wybierany jest bezpośrednio przez naród na lat 5 i władza prawodawcza należy do 50 mężów, wybieranych przez naród i stanowiących izbę zwaną „*Volksraad*". Prawo obowiązujące jest niderlandzkie, oraz uchwały „*Volksraada*". Dług publiczny wynosi około 60,000 funtów sterlingów, a dochody w 1873 r. przedstawiały znaczną, prawie 10,000 funtów sterlingów wynoszącą przewyżkę. Wydatki w tymże roku obliczone były na 102,142 funtów sterlingów. Armii stałéj nie ma, a zastępuje ją na przypadek wojny rodzaj pospolitego ruszenia, pod dowództwem oficerów wybieranych przez obywateli. Stolicą kraju jest m. Bloemfontein.

Orański (Bartłomiéj Ignacy), magister uniwertetu warszawskiego, oddawał się z szczególném zamiłowaniem nauce sztuk pięknych i historyi. W latach 1832 i 39 odbył kosztem książąt Radziwiłłów podróż do Włoch, skąd wróciwszy, zostawał na dworze księcia Michała Radziwiłła na Wołyniu i † r. 1843 w Berdyczowie. Są w druku jego: „*Opis Mokotowa*" wierszem (Warsz. 1826) i „*Wspomnienie Włoch i Szwajcaryi*" (2 t., Poznań 1845), dzieło pośmiertne, wydane przez Sylwestra Chuchrowskiego.

Orańskie albo **Worańskie starostwo** niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie trockim, między miastami Lejpuny, Mereczem i Ejszyszkami. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 sstwo orańskie, daugowskie z Przetajami, Karaliszkami, oraz z leśnictwem międzyrzeckiém, Rudnikami i Taraszyszkami, posiadał jednocześnie Michał Brzostowski, podskarbi wiel. ks. lit., opłacając z samego sstwa orańskiego kwarty złp. 2,044 gr. 19, a hyberny złp. 850. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w posiadanie emfiteutyczne synowi jego Konstantemu Brzostowskiemu, łącznie z sstwami puńskiém (ob.), daugowskiém (ob.) i kaniawskiém (ob.).

Orany, m-czko w gub. wileńskiéj, zwane w XV w. Worany, na prawym brzegu rz. Mereczanki.

Oranżada, napój, podobnie jak limonada, z pomarańcz, wody i cukru przyrządzany.

Oranżeryja czyli *pomarańczarnia*, ob. Cieplarnia.

Oranżyści, *Oranżystowskie loże*, nazywały się tak stowarzyszenia publiczne, zawiązane w Irlandyi przez stronnictwo angielsko-protestanckie przeciw partyi katolickiéj. Kiedy związek połączonych Irlandczyków przy końcu XVIII w. stał się groźnym w Irlandyi dla interesów angielskich, wówczas gorliwi *orangemen* (*Oranżyści*, t. j. stronnicy Wilhelma III ks. Oranii a przeciwnicy Stuartów), po większéj części z klas niższych, uorganizowali *lożę oranżystowską* (zakon, związek), która postawiła sobie za cel utrzymanie przewagi protestantów w ogóle a zarazem domu brunświckiego na tronie 3 królestw zjednoczonych. W krótce przystąpili do tego związku ludzie z warstw wyższych a nawet książęta krwi i 1798 powstała wielka loża irlandzka, która wielkiego nabrała znaczenia i w saméj Anglii po przeprowadzeniu unii prawodawczéj 1800 r. Fanatyzmem swoim wywoływali O. niejednokrotnie krwawe zaburzenia (mianowicie po ogłoszeniu emacypacyi katolików 1830) a gdy stowarzyszenie ich zostało rozwiązane (1832), utworzyli zakon tajemny, który pod kierunkiem wielkiego mistrza, ks. Cumberland, znowu znacznie się rozszerzył w całem państwie W. Brytanii. Skutkiem interpelacyj irlandzkich w parlamencie angielskim wszystkie loże zostały wprawdzie zniesione 1836 r., ale stronnictwo O. bynajmniéj się nie rozwiązało i istnieje dotąd jeszcze. Działalność swą ujawnia w rozlicznych demonstracyjach przeciw Fenijanom (ob.) np. 12 Lipca 1849 pod Dally's Brae, 14 Lipca 1863 w Belfast i t. d.

Oratoryjanie, zgromadzenie świeckich kapłanów, żyjących spólnie, lecz nie związanych żadnemi ślubami zakonnemi, założone 1574 przez św. Filipa z Neri, a potwierdzone przez papieża Grzegorza XIII, r. 1575, oraz Pawła V 1612. Celem zgromadzenia jest staranie się o zbawienie bliźnich przez nauki i kazania, tudzież udzielanie sakramentów. Klasztor O. w Paryżu słynął w XVII w. z wielu znakomitych myślicieli, rozwijących system Kartezyjusza, jak Malebranche i inni. O. mają najwięcéj swoich klasztorów we Włoszech i Austryi. W Polsce mieli dwa klasztory, nazwane od ich pierwotnego założyciela klasztorami *Filipinów*, a mianowicie: w Studzianéj, założony r. 1673 przez Jana Stanisława Zbąskiego, archidyjakona gnieźnieńskiego, zwinięty w r. 1864, i w Gostyniu, w Poznańskiém, założony 1778 przez Adama Konarzewskiego, dotąd istniejący.

Oratoryjum (z łac.), miejsce, pokój, w którym prywatnie odbywane są modły przez osoby pobożne, bądź samotnie, bądź też w towarzystwie domowników.—O. zowie się dramat muzyczny treści poważnéj, religijnéj, wykonywany bez żadnéj akcyi, w kościele lub inném miejscu poważnego zebrania, przy użyciu śpiewu i muzyki instrumentalnéj, nie wchodzący w zakres teatralnych przedstawień.

Orawa, ob. Arva.

Orbe, rz. we Francyi i Szwajcaryi; wypływa z jeziora francuskiego Rousses, w depart. Jura, przepływa jezioro Jous, przechodzi do szwajcarskiego kantonu Waadt i potém wpada do jeziora Neuenburgskiego. W niższym swym biegu nazywa się *Zihl* albo *Thiele*. Na jéj lewym brzegu w kantonie Waadt leży miasteczko O., liczące 2,000 m.

Orbeliani (Stefan), historyk i metropolita ormijański XIII w., napisał historyję dziesięciu wieków Armenii Wielkiéj, która w tekscie pierwotnym wyszła piérwszy raz w Paryżu r. 1819, a powtórnie w Moskwie r. 1861. Tłumaczenie na język francuski wydał petersburgski akademik Brosse (Petersb. 1864).

Orbigny (Alcyd d'), znakomity naturalista i podróżnik francuski, ur. 1802 w La Rochelle, † 1857. W r. 1824 złożył akademii nauk rozprawę o otwornicach (*Foraminifera*), w skutek któréj otrzymał polecenie zwiedzenia pod względem historyi nat.

Ameryki płd., skąd wrócił w r. 1833 z niesłychanie bogatymi zbiorami (160 ssących, 800 ptaków, 5,000 owadów i skorupiaków, 3,000 roślin i t. d.). Najważniejsze zasługi położył w paleontologii. Dzieła jego są: „*Voyage dans l'Amérique méridionole*“ (7 t., Paryż 1835—49), wydrukowane kosztem rządu; wyjątek z tego wyszedł p. t. „*L'homme américain*“ (2 t., Strasburg 1840); „*Paléontologie française*“ (14 t., Paryż 1836—54); „*Prodrome de paléontologie*“ (3 t., Paryż 1858), zawierające 18,000 gatunków opisanych i w. in.—Brat jego, **d'Orbigny** (Karol), ur. 1806, również naturalista, ogłosił: „*Dictionnaire universel d'histore naturelle*“ (13 t., Paryż 1839—49) i „*Géologie appliquée aux arts, aux mines et agriculture*“ (Paryż 1855).

Orbilius Pupillus, z Benewentu, gramatyk żyjący za czasów Cycerona w Rzymie, znany jako nauczyciel Horacyjusza i dziś jeszcze przysłowiowo wspominany jako jeden z najsurowszych pedantów. † w Rzymie, mając blisko sto lat wieku.

Orbini (Mauro), historyk południowo słowiański, ur. w Dubrowniku, wstąpił tamże do zakonu benedyktynów, został opatem kongregacyi w Mlicie, poczém opatem klasztoru benedyktyńskiego w Baczy w Węgrzech i † 1614 w Dubrowniku. Jako uczony używał wielkiéj sławy u spółczesnych. Najważniejsze dzieło jego jest „*Storia sul regno degli Slavi*“ (Pesaro 1601); z powodu pochwał, udzielanych przez autora sławnym mężom bez względu na wyznanie, było zakazane i niszczone przez kongregacyję indeksu. Przekład rossyjski dzieła tego wyszedł p. t. „*Historiografija poczatija imene sławy i rosszirenija naroda slowenskago*“ (Petersburg 1722, przez arcybiskupa nowogrodzkiego Teofana Prokopowicza), w wierszach bohaterskich ułożył zaś je Marcin Rosa. Nadto wydał „*Zrcalo duchowno od poczetka i swarhe żiwota czowjeczanskogo* etc.“ (Rzym około 1613, Wenecyja 1621 i 1703).

Orbita, droga przez planetę przebiegana (ob. planeta).

Orcagna (Andrzéj), właściwie *Andrea di Cione*, zwany także *Arcagno* lub *Arcagnolo*, malarz florencki, rzeźbiarz i budowniczy XIV w., ur. 1329, † 1389. Wsławił się swymi obrazami alfresko, zwłaszcza znajdującymi się w Campo-Santo w Pizie, w wypracowaniu których uczestniczył także jego brat *Bernard*.

Orceina, ob. Orcyna.

Orchestyka, grecka nazwa wyższéj dramatycznéj nauki tańca (ob. Taniec).

Orchitis, zapalenie jądra, bywa najczęściéj następstwem trypra, chociaż często jest skutkiem uszkodzeń mechanicznych. Objawia się powiększoną objętością, bólem; najczęściéj ustępuje bez śladu, chociaż łatwo sprowadzić może zatkanie kanałów nasiennych, a stąd niepłodność.

Orchomenos, wielce starożytne miasto w Beocyi, niegdyś stolica Minyjczyków, leżało na północ jeziora Kopais, nad rz. Cefizem. Za czasów wojny trojańskiéj **O.** odznaczało się już bogactwem; w r. 367 prz. Chr. zostało przez zazdroszczące mu dobrobytu Teby zburzone.

Orchówek, osada w gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim, nad rz. Bugiem, ma dwa kościoły i około 500 mieszkańców.

Orchowo, jezioro położone w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgowskiéj, pow. mogilnickim.

Orchowski (Aloizy), publicysta, filozof i prawnik; doskonalił się w prawie przy trybunale koronnym lubelskim, potém służył w legijonach, zwiedził Szwajcaryję i część Włoch, a wróciwszy do kraju 1807 r., mianowany został sędzią kryminalnym, potém adwokatem sądu apelacyjnego. W r. 1814 opuścił kraj powtórnie i † r. 1832 w Kassel. W druku są, oprócz innych, następujące jego prace: „*Śmierć i ubóstwienie rymotwórki Safo*“, dramat lir. w 2 aktach (Warsz. 1806); „*List XVIII do pułkownika Neymana*“ (tamże 1807); „*Historyja oblężenia Wiednia*“, po francusku, w rękopisie, z którego wyjątki, na język polski przełożone, drukował „*Pamiętniku Warsz.*“ w r. 1809; „*Choix des poésies polonaises précédées d'un discours sur l'origine de la Pologne et la littérature de cette nation*“ (Getynga 1816); „*Ueber das nahe Ende der Welt. Phil. Lit. Abhandlung*“ (Kassel 1826; 2 ed. 1829).

Orcyna, $C_7 H_8 O_2$, ciało powstające z rozkładu kwasów naturalnych, zawartych w porostach, z których się otrzymuje orselija (ob.). **O.** jest sama bezbarwną, ale pod wpływem powietrza i amonijaku przechodzi w związek azotowy, *orceinę*, barwy żywoczerwonéj. Przez utlenienie **O.** wydaje ciała brunatne lub różowe.

Orcynus, ob. Wrzecionkowate ryby.

Orczy (Wawrzyniec, baron), poeta madziarski, ur. 1718, † 1789 w Peszcie. Po objęciu tronu przez Maryję Teresę, wstąpił do wojska; 1756 uformował pułk jazdy z Jazygów i Kumanów, na czele którego odznaczył się pod Dreznem, poczém wystąpił z wojska. Następnie został w. żupanem komitatu abaujwarskiego. Poezyje jego wydał Révay: „*Költeményes holmy egy magivágos elme töl*“ (Presburg 1787) i „*Két nagyságos elménck köl teményes szülemányei*“ (1789).

Orda (Napoleon), kompozytor i pianista, od r. 1831 przebywał w Paryżu, gdzie r. 1838 wydał album dzieł kompozytorów polskich i napisał wiele utworów na fortepijan, pełnych wytwornéj elegancyi. Wróciwszy r. 1856 do kraju, osiadł we wsi Worocewicze pod Pińskiém. Obecnie przebywa w Warszawie. Oprócz prac muzycznych, wydał bardzo dobrą gramatykę polską dla Francuzów, p. t. „*Grammaire analitique et pratique de la langne polonaise à l'usage des Français*“ (Paryż 1856; część druga, Berlin 1858; powtórnie przerobiona, Warszawa 1874), tudzież „*Gramatykę muzyki*“ (Warszawa 1873).

Ordalije, czyli *Sądy Boże*, zwały się w wiekach średnich te środki dowodowe postępowania sądowego, któremi w sprawach kryminalnych i w braku innych dowodów, spodziewano się przy pomocy bożéj wykryć winę lub niewinność oskarzonego. Polegały one na upowszechnioném w owych czasach umysłowéj ciemnoty mniemaniu, że opatrzność, oviekująca się losem wszystkich i urzeczywistniają-

za najwyższą sprawiedliwość, nie może dozwolić potępienia niewinnego i dlatego, jeżeli oskarzonego podda się pewnéj próbie, to widomy znak ukaże jego winę lub niewinność. Najpowszechniejszemi rodzajami **O.** były: *Pojedynek sądowy* (judicium pugnae, duellum), w którym obwiniony zwyciężony przez oskarzyciela uznawany był za winnego. Oskarzony mógł nie przyjmować walki z oskarzycielem niższéj rangi. Kobiety i ułomni mogli stawiać do boju zastępów (campiones). *Próba ogniowa* (judicium ignis, ferri caudentis, vomerum), polegająca na tém, ażeby oskarzony, po przejściu bosemi nogami po rozpaloném żelazie albo węglach, lub ujęciu w rękę takiegoż żelaza, wyszedł z niéj nie uszkodzonym. *Próba wody wrzącéj* (judicium aquae ferventis), przy któréj oskarzony musiał przez pewien przeciąg czasu trzymać rękę w ukropie, a jeśli po ukończeniu téj próby wyjął rękę zdrową, uważany był za niewinnego. *Próba wodna*, głównie używana względem kobiet o czary obwinionych, które ze związanemi rękami i nogami wrzucane były do wody, a nie zanurzające się w niéj, lecz utrzymujące się na jéj powierzchni, uznawane były za winne i następnie palone. *Próba ciała i krwi pańskiéj* (purgatio per St. Eucharistiam), przy któréj, po gładkiem połknięciu, w postaci hostyi, bez zakrztuszenia się lub innych objawów chorobliwych, winowajca uznawany bywał za niewinnego; winny według powszechnego mniemania albo niemógłby hostyi przełknąć, albo też po zjedzeniu musiałby natychmiast umierać. *Próba krzyżowa* (judicium crucis), przy któréj albo skarzący i oskarzony był stawiany pod krzyżem z wyciągniętemi rękami, a który z nich pierwéj ręce opuścił, poczytywany był za winnego, albo też była to gra w kości, z których jedna, krzyżem naznaczona, wyciągnięta z pod nakrycia przez oskarzonego, miała świadczyć o jego winie lub niewinności. Oprócz tego było jeszcze *prawo marowe* (jus feretri), używane przy poszlakach morderstwa. Wtedy ciało zabitego składano na mary i kazano oskarzonemu dotykać się ran nieboszczyka: jeżeli z nich pociekła krew, lub piana okazała się w ustach trupa, lub jeśli ciało jego zadrgało, wówczas oskarzony ponosił karę za morderstwo. Tego rodzaju sądy, oparte na prostocie i dziecinnéj naiwności, wylęgłe wśród powszechnego średniowiecznego bezprawia, ustały dopiero przy końcu XV w., kiedy wprowadzone zostały prawa kanoniczne, nakazujące przysięgę oczyszczającą z winy, a głównie, kiedy prawa rzymskie w ogólne weszły użycie.—Porówn. Zwickera „*Ueber die Ordalien*“ (Getynga 1818).

Ordery, tak nazwano stowarzyszenia, zakładane w wiekach XIII i XIV, na wzór zakonów duchowno-rycerskich, w pewnych oznaczonych celach i podług stałych prawideł. Do takich stowarzyszeń wchodzili książęta i osoby stanu szlacheckiego, wolne od wszelkich ślubów duchownych. Pierwiastkowo stowarzyszenia te zostawały pod kierunkiem właściwych przełożonych, zwykle wyznaczanych przez założycieli, późniéj dopiero panujący przyjęli za zasadę, że im tylko służy prawo ustanawiania orderów: jakoż odtąd świeckie ordery rycerskie stały się ważnemi środkami wzmocnienia rządów monarchicznych. Oznaki bowiem należenia do podobnych stowarzyszeń, dawane wszystkim zasłużonym rządowi lub monarsze, podsycając próżność ludzką, jednały gorliwych wykonawców woli rządowéj. Środek ten tém chętniéj był używany przez monarchów że powiększając wspaniałość dworów, wpływając na większą uroczystość ceremonijałów galowych i otaczając samego monarchę wyższym blaskiem, nie wiele kosztował państwo. Tym sposobem powstały: 1) *wielkie ordery* dla monarchów i osób najwyższéj rangi; 2) *ordery domowe*, głównie dla członków panującéj rodziny i jéj urzędników; 3) *ordery dworskie*, dowody łaski udzielane według upodobania monarchy; 4) *ordery damskie*, udzielane tylko kobietom; 5) *ordery zasługi*, jako nagrody szczególnych usług położonych dla kraju lub monarchy, mianowicie: wojskowym, urzędnikom cywilnym, uczonym, artystom i t. p. Jeżeli order podzielony jest na klasy, wówczas członkowie jego odróżniają się albo stopniem klasy, albo tytułem: wielkich krzyżów (*grande croix*), komandorów, kawalerów i t. d. Wszystko, co się odnosi do spraw orderów, załatwia kapituła czyli rada orderu. Każdy order ma swoje oznaki czyli dekoracyje, noszone na ubraniu i w pospolitéj mowie nazywane także orderami. Klasa piérwsza, t. j. najwyższa nosi jako oznakę swoją szeroką wstęgę (*grand cordon*), barwy oznaczonéj, przez lewe ramię i oprócz tego gwiazdę na piersi; ordery drugiéj klasy noszą się na szyi, klas następnych przy wąskich wstążeczkach na piersiach. Dawniéj zamiast wstążek używano do orderów złotych łańcuchów. Do niektórych orderów przywiązane są szczególne kostiumy, jak np. do orderu Podwiązki, ś. Szczepana i t. p. Najdawniejsi z kawalerów ozdobionych jakim orderem korzystają także z pensyj ustanowionych statutami. Prawie każdy order obchodzi święto swojego patrona, lub inny jaki dzień uroczysty, np. rocznicę swego założenia i t. p. Do najwyższych orderów w Europie zaliczają: austryjacki i hiszpański *Złotego Runa*, angielski *Podwiązki*, rossyjskie *ś. Andrzeja i Aleksandra Newskiego*, pruski *Orła Czarnego*, duński *Słonia* i t. d. Bez pozwolenia rządu nie wolno jest poddanym jednego kraju nosić obcych orderów. W dawnéj Polsce ordery były wzbronione; dopiero August II założył order *Białego Orła* (ob.), a Stanisław August *ś. Stanisława*. Obok tych był dawniéj także order czyli krzyż zasługi wojskowéj, zwany *Virtuti militari*.

Ordinata czyli *rzędna*, ob. Geometryja.

Ordonanse (po franc. *Ordonnance*), tak się zwały we Francyi przed 1789 r. dekreta królewskie, stanowiące w sprawach administracyjnych lub sądowych. Niektóre z tych **O.** były istotnie wielkiéj wagi prawami, które ułatwiły późniéj systematyczną kadyfikacyję praw.

Ordonator, w b. wojsku polskiém, na wzór armii francuskiéj, oficer sztabu głównego, którego zadaniem było opatrywanie wojska w żywność, opieka nad rannymi, chorymi i t. d.; pod jego też zwierzchnictwem stali komisarze wojenni i adjunkci wo-

jenni, znajdujący się przy oddzielnych korpusach, dywizyjach lub brygadach. Ostatnim w wojsku polskiém O. był generał Wojciech Dobiecki (ob.).

Ordubad, m. pow. gub. erywańskiéj, około 4,400 m.—*Ordubadzki powiat* liczy na przestrzeni 2,874 w. kw. przeszło 33,000 m.

Ordynacyja (z łacińskiego), majorat czyli prawo pierworodztwa, jestto urządzenie sukcesyi w ten sposób, aby tylko jeden z sukcesorów, zwany ordynatem, w całość dóbr nieruchomych swoich spadkodawców wstępował i aby mu tych dóbr ani sprzedawać, ani długami obciążać nie było wolno. Instytucyja ta, zmierzająca do zachowania w całości przy jednéj osobie majątku rodowego, uważająca ten majątek jako niepodzielną i niezbywalną własność rodu, wprowadzoną została u nas przez arystokratyczne zachcianki panów, obawiających się rozdrobnienia mienia swéj rodziny, a przez to zmniejszenia jéj znaczenia i wpływu. Wykracza O. przeciw najelementarniejszéj sprawiedliwości, dającéj wszystkim następcom prawo do otwartego na ich rzecz spadku i dla tego nie była znaną ani w dawnych prawach rzymskich ani w polskich. Dopiero za Jagielonów piérwszy majorat, zwany *ordynacyją*, założony był przez Tarnowskiego na Jarosławiu, który jednakże król Zygmunt I w r. 1519 uchylił. Pojawiały się późniéj inne majoraty w Polsce, za których przykładem w r. 1579 Krzysztof Olbrycht i Stanisław Radziwiłłowie: Ołykę, Nieśwież, Mir, Kleck, Grodek Dawidowski i inne dobra, tranzakcyją między sobą umówioną podzielone na linije, samym tylko męskim potomkom ubezpieczyli, co król Stefan Batory zatwierdził, a konstytucyja r. 1589 na wieczne czasy umocniła. W tymże samym roku Jan Zamojski wyjednał sobie pozwolenie fundowania ordynacyi, którą Stany potwierdziły. W r. 1601 Piotr i Zygmunt Myszkowscy otrzymali pozwolenie fundowania ordynacyi pinczowskiéj, przy czém głównym warunkiem było, ażeby w przypadku wygaśnięcia familii, biorący sukcesyję pinczowską przybrał imię Myszkowskiego; skąd poszło, że dzisiejsi téj ordynacyi posiadacze piszą się z Wielopolskich Myszkowscy. Nie długo potém, bo w r. 1609, Janusz książę Ostrogski, hetman wielki litewski, otrzymał zezwolenie Stanów rzeczypospolitéj na utworzenie ordynacyi ostrogskiéj, złożonéj z miast 24, pomiędzy któremi znaczniejsze: Międzyrzec Ostrogski, Dubno, Konstantynów, Krasiłów i 593 wsi. Tutaj w braku potomstwa tak po mieczu, jak po kądzieli, miał zostać ordynatem kawaler maltański, byle był rodem Polak, Litwin lub Rusin. Skutkiem tego w r. 1774 po wygaśnięciu ordynatów ustanowiono z téj ordynacyi wielkie przeorstwo i sześć komandoryj, wyłącznie tylko dla szlachty polskiéj i litewskiéj. Wielkim przeorem polskim mianowany został Adam Poniński, marszałek sejmu, piérwszym komandorem i poborcą generał-lejtnant August Sułkowski, kawalerami zaś: Symeon Szydłowski, Kazimierz Sapieha, Kalikst Poniński, Mielżyński i Stanisław Łuba. W 13 lat późniéj zniesiono tém synekurat. Z ordynacyj dawnych utrzymały się obecnie Zamojskich i Myszkowskich; z nowych powstała jedna hr. Krasińskich.

Ordynans, rozkaz wydany przez wyższego wojskowego podwładnym, albo téż żołnierz wyznaczony na służbę dzienną lub ciągłą przy oficerze.

Ordynaryja, zowie się po dworach wiejskich dawane w rozmaitym gatunku zboże, sól i t. d. czeladzi wiejskiéj, np. parobkom, fornalom i innéj służbie, a to prócz rocznéj płacy, uiszczanéj w gotowiźnie.

Ordynaryjusz (*loci ordinarius*), nazywa się biskup dyjecezyi, albo ten, kto prawnie rządzi dyjecezyją, mający prawo juryzdykcyi nad wszystkiemi kościołami, całém duchowieństwem i wiernymi swéj dyjecezyi.

Ordynat, ob. Ordynacyja.

Ordyniec (Jan Kazimierz), literat, ur. r. 1797 na Litwie, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim był w Warszawie od połowy r. 1826 do 1829 redaktorem *„Dziennika Warszawskiego“*; następnie założył nowe czasopismo *„Dekameron polski“*, którego tylko 3 tomy wyszły i był zarazem dyrektorem drukarni szkolnéj przy uniwersytecie warszawskim. Po r. 1831 udał się do Francyi i † 1863 w Paryżu. Oprócz wielu artykułów oryginalnych i tłumaczonych, umieszczanych w czasopismach, osobno wydał: *„Zasady poezyi i wymowy K. L. Schallera, przekład z niemieckiego do polskiéj literatury zastosowany“* (2 t., Warsz. 1826); *„Hipolit Boratyński“*, romans Bronikowskiego, przekład z niem (6 t., tamże 1829); *„Zawieprzyce“*, powieść tegoż (tamże 1828); *„Życie Napoleona Bonapartego“* (1830), wyszedł tylko tom 1 w 7 zeszytach. Pisał téż udatne wiersze, jak np. znana ballada *„Trzy krzyże pod Brykowem“*.

Ordyński (Leopold), ur. r. 1799 w obw. białostockim. Po otrzymaniu w uniwersytecie wileńskim stopnia magistra nauk matematycznych, był od r. 1820 wyższym urzędnikiem własnéj kancelaryi cesarskiéj w Petersburgu i tam † r. 1852. Przekładał z języka polskiego rozprawy historyczne, które drukował w *Archiwum północném* Bułharyna, gdzie między innemi zamieszczone jest jego tłumaczenie Daniłłowicza *o Cyganach* i in.

Oready, nimfy gór, ob. nimfy.

Oreander (Seweryn), wierszopis łaciński i pedagog, rodem z Bazylei w Szwajcaryi; zwiedzając rozmaite kraje w celach naukowych, przybył do Krakowa w piérwszych latach XVI w., znalazł przyjęcie w domu Bonarów i w czasie pobytu swego tutaj wydał następne dzieła: *„Pictorii Poetae luculentissimi Epigrammata sacra et satyrica cum S. Oreandri Epigrammate ad J. Bonerum“* (Krak 1543); *„M. Hier. Vidae Poeticorum Libri III cum S. Oreandri Epistola ad Severin. Bonerum“* (tamże 1544); *„Paedagogium seu morum puerilium Praecepta christiana, autore Nicolao Borbonio cum scholiis brev. Oreandri“* (tamże 1542) i inne.

Orebro, m. stoł. szwedzkiego obwodu *Orebro-Län*, blisko ujścia Svart-Elf do jeziora Hielmar, ma port, sławny starożytny zamek, wspaiały kościół parafijalny i 7,500 m. Pamiętne jest historycznie kilku

odbytemi tutaj sejmami. Na zjeździe r. 1810, Bernadotte został obrany następcą tronu szwedzkiego. Tutaj także 20 Kwiet. 1812 r. podpisane zostały preliminaryja pokoju pomiędzy Szwecyją i Angliją, a 12 Lip. 1812 pokój pomiędzy Angliją i Rossyją.

Orechow, m. w pow. berjańskim gub. tauryckiéj, przeszło 5,000 m.

Orechow, także *Orechowiec* lub *Oreszek*, ob. Schlüsselburg.

Orego, zioła przybywające w handel z okolic Genui i używane dla nadania sardelom ostrego smaku.

Oregon, rzeka w Ameryce północnéj, ob. Kolumbija.

Oregon lub *Oregan*, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, należący do grupy Stanów Zachodnich, ma 4,481 mil kw. Jestto kraina górzysta, ma grunt żyzny i wiele pastwisk. Rolnictwo i chów bydła, a szczególniéj owiec, znajdują się w kwitnącym stanie, za to handel z Indyjanami zmniejsza się ciągle. Z minerałów najważniejsze jest złoto, które się znajduje w dość znacznéj ilości w górach Kaskadowych. Liczba mieszkańców wynosi 90,900, między którymi 86,929 białych, 3,330 Chińczyków, reszta Indyjan. Konstytucyja pochodzi z 1857. Według niéj O. wysyła do Waszyngtonu na kongres 2 senatorów i 1 deputowanego. Wewnętrzne kwestyje należą do kongresu miejscowego, złożonego z 22 senatorów i 47 reprezentantów. Pod względem administracyjnym podzielony jest stan na 22 hrabstw, ze stolicą w m. Salem. —*Historyja*. Oregonem nazywała się dawniéj cała okolica nadbrzeżna północno-zachodniéj Ameryki północnéj, rozciągająca się od granic południowych posiadłości rossyjskich aż do granic Meksyku, pomiędzy Oceanem Spokojonym a Górami Skalistemi. Cały ten kraj *traktatem oregońskim*, 1846, podzielony został na dwie części, północną, angielską i południową, należącą do Stanów Zjednoczonych. Ta ostatnia składała *Terytoryjum Oregon*, które w r. 1848 do Unii przyjęte zostało. W r. 1853 część leżąca na północ rz. Kolumbii została pod nazwą Washingtonu jako oddzielne terytoryjum urządzona, gdy tymczasem część południowa na kongresie 14 Lut. 1859 do Unii jako stan samoistny przyjętą została.

Oreida, ob. Mosiądz.

Orelli (Jan Kasper), filolog i krytyk, ur. 1787 w Zürich, † 1849. Ukończywszy studyja naukowe w kraju rodzinnym, przebywał 1807—13 w Bergamo jako nauczyciel domowy, 1813 został nauczycielem w Chur a 1819 w Zürich profesorem wymowy i hermeneutyki. Obok zajęć naukowych czynny brał udział we wszystkich ważniejszych sprawach bieżących. Z licznych dzieł jego, prócz „*Inscriptionum Latinarum selectarum collectio*“ (2 t., Zür. 1828), na szczególną uwagę zasługują jego krytyczne wydania Horacego, Tacyta i Cycerona oraz „*Onomasticon Tullianum*“ (3 t., Zürich 1836—38).—Jego brat, **Orelli** (Konrad), ur. 1788 w Zürich, † 1854, profesor wyższego gimnazyjum tamże, opracował od 3 do 16 wydania Hirzla „*Gramatykę francuską*“, tudzież napisał: „*Altfranz. Grammatik*“ (Zürich 1848) i „*Spinozas Leben und Lehre*“ (Zür. 1850).

Orel (wymaw. *Ariol*), m. gub. w gub. orłowskiéj, nad rz. Oką i Orlikiem; ma przystań i prowadzi obszerny handel zbożem i konopiją. Za czasów cara Bazylego Szujskiego, był kilkakrotnie przez Polaków i Tatarów krymskich spustoszony; w bliskości jego zaszła potyczka oddziału Lissowskiego z wojskiem moskiewskiém pod wodzą Łykowa i księcia Pożarskiego. Posiada dwadzieścia kilka cerkwi, gimnazyjum, seminaryjum duchowne, 3 szkoły powiatowe, kilka elementarnych i korpus kadetów. Liczba mieszkańców wynosi ok. 35,000.—*Orłowski powiat* ma na przestrzeni 2706,8 w. kw. około 163,000 m.—*Orłowska gubernija*, graniczy na północ z gub. kaługską i tulską, na wschód z tambowską i woroneżską, na południe z kurską i czernihowską, na zachód z czernihowską i smoleńską. Utworzona w r. 1779 z dawnych prowincyj: orłowskiéj, siewskiéj i jeleckiéj, obejmuje 41,041 w. kw. i dzieli się na 12 powiatów: orłowski, bolchowski, briański, dmitrowski, jelecki, karanajewski, kromski, liweński, małoarchangelski, mceński, siewski i trubczewski. Powierzchnia jéj jest po większéj części równa, miejscami tylko falowata. Grunt w powiatach zachodnich gliniasty, mulisty i piasczysty; powiaty wschodnie mają czarnoziem, bardzo żyzny; do najurodzajniejszych należą powiaty: małoarchangelski, liwieński i jelecki. Znaczniejsze rzeki są: Oka, Sosna, Don. Klimat jest w ogóle umiarkowany i zdrowy, chociaż panują niekiedy silne wiatry z burzą połączone, tudzież mroźne zawieje, które znaczne szkody i klęski zrządzają. W powiatach zachodnich, obfitujących w lasy, żyły dawniéj nad brzegami rzek bobry, dziś wielka tam liczba niedźwiedzi i borsuków; zające, lisów, wiewiórek wszędzie jest znaczna ilość. Z ptaków są: jastrzębie, sowy, kuropatwy i t. d., z przelotnych: żurawie, dzikie kaczki i gęsi, bekasy, przepiórki i t. p. We wszystkich wodach gubernii poławiają się: sandacze, leszcze, szczupaki, kiełbie, karasie, jazgarze i t. d. W Deśnie i Oce trafiają się sumy, sterlety, niekiedy jesiotry; najlepsze raki znajdują się w rz. Nerwie, wpadającéj do Desny. Z rzeczy kopalnych: kamień wapienny na całéj prawie przestrzeni gubernii, glina w różnym gatunku, kreda, między m. Orłem i Briańskiem, torf i rudy żelazne w pow. trubczewskim i briańskim. Liczba mieszkańców wynosi około 1,580,000 głów. Rolnictwo i przemysł kwitną tu według tego, jak ziemia warunkom tym odpowiada. Handel jest w silnym rozwoju, a głównym jego przedmiotem są: zboże (w części południowéj), konopie i olej konopny. Z licznych zakładów fabrycznych odznaczają się przed innemi słynne fabryki szkła Malcowa, leżące w powiecie briańskim. Najznaczniejsze miasta gubernii: Oreł, Briańsk, Mceńsk, Jelec, Bołchow.

Orenburg, m. gub. w gub. orenburgskiéj, z fortecą, na prawym brzegu rz. Ural, założone 1735 przy ujściu rz. Ori do Urala (gdzie dziś forteca Orsk), przeniesione zostało r. 1742 na dzisiejsze miejsce; pamiętne jest w latach 1773—1774 sześciomiesię-

cznem oblężeniem przez samozwańca Pugaczewa. Miasto, liczące około 36,000 m., posiada 12 cerkwi, kościół ewangielicki, meczet, 5 zakładów naukowych, korpus kadetów i liczne fabryki. Kupcy tutejsi prowadzą głównie handel zamienny z Bucharcami, Chiwińcami i Kirgizami, których liczne karawany przybywają do miasta.—*Orenburgski powiat* ma na przestrzeni 32,665½ w. kw. (w téj liczbie ziemi uprawnéj 112,420½, łąk 234,424, lasów 666,307 dziesięcin), przeszło 253,000 m.—*Orenburgska gubernija*, graniczy na północ z gub. permską, na wschód z tobolską, na południe i południowschód z prowincyją Kirgizów orenburgskich, na zachód z gub. astrachańską, samarską i ufińską. Zajmuje powierzchni 168,374 w. kw. i liczy około 841,000 m. Pasmo gór uralskich dzieli gubernię na dwie części: zachodnią i zauralską, które ze względu na kierunek rzek przez nie płynących, należą: piérwsza do basenu morza Kaspijskiego, druga do basenu morza Lodowatego. Miejscowość gubernii jest przeważnie górzysta. Od głównego pasma gór Uralskich oddziela się na zachód szereg wyniosłości, Ogólnym Syrtem (Obszczyj Syrt) zwany. Liczne i znaczne rzeki, przerzynające **O. g.**, dadzą się odnieść do trzech systemów: na zachodzie rz. Białéj (Bicłaja), dopływie Kamy, w środku Uralu i Jaiku, na wschód zaś Tobolu. Jezior małych jest bardzo znaczna liczba, woda w nich po większéj części jest słona lub gorzka. Północna część gubernii, głównie miejscowości górzyste, jest pokryta lasami; południowe zaś części są bezleśne. Z drzew znajdują się: sosna, modrzew, jodła, dąb, lipa, olsza, brzoza, jarzębina i cedr syberyjski; drzewa owocowe rosną tu z trudnością, stąd ogrody należą do rzeczy zbytkowych. Grunt z niewielkiemi wyjątkami przedstawia w ogóle stepy piaszczyste, zdatne więcéj do hodowli bydła, jakkolwiek zboże wszelkiego rodzaju rośnie obficie, a ogrodowizny, oprócz północnych części gubernii, udają się dobrze. Ze zwierząt żyją tu: niedźwiedzie (w lasach pasma uralskiego), wilki, kuny, zające, gronostaje, wiewiórki, bobaki; z ptaków: łabędzie, żurawie, dropie, jarząbki, cietrzewie, kuropatwy, bekasy i inne. Hodowaniem pszczół trudnią się głównie Baszkiry. Z ryb poławiają się: jesiotry, wyzy, czeczugi, tudzież sterlety. Z rzeczy kopalnych znajdują się między innemi: żelazo, miedź i złoto, siarka, węgiel kamienny, tudzież w wielkiéj ilości sól kuchenna. Klimat jest w ogóle stały; upały jednak i mrozy do znacznéj dochodzą wysokości, bo do 30 i więcéj stopni R. Mieszkańcami gubernii są: Rossyjanie, Baszkiry, Meszczeracy, Tepterzy, Tatarzy, Czeremisi, Czuwasze, Mordwa, Wotyjacy, Kałmucy i Kirgizi. Przemysł i gospodarstwo wiejskie są tu bardzo różnorodne. Zagraniczny handel gubernija prowadzi z Kirgizami, Bucharyją, Chiwą i po części z Taszkentem i Kokanem. Kirgizkie towary i bydło sprzedają się sposobem zamiany na komorach Orenburgskiéj i Troickiéj, oraz przy niektórych rogatkach celnych; towary zaś bucharskie, chiwińskie, taszkenckie i kokańskie, przez karawany kupieckie na komory dostarczane, sprzedają się na miejscu lub też na jarmarkach: irbickim, niższonowogrodzkim i korennym. Z towarów azyjatyckich znaczniejsze są: szale kaszmirowe, turkus, bucharskie merłuszki (wyprawne skórki baranie), bawełna, tkaniny jedwabne i bawełniane, marzanna farbierska, futra, ryż, owoce suszone, kobierce, indygo i t. d. Pod względem administracyjnym gub. dzieli się na 5 powiatów: orenburgski, wierchnieuralski, orski, troicki i czelabiński.

Orenburgska albo *Mała* **horda kirgizka**, zajmuje 17,255 mil kw. powierzchni; koczowiska jéj ciągną się od linii Orenburgskiéj aż do Bucharyi. Liczba mieszk. wynosi około 800,000 głów; trudnią się głównie chowem bydła i myśliwstwem. Z warowni znaczniejsze są: *Orenburgska*, nad rz. Turgajem; *Uralska*, na prawym brzegu dolnego Irgizu; *Raimska*, na prawym brzegu Syr-Daryi; *Nowo-Piotrowska*, na półwyspie Mangaszlaku i *Fort Perowskiego*, nad rz. Syr-Daryją.

Orenburgska linija pograniczna, opasująca wschodnią część gub. orenburgskiéj, ciągnie się do granicy Syberyi i składa się z szeregu osad obronnych, odległych od siebie o 3 do 4 mil, zamieszkałych przez Kozaków orenburgskich. Większe z tych osad zwane są fortecami (krepost'), mniejsze zaś redutami. Utworzona w 1736—42 dla powstrzymania napadów hord kirgiz-kajsackich, współczesną jest założeniu Orenburga. Dzieliła się ona na następne dystancyje: a) *Niżnie-Uralska* (albo *Jaicka*), poczynająca się od ujścia Ileka do Urala i idąca w górę rzeką Uralem do fortecy Czarnoreczyńskiéj; b) *Samarska*, między Wołgą a Uralem, od m. Samary do fortecy Perewołockiéj; c) *Sakmarska* (fortece Preczysteńska i Wozdwiżeńska); d) *Krasnogórska*; e) *Orska*; f) *Kizylska*, złożona z fortec położonych nad górnym Uralem; g) *Górno-* i h) *Niższo-Ujska*, łączące się aż z liniją Syberyjską. Obecnie, daléj na wschód, urządzona jest nowa **O. l.**, która się dzieli na 5 dystancyj i połączona jest z dawną liniją za pomocą dróg etapowych. Nowo zbudowane fortece: Nowo-Orenburgska i Nowo-Orska, tudzież kilka redut, bronią tę liniję z południa. Lewym krańcem sięga ona do linii Syberyjskiéj i podobnie jak ta ostatnia zagłębia się w środek stepów kirgiz-kajsackich; prawe jéj skrzydło przytyka do rz. Emby.

Orenburgski kraj, obejmujący gubernije: orenburgską i samarską, ziemie wojska Uralskiego i Orenburgskiego, ziemie Baszkirsko-Meszczerackie, hordy Bukiejewskiéj i ziemie Kirgiz-Kajsaków Małéj hordy. Wielka ta przestrzeń ograniczona jest od północy rz. Kamą, od zachodu Wołgą, od południa morzem Kaspijskiém, Aralskiém i rz. Syr-Daryją, od wschodu Sarasem i górami Ułutau i wynosi około 26,400 mil kw.; podzielona jest przez rz. Ural na dwie części, zupełnie różniące się od siebie tak pod względem fizycznym, jako i społecznym. Z téj strony Uralu jest ludność po większéj części stale osiadła, z tamtéj koczownicza. Piérwsza wynosi przeszło półtrzecia milijona głów, druga około 250,000. Kraj ten zostaje pod naczelnym zarządem wojennego generał-gubernatora, mieszkającego w Orenburgu.

Orenburgskie wojsko kozackie, zajmuje ziemie na wschód od wojska Uralskiego leżące, mające powierzchni 861 mil kw.; dzieli się na 2 okręgi wojskowe, składające się z 10 okręgów pułkowych, zarząd wojskowy i cywilny zostaje w ręku nakaźnego atamana, pod głównem zwierzchnictwem dowódzcy korpusu orenburgskiego i samarskiego.

Orenoko, ob. Orinoco.

Oreodoxa (*Opatrznica*), rodzaj palm, obejmujący drzewa o wysokim trzonie i liściach pierzasto-dzielnych. **O.** *oleracea*, na Antylach, ma dorastać do 200 stóp; liście służą do pokrycia dachów, pochwy kwiatowe na zbiorniki do wody i do opakowywania, drobne owoce na paszę. Rdzeń **O.** *regia*, rosnącéj tamże, daje sago, owoce—oléj.

Orestes, syn Agamemnona i Klitemnestry, pomścił śmierć ojca na jego zabójczyni, własnéj swojéj matce, Klitemnestrze i jéj zalotniku Egistosie. Ścigany przez mściwe Eumenidy, przejednał je wyprawiwszy się z przyjacielem swym Pyladesem po obraz Artemidy do Taurydy, gdzie kapłanką była jego siostra Ifigenija. Tylokrotnie w starożytnych mytach wysławiany związek przyjaźni pomiędzy Orestesem i Pyladesem wszedł niemal w przysłowie u wszystkich późniejszych narodów. Klasyczni tragicy greccy obrabiali podanie o **O.** w kilku swych utworach („*Oresteja*“ Eschylosa; „*Elektra*“, Sofoklesa; „*Elektra*“, „*Orestes*“ i „*Iphigenija*“ w Taurydzie Eurypidesa). Z późniejszych czasów starożytności rzymskiéj istnieje nieznanego autora epiczne opracowanie podania o **O.** w 971 heksametrach łacińskich p. t. „*Orestis tragoedia*“ (wyd. Mähly, Lipsk 1866).

Orestes, wódz rzymski z epoki upadku rzymskiego państwa zachodniego; korzystając z zamieszek krajowych, syna swego Romulusa Augustula na tronie osadził, ale sam przez Odoakra r. 476 prz. Chr. został życia pozbawiony.

Orfa, Urfa, starożytne Kallirhoe albo *Eschsa* (ob.), u Arabów Roha, miasto w tureckim ejalecie Rakfa, liczące około 30,000 m.

Orfeusz (greck. *Orpheus*), najsłynniejszy z mytycznych piewców starożytnéj Grecyi, główny reprezentant sztuki śpiewu i gry na instrumentach strunowych, wprowadzonéj do Grecyi przez Traków pieryjskich, wedle powszechnego podania syn Apollina czy też trackiego bóstwa rzecznego Oiogrosa i muzy Kallijopy. Wdziękiem swojego śpiewu czarował dzikie zwierzęta, drzewa i skały; tąż samą potęgą głosu wyprowadził z piekieł swoję ukochaną małżonkę Eurydykę (ob.). Brał też udział w wyprawie Argonautów. Sprzeciwiając się zaprowadzeniu orgijastycznego kultu Dionysosa, został rozszarpany przez bachantki (Menady). Jakkolwiek Homer i Hezyjod nie wspominają o **O.**, to jednakże podanie o nim powstało zapewne w epoce zaczątków kultury w Grecyi północnéj. Późniejsi poeci, mytografowie i artyści niejednokrotnie podania dotyczące **O.** opracowywali. Późniéj przypisywano mu wiele nauki i twórczości, oraz podawano go za autora mnogich pieśni mistyczno-teolog. treści, które powstały na dworze Pizystrata; z tego to powodu nazwano *Orfikami* wielu mistyczno-religijnych poetów i filozofów, jak np. Muzeusza, Epimenidesa. Uważano go także za założyciela nauki tajemniczéj czyli tak zwanych *Misteryj orfickich*, wykonywanych przez *Orpheotelestów*. Odnoszące się do téjże epoki *pieśni orfickie* już Arystoteles uznał za podrobione. Poezyje uważane niby za jego utwory wydał G. Herman pod tyt. „*Orphika*“ (Lipsk 1805), a szczątki utworów poetów orfickich Lobeck p. t. „*Aglaophamus*“ (2 t., Królewiec 1829).— Por. Gerharda „*Ueber Orpheus und die Orphiker*“ (Berlin 1861).

Orfiey, *Orfickie misteryje*, *Orfickie pieśni*, ob. Orfeusz.

Orfila (Mateusz Józef Bonawantura), sławny lekarz i toksykolog, ur. 1787 w Mahon na Minorce, † 1853; medycynę studyjował w Hiszpanii i Paryżu, gdzie od r. 1811 miewał odczyty; w r. 1819 został profes. medycyny sądowéj, 1823 chemii sądowéj i lekarzem króla, 1831 stałym dziekanem wydziału lekarskiego. Z powodu działalności swéj jako lekarz sądowy, **O.** wpadał w częste spory, zwłaszcza z Raspailem, znanym jako naturalista i republikanin, jak między innemi w słynnym procesie Lafarge. Ostatnią słynną sprawą, w któréj występował publicznie, było otrucie dokonane przez hr. Bocarmé. Po rewolucyi lutowéj pozbawionym został posad; krótko przed śmiercią ustanowił fundacyję naukową przy uniwersytecie. Dzieła jego przekładane na różne języki, są: „*Traité des poisons*“ (5 wyd. 2 t., Paryż 1852); „*Eléments de chimie médicale*“ (8 wyd., 3 t., Paryż 1851); „*Leçons de médicine legale*“ (4 wyd., 3 t., Paryż 1846); „*Traité de toxicologie*“ (5 wyd., 2 t., Paryż 1852) i in.

Organ, początkowo tyleż co narzędzie; obecnie w historyi naturalnéj każda część ukształtowana i odrębna pewnéj żyjącéj całości. Każdy **O.** ma podstawę swego bytu tylko w całości, do któréj należy i oddzielony od niéj jest martwym. Połączenie pewnéj liczby **O.**, w celu utworzenia całości zdolnéj do życia, zowie się *organizmem* czyli *ustrojem*. Wszystkie oddzielne **O.** istnieją tylko jedne przez drugie i nawzajem się utrzymują. Sposób połączenia różnych **O.** w całość, utworzoną według rozsądnego planu, nazywa się *organizacyją*, który to wyraz używa się i w znaczeniu przenośnem, jak organizacyja społeczeństwa, wojska, szkół i t. p. Zjawiska, których ogół stanowi życie (ob.), zachodzą tylko w organizmach; ciała które istnieją tylko w roślinach i zwierzętach, i wytwarzają się pod wpływem życia, zowią się *organicznemi*, w różnicy do ciał *nieorganicznych*, które się znajdują w świecie mineralnym i od organizmów są niezależne. Zresztą chemija dzisiejsza umie sztucznie wytwarzać ciała organiczne z materyi nieorganicznéj. Nie należy mięszać pojęcia ciała *organicznego* z *organizowaném*; każde ciało organizowane już jest organiczném, organiczne nie jest koniecznie organizowaném. Każda część ciała zwierzęcego lub roślinnego, którą w życiu pospolitém zowiemy **O.**, składa się daléj z mnóstwa **O.** delikatniejszych, co nas prowadzi do **O.** elementarnego, zasadniczego, t. j. do komórki (ob.)

Ogół organizmów rozpada się na rośliny i zwierzęta, a począwszy od najniższych istot, w miarę wznoszenia się do coraz wyższych, znajdujemy coraz bardziéj mnożące się bogactwo **O.** i ich czynności czyli funkcyj. W państwie roślinném działalność życiowa ogranicza się na wzroście i rozmnażaniu; w państwie zwierzęcém przybywają **O.** czucia i ruchu dowolnego. Wyraz **O.** używa się często w znaczeniu przenośném; w szczególności oznacza środek udzielania myśli, a więc przedewszystkiém głos ludzki pod względem wysokości i dźwięku, zwłaszcza w zastosowaniu krasomówczém, daléj różne sposoby udzielania myśli za pomocą pisma, jak gazeta, np. **O.** rządowy, **O.** stronniczy i t. d.

Organdy, *Organdyna*, gładka materyja, podobna do muślinu, lecz od niego nieco gęstsza. Tkanina ta przybywała dawniéj z Koromandelu, obecnie wyrabia się i w Europie.

Organiczne ciała, ob. Organ.

Organizacyja, ob. Organ.

Organizm, ob. Organ.

Organizowane ciała, ob. Organ.

Organografija, ob. Botanika.

Organy (z łac. *Organum*), najwspanialszy i najpełniéj dźwięczny instrument muzyczny, jest właściwie zbiorem narzędzi dętych. Zadęcie w nich odbywa się za pomocą miechów zgęszczających powietrze. Powietrze to, drogą *kanałów* właściwych wprowadzone do zbiorowiska, czyli rezerwoaru, a stamtąd za przyciśnięciem klawiszów do odpowiednich piszczałek, wydaje w nich dźwięki, które tak długo i z równą siłą trwają, dopóki klawisze są naciśnięte i dopóki powietrza w zbiorniku nie zabraknie. Piszczałek tych, drewnianych lub metalowych rozmaitéj długości, odpowiadających nizkości lub wysokości tonów, może być wielkie mnóstwo. Całe ich szeregi stanowią w organach tak zwane *głosy*, a przyrząd, który działania tych głosów zamyka lub otwiera, zowie się *regestrem*. Klawijatura dla rąk zowie się *manuałem*, dla nóg *peduałem*. **O.** bez peduału zowią się *pozytywem*. Rozległość każdéj klawijatury bywa różna, bo zależna od bogactwa organów. Do każdéj klawijatury, czy ona jest manuałem czy pedałem, należyć mogą różne głosy naśladujące ton różnych instrumentów, a nawet głosu ludzkiego. Stąd wielką jest rzeczywiście potęga organów, bo jéj żadna inna orkiestra dorównać nie zdoła, i dla tego też **O.** wprowadzone do miejsc obszernych, jakiemi są kościoły, przyczyniają się niezmiernie do uświetnienia wspaniałych uroczystości religijnych. Data wynalezienia **O.** nie jest pewna. Są tacy, którzy ją odnoszą do dawnych, greckich organów wodnych, wprowadzonych potém na zachodzie; jednakże organy kościelne pojawiają się dopiéro od IX w. W podobnym kształcie, w jakim je dzisiaj widzimy, miał pierwsze organy zbudować jakiś Niemiec w Wenecyi 1312 r. Od XVI w zjawiają się kolejno rozmaite ulepszenia. Do najznakomitszych kompozytorów lub wirtuozów na **O.** liczą się: Frenobaldi, Martei, Froberger i wielu innych. Z dzisiejszych są: J. Schneider, Ritter, Hampt, Herzog, Hesse i in. W Polsce pierwszorzędne miejsce zajmuje Freyer.

Orgelbrand (Samuel), znakomity wydawca, księgarz i drukarz polski, ur. 1810 r. w Warszawie, † 1868. Nauki pobierał w szkole rabinów w Warszawie, za jéj najświetniejszych czasów, poczém zajmował się nauczycielstwem; w 1836 założył niewielką księgarnię antykwarską, którą w ciągu lat kilku postawił na czele wszystkich ówczesnych księgarń polskich. Jako nakładca, położył dla piśmiennictwa polskiego istotne i ważne zasługi. Nakłady jego są bardzo liczne, między niemi znaczna jest liczba dzieł, mających trwałą wartość, które niejednokrotnie nie pokrywały nawet jego kosztów i trudów. Ważniejsze z nich są: „*Starożytna Polska*“ Balińskiego i Lipińskiego, „*Piśmiennictwo*“ Maciejowskiego, „*Dzieje Krzyżaków*“ Rogalskiego, „*Historyja Powszechna*“ Cantu, „*Historyja Zgromadzeń prawodawczych, konwencyi, dyrektoryjatu, konsulatu i cesarstwa*, Thiersa i wielu in. Z wydań hebrejskich najważniejszém jest „*Talmud babiloński*“, wydanie bardzo kosztowne w 20 tomach. Działalność swą wydawniczą uwieńczył **O.** wielką *Encyklopedyją powszechną*, pierwszą w języku polskim, ważną zwłaszcza dla bogatych materyjałów do rzeczy polskich. Nabywszy w r. 1844 drobną drukarnię od Stefana Lasockiego, pod firmą Chmielewskiego prowadzoną, doprowadził ją do najświetniejszego stanu (ob. Drukarstwo polskie); księgarnię sortymentową zwinął 1863 r. Obok swych zajęć spełniał różne obowiązki obywatelskie, a w ostatnich czasach był członkiem zarządu gminy starozakonnych w Warszawie. Zakłady **O.** prowadzone są obecnie pod firmą *S. Orgelbranda synów*, przez *Hipolita* i *Mieczysława* **O.** — **Orgelbrand** (Maurycy), księgarz i wydawca, brat poprzedzającego, ur. 1826 r. w Warszawie. Założył księgarnię w 1853 w Wilnie, w r. 1865 drugą w Warszawie; wileńską odprzedał 1866 roku E. T. Lambeckowi. Z licznych dzieł nakładem jego wydanych, odznaczają się: „*Słownik języka polskiego*“, ilością wyrazów przechodzący Lindego; Humboldta „*Podróże*“; Arago „*Podróże*“; Drapera „*Dzieje rozwoju umysłowego Europy*“; X. Prokopa „*Żywoty Świętych Pańskich*“. Guthego „*Geografija powszechna*“. Książek dziecinnych niemałą liczbę kosztem swoim wydał. **O.** należy do zawiązanéj za jego inicyjatywą w 1873 spółki wydawniczéj księgarzy.

Orgiew, m. pow. prow. bessarabskiéj, o $5^{6}/_{7}$ mili od Kiszeniewa odległe, około 6,000 m.—*Orgiewski powiat* ma na przestrzeni $3{,}615\,^{1}/_{2}$ w. kw. ok. 124,000 mieszkańców.

Orgije (z greck.), nazywały się tak u starożytnych tajemnicze religijne obrzędy, połączone z pijacką dzikością na cześć Bachusa. Stąd też i dzisiaj jeszcze wszelkie pohulanki rozpustne orgijami we wszystkich niemal językach nazywają.

Orlani (Barnaba), astronom włoski, ur. 1752 r w Garignano pod Medyjolanem, † 1832; astronomiję studyjował w Medyjolonie, gdzie w r. 1786 został dyrektorem obserwatoryjum. Miał udział w wymierzeniu łuku południka we Włoszech, jeden

z pierwszych obliczył drogę Urana i wykazał, że od odkryta 1801 r. przez Piazzi'ego Cerera jest planetą. Znaczny swój majątek zapisał na cele naukowe. Ogłosił „*Tablice Urana*“ (1783); „*Theoria planetae Mercurii*“ (1798) i in.

Oribasius, lekarz grecki z Pergamu lub Sardes, żyjący w piérwszéj połowie V w. po Chr., przyboczny lekarz cesarza Julijana Apostaty i kwestor w Konstantynopolu. Ułożył w 70 księgach wyciągi z poprzednich pism lekarskich, zwłaszcza z Galena, z których tylko pojedyńcze księgi w języku greckim i kilka łacińskich przekładów do naszych czasów doszło. Wydane zostały po raz piérwszy przez Rosariusa p. t. „*Oribasii opera omnia*“ (Bazylea 1557), najdokładniejsze zaś wydanie jest Bussemakera i Daremberga (2 t., Paryż 1852—54).—Por. Heckera „**O.**“ w jego „*Literarische Annalen der gesammten Heilkunde*“ (t. I, Berlin 1825).

Oriflamme (*Aurea flamula*), pierwotnie chorągiew kościelna opactwa św. Dyjonizego (St. Denis), została po zdobyciu hrabstwa Vexin proporcem państwa francuskiego. Miała się ona składać z sukna śmiertelnego, w które owinięte były zwłoki św. Dyjonizego, to jest sztuki czerwonego sukna (stąd jéj nazwa) w kształcie proporca o pięciu ostrych strzępach u dołu, u brzegów zdobnéj w kiście z zielonego jedwabiu i osadzonéj na złoconéj lancy.

Origanum, ob. Lebiodka.

Orinoco albo *Orenoco*, główna rzeka w południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezuela; bierze początek w paśmie gór Sierra-Parime, przechodzi w górnym swoim biegu wyżyny Gujany, skąd rozpoczyna swój bieg środkowy, a rozgałęziwszy się widłowato, oddaje część wód swoich rzece Cassigleiare, wpadającéj do Rio Negro, poczem zwiększona rzeką Apure, uchodzi do oceanu Atlantyckiego. Długość jéj wynosi 338 mil, a całe jéj porzecze obejmuje przestrzeń 16,200 mil kw. Około 33 mil poniżéj Angostura, gdzie szerokość rz. Orinoco przybiera 3 mile, rozpoczyna się jéj wielki liman czyli delta, zajmująca około 400 mil kw., przez którą 17 odnogami do morza wpada.

Orissa, prowincyja w angielskiem prezydencztwie Bengalii, przy północno-zachodnich brzegach zatoki Bengalskiéj, obejmująca dzielnicę Cutlack. Mieszkańcy jéj są tak zwani Uriya, plemię pochodzenia aryjskiego, mówiący spokrewnionem z bengalskiem narzeczem Uriya albo Orissa.

Orizaba, miasto w meksykańskim stanie Veracruz, ma 372,000 m. W jego pobliżu leży 17,372 stóp wysoki wulkan *Orizaba* albo *Citlaltepetl*.

Orka, jedna z najważniejszych prac około uprawy gruntu, przez którą ziemia przewraca się i wydobywa na wierzch jéj spodnia warstwa. Orząc, ma się na względzie dwie okoliczności, t. j. głębokość **O.** i kształt oranéj powierzchni. Pierwsza **O.** po sprzęcie zboża, zowiąca się podorywką lub podłożeniem, miewa 2 lub 3 cale głębokości, wyjąwszy wtedy, gdy rola ma służyć pod zasiew, albo gdy nie ma już być powtórnie oraną przed zimą. Tak samo orze się, przykrywając nawóz lub ziarno. Przeciwnie druga **O.** winna być prawie zawsze głęboka od 6—10 cali, a trzecia płytszą. Ostatnia **O.** przed siewem daje się głęboka, zwłaszcza, jeżeli mające być sianemi rośliny głęboko zapuszczają korzenie. We wszystkich okolicach wysoko stojących pod względem kultury orzą najmniéj 9—10 cali głęboko. Obrabiając ziemię w pierwszych latach, używa się najprzód radła bez odkładnic, które postępując bruzdą tuż za pługiem, wzrusza tylko spodnią warstwę nie wydobywając jéj na wierzch. Pogłębienie orki, które dokonywa się w następnym roku, sięga do 15 i 17 cali, a używa się do tego dwu pługów, postępujących jeden za drugim tąż samą bruzdą. Pierwszy bierze 7—8 cali, drugi odcina od spodu bruzdy skibę 5—7 cali grubą i odwala ją na pierwszą. Szerokość wyorywanych bruzd zależy od szerokości lemiesza i od głębokości orki; skiba bardzo szeroka a cienka przewraca się na płask, wąska zaś a gruba stoi sztorcem; najlepsza jéj pozycyja jest, kiedy leży pod kątem 48—50 stopni, co ma miejsce, kiedy grubość jéj ma się do szerokości, jak 5 lub 6 do 8.

Orkadzkie wyspy albo **Orknejskie wyspy**, zowie się grupa wysp, leżących na północnym krańcu Szkocyi, a oddzielonych od niéj 10 ang. mil szeroką cieśniną Pentland-Frith. Składa się ona z 67 w połowie tylko zamieszkałych wysp, obejmujących $20^3/_4$ mil kw. z ludnością około 32,400 głów. Mieszkańcy zajmują się polowaniem, rybołówstwem, a także tkactwem i wyciąganiem sody z trawy morskiéj. Główna wyspa jest Pomona albo Mainland, z miastem Kirkwall.

Orkan ob. Uragan.

Orkawin (Michał), nauczyciel przy szkole hebrejskiéj w Wilnie, wspólnie z L. Germajną przed r. 1832 wypracował „*Słownik hebrejsko-rossyjsko-polsko-niemiecki*“, zostający dotychczas w rękopisie.

Orkiestra (z grec.), pierwotnie miejsce przed sceną, przeznaczone u Greków dla chóru i muzyków, u Rzymian zaś dla senatorów; dziś oznacza w teatrach i salach komertowych przestrzeń dla pomieszczenia muzyki służącą, oraz ogół grających na rozmaitych instrumentach, potrzebnych do wykonywania utworów na **O.** pisanych. Podstawę **O.** dziś stanowią skrzypce, wiolenczelle i kontrabasy (smyczkowe instrumenta), dęte zaś (drewniane i metalowe), tudzież perkussyjne (bębny, tamtam, kotły i t. p.), podrzędniejszą odgrywają rolę, służąc głównie do urozmaicania i wzmacniania kolorytu instrumentalnego.

Orkisz, ob. Pszenica.

Orkisz (Józef), spółczesny lekarz, ur. we Lwowie 1796; medycynę studyjował we Lwowie, Warszawie, Berlinie i Wiedniu; w r. 1824 został profesorem anatomii przy uniwersytecie warszawskim. W r. 1828 został sztabslekarzem wojskowym, 1833 r. wyszedł ze służby i osiadł w Rawie. Oprócz prac zamieszczanych w pismach peryjodycznych, wydał oddzielnie: „*Poradnik lekarski*“ (2 t., 1833—1835); „*Dławiec czyli tak zwany krup* i t. d.“ (Warszawa 1842); „*O wodach mineralnych w Salzbrun i Szczawnicy*“, „*O kuracyi wiosennéj mlecznéj za pomocą zentycy*“ (1862).

Orkus, u starożytnych państwo podziemne Plutona.

Orla, herb, przedstawia orła czerwonego w białem polu z rozciągnionemi skrzydłami, nogami i ogonem a bez głowy, w któréj miejscu gwiazda złota.

Orla, rz. w w. ks. poznańskiém; bierze początek pod wsią Budy w pow. krotoszyńskim, przechodzi przez powiat krobski; blisko wsi Widawy wpływa do Szląska i ubiegłszy mil prawie 12, wpada do Barczy.

Orla, niegdyś miasteczko, dziś osada wiejska w gub. grodzieńskiéj.

Orlandini (Mikołaj), historyk włoski, ur. 1554 r. we Florencyi z rodziny patrycyjuszowskiéj; wstąpiwszy do znakonu jezuitów, był rektorem kolegijum w Nola i † w Rzymie 1606 r. jako sekretarz generalny zakonu. Jest autorem historyi jezuitów, p. t. „*Historia Societatis Jesu*“ (Rzym 1615 i 1620), uzupełnionéj przez późniejszych autorów.

Orle drzewo, drzewo pochodzące z drzew wschodnio-indyjskich z *Aquilaria malaccensis* i *A. ovata*, jest twarde, szarawe, purpurowe, lub żółtozielone, służy na wyroby stolarskie, do farbowania i kadzenia; niekiedy oznacza toż samo co aloesowe drzewo (ob.).

Orlean, (fran. *rocou* albo *roucou*), barwnik pomarańczowo żółty, otrzymywany z miazgowatéj powłoki nasion drzewa *Bixa orellana* (ob. Bixa), właściwego Ameryce zwrotnikowéj, a w Indyjach wsch. uprawianego. Otrzymuje się przez tarcie nasion pod wodą, albo przez poddanie ich fermentacyi. **O.** tworzy massę ciastowatą, smaku przykrego, płonącą jasnym płomieniem i pozostawiającą najwyżéj 13% popiołu. W wodzie rozpuszcza się z trudnością, łatwiéj w alkoholu i eterze w barwie żółto-czerwonéj, w alkalijach i olejach tłustych w barwie ciemno-czerwonéj. Używa się do farbowania wełny i jedwabiu, papieru, obić, do farb wodnych i olejnych; w Anglii barwią nim sery gloucersterskie, w Hiszpanii czekoladę, gdzieniegdzie masło. **O.** zawiera barwnik żółty, wyciągowy i czerwony, więcéj żywiczny—*wikseinę*.

Orleaniści, stronnictwo polityczne we Francyi, datujące się jeszcze od czasów wielkiéj rewolucyi i oznaczające wówczas stronników Filipa Egalité, księcia d' Orléans (ob. *Orleański* dom). Nazwa ta upowszechniła się szczególniéj w nowszych czasach, mianowicie od chwili wstąpienia na tron *Ludwika Filipa* (ob.) i rewolucyi Lutowéj 1848. Obecnie naczelnikiem domu orleańskiego jest hr. Paryża, syn Ludwika Filipa.

Orléans, stolica franc. depart. Loiret, w dawnéj prowincyi *Orléannais*, nad Loarą, rezydencyja biskupa, ma 48,976 m. i gotycki kościół katedralny. Na placu du Martroy wzniesiony jest posąg *Dziewicy Orleańskiéj*. **O.** ma wiele fabryk i prowadzi znaczny handel. W ostatniéj wojnie francusko-niemieckiéj **O.** został 11 Października 1870 r. po zwycięzkiéj potyczce zajęty przez Niemców pod dowództwem Tanna, a odzyskany przez Francuzów 9 Listopada, na nowo od 5 Grudnia 1870 przez wojska Fryderyka Karola został obsadzony

Orleańska Dziewica, ob. Joanna d' Arc.

Orleański dom. Miasto Orléans wraz z przyległym krajem należało niegdyś prawem lenném do korony francuskiéj i wydzielane było z tytułem księstwa w oprawie koronnéj czyli apanażu bocznym gałęziom domu królewskiego, a najczęściéj bywało dzielnicą najstarszego syna domu orleańskiego, Chartres.—Piérwszy otrzymał księstwo orleańskie *Filip*, ur. 1336, czwarty syn króla Filipa IV z domu Walezyjuszów, zmarły roku 1375 bez prawych sukcesorów.— Karol VI nadał to księstwo r. 1392 swemu bratu *Ludwikowi*, hrabiemu Valois, ur. 1372, który został zabity w Paryżu 1407. Oprócz jednego prawego syna z Walentyny, ks. medyjolańskiéj, miał jeszcze drugiego z nieprawego łoża, *Jana hr. d' Orléans*, zwykle zwanego *Bastard d' Orléans*, który założył dom Dunois i Longueville. — *Karol* syn Ludwika, hrabia Angoulême, późniéj *książę d' Orléans*, (ur. 1391 w Paryżu, † 1465), ranny pod Azincourt 1415 r., popadł w niewolę angielską a za powrotem do kraju żył na zamku swoim w Blois, oddając się pracom poetyckim; najlepsze ich wydanie sporządzili Guichard i Champollion (Paryż 1842).— Syn jego *Ludwik* zasiadł r. 1498 na tronie francuskim jako Ludwik XII (ob.). Król Franciszek I nadał *Orléans* swemu drugiemu synowi *Henrykowi* który także został królem francuskim pod imieniem Henryka II (ob.). Po nim posiadali księstwo: najprzód brat ostatniego *Karol*, który umarł bezżennie r. 1547, a potém młodsi synowie Henryka II, z których *Ludwik* † r. 1550, a *Karol* (ob. Karol IX) i *Henryk* (ob. Henryk III) zasiadali na tronie. Z domu Bourbonów Henryk IV mianował 1607 r. drugiego swego syna *księciem d' Orléans*, po którego wczesnéj śmierci był jego następcą od r. 1626 trzeci syn Henryka IV, *Jan Chrzciciel Gaston ks. d' Orléans*, ur. 1608, † 1666 bez potomków płci męskiéj. Posiadał on wiele zdolności, ale umyślnie zaniedbane wychowanie nie wykształciło ani umysłu ani charakteru jego. Z powodu niepłodności królowéj Anny Austryjaczki domniemany następca tronu, zostawał w niesnaskach z królem i połączył się z matką Maryją (ob.) Medici, by zrzucić Richelieu'go. Usunąwszy się od dworu 1631, został z kraju wygnany, uciekł do Niderlandów hiszpańskich, skąd na czele 2,000 ludzi wkroczył do Francyi, ale zwyciężony 1 Września 1632 niedaleko Castelnaudary, upokorzył się chwilowo tylko; wkrótce bowiem uciekł do Lotaryngii i dopiero 1634 wrócił do kraju, nie przestając spiskować przeciw Richelieumu. Jakkolwiek pojednany późniéj przez Mazarini'ego z królem i mianowany namiestnikiem podczas małoletności Ludwika XIV, wziął mimo to udział we Frondzie (ob.) i po uspokojeniu kraju musiał mieszkać jako wygnaniec na zamku w Blois. Córką jego była słynna Mademoiselle *de Montpensier* (ob.). Po jego śmierci Ludwik XIV nadał *Orléans* swemu bratu *Filipowi*, poprzednio księciu Anjou (ur. 1640, † 1701), od którego dzisiejszy dom orleański pochodzi. Filip zaślubił 1661 Henrykę księżniczkę angielską (ur. 1644), córkę króla Karola I, któréj nagła śmierć 1670 ściągnęła nań dotąd niczém

nieudowodnione podejrzenie o otrucie. W drugiém małżeństwie pojął 1671 Elżbietę Karolinę, ks. palatyńską. Filip otrzymał oprócz księstw Valois i Chartres, posiadłości Montargis, księstwo Nemours (1672) i księstwo Montpensier (1693). Od tych przeróżnych posiadłości idą tytuły książąt i księżniczek domu orleańskiego. Najstarszy syn nosił zwykle tytuł *Księcia Chartres*. Jego syn z powtórnego małżeństwa, *Filip II książę d'Orléans*, regent Francyi, ur. 1774 w St.-Cloud, otrzymał zaraz tytuł ks. Chartres. Od natury niepospolitemi wyposażony zdolnościami, nabył rozległych wiadomości w matematyce, chemii i innych naukach. Zgubny jednak wpływ wywarł na młodzieńca jego nauczyciel i wychowawca Dubois (ob.). Jako dzielny wojownik zjednał sobie wielką popularność, ale przez zawiść króla usuwany od spraw publicznych, oddał się książę życiu rozwiązłemu i zdawało się, że zapomniał o wszelkiéj roli politycznéj. Jakkolwiek ożeniony z naturalną córką Ludwika XIV, księżną de Blois, wyłączony jednak przez stryja w testamencie Karolą II od wszelkich praw do tronu hiszpańskiego, protestował przeciw temu, a swymi sądami i całém zachowaniem się rzucił taki postrach na dwór, że Ludwik XIV lubo niechętnie oddał mu 1706 naczelne dowództwo we Włoszech a 1707 w Hiszpanii. Podbił tu Filip Walencyję i Aragoniję, zdobył Leridę 1707 a 1708 Denia i Alicante, zmusił następnie do kapitulacyi Tortosę i udał się do Madrytu, gdzie obudził zawiść Filipa V i Ludwika XIV. Nienawidzony i prześladowany od dworu, żył w odosobnieniu, poświęcając się naukom i sztukom. Z powodu nagłéj śmierci synów i wnuków królewskich, naraził się na podejrzenia, a ze strony pani Maintenon (ob.) wprost nawet na oskarżenia o otrucie książąt. Mimo to wszakże mianowany testamentem Ludwika XIV, wprawdzie nie regentem, a tylko prezesem rady regencyjnéj podczas małoletniości Ludwika XV, wystąpił zaraz po śmierci króla (1715 r.) jako wszechwładny i prawowity rządca i został za takiego uznany przez parlament. W piérwszych początkach zdawał się usprawiedliwiać położone w nim przez naród nadzieje, ale dawszy się uwieść niefortunnym operacyjom finansowym Lawa (ob.) i ulegając przeważnemu wpływowi piérwszego swego ministra Dubois (ob.) wewnątrz pogorszył i tak już smutny stan finansów a w polityce zewnętrznéj, idąc wprost przeciwną niż Ludwik XIV drogą, zawarł poczwórne przymierze (Francyja, Anglija, Holandyja i cesarz niemiecki), nakłonił Angliją 1719 r. do wypowiedzenia wojny Hiszpanii i po kilku zwycięstwach wymógł na Filipie V przystąpienie do alijansu. Wewnątrz jednakże kredyt całkiem upadł, a regent pochłaniał ogromne sumy na rozpustę i orgije, jakich może starożytność nawet nie znała. Wreszcie oddawszy rządy wyłącznie w ręce Dubois, zrzekł się swéj godności i kazał ukoronować króla 15 Lutego 1723, a w kilka miesięcy potém zakończył życie t. r.—Porów. Saint-Simon „*Mémoires*“ (15 t., Paryż 1829); Piossens „*Mémoires da la régence*“ (5 t., Paryż 1749); „*Vie du duc d'Orléans*“ prawdopodobnie jezuity Lamotte'a (2 t., Paryż 1737); Lemontey „*Histoire de la régence* etc.“ (2 t., Paryż 1839). Jego syn i spadkobierca, *Ludwik, książę d'Orléans*, ur. 1703 r., od młodości oddany wyłącznie nabożeństwu, zaślubił 1724 Augustę Maryję, ks. badeńską, a po jéj śmierci (1726) zamknął się w klasztorze i † 1752.—Jedyny syn tego ostatniego, *Ludwik Filip, książę d'Orléans* (ur. 1725, † 1785), został gubernatorem Delfinatu, zaślubił 1743 Ludwikę Henrykę ks. Conti, po któréj śmierci 1759 usunął się do swego letniego mieszkania w Bagnolet, gdzie po większéj części z samymi przestawał artystami.—Syn jego, *Ludwik Filip Józef, książę d'Orléans*, ur. 1747, znany jako *obywatel Égalité*, człowiek bez charakteru i zbytnik, skłaniał się zawsze do opozycyi, późniéj rzucił się zupełnie w wir rewolucyjny i chociaż wraz z Jakobinami głosował za śmiercią króla, to jednak 6 Listop. 1793 oddał głowę swą pod gilotynę.—Porów. Montjoie „*Conjuration d'Orléans*“ (3 t., Paryż 1793) i Turnois „*Histoire de Louis-Philippe-Joseph d'Orléans et du parti d'Orléans, dans ses rapports avec la révolution française*“ (2 t., Paryż 1842—43). Od 1769 był mężem Ludwiki Maryi Adelajdy de Bourbon, córki cnotliwego księcia Penthièvre. Ta rozwiodła się z nim w r. 1792 i † 1821. Dzieci ich były: *Ludwik Filip* (ob.), król francuski, który aż do swego wstąpienia na tron nazywał się księciem orleańskim; *Antoni Filip*, książę Montpensier (ur. 1775, † 1807); *Alfons Leodgar*, hrabia Beaujolais (ur. 1779, † 1808 na wyspie Malcie); *Adelajda*, († 1847). Z małżeństwa króla Ludwika Filipa († 1850) z Amaliją księżniczką sycylijską (urodz. 1782, † 1866), urodziło się ośmioro dzieci: 1) *Ferdynand*, pierwotnie *książę Chartres*, potém *książę d'Orléans*, ur. 1810 w Palermo, miał udział 1831 i 32 w wojnie w Belgii, 1836—39 i 40 w wojnach algierskich, † 1842 na drodze z Paryża do Neuilly w skutku nieszczęśliwego wypadnięcia z powozu. Z małżeństwa jego, zawartego 30 Maja 1837 z Heleną Ludwiką Elżbietą, książniczką meklenburg-szweryńską (ur. 1814, † 1858), pozostało dwu synów: a) *Ludwik Filip, ks. d'Orléans*, hrabia Paryża, (ur. 1838), obecnie głowa domu całego i pretendent do tronu francuskiego, w którymto charakterze zaczął występować dość jawnie po wojnie francusko-niemieckiéj; gdy wszakże fuzyja dynastyczna (połączenie Orleanów z Bourbanami) nieprzyszła do skutku, nadzieje tego pretendenta znacznie osłabły. Z Maryi Izabeli, (ur. 1848), najstarszéj córki księcia Montpensier (zaślubionéj 1864), ma córkę *Amaliję* (ur. 1867) i syna *Ludwika Filipa Roberta* (ur. 1869). b) *Robert Filip Ludwik Eugenijusz Ferdynand d'Orléans, ks. Chartres* (ur. 1840), z Frańciszki księżnéj d'Orléans, córki księcia Joinville (zaślubionéj 1863), ma oprócz córki *Maryi* (ur. 1865), synów *Roberta* (ur. 1866) i *Henryka Filipa* (ur. 1867). Sam wydał: „*Une visite à quelques champs de bataille de vallée du Rhin*“ (Bruks. 1869), a wespół z bratem: „*Duc d'Orléans: Campagnes de l'armée d'Afrique, 1835—39. Publié par ses fils*“ (Paryż 1870).—2) *Księżna Ludwika d'Orléans*, ur. 1812, od 1832 żona Leopolda

kr. Belgów († 1850). 3) *Księżna Maryja d'Orléans* (ur. 1813, † 1839), od 1827 żona Fryderyka Wilhelma Aleksandra księcia wirtembergskiego, znana ze swego talentu w plastyce.—4) *Ludwik Karol Filip d'Orléans, ks. Nemours*, ur. 1814. Nabył wiele wiadomości z dziedziny nauk ścisłych i po wstąpieniu ojca na tron francuski służył wojskowo. Ofiarowanéj sobie 1831 korony belgijskiéj nie przyjął z woli ojca. Brał czynny udział w obu wyprawach francuskich do Belgii, oraz w wojnie algierskiéj (1836—37). Po rewolucyi Lutowéj 1848 niepopularny książę wraz z cała familiją uciekł do Anglii. Z małżeństwa jego z Wiktoryją Augustą Antoniną, księżniczką Sax-Koburg-Kohary, (ur. 1822, poślubioną 1840, † 1857), są dzieci: a) *Ludwik Filip Maryja, ks. d'Orléans*, hrabia *d'Eu*, ur. 1842, ożeniony 1864 z cesarzówną brazylijską, marszałek cesarstwa brazylijskiego, dowodził w wojnie z Paraguayem 1868—69 wojskami swego teścia; b) *Ferdynand Filip Maryja, ks. d'Orléans, ks. Alençon*, ur. 1844, ożeniony 1868 z Zofija Karoliną, ks. bawarską, z którego to małżeństwa jest *Ludwika Wiktoryja, księżna d'Orléans* (ur. 1869); c) *Małgorzata księżna d'Orléans*, ur. 1846; d) *Blanka księżna d'Orléans*, ur. 1857.—5) *Klementyna, ks. d'Orléans*, ur. 1817, zaślubiona 1843 z Augustem Ludwikiem Wiktorem, ks. Sachsen-Koburg-Gotha.—6) *Franciszek Ferdynand Filip, Ludwik Maryja, ks. d'Orléans, ks. Joinville*, ob. *Joinville* (Franciszek Ferd. i t. d.).—7) *Henryk Eugenijusz Filip Ludwik, ks. d'Orléans, ks. d'Aumale*, ob. *Aumale* (Henryk Eugen. i t. d.).—8) *Antoni Maryja Filip Ludwik, ks. d'Orléans, ks. Montpensier*, ur. 1824. W czasie wybuchu rewolucyi Lutowéj 1848 był generał-majorem artyleryi francuskiéj. Ożeniony 1846 z Maryją Ludwiką Ferdynandą, infantką hiszpańską, został 1857 marszałkiem hiszpańskim, a 1859 otrzymał tytuł infanta hiszpańskiego. Z powodu agitacyj swych, nieprzyjaznych rządom Izabeli II, został w Lip. 1868 z kraju wygnany, ale po wypędzeniu królowéj (Wrześ. 1868) wrócił do Hiszpanii i występował jako kandydat do tronu; zastrzeliwszy w pojedynku (12 Mar. 1870) infanta don Henryka (młodszego brata męża królowéj Izabeli), powołany został przed sąd i wygnany z Madrytu, zaszkodził przez to swéj kandydaturze i pojednawszy się z wypędzoną królową, rozpoczął agitacyje w interesie infanta Alfonsa (księcia Asturyi) i ogłosił w tym celu 17 Kwietn. 1872 formalny program stronnictwa Alfonsistów. Dzieci jego są: *ks. Maryja Izabela Franciszka d'Assis*, ożeniona z hr. Paryża; *ks. Amalija*, (ur. 1851); *ks. Krystyna*, (ur. 1852); *ks. Ferdynand*, (ur. 1859); *ks. Maryja de las Mercedes*, (ur. 1860) i *ks. Antoni* (ur. 1866).—Po restauracyi Bourbonów otrzymał Ludwik Filip, w ówczas książę d'Orléans, ogromne jeszcze szczątki dóbr familijnych, które składały się z aponażów, wydzielonych przez Ludwika XIV założycielowi domu orleańskiego, i z majątków prywatnych. Dekretem Napoleona III z 22 Styczn. 1852 majątek familijny Orleanów został skonfiskowany, ale gdy po upadku Bonapartych skutkiem wojny franc.-niem. (1870—71) książęta Orleańscy wrócili do Francyi, zgromadzenie narodowe przyznało im 100 milijonów fr. wynagrodzenia za ową konfiskatę.—Porów. Laurente *„Histoire des ducs d'Orléans“* (3 t., Par. 1832—34); Marchal *„Histoire de la maison d'Orléans, depuis son origine jusqu'à nos jours“* (Paryż 1845); Yriarte *„Les princes d'Orléans“* (Paryż 1872).

Orleańscy mistycy, pochodzący od dawnéj sekty Paulicyjanów; błędy ich gnostycko-manichejskie znalazły zwolenników w XI w., zwłaszcza we Francyi i we Włoszech. Właściwą ich cechą był wygórowany ascetyzm, posunięty do fanatyzmu, i nieustanny opór względem hierarchii. Twierdzili oni, że są natchnieni bezpośrednio z nieba i nie chcieli przypuszczać innéj nauki, prócz téj, jaką Duch św. wpisuje w serce człowieka; skutkiem czego odrzucali wszystko, co im się nie podobało w przepisach kościoła katolickiego. Naczelnikami **O. m.** byli księża *Lisogus* i *Stefan*, tudzież młody człowiek *Heribert*. Sobór orleański, zwołany przez króla Roberta, skazał wszystkich stronników téj sekty na spalenie, pomimo, że w ostatnich chwilach wyrzekali się swych zdań.

Orley (Bernard, van), zwany także *Barent z Brukselli*, malarz wykształcony w szkole Rafaela, ur. 1490 w Bukseli, † około 1560. Ozdobił wiele kościołów i gmachów publicznych swojéj ojczyzny znakomitéj wartości obrazami. Do tejże saméj rodziny należy bardzo płodny malarz *Ryszard van Orley*, ur. 1652 w Brukseli, † 1732.

Orli kamień, ob. Aetyt i geod.

Orlik (Filip), postać znana z dziejów kozaczyzny ukraińskiéj. Był początkowo pisarzem konsystorskim w Kijowie, następnie został ulubieńcem hetmana Mazepy, pisarzem generalnym wojsk zaporoskich, wreszcie po śmierci Mazepy mianowany przez Karola XII hetmanem kozaków. Są w druku jego wiersze polskie, jak: *„Alcydes rossyjski tryjumfalnym laurem ukoronowany Hippomenes sarmacki“* (Kijów 1698), na wesele Jana Brodowskiego z Anną Koczubejówną. Dużo o nim pisali poeci i powieściopisarze polscy i rossyjscy.

Orlik (*Aquilegia*), rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmujący zioła, których kwiaty podobne są do kaptura lub dziobu orlego, owoc składa się z 5 mieszków wolnych; liście dwa razy troiste; rosną na półkuli płn. U nas znajduje się tylko jeden gatunek **O.** *pospolity* (*A. vulgaris*), gdzie niegdzie *cenceliją* zwany, mający kwiaty wielkie, błękitne, dzwonkowato zwieszające, złożone z 5 płatków tworzących jakby tutki w ostrogę zakrzywione. Kwitnie w Maju i Czerwcu. Liczne odmiany tego gatunku hodują się jako ozdobne. Korzeń i ziele były niegdyś używane przeciw żółtaczce. Gatunki zagraniczne, jak *A. alpina*, *A. anemonides* i w. in. również hodują się po ogrodach.

Orłosęp (*Gypaetus*), rodzaj ptaków drapieżnych, zaliczany do rodziny sępów, ale środkujący między niemi i orłami. Dziób ma dłuższy od głowy, prosty, na szczycie siodełkowato zaklęsły, ku końcowi sklepisty i hakiem zakończony, z nasadą okrytą wstecznemi szczecinami, pod żuchwą kiść podobnych szczecin tworzy bródkę obwisłą. Głowa z szyją

krótkiem pierzem całkowicie okryte, nogi krótkie, po same palce upierzone. Należy tu jeden tylko gatunek *G. barbatus*, znajdujący się w górach Europy południ. i środkowéj i w innych częściach świata. W Karpatach jest oddawna wygubiony. Jest on największy z drapieżnych ptaków europejskich, dziki, ostrożny i samotny; żywi się górskiemi miernéj wielkości zwierzętami, które strąca ze skał, i, podobnie jak sępy, padliną. Gniazdo zakłada podobnie jak orle zbudowane na niedostępnych skałach, na wiosnę znosi dwa wielkie jaja, krótkie, pękate i chropawe, białe, gęsto rdzawemi plamami upstrzone.

Orłow, ród rossyjski hrabiowski i książęcy, który za panowania Piotra W. doszedł historycznego znaczenia. Podług podania *Jan Orel*, po uśmierzeniu buntu strzelców skazany na śmierć, idąc na plac kaźni, niezwykłą zimną krwią i pogardą śmierci zaimponował obecnemu przytém Piotrowi, tak że został nietylko ułaskawiony ale i mianowany oficerem w formującéj się gwardyi. Syn jego **Orłow** (Grzegorz) był generałmajorem i gubernatorem nowogrodzkim; pozostawił on pięciu synów, z których zwłaszcza Grzegorz i Aleksy odegrali ważne role za panowania Katarzyny.—**Orłow** (Grzegorz), ur. 1734 † 1783 w Moskwie. Ukończywszy korpus kadetów wstąpił jako porucznik do gwardyi, następnie przeszedł do artyleryi i został adjutantem Szuwałowa. Zwróciwszy na się uwagę Katarzyny, zyskał wkrótce zupełne jéj zaufanie. Wspierany przez swych braci, zwłaszcza Aleksego, szczęśliwie wykonał manifestacyją 9 Lipca 1762 roku, która wyniosła Katarzynę na tron, za co **O.** wynagrodzony został stopniem generał feldcejgmejstra i podniesieniem, wraz z braćmi, do godności hrabiowskiéj. Cesarz Józef II mianował go 22 Września 1762 księciem rzeszy niemieckiéj. Nieposkromiona duma i wielkie na przyszłość zamysły osłabiły w Katarzynie zaufanie i przyjaźń ku niemu i gdy obecność jego przy dworze stawała się coraz uciążliwszą dla cesarzowéj, wysłała go 1771 do Moskwy, ażeby wszelkiemi środkami starał się uśmierzyć panujące tam powietrze morowe. W następnym roku wysłany dla zawarcia z Turcyją pokoju do Fokszan, dowiedział się, że w czasie jego nieobecności otrzymał łaski i zaufanie cesarzowéj Potemkin. **O.** udał się co rychléj do Petersburga, jednakże w drodze otrzymał rozkaz zamieszkania w Gatczynie. Wkrótce potém przeniósł się do Rewla a następnie udał się w podróż za granicę, gdzie bogactwy swemi wzbudzał powszechny podziw. Po powrocie ożenił się 1777 z Katarzyną Zinowjewą, i wkrótce potém udał się w nową podróż po Europie, podczas któréj umarła mu żona w Lausanie (1782); okoliczność ta podkopała mu zupełnie zdrowie i **O.** powróciwszy do Moskwy t. r. wkrótce zmarł. **O.** pozostawił syna, mianowanego przez cesarza Pawła hr. Bobryńskim. — **Orłow** (Aleksy, hr.), brat poprzedniego, ur. 1737 r.; w roku 1762 okazał najwięcéj ze wszystkich odwagi, hojnie wynagrodzony za co, poświęcił się cały na usługi swéj monarchini. Ułożył plan operacyi floty na morzach Archipelagu, który zjednał uznanie cesarzowéj, poczém **O.** mianowany został 1768 generał-admirałem floty rossyjskiéj na Archipelagu. Jako taki odniósł 5 Lipca 1770 świetne zwycięztwo pod Czesmą, rezultatem którego było spalenie całéj floty tureckiéj, za co oprócz licznych nagród otrzymał przydomek *Czesmeński*. Następnie zamieszkał w Moskwie. Po wstąpieniu na tron Pawła I, mając wzbroniony sobie pobyt w Petersburgu i Moskwie, udał się do Niemiec, skąd powrócił dopiero po † Pawła. **O.** † w Moskwie 1808. Niesłychane bogactwa odziedziczyła po nim córka jego Anna.—**Orłow** (Teodor), czwarty brat poprzedzających, ur. 1741, odznaczył się w wojnie tureckiéj 1770 przez wzięcie Nawarynu, poczém mianowany generałem en-chef, † 1796 w Moskwie.—Najmłodszy brat poprzednich **Orłow** (Włodzimierz), był prezydentem petersburgskiéj akademii nauk i † 1832. Z małżeństwa swego z baronówną von Stackelberg pozostawił 4 córki i jednego syna *Grzegorza* **O.**, ur. 1777, mianowanego 1812 radcą tajnym i senatorem, który zajmował się przeważnie naukami i przebywał po większéj części we Włoszech i Francyi. Napisał kilka ważnych dzieł w języku francuskim, z których ważniejsze „*Mémoires historiques, politiques et littéraires sur le royaume de Naples*“ (2 wyd. 5 t. Paryż 1825); „*Essai sur l'histoire de la peinture en Italie*“ (2 t., t., 1823); „*Essai sur l'histoire de la musique en Italie*“ (2 t., t., 1821); „*Voyage dans une partie de la France*“ (3 t. t. 1824). **O.** † bezdzietnie 1826 w Petersburgu i na nim wygasł ród **O.** w prostéj linii męskiéj, żył jednak daléj w czterech synach pobocznych *Teodera* **O.**, z których wsławili się Michał i Aleksy. **Orłow** (Michał), ur. 1785, odbył jako fligeladjutant cesarza Aleksandra I kampaniję francuską, i podpisał 1814 kapitulacyję Paryża, za co wyniesiony został do stopnia generał-majora. Gorliwy zwolennik zasady konstytucyjnéj, miał udział w sprzysiężeniach, jakie pod koniec panowania Aleksandra były pozawiązywane pomiędzy armiją. Cofnął się wprawdzie przed wybuchem, jednakże po powstaniu 26 Grudnia 1825 aresztowany, został wykreślony z armii i miał sobie wzbroniony pobyt w obu stolicach. Odtąd przebywał w swym majątku, gdzie † 1842.— **Orłow** (Aleksy), brat poprzed., ur. 1787, odznaczył się podczas wojny francuskiéj, był adjutantem cesarzewicza Konstantego, następnie pułkownikiem i dowódcą pułku gwardyi konnéj. 26 Grudnia 1826 przez odwagę i przytomność umysłu wiele przyczynił się do stłumienia powstania, za co zjednał sobie stałe zaufanie cesarza Mikołaja. Wyniesiony do godności hrabiowskiéj, został generał adjutantem i otrzymał podczas wojny tureckiéj 1818 dowództwo nad dywizyją kawaleryi. 14 Września 1829 zawarł wielce korzystny dla Rossyi pokój w Aryjanopolu, poczém był wysłany jako nadzwyczajny poseł do Konstantynopola. W Czerwcu 1831 był wysłany do głównéj kwatery Dybicza, dla zbadania stanu wojsk walczących w Polsce. 1832 wysłany był do Londynu, dla działania w sprawie Niderlandów; w następnym roku był główno-dowodzącym armiją rossyjską nad Bosforem, 1844 po † Benckendorffa mianowany został szefem

żandarmów i naczelnikiem 3 oddziału kancelaryi przybocznéj. Za zasługi położone podczas kongresu paryskiego, na którym zasiadał jako upełnomocowany minister ze strony Rossyi, mianowany został prezesem rady państwa i wyniesiony do godności książęcéj. **O.** † 1861 w Petersburgu. Jedyny syn jego, **Orłow** (Mikołaj, ks.) odznaczył się odwagą 1854 podczas oblężenia Sylistryi, poczém został generał lejtnantem i generał adjutantem cesarza, oraz posłem w Brukseli. Napisał „*Oczerk szestinedelnago pochoda*“, historyję wojny pruskiéj, 1801 (Petersburg 1856). Z innego rodu pochodzi **Orłow-Denisow** (Bazyli hr.), generał rossyjski, ur. 1775 r., nad brzegami Donu, syn atamana Kozaków; matką jego była córka hr. Denisowa, po śmierci którego odziedziczył **O.** tytuł hrabiowski i jego nazwisko rodzinne połączył ze swojém. Wstąpił w 12 roku życia do wojska kozackiego; w roku 1807 w stopniu pułkownika walczył przeciwko Francuzom pod Gudstadt i Heilsberg. W następnym roku w wojnie ze Szwecyją zdobył Helsingfors. Najwięcéj jednak odznaczył się w latach 1812—13 dowodząc pułkami kozackimi. Po r. 1828 opuścił służbę wojskową i osiadł w Charkowie, gdzie † r. 1843.

Orłów, m. pow. gub. wiatskiéj, słynne z wyrobu haftów, służących do ubrania na głowę, noszonego przez włościanki tamtejszéj okolicy, około 3,500 m. —*Orłowski powiat*, ma na przestrzeni 12,450½ w. kw. około 200,000 m.

Orłowska (Zuzanna), pierwsza ulubienica Zygmunta Augusta, króla polskiego, po zaślubieniu przezeń Katarzyny Austryjaczki. **O.** znaną jest stąd, że w czasie choroby króla używała dlań rozmaitych praktyk czarodziejskich jako lekarstw zbawiennych. Wpadłszy w niełaskę, ustąpiła z dworu królewskiego, nie doznawszy hojności Zygmunta. Była to kobieta nieznanego pochodzenia, ale nadzwyczajnéj urody.

Orłowska gubernija, ob. Oreł.

Orłowski (Karol Nepomucen), wielce uczony kapłan i sławny kaznodzieja, proboszcz sędziszowski i koniński, † 1769. Ogłosił: „*Kazania miane w kościele katedralnym żytomierskim od r. 1740—54*“ (Lwów 1754) i „*Defensa biskupstwa i dyjecezyi kiiowskiéj z rzetelném opisaniem a przydatkami niektóremi*“ (Lwów 1748).

Orłowski (Andrzéj Jan), *Orlovius*, sławny medyk, ur. w Wilnie 1731, † 1789 w Królewcu, gdzie od 1766 r. był profesorem wydziału lekarskiego. Ogłosił „*De plica polonica*“ (Król. 1766); „*De tincturis alcalinis*“ (1766); „*De haemoragia oris*“ (1781) i in.

Orłowski (Aleksander), słynny malarz i rysownik, ur. 1777 w Warszawie. Poznany przypadkowo przez księżnę Czartoryską w zajezdnym domu w Siedlcach, oddany został na naukę do Warszawy Norblinowi (ob.), pod którego kierunkiem znakomite uczynił postępy. Następnie zajmował się nim książę Józef Poniatowski, który dziennie dawał mu dukata złotem i konia wierzchowego do użytku, za co wieczorami w pałacu pod Blachą bawił zebrane towarzystwo, odrabiając karykatury różnych, znanych w mieście osób. Następnie wyjechał do Petersburga, gdzie utwory jego, rozrywane przez wyższe towarzystwo, zjednały mu sławę pierwszorzędnego artysty. Lubo i olejno malował, celował atoli **O.** głównie w robotach gwaszowych i akwarelowych, w rysunkach piórem, ołówkiem, kredą, tuszem chińskim i sepiją. Umiał on nader szczęśliwie przedstawiać w śmiałych zarysach charaktery twarzy i postaci rozmaitych stanów, powołań i narodowości Sceny jego wojskowe i wojenne odznaczają się wielkim ogniem, a umiał w nich po mistrzowsku wyobrażać konie w każdéj postawie i sił natężeniu. Mianowany członkiem akademii sztuk pięknych w Petersburgu, † tamże 1832 r. Jego obrazy olejne prawie wszystkie wykupione zostały do Anglii. W galeryi petersburgskiéj znajduje się jego obraz olejny: *Przechód taboru Kozaków przez okolicę leśną*. Wiele rysunków **O.** było litografowanych, a są także i miedzioryty przezeń wykonane, przekonywające, że i na tem polu był niepospolitym artystą.— Porów. E. Rastawieckiego: „*Słownik malarzów polskich*“; dokładny życiorys Orłowskiego napisał Smokowski w „*Niezapominajkach*“ K. Korwella (Warsz. 1847) i w „*Życiorysach znakomitych ludzi*“ (t. 1, Warsz. 1850).

Orłowski (Antoni), kompozytor i skrzypek, ur. 1811 w Warszawie, był uczniem tutejszego konserwatoryjum, gdzie pod Bielawskim pracował na skrzypcach, a pod Elsnerem nad teoryją, i gdzie w r. 1823 jako skrzypek pierwszą otrzymał nagrodę. W następnym roku napisał muzykę do baletu bardzo dobrze przyętego, a w r. 1827 do drugiego baletu: *Maurowie w Hiszpanii*. W r. 1829 wyjechał za granicę, gdzie kolejno przebywając najprzód w Niemczech, potem we Francyi, we Włoszech, i znowu powrotnie we Francyi, osiadłszy w Rouen jako dyrektor orkiestry teatralnéj, wystawił tam (1836) operę 1-aktową „*Mari de circonstance*“. Napisał wiele utworów na fortepijan (znakomite polonezy mianowicie), instrumenta smyczkowe (trio, kwartet, kwintet), motet do Ś-téj Cecylii. † w Rouen 1861. Życiorys jego pomieścił: *Pamiętnik muzyczny* (dawniéj *Ruch*) Sikorskiego (r. 1862, Nr. 24—34).

Orłowski (Borys), słynny rzeźbiarz rossyjski, ur. 1793 w Petersburgu; 1822 wysłany był przez cesarską akademiję do Rzymu, gdzie pod kierunkiem Thorwaldsena uczynił znaczne w sztuce postępy. Wróciwszy 1829 do Petersburga, został profesorem akademii i na tém stanowisku † 1837. Z prac **O.** najlepsze: *Aniół* na kolumnie aleksandrowskiéj, przed pałacem Zimowym; pomniki Kutuzowa-Smoleńskiego i Barclaya de Tolly; kolosalne popiersie cesarza Aleksandra; grupa *Faun i Bachantki* oraz *Parys z jabłkiem*.

Orłowskie starostwo grodowe, leżało w wdztwie łęczyckiém, powiecie orłowskim. W skutek pożog wojennych za pierwszéj wojny szwedzkiéj tak dalece zniszczało, iż samo powiatowe miasto w istną wieś się zamieniło. Liczne zaś i długoletnie spory o granice i dobra, do tego sstwa należące, dopiéro na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltéj załatwiły, przez ustanowienie oddzielnéj komisyi z

22 urzędników składającéj się, celem ścisłego oznaczenia granic i obszerności tego sstwa. W tym to czasie zaliczały się do tego sstwa wsie: Orłów, Jasień, Turza, Wilcza, Borowe, Makówek, Kochanie, Płonczyn, Wierzniczka, Chudzewo, Lenie, Płonczynek, Bęklewy i Łagiewniki.

Ormay (Norbert), adjutant Koszuta, ur. 1818 w Dobrzanach w Czechach, właściwie nazywał się *Auffenberg*; służył wraz z swym bratem Józefem w pułku Leimingen, oficerowie którego wzięli udział w powstaniu galicyjskiém. O. przez sąd wojenny skazany został na 14 letnie więzienie i wysłany do jednéj z twierdz w Węgrzech. 1848 wypuszczony z rozkazu Koszuta, przybrał nazwisko O. i wstąpił w szeregi węgierskie. Zyskał wkrótce miłość Koszuta, który mianował go jako majora przewodniczącym w komisyi obrony narodowéj. W Grudniu 1848 uformował O. oddział strzelców, tworzący straż przyboczną Koszuta. Po uśmierzeniu powstania był O. wzięty do niewoli i powieszony 22 Sierpnia 1849 w Aradzie.

Ormijanie w Polsce, właściwie *Armenijanie* (ob. *Armenija*). Lud przemysłem i handlem żyjący, uciskany przez Persów, Greków, Tatarów, i Turków we własnéj ojczyźnie, szukał przytułku w sąsiednich krajach, a pomiędzy innemi i w Rzeczypospolitéj Polskiéj. Pierwsze wychodstwo O. nastąpiło w r. 1061, kiedy sułtan turecki Alp-Arslan zburzył m. Annihakak (Annygrod), stolicę Armenii Wielkiéj. Wówczas bowiem O., w liczbie 20,000, pod przewodnictwem dwu książąt przybyli do Krymu i Rusi. Odtąd za obowiązek służenia zbrojnie przez trzy lata przeciw Połowcom otrzymawszy przywileje i wolność zachowania swych praw i zwyczajów, rozmnożyli się znacznie na Rusi, Podolu i Wołyniu. Leon, książę halicki, rozsypanych po różnych miejscach swego kraju O. zwabił do nowo założonego przez się Lwowa, nadając im w nagrodę wierności i usług wolność używania praw własnych i rozmaite swobody. Gdy potem Kazimierz W. Ruś Czerwoną zawojował, zwrócił uwagę na licznie we Lwowie osiadłych O., zaręczył im także narodowe ich prawa i swobody, oraz wolność religijną i wyznaczył r. 1367 Lwów na stolicę ich biskupa Grzegorza. Prawa te i swobody potwierdziła im później królowa Jadwiga r. 1379, zwłaszcza gdy liczba O. przybywających do Lwowa pomnożyła się znacznie po drugiem ich wychodztwie z ojczyzny (r. 1374), a to skutkiem upadku królestwa Armenii w Cylicyi. Ponowne potwierdzenie przywilejów swych otrzymali O. jeszcze od Władysława Jagiełły (1388 r.), Władysława Warneńczyka (1440 i 44), Kazimierza Jagiellończyka (1461—64) i Aleksandra (1505). Czasy atoli zygmuntowskie były najświetniejszą dla nich epoką. W r. 1510 Zygmunt I oswobodził O. lwowskich od wielu uciążliwych dla nich artykułów prawa magdeburgskiego, dozwalając im rządzenia się własnemi prawami, mniéj więcéj zastosowanemi do praw polskich, ziemskich i miejskich. Statut ten zebrany z ich ustaw w Edźmiadzinie zachowanych, zatwierdzony ne sejmie piotrkowskim 1519 r., przetłumaczony został na język polski około r. 1528. O. sprzyjał także Jan Kazimierz i często rozmaitemi obdarzał ich nadaniami. Zajmując się przeważnie handlem, położyli jednak O. nie małe też zasługi w zawodzie rycerskim i naukowym. Jako dragomani polscy używani byli mianowicie w poselstwach do sułtana tureckiego. Jednocząc się coraz więcéj z narodem, pośród którego osiedli, O. już w drugiéj połowie XVI w. przyjęli strój i obyczaje polskie, a język polski zaprowadzili tak w sądzie jak w życiu społecznem, zatrzymując swój własny tylko w obrzędach religijnych, jakkolwiek i tu, staraniem jezuitów i teatynów, z czasem został usunięty. Po podziale Polski, gdy O. przeszli pod panowanie Austryi i porównani zostali z innymi mieszkańcami kraju, język ich rodowity jeszcze bardziéj zacierać się zaczął. Oprócz Lwowa O. osiadali także chętnie i w innych miastach dawniéj Polski. W XVII w. byli już w Warszawie, a wcześniéj nierównie, bo pod koniec XIII stulecia widzimy ich na Podolu, a mianowicie w okolicach Kamieńca. Obecnie w gubernii podolskiéj znajdują się kościoły ormijańsko-katolickie w m. Kamieńcu, Mohilewie, Bałcie i Raszkowie. Nabożeństwo jednak w języku ormijańskim odbywa się tylko w jednym kościele kamienieckim, w innych zaś po łacinie. Od r. 1854, na zasadzie układu ze stolicą apostolską, wszystkie kościoły ormijańskie w gubernii podolskiéj przeszły pod bezpośredni zarząd biskupa rzymsko-katolickiego dyjecezyi kamieniecko-podolskiéj. Kamieniec od dawna zawdzięczał swój handel i przemysł głównie O. Gdy jednak w końcu XVIII w. Żydzi wzięli nad nimi przewagę, O. znacznie podupadli i położeniem swém niczém się nie różnią od krajowców. Podobnaż asymilacyja dokonała się we wszystkich stronach dawnéj rzeczypospolitéj. Przed ostatnim podziałem kraju liczono jeszcze Ormijan w całem państwie 8,000; teraz w Galicyi i Bukowinie jest ich 5,000. Właściwéj historyi O. w Polsce dotąd jeszcze nie posiadamy. Z prac w tym względzie wymienić tylko można ks. Z(acharyjasiewicza) „*Wiadomość o Ormijanach w Polsce*“ w „*Bibl. nauk. zakl. Ossolińskich*“ (t. 1. i 2, Lwów 1842) i ks. Barącza „*Żywoty sławnych Ormijan w Polsce*“ (Lwów 1856).

Ormijański kościół, ob. Armeński lub Armeńsko-Gregoryjański kościół.

Ormijańsko-unicki kościół. Na soborze florenckim (1439) większa część monofizyckich Ormijan połączyła się z kościołem rzymskim, zagwarantowawszy sobie (na podobieństwo Greko-Unitów) liturgiję w narodowym st.-armeńskim języku, oddzielne mszały, rytuały i in. księgi obrzędowe, oraz małżeństwo księży i t. d. Największe zasługi nad rozszerzeniem i ugruntowaniem tego połączenia położył słynny *Mechitar*, założyciel kongregacyi mechitarystów (ob.), potwierdzonéj 1712 przez Klemensa XII, oraz jego stronnicy. Ormijanie unici rozszerzyli się w Europie, zwłaszcza w ziemiach tureckich (gdzie mają patryjarchę w Konstantynopolu), w Rossyi, Polsce, Austryi, w Bukowinie, Wiedniu, Wenecyi (klasztor San Lazzaro), w Paryżu i t. d. W Polsce ich zwłaszcza osiadło w ziemiach dawnéj Polski (ob.

Ormijanie w Polsce). Ormijanie polscy pierwotnie byli podlegli patryjarsze w Eczmiadzinie, zachowując jednakże pod pewnym względem połączenie z Rzymem, które ugruntowało się zupełnie przez napływ nowych wychodźców z Armenii i naukę jaką z sobą przynieśli,aż w końcu 1624 Melchizedech, patryjarcha Wielkiéj i Małéj Armenii, uszedłszy z ojczyzny, poddał się w Rupnie papieżowi i 1625 wyświęcił Mikołaja Toroszewicza na arcybiskupstwo lwowskie, pod warunkiem, że zachowa wierność kościołowi rzymskiemu. Ostateczne połączenie nastąpiło 1666 w Kamieńcu Podolskim za staraniem Toroszewicza i teatynów. Odtąd papież wyświęcał sam arcybiskupów lwowskich, do dyjecezyi których należały niegdyś i Wołyń, Podole, Litwa, Krym, Multany i Wołoszczyzna.

Ormijany wielkie i małe, dwie wsie blisko Kamieńca Podolskiego, nad rz. Smotryczem, były pierwszemi siedzibami przybyłych do Polski w XIII w. Ormijan. Przy pierwszéj z nich znajdują się obszerne pieczary, w których ciała zmarłych zachowują się przez długi przeciąg czasu w całości.

Ormiński (Stanisław), dominikanin, sławny kaznodzieja przy kościele P. Maryi w Krakowie, † 1690. Wydał wiele kazań i różnych panegiryków.

Ormós (Zygmunt), pisarz madziarski, ur. 1813, odebrał nader staranne wychowanie. Dawszy się 1858 poznać w literaturze madziarskiéj romansem „*A banya szikláju*“ (2 t., Peszt) odbył rozlegle podróże po Europie, studyjując wszędzie zabytki sztuki, rezultatem czego było obszerne dzieło „*Utazási emlékek*“ (Wspomnienia z podróży, 6 t., Peszt 1860—63). Nadto napisał „*A herceg Eszterházy képtár mütörténelmi leirása*“ (Peszt 1864); „*A Széchényi szobor és a szobrászat realismusa*“ (t. 1864); „*Peter von Cornelius und seine Stellung zur modernen deutschen Kunst*“ (Berlin 1866).

Ormuzd, w języku dawnych Persów *Ahura-mazda* (t. j. arcy-mądry władca), znaczy w religii Zoroastra dobrotliwego boga, przeciwnego złemu bogu Ahrimanowi.

Ornamenty, w ogóle ozdoby, strój; w budownictwie wszelkie roboty z kamienia i gipsu, które są w budowlach dodawane dla ozdoby; celem ich jest upowabnić surowe i proste linije architektury swobodniejszemi i rozmaitszemi formami. *Ornamentyką* nązywa cały zbiór **O.** i nauka o ich stosowaniu. Sztukę tę wysoko wyrobili Grecy, dla których przyroda była tu mistrzynią. W sztuce romańskiéj na podstawie wzorów starożytnych rozwinęła się ornamentyka bardzo bogata, ale raczéj fantastyczna niż naturalna. Szkoła gotycka wytworzyła właściwy sobie wspaniały styl, który czerpała bezpośrednio ze świata roślinnego; w stylu rokoko występuje fantastyczne przeładowanie **O.** Najlepsze opracowanie tego przedmiotu dał Gruner „*Specimens of ornamental art*“ (Londyn 1850). W sztuce drukarskiéj **O.** nazywają się wszelkie linije, ozdoby, winijety i t. p. używane dla przyozdobienia robót drukarskich, zwłaszcza kart tytułowych.

Ornano (Filip Antoni, hrabia d'), generał francuski, ur. 1784 w Ajaccio, generał dywizyi za Napoleona I, został po bitwie pod Waterloo, jako żarliwy stronnik Bonapartych, skazany na wygnanie. Powróciwszy r. 1818 do Francyi, żył zupełnie na uboczu, lecz w r. 1830 przyłączył się do nowego rządu, został komendantem czwartéj dywizyi wojskowéj (Tours) a 1832 parem. Wybrany 1848 r. do konstytuanty, był głównym kierownikiem stronnictwa Ludw. Bonapartego, który po dopełnionym zamachu stanu mianował go wielkim kanclerzem legii honorowéj, senatorem, gubernatorem domu inwalidów i nareszcie 1861 marszałkiem Francyi. **O.** † 1783. Z małżeństwa jego z hrabiną Walewską, głośną z poufałych stosunków z Napoleonem I, pochodzi syn jego *Rudolf August d'Ornano*, ur. 1817 r. w Liège, † 1865 pod Tours. Był trzykrotnie członkiem ciała prawodawczego i dał się poznać jako poeta utworami: „*Tourangelles*“, „*Napoléoniennes*“ i t. d.

Ornat, ubiór liturgiczny kapłana, dawniéj formy szerokiego, okrągłego płaszcza, otwartego tylko z wierzchu, dla włożenia przez głowę. Od w. VIII łacinnicy zaczęli go wycinać coraz więcéj pod pachami, tak, że dziś mało jest podobny do używanego w pierwszych wiekach. W niektórych kościołach znajdują się bardzo drogie **O.**, wyszywane złotem i drogiemi kamieniami. Kapłan używa **O.** tylko przy mszy świętéj.

Orne, rz. w półn. Francyi; bierze początek w departamencie t. n. na wschód Séez i ubiegłszy mil 19, wpada do kanału La Manche. Departament *Orne*, utworzony z dawnego księstwa Alençon w Normandyi i z ziemi Perche, liczy na 110,8 mil. kw. 398,250 m. i dzieli się na 4 okręgi: Alençon, Argentan, Domfront, Mortagne, z miastem głównem Alençon.

Ornithogalum, ob. Śniedek.

Ornitologija (z greck.), część zoologii, obejmująca naukę z ptakach (ob.).

Ornowski (Jan), rodem z Czernihowa, żyjący w końcu XVII i pierwszéj połowie XVIII wieku. Pisał wiersze, zawierające wiele szczegółów dotyczących kozaczyzny, jako to: „*Niebieski Merkuryjusz*“ (Czernihów 1686); „*Muza Roksolańska o tryjumfalnéj sławie i fortunie hetmana Mazepy*“ (tamże 1688); „*Bogata drogich kamieni speza*“ (tamże 1693); „*Bogaty Wirydarz*“ (Kijów 1705).

Orobanche, ob. Zaraza.

Orobus, ob. Wołowik.

Orografija (z greck.), opis gór według kształtów zewnętrznych i ugrupowania. *Karty orograficzne* te, w których głównie uwzględnione są stosunki tyczące się gór.

Orontes, starożytna nazwa rz. Asi (ob.) w Syryi.

Orontium (*Osiędrzan*, *Smoczeń*, *Smoczy korzeń*), rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych; korzeń gatunku **O.** *aquaticum*, na błotach Wirginii i Karoliny, jest mięsisty i ostry, po ugotowaniu jednak może być bez szkody jadany jako jarzyna; także i ostre nasiona po wygotowaniu stają się jadalnemi.

Oropus, pograniczne i warowne miasto nad Azopem, pomiędzy Attyką i Beocyją, teraz *Oropo*. W

jego okręgu leżała *Oropia*, gdzie była świątynia Amfiarausa ze sławną wyrocznią wróżącą ze snów.

Orosz (Władysław), uczony jezuita i misyjonarz, ur. 1697 w Węgrzech, wstąpił 1716 do zakonu jezuitów i zostawszy 1726 księdzem, wysłany był jako misyjonarz do Indyj Zachodnich, później do Paragwaju, gdzie został rektorem w Buenos Ayres, a później przełożonym prowincyi Paragwaj. 1768 był posłany do kolegijum w Ternawie, gdzie † 1773, w kilka miesięcy po zniesieniu zakonu. Podał obszerne sprawozdania o czynności swéj w Paragwaju, oraz o stanie państwa, w Stöckleina „*Briefe und Reisebeschreibungen* etc." (1728 i następ., zwłaszcza w tomach: 11, 14, 24, 25, 32 i 40); daléj wydał „*Decades virorum illustrium Paraguaiae S. J.*" (Ternawa 1659), oraz pozostawił w rękopisie słownik chińsko-łaciński.

Orosz (Józef), pisarz i publicysta madziarski, ur. 1809. Wydawał czasopismo beletrystyczne *Fillértár*, następnie 1837 założył czasopismo polityczne *Hirnök*, które wydawał do 1842, w którym zostało zakazane przez rząd. Oddzielnie wydał „*Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im J. 1830. Sämmt Aktenstücken und Anmerkungen*" (Lipsk 1832). Wziąwszy udział w powstaniu 1848—49, udał się pod koniec 1849 do Paryża, gdzie popadł w taką nędzę, że 1851 zastrzelił się w Wersalu.

Oroszhegyi (Szabó Josua), pisarz madziarski, ur. 1822 w komitacie szatmarskim; po ukończeniu gimn. w Szatmarze, rozpoczął w Jagrze studyja teologiczne; 1841 udał się do Pesztu i został spółpracownikiem czasopisma medycznego *Orvositár*; następnie poświęcił się publicystyce i pisał poezyje oraz nowelle do rozmaitych czasopism. Następnie objął redakcyję czasopisma *Jelenkor*. 1847 wydał gramatykę madziarską w językach madziarskim i niemieckim. Po wybuchu powstania przyjął urząd w ministeryjum oświaty, wkrótce jednak wstąpił w szeregi wojska powstańczego i jako kapitan służył do końca walki. Przez sąd wojenny skazany na śmierć został ułaskawiony na 10 letnie więzienie. Amnestyjowany 1856, powrócił do Pesztu, został 1857 doktorem medycyny i w roku następnym udał się jako lekarz do Turcyi. Zajmował się wiele magnetyzmem zwierzęcym i o objawach jego podał ciekawe wiadomości w czasopisie *Napkelet*. Napisał nadto „*Szervényi vegytan*" (Chemija organiczna); „*Ód, és az emberi egészség újápolári rendszere*" i in.

Orozyjusz (*Orosius Paulus*), historyk rzymski, rodem z Hiszpanii, żył z początku V. w. po Chr. Czas jakiś jako prezbiter chrześcijański przebywał z Hieronimem Św. w Palestynie, a później z Augustynem Św. w Afryce, gdzie też zakończył życie. Okrom kilku pism treści teologicznéj zostało po nim dzieło historyczne w 7 księgach: „*Historiarum libri VII contra paganos*" (znane także pod zagadkowym tytułem „*Hormesta*"), w którém zbijał szerzące się naówczas zarzuty, jakoby wprowadzenie chrześcijaństwa miało przynieść nieszczęście państwu rzymskiemu i ludzkości. Dzieło to, mimo niepoprawności stylu i niedokładności chronologicznych używane było w wiekach średnich jako podręcznik i przetłumaczone przez Alfreda W. na język anglosaksoński. Najlepszą ed. sporządził Haverkamp (Lejda 1738; 2 ed. 1767).

Orpiszewski (Ludwik), powieściopisarz i publicysta zamieszkały we Francyi, piszący pod pseudonymem *Ludwika z Krzewia*. Oprócz czasopism politycznych, wydawanych we Francyi, ogłosił także powieści: „*Wędrówka po Wielkopolsce i Mazowszu*" (Paryż 1838) i „*Pułkownik czyli losy dwu kolegów szkolnych*" (tamże 1838); „*Mikołaj Zebrzydowski*" dramat (Paryż 1872).

Orsellja (łac. *orchilla*), ciasto czerwonawe lub fijoletowe, używane jako barwnik do farbowania wełny i jedwabiu; otrzymuje się z różnych porostów, zwłaszcza z *Roccella fuciformis*, rosnącego w Limie, Angoli, Mozambiku, Zanzybarze i Cejlanie, i *R. tinctoria* na przylądku Zielonym. Według Hessego, jako pierwiastek barwiący zawiera piérwszy z tych porostów erytrynę, C_{16} H_{14} O_7, drugi kwas lekanorowy (ob.), C_{30} H_{22} O_{10}. Otrzymywanie **O.** odbywa się fabrycznie i jest tajemnicą fabryk, ale w ogólności polega na tém, że porosty oczyszczone i rozmiękczone poddają się fermentacyi z cieczami amonijakalnemi w obecności powietrza i wody. W handlu rozróżnia się kilka gatunków **O.** W wodzie jest barwnik **O.** rozpuszczalny, ale roztwór odbarwia się w szczelnie zamkniętych naczyniach, w zetknięciu jednak z powietrzem przybiera na nową swą barwę. Przez odparowanie roztworu wodnego otrzymuje się *wyciąg orselinowy*, używany w drukowaniu wełny. Na wełnie i jedwabiu **O.** wydaje farby połyskujące i czyste, ale nietrwałe. Podobnym przetworem jest *purpura francuska* czyli *Guinona*, od **O.** trwalsza, również otrzymywana z porostów. Hélaine otrzymuje z **O.** bardzo piękne farby różowe i pomarańczowe. Barwniki **O.** są zresztą dotąd mało znane; porosty, z których się ona otrzymuje, zawierają szereg kwasów, które w zetknięciu z wodą rozpadają się na kwas orselinowy (ob.) i wodę, a w dalszym ciągu rozkładu na orcynę (ob.) i kwas węglowy. Pod działaniem wody, powietrza i amonii wszystkie te ciała dają piękną czerwoną materyję, złożoną głównie z orceiny.

Orselinowy kwas, produkt rozkładu kwasu lekanorowego, przez gotowanie którego z wodą barytową powstaje. Krystalizuje w słupy bezbarwne, smaku słabo kwaśnego i gorzkawego, w wodzie łatwo dosyć rozpuszczalne. Przy gotowaniu roztworu wodnego powstaje kwas węglany i orcyna (ob.); roztwór amonijakalny zwolna czerwieni się na powietrzu.

Orselowy kwas. *Alfa orselowy kwas*, jest toż samo co lekanorowy (ob.) kwas. *Betaorselowy kwas*, znajduje się w poroście *Roccella tinctoria*, co do własności przypada między erytryną a powyższym kwasem (ob. Orselija).

Orsini lub **Ursini**, we Francyi *Ursins*, słynny w dziejach włoskich ród książąt rzymskich, zajmujący obok Colonnów pierwsze stanowisko w historyi Rzymu średniowiecznego. Pochodzenie **O.** całkiem niepewne tak samo jak wszystkich niemal

rodzin rzymskich. Wielkość i znaczenie **O.** datuje się od czasów papieża Mikołaja III, *Gian Gaëtano Orsini* (1227—1280), ojciec którego Matteo Basso zyskał zobie powszechny szacunek jako senator za czasów cesarza Fryderyka II. Żaden z rodów rzymskich nie rozpadł się na tyle linij, co **O**; dzierżyli oni rozległe posiadłości w państwie Kościelném, Neapolu i Toskanii. Byli książętami Tarentu, Salerno i Venosy, hrabiami de Tagliacozzo i Alba, Nola i Pitigliano, Lecce, Pacentro, Oppido i t. d. Ze wszystkich linij rodu **O.** istnieje obecnie jedna tylko gałąź *Orsini-Gravina*, której głową jest *Dominik ks. Orsini* (ur. 1790), przez długi przeciąg czasu senator rzymski i papieski minister wojny. Jego synem i spadkobiercą jest *Filip ks. Orsini* (ur. 1842). Z téjże linii pochodził papież Benedykt XIII (1724—1730). W Rzymie stali książęta **O.** prawie ciągle na czele partyi Gwelfów i wydali cały szereg znakomitych wojowników, jak np. w XV w. *Paolo i Giulo Orsini*, w XVI *Nicola Orsini hr. Pitigliano*, wódz wenecki, i *Renzo da Cere*.—**Orsini** (Wirginijusz), z tegoż rodu, z linii książąt Bracciano, kardynał-protektor Polski († 1676). Był najprzód kawalerem maltańskim i odznaczył się w wojnach z Turkami. Urban VIII mianował go kardynałem tudzież protektorem religii katolickiéj w Polsce, Portugalii, spółprotektorem we Francyi. Listy pisane do niego przez biskupów i arcybiskupów polskich mieszczą się w dziele Rykaczewskiego: „*Relacyje nuncyjuszów apostolskich o Polsce*“ (t. I, Berl. 1864).

Orsini (Feliks hrabia d'), rewolucyjonista włoski, znany szczególniéj z zamachu na życie Napoleona III, ur. 1819 r. w Meldola, we włoskiéj prowincyi Forli. Odebrawszy najstaranniejszą edukacyję w domu ojcowskim, studyjował prawo w Bolonii, gdzie za udział w tajnych towarzystwach politycznych skazany został 1844 na galery. Ułaskawiony amnestyją Pijusa IX 1846, walczył przeciw Austryjakom 1848 r., a po ucieczce papieża był członkiem zgromadzenia narodowego w Rzymie i gubernatorem Ankony, ale po upadku rzeczypospolitéj Rzymskiéj schronił się najprzód do Włoch a potém do Londynu, skąd jako czynny ajent Mazzini'ego niejednokrotnie odwiedział Włochy i Węgry dla wzniecenia rewolucyi. Aresztowany w Wiedniu i osadzony w lochach Mantui, uciekł z więzienia i 1857 przybył do Londynu, gdzie miewał licznie uczęszczane odczyty o położeniu Włoch i wydał pismo „*Memorie politiche dedicate alla gioventu italiana*“, ale zerwał z Mazzinim. Upatrując w Napoleonie III zawadę do oswobodzenia Włoch, postanowił go zgładzić. Jakoż pozyskawszy dla swéj sprawy Karola di Rudio i Jędrzeja Pieri, oraz sługę Antoniego Gomeza, przybył 12 Grud. 1857 do Paryża i wraz ze swymi towarzyszami za pomocą tak nazwanych od swego imienia *bomb Orsiniego* wykonał 14 Stycz. 1858 r. na ulicy Lepelletier zamach przeciw Napoleonowi III. Cesarz lekko był ranny, ale zginęło na miejscu 8 osób, a 156 ciężkie otrzymało rany. **O.**, Rudio i Pieri zostali schwytani i straceni (13 Mar. 1858) a Gomez skazany na całe życie do robót ciężkich.

Orsk, m. powiatowe i forteca w gub. orenburgskiéj, przeszło 5,500 m.—*Orski powiat* ma na przestrzeni 37,778 w. kw. około 109,000 m.

Orsowa (Orszowa), właśc. *Rszawa*, dwie osady nad Dunajem, przy Żelaznéj Bramie, t. j. ostatniém zagięciu rzeki. *Stara Orsowa*, miasteczko w austryjackiém pograniczu wojskowém, na lewym brzegu Dunaju, oraz w części na wyspie dunajskiéj, przy ujściu rz. Czerny, mające 1,500 m., żyjących z garbarstwa safijanu i żeglugi, stanowi ważny punkt handlowy między Niemcami, Węgrami i księstwami naddunajskiemi.—*Nowa Orsowa*, *Adakaselie*, miasto i forteca w serbskim okręgu pożarewackim, naprost Staréj Orsowy, leży także w części na wyspie Dunaju; liczy 3,000 m. Zdobyte r. 1738 przez Turków na Austryjakach, dotąd pozostaje w ich posiadaniu.

Orsza, m. pow. gub. mohylewskiéj, na lewym brzegu Dniepru, przy ujściu do niego rz. Orszanki czyli Orszycy, było niegdyś otoczone wałem ziemnym i miało jeszcze w XVII w. wielki murowany zamek. Pamiętna jest dwiema bitwami: w pierwszéj 13 Lip. 1508 wojska koronne i litewskie pod wodzą Mikołaja Firleja odniosły zupełne zwycięstwo nad kniaziem Glińskim, a w drugiéj, nierównie krwawszéj, nad rz. Kropiewną, 8 Wrz. 1514 Konstanty ks. Ostrogski, w. hetman litewski, poraził Iwana Czeladina i Bułhakowa. Orsza, niegdyś gród znaczny, posiada jeszcze kilka kościołów i liczy do 7,000 m. Okolice obfitują w bogate kopalnie kamienia wapiennego.—*Orszański powiat* ma na przestrzeni 4,830½ w. kw. około 96,000 m.

Orszada, ob. Migdał.

Orszańskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie witebskiem, pow. orszańskim Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołu królewskiego. Następnie przemienione częściowo na sstwo, obejmowało podług metryk lit. starożytne miasto Orszę (ob.) z obronnym zamkiem i wsie: Chodnie, Pluszczew, Babinó, Zaziere, Suchary, Dewino i dzierżawę Kobylaki. Posiadali je od początku XVI w.: kniaziowie Zasławscy, Totoczyńscy, Kmitowie, Sapiehowie, Horscy, Ogińscy, Kryszpinowie, Chlebiccy, Józefowiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Stanisława Augusta z dnia 21 Marca r. 1775 po Janie Józefowiczu dzierżył sądy tylko w tem sstwie Joachim Chreptowicz, podkanclerzy w. ks. lit. W r. 1766 opłacano kwarty złp. 1926 gr. 8. Do traktatu Grzymułtowskiego r. 1686 zaliczało się do województwa smoleńskiego, zaś od d. 16 Września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie.

Orszulewo, jezioro we wsi t. n. w gub. płockiéj, pow. lipnowskim; zajmuje 183 mor. przestrzeni i ma 73 st. głębokości.

Orszymowo, wieś w gub. płockiéj o milę od Wyszogrodu, miała niegdyś zamek zdobyty i spalony 1258 przez Trojnata, księcia żmudzkiego. Pod wsią leży starożytny kopiec czyli horodyszcze znacznéj wielkości, o ile się zdaje z czasów pogańskich.

Ort, *urt*, *orcik*, ze staroniemieckiego *ort*—czwarta część, stąd ¼ pewnéj monety, głównie talara; u nas

był to też gatunek monety, za Zygmunta III liczono 5 O. na talar, później 8. O. gdański w r. 1658 znaczył 16 ówczesnych groszy.

Ortel albo *Ortil* (z niem. *Urtheil*), nazwa używana w prawie polskiém na oznaczenie wyroków sądów miejskich. Z dawniejszych O. posiadamy dotychczas rękopis z 1500 r., własność Kazimierza Stronczyńskiego; z r. 1501 wydrukowany w t. V historyi literatury Wiszniewskiego i Muczkowskiego z r. 1533. Najstarszy rękopis z r. 1500 ogłosił Maciejowski w VI t. swéj historyi prawodawstw słowiańskich.

Orteles, albo *Ortelskie Alpy*, ostatnia południowo-zachodnia grupa gór tyrolskich, w któréj leżą najwyższe szczyty gór tego kraju.

Ortelsburg (Szczytno), mczko w Prusach, położone nad samą granicą polską, miało niegdyś zamek obronny.

Ortelskie jezioro słone, w pow. teodozyjskim gub. tauryckiéj, o $3^1/_2$ mili od Kerczu, mające około $1^3/_7$ mili obwodu. Sól, wydobywana z niego w ilości około 8 milijonów pudów rocznie, odznacza się rzadką białością i czystością.

Ortholog (Teofil), ob. Smotrycki.

Ortigue (Józef Ludwik d'), pisarz francuski, ur. 1802 w Cavaillon (dep. Vaucluse), † 1866. Początkowo był adwokatem i sędzią trybunału cywilnego w Apt (1828). Przybywszy następnie do Paryża, pisywał artykuły krytyczne o muzyce w rozmaitych dziennikach a między innemi i w „*Journal des Débats*". Pismami swemi, dotyczącemi muzyki, stanął w szeregu najznakomitszych krytyków. Wymieniamy z nich: „*La guerre des dilettanti*" (1829); „*Du théâtre italien et de son influence sur le goût musical français*" (1840); „*Dictionnaire liturgique du plain-chant et de la musique d'église*" (1854); „*Philosophie, histoire, critique et littérature musicales*" (1861) i t. d.

Ortleskie Alpy, ob. Orteles.

Ortlieb, kronikarz, benedyktyn, z klasztoru Zwifalten w Szwabii, na żądanie królowéj polskiéj Salomei, z domu hrabiów szwabskich de Berg, wdowy po Bolesławie III Krzywoustym, odwiedzał Polskę wraz z jéj bratem Ottonem de Stuzelingen w 1140. O. napisał kronikę swego klasztoru i do niéj przy księdze II dołączył opis swéj podróży do Polski. Najdawniejszy ten opis Polski wyszedł w zbiorze Arseniego Sulgiera pod tytułem „*Annales Zwifaltenses*" (Augustae Vindelicor. 1698 roku, str. 89 c. 139). Nowe wydanie *Kroniki* całkowite jest w Pertza „*Monumenta Germaniae historica*" (tom XII r. 1852), a odpowiednie ustępy w Bielowskiego „*Monumenta Poloniae historica*" (t. II, Lwów 1872).

Ortlob (Jan Fryderyk), doktór med., ur. 1661 r. w Olawie na Szlązku, † 1700; był nadwornym lekarzem króla polskiego Augusta II, oraz asesorem wydziału lekarskiego w Polsce. Wydał: „*De ictero*", „*De visicatoriis*" i kilka innych rozpraw, razem wydrukowanych 1696, p. t. „*Disseriationes anatomico-physiologicae*" i in.

Ortodoksyja (z grec. *orthê doxa*-czysta nauka, prawowierność), zowie się przekonanie religijne, ściśle zgadzające się z wyznaniem powszechném, czyli z formułami symbolicznemi oraz nauką kościoła. Wyraz ten po raz pierwszy użyty został przez Jana Damasceńskiego w jego dogmatyce. Przeciwnemi O. są *allodoksyja* t. j. błędne, fałszywe mniemanie religijne, i *heterodoksyja*, uchylanie się od wyznania ogólnego i symbolów kościoła. Kościół greckorossyjski w przeciwieństwie do innych kościołów chrześcijańskich nadaje sobie predykat *ortodoksyjny* czyli *prawosławny*.

Ortograficzne rzuty, ob. Mapa.

Ortografija (z greck.), nauka dobrego, poprawnego pisania, ob. Pisownia.

Ortolan (Józef Ludwik), prawoznawca francuski, ur. 1802 w Toulon, † 1873 r. Ukończywszy nauki początkowe w Avignon, studyjował prawo w Aix i Paryżu. Głównem dziełem „*Explication historique des institutes de Justinien*" (3 t., Paryż 1827; 5 ed., 2 t., 1851), zyskał od razu sławę uczonego i miejsce biblijotekarza przy sądzie kasacyjnym. W 1830 miewał odczyty w Sorbonnie o prawie konstytucyjném w Europie, 1831 wykładał w Atheneum przemysłowém kurs prawa handlowego a w Marsylii historyję konstytucyj, w r. 1849 otrzymał katedrę prawa karnego porównaczego, i wykładami swymi ściągał ogromną liczbę słuchaczów. Z dzieł jego oprócz wyżéj wymienionego wymieniamy jeszcze tylko najważniejsze: „*Histoire de la législation romaine*" (Paryż 1828; 3 ed., 1845); „*Histoire du droit constitutionnel en Europe pendant le moyen âge*" (Paryż 1831); „*Introduction philosophique au cours de législation pénale comparée*" (Paryż 1839); „*Introduction historique au cours de la législation pénale comparée*" (Paryż 1841); „*Sur la souveraineté du peuple et les principes du gouvernement republicain moderne*" (Paryż 1848); „*Elements du droit pénal*" (Paryż 1856; 3 ed., 1863) i t. d. Oprócz tego napisał „*Contre-paroles d'un croyant*" i tom poezyj pod tytułem „*Enfantines*" (Paryż 1845, 2 ed. 1860).

Ortopedyja, dosłownie prostowanie dzieci, jestto nauka zajmująca się usuwaniem zboczeń w kształcie ciała. Przedmiotem O. są zboczenia trwałe w organach ruchu, będące następstem skończonych już procesów chorobnych. Dopóki proces chorobny się toczy, jest on przedmiotém chirurgii; gdy proces ustąpi, zostawiwszy po sobie skrzywienie jakiekolwiek, O. wchodzi w swe prawa. O. ma więc do czynienia z indywiduami względnie zdrowemi. zadaniem jéj jest przywrócić członkom mechaniczne ich zdolności, upośledzone przez rozmaite skrzywienia; jest ona przy tém ważną ze względów kosmetycznych. Choroby przyczyniające zboczenia co do formy są bardzo rozmaite, odnosić się mogą do kości jako proste następstwa zapalenia, zmiękczenia kości, a częściéj choroby angielskiéj, do stawów, wreszcie do mięśni i nerwów,—każdy długotrwały paraliż mięśni albo ich skurcz z następczem skróceniem może wpłynąć na zboczenie w kształcie ciała. Skrzywienia te odnoszą się najczęściéj do nóg, kręgosłupa, miednicy i klatki piersiowéj. O. usuwa te zboczenia przez ręczne manipulacyje, przez wykonywanie ruchów ograniczonemi grupa-

mi mięśni (gimnastyka szwedzka), stosowanie miejscowe elektryczności; w razie skrócenie mięśnia bardzo ważną jest rzeczą przecięcie takowego (*tenotomia*). Wreszcie pierwszorzędną rolę w ortopedyi grają rozmaite przyrządy mechaniczne naciskające, wyciągające i t. d. O. jest więc tylko częścią chirurgii i trzyma się całości raczéj przez jednostajność manipulacyj i przyrządów, jakich wymaga, niż przez patologiczną jedność chorób będących jéj przedmiotem. W wielu miastach Europy istnieją bogate instytuty ortopedyczne. O. stanowi często przedmiot zysku dla szarlatanów. Nazwę O. podstawę téj nauki podał Andry 1741; od owego czasu stała się ulubionym przedmiotem zajęć wielu chirurgów, jak: *Scarpa*, *Sömmering*, *Stromeyer* (słynny w O. przez wprowadzenie tenotomii), z nowszych *Diffenbach*, *Langenbeck*, *Malgaigne*, *Little* i bardzo wielu i innych. Porów. Bauer—Scharlau „*Handbuch der ortopädischen Chirurgie*“ (Berlin 1870).

Orvieto, miasto stołeczne okręgu liczącego 42,000 m. w prowincyi włoskiéj Umbryi (dawniéj delegacyja t. n. w państwie kościelnem); jest rezydencyją biskupa, ma 13,000 m. i wspaniały kościół katedralny.

Orville Contant (Andrzéj Wilhelm), pisarz francuski, ur. 1730 w Paryżu; podróżował wiele po Europie, bawił w Polsce i na dworze króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii; † 1805 r. w Paryżu. Oprócz innych prac jego wymieniamy: „*Fastes de la Pologne et de la Russie*“ (2 t., Paryż 1769); myśli filozoficzne króla Stanisława i Fryderyka W. pod tyt. „*Pensées philosophiques, morales et politiques des philosophes Sans-Souci et Bienfaisant*“ (Nancy 1768). Dzieło jego „*Histoire des différents peuples du monde, contenant les cérémonies religieuses*“ (6 t., 1770—72), przetłumaczone zostało w skróceniu na język polski pod tyt. „*D'Orville Konstanty, Ślady historyczne o zabobonach starożytnych narodów*“ (Warsz. 1794).

Orygenes, z powodu żelaznéj pracy nazwany *Adamantios* (dyjamentowy), najgenijalniejszy i najuczeńszy z pisarzów pierwotnego kościoła, ur. 185 w Aleksandryi, wykształcony w wierze chrześcijańskiéj i naukach przez ojca swego Leonidasa, był późniéj uczniem Klemensa Aleksandryjskiego i neoplatonika Amonijusza Sakkasa. Po śmierci ojca, ściętego za wytrwałość w wierze podczas prześladowania za Septymijusza Sewera, O. utrzymywał matkę i siostrę z lekcyj gramatyki. W 19 r. życia został katechetą w Aleksandryi, dokąd powszechne zyskał uznanie. Podobnież i w Rzymie, gdzie udał się 211 r. po śmierci cesarza Septymijusza Sewera, zjednał sobie licznych protektorów. Po powrocie do Aleksandryi, na żądanie biskupa Demetryjusza, objął nanowo kierunek szkoły katechetycznéj. Z powodu zamieszek ludowych schronił się do Palestyny i tu zyskał takie względy u biskupów, że dozwolili mu publicznie nauczać w swych kościołach. Zazdrośny o to biskup aleksandryjski wezwał go do powrotu. Wkrótce potém udał się O. do Achai, dla wykorzenienia panujących wtedy herezyj. Podczas téj podróży był 228 w Cezarei wyświęcony na prezbytera (jakkolwiek był rzezańcem). Okoliczność ta dała powód do prześladowań, biskup bowiem aleksandryjski Demetryjusz utrzymywał, że on tylko mógł go wyświęcić. Zwołane przez Demetryjusza dwa synody pozbawiły 232 O. kapłaństwa i wykluczyły go z kościoła. Wyrok ten był przyjęty w Rzymie i przez większość biskupów; kościoły jednak w Palestynie, Arabii, Fenicyi i Achai pozostały w stosunkach z O., który przeniósł się do Cezarei i za przyzwoleniem biskupa Teoktysta wykładał Pismo św., licząc pomiędzy uczniami Grzegorza Cudotworcę (Thaumaturga) i jego brata Atenodora. Prześladowanie chrześcijan pod cesarzem Maksyminem zmusiło O. do ukrywania się przez lat dwa w Kappadocyi. 237 odbył O. podróż do Aten, następnie zaś do Arabii, gdzie wezwany był przez biskupów, ażeby odpierał zdania Beryla biskupa Bostry, twierdzącego, że boska natura Chrystusa istniała wcześniéj, nim stał się on człowiekiem. Podczas nowego prześladowania za cesarza Decyjusza został O. wtrącony do więzienia i przeniósłszy ciężkie męki, które podkopały jego zdrowie, † 254 w Tyrze. Niewielu z ludzi było z jednéj strony tak podziwianych i uczonych, z drugiéj zaś napastowanych i prześladowanych, jak O., zarówno za życia jak i po śmierci. Winiono go głównie za to, że prawdy wiary chrześcijańskiéj sfałszował idejami Platońskiemi. I rzeczywiście, dążenie do pojęcia chrystyjanizmu ze stanowiska filozoficznego doprowadziło O. do wielu poglądów, różniących się ogólnie już wtedy od przyjętych dogmatów, które tém bardziéj wydawały się kacerskiemi późniejszéj ortodoksyi. System swój, wielce oryginalny, zbudowany na podstawie filozofii Platona, podał O. w dziele „*De prinicipiis*“, zachowaném w oryginale w urywkach, tudzież w niedokładnym przekładzie łacińskim Rufina (wyd. Redepenninga, Lipsk 1836, i Schnitzera, Stuttgart 1856). Z innych dzieł O., liczbę których podają na 6,000, doszły do naszych czasów: „*Napomnienie do męczeństwa*“ (wyd. przez Wetsteina, Bazyleja 1674); „*Philosophumena*“ (wyd. po raz pierwszy przez Millera, Oksford 1851); „*Komentarze*, *Homilije i Scholije do Pisma św.*, przechowane powiększéj części w zbyt wolnych przekładach łacińskich. W pismach tych rozpowszechnił O. sposób wykładu Pisma św., używany przez Żydów, t. j. obrazowy, alegoryczny, i zarzucił literalne branie znaczenia, które uważał jako ciało znaczenia alegorycznego. Oprócz tych pism egzegetycznych położył zasługi i nad krytyką w dziele p. t. „*Hexapla*“. Pismo O. przeciwko Celsusowi (w przekł. niemieckim Mosheima, Hamburg 1745), jest najdokładniejszą i najgenijalniejszą obroną chrystyjanizmu, jaką wydała starożytność. Zbiorowe wydanie dzieł O. dali benedyktyn de la Rue (4 t., Paryż 1733—59) i Lommatzsch (25 t., Berlin 1831—48). Odnośnie do prawowierności O. podniosły się liczne zarzuty. W IV w. powoływali się nań Aryjanie, ażeby poprzeć swą naukę. Zarówno pomiędzy obrońcami jak i przeciwnikami O. znajdujemy najuczeńszych i najznakomitszych ojców

kościoła. Porów. Thomasiusa „*Ein Beitrag zur Dogmengeschichte des 3 Jahrh.*“ (Norymberga 1837); Redepenning „**O.** *Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre*“ (Bonn 1841).

Orygenes, filozof ze szkoły nowoplatońskiéj, mylnie mieszany z *Orygenesem*, chrześcijańskim myślicielem, zostawił parę traktatów filozoficznych i i komentarz do *Timaeosa* Platona.

Orygeniści, nazywali się stronnicy zdań Orygenesa pod względem wiary. Prześladowani przez przeciwników Orygenesa, nazywanych *Antropomorfistami*, znikli około połowy VI w.

Oryginalność (z łac.), jest początkowością, pierwiastkiem, a oryginałem jest utwór pierwotny, zasadniczy, wzór; w przeciwieństwie do niego stoi kopija, naśladowanie, utwór pośledni, odpis, odwzorowanie. Dla tego wyrażamy się, mówiąc o artyście lub pisarzu, że jest oryginalnym, jeśli takowy tworzy z głębi własnego swego poczucia, jeśli jest genijuszem, to jest, że nie chodzi z wiedzą lub bezwiednie śladami, po jakich już inni stąpali artyści lub autorowie, poprzednicy jego lub współcześni, ale nowe sobie toruje drogi.

Oryja, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. kalwaryjskim, w dobrach Kalwaryja, zajmuje 153 morgów przestrzeni.

Oryjon, według podania wielki myśliwy, wzrostu tak olbrzymiego, że kiedy brodził po największych głębiach morza, głowa jego wystawała jeszcze po nad wodą. Tak o jego urodzeniu jako i śmierci najrozmaitsze istnieją podania. Najpowszechniejszém jest to, że wraz z psem swoim umieszczony został na sklepieniu nieba.

Oryjon, z Teb w Egipcie i stąd *Thebanus* zwany, gramatyk i leksykograf grecki w V w. po Chr. żyjący, ułożył dzieło słownikarskie pod tyt. „*Etymologicon*“, którego najdokładniejszą ed. dał F. A. Wolf (Lipsk 1820).

Oryjon *(el Sezezeuce, Geuza, Ingula, Audax)*, największy i najwspanialszy gwiazdozbiór na niebie, znajdujący się na południe Byka i Bliźniąt; jest widzialny w Europie w czasie nocy zimowych i odznacza się zarówno blaskiem, jak i liczbą gwiazd. Już Huygens naliczył w nim 2,000 gwiazd, a Flamsteed oznaczył w swym katalogu ściśléj 78 gwiazd. Gwiazdobiór ten przedstawianym jest przez rycerza, stąpającego wysoko lewą nogą, wyciągniętą lewą rękę ma okrytą skórą lwią, a w prawéj trzyma maczugę. Gwiazd piérwszéj wielkości ma 2, *Beteigeuzę* w prawem ramieniu i *Rigel* w lewéj nodze; drugiéj wielkości jest gwiazd 4, z których 3 w prostéj linii stanowią *pas Oryjona* albo *laskę* czyli *kosztur Jakóba*, a czwartą *Bellatryks*, w lewém ramieniu.

Oryktognozyja (z greck.), ob. Mineralogija.

Oryl, horyl, flis usposobiony do obróbki drzewa na handel zagraniczny i spławiania go rzekami. Mają oni swój wyłączny język wraz z flisami, którego się gorliwie uczą, bo za niewiadomość wyrazów technicznych bywają od towarzyszów karani. **O.** mają także swoje prawo, to jest ustawę, a 3 gospodarzy składa sąd, który podług przyjętych zasad wymierza karę na przestępcę.

Oryza, ob. Ryż.

Orz, rz. w król. polskiem, wypływa z błot Radwan i Wyszomierz w gub. łomżyńskiéj wpada z lewéj strony do Narwi. Bieg jéj nosi 4 mile.

Orzech, *Orzech włoski (Juglans)*, rodzaj roślin z rodziny orzechowatych, cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi, z których męzkie zebrane są w kotki, mające okrywy 2—6 dzielne i liczne pręciki z krótkiemi nitkami, żeńskie zaś są bezszypułkowe, osadzone po 1 lub 3 w kątach liści, mają kielich niewyraźny 4 ząbkowy, koronę o 4 śpiczastych zielonych wcięciach, znamiona dwa, lancetowate; owoc jest pestkowiec mięsisty; należą tu drzewa okazałe o liściach nieparzysto-pierzastych, woni właściwéj aromatycznéj, i owocach, w których kamienna skorupa, złożona z 2 połówek, otacza nasienie o liścieniach grubych, mięsisto-oleiste, przyjemnego smaku. Mają zastosowanie lekarskie, techniczne i gospodarskie. Najwięcéj znanym gatunkiem jest **O.** *włoski (J. regia)*, pierwotnie pochodzący z Persyi, obecnie uprawiany w całéj Europie; do Polski miał być wprowadzony z Rzymu przez Jacka Odrowąża 1219; jestto drzewo dorastające 40—80 stóp o koronie wielkiéj, rozłożystéj. Udaje się dobrze w gruncie kamienistym, choć silniéj rośnie w gliniastym i marglowym; rozmnożanie odbywa się przez wysiew nasion. Owoce zaczynają się rozwijać w 8—10 lat po wysiewie, a największa wydajność przypada na 40—50 rok. Owoców tych rozróżnia się kilka odmian; największe, tak zwane **O.** *włoskie olbrzymie*, mają 4 cale długości a 3 szerokości. Dojrzałe jadają się surowe, niedojrzałe się zaprawiają. Przez ciśnienie wydają 40 do 70% oleju tłustego—orzechowego, używanego do potraw i do farb olejnych; jest on blado-żółty, smaku przyjemnego, krzepnie przy 27°, łatwo jełczeje i szybko wysycha. Liście mają woń aromatyczną, ostrą, dla tego naciera się niemi konie, aby je ochronić od much. Oficynalnemi są niedojrzałe owoce, ich mięsiste, gorzkie łupiny i liście. Liście i kora dają farbę czarno-brunatną. Pień wydaje piękne, twarde, czarno-brunatne drewno, należące do najlepszych drzew stolarskich w Europie, lepszem jest jednak od niego czarno-fijołkowe drewno gatunku amerykańskiego, **O.** *czarnego (J. regia)*. Mniéj cenione jest drewno **O.** *popielatego (J. cinerea)*, rosnącego również w Ameryce płn., a którego kora używa się tam jako środek przeczyszczający.

Orzechowate *(Juglandeae)*, niewielka rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa o soku wodnistym lub żywicowatym, kwiatach oddzielnopłciowych, zebranych w kotki, liściach pierzastych, bezprzylistkowych, naprzemianległych. Z czterech należących tu rodzajów najwięcéj znane są Orzech (ob.); Carya (ob.). Pochodzą z Azyi i Ameryki płn. Główną ich częścią składową jest istota ostra, barwiąca i aromatyczna, oraz żywica. Nasiona, po większéj części jadalne, zawierają tłusty oléj. Są to w ogóle okazałe drzewa, dostarczające dobrego drewna.

Orzechowka (*Nucifraga*). Rodzaj ptaków wróblowatych, oddzielony od rodzaju kruka. Cechy jego są: dziób prawie prosty, w końcu tępy; pod językiem obszerny błoniasty worek. Gatunek europejski, *N. caryocathactes*, jest wielkości sójki, brunatno kafowy, z białemi plamami; żyje w krajach północnych i w małéj tylko liczbie w górach pasa umiarkowanego. Nie każdego roku do nas zalatuje; zwykle pokazuje się w jesieni, niekiedy zimuje. Żywi się orzechami i innemi nasionami drzewnemi, których zapasy przenosi w worku podjęzykowym; rozbija je tłukąc dziobem o drzewo; w porze letniéj jada owady. Jaja i szczegóły gnieżdzenia dotąd nie znane.

Orzechowski (Stanisław), jeden z najciekawszych przedstawicieli wpływu epoki odrodzenia na społeczeństwo polskie, znakomity mówca i publicysta, ur. 1515 r. w ziemi przemyskiéj. Nauki początkowe pobierał w Przemyślu, skąd w 14 r. życia udał się do Wiednia, lecz z powodu najścia Turków schronił się do Wittenberga, gdzie 16 letni kanonik (przeznaczono go zaraz po urodzeniu do stanu duchownego i wyrobiono kanoniję przemyską) został wraz z licznym gronem Polaków uczniem Lutra. Od 1532 do 1541 bawił we Włoszech, głównie w Bononii, Padwie i Wenecyi, studyjując prawo i filozofiję; pobyt w Rzymie odsłonił mu sprężyny politycznego znaczenia kuryi papieskiéj. Wróciwszy do kraju 1543, pod naciskiem ojca wyświęcił się na kapłana i objął nadaną mu pierwéj jeszcze kanoniję i kilka probostw, wyjednanych bez wiedzy i zezwolenia właściwego biskupa. Odsądzony od beneficyjów, zawrzał po raz pierwszy żądzą walki i korzystając z poróżnień między swoim biskupem Stanisławem Tarłą a kapitułą przemyską, podjął się obrony kapituły. Odniesione zwycięstwo rozzuchwaliło ognistego młodzieńca, który pismami swemi (broszura „*Fidelis subditus*“ Kraków 1543, część II, 1549 tudzież 1-a mowa przeciw Turkom) zwrócił na siebie powszechną uwagę. Śmiałość okazana w sprawie z biskupem, a jeszcze więcéj w broszurze wspomnionéj, gdzie bezogródki wytyka wszystkie bezprawia rządów Zygmunta, powstaje na senatorów i duchowieństwo, zjednała O. serca całéj szlachty. Gorączka reform, która ogarniała światlejsze klasy ówczesnego społeczeństwa, znalazła wybitnego w O. przedstawiciela. Domaga się on zniesienia celibatu („*De lege coelebatus*“ 1547 Bazylea), zjednoczenia kościoła wschodniego z rzymskim („*Baptismus Ruthenorum*“ Kraków 1544), wytyka błędy Lutra i wady duchowieństwa katolickiego („*Pro Ecclesia Christi*“ Kraków 1547). W skutek głoszenia publicznego podobnych zasad, został O. pozwany przez biskupa Dziaduskiego do sądu (1547) i zniewolony do odwołania zbyt śmiałych wyrzeczeń. Odwołanie to wywołało ogromne oburzenie w licznych wielbicielach i dało powód do licznych zarzutów, z których usiłował się oczyścić w wydanéj w tym celu broszurze „*Diatribe... contra columniam*“ (Kraków 1548). Swietna mowa na śmierć Zygmunta I i 2-ga część pisma „*Fidelis subbitus*“ (1549) dokończyły rehabilitacyi i podniosły upadłą sławę. Jednocześnie namiętna dusza O. zapałała miłością dla panny Zofii Straszówny na dworze Kmity przebywającéj. Doznana odmowa tak rozjątrzyła O., iż na sejmiku w Wiszni, odmalowawszy w piorunującéj mowie zepsucie duchowieństwa, oświadczył śród hucznych oklasków szlachty, iż dla przykładu i poprawy innych ma zamiar się ożenić. W odpowiedzi na to biskup Dziaduski przysłał mu na piśmie zakaz, pod groźbą konfiskaty majątku, wygnania i odsądzenia od czci. Wystąpienie biskupa z pretensyjami do praw, których nigdy świeccy uznać nie chcieli, zjednało O. poparcie całéj szlachty, która wniosła całą sprawę na sejm piotrkowski (1550). Najpierwsi senatorowie (Mik. Radziwiłł, R. Leszczyński, Górbówie, Zborowski), popierali gorliwie sprawę O., któréj nie rozstrzygnięto, lecz pogodzono O. z Dziaduskim, oddając kwestyję ożenienia decyzyi papieża. Ufny jednak w pomoc możnych protektorów, O. zrywa umowę i żeni się z Magdaleną Chełmską. Biskup doprowadzony do ostateczności, ogłasza małżeństwo za nieważne, ciska klątwę na O., skazując go na utratę czci, mienia i wygnanie (1551). O. zakłada protest i pisze ów sławny list do papieża („*Supplicatio ad Julium III*“ Bazylea 1551), przemawiając w nakazujący raczéj niż proszący sposób. Król tymczasem potwierdził wyrok biskupa i nakazał Kmicie egzekucyję. O., mając sympatyję i poparcie całéj szlachty, umiał tak ją usposobić, iż posłom na sejm 1552 stawiono w instrukcyjach za pierwszy warunek, ograniczenie władzy biskupów. Sejm piotrkowski 1552 był niezmiernie ciekawy; zajadłość przeciw biskupom ogarnęła zarówno szlachtę jak i senatorów i samego hetmana Tarnowskiego, to też swoją zręcznością sprawił O., iż zdjęto zeń klątwę, przywrócono prawa i godność duchowną, a potwierdzenie małżeństwa papieżowi zostawiono. Sprawa w Rzymie nie postępowała jednak a prymas na wniosek legata cofnął warunkowe i czasowe rozgrzeszenie. Oburzony O. pisze piorunującą broszurę „*Repudium Romae*“ (Rozbrat z Rzymem), a przerażeni biskupi udają się z gorącemi prośbami o cofnięcie już wydrukowanéj książki, obiecując poparcie i rozgrzeszenie; O. ustępuje. Mimo wszystkich wystąpień przeciw papieżowi i duchowieństwu, nie przestawał O. ani na chwilę być dobrym katolikiem, w pismach jego nie ma śladu herezyi, walczy owszem zawzięcie z innowiercami. Śmierć papieża i poparcie Ząbskiego, posła sandomirskiego, na zjeździe 1559 r. w Piotrkowie poprawiły położenie O.; synod warszawski zdjął klątwę i dopuścił go na łono kościoła. Odtąd O. staje się najzagorzalszym katolikiem, gromi inowierców, króla i możnowadców, głosząc teokratyczne zasady i pragnąc reformę polityczną uskutecznić na podstawie jedności religijnéj i rządów teoratycznych. Teoryje te rozwinął w broszurach: „*Dyjalog około eksekucyi polskiéj korony*“ (b. m. 1563); „*Quincunx t. j. wzór korony polskiéj*“ (b. m. 1564); „*Policyja królestwa polskiego*“ (wydana 1854 w Poznaniu staraniem T. Działyńskiego i 1859 w Krakowie) „*Ziemianin albo rozmowa ojca z synem*“ (b. m. 1556 i w Krakowie 1859 razem z „*Policyją*“) i

inne. Ostatnie lata życia spędził O. samotnie, zerwawszy stosunki z dawnymi przyjaciółmi i protektorami i gospodarując w majętności posagowéj żony, po któréj śmierci (1566) sam wkrótce przeniósł się do wieczności (1566 lub 1567). Był to niezwykły człowiek, ognistego ducha i serca, oddający się całą duszą sprawie, którą podjął, umiejący zarówno kochać namiętnie (kobietę, ojczyznę i religiję), jak i nienawidzieć. Gdyby swą wymowę, swój zapał i dar jednania sobie serc zechciał zużyć na przeprowadzenie wyższych celów, imię O. otaczałaby aureola dziejowéj chwały. Działalność ruchliwa tego niepospolitego umysłu odbiła się w licznych (40-tu przeszło) dochowanych dotąd pismach, historycznéj polemicznéj, politycznéj i panegirycznéj osnowy. Prócz wymienionych ważniejsze z nich są: Mowy o wojnie przeciw Turkom p. t. „*Turcicae*“ (1-a Kraków 1543, 2-a † 1544 i obie w Rzymie 1594); „*Chimera*“ (Kraków 1562); „*Annales*“ (Dobromil 1611, Gdańsk 1643, Lipsk, przy Długoszu, 1712 i Poznań, Działyńskiego wyd. 1854) obejmują dzieje od 1548 do 1552 r. Przekład polski Włyńskiego wyszedł 1767 r. w Krakowie, a zupełniejszy jeszcze w wyd. Mostowskiego) Warszawa 1805); „*Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego*“ (Warszawa 1774 przes Bobomoka z ręk. bibli. Załus. Lipsk 1837, Sanok 1825, Ostrów 1869). Przekłady różnych pism O. dokonane przez A. Włyńskiego wyszły w 1826 (2 t. Wrocław, mylnie tu zamieszczono „*Sen na jawie*“). Dokładne wyliczenie pism O. podajeF . M. Sobieszczański (*Enc. Pow.* T. 20 str. 86 do 92). Obszerny życiorys O. skreślił Ossoliński (*Wiad. hist. kryt.* T. III), studyjum zaś nad pismami i życiem O. dał L. Kubala (Lwów. 1870).—**Orzechowski** (Paweł Bogusław), z tejże saméj co poprzedzający rodziny, podkomorzy ziemi chełmskiéj; początkowe nauki odbywał w Poznaniu, dalsze za granicą, gdzie przyjął wyznanie helweckie. W Ingolstadzie słuchał prawa i kurs takowego ukończył czterema publicznemi rozprawami, które wyszły w dziele: „*Manuale fundamentorum juris civilis ac poloni quatuor disputationibus juridico-historico politicis comprehensum*“ (Bredae 1647). Mając udział w sporach kalwinów z jezuitami, wydał dziełko p. t. „*Epitomium na wędzidło X. Hieronima Powodowskiego*“ (1583). Na sejmie elekcyjnym 1587, jako marszałek koła poselskiego, obstawał za utrzymaniem swobód różnowierczych przez obranego króla. † 1632).

Orzechowski (Teodor, herbu Radwan), kasztelan małogoski, zasłużył się krajowi zachowaniem podczas wojny szwedzkiéj za Karola XII lubelskich ksiąg ziemskich i trybunalskich. Gorliwy kalwin, w skutek uczonych dysput z ks. Łapczyńskim, franciszkanem, przeszedł na wyznanie katolickie. † 1730.

Orzechy amerykańskie, ob. Bertholletia.

Orzechy laskowe, ob. Leszczyna.

Orzechy włoskie, ob. Orzech.

Orzechy wodne, ob. Kotewki.

Orzechy tureckie, ob. Leszczyna.

Orzechy ziemne, ob. Arachis; także nazwa główek przykorzeniowych *Carum bulbocastanum* (ob. Karolek.

Orzeczenie albo *opowiednik* (*praedicatum*), nazywa się w gramatyce jedna z głównych części zdania, wyrażająca to, co się mówi o podmiocie (ob.). Orzeczeniem jest w zdaniu albo słowo albo imię (rzeczownik, przymiotnik, zaimek, imiesłów, liczebnik) albo wreszcie wyraz słowa bezokoliczny, rzeczownie wzięty. Jeżeli orzeczeniem jest imię, wówczas dodaje się do niego jeszcze łącznik.

Orzelska (hrabina), córka naturalna króla polskiego Augusta II i Henryki Duval, córki kupca francuskiego, handlującego winem. Córka i matka, zapomniane obie przez króla, żyły długo w ciężkiém ubóstwie, dopóki hrabia Rutowski, także naturalny syn Augusta z Turczynki Fatymy, nie zajął się ich losem. Następnie August poznawszy swą córkę u Rutowskiego, pokochał ją bardzo, obsypał bogactwy, podarował pałac umyślnie dla niéj wystawiony (pałac błękitny, dziś własność ordynata Zamojskiego), nadał jéj tytuł hrabiny *Orzelskiéj* i wydał za księcia Holsteinbeck.

Orzelski, herbu Dryja, dom starodawny w Wielkopolsce, piszący się ze wsi Borzejowic koło Żnina, a zowiący się od zamku Orle. Zasłynęło w nim na raz trzech braci: *Maciéj*, *Świętosław* i *Jan*, synowie Mikołaja († 1562).—**Orzelski** (Maciéj), ur. 1547, † 1589; kończył nauki w Krakowie, sposobiąc się do stanu duchownego, lecz wyjechawszy do Niemiec,przyjął tam wyznanie ewangelickie. Za powrotem do kraju, został sędzią nakielskim i osiadłszy na wsi, oddał się naukom, pracując nad dziełem historycznem, które jednak do naszych czasów nie doszło.—**Orzelski** (Świętosław), ur. 1549 w zamku Orle. Nauki pobierał w Krakowie, a następnie w Frankfurcie, Wrocławiu i Wittemberdze, gdzie przyjął wyznanie ewangelickie. Po powrocie do kraju, wstąpił do zawodu publicznego r. 1572 i jako poseł na sejmach popierał wybór Piasta, co gdy nastąpić nie mogło, przystąpił do stronnictwa Stefana Batorego. Na sejmie warszawskim 1580 obrany był marszałkiem koła poselskiego, a na sejmie 1585 stawał za królem na czele stronnictwa, potępiającego działaniu anarchiczne Zborowskich. Ceniony i lubiany przez Stefana Batorego, mianowany został pisarzem, a potém sędzią ziemskim w Kaliszu. Po śmierci króla, w czasie bezkrólewia stojąc po stronie Zamojskiego, miał czynny udział w wyniesieniu na tron Zygmunta III i pierwszy doniósł obleganemu w Krakrwie przez arcyksięcia Maksymiljana Zamojskiemu, przedzierając się z narażeniem życia przez hufce nieprzyjacielskie, o wybraniu Zygmunta na króla polskiego. W nagrodę za to otrzymał od króla starostwo Radziejowskie. Jako gorliwy ewangelik występował w obronie swego wyznania i przewodniczył na sławnym zjeździe różnowierców w Toruniu r. 1595, kierując wszystkiemi jego obradami. W następnym roku uczestniczył na sejmie walnym, z którego zdawał relacyję na sejmiku szredzkim 10 Stycz. 1597. Odtąd urywają się już wszelkie o nim wiadomości i zdaje się, że przedwczesny zgon około 1598 przerwał dalszą je-

go działalność. Obok tych prac publicznych zajmował się **O.** piśmiennictwem i przygotował w rodzaju pamiętników dzieje bezkrólewi w Polsce w ciągu lat czterech od 1572—76, t. j. od zgonu Zygmunta Augusta aż do poskromienia Gdańska przez Stefana Batorego, pełne faktów nieocenionéj wartości dla poznania tajemnych sprężyn ówczesnego parlamentaryzmu. Praca ta wydaną została w zbiorze „*Dziejopisów krajowych*“ p. t. „*Bezkrólewia ksiąg ośm czyli Dzieje Polski skreślone przez Świętosława z Bożejowic Orzelskiego*“ (3 t. Petersb. 1856), w przekładzie z łacińskiego Wład. Spasowicza; czwarty tom czyli wstępny (w r. 1858) zawiera życiorys Orzelskiego, tudzież pisma jego i mowy w sporach publicznych. —**Orzelski** (Jan), ur. 1551, † około 1612; uczył się w akademii krakowskiéj, po ukończeniu któréj zwiedził celniejsze uniwersytety Niemiec i Włoch. Wróciwszy do ojczyzny, udał się 1571 na dwór Zygmunta Augusta i przy nim pełnił urząd stolnika. Za króla Stefana, mając udział w sprawach wojennych chlubnie się odznaczył i spełniał należycie rozmaite zlecenia królewskie, w nagrodę czego otrzymał starostwo kościańskie. Król Zygmunt mianował go potém kasztelanem rogozińskim i starostą radziejowskim. Zostawił po sobie roczniki domu Orzelskich, które wydał Tytus hr. Działyński p. t. „*Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski Castelanum Rogosnensem, Capitaneum Costensem A. D. 1611 conscripti*“ (Poznań 1854). Przekład polski dokonał Stanisław Budziński w „*Zbiorze pamiętników historycz. o daw. Polsce*“ Włodzimierza Platera. (Warszawa 1859, t. 4-ty).

Orzeł (*Aquila*), rodzaj ptaków drapieżnych, z rodziny sokołowatych (*Falconidae*), mający dziób mało krótszy od głowy, prosty, wysoki, ścieśniony, w końcu ostro w hak zagięty; nogi potężne, po same palce lub do połowy skoku upierzone, z silnemi mocno-zakrzywionemi i ostremi szponami; skrzydła długie i szerokie, z lotką 4 i 5 najdłuższą; ogon mierny, różnokształtny; głowa całkowicie upierzona, na jéj tyle i karku pióra długie, wązkie. Ptaki te znajdują się na całéj kuli ziemskiéj. Większe gatunki są najdrapieżniejsze i najzuchwalsze; odznaczają się wspaniałą postacią i bystrością wzroku, skąd poszło nazwanie **O.** królem ptaków. Wszystkie **O.** żyją samotnie lub parami w okolicach lesistych równin i gór. Prócz żywéj zdobyczy chętnie żywią się padliną. Gniazda zakładają na drzewach, skałach lub na ziemi w głębi stepów, jaj znoszą dwa lub jedno. Dzielą się na dwa podrodzaje: *Aquila* i *Haliaetos*, czyli orły wodne, te bowiem ostatnie mając skok od połowy nagi, więcéj się żywią rybami i ptakami wodnemi, niż zwierzętami lądowemi. U nas znajdują się 4 gatunki: **O.** *właściwy* (*A. chrysaetos*), największy z krajowych, brunatny lub w części rdzawy, z rudawą czupryną i karkiem; ogon ma popielaty, ciemnoplamisty, z brunatnym pasem końcowym; gnieździ się w powiecie przasnyskim, a w większéj liczbie w Karpatach. *Orlik* (*A. naeria*), najpospolitszy, wszędzie się znajduje; cały brunatny, słabszéj budowy i z nogami stosunkowo dłuższemi; żywi się głównie wężami. **O.** *włochaty* (*A. pennata*), najmniejszy, odznacza się równem przycięciem ogona; ten w Lubelskiem bywa tylko latem postrzegany. *Bielik* (*Haliaetos albicilla*), tak duży jak orzeł właściwy, postawę ma nawet okazalszą, żywi się głównie rybą i przebywa w Lubelskiem, Augustowskiem i Płockiem. Prócz tych znajdują się jeszcze w Europie: **O.** *królewski* (*A. imperialis*) w Eur. płd., *A. rapax*, i in. Największym z **O.** jest *H. pelagica* w Kamczatce i sąsiednich wyspach.

Orzeszkowa (Eliza), jedna z najcelniejszych autorek polskich spółczesnych, przebywająca głównie w Warszawie. Na pole literackie wystąpiła w drugiéj połowie minionego dziesiątka lat. **O.** celuje przedewszystkiém jako powieściopisarka. Wszystkie jéj niemal utwory są tendencyjne. Porusza w nich **O.** ważne nieraz kwestyje społeczne, ma wyborne pymysły, ale inwenecyi niezawsze odpowiada wykonanie. Brak talentu plastycznego i nienaturalność, krzywiąca postaci w niesmaczne karykatury, widne szczególniéj w powieściach: „*Cnotliwi*“ (Warsz. 1871) i „*Pamiętnik Wacławy*“ (Warsz. 1871). Nierównie większą wartość mają romanse: „*Na dnie sumienia*“ (2 t., Warsz. 1873) i „*Pan Graba*“ (3 części, Lwów 1872), jak dotąd najlepszy jéj utwór, w którym roztrząsa **O.** kwestyję wychowania młodzieży i przez który stanęła w rzędzie najpierwszych naszych pisarzów. Z innych powieści wymieniamy jeszcze: „*Pajęczyna*“ (Warsz. 1871); „*Marta*“ (Warsz. 1873) oraz studyjum: „*Kilka słów o kobietach*“ (Lwów 1873). Obecnie (1874) drukuje w „*Tygod. Ilustr.*“ powieść „*Eli Makower*“.

Orzyc, rz. biorąca początek w Prusach, wchodzi do królestwa polskiego około m. Chorzele w gub. płockiéj. Od wsi Długokąty płynie znaczny kawał pod ziemią i dopiero za Grzebskiem na wierzch się pokazuje; daléj rozlewając się, formuje błota na pół mili szerokie; płynie następnie około miast Krasnosielca, Makowa i pod Przasnyszem wpada do Narwi.

Os (van) imię kilku malarzów niderlandzkich.— **Os** (Jan van), ur. 1744 r. w Middelharnis, † 1808. Słynął głównie z wybornego przedstawiania kwiatów i owoców. Ogłosił także tomik „*Poezyj*“ (Haaga (1787).—**Os** (Piotr Gerard van), syn poprzedniego, ur. 1776 w Haadze, † 1839; początkowo kształcił się pod kierunkiem ojca, późniéj zaś zwrócił się do malowania zwierząt, wziąwszy za wzór Pottera i Dujardina. Ulubionymi dlań przedmiotami były krajobrazy ze wszelkiego radzaju zwierzętami, które z taką rysował poprawnością i tak pięknym nawodził kolorytem, że wkrótce europejską zyskał sławę. Obok tego malował sceny wojenne.— **Os** (Jerzy Jakób Jan van), młodszy brat poprzedniego, ur. 1782 w Haadze, kształcił się pod kierunkiem ojca i malował kwiaty. Rysował większą część roślin do „*Flora Batava*“ I. Kopsa, następnie osiadł w Amsterdamie i zaczął malować olejno, wziąwszy za wzór Huysuma. Od 1817 r. pracował głównie dla fabryki porcelany w Sèvres. Francuzi nadali mu przydomek Rubensa w malowaniu kwiatów.

Oś (*łac. axis*), w ogólności linija, około któréj rozłożonym jest system innych linij, powierzchni lub brył, jako około ogólnéj linii kierunkowéj, albo też, dokoła któréj system ten zastaje w ruchu; zresztą **O.** może być i liniją idealną. Dlatego w geometryi **O.** linii krzywéj zowie się linija, która ową krzywą dzieli na dwie części równe, z obu jéj stron jednakowo ułożone (ob. elipsa, parabola, hyperbola); w okręgu koła każda średnica jest osią. *Osiami współrzędnych* zowią się linije przecinające się pod oznaczonym kątem, do których odnosi się położenie pnktów na płaszczyźnie; jedna z tych linij zowie się **O.** *odciętych*, druga **O.** *rzędnych*, (ob. geometryja). W bryle geometrycznéj **O.** jest linija prosta, która przechodzi przez środki wszystkich przecięć równoległych i między sobą podobnych, jak **O.** walca, stożka, graniastosłupa lub ostrosłupa foremnego i t. d. W astronomii **O.** *świata*, **O.** *ziemi*, są linije idealne, około których odbywa się pozorny ruch sfery niebieskiéj i ziemi. Ponieważ **O.** świata wraz z **O.** ziemi są prostopadłe do płaszczyzny równika, a tém samém do równoległych do niego kół szerokości, to jest ona zarazem **O.** równika i kół szerokości (równoleżników). Podobnież **O.** *ekliptyki*, **O.** *poziomu* są linije prostopadłe do tych kół astronomicznych w ich środku. W fizyce, a w szczególności w mechanice, **O.** jest liniją, około któréj poruszają się po okręgach wszystkie punkta innéj linii prostéj lub krzywéj, powierzchni lub bryły. **O.** *wahań* jest linija, około któréj wahadło lub inne urządzenie mechaniczne odbywa swe wahania. **O.** *kołowrotu*, *krążka* i t. p. jest wał, około którego tamte ciała obiegi swe odbywają. **O.** *optyczna* ob. zwierciadło, soczewka, luneta, mikroskop. **O.** *magnesu* jest linija łącząca bieguny magnesu; w tém też znaczeniu mówi się o **O.** magnetycznéj ziemi. **O.** *kryształu* ob. kryształ.

Osa (*Vespa*), rodzaj owadów błonkoskrzydłych (*Hymenoptera*) z oddziału żądłowych. Rodzaj ten u dawniejszych naturalistów obejmował znaczną liczbę gatunków, został wyniesiony przez Latreille'a do znaczenia rodziny *Vespidae*; w dzisiejszem ograniczeniu należą tu owady, przedstawiające obyczaje równie zajmujące, jak pszczoły i mrówki. **O.** żyją towarzysko, pod pewnemi prawami i rządem, okazując dziwną zręczność w budowaniu gniazd. Żywią się głównie innemi owadami, a między temi wytępiają znaczną ilość pszczół; lecz obok tego chciwe są na słodkie, dojrzałe owoce, mięso, miód, i t. p. Żądło służy im do obrony. Osady ich składają się z trojakich osobników: samców, samic i nijakich czyli roboczych, a właściwie niedokształconych samic. Te ostatnie są najmniejsze, samice największe. Zadaniem roboczych jest dostarczanie żywności dla całéj osady i potomstwa. Gniazda **o**sie są bardzo sztucznie budowane, zwykle w miejscach zasłoniętych, a robią je po większéj części z próchna różnych drzew, pożutego i urobionego w szczękach na ciasto twardniejące po przylepieniu w miejscu właściwem. Gniazda różnych gatunków są różne, składają się zwykle z zewnętrznéj, do bibuły podobnéj powłoki, okrywającéj komórkowe plastry, równoległe w pewnych odstępach tak ustawione, aby osy miały do nich swobodny przystęp. Komórki plastrów są sześcioboczne z otworem na dół obróconym; przeznaczone na wychowanie roboczych, znajdują się oddzielnie od przeznaczonych dla samców i samic i te są mniejsze. Gniazdo pracowicie przez kilka miesięcy budowane służy tylko na jedno lato, gdyż większa część os umiera przed zimą, a samice przeznaczone na założenie nowych osad przepędzają ją w odrętwieniu. Każda taka samica zakłada w roku następnym nową osadę. Robocze najpierwéj się wylęgają, samice dopiero przy końcu lata, lub na początku jesieni. Jajka składają w każdéj komórce oddzielnie, przylepiając je do ściany tejże. Gąsienice są białe, następnie zasklepiają otwór materyją jedwabistą i zamieniają się w poczwarki. Są to owady szkodne i boleśnie kłujące. Najpospolitsze u nas gatunki są: szerszeń (*V. crabro*), największa z os europejskich, buduje gniazda w dziuplach drzew, w otworach skał i t. p. i **O.** *zwyczajna* (*V. vulgaris*), buduje gniazda w ziemi.

Osa, m. pow. w gub. permskiéj, mające około 4,000 m. *Osiński Powiat* ma na przestrzeni 18,259 w. kw. około 180,000 m.; znajdują się w nim obszerne zakłady topienia miedzi.

Osad, wszelkie ciało stałe, oddzielające się z płynów, albo samo przez się, albo za dodaniem innych ciał, które łącząc się z ciałami w płynach się znajdującemi, tworzą z niemi związki nierozpuszczalne. Największa liczba farb i innych produktów chemicznych otrzymuje się w postaci **O.** **O.** bywają krystaliczne, proszkowate, obłoczkowate, galaretowate i t. d. Jeżeli cząstki ich są tak delikatne, że nie mogą być wyraźnie odróżnione, w takim razie zowią je *zamąceniem*, mętami.

Osada, czyli kolonija, oznacza zbiór ludzi wyszłych z jednego miejsca celem trwałego w innéj miejscowości osiedlenia się. Ze względu na sposób powstania i na polityczne stosunki kolonije mogą być nader rozmaite. Jedne powstają na własném terytoryjum państwa i używają jednakowych praw z dawniejszymi mieszkańcami tegoż; inne tworzą się przez wychodźtwo do obcego kraju, którego pewna przestrzeń przez nowych osadników już to odrazu już też powolnie zajętą bywa, a osadnicy ci zakładają nowe państwo; inne jeszcze, założone na obcem terytoryjum przez jakieś państwo, zostają pod opieką i władzą tegoż państwa, jaki to rodzaj kolonii w nowszych czasach jest najpowszechniejszy. Co do przyczyn zakładania osad, to te również są bardzo rozmaite. Do najpospolitszych należą: przeludnienie w pewnéj miejscowości i wynikającą stąd konieczność oddalenia części ludności, nie znajdującéj w miejscu rodzinném dość środków wyżywienia się; chęć rozszerzenia stosunków handlowych; wstrząśnienia polityczne i społeczne; katastroty fizyczne, jak wylewy wód, nieurodzaje; deportacyja przestępców politycznych lub kryminalnych (ob. osady karne) i t. d. W nowszych czasach państwa europejskie dla wzmocnienia swéj potęgi, dla zbogacenia się złotem i bogactwami nowo odkrytych lub poznanych ziem, dla rozszerzenia

swego handlu i zapewnienia sobie miejsca zbytu na swe towary, pozajmowały olbrzymie przestrzenie, na których pozakładały liczne i wielkie osady. W ten sposób obszary stałego lądu i wysp Ameryki, archipelagi Oceanii, bogate przestrzenie południowéj Azyi i wybrzeża Afryki pokryły się kolonijami państw europejskich. Najważniejsze z tych kolonij, tak co do obszaru i ludności jak i co do bogactwa przyrodzonego ziemi, są angielskie. Dość tu powiedzieć, że Anglija ma 20,648,000 kilometrów kwadratowych posiadłości zaeuropejskiéj, a w nich przeszło 160,000,000 m. Pod względem więc obszerności zajętych przestrzeni, kolonije angielskie przechodzą zarówno rossyjskie (Syberyję) jak i dawniejsze hiszpańskie w czasie, gdy Hiszpanija jeszcze była panią środkowéj i większéj części południowéj Ameryki. Nieskończenie niżéj od Anglii co do znaczenia i obszaru swych kolonij stoją Niderlandy, Francyja, Hiszpanija, Portugalija, Danija i Szwajcaryja. Wszystkie owe państwa z mniejszą lub większą gorliwością zajmowały się *kolonizacyją* odkrytych lub zdobytych krajów, nie wszystkie jednak osiągnęły tu jednakowe korzyści. Zależało to od większéj lub mniejszéj energii sił i mądrości środków, użytych w tym celu. Anglija, która wytężyła swą działalność dla utworzenia olbrzymiéj floty i poznała bezowocność systemu przymusu i ucisku w walce z Ameryką, zapewnia daleko większą samodzielność i swobodę swym osadom, aniżeli inne państwa. *Kolonijalne* jéj *prawodawstwo* jest daleko liberalniejsze od takichże prawodawstw innych państw; a chociaż nie wszystkie osady angielskie używają równych praw i swobód, to jednak widoczną jest dążność rządu do postępowania na drodze liberalnéj, o ile to tylko jest możliwem. Niektóre z kolonij angielskich (Victoria, Nowa Południowa Walija, południowa Australija, Tasmanija, ziemia Kapska) mają odrębną własną władzę prawodawczą i konstytucyję wielce podobną do angielskiéj. Wszystkim nadto kolonijom angielskim liberalne zwyczaje metropolii zapewniają większą swobodę, aniżeli ją mają nie już osady, ale nawet większość państw europejskich. Wszędzie tam wolność prasy, równouprawnienie wyznań, swoboda osobista, wolność nauczania, swoboda słowa, wolność stowarzyszenia się, są święcie szanowane i tak nietykalne, jak samo prawo własności. Przeciwnego systemu trzymała i trzyma się dotąd Hiszpanija, tam na czele każdéj kolonii stoi kapitan czyli gubernator, z władzą prawie nieograniczoną, który zależy od ministra wojny w Madrycie. Hiszpanija za cel sobie położyła nie rozwój i pomyślność kolonij, a przez to i trwałą i pewną korzyść metropolii, lecz chwilowe zbogacenie się kosztem zajętych krajów. Dlatego łupiestwo i samowola gubernatorów i urzędników, nieposzanowanie żadnego prawa, pogwałcanie wszelkich choć i niesprawiedliwych ustaw były tam zjawiskiem codziennem. Ten niesprawiedliwy i niedorzeczny systemat doprowadził Hiszpaniję do utraty jéj wszystkich prawie bogatych posiadłości w Ameryce, do ruiny finansowéj i moralnéj. Niedaleką jest może chwila, gdy ostatnia jéj bogata osada, wyspa Kuba, również się od niéj oderwie. Inne państwa kroczą drogą pośrednią i jeżeli nie zapewniają samorządu kolonijom, to przynajmniéj powołując ich deputowanych do ciała prawodawczego metropolii, dają im dowód równouprawnienia i możność stałego i dobrego bronienia interesów kolonii; takiego systemu trzyma się Francyja i Portugalija. Czy jednak którykolwiek z systemów dzisiaj przez państwa europejskie używanych za bezwarunkowo dobry uznany być może? zdaje się, że nie. Za nadto dzisiejsze społeczeństwa w stosunkach z kolonijami mają na widoku własne interesa, za nadto starają się eksploatować siły kolonij dla powiększenia własnych. Daleko stosowniejszem byłoby powrócić do wielkiego wzoru kolonizacyi zostawionego nam przez Greków. U nich cały system, cały stosunek kolonii do swéj ojczyzny, odbijał się w nazwie ojczystego kraju. Metropolis oznacza miasto matkę. I rzeczywiście, metropolija była dla swéj kolonii prawdziwą matką, zaopatrywała ją w pierwsze potrzeby tak długo, dopóki ta ostatnia nie była w stanie żyć życiem samoistnem. W Grecyi starożytnéj kolonisci, mający się udać do nowego miejsca, razem z pożegnaniem i błogosławieństwem swych krewnych i współobywateli, zabierali święty ogień i bóstwa rodzinne, ktore wnosili do nowych siedzib wraz z mową, obyczajami, prawami ojczystego miasta i koniecznemi zasobami dla utworzenia nowego ogniska cywilizacyjnego. To też stosunek takiéj osady ze swą metropoliją był rodzinny, przyjaźny, oparty na uczuciu wspólności rodowéj i obyczajnéj, na wdzięczności, miłości i solidarności interesów. Osada rozwijała się samodzielnie, miała zupełną niezależność i całkowitą swobodę użycia swych sił w sposób dla siebie najkorzystniejszy, a w dowód wdzięczności posyłała corocznie metropolii pierwociny swoich owoców i przedstawicieli w obchodzie tajemnic i uroczystości religijnych. Czyż taki system nie jest lepszy, niż owe sztuczne pakta kolonijalne uświęcające przemoc, pełne monopolów, przywilejów, ograniczeń i podatków? Zdaje się, że bez najmniejszego wahania się należy tu odpowiedzieć twierdząco. Sprawiedliwość i prawo, rozwój kolonii i trwała pomyślność metropolii tego wymagają. Pożądanemby więc było, żeby ów systemat jak najprędzéj i jak najszerzéj był praktykowany, wtedy bowiem rychło znikną puste i bezludne przestrzenie, brzegi morza pokryją się portami i bogatemi miastami, dzikie stepy zamienią się w urodzajne pola, a ludzkość postąpi krok naprzód. Należy tu jeszcze parę słów dodać o rodzajach kolonij, ze względu na ich główne zadanie. Tu rozróżniają kolonije *rolnicze* i *plantacyje*, mające głównie na celu produkcyją rolną, oraz dostarczenie trzciny cukrowéj, bawełny, kawy, herbaty i t. p.; kolonije *handlowe*, przeznaczone głównie na pośredniczenie w handlu; kolonije *wojskowe*, jakie np. tworzył starożytny Rzym, mające za zadanie bronienie granic, lub utrzymanie w posłuszeństwie podbitego ludu; kolonije *karne* służące za miejsce wysyłki przestępców i zasługuiące ze wszech miar na rozpowszech-

nienie. Przez zakładanie takowych oczyszcza się państwo z żywiołów zbrodniczych i niebezpiecznych, a także samym przestępcom daje się najlepsza sposobność poprawy, rehabilitacyi i dojścia do dobrego bytu. W ten sposób państwa nowożytne używają deportacyi (ob.) już od XVI w. Hiszpanija wysyłała najprzód swych przestępców na wyspy Kanaryjskie, potem do Peru i innych okolic Ameryki, Portugalija do Mozambiku, Niderlandy do wysp Zundzkich, Anglija początkowo do Ameryki późniéj do Australii, Rossyja osiedla na Syberyi, Francyja w Guyanie i Nowéj Kaledonii; Danija do Grenlandyi; Turcyja nawet niekiedy wysyła zbrodniarzy do Tripolis.

Osagowie, plemię indyjskie, zamieszkałe pierwotnie nad rz. Missouri a obecnie w południowym Kanzas, liczy około 3,000 głów. **O.**, znani ze skonności do złodziejstwa, zamieszkiwali dawniéj prowincyję *Osage*, przerzniętą rzeką *Osage*, wpadającą poniżéj Jefferson do Missouri. Znana pod nazwiskiem *Pola Węglowego Osagów* część kraju stanowi wielkie łożysko węgli kamiennych, które się ciągnie wązkim pasem na zachód od ujścia Missouri, wzdłuż południowego jéj brzegu i po za ujściem rz. Osage rozszerza się w wielką kotlinę węglową, ciągnącą się daleko jeszcze ku zachodowi.

Osann (Emil), słynny pisarz lekarski. ur. 1787 w Wejmarze, † 1842 w Berlinie, gdzie był profesorem. Pracował głównie na polu balneologii, a najważniejszém jego dziełem jest „*Physical. medicin. Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europa's*“ (3 t., Berlin 1830—43).— **Osann** (Fryderyk Gotthilf), brat poprzedniego, filolog, ur. 1793 r. w Wejmarze, od r. 1825 profesor w Giessen, † tamże 1858. Zasłużył się szczególniéj pismami swojemi w przedmiocie języków starożytnych, epigrafiki („*Sylloge inscriptionum antiquarum*“, 10 zesz., Darmst. 1822—34 i „*Midas*“, Darmst. 1830) i historyi literatury („*Beiträge für Geschichte der griech. und röm. Literatur*“, 2 t., tamże 1835—39).

Osborne, rezydencyja letnia królowéj angielskiéj na wyspie Wight, niedaleko Cowes.

Osborne, angielska rodzina parów, używająca od r. 1694 tytułu książęcego *Leeds*. Członkami téj rodziny byli: *Tomasz* **O.**, pierwszy książę Leeds, ur. 1671, który położył ważne zasługi ok. przywrócenia na tron Karola II i który 1673 został ministrem skarbu. Uwolniony 1679 i o zbrodnię stanu obwiniony, przesiedział 5 lat w więzieniu w Tower. Po wyjściu stamtąd, przeszedł na stronę Wilhelma III, który w r. 1689 postawił go na czele rady tajnéj. † 1712. Syn jego, *Peregrinus* **O.**, drugi książe Leeds, ur. 1650, admirał i stronnik pretendenta Stuarta, † 1729 r.—*Franciszek Godolfin d'Arvy* **O.**, ur. 1798, siódmy książę Leeds, † 1859 r. bezdzietnie i przekazał swój tytuł synowcowi, lordowi Godolfinowi.

Oscyllacyja, ob. Wahadło.

Osek, osada w okręgu duchcowickim powiatu żateckiego, w Czechach, u podnóża gór Spiżowych; około 3,000 m. i sławne opactwo cystersów, z pięknym kościołem tego zgromadzenia.

Osełka, piaskowiec drobnoziarnisty, używany do ostrzenia. Najlepsza u nas **O.** pochodzi z pod Wąchocka i Trębowli.

Osenbrüggen (Edward), prawnik niemiecki, ur. 1809 w Utersen w Holsztyńskiem, profesor w Dorpacie, od r. 1851 w Zürich, zasłużył się głównie na polu prawa kryminalnego. Celniejsze jego dzieła są: „*Die Brandstiftung*“ (Lipsk 1854); „*Casuistik des Criminalrechts*“ (Szafuza 1854); „*Der Hausfrieden*“ (Erlang. 1857) i t. d.

Osep, był za Piastów w krajach polskich podatek w zbożu ustanowiony, a składany przez chłopów dla dworu. Podatek ten utrzymał się aż do r. 1846 w królestwie polskiém.

Oset (*Carduus*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kielichem ogólnym dachówkowatym, kwiatami rurkowemi dwupłciowemi, pręcikami wolnemi i nasionami z czuprynką delikatnego puchu; należą tu zioła o liściach ciernistych i kwiatogłówkach najczęściéj purpurowych, rzadko białych lub żółtawych; rosną na gruntach pustych, a na miejscach uprawnych stanowią chwasty tém przykrzejsze, że nasiona łatwo zostają przez wiatr roznoszone. **O.** *zwisły* (*C. nutans*), o liściach dosyć głęboko pierzasto wcinanych, których zęby kończą się silnym cierniem, jest dobrą paszą dla osłów, a młode pędy używać się mogą na jarzynę. Również pospolite są **O.** *kędzierzawy* (*C. crispus*) i **O.** *najeżony* (*C. acanthoides*); inne gatunki są rzadsze. Nazwą ostów oznaczają też często ostrożeń (ob.) i popłoch (ob.).

Osetyńcy, jedno z plemion kaukaskich, zamieszkujące północne odrośle średniego pasma gór kaukaskich, w dolinach rzek Uruch, Ardon, Fijagdon i Suadon, aż do dolin rzek Genaldon, Tereku i Kirszinu, liczy około 66,000 i dzieli się na 4 niewiele pod względem języka i obyczajów różniące się pomiędzy sobą plemiona: Digorców, Waladszirów, Kurtari i Tagaurów. W ogóle jest to piękny fizycznie i umysłowo uzdolniony lud. Wymowni, dumni, gościnni, wierni danemu słowu, obok tego jednak kłótliwi, podstępni, leniwi, skłonni do rabunku i złodziejstwa. Większa ich część (blisko 52,000) wyznaje religiję chrześcijańską, połączoną wszakże z mahometańskiemi praktykami, przeszło 14,000 jest mahometanów. Miurydyzm (ob.) nie miał pomiędzy niemi stronników; niebrali też udziału w walce przeciwko Rossyi. Ziemia przez nich zamieszkała stanowi oddzielny *Okręg Osetyński*, należący do prowincyi terskiéj, i liczy na 4,281½ w. kwadr. około 57,000 m. Język **O.** należy do szczepu irańskiego języków indoeuropejskich i dzieli się na dwa narzecza: digoryjskie i tagauryjskie. Naukowo opracowany został przez Rosena, Sjögrena, Boppa, Schiefnera i Fr. Müllera.

Osgood (Samuel), duchowny i pisarz amerykański, ur. 1812 w Charlestown w Massachusetts; ukończywszy 1832 kolegijum horwardzkie, studyjował do 1835 teologiję w Cambridge, poczém przepędziwszy 2 lata w podróżach, został kaznodzieją kościoła unitaryjuszów w Nashui w N. Hampshire,

skąd 1841 powołany został do Providence na Rhode Island, a 1843 do N.-Yorku. **O.** wydał liczne dzieła, ważniejsze z których: „*Studies in christian biography*“ (N.-York 1851); „*The hearthstone*“ (t. 1854); „*God with men*“ (Boston 1854); „*Milestones in our life journey* (N. York 1855) i „*Student life*“ (tamże 1860). Nadto w latach 1836—37 redagował czasopismo *Western Messenger* w Louisville w Kentucky, 1850—54 zaś *Christian Inquirer* w N. Yorku.

Osgood (Francis Sargent), znakomita poetka amerykańska, ur. 1813 w Bostonie, córka kupca Locke. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, zaślubiła utalentowanego malarza *Osgood*, mieszkała czas jakiś w Anglii i wydała tamże pierwszy swój większy zbior poezyj pod tytułem *Awreath of wild flowers from New England*“ (1839). Wróciwszy do kraju 1840 roku, wydała „*The poetry of flowers and flowers of poetry*“ (Nowy York 1841); „*The snow drop*“ (tamże 1843) i „*The floral offering*“ (Filadelf. 1847). Oprócz tego umieszczała w różnych czasopismach opowiadania przeplatane wierszami. Zbiorowa ed. wszystkich jéj pism wyszła 1850 r. Jéj poezyje dla dzieci należą do najlepszych tego rodzaju utworów, pisanych w języku angielskim.—**Osgood** (Helena Ludwika), znana ze swych poświęceń w ostatniéj wojnie amerykańskiéj, mieszana niekiedy z poprzednią, ur. 1835 także w Bostonie, odebrała starane wychowanie i okazywała wielki talent do muzyki. W wybuchłéj 1861 wojnie z południowcami z wielkim zapałem i miłością poświęcała się pielęgnowaniu rannych żołnierzy. W r. 1866 wyszła za mąż, ale z powodu nadwerężonego zdrowia już 1868 r. † w Newton-Centre. Trzeci korpus armii amerykańskiéj, któremu największe oddała usługi, własnym kosztem wzniósł jéj pomnik tamże.

Osiander (Andrzéj), właściwie *Hosemann*, uczony i gorliwy stronnik Lutra, ur. 1498 w Gunzenhausen, studyjował w Ingolstadt i Witemberdze, poczém (1522) zostawszy pierwszym kaznodzieją ewangielickim w Norymberdze, niezmiernie gorliwie działał w sprawie reformacyi. Następnie został pierwszym profesorem teologii w Królewcu, gdzie z powodu swych do katolicyzmu zbliżających się zasad i nauk wielu napotkał przeciwników. Po jego śmierci († 1552), w 1566 roku wszyscy jego zwolennicy, *Osiandrystami* nazwani, zostali pozbawieni zajmowanych przez nich posad, a jego nauka *Osiandryzm*, na mocy wyroku: *Corpus doctrinae Prutenicum* (1567) w Prusach potępiona i z kraju wygnaną została. Wydał *Astronomiję* Kopernika, opatrzywszy ją przedmową (Norymber. 1543).— Porów. Wilkena „*Andr. Osiander's Leben, Lehre und Schriften*“ (Stralsund 1844).

Osieck, osada w gub. siedleckiéj, pow. garwolińskim, dawna własność książąt mazowieckich, którzy utrzymywali tu zwierzyniec, dwór swój i często przebywali, używając łowów w otaczających borach. Tutaj Konrad III, książę na Czersku i Warszawie, ojciec ostatnich dwu książąt mazowieckich, zakończył życie r. 1503. W r. 1810 Fryderyk August, książę warszawski, darował **O.** wraz z przyległemi dobrami księciu Józefowi Poniatowskiemu, który go t. r. odprzedał Aleksandrowi hr. Potockiemu. **O.** liczy 1,614 m.

Osiecki (Józef), spółczesny kapłan, wydał wiele dziełek treści ludowéj, jak „*Podarek dla ludu wiejskiego czyli wieczorne opowiadanie starego Bartłomieja*“ (2 wyd., Warszawa 1862); „*Trzy prawdy dla ludu wiejskiego* i t. d.“ (tamże 1863); „*Rozmowy starego Wojciecha z ludem wiejskim o dziesięciu przykazaniach boskich*“ (tamże 1862) i in.

Osiecki (Józef), spółczesny pisarz polski, rodem z Galicyi, inżynier i powieściopisarz. W latach 1859—63 wydawał w Wiedniu pismo obrazkowe pod tyt. *Postęp*, które zamknięte zostało, a redaktor uległ karze więzienia. Wydał oddzielnie: „*Aperçu général sur les progrès des chemins de fer en Europe*“ (Warsz. 1859); „*Koleje żelazne w Galicyi*“ (Wiedeń 1858); „*Karta środkowéj Europy*“ (Wiedeń 1860) i in.

Osieckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mazowieckiém, w ziemi czerskiéj. Podług lustracyi z 1660 obejmowało miasto Osiecko i wsie: Rudnik, Jaźwiny, Kąty, Poznowka, Pogorzel, Grabionka, Lipowek, Niesadna, Gocław, Żelazna, Wola Starogrodzka, Chrosna, Człowiekówka, Karpiska, Zabieska, Chrząscówka, Starogród, Kaleń albo Kalonka, Grzebiwilk, Reguł, Libice albo Lubice i 10 dzierżaw. W r. 1771 posiadał je Franciszek Bieliński, starosta czerski, opłacając zeń kwarty złp. 4,405 gr. 14, a hyberny złp. 3,246 gr. 25.

Osieckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie pomorskiém, powiecie kościerzyńskim. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało w sobie wieś i zamek Osiek i dobra Skarcz, Wielbląd owo, Grabowo, Gąsiorki, Bartozno i Mirotki. W r. 1771 posiadał je Jan Józef Łochocki, opłacając zeń kwarty złp. 4,546 gr. 28, a hyberny złp. 3,578 gr. 28. Od d. 13 Września 1772 przeszło wraz zcałem województwem pod panowanie pruskie.

Osieckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie krakowskiem, powiecie bieckim. Podług spisów podskarbińskich z 1770 obejmowało w sobie wsie: Osiek, Swierkowa, Mytarz, Brzozowa, Skalnik, Derżnica i Jaworze. Od r. 1762 posiadał je z wójtostwem Ignacy Gedroić, kapitan artyleryi kor., opłacając zeń kwarty złp. 1,607 go. 25, a hyberny złp. 305 gr. 28. Po zajęciu przez rząd austryjacki w r. 1777, tenże odstąpił to sstwo Ksaweremu Branickiemu po cenie lustracyjnéj

Osieczno, po niem. *Storchnest*, miasto w w. ks. poznańskiém, pow. wschowskim, pomiędzy dwoma jeziorami Osieczno i Świerczyna, przy trakcie ze Szremu do Leszna; posiada starożytny zamek wystawiony w XVI w. przez dawnych właścicieli miasta, Górków, a odnowiony w r. 1665 przez ówczesnego posiadacza Jana Opalińskiego. Mieszkańcy tutejsi, w liczbie około 1,650 głów, trudnią się głównie wyrobem tkanin bawełnianych.

Osiek, osada w gub. radomskiéj, pow. sędomierskim, blisko Wisły, osada bardzo starożytna, pamiętna pobytem wielokrotnym Bolesława V, Leszka Czarnego i Kaimierza W., z których ostatni

gościł tu jeszcze r. 1370, wracając z nieszczęśliwych łowów z Przedborza. Późniejszemi czasy, bawił jeszcze i Zygmunt III, stanąwszy obozem podczas rokoszu Zebrzydowskiego przy końcu Września 1606. **O.** dał także powód do znanego w Polsce przysłowia: „sprawa jak w Osieku, kowal zawinił, a ślusarza powiesili". I istotnie tak było. W zeszłém stuleciu pijany kowal miejscowy zabił sługę miejskiego. Ponieważ jeden tylko był kowal w całém mieście, przeto by go oszczędzić, a publicznemu porządkowi zadosyć uczynić, jednego z dwu ślusarzy, w mieście osiadłych, na szubienicę wskazano. Całe to wydarzenie było opisane w aktach miejskich, które w r. 1842 w czasie pożaru zgorzały. Do starożytnych wspomnień tutejszych należy i to, że w miejskim sądzie osieckim miały przywiléj zasiadać i sądzić kobiety. W kościele parafijalnym jest godnym widzenia wielki ołtarz pięknéj snycerskiéj roboty XVI w., w którym zamiast obrazu umieszczona jest starożytna rzeźba, wyobrażająca świętą familiję. Ludność **O.** wynosi 1,267 m.

Osieł, ob. koń.

Osierdzie, błona surowicza pokrywająca serce, składa się z dwu listków, z których jeden pokrywa serce bezpośrednio, drugi, obszerniejszy nieco, otacza je na zewnątrz i przyrasta do opłucnéj i przepony. Dwa te listki łączą się u góry i w ten sposób zamykają jamę *osierdzia*, zawierającą nieco płynu surowiczego.—Choroby osierdzia, jak zebranie płynu w jego jamie (*hydropericardium*), zapalenie (*pericarditis*), mocno upośledzają czynność serca i stąd są bardzo niebezpieczne.

Osięciny, osada w gub. warszawskiéj, pow. radzieowskim, liczy około 730 m. W jéj okolicach znajdują się porozrzucane dawne pogańskie grobowce, w których napotykają się niekiedy starożytne naczynia, szczątki dawnych ubiorów i t. p. przedmioty.

Osika, ob. Topola.

Osiński (Józef Henryk), zasłużony pisarz polski w zakresie fizyki, ur. 1738 w Dobrzykowie, wojew. mazowieckiem, † 1802. Od młodości zamiłowany w naukach, wstąpił do pijarów i nauczał w Międzyrzecu, Warszawie, potem w Wieluniu. Wysłany przez zgromadzenie dla wyższego udoskonalenia się w naukach do Wiednia i Paryża, po powrocie otrzymał katedrę fizyki i matematyki w konwikcie warszawskim, które z chlubą wykładał przez lat 10, wsławiwszy imię swoje przez czynione doświadczenia, dotąd nieznane w kraju. Później także zaczął wykładać chemiję. Wybrany rektorem kolegijum w Łomży i w Górze, powrócił następnie do Warszawy i wykładał fizykę w szkołach publicznych. Dzieła jego są: „*Fizyka doświadczeniami stwierdzona*" (Warszawa 1777), wydania późniejsze pod tyt. „*Fizyka najnowszemi odkryciami pomnożona*" (tamże 1801, 1803, 1806, 1810); „*Nauka o gatunkach szukania rudy żelaznéj*" (1782); „*Opisanie polskich żelaza fabryk*" (1782); „*Gatunki powietrza odmiennego od tego w którém żyjemy*" (1783); „*Sposób ubezpieczający życie i majątki od piorunów*" (1784); „*O wzroście nauk fizycznych w drugiéj połowie wieku XVIII*, rozprawa umieszczona w *Rocznikach Tow. Prz. Nauk*" t. 1. Życiorys jego mieści się w témże piśmie (t. IV).

Osiński (Aloizy), biblijograf, mówca i filolog polski, ur. 1770 r. w Sędomierskiém; wstąpiwszy do zgromadzenia pijarów, od r. 1791 wykładał matematykę, fizykę i logikę, a 1793 wyświęcony został na kapłana. Od r. 1802 do 1806 był prefektem w szkołach pijarskich, następnie przez lat 18 wykładał najprzód w gimnazyjum a potém w liceum wołyńskiem literaturę polską i łacińską, oraz starożytności rzymskie. W r. 1812 uwolniony od obowiązków zakonnych, mianowany został kanonikiem łuckim i prałatem, w rok potém członkiem warszawskiego tow. prz. nauk. W r. 1824 przeniósł się do Wilna, r. 1831 został infułatem ołyckim, a 1833 rektorem rzymsko-katolickiéj wileńskiéj akademii duchownéj; urząd ten sprawował do 1839, w którym mianowany został sufraganem dyjecezyi łuckiéj. Wtedy przeniósł się do Ołyki i tam † 1842. Oddany naukom, długie lata pracował nad ułożeniem „*Słownika pisarzy polskich*" i „*Słownika języka polskiego*", który to ostatni zostawił przygotowany w 14 wielkich tomach. Samych rękopisów pozostało po nim 102 tomy, które na różne strony rozprzedane zostały. Z prac jego drukowanych, oprócz wielu kazań okolicznościowych, celniejsze są: „*Nauka ojca dana synowi jadącemu do Akademii*" (Warszawa 1801); „*Słownik mytologiczny z przyłączeniem obrazopisma*" (Iconologia, 3 tomy, tamże 1806—12); „*Mowa przy rozpoczęciu popisów rocznych, miana w Gimnazyjum Wołyńskiém*" (Krzemieniec 1807); „*O życiu i pismach Ks. Skargi*" tamże 1812); „*Pochwała ks. Onufrego Kopczyńskiego*" (2 wyd., Warsz. 1819); „*O życiu i pismach Tadeusza Czackiego*" (Krzemieniec 1811); „*Łza i nadzieja*" (Wilno 1835); „*Wiadomość o biskupie wileńskim Pawle Algimontowiczu Księciu Olszańskim*" umieszczona w „*Wizerunkach Nauk*" (poczet nowy t. XI). — **Osiński** (Ludwik), brat poprzedzającego, znakomity poeta i mówca, ur. 1775 r. w m. Kocku. Ukończył szkoły pijarów w Radomiu, następnie wstąpiwszy do zgromadzenia pijarów, pobierał wyższe nauki w temże zgromadzeniu i przez pewien przeciąg czasu pełnił w niem obowiązki nauczyciela. Wystąpiwszy z zakonu, trudnił się lekcyjami prywatnemi i założył pensyję wspólnie z Konstantym Wolskim. Tłomaczenia wzorowe tragedyj francuskich: *Alzyry*, *Cyda* i *Horacyjuszów* (1801—4), postawiły go w rzędzie najznakomitszych ówczesnych pisarzy. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego, był sekretarzem generalnym ministerstwa sprawiedliwości, a następnie pisarzem sądu kassacyjnego. Po teściu swoim Wojciechu Bogusławskim zarząd teatru narodowego w Warszawie, który podniósł znakomicie, tak pod względem doboru sztuk jako i zdolnych, znakomitych artystów. Od 1818 był profesorem literatury polskiéj przez lat 12 w uniwersytecie warszawskim, a prelekcyje jego zwabiały zawsze liczne tłumy słuchaczy. Na lat kilka przed zgonem mianowany był referendarzem stanu w Radzie Stanu. † 1838. Oprócz tłumaczeń, odzna-

czających się pięknością i wiernością przekładu, okazał jako samodzielny poeta znakomity talent w dwu odach: „*Odwrót zwycięskiego wojska polskiego 1809*“ i „*na cześć Kopernika*“, tudzież w dramacie lirycznym *Andromeda*. W r. 1799 wydał w Warszawie pierwsze swoje próby poetyczne. Później drukował *Andromedę* i niektóre tłumaczenia tragedyj francuskich. Dopiéro w r. 1861 pozostała po nim wdowa wydała 4 tomy dzieł **O.**, obejmujące prócz życiorysu napisanego przez F. S. Dmochowskiego, tłumaczenia tragedyj Piotra Kornela: *Cyda*, *Horacyjuszów*, *Cynnę*, Woltera: *Azyrę*. Cheniera *Fenelona*, Du Belloy: *Gabryellę de Vergy*; poezyje oryginalne i tłumaczone; *Wykład literatury porównawczéj*, czytany w uniwersytecie warszawskim; *Mowy pochwalne i obrony sądowe*; *Krytyki i sprawozdania literackie* i t. d. W r. 1809—10 redagował *Pamiętnik Warszawski*, którego wydał 4 tomy.— Porów. L. Siemieńskiego: „*Obóz klassyków*“ (Kraków 1871), tudzież K. Wł. Wojcickiego „*Ostatni klassyk*“ (Warszawa 1873).

Osipowicz (Aleksander), spółczesny autor polski, obecnie urzędnik rządu gubernijalnego warszawskiego. Oprócz drobnych poezyj, drukowanych w „*Niezabudce*“ Barszczewskiego 1844, zajmuje się głównie opisami kraju, kreśląc „*Podróże*“, „*Gawędy*“, „*Obrazki*“ i „*Wycieczki w okolice Suwałk i Augustowskiego*“, umieszczane w rozmaitych czasopismach warszawskich. Osobno wydał „*O doli Antkowéj na świecie*“ (Warsz. 1863) i kilka innych rzeczy. Był także spółpracownikiem „*Gazety Rolniczéj*“.

Osipowska (Józefina), † 1853; oprócz drobnych powieści i poezyj, wydała powieści „*Pierścionek*“ (Warszawa 1842); „*Zofija Olelkowiczówna, księżniczka słucka*“ (3 t., 1842); „*Powołanie i walka z szatanem*“ dwie powieści (3 tomy, Warsz. 1838); „*Podarunek cioci czyli o powinnościach dla dorastających dzieci*“ (tamże 1847); „*Wajdelotka czyli dolina Aleksoty*“ (3 t., 1844).

Oskar I (Józef Franciszek), król Szwecyi i Norwegii 1844—59, ur. 1790 w Paryżu. Jako syn generała Bernadottego, który został królem szwedzkim pod imieniem Karola XIV, otrzymał tytuł księcia Sudermanlandyi, w r. 1824 mianowany był wicekrólem Norwegii, 1828 r. regentem państwa, a 4 Marca 1844 wstąpił na tron szwedzki. † 1859. Napisał dzieło, przełożone na język niemiecki pod tyt. „*Ueber Strafen und Strafanstalten*“ (Lipsk 1841). *Oskar I* był od 19 Lipca 1828 zaślubiony z Józefiną Maksymilijaną Augustą Eugeniją, córką księcia Eugenijusza Leuchtenbergskiego (ur. 1807 r.). Dzieci ich są: król szwedzki Karol XV (ob.), zmarły 1872; Gustaw Franciszek Oskar, książę Uplandyi (ur. 1827; † 1852); **Oskar II**, poprzednio książę Gothlandyi, od 1872 król szwedzki, ur. 1829, od r. 1857 zaślubiony z Zofiją ks. nassauską (ur. 1836); August Mikołaj, książę Dalekarlii (ur. 1831) i księżniczka Karolina Eugenija Augusta Amalija Albertyna (ur. 1830).

Oskoł, rz. bierze początek w gub. kurskiéj, płynie na południe i niedaleko od Izjumu w gub. czernihowskiéj wpada do Dońca. W téjże gubernii są dwa miasta powiatowe: Nowy i Stary Oskoł (ob.).

Oskowie, u Rzymian *Osci* lub *Opsci*, u Greków zaś *Opikowie*, nazwa ludu italskiego, który zamieszkiwał Kampanię i z Auzonami w bliskiem zostawał pokrewieństwie, albo też oba te ludy stanowiły jeden i ten sam naród. Kiedy później od północy wtargnęli do Kampanii Samnitowie (423 przed Chr.), nazwa **O.** przeszła i na przybyszów, a w następnych czasach rozszerzyła się na wszystkie jednoplemienne z nimi ludy, zaś nazwa języka **O.** na wszystkie pokrewne dyjalekty. Do *języka oscyjskiego* zaliczano więc narzecza: Samnitów, Frentanów, półn. Apulijczyków, Hirpinów, Kampańczyków, Lukanów, Bruttiów i Mamertynów, to jest narzecza wszystkich plemion samnickich. Z tego to powodu język **O.** właściwiéj nazywają niektórzy *samnickim*. Z powodu zwycięstw rzymskich nad Samnitami i udzielenia prawa obywatelstwa wszystkim Italikom, język **O.** wyszedł z urzędowego użycia około 88 roku przed Chr. Po wsiach mówiono nim jednak jeszcze za czasów Varrona. W epoce swego kwitnięcia, od połowy IV w. przed Chr., język oscyjski był czemś więcéj aniżeli zwyczajnym żargonem. Ludy oscyjskie miały własną sztukę i literaturę, która nie stała niżéj od rzymskiéj i nie była bez wpływu na poetów kalabryjskich (Ennijusz, Pakuwijusz) i kampańczyka Lucylijusza. Oprócz wielu monet pozostała po **O.** pewna liczba napisów, których odcyfrowaniem zasłużyli się szczególniéj Lepsius, Mommsen, Kirchhoff i Corssen (ob. *Italskie narody i języki*). — Por. Mommsena „*Die unterital. Dialekte*“ (Lipsk 1850).

Oskrzela, ob. Płuca.

Ośliński (Marcin), kanonik kolegijaty św. Anny, akademik krakowski, ur. 1655 w Zielonkach pod Krakowem, dobroczyńca wielu zakładów naukowych, † 1720 w Krakowie; oprócz łacińskich poezyj, wydał prozą: „*Sacrarium theologicum*“ (Kraków 1684); „*Ferax laurearum annus*“ (tamże 1684).

Osłonina, jezioro w w. ks. poznańskiém, pow. babimostskim, na południe rz. Obry położone.

Osłonice, *Płaszczaki* (*Tunicata*), gromada mięczaków, obejmująca zwierzęta wolne lub stale przyczepione, często połączone w osady, postaci ciała workowatéj lub beczkowatéj. Nazwę zawdzięczają istnieniu powłoki mniéj lub więcéj chrząstkowatéj, otaczającéj całe ciało. Workowata ta osłona ma dwa otwory; gęba leży dosyć głęboko w jamie osłony, zawierającéj skrzela rozmaitego kształtu. Zewnętrzna powierzchnia osłony jest niekiedy rozmaicie zabarwioną i uważa się morfologicznie za okrywę, odpowiadającą skorupie mięczaków blaszkoskrzelnych. W przewodzie pokarmowym rozróżniamy żołądek i jelita; jako organ ośrodkowy krążenia posiadają serce ulegające skurczom i rozszerzaniom, z którego rozchodzą się kanały krwionośne. Są obupłciowe, ale organa męskie i żeńskie mają w różnym stopniu rozwoju; *sprzągle* czyli *salpy* rodzą się z organami żeńskiemi, potém dopiero przybierają organa męskie. Oprócz rozwoju jednak płciowego pospolitem jest rozradzanie się bezpłciowe, przez pączkowanie. W rozwoju zarodka *ascydyje* okazują

analogiję do zwierząt kręgowych (ob. ascidia). Następnie ulegają przeobrażeniom, u niektórych ma miejsce rozradzanie zmienne, t. j. z jaj wychodzą osobniki, z których się tworzą inne, i dopiero te, albo nawet dalsze są rozwiniętemi **O.** Są to zwierzęta morskie, żywiące się wodorostami i małemi skorupiakami; niektóre z nich świecą. (Ob. też mięczaki). Dzielą się na dwa rzędy: 1) *Tethyodea* czyli *ascydyje*. **O.** najczęściéj stale uczepione, kształtu workowatego, z obu otworami blisko siebie leżącemi, i z rozwojem polegającym na przeobrażeniu. Dzielą się na kilka grup; najlepiéj znanym rodzajem jest *Ascidia* (ob.); 2) *Thuliacea* czyli *Sprzągle* (*Salpae*), **O.** wolno pływające, kształtu walcowatego lub beczkowatego, z otworami leżącemi wprost naprzeciw siebie, skrzelami blaszkowatemi lub wstęgowemi i z rozradzaniem przemiennem. Należą tu głównie rodzaje *Salpa* i *Doliolum*.—Porów. Löwig i Kölliker „*De la composition et de la structure des enveloppes des Tuniciers*“ (Ann. des sc. nat. t. V, 1866), daléj prace Kowalewskiego, Kupffera, Huxleya, Gegenbaura, Krohna, Ganina i in.

Osm (*Osmium*), jeden z rzadszych metali, należący do grupy platyny i występujący zwykle w towarzystwie tejże i irydu. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol *Os*. Jest to metal szarawo-biały, dający się łatwo proszkować; pod zwykłém ciśnieniem stopić się nie daje, w bardzo wysokiéj temperaturze się ulatnia. Silnie rozgrany staje się bardzo twardym. Z tlenem tworzy kilka związków: tlenek, OsO, półtorotlenek Os_2O_3, dwutlenek, OsO_2, kwas osmowy, OsO_3, i kwas nadosmowy, OsO_4 (Os_2O_7); ten ostatni, powstający przez rozpuszczenie **O.** w wodzie królewskiéj, jest ciałem białém, krystalicznem i lotném, którego pary mają silną woń chlorową i silnie działają na organizm. Z chlorem znane są związki $OsCl_3$ i $OsCl_4$. **O.** odkrytym został w 1804 r. przez Tennanta, zbadanym przez Deville'a i Debraya. Zaczyna się go zużytkowywać.

Osmak, pieniądz za Zygmunta III, znaczył 8 ówczesnych groszy.

Osman, z przydomkiem *Al-Ghazi* (Zdobywca), ur. 1259 w Sukut w Bitynii, syn przywódcy hordy Orthogrula. W r. 1288 objął po ojcu naczelnictwo nad hordą, która przyjęła od niego nazwę *Osmanów*, i został założycielem państwa *tureckiego* czyli *Osmańskiego* albo *Ottomańskiego*. † 1316. — **Osman II**, sułtan turecki syn Achmeda I, ur. 1605, wstąpił na tron 1608 po strąconym stryju swoim Mustafie I, lecz 1622 został zamordowany przez zbuntowanych janczarów.—**Osman III**, sułtan turecki, syn Mustafy II, nastąpił po bracie swoim Mahmudzie I r. 1754 i panował do 1757.

Osman-Basza, ur. 1792, wykształcił się w marynarce egipskiéj na oficera floty, lecz późniéj wszedł do służby tureckiéj, gdzie prędko posunął się na stopień wice-admirała. W jesieni r. 1853 otrzymał dowództwo nad wyprawą do Azyi mniejszéj, lecz pod Synopą 30 Listopada napadnięty przez rossyjskiego admirała Nachimowa, został zwyciężony, flotyla jego zniweczona, a on sam wzięty do niewoli i do Odessy zawieziony. Odzyskawszy w r. 1856 wolność, został członkiem rady admiralicyi.

Osmański (Mateusz), zasłużony pisarz ludowy; wyświęcony r. 1818 na kapłana, został 1821 proboszczem w Brodnicy, gdzie przez lat 26 spełniał obowiązki pasterskie z gorliwością i poświęceniem, zajmując się obok nich pracami literackiemi z wielkiém zamiłowaniem i zdolnością, głównie jako tłumacz z języka niemieckiego. Prace jego rozchodziły się w licznych egzemplarzach pomiędzy ludem. **O.** † 1858 r. w Brodnicy. Ważniejsze jego dzieła są: „*Wykład obowiązków chrześcijanina katolika*“; „*Sejmik w karbowskim boru*“; „*Donna Maryja Matyjasówna czyli zwichnięte wychowanie dziewczyny*“ (Brodnica 1859); „*Starogrodzka kapela czyli poczciwych Opatrzność nie opuści*“ (tamże 1851); „*Maciuś, historyja na ziemi michałowskiéj zebrana*“ (2 wyd., tamże 1862); „*Brat Józef czyli poczciwość trwa najdłużéj*“ (2 wyd., tamże 1861); „*Bolesław czyli dalszy ciąg Genowefy*“ (2 wyd., tamże 1862); „*Książę Almanzor*“ (2 wyd., 1861); „*Nabożeństwo dla ludu katolickiego*“ (2 wyd., tamże 1861); „*Krótkie objaśnienie dla ludu*“ (tamże 1854) i w. in.

Osmańskie państwo, albo *Ottomańskie*, ob. Turcyja.

Osmazom, substancyja, mająca się tworzyć przy pieczeniu mięsa i wywoływać jego woń i smak.

Ośmielski (Onufry), karmelita bosy, znany pod nazwiskiem *Onufry od Wniebowzięcia N. Panny*. Przetłumaczył z łacińskiego historyję zakonu karmelitów, napisaną przez prowincyjała włoskiego Filipa, do któréj dołączywszy część czwartą, wydał pod tyt. „*Ozdoba Karmelu zakonnego* i t. d.“ (Lublin 1746—47). Część obejmująca żywoty karmelitów polskich wyszła w Krakowie pod tyt. „*Konterfekt życia przykładnego i ozdoby Karmelu zakonnego kopijowany, chwalebnych cnót świątobliwości karmelitów i karmelitanek bosych prowincyi polskiéj*“ (1747).

Ośmina, nazwa używana niegdyś dla oznaczenia ósméj części korca.

Osmites (*Swarzyn*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący krzewy na Przylądku Dobréj Nadziei, z których najwięcéj jest znany **O.** *asteriscoides*, woni silnie kamforowéj; używa się tam jako środek napotny i pobudzający.

Osmolin, osada w gub. warszawskiéj, pow. gostyńskim, nad rz. Nidą, liczy 465 m., trudniących się wyłącznie rolnictwem.

Osmunda, ob. Długosz.

Osnabrück, okręg regencyjny w pruskiéj prowincyi Hanowerze, ma 113 mil kw. i 264,475 m.; niegdyś część jego stanowiła biskupstwo, założone r. 783 przez Karola W. Kiedy w r. 1803 kapituła katedralna została zniesioną, biskupstwo przeszło w posiadanie Hanoweru pod nazwą *księstwa Osnabrück*. Miasto główne okręgu *Osnabrück*, nad rz. Hase, ma 23,200 m., kościół katedralny, gimnazyjum protestanckie, bardzo ożywiony przemysł i handel. W ratuszu miejskim znajduje się sala pokoju, z portretami posłów wysłanych do zawarcia trak-

tatu westfalskiego, który nosi także nazwę pokoju w Münster i Osnabrück.

Ośnińskie albo **Osnowskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie kaliskiém, a od 1786 w wdztwie i powiecie gnieźnieńskim. Podług lustracyi z r. 1661 powstało z dawniejszego starostwa stawiszyńskiego, przez wydzielenie zeń wsi: Osno, Międzychód, Laskowo i Chrościanko. W r. 1771 posiadał je Józef Skorzewski, kasztelanic przemęcki, opłacając zeń kwarty złp. 462 gr. 7, a hyberny złp. 47. Z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tego sstwa Stany Rzpltéj na sejmie z 1773—1775 wyznaczyły oddzielną komisyję do ścisłego ich oznaczenia.

Osnowa, ob. Tkactwo.

Osoba, gramatyczna wyraża stosunek w odmianie słow, odróżniający przedmiot który mówi, to jest osobę pierwszą, od przedmiotu do którego się mówi, czyli osoby drugiéj i od tego o którym się mówi, to jest osoby trzeciéj. Odmiana czasownika przez osoby odbywa się w obu liczbach, pojedynczéj i mnogiéj.

Osole, jezioro w królest. polskiém, guber. łomżyńskiéj, pow. ostrołęckim, zajmuje 21 morgów przestrzeni i głębokie jest stóp 15.

Osoryja herb, przez Paprockiego przyrównany do koła bez żadnego dzwona, co jest tylko opisaniem Leliwy (ob.); nazwę wziął z sanskr. *Israra*, *srar* (słońce, blask). Mazury nazywali go *Pochwiściel* przez pamięć na ten charakter **O.** atmosferyczny. I. Sz. Morawski (*Sądeczczyzna*) lubo do w. XIII odnosi byt Leliwy i **O.**, jako pożyczonych od Persów i Turków (księżyc i gwiazda), nie odmawia im tego charakteru.

Ospa (*Variola*), jedna z najgroźniejszych chorób zakaźnych. Przez kilka dni po zarażeniu objawia się jedynie stanem gorączkowym i silnym bólem krzyża. Po tym okresie *zwiastunnym*, następuje charakterystyczna wysypka, zrazu na twarzy, a następnie i na całém ciele. Wysypka przedstawia się początkowo w postaci plamek czerwonych, mniéj albo więcéj gęsto usianych; z wystąpieniem wysypki zmniejszają się objawy gorączkowe i chory doznaje ulgi. Plamki ospowe zamieniają się zrazu w pryszczyki lekko wyniesione, następnie na pęcherzyki wypełnione płynem przezroczystym, a wreszcie na dojrzałe krosty zawierające ropę; każda krosta ma w swym wierzchołku zagłębienie nazwane pępkiem. Skutkiem tak rozległego na skórze ropienia gorączka podnosi się znowu i choroba przechodzi w najniebezpieczniejsze stadyjum; krosty zajmują często prawie całą powierzchnię skóry, zlewając się nieraz w większe pęcherze i czasami do ropy przymieszana krew barwi krosty i nadaje chorobie nazwę *czarnej* **O.**, przytém ból głowy, zboczenia w odchodach kiszkowych, łatwo przyłącza się w tym okresie zapalenie mózgu, płuc, kiszek, obrzęk głośni skutkiem rozwoju krost w krtani; choroba nieraz śmiercią się kończy. Przy pomyślnym przebiegu, krosty po kilka dniach pękają, albo wprost zasychają w strupy, gorączka opada i wkrótce zupełnie ustępuje, zwykle przy końcu drugiego tygodnia od początku choroby. Po odpadnięciu strupów, w razie głębszego zajęcia skóry, zostawia mniéj albo więcéj głębokie, trwałe blizny po sobie Do najnieprzyjemniejszych powikłań ospy należy zajęcie krostą rogówki oka, co często zniszczenie oka za sobą pociąga. Zawartość krost, powietrze wydychane, ubranie i t. d. są bardzo zaraźliwe, stąd **O.** występuje zwykle w postaci epidemii. Epidemije ospowe w dawniejszych mianowicie wiekach były niezmiernie zabójcze, zabierały rocznie krocie ofiar w saméj Europie, a większą jeszcze ilość zostawiały ślepych i strasznie zeszpeconych. Czasami **O.** przebiega daleko łagodniéj, krócéj, z małą ilością krost i bez żadnego niebezpieczeństwa; nosi wtedy nazwę *małéj* **O.**, czyli *ospicy* (*variolois*). Na zarażenie się **O.** każdy człowiek jest narażony; chroni od tego jedynie przebycie téj choroby. Tak samo od powtórnego zapadnięcia chroni przebycie **O.** *krowiéj* t. j. z krów na człowieka przeszczepionéj, bardzo łagodnéj (ob. Szczepienie). To spostrzeżenie, zrobione przez Jennera w końcu zeszłego wieku, złagodziło do niepoznania epidemije **O.** Sztuczne dziś przeważnie musowe sprowadzenie u dziecka nieszkodliwéj choroby ochrania go na zawsze, a przynajmniéj na czas długi od jednéj z najstraszniejszych chorób. Leczenie jak we wszystkich chorobach zakaźnych przy zwykłym przebiegu polega głównie na odpowiedniém dyjetetycznem zachowaniu się chorego.— Tak zwana **O.** *wietrzna*, gdzie przy małéj gorączce występuje na ciele mała liczba krost zbliżonych do ospowych,—nie ma żadnego związku z właściwą ospą.

Ossa, dzisiaj *Kissawo* albo *Kiszowo*, góry w Tessalii, blisko Pelionu i Olimpu, mają około 6,000 stóp wysokości. Pomiędzy górami **O.** a Olimpem leżała sławna dolina Tempe.

Ossa czyli *Mokra*, rzeka w ziemi chełmskiéj w Prusiech, bierze początek z jeziora pod wsią Hertzogswalde, na wschód od Deutsch-Eulau i uchodzi do Wisły dwoma korytami o milę od Grudziądza. W téj rzece Bolesław Chrobry, na znak swych zwycięstw i rozprzestrzenienia granic, miał zabić słup żelazny między Rogoźnem i Łaszynem, skąd bliskie miasteczko nazwę Słupi przyjęło.

Ossenbeck (Jan), słynny malarz krajobrazów, zwierząt i bambocciadów, ur. około 1627 w Rotterdamie, kształcił się we Włoszech, mianowicie w Rzymie, następnie został malarzem nadwornym w Wiedniu, a pod koniec życia mieszkał w Regensburgu, gdzie † 1678 r. W obrazach swoich, przedstawiających jarmarki, uroczystości ludowe i podobne sceny z mnóstwem osób, połączył pilność holenderską ze swobodą i lekkością włoską. **O.** odznaczył się także jako rytownik.

Ossędowski (Stanisław), doktor ob. prawa i teologii, profesor akademii krakowskiéj, protonotaryjusz stolicy apostolskiéj i kanonik krakowski, † w Krakowie 1680. Oprócz wielu poezyj łacińskich, wydał: „*Cythara Novodvorsciana in adventum Cracoviam Vladislai IV et Ceciliae Renatae*“ (Krak. 1638); „*Quaestio de spensalibus*“ (tamże 1643); „*De juramento calumniae*“ (tamże 1657).

Ossis, jezioro w król. polskiém, gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim; obejmuje 30 morgów przestrzeni.

Ossolin, niegdyś miasteczko, obecnie wieś w gub. radomskiéj, pow. sędomierskiém, od r. 1350 własność Toporów, którzy od niéj Ossolińskimi pisać się zaczęli. Jerzy Ossoliński wystawił tu r. 1635 wspaniały zamek, który w r. 1806 rozmyślnie zburzony został przez ówczesnego właściciela Ossolina, hr. Antoniego Leduchowskiego, dla wynalezienia jakoby ukrytych w nim skarbów. Z gmachu tego pozostały tylko szczątki, świadczą jednak jeszcze o jego dawnéj świetności.

Ossolińscy, starodawny historyczny ród polski, herbu Topór, pierwotnie osiadły w Sędomierskiém, późniéj na Podlasiu. Protoplastą tego rodu był *Jaśko* czyli *Jan*, syn Nawoja z Przegini, kasztelana krakowskiego, zmarłego 1325, który od założonéj przez siebie majętności Ossolin, przybrał nazwisko i dał początek domowi Ossolińskich, którego znakomitszymi członkami są: **Ossoliński** (Paweł), czwarty syn Andrzeja, kasztelana wojnickiego († 1505), miał się wsławić w różnych poselstwach do dworów zagranicznych.—**Ossoliński** (Hieronim), syn poprzedniego, wysłany za granicę, zwiedzał tamtejsze akademije i przeszedł na wyznanie ewangelickie, którego się zawsze trzymał gorliwie. Bawiąc we Włoszech, służył wojskowo pod Janem Medyceuszem i walczył przy zdobyciu Sieny. Za powrotem do kraju należał do wielu wypraw za Zygmunta Augusta i odznaczył się w bitwie pod Obertynem. Celował także niepospolitą wymową i wielką w rzeczach politycznych biegłością. Jako ewangelik, gorliwy, ale bynajmniéj nie zagorzały obrońca swego wyznania, szukał zawsze zgody, zapobiegając gorszącym niesnaskom. Takim okazał się na synodzie w Książu 1560 i w Krakowie 1561 r., na których był marszałkiem. Z kasztelana sądeckiego (od 1568), został 1569 kasztelanem wojnickim a 1570 sędomierskim. † r. 1576. Miał zostawić w rękopisie ciekawe swoich czasów pamiętniki, ale takowe nas nie doszły. J. Kochanowski uwiecznił jego pamięć w elegii VII ks. III.—**Ossoliński** (Zbigniew), trzeci syn poprzedzającego, wojewoda sędomierski, ur. 1555. Po odebraniu domowego wychowania, kształcił się w wyższych naukach na uniwersytetach francuskich, niemieckich i włoskich. Za powrotem do kraju 1575 r. zaraz po śmierci ojca przeszedł na łono kościoła rzymskiego i został sekretarzem w kancelaryi króla Stefana; był w obozie pod Gdańskiem 1577, potém walczył pod Połockiem, Wielkiemi Łukami i Pskowem, skąd posłował do margrabiego brandeburgskiego po pieniądze dla króla. Ujmując się za ukaranym śmiercią wujem swoim Samuelem Zborowskim, niechętnym był dla Zamojskiego i trzymał zawsze ze stroną przeciwną, a więc i w następném bezkrólewiu ze Zborowskimi popierał Maksymilijana. Za panowania Zygmunta III posłował w piérwszych 14 latach 10 razy z województwa sędomierskiego i deputatem na trybunał był 5 razy. Na sejmie inkwizycyjnym gorliwie stawał przy królu, w nagrodę czego otrzymał podkomorstwo sędomierskie 1593, a potém liczne i bogate starostwa. Marszałkował w izbie poselskiéj w latach 1601 i 1603 chwalebnie. W tymże roku został kasztelanem małogoskim i zaraz w Listopadzie żarnowskim, a 1605 wojewodą podlaskim. Wierny królowi w czasie rokoszu Zebrzydowskiego, występował jako czynny sporów rozjemca, zwłaszcza pod Janowem, i skłonił burzliwe umysły do zgody, chociaż późniéj, gdy się sprawa znowu rozogniła, rad jego już nie słuchano. Równą okazał zręczność w przytłumieniu wojskowych konfederacyj, sprawując tym celem posłannictwo do Brześcia litewskiego i Lwowa w r. 1613 i za to został wojewodą sędomierskim; † 1623 w Klimontowie. Oprócz dziennika swego życia pisał historyję swego czasu, pod tytułem „*Komentarze*“, których tylko szczątki odszukał J. M. Ossoliński. Pozostały też w rękopisie jego mowy sejmowe.—**Ossoliński** (Krzysztof), syn poprzedzającego, wojewoda sędomierski, ur. w Bukowsku 1587, nauki początkowe pobierał u jezuitów w Lublinie, wyższe w Würzburgu i Gracu, poczém zwiedzał obie dwory we Włoszech i Francyi. Wróciwszy do kraju 1612, wysłany został przez ojca na Podole ze znacznym pocztem ludzi, własnym kosztem uzbrojonych. Posłował na kilku sejmach, a z sejmu 1620 wyznaczony był do rady wojennéj podczas wyprawy tureckiéj, na którą własnym kosztem wystawił znaczny oddział ludzi. W czasie wojny szwedzkiéj opatrywał wojsko żywnością z oszczędzeniem skarbu i bez obciążenia obywateli. Za takowe usługi szybko postępował w urzędach publicznych: w r. 1619 podstoli sędomierski, 1620 podkomorzy tegoż województwa, 1633 kasztelan sądecki, 1635 wojnicki, a 1638 już był wojewodą sędomierskim. Wystawił zamek Krzysztofory, na który do 30 milijonów wydał, nie żałując także grosza i na fundacyje pobożne; † w Krakowie 1645. Miłośnik nauk i chętny opiekun młodzieży, garnącéj się do nich, sam przełożył na język polski Barklaja „*Argenidę*“ (Krak. 1707). Jedyny syn jego, *Krzysztof Baldwin*, zginął w czasie wyprawy pod Zborowem 1649. Pozostała po nim mowa do Władysława IV, napisana z powinszowaniem zwycięstwa, p. t. „*Corona civica ob cives ab hoste Moscho Servatos Vladislao IV Regi Poloniae dicata*“ (Krak. 1634).—**Ossoliński** (Maksymilijan), czwarty syn Zbigniewa, służąc za młodu wojskowo, dowodził chorągwią husarzów w wyprawie chocimskiéj. Mianowany chorążym sędomierskim, został 1633 podkomorzym tegoż województwa, następnie podskarbim nadwornym koronnym, który to urząd sprawował do r. 1648. † r. 1655 jako kasztelan czerski. Pochowany w Klimontowie u dominikanów, których klasztor i kościół, przez ojca zaczęty, ukończył i funduszami opatrzył. Pozostał po nim w rękopisie „*Dziennik domowy*“.—**Ossoliński** (Mikołaj), trzeci syn poprzedzającego, znany był z obszernéj nauki i znajomości języków obcych. Pamiętny wylew Wisły r. 1621 dobrze opisał wierszem łacińskim p. t. „*Ode in memorabile Vistulae diluvium*“ (Krak. 1621).—**Ossoliński** (Jerzy), najmłodszy syn Zbigniewa, znakomity mąż stanu, ur. 1595. Odbywszy początkowe nauki u jezuitów w Pułtusku, wyższe zaś w zagranicznych uniwersyte-

tach, po ośmioletnim tamże pobycie wrócił z bogatym zasobem nauki i stopniem doktora. Towarzyszył królewicowi Władysławowi w wyprawach wojennych 1617 i 1620 r. Mianowany przez Zygmunta III podkomorzym nadwornym, wyznaczony został posłem Rzeczypospolitéi do Jakóba I, króla angielskiego, celem wyjednania posiłków na wojnę turecką. Gdy niebawem nastąpiła wojna szwedzka, wystawił własnym kosztem chorągiew i sam ją poprowadził. Wyznaczony komisarzem do układów o pokój, doprowadził go do skutku i mianowany został podstolim koronnym 1630. Na sejmie 1631 obrany marszałkiem, zagajał koło rycerskie. Po śmierci Zygmunta został podskarbim nadwornym, następnie Władysław IV poruczył mu ważne poselstwo do papieża Urbana VIII, celem wyjednania jego pomocy do uśmierzenia niesnasek, dzielących w Polsce stan duchowny i świecki. Wjazd jego do Rzymu r. 1633 jest jedném z najświetniejszych tego rodzaju wystąpień, o jakich historyja wspomina. Spełniwszy to poselstwo podług życzenia króla, udał się O. z Rzymu do Wenecyi, chcąc tę morską potęgę wciągnąć do związku przeciwko Turkom i zawrzeć z nią traktat handlowy. Z Wenecyi udał się do Wiednia, gdzie od cesarza Ferdynanda II uzyskał dla kraju obietnicę posiłków, a dla siebie i następców swoich tytuł książęcy. Za powrotem do kraju na sejmie 1635 wybrany był marszałkiem i bardzo szczęśliwie kierował obradami. Następnie był rządcą Prus polskich i wznowił przymierze ze Szwecyją. W r. 1636 wysłany został w poselstwie do Ratyzbony na sejm elekcyjny rzeszy niemieckiéj, mającéj wybierać króla rzymskiego, z poleceniem popierania syna cesarskiego i proszenia dla króla o rękę Cecylii Renaty, córki cesarskiéj, co szczęśliwie przywiódł do skutku. Za te trudy otrzymał województwo sędomierskie, wkrótce potém pieczęć mniejszą koronną (1639) a 1643 godność kanclerza wielkiego koronnego. W r. 1645 sprawował od króla poselstwo do Torunia na zjazd zwany *Colloquium charitativum*, w celu pojednania katolików z różnowiercami; lecz przed jego ukończeniem do innych spraw został odwołany. Przypuszczony przez Władysława IV do sekretnych negocyjacyj (1645) względem zamierzanéj wojny przeciw Turcyi, popierał O. króla, ale na sejmie 1646 r. nie mógł planów jego przeprowadzić wobec potężnéj opozycyi szlacheckiéj. W bezkrólewiu po śmierci Władysława IV, gdy Kozacy dwa wojska polskie na Ukrainie rozgromili i zaczepne pod Chmielnickim zajęli stanowisko, O. wystąpił jako głowa partyi umiarkowanéj, pragnąc ustępstwami zażegnać burzę. W radzie senatu réj wodził, a na sejmie konwokacyjnym, zwołanym na 16 Lip. 1648, musiał się bronić przeciw szlachcie, która go obwiniała o spółudział w tajnych negocyjacyjach króla z Kozakami. Następnie wespół z Kisielem (ob.) starał się o przyspieszenie elekcyi i przyczynił się wielce do wyboru Jana Kazimierza, który, pokładając w nim całkowite zaufanie, jego i Kisiela względem Kozaków trzymał się polityki. Mianowany na wyprawę kozacką hetmanem (Czerw. 1649), pod Zborowem, gdzie wojsko polskie przez Kozaków i Tatarów zostało otoczone, O. zręczną polityką odwiódł hana od sojuszu z Kozakami, zawarł z nim za 200,000 talarów rocznéj daniny pokój wieczysty, a z Chmielnickim za cenę znacznych koncesyj ugodę (17 Sierp. 1649), która jednak nie była trwałą. Wyznaczony przez króla na posła do Rzymu, † 1650 przed wyjazdem z nagłéj choroby w Warszawie. O. należy do szeregu najznakomitszych u nas mężów stanu. Dziś jeszcze, dla niedostatecznéj znajomości tajemnic gabinetowych Władysława IV i Jana Kazimierza, należycie ocenionym być nie może. U szlachty zostawił po sobie pamięć najgorszą. W licznych paszkwilach zarzucano mu chęć zatracenia wolności, zmowy z Kozakami, chciwość i dumę nieukroconą, a oddawano pochwały niepospolitym jego zdolnościom. Niecierpiany przez magnatów jako dorobkowicz, zarówno jak oni chciwym był darów królewskich, starostw i dygnitarstw; zarówno jak oni gardził szlachtą i nieraz cierpko się z nią obchodził. Gorliwy aż do fanatyzmu katolik, mija się na tém polu niekiedy z interesem narodowym. W sprawach zagranicznych, jakkolwiek stronnik Austryi i przyjaciel jezuitów, własną zachowuje przecież samodzielność i polityki swéj, choć niezawsze narodowéj, broni śmiało. Od spółobywateli żąda przedewszystkiém, aby wiernie stali przy tronie i podtrzymywali jego powagę. Nietolerant dla dysydentów, występuje w sprawie kozackiéj bardzo umiarkowanie i zamyśla o równouprawnieniu Rusi z Koroną. Podziwiany nawet za granicą dla swéj wymowy, biegły w sprawach publicznych, posiadał O. charakter silny, wielką przytomność umysłu, niezwyczajną wielkość duszy i odwagę. Należy on do tych reformatorów, co jak Prażmowski i Morsztyn, widzą w Rzeczypospolitéj anarchiję i chcą to złe wytępić, ale walczą polityką zagraniczną i u szlachty niepopularną. Używając bez przyzwolenia Rzeczypospolitéj tytułu księcia, nadanego mu za granicą, wywołał burzę na sejmie r. 1638 i dał powód do nowéj ustawy, zabraniającéj krajowcom przyjmowania wszelkich obcych godności i zaszczytów. Dzieła jego drukiem ogłoszone są: „*De optimo statu reipublicae*“ (Lowanium 1614); „*Quaestiones morales*“ (Padwa 1615); „*Mercurius Sarmaticus*“ (Gdańsk 1645), zawierający sześć mów rozmaitych i t. d. W rękopisie zostawił „*Dziennik własnego życia*“. Obszerny życiorys jego napisał Fr. Bohomolec (2 t., Warsz. 1777).—**Ossoliński** (Franciszek Salezy), ur. 1730, wstąpił do zakonu franciszkanów i po odbytym nowicyjacie udał się do Padwy po wyższą naukę. Za powrotem do kraju rządził klasztorem w Warce, potém w Warszawie. W r. 1765 został biskupem dardaneńskim, 1767 koadjutorem bakońskim a 1774 biskupem kijowskim i czernihowskim, † 1784 w Lublinie.—**Ossoliński** (Franciszek Maksymilijan), syn Maksymilijana, łowczego podlaskiego, ur. 1676; gorliwy stronnik Sasów, obdarzony licznemi i bogatemi starostwy, został regentem kancelaryi większéj koronnéj 1710, podskarbim nadwornym 1714, a podskarbim wielkim koronnym 1729. Stronnik i przyjaciel Stanisława Leszczyńskiego, przeniósł się za nim do

Lotaryngii, tam został księciem, parem Francyi i † 1736 w Malgrange.—**Ossoliński** (Józef Kanty), syn poprzedniego, wojewoda wołyński, ur. 1717 roku, † 1780 roku. Początkowo wraz z ojcem trzymał stronę Stanisława Leszczyńskiego, ale po obiorze Augusta III wrócił z Lotaryngii do kraju i kilkakrotnie posłował na sejmy, występując zawsze prawie (mianowicie 1738 r.) w duchu polityki staroszlacheckiéj. W r. 1757 został wojewodą wołyńskim. W bezkrólewiu po śmierci Augusta III przystąpił do partyi hetmańskiéj i podpisał sławny manifest z 7 Maja 1764 przeciw sejmowi konwokacyjnemu, wkrótce jednak potém uznał Stanisława Poniatowskiego. Wielkim był przyjacielem jezuitów i hojnie ich wspierał. Żoną jego była *Teresa Stadnicka*, wojewodzianka wołyńska (ur. 1717, † 1776). Z. Kaczkowski oboje Ossolińskich spopularyzował w powieści swéj „*Ostatni z Nieczujów*“. Życiorysy ich są w „*Tyg. Ilustr.*“ (Nr. 232 i 234, r. 1864).—**Ossoliński** (Józef Maksymilijan), biblijograf i historyk, ur. 1748 we wsi Wola Mielecka, w Sędomierskiém, z ojca Michała, kasztelanica czechowskiego. Po ukończeniu nauk u jezuitów w Warszawie, przebywał na dworze Stanisława Augusta. Od r. 1764 do 1783 był współpracownikiem czasopisma „*Zabawy przyjemne i pożyteczne*“. Po piérwszym podziale kraju osiadł w majętności swojéj, przeszłéj pod rząd austryjacki, poświęcając się wyłącznie naukom. W r. 1789, jako członek deputacyi galicyjskiéj do Leopolda II, zamieszkał w Wiedniu, gdzie pomiędzy innemi wyjednał u rządu ustanowienie w akademii lwowskiéj katedry literatury i języka polskiego. Rząd austryjacki używał O. do rozmaitych poleceń i r. 1808 mianował rzecz. tajnym radcą, prefektem nadwornéj biblijoteki cesarskiéj, kawalerem orderu ś. Szczepana i t. d. Gdy po zniesieniu wielu klasztorów galicyjskich, pozabierał rząd przy nich biblijoteki, O. korzystając ze sposobności, umiejętnym wyborem dzieł ważniejszych i rzadszych, nie szczędząc na to kosztów, położył piérwsze podstawy téj pięknéj biblijoteki, którą na użytek powszechny przeznaczył. Przygotowawszy bogate zbiory książek, rycin, medali, map i t. p., wybrał Lwów na pomieszczenie tych skarbów i uzyskawszy r. 1809 przyzwolenie cesarza Franciszka I, dał początek zakładowi znanemu pod nazwą *biblijoteki Ossolińskich*. Dla zapewnienia dalszego rozwoju téj instytucyi, dobra swoje w Galicyi zapisał na rzecz biblijoteki i oddał takową pod szczególny nadzór stanów krajowych. Przedwczesna śmierć nie dozwoliła O. ucieszyć się owocem tylu szlachetnych jego poświęceń i trudów; † 1826 w Wiedniu. Ook tak ważnych zajęć, niemal wszystkie chwile życia pochłaniających, O. pracował także na niwie literatury krajowéj i ogłosił drukiem: „*Lucyjusza Annousza Seneki o pocieszeniu książ troje*“, przekład z łacińskiego (Warsz. 1782); „*Mowy Jerzego Ossolińskiego*“ (tamże 1784); „*O potrzebie nauki prawa w kraju naszym*“ (tamże 1814) i wreszcie najważniejsze obszerne dzieło: „*Wiadomości historyczne krytyczne do dziejów literatury polskiéj*“ (3 t., Kraków i Lwów 1819—22, czwarty tom z rękopisów zebrany wydał A. Bielowski, Lwów 1852). Przysłużył się również naszéj literaturze przekładem Liwijusza, wydanym p. t. „*T. Liwijusza Dzieje Rzymskie*“ (2 t., Lwów 1852). Prócz wielu pism i rozpraw, drukowanych za życia i po śmierci, zostawił dużo prac w rękopisie, jak panowanie Zygmunta I, przekład Listów Plinijusza i wiele innych.—**Ossoliński** (Wiktor), ostatni potomek z linii prostéj tego domu, ur. 1790 r., był podpułkownikiem strzelców konnych gwardyi b. wojska polskiego; † 1860 w Warszawie. Przełożył z niemieckiego dzieło Bismarka p. t. „*Służba polna jazdy*“ (2 wyd., 1821).—**Ossoliński** (Wojciech), z téjże pochodzący rodziny, ur. 1796, był od r. 1836 do śmierci, zaszłéj 1842, rektorem akademii duchownéj warszawskiéj. Oprócz wielu rozpraw teologicznych drukowanych, zostawił w rękopisie dzieło p. t. „*Teologija dogmatyczna pasterska*“.

Ossolińska (Ludwika), ur. 1797, † 1843 w Krakowie. Oprócz artykułów pisanych do „*Przyjaciela ludu*“, wyszły po jéj śmierci powieści jéj pióra: „*Kolenda i podwieczorek na wsi*“ (Krak. 1850) i „*Przygody Zosi*“ (tamże 1850).

Ossowski, dom starożytny w Wielkiéj Polsce, h. Dołęga.—**Ossowski** (Maciéj), mąż rycerski, 1566 mając 300 ludzi pod swojém dowództwem, stawał mężnie na Wołoszczyźnie, pod Gdańskiem, Byczyną w Inflantach.—**Ossowski** (Wacław), kasztelan nakielski, odznaczał się świetnie na różnych wyprawach i posłował na kilka sejmów.—**Ossowski** (Kazimierz), mąż uczony, kanonik poznański; jest w druku jego mowa, miana na synodzie poznańskim, p. t. „*Sermo dictus in Sinodo Posnaniensi*“ (Warsz. 1689).

Ossowski (Frańciszek), herbu Belina, ur. 1740, kanonik sędomierski, od 1773 kustosz katedry krakowskiéj, † 1788. Są w druku jego kazania, z tych szczególnie pięknie napisane umieszczoną są w dziele Putanowicza „*Życie, cuda i dzieje kanonizacyi św. Jana Kantego*“.

Ossowski (Michał), ksiądz, żyjący w drugiéj połowie XVIII w., jeden z najznakomitszych ekonomistów naszych w owym czasie. Bliższych szczegółów życia jego wcale nie znamy. Wiémy tylko, że był wspólnikiem wielkich przedsiębiorstw przemysłowych Prota Potockiego, że zakładał różne fabryki, mianowicie w Łysobykach i Machnówce, że był przyjacielem a prawdopodobnie i spółwyznawcą zasad politycznych Kołłątaja, który téż w „*Listach do Małachowskiego*“ wielkiemi go obsypuje pochwałami. Biegły finansista i niepospolity znawca stosunków krajowych, występował O. głównie w sprawie zaniedbanéj skarbowości. W broszurze: „*O pomnożeniu dochodów publicznych; wynalezienie kapitału publicznego ku zasileniu nowych potrzeb Rzeczypospolitéj z oszczędzeniem podatków*“ (Warsz. 1788), projektuje pomnożenie skarbu za pomocą sprzedaży starostw i przemiany ich na dobra dziedziczne. W r. 1791 wezwany przez sejm za staraniem Kołłątaja do składu deputacyi, mającéj się zająć ułożeniem projektu względem „ekonomiki krajowéj“, przerobił O. dawniejsze swe pismo, rozszerzył je,

uzupełnił i wydał p. t. „*Ks. Michała Ossowskiego o urządzeniu starostw rada i projekt do prawa*“. Projekt ten mimo wielkiéj wartości praktycznéj, przyjęty przez deputacyję, odrzucony został w sejmie na przekór zabiegom Kołłątaja.

Ostade (Adryjan van), słynny malarz i miedziorytnik niderlandzki, ur. 1610 w Lubece, † 1685 w Amsterdamie, uczeń Rembrandta i Halsa. W obrazach swoich, pełnych humoru, oryginalności i komizmu, przedstawia głównie sceny z życia wieśniaków. Prace jego są liczne i znaleźć je można we wszystkich niemal galeryjach niderlandzkich, niemieckich, francuskich i angielskich.—**Ostade** (Izaak van), brat poprzedniego, ur. 1612, † około 1654 r.; odznaczył się także głównie jako malarz rodzajowy i zwierząt. Brata swego przewyższył w rysunku, ale niżéj stoi od niego w przedstawieniu światłocienia i w sposobie wykonania.

Ostaszewski (Spirydyjon), ur. 1797 r. Po ukończeniu nauk w Winnicy i Krzemieńcu służył wojskowo; następnie oddał się naukom i obok gospodarstwa wiejskiego w okolicach Hajsyna i Humania, a od r. 1854 w powiecie żytomirskim we wsi Awartynie, zajmował się gorliwie zbieraniem podań i legend ludowych, które od r. 1848 umieszczał w „*Atheneum*“ Kraszewskiego, ułożone wierszem w narzeczu ludowém. Oddzielnie wydał: „*Piu kopy kazok napysau Sp. Ost. dla wesołoho mira*“ (Wilno 1850), tudzież dziełko w rodzaju „*Pamiątki po dobréj matce i po dobrym ojcu*“, p. t. „*Ojciec córkom*“ (2 t., Kijów 1851) i „*Miłośnik koni*“ (2 t., Kijów 1852). O. był powszechnie wielbionym przez swych włościan i kochanym od szlachty.

Ostaszków, m. pow. gub. twerskiéj, nad jeziorem Seligierskiém, przeszło 9,000 m., posiada liczne zakłady fabryczne, między któremi fabryki skór są najważniejsze. Tutejsze kosy i siekiery uważane są za najlepsze w całéj Rossyi. O 1 milę od miasta na wyspie Stołobnie leży pustelnia Niłowa. Początki O. sięgają XIII w.; wtedy nosił nazwę *Kliczeń*, od wyspy, na któréj pierwotnie był zbudowany; darowany przez Dymitra dońskiego wojewodzie Eustachemu Ostaszce przybrał nazwę dzisiejszą.—*Ostaszkowski powiat* liczy na przestrzeni 7,964 w. kw. około 103,000 m.

Ostatnie olejem świętym namaszczenie, sakrament ustanowiony przez Jezusa Chrystusa, dla ulgi tak duszy, jako i ciała chrześcijan niebezpieczne chorych, zwłaszcza przy bliskiéj śmierci. Sakrament ten został ustanowiony wówczas, kiedy Chrystus wysłał 72 uczniów swych przepowiadać w Judei królestwo Boże i uzdrawiać niemocnych. Materyją sakramentu jest olej chorych (*oleum infirmorum*), t. j. oliwa z drzewa oliwnego, poświęcona przez biskupa w wielki czwartek; materyją zaś bliższą sakramentu jest namaszczenie albo polanie przez kapłana tym olejem głównych części ciała chorego. Sakrament ostatniego olejem świętym namaszczenia, podług nauki kościoła katolickiego, przyjęty godnie przez chorego, oczyszcza go ze zmaz grzechu i gładzi nietylko grzechy powszednie, ale grzechy śmiertelne, dodaje choremu cierpliwości w boleściach, pokrzepia jego ducha w ostatnich chwilach i może nawet przywrócic mu zdrowie, jeżeli to jest pożyteczném dla jego zbawienia.

Ostenda, warowne miasto portowe w belgijskiéj prowincyi Zachodniéj Flandryi, przy brzegach morza Północnego; ma 17,800 m. i połączone jest kanałami z miastami Bruges, Gandawą, Nieuport i Dunkierką. Koleje żelazne, schodzące się tu z kilku stron, oraz regularna komunikacyja statkami parowemi z Duwrem i Londynem, wpływają dobroczynnie na podniesienie się rozległego tutejszego handlu i na ułatwienie przyjazdu do sławnych tutejszych kąpiele morskich, chorym ze wszystkich stron Europy. Ostrygi ostendzkie znane są ze swojéj znakomitéj dobroci.

Osten-Sacken, starożytna rodzina pomorska, osiadła obecnie w rossyjskich prowincyjach nadbałtyckich. *Henryk von Osten* przesiedlił się w XV w. do Kurlandyi i ożeniwszy się z dziedziczką rycerza von Sacken, przybrał jego imię i herb. Potomkowie jego rozdzielili się na linije: Bathen, Dodangen i Rothof. Z domu Bathen pochodził *Karol Magnus von der Osten-Sacken*, ur. 1733, wyniesiony 1797 r. przez cesarza Pawła do godności hrabiowskiéj i † 1808. Z linii Dodangen pochodzili: *Karol von der Osten-Sacken*, ur. 1725, † 1794 bezdzietnie; będąc pruskim ministrem stanu, otrzymał godność książęcą.—*Dymitr hr. Osten-Sacken*, generał rossyjski, ur. 1790, wstąpił do wojska 1805 r., odznaczył się 1807 pod Friedlandem, szybko awansował w latach 1812—15; 1825 wysłany jako generał-major i dowódca brygady ułanów na Kaukaz, został szefem sztabu Paskewicza i odznaczył się szczególnie przy oblężeniu Achalkalahi i Karsu; w bitwie pod Aksaros dowodził lewém skrzydłem. W wojnie 1831 r. oswobodził Dybicza, otoczonego przez siły polskie, następnie brał udział w bitwie pod Ostrołęką i przy wzięciu Warszawy. 1843 został generałem kawaleryi, 1849 na czele brygady był wysłany dla wzmocnienia sił rossyjskich w Węgrzech, przybył jednak po ukończeniu walki. Podczas wojny wschodniéj dowodził 3 armiją i wspierał operacyje Gorczakowa; następnie dowodził w Odessie i z wielkiém męstwem wytrzymał bombardowanie flot sprzymierzonych 22 Kwietnia i 16 Maja 1854, poczém udał się do Krymu i pod rozkazami Menszykowa i Gorczakowa bronił południowéj części Sewastopola. 1855 mianowany był hrabią, a następnie członkiem rady państwa i generał adjutantem cesarza.—Z domu Rothof wyszedł *Fabijan Wilhelm von der Osten-Sacken*, ur. 1752, † 1837; od r. 1766 miał udział we wszystkich wojnach rossyjskich; 1814 był generał-gubernatorem Paryża i 1821 r. otrzymał godność hrabiowską. W r. 1826 mianowany feldmarszałkiem, podniesiony został 1831 za zasługi okazane w wyprawie na Podole i Wołyń do godności książęcéj. — *Fryderyk Bernard August Osten-Sacken*, ur. 1778 r., † 1861; od 1800 hrabia pruski, był pułkownikiem wojsk pruskich i w wojnie 1813—1814 odznaczył się na czele pułku ochotników.

Osteologija (z greck.), część anatomii, traktująca o kościach (ob. anatomija).

Oster, m. pow. gub. czernihowskiéj, przy ujściu rz. Ostru do Desny, około 5,000 m.—*Osterski powiat* ma na przestrzeni 3,991 w. kw. ok. 94,000 m.

Ostermann (Andrzéj, właściwie Henryk Jan Fryderyk, hr.), znakomity mąż stanu rossyjski i ulubieniec Piotra W., ur. 1686 w Bockum (w Westfalii), syn pastora ewangielickiego. Z powodu pojedynku, w którym zabił przeciwnika, musiał opuścić Jenę, gdzie studyjował prawo, i 1704 wstąpił do służby rossyjskiéj. 1711 przyczynił się wiele do zawarcia pokoju, który uchronił od zupełnéj zagłady wojsko rossyjskie otoczone nad Prutem. W latach 1714—17 towarzyszył Piotrowi w podróżach za granicą, poczém 10 Września 1721 zawarł ze Szwecyją korzystny dla Rossyi pokój w Nystad, za co został mianowany radcą stanu i baronem, po upadku zaś Szafirowa (1723) wice-kanclerzem państwa. Na łożu śmiertelném mianowany przez Katarzynę mistrzem dworu jéj następcy Piotra i członkiem rady regencyjnéj podczas małoletności tegoż. Cesarzowa Anna Iwanowna wyniosła **O.** 1730 do godności hrabiowskiéj, regentka zaś Anna Karłówna mianowała go generał admirałem. Po wstąpieniu na tron cesarzowéj Elżbiety, 1741, był **O.** aresztowany i osądzony na śmierć, z powodu, że działał nad usunięciem od tronu rossyjskiego potomstwa Piotra I Ułaskawiony na placu kaźni, zesłany został do Syberyi, gdzie † 1747 w Berezowie. Dwaj synowie jego, zmarli bezpotomnie, adoptowali wnuka swéj siostry, wydanéj za generała Tołstoj, który przybrał nazwisko **O.**-*Tołstoj*.—**Ostermann-Tołstoj** (Aleksander, hr.), generał rossyjski, ur. 1772 (podług innych 1770) w Petersburgu, † 1857 pod Genewą; miał zaszczytny udział w wojnie przeciwko Turcyi i Polsce; 1797 mianowany został generał majorem a 1806 generał leitnantem. Z wielką odwagą walczył przeciwko Francyi 1806 i 1807, a zwłaszcza 1812 i 1813, w bitwach pod Ostrownem, Borodinem, Tarutinem, Budziszynem a szczególniéj pod Chlumcem, gdzie na czele korpusu gwardyi dawał odpór czterykroć silniejszemu oddziałowi nieprzyjaciół i gdzie stracił lewą rękę. Po zawarciu pokoju został dowódcą korpusu grenadyjerskiego a 1816 generałem piechoty; po wstąpieniu na tron cesarza Mikołaja usunął się ze służby. Przez lat kilka przebywał we Francyi i Włoszech, poczém 1831 w towarzystwie Fallmerayera odbył podróż na Wschód, zwiedził Egipt, Jerozolimę i Konstantynopol. W jesieni 1837 osiadł nad brzegami jeziora Lemańskiego, gdzie w willi swéj Petit-Saconnex przepędził resztę swych dni.

Ostermayer (Gottfryd), profesor uniwersytetu w Królewcu, wydał następujące dzieła, dotyczące dziejów Prus i Litwy: „*Gedanken von den alten Bewohneren des Landes Preussen*“ (Królewiec 1780); „*Erste Lithuanische Liedergeschichte*“ (tamże 1781).

Osterod (Krzysztof), teolog socynijański, ur. w Goslar, w Saksonii, po ukończeniu nauk w Królewcu był rektorem szkoły ewangielickiéj w Człuchowie (Schlochau na Pomorzu). Następnie przeszedł na socynijanizm i był 1585 r. przez nowych spółwyznawców wysłany na sobór chmielnicki; za powrotem do Człuchowa zaczął rozpowszechniać naukę Socyna, za co usunięty od urzędu, musiał opuścić miasto i udał się do Gdańska, a potém do miasta rodzinnego; tam za nowatorstwa religijne skazany przez sąd na więzienie, ratował się ucieczką z bratem swym Janem, przybył do Chmielnika, a później do Rakowa, gdzie się nauczył języka polskiego. 1598 dla szerzenia zasad Socyna udał się wraz z Wojdowskim do Holandyi, lecz po upływie roku wypędzony stamtąd powrócił do Polski. † 1611 r. we wsi Buskowice pod Gdańskiem. Pisma jego w językach polskim, łacińskim i niemieckim wymienia Bock; ważniejsze z nich: „*Dysputacyja zboru szmigielskiego, którą miał Krzysztof* **O.** *i t. d. z ks. Hieronimem Powodowskim r. 1592 i t. d.*“; „*Compendiolum doctrinae Ecclesiae Christianae*“ (2 wyd. 1630; 3 wyd. 1652); „*Unterrichtung von den vornehmsten Hauptpuncten der christlichen Religion etc.*“ (Raków 1604 i częściéj) i in.

Osterode, miasto fabryczne w pruskim okręgu regencyjnym Hildesheim, u podnoża gór Harzu, ma 5,400 m. i starożytny zamek. W okolicy jest wielka fabryka wyrobów miedzianych, fabryka szrótu strzelniczego i wyrobów chemicznych.—**Osterode**, miasto w Prusach wschodnich, regencyi królewieckiéj, nad wielkiem jeziorem Scheilung, z którego rz. Drwęca wypływa. Miało w XIII w. zamek obronny. Po grunwaldzkiem zwycięstwie zdobyte przez Władysława Jagiełłę, nadane zostało przez tegoż króla Janowi księciu mazowieckiemu; ale wkrótce potem znowu je Krzyżacy opanowali.

Ostfalowie, była to, począwszy od drugiéj połowy VIII w., nazwa wschodniéj części związku saskiego, oznaczająca ludy zamieszkałe na wschód od Engern, mianowicie od Harzu aż do Elby, w dzisiejszém Brunświku i obwodach hanowerskich Hildesheim i Lüneburg. Nazwa ta utrzymała się i później jeszcze co do téj części księstwa saskiego, aż do rozwiązania go pod Henrykiem Lwem, który tu miał większą część swoich posiadłości dziedzicznych.

Ostfryzyja (*Ostfriesland*, *Emder Land*), niegdyś księstwo niemieckie, nad morzem Północném leżące, dziś wraz z ziemią Harling stanowi pruski obwód regencyjny Aurich; grunt ma torfowy, piaszczysty i tłusty. Mieszkańcy są niemal wszyscy od lat dziecinnych marynarzami. Miasta nadmorskie są: Emden, Leer i Norden. Kraj ten, przez potomków dawnych Fryzonów zamieszkały, był w średnich wiekach podzielony na mnóstwo drobnych posiadłości, które Edward Cirksena z Grectfiel około r. 1430 w jedność połączył. Ostatni Cirksena † około r. 1744, poczem **O.** przywłaszczyły sobie Prusy. W r. 1806 ziemia ta została przyłączoną do Holandyi, w 1810 do Francyi; w r. 1815 dostała się Hanowerowi i wraz z nim w 1866 przeszła w powtórne posiadanie pruskie.

Ostia, miasto portowe w starożytnem Latium, najdawniejsza osada rzymska, położona naprzeciwko ujścia Tybru, o 15 mil od Rzymu, była nader

ważnym grodem już to dla bogatych swoich salin, już też jako przystań dla sycylijskich i afrykańskich okrętów. W pobliżu zwalisk starożytnéj O. leży w dwumilowéj odległości od morza miasteczko teraźniejsze Ostia, liczące 270 m. i będące rezydencyją biskupa.

Ostoja, herb, przedstawia dwa półksiężyce, barkami do siebie zwrócone, pomiędzy niemi miecz obosieczny prosty, biały, z rękojeścią do góry zwróconą, w polu czerwoném. Na hełmie 5 piór strusich.

Ostołopow (Mikołaj), pisarz rossyjski, ur. 1782 w Solwyczegodzku, był 1808—12 urzędnikiem w ministerstwie sprawiedliwości, następnie został wicegubernatorem w Wołogdzie, poczém powołany został do ministerstwa oświaty. Udział jego w przebudzeniu literatury rossyjskiéj w początkaah naszego wieku był nader czynnym. 1806 wydawał czasopismo „*Ljubitel słowesnosti*“; 1821—23 redagował *Żurnał depart. narodn. proswieszczenija*; wydał zbiór poezyj (Petersburg 1816) „*Słowar drewnéj i nowoj poezyi*“ (t. 1821); „*Kljucz k soczinenijam Derżawina*“ (t. 1822); napisał romans „*Ewgenija*“ (t. 1812), oraz przełożył kilka utworów dramatycznych, jak tragedyję „*Mahomet*“ Voltaire'a (t. 1828), wodewil „*Mineta*“ z Melvilla (t. 1829) i in.

Ostokrzew, *Ostrokrzew*, *Ostrolist*, *Kolcolist* (*Ilex*), rodzaj roślin z rodziny ostokrzewowatych, obejmujący drzewa i krzewy zawsze zielone, cechujące się kielichem 4 zębnym, koroną tacowatą i jagodą 4 nasienną; są to krzewy głównie w krajach cieplejszych, o liściach naprzemianległych, błyszczących często, ciernisto-ząbkowanych, i kwiatach białych. **O.** *cierni-sty*, *Ilwa* (*I. acutifalium*) o liściach tęgich falisto w zęby cierniste wyciętych, kwiatach w podbaldaszek zebranych, jagodach szkarłatnych rzadziéj białych, po lasach cienistych Europy, także w Japonii i Wirginii, w okolicach bardziéj północnych dorasta 4—12 stóp, na południe dochodzi do 20—40 stóp; w ogrodach hoduje się w kilku odmianach, stanowi zwłaszcza ozdobę parków. Liście używane są przeciw reumatycznowi i podogrze, owoce używały się jako przeczyszczające. W Korsyce nasiona stanowią surogot kawy. Drewno jest bardzo użyteczne, wygląda po wypolerowaniu jak heban i jest nader twarde. Z kory robią dobry lep na ptaki. Gatunki amerykańskie *I. laxiflora* i *opaca* mają zastosowanie mniéj więcéj jak poprzedni. **O.** *paragwajski* (*I. paraguayensis*) ma liście lancetowate, które w Ameryce służą do przyrządzania napoju zwanego *mate* czyli *herbatą paragwajską*, któréj użycie bardzo jest w Ameryce rozpowszechnione. Liście zbierają pospolicie Indyjanie z drzew dziko rosnących po lasach Paragwaju; gałązki zebrane suszą się na rusztach, a tak przeprażone liście kruszą w rękach; napój otrzymuje się przez naparzenie wodą. Liście te zawierają $1\frac{1}{2}$% kafeiny, kwas garbnikowy i olejek aromatyczny; Europejczykom jednak do tego napoju trudno nawyknąć. Liście *I. vomitoria*, w Ameryce płn., używają się tam również na herbatę, zwaną *blackdrink*, która w małych ilościach jest napotną i moczopędną, w większych wzbudza wymioty.

Ostokrzewowate (*Ilicineae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, włączana dawniéj do rodziny Celastrineae (ob.), a mająca za cechy: liście pojedyńcze; kwiaty osadzone w kątach liści pojedynczo lub wiązeczkowato; kielich trwały, 4—6 dzielny; korona podzawiązkowa o 5—4—3 wolnych płakach; pręciki w tejże liczbie co płatki i z niemi naprzemianległe; zawiązek wolny, prawie kulisty, znamię bezszyjkowe, na klapki rozcięte; owoc—pestkowiec mięsisty, o 2—8 pestkach; zarodek bardzo drobny, otoczony białkiem. Należą tu krzewy i drzewa, niekiedy zawsze zielone, właściwe głównie Ameryce i Afryce płd.

Ostracius (Jerzy), poeta łacińsko-czeski, ur. w Rakownicy w drugiéj ćwierci XVI w., kształcił się w akademii w Pradze, gdzie 1570 r. został bakałarzem a 1572 magistrem nauk wyzwolonych, poczém zajmował się wychowaniem młodzieży szlacheckiéj, z którą odbywał liczne podróże, † 1575 w Pradze. Pozostałe utwory jego okazują, że był to mąż uczony i pełen talentu poeta, któremu zawczesna śmierć nie dozwoliła zupełnie się rozwinąć. Wydał: „*Epistola gratulatoria ad P. Pressium Curimenum*“ (1566); „*Liber elegiarum et epigramatum varii argumenti*“; „*Epistola ecclesiae ad Christum*“; „*Orationes duae de studiis literarum* etc.“ (Lipsk 1574); „*Oratio de necessitate et utilitate primae artis in Philosophia, de cognatione artis poeticae atq. oratoriae*“ (1574).

Ostracyzm czyli **Sąd skorupowy**, zwał się w wielu miastach starożytnéj Grecyi sąd, mocą którego skazywano na czasowe wygnanie z kraju obywateli, odznaczających się zasługami, wziętością u ludu lub majątkiem, a przez to niebezpiecznych dla wolności powszechnéj lub równości obywatelskiéj. Sąd ten odbywał się w następujący sposób: Prytanowie zapytywali corocznie lud, czy prawo to miało być stosowanem, a w razie zgody zwoływano publiczne zgromadzenie, wzywając je do głosowania, przyczem każdy obywatel nazwisko osoby uważanéj za podejrzaną lub niebezpieczną zapisywał na skorupce czyli glinianéj tabliczce (*Ostrakon*) i takową na rynku w pewnem oznaczonem miejscu składał. Jeśli przynajmniéj 6,000 osób głosowało za wygnaniem pojedynczego obywatela, to skazany musiał w ciągu 10 dni kraj opuścić i przez lat 10, które późniéj do 5 ograniczono, żyć za granicą. Ostracyzm jednak nie pociągał za sobą hańby, ani utraty praw dla obwinionego, a dom i majątek jego pozostawał nietkniętym.

Ostranin lub *Ostrjanica* (Stefan), przywódca zbuntowanych 1638 przeciwko Polsce Kozaków, starszy syn towarzysza wojskowego w mieście Ostrze, był na Siczy Zaporożskiéj, gdy na wielkanoc 1637 naczelnik roty polskiéj stojącéj w Ostrzu, Herodowski, bez żadnéj przyczyny zamęczył starego jego ojca, młodszego zaś brata zbił okrutnie. Ten wyleczywszy się, uciekł na Zaporoże, a Nizowcy, wybrawszy sobie Stefana hetmanem, rozpoczęli nieprzyjazne kroki przeciwko Polakom. Nowo wybrany hetman wojska Zaporowskiego (jak się samowolnie nazywał) rozesłał po ukrainie Uniwersał, w którym opisywał krzywdy doznane przez swą ro-

dzinę i ucisk narodu ruskiego i wzywał do powstania przeciwko Polakom. Powstanie to O. było czysto ludowém, Kozacy bowiem regestrowi pod El. Karajmowiczem stali po stronie polskiéj. Oprócz O. znaczniejsi dowódcy byli Hunja, Skidan i Filonenko. Agenci jego podburzali lud ruski na Pokuciu, Wołyniu i Podolu. Na wiosnę 1638 wyciągnął O. z Zaporoża przez Kremenczug do m. Holtwy (przy ujściu rz. Choroli w Psjol), gdzie z wojskiem swem rozłożył się w silnie ubezpieczonym taborze. Wojsko polskie pod pułkownikiem Stanisławem Potockim, synem hetmana polnego, na próżno usiłowało zdobyć tabór kozacki (5 Maja) i z wielką stratą musiało odstąpić; zniszczywszy jednak później oddział kozacki, ciągnący na pomoc O. i połączywszy się z hufcem ks. Jeremiego Wiszniowickiego, pociągnęło przeciwko ustępującemu i zesłabłemu wojsku O. i 13 Czerwca stoczyło zawziętą walkę pod Żołminem; O. uciekł w nocy, zostawiwszy dowództwo Hunji; powstanie wkrótce potém ukończyło się, a stosunki kozackie załatwione zostały umową Masłowobrodzką. Dalsze losy O. są ciemne, prawdopodobnie schronił się z oddziałem Kozaków do Rossyi. To, co Koniski, a za nim niektórzy z historyków małorossyjskich (jak Bantysz i Markewicz) opowiadają o okrótném zamęczeniu O. i jego towarzyszów w Warszawie, jest bajką. W poezyi ludowéj nie wspomina się O. Porów. Kostomarowa „*Borba ukrainskich Kozaków s Polszeju w perwoj połowinie XVII w.*“ (w Oteczestwennych Zapiskach, t. 108 za 1856).

Ostrężyna albo **Ostrężnica**, ob. Malina.

Ostróg, m. pow. gub. wołyńskiéj, przy ujściu rzeczki Wilii do Horynia, około 10,000 m. (większa połowa żydów); osada bardzo starożytna, była niegdyś stolicą udzielnych książiów na Ostrogu (ob. Ostrogscy). O. zakwitł zwłaszcza w 2 połowie XVI w. za ks. Konstantego Ostrogskiego; założona była tutaj słynna szkoła ruska, daléj drukarnia, z któréj 1580 wyszedł psałterz, ewangielije i kalendarz, a 1581 znakomita biblija Ostrogska (w języku cerkiewnym). Następnie drukarnia ta przeniesioną została do klasztoru Dermańskiego, pomiędzy O. a Dubnem. 1648 O. był spustoszony przez Kozaków. W dawnym kościele jezuitów, z którego tylko zwaliska pozostały, złożone były zwłoki Jana Karola Chodkiewicza, hetmana w. litewskiego, i jego małżonki Anny Aloizy, † 1654 r. Pomniki obojga, z czarnego marmuru, zniszczone zostały w rabunkach i pożogach, na jakie O. w dwu ostatnich wiekach ciągle był wystawiony.—*Ostrogski powiat* ma na przestrzeni 2,691½ w. kw. przeszło 102,000 mieszkańców.

Ostroga, półobrączka metalowa, przytwierdzająca się do napiętka obuwia męzkiego, w pośrodku któréj na wystającym końcu jest umieszczone ruchome kółko z ostremi mniéj więcéj zębami, służące do kłucia konia, celem przynaglenia go do biegu lub pożądanych przez jeźdźca zwrotów. O. używaną już była w starożytności; w wiekach średnich stanowiła godło rycerskiéj dostojności i dla tego przy pasowaniu rycerza przypinano mu złote O. Giermek używał tylko srebrnych ostróg.

Ostrogoci albo *Greutyngowie*, jedno z dwu plemion germańskiego szczepu Gotów. W IV w. siedzą O. obok spółplemieników swych Wizygotów między Dniestrem i Donem. Król ich Ermanryk z rodu Amalów (ob.) panował nad obu plemionami i innymi ludami w głębi dzisiejszéj Rossyi osiadłymi. Potężne jego państwo upadło pod ciosami Hunnów 375 r.; Ermanryk sam sobie zadał śmierć a jego następca Withimir poległ w bitwie. Gromady rozbitych O. połączyły się z Hunnami (niektóre pod Safrachem i Alatheusem z Wizygotami), przeszły 386 ujścia Dunaju a po śmierci Attyli osiadły w Pannonii, gdzie do znacznéj przyszły potęgi. Stąd niepokoili O. Byzantyńcow, opierali się Hunnom, stawiali czoło Swewom, Alemannom, Sarmatom, Scyrom i Rugijom. Jedna ich część pod Widmirem wkroczyła do Włoch, ale z namowy cesarza Glicesyjusza połączyła się 473 z Wizygotami. Pozostałym O. przywodził Teodoryk (ob.), spustoszył Macedoniję i Tessaliję a potém zajął na siedziby wyższą i niższą Mezyję w sąsiedztwie tych Wizygotów, którzy z dawniejszych czasów tu pozostali i nosili miano *mniejszych Gotów* (Gothi minores) albo *Mezogotów* aż do VI w. Z namowy cesarza wschodniego Zenona poprowadził (488) Teodoryk O. (z którymi połączyli się Rugijowie) do Italii, rozgromił w drodze Gepidów pod Sirmium, zwyciężył Odoakra (ob.) w 3 bitwach (pod Akwileją i Weroną 489 a 490 nad Addą) a zdobywszy Rawennę, zamordował go 493 i ugruntował potężne państwo, które oprócz Italii obejmowało Sycyliję, Pannoniję, Sawiję (krainę nad Sawą), Dalmacyję, część Noricum, górną Recyję a od 507 i Provence. Pozostałymi nad Dunajem O. władał w imieniu Teodoryka brat jego Honulf. Po śmierci Teodoryka (526) córka jego Amalazunta (ob.) sprawował rządy w imieniu małoletniego swego syna Atalaryka, po którego zgonie 534 r. została zabita przez Teodata swego krewniaka. Wówczas cesarz wschodni Justynijan wysłał Belizara (ob.) dla podbicia Italii. Za jego wtargnięciem O. zabili Teodata i 536 r. ogłosili królem Vitigesa, który, zyskawszy sobie sprzymierzeńców we Frankach i Persach, bronił się dzielnie, ale r. 540 został pojmany w niewolę i zaprowadzany do Konstantynopola. W górnéj Italii pozostali O. jeszcze niezwyciężeni, obrali sobie królem Ildibada a po jego śmierci szlachetnego Totilasa. Ten bohaterską daléj toczył walkę z Belizarem a potem z Narsesem (ob.), przez którego pobity 552 pod Taginae (między Gubbio i Nocera) umarł z ran odniesionych. Gdy i jego następca Tejas zginął w boju, Narses dokonał ostatecznego podboju 556 r. Wielu z O. przyjęło służbę w wojsku Byzantyńców, inni wyruszyli do Recyi i Noricum a ci, co pozostali w Toskanii, zniknęli wśród miejscowéj ludności. Porów. Manso „*Geschichte des ostgoth. Reichs in Italien*“ (Wrocł. 1824).

Ostrogożsk, m. pow. gub. woroneżskiéj, nad rz.

Sosną, około 7,000 m. W okolicy miasta znajduje się kolonija wirtembergska, trudniąca się na obszerną skalę uprawą tytuniu, melonów i kawonów, tudzież pszczolnictwem. W pobliżu przy ujściu rz. Sosny do Donu, na wyniosłéj górze kredowéj, leży w malowniczéj miejscowości monaster, zwany dziwnogórski.—*Ostrogożski powiat* ma na przestrzeni 7,097½ w. kw. około 218,000 m.

Ostrogradzki (Michał), słynny matematyk rossyjski, ur. 1801 w gub. połtawskiéj, † 1862 w Połtawie. Nauki pobierał w gimnazyjum połtawskiém, następnie studyjował od 1817 matematykę na uniwersytecie charkowskim, poczém udał się do Paryża (1822), gdzie czas niejaki nauczał matematyki w École Henri IV; w początkach 1826 r. powrócił do Rossyi. 1828 mianowany adjunktem przy akademii nauk w Petersburgu, został 1829 nadzwyczajnym a 1831 zwyczajnym członkiem akademii. 1829 wysłany kosztem rządu do Paryża, powrócił stąd po wybuchnięciu rewolucyi Lipcowéj. Wysoko ceniony, zarówno u rodaków jak i u obcych, jako uczony, został 1856 członkiem zagranicznym akademii francuskiéj. Rozprawy swe, pisane po większéj części po francusku, umieszczał w *Memoirach* i *Bulletynach* kademii petersburgskiéj; niektóre z nich zajmują się najzawilszemi zagadnieniami matematyki, jak np. rozprawa „*Sur la variation des constantes arbitraires dans les problèmes de mécanique*“ (1847), w któréj okazał możliwość znacznego skrócenia w rachunku Poissona; daléj: „*Considérations générales sur les moments des forces*“; „*Introduction à la mécanique céleste*“ (Petersburg 1831); „*Traité de mecanique analitique*“ (t. 1831); „*Notes sur les integrales definies*“; „*Mém. sur le calcul des variations des intégrales multiples*“ (t. 1838); „*Sur la transformation des variables dans les intégrales multiples*“; „*Mém. sur les quadratures définies*“ (1841); „*Mém. sur la theorie générale de la percussion*“ (1857) i w. in. W języku rossyjskim wydał: „*Lekcii algebraiczeskago i transcendentalnago analiza*“ (2 t., Petersb. 1837); „*Rukowodstwo naczalnoj geometrii*“ (Petersb. 1837; 1855; 1860) i in.

Ostrogscy książęta. Wł. Jagiełło, by zjednać sobie Fedora Daniłłowicza, który za Lubarta Gedyminowicza już dzierżył Ostróg, nadaje mu go 1387 z Korcem, Zasławem i Chłopotynem „prawem szlachty polskiéj“ (*źródła do dziej. pols.* Mich. Grab. i Al. Przezdz., I 174), co potwierdziła Jadwiga 1393 (ibid. 151). Od niego to datuje w historyi ród **O.** Ks. Fedor ten czyli Fedko wysłany przez Świdrygiełłę w wojnie z Zygmuntem Kiejstutowiczem na Podola zdobycie, bił się z Wincentym z Szamotuł i Janem Mężykien z Dąbrowy, spalił Bracław, pobity nad Murachwą (1432) ubiegł Bracław i Kamieniec stolicę Podola. Syn jego *Daszko* zwany Ostroszkiem (lat. Daniłł.) r. 1413 wyswobodził Świdrygiełłę z więzienia w Krzemieńcu (Skarb. Daniłł. II 55, 68). Drugi *Wasil* przyjaciel Witolda przezeń ożeniony i wyposażony 1430 (Źródła Grab.) jest ojcem *Iwana* a dziadem *Konstantego*, który ur. 1463, † 1533. R. 1495 przyjmuje narzeczoną Aleksandra Helenę, i dostaje imiona i hetmaństwo od tegoż króla za radą het. Piotra Białego (Strykow. II 305); 1494 r. zwyciężony nad Wiedroszą, idzie w plen do Moskwy, gdzie służy przeciw Tatarom, wreszcie ucieka z Ostafim Daszkiewiczem; od roku 1507 ciągle czynny odnosi zwycięstwo pod Orszą, zajeżdża Psków; Zygmunt stary czyni go marszałkiem wołyńskim, woj. trockim, kasztel. wileńskim, daje mu po Glińskim prawo mianowania władyków w Turowie, co stanowi punkt wyjścia dla znaczenia **O.** w sprawach religijnych. Starszy jego syn *Ilja* ożenił się z Beatą, córką Zygm. Starego i Katarzyny Jelni czanki, zwaną po ojczyznie Kościelecką i miał słynną *Halszkę z Ostroga* (ob.). Brat jego *Konstanty Wasili*, ur. 1527, † 1608, obejmuje Ostróg, 1560 zostawszy wojew. kijow., uzyskał od króla Stefana dyplom na mecenasa cerkwi, 1569 r. podpisał unię z Czartor. Aleksan., wojew. woł., i chciał unii florenckiéj, do czego zachęcał Pocieja i Terleckiego (Bartoszewicz). Gdy inaczéj się stało, z jego rozkazu Cyryli Lukar, Grek luteranin, działa przeciw unii brzeskiéj podobnie jak Krzysztof Bruński aryjanin, w czém pomaga mu Gedeon Bałaban władyka lwowski, podmawia téż dysydentów do konfederacyi. Z córką het. Tarnowskiego spłodził 3 synów, którzy zostawszy katolikami byli przezeń za to więzieni. *Janusz* syn jego najstarszy, woj. wołyń., kasztel. krakow., † 1620 r. i przeżył braci (*Konstanty* krajczy lit. † 1600 r., *Aleksander*, woj. woł., † 1603), z Zuzanny Szeredzianki 1582 r. i Teofili Turło dwie córki, syn Janusz Włodzimierz po Turłównie umarł dzieckiem. Umierając, utworzył z dóbr swoich ordynacyję na korzyść *Eufrozyny* zamężnéj Zasławskiéj Aleksandrowy woj. kijow. Syn jéj *Władysław Dominik* był pierwszym ordynatem z linii zasławskiéj, na *Aleksandrze* Zasławskim synu poprzedniego wygaśli **O.** 1673. Druga córka Elżbieta poszła za Kiszkę, a Katarzyna za Radziwiłła kaszt. trock. († 1579). Ponieważ z 3 córek Aleksandra † 1603, jedna Zofija poszła za Lubomirskiego zwycięzcę z pod Chocimia, Katarzyna za Janusza syna hetmana Jana Zamojskiego, Anna Aloiza za Karola Chodkiewicza († 1654, ostatnia po kądzieli), spokrewnione z niemi rody należały do roszarpania téj ordynacyi w sławnéj kalbuszowéj tranzakcyi.

Ostrogskie książęta (herb). Pierwszym herbem tego domu była pogoń czyli jeździec, podług innych zaś ś. Jerzy smoka przebijający. Pierwszy Konstanty książę Ostrogski, wojewoda trocki i hetman w. litewski, wróciwszy z niewoli moskiewskiéj, z dwu herbów Ogończyka i Leliwy przybrał herb nowy, z których pierwszy jest na górze tarczy herbowéj, a drugi pod nim. W miejsce hełmu książęca czapka.

Ostrokrąg, ob Stożek.

Ostrołęckie sta. ostwo niegrodowe, leżało w wdztwie mazowieckiém, w ziemi łomżyńskiéj. Podług lustracyi z 1660 zaliczały się do niego: miasto Ostrołęka (ob.) i wsie Pomian, Dylów, Budne, Sekwa, Wykroff, Wojkowe, Łąki, Dąbrowa, Myszeniec, Surowe, Chudek, Siedliska, Okrasino i mstczko Radziłów. W r. 1771 posiadał je Antoni Małachowski, pisarz wielki kor., opłacając zeń kwarty złp. 11,109 gr. 8,

a hyberny złp. 2,546 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie temuż Małchowskiemu.

Ostrołęka, m. powiatowe w gub. łomżyńskiéj, nad rz. Narwią, śród okolicy piasczystéj i lasem obszernym porosłéj, który dotąd nosi nazwisko puszczy Ostrołęckiéj. Pamiętne jest w historyi zaszłemi tutaj bitwami, w r. 1702 pomiędzy Kurpiami a Szwedami i niemniéj ważną bitwą stoczoną tu w r. 1831. Starożytny tutejszy kościół parafijalny założony został r. 1399 przez Janusza księcia mazowieckiego. Ludność miasta wynosi 5,500 m. Okolice Ostrołęki zamieszkują Kurpie (ob.). — *Ostrołęcki powiat* stanowi część gub. łomżyńskiéj; zajmuje 23 mil kw. przestrzeni z ludnością 50,752 m. W powiecie jest jedno miasto, jedna osada i 11 gmin.

Ostromirowa ewangielija, najdawniejszy ze znanych zabytków cyrylickich i w ogóle jeden z najdawniejszych piśmiennictwa starosłowiańskiego. Rękopism **O. e.**, obejmujący 294 listów czytelnego pisma w dwie kolumny, znaleziony został przez Jakóba Drużynina po śmierci Katarzyny II w jéj pokojach; następnie przez tegoż sprzedany Aleksandrowi I, złożony został w biblijotece publicznéj. Sąto czytania ewangieliczne na Niedziele i Święta, tak zwane *perikopy* (ob.), przepisane w r. 1056—57 w Nowogrogzie, przez dyjakona Grzegorza, dla posadnika Ostromira, krewnego Iziasława ks. kijowskiego. Język **O. e.** jest starosłowiański, z małą domieszką rusycyzmów. W porównaniu z innemi zabytkami języka starosłowiańskiego, **O. e.** zaleca się prawidłowością języka i ścisłością oraz jednostajnością pisowni. Oprócz krótkich wzmianek Karamzyna, Wostokowa i Dobrowskiego, pierwszą obszerniejszą wiadomość o zabytku tym podał Köppen (1827); następnie 1836 akademija petersburgska poleciła Wostokowowi zająć się wydaniem tego zabytku, co też on znakomicie wykonał w dziele niezmiernie ważném dla filologii słowiańskiéj: „*Ostromirowo ewangelie 1856—1857 goda, s priłożeniem greczeskago teksta ewangelij i s grammaticzeskimi objasnenijami*“ (Petersburg 1843). Daléj wydali **O. e.**: Hanka (Praga 1853) i Perewlieski (w „*Pamiatnikach starosłowenskago jazyka*“, Petersburg 1854).

Ostronos (*Nasua*), rodzaj ssących drapieżnych nastopnych, z rodziny niedźwiedziastych, cechujący się zwłaszcza długością i ruchomością nosa, o cal przeszło wystającego po za łuk zębów przodowych. Nogi ma pięciopalcowe; pazury silne i ostre; ciało podłużne na nizkich nogach; ogon równy długości ciała, sierść bardzo gęsta, wszędzie jednostajna. Znane są dwa gatunki **O.**, *N. rufa* i *N. solitaria*, zamieszkujące lasy Ameryki płd.; trzymają się one w małych stadkach, zręcznie łażą po drzewach i są wszystkożerne, podobnie jak niedźwiedzie; gniazd ptasich najwięcéj poszukują; ziemię zaś rozgrzebując ryjkowatym nosem, wybierają z niéj owady. Łatwe do oswojenia, niewygodne są przecież w hodowli z powodu ciągłéj ruchliwości i szkodności.

Ostropol, mczko w gub. wołyńskiéj, nad rz. Słuczą, pamiętne zwycięstwem, odniesioném 1648 przez Stanisława Lanckorońskiego, kasztelana halickiego nad powstańcami ukraińskimi, dowodzonymi przez Maksyma Krzywonosa.

Ostroróg (po niem. *Scharfenort*), mczko w w. ks. poznańskiém, pow. szamotulskim, nad jeziorem Wielkie położone, gniazdo starożytnéj i słynnéj w dziejach krajowych rodziny Ostrorogów. Dziedzic miasta Jakób Ostroróg, generał wielkopolski, przyjąwszy wyznanie braci czeskich, odebrał katolikom kościół tamtejszy około r. 1555 i oddał go swoim nowym współwiercom, którzy odtąd przez lat 80 byli w jego posiadaniu. Po wygaśnieniu dopiéro rodziny Ostrorogów, Zygmunt III odebrał braciom czeskim pomieniony kościół i znowu katolikom powrócił. Od tego czasu zaczął się téż upadek miasta, które za dziedzictwa Ostrorogów, jako ważne siedlisko Jednoty czeskiéj, znajdowało się w kwitnącym stanie. Teraźniejsza ludność jego wynosi około 650 głów.

Ostroroga, rzeczka w w. ks. poznańskiém, wypływa z błot położonych na południe m. Ostroroga, w pow. szamotulskim, i ubiegłszy mil $3^1/_4$, za miastem Nowymost wpada do Warty.

Ostrorogowie, ród polski, herbu Nałęcz. W czasie sporów Grzymalitów z Nałęczami 1383 r. w połowie Lutego zamek Ostroróg należał do Dirżka Grocholi, kasztelana santockiego, i do niego to Sędziwój Świdwa kasztelan nakielski z w. i. schronił się był przed Grzymalitami. Napróżno jednak zamku tego dobywano. Ten to Dirżko Grochola, nie Sędziwój Świdwa, zdaje się być piérwszym, znanym Jankowi z Czarnkowa, właścicielem Ostroroga. We Wrześniu należał on do najazdu na Żnin arcybiskupi. Sędziwój Świdwa Ostroróg wraz z innymi Polakami bierze udział w bitwie nad Worsklą 1399 r., i z niéj wraz z Witoldem ucieczką się ratuje (lubo go Kromer uśmiercił); jako wojewoda poznań. znany 1401, wiedzie w téj godności 28-mą chorągiew pod Grunwaldem 1410; był na odnowieniu unii 1413, wyswatał Jadwigę Jagiełłównę „następczynię“ za Fryder. brandeb. 1421, bierze udział w zjeździe w Mielnie 1422; uczyniony starostą wielkopol. 1432, wprowadzał Kazimierza Jag. do Czech, Władysława do Węgier, † 1439.—**Ostroróg** (Dobrogost), znany jest jako kasztelan gnieźnieński 1470 a kaszt. poznański 1501.—**Ostroróg** (Stanisław), od 1432 podstoli kaliski i starosta brzeski, 1450 kaszt. gnieźn., 1454 woj. kaliski po 1471 wojewoda poznański, † 1477.—**Ostroróg** (Jan), syn poprzedniego, w Bolonii zaszczycony tytułem doktora praw, zdaniem Zeissberga należał 1455 do rady grudziądzkiéj złożonéj z „młodszych“ rajców, któréj rezultatem było pociągnięcie i duchowieństwa do przyłożenia się na wydatki wojny pruskiéj. W r. 1462 z Jakóbem z Szadka przysądził wyrokiem zaocznym Płock, Rawę i Wiznę Koronie. Mianowany kasztel. międzyrzec., jeździł z bp. chełmsk. Winc. Kiełbasą do Rzymu 1466 po potwierdzenie zawartego co „wiecznego pokoju“, przyczém słynną mowę do Pawła II wypowiedział. 1476 był na burzliwym sejmie Piotrk. i został kasztel. poznańsk.; 1478 podpisał akt królewski, warujący Sędomie-

rzanom, że ich ziemi nie obdłuży ani da w zastaw. Popiérał Jana Olbrachta, za co został starostą wielkopol., który to urząd piastował do 1496, złożywszy go na zasadzie uchwały, kumulacyję starostwa jedynie z woj. krak. pozwalającéj; 1500 został woj. poz., ustępując kasztelaństwa wujowi Dobrogostowi, wnet jednak † 1501. Kallimach do niego 34 pieśń zwrócił. **O.** Wsławił się szczególniéj dziełem p. t. „*Monumentum pro comitiis generalibus regni sub rege Casimiro pro reipublicae ordinatione congestum*“. Janocki i Czacki jego powstanie odnieśli do 1477 r., Bandtke do 1459, Wegner najsłuszniéj do 1460 r. na sejm (z dnia ś. Mikołaja), na którym wyznaczono komisyję z 20 senatorów do rozważenia i ustalenia spraw Rzpltéj. Odrzuca tu **O.** myśl poselstwa z obedyjencyją do Rzymu, występuje przeciw annatom, odpustom, zależności od Rzymu; radby miéć kościół narodowy, t. j. niezawisły od papieża. Co do stosunku z cesarstwem, chce nawet zniesienia notaryjuszów cesarskich i papieskich. Kler chce podciągnąć pod ogólne prawa, usunąć Niemców z klasztorów i kazalnic. Jednocześnie domaga się podniesienia władzy królewskiéj, centralizacyi politycznéj (*„Ex quo unus Regni rex est, unum Jus fiat, unum pondus et una mensura“*) i do pewnego stopnia zrównania stanów wobec prawa, reformy sądownictwa, zniesienia tortur, ogólnego obowiązku służby wojskowéj. Nic nie uszło jego uwagi, zarówno drogi, mosty i wodne komunikacyje jak ochrona zwierzyny, usunięcie żebractwa, ograniczanie pijaństwa przez zmniejszenie liczby karczem. Dopomina się wprowadzenia języka polskiego do sądów, ustaw publicznych i mów prywatnych; gorącemi słowy wzywa szlachtę do pamiętania na to, iż prywatna pomyślność wspiera się na powszechném dobru. Jestto piérwszy i największy niezawodnie ze statystów polskich, którego pomysły i rady stały się źródłem i wskazówką dla pisarzów politycznych wieku XVI. Pisali o nim Wegner (1859), Chomętowski (1864), Leop. Otto (1863), Zejssberg (1873) i prof. Łamański w odczycie publicznym w Petersbergu 1874 r. (ubocznie).—Z jego synów *Wacław* miał Jakóba i Stanisława. *Jakób* wezwał Stankara, Crucigera z Szczebrzeszyna, wreszcie 1553 przystąpił do braci czeskich, założył im w Koźminku zbór 1555, objął 1566 star. jener. Wkopol. po Górce, † po 1568; ród w téj linii wygasł 1632.—*Stanisław*, był na soborze lateraneń. z Łaskim 1513, sprowadził Bonę i sobie tytuł hrabiego 1517, posłował do Karola V 1548, został luteraninem i w Grodzisku 1563 osadził Glicznera, † 1568 r.—Syn jego *Jan* **O.**, ur. 1565 roku, † 1622, za sprawą jezuitów wrócił do katolicyzmu, bił się pod Byczyną, miał mowę w Rewlu 1559 do Zygmunta III, 1605 żądał uchylenia jednomyślności, bił się pod Guzowem z rokoszem 1608, został woj. poznań. 1610, bronił króla 1611 i 1613 (mowa w *Bibl. Warsz.* 1864), 1620 pisał *list do narodu na sejm t. r.* Dzieła wylicza Sobieszczański w *Encykl. większéj* (XX, 172).—Z jego synów *Stanisław* † w 12 r. życia, będąc już kanonikiem krakow. od 1616. *Mikołaj* utrzymał w wierności Gdańszczan w czasie najazdu Karola Gustawa, 1632 jako marszałek izby posłów witał Władysława IV piękną mową, 1640 przeciwił się tytułom, w wojnach kozackich odniósł zwycięstwo 1649 pod Barem, w odsieczy Międzyboża i w bitwie pod Zbarażem brał udział. † 1652. Jego *Dyjaryjusz* z pod Kamieńca 1633 wydrukował Przyłęcki w „*Pamiętn. o Koniecp.*“.—*Aniół* karmelita wydał „*Dicenda concionatoria*“ (1873), z włoskiego tłumaczył życie ś. Kajetana (1719) i nowennę (1731).

Ostrosłup, albo *Piramida*, wielościan ograniczony jakimkolwiek wielokątem, zwanym podstawą, i trójkątami mającemi wspólny wierzchołek, a których podstawy są bokami wielokąta, będącego jego podstawą. Wspólny wierzchołek trójkątów zowie się wierzchołkiem **O.**, a odległość jego od podstawy wysokością. **O.**, mający za podstawę trójkąt, czworokąt, pięciokąt i t. d. zowie się trójkątnym, czworokątnym, pięciokątnym i t. d. **O.** jest trzecią częścią graniastosłupa, mającego z nim tęż samą podstawę i wysokość, zatem objętość **O.** równa się iloczynowi z podstawy przez trzecią część wysokości. Środek ciężkości **O.** przypada na linii łączącéj środek ciężkości podstawy z wierzchołkiem, na $^1/_4$ jéj odległości od podstawy. **O.** *ściętym* czyli *klocem ostrosłupowym* zowie się **O.** ścięty płaszczyzną równoległą do podstawy. Objętość takiego **O.** ściętego równa się trzem **O.**, mającym za wysokość wysokość **O.** ściętego, a za podstawy: pierwszy podstawę dolną, drugi podstawę górną, a trzeci średnią jeometryczną między obu temi podstawami.

Ostrów, m. w w. ks. poznańskiém, pow. odolanowskim, liczy 6,669 m.; ma gimnazyjum, fabryki tabaczne, gorzelnie i browary; należy do ks. Radziwiłła.

Ostrów, zamek wspominany w najdawniejszych historycznych źródłach polskich, położony o ile się zdaje pomiędzy Poznaniem i Gnieznem, na wyspie jeziora Ledno, w pobliżu wsi Ledno-Góry.

Ostrów, m. powiatowe gub. łomżyńskiéj, o $5^1/_2$ mili od Ostrołęki odległe, pierwotnie osada wiejska, podniesiona do rzędu miast przez Bolesława IV, księcia mazowieckiego, w r. 1410; liczy 5,780 m. Ma kościół parafijalny, wystawiony r. 1801. Miasto, skutkiem połączenia go szosą z odległą o 2 mile stacyją kolei petersburgskiéj Małkinia, ma łatwą komunikacyję z Warszawą, przez co ciągle wzrasta. Stąd pochodzi znana w kraju woda kolońska ostrowska. — *Ostrowski powiat* ma 26,3 mil kw. i 58,347 m.; w powiecie są 2 miasta, 3 osady i 14 gmin.

Ostrów, osada w gub. siedleckiéj, pow. włodawskim, nad rz. Tyśmienicą, niegdyś własność Jana Tenczyńskiego, wojewody sędomierskiego; ma wspaniały kościół parafijalny z dwoma wieżami, wystawiony roku 1789 przez Skrzyneckiego, dziedzica pobliskich wiosek. Ludność **O.** wynosi około 3,000 m., trudniących się rolnictwem, rzemiosłami i handlem.

Ostrów, m. pow. gub. pskowskiéj, nad rz. **Wielką** (Wielikaja); ma 3,600 m. Na wyspie rz. Wielkiéj pod miastem widać dotąd zwaliska starożytne-

go zamku.—*Ostrowski powiat* ma na przestrzeni 4,371½ w. kw. około 102,000 m.

Ostrowidz, ob. Ryś.

Ostrowiec, osada w gub. radomskiéj, pow. opatowskim, nad rz. Kamienną; ma 3,200 m.

Ostrowite, jezioro w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgoskiéj, położone we wschodniéj części powiatu gnieźnieńskiego.

Ostrowite, dwa jeziora położone w gub. płockiéj, pow. lipnowskim, dobrach Ostrowite. Z tych jedno zajmuje 120 morg. przestrzeni i głębokie jest na stóp 20; drugie ma rozległości morg. 80, a głębokości stóp 60.

Ostrowno, mczko w gub. witebskiéj, nad r. Dźwiną, z kościołem farnym, fundowanym przez Zygmunta Augusta na pamiątkę odniesionych zwycięstw, w którym znajdował się cudowny obraz Boga-rodzicy.

Ostrowno albo **Stajeńskie starostwo** niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie witebskim. Podług metryk litewskich powstało w połowie XVI wieku z dawniejszego sstwa jezierzyckiego (ob.) przez odseparowanie zeń wsi i dóbr Ostrowno nad Dźwiną, Stajki, Ostrowno, Miałkie i Równo, które około r. 1580 posiadali kniaź Jerzy Sokoliński, następnie Grocholscy i Dzitrychowie, opłacając zeń w r. 1766 kwarty złp. 1,908 gr. 15, a hyberny złp. 672. Od d. 16 Września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie.

Ostrowo, jezioro w w. ks. poznańskiém, regencyi bydgoskiéj, w części zachodniéj powiatu inowrocławskiego.

Ostrowski (Daniel), pisarz teologiczny polski, bernardyn, kaznodzieja w Kościanie, wydał najdawniejszy w języku polskim wykład Mszy św., odznaczający się pięknym i poprawnym językiem, p. t. „*Odpowiedź ojca Daniela* **O.**, *bernardyna, kaznodzieję w Kościanie, na list przeciw ofierze świętéj Nowego Testamentu, którą kościół apostolski mszą zowie, do niego pisany. W któréj też jest i wywód téj ofiary najświętszéj położony*“ (Kraków 1566).

Ostrowski (Stanisław Zdzieszek), h. Korab', opat przemęcki zakonu cystersów, † 1610, autor kilku dzieł napisanych przeciwko różnowiercom, jak: „*Księgi o prawdziwém bóstwie Jezusa Chrystusa przeciwko nowochrzczeńcom, a osobliwie Śmigleckim*“ (Poznań 1588); „*De Trinitate Liber 1 contra impia Simonis Budnaei, Martini Cechovii, Stanislai Tarnovii et aliorum antichristorum anabaptisticorum*“ (tamże 1591); „*Refutatio examinationis Fausti infausti Socini, qua impius Antitrinitarius conatus est respondere od quoddam catholicorum argumentum pro trino et uno Deo allatum*“ (t. 1594).

Ostrowski (Jakób), h. Nałęcz, kaznodzieja i pisarz teologiczny, dokt. teol., od 1606 kanonik krakowski, jeden z lepszych kaznodziei swego czasu, słynął szczególniéj z kazań pogrzebowych; † 1637 w Krakowie. Oprócz pojedynczych kazań, wydał: „*Dyjalog albo rozmowa katolika z ewangielikiem*“ (Krak. 1604); „*Obrona kazania ks. Piotra Skargi, S. J., o Trójcy św., przeciwko Smalcijuszowi, rakowskiemu ministrowi*“ (t. 1608); „*Jezusa Chrystusa Boga prawdziwego żywot na świecie*“, wierszem i prozą (tamże bez r.) i t. d.

Ostrowski (Jan Danejkowicz), sekretarz króla Jana Sobieskiego, ob. Danejkowicz.

Ostrowski (Jan), konsenijor dystryktu podlaskiego, urod. 1609 r. w Parcicach w wierze ewangielickiéj, przeszedł podczas pobytu w szkołach jezuickich w Lublinie na wiarę katolicką, a następnie znowu powrócił do swego pierwszego wyznania, † 1644 w Węgrowie, jako konsenijor dystryktu podlaskiego. Wydał: „*Obrona niewinności ewangielickiéj przeciw niesłusznéj heretyctwa pomowie*“ (1640) i „*Żołnierka i zwycięstwo chrześcijańskie*“ (Lubez 1641).

Ostrowski (Antoni Kazimierz), h. Grzymała, prymas, arcybiskup gnieźnieński, ur. 1712 w Ostrowie pod Magnuszewem, służył z początku wojskowo w konfederacyi za Leszczyńskim, potém obrał sobie stan duchowny i wstąpił do seminaryjum księży misyjonarzy w Warszawie; wyświęcony na kapłana, polecony został kardynałowi Lipskiemu, na którego dworze obeznał się z biegiem spraw publicznych. Następnie, zostając przy biskupie Andrzeju Stanisławie Załuskim, zyskał jego względy i szybko posuwał się w godnościach duchownych. Mianowany 1748 r. kanclerzem krakowskim, potém oficyjałem warszawskim, a 1752 biskupem inflanckim. W r. 1758 został koadyjutorem Antoniego Dębowskiego, biskupa kujawskiego, którego wyręczając w obowiązkach pasterskich przez lat cztery, całą zarządzał dyjecezyją. Po jego śmierci sam otrzymał katedrę kujawską r. 1763. Przyjaciel Czartoryskich, pomagał do wyniesienia na tron Stanisława Poniatowskiego i r. 1765 wysłany był przezeń w poselstwie do odebrania od miast pruskich przysięgi wierności. Odtąd już ciągle brał udział czynny w najważniejszych sprawach krajowych i r. 1777 mianowany został arcybiskupem gnieźnieńskim i jednocześnie opatem tynieckim i lędzkim. Nie folgując sobie w pracy, znacznie nadwyrężył zdrowie i wyjechawszy 1782 r. za granicę dla leczenia się, † 1784 w Paryżu. Są w druku następne jego pisma: „*Epistola pastoralis*“ (Warsz. 1753); „*Status causae intuita exemptionis bonorum episcopatus Piltynensis sive Curoniae a possessorum ipsorum hypothecariis*“ (tamże 1755); „*Przestroga duchowieństwu o szkodach niedowiarstwa*“ (tamże 1774). Obszerniejsze szczegóły o życiu **O.** mieszczą się w „*Pamięt. religmoral.*“ (t. IV, r. 1842), w Bartoszewicza „*Arcybiskupi i prymasi*“, oraz w Malinowskiego dopełnieniach do dzieła Bużeńskiego „*Żywoty prymasów*“ (tom V).

Ostrowski (Tomasz Adam), h. Rawa, mąż stanu, prezes senatu księstwa warszawskiego i królestwa polskiego, ur. 1735 w Ostrowie małym, Krupy zwanym, w Lubelskiém, pobierał nauki w Lublinie, potém kształcił się na dworach Stanisława Leszczyńskiego w Lunewilu i Ludwika XV w Paryżu. Za powrotem do kraju został mianowany przez Augusta III kapitanem a następnie przez Stanisława Augusta pułkownikiem 1765 r. Z polecenia tegoż króla jeździł w poselstwie do Rzymu i Berlina z

doniesieniem o jego na tron wstąpieniu. Naznaczony szambelanem 1767, posiadał zaufanie Stanisława Augusta i pracował w gabinecie jego do spraw zagranicznych, zyskując obok tego popularność u szlachty. Jako poseł nurski, wyznaczony został wraz z innymi na sejmie 1776 do rewizyi postępowania rady nieustającéj i z misyi téj wywiązał się należycie. Z tegoż sejmu powołany przez wybór reprezentantów narodu na członka rady nieustającéj, wszedł do wydziału policyi t. j. spraw wewnętrznych. W r. 1777 wyniesiony na godność kasztelana czerskiego, zasiadał w senacie. W latach 1782 i 1786 wybierany był znowu do rady nieustającéj. Zawiadując potém kasą królewską, zjednał sobie imię znakomitego finansisty i znawcy gospodarstwa krajowego. Mianowany więc z tego powodu 1791 r. podskarbim koronnym, należał do rady ministrów, wyznaczonych do boku króla. Zarządzając finansami kraju, zaprowadził porządek w skarbie i utworzył znaczne zapasy, do powiększenia których przyczynił się wraz z innymi ofiarą 100,000 zł. Złożony z tego urzędu na sejmie grodzieńskim r. 179 , osiadł w dobrach swoich Ujeździe, a późniéj w Tetyowie na Ukrainie i zajmując się gospodarstwem, podniósł je znakomicie. Pod rządem pruskim otrzymał tytuł hrabiego. Po wypadkach 1806 r., nie mając zaufania do zamysłów Napoleona I, odmówił prezesostwa w izbie wojennéj administracyjnéj, a chociaż był przeciwnikiem stronnictwa francuskiego, wspierał jednak swą popularnością rządy Fryderyka Augusta księcia warszawskiego. Wybrany posłem z powiatu warszawskiego, marszałkował sejmowi 1809 r. i z całą bezstronnością kierował burzliwemi nieraz rozprawami. Powołany następnie do senatu, został 1811 r. jego prezesem. Przy utworzeniu królestwa przewodniczył w komitecie do układu konstytucyi. Zatwierdzony potem na urzędzie prezesa senatu, † 1817 w Warszawie. Są w druku niektóre jego mowy sejmowe, drukowane w *Zbiorze mów*, mianych w czasie sejmu czteroletniego i osobno (1774, 1778 i 1788). Z drugiéj swéj żony Apolonii Ledóchowskiéj zostawił pięciu synów i 2 córki.—Życiorys jego w „*Tyg. Ilustr.*“ (N. 172—173, r. 1863).—**Ostrowski** (Antoni Jan), najstarszy syn poprzedniego, ur. 1782 w Warszawie, nauki pobierał tamże, wyższe zaś kończył na uniwersytecie lipskim. Do służby publicznéj wszedł jako członek izby wojennéj administracyjnéj, ustanowionéj przez Francuzów 1806 r. Po ustanowieniu księstwa warszawskiego posłował na sejm, a podczas wojny z Austryją 1809 r. był członkiem rządu tymczasowego. W 1812 r. towarzyszył Napoleonowi do Drezna i walczył pod Lipskiem, gdzie był wzięty do niewoli. W r. 1814 jeździł w deputacyi do cesarza Aleksandra I do Paryża, a za powrotem urzędował w komisyi likwidacyjnéj. Następnie mianowany senatorem-kasztelanem królestwa, z silną nieraz występował opozycyją. Wtedy oddając się ulubionym pracom ekonomicznym i przemysłowym, założył w dobrach swoich w Rawskiém miasteczko Tomaszów, w którém zakładał fabryki sukna. Dowiedziawszy się za granicą, gdzie od pewnego czasu bawił, o wybuchu powstania 1830 r., pospieszył natychmiast do Warszawy. Mianowany naczelnym dowódcą gwardyi narodowéj, umiał utrzymać w karbach porządku ludność stolicy. Onto z polecenia sejmu wyznaczony został do odjęcia Skrzyneckiemu władzy w Bolimowie. Gdy Krakowiecki doszedł do władzy, **O.** ustąpił z sejmu. Następnie jako prezes senatu przyczynił się do usunięcia Krukowieckiego i udał się za wojskiem do Modlina. Osiadłszy we Franc. † w Paryżu 1845. Wydał z druku: „*Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiéj w ogólności*“ (Paryż 1834); „*Żywot Tomasza Ostrowskiego, oraz rys wypadków krajowych od r. 1756—1817*“ (tamże, 2 t. 1836—1840); „*Żywoty Polaków z XVIII i XIX w.*“; „*Krótki rys życia Antoniego Ostrowskiego*“ (tamże 1839). Zostawił po sobie *Pamiętniki swego czasu* w rękopisie.—**Ostrowski** (Krystyjan Józef), syn poprzedn., wychowany we Francyi i tamże osiadły, † 1873 w Paryżu; znany jest w literaturze francuskiéj i polskiéj, jako autor licznych dzieł wierszem i prozą. Ważniejsze z nich są: „*Lettres slaves*“ (wyd. 3, Paryż 1857); „*Nuits d'Exil*“ (tamże 1835—36); „*Semaine d'Exil*“ (tamże 1837); „*Legendes et contes populaires du Sud*“ (tamże 1863); „*Théatre complet*“ (t. 1852—62); „*Jamby polskie 1830—62*“ (2 t., Lipsk 1863) i w. in. Zajmował się także przekładem Szekspira. Ogłoszony osobno przekład „*Hamleta*“ (Lwów 1870) razi dziwnym pomysłem przerabiania charakteru niektórych postaci i polonizowania dwu postaci (Ofelija i Laertes). Przełożył nadto „*Antoniusza i Kleopatrę*“ (Paryż 1872).—**Ostrowski** (Władysław Tomasz), drugi syn Tomasza Adama, urodz. 1790 roku w Warszawie, wstąpił r. 1818 do wojska, odbył kampaniję francuską 1812 r. W r. 1815 uwolniony od służby, zajmował się literaturą. Czynny podczas powstania (1830 — 1831), był marszałkiem sejmu. Po upadku powstania więziony w Galicyi i osadzony w Gratz, mieszkał potém w Paryżu. Wydał z druku: „*Karlon, poema Ossyjana*“ (Warsz. 1820); „*Dziewica z Abidos*“ (tamże 1821) i „*Giaur ułamki powieści tureckiéj*“ (Puławy 1830), dwa przekłady z lorda Byrona.—Porów. L. Chodźki „*Historyja domu Rawitów Ostrowskich*“ (Lwów 1871).

Ostrowski (Teodor), prawnik i historyk, ur. na Podlasiu 1750, † 1802. Był on członkiem zgromadzeniu pijarów, profesorem szkół pijarskich i korpusu kadetów w Warszawie, prefektem szkolnym i prokuratorem prowincyi. Głównie zajmował się naukami prawnemi, a w szczególności prawem polskiem, którego głębokim też był znawcą. Ważniejsze jego dzieła drukiem ogłoszone są: „*Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucyj koronnych i w. ks. lit. w czasie bezkrólewia r. 1764 i za panowania Stanisława Augusta do r. 1780 uchwalonych*“ (Warsz. 1782); za to dzieło obdarzony został przez Stanisława Augusta medalem: *merentibus*; „*Suplement do inwentarza nowego praw od r. 1764 uchwalonych z sejmów warszawskiego 1782 i grodzieńskie-1784 ułożony*“ (tamże 1785); „*Prawo cywilne narodu polskiego z statutów i konstytucyj koronnych i li-*

tewskich zebrane i rezolucyjami rady nieustającéj objaśnione, dodatkami z praw kanonicznego, magdeburskiego i chełmińskiego pomnożone, a porządkiem praw rzymskich ułożone“ (2 t., tamże 1784, drugie wydanie poprawione 1787), i wiele innych.

Ostrowski (Edward), zasłużony weterynarz polski, ur. 1816 we wsi Pokorszach, gub. wileńskiéj, † 1859. Kształcił się w akademii medyko-chirurg. w Wilnie, następnie pełnił różne obowiązki weterynaryjne w król. polskiém. W r. 1841 został dyrektorem szkoły weterynaryjnéj w Warszawie, w r. 1853 powołany na profesora weterynaryi w uniwersytecie charkowskim. Oprócz wielu rozpraw, ogłosił: „*Zaraza płuc czyli zapalenie płuc, panujące u bydła rogatego*“ (Warsz. 1845); „*Chirurgija weterynaryjna praktyczna*“ (Warsz. 1844); „*Listy z podróży odbytéj do stepów Kirgiz-kajsackich*“ (Grodno, 2 tomy, 1850); „*Weterynaryja gospodarska*“ (Warsz. 1871) i in.—Życiorys jego mieści się w „*Tyg. Ilustr.*“ (N. 21, r. 1860).

Ostrowski (Piotr), ostatecznie dyrektor gimnazyjum w Dynaburgu, † tamże 1846; oprócz wielu artykułów i rozpraw, drukowanych w „*Dzienniku wileńskim*“, wydał oddzielnie: „*Wypisy rossyjskiie poprawne i pomnożone prawidłami gramatycznemi, pisownią i lit.*“ (wyd. 4, Wilno 1826); „*Rys krótki ogólnéj teoryi statystyki*“ (tamże 1821); „*Geografija krótka cesarstwa rossyjskiego, królestwa polskiego i w. księstwa finlandzkiego*“ (tamże 1824); „*Historyja krótka państwa rossyjskiego*“ (tamże 1824).

Ostrowski (Antoni), prawnik, ur. 1767 w Słowoszowie, w Łęczyckiem, † 1835 w Warszawie; po ukończeniu wyższych nauk prawnych w akademii frankfurckiéj, gdzie przebywał z krewnym swoim Antonim Ostrowskim, późniéjszym arcybiskupem, wrócił do kraju i r. 1792 wybrany był komisarzem cywilno-wojskowym, a następnie deputatem na trybunał koronny piotrkowski. Po upadku Rzeczypospolitéj osiadł na wsi i zajmował się rolnictwem. Za księstwa warszawskiego wrócił do służby publicznéj, a mianowany prezesem izby wykonawczéj powiatu brzezińskiego, przeszedł wkrótce różne stopnie sądowe i zajmował od r. 1817 urząd sędziego apelacyjnego królestwa. Na sejmach w latach 1818 i 1820 występował z wybornemi mowami, zamieszczonemi w dyjaryjuszach, a świadczącemi o głębokiéj jego znajomości prawa kryminalnego i hypotecznego.

Ostrowski (Andrzéj), infułat, proboszcz katedralny lwowski, dyrektor tamecznego instytutu głuchoniemych, wydał kilka dzieł naukowych, z których celniejsze są: „*Geschichte der katholischen Kirche*“ (Lwów 1848); „*Theor. prakt. Anteilung zur Katechisirkunst für Katecheten*“ (tamże 1845); „*Katechetik für Taubstummen*“ (tamże 1845); „*Geschichtliche Darstellung der Galiz. Taubstummeninstitut's zu Lemberg*“ (tamże 1855); „*Deutsch polnisches Wörterbuch*“ (tamże 1849).

Ostrowski (Józef Bolesław), pisarz polityczny, rodem z Lubelskiego. Po ukończeniu studyjów prawnych w uniwersytecie warszawskim, poświęcił się dziennikarstwu i wywierał wpływ znaczny na wypadki 1831 r. Po upadku powstania przebywał czas jakiś w Paryżu a potém w Londynie. Tak w kraju jako i na emigracyi należał do wszystkich działań stronnictwa skrajnego. Obdarzony niepospolitemi zdolnością i nadzwyczajną łatwością pióra a nadto posiadając znajomość prawa i historyi, odznaczył się jako znakomity publicysta. Oprócz wielu broszur i rozpraw, umieszczanych bezimiennie w rozmaitych czasopismach polskich i francuskich, wydał osobno: „*O naturze opozycyi*“ (b. m. r. i dr.); „*The history of Poland*“ (2 t. Lond. 1841); „*Wojna polska przez gener. Vandaucourt, przekład z francuskiego z objaśnieniami tłumacza*“ (Par. 1836). Redagował także dziennik „*Nowa Polska*“ (w Warszawie, 1831; potém w Paryżu 1833—35 i 39—45), a późniéj był spółpracownikiem dzieł wydawanych przez Waleryjana Krasińskiego.

Ostrowski (A. N.), spółczesny pisarz dramatyczny rossyjski, rodem z Moskwy; pierwszy z całą prawdą i wiernością począł malować byt przeżywającego się stanu kupieckiego i mieszczańskiego; następnie napisał kilka utworów na tle życia urzędników, oraz na tle historycznem. W utworach swych O. przedstawia głównie stosunek między pokoleniem starszém a młodszém; we wszystkich nich przeważa element epiczny nad dramatycznym. Zasługą O. jest wyborne przedstawienie charakterów, zwłaszcza kobiecych, gruntowna znajomość życia przedstawianych warstw narodu i biegłość w władaniu językiem. Ważniejsze z komedyj O. są: „*Semejnaja kartina*“ (1846); „*Swoi ljudi socztemsja*“ (Moskwa 1850); „*Biednaja niewiesta*“ (t., 1852); „*Ne w swoi sani ne sadiś*“ (t., 1853); „*Biednost' ne porok* (tamże 1854); „*Ne tak żiwi kak choczetsja*“ (t., 1855); „*Dochodnoje miesto*“ (t., 1857); „*Wospitannica*“ (Petersburg 1860); „*Groza*“ (t., 1861); „*Tjażełye dni*“ (1863); „*Szutniki*“ (1864); „*Na bojkom miestie*“ (1865) i w. in. Zbiór pism O. p. t. „*Sobranie Soczinenij*“ wyszedł w Petersburgu (4 t. 1859—67).

Ostrowski, spółczesny rzeźbiarz, ur. 1811 w Siennie pod Mohylewem. Początkowo był służącym w Wilnie i sam nauczył się modelować w glinie. Pierwszą pracą jego był posąg *Zbawiciela*, który powszechnie się spodobał i kopije jego wielce się rozpowszechniły. Od 1852 poświęcił się wyłącznie sztuce i utworzył bardzo podobne popiersia proboszcza *Jakubowskiego*, poetów *Syrokomli* i *Odyńca*, astronoma *Gusiewa* i in.

Ostrowskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie mazowieckiém, w ziemi nurskiéj. Podług lustracyi z r. 1660 zaliczały się doń: miasteczko Ostrowie z wojtostwem i wieś Zaszkowa. Podług uchwały sejmowéj z r. 1565 gród ostrowski był połączony z nurskim w jednéj osobie starosty, tak jak sieradzki był zarazem starostą grodowym piotrkowskim. W r. 1771 posiadał je Michał Karski, chorąży rożański, opłacając zeń kwarty złp. 964 gr. 5, a hyberny złp. 1,246 gr. 28.

Ostrożeń (*Cirsium*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, bardzo zbliżony do ostu (ob.), obejmujący zioła trwałe lub dwuroczne, głównie w Azyi i Euro-

pie, o liściach ciernistych i kwiatach czerwonych lub bladożółtych; niektóre z nich są jadalne, a nasiona bardzo są lubiane przez ptaki. Młode liście gatunku *C. oleraceum*, zwanego *chrobustem*, pospolitego wszędzie w Europie, są często dodawane do innych jarzyn. *C. arvense*, zaliczany też do rodzaju *sierpika*, podobny jest do ostu i stanowi chwast trudny do wytępienia. Narosty powstające przez zakłucie owadów używają się przez lud do maści przeciw hemoroidom. *Burzan* (*C. eriophorum*) rośnie na górach w Europie płd. i środkowéj; liście były dawniéj lekarskie; młode pędy są jadalne.

Ostróżka (*Delphinium*), rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, mający za cechy: kielich barwny o 4 działkach, z których górna przedłuża się w ostrogę; korona o 4 płatkach, z których dwie też przedłużają się w rożek spiczasty, wchodzący w ostrogę kielicha i w niéj zamknięty; pręciki liczne; torebek 1—3—5 wielonasiennych; należą tu zioła i podkrzewy o liściach dłoniastych, w 80 około gatunkach, właściwych Europie, Syberyi i Ameryce płn.; niektóre są lekarskie lub ozdobne. **O.** *polna* (*D. consolida*), zwana *sroczką*, pospolita u nas wśród zbóż, kwitnie od Czerwca do Września, o liście wieloszczepnie—nitkowatych i kwiatach pięknie błękitnych; ziele słynęło niegdyś jako środek moczopędny i przeciwrobaczny, a woda niemi zaprawiona uchodziła za środek pazeciw bólowi oczu; w ogrodach hodują odmiany o kwiatach pełnych i różnych barw. **O.** *polna* (*D. staphisagria*) w Europie płd. i środkowéj wydaje nasiona należące do trucizn ostro szarkotycznych, z powodu zawartéj w nich delfininy (ob.). **O.** *ogrodowa* (*D. Ajacis*), tak nazwana od rysunku na kwiecie do głosek A. I. A. podobnego; pochodzi z Europy płd., u nas pospolicie w ogrodach hodowana. Daléj hodują się po ogrodach **O.** *wyniosła* (*D. elatum*), **O.** *wielkokwietna* (*D. grandiflorum*), **O.** *lazurowa* (*D. azureum*) i w. in.

Ostrskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie kijowskiem. Podług lustracyi z r. 1622 zaliczały się doń: miasteczka Osersk albo Ostrz, Bobrownica, Jalmeńka Stara i Nowa, oraz wsie: Wypołzów nad Dzisną, Bodzienki, Krochajów, Nowy Ostrzec, Nadenowszczyzna, Kaleta, Zaworyszce, Semipulki, Rzawiec, Jarosławka, Mokrzec, Suchiny, Kozary, Mostowa, Krasilówka i Kozielice. W r. 1622 posiadał je Stefan Aksak, sędzia ziemski kijowski. Traktatem Grzymułtowskiego z r. 1686 całe to starostwo przeszło pod panowanie rossyjskie.

Ostryga (*Ostrea*), rodzaj mięczaków blaszkoskrzelnych z rodziny ostrygowatych (ob.); mają one klapy skorup nierówne, utkania listkowego; klapa lewa, bardziéj sklepista, przyrosłą jest zwykle do skały, podczas gdy prawa spoczywa niéj jak pokrywa. Płaszcz jest zupełnie rozdzielony i na wolnym brzegu frendzelkowaty; nogi nie ma wcale, albo tylko szczątkowa. Są to zwierzęta morskie i osiedlają się kolonijami w morzach cieplejszych, gdzie tworzą rozległe ławice. W dawnych pokładach geologicznych występują głównie w kredowym i jurajskim. Najważniejszym gatunkiem jest **O.** *jadalna* (**O.** *edulis*), na skalistych wybrzeżach europejskich, obejmuje formy dosyć różne. Według Davaine'a **O.** mogą około pierwszego roku życia wydzielać tylko materyję płciową męzką, a dopiero od trzeciego roku życia staje się samiczą i wydaje płód. Zwierzę jest białe, mięsień zamykający po części szary, gęba otoczona jest wątrobą. Rozradzanie ich odbywa się głównie w Czerwcu i Lipcu, w którym to czasie **O.** pomimo swéj niesłychanéj płodności (jeden osobnik wydawać może rocznie 50—60,000, i podobno więcéj), wymagają oszczędzania. Ruchy ich polegają tylko na gwałtownem otwieraniu i zamykaniu skorupy. Najlepsze są żyjące na skałach, żyjące na piasku, a zwłaszcza na glinie, daleko gorsze. Połów ich jest bardzo prosty, odbywa się przez proste zbieranie; ma miejsce przez cały rok, oprócz Maja, Czerwca i Lipca, gdy **O.** składają młode. Wyjęte z morza zwykle dla uszlachetnienia przechowywane są jakiś czas w osobnych stawach czyli parkach ostrygowych, połączonych z morzem, gdzie się od śluzu oczyszczają. W parkach tych można też otrzymać **O.** zielone, choć przyczyna ich zielenienia nie jest dobrze znana. Za najlepsze **O.** uchodzą angielskie, zwłaszcza z Burfleet, gorsze już są z Liverpoolu; w hrabstwie Essex **O.** hodują się sztucznie w znacznéj ilości. Francyja ma ławice **O.** pod St.-Malo, sztuczne ławice urządzone w St.-Brieux, Arcachon i in. Daléj **O.** przychodzą z Holandyi, Szlezwigu, Jutlandyi, Skandynawii; Włochy nie posiadają dobrych **O.** Przewóz **O.** wymaga pewnych ostrożności, winny być układane w położeniu naturalném, aby mogły zachować wodę morską.— **O.** już u Rzymian uchodziły za przysmak, w nowszych czasach nie mniéj są lubiane; używają się też niekiedy na sosy i zupy. Nieświeże **O.** są bardzo szkodliwe. **O.** zawierają fosforan żelaza i wapna, osmazom, nieco glutenu i wiele soli. Skorupy był używane niegdyś w medycynie dla przytłumiania kwasów. Niektóre inne gatunki **O.** są również jadane, jakkolwiek mniéj dobre, jak **O.** *adriatica*, znana jako **O.** *wenecka*, **O.** *borealis*, obok nowego Jorku i tam jadana, **O.** *hippopus*, koło Havre i in. Pokrewne **O.** rodzaje są *oskrobla* (ob. *Anomia*) i *Placuna*, któréj gatunek *P. sella*, zwany jest siodłem polskiem.

Ostrygojad (*Haematopus*). rodzaj ptaków brodzących z rodziny *Charadriidae*, mający za cechy: dziób, długi, prosty, mocno ścieśniony z siekierkowato zaostrzonym końcem obu szczęk, nogi mierne 3 palcowe, skrzydła długie spiczaste, ogon krótki. Rodzaj ten rozproszony jest po całéj kuli ziemskiéj. Przebywają one stadkami na piasczystych pobrzeżach morskich, gdzie zbierają rozmaite mięczaki, a szczególniéj dwuskorupne, których muszle z wielką łatwością otwierać umieją. Rybacy zowią je srokami morskiemi z powodu białego i czarnego ich ubarwienia, oraz dla charakterystycznego ich krzyku. Mięso ich jest twarde i niepr zyjemnéj woni. Gnieżdżą się na piaskach nadmorskich i niosą po 4 jajka gruszkowate. Gatunki północne w czasie zimy wędrują wzdłuż brzegów morskich. Z czterech znanych gatunków w Europie żyje *H. ostralegus*, czarny z białym brzuchem i ogonem, dziobem pomarańczowym i nogami czerwonemi.

Ostrygowate, *Ostrzygowate* (*Ostreidae*), rodzina mięczaków z gromady blaszkoskrzelnych i najwięcéj z téj gromady znana. *Blaszkoskrzelne* czyli *Listkoskrzelne* (*Lamellibranchiata*) są to małże (ob. mięczaki), mające tułów otoczony płaszczem dwuklapowym, ze skorupą również o dwu klapach, połączonych wiązadłem na grzbiecie; mają blaszki skrzelowe odosobnione i płeć najczęściéj rozdzieloną. Ciało zwykle symetryczne; po obu stronach otworu gęby mają dwie pary płatków wargowych w postaci dwu fałd skórnych. Na powierzchni brzusznéj wznosi się obszerna noga. Skrzela w postaci dużych blaszek zwieszają się między tułowiem a płaszczem. Płaszcz ten, utworzony z tkanki łącznéj, przejętéj włóknami mięsnemi, bywa często przytwierdzony do brzegów skorup, a tém samém całkiem otwarty, albo też obie jego klapy zrastają się mniéj lub więcéj między sobą, oddzielone tylko z przodu i od dołu dla przejścia nogi, z tyłu zaś tworzą otwór do wyrzucania odchodów i wciągania wody. W miarę jak klapy te zrastają się, dają początek dwóm rurkom (*syfonom*), kurczliwym, wolno występującym; niekiedy też rurki te zrastają się, mając tylko otwory końcowe rozdzielone. Skorupa wapienna tworzy się z wydzielin płaszcza i złożona jest głównie z części wapiennych, obie jéj klapy zwykle są nierówne; do zamykania klap służą im dwa mięśnie, z których jeden u wielu ginie. Do miejscozmienności służy im noga, która zanika tylko u niewielu stale przyrastających. Postać téj nogi jest rozmaita, najczęściéj jest przeznaczona do łażenia po piasku i ma postać siekierową. Z przyrządów zmysłów napotykany tu organa słuchu, oczy i macki. Organa trawienia i krążenia jak u innych wyższych mięczaków (ob.). Z organów wydzielania godnym uwagi jest *organ Bojanusa*, przedstawiający nerki. Blaszkoskrzelne są w ogóle rozdzielnopłciowe, zapłodnienie następuje wewnątrz ciała samicy, dokąd sperma dostaje się przez rurę oddechową; prawie wszystkie składają jaja. Największa ich część żyje w morzu, w różnych głębokościach. Dzielą się na dwie grupy: *Bezrurkowe* (*Asiphoniae*), mające płaszcz bez rurek i *Rurkowate* (*Siphoniata*), mające płaszcz częściowo zrosły z rurkowatém wydłużeniem. Do pierwszych należą *Ostrygowate* (ob. Ostryga), *Grzebykowate* (*Pectinidae*), —z rodzajami *Przygrzebyk* (*Pecten*), obejmujący między innemi *Płaszcz Jakóba* (*P. jacobaeus*), *Kłopotek* (*Spondylus*) i in., *Perłowe* (*Aviculidae* ob. Perła), *Omułkowate* (ob. Omułek), *Arkowate* (ob. Arka), *Szczeżuje* (ob. Anodonta i Unio). Do rurkowatych należą rodziny *Ziejkowatych* (*Chamidae*), *Małgwi* (*Myadidae*), *Serców* (*Cardidae*), *Wenusowatych* (*Veneridae*), *Grochowników* (*Cycladidae*), *Skałotoczy* (*Pholadidae*), obejmujące ciekawy rodzaj świdrak (ob.) i in.—Porów. prace Bojanusa (1818—27), Garnera (1841), Quatrefages'a (1848—50), Lacaze-Duthiers (1854—61), Sars'a (1864) i in.

Ostryhom lub *Ostrzygom*, ob. Gran.

Ostryńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie wileńskiém, powiecie lidzkim. Podług spisów podskarbińskich składało się z miasteczka Ostryna z przyległościami, które w r. 1771 posiadał Andrzéj Zienkowicz, instygator w. ks. lit., opłacając zeń kwarty złp. 2,832 gr. 8, a hyberny złp. 3,140.

Ostrzegacz (*Monitor*), rodzaj jaszczurek, mający język długi rozszczepiony, ciało wydłużone, pokryte małemi łuskami tablicowatemi, ogon utworzony z dwu szeregów łusk. *M. niloticus* do 6 st. długi, żyje nad brzegami Nilu, gdzie wyjada jaja krokodyle, a głosem piskliwym zawiadamia o ich zbliżaniu się.

Ostrzeń (*Cynoglossum*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, obejmujący zioła roczne lub dwuletnie w Europie środ., znane jako ozdobne lub lekarskie. *C. officinale*, ziele wszędzie pospolite, zwane *psim językiem*, ma liście podłużne, miękkie, kwiaty brudno czerwone fijoletowe, owoców 4, jajowatych, okrytych zadziorkowatemi szczecinkami, któremi się czepiają odzieży; korzeń i ziele używają się przeciw kaszlowi, krwotokom i in. *C. omphalodes*, *ułudka* czyli *niezapominajką wielka*, o pięknych błękitnych kwiatach, i *C. linifolium*, *niezapominajka biała*, o kwiatach białych, pochodzą z Eur. płd. i często się po doniczkach hodują.

Ostrzeszów, po niem. *Schildberg*, m. w w. ks. i w obwodzie regencyjnym poznańskim, pow. ostrzeszowskim, przy trakcie z Kalisza do Wrocławia położone, ma kościół starożytny, podobno przez Kazimierza W. postawiony, i zwaliska zamku, odległe od Kalisza mil 5; liczy 2,500 m.— *Powiat ostrzeszowski* zajmuje mil kw. 17,34 z ludnością około 56,000 głów i posiada 5 miast: Kempno, Ostrzeszów, Grabów, Mixstadt, Baranów; wsi większych 1240, wsi zaś i osad mniejszych 220.

Ostrzeszowskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie sieradzkiém, w ziemi wieluńskiéj, w powiecie ostrzeszowskim. Podług lustracyi z roku 1662 zaliczały się doń: miasto Ostrzeszów z obronnym zamkiem, miasteczko Borek i wsie: Zajączkowe, Siedlichów, Wilamów, Dubia, Sokołowo, Bieniecz, Jakubice i Baszków. W r. 1771 posiadał je po Frańciszku Stadnickim Józef Bratkowski, opłacają zeń kwarty złp. 1,367 gr. 3, a hyberny złp. 688 gr. 3. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolltéj nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ksaweremu Mikorskiemu, wraz z dobrami Czermo.

Ostrzygowate, ob. Ostrygowate.

Ostrzykowski (Bonifacy), współczesny wierszopis, proboszcz w Brańszczyku. Ogłosił drukiem: „*Wiadomość historyczna o wymowie świętéj*“ (Warsz. 1830); „*Hugona Hermana pobożne pragnienia*“, przekład z łacińskiego (tamże 1841); „*Bronisław od Fieskowéj Skały*“ (2 t., tamże 1845); „*Hymny kościelne z brewijarza rzymskiego*“ (1841); „*Pisma wierszem*“ (2 t., tamże 1854); „*Kleft pod rodzinném niebem*“, poezyje (tamże 1860).

Ostuni, m. we włoskiéj prowincyi Terra d'Otranto, w bliskości morza Adryjatyckiego położone; ma 15,392 m.

Ostyjacy, naród syberyjski, należący do grupy ugryjskiéj szczepu fińskiego, zamieszkujący w gub. tobolskiéj i tomskiéj, na południe aż do Djemjanki,

dopływu Irtyszu, i do **Wasjuganu**, dopływu Obi. Liczba ich podawaną jest rozmaicie; Schubart liczy ich najmniéj 108,000, Schnitzler około 50,000, Eckert zaś i inni tylko około 25,000. Dzielą się na Obdorskich, Berezowskich i Narymskich, tak nazywanych od miejscowości przez nich zamieszkałych. Podobni z twarzy do Kałmuków, są wzrostu małego, lecz mocno zbudowani. W zimie mieszkają w małych chatkach, zwanych jurtami, w lecie trudnią się wyłącznie połowem ryb i na wyspach zbieraniem siana, rolnictwem wcale się nie zajmują. Z bydła hodują jelenie, nieco owiec, krowy i konie; jeżdżą najwięcéj psami w tak zwanych nartach, czyli saniach. Zwykłe ich pożywienie stanowią ryby surowe, suszone lub zamarznięte, zamożniejsi używają polewki mącznéj i placków żytnich. Od 1712 nawróceni na wiarę chrześcijańską, zachowali jednak liczne ślady szamanizmu. Rządzeni są przez kilku naczelników plemiennych, wyniesionych przez Katarzynę II do godności księżęcéj. Język ostyjacki, należący do gałęzi języków ałtajskich, rozpada się na kilka narzeczy; gramatycznie opracowany został przez Castrena (2 wyd., Petersburg 1858).

Ostzejskie albo **Nadbałtyckie gubernije**, w obszerniejszém znaczeniu zowią się położone wzdłuż morza Baltyckiego gub. kurlandzka (ob.), inflandzka (ob.), estlandzka (ob.) i Ingermanlandyja (ob.) czyli gub. petersburgska. W ściślejszém zaś znaczeniu rozumie się pod tą nazwą tylko trzy pierwsze prowincyje, stanowiące oddzielny okrąg wojskowy i pozostające pod zarządem generał gubernatora rygskiego. Były one i poprzednio aż do połowy XVI w. połączone pod władzą zakonu kawalerów mieczowych. Początkowo Kurlandyja i Inflanty zależne były od Polski, następnie Inflanty i Estlandyja przeszły pod panowanie szwedzkie, i dopiero na początku XVIII wraz z Ingermanlandyją zostały przyłączone do Rossyi, podczas gdy Kurlandyja aż do 1795 miała udzielnych książąt, zależnych od Polski. Prowincyje te zachowały do dziś dnia wyłączną ustawę, przywileje i stosunki rolne, które w ostatnich czasach w wielu razach porównane zostały z prawami ogólnie obowiązującemi w całém państwie. **O. p.** obejmują 1,691 5/6 mil kw. powierzchni i liczą około 1,910,000 mieszkańców, z czego na Kurlandyję przypada 597,000 m. na 496 1/2 m. kw., na Inflanty 991,000 ma na 837 1/3 m. kw., na Estlandyję zaś 322,000 m. na 358 m. kw. Przeważną część ludności stanowią Łotysze (około 730,000 m.) i Estowie (610,000); sąto wyłącznie włościanie, po większéj części zamożniejsi i bardziéj oświeceni niż w prowincyjach sąsiednich, a to skutkiem wcześniejszego zniesienia poddanych (1839). Mieszkańcy miast (w r. 1863 około 196,000 m. w 25 miastach), właściciele ziemscy i duchowieństwo, z małym wyjątkiem, są Niemcy. Pod względem wiary panującém jest wyznanie ewangielicko-augsburgskie, liczne około 1,473,000 wyznawców; kościół prawosławny (wraz z rozkolnikami) liczy około 192,000, katolicki zaś około 62,000 wyznawców; żydów jest przeszło 27,000. Porów. Kohla „*Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen*“ (2. t., Drezno i Lipsk 1841); Schlözera „*Livland und die Anfänge deutschen Lebens im Baltischen Norden*“ (Berlin 1850); Rathlefa „*Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv—Est—und Kurland*“ (Rewel 1852); Bornhaupta „*Entwurf einer geographisch-statistisch-hist. Beschreibung Liv—, Esth— und Kurland*“ (Ryga 1855); Ratenberga „*Geschichte der Ostseeprovinzen*“ (Lipsk 1849—61).

Osuna (Don Pedro Tellez y Giron, książę d'), wicekról Sycylii a potém Neapolu, ur. 1579 w Valladolid. Lata dziecęce przepędził w Neapolu, gdzie dziadek jego był wicekrólem. Dziesięcioletnim chłopcem wróciwszy do Hiszpanii, ukończył zaszczytnie uniwersytet w Salamance i wystąpił na dworze Filipa II, ale kąsającym dowcipem swym ściągnął na się nienawiść dworzan i niełaskę króla. Wygnany z tego powodu do Saragossy, uciekł stąd do Francyi a potém do Portugalii, gdzie przebywał aż do zgonu Filipa II. Na dworze Filipa III trzymał się księcia Lermy, poślubił córkę ks. Alcala i przyjął tytuł ks. **O.** Ale i teraz usunięty znowu ze dworu, udał się do Flandryi, gdzie w 6 wyprawach odznaczył się dzielnością i przezornością. Za staraniem Lermy wrócił 1607 na dwór hiszpański i odzyskał zaufanie króla. Wpływem swoim przyczynił się do uznania niepodległości Holandyi (1609) i śmiało występował w dwu memoryjałach przeciw wypędzeniu Maurów, za co oskarżony był przez inkwizycyję o kacerswo. Mianowany 1611 wicekrólem Sycylii, pracował nad przywróceniem dobrobytu i bezpieczeństwa publicznego. Otrzymawszy takież samo stanowisko w Neapolu 1616 r., starał się gorliwie o zmniejszenie ucisku ludu, ale ściągnął na się przez to nienawiść szlachty i duchowieństwa. Zaprowadzeniu inkwizycyi w Neapolu sprzeciwiał się wszelkiemi siłami a widząc, że intrygami dworskiemi chcą go usunąć z urzędu, powziął zamiar (1617) sam władzę opanować. Zawierał w tym celu stosunki z mocarstwami zagranicznemi, ale r. 1620 został odwołany i w tryjumfie wrócił do Madrytu. Po wstąpieniu na tron Filipa IV prowadzono przeciw niemu śledztwo 1621, które chociaż nie uznało go karygodnym, mimo to **O.** uwięziony został w zamku Alamede i tam † 1624, jak niektórzy utrzymują, z trucizny, zadanéj przez własną żonę.

Oswald (św.), król northumberlandzki, ur. 604 r. † 642, syn hr. Ethelfreda; po śmierci ojca tułał się przez kilka lat zagranicą, powróciwszy do ojczyzny, pokonał 634 pod Denisesburna ostatniego króla brytyjskiego Kedwalla i od 636 począł panować nad Nortumbryją. Zaprowadził na nowo chrystyjanizm, prawie do szczętu wygasły i padł pod Maserfield w bitwie przeciwko Pendowi, królowi Mercyi. Pamiątkę jego kościół obchodzi 5 Sierpnia. Żywot **O.** był niejednokrotnie poetycznie obrabiany, zwłaszcza w Niemczech. Zachowały się 2 opracowania z XIV w. dawniejszéj legendy o św. **O.**, pochodzącéj z XII w. Opracowania te wydali Pfeiffer i Ettmüller. — Porów. Zingerle „*Die Oswaldlegende und ihre Beziehung zur deutschen Mythologie*“ (Stuttgart 1856).

Oswego, stolica hrabstwa t. n. w Stanie Nowego Yorku Ameryki północnéj, przy ujściu *kanału O-*

swego do jeziora Ontario położona, ma port i 20,500 m. Na wschodnim brzegu rzeki Oswego, przerzynającéj pomienione hrabstwo, leży blizko jeziora Ontario warownia, także *Oswego* zwana.

Oświata, jako skutek wykształcenia, jest taki stan narodu, gdy ten, wysoko pod względem duchowym rozwinięty, wolny jest od przesądów i ciemnoty, a przeciwnie, zaspakajając wyższe potrzeby umysłowe, zmierza do coraz wyższéj doskonałości. Że oświata jest ważnym i najważniejszym czynnikiem postępu, o tém już nikt dzisiaj nie wątpi. Tylko oświecona a więc rozwinięta naukowo i umysłowo jednostka może dojść do poznania prawdziwego celu życia i używać do osiągnięcia tego celu najwłaściwszych środków, a że z pojedynczych jednostek składa się społeczeństwo, dla tego podstawą dobrobytu społecznego jest wysoki stopień oświaty. „Oświata, jeżeli nie wyłącznie, to głównie przynajmniéj wskazuje narodowi cele jego życia“ mówi znakomity uczony niemiecki (Mohl „*Encyklopedyja nauk politycznych*“). Dla tego téż państwo winno starać się o jéj rozkrzewianie i postawić to sobie za jeden z głównych celów. Niestety jednak do dziś dnia państwa więcéj łożą starań o rozwinięcie sił wojennych, o udoskonalenie śmiercionośnych narzędzi, aniżeli o posunięcie naprzód i rozpowszechnianie **O.** w narodzie.—Że tak jest, to w dowodzie dość by było przytoczyć budżety wszystkich państw europejskich, które 6 lub 10 razy więcéj wydają na ministeryja wojenne aniżeli na wydziały oświecenia.—Ze względu na rodzaje wykształcenia, prowadzącego do powszechnéj **O.**, odróżniają wykształcenie umysłowe czyli naukowe w ścisłem znaczeniu tego słowa, od artystycznego czyli estetycznego, moralnego i politycznego. Pierwsze ma za zadanie rozpowszechnić pojęcia naukowe i podnieść skalę nauki w narodzie, drugie zmierza do rozpowszechnienia zamiłowania do sztuk pięknych i podniesienia usposobień artystycznych, twórczych narodu, trzecie dąży do rozpowszechnienia pojęć moralnych i wykorzenienia wad i nałogów w narodzie, a ostatnie daje mu zdrowe pojęcie polityczne, podaje wiadomości o celach państwa i zmierza do wydobycia dla działalności państwowéj jak najwięcéj zdrowych, a usunięcia szkodliwych, burzących pierwiastków. Najpotężniejszą dźwignią do szerzenia oświaty są przeto szkoły i wszelkie zakłady naukowe, daléj szkoły sztuk pięknych, akademije umiejętności, konserwatoryja muzyczne, muzea, biblijoteki, czytelnie, odczyty publiczne, teatra, a w końcu i same instytucyje polityczne. W końcu polityka radząc jak najstaranniejsze szerzenie oświaty, nakuzuje także, aby rodzaj instytucyi państwowych był stosowany do stopnia **O.** danego społeczeństwa; inaczéj bowiem państwo nie zaspakaja istniejących potrzeb, rozmija się z dążeniami ogółu, który niezadowolony objawia swą niechęć nieraz w biernym oporze, lub nawet gwałtownych wstrząśnieniach.

Oświecim, m. w dawnem województwie krakowskiém, obecnie w Galicyi, obw. wadowickim, przy ujściu rz. Soły do Wisły położone; niegdyś było stolicą udzielnego księstwa. Kazimierz II Sprawiedliwy z okoliczności trzymania do chrztu syna Mieczysława I, księcia na Raciborzu i Opolu, 1179 r., darował mu ziemię oświecimską, która odtąd należeć poczęła do Szlązka. W r. 1306 przybrała tytuł księstwa. W r. 1433 księstwo oświecimskie należało do *Janusza*, który za wyrządzane Polsce krzywdy oblężony przez Jana Szczekockiego, starostę, i Jana Kuropatwę, podkomorzego lubelskiego, zawarł najprzód rozejm, a potém za sowitém wynagrodzeniem pieniężném r. 1457 Koronie księstwo oświecimskie wraz z Zatorem ustąpił. Oświecim z przyległościami zamieniony został na sejmie 20 Lut. 1654 r. na powiat z zachowaniem tytułu księstwa, otrzymał starostę grodowego i kasztelana mniejszego, a w r następnym nadano mu 5 jarmarków. Późniejsze przywileje królów polskich podniosły znakomicie jego świetność, dopiero wojna szwedzka srogie zadała mu klęski, tak, że według lustracyi w r. 1660 liczył tylko domów 20. Z dawnych zabytków miasta znajdują się: ratusz czworoboczny o piętrze, restaurowany r. 1793, kościół parafijalny, obszerny, murowany, odnowiony r. 1830 przez miejscowego proboszcza Michała Ślebarskiego i nad rz. Solą ruiny starożytnego zamku. W r. 1863 m. Oświecim, strasznym nawiedzony pożarem, utracił 130 domów i kościół parafijalny. Dziś ma **O.** przeszło 3,100 mieszkańców.

Oświecima (Jan z), piszący się po łacinie *Sacranus*, profesor i rektor akademii krakowskiéj, nadworny teolog królów: Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta, posłował w sprawie kościoła dwukrotnie do Litwy i † 1527 w Krakowie. Wydał: „*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*“ (1500), które później wyszło pod tyt. „*De Russorum, Moscovitorum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiorum et funerum ritu*“ (Spira 1582); „*Modus epistolandi una cum epistolis exemplaribus*“ (3 wyd., Krak. 1520).

Oświecimskie starostwo grodowe, leżało w województwie krakowskiém, w księstwie oświecimskiém i zatorskiém. Podług lustracyi z r. 1660 zaliczały się doń: miasto Oświecim z zamkiem obronnym i wsie: Babice, Kuźnica, Dzbowska, Kaczka, folwark Bruszkowski i wójtostwo Częstochowskie. W roku 1771 posiadał je Piotr Małachowski, starosta przedborski, opłacając zeń kwarty złp. 1,414 gr. 10, a hyberny złp. 917 gr. 8. Zajęte przez rząd austryjacki w r. 1800 z dochodami od r. 1787 oddane zostało masie Joachima Potockiego, jako wynagrodzenie częściowe za dobra Bolechowskie, dla salin zajęte.

Oświej, miasteczko w gub. witebskiéj, nad wielkiém jeziorem między Dryssą a Siebieżem, osada bardzo starożytna, wspominana już w traktacie sześcioletniego rozejmu między królem Aleksandrem Jagielończykiem a wiel. ks. Iwanem, zawartym roku 1503.

Oświetlanie. Przeważnie największą ilość światła ziemia odbiera od słońca; natężenie światła słonecznego według Wollastona jest 800,000 razy większe niż księżyca w pełni, które znów 2,500 razy przewyższa światło najjaśniejszéj gwiazdy Syryjusza. Światło przeto, jakie ziemia odbiera od gwiazd,

planet, komet, jest bez znaczenia. Dla okolic północnych ważne ma często znaczenie zorza północna. **O.** sztuczne jest najczęściéj wywołane przez proces palenia: ciało dostatecznie rozgrzane wysyła promienie jasne, z początku czerwone, w miarę silniejszego rozgrzania przybywają promienie coraz wyższéj łamliwości (ob. widmo), tak że nakoniec światło staje się białem, zwykłem. Wszakże warunkiem koniecznym jest rozgrzanie ciała stałego lub ciekłego, gazy bowiem świecą bardzo słabo; tak np.: płomień tlenowodorny pomimo wysokiéj temperatury płonącego wodoru jest ciemny, ale skierowany na wapno wywołuje natychmiast żywe światło (ob. Drummonda światło). Płomień zwykłych materyjałów oświetlających—oleju, nafty, łoju, stearyny (ob. te wyrazy), powstaje stąd, że pod wpływem znacznéj temperatury ciała te się rozkładają, powstaje węgiel i wodór, a części węgla rozżarzone, unosząc się w płonącym wodorze, wydają światło. Spirytus sam płonie ciemno, ale za dodatkiem terpentyny lub benzyny, bogatych w węgiel, płomień staje się jasnym. Ważnym rodzajem **O.** jest dający oświetlanie gazowe (ob.). Ciała stałe dla **O.** palą się w postaci świec (ob.), ciekłe w lampach (ob.). Osobny rodzaj **O.** stanowi światło elektryczne (ob. galwaniczne światło). Dobre **O.** winno mieć na względzie i zachowanie zdrowia oczu, zresztą wiadomo, że dobre **O.** wywiera znaczny wpływ na ogólny rozwój życia organicznego.

Oświetlanie gazowe, oświetlanie ulic i mieszkań za pomocą materyjału oświetlającego w postaci gazu, przygotowywanego w miejscu oddaloném i rozprowadzanego za pomocą rur.—Płomień świecący, jaki się okazuje przy użyciu zwykłych materyjałów palnych w naszych ogniskach, składa się z węglowodorów. t. j. z tych samych gazów, które wydają płomień oświecający przy paleniu zwykłych materyjałów oświetlających—łoju, oleju, oleju skalnego i t. d. Jeżeli więc takie materyjały palne poddamy silnemu ogrzewaniu w naczyniach zamkniętych (retortach) bez dostępu powietrza, to otrzymamy z jednéj strony część nielotną węgli, czyli koks, z drugiéj zaś wodę, smołę i gaz oświetlający. Po oddzieleniu pierwszych przez ochłodzenie i po chemicznem związaniu części szkodliwych, przytém się wywiązujących, pozostaje czysty gaz oświetlający, który się nagromadza we właściwych zbiornikach i za pomocą rur rozprowadza do miejsc zapotrzebowania. To jest istotna zasada **O.** g. Historyja jego jest dosyć dawna. Znany ogień święty w Baku jest gazem błotnym naturalnym, który siłę swą oświetlającą zawdzięcza parom oleju skalnego. W Anglii już 1660 wydzielił Becher gaz z węgli kamiennych, a w r. 1786 lord Dundonald oświetlił dom swój gazem, otrzymywanym z pieców koksowych. Prawidłowe otrzymywanie gazu rozpoczął Murdoch, który **O.** g. zaprowadził w warsztatach Watta i Boultona. Pierwsze towarzystwo akcyjne dla **O.** g. zawiązał w Londynie Wincler 1810 i rozpoczął oświetlanie części Londynu. Accum i Selegg znacznie ulepszyli fabrykacyję gazu. Współcześnie z Murdochem wynalazł Lebon tak zwaną termolampę, w któréj z drzewa otrzymywał gaz dla oświetlania i ogrzewania mieszkań. Fabrykacyję gazu z drzewa ulepszył następnie Pettenkofer.—Paryż zaczęto oświetlać gazem współcześnie prawie z Londynem, wielkie miasta niemieckie zyskały **O.** g. między 1840—50, Warszawa w r. 1856. Największa ilość spotrzebowywanego gazu, bo przynajmniéj 95%, otrzymuje się z węgli kamiennych; produkcyja jego z drzewa jest zbyt kosztowna z powodu znacznéj ceny drzewa; również małą rolę odegrywa otrzymywanie gazu z torfu, węgli brunatnych, oleju, żywic, odpadków tłuszczu, z pozostałości po oczyszczeniu oleju skalnego, smoły, węgli brunatnych i t. d. Jednak gaz z tych różnych materyjałów, jakkolwiek droższy od gazu z węgli kamiennych, ale że jest dalego cięższy, świeci téż stosunkowo lepiéj, i w wielu fabrykach bardzo korzystnie można go wyrabiać Na całéj ziemi produkcyja gazu oświetlającego spotrzebowuje około 20,000,000 tonn, z jednego tonn otrzymuje się około 10,000 stóp sześc. gazu. Przy wyborze węgla na gaz zwraca się uwagę nie tylko na jego bogactwo w gaz, ale i dobroć koksu z niego otrzymywanego. Materyjał ten poddaje się dystylacyi w retortach zamkniętych z żelaza lub gliny ogniotrwałéj; retorty mają postać rur o przecięciu okrągłém, owalném, prostokątném lub półkołowém; retory gliniane wytrzymują dłużéj i są tańsze, jakkolwiek wydają gaz nieco gorszy. Rury wyprowadzające z retort gaz wznoszą się w kierunku pionowym i wchodzą w walec lany leżący, mający przeszło stopę średnicy, napełnionym do pewnéj wysokości cieczą, złożoną ze smoły i wody amonijakalnéj. Hydrauliczne to zamknięcie sprawia, że można otwierać pojedyńcze retorty bez uchodzenia gazu z innych. W walcu poziomym zagęszcza się smoła i woda, uchodzące z gazem, których nadmiar spływa do oddzielnego zbiornika. Reszta par zagęszczonych osadza się w oziębialnikach czyli kondensatorach, złożonych pospolicie z szeregu rur pionowych ze sobą połączonych, które są chłodzone tylko powietrzem otaczającém; przez zbyt bowiem silne oziębiane mogłyby być wydzielone i niektóre węglowodory, którym gaz zawdzięcza znaczną część swéj siły oświetlającéj. Nakoniec gaz przechodzi przez obszerne izby walcowe, napełnione koksem, który zatrzymuje drobne pęcherzyki smoły, i gdzie zarazem woda w postaci deszczu przepuszczana rozpoczyna oczyszczanie chemiczne. Gaz tak utworzony zawiera właściwe części wydające światło, jak gaz w oléj zmienny C_4 H_4 i etylen C_4 H_2, oraz części w węgiel uboższe, jak gaz błotny C_2 H_4, świecący przeto słabiéj, daléj wodór i tlenek węgla, których spalenie wydaje znaczne ciepło, obok tego mnóstwo zanieczyszczeń, jak kwas węglany, amonijak, siarkowodór, siarek węgla, cyjanowodór, siarkocyjanowodór, które usuniętemi muszą być już dla swéj przykréj woni, dla swych własności trujących i dla szkodliwości swych produktów rozkładu, gdy kwąs węglany przynajmniéj natężenie światła znacznie osłabia. Oczyszczanie gazu z tych przymieszek odbywa się w różny sposób. O ile powyższe części składowe należą do kwasów,

dają się związać silnemi zasadami, jak wapnem; amonijak może być zatrzymanym przez wodę, gips, witryol żelazny, kwas siarczany i t. d. Najkorzystniéj jest gaz ostatecznie przemywać wodą, która rozpuszcza w sobie amonijak i wraz z pierwszą cieczą kondeusacyjną przerabia się na amonijak. Siarkowodór usuwa się wodanem tlenku żelaza, który wtedy tworzy związek siarki z żelazem, łatwo znów przechodzący na wodan tlenku, tak że może być wielokrotnie użyty.— Gaz winien być tak oczyszczonym, aby na lakmus nie oddziaływał, ani papierku ołowianego nie czernił. Gaz tak oczyszczony zbiera się w gazometrach czyli zbiornikach, przechodząc najpierw przez wielki zegar gazowy, podający ilość produkcyi gazu w każdéj chwili. Zbiornik składa się z wielkiego dzwonu żelaznego, zanurzonego w murowanéj kadzi, napełnionéj wodą; w miarę jak gaz napływa, dzwon podnosi się w górę i jest utrzymywany przez równoważące ciężary. Dzwony robią się też z kilku części wchodzących jedna w drugą, jak części lunety, i stąd zwane gazometrami teleskopowemi; w tym razie nie trzeba zbyt głębokich kadzi. Zbiornik posiada rurę doprowadzającą i odprowadzającą gaz, które mogą być zasuwkami lub klapkami zamykane. Korzystném jest zastosowanie przynajmniéj dwu zbiorników, z których jeden wypełnia się gazem, gdy drugi oddaje go do rur przebiegających ulice; zanim wszakże gaz do takowych wchodzi, przechodzi izbę regulacyjną i kontrolującą. Gaz, jeżeli wyjątkowo nie jest bardzo bogaty w węgiel, winien do palników przybywać pod ciśnieniem słupa wody, wysokości najwyżéj 4—6 milimetrów. Przy większem ciśnieniu gaz wypływający porywa ze sobą zbyt wiele powietrza i pali się błękitno. Już sam ciężar dzwona wywołuje ciśnienie zbyt wielkie, nadto należy wziąć pod uwagę rozmaitą konsumcyję gazu w różnych godzinach nocy, stąd wypływ jego regulowanym być musi. Rury rozprowadzające gaz znajdują się w ziemi i składają się najczęściéj z żelaza lanego, a oddzielne ich części ściśle są między sobą połączone. Rury boczne są często ołowiane; ostatecznie kończą się *palnikami* z mosiądzu, stali, massy grafitowéj, steatytu lub porcelany; od wycięcia palnika zależy kształt płomienia—linijny, ogona rybiego, skrzydła nietperzowego i t. d.: stosowne kruczki przed płomieniami pozwalają i tu regulować dopływ gazu. Ilość skonsumowanego gazu ocenia się z zegara gazowego. Dobroć gazu zależy od jego składu; pod tym względem główne znaczenie mają węglowodory ciężkie $C_4 H_4$, $C_4 H_2$, $C_{12} H_6$, które średnio wynoszą około 15% na objętość. Z powodu ich znaczniejszéj ciężkości można też dobroć gazu oceniać według jego ciężaru właściwego. Najpewniejszy jednak rezultat osiąga dochodzenie fotometryczne, t. j. oznaczenie, ile potrzeba gazu na godzinę dla osiągnięcia światła świecy normalnéj.

Osyjan (*Ossian*, *Oisian*), wedle starożytnych podań szkockich słynny bard III wieku, syn Fingala (ob.), ślepy jak Homer. Dopiero w połowie XVIII w. dowiedziano się, że wiele starych pieśni i ballad żyje w ustach góralów szkockich; pojedyncze ich urywki wydali 1755 r. Stone i Pope. Macpherson (ob.) przy poparciu Home'a i Robertsona przedsięwziął podróż po wyżynie szkockiéj i ogłosił 1762 r. bohaterski poemat „*Fingal*“ z 16 mniejszych rozmiarów poezyjami a 1763 „*Temora*“ z 5 mniejszemi; wszystkie te poezyje wydane zostały 1765 jako utwory Ossyjana. Zaledwie ukazały się, zaraz powstał spór o ich autentyczność, nowszymi dopiero czasy w pewnéj mierze rozstrzygnięty. Johnson, Shaw, Malcolm Laing już to pomawiali Macphersona o autorstwo tych poezyj, już to powątpiewali o ich starożytności; inni zaś jak Blair, Graham, Sinclair, Home, Young i t. d. bronili ich autentyczności, ale udowodnić nie zdołali. Po śmierci Macphersona znaleziono w papierach jego mniemane pismo pierwotne i wydano je z dosłownem tłumaczeniem łacińskiém (Edynb. 1807), podług którego opracowany jest przekład Ahlwardta (3 t., Lipsk 1811). Spór ucichł. Dopiero, gdy akademija dublińska wyznaczyła nagrodę za najlepszą rozprawę a autentyczności **O.** Macphersonowego, O' Reilly i Drummond dowiedli, że owo mniemane pierwotne pismo Macphersona jest przekładem angielskiego **O.**, dokonanym w języku nowo-gaelickim i to pełnym błędów; rezultaty ich poszukiwań dała Teresa Robinson w dziele „*Die Unechtcheit der Lieder* **O.***s und des Macphersonischen* **O.** *insbesondere*“ (Lipsk 1840), a stąd wypada, że Macpherson był oszustem, który korzystał wprawdzie ze starych pieśni, ale w ten sposób, że przyswoił je sobie na zupełną własność, tak iż utwory jego z oryginałami żadnego nie mają podobieństwa. **O.** Macphersona tłumaczony był wielokrotnie na wszystkie języki europejskie; na język polski przekładali go: Krasicki, Kniaźnin, Tymieniecki, Kazim. Brodziński, Ilnicka i Duchińska wierszem (obie w *Bibl. Warsz.*) a Sew. Goszczyński prozą.—Zbiór tak zwanych pieśni Ossyjanowych, spisanych w XV w. w języku gaelickim, wydano nowszymi czasy p. t. „*The Dean of Lismore's Book*“ (Edynb. 1862); przechowane zaś pod nazwą **O.** pieśni staroirlandzkie ogłosiło „*Ossianic-Society*“ (Dubl. 3 t., 1854—61).

Oszajca, Oszajcyna, za czasów piastowskich i pierwszych Jagielonów dziedzic, który pierwszy osadzał wieś osadnikami.

Oszczep, broń starożytna, rodzaj pałki, cieńszéj w jednym końcu, z twardego drzewa, zakończonéj drzewcem żelaznym, lub nabijanéj ostremi gwoździami. U myśliwych **O.** jest drążek z widłami żelaznemi, używany do polowania na dziki lub niedźwiedzie.

Oszczewski, herb, przedstawia dwa trójkąty, połączone z sobą wierzchołkami; u górnego w środku krzyż. Na hełmie 3 pióra strusie.

Oszmiana, m. pow. gub. wileńskiéj, nad rzeką Oszmianą, dopływem Wilii, o 7 mil od Wilna odległe. Osada wielce starożytna; 1384 byli pod **O.** rycerze niemiecy; 1432 odniósł tu zwycięstwo Zygmund Kiejstutowicz nad Świdrygajłą, w skutek którego wygnany został z w. księstwa. Za Zygmunta Starego Nowa **O.** (Stara leżała o ćwierć mili od dzisiejszéj) była miastem mającém zabezpieczone prawa i swobody. Oprócz kilku kościołów. w dru-

giéj połowie XVI w. był tu zbór kalwiński, założony przez Mikołaja Radziwiłła Rudego, brata królowéj Barbary. Wielce ucierpiało miasto 1831 r. Obecnie **O.** liczy około 4,600 m. — *Oszmiański powiat* ma na przestrzeni 6,133 w. kw. około 140,000 mieszkańców, w większéj połowie Litwinów.

Oszmiana murowana, czyli *Oszmianka*, niegdyś miasteczko, dzisiaj wieś od 1 milę od m. Oszmiany położona. Tuż przy wsi leży dwór obszerny, a w nim stary, murowany dom, w którym w XVI wieku był zbór kalwiński. Krzysztof Dorohostajski założył tu w w. XVII własną drukarnię, z któréj wyszło kilka dzieł religijnych, a także i jego *Hipika*.

Oszmiańskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie wileńskiem, powiecie oszmiańskim. Składało się w r. 1771 z miasta powiatowego Oszmiany (ob.) z przyległościami. Podług praw sejmowych z r. 1590 i 1609 dozwolono scie oszmiańskiemu mieć także przysięgłego pisarza w mieście Miądziele, przed którym opowiadania woźnych i wszelakich krzywd do ksiąg zapisywane być miały (suscepta). W r. 1766 posiadał je Michał Brzostowski, podskarbi w. lit, a po nim Tadeusz Kociełł, którzy zeń opłacali kwarty złp. 1,157 gr. 15.

Oszmieniec Orla (Ferdynand), ur. 1775 na Litwie, służył początkowo w wojsku litewskiém, potém był profesorem języków po rozmaitych szkołach na Litwie, Wołyniu, Podolu i Ukrainie, a w końcu biblijotekarzem publicznéj biblijoteki w Orle w Rossyi, gdzie † 1848. Pierwotnie pisał po polsku, później zaś po rossyjsku jako redaktor kilku czasopism. Ogłosił drukiem *„Eksperyment publiczny z całorocznego nauk postępku“* (Mińsk 1803); *„Wypisy z różnych klasycznych autorów“* (Łuck 1804); *„Duch Rossyjan i ich jednoplemieńników“* (Moskwa 1816), czasopismo rossyjskie, którego wyszło tylko 6 zeszytów; *„Ojczysty pamiętnik“* (Moskwa 1817), po rossyjsku.

Oszustwo, jest bezprawne skrzywdzenie kogoś na majątku, przez rozmyślne wprowadzenie go w błąd. Do istoty czynu **O.** potrzeba zatém, aby pokrzywdzenie było dokonane 1) z zamiarem, 2) aby nastąpiło przez ukrycie prawdziwych albo przedstawienie zmyślonych faktów, 3) aby skutkiem tego wynikł czyn zrządzający krzywdę. Karami za **O.** są więzienie, pozbawienie czci i kary pieniężne. Kodeks obowiązujący mówi o **O.** w art. 1173, 1189, 1198, 1199, 1208 i 1221.

Otahejti (*Otaiti*, *Tahiti* lub *Taiti*), największa z wysp Towarzyskich (ob.) na Oceanie Wielkim, składa się z dwu półwyspów połączonych z sobą $^3/_4$ mili szerokiem międzymorzem; większy z nich, północno-zachodni, nazywa się *Opureonu*, mniejszy zaś południowo-wschodni *Tiarrabu*, razem połączone obejmują 19 mil kwadr. i mają 10,000 m. Wnętrze wyspy pokryte jest górami do 7,000 stóp wysokiemi, przedstawiającemi piękną roślinność, ale jeszcze w stanie pierwotnéj dzikości. Głęboka na 35 stóp, błotnista łaguna, oparująca wyspę do koła, tworzy rodzaj fortecy, a stolica jéj Papeili czyli Papaiti ma doskonały port. Wyspa **O.** stanowi oddzielne królestwo, które od r. 1844 zostaje pod zwierzchnictwem Francyi. Francuzi mają tu swoje urzędy i załogę wojskową, liczącą ok. 300 ludzi. Wyspa **O.** w czasie podróży Cooka liczyła około 100,000 m., od tego czasu ludność szybko zaczęła się zmniejszać, nie tyle w skutek wojen lub klęsk miejscowych, ile w skutek chorób i nałogów przyniesionych przez Europejczykow; syfilis, ospa, pijaństwo zrządziły i tu straszne spustoszenia i pochłonęły $^9/_{10}$ ludności. Porów. Lutterotha *„Histoire et enquête d' O-Taiti“* (Paryż 1843); Wagenera *„Geschichte der christlichen Kirche auf den Gesellschaftsinseln“* (Berl. 1844).

Otalgia, ból nerwowy ucha, najczęściéj spowodowany bywa przez zapalne cierpienia ucha albo psucie się zębów.

Otanthus (*Obłoć*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący jeden tylko gatunek **O.** *maritimus*, nad brzegiem morza Śródziemnego; jestto ziele pokryte całe białą pilśnią z kwiatkami złoto-żółtawemi; liście mają woń korzenną i używają się w Eur. płd. w chorobach żołądkowych.

Otello, murzyn, znakomity wódz rzeczypospolitéj weneckiéj, ożeniony z Desdemoną, kazał ją pod wpływem zazdrości zamordować. Szekspir, zaznajomiwszy się z tym przedmiotem z noweli Gisaldi Cintio, użył go do napisania znanéj swéj tragedyi. Tenże sam przedmiot posłużył Rossiniemu do utworzenia pięknéj opery.

Otesia, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. kalwaryjskim, w dobrach Krakopol, przy wsi Auginiszki, zajmuje 202 morg. przestrzeni.

Otfryd (Otfried), prawdopodobnie Frankończyk rodem, uczeń Hrabanusa Maura, mnich benedyktyńskiego klasztoru w Weissenburgu w Alzacyi, autor poetycznéj historyi Jezusa Chrystusa, podług Ewangelii w pięciu księgach, napisanéj około 868 r. po Chr. Jest to najdawniejszy poemat niemiecki z końcówkami rymowanemi, stanowiący niezmiernie ważne źródło do znajomości staroniemieckiéj mowy i metryki. Krytyczną edycyję tego utworu wydał Graff pod tyt. *„Krist“* (Królewiec 1831) i Kelle (Regensburg 1856); przekład na język nowoniemiecki uskutecznił Rapp (Stuttgart 1858).—Porów. Rechenberga *„O. s. Evangelienbuch und die übrige althochdeutsche Poesie Karolingischer Zeit“* (Chemnitz 1862).

Otho (*Marcus Salvius*), cesarz rzymski od Stycznia do Kwietnia 69 r. Ur. 32 r. po Chr., był stronnikiem zbuntowanego w r. 68 przeciwko Neronowi Galby, po którego zamordowaniu, został przez pretoryjanów okrzyknięty cesarzem. Lecz nie mogąc się utrzymać przeciwko ogłoszonemu przez legijony w Germanii cesarzem Witelijuszowi, po przegranéj bitwie pod Kremoną odebrał sobie życie 16 Kwiet. 69 r.

Otitis, *zapalenie ucha*, odnosić się może do przewodu zewnętrznego (**O.** externa) i wtedy w ostrym okresie ściany przewodu są obrzmiałe, dotkliwy ból, upośledzenie słuchu; w przewlekłym okresie choroba objawia się ciągłem ropieniem ucha, swędzeniem i mniéj lub więcéj znaczném upośledzeniem funkcyi; proces zapalny pogłębiając się, łatwo prze-

cieńkie przegrody dostać się może do jamy czaszkowéj i stać się niebezpiecznym. **O.** odnosić się może do ucha środkowego z trąbką Eustachnisza; upośledzenie funkcyi zwykle jest znaczne z powodu utrudnionego ruchu kosteczek, przenoszących fale dźwięczne, uczucie ciężkości, ból w uchu, ból i zawrót głowy. Przy dłuższém trwaniu często następuuje zniszczenie kosteczek i t. p. Zmiany trwałe upośledzające słuch i przeniesienie się zapalenia na opony mózgowe jest jeszcze łatwiejsze; w leczeniu najważniejszą gra rolę wdmuchiwanie kateterem powietrza przez trąbkę Eustachnisza.

Otoskop, *wziernik uszny*, narzędzie przeznaczone do zbadania głębi ucha; najczęściéj używany jest **O.** *Trölltscha*; składa się on z małéj rurki stożkowatéj, którą wprowadza się w przewód uszny zewnętrzny dla wygodniejszego obejrzenia głębi, i z dość dużego wklęsłego zwierciadła, od którego odbite światło rzuca się przez ową rurkę.—Za pomocą **O.** obejrzeć tylko można przewód zewnętrzny i zamykającą go od tyłu błoną bębenkową; tylko w razie przedziurawienia i zniszczenia téj błony obejrzeć można wnętrze ucha środkowego.

Otranto, starożytne *Hydruntum*, miasto we włoskiéj (neapolitańskiéj) prowincyi *Otranto* albo Terra d'Otranto (154 mil kw. z ludnością 498,000 m.), leży na przylądku t. n. i nad cieśniną zowiącą się również *Otranto*, łączącą morze Adryjatyckie z morzem Jońskiém. Jest rezydencyją biskupa, ma 4,200 m., kościół katedralny i port.

Otręby, skórka czyli łupina ziarn zbożowych, oddzielona od nich w czasie mielenia; grubość **O.** zależy od odległości pomiędzy kamieniami młyńskiemi.

Otrzewna, błona surowicza wyścielająca wnętrze całéj jamy brzusznéj. Odróżniają tu 2 listki, z których jeden, ścienny, wyściela ściany jamy brzusznéj, drugi, trzewiowy, pokrywa wszystkie organy w jamie brzusznéj zawarte za pośrednictwem t. z. *krezek*. Prócz tego tworzy zdwojenie swobodnie w jamie brzusznéj wiszące, zwane *siecią*. Oba listki otrzewny zrośnięte z sobą stanowią jamę zamkniętą ze wszystkich stron, a posiadającą otwór tylko u kobiet przy wylocie jajowodów. Mała ilość płynu surowiczego zawartego w jamie otrzewnéj czyni swobodnemi ruchu trzewiów brzusznych. Zapalenie otrzewny (*peritonitis*) należy do najniebezpieczniejszych chorób.

Ottava rima albo *Ottava*, stanza ośmiowierszowa (*octava*), jedna z najszlachetniejszych form poetycznych, powstała we Włoszech. Forma ta łącząca ze spokojem ruchliwość, stanowi wrotkę, w któréj wiersze rymują się z sobą naprzemian, dwa zaś końcowe bezpośrednio jeden z drugim. Budowa taka, dająca myśli dosyć miejsca do rozwoju i w końcowych wierszach rozlewająca spokój, tak samo jak heksametr najwłaściwszą jest dla poezyi epicznéj. Boccaccio, zdaje się, piérwszy uznał zalety téj formy, użył jéj w swéj „*Teseide*“ i mylnie z tego powodu uważanym często bywa za jéj wynalazcę. Odtąd wszystkie arcydzieła epicznéj poezyi włoskiéj pisane są ottavami. Prawidłowa **O. r.** składa się z ośmiu *endeca sillabi piani* t. j. z ośmiu jedenastozgłoskowych wierszy z rymem żeńskim. W każdéj wrotce zawiera się zwykle myśl całkowita. Późniejsi poeci dozwalali sobie wielu przemian i urozmaiceń.

Ottawa, rzeka w Kanadzie, biorąca początek z jeziora Abbitibbee, sama tworzy daléj kilka jezior, oddziela wyższą Kanadę od niższéj i ubiegłszy około 120 mil, wpada powyżéj Montreal do rz. ś. Wawrzyńca.

Ottawa, dawniéj *Bytown*, miasto w zachodniéj czyli niższéj Kanadzie, nad rz. Ottawa, od roku 1857 wspólna stolica jednéj i drugiéj Kanady, liczy 12,000 m.

Otto (Fryderyk Julijan), znakomity chemik niemiecki, ur. 1809 w Grosserhain, † 1871; pracował w młodości w aptece, chemiję studyjował w Jena. W r. 1842 został profesorem chemii w kolegijum Carolinum w Brunświku. Ważniejsze jego dzieła są: „*Lehrbuch der rationellen Praxis der landwirthschaftl. Gewerbe*“ (5 wyd. 2 t., Brunświk 1859—62); „*Ausführliches Lehrbuch der Chemie*“ (3 wyd. 4 t., Brunświk 1856—57); „*Anleitung zur Ausmittelung der Gifte*“ (7 wyd., tamże 1857); „*Lehrbuch der Essigfabrikation*“ (2 wyd., tamże 1857).

Otto (Leopold), spółczesny teolog ewangielicki polski, ur. 1819 w Warszawie. Po odbyciu nauk gimnazyjalnych w mieście rodzinném, od 1839 do 1843 studyjował teologiję na uniwersytecie dorpackim, a następnie berlińskim, poczém od 1844 powołany na pastora w Piotrkowie, przeszedł 1849 do Warszawy, pełnił przytém obowiązki nauczyciela religii przy gimnazyjach miejscowych, odznaczając się zarazem jako jeden z najcelniejszych kaznodziejów polskich. 1864 mianowany członkiem rady wychowania w królestwie polskiém; 1864 opuścił Warszawę, będąc powołany na pastora do Cieszyna. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „*Zarys logiki i metafizyki*“ Jana Edw. Erdmanna, przekład z niemieckiego (Lipsk 1844); „*Konfesyja czyli wyznanie wiary kościoła ewangielicko-augsburgskiego*“ (Warsz. 1852); „*Dwie mowy powiedziane na pogrzebie ś. p. doktora Malcza*“ (tamże 1853); „*Rozmyślania i modlitwy*“ (Warsz. 1865); „*Ojcze nasz*“ (Warsz. 1868), tudzież wiele kazań i mów kościelnych. Był nadto czynnym spółpracownikiem *Encyklopodyi powszechnéj* (większéj), tudzież od 1863 redaguje miesięcznik religijny p. t. *Zwiastun ewangieliczny*, wychodzący początkowo w Warszawie, następnie zaś w Cieszynie.

Ottokar I i II, kr. czescy, ob. Przemysl Otokar.

Ottokar ze Sztyryi, kronikarz niemiecki, żyjący w II połowie XIII i na początku XIV w., zmarły 1318 r. Rodem był ze Sztyryi, ale fałszywém jest mniemanie, jakoby należał do szlacheckiego rodu *Horneck*. Napisał rymowaną kronikę, składającą się z 83,000 wierszy i obejmującą czas od śmierci Manfreda aż do cesarza Henryka VIII. Ważną więc jest do czasów Rudolfa Habsburgskiego, Ottokora Czeskiego, Adolfa Nassauskiego i Albrechta Austryjackiego. Ze względów artystycznych żadnéj nie

ma wartości, ale nieocenioną jest jako źródło historyczne. Co się tyczy stosunków politycznych i kościelnych, zaleca się O. podziwu godną wolnomyślnością. Kronikę tę wydrukował Pez w „*Scriptores rerum Austriacarum*“ (t. 3, 1745). Pisali o O. Schacht (Mogun. 1821) i Jacobi (Wrocł. 1839).

Ottomańska Porta, ob. *Porta* Ottomańska i *Turcyja*.

Otton, imię 4 cesarzow rzymsko-niemieckich.—**Otton I Wielki**, 936—973, pogrobowy syn cesarza Henryka I, ur. 912, i zaraz po śmierci ojca, mimo opozycyi przeciwnéj partyi został wybrany i ukoronowany 936 r. w Akwizgranie. Trzydziesto-sześcio letnie rządy jego zapełnione są ciągłemi prawie wojnami już to z wrogami zewnętrznemi, już to z nieprzyjaznymi żywiołami wewnątrz samego państwa. Po 14-letnich krwawych bojach z Czechami zmusił ich króla Bolesława do uległości i przyjęcia chrztu (950 r.), a wodzowi swemu Hermannowi Billung za okazane w téj wojnie usługi dał księstwo saskie. W szczęśliwéj wojnie z wazalami swymi, Eberhardem frankańskim (poległym 939), ze swym bratem Henrykiem i szwagrem swoim Giselbertem lotaryngskim, wspieranymi przez Francyję, pozyskał kilka znacznych lenności i rozdawszy je wiernym krewniakom, wzmocnił potęgę swego domu. Następnie pokonał Słowian między Odrą i Sprową, zwyciężył Duńczyków a zdobyte Łużyce oddał w Zarząd pod nazwą wschodn. Saksoni Hermannowi Billungowi. Dla utrwalenia swéj władzy i szerzenia chrześcijaństwa zakładał wszędzie biskupstwa. Wróciwszy z pierwszéj wyprawy włoskiéj (951), podczas któréj zwyciężył uzurpatora Berengara II, ożenił się z Adelajdą, wdową po poprzednim królu Lotarze i ogłosił się w Pawii królem lombardzkim, musiał zwalczać bunt własnego syna Ludolfa i sprzymierzonych z nim możnowładców, pokonanych nareszcie 954 r. Załatwiwszy sprawy wewnętrzne, zwrócił się przeciw Węgrom i zadał im ciężką klęską nad rz. Lech pod Augsburgiem 10 Sierp. 955 W drugiéj wyprawie włoskiéj (961) zwyciężył znowu Berengara, koronował się w Medyjolanie na króla włoskiego (961) a w Rzymie otrzymał od papieża Jana XII koronę cesarską (2 Lut. 962). Wkrótce wszelako usunął niechętnego sobie papieża i na jego miejsce kazał wybrać Leona VIII 963 r., w którym dzielną znalazł pomoc. W trzeciéj wyprawie włoskiéj 965 r. pokonał szlachtę lombardzką i zbuntowanych Rzymian. Przed samą śmiercią ożenił syna swego Ottona z Teofaniją, cesarzówną byzantyjską, która wniosła w posągu Kalabryję i Apuliję. O. † 973 w Memleben, w Turyngii, pochowany w Magdeburgu. O. położył wielkie dla Niemiec zasługi przez to, że żelazną dłonią utrzymywał porządek wewnątrz państwa, rozszerzył znacznie jego granice i zapewnił mu przewagę stanowczą nad zasiadami.—Porów. Vehse „*Leben Kaiser O. des Grossen*“ (Drezd. 1827).—**Otton II**, 973—983, syn i następca poprzedzającego, ur. 955 r. Jeszcze za życia ojca ukoronowany 961 r. królem rzymskim, młodzieniec wysoce wykształcony ale nieoględnie śmiały, sprawował czas jakiś rządy pod opieką matki Adelajdy. Stanąwszy wreszcie sam u steru państwa, pokonał stryja swego Henryka II bawarskiego 977 i Bawaryję oddał swemu synowcowi Ottonowi Szwabskiemu. Z tego zamieszania korzystał Lotar kr. francuski, pragnący odebrać Lotaryngiję. Szczęśliwie rozpoczął on walkę 978, ale po 2-letniéj wojnie uległ przewadze niemieckiéj i nie dopiął zamierzonego celu. Załatwiwszy się z Francyją, pospieszył O. do Włoch, gdzie uśmierzywszy zbuntowanych Rzymian pod wodzą Crescentiusa, udał się na południe półwyspu z zamiarem wydarcia Grekom Kalabryi i Apulii. Zajął już kilka miast, ale w walnéj bitwie z Grekami i Arabami pod Basantello 13 Lip. 982 na głowę został pobity i zaledwie wśród największych trudności sam się ocalił. Przygotowując się do nowéj przeciw Grekom i Arabom wyprawy, † 983 w Rzymie i zostawił Niemcy zagrożone przez wielkie powstanie Słowian.—Porów. Giesebrechta „*Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft Kaiser O.-s II*“ (Berl. 1840).—**Otton III**, 983—1002, syn i następca poprzedzającego, ur. 981. Mając 2 lata, ukoronowany został w Akwizgranie. Korzystając z tego, krewniak jego Henryk bawarski z oręża w ręku dobijał się opieki, ale znalazłszy opór w innych książętach, musiał w końcu uledz. Wychowaniem O zajmował się początkowo biskup Bernard a potém słynny Gerbert, matka zaś Teofanija wraz z babką cesarzową Adelajdą i siostrą Ottona II, rozumną Matyldą, sprawowały regencyję, przy pomocy Willegisa, arcybisk. mogunckiego. Lotar, kr. francuski, pragnący odzyskać Lotaryngiję, został odparty, a Sławianie mimo całego bohaterstwa musieli uledz przemocy niemieckiéj po długoletnich krwawych bojach, w których sam młodziuchny O. brał udział (986 i 991). W 15 r. życia udał się do Włoch 996 przeciw Crescentiusowi, przebaczył mu jednak i wyniósł na tron papieski krewniaka swego Brunona pod imieniem Grzegorza V i z rąk jego otrzymał w Rzymie koronę cesarską 21 Maja 966 r. Za powrotem toczył daléj boje ze Sławianami. Gdy dla spraw włoskich udał się powtórnie do Rzymu 988 r., Crescentius został schwytany i ścięty, a po śmierci Grzegorza V na tronie papieskim osadzony Gerbert pod imieniem Sylwestra II. Teraz pozostał O. dłużéj w Rzymie i miasto to, zdawało się, chciał obrać na stolicę cesarstwa rzymsko-niemieckiego. Za powrotem do Niemiec 1000 r. odbył pielgrzymkę do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie, gdzie wszedł w ścisłe stosunki z Bolesławem Wielkim. W 1001 r. udał się ponownie do Rzymu, celem przywiedzenia do skutku swego planu, ale zgrożony przez Rzymian opuścił miasto i oczekując posiłków z Niemiec, † 1002 w Paterno niedaleko Viterbo, podług mniemania wielu otruty przez wdowę po Crescentiusu. Z O. III wygasł szczep męski cesarskiego domu saskiego.—Porów. Wilmansa „*Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Kaiser O. III*“ (Berl. 1840). — **Otton IV**, 1198—1218, ur. 1174, drugi syn Henryka Lwa, ks. saskiego i bawarskiego z domu Welfów i Matyldy królewny angielskiéj. Po śmierci ojca rozdzieliwszy się z braćmi dobrami

Przy winobraniu, odkładają się oddzielnie najdorzalsze jagody, które bez tłoczenia, własnym tylko ciężarem gniecione, wypuszczają z siebie sok zwany *kapką*, służący głównie do zaprawy innych, lżejszych gatunków wina.

Maślanka, ciecz mléczna, pozostająca po wydzieleniu masła z mléka lub śmietany. Zawiéra w sobie: skrzepły sérnik, rozpuszczony cukier mléczny, kwas mléczny i octowy, sole znajdujące się w mléku i pewną pozostałą jeszcze ilość tłuszczów, nie dającą się już więcéj wydzielić z mléka sposobem mechanicznym. Jest napojem chłodzącym i pożywnym ale mało strawnym. Używa się na karm' dla bydła i do utrwalania farb.

Maśluchy, jezioro pod wsią t. n. w gub. siedleckiéj, pow. radzyńskim; obejmuje 57 mor. przestrzeni; głębokość jego wynosi st. 15.

Masław, Mojsław, rodem Mazur, poufny Mieczysława II, króla polskiego i podczaszy na jego dworze. Gdy po śmierci tego króla Ryksa (Richeza) wywołała powszechne oburzenie w narodzie, Masław stanął r. 1040 na czele powstania, zmusił ją do ustąpienia z synem Kazimiérzem do Niemiec i ogłosił się księciem Płockim czyli Mazowieckim. Po powrocie Kazimiérza do Polski, zebrał hufce zbrojne, celem utrzymania się przy Mazowszu, ale pobity 1042, musiał uchodzić do Prusaków, z których pomocą, przybrawszy nadto Jadźwingów, Litwę i Pomorzan, w cztery lata potém na czele znacznych sił wkroczył do Mazowsza, ale został na głowę pobity i uciekł powtórnie do Prusaków, którzy oburzeni nań z powodu poniesionéj klęski, powiesili go na szubienicy mówiąc: „Wysokoś mierzył, wysoko wisisz". Ruch ten, na czele którego stanął M., ma charakter czysto ludowy; wyraża reakcyję społeczno-religijną pierwiastku słowiańskiego, narodowo-pogańskiego przeciw chrystyjanizmowi i rozwijającym się z nim równoczesnie nowym poprządkom społecznym. — Porów. Kozłowskiego „*Dzieje Mazowsza za panowania książąt*" (Warsz. 1858).

Masło, tłuszcz zawarty w mléku krowiém. Znajduje się ono w mléku w postaci drobniutkich kulek otoczonych białkową powłoczką sernika (ciałka mlékowe). W mléku stojącém tłuszcz, jako lżejszy, podnosi się ku górze, nadając górnéj warstwie mléka własności t. z. śmietany. Przez bicie, mięszanie i t. p: mechaniczne czynności rozrywają się te powłoczki kulek mlékowych a oswobodzone masło zbija się w jedną masę. Fabrykacyja masła odbywa się albo na małą skalę, albo na wielką, przy pomocy machin parowych. Otrzymane masło opłukuje się wodą i soli. Masło składa się z rozmaitych tłuszczów obojętnych, t. j. z gliceryny połączonéj z kwasami olejowym, stearowym, margarowym, masłowym i t. d. Prócz tego M. zawiera w małéj ilości inne części składowe mléka, jak cukier, sernik, mniéj albo więcéj wody, soli powietrza i obcych, czasem szkodliwych przymieszek z naczyń. Na powietrzu rozkładają się tłuszcze M., oswobodzają się kwasy tłuszczowe, M. jełczeje. Solenie w części zapobiega temu procesowi. Bréon zachowuje M. w hermetycznem naczyniu, pod roztworem kwasu octowego i winnego. Daleko lepiéj od jełczenia chroni przetopienie M., usuwające zeń powietrze i wiele obcych przymieszek. Objętość masła powiększają najczęściéj, zostawiając w niém jamki napełnione powietrzem, ciężar zaś powiększają wodą i solą; czasem przymięszana jest i mąka. Sztuczne zabarwienie masła pochodzi zwykle z barwników marchwi lub orleanu.

Masło kakaowe, ob. Kakao.

Masło metaliczne, u dawnych chemików nazwa niektórych związków metalicznych, zwłaszcza z chlorem, otrzymywanych w postaci gęstych, oleistych płynów, jak np. *butyrum zinci*, *antimonii*, *stanni*, t. j. M. cynkowe, antymonowe, cynowe i t. p.

Masłowski (Walenty), ur. 1828 w Krzewinie, w. ks. Poznańskiém, nauczyciel gimnazyjum w Płocku od 1863; napisał celem otrzymania w uniwersytecie wrocławskim stopnia doktora filoz. cenną rozprawę: „*De vita et poesi Clementis Janicii*" (Wrocł. 1857).

Masłowski (Frańciszek), pisarz ziemski wieluński w połowie XVI w.; wysłany był r. 1553 przez podkanclerzego Przerębskiego na wyższą naukę do Padwy, gdzie po trzechletnim pobycie, życie zakończył. Przełożył z greckiego na język łaciński dzieło Demetryjusza Falerejskiego o wysłowieniu, pod tyt. „*Demetrius Phalereus de elocutione liber a Francisco Maslovio Polono in latinum conversus* i t. d." (Padwa 1557) i oddzielnie „*Maslovii Poloni Scholia, quibus obscuriores loci in De metrii de elocutione libro explicatur*".

Masłowy eter, ob. ananasowy eter.

Masłowy kwas, $C_4H_8O_2$,=$C_4H_7O.H.O$, kwas organiczny z grupy kwasów tłuszczowych, otrzymany przez Chevreul'a z masła, gdzie istnieje w związku z glicerynąą. Pelouze i Gélis okazali, że powstaje także z roztworu cukru lub glukozy, wystawionego na działanie ciepła przez kilka tygodni, po dodaniu doń kredy i starego séra. Kwas masłowy jest cieczą bezbarwną, obdarzoną wonią drażniącą i nieprzyjemną, przypominającą woń zjełczałego masła; w wodzie słabo się rozpuszcza. Nasyca doskonale zasady, tworząc maślany. Sole te, w ogólności rozpuszczalne w wodzie, przedstawiają wejrzenie tłuste. Maślan wapna, $(C_4H_7O_2)_2$ Ca, poddany destylacyi suchéj, wydaje jako główny produkt *butyron*: $C_7H_{14}O$. Przez destylacyję mieszaniny maślanu i mrówkanu wapna otrzymuje się *butyral* czyli *aldekyd masłowy* C_4H_8O; jestto ciecz wrząca przy 70°. Nakoniec Morkownikow przez utlenienie alkoholu butylowego (ob. butyl) otrzymał kwas *izobutyryczny*, równoskładny z masłowym.

Masora (hebr.), t. j. podanie, zbiór krótkich uwag starożytnych uczonych izraelskich, dotyczących krytyki i egzegezy hebrejskich ksiąg St. Testamentu. Autorowie i zbiéracze tych uwag zwani są *Masoretami*. M. piérwszy raz drukowana była w bibłii rabinicznéj (Wenecyja 1525). Objaśnienie wyrazów w Masorze używanych dali: Elijasz Levita (Masoreth hammasoreth, Wenec. 1538) i Buxtorf („*Tiberias*", Bazyleja 1620).

Massa, ilość materyi zawartéj w pewném ciele

Rozważanie **M.** w stosunku do zajętéj przez nią objętości prowadzi do pojęcia gęstości (ob.). Dwa ciała z tejże saméj materyi mają równe **M.**, jeżeli mają jednaką liczbę atomów. Pojęcie to jednak nie może służyć za punkt wyjścia do mierzenia **M.** Miara dla **M.** szukaną być może tylko w tém, co stanowi główną cechę materyi, a tą jest jéj bierność czyli bezwładność (ob.). **M.**, jak się wyraża Redtenbacher, jest ilością bezwładności, a za jéj jednostkę bierze się **M.**, która potrzebuje jednostki siły, aby w 1 sekundzie otrzymać jedność prędkości. Jeżeli na dwie **M.** działają jednakie siły, to nabyte prędkości mają się odwrotnie jak **M.**, bo im **M.** większa, tém taż sama siła mniejszą jéj nada prędkość. Najlepiéj tu użyć wolnego spadku ciał, gdyż tu w każdéj sekundzie **M.** w skutek ciężaru swego G nabiéra pod wpływem siły przyciągania ziemi prędkość $g=10$ metrom, a więc na zasadzie wyżéj obranéj jednostki jest $M.=\frac{G.}{g}$ A że na tém samém miejscu kuli ziemskiéj g jest dla wszystkich **M.** jednakiém, więc miarą **M.** ciała jest jego ciężar, zaczém idzie, że i gęstość ciał wyraża się tąż samą liczbą, co jego ciężar właściwy.

Masa-Carrara, małe, niegdyś do ks. Modeny należące księstewko, składające się z księstwa Massa, nad morzem Śródziemném i z księstwa Carrara w górach Apenińskich; oba te księstewka weszły w 1860 r. w skład włoskiéj prowincyi Massa-Carra (32 mil kw. i 144,098 m.). Miasto główne Massa ma 5,000 m.

Massachusetts, jeden ze Zjednoczonych Stanów półn. Ameryki, należący do tak zwanych nowo-angielskich stanów. Oblany na wschodzie oceanem Atlantyckim, obejmuje 337 mil kw. Płaskie i piaszczyste jego wybrzeża wyzębione są licznemi zatokami, z których najważniejszą jest zatoka **M.** Zachodnie zaś granice są dosyć górzyste i przerznięte odnogami Aleganów. Główniejsze rzeki są tutaj: Connecticut, Houssatonick i Merrimac. Rolnictwo i hodowla bydła stanowią główne zajęcie mieszkańców; górnictwo dostarcza w obfitości żelaza, marmuru, talku i granitu. Przemysł rękodzielniczy jest tu bardzo wysoko rozwinięty; fabryki tutejsze słyną z produkcyi wielkiéj ilości wyrobów: jedwabnych, bawełnianych, wełnianych i lnianych, maszyn, gwoździ, papiéru, skór, trzewików i t. d. Handel bardzo rozległy, bo jego rozwojowi sprzyja silnie rozwinięty przemysł i 13 wybornych portów. Wywóz przenosi 2 milijony dolarów, a przywóz dochodzi do 25 mil. dolarów. Oświata wysoko posunięta. Dla jéj szerzenia istnieje tu 5 uniwersytetów i znaczna liczba średnich i niższych zakładów naukowych. Liczba mieszkańców wynosi około 1,460,000. **M.** wysyła na kongres 10 deputowanych. Według poprawionéj ostatecznie w r. 1840 ustawy, władza prawodawcza składa się z senatu o 40 i z izby deputowanych o 240 członkach; na czele zaś władzy wykonawczéj stoją: gubernator, podgubernator i rada 9 członków. Miasto stołeczne **Boston** (ob.).

Massageci, koczujący naród scytyjski, żyjący na południe rzeki Araxes albo Jaxartes (teraz Sir); w walce z **M.** miał poledz Cyrus.

Massalija, jedna z małych planet, odkryta 19 Wrześ. 1852 r. przez Gasparisa w Neapolu, a dnia następnego przez Chacornac'a. Oznaczona jest liczbą 21; drogę ok. słońca kończy 1365,148 w dniach.

Massalski, był nadwornym malarzem króla Stanisława Leszczyńskiego w Lunewilu.

Massalski (Ignacy Jakób), książę, biskup wileński, ur. 1729 r., syn Michała, hetmana w. ks. litewskiego. W 15 r. życia był już kanonikiem wileńskim; następnie wysłany był dla wyższéj nauki do Rzymu, gdzie po $3\frac{1}{2}$ latach otrzymał stopień doktora teol. i filoz. Po powrocie do kraju, obsypywany godnościami kościelnemi i świeckiemi, mianowany był pisarzem wielkim litewskim, referendarzem litewskim, proboszczem i prałatem katedry wileńskiéj, a r. 1762 biskupem wileńskim. Zawsze czynny i przedsiębiorczy, był po zniesieniu jezuitów piérwszym prezesem komisyi edukacyjnéj w roku 1774 i zarazem zarządcą funduszów wychowania publicznego na Litwie; oskarżony jednak o grube nadużycia, został z tego urzędu usunięty. Osobisty przyjaciel Stanisława Augusta, przystąpił **M.** 1792 r. do konfederacyi targowickiéj i znajdował się na sejmie grodzieńskim. Uwięziony z tego powodu w Warszawie, stracił życie podczas powstania 1794. **M.** lubił nauki, wspiérał hojnie uczonych, starał się o podniesienie stanu duchownego, ale dumą, ambicyją, zbytkami i marnotrawstwem zaćmił dobre strony charakteru. Z prac jego naukowych pozostały: rozprawa, napisana w Rzymie, za którą otrzymał stopień naukowy doktorski: „*De praecipuis Ecclesiae Romanae placitis*“ (Rzym 1755) i mowy, miane na sesyjach sejmowych, umieszczone w „*Zbiorze mów i pism w czasie sejmu 1788 r.*“ (T. 3, str. 174) tudzież dwa listy pasterskie.

Massalski (Tomasz), były urzędnik w Petersburgu i Warszawie, współczesny powieściopisarz, filolog i tłumacz, ogłosił drukiem: „*Pan Podstoli, albo czém jesteśmy i czém być możemy*“ (5 t., Wilno 1831—33); „*Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wag i miar, wyrachowanych na monety, miary i wagi nowe francuskie, nowe polskie i rossyjskie*“ (Petersburg 1834) i „*O skarbach słowiańskich a szczególniéj o gramatyce języka polskiego*“ (Warsz. 1853); „*Gramatyka polska*“ (Paryż 1861).—**Massalski** (Józef), brat poprzedniego, wydał zbiór swych *Poezyj* (Wilno 1828).

Masséna (Andrzéj), *książę Rivoli*, *książę Esling*, marszałek cesarstwa franc., ur. 1758 w Nizzy. Jako chłopiec okrętowy zaciągnął się 1775 do armii, po 14 latach wyszedł ze służby w stopniu podoficera a po wybuchu rewolucyi wstąpił w szeregi ochotników 1 Sierp. 1792 r. został dowódcą batalijonu, 22 Sierp. 1793 generałem brygady a 20 Grud. t. r. generałem dywizyi. W wojnach włoskich odznaczył się wielokrotnie; pobił Austryjaków między innemi 1795 pod Loano i nie mało się przyłożył do świetnych tryjumfów Bonaparte'go. Pod naczelném dowództwem Jourdana dowodził w Szwajcaryi ar-

skiego, zamieszkały blisko Częstochowy, zostawił opis wypadków swego czasu, prowadząc rok za rokiem, począwszy od śmierci Jana III aż do r. 1728. Dzieło to wydał po raz pierwszy Raczyński p. t. „*Pamiętniki do panowania Augusta II niewiadomego autora*“ (Pozn. 1838); dokładniejsza edycyja wyszła p. t. „*Dzieje polskie pod panowaniem Augusta II od r. 1696—1728*“ (Krak. 1849). Dzieło to dla historyi owych czasów bardzo ważne. Autor bez ogródki gorzką mówi prawdę o ludziach, którzy najważniejszą wtedy odgrywali rolę.

Otwock, wieś w gub. warszawskiéj, pow. nowomińskim, nad Wisłą, posiada zamek, dziś na pałac zamieniony, pamiętny pobytem Augusta II w czasie wojny szwedzkiéj r. 1703. Pałac ten marmurami ozdobny o dwu basztach, otoczony drzewami, leży nad jeziorem.

Otwornice, ob. Foraminifera.

Otyjatryja, nauka o chorobach uszu, zwróciła na siebie pilniejszą uwagę dopiero w ostatnich czasach, gdy anatomija i fizyjologija ucha bliżéj zostały poznane. Z powodu zawiłéj budowy ucha, głębokiego jego w czaszce umieszczenia i trudnego dostępu, rozpoznanie chorób usznych i bezpośrednie stosowanie lekarstw było długi czas niemożliwe; w ostatnich dopiero czasach przez wprowadzenie otoskopu, kateteru usznego i wielu innych przyrządów, leczenie chorób usznych uczyniło znaczne postępy. Z dawniejszych lekarzy zajmował się **O.** najwięcéj A. Cooper. Obecnie najważniejsze są dzieła Trölscha, Politzera, Grutera; wychodzi téż „*Archiv für Ohrenheilkunde*“. W naszéj literaturze istnieje Taczanowskiego „*Rys praktycznéj Otyjatryi*“ (Warszawa 1868).

Otynia, m-czko w Galicyi, na Pokuciu, w obwodzie stanisławowskim, nad rzeczką Woroną; pośród mieszkańców tutejszych znajduje się wielu garncarzy.

Ouchda, m. w cesarstwie marokańskiém, niedaleko granic Algieryi, głośne zwycięstwem 1841, które marszałek francuski Bugeaud odniósł nad Marokańczykami, mszcząc się za zdradę, jakiéj się dopuścili ci ostatni, gdy podczas jego zjazdu z wodzem marokańskim Ilaidem Elgennawi napadli znienacka na towarzyszący mu orszak.

Oude, dawniéj królestwo w Indyjach, ob. Audh.

Oudenaarde (po holend. *Oudenaerde*), twierdza w belgijskiéj prowincyi Wschodniéj Flandryi nad Skaldą, ma 6,200 m.; pamiętna zwycięstwem, jakie odnieśli 11 Czerwca 1708 r. Marlboroogh i Eugenijusz Sabaudzki nad Francuzami.

Oudendorp (Franciszek van), filolog holenderski, ur. 1696 w Lejdzie, gdzie od 1740 r. aż do śmierci, zaszłéj 1760, był profesorem wymowy i historyi. Dowodem jego uczoności są wyborne wydania Juliusa Obsequens (Lejda 1720), Lukana (Lejda 1728), Frontinusa (Lejda 1731; 2 ed. 1799), Caesara (Lejda 1737) i Suetoniusa (Lejda 1720), oraz opracowanie Appulejusa, wydane przez Boscha (3 t., Lejda 1783—1825). Oprócz tego zasługują jeszcze na uwagę: „*De veterum inscriptionum usu*“ (Lejda 1745) i objaśnienia do „*Exlogae vocum Atticarum*“ Tomasza Magistra, wydane przez Bernarda (Lejda 1757).

Oudinot (Karol Mikołaj), *Książę Reggio*, par i marszałek francuski, ur. 1767 w Bar-le-Duc, † 1847. Wstąpiwszy jako ochotnik do służby wojskowéj 1783 r., opuścił ją 1787. Rewolucyję powitał z entuzyjazmem i 1791 r. wybrany został dowódcą batalijonu ochotników. Za obronę zamku Bitsch otrzymał 1793 stopień pułkownika, za bohaterstwo pod Kaiserlautern został 1794 generałem brygady a 1799 generałem dywizyi. Jako naczelnik generalnego sztabu przy Massénie odznaczył się w wielu wycieczkach z oblężonéj Genui. Mianowany 1800 szefem generalnego sztabu armii włoskiéj, nowe zbierał wawrzyny a na czele korpusu grenadyjerów zyskał sławę pod Austerlic (1805) i Frydlandem (1806). W Kampanii 1809 r. rozbił Austryjaków pod Pfaffenhofen 19 Kwiet. i przyczynił się stanowczo do zwycięstw pod Ebersberg (3 Maja) i Wagram. Otrzymał za to buławę marszałkowską z tytułem *ks. Reggio* i dotacyją 100,000 franków renty. W kampanii rossyjskiéj 1812 odznaczył się nadzwyczajną walecznością i niezwykłą przezornością umysłu w wielu bitwach a zwłaszcza téż nad Berezyną; w kampanii 1813 r. poniósł dwie klęski od Bülowa pod Lekau (4 Czerwca) i Grossbeeren (4 Sierp.). Po bitwie pod Lipskiem dowodził tylną strażą i miał udział we wszystkich bitwach aż do upadku Napoleona. W r. 1815 oddał się Burbonom, został parem i ministrem, a po drugiéj restauracyi generał majorem gwardyi królewskiéj, 1839 wielkim kanclerzem legii honorowéj, a 1842 gubernatorem domu Inwalidów. — Syn jego *Mikołaj Karol Wiktor* **O.**, książe Reggio, ur. 1791, od r. 1809 brał udział we wszystkich kampanijach cesarstwa. Po drugiéj restauracyi został marszałkiem polnym (generałem brygady), a 1835 (po oznaczeniu się w Algierze) generał-porucznikiem. W r. 1849 kierował oblężeniem Rzymu, lecz z powodu oporu, jaki stawiał zamachowi stanu 2 Grud. 1851, popadł w niełaskę u Napoleona III; † 1863 r. Jest on autorem kilku dzieł treści wojskowéj i ekonomicznéj, niepoślednéj wartości.

Oudry (Jan Chrzciciel), francuski malarz zwierząt, ur. 1696 w Paryżu, † 1755. Pierwszych zasad rysunku nauczył się u ojca a następnie kształcił się pod kierunkiem de Serre'a i Largillière'a. Za kilka pierwszych malowideł przyjęty został do paryskiéj „*Acndémie de St.-Luc*“ a za obraz *Pkłon trzech królów* do królewskiéj akademii malarstwa (1717). Sławę znakomitego artysty zjednał sobie dopiero jako malarz zwierząt. Oprócz tego malował i krajobrazy, wysoko w swoim czasie cenione. **O.** malował z wielką łatwością i pewnością, ale popadał niekiedy w manierę. Wybornie oddawał psy, lisy, jelenie, dzikie kozy i w ogóle zwierzęta, odgrywające główną rolę w myśliwstwie; mniéj szczęśliwie udawały mu się niedźwiedzie, wilki, lwy, tygrysy i t. p. Do słynnego wydania „*Bajek*“ Lafontaine'a, sporządzonego przez Montevaulta (1755) dostarczył **O.** 150 rysunków. Wiele z jego utworów upowszechnił rylec; sam **O.** był téż utalentowanym rytownikiem.

Ouessant, wyspa leżąca przy zachodnich brzegach Bretanii należy do franc. depart. Finisterre, ma 1 milę kw. i 2400 m.

Ouro-Preto, niegdyś Villarica, główne m. brazylijskiéj prowincyi Minas Geraes, środkowy punkt kopalń złota i dyjamentów, ma 8,000 m.

Ouse, rz. w Anglii, łączy rzeki Trent i Humber i ma 33 mil długości.

Outram (Sir James) generał angielski, ur. 1803 w Butterley-Hall w hrabstwie Derby. Wstąpiwszy do armii indyjskiéj, odznaczył się w rozmaitych bitwach w Indyjach, został 1854 angielskim rezydentem w Luknow a pod koniec 1856 r. otrzymał naczelne dowództwo nad wojskiem angielskiém w kampanii przeciwko Persom, pobił ich 5 Lut 1857 pod Borasjoon, 8 Lut. pod Kuszab i zdobył 26 Marca Mohammerah. Wróciwszy do Indyj w czasie szerzącego się tam powstania, wszedł 25 Wrz. 1857 z orężem w ręku do Luknow, bronił walecznie tego miasta aż do przybycia Cambell'a (19 List.) i w ciągu następnych miesięcy odniósł kilka zwycięstw nad powstańcami. Po uśmierzeniu powstania w państwie Oude, mianowany został w Marcu 1858 r. najwyższym komisarzem cywilnym w tym kraju. W r. 1860 powrócił do Anglii i tam † 1863.

Ovar, m. w portugalskiéj prowincyi Beira, okręgu Aveiro, ma 10,000 m.

Overbeck (Fryderyk), malarz niemiecki, urodz. 1789 w Lubece, † 1869 w Lubece. Od 1806 kształcił się w Wiedniu i już wówczas zdradzał późniejszy kierunek. Od roku 1810 aż do śmierci ciągle przebywał w Rzymie. Tu głównie przez jego i jego towarzyszów prace wykształciła się romantyczna szkoła malarska, któréj kilku przedstawicieli jako też i **O.** przeszli z protestantyzmu na łono kościoła katolickiego. Hołdując dawniéj prostocie malarstwa włoskiego i niemieckiego, **O.** reprezentuje w utworach swoich najdobitniéj *nowoniemiecko-romantyczno-religijny* kierunek nowéj téj szkoły (Nasareńczyków), któréj działalności pierwszym ważniejszym objawem były freski w mieszkaniu konsula pruskiego na Trinita dé Monti. **O.** wymalował tam 1816 r. *Zaprzedanie Józefa* i *Siedm lat głodu*. W następnych latach szkoła ta większe jeszcze zrobiła wrażenie freskami w willi margr. Massimi. **O.** wykonał tam 8 obrazów, do których treść wziął z „*Jerozolimy wyzwolonéj Tassa*". Jednakże jego arcydziełem freskowém jest *Cud Róży Ś. Franciszka*, w kościele ŚŚ. Aniołów w Assisi. Z malowideł olejnych **O.** najwięcéj znanym jest *Wjazd Chrystusa do Jerozolimy*. Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę: *Chrystus na górze oliwnéj*, *Zaślubiny Maryi*, kilka *Rodzin świętych*, *Śmierć Ś. Józefa*, *Wpływ religii na sztuki*, *Wniebowzięcie Maryi* i t. d. Niemniejszą działalność rozwijał też **O.** jako rysownik. Z prac jego w tym rodzaju odznaczają się szczególniéj: *Apostołowie i ewangeliści* w willi Karola Torlonii w Castel-Gandolfo. Niektóre z jego utworów upowszechnili rylcem Ruscheweyh, Schäfer, Steifensand, Speckter i in.; najlepsze litografije dał Koch w Monachijum. Z ostatnich jego obrazów słynniejsze są: *Chrystus w niebezpieczeństwie*, kartony *Siedmiu Sakramentów*. Zalety i właściwości dzieł **O.** są: szczerość uczucia religijnego, umiarkowanie i harmonija w kompozycyi, prostota form i wzruszająca piękność wyrażenia. Jako artysta stosując się do głoszonéj przez się zasady, że sztuka istnieje na usługi religii, zasadę estetyczną zmieniał jednostronnie na dogmatyczną.—**Overbeck** (Jan Adolf), zasłużony archeolog, synowiec poprzedniego a wnuk poety *Krystyjana Adolfa* **O.** (urodz. 1755, † 1821), ur. 1826 r. w Antwerpii. Ukończywszy studyja, został r. 1853 profesorem nadzwyczajnym archeologii w Lipsku, 1859 r. profesorem zwyczajnym i dyrektorem muzeum archeologicznego tamże. Z prac jego, oprócz licznych i cennych rozpraw, umieszczanych w naukowych czasopismach niemieckich, wymieniamy najgłówniejsze: „*Galerie hervischer Bildwerke der alten Kunst*" (t. 1, Halla 1851—1853, z atlasem); „*Geschichte der griech. Plastik*" (2 t., Lipsk 1857—58); „*Pompeji in seinem Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken*" (Lipsk 1856; 2 ed. 1866); „*Beiträge zur Kentniss und Kritik der Zeusreligion*" (Lipsk 1863); „*Ueber die Ladedes Cypselus*" (Lipsk 1865) i t. d.

Overskou (Tomasz), dramatyk duński, ur. 1798 w Chrystianshafen, (część m. Kopenhagi); jako ubogi chłopiec kierował się na kowala, ale przez czytanie dzieł Holberga i Oehlenschlägera taką rozbudził w sobie skłonność do poezyi, zwłaszcza dramatycznéj, że porzucił kowalstwo i otrzymał miejsce przy teatrze. Przebywszy wiele najcięższych trudności, wystąpił po raz piérwszy 1818 na scenie a 1823 został mianowany aktorem nadwornym i stanowisko to zajmował aż do 1842 r. Od 1849 do 1858 był głównym reżyserem teatru nadwornego. Pierwszy swój dramat wystawił 1826 r. **O.** należy do najpłodniejszych nowoczesnych dramatyków duńskich. Jego komedyje i wodewile wielkiém cieszą się powodzeniem. Z oryginalnych utworów jego „*Comediör*" (5 t. Kopenh. 1851—52) zasługują na wzmiankę: „*Misforstaelse paa Misforstaelse*" (1828); „*Oestergade og Vestergade*" (1828); „*Vor Tids Mennesker*" (1830); „*En Bryllupsdags Fatalitet*" (1840; „*Pak!*" (1845) i t. d. Oprócz licznych tłumaczeń i opracowań komedyj zagranicznych dla sceny duńskiéj, napisał także kilka libret, wielkie mnóstwo poezyj drobniejszych i artykułów dziennikarskich; wydał nadto kilka prac, dotyczących teoryi sztuki i historyi teatru. Najlepsze z nich są: „*Folketheatret*" (Kopenh. 1846) i „*Den Danske Skueplads*" (5 t., Kopenh. 1854—1864; suplement 1865).

Owadożerne (*Insectivora*), rzęd zwierząt ssących, obejmujący zwierzęta drobne, mające korony zębów trzonowych sęczkami nastroszone; są to zwierzęta w ogóle silnie zbudowane, w budowie ciała i sposobie życia pośrednie między prapieżnemi a niedoperzami. Kończyny ich głównie są usposobione do kopania; wszystkie są nastopne i mają najczęściéj po 5 palcy uzbrojonych silnemi szponami. Żywią się małemi zwierzątkami, głównie owadami i robakami, których mnóstwo niszczą, stając się

przez to użytecznemi człowiekowi; niektóre nie pogardzają jednak i pokarmami roślinnemi. Są to zwierzęta nocne, żyją głównie w krajach umiarkowanych północnych; zapadają u nas w sen zimowy. Dzielą się na rodziny jeży, kretomyszy i kretów. Nazwisko **O.** nosi też porzęd rzędu rękoskrydłych (ob.). W gromadzie ptaków **O.** nazywa się oddział ptaków wróblowatych, odznaczających się zacięciem lub wyszczerbieniem krajców szczęki górnéj przy końcu dzioba.

Owady (*Insecta*), gromada zwierząt z typu stawowatych, najliczniejsza z gromad królestwa zwierzęcego. Są to zwierzęta oddychające powietrzem, których ciało wyraźnie podzieloném jest na głowę, tułów (*thorax*) i odwłok (*abdomen*), z czułkami czyli różkami i 3 parami nóg i najczęściéj 2 parami skrzydeł na trójstawowym tułowiu.—*Głowa* przedstawia różne części; górna jéj część dźwiga różki i oczy, dolna przyrządy trawienia. U owadów, które rozcierają pokarm, otwór gębowy ma u góry od przodu tafelkę środkową, zwaną *wargą górną*, z obu jéj stron istnieją twarde przysadki – *żuwaczki* czyli *szczęka górna*, daléj bardziéj zawiła *szczęka dolna* i *warga dolna*, oprócz wielu innych przysadek; u owadów wysysających warga albo szczęki przedłużają się w rodzaj tkąbki rurkowatéj, w środku któréj znajdują się często cieńkie niteczki. *Tułów* czyli *gorset* zajmuje część środkową ciała owadów; pierwsza jego część nazywa się *przedkarczem* czyli *szyją*, druga *śródkarczem*, trzecia *zakarczem*. U dolnego czyli brzusznego łuku każdéj z tych części uczepiona jest jedna para *nóg*; w nodze owadów rozróżniamy *biodra*, składające się z 2 stawów, *udo*, *piszczel* i rodzaj palca, zwany *podymem*, mający 2 do 5 stawów i kończący się pazurkami, których ukształtowanie bywa rozmaitém. *Skrzydła* biorą początek z łuków górnych śródkarcza i zakarcza; są to tafelki blaszkowate, złożone z podwójnéj błony i przeciągnięte stalszemi, chitynowemi żyłami; u niektórych istnieje tylko jedna para skrzydeł, są też owady zupełnie bezskrzydłe; u innych znów skrzydła pierwszéj pary czyli przednie stają się grube i twarde, tworząc *pokrywy*, lub też *półpokrywy*, gdy są twardemi tylko przy podstawie. *Odwłok* owadów zawiera większą część organów żywienia i wszystkie organa rozrodcze i składa się zwykle z 9, rzadko z 11 stawów, swobodnie między sobą połączonych; w tylnym końcu ciała istnieją przysadki w postaci szczecinek lub haków, służące im do obrony, gdy są sprężyste—do podskoków; na ostatniéj obrączce znajduje się odchód, połączony niekiedy w jednę kloakę z ujściem części rodnych. Pokrycie ciała składa się ze skórki chitynowéj, mającéj najrozmaitszą tęgość. Przyrząd *trawienia* jest w ogólności dobrze rozwinięty, mniéj lub więcéj pogięty i złożony z kolejnych rozszerzeń i ścieśnień; widać w nim przełyk, gardziel, pierwszy żołądek czyli wole, drugi żołądek o ścianach mięsistych, często uzbrojony dodatkami rogowemi do tarcia pokarmów, żołądek trzeci zwany umleczającym, jelito cieńkie, jelito ślepe i jelito odchodowe. Na granicy żołądka umleczającego mają ujście organa nitkowate, zwane *naczyniami Malpighiego*, a uważane za organa moczowe. Do organów wydzielających należą rozmaite gruczołki, wydzielające u różnych owadów różne ciała, jak ciała wonne, wosk, włókna, jad i t. d. *Krew* owadów jest najczęściéj bezbarwną, niekiedy jednak zielonawą, żółtawą lub czerwonawą, zawiera krążki różnokształtne, ruchliwe na wzór ameb, i krąży w jamach ciała bez oddzielnych kanałów. Głównym organem ruchu krwi jest *kanał grzbietowy*, idący po nad kanałem pokarmowym; przez przegrody poprzeczne dzieli się na kilka, pospolicie 8, komór, umocowanych za pomocą trójkątnych mięśni do powłoki ciała; kurczenie tego organu rozsyła krew po ciele. *Oddychanie* **O.** odbywa się za pomocą *dychawek* czyli *tchawic*, otwierających się na zewnątrz otworami, zwanemi *przetchlinkami* (*stigmata*), rozgałęziających się w głębi różnych części ciała i doprowadzających wszędzie powietrze do zetknięcia z krwią. Ściany ich są chitynowe, zwykle złożone z trzech człon. Układ *nerwowy* jest wysoko rozwinięty i rozmaicie ukształtowany; składa się w ogólności z węzła mózgowego, łańcucha brzusznego i nerwu sympatycznego; węzeł mózgowy, kończący od przodu łańcuch brzuszny, jest wielki, rozsyła nerwy do organów zmysłowych i zdaje się być siedliskiem działalności psychicznéj. Nerw sympatyczny wraz z nerwami przełyku zaopatruje wnętrzności. Z *przyrządów zmysłowych* najsilniéj rozwinięte są *oczy*, są one tu dwojakie: *pojedyncze*, o jednéj soczewce, występujące głównie w gąsienic, niekiedy też jako oczy przydatkowe w owadów doskonałych, w tym razie zwykle po trzy osadzone na wierzchołku głowy; i oczy *złożone*, czyli siatkowate, powstające ze skupienia mnóstwa drobnych oczu, z których każde ma swoją rogówkę, swoje ciałko szkliste, powłokę barwnikową i nitkę nerwową; rogówki są w ogólności sześcioboczne. **O.** posiadają daléj przyrządy *słuchu* i *węchu*, lubo nie wykazane należycie; przyrządami *dotykania* są głównie różki i dolne części nóg. Rozmnażanie **O.** jest przeważnie płciowe, przyrządy męzkie i żeńskie znajdują się w oddzielnych osobnikach, ale budową są między sobą zbliżone i otwierają się poniżéj otworu odchodowego. W ogóle są jajorodne, niewielka tylko liczba wydaje na świat żywe. Z jajek lęgną się najpierw *gąsienice* czyli *liszki* (*larvae*), w ogóle do rodziców niepodobne; gąsienice przeobrażają się na *poczwarki* (*nymphae*), z których dopiero wytwarza się *owad doskonały*. Przeobrażenia te są dokładne lub niedokładne. Gąsienice owadów, ulegających przeobrażeniu doskonałemu, mają postać mniéj więcéj robakowatą, ciało miękkie, długie, i rozmaitą liczbę nóg; lenią się, czyli zrzucają skórę kilkakrotnie, dostają podskór na skrzydła i zamieniają w poczwarki. W tym stanie nie biorą pokarmu i są nieruchome; skóra zsycha się i stanowi jakby jajowatą ochronę zwierzęcia. Niekiedy znów przyodziewa całe ciało błonka delikatna, która przystając do ciała, przedstawia wszystkie jego zarysy,—ten rodzaj poczwarki zowie się *pupką*. Przed nadejściem téj przemiany gąsienica często zamyka się w oprzęd (ob. jedwabnik). W sta-

nie poczwarki rozwija się właściwy kształt owadu, wyrastają skrzydła, a po ukończeniu rozwoju osłona spada i owad doskonały wychodzi. U O. o niedoskonałém przeobrażaniu gąsienica ma już kształt owadu, brak jéj tylko skrzydeł, które się rozwijają w czasie ostatniego lenienia. Sposób życia O. nader jest rozliczny, karmią się częściami roślinnemi jak i zwierzęcemi, a przy wielkiéj swéj płodności często znaczne szkody przynoszą roślinom uprawnym. Są jednak użyteczne, gdyż przez przenoszenie pyłku roślinnego umożebniają zapłodnianie roślin. Liczne O. wydają też produkty użyteczne, jak pszczoła, jedwabnik, czerwiec i t. d. Obok mięczaków głowonogich zajmują O. najwyższy stopień rozwoju umysłowego między zwierzętami bezkręgowemi; czynności ich instynktywne i psychiczne przedewszystkiém objawiają się w troskliwości o potomstwo (ob. pszczoła, mrówka i t. d.). Wiele O. wydaje głos, który głównie pochodzi od tarcia o siebie różnych części ciała; niektóre jednak O. wydają też głos pochodzący z wnętrza ciała, którego powstawanie nie zostało należycie zbadaném. O. rozpowszechnione są po całéj ziemi, jakkolwiek najliczniéj i w najwspanialszych formach rozwinięte są tam, gdzie życie roślinne najokazaléj występuje; niektóre są kosmolitami. Liczba różnych gatunków O. obecnie żyjących wynosi kilkaset tysięcy. Gatunki kopalne występują od peryjodu węglowego.—Według najnowszych podziałów, O. dzielą się na następne rzędy: 1) *Dzióbkowate* (*Rhynchota*) z podrzędami: *Bezskrzydłe* (*Aptera*), *Czerwce* (*Coccidae*), *Równoskrzydłe* (*Homoptera*) i *Półpokrywe* (*Hemiptera*). 2) *Dwuskrzydłe* (*Diptera*) z podrzędami: *Pchły* (*Aphaniptera*), *Poczwarkorodne* (*Pupipara*), *Muchy* (*Brachycera*) i *Długorożne* (*Nemocera*). 3) *Łuskoskrzydłe* czyli *Motyle* (*Lepidoptera*). 4) *Prostoskrzydłe* (*Orthoptera*). 5) *Siatoskrzydłe* (*Neuroptera*) i 6) *Tęgopokrywe* (*Coleoptera*). Najważniejsze prace entomologiczne podali: Swammerdam, Bonnet, Réaumur, Fabricius, Geoffroy, Lamarck, Latreille, Cuvier, Duméril, Blainville, a w ostatnich czasach Siebold, Leuckart, Weismann, Brandt, Miecznikow, Mielnikow i in.

Owaihi, ob. Sandwichskie wyspy.

Owal, figura mająca postać jajowatą, ograniczona linią krzywą przypominającą elipsę, składa się najczęściéj z czterech łuków kołowych. O. znajduję zastosowanie w budownictwie, przy konstrukcyi sklepień.

Owalne Kartezyjusza, są linije krzywe, mające tę własność, że promienie z jednego punktu wychodzące, ulegają załamaniu w ten sposób, iż schodzą się potém znowu w jednym punkcie. Kartezyjusz sądził, że będą one miały ważne znaczenie w optyce, co się jednak nie potwierdziło.

Owca (*Ovis*), rodzaj ssących z rzędu przeżuwających, z rodziny pochworogich. O. tém się głównie różnią od kóz, że największa szerokość ich rogów przy nasadzie jest w kierunku poprzecznym względem czoła, gdy u tamtych ma się odwrotnie; drugą stałą różnicą jest obecność gruczoła międzykopytowego. Daléj rogi mają zupełnie odmienne postać od koźlich, w nasadzie są stosunkowo grubsze i naprzód podane, następnie śrubowato skręcone, bez kolankowatych guzów na krawędziach, lecz tylko na powierzchni marszczone; ogon po większéj części długi, profil nosa łukowato garbaty, ciało pokryte jest krótkiemi włosami, pod któremi znajduje się wełna, która w stanie domowym tak się rozwija, że włosy zupełnie giną. Ważniejsze z obecnie żyjących gatunków są: *Argali* czyli O. *górska* (*O. ammon*, *Caprovis argali*), największy gatunek owiec, obejmujący zapewne wiele odmian; najwięcéj znaną jest *A. syberyjska*, wielkości prawie rocznego cielęcia, włosy na ciele są długie i sztywne, ubarwienie w lecie jest płowo-brunatne, w zimie wpada w czerwonawe; samice są znacznie mniejsze. Żyje w okolicach górzystych Azyi środkowéj; mięso ma smaczne, ale jest trudna do upolowania; ze skóry robią ciepłą odzież, z rogów łyżki, kubki i t. p. *Muflon* ma kilka odmian jak *M. wschodni* (O. *musimon*) o rogach z przodu wypukłych, śrubowato skręconych, w Persyi, na Krecie i Cyprze; *M. sardyński* (O. *musmon*) z wełną czerwono-brunatną, w zimie czarniawą; *M. afrykański* (O. *tragelaphus*), w górach półn. Afryki, odznacza się grzywą na szyi; *M amerykański* czyli O. *górska amerykańska* (*O. montana*) żyje w Kordylijerach. O. *domowa* (*O. aries*) niewiadomo z pewnością od jakiego gatunku dzikiego pochodzi; samice często rogów nie mają. Obecnie znajduje się we wszystkich częściach świata, w licznych odmianach, a hodowla ich czyli *owczarstwo*, należy do najważniejszych działów gospodarstwa wiejskiego. Samiec zowie się trykiem, samica maciorką, samiec pozbawiony części rodnych baranem, zwierzę młodę jagnięciem. Pod względem gospodarczym odróżniają dwie główne rasy: O. *górskie* i O. *nizin*. Do piérwszych należą *Merynosy*, które z Hiszpanii rozpowszechniły się w innych krajach Europy; ze względu na dobroć i delikatność wełny, rozdzieliły się na wiele ras, z których najważniejsze są *Infantado* i *Elektoralne*. Pierwsze, zwane także *Negretti*, mają budowę ciała silną, grubą, nogi krótkie, mocne, skórę na szyi w fałdy ułożoną, głowę szeroką, nos nieco zagięty, skórę grubą; nadto, głowa ich i nogi są mocno wełniste. Wełna ich porasta gęsto, jest bardzo elastyczna i przejęta tłustym potem. O. *elektoralne* (sprowadzone z Hiszpanii r. 1765 dla elektora saskiego) są słabsze, mniejsze, cieńsze: w ogóle budowy ciała delikatniejszéj i mniéj obfitą porosłe wełną, która jednakże odznacza się cienkością i delikatnością. O. pochodzące od tryków merynosów i owiec pospolitych zowią się *metysami*, lub O. *uszlachetnionemi*, które po wytrwałem prowadzeniu ich uszlachetnienia przez tryki merynosy, przybierają nazwę *trzody ustalonéj*, *konsolidowanéj*. Z pomiędzy O. *nizin*, celniejsze rasy są: *flamandzka*, *fryzyjska*, *węgierska* czyli *wołoska*, *długowełniste* O. *angielskie*, zwane *lejcesterskie*, O. *bergamoskowe*, O. *polskie leśne* i *angielskie southdownskie*. O. dzielą się w ogóle na jedno i dwustrzyżne, stosownie do tego, czy raz lub dwa razy do roku mogą być strzyżone. Pod względem koloru, są one białe, brunatne, czarne i srokate. Biały kolor jest

najdogodniejszy, ponieważ przyjmuje w fabrykacyi najłatwiéj wszelkie inne barwy. Hodowla **O.** wymaga bardzo wielkiéj troskliwości, są to bowiem zwierzęta delikatne, podległe wielu przypadłościom i chorobom. Wymagają one paszy zdrowéj jednakże bez zbytku, sól kuchenną liżą chętnie; należy je stopniowo przyzwyczajać do przejść od paszy zimowéj do letniéj i przeciwnie, ochraniać od wilgoci i zaziębienia, utrzymywać w owczarniach powietrze zdrowe, ciepłe, ale bynajmniéj nie zgęszczone ciasnotą. Wiek **O.** ocenia się ze stopnia zużycia zębów przednich; po 8 latach słabnie, i rzadko żyje dłużéj nad lat 12. Użytki z owcy polegają głównie na wełnie, potem na mięsie, nawozie, gdzieniegdzie, mianowicie w okolicach górskich, na mleku. Z kiszek wyrabiają struny muzyczne; skóry nieostrzyżone z wełny przerabiają na futra, zwane baranami, futra zwane czarnemi kasztankami pochodzą z baranów kałmuckich, kasztanki złote i siwe z jagniąt bucharskich. Skóra wyprawia się daléj na pergamin, sufijan i zamsz. Łój owczy jest doskonałym materyjałem oświetlającym, kopyta i kości nóg dają kléj stolarski. **O.** hodowaną już była w czasach przedhistorycznych, a obecnie hodowla **O.** jest wszędzie rozpowszechnioną. W Polsce **O.** stanęła już w wielu gospodarstwach na wysokim stopniu, posiłkując się głównie uszlachetnionemi rasami ze Szląska i Saksonii. Z europejską hodowlą wystąpiła do silnéj konkurencyi w ostatnich latach Australija, niewiadomo wszakże dotąd, czy hodowla ras wyżéj uszlachetnionych tam się powiedzie. **O.** jednoroczna staje się już zdolną do rozmnażania, jednakże ażeby nie przeszkadzać jéj silniejszemu rozwojowi, dopuszcza się do tryka dopiero w trzecim roku życia. Tryki nie powinny z maciorami dłużéj nad 4 do 5 tygodni obcować, dla tego, ażeby kocenie odbywało się prawie w jednym czasie; na jednego tryka nie powinno więcéj nad 40—50 macior przypadać. Kocenie **O.** bywa wczesne i późne: piérwsze przypada w Lutym i Marcu, drugie w Lipcu i Sierpniu. Jagnięta późne tém są korzystniejsze od wczesnych, że mogą z matkami wychodzić na pastwiska, lepiéj się rozwijają i są zdrowsze. **O.** jest kotną 21—23 tygodni. Narodzone jagnięta po kilku tygodniach życia przyzwyczajane są do paszy, a po trzech miesiącach odsadzają się zupełnie od matek. Przez piérwsze lato najlepiéj jest żywić jagnięta sianem lub zieloną paszą, jak: koniczyną, lucerną, esparcetą, nie wypuszczając ich z owczarń, wyjąwszy, jeżeli w pobliżu znajduje się dobre pastwisko, które dla nich wyłącznie może być przeznaczone. Na paszę zimową najwłaściwszemi dla **O.** są siano i słoma, wolne od wszelkich nieczystości i zgnilizny. Obok tego można im dawać kartofle i ziarna zbożowe. **O.** powinny być pojone codziennie jak najczystszą wodą. Strzyż **O.** uskutecznia się dwojakim sposobem: albo owce przed strzyżą myją się, albo téż strzygą je pierwéj, a potém dopiéro wełnę myją. Wełna według pierwszego sposobu otrzymana jest zwykle pokupniejszą, ale kilkakrotna kąpiel jest dla **O.** dotkliwa. Dzieła ważniejsze dotyczące owczarstwa są: Łyszkowskiego *„Poradnik hodowli i weterynaryi dla ziemianina* i t. d.“ (2 t., Warsz. 1830); tegoż *„Nauka chowu owiec czystéj i poprawnéj rasy* i t. d.“ (Warsz. 1839); M. Oczapowskiego *„Zasady ogólne hodowli bydląt domowych, a w szczególności chów owiec* i t. d.“ (Warsz. 1841); *„O myciu i strzyży owiec, oraz gatunkowaniu i pakowaniu wełny na handel“* (staraniem deputacyi jarmarcznéj, Warsz. 1828); J. G. Wyżyckiego *„Nauka hodowli zwierząt domowych“* (Warsz. 1838) i in. Z dzieł niemieckich przytoczymy: Elsnera *„Das Edelschaf in allen seinen Beziehungen“* (Stuttg. 1832); Ockel'a *„Anleitung zur Aufzüchtung, Erhaltung und Benutzung der Schafe“* (Berlin 1846); Andre'go *„Züchtung des Edelschafs mit hochedler Wolle“* (Praga 1842); Mentzela *„Handbuch der rationellen Schafzucht“* (1852).

Owełkowate, ob. Proteaceae.

Owen (John), po łacinie *Audonoeus* zwany, jeden z najcelniejszych nowszych poetów łacińskich, ur. w Armon, w księstwie Walii, studyjował prawo w Oxfordzie, ale z powodu ubóstwa przyjął 1591 miejsce nauczyciela w Eryleigh a 1594 w Warwick, † 1622 w Londynie w nędzy. Pisał przeważnie epigramaty i to z wielkiém powodzeniem. Rozwinął w nich językiem żywym i poprawnym obok kąsającego dowcipu głęboką znajomość ludzi. Liczne jego epigramaty wyszły p. t. *„Epigrammatum libri X“* (Lond. 1612). Z późniejszych edycyj najlepsza Renouarda (Paryż 1794). Jördens wydał *„Epigrammata selecta“* (Lipsk 1813) z najlepszemi tłumaczeniami i naśladowaniami różnych pisarzów niemieckich, a Ebert *„Libellus epigrammatum“* (Lipsk 1825). U nas korzystał wiele z **O.** W. Kochowski w swych fraszkach, już to żywcem tłumacząc, już naśladując.—Inny **Owen** (John), ur. 1616, † 1683, za Cromwella wicekanclerz uniwersytetu Oxfordzkiego, pozbawiony tego urzędu za Karola II, należał do najpłodniejszych pisarzów teologicznych swego czasu. Pisma jego obejmują 50 tomów.

Owen (Robert), sławny angielski reformator społeczny, ur. 1771 w Newton, hrabstwie Montgomery, † 1858. W młodym jeszcze wieku stanął na czele wielkiéj przędzalni bawełny w New-Lanark w Szkocyi, któréj robotników tak pod względem obyczajowym jako téż umysłowym i materyjalnym w krótkim przeciągu czasu znakomicie podniósł. Jako żarliwy zwolennik reform społecznych, mających na celu zapobieżenie nędzy klas pracujących (ob. komunizm), znalazł tłumy gorących stronników, ale także i licznych przeciwników, szczególniéj pomiędzy duchowieństwem; zniechęcony ciągłemi zaczepkami i pragnąc swe teoryje komunistyczne w czyn wprowadzić, postanowił przenieść się do Ameryki. W tym celu w stanie Indyjana kupił w 1825 osadę Newharmony od Wirtembergczyka Rappa i założył oddzielną gminę. Próba jednak téj wspólności nie wypadła pomyślnie, i zniechęcony kłótniami powrócił już w 1827 r. **O.** do Anglii po rozwiązaniu swéj gminy komunistycznéj. Nie zaprzestał jednak dalszéj działalności w powziętym kierunku i starał się pracą literacką swe pojęcie rozszerzać. Na czele uczniów swoich, zwanych *Owenis-*

stami, był już 1827 r. duszą stowarzyszeń robotniczych, z których następnie *chartyzm* (ob. charta) się wywiązał.—Porów. Sarganta „*Life Of Robert Owen*“ (Londyn 1860). — Jego syn najstarszy *Robert Dale* **Owen**, ur. 1804 w New-Lanark, pozostał w Ameryce, był w latach 1853—58 posłem amerykańskim w Neapolu i jest autorem kilku prac literackich.—Młodszy brat tego ostatniego, *Dawid Dale* **Owen**, ur. 1807 w szkockiem hrabstwie Lanark, † 1860 w New-Harmony w Indyjanie, zasłużył się jako badacz geologiczny w Indyjanie, Jowie, Wisconsin, Minnesota, Kentucky i Arkansas.

Owen (Ryszard), słynny naturalista angielski, ur. 1804 w Lancaster; kształcił się w Edymburgu i osiadł jako chirurg w Londynie; zarazem oddawał się historyi naturalnéj i został profesorem i konserwatorem muzeum w Hunter-College, następnie został prof. kolegijum Surgeons w Londynie. Główne zasługi położył na polu anatomii porównawczéj i fizyjologii, oraz paleontologii. Ważniejsze jego dzieła są: „*Odontography*“ (2 t., Lond. 1840—44); „*History of British fossil mammals and birds*“ (tamże 1846); „*History of British fossil reptiles*“ (1848—55); „*Lectures on the comparative anatomy*“ (2 wyd., Lond. 1853); „*On parthenogenesis*“ (1849); „*Comparative anatomy and physiology of the vertebrate animals*“ (3 t., 1866) i in., oprócz licznych rozpraw.

Owernija, prowincyja francuska, ob. Auvergne.

Owidowe jezioro, miało istnieć pomiędzy Bohem a Dniestrem, blisko ujścia téj rzeki do morza. Sarnicki opisuje, że za jego czasów widać jeszcze było mur na ołów stawiany, pół mili w morze sięgający; podług miejscowego podania Witold tak daleko w morze na koniu wjechał i na znak swego w tych okolicach panowania i na pamiątkę swéj bytności mur ten postawił.

Owidyjopol, m. w pow. ananiewskim gub. chersońskiéj, nad rz. Barabaj, liczy 3,200 m. W pobliżu znajduje się wiele kolonij niemieckich.

Owidyjusz (*Publius Ovidius* z przydomkiem *Naso*), jeden z najcelniejszych poetów rzymskich czasów augustowskich, t. j. z peryjodu klasycznéj poezyi rzymskiéj. Ur. 43 r. przed Chr. w Sulmo, mieście dawnéj ziemi Pelignów. Młodość i wychowanie **O.** przypada na pierwsze czasy świeżo ugruntowanego cesarstwa i podziela on téż w zupełności opinije i wyobrażenia owéj epoki. Uważa się za szczęśliwego, że żyje w czasach oświaty i wykwintnéj ogłady, które wyrugowały surowość staroświecką. Członek zamożnéj rodziny rycerskiéj, otrzymał podług mody ówczesnéi najstaranniejszą edukacyję w szkole retorów Porciusa Latro i Arelliusa Fuscusa. W młodości już okazywał zdolności krasomówcze, talent kombinacyjny i niepospolity dar postrzegawczy, t. j. zalety, jakiemi się przedewszystkiém odznaczają jego utwory. Wykształcenie swe uzupełnił **O.** w podróżach. Czas spędzał wesoło w gronie rodziny Augustowéj i poetów spółczesnych, gdy niespodziewanie 8 r. po Chr. wygnany został przez cesarza do m. Tomi nad m. Czarném, gdzie † 17 r. po Chr. Przyczyna tego wygnania dostatecznie nie wyjaśniona. Ze wszystkich poetów rzymskich **O.** jest może najgenijalniejszy. Poeta z duszy i serca umiał wszystkie rzeczy przedstawiać poetycznie. Żaden z poetów rzymskich nie zawładnął tak formą, jak **O.** Jego wiersze to najwytworniejszy płód muzy rzymskiéj. Znane nam poezyje **O.** (zaginął utwór drnmatyczny „*Medea*“) z trudnością dają się zaliczyć do jakiegoś określonego gatunku; pospolicie zaliczają się do poezyi dydaktycznéj. Należą do nich: „*Heroides*“ (właściwiéj „*Epistolae*“), 21 listów heroin do oddalonych kochanków; połowa z nich ledwie autentyczna (najlepsza ed. Loersa, Kobl. 1829—30); „*Amores*“ (3 księgi), właściwie elegije miłosne; „*Ars*“ (także „*Ars amandi*“, „*Ars amatoria*“, w 3 ks.) i „*Remedia amoris*“ (najlepszą ed. 3 ostatnich utworów p. t. „*Carmina amatoria*“ dał Müller, Berl. 1861). Najznajomszym wszakże utworem **O.** są: „*Metamorphoses*“ (Przemiany, w 15 ks.), w których zużytkowując cały aparat retoryczny i poetyczny, opiewa poeta baśnie mytologii greckiéj i italskiéj (najlepsza ed. Haupta, 2 t.). Mytologicznéj także treści są niedokończone „*Fasti*“ (6 ks.). Mniéj interesującemi są napisane na wygnaniu „*Tristia*“ (5 ks.) i „*Epistoloe ex Ponto*“. Z nieprzeliczonych zbiorowych ed. **O.** (począwszy od pierwszéj, Rzym i Bolonija 1471) najlepsze są: **O.** Heinsiusa (3 wyd. Lejda 1661); I. L. Jahna (2 t., Lipsk 1828—32; nieskończona); Merkla (3 t., Lipsk 1850—52).—Jego *Metamorfozy* tłumaczyli na język polski: Jakób Żebrowski (Krak. 1636 i Wilno 1821), Waleryjan Otwinowski (Krak. 1638) i hr. Brunon Kiciński (Warsz. 1825—26); *Remedia Amoris*, przełożył Malcher Kurzelowczyk p. t. „*Ovidius albo przeciwko płomienistéj miłości ksiąg dwoje, wszystkim stanu wszelakiego ludziom potrzebne i pożyteczne*“ (Kraków 1584); „*Amores*“ tłumaczył Benedykt Hulewicz p. t. „*Elegije miłosne*“ (Warsz. 1810); inne elegije Jacek Przybylski p. t. „*Owidyjusza Nazona wiersze na wygnaniu pisane*“, t. j. „*Rzeczy Smutne, Klątwa na Ibisa, Listy z Pontu*“ (Krak. 1802).

Owies (*Avena*), rodzaj roślin z rodziny trawiastych, cechujący się kłosami złożonemi z kłosków 2—lub wielokwiatowych, o kwiatach wszystkich obupłciowych, lub téż u góry męskich albo spłowiałych, 2 plewami cieńko-błoniastemi, bozostnemi, 3 pręcikami, zawiązkiem u dołu omszonym, brakiem szyjki i znamieniem puchowato-włosistem. Między licznemi gatunkami znajdują się ważne rośliny gospodarskie. Gatunki o korzeniu rocznym są: **O.** *zwyczajny* czyli *wiechowy* (*A. sativa*), o kłoskach zebranych w kiść czyli wiechę, na wszystkie strony rozpierzchłą; rozróżnia się tu kilka odmian, jak **O.** o ziarnie białém, żółtawém, cisém i czarném. **O.** białoziarnowy ma jeszcze pododmianę zwaną *rychlikiem*, korzystną zwłaszcza w okolicach górzystych i chłodnych. **O.** ciso-czyli nibyczerwono-ziarnowy inaczéj nazywa się podolskim. **O.** *chorągiewkowy*, *węgierski* albo *turecki* (*A. orientalis*) ma kłoski więcéj do góry wzniesione, skupione i w jednę stro-

podane, przez co kiść jest jednostronną, chorągiewkowatą; rozróżniają się tu odmiany o ziarnie białawém, czarniawém i nagiém czyli bez plewki,—trzecia ta odmiana jest u nas bardzo rzadką. **O.** *angielski* (*A. nuda*) i **O.** *chiński* (*A. chinensis*) uprawiają się w Anglii, Francyi płd., Hiszpanii i in., mają ziarna bez plewek, drobne, źdźbło niskie, u nas się nie uprawiają.)**O.** wyrasta na każdym gruncie, wyjąwszy zbyt suchego i piaszczystego; najlepiéj udaje się po koniczynie, lucernie i esparcecie. Wielkość i ciężkość ziarn zależy więcéj niż u innych zbóż od czasu wysiewu i pogody; zimnu dobrze się opiera. **O.** zawiera w ogólności części składowe wszystkich gatunków zbóż, obok tego jednak właściwe materyje aromatyczne, które silnie pobudzają konie do jedzenia. Według rozbiorów Oudemana **O.** zawiera przecięciowo 5% dekstryny, 47 mączki, 14,5 błonnika, 12,1 ciał białkowatych, 5,4 tłuszczu, 2,8 popiołu, 14,9 wody. Główny użytek z ziarn **O.** jest na paszę dla koni. W krajach górzystych i północnych mąka owsiana służy za pokarm dla ludzi, robią z niéj tak zwaną u górali bryję, albo też pieką placki, które górale polscy moskalami nazywają. Kasza owsiana nosi nazwę grucy, a odwar z niéj tyzanny, który polecają w gorączkach. Z **O.** robią także u nas piwo, barwy żółtawéj, kwaskowate i musujące. Słomę bydło chętnie jada.— Z gatunków o korzeniu trwałym należą do roślin łąkowych, *A. flavescens*, *A. pubescens*, dostarczające dobréj paszy; *A. pratensis* wydaje już mniéj paszy. Do chwastów należą: **O.** *czczy*, *głuchy*, *chodzący* albo *owiesek* (*A. fatua*), chwast uprzykrzony, zanieczyszczający pola, zwłaszcza że ziarna opatrzone długiemi włoskami łatwo zostają przez wiatr unoszone, i **O.** *szorstki* czyli *owsik* (*A. strigosa*), trafia się między zbożem, ale go też niekiedy umyślnie siewają dla ziarna, a więcéj jeszcze dla wybornéj i obfitéj słomy.

Owoc, ten wytwór roślin, który się rozwija z kwiatu i zawiera części służące do rozwoju nowych osobników; jestto zawiązek zapłodniony i doszły do rozwoju. Składa się z dwu części *nasiennika* (*pericarpium*) i *nasienia* (ob.). **O.** dzielą się na *suche* i *mięsiste*. **O.** suche rozpadają się na *niepękające* i *pękające*. Do pierwszych należy *ziarniak* czyli *niełupka* (*achenium*), gdy nasienie nie zrasta się z nasiennikiem (brodawnik chaber, jaskier, gryka, chmiel); *skrzydlak* (*samara*), t. j. ziarniak opasany błoną (wiąz, klon); *ziarno* (*caryopsis*), gdy nasienie zrasta się z okryciem (trawiaste). **O.** suchy pękający w ogólności zowie się *torebką* (*capsula*); dzieli się on po dojrzeniu na pewną liczbę *klapek* (*valvae*) i zazwyczaj podzielony jest wewnątrz przez przegródki na pewną liczbę komór, w których mieszczą się nasiona przyczepione do *osadki* czyli *łożyska* (mak, goździk, naparstnica i t. d.). Jeżeli **O.** pęka na dwie ściany czyli *łupiny*, z których każda ma rząd nasion na jednym brzegu, **O.** nazywa się *strąkiem* (*legumen*—rodzina groszkowych); gdy zaś po pęknięciu okazuje się osadka błoniasta—*łuszczyną* (*siliqua*—rodzina krzyżowych). Gdy torebka pęka poprzecznie, **O.** zowie się *słoikiem* lub *w koło pękającym* (*pyxidium*). W **O.** mięsistych nasiennik silnie się rozwija i napełnia sokami; rozróżnić tu można w nasienniku trzy części: *skórkę* czyli *naowocnię* (*epicarpium*), *śródowocnię* czyli *mięsowocnię* (*mesocarpium*) i *ziarnosłonkę* czyli *wnętrzowocnię* (*endocarpium*), która tworzy niekiedy pestkę. **O.** mięsiste dzielą się na *pestkowce* (*drupa*) i *jagody* (*bacca*), różniące się od poprzednich brakiem pestki; do tych ostatnich zaliczają się też: jabłczak, pomarańczak, dyniak.—Powyższe **O.** są w ogóle *pojedynczemi*; są też owoce *złożone*, gdy części kwiatu stają się mięsistemi i otaczają owoce; oddzielne te owoce mogą należyć do jednego kwiatu (poziomka, malina), albo do różnych (figa). **O.** mięsiste stanowią często ważny pokarm i w użyciu pospolitem im wyłącznie nadaje się nazwę **O.**

Owruckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie kijowskiém, pow. owruckim. Podług lustracyi z r. 1616 zaliczały się do niego: miasto Owrucz (ob.), miasteczko Międzyrzec i wsie: Ostrowek, Owrupicze, Sołomki, Uchlenicze, Kościuszkowszczyzna, Michajłów, Uszczapy, Bechowczyzna, Niemierycze, Lenkowce, Bułakowce, Kubilińce i Hejowce. W r. 1771 było w posiadaniu Franciszka Zagórskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 1,712 gr. 9.

Owrucz, m. pow. gub. wołyńskiéj, nad rz. Norynią położone, około 5,500 m. **O.** (*Wruczéj*) był niegdyś stolicą plemienia słowiańskiego Drewlan. Światosław, w. ks. kijowski, dzieląc państwo między swych synów, oddał ziemię drewlańską Olegowi, który stoczywszy 977 r. z bratem Jaropełkiem, ks. kijowskim, niepomyślną bitwę, schronił się do **O.**, gdzie od tłoczącego się wojska strącony z mostu, utonął w rzece. Jaropełk kazał ciało jego odszukać, a pogrzebawszy je wspaniale, usypał nad grobem wysoką mogiłę, któréj ślady dziś jeszcze noszą nazwę mogiły Olega. Włodzimierz Wielki wymurował tu r. 997 wspaniałą cerkiew św. Bazylego, po któréj tylko ruiny pozostały. **O.** zdobyty 1320 przez Gedymina, należał do Litwy do 1569, w którym sejm lubelski wcielił go do Korony i oddał pod opiekę osobnym starostom owruckim, którzy mieli dozór nad miastem, jego zamkiem i obwarowaniem. W czasie wojen kozackich spalony, potém odbudowany, lecz za Jana Kazimierza znowu kilkakrotnie łupiony i niszczony, **O.** nie powrócił już do pierwotnego stanu. — *Owrucki powiat* ma na przestrzeni 9,269 w. kw. około 111,000 m.

Owsiński (Kazimierz), znakomity artysta teatru narodowego za czasów Stanisława Augusta, ur. 1752 w Krakowskiém, † 1799 we Lwowie. Ze szkół w r. 1768 zaciągnął się do konfederacyi krakowskiéj i po kilku latach obozowego życia został dworzaninem prymasa Podoskiego, z którym podróżując po Europie, wyuczył się języków francuskiego i niemieckiego. Po śmierci prymasa wrócił do kraju 1774 i wstąpił do teatru. Od pierwszego zaraz wystąpienia odznaczył się potężnym talentem, szczególniéj w głównych rolach tragedyj i dramatów; pomagały mu do tego wielce: uroda, oblicze męskie, wyraziste, ruchliwe, oczy duże niebieskie, głos rzewny i silny zarazem. Wojc. Bogusławski stawia go na równi ze słynnym Garrickem i poświęca mu

obszerne wspomnienie w I tomie swych „*Dzieł dramatycznych*“.

Oxalis, *Oxalideae*, ob. Szczawik, szczawikowate.

Oxenstierna (Axel, hrabia), słynny mąż stanu szwedzki, ur. 1583 w Fänö w Uplandyi. Odebrawszy staranne wykształcenie pod nadzorem matki, studyjował następnie teologiję w Rostocku, Jenie i Wittenbergu. W teologii miał zawsze wielkie zamiłowanie. Po ukończeniu nauk zwiedzał różne dwory niemieckie i wszedłszy do służby publicznéj za Karola IX, został 1606 posłem w Meklenburgu a od 1608 zasiadał ciągle w senacie przez lat 13 i niejednokrotnie w różnych sprawach złożył dowody wysokiego talentu. Przy wstąpieniu na tron Gustawa Adolfa został kanclerzem. W 1614 r. towarzyszył królowi do Inflant i usunął nieprzyjaźń z Rossyją traktatem, zawartym w Stołbowie. Podczas wojny Szwecyi z Polską 1622 r. **O.** oczekiwał na króla w Inflantach; później na czele kilku pułków wysłany został do Prus i mianowany gubernatorem generalnym wszystkich okręgów, zajętych tamże przez Szwedów. Za pośrednictwem Francyi i Anglii, zawarł 1629 sześcioletni rozejm z Polską. Gdy następnie wojna przeniosła się w serce Niemiec, Gustaw Adolf przyzwał go do siebie i udzielił mu nieograniczone pełnomocnictwo w sprawach politycznych i wojskowych nad Renem. Stąd **O.** miał się właśnie połączyć z królem, kiedy się dowiedział o ego śmierci w bitwie pod Lützen (1632). **O.** nie uradł jednak pod tym ciosem. Przeciwnie, otrzymawszy całkowite pełnomocnictwo od swego rządu, zwołał kongres do Heilbron i jako dyrektor ewangelickiego związku stanął na czele koalicyi wszystkich protestantów. Rozwinął teraz wielką energiję i niewyczerpany w środkach, mimo największych trudności i klęski pod Nördlingen, umiał ocalić sprawę swéj partyi i po 10 letniéj dopiero nieobecności wrócił do Szwecyi 1636 r., pragnąc spokojniejszego zajęcia. Zasiadł więc znowu w senacie jako kanclerz państwa i jeden z pięciu opiekunów królowéj Krystyny. W tym czasie otrzymał godność brabiego. Niemogąc odwieść królowéj Krystyny od powziętego zamiaru złożenia korony, usunął się od spraw publicznych i † 1654. **O.** należy bezsprzecznie do najsłynniejszych mężów, którzy na widowni świata wielką odgrywali rolę. Forma rządu, przyjęta wedle jego projektu przez stany szwedzkie 1634 r., uchodziła za mistrzowskie dzieło sztuki państwowéj. Głównem jego zadaniem było utrzymać honor i niepodległość ojczyzny, a przez ożywienie handlu i przemysłu powiększyć wewnętrzny jéj dobrobyt.—Porów. Lundblada „*Svensk Plutarch*“ (2 t., Stockh. 1824).

Oxford, jedno ze środkowych hrabstw Anglii, ma 34 mil kw. i 173,000 m. Przerzynają je rzeki Isis i Cherwell, tudzież powstała z ich połączenia Tamiza oraz kilka kanałów, z których *kanał Oxfordzki* jest najważniejszym. Miasto główne *Oxford* nad Tamizą, rezydencyja biskupa, liczy 31,000 m., ma wspaniały kościół katedralny i słynny uniwersytet założony 1249 r., stojący na czele wszystkich uniwersytetów angielskich, z bogatą biblijoteką bodleyańską, zawierający 500,000 t. i 30,000 rękopisów, ze zbiorami, muzeami, obserwatoryjum i innemi naukowemi zakładami.

Oxford (Robert *Harley*, hrabia), angielski mąż stanu za królowéj Anny, ur. 1661 w Londynie, syn bogatego prezbyteryjanina *Edwarda Harley*. Młody Harley przeszedł do kościoła episkopalnego i za Wilhelma III wystąpił w parlamencie jako mówca stronnictwa whigów. Za protekcyją Marlborougha mianowany sekretarzem stanu, zbliżył się do torysów, ale podejrzany o stosunki z Jakobitami (ob.), musiał usunąć się od urzędu 1708 r. Jednakże przy współdziałaniu krewniaczki swéj lady Masham wywierał wpływ na królowę, sprowadził upadek księżnéj Marlborough i whigów 1710 r. i w nowym gabinecie torysów wziął urząd kanclerza skarbu a w kilku miesięcy potém mianowany hrabią **O.**, w połączeniu z Bolingbrokem ujął w swe ręce ster rządu, zapewnił przewagę torysom, rozpoczął układy z Francyją i zgotował upadek ks. Marlborough 1712 r. Niedługo jednak, bo już 1714 r. przez wpływy Bolingbroke'a wszystkich urzędów pozbawiony i więziony od r. 1715—1717, † 1724 r.—Jego syn, hr. *Edward* **Oxford**, zbogacił znakomitą biblijotekę swego ojca, któréj rękopisy po jego śmierci (1741) dostały się do Britisch-Museum i tworzą tam tak zwaną *Bibliotheca Harleiana*. Na ostatnim członku téj rodziny *Alfredzie*, szóstym z kolei hrabi *Oxford* († 1853), wygasł tytuł Oxfordów.

Oxymoron, figura retoryczna, po łac. *oppositio* zwana, zasadza się na łączeniu z sobą dwu rzeczy przeciwnych, np. *rozum szalony*, *żart srogi*, *słodkie niebezpieczeństwo* i t. p.

Ozanam (Jakób), ur. 1640 w Bouligneux, od 1701 członek akademii paryskiéj, † 1717 w Paryżu, wsławił się jako znakomity matematyk.

Ozanam (Antoni Fryderyk), pisarz francuski, ur. 1813 w Medyjalonie, † 1853 w Marsylii. Ukończywszy początkowe nauki w Lyon, udał się 1831 dla studyjowania prawa do Paryża i zawarł tu bliższe stosunki z Châteaubriandem, Montalembertem i innemi znakomitościami kierunku romantyczno-katolickiego. Czas jakiś wykładał prawo handlowe w Lyon a po śmierci Fauriela (1844) zajął jego miejsce jako profesor literatur zagranicznych w Sorbonnie. Jakkolwiek człowiek bardzo pobożny, umiał jednak **O.** godzić starokościelny zapał dla wiary z nowoczesną wolnością a tolerancyję z surową ortodoksyją. Jako pisarz zajmuje poczestne miejsce w literaturze francuskiéj. Stylem poprawnym, wytwornym a niekiedy nawet kwiecistym obudza dla pism swych wielki interes a wszechstronną nauką imponuje. Wszystkie jego dzieła miały stanowić jednolitą całość, jednę księgę, jako obraz historyi literatury i cywilizacyi w wiekach średnich, od upadku państwa rzymsko-zachod. aż do końca XIII w. Niektóre jeno części tego planu zostały wykonane, tak np. piękna praca o starożytnych Niemcach, jako przedsionek całéj budowy: „*Études germaniques pour servir à l'histoire des Francs*“ (2 t., Paryż 1847—49), dwukrotnie uwieńczona przez akademiję paryską wielką nagrodą Goberta, i księga o Dantem,

jako zakończenie: „*Dante et la philosophie catholique au treizième siècle*“ (Paryż 1839; 2 ed. 1845). Prace środkowe między temi dwiema krańcowemi częściami, nie wszystkie należycie wykończone, świadczą zawsze o świetności pióra. Zasługują też jeszcze na szczególną wzmiankę: „*Les poëtes franciscains en Italie au treizième siècle*“ (Paryż 1852) i „*Un pèlerinage au pays du Cid*“ (Paryż 1853). Zbiorowe wydanie prac **O.** wyszło w 8 t. (Paryż 1855).

Ozarzyckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiém, powiecie mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało dobra Ozarzyce z przyległościami, które wówczas posiadał Karol Pancerzyński, opłacając z nich kwarty złp. 725 gr. 22, a hyberny złp. 225.

Ozdobnik (*Epimachus*), rodzaj ptaków przyrosłopalcowych; ze świetności ubarwienia i ozdób dodatkowych są one podobne do latawców czyli rajskich ptaków, z któremi wspólną mają ojczyznę na wyspach oceanu Indyjskiego. O ich obyczajach nie ma dotąd pewnych wiadomości.

Ozeasz albo *Ozee* (hebr. *Hosea*), piérwszy z 12 proroków mniejszych, spółczesny proroków Izajasza, Amosa i Micheasza, przepowiadał za królów Ozeasza (Hozeasza), Joatana, Achaza i Ezechijasza (Hyskijasza) oraz Jeroboama II przez lat 50 (podług innych 61) i doczekał się upadku królestwa izraelskiego, który głosił. O życiu jego nic pewnego nie wiemy. W proroctwie swém opowiada symbolicznie odpadnięcie ludu od Boga, przepowiada karę i upadek, a następnie przywrócenie do łaski i wskrzeszenie królestwa Izraela. Proroctwa **O.** należą do najzawilszych i najciemniejszych w Starym Testamencie.

Ozer, syn Meira, rabin m. Klimontowa w XVIII w., napisał studyja kilku traktatów talmudycznych p. t. „*Eben-ha-Ozer*“ (Frankf. n. Odrą); studyja czterech ksiąg „*Turim*“. Jedna część tych studyj wydrukowaną została w księdze „*Szulchan Aruch Orach Chajim*“ (Amsterdam 1753).

Ozerow (Władysław), pisarz dramatyczny rossyjski, ur. 1770 w gub. twerskiéj, † 1816; 1788 po ukończeniu korpusu kadetów wstąpił do wojska, jako porucznik. Dosłużywszy się stopnia generał majora wyszedł z wojska i został członkiem departamentu leśnego. Z tragedyj **O.**, pisanych w duchu klasycyzmu francuskiego, są uważane za najlepsze: „*Smert Olega*“ (1798); „*Edip w Afinach*“ (1804); „*Fingal*“ (1801); „*Dimitrij Donskij*“ (1807); „*Poliksena*“ (1809). Nadto napisał kilka poezyj lirycznych i przełożył z Colardeau *List Heloizy do Abelarda*. Zbiór pism **O.**, poprzedzony życiorysem jego, napisanym przez ks. Wiazemskiego, wyszedł w Petersburgu (1818; 2 wyd. 1846).

Ozierzyckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie brzesko-litewskiém, powiecie pińskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało dobra Ozierzyce z przyległościami, które wówczas posiadał Hieronim Wołłowicz, opłacając z nich kwarty złp. 425, a hyberny złp. 308. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie Wiktorowi Grzymale Lubańskiemu, komornikowi pińskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzedniego starosty.

Oziminy, rośliny zbożowe, do których zupełnego dojrzenia nie wystarcza u nas jedno lato, i które z tego powodu zasiewane bywają w jesieni a w następnym roku zbierane, jak żyto i pszenica.

Ozokeryt, ob. Wosk ziemny.

Ozon, *tlen w stanie czynnym*, allotropiczny stan tlenu, t. j. tlen występujący jako silny działacz chemiczny, w którym to stanie pod względem energii nie ustępuje chlorowi. Poznany został przez Schönbeina, który mu nadał nazwę od silnéj woni siarczanéj lub fosforowéj, jaką tlen w tym stanie objawia (*ozo* pachnąć). **O.** powstaje w skutek różnych działań; przy przepuszczaniu iskier elektrycznych przez powietrze tlen jego się ozonizuje, tlen otrzymany przez rozkład wody prędem galwanicznym jest w stanie **O.**, tworzy się przy powolném utlenianiu fosforu, jeżeli olejek terpentynowy jest wystawiony na światło i często wstrząsany pockłania znaczną ilość tlenu, która przybiera własności **O.**, i t. d. Nie udało się jednak dotąd otrzymać czystego **O.**, przy wszystkich powyższych procesach mała tylko ilość tlenu się ozonizuje, ale i w tym stanie rozcieńczonym okazuje on silne działanie. Do wykazania jego obecności posłużyć może papierek odczynnikowy, powleczony jodkiem potasu i mączką; tlen nie rozkłada jodku potasu, ale ozon natychmiast wydziela z niego jod; najmniejsza zaś ilość jodu barwi mączkę na błękitno, tak że z zabarwienia tego papierka można wnieść natychmiast o obecności **O.**, a z natężenia tego błękitnienia nawet wnosić o ilości **O.** W ten sposób przekonano się, że **O.** wchodzi w skład powietrza atmosferycznego. Powstawanie jego w przyrodzie nie jest dostatecznie zbadaném; może powstawać w pewnéj ilości przy wywiązywaniu się zapachów kwiatowych, które polegają na tworzeniu się olejków eterycznych, a te zachowują się jak powyższy olejek terpentynowy; tworzenie **O.** zdaje się być też w związku z powstawaniem azotanu amonii i nadtlenku wodoru, które w różny sposób w przyrodzie się tworzą. Spadki i wytryski wód, a głównie wzburzone morze, mogą być też uważane za źródło **O.**, jak również procesy palenia, gnicia i butwienia. Z wywiązywaniem się elektryczności z powierzchni ziemi powiększa się ilość **O.**, czemu sprzyja wilgotność powietrza. Z obserwacyj Ebermayera w Bawaryi 1868 okazuje się, że ilość **O.** jest w zimie większą niż w lecie, największa przypada na wiosnę. Zupełnie wolnem od **O.** powietrze jest rzadko. Gdzie zachodzą silne działania chemiczne, tam **O.** szybko zostaje zniszczonym. W pokojach zamkniętych prawie wcale go nie ma. **O.** żywo działa na organizm, powietrze przeładowane **O.** wywołuje kaszel i katar, a daléj zapalenie płuc. Z drugiéj strony niszczy **O.** pierwiastki miazmatyczne, tak np. cholera występuje w latach suchych, gdy powietrze ubogiém jest w **O.** Starano się go też zużytkować do dezinfekcyi.

Lender w tym celu przyrządza *ozonową wodę*, t. j. **O.** w wodzie rozpuszczony, otrzymywany zapewne drogą częściowego elektrycznego rozkładu wody. Co do teoretycznego wyjaśnienia **O.**, to Schönbein przyjmował, że oprócz zwykłego tlenu istnieją dwie jeszcze jego odmiany, które się zachowują względem siebie jak elektryczności różnoimienne, t. j. przy zetknięciu nawzajem się niszczą. Obie te modyfikacyje tlenu nazwał on **O.** i *autozonem*. Ten ostatni miał powstawać razem z **O.**, ale nie występuje wolnym, gdyż zaraz z pierwiastkami wody wydaje nadtlenek wodoru; związki **O.** i antozonu nazwał Schönbein *ozonidami* i *antozonidami*. Jednakowoż większa część badaczy nie przyjmuje istnienia antozonu. Andrews i Tait przekonali się, że tlen, gdy zostaje częściowo ozonizowanym, zajmuje mniejszą przestrzeń niż poprzednio, tak, że **O.** musi być od tlenu gęstszym, a Soret nawet się przekonał, że **O.** jest 1,5 raza od tlenu gęstszym. To prowadzi do wyjaśnienia następnego. Cząsteczka wolna każdego pierwiastku złożona jest z dwu atomów (ob. chemija), zatém cząsteczka tlenu z dwu atomów tlenu t. j. według sposobu wyrażania się chemicznego $O_2 = (OO)$. W **O.** zaś to połączenie atomów związanem jest jeszcze z jednym atomem tlenu, t. j. (OO) O, a to połączenie atomów, zawierające tęż samą objętość co (OO), posiada własności ozonu. Według Loewa, który przyjmuje istnienie antozonu, takowy ma pochodzić z istnienia wolnych atomów tlenu t. j. (O). W ogóle rozjaśnienie natury **O.** wymaga jeszcze wielu badań.

Ozonowy eter, jeden z nowych środków dezinfekcyjnych, przyrządzony przez Richardsona; jest roztworem nadtlenku wodoru w eterze. Działanie jego bardzo skuteczne polega na szybkiem wywiązywaniu tlenu.

Ozorków, m. w gub. kaliskiéj, pow. łęczyckim, nad rz. Bzurą, dawniéj wieś, zamieniona r. 1816 na miasto, liczy obecnie 9,043 m., dla których przemysł i handel stanowią główne zajęcie. Ma kościół katolicki i ewangielicki, tudzież dwie synagogi. Do znaczniejszych zakładów przemysłowych tutejszych należą dwie fabryki przędzy bawełnianéj i takaż parowa fabryka sukna. Grunta okoliczne posiadają bogate pokłady torfu, używanego do fabryk i opalania mieszkań.

Ozurgiety, m. pow. gub. kutaiskiéj, nad rz. Zudżą, przy ujściu do niéj rz. Aczys-c-chali, niegdyś rezydencyja władzców Guryi, książąt Guryjelów. Liczba mieszkańców wynosi około 1,500 głów.—*Ozurgiecki powiat* ma na przestrzeni $1{,}934\frac{1}{2}$ w. kw. przeszło 55,000 m.

Ozymandyjasz, podług Dyjodora nazwisko jednego ze starożytnych królów egipskich, którego grobowiec, opatrzony napisami, znajduje się w Tebach. Napisy te ważne są z tego względu, że dotyczą jednéj z najpiękniejszych budowli, grobowéj świątyni królewskiéj, wzniesionéj przez Ramzesa II (u Greków Sezostrys) na zachod. brzegu Nilu, któréj ruiny dotąd jeszcze istnieją. Nazwisko **O.** jest jeno waryjacyją imienia *Ismandes*, spowodowaną niezrozumieniem Greków, jak to okazał Lepsius.—Letronne w dziełku „*Le tombeau d'Osymandyas*“ (Paryż 1831) daremnie usiłował dowieść, że budowla ta zaginęła. W świątyni téj przechowywała się także najstarożytniejsza biblijoteka.

Ozyrys, bożek starożytnych Egipcyjan, najstarszy syn Seba (Kronosa) i Nut (Rhei), brat i małżonek Izydy, z którą spłodził młodszego Horusa. Początkowo był bóstwem lokalném w mieście This, jako forma najwyższéj czci boga słońca Ra. Z This rozpowszechniła się cześć jego po całym Egipcie. Stawiano go wraz z ojcem i synem w piérwszéj dynastyi bogów. Myt o **O.** jest najrozleglejszym ze wszystkich, jakie się wytworzyły w Egipcie. Przeszedł téż do Grecyi, gdzie różnym uległ przeistoczeniom. W podaniu o **O.** odróżniają dwie strony: myt naturalistyczny, odnoszący się do przemiennych zjawisk roku egipskiego, i myt historyczny, wskazujący ujarzmienie Egiptu przez Hyksosów i ich wygnanie do Palestyny. Na pomnikach egipskich wyobrażany jest **O.** w rozmaitych postaciach, głównie zaś w postawie siedzącéj, obwinięty jak mumija, trzymając jednak kosztur zakrzywiony i rózgę sprawiedliwości; na głowie ma czapkę zdobną po obu stronach w strusie pióra. Grecy porównywają go ze swym Dionysosem czyli Bachusem.

Ożanka (*Teucrium*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmujący zioła i krzewy w całéj strefie umiarkowanéj i gorącéj; niektóre mają własności lekarskie. *T. botrys* w Eur. płd., i środkowéj, o kwiatach bladoróżowych, było używane przeciw febrze. *T. chamaedrys*, tamże o kwiatach czerwonawych zebranych w grona jednostronne, używa się przeciw bólom żołądkowym. *T. marum*, *kocie ziele*, w Eur. płd., u nas niekiedy w doniczkach hodowane, o kwiatach różowych; cały krzew ma woń aromatyczną, wabiącą koty; ziele było używane w chorobach nerwowych i in. *T. scordium*, *czosnak*, w Eur. środ., o kwiatach drobnych, czerwonawych; liście używają się jako środek pobudzający. Liście *poleja*, *T. polium*, były używane w chorobach płucnych.

Ożarów, osada w gub. radomskiéj, pow. opatowskim, o 2 mile od Opatowa odległe, gniazdo rodziny Ożarowskich, dawniéj wieś zwana Wyszmontów. Jest tu bardzo starożytny kościół drewniany, założony r. 1206. Liczba mieszkańców wynosi 2,260. Za miastem znajdują się kopalnie kamienia wapiennego i wapienno-krzemienistego.

Ożarowski (Jerzy), obożny wielki koronny, ur. w Ożarowie pod koniec panowania Jana III. Po powrocie z podróży zagranicznéj rozpoczął służbę wojskową r. 1711 pod Sieniawskim hetmanem w. kor., który go wielce polubił, mianował pułkownikiem i swoim generał-adjutantem. R. 1715 został **O.** stolnikiem krakowskim. Wybrany posłem na sejm 1724, wyznaczony był komisarzem na sejm toruński. Deputat na trybunał koronny 1725 i znowu poseł na sejm, czynny brał udział w komisyi kurlandzkiéj. W nagrodę zasług mianowany podstolim w. kor., obdarzony starostwami, został nareszcie r.

1729 obożnym wielkim koronnym. Po śmierci Augusta III stronnik Stanisława Leszczyńskiego, bronił gorąco jego sprawy wpływem swoim i orężem i wreszcie razem z nim kraj opuścił. Wysłany przez tegoż do Porty Ottomańskiéj, potém na dwór Wersalski, pracował gorliwie na drodze dyplomatycznéj, starając się o pomoc, a gdy ta zawiodła, wrócił do kraju 1736. Mianowany w następnym roku generał-lejtnantem piechoty koronnéj, † 1741. Niektóre jego mowy mieszczą się w „*Swadzie polskiéj*“ Danejkowicza. Obszerny jego życiorys skreślił J. Bartoszewicz w dziele „*Znakomici mężowie polscy*“ (t. I).—**Ożarowski** (Piotr), syn poprzedzającego, ostatni hetman wielki koronny. Ukończywszy szkoły pijarskie w konwikcie Konarskiego, wstąpił do wojska, był regimentarzem generalnym wojsk koronnych i pisarzem w. kor. od 1768. Zrzekłszy się téj godności 1776, mianowany został kasztelanem wojnickim 1781. Na sejmie 4 letnim występował bardzo czynnie, zabierając głos w najważniejszych sprawach jako rzecznik antypatryjotycznéj opozycyi przeciw reformom ówczesnym. Podczas konfederacyi targowickiéj 1793 mianowany hetmanem wielkim koronnym, działał zawsze w tymże samym duchu. Na sejmie grodzieńskim (1793) należał do delegacyi, która zatwierdziła drugi podział Polski. Znienawidzony powszechnie, stracił życie w powstaniu warszawskiém 1794. Mowy jego zamieszczone są w „*Zbiorze mów mianych w czasie sejmu czteroletniego*“ (t. II, IV, V i XI).

Ożarowskie starowstwo niegrodowe, leżało w województwie mazowieckiém, w ziemi warszawskiéj. W r. 1775 zaliczały się doń dobra Ożarów, Brudno, Marki i Grodzisko. W r. 1771 posiadał je Antoni Brzozowski, opłacając zeń kwarty złp. 260 gr. 25, a hyberny złp. 100. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj nadały toż sstwo w posiadanie emfiteutyczne Wojciechowi Szamockiemu, chorążemu warszawskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzednich starostów Brzozowskich.

Ożga (Jan Samuel), syn Jerzego, podczaszego lwowskiego, scholastyk chełmski, prałat lwowski, mianowany został 1722 biskupem kijowskim i czernihowskim. R. 1724 przybywszy do Żytomierza, wybudował tam kościół katedralny, urządził dyjecezyję i był rzeczywistym jéj odnowicielem, † 1756 we Lwowie z imieniem męża bezwzględnéj sprawiedliwości. Życiorys jego w „*Tyg. Ilustr.*“ (Nr. 247, r. 1864).

Ożga (Aleksy), pijar, ur. 1712 w Iłży, † 1771 w Warszawie; po odebraniu wyższych nauk w Rzymie, uczył w kolegijum warszawskiém a od r. 1752 zajmował się wychowaniem synów ministra Brühla, z którymi odbył podróże zagraniczne. Za powrotem do kraju był kaznodzieją przy *Collegium nobilium* w Warszawie i konsultorem prowincyi; 1762 został prowincyjałem, potém zarządzającym kolegijum w Warszawie. Oprócz wielu panegiryków, zebranych p. t. „*Variorum poematum*“ (Warsz. 1750), wydał jeszcze: „*Chrześcijanin poczciwy człowiek albo przymierze obowiązków życia chrześcijańskiego i obowiązkami życia obywatelskiego*“, przekład z ks. Bellegarde (2 t., Warsz. 1769); „*Obraz Szwajcarów, zawierający w sobie opis stanu ich dawnego i teraźniejszego*“ (t. 1770)

P.

P. trzydziesta piérwsza z rzędu głoska alfabetu polskiego (złożonego z 45 głosek). U Greków nazywała się *Pi*, u Hebrejów *Pe* t. j. usta. W języku naszym jestto spółgłoska pierwotna twarda wargowa mocna, która przed samogłoskami miękkiemi i dwugłoskami jotowemi miękczy się na p (i). Jeżeli zmiękczone *p* stoi na końcu wyrazu, to zmiękczenie oznaczają niektórzy znakiem: (') np. *drop'*. Jako znak liczbowy u Rzymian P= 400 a $\overline{P}$= 400,000; u Greków Π= 16, Π'= 80, Π,= 80,000; **P.** jako skrócenie w rzymskich napisach, rękopisach i t. p. znaczy: *Publius*, *Populus*, *Pontifex*, *Proconsul* i t. d. **P.** na nowszych monetach francuskich oznacza mennicę w Dijon. W muzyce *p* wyraża *piano* lub *poco*; *p* w cytatach literackich: *pagina* (stronnica). W Chemii *P* lub *Ph* jest symbolem fosforu.

Paalzow (Henryka von), powieściopisarka niemiecka, ur. 1788 w Berlinie, † 1847. Ustaliła swą sławę wydanymi anonymowo romansami: „*Godwie Castle*“ (5 wyd., 3 t., Wrocław 1849) i „*St. Roche*“ (3 wyd., 3 t., 1843), które do najpoczytniejszych w swoim czasie należały książek. Mniejszéj już wartości są jéj romanse: „*Thomas Thyrnau*“ (3 t., Wrocł. 1843); „*Jakob van der Nees*“ (3 t., Wrocł. 1847) i t. d. Wszystkie pisma **P.** wyszły w 36 t. (Berl. 1855).

Pabianice, m. w gub. piotrkowskiéj, pow. łaskim, nad rz. Dobrzynką, osada bardzo dawna, w XV w. do rządu miast wyniesiona, ma starożytny ratusz. Ludność wynosi 5,658 m. Mieszkańcy trudnią się po większéj części tkactwem.

Pabst (Frańciszek Antoni), historyk czeski, w pierwszych latach XIX w. studyjował na uniwersytecie pragskim filozofiję i prawo, poczém był urzędnikiem w Pradze, a od 1814—1824 radnym magistratu w Mycie Wysokiém. W latach 1809—10 redagował czasopismo *Der Volksfreund*, które było przekładane na język czeski p. t. *Lidumil* (10 zeszytów). Nadto wydał: „*Der patriotische Genius Böhmens an die Karl-Ferd. Universität zu Prag*“ (Praga 1809); „*Kronika najnowiejszi a wierna poselkynie starożitneho a noweho narodu czeskeho* i t. d.“ (przekład z oryginału niemieckiego przez Rulika i Hybla 4 t., Praga 1809—1827); „*Die Kriegsposaune, oder Uebersicht der seit der französ. Revolution bis itzt zwischen Oesterreich und Frankreich vorgefallenen Kriege* etc.“ (t. 1814). Prace **P.**, jakkolwiek napisane bez krytyki i będące po większéj części kompilacyją z dawniejszych dzieł, w swym czasie miały wielki rozgłos.

Pabst (Henryk Wilhelm), znakomity pisarz rolniczy, ur. 1798 w Maar pod Lauterbach w Wyższéj Hessyi, † 1868. Pełnił różne obowiązki rolnicze, w 1845 został dyrektorem akademii rolniczéj w Hohenheim, a w 1850 dyrektorem wyższéj szkoły rolniczéj w Altenburgu węgierskim. Jest głównym założycielem niemieckich zgromadzeń leśników i rolników. Najważniejsze jego prace są: „*Lehrbuch der Landwirthschaft*“ (5 wyd., 2 t., Wiedeń 1860) i „*Anleitung zur Rindviehzucht*“ (1850).

Pac, nazwa znakomitéj rodziny litewskiéj herbu Gozdawa. Z członków téj rodziny odznaczyli się szczególniéj: **Pac** (Stanisław), wda witebski 1566, znakomity wojownik, który na czele swych kozaków Sitno zdobył i zabrał w niém 120 hakownic, a oblężony w Witebsku, gród ten obronił.—**Pac** (Mikołaj), biskup żmudzki, który na budowę kolegijum jezuitów znaczną sumę wyłożył, oddał im nadto swą biblijotekę i dobrami własnemi uposażył. † 1649 w Padwie.—**Pac** (Piotr), od 1626 wojewoda trocki, znakomity rycerz; walcząc przeciwko w. ks. moskiewskiemu, Szwedom i Turkom, miał zaszczytny udział w bitwach pod Drohobużem, Chocimem i Kircholmem; na pamiątkę zwycięstwa nad Szwedami zbudował kościół w Mścisławiu.—**Pac** (Samuel), chorąży litewski, pułkownik z pod buławy J. K. Chodkiewicza, odznaczył się również w bitwie pod Kircholmem, następnie w Moskwie i pod Chocimem 1621; † w 32 roku życia 1622.—**Pac** (Michał Kazimierz), znakomity wojownik, wojewoda wileński i hetman wielki litewski, walcząc szczęśliwie ze Szwedami i w. ks. moskiewskim, dopomógł głównie Janowi Sobieskiemu do sławnego zwycięstwa pod Chocimem 1673. † 1682.— **Pac** (Krzysztof), brat poprzedniego, z podkanclerzego został 1658 kanclerzem w. litewskim. † 1684. Obaj bracia podnieśli potęgę swego domu do ogromnego na Litwie znaczenia, tak że rywalizowali z Radziwiłłami. Po śmierci Jana Kazimierza nie mogąc przeprowadzić wyboru ani kandydata francuskiego ani Lotaryńczka, przycz-

nili się głównie do wyniesienia na tron Michała Wiśniowieckiego. Za następnéj elekcyi stanęli na czele partyi austryjackiéj przeszkadzając wszelkiemi siłami wyborowi Piasta w ogólności, a Sobieskiego w szczególności. Gdy jednak przeprowadzono elekcyję Sobieskiego, uznali go wprawdzie Pacowie, ale nie zaprzestali szkodliwych dlań działań. Szczególniéj hetman, człowiek wielce dumny, nieraz swém nieposłuszeństwem i pychą dokuczył królowi, który téż dla umniejszenia ich potęgi na Litwie wynosił w górę Sapiehów.—**Pac** (Mikołaj Stefan), najprzód wojewoda trocki i kasztelan witebski, potém wstąpiwszy do stanu duchownego został z kanonika wileńskiego biskupem wileńskim; nominat jeszcze 1674, wyświęcony 1681, † 1684. Założył w Choroszczy klasztor z kościołem księży Dominikanów. —**Pac** (N.—), generał polski, znany z wojny 1831 r. Po wybuchu powstania był chwilowo wodzem naczelnym (1830); późniéj (18 Grud. 1830) mianowany był jednym z członków straży przydanéj do boku dyktatora Chłopickiego; od Marca do Maja 1831 dowodził korpusem odwodowym a i następnie brał udział w działaniach wojennych. Po skończonéj wojnie przeniósł się za granicę.—Pacowie posiadają obecnie znaczne dobra w Galicyi.

Pacanów, osada w gub. kieleckiéj, pow. stopnickim, ma 1,750 m., znaną z dawnego przysłowia, że „w Pacanowie i kozy kują“, które to przysłowie świadczy o zręczności tamecznych rzemieślników, skoro kowal umiał okuć kozę czyniącą w ogrodzie szkody, bez zrządzenia jéj żadnego bólu.

Pacca (Bartłomiéj), kardynał, biskup w Ostia i Velletri, ur. 1756 w Benewencie, mianowany 1801 przez papieża Pijusa VII kardynałem, okazał doń wielkie przywiązanie podczas sporu z Napoleonem. Jako prodatar miał ciągłe nieporozumienia z gen. francuskim Miollis. Posądzony o podżeganie do powstania przeciwko Francuzom, został 1808 uwięziony, jednakże na prośby papieża pozostał jako więzień przy nim; 1809 towarzyszył Pijusowi VII do Francyi, został jednak w Grenobli odłączony od niego i przez $2^1/_2$ lat osadzony w twierdzy San Carlo pod Fenestrelles. 1814 powrócony do swéj godności, opuścił nanowo w towarzystwie papieża Rzym. Po powtórnym powrocie został członkiem kongregacyi do spraw misyjnych w Chinach; 1816 wysłany był w nadzwyczajném poselstwie do Wiednia. Stałość charakteru w nieszczęściu i wierność zyskały mu powszechne uznanie; był wysoko ceniony i przez późniejszych papieży. Za Leona XII złożył 1824 urząd kamerlinga i † 1844 w Rzymie. Wydał: „*Memorie istoriche del ministerio di due viaggi in Francia e della cattività nel castro di San-Carlo in Fenestrelles*“ (3 t., 2 wyd., Rzym 1830); „*Notizie sul Portogallo*“ (Rzym 1835); „*Relazione del viaggio di pape Pio VII* etc.“ (Rzym 1836).

Paccanaryści, zwani także *ojcami wiary Jezusa*, zgromadzenie złożone z ex-jezuitów i innych księży, które miało na celu wskrzeszenie zniesionego przez papieża Klemensa XIV zakonu jezuitów. Zgromadzenie to założyli w Belgii 1794 Karol de Broglie, de Tournely i Pey, dając mu nazwę kongregacyi *Przenajświętszego serca* (Sacré-Coeur); stąd rozszerzyło się zgromadzenie także do Bawaryi i Austryi. Papież Pijus VI połączył je z kongregacyją Przenajświętszego Serca, założoną w Spoleto 1799 przez Mikołaja Paccanari, do której należały także kobiety, zwane w Poznańskiém *Sercankami*. Po przywróceniu jezuitów w 1814 P. zlali się z nimi w jedno ciało.

Pacchiarotti (Gasparo), jeden z najznakomitszych śpiewaków- kastratów, ur. 1744 w Romagnii (dawném państwie kościelném), † 1822 w Padwie. Sopranem swym nadzwyczaj giętkim i rozległym odnosił pierwszeństwo nad wielu ówczesnemi piérwszorzędnemi śpiewaczkami.

Pace (in), więzienie klasztorne, gdzie zamykano na całe życie winowajców, którzy się dopuścili ciężkich występków.

Paceł (Winko), pisarz serbsko-chorwacki, rodem z Karlowca, od 1856 nauczyciel gimnazyjum w Riece, skąd 1862 przeszedł do Warażdina. Początkowo zajmował się P. naukami przyrodzonemi, następnie poświęcił się wyłącznie lingwistyce. Wydał: „*Naše naziwlje u prirodoslownich naukach*“ (Rieka 1853); „*Rudoslowje* i t. d.“ (Wiedeń 1854); „*Slownica jezika hrwatskoga ili srbskoga*“ (Zagrzeb 1860); „*Nješzto o naszem glagolu*“ (Rieka 1862); „*Josz njeszto o naszem glagolu* i t. d.“ (Zagrzeb 1863); „*Obliczi knjiżewne k hrwasztine*“ (Karlowiec 1865) i in. Zbiór swych artykułów politycznych wydał p. t. „*Nasze potrebe*“ (Zagrzeb 1863).

Pacelli (Asprilio), muzyk, ur. 1570 w Varciano pod Narui, od 1603 dyrektor kapeli Zygmunta III w Warszawie, gdzie † 1623 i otrzymał piękny nagrobek w archikatedrze ś. Jana. Napisał muzykę do śpiewu o ś. Stanisławie, wydaną w Krakowie 1611.

Pacha, dół pachowy, okolica ciała zawarta pomiędzy wewnętrzną stroną ramienia w miejscu jego przyczepu, a boczną stroną piersi. Przedstawia ona zagłębienie stożkowate; okolica ta ma w bliskiem sąsiedztwie staw barkowy, zawiera wielkie naczynia *pachowe* i cały splot nerwów ramieniowy; prócz tego posiada liczne gruczoły limfatyczne, które przy chorobach ręki albo piersi bardzo często następczo udział przyjmują. Skóra téj okolicy zarośniętą jest włosami.

Pache (Jan Mikołaj), francuski minister wojny a późniéj mer Paryża, ur. 1746 w Paryżu. Pierwotnie był nauczycielem w domu marszałka de Castrie. Po wybuchu rewolucyi pracował w ministeryjum spraw wewnętrznych i prawością swą zyskał sobie szacunek u wszystkich stronnictw. Popierany przez Żyrondystów, został 3 Paźdz. 1792 ministrem wojny, rozwinął na swym urzędzie olbrzymią działalność, ale jako namiętny republikanin obudził nieufność Żyrondystów i oskarżony o nadużycie władzy, mimo obrony Marata i Góry, złożyć musiał urząd 2 Lut. 1793. Następnie zasiadał jako deputowany na ławkach stronnictwa Góry, które mianowało go 15 Lut. merem Paryża. Po upadku Robespierre'a w d. 9 Grud. 1794 oskarżono go o współudział w teroryzmie, lecz dekretu nie prze-

prowadzono. Potém stawiono go przed sądem departamentu Eure jako burzyciela i podżegacza bezpraw' i zawichrzeń, zagrażających obaleniem konwencyi w d. 12 Germinala i 4 Prairiala roku III (Kwiecień i Maj 1795), lecz i tu dla braku dowodów został uwolniony. Usunąwszy się do swéj wioski Thin-le-Montiers pod Charleville, żył tam osamotniony w zupełném zapomnieniu i † r. 1823.

Pacheco (Krzysztof), znakomity malarz szkoły madryckiéj, najsławniejszy portrecista z drugiéj połowy XVI w. Utwory jego pędzla odznaczają się pewnością rysunku i świetnością kolorytu.

Pacheco (Frańciszek), malarz i poeta, ur. 1571 w Sewilli, † 1654 tamże. Kilka jego obrazów liczą do arcydzieł sztuki malarskiéj. Założona przezeń szkoła w Sewilli wydała wielu znakomitych artystów, a między innymi sławnego Velasqueza, któremu P. oddał swą córkę w małżeństwo. Oprócz innych wielkiéj wartości utworów, samych portretów jego olejnych liczą do 150, odznaczających się rzadką pewnością rysunku. Jako pisarz, zostawił dwie prace: „*Uwagi nad malarstwem*“, dzieło elementarne, pisane wierszem i prozą i „*O sposobie studyjowania natury*“, wierszem.

Pacheco (don Joachim Frańciszek), publicysta i mąż stanu hiszpański, ur. 1808 w Eciji; 1833 zostawszy adwokatem, osiadł w Madrycie i zaczął wydawać wspólnie z Gerezem Hernandezem i Bravo-Murillem „*Boletin de jurisprudentia y legislacion*“ (4 t., 1835—9) i jednocześnie wydawał z Donoso Cortes pismo „*Atheneum*“. Następnie członek kortezów, 1847 mianowany został prezydującym w radzie ministrów, usunął się wkrótce od życia politycznego, do którego znowu 1851 powrócił i bronił sprawy konstytucyjnéj przeciw ministrowi Sartoriusowi. Po rewolucyi Lipcowéj 1854 sprawował urząd poselski w Rzymie i Londynie, aż do czasu powrotu Narvaeza do władzy. 1860 wysłany jako poseł do Meksyku, był 1861 odesłany napowrót przez rząd Juareza. Wydał 2 dramaty: „*Alfredo*“ i „*Las infantes de Zara*“; tom poezyj, „*Dzieje kortezów 1837*“; „*Historyja panowania Maryi Krystyny*“.

Pachitrop, przyrząd do łączenia w różny sposób ogniw stosu galwanicznego, lub zwojów machin magneto-elektrycznych.

Pachnidła, ob. Perfumy.

Pachołowicki (Stanisław), inżynier i rysownik XVI w., był sekretarzem kancelaryi koronnéj przy boku Stefana Batorego, od którego w czasie wyprawy do Rossyi otrzymał szlachectwo i herb Pachołowiecki. Rysunki jego składają się z ośmiu tablic: 1) *Opisanie księstwa połockiego;* 2) *Oblężenie i zdobycie Połocka przez Stafana Batorego;* 3) *Turowl zamek;* 4) *Sytno zamek;* 5) *Kosziany zamek;* 6) *Krasne zamek;* 7) *Susza zamek;* 8) *Sokół zamek.* Polskie wydanie tych rysunków wyszło staraniem Jana Mitkiewicza w Wrocławiu r. 1840, p. t. „*Karta operacyj wojennych w wyprawie Polaków naprzeciw Rossyjanóu w r. 1579 i plany ówczesne miasta Połocka z przyległemi twierdzami*“ (str. 15, oprócz 8 tablic).

Pachołowiecki (herb), tarcza na dwie części podzielona, po prawéj jéj stronie pół orła białego z koroną na głowie w polu czerwoném, po lewéj trzy kopije złote z herbu Jelita. Nad hełmem złota korona, z któréj wychodzi pawi ogon, a na nim herb Równia, t. j. 3 miecze utkwione w księżycu, między niemi dwie gwiazdy, trzecia zaś pod księżycem. Z obu stron pawiego ogona wieża okrągła murowana, każda z nich z hełmu i korony wychodzi. Wieża stojąca po prawéj stronie tarczy ma drzwi i dwa okna, z wierzchołka jéj powiewa chorągiew—na niéj zęby, herb Batorych, druga wieża ma na chorągwi herb Jelita.

Pachomijusz (św.), ur. około 292; był żołnierzem i za czasów ces. Konstantyna przyjął wiarę chrześcijańską, poczém udał się na puszczę Tebaidy, założył na wyspie Nilu Tabennie piérwszy klasztor, w którym r. 320 pomieścił rozproszonych dotąd pustelników, nazwał ich *cenobitami* i nadał im regułę zakonną. Siostra jego, idąc za przykładem brata, założyła z drugiéj strony Nilu klasztor dla dziewic i ustanowiła dla nich regułę, podobną do reguły przez jéj brata dla mnichów przepisanéj. P. † 340 w Tabennie. Pamiątkę jego kościół obchodzi 14 Maja.

Pachwina. Okolica ciała graniczącą pomiędzy brzuchem a udem, odznaczona wyraźną szczeliną łukowatą z wklęsłością zwróconą ku górze. Ku wewnętrznéj stronie fałdy pachwinowéj znajduje się w głębi ukośny kanał pachwinowy, łączący jamę brzuszną z mosznami lub tkanką podskórną. Kanał ten, zawierający u mężczyzn sznurek nasienny, u kobiet więz okrągły macicy, jest w stanie normalnym zupełnie zatkany; w pewnych stanach patologicznych kanał ten nie dokładnie jest zamknięty, stąd umożebnia wyjscie z jamy brzusznéj pętlic kiszkowych i powoduje najczęstszą formę przepuklin.

Pacierz (z łac. *Paternoster*), w ogólności zbiór modlitw kościoła rz.-katolickiego, składający się: z modlitwy Pańskiéj czyli *Ojcze nasz*, z pozdrowienia anielskiego czyli *Zdrowaś Maryja*, ze Składu Apostolskiego czyli *Wierzę w Boga*, Dziesięciorga przykazań Boskich i innych krótkich, zwykle z pamięci powtarzanych modlitw.

Pacierze, ob. Słup kręgowy.

Pacierzowa kość, ob. Słup kręgowy.

Pacini (Jan), włoski kompozytor oper, syn znakomitego basisty-buffo *Ludwika Pacini* (ur. 1767, † 1837), ur. 1796 w Syrakuzach, † 1867 w majątku swym Pescia w prowincyi Lucca. W muzyce kształcił się w Rzymie a potém w Bolonii pod kierunkiem Stanisława Mattei i w Wenecyi u Furlanetto. W 18 r. życia przedstawił w Wenecyi swą operę „*Anetta e Lucindo*“, która dobre odrazu znalazła przyjęcie. Działalność jego, jaką odtąd rozwijał na polu muzykalno-dramatycznem, prawdziwie jest zadziwiającą. Z 90 przeszło jego oper wymieniamy tylko najcelniejsze: „*Adelaida e Comingio*“ (1818); „*L'ultimo giorno di Pompeja*“ (1825); „*Niobe*“ (1826); „*I Crociati in Tolemaide*“ (1827); „*Gli Arabi nelle Gallie*“ (1828); „*Saffo*“ (1842); „*La fidanzata Corsa*“ (1844); „*Don Diego di Mendoza*“ (1867) i t. d. Od 1836 był P. dyrektorem konserwatoryjum w

Viareggio pod Lucca. Kompozycyje jego obok zręcznéj faktury odznaczają się łatwością i miłym wdziękiem w inwencyi melodyjnéj. Brakuje im jednak właściwego, oryginalnego piętna, z powodu czego są one tylko kopiją maniery Rossini'ego, Bellini'ego i Donizetti'ego.

Paciniego ciała, są to drobne nikroskopowe utwory, złożone z licznych współśrodkowych blaszkowatych pokryw i zawierające w środku zakończenie włókna nerwowego. **P. c.** znajdują się w skórze, gdzie służą jako organy zmysłu dotykowego, prócz tego wszakże napotykają się często w krezkach kiszek i w tkance łącznéj jamy brzusznéj, gdzie znaczenie ich fizyjologiczne jest ciemne. Budowa tych ciałek została w ostatnich czasach dokładnie zbadaną przez Virchowa, Köllikera, Hoycra, Przewóskiego i in.

Packfong albo *Tutenag*, alijaż biały, niklowy, prawie identyczny z argentanem (ob.).

Pacta Conventa, tak nazywano w prawie publicznem polskiém umowę dobrowolną pomiędzy królem, obieranym przez naród, a stanami Rzeczypospolitéj polskiéj, na mocy któréj obie strony wzajemne względem siebie zaciągały obowiązki. Wyraz ten po raz piérwszy wszedł w użycie po wygaśnięciu rodu Jagielońskiego, gdy układano warunki obioru na tron Henryka Walezyjusza, pomiędzy posłami tegoż i stanami Rzeczypospolitéj, rzecz zaś sama istniała już dawniéj; i tak po śmierci Kazimierza W. Ludwik zobowiązał się do ustępstw na rzecz szlachty; toż samo Jagiełło przy otrzymaniu ręki Jadwigi, a także i następni Jagiellonowie przy wstępywaniu na tron zaręczali dawne, a częstokroć nadawali nowe swobody narodowi. Wszystkie owe prawa narodowe wyłudzane i zaprzysięgane przez królów stanowiły w saméj rzeczy umowę pomiędzy królami i narodem. Pocta conventa stanowią ważny materyjał i źródło prawa publicznego polskiego; określają one zarówno obowiązki ogólne, wspólne wszystkim królom polskim od czasu Henryka Walezyjusza, jakoteż i szczególne tylko, na pojedyńczych monarchów nakładane i odpowiednie współczesnym potrzebom kraju. Pocta conventa podpisują posłowie elekta w imieniu swego pana, który po odebraniu dyplomu elekcyi takowe zaprzysięga, poczem tak sam dyplom, jak i podpisane i zaprzysiężone warunki drukują się w jednéj księdze dla pomieszczenia w prawach narodowych. *Pacta conventa* przetrwały aż do wyboru ostatniego króla polskiego Stanisława Augusta, były one jak i sama elekcyja ważnym czynnikiem dezorganizacyjnym w dawnym rządzie polskim.

Pacyfikacyja, ustalenie pokoju, pojednanie, znaczy w ogólności przywiedzenie jakiegoś w wojnie lub powstaniu znajdującego się narodu do stanu pokoju bądź przemocą, bądź innemi, jakiemikolwiek środkami.

Paczecznickie starostwo, ob. **Baczecznickie** starostwo.

Paczula (*Patchuli*), pachnidło otrzymywane z pociętego ziela podkrzewu *Pogostemon patchouly*, rosnącego w Indyjach Wsch. i na sąsiednich wyspach. Woń **P.**, która jest **dla wielu osób nieprzyjemną**, trwa bardzo długo i jest przenikliwą. Przez dystylacyję ziela z parą wodną otrzymuje się *olejek paczulowy*, z którego znów przygotowuje się *ekstrakt* czyli *wyciąg paczulowy*. Szale indyjskie naperfumowaną są **P.**, która ma własność odpędzania moli.

Padalec (*Anguis*), rodzaj jaszczurek, z rodziny scynkowatych, z następującemi cechami: nozdrza w pojedynczéj tarczy; język strzałkowaty, w końcu rozdwojony; podniebienie bezzębne; zęby długie, ostre, na tył skierowane; otwory uszne bardzo małe; ciało kształtu wężów, pysk stożkowaty, boki zaokrąglone, ogon walcowaty, tępy, łuszczki na ciele gładkie. Jedyny gatunek *A. fragilis*, pospolity w całéj Europie, powszechnie za węża poczytywany z powodu braku nóg, choć właściwie tylne posiada szczątkowe, wśród mięśni ukryte; ma ciało bardzo krótkie, a ogon znacznie od tegoż ciała dłuższy; cały wydaje się zupełnie walcowatym. Ogon **P.** jest nadzwyczajnie kruchy i za lekkiém uderzeniem rozpada się na części, zachowujące długo ruchliwość; ogon utracony po pewnym czasie odrasta. Najbłędniejszém jest mniemanie o jadowitości **P.**; jest on zwierzątkiem zupełnie niewinném. Przebywa głównie w suchych zaroślach, kryjąc się w norach kretów i w szczelinach skał, żywi się owadami i ślimakami. Ubarwienie ma ozdobne z miedzistym połyskiem, niekiedy błękitnymi prążkami upstrzone. U nas jest pospolity, daleko częstszy jednak w południowych krajach Europy. *A. Besseri* jest tylko jego odmianą.

Padalica (Tadeusz), pseudonym *Zenona Fisz* (ob.).

Paderborn, niegdyś udzielne biskupstwo w obw. westfalskim, obejmowało 44 mil kw. i było podzielone przez góry Egge i część lasu Teutoburgskiego na dwa powiaty: Unterwald i Oberwald. **P.** założone zostało przez Karola W. r. 795. Ostatnim jego biskupem był Franciszek Egon, baron Fürstenberg, † 1789. W r. 1803 biskupstwo sekularyzowane i nadane Prusom zostało, a obecnie składa część obwodu regencyi mindeńskiéj. Miesto *Paderborn*, niegdyś stolica biskupia, nad rz. Pader, przy westfalskiéj kolei żelaznéj położone, ma 12,900 m., słynny kościół katedralny, seminaryjum duchowne, kilka klasztorów i rozmaite zakłady przemysłowe.

Padewskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie sędomierskim. Podług metryk koronnych (ks. 19 f. 63) powstało z dawniejszego sstwa sędomierskiego, a w r. 1765 wcielone zostało do klucza tuszowskiego w ekonomii sędomierskiéj i obejmowało wsie: Padew, Tuszów, Grochów, Ostrów, Jaślany, Piechoty, Babule, Zarównie, Przykopy, Zachwiejów, Pławo, Wolę Pławską i Czajkowę. Po zajęciu tych dóbr narodowych w r. 1772 przez rząd austryjacki, tenże wraz z innemi dobrami sprzedał je na licytacyi d. 12 Grudnia r. 1836 Leopoldowi Antoniemu Elkan de Elkansberg za złot. reń. 130,000.

Padilla (Juan de), narodowy bohater hiszpański, jeden z głównych naczelników ligi miast kastylijskich (tak zwanych *Communidades*), przeciwko ka-

rolowi I (V). Pochodził ze szlacheckiego rodu z Toledo i krótko przed wybuchem mianowany komendantem Saragosy (1518). Po rozpoczęciu ruchu zbrojnego otrzymał od Junty świętéj naczelne dowództwo nad armiją Communeros (ob.). Pobity jednakże w bitwie pod Villarar (23 Kwiet. 1521) przez wojsko królewskie, został wzięty do niewoli i w kilka dni potém śmiercią ukarany. Słynne dwa jego listy, pisane do żony przed straceniem, są wzorem wielkodusznego charakteru i wzruszającéj prostoty. Jego żona *Maryja Pacheco* broniła jeszcze przez pewien przeciąg czasu miasta Toledo a potém uciekła do Portugalii i stała się bohaterką wielu dramatów i poezyi przeróżnych. Imię jéj czczą do dziś dnia jako śpiew łabędzi wolności starokastylskiéj.— Tegoż nazwiska poeta **Padilla**, znajomszy pod imieniem *El Cartujano*, ur. 1468 w Sewilli, † 1518, zasługuje na wzmiankę jako jeden z piérwszych w Hiszpanii naśladowców Dante'go. Jego „*Los doce Triunfos de los doce apostoles*“ (nowa ed., Lond. 1843) stoi jednako daleko niżéj od „*Divina Commedia*“.—Większéj od niego sławy używał *Pedro de* **Padilla**, spółczesny i przyjaciel Cervantesa, † 1599 r., jako twórca wielu poezyj ludowych i jako improwizator. Poezyje swe wydał p. t. „*Eglogos, Sonetos* etc.“ (Sewilla 1582); „*Tesoro de varias poesias*“ (Madr. 1580 i 1587) i „*Romancero*“ (Madr. 1583).

Padniewski (Filip), biskup krakowski, ur. we wsi dziedzicznéj Skórkach w Wielkopolsce, po ukończeniu nauk w Ingolstadzie, przepędził młode lata na dworze cesarza Karola V. Wróciwszy do kraju, służył pierwotnie w wojsku i odznaczył się męstwem w bitwie pod Poswołem. Poznany i oceniony przez Tomickiego, z jego namowy wstąpił do stanu duchownego; szybko postępując w hierarchii, został najprzód proboszczem gnieźnieńskim i łęczyckim, a potém archidyjakonem krakowskim. Mianowany przez króla Zygmunta Augusta podkanclerzym koronnym, wyprawiany był przez niego w poselstwie do Rzymu, tudzież do Karola V, a późniéj do Ferdynanda I cesarzów. Wróciwszy z tych misyj, które z zadowoleniem króla dopełnił, został najprzód biskupem przemyskim, a r. 1560 krakowskim z zachowaniem pieczęci mniejszéj, którą złożył dopiero w r. 1563. Zajmując się naukami, chętnie wspierał młodzież, szukającą wyższego światła nietylko w akademii krakowskiéj, ale i w akademijach zagranicznych. † 1572 w Warszawie, pochowany w katedrze krakowskiéj. Wiersze jego łacińskie, pisane w Ingolstadzie, wyszły przy dziele Teof. Grzybkowskiego „*Disputatio philosophica de syllogismis*“ (Ingols. 1604); w rękopisie zostawił „*Pochwały dziesięciu sławnych wieku swego mężów*“, po łacinie, ale te zaginęły.

Padurra (Jerczak Tomasz), poeta ludowy ukraiński, ur. 1801 w Ilińcach na Ukrainie, z ojca Jana cześnika bracławskiego i matki Anieli z Paszkowskich. Uczył się początkowo w szkółce parafialnéj w Ilińcach razem z Sewer. Goszczyńskim, następnie u Bazylijanów w Winnicy (do 1820) i w Krzemieńcu (do 1825), gdzie zapoznał się z Byronem i Ossyjanem. W tym czasie wszedł w stosunki z Wacławem Rzewuskim, lecz nie odbywał z nim podróży po Wschodzie. Przejąwszy się duchem pieśni ludowych, tworzył sam mnóstwo prześlicznych dumek, które rozchodziły się zarówno po dworkach szlacheckich jak i wśród ludu. Jedność ducha pojęć łączyła P. z innemi poetami Ukrainy, różnił się tylko językiem, pisał bowiem narzeczem małoruskiém. Po tajemniczém zniknięciu Rzewuskiego P. osiadł w Machnówce, zajmując się przekładami z Byrona i Mickiewicza (Konrad Wallenrod) na narzecze małoruskie, napisał także parę obszerniejszych poematów oryginalnych; prace te zginęły podczas bytności P. za granicą (1848). Przybywszy do Warszawy, ogłosił P. zbiór swoich pieśni, pod t. „*Ukrainki z nutoju Tymka* P.“ (1844). W czasie zjazdu słowiańskiego w 1848 r. był w Pradze i pisał wiersz do Szafarzyka. Wróciwszy do kraju (1858) bawił najczęściéj u swego przyjaciela M. Wasiutyńskiego w Koziatynie, gdzie † 1871 r. K. Jabłoński wydał w 1842 we Lwowie „*Pienia Tomasza* P.“, do których jednak jako pofałszowanych nie chciał się przyznać poeta. W języku polskim prócz drobnych poezyi skreślił rozprawę „*O Mazepie*“ (w Bibl. Ossoliń. z 1861). O P. pisał Walenty Przyborowski w „*Bibl. Warsz.*“ (z 1872 r.) i w „*Tygod. Ilustr.*“ (z 1872 r., T. IX str. 250).

Padwa, po łac. *Patavium*, po włosku *Padova*, miasto stołeczne włoskiéj prowincyi tegoż naz. (378 mil kw. z ludnością 308,400), nad rz. Bacchiglione, połączone kanałami z Adygą i Lagunami; jest rezydencyją biskupa i liczy 54,000 m. Posiada uniwersytet założony r. 1228, podług innych r. 1260, wielce uczęszczany i słynący w wiekach średnich, gdzie wielu Polaków pobierało wyższe nauki (Kochanowski, Zamojski), akademiję nauk, bogatą biblijotekę i wiele innych zakładów naukowych. Oprócz licznych fabryk wyrobów jedwabnych i strun muzycznych, prowadzi rozległy handel winem, bydłem, oliwą i zbożem. Z pomiędzy 96 kościołów tutejszych, katedralny, zbudowany w XIII w., należy do najpiękniejszych w całych Włoszech. W zakrystyi znajduje się obraz Petrarki, ktory był kanonikiem padewskim i zapisał katedrze znaczną część swéj biblijoteki. Starożytny ratusz miejski posiada pomnik urodzonego w Padwie historyka rzymskiego Liwijusza. P. w starożytności zwała się *Patavium* i była stolicą Venetów; zdobyta w 224 po Chr. przez Rzymian, zamieniona na rzymskie municypium (ob.), wielce w krótkim czasie zakwitła; w średnich wiekach podupadła, w XIII w. była w ręku Gibellinów (Ezzelino), w XV przeszła w posiadaniu Wenecyjan, a po upadku téj rzeczypospolitéj dostała się w 1796 Austryi, nakoniec w 1866 przyłączoną została wraz z Wenecyją do Włoch.

Padyszach, wyraz złożony z *Pad*, tron i *szach*, król, tytuł, którym się monarchowie tureccy i perscy mianują.

Paelinck (Józef), malarz belgijski, ur. 1781 w Oostakker pod Gandawą, † 1839 w Brukselli Kształcił się najprzód w akademii gandawskiéj a potém w Paryżu pod kierunkiem Davida. Za po-

wrotem był krótko profesorem w akademii rysunków w Gandawie a następnie przebywał lat 8 w Rzymie, gdzie wykonał dwa wielkie obrazy: *Rzym za Augusta* (w Kwirynolu) i *Znalezienie Krzyża Św.* (dla kościoła św. Michała w Gandawie). W r. 1815 został malarzem nadwornym króla niderlandzkiego. Z innych obrazów odznacza się jeszcze niepospolitemi pięknościami: *Tualeta Psychy*. Malował też P. mnóstwo portretów, zwłaszcza familii królewskiéj.

Paeonia, ob. Piwonija.

Paër (Ferdynand), włoski kompozytor oper, ur. 1771 w Parmie, † 1839; kształcił się początkowo u jakiegoś organisty a następnie pod kierunkiem Neapolitańczyka Ghiretti. Już w 16 r. życia wystąpił z operą „*La locanda de' vagabondi*“, która się bardzo podobała, jak również wystawiona wkrótce potém „*Il pretendenti burlati*“. Od 1791 do 1797 był kapelmistrzem w Wenecyi i w ciągu tego czasu napisał przeszło 20 oper, po większéj części komicznych, z których najlepsze: „*Sofonisba*“ i „*Griselda*“. Podczas pobytu w Wiedniu (1797—1801) napisał także cały szereg oper, a między innemi: „*La Donna cambiata, ovvero il calzolajo*“, „*I fuorosciti*“ i „*Camilla*“. Od 1801 do 1806 przebywał w Dreźnie jako kapelmistrz nadworny. Potém udał się z Napoleonem do Poznania i Warszawy a następnie był dyrektorem opery włoskiéj w Paryżu, zaś za Karola X generalnym dyrektorem kapeli królewskiéj i inspektorem konserwatoryjum. W 1831 r. został członkiem akademii sztuk pięknych. Z innych jego utworów wymieniamy jeszcze: „*Numa Pampilius*“, „*Cleopatra*“, „*Didone*“, „*I baccanti*“, „*Agnese*“, „*L'eroismo in amore*“, „*Un Caprice de femme*“. Najcelniejsze jednak ze wszystkich jego oper są: „*Agnese*“ (1811) i „*Maitre de chapelle*“ (1824). Jeden z najpłodniejszych kompozytorów, stoi P. w pośrodku między Paisiello i Rossini'm. Jędrniejszy i ognistszy od pierwszego, ustępuje drugiemu w genijalności i oryginalności. Z bezpośrednich poprzedników Rossini'ego uważanym być jednak może za najznakomitszego. Oprócz oper układał także kantaty, aryje, duety, romanse, pieśni kościelne i t. d.

Paerle albo **Payerle** (Jerzy), kupiec krakowski, rodem z Augsburga udał się r. 1606 na wezwanie Dymitra Samozwańca do Moskwy z bogatym zapasem towarów i tam w czasie wybuchłego powstania został uwięziony. Po 18 miesiącach odzyskawszy 1608 wolność, powrócił do Krakowa i ułożył bardzo ciekawe dzieło pod tyt. „*Beschreibung der Moscovitterischen Reise 19 Martis a. 1606 von Crachaw aus angefangen bis 15 Decembris a. 1608*“. Dzieło to przełożył w całości Ustryjałow i wydrukował w swoich „*Skazanijach sowremennikow o Dimitrie Samozwancie*“ (t. II, str. 1—129). Praca ta P. stanowi bardzo ważny materyjał do historyi Zygmunta III.

Paestum, dzisiejsze *Pesti*, miasto we Włoszech południowych, zwane przez dawnych Greków *Poseidonia*, bogate i kwitnące w wiekach VII, VI i V prz. Chr., późniéj podupadło i zostało osadą rzymską; w X stuleciu po Chr. przez Saracenów, w XI w. przez Normamow spustoszone i zburzone. Ruiny miasta, w 1755 r. odkryte, świadczą o jego świetnéj przeszłości.

Paez (Józef Antoni), dawniejszy prezydent i dyktator rzeczypospolitéj Venezueli, ur. 1790 w Aragua, prowincyi Varinas; syn ochrzczonych Indyjan, przepędził młodość wśród ludu pasterskiego. W 18 roku życia został nadzorcą trzód, u jakiegoś Hiszpana bogatego i zajmował się całkowicie hodowlą bydła. Kiedy jednak wybuchło powstanie w Caracas 1810 roku, zaciągnął się w szeregi, walczące za wolność, zgromadził oddział jeźdców i wkrótce stał się postrachem Hiszpanów a oswobodzeniem Varinas wielki zyskał rozgłos. Oddawszy ważne usługi swéj sprawie w latach 1813 i 1814, został mianowany 1816 naczelnym wodzem w stopniu generała brygady, obrał prowincyję Apure za podstawę operacyj, pokonał 1819 r. hiszp. wodza Don Pablo Morillo a w r. 1821 rozstrzygnął zwycięstwo nad Hiszpanami pod Carabobo, którego następstwem było uznanie niezależności nowéj rzeczypospolitéj, zwanéj odtąd Kolumbiją. Po wypędzeniu Hiszpanów wybrany deputowanym do senatu z departamentu Venezueli i mianowany dowódcą w tymże departamencie, pracował gorliwie nad własném wykształceniem i działał w duchu partyi federalistów. W r. 1829 stanął na czele ruchu nieprzyjaznego rządowi centralnemu i po oddzieleniu się Venezueli od Kolumbii został obrany 1830 prezydentem rzeczypospolitéj Venezueli. Podczas 4 letniego urzędowania podniósł znacznie rolnictwo i przemysł a złożywszy godność 1835 r. osiadł na wsi, ale już 1839 powtórnie objął prezydenturę i wielkie krajowi oddał usługi. W wojnie Kolorowych z Kreolami 1846 otrzymał dyktaturę i po przywróceniu pokoju (1847) złożył prezydenturę w ręce Monagas, przed którym 1848 musiał uciekać. Wróciwszy 1849, rok blisko był więziony a potém skazany na banicyję. Pod koniec r. 1858 wezwany został napowrót do ojczyzny za rządów Julijana Castro, ale już w Czerwcu 1858 musiał znowu iść na wygnanie. Za prezydentury Tovara mianowany 1860 posłem w Stanach Zjednoczonych, otrzymał w Marcu 1861 roku naczelne dowództwo. Wkrótce wszakże, bo już w końcu Sierp. 1861 r., z powodu wybuchłych zamieszek przemocą ogłosił się prezydentem z władzą dyktatorską, ale mimo wszelkich usiłowań nie mógł podołać swemu przeciwnikowi generałowi Falcon zawarł z federalistami 23 Kwiet. 1863 r. konwencyję, mocą któréj złożył rządy w ręce kongresu narodowego i 15 Czerwca 1863 zrzekł się prezydentury na rzecz Falcona.

Paflagonija, kraina w Azyi mniejszéj, pomiędzy Halysem i Partheniusem, z miastem stołecznem Sinope, po rozmaitych kolejach została w I w. przed Chr. do prowincyi rzymskiéj Galatia przyłączoną i za Konstantyna W. otrzymała nazwę oddzielnéj prowincyi. *Paflagończycy* uważani byli przez resztę Greków za ludzi gburowatych i nieokrzesanych, chociaż ich konie i jazda uchodziły za najlepsze w Azyi.

Pafnucy (św.), biskup Tebaidy, Egipcyjanin ro-

dem, w młodości swéj przebywał w klasztorze Pisper w górnym Egipcie; wybrany następnie biskupem w górnéj Tebaidzie, odznaczał się cnotami i wielką wytrwałością w czasie prześladowania Galeryjusza Maksymijana i Maksymina Daja. Za Konstantyna W. wrócił do swéj dyjecezyi i występował gorliwie przeciw Aryjanizmowi na soborach w Nicei i w Tyrze. Kościół obchodzi jego pamiątkę 11 Września lub 19 Kwietnia.

Pafos, nazwa dwu starożytnych miast na wyspie Cyprze. *Stare Pafos* albo *Palapafos* sławne było świątynią Afrodyty, zwanéj *boginią pafijską*, która tu pierwszy raz z morza na ląd wystąpić miała. *Nowe Pafos* albo *Neapafos*, w pobliżu starego, słynęło z żeglugi i handlu.

Pagan (Błażéj Franciszek, hrabia de), sławny matematyk i inżynier, ur. 1604 w Avignon, † 1665 w Paryżu; służył w wojsku do r. 1642, w którym ociemniał; z dzieł jego używało wielkiego rozgłosu „*Traité des fortifications*“ (Paryż 1645).

Paganini (Mikołaj), jeden z najznakomitszych skrzypków nowoczesnych, ur. 1784 w Genui. Pierwszym nauczycielem jego był Costa, następnie od Roll'a i Paer'a uczył się kontrapunktu. Od r. 1816 koncerta dawane we Włoszech zjednały mu ogromną sławę. W Kwietniu r. 1818 zjechał się w Piacenza ze sławnym skrzypkiem Lipińskim, który pojechał tam właściwie dla poznania go, gdzie też dawali tak zwane *Doppelconcerte*, niezmiernie interesujące skutkiem zestawienia takich dwu potęg muzycznych. Cechą gry Paganiniego był wdzięk, pieszczota, lotność smyczka, tymczasem u Lipińskiego górowała energija, siła i pełność tonu. Dopiero w r. 1828 koncerta dawane w Niemczech zjednały mu sławę europejską i pieniądze. Przypisywano mu też skąpstwo i chciwość ogromną. Największy zapał wzbudzał grą flażeolotową, ogłoszono go za największego skrzypka w świecie. We Francyi i Anglii robiono mu niesłychane owacyje. W r. 1829 grał podczas koronacyi w Warszawie. W r. 1834 wrócił Paganini do ojczyzny i zakupił w Parmie pałacyk Villa Gajona, gdzie zamieszkał prawie stale. † r. 1840 w Nicei. Z utworów jego odznacza się sławny: „*Karnawał Wenecki*“, napisany ze słuchu przez skrzypka Julijusza Ghys'a, kilka koncertów i etiudy. Szkołę na skrzypce według maniery Paganiniego wydał Guhr, dyrektor muzyki we Frankfurcie nad Menem. Życie jego opisali Schottky (Praga, 1829) i Schütz (Ilmenau, 1831).

Pagasa, w starożytności miasto w Tessalii nad zatoką Pagasejską, obecnie zatoką Volo.

Pagès (Jan Piotr), prawnik francuski, ur. 1784 w Seix), dep. Arriège, † 1836 w Tuluzie. Po ukończeniu kursów prawnych w Tuluzie, został 1804 r. adwokatem, 1809 członkiem tamecznéj akademii, a 1811 prokuratorem cesarskim; po powrocie Bourbonów utracił ten urząd i osiadł 1816 w Paryżu, gdzie redagował *Minerve* i był jednym z założycieli dzienników *Renommée* i *Courrier Français*. Z licznych jego broszur treści politycznéj zasługują na wzmiankę: „*Principes généraux du droit public*“ (Paryż 1817); „*De la responsabilité ministerielle*“ (1818); „*De la censure*“ (1827); obok tego napisał jeszcze „*Manuel de notaires*“, podręcznik dla notaryjuszów; „*Histoire de l'assamblée constituante*“ (Paryż 1822), tworzącą drugą część dzieła „*Fastes civils de la France.*“ W 1836 wstąpił do izb jako deputowany z Saint Giron i † tegoż roku w Tuluzie.

Paggi (Jan Chrzc.), malarz, rzeźbiarz i budowniczy włoski, ur. 1554 w Genui, † 1627 tamże; żył i malował we Florencyi, Pawii i swém mieście rodzinném, gdzie założył akademiję malarstwa. Oprócz wysokiéj wartości obrazów, zostawił po sobie dzieło o sztuce malarskiéj.

Pagina (łac.), stronnica karty w książkach drukowanych i rękopismach. Liczbowanie tych kart zowie się paginacyją.

Pago (*Pag*), wyspa dalmacka na m. Adryjatyckiém, na półn.-zachód od Zadru, należąca do okręgu Zara, obejmuje 4 m. kw. i liczy 4,000 m., zajmujących się uprawą wina, rybołóstwem, hodowlą owiec i wywarzaniem soli. Miasto główne t. n., 2,000 m., port i wielkie saliny.

Pagoda (z sanskrytu), dom święty, zowie się każda świątynia Indyjan i innych bałwochwalczych ludów Azyi południowéj. Takąż nazwę noszą wszystkie posągi bóżków indyjskich, znajdujące się zwykle w wielkiéj liczbie w takich pagodach.

Pahlen (von der), starożytny ród szlachecki inflancki, pochodzący podług jednych z Pomorza, podług zaś innych będący linią poboczną rodu inflanckiego Koszkullów (Koschkull), która w XIII w. przyjęła nazwę P.—*Jan von der Pahlen* wspominany jest 1316 jako wazal arcybiskupa rygskiego. Potomek jego *Jan Kartenson Pahlen* był pułkownikiem w wojsku szwedzkiém i został 1679 wyniesiony do godności barona. Po zajęciu Inflant przez Piotra W. przeszedł do służby rossyjskiéj. Z rodu tego odznaczyli się w Rossyi: **Pahlen** (Piotr von der hr.), ur. 1746, walczył 1769 w wojnie tureckiéj pod Rumiancowem, następnie został pułkownikiem, późniéj generał majorem i dowodził 1788 oddziałem przy szturmie Oczakowa. Użyty 1790 do układów pokojowych ze Szwecyją, został po zawarciu pokoju w Werelä posłem rossyjskim w Stockholmie. Po przyłączeniu Kurlandyi do Rossyi mianowany został 1795 roku gubernatorem nowozajętéj prowincyi. Po wstąpieniu na tron Pawła I usunięty początkowo od obowiązków, zyskał wkrótce zupełne zaufanie monarchy i wyniesiony do godności hrabiowskiéj, mianowany został generałem kawaleryi i gubernatorem wojennym Petersburga. Po usunięciu Rostopczyna miał sobie powierzony kierunek spraw zagranicznych. Po wstąpieniu na tron Aleksandra I, usunął się do życia prywatnego i † 1826 roku zupełnie zapomniany w dobrach swych pod Mitawą. — Syn jego **Pahlen** (Piotr von der hr.), ur. 1777 roku, † 1864 roku w Petersburgu; wstąpił bardzo młodo do gwardyi i 1800 roku został generał majorem. W kampanii 1812 i 1813 odznaczył się jako dowódzca dywizyi kawaleryi; 17 Lutego 1814 r. z nimy Wittgensteina rozbity został pod Naugis. 1823 wziął dymisyję, po wstą-

pieniu jednak na tron cesarza Mikołaja wstąpił napowrót do służby, 1827 został generałem kawaleryi i w kampanii tureckiéj 1829, jako dowódzca 2-go korpusu, odznaczył się zwłaszcza pod Kulewczą. W kampanii polskiéj 1831 wkroczył w Lutym na czele 1 korpusu, miał udział w bitwach pod Grochowem, Mińskiem i Ostrołęką oraz przy szturmie Woli. Od 1835—41 był posłem w Paryżu, poczém po śmierci ks. Wasilczykowa został 1847 generał-inspektorem kawaleryi. Od 1862 z powodu podeszłego wieku usunął się od obowiązków.—Starszy brat jego **Pahlen** (Paweł von der, hr.), ur. 1775, † 1836; walczył w kampanii francuskiéj, został 1828 generałem kawaleryi i w kampanii 1831 dowodził przez czas niejaki 2 korpusem piechoty, na czele którego odparł napad Skrzyneckiego na Siedlce. —Trzeci brat poprzednich **Pahlen** (Fryderyk von der, hr.). ur. 1780, † 1863; był posłem w Washingtonie, Rio-Janeiro i Monachijum; 14 Września 1829 podpisał z hr. Orłowym pokój Adryjanopolski, poczém był czas niejaki gubernatorem chersońskim; w końcu służył w ministeryjum spraw zagranicznych i był członkiem rady państwa. Z linii pobocznéj pochodzi **Pahlen** (Magnus von der, baron), ur. 1778, † 1863; odznaczył się 1813 jako pułkownik w bitwie pod Lüneburgiem, od 1830—45 generał gubernator prowincyi nadbałtyckich, następnie senator i członek rady państwa.

Paine (Tomasz), pisarz słynny z wpływu swego na rewolucyje: półn.-amerykańską i francuską, ur. 1737 w Thetford, w angiel. hrabstwie Norfolk, † 1809 w New Yorku. Młodość spędził w ojcowskiéj fabryce gorsetów a następnie był urzędnikiem celnym i kierującym fabryką tabaczną. Z powodu długów usunięty od obu obowiązków 1774 r., udał się do Ameryki północnéj i znalazł w Filadelfii dobre przyjęcie u pewnego księgarza. W piśmie „*Common sense*“ (1776), wystąpił z gorącą obroną kolonij i przyczynił się znakomicie do rozbudzenia ruchu, mającego na celu oswobodzenie się od metropolii. Zyskawszy przez to przyjaźń Washingtona i Franklina, mianowany był sekretarzem w wydziale spraw zagranicznych a następnie wybrany sekekretarzem generalnego zgromadzenia w Pensylwanii. Wróciwszy do Anglii, ogłosił dzieło „*The rights of man*“ (1791; tłumaczone na wszystkie prawie języki), w którém dzielnie bronił zasad rewolucyi francuskiéj przeciw Burke'mu i wrzaskom arystokracyi angielskiéj. Wytoczono mu z tego powodu proces polityczny, ale P. udał się do Francyi, gdzie otrzymał od kilku miast prawo obywatelstwa i wybrany został 1792 członkiem konwencyi. Rzucił się teraz w wir rewolucyi i pod imieniem Achilla Duchatelet wydawał pismo ulotne bardzo wpływowe. Usunięty przez Robespierre'a z konwencyi i aresztowany, napisał w więzieniu „*Age of reason*“, w którym rozwijał zasady deistyczne. Po 14 miesiącach odzyskał nareszcie wolność i zasiadł znowu w konwencyi a po jéj rozwiązaniu 1795 usunął się do życia prywatnego i poświęcił się studyjom statystycznym i finansowym. Od 1802 r. aż do śmierci mieszkał w Ameryce. Kompletna ed. dzieł jego wyszła w Bostonie 1856 r.

Paisiello (Jan), głośny kompozytor włoski, ur. 1741 w Tarento, po ukończeniu kolegijum wszedł do konserwatoryjum św. Onufrego w Neapolu. Rozgłos oper napisanych przez niego dla teatrów w Bolonii, Parmie i Wenecyi sprawił, iż wezwano go do Rzymu, gdzie współzawodniczył z najznakomitszemi kompozytorami neapolitańskimi. W r. 1776 wezwany został do Petersburga. Jadąc przez Warszawę, na żądanie króla Stanisława Augusta napisał i wykonał oratoryjum „*la Passione di Gesu Cristo*“ (1784 r.), nadto w Mohilewie podolskim operę „*la Finto amante*“ w czasie zjazdu Józefa II z Katarzyną II. W r. 1785 wrócił do Neapolu na kapelmistrza króla Ferdynanda IV. Zwróciwszy na siebie uwagę Bonapartego (za czasów konsulatu) został za cesarstwa wezwany do Paryża na dyrektora nadwornéj kapeli kościelnéj. Wróciwszy do Neapolu, został prezesem dyrekcyi królewskiego konserwatoryjum. † 1816. Z licznych oper P. największy rozgłos miały: „*La molinara*“ (młynarka) i „*Il barbiere di Seviglia*“ (1788). Z przedstawianych u nas oper P. najwięcéj powodzenia miała „*Fraskatonka*“ (wystawiona 1782); „*Sługa Panią*“ (1780); *Król Teodor*“ (1799). Prócz mnóstwa oper napisał P. wiele kompozycyi kościelnych. Zasługa jego polega na ściślejszém odtwarzaniu w muzyce charakteru akcyi i sytuacyi i szerszem traktowaniu finałów.

Paisley, ważne miasto fabryczne w Szkocyi, hrabstwie Renfrew, nad rz. Whitecart, ma port i 48,500 mieszkańców; wielkie fabryki muślinu, wyrobów bawełnianych, a także gisernie, browary, gorzelnie i mydlarnie.

Paixhans (Henryk Józef), inżynier francuski, ur. 1783 w Metz, † 1854; kształcił się w szkole politechnicznéj, potém służył w artyleryi marynarki i ostatecznie był generałem; znany jest jako autor wielu dzieł w przedmiocie marynarki i artyleryi okrętowéj, jako też z wynalezienia dział, zwanych od jego nazwiska *działami Paixhansa*. Są to działa wielkiego kalibru, dłuższe od haubic, z komorą stożkowatą, zalecające się wielką doniosłością i pewnym strzałem. Po raz piérwszy do większych działań użyte były przy oblężeniu Antwerpii 1832.

Pajac (Pajazzo), po franc. *paillasse*, maska komiczna we włoskiéj krotochwili ludowéj.

Pająk, ob. Pająki właściwe.

Pająki (*Arachnoidea*), gromada zwierząt stawowych, obejmująca zwierzęta bezskrzydłe, u których głowa z tułowiem jest najczęściéj połączona w jednę całość (*cephalothorax*), bez czułków, z 2 parami szczęk, 4 parami nóg i odwłokiem bezczłonkowym. Postać ich ciała jest bardzo rozmaita; u P. właściwych odwłok jest kulisty i za pomocą krótkiéj szypułki połączony z głowotułowiem, u skorpijonów wydłużony odwłok całą szerokością przyrasta do głowotułowia. Szczęki górne u niektórych (roztocze, skorpiony) otwierają się na boki, jako szczęki nożycowe. Nogi osadzone są na głowotułowiu, złożone z 7 lub 6 stawów, a u doskonalszych

rozróżniają się w nich też same części, co u owadów. W systemie nerwowym w ogóle występuje wyraźne oddzielenie między węzłami mózgowemi a rdzeniem brzusznym, który przedstawia różne stopnie rozwoju. Zmysły w ogólności ustępują zmysłom skorupiaków. Oczu mają 2 do 12, które są tylko pojedyncze, nieruchome; organów słuchu nie odkryto u nich; dotykanie uskutecznia się przysadkami pyszczka i końcami nóg. Kanał pokarmowy rozchodzi się w prostéj linii od gęby do tylnego końca ciała i rozpada się na wązki przełyk i szeroki worek, który u skorpionów i P. właściwych dzieli się na żołądek i jelita. Organa krążenia i oddychania przedstawiają też różne stopnie rozwoju, a brak ich zupełny ma miejsce tylko u najniższych molików. Serce znajduje się w odwłoku, jako naczynie grzbietne kilkokomórkowe, z bocznemi szczelinami dla dopływu krwi. Organa oddechowe przedstawiają się albo jako dychawki, w postaci rur rozgałęzionych, albo jako płuca, w postaci płaskich woreczków, ułożone jakby karty książki. Oprócz obupłciowego rzędu *Tardigroda*, wszystkie P. mają płeć rozdzieloną. Samce są często mniejsze od samic. Tylko skorpiony i niektóre moliki wydają na świat żywe, inne składają jajka, które często noszą ze sobą w workach aż do wylęgnięcia się młodych. Przeobrażenie odbywa tylko niewielka ich liczba, w ogóle młode różnią się od doskonałych tylko brakiem 2 lub wszystkich nóg. Z małym wyjątkiem żywią się pokarmami zwierzęcemi, do których niższe znajdują wstęp jako pasożyty; większe i wyżéj zorganizowane postacie są istnemi zwierzętami drapieżnemi, karmią się owadami i innemi pająkami, do zabijania których posiadają często gruczołki wydzielające jad. Wiele z nich snuje tkanki i gniazda, w których oprzędzają swą zdobycz; największa część wysuwa się tylko nocą ze swych kryjówek. Dzielą się obecnie na 8 rzędów: 1) *Języczkowate* (*Linguatulida*), P. pasożytne, o ciele wydłużonem, robakowatem, o dwu parach kleszczy hakowatych w okolicy gęby bezszczękowéj, bez oddychania dychawkowatego i płucnego; typem ich jest *Pentastomum*; *P. constrictum* w stanie młodym żyje w wątrobie murzynów w Egipcie. 2) *Moliki* czyli *roztocze* (ob. Acarina). 3) *Tardigrada*, P. obupłciowe, z częściami gęby kłującemi i ssącemi, bez serca i organów oddechowych. 4) *Kosarzowate* (*Phalangida*), P. ze szczękami nożycowatemi, nogami długiemi, z odwłokiem członkowatym, oddychające dychawkami; nazwa pochodzi stąd, że noga oddzielona jeszcze czas jakiś się porusza. Rodzajem typowym jest *Kosarz* (*Phalangium*, *Opilio*), postaci jajowatéj, drugą parę nóg ma 6 razy dłuższą od ciała. 5) *Pająki właściwe* (ob.). 6) *Pająkoniedźwiadki* (*Pedipalpi*), łączone przez wielu wraz z następnemi. 7) Skorpijony (ob.). 8) *Solifugae*, żyjące tylko w okolicach cieplejszych, o odwłoku wydłużonym, stawowatym, okazują przejście do owadów; ukąszenie ich jest bardzo bolesne i podobno jadowite. Ważniejsze prace nad P. podali. Walckenaer (1805), Luster, Lucas, Halm, Koch, Keyserling, Dufour, Müller, Stranis i in.— Porów. zwłaszcza Blanchard „*Organisation du règne animal. Arachnides*“ (Paryż 1860).

Pająki właściwe (*Araneida*) rzęd gromady pająków (ob.); są to pająki o odwłoku kulistym, miękkim, połączonym szypułką z głowotułowiem. Żuwaczki są umieszone pod czołem i uzbrojone pazurkami ruchomemi, bardzo ostremi; na końcu znajdują się otworki gruczołków wydzielających jad, który w czasie ukąszenia wpływa w ranę i u małych zwierząt sprowadza natychmiastową śmierć. Języczek położony między dwiema szczękami składa się z jednéj sztuczki; głaszczki szczękowe znajdują się po obu stronach żuwaczek i podobne są do nóżek. Nogi, różnego kształtu, kończą się dwoma grzebieniastemi pazurkami. Odwłok jest u samic większy niż u samców; na jego podstawie mieści się otwór płciowy, po obu jego stronach otworki woreczków płucnych. Odchód znajduje się na końcu odwłoka, otoczony 4 lub 6 wyniosłościami brodawkowatemi, przepustnicami, walcowatemi lub gruszkowatemi; wązkiemi otworami wydzielają one materyę kleistą, która na powietrzu natychmiast krzepnie, tworząc nader cieńkie nitki, które P. przędzie nogami, tworząc t. z. *pajęczynę*. Sposób życia P. przedstawia wiele ciekawych szczegółów, wszystkie są drapieżne i wysysają soki owadów, ale sposób zdobywania łupu bardzo jest rozmaity. Tak zwane włóczące się P. używają pajęczyny jedynie dla zakrycia swych kryjówek i na woreczki do przechowywania swych jajek, łup zaś napadają wśród swobodnych ruchów ciała. Inne chwytają zdobycz w swe tkanki, po których same zręcznie biegną, gdy owady łatwo się w nie chwytają. Tkaniny same są bardzo rozmaite; albo delikatne i cieńkie, utworzone z nici nieregularnie poplątanych, albo też mają utkanie gęstsze i są poziome, albo wreszcie przedstawiają siecie pionowe, kołowe, utworzone z nici ułożonych kołowo i promienisto, we środku się zbiegających. Tkaniny unoszące się na jesień w powietrzu i zwane babiém latem są dziełem młodych P., które za ich pomocą unoszą się w powietrzu i, być może, są unoszone do miejsc bezpiecznych na przezimowanie (rodzaje *Xysticus*, *Pachygnatha* i *Micryphantes*). Dzielą się na dwa podrzędy: *Czteropłucne* (*Dipneumones*), o 4 płucach i z 4 przepustnicami w tylnéj części ciała, i *Dwupłucne* (*Dipneumones*), o 2 płucach i 6 przepustnicach. Do pierwszych należy *Ptasznik* (ob.). Z drugich najwięcéj znanym rodzajem jest *Pająk* (*Aranea* v. *Tegenaria*), o 8 oczach jednakiéj wielkości w dwu łukowatych szeregach; gnieździ się w mieszkaniach ludzkich. *A. domestica*, bardzo pospolity, ciemnobrunatny, do 5 linij długi. *Krzyżak* (*Epeira*) różni się od poprzedniego odwłokiem mocno nabrzmiałym, środkowe pary oczu ustawione w kwadrat, nici w sieciach rozchodzą się promienisto. *K. właściwy* (*E. diadema*), do $^1/_2$ cali długi, ma na wierzchu odwłoka białe plamki w krzyż ułożone. *K. oknówka* (*E. calophylla*), mniejszy od poprzedzającego, na szarawym odwłoku ma czarną plamę. Z innych tu należących P. najsłynniejszą jest *tarantula* (ob.).

Pajer (Antoni), zdolny poeta madziarski, ur. 1817 w Maklarze, kształcił się w szkołach w Jagrze i Gyöngyöszu, poczém wyświęcony 1842 na księdza, został w 1848 proboszczem w Tiszafüred. P. wydał kilka zbiorów pięknych utworów lirycznych, jak: „*Vesset*“ (1847); „*Szeat lant*“ (Peszt 1857); „*Villámok*“ (tamże 1860); „*Orgona virágok*“ (tamże 1860) i in.

Pajęczyna, ob. Pająki właściwe.

Pajęcznik (*Arachnothera*), rodzaj ptaków przyrosłopalcowych, zawierający gatunki wyłączone z rodzaju *Nectarinia*, o dziobie długim, łukowatym, bez zazębienia. Gatunki tu należące są skromnie ubarwione, bez metalicznych połysków, żywią się głównie pająkami. Wszystkie żyją w Indyjach wschodnich.

Pajęczno, osada w gub. piotrkowskiéj, pow. noworadomskim, wielce starożytna, ma 2,200 m. Tu datowany jest znany przywiléj Leszka z r. 1265, nadający Przybysławowi pustkowie Brzeźnica z wolnością założenia miasta. Według kroniki, kościół tutejszy miał być przez Piotra Dunina założonym. Przy tym kościele pochowany został sławny kronikarz polski Marcin Bielski, † 1576, we wsi Białéj, o pół mili stąd odległéj, mieszkający. Teraźniejszy kościół parafijalny, wyrestaurowany roku 1823 po wielkiéj pogorzeli w r. 1810, liczy się do piękniejszych budowli w okolicy. Miasto leży na pokładach kamienia wapiennego, którego wydobywanie stanowi główne utrzymanie tutejszych mieszkańców.

Pajęczygon, ob. Czackia.

Pajgert (Adam), spółczesny poeta i tłumacz, ur. 1829 r. we wsi Skomorochy, obw. tarnopolskim w Galicyi z majętnych i światłych rodziców. Wykształcenie odbierał przeważnie domowe pod kierunkiem ojca i z pomocą bogatéj domowéj biblioteki. W 1856 r. zaczął umieszczać swe próbki poetyczne w „*Nowinach*“, wydawanych we Lwowie, tudzież w „*Dzienniku literackim*“. Ożeniwszy się, objął po ojcu gospodarstwo, poświęcając wolne chwile studyjom filozoficznym, estetycznym i poezyi. W skutek wielkiéj skromności mimo talentu wrodzonego poświęcał się głównie przekładom obcych arcydzieł poetycznych jak Szekspira „*Julijusz Cezar*“ (Lwów 1858) i „*Henryk IV*“; Byrona: „*Wyspa*“ (Lwów 1859) i *Kain*“ (t. 1868); Moora: „*Raj*“ i „*Pery*“ (Warszawa 1860); Musseta: „*Czara i usta*“; Tennysona: „*Ginewra*“. Przy wielkiéj ścisłości umiał zachować duch oryginału i odtworzyć całą jego piękność. Przekłady te drukowane były po różnych pismach peryjodycznych, gdzie też pomieszczał wiele rozpraw treści estetycznéj. Oryginalne poezyje wydał w małym zbiorku we Lwowie (1857). Najznakomitszym oryginalnym utworem P. jest „*Kadmea*“, ustęp z dziejów Grecyi, pełen plastyki i ducha greckich wieszczów. Wpływ swieżych wypadków politycznych odbił się silnie we wrażliwéj duszy poety, wywołując zbiór poezyi lirycznéj i satyrycznéj treści p. t. „*Żelazne struny*“ (w rękopisie). P. † 1872, polecając testamentem K. Ujejskiemu wydanie zbioru swych pism, które mają obecnie ukazać się z druku we Lwowie i obejmą do sześciu tomów przekładów i oryginalnych (głównie pośmiertnych) utworów.

Pajok, rossyjska miara objętości, stanowi czwartą część czetwerti, równa się 52,475 litra czyli kwarty polskiéj.

Pajok, Pajuk, z persk. *Pejk*, właściwie laufer, posłaniec pieszy, pełniący służbę pokojowego przy sułtanie tureckim i żołnierza konnego w przybocznéj jego gwardyi. Przy stosunkach z Turcyją, możni panowie polscy zaprowadzili także na dworach swoich tego rodzaju pajuków.

Pajol (Klaudyjusz Piotr), generał i par Francyi, ur. 1772 w Besançon. Wyszedłszy ze szkół, wstąpił jako ochotnik r. 1789 do wojska francuskiego. Posuwając się szybko, był z kolei adjutantem Klebera, potém Masseny. W r. 1805 odznaczył się jako generał brygady pod Ulmem; odbywał kampanije w Prusach, Hiszpanii Rossyi, gdzie w bitwie pod Moskwą przyczynił się głównie do zwycięstwa; w r. 1813 jako generał dywizyi bronił przedmieść Drezna i został ciężko raniony pod Lipskiem. Podczas stu dni mianowany był parem Francyi i szefem piérwszéj dywizyi jazdy. Po bitwie pod Waterloo, usunął się do życia prywatnego i dopiéro 1830 znowu stanął na czele powstania. Wtedy został drugim komendantem Paryża, wygnał 3 Sierp. Karola X z Rambouillet i mianowany był naczelnikiem pierwszéj dywizyi wojskowéj. W r. 1833 odzyskał godność członka izby parów, lecz 1842 dla podeszłego wieku usunięty ze służby, † 1844 r. w Paryżu. P. był zięciem marszałka Oudinot.

Pajou (Augustyn), rzeźbiarz francuski, ur. 1730 w Paryżu, syn czeladnika snycerskiego. Odznaczając się wielkiemi zdolnościami do rzeźbiarstwa, w młodocianym wieku przyjęty został do grona uczniów Lemoina, a po 4 letniéj nauce uzyskał pierwszą nagrodę i wysłany był na lat 4 do Rzymu dla dalszego kształcenia się w sztuce. Tu wzbogaciwszy talent swój potrzebną nauką, powrócił do Paryża, gdzie wystawił na sąd publiczny znakomitą statuę „*Platon u drzwi piekła, trzymający na łańcuchu Cerbera*, skutkiem czego przyjęty został do akademii malarstwa i snycerstwa. Późniejsze jego prace są: *S. Frańciszek Salezy*, *Turennijusz*, *Paskal* i *Bossuet*, z których trzy ostatnie są umieszczone w akademickiéj sali obrad publicznych. Inne jego dłuta utwory są: *Psyche opuszczona przez Amora* (w Luwrze) i *Demostenes* (w sali senatu). P. † 1808 r. w skutku spraliżowania. Syn jego, **Pajou** (Jakób Augustyn), ur. 1766 w Paryżu, † 1820 r., był znakomitym malarzem historycznym. Najważniejszém jego dziełem jest „*Maryja Antonina*“, prowadzona z więzienia Temple do Conciergerie.

Pakaret (*paxarete*), najlepszy gatunek wina xeres, tak nazwany od winnicy Paxarete, należącéj do mnichów św. Hieronima.

Pákh (Wojciech), publicysta madziarski, ur. 1823 w Rożnawie, w kom. gemerskim, † 1867 r. w Peszcie. Studyja gimnazyjalne a następnie prawne odbywał w Miszkowcu, Szopronżu i Debreczynie, gdzie zawarł przyjaźń z Petöfim. Po ukończeniu studyjów udał się do Pesztu, z zamiarem poświęce-

nia się praktyce sądowéj, wkrótce jednakże poświęcił się wyłącznie publicystyce i pracował początkowo przy dziennikach *Pesti Hirlap* i *Életképek*. Od 1850—55 redagował pierwszą encyklopedyję madziarską p. t. „*Ujabbkori ismeretek tára*“; po 1855 wspólnie z Pawłem Gyulajem redagował czasopismo beletrystyczne *Szépirodalmi lapok*. Główną jednak zasługę położył P. założeniem 1854 czasopisma ilustrowanego ludowego *Vásárnapi ujság*, które redagował wespół z Jokaiem i które liczyło do 12,000 abonentów.

Pakington (Sir Joh Somerset), angielski mąż stanu, syn Williama Russel, ur. 1799 w Powick-Court w hrabstwie Worcester. Ukończywszy uniwersytet w Oxfordzie, osiadł w dobrach familijnych i czynny brał udział w sprawach swego hrabstwa. W r. 1803 po wuju matczynym Sir John P. otrzymał znaczny majątek i przyjął jego nazwisko. Wybrany 1837 do parlamentu, należał do partyi konserwatystów i stronników Peela. Jednakże po usunięciu ceł zbożowych występował w pierwszych szeregach protekcyjonistów i w ministeryjum konserwatywném (Lut.—Grud. 1852) zarządzał wydziałem kolonii, w następnych latach (Lut. 1858—Czerw. 1859 i Lip. 1866—Mar. 1867) był pierwszym lordem admiralicyi a od Mar. 1867 do Grud. 1868 ministrem wojny. Na stanowiskach tych rozwijał działalność praktyczną, któréj użyteczność cenili nawet przeciwnicy jego.

Pako, wełna czyli szerść alpaki (ob. lama); tkaniny z niéj wyrabiane, noszą różne nazwy, jak: *alpaka mixture*, *twistedalpaka*, *halfdyealpakn*, *lavella*, *lucilla*.

Pakość, m. w w. ks. poznańskiém, pow. mogilnickim, nad rz. Notecią, osada bardzo starożytna, któréj zamek w XIII w. służył już za schronienie pobliskim mieszkańcom w czasie najazdu Pomorzan, a następnie Krzyżaków. Około r. 1259 Kazimierz, książę kujawski, niszcząc posiadłości Bolesława Pobożnego, księcia kaliskiego, opanował wieś ówczesną P., wystawił w niéj nowy zamek i z niego ze swemi zastępami najeżdżał i łupił okolice. Tutaj także r. 1332 Albert z Kościelca, wojewoda brzeski, mężnie się bronił przeciw Krzyżakom. Roku 1337 Kazimierz W. otrzymał w P. od Władysława, brata swego stryjecznego, donacyję ziemi dobrzyńskiéj, a w zamian potwierdził mu dożywocie na księstwo łęczyckie. Do r. 1838 był tutaj piękny klasztor reformatów, którzy poprzednio mieli pod swym zarządem szkołę tutejszą. Obecnie P. liczy przeszło 1,000 m.

Paktol (Pactolus), dziś Sarabat, rzeka w Lydyi, niegdyś piasek złoty zawierająca, skąd powstało znane przysłowie: *Pactolus tibi fluat*—Niechaj ci Paktol czyli wszystkie skarby ziemi płyną.

Pakuwijusz (*Pacuvius Marcus*), jeden z najcelniejszych tragików rzymskich, siostrzeniec Ennijusza, ur. 220 przed Chr. w Brundusium, mieszkał w Rzymie, gdzie zarabiał na życie jako malarz i aktor, † 130 r. w Tarencie. Tragedyje jego (12), pisane po większéj części na wzór Sofoklesa i Eurypidesa, odznaczały się śmiałością i siłą wyrażenia, wzniosłością myśli i wyborną charakterystyką. Doznawały też dobrego przyjęcia tak u współczesnych jako i u potomnych, mianowicie też jego „*Dulorestes*“ (opracowanie Eurypidesowéj „*Ifigenii w Taurydzie*“) i „*Antiopia*“. Rzymianie uważali go za twórcę stylu tragicznego. Pozostałe ułamki zebrał Ribbeck w „*Tragicorum Latinorum reliquiae*“

Palacki, *Palacky* (Franciszek), historyjograf królestwa czeskiego i najznakomitszy historyk czeski, ur. 1798 we wsi Hodsławicach, w pow. przerowskim w Morawii, gdzie ojciec jego *Jerzy* († 1836) był nauczycielem szkoły ewangielickiéj i pisarzem gminnym. Otrzymawszy początkowe wychowanie pod okiem ojca, kształcił się daléj w Trenczynie, a potém w Presburgu, gdzie od 1816 odbywał studyja filozoficzne, po ukończeniu których został nauczycielem prywatnym. W r. 1820 zawiózł ucznia swego do Wiednia, przez co miał sposobność rozszerzyć swe wiadomości, już to przez gorliwe studyja w biblijotece dworskiéj i innych zbiorach naukowych, już to przez towarzystwo uczonych mężów, zwłaszcza Dobrowskiego i Kopitara. W roku 1823 udał się do Pragi w zamiarze zbadania źródeł do dziejów wojen husyckich. Tu, zachęcony przez hr. Franciszka Szternberka, który mianował go swym archiwistą, poświęcił się wyłącznie badaniu dziejów czeskich i w tym celu przejrzał dokładnie archiwa familijne rodzin czeskich, daléj tak zwane deski ziemskie, archiwum gubernijalne i miejskie i t. d. 1827 powierzono P. redakcyję dwu czasopisów, wydawanych przez Muzeum czeskie, t. j. *Czasopisu* w języku czeskim i *Monatschrift* w niemieckim. 1829 r. mianowany został P. przez stany królestwa czeskiego historyjografem krajowym, w którym to urzędzie potwierdzony został 1836 przez cesarza Ferdynanda. Poznawszy dokładnie archiwa krajowe, zwrócił się P. do zbadania rękopiśmiennych źródeł do dziejów czeskich, znajdujących się za granicą i w tym celu zwiedził 1831 Monachijum, 1833 Wrocław i Zgorzelec, 1837 Rzym, gdzie przeczytał około 45,000 różnych dokumentów, zachowanych w archiwum watykańskiém. W powrocie przejrzał archiwa we Florencyi, Medyjolanie i Wenecyi. W latach 1838—9 przemieszkiwał przez dłuższy czas w Rzymie i Neapolu. 1846 odbył podróż naukową po Węgrzech oraz Niemczech; 1847 mianowany został członkiem czynnym akademii nauk w Wiedniu. W ruchach 1848 wziął P. czynny udział; 18 Marca wezwał wraz z przyjacielem swym Niemcem Ebertem wszystkich literatów czeskich i niemieckich na naradę, rezultatem któréj była odezwa, sformułowana przez P., a przez wszystkich podpisana, mocą któréj obowiązywali się do bronienia słowem i czynem równouprawnienia obu narodów w Czechach i połączenia korony czeskiéj z konstytucyjną monarchiją austryjacką. 10 Kwietnia t. r. wezwany był P. z Frankfurtu przez wybór pięćdziesięciu, ażeby przyjął udział w pracach nad urządzeniem parlamentu rzeszy niemieckiéj. Wezwanie te odrzucił P. w obszernéj odpowiedzi, którą dowiódł, że lepiéj od większéj części Niemców zna stosunki polityczne Niemiec. 8 Maja wezwany do Wiednia,

mianowany został ministrem oświaty, czego jednakże nieprzyjął i powrócił do Pragi. Następnie był P. prezesem zwołanego do Pragi zjazdu słowiańskiego, po rozpędzeniu którego, był deputowanym do sejmu w Wiedniu a następnie w Kromierzyżu. Po nastaniu reakcyi 1849 r. powrócił P. do ulubionych zajęć historycznych, porzuciwszy zupełnie politykę. Po wydaniu patentu październikowego 1860, a wraz z tém powrotu życia konstytucyjnego, otworzyło się dla P. nowe pole do działalności politycznéj. Był on przez cały naród uznany za głowę i przywódcę w polityce federacyjnéj. 1861 mianowany został dożywotnim członkiem izby panów w radzie państwa. P. od początku przeciwny był wysyłaniu przez sejm czeski posłów do rady państwa. 1867 wziął P. udział w wystawie etnograficznéj w Moskwie, poczém 1868 podpisał znaną deklaracyję posłów czeskich. Działalność literacka P. rozpoczęła się bardzo wcześnie; jeszcze jako uczeń liceum presburgskiego pisał heksametry łacińskie; po czesku w tym czasie napisał *Elegiję na śmierć Jana Bakosza*. Następnie razem z Szafarzykiem wydał: „*Początky czeskeho basnictwi*“ (Presb. 1818). Od téj doby nader był czynnym P. na polu piśmiennictwa i oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w czasopisach, wydał następujące ważniejsze dzieła: „*Starzi letopiscowe czeszti*“ (Praga 1829); „*Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*“ (t. 1830); „*Przehled souczasny nejwyszszich dustojniku zemskych i dworskych w kralostwi czeskem, od nejstarszich czasu*“ (t. 1832); „*Josef Dobrowsky's Leben und Gelehres Wirken*“ (t. 1833); „*Geschichte von Böhmen*“ (t. 1—4 w 8 częściach; t. 1836—60); „*Popis kralowstwi czeskeho* i t. d.“ (t. 1838); „*Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*“, spólnie z Szafarzykiem (t. 1840); „*Archiw czeski* i t. d.“ (t. 1—5; t. 1840—64); „*Diejiny narodu czeskeho* i t. d.“ (t. 1 i 3—5 w 8 częściach, t. 1848—67); „*Zur böhmischen Geschichtsschreibung*“ (t. 1871). W r. 1871 rozpoczął P. wydawać zbiór artykułów z dziedziny mowy i literatury czeskiéj, historyi i polityki (3 tomy).— Syn jego **Palacki** (Jan), ur. 1830 w Pradze, gdzie studyjował filozofiję i prawo i po r. 1854, otrzymawszy stopień doktora prawa, został docentem geografii porównawczéj przy tamtejszym uniwersytecie. Odbywał liczne podróże po Węgrzech, Dalmacyi, Polsce, Włoszech, Francyi, Anglii i t. d. Od roku 1860 objął po matce majątek Lobkowice; 1867 był posłem na sejm czeski i podpisał znaną deklaracyję. Odrócz licznych artykułów, pisanych do gazet czeskich i niemieckich, wydał „*Politik der Zukunft im Oesterreich*“ (Berlin 1859); „*Böhmische Skizzen*“ (Litomyśl 1860); „*Pflanzengeographische Studien*“; „*Zemiepis wszeobecny wiedecky srownawajici*“ (Praga 1857—60; także i po niemiecku); „*Wzduchoslowi* i t. d.“ (2 zesz., t. 1863); *Przirodnicke pomiery Ameryki*“ (t. 1864) i in.

Paladyn (z łac. *Palatinus*, franc. i hiszp. *Paladin*, włosk. *Paladino*), takie imię noszą najprzód bohaterowie z orszaku Karola W. w podaniach o tym cesarzu, a następnie i bohaterowie innych cyklów, wreszcie błędni rycerze w ogóle, zwłaszcza téż odznaczający się galanteryją rycerską.

Palafity, ob. Palowe budowle.

Palafox (Jan), ur. 1600 w Aragonii, po odbyciu nauk w Salamance sprawował rozmaite urzędy cywilne za Filipa IV, następnie wstąpił do stanu duchownego i został 1639 r. biskupem Puebla de los Angelos w Ameryce, a 1653 biskupem Osma w Hiszpanii, † 1659. Znany jest jako autor wielu dzieł ascetycznych, homiletycznych i historycznych, szczególniéj zaś odznaczył się jako zawzięty przeciwnik jezuitów w Hiszpanii.

Palafox y Melzi (Dan Jose de), książę Saragossy, ur. 1780, pochodził ze znakomitéj rodziny aragońskiéj. Przy rzadkich zdolnościach otrzymał jak najstaranniejszą edukacyję. Uciekłszy z Bayonny, gdzie towarzyszył Ferdynandowi VII, do Saragossy, dokładał wszelkich usiłowań, by niedopuścić wtargnięcia Francuzów do Aragonii. W manifeście wydanym 30 Maja 1808 uczynił Napoleona, jego rodzinę i każdego generała francuskiego odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo Ferdynanda VII, jego brata i stryja. Nieśmiertelną następnie sławę pozyskał podczas oblężenia Saragossy przez Francuzów; wzięty do niewoli, dopiero po zawarciu pokoju w Valençay 11 Grud. 1813 r. odzyskał wolność. Mianowany przez Ferdynanda VII 1814 roku generał kapitanem Aragonii, surowo tłumił wszystkie nieporządki, wzniecane przez milicyję obywatelską. Od 1823 przebywał jako generał w Madrycie, występując gorąco po stronie młodéj królowéj i ustawy, zwanéj „*Estatuto real*“. W 1836 zaszczycony godnością księcia Saragossy, został 1837 członkiem komitetu grandów i generał kapitanem gwardyi królewskiéj; złożywszy ten urząd r. 1841, † 1847 r. w Paryżu.

Palagonit, minerał krzemionkowy, bezpostaciowy, zawierający wodę, znaleziony prze Sartoriusa von Waltershausen w Sycylii, w martwicach bazaltowych, przeobrażonych przez parę wodną. Powierzchowność jego przypomina gumę lub żywicę. Zawiera krzemionkę, glinkę, tlennik żelaza, wapno, magnezyję, potaż, sodę i wodę. Często znajdują się w nim mikroskopowe krystalki perydotu.

Palais-Royal, dawny królewski pałac w Paryżu (ob.).

Palamedes, syn Naupliosa i Klimeny, towarzyszył Agamemnonowi w wyprawie do Troi, lecz obwiniony o zdradę, został przez wojsko greckie ukamienowany. Podanie przypisuje mu wynalazek gry w kości, miar i wag, tudzież powiększenie alfabetu kadmijskiego kilku literami. Uważano go także za poetę. Opowiadają nawet, że Homer jedynie z zazdrości nic o nim nie wspomina.

Palankin, lektyka niekiedy bardzo kosztownie ozdobiona, używana w Indyjach Wschodnich przez dostojniejsze osoby do podróży.

Palaphatus, zowie się nieznany ani z pochodzenia, ani z epoki życia swojego autor czy zbieracz mnóstwa mytów greckich pod tyt. „*De incredibilibus*“. Z pośród licznych wydań tego pisma najlepszém

jest Westermanna w dziele „*Mythographi Graeci*“ (Brunświk 1843).

Palaprat (Jan), pan de Bigot, komedyjopisarz francuski, ur. 1650 w Tuluzie, † 1721 r. w Paryżu. Początkowo studyjował prawo, później wszakże poświęcił się literaturze i odznaczył się w komedyi i liryce. P. dużo podróżował i od 1686 r. przebywał czas jakiś w Rzymie, gdzie znalazł pomieszczenie w orszaku królowéj Krystyny; wróciwszy do Francyi, został sekretarzem ks. Vendôme. Z pomiędzy jego komedyj, które pisywał po części ze swym przyjacielem *Dawidem Augustem de Bruyes* (ur. 1640, † 1723), najcelniejszą jest „*Le Grondeur*“ (1691). Dzieła P. wyszły najprzód w Paryżu 1711 a potém razem z pracami de Bruyes (5 t., Paryż 1756).

Palatyn (łac. *Palatinus*), w ogólności każdy do *Palatium* czyli cesarskiego dworu należący urzędnik cywilny, oznaczał w państwie bizantyńskiem urzędnika skarbowego, w wiekach zaś średnich dostojnika państwa i wyższego urzędnika, pomiędzy którymi *Comes palatinus*, albo hrabia palatyn, wyższe zajmował stanowisko. W Węgrzech, podczas samoistnego bytu tego kraju, zwano palatynami najwyższych dygnitarzy, namiestników królewskich. W Polsce każdy wojewoda nazywał się w urzędowym języku łacińskim *palatinus*. W Węgrzech urząd ten zmieniony został na mocy ustawy z 10 Stycz. 1853 i na czele administracyi krajowéj, tak jak w innych koronnych krajach Austryi, aż do ostatniego układu austro-węgierskiego, stał namiestnik, jako cywilny i wojskowy gubernator.

Palatynat (*Palatinatus*, *Pfalz*) niegdyś prowincyja niemiecka dzieliła się na 2 części: 1) wyższy P. (*Palatinatus superior*, *Oberpfalz*) miał 130 mil kw. przestrzeni i 284,000 m., stolicą jego było m. Amberg, obecnie ziemia ta należy do Bawaryi i tworzy obwody wyższéj Frankonii i wyższego Palatynatu; i 2) niższy albo reński P. (*Unterpfalz*, *Niederpfalz*, *P. am Rein*, *Palatinatus inferior*) zajmował 150 mil kw. przestrzeni i dzielił się na: właściwy elektorski P. (*Kurpfalz*), księstwo Simmern, księstwo Dwumostów, hrabstwo Sponheim, księstwo Veldenz, Zantern i Neuburg; głównemi miastami były tu Heidelberg, Manheim, Simmern i Dwa mosty (*Zweibrücken*); obecnie cząstki tego P. należą do Badena, Bawaryi, Oldenburga i Prus.—*Historyja*, Palatynowie reńscy, rezydując pierwotnie w Akwizgranie, już od XI stulecia byli dziedzicznymi posiadaczami P. i ziem do niego należących, a przez to należeli do najpotężniejszych książąt niemieckich. Konrad Szwabski, brat przyrodni cesarza Fryderyka Rudobrodego, zostawszy palatynem w 1178 r., przeniósł do Heidelberga rezydencyję książęcą. W 1215 r. P. dostał się w lenność księciu Ludwikowi Bawarskiemu, przeszedł jednak rzeczywiście w posiadanie domu bawarskiego dopiero po ożenieniu się Ottona II, syna Ludwika, z Agnieszką, wnuczką Henryka Lwa. Wnuk Ottona II, Rudolf I, otrzymał wraz z P. godność elektorską. Nie cieszył się nią jednak długo, gdyż został wypędzony przez swego brata, cesarza Ludwika Bawarskiego, który dopiero później pogodził się z jego synami i pozostawił im P. wyższy. Rudolf II († 1353) przyłączył do swych posiadłości (P. reńskiego) Salzbach i Neuburg i zawarł z cesarzem Ludwikiem bawarskim traktat w 1329, na mocy którego głos elektorski kolejno przechodził na Bawaryję i P. Ruprecht I († 1390) zmienił ten stan rzeczy, otrzymał bowiem zupełne elektorstwo od cesarza Karola IV w zamian za ustępstwo cząstki swych posiadłości. Po śmierci Ruprechta II († 1410, cesarza od 1400), czteréj jego synowie założyli oddzielne 4 linije, z których jednakże jedynie linija elektorska palatynów reńskich, założona przez Ludwika III, i linija Dwumostów-Simmern, założona przez Stefana, dłużéj nieco trwały. Linija Ludwika III wygasła już na Ottonie Henryku († 1559), poczém P. reński i godność elektorska przeszły w posiadanie Fryderyka III z linii Simmern. Po Fryderyku III kolejno rządy P. sprawowali: Ludwik VI od 1576, Fryderyk IV od 1583, Fryderyk V od 1610. Ten ostatni w skutek udziału w wojnie trzydziestoletniéj i przyjęcia korony czeskiéj, został wypędzony z dziedzicznych posiadłości i P. dostał się wraz z godnością elektora Maksymilijanowi Bawarskiemu. Dopiero w skutek pokoju westfalskiego (1648), syn Fryderyka V, Karol Ludwik utrzymał napowrót P. niższy i został ósmym elektorem, P. zaś wyższy pozostał i nadal przy Bawaryi. Na Karolu, synu poprzedzającego paletyna, wygasła w 1685 linija Simmern, poczém ziemie elektorskie przeszły na Filipa Wilhelma Neuburgskiego, krewnego zmarłego palatyna i jednego z potomków Ludwika Czarnego, który był drugim synem Stefana, założyciela linii Simmern. Syn Filipa Wilhelma, Jan Wilhelm, do swych posiadłości przydał jeszcze odziedziczony Veldenz i bezdzietnie † 1718. Jego następcą był brat, Karol Filip † 1742, poczém P. przeszedł do bocznéj gałęzi tego domu w osobie Karola Teodora Sulzbach, który niedługo później, po wygaśnięciu męskiéj linii domu bawarskiego na Maksymilijanie Józefie, został także i dziedzicem Bawaryi. Karol Teodor zmarł także bezdzietnie a wtedy P. został odziedziczony przez Maksymilijana Józefa, księcia Dwu Mostów w 1799. Na mocy pokoju w Luneville (1801) części P., a w szczególności ziemie na lewym brzegu Renu położone, zostały przyłączone do Francyi, niektóre zaś posiadłości, na prawym brzegu Renu leżące, dostały się Badenowi, Hessen-Darmstadtowi, Leiningen-Dachsburg i Nassau. Posiadłości z lewéj strony Renu (palatynat reński) zostały odzyskane przez Bawaryję w 1815 r., zaś ziemie oderwane na prawym brzegu Renu przeszły stanowczo w posiadanie Prus i Hessen Darmstadtu. Porów. Häusser'a „*Geschichte der rheinischen Pfalz*“ (1856 2 t.).

Palatyńska góra (*Mons palatinus*), po górze kapitolińskiéj najsławniejsze ze wzgórz starożytnego Rzymu, wzniesiona jest o 160 stóp nad poziom morza; była od czasów Augusta aż do Aleksandra Sewera miejscem rezydencyi cesarzy rzymskich, dla czego też *Pallatium* w średnich wiekach oznaczało zawsze rezydencyję dworów cesarskich i książęcych i skąd powstała nazwa palatynatów.

Palczak (*Cheiromys*), rodzaj zwierząt z rzędu małpozwierzy, przez niektórych zaliczany do szczurowatych, zawierający jedyny gatunek *C. madagascarensis*, zwany *Aje-aje* odkryty na pobrzeżu Madagaskaru, o wielu bardzo charakterystycznych cechach. Nogi ma pięciopalcowe, przednie krótsze od tylnych, palec środkowy ręki, bardzo szczupły, jest nieco krótszy od czwartego, u nóg tylnych ksiuk zwrotny, płaskim paznogciem jak u małp opatrzony. Głowę ma okrągłą, zakończoną pyskiem śpiczastym, oczy wielkie na przód zwrócone, uszy wielkie i szerokie, z wierzchu zaokrąglone, nagie i przezroczyste, ogon wyrownywający długości ciała, włosisty. Zwierzątko to we dnie nie widzi, żywi się owadami i ich poczwarkami, które długim swym palcem wydobywa z drzew spruchniałych. Stworzonko to jest dotąd wielką osobliwością w gabinetach zoologicznych.

Palczewski (Paweł), geograf i polityk rodem z Oświęcima, żyjący za czasów Zygmunta III. Przepędziwszy lat 16 w podróżach za granicą, ogłosił drukiem opis zwiedzonych przez się krajów, pod tyt. „*Status Venetorum sive brevis tractatus de origine et vetustate Venetorum*“ (Kraków 1605), oraz „*Dyskurs o kozakach, czyli ich znieść lub nie*“ (tamże 1618). Bawiąc długo w Moskwie za czasów Samozwańców, wygotował także wymowny obraz Rossyi pod tyt. „*Kolenda moskiewska, przyczyny słuszne, okazyja pożądana, zwycięstwa nadzieja wielka państwa tamtego, posyłki i bogactwa nigdy nieoszacowane*“ (tamże 1609). Są jeszcze podobne i inne jego dzieła, dotąd przecież przez biblijografów nie odszukane.

Palearius (Aonius), właściwie *Antonio della Paglia*, kontrowersista włoski, ur. około 1500 w Veroli w Kampanii rzymskiéj, żył w Rzymie, Perugii, a od 1532 w Sienie, gdzie przeszedł na wiarę protestancką. Od 1545 był nauczycielem w Lucce, od r. 1555 zaś w Medyjolanie, 1567 r. z rozkazu Pijusa V został uwięziony przez inkwizycyję, odesłany do Rzymu, gdzie 1570 r. został powieszony a ciało jego spalono. Z dzieł jego, oprócz poezyj, z pomiędzy których odznacza się „*De immortalitate animorum libri tres*“ (przeciwko Lukrecyjusza „*De natura rerum*“ Lyon 1531), należy wymienić „*Actio in pontifices romanos et eorum asseclas, ad imperatorem romanum, reges et principes christianae reipublicae etc. conscripta cum de concilio Tridenti habendo deliberaretur*“ (Lipsk 1606) oraz „*Del beneficio di Gieso Cristo crocifisso*“ (Wenecyja 1542 i późn.), które wielokrotnie tłumaczone, jako nader niebezpieczne, wszędzie przez inkwizycyję niszczone było; w nowszych czasach odszukane, zwróciło na się powszechną uwagę, zostało przedrukowane i przełożone na język niemiecki przez Tischendorfa (Lipsk 1855). — Porów. Younga „*Life and times of A. Paleario*“ (2 t., Lond. 1860).

Palec, ob. Ręka.

Palembang, niegdyś królestwo na wyspie *Sumatrze*, a od r. 1821 rezydentura niderlandzka, mająca 2558 mil kw. i do 470,000 ludności. Miasto główne Palembang, nad rzeką t. n albo Misi, liczy 25,000 m.

Palemon (po grecku szermierz, zapaśnik), przydomek Herkulesa, nadany mu z przyczyny, że w Olimpii walczył z Zeusem.

Palemon, litewski bohater podaniowy, władca litewskiéj nadmorskiéj krainy, przybyły tam na czele licznéj drużyny Rzymian i przez dawnych kronikarzy podawany jako pierwszy założyciel państwa litewskiego. Pod miasteczkiem Średniki, po litewsku *Szeradzia*, niżéj ujścia r. Dubissy, znajduje się góra okrągła, na któréj jest usyp czyli ślad starego horodyszcza, zowie się dotąd *Palemonii Kalnas* czyli góra Palemonowa. Wieśniacy litewscy w podaniach swoich przedstawiają go jako bohatera ubóstwionego.

Palencyja, stolica hiszpańskiéj prowincyi t. n. (146,9 mil kw. i 190,000 ludności). Jest rezydencyją biskupa, ma 12,500 m. i wspaniały kościół katedralny.

Palendra, ubiór księży katolickich, toż samo co rewerenda. Tak samo nazywano za czasów Jana Kazimierza zwierzchnią suknię niewieścią z sukna lub aksamitu, podbitą drogiém futrem i wyszywaną haftem srebrnym.

Palenie, zjawisko następujące przy łączeniu się chemicznem ciał; przy każdem łączeniu chemicznem następuje w ogóle wywiązywanie ciepła, które wszakże nabiera znacznego natężenia i występuje z objawem światła, gdy powinowactwo chemiczne łączących się ciał jest silném i gdy się odbywa szybko; tak np. antymon zetknięty z chlorem rozżarza się natychmiast. Pod względem praktycznym atoli P. jest tylko objawem związku ciał z tlenem, gdyż tylko to łączenie chemiczne służy za źródło ciepła i światła. Jeżeli przy łączeniu się ciał wywiązują się utwory gazowe, które płoną, ma miejsce objaw ognia czyli płomienia; jeżeli gazy się przytém nie wywiązują, ciało się tylko żarzy. Płomień świeci tylko wtedy, jeżeli wśród płonących gazów unoszą się cząstki ciał stałych, które się w nich rozżarzają; w zwykłych naszych materyjałach oświetlających mają to znaczenie cząstki węgla; jeżeli ich brakuje, lub jeżeli dostęp tlenu jest silny, tak że cząstki węgla zostają szybko spalone, płomień jest blady, nieświecący.

Palenque (San Domingo del), miejscowość w Meksyku, w stanie Chiapas, nad rz. Micol, znana z wspaniałych ruin starożytnego miasta Indyjan, które wymownie świadczą o wysokiéj tutejszéj cywilizacyi w czasie przed przybyciem Europejczyków. P. odkrytą została w 1787 i nazywaną bywa Pompejami nowego świata.

Paleografija (z grec.), nauka za pomocą któréj dochodzimy do zrozumienia starożytnych rękopisów i napisów, zajmuje się ona materyjałem, pismem, wiekiem i losami pomników piśmiennych, daje wskazówki jak czytać pisma starożytne, oraz oceniać ich pochodzenie i wartość historyczną, przy czém wielką zwracać trzeba uwagę na formy znaków graficznych. Dawniéj nie odróżniano P. od dyplomatyki (ob.), dla tego też w dyplomatycznych

dziełach Mabillona, Maffei, Gatterera i t. d. mieści się wiele rzeczy, należących właściwie do P. Później wciągnięto w zakres dyplomatyki pomniki piśmienne, dotyczące nowszéj historyi, od V w., tak że w dziedzinie P. pozostały jeno pomniki piśmienne, do starożytności w ściślejszém tego słowa znaczeniu należące. W badaniu rękopisów greckich największe położyli zasługi: Montfaucon w „*Palaeographia graeca*“ (Paryż 1708), Bast w wybornem dziele „*Commentatio palaeographica*“, dołączoném przez Schäfera do edycyi „*Gregoriusa Corinthiusa*“ (Lipsk 1811) i Tischendorf (ob.). Obszerniejsze dzieła o całości P. dali: U. F. Kopp (ob.), Champollion-Figeac w „*Chartes et manuscrits sur papyrus de la bibliothéque royale, ou collections des facsimiles, accompagnés de notices historiques et paléographiques*“ (Paryż 1842); M. Natalis de Wailly w „*Eléments de paléographie*“ (2 t., Paryż 1838) i I. B. Silvestre w „*Paléographie universelle*“ (2 t., Paryż 1839—41), z międziorytami. Co się tyczy badań nad napisami ob. *Epigrafika*.

Paleologowie, nazwisko władców ostatniéj dynastyi państwa byzantyńskiego. Założyciel téj dynastyi, *Michał Paleolog*, został 1260 r. cesarzem nicejskim a 1261 r. byzantyńskim. Następcami jego byli Andronik II, Andronik III, Jan V, Andronik IV, Emanuel II, Jan VI i Konstantyn XI, który bohaterską zginął śmiercią przy zdobyciu Konstantynopolu przez Mahometa II. Jedna gałąź P. panowała także w Montferracie 1306—1533, a druga w Morei 1380—1460. Potomek Konstantyna XI, *Andrzéj Paleolog*, odstąpił prawa swe do tronu byzantyńskiego Karolowi VIII, kr. francuskiemu. Jeczsze w XVI i XVII w. żyli w Anglii, Francyi i Włoszech członkowie téj rodziny, która dopiéro r. 1693 wygasnąć miała ze śmiercią *Teodora Paleologa*, majora angielskiego. Tymczasem w r. 1874 podawały pisma wiadomość, jakoby ostatni potomek tego rodu *Antoni Laskarys Paleolog* zmarł właśnie pomienionego 1874 r.

Paleontologija, nauka o skamieniałościach (ob.).

Paleostom, jezioro w gub. kutaiskiéj, w pobliżu m. Czarnego, na południe ujścia rzeki Rijonu, około 30 w. obwodu; głębokość jego wynosi do 10 sążni. Brzegi błotniste; wpada doń rz. Piczora. Jez. P. nie zamarza nigdy i obfituje w ryby.

Paleotherium, rodzaj zwierząt ssących zaginionych, z rzędu *Perissodactyla*, obejmujący zwierzęta pokrewne tapirom (ob.), które może od nich pochodzą. Występuje w dawniejszych pokładach trzeciorzędowych. Największe P., znalezione w płd. Francyi, miało 3—4 stóp wysokości.

Paleozoiczny okres, ob. Geologija.

Palermo, w starożytności *Panormus*, obwarowane miasto stołeczne wyspy Sycylii i prowincyi włoskiéj t. n. (92½ mil kw., 598,860 m.), nad małą zatoką morską przy brzegach północnych wyspy położone, ma wygodny, podwójny i warowny port, jest rezydencyją arcybiskupa i władz krajowych, posiada uniwersytet założony w r. 1394, akademiję, sławne muzeum; liczy 219,000 m. P. ma 2 główne ulice, które przecinając się, tworzą ośmiokątną *Piazza Pretoria*, wiele pięknych placów i przepyszne miejsca przechadzek (Piazza Marina, P. Bologni, Via Toledo i t. d.). Do najpiękniéjszych gmachów miasta należą: pałac królewski, pałac arcybiskupi, ratusz miejski, wspaniały szpital, klasztor ś. Klary i katedra ś. Rozalii, piękny pomnik budownictwa w. XII, w któréj znajdują się grobowce Hohenstaufow Fryderyka II i Henryka VI. P. jest miastem przemysłowém; na szczególniejszą uwagę zasługują tu fabryki wyrobów jedwabnych, bawełnianych, złotych i srebrnych. Handel tutejszy bardzo ożywiony znajduje się przeważnie w ręku Anglików i Genueńczyków. W pobliżu na Monte-Pellegrino leży kościół i klasztor ś. Rozalii, patronki miasta, któréj uroczystość 2 Lipca obchodzoną tu bywa corocznie z wielką okazałością. P. założone zostało przez Fenicyjan, późniéj przeszło w ręce Kartagińczyków, którym odebrali je w 254 przed Ch. Rzymianie. Następnie podzielało losy Sycylii, od r. 1861 należy do Włoch.

Palestra (z łac.), wyraz przyswojony u nas od nimfy, Palstry, córki Merkurego, wynalazczyni sporów, oznaczał w sądownictwie korporacyję linii obrończéj, przywiązaną do trybunałów koronnych w Piotrkowie, Lublinie i na Litwie. Palestrantami zwano mecenasów, patronów i ich dependentów czyli pomocników i pisarzy; urządzenia, szczegółowych sądów dotyczące, określały liczbę, stan i obowiązki członków palestry: tak np. przy trybunałach stawało 30 mecenasów, który wszyscy musieli być szlachtą i przysięgłymi; w sądach komisyj skarbowych było 15 patronów, który mogli być i *plebejae conditionis* (nieszlachtą), w sądach asesorskich było 12 patronów przysięgłych, upoważnionych do stawania przez kanclerzów i podkanclerzych, którzy również mogli być nieszlachtą. Ażeby zostać palestrantem, niepotrzeba było studyjów naukowych; całe przygotowanie polegało tu na pracy u mecenasów, dlatego téż obrońcy owocześni odznaczali się tylko praktyczną przeważnie znajomością prawa.

Palestrina (Jan Piotr Aloizy czyli Pierluigi de) muzyk, najsławniejszy mistrz staréj szkoły rzymskiéj, ur. 1524 w mieście Palestrina. W młodości śpiewywał w Rzymie w kaplicy watykańskiéj, jako chórzysta. Teoryi muzyki uczył się od Klaudyjusza Goudimela wykształconego na wzorach sztuki niderlandzkiéj. Wkrótce wyniósł się do rzędu najznakomitszych muzyków, a gienijusz jego stanowi epokę w historyi muzyki kościelnéj. Dotąd muzykę kościelną stanowiły dźwięki niewyrażające żadnéj treści, a więc niezdolne podnieść myśli ku Bogu. Ojcowie soboru Trydenckiego chcieli przeto wyrugować muzykę z kościoła, a przynajmniéj z gruntu ją przerobić. Pracę tę powierzono Palestrynie. Poprzednio już wydane dzieło zyskało mu względy Julijusza III, a w rok potém miejsce w kapeli papieskiéj. *Improperia* (r. 1560) dotąd jeszcze wykonywane w Rzymie w Wielki Piątek, oraz msza *Ut, re, mi*, (1562 r.) zwróciły na P. powszechną uwagę. Na żądanie papieża napisał trzy msze, wszystkie 6 głosowe, z których szczególniéj odznacza się ostatnia, zwana „*Missa papae Marcelli*“,

napisana w stylu zwanym późniéj *alla Palestrina*, a który odniósł stanowcze zwycięztwo nad rozpowszechnionym wówczas w Europie stylem flamandzkim. W 1571 został dyrektorem muzyki przy kościele watykańskim św. Piotra i kompozytorem papieskim. † 1594 r. Dzieła jego dotąd są wykonywane we Włoszech, mianowicie w kaplicy Sykstyńskiéj, obok improprii głosowy śpiew *Fratres ego enim accepi* i *Stabat Mater*, słynne są motety do wielkiéj pieśni Salomona (*Canticum Canticorum*) wydane r. 1584. Liczne dzieła Palestryny znajdują się w biblijotece papieskiéj; wiele jest jeszcze w rękopiśmie. Wydaną jest zaledwie połowa, a jednak biblijografowie liczą 15 zbiorów mszy, 7 zbiorów motetów, po jednym zbiorze lamentacyj, hymnów, offertoryjów, magnificat, litanii, madrygałów religijnych i światowych. Między mottetami jeden zbiór jest ofiarowany Andrzejowi Batoremu. Wydawnictwem zajmował się nowszemi czasy Baini.

Palestro, wieś w górnych Włoszech, o milę od Vercelli przy kolei żelaznéj położona, ma 2,400 m.; pamiętna jest bitwą stoczoną 31 Maja 1859, w któréj połączeni Francuzi i Piemontczycy pokonali Austryjaków.

Palestyna, pod tą nazwą znali starożytni Rzymianie i Grecy krainę, pierwotnie ziemią *Chanaan* (ob.), w Starym Testamencie *Ziemią obiecaną*, u chrześcijan *Ziemią świętą*, a za cesarstwa rzymskiego *Judeą* (chociaż ta pierwotnie stanowiła tylko część P.) nazywaną. Kraina ta obejmowała część południową wybrzeża syryjskiego, a rozciągając się między 52° i 54° 30′ wsch. dł. a 31° i 33° 30′ płn. szr., graniczyła z Fenicyją, Syryją, pustynią Syryjską, krainami Amorytów, Amalecytów, Edomitów, Moabitów i morzem Śródziemném. Cała ta przestrzeń, obejmująca 465 mil kw., była bardzo górzystą. Liban (ob.), Antiliban (ob.), rozsyłały tu swe rozgałęzienia i pokrywały kraj wielu, już to drobniejszemi pasemkami, już oddzielnemi górami, głośnemi w historyi biblijnéj. Z równin najważniejszą była dolina Jordanu, ciągnąca się od jeziora Genezareth (ob.) aż do morza Martwego (ob.); drugą z rzędu była równina Esdrelom. Liczne, częstokroć wysychające latem strumienie i rzeczki, jako to: Chorsens, Kanah, Eskol, Besor, Jordan, Arnon, Kidron, Sorek, oraz jeziora Merona, Genezareth, morze Martwe, dostarczały jakkolwiek nie zbyt obfite wody mieszkańcom, którzy naturalne to nawodnienie powiększali za pomocą kanałów i cystern z wodą deszczową. Klimat umiarkowany; lato gorące i suche trwa tu od Kwietnia do Października, zimę stanowi pora deszczowa, ciągnąca się od Października do Kwietnia. Trzęsienia ziemi nie są rzadkie. Grunt był w ogóle bardzo urodzajny. Zwierzęta dzikie, jak: lwy, wilki, niedźwiedzie, pantery, szakale, gazelle, dzikie orły, były tu bardzo pospolite. Wielkie trzody bydła domowego, chowające się na bogatych pastwiskach, wszelkię rodzaje zbóż, drzew ogrodowych, leśnych (granaty, figi, oliwne drzewa, migdały, cyprysy, cedry, dęby i t. p.), znaczne pokłady soli kuchennéj, wapienia, asfaltu, gliny, stanowiły bogate uposażenie téj krainy. Z tego powodu ludność mnożyła się ciągle, zakładała coraz to nowe miasta, osady i wsie, kwitnące dobrobytem i zamożnością. Przed wygnaniem liczba mieszkańców według Biblii, wynosiła około 6,000,000.

Historyja. Pierwotni mieszkańcy P. nazywali się Horytami, Refeami, Enakami, późniéj przybyli Chanaanici, którzy się osiedlili między morzem Środziemném i Jordanem; współcześnie, po drugiéj stronie Jordanu mieszkali Amorytanie, Jebuzyci i inni. Z tymi to narodami Izraelici prowadzili długoletnią wojną wytępienia i nakoniec opanowali P. pod wodzą Jozuego. Wtedy P. została podzieloną na 12 części, a każda z tych części przeszła na własność jednego z pokoleń żydowskich. Pod panowaniem perskiém była P. podzieloną na drobne okręgi, które miały oddzielnych naczelników. Za czasów Jezusa dzieliła się P. przez Jordan na 2 części: właściwą P. na zachód od Jordanu położoną, składającą się z Judei, Samaryi i Galilei, i na Perę, leżącą po drugiéj, wschodniéj stronie Jordanu. Za Trajana uległa P. nowemu podziałowi na 3 części, który to podział przetrwał aż do czasu, gdy P. przeszła pod władzę Arabów a późniéj Turków, do których i dzisiaj należy.—Porów. Relanda „*Palestina*“ (Utrecht 1714); Klödena „*Landeskunde von Palestina*“ (Berlin 1817); Kitto „*Palestine*“ (Londyn 1841); Osborna „*Palestine past and present*“ (Londyn 1859); Robinsona „*Physische Geographie des Heiligen Landes*“ (Lipsk 1865).

Palet (z franc.), karta drukowana lub pisana, z nakazem opłacenia jakiéj należytości rządowéj, lub téż naznaczająca w jakim domu kwaterę dla żołnierzy.

Paleta, deszczułka, na któréj malarz przysposabia sobie farby do malowania.

Palędzie, jezioro w w. ks. poznańskiém, w części zachodniéj powiatu mogilnickiego położone.

Palffy z Erdöd, wielce rozgałęziony ród książęcy i hrabiowski węgierski, wywodzący się od hr. Konrada z Altenburga, który miał przybyć do Węgier 1028 jako poseł cesarza Konrada II. W XII w. dzielił się ród ten na dwie linije: Konth i Herdervar; Paweł II, syn Pawła Konth, pierwszy przybrał nazwę *Palffy* (to jest syn Pawła), prawnuk zaś jego *Paweł III*, po zaślubieniu Klary z Cserna, dziedziczki rodu *Erdöd*, dodał jéj nazwisko do swego. Właściwym założycielem późniejszéj świetności rodu był *Mikołaj II*, najmłodszy wnuk Pawła III, urodz. 1552, † 1600. Był to rycerz waleczny, odznaczył się w wojnach z Turkami i został wielkim żupanem komitatu presburgskiego, która to godność pozostała dziedziczną w jego rodzie. Syn jego *Stefan II*, za wierną swą pomoc przeciwko Betlem-Gaborowi, uzyskał 1684 tytuł hrabiego państwa niemieckiego. W osobach jego wnuków Mikołaja IV i Jana IV rozszczepił się ród na dwie główne linije, z których starsza, *Mikołajewska*, w r. 1720 znowu na trzy gałęzie rozdzieliła się. Starsza z nich, założona przez *Mikołaja VIII*, została 1807 w osobie *Karola Hieronima*, ur. 1735 r., † 1816 r., wyniesiona do godności książęcéj; obecnym jéj przedstawicielem jest ks. *Antoni Palffy*, ur. 1793 r. Gałęź średnia, założona

przez hr. *Leopolda* **P.**, ur. 1716, † 1778 r., reprezentowaną jest przez hr. *Ferdynanda* **P.** *Daun*, ur. 1807. Młodsza gałęź, założona przez hr. *Rudolfa* **P.** † 1768, rozdzieliła się w jego synach: *Janie*, † 1794, i *Rudolfie*, † 1802, także na dwie odrośle. Pierwsza wygasła na hr. *Karolu* **P.**, ur. 1776, † 1858, ostatnią przedstawia hr. *Józef* **P.**, ur. 1810. Brat tego ostatniego, hr. *Maurycy* **P.** jest feldmarszałkiem porucznikiem austryjackim i od 1860 namiestnikiem Węgier. Stryjowie jego są: hr. *Fidelis* **P.**, ur. 1788, senijor rodu, hr. Presburga, hr. *Józef* **P.**, ur. 1797, feldmarszałek porucznik, hr. *Aloizy* **P.**, ur. 1801, do 1848 gubernator Wenecyi. Na czele młodszéj linii, od Jana idącéj, stoi hr. *Jan* **P.**, ur. 1829.

Palffy (Albert), zdolny publicysta węgierski, ur. 1813 roku w Wielkim Warazdynie, odbył studyja prawne w mieście rodzinném i w Debreczynie, r. 1832 przybył do Pestu, dla otrzymania dyplomu adwokata i zajął się tu wyłącznie piśmiennictwem. Z powieści jego „*Fekete Könyo*“ (2 t., Pest 1847) oraz nowelle ogłoszone w czasopisach *Divatlop* i *Eletkepek*, odznaczające się świetnym językiem, twórczością i wyborną charakterystyką, zjednały mu znakomite imię w literaturze. Od 1847 spółpracownik czasopisma *Pesti Hirlap*, zwrócił się na pole polityczne, i po wybuchu ruchów Marcowych założył osobny dziennik *Marczius tizenötödike* (Piętnasty Marca), który wkrótce stał się ewangieliją radykalnego stronnictwa i znalazłszy ogólne w kraju uznanie, wywarł wpływ na przebieg rewolucyi węgierskiéj. Surowa krytyka wszelkich półśrodków i ociągania się, bezlitośne napadanie na znienawidzone osobistości, przystępny a przytém pełen elegancyi i wdzięku język, lekkość wysłowienia połączona z humorem, stanowiły główne zalety tego dziennika, którzy od początku otwarcie wystąpił za zerwaniem z Austryją i instytucyjami monarchicznemi. Podczas zimy 1848—49 gorliwy obrońca rządu narodowego, po wzięciu Budy stanął po stronie opozycyi, co wywołało w końcu zamknięcie jego dziennika (Lipiec 1840) z rozkazu Szemerego i uwięzienie samego redaktora. Uwolniony dopiero w Szegedynie, schronił się po katastrofie pod Világos do Anglii. Przyjaciele P. wydali pozostawione przezeń pisma pod tyt. „*Egy földönfutó hátrahagyott novellai*“ (2 t., Pest 1850).

Palgrave (Sir Francis), historyk angielski, ur. 1788 w Londynie, † 1861 w Hampstead. Pochodził z rodziny izraelskiéj i nazywał się właściwie *Cohen*, ale przyjąwszy chrystyjanizm, nazwę tę zmienił na **P.** Gdy ojciec jego na nieszczęśliwych spekulacyjach stracił majętek, **P.** poświęcił się prawu i dziełem „*Parliamentary writs*“ (4 t., Lond. 1827—34) zwrócił na się uwagę świata uczonego. Obrawszy następnie za przedmiot swych badań historycznych dawniejszy okres dziejów angielskich, wydał „*History of the Anglo-Saxons*“ (Londyn 1831); „*Rise and progress of the English Commonwealth*“ (2 tomy, Lond. 1832) i „*Truth und fiction of the midle ages*“ (Londyn 1837), któremi zyskał poklask u krytyki i publiczności. Pracując długo w archiwum państwa, został 1838 wicedyrektorem archiwum i urząd ten pełnił aż do swéj śmierci. Oprócz mnóstwa artykułów, umieszczanych w „*Quarterly Review*“, wydał jeszcze „*History of Normandy and England*“ (2 t., Londyn 1851—57), owoc długoletnich badań, najgłówniejsze swe dzieło.

Pâli, nazwa świętego języka Buddystów, znacząca tyle co Miara, to jest mowa dająca rozmiary, skalę. **P.** jest we względzie gramatycznym i leksykograficznym najbliżéj spokrewniony z sanskrytem, tylko odeń miększy i mniéj jędrny. Pierwotną ojczyzną tego języka jest prowincyja Magadha w półn. Indyjach, gdzie wedle podania urodził się Buddha. Początkowo używany był język **P.** jako piśmienny i przez misyjonarzów indyjskich rozpowszechniony daleko po Azyi Zachodniéj. Znajduje się też na monetach indo-boktryjskich i pokrewnych pomnikach panowania greckiego w Azyi. Dokładne zestawienie i objaśnienie tych napisów dał Burnouf jako dodatek do swego tłumaczenia „*Lotus de la bonne loi*“ (Paryż 1852). Z powodu srogiego tępienia buddyzmu w Indyjach, wygasł **P.** jako język żyjący, ale mnogie pisane nim księgi ocalili kapłani, unosząc je do Ceylonu, Birmy i Syjamu, gdzie tradycyjnie przechowywała się znajomość téj mowy. Porówn. Lassena i Burnoufa „*Essai sur le Pali*“ (Paryż 1826); Clougha „*A Compendious Pali grammar with a copions vocalbulary*“ (Colombo 1824; nowa ed. słownika, Colombo 1863). Literatura **P.** obejmuje wszystkie gałęzie wiedzy indyjskiéj. Przedewszystkiém jednak obfituje w dzieła, dotyczące religii i filozofii buddyzmu, oraz życia świętych budyjskich. Z liczby pism świętych wydał Spiegiel „*Kammavâkya, liber de officiis sacerdotum buddhicorum*“ (Bonn 1845) i „*Rasavâhini*“ zbiór legend w „*Anecdota Palica*“ (Lipsk 1845). Moralna powaga i surowość buddyjskiego na świat poglądu najlepiéj się odzwierciedla w „*Dhammapadam*“ (wyd. Fausböllа, Kopenh. 1855). Z pism historycznych, niemających wielkiéj wartości, najważniejszą jest „*Mahâvansa*“ przez *Mahânâma thera*, to jest kronika Ceylonu od najdawniejszych czasów aż do czasów autora (432 po Chr.), kontynuowana przez różnych pisarzów aż do 1756 (wyd. z angiel. przekładem przez Turnoura, t. I, Candy 1837).— Porów. I. d'Alwis „*An introduction to Kachchâyana's grammar of the Pâli language*“ (Colombo 1863 r.). Najbogatsze zbiory rękopisów **P.** znajdują się w Londynie, Paryżu (*Collection Grimblot*) i Kopenhadze.

Palijatywna *metoda leczenia* polega na łagodzeniu cierpień chorego, na usuwaniu wydatniejszych i bardziéj przykrych objawów chorobnych; znajduje zastosownnie w tych wypadkach, gdzie zupełne wyzdrowienie jest niemożliwe.

Palikao (Karol Wilhelm Apolinary Cousin *de Montauban*, hr. de), generał francuski, ur. 1796 w Paryżu, naturalny syn córki zmarłego 1825 generała de Launay de Picardois. W młodym wieku wstąpił do wojska, ukończył następnie szkołę kawaleryjską w Samur, brał udział w wyprawie hiszpańskiéj, a od 1831 przez lat 26 służył w Afryce, gdzie odznaczył się w wielu bitwach odwagą i zręcz-

nością, mianowicie pod Tlemcen (24 Czerw. 1836) pod Sikah (3 Lipca 1836), pod Sidi-Lokdar (18 Stycznia 1841); 23 Grud. 1847 na czele swego pułku przyczynił się do pojmania Abd-el-Kadera, a 15 Maja i 10 Sierpnia 1852 rozbił na głowę plemiona marokańskie Beni-Snassów na równinienie Sidi-el-Azuz i nad brzegami rz. Kis. Mianowany 1858 generałem dywizyi, wrócił 1858 do Francyi ze sławą jednego z najlepszych generałów kawaleryi. Jako komendant dywizyi wojskowéj w Tours, otrzymał dowództwo nad wyprawą chińską, wypłynął z Toulon 12 Stycznia 1860 a za zwycięstwa swe, odniesione w połączeniu z Anglikami nad Chińczykami pod Sin-ko (12 Sierpnia 1860), pod Czang-kia-huang (17 Września) i Pa-li-kia-ho (21 Września) otrzymał godność senatorską i tytuł *hrabiego Palikao*. W wyprawie téj zyskał téż rozgłos przez wandalskie spustoszenie wspaniałéj rezydencyi letniéj cesarza chińskiego. Zostając w wielkich łaskach u Napoleona III, otrzymał komendę 8 dywizyi wojskowéj w Lyon, a po pierwszych klęskach Francuzów w wojnie 1870 z polecenia cesarzowéj-regentki utworzył po upadku ministeryjum Ollivier (ob.) tak zwane ministeryjum obrony (9 Sierp. 1870), w którém obok prezesostwa zarządzał wydziałem wojny. On to nakazał Mac-Mahonowi wyprawę sedańską, celem oswobodzenia Bazaine'a (ob.) z Metz. Po upadku cesarstwa opuścił Francyję, a po zawarciu pokoju wrócił do kraju i dla własnéj obrony wydał broszurę „*Un ministère de la guerre du vingt-quatre juors du 10 août au 4 Septembre 1870*“ (Par. 1871).

Palikarowie, rodzaj zbrojnéj milicyi greckiéj i albańskiéj na żołdzie tureckim, ubranéj po albańsku, z długą turecką fuzyją, pistoletami za pasem i długim kindżałem czyli sztyletem. Dzisiaj tęż samą nazwę noszą na podobny sposób uzbrojone nieregularne wojska greckie.

Palikopa, przydomek dawany przez lud nasz świętemu Piotrowi w okowach, z powodu że najczęściéj w dniu jego uroczystości pioruny biją w pola i palą ułożone na nich mendle i kopy.

Palimpsesty albo *codices rescripti*, nazywają tak rękopisy, na których wilgotną gąbką zatarto pierwotne pismo (pergamin skrobano nożem i wygładzano pomeksem a papyrus wyrównywano młotem i powlekano wodą klejową) i ponownie je użyto jako materyjał piśmienny, tylko że wierszom inny nadawano kierunek. Wyczytanie dawnego pisma staje się niekiedy możliwém przy pomocy środków chemicznych. Dla drogości materyjału piśmiennego sposób ten znalazł już w starożytności zastosowanie a upowszechnił się w wiekach średnich, mianowicie od VII do XIII w. Usuwano zwykle pisma autorów pogańskich a zamieszczano natomiast chrześcijańskie. Z klasztoru benedyktyńskiego w Babbio nad Trebią pochodzi słynny palimpsest dzieła Cyceronowego „*De republica*“, znaleziony przez Angelo Mai w biblijotece watykańskiéj. Bardzo są rzadkie i niezmiernie trudne do odczytania kodeksy 2 razy pisane (*Codices bis scripti*), jak np. znaleziony przez C. Pertza w Muzeum brytańskiém pergamin, na którym były najprzód fragmenty historyka rzymskiego Graniusa Licinianusa (z VII w.), potém kursywne pismo jakiegoś gramatyka rzymskiego (z IX w.) a w końcu kilka homilij Jana Chryzostoma w języku syryjskim (z XI w.).

Palindromon (greck.), w późniejszéj łacinie *Versus cancrinus*, zowie się wiérsz, który naprzód i wspak czytany toż samo znaczy, jak np. wiersz, który kładą w usta szatanowi: *Signa te signa*; *temere me tangis et angis*.

Palingenezyja (z grec. *palin* znowu i *genesis* powstawanie), termin filozoficzny, oznaczający w panteizmie heglowskim przemiany, jakim ulega Bóg w swym objektywnym istnieniu i rozwoju (jako przyroda i duch ludzki). Znakomity nasz myśliciel August Cieszkowski napisał: „*Gott und* P.“ (Berlin 1842). P. oznacza także przemiany, jakim ulegają owady (gąsienica, poczwarka, motyl).

Palinodyja, odwołanie tego, co kto haniebnego lub fałszywego wyrzekł przeciw drugiemu, mianowicie wiérszem. Stesichorus (ob.) napisał uszczypliwy poemat na Helenę i został za karę oślepiony, a przez napisanie P. odzyskał, wedle podania, wzrok.

Palinurus, sternik Eneasza podczas jego podróży do Italii; zasnąwszy wpadł w morze, lecz zdołał się ocalić i dopłynął do Lukanii, gdzie od niego nazwano jeden przylądek przylądkiem Palinurusa.

Palisada, sąto pale okopowe, długości 8—9 stóp, grubości 6—7 cali, w kwadrat lub okrągło ociosiane, zaostrzone u góry, a wkopane w ziemię ściśle jeden koło drugiego dla ubezpieczenia fortyfikacyj polnych, lub nawet i trwałych, dla osłony przystępniejszych w nich punktów.

Palisander, ob. Jacaranda.

Palissot de Montenoy (Karol) poeta i literat francuski, ur. 1730 w Nancy, † 1814. Po ukończeniu studyjów wszedł do zgromadzenia Oratoryjanów, ale przed wyświęceniem jeszcze opuścił zakon i poświęcił się literaturze. Dwie początkowe tragedyje nie bardzo mu się udały, ale za to komedyje „*Les tuteurs*“ i „*Le barbier de Bagdad*“ dobrego doznały przyjęcia. Imię jego stało się jednak rozgłośném dopiero od 1755 r., kiedy na wezwanie króla Stanisława Leszczyńskiego, z okazyi poświęceniap osągu Ludwika XV, wystawił na scenie tak zwaną *pièce à tiroir* p. t. „*Le cercle*“ (1755), w któréj w sposób pocieszny przedstawił koteryje literackie, zabiegi przecenianych poetów, mniemanych mecenasów, uczonych kobiet i t. d. Była to karykatura, którą P. obraził na się towarzystwo encyklopedystów i stracił łaski u Stanisława Leszczyńskiego. Ukazywały się z tego powodu liczne przeciw poecie paszkwile jak np. Morelleta, których P. nie pozostawiając bez odpowiedzi, napisał naprzód swoje „*Petites lettres contre des grandes philosophes*“ (1757) a potém komedyję „*Les philosophes*“ (1760), którą doprowadzał filozofów do wścieklości, i satyryczny epos „*La Dunciade*“ (2 t. Paryż 1764), któremu nie brakuje ani dowcipu ani kąsającéj satyry. Interesujące są także jego „*Mémoires pour servir à l'histoire de la littérature française*“ (3 t., Paryż 1769; ostatnia ed. 1813). Pod koniec życia był P. nadzorcą biblijoteki Mazaryńskiéj.

Palissy (Bernard de), słynny garncarz i artysta, ur. ok. 1510 w Capelle-Biron (Lot-Garonne), † 1590, odznaczył się jako twórca dzieł lepionych z gliny i malarz na szkle. Prześladowany był długo jako hugonota. Jego ornamenty i arabeski są najpiękniejszemi utworami w stylu odrodzenia, a drobne jego prace gliniane płacone są po bajecznych cenach.

Palitzsch (Jan Grzegorz), wieśniak głośny ze swoich rozległych wiadomości astronomicznych, urod. 1723 r. w Problitz pod Dreznem. On pierwszy dostrzegł r. 1758 kometę Halley'a i w r. 1782 jednocześnie zauważył z Goodrick'iem zmienność gwiazdy Algot w Perseuszu.

Paliurus (*Bodzieniec*), rodzaj roślin z rodziny szakłakowatych, którego gatunek **P.** *australis*, krzew ciernisty w Eur. płd. i na Wschodzie, używa się we Francyi i Włoszech na płoty; młode pędy dają żółtą farbę na sukno.

Palka, cieśnina, oddziela wyspę Cejlon (ob.) od lądu stałego Indyj przedgangesowych, stanowi ona część odnogi Manaar; szeroka przeszło 12 mil.

Palka (Palla), dawniéj obrus albo zasłona jedwabna do zakrycia całego ołtarza, dziś zowie się tak białe płótno, naklejone na tekturę, którém kapłan przy mszy świętéj nakrywa patenę i hostyję, położoną na kielichu. Wierzch **P.** może być pokryty materyją jedwabną, byle nie czarną.

Pálkövi (Antoni), pisarz madziarski, ur. 1816 w Sajó-Kazán w komitacie borszodzkim, z rodziny pochodzenia słowackiego, zwał się pierwotnie *Palkowicz*, † 1862. Po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w Rożnawie, studyjował od 1834 teologiję w Lewoczy; 1838 słuchał prawa w Preszowie i został tamże 1839 r. mianowany nadzwyczajnym profesorem literatury madziarskiéj. 1840 powołany został na pastora przez gminę ewangielicką miejsca rodzinnego, poczém 1843 mianowany profesorem w Szarosz Potoku, wykładał archeologiję, tudzież literaturę łacińską, francuską i niemiecką a po † Csengeregó i dzieje powszechne. Wydał: „*Az emberi művelödés története*“ (Szarosz Potok 1852) i „*Magyarország története*“ (3 t., t. 1852). Nadto pozostawił w rękopisie dzieje wieków średnich i o wpływie papieżów w Węgrzech.

Palkowicz (Jerzy), jeden z najgorliwszych propagatorów utworzenia literatury słowackiéj, ur. 1763 w Ompitalu w komitacie presburgskim, † 1835 r.; kanonik ostrzyhomski i proboszcz św. Stefana; wydawał swym nakładem dzieła pisarzów słowackich, tak zwanych bernolakistów (ob. Bernolak), i wszelkiemi siłami starał się o podniesienie oświaty pomiędzy Słowakami. Przez 30 lat pracował nad przekładem Pisma św., który wydał p. t. „*Swate pismo* i t. d.“ (2 t., Ostrzyhom 1829—33).

Palkowicz (Jerzy), pisarz czeski, ur. 1769 w Rimawskiéj Bani w komitacie gemerskim, † 1850 w Presburgu. Początkowe nauki odbywał w Ożdanach, Dopszynie i Szoproniu, poczém 1792 r. udał się na uniwersytet do Jeny. Po powrocie był przez czas niejaki nauczycielem prywatnym, poczém został 1803 profesorem języka i literatury czeskiéj w liceum presburgskim i katedrę tę zajmował aż do 1837, w którym miejsce **P.** zastąpił Ludwik Sztur. Przez cały czas swéj profesury był **P.** nieustannie czynnym na polu literatury i w pierwszych latach niemało przyczynił się do jéj rozwoju. Późniéj wraz z Nejedlymi i Hniewkowskim należał do przeciwników wszelkiego postępu, uważając razem z nimi język czeski z czasów Weleslawina za szczyt doskonałości. Na pole literackie wystąpił **P.** początkowo z utworami poetycznemi, wydawszy komedyję „*Dwa buchy a trzi szuchy*“ (Presburg 1800; 2 wyd. t. 1810); daléj wydał: „*Muza ze slowanskych hor*“, zbiór poezyj (Wacowa 1801); „*Znamost geograficka wlasti uherske*“, wierszem (Presburg 1804). Z utworów prozaicznych **P.** najważniejsze: „*Kunszt prodlouženi žiwota lidskeho*“, z Hufelanda (Wacowa 1800); „*Pouczeni o oczkowani*“ (Presburg 1802); „*Wytah z artikuluw sniemownich i t. d. od początku stoleti XIX wydanych*“ (t. 1808); „*Wytah z artikulu sniemownich r. 1808*“ (t. 1809); „*Katechismus krest'ansky ewangelicky*“ (t. 1813); „*Zprawa o sazeni a obdielawani stromowi*“ (t. 1817); „*Böhmsich-deutsch-lateinisches Wörterbuch*“ (t. 1 Praga 1820; t. 2, Presburg 1821); „*Abkunft der Magyaren*“ (Presburg 1827) i in. Nadto przygotował do druku nowe wydanie przekładu Pisma św. (*„Bibli swata* i t. d.“, Presburg 1808), a także redagował: „*Kalendarz wietszi a zwlaszthniejszi i t. d.*“ (t. 1802—36) oraz czasopisma: „*Tydennik*“ (t. 1812—1813) i „*Tatranka*“ (3 t., t. 1832—47).

Pallad, Pd., pierwiastek chemiczny metaliczny, zupełnie podobny do platyny, od któréj jest łatwiéj topliwy. Przy ogrzewaniu nabiega barwą błękitną, w kwasie azotnym się rozpuszcza; roztwór ten, równie jak roztwór w wodzie królewskiéj, jest daleko ciemniejszy niż platynowy. Z tlenem wydaje tlenek PdO i tlennik PdO_2; roztwory ich w kwasach zawierają sole żółte, brunatne i czerwone; z roztworów tych strącają alkalija wodany w barwie brunatnéj i żółtéj. **P.** odkrytym został przez Wollastona w r. 1803; niektóre jego alijaże polecone były na różne wyroby techniczne.

Pallada, *Pallas*, jedna z czterech najpierw odkrytych małych planet między Marsem a Jowiszem, odkryta przez Olbersa 28 Marca 1802. Godna jest uwagi z powodu znacznego pochylenia jéj orbity względem ekliptyki, które wynosi 34^0 37′ 20″. Obrót swój uskutecznia w 1686 dniach. O jéj naturze fizycznéj nie wiadomo nic; średnicę jéj podał Schröter na 380 mil, Herschel natomiast podaje tylko 22 mile, a badania fotometryczne powiodły do 36 mil. Oznacza się liczbą 2.

Palladio (Andrzéj), jeden z najznakomitszych architektów, ur. 1518 w Vicenza, † 1580 w Wenecyi; kształcił się w Rzymie i zasłynął z pięknego odtwarzania wzorów starożytnych; jakoż szlachetna, majestatyczna prostota budowli starożytnych przebija się we wszystkich przez niego stawianych gmachach. Wenecyja i Vicenza są napełnione jego najlepszemi dziełami. Dzieło jego „*Dell' architettura*“ (4 t., Vicenza 1776—83) jest bardzo wysoko ce-

nione. Żywot jego opisali Tomanza (1763) i Magrini (1846)

Palladyjum (*Palladium*), wedle podania z nieba spadły drewniany posąg Pallady, przechowywany w Troi jako największa świętość, mająca bronić tego miasta od upadku. Odysseus jednak i Dyjomedes zręcznie wykradli P., skutkiem czego Troja upaść musiała. Stąd dziś jeszcze P. znaczy toż samo, co największa świętość, chroniona jako tarcza bezpieczeństwa przeciwko nieprzyjacielowi.

Palladyjusz (*Palladius Rutilius Taurus Aemilianus*), pisarz rzymski, żyjący w IV w. po Chr.; napisał: „*De re rustica*“ w 14 księgach (wyd. Schneidera w „*Scriptores rei rusticae*“, t. 3, Lipsk 1795).— Oprócz tego znany jest także **Palladyjusz**, biskup Hellenopolitański w Bitynii, ur. 367, † ok. 430 po Chr., który w dziele swojém „*Historia Lausiaca*“ podał historyję pustelników.—Inny **Palladyjusz**, słynny nauczyciel medycyny w Antyjochii, żyjący prawdopodobnie w VII w. po Chr., oprócz komentarza do dzieł Hippokratesa, napisał „*De febribus*“ (najlepsza ed. Bernarda, Lejda 1745).

Pallas (Piotr Szymon), podróżnik i naturalista, ur. 1741 w Berlinie, † tamże 1811; studyjował medycynę i nauki przyrodzone w Berlinie, następnie przebywał w Anglii i Holandyi, gdzie uporządkował kilka zbiorów historyi naturalnéj i tém zyskał rozległe wiadomości. W r. 1768 wezwanym został do Petersburga, gdzie Katarzyna II ofiarowała mu miejsce w akademii i gdzie mu poruczono kierunek wyprawy wysłanéj na obserwacyję przejścia Wenery przez tarczę słońca; od r. 1769—1773 zwiedził okolice Wołgi, Ural, część Syberyi i Kaukaz; rezultatem téj podróży były ogromne zbiory, stanowiące jądro muzeum akademickiego w Petersburgu, oraz kilka dzieł o zwiedzonych okolicach. W r. 1777 został członkiem komisyi topograficznéj do wymierzenia Rossyi i odbył jeszcze kilka po tym kraju podróży, między innemi w r. 1793—94 zwiedził Krym. W r. 1785 został członkiem akademii nauk. Od cesarzowéj otrzymał dwie wsie w Krymie. W 1810 wrócił do Berlina i część swych zbiorów ofiarował tamecznemu uniwersytetowi. Z dzieł jego ważniejsze: „*Specilegia zoologica*“ (2 t., Berlin 1767—1804); „*Icones insectorum, praesertim Rossiae Sibiriaeque peculiarium*“ (Erlangen 1781—1806); „*Flora rossica*“ (t., 2 t. 1784—8); „*Zoographia Rossiae asiaticae*“ (3 t., Petersburg 1811) i in.

Pallas Athene, albo z polska *Pallada*, ob. Minerwa.

Pallavicini (Emil, markiz *dalla Priola*), generał włoski, ur. 1823 w Cewie z rodziny genueńskiéj, kształcił się w kolegijum barnabitów w Moncalieri, poczém wstąpił do akademii wojennéj w Turyniu. Jako ochotnik brał udział w walkach 1848—49 w Lombardyi, mianowany kapitanem, pierwszy wszedł na mury Genui; następnie miał udział w wyprawie krymskiéj. W wojnie włoskiéj 1859 odznaczył się zwłaszcza pod San Martino i przy wzięciu Civitella del Tronto. Podczas drugiego wtargnięcia Garibaldi'ego do Kalabryi był P. pułkownikiem pierwszego pułku bersaglierów; gen. Cialdini powierzył mu dowództwo nad stojącymi tam pułkami królewskimi, z rozkazem przeszkodzenia zamiarom Garibaldi'ego, którego P. dognał pod Aspromonte i rannego wziął do niewoli, za co mianowany został generał majorem.

Pallavicino (Opigijusz), ur. 1632 w Genui. Mianowany biskupem Spoletto a potem arcybiskupem Efezu, przysłany był przez Klemensa IX jako nuncyjusz do Polski w r. 1683 i skłonił króla Jana III do dania pomocy oblężonemu Wiedniowi. Wynagrodzony za to poselstwo kapeluszem kardynalskim, † w Rzymie 1700.

Pallavicino (Trivulzio Jerzy, markiz), mąż stanu włoski, ur. 1796 w Medyjolanie; po ukończeniu nauk odbył rozległe podróże, poczém wróciwszy, przystąpił do towarzystwa karbonarów, od których był 1820 posłany do Karola Alberta. Po nieudaniu się powstania 1820 P. był wraz z innemi (Confalonieri) aresztowany, skazany na śmierć i dopiero na placu kaźni ułaskawiony na 20 letnie więzienie, które odsiadywał w Szpilbergu w końcu w Lublanie. Po wstąpieniu na tron cesarza Ferdynanda internowany do Pragi, został uwolniony 1840, poczém powrócił do ojczyzny i do 1848 żył zdala od polityki. Wziąwszy czynny udział w ruchach 1848 r., po wejściu Austryjaków do Medyjolanu schronił się do Paryża, następnie przesiedlił się do Turynu i gorliwie pracował nad założeniem towarzystwa dla zjednoczenia Włoch (*Società unificatrice*). Trzykrotnie był wybierany na deputowanego. W r. 1860, gdy Garibaldi został dyktatorem Sycylii i Neapolu, powierzył P. zarząd cywilny tych prowincyj i mianował go prodyktatorem. Jako taki, po przeprowadzeniu głosowania publicznego, złożył władzę w ręce Wiktora Emanuela, poczém usunął się do życia prywatnego, przyjąwszy na czas niejaki urząd prefekta w Palermo. P. odznaczył się wysokiém wykształceniem, niestrudzoną czynnością, jasnym i rozległym poglądem politycznym i nieposzlakowaną poczciwością.

Palleske (Emil), poeta i literat niemiecki, ur. 1823 w Tempelburg na Pomorzu. Ukończywszy studyja w Bonn i Berlinie, został aktorem. Od 1845 do 1851 przedstawiał role charakterystyczne na scenie nadwornego teatru w Oldenburgu i poświęcał się literaturze dramatycznéj. Jego utwory z tego czasu nie wielkiéj są jednak wartości. Większy nierównie rozgłos zyskał odczytami dramatycznymi, miewanymi w Berlinie i innych miastach niemieckich (a także w Warszawie dla Niemców); sławę zaś literacką zapewnił sobie dziełem „*Schillers Leben und Werke*“ (2 t., Berlin 1858—59; 4 ed. 1862), tłumaczoném i na języki obce. Później poświęcił się P. studyjom nad Shakspeare'm.

Pallium, *Palijusz*, szeroka suknia wierzchnia, rodzaj płaszcza, noszona zwłaszcza przez Greków, i dla tego Rzymianie komedyje, w których występowali Grecy, nazywali *fabula palliata*, w przeciwieństwie do tych, do których przedmiot brany był z życia rzymskiego, *comedia togata*.—W kościele katolickim zowie się tak taśma z białéj wełny, szeroka na dwa do trzech palców, i naszywana czarnemi jedwabnemi krzyżykami; noszona na szyi, ma

dwa końce spadające, jeden na piersi, drugi na plecy. Początkowo płaszcz honorowy, dawany przez cesarzów wschodnich patryjarchom, i noszony przez nich na znak wysokiéj godności i rozległéj władzy. Począwszy od V w. udzielili P. biskupom wschodnim papieże, dla uzmysłowieniu zależności ich od stolicy apostolskiéj. Na czwartym soborze lateraneńskim (1215) uchwalono, że arcybiskup nie prędzéj może objąć władzę, aż będzie miał sobie udzielony P. przez papieża. P. bywa dawany tylko arcybiskupom, w wyjątkowych zaś razach, za szczególne odznaczenie się, otrzymuje go biskup. P. bywają wyrabiane w Rzymie w klasztorze sakramentek, z wełny dwu białych baranków, poświęconych 21 Stycznia w kościele św. Agnieszki. Arcybiskup lub biskup otrzymując P. bądź sam osobiście z rąk papieża, bądź przez umyślnego delegata, obowiązany jest wnieść dość wysoką taksę, wynoszącą niekiedy do 30,000 zł. reńskich.

Palm (Jan Filip), księgarz w Norymberdze, ur. 1766 w Schorndorf; za wydanie 1806 r. broszury przeciw Napoleonowi I, p. t. „*Deutschland in seiner tiefsten Erniedrigung*“, został przez władze francuskie aresztowany i na rozkaz marszałka Berthier rozstrzelany 26 Sierp. 1806.

Palma albo *Ciudad de las Palmas*, m. st. hiszpańskiéj wyspy Mallorki, warownia i rezydencyja biskupa; ma 53,200 m., uniwersytet, wspaniały kościół katedralny i wygodny, obszerny port.

Palma, jedna z wysp Kanaryjskich, najbardziéj wysunięta ku zachodowi, obejmuje $15^1/_2$ mil kw. z ludnością 39,600. Miasto główne jest Santa-Cruz-de-la Palma.—**Palma**, miasto na południowem pobrzeżu wyspy Sycylii, ma wygodny port i 10,500 m.

Palma (Jakób), zwany *il Vecchio* (starszy), malarz włoski, ur. między 1476 i 1482, † po 1560. Początkowo hołdował stylowi Bellini'ego, późniéj jednak poszedł w kierunku wielkich malarzów weneckich. Tycyjana naśladował w łagodności i spokojności a Giorgione'go w żywości kolorytu. Pod względem siły wynalazku i wyrażenia nie dorównał wprawdzie wzorom swoim, ale też nie znalazł równego sobie między Wenecyjami we względzie wdzięku i słodyczy, mianowicie głów kobiecych i dziecięcych. Koloryt jego cechuje zawsze prawda i stanowczość, rysunek zaś troskliwie lubo na pozór pobieżnie czy lekko wykonany. Arcydziełem P. jest *Ś. Barbara* (w Wenecyi). Obrazy jego znajdują się prócz tego w Rzymie, Neapolu, Genui, Wiedniu, Monachijum, Berlinie i t. d.—**Palma** (Jakób), zwany *il Giovane* (młodszy), albo *Palmetto*, synowiec poprzedniego, ur. 1544 r. w Wenecyi, † 1628, następca Tintoretta. Przy znakomitym talencie spadł jednak prędko na rzemieślniczego szybko-malarza. Wenecyja posiada mnóstwo jego malowideł. W Warszawie w kościele Ś. Jana jest pędzla P. *Najświętsza Panna*, w gronie aniołów, u spodu ŚŚ. Jan i Stanisław.

Palma (z łac. *palma* dłoń), miara długości, która u starożytnych wyrównywała mniéj więcéj szerokości dłoni. Obecnie P. jest miarą używaną do mierzenia obwodu masztów, we Francyi wynosi ona 9 centymetrów, w Hamburgu 9,55 cent. czyli 3,98 cala pols.

Palmblad (Wilhelm Fryderyk), jeden z najzasłużeńszych pisarzów szwedzkich, ur. 1788 r. w Liliested, w Ostgocyi, † 1852 w Upsali. Po ukończeniu uniwersytetu w Upsali, zakupił 1810 r. drukarnię akademicką i wydawał głównie przy spółpracownictwie Hammarskiölda i Atterboma czasop.: „*Phosphoros*“ (do 1813 r.), „*Poetisk Kalender*“ (1812—22) i „*Svensk Literaturtidende*“ (1813—1824), które wywarły stanowczy wpływ na rozwój literatury szwedzkiéj i przyczyniły się wielce do szybkiego zwycięstwa szkoły romantycznéj nad klasyczną. Od 1821 aż do śmierci zajmował na uniwersytecie upsalskim katedrę historyi i geografii. P. należy do najpłodniejszych pisarzów szwedzkich. Jedném z głównych dzieł jego jest „*Handbok i physiska och politiska geographien*“ (t. 1—5, Ups. 1826—1837). Z prac historycz. i geograf. wymienić jeszcze należy: „*Lärobok i geographien*“, „*Minnestafla öfver Sveriges Regenter*“ i „*Lärobok i nyare historien*“. Z dziedziny studyjów klasycznych, oprócz tłumaczeń Eschylosa (Lipsk 1845) i Sofoklesa (Ups. 1841) wydał „*Grekisk Formkunskab*“ (2 t., Ups. 1843—45). P. wysokie też zajmuje stanowisko jako nowelista. Powieści jego: „*Familien Folkensvärd*“ (2 t., Örebro 1844—1845) a przedewszystkiém „*Aurora Königsmark*“ (6 t., Örebro 1846—51) należą do najcelniejszych utworów tego rodzaju w literaturze szwedzkiéj. Wreszcie jako prezes (od 1830) towarzystwa literackiego czynny brał udział w wydawanych przez nie czasopismach, a sam od 1835 redagował wysoce ceniony „*Biographisk Lexicon öfver namnkunnige Svenska Män*“.

Palmeirim (Luis Augusto), poeta portugalski, ur. 1825 w Londynie. Przeznaczony przez ojca swego, generała *Ludw. Ign. Xaw. Palmeirim*, do służby wojskowéj, kształcił się w kolegjum wojenném, służył lat kilka w armii a potém został urzędnikiem w ministeryjum robót publicznych i członkiem akademii królewskiéj w Lizbonie. Obecnie P. jest najpopularniejszym w Portugalii lirykiem. Swemi „*Poesios*“ (1851; 3 ed. 1853; 4 ed. 1859) stanął od razu w rzędzie znakomitych poetów. Liczne jego pieśni, mianowicie patryjotyczne, żyją w ustach ludu. Słusznie też może być P. nazwany Berangerem portugalskim. W najsłynniejszym swym poemacie patryjotycznym „*Os Desterrados*“ opłakuje smutny los wygnanych do Afryki 1847 progresistów i energiczne czyni wyrzuty królowéj Maryi. Oprócz tego napisał P. pewną liczbę „*Comedias*“, między któremi najcelniejsze są: „*O sapateiro d'escada*“ (Lizb. 1856) i „*Como se sobe ao poder*“ (Lizb. 1856) oraz kilka nowelli, a w czasopismach zamieszczał artykuły po większéj części treści politycznéj.

Palmella (Don Pedro de Sousa-Holstein, książę de), minister portugalski, ur. 1786 w Turynie, † 1850 w Lizbonie. Najprzód stał się głośnym przez zachowanie godności i dumy narodowéj w obec uroszczeń Napoleona I. Późniéj uczestniczył nakongresie wiedeńskim 1814 r. i brał udział we wszystkich ważniejszych sprawach dyplomatycznych swo

go kraju. Podczas wybuchu rewolucyi w Portugalii był P. głową regencyi a po zniesieniu konstytucyi z 1822 r. został 1823 ministrem spraw zagranicznych i margrabią. Z rozkazu króla wygotował ustawę konstytucyjną, która dla swéj wolnomyślności nie została przez króla przyjęta a na autora ściągnęła nienawiść absolutystów. Uwięziony przez Don Miguela 1824, otrzymał P. za Jana VI wolność i wydział spraw zagranicznych a od 1825 do 1828 był posłem w Londynie. Przeznaczony ponownie na toż stanowisko przez cesarza Don Pedra, ojca i opiekuna królowéj Donny Maryi da Gloria, został przez Don Miguela skazany na śmierć 1829. W 1830 stanął P. na czele regencyi i następnie już to jako minister spraw wewnętrznych, już jako poseł w Londynie pracował gorliwie razem z Villaflorem w sprawie młodéj królowéj, aż wreszcie Don Miguel został zwyciężony (1833) a P. usunął się ze swego stanowiska i otrzymał tytuł księcia. Późniéj dwukrotnie jeszcze był P. prezesem gabinetu i przeprowadził w Kortezach (1834 i 1835) ważne dla Portugalii prawa.

Palmerston (Henry John Temple, wicehr.), mąż stanu angielski, ur. 1784 w Broadlands w Hampshire, † 1865 na zamku swym Brocket-Hall w hrab. Hertford. Ukończywszy studyja naukowe w Edynburgu i Cambridge, wszedł 1806 r. do parlamentu; wkrótce potém został lordem admiralicyi a 1809 sekretarzem stanu w ministeryjum wojny. Początkowo należał do partyi torysów, późniéj zaś stanął w szeregach whigów, z historyją których łączy się cała jego działalność. Otrzymawszy w Listop. 1830 r. ministeryjum spraw zewnętrznych, pomógł do przeprowadzenia bilu reformy, popierał w sprawach europejskich zasadę rządów konstytucyjnych i wywierał wpływ silny na kwestyję wschod., już to działając przeciw Rossyi, już to wespół z nią i Austryją (1840) przeciw Mehmedowi Alemu. Wojna z Chinami była także w części jego dziełem. Po upadku ministeryjum whigowskiego 1841 występował w izbie niższéj jako niebezpieczny przeciwnik torysów i niepospolity mówca. W Lipcu 1846 objąwszy znowu wydział spraw zewnętrznych, przyłączył się w kwestyi krakowskiéj do mocarstw wschodnich a choć we Włoszech wziął pod swą opiekę partyję postępową, to jednak nie poparł narodowych ruchów w Węgrzech i na półwyspie Apenińskim (1848). Późniéj przecież (1850) okazał głośno swą sympatyję dla zwyciężonych przywódców rewolucyi. Za zbyt spieszne uznanie zamachu bonapartystowskiego musiał się usunąć z gabinetu (Grud. 1851), ale już w Grudniu 1852 w ministeryjum złożoném z whigów i Peelistów (ob. *Peel*), objął wydział spraw wewnętrznych, popierał usilnie wojnę z Rossyją i po upadku Aberdeena (1855) stanął na czele rządu, ale z powodu bilu o spiskach, przyjaznego polityce francuskiéj, zmuszony został wziąć dymisyję w Lutym 1858. Jednakże już w Czerwcu 1859 utworzył nowy gabinet i na stanowisku tém utrzymał się aż do śmierci. Odtąd polityka jego odznaczała się większą ostrożnością i przezornością, aniżeli energiją i śmiałością. W stosunkach zewnętrznych unikał wszelkich kolizyj (sprawy polska i duńska); z Chinami tylko szczęśliwą prowadził wojnę.— Pochowany jest w opactwie Westminsterskiém obok Pitta i Foxa.

Palmira (pierwotnie Thamar albo Thadmor czyli miasto palm), tak się zwało w starożytności miasto stołeczne prowincyi Palmyreny w Wyższéj Syryi; tu Syryjczyk Odenatus w III w. po Chr. utworzył samoistne *państwo Palmiry*, które pod panowaniem jego małżonki Zenobii wysokiego stopnia świetności dosięgło, lecz już r. 275 przez cesarza Aurelijana zniszczone zostało. Samo miasto, głośne z bogactw i wspaniałych budowli, przez rozjątrzonych wiarołomstwem Rzymian zdobyte i zburzone zostało. Późniéj odbudowana, została P. powtórnie w r. 744 r. przez Arabów spustoszoną. Zwaliska tego wspaniałego niegdyś grodu dziś jeszcze wywołują zdumienie podróżników (Ob. Saint-Martina „*Histoire de Palmyre*“ (Par. 1823).

Palmitowy kwas, *palmitynowy*, *cetylowy*, *etalowy* kwas, C_{16} H_{32} O_2, kwas organiczny z grupy kwatów tłustych; w związku z gliceryną istnieje w oleju czyli maśle palmowem. Otrzymuje się na wielką skalę w Anglii przez dystylacyję oleju palmowego z silnie rozgrzaną parą wodną, przez co ten oléj rozpada się na kwasy i glicerynę; kwasy tłuste krzepną przez oziębianie, a przez wyciskanie oczyszczają się od kwasu olejowego. Tak otrzymany k. P. przedstawia się w postaci ciasta białego i suchego, używanego do fabrykacyi świec; topi się przy 62°. Związek k. P. z gliceryną, znajdujący się w oleju palmowym, jest *palmityną* a raczéj *trzypalmityną*, czyli trójpalmitanem gliceryny; jestto ciało drobno krystaliczne, w eterze gorącym rozpuszczalne. Sole alkaliczne P. k. wchodzą w skład mydeł, a jéj sól ołowiana w skład plastrów.

Palmityna, ob. Palmitowy kwas.

Palmotic, *Palmotić* (Junius), z włoska zwany *Palmotta*, jeden z najpłodniejszych poetów, serbskochorwackich, spółczesny Gundulicza (ob.) i bliski jego krewny, ur. 1606 w Dubrowniku, † 1657. Odbywszy pod przewodnictwem jezuitów studyja humanistyczne, początkowo P. zyskał sławę jako poeta łaciński, późniéj zaś, pod wpływem Gundulicza, zwrócił się do poezyi narodowéj i w tym celu gorliwie studyjował język serbski. Odznaczał się P. niezwykłą łatwością wierszowania, obrawszy bowiem temat i obmyślawszy plan dramatu, rozdzielał rolę swym rówiennikom, miłośnikom sceny, i każdemu z nich dyktował wierszem jego rolę. W wyborze przedmiotów mało okazał samodzielności. I tak z Wergila wziął przedmiot do dramatu „*Ulus Enee k otcu Anchizu*“, z Homera do „*Achilla*“, z Sofoklesa do „*Edipa*“, z Owidyjusza do tragikomedyi „*Otmica Helene*“ (Dubrownik 1839), z Tassa do „*Armidy*“ i „*Rinalda*“ i w. in. Ważniejsze od powyższych są dramata, przedmiot do których poeta wziął z dziejów ojczystych, są to „*Pavlimir*“ (z podań o początku Dubrownika) i „*Captislawa*“, (z kronikarza Duklańskiego). Oprócz dramatów okazał P. wielki talent improwizatorski w układaniu pieśni, śpiewanych w wesołém towarzystwie; pod-

czas gdy towarzystwo powtarzało za nim jednę strofkę on tymczasem układał następną. W późniejszym wieku przywykł do głębszego i wszechstronniejszego obmyślania przedmiotu i wtedy to na cześć Boga i podziękowanie za udzielony mu talent poetyczny, napisał najpowszechniéj znany swój utwór „*Kristiada*“, będący wolną przeróbką łacińskiego poematu Hieronima Vidy („*Christiados Libri VI*“, Kremona 1535). Poemat P. rozdzielony na 24 pieśni, i wydany po raz pierwszy 1670 (Rzym; 2 wyd. Peszt 1835; 3 Zagrzeb 1852), odznacza się zwłaszcza prawidłowością języka i wierszowania. Matica ilirska zamierza wydać wszystkie utwory P. Żywot jego opisał Stefan Gradicz p. t. „*De vita, ingenio et studiis Junii Palmotae*“ (przy wydaniu rzymskiém, oraz oddzielnie).—Z tejże saméj rodziny wsławili się: **Palmoticz** (Jerzy), brat Juniusa, podług spółczesnych dobry i płodny poeta, z utworów którego doszedł do naszych czasów poemat „*Galatea*“, i pieśń, mająca za przedmiot płacz nimfy Ero nad zwłokami Leandra, oraz **Palmoticz** (Jakób, *Jaketa*), krewny poprzedzających, † 1680. Czas który mu pozostawał od zajęć służbowych (był posłem w Carogrodzie i w Rzymie), poświęcał poezyi. Z utworów jego przechowały się: epos w XX pieśniach p. t. „*Dubrownik ponovljen*“, napisany z powodu strasznego trzęsienia ziemi, które nawiedziło Dobrownik w 1663 r., oraz tragedyja „*Dido*“.

Palmowa kapusta, jarzyna bardzo lubiana w krajach zwrotnikowych, złożona z młodych, nierozwiniętych jeszcze liści różnych palm, jak *Arenga saccharifera*, *Chamaerops ritschiana*, *Cocos nucifera*, *Areca catechu*, i in.

Palmowa mąka, ob. Sago.

Palmowe masło, ob. Palmowy oléj.

Palmowe wino, napój alkoholowy, bardzo lubiany w krajach zwrotnikowych, przyrządzany z soku różnych palm, zwanego w Indyjach *toddy*. Ważniejsze pod tym względem palmy są *Arenga saccharifera* (ob.), *Cocos butyracea* (ob. Kokos), *Phoenix sylvestris* (ob. Daktylowiec), *Borassus flabelliformis* (ob. Winna palma), *Caryota urens* (ob.), *Maurilia vinifera* (ob.) i in.

Palmowy cukier, cukier otrzymywany przez bardzo proste postępowanie z soku różnych palm, czyli tak zwanego *toddy*, najczęściéj przez odparowanie tego soku do gęstości i odlanie w formy, w których cukier krzepnie. Po rafinacyi odpowiada zupełnie cukrowi trzcinowemu. Roczna produkcyja P. c. wynosi około 200 milijonów funtów; otrzymuje się głównie z tychże palm, które wydają palmowe wino (ob.).

Palmowy młód, przegotowany sok palm, głównie sok wypływający z pnia *Jubaea spectabilis*, bardzo lubiany w Chili, gdzie stanowi ważny artykuł handlowy.

Palmowy oléj, olej tłusty otrzymywany z różnych części owoców palm, i stosownie do swego pochodzenia i przygotowywania przedstawiający różne własności. Orzeszkowate owoce palmy *Acrocomia selerocarpa*, rosnącéj w Ameryce płd., wydają przez ciśnienie oléj konsystencyi masła, żółtawéj barwy, woni fijołkowéj i smaku słodkawego; używa się do mydeł toaletowych. Kokos dostarcza znanego oleju kokosowego przez traktowanie owoców wodą gorącą; topi się przy 20—22°, jest biały, bez smaku i słabej woni, używa się głównie do fabrykacyi mydeł (ob.). Największą jednak ilość P. o. dostarcza *Elais guinensis* na zachodnim brzegu Afryki; jestto P. o. w ściślejszém znaczeniu. Owoce mają wielkość śliwek, a mięsowocnia oczyszczona od włókien nazywa się *masłem palmowém* i używa do potraw. Przez wygotowanie owoców z wodą lub przez wyciskanie otrzymuje się oléj woni fijołkowéj, słodkawy, żółty; używa się do mydeł. Handel nim jest w ręku Anglików, Francuzi sprowadzają P. o. z Ameryki z *Elais melanocona*.

Palmowy papier, liście palmy *Borassus flabelliformis* i niektórych innych, używane w Indyjach w miejsce papieru; pisze się po nich rylcem, a przyrządzone do tego liście zowią się *ollahs*. Głoski stają się czytelniejsze przez potarcie ich olejem i czernią. Rękopisy takie są bardzo trwałe.

Palmowy wosk, ob. Wosk.

Palmy (*Palmae*), rodzina roślin, nazwana przez Linneusza książętami państwa roślinnego, przedstawiająca najwyżéj rozwinięty typ jednoliścieniowych Łodyga P., zwana trzonem, słupcem lub kłodziną, jest drzewiasta, pojedyńcza, rzadko gałęzista; kształtów jest rozmaitych, już gruba, już cieńka jak trzcina, już nabrzmiała u spodu, już zgrubiała we środku, już gładka, już pokryta szczątkami liści. Często dosięga znacznéj wysokości, 160 stóp i więcéj. Co do jéj budowy wewnętrznéj ob. drzewo. Liście zebrane są na szczycie trzona, na długich, ogonkach, zwykle w niewielkiéj liczbie; natomiast są bardzo wielkie, sztywne, na dolnéj stronie niekiedy srebrzysto-białe; ułożone pierzasto lub palczasto, osadzone są pod kątem ku górze. Kwiaty zwykle niepozorne, są osadzone gęsto na kolbie (*spadix*), otoczonéj jedną lub kilkolistkową pochwą (*spatha*), która przy pękaniu wydaje u niektórych wyraźny szmer. Kwiaty są najczęściéj rozdzielnopłciowe i umieszczone na jednym lub różnych osobnikach; okrywa kwiatowa składa się z 2 lub 3 okółków działek, najczęściéj skórzastych, zebranych po 3 i mniéj lub więcéj ze sobą zrosłych. Pręcików najczęściéj 3, osadzonych na dnie owocowém, a otwierających się szparami podłużnemi. Zawiązek wierzchołkowy składa się z 3 owocków, rzadko z 2 lub 1; słupków zwykle 3, o 3 wolnych lub w jedno zrosłych znamionach. Owoc jest zwykle pestkowcem mięsistym lub włóknistym, o pestce bardzo twardéj lub cieńkiéj, 3 lub 1 nasiennéj, rzadziéj jagodą. Nasiona mają białko bardzo wielkie, chrząstkowate lub rogowate, zarodek bardzo mały. Owoce mają różną postać i są od wielkości głowy ludzkiéj do wielkości naszych jagód, często są po 70—80 ułożone w grono. Wszystkie P. okazują w budowie nasienia osobliwość, którą można zauważyć przy kiełkowaniu młodéj rośliny; łupina nasienna mianowicie tam, gdzie leży mały zarodek, otoczony żywiącém go białkiem, przedstawia okrągławy krążek, deneczko czyli nakrywkę (*operculum*), która w cza-

sie wydłużania się graniczącego z nią korzonka zarodkowego oddziela się od pozostałéj łupiny i odsuwa; budowa ta umożebnia zarodkowi wydostawanie się z rogowatego nasienia. Do śmierci Linneusza znanych było tylko 15 gatunków **P.**, w r. 1858 znano ich już 800, a dotąd liczba ta znacznie się powiększyła. Największa liczba **P.** rośnie na płaszczyznach między 22^0 a 24^0 szer., wszakże napotykają się i w dalszych szerokościach, w Europie rośnie jedna tylko karłatka, niewielka liczba jest górskich. Największa liczba gatunków znajduje się koło równika; najokazalsze formy są amerykańskie; Australija wydaje największe owoce. Według budowy owoców dzielą się **P.** na 5 grup: *Cocoineae*, *Borassineae*, *Arecineae*, *Coryphineae* i *Lepidocarieae* (*Loricatae*). **P.** kopalne mają się znajdować w pokładach węglowych, ale to nie jest pewném, występują dopiero w epoce trzeciorzędowéj. Najrozmaitsze użytki, jakie z **P.** ciągną mieszkańcy krajów gorących, czynią je jednemi z najważniejszych dla człowieka roślin (ob. palmowe wino, palmowy oléj, palmowy cukier, palmowa kapusta i t. d.). Największy zbiór **P.** jest w ogrodzie botanicznym w Buitenborg na Jawie. — Por. Martius „*Genera et species Palmarum*“ (3 t., Monach. 1823—45); Seemann „*Popular history of the palms*“.

Palnatoke, północny korsarz morski, w X w. żyjący, którego czyny dotąd jeszcze lud w podaniach i dumkach głosi. Prawdopodobnie pochodził on z Fionii; właściwie nazywał się Palner a ojciec jego Tocke, skąd powstało Palnatoke. Ożeniwszy się z córką gotlandzkiego księcia czyli jarla, stał się potężnym na morzu i ustanowił związek śmiałych żeglarzy w Jomsburgu na wyspie Wolinie. W Fionii pokazują dotąd mogiłę, w któréj spoczywać mają zwłoki tego bohatera. Poeta Oehlenschläger wskrzesił pamięć **P.** w pięknym dramatycznym poemacie; rybacy utrzymują, że duch strasznego niegdyś korsarza pojawia się czasami na brzegach wyspy Fionii, zwłaszcza w cichych księżycowych nocach.

Palomino de Velasco, jeden z najznakomitszych malarzów hiszpańskich, ur. 1653 w Bajalanca niedaleko Korduby. Pod kierunkiem Valdesa wykształcił się na malarza. W 1678 r. udał się do Madrytu, gdzie przedstawiony Filipowi IV przez słynnego malarza Coello, wykonał piękne freski w galeryi jeleniéj w Prado, został malarzem nadwornym i 1690 r. otrzymał znaczną płacę roczną. Najwięcéj malowideł wykonał dla Walencyi, Salamanki, Granady i Korduby. Po śmierci żony wstąpił do stanu duchownego i † 1726 r. w Madrycie. **P.** odznacza się zarówno w perspektywie jak i kolorycie; zarzucają mu jednak, że postaci swe w najpiękniejszych nawet utworach przedstawiał za zbyt realistycznie. Dzieło jego „*El museo pictorico y escala optica*“ (3 t., Madr. 1716—24) wziął Quilliet za podstawę do swego „*Dictionnaire des peintres espagnols*“ (Parvż 1816).

Palotai (Józef), uczony benedyktyn węgierski, ur. 1806 w Kyseku; właściwie nazywał się *Purgstaller*. Po ukończeniu gimnazyjum w Kyseku, wstąpił do zakonu benedyktynów, studyjował filozofiję w Temeszwarze i Koloszu i 1837 otrzymał w Peszcie stopień doktora filozofii. Wyświęcony na księdza, studyjował w Peszcie teologiję i języki wschodnie, poczém 1836 został profesorem filozofii w Wacowie, a 1847 r. dyrektorem gimnazyjum w Wielkiéj Kaniży. 1848 powołany na profesora filozofii do uniwersytetu peszteńskiego, został jednocześnie opatem swego zakonu. Po przytłumieniu powstania 1848 r. pozbawiony przez rząd obu tych godności, udał się do Starych Hradców, gdzie poświęcił się wyłącznie studyjom filozoficznym. Wydał: „*A bölcsészet elemei*“ (2 wyd., 2 t., Buda 1846); „*Propylaeumok a társasági philosophiához*“ (t. 1843); „*Philosophiai propedeutica*“ (Peszt 1851) i „*Szépészet azez Aesthetika, elemező modszer szerint*“ (t. 1852).

Palowe budowle, albo *mieszkania nawodne*, albo *palafity* (z włosk. *Palafitte*), nazywają się tak mieszkania ludzi przedhistorycznych, osadzone na palach drewnianych, które wbijano w dno jezior, błot, bagnisk lub w rzek łożyska. Znaczenie ich cywilizacyjno-historyczne wykazał po raz pierwszy Dr. Ferd. Keller z Zürichu 1854. Odtąd znajdowano **P. b.** we wszystkich niemal krajach Europy. Najdawniejsze **P. b.**, z których najdokładniéj zbadane leżą we wschod. Szwajcaryi (Robenhausen w kantonie zürichskim, Wauwyl w kantonie luzernskim), należą do *epoki kamiennéj*, kiedy żadnych jeszcze nie znano metalów i wszystkie narzędzia wyrabiano z drzewa, kości i kamieni. Wiele z tych najdawniejszych osad zniszczył pożar, późniéj gdy z powodu zamulenia łożysk jeziornych, nie zabezpieczały już od napaści nieprzyjaciół, opuszczano je całkowicie. Budowano je w sposób następujący. Na wbitych prostopadle kafarami palach układano poziomo poprzeczniki, w rodzaju kraty, i łączono je z lądem mostem palowym. Niekiedy przestrzenie puste między palami zakładano faszyną, kamieniami (po niem *Steinberge*, po franc. *ténevières*, w Irlandyi *Crannoges*) i ziemią i budowano takim sposobem wyspę sztuczną. Chaty, ustawiane na palach i wznoszące się stóp kilka nad powierzchnią wody, były czworokątne. Ściany w rodzaju muru pruskiego pleciono z chrustu a otwory zatykano mchem; wewnątrz i zewnątrz szczelnie i gładko okładano je gliną ubitą; dachy bywały słomiane. Mieszkańcy początkowo zajmowali się więcéj myśliwstwem, późniéj zaś rolnictwem i hodowlą bydła. Przygotowywali sobie rękojeści, kubki, broń z rogów jelenich; umieli wygładzać i wiercić kamienie kamiennymi toporami, nożami, dłutami i t. d. Z podziwienia godném wykończeniem obrabiali drzewo, rogi i kości. Ze zwierząt domowych chowali głównie świnie i bydło rogate, mniéj owce i kozy. Uprawiano téż i rośliny jak: urzet (*isatis*) do farbowania, len, kilka rodzajów zboża, jabłka, gruszki i t. d. Heer, porównawszy dokładnie te rośliny uprawne i towarzyszące im chwasty, dowiódł, że całe rolnictwo mieszkańców nawodnych identyczne jest z rolnictwem staroegipskiém, a więc, że cała ta kultura pochodzi z Afryki półn. a nie z Azyi, któréj głównemi roślinami są wino i konopije, a tych brakuje w **P. b.** Zboże mełto kamieniami i chléb wypiekano. W Ro-

benhausen znaleziono misterne tkaniny konopne a więc musiał istnieć i rodzaj warsztatu tkackiego. Naczynia wypalano ze źle przygotowywanéj gliny na otwartym ogniu i ozdobiano je figurami geometrycznemi, nie naśladującemi jednak przedmiotów natury. Przemysł począł się już umiejscowiać; nagromadzone w niektórych miejscach masy rogów jelenich, we wszystkich stadyjach obrobienia, wskazują, że obrabiano głównie rogi, w innych znowu miejscach było toż samo z kamieniami. Rzadkie kawałki bursztynu i nefrytu dowodzą stosunków handlowych z północą i południem. Wprowadzenie metalów a mianowicie bronzu charakteryzuje P. b. z *epoki bronzowéj*. Tam, gdzie to było korzystném, bronz wyrugował kość i kamień. Hodowano już nową rasę zwierząt domowych; częściéj pojawiają się psy wielkie, konie, osły a rzadziéj zwierzęta dzikie. Obrobienie metalu dochodzi wysokiego stopnia wykończenia. Z narzędzi siecznych odznaczają się szczególną formą miecze, sztylety, noże, dzidy; bełty do strzał, sierpy i t. d. Z przedmiotów, służących do ozdoby, zwracają na się uwagę gustownem cyzelowaniem śpilki podwójne i pojedyncze, agrafy, naramniki, nagolenniki, pierścienie, kolczyki i t. d. Obficiéj znajdowane perły bursztynowe wskazują na rozleglejszy już handel z północą. Garncarstwo podnosi się na znacznie wyższy stopień doskonałości. Nierozstrzygniętą jest dotąd jeszcze kwestyja, jakiemu mianowicie narodowi zawdzięcza się wprowadzenie bronzu. We Włoszech i Szwajcaryi trafiają się wreszcie P. b. z epoki o wiele późniejszéj, obok bronzu używano tam już coraz częściéj złota i żelaza w La Tène pod Neufchâtelem znaleziono tęż samę broń i sprzęty, jakich używali Gallowie za czasów Cezara. P. b. na Pomorzu, w Meklemburgu i Danii wskazują *epokę żelazną*. Bogate zbiory posiadają: Schwab w Biel; J. Messikommer w Stegen-Wetzikon; Dr. Clémens w St.-Aubin i profes. Desor w Neuenburgu, oraz muzea w Zürichu i Luzernie. Z licznych dzieł, odnoszących się do P. b. wymieniamy najgłówniejsze: sprawozdania Dr. Ferd. Kellera, zamieszczane w „*Verhandlungen der antiquarischen Gesellschaft*“ w Zürichu (1855 sq.); Desora „*Die Pfahlbauten des Neuenburgersees*“ (Frankf. 1867); porów także dzieło Baera i Hallewalda „*Vorgeschichtlicher Mensch*“ (Lipsk 1874). — Poszukiwania archeologów dowiodły, że P. b. znajdują się i w Polsce. Dotąd, pomijając P. b. pomorskie, zabytki takich mieszkań odkryto jeno w trzech miejscach. Pierwsze odkrył Libelt na jeziorze Czeszewskiém w majątku własnym Czeszewie w w. ks. poznańskiém r. 1865. Łepkowski krótki opis umieścił w „*Czasie*“ (N. 246, r. 1865), a nadto fotografowaną tablicę znalezionych tamże przedmiotów, mianowicie: pewnéj liczby wyrobów glinianych, siekierek serpentynowych, narzędzi krzemiennych i czaszki brachycefalusa. Drugiego odkrycia dokonał Kirkor, delegowany akademii krakowskiéj, roku 1873 we wsi Kwaczale, w miejscowości, zwanéj Jeziorzyska, niedaleko od Krakowa. Odkryte tu szczątki P. b. podobne są z systemu budownictwa do *terra-mare* włoskich. Pale nie są wbijane prostopadle, a układane poziomo jedne na drugich, na krzyż, w dwu przeciwnych kierunkach, z północy ku południowi i z zachodu ku wschodowi, w ten sposób, że na spodzie znajdują się dęby a daléj ku powierzchni wody idą pokładami świerki, sosny i brzozy; pokłady te były ze sobą spajane i klinami ukośnie wbijanymi do gruntu przymocowywane. Oprócz znacznéj ilości narzędzi krzemiennych, znaleziono tu jeszcze kilkadziesiąt orzechów i dużo łupin orzechowych, ziarnka nasienia jakiejś rośliny groszkowéj, 4 zęby końskie czy też żubrowe, żołędzie, wodne kasztany, skorupy gliniane i t. d. Komisyja akademii krakowskiéj nie uznała stanowczo tego odkrycia (przynajmniéj do czasu dalszych poszukiwań) za P. b., ale wyraziła zdanie, że nagromadzenie kłód nie jest przypadkowe, że bezsprzecznie znać tu rękę człowieka i ślady jego pobytu. Trzecie nakoniec odkrycie uczynił profesor Józef Przyborowski roku 1874 we wsi Białce (majętności pani Kickiéj) na błocie Bieleckiém, o 4 mile na wschód od Lublina. Mieszkania nawodne, odkryte przez prof. Przyborowskiego, nie podlegają żadnéj wątpliwości. Budowane są wedle najzwyczajniejszego systemu, t. j. składają się z palów bitych prostopadle. Znaleziono tu znaczną ilość narzędzi krzemiennych, siekié rę serpentynową, skorupy wyrobów glinianych (niepalonych), ułamek kości, prawdopodobnie sarniéj. Wszystkich palów, bitych systematycznie i w pewnym stałym porządku, znalazł prof. Przybrowski trzynaście, oraz kilka poprzeczników, służących za pomost.

Palpitacyja *serca*, subjektywne uczucie bicia serca. Bicie serca objektywnie badane może być przy tém istotnie powiększone albo normalne; jestto więc objaw czysto nerwowy. P. towarzyszy wielu ch robom sercowym, ale często stanowi tylko objaw ogólnego rozdraźnienia, np. przy histeryi.

Paludan-Müller (Fryderyk), jeden z najcelniejszych poetów duńskich, ur. 1809 r. w Kjerteminde na wyspie Fijonii, syn *Jana* P., późniejszego biskupa w Aarhuus i autora dzieła „*Om Martensens christelige Dogmatik*“ (Kopenh. 1850). Już jako student uniwersytetu kopenhagskiego zwrócił na siebie P. powszechną uwagę kilku romansami, poematem „*Raab til Polen*“ (1831), a zwłaszcza też dramatem „*Kjärlighed ved Hoffet*“ (1832); sławę zaś poetycką ustalił poematem w 3 pieśniach „*Dandserinden*“ (1833), pełnym dowcipu, humoru, fantazyi i poważnych myśli. Nie mniejszéj wartości jest idyliczno-liryczny dramat „*Amor og Psyche*“ (1834), po którym nastąpiły: powieść „*Zuleimas Flugt*“ (1835), gorzko-polemiczny poemat „*Trochäer og Jamber*“ (1837); „*Cola de Rienzi*“ (1838) i „*Poesier*“ (2 t., 1836—38). Podróż, odbyta 1838—1740 po Niemczech, Francyi, Niderlandach, Szwajcaryi i Włoszech, wpłynęła znacznie na duchowy rozwój poety, co widać w dramatycznym poemacie „*Venus*“ (1841). Z innych utworów jego wymieniamy jeszcze: „*Dryadens Bryllup*“ (1844); „*Thiton*“ (1844);

„*Luftskipparen og Atheisten*“ (1858); „*Tre Digte*“ (1854; 2 ed. 1857); „*Nye Digte*“ (1861); „*Paradiset*“ (1862); „*Ungdomskilden*“ (1865) i romans „*Ivar Lykkes Historie*“ (1866). Arcydziełem P. i w ogóle najcelniejszym utworem nowoczesnéj poezyi duńskiéj jest „*Adam Homo*“ (3 t., Kopenh. 1841—43; 4 ed., 2 t., 1863), poemat dydaktyczno-humorystyczny, porównywany często z „*Don Juanem*“ Byrona. Wcześniejsze swe poezyje wydał sam p. t. „*Ungdomsarbeider*“ (t. 1, 1847; 2 ed. 1861; t. 2, 1859).—Starszy brat jego **Paludan-Müller** (Kacper Piotr), ur. 1805 w Kjerteminde, od 1852 profesor a od 1853 r. rektor szkoły w Nykjöbing, odznaczył się jako historyk. Najcelniejszego jego prace są: „*Jens Andersen Beldenak*“ (2 ed., Odense 1837); „*Cola de Rienzi*“ (Odense 1838); „*Ondersögelse om Machiavel Som Skribent*“ (Odense 1839), a przedewszystkiém „*Grevens Feide*“ (2 t., Kopenh. 1853—1854).

Palugyay (Emeryk), historyk i statystyk madziarski, ur. 1818 w Mád, w kom. zemplińskim, uczęszczał do szkół w Sátorallya-Ujhelyi i Koszycach, gdzie ukończył studyja prawne. Pod koniec 1820 r. wstąpił do służby rządowéj przy namiestnikostwie węgierskiém, 1849 mianowany został tymczasowym żupanem komitatu peszteńskiego a następnie radcą królewskim przy namiestnikostwie węgierskiém w Presburgu. Wydał: „*Ügyvédek Korszerü tervezet ügyében*“ (Peszt 1841); „*Verböczy István rövid életrajza*“ (t. 1842); „*Megyerendszer hajdan és most*“ (4 t., t. 1844—48); „*Turmezö oklevelekkel kisért jogtörténeti ismértesét*“ (t. 1847); „*Történeti vázlatok Dalmátiának hazánkhozi viszonyairol*“ (t. 1852); „*Magyarország történeti, földunti s állami legujabb leirátа*“ (4 t., t. 1855) i w. in.

Pałanka (z tureckiego), w Węgrzech i Turcyi zowie się niewielka warownia z ziemi, otoczona rowem i palisadą. U Zaporożców P. znaczyła miejsce, w którém mieszkał pułkownik ze swą starszyzną, a w znaczeniu przenośném zarząd wewnętrzny pułkowniczy. Kilka miejscowości w Węgrzech i Turcyi nosi nazwę P.

Pałanka (*Phalangista*), rodzaj zwierząt workowatych z podrzędu owocożernych, z rodziny workolotów (*Petaurina*), mający za cechy: głowę zaokrągloną z pyskiem nieco przedłużonym i przytępionym, nogi 5 palcowe, pazury szponiaste; ogon długi, chwytny; torba brzuchowa zupełna; pokrycie ciała wełniaste, zmięszane z dłuższą, grubą sierścią. Znanych jest kilkanaście gatunków, mieszkających w pasie równikowym, w głębi wilgotnych gęstych lasów wysp Moluckich i Papuańskich. Sąto zwierzęta nocne, łagodne i powolne; zręcznie łażą po drzewach i ogonem czepiają się gałęzi. Żywią się głównie owocami. Krajowcy jedzą ich mięso. Z gruczołów, znajdujących się przy odchodku, wydają woń bardzo nieprzyjemną.

Pałauzow (Spirydon), spółczesny historyk rossyjski, z rodziny bułgarskiéj, nauki wyższe pobierał w uniwersytecie petersburgskiém, poczém urzędował w Petersburgu; był czas jakiś urzędnikiem komory w Warszawie. Oprócz licznych artykułów w czasopisach rossyjskich i bułgarskich, wydał: „*Rostisław Michajłowicz, ruskij udielnyj knjaź na Dunaje w XII w.*“ (Petersburg 1851); „*Wiek bołgarskago carja Simeona*“ (t. 1852); „*Rumynskija gospodarstwa Mołdawija i Walachija*“ (tamże 1859); „*Reforma i katoliczeskaja reakcija w Wengrii*“ (t. 1860); „*Awstrija so wremen rewolucii 1848*“ (tamże 1860); „*Politiczeskoje i etnograficzeskoje sostojanie narodnostej Awstrii*“ (t. 1861); „*Wengrija w sowremennych jeja otnoszenijach k Awstrii*“ (t. 1861).

Pałkierz, w dawnem wojsku polskiem żołnierz konny, który bił w kotły i dawał hasło do obrotów lub uderzenia na nieprzyjaciela.

Pamfil (św.), ur. z bogatych i znakomitych rodziców w Berycie w Fenicyi, wyświęcony na kapłana w Cezarei w Palestynie, tutaj osiadł i założył bibliotekę, którą w rzadkie zbogacił dzieła. Również założywszy w Cezarei szkołę chrześcijańską, sam w niéj nauczał i wielu pogan nawrócił. Uwięziony 307 i brany na tortury, w więzieniu jeszcze pracował z uczniem swoim Euzebijuszem nad apologiją Orygenesa, † męczennikiem 309. Kościół obchodzi jego pamiątkę 1 Czerwca.

Pamfil, w kartach polskich wyżnik, czyli to, co dama w kartach francuskich.

Pamfilija, w starożytności prowincyja w Azyi Mniejszéj, graniczącа z Lycyją, Pizydyją, Cylicyją i morzem Śródziemnem, była zamieszkałą przez *Pamfilów*, lud mięszany z Greków i pierwotnych mieszkańców pochodzenia semickiego. P. przechodziła też same koleje, co i inne kraje Azyi Mniejszéj. Najprzód pod władzą Persów, potém Macedończyków, później przeszła pod panowanie Syryi, następnie przyłączona do Pergamu, nakoniec dostała się Rzymianom, którzy utworzyli z niéj oddzielną prowincyję.

Pamflet (może z greck. *pamphlektos*, wszystko palący), broszura, pisemko ulotne, traktujące zwykle przedmiot bieżącéj chwili. Nazwę P. nadają jednak zwykle broszurom, traktującym sprawy polityczne, religijne i osobiste, wówczas tylko, jeżeli one noszą charakter polemiczny, tak że P. znaczy tyle co paszkwil. Autor tego rodzaju pism nazywa się *pamflecistą*.

Pamięć, jestto władza zatrzymywania, przechowywania i wywoływania na nowo otrzymanych przez nas wrażeń i wytworzonych stąd pojęć. Gdzie i w jaki sposób przechowują się te wrażenia; jak się odbywa i od czego zależy przypominanie takowych, o to zarówno psychologija jak i usiłująca ją dziś zastąpić fizyjologija daremnie się kuszą. Zdolność ta jak wszystkie inne psychiczne władze nie jest u wszystkich ludzi jednakową, można ją bowiem z pomocą odpowiednich ćwiczeń rozwijać; każdy zresztą posiada ją w innym stopniu i formie. Ujęcie czyli zapamiętanie pewnego wrażenia, pojęcia, faktu bywa u jednych szybkie u drugich powolne, jedni zatrzymują je dłużéj i dokładniéj, drudzy krótko lub niewyraźnie, jedni wreszcie przypominają sobie bystro, drudzy zaś trudno i powoli. Cały postęp

wiedzy i ludzkości zarazem opiera się na P., umożebniającéj gromadzenie w umyśle powoli nabywanych wiadomości. Stąd w wychowaniu młodzieży rozwijanie i wzmacnianie P. wielką odgrywa rolę; a istnieje nawet osobna gałęź pedagogiki, zwana *mnemoniką*, zajmująca się zbadaniem i wskazaniem zasad i środków, najskuteczniéj do tego celu prowadzących.

Pamiętne (*memoriale*), zwała się w dawném prawie polskiem opłata, składana sądowi za odsądzenie sprawy cywilnéj.

Pamiętniki (*Mémoires*), sąto opisy rozmaitych wydarzeń, dokonane przez spółczesnego im świadka już to dla własnéj jego pamięci, już dla wiadomości innych. P. do właściwego dziejopisarstwa zostają w takim stosunku, jak kroniki, z tą wszakże różnicą, że gdy te ostatnie zestawiają wypadki po prostu i częstokroć niewyczerpująco, to istota tamtych polega na dokładném rozwinięciu szczegółów i wyłuszczeniu pobudek tajemnych, zależném od subjektywności piszącego. Pamiętnikarz opisuje zwykle te tylko wypadki, w których sam brał udział, naocznym był ich świadkiem lub przynajmniéj żył spółczesnie. Odkrywa nam machinacyje osób działających i ukazuje zabiegi zakulisowe. Pisma więc tego rodzaju, będące od epoki wieków średnich niewyczerpaną kopalnią dla dziejopisa, muszą nosić i noszą zwykle piętno mniéj więcéj indywidualne i niezawsze od ducha stronnicznego są wolne. Dla tego téż badacz historyczny powinien źródeł takich z wielką używać ostrożnością. P. pisane są zwyczajnie w sposób opowieściowy, nie zachowują nieprzerwanego ciągu i jedności kreślonych wydarzeń i tém się właśnie różnią od wszelkich innych pism, mających dzieje za przedmiot. Ze starożytności klasycznéj dwaj jeno pisarze za wzór w tym rodzaju służyć mogą: Xenofon i Cezar. Z nowszych narodów największe bogactwo P. posiadają Francuzi a po nich Anglicy. W literaturze francuskiéj P. stanowią najświetniejszą nieledwie jéj stronę. Umysł Francuzów zdaje się być stworzonym dla téj gałęzi dziejopisarstwa, wymagającéj obok bystrości w obserwacyi, lekkości, jeszcze i powabu w opowiadaniu. P. franc., których główną treść stanowi psychologiczna analiza intryg i kabał dworskich, są często niedoścignionemi arcydziełami. Początek im daje w XIII w. Geoffroy do Villehardouin a po nim i obok niego, jako gwiazdy pierwszéj wielkości, stoją: Froissart (ob.) i Filip de Comines (ob.). Wielką mają wartość P. XVI w., z epoki wojen religijnych i politycznych. Przed innymi zasługują na wzmiankę: Montuc, Gaspard de Saulx-Tavannes, Małgorzata de Valois, de Thou, Brantôme, Sully i t. d. Za Ludwika XIII i Ludwika XIV zmieniają się P. franc. w kroniki skandaliczne życia dworskiego i częstokroć nie są wolne od stronniczości. Z początkiem rewolucyi wzrosła olbrzymio literatura pamiętnikarska. Bogaty zbiór wydano p. t. „*Collection des mémoires rélatifs à l'histoire de la révolution française*“ (30 t., Paryż 1822—28). Toż samo powiedzieć trzeba o epoce Napoleońskiéj. W Anglii literatura pamiętnikarska zaczyna się za panowania Elżbiety a staje się wielce bogatą w XVII w., w epoce walk wewnętrznych. Najważniejsze wydał Guizot p. t. „*Collection des mémoires rélatafs â la révolution d'Angleterre*“ (33 t., Paryż 1823). U Niemców nadzwyczaj szczupła jest ilość P., mających rzeczywistą wartość historyczną. Dzieła podobnego rodzaju posiadają i inne literatury.—Literatura polska posiada także znaczny zasób P. Poczynają się one dopiero za Zygmunta III (Jerlicz). W XVII w. uczeni z profesyi pisali u nas po łacinie. W całym okresie panegirycznym nie ma prawie ani jednéj kroniki w języku polskim. Są za to wielkiéj wartości P. Życie publiczne, do najwyższego rozwinięte stopnia, najazdy zewnętrzne i boje z sąsiadami oraz walki wewnętrzne dawały bogaty dla P. materyjał. Ludzie bez pretensyi do nauki i wawrzynów literackich, współuczestnicy spraw narodowych i naoczni wielkich wydarzeń świadkowie, spisują je i nie myśląc o tém, dają nam obraz życia spółczesnego i dostarczają bogatych dla historyi źródeł. Długo P. te nie były znane. W nowszych dopiero czasach, przy wzroście poszukiwań historycznych, zaczęto coraz nowe odkrywać P. i dobywać nieoszacowane na jaw skarby. P. polskie XVII w. malują wiernie obraz życia narodowego we wszystkich jego kierunkach. Wedle mody ówczesnej przeplatane są prawie wszystkie makaronizmami; wydawcy jednak tłumaczą zwykle na język polski wyrażenia łacińskie. Na czele pamiętnikarzów z téj epoki ze względem na talent i humor staropolski stoi nieoceniony J. Chryz. Pasek (ob.), któremu nikt może z późniejszych nie dorównał. Oprócz niego pisali P.: J. Jerlicz (ob.), M. Jemiołowski (ob.), E. Otwinowski (ob.), J. Stef. Wydżga, W. z Konojad Dębołęcki (ob.). W XVIII w. znakomicie wzrasta liczba P. Najcelniejszymi autorami P. z tego wieku są: J. Kitowicz (ob.) i J. Wybicki (ob.). Z innych, a jest ich wielu, zasługują na uwagę: Niemcewicz, Karpiński, S. Bukar, M. Rogowski (fragmenty tylko), M. Czacki, Ochocki, Sagatyński, J. Kiliński, Ad. Moszczeński, M. Ogiński, generałowie: J. H. Dąbrowski, Zajączek, Kopeć, Sulikowski, Z. Migurski, Ciecierski, król Stanisław Poniatowski i t. d. Wiele z nich ogłosił Żupański w wydawaném aż dotąd zbiorze p. t. „*Pamiętniki z XVIII w.*“ (Poznań od 1860), oraz J. I. Kraszewski w „*Biblijotece pamiętników i podróży po dawnéj Polsce*“ (Drezno od 1870). P. nasze obecnéj epoki są przeważnie natury politycznéj. Pomiędzy pamiętnikarzami XIX w. jedno z najpierwszych miejsc zajmuje Rufin Piotrowski. Z innych celniejsi są: E. Felińska, F. S. Dmochowski, Fr. Kowalski, J. Gordon (1861—67), Wł. Czaplicki (1862—69); Ag. Giller, Kaj. Suffczyński (Bodzantowicz), And. Koźmian (1867), L. Potocki (1869), Jul. Strutyński (Berlicz Sas) i t. d. Do rodzaju P. można też zaliczyć dyjaryjusze (ob. *Dyjaryjusz*).—Pod nazwą *Pamiętników* (*Mémoires*) ogłaszają się także zbiory prac rozmaitych towarzystw uczonych i akademij, jak np. „*Mémoires de l'institut national des sciences et des arts*“ (33 tomów. Paryż 1797—1818); „*Mémoires de l'Académie des sciences et belles lettres de Bruxelles*“ (Bruksel. 1780—1820);

„*Pamiętnik Towarzystwa lekarskiego warszawskiego*“ (wychodzący w Warszawie); „*Pamiętnik Towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu*“ (wychodzący od 1871 w Paryżu) i t. d. Pod imieniem *Pamiętników* ogłaszano u nas nadto rozmaite czasopisma, jak: „*Pamiętnik polityczny i historyczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególniéj interesujących*“ (Warszawa 1782—1792), przez ks. P. Świtkowskiego; „*Pamiętnik galicyjski*“ (Lwów 1821); „*Pamiętnik naukowy*“ (Kraków 1837) i w. in.

Pampasy, tak się nazywają stepy w Ameryce południowéj, a w szczególności w stanach la Plata. Stanowią one częścią szerokie, trawą pokryte przestrzenie, częścią zaś tworzą słone bagna i gołe piaszczyste wydmy. Tak więc **P.** w la Plata są prawie tém samém, co Llanos (ob.) w części północnéj Ameryki południowéj. Wiatr panujący w **P.** zowie się *Pampero*.

Pamplona, inaczéj *Pampelona* albo *Pampeluna*, warowna stolica hiszpańskiego królestwa Nawarry, leży u stóp Pyrenejów o 3 mile od granicy francuskiéj nad rz. Argą; jest rezydencyją biskupa i liczy 22,960 m., ma wspaniałą katedrę i piękne starożytne wodociągi.

Pan, w mytologii greckiéj bożek pastwisk alpejskich i lasów górskich, obrońca pasterzy i trzód, kochanek Oread (ob.), z któremi wesołe zawodzi tańce albo téż zabawia je wynalezioną przez się piszczałką pasterską (*syrinx*), ale obok tego straszny w gniewie, jeżeli śmiertelnik podczas snu jego zakłóca spokój zacisza leśnego. Najdawniejszą i główną siedzibą czci jego była Arkadyja. Tu właśnie przyszedł na świat, jako syn Hermesa i córki Dryopsa, obrosły na ciele włosami, z nogami i rogami koziemi. Z Arkadyi kult jego rozszerzył się po całéj Grecyi, częstokroć łączony z czcią nimf, Dionysosa i Cybeli. Uważany był **P.** także za demona strasznéj trwogi, *przestrachu panicznego*, a tém samém za zwycięskiego nieprzyjaciół pogromcę. Przypisywano mu w tym względzie głos przerażający. Przez wyrażenie *przestrach paniczny* albo *panika* (angiel. *panic*), rozumie się zwykle nagłą, powszechną ale bezzasadną trwogę.

Panacea, powszechny środek lekarski na wszystkie choroby, ulubione marzenie dawnych lekarzy. W średnich wiekach rozmaite środki sławiono jako **P.**; dziś nazwa **P.** *alba* została dla kalomelu.

Panaetius, z Rodos, filozof szkoły stoickiéj, urodz. 180 r., † 111 przed Chr. Szerzył w Rzymie zasady stoicyzmu między młodzieżą arystokratyczną. Jego dzieło „*Peri tu katekontos*“ służyło za podstawę pracy Cycerona „*De officis*“. Nadał on stoicyzmowi charakter eklektyczny i sceptyczny. Uczniem jego między innemi był Q. Mutius Scaevola.

Panajew (Jan), zdolny powieściopisarz rossyjski, ur. 1812 w Petersburgu, † 1862. Po ukończeniu nauk w instytucie szlacheckim, wstąpił 1830 do służby w ministerstwie finansów, następnie przeszedł do ministerstwa oświecenia publicznego i redagował do 1845 *Żurnał ministerstwa narodnawo prosweszczenija*. Na pole literackie wystąpił w latach 30, pierwotnie umieszczając swe poezyje i artykuły prozaiczne w rozmaitych czasopisach i almanakach; od 1833 był jednym z najzdolniejszych i najczynniejszych spółpracowników czasopisma *Otieczestwiennyja zapiski*; od 1847 objął wraz z Nekrasowem redakcyję *Sowremennika*. Z powieści jego celniejsze: *Akteon*, *Onagr*, *Zgnilizna*, *Piękny człowiek*, *Krewni*, *Lwy na prowincyi* i w. in. Zbiór pism **P.** wyszedł za jego życia (3 t., Petersburg 1860), równie jak i zbiór poezyj „*Sobranije stichotworenij nowago poeta*“ (t. 1855).

Panama, międzymorze w Ameryce, zwane także *Istmem Panama*. Niektórzy geografowie rozumieją pod tą nazwą całe zacieśnienie lądu między Ameryką północną i południową, długie na mil 190, a ciągnące się od zatoki Daryjskiéj aż do międzymorza Tehuantepec w Mexyku, które dzieli Ocean Spokojny od Atlantyckiego. W ściślejszém jednak znaczeniu **P.** stanowi wąski, na 7—12 mil szeroki pas ziemi, odkryty 1513 przez Nunesa de Balboa, zwany także międzymorzem Daryjskiem (ob. Daryjska zatoka). Obecnie przecina w poprzek **P.** koléj żelazna, która w ten sposób łączy dwa oceany; pożądanem jednak byłoby całkowite przekopanie międzymorza, ku czemu podają nader liczne projekta.

Panama (*Istmo*), jeden ze stanów południowoamerykańskiéj rzeczypospolitéj Nowa Granada, leży nad t. n. odnogą Oceanu Wielkiego, ma 82,675 kilom. kw. i według spisu ludn. z 1870 r. 220,542 m.

Panama, m. gł. departamentu Istmo w rzeczypospolitéj Nowéj Granadzie, na przylądku morza Południowego zbudowane i połączone koleją żelazną z Aspinwall; rezydencyja biskupa, ma 12,000 m. i jest jednem z ważniejszych miast portowych Ameryki.

Panama, kapelusze sprowadzane z Granady i Ekwadoru, plecione z nerwów liści palmy Carludovica palmata; odznaczają się giętkością i wytrzymałością. Obecnie wyrabiają się i w Niemczech ze sprowadzanych liści powyższéj palmy.

Panamska kora, ob. Quillaja.

Panard (Karol Franciszek), wesoły ludowy poeta francuski, ur. 1694 w Courville pod Chartres, † 1765 w Paryżu. Wsławił się głównie z wybornych piosenek i oper komicznych. Napisał także kilka komedyj, zalecających się bogactwem dowcipu; utwory jego wyszły w dziele: „*Théâtre et oeuvres diverses*“ (4 t., Paryż 1763); wybór z nich dał Armand Gouffé (3 t., Paryż 1803). Łatwość, z jaką pisał, spowodowywała wszelkiego rodzaju niedbalstwa a nawet błędy językowe. **P.** jest doskonałym wzorem poety z epoki „*Ancien régime*“.

Panarition, ob. Zastrzał.

Panateneje albo **Panathenaea**, tak się zowią słynne uroczystości, jakie w Atenach na cześć opiekunki miasta, bogini *Athene* (Minerwy), obchodzono corocznie od najdawniejszych czasów (wedle powszechnego podania od Tezeusza) z największą uroczystością (ofiary, zabawy, procesyje), przy końcu attyckiego miesiąca Hekatombaion (od 25 do 28, t. j. w połowie Sierpnia podług naszego kalendarza). Oprócz

tych *rocznych* albo *mniejszych* P. odprawiano także od czasów Pizystrata co lat cztéry takąż uroczystość czyli tak zwane *wielkie* P. Święto to kończyło się ogólną ucztą ludową, połączoną z wielkiemi ofiarami (*Hekatombe*), składanemi na Akropolis.—Porów. Mommsena „*Heortologie. Antiquarische Untersuchungen über die städtischen Feste der Athener*“ (Lipsk 1864).

Panax (*Stosił*, *Ginseng*), rodzaj roślin z rodziny aralijowatych, cechujący się kwiatami rozdzielnopłciowemi, kielichem 5 zębnym, koroną pięciopłatkową, tyluż pręcikami i jagodą ścieśnioną, dwukomorową; należą tu zioła, krzewy i drzewa w krajach cieplejszych. P. *anisum*, na Antyllach, wydaje liście woni anyżu, używane na przyprawy; wonne owoce używają się na maści. Korzeń P. *schinseng* jest w Chinach i Japonii wysoko ceniony jako lekarstwo pod nazwą *ginseng* czyli *szynseng*; najlepszy gatunek podobny jest do bursztynu; przypisują mu różne własności, ma zwłaszcza działać pobudzająco na części rodne, dawniéj wierzono w jego skuteczność i w Europie i drogo go płacono.

Pancer (Felix), zasłużony inżynier polski, ur. 1798 w Sędomierskiém, † 1851; po ukończeniu uniwersytetu w Krakowie, wszedł w r. 1818 do wojska polskiego, w którem zostawszy oficerem, miał poruczone roboty inżynierskie około twierdzy Zamościa, następnie od r. 1827 był profesorem budownictwa lądowego i wodnego w szkole aplikacyjnéj wojskowéj. W r. 1836 przeszedł do służby cywilnéj, został członkiem rady budowniczéj w komisyi spraw wewnętrznych i wykładał mechanikę budowniczą w kursach tymczasowych, przy tejże komisyi ustanowionych. W r. 1838 mianowany inspektorem generalnym dróg i mostów, pełnił potem tenże sam urząd w b. zarządzie komunikacyj lądowych i wodnych. Z wielu wzniesionych przez niego mostów i innych budowli, najcelniejszem dziełem jest zjazd do Wisły w Warszawie, wykonany w latach 1844—46. Pozostawił po sobie kilka ważnych rękopisów, a prócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „*Wiadomość o nowym rodzaju mostów żelaznych na wielką otwartość z zastosowaniem do rzeki Wisły pod Warszawą*“ (Warszawa 1830). Życiorys jego mieści się w *Gezecie Warszawskiéj* (r. 1851, N. 102) i w „*Tyg. Ilustr.* (N. 62, r. 1869).

Pancernicy. W dawném wojsku rzeczypospolitéj polskiéj chorągwie, biorące nazwę od pancerzy, a należące do lżejszéj po hussarzach jazdy. Chorągwie te składały się z saméj szlachty, a służących w nich wojskowych zwano *towarzyszami pancernymi*. Na Litwie zwali się oni *petyhorcami*.

Pancernik (*Dasypus*), rodzaj zwierząt bezzębnych, mający ciało pokryte pancerzem kościstym, podzielonym na wielokątne tabliczki, ułożone w poprzeczne pasy; spód ciała mają rzadką szczecią porosły. Pysk ich jest szczupły, przedłużony, z wystającym nosem; nogi krótkie, przednie 4 lub 5, tylne zawsze pięciopalcowe, pazury szponiaste, ogon mierny, ciało grube nieco spłaszczone. Znanych jest około 10 gatunków, żyjących w lasach południowéj Ameryki; żywią się owadami, gadami, jajami, a według niektórych i korzeniami roślin.

Pancerz, blacha na piersi, kuta z grubego żelaza i silnie hartowana. Taki pancerz okrywał całe piersi rycerza, a utrzymywał się szczelnie za pomocą pasów idących przez ramiona i biodra. Bywały one najczęściéj zdobne godłami religijnemi i często ważyły do 50 funtów. Do nich należały naramienniki, również z blachy żelaznéj lub miedzianéj.

Pancerzyński (Karol Piotr), biskup wileński, syn pułkownika wojsk królewskich. Zostawszy księdzem, był proboszczem w Mińsku; mianowany 1696 kanonikiem wileńskim, jeździł w poselstwie do Piotra W., a r. 1713 wyniesiony na godność biskupa jeropolitańskiego, późniéj na smoleńskiego, wybrany był 1724 na katedrę wileńską, † 1729 w Serebryszczach.

Panckoucke, słynna rodzina księgarzy w Paryżu. Założyciel jéj *Andrzéj Józef* P.. ur. 1700 w Lille, † 1753, był dobrym pisarzem.—Syn jego *Karol Józef* P., ur. 1736 w Lille, † 1798, przeniósł się do Paryża, objął nakład pisma „*Mercure de France*“ i innych ważnych dzieł, jak *Encyclopédie méthodique* i pierwszy powziął myśl wydawnictwa *Monitora*, który dotąd jest jeszcze w posiadaniu jego rodziny. Syn tegoż, *Karol Ludwik Fleury* P., ur. 1780, † 1844, wydał wspaniały opis Egiptu w 25 tomach i sam napisał „*Essai sur l'exposition, la prison et la peine de mort*“ i in.—Jego syn *Ernest* P., ur. 1806, odznaczył się przekładem Horacego i Fedra, podobnież jak jego żona tłumaczeniem poezyj Goethego.

Pancreas, ob. Trzustka.

Pancsova (czyt. *Panczowa*), miasto i osada wojskowa w Austryi, na pograniczu wojskowém Banackiém, nad rz. Temesz, niedaleko od jéj ujścia, ma 12,000 m., kościół katolicki i grecki, przędzalnie jedwabiu, fabrykę cukru z buraków, szpital; stacyja żeglugi parowéj na Dunaju. Mieszkańcy prowadzą ożywiony handel zbożem i bydłem. W r. 1849 Austryjacy, pod wodzą Meyerhofera, porazili tu Węgrów, dowodzonych przez Kissa.

Pancratium (*Tchlin*, *Morska lilija*), rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, obejmujący rośliny cebulonośne z kwiatami wspaniałemi, woni wanilii, najczęściéj białemi. Niektóre gatunki, głównie amerykańskie, hodują się jako ozdobne. Cebula P. *maritimum*, w Eur. płd. używała się niegdyś jako środek nawymiotny.

Panczicz, *Panczić* (Józef), słynny naturalista i profesor serbski, ur. 1814 w Brebirze, w pobliżu m. Nowego w Przymorzu chorwackiém; po ukończeniu gimnazyjum w Rjece oraz studyjów filozoficznych w Zagrzebiu, słuchał medycyny w Peszcie, gdzie r. 1842 otrzymał stopień doktora. W latach 1845—6 uczęszczał w Wiedniu na prelekcyje Endlichera, poczém został lekarzem powiatowym w Kragujewcu, w ks. serbskiém. Od r. 1853 jest profesorem nauk przyrodzonych w liceum w Belgradzie; w 1863 r. wybrany został rektorem szkoły głównéj. Naukowe prace P., zwłaszcza z zakresu botaniki, zjednały mu imię w świecie uczoném i po za granicami Serbii. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych

czasopismach przyrodniczych, wydał: „*Ribe u Srbiji*“ (Belgrad 1860); „*Živi pesak u Srbiji i bilje što na njemu raste*“ (Belgard 1863); „*Jestastwenica*“ (t. 1 „*Zoologija*“, tamże 1864; t. 2 „*Botanika*“, tamże 1868; t. 3 „*Mineralogija i geologija*“, tamże 1867); „*Flora u okolini beogradskoj* (t. 1865); „*Ptice u Srbiji*“ (t. 1867); „*Kopawnik i njegowo podgorje*“ (t. 1868); „*Gradja za faunu kneževine Srbije*“ (tamże 1870); „*Neszto o naszim Szumawa*“ (tamże 1870). Nadto wydał wspólnie z profesorem Visianim: „*Plantarum serbicarum pemptas*“ (1860) i „*Plantae serbicae rariores aut novae*“ (1862). Oprócz tego położył P. wielkie zasługi przez urządzenie gabinetu naturalnego przy szkole głównéj belgardzkiéj.

Panczykowski (Ludwik), ulubiony artysta dramatyczny teatrów warszawskich, ur. 1804 w Starym Sączu w Galicyi, † 1871 w Warszawie. Rzuciwszy biuro austryjackie, wszedł do szkoły dramatycznéj warszawskiéj (1825) i od 1827 nieustannie pracował dla sceny, odtwarzając z nieporównaną prawdą i talentem postacie charakterystyczne (typy małomiasteczkowe galicyjskie, postaci kapotowe). Nieporównany był z niego Litwin w „*Żydach*“, myśliwy w „*Chatce w Lesie*“, Dyndalski w „*Zemście*“, Łykalski w „*Majstrze i czeladniku*“. Nie rwąc się nigdy do większych ról, umiał P. mistrzowską grą i charakterystyką wyborną drugo i trzecio rzędnym postaciom nadać piętno wykończonych typów Życiorys P. w „*Tygod. Ilustr.*“ (N. 190, r. 1871) i w „*Kłosach*“ (N. 322, r. 1871).

Pandaneae, rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty rozdzielno lub mięszanopłciowe, gęsto ustawione na kolbie (*spadix*), z których męskie mają pręciki liczne, żeńskie mają słupki o zawiązkach jednokomórkowych, ze znamieniem bezszyjkowém; owoc pestczak jednonasienny, lub jagoda wielonasienna; drzewa i krzewy o korzeniach powietrznych i liściach długich, lancetowatych, umieszczonych spiralnie w 3 szeregach. Właściwe są Azyi płd., Afryce i Australii i ważne jako rośliny pokarmowe, oraz że dostarczają materyjału na budowle, na pokrycie dachów, na odzież i t. d.

Pandanus (*Pochutnik*), rodzaj roślin z rodziny *Pandaneae*, obejmujący drzewa kształtu palm, w Indyjach wsch., na Molukkach, Madagaskarze i w Nowéj Holandyi. P. *odoratissimus*, drzewko w Azyi płd., ma liście długie do 3 stóp, osadzone cierniami, i owoce wielkie, żółte lub czerwonawe, które są jadane na wyspach oceanu Południowego w braku owoców chlebowca. Również jadalne owoce wydaje P. *zitilis*, na Madagaskarze, najwyższy gatunek tego rodzaju. P. *furcatus*, jak o tém się przekonał Göppert, rośnie prędzéj niż jakakolwiek inna roślina.

Pandekty, albo *Digesta*, stanowią główną część składową prawa cywilnego rzymskiego (ob. corpus juris civilis); są to wyciągi księgi rzymskich praw cywilnych, systematycznie z dzieł 39 znamienitych prawników rzymskich ułożone. Cesarz Justynijan polecił ten zbiór komisyi 17 uczonych prawoznawców, pod przewodem znakomitego Trybonijana (ob.) pracującéj, ułożyć, poczem w d. 16 Grudnia 533 r. po Chr. opublikować i nadać mu moc obowiązującą. Wszystkie zaś inne postanowienia przedtem obowiązujące zniósł. Pandekta w nowszych czasach stały się przedmiotem głębokich studyjów naukowych; umiejętnem ich opracowaniem zasłużyło się wielu znakomitych uczonych, a szczególniéj: Puchta, Vangerow, Vindscheidt, Arndts, Zielonacki. Obszerne komentarze do nich ogłosił Glück (1798—1869, 46 t.), które ciągnęli daléj Mühlenbruch, Fein i Arndts.

Pandemija (z greck.), choroba powszechna, nawiedzająca na raz wielką liczbę indywiduów, zamieszkujących toż samo miejsce.

Pandemonium, nazywano w Grecyi starożytnéj ogólną świątynię, oddaną czci wszystkich półbożków czyli demonów. Wyrazem tym oznaczano także pojęcie zbiorowe wszelkie istot nadludzkich, osobliwie złych duchów, państwo szatana zaludniających.

Pandemos, przydomek Afrodyty (Wenery), był w dwojakiém brany znaczeniu: raz jako bogini gminno-zmysłowéj, a potém jako łączącéj lud przez miłość w jednę całość.

Pander (Chrystyjan), naturalista rosyjski, urodz. 1794 w Rydze, 1817 został doktorem medycyny w Wircburgu, poczém towarzyszył 1820, jako naturalista, poselstwu rossyjskiemu do Buchary; 1822 został adjunktem a 1823 r. członkiem zwyczajnym akademii nauk w Petersburgu. Napisał: „*Beiträge zur Naturkunde aus Ostseeprovinzen Russlands*“ (Dorpat 1820) i „*Beiträge zur Geognosie des russischen Reichs*“ (Petersburg 1830).

Pandora (po grecku „*wszech-udatna, wszech-uzdolniona*“), według greckich podań imię pierwszéj kobiety na ziemi. Kiedy Prometeusz (ob.) podejściem wykradł ogień Zeusowi, rozkazał ten ostatni Hefestowi (Wulkanowi) stworzyć kobietę na zgubę rodzaju ludzkiego. Bogowie uposażyli ją we wszystkie wdzięki i powaby natury, ale jednocześnie dali jéj puszkę, w któréj umieścili wszystko złe, jakie z niéj na świat spaść miało. Brat Prometeusza, Epimeteusz, przyjął u siebie Pandorę i otworzył puszkę, wówczasto rozsypały się z niéj wszystkie klęski i niedole na ziemię, tylko jedna nadzieja pozostała na spodzie. Mytowi temu służy za podstawę rozpowszechnione w Grecyi mniemanie, że kobiety są złém (choć koniecznem) dla mężczyzn. Późniéj, aby Zeusa i innych bogów w lepszém przedstawić świetle, przeistoczono podanie to w ten sposób, że puszka P. zawierała błogosławione dary bogów, którychby ludzie używali, gdyby nie była otworzona owa puszka. W ogóle jestto dawne podanie oryjentalne o przyjściu wszystkiego złego na świat, skutkiem połączenia się pierwszego mężczyzny i kobiety na ziemi.

Pandur, *Bandur*, w Serbii i Węgrzech uzbrojony sługa przy urzędach miejskich i gminnych, wykonywający służbę policyjną. W czasie wojny z Prusami za czasów Maryi Teresy, P. nazwaną została lekko uzbrojona, nieregularna piechota chorwacka, która, zwłaszcza pod słynnym Trenckem, w walce partyzanckiéj oddała wielkie usługi. Przy późniejszéj or-

ganizacyi granicy wojskowéj, dawni P. wcieleni zostali do pułków pogranicznych.

Panegiryk (grec. *Panegyrikos*), nazywa się tak w krasomówstwie mowa lub pismo pochwalne, celem wystawienia jakiego czynu albo jakiéj osoby we wznioślejszém świetle. Prawda historyczna podrzędne zajmuje tu miejsce; autor bowiem stara się wywyższyć przedmiot i to zamiłowanie ku niemu upowszechnić. W wolnych Atenach mowa panegiryczna oznaczała pierwotnie mowę, jaką wygłaszał jeden z najprzedniejszych mówców na zgromadzeniu ludowém (*panegyris*) dla uczczenia sławy narodowéj i nakłonienia ludu do jakiegoś przedsięwzięcia wielkiego. „*Panegyrikos*“ Izokratesa, zachęcający Greków do zgody przeciw Persom, jest wzorem ze względu na formę artystyczną. Później wszakże piękny ten zwyczaj zatracił dawną swą cechę. Zaczęto bowiem w mowach i pismach (życiorysach, charakterystykach) bez miary szafować przesadnemi pochwałami dla osób lub rzeczy, nie zasługujących na to bynajmniéj. Równocześnie z P. wykształciła się właściwa mowa pochwalna, *enkomion* zwana. Ale i tego gatunku nadużyli w sposób niegodny późniejsi retorowie i sofiści. Tak skrzywiony P. przeszedł do Rzymian, u których „*Panegyricus*“ Plinijusza młodszego (dla cesarza Trajana) stanowi jeszcze zaszczytny wyjątek; za późniejszych jednak cesarzów, mianowicie w III i IV w. po Chr., panegiryki rzymskie świadczą o zupełném zwyrodnieniu i narodowości rzymskiéj i oświaty. Znaczną ilość takich pism wydał Jäger p. t. „*Panegyrici veteres Latini*“ (2 t. Norymb. 1779). Francuzi utworzyli coś podobnego do P. pod nazwą *Eloges*.—U nas jezuici do tego stopnia rozpowszechnili upodobanie do P., że wiek XVII w literaturze naszéj słusznie nazywają niektórzy *panegirycznym*. Niecny ten rodzaj służalstwa pióra poszedł w zapomnienie dopiero w połowie XVIII w.—Autor P. nazywa sie *panegirystą*.

Panewka, część stalowa lub platynowa, przy otworze zapałowym broni skałkowéj umieszczona, na którą podsypuje się proch, służący do podpalenia naboju.

Pangani, rzeka w Afryce wschodniéj, w środkowym biegu nazywana Rufu, bierze początek około góry Kilimandżaro i wpada po 70 milowym biegu do oceanu Indyjskiego pod 5° poł. 30′ szer.

Pange lingua (łac.), zowią się dwa hymny kościelne, zaczynające się od tych wyrazów. 1) P. l. *gloriosi corporis mysterium*, hymn ułożony przez św. Tomasza z Akwinu, na cześć przenajświętszego Sakramentu, a śpiewany zwykle w Wielki Czwartek i na procesyi w czasie Bożego Ciała. 2) P. l. *gloriosi lauream certaminis*, ułożony w VI w. przez Wenecyjanina Fortunata, biskupa Poitiers, śpiewany w Wielki Piątek. Pieśń ta była wzorem, wedle którego ułożył hymn swój Tomasz z Akwinu.

Pangium, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący jedyny gatunek P. *edule*, wiekie drzewo na wyspach Archipelagu, o liściach długich na 1 stopę i owocach wielkości jaja strusiego, których jądra są odurzające, ale gotowane lub pieczone są jadalne i wydają dobry oléj.

Pangolin (*Manis*), toż co łuskowiec (ob.).

Panhellenion, świątynia *Zeusa Panhellenios*. t. j. Zeusa, czczonego przez wszystkie plemiona greckie na wyspie Eginie, którego uroczystości obchodzone były powszechném świętem. *Panhellenion* zwaną jest także rada najwyższa państwa w Nowéj Grecyi.

Panicum, ob Proso.

Paniczny przestrach, ob. *Pan*, bożek.

Panieńska skórka, ob. Ślaz.

Panigarola (Franciszek), sławny kaznodzieja włoski, ur. 1548 w Medyjolanie, † 1594. Pochodził z rodziny patrycyjuszowskiéj i początkowo studyjował prawo w Pawii i Bolonii; 1567 wstąpił do klasztoru, poczém od roku 1571 studyjował teologiję w Paryżu. 1573 powrócił do Medyjolanu i wykładał teologiję w różnych zakładach; 1587 został biskupem w Asti. Wydał „*Lezioni XX contra Calvino*“ (Wenecyja 1583); „*Prediche spezzate*“ (Asti 1591); „*Tre prediche fatte in Parigi*“ (tamże 1592); „*Compendio degli annali ecclesiastici del Baronio*“ (Wenecyja 1593); „*Specchio di guerra*“ (Bergamo 1597); „*Il predicatore*“ (Wenecyja 1609); nadto *Homilije*, *Kazania*, *Poezyje* i w. in.

Panikonografija (z grec.), postępowanie mające na celu otrzymanie tafel rytniczych do druku za pomocą machiny drukarskiéj. Polega na tém, że świeżą litografiję, świeży miedzioryt lub staloryt przenosi się na taflę cynkową i takową traktuje kwasami. Przytém miejsca pokryte tłuszczem zostają ochronione, inne zaś wygryzione kwasem, tak że powstaje rysunek wypukły. Ma zastosowanie w drukowaniu kart geograficznych.

Panin, nazwisko rodu hrabiowskiego rossyjskiego, pochodzącego z Włoch, przodkowie którego przenieśli się w XIV w. z Luky do Rossyi i za Michała Fedorowicza i Aleksego Michałowicza spełniali wysokie urzędy. Z rodu tego wsławili się zwłaszcza: **Panin** (Nikita, hr.), mąż stanu, ur. 1718, † 1783 w Petersburgu; w młodym wieku wstąpił do gwardyi, za cesarzowéi Elżbiety był kamerherem; 1747 wysłany był jako poseł do Kopenhagi, a 1749 do Stockholmu. Po powrocie miał sobie powierzony kierunek wychowania w. ks. Pawła, po wstąpieniu zaś na tron Katarzyny został ministrem stanu. Na stanowisku tém zawarł traktat z Prusami, 1765 z Anglią; 1767 wyniesiony do godności hrabiowskiéj, zawarł z Danią umowę o wymianę Holsztynu za Delmanhorst i Oldenburg; 1772 był pełnomocnikiem ze strony Rossyi przy podziale Polski. 1774 zawarł pokój z Portą. Był uważany za główną podporę systematu pruskiego w gabinecie rossyjskim. Pod koniec życia osłabł wpływ jego, jaki poprzednio wywierał na Katarzynę. — Brat jego **Panin** (Piotr, hr.), słynny generał rossyjski, ur. 1721, † 1789 w Moskwie; odznaczył się w wojnie siedmioletniéj, za co mianowany generał-lejtnantem, dowodził podczas kampanii tureckiéj 1770 drugim korpusem, na czele którego zdobył 28 Września Bender, następnie uśmierzył 1775 powstanie Puga-

czewa, poczém ustąpił do życia prywatnego.—Porów. Lebedewa „*Nikita i Petr P.*“ (Petersb. 1863). —Syn jego **Panin** (Nikita, hr.), † 1837 w Moskwie, był za Katarzyny posłem w Haadze i Berlinie, następnie za Pawła i w pierwszych latach panowania Aleksandra I wice-kanclerzem i ministrem spraw zagranicznych. — Syn ostatniego **Panin** (Wiktor, hr.), ur. około 1800, poświęcił się również dyplomacyi i był czas niejaki posłem w Grecyi, następnie został sekretarzem stanu i od 1840 ministrem sprawiedliwości, który to urząd spełniał do r. 1861. Po śmierci Rostowcowa został przewodniczącym w komitecie do ułożenia prawa o zniesieniu poddaństwa w Rossyi.

Panini, najznakomitszy gramatyk indyjski, czas działalności którego, podług gruntownych badań Boethlingka, przypada około 350 przed. Chr. Ważne znaczenie P. dla gramatyki historycznéj uznano w Europie dopiéro w bieżącym wieku, choć w Indyjach praca jego cieszyła się wielkim rozgłosem. P. miał wielu poprzedników, w pracy swéj powołuje się na dziesięciu. Dzieło swe wyłożył w 3,996 prawidłach, które późniéj liczni komentatorowie, zwłaszcza Katjana, Bhartrihari, Patandżali i Kauptja, objaśniali. W prawidłach swych występuje P. jako twórca metody etymologicznéj, przedstawił on swe zasady jako pewniki, prawdę których stwierdził przykładami z języka sanskryckiego. Pewniki jego mają jednak ważność nietylko dla sanskrytu, lecz znajdują zastosowanie i do całéj grupy języków indoeuropejskich. Ostatnie wydanie gramatyki P. przygotował Boethling p. t. „*Acht Bücher grammatischer Regeln*“ (2 t., Bonn 1840).

Paniowce, wieś w gub. podolskiéj, nad rz. Smotryczem, miała starożytny zamek obronny, wystawiony 1598 przez wojewodę bracławskiego Janu Potockiego, który Turcy po dwa razy, 1621 i 1623, bezskutecznie oblegali, a który 1651 przez Kozaków i Tatarów opanowany, zburzony został. Istniały tutaj zbór, szkoła i drukarnia ewangielickie, które to zakłady po śmierci Jana Potockiego 1611 zniesione zostały.

Paniutin (Teodor), generał rossyjski, ur. 1790, † 1861; wstąpił 1809 do wojska, walczył w kampanii francuskiéj 1812—14, następnie w wojnie tureckiéj 1829, oraz 1831 polskiéj. Po uśmierzeniu powstania polskiego pozostał w Warszawie, został 1837 generał lejtnantem a 1851 generałem piechoty. Podczas rozruchów w Galicyi 1846, wkroczył w początkach Marca na czele korpusu rossyjskiego do Krakowa. W Kwietniu 1849 wkroczył na czele armii pomocniczéj do Węgier, poraził 21 Czerwca Węgrów za Wahem, połączył się w Starym Hradcu z wojskiem austryjackiém, dowodził pod Komornem, zakrywał pochód wojska austryjackiego od Komorna do Pesztu, stąd zaś do Segedynu oraz rozstrzygnął zwycięstwo pod Temeszwarem.

Panizzi (Antoni), znakomity biblijotekarz, urodz. 1797 w Brescella w księstwie Modeny. Ukończywszy uniwersytet w Parmie 1818, poświęcił się adwokaturze, ale z powodu udziału w rewolucyi piemonckiéj r. 1821, musiał szukać przytułku w Anglii, gdzie 1828 został profesorem języka włoskiego przy nowo utworzonym uniwersytecie londyńskim, 1837 kustoszem książek drukowanych *(keeper of printed books)* w British-Muzeum, a 1856 podbiblijotekarzem t. j. nadzorcą wszystkich oddziałów. Po dziesięcioletniém urzędowaniu usunął się do życia prywatnego 1866. Gorliwością swą i pracą usilną oddał temu zakładowi wielkie usługi, tak przez pomnożenie księgozbioru jako téż zaprowadzenie porządnego systemu i przygotowanie dokładnych katalogów. Z prac jego naukowych, oprócz rozpraw umieszczanych w różnych czasopismach krytycznych oraz wydań dzieł Arjosta i Bojarda (9 t., Lond. 1830—34), zasługują jeszcze na uwagę: „*On the supply of printed books from the library to the reading room*“ (Lond. 1849) i „*A short guide to that portion of the printed books in the British Museum now open to the public*“ (Lond. 1851).

Pankiewicz (Jan), pisarz polski spółczesny, ur. 1816 we wsi Kopyłowie w Lubelskiem; nauki przyrodzone i matematykę studyjował w Petersburgu, poczem towarzyszył K. Baerowi w podróży na morze Białe i ocean Lodowaty; następnie wykładał od r. 1841 matematykę w wyższych zakładach naukowych warszawskich. W r. 1851 mianowany został inspektorem gimnazyjum realnego i członkiem komitetu egzaminacyjnego, 1861 prezydującym w tymże komitecie, w 1862 rektorem gimnazyjum w Szczebrzeszynie, a wkrótce potém gimnazyjum 3° w Warszawie. W r. 1870 opuścił służbę. Ogłosił: „*Chemiję organiczną w zastosowaniu do zoofizyjologii i patologii*“, przekład z Liebiga (Warsz. 1844) i „*Początki geometryi według A. M. Legendra*“ (wyd. 4, Warsz. 1858). Nadto, jako współredaktor *Encyklopedyi Powszechnéj* (wielkiéj) S. Orgelbranda, redagował w niéj dział nauk matematycznych i przyrodniczych.

Pankracy (św.), rodem z Frygii, przybywszy do Rzymu wraz z stryjem swym Dyjonizyjuszem, przyjął wiarę chrześcijańską mając 14 lat wieku i ścięty został 293 za cesarza Dyjoklecyjana. Św. P. uważany jest za mściciela krzywoprzysięstw. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 Maja.

Pankration (greck.), zwała się u Greków *walka powszechna*, w któréj potykający się, zwani *Pankratiastami* walkę pięściową łączyli z zapaśnictwem.

Panna, jedna z konstelacyj zwierzyńcowych (ob. ekliptyka), zawierająca jednę gwiazdę pierwszéj wielkości, zwaną *Kłosem panny*. Pojawia się ona na południku w końcu Maja o godz. 9 wieczorem i tworzy trójkąt prawie równoboczny z Arkturusem i ogonem Lwa, będąc od ostatniego około 35° oddaloną.

Pannormija, tak zwano szacowny zbiór źródeł prawa kanonicznego, sięgający r. 1090. Składał się on z 8 ksiąg, a był tak nazwany, ponieważ zamykał w sobie prawie wszystkie prawidła karności Ułożył go Iwo, biskup Chartres.

Panofka (Teodor), archeolog niemiecki, ur. 1801 w Wrocławiu, † 1858. Zaraz po ukończeniu uniwersytetu w Berlinie zyskał rozgłos rozprawą „*De rebus Samiorum*“ (Berl. 1822). Od 1822—34 po-

dróżował po Włoszech, przebywał dość długo w Paryżu i przyłożył się wiele do założenia instytutu archeologicznego w Rzymie (1829 r.). Za powrotem do kraju 1834 wydał „*Annalli dell' Instituto*“ (1835), został 1836 członkiem akademii nauk, a 1844 profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu berlińskiego. Z prac jego oprócz wielu cennych rozpraw, umieszczanych w „*Abhandlungen*“ akademii berlińskiéj, wymieniamy najważniejsze: „*Museo Bartoldiano*“ (Berl. 1827); „*Neapels Antiken*“ (Stuttg. 1828); „*Recherches sur les noms des vases grecs*“ (Paryż 1829); „*Musée Blacas*“ (4 zesz., Paryż 1830—33); „*Bilder antiken Lebens*“ (Berl. 1843—49); „*Ueber verlegene Mythen*“ (1830); „*Die Heilgötter der Griechen*“ (1843); „*Die Griech. Trinkhörner und ihre Verzierungen*“ (1850); „*Parodien und Caricaturen auf Werken der Classischen Kunst*“ (1851); „*Proben eines archäol. Commentars zu Pausanias*“ (1853).

Panonija, w starożytności prowincyja rzymska, obejmowała część Węgier, Slawoniją, część Bośnii, Krainę i Kroayją. Dzieliła się na wyższą (P. *superior*) i niższą P. (P. *inferior*) i była zamieszkaną przez *Panonów*, lud dziki, surowy, okrutny, ale dzielny i rozmiłowany w wolności. P. podbitą została przez Rzymian za Augusta, w 6-m r. po Chr. probowała zrzucić jarzmo rzymskie, ale zwyciężona, musiała się na nowo poddać i weszła w skład państwa, jako prowincyja cesarska. Po upadku Rzymian, P. przechodziła kolejno pod panowanie Gotów, Hunnów, Longobardów i nakoniec Węgrów (ob. Węgry).

Panopea, jedna z małych planet, odkryta 1861 przez Goldschmidta w Paryżu, oznaczona liczbą 69; obrót około słońca odbywa w dniach 1542,8.

Panophthalmitis, zapalenie całéj gałki ocznéj, przyczém gałka oczna znacznie powiększa swą objętość i stanowi pęcherz ropą wypełniony, towarzyszy temu silny ból głowy. P. prowadzi sa sobą stanowczo utratę wzroku i zanik gałki ocznéj, a czasami proces zapalny, który skutkiem bliskiego sąsiedztwa dostaje się do jamy czaszkowéj i staje się niebezpieczny. Przyczyną P. jest prawie zawsze uszkodzenie zewnętrzne—ciało obce wewnątrz gałki, zranienie, głębokie owrzodzenie i niepomyślna operacyja. W leczeniu postępuje się jak ze zwyczajném ropieniem—przez przebicie powłoki usuwa się zawartość ropiasta.

Panoplija (greck.), kompletny rynsztunek ciężko uzbrojonego rycerza, albo też zbiór zbroi. *Panoplity*, statuy w pełnym rynsztunku.

Panorama (z grec. widok całkowity), szczególny rodzaj malowideł krajobrazowysh, które od zwykłych obrazów, wyobrażających częściowe widoki przyrody, tém się głównie różnią, że już to przez układ okrągły obrazu, już przez ruchomość punktu widzenia, więcéj są obliczone na istotne złudzenie, niż na wrażenie artystyczne. P. naturalna przedstawia się widzowi, jeżeli ten np. stoi na wysokiéj górze i obraca się zwolna po okręgu, tak, że widzi stopniowo całą okolicę przed sobą przeciągającą. Jeżeli więc tę wstęgę, która otacza widza, wyobrazimy sobie rozciętą z góry ku dołowi i rozszerzoną na płaszczyznę, mamy wyobrażenie P. Aby ją więc znowu ująć, trzeba urządzenia sztucznego, przez któreby ruch powyższy mógł być naśladowany. To może być osiągniętém w dwojaki sposób, albo obraz podłużny przesuwa się przed okiem widza (*cyklorama*), albo też pokrywa ściany walcowego budynku, około którego widz się przesuwa (*właściwa* P.). Złudzenie wzmacnia się stosownem oświetleniem, naśladowaniem zjawisk natury, jak grzmotów, deszczu, śniegu i t. d. P. wynalezioną została przez Parkera w Edymburgu 1787, udoskonaloną przez Fontaine'a, Bourgeois i Prevosta w Paryżu. Wynalazek P. pociągnął za sobą różne inne oramy, jak: *diorama* (ob.), *neorama* (ob.), *georama* (ob.). W *miryjoramie* Boésa widoki krajobrazowe mogą być w coraz nowe obrazy łączone. *Kosmorama* jest zestawieniem obrazów oddzielnych okolic, które widziane w sztucznem oświetleniu i przez szkła powiększające, przedstawiają obrazy w naturalnéj wielkości. *Pleorama* Langhausa lub Kopischa przedstawia okolice nadbrzeżne, jak się przedstawiają przepływającemu. *Cykloramy* przedstawiają najczęściéj wielkie rzeki od źródeł do ujścia z ich brzegami, Kahleis w r. 1853 przedstawił w wielkiéj cykloramie „3,000 lat dziejów“, to jest przedstawienie głównych budowli ułożonych chronologicznie. Niewłaściwie nazywają P. graficzne przedstawienie wielkich obszarów, jak np. gór, które widziane są nie kolejno, ale razem, i nie odpowiadają warunkom artystycznym, ani też prawdzie naturalnéj.

Panormitanus (Mikołaj de Tudeschis), sławny kanonista XV w., ur. w Catane w Sycylii i dla tego zwany także *Nicolaus Catanensis* albo *Siculus*, benedyktyn, profesor prawa w Catane, Syennie, Parmie i Balonii, mianowany wreszcie arcybiskupem w Palermo i stąd *Panormitanus*, a potém i kardynałem, odgrywał ważną rolę na soborze bazylejskim, a następnie na sejmach w Moguncyi (1441) i w Frankfurcie (1442); † r. 1443 czy 1445 w Palermo. Pisał komentarz na *Dekretalija* Grzegorza IX, na *Klementyny* i *Glossy*, który był ogłoszony w 7 tomach; dodatki stanowią 2 tomy. Również ogłosił: „*Historyję i apologiję soboru bazylejskiego*“, tłumaczoną na język francuski przez Gerbais (Paryż 1637).

Panspermija, *Pangeneza*, hypoteza fizyjologiczna, polegająca na przypuszczeniu, że w przestrzeni rozproszonych jest mnóstwo zarodków, które czekają okoliczności sposobnych do swego rozwinięcia. Jestto hypoteza przyjęta dla zaprzeczenia samorodztwu; lubo jednak zarodki różnych tworów roślinnych, a nawet niższych zwierząt, unosić się mogą swobodnie, nie ma ona znaczenia ogólnego.

Państwo, tak się nazywa ogół ludzi osiadłych na pewnéj, dokładnie odgraniczonéj przestrzeni ziemi, uznających nad sobą jednę wspólną najwyższą władzę i połączonych w jeden trwały moralno-polityczny organizm, kierowany zbiorową wolą wszystkich, a mający za zadanie pomagać każdemu uczestnikowi P. do osiągnięcia dozwolonych celów życia. P. zarazem, jako organizm, musi się składać z wie-

lu części, organów, które wypełniając pojedyncze jego cele, muszą być przeniknięte zbiorową wolą panującą w P., winny być zatém i są podwładne przedstawicielowi owéj zbiorowéj woli, jakim jest rząd, *władza państwowa*. Nie idzie zatém, aby ta podległość była bezwarunkowa, na wszystkie sprawy się rozciągająca, ogranicza się ona bowiem częstokroć do poddania pod najwyższe uznanie władzy państwowéj tylko pewnych kierunków życia państwowego i do jednolitego przedstawiania całości na zewnątrz. Tak np. w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj, w Szwajcaryi, władza państwowa ograniczona jest do niewielu kierunków, a pojedyncze składowe części używają wielkiéj samodzielności. Potrzeba istnienia P. jest ciągła, bo ciągle człowiek oprócz celów jednostkowych życia, ma jeszcze do załatwienia inne równie ważne jeśli nie ważniejsze cele, do których osiągnięcia potrzeba zbiorowéj siły, jaką przedstawia jedynie organizm państwowy. Dla tego też P. nie jest instytucyją czasową, przechodnią, ale trwałą, wieczną, a ta jego wieczność wynika z saméj natury człowieka. To właśnie na uwadze mieli już mędrcy starożytni, gdy człowieka nazywali zwierzęciem, istotą polityczną (zoon politikon). Całkowity zbiór wszystkich odnoszących się do P. wiadomości, nazywamy *naukami* lub *umiejętnościami państwowemi*, które zwyczajnie dzielą na *prawo państwowe*, to jest naukę o stosunkach prawnych, opierających się na państwie i odnoszących się do P., i na *politykę*, czyli naukę o życiu państwowem i sztuce rządzenia P. Prawo państwowe rozpatruje stosunki w państwie istniejące, lub téż podaje tylko ideał, jak one być urządzone powinny i dlatego jest jużto prawem państwowém praktyczném, obowiązującém, lub teoretyczném, filozoficzném. Polityka zaś podaje zasady powstawania i rozwoju państwa i przedstawia środki kierowania P. odpowiednio do celu tegoż i wymagań stanu kultury danego narodu. Niektórzy z autorów w tym względzie nakreślili całe teoryje o celu P. W tym względzie daje się odróżnić pięć odrębnych kierunków, a mianowicie: 1) Celem P. jest uszczęśliwienie wszystkich swych uczestników (Baco, Thomarius, Bentham). Pogląd ten ciemny, a cel niemożliwy. Szczęście każdy inaczéj pojmuje i niepodobném jest uszczęśliwić wszystkich. Co bowiem dogadzałoby widokom jednego, byłoby najczęściéj przeciwne interesom drugich; stronnictwa, spory i walki pomiędzy ludźmi, są tego widocznym dowodem. W końcu, przypuściwszy nawet, iż możnaby było znaleść cóś ogólnie uszczęśliwiającego, to państwo nie ma środków do osiągnięcia tego czegoś, gdyby zaś chciano P. dać siłę do bezgranicznego działania, to poddanoby tém samém wszystkich uczestników P. największemu despotyzmowi i niewoli. Na téj to błędnéj zasadzie opierają się owe projekta przekształceń społecznych, podawane przez socyjalistów i komunistów. 2) P. ma na celu *urzeczywistnienie prawa*. To określenie celu P. nie jest dostateczne. Wyłącza ono wiele innych stosunków, które zawsze podlegały i podlegać winny rozpoznaniu i opiece P. 3) P. ma na celu *urzeczywistnienie ogólnych celów ludzkości*. Pogląd ten naznacza P. zbyt obszerne zadanie, zapomina bowiem o tém, że pojedyncze jednostki winny się również starać o osiągnięcie ogólnych celów ludzkich i że P. nie może zmieniać swych uczestników na maszyny działające automatycznie. 4) P. ma być *obrazem królestwa bożego* (F. Schlegel, De Maistre, Stahl). To pojmowanie jest całkiem jednostronne, nie można bowiem wymagać od ludzi, aby hołdowali wyłącznie kierunkowi religijnemu z zaniedbaniem innych mocnouprawionych celów życia. 5) P. ma urzeczywistnić *panowanie moralności*. Bezwątpienia P. nie może dążyć do celów niemoralnych. Wyznać jednak trzeba, że niektóre bardzo ważne zadania państwowe, jak np. staranie się o opanowanie sił natury, o dobrobyt materyjalny, i t. d., nie mają żadnego lub téż tylko bardzo lekki związek z moralnością. Z tego względu właściwiéj jest wyrzec się stawiania owych zbyt teoretycznych i jednostronnych celów istnienia P., a stanąć więcéj na gruncie praktycznym, historycznym. Dlatego téż w podaném na czele określeniu wyraziliśmy się ogólnie „wspierać dozwolone cele życia“. Jakie to zaś cele są dozwolone warunkami wewnętrznemi, o tém poucza już to ogólna, wszechludzka moralność, już téż i stan kultury pewnego danego narodu. Tak więc działalność P. ma się jedynie odnosić do zewnętrznych stosunków życiowych, i to do tych, które zostają w związku z ogólném życiem wszystkich, którym więc zbiorowy interes ogółu służy za podstawę. Chcemy przez to powiedzieć, że P. nie ma prawa interwenijowania w zakres spraw przynależących do pojedynczego indywiduum, do rodziny, gminy, lub jakiegoś stowarzyszenia. W tym bowiem punkcie cała działalność P. ograniczyć się musi jedynie do usuwania przeszkód, tamujących swobodny rozwój uczestników lub organów państwowych, a potrzeba interwencyi państwowéj zostaje tu w prostym stosunku do użyteczności i słuszności téjże interwencyi. Nie można żadną miarą zgodzić się na zapatrywanie niektórych ekonomistów, ograniczających działalność P. do otrzymania bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Sławny ekonomista J. B. Say, nazywając rząd „wrzodem“ i zaliczając podatki do wydatków nieprodukcyjnych, posunął się za daleko. Niezaprzeczoną bowiem jest rzeczą, jak to nawet wykazał jeden z największych i najliberalniejszych ekonomistów, J. Stuart Mill, iż liczne są wypadki, nie wchodzące bynajmniéj w zakres utrzymania bezpieczeństwa publicznego, w których jednak władza państwowa musi interwenijować. Taki np. wypadek przedstawiają prawa spadkowe i ich naruszenie. Co się tyczy powstawania państwa, to długi czas panowały w tym względzie dwie sprzeczne teoryje: jedni mniemali, że P. tylko powstać może przez umowy swych członków, inni wprost temu zaprzeczali. Do pierwszych należą Hugo Grotius, Hobbes, Locce, Sidney, Huber, Spinoza, J. I. Rousseau, Paffendorf, Kant, Feuerbach, Rotteck i t. d. Przeciwnikami tego kierunku są: Haller, Schleiermacher, Zachariä, Stahl, Zöpfl i inni. Należy w tym względzie przyjąć zdanie Mohla, który, opierając się zarówno na rozumowaniu jak i

na doświadczeniu dziejowém, przyjmuje powstawanie państw zarówno przez umowę i ugodę ich uczestników, jak i przez zewnętrzną, bądź religijną, bądź świecką powagę ich założycieli. Założone już państwo jest trwałém, organicznem, a ponieważ idea P. jest wieczna, dla tego zdawałoby się, że i P. trwać wiecznie powinno. Jednakże tak nie jest. Byłoby to bowiem sprzeczne z prawem spółuczestników do przekształcenia dawnego a utworzenia nowego lub przyłączenia się do innego P., byłoby sprzeczne daléj z dziejami ludzkości, które przedstawiają wypadki upadku państw, jużto z powodu zagłady, przeniesienia się w inne strony lub podbicia jednego narodu przez drugi, już téż z powodu rozpadnięcia się jednego państwa na kilka innych, lub na odwrót połączenia kiku państw w jedno. Porów. Platona „*Politeja*“ i „*Peri tois nomois*“; Arystotelesa „*Politika*“; Cycerona „*De republica*“; H. Grotiusa „*De jure belli ac pacis*“; Kanta „*Methaphisische Anfangsgründe der Rechtslehre*“ (1798); Herbarta „*Analytische Beleuchtung des Naturrechts und der Moral*“ (Gott. 1836); Ahrensa „*Die organische Staatslehre*“ (Wiedeń 1851); Zachariä „*Vierzig Bücher vom Staate*“ (Heidelberg 1839); Bluntschli'ego „*Psychologische Studien über Staat und Kirche*“ (Zurich 1844); tegoż „*Allgemeines Staatsrecht*“ (Monachijum 1852); R. Mohla „*Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*“ (3 t., Erlangen 1855—1858); tegoż „*Encyklopädie der Staatswissenschaften*“ (Tübin. 1859), przekład polski Białeckiego (w Warszawie 1864); Bluntschli „*Staatswörbuch*“ (Zurich 1870—73).

Państwo kościelne lub *papieskie*, *Stato della Chiesa*, *Stato Pontifico* albo *Romano* lub wreszcie *Patrimonium Sti Pietri*, zwało się do 20 Września 1870 jedyne państwo duchowne, położone w Środkowych Włoszech i zostające pod władzą papieża, jako głowy kościoła katolickiego. Do r. 1860 liczyło na 753 m. kw. około 3,125,000 m. i rozdzielone było na 21 prowincyj; po przyłączeniu zaś w r. 1860 15 prowincyj do królestwa włoskiego, liczyło na 214 m. kw. zaledwo 723,000 m. Plebiscytem 2 Października 1870 przyłączone do Włoch, stanowi obecnie prowincyję włoską Rzym, podzieloną na 5 okręgów. Co do stosunków geograficznych i t. d. ob. art. Włochy, *geografija*.—*Ustawa*. Na czele P. k., przed przyłączeniem go do Włoch, stał papież (ob.), z władzą nieograniczoną. Przy boku papieża, wyjąwszy do spraw kościelnych, było, zwłaszcza do stosunków z państwami obcemi, kolegijum kardynałów (*sacro collegio*), złożone z 70 członków. Zarząd obejmował przedewszystkiém sprawy kościoła katolickiego i był powierzony rozmaitym wydziałom kuryi rzymskiéj (ob.), do czego należały jeszcze penitencyjaryja i kancelaryja papieska albo dataryja. Naczelnikiem zarządu politycznego był sekretarz stanu, którym mógł być tylko kardynał mianowany przez papieża. Najwyższemi urzędami wykonawczemi były: sekretaryjat stanu (do spraw zagranicznych), ministeryjum spraw wewnętrznych (zarazem sprawiedliwości i łaski), dyrekcyja generalna policyi, ministeryjum finansów, ministeryjum handlu, sztuk pięknych, przemysłu i robót publicznych oraz ministeryjum wojny. Rada stanu, złożona z 9 członków rzeczywistych i 6 zastępczych, miała głos doradczy w sprawach prawodawczych i finansowych. Nadto, przez postanowienie z 21 Października 1850 r., była ustanowioną konsulta finansowa, złożona z tylu członków wiele było prowincyj z dodatkiem $^1/_4$ części członków, mianowanych bezpośrednio przez papieża. Podług ustawy z 22 Listopada 1850 dzieliło się P. k. na legacyje, te na prowincyje, rozdzielone na gubernije (*governi*) i gminy. W ostatnich czasach było 2 legacyje (rzymska oraz Campagna i Maritima). Na czele każdéj legacyi stał kardynał legat; prowincyja była rządzoną przez delegata, którym mógł być i świecki. Gubernią zarządzał governatori, podobnie jak poprzedni, mianowany przez papieża. Delegatom i gubernatorom były dodane do pomocy rady prowincyjonalne, wybierane przez papieża z członków przedstawionych przez rady municypalne. Gminy na zasadzie prawa z 24 Listopada 1850 r. podzielone były na 5 klas i zarządzane przez rady municypalne i magistrat. Naczelnik zarządów gminnych zwał się gonfaloniere lub priore i w mniejszych gminach był mianowany przez sekretarza stanu, w większych przez papieża.—Do spraw sądowych były trybunały pierwszéj i drugiéj instancyi, w trzeciéj instancyi rozsądzał minister sprawiedliwości.—Armija była złożoną z ludzi zwerbowanych na lat cztery do ośmiu, z pomiędzy krajowców lub cudzoziemców i w r. 1868 liczyła 16,500 ludzi i 1,080 koni.—Finanse znajdowały się w nader opłakanym stanie. Podług budżetu z r. 1865—66 wydatki wynosiły przeszło 12,671,000 skudów, dochody zaś tylko niecało 6,490,000 czyli niedobór wynosił przeszło 6,181,000 skudów; podług ostatniego znanego budżetu dochody na r. 1868 obliczone były na 28,845,359 lirów, wydatki zaś na 73,949,803 liry, deficyt więc, po odtrąceniu 18,022,331 lirów, przyznanych przez rząd włoski jako spłatę długów za prowincyje aneksowane, wynosił około 27 mil. lirów. Deficyt ten pokrywano po większéj części ze świętopietrza.—Porów. Calindri „*Saggio geografico, statistico e storico dello Stato Pontificio*“ (Perugia 1829); Palmieri „*Topografia statistica dello Stato Pontificio*“ (Rzym 1857); „*Organisation administrative des Etats de l'Eglise*“ (Paryż 1863); „*Kirchliche Geographie und Statistik etc.*“ (Drezno 1864) i w. in.

Historyja. P. k. powstało z darowanych 755 r. przez Pepina Małego, króla Franków, papieżowi Stefanowi II posiadłości, należących niegdyś do Egzarchatu, a zdobytych na Longobardach, przeciwko którym wezwał go Stefan II na pomoc. Darowiznę tę potwierdził 774 Karol W., za co otrzymał 800 r. od papieża Leona III koronę cesarską. Silnych obrońców swych posiadłości zyskali papieże w Normanach. Następnie Leon IX otrzymał 1053 od Henryka III księstwo Benewentu, poczém Grzegorz VII (ob.), korzystając z przyjaznych okoliczności, ugruntował władzę świecką i wyzwolił ją z pod wpływu cesarzów. Najwięcéj powiększyło się P. k. przez spadek po Matyldzie, margr. toskań-

skiéj. Papież Inocenty III († 1216) był uznany jako władca Rzymu. Od niebezpiecznych sąsiadów z domu Hohenstaufów uwolniła się stolica apostolska powoławszy 1265 na tron neapolitański dom Anjou. Władza papieska wzbudziła opór ze strony niezadowolonych Rzymian do tego stopnia, że 1305 papieże uważali za konieczne przenieść stolicę do Avignonu we Francyi, który Klemens VI nabył 1348 od królowéj Joanny Neapolitańskiéj. Dopiero 1376, po powrocie do Rzymu, pomyślano na nowo o powiększeniu P. k. Julijusz II zdobył 1513 Bolonię, Klemens VII zajął 1532 Ankonę; następnie przyłączono 1598 Ferrarę a 1626 Urbino. W skutek reformacyi utracili papieże wielką część ze swego świeckiego i duchownego wpływu i odtąd stopniowo datuje się upadek świeckiéj władzy papieżów. 1783 zerwał Neapol dawne stosunki lenne, łączące go ze stolicą apostolską. Pokojem 13 Lutego 1798 w Tolentino zmuszony był papież odstąpić Francyi Avignon, zaś rzeczypospolitéj cyzalpińskiéj Romaniję, Bolonię i Ferrarę. Powstanie w Rzymie przeciwko Francuzom (28 Grudnia 1797), spowodowało zajęcie Rzymu 10 Lutego 1798 i ogłoszenie 18 Lutego t. r. P. k. rzecząpospolitą rzymską. Pijus VI (ob.) był wywieziony do Francyi, gdzie †1799. Zwycięstwa wojsk rossyjskich i austryjackich sprawiły, że nowy papież, Pijus VII, mógł objąć napowrót władzę w Rzymie. Na mocy konkordatu, zawartego przez Pijusa VII z Napoleonem, utracił papież większą część pozostałych posiadłości. Gdy następnie 1807 wzbraniał się Pijus wprowadzić kodeks Napoleona i wypowiedzieć wojnę Anglii, wkroczyły wojska francuskie do P. k. poczém prowincyje Ankona, Urbino, Macerato i Camerino wcielone zostały do królestwa włoskiego i w posiadaniu papieża pozostał tylko kraj leżący po za Apeninami. Jednakże już 2 Lutego 1808 r. wszedł korpus francuski do Rzymu, i papieżowi, któremu pozostawiono najwyższą władzę duchowną, wyznaczono 2 mil. franków rocznéj pensyi, poczém dekretem z 17 Maja 1809 wcielono P. k. do Francyi i Rzym ogłoszono jako wolne miasto cesarskie. Papież został wywieziony do Francyi, gdzie pozostawał do 1814 r., w którym powrócił do Rzymu i odzyskał dawne posiadłości, za wyjątkiem niewielkiego okręgu Ferrary, leżącego z drugiéj strony rz. Po. Po restauracyi starał się Pijus VII i jego następcy: Leon XII, Pijus VIII a zwłaszcza Grzegorz XVI ugruntować zarówno wewnątrz i zewnątrz władzę papieską, jednakże stawały temu na przeszkodzie rozbudzone polityczne i narodowe uczucia. Historyja P. k. łączy się odtąd najściśléj z historyją Włoch. Wybuch w Modenie (z 3 na 4 Lutego 1831 r.) spowodował powstanie w Bolonii, które wkrótce ogarnęło całą prowincyję i było dopiero stłumione przez wojska austryjackie. 1832 przyszło do nowego powstania, wskutek którego Austryjacy wkroczyli do Bolonii, poczém Francuzi zajęli Ankonę; tak jedni jak i drudzy opuścili P. k. w 1838 r. Panowanie Grzegorza XVI spowodowywało ciągłe niezadowolenia ludności P. k. i dawało powód do powtarzających się powstań (1843 w Romanii, 1845 w Rimini). Wybór Pijusa IX (ob.) był przyjęty z wielkim entuzyjazmem, gdy tenże rządy swe rozpoczął z wielką łagodnością i ogłosił amnestyję dla przestępców politycznych, przedsięwziął rozmaite reformy w zarządzie i dozwolił ogólnego uzbrojenia obywateli. Początki panowania Pijusa wywarły potężny wpływ nietylko na cały półwysep lecz i na ogólne wypadki europejskie. Idąc za przykładem innych państw, nadał Pijus 14 Marca 1848 r. ustawę konstytucyjną, potém widział się zmuszonym utworzyć ministeryjum liberalne (Mamiani) i zwołać zgromadzenie stanów. Lecz na każdym kroku widać było niemożność pogodzenia rządu duchownego z wymaganiami narodowego i liberalnego stronnictwa. Zwycięstwa Austryjaków obudziły w rządzie papieskim nadzieję owładnięcia ruchem. W tym celu po ustąpieniu Mamiani'ego powołał Pijus we Wrześniu 1848 do utworzenia gabinetu hr. Rossi. Jednakże 15 Listopada Rossi został zamordowany i Pijus przez ruch ludowy zmuszony został do utworzenia gabinetu z żywiołów demokratycznych. W skutek tych wypadków Pijus schronił się 25 Listopada do Gaëty, poczém utworzony w Rzymie rząd prowizoryczny, zwołał pod koniec Grudnia zgromadzenie ustawodawcze, pierwszym czynem którego było zniesienie władzy świeckiéj papieża i ogłoszenie rzeczypospolitéj (Luty 1849). Na czele rządu stanął tryjumwirat złożony w Armellini'ego Saffi'ego i Mazzini'ego. Tymczasem mocarstwa katolickie postanowiły wykonać interwencyję dla przywrócenia władzy papieskiéj i podczas gdy wojska austryjackie zajęły legacyje, wylądowały w Kwietniu 1849 wojska francuskie pod dowództwem Oudinota, i po zaciętym oporze zajęły 2 Lipca Rzym, poczém ogłoszono przywrócenie władzy papieskiéj. Pijus powrócił w Kwietniu 1850 r. do Rzymu i rozpoczął dzieło restauracyi prześladowaniem skompromitowanych i poszlakowanych. Od tego czasu pozostała w P. k. załoga francuska. Podczas wojny włoskiéj, gdy bitwa pod Magentą położyła koniec panowaniu austryjackiemu w Środkowych Włoszech, wyzwoliły się z pod władzy papieskiéj Bolonija i Romanija. Po pokoju w Villafranca prowincyje te połączyły się z Emiliją (Parma, Modena, Romanija) pod dyktatorem Farini'm i na mocy głosowania powszechnego wcielone zostały 18 Marca 1860 r. do kr. Sardynii. Po zawarciu pokoju wojsko papieskie zostało znacznie wzmocnione, zwłaszcza przez zaciągi z cudzoziemców, i dowództwo nad niém powierzone gen. Lamoricière. Ciągłe wybuchy powstańcze w P. k. skłoniły hr. Cavoura do przedsięwzięcia w interesie jedności włoskiéj zbrojnéj interwencyi. Gdy napróżno domagał się 7 Września 1860 od rządu papieskiego rozwiązania wojsk obcych, wkroczył 11 t. m. korpus sardyński do P. k. i rozbił 18 t. m. armiję papieską pod Castelfidardo. Resztki wojsk papieskich schroniły się do Ankony, gdzie 29 Września kapitulowały. Umbryja i Marchija ogłosiły się za przyłączeniem do rzeszy Wiktora Emanuela, poczém po odbytém głosowaniu publiczném, wcielone zostały dekretem 17 Grudnia do nowego królestwa włoskiego Papieżo-

wi pozostało tylko tak zwane *Patrimonium Sti Petri*, posiadanie którego zapewnił mu korpus okupacyjny francuski. Gdy po upadku Gaëty, przeniósł się do Rzymu były król neapolitański i rozpoczął stąd, jawnie wspierany przez władze papieskie, nieprzyjazne usiłowania i zamysły przeciwko jedności włoskiéj, stronnictwo ruchu gwałtownie domagało się zajęcia terytoryjum papieskiego i wcielenia go do królestwa włoskiego. W Marcu 1861 nawet parlament włoski uznał Rzym za naturalną i konieczną stolicę państwa. Wszelkie przełożenia papieżowi w przedmiocie złożenia władzy świeckiéj rozbijały się o niewzruszone „*Non possumus*“. W końcu stronnictwo czynu, mając na czele Garibaldi'ego, schwyciło za broń, mając zamiar zdobyć Rzym i dopełnić tym sposobem jedności włoskiéj. Wdanie się rządu włoskiego wkrótce zakończyło to przedsięwzięcie (ranienie Garibaldi'ego pod Aspromonte, 29 Sierpnia t. r.). 15 Września 1864 zawarł Napoleon konwencyję z Włochami, mocą któréj obowiązał się do wycofania w ciągu dwu lat załogi francuskiéj z Rzymu, podczas gdy rząd włoski zobowiązał się nietylko niezaczepiać posiadłości papieskich, lecz bronić ich od wszelkich napadów z wewnątrz, nadto Włochy przyjęły na się część długów papieskich. Rząd papieski spodziewał się pierwotnie, przy pomocy ultramontanów francuskich, znieść tę konwencyję, niewidząc jednak nadziei wykonania tego, wziął się do reorganizacyi armii. 11 Grudn. 1866 reszta wojska francuskiego opuściła Rzym i chorągiew francuska była zdjętą z zamku św. Anioła, poczém wojska włoskie rozciągnęły kordon wzdłuż granicy papieskiéj, ażeby stawić czoło wszelkim ruchom rewolucyjnym z zewnątrz. Również i partyja narodowa w Rzymie (*comitato Romano*) wezwała do spokojnego oczekiwania rozwiązania kwestyi. Spokój był niczém nie zachwiany i Pijus IX mógł z wielkim przepychem odbyć 29 Czerwca 1867 uroczystość 1000 letniéj rocznicy śmierci św. apostołów Piotra i Pawła. Wkrótce potém partyja czynu uznała, że nadeszła sposobna chwila do rozwiązania kwestyi rzymskiéj. Pod koniec Września t. r. wkroczyły do P. k. oddziały ochotników, pod wodzą Menotti'ego Garibaldi, lecz doznały porażki od wojsk papieskich. Wybuchłe 22 Października powstanie w Rzymie było również przytłumione. Niebezpieczniejszém stało się powstanie dopiero wtedy, gdy dowództwo objął Garibaldi i na czele 5,000 ochotników posunął się pod Rzym. Wtedy, po długiém ociąganiu się, przedsięwziął Napoleon interwencyję i 30 Września wkroczyły pierwsze dwa batalijony francuskie do Rzymu. Tegoż samego dnia wojsko włoskie, pod wodzą Cialdini'ego, weszły do P. k. Cialdini napróżno wezwał Garibaldi'ego ażeby się cofnął po za wojska włoskie; obarykadował się on w Monte-Rotondo i przyległéj Montanie, które to stanowiska zdecydował się opuścić 2 Listopada, gdy już było za późno, nazajutrz bowiem zaszła walka pomiędzy Garybaldczykami a wojskiém papieskiém, wspieraném przez Francuzów, w któréj pierwsi ponieśli znaczne straty („szasepoty cudów dokazały“). Garibaldi z resztą oddziału, około 4,000 ludzi, schronił się na grunt włoski, gdzie został rozbrojony; również i regularna armija włoska, na domaganie się Napoleona, opuściła 5 Listopada terytoryjum papieskie. Część oddziału francuskiego pozostała jako korpus okupacyjny w Civita-Vecchia. W następstwie zajęto się wzmocnieniem armii i przygotowaniem do soboru powszechnego, który Pijus zwołał 29 Czerwca 1868 i który zebrał się w Watykanie 8 Grudnia 1869 (ob. Watykański sobór). Ogromne koszta tego zgromadzenia do reszty zrujnowały skarb papieski. Wybuch wojny francusko-niemieckiéj spowodował nareszcie katastrofę, która położyła koniec władzy świeckiéj papieża. Korpus okupacyjny francuski opuścił 30 Lipca Civita-Vecchia. Antonelli napróżno szukał obrony u Austryi i Prus i rząd papieski pozostał zupełnie na łasce Włoch, które pozostały wierne konwencyi Wrześniowéj. Dopiero po upadku Napoleona, Wiktor Emanuel, ulegając partyi ruchu, wysłał do papieża 8 Września hr. Ponza di San Marino, z oznajmieniem, że w interesie bezpieczeństwa Włoch i stolicy apostolskiéj widzi się zmuszonym zająć Rzym. 11 t. m. wkroczyły wojska włoskie do P. k. i 20 t. m. generał Cadorna, po pięciogodzinnéj kanonadzie, wszedł do Rzymu. Po powszechném głosowaniu 2 Paźdz. (133,681 tak i 1,507 nie) dekretem z 7 Października 1870 wcielił Wiktor Emanuel P. k. do Włoch. Porów. Sugenheima „*Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenstaat*“ (Lipsk 1854), Gosselina „*Die Macht des Papstes im Mittelalter*“ (2 t., Münster 1859); André d'Arbelles „*Tableau historique de la politique de la cour de Rome*, etc.“ (Paryż 1810) i in.

Pantaleon (św.), syn poganina i chrześcijanki z Nikomedyi w Bitynii, był przybocznym lekarzem cesarza Galeryjusza Maksymijana, ścięty 305 z jego rozkazu po wycierpieniu najokropniejszych męczarni. Zwłoki św. P. spoczywały pierwotnie w Konstantynopolu, w kościele odeń nazwanym, następnie przeniesione zostały do Paryża, i złożone w kościele św. Dyjonizego (St.-Denis). P. wraz ze św. Łukaszem bywają uważani za patronów lekarzy. Kościół obchodzi jego pamiątkę 27 Lipca.

Pantaleon (*Pantaleone*, *Pantalone*), komiczna charakterystyczna maska w pantominach włoskich, odznaczająca się swoim kostiumem, to jest spodniami, stanowiącemi jednę całość z pończochami, skąd u nas powstało także nazwanie spodni *pantalonami*. P. wyobraża zazwyczaj starych mężczyzn, niekiedy zaś zakochanych i błazeńskich głupców, czasami zaś dobrodusznych, szczerych i wcale nie śmiesznych. Jest zawsze z pochodzenia Wenecyjaninem, tak jak arlekin rodem z Bergamo a doktór z Bolonii.—*Pantaleonem* nazwano także wynaleziony w połowie XVIII w. instrument muzyczny przez Pantaleona Hebenstreit z Eisleben, w kształcie dawnych cymbałów, któremu później dodano klawisze.

Panteizm, (z grec. *pan*-wszystko i *theos* bóg), nazwa kierunku filozoficznego, uważającego wszechświat za przeobrażenie się Boga, który w nim istnieje i razem z nim się rozwija. Szkoła Eleatów

identyfokowało Boga ze światłem (**P.** Kosmologiczny). W nowszéj filozofii *Spinoza* (ob.) rozwinął wszechstronnie **P.** jako zasadę systemu. Bóg według niego jest substancyją (substacyją zaś zwie to „*in se est et per se concipitur*"), która stanowi zasadę wszechrzeczy, przedstawiając nam tylko swe attrybuty i sposoby oddziaływania (modu). **P.** ten nazywa się ontologicznym. U Hegla znów Bóg (absolutna idea) nietylko że jest substancyją zasadniczą natury i ducha (objektywny duch), ale jest subjektem, dochodzącym do świadomości samego siebie w rozwoju natury i ducha ludzkiego. **P.** mistyczny polega na uważaniu Boga za źródło i cel duszy ludzkiéj, która powinna dążyć do zupełnego znicestwienia i zlania się ze swoim Twórcą (ob. Mistycy).

Pantelegraf, ob. Telegraf.

Pantellaria albo **Pantallaria**, w starożytności *Cossyra*, wyspa, należąca do prowincyi Girgenti w Sycylii, położona jest na morzu Śródziemném, o 13 mil od brzegów Sycylii. Rozległość jéj wynosi $2^3/_4$ mil kw., ludność przenosi 6,000 m. Znajduje się tutaj wulkan na 2,000 st. wysoki i gorące źródła mineralne t. n.

Panteon (greck. *Pantheon*), nazywała się tak w starożytności świątynia, przeznaczona dla wspólnéj czci wszystkich albo téż co najprzedniejszych bogów. Najsłynniejszym jest **P.** w Rzymie, zbudowany przez Agryppę 25 r. prz. Chr. i poświęcony czci bogów rodu Julijuszowskiego, zwłaszcza Marsowi i Wenerze, a późniéj przez papieża Bonifacego IV czci Maryi i wszystkich męczenników. Z tego téż powodu nazywany jest on zwyczajnie kościołem Sancta-Maria ad Martyres, albo dla swéj formy Santa-Maria della Rotonda. Przedsionek téj budowli, dobrze zachowanéj, zawiera w sobie 16 kolumn z granitu wschod., których kapitele korynckie z marmuru białego należą do najpiękniejszych dzieł sztuki w tym gatunku. Wnętrze, przestrzeń okrągła 134 stóp rozległa i tyleż wysoka, pokryte na środku półkulistą kopułą, mającą w świetle 27 stóp i 5 cali. W ośmiu niszach stały niegdyś posągi bogów. Posadzka porfirowa. Wspaniała i śmiała budowla podziwu godne sprawia na widzach wrażenie. Cesarz Hadryjan wzniósł piękny **P.** w Atenach, ale żadne nie pozostały po nim ślady.— *Panteon paryski* jest obecnie tém, czém (po kilkukrotnych zmianach) był pierwotnie, t. j. kościołem św. Genowewy, patronki Paryża Kolosalny ten gmach, do którego kamień węgielny położył Ludwik XIV 1764 r., zbudowany został z funduszów zbieranych sposobem loteryi, wedle planu budowniczego Soufflot. Ma kształt krzyża greckiego o równych bokach, środek którego tworzy tum z kopułą; ku zachodniéj stronie jest przedsionek, spoczywający na 22 kanalowanych kolumnach korynckich, 60 stóp wysokich. Długość całéj budowli wynosi stóp 339 a szerokość 253. Wysokość od ziemi aż do kopuły wieżowéj ma stóp 282. Okien nie ma; światło pada przez łuki umieszczone nad lożami. Budowa gmachu nie była jeszcze skończona, kiedy dekretem konwencyi 1794 nadano mu miano *Panthéon-Français* i przeznaczono go na świątynię czci dla wielkich i zasłużonych mężów, których posągi zdobić ją miały a kości spoczywać w obszernych pieczarach. Napoleon I kazał usunąć ozdoby i napisy rewolucyjne, od'ał budowlę duchowieństwu katolickiemu a pieczary tylko zachował na grób zaszczytny dla znakomitości cesarstwa. Za Ludwika XVIII i Karola X poczyniono nowe ozdoby religijne. Rewolucyja Lipcowa 1830 r. zamieniła znowu kościół na **P.**, dawniejsze przywróciła napisy i nowe dodała ornamentacyje. Od 1851 r. **P.** znowu stał się kościołem.

Pantera (Felis pardus), ob. Kot i Lampart.

Pantograf (z greck.), narzędzie, za pomocą którego można przerysowywać wszelkie figury, powiększając lub zmniejszając takowe dowolnie. **P.** znanym jest od r. 1631, następnie znacznie został ulepszonym; składa się z 4 linijek tworzących równoległobok, osadzonych na słupkach, ruchomo z sobą połączonych. Na końcu jednéj z tych linijek, która powinna być przedłużona, osadzone jest ostrze, którém prowadzi się po danym rysunku, ołówek zaś umieszczony w drugiém miejscu na przedłużeniu w drugą stronę tejże linijki, kreśli na podłożonym papierze podobny obraz téj saméj, zmniejszonéj lub powiększonéj wielkości. Piérwszą wiadomość o **P.** znajdujemy w rozprawie „*Pantographia seu ars delineandi res quaslibet*" (Rzym 1631); ulepszonym został przez Lafonda i Gavarda.

Pantometr (z grec. *wszystkomierz*), przyrząd wymyślony przez Bullet'a w XVII w., który miał służyć do mierzenia długości, wysokości i kątów, składał się z 3 linij ruchomych, których rozwartości i położenia dawały trzy kąty trójkąta. Inni uważają za jego wynalazcę Kirchera.

Pantomimy, gatunek przedstawienia teatralnego, który się wyrodził z dawniejszych mim (ob.). Nazwą tą oznaczali starożytni przedstawienia myśli, uczuć i czynności ludzkich za pomocą sztucznych poruczeń ciała w połączeniu z muzyką i tańcem. Artysta uzmysłowiający w ten sposób albo pewną rolę charakterystyczną albo téż całą sztukę, bez wymówienia wyrazu, nazywał się *pantomimą* albo *pantomimistą*, a sama sztuka nosiła miano *pantomimiki*. Teatralne przedstawienia tego rodzaju wykształciły się dopiéro w Rzymie, w epoce cesarstwa, gdy wraz z wolnością ludu musiała zamilknąć i poezyja dramatyczna. Chociaż z upadkiem teatru rzymskiego w V w. po Chr. zaginęły i **P.**, to jednak odżyły późniéj u ruchliwych Włochów. U wielu narodów wschodnich (Persów, Chińczyków) dzisiaj jeszcze ekspozycyje pantomimiczne przy towarzyszeniu muzyki należą do najprzedniejszych zabaw. Dawny rodzaj **P.** zastosowano w nowszych czasach częścią do baletu, częścią do żywych obrazów. Wyborny opis **P.** starożytnych zostawił Lucyjan, a zaś historyczne i krytyczne owych objaśnienie zawiera się w dziele „*Ueber die Pantomimen*" (Hamb. 1749).— Porów. Böttigera rozprawę: „*Ariadne und Bacchus, eine Pantomine nach Xenophon*" w jego „*Kleine Schriften*" (t. 3, Drez. i Lipsk 1838).

Panvini (Onufry), po łac. *Onuphrius Panvinus*, historyk i archeolog włoski, ur. 1529 w Weronie, †

1568 w Palermo, jest autorem wielce szacownych dzieł w przedmiocie rzymskiéj i chrześcijańskiéj archeologii. Ważniejsze z nich są: „*Fasti et triumphi Romanorum*“ (Wenec. 1588); „*Chronicon ecclesiasticum*“ (Kolon. 1568; 2 ed. Padwa 1681); „*Pontificum Romanorum elogia et imagines*“ (Antwerp. 1572; Kolon. 1624); „*De ritu sepeliendi mortuos apud veteres Christianos*“ (Rzym 1581); „*De antiquitate et vitis illustribus Veronae*“ (Padwa 1648) i „*De comitiis imperatoriis*“ (Strasb. 1613).

Panyasis, poeta grecki, rodem z Halikarnassu, żyjący w V w. prz. Chr., spółczesny Herodota, Eschylosa i Pindara. Napisał między innemi wielki poemat bohaterski w 14 księgach p. t. „*Heraklea*“, którego ułamki wydał Tzschirner (Berlin 1842). Przypisywano mu także inny poemat, pisany wiérszem elegicznym, p. t. „*Ionica*“.

Panzer (Jerzy Wolfgung), biblijograf niemiecki, ur. 1729 w Sulzbach, główny pastor w Norymberdze, † 1804. Zasłużył się znakomitéj wartości dziełami biblijograficznemi: „*Annalen der ältern deutschen Literatur*“ (Norymb. 1788, dod. 2 t., 1805) i „*Annales typographici*“ (11 t., tamże 1793—1803).

Paola albo **Paula**, miasto we włoskiéj prowincyi Kalabryi bliższéj, nad morzem Tyrreńskiém, ma port i 7,500 m. Pamiętne jest urodzeniem tutaj św. Franciszka a Paulo.

Paoli (Paskal), prawodawca i dzielny obrońca Korsyki, ur. 1726 ma wyspie Korsyce, syn zasłużonego generała *Hijacynta* **P.** (ur. 1720, † 1768). Jako generał-kapitan kierował od r. 1755 powstaniem Korsyki przeciwko Genueńczykom z takiém powodzeniem, że ci ostatni wyspę Francyi ostąpić byli przymuszeni 1768 r. Daremny atoli był jego opór przeciwko Francyi; zwrócił się więc 1769 do Anglii i dopiero po wybuchu pierwszéj rewolucyi francuskiéj przywołany został do ojczyzny, gdzie otrzymał dowództwo nad gwardyją narodową i prezydenturę w departamencie. Jednakże z powodu usiłowań swych celem wydobycia Korsyki z pod zależności francuskiéj, poróżnił się z konwencyją narodową, jak niemniéj z rodziną Bonapartych, a późniéj i z Anglikami, którzy w Lutym 1794 wylądowawszy w Korsyce, Francuzów z niéj wyparli i uważali ją za własną zdobycz. **P.** skutkiem tego zrzekłszy się dalszego wpływu na sprawy krajowe, udał się 1796 do Londynu, gdzie † 1807.—Porów. Boswella „*Account of Corsica*“ (Glazg. 1768) i bijografije **P.** pióra Arrighi (2 t., Paryż 1843), Klosego (Brunśw. 1853) i Bartoli'ego (Ajaccio 1867).

Paolo, moneta srebrna rzymska, będąca $^1/_{10}$ skuda i zawierająca w sobie 10 bajoków (ob. bajocco) =około 27 groszom.

Pap (Ignacy), pisarz madziarski, ur. 1800 w Wesperimiu; nauki odbywał w mieście rodzinném i w Peszcie, gdzie studyjował filozofiję a następnie medycynę, poczém jako lekarz praktyczny osiadł w Wesperimiu. Prace swe literackie, dotyczące rozmaitych gałęzi wiedzy, pomieszczał bądź w czasopisach, bądź też wydawał oddzielnie. Z wydanych oddzielnie najważniejsze: „*Eredeti holmi*“ (Wesperim 1826); „*Magyar Poesis*“ (t. 1827); „*Magyar orographia tanitványok számára*“ (t. 1830), „*Ekhc*“ (t. 1832); „*Marhadöy*“ (t. 1842); „*Sebeszi Almanach*“ (t. 1843); „*Ekeszóládstan*“ (t. 1847) i in.

Papadopoli (Mikołaj Komnenes), rodem z Kandyi, ksiądz katolicki, wydał dzieła: „*Praenotiones mystagogicae*“, obejmujące wykład nauki kościoła greckiego nowożytnego i odpowiedź na list Anglika o tém dziele: „*Adversus haereticum epistolam Joannis Hokstoni*“ (Wenecyja 1703), oraz „*Historia gymnasii Patavini*“ (2 t., t. 1728).

Papalizm (*papizm*), system kościelny przeciwny episkopalizmowi (ob.). Stronnicy papiescy (kuryjaliści) przypisują papieżowi w kościele władzę monarchiczną, absolutną, udzieloną mu wprost od Chrystusa, tak, że w nim jednym zjednoczoną jest całkowita władza kościelna (hierarchiczna), częściowo przechodząca od niego na biskupów, jako członków tejże hierarchii. Według tego poglądu papież jest w kościele jedynym namiestnikiem Chrystusa, mającym zupełną i nieograniczoną władzę w rzeczach dotyczących się kościoła, podczas gdy biskupi są tylko jego zastępcami (wikaryjuszami) czyli pomocnikami w pewnych okręgach (dyjecezyjach), i mają tylko tyle władzy, ile on im wedle swéj woli udzieli. Biskupi stoją względem papieża w tym samym stosunku, jak apostołowie względem Chrystusa; muszą mu składać przysięgę i począwszy od XVII w. piszą się z „miłosierdzia Bożego i łaski Stolicy Apostolskiéj (zamiast dawniejszego“ z łaski lub miłosierdzia Bożego). Dla tego to papież stoi po nad soborem powszechnem (ekumenicznym), jak to jawnie wypowiedział papież Leon X na piątym soborze lateraneńskim (1512—1517), wbrew uchwałom soboru konstancyjeńskiego; jest wyższym nad prawo kościelne (*a nemine judicatur*), które może wedle własnego uznania zmieniać, aczkolwiek w dawniejszych czasach mógł być sądzony a nawet składany z urzędu przez sobór powszechny, na zasadzie prawa kanonicznego. Początki tego systematu znajdujemy już w piérwszych wiekach kościoła, rozwinął się on jednak dopiero w wiekach średnich, na zasadzie pseudoizydorskich dekretalijów (ob. Izydorskie dekretalija), szczytu zaś dosiągł na soborze Watykańskim 1870. Główni obrońcy tego systematu byli: Bellarmin, Ballerini, de Maistre, Filipps i w ogóle wszyscy pisarze jezuiccy. Najdokładniéj rozebrał i zwalczał **P.** Friedrich w „*Tagebuch des vaticanischen Concils*“ (Nördlingen 1871).

Paparona, herb, przedstawia w polu niebieskiém gęś białą, w prawą stronę tarczy obróconą, siedzącą na zieloném darniu; na hełmie 5 piór strusich.

Papaver, *Papaveraceae*, ob. Mak, makowate.

Papaweryna, $C_{20}H_{21}NO_4$, jeden z alkalojdów zawartych w opium; otrzymuje się z pozostałości po wydzieleniu morfiny. Przedstawia się w postaci kryształów bezbarwnych, trudno rozpuszczalnych w alkoholu i eterze, w wodzie nierozpuszczalnych. **P.** zdaje się żadnego działania na organizm nie wywierać.

Papczyński (Stanisław), ksiądz, założyciel zakonu maryjanów, ur. 1631 we wsi Podgrodzie, blisko Są-

cza. Pierwsze nauki odbywał w Sączu, potém w Jarosławiu, a ostatecznie we Lwowie. Następnie wstąpił 1662 do zgromadzenia pijarów w Podolińcu i wyświęcony został w Warszawie. Mianowany został prokuratorem, kaznodzieją i profesorem, które to obowiązki, obok głębokiéj znajomości teologii, powszechną zjednały mu sławę. Zostawszy spowiednikiem króla Jana Sobieskiego, powziął myśl założenia nowego zakonu polskiego i w tym celu udał się do Rzymu. W r. 1672 wystąpił ze zgromadzenia, i wspierany przez króla tudzież biskupa Wierzbowskiego, otworzył zakon, który poświęcił na cześć N. M. P. i takowy *Maryjanami* nazwał. Pierwszy klasztor założony był przez niego w puszczy Korabiewskiéj, pomiędzy Wiskitkami a Mszczonowem, gdzie ułożył reguły swego zakonu, poczém dla wyjednania potwierdzenia papieskiego, udał się powtórnie piechotą do Rzymu, a otrzymawszy takowe 1699, †1701. Oprócz licznych kazań, wydał następujące dzieła: „*Orator Crucifixus*“ (Krak. 1670); „*Templum Dei mysticum*“ (tamże 1675); „*Prodromus Rhetoricus*“ (Warsz. 1663) i „*Christus paticus seu septem orationes de mysteriis Passionis Christi*“ (tamże 1690).

Pape (Jan Jerzy Wilhelm), leksykograf, ur. 1807 w Chełmnie, starszy nauczyciel gimnazyjum Grau-Kloster w Berlinie, † 1854. Zasłużył się głównie dziełami: „*Handwörterbuch der griech. Sprache*“ (2 wyd., 4 t., Brunśw. 1857—59), oraz „*Wörterbuch der griech. Eigennamen*“ (2 wyd. Brunśw. 1850).

Papebrock (Daniel), ur. 1628 w Antwerpii, † 1714; jezuita i bollandysta, przyjmował znakomity udział w wydaniu dzieła „*Acta sanctorum*“, i z tego powodu zaplątał się w żywe spory z karmelitami.

Papenburg, miasto w pruskim okręgu Osnabrück, połączone spławnemi kanałami z rz. Ems, liczy 6,200 m. Założone dopiéro na początku XIX w., jest obecnie najważniejszem po Emden miastem handlowém w prowincyi Hanowerze.

Papias (św.), biskup Hierapolis w Małéj Frygii około 118, podług podania uczeń św. Jana Ewangielisty. Zebrał w 5 księgach ustne podania o życiu i nauce Zbawiciela. Księgi te przechowały się do XIII w., dziś znane są tylko w urywkach. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 Lutego.

Papier, znany powszechnie wyrób, używany do pisma, druku i wielu innych celów, jest gatunkiem pilśni, składającéj się z włókien, głównie roślinnego pochodzenia. Najlepszym na P. materyjałem jest włókno roślinne, a chociażby mniemać można, że włókna zwierzęce, pochodzące z wełny, włosów i jedwabiu, jako mniéj podlegające wpływom zewnętrznym, powinny dostarczać trwalszego P., jednakże one, jako dające się mniéj rozdrabniać, znajdują zastosowanie tylko do grubszych, pośledniejszych gatunków P. Odpadki skór, dodane do masy papierowéj, przeznaczonéj na P. pakowy, czynią go tęższym i trudniéj przemakającym. Włókno roślinne jest w każdéj części swojéj przydatne na P. i dla tego, po licznych próbach, otrzymują już ten produkt ze słomy, drzewa, traw, kory i t. p. Z powodu wszakże, że włókna takie bywają połączone z trudnemi do oddalenia farbnikami i innemi ciałami, przeto okazało się, że głównym, najodpowiedniejszym do tego celu materyjałem jest włókno lniane, konopne i bawełniane, zwłaszcza kiedy to włókno, użyte poprzednio na rozmaite tkaniny, nabędzie w tym stanie pewnego stanu kruchości, czyli kiedy zamieni się na szmaty, nie mogące już żadnego innego znaleść użytku. P. powszechnie używany do pisania wyrabia się ze szmat lnianych lub konopnych, które dają P. najmocniejszy, ze szmat bowiem bawełnianych jest mniéj zbity i gąbczasty, jakkolwiek i tego materyjału dodają fabryki dzisiejsze do każdéj massy papierowéj. P. biały otrzymać można tylko ze szmat białych lub wybielić się dających. W wyrobie P. ważną jest przedewszystkiém rzeczą sortowanie szmat, pod względem materyjału z jakiego pochodzą, ich koloru, cieńkości i t. p. Im szmaty są więcéj zużyte, tém łatwiejsze jest otrzymanie z nich pięknego i delikatnego P. Szmaty starannie wybrane i rozdzielone, z usunięciem z nich szwów, nici kręconych, węzłów i t. p., uwalniają się sianiem najprzód od pyłu, a potém myciem od wszelkich nieczystości i krają się ręcznie lub za pomocą maszyny na drobne części. Po uskutecznieniu tego następuje ich bielenie, bądź za pomocą chloru, bądź też przez gotowanie z alkalijami gryzącemi, lub z wapnem. Daléj idzie rozdrabianie włókna czyli rozwłóknianie, wykonywane dawniéj przez tak zwaną stępę, dzisiaj przez holendry, przedstawiające koryto podzielone w ten sposób, że przez to powstaje rodzaj kanału w siebie samego wchodzącego; w jednéj połowie znajduje się równia pochyła, na któréj są umieszczone noże do siebie równoległe, nad nią zaś obracający się wał, również dokoła opatrzony nożami. Wprowadziwszy więc szmaty z wodą do holendra i za pomocą przyrządu kołowego wprowadziwszy wał w ruch szybki obrotowy, cała zawartość holendra pomiędzy równią pochyłą i wałem porusza się, a szmaty zostają tym sposobem poszarpane. Po téj czynności następuje bielenie za pomocą kąpieli chlorku wapna, wody chlorowéj albo chloru w postaci gazu. Wybielona masa wprowadza się potém do holendra, mającego większą liczbę noży i szybciéj jeszcze poruszającego się, dodając na P. biały smalty, błękitu pruskiego, roztworu indygo i t. p. lub innych farb, jeżeli P. ma być kolorowym. Miazga wychodząca z drugiego holendra, pomięszana z wodą, jest zupełnie jednorodna, podobna z pozoru do mleka; tę wlewają teraz do wielkiéj kadzi i formują z niéj arkusze, przy czem jest dwojaki sposób postępowania: dawniejszy i nowszy. Według pierwszego robotnik za pomocą formy płaskiéj, utworzonéj z siatki drucianéj, zaczerpuje masę papierową z kadzi, przy czém od wysokości ram formy zależy ilość zaczerpniętéj masy, a tém samem i grubość P.; woda z téj masy odcieka przez otwory sita, sama zaś masa składa się na przygotowanym kawałku pilśni i tworzy wraz z nią stosy, które szybko wyciskają stosowną prasą; następnie wyjmują arkusze z pomiędzy pilśni, wyciskają je i rozwieszają na sznurach dla wyschnięcia. P. nieklejowy już jest po wyschnięciu zupełnie

gotowy, P. zaś pisarski, musi jeszcze być zanurzony w roztworze kleju z ałunem, następnie wyciśnięty i znowu wysuszony. Nowsza metoda formowania P. z masy, przygotowanéj zwykłym sposobem, polega na przeprowadzeniu jéj przez szereg przyrządów, w których ona uwalnia się od węzłów i z nich w stanie jednorodnym wchodzi strumieniem oznaczonym co do grubości i szerokości na siatkę drucianą bez końca, zostającą w ruchu nieustającym. Ta siatka przechodzi po walcach i ciągle utrzymywana jest w drżeniu, celem ułatwienia z niéj odpływu wody. W końcu siatka ta przechodzi po nad skrzynką, w któréj powietrze ciągle jest rozrzedzane, a tym sposobem powietrze zewnętrzne, cisnąc na masę papierową, wywiera na nią działanie prasy łagodnéj. W tym stanie masa taką już spójność posiada, że przechodzi, nie rozrywając się z siatki na szereg walców, z których piérwsze są zimne, dalsze zaś są walcami wewnątrz ogrzanemi parą; w całéj téj drodze P. spoczywa na pilśniach bez końca, nawiniętych na walce. Z ostatniego walca gorącego P. nawija się na stosowne motowidło, z którego zwija się w role (trąbki) i na wagę sprzedaje, albo też bywa cięty na arkusze i podobnie jak P. czerpany wchodzi do handlu. Cięcie P. może się także odbywać na saméj maszynie. P. tym sposobem otrzymany, znany jest pod nazwą *maszynowego* albo *papieru bez końca*, a ten rodzaj fabrykacyi właściwym jest dla wielkich zakładów, posiadających wielkie zapasy szmat jednego gatunku. P. maszynowy jest zwykle gładszy z jednéj strony, niż z drugiéj, ale trwalszy od czerpanego. Ważne znaczenie w fabrykacyi P. ma obecnie dodatek ciał mineralnych, które go mają uczynić bielszym i cięższym; do tych ciał należą sole barytowe, glinka, krzemian i węglan wapna, gips i t. p. Dla podniesienia białości papieru używa się farb błękitnych—błękitu pruskiego, smalty i in., do P. istotnie niebieskich używa się drzewa kampeszowego lub fernambukowego. Jeżeli P. ma być klejowym, przed puszczeniem masy na maszynę dodaje się *kleju*, który jest najczęściéj mydłem żywicznem, otrzymaném przez gotowanie sody z żywicą, do tego mydła dodaje się ałunu; wtedy na włóknach osiada sól żywiczno-glinkowa, przez co włókna stają się sztywne; daleko lepszą była metoda dawniejsza powlekania gotowego P. klejem zwierzęcym. Użycie gałganów starają się obecnie zastąpić różnemi surogatami. P. *słomiany* jest najgorszym gatunkiem P., używanym tylko do małych opakowań, ale po uwolnieniu słomy od krzemionki, przez traktowanie ługami alkalicznemi, otrzymuje się P. wyborny. Z *drzewa* wyrabiają P. już w wielu miejscach i to różnemi metodami; według systemu Völtera drzewo przerabia się na massę papierową więcéj sposobami mechanicznemi, według systematu amerykańskiego głównie drogą chemiczną. Również dobry P. wydają łodygi *kukurydzy*. P. *wschodnioazyjatyckie*, głównie chińskie i japońskie, wyrabiają się nie z gałganów, a wprost z włókien niektórych roślin, jak *Broussonetia papyrifera*, z bambusu, niektórych gatunków wilczego łyka i t. p. Włókna prawdopodobnie rozdzielają się drogą chemiczną, głównie przez poddanie roślin gniciu. W ogóle P. te zalecają się wytrzymałością, giętkością i pod wielu względami przewyższają europejskie; liczba ich gatunków jest niezmiernie wielka. W Chinach, a zwłaszcza w Japonii, wyrabiają z P. najrozmaitsze przedmioty—od chustek do nosa do filiżanek, w które nalewać na wet można gorące napoje. Ob. też Ryżowy papier. Z różnych gatunków P. więcéj znane są: *Bibuła*,—szara otrzymuje się ze szmat wełnianych, czerwona z lnianych czerwonych. P. *pakowy* otrzymuje się z różnych materyałów, często zawiera słomę. Z P. *drukarskich i pisarskich* najważniejsze są welinowy, pocztowy, kancelaryjny i konceptowy. P. *rysunkowy* otrzymuje się z najczystszéj massy białéj, bez dodania farby błękitnéj. Najcieńsze P. są *jedwabny*, nieklejowy, i *pelure*, klejowy. P. *kolorowe* otrzymują się przez powleczenie farbą, lub kropienie (P. *marmurkowe*). P. *na obicia* i t. p. otrzymują się przez druk. P. *na papierosy* wyrabia się z liści tytuniowych. P. *kredowy*, używany na bilety wizytowe, jest P. pokryty klejem, kredą, bielą ołowianą i cynkową. Pod względem wielkości arkusza i formatu odróżniają się gatunki: *elefant* (42 cale dług. 28 cali szerok.), *colombier*, *imperial*, *royal* (30 i 20 cali), *lexicon*, *median*, *regestrowy*, *propatria* (18 i 15 cali) i *format mały*.—P. obecny jest dosyć nowym rytworem; w najdawniejszych czasach pisano na taflach kamiennych, miękkich metalach, glinie, wosku, na błonach zwierzęcych i t. d. W Indyjach używano liści palmowych (ob. palmowy papier). W Memfis wyrabiać zaczęto z papyrusu materyał (ob. prapapier), bardziéj zbliżony do naszego P.; rywalizował z nim w starożytności *pargamen* (ob.). Od IX do XV w. używano P. bawełnianego, pochodzącego zapewne z Arabii; P. lniany zaczęto wyrabiać w końcu XIV w. Istotny postęp dokonała fabrykacyja P. dopiero w końcu XVIII i w bieżącym wieku, przez wynalezienie maszyny do P. przez Roberta i wprowadzenie chloru do bielenia przez Bertholleta. Fabrykacyja P. rozwiniętą jest zwłaszcza w Anglii, Francyi, Niemczech i Ameryce północnéj, zbytkowe gatunki wyrabiają się głównie we Francyi. W król. polskiém główne fabryki P. są w Jeziornie i Soczewce. Europa produkuje rocznie 8,056,000 cetnarów P., wartości 90 do 100 milijonów talarów, Ameryka 2,365,000 cetn., wartości 30 mil. talar.—Porów. Müller „*Die Fabrikation des Papiers*“ (3 wyd. Berl. 1862), Planche „*De l'industrie de la papeterie*“ (Paryż 1853). Główniejsze pisma poświęcone papiernictwu są: Rudela „*Centralblatt für deutsche Papierfabrikation*“ w Lipsku, i Piette'a „*Journal des fabricants de papier*“ w Paryżu.

Papiermaché (z franc. *papka papierowa*), masa papierowa, wraz z rozmaitemi dodatkami przerabiana nie na cieńkie arkusze, a na tabakierki, talerze, wazy, figury anatomiczne i t. d. Na masę papierową używa się materyałów gorszych, wyciska się ją, mięsza z wodą klejową i wytłacza w formach gipsowych lub drewnianych. Po wysuszeniu przedmioty napajają się werniksem lnianym, suszą w piecu, następnie zostają ozdobione, pomalowane, a

niektóre przedmioty wykończają na tokarni. Dodatek kredy, gliny lub piasku powiększa trwałość. Otrzymuje się też P. przez ścisłe zlepianie znacznéj liczby arkuszy, 30 do 100. Najpiękniejsze wyroby z P. dostarczają Japończycy. W Europie wyrób P. wynaleziony został we Francyi przed 200 mniéj więcéj laty, a udoskonalony głównie w Anglii.

Papiernica (*Broussonetia*), rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, oddzielony od rodzaju morwy i nazwany na cześć botanika francuskiego Broussonet; należą tu drzewa strefy zwrotnikowéj, mające sok mleczny żółty. **P.** *japońska* (*Morwa papierowa*, *B. papyrifera*), drzewko w Azyi Wsch., udające się w Europie środkowéj; ma liście sercowate i owoce czerwone, małe. Łyko trzyletnich pędów przez gotowanie w ługu zamieniają Japończycy na papkę kleistą, z któréj robią papier; z łyka wyrabiają też tkaniny. **P.** *barwierska* (*Morwa barwierska*, *B. tinctoria*), drzewo w Indyjach zach. i Ameryce płd., wydaje owoce podobne do orzechów muszkatowych, jadalne; drewno żółte używa się do farbowania i w znacznéj ilości sprowadza do Europy, pod nazwą drzewa *fustykowego*, *fustelowego* lub *żółtego brazylijskiego*.

Papierowe pieniądze, ob. Pieniądze.

Papiery odczynnikowe, zowią się w chemii papierki ubarwione lakmusem na niebiesko i kurkumą na żółto, a używane do rozpoznawania cieczy, czy takowe są kwaśne lub alkaliczne; kwasy bowiem zmieniają kolor niebieski lakmusu na czerwony, alkalija zaś kolor żółty kurkumy na brunatny.

Papieskie państwo, ob. Państwo kościelne i Papież.

Papież, z greckiego *pappas*, łaciń. *papa*, ojciec. Imieniem tém począwszy od IX w., nazywa się wyłącznie biskup rzymski, jako głowa kościoła katolickiego. P. wedle hierarchicznego stanowiska swego jest: 1) biskupem rzymskim u św. Jana Lateraneńskiego, 2) metropolitą siedmiu biskupów rzymskich, 3) patryjarchą Zachodu i 4) głową kościoła. Tutaj obchodzi nas zwłaszcza ten ostatni przymiot P. Potrzeba zjednoczenia i wspólnego działania, przywiodła wyznawców Chrystusa do tego, że wybrali, podobnie jak i dotąd wybierają, jednego członka kościoła, godności biskupiéj, który z przy boczną radą kardynałów, ma prawo i obowiązek zarządzania całym kościołem. Ponieważ Jezus Chrystus uważa się dotąd za niewidzialną głowę wszystkich wiernych, P. nazywa się głową widzialną kościoła i namiestnikiem Pana. Obowiązkiem P. jest: 1) wydawać rozporządzenia na korzyść kościoła, 2) troszczyć się ażeby stolice biskupie były należycie obsadzone, ludźmi zdolnymi i godnymi, 3) dbać, ażeby wiara Chrystusa wszędzie się rozszerzała, 4) załatwiać spory i różnice wynikłe w łonie kościoła, 5) w razie potrzeby zwoływać sobory powszechne i ogłaszać oraz wprowadzać w życie ich postanowienia. P. zwykle nazywa się najwyższym kapłanem (*Pontifex maximus*), ojcem najświętszym i t. d., sam zaś w bulach i listach apostolskich najczęściéj nazywa się przez pokorę sługą sług Bożych (*servus servorum Dei*). Oznaki dostojności P. są: 1) pierścień rybitwa (*annulus piscatoris*), 2) laska pasterska w potrójnym na wierzchu krzyżem, 3) tyjara czyli potrójna korona, 4) całkiem biały ubiór i ciągle noszona stuła. Ustanowienie głowy kościoła po wszystkie czasy odnosi się do samego Jezusa Chrystusa, a to na zasadzie słów u św. Mateusza (16. 18), według których Jezus, wynagradzając żywą wiarę i gorącą miłość apostoła Piotra, nazwał go *opoką*, na któréj zbuduje kościół, „a bramy piekielne nie zwyciężą go“, oraz słów u św. Jana (21, 15 i następ.) według których Jezus domagając się od Piotra większéj miłości, niż od innych apostołów, powierzył mu dozór nad kościołem („paś owce i baranki moje“). Ponieważ zaś kościół, wedle obietnicy Jezusa, ma trwać aż do skończenia świata, przeto słowa do św. Piotra wyrzeczone, stosują się i do jego prawych następców. O rozwoju w ciągu wieków idei papiestwa i zmian jakim ulegała, ob. niżéj pod *Historyją papieżów*.—W pierwotnych czasach lud wywierał wielki wpływ na wybór P., z powodu jednak częstych sporów wcześnie już bardzo zaczęli się mieszać do wyboru cesarze, którzy późniéj przywłaszczyli sobie prawo potwierdzania wybranego P., co trwało aż do XII w. Od początku X w. wybór P. zależny był zupełnie od szlachty rzymskiéj i dopiero 1059 Mikołaj II przyznał kardynałom prawo wyboru P., który podług późniejszych ustaw wyłącznie należy do kolegijum kardynalskiego. Aleksander III w r. 1179 przepisał porządek wyboru P., który, uzupełniony przez Grzegorza X, Juliusza II, Pijusa IV, Grzegorza XV, Urbana VIII i Klemensa XII, do dziś obowiązuje. Po odbyciu obrzędu pogrzebowego po zmarłym P., odbywa się wybór nowego P. w Conclave (ob.). Wybranym może być tylko jeden z obecnych kardynałów, mający wyższe święcenie lub brave dyspensyjne, rodem Włoch, mający lat 55, nienależący do żadnéj zamożnéj rodziny, ani spokrewniony z jakimkolwiek dworem panującym. Wybór odbywa się albo 1) jednogłośnie *per acclamationem*, *per quasi inspirationem* (jakoby z natchnienia Ducha św.), lub *per adorationem*, ponieważ wyborcy oddają zaraz cześć wybranemu, albo też 2) *per scrutinum et accessum*, gdy każdy z zamkniętych w conclave kardynałów daje głos na kartce, przyczém do wyboru potrzebna jest większość dwu-trzecich głosów. Po ukończeniu wyboru nowy P., przybrany w ornat papieski, udziela pierwsze bogosławieństwo kolegijum kardynalskiemu, poczém przyjmuje hołdy od wszystkich kardynałów a od kardynała kamerlinga pierścień rybitwa. Następnie pierwszy kardynał dyjakon ogłasza ludowi o nastąpionym wyborze; potém nowy P. w towarzystwie wszystkich kardynałów udaje się do kościoła św. Piotra, gdzie po odśpiewaniu Te Deum laudamus, odbiera adoracyję od kardynałów. W końcu udziela ludowi pierwsze błogosławieństwo. Podług dawnego zwyczaju konsekracyi P. dopełnia biskup Ostyi.

Historyja papiestwa da się podzielić na 8 peryjodów. *Peryjod I* obejmuje 3 pierwsze wieki chrześcijaństwa, aż do Konstantyna W., czasy ucisku

i prześladowania, w których wyrabiały się formy hierarchiczne. W pierwszéj połowie tego okresu chronologija jest niepewną; powszechnie przyjęta lista, obejmuje po św. Piotrze następujących 31 P.: Lin (66—78), Anaklet lub Klet (do 91), Klemens I (do 100), Ewaryst (do 109), Aleksander I (do 119), Sykstus I (do 127), Telesfor (do 139), Hygin (do 142), Pijus I (do 157), Anicet (do 168), Soter (do 177), Eleutery (do 193), Wiktor I (do 202), Zefiryn (do 218), Kalikst (do 222), Urban I (do 230), Poncyjan (do 235), Anteryjusz (do 236), Fabijan (do 250), Korneli (251—2), Lucyjusz I (do 253), Stefan I (do 257), Sykstus II (do 259), Dyonizy (do 269), Feliks I (do 274), Eutychijan (do 283), Kajus (do 296), Marcelin (do 308), Marceli I (do 310), Euzebijusz (Maj—Październik 310), Milcyjades albo Melchijades (311—314). W ogóle dzieje biskupów rzymskich przedstawiają w tym okresie ucisku mało faktów historycznych; niektórzy jednak z P. już teraz, z większém lub mniejszém powodzeniem, okazują dążności do osiągnięcia prymatu w kościele. (Bliższe szczegóły o pojedynczych P. ob. pod odzielnemi imionami).—*Peryjod II*, obejmuje 3 następne wieki (300—600), od Sylwestra I do Grzegorza I; jestto czas dalszego rozwoju idei hierarchicznych i wprowadzenia ich w życie w większéj części państwa rzymskiego, jak również i u wielu narodów germańskich. Przyjęcie wiary chrześcijańskiéj przez cesarzów rzymskich musiało wywrzeć wpływ na stanowisko biskupów rzymskich. Następnie korzystnie wpłynęło na rozwój władzy P. przeniesienie stolicy do Carogrodu, pomimo bowiem tego przeniesienia, Rzym w oczach ludów pozostał stolicą świata i w skutek tego patryjarcha rzymski, uważany był za pierwszego biskupa w chrześcijaństwie, jak to wyraźnie wypowiedział sobór chalcedoński (451). Gdy następnie Rzym utracił zupełnie znaczenie polityczne, władza papieska była już dostatecznie silną, ażeby utrzymać prymat na Zachodzie. Na Wschodzie posiadali P. wielką potęgę moralną, będąc wybierani na rozjemców w sporach o urządzenie kościelne lub artykuły wiary, tak, że w krótkim czasie wyrok P. niezbędnym był w każdéj ważniejszéj sprawie. Nie znajdujemy w tym peryjodzie pomiędzy P. ani umysłów spekulacyjnych, ani też uczonych; posiadają oni za to w wysokim stopniu takt praktyczny i ścisłą konsekwencyję. Rzym mało zajmował się teoryją, natomiast ściśle przestrzegał rzeczy pewnych, udowodnionych; wszelkie postanowienia soborów powszechnych były dla niego normą wiary i stąd też pozostał on zawsze prawowiernym, ortodoksyjnym. Przy podziale państwa rzymskiego (395) zyskali P. znaczenie polityczne i znaleźli w cesarzach wschodnich obrońców przeciwko roszczeniu patryjarchów byzantyńskich. Po podbiciu Włoch przez Belizaryjusza utracili P. wprawdzie wiele ze swego znaczenia politycznego, stali się bowiem właściwie tylko wazalami cesarzów wschodnich, mimo to znaczenie ich moralne było utwierdzone na Zachodzie. W tym czasie, mimo protestacyj biskupów Medyjolanu, Rawenny, Akwilei i in., supremacyja P. była uważana za niezbędną do utrzymania jedności kościoła i wiele szczegółów praktyki kościelnéj okazuje, do jakiego znaczenia wzrosła stopniowo w tym okresie władza papieska. I tak odtąd datuje się uważanie za niezbędne otrzymywanie palijusza z rąk P.; teraz również wyradza się przekonanie, że P. niema oprócz Boga sędziego nad sobą. W tym też czasie P. zaczyna nazywać innych biskupów nie braćmi, jak dawniéj, lecz synami. W peryjodzie tym władali następujący P.: Sylwester I (314—336), Marek (Styczeń do Paźdz. 336), Julijusz I (do 352), Liberyjusz (do 366), Damazy (do 384), Syrycyjusz (do 398), Anastazy I (do 402), Inocenty I (do 417), Zozym (do 418), Bonifacy I (do 422), Celestyn I (do 432), Sykstus III (do 440), Leon I (do 461), Hilary (do 468), Symplicyjusz (do 483), Feliks II (do 492), Gelazyjusz I (do 496), Anastazy II (do 498), Symmach (do 514), Hormisdas (do 523), Jan I (do 526), Feliks III (do 530), Bonifacy II (do 532), Jan II (do 535), Agapit (do 536), Sylweryjusz (do 537, † 538), Wigilijusz (do 555), Pelagijusz I (do 560), Jan III (do 573), Benedykt (do 578), Pelagijusz II (do 590), Grzegorz I (do 604). Najznakomitsi z pomiędzy P. tego okresu byli bezwątpienia Leon I i Grzegorz I, obaj noszący przydomek Wielkich; nadto znajduje się pomiędzy nimi wielu mężów politycznie mądrych i obdarzonych silnym charakterem. Od Sylwestra, któremu Konstanty W. miał nadać posiadłości, datują kuryjaliści władzę świecką P.; jemu też przypisują użycie po raz pierwszy potrójnéj korony.—*Peryjod III*, sięga od początku VII do środka IX w. (604—858), czyli od Grzegorza I do Pseudo-Izydora. Wschód objawiał się coraz bardziéj przeciwko supremacyi Rzymu i rozdział pomiędzy kościołem zachodnim i wschodnim stawał się nieuniknionym. Coraz silniejsze korzenie natomiast zapuszczała hierarchija rzymska pomiędzy ludami germańskiemi. Królowie frankońscy przez długi czas zachowali w rzeczach kościelnych wielką samodzielność i biskupi francuscy zostawali w większéj zależności względem króla jak P.; ten sam stosunek zachodził i w Hiszpanii, podczas rozkwitu państwa Westgotów. Anglija natomiast zostawała w ściśléj zależności od władzy papieskiéj. Toż samo miało miejsce i w Niemczech, gdzie zaprowadzenie wiary chrześcijańskiéj było po większéj części dziełem misyjonarzów angielskich i irlandzkich. W końcu zmieniły się stosunki i we Francyi. Pepin zawezwał apostoła Niemiec św. Bonifacego, ażeby uporządkował rozstrojone stosunki kościelne na lewym brzegu Renu, co też on wykonał w charakterze wikaryjusza papieskiego. Było to przygotowaniem do przyjęcia korony przez Pepina z rąk P., za co wywdzięczając się, oswobodził go od Longobardów i nadał mu znaczne kraje, powiększone następnie przez Karola W. Władzę zwierzchnią zachował sobie wprawdzie Pepin, co też utrzymał i syn jego, uważając zawsze P. jako swego wazala, zarządzając dziedziną św. Piotra przez swych urzędników oraz przewodnicząc na wyborach i zatwierdzając nowego P.; przyjąwszy jednakże koronę cesarską z rąk P., dał powód do późniejszego

wyniesienia się P. nad cesarza. Przez nowe podboje Franków w ziemi Sasów rozszerzyła się władza P. aż do Elby. Władza ta początkowo rozciągała się tylko do dogmatów i ceremonij religijnych, podczas gdy cesarz wykonywał właściwy zarząd kościelny, mianując biskupów, zwołując synody, potwierdzając prawa kościelne i t. d. To stanowisko biskupów rzymskich, jako pierwszych po cesarzu, było powodem, że P. w obec słabych cesarzów osiągają absolutną władzę nad całym światem chrześcijańskim. P. trzeciego peryjodu (w kolei 64—104) są: Sabinijan (do 606), Bonifacy III (do 607), Bonifacy IV (do 615), Adeodat lub Deusdedit (do 618), Bonifacy V (do 625), Honoryjusz I (do 638), Seweryn (do 640), Jan IV (do 642), Teodor (do 649), Marcin I (do 655), Eugenijusz I (do 657), Witalijan (do 672), Adeodat II (do 676), Domnus albo Donus I (do 678), Agaton (do 682), Leon II (do 683), Benedykt II (do 685), Jan V (do 686), Konon (do 687), Sergijusz I (do 701), Jan VI (do 705), Jan VII (do 707), Sisimrius (do 708), Konstanty (do 715), Grzegorz II (do 731), Grzegorz III (do 741), Zacharyjasz (do 752), Stefan II (752), Stefan III (do 757), Paweł I (do 767), Stefan IV (do 772), Adryjan I (do 795), Leon III (do 816), Stefan V (817), Paschalis I (do 824), Eugenijusz II (do 827), Walentyn (827), Grzegorz IV (do 844), Sergijusz II (do 847), Leon IV (do 855), (mniemana papieżyca Joanna), Benedykt III (do 858). — *Peryjod IV*, obejmuje czasy od połowy IX do końca XI w., czyli od Pseudo-Izydora do Grzegorza VII. Silną podporę zyskało papiestwo na początku tego okresu w dekretalijach przypisywanych Izydorowi z Sewilli (ob. Izydorskie dekretalija). Wskutek przyjęcia przez P. tytułu *Episcopus ecclesiae universalis*, zmienioną została dawna kolegijalna równość pomiędzy biskupami. P. jawi się jako przez Boga ustanowiona głowa kościoła powszechnego, on rządzi całym kościołem, na jego wezwanie i pod jego zwierzchnictwem odbywają się synody, on ma najwyższą jurysdykcyję i t. d. Co przez przeciąg 8 wieków nie udało się zyskać, to na raz zostało potwierdzoném przez świadectwo poważnéj starożytności. Mikołaj I był człowiekiem, który potrafił wyciągnąć największe korzyści z nowéj księgi przywilejów. Zmusił króla Lotara II do połączenia się z odrzuconą małżonką, zmusił do uległości kler francuski i t. d. Następca jego Adryjan niepotrafił w podobny sposób utrzymać władzy, lecz natomiast Jan VIII zawładnął znowu w zupełności nad kościołem francuskim. Słabość ostatnich Karolingów dała polityce papieskiéj doskonałą sposobność do wywierania wpływu na wszystkie ważniejsze sprawy, lecz słabość ta była także powodem wybuchu we Włoszech i nawet w Rzymie walk domowych, w których P. częstokroć byli zmuszeni dzielić losy strony pokonanéj. Z Sergijuszem rozpoczynają się czasy tak zwanych rządów kobiecych (*Pornokracuja*), w śród których stolica apostolska postradała wszelkie znaczenie. Wmieszanie się cesarza zakończyło te czasy pełne rozpusty i okrucieństwa, lecz zarazem władzę papieską uczyniło zupełnie podległą władzy cesarskiéj. W krótkim jednakże czasie zajaśniało papiestwo nowym blaskiem. Pseudo-Izydorskie dekretalija weszły zupełnie w życie. Był to czas, w którym kardynał Hildebrand wziął w ręce ster kościoła, ażeby Pontyfikat wynieść na wyżynę o jakiéj zaledwie marzył Pseudo-Izydor. Wszystkie kroki jego były z góry obmyślane. Pod Mikołajem II przeprowadził 1059 reformę w wyborze P.; powierzając mianowicie wybów P. kolegijum kardynalskiemu, uchylił wpływ, jaki wywierał naród i szlachta rzymska, oraz usunął prawa przynależne dotychczas cesarzom. Dalszym krokiem do osiągnięcia ideału władzy papieskiéj było ścisłe połączenie duchowieństwa zakonnego z interesami papizmu i zyskanie w zakonnikach silnych sprzymierzeńców przeciwko książętom, duchowieństwu świeckiemu i ludowi. W końcu nie bez korzyści dla P. było ukończenie dawnego sporu ze Wschodem, rezultatem którego jakkolwiek było oderwanie kościoła wschodniego od zachodniego, jednakże nie pozbawiło ono Rzymu ani jednéj prowincyi i postawiło go w bezpornéj supremacyi nad całym Zachodem. P. tego peryjodu (w ogólnym katalogu P. od 105 do 159) są: Mikołaj I (do 867), Adryjan II (do 872), Jan VIII (do 882), Marin I albo Marcin II (do 884), Adryjan III (do 885), Stefan V (do 891), Formozus (do 896), Bonifacy VI (do 896), Stefan VI (do 897), Roman (897), Teodor II (898), Jan IX (do 900), Benedykt IV (do 903), Leon V (903), Krzysztof (do 904), Sergijusz III (do 911), Anastazy III (do 913), Landon (do 914), Jan X (do 928), Leon VI (do 929), Stefan VII (do 931), Jan XI (do 936), Leon XII (do 939), Stefan VIII (do 942), Marin II albo Marcin III (do 946), Agapit II (do 955), Jan XII (do 963), Leon VIII (do 965), Benedykt V (965), Jan XIII (do 972), Benedykt VI (do 974), (Bonifacy VII, 974), Donus II (974), Benedykt VII (do 983), Jan XIV (do 984), (Jan XV, do 985), Jan XVI (do 996), Grzegorz V (do 999), Jan XVII (do 997), Sylwester II (do 1003), Jan XVIII (1003), Jan XIX (do 1009), Sergijusz IV (do 1012), Benedykt VIII (do 1024), Jan XX (do 1033), Benedykt IX (do 1044), Grzegorz VI (do 1046), Klemens II (do 1047), Damazy (1048), Leon IX (do 1054), Wiktor II (do 1057), Stefan IX (do 1058), (Benedykt IX, do 1059), Mikołaj II (do 1061), Aleksander II (do 1073). Począwszy od Adryjana III weszło w zwyczaj, że P. po wybraniu zmieniał swe poprzednie imię. Mikołaj II był pierwszy uroczyście koronowanym. Hildebrand jest w tym czasie duszą kuryi rzymskiéj. — *Peryjod V*, poczyna się od Grzegorza VII aż do przeniesienia stolicy papieskiéj do Avignonu, czyli od końca XI do początku XIV w. W peryjodzie tym papiestwo osiągnęło szczyt swéj potęgi. Na nowo przez Mikołaja II zorganizowany wybór P., zapewnił kościołowi możność posiadania genijalnych przewodników, i ułatwił konsekwentne przeprowadzenie jednego i tegoż samego planu. Ideja, którą wyrobił sobie Grzegorz VII o papiestwie, miała dwie strony: polityczną i religijną. Pierwsza jest prawie zupełnie dziełem Grzegorza. Wszyscy bowiem poprzedni obrońcy papizmu chcieli biskupowi rzymskiemu zapewnić

supremacyję w rzeczach kościoła; podług zaś planu Grzegorza powinien tenże być uważanym za reprezentanta Boga na ziemi, od którego zależne są nietylko władze kościelne lecz i świeckie, któremu zawdzięcza początek nietylko autorytet biskupi lecz i majestat królów i cesarzów. Jestto ideja wszystko obejmującéj teokracyi, na czele której stoi P., ideja wielkiego związku lennego, obejmującego wszystkie ziemskie, kościelne i świeckie posiadłości, zgodnie z którą postępowali Grzegorz i jego następcy, rzucając klątwy na książąt, strącając ich z tronu, rozporządzając koronami i rozdarowując kraje. Walkę przeciwko władzy świeckiéj rozpoczął Grzegorz, podjąwszy spór o inwestyturę. Sporu tego nie ukończył ani Grzegorz ani najbliżsi jego następcy; mimo bowiem upokorzenia się cesarza Henryka IV w Canossa, mimo zawartego pomiędzy Kalikstem II i Henrykiem V konkordatu w Wormacyi (1122), mocą którego cesarz zrzekł się inwestytury duchownéj, udzielanéj za pomocą pierścienia i pastorału, pozostawił sobie jednakże inwestyturę świecką, za pomocą berła, mógł więc zniszczyć wybór kanoniczny. Inocentemu III udało się dopiero wykonać to, co zamierzał i o czém marzył Grzegorz, zniósł bowiem feodalne prawo inwestytury i pozostawił cesarzowi tylko prawo petycyi i prezentaty (Jus primariarum precum). Zupełne poddanie stanu duchownego i wszelkiéj powagi kościelnéj pod władzą P. było dziełem Grzegorza VII. P. nie tylko jest najwyższą, lecz i jedyną powagą w kościele, jest on nietylko następcą św. Piotra, lecz i namiestnikiem Jezusa Chrystusa na ziemi. Wszystkie dawniejsze prawa metropolitów, jako to: zwoływanie synodów, konfirmowanie i wyświęcanie biskupów i t. d., przeniosły się całkiem na P. Biskup czynności swe wypełniać począł na mocy nadanego mu z Rzymu prawa. Przez rozsyłanie legatów papieskich, obdarzonych władzą nieograniczoną, wyniósł Grzegorz autokracyję hierarchiczną na najwyższy szczyt potęgi. Gdziekolwiek przybył taki legat, tam ustawała władza miejscowego biskupa, a cały zarząd i administracyja wykonywały się w imieniu P. Uniwersalna monarchija P., jaka faktycznie miała miejsce wciągu XII i XIII w., jest zapewne najwspanialszém urzeczywistnieniem pewnéj idei. Po Grzegorzu VII odznaczyli się silni obrońcy ideału papieskiego: Adryjan IV i Aleksander II za czasów Fryderyka I, następnie zwłaszcza Inocenty III, Grzegorz IX i Inocenty IV, jako potężni przeciwnicy Fryderyka II, w końcu zaś Bonifacy VIII. Pod ostatnim jednakże widać już zarodki upadku potęgi papieskiéj. Stosunki jego z Filipem Pięknym, królem francuskim, okazały światu, że P. nie jest niezwyciężonym, i spowodowały przeniesienie stolicy św. Piotra z Rzymu do Avignonu, upokorzenie, z którego pontyfikat już nigdy nie mógł się podnieść. P. tego okresu (w ogólnym katalogu 160 — 202) są: Grzegorz VII (do 1085), Klemens III (do 1086), Wiktor III (do 1087), Urban II (do 1099), Paschalis II (do 1118), Gelazy II (do 1119), Kalikst II (do 1124), Honoryjusz II (do 1130), Inocenty II (do 1143), Celestyn II (do 1144), Lucyjusz II (do 1145), Eugenijusz III (do 1153), Anastazy IV (do 1154), Adryjan IV (do 1159), Aleksander III (do 1181), (Wiktor IV, do 1164), (Paschalis III, do 1168), (Kalikst III, do 1178), (Inocenty, do 1180), Lucyjusz III (do 1185), Urban III (do 1187), Grzegorz VIII do (1187), Klemens III (do 1191), Celestyn III (do 1198), Inocenty III (do 1216), Honoryjusz III (do 1227), Grzegorz IX (do 1241), Celestyn IV (1241), Inocenty IV (do 1254), Aleksander IV (do 1261), Urban IV (do 1264), Klemens IV (do 1268), Grzegorz X (do 1276), Inocenty V (1276), Adryjan V (1276), Jan XXI (1277), Mikołaj III (do 1280), Marcin IV (do 1285), Honoryjusz IV (do 1287), Mikołaj IV (do 1292), Celestyn V (1294), Bonifacy VIII (do 1303), Benedykt XI (do 1304). Grzegorz VII powiększył posiadłości świeckie stolicy apostolskiéj przez spadek po margr. Matyldzie. Licznie dokonywane podwójne wybory w najbliższych po nim czasach okazują, że wyborcy zależnymi byli od obcych wpływów. Następnie wystąpił z idejami reformatorskiemi Arnold z Brescii i przyczynił wiele kłopotów Eugenijuszowi III (1145—1153). Adryjan IV (1154—59) oswobodził się od swego przeciwnika. Na nowo występują Aleksander III i Wiktor IV jako antypapieże, pierwszy wspierany przez króla sycylijskiego Wilhelma, drugi przez cesarza Fryderyka. Po śmierci Wiktora († 1164) stronnictwo cesarskie wybierało nowych antypapieży: Paschalisa II, Kaliksta III i Inocentego, wkrótce jednakże utrzymał się Aleksander. Inocenty III (1198—1216) stoi na szczycie potęgi; bezpośrednio po nim wybuchła walka z cesarstwem Hohenstaufów. Nad upokorzeniem Fryderyka II pracowali Grzegorz IX i Inocenty IV; lecz dopiero Klemens IV, po ścięciu Konradina, widział pontyfikat oswobodzony od przewagi niemieckiéj. Sycylija, jako lenno papieskie, była nadaną Karolowi d'Anjou.— *Peryjod VI*, od przeniesienia stolicy apostolskiéj do Avignonu aż do reformacyi, 1305—1517. Klemens V otrzymał władzę przy pomocy francuskiéj i pozostawał ciągle pod wpływem francuskim, tak, że zarówno on jak i jego następcy mogli wywierać dawną władzę tylko przeciwko obcym potęgom a mianowicie przeciwko cesarzowi. Stanowisko P. tém niżéj upadało w opinii publicznéj, że cała dążność kuryi papieskiéj była skierowana przeważnie do zyskania środków pieniężnych. Po oddaleniu się bowiem z Rzymu, ustały wkrótce dochody z patrymonijum św. Piotra i kosztowne utrzymanie dworu papieskiego opierało się li tylko na rozmaitych spekulacyjach finansowych; P. handlowali nietylko beneficyjami duchownemi i prebendami, lecz wyzyskiwali wiernych pod rozmaitemi pozorami, jako to: odpustu grzechów, podatku na wojnę z niewiernymi, rozmaite taksy, spolije, dziesięciny i wakanse. Jan XXII przy śmierci swéj pozostawił około 18 milijonów guldenów w złocie i przeszło 7 mil. w klejnotach. Obyczaje nie były nigdy i nigdzie w większym upadku jak na dworze papieskim w Avignon. Na gorsze zmieniły się rzeczy z nastaniem schyzmy papieskiéj, która wzięła początek po śmierci Grze-

gorza XI (1378), gdy wybrano jednocześnie Urbana VI i Klemensa VII. Wtedy ukończyła się tak zwana 70 letnia niewola babilońska, przez to, że Urban pozostał w Rzymie, Klemens zaś osiadł w Avignonie. Kościół zachodni rozpadł się na 2 połowy, i nawet po śmierci rywalów niemożna było myśleć o zjednoczeniu, albowiem każde stronnictwo natychmiast wybierało nowego P., tak, że przez lat 40 nie było ani na chwilę powszechnie przez cały kościół przyjętego P. Ratunku kościoła szukano, za przywodem uniwersytetu paryskiego, w soborze powszechnym. Pierwszy sobór zwołany w tym celu 1409 do Pizy, zakończył wprawdzie pozornie schyzmę, przez złożenie z urzędu obu P., Benedykta XIII i Grzegorza XII; popełnił jednakże ważny błąd, przez mianowanie nowego P., w osobie Aleksandra V, przed przeprowadzeniem reformy w kościele, Aleksander bowiem nie widział nic pilniejszego nad rozwiązanie soboru. Gdy nadto zrzuceni P. niechcieli zrzec się władzy, kościół miał jednocześnie aż trzech P. Uniwersytet paryski, pod przewodnictwem Jana Gersona, dokonał zwołania 1414 nowego soboru do Konstancyi, na którym powtórzono dawny błąd i mianowano P. przed ukończeniem reformy w głowie i członkach kościoła. Marcin V rozbudził słownictwa w łonie soboru i w końcu sparaliżował zupełnie działanie soboru, który utracił wszelką powagę w oczach świata. Ucisk w kościele rozpoczął się na nowo i sobory przestały być niebezpieczne dla P., dla tego też Eugenijusz IV dozwolił 1431 na zwołanie soboru bazylejskiego. Początkowo zdawało się, że sobór zamyśla na prawdę przeprowadzić reformy; mianował on w Feliksie V nowego P. Jednakże obawa przed nową schyzmą, niepokoje husyckie i ogólne wzburzenie umysłów, uczyniły zgromadzenie lękliwém; przebiegłości rzymskiéj udało się najprzód usunąć z soboru dwa najpotężniejsze narody, Francuzow i Niemców, pierwszych przez zawarcie sankcyi pragmatycznéj w Bourges (1438), drugich przez konkordat w Aschafenburgu (1448). Sobór bazylejski, trzymany w szachu przez synod w Ferrarze, w obec działań partyi ultramontańskiéj okazał zupełną bezsilność. Takim sposobem sobory powszechne nietylko, że nie przeprowadziły reformy w kościele, ale przyczyniły się do utwierdzenia nadużyć, okazawszy w obec nich zupełną niemoc. Sześciu ostatnich P. tego okresu starało się jakoby okazać światu, że P. wszystko jest dozwoloném. Z pomiędzy nich zwłaszcza Aleksander VI niewielu równych sobie tyranów znajduje w historyi. Julijusz II, żołnierz na tronie św. Piotra, i Leon X, swobodomyślny epikurejczyk, jakkolwiek nie zaliczają się do poprzednich ze względu na zbrodnie, nie odpowiadają jednak charakterowi książąt kościoła. P. tego okresu (203—330) są: Klemens V (do 1314), Jan XXII (do 1334), Benedykt XII (do 1342), Klemens VI (do 1352), Inocenty VI (do 1362), Urban V (do 1370), Grzegorz XI (do 1378), Urban VI (do 1389), Klemens VII (do 1394), Bonifacy IX (do 1404), Benedykt XIII (do 1424), Inocenty VII (do 1406), Grzegorz XII (do 1417), Aleksander V (do 1410), Jan XXIII (do 1419), Marcin V (do 1431), Eugenijusz VI (do 1447), Feliks V (do 1449), Mikołaj V (do 1455), Kalikst III (do 1458), Pijus II (do 1464), Paweł II (do 1471), Sykstus IV (do 1484), Inocenty VIII (do 1492), Aleksander VI (do 1502), Pijus III (do 1503), Julijusz II (do 1513), Leon X (do 1521). Podczas schyzmy panowali w Rzymie: Urban VI, Bonifacy IX, Inocenty VII, Grzegorz XII; w Avignonie zaś rezydowali: Klemens VII, Benedykt XIII i Aleksander V, po którym nastąpił Jan XXIII. *Peryjod VII*, od reformacyi do cesarza Józefa II, 1517—1782. Reformacyja zachwiała papiestwo w jego podstawach, nietylko bowiem oderwała od kościoła znaczną część wyznawców, lecz podkopała zasadnicze ideje, na których opierało się papiestwo i hierarchija. Papiestwo było dla tego zmuszone do użycia wszelkich wysiłków, ażeby nietylko zastąpić czém innem odpadłe od jego władzy kraje, ale także wzmocnić i odnowić swą władzę duchowną. Pierwsze kroki papiestwa w walce ze zmagającym się protestantyzmem zasadzały się na utrzymaniu pozostałego i zdobyciu nazad utraconego. Pomiędzy środkami, mającemi dopiąć tego celu, pierwsze miejsce zajmują uchwały soboru trydenckiego, formułujące jasno zasady wiary katolickiéj. Daléj należą tu: rewizyja ksiąg liturgicznych i pism kanonicznych, zaprowadzenie Indeksu, oraz założenie zakonu jezuitów, w którym kuryja rzymska znalazła nader silną podporę. Częstokroć podczas tego okresu pozostawał kościół w sporze z wszystkimi swymi synami. Niemożna jednakże zaprzeczyć, że stolica apostolska pozostała jeszcze w tym czasie potęgą, mającą ważne znaczenie, nietylko w kwestyjach religijnych lecz i w politycznych. Ogólnemu znaczeniu papiestwa nie zaszkodził ani nepotyzm, praktykowany przez wielu papieży, ani straszliwe zamieszanie finansowe za Inocentego X, gdy nawet handel zbożem wzięto w monopol; tylko Rzym oraz państwo kościelne doznały skutków korupcyi swych władców. Zniesienie jezuitów sprawiło nowe i nieprzyjemne kłopoty. Benedykt XIV przez swe cnoty osobiste zdołał pod pewnym względem przywrócić dawne znaczenie papiestwu, gdy następca jego Klemens XIII, gorliwy obrońca jezuitów, zepsuł wszystko przez swój upór. Dopiero Klemens XVI załagodził sprawę, wprawdzie z wielkiém upokorzeniem stolicy apostolskiéj, odwoławszy breve swego poprzepnika przeciwko ks. Parmy oraz zniósłszy zakon jezuitów. P. tego okresu (231—262) są: Adryjan VI (do 1523), Klemens VII (do 1534), Paweł III (do 1549), Julijusz III (do 1555), Marceli II (1555), Paweł IV (do 1559), Pijus IV (do 1565), Pijus V (do 1572), Grzegorz XIII (do 1585), Sykstus V (do 1590), Urban VII (1590), Grzegorz XIV (do 1591), Inocenty IX (1591), Klemens VIII (do 1605), Leon XI (do 1621), Paweł V (1621), Grzegorz XV (do 1623), Urban VIII (do 1644), Inocenty X (do 1655), Aleksander VII (do 1667), Klemens IX (do 1669), Klemens X (do 1676), Inocenty XI (do 1689), Aleksander VIII (do 1691), Inocenty XII (do 1700), Klemens XI (do 1721), Inocenty XIII (do 1724), Benedykt XIII (do 1730), Klemens XII (do 1740), Be-

nedykt XIV (do 1758), Klemens XIII (do 1769), Klemens XIV (do 1774).—*Pervjod VIII*, od cesarza Józefa II do naszych czasów. P. tego okresu (263—268) są: Pijus VI (1775—99), Pijus VII (do 1823), Leon XII (do 1829), Pijus VIII (do 1831), Grzegorz XVI (do 1846) i Pijus IX (od 1846).— W okresie tym coraz bardziéj słabnął wpływ P.; podrywana z każdym dniem władza świecka, zakończyła się wreszcie po przyłączeniu 1870 r. Rzymu do królestwa Włoskiego. Bliższe szczegóły porównaj pod pojedynczymi papieżami oraz w art. Państwo kościelne i włochy. Co do dziejów P. porów. Spittlera „*Geschichte des Papstthums*“ (ukończone przez Paulusa, Heidelberg 1826); Rankego „*Die röm. Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16 und 17 Jahr.*“ (3 t., 5 wyd. Berlin 1866); Wyzińskiego „*Papstwo i swiaszennaja rimskaja imperija w XIV i XV st.*“ (Moskwa 1857); Jaffégo „*Regesta Pontificum Romanorum usque ad a. 1198*“ (Berlin 1851) i w. in.

Papillon (Fernand), współczesny filozof francuski i badacz przyrody, ur. 1847, † 1873 w Paryżu. Syn zdolnego lekarza, oddał się z całym zapałem naukom przyrodzonym (fizyjologii mianowicie), pracując pod kierownictwem najpierwszych znakomitości naukowych jak Claude Bernard, Wurtz, Robin, Coste, niezaniedbując przytém głębokich studyjów nad filozofiją. Ta wszechstronność wiedzy, to gruntowne rozumienie życia przyrody przy wyższym na wszechświat poglądzie, nadawały jego poglądom piętno głębokości i oryginalności zarazem. Prace swoje pomieszczał w „*Revue de deux Mondes*“ i w „*Revue des cours scientifiques*“; wyszły one świeżo zebrane razem p. t. „*La nature el la vie*“ (Paryż 1873). Zasadniczą myślą P. jest, iż materyja jest wynikiem siły a siła z ducha pochodzi. Pozostawił w rękopisie ciekawą wielce „*Historyję wzajemnego oddziaływania na siebie nauk przyrodzonych i filozofii od czasów Descartesa*“, któréj pojedyncze rozdziały odczytywał w Instytucie francuskim.

Papin (Dyjonizy), wynalazca kociołka znanego pod jego nazwiskiem (ob. kociołek Papina), urodz. 1647 w Blois, † 1710; studyjował medycynę w Paryżu, gdzie następnie praktykował jako lekarz, a zarazem pod kierunkiem Huygensa zajmował się fizyką i matematyką. Jako kalwin, po zniesieniu edyktu nantejskiego, opuścił Francyję i był profesorem w Marburgu. Rozprawy jego odnoszą się głównie do hydrauliki i pneumatyki i zostały zebrane p. t. „*Fasciculus dissertationum*“ (Marburg 1795), oraz „*Recueil de diverses pièces touchant quelques nouvelles machines*“ (Kassel 1695).

Papinianus (Aemilius), najznakomitszy rzymski uczony prawoznawca, ur. około 140 po Chr.; sprawował najwyższe urzędy w państwie i był ostatecznie *Praefectus praetorio*. Nieposłuszny wymaganiom Karakalli, został z jego rozkazu stracony r. 212 po Chr. P. napisał 37 ksiąg „*Quaestiones*“ i 19 ksiąg „*Responsa*“, które w znacznéj części weszły do Pandektów. Oprócz tego na uwagę zasługują jego „*Definitiones*“ i „*De adulteriis*“. Do jego dzieł pisali komentarze Ulpijan, Paulus i Marcyjan.

Papinijan i Manswet (święci), arcybiskupi afrykańscy, męczennicy za czasów Genseryka, króla Wandalów. Kościół obchodzi ich pamiątkę 28 Listopada.

Papirius, albo, jak mówiono w czasach dawniejszych, *Papisius*, nazwisko rodu rzymskiego, którego rodziny patrycyjuszowskie z przydomkami: *Crassus*, *Cursor*, *Maso* i *Mugillanus* kwitły w IV i V w. istnienia Rzymu, plebejskie zaś *Carbonów* i *Turdusów* później dopiero wystąpiły na widownię. Jednemu z Papiriusów przypisują zbiór praw królewskich (*leges regiae*), które ułożył jako *Pontifex maximus* w pierwszych latach Rzeczypospolitéj dla użytku publicznego. Do praw tych, uważanych za pierwszy zbiór i zwanych „*Jus Papirianum*“, napisał komentarz przy końcu Rzeczypospolitéj Granius Flaccus. Najznakomitszymi tego rodu członkami są: *Lucius Papirius Cursor*, bohater z epoki wojen samnickich, podziwiany przez potomnych zarówno z powodu swéj siły i znajomości sztuki wojennéj jakotéż dla dzielności i surowości charakteru. Pięćkroć był konsulem, dwa razy dyktatorem a trzykroć obchodził tryjumfy po zwycięstwach, które wywalczył 324 jako dyktator, 320 gdy jako konsul z Quintusem Publiusem Philo zemścił się za klęskę przeszłoroczną Rzymian w wąwozach kaudyńskich i 309 gdy jako dyktator rozgromił pod Longula Samnitów.—*Lucius Papirius Cursor*, syn poprzedniego, będąc dwukrotnie konsulem, odznaczył się jako wódz 293 zwycięstwem nad Samnitami pod Aquilonia a 272 pod Tarentem; słynął z wymowy. Jeden z przywódców stronnictwa demokratycznego, przeprowadził jako trybun ludu 131 r. prz. Chr. prawo (*lex tabellaria*), nakazujące dla wszystkich postanowień ludu, mianowicie w rzeczach prawodawstwa, głosowanie piśmienne; inny jego wniosek, że trybun ludowy i na następny rok wybranym być może, został usunięty z powodu opozycyi Cajusa Laeliusa i Publiusa Corneliusa Scipiona Afrykańskiego. Po nagłym zgonie tego ostatniego 121 r. padło na P. podejrzenie, że był winnym jego śmierci. W r. 119 oskarżony przez Luciusa Liciniusa, uniknął wyroku przez odebranie sobie życia. — *Cajus Papirius Carbo Arvina*, syn poprzedniego, stronnik optymatów, na rozkaz Maryjusza młodszego zabity został 82 r. w Kuryi. W r. 89 podczas wojny ze sprzymierzeńcami przeprowadził łącznie z kolegą swym w trybunacie Markiem Plautiusem Silvanusem prawo (*lex Plautia Papiria*), że wszystkim sprzymierzeńcom, którzy broń złożą, będzie przyznane prawo obywatelstwa.—*Cnejus Papirius Carbo*, stronnik Maryjusza, był z Cynną (ob.) 85 i 84 a z Maryjuszem młodszym 82 r. konsulem i głową partyi ludowéj. Pobity przez Quintusa Caeciliusa Metella i Pompejusza uciekł do Afryki, a stąd do Sycylii; następnie schwytany przez Pompejusza, został zabity.

Papłoński (Jan), filolog i pedagog polski, urodz. 1819 w miasteczku Widzach, gub. kowieńskiéj; po ukończeniu nauk gimnazyjalnych w Wilnie, studyjował na uniwersytecie moskiewskim i otrzymawszy stopień kandydata nauk historyczno-filologicz-

nych, udał się do Warszawy, gdzie początkowo pomagał Lindemu (ob.), przy układaniu słownika porównawczego języków słowiańskich. Następnie był nauczycielem gimnazyjum, szkoły sztuk pięknych, instytutu szlacheckiego, starszym cenzorem, wizytatorem, w końcu został profesorem akademii duchownéj oraz profesorem filologii porównawczéj w b. szkole głównéj Od 1862 jest dyrektorem instytutu głuchoniemych i ociemniałych. Na ostatnim zwłaszcza stanowisku wykazał P. znakomite swe zdolności pedagogiczne i zakład powierzony swéj pieczy postawił na równi z najlepszemi zakładami w Europie. Oprócz wielu rozpraw naukowych i rozbiorów krytycznych, drukowanych w rozmaitych czasopisach, wydał przekład z łacińskiego Helmolda „*Kroniki Słowiańskiéj z XII w.*“ (Warsz. 1862), do którego skreślił wyborną „*Mapę Słowiańszczyzny lechickiéj z w. IX—XII i Prus z w. X—XIII*“; „*Lekcyję wstępną filologii porównawczéj słowiańskiéj*“ (t. 1864); „*O początku i rozmaitości mowy*“ (t. 1867). W języku rossyjskim napisał: „*O Biblii reimskiéj*“; „*Życiorys S. B. Lindego*“; „*Uwagi filologiczne o języku rossyjskim w porównaniu ze starosłowiańskim i innemi słowiańskiemi*“ i w. in., drukowanych w „*Czasopisie Ministeryjum Oświecenia Publicznego*“.

Papów, starożytny zamek w ziemi chełmińskiéj, między Toruniem i Gołubiem, założony 1375, zdobyty został r. 1475 przez Kazimierza Jagiellończyka na Krzyżakach i spalony.

Pappenheim, starożytny ród zamieszkały w Szwabii, znany już w XII w. pod nazwą marszałków von P. W r. 1439 rozdzielił się na linije: Gräfenthalską, Algowską, Treutlingską i Altzheimską, z których obecnie ostatnia już tylko istnieje. W linii Treutlingskiéj odznaczył się głównie hrabia *Gottfryd Henryk von* **Pappenheim**, wódz cesarski podczas wojny trzydziestoletniéj, ur. 1594. Ukończywszy wyższe nauki w Tübingen, przeszedł w 20 r. życia do kościoła katolickiego i zapał swój dla wiary oraz ognisty animusz wojenny starał się zużytkować najprzód za Zygmunta III w Polsce, a potém w usługach ligi katolickiéj (ob. *Liga*) i jéj naczelnika Maksymilijana I, elektora bawarskiego. W bitwie białogórskiéj (1620), gdzie ciężko był ranny, rozpoczął jako pułkownik bohaterski swój zawód. Mianowany 1623 dowódcą pułku kirasyjerów, sławnych *Pappenheimczyków*, walczył 1623—25 w Lombardyi, a 1626 w kilku bitwach zgniótł w wyższéj Austryi powstanie chłopów, których 40,000 zginęło. Wojnę tę własnoręcznie sam opisał. Następnie wraz z Tillym zwalczał w półn. Niemczech Duńczyków i Szwedów, od których jednak poniósł klęskę pod Breitenfeld. Połączywszy się potém z Wallensteinem, pomógł mu do zdobycia Lipska i Saksonii, ale w bitwie pod Lützen, walcząc jak lew, otrzymał w piersi dwie rany od kul muszkietowych i † 1632. Mimo całéj waleczności i męstwa, posuwanego aż do szaleństwa, nie był P. zdatny na wodza naczelnego. W okrucieństwach i srogości przechodził nieraz nawet Tilly'ego.—Porów. Hessa „*Gottfried Heinrich, Graf zu Pappenheim*“ (Lipsk 1855). Linija Treutlingska wygasła na synu jego *Wolfganga Adamie von Pappenheim*, † 1677 r. Dzisiejszą głową linii Altzheimskiéj jest hr. *Ludwik Ferdynand Fryderyk von Pappenheim*, ur. 1815 r. Do rodziny P. należy dziś jeszcze *hrabstwo Pappenheim* (3,5 m. kw. w Bawaryi), które było udzielném do r. 1806 a następnie wcielone do Bawaryi; od 1815 zostaje pod opieką króla bawarskiego.

Pappus, matematyk aleksandryjski, żyjący około 380 po Chr.; ułożył wykład matematyki, którego przekład łaciński wyszedł pierwszy raz p. t. „*Pappi Alexandrini collectiones mathematicae a Fred. Commandino in latinum versae*“, obejmujący w sobie niektóre materyjały, ważne dla historyi matematyki. Nazwę P. nosi twierdzenie geometryczne, będące uogólnieniem twierdzenia Archimedesa.— Porów. Berkhan „*Das Problem des* P.“ (Halla 1857).

Paprocie (*Filices*), gromada roślin skrykokwiatowych (zarodnikowych), mająca następne cechy: Zbiorniki *zarodników*, tak zwane *zalążniki* czyli *torebki* (*sporangia*), umieszczone są na spodniéj powierzchni liści, czyli raczéj *listowia* (*frons*), złożone są z komórek o cieńkiéj błonie, po dojrzeniu brunatnawe, ułożone nerkowato lub pierścieniowato. Często zalążniki te zebrane są w znacznéj liczbie w *kupki* (*torus*), rzadziéj odosobnione. Jużto nie mają one żadnéj osłony, już okryte są *zawijką* (*indusium*). P. są to rośliny trwałe, o korzeniach najczęściéj czołgających się, dźwigających łodygę, która niekiedy jest drzewiastą i wtedy ma budowę podobną do palm, rdzeń wewnętrzny łodygi jest często bogaty w mączkę. Liście (listowie) są przed rozwinięciem zwinięte spiralnie, całobrzegie lub częściéj powykrawane, często wielokrotnie pierzaste, pięknéj powierzchowności, pokryte włoskami lub gruczołkami. Sposób rozradzania się P. zbadanym został przez Nägelego, a głównie przez Leszczyca Sumińskiego. Właściwe organa płciowe ukazują się tylko na bardzo młodych pędach; z zarodnika rozwija się organ liściasty—*łożysko* czyli *listek zapłodkowy* (*prothallium*), który się pokrywa organami męskiemi czyli *pylniczkami* (*antheridia*) i organami żeńskiemi czyli *przewodami* (*archegonia*). Pylniczki mają postać brodaweczek, w których rozwijają się drobne ciała sferyczne—*pyłeczki* (*antherozoida*), uwalniają się one przy pęknięciu pylniczka i za pomocą rzęs odbywają żywe ruchy, tak że dostają się do przewodów, znajdujących się na tym samym lub innym listku zapłodkowym, a to zetknięcie stanowi zapłodnienie. Z zapłodkowego listka rozwija się jedna tylko roślina. Zarodniki zatém, mieszczące się w kupkach, nie są bezpośredniém następstwem zapłodnienia, a uważane być mogą za rodzaj bulw, przeznaczonych do dalszego mnożenia rośliny.— Znanych jest dotąd około 2,500 gatunków P., przedstawiających wielką rozmaitość, gdyż jedne są zaledwie wielkości mchów, gdy w krajach zwrotnikowych niektóre P. stają się drzewiastemi i dochodzą kilku sążni, tworząc tam często lasy. W miarę zbliżania się ku biegunom, liczba gatunków P. maleje, gdy liczba osobników wzrasta, tak że często pokrywają znaczne przestrzenie. Niektóre są pasożytne.

Z powodu ich odrębności od innych roślin spółczesnych uważa się je za zabytki flory przedpotopowéj. Co do swych własności chemicznych okazują wielką zgodność. Liście wielu są lekko ściągające i słabo aromatyczne i niektóre używają się w medycynie. Korzenie natomiast są gorzkie, nawet ostre, i używają się niekiedy jako środek przeciwrobaczny; niektóre zawierają cukier śluzowy i gumę, przez co służyć mogą na pokarm; zawierają też garbnik i barwnik. Obecnie ulubione są w parkach, zwłaszcza w Anglii, z bogactwa P. słynnym jest ogród botaniczny w Lipsku i ogrody w Potsdamie. P. dzielą się na 6 rodzin według ułożenia zalążników. 1) *Długoszowate* (*Osmundaceae*), ob. Długosz. 2) *Marattiaceae*, z któréj godną uwagi jest drzewiasta *Nierospla* (*Angiopteris erecta*) na wyspach oceanu płd.; komórkowata tkanka jéj trzonu używa się na pokarm, a roztarte liście wydają woń podobną do olejku kokosowego. 3) *Schizaeceae*, obejmująca niektóre wijące się P., jak *Lygodium*, *Hydroglossum* na Molukkach. 4) *Gleicheniaceae*, obejmująca równie jak i poprzednia tylko P. zwrotnikowe. 5) *Polypodiaceae*, obejmująca prawie wszystkie P. europejskie, jak *Polypodium*, *Nephrodium*, *Asplenium* i in. 6) *Hymenoptereae*, głównie zagraniczne, wejrzeniem zbliżone do wątrobnic.—Z powodu braku kwiatów P. odegrywają ważną rolę w przesądach i podaniach ludowych. Nad badaniem P. pracowali Kaulfuss, Greville, Raddi, Gaudichaud, Presl, Kunze, John Smith, Nägeli, Leszczyc-Sumiński i in.—Nazwę P. nosi w szczególności rodzaj *Polypodium* (ob.).

Paprocki, nazwisko szlacheckiego rodu polskiego, który rozdzielony niegdyś na kilka gałęzi, mieszkał na Mazowszu, w Chełmińskiém i na Litwie i rozpadł się na P. herbu Cholewa, Jastrzębiec, Jelita i Ogończyk.—Z P. h. Jastrzębiec wsławił się zwłaszcza **Paprocki** (Bartosz), historyk szlachty polskiéj, poeta, publicysta, moralista i heraldyk zarazem, ur. 1543 w Paprockiéj Woli na Mazowszu. Skończywszy nauki w akademii krakowskiéj, objął gospodarstwo po śmierci rodziców. Ożenienie z Jadwigę Kossobudzką bogatą wdową lecz starą i niezgodnego charakteru kobietą zatruło mu życie. Odjechawszy żony i gospodarstwa, puścił się jako dworzanin z Andrzejem Tarnowskim, odprawiającym poselstwo do Turcyi. Śmierć żony pozwoliła mu wreszcie powrócić do zagrody rodzinnéj (1572) i zabrać się do pracy nad dziejami rodzin szlacheckich. Pierwszym owocem mozolnych poszukiwań P. była „*Pausza*“ (Krak. 1575), mieszcząca w 8 wier. zwrotkach charakterystyki panów ruskich i podolskich (o tym dziele pisał szczegółowo M. Baliński w „*Stud. histor.*“), następnie ukazało się „*Gniazdo cnoty, zkąd Herby rycerstwa początek swój mają*“ (t. 1578), mieszczące prócz krótkiego rysu dziejów narodu do Stefana Batorego, wyliczenie herbów wraz z należącymi do nich rodzinami i genealogicznymi tychże rodowodami. Przerobiwszy i uzupełniwszy to dzieło wydał je P., p. t. „*Herby rycerstwa polskiego*“ (t. 1584), jest to prawdziwa kopalnia faktów historycznych, czerpanych najczęściéj z dobrych źródeł, bo przechowanych po klasztorach i dworach nadań przywilejów. Stojąc po stronie Zebrzydowskich, należał P. do opozycyi przeciw Zygmuntowi III; skoro przeto ten ostatni wziął górę, nasz niezmordowany badacz, unikając zemsty dworskiéj partyi, którą nieraz dokuczliwie szarpnął piórem, udał się do Moraw, gdzie osiadł na dworze Stanisława Pawłowskiego biskupa w Kromieryżu, a po jego śmierci przebywał w Pradze i na Szlązku. Znając dobrze język czeski, zabrał się do pracy nad dziejami szlachty czeskiéj, morawskiéj, szlązkiéj. Owocem tych poszukiwań były: „*Zrdcadlo slawneho Margrabstwij Morawskeho*“ (Ołomuniec 1593); „*Diadochos... Ginauk postaupnost knijżat i kralow Czeskych*“ (Praga 1602) i „*Stambuch Slezkij*“ (Berno 1609). Wróciwszy do kraju (1613) zmarł w następnym zaraz roku. Z innych licznych bardzo pism dziś niezmiernie rzadkich i małoznanych, wspomnieć tu należy: „*Koło rycerskie*“ (Kraków 1576); „*Ogród królewski*“ (Praga 1599), zawierający historyję powszechną rozpoczynającą się dziejami Rzymu i przez wieki średnie doprowadzoną do czasów ostatnich; „*Upominek albo przestroga zacnemu narodowi polskiemu*“ (1587), zjadliwa satyra rządów Batorego i Zamojskiego. O ile wiemy P. nie pozostawił dzieci; przeżyło go wszakże 4 synowców: **1)** *Jan* **Paprocki**, dziekan i proboszcz sierpski; 2) *Łukasz* **Paprocki**, również heraldyk, ur. 1608 r. w ziemi dobrzyńskiéj, wstąpił do zakonu jezuitów 1624, profesor, prefekt, potém zarządzający kolegijum w Płocku, gdzie † 1657 roku. Miał zamiar uzupełnić herbarz stryjowski, lecz skończył tylko na podaniu wiadomości o początku herbu Grzymała i rodowodzie Potulickich, które umieścił przy końcu dzieła swego „*Łaski cudowne przy kościele sierpskim N. M. P.*“ (Warszawa 1652). W rękopisie zostawił: „*O herbach wielu domów szlacheckich ziemi dobrzyńskiéj*“; 3) *Piotr* i 4) *Wojciech* **Paprocki**, który † 1648 w ziemi dobrzyńskiéj. P., używający h. Jelita, osiedleni byli pierwotnie w województwie sieradzkiém, następnie przenieśli się na Litwę. Z członków téj gałęzi wsławili się: *Wacław* P., biskup maryjarytawski i sufragan kujawski; napisał: „*Apologetica honestatis episcoporum titularium vulgo suffraganorum*“ (Kraków 1692).

Paprocki (Bartłomiéj), jezuita, ur. 1587 w Wielkopolsce, do zakonu wstąpił 1606, był nauczycielem i kaznodzieją, † 1650 w Bydgoszczy. Wydał z druku kilka kazań i panegiryków.—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asyst. pols. Towarz. Jezus.*“ (str. 306).

Paprocki (Franciszek), historyk, ur. 1723 na Białorusi, wstąpił do jezuitów w Połocku 1740. Uczył filozofii w Warszawie i Wilnie, gdzie był kaznodzieją, a następnie zarządzał konwiktami szlacheckimi w Wilnie i Kamieńcu. Po zniesieniu zakonu, sekularyzował się, został dziekanem katedry inflanckiéj i kanonikiem łowickim, † 1790 r.; zostawił dzieła: „*Domowe wiadomości polskie i W. Ks. Litewskiego*“ (Wilno 1752); „*Europa z części świata najprzedniejsza*“ (Warsz., b. r.; 2 ed. Przemyśl 1756; 3 ed. Kalisz 1756; 6 ed. Wilno 1775); „*Dzieje Pretendentów korony angielskiéj etc.*“ (Wilno 1758; 3 wyd. tamże

1785); „*Wiadomości o księstwie Kurlandzkiém i Semigalskiém*“ (Wilno 1759; 2 wyd. Wilno 1763); „*Domowe wiadomości o w. księstwie litewskiém z przyłączeniem historyi tegoż narodu*“ (Wilno 1760; 4 wyd. Wilno 1775); „*Historyja polska*“ (Wilno 1766); „*O sprawie rycerskiéj polskiej etc.*“ (2 t., Łowicz 1776); „*Wiadomość każdemu obywatelowi korony polskiéj i w. ks. litewskiego, albo specyfikacyja starostw i królewszczyzn*“ (Łowicz 1777) i t. d.—Porów. Browna „*Bibl. pisarz. asyst. polsk. Towarz. Jezus*“ (str. 306—308).

Paprocki (Abraham), ur. 1813, † 1852; od 1832 nauczyciel historyi i geografii w szkole rabinów w Warszawie, ogłosił: „*Ajent dworu Majer*“, powieść (Warsz. 1845) i „*Krótki rys dziejów ludu izraelskiego*“ (tamże 1850).

Paprotka, ob. Aspidium i Polypodium.

Paprzyca, herb, zwany inaczéj Kuszalen, przedstawia w polu białem kamień młyński szaréj barwy, sztorcem do góry postawiony, z osadą żelazną w środku. Na hełmie 8 szczeniąt.

Papuasowie (po malajsku: kędzierzawy), zowią się tak murzyni australscy czyli Negritosy, ob. *Australija*.

Papugi (*Psittacidae*), rodzina ptaków z rzędu łażących czyli dwuparzystopalcowych, mająca dziób krótki, gruby, o szczęce wypukłéj, w zakrzywiony hak wydłużonéj, o żuchwie krótszéj, w górę łukowato podanéj; język mięsisty; nasada szczęki opatrzona woskówką obrzękłą, mieszczącą zaokrąglone otwarte nozdrza; nogi krótkie, nabrzmiałe i okryte miękkiém siatkowatém obuwiem; upierzenie po większéj części świetne bez połysków, pierze, podobnie jak u gołębi, mączystym pyłkiem pokryte. P. zamieszkują głównie okolice zwrotnikowe, w Ameryce jednak dochodzą do 42° szer. płn. i szer. płd. Żyją głównie w lasach, lubo niektóre żyją w okolicach bezleśnych. Sąto ptaki ruchliwe i pojętne, latają po większéj częśći ciężko i niezgrabnie, ale przy pomocy dzioba bardzo zręcznie łażą po drzewach, skąd je upierzonemi małpami nazwano. Organa ich zmysłowe są wybornie rozwinięte, posiadają doskonałą pamięć i dają się łatwo oswoić. Głos ich krzykliwy daje się urabiać i zastosowywać do naśladowania różnych dźwięków, nawet głosu ludzkiego. Żyją towarzyszko, żywią się owocami i nasionami, niektóre miodem. Gnieżdżą się w dziuplach drzew lub rozpadlinach skał, niektóre (P. ziemne) na ziemi; znoszą po 2, rzadko 3 lub 4 jaja, i nawet w czasie wysiadywania pozostają w towarzystwie. Są szkodliwe dla ogrodów i pól, mięso ich jest jadalne. Dzielą się na 5 podrodzin. 1) *Plictolophinae* czyli *kakadu*, tak zwane od głosu, jaki wydają, najczęściéj z czubkiem pierzastym na głowie, z ogonem krótkim i szerokim. 2) *Sittacinae*, z ogonem długim klinowatym; tu należą: *Sittace*, czyli *ara*, głównie w Ameryce, *ara czerwona wielka* (*S. macao*) jest wielkości koguta; *Conurus*, obejmuje liczne gatunki, jak P. *Aleksandra* (*C. Alexandri*), sprowadzoną do Europy z Indyj Wsch. przez Aleksandra Macedońskiego, *lori* (*C. garrulus* i *C. tricolor*), P. *damską* (*C. domicella*) i in. 3) *Psittacinae*, o ogonie krótkim, zaokrąglonym, z rodzaju *Psittacus* sprowadzają często do Europy P. *czerwono-ogonową*, *jako* (*P. erithacus*), z Afryki zach.; jestto najpojętniejsza i najdłużéj żyjąca P., najdrożéj téż płacona; rodzaj *Chrysotis* obejmuje tak zwane *amazonki*, żyjące w Ameryce płd., w ogóle bardzo pojętne; *Psittacula* obejmuje gatunki najdrobniejsze, 4 do 6 cali długie, które w klatkach trzymać można tylko parami, skąd nazywane są nierozdzielnemi (*inséparables*). 4) *Trichoglossinae* mają język pędzelkowato zakończony i 5) *Strigopinae*, P. nocne, mające wejrzenie sowie.—Por. O. Finsch, „*Die Papageien, monographisch bearbeitet*“ (Lejda 1867).

Papuża, wiązanka, czyli mały snopek liści tytoniowych, związanych lub skręconych razem.

Papyrus, ob. Prapapier.

Par. Parowie, po franc. *Pairs*, po ang. *Peers*, po łac. *Pares*, t. j. „równi“, nazwa używana dotychczas jeszcze w Anglii, a dawniéj i we Francyi, na oznaczenie jednéj z dwu izb, które wraz z królem stanowiły władzę prawodawczą. Izba wyższa, któréj to miano wyłącznie przysługiwało, składa się przeważnie z przedstawicieli najwyższéj szlachty krajowéj. Ta jednak zasada dziedziczności tak wysokiego stanowiska jest wielce niewygodną. O wiele lepszą jest zasada elekcyjna, bądź to wprost od narodu, bądź téż przez rady municypalne, a nawet samę izbę niższą. Oprócz tego w niektórych państwach izba wyższa tworzy się z mężów powołanych przez monarchę, lub z najwyższych urzędników państwowych. Instytucyja izby wyższéj wyrobiła się historycznie. Panowie feodalni, uważając się za równych, nie chcieli ulegać innym sądom, tylko sobie równych. Stąd powstała tak zwana *Curia parium* (sąd równych sobie), która sądziła wazalów i w tém znaczeniu przyjętą została w Niemczech, gdzie instytucyja ta przetrwała aż do czasu zniesienia uprzywilejowanych stanów sądzących w nadwornych sądach. We Francyi izba parów (*Cour des pairs*) pierwiastkowo składała się tylko z 12 członkow: tak było od czasów Karola W. aż do Franciszka I. Od tego króla, gdy zwycięstwo zasad monarchicznych nad feudalnemi stało się już niewątpliwem, liczba parów się powiększa, lecz znaczenie ich słabnie, tak że za Ludwika XIV godność ta staje się już tylko czczym tytułem. W 1789 r. *Cour des pairs* składała się z książąt krwi, 6 dostojników duchownych i 35 świeckich, mających tytuły książąt (*ducs*). Posiedzeń swoich nie odbywała osobno, lecz razem z parlamentem paryskim, w którym uczeni prawnicy otrzymali przewagę. Konstytucyja 1791 zaprowadziła tylko jednę izbę, przyczém nie mogło być mowy o parach. Ustawa z 1795 odróżniła dwie, a konstytucyja z 1799 trzy izby. Ustawa rządowa z 1814 przywraca parostwa, rewolucyja Lipcowa czyni je dożywotniemi. Wszakże i ta izba parów nie miała już dawnego swojego znaczenia. Za drugiego cesarstwa senat stanowił tam pewien rodzaj izby parów.—Angielskie parostwo (*Peerage*), które się późniéj na klasy książąt, markizów, hrabiów, wicehrabiów i baronów rozpadło, nie dosięgło wprawdzie nigdy znaczenia najwyższéj instytucyi krajowéj, lecz za-

trzymało znaczenie instytucyi fideikomisowéj przy zasadzie pierworodztwa. Tutaj parostwo utworzyło wraz z wyższém duchowieństwem piérwszy skład parlamentów, do których jednak w XIII w. przypuszczono także rycerstwo i miasta, poczem nastąpił rozdział na wyższą i niższą izbę. Parowie angielscy zasiadają wszyscy, zaś szkoccy i irlandzcy tylko przez deputowanych w izbie wyższéj, która także jest ich sądem w sprawach karnych. Parów w Anglii jest obecnie 450, a ledwie trzecia ich część wykazać może swój ród daléj niż od wieku XVIII, trzecia część w tymże stuleciu weszła do składu izby wyższéj, a pozostała reszta już w wieku obecnym otrzymała godność parowską.

Para, największa i najdaléj ku północy położona prowincyja w Brazylii, dotąd prawie zupełnie jeszcze pusta i nieuprawna, obejmuje 24,500 mil kw. z ludnością wynoszącą zaledwie 350,000 głów. Główne miasto *Para* nad rz. *Para*, dopływem rz. Amazonek, o 15 mil od oceanu Atlantyckiego leżące, liczy 22,000 m.

Para, moneta zdawkowa w Turcyi i Egipcie, dzieli się na 3 aspry i jest 40-stą częścią piastra (ob.) tureckiego.

Para, orzechy, ob. Bertholletia.

Para, ciało lotne, przechodzące w stan ciekły gdy jest poddane oziębianiu lub ściskaniu; obecnie, gdy większa część gazów (ob.) została skroploną, rozróżnienie między P. a gazem nie jest tak ścisłém jak dawniéj. Zamiana cieczy w P. nazywa się *parowaniem*; gdy ma ono miejsce tylko na powierzchni cieczy, nazywa się *ulatnianiem*, gdy wewnątrz niéj —*wrzeniem* lub *gotowaniem*. Ulatnianie ma miejsce przy każdéj temperaturze, wrzenie zaś tylko przy pewnéjoznaczonéj dla każdego ciała temperaturze, która się nazywa *punktem wrzenia*. Do zamiany cieczy w P. potrzeba, aby została zniszczoną spójność wiążąca jeszcze cząstki ciała w stanie ciekłym, czyli musi być wykonana praca wewnętrzna, nadto P. zajmuje znacznie większą przestrzeń niż ciecz i dla tego wywiązująca się P. musi pokonać zwykle pewne zawady zewnętrzne, np. ciśnienie atmosferyczne, musi przeto być wykonaną pewna praca zewnętrzna; na obie te prace użytkowuje się pewna część ciepła dostarczanego cieczy (ob. ciepło),— jestto *ciepło utajone lotności*. Przyciąganie jednak cząstek cieczy jest już bardzo słabe i ona ma już dążność ciągłą do przejścia w stan P.; w miarę doprowadzenia ciepła podwyższa się siła żywa cząstek cieczy, ich *prężność* rośnie, a gdy ta prężność wyrównywa ciśnieniu zewnętrznemu, cała masa cieczy przechodzi w P.: następuje wrzenie. W zwykłych przeto warunkach wrzenie następuje, gdy prężność pary wyrównywa ciśnieniu atmosferycznemu. Pod słabem ciśnieniem, na wysokich górach np., wrzenie następuje już przy daleko niższéj temperaturze, w próżni w temperaturze bardzo niskiéj. —Każda przestrzeń przy oznaczonéj temperaturze może przyjąć tylko pewną, oznaczoną ilość pary, która rośnie wraz z temperaturą; jeżeli dana przestrzeń zawiera już tyle pary, ile jéj w ogóle przy danéj temperaturze zawierać może, nazywa się nasyconą parą, również jak i P. *parą nasyconą*; jeżeli przestrzeń zawiera mniéj pary, niż jéj przy danéj temperaturze zawierać może, P. nazywa się *niedosyconą*. P. nasycona równie jak i niedosycona mają najczęściéj pozornie też same własności co gazy, atoli P. nasycona w zachowaniu swojém przedstawia znaczne od gazów różnice. Jeżeli P. nasycona ulega ściskaniu, to nie powiększa swéj prężności, jak gazy, ale część jéj przechodzi napowrót w ciecz; jeżeli P. nasycona, zostająca w zetknięciu z cieczą, jest rozszerzaną, to nowa ilość cieczy przechodzi w P.; doświadczenia te łatwo się prowadzą w próżni Torricellego (ob. barometr), jeżeli po nad słup rtęci wpuścimy kilka kropel wody, alkoholu lub eteru. P. nienasycona zachowuje się w ogóle jak gazy, t. j. ulega prawom Mariotte'a i Gay-Lussaca, przynajmniéj o ile się znajduje w dostatecznéj odległości od punktu nasycenia. —*Prężnością* pary jest ciśnienie, jakie P. wywiera na swe otoczenie w skutek swéj rozszerzalności, t. j. siły żywéj swych atomów. Prężność pary nasyconéj rośnie wraz z temperaturą; tak np. prężność P. wodnéj przy 100° =1 atmosferze (ciśnieniu 1 atm.), przy 120°=2 atm., przy 135°=3 atm., przy 200°=16 atm., natomiast przy 82°=$^1/_2$ atm.=380 milimetrom rtęci, przy 50=92 mm., przy 4°=6 mm, przy 0°=4,5 mm, przy—20°=1 mm, przy—32°=0,3 mm. Prężność pary wodnéj ma zastosowanie w motorach parowych (ob. parowe maszyny). Prężność par różnych cieczy jest tém większą, im ciecz jest lotniejszą, t. j. im jéj punkt wrzenia przypada niżéj; tak np. przy 120° prężność pary eteru=10 atm., siarku węgla=7 atm., alkoholu=5 atm., chloroformu =4 atm., pary wodnéj=2 atm.; para rtęciowa ma przy 375° zaledwie ciśnienie 1 atm. Prężność par, zwłaszcza P. wodnéj, oznaczali różnemi metodami liczni badacze, jak Dalton (1801), Magnus (1836), Régnault (1845), Wüllner (1860). Prężność par, pochodzących z roztworów różnych soli w wodzie, jest mniejszą niż prężność P. czystéj wody. Jeżeli P. jest pomięszaną z powietrzem, to prężność mieszaniny jest równą sumie prężności pary i ciśnienia powietrza (prawo Daltona); wszakże niejestto prawo zupełnie ścisłe: prężność P. w próżni jest w ogólności nieco większą niż jéj prężność w przestrzeni napełnionéj powietrzem.—*Gęstość pary* jestto liczba pokazująca, ile razy ciężar danéj objętości P. jest większym od ciężaru takiéj saméj objętości powietrza jednakiéj temperatury. Dla par nienasyconych, gęstość jest stała, bo te ulegają jednakim z gazami prawom rozszerzalności, tak np. ciężar pary wodnéj dostatecznie odległéj od punktu nasycenia wynosi zawsze 0,6235 czyli $^5/_8$ ciężaru powietrza téj saméj objętości i téj saméj temperatury. Jeżeli jednak P. zbliża się do swego punktu nasycenia, stosunek ten się zmienia. Doświadczalnie oznaczali gęstość P. Gay-Lussac i Dumas; teoretycznie można ją otrzymać na zasadzie chemicznych praw co do objętości stałych, w jakich się ciała łączą; Zeuner i Clausius obliczają ją na zasadzie teoryi mechanicznéj ciepła.—Ciepło utajone lotności, t. j. ilość ciepła potrzebną na przeprowadzenie w

stan pary jednostki wagi danéj cieczy, oznaczali Black (1762), Watt (1765), Regnault (1847) i in. Dla zamiany w parę 1 kilograma wody o temperaturze 100° potrzeba 536,5 ciepłotek (ob.), przeto 536,5 jest ciepłem utajoném lotności wody; inne jednak ciecze przedstawiają mniejsze liczby. Znaczne to ciepło, jakie woda pochłania przy przejściu w stan pary, a które para znowu uwalnia, wracając w stan ciekły, ma zastosowanie do ogrzewania za pomocą pary, do rozgrzewania walców przeznaczonych do suszenia np. w papierniach. Gdy ciecz przy niższéj temperaturze zwolna przechodzi w P., pochłania także znaczną ilość ciepła, ciecz parują ca przeto się oziębia i to tém prędzéj, im parowanie jest szybsze; na téj zasadzie polega kryofor (ob.), jakoteż maszyny do otrzymywania lodu przez parowanie eteru i innych cieczy lotnych (Harrisson 1856, Siebie 1862, Carré 1865).—Powrót P. w stan cieczy nazywa się *skraplaniem* czyli *zagęszczaniem* (*kondensacyą*); następuje w skutek ściskania lub oziębiania, albo też przez współczesne użycie obu tych metod. Tym sposobem Thilorier (1834) Natterer (1844) i Faraday zdołali skroplić znaczną ilość gazów, które były poprzednio uważane za gazy trwałe (ob. gaz).

Parabaza (*Parabasis*), znaczy dosłownie ustąpienie z jednego miejsca na drugie; w staréj komedyi greckiéj nazywał się parabazą ustęp, wtrącony bez względu na związek akcyi i wypowiadany przez przewodnika chóru do widzów w imieniu poety.

Parabola (z greck.), albo *przypowieść*, właściwie zestawienie, zowie się w retoryce każde porównanie, stąd *parabolicznie* znaczy porównawczo. Częściéj atoli rozumiemy pod tym wyrazem samoistną opowieść przeprowadzoną w pewném porównaniu, opowieść tém różniącą się od bajki, że treść jéj zdaje się być z prawdziwego życia zaczerpniętą. Artystyczna wartość P. polega na prostocie, zwięzłości i znaczeniu. Zarówno jak bajka, nie powinna więc P. być wyszukaną, trudną do zrozumienia, zawiłą w myślach i zdobną w wyrażenia. Zadaniem P. jest przedstawienie w sposób symboliczno-alegoryczny pojęć ogólnych w przystowaniu do czynności ludzkich. Najtrafniejsze przypowieści znajdujemy w piśmie ś., jak np. opowieści o synu marnotrawnym, o robotnikach w winnicy, o bogaczu nieużytecznym i t. d.

Parabola, w geometryi, linija krzywa płaska mająca tę własność, że wszystkie jéj punkta są równooddalone od punktu stałego, zwanego *ogniskiem*, i od linii prostéj stałéj, zwanéj *kierownicą*. Składa się ona z dwu odnóg nieskończonych, biegnących symetrycznie względem prostopadłéj, wyprowadzonéj z ogniska do kierownicy, a zwanéj *osią* P.; punkt téj osi, z którego wychodzą odnogi P. nazywa się jéj *wierzchołkiem*. Na zasadzie podstawowéj własności P. łatwo jest ją nakreślić ruchem ciągłym. Główne własności P. są: styczna tworzy kąty równe z promieniem wodzącym punktu styczności i równoległą do osi przez tenże punkt idącą; kwadraty rzędnych są proporcyonalne do odległych, jeżeli za osie spółrzędnych obierzemy oś główną i prostopadłą do niéj w wierzchołku P. (t. j. równanie jéj wyrazi się $y^2=ax$). P. jest jedną z trzech linij krzywych, wypadających z przecięć stożka, czyli z tak zwanych sekcyj konicznych; powstaje ona mianowicie w tym razie, jeżeli płaszczyzna przecięcia jest równoległą do jednéj z tworzących. Może być też uważaną za elipsę, któréj oś wielka je t nieskończenie wielką. Znajduje ona liczne zastosowania: W optyce—zwierciadła paraboliczne posiadają własność zgromadzania w jednym punkcie promieni światła równoległych do osi. W balistyce—pociski rzucone pod jakimkolwiek kątem w próżni przebiegają parabolę, w astronomii—dla obliczenia drogi komet w pobliżu punktu przysłonecznego, uważa się je za P. Również liczne zastosowania znajduje P. w matematyce. P. ta drugiego stopnia, zwana P. *Apolonijusza*, jest typem linij krzywych, zwanych w ogólności P., których równanie wyraża się worem ogólnym $y^n=Ax^m+Bx^{m-1}+$. Więcéj z nich znane są: P. *półsześcienna* czyli *Neila* ($y^3=ax^2$), P. *Kartezyjusza*, P. *rozchodzące się* i t. d.

Parabolojda, w geometryi, nazwa powierzchni, stopnia drugiego, które wyobrazić sobie można, jako utworzone ruchem paraboli. Rozróżniają się 1) P. *eliptyczna*, któréj przecięcia płaskie są elipsami lub parabolami i 2) P. *hyperboliczna*, któréj przecięcia płaskie są hyperbolami lub parabolami. P. eliptyczna w szczególnym przypadku może dawać na przecięcia prostopadłe do swéj osi okręgi kół, jest wtedy P. *obrotową*, t. j. można ją sobie wyobrazić jako utworzoną obrotem paraboli około swéj osi. P. hyperboliczna nie może być nigdy powierzchnią obrotową bo jéj przecięcia nie są linijami zamkniętemi; może ona natomiast być utworzona ruchem linii prostéj, opierającéj się statecznie o dwie proste stałe i pozostającéj wciąż równoległą do danéj płaszczyzny, należy przeto do kategoryi konoid (ob.).

Paracelsus (*Philippus Augustus Theophrastus de Hohenheim*), zwany *Bombastus*, jeden z najosobliwszych lekarzy i naturalistów XVI w., ur. 1493 w Maria-Einsiedeln (kantonie Szwyc), † 1541 w Salzburgu; pierwsze nauki otrzymał od swego ojca, syna naturalnego jednego z potomków domu szwabskiego Bombast von Hohenheim, który był lekarzem i chemikiem, następnie zajął się alchemiją. Zwiedził wiele kopalń i zdobył wiele wiadomości hutniczych, ale zarazem mnóstwo zabobonów, które wywarły silny wpływ na dalsze jego poglądy. Właściwych studyjów uniwersyreckich nie odbywał. Miał zwiedzić Egipt, Moskwę, Tartaryję, Turcyję. Po powrocie do Niemiec zyskał rozgłos leczeniem różnych chorób. W latach 1526—8 wykładał medycynę w Bazylei, ale stracił to miejsce skutkiem nałogu pijaństwa, poczém wiódł znowu życie tułackie. Nauki jego, rozproszone w jego pismach, przesiąknięte są marzycielstwem kabalistycznem i astrologicznem; astrologiję wprowadził w ścisły związek z medycyną, a szkodliwszą była jeszcze jego idea o sygnaturach, t. j. pomysł, że w z[illegible] cechach roślin o [illegible]

podobnego do różnych części ciała ludzkiego i na téj zasadzie oceniać ich wartość lekarską. Istotną jednak jego zasługą jest wprowadzenie chemii do aptek, wykrycie lub rozpowszechnienie wielu dzielnych środków lekarskich, jak przetworów żelaznych, ołowianych, rtęciowych i t. d.; wiele się przyczynił też do wprowadzenia lekarzy na drogę obserwacyi. Z łona *paracelsistów* w końcu XVI w. wydzieliła się szkoła chemiczna (ob. chemijatryja). Najzupełniejsze edycyje dzieł jego wyszły w Bazylei (10 t., 1589), w Strasburgu (3 t., 1616—18), w Genewie (3 t., 1658).—Porów. Marxa „*Zur Würdigung des Theophrastus von Hohenheim*“ (Getynga 1842).

Paracenteza, przebicie, przekłucie ścian którejkolwiek jamy naszego ciała dla wypuszczenia z niéj płynów patologicznych, np. P. jamy brzusznéj, piersiowéj. P. robi się albo lancetem, albo nożem, albo co najczęściéj troakarem; istnieje też przyrząd Dieulangloy, którego koniec, t. j. rurkę jak pióro zaostrzoną, wbija się w ciało a następnie za pomocą odpowiedniéj pompki płyn się wyciąga.

Paradigma (z greck.), wzór, przykład, modła; tak nazywa się np. w gramatyce wzór całkowitéj odmiany jednéj z części mowy odmiennych przez wszystkie liczby, przypadki, rodzaje, tryby, czasy, osoby i t. d.

Paradoks (z grec. *para*—przeciw i *dokse* mniemanie), jest to zdanie sprzeczne z ogólnem mniemaniem, wypowiedziane w sposób stanowczy i niepoparte dostatecznemi dowodami. P. może być bardzo szkodliwym, gdy nim posługuje się człowiek wymowny dla głoszenia mylnych i niebezpiecznych dla społeczeństwa teoryj.

Paradyz, miejscowość w gub. radomskiéj, w pow. opoczyńskim, z pięknem starożytném opactwem benedyktynów.

Paradyż, opactwo cystersów w w. ks. poznańskiém, pow. międzyrzeckim, przy granicy Szląskiéj, przez Mikołaja Bronisza 1234 założone, potwierdzone 1247 przez papieża Innocentego IV, który w potwierdzeniu swém oprócz pięciu wsi przez fundatora nadanych (Goździkowo, późniéj Paradyż przezwana, Liwa, Kłodawa, Gorzyk i Polene), wspomina jeszcze wsie: Lubrzę, Lubienicko, Zaborowo, Rusinów, Zakrzewo, Żywno, Albrechtów i Grąckow. Późniejszemi czasy, nowemi zbogaceni włościami, cystersi przy końcu XIV w. wznieśli tu kościół i klasztor murowany, który w końcu XVII w., grożąc upadkiem, został rozebrany, a w jego miejsce stanęła wspaniała nowa świątynia, nie zawierająca jednak w sobie żadnych starożytnych pamiątek. Obecnie klasztor ten jest zniesiony i utrzymuje się w nim tylko dom księży zasłużonych (*emeritorum*) i szkoła elementarna.

Paradyż Maryi (*Marien-Paradies*), dawny klasztor kartuzów w województwie pomorskiém, na zachód od Gdańska, niedaleko Mirachowa, założony w drugiéj połowie XIII w. przez Mestwina, księcia pomorskiego.

Parafija (z greck.), okolica wiejska lub część miasta, do jednego plebana i kościoła należąca. Stąd nazwa *parafijanina*, człowieka do pewnéj P. należącego. W piérwszych wiekach chrześcijaństwa P. znaczyła toż, co dzisiaj dyjecezyja.

Parafimoza (*Paraphymosis*), stan chorobliwy napletka, polegający na tém, że napletek z wąskim otworkiem dostaje się po za żołądź prącia (ob.) i cofniętym być nie może; bardzo prędko przyłącza się obrzęk żołędzi, a następnie i gangrena, jeżeli zło przez przecięcie napletka usuniętém nie zostanie, ob. Phymosis.

Parafina (z łac. *parum affinis*, to jest ciało okazujące słabo powinowactwo chemiczne, nie łączące się z innemi substancyjami), węglowodór odkryty przez Reichenbacha w r. 1830 między produktami suchéj dystylacyi drzewa, mianowicie w smole drzewa bukowego; następnie znaleziono ją też przy suchéj dystylacyi torfu, węgla brunatnego, węgla boghead i t. d. Występuje także gotowa w oleju skalnym, który jéj zawiera 6—40%, w wosku ziemnym i ciałach bitumicznych (asfalt, smoła ziemna). Z oleju skalnego zaczęto P. wydzielać 1856 r., głównie z oleju indyjskiego; przy dystylacyi uchodzą najpierw części lotniejsze, ostatnio uchodzące zawierają głównie P., która po oczyszczeniu nosi nazwę *belmontyny*. Z wosku ziemnego wydziela się P. w Borysławiu w Galicyi i na wyspie Świątoj Ostrow na morzu Kaspijskiém; z ciał bitumicznych przygotowuje się P. głównie w Anglii. Otrzymywanie P. z torfu, węgla brunatnego i t. p. wymaga najpierw utworzenia z nich smoły (ob.), która się następnie poddaje dystylacyi w naczyniach najczęściéj z żelaza lanego, obejmujących około 20 cetnarów smoły. Z początku uchodzą ciała lotne, właściwa dystylacyja rozpoczyna się dopiéro przy 100°; gdy temperatura smoły podnosi się do 200°, odchodzą oleje krzepnące po oziębieniu z powodu zawartości P., ostatecznie w naczyniu dystylacyjném pozostaje asfalt (ob.). Z produktów dystylacyi oddziela się ciała kwaśne ługiem sodowym, części zasadowe kwasem siarczanym, następnie oleje oddystylowane przemywają się wodą i poddają znów dystylacyi, przyczém pierwéj odchodzące noszą nazwę foteżenu i olejów solarnych, a gdy zaczynają już odchodzić oleje krzepnące na zimno, lub mające ciężar właściwy 0,880 do 0,900 zbierają się oddzielnie i umieszczają w piwnicy, gdzie z tej masy, zwanéj *masłem parafinowem*, przez krystalizacyję wydziela się P.; niektóre fabryki poddają to masło parafinowe najpierw działaniu sody i kwasu siarczanego, przez co powstaje daleko bardziéj stężony roztwór P. i przy krystalizacyi więcéj jéj się wydziela, wydzielone kryształy oczyszczają się od ciężkich olejów przez odcedzenie, za pomocą odśrodkowców (jak w cukrowniach) i innemi sposobami. Kryształy następnie się stapiają i wylewają w tafle *grube*, co stanowi P. surową. Oczyszcza się przez wyciskanie w prasach hydraulicznych, traktowanie sodą, kwasem siarczanym lub benzolem i w ogóle lekkiemi olejami otrzymywanemi ze smoły, których woń usuwa się działaniem pary wodnéj, poczém stopiona P. cedzi się i ostatecznie wylewa w tafle na 3—8

a położonych, o ile można, na jednym południku. Im ciało niebieskie bardziéj jest od ziemi odległe, tem P. jest mniejszą i tém trudniéj ją ściśle oznaczyć; dla księżyca wynosi ona około 1°, dla słońca już tylko 8",57, ostatnia ta wielkość już jest zbyt mała, aby z niéj można było wyznaczyć odległość słońca (ob. słońce). P. *wysokości* nazywa się kąt zawarty między obu powyżéj opowiedzianemilinijami, gdy ciało niebieskie wznosi się nad poziom: jest ona tém mniejszą, im to ciało się wyżéj nad poziomem znajduje, a staje się—0, gdy się ono znajduje w zenicie. P. pozioma i P. wysokości zowią się P. *dziennemi*. P. *miejsca* nazywa się kąt, jaki tworzą między sobą linie poprowadzone do ciała niebieskiego z dwu miejsc na ziemi. Wyznaczanie tych P. dla gwiazd stałych jest niepodobném, z powodu bowiem znacznéj ich odległości od ziemi, każda przedstawia się w jednakiém położeniu, z jakkolwiekby odległych miejsc na ziemi była obserwowaną. Atoli ruch ziemi około słońca pozwala nam posiąść rozleglejszą odległość dwu stanowisk, co pół roku bowiem ziemia znajduje się na dwu końcach średnicy drogi ziemskiéj, to jest w odległości około 41,000,000 mil, co u bliższych przynajmniéj gwiazd stałych wywołuje już różnicę w ich położeniach obserwowanych; kąt, pod jakim z dwu tych stanowisk widzimy gwiazdę, czyli raczéj kąt, pod jakim jest widzianą z gwiazdy średnica drogi ziemskiéj, nazywa się P. *roczną*. P. roczną starał się oznaczyć już Kopernik, ale dopiero Bessel zdołał przy pomocy jak najdoskonalszych narzędzi oznaczyć P. gwiazdy 61 Łabędzia, któréj P. roczna wynosi 0,37" (według późniejszych prac Struvego i Auwersa 0,38"); następnie zdołano wyznaczyć P. roczną kilka jeszcze innych gwiazd, jak Syryjusza, Wegi, Arktura i in. Z tego się okazało, że najbliższa nawet gwiazda stała przypada w odległości większéj nad 4 bilijony mil geogr., którą to odległość światło, przebiegające na sekundę 41,000 mil, zdołałoby przebiedz zaledwie w ciągu 2 lat — *Paralaktycznem ustawieniem* lunety nazywa się takie jéj ustawienie, aby będąc poruszaną za pomocą przyrządu zegarowego, mogła iść za ruchem dziennym nieba; oś około któréj luneta się obraca, jest tu równoległą do osi świata.

Paralbumin, odmiana albuminu czyli białka, napotykana w torbielach jajnikowych, w moczu i niektórych innych produktach.

Paralelizm biblijny, jest wykaz miejsc w Piśmie św., mających podobne znaczenie lub wyrażenie, właściwie *konkordancyja* (ob. Concordantia).

Paralipomenon (z greck.), rzecz opuszczona lub pominięta w księgach, zatém dodatki, suplementa. Tak przez 70 tłumaczy nazwane zostały w Piśmie św. St. Testamentu 2 *księgi kronik*, po hebr. *Dibre Hajamin*. W większéj części obejmują one dodatki do ksiąg królewskich i dadzą się podzielić na trzy części. Część piérwsza (I. Par. 1—9, 34) obejmuje rodowody aż do dni króla Dawida; część druga (I. Par. 9, 34—II Par. 9) opowiada wypadki z czasów Dawida i Salomona i nakoniec trzecia opowiada dzieje królów judzkich, mimochodem tylko wspominając o królach izraelskich. Część druga i trzecia do tyla zgadzają się z księgami królewskiemi, że z wszelkiém prawdopodobieństwem przyjąć można, że za podstawę obu służyło jedno zaginione źródło. Przypuszczają, że autorem P. był Ezdrasz. Księga piérwsza P. zawiera 29, druga zaś 36 rozdziałów. Św. Hieronim zaleca czytanie ksiąg P., jako krótkie zebranie Starego Zakonu.

Paralipsis (greck.), łaciń. *praeteritio*, t. j. przemilczenie, figura retoryczna, polegająca na tem, że pod pozorem pominięcia czegoś, o tém samém właśnie wspominamy albo téż krótką tylko czynimy wzmiankę, przez co zwracamy uwagę czytelnika lub słuchacza na rzecz pozornie nieznaczącą, aby tém silniéj uwydatnić to, co potém następuje; np. Nie chcę wspominać o tém, jako wódz ów nie walecznością w boju otwartym, ale wiarołomnością i podstępem zdobywał sobie zwycięstwa; to wszakże w rocznikach dla potomności może być zapisaném, że drogocenne chwile swego życia zmarnował na rozpuście i hulatykach.

Paraliż, ubezwładnienie ruchów, których przyczyny tkwią w systemacie nerwowym. Każde zniszczenie, przerwanie w któremkolwiek miejscu nerwowego przyrządu ruchu prowadzi za sobą paraliż. Jeżeli przyczyna znajduje się w obwodowem włóknie nerwowem, P. będzie ograniczony. Jeżeli zaś przyczyna znajduje się w ośrodkach, P. będzie zajmował znaczną ilość mięśni. Najważniejsze formy tych rozległych paraliżów ośrodkowych stanowią *hemiplegia* i *paraplegia*, z których pierwsza odpowiada chorobom mózgowym, druga chorobom rdzenia kręgowego. Długotrwały P. z jakichkolwiek przyczyn pochodzący, zmusza mięśnie do długiego spoczynku i prowadzi ich stłuszczenie za sobą. Leczenie P. musi być tak różnorodne, jak jego przyczyny. Aby stłuszczeniam ięśni nie dopuścić, pobudza się mięśnie do ruchu za pomocą elektryczności.

Paramaribo, m. st. Gujany niderlandzkiéj czyli Surinamu, leży o 4 mile powyżéj ujścia rz. Surinam. Miasto bardzo handlowe, liczy 22,500 m.; jest rezydencyją gubernatora.

Parametr, w geometryi, linija albo ogólniéj wielkość stała, oznaczająca wymiary linii krzywéj; tak np. w linii krzywéj, któréj równanie jest $y^2 = axy + ax^2$, a jest P. W szczególności uważają się P. w elipsie, hyperboli i paraboli.

Paramytyja (z greck.), dosłownie zachęta albo przestroga, gatunek poezyi, który w formie opowiadania mytycznego uwydatnia jaką prawdę i tém samém naucza. Rodzaj ten poezyi, wprowadzony do literatury przez Herdera, najznakomitszego ma w nim przedstawiciela.

Parana, rzeka w południowéj Ameryce, stanowiąca główne źródło Rio de La-Plata (ob.), poczyna się w brazylijskiéj prowincyi Minas-Geraes z gór Sierra-Mantiqueira i pod Corrientes, ubiegłszy mil 442, łączy się z Paraguay'em, tworząc Rio de la-Plata.

Parana, południowa prowincyja cesarstwa brazylijskiego, obejmuje 4,360 mil kw. z ludnością 250,000 m. Miasto główne jest Curytiba.

Paraplegia, porażenie (ob.) jednéj połowy ciała w skutek choroby rdzenia kręgowego. Bezwład zajmuje nogi, kiszkę odchodową, pęcherz moczowy i organy płciowe.

Parchon (Salomon ben Abraham), z Catajud w Aragonii, leksykograf i egzegetyk biblijny, żyjący w XII w., ułożył słownik hebrejski „*Aruch*“ czyli „*Machberet ha-Aruch*“, wydany z uwagami przez S. G. Sterna 1841 w Presburgu.

Parchowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie pomorskiém, powiecie mirachowskim. Podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa mirachowskiego i zaliczały się doń wsie: Parchów, Tuszkowy, Siliczna, Sumino, Kłódno, Żakowo, Trzeboń, Golczewo, Nakla, Zamno, Skwierawy, Welin, Trawice, Jabłuszek, Zdroje, Borowe, Turzanka, Bigos i 14 jezior. W r. 1771 posiadała je Konstancyja z Platerów Hilzenowa, opłacając zeń kwarty złp. 3,709 gr. 27, a hyberny złp. 1,688 gr. 11. Od d. 13 Września r. 1772 przeszło wraz z całém wdztwem pod panowanie pruskie.

Parchy (*Favus*), choroba skóry polegająca na rozwoju g. zybka zwanego *Achorion Schönleini*. Siedliskiem choroby jest prawie zawsze skóra głowy pokryta włosami. Przedstawia się zrazu w postaci małego żółtego strupka, otaczającego podstawę włosa; strupek ten, rosnąc, przybiera charakterystyczną postać miseczki zwróconéj wklęsłością ku górze; badany mikroskopem okazuje się złożonym z komórek nabłonkowych i pasożytnych grzybków; w miarę wzrostu strupki zlewają się w jednę massę, drażnienie ciągłe skóry samym pasożytem i drapaniem sprowadza zapalenie, którego produkty wysychające wikłają i zaciemniają obraz choroby. Przy dłuższem trwaniu torebka włosowa zanika pod naciskiem, i po ustąpieniu choroby zostawia miejscową łysinę. P. stanowią chorobę bardzo uparte. Leczenie polega na dokładnem oczyszczaniu skóry ze strupów, poprzednio tłuszczem napojonych, na dokładnem i długotrwałem wyrywaniu włosów i wycieraniu głowy szarem mydłem.

Parczew, m. w gub. siedleckiéj, pow. włodawskim, pomiędzy Radzyniem a Włodawą, nad rz. Piwonią i Konotopą; bardzo starożytne; z powodu położenia swego, w bliskości litewskiéj granicy, niejednokrotnie przez monarchów szczepu jagiellońskiego nawiedzane, często było przeznaczone na wspólne zjazdy panów rad koronnych i litewskich. Do pamiętniejszych takich zjazdów należy zjazd za Kazimierza Jagiellończyka r. 1454. Zrabowane i zniszczone r. 1544 przez Tatarów, wiele ucierpiało. Ostatni sejm, na którym Zygmunt August usiłował przygotować umysły do unii Litwy z Polską i przyjmował poselstwa od cesarza i papieża, odbył się w P. 1564 r. W czasie wojen za Jana Kazimierza zniszczony, przyszedł do zupełnego upadku, z którego się już podźwignąć nie zdołał. Obecnie liczy 4,000 m.

Parczewskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie lubelskim. Podług lustracyi z r. 1660 składało się z m. Parczewa (ob.), msteczka Ostrowa i wsi: Uhnin, Dębowa Kłoda, Białe, Okalów, Niefarchy, Bednarzowka, Laszki, Cichostów, Wola Obradów, Zminna, Uścińców, Krasne, Kolechowice, Babianka, Ruda Korbutowa, Drozdówka, Wolka Świętowa i Dąbie. W r. 1771 posiadał je Roch Kossowski, podskarbi nadworny kor., opłacając zeń kwarty złp. 5,653 gr. 25, a hyberny złp. 1,187 gr. 15.

Pardessus (Jan Maryja), znakomity prawnik francuski, ur. 1772 w Blois, † 1853 w Pimpenau pod Blois; początkowo był radcą w sądzie kasacyjnym, a od rewolucyi Lipcowéj poświęcił się wyłącznie badaniom naukowym prawa, owocem którychto studyjów były szacowne, dzisiaj jeszcze cenne dzieła, odnoszące się głównie do prawa cywilnego i handlowego. Najważniejsze z nich są: „*Cour de droit commercial*“ (4 t., Paryż 1814—16; 6 wyd., 1856); „*Collection des lois maritimes antérieures au XVIII siècle*“ (6 t., Paryż 1828—1845); tudzież wydanie „*Loi Salique*“ (tamże 1843).

Pardubice, m. okręgowe pow. chrudimskiego w Czechach, przy ujściu Chrudimki do Elby, około 7,000 m. P. posiadają dwa przedmieścia, 4 kościoły, z których odznacza się kościół dekanalny św. Bartłomieja; pałac cesarski, ratusz, szkołą wyższą realną. Słynęło niegdyś fabrykami rusznikarskiemi, dziś posiada gorzelnie; w pobliżu znajdują się wielkie stawy rybne. P. położone są nad drogą żelazną z Wiednia do Pragi, stąd też bierze początek droga żelazna do Reichenberg, dlatego też punkt ten stanowił 1866 ważną podstawę operacyjną dla obu stron wojujących.—*Pardubicki okrąg* liczył 1857 na 5,85 m. kw. przeszło 32,000 m., zamieszkałych w 3 miastach i 83 wsiach.

Pardwa (*Lagopus*), rodzaj ptaków z rzędu grzebiących, oddzielony od rodzaju głuszca dla nóg, wraz z palcami suto upierzonych i opatrzonych dłuższemi nierównie, prostemi pazurami; różnią się też zmiennością upierzenia, w lecie powiem są rudawe lub szare, na zimę bieleją. Samce pozostają w stadku rodzinném przez zimę. P. żyją na północy starego i nowego lądu, lub w górach krajów umiarkowanych; żywią się podczas zimy gałązkami różnych krzewów i drzew liściowych. W Europie znajdują się 3 gatunki pewniejsze: *L. scoticus* w Szkocyi, Wallii i północnéj Anglii, który na zimę wcale nie bieleje. P. *górna* (*L. alpinus*), w górach europejskich zachodnich, i P. *właściwa* (*L. albus*), powszechna na północy i na Litwie. P. nazywają też na Ukrainie i Wołyniu gatunek dropia, *Otis tetrax*.

Paré (Ambroży), po łac. *Paraeus*, ojciec chirurgii francuskiéj, ur. 1517 w Laval, † 1590 w Paryżu; był przybocznym lekarzem króla Henryka II i synów jego Franciszka II, Karola IX, który w czasie nocy ś. Bartłomieja dał mu schronienie w pokojach królewskich, oraz Henryka III. Dzieła jego, stanowiące epokę w medycynie, wyszły po raz piérwszy 1591 w Paryżu, tłumaczone były na języki łaciński i niemiecki. (Ob. Chirurgija).

Paremija (z greck.), przysłowie, przypowieść, czasem bajka.

Parentalije (*Parentaliae*), uroczystości w staro-

żytnym Rzymie, odprawiane na cześć zmarłych rodziców lub krewnych, szczególniéj ofiary, stypy i mowy pogrzebowe. Po śmierci osób zasłużonych dla rzeczy publicznéj, obchodzono parentalije także igrzyskami. Corocznie odbywano obok tego powszechne uroczystości na uczczenie zmarłych.

Parenthesis (greck.), ob. Nawias.

Paresis, Paraliż niezupełny.

Parga, miasto tureckie z cytadelą i podwójnym portem, przy brzegach Albanii, naprzeciwko południowego krańca wyspy Korfu, na stromój skale położone, liczy przeszło 4,000 m. Zostając od r. 1401 w przymierzu z Wenecyją, P. umiała szczęśliwie bronić swojéj niezależności przeciwko Turkom, dopóki na mocy traktatu zawartego 1800 pomiędzy Rossyją a Portą nie dostała się pod panowanie téj ostatniéj. Po wielu jeszcze walkach i układach poddali nareszcie *Pargioci* miasto swoje r. 1819 baszy Janiny, sami zaś po większéj części wynieśli się na wyspy Jońskie.—Porów. Mustoxidis „*Précis des évènements qui ont précédé et suivi la cession de Parga*“ (Paryż 1820).

Parelowy kwas, kwas otrzymywany z porostu *Lecanora parella*, obok kwasu lekanorowego; stanowi bezbarwne kryształki, rozpuszczalne w alkoholu i eterze.

Pargamin, ob. Pergamen.

Pariasowie (z jęz. tamulickiego *pareyer*), tak się nazywa w Indyjach wschod. liczna klasa ludzi, nie należących do żadnéj z 4 kast państwa bramińskiego i uważanych powszechnie za resztki pierwotnego narodu nieirańskiego, ujarzmionego przez bramińskich Indów. Żyją P., mianowicie w połud. i zachod. Dekanie, w największéj pogardzie, zostają po za obrębem praw bramińskich i używani bywają do najniższych posług. Kto się dotknie Pariasa, je potrawę przezeń sporządzoną lub przejdzie próg nędznego jego domostwa, uważanym jest za nieczystego.

Parietaria, ob. Pomurnik.

Pariou (Maryja Ludwik Feliks Esquiron de), statysta i pisarz francuski, ur. 1815 r. w Aurillac. Ukończywszy studyja prawne w Paryżu i Strasburgu, osiadł w Riam jako adwokat i czas wolny poświęcał badaniom naukowym, które ogłosił p. t. „*Etudes historiques et critiques sur les actions possessoires*“ (1850). Wybrany 1848 deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego, głosował z republikanami umiarkowanymi. Jako członek zgromadzenia prawodawczego, został 31 Paźdz. 1849 ministrem wyznań i oświecenia publicznego i przeprowadził 15 Mar. 1850 organiczne prawo szkolne, zaprowadzające we Francyi wolność nauczania; 24 Stycz. 1851 usunął się z tego urzędu, został po zamachu stanu prezesem wydziału finansowego w radzie stanu, 1855 wiceprezesem rady a 2 Stycz. 1870 w randze ministra prezesem tego ciała. Po piérwszych klęskach francuskich w 1870 r. usunął się do życia prywatnego. Z pomiędzy wielu, wysoce cenionych pism jego, wymieniamy ważniejsze: „*Histoire des impôts généraux sur la propriété et la revenu*“ (1846); „*Traité des impôts considérés sous le rapport historique, économique et politique en France et à l'étrager*“ (5 t., Paryż 1862—1864 i częściéj); „*Principes de la science politique*“ (Paryż 1870); „*Considérations sur l'histoire du second empire et sur la situation actuelle de la France*“ (Paryż 1871).

Parini (Józef), poeta włoski, ur. 1729 w medyjolań. wiosce Bossio, † 1799 w Medyjolanie. Kształcił się do zawodu duchownego, ale od 1752 poświęcał się nauczycielstwu prywatnemu i poezyi. Pod wpływem wzorów francuskich napisał satyrę „*Il mattino, il mezzogiorno, il vespero e la notte*“ (ozdob. ed., Medyjol. 1811; Floren. 1818 i 23; Padwa 1822), w któréj chłostał życie i obyczaje tak zwanego dobrego towarzystwa i którą ugruntował swą sławę poetycką. Za współdziałaniem austryjackiego ministra Firmiana otrzymał profesurę w Medyjolanie i redakcyję czasopisma „*Gazetta milanese*“. Podczas okupacyi francuskiéj stanął w szeregach stronnictwa republikańskiego i był członkiem municypalności w Medyjolanie. Zbiorowe wydawnictwo dzieł jego, sporządzone przez Reina (6 t., Medyjol. 1801—4), obejmuje, oprócz wspomnianéj satyry, operę „*Ascanio in alba*“, kantaty, poezyje liryczne i rozprawy prozą.

Paris (Aleksy Paulin). erudyt francuski, ur. 1800 w Avenay, depart. Marne. Przybywszy do Paryża bardzo młody jeszcze, poświęcił się literaturze, był czynnym spółpracownikiem wielu czasopism i ogłosił oprócz „*Apologie de l'École romantique*“ (1824), kompletny przekład dzieł Byrona (13 t., Paryż 1830—32). Mianowany 1828 urzędnikiem biblijoteki królewskiéj, zajął się badaniem literatury średniowiecznéj a zwłaszcza epopei rycerskich, nieogłoszonych jeszcze drukiem. Wydał znaczną liczbę dzieł dawniejszéj literatury francuskiéj, już to w oryginale już w przekładzie na nowszy język francuski. Do niektórych wydań dodawał ciekawe i uczone rozprawy. Z wydań tych wymieniamy: „*Berte aus grandé piés*“, romans z dodatkiem „*Dissertation sur les romans de douze pairs*“ (Paryż 1832); „*Hector Fieramosca*“ z przyłączeniem „*Essai sur les romans historique du moyen âge*“ (1833), czém uwikłał się w żywą polemikę z Micheletem; „*Grandes chroniques de Saint-Denis*“ (6 t., Paryż 1836—38); „*Recueil complet des poésies de Saint-Pavin*“ (Paryż 1861); „*Historiettes de Tallemont des Réaux*“ (3 ed., 9 t., Paryż 1860); „*Les romans de la table ronde*“ (t. t., Paryż 1868) i t. d. Oprócz tego umieszczał w różnych czasopismach mnóstwo rozpraw, dotyczących kwestyj spornych lub ciemnych w historyi francuskiéj. W 1837 r. został P. członkiem akademii napisów a 1853 otrzymał katedrę literatury średniowiecznéj, utworzoną dla niego w Collège de France.—**Paris** (Gaston), syn poprzedniego, nauczyciel gramatyki francuskiéj. Oprócz wielu cennych artykułów, umieszczonych w czasopismach literackich i naukowych, ogłosił między innemi: „*Histoire poétique de Charlemagne*“ (Paryż 1866), uwieńczona na-grodą Goberta; „*Grammaire historique de la langue française*“ (1868).

Paris, ob. Czworolist.

Parisis (Piotr Ludwik), biskup i teolog francuski, ur. 1795 w Orleanie, wyświęcony 1819 na kapłana, od r. 1814—22 wykładał retorykę w różnych seminaryjach dyjecezyjalnych; od 1828 proboszcz w Gien, 1834 mianowany biskupem w Langres, skąd 1851 przeszedł na biskupstwo Arras. Wybrany 1848 z departamentu Morbihan na członka zgromadzenia konstytucyjnego, następnie zgromadzenia prawodawczego, należał do stronnictwa monarchicznego. Po zamachu 2 Grudnia usunął się od życia politycznego i wyłącznie poświęcił pracom kościelnym i literackim. Z licznych dzieł jego ważniejsze są: „*Le Député père de famille, ou les affaires impossibles*“ (1844); „*Cas de consciences à propos des libertés éxercées ou reclamées par les catholiques*“ (2 seryje 1847 i 49); „*Les libres penseurs desavoués par le simple bon sens*“ (1857); „*Jezus Chrystus jest Bogiem*“, przekład polski Leona Rogalskiego (Warszawa 1864) i w. in.

Paritium, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Indyjach wschod. i zachod. P. *elatum*, *Hibiscus elatus*, jest drzewem w Ameryce płd. na 50 do 60 st. wysokiém, o liściach sercowato-jajowatych i kwiatach purpurowych lub żółtych; liście i kwiaty używają się w Ameryce, jak u nas ślazowe; również jak liście i kwiaty P. *tiliaceum*, które jest małém drzewkiem lub krzewem w Indyjach wsch.

Pariz (Papai), uczony madziarski, ur. 1649 w Deeszu w Siedmiogrodzie, † 1716. Po ukończeniu studyjów, początkowo w kraju, następnie na rozmaitych uniwersytetach niemieckich, był od 1675 aż do śmierci profesorem języka greckiego, fizyki i logiki w Nagy Enyed. Wydał: „*Pax animae*“ (Kolosz 1680); „*Rudus redivivum, seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaric. et Transylvanic. commentarii*“ (Sybiń 1684; 2 wyd. powiększone i opatrzone życiorysem P., Zürich 1723); „*Ars heraldica*“ (1696); „*Pax corporis*“ (Kolosz, kilka wydań); „*Dictionarium latino-hungaricum*“ (Lewocza 1708); „*Dictionarium hungarico-latinum*“ (Ternawa 1760).

Park (z franc.), artyleryjski, jest obóz artyleryjski pod fortecą lub w polu rozłożony. P. zowiemy także gaj oddzielny przy domu do przechadzki przeznaczony, lub też ogród z drzew dobranych, nieowocowych, dających cień i chłód, w szczególności ogród angielski (ob. ogrody).

Park (Mungo), znany podróżnik afrykański, ur. 1771 w Fowlshiels pod Selkirk w Szkocyi. Ukończywszy studyja medyczne w Edynburgu, udał się jako chirurg do Indyj a za powrotem stamtąd (1793) przedsięwziął podróż do Afryki 1795, wyuczył się języka Mandyngów, zwiedził królestwa: Mulli, Bondu, Kedżaga, Kasson, Kaarta i Ludamar. Wycierpiawszy (1796) wiele w niewoli u Alego, króla Maurów, ratował się ucieczką, zbadał krainy nad Nigrem leżące i wrócił do Londynu w Grud. 1797 r. Podróż swą opisał w sposób bardzo zajmujący p. t. „*Travels in the interior of Africa*“ (Lond. 1799). W drugiéj pogróży, podjętéj 1805 r. do wnętrza Afryki, utonął w jakiéjś rzece pod Bussą w królestwie Haussa. Opis téj drugiéj podróży wraz z bijografiją P. wyszedł w Londynie (1815). W Sellkirk wzniesiono mu 1859 pomnik.

Parkány, lub też *Párkán*, miasteczko węgierskie w kom. ostrzyhomskim, przy ujściu Hronu do Dunaju, do 1,600 m. (Madziarów); kościół katolicki. P. pamiętne są z wyprawy Jana Sobieskiego, który po oswobodzeniu Wiednia 1683 udał się w pogoń za nieprzyjacielem i 6 Października t. r. zajął obóz w pobliżu Komarna, gdzie miał się połączyć z ks. lotaryngskim i piechotą. Lecz na wieść fałszywą, że pod P. znajduje się nieliczny oddział turecki, Sobieski 7 Paźdz. na czele 4,000 jazdy uderzył na przemagające siły tureckie (15,000), i mimo trzykrotnego odparcia wrogów, naciśnięty i otoczony, uchodzić musiał w orszaku 7 tylko towarzyszów. Jednakże we dwa dni później, 9 Paźdz., Jan III pomścił się należycie za doznaną klęskę. Uderzywszy bowiem na oszańcowanych w P. Turków, zniósł ich do szczętu (stracili około 30,000 ludzi), poczém twierdza Gran 27 t. m. otworzyła zwycięzcy swe bramy.

Parker, ród słynny w dziejach marynarki angielskiéj. Protoplastą jego jest *Hugh Parker*, od roku 1681 baronet, † 1697.— Wnuk jego stryjeczny *Sir Hyde Parker*, admirał flagi błękitnéj, waleczny wojownik, mianowany 1783 wodzem naczelnym floty angielskiéj w Indyjach Wschodnich, zginął w podróży podczas gwałtownéj burzy. Drugi jego syn *Sir Hyde Parker*, ur. 1740, odznaczył się w wojnie amerykańskiéj i blokował 1782 porty holenderskie. W r. 1795 dowodził flotą angielską w Indyjach Zachod. a 1801 otrzymał naczelne dowództwo na m. Baltyckiém dla przeciwdziałania koalicyi północ., utworzonéj przez Pawła I, i wymógł neutralność Szwecyi; † 1807 w Londynie jako admirał białéj flagi. Krewny jego, wiceadmirał *Sir William Parker*, jeden z najdzielniejszych marynarzów angielskich, przyczynił się znacznie do zwycięstwa, odniesionego nad Francuzami przy St. Vincent 14 Lut. 1797 r.; † 1802.— *Sir Piotr Parker*, ur. 1716, znany z siedmioletniéj i amerykańskiéj wojny, był w końcu admirałem floty w randze feldmarszałka i † 1811 r. Bijografiję jego napisał Dallas (Lond. 1815). — *Sir Jerzy Parker*, synowiec poprzedzającego, ur. 1766, dowodził zaszczytnie od roku 1807 na morzu Baltyckiém, a r. 1809 kierował wyprawą na wyspę Walcheren; † 1847 admirałem flagi czerwonéj. — *Sir William Parker*, ur. 1781. Przeznaczony już w młodości do służby na flocie, odznaczył się niejednokrotnie w wojnach z Napoleonem I i został 1830 kontradmirałem, a 1835 lordem admiralicyi. Mianowany 1841 dowódcą wyprawy do Chin, w skutek odniesionych zwycięstw przyspieszył zawarcie pokoju w Nankinie (26 Sierpnia 1842); blokując 1850 porty greckie, zmusił rząd grecki do zadosyć uczynienia żądaniom Anglii; mianowany w Kwietniu r. 1851 admirałem flagi błękitnéj, złożył dowództwo, został 1854 dyrektorem portu Plymouth, a 1863 r. admirałem floty; † 1866 r.— *Hyde Parker*, wice admirał, w r. 1852 mianowany lordem komisarzem admiralicyi, † 1854.—Syn jego, *Hyde Parker*, zginął jako dowódca parowéj fregaty Firebrand pod-

czas napadu na port rossyjski Sulina 8 Lipca r. 1854.

Parker (Teodor), duchowny i uczony amerykański, ur. 1810 w Lexington w Massachusetts, † 1860 we Florencyi. Ukończywszy nauki w domu rodzicielskim, został nauczycielem szkoły prywatnéj w Bostonie; następnie 1832 otworzył własną szkołę; studyjował przytém gorliwie języki starożytne i nowożytne oraz teologiję. W 1836 kazał w rozmaitych miejscowościach stanu Massachusetts, następnie 1837 osiadł w West-Roxbury. Tutaj zaczął głosić przekonania swe o powadze pisma św., różniące się od nauk głoszonych z kazalnic nowoangielskich; poglądy swe wyłożył P. 1841 w rozprawie *O chrześcijaństwie mijającém i trwałém*, w któréj rozróżniał formy teologiczne od właściwego ducha religijnego i twierdził, że Jezus był człowiekiem naturalnie natchnionym. Przez rozprawę tę P. zawikłał się w spory i w licznych działach i kazaniach rozwijał swói anti-supernaturalizm. 1842 udał się do Europy, podróżował po Anglii, Francyi, Włoszech i Niemczech, poczém 1844 powrócił do Ameryki i 1846 został proboszczem w Melodeon. Od 1847—50 redagował czasopismo polityczno-teologiczne *Massachusetts Quarterly*. P. gorliwie występował także przeciwko wojnie meksykańskiéj, za zniesieniem niewolnictwa i t. d. 1859 dla poratowania nadwątlonego przez nieustanną pracę zdrowia udał się przez Santa Cruz do Europy, pobył jakiś czas w Szwajcaryi, następnie w Rzymie, w końcu przybył do Florencyi. Z dzieł P. najważniejsze „*Discourse of matters relating to religion*“ (1842); „*Sermons of theism, atheism and the popular theology*“ (1853 r.); „*Discourses addresses and occasional sermons*“ (2 t., Boston 1852), „*The sermons of religion*“ (tamże 1852) i „*Old age*“ (1854) i in.

Parki (*Parcae* po łac., *Moiry* po gr.), zwały się w ogóle boginie losu, wydzielające każdemu jego przeznaczenie. Liczono ich trzy; *Kloto* (prządka); *Lachesis* (los życia stanowiąca) i *Atropos* (nieunikniona); wyobrażano je tak: pierwszą z kądzielą w ręku; drugą wskazującą palcem los na globie; trzecią z narzędziem do cięcia.

Parkia (*Wielibrza*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, mający strąk stawowaty, napełniony miazgą; należą tu drzewa w Afryce zach. i Indyjach wsch. o liściach podwójnie pierzastych i kwiatach zebranych w kłosy. P. *africana* pochodząca z Afryki i uprawiana w Indyjach zach., ma strąki długie i spiralnie zwinięte; zawarte w nich nasiona (*kawa sudańska*) prażą się jak kawa, później mielą i poddają farmentacyi, poczém ten proszek ten urabia się w ciasto i używa na różne potrawy; miazga otaczająca nasiona używa się na przyjemny napój.

Parkinsonia (*Kolczyniec*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, mający strąki linijne, na obu końcach zaostrzone; obejmuje jedyny gatunek P. *aculeata*, piękny krzew lub drzewo na Karaibach i w Ameryce płd., o liściach pierzastych i kwiatach wonnych, żółtych, zebranych w grona. Odwar kwiatów i kory używa się na Antylach do kąpieli przeciw atrofii dzieci, nasiona przeciw febrze.

Parkosz (Jakób), najdawniejszy gramatyk polski, rodem z Żurawicy pod Secyminem w Sędomierskiém, doktór prawa i kanonik krakowski, początkowo rektor szkoły parafijalnéj i proboszcz na Skałce, następnie w r. 1439—40 rektor akademii krakowskiéj, † 1455. Pierwszy zastanawiał się nad pisownią a raczéj grafiką polską i około 1440 r. napisał w tym przedmiocie rozprawę, znajdującą się w rękopisach biblijoteki krakowskiéj. Tak z samego tekstu rozprawy, jako téż i przydanego na końcu abecadła, okazuje się, że P. odróżniał 48 brzmień w języku polskim, t. j. 11 samogłosek i 37 spółgłosek. Metoda grafiki P. zupełnie jest odmienną od spotykanéj w dawniejszych zabytkach języka polskiego. Samogłoski pochylone, uznawane przez niego za długie, oznacza podwojeniem, czém również rozróżnia samogłoski nosowe. Spółgłoskę *j* oznacza z czeska przez *g* a natomiast na *g* tworzy oddzielny znak; dla spółgłosek zmiękczonych *b'*, *p'*, *f'*, *m'*, *ń* użył znaków łacińskich *b*, *p* i t. d., dla odpowiednich zaś twardych utworzył nowe postaci; przeciwnie zaś znakiem *l* oznacza nasze *ł*, dla *l* zaś używa postaci podobnéj do niemieckiego *l* pisanego. Spółgłoski *h*, *k*, *g*, *r*, *s*, *t*, *x*, *z* zostawia przy brzmieniu, jakie mają w łacinie; o *rz* niewspomina wcale; nierozróżnia wcale dźwięków *dz*, *dź* i *dż*, oddając je w jeden i ten sam sposób. Alfabet P. ma tę zaletę, że dźwięk każdy oddaje oddzielnym znakiem i że nie ma znamion nad spółgłoskami. Praca P. poraz pierwszy była w części wydrukowaną przez Bandtkego w *Pamiętniku warszawskim* (1816, t. VI), skąd ją przedrukował Rakowicki w „*Prawdzie ruskiéj*“ (t. II), w całości zaś wraz z uwagami objaśniającemi i życiorysem autora ogłosił ją Bandtke p. t. „*Jacobi Parkosii de Żorawice antiquissimus de orthographiae polonica libellus*“ (Poznań 1830).

Parlament (z franc. *parler* mówić), nazwa używana częstokroć na oznaczenie ciał prawodawczych, głównie jednak znana we Francyi i Anglii.—*Parlamenty we Francyi* do 1789 były to instytucyje, przeznaczone głównie do wymierzania sprawiedliwości. Powstanie P. odnoszą jedni aż do najdawniejszych czasów monarchii Franków, inni zaś datują ich początek od wieku XIV i to jest daleko pewniejsze. W tejto epoce królowie francuscy, widząc, że rada ich przyboczna, złożona z prałatów i panów świeckich, nie była zdolną do dobrego wymiaru sprawiedliwości, postanowili wydzielić z jéj atrybucyi wymiar sprawiedliwości i oddać takowy zgromadzeniu, stale w jedném miejscu zasiadającemu i złożonemu z ludzi biegłych w prawie. To na celu miały ordonansy Filipa Pięknego z r. 1302 i Filipa VI z r. 1344, które określiły atrybucyje parlamentu paryskiego i oznaczyły skład jego członków. Obok P. paryzkiego, ustanowiono jeszcze 12 P. w innych prowincyjach Francyi, a mianowicie w 1302 w Tuluzie, w 1409 w Grenobli, w 1462 w Bordeaux, w 1471 w Dijon, w 1519 w Normandyi, w 1501 w Prowancyi, w 1553 w Bretanii, w 1620 w Pau, w 1633 w Metz, w 1686 w Douai, w 1676 w Besançon, w 1775 w Nancy. Jednakże P. paryzki miał najwyższe znaczenie. Zadaniem głównem P. było wy-

mierzanie sprawiedliwości tak cywilnéj jak i karnéj, a przez to wyrwanie sądownictwa z rąk panów feodalnych i osłabienie tych żywiołów nieprzyjaznych władzy monarszéj, P. rzeczywiście zadanie to gorliwie i umiejętnie wypełniały, a wsparte powagą władzy królewskiéj nie mało się przyczyniły do jéj zwycięstwa i do wyrobienia jedności narodowéj. Z biegiem czasu jednak nie poprzestały one na pierwotnym zakresie swéj działalności i zmierzały do przekształcenia się na ciała polityczne. Dla tego nieraz w czasach późniejszych, a szczególniéj od Ludwika XIII, widzimy je często stawiające opór koronie. Jedynie tylko parlament za Ludwika XIV milczał, nie mając odwagi stawić mu czoła, ale za to pod panowaniem Ludwika XV posunął się tak daleko, że dwór w Styczniu 1771 zniósł parlamenty i na ich miejsce nową izbę sądzącą wprowadził. Ludwik XVI przywrócił je znowu, ale tyle znalazł oporu przeciwko swoim reformom, że w r. 1788 powtórnie je rozwiązał. Wznowione jeszcze przez Neckera, utonęły ostatecznie w nurtach rewolucyi, do któréj i same nie mało się przyczyniły. Prawo z 24 Kwietnia 1790 zniosło je ostatecznie. *Parlament w Anglii.* Wraz z wtargnięciem Normannów utworzyło się tu zgromadzenie prałatów i baronów, jako rada królewska. Pierwiastkowo zgromadzenie to zbierało się tylko na Wielkanoc, na S-ty Jan i na Boże Narodzenie dla zajmowania się licznemi sprawami i wypełnienia pewnych, nic nie znaczących formalności; stopniowe jednak znaczenie tego zgromadzenia wzrasta, zwłaszcza od czasu, gdy Normanowie utraciwszy za Jana Bez ziemi posiadłości we Francyi, zaczynają się uważać za współobywateli podbitych Anglo-saksonów i łączą się z nimi dla wyjednania nowych swobód. Wtedy to obok baronów przybywają do zgromadzenia deputowani dzierżawców wiejskich, przedstawiciele miast i mniejszych ziemskich posiadłości; zgromadzenie to przybiera nazwę P. i dzieli się na dwie izby: wyższą (izbę parów, lordów) i niższą (izbę gmin). Za Edwarda I P. pozyskuje prawo stanowienia podatków, a znaczenie jego polityczne stopniowo wzrasta. Podobneż instytucyje powstały w Szkocyi i Irlandyi; te jednak w Szkocyi 1707, a w Irlandyi 1800 zniesione, połączone zostały z angielskim, który przybrał nazwę *Imperial parliament* (parlament państwa). Obecnie pierwsze posiedzenie parlamentu sam król otwiera w zamku westminsterskim, gdzie izba wyższa i niższa w oddzielnych zasiadają salach; na to otwarcie izba niższa przysyła tylko posłów swoich. Po mowie króla, na którą obie izby wspólnie pismem dziękczynném odpowiadają, członkowie parlamentu składają wprowadzoną przez Henryka VIII przysięgę kościelną (*Oath of supremacy*), która uznaje króla za głowę kościoła anglikańskiego. Katolicy wolni są od téj przysięgi. Posłowie izby niższéj wykonywają jeszcze inną przysięgę na poddaństwo (*Oath of allegiance*). Po dopełnieniu tych przysiąg, izba niższa wybiera swego mówcę (Speaker) i komitet złożony z pięciu osób, z których jedna roztrząsa prawa izby, druga skargi narodu, trzecia wybory sporne, czwarta handel, piąta sprawy kościelne. Potém zaczynają się obrady parlamentarne. W izbie wyższéj prezyduje lord kanclerz. Każdy członek parlamentu może podawać projekta do prawa, które jednak upadają, jeżeli drugi członek ich nie wesprze. Kto nie jest obecny, traci głos, z wyjątkiem lordów, którzy mogą go dawać przez swoich pełnomocnych. W izbie lordów wystarcza trzech członków, aby uchwała była prawomocną. Do takiejże prawomocnéj uchwały w izbie gmin potrzeba przynajmniéj 40 członków. Parlament jest właściwym rządzcą kraju; on ma władzę prawodawczą, on nadaje ton polityce ogólnéj; ministeryjum jest właściwie jego delegacyją; daléj ma P. wielki udział w sprawach administracyi i sądownictwa, a także wiele innych spraw państwa załatwia przez swoje bile prywatne. Do izby niższéj należą wszystkie sprawy finansowe, a izba parów stanowi sąd najwyższy, rozstrzyga wszelkie skargi o nieważność przeciw wyrokom wyższych sądów Anglii, Szkocyi i Irlandyi. W sprawach kryminalnych, tyczących się jakiego lorda, sąd stanowią parowie. Nietylko lordowie, lecz i inne osoby przez izbę niższą zaskarżone, mogą być przed izbę parów zapozwane, gdzie większość głosów 12 lordów stanowi wyrok. W sprawach, tyczących się naruszenia ustawy, obie izby mogą sądzić, lecz wyrok obu izb musi się zgadzać i dla większéj ważności potrzebuje jeszcze królewskiego potwierdzenia.

Parlamentarz, posłaniec od jednéj do drugiéj strony wojującéj, wyprawiony celem ustnego przedstawienia pewnych warunków. Osoba jego staje się nietykalną, jeżeli opatrzony jest w białą chorągiew, lub jeżeli mu towarzyszy trębacz, albo dobosz i t. p. W marynarce statki parlamentarskie używają w takich razach flagi białéj, która się téż parlamentarską nazywa.

Parma, dawniéj udzielne księstwo w Wyższych Włoszech, zostawało pod panowaniem Farnezych (ob. *Farnese*) 1545—1731 a 1748—1802 i 1847—1859 pod władzą młodszéj gałęzi z głównéj linii hiszpań. domu Burbonów (ob.); składało się z dwu księstw Parmy i Piacenzy i obejmowało 113 mil kw. z ludnością 508,000 w pięciu prowincyjach: Parma, Piacenza, Borgo-San-Donnino, Val-di-Taro i Lunigiana. Po wcieleniu do królestwa włoskiego rozdzielone została na 2 prowincyje: Parma (256,029 m.) i Piacenza (218,569 m.); okrąg Pontremoli (ok. 33,000 m.) przyłączono do prowincyi Massa-Carrara. Miasta Parma (ob.) i Piacenza (ob.) w wiekach średnich, jako część Lombardyi, cesarzom niemieckim podległe, przyjmowały udział w zapasach Gwelfów i Gibellinów, lecz w końcu zostały przez dom Este i Visconti ujarzmione. W początkach XVI w. zajął je Ludwik XII, król francuski, lecz już w roku 1514 przeszły w posiadanie papieża Julijusza II. Następnie papież Pijus III, wyniósłszy 1545 do godności księstw, nadał je członkowi swéj rodziny Piotrowi Luigi Farnese. Po wygaśnięciu domu Farnese w linii męskiéj, Elżbieta Farnese, żona Filipa V, króla hiszpańskiego, wyjednała oba księstwa dla syna swego Don Karlosa, który je przecież w roku 1735 odstąpił Austryi. Austryja oddała je znowu

1748 wraz z Guastallą infantowi hiszpańskiemu Don Filipowi, zastrzegając sobie wszakże odebranie ich napowrót, jeżeliby pokolenie jego męskie wygasło, albo też na tron hiszpański lub neapolitański wstąpić miało. Po Filipie nastąpił 1765 Ferdynand, syn jego, który 1796 zawarł pokój z rzecząpospolitą francuską i † 1802. Na mocy wzajemnego układu z r. 1801 Francyja zajęła wszystkie trzy księstwa i w r. 1805 pod nazwą departamentu Taro wcieliła do cesarstwa. W skutek pokoju paryskiego 1814 r. i na mocy kongresu wiedeńskiego, księstwa dostały się byłéj cesarzowéj francuskiéi Maryi Ludwice, a układem z d. 10 Czerwca 1817 zawarowano, że po jéj śmierci przejdą w posiadanie dawniejszych władców. Jakoż po śmierci Maryi Ludwiki 17 Gr. 1847 P. przeszła pod władzę byłego księcia Lukki, Karola II de Bourbon, przy czém jednakże nastąpiła nader zawikłana wymiana terrytoryjów pomiędzy Parmą, Modeną i Toskaniją. Po wybuchu rewolucyi 20 Mar. 1848 książę opuścił kraj i ustanowiono rząd tymczasowy, a P. przyłączyła się do nieprzyjaciół Austryi. Jednakże 12 Sierpnia zajął ją generał austryjacki d'Aspre i chociaż przy nowo rozpoczętéj wojnie oświadczyła się 17 Marca 1849 r. za przyłączeniem do Sardynii, otrzymała przecież załogę austryjacką. Książę Karol II jeszcze 4 Marca 1849 abdykował na rzecz swego syna Karola III, który objął rządy 27 Sierp. 1849 r., lecz zamordowany został 27 Mar. 1854, skutkiem czego rządy Parmy przeszły na jego syna Roberta I (ur. 1848), zostającego pod opieką matki Ludwiki de Bourbon, córki księcia Berry. Z powodu ruchów włoskich r. 1859 dynastyja panująca opuściła księstwo, a ustanowiony 8 Czerwca rząd tymczasowy stanął po stronie króla Wiktora Emanuela. Z tego powodu zaraz 16 Czerwca gubernator sardyński zajął w posiadanie księstwo P., które dekretem 28 Marca 1860 do nowego królestwa włoskiego zostało wcielone. Liczy się ono do najludniejszych prowincyj włoskich. Panujący dawniej książę mieszka wraz z matką swoją w zamku Wartegg, w szwajcarskim kantonie St. Gallen.

Parma, stolica i rezydencyja dawnego księstwa Parmy, nad rzeką *Parmą*, wpadającą do Po, liczy 47,000 m., ma uniwersytet założony 1422, odnowiony 1855 dawny pałac książęcy, piękny kościół katedralny, przepyszny, największy w Europie teatr i mnóstwo innych wspaniałych budowli. Znajdują się tu wielkie fabryki wyrobów wełnianych, jedwabnych, fabryki koronek, pończoch, wyrobów ze szkła i gliny. Porów. Affa „*Storia della Citta di Parma*“ (4 t., Paryż 1792—95).

Parmelia (*Tarczownik*), rodzaj porostów, obejmujący dosyć liczne gatunki. W czasie systemu kontyneutalnego P. *parietina* otrzymała rozgłos jak surrogat chiny przeciw febrze; obecnie rzadko się używa. P. *saxatilis* pospolita na drzewach, była niegdyś używana przeciw epilepsyi, przyczém była podawana, jako wyrastająca na starych czaszkach.

Parmenides (z Elei), filozof grecki, ur. około 515 prz. Chr., najznakomitszy przedstawiciel szkoły Eleatów, z któréj zasadami zapoznały go pisma Xenofanesa (ob.). P. wyłożył swe poglądy w rozprawie wierszowanéj, dochowanéj w pojedyńczych tylko ułamkach. Twierdzi on, iż istnieje tylko byt wypełniający przestrzeń kulistego kształtu. Wszelkie stawanie się, wielość, zmiana są tylko złudzeniem zmysłów. Byt i myśl są tożsamością; co nie istnieje, nie daje się ująć myślą. Pozorna wielość zjawisk w świecie jest wynikiem oddziaływania na siebie światła i nocy (ognia i ziemi), zostających w tym samym stosunku, co byt do niebytu, P., według Platona, miał w starości zostawać w stosunkach z Sokratesem. Fragmenta P. wydał Henryk Stein (Lipca 1864 — 1867 r.) w dziele „*Symbola philosop.*“ i Th. Davidson „*The fragments of* P.“ w „*Jour. of specul. philos.*“ (St. Louis 1870). O filozofii P. pisali E. F. Apelt „P. *et Empedoclis doctrina de mundi structura*“ (Jena 1856); Th. Vatke „P. *Veliensis doctrina qualis fuerit*“ (Berlin 1864).

Parmenijon, wódz królów macedońskich Filipa i Aleksandra. Odznaczył się w bitwach nad Granikiem i pod Issus i zdobył Damaszek. Po bitwie pod Arbelą został mianowany rządcą Medyi; Aleksander wszakże, pozazdrościwszy mu téj władzy, obwinił go o spisek i skazał na śmierć r. 239 prz. Chr.

Parmentier (Antoni August), farmaceuta i agronom francuski, ur. 1737 w Montdidier, † 1813; był aptekarzem wojskowym; gdy w czasie głodu 1769 akademija francuska ogłosiła nagrodę za rozprawę o roślinach, któreby mogły zastąpić chleb, P. zyskał tę nagrodę za rozprawę o kartoflach i w ogóle zasłużył się upowszechnieniem i poprawieniem ich uprawy. Rolnictwo i fabryki zawdzięczają mu w ogóle wiele ulepszeń, a w szczególności fabrykacyja cukru z buraków; ulepszył też urządzenie szpitali. W r. 1796 został członkiem instytutu, a za konsulatu inspektorem generalnym służby lekarskiéj. Miasto rodzinne wzniosło mu pomnik.

Parmezan, ob. Sér.

Parnass (po gr. *Parnassus*), góra w Grecyi, w Focydzie, poświęcona Apollinowi i muzom; szczytem swoim Liakura wznosi się do wysokości 7,570 stóp. Na południowym jéj stoku leżała sławna świątynia Delfy i wytryskało źródło Kastalskie.

Parnassia, ob. Dziewięciornik.

Parnell (Henryk), publicysta i mąż stanu angielski, ur. 1786, † 1846 r. Wybrany w młodym wieku na posła izby niższéj, odznaczył się jako gorliwy obrońca emancypacyi katolików, do któréj skutecznie się przyczynił. W roku 1831 został ministrem wojny, lecz urząd ten wkrótce złożył. Ważniejsze jego dzieła są: „*History of the penal laws against catholics*“ (Londyn 1808) i „*Observation on paper money, banking and overtrading*“ (Londyn 1827).

Parny (Ewaryst Désiré Desforges, wicehrabia de), słynny erotyczny poeta francuski, ur. 1753 r. na wyspie Bourbon, † 1814 w Paryżu. W dzieciństwie przybywszy do Francyi, kształcił się w Rennes i, mając zamiar zostać trapistą, wszedł do seminaryjum ś. Firmina w Paryżu. Wkrótce jednak zrzekł się tego zamiaru i wstąpił do szkoły wojskowéj, po ukończeniu któréj odwiedził swą ojczyznę 1773, poznał tam piękną kreolkę Esterę de Baif i

opiewał ją pod imieniem Eleonory. Za powrotem do Francyi 1777 zyskał rozgłos swemi „*Epîtres aux insurgés de Boston*“ i znowu podróżował do Indyj. Od 1782 mieszkał w bliskości Paryża w zupełném odosobnieniu. Utraciwszy cały majątek podczas rewolucyi, zyskał potém względy Bonapartego, ale je lekkomyślnie utracił cynicznym swym eposem komicznym „*La guerre des dieux anciens et modernes*“ (Paryż 1799 i częściéj). Poezyje jego „*Le paradis perdu*“, „*Les galenteries de la Bible*“, „*Deguisements de Vénus*“ i „*Portfeuille volé*“ (drukowane razem 1805) były zakazane przez policyję cesarską. Prawdziwa sława P. polega na jego poezyjach erotycznych (np. „*Poésies érotiques*“, 1780—81), które dla swego wdzięku zyskały mu nazwę Tybulla francuskiego. Najlepsze ed. dzieł P. sporządzili Tissot (3 t., Paryż 1827) i Béranger (4 t., Paryż 1831); wybór dał Boissonade (Paryż 1827). Od r. 1803 był P. członkiem instytutu.

Paroch, duchowny nad parafiją przełożony, toż samo co pleban albo proboszcz.

Parodyja (z greck.), tak nazywano pierwotnie sposób przekształcenia myśli pisarza, w którym, zmieniając mniéj lub więcéj jego wyrazy, zupełnie odmienne od pierwszego znaczenie jego myślom nadawano. Teraz pod nazwą parodyi rozumiemy poemat, w którym wzniosłe jakie poetyczne dzieło, przez zamianę przedmiotu, przy zachowaniu jednak formy, przerabia się na inną, najczęściéj komiczną poezyję. Parodyja różni się jednak od trawestowania czyli przestrojenia tém, że to drugie przyodziewa poważny przedmiot poematu w formę żartobliwą.

Parolistowate, ob. Zygophylleae.

Paronymy (z greck.), tak się nazywają w gramatyce wyrazy wyprowadzone z jednego wspólnego źródłosłowu; *paronymija* zaś jest wyprowadzanie jednego wyrazu z drugiego, jak np. *mówić*, *mowa*, *mówca*.

Paropamizus, starożytna nazwa pasma gór Hinduhu w południowéj Azyi.

Paros, wyspa grecka na morzu Egejskiem, teraz *Paro* zwana, do nomarchii Cyklad należąca, obejmuje 4 m. kw. z ludnością około 7,000. Osiedloną została pierwotnie przez Fenicyjan i szybko stanęła w stanie kwitnącym. Po wojnach perskich dostała się Atenom, a późniéj Rzymianom. Wyspa P. sławną była w starożytności ze swego pięknego, białego marmuru, który wydobywano z łomów Marpessa. Łomy tutejsze zostały na nowo r. 1844 otwarte. Miasto główne jest Parikia. P. znaną jest także jako miejsce, w którem znaleść miano sławną *kronikę paryjską*, czyli marmurową. W pobliżu leży wyspa skalista *Antiparos*, słynna ze swojéj 250 stóp głębokiéj, a 80 stóp wysokiéj groty stalaktytowéj.

Parostatek, ob. Parowiec.

Parotis, *przyuszny gruczoł*, ob. ślinowe gruczoły.

Parotitis, zapalenie przyusznego gruczołu ślinowego (*Parotis*). Rzadko występuje samodzielnie, najczęściéj pojawia się w przebiegu tyfusu, stanowiąc niemiłe powikłanie.

Parowa maszyna, właściwie *parowy motor*, wszelkie przyrząd, mający na celu zamianę prężności pary wodnéj na siłę poruszającą. Każda P. m. składa się z przyrządu do wytwarzania pary (ob. *Kocieł parowy*) i właściwego mechanizmu. Jakkolwiek rozmaitemi są dzisiaj P. m., główną jednak podstawą każdéj jest walec metalowy, z obu stron zamknięty, w którym porusza się tłok, szczelnie do ścian walca przystający. Drąg wychodzący z tłoka połączony jest drugim końcem z *wahaczem* czyli *balansyjerem*, którego ruchy wahadłowy, przez tłok mu nadany, za pomocą łącznika (bielle, pleuelstange) i korby udziela się już jako obrotowy wałowi, na którym jest osadzone koło rozpędowe (ob.), a ten za pomocą zazębień lub pasów bez końca przesyła go z kolei do maszyn warsztatowych. W dzisiejszych P. m. tłok bywa wprawianym w ruch przez wpuszczanie pary naprzemian w dolną lub górną część walca, czyli pod tłok lub nad tłok, przy jednoczesném zgęszczeniu pary, która już wywarła swoje działanie. Kierowanie pary raz pod tłok, drugi raz nad tłok odbywa się za pomocą, tak zwanéj, *szufladki*, umieszczonéj w komorze, przytwierdzonéj do bocznéj powierzchni walca i połączonéj z nim otworami u dołu i u góry w ścianie walca się znajdującymi. W komorze téj, pomiędzy otworami kanałów, prowadzących do górnéj i dolnéj części walca, znajduje się na jednéj z nimi linii pionowéj trzeci jeszcze otwór kanału, idącego do kondensatora, a z górnéj jéj części wychodzi rura łącząca komorę z kotłem parowym. Szufladka, mająca pewne podobieństwo do niecki, jest takiéj długości, że naraz zakryć może tylko dwa z trzech otworów leżących na jednéj linii pionowéj, ale zakrywając je za pomocą swego wydrążenia staje się właśnie łącznikiem między ich kanałami. Tym sposobem, gdy szufladka jest na górze, wówczas do dolnéj, nie przykrytéj przez nią części walca wpada przez komorę para, dobywająca się z kotła, i tym sposobem podnosi tłok, a jednocześnie górna część walca za pośrednictwem wydrążenia szufladki połączoną zostaje z oziębialnikiem, do którego też uchodzi para w niéj zawarta. Gdy szufladka pójdzie na dół, wówczas para z kotła wpada nad tłok, a zawarta pod nim uchodzi do oziębialnika. Szufladka otrzymuje ruch z dołu do góry i odwrotnie od części maszyny poruszonych już przez parę w pierwszéj chwili pod tłok wpadającą, a mianowicie od *mimośrodu* (ob.), osadzonego na osi koła rozpędowego. Poniżéj bowiem komory, zawierającéj szufladkę, umieszczony jest drążek łamany, obracający się około stałéj osi poziomej, przez wierzchołek jego kąta przechodzącéj. Od górnego końca tego drążka idzie pręt przytwierdzony do szufladki, od niższego zaś łącznik do mimośrodu, a tym sposobem w miarę zbliżania się lub oddalania mimośrodu od walca, górny koniec drążka, a więc i szufladka opuszczaną bywa na dół lub podnoszoną do góry. Wspominany już kilkakrotnie *oziębialnik* czyli *kondensator* jestto naczynie, umieszczone w pobliżu walca, w którém uchodząca z nad lub pod tłoka para zgęszcza się pod wpływem wtryskującéj tam zimnéj wody. Wo-

da ta przybywa z pompy poruszanéj przez pręt do wahacza przytwierdzony, a jednocześnie dwie inne pompy, takimże samym sposobem w ruch wprawiane, ciągną wodę—jedna powietrzną z oziębialnika, druga zaś tę samą ogrzaną już wodę prowadzi do kotła. Godnym też jest jeszcze uwagi w **P. m.** *regulator o sile odśrodkowéj* czyli równoległobok, złożony z czterech sztabek, mogących zmieniać pochylenie względem siebie. Dwa górne boki tego równoległoboku na przedłużeniach swoich dźwigają ciężkie kule żelazne, dwa zaś dolne przytwierdzone są ruchomo do obrączki, mogącéj się posuwać w górę lub na dół po osi pionowéj, wprawianéj w ruch obrotowy przez koło zębate, na wale koła rozpędowego umieszczone. Gdy koło rozpędowe za szybko się obraca, wówczas kule regulatora podnoszą się mocno pod wpływem siły odśrodkowéj, a posuwając tym sposobem w górę wspomnioną obrączkę, działają na połączony z nią układ drągów, który zamyka kran w rurze przyprowadzającéj parę z kotła, a po zwolnieniu ruchu znów go otwiéra. Tym sposobem maszyna sama ruch swój reguluje. Gdy maszyna tak jest urządzona, że prężność bezwzględna pary w kotle niemoże przenosić 4 atmosfer, wówczas mówi się, że jest o *niskiém ciśnieniu*. Gdy przeciwnie prężność pary może przewyższać 4 atmosfery, **P. m.** jest o *wysokiém ciśnieniu*. W ostatnim razie przy maszynie nie bywa zwykle oziębialnika. Maszyna o wysokiém ciśnianiu potrzebuje daleko mniéj wody i dla tego najstosowniejszą jest do lokomotyw dróg żelaznych. Jednostką do oznaczania siły **P. m.** jest tak zwany *koń parowy*, czyli siła konieczna do podniesienia ciężaru 75 kilogramów na wysokość 1 metra w przeciągu jednéj sekundy. Granicami siły **P. m.** są $^1/_4$ konia i 1000 koni parowych. **P. m.** bywają jeszcze *stojące* lub *leżące*, stosownie do tego, czy walec ma kierunek pionowy lub poziomy. Para w **P. m.** działać może albo tylko prostem ciśnieniem, albo też razem i siłą prężności, jak to ma miejsce w maszynie Woolf'a o dwu walcach, chociaż bywają tego rodzaju **P. m.** i o jednym walcu. Z powodu swéj prostoty zasługują też na uwagę maszyny *o walcu ruchowym*, w których pręt tłoka bezpośrednio nadaje obrót korbie, albowiem ruchomy na około osi poziomeéj walec stosuje się wówczas do wszelkich jéj położeń. Maszyny takie przez długi czas były używane na statkach parowych, obecnie jednak z powodu nietrwałości zarzucone zostały; pomimo to jako małe motory z korzyścią nieraz dają się zastosować. Szczególną odmianę **P. m.** stanowią maszyny *obrotowe*, które jednak nie są dotychczas wydoskonalone, chociaż myśl o nich nie obcą już była Watt'owi. Zasada ich polega na tém, by za pomocą koła ponarzynanego w rodzaju wachlarza, umieszczonego w zamkniętym bębnie, a poruszanego siłą pary, wprawiać jakąś oś bezpośrednio w ruch obrotowy. **P. m.** nie odrazu powstała w takiéj postaci, jak ją dziś widzimy, w każdym jednak razie jest ona wynalazkiem nowszych czasów, gdyż dążenie wielu ludzi do odniesienia jéj początku aż w odległą starożytność pochodzi jedynie ze złego zrozumienia rzeczy. Dostatecznym tego dowodem jest twierdzenie starożytnych, iż woda ogrzewana zamienia się w powietrze. Późniejsi téż fizycy w doświadczeniach swoich jedynie dążyli do wykazania siły prądu pary przy wyjściu jéj z naczynia. Historyje wynalazków Salomona de Caus (ob.) i margrabiego Worcester również mniéj lub więcéj wkraczają w dziedzinę baśni. Piérwszym, co racyjonalnie zapatrywał się na własności pary wodnéj, a nawet jak się zdaje bliskim był wynalezienia **P. m.**, był Papin. W Anglii, gdzie coraz bardziéj pogłębiające się kopalnie węgla zmuszały techników do obmyślania lepszych sposobów do ich osuszania, najpierw téż powstała myśl wznoszenia w górę wody za pomocą ognia. Z piérwszym tego rodzaju przyrządem wystąpił w 1699 roku Tomasz Savery. Przyrząd jego był jednak bardzo wadliwym i dla tego rozpowszechnić się nie mógł, ale zasada jego naprowadziła ślusarza Newcomen'a na myśl lepszéj machiny, która po raz piérwszy pojawiła się w 1705 r. Maszyna ta, zwana *atmosferyczną*, ponieważ tłok po podniesieniu go siłą pary opadał potém pod ciśnieniem powietrza, została następnie udoskonaloną przez James Watt'a, który najprzód wynalazł sposób zgęszczania pary w oddzielném naczyniu, a następnie obmyślił maszynę *o podwójném działaniu*, gdzie para podniosła tłok a potém go opuszczała. Ta to maszyna, zmieniana tylko w szczegółach a nie w zasadzie, przetrwała aż do naszych czasów. Por. Tredgold'a i Janvier'a: „*Machines à vapeur*“; Pambour'a, „*Théorie des machines à vapeur*“; Figuier'a „*La machine à vapeur, son histoire* etc.“; Weissbach „*Maschinenmechanik*“; G. Schmidt, „*Theorie der Dampfmaschinen*“; Pietraszek, „*Przewodnik dla maszynisty*“ (1874).

Parowanie, ob. Para.

Parowe bielenie, metoda podana przez Chaptal'a, która w wielu miejscach wyrugowała bielenie na darni (ob. bielenie). Polega ona na napojeniu tkaniny do bielenia przeznaczonéj ługiem potażowym lub sodowym i wystawieniu jéj następnie na działanie pary wodnéj znacznéj prężności, która łącznie z potażem lub sodą w krótkim czasie farbnik roślinny rozkłada. Przyrząd do tego służący składa się z płaskiego kotła, nad którym znajduje się komora na pomieszczenie pary, z piaskowca zbudowana, z wierzchu zamknięta, opatrzona klapą bezpieczeństwa, a w ścianie bocznéj mającą drzwiczki, któremi się wprowadzają tkaniny i układają na ruszcie drewnianym. Napełniwszy kocioł wodą i ułożywszy na ruszcie tkaniny, podpala się ogień pod kotłem i rozpoczyna się działanie. Przy dostateczném stężeniu ługu i należytem postępowaniu, tkanina zostaje wybieloną po 3 godzinach mniéj więcéj.

Parowe działa. Podobieństwo, zachodzące pomiędzy działaniem gazów wywiązujących się skutkiem spalenia prochu a działaniem pary zamkniętéj, naprowadziło na zastosowanie téj ostatniéj do wyrzucania pocisków. W ogóle nie używa się tu działania gwałtownego, jakie może nastąpić skutkiem raptownego wywiązania się pary, ale działania jednostajnego, polegającego na ciśnieniu stałém, wywieraném na pocisk; nabiéra on przez to w lufie szybko-

ści jednostajnie przyśpieszonéj i wybiega z wylotu z należytą prędkością. Pierwszy urządził tak zwaną bateryję generał Girard w 1813 i kilka takowych było przeznaczonych do obrony Paryża 1814, ale za wejściem sprzymierzonych zostały przez samych Francuzów zniszczone. Armata parowa Perkinsa w Londynie (1839) wyrzucała 420 kul w ciągu minuty. W ogóle urządzenia te mogą miéć pewne znaczenie w fortecach lub na okrętach, ale nie w polu. Prechtl zaproponował, aby zamiast bezpośredniego działania pary na pocisk, użyć jéj do zagęszczenia powietrza, które gwałtownie się rozszerzając wyrzucałoby pociski na podobnéj zasadzie, co w wiatrówkach. Rzecz ta atoli po za dziedzinę projektu nie wyszła.

Parowe kąpiele, różnią się od kąpieli zwyczajnych przedewszystkiem wyższą temperaturą i stąd silniejszem napotném działaniem.

Parowe kotły, ob. Kocieł parowy.

Parowe ogrzewanie i gotowanie. Ogrzewanie za pomocą pary polega na téj własności, że para przechodząc do stanu ciekłego, uwalnia tak wielką ilość ciepła, że jeden funt pary, posiadającéj temperaturę 100° C, przechodząc do stanu ciekłego, jest w stanie ogrzać 1 funt wody od temperatury 0° do 150° C. Para do ogrzewania w praktyce daje się bardzo łatwo wprowadzić w użycie, dość jest bowiem parę wywiązaną w oddzielnéj przestrzeni przeprowadzić do izb i otoczyć ją dobremi przewodnikami, które ciepło udzielane im przez parę odstępować będą otaczającemu powietrzu. Według systemu Tredgolda, umieszcza po za obrębem przestrzeni danéj do ogrzania kocioł parowy, opatrzony klapą bezpieczeństwa, od którego idzie rura główna, a z nią łączą się rury mniejszéj średnicy, doprowadzające parę do każdéj izby. Komunikacyja między rurą główną a bocznemi może być dobrowolnie przerywana i przywracana za pomocą kranów. Rury w izbach przechodzą przez odbieralniki ciepła formy dowolnéj, z żelaza lanego lub blachy żelaznéj urządzone, a para w nich krążąca odstępuje ciepło swoje tymże odbieralnikom, woda zaś skroplona ścieka temiż rurami napowrót do kotła parowego. Jeżeli się nie urządzają odbieralniki ciepła, w takim razie rury umieszczają się przy podłodze lub przy ścianach. Wszystkie rury powinny miéć spadek około $^1/_{100}$ w kierunku ruchu pary, a to dla uniknienia zatkania się rury przez wodę w niéj nagromadzoną. Rury poziome lepiéj ogrzewają niż pionowe. Rury odstępujące ciepło powinny być opatrzone otworami zamykanemi, przez które możnaby usunąć powietrze zimne rurę napełniające przed ogrzewaniem, jakoż po dokonanem ogrzaniu należy do rur wprowadzić powietrze, w przeciwnym bowiem razie, po skropleniu się pary, w rurze pozostałaby przestrzeń próżna, a skutkiem ciśnienia powietrza zewnętrznego, rury zwłaszcza blaszane uległyby zgnieceniu (ob. téż kaloryfery). Para używaną jest także do *gotowania*, którego mogą być dwa rodzaje: albo woda z pary powstająca może się mięszać z ciałami gotowanemi, albo téż woda, ze skroplenia utworzona, z ciałem gotowanem nié powinna być mięszaną. W pierwszym razie gotowanie odbywa się zwykle w naczyniach drewnianych, do których doprowadza się para rurą, kończącą się w niewielkiéj odległości od dna ślepym lejkiem, opatrzonym licznemi otworami, przez które para wychodzi i miesza się z płynem lub obejmuje ciała w naczyniu zawarte; sposób ten zastosowany został rzez Galla do gotowania paszy dla bydła. W drugim przypadku używają kociołków czyli dygestorów, tak urządzonych: Naczynie surowcowe dowolnego kształtu, wewnątrz polewane, albo téż miedziane lub blaszane, również pobielane, w $^1/_3$ wysokości od dna opatrzone jest brzegiem wystającym, na którym może być ułożony ruszt z cienkich pręcików. Z wierzchu naczynie zamyka się przykrywką, która za pomocą śruby szczelnie się przyciska. Otwór znajdujący się w przykrywie zamyka się znowu małą przykrywką, naciskaną za pomocą sprężyny, a to dla tego, aby w razie zbyt wielkiéj prężności pary w kociołku, takowa ujście sobie przez uchylenie małéj pokrywki znaleść mogła. Do naczynia nalewa się wody do wysokości o cal niżéj od rusztu, na ruszt kładzie się ciało przeznaczone do gotowania bezpośrednio lub na talerzu umieszczone, poczém kocołek się zamyka i wystawia na działanie ognia dopóty, dopóki gotowanie ciała jest potrzebnem. Przedmioty niesoczyste wtenczas tylko mogą być tym sposobem gotowane, kiedy poprzednio przez niejako czas były w wodzie moczone.

Parowe pranie, znaném już było oddawna, udoskonalonem zaś zostało przez francuskiego chemika Chaptala; w postępowaniu tém oszczędza się nie tylko materyjał palny, ale nadto: mydło, pracę ręczną i samą nawet bieliznę. Polega ono na własności pary przyjmowania nawet przy nieznacznem ciśnieniu wyższéj temperatury od wody wrzącéj, przenikania w tym stanie w drobniejsze pory, rozpuszczania i rozmiękczania znajdujących się tamże ciał zwierzęcych i roślinnych. Czynność ta polega głównie na umieszczeniu bielizny napojonéj ługiem sodowym, lub takimże ługiem i mydłem w naczyniu drewnianem, szczelnie zamkniętem, do którego doprowadza się para wodna, następnie bielizna wyjmuje się i płucze w wodzie czystéj. Przyrządy są tutaj prawie takież same jak do bielenia parowego.

Parowe statki i parowe wozy, ob. Lokomotywa i Parowiec.

Parowiec (*Parostatek*, *Statek parowy*), okręt lub łódź wielkich rozmiarów, poruszana na wodzie siłą pary. Motorem P. jest zawsze maszyna parowa o niskiém ciśnieniu, mechanizmem zaś poruszającym koło z łopatkami podobne do kół wodnych (ob.) lub śruba Archimedesa (ob.); stąd podział P. na *kołowe* i *śrubowe*. W P. kołowych używają się zwykle maszyny parowe o walcach ruchomych naokoło osi poziomej. Drągi tłoków przymocowane są ruchomie do wału, idącego w poprzek statku i dźwigającego stale doń przymocowane koła, umieszczone na zewnątrz P. W miejscach zetknięcia z drągami tłoków, których zwykle bywa dwa, wał czyli oś kół bywa wygięty w literę U., gdyż inaczéj urządzony

mimośród nie dałby się w takich razach zastosować. W P. śrubowych mechanizm poruszający czyli śruba Archimedasa, umieszczony jest w tyle statku u samego dołu. Oś śruby jest przedłużeniem wału idącego wzdłuż P. i obracanego z szybkością, wynoszącą od 100 do 200 obrotów na minutę, przez maszynę parową, umieszczoną tak samo jak i na P. kołowym w środku statku. Motor P. śrubowego tém się różni od poprzedniego, że walce z tłokami, i tu w liczbie dwu występujące, umieszczone są nad a nie pod wałem ruchomym i że działanie jego musi być daleko szybsze. Walce z tłokami umieszczone są albo w kierunku pionowym po nad wałem, albo po obu jego stronach nieco pochyło. Ruch P. w obu razach jest wynikiem oporu, jaki stawia woda odpychaniu jéj łopatkami kół lub nader silnemu wypychaniu jéj przez szybko obracaną śrubę. *Historyja.* Popychanie łodzi siłą pary było przedmiotem pokuszeń, które nawet na długo wyprzedziły pojawienie się maszyn parowych. Są pewne dane na to, że już w r. 1543 Hiszpan Blasco de Garay robił próby z łodzią parową, o któréj tyle tylko wiadomo, że była opatrzona w kocieł z wrzącą wodą i koła z łopadkami. W r. 1695 Papin podał opis statku popychanego siłą pary za pomocą kół, a w r. 1707 puścił się nawet podobną łodzią po Fuldzie z Kassel ku ujściu rzeki, lecz w drodze łódź jego stała się pastwą zawziętości ciemnych szyprów. W 1619 r. Dugust kusił się również o zastąpienie wioseł kołami, a w r. 1753 ksiądz Gautier z Lunewilu przedłożył akademii w Nancy raport o doświadczeniach tegoż rodzaju. 1775 Perier zbudował w Paryżu łódź zaopatrzoną w jakąś maszynę parową, z którą między 1776—83 robił doświadczenia na rz. Doubs i Saonie margrabia Jouffroy. W Ameryce Fitch i Rumsey a w Anglii (1802) Symington, A. Jouffroy i Fitch próbowali poruszać łodzie za pomocą wioseł mechanicznych w rodzaju nóg wodnych ptaków. Rumsey był nawet wynalazcą systemu oddziaływania, który w naszych dopiéro czasach takiéj nabrał ważności. Amerykanin Fulton, świadek usiłowań Jouffroy, wznowił je w Paryżu w 1803 i proponował nawet Napoleonowi wybudowanie okrętów parowych na usługi państwa. Zrażony odmową, przeniósł się do Stanów Zjednoczonych i tam w 1807 r. puścił się z New-Yorku piérwszym właściwym P., który odtąd zaczął pełnić regularnie służbę między New-Yorkiem i Albany nad zatokę Hudsońską, a w ciągu dziesięciu lat zaczęły się już pojawiać P. w Anglii i Francyi. Anglicy, spostrzegłszy zalety tego rodzaju żeglugi zaczęli gorliwie pracować nad zastosowaniem jéj do wędrówek po otwartém morzu; wszelako piérwszym parowcem, który w 1820 r. r. przebywał ocean, był amerykański. Obecnie P. krążą po wszystkich morzach i na wszystkich znaczniejszych rzekach. P. jednak kołowe, bardzo dogodne do żeglugi rzecznéj, z powodu niewielkiego zanurzania się w wodzie, na morzu dzisiaj stanowczo wyrugowane zostały przez śrubowe, jako lepiéj opierające się bałwanom, a przytém daleko dogodniejsze dla marynarki wojennéj. Piérwsza myśl zastosowania śruby Archimedesa do żeglugi wyszła podobna od Francuza Du Quet'a w 1727 r. Następnie spotykamy ją w rozprawie Pancton'a „Vis d'Archimède" (1768) przy opisie statku nazwanego „Ptérophore". Te jednak próby, podobnie jak i Dallery'ego (1803), pozostały bez rozgłosu z powodu wadliwego urządzenia. W r. dopiero 1836 Szwed, Erickson, zaproponował śrubę złożoną z walca żelaznego połączonego z jądrem, będącém osią obrotu, za pomocą trzech odcinków helisy, przedłużających się na zewnątrz w postaci skrzydeł, która dała zadawalające rezultaty, a w 1838 r. pojawił się piérwszy P. śrubowy angielski „Archimedes". Dalsze udoskonalenia nadały wkrótce śrubie najwłaściwszą postać i odpowiednie pochylenie, a dziś pomimo nowości wynalazku P. kołowe prawie zupełnie ustąpiły na morzu miejsca śrubowym. Oprócz kół i śruby, przed niedawnym czasem (1861) pojawił się trzeci rodzaj mechanizmu poruszającego parowce. I tu także porusza się wał, ale już pionowy. Jest wewnątrz próżny i tworzy pompę dośrodkową, która przy szybkim obrocie wciąga mnóstwo wody przez otwór w dnie statku umieszczony, a następnie wyrzuca ją przez dwie po bokach statku ku tyłowi ciągnące się rury. Woda ta, z rur wypływająca, podnosi z téj strony ciśnienie, to znowu wywołuje oddziaływanie czyli przeciwciśnienie, w skutek którego statek posuwa się naprzód. Końce rur opatrzone są przyrządem, za pomocą którego prąd wody może być zwrócony w tył, naprzód lub ku dołowi, w skutek czego statek posuwa się naprzód, cofa lub zatrzymuje. Piérwszy taki P., nazwany dla odróżnienia reakcyjnym, zbudował Seydel w 1861 r. w Szczecinie według wskazówek Ruthvena z Edymburga; za nim poszły dwa inne w Belgii, potém P. osobowy na Tamizie, a w 1867 roku pancernik angielski „*Waterwitch*".

Parowy kafar, poruszany parą przyrząd do podnoszenia i opuszczania gwałtownie baby, czyli ciężaru do wbijania w ziemię pali. Do wbijania pali w dno rzeki używa się często kafaru pływającego. Jestto łódź znacznych wymiarów, z pokładem na wiérzchu, na któréj mieści się rusztowanie kołowrotu podnoszącego babę z przyrządem odczepiającym od łańcucha, gdy się wzniesie do żądanéj wysokości, i zaczepiającym ją napowrót po opadnięciu na głowę pala. Obok kołowrotu mieści się na tymże pokładzie mała maszyna parowa, nadająca ruch przyrządowi za pomocą pasa bez końca. Do wbijania wielkich pali na lądzie używa się podobnegoż kołowrotu, któremu ruch nadaje lokomobila, albo téż młota parowego (ob.).

Parowy koń, ob. Parowa maszyna.

Parrazyjusz (*Parrhasios*), słynny malarz grecki, rodem z Efezu, syn i uczeń Euenora, spółczesny Sokratesa i Platona, obok Zeuxisa, z którym rywalizował, najznakomitszy przedstawiciel tak zwanéj jońskiéj szkoły malarstwa. Ze szczególném upodobaniem malował postacie męskie, zwłaszcza heroów, już to oddzielnie, już w wielkich kompozycyjach; obok tego próbował sił także w malarstwie alego-

rycznem i rodzajowém, nie gardząc i przedstawianiem scen sprośnych. Wedle podania starożytnych był P. mistrzem w rysunku i traktowaniu proporcyj ciała ludzkiego. Słynął także jako z kolorytu i zręcznego rozdziału światła i cieni.—Porów. Brunna „*Geschichte der grieck. Künstler*“ (2 t., Stuttg. 1859).

Parrot (Jerzy Fryderyk), zasłużony fizyk, urodz. 1767 r. w Mömpelgard, † 1852 w Helsingfors; był nauczycielem matematyki we Francyi, potém w Karlsruhe, od 1801 r. prof. w Dorpacie, od 1820 r. członkiem akademii nauk w Petersburgu. Ogłosił: „*Coup d'oeuil sur le magnétisme animal*“ (1816); „*Ueber die Kapillarität*“ (1827) i in.—**Parrot** (Krzysztof Fryderyk), brat poprz., ur. 1751, † 1812 w Sztutgardzie, gdzie był urzędnikiem, zasłużył się też w matematyce i fizyce.—**Parrot** (Jan Jakób Fryderyk Wilhelm), syn poprz., naturalista i podróżnik, ur. 1792, † 1841; studyjował medycynę w Dorpacie; w 1811—12 wraz z Maurycym Engelhardem (ob.) odbył podróż do Krymu i Kaukazu, ważną stąd, że poznali, iż poziom morza Kaspijskiego leży o 300 st. niżéj od poziomu morza Czarnego. W r. 1815 został P. lekarzem armii rossyjskiéj, a 1821 prof. fizyjologii i patologii w Dorpacie; w 1824 zwiedził Ararat, a 1839 ziemie około przylądka północnego. Ogłosił: „*Reise in die Krim und Kaukasien*“ (2 t., Berl. 1815—18) i „*Reise zum Ararat*“ (2 t., Berlin 1834).

Parry (Sir William Edward), marynarz angielski, syn lekarza i znanego w literaturze medycznéj pisarza *Kaleba Hillier Parry*, ur. 1790 r. w Bath, † 1855 w Ems. Już w latach 1803—6 zwrócił na się uwagę podczas blokady floty franc. w Brest a 1808 odznaczył się w walkach z Duńczykami na Baltyku. Biegły astronom, żeglarz i kartograf morski zyskał sławę z cztérech swych podróży (1-a 1813—1817; 2-a 1819—1820; 3-a 1821—24; 4-a 1824—25), podczas których ważne poczynił odkrycia w okolicach bieguna północnego. Niezmiernéj nauki, rozsądku i przenikliwości P. dowodzą wyborne jego urządzenia, za pomocą których służbę okrętową podczas długich nocy zimowych w krainie lodów umiał utrzymać w czerstwości, zdrowiu i dobréj myśli. W r. 1852 został kontradmirałem a r. 1853 wicegubernatorem szpitala marynarki w Greenwich. Opisy jego podróży, wydawane przedtém oddzielnie, wyszły w wydaniu kieszonkowém p. t. „*Four voyages to the North Pole*“ (5 t., Lond. 1833). Bijografiję P. napisał syn jego (Lond. 1857).

Parsi, jedno z wymarłych narzeczy irańskich, ob. *Irańskie języki*.

Parsons (Teofil), prawnik amerykański, ur. 1750 w Byfield, w stanie Massachusetts, † 1813; od 1774 był adwokatem, brał czynny udział w wojnie o wyswobodzenie północnéj Ameryki, potem sprawował kilka urzędów sądowych i w 1806 został najwyższym sędzią Massachusetts. Najcelniejszą pracą P. jest dzieło: „*Commentaries on the law of the United States*“. Syn jego *Teofil Parsons*, ur. 1797, były profesor uniwersytetu Harvard, zasłużył się wydaniem ważnych dzieł: „*Law of contracts*“ (2 t., 1853); „*Elements of mercantile law*“ (1856) i „*On maritime law*“ (2 t., 1859).

Parsowie, dawniéj zwani także *Gwebrami* (ob.), takie noszą miano w różnicy do ogólnéj etnograficznéj nazwy Persów ci Persowie, którzy po zburzeniu państwa Sassanidów (632) pozostali wiernymi religii Zoroastra. Prześladowani przez Mahometan, utrzymali się w niektórych tylko odległych okolicach Persyi; większa zaś ich część przesiedliła się na wybrzeża półn.-zachod. Indyj. Obecnie liczą w Persyi około 7000 P. a w Indyjach (głównie w mieście i na wyspie Bombay) przeszło 150,000. Zajmują się oni tutaj przeważnie handlem i w celach kupieckich łączą się z Anglikami. Nawet w Londynie i Liwerpoolu powstały nowszymi czasy znaczne domy handlowe parsyjskie. Jakkolwiek P. trzymają się jeszcze nauki Zoroastra, w nowszéj swéj formie zwanéj *Parsyzmem*, to nie stronią jednak od oświaty i cywilizacyi europejskiéj. We względzie tym wielkie położył zasługi bogaty Pars, kupiec Dżamsedżi Dżidżibhoy († 1859).—Co się tyczy religii P. ob. *Zaroaster*, a co się tyczy ich ksiąg świętych ob. *Zendawesta*.—Porów. Graula „*Reise nach Ostindien*“ (t. 1, Lipsk 1854); Dosabhoi Framdżi (Pars) „*The Parses in India*“ (Lond. 1859).

Parsyzm, ob. Parsowie.

Partenius (Parthenios), erotyk grecki z Nicei w Bitynii, żyjący za czasów Cezara i Augusta; napisał „*Narrationes amatoriae*“, których najlepsze ed. dali: Passow (Lipsk 1824), Westermann w dziele „*Mythographi Graeci*“ (Brunśw. 2843) i Hercher w „*Scriptoros erotici graeci*“ (t. 1, Lipsk 1858).

Partenogeneza (*Dzieworództwo*), zjawisko poznane przez Siebolda u niektórych owadów, że potomstwo rozwijać się może z jajek niezapłodnionych; spostrzeżenie to potwierdzoném zostało przez Dzierżona, Leuckarta i in. P. poznaną została u pszczół, trzmieli, ós, mrówek, u niektórych motyli, jak *Psyche*, *Solenobia*, u jedwabnika, oraz u wielu skorupiaków. W rodzajach *Psyche* i *Selenobia* nieznane są samce, w ogóle jednak obok P. istnieje i zapładnianie. Godna uwagi, że przez P. w niektórych rodzajach rodzą się tylko same samce, jak u pszczół i mrówek, gdy u motyli i skorupiaków tylko samice. Rodzenie samców nazwano *telitokiją*, samic *arenotokiją*. Zjawisko to nie jest zupełnie odrębne, bo u wielu zwierząt zauważano początkowy rozwój jajka, bez zetknięcia się z nasieniem; Bischoff zaobserwował to nawet u świni,—można to zapewne uważać za poczynającą się P. Może ona przeto rzucić światło na cały proces zapładniania i rozwoju płodu, dotąd wszakże bliżéj zbadaną nie została.—Porów. Siebolda „*Ueber Parthenogenesis der Arthropoden*“ (Lipsk 1871).

Partenon (greck. *Parthenon*), także *Hekatompedos* (świątynia stu-stopowa) zwany, wspaniała świątynia poświęcona czci dziewiczéj bogini Ateny (*Athene Parthenos*) na Akropolis w Atenach. P., arcydzieło budownictwa religijnego u Greków, wzniesiony został za rządów Peryklesa pod kierunkiem Iktinosa. Jest on peripterem t. j. celą czyli domo-

stwem świątyni czworograniném, otoczoném ze wszystkich boków kolumnadą. Po za celą wznosił się jeszcze osobny gmach (*opisthodomos*), przeznaczony na skarbiec państwa. Przed zachod. ścianą stał w oddzielnéj kaplicy kolosalny posąg Ateny, wykonany przez Fidyjasza (ob.) ze złota i kości słoniowéj. Świątynię samę zdobiły liczne rzeźby architektoniczne. Tak np. na obu polach frontonów jaśniały potężne grupy posągów, przedstawiające narodziny Ateny i jéj zwycięstwo nad Neptunem. Resztki tych jako też innych ozdób, arcydzieła najpyszniejszéj rzeźby antycznéj, przechowują się w Muzeum Brytańskiém. Po upadku pogaństwa **P.** zamieniono na kościół Maryi a podczpanowaniem tureckiém na meczet. W r. 1687 **P.** został w znacznéj części zniszczony skutkiem eksplozyi (był w nim skład prochów), zrządzonéj bombami oblegających Wenecyjan. Dziś przedstawia **P.** tylko ruiny, zawsze jeszcze podziw budzące.—Porów. oprócz dzieł Stuarta i Revetta szczególniéj: Beulé „*L'acropole d'Athènes*“ (2 t., Paryż 1853); Penrose „*An investigation of the principles of Athenian architecture*“ (Lond. 1851); de Laborde „*Le Parthénon*“ (dzieło niedokończone, Paryż 1847).

Partenope (*Parthenope*), córka Ankajosa i Samii, przez Apollina matka Lykomedesa, żona Oceanosa, któremu urodziła córki Europę i Trakę. Tegoż samego nazwiska była jedna z Syren, któréj grobowiec znajdował się pod Neapolis.

Partenope, jedna z małych planet, odkryta 11 Maja 1850 przez Gasparis'a w Neapolu; oznaczona jest liczbą 11; drogę około słońca odbywa w 1402 dniach.

Partenopejska rzeczpospolita, nazwana tak od Partenope, starożytnéj nazwy Neapolu. Powstała ona r. 1799 za sprawą rzeczypospolitéj francuskiéj z dawnego królestwa neapolitańskiego, lecz trwała tylko od 23 Stycznia do 20 Czerw. 1799, to jest do przywrócenia napowrót tronu Burbonów.—Porów. Pahla „*Geschichte der Parthenopeischen Republik*“ (Frankf. 1801).

Parthenay (Jan Chrzciciel), historyk, rodem z Roszelli, gdzie był adwokatem królewskim, † 1763 roku w Kopenhadze; wydał z druku, oprócz kilku tłumaczeń z duńskiego na francuski, dzieła: „*Histoire de Dannemarc*“ (Haga 1733) i „*Histoire de Pologne sous le règne d'Auguste II*“ (4 t., Haga 1733—34). Polski przekład tego dzieła wykonał Tadeusz Herburt p. t. „*Dzieje panowania Fryderyka Augusta II, króla polskiego*“ (Warsz. 1854, z rycinami).

Parthenium (*Roślimianek*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący krzewy i zioła w Ameryce płd. i Meksyku; **P.** *hysterophorus*, ziele roczne w Meksyku i na Jamajce, używa się jako środek zewnętrzny odmiękczający i do kąpieli.

Partlic *ze Spitzberka* (Szymon), pisarz czeski, ur. 1588 w Trzeszti w Morawii; studyjował na uniwersytecie pragskim, gdzie 1612 otrzymał stopień bakałarza nauk wyzwolonych, poczém był przełożonym szkoły klatowskiéj; 1614 otrzymał stopień magistra, od 1617 był przełożonym szkoły w Kralowym Hradcu a następnie nauczycielem prywatnym synów Leonarda Kolona z Felsu, z którymi zwiedził rozmaite uniwersytety niemieckie. Po bitwie Białogórskiéj wydalil się z Czech, 1623 przebywał w Szlezwigu a następnie przeniósł się do Anglii. Dalsze losy jego nieznane. Działalność literacka **P.** zasadzała się przeważnie na wydawaniu rozpraw astronomicznych oraz kalendarzy, z których najlepszy „*Calendarium perpetuum oeconomicum*“ (1617). Nadto wydał **P.**: „*Tractatus cometographicus*“ (1618); „*Judicium astrologicum*“ (1620), oraz kilka dzieł teologicznych, jak: „*O przíprawie k smrti*“ (1620); „*Narzikani Krista pana na newdiecznost lidskou*“ (1620); „*Flagellum Dei, bicz neb metla boží* i t. d.“ (1620); „*Kancional*“ (1620); „*Picturia ecclesiae*“ (1617); „*Astronomici apologetici*“ (1623); „*Officiarum magistratus*“ (1624) i in.

Partowie, lud znany w starożytności, zamieszkiwał kraj niewielki, zwany u Persów *Parthava*, u Greków *Parthia* i *Parthyene*, w północnéj Persyi, zajmujący część dzisiejszego Korossanu. **P.**, waleczni wojownicy, zręczni jeźdźcy i łucznicy, pierwotnie Persom, Macodończykom i Syryjczykom podlegli, stanowili od r. 256 przed Chr. pod Arsacydami (ob.) oddzielne *państwo Partów*, które obejmowało wszystkie kraje pomiędzy Eufratem a Indusem, morzem Kaspijskiém i oceanem Indyjskim. W r. 229 po Chr. król perski Artaxerxes wygnał Arsacydów i założył dynastyję Sassanidów.

Partycyja lub **partytura**, nazwa dawana układowi utworu muzycznego wielogłosowego, mieszczącemu wszystkie oddzielne partyje czyli tak zwane głosy osobno rozwinięte. **P.** fortepijanowa zawiera tylko partyje wokalne, **P.** zaś orkiestrowa mieści też i instrumentalne. Instrumenta lub głosy, wymagające klucza basowego, mieszczą się zwykle o dołu, u góry zaś te, których skala najwyżéj sięga. Instrumenty jednorodne (jak chór smyczkowy, dęte drewniane, metalowe) umieszczają się zawsze przy sobie.

Partykuła (*Particula*, cząstka), zowie się w gramatyce w ogóle każda część mowy nieodmienna, w ściślejszém zaś znaczeniu przyjmek i spójnik, najczęściéj przyrostek. Z nowszéj gramatyki nazwę tę usuwają.

Partytura, ob. Partycyja.

Partyzant, znaczy w strategii wojskowéj dowódzcę małego oddziału, przeznaczonego głównie do niepokojenia nieprzyjaciela napadami niespodziewanemi, alarmowania we dnie i w nocy, przerywania kommunikacyi, zabierania transportów żywności, broni, ammunicyi i t. p.

Parys, także *Alexandros* zwany, wedle podania greck. drugi syn króla trojańskiego Pryjama i Hekaby, w skutek złowieszczego snu matki swojéj, wyrzucony po urodzeniu na górę Ida, został tamże przez pasterzów wychowany. Młodzieńcem już będąc, gdy Hera, Atena i Afrodyta o piękność spór z sobą wiodły, i jego za sędziego w téj sprawie obrały, przyznał pierwszeństwo Wenerze, czém obrażona Juno z Minerwą poprzysięgły zemstą ścigać Trojańczyków. Późniéj poznany od ojca, za-

stał P. przeczeń napowrót przyjęty. Wysłany następnie do Lacedemonu i gościnnie podejmowany w domu Menelausa, uwiózł jego małżonkę Helenę i znaczną część jego skarbów, a przez to spowodował wojnę trojańską, w któréj się wielokrotnie odznaczył, a mianowicie zabiciem Achillesa. Umarł z ran zadanych mu przez Filokteta.

Paryska czerwień, toż co angielska czerwień (ob.).

Paryski błękit, ob. Błękitne barwniki.

Parysów, osada w gub. siedleckiéj, pow. garwolińskim, liczy 1,678 m.

Paryż, łac. *Lutetia Parisiorum*, stolica Francyi i główne miasto departamentu Sekwany, rezydencyja władz krajowych, z wyjątkiem zgromadzenia narodowego, i prezydenta, którzy czasowo przebywają w Wersalu, miejsce pobytu arcybiskupa, leży w pośrodku departamentu Sekwany, na płaszczyźnie, mającéj postać niby koła, którego obwód, schodzący się prawie z łańcuchem pagórków okalającym P., wynosi 4,57 mil, największa średnica ma $1^1/_2$ mili długości a powierzchnia 1,35 mil kw. Cała ta olbrzymia jak na miasto przestrzeń, rozdwojona przez rzekę Sekwanę na dwie niezupełnie równe części, dzieli się na stare miasto (Cité), najdawniejszą, najzawilszą i najniezdrowszę część miasta, miasto (Ville) i 14 tak zwanych przedmieść (Faubourgs), które przez piękne wewnętrzne bulwary, założone przez Ludwika XIV na miejscu starożytnych fortyfikacyj, od dwóch głównych części miasta są odłączone. Na zewnątrz przedmieścia oddzielone są bulwarami od przestrzeni leżącéj po za właściwym P., ale obwarowanéj i stanowiącéj tak zwane enceinte. Napoleon III, znając dobrze ważność P., postanowił całkowite przekształcenie miasta. W tym celu zaczęto zrywać całe ulice wązkie i ciasne, a natomiast tworzyć wygodne i obszerne pod prostymi kątami się przecinające drogi. Osiągnął przez to ten ważny rezultat, że P. uczynił zdrowszym, wygodniejszym, ruchliwszym i ludniejszym. Stolica Francyi, licząca w 1820 r. 715,000 m., w 1852 r. 1,053,262 m., doszła już w 1860 do 1,525,235 a w 1866 r. 1,825,300 m. Ostatni spis z 1872 r. podaje ludność P. na 1,851,792 m. Współcześnie wraz z liczbą mieszkańców wzrastało w bogactwo, przepych i zbytek, a z nim także i sława P. na zewnątrz. Tłumy cudzoziemców spieszyły tu oglądać cudy nowéj cywilizacyi i używać najwymyślniejszych rozkoszy życia i zostawiały za to ogromne sumy pieniężne. Ale przystąpmy do opisu miasta. Liczą tu przeszło 45,000 domów, 75 placów, 25 mostów i ok. 2,000 ulic. Z ulic na pierwszém miejscu stawić należy za rządów Napoleona III nowo założone bulwary, które w prostych linijach miasto przerzynają, są to główne arteryje paryskiego życia i ruchu. Odznaczają się one ogromem (90—110 stóp szerokie), wspaniałością (podwójnemi lub potrójnemi rzędami wielkich drzew wysadzane), przepychem (otoczone pysznymi pałącami, bogatymi sklepami, restauracyjami, kawiarniami), pełne są życia i ruchu. Szeregi bogatych pojazdów, tłumy pieszych, ustawicznie się tu snują. Najpiękniejsze z tych bulwarów są: Boul, Montmartre, Bonne Nouvelle, Poissonnière (miejsce sprzedaży przedmiotów zbytku), Boul. des Italiens (najpiękniejsze miejsce przechadzek), Boul. des Capucins, Boul. du Temple, Sewastopolski i inne. Zasługują również na uwagę piękne wybrzeża wzdłuż Sekwany, i pyszne ulice, z których celniejsze są: St.-Honoré, Rivoli, Rambuteau, Bonaparte, avenue de Neuilly, avenue des Champ Elisées, rue Richelieu i t. d. W tak zwanych passażach czyli przejściach przez domy i podwórza, dostępnych jedynie dla pieszych, zakrytych od deszczu szklannemi oknami, uderza przedewszystkiem oczy nadzwyczajny zbytek w przedmiotach handlu. Takich passażów, będących punktem zbornym dla wykwintnego świata paryskiego, jest przeszło 200. Najpiękniejsze z nich są: Panorama Passage, du Saumont, Colbert, Montesquieu i t. d. Śród placów publicznych wymieniamy piękniejsze: Plac Zgody (Place de la Concorde), jeden z najpiękniejszych na ziemi z obeliskiem Luxorskim, Plac Vendôme ze sławną kolumną, zburzoną przez komunistów w d. 16 Maja 1871, Plac królewski (Place royale), Plac zwycięstw (Place des Victoires), z konną statuą Ludwika XIV, Plac Bastylii z kolumną Lipcową, wielki czworograny plac Pole Marsowe (Champ de Mars), Plac europejski (Place d'Europe) i inne. Wiele z tych placów jest ozdobionych pięknymi wodotryskami. P. posiada wiele pysznych ogrodów, z których celniejsze są: Tuilleries, rozciągający się po za pałacem tegoż nazwiska, Luxembourg, leżący za tejże nazwy pałacem, ma również jak i poprzedzający piękną szkołę drzew i przepyszne kwiaty, Pola Elizejskie (Champs Elisées), po obu stronach Avenue des Champs Elisées leżące i Palais Royal. Sławne ogrody: Bois de Boulogne i Bois de Vincennes, nowszemi czasy starannie ozdobione, zostały w ciągu ostatniéj wojny strasznie spustoszone. Pomiędzy budowlami do celów religijnych przeznaczonemi, najpiękniejszym, najwspanialszym jest kościół Panny Maryi (Nôtre-Dame), jako arcydzieło gotyckiéj architektury. Leży on w części miasta Cité; rozpoczęto jego budowanie w 1010 po Chr., a ukończono dopiero po 200 latach. Świątynia ta ma 390 stóp długości, 144 szerokości, a 102 st. wysokości. Obok niéj wznoszą się dwie wieże na 206 st. wysokie. Po nim idą: St.-Germain-des-Près, ukończony jeszcze w r. 1163, St.-Etienne-du-Mont, St.-Germain-l'-Auxerroi, St.-Eustache, kościoły ś. Ludwika, ś. Pawła, ś. Sulpicyjusza, P. Maryi Loretańskiéj, ś. Magdaleny, ś. Wincentego à Paulo i ś. Klotyldy. W ogóle P. liczy przeszło 300 kościołów, z których 58 jest parafijalnych. Z kościołów protestanckich zasługują na uwagę: Oratorium kalwińskie i Eglise-des-Billettes, ewangelicki. Z gmachów świeckich najcelniejsze są: Tuileryje, za Napoleona III z Louvre'm za pośrednictwem galeryi połączone, stanowiły jeden z najwspanialszych pałaców na świecie, który w 1871 r. barbarzyńską ręką komunistów spalony, prawie całkowicie, z wyjątkiem jedynie nowego pawilonu Flory, zniszczony został. Wybudowany przez Frańciszka I Louvre, w którym się mieściła sławna galeryja obrazów i mnogie

przepyszne zbiory najcenniejszych zabytków sztuki i starożytności (10 sal ze starożytnemi rzeźbami, między któremi Venus z Milo, 12 sal z nowszemi arcydziełami dłuta największych nowożytnych mistrzów, bogate zbiory egipskich, etruskich, asyryjskich, indyjskich, amerykańskich starożytności, muzeum etnograficzne i t. d.) również w 1871 r. uległ pożarowi. Tegoż losu doświadczył i zbudowany w 1629 r., a ostatnio przez księcia Napoleona zamieszkiwany Palais-Royal. Po nich następują: pałac Luxemburgski, w którym ostatecznie senat odbywał swoje posiedzenia, pałac ciała prawodawczego (Palais de Corps législatif), łączący się z dawnym pałacem Bourbonów; pałac sprawiedliwości, ratusz (Hotel de Ville) zbudowany w 1605 r.; znakomicie powiększony w 1837 r., ma piękne, freskami zdobne sale,—oba te pałace również uszkodzone podczas nieszczęsnych wstrząśnień 1871 r.; pałac Élyseé Bourbon, pałac du-Quai-d'Orsay, pałac Instytutu naprzeciwko Louvru, mennica, bank, bursa, dom inwalidów, pałac obserwatoryjum, olbrzymi pałac przemysłowy (ma 20,000 metrów), pałac legii honorowéj, bazar z 300 budami i t. d. Pomiędzy wielu cmentarzami pierwsze miejsce zajmuje słynny cmentarz Père-Lachaise, tak pod względem historycznym jako i ze względu na malowniczość swego położenia, na górze Mont-Louis. Dziś należy to do dobrego tonu na tym cmentarzu być pochowanym. Z innych cmentarzów zasługują na uwagę: Montmartre, Mont Parnasse i Ś. Katarzyny. Od r. 1850 P. pod rządem Napoleona III zupełnie inną przybrał postać. Ażeby miasto ile możności najpiękniejszém i najzdrowszém uczynić, a jednocześnie ażeby je na przyszłość od wszelkich możliwych zamachów rewolucyjnych zabezpieczyć, rozpoczęto według powziętego planu zupełne jego przebudowanie. Przerznięto je prostemi szerokiemi ulicami we wszystkich kierunkach, które ułatwiając komunikacyję między rozmaitemi jego częściami, ułatwiają jednocześnie operacyje wojskowe, ku czemu znowu w odpowiednich miejscach pozakładano wielkie koszary. Nadto podziemna koléj żelazna, na kanałach wielkie szluzy i inne budowle wodne, otworzyły miastu wygodne środki komunikacyjne. P. jest pod każdym względem ogniskiem Francyi, sercem narodu. Żadne miasto na świecie nie posiada tyle środków pomocniczych dla nauki, kunsztów i wykształcenia. Oprócz uniwersytetu, znajdują się tutaj: instytut francuski, instytucyja najwyższa naukowa we Francyi, złożona z 5 samodzielnych akademij i 225 członków, Sorbonna, szkoła wojenna, 10 kolegijów, a między niemi Collège de France, szkoła politechniczna, szkoła górnicza, konserwatoryjum sztuk i rzemiosł, szkoła handlowa, instytut głuchoniemych i ociemniałych, 20 wielkich muzeów i mnóstwo innych zakładów naukowych. Ogromna biblijoteka przy ulicy Richelieu liczy przeszło 1,500,000 dzieł i 80,000 rękopisów, gabinet monet i medali i bogaty zbiór rycin, map i planów, biblijoteka Mazarin, ma przeszło 100,000 tomów, biblijot. de la ville, bibl. du Panthéon. Sławny ogród botaniczny (Jardin des Plantes), na lewym brzegu Sekwany, uszkodzony ogromnie w czasie ostatnich wypadków, obejmował najrzadsze rośliny i połączony był z ogrodem zoologicznym. Najrzadsze zabytki sztuki mieści w sobie pałac Louvre. Podobne zabytki znajdują się także w pałacach Cluny i Luxemburgskim. Do rozwoju sztuk przyczyniają się wiele: akademija, szkoła sztuk, konserwatoryjum muzyczne. Teatrów jest wiele, między któremi za najpierwsze uważać należy nową wielką operę, zbudowaną w czasie od 1861—1869, Théâtre lyrique (zbudowany w r. 1862), Théâtre français, Opera comique, Operę włoską, Odeon, Vaudeville, Variétés, Gymnase dramatique, Théâtre de la Gaieté, Ambigue comique i t. d. a także: National panorama, Théâtre Serephin i inne. Przemysł paryski nie tyle się ubiega za produkcyją w wielkich masach, ile raczéj za dostarczeniem wszystkiego, co może być najświeższém, najgustowniejszém, najwykwintniejszém. Co do niektórych pojedyńczych gałęzi, tak zwanych artykułów paryskich „articles de Paris“, zajmuje on niewątpliwie pierwsze miejsce w Europie. Jako cenne produkta paryskie uchodzą towary mody, zbytku i niezliczone drobiazgi wszelkiego rodzaju. Daléj ogromnéj wziętości używają paryskie rękawiczki, wyroby złotnicze i jubilerskie, sztuczne kwiaty, muzyczne instrumenta, eleganckie obuwie, niektóre gatunki skór lakierowanych, materyje, szale, dywany, gobeliny, wyroby z wełny i bawełny, sukna i t. d. Ogólną wartość wywożonych corocznie wyrobów oznaczają na 150,000,000 fr. Z uwagi na wielką ludność i obfitą produkcyję, handel jest tu niezmiernie ożywiony. Oprócz rzeczy zbytkowych i przedmiotów mody, handel papierami publicznemi jest także bardzo rozległy, a przewyższa go tylko targ londyński. Zakładami pomocniczemi dla handlu są: bank, bursa, liczne towarzystwa assekuracyjne, izba handlowa, żegluga na Sekwanie i mnóstwo kolei żelaznych, których P. jest centralnym węzłem. Tu bowiem zbiega się 8 różnych dróg żelaznych, które połączone są linią okalającą Paryż. O znaczeniu zakładów dobroczynnych w P. można mieć już pojęcie z tego, że w nich przeszło 60,000 osób bywa utrzymywanych, nie licząc tych, które pobierają wsparcie w domu. W każdym okręgu miejskim jest biuro dobroczynności. Oprócz tego jest wiele towarzystw dobroczynnych, rozciągających opiekę nad biednymi i chorymi. Najważniejszym z zakładów dobroczynnych jest dom Inwalidów (Hôtel des Invalides), dający przytułek 4,000 weteranom. Ze szpitalów najwięcéj zasługują na uwagę: Hôtel Dieu, gdzie rocznie przebywa przeszło 11,000 chorych; Hospital St. Louis, przyjmujący rocznie 7,000 chorych; szpital wojskowy Val de Grâce, Salpetriere, dający przytułek 5,000 kobietom i w. in. Nad bezpieczeństwem miasta czuwa doskonale urządzona policyja pod zwierzchnictwem oddzielnego prefekta, któremu prócz 48 komisarzy, 300 urzędników, 4,764 ludzi straży miejskiéj, 820 ludzi straży ogniowéj, podlega jeszcze 4,764 sierżantów miasta i cała armija policyi tajnéj. Od 9-éj godziny z rana w P. życie już wre całą siłą; bulwary

i ulice roją się od przechodniów, a tysiące powozów, wozów, omnibusów i fijakrów przebiega miasto we wszystkich kierunkach. Największy ruch jednak spostrzegać się daje na bulwarach, na polach Elizejskich, na ulicach do mostów prowadzących i t. d. Mieszkań w P. dla cudzoziemców dostarczają zarówno hotele jakotéż i domy prywatne, w których odnajmują tak zwane *Chambres garnies*. Właściciel takiego pokoju, równie jak i właściciel hotelu, odpowiedzialnym jest za rzeczy. Stołować się przytém nie jest we zwyczaju, dlatego cudzoziemcy jadają zwykle w restauracyjach, których tu liczą przeszło 5,000. Cena obiadów jest różną, od 50 centimes do 50 franków i wyżéj. Do najgłośniejszych restauracyj należą: Frères Provençaux, Café de Paris, Maison Dorée, Café Anglais i t. d. Oprócz tego również są uczęszczane kawiarnie, gdzie Paryżanie bardzo chętnie przebywają, czytając dzienniki i grając w domino lub bilard; kawiarń takich jest również około 5,000, a do najwięcéj znanych między takowemi należą: Café Procope, Monbourg, Café de Foy, Café Tortoni, Café Turc i t. d. Obyczaje w P. są dosyć lekkie. Pojęcia o moralności w niższych zwłaszcza warstwach bardzo luźne, a wpływ najrozmaitszych szumowin społecznych ze wszystkich stron Francyi nie przyczynia się do poprawienia tego stanu rzeczy, który zjednał P. miano „Nowego Babilonu“, nadawane mu przez purytańskich legitymistów, bigotów, dewotki i stronników panującego dziś we Francyi rządu „moralnego porządku“. Stan niższy głównie dostarcza publicznych nierządnic, których tu liczą więcéj niż 50,000, i utrzymanek także przeszło 50,000. Stany wyższe zachowują wraz z całą wykwintnością i dobrym tonem także pozory pobożności i lubią się okrywać w szatę świętoszkowstwa i cnoty, pod którymi częstokroć ukrywają się dzikie namiętności i wyuzdana chęć użycia. Stan średni, liczna, pracowita, rzędna, oszczędna burżuazyja, ma najwięcéj poczciwości i prawdziwéj cnoty. W końcu musimy wspomnieć jeszcze o fortyfikacyjach P., które rozpoczęte za rządów Ludwika Filipa a ministerstwa Thiersa, ciągle wzrastają. Składają się one z wału okalającego i rowu 71 st. szerokiego, oraz 18 oddzielnych fortów, które 80,000 ludzi pomieścić mogą. Fortyfikacyje te znacznie powiększone zostały przez liczne nowe reduty i przedpiersia wzniesione w 1870 r. Najsilniejszy z tych portów jest znany z oblężenia w 1870—71 Mont Valerien. Oprócz tego nowe obwarowania są zamierzone, a kosztorysy ich obliczają na 80,000,000 fr.

Historyja. Początek P. sięga wielce oddalonych czasów. Jeszcze przed podbiciem Galii przez Rzymian P. był stolicą plemienia celtyckiego Parisii i miastem ważnem dla swego bogactwa i handlu. W takim stanie znaleźli już P. Rzymianie, którzy nazwali go Lutetia, u greckich geografów Lukotokia. Za Cezara P. spalony przez mieszkańców, został odbudowany przez Rzymian, którzy tu urządzili ciepłe kąpiele. W 360 r. po Chr. był P. rezydencyją Julijana, który tu został obwołany cesarzem. Następnie zamieszkiwali tu Konstancyjusz i Konstantyn. W 486 r. zdobyli P. Frankowie, a Klodwik w 508 obrał tu swą stolicę. Odtąd P. powolnie lecz ciągle wzrasta, a to mimo ciągłych wojen, napadów Normanów, pożarów i innych klęsk. Hugo Capet obiera tu swą rezydencyją w 987. W połowie XII stulecia powstaje uniwersytet paryski, jeden z najstarszych w świecie. Za Filipa Augusta w 1190 dzieli się już P. na 8 części, Filip piękny urządza tu parlament w 1311 r., a miasto wzrasta tak szybko, że już za Ludwika XI liczy 300,000 m. Frańciszek I, założyciel Luwru, powiększa i upiększa miasto, a naśladują go w tym względzie Henryk IV, Ludwik XIII, Ludwik XIV i Ludwik XV. Tu zawarte zostały ważne traktaty w 1763, w 1783 i w 1784 r. Paryż wzrasta w ludność i bogactwo, staje się ogniskiem życia narodowego, sercem Francyi i przyjmuje najżywszy udział we wszystkich wypadkach krajowych. Od rewolucyi zaś 1789 staje się nietylko ogniskiem i widownią, ale także motorem i aktorem najważniejszych wydarzeń. Wówczas już jest tak silnym, iż może stanąć na czele ruchu narodowego, wywrócić rząd, zorganizować Francyją, przekształcić społeczny ustrój narodu, podjąć walkę przeciw departamentom i pod swą władzą zjednoczywszy kraj, odeprzeć i zwyciężyć sprzymierzoną Europę. Za Napoleona I zawarte tu zostały traktaty: 1803, 1806 i 1810 r. W 1814 i 1815, P. był świadkiem dwu bitw i traktatów pokoju, mających ważną doniołość dziejową. Kiedy Napoleon I po bitwie pod Arcis-sur-Aube (20 Mar. 1814) usiłował przeciąć odwrot sprzymierzonym, ci ostatni stanęli 29 Marca pod Paryżem, bronionym przez Marmont'a, Mortiera i Compans. 30 Marca Barclay de Tolly, Blücher i Schwarzenberg rozpoczęli walkę, która po krwawéj klęsce Francuzów przywiodła 31 Marca o godzinie 2 zrana do kapitulacyi miasto, zajęte zaraz przez sprzymierzeńców. Restauracyja Bourbonów, abdykacyja Napoleona w Fontainebleau (11 Kwietnia) i *pierwszy pokój paryski*, 30 Maja 1814, zwracający Francyję do granic 1792 r., były bezpośredniem tego następstwem. W rok późniéj Prusacy i Anglicy, stanąwszy po bitwie pod Waterloo 18 Czerwca 1815 powtórnie pod Paryżem, znaleźli ten jeszcze silniéj oszańcowanym i bronionym przez Davousta Wellington zajął stanowiska na północy i wschodzie, Blücher okrążył miasto od zachodu. Wtedy Davoust po kilku krwawych starciach zniewolony został 3 Lipca do zawarcia konwencyi wojennéj. Poczem armija francuska cofnęła się za Loarę, a sprzymierzeni weszli 7 Lipca do Paryża, za którymi 8 Lipca Ludwik XVIII a 10 Lipca monarchowie Rossyi i Prus przybyli. *Drugi pokój paryski*, który Francyję zamknął w granicach z r. 1790, nałożył na nią ciężką kontrybucyję wojenną i obsadził armiją okupacyjną, podpisany został 20 List. 1815. Za Ludwika XVIII i Karola X P. podniósł się nieco pod względem materyjalnym, ale niezadowolony z rządów burbońskich, w krwawych dniach lipcowych (27—29) 1830 r. wywrócił rząd wsteczny. Ludwik Filip przyczynił się znacznie do upiększenia

miasta, budowaniem nowych mostów, kanałów, ścieków, zaprowadzeniem gazowego oświetlenia, a przytem miał zasługę w obwarowaniu miasta. Wszystko to jednak nie może wytrzymać porównania z prawdziwie olbrzymiemi zmianami, jakie dokonał przebudowaniem P. Napoleona III (ob. wyżéj). Za jego panowania dwa główne wypadki zaszły w P., a mianowicie: *Trzeci pokój paryski*, zawarty tu 30 Mar. 1856 pomiędzy Francyją, Angliją, Sardyniją i Turcyją z jednéj, a Rossyją z drugiéj strony, zakończył pamiętną wojną wschodnio-rossyjską i położył podstawą przewagi Napoleona w Europie. Drugim wypadkiem niezmiernéj doniosłości dla P. była wystawa powszechna z r. 1867, która sprowadziła do stolicy Francyi około 1,500,000 cudzoziemców, a między niemi prawie wszystkich monarchów Europy. Wojna z r. 1870 i oburzenie po klęsce sedańskiéj sprowadziło spokojną rewolucyję z 4 Września 1870 r., która dała Francyi rząd tymczasowy. Niedługo późniéj bo 19 Września 1870 r. P. opasany przez Niemców, wytrzymał straszne oblężenie, połączone z bombardowaniem od d. 27 Grudnia t. r. od strony wschodniéj, od 5 Stycznia 1871 r. od strony południowéj, a od 21 Stycznia i od północnéj. Podczas tego ostrzeliwania, kule niemieckie dosięgały od południa aż do pałacu Luksemburgskiego, do kościoła ś. Sulpicyjusza i do Panteonu. Paryżanie, broniąc się odważnie, przedsiębrali kilkakrotnie rozpaczliwe wycieczki, a mianowicie: 28—30 Października 1870 r. przeciwko Le Bourget, 30 Listop. przeciwko Brie i Champigny, 21 Grudnia znowu na Le Bourget, 13 Stycz. 1871 na Meudon, Clamart i Le Bourget, 19 Stycznia ku Wersalowi, ale wszystkie te wycieczki, już to z powodu nieumiejętnego kierownictwa wodzów, już nie zbyt wielkiéj karności wojska, złożonego przeważnie z gwardyi obywatelskiéj, już téż z powodu przewagi militarnéj i większéj karności Niemców, zostały bezowocne i P. odcięty od reszty Francyi, ogłodzony, musiał się poddać 28 Stycznia 1871 r. W d. 1 Marca wojska niemieckie zajęły część Paryża, gdzie przebywały do 3 Marca. W trakcie tego, zamożniejsza część ludności opuszczała tłumnie stolicę, aby się połączyć z rodzinami i pokrzepić na prowincyi po klęskach oblężenia. Korzystali z tego socyjaliści i komuniści i już w d. 26 Lutego opanowali park artyleryjski, składający się z 27 dział i założyli obóz na wyniosłości Montmartre (ob. Komuna). Rząd z początku lekceważył ten ruch, dopiéro gdy niebezpieczeństwo doszło do najwyższego stopnia, i gdy 18 Marca władze legalne zostały wypędzone z miasta, rozpoczęła się wojna. Nakoniec po długich i krwawych walkach, wojska rządowe zdobyły P. w 24 Maja 1871 r. i ugasiły całkowicie to nierozumne powstanie w krwi tysięcy komunistów.—Porów. Landona „*Description de Paris et de ses edifices*“ (Paryż 1806—1809); Möllera „*Paris und seine Bewohner*“ (Gotha 1823); Lurine'a „*Les rues de Paris*“ (Paryż 1843); J. Webera „*Illustrirter pariser Führer*“ (Lipsk 1855); tegoż „*Paris und seine Umgebungen*“ (Monachijum 1855); Bädeckera „*Paris*“ (Coblenz 1860); Belin i Pujol „*Histoire civile, morale et monumentale de Paris*“ (4 t., Paryż); Gotschella „*Das neue Paris*“, w „*Unsere Zeit*“ za r. 1866; Rosenkranza „*Die Entwickelung von Paris zu Weltstadt*“, w „*Unsere Zeit*“ z r. 1871; Vinoy „*Campagne de 1870—71. Siege de Paris*“ (2 t., Paryż 1872); Moriæ'a „*Paris sous la Commune*“ (Paryż 1871); Énaulta „*Paris brulé*“ (Paryż 1871).

Paryżanka czyli *Hymn paryski* (la Parisienne), zowie się pieśń napisana przez Kazimierza Delavigne na uczczenie rewolucyi Lipcowéj 1830 r., która czas jakiś równéj z Marsylijanką używała popularności. Rozpoczyna się słowami „*Peuple français, peüple des braves*“.

Parzenie zwierząt, *grzanie*, płciowe łączenie się zwierząt domowych; największa ich część w pewnéj tylko porze roku ulega silnemu popędowi płciowemu.

Parzival, bohater obszernego poematu t. n., pióra *Wolframa von Eschenbach* (ob.).

Parzizek (Albrecht Wincenty), pedagog czeski, ur. 1748 w Pradze, † 1822 tamże; po ukończeniu nauk gimnazyjalnych wstąpił 1765 do zakonu dominikanów, poczém (1768—1772) studyjował teologiję w Bernie oraz w Pradze. Wyświęcony na kapłana, poświęcił się stanowi nauczycielskiemu i w końcu był przez lat 32 przełożonym szkoły głównéj w Pradze. P. byłto mąż wysoko wykształcony i mający rozległe wiadomości, przytém wyborny pedagog. Przyczynił się znacznie, z wielką ujmą dla narodowości czeskiéj, do wprowadzenia języka niemieckiego do szkół normalnych w Czechach. P. był czynnym nietylko jako praktyczny pedagog i katacheta, ale nadto napisał wiele dzieł, mających po kilka wydań, tak w języku niemieckim jako i czeskim. Z dzieł P. najważniejsze: „*Religion der Unmündigen*“ (1780); „*Versuch einer kurzgefassten Geschichte Böhmens*“ (1782); „*Kurzgefasste Weltgeschichte*“ (1782); „*Kurzgefasste Naturgeschichte*“ (1785); „*Prawidla czeske dobropisemnosti*“ (1813; 4 wyd. 1831); „*O swobodie rownosti miestske*“ (1793); „*Willauma prakticka kniha ruczni pro uczitele szkol miest. a wenkowskych*“ (1797); „*Historie przirozenych vieci pro mladež*“ (1784) oraz wiele zbiorów kazań, książek do nabożeństwa i t. d.

Pas kulisty, jest część sfery, czyli powierzchni kuli, zawarta pomiędzy dwoma okręgami kół, wynikającemi z przecięcia kuli płaszczyznami względem siebie równoległemi; okręgi tych kół zowią się podstawami pasa kulistego. Powierzchnia pasa kulistego jest równa iloczynowi z okręgu koła wielkiego kuli, przez wysokość pasa, t. j. przez odległość między podstawami. **Pasy ziemi**, ob. Strefy.

Pas-de Calais, cieśnina morska, dzieląca Francyję od Anglii, stanowi najwęższą część kanału la Manche, łączącego morze Północne z oceanem Atlantyckim. Cieśnina pomieniona najwęższą jest pomiędzy Dover a przylądkiem Grisnez, które od r. 1851 połączone są telegrafem podmorskim. Obo-

cnie zajmują się projektami połączenia Anglii z Francyją za pomocą tunelu podwodnego, pod cieśniną P. przechodzącego. Inni proponują przecięcie cieśniny za pomocą olbrzymich nasypów i utworzenie w ten sposób grobli łączącéj Francyją z Angliją. *Pas-de-Calais*, departament północnéj Francyi, ma 120 mil kwadr., a według spisu ludności z 1872 r. liczy 761,158 m.; dzieli się on na sześć okręgów (Arras, Béthune, Boulogne, St.-Omer, Montreuil i St.-Pol); miasto główne Arras.

Pasagarda, starożytna rezydencyja Achemenidów, założona r. 560 przez Cyrusa, który tu został pochowany; tu królowie perscy przed wstąpieniem na tron przez magów namaszczani byli. Zwaliska tego miasta leżą prawdopodobnie około dzisiejszego Firuzabad.

Pascal (Błażéj), znakomity matematyk i pisarz francuski, ur. 1623 w Clermont w Owermii, † 1662; w młodości okazywał nader wielkie zdolności do matematyki, tak że w 12 roku życia samodzielnie odkrył geometryję Euklidesową, w 16 roku życia napisał traktat o przecięciach stożkowych. Obok tego zajmował się fizyką i filozofiją. Jakkolwiek chorowity, prowadził swe studyja do 24 roku życia i w tym czasie wynalazł machinę rachunkową, zastosował barometr do mierzenia wysokości, odkrył rachunek prawdopodobieństwa, trójkąt arytmetyczny, za pomocą którego rozwiązał wiele zadań należących do nauki o szeregach. W r. 1646 zerwał z dotychczasowym kierunkiem swego życia, popadł w mystycyzm teologiczny i wszedł w stosunki z jansenistami, co go powiodło do ogłoszenia sławnych listów przeciw jezuitom, które są wzorem porywającéj i szyderczéj prozy. W ostatnich latach pracował nad apologiją objawienia, którą pragnął zbić rozumowania wolnomyślicieli. P. był typem człowieka, w którym siła myślenia logicznego rozwiniętą została ze szkodą wszystkich innych stron duszy, równie jak siostra jego *Jacqueline*, mniszka jansenistowska w Port Royal. Z pism P. najsłynniejsze są wyżéj przytoczone listy, które p. t. „*Les provinciales, ou lettres écrites par Louis de Montalde* (Passal) *à un provincial de ses amis avec les notes de Guillaune Wendrock*“ (Nikole), wyszły w przeszło 60 wydaniach; „*Pensées sur la religion*“ (1670, i wielokrotnie późniéj). Zbiorowe wydanie dzieł P. wraz z „*Discours sur la vie et les ouvrages de* P.“ ogłosił Bossuet (nowe wyd. 5 t., Paryż 1819). Porów. Maynard „P., *sa vie et son caractère*“ (2 t., Paryż 1850) i Dreydorff „P. *sein Leben und seine Kämpfe*“ (Lipsk 1870).

Pascha, po grecku i po łacinie Wielkanoc (ob.), z hebrejskiego *Passah* (ob.).—P. *clausum*, pierwsza Niedziela po Wielkiéjnocy (inaczéj *Quasimodogeniti*, od pierwszego wyrazu mszy na ten dzień), nazwana tak, ponieważ zamyka oktawę wielkanocną i ponieważ dnia tego kończą się niektóre modlitwy i obrzędy, właściwe téj oktawie.

Paschalis, imię trzech, a właściwie tylko dwu papieży, trzeci bowiem był antypapieżem Aleksandra III.—**Paschalis I** (św.), 817—824. Musiał się tłumaczyć przed cesarzem Lotarem, będąc oskarżony, że rozkazał dwu księży rzymskich, trzymających stronę cesarza, oślepić i ściąć. Naród rzymski do tego stopnia nielubił P., że niedozwolił zwłok jego pochować w kościele św. Piotra. Wymysłem XI w. jest, że Ludwik Pobożny obdarzył go władzą świecką nad Rzymem. Kościół obchodzi jego pamiątkę 14 Maja.—**Paschalis II**, 1099—1118, poprzednio mnich w Clugny, imieniem Rajner, wyniesiony przez Grzegorza VII do godności kardynalskiéj, wiódł daléj walkę o inwestyturę, niemając jednak siły ani zdolności swego poprzednika, często musiał ustępować. W sporze z Henrykiem IV Niemieckim, podburzył przeciw niemu początkowo syna jego, Henryka V, późniéj jednak został przez tegoż przymuszonym do dozwolenia cesarzowi inwestytury, następnie jednak, naciśnięty przez kardynałów, cofnął dozwolenie i zmuszony był uchodzić z Rzymu przed wojskami cesarza. Również bezskutecznie występował przeciwko Filipowi Francuskiemu. Spór o inwestyturę z Henrykiem Angielskim był załagodzony tylko z powodu umiarkowanych żądań papieża. Miał bardzo burzliwe chwile za swoich rządów, poczynające się bowiem wyprawy krzyżowe, spory z Filipem I, królem francuskim, a mianowicie spory o inwestyturę, dawały mu niezmiernie wiele do czynienia.—**Paschalis III**, poprzednio Guido, rodem z Kremony, obrany 1164 antypapieżem przeciwko Aleksandrowi III, przez trzymających stronę cesarza kardynałów; kanonizował Karola W. † 1168.

Paschał, pochodnia kościelna, poświęcana w Wielką Sobotę. Pierwotnie była to kolumna z wosku, na któréj wypisywano porządek nabożeństwa i świąt od jednéj do drugiéj Wielkanocy przypadających, tudzież rozmaite epoki kościelne. Z P. poświęconego bierze się ogień do świec i lamp kościelnych, sam zaś zapalany bywa w czasie uroczystéj mszy na ewangieliję i w czasie nieszporów na magnificat, przez ciąg czasu wielkanocnego, w każdą Niedzielę aż do Wniebowstąpienia.

Paschazy Radbert, *Paschazius Radbertus*, ur. ok. 800 w Soissons, od 844—851 był opatem klasztoru korbejskiego i † 865. W dziele „*De Corpore et sanguine Domini*“, nauczał, że chleb i wino przy konsekracyi przemienia się mocą Ducha św., w ciało i krew Jezusa; daléj pożywaniu Przenajświętszego Sakramentu przypisywał tylko duchowe działanie, które czynił zależném od wiary. W dziele „*De partu virginis*“ twierdził, że Chrystus począł się i narodził godnym podziwu sposobem *ex utere clauso*. Pisał nadto komentarze na Ewangieliję św. Mateusza, 2 księgi wykładu *Psalmów* i w. in. Pisma P. wydał J. Sirmond (Paryż 1618).

Pasek (Jan Chryzostom), autor głośnych „*Pamiętników*“, ur. w pierwszéj poł. 17 w. w Rawskiém. Nauki pobierał w Rawie, służył wojskowo pod Czarnieckim, z którym odbywał kampanije: szwedzką, duńską i moskiewską. W czasie zawichrzeń, wszczętych przez Lubomirskiego, P. stał po stronie króla.

Opuściwszy służbę wojskową, wziął się do gospodarstwa i dzierżawił różne wioski. W r. 1667 ożenił się z bogatą wdową i osiadł w Krakowskiém. Piastował rozmaite ziemskie godności. Rok śmierci nie wiadomy, żył jeszcze w pierwszych latach 18 stólecia. Zwyczajem szlachty ówczesnéj opisywał i P. przygody własnego życia bez żadnych autorskich pretensyj, niedomyślając się wcale wartości artystycznéj, kreślonych przez siebie obrazów. Gdy Ed. Raczyński, znalazłszy uszkodzony rękopis (1656—1686), ogłosił go drukiem pod tyt. „*Pamiętniki J. Ch. P. za czasów panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*“ (Poznań 1836; 2 ed. 1838; 3 ed. 1840), nie chciano wierzyć ich autentyczności, uważając za zręczne podrobienie (Trębicki Władysław). Znalezienie dopiéro innych zupełniejszych rękopisów przekonało niedowiarków. Odpis znajdujący się w biblijot. publ. w Petersburgu wydał St. A. Lachowicz pod tyt. „*Reszty rękopismu J. Ch. P. deputata z powiatu lelowskiego na koło rycerskie za króla Michała Korybuta etc*“ (Wilno 1843 i 1854). Nieporównany humor i prostota opowiadania, odtwarzającego z całą barwnością i życiem sceny wojenne, sejmikowe, elekcyje (Korybuta), domowe pożycie ówczesnéj szlachty, nadają téj książce nieocenioną wartość i niesłychany urok. Poeci, powieściopisarze i malarze mają tu niewyczerpaną kopalnię pomysłów i obrazów. To téż każde ukazujące się wydanie szybko zostało wyczerpnięte i pomimo licznych przedruków (Sanok—w Bibl. Turow—1855; Lwów 1857; Petersburg 1850 i Żytomierz 1861) dziś zupełnie zostały wyczerpane w handlu księgarskim. Ilustrowaną edycyj wydał zdolny rysownik J. Lewicki (Paryż 1850, ośm tablic). Pamiętniki P. były niejednokrotnie tłumaczone na oba języki: niemiecki przez Stenzla (Wrocł. 1838), francuski (częściowo) przez K. Wodzińskiego (w *Magasin Pittoresque*) i na duński (dotąd już kilka wydań podobno). Mickiewicz w „*Prelekcyjach*“ obszerny im poświęcił ustęp.

Paserniki, jezioro w gub. suwalskiéj, pow. sejneńskim; zajmuje 400 morgów przestrzeni i głębokie jest stóp 60; z niego wypływa rzeczka Serejka.

Pasierbowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie poznańskiém, powiecie kościańskim. Podług lustracyi składało się z dóbr i wsi Pasierbie i Dezerty, które w r. 1771 posiadał Małachowski, regent kościański, a po nim Gliszczyński. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltéj, z powodu licznych sporów o granice tych dóbr narodowych, wyznaczyły oddzielną komisyję, z 12 urzędników koronnych, dla ostatecznego ich oznaczenia.

Paskiewicz (Jan, hr. *Erywański*, ks. *Warszawski*), marszałek polny rossyjski i namiestnik w królestwie polskiém, ur. 1780 w Półtawie, z ojca Teodora († 1832 w Charkowie), z rodziny szlacheckiéj, od połowy XVII w. osiadłéj w Małorossyi. Po ukończeniu korpusu paziów w Petersburgu, wstąpił roku 1800 jako porucznik i fligeladjutant cesarza Pawła I do pułku preobrażeńskiego, walczył 1805 r. pod Sławkowem (Austerlitz), 1806 przeniesiony do armii dunajskiéj, odbył do 1812 kampaniję turecką. 1807 wysłany był do Konstantynopola z ultimatum gabinetu petersburgskiego, gdzie podczas zaburzenia ludowego, popadł w wielkie niebezpieczeństwo, z którego ratował się ucieczką. Ranny przy wzięciu Braiłowa (1809), mianowany został po bitwie pod Batynem (7 Września 1810) generał-majorem. Na czele 26 dywizyi piechoty odznaczył się 1812 w bitwach pod Smoleńskiem, Borodinem, Mało-Jarosławcem i Krasnem. W następnym roku z równą odwagą walczył w Niemczech. Po bitwie pod Lipskiem, w 31 roku życia, mianowany został generał-lejtnantem; następnie miał udział przy wzięciu Paryża. Po zawarciu pokoju otrzymał dowództwo nad dywizyją gwardyi, towarzyszył w. ks. Michałowi 1817—20 w podróży po Europie, poczém 1823 mianowany został generał-adjutantem cesarza Aleksandra I. W r. 1826 zwyciężył Persów pod Elisawetpolem, a następnego roku, przeznaczony na główno-dowodzącego w téj wojnie, zdobył Armeniję perską, wziął szturmem twierdzę Erywań, za co po zawartym, wielce korzystnym dla Rossyi pokoju z Persyją 1828, cesarz Mikołaj I wyniósł go do godności hrabiego, nadając mu przydomek *Erywańskiego*. W r. 1829, podczas kampanii tureckiéj, pobił wojska tureckie pod Karsem, zdobył szturmem twierdzę Achałcych i zniósł drugą armiję turecką u źródeł Eufratu i 9 Lipca 1829 zajął Erzerum, za co po ukończeniu wojny mianowany został feldmarszałkiem. Po śmierci Dybicza objął P. 26 Czerwca 1831 r. w Pułtusku naczelne dowództwo nad armiją działającą w Polsce; śmiałym i ryzykownym pochodem przerzucił ją na lewy brzeg Wisły, zmusił wojsko polskie do cofnięcia się pod wały Warszawy, którą zajął 8 Września, za co mianowany został księciem Warszawskim i namiestnikiem królestwa polskiego. W r. 1849 dowodził wojskiem rossyjskiém, wysłaném w pomoc Austryi przeciwko Węgrom, których pokonał. W Październiku 1850 obchodzony był w Warszawie, z wielką uroczystością, jubileusz 50-letniéj służby wojskowéj P., przyczém mianowany został przez ces. austryjackiego i kr. pruskiego marszałkiem polnym. Na usilne żądanie cesarza Mikołaja objął P. podczas wojny wschodniéj (1854), dowództwo nad armiją naddunajską, zdobył twierdze Isakczę i Hirsowę, usunął się jednak od działania po niefortunném obleganiu Sylistryi, powrócił do Warszawy i tu † 1856. W ogóle we wszystkich działaniach wojennych P. widać więcéj szczęścia i odwagi jak prawdziwego talentu i genialnych pomysłów.—Porów. Tołstoja „*Essai biographique et historique sur le feld-maréchal prince de Varsovie etc.*“ (Paryż 1835).

Pasożyty (*Parasita*), zwierzęta, które żyją na (*epizoa*) lub w (*entozoa*) organizmach wyższych i z nich swoje pożywienie ciągną. Między zwierzętami kręgowemi jest tylko niewiele ryb, które zdają się żyć pasożytnie, wszystkie inne gromady państwa zwierzęcego przedstawiają liczne przykłady parazytyzmu, za przejście do którego uważać można niejako kommensalizm (ob.). *Rośliny pasożytne* są te, które tkwią korzeniami w innych roślinach żywych, albo też z wijącéj się swéj łodygi zapuszczają korzenie

w tkankę innych roślin, jak np. jemioła, wiele storczyków i in. Niektóre P. powodują niebezpieczne choroby.

Pasquier (Stefan), słynny prawnik i historyk francuski, ur. 1529 r., † 1615 r. W 20 r. życia został adwokatem, pisał wiersze łacińskie i francuskie a dziełem „*Recherches sur la France*“ (Par. 1665), które należy do najcelniejszych zjawisk dawnéj literatury historycznéj, zyskał zasłużoną sławę. Rozgłośném także było imię P. w sporze uniwersytetu paryskiego z jezuitami. Zbiorowe wyd. dzieł jego (najdokładniejsza ed. 2 t., Amsterd. 1723; wybór z bijografiją pióra Feugere'a, 2 t., Par. 1849) obejmuje oprócz cennych badań historycznych i językowych kilka także utworów poetycznych.— **Pasquier** (Stefan Dyjonizy, książę), francuski mąż stanu, z tejże rodziny co poprzedni, urod. 1767 r. w Paryżu, † 1862. Przed rewolucyją był urzędnikiem w parlamencie paryskim; za cesarstwa został 1804 r. członkiem rady stanu, a późniéj prefektem policyi w Paryżu. Za restauracyi był prezesem izb i kilkakrotnie ministrem sprawiedliwości, ale jako monarchista umiarkowany musiał ustępować przed ultrarojalistami. Po rewolucyi Lipcowéj 1830 r. wszedłszy do izby parów, został jéj prezesem i przez cały ciąg panowania Ludwika Filipa kierował obradami. W r. 1857 otrzymał honorową godność kanclerza a 1844 tytuł księcia. W r. 1848, usunął się zupełnie od życia publicznego. W r. 1842 został członkiem instytutu, chociaż zasługi jego literackie i naukowe ograniczają się do wodewilu „*Grimau ou le portrait à faire*“, (napisanego wespół z M. de Randon) i „*Discours prononcés dans les chambres législatives de 1814—36*“ (4 t., Paryż 1842). Nie mając żadnego potomstwa, uczynił spadkobiercą swych majątków i tytułów stryjecznego swego wnuka *Armanda Gastona margr. d'Audiffret-Pasquier* (ur. około 1815 r.), który od czasów upadku drugiego cesarstwa występuje jako jeden z główniejszych i najzdolniejszych przywódców stronnictwa orleańskiego.

Pasquin, typowa postać służalca w komedyi ludowéj włoskiéj; gaduła, łgarz i oszust; stąd złośliwa i kłamliwa satyra zowie się *pasquinadą*.

Passagier albo *Pelerin*, zowią myśliwi pewien gatunek sokoła, używanego do łowienia wodnéj, lotnéj zwierzyny.

Passagii albo *Passageres*, sekta w górnych Włoszech w XII w. Zwolennicy jéj twierdzili: że należy wykonywać dosłownie zakon mojżeszowy, że sabbat, obrzezanie i inne przepisy prawa, wyjąwszy dotyczących ofiar, zachowały całe swe znaczenie; że Chrystus nie jest równy Ojcu; że Ojciec, Syn i Duch św. nie są jednym Bogiem i jednéj natury; że Chrystus jest pierwszém stworzeniem Bożém, czystém, doskonałém, ale niższém od Boga, ponieważ jest stworzeniem. Odrzucali kościół rzymski i wszystkich doktorów, a zasady swe opierali tak na Starym, jako i Nowym Testamencie.

Passaglia (Karol), słynny teolog włoski, ur. 1814 w księstwie Lukka; wychowany w Rzymie, wstąpił tamże do jezuitów i był profesorem teologii w kolegijum de la Sapienza. We Włoszech powszechnie był znany jako człowiek przekonań swobodnych, ponieważ stale i wiernie bronił przekonań politycznych, wypowiedzianych 1847 przez Pijusa IX; również był uważany i za jednego z najuczeńszych teologów na całym półwyspie. Ogólnie jednak stał się znanym w czasach ostatnich, gdy na dzienny porządek weszły spory o władzę świecką; 1861 wydał P. pamiętną broszurę p. t. „*Pro causa italica ad episcopos catholicos, presbytero catholico auctore*“ (Florencyja), w któréj dowodzi, że władza świecka nie jest konieczną papieżowi i dla tego wzywał go, ażeby się jéj zrzekł na korzyść jedności włoskiéj. Pismo to została potępione przez kongregacyję indeksu, a P. unikając więzienia, schronił się do Turynu, gdzie w Listopadzie t. r. mianowany został profesorem etyki na uniwersytecie. 1862 r. wydrukował petycyję liberalnego duchowieństwa włoskiego do papieża, opatrzoną 9,000 podpisów, w któréj żądał złożenia przez papieża władzy świeckiéj. Tegoż roku założył czasopismo *Mediatore*, w którém prowadził zaciętą walkę przeciwko kuryi rzymskiéj i władzy świeckiéj. Po r. 1866, który uważał za ostateczne zjednoczenie Włoch, usunął się od redakcyi i dalszéj walki. Nadto wydał: „*O Niepokalaném poczęciu*“ (3 t., Rzym 1853); „*Per la causa Italiana ai vescovi cattolici*“ (Florencyja 1859); „*Obligo del vescovo Romano e pontifice massimo di risiedere in Roma, quantunque metropoli del regno italico*“ (t. 1861); „*Della scomunica*“ (tamże 1861); „*La questione dell' independenza ed unita d'Italia dinanzi al clero*“ (t. 1861) i w. in.

Passah lub *Paszah* (z hebr. *przekroczenie* lub *ominięcie*), zowie się święto żydowskie, obchodzone corocznie podczas pierwszéj pełni wiosennéj, poczynając od 14 do 21 miesiąca Nisan, na pamiątkę wyjścia Izraelitów z Egiptu i przejścia Anioła, który pozabijał wszystkie pierworodne Egipcyjan a oszczędził domy Izraelitów. Początki tego święta są ciemne; prawdopodobnie pierwotnie było to święto wiosenne, do którego później przyłączono znaczenie historyczne. Podczas trwania święta P. wolno żydom pożywać tylko chleb niekwaszony (mace), dlatego też święta te zowią się także *Chagha Macot* (obchód mac czyli praśników). Na wieczór dnia pierwszego ojciec familii w towarzystwie całéj rodziny spożywał jednorocznego baranka, który musiał być upieczony w całości, bez naruszenia kości, i również w całości spożyty. Uczta odbywała się stojący, w strojach podróżnych. Religijny charakter uczcie nadawały modły i opowiadania historyi wyjścia Izraelitów z Egiptu. Nadto składano w świątyni na ofiarę pierwociny z trzód i wszelkich płodów. P. była najgłówniejszém z pomiędzy świąt żydowskich. Obecnie święto to obchodzi się przez wstrzymanie od pożywania chleba kwaszonego oraz stosowne modły.

Passamonictwo (z franc.), inaczéj *szmuklerstwo*, rzemiosło trudniące się wyrobem rozmaitego rodzaju lamówek, jakiemi są: galony złote, srebrne,

szychowe, burty, tasiemki jedwabne, bawełniane, wełniane, przetykane nićmi metalowemi i t. p.

Passarga, rz. w Prusach, regencyi Królewieckiéj; bierze początek w pobliżu Hohensteinu i ubiegłszy mil 16, wpada do Fryszhafu (zatoki Fryskiéj).

Passaruan, m. na wyspie Jawie, nad rz. Gembong, ma 20,000 m. i dobry port.

Passaty, ob. Wiatry.

Passavant (Jan Dawid), artysta i literat niem., ur. 1787 w Frankfurcie n. M., † 1861 jako inspektor muzeum Städlowskiego w mieście rodzinnem. Jako artysta odznaczył się swymi planami do pomników grobowych, a więcéj jeszcze jako autor dzieł „*Kunstreise durch England und Belgien*“ (Frankf. 1833); „*Rafael von Urbino und sein Vater Giov. Santi*“ (3 t., Lipsk 1839—1858); „*Die christliche Kunst in Spanien*“ (Lipsk 1853) i „*Le peintre graveur*“ (6 t., Lipsk 1860—64).

Passawa, po niem. *Passau*, miasto i twierdza w bawarskim obwodzie Niższéj Bawaryi, przy zbiegu rzek Dunaju, Ilz i Inn, składa się z trzech przedmieść: Innstadt i Ilzstadt, jest rezydencyją biskupa i liczy 13,900 m. Właściwe miasto leży na półwyspie utworzonym przez rz. Dunaj. Na leżącéj pomiędzy Dunajem a prawym brzegiem rz. Ilz, 400 stóp wysokiéj górze, wznosiła się twierdza Oberhaus. Do celniejszych budowli miasta należy przedewszystkiem wspaniały kościół katedralny. Znanemi są także *tygle passawskie*, wyrabiane w Oberndzell pod Passawą. Samo miasto jest bardzo starożytne i pamiętne zawartym tutaj 31 Lip. 1522 traktatem pokoju w sprawach religii. Biskupstwo passawskie założone zostało na początku VII w. W r. 995 zostało księstwem państwa niemieckiego, 1802 przeszło w posiadanie Bawaryi, a 1803 zostało sekularyzowanem.

Passaż, w muzyce oznacza szereg szybko po sobie następujących tonów, służący zwykle dla urozmaicenia melodyi. Dawniejsi włoscy kompozytorzy przeciążali zwykle aryje i duety P., ażeby dać śpiewakom pole dla pokazania wyrobienia głosu, niemieccy zaś nie lubią tego rodzaju ozdób.

Passenheim, m. w pruskiéj regencyi królewieckiéj, założone zostało r. 1336 przez zakon krzyżacki. Liczy 1,800 m.

Passerat (J.), nowożytny poeta łaciński, ur. 1534 w Troyes, † 1602; był profesorem wymowy w kolegijum królewskiém. Sławę swą ustalił głównie dziełami łacińskiemi, składającemi się z drobnych poezyj ulotnych, które wyszły p. t. „*Calendae januariae*“ (Paryż 1606).

Passerina, ob. Wrzosówka.

Passiflora (*Męczennica*), rodzaj roślin z rodziny *Passifloreae*, obejmujący krzewy o liściach całobrzegich lub na klapki rozciętych, o kwiatach wielkich, pięknie zabarwionych, dziwacznych, które się otwierają zwykle w 3 godziny po wschodzie słońca, a wieczorem zamykają, i owocach jagodowych wielkości jabłka. Części kwiatów porównano do oznak męki Chrystusa, stąd nazwa. P. *coerulea*, w Brazylii i Peru, u nas często hodowana jako ozdobna, z kwiatami białemi i przyrostkami nitkowatemi błękitnemi, ma owoce pomarańczowe wielkości jaja kurzego, które się na Antylach używają do przyrządzania limoniady z powodu kwaskowatego smaku i korzennéj woni. P. *edulis*, w Brazylii, ma kwiaty białe i przyrostki purpurowe, owoce czarnopurpurowe, kwaskowate, są jadalne; P. *laurifolia*, o łodydze długiéj, wijącéj się, wydaje żółte, wielkie jagody, stanowiące ulubiony owoc i używane przeciw chorobom zapalnym, gorzkie liście stanowią środek przeciwrobaczny. P. *quadrangularis*, jeden z najwspanialszych gatunków, ma łodygę wijącą się i kwiaty wielkie, wonne, wewnątrz różowe, zewnątrz zielone, przyrostki nitkowate biało i fijoletowo upstrzone. Jagody dochodzą niekiedy wielkości małych melonów, mają miazgę jadalną i używaną do przyrządzania napoju chłodzącego; korzeń w większych ilościach jest trujący, w mniejszych stanowi silny środek przeciwrobaczny i zawiera *passyflorynę*, istotę zbliżoną do morfiny. Jako ozdobne hodują się też P. *alata* i P. *racemosa*.

Passifloreae (*Męczennicowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy. Okwiat płatkowaty, mający rurkę kubeczkowatą lub rureczkowatą, niekiedy bardzo krótką, brzeg 4—5 lub 8—10 dzielny, o działkach dwurzędowo ułożonych, zewnętrzne zazwyczaj zielne, wewnętrzne barwne, płatkowate; ujście zwykle uwieńczone jednym lub kilku rzędami przyrostków szydełkowato-nitkowatych, *przykoronek* formujących. Podsłupek walcowaty, przedłużony, przewyższający pręciki i słupek. Pręcików tyleż co działek, niekiedy w liczbie podwójnéj, nitki szydełkowate, wolne lub w jednę wiązkę spojone i podsłupek pochewkowato obejmujące; pylniki grzbietoczepne, pospolicie ruchome. Zawiązek 1 komóreczkowy, o zalążkach licznych, przymocowanych do 3—5 osadek ściennych; szyjek tyle co osadek, w wierzchołku wolnych i rozłożystych, o znamionach pałeczkowatych lub tarczowatych. Owoc jagodowaty lub torebkowaty, o 3—5 ścianach; nasiona liczne, o sznurku rozszerzonym w powłoczkę soczystą; zarodek prosty na osi białka mięsistego umieszczony. Należą tu zioła lub krzewy wijące się, bardzo rzadko drzewa, o liściach naprzemianległych, całobrzegich lub klapkowanych z przylistkami parzystemi u podstawy ogonków i kwiatach okazałych, pojedyńczych lub zebranych w grona, na szypułkach opatrzonych okrywą trójlistkową. Z 300 około znanych gatunków największa część rośnie w Ameryce gorącéj i Indyjach zachod. Jussieu zaliczał je do dyniowatych. Miazga owoców wielu z nich jest kwaskowata i jadalna i używa się na leki chłodzące. Kwiaty i owoce wielu mają przyjemny korzenny zapach.

Passionale albo *Martyrologium*, zowie się książka, obejmująca legendy o męczennikach uznanych przez kościół, których pamiątka obchodzoną jest w ciągu roku.

Passow (Frańc. Ludwik Karol Fryder.), filolog niemiecki, ur. 1786 w Ludwigslust, w Meklemburgii, † 1833. Ukończywszy uniwersytet w Lipsku, był od 1807 nauczycielem gimnazyjum w Weimarze a 1810 został profesorem literatury starożytnéj

na uniwersytecie wrocławskim. W historyi filologii zajmuje P. ważne stanowisko nie tyle przez artystyczne traktowanie umiejętności klasycznych w duchu F. A. Wolffa, ile raczéj przez prace ściśle naukowe, zwłaszcza leksykograficzne. Z dzieł jego oprócz krytycznych wydań wielu autorów starożytnych np. Persyjusza (Lipsk 1809); Muzeusza (Lipsk 1810); Longusa (Lip. 1811); „*Corpus scriptorum eroticorum graecorum*“ (2 t., Lipsk 1824—33) i t. d., zasługują na uwagę: „*Ueber Zweck, Anlage und Ergänzung griech. Wörterbücher*“ (Berl. 1812); „*Handwörterbuch der Griech. Sprache*“ (2 t., Lipsk 1819—24; 4 ed. Lipsk 1831); „*Grundzüge der Griech. und röm Litteratur und Kunstgeschichte*“ (Berl. 1829). Jego „*Opuscula Academica*“ (Lip. 1835) wydał Mik. Bach a „*Vermischte Schriften*“ (Lipsk 1843) syn jego.—Porów. Linge „*De Passovii vita et scriptis*“ (Hirsch. 1839 i Wachlera „*Passow's Leben und Briefe*“ (Wrocł. 1839).—Jego syn najstarszy *Wilhelm Artur Passow* (ur. 1814 w Jenkau pod Gdańskiem, † 1864), od 1855 r. dyrektor gimnazyjum w Raciborzu, a potém w Toruniu, zasłużył się dziełami treści estetyczno-krytycznéj i historyczno-literackiéj.

Passwan-Ogłu, basza turecki, ur. 1758 w Widdinie. Po skazaniu na śmierć i straceniu swego ojca baszy P., wystąpił na czele 5,000 ludzi w otwartym buncie przeciwko Porcie, zdobył 1797 Widdin i r. 1798 otrzymał od rządu tureckiego ułaskawienie oraz baszalik widdiński; † 1807.

Passyja, jest historyja męki Jezusa Chrystusa, opowiedziana przez 4 Ewangielistów i czytana lub śpiewana w Niedzielę Kwietnią, według św. Mateusza; w wielki Wtorek, według św. Marka; w wielką Środę, według św. Łukasza; w wielki Piątek, według św. Jana. W pierwsze trzy dni czytana jest podczas mszy, a w wielki Piątek poprzedza mszę, zwaną *missa praesanctificatorum*.

Passyjne nabożeństwo, zowie się nabożeństwo, odprawiane w wielkim poście w godzinach poobiednich, na którém, przy śpiewaniu gorzkich żalów i stosownem kazaniu, odbywa się rozpamiętywanie męki Zbawiciela.

Passyjoniści czyli zgromadzenie kleryków bosych od św. Krzyża i Pasyi, czyli męki Zbawiciela, w celu zachęcenia do pokuty, tak słowami, jak przykładem własnym. Założył je Paweł Frańciszek, późniéj Paweł od Krzyża Ovada, ur. w Piemoncie, † 1775 r., potwierdzili zaś papieże Benedykt XII 1725 r. i Benedykt XIV 1741. W 7 lat po śmierci założyciela powierzono temu zgromadzeniu misyję do Bułgaryi i na Wołoszczyznę, gdzie ma pod swym kierunkiem około 10,000 wiernych. Zgromadzenie P. osiadło w Belgii, Anglii, w Nowéj Holandyi, a we Włoszech posiada kilkanaście domów.

Passywa, czyli stan bierny kupca, oznaczają wszelkie długi, tak jak *aktywa* wyobrażają majątek kupca i należytości od innych osób jemu przypadające. Przewyżka P. nad aktywami sprowadza upadłość kupca.

Pasta (Judyta), sławna śpiewaczka dramatyczna, ur. 1798 w Como, występowała po największéj części w Paryżu i Londynie, gdzie podobnie jak i w innych miastach najświetniejsze odnosiła tryjumfy. W r. 1840 opuściwszy scenę, żyła w willi swojéj nad jeziorem Como, gdzie † r. 1865. Dla niéj to Pacini napisał swą „*Niobe*“ a Bellini opery: „*Somnambula*“ i „*Norma*“.

Pastele, *pastelowe farby*, ołówki barwne używane do malarstwa pastelowego (ob. pastelowe malarstwo), przygotowywane w różnych barwach, gdyż tu nie można uzyskać dowolnéj barwy przez mieszanie farb, jak przy użyciu farb olejnych i wodnych. P. winny posiadać znaczną miękkość i zarazem silnie przylegać do papieru. Do ich przyrządzania używa się bieli ołowianéj, umbry, ochry, karminu, błękitu pruskiego, indygo i t. d. Farby te rozcierają się z gipsem i wodą i wyciskają w formach. *Ołówki barwne olejne* zawierają dodatek materyi mydlastéj, a *ołówki pastelowe woskowe*, używane do malowania na płótnie, wyrabiają się z farb zmieszanych z roztopionym woskiem i miodem.

Pastelowe malarstwo, rodzaj malarstwa, posługujący się suchemi farbami (ob. pastele), na papierze dychtownym lub pergaminie. W pracy téj fiszorkiem rozmazuje się narysowane kreski; zaś tynty, półcienia i t. p., stosownie do potrzeby, rozprowadza się lub rozprasza w miejscach, gdzie ma pozostać farba, nie dotykając punktów zupełnie światłemi być mających. Obrazy te mają wdzięk i świeżość pozorną; zwłaszcza dobrze wychodzą tu portrety; że jednak farba tylko lekko dotyka tła, przeto obrazy te są bardzo znikomymi. P. m. powstało w XVI w., Leonardo da Vinci pozostawił znakomite głowy Chrystusa i Apostołów; Jan Holbein i Vivien († 1735) należeli do pierwszych, którzy używali farb pastelowych. Z późniejszych odznaczyli się Latour we Francyi, Rosalba Carriera († 1737 r.) we Włoszech, Russel w Anglii, Rafał Mengs w Niemczech; z malarzy polskich używali farb P. głównie Maleszewski i Bakałowicz.

Pasternak (*Pastinaca*), rodzaj roślin, należący do rodziny baldaszkowych, cechujący się płatkami żółtemi, okrągławemi, całobrzegiemi i owocami z przodu ścieśnionemi, otoczonemi brzegiem płaskim, szerokim; należą tu zioła trwałe lub dwuletnie, o korzeniu wrzecionowatym, często mięsistym i liściach pierzasto-dzielnych. P. *siewny* (*P. sativa*), pospolity w całéj Europie po łąkach, trawnikach, na brzegach pól uprawnych, bywa hodowany w ogrodach, i wtedy ma korzeń większy i mięsisty, używany na jarzynę. Są jego dwie odmiany: długo-korzenisty i okrągło-korzenisty czyli królewski. P. lubi wysiew wczesny, zaraz po zimie, i grunt pożywny, nieświeżo nawożony. Korzeń jest najsmaczniejszy, gdy liście zaczynają obumierać; w stanie świeżym zawiera 82,05% wody, 8,02 tkanki komórkowatéj, 1,22% ciał proteinowych, reszta wydaje popiół; stanowi też dobrą paszę dla bydła. Z korzenia można też przyrządzać syrop i wyrabiać wódkę; Anglicy przygotowują z niego rodzaj wina, podobnego do madery. Nasiona, nieprzyjemnéj woni, zawierają olejek eteryczny i używają się w chorobach dróg moczowych. Inny gatunek *P. sekakul*, obfi-

cie uprawiany jest na Wschodzie, gdzie używają go na pokarm i poczytują za pobudzający popęd płciowy.

Pasterska poezyja, ob. Ekloga i Sielanki.

Pasterska lub **Pastoralna teologija**, oznacza ogół wiadomości, które niezbędnie znać powinien kapłan, ażeby godnie wypełnić obowiązki swego stanu. Obejmuje ona całą praktyczną część teologii, podającą naukowe podstawy zastosowania teologii teoretycznéj w praktyce. P. t. dzieli się na katechatykę, homiletykę, liturgikę, naukę o karności kościelnéj, prawo kościelne oraz zasady przewodniczenia duszom i prowadzenia ich drogą zbawienia. Niektóre z działów, wchodzących w skład P. t., są tak obszerne, że uważane bywają za oddzielne nauki, np. prawo kościelne, katechetyka, liturgika. P. t. w całym zakresie naukowo traktowaną było po raz pierwszy zaledwie przed stu laty. Z czasów dawniejszych mamy zaledwo częściowe objaśnienie jednego lub drugiego oddziału nauk pastoralnych. Należą tu niektóre listy św. Ignacego, św. Cypryjana; daléj św. Ambrożego „*De officiis*“; św. Efrema „*De sacerdotio*“; św. Hieronima „*Ad Nepotianum*“; św. Augustyna „*De fide et symbolo*“; „*De catechisandis rudibus*“ i in.; św. Chryzostoma „*De sacerdotio*“ i św. Grzegorza W. „*Liber regulae pastoralis*“. Należą tutaj jeszcze pisma św. Karola Boromeusza, zwłaszcza „*Instructiones*“. Pierwszemi szstematycznemi dziełami, traktującemi o P. t., były Obstreta „*Pastor bonus seu Idea officium et praxis pastorum*“ (1776) i „*Theologus christianus seu ratio studii et vitae instituendae*“ (Madryt 1788). Z dzieł nowszych w języku niemieckim najważniejsze: Sailera „*Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*“ i „*Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen*“ oraz Jaisa „*Bemerkungen über die Seelsorge*“. Z dzieł w języku polskim najważniejsze: Witwickiego Stanisława „*Obowiązki stanu duchownego*“ (2 t., Warszawa 1684); Compainy „*O świętobliwości i obowiązkach kapłanów*“ (Wilno 1782); Sevoa „*Obowiązki osób stanu duchownego*“ (4 t., Łowicz 1793; Wilno 1839); Heggelina „*Ksiądz pleban czyli wizerunek dobrego dusz pasterza*“ (Lwów 1821); Giitschütza„ *Teologija pasterska*“ (Wilno 1824); „*Teologija pastoralna*“ (2 t.; t. 1842); Seilera „*Teologija pasterska*“, przekład Rogalskiego (2 t., Warszawa 1863) i in.

Pasterz (*Pastor*), rodzaj ptaków wróblowatych, bardzo bliski szpaków, a różniący się od nich szczególnie kształtem dzioba więcéj do drozdów podobnego. P., towarzyskie jak szpaki, rozmieszczone są w ciepłych i umiarkowanych krajach Azyi, Afryki i Europy. Przebywają wielkiemi stadami i żywią się owadami, a głównie szarańczą, z tego powodu wszędzie są ochraniane. Niektóre gatunki mają zwyczaj siadania na grzbiecie bydła dla wybierania kleszczy i innych dokuczliwych owadów. Jedyny gatunek europejski, *P. roseus*, zamieszkujący południowo-wschodnie okolice Europy, w których najwięcéj szarańcza grasuje, niekiedy do nas zalatuje; jestto ptak bardzo piękny: jest cielisto-różowy z czarną fijoletowo połyskującą głową, sutym czubem ozdobioną, czarnemi skrzydłami i ogonem, wielkości szpaka.

Pasteur (Ludwik), znakomity chemik francuski spółczesny, ur. 1822 r. w Dôle; był pierwiastkowo profesorem w Strasburgu i Lille, w r. 1857 został dyrektorem studyjów przy administracyi wyższéj szkoły normalnéj w Paryżu. Zasłużył się wielu pracami, zwłaszcza w dziedzinie chemii fizyjologicznéj, najważniejsze atoli są poszukiwania jego nad fermentacyją (ob.), przyczém wystąpił silnie przeciw samorodztwu, co nazwisku jego zjednało największy rozgłos. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „*Nouvel exemple de fermentation determiné par des animalcules infusoires pouvant vivre sans oxygène libre*“ (1866); „*Etudes sur les vinaigre, ses maladies etc*“ (1868); „*Etudes sur la maladie des vers à soie*“ (1870).

Pastewne rośliny, rośliny zielne, które z przyczyny ich pożywności i obfitości, w jakiéj na polach wyrastają, bywają uprawiane na paszę dla bydła. Do nich należą wszystkie gatunki koniczyny, esparceta i lucerna; daléj: groszki, wyki, owies, żyto, sporek, kukurydza, rzepak, rzepa, buraki, pasternak, kapusta, kartofle. Wprowadzenie uprawy P. r. usunęło z rolnictwa ugory i umożebniło trzymanie więksżéj ilości bydła, a tém samém wpłynęło na powiększenie ilości nawozu.

Pastor, tytuł duchownych wyznania protestanckiego. W dawnéj Polsce zwano ich ministrami zborów.

Pastorale lub *Pastorałka*, nazwa utworów poetycznych lub muzycznych, noszących piętno sielskiéj prostoty. Pieśni kolędowe nazywane bywają Pastorałkami. Jedno z najpiękniejszych symfonii Beefhowena nosi też nazwę pasterskiéj (Pastorale).

Pastoralna teologija, ob. Pasterska teologija.

Pastorał, albo laska pasterska, znamię godności biskupiéj. Początek pastorała sięga jeszcze epoki św. Piotra; była to pierwotnie laska z główką poprzeczną, nadająca jéj kształt krzyża, zwykle z drzewa, najczęściéj cyprysowego. Późniéj zaczęto pastorałowi dawać kształt wytworniejszy, drzewo ustąpiło miejsca złotu i srebru.

Pastoret (Klaudyjusz Emanuel Józef Piotr, Margrabia de), prawnik i mąż stanu francuski, ur. 1756 w Marsylii, † 1840; podczas rewolucyi należał do stronnictwa umiarkowanych rojalistów i był za Napoleona I profesorem prawa natury i narodów w Collège de France, od r. zaś 1809 senatorem. Ludwik XVIII nadał mu godność para, Karol X mianował 1826 ministrem bez wydziału, a 1829 kanclerzem Francyi. W r. 1834 został P. opiekunem dzieci księcia Berri. Głównem jego dziełem jest „*Histoire de la législation des anciens*“ (11 t., Par. 1830—37). — **Pastoret** (Amadeusz Dawid, margr. de), syn poprzedniego, pisarz franc., ur. 1791, † 1857. Za restauracyi był referendarzem rady stanu. Jako zarządcą dóbr hr. Chambord posiadał ważne papiery, dotyczące starszych Burbonów, które przez niedyskretność jego przyjaciołki Pani Manfuty dostały się w ręce Ludwikowi Filipowi. Z tego powodu

P. utracił łaski hr. Chambord 1852 i stanął po stronie drugiego cesarstwa. Z prac jego literackich, wydawanych po większéj części bezimiennie, wymieniamy celniejsze: „*Les troubadours*“, poemat (Paryż 1813); „*La politique de Henri IV*“ (1815); „*Les Normans en Italie*“, poemat (Paryż 1818); „*Elégies*“ (1825); „*La chute de l'empire grec*“ (1828); „*Raoul de Pellevé*“ (1834) i t. d.

Pastoryjusz (Joachim ab Hirtemberg), historyk, ur. w Wielkim Głogowie 1610, † 1652 we Frauenburgu. Odebrawszy staranne wychowanie domowe, poświęcił się zawodowi lekarskiemu, lecz jako socynijanin przeniósł się ze Szląska do Prus królewskich, gdzie widział bezpieczniejsze dla siebie schronienie. Przebywając w Elblągu, potém w Gdańsku jako nauczyciel szkół tamecznych i oddając się zarazem praktyce lekarskiéj, wszędzie doznawał wielu nieprzyjemności z powodu swego wyznania. Skutkiem tego przeszedł w końcu na wiarę katolicką, a straciwszy żonę, poświęcił się stanowi duchownemu i za protekcyją Wład. Leszczyńskiego, arcyb. gnieźnień., wprowadzony na dwór króla Władysława IV, został jego sekretarzem i historyjografem i szybko postępował w godnościach duchownych. Był kanonikiem chełmińskim, warszawskim i włocławskim, protonotaryjuszem apostolskim, dziekanem, proboszczem i oficyjałem gdańskim i pomorskim, wreszcie komisarzem królewskim. P. posiadał rozległe i wszechstronne wiadomości, znał języki starożytne a z nowszych polski, niemiecki i francuski. Pisał bardzo wiele wolną i wiązaną mową w językach łacińskim i niemieckim. Ważniejsze jego dzieła są: „*Florus seu polonicae historiae Epitome nova*“ (Lejda 1641; 5 wyd. najlepsze, doprowadzone do r. 1660, wyszło w Gdańsku i Frankfurcie 1679); „*Bellum Scythico Cosacium*“ (Gdańsk 1652); dzieło to poprawiwszy później, wydał p. t. „*J. Pastorii Historiae Polonae pleniores, partes duae*“ (2 t., Gdańsk 1685); „*De originibus sarmaticis*“ (Gdańsk 1685); „*J. Pastorii heroes sacri*“ (Gdańsk 1651); „*Acta Pacis Olivensis*“ (2 tom., Wrocł. 1763—66), wydane przez Bohemiusza z rękopisu biblijoteki Załuskich. W biblijotece cesarskiéj w Petersburgu znajduje się także wiele jego rękopisów.

Pästum, starożytne miasto w Lukanii, dzisiejszéj prowincyi neapolitańskiéj Principato citeriore, w pobliżu zatoki *golfo di Salerno*, założone około r. 520 prz. Chr. przez Treceńczyków i przez nich na cześć ich bożka Poseidona, nazwane *Poseidonia*. Późniéj Samnitom, a następnie Rzymianom podległe, słynęło przez długie czasy swemi różami, które tutaj dwa razy do roku kwitły. Dzisiaj na jego wspaniałych zwaliskach widzimy wioskę *Pesto*.

Pastwisko, przestrzeń gruntu, na któréj rosnące rośliny przeznaczone są na paszę dla bydła. Bywają one naturalne i sztuczne; pierwsze, z wyjątkiem leżących nad strumieniami, rzadko dostarczają dobréj paszy. W P. sztucznych grunt podlega właściwéj uprawie, przyczém albo się je obsiewa, albo zasiew pozostawia naturze. P. przygotowują się też przez obsianie gruntu roślinami pastewnemi; w tym razie po zebraniu zboża pozostaje pasza na polu.

Pasty (z włos. *pasta* ciasto), mieszaniny, z których się wyrabiają sztuczne kamienie, składają się z masy podobnéj do szkła, ob. sztras. P. nazywają się też masy twardniejące, używane do zdejmowania odcisków z medali, monet i t. d., wyrabiane z kredy i kleju, lub t. p. W aptekach nazywają P. masy wyrabiane z cukru i gumy z dodatkiem różnych substancyj, stanowiących lekarstwa.

Pasy, część dawnego stroju polskiego, a dzisiaj jeszcze ludu w wielu okolicach, służąca do przewiązywania bioder na wierzchnich sukniach. Dzisiaj lud używa powszechnie P. włóczkowych, najczęściéj pąsowych, lub rzemiennych, przy których są kieszenie. Te ostatnie P. bywają dla ozdoby wyszywane włóczką wzorzystą, lub nabijane gwoździkami mosiężnemi i innemi z tegoż metalu błyskotkami, jak to widzimy u ludu krakowskiego. Dawna szlachta polska nosiła na kontuszach podobneż P., początkowo wełniane lub skórzane, potém jedwabne, sprowadzane ze Wschodu, przerabiane srebrem i złotem, które często od 4 do 500 dukatów płaciła. Potém zasłynęła fabryka takich P. w *Słucku*, wzniesiona staraniem Radziwiłłów, któréj wyroby nie ustępowały bynajmniéj tureckim. Pojawiły się późniéj i inne jeszcze fabryki, jak: Tyzenhauza w Grodnie, Paschalisa w Kobyłce pod Warszawą; lecz kiedy z biegiem czasu zwyczaj noszenia P. ustał, fabryki te albo zupełnie działać przestały, albo też do innego zwróciły się przemysłu.

Pasza, pokarm bydła, ob. pastewne rośliny.

Paszcza, jama pyskowa zwierząt drapieżnych.

Paszkiewicz (Dyjonizy), starożytnik litewski, pisarz sądu ziemiańskiego, powiatu Rosieńskiego i dziedzic majętności Bordzie w tymże powiecie († 1831). Zbierając troskliwie starożytne pamiątki krajowe, gromadził je w sławnym swoim dębie, przeszło tysiąc lat mającym, zwanym *Baublis* (ob.). Oprócz wielu artykułów w przedmiocie starożytności litewskich, drukowanych w niektórych czasopismach, wydał osobno: „*Rozmyślanie wieśniaka rolnika o narodzie i języku litewsko-żmujdzkim*“ (Warszawa 1829). Posiadał także talent improwizatorski, mianowicie w rodzaju satyrycznym. Mnóstwo jego ucinków dotąd jeszcze krąży po Żmujdzi.

Paszkowski (Marcin), wierszopis, żyjący za czasów Zygmunta III. Człowiek ubogi, lecz nie zmiernie pracowity, wszystkie materyały historyczne, jakie mu się tylko nadały, przerabiał na wiersze i tą pracowitością swoją wiele szczegółów obyczajowych i historycznych dla późniejszych przechował badaczów. Ważniejsze owoce téj jego pracy są: „*Dzieje tureckie i utarczki Tatarów z Kozakami*“ (Kraków 1615); „*Bitwy znamienite czasu teraźniejszego przeciwko nieprzyjaciołom chrześcijaństwa*“ (tamże 1620); „*Rozmowa Kozaka Zaporożskiego z Perskim gońcem*“ (tamże 1617); „*Ukraina od Tatarów trapiona o ratunek prosi*“ (tamże 1608); „*Wizerunek wiecznéj sławy starych Sarmatów z przykładu mężów Rzymskich onych wielkich miłośników ojczyzny wydany*“ (tamże 1613).

Paszkowski (Franciszek), generał b. wojsk polskich, ur. 1778 w Galicyi, † 1856 w Krakowie.

Po ukończeniu nauk w uniwersytecie lwowskim, wstąpił do wojska francuskiego we Włoszech. Opuściwszy r. 1802 służbę, w stopniu kapitana, udał się do Paryża, gdzie poznał się z Tadeuszem Kościaszką. Tu znowu powrócił do służby i został adjutantem Murata, z którym przybywszy 1807 do Polski, przeniósł się do wojska narodowego w stopniu szefa batalijonu. Awansowany prędko na wyższe stopnie, został generałem brygady i odbył zaszczytnie kampaniję 1812 r., po któréj ciężko zachorowawszy, opuścił służbę wojskową i wziął niewielką dzierżawę w w. ks. Poznańskiem. Kościuszko, umierając, zapisał mu 50,000 franków, co postawiło go w możności nabycia wsi Tonie pod Krakowem. Wydał z druku: „*Mowa, miana przy założeniu podstawy mogiły na pomnik T. Kościuszce dnia 16 Paźdz. 1820*“ (Kraków 1826); „*Pamiętnik budowy pomnika T. Kościuszki*“ (tamże 1826); „*O Topografii gór*“ (tamże 1830); „*Pomysły do dziejów Polski*“ (Paryż 1840).

Paszkowski (Józef), wojownik i pisarz, ur. we wsi Stokach, pow. Wołkowyskim. Po ukończeniu szkół r. 1810, zaciągnął się jako kanonier do artyleryi księstwa Warszawskiego, odbył kampaniję r. 1812 i 13. Następnie przy nowéj organizacyi wojska polskiego, przeszedłszy do takowego, został 1820 profesorem artyleryi korpusu kadetów w Kaliszu, a r. 1822 w szkole wojskowéj aplikacyjnéj w Warszawie w stopniu kapitana. Po r. 1830 pułkownik P. założył 1833 pensyję męską w Warszawie, którą lat kilkanaście utrzymywał. W r. 1837 mianowany inspektorem kursów dodatkowych pedagogicznych, zostawał na tym urzędzie do 1842; † w końcu r. 1858 we wsi Cielcach w Kaliskiém. Prace jego drukiem ogłoszone są: „*Rosół kanonierski*“, w „*Album Literackiém*“ K. Wł. Wojcickiego; „*Kardynalskie buty*“, w „*Wieńcu*“ Jachowicza; „*Wielkanoc we wsi Stokach*“, w „*Rozrywkach dla młodocianego wieku*“ S. Pruszakowéj. Najważniejszą atoli z prac jego są obszerne życiorysy trzech generałów polskich: *Blumera*, *Haukego* i *Sowińskiego*, które pozostały w rękopisie.

Paszkowski (Józef Edmund), znany w literaturze naszéj tłumacz Shakespeare'a, ur. 1817 w Warszawie, † 1861 tamże. Po ukończeniu szkół pijarskich, nie mogąc udać się uniwersytet, wstąpił 1834 r. do służby publicznéj w administracyi i był ostatnio sekretarzem komitetu egzaminacyjnego. Obok zajęć urzędowych pracował usilnie nad własném wykształceniem; oprócz literatury ojczystéj studyjował francueką, niemiecką i angielską. Na pole literackie wystąpił po raz pierwszy w *Bibl. Warsz.* z poezyjomi originalnemi, które odznaczyły się gładkością wiersza i wybornym stylem, ale brak im było natchnienia. Widząc, że w tym kierunku nie wiele zdziałać może, zwrócił się P. do tłumaczenia arcydzieł literatur zagranicznych. Za przedmiot mozalnéj swéj pracy wziął głównie Shakespeare'a i z zadania przedsięwziętego wywiązał się znakomicie; pokonał wszystkie trudności oryginału i obok Koźmiana najlepiéj odtworzył nam wielkiego poetę Albijonu. Przełożył mianowicie 10 tragedyj Shakespeare'a, które zamieszczone były poprzednio w *Bibl. Warsz.* a następnie wydane osobno p. t. „*Dramata Shakespeara*“ (3 t., Warsz. 1857—60). Oprócz tego wydał „*Poezyje*“ (Warsz. 1842) a w *Bibl. Warsz.* umieścił kilka rozpraw o literaturze angielskiéj, oraz wyjątki z przekładów Schillera, Göthe'go, Byrona i W. Hugo.

Paszkwil, pismo potwarcze, zwykle bezimienne lub pod pseudonymem wydane, obwiniające kogoś o zbrodnię, występek albo o postępowanie niemoralne lub śmieszne. Wyraz P. winien swój początek ubogiemu szewcowi *Pasquino* około 1500 roku w Rzymie żyjącemu, który dowcipkami swymi i szyderstwy takiego nabrał rozgłosu, że gdy po jego śmierci wykopano niedaleko jego mięszkania posąg marmurowy i takowy postawiono na rogu pałacu Orsini, lud posągowi temu nadał nazwisko szewca Pasquino i odtąd zaczęto na nim przylepiać wszelkie docinki i satyry, wymierzane bądź na osoby współczesne, bądź też na wypadki bieżące.

Paszport, pozwolenie wydawane przez właściwą władzę rządową na swobodną podróż bądź w kraju, bądź za granicą.

Pasztet, potrawa z różnych gatunków drobiu zwierzyny i ryb, podawana w cieście z sosem na gorąco lub na zimno. Najsłynniejsze są P. strasburgskie, wyrabiane z wątrób gęsich.

Patagonija, najdaléj na południe posunięta część Ameryki, tworzy półwysep, graniczący od północy z rzeczypospolitą Argentyńską i Chili, z innych stron oblany wodami oceanów Atlantyckiego i Wielkiego. Półwysep ten ma kształt trójkątny i rozciąga się od 39° do 54° południ. szer., obejmując 14,000 do 17,000 mil kw. przestrzeni. Wybrzeża są głęboko powcinane przez fale morskie, a w utworzonych przez to odnogach znajduje się wiele wysp. Grunt P. podnosi się stopniowo w kierunku zachodnim i dosięga w Andach albo Kordylijerach patagońskich, ciągnących się w niewielkiéj odległości od wybrzeża zachodniego, 5,000 do 7,000 stóp. Z powodu téj pochyłości, wszystkie prawie rzeki spadają ku oceanowi Atlantyckiemu, zresztą nawodnienie tego kraju jest bardzo szczupłe. Klimat tutejszy aż po 49° stopień jest dość łagodny; daléj ku południowi i na wybrzeżach zachodnich ostry. Płody bardzo nieliczne i mało znane; na równinach spotykają się piękne trawy, drzew za to mało, tylko ponad brzegami rzek rośnie pewien gatunek wierzb; zachodnia górzysta strona ma przeciwnie bogate lasy. Ze zwierząt zasługują na uwagę: guanaco (lamy), lisy, rysie, śmierdziele i małe gryzące; oprócz tego jest wiele drapieżnych i wodnych ptaków, a także ryb. Mieszkańcy, Patagończycy, tworzą zupełnie odrębną rasę amerykańską, składającą się z trzech głównych plemion: Aukasów, Puelchów i Tehuelchów; są oni wzrostu wysokiego, barwy czerwono brunatnéj, przechodzącéj z wiekiem w żółtawą. Ubierają się w szerokie płaszcze, zeszyte ze skór, i wybornie jeżdżą konno (konie stanowią ich główne bogactwo); zresztą są dzicy, odważni, lecz obyczajów rozbójniczych. Mieszkają w chatach lub namiotach, pokry-

tych skórami zwierząt, a karmią się głównie mięsem końskiem. Miast nie mają. Ogólna ich liczba dochodzi 30,000 głów. — Porów. King, Fitzroy i Darwin „*Voyage of the Beagle*“ (4 t., Lond. 1839); d'Orbigny „*Voyage dans l'Afrique méridionale*“ (2 t. Paryż 1838); Snow „*A two years cruise off Tierra del Fuego*“ (2 t., Lond. 1857); Guinnard „*Trois ans d'esclavage chez les Patagons*“ (Paryż 1864).

Patakka (*Patacca*), moneta srebrna brazylijska, wyrównywająca talarowi; w Portugalii nazwa piastra hiszpańskiego.

Pataria, tak się nazywało stowarzyszenie w XI w., mające na celu zaradzenie moralnemu zepsuciu duchowieństwa w Medyjolanie, założone 1059 przez dwu dyjakonów Arialda i Landolfa Colla. Nazwa P. pochodzi od wyrazu *Patarini* (*gałganiarze*), którym wstrętne reformie duchowieństwo mianowało obelżywie tych, którzy jego skażone obyczaje poprawić usiłowali, a którą to nazwę pomienione stowarzyszenie z pokorą ducha za tytuł swój przyjęło. Wygnanie arcybiska Medyjolanu, który był popleczníkiem skażonych księży, rozwiązało P., chociaż nie przestano odtąd nazywać *Patarynami* stronników papieża, a nieprzyjaciół cesarza.

Pataryni albo **Patareni**, sekta religijna, zawiązana we Włoszech w XI w. z niektórych członków Pataryi (ob.), którzy posuwając opór przeciwko zepsutemu duchowieństwa aż do odszczepieństwa i herezyi, odrzucali sakramenta.

Patat, toż co batat (ob.).

Patena (z łac.), zwana też *discus*, właściwie *talerz*, naczynie złote lub srebrne wyzłacane, służące w obrządkach kościoła rzymsko-katolickiego do przykrywania kielicha, na którym leży hostyja podczas mszy świętéj aż do ofiarowania. W pierwotnych czasach chrześcijaństwa było to półmisek, na którym składano chleb eucharystyczny, dla rozdawania go wiernym.

Patent (z łac.), dyplom, przywiléj, dokument wydawany jako świadectwo rodu, uczoności, doskonałości w sztuce lub rzemiośle i t. p.

Pater noster (z łac.), *Modlitwa Pańska*, ob. Ojcze nasz.

Paternijanie, heretycy XIV w., tak nazwani od założyciela Paterna z Paflagonii, którzy utrzymywali, że czart stworzył ciało i wszystko co jest widzialném. Potępiali małżeństwo, chociaż oddawali się rozpuście, zapobiegając przy niéj zapłodnieniu.

Pater Patriae, ojciec ojczyzny, był u dawnych Rzymian tytuł zaszczytny, dawany ludziom, którzy się krajowi chlubnie zasłużyli.

Patera, naczynie używane u starożytnych Rzymian do libacyj.

Paterykon lub **Paterik** (z grec. *Paterikon*), księga kościoła wschodniego, obejmująca żywoty świętych i ojców kościoła, ustępy z któréj bywają czytane w kościele podczas nabożeństwa, oraz w klasztorach podczas objadu. Oddzielny rodzaj P. stanowi książka p. t. „*Starczestwo*“ (Gerontikon), t. j. życiorysy i nauki starych pustelników egipskich.

Patetyczność, **Patetyczny**, ob. Pathos.

Pathos (greck.) właściwie cierpienie lub wzruszenie, doznane z powodu czegoś, oznacza mianowicie to co silne na umysł lub czucie wywiera wrażenie. *Patetyczném* nazywa się więc to, co łącząc w sobie godność i powagę, umysł i duszę naszę potężnie wzrusza. *Patetyczność* jest właściwym żywiołem tragedyi.

Patisz (Jerzy), jezuita i pisarz teologiczny, urodz. 1814 w Tiers w Tyrolu; po ukończeniu gimnazyjum w Gratz, wstąpił 1834 do zakonu jezuitów, poczém był nauczycielem gimnazyjum w Innsprucku a późniéj profesorem filozofii w Linzu. Wyświęcony następnie na kapłana, został 1861 r. przełożonym austryjackiéj prowincyi jezuickiéj i kaznodzieją uniwersytetu wiedeńskiego. Odznaczył się jako gorliwy rzecznik swego zakonu, w obronie którego wydał kilka namiętnych broszur, z czego wywiązała się gwałtowna polemika. Z dzieł P. najważniejsze: „*Beiträge zum Verständnisse der Lyrik*“ (Innspruck 1846); „*Die lyrische Dichtkunst in ihrer vollständigen Entwickelung*“ (tamże 1855); „*Geschichte der biblischen Offenbarung Gottes*“ (Wiedeń 1864); „*Das A B C der Scholastik*“ ((tamże 1865); „*Die Anklagen gegen die Gesellschaft Jesu*“ (t. 1866); „*Das Apostolat und Martirium der Gesellschaft Jesu in Japan*“ (tamże 1868); nadto wiele kazań, żywotów świętych i członków towarzystwa Jezusowego i in.

Patkul (Jan Reinhold lub Reginald), Inflantczyk, ur. około 1660 w Stockholmie w więzieniu, które matka jego podzielała ze swym mężem, oskarżonym o zdradę stanu. Będąc następnie kapitanem w służbie szwedzkiéi, wziął udział 1689 w deputacyi, wysłanéj do Karola XI, króla szwedzkiego, z żądaniem przywrócenia przywilejów i praw szlachty inflanckiéj. Gdy jednak deputacyja nic nie wskurała, P. złożył ponownie 1692 zażalenie na ręce generał-gubernatora szwedzkiego w Rydze, w liście adresowanym do króla. Wezwany z tego powodu do Stockholmu dla wytłumaczenia się, nieuczynił temu zadość, lecz napisał do króla list usprawiedliwiający z Kurlandyi, dokąd się był schronił z powodu nieporozumienia ze swym dowódcą. Wkrótce potém skazany na śmierć z powodu udziału w deputacyi szlachty inflanckiéj oraz z powodu ucieczki za granicę, gdy nieczuł się dłużéj bezpiecznym w Kurlandyi, udał się do Szwajcaryi a następnie do Francyi, skąd napróżno usiłował pogodzić się z nowym królem Karolem XII. Wyczerpawszy wszelkie środki zyskania ułaskawienia, wszedł 1698 do służby Augusta II, króla polskiego i elektora saskiego, który w tym czasie miał zamiar w połączeniu z Daniją i Rossyją pokonać Szwecyję i przyłączyć napowrót Inflanty do Polski. P. zgadzając się z tymi planami był wysłany do Moskwy i podpisał tam traktat przymierza pomiędzy Rossyją i Saksoniją, poczém mianowany został przez Piotra W. dowódcą korpusu rossyjskiego, posłanego w pomoc Augustowi. Gdy w dalszym biegu czasu zagajone zostały układy pomiędzy Karolem XII i Augustem II, P. przy końcu r. 1705, jako obwiniony o zdradę stanu z trzech stron: Szwecyi, Rossyi i Augusta, któremu miał jakoby słowami ubliżyć, został aresztowany i osadzony w twierdzy Königsteinie. Po zawarciu ze Szwe-

cyją pokoju w Alt-Ranstadt, mimo protestacyi ze strony Rossyi, wydany haniebnie przez Augusta II w ręce Szwedów, wyprowadzony został przez nich do Polski i tam, w Kazimierzu pod Kaliszem 10 Paźdz. 1707, kołem łamany, ćwiertowany i nareszcie ścięty, nieszczęśliwy żywot swój zakończył. Wielu poetów, pomiędzy innymi w nowszych czasach Gutzkow, wzięli losy P. za przedmiot do dramatów.

Patmos, teraz *Patmo* albo *Patino*, jedna z wysp Sporadzkich, na morzu Egejskiém, w bliskości wybrzeża Azyi Mniejszéj położona, ma 10 mil obwodu, jest skalista i mało przydatna do uprawy; mieszkańcy greckiego pochodzenia, biedni, zajmują się w części żeglugą i rybołówstwem, w części rolnictwem. P. była w starożytności miejscem wygnania przestępców rzymskich.—Porów. Guerin „*Description de l'île de Patmos et de l'île de Samos*“ (Paryż 1856).

Patna, także *Padmavati*, to jest gród święty prowincyi Bahar albo Bihar, w angielsko indyjskiem prezydenctwie Bengalii, nad Gangesem położona; ma 284,500 m., wielkie przędzalnie jedwabiu i bawełny, znaczne fabryki wyrobów garncarskich, bogate i wspaniałe pałace, piękne świątynie indyjskie, meczety muzułmańskie, prowadzi wielki handel opijum, które w okolicach w ogromnéj ilości jest uprawiane.

Patois, znaczy u Francuzów wszelkie narzecze ludowe, czyli tak zwane prowincyjonalizmy.

Patologija, nauka o chorobach. P. dzieli się na ogólną i szczegółową. P. szczegółowa bada i opisuje pojedyńcze formy chorobne, jak się klinicznie przedstawiają, P. *ogólna* rozbiera choroby na pojedyńcze części składowe i bada naukę ze stanowiska tych pojedyńczych momentów chorobnych; częściami więc P. ogólnéj będą: *Etyjologija*, czyli nauka o przyczynach chorób, *Symptomatologija*, czyli nauka o objawach chorobnych, i część ogólna *Anatomii Patologicznéj*. Pierwszem źródłem faktów dla P. jest klinika. Zebranie obrazów chorobnych, jak się w rzeczywistości przedstawiają ich dokładny opis, rozrobienie i układ systematyczny, jakkolwiek rozpoczęte za Hippokretesa, wciąż jeszcze stanowi obfity materyjał dla badania. Zbadanie wnętrza chorego organizmu, dokładne poznanie zboczeń, jakie zaszły się w jego budowie, jest dla poznania choroby rzeczą pierwszéj wagi i tylko po śmierci może być dokonane, stąd badanie anatomiczne stanowi drugie źródło wiadomości patologicznych. Wreszcie w ostatnich czasach rozpoczęto ważne choć trudne badanie chorób przez doświadczenia dokonywane na zwierzętach, a w miarę możności i na ludziach (jak przeszczepianie chorób, rany sztucznie zrobione, drażnienie lub przecinanie pewnych nerwów i t. d.). Wreszcie w rozmaity sposób zebrane patologiczne fakty muszą być objaśniane na zasadzie wiadomości fizyjologicznych, fizycznych i chemicznych. Całe zadanie P. ogranicza się do tego, by wyjaśnić, w skutek jakich warunków stan zdrowia przejść musiał w dany stan chorobny. Patologija stanowi najważniejszą składową część medycyny a teoryje patologiczne nadają zawsze barwę całéj medycynie i stanowią jéj epoki, stąd historyja medycyny jest w znacznéj części historyją P. Ważniejsze dzieła: Uhle und Wagner „*Handbuch der Allgemeinen Pathologie*“ (1872, przekład polski Łuczkiewicza) Hartmann „*Die Allgemeine Pathologie*“ Bonchut „*Pathologie generale*“.

Patras, po włosku *Patrasso*, starożytności *Patrae*, stolica greckiéj nomarchii Achai i Elidy nad zatoką Patras, ma cytadelę, port, 1,234 m. i jest jednem z najważniejszych miast handlowych Grecyi.

Patroklus, towarzysz broni Achillesa, syn Menoitiosa i Stheneli albo Polymeli. Zabiwszy podczas zabawy Klysonymosa, uciekł do Peleusa, u którego wychowywał się wraz z synem jego Achillesem, a potém towarzyszył w wyprawie pod Troję. Wyszedłszy do boju w zbroi Achillesowéj, walczył dzielnie, ale zabity został przez Hektora. Grecy, opłakując jego stratę, wspaniały wyprawili mu pogrzeb.

Patrol (z franc.), mały oddział żołnierzy, wysyłany ze znaczniejszego oddziału wojska w celach ogólnego bezpieczeństwa lub dla śledzenia nieprzyjaciela. W służbie polowéj małe P., liczące od 4 do 15 ludzi, prowadzone są przez podoficerów i przeznaczone do zapewnienia czujności straży przednich. P. boczne liczą do 50 ludzi, prowadzone są przez oficerów, postępują w odległości 500—2,000 kroków bo bokach maszerującego wojska, dla zapewnienia jego bezpieczeństwa. W służbie garnizonowéj P. przeznaczone są do zapewnienia o czynności szyldwachów, lub też przebiegają miasto w czasach niespokojnych, zwiedzają zaułki i aresztują podejrzane osoby.

Patrologija lub **Patrystyka** (*theologia patristica*), zowie się gałęź teologii historycznéj, zajmująca się życiem, pismami i nauką ojców kościoła (ob.). Kościół katolicki włącza do P. wszystkich prawowiernych pisarzów kościelnych aż do XIII w., nieprzypisując im jednak takiego znaczenie jak ojcom kościoła: św. Ambrożemu, Augustynowi, Hieronimowi, Grzegorzowi W., Tomaszowi z Akwinu, Bonawenturze. Kościół ewangielicki ogranicza się zwykle na pisarzach sześciu pierwszych wieków, sięgając najdaléj do Jana Damascena. W początkach XIX w. dość żywo zajmowano się P., obecnie pozostała ona w tyle za historyją dogmatów. Główna przyczyna zaniedbania leży w niemetodycznym i aforystycznym sposobie jéj traktowania. Brak dotychczas, zgodnie z wymaganiami spółczesnéj nauki, obrobienia P. jako starokościelnéj historyi literatury. W najnowszych czasach w kierunku tym położył znakomite zasługi Fryderyk Nitzsch.—Porów. ze stanowiska katolickiego: Möhlera „*Patrologie*“ (1 t., część 1 i 2, Regensburg 1839—40); Alzoga „*Grundriss der Patrologie*“ (Freiburg 1866); oraz ze stanowiska ewangielickiego Engelhardta „*Leitfaden zu patristischen Vorlesungen*“ (Erlangen 1822).

Patron (z łac.), u starożytnych Rzymian, opiekun, protektor, który względem opiekowanego przez siebie, klijenta (ob.), w pewnym rodzaju ojcowskich, a

raczéj zwierzchniczych zostawał stosunkach. Patronatus, Patronat rozciągał się nietylko względem klijentów, ale i względem wyzwoleńców (liberti) i P. wyzwoliwszy przez manumissio swego niewolnika, zachowywał względem niego i względem jego majątku pewne prawa. Prawa te zresztą były wypływem stosunku familijnego, w jakim klijenci i wyzwoleńcy zostawali do swoich opiekunów. Jednym z najważniejszych obowiązków P. było bronienie przed sądami swych klijentów, i dla tego późniéj *Patronami* (Patroni) nazywani byli wszyscy, którzy w imieniu stron przed sądem stawali, gdy tymczasem Adwokaci (Advocati) mieli charakter prawnych doradców. W późniejszych jeszcze czasach ta pierwotna różnica znikła i tytuł *Patrona* pozostał tylko jako określenie obrońcy ludzi potrzebujących pomocy.—W kościele rzymsko-katolickim za P. uważamy świętego, wybranego za opiekuna i orędownika bądź pojedyńczych ludzi, którzy imię jego przyjęli na chrzcie, bądź pewnych stanów lub stowarzyszeń i rzemiosł, bądź w końcu pewnego kraju, miasta lub jakiéjkolwiek miejscowości.—P. u nas jest obrońcą sądowym, mającym prawo stawania w trybunałach, sądach kryminalnych, oraz niższych od tych sądów instancyjach.—W kościele rzymsko-katolickim P. nazywa się ten, kto wybudował kościół i stosownym funduszem go opatrzył, a po nim używają tegoż samego tytułu P. lub *kolatora* jego potomkowie, nabywający, z tytułu zasług swego przodka, prawo przedstawiania (prezentaty) biskupowi kapłana na wakujące beneficyjum.

Patronat (*Patronatus*), ob. Patron.

Patryca, stempel wyrznięty ze stali, który wbity w większą masę tworzy w niéj matrycę czyli formę, odwrotną téj, jaka się po odbiciu okazuje na papierze.

Patrycyjanie, heretycy, około r. 195, tak nazwani od *Patrycyjusza*, swego naczelnika. Utrzymywali, że ponieważ ciało ludzkie stworzone jest przez czarta, przeto należy je nienawidzieć i niszczyć, że zatém dobrym jest uczynkiem odbierać sobie życie.

Patryjarcha (z greck. *patria*—ród, rodzina, *archos*, starszy), tak zwali się u Żydów praojcowie pokolenia ludzkiego, których, wedle Biblii, od Adama do Noego liczy się dziesięciu, tudzież praojcowie narodu izraelskiego, Abraham, Izaak i Jakób, którzy wyznawali jednego Boga, zachowywali wiarę w niego i oczekiwali przyjścia Mesyjasza. P. zwano téż i 12 synów Jakóbowych, ponieważ byli oni ojcami i głowami 12 pokoleń izraelskich. Po zburzeniu Jerozolimy nazywano P. przełożonego Sanhedrynu, a następnie przełożonych szkół w Tyberyjadzie i w Babilonie, co jednak zostało zniesione 429 r. dekretem cesarza Teodozyjusza II. W kościele chrześcijańskim zwano początkowo P. każdego biskupa, późniéj jednak tytuł ten przeszedł wyłącznie na biskupów: rzymskiego, konstantynopolskiego, aleksandryjskiego, antyjocheńskiego i jerozolimskiego. Do nich należało: wyświęcanie i dozór nad metropolitami i biskupami im podległymi, zwoływanie oraz przewodniczenie na synodach, dbania aby podlegli im biskupi nie odstępowali od jedności kościelnéj i t. d. Począwszy od VI w., gdy w sporze o nazwę P. powszechnego (ekumenicznego) biskupi rzymscy zrzekli się tytułu P., tytuł ten obecnie w kościele zachodnim noszą tylko biskupi wenecki i lizboński. Zostają nadto pod zarządem P. kościoły ormijański, abisyński, chalcedoński i Maronitów, zjednoczonych z kościołem zachodnim. W kościele wschodnim, po rozdwojeniu następioném za Focyjusza, biskup konstantynopolski otrzymał zwierzchni zarząd i tytuł P. ekumenicznego. Należy do niego nadzór nad wszystkimi biskupami, arcybiskupami i metropolitami kościoła wschodniego; ma prawo ich ordynować i sądzić; jest prezydującym synodu patryjarchalnego, złożonego z 8 biskupów metropolitalnych, stale przebywających w Konstantynopolu, i 12 laików; jest mocen ogłaszać świętych i rzucać klątwę; obowiązkiem jego jest dbać o jedność nauki, porządek w kościele i t. d. Tytuł P. noszą nadto biskupi greccy w Aleksandryi, Antyjochii i Jerozolimie. W Rossyi założony był 1588 za przyzwoleniem P. konstantynop. oddzielny patryjarchat dla wszystkich kościołów rossyjskich i pierwszym P. mianowany został metropolita Job Rostowski. Do r. 1657 P. moskiewski był potwierdzany w Konstantynopolu, lecz począwszy od 1660 więcéj tego nieczyniono. 1721 cesarz Piotr I zniósł patryjarchat moskiewski a natomiast ustanowił Synod święty. Wszystkich P. moskiewskich było 11-stu. U Słowian południowych istniało niegdyś kilka patryjarchatów, niezależnych od Konstantynopola. Najstarszym z nich był w Ochrydzie (535—1767), daléj w Przesławiu (od 907—971) oraz w Ternowie (od 1234 do XVIII w.), wszystkie trzy bułgarskie, najmłodszym zaś serbski w Peczu (1346—1765). P. konstantynopolskim udało się w ciągu XVIII w. znieść niedogodne dla ich celów patryjarchaty słowiańskie. Tylko Serbowie zachowali swego P., który jednakże nie przebywa w Peczu, lecz w królestwie węgierskiém, gdzie 1690 przeniósł się P. Arsenijusz. Dopiero w ostatnich czasach udało się i Bułgarom uzyskać niezawisłość swego kościoła i oddzielnego P. bułgarskiego.

Patrycyjusze (*Patricii*), w dawnym Rzymie rodziny i rody, które pierwotnie w Rzymie miały własność ziemską, należały do kuryi i używały całkowitych praw obywatelskich. P. między sobą byli równouprawnieni, mieli prawo nosić białą wełnianą togę, obowiązani byli do służby wojennéj. Oni to byli początkowo klasą panującą, z nich wybierano senatorów i urzędników. Stanowisko i wpływ P. był paraliżowany początkowo przez królów, ale po ich wypędzeniu ujęli ster rządu państwa, które przekształcone zostało na rzeczpospolitę arystokratyczną w r. 509 prz. Chr. Od tego czasu zaczynają się walki P. z Plebejuszami (ob.), kończące się zwycięstwem tych ostatnich i równouprawnieniem politycznem obu klas w IV wieku prz. Chr.—Porów. Henneberta „*Histoire de la lutte entre les patriciens et les plebejens à Rome*“ (Gandawa 1845); Wachsmutha „*Geschichte der politischen Parteiungen*

alter und neuer Zeit" (Brunświk 1853). Za cesarza Dyjoklecyjana *Patrycyjat* znaczył wyższe przez cesarza nadane szlachectwo, idące po Nobilissimacie, do którego należeli członkowie rodziny cesarskiéj. Papież Stefan wyniósł króla Pepina z tytułem *Patrycyjusza* na namiestnika Rzymu i opiekuna Stolicy apostolskiéj, który to tytuł przyjął także i Karol Wielki przed ogłoszeniem się cesarzem. W XII i XIII w. nazywano także *Patrycyjuszami* pewne zamożne rodziny szlacheckie w miastach rzeszy Niemieckiéj i Szwajcaryi.

Patryjotyzm, uczucie przywiązania i miłości do rodzinnego kraju, objawiające się niekiedy z siłą prawdziwéj namiętności, jest jedną z pierwszych cnót obywatelskich. P. jednak nie powinien wyłączać uczuć ludzkości i sprawiedliwości względem innych narodów, czyli nie powinien być bardzo egoistycznym. Dla tego P. taki, jaki był w Grecyi i Rzymie, uważający wszystko co swoje za idealnie dobre i piękne, odmawiający innym narodom wszelkich zasług, traktujący cudzoziemców jako barbarzyńców, nie zasługuje na pochwałę. Przyczyna tego zapatrywania starożytnych leżała w przecenianiu przez ludy starożytne znaczenia państwa. Starożytni widzieli w sobie tylko obywateli, tylko członków jakiegoś ciała politycznego, nie mieli pojęcia o celach człowieka samego w sobie, o możliwości rozwoju i po za państwem i dlatego też swe państwo uważali zawsze za szczyt doskonałości, a P. ich był tak ciasny i ciemny. P. dzisiejszych ludów musi być szerszy, doskonalszy, do gorącéj miłości swéj ojczyzny dołącza on miłość całéj ludzkości; kocha swych współobywateli, ale nie pogardza cudzoziemcami; ma zamiłowanie w przeszłości i instytucyjach swego kraju, ale ocenia je okiem trzeźwego krytyka, poznawszy ich niedoskonałości, nie wstydzi się u sąsiadów zapożyczać wzorów do nauki i korzystać z ich doświadczeń.

Patryk albo **Patrycy** (św.), apostół i patron Irlandyi, ur. 372 w Banaven-Tabernä w Szkocyi, w 16 r. życia był uprowadzony przez rozbójników morskich do Irlandyi, gdzie przez lat 6 zmuszony był paść trzody. Następnie udało mu się ujść do ojczyzny, poczém został księdzem i z rozkazu papieża Celestyna udał się do Irlandyi, ażeby tamże opowiadać ewangieliję. Wspierany przez Benigna, syna jednego z nawróconych naczelników, założył wiele gmin, kościołów i klasztorów, zaprowadził oświatę i założył liczne szkoły, do których przybywała młodzież ze wszystkich krajów Europy. † prawdopodobnie 464, kościół obchodzi jego pamiątkę 17 Marca. Pisma przypisywane św. P. wydał po raz pierwszy z uwagami krytycznemi Ware (Londyn 1656).—Porów. Todd „*St. P., Apostle of Ireland*" (Dublin 1863). Na cześć św. P. Jerzy III ustanowił 1783 order irlandzki dla 16 kawalerów, którego wielkim mistrzem jest namiestnik Irlandyi.

Patrymonijalne sądy (*jurisdictio petrimonialis*), są to sądy wykonywane przez pewne osoby prywatne na podstawie przysługających im praw wyjątkowych. Nieznane one były w starożytności, w któréj władza państwowa nie chciała się pozbywać jednéj z najważniejszych swych atrybucyj, jaką jest wymierzanie sprawiedliwości. Dopiero z osłabieniem władzy państwowéj w wiekach średnich wytworzyły się odrębne stany, mające własne przywileje a między temi i sądownictwo. P. jurysdykcyja bywa dwojakiego rodzaju: rzeczowa (jurisdictio patrimonialis realis), przywiązana do jakiejś majętności, któréj właściciel jest z prawa sędzią dla wszystkich w jego posiadłościach zamieszkałych osób, i osobowa (jurisdictio patrimonialis personalis), która przysługuje tylko pewnym osobom prawnym lub fizycznym, np. miastom, uniwersytetom, zakonom i t. d. Sądownictwo P. jest rzeczywistą anomaliją w obec dzisiejszych pojęć, dlatego wszędzie ono albo całkowicie ustaje, albo też przynajmniéj bywa poddane kontroli władzy państwowéj. U nas jurysdykcyja patrymonijalna dziedziców dla osiadłych na ich gruntach włościan została zaprowadzoną w końcu XV w. i była jedną z najważniejszych przyczyn upadku, nędzy i nieszczęśliwego stanu ludności włościańskiéj, rzuconéj pod ciężkie jarzmo szlacheckie. Że tak było a nie inaczéj, poświadczają najbezstronniejsi pisarze. „Przed kratkami sądu patrymonialnego", mówi Lubomirski, „skupiło się sądownictwo polityczne, dobrowolne, sporne, prywatne, karne, policyjne i skarbowe". Laska patrymonijalnéj jurysdykcyi stała się wszechwładną i nieodwołalną. Kmieć, postradawszy opiekę sądu, niemogąc stawać przeciwko swemu dziedzicowi, rzucony był na zupełną samowolę tego ostatniego, który będąc sędzią w własnéj sprawie, mógł się dopuszczać bezkarnie największych niesprawiedliwości i gwałtów. Stan ten, trwał aż do roku 1768, w którym odebrano sądownictwo karne władzy patrymonijalnéj. Późniéj opieka prawa poszła daléj, starano się zabezpieczyć życie kmieci i w 1784 nakazano urzędom grodzkim w razie zabójstwa włościanina występować z urzędu. Urząd grodzki, niedopełniający tego obowiązku, miał być pociągany do odpowiedzialności i karany grzywnami i więzieniem. Nakoniec konstytucyja 3 Maja 1791 r. w artykule IV poddała stan kmiecy pod opiekę prawa powszechnego. — Porów. Naumanna „*Die Patrimonialgerichtsbarkeit*" (Ottenburg 1835); Hessego „*Ansichten über Patrimonialgerichtsbarkeit*" (Ottenburg 1842); Lubomirskiego „*Rolnicza ludność w Polsce*" (Warszawa 1862); Maciejowskiego „*Historyja Włościan*" (Warszawa 1874).

Patrypasyjanie, rodzaj antytrynitarzów, to jest tych odstępców od wiary chrześcijańskiéj, którzy mylnie pojmowali naukę o Trójcy św. Niektórzy chcąc bardziéj wynieść bóstwo Jezusa Chrystusa, uważali go za wcielonego Boga Ojca. Tak między innemi nauczał Praxeas, znany około 200 r. jako przeciwnik montanistów; podobne zdania głosił i Noetus, trzymając się poglądów Teodoreta ze Smyrny. Praxeas nauczał, że Bóg Ojciec wstąpił w N. M. P., narodził się z niéj i następnie cierpiał, słowem, że on jest Chrystusem. Zowie się Synem odkąd przyjął na się ciało; wszakże Ojciec nie różni się od Syna ani osobą ani innymi przymiotami, albowiem sam się uczynił Synem, i podczas gdy cierpiał w ciele,

to cierpiał Ojciec pospołu z Synem. Z powodu utrzymywania, że sam Bóg Ojciec cierpiał za grzechy ludzkie, uczniowie Praxeasa otrzymali nazwę P. Podobnież nauczał i Noetus. Błędy Praxeasa zbijał Tertulijan; przeciwko Noetusowi pisał Hipolit.

Patrystyka, ob. Patrologija.

Patszula, ob. Paczula.

Patti (Karolina), znakomita śpiewaczka, ur. 1840 we Florencyi. Pierwotnie kształciła się pod kierunkiem Henryka Herza na fortepijanistkę, lecz od r. 1860 oddała się śpiewowi i po pierwszych tryjumfach odniesionych w Nowym Yorku (1861), występowała na scenie londyńskiéj a następnie z impresario Mllmonnem objeżdżała wszystkie prawie kraje Europy i wszędzie wysokim swym sopranem podziw budziła. P. jest przeważnie śpiewaczką koncertową, występuje obecnie na najpierwszych scenach europejskich.—**Patti** (Adelina Maryja Klorynda), siostra poprzedniéj i słynniejsza jeszcze od niéj śpiewaczka, ur. 1843 w Madrycie, a wychowała się w Ameryce. Wykształcona w śpiewie pod kierunkiem swego szwagra Strakoscha, wystąpiła 1859 z ogromném powodzeniem na scenie newyorkskiéj, zwiedzała następnie główniejsze miasta Stanów Zjednoczonych, a 1861 przybyła do Europy i występuje tu na wszystkich najcelniejszych scenach. Głos jéj, maniera i powierzchowność nadają się przeważnie do oper buffo i pół poważnych.

Pau, stolica francuskiego departamentu Niższych Pireneów, nad rz. Gave de P.; ma 27,600 m., starożytny zamek, kilka wspaniałych gmachów i akademiję. P. jest miastem bardzo przemysłowém: słynie ono z swych płócien, skór i wyrobów nażowniczych, oraz prowadzi nader ożywiony handel winem. Tu się urodzili: Henryk IV, król francuski, i Bernadotte, późniejszy król szwedzki. P. było kiedyś miejscem rezydencyi parlamentu (ob.).

Paula (św.), Rzymianka, siostra św. Blezylii (ob.), żona Toxotiusa i matka czterech córek i jednego syna. Po śmierci męża, udała się z córką Eustachiją za św. Hieronimem do Palestyny, i w ciągu trzechletniego mieszkania w Betleem, założyła trzy klasztory niewieście, któremi sama zarządzała. † r. 404. Kościół obchodzi jéj pomiątkę 26 Stycznia.

Paulding (James Kirke), pisarz amerykański, ur. 1779 w Pawling nad rz. Hudson, † 1860. Niedostateczne wykształcenie początkowe uzupełniał późniéj wytrwałą i usilną pracą. Zachęcony powodzeniem, wydawanego przez się wespół ze szwagrem swym Wilh. Irving i bratem jego Washingtonem Irving satyrycznego czasopisma „*Salmagundi*“, poświęcił się zawodowi literackiemu. Występując w obronie własnego kraju przeciw napaściom prasy angielskiéj, napisał oprócz pamfletu „*The United States and England*“ (1814) satyry; „*Lay of scotch fiddle*“ (1813) i „*The diverting history of John Bull and Brother Jonathan*“ (1816). Poetą w wyższém tego słowa znaczeniu okazał się w „*Backwoodsman*“ (1818). Większy jednak rozgłos, nawet w Europie, zjednał sobie romansami: „*Koningsmarke*“ (3 tomy New-York 1823); „*The Dutchmans fireside*“ (New-York 1832), najlepszy z jego utworów „*Westward Ho!*“ (3 t., New-York 1832); „*The old Continental*“ i „*The Puritan and his daughter*“ (3 t., New-York 1849);. Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „*John Bull in America*“ (1824); „*Merry tales of the three wise men of Gotham*“ (1826); „*Letters an Slavery*“ (1835); napisał także bijografiję Washingtona (1835). Za prezydentury van Burena 1837—41 był ministrem marynarki Stanów Zjednoczonych.

Pauler (Teodor), historyk i prawnik madziarski, ur. 1816 w Budzie; po ukończeniu studyjów na uniwersytecie peszteńskim, został 1832 doktorem filozofii a 1836 prawa, i wykładał przez czas niejaki na uniwersytecie w Peszcie prawo natury, poczém był profesorem prawa przy akademii zagrzebskiéj. 1848 powołany na profesora do Pesztu, wykłada prawo państwowe. Wydał: „*Jog-és államtudományok encyklopaediája*“ (2 wyd., Peszt 1862); „*Bevezetés az észjogtanba*“ (t. 1852); „*Észjogi alaptan*“ (t. 1854); „*Büntelőjogtan*“ (2 wyd. 1868) i in. Nadto pomieszcza artykuły naukowe w czasopisach: *Századunk*, *Athenaeum*, *Tudománytar*, *Uj magyar Museum* i in.

Paulette, nazywał się niegdyś we Francyi roczny podatek od kupionego urzędu. Otrzymał on tę nazwę od Karola Paulet, sekretarza Henryka IV, który go w r. 1604 zaprojektował. Stąd też przedajność urzędników i kupowanie urzędów nazywano w ogólności *Paulette*. Podatek ten zniesiony został w 1789 r.

Pauli (Grzegorz), ob. Grzegorz Pauli.

Pauli (Żegota), historyk), starożytnik i bibliograf, zamieszkały w Krakowie, kustosz biblijoteki Jagiellońskiéj tamże. Posiada rozległe zbiory z dziedziny historyi i dawnéj literatury polskiéj. Podróżował dużo po kraju, badał pieśni ludu, jego zwyczaje i obyczaje oraz starożytności, zwłaszcza galicyjskie. Oprócz wielu artykułów, w rozmaitych czasopismach drukowanych, wydał osobno: „*Pieśni ludu polskiego w Galicyi*“ (Lwów 1838); „*Pieśni ludu ruskiego w Galicyi*“ (tamże, 2 t., 1839—40); „*Starożytności Galicyjskie*“, poszyt I; „*Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich*“ (Lipsk 1846); „*Żywoty Hetmanów, król. pol. i wielk. ks. litewskiego*“ (Lwów 1850); „*Pamiętniki o wyprawie Chocimskiéj*“ (Krak. 1853) i wiele innych.

Pauli (Jerzy Reinhold), historyk niemiecki, ur. 1823 w Berlinie. Ukończywszy studyja naukowe w Berlinie i Bonn, udał się 1847 w celach naukowych do Anglii, gdzie 1849—52 był prywatnym sekretarzem Bunsena, posła pruskiego w Londynie. Za powrotem do kraju 1855 został 1857 profesorem historyi w Rostocku, 1859 w Tübingen, a 1867 w Marburgu. Z prac jego, zalecających się gruntownością badania i jasnością przedstawienia, ważniejsze są: „*König Alfred und seine Stellung in der Geschichte Englands*“ (Berl. 1851); „*Geschichte der England*“, wyborna kontynuacyja Lappenberga, doprowadzona od XII do XVI w. (t. 3—5, Gotha 1853—58); „*Bilder aus Altengland*“ (Gotha 1860); „*Geschichte Englands seit den Friedensschlüssen von 1814 und 1815*“ (t. 1—2, Lipsk 1864—67); „*Simon von Monfort, Graf von Leicester, der Schöpfer des Hauses der Gemeinen*“ (Tübing. 1868) i t. d. Oprócz tego umie-

szcza P. mnóstwo cennych rozpraw w czasopismach angielskich i niemieckich.

Paulicyjanie, sekta gnostycko-manichejska, pochodząca z Armenii. Rozróżniali *demiurga*, stwórcę świata zmysłowego, pogaństwa i judaizmu, od Boga prawdziwego, który, chcąc wybawić ludzkość z więzów demiurga, zesłał Chrystusa, wykupiciela. Z Nowego Testamentu przyjmowali tylko ewangielije św. Łukasza i Jana oraz listy św. Pawła, odrzucali zaś zwłaszcza listy św. Piotra. Nie przyjmowali czci świętych, relikwij, obrazów i krzyża; daléj postów, reguł zakonnych, chrztu, ciała Pańskiego i św. sakramentów. Wstręt zwłaszcza mieli do kapłaństwa, ponieważ duchowni żydowscy byli największymi nieprzyjaciółmi Chrystusa. Wysoce cenili św. Pawła, skąd poszła i ich nazwa. W IX w. silnie prześladowani, schronili się w części do ziem zajętych przez Mahometan, którym pomagali w walkach z Grekami. Później spłynęli się z Bogomiłami.

Paulijanie, ob. Paulicyjanie.

Paulikovics (Ludwik), pisarz madziarski, ur. 1832. Po ukończeniu studyjów gimnazyjalnych, filozoficznych i prawnych w Sihot, utracił wzrok, mimo to jednak zajął się literaturą i dyktował swéj siostrze nowelle i romanse, które zamieszczane początkowo w czasopisach beletrystycznych *Divatlap* i *Családi lapok*, następnie wydawane oddzielnie, cieszyły się wielkiém powodzeniem. Najważniejsze z prac P. są: „*Püspöky örnagy*“ (Miszkowiec 1852); „*Hét var*“ (Peszt 1853); „*Rajzok a hajdankorból*“ (2 t. t., 1856); „*Nefelejtsek a történelem mezejéről*“ (t. 1860); „*Sarkadvar*“ (t. 1861).

Paulin z Noli (św.), ur. w Gallii 353, przybywszy w młodości do Rzymu, został za cesarza Walentynijana I konsulem i ożenił się z bogatą i pobożną niewiastą Therazyją. Po stracie dziecięcia, ulegając namowom żony, ochrzcił się, większą część ogromnych dóbr swych rozdał pomiędzy ubogich i wraz z żoną zamieszkał w Hiszpanii. W następnym roku udał się do Włoch i osiadł w Noli, w Kampanii, gdzie oddając się wyłącznie uczynkom chrześcijańskim, resztę majątku poświęcił na wybudowanie wspaniałego kościoła św. Feliksa, oraz na wykup chrześcijan, wziętych przez Gotów do niewoli. R. 409 wybrany biskupem Noli, † 431. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 Czerwca. Jego listy i poematy religijne najlepiéj wydał jezuita Sacchini (Antwerpija 1622) i Muratori (Werona 1736).

Paulin z Akwilei, spółczesny Karola W., patryjarcha Akwilei 777—804, pisał oraz występował na sejmach w Frankfurcie 734 i Akwilei 735 przeciwko Adopcyjanom; ułożył także kilka hymnów. † 804. Ks. Madrisius ogłosił drukiem jego dzieła (Wenecyja 1737).

Paulini. Biskup Pięciu Kościołów Bartłomiéj, ustanowił 1212 regułę dla pustelników św. Pawła w Patach w Węgrzech. Po nim Euzebijusz, kanonik strygoński, złożywszy 1246 swą godność, został pustelnikiem w lesie Pisalijskim pod Zante, w dyjecezyi strygońskiéj, gdzie 1250 założył klasztor, pod nazwiskiem św. Krzyża. Gdy we cztery lata później, biskup Władysław podobnyż w Strzygoniu, założył i dostatecznie uposażył, Euzebijusz zgromadził tu wszystkich swych pustelników i przyjął dla nich regułę przez biskupa Bartłomieja dla pustelników św. Pawła przepisaną i sam został przełożonym, którym pozostał aż do † 1270. R. 1297 otrzymali P. inną regułę, a nareszcie i ta zmienioną została na regułę św. Augustyna, nadaną przez nuncyjusza papieskiego, kardynała Gentilis. Odtąd klasztory P., których w samych Węgrzech było do 70, rozmnożyły się we wszystkich krajach. Ubiór P. składa się z habitu, szkaplerza, kaptura i płaszcza długiego w białym kolorze. W Polsce najsłynniejszy klasztor P. jest na *Jasnéj Górze* w Częstochowie, założony 1382 r. przez Władysława, księcia opolskiego.

Paulinus a Sto Bartolomeo, misyjonarz i lingwista, właściwie *Vezdin* Jan Filip (ob.).

Paullinia (*Osmęta*), rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, obejmujący czołgające się krzewy, częścią trujące, w gorącéj Afryce i Ameryce.—P. *australis*, w lasach Uruguay, zawiera istotę gorzką, narkotycznie trującą, którą Indyjanie używają do ogłuszania ryb. P. *cururu*, krzew na Antylach, w Gujanie i Kolumbii, zawiera istotę narkotycznie-trującą, z któréj podobno Indyjanie otrzymują truciznę *wurara*, którą zatruwają swe strzały; przez wygotowanie owoców w oleju otrzymują w Indyjach zach. środek narkotyczny, używany do wcierań uśmierzających. P. *sorbilis* (*guaranija*) wydaje nasiona czarne, których używają na napój podobny do limoniady; zawierają one ciało właściwe—*guaraninę*, zbliżoną do kafeiny; *pasta guaranowa* poleconą została jako środek przeciw migrenie.

Paulo Frańciszek á (św.), czyli z Pauli, założyciel zakonu *Minimów* albo braci *Najmniejszych*, † 1508, ob. *Frańciszek Paulo*.

Paulus Dyjakon (albo też *Lewita*, zwany tak od swéj godności duchownéj), właściwie *Paweł Warnefried*, najznakomitszy historyk Longobardów, ur. około 730 r. w Forojuli (Friaul) z rodziny longobardzkiéj, był od 781 zakonnikiem klasztoru Monte Casino i † około r. 800. Najważniejsze jego dzieła są: „*Historia Romana*“, najlepsza edycyja w Muratori'ego; „*Rerum italicarum scriptores*“ (1 t., Medyjol. 1728); „*Gesta episcoporum Mettensium*“; najlepsza ed. w Pertza; „*Monumenta Germaniae historica*“ (t. 2), oraz „*Historia Langobardorum*“ (1 ed., Paryż 1514; 10 ed., Hamb. 1838). Oprócz tego zostawił P. pewną liczbę poezyj i listów oraz kilka pism teologicznych. Dzieła jego, pisane językiem czystym, należą do najlepszych źródeł historycznych. Wyborne studyjum o P. dał Bethmann w „*Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*“ (t. 10, Hanow. 1851).

Paulus (Henryk Eberhard Gottlob), zasłużony teolog niemiecki ewangielicki, ur. 1761 w Leonbergu pod Stuttgardem, w latach 1811—44 profesor egzegezy i historyi kościelnéj w Heidelbergu, † tamże 1851. Z dzieł jego najważniejsze są: „*Philosophisch-kritischer und historischer Commentar über das N. T.*“ (2 wyd., 4 t., Lipsk 1804—8); „*Leben*

Jesu“ (2 t., Heidelb. 1828); „*Exegetisches Handbuch über die drei ersten Evangelien*“ (3 wyd., tamże 1841—42); „*Vorlesungen Schelling's über die Offenbarung*“ (Darmst. 1843).—Por. Paulus „*Skizzen aus meiner Bildungs- und Lebensgeschichte*“ (Heidelberg 1839); Reichlin-Meldegy „*H. E. G.* P. *und seine Zeit*“ (2 t., Stuttgart 1853).—Jego żona *Karolina* P., ur. 1767 w Schorndorf, † 1844 w Heidelbergu, znaną jest jako powieściopisarka. Pracowała również na polu literackiém ich córka *Emilija* P., ur. 1791 w Jenie, zaślubiona r. 1818 na krótki czas z Augustem Wilh. Schleglem, † 1847.

Pauperyzm (z łacinskiego *pauper*, ubogi), ubóstwo dotykające całe warstwy społeczeństwa, rozwinęło się w sposób zatrważający w dzisiejszym okresie rozwoju przemysłu fabrycznego. Fabryki licznie funkcyjonujące w ogniskach ruchu przemysłowego nagromadziły tysiące robotników, których nadmierny napływ spowodował między nimi konkurencyję i obniżył cenę płacy do tego stopnia, iż takowa nie wystarcza na opędzenie najpierwszych potrzeb życia. P. jest groźnym dla bytu społeczeństwa, wywiera on wpływ ogólnie demoralizujący i dla tego zarówno państwo jak i pojedyncze jednostki mają obowiązek starać się o jego usunięcie. W tym względzie jedni chcą wzorowego uorganizowania dobroczynności (ob.), inni pragną przekształcenia całego ustroju społecznego, zniesienia własności, podziału dóbr i t. p. (ob. *Komunizm*). Pewném jest, że piérwszy środek, to jest wzorowe nawet uorganizowanie dobroczynności i opieki nad biednymi, nie może tu wystarczyć, albowiem pomoc taka, jakkolwiek rozciągła, będzie zawsze tylko doraźną, chwilową ulgą. Gdyby zaś ta pomoc trwać miała ciągle, to wtedy byłaby nadmiernym, niepodobnym do zniesienia ciężarem. Dla tego przedewszystkiém należy wykryć i usunąć przyczyny P. Jeżeli ten sprowadzony jest przez zbyteczne rozdrobnienie ziemskiéj własności, państwo winno zabronić dalszego podziału gruntów, ułatwić kredyt rolny, zachęcać do zajęcia się innemi, właściwemi danéj okolicy gałęziami przemysłu; jeżeli powstał z przeludnienia, państwo winno ułatwiać wychodźstwo, lub kolonizacyję (ob. osady) w innych miejscowościach i t. d. W każdym razie podniesienie oświaty, a w tym celu przymusowa i bezpłatna nauka elementarna, zakładanie kas oszczędności, ułatwienie zakładania stowarzyszeń robotniczych, uwolnienie od podatku artykułów pierwszéj potrzeby i w ogóle wszelkie środki, zmierzające do podniesienia bytu materyjalnego, moralnego i umysłowego niższych warstw społeczeństwa, są uważane za najskuteczniejsze.

Pauw (Kornelijusz), uczony holenderski, ur. 1739, † 179 , kanonik xantyjski. Ważne są jego dzieła napisane po francusku: „*Poszukiwania filozoficzne nad Grekami, Amerykanami, Egipcyjanami i Chińczykami*“ (7 t., Paryż 1785).

Pauwels (Ferdynand), znakomity malarz belgijski, ur. 1830 w Eckeren pod Antwerpiją. Kształcił się w akademii antwerpskiéj (1842—50), a potém pod kierunkiem Wappersa. W r. 1852 otrzymawszy za obraz *Koryjolan* stypendyjum za granicę, udał się do Paryża, a następnie do Włoch, gdzie przebywał (najwięcéj w Rzymie) do 1857 r. W epoce téj wykonał kilka znakomitéj wartości malowideł, jak: *Debora, skazująca na karę cudzołożnicę*, *Cud Św. Eugenii*, *Powołanie Św. Klary* (1859) i t. d. Później poświęcił się P. malarstwu historycznemu i historyczno-rodzajowemu. Do najcelniejszych z tego gatunku obrazów należą: *Wdowa Jakóba Arte velde* (1860); *Wygnańcy skazani na banicyję przez ks. Albę* (1861); *Rehabilitacyja Levyn Pyna, burmistrza gandawskiego* (1862); *Powrót wygnańców do Antwerpii* (1864); *Przyjęcie przez Ludwika XIV doży genueńskiego* (1864); *Układy* (1388) *mieszczan gandawskich z Filipem Smiałym* (1865) i t. d. Od 1862—72 był profesorem malarstwa historycznego z Weimarze. Od 1872 mieszka w Antwerpii.

Pauza, w muzyce oznacza przerwanie brzmienia bądź we wszystkich naraz głosach lub instrumentach (jak w orkiestrze), bądź téż w pochodzie melodyjnym pojedynczego głosu. P. może mieć rozmaitą trwałość, zacząwszy od $^1/_{32}$ taktu aż do całego taktu, kilku i kilkunastu taktów (w wielogłosowéj mianowicie muzyce).

Pauzanijasz (greck. *Pausanias*), król i wódz spartański, (syn Kleombrota) i synowiec Leonidasa. Wraz z Arystydesem (ob.) dowodził związkowém wojskiem Greków w pomyślnéj bitwie pod Platejami 449 r. prz. Chr., następnie ukarał przywódców stronnictwa perskiego w Tebach i prowadził daléj bój z Persami w Azyi. Nadęty powodzeniami swemi maltretował sprzymierzeńców, uważając siebie i Spartan za władców całéj Hellady. W końcu wszedł nawet w występne stosunki z Xerxesem, by istotnie opanować Grecyję, zarzucił obyczaje spartańskie i przyjął natomiast perskie a postępowaniem swojém taką ściągnął na się nienawiść Greków, że został przez Spartan odwołany. Uniewinniony od czynionych mu zarzutów, udał się do Babilonu i na własną rękę począł gromadzić wojska. Pociągnięty do odpowiedzialności, przebywał swobodnie w Sparcie i knuł daléj zdradę. Przekonany nareszcie własnym listem o zbrodnię, dla uchronienia się od niechybnéj kary, szukał przytułku w świątyni Ateny Chalkioikos, w któréj, gdy lud kamieniami jéj wyjścia zawalił, głodną zginął śmiercią. Do wykonawców téj kary należała własna matka Pauzanijasza. Krótki Życiorys P. dał Kornelijusz Nepos.

Pauzanijasz *Periegetes*, dziejopis i geograf grecki, ur. prawdopodobnie w Lidyi a nie w Kappadocyi, jak niektórzy utrzymują. Za panowania Hadryjana podróżował po Grecyi, Małéj Azyi, Syryi, Egipcie, Libii i Italii, a za powrotem napisał (między 160 i 180 r. po Chr.) dzieło p. t. „*Periegesis tes Hellados*“, niezmiernie ważne dla historyi sztuki greckiéj i topografii Grecyi; nieograniczając się jednak ściśle głównym przedmiotem swéj pracy, robi częste wycieczki w dziedzinę mytologii i historyi. Najlepsze jego wydania są: Schuberta i Walz'a (3 t., Lipsk 1838—39) i Dindorfa (Paryż 1815). P. tłumaczony jest na wiele języków europejskich. Li-

teratura polska nie posiada dotąd jego przekładu. Różnym od tego P. jest *Pauzaniasz retor*, rodem z Cezarei w Kapadocyi, uczeń Herodesa Attyka, nauczyciel sofistyki w Atenach i Rzymie.

Pauzylippo (*Pausilippo*), góra w stronie północno-zachodniéj od Neapolu, tuż pod miastem leżąca, sławna z ogromnéj groty, która 80—90 stóp wysoka, 24—30 stóp szeroka, a blisko ćwierć mili długa, w prostéj linii z Neapolu do Puzzuoli prowadzi. W środku groty jest kaplica N. Panny, a nad nią tak zwany grób Wirgilijusza.

Pávai (Aleksy), spółczesny naturalista madziarski, ur. w Wielkim Eniedzie; odbył studyja geologiczne w Szczawnicy i w Wiedniu, słuchał następnie chemii w Berlinie i Giessen, gdzie otrzymał stopień doktora filozofii, poczém dla dalszych studyjów udał się do Paryża i Londynu. Następnie w celach naukowych zwiedził Amerykę Północną, skąd powróciwszy został kustoszem zbiorów przyrodniczych w muzeum narodowém siedmiogrodzkiém w Koloszu. Wydał: „*Magyarorszag futóhomokjának megkötése*“; „*Növényvándorlás s'a természet váltógazdasága*“; „*Egy erdélyi természetrajzi Körút*“; „*Magyar hölgyek füvészkönyve*“; „*Magyar gazdak növénytana*“ i w. in.

Pavetta (*Siwokrzyn*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący krzewy w Azyi i Afryce, o kwiatach najczęściéj białych, zebranych w bukiety. Korzenie P. *indica* są gorzkie, woni korzennéj, używają się przeciw chorobom żołądkowym i jako środek moczopędny; z liści wyrabia się maść przeciw chorobom skórnym i hemoroidom.

Pavonia (*Pawieniec*), rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący krzewy lub drzewa w Indyjach zach. i Ameryce płd. Szkarłatne, wielkie kwiaty gatunku P. *coccinea*, na St. Domingo, używają się w swéj ojczyźnie przeciw chorobom oczu, wewnętrznie jak u nas ślaz. Kilka gatunków stanowi piękne rośliny ozdobne.

Paw' (*Pavo*), rodzaj ptaków grzebiących, z rodziny bażantów, mający za cechy: dziób mierny, nozdrza otwarte, głowa upierzona czubata, nogi mierne, silne, o skoku ostrogą u samców uzbrojone, ogon mierny o 16 sterówkach, wachlarzowato rozwijalny, przykryty bardzo suto wierzchniemi pokrywami, znacznie od sterówek dłuższemi, wraz z ogonem rozwijalnemi, które w całéj długości rzadkiemi porosłe promykami, w końcu dopiero mają zgęszczoną kitkę różnokształtną w różnych miejscach, ozdobioną po większéj części kółkiem świetnych błyszczących kolorów. Dwa są gatunki P. w lasach Indyj Wschodnich, z których: P. *cristatus*, powszechnie u nas znany, bywa jako ptak ozdobny hodowany, sprowadzony został do Europy za Aleksandra W., przez Persyję, stąd nazwa ptaka perskiego; drugi zaś: P. *muticus* albo *spiciterus*, odznacza się innym kształtem czubka, składającego się z piórek w całéj długości gęsto chorągiewkowych, na wzór kłosa ułożonych, zielonym kolorem szyi i większemi kółkami na pokrywach ogonowych. W Indyjach Wsch. P. żyją dotąd w stanie dzikim i łowią się na lep. Znajdują się też w stanie zdziczałym w Krymie. Głos, który wydaje głównie przy zmianach powietrza, jest nieprzyjemny. Tylko młode są jadalne i uchodziły u Rzymian za przysmaki, zwłaszcza ich mózgi i ozory. Jaja, które starożytni cenili wyżéj od kurzych, mają być niezdrowe. Pióra służą do ozdoby,—w Chinach do oznaczania stopnia mandarynów.

Paweł (św.), wielki apostoł świata, nazwany przedtém *Saul*, przybrał imię P. po nawróceniu Sergijusza Paula na wiarę chrześcijańską, ur. w Tarsus w Cylicyi, z rodziców pochodzenia żydowskiego, z plemienia Benijaminowego, lecz obywateli rzymskich, kształcił się w Jerozolimie pod słynnym mistrzem Gamalijelem, był żarliwym Faryzeuszem i początkowo zawziętym nieprzyjacielem chrześcijanizmu. Udawszy się do Damaszku dla prześladowania chrześcijan, cudownym sposobem został nawrócony i przyjąwszy chrzest z rąk Ananijasza, został najgorliwszym obrońcą i rozkrzewicielem chrystyjanizmu. Uchodząc przed prześladowaniem w Damaszku a następnie w Jerozolimie, udał się wraz z Barnabą przez Cezareę i Tarsus do Antyjochii, gdzie w ciągu roku wielką liczbę osób nawrócił i gdzie odłączywszy się zupełnie od Żydów, przybrał nazwę chrześcijan. Po roku posłany był wraz z Barnabą do Jerozolimy, skąd powróciwszy 43 lub 45 r., rozpoczął wspólnie z tymże i Janem Markiem pierwszy podróż apostolską. Opowiadali z pomyślnym skutkiem słowo Boże w Seleucyi, na wyspie Cyprze, w Pamfilii, Pizydyi, Ikonijum, Listrze, Pergu; poczém przez dłuższy czas przebywał w Antyjochii. Gdy tu nastały nieporozumienia, czy poganie przyjmując wiarę chrześcijańską mają się poddawać obrzezaniu oraz zachowywać zakon Mojżeszowy, udał się P. do Jerozolimy, gdzie sobór złożony z apostołów i wiernych, rozstrzygnął, że to jest zbytecznem. Wkrótce po powrocie z Jerozolimy przedsięwziął drugą podróż misyjną (51—54) społecznie z Silarem. Przez Syryję i Cylicyję udali się do Lykaonii, a następnie do Frygii, Galacyi, Myzyi, Troady i Macedonii, poczém powrócił do Antyjochii. Po kilku miesiącach, 55 r. udał się w trzecią podróż, przez Galacyję, Frygiję i Achaję do Efezu, gdzie zatrzymał się przez trzy lata i gdzie wielu nawrócił na wiarę. Stąd udał się przez Macedoniję do Grecyi. W końcu powrócił do Jerozolimy, gdzie zagrożony śmiercią od żydów, był pod strażą wojskową odesłany do Cezarei; przesiedział tamże dwa lata w więzieniu, poczém odesłany został 60 do Rzymu, dokąd przybył 61 lub 62; przepędził tu 2 lata w łagodném więzieniu, nauczając o królestwie Bożém. Podczas prześladowania za czasów Nerona udał się do Małéj Azyi, ażeby tam gminy chrześcijańskie utwierdzić w wierze, skąd przez Korynt wrócił się do Rzymu; uwięziony tu wkrótce, został ścięty w miejscu zwaném Wody Salwijskie. Rok śmierci św. P. podają rozmaicie, bądź 64 lub 65, bądź też 67 lub 68. Pamiątkę św. P. obchodzi kościół razem z pamiątką św. Piotra 29 Czerwca. Z trzynastu listów przypisywanych św. P., zamieszczonych w kanonie Nowego Testamentu, a pisanych przez niego do: Rzymian, Koryntów, Galatów, Efezów, Filipensów, Kolossan, Tessalonów, do

Tymoteusza, Tytusa, Filemona, do Żydów, nowsza krytyka przyznaje mu tylko cztery, a mianowicie: do Galatów, 1 i 2-gi do Koryntyjan i do Rzymian, inne zaś uważa za pochodzące z czasów po apostolskich. Do *apokryfów*, czyli mylnie przypisywanych św. P. pism, należą: *Ewangelija*, *Akta św. P. i Tekli*, *Listy św. P. do Seneki*, *Apokalipsis* czyli *Anabeltkon*.—Porów. Hemsena „*Der Apostel Paulus*“ (Getynga 1830); Usteri „*Entwickelung des Paulinischen Lehrbegriffs*“ (6 wyd., Zürich 1851); Schrader „*Der Apostel Paulus*“ (5 t., Lipsk 1830—36); Howson „*The life and epistles of S. Paul*“ (2 t., Londyn 1856); Baur „*Paulus, der Apostel Jesu Christi*“ (2 t., 2 wyd., Lipsk 1866—67); Renan „*Paulus*“ (Par. 1869).

Paweł (św.), z Tebaidy, pierwszy pustelnik, w czasie prześladowania chrześcijan przez Decyjusza opuścił znaczne dobra i udał się na puszczę, gdzie miał jakoby przepędzić 90 lat, karmiony cudownym sposobem przez kruka, przynoszącego mu co dzień chleb. Kilka zakonów uważa św. P. za swego założyciela i patryjarchę. Kościół obchodzi jego pamiątkę 15 Stycznia.

Paweł, imię pięciu papieży: **Paweł I**, 757—767, Rzymianin, brat i następca Stefana II; pozostawał w dobrych srosunkach z Pepinem i Karlomanem. Uchwalił na synodzie w Gentilly, wbrew twierdzeniu Greków, dogmat o pochodzeniu Ducha św. od Syna. Zaliczony jest w poczet świętych, a kościół obchodzi jego pamięć 28 Czerwca.—**Paweł II**, 1461—71, Wenecyjanin, poprzednio Piotr Barbo, archidyjakon w Bolonii, biskup w Cervia, następnie protonotaryjusz apostolski i kardynał. Był rozrzutnym i lubiącym przepych; nie dotrzymał zaprzysiężonych przy wyborze obietnic. Wyklął króla czeskiego Jerzego Podiebrada i ogłosił przeciwko niemu krucyjatę. Z powodu stałości parlamentu francuskiego nie mógł uzyskać zniesienia sankcyi pragmatycznéj. Nie sprzyjał naukom i pod pozorem kacerstwa więził historyków Platinę, Pomponijusza Laetusa i in. Ustanowił co 25 lat rok jubilejuszowy. —**Paweł III**, 1534—49, Rzymianin, poprzednio Aleksander Farnese, biskup Ostii i dziekan kolegijum kardynalskiego, potwierdził zakon jezuitów, otworzył sobór powszechny w Trydencie, idąc za radą kardynała Caraffa zaprowadził inkwizycyję powszechną w celu stłumienia reformacyi.—**Paweł IV**, 1555—59, Neapolitańczyk, poprzednio Jan Piotr Caraffa, biskup Chieti, wraz z św. Kajetanem założył zakon teatynów (ob.); protestował przeciwko religijnemu pokojowi augsburgskiemu, oraz przeciwko oddaniu korony cesarskiéj Ferdynandowi I. Z całą surowością poczynał sobie z protestantyzmem. Zaprowadził *Index librorum prohibitorum* i książki kacerskie rozkazał niszczyć i palić. Zbijał nietylko dążności i wymagania wieku ale starał się przywrócić dawne znaczenie i powagę władzy papieskiéj. Surowemi rządami, inkwizycyją oraz polityką zewnętrzną oburzył na się nietylko lud rzymski ale i większą część szlachty.—**Paweł V**, 1605—21, poprzednio Kamil Borghese, biegły znawca prawa kanonicznego, prowadził długie spory z Wenecyją, działającą w duchu Pawła Sarpi (ob.), któréj w końcu przymuszony był uledz, jakkolwiek wspierany był przez jezuitów a zwłaszcza przez Bellarmina.

Paweł I, cesarz rossyjski, 1796—1801; jedyny syn cesarza Piotra III (ob.) i Katarzyny II (ob.), ur. 1754 w Petersburgu. Wychowany pod okiem hr. Panina (ob.), za życia matki swéj nie miał żadnego udziału w sprawach publicznych; przemieszkiwał zwykle w Gatczynie, zajmując się przeważnie ćwiczeniami wojskowemi. Odbył rozległe podróże po Niemczech, Francyi i Włoszech. Po objęciu tronu okazał nadzwyczajną czynność. Osobnym ukazem uregulował stosunki pomiędzy rodziną cesarską oraz określił dokładnie porządek co do następstwa tronu; daléj zajął się zreformowaniem wojska na wzór armii pruskiéj; wydał wiele praw, mających na celu złagodzenie bytu ludności wiejskiéj, między innemi np. zakazał w Małorossyi sprzedawać włościan bez ziemi i t. d. Obdarzył wolnością Kościuszkę i innych uwięzionych Polaków. Również czynnym był i w polityce zewnętrznéj. Zostawszy wielkim mistrzem zakonu maltańskiego, przystąpił do koalicyi przeciwko Francyi i niemając w tém żadnéj osobistéj korzyści, wziął udział w wojnie 1799 r. Suworow na czele armii rossyjsko-austryjackiéj pokonał Francuzów pod Carsaną (27 Kwietnia 1799), Trebiją (18 Czerwca) i Novi (15 Sierpnia); druga armija rossyjska operowała pod generałem Korsakowem w Szwajcaryi, trzecia zaś, pod Hermannem w Holandyi. W końcu Suworow, niewspierany należycie, musiał się cofnąć do Bawaryi, Korsakow kilkakrotnie rozbity został przez Massenę; armija Hermanna była rozproszoną, przyczém on sam wzięty był do niewoli. Wszystkie te niepowodzenia rozdrażniły do najwyższego stopnia P. Przypisując całą winę sprzymierzeńcom, odwołał swe wojska do Rossyi. Z rozdrażnienia tego potrafił skorzystać Napoleon, podówczas pierwszy konsul; odesławszy, bez żadnéj pretensyi, wszystkich jeńców rossyjskich, utwierdził w P. nienawiść przeciwko Anglii, na którą się cesarz rozgniewał za niewydanie mu Malty. P. wszedł w układy z rzecząpospolitą francuską i począł czynić przygotowania do wojny z Anglią, które przerwała śmierć (23 Marca 1801 r.). P. był dwukrotnie żonaty; po raz pierwszy od 1773 z ks. Wilhelminą hessko-darmstadzką (Natalija Aleksiejewna), † 1776, powtórnie zaś od 1776 z Zofiją Dorotą Augustą, ks. wirtembergską (Maryja Fedorowna). Z drugiego małżeństwa pozostawił 4 synów: Aleksandra (ob.), Mikołaja (ob.), Konstantego (ob.) i Michała (ur. 1798, † 1849) oraz 5 córek: Aleksandrę († 1801), od 1799 małżonkę arcyks. Józefa, palatyna Węgier; Helenę, † 1803 jako następczyni tronu meklemburg-szweryńskiego; Maryję († 1859), w. ks. sasko-wejmarską; Katarzynę († 1819), królowę würtembergską i Annę († 1865), królowę niderlandzką.

Paweł Samosateński, ur. po r. 260, biskup w Antyjochii, wznowił dawną naukę, że Jezus był człowiekiem, w którym przebywał *Logos*, jako siła Boża, za co sobory 264 i 269 w Antyjochii, potępiwszy jego błędy, złożyły go z urzędu. Przytułek, jaki zna-

lazł u królowéj Palmiry Zenobii, był tylko chwilowym, albowiem ta 272 pokonaną została przez cesarza Aurelijana. Pojedynczy zwolennicy jego przetrwali do V w.

Paweł z Brudzewa, herbu Dołęga, zwany także *Paulus Wladimirius* albo *Paweł Włodzimierski*, sławny swojego czasu kanonista i dyplomata, kanonik krakowski i kustosz, był rektorem akademii w latach 1414—15. Wysyłany w ważnych poselstwach od króla Władysława Jagiełły, zjednał sobie jego zaufanie i szacunek. † 1435 w Krakowie, zostawiwszy wiele pism treści politycznéj, które były używane w ciągu owego wieku do objaśniań w sporach z Krzyżakami. Niektóre z nich były później drukowane, inne przechowują się dotąd w rękopismach.

Paweł z Pragi, ob. Żidek.

Paweł z Krosna, ob. Krośnianin Paweł.

Paweł z Zatora, ob. z Zatora Paweł.

Paweł Veronese, ob. Veronese.

Pawęż, pawęża, po łac. *Parma*, tarcza drewniana okrągła, skórą powleczona, półtora łokcia szeroka i tyleż długa, używana przez piechotę polską za czasów Władysława IV.

Pawie oko, motyl, ob. Rusałka.

Pawija, starożytne *Ticinum*, późniéj *Papia* zwane, m. st. prowincyi t. n. (60,5 mil kw. i 428,590 m.) w królestwie włoskiém, nad rz. Ticino, od któréj prowadzi stąd kanał *Naviglio di Pavia* aż do Medyjolanu; rezydencyja biskupa i siedlisko sławnego od dawnych czasów uniwersytetu; liczy 28,670 m., ma wspaniały kościół katedralny, szkołę sztuk pięknych z bogatą galeryją obrazów, dwa sławne kolegija i kilka wspaniałych budowli. P. prowadzi handel jedwabiem, konopijami, winem i serem. W starożytności P., pod nazwą *Ticinum*, była rzymskiém municypijum, późniéj zdobyta przez Longobardów, była od r. 568 do 774 stolicą ich państwa. W wiekach średnich, podczas kłótni gibellińsko-gwelfowskich, P. występowała po większéj części po stronie cesarzy niemieckich. Późniéj panowała tu rodzina Beccaria; następnie miasto przeszło pod władzę Medyjolanu, z nim w r. 1756 dostało się Austryi, aż nareszcie r. 1859 wraz z Lombardyją włączone zostało do Włoch.

Pawijan, (*Cynocephalus*), rodzaj małp z rodziny *Cynocephalidae*, cechujący się pyskiem mocno wydłużonym; ogon mają równéj długości z ciałem, jednostajnéj grubości, lub bardzo krótki; obnażone natyłki bardzo obszerne; ciało dość grube i niezgrabne. Kły mają wielkie, jak zwierzęta drapieżne. Żyją na skałach Afryki i w polach zrządzają znaczne szkody; żywią się owocami, roślinami cebulonośnemi, ślimakami, pająkami i t. d. Chodzą na 4 kończynach, a chód ich w ogóle więcéj jest podobny do psiego, niż do małpiego. Są dzikie, gniewliwe, lecz pojętne i często okazują wdzięczność pielęgnującemu je człowiekowi. Napastowane bronią się zacięcie. Więcéj znane gatunki są: P. *wielki* (*C. hamadryas*) doznawał czci boskiéj u Egipcyjan, jest zabarwienia szarawego, wpadającego w błękitne, okryty rodzajem grzywy; długość ciała wynosi około $2^1/_2$ stóp; żyją w Abissynii i Nubii w licznych towarzystwach. P. *niedźwiedziasty* czyli *tszakma* (*C. porcarius* v. *ursinus*), w południowéj Afryce, różni się tylko ubarwieniem brunatném i mniejszą wielkością od *babuina* (*C. babuin*), który jest zielonawo-żółtego ubarwienia; ten ostatni jest małpą bardzo pojętną. *Mandryl* czyli *dyabeł leśny* (*C. mormon*, *Pavio mormon*), jedna z potworniejszych małp; ubarwienia ciała jest zielonowo-brunatnego, nos szkarłatny, policzki niebieskie są czerwono prążkowane; natyłki wielkie, niebieskie i czerwone. Długość ciała dochodzi 3 stóp, ogon bardzo krótki. Żyje w Abissynii i jest bardzo dziki. Podobny do niego jest *dryl* (*C. leucophaeus*). *Gelada* (*C. gelada*), w Gwinei, jest brunatny, z wielką grzywą. P. *czarny* (*C. niger*), odznacza się pyskiem krótkim, z wargą górną wybiegającą znacznie przed nos; żyje na wyspach oceanu indyjskiego.

Pawilon (z franc.), zestawienie barw narodowych pewnego narodu, stąd chorągiew, na któréj one występują, zwłaszcza bandery okrętów, chorągwie na zamkach i t. d. W budownictwie P. zowie się dach ku środkowi ostro się schodzący, albo gmach takim dachem pokryty, także skrzydło, czyli boczna część gmachu, którego środek nazywa się korpusem.

Pawlikowski (Mieczysław), syn Gwalberta, ur. 1834 we Lwowie, w tamtejszym uniwersytecie skończył wydział prawny. Biblijotekę i słynne zbiory naukowe i artystyczne zebrane przez jego ojca i przeniesione z Medyki do Lwowa, znacznie pomnożył zakupnem najznakomitszych dzieł biblijoteki t. z. Odnowskiéj (Aleksandra Batowskiego) i innemi nabytkami, pozostawiając je opiece znanego historyka Henryka Schmitta. Od r. 1854 brał udział w budzącym się we Lwowie ruchu literackim i należał jako współpracownik do kilku pism literackich. R. 1864 i 1865 był więziony w Ołomuńcu. W r. 1868 wraz z Mieczysławem Dzieduszyckim wziął inicyjatywę w zawiązaniu się Towarzystwa przyjaciół Oświaty Ludowéj. W latach 1870—1873 pisał jako stały współpracownik do dziennika „*Kraj*“ artykuły treści polemicznéj, filozoficznéj (w duchu pozytywizmu), literacko-krytycznéj i ekonomicznéj. Osobno wydał: „*Pamiętnik pieśniarza*“ (wierszem 1855); „*Plotki i prawdy*“ szereg charakterystycznych obrazów satyryczno-społecznych z życia galicyjskiego, 1872) i „*Ultramontanie i moderanci*“ 1873.

Biblioteka AP W
25003/
/2.
218